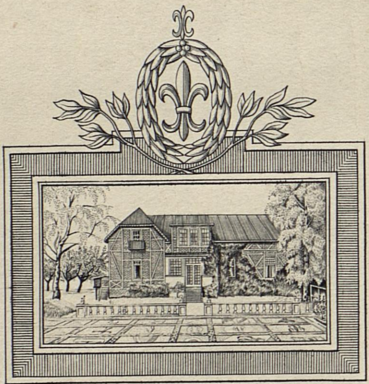

EX LIBRIS. HARRY FETT

Norsk Haandlexikon

for almennyttige Kundskaber.

Andet Bind.

K—R.

NB Rana
Depotbiblioteket

Kristiania.
Chr. Johnsens Forlag.
Trykt af C. C. Kallum.

K.

(Artikler, som ikke findes under K, søges under C.)

K, den ellevte Bogstav i vort Alfabet, svarer til Kappa (κ), den tiende Bogstav i det græske Alfabet. Paa Latin udtrykkes Lyden k med c, der aldrig udtaltes som s. Fra Latin gik c over til de romanske Sprog, men havde imidlertid faaet sin Lydværdi saaledes modificeret, at den foran bløde Vokaler udtaltes som s (eller med en anden Hvislelyd: fransk s, spansk læspende s, italiensk tsch); den vedblev foran Konsonanter og haarde Vokaler at repræsentere k, medens denne Lyd foran bløde Vokaler i de romanske Sprog dels udtrykkes med qu (fransk), dels med ch (italiensk). K bruges saaledes hos de romanske Folk ikke i Ord af oprindelig romansk Afledning, men kun i nogle enkelte germaniske, der er optagne uforandrede i Sproget. — I Kemien er K Tegn for Metallet Kalium.

Kaaba (udt. Kaba), egentl. Terning, en firkantet Bygning i den arabiske By Mekka, ca. 35 Fod høi og 25 Fod lang. Den betragtedes allerede fra meget tidlige Tider af Araberne som deres Nationalhelligdom og blev af Muhamed gjort til Midtpunkt for Islam, idet enhver Muhamedaner under sin Bøn skal vende sig mod Kaaba. I dens sydøstlige Hjørne er indmuret en sort Sten, der efter Sagnet skal være bragt fra Himlen af Engelen Gabriel som Gave til Abraham.

Kaafjord, en Sidearm af Altenfjord, Finmarkens Amt. Ved Fjordens Bund ligger Kaafjords Kobberverk, det eneste Bergverk i Finmarken. Det anlagdes 1826 af et engelsk Interessentskab og er fremdeles i engelsk Eie. Udbyttet i 1875 var 38,700 Centner smeltet Malm, der leverede 830 Centner Garkobber, Arbeidsstyrken 30 Mand.

Kaal (Brassica), Planteslægt af de Korsblomstredes Familie, omfatter toaarige Urter med trinde Skulper og klasestillede gule Blomster. — Agerkaal (B. campestris) er en besværlig Ugræsplante. Den har en opret Stilk af 1—2 Fods Høide, blaagrønne, oventil glatte, nedentil haarede Blade og linieformet-valseformede Skulper. — Raps (B. Napus) forekommer i flere Varieteter. Den egentlige Raps med tynd Rod dyrkes for Frøets Skyld, af hvilket der presses en fed Olie; en Form med tyk Rod, Kaalrabi ell. Kaalrod, dyrkes som Rodfrugt og spises baade af Mennesker og Dyr. Man har to Afarter, overjords- og underjords-Kaalrabi. — Næpen (B. Rapa) har ligeledes en tyk, kjødfuld Rod og dyrkes i mange Varieteter som Kjøkken- og Olieplante. — Den egentlige Kaal (B. oleracea) har fra de tidligste Tider været dyrket som Kjøkkenvext; alle dens mange Former antages at stamme fra en i det vestlige Europa voxende Strandplante. De forskjellige ved Dyrkning fremkomne Varieteter benyttes paa forskjellig Maade; af Blomsterkaal (Blomkaal, Broccoli) spises de endnu uudviklede Blomsterhoveder, af Bladkaal (Grønkaal, Brunkaal) Bladene og af Hovedkaal (Hvidkaal, Rødkaal, Savoikaal, Spidskaal) de til mere eller mindre faste Hoveder sammenknyttede Blade. Kaal hører til de mest nærende Slags Planteføde. Alle Arter trives overalt i Norge; de forlanger en kraftig, nylig gjødslet Jord og maa med Undtagelse af Bladkaal optages om Høsten og opbevares i frostfrie Rum. Hvis de overvintrede Planter om Vaaren udplantes igjen, giver de Frø, ved hvilket alle Kaalarter udelukkende formeres.

Kaalrabi, se under Kaal.

Kaalsommerfugle ell. **Hvidsværmere** (Pieris), Slægt af Dagsommerfuglene, med store hvide eller gulhvide, sortplettede Vinger; deres Larver, Kaalormene, lever paa Kaal og andre korsblomstrede Planter og gjør ved sin Graadighed megen Skade.

Kaalund, Hans Vilhelm, dansk Digter, f. 1818, forsøgte sig i sin Ungdom som Billedhugger og Maler, men uden i disse Retninger at drive det til noget, hvorimod hans første poetiske Forsøg modtoges med en Velvillie, der bestemte ham til ganske at ofre sig for Digtekunsten. 1840 udgav han et Bind Digte samt et Epos, „Halfdan den stærke“, som røbede stærk Paavirkning af Oehlenschläger; heldigere end i disse Arbeider saavelsom i „Valkyrien Gøndul“ (1842) var han i sine „Fabler“ (1845), der dannede en fortræffelig Text til Billeder af Lundbye. 1858 udgav han de bedste af sine Digte, samlede under Titelen „Et Foraar“, og vakte egentlig først derved fortjent Opmærksomhed som Lyriker; senere har han (1878) udgivet en ny lyrisk Digtsamling „Eftervaar“ og et lyrisk Drama „Fulvia“. I den sidste Tid har han gjort sig bekjendt ved sin Polemik mod den „realistiske“ Digterskole. — Han er siden 1860 Overlærer ved Bridsløselilles Cellefængsel.

Kaarde, se Blanke Vaaben.

Kaare Salmundssøn, en af de ridderligste nordiske Helte i Slutningen af det 10de og Begyndelsen af det 11te Aarh., var først Hirdmand hos Sigurd Jarl paa Orknøerne og udmærkede sig i dennes Feider med de skotske Høvdinger. Efter at have sluttet Venskab med den ansete Islænding Njaal Torgeirsøns (s. d.) Sønner Helge og Grim, drog han til Island, hvor han ægtede Njaals Datter. Ved Mordbranden paa Bergtorsval var Kaare den eneste Mand af Njaals Familie, som undkom; han svor at hevne denne Nidingsdaad, og flere af hans Modstandere maatte bøde med Livet.

Kaaring, Valg, hvor Stemmerne afgives ved Haandsoprækning.

Kaas, Navn paa en gammel dansk Adelsfamilie. — Nils Kaas til Torupgaard, f. 1535, d. 1594, var i sin Ungdom i Huset hos Nils Hemmingsen og studerede senere ved flere fremmede Universiteter. Efter at være vendt tilbage blev han øverste Sekretær i Kancelliet og 1573 Kansler hos Fredrik den anden. Efter Kongens Død 1588 valgtes han af Rigsraadet til den første af de fire Herrer, som skulde styre Riget under Kristian den fjerdes Mindreaarighed; førend denne endnu var udløben, døde han allerede, idet han gav den unge Konge de bedste Formaninger. — Fredrik Christian Kaas, f. 1725, d. 1803, gjorde 1770 med en Flaadeafdeling et uheldigt Togt mod Algier, blev kort efter Struensees Fald Deputeret i Admiralitetet og stod derpaa til 1784 i Spidsen for Flaadens Bestyrelse.

Kabale (fr.), egentl. d. s. s. Kabbala, Intrige, hemmeligt Anslag.

Kabbala, se Jødisk Literatur.

Kabel, Kabeltoug, den sværeste Slags Tougværk; ogsaa undersjøisk Telegraftoug (se Telegraf). — Kabellængde, et tilsjøs brugeligt Længdemaal, er i Norge = 120 Favne, i Danmark = 100 Favne. Den franske Kabellængde er = 200 Meter, den engelske = 120 Fathoms (700 Fod), den hollandske = 136 Vadem (750 Fod), den tyske = $185^1/_2$ Meter.

Kabelvaag, Østlofotens betydeligste Fiskevær, ligger paa en fremstikkende Odde paa Sydsiden af Østvaagø. Til Beskyttelse for den usikre Havn har man paabegyndt en Stenmolo, som imidlertid et Par Gange er bleven ødelagt af Uveir.

Kabinet, et lidet Værelse; Beboelsesværelse; Lokale for en Samling af naturhistoriske Gjenstande; en Fyrstes Raadslagningsværelse; deraf ogsaa d. s. s. som en Fyrstes Raad, Ministerium.

Kabirer (Kabirim, „de mægtige"), Fønikernes 7 Hovedguddomme, hvis Kultus ogsaa overførtes til Grækenland og udøvedes i de samothrakiske Mysterier.

Kabliau, se Torsk.

Kabriolet, let tohjulet Enspenderkjøretøi.

Kabul, Biflod til Indus, udspringer i Afghanistan og er ca. 50 Mil lang. Ved den ligger Byen Kabul, Hoved- og Residensstad i Afghanistan, med 60,000 Indb., Citadeller, betydelig Handel og abskillig Industri.

Kabyler ell. **Berber**, de oprindelige Beboere af Sahara og de nordenfor denne liggende Lande; især de i Algerien levende Stammer. Det er tapre og krigerske Folk, som først 1857 blev undertvungne af Franskmændene.

Kabys, det Rum ombord i et Fartøi, hvor Maden koges.

Kacheri, mangelfuld Ernæring med Tab af Huld og Kræfter, fremkaldt ved stærkt angribende kroniske Sygdomme (Tæring, Kræft, Syfilis, visse kroniske Forgiftningssygdomme) eller som Følge af Nød og Mangel.

Kachot (udt. Kaschot), Fængsel, Fangehul.

Kadaver, lat., Lig. — Kadavergift, Liggift.

Kadence (udt. Kadangs), Fald; i Musiken Tonefald, Toneslutning; et Løb, som gaar foran og forbereder et Hvilepunkt; ogsaa d. s. s. Trille.

Kadet, oprindelig en Adelsmands yngre Søn; nu Elev ved militære Skoler, der uddanner til Officerer, saaledes i Norge Elev ved Krigsskolen og Sjøkrigsskolen.

Kadi, arab., Dommer, Retslærd.

Kadiak, Ø ved Sydkysten af Alaska i Nordamerika, 160 Kv.mil stor.

Kadmium, et sjelden forekommende Metal, der er en stadig Ledsager af Zink og findes sammen med denne i Galmei og Zinkblende. Det opdagedes uafhængig af hinanden af Stromeyer 1817 og Hermann 1818. Det har en hvidere Farve end Zink, er stærkt glinsende, krystallinsk i Bruddet og har en specifik Vegt af 8,6; det er haardere end Tin, men lader sig skjære med Kniv og trække ud til Traad. Ved 320° smelter det og overdestilleres, naar det begynder at koge ved 860°; dets Dampe er orangefarvede. Det er letopløseligt i Salpetersyre, men i andre Syrer kun vanskelig opløseligt under Indvirkning af Varme. Med andre Metaller danner det Legeringer, som tildels smelter ved en Temperatur, der er under Vandets Kogepunkt. Af Kadmiumforbindelser kan mærkes Svovlkadmium, der afgiver en smuk gul Malerfarve („jaune brillant"), svovlsurt Kadmiumoxyd, der anvendes i Medicinen, og Jod- og Bromkadmium, som bruges i Fotografien.

Kadmos, efter de græske Myther Søn af den fønikiske Konge Agenor og Broder af Europa, blev efter dennes Forsvinden i Selskab med sin Moder udsendt for at opsøge hende. Da han ikke fandt hende, nedsatte han sig i Thrakien; efter Moderens Død gik han til Delfi og raadspurgte Oraklet, som befalede ham at opgive sin Søgen efter Søsteren og følge efter en Ko, som han vilde træffe; der, hvor Koen lagde sig ned, skulde han grundlægge en By. Han gjorde saa og grundede derved Byen Theben i Bøotien. Her dræbte han en Drage, som bevogtede en til Ares helliget Kilde, og maatte til Straf derfor i 8 Aar tjene som Slave; senere fik han af Pallas Herredømmet over Theben og blev gift med Hermione, med hvem han bl. a. blev Fader til Semele. Ved Enkheliternes Bistand blev han senere Konge i Illyrien; i en høi Alder blev han og hans Hustru forvandlede til Slanger og førte til Elysion. Han skal først have bragt Bogstavskriften i et Alfabet paa 16 Bogstaver til Grækenland og lært Grækerne Grubedrift og Udvinding af Metaller.

Kadre, egentl. Ramme, i Krigsvæsenet samtlige ved en militær Afdeling fast ansatte Befalingsmænd. — Kadresystemet, den Ordning af Militærvæsenet, at i Fredstid de Menige er permitterede og først indkaldes i Krig og ved større Øvelser, medens Befalingsmændene har fast Ansættelse ogsaa i Fred. Denne Ordning er den almindelige i de fleste europæiske Stater.

Kafé (Café, fr.), egentl. Kaffe; dernæst Kaffehus, Sted, hvor Kaffe udskjænkes; ogsaa d. s. s. Bevertningssted overhovedet. — Café chantant (udt. —Sjangtang), Bevertningssted, hvor der tillige bydes musikalsk Underholdning, navnlig Sang.

Kaffa, se Feodosia.

Kaffe, Frøkjernerne af Kaffetræet (Coffea arabica), der hører til Krapfamilien, og hvis Hjemsted er Abessinien og Sudan. I Arabien er Træet visinok kun forvildet; i den senere Tid dyrkes det imidlertid næsten overalt i de mellem Vendekredsene

liggende Lande. I vild og forvildet Tilstand bliver det 15—30 Fod høit, i dyrket Tilstand i Regelen kun 6—10 Fod med pyramideformet Krone. Bladene er langstrakte, altidgrønne, læderagtige og glinsende, Blomsterne hvide og vellugtende; Frugten er aflangrund og minder adskillig om et Kirsebær; i moden Tilstand er den mørkerød eller brun og har et sødlig-slimet Kjød af en modbydelig Smag. Indvendig har den to ovale Frø (**Kaffebønner**), der ligger med sine flade Sider mod hinanden og er hornagtig haarde og seige. De omgives af en tynd, pergamentlignende Hinde. Træet blomstrer to Gange aarlig og bærer Blomster, umodne og modne Frugter paa samme Tid. Kaffetræet forlanger, for at trives godt, en aarlig Middeltemperatur af 14—16° R., men taaler en forbigaaende Synken af Varmegraden til 3—4°; Frost ødelægger det strax, hvorfor alle Forsøg paa at akklimatisere det i det sydlige Europa er mislykkede. Kaffeplantagerne pleier at anlægges efter en regelmæssig Plan og holdes omhyggelig rene for Ugræs. Formeringen sker ved Frø, og de unge Træer bærer allerede Frugt, naar de er tre Aar gamle. Bærene afplukkes gjerne tre Gange aarlig og udbredes for at tørke i Luften, idet der stadig røres i Dyngerne. Naar de er tørre, bringes de paa en Slags Kværn, som knuser det tørrede Frugtkjød og bringer det til at springe af, hvorefter de blottede Bønner viskes og svinges for at fjerne den omgivende Hinde. I Handelen kommer de dels i Fustager, dels i Sække eller Baller. Den bedste Sort er Mokkakaffen, der bestaar af smaa, graa og grønagtige Bønner; daarligst er de simplere Sorter brasiliansk Kaffe. At bedømme Kaffens Kvalitet efter Bønnernes Farve er vanskeligt, da de ofte farves kunstig; sikrere kan de bedømmes efter Lugten og Smagen. — For at benyttes til den nu over hele den civiliserede Verden saa yndede Drik maa Kaffebønnerne som bekjendt først ristes („brændes"), hvorved deres kemiske Sammensætning forandres noget. I ubrændt Tilstand indeholder de 10 % Legumin, 10—13 % Fedt, 6—7 % Sukker, 34—59 % Cellulose, 5—10 % Vand, 6—7 % Aske, og $\frac{1}{2}$—2 % Kaffeïn, desuden Garvestof, Salte m. m.; de brændte Bønner indeholder desuden empyreumatiske Stoffer, som giver dem deres gjennemtrængende aromatiske Lugt og Smag. **Kaffeïn** ell. **Theïn** er det egentlige virksomme Stof baade i Kaffe og The og indeholdes desuden ogsaa i Kaffetræets Blade, i Guaraná og Paraguaythe; det er et basisk Stof, der med Syrer danner Salte, smager svagt bittert og krystalliserer i fine, glinsende Naale. Dets kemiske Sammensætning er $C_8H_{10}N_4O_2$; dets Rigdom paa Kvælstof er Grunden til dets nærende Værd. Nydt i meget smaa Mængder virker Kaffeïnen oplivende; i større Mængder foraarsager den nervøs Ophidselse, Søvnløshed og Skjelven. De samme Virkninger kan spores af Nydelsen af Kaffe, dog kræves for at frembringe den sidstnævnte Slags Virkninger forholdsvis store Mængder af den paa Kaffeïn ikke synderlig rige Drik. God Kaffe erstatter i ikke ringe Grad Fødemidler, dels ved sit direkte nærende Værd, dels ved at hindre en altfor hurtig Stofvexel; dertil virker den oplivende og navnlig velgjørende for Trætte og Udmattede. Kaffens skadelige Virkninger er af dens Modstandere blevne stærkt fremhævede, men synes ikke at existere ved en nogenlunde maadelig Brug. — Allerede fra meget tidlige Tider blev Kaffen anvendt som Nydelsesmiddel i Arabien, hvor en Drik ogsaa ofte tilberedes af de grønne, uristede Bønner eller af det disse omgivende Kjød (Kaffe à la Sultane). I det 16de Aarh. kom Kaffen til Ægypten og Konstantinopel, og en tysk Læge, Leonhard Rauwolf, var sandsynligvis den første, som i en Reisebeskrivelse (trykt 1573) gjorde den kjendt i Europa. 1591 bragtes Kaffe til Venedig, og allerede i de første Aar af det 17de Aarh. havde den vundet Indgang i Italien, i Midten af Aarhundredet i Frankrige og England, i dets Slutning i Tyskland. I Begyndelsen af det 18de Aarh. blev først Brugen almindelig, ogsaa i de nordiske Lande. Mest udbredt er Brugen af Kaffe hos de muhamedanske Nationer, som nyder Drikken uden Tilsætning af Fløde og Sukker og uden at affiltrere de finmalede Bønner. Til Europa indføres Aar om andet ca. 310 Mill. Pund Kaffe, mest fra Brasilien, Java og Vestindien; de øvrige Verdensdeles Kaffeforbrug beregnes til ca. 200 Mill. Pd. aarlig. Til Norge indførtes 1875 13,700,500 Pd. Kaffe, 1876 14,450,600 Pd., 1877 14,793,600 Pd., 1878 12,201,200 Pd., 1879 14,458,720 Pd.; det sidstnævnte Aars Kaffeindførsel havde en Værdi af 9,398,100 Kroner og indbragte i Told 2,536,000 Kr. Sverige indførte 1876 26,600,000 Pd. Kaffe, Danmark 1876 16 Mill. Pd. (hvoraf dog ca. 7 Mill. Pd. igjen udførtes) til en Værdi af 12,800,000 Kr., 1878 ca. 13 Mill. Pd. (Udførsel 5 Mill. Pd.) til en Værdi af 9,600,000 Kr. Den gjennemsnitlige aarlige Kaffeforbrug pr. Individ beregnes i Belgien til 8.32 Pd., i Holland til 7 Pd., i Norge til 6 à 7 Pd., i Schweiz til 6, i de Forenede Stater til 5.25, i Danmark til 5, i Tyskland til 4.35, i Frankrige og Sverige til 3.20, i Østerrige og Ungarn til 1.50, i Italien til 0.94, i England til 0.83, i Portugal, Spanien og Rusland til 0.25—0.50 Pd. Af de anførte Talstørrelser vil det let kunne forstaaes, at Kaffen fortiden danner en af Verdenshandelens allervigtigste Artikler. — Forskjellige **Kaffesurrogater** har fra Tid til anden været forsøgte og har endog tildels vundet stor Udbredelse, saaledes navnlig Cikorie, brændte og malede Kornsorter o. lign. Intet af disse Stoffer kan dog paa langt nær erstatte Kaffen, da de slet ikke indeholder dennes virksomme Bestanddel, Kaffeïn. Den eneste bekjendte Substans, som kan erstatte Kaffebønnerne, er selve Kaffetræets Blade, som ogsaa, hvor Træet voxer, hyppig anvendes til Tilberedelsen af en thelignende Drik, der endog ofte paa disse Steder foretrækkes for den af Bønnerne tilberedte. — Den Kaffe, som i brændt og malet Tilstand kommer i Handelen, er meget ofte forfalsket ikke blot med de sædvanlige Kaffesurrogater, men endog med mineralske Stoffer, der kan være mere eller mindre skadelige.

Kaffer (af arab. kafir, d. e. Vantro), et med de egentlige Negre beslægtet Folk, som i talrige Stammer bebor Sydøstafrika. De udmærker sig ved sin høie, smukke og kraftige Legemsbygning, og deres Træk minder kun delvis om Negrenes, men nærmer sig mere til den hvide Races. Hudfarven er brun, graasort eller sort, Haaret uldkruset. De forskjellige Stammers Sprog er beslægtede og udmærker sig ved at Orddannelsen foregaar ved Præfixer. Næringsveiene er Fædrift, Jagt og Agerbrug. Stammerne er i politisk Henseende

uafhængige og styres despotisk af uindskrænkede Høvdinger. Deres Religion er en forvirret Overtro paa Hexeri og lignende; deres Prester tillægges Magt til at styre Veiret efter Forgodtbefindende („Regnmagere“). Polygami er almindeligt, og Kvinderne maa udføre det haardeste Arbeide. De mærkeligste Kaffere er Zuluerne (s. d.).

Kafiristan, Fjeldland i det indre Asien, udgjør en Del af Hindukusj og en af dettes Sidegrene. Det har talrige Dale, skilte ved høie Fjeldrygge, og med et Klima og en Vegetation, der alt efter Høiden er meget forskjellige. Beboerne, ca. 700,000 i Antal, er smukke og intelligente; de deles i 18 Stammer, men taler alle det samme, til den iranske Sprogstamme hørende Sprog. Religionen er hedensk.

Kaftan, et langt, slobrokagtigt Klædningsstykke, der almindelig bruges af Orientalerne.

Kag, i Danmark Benævnelse paa en Pæl, til hvilken Forbrydere stilledes op for at hudstryges. — Kagstrygning, en Straf, som tidligere brugtes i Danmark og Norge, ofte i Forbindelse med Strafarbeide paa Livstid. Den bestod i, at Forbryderen stilledes op til en „Kag“ og paa den blottede Ryg af Bøddelen fik 27 Slag af 9 Ris, tre Slag af hvert. I Norge afskaffedes denne Straf ved Kriminalloven af 20de August 1842, i Danmark ved Straffeloven af 10de Febr. 1866.

Kagosima, Havneby paa den japanesiske Ø Kiusiu, ved Bugten af samme Navn, med 200,000 Indb.

Kahira, se Kairo.

Kahlenberg eller **Kalenberg**, den nordøstligste Udløber af de noriske Alper i Nedreøsterrige, ogsaa kaldt Wienerwald.

Kahnis, Karl Friedrich August, tysk Theolog, f. 1814, studerede i Halle blev 1842 Docent i Berlin, 1844 Professor i Breslau og 1850 i Leipzig, 1860 tillige Domherre i Meissen. Han bekjæmpede allerede tidlig fra orthodox luthersk Standpunkt Hegel og Strauß og forsvarede i sine Skrifter Opfatningen af den Helligaand som en guddommelig Person samt det lutherske Nadverdbegreb mod de Reformerte. 1854 udgav han „Den tyske Protestantismes indre Gang siden Midten af forrige Aarh.“, i hvis andet Oplag (1860) han overraskede mange af sine Partifæller ved at erklære flere af Kirkens Lærdomme for trængende til en fornyet kritisk Reproduktion. Ved sin „Luthersk Dogmatik“ (1—2, 1861—64) fik han Stemningen inden det orthodoxe Parti afgjort mod sig, navnlig ved sine kritiske Anskuelser om flere bibelske Bøgers Oprindelse.

Kaholmen, en Holme i Kristianiafjorden ligeoverfor Drøbak. Her ligger Fæstningen Oskarsborg (s. d.).

Kahyt, et til Beboelse indrettet Rum ombord i et Fartøi.

Kai (fr. Quai), Brygge; Bredden af en Flod, Kanal eller Havn, naar den er indrettet til Anlægsplads for lossende og ladende Skibe.

Kaiafas ell. **Kaifas**, Josef, jødisk Ypperstepræst under Pontius Pilatus's Prokonsulat i Palæstina, havde væsentlig Del i Kristi Domfældelse. Han afsattes 36 af Prokonsulen Vitellius.

Kaie ell. **Allike** (Corvus Monedula), Fugl af Kraakefamilien, ligner Kraaken, men er betydelig mindre end denne. Den opholder sig helst ved gamle Ruiner, Taarne, Kirker o. lign.

Kaiman, se Alligator.

Kain, Adams og Evas ældste Søn, dræbte af Misundelse sin Broder Abel.

Kairo ell. **Kahira**, Hovedstad i Ægypten, ligger paa Nilens Østside, tæt ved Ørkenranden, vel 1½ Mil ovenfor det Punkt, hvor Nilen deler sig i Rosette- og Damiettearmene. I Oldtiden laa ca. 1 Mil længere i Syd og paa Flodens vestre Side Memfis (s. d.); senere grundede Romerne noget længere mod Nord og paa Østsiden en By ved Navn Babylon, som 638 ved Arabernes Erobring fik Navnet Fostat og blev Ægyptens Hovedstad; først efterat Fatimidernes Dynasti 969 havde bemægtiget sig Landet, anlagdes det nuværende Kairo, som af Saladin omgaves med Mure og forsynedes med et Citadel og en Vandledning. Fostat kaldes nu af Europæerne Gammel-Kairo. Det nuværende Kairo strækker sig over et Rum af ca. ½ Kv.mil og har 350,000 Indb., mest Fellahs, Kopter og Tyrker; dog findes ikke faa Europæere. Byen har 400 Moskeer, 30 kristne Kirker og Kapeller, 10 Synagoger, Bazarer, flere høiere Skoler m. m.; den taber i den senere Tid lidt efter lidt sit orientalske Præg og har allerede mange brede Gader med Gasbelysning og Fortouge paa europæisk Vis. Kairo er Khedivens Residens, har betydelig Industri og livlig Handel; den er ved Jernbaner forbunden med Alexandria, Damiette, Suez og Siut, ligesom den 1877 aabnede Ismailiekanal tager sit Udgangspunkt ved Byen.

Kairuan ell. **Kirvan**, By i det Indre af Tunis, med 12,000 Indb., 20 Moskeer, Industri og Pelsverkhandel, er hellig for Muhamedanerne og utilgjængelig for Medlemmer af andre Religionssamfund.

Kaisarieh, det gamle Cæsarea i Kappadokien, By i det lilleasiatiske Vilajet Angora, med 40,000 Indb. og Farverier.

Kaiserfeld, Moritz von, østerrigsk Statsmand, f. 1811, studerede Retsvidenskaben i Gratz og levede derpaa som Godseier, blev 1848 Medlem af den provisoriske Landdag i Steiermark og sendtes 1849 til Rigsdagen i Frankfurt, hvor han dog ingen Del tog i Debatterne. Efter derpaa igjen at have levet som Privatmand og kun nu og da optraadt med Bladartikler, blev han 1861 atter Medlem af den steierske Landdag og Fører for Autonomisterne. 1865 aabnede han under Ministeriet Belcredi Adressestormen mod Regjeringen, krævede Forlig med Ungarn og Landdagens udvidede Selvstændighed. 1867 virkede han kraftig for Forfatningens Omdannelse, var derpaa 1868—70 Formand i Underhuset, afslog 1871 en tilbudt Ministerpost, men blev s. A. Landshøvding i Steiermark og 1872 for Livstid Medlem af Herrehuset.

Kaiserslautern, By i det baierske Pfalz, ved Floden Lauter, med 23,000 Indb., Grubedrift (Jerngruber), betydelig Industri og Frugthandel. Her seirede Preusserne 1793 og 1794 i tre Slag over Franskmændene.

Kajak, Eskimobaad, overtrukken med Sælskind.

Kakadu, se Papegøier.

Kakaotræ (Theobroma), Planteslægt af Familien Büttneriaceae, har fembladet, affaldende Bæger, fem Kronblade og 10 ved Grunden sammenvoxne Støvdragere, langstrakte eller ægformede Frugter, med et blødt, behagelig syrligt Kjød, hvori talrige Kjerner ligger. Alle Arter er mindre Træer, som

hører hjemme i det tropiske Amerika; dyrket forekommer navnlig det ægte Kakaotræ (Therbroma Cacao), der naar en Høide af 30—45 Fod og en Tykkelse af 8—10 Tommer; dog kommer ogsaa Frøene af flere andre Arter i Handelen. Frøene, der samles baade af de vilde og dyrkede Træer, er de saakaldte Kakaobønner. De ligner i Form en Mandel; de vilde Træer har mindre Bønner end de dyrkede og tillige af en slettere Kvalitet. Kakaobønnerne omgives af en rødlig brun, tynd Skal; Kjernen er mørkebrun, rig paa Olie og af en aromatisk-bitter Smag. Naar Træerne er høstede, hvilket med de vilde Træer finder Sted én, med de dyrkede to Gange om Aaret, lader man enten Frugterne gjære i store Trækar, eller graver dem ned i Jorden, indtil de kjødede Dele gaar i Forraadnelse, hvorefter Kjernerne let kan udskilles. Hovedbestanddelen af Bønnerne (34—56 %) er en fast, hvidgul Olie, Kakaosmør, der smelter ved 29—30° og udvindes ved Presning og Kogning. Den kan holde sig meget længe uden at blive harsk og giver med Natron en god Sæbe, Kakaosæbe. Desuden indeholder Bønnerne et Farvestof, Kakaorødt, og 1—1½% Theobromin, et basisk Stof, som er nær beslægtet med Kaffein (se under Art. Kaffe). Den største Del af de i Handelen kommende Kakaobønner benyttes til Chokolade (s. d.); undertiden fremstilles af dem den saakaldte Kakaomasse, som uden Tilsætning af Sukker og Krydderier bruges istedenfor Kaffe. Ogsaa af Bønnernes Skal tilberedes ved Ristning og Kogning en Drik. Kakaobønnerne kommer i Handelen i mange Sorter fra Sydamerika og Vestindien; i Europa forbruger Spanien, Italien og Frankrige det største Kvantum af dem.

Kakerlak (Blatta), Insektslægt af de Skindvingedes Orden, med bredt, fladt Legeme, Løbeben, Hoved, som bedækkes af Forbrystet, lange Følehorn og fladtlagte Vinger. De hører hjemme i varmere Lande, hvor de paa Grund af den Graadighed, hvormed de opæder alle Slags organiske Stoffer, kan være til stor Plage. Flere Arter er med Skibe blevne overførte til Europa, hvor de derfor (ogsaa i Norge) undertiden træffes i Sjøstæderne paa varme Steder, f. Ex. i enkelte Fabriker, i Kjøkkener, Bagerier osv.

Kakkelovn, se Ovne.

Kakodaimon, gr., ond Aand.

Kakodyl, Arsendimethyl, As $(CH_3)_2$, et organisk arsenholdigt Radikal, der danner flere Forbindelser, som især deles hed er undersøgte af Bunsen. Det er en selvantændelig, yderst ildelugtende Vædske, der kan fremstilles af Kakodyloxyd, som erholdes ved at destillere en Blanding af Arsensyrling og eddikesur Natron.

Kaktusfamilien (Cacteae), en stor Plantefamilie af de Frikronbladedes Orden, omfatter 16 Slægter og mere end 400 Arter. Af Slægterne er Cereus, Mammillaria, Melocactus, Echinocactus, Phyllocactus, Opuntia, Rhipsalis og Pereskia de vigtigste. Samtlige Arter hører hjemme i det varme Amerika, især i Mexiko og Andesbjergene; de har et høist besynderligt Udseende, idet de alle har tykke og kjødede, ofte meget saftrige Stilke og Grene, der hos enkelte er træagtige og kun hos én Slægt (Pereskia) bærer egentlige Blade. Isteden findes hos de fleste Børster eller Torne. Rødderne er ganske smaa; Stilkene har høist forskjellige Former; snart er de kugleformede, snart mangekantede, snart delte i brede og flade Grene. Blomsterne er oftest store og pragtfuldt farvede, tildels vellugtende, men falder meget snart af. Frugten er et mangerummet Bær, som hos de fleste Arter er spiseligt; hos mange af dem indeholder den et smukt rødt Farvestof, som dog er lidet varigt. Disse mærkelige Planter dyrkes nu ofte som Kuriositeter og for sine smukke Blomsters Skyld; nogle trives i Potter i et almindeligt Værelse, medens de fleste kræver et Drivhus og omhyggelig Pleie.

Kalabas, den træagtige Skal af Flaskegræskarret, benyttes som Flasker.

Kalabrien (Calabria), i Oldtiden den sydøstligste, siden det 7de Aarh. den sydvestligste Tunge af den italienske Halvø, er et Bjergland af 310 Kv.mils Omfang og med ca. 1¼ Mill. Indb. Klimatet er varmt, Jordbunden i Dalene meget frugtbar og Plantevexten yppig. Landet deles i 3 Provinser, Catanzaro, Cosenza og Reggio. — Kalabreser, Beboer af Kalabrien; ogsaa en egen Slags bredskyggede, spidspullede Hatte, som en Tid ansaaes for Kjendemærke paa Republikanere.

Kalafat, en liden By i Rumænien, ved Donau, ligeoverfor Viddin, bekjendt ved de Slag, som stod her 10de Januar og 19de April 1854 mellem Tyrkerne under Omer Pascha og Russerne, og hvori de første seirede.

Kalahari, en stor ørkenagtig Landstrækning i Sydafrika, mellem Namakualandet i Vest og Betsjuanernes Land i Øst, nord for Kaplandet.

Kalandsbrodre, i Middelalderen Navnet paa geistlige Broderskaber i Frankrige, Tyskland og Skandinavien. De bestod baade af Geistlige og Lægfolk og samledes sædvanlig den første Dag i Maaneden (Calendae, deraf Navnet). Deres Formaal var at holde Bønner og Messer for afdøde Medlemmer og Slægtninger. Snart udartede dog deres Sammenkomster til Svirelag og Fraadsergilder. Paa Reformationens Tid blev Broderskaberne ophævede.

Kalanus, en indisk Vismand, en af de saakaldte Gymnosofister, fulgte med Alexander den stores Hær fra Indien og endte i sin Alderdom sit Liv ved at brænde sig selv levende.

Kalauria, græsk Ø i den Saroniske Bugt, mellem Ægina og Argolis; her var i Oldtiden et Poseidontempel, som var Fristed for Flygtninger og Forfulgte og hvor Demosthenes tog sig selv af Dage.

Kalb, Charlotte von, f. Marschalk von Ostheim, tysk Forfatterinde, f. 1761, d. 1843, blev 1783 gift med Major Heinrich v. Kalb. Hun var af en lidenskabelig og fantastisk Natur og fattede, efterat hun 1784 havde lært at kjende Schiller, en sværmerisk Kjærlighed til denne, som paa sin Side følte sig stærkt tiltrukken af hende. Hun tilbød at ville lade sig skille fra sin Mand, hvis Schiller vilde ægte hende, men Planen kom ikke til Udførelse, da Schiller ikke længe efter giftede sig med en anden. 1796—99 stod hun i et intimt Venskabsforhold til Jean Paul, som i sin „Titan" benyttede hende som Model for Lindas Figur. I sine sidste Aar var hun blind. Hendes underlige Sværmeri fremtræder stærkt i hendes

Roman „Cornelia" og i hendes udgivne Erindringer, som paa mange Steder er uforstaaelige.

Kalb, Johann, nordamerikansk General af tysk Herkomst, f. 1721, d. 1780, gik i sin Ungdom i fransk Tjeneste, deltog med Udmærkelse i Syvaarskrigen og blev 1761 Generalkvartérmester-Adjutant ved Arméen ved Øvrerhin. Senere levede han en Tid som Landmand i Nærheden af Paris, gjorde 1767—68 paa Choiseuls Foranledning en Reise til Nordamerika for at udforske Stemningen i de engelske Kolonier og gik 1777 efter Udbrudet af Frihedskrigen til Amerika sammen med Lafayette og ansattes som Generalmajor. I Slutningen af 1779 fik han Ordre til med en Division at dække Charleston, som dog allerede før hans Ankomst var indtaget; derpaa gik han længere mod Syd og deltog under Gates i Slaget ved Camden, hvilket han forgjeves fraraadede. Gates flygtede, men Kalb holdt tappert Stand, indtil han havde faaet 11 Saar, af hvilke han døde faa Dage efter.

Kalbe, By i den preussiske Provins Sachsen, ved Floden Saale, med 8,000 Indb.

Kalcination, egentl. Forkalkning, tidligere Navn paa Metallernes Oxydering ved Gløding, benyttes ogsaa om Ophedning af et hvilketsomhelst Legeme; især bruges Udtrykket om Brænding af den raa Potaske.

Kaldsret, den tidligere i Danmark Godseieren tilkommende Ret til at besætte juridiske og geistlige Embeder paa Godset. Enhver privilegeret Eier af en Sædegaard havde Ret til at udnævne Presten paa sit Gods, hvorimod Ansættelse af Retsbetjente (Birkedommere) alene tilkom de Godseiere, som havde den saakaldte Birkeret. I Begyndelsen af dette Aarh. forandredes Kaldsretten til en blot Forslagsret, og ved Adelsloven af 1ste August 1821 er den aldeles bortfalden, som stridende mod Grundlovens § 21. Retten til at beskikke Klokker og Skoleholder er ligeledes bortfalden.

Kaledonien (Caledonia), hos Romerne Navn paa det nordlige Skotland, nordenfor Firth of Clyde. Indbyggerne kaldtes Kaledonier, hvilket Navn fra det 4de Aarh. fortrængtes af Pikter og Skoter.

Kaledoniske Kanal, en vigtig Kanal i Skotland, fuldendt 1822, strækker sig fra Atlanterhavet ved Fort William til Murrayfjorden. Den er vel 7 Mil lang, 18 Fod dyb og har 8 Hovedsluser.

Kaleidoskop, et 1814 af Brewster i Edinburgh opfundet Instrument, som bestaar af et indvendig sværtet Rør, i hvilket paalangs er stillede to Speile, som med hinanden danner en Vinkel, hvis Gradtal gaar et lige Antal Gange op i 360°. Ved Enden af disse Speile anbringes et Antal uregelmæssige, farvede Glasstykker eller andre Gjenstande, som ved Speilingen danner et symmetrisk Hele, der antager en ny Form ved den mindste Forrykning. Kaleidoskopet har tildels faaet Anvendelse af Mønster- og Ornamenttegnere, som af dets Figurer kan hente mange smukke Motiver.

Kalenberg, tidligere Fyrstendømme i Hannover, nu en Del af den preussiske Provins Hannover, var 1491—1584 selvstændigt.

Kalender betegner dels det samme som Almanak (s. d.), dels den Maade, hvorpaa det borgerlige Aar udmaales og bestemmes, forat det saa nøie som mulig kan falde sammen med det virkelige Solaar, hvis Længde nøiagtig er 365.2422 Dage. I Oldtiden beregnede man vistnok først Tiden efter Maaneskifterne, hvorved man fik et Maaneaar paa 354 Dage; den Forskjel, som fandt Sted mellem dette og det virkelige Solaar, maatte man fra Tid til anden udjevne ved at indskyde Skudmaaneder efter visse Regler, hvorved det saakaldte bundne Maaneaar fremkom. Af denne Beskaffenhed var bl. a. Jødernes, Syrernes m. fl. Folks Aar. Ægypterne havde et Solaar paa 365 Dage, delt i 3 Aarstider og 12 Maaneder, hver paa 30 Dage; ved Aarets Ende tilføiedes 5 Skuddage. Men da det virkelige Aar er meget nær 6 Timer længere end 365 Dage, indtraadte en Uoverensstemmelse mellem det og Ægypternes Aar, saaledes at Aarets Begyndelse efterhaanden kom til at ligge i alle Aarstider og først efter Forløbet af en Periode paa 1,461 Aar igjen faldt paa nøiagtig samme Tid som ved Periodens Begyndelse. Ved Siden af dette borgerlige Aar paa 365 Dage har dog de ægyptiske Prester kjendt og benyttet et fast Solaar med en indskudt Dag hvert fjerde Aar, saaledes som det siden blev optaget af Cæsar. Grækerne regnede først udelukkende efter virkelige Maanemaaneder, af hvilke 12 udgjorde et Aar; i Athen indførte Solon ca. 600 f. Kr. et Aar paa 354 Dage, delt i 12 Maaneder, som afvexlende havde 29 og 30 Dage. For at gjøre dette lige med Solaaret, indskjødes fra Tid til anden en Skudmaaned, først saaledes, at der i 8 Aar indskjødes 3 Maaneder paa 30 Dage; senere foreslog Atheneren Meton (432 f. Kr.) Indførelsen af en 19aarig Cyklus, i Løbet af hvilken der indskjødes 7 Skudmaaneder. Meton havde imidlertid beregnet Aarets Længde til 1/76 Dag formeget, og for at raade Bod derpaa indførte Astronomen Kalippos ca. 330 f. Kr. en ny Periode paa 76 Aar. — Romerne havde først et Aar paa 10 Maaneder, hvis nøiagtige Længde er ubekjendt. Numa Pompilius indførte et Maaneaar paa 355 Dage, fordelte i 12 Maaneder, til hvilke nu og da kom en Skudmaaned. Tidsregningen kom imidlertid lidt efter lidt ved Presternes Uvidenhed og Vilkaarlighed i stor Forvirring, saa at Julius Cæsar 46 f. Kr. lod indføre en ny Kalender for at raade Bod paa Uordenen. Ifølge denne saakaldte Julianske Kalender har Aaret i Regelen 365 Dage, men hvert 4de Aar er et Skudaar paa 366 Dage, hvorved altsaa Aarets gjennemsnitlige Længde bliver 365¼ Dag. Cæsar tildelte Maanederne det Antal Dage, som de endnu har, og gav dem de endnu brugelige Navne. Skuddagen indsattes i Februar, som havde det mindste Antal Dage (28, i Skudaar altsaa 29). Aarets Begyndelsesdag (Nytaarsdag) sattes til den første Nymaane efter Vintersolhverv i Aaret 46. Romerne kaldte den første Dag i hver Maaned Calendae (forkortet K.); i Maanederne Marts, Mai, Juli og Oktober kaldte de den 7de Dag Nonae og den 15de Idus, medens i de øvrige Maaneder Nonae faldt paa den 5te og Idus paa den 13de Dag. Fra disse Mærkedage regnedes nu tilbage saaledes, at den sidste Dag i en Maaned kaldtes Dagen før Calendae i den næste (pridie Calendas), den næstsidste Dag kaldtes den tredie før Calendae (idet baade Dagen selv og Calendae medregnedes; den anden Januar kaldtes paa denne Maade den fjerde Dag før Nonae (IV (ante) Nonas Januarii), den

8de Marts den 8de før Idus (VIII Idus Martias) osv. Det Aar, da den Julianske Kalender blev indført (46 f. Kr.) maatte, forat de tidligere begaaede Feil i Tidsregningen kunde rettes, beregnes til 445 Dage, hvorfor det fik Navn af annus confusionis („Forvirringens Aar"). — Ved den julianske Kalender var der den Feil, at den satte Aarets Længde til nøiagtig 365¼ Dag, medens den i Virkeligheden er noget mindre; det julianske Aar blev derfor for stort (0,0078 Dage for langt) og Afvigelsen fra det virkelige Forhold beløb sig i 900 Aar til ca. 7 Dage. Dette medførte i Tidens Løb Ulemper, som ved Middelalderens Slutning allerede var temmelig følelige, idet f. Ex. Vaarjevndøgn ikke indtraf paa den oprindelig beregnede Dag (23de —24de Marts paa Cæsars Tid, 21de Marts noget før Kirkemødet i Nicæa), men flere Dage tidligere. Disse Ulemper raadede Pave Gregor den trettende Bod paa ved 1582 at indføre i de romersk-katholske Lande den efter ham saakaldte Gregorianske Kalender. Ifølge denne skal ikke de Aar, hvis Aarstal er delelige med 100 (1600, 1700, 1800 osv.) være Skudaar, medmindre deres to første Sifre tillige udgjør et med 4 deleligt Tal. Saaledes var 1600 Skudaar og det samme bliver Tilfældet med 2000, medens 1700, 1800 og 1900, 2100 osv. ikke er Skudaar. For at rette de før 1582 indløbne Feil udelodes af det nævnte Aars Oktober Maaned 10 Datumer, saaledes at den paa 4de Oktober følgende Dag kaldtes den 15de. De katholske Lande antog strax eller i Løbet af et Par Aar den gregorianske Kalender, hvorimod de evangeliske, nærmest af Had til alt, hvad der skrev sig fra Paven, endnu længe holdt fast ved den julianske. Først 1700 blev den forbedrede Kalender antagen af de evangeliske Stater i Tyskland samt af Danmark-Norge og Holland; 1701 indførtes den i Schweiz's evangeliske Kantoner, 1752 i England og 1753 i Sverige. De græsk-katholske Lande, Rusland og Grækenland, har derimod holdt fast ved den julianske Kalender, som i Modsætning til den gregorianske „nye Stil" kaldes „gammel Stil". Ved den gregorianske Kalenders Indførelse var den julianske 10 Dage bagefter den; Forskjellen steg fra 1700 til 11 Dage og fra 1800 til 12, saaledes at Russerne og Grækerne nu f. Ex. skriver 9de Marts, naar de andre europæiske Folk skriver 21de Marts (Vaarjevndøgn). — Den franske republikanske Kalender indførtes under den første franske Revolution ved et Dekret af Konventet 1793. Ifølge denne Kalender skulde Udgangspunktet for Tidsregningen være Midnatten før Høstjevndøgn 1792, og hvert følgende Aar skulde ligeledes begynde med den forud for Høstjevndøgnsdagen gaaende Midnat. Aaret skulde bestaa af 12 Maaneder, hver paa 30 Dage; for at gjøre Aaret ligt med det virkelige Aar tilføiedes 5, i Skudaar 6 Udfyldningsdage. Den gamle Inddeling af Maanederne i Uger afskaffedes og erstattedes med en Inddeling i Dekader, d. e. Tidsrum paa 10 Dage. Maanedernes Navne valgtes saaledes, at de stod i Overensstemmelse med den Aarstid, hvori de faldt; saaledes kaldtes den første Vintermaaned Nivose, d. e. Snemaaned, den første Vaarmaaned Germinal, d. e. Spiremaaned osv. Paa Napoleons Befaling og ved et Dekret af Senatet blev denne Kalender 1805 afskaffet og den gregorianske gjenindført i Frankrige fra 1ste Januar 1806.

Kalergis, Demetrius, græsk General og Statsmand, f. 1803, d. 1867, blev opdragen i Petersburg og studerede siden Medicin i Wien, gik ved den græske Frihedskrigs Begyndelse til Grækenland og udmærkede sig under Karaiskakis i flere Slag. I en Fægtning saaredes han og faldt i Hænderne paa Tyrkerne, som skar det ene Øre af ham; senere var han Adjutant hos Fabvier og Kapodistrias. Efterat Grækenland var blevet uafhængigt, tog han som Fører for det russiskfindede Parti Del i alle politiske Stridigheder, hjalp 1843 til at gjennemføre den ublodige Revolution i Athen, der gandske uventet for hans Parti ledede til Udstedelsen af en Konstitution, var derpaa et Par Aar Kong Ottos Adjutant og levede siden udenfor det offentlige Liv, dels i Udlandet, dels i Grækenland. 1854—55 var han Krigsminister og viste stor Iver for at bekjæmpe Røverbanderne; 1861—62 var han græsk Gesandt i Paris.

Kalesche, en let og elegant firhjulet Vogn, som er ubedækket eller kun halvt bedækket.

Kalevala, se Finsk Sprog og Literatur.

Kalfatre, tætte Sprækkerne (Naterne) mellem Plankerne i et Skibs Dæk eller ydre Beklædning med Drev og derpaa gyde smeltet Beg i dem.

Kalgujev, en ca. 70 Kv.mil stor Ø i Nordishavet, ved Ruslands Nordkyst, 30 Mil sydvest for Novaja Semlja. Den beboes af Samojeder og besøges om Sommeren af russiske Jægere og Fiskere.

Kali, se Kalium.

Kaliber, Gjennemsnittet (Diameteren) eller Vidden af et cylindrisk udboret Rør, især af en Kanon eller et Geværløb. Kanonernes Kaliber udtrykkes i Tommer eller Centimeter, Geværernes i Hundrededelstommer eller i Millimeter. Se forresten Art. Gevær og Kanoner.

Kalidasa, den største af Indiens gamle Digtere, levede sandsynligvis i det første Aarh. f. Kr. og skal have opholdt sig ved Kong Vikramâditias Hof. Hans mest berømte Verk er Skuespillet „Sakuntala", som stiller ham i Række med alle Tiders største Digtere, og som, da det først blev bekjendt i Europa (i Slutningen af forrige Aarh.), vakte stor Opsigt og blev oversat paa de fleste europæiske Sprog. Paa Dansk existerer saaledes en god Oversættelse af Hammerich. Af hans øvrige Verker kan mærkes Skuespillene „Urvasi" og „Kongen og Danserinden" (det sidste oversat paa Dansk af Edvard Brandes) samt det fortræffelige lyrisk-elegiske Digt „Meghadûta" („Skybudet"). Ogsaa et Par episke Digte gaar under hans Navn, saavelsom en Del andre Sager, der bevislig ikke kan være af ham.

Kalif, se Khalif.

Kalifornien, en Landstrækning paa Nordamerikas Vestkyst, strækker sig fra Kap St. Lukas (22° 52′ 8″ n. Br.) i Syd til ca. 42° n. B. og deles i to Dele, som er af meget forskjellig Naturbeskaffenhed og staar under forskjellige politiske Forhold. Den sydlige Del, Gammel- eller Nedrekalifornien (California la vieja eller Baja California) er et til den mexikanske Forbundsrepublik hørende Territorium. Det danner en ca. 175 Mil lang og 5—20 Mil bred Landtunge, som gaar fra Nordvest til Sydost langs Vestkysten af Mexiko og skilles fra denne ved den lange og smale Kaliforniske Bugt. I Vest

omgives Halvøen af det Stille Hav, i Nord hænger den sammen med Nykalifornien; dens Sydspids er det ovenfor nævnte Kap St. Lukas. Territoriets Størrelse er 2,846 Kv.mil og Indbyggerantallet ca. 24,000, mest Indianere. Halvøen er bjerg- og klippefuld, indskaaren paa Kysterne og har gode Havne; flere Bjerge bærer Spor af vulkansk Oprindelse. Store Strækninger bestaar af nøgne Klipper uden al Vegetation; kun hist og her, i Nærheden af Kysterne og i Dalene i det indre, findes Strøg med Muldjord og tilstrækkelig Vandforsyning, og hvor da Planteverden er overordentlig yppig. Foruden de almindelige amerikanske Korn- og Frugtsorter trives Bomuld, Ris, Sukkerrør, Kaffe og Vin; af vilde Dyr findes Bjørne, Jaguarer, Vildsvin og en vild Faareart. Landets Hovedrigdom er dog dets Metaller; der findes ikke mindre end 215 Guldminer og 160 Sølvværker, af hvilke dog kun et mindre Antal virkelig drives. Ved Marques er et rigt Kviksølvværk, og paa andre Steder findes Kobber, Bly og Salt. Klimatet er sundt, men tørt og om Sommeren overordentlig varmt. Hovedstad La Paz i den sydøstlige Del af Halvøen. — Øvre- ell. **Nykalifornien**, ofte ogsaa blot kaldt **Kalifornien**, Kystlandet i Nord for den Gammelkaliforniske Halvø, tilhørte ogsaa oprindelig Mexiko, men aftraadtes 1848 til de Forenede Stater, blev s. A. et af disses Territorier og 1850 Unionsstat. Kalifornien grændser i Nord til Oregon, i Øst til Nevada og Arizona, i Syd til Nedrekalifornien og i Vest til det Stille Hav. Størrelsen er 8,744 Kv.mil og Indbyggernes Antal noget over 560,000, hvoraf ca. 50,000 Kinesere og 22,000 Indianere. Landet gjennemstryges i Retning fra Nord mod Syd af to, for det meste parallelt løbende Fjeldkjæder, Snebjergene (Sierra Nevada) i Øst, som tildels danner Grændsen mod Nevada, og hvis høieste Top er Castle-Peak (ca. 12,500 Fod), og Kystalperne (Coast Range) med Toppen St. John (7,730 Fod). De to Fjeldkjeder forbindes i det nordlige ved en Tverkjede med en Top paa ca. 14,000 Fod og forener sig med hinanden under $34^1/_2{}^0$ n. B. Mellem de to Fjeldkjeder ligger en Indsænkning, med Floderne Sacramento, der kommer fra Nord, og San-Joaquin, der kommer fra Syd, og som begge falder i Bugten ved San Francisko. Klimatet er i den nordvestlige Del særdeles jevnt og næsten ens Sommer og Vinter; i det indre og det sydlige er det mere vexlende, men overalt sundt. Vegetationen er rig, og der findes prægtige Skove af de forskjelligste Sorter Løv- og Naaletræer, blandt hvilke sidste Kjæmpefuren (Sequoia gigantea) er eiendommelig for Kalifornien. Den tempererede Zones sædvanlige Korn- og Frugtsorter trives og giver rigeligt Udbytte, i det sydlige endog ofte to Afgrøder hvert Aar. I Syd trives ogsaa Bomuld, Daddelpalmen, Ananas og de almindelige Sydfrugter. Vindyrkningen har i den senere Tid taget et overordentligt Opsving og leverer et fortræffeligt Produkt. Korn udføres i betydelig Mængde og af udmærket Kvalitet; navnlig er den kaliforniske Hvede bekjendt som særdeles god. Kvægavlen træder i den senere Tid tilbage for Agerbruget, dog synes navnlig Faareavlen i det sydlige at have en Fremtid for sig. Af Vildt findes en stor Mængde, og Kysterne og Elvene er rige paa Fisk. Kaliforniens Rigdom paa ædle Metaller er dog dets vigtigste Indtægtskilde. Allerede tidlig var Guldminerne delvis bekjendte, men blev hemmeligholdte og ikke tilbørlig udnyttede. Først fra 1848 begyndte man i større Maalestok at drive dem, og der samlede sig til Kalifornien en talrig Mængde Eventyrere fra alle Lande. Den planløse Maade, hvorpaa Guldgravningen i Begyndelsen foregik, maatte snart vige for en mere rationel Arbeidsmaade; men i Midten af Femtiaarene begyndte Guldvaskerierne i de løse Jordlag at give mindre Udbytte, og senere har man navnlig vendt sig til Bearbeidelsen af den paa mange Steder forekommende af Guldaarer gjennemvævede Kvarts. Derved er Udbyttet blevet jevnere, uden dog at hæve sig til de høie Summer, som Afkastningen beløb sig til i den første Halvdel af Femtiaarene. I det hele regner man, at det i Kalifornien i Tidsrummet 1848—72 udvundne Guld repræsenterede en Værdi af nær 982 Mill. Dollars. Næst Guld er Kviksølv det vigtigste Produkt af Mineralriget; ogsaa Sølv, Kobber, Nikkel og Platina forekommer i betydelig Mængde, men er ikke Gjenstand for nogen større Bergverksdrift. Handel og Fabrikdrift har i den senere Tid taget store Opsving. — Statens Hovedstad er **San Francisko** (s. d.). — Kalifornien fandtes først 1533 af Europæere, idet en af Cortez s. A. udsendt Expedition kom til Nedrekalifornien, hvis Kyster Fernando de Ulloa besøgte 1539. 1602 blev Landet formelig taget i Besiddelse af Spanierne, men koloniseredes først 1642 under Ledelse af Jesuiterne, som ogsaa oprettede talrige Missionsstationer. 1768 okkuperedes Nykalifornien af en fra Mexiko udsendt Expedition. Siden 1823 var baade Øvre- og Nedre-Kalifornien en Provins af den mexikanske Republik; 1836 fik det regjeringsfiendtlige Parti et Oprør istand, hvorved Provinsen erklærede sig for uafhængig. 1848 afstodes Ny-Kalifornien som ovenfor nævnt til de Forenede Stater. Under Borgerkrigen holdt Staten sig til Unionspartiet.

Kaliko, enslags lærredsagtig Bomuldstøi, der ligner Shirting, men er tættere og sædvanlig trykt eller farvet.

Kalikut ell. **Kalikat**, Hovedstad i Distriktet Malabar i det engelske Præsidentskab Madras i Indien, med 25,000 Indb. Her steg Vasco de Gama for første Gang i Land i Indien 1498.

Kalisch, polsk Kalisz, Hovedstad i Guvernementet af samme Navn i Polen, ved Floden Prosna og den preussiske Grændse, med 18,000 Indb., af hvilke næsten Halvparten Jøder; her beseirede og fangede Kong August den anden af Polen 1706 den svenske General Mardefeld.

Kalisch, David, tysk humoristisk Forfatter, f. 1820 af jødiske Forældre, d. 1872, kom i sin Ungdom til Paris, hvorfra han skrev Korrespondancer til flere tyske Blade, og hvor han bl. a. omgikkes Heine og Proudhon. Efter sin Hjemkomst var han en Tid Medarbeider i Oettingers „Charivari" og grundede 1848 i Berlin det bekjendte Vittighedsblad „Kladderadatsch". Omtrent samtidig begyndte han at virke som Farcedigter og vandt som saadan snart megen Anerkjendelse. Allerede hans to første Stykker „Hunderttausend Thaler" og „Berlin bei Nacht" gjorde stormende Lykke, og det samme blev Tilfældet med „Peschke", „Der gebildete Hausknecht", „Der Actienbudiker", „Ber-

lin wie es weint und lacht", „Der Goldonkel" m. fl. Han udmærker sig i disse Stykker ved rask og behændig Komposition, skarp Karakteristik og bidende Vittighed. Særlig bekjendte og yndede er hans fortræffelige Kupletter, der oftest paa en satirisk Maade behandler politiske Forhold.

Kalium, et Alkalimetal, som aldrig forekommer rent i Naturen, men findes i Forbindelse med Surstof og Kiselsyre samt som Chlorkalium. Det indeholdes navnlig i Feldspat, Glimmer, Sylvin, Kainit og Karnallit; ligeledes udgjør det en Bestanddel af alle Planter, af hvilke Sjøplanterne optager det fra Havvandet, Landplanterne fra Jorden, som altid indeholder Forvitringsprodukter af kaliumholdige Mineralier. Ogsaa i Dyreriget forekommer det. Man fremstiller Kalium ved stærk Glødning af kulsur Kali (renset Potaske) med Kul, hvorved det overdestilleres i Dampform og opfanges i et Forlag af Kobber, der er fyldt med Petroleum. Rent Kalium er fast og sølvhvidt, stærkt glinsende, af $0{,}865$ specifik Vegt og saa blødt, at det kan skjæres med en Kniv. Det smelter ved $62{,}5°$ C. og oxyderes meget hurtig i Luften, hvorfor man opbevarer det i Petroleum eller Paraffin. Vand dekomponerer det øieblikkelig under heftig Udvikling af Lys og Varme. — Af Kaliumforbindelserne kan især mærkes følgende: Kali ell. Kaliumoxyd (K_2O), en hvid, sprød Masse. Det forener sig under Udvikling af Lys og Varme med Vand til Kalihydrat, et hvidt, ugjennemsigtigt Legeme, som optager Kulsyre og Vand af Luften og forvandles til en Opløsning af kulsur Kali. En Opløsning af 1 Del Kalihydrat i 2 Dele Vand giver Kalilud, som bruges i Kirurgien og til Vaskning af Tøi samt i Sæbefabrikationen. En fortyndet Kaliopløsning er ogsaa et uundværligt Reagens i den analytiske Kemi. Ved Inddampning af Opløsninger faaes Kalihydrat som en hvid, smeltet Masse, der ikke dekomponeres ved Glødning; det anvendes ofte, udstøbt i tynde Stænger, til Ætsning (kaustisk Kali) paa samme Maade som Helvedesstenen. — Kulsur Kali (K_2CO_3) gaar i Handelen i uren Tilstand under Navn af Potaske. Renset danner det en hvid, fast Masse af alkalisk Smag, opløses let i Vand og flyder hen i Luften ved at trække Fugtighed til sig. Det vindes i størst Udstrækning af Træaske, af Resterne af de til Sukkerfabrikation anvendte Runkelroer, af Saltmineralerne fra Stassfurt (Kainit og Karnallit) samt af det Vand, hvori Faareuld vaskes. Kulsur Kali er den vigtigste af alle Kaliumforbindelser; den anvendes i Medicinen, til Sæbefabrikation, til Fremstilling af Salpeter, Blodludsalt og Cyankalium, i Glasfabrikationen osv. — Sur kulsur ell. dobbelt kulsur Kali dannes ved Indvirkning af Kulsyregas paa kulsur Kali og antager Form af store, vandklare Krystaller, som smager alkalisk, opløses i Vand, men ikke forandres i Luften. Det anvendes i Medicinen og til flere tekniske Øiemed. — Svovlsur Kali (K_2SO_4) forekommer i Naturen i stor Mængde i Kainit og kan let fremstilles af Chlorkalium (se nedenfor). Det krystalliserer i sexsidede rhombiske Spiler, smager bittert, er tungt opløseligt i Vand og ikke opløseligt i Alkohol. Det udgjør en vigtig Bestanddel af kunstige kaliholdige Gjødningsstoffer, benyttes i Medicinen samt til Fremstilling af kulsur Kali og danner med svovlsur Lerjord Dobbeltsaltet Alun. — Med Salpetersyre danner Kali Salpeter (s. d.), med Chlorsyre chlorsur Kali (se Chlor), med Jod Jodkalium (se Jod) og med Brom Bromkalium. — Chlorkalium (KCl) findes i Havvandet, i mange Mineral- og Saltkilder samt i Sylvin og Carnallit; det er en af de vigtigste Kaliumforbindelser, da deraf mange andre Kaliumpræparater fremstilles, saaledes Salpeter, Alun og Potaske. Det er hvidt, af en bitter Smag, smelteligt og i høi Temperatur flygtigt, samt krystalliserer i Terninger. — Chlorsur Kali dannes af Chlor og Kalilud; det afgiver let sit Surstof og benyttes derfor til Fremstilling af dette Element samt til Fabrikation af Fyrstikker (s. d.) og Fyrværkerisager. — Den mærkeligste Svovlforbindelse af Kalium er Svovllever (K_2S_5), som finder Anvendelse i Medicinen. — Alle Kaliumforbindelser farver Flammen violet og viser i Spektret to lyse Linier, en i dets røde og en i dets violette Del.

Kalk, Calciumoxyd, er den vigtigste af alle alkaliske Jordarter og forekommer særdeles hyppig i Naturen, dog aldrig i ren Tilstand, men stedse i Forbindelse med Syrer. Svovlsur Kalk danner Gips og Alabast; fosforsur Kalk findes i Apatit og i Dyrenes Knokler, og kulsur Kalk udgjør den sædvanlige Kalksten, Kalkspat, Marmor og Kridt samt forekommer i Muslingernes Skaller. Kalken ledsages i alle disse Forbindelser hyppig af Magnesia. Man fremstiller til teknisk Brug Kalken stedse kun af dens Kulsyreforbindelser ved at ophede disse, hvorved Kulsyren gaar bort. Denne Operation, Kalkbrænding, kan i det smaa foretages i Gruber eller Miler, men udføres i det store stedse i Kalkovne, der kan være indrettede paa forskjellig Maade. Mest anvendes Schachtovne, som er indrettede til at fyldes ovenfra og holdes i en uafbrudt Virksomhed, indtil en Reparation er nødvendig. I den senere Tid bruges ofte Gas som Brændematerial. Den brændte Kalk (kaustisk Kalk) er vandfrit Calciumoxyd, der danner en hvidgraa, sammenhængende Masse, som i Luften optager Vand og senere tillige Kulsyre, hvorved den henfalder til et hvidt Pulver. Heden i Ovnen maa have været saa stærk, at al Kulsyre er uddreven, saa at den brændte Kalk ikke længer som Kalkstenen bruser med Syrer; men Ophedningen maa ikke gaa saa vidt, at de fremmede Stoffer (Kisel, Lerjord, Jern osv.), som indeholdes i den raa Kalksten, forener sig kemisk med Kalken, i hvilket Tilfælde denne kaldes dødbrændt. Ved at overgydes med Vand optager den brændte Kalk dette under stærk Varmeudvikling og henfalder, ligesom naar Vandet lidt efter lidt optages af Luften, til et hvidt Pulver, lædsket Kalk ell. Calciumhydroxyd, som i Vand fordeler sig til en melklignende Masse (Kalkmelk) og delvis opløses til en klar Vædske (Kalkvand). Ved at optage Kulsyre af Luften mister den lædskede Kalk sin alkaliske Reaktion og bliver uopløselig. Kalk forholder sig ligeoverfor Syrer som en stærk Base og staar Alkalierne nær, men stiller sig fra dem ved at de fleste Syrer at danne uopløselige eller meget tungt opløselige Salte. Med Rørsukker danner Kalk en i Vand opløselig Forbindelse, Sukkerkalk. — Kalkens tekniske Anvendelse er mangfoldig og af stor Betydning. Den tjener saaledes til Fremstilling af ætsende Alkalier, Soda og Potaske, Chlorkalk og Salmiakspiritus,

endvidere til Rensning af Lysgas og af Vand for Dampkjedler, i Sukker- og Stearinlysfabrikationen, i Farverier og Garverier, i Glasfabrikationen samt som Tilslag ved Udsmeltning af Metaller og som Gjødning. I en Blæserørsflamme af Knaldgas udvikler Kalk et overordentlig intensivt Lys (Kalklys), som ofte bruges i forskjellige Øiemed. Kalkens vigtigste Anvendelse er dog til Murkalk (Mørtel, s. d.). — Kalkforbindelserne, navnlig den kulsure Kalk, er meget udbredte paa Jorden og danner betydelige Lag i alle geologiske Perioder. Særlig er Fløtsperiodens Kridtlag samt Mergelleierne ofte af betydelig Mægtighed. Kalksten bruges i stor Udstrækning til Bygningssten, og en finkornet og skifret Art fra Solenhofen i Baiern benyttes i Lithografien.

Kalk (lat. Calix), Bæger, navnlig det ved Nadverden benyttede.

Kalkar, Christian Andreas Herman, dansk Geistlig, f. i Stockholm 1802 af jødiske Forældre, kom i sin Ungdom til Kjøbenhavn og begyndte at studere Retsvidenskaben, men ombyttede efter 1823 at have ladet sig døbe dette Studium med Theologien. 1827 blev han Adjunkt og senere Overlærer ved Odense Kathedralskole og var 1843—69 Prest i Gladsaxe. Han har levende interesseret sig for Missionen og arbeidet ivrig for dens Fremme; 1845—47 tog han fremragende Del i en ny Bibeloversættelse og har i det hele været en dygtig og produktiv theologisk Forfatter.

Kalkbrenner, Friedrich Wilhelm, tysk Pianist og Komponist, f. 1788, d. 1849, uddannede sig under Veiledning af sin Fader og derpaa i Paris og Wien; efter et Ophold i London levede han mest i Paris, hvorfra han gjorde Kunstreiser til Tyskland og Nederlandene, og hvor han indtraadte som Associé i Pleyels Pianofabrik. Hans Spil var i høi Grad teknisk fuldendt, graciøst og fint; hans Kompositioner lider af en vis Tørhed og spilles nu sjelden, hvorimod hans Pianoskole og Etuder endnu er i Brug.

Kalkering, Gjennemtegning, Overførelse af en Tegning eller af Skrift fra Originalen til en anden Flade, foregaar oftest ved, at man lægger et Stykke gjennemskinnende Papir (Kalkérpapir) paa Originalen og optrækker de gjennem Papiret synlige Konturer paa dette med Blyant eller Tusch. Derpaa indgnides Papirets Bagside med Sort- eller Rødkridt og lægges med den saaledes farvede Side ned paa den Flade, hvorpaa Tegningen skal overføres. Nu overløber man igjen Konturerne med et spidst Redskab, hvorved Farven der, hvor det trykkes mod Papiret, vil smitte af paa den underliggende Flade. Man kan ogsaa kalkere ved Hjelp af tyndt Papir, som paa den ene Side er bedækket med en Blanding af Berlinerblaat og lidt Bomolie. Naar man lægger dette Papir med Farvesiden nedad paa hvidt Papir og derpaa over det hele et andet hvidt Papir, hvorpaa man skriver med en haard Blyant, vil Papiret farve af og frembringe en nøiagtig Kopi af Skriften paa det underliggende Papir.

Kalkhas, efter de græske Sagn en stor Spaamand og Tegnsudlægger, der ledsagede Grækerne paa Toget til Troia. Han døde af Sorg over, at Mopsos overgik ham som Spaamand. Senere havde han et Orakel i Apulien; den, som her vilde lære at kjende Fremtiden, ofrede en sort Væder og lagde sig til at sove paa dens Skind, hvorpaa Orakelsvaret meddeltes ham i Drømme.

Kalkul (udt. Kalkyl), Beregning, Overslag. — Kalkulere, beregne, overslaa.

Kalkun (Melagris), Slægt af Hønsefuglene, udmærker sig ved nøgen, vortet Hud paa Hoved og Hals, ved en fra Næbroden nedhængende Hudlap og derved, at Halen kan reises op og udbredes i Hjulform. Den almindelige vilde Kalkun (M. Gallopavo) lever i Skovene i Nordamerika, især vestenfor Alleghanybjergene; den er over 3 Fod lang og sortgrøn af Farve, flyver daarlig, men løber hurtig og jages ivrig paa Grund af sit fede, velsmagende Kjød. En nærbeslægtet Art, M. ocellata, findes i Centralamerika. Til Europa er Kalkunen bleven overført og holdes nu i tam Tilstand i de fleste Lande. Den tamme Kalkun er mindre end den vilde og har et særdeles velsmagende Kjød. Kalkunhønen ruger flittig og benyttes derfor ofte til at udruge almindelige Hønseæg.

Kalkutta, Hovedstad i de engelske Besiddelser i Indien og i Præsidentskabet Kalkutta eller Bengalen, ligger paa Østsiden af Gangesdeltaets vestligste Hovedgren, Hugli, 20 Mil fra Havet, og har med Forstæderne ca. 800,000 Indb. Byen er bygget paa sumpig Grund og er derfor et usundt Opholdssted; den bestaar foruden Forstæderne af tre Dele, den saakaldte „sorte Stad" i Nord, den „hvide Stad" i Midten og Fort William i Syd. Den sorte Stad beboes udelukkende af Indfødte og bestaar af simple Hytter af Bambusrør og ubrændte Mursten; i den hvide Stad bor de europæiske Indbyggere, og denne Bydel er særdeles smukt og regelmæssig bebygget. Fort William er et storartet og stærkt Befæstningsverk med et smukt Tøihus og store Kaserner. Byen er Sæde for en anglikansk Biskop og har talrige Kirker og Gudshuse for de forskjellige Religioners Bekjendere. Endvidere har den et Universitet samt flere andre Undervisningsanstalter, flere lærde Selskaber, et Observatorium, en berømt botanisk Have m. m. Fabrikationen er livlig og omfatter navnlig Forarbeidelsen af Bomulds-, Silke-, Guld og Sølvvarer. Kalkutta er den vigtigste Handelsstad i Indien og navnlig Hovedsædet for Handelsforbindelsen med England. Trafiken med det indre af Landet besørges af et stort Antal Flodfartøier; større Skibe kan ikke komme op til Byen, men losser og lader i den $4^1/_2$ Mil længere nede liggende Havn Diamond Harbour. Byen grundedes ved, at Englænderne 1698 nedsatte sig i den lille indiske Landsby Gowindpur, af hvilken Kalkutta hævede sig. Den var dog lige til Midten af det 18de Aarh. en ubetydelig By, men tiltog fra den Tid rask efter Anlægget af Fort William og paa Grund af, at den blev Hovedsædet for den engelske Magt i Indien.

Kalligrafi, gr., Skjønskrivning.

Kallikrates, Navn paa to berømte græske Kunstnere i Oldtiden, af hvilke den ene i det 5te Aarh. f. Kr. sammen med Iktinos byggede Parthenon paa Athens Akropolis og de saakaldte lange Mure mellem Athen og Piræus; den anden levede til ubekjendt Tid og var en Lakedæmonier. Han udmærkede sig ved sine overordentlig smaa og fint udførte Kunstverker i Elfenben og Metal, blandt hvilke nævnes et fuldstændigt Firspand, der var saa lidet, at det dækkedes af en Flues Vinger.

Kallimakhos, græsk Lærd og Digter af den alexandrinske Skole, levede ca. 250 f. Kr. Han grundede i Alexandria en Skole, af hvilke flere berømte Lærde, saaledes Eratosthenes og Aristofanes fra Byzans udgik, og blev Forstander for det berømte Bibliothek sammesteds. Han skal have forfattet 800 Skrifter, deriblandt en omfangsrig Katalog over det alexandrinske Bibliothek. Nu er kun nogle Brudstykker, navnlig af hans Elegier, samt en Del Hymner og Epigrammer forhaanden.

Kallimakhos, græsk Billedhugger i Athen ca. 420 f. Kr., nævnes som Opfinder af det korinthiske Søilekapitæl.

Kallinos, den ældste græske Elegidigter, levede i det 7de Aarh. f. Kr.; af hans Krigssange er endnu nogle Brudstykker opbevarede.

Kalliope, en af Muserne (s. d.); ogsaa Navn paa en af Planetoiderne.

Kallisthenes, fra Olynthos, en Søstersøn af Aristoteles, f. ca. 360 f. Kr., blev opdragen sammen med Alexander den store, studerede senere Naturvidenskab og Historie i Athen og ledsagede derpaa Alexander paa Toget til Indien. Paa Grund af sin Frimodighed vakte han Alexanders Mishag og blev som mistænkt for at have stiftet en Sammensværgelse lagt i Lænker og saaledes medført, indtil han døde 328. Af hans historiske Skrifter („Hellenica“, „Persica“ m. fl.) er kun faa Brudstykker bevarede.

Kallisto, i de græske Sagn en Datter af Arkadieren Lykaon, ledsagede Artemis paa Jagten. Da hun havde født Zeus en Søn, blev hun af Here forvandlet til en Bjørn, som blev skudt af Artemis, og blev derpaa optagen blandt Stjernerne. — Kallisto kaldes den yderste af Jupiters Maaner.

Kallundborg, By i Holbæks Amt, i det nordvestlige Sjælland, ved Kallundborgfjord, med 3,170 Indb., har sin Oprindelse fra en af Esbern Snare opført Borg. Paa Slottet, som blev ødelagt af Svenskerne 1658, sad Kristiern den anden fangen 1549—59.

Kalmar, By i det sydøstlige Sverige, ved Kalmarsund mellem Øland og Fastlandet, med 10,000 Indb., god Havn, Skibsverft og betydelig Industri; Udførselen bestaar navnlig i Trælast. Byen er meget gammel og var i Middelalderen en af Sveriges vigtigste Handelsbyer, ligesom den ogsaa var af Betydning som Fæstning. Den spillede en vigtig Rolle i Krigene mellem Sverige og Danmark, idet den var et af de Punkter, som enhver af de krigførende Magter først søgte at sikre sig; ligeledes blev den ofte Mødested ved Freds- og andre Underhandlinger. — Kalmar Län omfatter Øland og den østlige Del af Småland, er 209 Kv.mil stort og har 241,000 Indb.; det deles i 7 Fogderier. — Kalmar Stift bestaar af Kalmar Län og en Del af Kongaherred i Kronobergs Län; det deles i 7 Provstier med 43 Pastorater.

Kalmarkrigen, den første af Kristian den fjerdes Krige med Sverige, havde sin Oprindelse af Handelstvistigheder mellem de nordiske Lande, idet nemlig Karl den niende ved at anlægge Göteborg og befæste denne By havde skaffet Sverige Adgang til Nordsjøen, uden at dets Skibe behøvede at passere Øresund og betale de Danske Told; endvidere havde Karl forbudt al Handel paa Lifland og Kurland samt lagt Hindringer i Veien for Mellemrigshandelen mellem Norge og Sverige. Endelig havde han ladet sig kalde Lappernes Konge og opkrævet Skat i Finmarken. Krigen begyndte 1611; Danskerne indtog under Kristians egen Anførsel Kalmar, erobrede senere Fæstningerne Guldborg og Elfsborg ved Göteborg og ødelagde denne By. Under Krigen døde Karl, og hans Efterfølger, Gustav Adolf, ønskede Fred; denne blev sluttet i Novbr. 1612 i Knærød, hvor det bestemtes, at Rigernes Grændser skulde være som før Krigen. Sverige skulde for Tilbagegivelsen af de erobrede Fæstninger betale en Million Rigsdaler. Under denne Krig foregik det bekjendte Skottetog til Norge under Sinclairs Ledelse (se Sinclair).

Kalmarunionen kaldes den af Dronning Margrete istandbragte Union mellem de tre nordiske Riger, hvis Kroner hun samtidig indehavde; man har nemlig længe troet, at et den 20de Juli 1397 i Kalmar udstedt Dokument af 17 Rigsraader fra alle tre Lande var en Foreningsakt, medens det kun er et ikke udført Udkast. Ifølge dette Udkast skulde Norge, Sverige og Danmark stedse have én Konge, føre Krig i Fællesskab og ligeledes forholde sig som ét Rige, naar det gjaldt Forbund med fremmede Magter, hvorimod hvert Land skulde beholde sin egen Forfatning og sine egne Love.

Kalmukker, i deres eget Sprog Mongol-Oirad, et talrigt mongolsk Folkeslag, som for det meste staar under Kinas Overhøihed, men ogsaa for en stor Del er udbredt paa russisk Territorium. De deler sig i fire Stammer, Khosjod, Dsongarer, Dørbød og Torgod. Den første af disse Stammer regjeres endnu af Fyrster, som nedstammer fra Djingis-Khan, staar for det meste under kinesisk Overhøihed og tæller 50—60,000 Mennesker. Dsongarerne, efter hvem Dsongariet har faaet Navn, var engang den mægtigste af alle kalmukkiske Stammer og beherskede disse i det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarh., men er senere blevne undertvungne og opredne af Kineserne. Stammen Dørbød slog sig allerede tidlig ned i Rusland ved Volga og Ural og har i den nyere Tid udbredt sig til Don og Ili. Torgod var længe forbundne med Dsongarerne; allerede i Begyndelsen af det 17de Aarh. nedsatte de sig paa Sletterne ved Volga, men har senere for det meste trukket sig tilbage til Høiasien, medens en Gren af dem er traadt i et fuldstændigt Afhængigheds-forhold til Rusland. Kalmukkerne af ublandet Stamme fremviser skarpt udprægede mongolske Træk, men mange af dem er blandede med Europæere, Persere og Tyrker. De lever næsten udelukkende som Nomader og har i den senere Tid antaget en fredeligere Karaktér end før, da de ved sine Krigstog var en Skræk for de omkringboende Stammer. Deres Religion er Buddhismen; deres Sprog er nærbeslægtet med Mongolsk, og deres Literatur bestaar væsentlig i Oversættelser af fra Indien stammende buddhistiske Skrifter. For de i Rusland boende Kalmukkers Oplysning er der i den senere Tid gjort meget fra den russiske Regjerings Side.

Kalmusrod (Acorus Calamus), Plante af de Kolbeblomstredes Familie, har en krybende, ledet Rodstok, sværdformede Blade og Stilke og smaa grøngule Blomster i en Kolbe. Rodstokken har en stærkt krydret Lugt og bruges i Medicinen. Den forekommer i det sydlige Norge og voxer helst langs Bække- og Elvebredder.

Kalocsa (udt. Kalotsja), By i det ungarske Komitat Pest, 15 Mil syd for denne By, med 16,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop, har et Presteseminarium og et Observatorium.

Kalomel, Kviksølvchlorür, en Forbindelse af Kviksølv og Chlor, bruges som Lægemiddel. Det faaes ved at ophede en Blanding af Kviksølv og svovlsurt Kviksølvoxyd med Chlornatrium og paa flere andre Maader, danner en hvid krystallinsk Masse og er uopløseligt i Vand og Alkohol. Kolomel virker purgerende og anvendes desuden mod flere Slags Betændelser, Syfilis o. fl. Sygdomme. Ved uforsigtig Brug kan det fremkalde Sygdomme i Mundens Slimhud og i Blodet.

Kalorisk Maskine, en Motor, i hvilken den ved Opvarmning udvidede atmosfæriske Luft benyttes som Drivkraft. Man har kaloriske Maskiner af forskjellig Konstruktion, deriblandt en, som er opfunden af John Ericsson, men ingen af dem har hidtil kunnet fuldkommengjøres saaledes, at den helt har svaret til Hensigten.

Kalot, i Stereometrien den Del af en Kugles Overflade, som begrændser et Segment (Kuglekalot). — Ogsaa en liden, tæt til Hovedet sluttende Hue.

Kalpi ell. **Calpee**, By i den engelske Provins Jhansi i Forindien, ved Floden Djjamna, med 18,500 Indb., Sukkerfabrikker og Udførsel af Bomuld.

Kaluga, Guvernement i Storrusland, 552 Kv.mil stort, med 996,000 Indb., frugtbart og veldyrket. — Hovedstaden, Kaluga, ved Floden Oka, med 39,000 Indb., har betydelig Fabrikation af Læder og Olie.

Kalumniant, Bagvasker.

Kalv Arnesson, se Armødlingeætten.

Kalvarya, By i Polen, i Guvernementet Suvalki, med 9,000 Indb., for det meste Jøder.

Kalvekuæ, en Misdannelse af Knæerne, hvorved disse bøies indad og berører hinanden med de indvendige Flader, medens Skinnebenene igjen fjerner sig fra hinanden. Misdannelsen udvikler sig især i Pubertetsalderen hos svagelige Personer, især saadanne, som maa staa meget eller bære Byrder, der er for tunge i Forhold til Styrken af Knæledets Baand.

Kalvin (Calvin), Johannes, egentl. Jean Cauvin ell. Caulvin, en af det 16de Aarhundredes Reformatorer, f. i Picardiet 1509, d. 1564, bestemtes tidlig for den geistlige Stand og fik allerede 12 Aar gammel et Presteembede. Senere vendte han sig imidlertid til Studiet af Retsvidenskaben, som han lagde sig efter i Orleans og Bourges. Paa det sidste Sted omgikkes han en lærd Tysker, Wolmar, ved hvis Paavirkning han droges over mod Luthers Lære, hvorhos han med sit af Naturen stærkt religiøse Gemyt kom til en levende Tilegnelse af Kristendommen. Efter Faderens Død 1532 gik han til Paris, nedlagde sine Præbender og udgav en Kommentar over Ciceros Skrift „De Clementia" for at bevæge Kongen til Mildhed mod Protestanterne. Allerede næste Aar maatte han dog forlade Paris paa Grund af de frimodige Udtalelser, han var fremkommen med i en Tale til Kongen, som han havde skrevet for Sorbonnens Rektor til Allehelgensfesten. Efter at have opholdt sig en Tid i Angoulême og Nerac, paa hvilket sidste Sted han stiftede Bekjendtskab med Faber Stapulensis, maatte han paa Grund af nye Forfølgelser forlade Frankrige og kom 1535 til Basel, hvor han udgav sit berømte Verk „Institutio Christianae religionis", som han tilegnede Kong Frans den første, og hvori han søgte at frigjøre de franske Protestanter fra Geistlighedens Anklager for Gjendøberi og nyopfundne Lærdommes Udbredelse. Fra Basel gik Kalvin til Ferrara, hvor han blev vel modtagen ved Hertuginde Renatas Hof; men ogsaa her var han Gjenstand for Efterstræbelser, hvorfor han 1536 flygtede til Paris og derfra igjen begav sig paa Veien til Basel. Underveis holdt Farel ham tilbage i Genf, hvor den evangeliske Lære en Tid havde været prædiket, men hvor Raadets strenge Forordninger om Kirketugt stødte paa stor Modstand blandt den yppige Befolkning. Kalvin fortsatte sammen med Farel dennes Bestræbelser, fik oprettet et Konsistorium, som forbandt borgerlige Straffe med det som Kirketugt anvendte Ban og søgte i det hele ved theokratisk Strenghed at overvinde den i Byen raadende letfærdige Aand. Her skrev han ogsaa sin „Genserkirkens Katekismus", som blev oversat i næsten alle Sprog. Men hans og Farels Hensynsløshed bevirkede snart deres Fald; flere Indretninger i Genferkirken misbilligedes af Synoden i Lausanne 1537, og Genfs Magistrat forlangte, at Kalvin og Farel skulde bøie sig for Synodens Beslutninger. Da de negtede dette, fik de begge Vaaren 1538 Paalæg om inden tre Dage at forlade Byen. De gik først til Bern, og herfra begav Kalvin sig til Strasburg, hvor Bucer allerede i 10 Aar havde forkyndt Luthers Lære. Han blev venlig modtagen af Bucer og ansattes som Lærer i Theologi ved Universitetet samt som Prest for en talrig Menighed af franske evangeliske Flygtninger. Herfra tog han imidlertid en levende Andel i Begivenhederne i Genf, hvis Kirke han i gjentagne Sendebreve formanede til at holde fast ved den rene Lære ligeoverfor Kardinal Sadolets Opfordringer til at træde tilbage til den romerske Kirke. Samtidig virkede han for at tilveiebringe Enhed mellem den tyske og den schweiziske evangeliske Kirke og indtog i denne Hensigt i sit Skrift om Nadverden (1540) et Mæglingsstandpunkt mellem Luther og Zwingli. Han deltog ogsaa som Strasburgs Afsending i Religionssamtalerne i Frankfurt, Worms og Regensburg, underskrev den Augsburgske Konfession og traadte i Venskabsforhold til Melanchthon. Imidlertid var hans Venner i Genf virksomme for at faa ham tilbage, og efter længere Tids Modstand samt efter at have faaet Løfte om at maatte gjenindføre den tidligere Kirketugt fulgte han deres Indbydelse og kom til Genf 1541. Hans Kirketugtsforordninger blev antagne af Raadet og bekjendtgjorte f. A. Konsistoriet, bestaaende af 6 Geistlige og 12 Lægmænd, gjenoprettedes og holdt ugentlige Møder, hvori det udøvede Kirketugt mod enhver, som havde forset sig, uanset Alder, Stand eller Kjøn. Gjennem Konsistoriet og sin Indflydelse hos Raadet blev Kalvin i Virkeligheden Herre baade over Genfernes Handlinger og over deres Meninger. Ikke blot et anstødeligt Levnet, men ogsaa formentlig kjætterske Ankuelser straffedes strengt; saaledes blev Castellio, som optraadte mod Prædestinationslæren, forvist, og Spanieren Michael Servet, som besøgte Genf paa Gjennemreise, blev endog levende brændt 1553, fordi han negtede Treenig-

hedslæren. Trods disse intolerante Skridt, der sætter mørke Pletter paa Kalvins Karaktér, var dog hans Virksomhed i mange Henseender af stor og gavnlig Indflydelse. Den sædelige Tilstand i Genf blev ved hans Bestræbelser forbedret i en Grad, som man ikke skulde kunne tiltro hans Tvangsforholdsregler Magt til at bevirke, og Byen blev et Plantested for den reformerte Religion og Theologi saavelsom et Tilflugtssted for de andenstedsfra fordrevne Protestanter. Personlig var Kalvin lige til sin Død rastløs virksom; han prædikede næsten hver Dag, holdt flere Gange om Ugen theologiske Forelæsninger ved et 1559 oprettet Akademi, deltog i alle Konsistoriets Møder osv., hvorhos han ogsaa førte politiske Forhandlinger i Republikens Navn, forfattede talrige Skrifter og førte en meget udbredt Brevveksling. Han havde et svageligt Legeme og var ofte syg; hans Karaktér var livlig, men ogsaa i høieste Grad pirrelig, saa at han ingen Modstand taalte; dette har ogsaa givet hans theologiske Stridsskrifter deres bitre Tone. Hans Forfatterarbeider er ikke saa populære som Luthers og røber mere Videnskabsmanden. Hans Udlæggelser af den hellige Skrifts forskjellige Bøger er blandt de bedste i sit Slags. Hans Skrifter er udkomne samlede i Amsterdam 1667 og ofte enkeltvis. Foruden hans mange trykte Prædikener findes i Bibliotheket i Genf ikke mindre end 2,023 saadanne i Manuskript. — Det eiendommelige i Kalvins Lære kommer især frem, hvor han omhandler Prædestinationen og Nadverden. Angaaende den første antager han en guddommelig Raadslutning, som fra Evighed af har udvalgt nogle til Salighed og andre til Fordømmelse, aldeles uafhængig af vedkommendes egen Villie. Kristus tilbyder vistnok enhver angrende og troende Synder Naade, men i Grunden har efter Kalvins Lære dette intet at sige, da den, som fra Evighed af er bestemt til Fordømmelse, aldrig kan faa Del i denne Naade. Om Nadverden lærer han modsat Zwingli, at den er et Mysterium, og at Gud selv virkelig er tilstede i den, men kun aandelig. Personlig er han i Himlen, og derfor foregaar der paa Jorden ved Nadverdens Nydelse intet andet, end at Brød og Vin spises og drikkes; men naar det er en Troende, som nyder Brødet og Vinen, foregaar samtidig en Begivenhed i Himlen, idet den Troendes Sjel paa en mystisk Maade henrykkes did og forenes med Frelseren. Den Vantro derimod faar kun Brød og Vin. — **Den kalvinske Kirke** har enslags republikansk Synodeforfatning med et Raad af Ældste, der indehar den udøvende kirkelige Magt, vælger de Geistlige, vaager over Sædeligheden, uddeler Almisser og haandhæver Kirketugten. Af Geistlige og Ældste sammensættes en Synode, som fatter Beslutninger i kirkelige Anliggender og dels repræsenterer et Landskab, dels den hele Kirke. Ofte har Kalvinismen gaaet altfor vidt i sin Iver for Sædernes Renhed og har navnlig hyppig misbilliget Theaterforestillinger, Dans og andre selskabelige Glæder.

Kalvskindet, en Del af Trondhjem, bekjendt ved det Slag, som stod her den 19de Juni 1179 mellem Kong Sverre og Erling Skakke, og i hvilket den sidste faldt.

Kalydon, i Oldtiden Ætoliens Hovedstad, ved Euenos, er bekjendt af Sagnet om det **kalydonske** Vildsvin, som af Artemis, der var fornærmet paa Kong Oeneus, blev sendt for at herje Kalydonernes Marker. Mange forsøgte at dræbe det, men omkom selv derved, indtil Meleagros's Elskede, Atalante, saarede det med en Pil, hvorefter det blev fældet af Meleagros.

Kalypso, i de homeriske Sange en Datter af Atlas, efter andre af Nereus eller af Okeanos, boede paa den langt ude i Havet liggende Ø Ogygia uden at omgaaes hverken Guder eller Mennesker. Da Odysseus paa sin Hjemreise fra Troia strandede ved Ogygia, holdt hun ham tilbage, behandlede ham paa det bedste og lovede at gjøre ham udødelig, hvis han vilde ægte hende. Han afslog dette og længtes til sit Hjem, men hun holdt ham tilbage i 7 Aar, indtil Zeus gjennem Hermes befalede hende at lade ham reise. Ifølge Hesiodos's Theogoni fødte hun Odysseus 2 Sønner, Nausinoos og Nausithoos. — Kalypso er ogsaa Navn paa en Planetoide.

Kam ell. **Kham**, en af Patriarken Noahs Sønner. Hans Efterkommere, **Khamiterne**, antages at have befolket Kana'an og Afrika.

Kama ell. **Lille-Volga**, den største af Volgas Bifloder, udspringer i det russiske Guvernement Vjätka, paa Vestskraaningen af Ural, og løber mod Nord, derpaa mod Øst, senere mod Syd gjennem Guvernementet Perm og endelig i mange Bugtninger mod Sydvest, indtil den nedenfor Kasan falder i Volga. Den optager flere betydelige Bifloder, er ca. 230 Mil lang og paa den største Del af sin Udstrækning seilbar, hvorfor den er af stor Vigtighed for Samfærdselen.

Kamaldulenserordenen, en Munkeorden, stiftet ca. 1018 af den hellige Romuald, en Benediktinermunk, som var beslægtet med Hertugen af Ravenna, og 1072 stadfæstet af Pave Alexander den anden. Navnet kommer af Dalen Camaldoli ved Arezzo i Apenninerne. Ordenens Regler var meget strenge, og Medlemmerne skulde oprindelig udelukkende leve som Eneboere; senere opkom der tre Klasser af Ordensbrødre: Eneboere, „Observanter" og „Konventualer", hvilke alle vistnok senere blev forenede under én „Major", men snart skilte sig igjen. Fra 1086 var der ogsaa kvindelige Kamaldulensere. I det 18de Aarh. var der ikke mindre end 5 forskjellige Kamaldulenserbroderskaber, som førte indbyrdes Stridigheder. Ordenen ophævedes i Østerrige under Josef den anden, i Frankrige under Revolutionen og i Italien senere under Franskmændenes Indflydelse; kun i Camaldoli vedblev en Del af den at existere. I den senere Tid er Ordenen hist og her gjenoprettet.

Kambaja ell. **Cambay**, engelsk Vasalstat i den nordlige Del af Præsidentskabet Bombay i Indien, 120 Kv.mil stor, med 175,000 muhamedanske Indb. — Hovedstaden **Kambaja** var tidligere en livlig Handelsstad, men har sunket betydelig, efterat dens Havn for en stor Del er bleven opfyldt med Sand. Af dens tidligere mange Fabriker er nu kun Stensliberierne af nogen Betydenhed. Indbyggernes Antal er ca. 58,000.

Kambodsja, Kongerige i Bagindien, begrændses i Nord og Nordvest af Siam, i Øst af Anam, i Syd og Sydøst af det franske Kotsjinkina, i Vest og Sydvest af den siamesiske Bugt, er ca. 1,520

Kv.mil stort og har henimod 900,000 Indb. Det var tidligere en mægtig Stat, hvis Territorium strakte sig betydelig videre end nu; senere kom det under Anams, derpaa under Siams Overherredømme og er siden 1867 en Skytsstat af Frankrige. — Hovedstad Udong.

Kambyses, paa gammelpersisk Kambuzija, Konge i Persien og Medien, var Søn af Kyros og efterfulgte ham 529 f. Kr. paa Tronen. 525 angreb han Ægypten, slog og fangede Kong Psammenit og gjorde sig i Løbet af et halvt Aar til Herre over Landet. Han tvang nu Grækerne i Cyrene og Barka samt Libyerne til at hylde ham og agtede at affende en Flaade mod Karthago samt erobre Æthiopien og bemægtige sig Jupiter Ammons Tempel; disse Foretagender mislykkedes dog alle, og han selv nødtes til at vende tilbage med den Hær, han førte mod Æthiopien. Efter sin Tilbagekomst til Ægypten siges han at være bleven forfalden til Drik og at have gjort sig skyldig i mange Grusomheder. Allerede tidlig havde han paa en falsk Anklage dræbt sin Broder Smerdis. Da han var underveis for at vende tilbage til Persien, kom han til at saare sig selv med sit Sværd, saa at han døde deraf 522. Herodots Beretninger om Kambyses er i den senere Tid blevne bekræftede ved Dechifferingen af flere Kileskriftinskriptioner.

Kamé (fr. camée, ital. cameo, af nylatinsk camaeus), Ædelsten med udskaarne ophøiede Figurer, i Modsætning til Intaglio, der betegner en med fordybede Figurer udskaaren Sten. Navnlig forstaar man ved Kaméer de Stene, som bestaar af Lag af forskjellig Farve, og som er behandlede saaledes, at de ophøiede Figurer dannes af et Lag og Bunden af et andet. Da saadanne Stene ikke var hyppige, forfærdigede man allerede tidlig Kaméer af en kunstig fremstillet Glasmasse og ved Hjelp af Overfangsglas. Allerede Ægypterne, Assyrerne og Babylonierne forstod at udskjære Ædelstene, men Kunsten bragtes først til sin høieste Fuldendelse hos Grækerne og Romerne, efter den store Skulpturs Periode. Man har endnu fra Oldtiden et stort Antal skjønne Kaméer opbevarede i forskjellige Muséer.

Kameke, Georg Arnold Karl von, preussisk General og Minister, f. 1817, var 1856—57 Militærbefuldmægtiget i Wien, 1863—65 Chef for det 8de Armékorps's Generalstab og udmærkede sig 1866 som Stabschef for 2det Korps. 1868 blev han Generalløitnant, kommanderede 1870 den fjortende Infanteridivision ved Spichern og Metz, indtog Thionville, Montmédy og Mezières og fik Ledelsen af Ingeniørarbeiderne under Paris's Beleiring. 1871 blev han Chef for Ingeniørkorpset og Generalinspektør for Fæstningerne, efterfulgte 1877 Roon som Krigsminister og blev 1875 Infanterigeneral.

Kamel (Camelus), Slægt af de drøvtyggende Pattedyr, omfatter store, høibenede Dyr med lang Hals, der er bøiet i en Bugt nedad, svag Bagkrop og en Hale, som ligner Oxeslægtens. De udmærker sig ved at mangle Horn og Takker, endvidere ved at have Hjørnetænder i begge Kjæver, 2 Fortænder i Overmunden og 6 i Undermunden, samt ved at de gaar paa en under alle tre Taaled anbragt Trædepude. Eiendommeligt for Kamelerne er endvidere de nøgne, med en haard Hud betrukne Steder paa Brystet og Benene, paa hvilke de hviler, naar de knæler ned eller lægger sig, samt de paa Ryggen siddende Fedtpukler. Haarklædningen er uldlignende og brunagtig af Farve. Der gives to Arter, den énpuklede Kamel eller Dromedaren (C. dromedarius) og den topuklede Kamel (C. bactrianus). Den første forekommer i Vestasien og Nordafrika, den anden i Mellemasien og Sydrusland, begge i tam Tilstand; de benyttes til Ride- og Lastdyr. De er især nyttige i øde og vandfattige Egne, da de foruden at være meget udholdende ogsaa nøier sig med liden og ringe Føde (saaledes Tistler o. lign.) og længe kan undvære at drikke. Dette kommer af, at der i deres Mave findes flere Celler eller Beholdere, som optager en Del af det Vand, de drikker, og opbevarer det saaledes, at det først lidt efter lidt anvendes for at erstatte Legemets Vædsketab. Deres Kjød og Melk afgiver vigtige Næringsmidler for Nomadestammerne; af Haarene væves enslags grovt Tøi og den tørrede Gjødning bruges paa træløse Steder til Brændsel samt til Udvinding af Salmiak.

Kamelgarn, glat spundet Garn af Angoragjedens Haar, benyttes til Knappeovertræk, Possementmagerarbeide og fine Tøier (Mohairs), især som Islet i Rending af Silke.

Kamellia (Camellia), Planteslægt, som er nær beslægtet med Thebusken og ligesom denne hører hjemme i Østasien. Den omfatter Buske eller smaa Træer med altidgrønne, stilkede, læderagtige og helrandede Blade, femblabet Bæger og en af 5—7 Blade bestaaende, nedentil sammenvoxet Krone. Støvdragerne er mange og nedentil sammenvoxede til en Bundt. Frugten er en 3—5rummet Kapsel. Paa Grund af sine smukke Blomster dyrkes flere Arter Kamellia (C. japonica, C. reticulata og C. Sasangua) fra umindelige Tider som Prydplanter i Kina og Japan. I den senere Tid er Dyrkningen ogsaa udbredt til Europa, hvor Planterne trives godt i Vexthuse og i Vinduer i almindelige Værelser. Kamellien blomstrer om Vinteren og Vaaren; Blomsterne er mest røde i de forskjelligste Nuancer, men der gives ogsaa hvide, gule og brogede. Ogsaa deres Form er yderst forskjellig hos de mange ved Dyrkning opstaaede Varieteter. Formeringen sker med Lethed ved Stiklinger. I Japan presses af Kamellieens Frø en Olie, som i Lighed med Olivenolie bruges i Husholdningen.

Kamelot, forskjellige Slags vævede Stoffer, især af Kamgarn med tvunden Rending og utvunden Islæt.

Kamener, d. s. s. Muser (s. d.)

Kamenez-Podolsk, polsk Kamieniec-Podolsk, By og Hovedstad i det russiske Guvernement Podolien, nær Floden Smotritsch's Udløb i Dnjestr, med 23,000 Indb., var tidligere en af Polens Hovedfæstninger.

Kamenskaja, By i det russiske Guvernement Novo Tscherkask, ved Floden Donets, med 12,000 Indb.

Kameralvidenskaber (Cameralia), tidligere især i Tydskland Indbegrebet af de Administrationen og Statsøkonomien vedrørende Videnskabsgrene.

Kamfer, et eiendommeligt Stof, som findes i Veden og Bladene af det i Kina og Japan

voxende Kamferlaurbærtræ (Laurus camphora) med nogle nærstaaende Arter; det udgjør ogsaa en Del af den ætheriske Olie, som findes i mange af de læbeblomstrede Planter. Af alle de dertil benyttede Træer vindes Kamferen ved Destillation med Vand. Den er hvid, glinsende, gjennemskinnende, krystallinsk og af en eiendommelig, gjennemtrængende, aromatisk Lugt og brændende Smag. Den flyder paa Vand, hvori den kun i meget ringe Grad er opløselig; let opløselig er den i Alkohol, Æther, ætheriske og fede Olier. Den brænder selv paa Vand, smelter ved 175° C. og koger ved 204°; i Luften forflygtiges den langsomt i almindelig Temperatur, hurtigere i Varmen. Ved Behandling med Salpetersyre danner den en egen Syre, Kamfersyre. Kamfer blev først ført til Europa af Araberne; den bruges baade i fast Form og opløst i Alkohol (Kamferspiritus) i Medicinen, baade udvendig og indvendig, som krampe- og smertestillende Middel.

Kamfin, renset Terpentinolie, faaes ved at blande den raa Olie med friskt tillavet Kalkmelk og destillere Blandingen, hvorefter det overdestillerede Vand udskilles. Det har tidligere været brugt som Lysolie i Lamper og udvikler et meget intensivt og hvidt Lys, men er i den senere Tid blevet fortrængt af Paraffin og Petroleum.

Kamgarn, se Kamuld.

Kamgjellede, se Snegle.

Kamilleblomst ell. **Kamelblomst** (Matricaria Chamomilla), Plante af de Kurvblomstredes Familie, hører til Astergruppen og har gule Skiveblomster og hvide Randblomster. Bladene er dobbelt eller tredobbelt fjerdelte med linieformede Afsnit. Blomsterleiet mangler Agner og bliver ved Frøets Modning kegledannet og hult. Blomsten har en stærk krydret Lugt, indeholder ætherisk Olie (Kamilleolie) og Bitterstof og bruges som Lægemiddel, mest i Form af The. Den er vildtvoxende i Norge paa tørre, dyrkede Steder i det sydlige. — En nær beslægtet Art, Balderbraa (M. inodora) ligner den foregaaende, men er uden Lugt. — Romersk Kamille anvendes som Blomsterne af den egentlige Kamille, men kommer af den i Sydeuropa voxende Anthemis nobilis, der hører til Slægten Gaaseblom.

Kamin, et lavt, fortil aabent Ildsted med Bag- og Sidevægge af Sten eller Jern og et Skorstensrør opad, bruges i flere Lande i Beboelsesværelser istedenfor Ovne, men er meget ufordelagtig, da den næsten kun virker ved den fra Ilden direkte udstraalende Varme og derfor kun ufuldkomment formaar at opvarme Værelserne.

Kammer (lat. camera), oprindelig hos de frankiske Konger det Værelse, hvori de opbevarede sin Privateiendom; senere Statens Finanskollegium, af hvilke Finansministerierne har udviklet sig. Ordet bruges ogsaa ofte om et Lands Folkerepræsentation. — Kammerherre og Kammerjunker, to Hofcharger, hvis Indehavere (af hvilke de første staar høiere i Rang end de sidste) forretter Tjeneste umiddelbart hos fyrstelige Personer. Ofte er dog disse Benævnelser blot tomme Titler.

Kammer og **Kammerladningsgevær**, se Gevær.

Kammerdug, d. s. s. Batist.

Kammermusik, oprindelig al verdslig Musik, som var bestemt til at opføres paa Privatkoncerter for Fyrsterne og de Fornemme; nu Musik for ét eller flere Soloinstrumenter, saaledes Duo, Trio, Kvartet, Kvintet osv., bestemt til at spilles i et mindre Rum.

Kammusling, se Muslinger.

Kampanien (Campania), et gammelt italiensk Landskab mellem Lukanien, Samnium, Latium og det Tyrrhenske Hav, udgjør de nuværende Provinser Napoli, Caserta, Benevento, Avellino og Salerno. Landet kaldtes i Oldtiden paa Grund af sin Frugtbarhed og Skjønhed Campania felix (det lykkelige Kampanien), et Navn, som endnu gaar igjen („Campagna felice"). Her havde de rige Romere prægtige Landsteder, og mange store Byer opblomstrede, deriblandt Neapel, Bajæ, Cumæ, Herculanum, Pompeji, Capua o. fl.

Kampen, By i den nederlandske Provins Overyssel, paa Yssels venstre Bred, har 16,500 Indb., er smukt bebygget og har livlig Handel og Industri.

Kampen, Nikolaas Godfried van, hollandsk Historieskriver, f. 1776, d. 1839, blev 1816 Professor i Tysk ved Universitetet i Leiden og 1829 i hollandsk Sprog, Literatur og Historie ved Athenæum i Amsterdam. Af hans talrige historiske Skrifter, som mere røber den overordentlig kundskabsrige end den dybtforskende Historiker, kan nævnes „Kunsternes og Videnskabernes Historie i Nederlandene" (3 Bd., 1821—26), „Korstogenes Historie" (4 Bd., 1822—26), „Nederlændernes Historie udenfor Europa" (3 Bd., 1831—33), og „Den femtenaarige europæiske Freds Historie" (2 Bd., 1832).

Kampere, ligge i Leir paa aaben Mark.

Kamptz, Karl Albert Christoph Heinrich von, preussisk Statsmand, f. 1769, d. 1849, studerede Retsvidenskaben i Göttingen, blev 1790 Assessor ved det mecklenburg-strelitzske Justitskancelli, 1799 Dommer i den mecklenburgske Landret, 1804 i Rigskammerretten i Wetzlar og 1810 i Kammerretten i Berlin. 1812 udnævntes han til refererende Raad i Politiministeriet, hvis Direktør han blev 1817; 1824 blev han tillige Direktør for Undervisningsministeriet. 1825 ombyttede han disse Poster med en Stilling som Direktør i Justitsministeriet og udnævntes 1830 til Justitsminister med det særlige Hverv at forestaa en Lovrevision i Rhinlandene. 1842 tog han sin Afsked fra denne Post. Han var en lærd og kraftig Mand, men reaktionær og navnlig fiendtlig stemt mod de frisindede Bevægelser blandt den studerende Ungdom, som derfor paa Wartburgfesten 1817 offentlig brændte hans „Codex der Gendarmerie". Foruden dette Skrift har han bl. a. udgivet „Bidrag til den mecklenburgske Stats- og Privatret" m. fl. Skrifter om mecklenburgsk Ret; 1814—40 udgav han Tidsskriftet „Jahrbücher für die preußische Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und Rechtsverwaltung" og 1821—34 „Annalen der preußischen innern Staatsverwaltung".

Kamtsjatka, en stor Halvø i det nordøstlige Asien, strækker sig fra Nordnordost mod Sydsydvest, omgives i Øst af Beringshavet og i Vest af det Okotske Hav; Sydspidsen, Kap Lopatka, ligger under 51° 4′ n. B. og 174° 22′ ø. L. Størrelsen er ca. 4,850 Kv.mil. Kamtsjatka er bjergfuldt og rigt paa dels virksomme, dels udslukkede Vulkaner;

ligeledes findes en Mængde varme Kilder, hvis Temperatur kan gaa op til 85° R.; Jordskjelv er hyppige. De geologiske Formationer er for en væsentlig Del vulkanske; af Mineralier findes Kobber, Magnetjernsten, Brunkul og Rav. Af de talrige Floder er Kamtsjatka den største og gjennemstrømmer i nordlig og østlig Retning en stor Del af Halvøen. Kun ved dens Bredder findes Egne, som er skikkede for Agerbrug, og hvor Havre, Byg, Rug, Poteter og Grønsager kan trives. Klimatet er strengt i Sammenligning med det, som hersker under de samme Bredegrader i Europa; Vinteren varer 9 Maaneder, og Kulden er i denne Tid ofte saa stærk, at Kviksølvet fryser. De tre Sommermaaneders Middeltemperatur er ca. + 10°. Paa de Steder, hvor Jordbunden er vulkansk, er Plantevexten frodig. Skove af Birk, Or, Fure og Lærketræer forefindes; de to sidste giver et godt Skibstømmer. I den nordligste Del af Halvøen er Jorden kun bedækket med Rensdyrlav. Af vilde Dyr findes Bjørne, Rener, Ulve, Ræve, Otere, Zobler, Harer, Murmeldyr og vilde Faar; ved Kysterne forekommer Sæl, Hval og mange Fiskearter. Det vigtigste Husdyr er en Slags halvvilde, ulveligende Hunde, der benyttes som Trækdyr for Slæder. Indbyggerne, ca. 8,000 Mennesker, er Kamtsjadaler, Korjæker og Lamuter, der har adskillig tilfælles med de nordamerikanske Indianere og væsentlig lever af Jagt og Fiskeri. Den herskende Religion er den græsk-katholske, dog findes nogle mindre Stammer, som har holdt fast ved Hedenskabet. Kamtsjadalerne tilbytter sig af de russiske Kjøbmænd Tobak, The, Sukker, Mel, Kobberkjedler, Geværer og Krudt for Pelsverk og Fisk. — Kamtsjatka blev i Slutningen af det 17de Aarh. taget i Besiddelse af Russerne og forvaltedes siden 1760 fra Okotsk. 1803 blev det en egen Administrationskreds og tilhører siden 1855 det Distrikt, hvis Administration har Sæde i Nikolajevsk.

Kamuld, den til Fabrikation af glatte Uldstoffer bestemte Uld, som er kjæmmet for at bringe Haarene i parallel Stilling og fjerne de korteste. Det af saadan Uld spundne Garn kaldes Kamgarn.

Kamysjin, By i det russiske Guvernement Saratov, ved Floden Volga, med 16,000 Indb. og Handel med Salt og Korn.

Kana, en liden By i Galilæa i det nordlige Palæstina, bekjendt ved, at Jesus der forvandlede Vand til Vin. Det var Apostelen Simons Fødeby.

Kana'an, d. s. s. Palæstina (s. d.).

Kanada, 1) i videre Forstand d. s. s. „Dominion of Canada", d. e. samtlige engelske Kolonier og Besiddelser i Nordamerika. De danner en Slags Forbundsstat, som mod Nord grænser til Ishavet, i Øst til Atlanterhavet, i Syd til de Forenede Stater og i Vest til det Stille Hav. De enkelte Provinser og Territorier er følgende: Ontario (4,988 Kv.mil, med 1,621,000 Indb.), Kvebek (8,942 Kv.mil, med 1,191,000 Indb.), Ny-Skotland (1,005 Kv.mil, med 388,000 Indb.), Ny-Brunsvig (1,264 Kv.mil, med 286,000 Indb.), Prins Edvards Ø (100 Kv.mil, med 94,000 Indb.), Britisk Kolumbia (9,847 Kv.mil, med 42,000 Indb.), Manitoba (66 Kv.mil, med 12,000 Indb.) og Hudsonsbugtlandene med Nordvestterritoriet (135,696 Kv.mil, med 85,000 Indb.). Hele Dominion of Canada udgjør ca. 162,490 Kv.mil, med en Folkemængde af ca. 3,719,000. — 2) Kanada i indskrænket Forstand betegner de to Provinser Ontario (tidligere kaldt Øvre- eller Vest-Kanada) og Kvebek (tidligere Nedre- eller Øst-Kanada). Landet er gjennemgaaende fladt og har kun enkelte mindre Høidedrag, blandt hvilke egentlig alene det, som strækker sig fra Forbjerget Gaspe til de grønne Bjerge i Vermont, fortjener Navn af egentligt Fjeld og hæver sig til 3,540 Fod. — Kanada er overordentlig rigt paa Elve og Indsjøer; Hovedflod er St. Laurensfloden (s. d.); af de store kanadiske Indsjøer tilhører Halvdelen af Øvresjøen samt Huron-, St. Clair-, Erie- og Ontariosjøen Kanada. Klimatet er i det hele sundt, men meget vexlende. I Kvebek vexler Temperaturen mellem ÷ 35° og + 40° C. Alle mellemeuropæiske Kulturplanter trives og er Gjenstand for Dyrkning; i det sydlige modnes ogsaa Aprikoser, Fersken og tildels Vin, medens i Egnen om Kvebek Frugtavlen maa indskrænkes til Æbler. Store Skove, mest af forskjellige Slags Naaletræer, leverer fortræffeligt Tømmer, hvoraf meget udføres; Sukkerlønnen producerer aarlig betydelige Kvantiteter Sukker, og Balsamgranen leverer den bekjendte Kanadabalsam. Af vilde Dyr forekommer nu ikke mange i de bebyggede og dyrkede Distrikter; de vigtigste er forskjellige Arter Ræve og Maarer, hvis Skind bruges som Pelsverk, endvidere Elger, Rener, Hjorte, Ulve, Bjørne og Vildkatte. Samtlige europæiske Husdyr er indførte til Kanada. I Floderne og ved Kysterne findes overordentlige Mængder af Fisk, især i St. Laurensfloden af Lax. Af nyttige Mineralier findes ikke faa, men deres Udvinding er først i den senere Tid begyndt i større Maalestok; der forekommer Jern, Kobber, Bly, Stenkul, Marmor, Gibs, Salt og tildels Guld. — Hovednæringsveiene er Agerbrug, Skovdrift, Fiskeri og Skibsbygning, hvilke leverer de vigtigste Udførselsprodukter. Den indenlandske Handel lettes foruden ved de store Indsjøer og Floder ogsaa ved et udstrakt Jernbanenet. — Kanada blev i Begyndelsen af det 16de Aarh. af den fransk Tjeneste staaende Italiener Giovanni Verazzani taget i Besiddelse for den franske Krone og kaldt Nyfrankrige. 1608 blev Kvebek anlagt af Samuel de Champlain. Kolonien førte imidlertid en hensygnende Tilværelse, indtil Colbert 1674 overdrog dens Forvaltning til en af Kongen udnævnt Guvernør. Det franske Adelsvæsen saavelsom Jesuitismen overførtes til Kanada og vedblev at blomstre der; Samfundsordenen var i det hele middelalderlig, idet Landmændene stod i Lensforhold til Adelen; Bogtrykkerier var forbudte. 1759 blev Kvebek indtaget af den engelske General Wolf, og ved Freden i Paris 1763 afstod Frankrige Kanada til England. De gamle Love og Indretninger blev afskaffede, men allerede 1774 maatte Religionsfrihed for Katholiker indføres, Tiende til den katholske Kirke paabydes og de gamle Love igjen sættes i Kraft. Dette gjorde, at de engelske Indvandrere trak sig bort og nedsatte sig ved de store Sjøer, medens den oprindelige franske Befolkning vedblev at være i Majoriteten i den Del af Landet, som ved den 1791 stedfundne Deling i to Provinser fik Navnet Nedre-Kanada. Hver Provins fik sin Guvernør og sit Forvaltningsraad, et af Kongen udnævnt Overhus og et folkevalgt Underhus. Fra

ca. 1820 begyndte der at gjøre sig Klager gjeldende fra de franske Indbyggere i Nedrekanada, som fandt sig tilsidesatte for Englænderne; stor Misfornøielse vakte ogsaa Ophævelsen af det gamle Lensvæsen, som dog faktisk og i Hovedsagen vedblev at existere til 1854. Ogsaa i Øvrekanada begyndte der at herske Misnøie med den vilkaarlige og ødsle Forvaltning, og da Klagerne intet hjalp, negtede begge Provinsers Underhuse 1836 at bevilge de af Regjeringen krævede Skatter, medmindre den vilde gaa ind paa Provinsernes Forlangender. Dette negtedes, og der opstod nu 1837, først i Montreal, en blodig Kamp, som dog snart blev dæmpet. Efterat Jarl Durham derpaa som Englands Befuldmægtigede havde undersøgt Forholdene, kom 1840 en ny Konstitution istand, ifølge hvilken begge Provinser blev forenede under en Generalguvernør og Regjeringssystemet i det hele dannet efter det engelske. 1848 ophævedes Paabudet om, at alene Engelsk skulde benyttes som officielt Sprog. Spørgsmaalet om Skadeserstatning for de under Opróret 1837 anrettede Ødelæggelser vakte stort Røre og førte bl. a. 1849 til en Pøbelopstand i Montreal, hvorved den derværende Parlamentsbygning blev afbrændt. Fra den Tid havde Regjeringen afvexlende Sæde i Toronto og Kvebek, indtil 1857 det halvt i Øvre-, halvt i Nedre-Kanada beliggende Ottawa bestemtes til Hovedstad. De to Provinsers Union og deres fuldstændige Ligestilling inden denne viste sig imidlertid stedse mere uhensigtsmæssig, da Øvre-Kanada daglig voxede til og fik større Betydning end Nedre-Kanada. Da dette sidste ikke vilde indlade sig paa, at Forfatningen undergik nogen Ændring, opkom Forslaget om at slaa alle de engelske Besiddelser i Nordamerika sammen til en Forbundsstat, som desuden vilde være mere betryggende for Koloniernes Bestaaen ligeoverfor de Forenede Staters voxende Magt. Et saadant Forslag fremkom 1864 fra det kanadiske Ministerium og vandt strax Tilslutning hos den engelske Regjering; s. A. afholdtes en Kongres af Delegerede fra de engelsk-amerikanske Kolonier for at udtale sig om Spørgsmaalet. Prins Edvards Ø og Newfoundland sendte ikke Delegerede, og Nyskotland var bestemt imod Planen; alligevel udarbeidede Kongressen et Konstitutionsudkast, som blev vedtaget i Øvre- og Nedre-Kanada samt i Ny-Brunsvig, hvorimod Ny-Skotlands lovgivende Forsamling satte sig mod den. Først 1867 var det hele saavidt ordnet, at Planen kunde vedtages af det engelske Parlament og sanktioneres af Dronningen, hvorefter den nye „Dominion of Canada“ organiseredes fra 1ste Juli 1867. Forbundet bestod da af Provinserne Øvre- og Nedre-Kanada (Ontario og Kvebek), Ny-Brunsvig og Ny-Skotland; senere indtraadte Britisk Kolumbia samt de af Regjeringen indkjøbte Hudsonsbugtlande, 1870 Manitoba og 1873 Prins Edvards Ø. Ifølge den nu gjeldende Forfatning styres Dominion of Canada af en Guvernør, som har den udøvende Magt og med Underhusets Approbation udnævner sit Raad. Forbundsregjeringens Sæde er Ottawa. Folkerepræsentationen bestaar af et Underhus og et Senat, hvilket sidstes Medlemmer i Kronens Navn udnævnes af Guvernøren efter hans Raads Indstilling. Guvernøren sanktionerer i Dronningen af Englands Navn de af Repræsentationen fattede Lovbeslutninger. Hver Provins har en Lokalregjering, i Spidsen for hvilken staar en af Generalguvernøren udnævnt Underguvernør. — Dominionens Indtægter beløb sig i Finansaaret 1ste Juli 1873—30te Juni 1874 til 24,205,093 Dollars (deraf i Told 14,325,193 Doll.), Udgifterne til 23,316,317 Dollars, Statsgjelden til 108,324,964 Doll.

Kanadabalsam, se Terpentin.

Kanagava, By paa den japanesiske Ø Nipon, ved Jedobugten, med 60,000 Indb., er forenet til én Stad med Jokohama.

Kanal, i Oceanografien d. s. s. Sund eller Stræde, en Del af Havet, som paa to modsatte Sider begrændses af Land, men til to andre Kanter staar i Forbindelse med større Havmasser. Ofte bruges Ordet fortrinsvis om den britiske Kanal (engl. British Channel, fr. La Manche), det ca. 75 Mil lange og 5—35 Mil brede Stræde mellem England og Frankrige, der forbinder Nordsjøen med Atlanterhavet. — Kanal kaldes ellers en større, ved Kunst frembragt Grav, hvorigjennem Vand ledes. Oprindelig anlagdes Kanaler udelukkende for derigjennem at føre Vand fra en Flod eller Sjø til tørre Egne; saaledes var Tilfældet i Ægypten, hvor Nilvandet ledes til alle Kanter gjennem et System af Kanaler. Ogsaa i Nutiden anlægges undertiden Kanaler i samme Øiemed; men langt vigtigere er de Kanaler, som er bestemte til at befares af Fartøier, og som letter Samfærdselen paa samme Maade som et seilbart, naturligt Vasdrag vilde gjøre det. Vistnok har i den sidste Tid Jernbanerne begyndt til en vis Grad at fortrænge Kanalerne, men disse har dog endnu i mange Tilfælde stor Betydning, navnlig hvor det gjelder om at transportere større Mængder Varer af forholdsvis mindre Værdi. — Kun i de sjeldneste Tilfælde kan en Kanal anlægges i Form af en simpel Grav, der overalt ligger lige høit; tvertimod ligger oftest de Vandsamlinger, som Kanalen skal forbinde indbyrdes eller med Havet, i forskjellig Høide, eller der ligger mellem dem betydeligere Høidestrækninger, som ikke lader sig gjennemskjære; Kanalen maa da anlægges trappeformig og de enkelte Trin forbindes ved Sluser (s. d.). Kanalerne gjøres i Regelen saa brede, at to Fartøier kan komme forbi hinanden i dem; Dybden afhænger af, hvad Slags Fartøier, de er bestemte til at befares med. Paa enkelte Steder anbringes Udvidelser (Kanalhavne), hvor Skibe kan losse og lade uden at genere Færdselen. Vandstanden maa ofte holdes i den samme Høide ved Hjelp af kunstige Midler. Kanaler, som udmunder i Havet, maa forsynes med Flodsluser og Flodporte. De Fartøier, som befarer Kanalerne, drives enten frem ved Damp eller trækkes af Heste eller Mennesker, i hvilket sidste Tilfælde der paa én eller begge Sider anlægges en Vei. — Kanaler, bestemte til at befares af Fartøier, har, om end i en ufuldkommen Skikkelse, existeret i Kina fra umindelige Tider; de første, om hvilke der foreligger historiske Efterretninger, er imidlertid flere af de ægyptiske Konger anlagte Kanaler, som navnlig havde tilsigtet at forbinde Middelhavet med det Røde Hav, en Plan, som i vort Aarhundrede igjen er bleven optagen og heldig realiseret. I Europa anlagde Hollænderne og Indbyggerne i de norditalienske Republiker de første Kanaler; efter

dem kom Franskmændene og Englænderne. Holland, Belgien, Frankrige, England og de Forenede Stater er for Tiden de Lande, som er bedst forsynede med Kanaler. Af Kanalerne i de nordiske Lande fortjener især at nævnes den svenske Trollhättakanal (s. d.), som udgjør en Del af Vandforbindelsen mellem Kattegat og Østersjøen. Den nyere Tids største Verk paa dette Omraade er Suezkanalen (s. d.), anlagt under Ledelse af Franskmanden de Lesseps 1859—69. Den samme berømte Ingeniør har i de sidste Aar virket for Anlægget af en Kanal over Panamaeidet, og dens Udførelse kan nu (1881) betragtes som sikret. — Det norske Kanalvæsen er en Institution, som i Lighed med Jernbanevæsenet, Veivæsenet, Havnevæsenet osv. besørger planlagte og udførte de den underlagte offentlige Arbeider, nemlig samtlige Vandbygningsarbeider i Elvene. I dets Spidse staar en Kanaldirektør med saa mange Ingeniører, som for Tilfældet tiltrænges. Kanaldirektøren er desuden Indre-Departementets Konsulent i alle Vandspørgsmaal. Til Understøttelse af mindre private Arbeider, sigtende til Regulering af Vasdrag, Forebyggelse af Elvebrud, Lettelse af Færdsel og Flødning osv., bevilges aarlig af Storthinget en vis Sum, der forvaltes af Indre-Departementet, ligesom der i Regelen af Kanalvæsenet tilstaaes fri Ingeniørhjelp ved disse Arbeiders Undersøgelse og Planlæggelse og undertiden ved deres Udførelse. — Færdselen paa de norske Elve og Indsjøer er ikke ubetydelig, da de fleste af disse sidste er seilbare og i de senere Aar befarede af Dampskibe. For at lette Færdselen paa Elvene og sætte flere af de seilbare Sjøer i indbyrdes Forbindelse eller i Forbindelse med Havet er flere kunstige Færdselsveie (Kanaler) anlagte. Dampskibsfart finder for Tiden Sted paa følgende Sjøer og Elve: Fredrikshaldsvasdraget, hvis mange Sjøer er satte i indbyrdes Forbindelse ved Fredrikshaldskanalen, hvorved aabnes en 76 Kilometer lang Færdselsvei fra Femsjøen ved Fredrikshald til Skullerudvandet i Høland. I Kanalen findes 12 Sluser, og den kan befares af 1,7 Meter dybtgaaende Fartøier. — Det Glommenske Vasdrag: 1) Fra Fredrikstad til Sannesund, 13 Kilom.; 2) fra Sarpsborg til Lekumelvens Udløb, 30 Kilom.; 3) paa Indsjøen Øieren fra dennes Sydende til Jernbanestationerne Lillestrøm og Fetsund, 35 Kilom. (Vandstanden paa Øieren holdes om Sommeren paa farbar Høide ved Hjelp af den bevægelige Dam ved Mørkfos); 4) fra Aarnæs Jernbanestation opad Vormen gjennem Slusen ved Eidsvold og over Mjøsen til Lillehammer, en Længde af tils. 130 Kilom. Farten kan til enkelte Tider med et lidet Dampskib fortsættes opad Laagen 10 Kilom. Vormen og Slusen ved Eidsvold kan kun befares til enkelte Tider af et 1,7 Meter dybtgaaende Dampskib. — Det Drammenske Vasdrag: 1) Paa Randsfjorden fra Jernbanestationen ved dennes Sydende til Odnæs i Fluberg, 70 Kilom.; 2) paa Aadalselven, Spirillen og Bægna fra Jernbanestationen Heen til Sørum i Næs, 60 Kilom.; Aadalselven fra Heen til Kongsstrømmen (Spirillen) og Bægna fra Spirillen til Sørum er farbargjort ved Strømkanaler og kan befares af 1,7 Meter dybtgaaende Fartøier. 3) paa Krøderen fra Jernbanestationen Krøderen til Gulsvik i Krødsherred, 65 Kilom. Desuden finder en mindre Dampskibsfart, væsentlig Godstransport, Sted paa Indsjøen Ekern. — Det Skienske Vasdrag: 1) Den nedre Del af Elven fra Porsgrund til Skien, ca. 7 Kilom.; 2) paa Skienselven fra Skiens Havn gjennem Skienskanalen til Nordsjø og over denne og Hitterdalsvand til Notodden i Hitterdal, ca. 56 Kilom.; i denne Kanal findes 4 Sluser, hvoraf 1 ved Skien og 3 ved Løveid; Vasdraget kan i sin Helhed befares af ca. 2 Meter dybtgaaende Dampskibe; 3) paa Vestvandene — Flaa-, Hvideseid- og Bandaksvandene — i Øvre Telemarken fra Strengen i Lunde til Dalen i Mo, 62 Kilom.; 4) paa Silgjordsvand i Silgjord fra Ulvenæsset til Moen, 14 Kilom.; 5) paa Tinsjøen i det østtelemarkske Vasdrag fra Tinoset til Sigursrud i Tin, 34 Kilom. — Kragerø Vasdrag: Paa Tokevand (øvre og nedre), ca. 22 Kilom. — Arendals Vasdrag: 1) Fra Arendal til Helle i Øiestad, ca. 11 Kilom.; 2) paa Nisser- og Braavandene fra Tvetsund i Nissedal til Braaledaasen i Braadal, ca. 56 Kilom.; Nisser- og Braavandene er forbundne ved en Sluse, der kan befares af 1,6 Meter dybtgaaende Fartøier; 3) paa Fyrrisvand fra Sydenden til Molands Kirke, ca. 23 Kilom. — Landvikskanalen forbinder de to smaa Vande Landviks- og Redalsvandene med Havet, ca. 11 Kilom. — Topdals Vasdrag: 1) Fra Kristianssand til Boensfos i Tvetsogn, ca. 16 Kilom.; 2) fra Topdalsfjorden gjennem Ronerne til Drangsvandene i Oddernæs, ca. 10 Kilom. — Torrisdals Vasdrag (Otteraaen): 1) Fra Kristianssand til Mosby i Oddernæs, ca. 11 Kilom.; 2) paa Kilefjord fra Kile til Fænnefos i Evje, ca. 25 Kilom.; 3) paa Byglands- og Aaraksfjordene fra Guldsmedemoen i Bygland til Ose i Valle, ca. 37 Kilom. Byglands- og Aaraksfjordene er forbundne ved en Sluse i Storstrømmen, der kan passeres af 1,3 Meter dybtgaaende Fartøier. — Nidelven: Paa Selbosjøen fra Brøtten i Klæbo til Selbo, ca. 33 Kilom. — Snaasen Vasdrag: Over Snaasenvandet, ca. 36 Kilom. — Desforuden findes der Dampskibe paa flere mindre Vande og Elvestykker, hvor Farten dog er temmelig ujevn og usikker, og hvor Dampskibene væsentlig anvendes til Tømmerslæbning. Der finder saaledes regelmæssig Dampskibsfart Sted paa de norske Elve og Sjøer i en samlet Længde af ca. 953 Kilom.

Kanapé, Sofa.

Kanarifugl (Fringilla canaria), Sangfugl af Finkeslægten, hører hjemme paa de Kanariske Øer, især Madeira, men er for længe siden bleven overført til Europa, hvor den meget almindelig holdes i Bur. I vild Tilstand er Hannen oventil grøngul, under Bugen guldgul, paa Siden hvidagtig med brune Pletter og Striber; Hunnen er mere smudsig farvet. Den tamme Fugl er i Regelen citrongul, men forekommer ogsaa hvid, graa, brun og flerfarvet. I vild Tilstand bygger Kanarifuglen et kunstigt Rede, hvori den lægger 5—6 blaagrønne Æg, som Hannen og Hunnen skiftes om at udruge; i tam Tilstand ruger kun Hunnen. Kanarifuglen forplanter sig let i Fangenskab og avler ogsaa Bastarder med nær beslægtede Arter, saaledes med Stillidsen; den fodres med forskjellige Frøsorter (Hampe-, Hirse-, Valmue- og Kanarifrø) samt af og til med Grønt. Den synger hele Aaret, undtagen i Fjerskiftningstiden, og kan lære at efterligne andre Fugles Sang samt udføre for-

skjellige smaa Kunststykker. I Schweiz, Tyrol og Tyskland, især i Harzen og Thüringen, opfostres aarlig store Masser af Kanarifugle, som danner en ikke lidet vigtig Handelsvare.

Kanarigræs (Phalaris canariensis), en Græsart, som hører hjemme paa de Kanariske Øer og i Sydeuropa, men som ogsaa dyrkes paa mange Steder i Tyskland. Det bliver 1—3 Fod høit og har ægrunde, meget tætte Toppe; Frøet bruges til Foder for Kanarifugle, men kan ogsaa males til Mel og spises af Mennesker. Man tilbereder ogsaa af Frøet en fin Sort Stivelse. Selve Græsset dyrkes paa flere Steder til Kvægfoder.

Kanaris, Konstantinos, græsk Sjøhelt i Frihedskrigen, f. 1790, d. 1877, førte før Krigens Udbrud et lidet Handelsfartøi. 1822 sprengte han ved Khios et tyrkisk Admiralskib i Luften og opbrændte kort efter et andet i Tenedos's Havn. 1824 opbrændte han ved Samos en tyrkisk Fregat samt et større Antal Transportskibe og søgte n. A. forgjeves at brænde den ægyptiske Flaade i Alexandrias Havn. 1826 fik han Kommandoen over en Fregat og repræsenterede 1827 Øen Ipsara i den græske Nationalforsamling. Under Kapodistrias's Præsidentskab kommanderede han en større Afdeling Krigsfartøier, men trak sig efter hans Mord tilbage til Privatlivet. Fra 1848 var han gjentagne Gange lige til 1877 Marine- og Førsteminister, mest dog kun for kortere Tidsrum; 1863 gik han som Gesandt til Danmark for at tilbyde Prins Vilhelm (nu Kong Georg den første) den græske Krone.

Kanariske Øer, sp. Islas Canarias, en Gruppe af syv større og sex mindre Øer ved Afrikas Vestkyst, mellem 27° 49′ og 29° 26′ 30″ n. B. og mellem 0° 33′ v. L. og 4° 18′ 17″ ø. L., tilhører Spanien. Øernes samlede Fladeindhold er ca. 134 Kv.mil og Indbyggerantallet 284,000. De store Øer er: Teneriffa, Gran-Canaria, Palma, Gomera, Ferro (Hierro), Fuerteventura og Lanzarote; de smaa kaldes med et fælles Navn Desiertas eller Despoblabas, da de samtlige er ubeboede. — Øerne er alle af vulkansk Oprindelse, men viser store Forskjelligheder i sin Dannelse; de er alle bjergfulde, og paa Teneriffa og Palma hæver de høieste Toppe sig til henholdsvis 11,764 og 7,467 Fod. Begge disse Øer har en central, kuppelformet Fjeldmasse, som hænger sammen med en langstrakt Fjeldryg; af lignende Dannelse er ogsaa Gran-Canaria, Gomera og Ferro, hvorimod de to østligste Øer, Fuerteventura og Lanzarote, frembyder mere komplicerede Bjergdannelser, men af ringere Høide. De fleste af Øerne har store Lavamasser, som tildels skriver sig fra den nyere Tid; det seneste vulkanske Udbrud fandt Sted paa Lanzarote 1824. Klimatet er meget mildt; den aarlige Middeltemperatur i Høide med Havfladen er 17—18°, Vintertemperaturen 10—12°. Sne falder meget sjelden længere ned end til 4,700 Fod over Havet, og om Sommeren er selv de høieste Toppe fri for Sne. Større Varme end 26° er sjelden. Klimatet er saaledes meget behageligt og tillige særdeles sundt. Regnforholdene er forskjellige, idet Canaria, Gomera og Ferro samt Nordostsiden af Teneriffa og Palma har temmelig rigelig Regn, medens de nævnte Øers Sydvestside samt Fuerteventura og Lanzarote lider under ofte aarelang Tørke. Vegetationen retter sig selvfølgelig efter Vandforsyningen, og saaledes er navnlig de to nævnte østlige Øer gjennemgaaende sparsomt bevoxede; hvor der findes Vand, er derimod Plantevexten overordentlig yppig og har i de lavere liggende Strøg (indtil ca. 1,200 Fod over Havet) et fuldstændig tropisk Præg. Længere oppe trives de almindelige Sydfrugter, Vin, Hvede og Kastanier; i over 3,000 Fods Høide voxer endnu Laurbær og andre altidgrønne Løvtræer og endnu længere oppe Naaletræer. Selv paa Øernes høieste Top findes Planteliv (Mose og Lav). Den kanariske Flora har mange eiendommelige Arter at opvise, saaledes navnlig de kaktusagtige Euphorbiaceer. Dyreriget er mindre talrig repræsenteret; af Husdyr er den eiendommelige kanariske Gjed, meget store Hunde, Muldyr, Esler, paa de østlige Øer ogsaa Kameler, endvidere Svin, Faar og Katte de talrigste. Af de paa selve Øerne hjemmehørende Dyr kan nævnes flere Fuglearter, deriblandt Kanarifuglen (s. d.). Slanger og andre giftige Dyr saavelsom Rovdyr mangler. Af Insekter haves Silkeorme og Bier; Vandregræshopperne kommer undertiden over fra Afrika og gjør megen Skade. — Den vigtigste af Øernes Frembringelser var tidligere en berømt hvid Vin, Kanarisect; men efter Udbrudet af en ondartet Druesygdom maatte Vindyrkningen opgives, hvorefter Indbyggerne begyndte at drive Kosjenilleavl i saa stor Maalestok, at de i den senere Tid har leveret mere end hele Jorden aarlig behøvede; dette i Forbindelse med andre Omstændigheder har frembragt et Fald i Prisen paa denne Artikel, og dens Produktion synes snart at have udspillet sin Rolle. I den nyere Tid har man forsøgt at dyrke Tobak, Sukker og tildels igjen Vin. Vigtige Udførselsgjenstande er Løg og Poteter, som navnlig gaar til Vestindien. — De kanariske Øers Beboere var oprindelig Guancher (s. d.), hvis eiendommelige Præg endnu, trods den stærke Blanding med Europæere, har holdt sig. Kanarierne roses for Flid, Retskaffenhed, Maadeholdenhed og Gjestfrihed og skal være særdeles vel begavede i aandelig Henseende. De er imidlertid for det meste fattige, da der bestaar store Majorater, og Bønderne mest blot er Forpagtere. Religionen er den romersk-katholske; de tidligere bestaaende Klostre er ophævede. For de høiere Klasser findes gode Skoler. — Øerne regnes ikke til Spaniens Kolonier, men til dets Provinser og staar under en Generalkaptein, som residerer i Sta. Cruz de Teneriffa. Ved Siden af den faatallige spanske Garnison findes en indfødt Landmilits. — De kanariske Øer var sandsynligvis allerede kjendte af Fønikerne og sikkert af Karthagerne. I det 13de Aarh. kom europæiske Sjøfolk derhen, og 1344 lod en spansk Adelsmand sig af Paven krone til Konge over Øerne, som han dog ikke tog i Besiddelse. Senere erobrede Johan af Bethencourt 1402—06 Lanzarote, Gomera, Fuerteventura og Ferro og fik dem til Len af den kastilianske Krone; senere kjøbtes disse Øer af Ferdinand den katholske, og 1478—96 erobredes de øvrige, hvorefter alle har vedblevet at være i spansk Besiddelse.

Kanaster ell. **Knaster**, af Spansk canasta, d. e. Kurv, oprindelig en egen fin Sort Tobak, som forsendtes i Kurve; nu enhver Slags fin Røgtobak.

Kancelli, oprindelig en med Skranker (cancelli) omgiven Plads, hvorfra kongelige Befa-

linger, Domme o. lign. blev forkyndte, og for hvilken Indretning **Kansleren** var Forstander. Senere fik i nogle Lande de højere Domstole dette Navn (Justitskancellier), og deres øverste Dommere kaldtes da gjerne Kancellidirektører eller Kancellipræsidenter. I Danmark var Kancelliet Navn paa det ene af de efter Enevoldsmagtens Indførelse 1660 oprettede Regjeringskollegier, hvilket snart blev det vigtigste af alle de øverste Regjeringsautoriteter og navnlig havde at gjøre med selve det danske Kongeriges Justits- og Politi- samt Kirke- og Skolevæsen (undtagen de lærde Skoler). Et saakaldt slesvig-holsten-lauenborgsk Kancelli bestyrede de samme Anliggender i Hertugdømmerne. Det danske Kancelli ophævedes 1848 og erstattedes ved Justitsministeriet samt Kirke- og Undervisningsministeriet; det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli ophævedes 1849 og de derunder hørende Sager henlagdes under de særlige Ministerier for Hertugdømmerne. Nu bruges Ordet Kancellist i flere Lande om det underordnede Personale i Regjeringens Kontorer o. lign. — **Kancellistil** kalder man den Stil, hvori offentlige Aktstykker og Kundgjørelser, som udfærdigedes af Kancellierne, var affattede. Denne Stil er, sammenlignet med Nutidens sædvanlige Sprogbrug, at betragte som forældet og pedantisk, hvorfor flere Stater formelig har afskaffet den og erstattet den i offentlige Dokumenter med den sædvanlige Brevstil; dog gaar i saadanne Dokumenter endnu ofte mange forældede Ord og Former igjen. — **Kancelliskrift** kaldes en mere eller mindre forsiret gotisk Skrift, som især tidligere har været brugt i Overskrifter paa Dokumenter o. lign. I Bogtrykkerkunsten betegnes med dette Navn enslags forsiret Frakturskrift.

Kandahar, et tidligere selvstændigt Khanat i Afghanistan, mellem Kabulistan i Nord og Øst, Beludsjistan i Syd og det indre Irans Ørken i Vest. — Hovedstaden, **Kandahar**, med ca. 25,000 Indb., er Afghanistans betydeligste Handels- og Fabrikby. Under Englands Krig med Afghanistan 1878—79 holdtes Byen besat af engelske Tropper. I Juli 1881 indtoges den af den afghanske Tronprætendent Ejub Khan.

Kande, ældre Maal for flydende Varer = 2 Potter.

Kandelaber, høi, flerarmet Lysestage.

Kandere ell. **Kandisere**, overdrage syltede eller tørrede Frugter med et Lag Sukker.

Kandia, se Kreta.

Kandidat, (lat. Candidatus), hos Romerne en Ansøger om et Embede (Kvæstor-, Ædil-, Prætor- eller Konsulembede). Navnet kommer af, at saadanne Ansøgere pleiede at bære en Toga, som ved Hjelp af Kridt var gjort skinnende hvid (candida). Iført denne gik de omkring til bekjendte og ubekjendte og bad om deres Stemmer ved Valget. — I den nuværende Sprogbrug betegner Ordet enhver, som ved at have underkastet sig en offentlig Examen er berettiget til at ansøge om et Embede.

Kandissukker, se Sukker.

Kandy ell. **Kandi**, By i det indre af Ceylon, tidligere Øens Hovedstad, med 17,500 Indb., har vigtige Fæstningsværker og er et af Hovedsæderne for den protestantiske Mission paa Ceylon.

Kane (udt. Ken), Elisha Kent, berømt amerikansk Opdagelsesreisende, f. 1820, d. 1857, studerede Medicin og ansattes 1840 ved Hospitalet i Filadelfia. 1843 reiste han som Skibslæge til Kina, besøgte Indien og flere af de indiske Øer, hvorefter han 1845 over Ægypten og Europa vendte tilbage til Amerika. 1846 reiste han med en Fregat til Afrikas Nord- og Vestkyst og trængte i det indre af det afrikanske Fastland frem til Dahomey. 1850—52 deltog han som Læge i en Expedition til Nordpolarlandene, som udrustedes af en Kjøbmand Grinnell i Newyork for at søge efter Sir John Franklin, men som blev uden Resultat. 1853 stillede Kane sig selv i Spidsen for en ny Nordpolsexpedition, til hvilken han samlede Midler ved offentlige Forelæsninger i de amerikanske Byer. Fra denne Expedition vendte han tilbage 1855 efter to yderst besværlige og farefulde Overvintringer ved Smiths Sund, vestenfor Grønland. Over begge de Expeditioner til Polarlandene, hvori han deltog, har han leveret Beskrivelser, der indeholder en Række af interessante Iagttagelser. Hans Helbred var imidlertid bleven nedbrudt ved de store Anstrengelser, hvormed hans Reiser var forbundne, og som paaførte ham den Sygdom, der lagde ham i en tidlig Grav.

Kaneforer, gr., d. e. Kurvbærersker, i Athen i Oldtiden de Jomfruer, som ved Panathenæerne og andre Fester i det høitidelige Optog bar de til Ofringerne hørende hellige Redskaber i Kurve paa Hovedet. De toges af de mest ansete borgerlige Familier.

Kanel, den tørrede indre Bark af forskjellige Træer, navnlig af det med Laurbærtræet beslægtede ægte **Kaneltræ** eller **Kanellaurbærtræ** (Cinnamomum Ceylanicum), som voxer paa Ceylon, men ogsaa hyppig dyrkes i andre tropiske Lande, og som leverer den ægte eller ceylonske Kanel. Træet naar en Høide af ca. 30 Fod og en Tykkelse af $1^1/_2$ Fod, men holdes i dyrket Tilstand oftest i Buskform, fordi Barken af de yngre og tyndere Stammer er bedre end af de gamle. Barken afskrælles af de 2—3 Aar gamle Grene to Gange om Aaret; efter en let Tørring afskrabes den ydre Bark, og Resten former sig til tynde Rør, som stikkes ind i hverandre og ved yderligere Tørring ruller sig fast sammen i Form af Stænger. Disse sorteres og sammensnøres i Bundter, som igjen samles i Baller paa 80—90 Pd. Ballerne faar et Omslag af Lærred eller et af Kokostrevler vævet Stof, bestrøes med Peber og forsendes i Kister. Den gode Kanel er ikke meget tykkere end almindeligt Skrivpapir og ansees for bedre, jo tyndere den er. Den lader sig let bryde i Stykker med splintret og trevlet Brud, er rødgul eller gulbrun, har en stærk og behagelig aromatisk Lugt og en sødlig, brændende og sammensnerpende Smag. Den bedste Sort ægte Kanel kommer fra Ceylon, men ogsaa Javakanel, der er mørkere og tykkere, er en god Sort. — Kanel anvendes som Krydderi i mange Slags Fødevarer, til Likører og i Medicinen; dens virksomme Stof er **Kanelolie**, en guldgul eller brunlig, tung Olie, som faaes ved Destillation af den i Saltvand udblødte Bark; mest bruges dog dertil Affaldet og Brudstykkerne af Barken. Olien har Smag og Lugt som Kanel og bruges som denne til Likører, Parfumerier og i Medicinen. Ved at opbevares længe danner den Krystaller af **Kanelsyre** og en **Harpix**; Kanelsyren findes ogsaa i flere andre Planter og Harpixer og er

beslægtet med Benzoesyre; den har en stikkende Smag, opløses let i Alkohol, men vanskelig i Vand og gaar ved at optage Surstof over til Bittermandelolie. — Uægte Kanel, ogsaa kaldt indisk, kinesisk eller Kassiakanel, er den indre Bark af Cassia Cinnamomum aromaticum, som vokser i Kina og Indien. Den er tykkere og mørkere end den ægte Kanel, er mindre fin og skarpere end denne, men har forresten de samme Bestanddele; kun er dens ætheriske Olie, som forekommer i større Mængde, lysere og har en mindre fin Lugt. Den sammenpakkes i Bundter og sendes i Handelen i Kister paa 50—60 Pd.; paa Grund af sin Prisbillighed er den meget benyttet og kommer til Europa i store Kvantiteter. — Hvid Kanel faaes af Barken af et paa de fleste vestindiske Øer voxende Træ, Canella alba, og kommer i Handelen i Stykker paa 5—7 Tommers Længde og 1—2 Liniers Tykkelse. Disse er udvendig gulagtige eller lyserøde, indvendig hvidagtige. Den har en behagelig, aromatisk Lugt og en skarp, kanelagtig og noget bitter Smag, indeholder flygtig Olie, et bittert Extraktivstof og en aromatisk Harpix og anvendes navnlig til Fabrikation af Likører, men ogsaa som Krydderi og i Medicinen. — Sort Kanel eller Nellikekanel, ogsaa kaldt Nellikekassia, faaes af det paa flere vestindiske Øer og i Brasilien voxende Træ Dicypellium caryophyllatum. Den er mørkebrun, lysere indvendig og haard; den har Lugt og Smag baade af Kanel og Krydderneliker, stærkest af de sidste, for hvilke den benyttes som Surrogat i Likørfabrikationen. — Kanelblomster, de afblomstrede Bægere med vedhængende Blomsterdække af det i Kina og Kotschinkina hjemmehørende Træ Cinnamomum Loureirii. De er store som et Peberkorn og spigerformede, haarde, sortbrune og lugter og smager omtrent som Kanel, men noget skarpere og mindre behagelig. De kommer mest fra Kina og benyttes som Kanel.

Kanevas, aabent vævet, grovt Bomuldstøi, benyttes til at udføre Uldbroderi paa. Man væver det ogsaa af Bomuldstraad, som er overspunden med Silke.

Kanin (Lepus cuniculus), Art af Hareslægten, er mindre end Haren og stiller sig fra denne ved kortere Bagben og Øren. I vild Tilstand ligner Kaninerne i Farve Haren. De lever meget selskabelig og graver lange Huler og Gange i sandede og lerede Bakker. De findes i vild Tilstand i Syd- og Vesteuropa og forvildede paa flere andre Steder; de jages for Kjødets og Skindets Skyld samt som Skadedyr, da de graver op og æder Planter og Rødder og udhuler Jorden under Græstorven. Tamme Kaniner holdes ofte og er af forskjellig Farve; de hvide Kaniner har røde Øine, da de er Albinos. I tam Tilstand er Kaninerne bekjendte for sin overordentlige Frugtbarhed. — En Afart er Angorakaninen eller Silkeharen, som udmærker sig ved sine lange, silkebløde Haar.

Kanischa ell. Kanizsa, 1) Stor-Kanischa, By i Ungarn, i Komitatet Szala, ved Floden af samme Navn, med 12,000 Indb. og store Kvægmarkeder. 2) Gammel-Kanischa, By i det ungarske Komitat Bacs, ved Floden Theiss, med 13,000 Indb.

Kankan (fr. Cancan, udt. Kangkang), en berygtet fransk Kontradans med Spring og Attituder, som ikke alene i Regelen er uskjønne, men oftest ogsaa efter almindelige Begreber uanstændige. Den indførtes paa de parisiske Dansebodér ca. 1822, men blev senere forbudt af Politiet.

Kannelering, Anbringelse af vertikale Rifler (Kanneluren) paa Skaftet af en Søile eller en Pille.

Kannibal, Menneskeæder. — Kannibalisme, Menneskeæderi, har allerede fra Oldtiden været herskende hos forskjellige vilde eller halvvilde Folkeslag; de græske Forfattere nævner ofte „Anthropofager" eller „Androfager" (Menneske- eller Mandædere), som fandtes i Skythien, Indien og Afrika. I Amerika forefandtes ved Europæernes Ankomst Kannibaler paa de Karaibiske Øer, blandt de nordamerikanske Indianere, i Mexiko (Aztekerne) og i Brasilien. Lige til den nyeste Tid har Kannibalismen hersket paa flere af Sydhavsøerne, saaledes hos Maorierne paa Ny-Seland og hos Beboerne af Fidsjiøerne; det samme har været Tilfældet paa Sumatra og hos flere afrikanske Stammer.

Kanniker (af lat. Canonicus), i den katholske Tid i Norden Navn paa Domherrerne, Medlemmerne af Domkapitlet.

Kano, Landskab i Mellemsudan i Afrika, nu en Provins af Sokoto, er meget frugtbart og har 400,000 Indb. — Hovedstaden, Kano, har 30,000 Indb., livlig Industri og Handel.

Kano (engl. Canoe, fr. Canot), Baad af en udhulet Træstamme, benyttes af mange vilde Folkeslag.

Kanodsj ell. **Canoje**, By i de engelske Nordvestprovinser i Indien, med 17,000 Indb., var tidligere Hovedstad i et mægtigt Rige.

Kanon (udt. Kanon), gr., Rettesnor, Maalestok; i det kirkelige Sprog Samlingen af de hellige Bøger, som er inspirerede af Gud og indeholder Guds Villie til Menneskene (kanoniske Bøger, se Bibel). — Kanon betegnede i Musiken hos Grækerne en Slags Monokord, i den nyere Tid en kontrapunktistisk Musikform, i hvilken af flere Stemmer, som begynder efter hverandre med et bestemt Mellemrum, enhver stadig udfører den af den umiddelbart foregaaende udførte Melodi, medens den først begyndende Stemme fortsætter i en anden Melodi. Hvis en Kanon ingen tilføiet Afslutning har, men kan fortsættes saalænge det skal være, kaldes den uendelig. En aaben Kanon kaldes den, hvis den er skreven partiturmæssig med et Nodesystem for hver Stemme; hvis kun den første Stemme er noteret og der ved denne er tilføiet Tegn, hvor de andre skal falde ind, kaldes Kanonen lukket. — I den bildende Kunst (navnlig Billedhuggerkunsten) forstaar man ved Kanon Reglerne for det menneskelige Legemes Skjønhedsforhold. Den græske Billedhugger Polyklet den ældre, som beskjeftigede sig meget med Læren om Menneskelegemets Proportioner, fremstillede en saadan Kanon i Form af en Mønsterstatue, der efter de klassiske Forfatteres Udsagn forestillede en spydbærende Mand. — Kanon er ogsaa i Bogtrykkerkunsten Betegnelsen for enslags stor Skrift, som fordetmeste benyttes til Trykning af Plakater.

Kanon, Benævnelse paa svært Skyts, som er bestemt til at udskyde større Projektiler med et vertikalt Maal og i strakt Bane, og som derhos

er saa stort og af en saa betydelig Tyngde, at det maa hvile paa en solid Basis, i Regelen til sin Betjening kræver flere Mand og til sin Transport Heste. — Da de første Ildvaaben kom i Brug i Begyndelsen af det fjortende Aarh., var det først en Slags Kanoner, der optraadte som Afløsere af de gamle Kastemaskiner (Ballister). Disse første Kanoner var plumpe, korte, i den bagerste Ende lukkede og med et Fænghul forsynede Rør, af hvilke en Stenkugle udskjødes. Nærmest maa de vel kaldes Mørsere, da Kuglen endnu ikke udslyngedes i strakt Bane, men i en Bue; Skudsikkerheden var vel ikke synderlig større end Ballisternes. Røret blev dog snart hos en Sort Kanoner, de saakaldte „Slanger", betydelig forlænget, medens „Bombarderne" vedblev at være forholdsvis korte. Ved deres Forlængelse fik man en Form, som nærmede sig Nutidens Kanoners, medens Slangerne i sine Proportioner havde mere Lighed med et Geværløb, da deres Længde endog kunde være 60 Gange saa stor som Kaliberen. De første Kanoner var sammensveisede af Smedejernstænger og indrettede til at lades bagfra; senere gik man over til at støbe dem af Bronce og i ét Stykke, hvorved Mundladningssystemet kom i almindelig Brug. Allerede i det 15de Aarh. nævnes ogsaa Kanoner af Støbejern. Istedenfor de ubekvemmere Stenkugler, som bl. a. medførte, at man for at opnaa nogenlunde antagelige Virkninger maatte give Kanonerne en stor Kaliber, indførtes i Løbet af det 15de Aarh. Projektiler af Støbejern. Oprindelig fældte man Løbene ind i Bjelker, som under Skydningen lagdes paa et Underlag; senere opfandt man Lavetter, som sattes paa 2 Hjul, saa at Kanonen kunde kjøres fra det ene Sted til det andet. Hertil kom endnu senere Forstillingen, et Par mindre Hjul under Lavettens Forende, hvorved Kanonen blev betydelig lettere at transportere og manøvrere. Da Bomberne i det 16de Aarh. var blevne opfundne, anvendte man dem som Projektiler i Bombarderne, som nu fik Navn af Mørsere, og som hvilede paa en Understilling uden Hjul; en Afart af dem var de til Brug i Felten bestemte Haubitser, som var længer end Mørserne og stilledes paa lignende Lavetter som Kanonerne. Forbindelsen med Lavetten fandt Sted ved et Par cylindriske Tapper paa Midten af Kanonen, hvilke hvilede i Leier i Lavetten. — De fleste Kanoner var indtil Trediveaarskrigen høist ubekvemt indrettede og navnlig for tunge. Kuglerne veiede i Almindelighed fra 10 til 150 Pund. Under Trediveaarskrigen lærte man at indse Nødvendigheden af at indføre to Hovedslags af Kanoner, et sværere til Brug i Fæstninger og et lettere til Brug i Felten. Til de sidste hørte Gustav Adolfs Kanoner af Kobber, betrukne med Læder. De forskjellige Størrelser af Kanoner havde man allerede siden Midten af det 16de Aarh. benævnt efter deres Kugles Vegt; man havde saaledes i Frankrige 4-, 8-, 12-, 16-, 24- og 32-pundinger, medens en anden Kaliberrække, den gamle spanske, omfattede 3-, 6-, 12-, 18-, 24-, 36- og 48-pundinger. Særlige Fortjenester af Kanonernes Konstruktion indlagde sig i Frankrige i det 18de Aarh. La Vallière og efter Syvaarskrigen Gribeauval, som formindskede Vegten og forbedrede Proportionerne saaledes, at hans System indtil langt ind i dette Aarh. i det væsentligste bibeholdtes. I Preussen indførte Fredrik den anden og i Østerrige Liechtenstein Forbedringer i Kanonkonstruktionen. Først i det 19de Aarh. har en fuldstændig Omvæltning fundet Sted med Hensyn til Kanonerne. Efterat man havde kunnet formindske Krudtladningens Størrelse som Følge af Forbedringer i Krudtets Sammensætning og forbedret Kanonernes Affutager, opfandt den franske Officér Paixhans ca. 1820 Bombekanonen, hvormed man kunde udskyde Granater lettere og bedre end med de noget ubekvemme Haubitser. Anvendelsen af Granater medførte tillige, at man yderligere kunde formindske Krudtladningen, derhos ogsaa Rørets Længde og hele Kanonens Tyngde. Et vigtigt Projektil fik man i den ligeledes i Aarhundredets Begyndelse opfundne Kardætschgranat, som efter sin Opfinder, en engelsk General, ogsaa kaldes Shrapnel. Disse Opfindelser bidrog meget til at gjenoprette den Overlegenhed over Haandskydevaabnene, som Kanonerne oprindelig havde havt, men som med Geværernes stedse stigende Forbedringer holdt paa at gaa tabt. Efter Indførelsen af de riflede Infanterigeværer kunde dog Kanonerne ikke længer i Forhold konkurrere med disse, førend man 1859 for Alvor vendte sig til Konstruktionen af riflede Kanoner, der vistnok allerede tidligere af og til havde været forsøgt, men uden Held. I Frankrige tog man Sagen saaledes, at man borede et Antal Rifler i de efter Gribeauvals System konstruerede Mundladningskanoner og lod Kuglerne styres ved paa dem at anbringe fremstaaende Knapper af Zink, som passede ind i Riflerne. Med saadanne Kanoner optraadte Franskmændene 1859 i Krigen i Italien, og den absolute Overlegenhed, dette Skyts viste sig at have over de glatborede Kanoner, bragte Franskmændenes Fiender i denne Krig, Østerrigerne, til snart at indføre Forbedringen hos sig. Ogsaa i Preussen havde man Spørgsmaalet om Anskaffelse af riflede Kanoner fremme, men fandt snart, at de Fordele, som var forbundne med det beskrevne franske System, ledsagedes af betydelige Ulemper, først og fremst den, at Kuglens Styring ved Zinkknapperne blev altfor ustadig, og Skudsikkerheden derved ikke stor nok, dernæst at Knapperne ikke kunde undgaa at slide og beskadige den bløde Bronce, hvoraf de hidtil brugelige Kanoner var støbte. I Preussen bestemte man sig derfor til at anvende Rør af Støbestaal med skarpe Rifler og indføre Bagladningssystemet; til den Ende beklædtes de af Jern støbte Spidskugler med en Kappe af Bly, og Kuglens Styring kunde nu foregaa paa samme Maade som ved de moderne Bagladningsrifler, nemlig ved at Blyet under Kuglens Udskydning pressedes ud i Riflerne. Senere er Blykappen, der let efterlader Blyafsætning i Riflerne, ombyttet med Ringe af Kobber om Projektilets bagre Del. Systemet beviste sin Overlegenhed over det franske i Krigen 1870—71 og er nu blevet akcepteret i de fleste Lande, ogsaa i Frankrige. Samtidig med denne vigtige Forbedring har ogsaa en Forandring af Kanonernes Kaliber og øvrige Dimensioner fundet Sted. Det har nemlig vist sig, at man har forlangt en stedse større Skudvidde og en stedse stærkere Virkning hos Kanonerne; dette har man opnaaet ved at forstærke Ladningen, anvende langsomtbrændende Krudt, forlænge Kanonrøret og indføre Projektiler af Staal eller haardstøbt Jern for det svære Skyts's vedkommende.

Man har allerede naaet til kjæmpemæssige Dimensioner, hvorpaa de kruppske Kjæmpekanoner er det største Exempel. De er hovedsagelig beregnede paa Kystforsvar og er blevne forarbeidede op til en saadan Størrelse, at Kanonrøret har en Vegt af 72,000 kg. og den dertil benyttede massive Spidskugle af 775 kg. Dertil bruges en Ladning af 200—210 kg. Krudt. Disse Kanoner, som dog endnu ikke har fundet nogen Anvendelse i Praxis, forarbeides ved Krupps Fabrik paa følgende Maade: Det indre Rør udsmedes og udbores af en massivt støbt Staalblok. Derefter tildannes paa samme Maade brede Ringe af Støbestaal af en saadan Størrelse, at den første af dem i glødende Tilstand netop kan trænges udenpaa det indre Rør; naar den afkjøles, trækker den sig sammen og forøger derved Rørets Tæthed og Modstandskraft. Udenpaa den første Ring lægges paa samme Maade andre, saaledes at der paa den Del af Kanonen, som er mest udsat for Sprængning, dannes et tykkere (f. Ex. 3 dobbelt) Lag af Staalringe udenpaa det indre Rør end ved Mundingen. De kruppske Kjæmpekanoner maa selvfølgelig ogsaa gives et solid Grundlag at staa paa; der anvendes hertil Lavetter af Støbestaal og Jern, og den Mekanisme, hvorved Kanonen bevæges for at gives den rigtige Retning, er saa sindrig konstrueret, at et Par Mand med Lethed kan stille Kanonen i hvilkensomhelst Retning. De i England brugelige Kanoner af saavel større som mindre Kaliber er ikke forarbeidede efter Krupps System, altsaa af Støbestaal, men derimod efter et af den engelske Civilingeniør Sir Robert Armstrong opfundet System. Løbet forfærdiges her af flere udenpaa hverandre lagte Rør af spiralformig vredne og sammensveisede Smedejernstænger. I den senere Tid har man dog forfærdiget det inderste Rør af Støbestaal og kun anvendt Smedejernet udenpaa. — Kanonerne benævnes endnu i nogle Lande efter Vegten af den runde Støbejernskugle, som de vilde kunne udskyde; almindeligst er det dog at betegne dem ved Kaliberens Størrelse i Centimeter eller Tommer, medens man i enkelte Lande, f. Ex. England og Nordamerika, benævner dem efter Spidskuglens virkelige Vegt. — I Norge har man af riflet Skyts følgende Kalibre: For Bjergartilleriet $\frac{7.6\text{ cm.}}{3\text{ kg.}}$ Staalkanoner fra Næs Verk (Nævnerne angiver Projektilets Vegt), for Feltartilleriet $\frac{7.6\text{ cm.}}{4\text{ kg.}}$ og $\frac{9.6\text{ cm.}}{6.5\text{ kg.}}$; desuden er der bestemt en ny Bagladekanon af Krupps System og 8.4 cm. Kaliber, der skal være Feltartilleriets Hovedkanon. For Positionsartilleriet haves $\frac{12.1\text{ cm.}}{14\text{ kg.}}$ Kanoner, der ligesom Feltartilleriets $\frac{7.6\text{ cm.}}{4\text{ kg.}}$ og $\frac{9.6\text{ cm.}}{6.5\text{ kg.}}$ er Fremladningskanoner efter Armstrongs System, de første forarbeidede ved Armstrongs Fabrik, Elswick works, de sidste ved Næs Verk. Af Fæstnings- og Kystskyts haves følgende: $\frac{16.7\text{ cm.}}{4\text{ Tons}}$ (Nævnerne angiver Kanonens Vegt) Palliserkanoner ɔ: gamle 7 Tons Bombekanoner forsynede med et indre Rør af opviklede og sammensveisede Smedejernstænger, $\frac{16.7\text{ cm.}}{5\text{ Tons}}$ støbte ved Finspång og senere belagte med paakrympede Ringe af blødt Jern omkring Bagstykket, $\frac{22.6\text{ cm.}}{14\text{ Tons}}$ og $\frac{26.7\text{ cm.}}{20\text{ Tons}}$ Armstrongkanoner samt endelig en $\frac{30.5\text{ cm.}}{38\text{ Tons}}$ Krupps Bagladekanon. Denne sidste er altsaa den største Kanon, Norge for Tiden (1881) har, og udskyder med 72 kg. prismatisk Krudt et 330 kg. vegtigt Projektil med en Begyndelseshastighed af 500 m. i Sekundet.

Kanonbaade, mindre Orlogsfartøier, som tidligere inddeltes i Rokanonbaade og Seilkanonbaade og var bestykkede med 1 eller 2 Kanoner af svært Kaliber. Efterhaanden som Dampens Anvendelse som Drivkraft blev almindelig, gik disse Slags Kanonbaade lidt efter lidt af Brug. — Nu forstaaes ved Kanonbaade mindre, hurtiggaaende, fordetmeste bepansrede Orlogsdampskibe; de fleste er armerede med 1 til 6 store panserbrydende Kanoner.

Kanonisation, i den romerske Kirke den høitidelige Akt, hvorved Paven erklærer en Afdød for Helgen (*kanoniserer* ham). Dette foregaar først efterat vedkommende Afdøde er beatificeret, d. e. erklæret for salig, og efterat hans Berettigelse til at kanoniseres er prøvet ved en formelig Proces, i hvilken en „Promotor fidei“, som ogsaa kaldes „Djævelens Advokat“ (advocatus Diaboli), paa Embeds Vegne fremfører alt, som taler mod den Afdøde. Er Processen faldt ud til Fordel for denne, forkynder Paven under Kanonsalut, Klokkeringning o. s. v. i Peterskirken den nye Helgens Navn, og om Akten udfærdiges en *Kanonisationsbulle*, undertegnet af Paven og Kardinalerne.

Kanonisk Ret (Jus canonicum), i den katholske Kirke den Ret, som indeholdes i Corpus juris canonici og som danner Indbegrebet af de Retsbestemmelser (Konciliebeslutninger, pavelige Anordninger o. s. v.), som i Tidens Løb dannede sig og blev gjeldende for hele Kirken. Den gjeldende kanoniske Lovsamling bestaar af 4 Afdelinger: 1) Gratians Dekret, en Retsbog, samlet af Munken Gratian i Bologna ca. 1150; 2) en Samling af pavelige Dekretaler, foranstaltet af Pave Gregor den niende fra 2den Halvdel af det 13de Aarh.; 3) en lignende Samling af Pave Bonifacius den ottende fra 1298 (almindelig kaldet liber sextus decretalium), og 4) en lignende fra Pave Clemens den femte, 1313 (Clementina). Hertil kom endvidere et Par senere Samlinger (Extravagantes). En Revision af alle disse Kilder foranstaltedes af Pave Gregor den trettende og blev autoriseret 1580. Den kanoniske Ret behandler ikke blot Kirkens Anliggender, men ogsaa Processen, Privat- og Strafferetten og er forskjellig fra Kirkeretten, som alene behandler Kirkens egne Anliggender. Den bedste Udgave af Corpus juris canonici er besørget af E. L. Richter, Leipzig 1853.

Kanoniske Bøger, se Kanon.

Kanonisser eller Stiftsdamer, i den romerske Kirke Kvinder, som nød Præbender ved et Stift og efterlignede Kannikernes Liv.

Kanonporte, firkantede Aabninger paa Siderne af et Orlogsskib, gjennem hvilke Mundingen af Kanonerne føres ud, naar de skal affyres.

Kanopos ell. **Kanobos**, i Oldtiden en By i det gamle Ægypten, ved den *kanobiske* Nilmunding (se Nilen), nær det nuværende Abukir. Her var et Heraklestempel, som var Fristed for Flygtninger.

Kansas, en af de Forenede Stater i Nordamerika, begrændses i Nord af Nebraska, i Øst af

Missouri, i Syd af Indianerterritoriet og i Vest af Colorado, er ca. 3,825 Kv.mil stor og har 995,000 Indb. Landet er i det østlige bakket, frugtbart og rigt paa Skov og Vand, i Vest fladt, ofte sandet, tørt og ufrugtbart. Der findes betydelige Mængder af Mineralier, som dog kun i mindre Grad benyttes. Alene Stenkulleierne beregnes at have en Udstrækning af ca. 786 Kv.mil. Agerbruget er den overveiende Næringskilde. — Kansas var oprindelig en Del af Louisiana og organiseredes 1854 som eget Territorium; senere herskede heftige Stridigheder i Kongressen om, hvorvidt Negerslaveriet skulde tillades i Kansas eller ikke. Det republikanske Parti gik af med Seiren, og 1861 optoges Kansas som slavefri Stat i Unionen.

Kansler (Cancellarius), i Middelalderen den Embedsmand, som skulde udfærdige de fra en Regent udgaaende offentlige Skrivelser og Dokumenter og fungere som Rigets Seglbevarer. I Danmark førte Kansleren Kongens Brevvexling og forestod desuden de udenlandske Anliggender samt en Tid en Del af Retspleien; denne sidste overdroges fra det 14de Aarh. til Rigskanslere. Før Reformationen var Kansleren næsten stedse en Geistlig. Efter Enevoldsmagtens Indførelse tabte Kanslerembedet sin oprindelige Skikkelse, og de senere Storkanslere var Rigets første Ministre. I Norge antages Kanslerembedet at være oprettet af Haakon Haakonssøn; Magnus Lagabøter fastsatte i Hirdskraaen Kanslerens Pligter og Rettigheder. Kansleren nævnes her først blandt alle Hirdembedsmænd; han var en af Kongens øverste Raadgivere og havde Rang og Hæder lige med Lendermændene. Ogsaa efter Rigsraadets Ophævelse (1537) vedblev Kansleren som Landets øverste Dommer; ved Enevoldsmagten ophævedes Embedet. — I det tyske Keiserrige blev Kanslerembedet, som i Regelen forvaltedes af en Geistlig, et Erkeembede, og den første Kurfyrste, Erkebiskopen af Mainz, førte Titel af Erkekansler. — Se forøvr. Art. Rigskansler.

Kant, Immanuel, berømt tysk Filosof, f. 1724, d. 1804, studerede fra 1740 i sin Fødeby Königsberg og opgav snart sit paabegyndte Embedsstudium, Theologien, for at lægge sig efter Naturvidenskaber, Mathematik og Filosofi. Derpaa levede han en Tid som Huslærer og habiliterede sig 1755 som Privatdocent i Königsberg, hvor han holdt Forelæsninger over Logik, Metafysik, Fysik og Mathematik. Efter 1762 at have afslaaet et Professorat i Digtekunsten ved Königsbergs Universitet blev han 1770 Professor sammesteds i Logik og Metafysik og tilbragte nu Resten af sit Liv i sin Fødeby. Hans første Skrifter og Afhandlinger omhandlede dels Filosofi, saaledes „Tanker om den sande Vurdering af de levende Kræfter" (1747), „Den falske Spidsfindighed i de 4 syllogistiske Figurer" (1762), „Forsøg paa at indføre de negative Størrelsers Begreb i Filosofien" (1763), „Den eneste mulige Bevisgrund til en Godtgjørelse af Guds Tilværelse" (1763), „Iagttagelser over Følelsen af det skjønne og ophøiede" (1764) m. fl., dels Astronomi og fysisk Geografi. Disse Skrifter er, trods den Skarpsindighed og fine Iagttagelsesevne, som han i dem lægger for Dagen, forholdsvis af mindre Betydning; Rækken af sine epokegjørende Verker aabnede han 1770 med Afhandlingen „De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis", hvormed han tiltraadte sit Professorat. 11 Aar senere (1781) udgav han sit Hovedverk „Kritik af den rene Fornuft", paa hvilket fulgte „Prolegomena til enhver fremtidig Metafysik" (1783), „Grundlægning af Sædernes Metafysik" (1785), „Naturvidenskabens metafysiske Begyndelsesgrunde" (1786), „Kritik af den praktiske Fornuft" (1788), „Kritik af Dømmekraften" (1790), „Religion indenfor den blotte Fornufts Grændser" (1793), „Metafysiske Begyndelsesgrunde til Læren om Dyden" (1797), „De metafysiske Begyndelsesgrunde til Retslæren" (1797) og „Anthropologi i pragmatisk Hensigt" (1798). Desuden udgav han talrige mindre Afhandlinger og udøvede stor Indflydelse som akademisk Lærer. Hans Skrifter er gjentagne Gange samlede og udgivne. — Kant indtager i Filosofiens Historie en overordentlig betydningsfuld Plads, idet hans Filosofi paa den ene Side kan betragtes som det afsluttende Resultat af det 18de Aarhundredes Oplysningsbevægelse og paa den anden som det fælles Udgangspunkt for de fleste betydeligere videnskabelige Retninger i det 19de Aarh. Han betegner selv sin Filosofi som **kritisk**, idet den skal være en Fastsættelse af de i Fornuften selv indeholdte Principer. Skjønt staaende i Forhold til alle tidligere filosofiske Hovedretninger, var Kant dog i høieste Grad original; sit nærmeste Udgangspunkt tog han i Humes Skepticisme, som ved sin Opposition mod den dogmatiske Idealisme førte ham ud over den Wolff-Leibnitz'ske Retning, til hvilken han fra først af bekjendte sig. Hans metafysiske Standpunkt gaar ud paa, at der vistnok gives principielle Fornuftserkjendelser, som gaar forud for al Erfaring og er uafhængige af denne, men at de udelukkende gjelder for de Gjenstande, som kan erkjendes gjennem Erfaringen, og det fordi en i Individet ubevidst virksom, almindelig Fornuftsproces frembringer den hele Forestillingsverden efter de samme Love. Disse Love er Former for „Anskuelsen" i Rum og Tid og Forstandens „Stammebegreber", Kategorierne. Gjenstandene kjendes af os kun forsaavidt de af os er „anskuede", d. e. indordnede under Rummets og Tidens Former, altsaa saaledes som de viser sig for os som Fænomener; kun paa Fænomener kan Rummets og Tidens Former anvendes. Hvad Tingene i og for sig („das Ding an sich") er, er os derimod aldeles ubekjendt. Det problematiske Spørgsmaal om denne Verden af „Ting i og for sig" søgte han at løse ad Moralfilosofiens Vei; i Menneskets indre Liv træder det ubetingede umiddelbart frem i den moralske Lov („det kategoriske Imperativ", d. e. Regelen: „Indret alle dine Handlinger saaledes, at de kan tjene ethvert fornuftigt Menneske til Mønster"). I den sædelige Bevidsthed fandt han noget, som gik ud over al Erfaring, og viste da, at i denne Bevidsthed og kun i den beror den „fornuftige Tro", hvorefter hin Verden af „Ting i og for sig" er de moralske Væseners Verden. Paa den sædelige Bevidsthed grundede han Idéerne om Gud, Frihed og Udødelighed; sin Religionsfilosofi, som søger at udsondre og sammenstille det sædelige Indhold af de positive Religioners dogmatiske System, udviklede han af den Modsætning, som finder Sted mellem den sanselige og den moralsk-fornuftige Side i den menneskelige Natur. Sin Retsfilosofi støttede han

paa Menneskeværdighedens og den uomstødelige Menneskerettigheds Begreb; dens Tendens gaar ud paa at gjøre den absolute Agtelse for den sædelige Frihed til Grundlaget for Samfunds- og Selskabslivet, og i Frihedsidealets Virkeliggjørelse saa han det Maal, som Menneskehedens historiske Udvikling var bestemt til engang at naa. — Forbindelsen mellem Fænomenernes og de sædelige Idéers Verden søgte Kant i Betragtningen af Naturen fra Hensigtsmæssighedens Synspunkt. Skjønheden, saavel i Naturen som i Kunsten, og den Hensigtsmæssighed, som maa antages navnlig paa det organiske Livs Omraade, peger hen mod en indre Enhed af den theoretiske og den praktiske Filosofis Gjenstande og baner Veien for den Anskuelse, at et og det samme i Virkeligheden ligger til Grund baade for den naturlige og den moralske Verden. — Kants Filosofi har fremkaldt en omfangsrig Literatur og, som ovenfor bemærket, givet Impulser til omtrent alle mere betydelige Filosofer i det 19de Aarh. Den mest direkte Konsekvens af Kants System er Fichtes, medens Herbarts staar i et eiendommeligt Forhold dertil og er enslags Sidekonsekvens deraf.

Kantabrer, et vildt Bjergfolk i det gamle Iberien (Spanien), boede i Kantabrien, et Landskab, som omfattede Spaniens Nordkyst indtil Pyrenæerne. De blev undertvungne af Romerne under Augustus og Agrippa i den kantabriske Krig (25—19 f. Kr.); dog bevarede endel af dem, der trak sig tilbage til Bjergegnene, sin Uafhængighed. — De kantabriske Bjerge kaldes Kystbjergene i Nordspanien, en vestlig Fortsættelse af Pyrenæerne; i indskrænket Betydning forstaaes derved den Del af disse Bjerge, som ligger østlig for Ebros Kilder.

Kantakuzenos, Navn paa en berømt græsk Familie, som fra det 14de Aarh. spillede en Rolle i det byzantinske Riges Historie. — Johannes Kantakuzenos indlagde sig Fortjeneste som Feltherre under Keiserne Andronikos den anden og den tredie, af hvilke den sidste vilde gjøre ham til Medkeiser. Efter Andronikos's Død blev han Formynder for hans unge Søn, Johannes Palæologos den første, og styrede i denne Egenskab Riget paa en fortræffelig Maade. For med mere Kraft at kunne forsvare Riget mod Bulgarerne og Tyrkerne satte han sig selv paa Tronen 1341, men takkede frivillig af 1355, levede siden som Munk, beskjeftiget med Forfatterarbeider, og døde ca. 1380. Han skrev under Pseudonymet Christodulos bl. a. sin Tids Historie. — Hans Søn Matthias Kantakuzenos søgte efter hans Tronfrasigelse at hævde sin formentlige Ret til Keiserværdigheden ligeoverfor Johannes Palæologos, men nedlagde paa Faderens Opfordring sine Vaaben 1357. — Under Tyrkernes Herredømme hørte Familien til de fornemste Fanariotslægter og gav Moldau og Valakhiet flere Hospodarer. Senere nedsatte de sig i Rusland; Brødrene Alexander og Georg Kantakuzenos, som stod i russisk Krigstjeneste, udmærkede sig under den græske Frihedskrig.

Kantate, Sangkomposition med Ledsagelse af Instrumentalmusik, af lyrisk-dramatisk Karaktér og bestaaende af flere Satser, med Arier, Recitativer, Vexelsange og Kor.

Kantiller, fine, skrueformig, til et Rør sammenvundne Metaltraade, anvendes til Frynser, Epauletter, Kvaster o. lign.

Kanton, kinesisk Kuang-tung eller Kuang-tung-tsjeu-fu, By og Hovedstad i den kinesiske Provins af samme Navn, ligger ved Floden Tsju-kiang (Perlefloden), 20 Mil fra Havet, deles i den tatariske og den kinesiske Stad samt talrige Forstæder med fremmede Nationers Faktorier og har i det hele ca. 1½ Mill. Indb., hvoraf ca. 300,000 bor paa Baade og Fartøier, som i lange Rækker er fæstede til Pæle i Havnen. Byen er forresten temmelig uanselig bebygget, men er Sædet for en særdeles betydelig Industri. Ligeledes findes mange Skoler, milde Stiftelser o. s. v. Kanton var tidligere den eneste kinesiske Havn, som var aaben for Europæere, og er endnu en af disses betydeligste Handelspladse i Kina. De vigtigste Udførselsartikler er The og Silke.

Kanton, i Frankrige Navn paa Underafdelingerne af et Arrondissement; i Schweiz Benævnelse for hvert af de Landskaber, som tilsammen danner den schweiziske Forbundsrepublik.

Kantonnering, en Hærafdelings midlertidige Indkvartering hos Beboerne af et Distrikt (Kantonnement).

Kantor (lat.), Sanger; Forsanger i en Kirke; Sanglærer ved en Skole.

Kanzone (ital. Canzona), Sang; en lyrisk Digtform, der opstod i Provence og videre udvikledes i Italien, navnlig gjennem Dante og Petrarca. Kanzonen bestaar af et vilkaarligt Antal Strofer paa 9—20 Vers, af hvilke hvert udgjør 7—11 Stavelser. Stroferne falder i to Halvdele med en bestemt kunstig Rimslyngning.

Kaolin, d. s. s. Porcellænjord.

Kap, ital. Capo, spansk Cabo, engl. Cape, Forbjerg; især bruges Navnet om det gode Haabs Forbjerg (s. d.).

Kap Agulhas, se Agulhas.

Kap Blanco, se Blanco.

Kap Breton, Ø ved Nordamerikas Østkyst, ved Indløbet til St. Laurensbugten, ca. 150 Kv.mil stor, med 74,500 Indb. Den tilhører den engelske Provins Nyskotland.

Kap Comorin, Forbjerg paa den sydligste Spidse af Forindien, i Fyrstendømmet Travancore, er 4,300 Fod høit.

Kap Farvel, ogsaa kaldt Statenhuk, det sydligste Punkt af Grønland, paa Øen Sermesok, under 59° 49′ n. B.

Kap Finisterre, se Finisterre.

Kap Guardafui ell. **Gardafui**, det østligste Punkt af Afrika, ved Indgangen til Bugten ved Aden, under 11° 50′ n. B. og 69° 9′ ø. L.

Kap Hatteras, Forbjerg paa Nordamerikas Østkyst, i Nordkarolina, under 35° 14′ 30″ n. B.; Kysten er her meget farlig for Skibsfarten. Paa Forbjerget findes et Fyrtaarn.

Kap Horn ell. **Hoorn**, Forbjerg paa en Ø ved Ildlandet, under 55° 59′ s. B. og 49° 36′ v. L., er den sydligste Spidse af alt til Amerika hørende Land.

Kap Landsend, Forbjerg i Cornwallshire, er Englands sydvestligste Punkt.

Kap Lookout (udt. — Lukout), Forbjerg i Nordkarolina, under 34° 38′ n. B., med et Fyrtaarn.

Kap Matapan, i Oldtiden Tainaron, Forbjerg i Grækenland, danner Sydspidsen af Halvøen Morea (36° 10′ n. B.).

Kap Otranto, ital. Capo d'Otranto, det østligste Punkt af den italienske Halvø, i Provinsen Terra d'Otranto.

Kap Palmas, Forbjerg paa Afrikas Vestkyst, i Øvre-Guinea, paa Grændsen mellem Peber- og Elfenbenskysten, under 10° ø. L.

Kap Passaro, Siciliens Sydspidse, under 36° 41′ n. B.

Kap Spartivento, det sydligste Forbjerg paa Italiens Fastland.

Kap St. Vincent, port. Cabo San Vicente, Forbjerg paa Vestkysten af Portugal. Europas sydvestligste Punkt, under 37° n. B. og 8° 42′ ø. L.

Kap Tarifa, Forbjerg paa Spaniens Sydspidse, nær Gibraltar, under 36° n. B., er det sydligste Punkt af Europas Fastland.

Kapabel, lat., dygtig, istand til noget. — Kapacitet, Dygtighed, Evne til noget; ogsaa en dygtig Person.

Kapel, en mindre kirkelig Bygning, ofte bestemt til Privatbrug (f. Ex. for en Fyrste) og enten opført selvstændig eller i Sammenhæng med en større Kirkebygning. Ofte bygges om Koret af en større Kirke en fortløbende Række af Kapeller. — Kapel kaldtes oprindelig ogsaa de Musikere, som udførte Kirkemusikken i Kapellerne, senere overhoved Samlingen af Musikere og Sangere, som underholdtes af private Personer. Kapellets Anfører (Dirigent) kaldtes Kapelmester, hvilken Benævnelse nutildags ogsaa benyttes om en Musikdirigent eller Orkesteranfører overhoved (f. Ex. ved et Theater).

Kapellan, oprindelig en ved et Kapel ansat Geistlig; i de protestantiske Lande Sognepræstens Medhjelper i Embedet. I Norge og Danmark er der ved enkelte Menigheder oprettet faste Kapellanembeder, som beklædes af residerende Kapellaner, der i Lighed med andre Embedsmænd har sin Løn af Staten og tillige har Embedsgaard; personelle Kapellaner kaldes saadanne, som kun bliver ansatte som Medhjelpere for en bestemt Prest i Embedet, af hvem dette paa Grund af Sygelighed eller lign. ikke alene kan bestyres. Den personelle Kapellan har sin Løn af Sognepresten. — Kaldskapellaner ansættes i et bestemt Kald, saa at deres Stilling ikke som den personelle Kapellans er afhængig af, at den Prest, hos hvem de er ansatte, forbliver i sit Embede. Derimod maa de, ligesom de personelle Kapellaner, udføre alle Forretninger, der overdrages dem af Sognepresten. De har aldrig Embedsgaard og oppebærer den største Del af sin Løn af Sognepresten. — Stiftskapellaner er Prester, der ansættes for et helt Stift for at gjøre Tjeneste, hvor en Prests Sygdom, en usædvanlig Tilstrømmen af Mennesker (ved Jernbanearbeider, Fiskeværene under Fisket), ved et Kalds længere Ledighed eller lignende Omstændigheder gjør extraordinær Prestebetjening fornøden. De staar direkte under Stiftets Biskop og sendes af ham, hvor han finder deres Tjeneste nødvendig.

Kaper, en Privatmand, som i Krigstid udruster et Fartøi, for dermed at gjøre Jagt paa og erobre Skibe, som tilhører det fiendtlige Lands Undersaatter. Ogsaa det udrustede Fartøi kaldes Kaper. Til at drive denne Bedrift (Kaperi) udfordres et Autorisationsdokument (Kaperbrev), som udstedes af det Lands Admiralitet, hvis Undersaat Kaperen er. Uden et saadant betragtes og straffes Kaperi som Sjørøveri. I den senere Tid har Kaperi mere og mere gaaet af Brug, og paa Pariserkongressen 1856 forenede alle de deri deltagende Magter sig om at afskaffe alt privat Kaperi. Planen strandede dog foreløbig paa Modstand fra de Forenede Stater, som ikke vilde gaa ind paa den, medmindre hele det Princip, at betragte ethvert den fiendtlige Magt tilhørende Fartøi som god Prise, blev ophævet, saaledes at heller ikke et Krigsskib skulde have Tilladelse til at opbringe et fiendtligt Fartøi.

Kapernaum ell. **Kafarnaum**, i Oldtiden en blomstrende By i Galilæa i Palæstina, ved Galilæas Sjø, blev bygget efter Exilet og omtales i det Nye Testamente som et Midtpunkt for Jesu Virksomhed i Galilæa.

Kapers, de uudsprungne Blomsterknopper af den i Middelhavslandene voxende Kapersbusk (Capparis spinosa), som i stor Udstrækning dyrkes i det sydlige Frankrige. Knopperne afplukkes, naar de er af Størrelse som en Ert; man lader dem derpaa visne en Stund, hvorefter de nedlægges med Eddike og Salt og forsendes i Flasker eller smaa Fade. De benyttes som et pirrende Kryderi i Saucer og forskjellige andre Spiser. Gode Kapers maa være faste, ikke større end en Ert, runde og smukt grønne af Farve samt have en behagelig, syrlig og kun lidet bitter og skarp, men ikke sammensnerpende Smag. For Udseendets Skyld farves de ofte med Spanskgrønt, hvilket kan bevirke farlige Forgiftningstilfælde.

Kapetinger (Capetinger), Medlemmer af det tredie frankiske Dynasti, som kom paa den franske Trone med Hugo Capet 987, og af hvilket Husene Bourbon og Valois dannede yngre Sidelinier. Huset nedstammer rimeligvis fra en sachsisk Indvandrer Witichin. Dets ældste Linie uddøde med Karl den fjerde 1328.

Kapillaritet, Kapillærvirkninger, se Haarrørsvirkninger. — Kapillærkar, Haarrør.

Kapital, i daglig Tale et Pengebeløb, som udsættes paa Rente, eller som laanes mod Rente. I statsøkonomisk Betydning betegner Kapital et opsparet Fond eller en Eiendom som er bestemt til at forøge Fondet eller Formuen ved Forrentning eller Produktion; foruden rede Penge bliver Kapital efter dette den bevægelige Formue, f. Ex. Raastoffer, som benyttes ved Fabrikation eller anden Virksomhed, tilligemed Indretninger eller Gjenstande, som udfordres til Virksomheden, saasom Maskiner, Verktøi, Bygninger, Arbeidsdyr osv. Om Begrebet og Omfanget af Kapital er Meningerne imidlertid forskjellige. — Drifts- eller cirkulerende Kapital er den, som stadig omsættes og fornyes for at gjøre Formuen produktiv, i Modsætning til staaende eller Anlægskapital, der er nødvendig som Grundlag for Produktionen. — Kapitalerne udøver stor Indflydelse paa et Lands Næringsveie og Velstand. Næsten enhver økonomisk Virksomhed kræver nogen Kapital, navnlig Redskaber og Materialier. Man kan være nødt til at lade sig nøie med ringe Forraad deraf, men jo større Kapital, der staar en Virksomhed til Raadighed, desto bedre og fordelagtigere kan den drives. Eieren af en stor Kapital kan give mange Mennesker Arbeide og ved Hjelp af Kapitalen, sine Kundskaber, sin Foretagelsesaand og sine Han-

delsforbindelser gjøre deres Arbeide fordelagtigt baade for dem og sig selv og for det hele Samfund. Ligedan forholder det sig med Nationerne. De, som er fattige paa Kapitaler, staar i Almindelighed paa et lavere Trin af materiel Udvikling og kan alene hæve sig til et høiere ved en Stræben efter at forøge sin Kapitaleiendom. Dette falder i Begyndelsen vanskeligt; men naar Kapitalen begynder at øges og den bliver forstandig anvendt, tiltager den gjerne hurtig. Idet den vækker en Mængde slumrende Evner og ved Hjelp af Arbeidet nyttiggjør tilstedeværende Naturkræfter, som uden den tildels vilde blive ubenyttede, forøger den Nationalformuen. Under gunstige Forhold voxer den i stedse stigende Grad og kan tilsidst naa en meget stor Høide, saaledes som Tilfældet har været i England.

Kapital, lat., egentl. hvad som hører til Hovedet; dernæst hvad som hører til det hele eller til Hovedsagen; fuldstændig.

Kapitel, egentl. et lidet Hoved (lat. Capitulum); dernæst Hovedindholdet af et Skrift; kort Overſigt over Indholdet i et Afsnit af et Skrift; af denne sidstnævnte Betydning har den nu almindelige udviklet sig, idet Ordet nu betegner et Afsnit i en Bog eller et Skrift.

Kapitel kaldtes Samlinger af de (katholske) Geistlige, som hørte til samme Stift eller Kloster; Navnet udledes af den Skik, at de hver Dag skulde komme sammen og høre et Kapitel af Bibelen eller af sine Ordensregler oplæse.

Kapitolium (lat. Capitolium), Borgen i det gamle Rom, laa paa den kapitolinske Høi (mons capitolinus), den mindste af Roms syv Høie, nordvest for Palatin. Høien var sandsynligvis allerede før Byens Grundlæggelse et helligt og befæstet Sted; den bymæssige Samling af Boliger, som dannede sig omkring den, omsluttedes ifølge Sagnet af Kong Servius Tullius med en Ringmur. Den egentlige Borg (arx) stod paa Høiens nordøstlige Del og blev anlagt af Titus Tatius; den omfatter ogsaa det senere Tempel for Juno Moneta samt Mynten. Paa den sydvestlige Top af Høien, der var skilt fra den nordøstlige ved en Indsænkning, byggedes senere det store Jupitertempel, som indeholdt 3 Cellaer, en i Midten for Jupiter, en for Juno og en for Minerva. Nær ved var ogsaa Helligdommen for Venus Erycina, Jupiter Feretrius og Fides samt flere andre Templer og Mindesmærker. Ligeledes fandtes paa den sydvestlige Side den steile tarpejiske Klippe, hvorfra Forbrydere nedstødtes. Ved Sydøstkanten af den jevnede Plads, som skilte begge Kapitoliums Toppe, fandtes en Bygning for Statens Arkiv (Tabularium) samt et Saturnustempel, hvor Statskassen (Ærarium) opbevaredes. Den eneste Adgang til Høien var fra Sydost Clivus capitolinus, en Fortsættelse af Via Sacra. Ved Høiens vestlige Fod fandtes Roms ældste Fængsel Carcer Mamertinus. — Nu optages Høien eller rettere Mellemrummet mellem begge dens Toppe (intermontium) af det saakaldte Campidoglio, et storartet Anlæg, som er udført efter Plan af Michel Angelo. Fra Nordvest kommer man ad en prægtig Trappe op til en stor Plads, Piazza del Campidoglio, med Marcus Aurelius's Rytterstatue; ret foran sig har man da Senatorernes Palads, tilhøire Konservatorernes Palads med Samlinger af Indskrifter, etruskiske Antikviteter, Broncesager og Buster af berømte Mænd, tilvenstre Museo Capitolino, som næst det vatikanske Muséum besidder Roms rigeste Samling af antike Billedværker.

Kapitularier, de gamle frankiske Kongers Forordninger.

Kapitulation, den kontraktmæssige Overgivelse af et Troppekorps eller en Fæstning til Fienden. Initiativet hertil kan udgaa fra enhver af Parterne; Underhandlingerne føres og Betingelserne fastsættes af befuldmægtigede Parlamentærer, hvorefter Kapitulationens endelige Afslutning foretages af begge Parters Overstbefalende. Hele Korpser eller Arméer kapitulerer i aaben Mark sjelden og i Regelen kun, naar de er blevne omringede og ingen Udsigt har til at slaa sig igjennem. En Fæstning maa ordentligvis ikke overgives ved Kapitulation, med mindre der inden dens Mure hersker Mangel paa Levnetsmidler eller Munition eller Befæstningsværkerne har lidt saa meget af Fiendens Bombardement, at de kan skjønnes ikke at ville holde Stand mod en eventuel Storm. Naar en Fæstning er kommen saa vidt, kan det hende, at en Kapitulation ikke længer er mulig, men at Besætningen maa overgive sig „paa Naade og Unaade"; i dette Tilfælde faar Garnisonen undertiden Tilladelse til at afmarschere med Vaaben, Oppakning og Faner, men i de fleste Tilfælde maa den strække Vaaben og gaa i Krigsfangenskab. — Kapitulation kaldes ogsaa en Kontrakt, hvorved en Soldat frivillig gaar ind paa en vis fastsat Tjenestetid.

Kapitulstaxt ell. **Kapitelstaxt** kaldes en almindelig Taxt paa Kornvarer, der aarlig fastsættes for hvert Stift af Stiftsdirektionen efter modtagne Indberetninger fra Fogderne paa Landet og Magistraterne i Byerne saavelsom fra samtlige Formandskaber og Sogneprester angaaende Middelpriserne i enhvers Distrikt i det forløbne Aar fra 1ste Juli til 30te Juni. Denne Taxt danner Maalestokken for Omsætningen til Penge af en stor Del Ydelser, ansatte i Korn in natura, fornemmelig til Kirken og Geistligheden, saasom Tiende, Jordafgift, Kornrente o. fl. — Navnet kommer af, at Domkapitlerne i ældre Tid satte en almindelig Taxt, hvorefter Kirkernes og offentlige Stiftelsers Ombudsmænd skulde modtage eller sælge de disse tilkommende Naturalydelser (se Anordn. af 29de Juli 1632 § 11, Lovb. 2—21—17 og 3—14—15 samt Lov af 17de Aug. 1848). Ydelser, som er ansatte i andre Species end Korn, omsættes til Penge efter den 3die Oktober 1685 engang for alle udfærdigede, saakaldte Landskyldtaxt.

Kapitæl, den øverste Del af en Søile eller en Pille, mellem Skaftets øverste Ende og den overliggende Bjelke, har stedse en karakteristisk Form, som tjener til at adskille de forskjellige Søileordener og derved tildels hele Bygningsstile fra hverandre.

Kaplandet, Kapkolonien ell. **Kap**, engelsk Koloni, omfatter Afrikas Sydspidse indtil Oranjefloden i Nord, ligger mellem 35° og 28° s. B. og mellem 35° og 46° ø. L. og omsluttes i Nord af Namakvaernes og Buskmændenes Land og Oranjerepubliken, i Øst af Natal og de uafhængige Kaffers Land, i Syd af det Indiske Hav og i Vest af Atlanterhavet. Størrelsen er 9,050 Kv.mil og Indbygger-

antallet 496,000. Til Kaplandet regnes dog ogsaa Britisk Kaffraria (160 Kv.mil, med 86,000 Indb.) og Basutoernes Land (390 Kv.mil, med 75,000 Indb.), saaledes at den samlede Udstrækning bliver ca. 9,600 Kv.mil og den samlede Folkemængde 657,000. Havet danner paa Vestkysten kun faa Indskjæringer (deriblandt St. Helenabugten, Saldanha- og Tafelbugten); i Syd og Øst er Indskjæringerne talrigere (den „falske" Bugt med Simonsbugten, St. Sebastiansbugten, Mossel-, Plettenberg-, St. Francis- og Algoabugten). De vigtigste Forbjerge er Kap St. Martin, det gode Haabs Forbjerg, Kap Agulhas, Kap St. Francis og Kap Recife. Landet har en terrasseformig Dannelse og de forskjellige (3) Høidetrin skilles ved Fjeldkjæder; den sydligste Terrasse er af ca. 10 Mils Middelbrede og i Midten ca. 300 Fod høi; i Øst stiger den til 1,000 Fod og mod Vest findes isolerede Bjerge af 3—4,000 Fods Høide. Den anden Terrasse, i Gjennemsnit ca. 15 Mil bred, har en Middelhøide af 3,000 Fod; den tredie er ca. 4,500 Fod høi og forbinder Kaplandet med det indre Afrikas Høiland. Af Floder er i det vestlige den store Oranjeflod, som er Grændseflod mod Nord, samt Olifantfloden de vigtigste; i Øst og Syd findes flere betydelige Vasdrag med Afløb til det Indiske Hav. Af Indsjøer findes ingen af videre Betydning. Klimatet er behageligt og særdeles sundt; Sommervarmen vexler i Kaplandet mellem 17° og 29° R. og stiger høist sjelden til 32°; Vinteren kan ofte være temmelig kold, men oftest med klar Luft. Adskillige Ulemper foraarsager Regnens Uregelmæssighed, idet der paa mange Steder kan hengaa Aar uden Regn, medens denne paa andre Steder kan foraarsage Oversvømmelser. Ogsaa den tørre og varme Nordenvind er undertiden plagsom. Vegetationen er rig, og der findes udstrakte Skove af nyttige Træsorter saavelsom et stort Antal Planter med smukke Blomster. De i Landet hjemmehørende Frugtsorter er ikke af videre Betydning; af indførte Arter trives Vin, Fersken, Mandler, Bananer, Guajava, Ananas osv. De vigtigste Kornsorter er Hvede, Byg, Rug, Havre og Mais. Dyreverdenen er rig paa Arter; der findes af vilde Dyr Antiloper, Zebraer, Kvagga, Leoparder, Schakaler, Hyæner, i Nord endnu nogle faa Elefanter; af Fugle findes bl. a. Strudsen, af Krybdyr (deriblandt giftige Slanger) og Insekter mange Arter. De sædvanlige europæiske Husdyr holdes; til Trækdyr benyttes mest Oxer. Af nyttige Mineralier findes Salt, Kobber og Stenkul; siden 1867 graves der i stor Udstrækning efter Diamanter, som forekommer i betydelig Mængde. Beboerne bestaar dels af Indfødte (Hottentotter, Kaffer, Betsjuaner, Buskmænd osv.), dels af Europæere og deres Efterkommere. De fleste af disse er af hollandsk, andre af engelsk, fransk, tysk eller portugisisk Herkomst. Kolonisterne staar i det hele ikke paa noget høit Trin i Oplysning og Dannelse, især i de fra Kapstaden længst fjernede Distrikter; dog gives der ikke faa Skoler, som tildels er grundede af Missionærer. I Kapstaden findes et Universitet. Religionen er for Kolonisternes og en Del af de Indfødtes vedkommende den protestantiske, medens enkelte indfødte Stammer endnu er Hedninger. Det tidligere mest udbredte Sprog var Hollandsk, som nu mere og mere fortrænges af Engelsk. Agerbruget er Hovednæringsvei og frembringer navnlig udmærket Hvede; ved Siden deraf drives Vindyrkning, Sukkeravl og Fædrift (især Faareavl); en ny Næringsvei er Strudseavlen (for Fjerenes Skyld). Udførselsartiklerne er hovedsagelig Uld, Skind, Vin, Rosiner, Kobbermalm, Hvede, Diamanter og Strudsfjer. For Handelen er sørget ved betydelige Havneanlæg, saaledes i Tafelbugten. Udførselen havde 1874 en Værdi af 4,297,000 Pd. Sterling (foruden Diamanter for ca. 2 Mill. Pd. St.), Indførselen af ca. 4,389,000 Pd. St. — Kaplandet styres af en engelsk Generalguvernør; Folkerepræsentationen bestaar af et lovgivende Raad paa 21 Medlemmer og et Repræsentanthus paa 68 Medlemmer, som vælges paa 5 Aar. En særskilt Forvaltning har Britisk Kaffraria og Vestgrikvalandet. Statsindtægterne beløb sig 1873 til 2,078,000 Pd. St., Udgifterne til 2,160,000 Pd. St. Landet inddeles i 7 Distrikter; Hovedstad er Kapstaden (s. d.). — Det gode Haabs Forbjerg opdagedes allerede 1291 af to Genuesere, men Opdagelsen blev igjen glemt. Som den egentlige Opdager kan ansees Portugiseren Bartolomeo Diaz, der omseilede Forbjerget 1486; efter ham kom hans Landsmand Vasco de Gama 1497. Portugiserne tog imidlertid ikke Landet i Besiddelse, hvorimod Hollænderen Jan van Riebeck i Begyndelsen af det 17de Aarh. paa det hollandsk-ostindiske Kompagnis Vegne begyndte Kolonisationen. 1652 sikrede Hollænderne sig Landets Besiddelse ved Anlæg af Fæstningsverker og ved en Garnison; trods de stadige Kampe med de Indfødte opnaaede Kolonien snart en høi Grad af Velstand. 1688 anlagdes de første Vinplantninger. Allerede under den nordamerikanske Frihedskrig gjorde Englænderne Forsøg paa at bemægtige sig Kapkolonien; dette lykkedes dem under den franske Revolutionskrig 1795, men ved Freden i Amiens gav de Holland Besiddelsen tilbage. Dog kom Landet allerede 1806 igjen under England, til hvilken Magt det blev endelig afstaaet 1815. De under det engelske Herredømme stedfundne Forandringer i Regjeringsmaaden, en slet Forvaltning og resultatløse Krige med Kafferne vakte snart Misnøie blandt de hollandske Kolonister („Boers"). Da 1837 Hottentotternes og 1839 Negrenes Ligestilling skulde gjennemføres, modsatte Boerne sig dette og udvandrede i stort Antal dels til Landet nordenfor Oranjefloden, dels til det nuværende Natal. Paa begge Steder erklærede de sig for uafhængige og bad den hollandske Konge om Beskyttelse; men den engelske Regjering lod de til Oranjefloden udvandrede undertvinge ved Vaabenmagt og gjorde Natal til en særskilt Koloni. Samtidig herskede idelige Kampe med Kafferne; endelig gjorde Guvernøren, Sir Harry Smith, Ende derpaa, erklærede 1847 Britisk Kaffraria for en Del af det engelske Landomraade og fik de indfødte Høvdinger til at underkaste sig mod at ansættes som enslags engelske Embedsmænd i Spidsen for hver sin Stamme. 1848 drog en Del Boers under Pretorius's Anførsel over Vaalfloden og grundede hinsides denne „den transvaalske Republik"; kun ca. 12,000 Boers blev tilbage i det af Englænderne undertvungne Gebet ved Oranjefloden. En Beslutning om at deportere Straffanger til Kaplandet vakte en Uvillie, som gav sig Luft i Uroligheder, og maatte snart tilbagekaldes. Kort efter begyndte en Krig med

Kafferne og Hottentotterne, som 1852—53 maatte gaa ind paa de af Englænderne foreskrevne Fredsbetingelser. Aaret efter (1854) opgav Englænderne sine Krav paa Overhøiheden over det Distrikt, som de udvandrede Boers havde koloniseret hinsides Oranjefloden, og dette konstitueredes under Englands Anerkjendelse som Oranjeflod-Republiken. S. A. samledes ogsaa istedenfor det tidligere lovgivende Raad et frit, folkevalgt Kolonialparlament, og den nye Guvernør, Sir George Grey, traadte i fredelig Underhandling med Kafferhøvdingerne angaaende Koloniens Grændser. For at bevogte disse formaaedes en Del af den under Krimkrigen dannede tyske Legion til at begive sig til Kaplandet og nedsætte sig som Militærkolonister paa Grændsen. Fra 1858 begyndte en livlig Indvandring af Europæere, som Følge af de Forbedringer i Regjeringssystemet, der blev indførte, og de Lettelser i Samfærdselen, der kom istand. Handelen tog samtidig et stort Opsving, og Koloniens hele materielle Liv blomstrede op i betydelig Grad. 1866 fandt en Krig Sted mellem Boerne og Basutoerne, hvilke sidste maatte afstaa en betydelig Landstrækning og derpaa underkaste sig England. 1873 indlemmedes Østgrikvalandet og 1877 Vestgrikvalandet i Kapkolonien.

Kapnist, Vassilij Vassiljevitsch, russisk Digter, f. 1756, d. 1823, skrev en Del lyriske Digte af mindre Betydning samt Komedien „Jabeda" (1790), hvori han med megen Djervhed fremholdt Misbrugene ved det russiske Justitsvæsen.

Kapodistrias, Johan Anton, Greve, græsk Statsmand, f. paa Korfu 1776 af en oprindelig dalmatisk Familie, d. 1831, bestemtes af sin Fader til Statstjenesten og studerede i Padua og Venedig Filosofi, klassiske Sprog og Medicin. Efter den venetianske Republiks Fald begav han sig 1798 til sin Fædreneø og begyndte at tage Del i Politiken. 1800 fik han det Hverv at ordne Forvaltningen paa Øerne Kefalonia, Ithaka og St. Maura, blev derpaa Medlem af de ioniske Øers Regjering og var 1802—07 afvexlende Indenrigsminister, Marine- og Handelsminister. 1807—09 levede han som Privatmand paa sine Godser paa Korfu, hvorefter han modtog en Ansættelse i det russiske Udenrigsdepartement, da han haabede ved Ruslands Indflydelse at kunne fremme de ioniske Øers og Grækenlands Interesser. 1811 ansattes han ved det russiske Gesandtskab i Wien og kaldtes 1813 til den russiske Hærs Hovedkvarter i Tyskland, hvorefter han indtil 1815 tog Del i Underhandlingerne og Fredsslutningerne. Ved Freden i Wien fik han de ioniske Øer erkjendte som en egen Stat, undertegnede som Keiser Alexanders Befuldmægtigede Pariserfreden og blev 1816 russisk Udenrigsminister. Da den græske Frihedskamp udbrød, tog han sin Afsked af den russiske Tjeneste og begav sig til Schweiz, hvorfra han kraftig understøttede Grækernes Sag. Fra Genf reiste han 1827 til Paris, hvor han s. A. modtog Kaldelse fra den græske Nationalforsamling i Troezen til at blive Grækenlands Præsident. Efter at have besøgt London og Petersburg for at forhandle med den engelske og russiske Regjering gik han til Grækenland og tiltraadte Regjeringen i Begyndelsen af 1828. Han viste stor Iver for at fremme den materielle og aandelige Kultur, skaffe Orden i Forvaltningen og Finanserne og tilveiebringe en regelmæssig Hær; men paa samme Tid tilsidesatte han den borgerlige Frihed og røbede Forkjærlighed for russiske Indretninger. Den gamle Kommunalselvstændighed indskrænkedes, Senatets Myndighed reduceredes til en blot raadgivende, Nationalforsamlingen opløstes og sammensattes ved nye Valg af Kapodistrias Tilhængere; derhos begunstigede han ved Embedsbesættelser Korfioterne og forfulgte ivrig den mægtige Slægt Mauromikhalis, af hvis Medlemmer Petros M. havde udmærket sig under Frihedskrigen. Da han havde tilføiet den sidstnævnte en personlig Fornærmelse, blev han 1831 i Nauplia overfaldt af hans Broder og Søn og myrdet. — Hans Broder Augustin Kapodistrias, f. 1778, d. 1857, studerede Retsvidenskaben og ansattes af Broderen i høie Embeder; 1831 blev han trods sin Uduelighed valgt til hans Efterfølger som Præsident, men maatte allerede Vaaren 1832 vige for Oppositionspartiet og tage sin Afsked, hvorefter han til sin Død levede som Privatmand paa Korfu.

Kapp, Friedrich, tysk-amerikansk Historieskriver, f. i Westfalen 1824, studerede Retsvidenskaben i Heidelberg og Berlin og blev derpaa ansat ved Appellationsretten i Hamm. Paavirket af den franske Februarrevolution og dens Frihedsideer tog han 1848 sin Afsked som Embedsmand, deltog i Septemberopstanden i Frankfurt am Main og maatte kort efter forlade Byen; efter et Ophold i Brüssel og Paris kom han 1849 tilbage til Tyskland for at deltage i den i Pfalz udbrudte Kamp, men indsaa snart Umuligheden af dennes heldige Tilendebringelse og udvandrede derfor 1850 over Genf til Amerika. Her nedsatte han sig som Advokat i New-York, gjorde hyppige Reiser i de Forenede Stater og satte sig nøie ind i deres Forhold, hvorhos han deltog i Politiken som en af Grundlæggerne af det republikanske Parti. 1870 vendte han tilbage til Tyskland og valgtes 1872 og 1874 til Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han sluttede sig til det national-liberale Parti. Af hans Skrifter, som navnlig omhandler de Forenede Stater, kan som de betydeligste mærkes: „Slavespørgsmaalet i de Forenede Stater, historisk udviklet" (1854), „Slaveriets Historie i de Forenede Stater" (1860), „Johan Kalbs Levnet" (1862), „De tyske Fyrsters Salg af Soldater til Amerika" (1864), „Den tyske Indvandring til Amerika" (1868), „Fredrik den store og Nordamerikas Forenede Stater" (1871) og „Fra og om Amerika" (1876).

Kappadokien, (Kappadokia, lat. Cappadocia, gammelpersisk Katpatuka), Landskab i det østlige Lilleasien, mellem Halys og Eufrat, var i Oldtiden først uafhængigt og blev bekriget af de assyriske Konger, blev derpaa sandsynligvis undertvunget af Mederne, kom siden til det persiske Rige og var sammen med Pontos delt i to Satrapier, det egentlige Kappadokien (Storkappadokien, Kappadokien ved Tauros) og Kappadokien ved Pontos. Efter Alexander den store tilfaldt det egentlige Kappadokien Eumenes, senere Antigonos og kom efter Slaget ved Ipsos til Seleukiderne. Ved Armeniernes Hjelp rev det sig løs og beherskedes nu i længere Tid af egne Konger; den sidste af dem, Arkhelaos, lokkedes af Tiberius til Rom, hvor han døde 17 e. Kr., og hans Rige blev nu romersk Provins. Beboerne af Kappadokien var Semiter og nærmest beslægtede med Syrerne; de

kaldtes ogsaa „Leukosyri", d. e. hvide Syrer. De skildres som kraftige og tapre, men tillige som raa og troløse. Nu udgjør Kappadokien det tyrkiske Vilajet Sivas.

Kappe, hos Bløddyrene den Del af Huden, der som en Sæk omslutter hele Legemet eller kun de Partier af dette, som indeholder de vigtigste Organer (f. Ex. Hjertet eller Gjellerne). — Kappehulen kaldes Rummet mellem Kappen og Legemet.

Kaprifolium (Lonicera), Planteslægt af Kaprifoliumfamilien (Lonicereae), til hvilken Familie ogsaa bl. a. Hylden hører; den omfatter oprette eller slyngende Buske med modsatte ovale eller elliptiske Blade, femdelt Bæger, uregelmæssige, næsten tolæbede Kroner, hvis øvre Læbe er 4lappet, traadformet Griffel med kugleformet Ar, fem Støvdragere og undersædig, bæragtig Frugt. — Almindelig Kaprifolium, ogsaa Ringved eller Vedvendel (L. Periclymenum), er slyngende og kan naa en meget betydelig Høide; Stammen er vreden og har graa, afskallende Yderbark; Blomsterne er stillede i et stilket Hoved, Kronerne er lange og kølleformede, lysegule, udvendig rødlige og vellugtende; Bærene er purpurrøde, indvendig gule, søde, men med en ubehagelig Bismag. Busken voxer vildt mellem Klipper og Krat, især nær Havkysten, og gaar i Norge i vild Tilstand saa langt mod Nord som til Romsdalen, men dyrket til Stegen i Nordland (68°). Den plantes ofte for sine smukke Blomsters og Bærs Skyld. — Ledved (L. Xylosteum) er en opret Busk med lysegraa Bark, dunhaarede Blade og to og to ved Grunden sammenvoxede Blomster i Bladhjørnerne. Kronerne er gulhvide og dunede, Bærene mørkerøde og parvis sammenvoxede. — Af udenlandske Arter, som ofte dyrkes, kan mærkes L. Caprifolium og L. tatarica.

Kaprinsyre, en flygtig, fed Syre, der i Lugten ligner Sved og som Glycerid indeholdes i Smør og andre Fedtsorter, især i Kokosnødolie; den dannes ogsaa i gammel Ost og forekommer i Levertran. Den er i ren Tilstand en krystallinsk Masse, som smelter ved 30 ° C. og koger ved 270 °. Sammen med den forekommer Smørsyre (s. d.), Kaprylsyre og Kapronsyre, hvilken sidste er flydende og olieagtig og koger ved 205° C. Den foraarsager Kokossæbens eiendommelige Lugt og kan opstaa ved Oxydation af Fedt- og Æggehvidestoffer.

Kapsel, i Botaniken en Frugt med tørt, opspringende Frøgjemme, som i Regelen indeholder flere Frø. Afarter af den er Belgen, Skulpen o. fl. Frøformer.

Kapstaden, engl. Cape Town, Hovedstad i Kaplandet, ved Tafelbugten, paa Skraaningen af Tafelbjerget, med 30,000 Indb., mest af hollandsk Herkomst, anlagdes 1652 og er regelmæssig, solid og smukt bebygget. Byen er Sæde for Kaplandets Guvernør og øverste Militærbefalingsmand samt flere andre høie Embedsmænd, endvidere for en protestantisk og en katholsk Biskop; her er ogsaa Centrum for Koloniens Land- og Sjøkrigsmagt. Blandt andre offentlige Indretninger findes et Universitet, en botanisk Have, et offentligt Bibliothek m. m. Byen forsvares af et Kastel ved Indgangen til Tafelbugten samt af flere mindre Forter og Batterier. Handelen er meget betydelig, og Skibsfarten er lettet ved storartede Havneanlæg.

Kapucinere, en Gren af Franciskanerordenen, stiftet 1525, har faaet Navn efter den Hætte (Kabuds), som er fæstet til deres Kutte. De har spillet en betydelig Rolle som populære Prædikanter, men foragtes i Almindelighed for sin Uvidenhed og Raahed.

Kapudan Pascha, Titel for den tyrkiske Marineminister og Øverstbefalende over Sjømagten.

Kapverdiske Øer ell. **Grønne Forbjergs Øer**, portug. Ilhas do Cabo Verde, Øgruppe i Atlanterhavet, udenfor det grønne Forbjerg paa Afrikas Vestkyst, mellem 14 ° 45′ og 17 ° 15′ n. B. og mellem 4 ° 30′ og 7 ° 30′ v. L., bestaar foruden af flere mindre Klippeøer af 10 Øer, af hvilke de 9 er beboede; Størrelsen er ca. 76 Kv.mil og Indbyggernes Antal 76,000, hvoraf kun faa Hvide, ca. 4,000 Negerslaver og Resten frie Farvede. Øerne er gjennemgaaende bjergfulde og af vulkansk Dannelse; en af dem, Fogo, har en endnu rygende Vulkan. I Maanederne August—November hersker Vinterregn med Vind og hyppige Orkaner; Resten af Aaret er Klimatet overordentlig varmt. Det hender dog undertiden, at Regnen udebliver i aarevis og derved fremkalder Misvext og Hungersnød. Jordbunden er kun i ringe Udstrækning dyrkbar og egentlig Skov findes ikke; af Kornarter dyrkes Ris, Mais og Hirse, af andre Kulturplanter Vin, Sukkerrør, Tobak, Kaffe og Oranger m. m. Af Husdyr holdes især Heste, Muldyr, Svin, Gjeder og Fjerkræ. Ved Kysterne foregaar rige Fiskerier. Øerne opdagedes 1441 af to i portugisisk Tjeneste staaende Genuesere, men gjensandtes først 1456 af Ca da Mosto og besattes af Portugiserne, som siden har beholdt dem. De staar sammen med de portugisiske Besiddelser paa Kysten af Senegambien under en Generalguvernør, som bor paa Sao-Vicente, en af Øerne; i geistlig Henseende udgjør de et Bispedømme under Erkebiskopen i Lissabon.

Kar, i Botaniken Navn paa de lange Rør, som opstaar ved at cylindriske Celler træder i Forbindelse med hverandre, og gjennem hvilke Næringssafterne stiger op. De danner sammen med Celler Planternes faste Bestanddele, men forekommer kun hos de blomsterbærende og de høieste blomsterløse Planter (Kraakefod, Bregner og Snelder). — Kar kaldes i den dyriske Anatomi de Rør, hvorigjennem Blodet og Lymfen løber, og Benævnelsen omfatter saaledes baade Aarer (s. d.) og Lymfekar (s. d.).

Karabin, kort Gevær for Kavalleriet, sjelden over 3 Fod langt, forresten konstrueret som de af Infanteriet brugte Geværer.

Karadzic (udt. Karadsjitsj), Vuk Stefanovitsj, den første betydeligere serbiske Forfatter i den nyere Tid, f. 1787, d. 1864, sluttede sig 1804 til den da udbrudte nationale Bevægelse og viste under Kara-Georg sit Fædreland vigtige Tjenester. Efter Katastrofen 1813 maatte han flygte til Østerrige og levede siden som Privatmand i Wien, beskjeftiget med videnskabelige og literære Arbeider. Han satte sig det Maal at hæve det serbiske Folkesprog til Literatursprog og bringe den serbiske Folkedigtning frem i Lyset; til den Ende bereiste han alle af Serber beboede Landskaber for at gjøre Optegnelser. Som Frugt af disse udgav han den udmærkede Samling „Srpske narodne pjesme" (4 Bd., 1823—33), som blev oversat til flere Sprog og vakte megen Opsigt. Ved sin serbiske Sprog-

lære (1814) og sit serbiske Lexikon (1818) blev han Grundlæggeren af sit Modersmaals Grammatik og Lexikografi. Blandt hans øvrige Verker kan nævnes en fortræffelig serbisk Oversættelse af det Nye Testamente samt Tidsskriftet „Danica" (5 Bd., 1826—34) med vigtige Afhandlinger over serbisk Historie og Filologi.

Karaffel, sleben Glasflaske med Glasprop.

Kara-Georg, se Czerny, Georg.

Karaghén ell. **Karraghén** (Chondrus crispus), en Tangart, som især vokser i Atlanterhavet, navnlig ved de irske, skotske og norske Kyster. Den vokser i Duske, idet der fra hver Rod udgaar flere Planter; Løvet er 2—5 Tommer høit, smalt ved Roden og bredere opad samt sædvanlig kruset i Toppen, men forresten af meget forskjellig Form. Ogsaa Farven er variabel, idet den skifter i alle Nuancer af rødt, brunt og gult. Hele Planten er pergament- eller bruskagtig; dens Hovedbestanddel er (i en Mængde af ca. 79 %) en i Vand opløselig geléagtig Substans, der synes at have mest tilfælles med den i islandsk Lav indeholdte Stivelse. Desuden indeholder den et kvælstofholdigt Stof, Jod- og Chromforbindelser m. m. Den anvendes i Medicinen som nærende og styrkende Middel og spises i ikke ubetydelig Udstrækning af Beboerne paa de irske Kyster.

Karahissar, Navn paa to Byer i Lilleasien. — Afium-Karahissar, i Vilajetet Khodavendkjar, 40 Mil øst for Smyrna, har 20,000 Indb. — Schabin-Karahissar, i Vilajetet Sivas, har 8,000 Indb.

Karaïber, **Cariber** ell. **Galibi**, en Indianerstamme, som ved Amerikas Opdagelse herskede paa Nordkysten af det sydamerikanske Fastland, i Guiana og paa de smaa Antiller, til hvilke sidste de ikke længe før havde udbredt sig, og som tidligere efter dem ofte kaldtes de karaïbiske Øer. Det var en kraftig, stærk og krigersk Stamme, hos hvem Menneskeæderi var i Brug. I Vestindien modstod de længe Europæerne, og først 1660 lykkedes det Franskmændene at indskrænke dem til Dominica og St. Vincent, hvor ved Blanding af dem med Negre de saakaldte sorte Karaiber opstod. Disse blev 1796 af Englænderne deporterede til Øen Ruatan, hvorfra de ved Spaniernes Hjelp har udbredt sig til Kysten af Honduras og der formeret sig til et Antal af ca. 20,000. Paa de smaa Antiller findes kun ringe Rester af den oprindelige karaïbiske Befolkning paa Trinidad, Dominica og St. Vincent.

Karaïbiske Hav, den Havbugt af Atlanterhavet, som adskiller de vestindiske Øer fra Mellem- og Sydamerika. Det gaar fra Halvøen Yucatan i Nordvest til de smaa Antiller og Kysten af Venezuela i Sydost. Længden er ca. 350 Mil og Breden mellem 80 og 200 Mil.

Karajan, Theodor Georg von, fremragende Sprogforsker, f. i Wien af græske Forældre 1810, d. 1873, studerede i sin Fødeby og blev 1841 ansat ved det keiserlige Hofbibliothek. 1848 valgtes han til Medlem af Frankfurter-Parlamentet, hvor han sluttede sig til høire Centrum. 1850 blev han Professor i tysk Sprog og Literatur ved Wiens Universitet, hvilket Embede han imidlertid som Ikke-Katholik snart maatte nedlægge. 1852 ansattes han igjen som Kustos ved Hofbiblioteket, var 1866—69 Præsident for Videnskabsakademiet i Wien og fra 1867 Medlem af det østerrigske Herrehus. Han gjorde sig især fortjent som Udgiver af flere ældre tyske Literatur- og Sprogmindesmærker, hvorhos han ogsaa som Historiker leverede værdifulde Arbeider.

Karakorum, den næsthøieste af Asiens og hele Jordens Bjergkjæder, udgaar mod Øst fra Bolor-Tagh og begrændser paa en længere Strækning Indusdalen i Nord. Dens høieste Top, Dapsang, er ca. 27,000 Fod høi.

Karamanien ell. **Karaman Ili**, Landskab i Lilleasien, det nuværende tyrkiske Vilajet Konia, ca. 1,850 Kv.mil stort, med 755,000 Indb. — Hovedstaden Karaman, det gamle Laranda, har ca. 7,000 Indb.

Karamel, en brun, bitter, ukrystallinsk Masse, som faaes ved at opvarme Sukker til ca. 170° C., og som opløst i Vand eller Spiritus benyttes til at sætte Farve paa Likører, Soya o. lign. Det findes som en væsentlig Bestanddel i brun Sirup; „Brændt Sukker" er en Blanding af Karamel og Sukker og bruges i Konditorierne o. lign.

Karamsin, Nikolai Michailovitsch, russisk Historieskriver og Digter, f. 1765, d. 1826, studerede i Moskau og debuterede i Literaturen med Oversættelser af Verker af Shakespeare og Lessing. Efter en Reise gjennem Tyskland, Frankrige og Schweiz grundede han 1791 „Moskauerjournalen" og udgav en Samling Fortællinger samt „En reisende Russers Breve" (6 Bd., 1797—1800), hvilke Arbeider vakte stor Opsigt ved sin Opposition mod Pseudoklassicismen og gjorde Epoke i den russiske Literatur. Senere udgav han „Historisk Lovtale over Katharina den anden" (1802), „Det russiske Riges Historie" (12 Bd., 1816—29), „Memoire om det gamle og det nye Rusland", en Række Biografier m. m. Som Historieskriver er han helt igjennem konservativ. Siden 1803 var han russisk Rigshistoriograf.

Karasjok, Prestegjeld i Finmarkens Amt, ved den norsk-russiske Grændse, 12 Mil sydost for Porsangerfjordens Bund. Befolkningen bestaar udelukkende af Lapper. Karasjokelven løber gjennem Prestegjeldet og falder i Tanaelven; den er 12 Mil lang.

Karasu-Basar, By paa Krim, i Guvernementet Taurien i Sydrusland, ved Floden Karasu, med 12,000 Indb., Saffianfabriker og betydelig Handel.

Karat (af gr. Keration, Navnet paa en Bælgfrugt, Johannesbrød), Grundénheden i den ældre Probérvegt før Decimalsystemets Indførelse, var 24de-Delen af en Mark Guld (ca. 206 Milligram) og deltes i 4 Gran. Paa flere Steder er Karaten endnu Grundénheden for Juvélvegten, efter hvilken Perler, Diamanter og andre Ædelstene afveies. — Karatering, Guldets Legering med andre Metaller (Kobber, Sølv eller en Blanding af begge Dele) for at gjøre det haardere og mere skikket til Bearbeidelse. Guldgehalten i saadanne Legeringer udtrykkes i Karat à $\frac{1}{24}$ Mark, saaledes at f. Ex. 14 Karats Guld betegner en Legering af 14 Karat Guld og 10 Karat Sølv eller Kobber.

Karategin, Bjerglandskab i Mellemasien, paa den nordlige Skraaning af Hindukusj, 385 Kv.mil stort, med 100,000 Indb., som er Kirgiser og beherskes af talrige Smaafyrster.

Karatschev, By i Guvernementet Orel i Storerusland, med 11,000 Indb.

Karatsji ell. **Kurratsji** (engl. Currachee), By i det engelske Præsidentskab Bombay i Indien, ved det Indiske Hav, nær Beludsjistans Grændse, med 57,000 Indb. og særdeles betydelig Handel med de centralasiatiske Lande.

Karavane, af persisk Karvan, stort, sluttet og bevæbnet Reiseselskab af Kjøbmænd og Pilegrime i Asien og Afrika; et saadant Tog benytter oftest Kameler til Lastdyr og kan føre indtil 1,000 saadanne med sig. De mest bekjendte Karavaner er de, som aarlig afgaar fra Afrika (Kairo) og Syrien (Damaskus) til Mekka. Anføreren for en Handelskaravane kaldes Karvan-Basji. — Karavanserai, Karavanehus, stor, offentlig Bygning i en By eller ved Landeveien i ubeboede Egne, bestemt til Herberge for Karavanerne. Disse Bygninger er ofte meget storartede og pragtfulde, men indeholder i Regelen kun tomme Værelser, saa at de Reisende maa føre Tepper, Madvarer og Kogekar med sig. Til de fleste Karavanserais hører en ofte med stor Kunst og Møie anlagt Brønd. Herberget er i mange af dem gratis.

Karbolsyre, ogsaa Fenol, Fenylsyre ell. Fenylalkohol, et eiendommeligt Legeme, som forekommer i Stenkultjære og desuden faaes ved tør Destillation af mange organiske Stoffer. Den danner farveløse, naaleformede Krystaller, som ved Indvirkning af Lys og Luft antager en svagt rødlig Farve, smelter ved 34° C. og koger ved 186°. I sit kemiske Forhold staar den omtrent midt imellem Alkoholerne og Syrerne. Karbolsyren har en gjennemtrængende og ubehagelig kreosotagtig Lugt og en brændende og ætsende Smag, synker i Vand og opløses deri samt endnu lettere i Alkohol, Æther og Eddikesyre. Den er baade for Dyr og Planter en heftig virkende Gift; i en meget fortyndet Opløsning benyttes den for at hindre Forraadnelse af alle Slags organiske Stoffer, som Desinfektionsmiddel samt i Kirurgien ved den antiseptiske Saarbehandling. I den senere Tid benyttes den ogsaa til Fremstilling af Salicylsyre (s. d.) samt af flere vigtige Farvestoffer.

Karbunkel, d. s. s. Brandbyld, s. d. under Art. Brand.

Kardemome, de med Frø fyldte Kapsler af flere Planter af Slægterne Amomum og Elettaria, der voxer i Ostindien, paa Molukkerne, Sundaøerne og Madagaskar. Kapslerne er trerummede og trekantede, af forskjellig Længde; Frøene er af Størrelse som Knappenaalshoveder, graabrune, af en stærk aromatisk Smag og en særdeles behagelig Lugt. De bruges som Kryderi, ved Likørfabrikationen og i Medicinen som mavestyrkende Middel. Kardemomens virksomme Stof er en bleggul ætherisk Olie, flygtig Kardemomeolie. Kardemome forekommer i Handelen i mange Sorter, af hvilke den lille malebariske og den lange ceylonske er de sædvanligste.

Kardialgi ell. **Gastralgi,** en egen trykkende Smerte i Hjertekulen, er dels bevirket af Sygdomme i de i den liggende Organer (Maven, Melkemgulvet), dels af rent nervøs Natur.

Kardinal, lat. cardinalis, oprindelig en Titel for fornemme verdslige Embedsmænd, dernæst i det 5te—11te Aarh. for alle ved en bestemt Kirke fast ansatte Geistlige. Fra det 11te Aarh. kom Ordet almindeligvis til at betegne Medlemmerne af Pavens raadgivende Kollegium af Biskoper, Prester og Diakoner i Rom. Under Innocens den fjerde fik de alle Rang over Biskoperne og i de følgende Aarh. fik de flere Tegn paa sin Værdighed, deriblandt den røde Hat og Fyrstekappen, samt Titelen „Eminens". Kardinalerne bestaar endnu som et særeget Kollegium af 6 Kardinalbiskoper, 40—50 Kardinalpresbytere og 14 Kardinaldiakoner; de er dels Pavens Raadgivere i alle vigtige Sager, dels udøver de en mere selvstændig Indflydelse paa den kirkelige Forvaltning ved Ledelsen af de pavelige Domstole og Forvaltningskollegier samt ved Kongregationerne. Deres vigtigste Forrettighed er dog den, at de af sin egen Midte vælger Paven. Kardinalernes Udnævnelse foretages af Paven alene, og den nyvalgte Kardinal underrettes om sin nye Værdighed ved Overrækkelse af Kardinalshatten. Denne, som er af Silke eller Bæverhaar, rød af Farve, med to nedhængende, med Kvaster prydede Silkesnore, udgjør sammen med en kort Purpurkappe Kardinalernes Embedsdragt.

Kardus, en Pose, tidligere af Pergament eller stærkt Papir, nu mest af stærkt Uldtøi, i hvilken Krudtladningen til en Kanon føres ind i dennes Løb.

Kardætsk, se Projektil.

Karelien, tidligere Navn paa den sydøstlige Del af Storfyrstendømmet Finland og de tilgrændsende Dele af Rusland. — Karelerne, en af de to Hovedstammer af de egentlige Finner (s. d.).

Karessere, fr., kjæle for, kjærtegne.

Karetteskildpadde (Chelonia imbricata), en Havskildpadde af indtil 3 Fods Længde, lever i de tropiske Have og leverer den ægte Skildpadde. Dens Kjød er uspiseligt, men dens Æg meget velsmagende; den fanges dels i Havet med Garn eller Harpuner, dels paa Stranden, naar den gaar op for at lægge Æg.

Karfunkel ell. **Karbunkel,** i Oldtiden Navn paa de røde, ædle Varieteter af Granat; nu d. s. s. Rubin. I Middelalderen brugte man Navnet om en fabelagtig, rød Sten, som jagdes at lyse i Mørke og gjøre den, som bar den paa sig, usynlig. — Karfunkel er ogsaa d. s. s. Karbunkel, Brandbyld.

Karien, Kystlandskab i det sydvestlige Lilleasien, stod til 550 f. Kr. under egne Konger, af hvilke den i Halikarnassos var den mægtigste. Senere blev det lagt under det persiske Rige. De oprindelige Beboere, Karerne, var af semitisk Stamme og i Oldtiden berygtede som Sjørøvere.

Karikatur (af ital. caricare, fr. charger, overlæsse, overdrive), betegner et Vrængebillede, et Billede med satiriserende Karakteristik, navnlig naar det latterliggjør en bestemt Person.

Karin Månsdotter, Erik den fjortendes Hustru, f. i Stockholm ca. 1550, d. 1612, var Datter af en Korporal ved Kongens Livvagt. Allerede i en Alder af 14 Aar tildrog hun sig Opmærksomhed ved sin Skjønhed og kom til Hoffet, hvor Kong Erik snart forelskede sig i hende. Hun blev hans erklærede Elskerinde og anvendte al sin Indflydelse paa at hindre de voldsomme Udbrud af Kongens heftige Sind. Navnlig viste hun den utrætteligste Omhu for ham, da han efter Mordet paa Sturerne plagedes af Samvittighedsnag. Han fattede nu den Beslutning at gjøre hende til sin Hustru; 1568 lod han sig vie til hende og lod hende derpaa krone til Sveriges Dronning og

hendes Søn erklære for Kronprins. Dette blev en af Aarsagerne til Eriks Fald; efter dette levede hun i Nærheden af hans Fængsel og besøgte ham, naar det lod sig gjøre, indtil hun 1574 fik Åbo Slot anvist til Opholdssted. Efter Eriks Død 1577 fik hun en Gaard i Finland, hvor hun opholdt sig til sin Død, agtet og elsket af alle for sin Godgjørenhed og Fromhed. Af de 4 Børn, hun fødte Erik, døde de to i en ung Alder.

Kariske Hav ell. **Kariske Bugt**, en Del af Nordishavet mellem Halvøen Jalmal i Sibirien og Novaja-Zemlja, lukkes i Vest ved Vaigatschøen, som skilles fra Novaja-Zemlja ved den Kariske Port og fra Fastlandet ved Jugorstrædet. Det Kariske Hav er 3—4 Maaneder af Aaret saa frit for Is, at det kan besares.

Karl, Navn paa en Række svenske Konger, af hvilke de seх første dog er opdigtede, saaledes, at naar Rækken i den nyeste Tid er naaet til „Karl den femtende", burde der isteden rettelig siges Karl den niende. Fire af disse Konger har ogsaa regjeret i Norge. — Den første historisk bekjendte svenske Konge af dette Navn er Karl (den syvende), som 1155 efterfulgte sin Fader Sverker den første i Regjeringen over Østgöterne og 1161 tillige valgtes til Svearnes Konge. Han roses i Krønikerne som en god og dygtig Regent; han døde 1167. — Karl (den ottende) Knutsson, af den svenske Adelsslægt Bonde, f. 1409, d. 1470, styrede 1436—41 Sverige som Marsk og Rigsforstander, efterat Landet var blevet befriet fra Erik af Pommerns Herredømme. Efter Eriks formelige Afsættelse maatte Karl vige for den nyvalgte Unionskonge Kristofer af Baiern, men valgtes, da denne var død 1448, til Sveriges Konge. I Norge var man paa den Tid tvivlraadig om, hvad man skulde beslutte sig til. Almuen nordenfjelds ønskede Rigsforstanderen Sigurd Jonssøn til Konge eller ogsaa den gamle Erik af Pommern; hvis dette ikke lod sig gjøre, vilde man vælge Karl Knutsson. Rigsraadet med Erkebiskop Aslak Bolt i Spidsen ønskede ogsaa at faa Karl til Konge og en Forening med Sverige istandbragt; et andet Parti, som ledebes af Hartvig Krummedike og Biskop Jon af Oslo, ønskede Kristiern den første og en Forening med Danmark. Dette Parti seirede i Rigsraadet, som tilslut valgte Kristiern til Konge. Aslak Bolt faldt imidlertid fra og sluttede sig til Karl; denne kom til Norge, blev hyldet i Hamar og kronet af Erkebispen i Trondhjem 1449. Men allerede næste Aar gav hans forræderske Sendebud paa et Møde i Halmstad Slip paa hans Herredømme i Norge, og da nu ogsaa Aslak Bolt var død, fik Kristiern Overhaand. 1457 blev Karl efter en urolig Regjering og Kampe, dels med Danmark, dels med de misfornøiede svenske Adelsmænd, paa Grund af sin vilkaarlige Styrelse fordreven fra Sveriges Trone ved et Oprør. 1464 sattes han igjen paa Tronen, men beholdt den kun i faa Maaneder; for tredie Gang blev han Konge 1467 og beholdt nu Tronen til sin Død. — Karl den niende, yngste Søn af Gustav Vasa, f. 1550, d. 1611, deltog som Hertug af Södermanland i Opstanden mod sin Broder Erik den fjortende, men var uden Del i de Grusomheder, som Johan den tredie udøvede mod Erik efter hans Afsættelse. Efter Johans Død skulde hans i Polen som Katholik opdragne Søn Sigismund arve Tronen; han opholdt sig i Polen, hvor han var bleven Konge, hvorfor Karl midlertidig overtog Styrelsen 1592. Paa et Kirkemøde i Upsala 1593 fik han som en Modvegt mod Sigismunds katholske Sympatier den augsburgske Konfession vedtagen og afskaffede de af Kong Johan indførte katholske Kirkeskikke, ligesom han gjenoprettede det ophævede Universitet i Upsala. Sigismund kom til Sverige om Høsten s. A., men blev først kronet, efterat han mod sin Villie havde maattet stadfæste de paa Upsalamødet fattede Beslutninger. Kort efter vendte han tilbage til Polen efter i Sverige at have indsat Statholdere, som var ham hengivne; men 1595 udnævnte Stænderne Hertug Karl til Rigsforstander og negtede at adlyde Sigismunds fra Polen hjemsendte egenmægtige Befalinger. Et Parti vilde intet vide af Karl, men Almuen sluttede sig snart til ham. Sigismund ankom 1598 til Sverige med en polsk Armé, men blev slagen ved Stångebro i Östergötland; han maatte nu love at afskedige sin fremmede Hær, overtage Regjeringen og indkalde en Rigsdag; men isteden derfor lagde han polsk Besætning i Kalmar og reiste tilbage til Polen. Karl blev nu 1599 af Stænderne valgt til regjerende Arvefyrste, men først efterat Sigismund havde negtet at lade sin Søn Ladislav opdrage i Sverige, og efterat hans yngre Broder Hertug Johan frivillig havde opgivet sin Arveret, antog Karl paa Stændernes gjentagne Opfordring Kongenavnet. Han regjerede med sjelden Dygtighed, men ogsaa med Haardhed og blodig Strenghed; navnlig forfulgte han ubønhørlig Sigismunds Tilhængere, af hvilke mange blev henrettede eller maatte gaa i Landflygtighed. Ved denne Strenghed bevarede han Freden inden Sveriges Grændser; udadtil fik han først en Krig med Sigismund, som lagde Estland under Polen; derpaa lod han sig overtale til at blande sig i den i Rusland herskende Borgerkrig, og endelig fik han kort før sin Død den saakaldte Kalmarkrig med Danmark, saa at han efterlod sin Søn og Efterfølger, Gustav Adolf, en tredobbelt Krig. Karl den niendes Regjering bragte store Opsving i Sveriges Forvaltning og Næringsveie og grundede dets Magt for en lang Tid. Særlig bør mærkes, at Kongen flittig raadførte sig med Rigets Stænder, som fra hans Tid fik regelmæssig Indflydelse paa Styrelsen. Personlig var Karl en ædel Karaktér, dannet, ja selv lærd og en varm Ven af Videnskaberne. Blandt Folket var han Gjenstand for megen Yndest og Hengivenhed, hvorimod han var ilde anskreven hos Adelen, som kaldte ham „Bondekongen". Han anlagde Byen Göteborg. — Karl den tiende Gustav, Søn af den foregaaendes Datter Katharine, der var gift med Pfalzgreve Johan Kasimir af Zweibrücken, blev født 1622 og døde 1660. Han udmærkede sig i den tyske Krig, og Sveriges Stænder ønskede, at hans Søskendebarn, Dronning Kristina, skulde gifte sig med ham, hvad hun dog afslog; imidlertid gjorde hun 1649 trods Raadets Modstand Anstalter til at sikre ham Tronfølgen. Da Kristina 1654 nedlagde Regjeringen, blev han hendes Efterfølger. Han modtog Riget i et alt andet end heldig Forfatning, skjønt det var respekteret udadtil og eiede en Hær, som var ligesaa lysten paa Krigsbedrifter som Kongen selv; det var nedsunket i Gjeld, og der herskede stor Uorden

Forvaltningen. Karl Gustav begyndte at inddrage de Krongodser, som var bortgivne af Kristina og hendes Formyndere; denne Foranstaltning (Reduktionen) fik han dog ikke helt gjennemført, da han snart fik andet at beskjeftige sig med. Kong Johan Kasimir af Polen, Sigismunds Søn, negtede at anerkjende ham og gjorde Krav paa Sverige; Karl Gustav rykkede nu 1655 ind i Polen, slog Polakerne i gjentagne Slag, indtog Varschau og Krakau og blev af et Parti hyldet som polsk Konge. Understøttet af Fredrik Vilhelm af Brandenburg („den store Kurfyrste") slog han 1656 Johan Kasimir ved Varschau og viste sig i det hele i denne Krig som en af Sveriges ypperste Feltherrer. Imidlertid forenede Rusland, Polen og Østerrige sig mod ham; Russerne faldt med en Hær ind i de svenske Østersjøprovinser, og nu sluttede ogsaa Brandenburg og Danmark sig til Karl Gustavs Fiender. Han vendte sig først mod Danmark, idet han 1657 førte sine Tropper fra Polen gjennem Nordtyskland til Jylland, som han s. A. indtog tilligemed Slesvig og Holsten; Vinteren 1657—58 gik han over de frosne Belter og ankom til Sjælland. I Kjøbenhavn herskede Forvirring, og Forsvarsmidlerne var ringe; Fredrik den tredie maatte bede om Fred, og denne kom istand i Roskilde 26de Februar paa haarde Betingelser for Danmark. Fredrik maatte afstaa Båhuslen og Trondhjems Len samt Skåne, Halland, Bleking og Bornholm, hvorhos Karls Svigerfader, Hertugen af Holsten-Gottorp, blev erklæret for aldeles uafhængig af Danmark. Danmark-Norge og Sverige skulde desuden forbinde sig, og ingen af dem slutte sig til nogen af det andet Riges Fiender; fremmede Flaader maatte ikke passere Øresund, en Forholdsregel, som nærmest var rettet mod Holland, hvis Sjømagt Karl Gustav frygtede. Da Danmark nødig vilde bryde sin gamle Forbindelse med Holland, og da Karl Gustav desuden endnu omgikkes med Planer til at underlægge sig hele Skandinavien, landede han Sommeren 1658 i Korsør og rykkede mod Kjøbenhavn, som han beleirede. Kronborg overgav sig og dets Kanoner førtes mod Kjøbenhavn, som var slet befæstet og manglede Mandskab og Proviant. Men Fredrik den tredie vakte Modet hos Kjøbenhavnerne ved store Løfter; de sluttede sig modig sammen, og om Høsten fik de af en hollandsk Flaade under Opdam Forsyning af Vaaben og Proviant. I Norge var Svenskerne uheldige og maatte opgive Trondhjem. Fra Slesvig og Holsten fordrev Fredrik Vilhelm af Brandenburg de svenske Soldater; Bornholmerne gjorde sig ved egen Hjelp fri. I Februar 1659 forsøgte Karl Gustav en Storm paa Kjøbenhavn, men blev slaaet tilbage; nu bestemte engelske, hollandske og franske Befuldmægtigede paa et Møde i Haag, at begge Parter skulde tvinges til at slutte Fred, i det væsentlige paa samme Betingelser som Roskildefreden. Karl vilde intet høre, og han blev nu totalt slagen ved Nyborg paa Fyen af de forenede Dansker, Østerrigere, Polaker og Brandenburgere. Nu lod han 1660 en Del af sin Styrke angribe Fredrikshald for i Norge at tage Revanche for sine Tab; under Byens frugtesløse Beleiring døde Karl i Göteborg, hvor han netop underhandlede med Stænderne om Midler til Krigens Fortsættelse. Han var en af de største blandt de svenske Konger baade hvad politisk Skarpsyn, Virksomhed og Snarraadighed angaar. — **Karl den ellevte**, foregaaendes Søn, f. 1655, d. 1697, var kun 5 Aar gammel ved Faderens Død, hvorfor en Formynderregjering styrede i hans Navn indtil 1672. Hans Opdragelse var bleven yderlig forsømt, og han maatte som Konge, 20 Aar gammel, lære sig selv at læse og skrive. Dels enkelte af Formynderne trufne Foranstaltninger, dels den Omstændighed, at den unge Konge lod sig forlede til et Forbund med Frankrige, indviklede Sverige i en Krig med Brandenburg 1674. Den begyndte uheldig, og Fredrik Vilhelm slog 1675 den svenske Hær ved Fehrbellin. Dette havde den Følge, at Danskerne faldt ind i Skåne, hvis Indbyggere, som ikke havde glemt den gamle Forbindelse med Danmark, i massevis sluttede sig til Danskerne. Den unge Konges Tapperhed og Dygtighed hindrede dog Fienden fra at udrette noget af Betydenhed; han slog Danskerne ved Halmstad, Lund (1676) og Landskrona (1677), medens rigtignok den svenske Flaade led Ulykker og Nederlag, og Brandenburgerne i Sveriges tyske Provinser erobrede den ene Fæstning efter den anden. Det var kun ved Ludvig den fjortendes Understøttelse, at Sverige i Freden i Lund 1679 slap for at afstaa Land. Sveriges Tilstand paa denne Tid var ikke god. Den høiere Adels egenmægtige Tiltag havde forbitret ikke blot de Uadelige, men ogsaa den lavere Adel; Misstemningen var stegen under Krigen, og det var derfor ikke vanskeligt for Karl med de lavere Stænders Hjelp at udføre, hvad Fredrik den tredie i Danmark havde gjort allerede 20 Aar tidligere, og sætte sig i Besiddelse af en enevældig Magt. 1680 sammenkaldte han en Rigsdag i Stockholm, hvor Stænderne besluttede, at Kongens forhenværende Formyndere, som for en stor Del var Aarsag i de slette Tilstande, skulde drages til Ansvar, og at den af Karl Gustav paabegyndte Reduktion skulde fortsættes. Paa en Forespørgsel af Kongen erklærede Stænderne derhos, at han kun behøvede at spørge Rigsraadet om dets Mening, naar han selv fandt for godt. Rigsraadet ophævedes nu som saadant, og dets Medlemmer fik Navn af kongelige Raader. Paa en anden Rigsdag i Stockholm 1682 indskrænkedes ogsaa Stændernes Rettigheder, idet de kun fik det Hverv pro forma at vedtage de af Kongen foreslaaede Skatter, medens han selv forbeholdt sig den lovgivende Myndighed. Først 1693 blev Karl anerkjendt som fuldstændig Enevoldskonge. Reduktionen blev af Kongen gjennemført med Strenghed, og over Trediedelen af alt Sveriges Jordegods kom derved under Kronen. I det hele var Karls Regjering præget af Strenghed, men til noget egentlig Overgreb benyttede han ikke sin Enevoldsmagt. De ved Reduktionen indkomne Summer anvendte han til at betale Rigets Gjeld med og dernæst til at ophjelpe dets indre Styrelse, men navnlig Krigsmagten. Han fuldførte det af Gustav Adolf paabegyndte Inddelingsverk, lod Fæstningerne sætte istand og sørgede for Flaaden, bl. a. ved at anlægge en Krigshavn i Karlskrona. Handel, Industri og navnlig Bergverksdrift blev rundelig ophjulpne; Lovgivningen blev ordnet, og i de ved Freden i Kjøbenhavn 1660 endelig erhvervede Landsdele, Skåne, Båhuslen, Halland og Bleking, blev svensk Ret, Sprog og Krigsforfatning indført. Ogsaa Videnskabernes Fremme samt Folkeoplysningen var Gjenstand for den virksomme Konges Omhu. Personlig var han

simpel og ligefrem, sparsommelig, sædelig og gudfrygtig. Hans Regjering bragte Sverige langt frem og bidrog meget til at hæve det i Udlandets Øine. — Karl den tolvte, foregaaendes Søn, f. 1682, d. 1718, skulde ifølge Faderens Bestemmelse først erklæres for myndig i 18aars Alderen, indtil hvilken Tid et Formynderskab skulde føre Regjeringen; men allerede s. A., som Faderen var død, erklærede Stænderne den 15 Aar gamle Karl for myndig. Han havde faaet en meget omhyggelig Opdragelse og var godt udrustet af Naturen, men besad Faderens Ubøielighed udartet til Stivsind. I Begyndelsen af sin Regjering delte han sin Tid mellem Jagt, krigerske Forlystelser og Landsstyrelsen; Sveriges gamle Fiender fattede Mod paa Grund af hans Ungdom, og Liflænderen Patkul, som under Karl den ellevtes Regjering forgjeves havde talt sine fortrykte Landsmænds Sag, bragte derfor med Lethed et Forbund mod Sverige istand mellem Rusland, Polen og Danmark. Karl lod i Hast sine Forlystelser fare, gjorde Landgang paa Sjælland 1700 og tvang Danmark til at slutte Fred i Travendal. Imidlertid var August den anden af Polen falden ind i Lifland, og Peter den store af Rusland var med en talrig Hær rykket frem mod Narva, som han beleirede. Karl indsatte en Regjering i Stockholm og drog i Hast med en liden Hær til Estland; med 8,000 Mand stormede han Russernes Leir ved Narva og slog sammesteds (1700) deres mere end 6 Gange saa talrige, men slet anførte og uøvede Hær. Han vendte sig nu mod Lifland, hvor August havde gjort Fremskridt. Ved Riga gik han over Düna, slog 1701 en forenet russisk og sachsisk Hær og tog Kurland i Besiddelse. August tilbød Fred, men Karl vilde intet høre derom, da det var hans Plan at afsætte ham som Konge i Polen; i dette Land trængte nu Svenskerne ind, Warschau og Krakau overgav sig, og Karl seirede ved Klissov fuldstændig over Augusts Hær. Imidlertid havde Peter af Rusland sat sig fast i de svenske Østersjøprovinser og begyndte 1703 i Ingermanland at anlægge Petersburg med Fæstningen Kronstadt. Karl kom ikke sine Provinser tilhjelp, men forfulgte August til Sachsen efter at have sat Stanislav Leszczinsky paa Polens Trone og 1704 aldeles drevet Sachserne ud af Polen. Efter gjentagne Nederlag maatte August 1706 slutte Fred i Altranstädt, frasige sig Polens Trone, anerkjende Stanislav og udlevere Patkul, hvilken sidste blev radbrækket. 1707 brød Karl op fra Sachsen for at gaa mod Rusland; men istedenfor at erobre sine tyske Provinser tilbage og ødelægge Petersburg vilde han gaa løs paa Moskau. Peter lod de Strækninger, hvorigjennem Svenskerne maatte komme, lægge øde, saa at de nødtes til at drage mod Syd til Ukraine, hvor Kosakhetmanen Mazeppa havde lovet Karl Bistand. Mazeppas Plan var imidlertid bleven tilintetgjort af Peter, og Ukraine ligeledes lagt øde. Karl blev dog nødt til der at tilbringe en streng Vinter, hvor Sult og Frost bortrev mange af hans Folk. Vaaren 1709 gav han sig til at beleire Pultava, men Peter ilede til med 50,000 Mand og slog Svenskerne, som af Mangel paa Krudt ikke engang kunde bruge sine Kanoner. Karl maatte ved Flugt redde sig over Dnjepr, og kort efter maatte hans Hær under Lewenhaupt overgive sig til Russerne. Karl flygtede til den tyrkiske Grændsefæstning Bender, hvor han udenfor Byen med nogle faa af sine Folk opslog en Leir og levede paa Feltfod i 4 Aar, beskjeftiget med at hidse Tyrkerne til Krig mod Rusland. En saadan blev erklæret 1711, og Peter blev bragt i en slem Knibe, men den tyrkiske Storvezir lod sig bestikke og sluttede Fred. En ny Krigserklæring fra tyrkisk Side havde senere samme Resultat. Tyrkerne blev langt om længe kjede af Karl og hans Folk og vilde have ham til at reise bort; da han afslog dette, angreb 1713 10,000 Tyrker hans Leir, som han forsvarede en hel Dag med blot 50 Mand. Efter en heftig Kamp snublede han i sine Sporer og blev greben, hvorefter han transporteredes længere ind i Landet; endelig begav han sig 1714 hjem gjennem Ungarn og Tyskland og kom ledsaget af kun én Officer til Stralsund, hvorfra han efter at have udholdt en 6 Maaneders Beleiring satte over til Sverige. Her herskede imidlertid den sørgeligste Tilstand, fremkaldt ved Pengenød, Partivæsen og Fiendernes Angreb. Men Folket var Karl hengivent, og hans nye Minister, Holsteneren Görtz, forstod at skaffe Penge til Krigens Fortsættelse. Karl udrustede en ny Hær og gjorde 1716 Indfald i Norge; han rykkede ind i Kristiania og indesluttede Akershus Fæstning, som han dog paa Grund af Mangel paa Kanoner ikke kunde beleire. Hans Hær led imidlertid store Tab, og Karl selv stod tilsidst i Fare for at indesluttes i Kristiania, hvorfor han maatte trække sig tilbage derfra. I Smaalenene stødte nye Tropper fra Sverige til ham, og han gav sig nu til at beleire Fredriksten. Fæstningen modstod dog hans Angreb, men Byen Fredrikshald blev tagen ved et natligt Overfald. Byens Borgere, opmuntrede af Peter Kolbjørnsen, stak imidlertid sine Huse i Brand og tvang derved Svenskerne til at trække sig tilbage. Da Karl kort efter fik høre, at den Transportflaade, han ventede fra Sverige med Beleiringsskyts, var ødelagt i Dynekilen af Tordenskjold, hævede han Fredrikstens Beleiring og drog tilbage til Sverige. Her truedes han med Landgang af en forenet dansk-russisk Hær; men Peter den store og den danske Konge blev snart uenige, og Peter indlod sig endog paa de gjennem Görtz drevne Fredsunderhandlinger med Karl. Denne fik ved nye Finansoperationer af Görtz endnu en Gang rustet en Hær til Angreb paa Norge, hvor han rykkede ind Høsten 1718 og atter gav sig til at beleire Fredriksten, medens Görtz paa Ålandsøerne enedes med Peter om Betingelserne for en Fred; da disse var fastsatte, ilede Görtz til Norge for at faa Karls Underskrift paa Fredstraktaten; men han kom forsent, da en Kugle fra Fæstningen havde gjort Ende paa den rastløse Konges Liv (11te December 1718). — Karl den tolvte kunde, om han ikke havde besiddet sit ulykkelige Stivsind og sin eventyrlige Krigslyst, været bleven sit Folks Velgjører, thi han besad forresten Egenskaber nok til at blive en fortræffelig Regent; saaledes som han var, medførte han Tabet af Sveriges Rang som en af Europas fornemste Magter og forspildte ved sine ulykkelige Foretagender næsten alt, hvad hans Forgjængere havde opnaaet til Landets Opkomst. Ikke destomindre er han for Svenskerne bleven enslags Nationalhelt, hvis Minde er populært som ingen andens. Personlig førte Karl et mønsterværdigt

og i moralsk Henseende i høi Grad agtværdigt Levnet. — Karl den trettende, f. 1748, d. 1818, anden Søn af Kong Adolf Fredrik, hjalp 1772 sin Broder Gustav den tredie ved Regjeringsforandringen og fik derfor Titel af „Hertug af Södermanland“. I den russiske Krig udmærkede han sig som Chef for den svenske Sjømagt, navnlig i Slaget ved Hogland 1788. Forresten havde han under Broderens Regjering ingen politisk Indflydelse; efter dennes Mord blev han ifølge hans Testament Regent under Gustav den fjerdes Mindreaarighed. I denne Stilling lagde han vistnok den bedste Villie for Dagen, men var svag og overtroisk, hengiven til mystiske Spekulationer og afhængig af sine Fortrolige, navnlig Reuterholm. Han søgte at bringe Orden i Finanserne, sluttede under Koalitionen mod Frankrige Forbund med Danmark for at beskytte den neutrale Handel og anerkjendte den franske Republik, hvorved han slap for at indblandes i Revolutionskrigene. Forresten udmærkede hans Styrelse sig ved Holdningsløshed i mange Retninger. Da Gustav den fjerde 1796 blev myndig, trak Karl sig tilbage til Privatlivet og beholdt kun Posten som Oberst ved Livregimentet, men ved Gustavs Afsættelse 1809 kaldtes han til at overtage Styrelsen som Rigsforstander og valgtes s. A. af Rigets Stænder til Sveriges Konge, samtidig med at Landet fik en ny Forfatning. Om hans Regjering er ikke meget at sige; han var ved sin Tronbestigelse allerede gammel og svækket, og da han ingen Børn havde, valgtes først Prins Kristian (Karl) August af Augustenborg og senere efter dennes Død (1810) Fyrsten af Pontecorvo (Bernadotte) til Tronfølger; den sidste var efter sin Ankomst til Sverige den egentlige styrende. Efter Begivenhederne i den første Halvdel af 1814 valgtes Karl den trettende 4de November s. A. til Konge i Norge, og 10de November aflagde Tronfølgeren paa hans Vegne Ed paa den norske Grundlov. — Karl den fjortende Johan, egentl. Jean Baptiste Jules Bernadotte, f. 1764, d. 1844, var Søn af en Advokat i Pau i Sydfrankrige. Han opdroges af Faderen for den juridiske Bane, men gik efter hans Død ind i Arméen, hvor han ved Revolutionens Udbrud var Sergeant-Major. 1791 blev han Officér og udmærkede sig efterhaanden ved Rhinarméen under Custine, ved Nordarméen under Pichegru og ved Sambre-Maasarméen under Jourdan; efter Seiren ved Fleurus 1794 blev han Brigadegeneral og efter Maastrichts Erobring Divisionsgeneral. Som saadan deltog han i Felttoget 1795—96, idet hans Division under Fremrykningen dannede Fortroppen, under Tilbagetoget Arrièregarden af Jourdans Armé. 1797 gik han med 20,000 Mand Forstærkningstropper til Bonaparte i Italien, indtog derpaa Gorizia, bemægtigede sig Krain og havde senere til Freden i Campoformio Styrelsen af Friaul. 1798 udnævntes han til fransk Gesandt i Wien, hvilken Post han dog snart nedlagde; 1799 fik han Kommandoen over Observationsarméen, men maatte paa Grund af Sygdom snart nedlægge den, hvorefter han i to Maaneder fungerede som Krigsminister og i denne Tid forberedte Massenas Seire i Schweiz og Brunes i Nederlandene. 1800 blev han Statsraad, fik kort efter Kommandoen over Vestarméen og dæmpede ved sin besindige og kloge Optræden Opstanden i Vendée. Efter Keiserdømmets Oprettelse 1804 blev han Marskal af Frankrige og snart efter Statholder i Hannover. I Krigen med Østerrige bidrog han til Seiren ved Ulm, besatte Bøhmen, men kaldtes derfra til at deltage i Slaget ved Austerlitz, hvor hans Korps gjennembrød den russiske Hærs Centrum. 1806 erholdt han til arvelig Forlening Fyrstendømmet Pontecorvo i Neapel. Under Krigen med Preussen brød han ind i Sachsen, drev Preusserne bort fra Halle og tvang ved at storme Lübeck Blücher til Kapitulation. Dernæst slog han som Chef for venstre Fløi af den store Armé Russerne ved Mohrungen 1807 og fik efter Freden i Tilsit Bestyrelsen af Hansestæderne samt Kommandoen over de franske Tropper i Nordtyskland. Herfra kaldtes han 1809 ved Udbrudet af Krigen med Østerrige til at ordne de sachsiske Tropper, som han anførte i Slaget ved Wagram; kort efter kom han i Unaade og fik Befaling til at forlade Arméen, drog til Paris og fik her det Hverv at forsvare Walcheren mod Englænderne. Efter at have fordrevet disse fra Øen stod han i Begreb med at gaa som Generalguvernør til Rom, da han fik Bud om, at Sveriges Stænder 21de August 1810 havde valgt ham til Tronfølger. Efter at have indhentet Napoleons Tilladelse til at modtage Kaldelsen reiste han i September s. A. til Sverige, traadte over til den evangelisk-lutherske Kirke og hyldedes 5te November af Rigets Stænder som Tronfølger og Karl den trettendes Adoptivsøn under Navnet Karl Johan. Han vandt snart den gamle Konges fulde Tillid og blev Sveriges virkelige Regent. Nu krævede Napoleon Lydighed af ham som af sine andre Vasaller. Sverige maatte erklære England Krig og overholde Kontinentalsystemet, men Regjeringen hindrede ikke hemmelig Handel med England, og Karl Johan negtede at modtage franske Toldbetjente i Göteborg. De paafølgende fiendtlige Skridt fra fransk Side besvarede han med at nærme sig Rusland, hvis Keiser ved Udbrudet af Krigen med Frankrige lovede ham Norge og under Krigen 1812 formelig sluttede Overenskomst med ham derom. Napoleon havde for at faa Sverige paa sin Side i Krigen tilbudt at skaffe det Finland tilbage, men Karl Johan foretrak Norge. Efter Overenskomsten med Rusland lovede ogsaa England og Preussen, at Sverige skulde faa Norge, hvis det vilde deltage i Forbundet mod Napoleon. Efter dennes uheldige Tog til Rusland gik Karl Johan 1813 med 27,000 Mand til Tyskland og tog Kommandoen over den af Russere, Preussere og Svensker bestaaende Nordarmé. Denne seirede ved Grossbeeren og Dennewitz og deltog i Oktober s. A. i det store Slag ved Leipzig, efter hvilket Napoleon maatte trække sig tilbage over Rhinen. Karl Johan forlod nu Hovedarméen, gik mod Holsten og tvang Danmark til ved Freden i Kiel i Januar 1814 at afstaa Norge til Sverige mod at faa svensk Pommern igjen. Han forblev nu indtil Freden i Paris med sin Hær i Belgien, hvorefter han vendte hjem for at sætte sig i Besiddelse af Norge. Her havde imidlertid før hans Ankomst Rigsforsamlingen paa Eidsvold givet en Konstitution og valgt Prins Kristian Fredrik til Konge. Karl Johan rykkede ind i Smaalenene og beleirede forgjeves Fredriksten; efter nogle mindre betydelige Fægtninger (se Art. Norge) sluttedes Konventionen i Moss

(14de August 1814); han anerkjendte foreløbig Norges Grundlov, medens de svenske Tropper holdt Landet østenfor Glommen besat, indtil det den 7de Oktober samlede Storthing havde valgt Karl den trettende til Konge i Norge og Karl Johan 10de November paa hans Vegne havde aflagt Ed paa den nu noget modificerede Grundlov. Det var ganske vist ikke med sin gode Villie, at Karl Johan gav Slip paa Norge som svensk Provins og i Stedet anerkjendte det som selvstændigt og ligeberettiget Rige; men han lededes af kloge Beregninger, da han indsaa, at det til det yderste udmattede Sverige neppe med Held vilde kunne føre en langvarig Undertrykkelseskrig mod Norge, og desuden hans egen Stilling blandt Europas Fyrster var usikker og trængte til at styrkes ved en hurtig Afgjørelse. — Efter Karl den trettendes Død besteg Karl Johan Tronen og blev kronet (i Sverige 3die Mai, i Norge 5te August 1818). Han havde allerede tilstrækkelig og i de forskjelligste Forhold vist sig at være en ualmindelig dygtig og kraftig Mand og nærede ganske vist ogsaa de bedste Hensigter til begge Landes Opkomst. Men han var vant til at befale og kunde, ialfald for det første, ikke ret finde sig i de konstitutionelle Former, som i Norge endnu mere end i Sverige indskrænkede Kongens personlige Magt. Han vilde først ikke gaa ind paa Storthingets Ophævelse af Adelskabet i Norge, og dets Beslutning desangaaende blev først Lov efter at være antaget tre Gange. 1824 fremsatte Kongen for Storthinget 10 Grundlovsforslag, som sigtede til Kongemagtens Udvidelse (om absolut Veto for Privatlove, om Ret for Kongen til at udnævne Storthingets Præsidenter, til at opløse Thinget naarsomhelst m. m.); men Storthinget forkastede enstemmig og uden Debat samtlige Forslag. — Karl Johan nærede længe den Tro, at Nordmændene festligholdt sin Konstitutionsdag, den 17de Mai, som et Tegn paa Uvillie mod Foreningen med Sverige, hvorfor han forbød at feire Dagen offentlig; dette Forbud fremkaldte Modstand og bidrog væsentlig til Dagens Høitideligholdelse og Frihedens Befæstelse. Fra 1829 udnævntes ikke længere, saaledes som hidtil, svenske Adelsmænd til Statholdere i Norge; Statholderposten stod efter Grev Platens Død ubesat 1829—36 og besattes senere kun med Nordmænd, sidste Gang 1841; siden 1856 var den ubesat og ophævedes 1873. Skjønt Karl Johan aldrig lærte hverken Norsk eller Svensk og saaledes var afskaaren fra at komme i en nærmere og inderligere Berørelse med Folket i sine Riger, vandt han dog personlig megen Yndest. — I Sverige viste der sig allerede 1818 og 1823 paa Rigsdagen en Opposition mod Regjeringen, der lidt efter lidt udbredte sig og forstærkedes omkring Revolutionsaaret 1830. 1834—35 fremkom flere Forslag til en Forandring i Repræsentationsformen, hvilke dog ikke antoges. Anvendelsen af den 1812 Regjeringen indrømmede Ret til at standse et Blads Udgivelse og Crusenstolpes Domfældelse 1838 vakte megen Forbitrelse, der endog gav sig Luft i temmelig alvorlige Optøier i Stockholm. 1839—40 satte Rigsdagens Konstitutionsutskott Statsraadets Medlemmer under Tiltale, som disse dog forekom ved at gaa af. Rigsdagen vægrede sig ogsaa ved at betale en Gjeld, som var paadragen Kabinetskassen paa en mindre formrigtig Maade, og som derfor Kongen maatte betale. Imidlertid vakte disse Omstændigheder ikke større Uvillie mod Kongen personlig, end at 25 Aarsdagen for hans Tronbestigelse blev feiret med almindelig Deltagelse. — Karl Johan bevarede til sin høie Alderdom sine fulde Legems- og Aandskræfter. Han var gift med en Kjøbmandsdatter fra Marseille, Eugenie Bernhardine Desirée Clary (f. 1781, d. 1860), med hvem han havde en Søn, hans Efterfølger, Oskar den første. — Karl den femtende, Ludvig Eugène, Søn af Oskar den første, f. 1826, d. 1872, havde oprindelig i Sverige Titel af Hertug af Skåne, fik i sin Ungdom Undervisning baade af norske og svenske Lærere og besøgte derpaa Universitetet i Upsala. Da han ved Faderens Tronbestigelse 1844 blev Kronprins, blev han Kansler ved de svenske Universiteter; 1856 udnævntes han til Vicekonge i Norge og stod 1857—59 under Faderens Sygdom som Prinsregent med fuld kongelig Myndighed i Spidsen for begge Rigers Regjering. Efter Faderens Død blev han Konge 1859 og kronedes n. A. i Stockholm og Trondhjem. I de første Aar af hans Regjering vakte Statholdersagen (se Norge) megen Røre; senere vedtoges i hans Tid saavel i Norge som i Sverige en Række tildels vigtige Love, hvoraf for Sveriges vedkommende den nye Rigsdagsordning (sanktioneret 1866) og for Norges Indførelsen af aarlige Storthing (1869) var de betydeligste. Karl den femtende var en strengt konstitutionel Konge, som altid kom frisindede Reformer velvillig imøde. Dette i Forbindelse med hans store personlige Elskværdighed og hans jevne, fordringsløse Optræden gjorde ham i begge Riger meget yndet. Han var en intim Ven af Fredrik den syvende og en Tilhænger af den skandinaviske Sag; under de slesvig-holstenske Uroligheder forfægtede den svensk-norske Regjering stadig Danmarks Ret til at ordne Forholdene i Slesvig, og efter Martskundgjørelsens Udfærdigelse af den danske Regjering var et Forsvarsforbund nær ved at afsluttes mellem de tre skandinaviske Riger, hvilket dog strandede paa Begivenhederne umiddelbart efter Fredrik den syvendes Død. 1864 gjorde Karl Skridt til at bringe en Underhandling i Gang om Dannelsen af et Statsforbund med fælles Udenrigspolitik og fælles Forsvar mellem de tre Riger, hvilket dog paa Grund af de ledende Statsmænds Uvillie mod Sagen ikke førte til noget. Karl den femtende var en stor Ynder af Kunst og besad betydelige Kunstsamlinger, ligesom han ogsaa ikke uden Held forsøgte sig som Maler. I Literaturen optraadte han med flere Digte, der tildels er oversatte til flere fremmede Sprog, samt med Skrifter om militære Gjenstande. Han var gift (siden 1850) med Louise af Nederlandene (f. 1828, d. 1871), med hvem han havde en Søn, Karl, f. 1852, som døde allerede 1854, og en Datter, Lovise, f. 1851, der siden 1869 er gift med Kronprins Fredrik af Danmark.

Karl (fr. Charles, udt. Sjarl), Navn paa 10 Konger af Frankrige. Som de to første af dem regnes de romerske Keisere Karl den tykke og Karl den skaldede. — Karl den tredie, den enfoldige, f. 879, d. 929, Søn af Ludvig den anden (den stamme), blev først forbigaaet som Tronfølger ved sin Broder Karlomans Død 884, men blev 893 Konge og efter Odos Død 898 Enekonge. Under hans svage og uduelige Regjering kom Gange-Rolf til Frankrige, og til ham maatte

Kongen give Normandiet som Len. Under hans Regjeringstid blev ogsaa Lothringen skilt fra Frankrige og tilfaldt Tyskland. Odos Broder Robert optraadte som Modkonge og efterfulgtes efter sit Fald 923 af sin Svigersøn Hertug Rudolf af Burgund; Karl blev tilsidst stødt fra Tronen og døde i Fangenskab. — **Karl den fjerde, den smukke**, f. 1293, d. 1328, var yngste Søn af Filip den fjerde (den smukke) af Navarra og efterfulgte 1322 sin ældre Broder Filip den femte som Konge i Frankrige og Navarra. Han regjerede kraftigt, men despotisk; med ham uddøde den ret nedstigende Linie af Kapetingerne. — **Karl den femte, den vise**, f. 1337, d. 1380, var Søn af Johan den gode af Huset Valois. Da denne 1356 i Slaget ved Poitiers kom i engelsk Fangenskab, overtog Karl Regjeringen for ham, men havde meget at kjæmpe med, da Stænderne krævede Magten, og da der desuden rasede Oprør i Paris samt en Bondeopstand (la Jacquerie) i Provinserne, medens Englænderne gjorde Indfald i Landet. Karl blev en Tid formelig holdt fangen af Borgerne i Paris, men slap bort, forenede sig med Adelen i Provinserne og rykkede med en Hær mod Paris, hvor han tog blodig Hevn over Oprørerne. Efterat der 1360 var sluttet Fred med England i Bretigny, vendte Kong Johan tilbage fra Fangenskabet og overtog selv Regjeringen, men døde 1364, hvorefter Karl blev Konge. Han forstod med Klogskab at gjenoprette Ro og Orden i Riget og befæste den kongelige Magt, medens hans Brødre samt den store Feltherre Duguesclin i Spidsen for den franske Krigsmagt var heldige mod Karl den onde af Navarra og Englænderne, hvilke sidstes Besiddelser i Frankrige for det meste erobredes. Mod Hertugen af Bretagne havde derimod de kongelige Tropper mindre Held med sig. Karl byggede i Paris Bastillen for at holde Hovedstadens Befolkning i Tømme. Han var en Ven af Videnskaberne og trak mange lærde Mænd til sit Hof. — **Karl den sjette**, f. 1368, d. 1422, Søn af den foregaaende, blev ved hans Død Konge i en Alder af 12 Aar, medens hans Onkler, Ludvig af Anjou, Johan af Berry og Filip den dristige af Burgund, kjæmpede om Regentskabet under hans Mindreaarighed. Ludvig gik af med Seiren og gjorde sig forhadt ved sine Udsugelser, der fremkaldte alvorlige borgerlige Uroligheder. Han døde 1384 paa et Tog mod Neapel; 1388 overtog den unge Konge selv Regjeringen efter allerede 1382 at have gjort et heldigt Krigstog til Flandern. Den forvirrede Tilstand i Landet saa ud til at skulle ophøre og afløses af mere Ro og Orden; men 1392 blev Kongen paa et Tog til Bretagne vanvittig som Følge af en pludselig og heftig Skræk og fik aldrig mere Forstandens Brug igjen. Nu brød Røret løs paany; Kongens Farbrødre tilrev sig Magten fra hans Broder Ludvig af Orleans, som havde tiltvunget sig Regjeringen og tilsidst blev myrdet paa Foranstaltning af Filip den dristiges Søn. Senere rasede heftige Kampe mellem det armagnacske og det burgundiske Parti, hvorhos Henrik den femte af England benyttede sig af Omstændighederne til at forny Krigen med Frankrige. Han seirede ved Azincourt 1415 og indtog Normandiet. Karls Dronning, den for sin Usædelighed berygtede Isabella af Baiern, som holdt med Englænderne, kom i Strid med sin egen Søn, Tronfølgeren Karl, som støttede sig til Armagnacpartiet og forviste hende til Tours. Hun tyede til sin Partifælle Hertugen af Burgund, som 1418 bemægtigede sig Paris. Efter at have sluttet Forlig med Dauphinen blev Hertugen dræbt 1419, og hans Søn og Efterfølger Filip den gode sluttede sig til Dronningen og Englænderne. 1420 fik Isabella paa en Forsamling i Troyes Henrik den femte af England udnævnt til Tronfølger; han tog nu Regjeringen og ægtede en Datter af Karl og Isabella. Dauphinen optog, støttet af et talrigt Parti, Kampen mod ham. Under de Forvirringer, som foraarsagedes af Partikampene og Tronstridighederne, døde 1422 baade den vanvittige Karl den sjette og Henrik den femte af England. — **Karl den syvende**, f. 1403, d. 1461, den foregaaendes Søn, blev ikke strax almindelig anerkjendt som Konge. Englænderne og Burgunderne hyldede Henrik den femtes endnu ikke aarsgamle Søn, og Karl fortrængtes fra Paris og Nordfrankrige, men holdt sig i de sydlige Dele af Landet. At han i det følgende trods sin ringe Virksomhed og Dygtighed dog snart fik Overhaand, skyldtes først Uenighed mellem Englænderne og Burgunderne, dernæst den tapre Dunois's og fremfor alt Jeanne Darc's (s. d.) Optræden. Efter 1429 at være kronet i Rheims, var Kongen fremdeles heldig, ogsaa efter Jeanne Darc's Tilfangetagelse og Henrettelse af Englænderne. 1435 sluttede han Fred med Hertugen af Burgund og 1436 overgav Paris sig til ham; Englænderne tabte snart alle sine Besiddelser med Undtagelse af Calais. Senere regjerede Karl den syvende fredelig og indførte flere Reformer; bl. a. ordnede han Finanserne og Domstolene, sikrede den gallikanske Kirkes Friheder og oprettede en staaende Hær. 1440 undertrykte han en Opstand af Adelsmænd, som sluttede sig til hans Søn („La Praguerie"); Sønnen (senere Ludvig den ellevte) vedblev at stifte Anslag mod ham, og hans Død tilskrives af nogle den Omstændighed, at han af Frygt for at blive forgivet afholdt sig fra at spise. — **Karl den ottende**, f. 1470, d. 1498, var Søn af Ludvig den ellevte og Sønnesøn af den foregaaende. Under hans Mindreaarighed førte hans ældste Søster Anna af Beaujeu en Tid Regjeringen efter Faderens Død (1483). Paa Grund af sit Giftermaal kom han i Krig med Østerrige, som 1493 ved Freden i Senlis fik Franche-Comté og Artois. 1494 gik Karl med en Hær til Italien for at erobre Neapel, som han fik til Len af Paven og 1495 indtog uden Sværdslag. Men allerede s. A. forbandt de italienske Stater sig med Østerrige og Spanien mod ham, og efter et uheldigt Slag ved Foronovo tabte han igjen Neapel. Han var en godmodig og elskværdig Mand, men uden fremragende Aandsevner. Med ham uddøde Hovedlinien af Slægten Valois. — **Karl den niende**, f. 1550, d. 1574, Søn af Henrik den anden og Katharina af Medici, blev Konge i en Alder af 10 Aar ved sin Broder Frans den andens Død og erklæredes 1563 for myndig. Under hans Mindreaarighed havde Regjeringen været ført af Moderen, som ogsaa efterat han var bleven myndig havde stor Indflydelse paa ham, skjønt han af og til søgte at befri sig derfra. Han var svag, grusom og moralsk fordærvet, hvilket sidste for en stor Del var Moderens Skyld. Under hans Regje-

ring indtraf de tre første Krige med Hugenotterne. Disse syntes han forresten en Tid at nære Bevillie for, men ved Moderens Indflydelse ledede han til at deltage i Blodbladet paa dem 1572 (Bartholomæusnatten). Siden plagedes han lige til sin tidlige Død af Samvittighedsnag og Anger. — Karl den tiende, f. 1757, d. 1836, var Broder af Ludvig den sextende og Ludvig den attende. Under sin ældste Broders Regjering gjorde han sig kun bemærket ved sit letsindige og usædelige Levnet samt ved sit Had til alle politiske Reformer; han var derfor ogsaa almindelig hadet og hørte 1789 til de første Emigranter. Efter at have opholdt sig paa forskjellige Steder og bl. a. deltaget i Fyrstemødet i Pillnitz gik han 1793 til Petersburg, hvor han fik en gunstig Modtagelse; 1795 kaldtes han til England for at deltage i et Tog til Vendée, hvilket mislykkedes som Følge af hans Uduelighed og Feighed. De samme slette Egenskaber viste han under et nyt Landgangsforsøg 1804. Forresten opholdt han sig i England til 1814, da han gik til Nancy og sammen med de Allieredes Tropper drog til Paris som sin Broder Ludvig den attendes Generalstatholder. Da Napoleon 1815 vendte tilbage og alle faldt fra Ludvig, aflagde han Ed paa Forfatningen og flygtede derpaa til Gent. Under Broderens Regjering var han senere Reaktionspartiets fornemste Mand og havde, skjønt han levede som Privatmand, ikke ringe Indflydelse paa Politiken. 1824 blev han Konge efter Ludvig den attende og tegnede i Begyndelsen til at ville regjere i liberal Aand. Han lovede at vedligeholde Forfatningen og ophævede Bogcensuren, men begyndte snart aabenlyst at begunstige Jesuiterne, indskrænke Trykkefriheden igjen og omgive sig med reaktionære Ministre. 1829 kom det til et Brud mellem Regjeringen og det liberale Flertal i Deputeretkammeret, og da Kongen 1830 satte sig aldeles ud over Forfatningen ved egenmægtig at forandre Valgloven og ganske ophæve Trykkefriheden, udbrød Julirevolutionen, hvorved han blev afsat. Efter forgjeves at have søgt at redde sin Magt ved nogen Eftergivenhed takkede han formelig af 2den August s. A. og opholdt sig senere dels i England, dels i Prag og Görz.

Karl (Charles), Navn paa to Konger af Storbritannien og Irland. — Karl den første, Søn af Jakob den første, f. 1600, d. 1649, blev efter sin ældre Broders Død Tronarving 1612 og besteg Tronen ved Faderens Død 1625. I Arv efter Faderen havde han faaet en overdreven høi Forestilling om Kongemagtens uindskrænkede og guddommelige Ret; han forfulgte Puritanerne i England og Presbyterianerne i Skotland, begunstigede den episkopale Kirke og behandlede Katholicismen mildt. Han ægtede ogsaa en katholsk Prinsesse, Henriette Marie af Frankrige. Foruden ved disse Omstændigheder satte han sig ogsaa op mod den offentlige Mening ved at beholde sin Faders Yndling, den forhadte Hertug af Buckingham, som sin Førsteminister og betroede Raadgiver. Parlamentet blev sammenkaldt 1625 og viste sig meget sparsomt i sine Bevilgninger; alligevel rustede Karl sig og gjorde s. A. et mislykket Tog til de spanske Kyster. 1626 anlagde Parlamentet Proces mod Buckingham og blev derfor opløst, medens Kongen søgte at skaffe sig Penge ved Udpresninger, Tvangslaan og lignende Foranstaltninger. Trods den Forbitrelse, dette vakte, lod Kongen sig ovenikjøbet bevæge til en Krig med Frankrige 1627; hans Pengemangel og de Forpligtelser, han havde indgaaet til Kristian den fjerde af Danmark i Anledning af de tyske Protestanter, nødte ham til 1628 igjen at indkalde Parlamentet, som førend det gik ind paa nogen af hans Fordringer tvang ham til at anerkjende „Petition of right", hvorved Folkets gamle Rettigheder bekræftedes og udvidedes. Desuden negtede det at bevilge ham Told- og Skibsafgifter, og skjønt Buckingham, som var en af de fornemste Aarsager til det spendte Forhold mellem Konge og Folk, blev myrdet, opstod der om dette Spørgsmaal en saa heftig Dissens, at Kongen 1629 opløste Parlamentet. Nu regjerede han i 11 Aar uden noget Parlament og med Laud og Strafford til Ministre. Han skaffede sig Penge ved Udpresninger og søgte at give disse et Skin af Retmæssighed ved „Stjernekammerets" (s. d.) vilkaarlige Domme. Fredsslutningerne med Frankrige 1629 og med Spanien 1630 bragte Protestanterne ingen Fordel. En saadan Regjering som Karls maatte naturligvis vække Misnøie og Had, og navnlig kom Puritanernes republikanske Grundsætninger til Gjennembrud og førte en Gjæring med sig. Kongens Forfølgelser mod Puritanerne og Presbyterianerne gjorde ondt værre, og da de sidste 1638 skulde paatvinges den episkopale Liturgi, indsatte de en revolutionær Regjering og rykkede, da Kongen vilde bruge Magt mod dem, 1639 med en Hær fra Skotland ind i England. Kongen kunde af Pengemangel intet gjøre og maatte 1640 endelig igjen indkalde Parlamentet. Uagtet dette i det hele viste sig forsonlig stemt, kom det dog ikke til noget Resultat og blev snart opløst. Kongen bragte ved ulovlige Midler en Hær sammen, men efterat denne var bleven slagen af Skotterne, maatte han igjen sammenkalde Parlamentet (det „lange Parlament"). Baade Over- og Underhuset var bestemte paa at modsætte sig Kongens Vilkaarlighed; de satte de Ministre og andre Embedsmænd, som havde fungeret i de 11 Aar, under Tiltale og kasserede „Stjernekammerets" Domme. Kongen lod sig skræmme til at bekræfte en Beslutning om treaarige Parlamenter, frasige sig Retten til at indkalde og opløse Parlamentet og endog til 1641 at undertegne Straffords Dødsdom. Men Parlamentets vidtgaaende Fordringer fremkaldte en Reaktion i Kongens Favør, og han begyndte med sine Tilhængere Borgerkrigen 1642. I de tre nærmest følgende Aar var det kongelige Parti („Kavalererne") i det hele heldige; men efterat de radikale Independenter havde faaet Kommandoen over Parlamentshæren, forandredes Sagernes Stilling. Efter Nederlagene ved Marston-Moor 1644 og Naseby 1645 maatte Kongen 1646 ty til Skotterne, som istedenfor at yde han Beskyttelse udleverede ham til Parlamentet. Men efterat Striden mellem dette og den af Independenterne ledede Hær var udbrudt, bemægtigede Hæren sig Kongens Person og behandlede ham vel, i den Hensigt at vinde ham for sig. Han traadte i Forbindelse med Cromwell, men underhandlede samtidig med Parlamentet og med Skotterne, og da hans hele underfundige Forhold blev bekjendt, ansaa han det for raadeligst at flygte fra Leiren. Han kom til Wight, men blev her fængslet, og da Independenternes For-

bringer intet Gehør fandt hos ham, tvang de Parlamentet til ved en Bill at erklære al videre Underhandling med ham for Landsforræderi. Nu stiftede Skotterne, som ansaa sin kirkelige Forfatning for at være truet af Independenternes Grundsætninger, et Forbund med Kongen og rykkede 1648 med en Hær ind i England. Cromwell slog dem og trængte frem i Skotland; imidlertid tilbagekaldte Parlamentet den vedtagne Bill og traadte i Underhandling med Kongen. Men Cromwells Hærfører Fairfax ilede til London, drev de presbyterianske Medlemmer ud af Parlamentet og bemægtigede sig Kongen. Nu havde Independenterne hele Magten baade over hans Person og over Parlamentet; dette satte Karl under Tiltale for Højforræderi og stillede ham for en Domstol paa 133 Medlemmer, som 27de Januar 1649 dømte ham til Døden. Allerede tre Dage efter blev han offentlig halshugget. Karls store Feil som Konge har man tildels søgt at dække ved hans mange gode Egenskaber som Privatmand, hvilke dog er blevne overvurderede. — **Karl den anden**, foregaaendes Søn, f. 1630, d. 1685, førte under Borgerkrigen 1642—45 en Tid nominelt Kommandoen i det vestlige England, gik efter Slaget ved Naseby med sin Moder til Frankrige og antog efter Faderens Henrettelse Kongetitelen. 1650 blev han indbudt til Skotland, hvor han kronedes til Konge 1651. Efterat Cromwell havde slaaet den skotske Hær ved Dunbar, rykkede Karl med en Hær ind i England i Haab om at faa de derværende Royalister paa sit Parti, men blev s. A. totalt slagen af Cromwell ved Worcester. Han flygtede nu til Frankrige, hvorfra han nogle Aar efter paa Cromwells Forlangende blev udvist, og levede senere i Tyskland og Nederlandene. Efterat endelig Parlamentet 1660 havde besluttet Stuarternes Indkaldelse, landede han s. A. ved Dover og holdt kort efter sit Indtog i London. Han lovede Amnesti og Samvittighedsfrihed, men intet af disse Løfter blev holdt. Tvertimod rasede Parlamentet mod alle, som nærmere eller fjernere havde staaet i Forbindelse med Revolutionen, og en Mængde presbyterianske Geistlige blev afsatte. Den voldsomme Reaktion gik maaske videre, end Kongen selv ønskede, men han saa med Rolighed derpaa og bekymrede sig kun om sin glimrende Hofholdning. Ligeoverfor Udlandet tabte England i denne Tid al Betydning, og Kongen viste sig i et og alt afhængig af sin Fætter, Ludvig den fjortende. Dog sluttede England efter en daarlig ført Krig med Holland 1668 med denne Stat og Sverige „Tripelalliancen" for at standse Frankriges Fremgang mod Spanien; men ved Penge fik Ludvig den fjortende snart Karl til at fratræde Alliancen og til 1672 i Forbund med Frankrige at erklære Holland Krig, som Folkets Uvillie dog tvang ham til at slutte ved Freden i Westminster 1674. Samtidig fandt et Omslag Sted i Englands Indenrigspolitik, idet Kongen blev nødt til at stille sig ved sit reaktionære Ministerium, af hvis Medlemmer enkelte af Feighed gik over til Oppositionen. I de nærmest paafølgende Aar var Hoffet og Oppositionen omtrent lige stærke; men fra 1678 vandt den sidste fuldstændig Overhaand og medførte en tildels uretfærdig Forfølgelse mod de af Hoffet begunstigede Katholiker. Parlamentet satte Vedtagelsen af Test-Akten (s. d.) og Habeas-Corpus-Akten (s. d.) igjennem; men det lykkedes ikke at faa Kongens Broder, Hertugen af York (den senere Jakob den anden), der aabenlyst var gaaet over til Katholicismen, udelukket fra Tronfølgen; under Forhandlingerne herom opløste Kongen Parlamentet 1683, og da samtidig en af Kongens egen uægte Søn, Hertugen af Monmouth, stiftet Sammensværgelse (Rye-house plot) mod det katholske Parti opdagedes, indtraadte en Reaktion til Fordel for Kongen, som nu øvede en blodig Hevn. Paa sit Yderste bekjendte han sig aabent til Katholicismen. — Karl den anden fortjente lige liden Agtelse som Konge og som Privatmand. Han var egoistisk og fanatisk, derhos feig og doven samt i høi Grad usædelig. En vis Venlighed og Elskværdighed i hans Optræden skaffede ham dog en Tid adskillig Popularitet og bidrog til at holde ham oppe.

Karl (Carlos), Navn paa 4 Konger i Spanien; som den første regnes Keiser Karl den femte. — **Karl den anden**, f. 1661, d. 1700, Søn af Filip den fjerde, blev Konge ved Faderens Død 1665 og stod først under Formynderskab af sin Moder Marie Anna af Østerrige; 1675 overtog han selv Regjeringen. Han var baade legems- og aandssvag og derfor ude af Stand til at føre Regjeringen med Kraft. Kort efter hans Tronbestigelse bemægtigede Ludvig den fjortende sig de spanske Nederlande, men maatte 1668 ved Freden i Aachen nøie sig med enkelte Afstaaelser. Senere var Spanien med i to Koalitionskrige mod Frankrige, til hvilket det maatte afstaa Franche-Comté. Ved Karls Død udbrød den spanske Arvefølgekrig. Han var den sidste spanske Konge af det habsburgske Hus. — **Karl den tredie**, f. 1716, d. 1788, Søn af Filip den femte, arvede 1731 Hertugdømmet Parma, blev 1735 Konge i Neapel og Sicilien og besteg 1759 ved sin Broder Ferdinand den sjettes Død den spanske Trone. Han bestræbte sig for at indføre Reformer, ophjelpe Agerbrug og Industri, men stødte Folket ved at indrette alt efter fransk Mønster og begunstige Italienerne, saa at der endog 1766 udbrød et Oprør. Jesuiterne, som mistænktes for at have fremkaldt dette, blev fordrevne, og Inkvisitionens Magt hemmedes, men gjenoprettedes snart igjen i sit fulde Omfang. Som Frankriges Forbundsfælle deltog Karl i to Krige mod England; i den første tabte Spanien ved Freden i Paris 1763 Florida, men fik af Frankrige til Erstatning Louisiana; den anden endte ved Freden i Versailles 1783, hvorved Spanien fik Florida og Minorca igjen. — **Karl den fjerde**, f. 1748, d. 1819, foregaaendes Søn, besteg 1788 Tronen ved Faderens Død. Han var svag og uduelig og lod sig aldeles lede af sin Dronning samt af sin og hendes fælles Yndling „Fredsfyrsten" Godoy. Efter at have deltaget i den første Koalition mod Frankrige, og i Freden i Basel 1795 at have mistet den spanske Del af San Domingo, lod Kongen sig 1796 af Godoy forlede til et Forbund med Frankrige. Som Følge heraf fik Spanien Krig med England, dets Flaade ødelagdes ved St. Vincent og i Freden i Amiens 1802 maatte Trinidad afstaaes. Snart brød Krigen ud igjen, og Spanierne led tilsjøs det store Nederlag ved Trafalgar 1805. Godoy, som var Landets egentlige og nindskrænkede Hersker, ophidsede Folket ved sit Overmod og sin Hengiven-

hed for Keiser Napoleon. Sammen med Dronningen anklagede han hendes og Kongens Søn, Tronfølgeren Ferdinand, for Faderen som Konspirator mod dennes Liv, hvorfor Prinsen 1807 blev fængslet. 1808 rykkede en fransk Hær ind i Landet; just som Godoy og Hoffet vilde drage til Cadiz for derfra at udskibe sig til Amerika, udbrød en Opstand i Aranjuez (18de Marts), ved hvilken Karl træmtes til at frasige sig Tronen til Fordel for sin Søn. Paa Dronningens Tilskyndelse tog han dog snart Tronfrasigelsen tilbage, men allerede i Mai fik Napoleon baade ham og Sønnen paa en Sammenkomst i Bayonne til at abdicere mod en aarlig Pension. Senere levede Karl med Dronningen og Godoy, først i Compiègne, derpaa i Rom.

Karl, Navn paa tre Konger af Neapel og Sicilien. — Karl den første af Anjou, f. 1220, d. 1285, Søn af Ludvig den ottende af Frankrige, ledsagede sin Broder Ludvig den hellige paa hans Korstog og blev 1265 af Pave Urban den fjerde forlenet med Neapel og Sicilien. 1266 seirede han over Manfred, som faldt ved Benevent, og 1268 over hans Brodersøn Konradin, som blev henrettet i Neapel. Allerede 1282 mistede han Sicilien efter den saakaldte „sicilianske Vesper". Han var tapper og kraftig, men grusom, uretfærdig og herskesyg. — Karl den anden, foregaaendes Søn, f. 1243, d. 1309, var 1283—88 i spansk Fangenskab, i hvilken Tid Grev Robert af Artois førte Regjeringen. — Karl den tredie af Durazzo, foregaaendes Sønnesøn, f. 1345, d. 1386, adopteredes af Johanne den første, som han, efter 1381 at have erobret Neapel, lod dræbe. 1385 valgtes han til Konge af Ungarn, men blev allerede n. A. myrdet.

Karl Ludvig Johan, Erkehertug af Østerrige, Hertug af Teschen, østerrigsk Generalfeltmarskal, tredie Søn af Keiser Leopold den anden, f. 1771, d. 1847, tog fra 1792 Del i Østerriges Krige med Frankrige og udmærkede sig allerede 1793 i Slaget ved Neerwinden. Derpaa blev han Generalstatholder i de østerrigske Nederlande, slog 1796 Jourdan ved Amberg og Würzburg og drev Moreau tilbage over Rhinen. 1797 sendtes han til Italien, men kom for sent til at kunne standse Bonapartes Seierstog, og sluttede Fredspræliminærerne i Leoben, der gik forud for Freden i Campoformio. 1799 slog han som Chef for Rhinarméen Jourdan gjentagne Gange, dannede 1800 en ny Armé i Bøhmen og overtog Overanførselen efter Slaget ved Hohenlinden, men maatte snart efter slutte en Vaabenstilstand, som førte til Freden i Luneville. 1801 blev han Præsident i Hofkrigsraadet og 1805 Krigsminister; s. A. kjæmpede han i Italien mod Massena, ilede, efterat den østerrigske Hær under Mack havde kapituleret ved Ulm, de truede østerrigske Arvelande til Hjelp og udførte et mesterligt Tilbagetog fra Etsch's venstre Bred til Kroatien. Efter Freden i Presburg blev han den østerrigske Hærs Generalissimus og gav den en ny Organisation. 1809 rykkede han med Hovedhæren ind i Baiern, men maatte efter en langvarig og heftig Kamp med hele den franske Hær under Napoleons egen Kommando trække sig tilbage; 21de—22de Mai seirede han ved Aspern og Eslingen, men tabte 5te—6te Juli det afgjørende Slag ved Wagram og trak sig derpaa tilbage til Znaim. Efter Freden i Wien 1809 nedlagde han sine Embeder og levede siden i Teschen og Wien. — Han var Østerriges mest fremragende Feltherre paa sin Tid og vandt ogsaa et agtet Navn som militær Forfatter.

Karl Edvard Stuart, sædvanlig kaldt „Prætendenten", Sønnesøn af den engelske Konge Jakob den anden, f. 1721, d. 1788, fik en mangelfuld Opdragelse, men nærede alle sin Slægts Pretensioner. 1744 skulde han med Understøttelse af Ludvig den femtende gjøre en Landgang i England, men hans Transportflaade ødelagdes af Storm; han reiste nu paa et mindre Fartøi til Skotland, hvor han vandt stor Tilslutning blandt Høilænderne, holdt Indtog i Edinburgh og slog Englænderne ved Prestonpans. Efter et Indfald i England, hvorfra han dog maatte trække sig tilbage, slog han en anden engelsk Armé ved Falkirk, men blev selv 1746 slagen totalt ved Culloden af Hertugen af Cumberland. Han flygtede nu til Frankrige, som han maatte forlade igjen 1748; siden opholdt han sig paa forskjellige Steder, efter 1766 i Rom.

Karl Fredrik August Vilhelm, Hertug af Brunsvig, f. 1804, d. 1873, efterfulgte 1815 sin Fader, Hertug Fredrik Vilhelm, og stod under Formynderskab af Georg den fjerde af England, indtil han selv tiltraadte Regjeringen 1823. Han var havesyg, vilkaarlig og tyrannisk og fordreves ved en Opstand 1830, hvorefter han af det tyske Forbund erklæredes for udygtig til at regjere og levede senere mest i Paris.

Karl den femte, Leopold, Hertug af Lothringen, f. 1643, d. 1690, blev sammen med sin Farbroder, Hertug Karl den fjerde, hvis Efterfølger han skulde være, fordreven af Franskmændene 1669 og traadte nu i østerrigsk Krigstjeneste, hvor han udmærkede sig mod Franskmændene 1676 og mod Tyrkerne 1683—88; 1689 kommanderede han atter østerrigske Tropper mod Franskmændene og erobrede Mainz og Bonn. Hans Ønske om at blive Konge i Polen blev ligesaa forgjeves som hans Bestræbelser for at faa Lothringen tilbage.

Karl Martel, Major domus i det frankiske Rige, f. ca. 690, d. 741, var Søn af Pipin af Heristal og blev efter Faderens Død 714 holdt fangen i Köln af sin Stedmoder Plektrude, som søgte at hævde Magten for sin Sønnesøn Theudoald. Et Parti blandt Neustrierne reiste sig imidlertid mod denne, valgte Raganfred til Major domus og senere Chilperich den anden til Konge. De forenede sig med Frieserne, angreb Austrasierne og trængte frem mod Köln, men formaaedes af Plektrude til at trække sig tilbage og blev paa Tilbagetoget slagne af Karl Martel, som imidlertid var undsluppen af Fængslet og var bleven valgt til de austrasiske Frankers Hertug. Plektrude maatte nu aabne ham Kölns Porte; han satte Chlotar den fjerde paa Tronen, slog Chilperich og tvang ham til at flygte, men forsonede sig med ham efter Chlotars Død s. A. (719) og blev ogsaa af ham anerkjendt som Major domus. Denne Værdighed beholdt han ogsaa efter Chilperichs Død 720 og Theoderich den fjerdes Tronbestigelse. I Begyndelsen var han mest optagen af Feltog mod de frafaldne Alemanner og Baiere samt mod Sachserne; senere kaldtes han af Hertug Eudo af Aquitanien til Hjelp mod Araberne, som fra det vestgotiske Septimanien havde udbredt sig over

Aquitanien, indtaget Bordeaux og trængt frem til Loire, hvor de truede Tours. 732 slog Karl dem mellem Tours og Poitiers og tvang dem paa Flugt. 737 trængte de imidlertid igjen frem, denne Gang i Burgund, og nærmede sig Lyon, men blev 738 slaaede tilbage af Karl; denne kunde vistnok ikke erobre det af dem besatte Narbonne, men slog den Hær, som skulde bringe Byens arabiske Garnison Undsætning. Efter Theoderichs Død 735 lod Karl Kongetronen staa ledig; da han døde, stod han i Underhandlinger med Pave Gregor den tredie om at hjelpe denne mod Longobarderkongen Luitprand.

Karl den store, frankisk Konge og romersk Keiser, f. 742, d. 814, var Søn af Pipin den lille og Sønnesøn af Karl Martel. Han blev allerede 754 af Paven salvet til Konge sammen med sin Broder Karloman og tiltraadte tilligemed denne Regjeringen ved Faderens Død 768. Efter 769 at have undertrykt en Opstand i Aquitanien blev han ved Karlomans Død 771 Enehersker. For at sikre Rigets Grændser og udbrede Kristendommen besluttede han at begynde Krig med Sachserne og trængte frem til Weser, men blev derpaa kaldt til Hjelp af Pave Hadrian den første mod Longobarderkongen Desiderius. Denne havde Karl, som havde ægtet hans Datter, men forskudt hende; han krævede nu, at Paven skulde krone Karlomans to Sønner, som var flygtet til ham, og da Paven ikke vilde gjøre dette, faldt han ind i de pavelige Lande og herjede dem. Karl drog 773 med to Hære over Store St. Bernhard og Mont Cenis til Italien og indtog 774 Pavia, hvorved Longobarderrigets Selvstændighed tilintetgjordes. Desiderius blev fangen og døde som Munk; de longobardiske Hertuger hyldede Karl som Konge, og han bekræftede Paven i Besiddelsen af det af Pipin den lille skjænkede Exarkhat. Derpaa drog han hjem og fortsatte Krigen mod Sachserne, slog dem 775, men maatte 776 igjen gaa til Italien for at dæmpe en Opstand i Friuli. Efter sin Tilbagekomst beseirede han endnu en Gang Sachserne, af hvilke de fleste valgte ham til sin Overherre paa en Forsamling i Paderborn 777. Hid kom ogsaa arabiske Fyrster fra Spanien for at bede Karl om Hjelp mod den omaijadiske Khalif Abd-ur-Rahmân i Cordova; Karl gik 778 til Spanien og indlemmede Landet mellem Pyrenæerne og Ebro i Frankrige. Paa Tilbageveien fandt det berømte Slag i Passet Roncesvalles (s. d.) Sted. Imidlertid havde Sachserne gjort Oprør og var trængte frem til Rhinen ligeoverfor Köln; Karl slog dem og trængte indtil Elben frem i deres Land, hvor han opholdt sig 779—80. 781 gik han til Italien for at lade to af sine Sønner krone af Paven; under hans Fraværelse gjorde Sachserne atter Oprør under Wittekind, som ikke havde mødt i Paderborn 777, men var flygtet til Jylland og nu vendt tilbage. Efterat en frankisk Hær var slagen og tilintetgjort ved Süntel 782 og efterat Karl havde hevnet dette ved paa én Dag at lade henrette 4,500 Sachser, som af sine Landsmænd var udleverede til hank, brød 783 en almindelig Opstand af alle sachsiske Stammer løs. Efter et uafgjørende Slag ved Detmold traf Karl sig tilbage, men seirede derpaa ved Hase og opholdt sig 784—85 blandt Sachserne for at gjenoprette Ro og Orden. Nu indfandt Wittekind og en anden Høvding, Abbio, sig ved hans Hof, lod sig døbe og var siden hans trofaste Vasaller. Omtrent samtidig underkastedes ogsaa Frieserne mellem Ems og Weser; 787 gjorde Hertug Arigo af Benevent et Oprør, som dog snart kuedes. 788 dømtes Hertug Tassilo af Baiern, en Svigersøn af Desiderius, for sit forræderske Forhold af Rigsfyrsterne til Døden, men blev benaadet af Karl og gjort til Munk, hvorefter Hertugdømmet Baiern ophævedes. Karl udvidede nu sit Rige ved heldige Felttog mod Avarerne og trængte 791 frem lige til Raab; medens han 794—98 var beskjeftiget med at undertrykke nye Opstande blandt Sachserne, seirede hans Søn Pipin igjen over Avarerne, erobrede 796 deres Anførers Leir ved Theiss og gjorde et umaadeligt Bytte. 800 gjorde Karl et Tog til Italien for at understøtte Pave Leo den tredie mod de oprørske Romere og straffe disse. Første Juledag s. A. kronedes han i Peterskirken egenhændig af Paven til romersk Keiser; uden derved at vinde nogen Udvidelse af sin Magt opnaaede han ved Keisertitlen en forøget Glans for sit Herredømme. Ved hans Kroning fornyedes det vestromerske Keiserdømme, som derpaa bestod ved Siden af det østromerske, idet Keiserværdigheden var knyttet til Tyskland, indtil 1806. Ifølge enkelte Beretninger tænkte Karl paa ved en Forbindelse med den byzantinske Keiserinde Irene at forene begge de romerske Riger, men Planen gik overstyr, da Irene styrtedes fra Tronen. Hendes Efterfølger Nikeforos var Karls Fiende, men Mikael den første anerkjendte ham som Keiser. Det frankiske Riges Magt i Spanien befæstedes ved Barcelonas Erobring 803 af Ludvig af Aquitanien; allerede 799 var de baleariske Øer indtagne. Imidlertid havde enkelte sachsiske Stammer vedblevet at gjøre Modstand mod den frankiske Magt; men efterat 10,000 sachsiske Familier var bortførte fra Nordalbingien og dette Land var givet til Obotriterne, ophørte al Modstand, idet de sachsiske Høvdinger lod sig døbe og Sachserne blev ligestillede med Frankerne og beholdt sine egne Love. Til Kristendommens Udbredelse og Bevarelse oprettedes under Erkestifterne i Köln og Mainz Bispedømmer i Minden, Osnabrück, Halberstadt, Verden, Bremen, Paderborn, Münster og Hildesheim. Sin sidste Krig førte Karl 809 med en jydsk Konge, Godfred, som havde angrebet Obotriterne; den endte 811 med en Fred, hvorved Eideren bestemtes som Grændse mellem de krigførende Magter. — Karl den store var baade i Krig og Fred en fremragende Fyrste. Som Feltherre udvidede han sit Riges Grændser i høi Grad, og som fredelig Statsmand ordnede han Rigets indre Forhold paa en mønsterværdig Maade. Sine Grændser sikrede han ved Oprettelsen af Marker (Grændselandskaber) under Markgrever og med militær Forfatning; istedenfor de af Folket valgte Hertuger indsatte han Grever som keiserlige Embedsmænd; de indkrævede Skatter, forestod Retspleien og var Anførere for den væbnede Magt hver fra sit Grevskab. 4 Gange om Aaret inspiceredes Greverne af kongelige Udsendinger, som undersøgte deres Embedsførsel. Hver Vaar og Høst holdtes en Rigsdag, hvor de større Lensmænd og Vasaller, Grever og andre Embedsmænd mødte frem for at forhandle om Rigets Anliggender og fatte Lovbestemmelser, som bekræftedes af Keiseren og under Navn af Kapitularier gjaldt som Lov og Regel for Undersaatterne.

Disse Kapitularier indeholder en Række af udførlige Bestemmelser om alle mulige indre Forhold i Riget. Skjønt selv ulærd yndede Karl lærde Mænd og omgav sig med saadanne ved sit Hof (saaledes Alkuin, Eginhard m. fl.); ved talrige Skoler, som han selv ofte inspicerede, sørgede han for Udbredelse af Kundskab og Dannelse. For sine store Egenskaber som Regent nød han megen Anseelse ikke blot i Europa, men ogsaa i Orienten; saaledes sendte Khalifen Harun-al-Rasjid 798 et Gesandtskab med Foræringer til ham. I sit Privatliv var han maadeholden, arbeidsom og retskaffen. Efter sin Død blev han af Pave Paschalis den tredie erklæret for Helgen.

Karl den skaldede, romersk Keiser og Konge i Frankrige (her Karl den første), f. 823, d. 877, var yngste Søn af Ludvig den fromme og Sønnesøn af Karl den store. Ved Forliget i Verdun fik han Neustrien, Aquitanien og den spanske Mark, eller omtrent det nuværende Frankrige; 869 fik han desuden Lothringen og 875 Italien tillige med Keiserværdigheden. Han var uduelig og svag og Adelens Magt tiltog meget under hans Regjering, til stor Skade for Riget.

Karl den tykke, romersk Keiser og Konge i Frankrige (Karl den anden) og Tyskland, f. 839, d. 888, Søn af Ludvig den tyske, delte efter dennes Død 876 Riget med sine ældre Brødre Karloman og Ludvig, hvorved han kun fik Schwaben; ved Karlomans Død 880 arvede han Baiern, Italien og Keiserværdigheden og ved Ludvigs Død 882 Resten af Tyskland. 884 blev han valgt til Konge i Frankrige og forenede saaledes under sit Herredømme Karl den stores gamle Rige med Undtagelse af det nyoprettede Kongerige Burgund og den spanske Mark. Han var imidlertid svag og ude af Stand til at forsvare Riget mod Fienderne; især gjorde Normannerne Fremskridt i Frankrige, og Karl saa sig gjentagne Gange nødt til at tilkjøbe sig Fred af dem for Penge og Provinser. Dette gav Stødet til en Opstand, hvorved han afsattes 887.

Karl den fjerde, tysk Keiser, f. 1316, d. 1378, var Søn af Kong Johan den blinde af Bøhmen og blev opdragen ved det franske Hof. Under Keiser Ludvig af Baiern var han Rigsvikarius i Italien og blev derpaa Markgreve i Mähren. I Krigen mod Keiseren var han derpaa sin Faders Forbundsfælle og deltog ogsaa senere i det luxemburgske Hus's Strid mod Ludvig; endnu medens denne levede blev han paa Pave Clemens den fjerdes Foranstaltning valgt til Modkonge 1346 efter først at have maattet gaa ind paa meget ydmygende Betingelser. S. A. blev han ogsaa, da hans Fader faldt i Slaget ved Crécy, Konge i Bøhmen. Efter Ludvig af Baierns Død lykkedes det ham ikke strax at blive almindelig anerkjendt som tysk Konge, idet en Forsamling af tyske Fyrster først valgte Edvard den tredie af England, derpaa, da denne undslog sig, Markgrev Fredrik af Meissen, som dog heller ikke vilde modtage Valget, og endelig Günther af Schwarzburg til Modkonge. Efter ved List at have bevæget Günthers Parti til at opgive ham og for en Pengesum faaet ham selv til at frasige sig Kongeværdigheden, blev endelig Karl efter Günthers snart paafølgende Død 1349 enstemmig valgt og kronet til tysk Konge. 1354 reiste han til Italien og blev her i Milano kronet til italiensk Konge og 1355 i Rom til Keiser. Han vendte derpaa hurtig tilbage til Tyskland, hvor han udstedte den „gyldne Bulle" (1356), der indeholdt Bestemmelser angaaende Keiservalgene. Paven mistede derved sin Indflydelse paa disse Valg og blev fortørnet, men fik til Erstatning af Karl Ret til at hæve Tiende af alle geistlige Indtægter i Tyskland. Dette vakte igjen Misfornøielse hos Rigsfyrsterne, hvilke dog stilledes tilfreds ved et Forslag af Karl til en Reform af den tyske Geistlighed; men skræmt af Pavens Trusler underkastede han sig og bekræftede alle Geistlighedens Friheder og dens Uafhængighed af de verdslige Domstole. 1368 gik han paa Pavens Opfordring til Italien med en Hær for at tugte de mægtige og tøileløse Viscontier, som dog bad om Fred og fik den mod Løfte om at betale en større Sum. — Karl var mindre yndet i Tyskland end i sine Arvelande, hvor han førte en klog og kraftig Regjering. Han udvidede sine Besiddelser i ikke ubetydelig Grad, mest ved Kjøb og Giftermaal. Han var en særdeles klog Mand og dertil vel hjemme i sin Tids Videnskab. 1348 stiftede han Universitetet i Prag.

Karl den femte, tysk Keiser og Konge i Spanien (Karl den første), f. 1500, d. 1558, var Søn af Erkehertug Filip af Østerrige og blev opdragen i Nederlandene. Allerede 1506 arvede han ved sin Faders Død Nederlandene og tog 1516, efter sin Bedstefader Ferdinand den katholskes Død, som Konge Regjeringen i Spanien istedenfor sin sindssvage Moder. Dette hans egenmægtige Skridt i Forbindelse med hans Begunstigelse af Nederlandene fremkaldte stor Misfornøielse i Spanien, men hans kloge Minister Ximenes forhindrede ethvert aabent Udbrud af de spanske Stormænds Uvillie. 1519 valgtes han efter sin Farfader Maximilian den førstes Død paa Kurfyrst Fredrik den vises Anbefaling til tysk Keiser, men kunde paa Grund af Forholdene i Spanien først 1520 komme til Aachen for at krones. Den af hans Gesandter undertegnede Valgkapitulation, der i Betragtning af hans store Besiddelser gik ud paa at indskrænke hans Magt, undertegnede han uden Betænkning, men ogsaa uden senere at binde sig strengt til den. — Paa den Tid, da han besteg Keisertronen, var hele Tyskland sat i Bevægelse paa Grund af Luthers Reformation. De Uenigheder, som Religionsspørgsmaaleae havde fremkaldt, skulde bilægges paa en Rigsdag, som 1521 sammenkaldtes i Worms, og hvortil der samlede sig en overordentlig stor Mængde Mennesker. Luther mødte selv og forsvarede sin Sag, men da han ikke vilde tilbagekalde sin Lære, erklærede Keiseren ham i Rigets Acht, hvorefter Karl 1522 over Nederlandene og England vendte tilbage til Spanien for at undertrykke en Opstand af de kastilianske Byer. Medens han med Held arbeidede paa dette, gjorde Tyrkerne Indfald i Ungarn og erobrede Belgrad; samtidig angreb Franskmændene Navarra og Nederlandene, og den langvarige Krig, som heraf udspandt sig, strakte sig snart ogsaa til Italien. Franskmændene var heldige i Navarra, men uheldige i Nederlandene; et af Karl forsøgt Angreb paa Provence mislykkedes, hvorimod de keiserlige Arméer i Italien gjorde god Fremgang, og Konnetablen Karl af Bourbon gik over til Karls Parti. Efterat den franske Konge Frans den første 1525

var slagen og fangen ved Pavia, kom 1526 en Fred istand i Madrid, hvor Frans paa haarde Betingelser fik sin Frihed igjen. I Tyskland førte Keiserens Broder Ferdinand Regjeringen under hans Fraværelse; de af det schwabiske Forbund fra Ulrich af Würtemberg tagne Lande bragtes i Keiserens Besiddelse og forlenedes sammen med de østerrigske Arvelande til Ferdinand. Bondekrigen blev heldig ført til Ende, og det schwabiske Forbund fornyedes til Hjelp mod Tyrkerne. Reformationen vandt imidlertid stadig mere Terræn. — 1527—29 fik Karl igjen Krig med Frans den første, med hvem Paven og de vigtigste italienske Stater havde forbundet sig. De keiserlige Tropper stormede og indtog Rom; Paven blev fangen, men flygtede og sluttede 1529 Fred i Barcelona, hvorefter der ogsaa s. A. kom Fred istand mellem Karl og Frans i Cambrai („Damefreden"). Karl kom derved i ubestridt Besiddelse af Italien og blev kronet af Paven i Bologna. 1530 drog han derpaa til Tyskland for at gjøre Ende paa Religionsstridighederne og erholde Rigsstændernes Hjelp mod Tyrkerne, som havde herjet Ungarn og 1529 endog beleiret Wien. Men paa Rigsdagen i Augsburg 1530 fremlagde de Fyrster, som havde sluttet sig til Reformationen, sin Troesbekjendelse, hvorpaa Keiseren i Vrede hævede Rigsdagen. De protesterende Fyrsters Sammenslutning til det schmalkaldiske Forbund (1531) og den stedse mere truende Fare fra Tyrkernes Side bevægede Keiseren til 1532 at slutte Religionsfreden i Nürnberg, hvorved Reformationen midlertidig anerkjendtes. Nu deltog ogsaa de protestantiske Fyrster i Felttoget mod Tyrkerne, som blev nødte til at trække sig tilbage; Karl gik derpaa til Italien for med Paven at raadslaa om Indkaldelsen af et Koncilium, hvilket dog ikke kom istand; derefter gjorde han 1535 et Tog til Tunis, hvor han overvandt den tyrkiske Sjørøver Khair-ed-din Barbarossa, befriede 22,000 kristne Slaver og gav Tunis som Len til dets retmæssige Hersker, Mulei-Hassan. 1536 fik Karl for tredie Gang Krig med Frans den første, som ogsaa denne Gang trak det korteste Straa. Krigen endte ved en 1538 i Nizza sluttet Vaabenstilstand paa 10 Aar; men allerede 1542 begyndte en ny Krig, i hvilken Karl ligeledes blev den seirende, og som sluttedes ved Freden i Crespy 1544. Imidlertid havde han i Spanien faaet ophævet den gamle Corteskonstitution (1539) og i Nederlandene dæmpet en i Gent 1540 udbrudt Opstand. — Under Karl den femtes Regjering udvidedes Spaniens Besiddelser i Amerika særdeles meget, bl. a. ved Indtagelsen af Mexiko, Peru og Kalifornien, og de store Rigdomme, som derfra strømmede ind i Keiserens Kasse, bidrog meget til at forsyne ham med Midler til at føre sine Krige. — Efter Freden i Crespy besluttede Karl at ydmyge det schmalkaldiske Forbund, hvis Hovedmænd han, efter at have forbundet sig med Paven, Hertug Moritz af Sachsen og den romerske Konge Ferdinand, erklærede i Rigets Acht. Han overraskede dem og beseirede dem 1547 ved Mühlberg, gav de fra den fangne Kurfyrste Johan Fredrik af Sachsen tagne Lande til Moritz, hvem han ogsaa overdrog at exekvere Achtserklæringen mod Magdeburg, og udstedte derefter paa Rigsdagen i Augsburg det saakaldte Interim. Hans Udtalelser her vakte Anelser om, at han tænkte paa at gjøre hele Tyskland til et i sin Familie arveligt Monarki. Den Utilfredshed, dette fremkaldte, benyttede Moritz af Sachsen til at udføre den Plan, han længe i Stilhed havde næret om at befri Tyskland og Protestantismen; han forbandt sig med Henrik den anden af Frankrige, trængte 1552 med sin Hær frem til Innsbruck, tvang den syge Keiser til Flugt og til s. A. ved Forliget i Passau at tilstaa Protestanterne fuld Religionsfrihed, som 1555 blev bekræftet ved Religionsfreden i Augsburg. Samtidig bemægtigede Henrik den anden sig Metz, Toul og Verdun. Karl kjæmpede med ham i Lothringen og Italien, men uden at opnaa nogen Fordel, og gik derpaa mistvivlende og nedbrudt af legemlige Lidelser til Nederlandene, hvor han i Bryssel 1555 takkede af til Fordel for sin Søn Filip den anden, der nu anerkjendtes som Konge i Spanien, Nederlandene og Italien. De østerrigske Arvelande fik hans Broder Ferdinand, som ogsaa efterfulgte ham paa Keisertronen. Herved deltes det habsburgske Hus i de to Linier: den spanske og den østerrigske. Efter sin Tronfrasigelse reiste han 1556 til Spanien, hvor han tog sit Ophold i Klosteret San Juste i Estremadura og tilbragte de to sidste Aar af sit Liv med Andagtsøvelser og asketisk Bod.

Karl den sjette, tysk Keiser, f. 1685, d. 1740, Søn af Keiser Leopold den første, var opstillet som Prætendent til den spanske Krone efter Karl den andens Død, men Filip af Anjou blev ham foretrukken, og dette gav Anledning til den spanske Arvefølgekrig. 1703 blev Karl i Wien under Navn af Karl den tredie udraabt til spansk Konge, gik 1704 med engelske og hollandske Tropper til Spanien og satte sig fast i Katalonien og Valencia. 1705 indtoges Madrid af Englænderne; Karl begav sig did og blev 1706 udraabt til Konge, men maatte snart trække sig tilbage og residerede i Barcelona, indtil han ved sin Broder Josef den førstes Død 1711 fik de østerrigske Lande og den tyske Keiserkrone. Han fortsatte den spanske Arvefølgekrig, men blev forladt af sine Bundsforvandte og maatte 1714 undertegne Forliget med Frankrige i Rastatt og derved give Afkald paa Spanien mod at beholde Nederlandene, Neapel, Milano og Sardinien. Næste Aar tilbyttede han sig af Hertugen af Savoyen Sicilien for Sardinien og overtog Venedigs Forsvar mod Tyrkerne, over hvem hans Armé under Prins Eugen seirede ved Peterwardein og Belgrad. Ved Freden i Passarovitz 1718 fik han Belgrad, det nordlige Serbien, Temesvar, en Del af Slavonien m. m. En ny Krig med Spanien om de italienske Besiddelser endte Karl ved at forene sig med Frankrige, England og Holland til den saakaldte Kvadrupelalliance. Imidlertid var hans eneste Søn død; for alligevel at sikre sit Afkom Arvefølgen, udstedte han 1713 den pragmatiske Sanktion, ifølge hvilken Kronen skulde være arvelig ogsaa paa Kvindesiden, hvorefter han udnævnte sin Datter Maria Theresia til Tronfølgerske. Denne Anordning blev heftig bestridt af de fleste udenlandske Magter, og det lykkedes ham først sent og med store Opofrelser at faa den anerkjendt. 1735 maatte han, fordi han havde støttet August den tredie under den polske Arvefølgekrig, afstaa Neapel og Sicilien til den spanske Prins Karl; efter en uheldig Krig med Tyrkerne maatte han 1739 opgive det meste af de Fordele,

som han havde vundet ved Freden i Passarovitz. Med ham uddøde den ret nedstigende mandlige Linie af det habsburgske Hus.

Karl den syvende, tysk Keiser og Kurfyrste af Baiern, f. 1697, d. 1745, Søn af Kurfyrste Maximilian Emanuel, kom, da Faderen erklæredes i Rigets Acht, fordi han havde staaet paa Frankriges Side i den spanske Arvefølgekrig, i østerrigsk Fangenskab og opdroges i Østerrige. 1716—18 deltog han som Fører for et Hjelpekorps i Østerriges Krig med Tyrkiet, ægtede 1722 en Datter af Keiser Josef den første og blev 1726 Kurfyrste efter sin Fader. 1732 negtede han at anerkjende den pragmatiske Sanktion og krævede 1740 den østerrigske Arv efter Karl den sjette, fordi han nedstammede fra en Datter af Ferdinand den første og paa Grund af hans Hustrus Herkomst. Han sluttede 1741 Forbund i Nymphenburg med Frankrige og Spanien og begyndte den østerrigske Arvefølgekrig; i Begyndelsen var han ganske heldig, blev hyldet som Bøhmens Konge og valgtes og kronedes 1742 til Keiser. Men snart mistede han ikke alene Bøhmen, men ogsaa Baiern og opholdt sig derpaa, uden at udøve nogen Indflydelse, i Frankfurt, indtil han kort for sin Død kunde vende tilbage til sin tidligere Hovedstad München.

Karl den anden, Hertug af Parma, Søn af Kong Ludvig af Etrurien, f. 1799, var først som Faderens Efterfølger 1803—07 Konge i Etrurien, arvede 1824 efter sin Moder Lucca og 1847 efter Napoleons Enke, Marie Louise, Parma, Piacenza og Guastalla, men forlod 1848 Landet og takkede 1849 af til Fordel for sin Søn. Denne, **Karl den tredie**, f. 1823, førte en tyrannisk Regjering og et udsvævende Liv og blev myrdet 1854.

Karl Albert, Konge af Sardinien, f. 1798, d. 1849, Søn af Prins Karl Emanuel af Savoyen-Carignan, fik en omhyggelig Opdragelse og sluttede sig tidlig til det liberale Parti, som arbeidede for Italiens Enhed. 1821 indsattes han af den fratrædende Kong Viktor Emanuel af Sardinien til Regent under den nye Konge Karl Felix's Fraværelse; han sluttede sig til den da herskende frisindede Bevægelse, indsatte et nyt Ministerium og underskrev en fri Konstitution i Overensstemmelse med den spanske af 1812. Under Trykket af Østerriges Trusler og Karl Felix's Udsagn om, at han skulde miste sin Arveret, saa han sig imidlertid snart nødt til at opgive sine frisindede Bestræbelser og overgav nu Regjeringen til Karl Felix, som snart gjenoprettede Enevoldsmagten. Efter at have opholdt sig en Tid i Florens og Paris gik Karl Albert 1823 som Frivillig i den franske Armé til Spanien, hvorefter han vendte hjem, da hans Familie holdt sig for overbevist om hans Brud med Liberalismen. 1829 blev han Vicekonge paa Sardinien og efterfulgte 1831 Karl Felix paa Tronen. En Tid fortsatte han, for ikke at vække Østerriges Mistanke, sin Forgjængers absolutistiske Politik og forfulgte endog de Liberale, medens han i Hemmelighed rugede over Planer til at gjennemføre Italiens Frihed, Enhed og Selvstændighed. Hans Stilling var paa denne Tid yderst vanskelig, og hans Handlemaade kunde ikke undgaa at tage sig tvetydig ud. Næst efter at bringe Orden i Hæren, Finanserne og Forvaltningen vidste han lidt efter lidt at fjerne dem af sine Raadgivere, som forfegtede den nedarvede Absolutisme, og erstatte dem med mere frisindede Mænd. Først i Slutningen af 1847 var den sidste reaktionære Minister fjernet, og nu fremtraadte Kongen med Løfte om Pressefrihed, Reformer i Retspleien, Oprettelsen af en Nationalgarde og af et Statsraad efter fransk Mønster m. m. Samtidig undertegnedes af Befuldmægtigede fra Sardinien, Toskana og Kirkestaten et Udkast til en italiensk Toldforening, en Forholdsregel, der var en direkte Udfordring til Østerrige. Opmuntret ved Folkets udelte Bifald og den begeistrede Hyldest, som blev ham til Del, gav Karl Albert i Februar 1848 en fri Forfatning og gik næste Maaned Lombarderne til Hjelp under deres Opstand mod Østerrigerne. I Begyndelsen var han heldig, og Lombardiet, Parma og Modena vedtog sin Indlemmelse i Sardinien, men i Juli blev han trods sin heltemodige Tapperhed slagen ved Custozza og maatte efter et nyt Nederlag rømme Milano 4de August. Under den nu indtraadte Vaabenstilstand søgte han at sætte sine Planer igjennem ved Hjelp af Frankriges og Englands Mægling; da dette ikke lykkedes, begyndte han igjen Kampen, men blev i Marts 1849 slagen ved Novara, hvorefter han i Fortvivlelse over det Uheld, som fulgte ham, takkede af til Fordel for sin Søn Viktor Emanuel og begav sig til Portugal, hvor han kort efter døde.

Karl den dristige, Hertug af Burgund, f. 1433, d. 1477, Søn af Hertug Filip den gode, stillede sig 1465 i Spidsen for et Forbund af de franske Stormænd (den saakaldte Ligue du bien public) til Forsvar for Vasallernes Rettigheder ligeoverfor Kronen, slog f. A. Ludvig den ellevte ved Montlhéry og tvang ham i Freden i Conflans til at afstaa Grevskaberne Boulogne, Guines og Ponthieu. 1467 efterfulgte han Faderen som Hertug af Burgund. Han var en mægtig og rig Fyrste, stolt og i høieste Grad ærgjerrig. Han fattede Planen om ved Erobringer at skabe et nyt Kongerige Burgund og skaffede sig først og fremst en stærk staaende Hær, hvorved han blev Gjenstand for sin Lensherre Kongen af Frankriges Mistanke og Frygt. 1468 fandt der en Sammenkomst Sted mellem begge i Peronne; men da Karl her fik vide, at Kongen havde foranstaltet et Oprør mod ham i Lüttich, tog han ham som Fange med til denne By og lod ham være Vidne til den Grusomhed, hvormed han straffede Oprørerne. Efter sin Løsladelse stevnede Kongen Karl for Parlamentet i Paris og lod ham, da han ikke mødte, banlyse samt gjorde Angreb paa Burgund. Karl gjorde Gjengjeld ved at herje Picardie og Normandiet samt ophidse Edvard den fjerde af England til Krig mod Frankrige. Nu kom han ogsaa i Strid med Keiser Fredrik den tredie, som ikke i Overensstemmelse med hans Haab og Ønske havde skaffet ham Kongeværdigheden. Han tog Del i Stridighederne i Kölns Erkestift, men medens han opholdt sig der, stiftedes en Forbindelse mod ham mellem Ludvig den ellevte, Hertug René af Lothringen og Schweizerne. Han anfaldt først Lothringen, som han erobrede 1475, og drog derpaa til Schweiz, hvor han 1476 led totale Nederlag ved Granson og Murten. Nedbøiet over denne Ulykke, hvorved han havde tabt sine bedste Mænd og desuden bl. a. hele sit Artilleri, holdt han sig en Tid i Uvirksomhed og var undertiden Vanvidet nær; men da han fik høre, at Hertugen af Lothringen havde

gjenerobret sit Land, drog han i Slutningen af 1476 ind i Lothringen og beleirede Nancy, hvor han 5te Januar 1477 indlod sig i Slag mod den af Hertug René anførte Hær af Lothringere, Franskmænd og Schweizere. Hans italienske Leietropper under Campobasso gik over til Fienden, og han led et afgjort Nederlag; efter Slaget savnedes han, og et Par Dage efter fandtes hans Lig i en Myr, hvor han var bleven dræbt paa Flugten. Han var den sidste Hertug af Burgund; hans Datter Marie ægtede den senere Keiser Maximilian den første og bragte derved de burgundiske Lande over til det habsburg-østerrigske Fyrstehus.

Karl Vilhelm Ferdinand, Hertug af Brunsvig, f. 1735, d. 1806, udmærkede sig i Syvaarskrigen og vandt sin Morbroder Fredrik den andens Anerkjendelse, efterfulgte 1780 sin Fader i Regjeringen, som han førte med Kraft og Virksomhed, og gjenindsatte 1787 i Spidsen for en preussisk Hær den fordrevne Arvestatholder af Nederlandene. 1792 fik han Overbefalingen over den preussiske og østerrigske Hær og rykkede ind i Champagne, men nødtes til at trække sig tilbage og kjæmpede med vexlende Held indtil 1794, da han nedlagde sin Kommando. 1806 fik han atter Anførselen over den preussiske Hær mod Frankrige, men mistede i Slaget ved Auerstädt s. A. begge Øine og døde som Følge af denne Lemlæstelse.

Karl Emanuel den første, den store, Hertug af Savoyen, f. 1562, d. 1630, var Søn af Hertug Emanuel Philibert, som han efterfulgte 1580. Gift med Filip den andens Datter, stod han i sin Politik paa Spaniens Side og begyndte Krig med Henrik den fjerde om Saluzzo, som han endelig fik 1601, men sluttede sig senere til Frankrige og Venedig mod Spanien; da den første Magt ved Fredsslutningen ganske satte hans Interesser tilside, nærmede han sig atter Spanien. Hans Fordringer paa Montferrat bragte ham i Krig med Franskmændene, som besatte Savoyen, men midt under disse kritiske Forhold ramtes han af en pludselig Død. Han var overordentlig ærgjerrig og foretagsom, men yndede og fremmede ogsaa Kunster og Videnskaber.

Karl Fredrik, Hertug af Holsten-Gottorp, f. 1700, d. 1739, Søn af Hertug Fredrik den fjerde, arvede 1702 ved Faderens Død den gottorpske Del af Hertugdømmerne og stod under Formynderskab af sin Farbroder Kristian August. 1713 bemægtigede Fredrik den fjerde sig hans Lande. 1718 deltog han i sin Morbroder Karl den tolvtes Tog til Norge og i Fredrikshalds Beleiring; ved Freden 1720 fik han kun den hertugelige Del af Holsten tilbage og forlagde nu sin Residens til Kiel. Ved sit Ægteskab med Peter den stores Datter Anna Petrovna blev han Stamfader til det nu regjerende russiske Keiserhus.

Karlberg, Slot udenfor Stockholm, ved en Bugt af Mälaren, med en Krigsskole, som uddanner Officerer for Arméen og Skjærgaardsartilleriet.

Karleby, to Byer i Guvernementet Vasa i Finland, ved den botniske Bugt. — Gammel-Karleby, 15 Mil nordøst for Vasa, har 2,000 Indb., Skibsbyggerier og Trælasthandel. — Ny-Karleby, 10 Mil nordøst for Vasa, har 1,000 Indb.

Karlister, i Frankrige tidligere Navn paa Tilhængerne af Karl den tiende og det ældre bourbonske Dynasti; i Spanien Navn paa Don Karlos's Tilhængere.

Karlos, Don, Infant af Spanien, Søn af Filip den anden i dennes første Ægteskab, f. 1545, d. 1568, blev, da han strax efter Fødselen mistede sin Moder, opdragen af sin Tante, som ved sin altfor store Eftergivenhed nærede hans heftige og egensindige Temperament. Da Faderen efter sin Hjemkomst fra Nederlandene 1559 pludselig begyndte at behandle ham meget strengt, kom det snart til et spendt Forhold mellem Fader og Søn, hvilket udviklede sig til et virkeligt Had. 1560 blev Don Karlos af Kastiliens Stænder hyldet som Tronarving, og 1561 begyndte han sammen med sin Onkel Don Juan d'Austria og sin Fætter Alexander Farnese at studere ved Alkalas Universitet. 1562 paadrog han sig ved et Fald en livsfarlig Sygdom, som førte til en forbigaaende Forsoning mellem ham og Faderen, og han fik 1564 Sæde i Statsraadet; men det gode Forhold varede ikke længe. Don Karlos var en Modstander af Faderens strenge Katholicisme og Absolutisme, og da Filip fremfor alt vilde, at hans Ideer skulde gaa i Arv paa Tronen, omgikkes han allerede nu med Planen til at udelukke Don Karlos fra Tronfølgen. En anden Grund til Faderens Had har man søgt i et utilladeligt Forhold mellem Don Karlos og hans Stedmoder, Filips tredie Gemalinde; men dette er uhistorisk. Katastrofen brød løs, da Filip under Oprøret i Nederlandene 1567 negtede at sende Sønnen did som Statholder, en Post, som Karlos allerede længe havde havt Løfte om og ønsket at faa. Alba blev udnævnt, og Kongens Løfte om snart selv at ville tage Karlos med til Nederlandene formaaede ikke at forsone ham. Kjed af Faderens Mistro og frygtende for Anslag mod sin Person søgte Karlos forgjeves at faa Juan d'Austria til at flygte med ham; han traf nu Forberedelser til at flygte alene, men Faderen fik det at vide og fængslede ham i Januar 1568 i egen Person i Spidsen for sine Fortrolige. Der blev nedsat en Undersøgelseskommission for at træffe Bestemmelse om Don Karlos's Udelukkelse fra Tronfølgen; Filip og hans Venner lod udsprede, at Karlos var vanvittig og uduelig til at regjere. Snart begyndte det ogsaa at fortælles, at han var bleven syg i Fængslet, siden, at Sygdommen forværredes, og endelig at han var død (Juni 1568). Om hans Død blev fremskyndt af hans Modstandere, kan ikke afgjøres, skjønt adskilligt taler derfor. Hans Død vakte stor Sorg i Spanien, og han blev Helten i mange Folkeviser. Flere Digtere har behandlet hans Skjebne i Tragedier, saaledes Schiller, som dog her som overalt har taget sig vel store Friheder ligeoverfor den historiske Virkelighed.

Karlos, Don Maria Josef Isidor, spansk Tronprætendent, Søn af Karl den fjerde, f. 1788, d. 1855, maatte 1808 sammen med sin ældre Broder, Ferdinand den syvende paa Napoleons Befaling frasige sig Tronfølgen og blev indtil 1814 sammen med Broderen holdt i Fængsel. Da Ferdinands Ægteskab senere længe forblev barnløst, aabnede der sig for Don Karlos Udsigt til Tronfølgen, og han blev efter Indførelsen af Konstitutionen af 1820 Gjenstand for det Partis Forhaabninger, som ønskede Absolutismens Gjenindførelse. Men hans Modstandere bevægede Ferdinand, som var

bleven Enkemand for anden Gang, til at indgaa et nyt Ægteskab, hvorhos en eventuel Datter af dette Ægteskab sikredes Tronfølgen ved Promulgation af den pragmatiske Sanktion af 1829, der ophævede den saliske Lov. 1830 fødtes der Kongen en Datter, Maria Isabella, og nu var Don Karlos's Forhaabninger tilintetgjorte; hans Parti bevægede vel Ferdinand til 1832 under en Sygdom at gjenindføre den saliske Lov, som han imidlertid strax efter at være bleven frisk igjen atter afskaffede. Paa Grund af Don Karlos's og hans Partis Intriger blev han selv og hans Gemalinde forviste; men da Ferdinand døde 1833, erklærede Karlos sig for Spaniens retmæssige Konge og anerkjendtes som saadan ikke blot af sit Parti, Karlisterne, men ogsaa af Dom Miguel af Portugal. Enkedronningen, som under Datterens Mindreaarighed førte Regjeringen, erklærede ham for Oprører; han blev som Følge af Kvadrupelalliancen mellem Spanien, Portugal, England og Frankrige fordreven fra Portugal, gik 1834 til England, men kom allerede en Maaned senere til Spanien, hvor han fremkaldte en Borgerkrig i de nordlige Provinser. 1839 saa han sig, uduelig som han var, nødt til at ophøre med Krigen og trække sig tilbage til Frankrige. Paa Grund af Splittelse inden sit Parti overdrog han 1845 sin ældste Søn sine formentlige Rettigheder og levede senere i Østerrige under Navn af Greve af Molina. — Hans ældste Søn, **Don Karlos Luis Fernando de Bourbon**, f. 1818, d. 1861, flygtede 1846 med Cabrera til England, hvorfra han søgte at gjøre sine Krav gjeldende ved Manifester. Hans Parti stræbte at bringe ham paa Tronen ved at virke for at faa ham gift med hans Kusine, den unge Dronning Isabella; Planen strandede imidlertid paa det spanske Folks saavelsom paa Englands og Frankriges Modstand. 1849 søgte Don Karlos hemmelig at reise gjennem Frankrige til Spanien, men blev anholdt og bragt tilbage til England. Under Krigen mellem Spanien og Marokko bevægede han Ortega, Generalkapteinen paa de baleariske Øer, til at støtte ham; Ortega landede 1860 med 3,000 Mand ved Tortosa og udraabte Don Karlos til Konge; men Foretagendet mislykkedes, og Karlos samt hans yngste Broder blev fangne og tvungne til at opgive sine Fordringer. De trak sig tilbage til Triest, hvor de begge døde kort efter hinanden. — Den ældre Don Karlos's anden Søn, **Don Juan Karlos Maria Isidor**, f. 1822, optog nu sine afdøde Brødres Krav paa den spanske Trone, men afstod som Følge af den spanske Revolution af 1868 sine Rettigheder til sin Søn **Don Karlos**, Hertug af Madrid, f. 1848. Denne optraadte nu som Prætendent og vakte 1869 Uroligheder, der blev støttede af Geistligheden og det gamle Karlistparti, men snart dæmpedes af Regjeringstropperne. En ny Opstand 1870 løb ligeledes uheldig af. Efter Hertug Amadeo af Aostas Valg til Konge protesterede Don Karlos derimod og blev 1872 slagen af Moriones, hvorefter hans Parti gik ind paa et Forlig. Efter Amadeos Tronfrasigelse og Republikens Proklamation begyndte Don Karlos atter en Ufred, som med vexlende Held fortsattes i de baskiske Provinser indtil 1876. Det sidstnævnte Aar forlod Don Karlos Spanien, bereiste Europa og Amerika og indtraadte 1877 i den russiske Armé i Bulgarien. Senere bosatte han sig i Paris, men blev paa Grund af Demonstrationer mod Spanien efter dette Lands Begjering udvist derfra 1881.

Karlsbad, By og Badested i det nordlige Bøhmen, nær Tepls Udløb i Eger, med ca. 8,000 Indb. Her findes 12 varme Kilder, hvis Temperatur gaar lige op til 60°, og som hører til de kraftigst virkende alkaliske Glaubersaltkilder; desuden findes ogsaa kolde Mineralkilder. Badet besøges aarlig af over 16,000 Gjester. — **Karlsbader-Beslutningerne** kaldes de paa Ministerkongressen i Karlsbad 1819 fattede Beslutninger, som havde til Hensigt at undertrykke den frisindetnationale Bevægelse hos det tyske Folk, og som blev antagne af alle tyske Stater. Der bestemtes Censur paa alle trykte Skrifter under 20 Arks Omfang, Ophævelse af „Burschenschafterne", strengt Tilsyn med Universiteterne og Oprettelsen af en Central-Undersøgelseskommission mod de hemmelige revolutionære Planer. Beslutningerne virkede yderst uheldigt paa Tysklands politiske Udvikling og blev ophævede af Forbundsdagen 1848.

Karlsborg, Fæstning paa Vanäsodden ved Vettern, paabegyndt 1819 og bestemt til Hoveddepot for Landarméens Forraad samt til Samlingsplads for Hæren og Tilflugtssted for Sveriges Bank og Arkiver i Krigstilfælde.

Karlsburg, By og Fæstning i Komitatet Unterweissenburg i Siebenbürgen, ved Floden Maros, med 8,000 Indb. og Vindyrkning.

Karlshamn, By paa Sydkysten af Bleking i Sverige, ved Myeaåens Udløb i Østersjøen, med 6,100 Indb., Havn, Skibsverft og flere Fabrikanlæg samt en Navigationsskole. Den fik Privilegier som Kjøbstad 1665.

Karlskrona, By i Blekings Skjærgaard, anlagt af Karl den ellevte 1680, med Krigshavn, Dokker, Verft, Tøihus og Rustkammer for Flaaden, Verksteder for Forarbeidelse af Flaadens Fornødenheder, god Havn og 17,300 Indb. Her findes ogsaa en høiere Elementærskole, en Styrmandsskole m. m. Havnen forsvares af flere Fæstninger og Kasteller. Indtil 1776 var Byen Sæde for Admiralitetskollegiet.

Karlsruhe, Hovedstad i Storhertugdømmet Baden, paa en Slette, ca. 1 Mil øst for Rhinen, med 43,000 Indb. Byen blev anlagt 1715 og er smukt og regelmæssig bebygget, idet dens Hovedgader gaar straaleformig ud fra Slotspladsen. Den har flere smukke aabne Pladse og Anlæg samt tildels pragtfulde Bygninger, et Muséum, en polytekniskt Skole, en Krigsskole, et Kunstakademi m. m. Det storhertugelige Bibliothek tæller 100,000 Bd. Industrien, især Maskinfabrikationen, er meget betydelig.

Karlstad, By i Vermland i Sverige, ved Klarelvens Udløb i Venern, anlagt af Karl den niende og forsynet med Privilegier 1584, er vel bebygget, har en god Havn, flere Fabrikanlæg, en lærd Skole, en Provincial- og Hypothekbank samt Udførsel af Jern og Trælast. Indbyggerantallet er 6,700. Den er Sæde for Landshøvdingen i Vermlands Län samt for Biskopen i **Karlstads Stift**. Dette omfatter Vermland, Dalsland og en Del af Nerike og deles i 12 Provstier med 44 Pastorater.

Karlstadt, Andreas Rudolf, egentl. **Bodenstein** fra Karlstadt, tysk Reformator, f. 1480

d. 1541, studerede ved flere Universiteter, deriblandt i Rom, kom 1504 til Wittenberg, hvor han virkede som Lærer ved Universitetets filosofiske Fakultet og 1510 blev Professor i Theologi samt Arkidiakon ved Stiftskirken. Han vandt Anerkjendelse for sin Lærdom, Veltalenhed og Disputerfærdighed; allerede før Luther optraadte han for Augustins Lære om Retfærdiggjørelsen, idet han i April 1517 i 152 Theses appellerede fra Kirkefædrenes Udtalelser til Skriften og Fornuften. Senere stillede han sig afgjort paa Luthers Side, men der opstod snart Uenighed mellem dem om flere Punkter, navnlig om Nadverden, i hvilken Karlstadt ligesom Zwingli kun saa et Erindringsmaaltid. Under Luthers Ophold paa Wartburg gjennemførte han egenmægtig og efter sit eget Hoved Reformationen i Wittenberg og Orlamünde; han forkastede alle Billeder i Kirkerne og tilstod hver Menighed udstrakte Rettigheder. Uagtet han ikke tog Del i Münzers og de oprørske Bønders Bestræbelser, blev han dog paa Luthers Foranstaltning afsat fra sine Embeder og forvist fra Sachsen. Efter at have underkastet sig Luthers Betingelser vendte han tilbage 1525, men stillede sig under Nadverdstriden 1528 paa Zwinglis Side og blev atter fordreven, først fra Sachsen, senere fra Ostfriesland. 1530 kom han til Schweiz og var fra 1534 til sin Død Prest og Professor i Theologien i Basel.

Karlsten, Fæstning paa en Klippeø i Bohusläns Skjærgaard, vest for Marstrand, anlagt 1667 og senere ofte udvidet og forstærket, er beregnet paa at rumme en Garnison paa 1,250 Mand og blev tidligere benyttet som Strafarbeidsanstalt for grove Forbrydere. Under Krigene mellem Sverige og Danmark blev den erobret af Gyldenløve 1677 og af Tordenskjold 1719.

Karlsvognen, d. s. s. den store Bjørn (se Bjørn).

Karlsø, Prestegjeld i Tromsø Amt, bestaar af Sognene Karlsø og Helgø.

Karmarsch, Karl, tysk Teknolog, f. 1803, d. 1879, studerede i Wien og var der 1819—23 Assistent ved det polytekniske Institut, kaldtes 1830 til Hannover for at oprette en polyteknisk Skole, som aabnedes 1831, og som han forestod til 1875. 1851 var han Medlem af det hannoverske Førstekammer, hvor han hørte til Oppositionen. Han har konstrueret en Gravérmaskine til Kopiering af Medaljer og andre Reliefarbeider og udgivet en „Haandbog i den mekaniske Teknologi", en „Teknologiens Historie", „Bidrag til Myntvæsenets Teknik" og sammen med Heeren en fortræffelig „Teknisk Ordbog". Desuden har han skrevet i forskjellige Tidsskrifter og indtil 1857 redigeret „Mittheilungen des Gewerbevereins für das Königreich Hannover".

Karmel, et Høidedrag i Palæstina, løber langs Sydranden af Jisre'els Slette og ender, søndenfor Bugten ved Akka eller Acre, i et brat Forbjerg, der er 500 Fod høit. Karmel er fuldt af Huler, dels naturlige, dels kunstige; deres Tal opgives fra 400 til 2,000. Paa den høieste Top, 1,600 Fod over Havet og $1^1/_2$ geografiske Mil fra Forbjerget, foregik Elias's Ofring. Fra 4de Aarh. tjente Karmels Huler til Bolig for talrige Eneboere. En Kirke og et Kloster opførtes 1180. Klosteret tjente til Sygehus for Napoleons Krigere under Acres Beleiring 1799. Da Napoleon over Karmel drog tilbage til Ægypten, kunde han ikke tage de Syge med; de blev myrdede af Kommandanten i Acre, den grusomme Jezzar Pasja, som tillige plyndrede Klosteret og Kirken. — 1821, da Grækernes Frihedskamp var begyndt, sprengte Tyrkerne Klosteret og Kirken i Luften. En af Munkene drog da fra det ene kristne Land til det andet og tiggede Penge sammen for at bygge et Hospits eller Kloster til at huse Fremmede. Omkring 1840 var Klosteret færdigt; dets Munke roses af de Reisende for sin Forekommenhed og sin Omsorg for de Fremmedes Bekvemmelighed.

Karmeliter, en Munkeorden, stiftet af Berthold fra Kalabrien som en Forening af Eremiter paa Bjerget Karmel 1156, fik gjennem sin anden Ordenssuperior, Brocard, Klosterregler, som væsentlig stemte overens med de gamle basilianske, og som 1224 stadfæstedes af Pave Honorius den tredie. Senere fortrængtes de af Saracenerne og flyttede 1238—44 til Europa, hvor de slog sig ned paa Cypern og Sicilien, i Italien, England, Frankrige, Spanien o. fl. Steder. Ordensgeneralen Simon Stock formildede de strenge Ordensregler og gjorde Karmeliterne til Tiggermunke 1247. Slappelsen i de strenge Regler medførte en Splittelse, og der opstod tre uafhængige Grene af Ordenen, de barfodede Karmeliter, Konventualerne og Tertiarierne. Desuden opstod inden Ordenen mange Kongregationer med egne, umiddelbart under Paven staaende Generaler. Da Karmeliterne i Regelen intet nyttigt foretog sig, og da en almindelig Sædernes Fordærvelse snart indsneg sig blandt dem, blev der i de fleste Lande lagt Hindringer iveien for dem, og kun i Spanien og Portugal har de uforstyrret kunnet holde sig til Nutiden. — I Danmark og Sverige havde Karmeliterne Klostre i Katholicismens sidste Tid, hvorimod der ikke findes Spor af, at de nogensinde har havt fast Fod i Norge.

Karmin, et smukt og kostbart rødt Farvestof, som faaes ved at udtrække pulveriseret Kosjenille med kogende Vand og til Udtrækket sætte Alun, hvorefter Karminen afsætter sig paa Bunden af Karret som et yderst fint Pulver. Et bedre Produkt faaes ved at udtrække Kosjenillen med en fortyndet Sodaopløsning. Karmin bruges i Miniatur- og Akvarelmaleriet, til Sminke, til Farvning af Konditorvarer og Sukkertøi samt til et udmærket smukt rødt Blæk, der faaes ved at opløse Karmin i Salmiakspiritus. Paa Grund af sin høie Pris forfalskes den ofte med Lerjord o. lign. — Blaa Karmin ell. Indigokarmin faaes ved at fælde en Indigoopløsning i Svovlsyre med Potaske, Chlorkalium eller Kogsalt; den kommer i Handelen som en Deig eller tørret i Form af Klumper eller Pulver.

Karmøen, en 4 Mil lang og $1^1/_2$ Mil bred Ø i Stavanger Amt, adskilt fra Fastlandet ved det smale Karmsund. Den, der i ældre Tider kaldtes Karmt eller Kørmt, omtales oftere i Historien som Skueplads for mærkelige Begivenheder. — Paa Karmøen ligger Ladestedet Kopervik samt Vigsnæs Kobberverk (s. d.).

Karnak, en arabisk Landsby paa det Sted, hvor Theben, Ægyptens gamle Hovedstad, fordum laa. Her findes storartede Ruiner af det saakaldte Ammonstempel, der var enslags Rigstempel,

hvorpaa de ægyptiske Faraoner byggede i omtrent halvtredie tusen Aar. Her findes Verdens største Søilehal, 102 Meter bred og 51 Meter dyb, hvis Tag hviler paa 134 Søiler, blandt hvilke de 12 midterste er 66 Fod høie og 36 Fod i Omfang. Paa Templets Vægge læses Ægyptens Rigshistorie, idet de indeholder Indskrifter, hvori Kongerne fortæller om sine Bedrifter, blandt disse Sisak, der under Rehabeam erobrede Jerusalem.

Karnallit, et Salt, som findes i den øverste Region af Stensaltleierne ved Stasfurt samt desuden i Galizien, i Persien og paa fl. St., er farveløst eller rødligt af indblandede Jernforbindelser, opløses let i Vand og bestaar af 27 % Chlorkalium, 34 % Chlormagnesium og 39 % Vand; ofte er en Del af dets Kalium erstattet af Natrium. Det er et overordentlig vigtigt Materiale for Udvindingen af Kalisalte.

Karnatik, egentl. Karnâtaka ell. Karnata, d. e. det sorte Land, gammelt Navn for en Landstrækning i det sydlige Forindien, hvis Grændser nu ikke nøiagtig kan angives. Det nuværende Karnatik omfatter den østlige Halvdel af Præsidentskabet Madras.

Karnation, i Malerkunsten Fremstillingen af den menneskelige „Kjødfarve", rettere Hudfarve, altsaa Farven paa alle Figurernes nøgne Partier.

Karneades, græsk Filosof fra Cyrene, levede 214—129 f. Kr. Han blev Aar 155 sammen med Stoikeren Diogenes og Peripatetikeren Kritolaos sendt af Athenienserne som Gesandt til Rom, hvor han vakte stor Opsigt ved den dialektiske Færdighed, hvormed han snart forsvarede, snart angreb den samme Ting. Cato den ældre, som frygtede, at han skulde virke skadelig paa Ungdommen, søgte derfor snarest mulig at faa ham til at forlade Byen. Han efterlod intet skriftligt, og hans Lære kjendes især gjennem Sextus Empiricus's Fremstilling. Han bekjempede ivrig Epikuræernes og Stoikernes Forsøg paa at opstille et utvivlsomt Kriterium paa Sandheden, og bekjendte sig til Arkesilaos's Lære, at Menneskets subjektive Overbevisning kun kunde tillægges en større eller mindre Grad af Sandsynlighed, hvorhos han søgte at bestemme denne Sandsynligheds Grader.

Karneol, en blodrød, kjødrød, rødbrun eller rødagtighvid, sjelden melkehvid Varietet af Khalcedon, som især findes i Arabien, Japan, Sibirien og paa flere Steder i Tyskland. Den bliver ved Glødning mere intensiv rød og slibes til Signeter, Smykkestene o. lign.

Karneval (af lat. Caro, Kjød, og vale, farvel, altsaa „Farvel Kjød!"), i Italien oprindelig Navn paa hele Tiden fra Helligtrekongersdag (6te Januar) til Askeonsdag, i hvilken Tid man morede sig med allehaande Festligheder for paa Forhaand at holde sig skadesløs for den lange paafølgende Fastetid. Snart indskrænkedes dog Tiden til de nærmeste 3—8 Dage umiddelbart før Askeonsdag, og de oprindelige bakkhantiske Forlystelser er i Nutiden indskrænkede til Maskeoptog, Baller o. lign. Kun i Italien, tidligere navnlig i Venedig, nu især i Rom, har Karnevalet uafbrudt vedblevet at feires til vor Tid; i den senere Tid er det ogsaa gjenoptaget i flere andre Lande, men har der i Regelen mere eller mindre tabt sin Karaktér af almindelig Folkeforlystelse.

Karnis, et arkitektonisk Led, hvis Profil omtrent har Form af et S, og som benyttes i Søilefodstykker, Gesimser o. lign.

Karolina, to af de Forenede Stater i Nordamerika, se Art. Nord-Karolina og Syd-Karolina.

Karoline Mathilde, dansk Dronning, Søster af Georg den tredie af England, f. 1751, d. 1775, blev 1766 gift med sin Fætter Kristian den syvende. Ved Hoffet herskede den Gang en yderst letfærdig Tone, som befordredes af den liderlige Konge; ogsaa Dronningen blev dragen med ind i den almindelige Usædelighed, og hendes intime Forhold til Struensee gjorde, at hun blev indviklet i dennes Fald. Ved Katastrofen den 17de Januar 1772 førtes hun med sin lille Datter til Kronborg og derfra, efterat hendes Ægteskab med Kongen ved Dom af en nedsat Kommission var hævet, til Hannover, hvor hun tilbragte sine tre sidste Leveaar paa Slottet i Celle.

Karolinenthal, By i Bøhmen, i Øst for Prag, var tidligere en af dennes Forstæder; den ligger mellem Moldau og Ziskabjerget og har 13,500 Indb.

Karolinerne, en Samling af 48 adskilte Øgrupper med tilsammen ca. 500 Smaaøer i det Stille Hav, mellem Marianerne og Ny-Guinea, mellem 3° og 11° n. B. og mellem 148° og 181° ø. L. Kun 4 af Øerne er større end en Kv.mil, og alles samlede Fladeindhold beløber sig til ca. 35 Kv.mil. De fleste er lave Koraløer, kun de største er bjergfulde og hæver sig til henimod 3,000 Fod over Havet. De er skovbevoxede og frugtbare paa tropiske Planter, men Orkaner ødelægger ofte Afgrøden. Af Pattedyr findes kun Hunde, Rotter og Flagermus. Indbyggerne, ca. 19,000 i Antal, er kraftige, men fredelige, tildels ikke lidet kunstfærdige og navnlig gode Sjøfolk; de staar under mange indfødte Smaahøvdinger. Spanske og amerikanske Missionærer virker blandt dem. — Karolinerne er opdagede til forskjellige Tider og af forskjellige Nationer, de første (vestligste) allerede i Midten af det 16de Aarh., men de fleste først i det 19de. Spanierne regner dem til sine Besiddelser, men holder dem ikke besatte.

Karolinger, Medlemmerne af Karl den stores Familie, navnlig det dertil hørende andet frankiske Dynasti. Som Slægtens Stamfader ansees Biskop Arnulf af Metz (d. 631); hans Søn Ansegisl blev gift med en Datter af Pipin den gamle, Majordomus i Austrasien, og deres Søn Pipin af Heristal blev efter Slaget ved Testri Majordomus i hele det frankiske Rige. Fra nu af var Merovingerne kun Skyggekonger og Majordomus den egentlige Hersker. Efter Pipins Død 714 fulgte hans uægte Søn Karl Martel (s. d.) ham som Majordomus. Han efterlod to Sønner, Karlman og Pipin den lille, som delte Riget mellem sig og satte Childerich den tredie paa Tronen. Fra 747 var Pipin Enehersker, da Broderen gik i Kloster, og stødte 752 den sidste af Merovingerne fra Tronen, hvorpaa han lod sig krone som fransk Konge. Han efterfulgtes af sin Søn Karl den store (s. d.), som 800 blev kronet til Keiser og var den mest fremragende af sin Slægt. Om de øvrige Karolinger se Art. Frankrige. Slægten uddøde med Otto af Nedrelothringen 1003.

Karotter, fast sammenpressede Bundter af tørrede og afribbede Tobaksblade, bestemte til at males til Snus.

Karpaterne, Bjergkjede i det østlige Mellemeuropa, omgiver i en Halvcirkel Ungarn og Siebenbürgen i Nord, Øst og Syd. De falder i tre Hoveddele, det karpatisk-ungarske Høiland (de egentlige Karpater), hvortil hører det høie Tatra, i Nordvest, det karpatiske „Waldgebirge" i Midten og det siebenbürgiske Høiland i Sydost. Karpaternes Længdeudstrækning fra Nordvest mod Sydost er 110 Mil. De egentlige Karpater og Waldgebirge er høiest og bestaar af større Masser eller Grupper; det siebenbürgiske Høiland er lavere og mere kjedeformet. I de egentlige Karpater er den høieste Top, Gerlsdorfer Spitze i Gruppen Tatra, 8,380 Fod høi; Waldgebirges Middelhøide er ca. 3,400 Fod og den høieste Top, Czernahora, 6,500 Fod; det siebenbürgiske Høiland, hvis Sydrand ogsaa kaldes de transsylvanske Alper, hæver sig til henimod 8,000 Fod. Karpaterne er rige paa Mineralier (Guld, Sølv, Kobber, Jern, Salt) og Skov (mest Bøg og Naaletræer); paa deres Sydskraaning vorer fortrinlig Vin, ligesom der findes flere Badesteder.

Karpe (Cyprinus), Slægt af de blødfinnede Fiske, udmærker sig ved fuldstændig tandløse Kjæver, men har Tænder paa de nedre Svælgben, et sammentrykt, storskjællet Legeme, lang Rygfinne med en tagget Pig foran dens første Straale og Skjægtraade under Munden. Alle Karper lever i Ferskvand. Den almindelige Karpe (C. Carpio) har fire Skjægtraade, er oventil olivenbrun og paa Siderne gulagtig, bliver et Par Alen lang og indtil 40 Pund tung og kan leve i over 200 Aar. Den er fra Sydeuropa forplantet til alle Europas Lande samt til Amerika og skattes høit for sit fortræffelige Kjød; den holdes dels i Damme, dels i Indsjøer og stillerindende Elve. Den er overordentlig frugtbar og saa seiglivet, at den i dagevis kan holdes levende i vaad Mose; den lever af Plantedele, Orme og Insektlarver og kan blive meget tam. En næsten nøgen Afart med tre Rækker af store Skjæl er Speilkarpen eller Karpekongen. — Til Karpefamilien (Cyprinoidei) hører ogsaa Guldfisken, Karudsen, Brasenen, Murten, Gorkimen m. fl. Ferskvandsfiske.

Karpentariabugten, Havbugt paa Nordsiden af det australiske Fastland, mellem 10° 40′ og 17° 30′ s. B. og mellem 155° og 159° ø. L., er 93 Mil lang og ved sin Munding, mellem Kap York og Kap Arnhem, 60 Mil bred. Mod Syd og Øst er Kysten flad med Grunde foran, mod Vest høi og klippefuld og rig paa Havne. I Bugten udmunder blandt flere Floder Mitchell, Flinders og Albert; af dens Øer mærkes Bentinck-, Wellesley- og Edward Pellews-Øerne samt den store Groote Eiland.

Karpinski, Franciszek, polsk Digter, f. 1741, d. 1825, uddannede sig i Jesuiterskoler i Lemberg, levede derpaa i Wien og som Godsforpagter i Galizien, blev 1783 Sekretær hos Fyrst Adam Czartoryiski og levede derpaa en Tid som Opdrager i fyrstelige Huse. Kjed af dette Liv fik han 1791 to Statsgodser i Litauen til Eiendom paa 50 Aar og levede nu Resten af sin Tid her, tilbagetrukken fra Verden og elsket som en Fader af sine Undergivne. Han har foruden flere Prosaskrifter og en Oversættelse af Davids Salmer udgivet Idyller, en Tragedie „Judyta" og mange Sange, som ved sin simple og hjertelige Tone er blevne meget populære.

Karpokrates ell. **Karpokras**, græsk Gnostiker, levede i Alexandria under Hadrians Regjering. Han stiftede Karpokratianernes Sekt, som søgte at forbinde de religionsfilosofiske Bestræbelser i den kristelige Gnosis med Platonismen og søgte den sande Religion i at hæve sig over Mængdens Overtro og de selskabelige Love og ad Kontemplationens Vei forene sig med den høieste Guddom („Monas"). Derfor lærte ogsaa Partiet, at man frit kunde hengive sig til alle kjødelige Lyster, da dette for den sande Gnostiker var noget aldeles ligegyldigt, som ingen Indflydelse havde paa det indre Liv. For Karpokrates's Søn, Epifanes, opreiste Sekten efter hans Død et Tempel paa Kefalonia. Partiet bestod til ud i det 6te Aarh.

Karr, Jean Baptiste Alphonse, fransk Romanforfatter, f. 1808, besøgte i Paris Collège Bourbon, hvor han en Tid var ansat som Underlærer, og indtraadte derpaa som Medarbeider i „Figaro". 1832 udgav han sin første Roman, „Under Lindene", som gjorde overordentlig Lykke ved sin tiltrækkende Forening af Satire og Følelse, skarp Tænkning og Lune. Derpaa fulgte „En Time for sent" (1833), „Fredag Aften" (1835), „Den korteste Vei" (1836), „Géneviève" (1838) og „Clotilde" (1839). Sidstnævnte Aar blev han Hovedredaktør af „Figaro" og begyndte samtidig at udgive de satiriske Maanedshefter „Guêpes" („Hvepsene"), som vakte megen Opsigt og Forbitrelse ved den giftige Skarphed, hvormed han deri blottede og latterliggjorde Tidens Skrøbeligheder. En Dame gjorde endog i den Anledning et Mordattentat paa ham. Samtidig vedblev han at forfatte Romaner, bl. a. „Hortense" (1842), „Agathe og Cecilie" (1853) og „Fort en thème" (1855), hvorhos han udgav flere andre Skrifter, saasom „En Reise omkring i min Have" (1845), „Ved Havbredden" (1854) og „En Haandfuld Sandheder" (1857). I den sidste Tid har han levet i Nizza, beskjeftiget med Blomsterdyrkning og Blomsterhandel, og har i flere Skrifter rettet sin Satire mod den katholske Kirke. Karr er en aandrig Satiriker og skriver en eiendommelig koncis, simpel, men paa Grund af sin Sammentrængthed undertiden næsten dunkel Stil.

Karriere (udt. Kariær), fr., Løbebane; Fart i fuldt Løb. — Gjøre Karriere, gjøre Lykke paa den Bane, man har slaaet ind paa.

Karriol, let, tohjulet Vogn.

Karroussel (udt. Karusel), et middelalderligt Ridderspil, der bestod i Væddekampe mellem Kjørende eller Ridende o. lign.; nu bruges Navnet om en Række Træheste, Stole o. lign., opstillede i Kreds paa et Gulv, som dreies hurtig om en Axe, og er en yndet Folkeforlystelse paa flere Steder.

Karry (Carry), et skarpt Kryderi i Pulverform, bestaar af en Blanding af spansk Peber, almindelig Peber og andre vegetabilske Stoffer og bruges til Saucer o. lign.

Kars, befæstet By i det russiske Armenien, ved Floden Kars, med 12,000 Indb., er Sæde for en armenisk Biskop. Byen tilhørte indtil 1878 Tyrkerne og var ofte Gjenstand for blodige Kampe mellem dem og Russerne, af hvilke sidste den blev indtagen 1828, 1855 og 1877. Nu tilhører Kars russisk Armenien.

Karschi, By i Khanatet Bokhara i Mellemasien, paa Østsiden af Floden Amu Darja, 20 Mil syd for Byen Bokhara; 25,000 Indb. Byen har et Citadel, en prægtig Basar, 10 Karavanserais og livlig Handel. Her fabrikeres ypperlige Knive og Damascenerklinger.

Karse (Lepidium), Planteslægt af de Korsblomstredes Familie, med hvide Blomster og fra Siden sammentrykte, mest rundagtige, vingede Skulper, som kun har ét Frø i hvert Rum. — Havekarse (L. sativum), hører hjemme i Orienten og Ægypten, men dyrkes i de fleste Lande i flere Varieteter paa Grund af sine skarpsmagende Blade, der i ung Tilstand spises som Salat. — Den bredbladede Karse (L. latifolium), der hører hjemme i Sydeuropa, har en endnu skarpere, brændende og næsten peberagtig Smag og bruges paa samme Maade som den foregaaende. — Den virginske Karse (L. virginicum) fra Amerika benyttes ogsaa paa samme Maade som Havekarsen. — I Norge og forresten næsten i alle Verdensdele vokser den stinkende Karse (L. ruderale), med dobbeltfinnede Rodblade, kun to Støvdragere og en stærk, ubehagelig Lugt. — En paa Sydhavsøerne voxende Art, L. piscidium, bruges af de Indfødte til at bedøve Fisk med og nydes som Middel mod Skjørbug.

Karst, ital. Carso, en ufrugtbar Høislette i det østerrigske Kronland Krain, bestaar for det meste af Kalksten og har Bjergtoppe paa indtil 4,300 Fods Høide.

Kart, en plan Tegning af Jordoverfladen eller en Del af den. Man skjelner mellem Landkarter og Sjøkarter; de første inddeles igjen i topografiske og geografiske eller egentlige Landkarter. De topografiske Karter fremstiller en forholdsvis mindre Del af Jordoverfladen og viser alle de Gjenstande, som forekommer paa denne (Gaarde eller Huse, Veie, Gjerder, Skov osv.) samt Høideforholdene; alt betegnes saavidt muligt med sin Grundplan. De egentlige Landkarter, som er i langt mindre Maalestok og saaledes paa et ligestort Rum fremstiller langt større Dele af Jordoverfladen, kan ikke fremstille Gjenstandene med deres virkelige Grundrids, men maa benytte visse fastslaaede Tegn. Den Maalestok, hvori et Kart kan tegnes, er yderst forskjellig; man har Specialkarter over enkelte Lande eller Landsdele, General- eller Oversigtskarter over f. Ex. hele Verdensdele og Planiglobier over hele Jordoverfladen. Til forskjellig Brug tegnes ogsaa Karterne forskjellig, forsaavidt som man tager Hovedhensyn til specielle Gjenstande eller Forhold, der er af Vigtighed for Øiemedet; man har saaledes orografiske Karter, der anskueliggjør Fjeldforholdene, hydrografiske Karter over Vandsystemerne, geologiske, ethnografiske, zoologiske, botaniske, statistiske Karter osv. Reisekarter fremstiller hovedsagelig Veie, Jernbaner, Dampskibsruter o. lign. En systematisk Samling af Karter kaldes et Atlas. — Sjøkarterne fremstiller Jordens Have eller Dele deraf og er hovedsagelig bestemte til Brug ved Skibsfarten. De fremstiller Klipper, Skjær, Banker o. lign., giver et Billede af Dybdeforholdene ved Linier (Isobather), der trækkes gjennem de Punkter, hvor Dybden er lige stor, viser endvidere Strømmene, ved Ankerpladsene undertiden Grundens Beskaffenhed, Fyrskibe og andre Mærker samt af Kysten foruden dens Profil alt det, der kan tjene som Veiledning for de Sjøfarende, saaledes let kjendelige Fjeldtoppe, Fyr, Taarne, Rednings- og Lodsstationer m. m. Af de nævnte Mærker, som Fjelde og Taarne, undertiden af større Kyststrækninger, pleier skizzemæssig udførte Tegninger at anbringes i Randen af Kartet. — De tre Hovedvanskeligheder ved Karttegningen (Kartografien) bestaar i Jordens sfæroidiske Form, medens Kartet skal være plant, i Høideforskjellen paa Jordens Overflade og i Nødvendigheden af at formindske Tegningen af alle Gjenstande i høi Grad. Vanskeligheden ved at fremstille den hvælvede Jordoverflade søges overvunden ved Projektionen (s. d.). Af denne gives der forskjellige Arter, som tildels anvendes hver til sit specielle Slags Karter. Sjøkarter pleier at benytte den Mercatorske Projektion; til Fremstilling af ækvatoriale Egne benyttes mest den ældre Flamsteedske Projektion, for Dele af Jorden, der indtager mindre end Halvdelen af en Halvkugle, de l'Isles Kegleprojektion, for større Dele af en Halvkugle den Bonneske eller modificerede Kegleprojektion. Endnu større Vanskeligheder frembød fra først af Opgaven at bringe Høideforholdene til anskuelig Fremstilling; man forsøgte sig i forskjellige Methoder, men først i forrige Aarhundrede lykkedes det at opnaa mere tilfredsstillende Resultater (se Situationstegning). — Karterne mangfoldiggjordes tidligere væsentlig gjennem Kobberstik; i den nyere Tid har man ogsaa anvendt Lithografi og Heliografi, ligesom Karter undtagelsesvis skjæres i Træ eller stikkes i Tin. De nyere Farvetrykmethoder har faaet god Anvendelse ved Mangfoldiggjørelsen af Karter. En egen Slags Karter, som er opkomne i den nyere Tid, er Reliefkarter, hvor Fremstillingen ikke sker paa en plan Flade, men i et Relief, som skal søge at vise Høideforholdene osv. og som fremstilles af presset Papiermaché eller et lignende Materiale. — Kartografiens Historie hænger paa det nøieste sammen med Geografiens (s. d.). I den græske Oldtid siges Anaximander fra Milet (d. 547 f. Kr.) og andre at have forsøgt at tegne Billeder af den da bekjendte Verden paa Metalplader; senere tegnede Dikaiarkhos (ca. 300 f. Kr.) de Kystmaalinger, som han anstillede; Hipparkhos indførte for saadanne Fremstillinger den stereografiske Projektion, og Marinos fra Tyros anviste først alle vigtigere Punkter en bestemt Længde- og Bredebeliggenhed. Ptolemæos anvendte Geometrien paa Karttegningen, og Agathodæmon tegnede Karter til hans Geografi (ca. 400 e. Kr.). En mærkelig Prøve paa et romersk Landkart er opbevaret i „Tabula Peutingeriana“, der fremstiller Veiene i det meste af det vestromerske Rige. I Middelalderen var det navnlig Araberne, som tegnede Karter; i det 14de og 15de Aarh. udmærkede dog ogsaa de italienske Sjøfartsstater, navnlig Venedig, sig i denne Kunst, i Begyndelsen af det 16de Aarh. Portugiserne og Spanierne, i den sidste Halvdel af Aarhundredet Tyskerne og i det 17de Aarh. Hollænderne. Blandt de Mænd, som indlagde sig mere fremragende Fortjenester af Kartvæsenet i denne Tid, kan nævnes Behaim (s. d.) og Mercator (s. d.). I Begyndelsen af det 18de Aarh. begyndte først Franskmændene at indføre væsentlige Forbedringer i Kartografien; efter dem fulgte Tyskerne og Englænderne, og i Aarhundre-

dets Slutning skete navnlig store Fremskridt, der er blevne fortsatte i dette Aarhundrede ved Forbedring af Methoderne, Optagelsen af flere og mere forskjelligartede Karter osv. Af den nyere Tids mest bekjendte Karttegnere kan nævnes Cassini, Homann, D'Anville og i den nyeste Tid Tyskerne Stieler, Kiepert, Sydow m. fl.

Kartagena (Cartagena, udt. Kartachena), stærkt befæstet By i den spanske Provins Murcia, ved et med Middelhavet i Forbindelse staaende Bassin, der danner en ypperlig Havn, har 55,000 Indb., er smukt bebygget, har en Navigationsskole, Fabrikation af Skibsartikler og livlig Handel. Den er en af de spanske Krigshavne. Byen skriver sig allerede fra Oldtiden, da den under Navn af Ny-Karthago anlagdes af Karthagenienseren Hasdrubal 228 f. Kr.

Kartel, skriftlig Udfordring til en Duel; Traktat mellem krigførende Magter om, hvorledes de under Krigen vil forholde sig mod hverandre, f. Ex. med Hensyn til Postforsendelsen, til Krigsfangernes Udløsning osv.; ogsaa i det hele taget en Overenskomst mellem Stater angaaende militære Sager.

Karthago, gr. Karkhedon, i Oldtiden en berømt By paa Nordkysten af Afrika, laa i Nærheden af det nuværende Tunis paa en Landtunge, som strækker sig ud i en liden Bugt af Middelhavet. Ifølge de gamle Sagn skulde den være grundet i det 9de Aarh. f. Kr. af den tyriske Kongedatter Dido, som drog hid med et Følge af Fønikere og kjøbte den Landstrækning, hvor Byen blev bygget. Byens ældste Del var Byrsa, den senere Borg. Mod Landsiden var den omgiven af en tredobbelt, mod Havnen, af hvilken den inderste Del var bestemt for Krigsskibe, den yderste for Handelsskibe, af en enkelt Mur. Byens Indbyggerantal angives henimod Slutningen af dens Existens til 700,000. Det Landomraade, som Karthago underlagde sig i Libyen, dels ved Erobring, dels ved Tilslutning af gamle fønikiske Kolonier (Utica, Hadrumetum m. fl.), strakte sig paa den Tid, da det havde størst Omfang, mod Syd til Tritonsjøen, mod Øst til Cyrene og mod Vest til Grændserne af Numidien samt langs Kysten lige til Atlanterhavet. Allerede i det 6te Aarh. f. Kr. var Karthagerne Herrer paa Sardinien og begyndte der samt paa Sicilien og i Nordafrika at stifte Kolonier. Hanno anlagde Kolonier paa Afrikas Vestkyst og Himilkon bereiste Spaniens og Frankriges Kyster. Fokæerne slog 537 en forenet etruskisk og karthagisk Flaade, men blev dog af Karthagerne nødte til at opgive sin Kolonisation paa Korsika. Allerede 509 skulde Karthagerne ifølge Polybios's dog lidet trolige Beretning have sluttet en Handelstraktat med Romerne, hvilken senere ofte blev fornyet. I det hele taget var Karthagerne allerede paa disse Tider et mægtigt Folk, som særlig udmærkede sig i Handel og Sjøfart. En sammenhængende karthagisk Historie begynder først med det 5te Aarh. f. Kr., da Karthagerne første Gang stødte fiendtlig sammen med Grækerne paa Sicilien. Tyrannen Terillos i Himera var bleven fordreven og kaldte dem nu tilligemed sin Svigersøn Anaxilas i Rhegium til Hjelp. De sendte en mægtig Hær under Hamilkar, som imidlertid 480 ved Himera blev slagen af Gelon og Theron. 409 kaldtes de af Egestæerne til Hjelp mod Selinunt; Hamilkars Sønnesøn Hannibal ødelagde Selinunt og Himera, Himilkon erobrede Agrigent og Gela, og 405 sluttedes en Fred med Dionysios af Syrakus, ifølge hvilken Karthagerne skulde beholde de af dem erobrede Byer. Men 397 erklærede Dionysios Krig og erobrede Motye; nu kom Himilkon med en mægtig Hær og Flaade, beleirede Syrakus, men nødtes 395 af en i hans Hær udbrudt Pest til at trække sig tilbage. S. A. bragtes Karthagerne for en Tid i en vanskelig Stilling ved, at de undertvungne Libyer gjorde Oprør, hvilket dog snart endte paa Grund af Uenighed og Mangel paa Livsfornødenheder. 383 og 368 førtes atter Krig mellem Karthago og Syrakus, indtil Dionysios's Død 367 befriede Karthagerne for deres farligste Fiende. Under Dionysios den yngres Regjering udbredte de sit Herredømme paa Sicilien, men Timoleon slog dem 340, befriede de undertvungne græske Byer og fastsatte Floden Halykos som Grændse for deres Omraade. Agathokles gjorde 310—07 et Tog til Afrika og bragte derved Karthago i en yderst betrængt Stilling, men hans Søn Arkhagathos forspildte de vundne Fordele, og ved Freden beholdt Karthagerne de Strækninger, som de havde havt før Toget, men maatte betale anselige Krigsomkostninger. Efter Agathokles's Død udbredte de sig igjen paa Sicilien og indskrænkedes kun forbigaaende i sit Herredømme ved Pyrrhos 277—76. Til Romerne havde de hidtil staaet i et venskabeligt Forhold; men med det romerske Herredømmes Udbredelse til Syditalien kunde et Sammenstød ikke længe undgaaes. Det fandt Sted, da Mamertinerne, som havde erobret Messana, kaldte Romerne til Hjelp mod Hieron af Syrakus og hans Forbundsfæller Karthagerne. Krigen (den første puniske Krig) brød ud 264 og førtes med vexlende Held, indtil Hanno 241 blev overvunden af Lutatius Catulus i et Sjøslag ved de ægatiske Øer, hvorved den karthagiske Feltherre Hamilkar Barkas nødtes til at slutte Fred. Ifølge denne skulde Karthagerne rømme Sicilien og i Løbet af 10 Aar betale Rom 3,200 Talenter. Kort efter Freden bragte et Oprør af Leietropperne Karthago Undergangen nær; Romerne bemægtigede sig under den treaarige blodige Krig, i hvilken Karthago endelig blev Herre over Leietropperne, Sardinien og Korsika. Samtidig var der inden den karthagiske Stat Stridigheder mellem Aristokraterne og Demokraterne, i hvilke de sidste gik af med Seiren. Deres Anfører, Hamilkar, drog til Spanien, for her at skabe Karthago en Erstatning for de tabte italienske Øer. Hans Svigersøn Hasdrubal grundede der Ny-Karthago (nu Kartagena) og underkastede sig Landet indtil Ebro. Efterat Hasdrubal var bleven myrdet 221, traadte Hamilkars Søn Hannibal (s. d.) i Spidsen for den karthagiske Hær. Opfyldt af Had og Hevnlyst mod Rom angreb han 219 det med Romerne forbundne Sagunt, og da han negtede at give Romerne Erstatning for dets Indtagelse, udbrød den anden puniske Krig. Hannibal drog over Pyrenæerne, gjennem Gallien og over Alperne til Italien og slog gjentagne Gange Romerne, saaledes ved Cannæ 216, hvor han ganske oprev en romersk Hær paa 80,000 Mand. De italienske Folkeslag gik for en stor Del over til hans Faner, men hans Lykke varede ikke længe; 212 blev han slagen ved Nola af Claudius Marcellus; For-

bundsfællerne vaklede, og fra Hjemmet kom ingen Understøttelse. Romerne erobrede Syrakus og Tarent, og i Spanien kæmpede Hannibals Broder Hasdrubal uheldig mod den unge Publius Cornelius Scipio. Hannibal kaldte Hasdrubal til Hjelp; han kom, men blev slagen ved Metaurus i Italien, og da nu Scipio efter at have gjort sig til Herre i Spanien drog over til Afrika, fik Hannibal Ordre til at komme hjem. 202 slog Scipio Hannibal i det afgjørende Slag ved Zama, og nu sluttedes 201 Fred paa haarde Betingelser for Karthagerne. De maatte opgive Spanien, udlevere sine Krigselefanter samt sine Krigsskibe paa ti nær til Romerne og tillige betale 10,000 Talenter i Løbet af 50 Aar, hvorhos de ikke maatte føre nogen Krig uden Roms Tilladelse. Ikkedestomindre begyndte Karthago snart at hæve sig igjen efter det haarde Slag, og Romerne frygtede for, at det om ikke længe atter kunde blive farligt for deres Magt. I det romerske Senat hævede sig vegtige Røster, især den ældre Catos, som forlangte Karthagos Ødelæggelse, og Karthagernes Modstand mod Masinissas Anmasselser gav snart Paaskud til Krig. Da Karthagerne ikke kunde gaa ind paa Romernes strenge Fordringer, udbrød 149 den tredie puniske Krig, som efter et heltemodigt Forsvar fra de fortvivlede Karthagers Side endte 146 med deres Bys fuldstændige Ødelæggelse under Scipio (den yngre). Den blev jevnet med Jorden, og en Forbandelse udtaltes over Stedet, hvor den havde ligget. — Gajus Gracchus stillede 122 Forslag om paa Karthagos Ruiner at grunde en romersk Koloni; dette kom dog først til Udførelse 44 under Cæsar, hvis Anlæg udvidedes af Keiser Augustus og snart opblomstrede til Afrikas fornemste By udenfor Ægypten. Den blev 439 indtagen af Geiserik og 533 af Belisar; endelig ødelagdes den totalt af Araberne 697. Ved Landsbyen Sidi-Bu-Saïd findes endnu ikke ubetydelige Levninger saavel af den romerske Stad som af det gamle Karthagos Befæstninger. — Om det gamle Karthagos Statsforfatning er ikke meget bekjendt. Det var en aristokratisk Republik med 2 Suffeter i Spidsen, hvilke havde Forsæde i Senatet og undertiden kommanderede Hæren. I Begyndelsen valgtes Feltherrerne af Senatet, senere ogsaa af Folket. Karthagos Landkrigsmagt bestod kun for en liden Del af indfødte karthagiske Borgere; Størsteparten var Libyere samt spanske og galliske Leietropper. Statens Hovedstyrke laa i dens Sjømagt, og paa de puniske Kriges Tid talte Flaaden 300 Skibe. Ogsaa Handelsflaaden var stor, og Karthagerne var i det hele Oldtidens største Handelsfolk. Foruden Sjøhandel drev de uden tvivl ogsaa Karavanehandel. — Religionen synes i alt væsentligt at have været den samme som Fønikernes.

Karton (udt. Kartaang), Blad af stivt Papir, især et saadant, hvorpaa et Billede (Fotografi, Akvarel, Kobberstik o. lign.) opklæbes; ogsaa en større Tegning som Udkast til et Maleri.

Kartov, se Kanon.

Kartäuser (udt. Kartøiser), en Munkeorden, som stiftedes 1086 af den hellige Bruno i Chartreuse (Cartusinum), 2 Mil fra Grenoble. Paa dette øde Sted, der er omgivet af høie Fjelde, slog han sig ned med 6 Ledsagere, opførte Hytter og dannede en Forening af Eneboere, som lignede Kamaldulensernes. Ordenen fik snart en Kirke og dyrkede det øde Land i Chartreuse, men først 1134 fik den strenge Statuter og 1170 meddelte Paven sin Bekræftelse paa disse. Kartäusernes Leveregler var meget strenge; deres Føde skulde blot bestaa i Grønsager og Klidbrød, og endnu i Nutiden er al Kjødspise dem strengt forbudt, medens de mindst én Dag om Ugen kun maa leve af Brød, Salt og Vand. Hver Munk har sin Celle, hvori han ogsaa til dagligdags spiser. Foruden de sædvanlige Munkeløfter aflægger Kartäuserne ogsaa Løfte om Taushed, som kun ved sjeldne Anledninger afbrydes. Lægbrødrene holdes meget strengt og er Ordensbrødrenes Tjenere. Kartäuserne er bekjendte for at være gjestfrie og velgjørende, hvorhos de i Regelen er mere dannede end Tiggermunkene. Deres Dragt er hvid med et Skulderklæde af samme Farve og et Læderbelte; udenfor Klostret bærer de en sort Kappe med Hætte. For nærværende findes de mest i Frankrige. I Norge har de, saavidt man har kunnet finde, ingensinde havt fast Fod.

Karuds (Cyprinus Carassius), Fisk af Karpeslægten, har en fra Siderne sammentrykt Krop, store Skjæl, liden Mund uden Skjægtraade og bliver kun ca. 16 Tommer lang. Af Farve er den oventil mørk olivengrøn eller sortagtig, nedenunder gul. Den forekommer i Ferskvand i Mellem- og Nordeuropa og holdes ofte i Damme for sit velsmagende Kjøds Skyld.

Karve (Carum Carvi), Plante af de Skjermblomstredes Familie, har 1—1½ Fod høi, glat, stribet Stilk, dobbeltfinnede Blade med fjerdelte Smaablade, utydeligt Bæger og hvide eller rødlige Kroner. Frugten er aflang, med ophøiede, butte Ribber. Den voxer hyppig paa Enge overalt i Norge og dyrkes ogsaa som Haveplante for Frøets Skyld; dette har nemlig en skarp og ren aromatisk Smag og bruges til Kryderi i Husholdningen, i Bagerierne osv. Store Mængder af Karve forbruges ogsaa i Brændevinsbrænderierne til Fremstilling af Karveakvavit. Ved Destillation giver Frøet en bleggul ætherisk Olie af samme Lugt som Karve og af en brændende og aromatisk Smag; den anvendes i Medicinen samt til Fabrikation af Karveakvavit uden Destillation. Norge udførte 1879 233,200 Kilogr. Karve til en Værdi af 233,260 Kroner, mest til Danmark.

Karyatider, Statuer af Kvinder i en rolig Stilling og beklædte med lange Gevandter, anvendes i Arkitekturen undertiden istedenfor Søiler eller Piller til at bære en Bjelke. De mest bekjendte Karyatider er de, som bærer Bjelkeverket paa Karyatidehallen i Erekhtheion i Athen.

Karæer ell. Karaiter, en i det 8de Aarh. e. Kr. i Babylonien opstaaet jødisk Sekt, som forkastede Talmud og den rabbinske Overlevering for at vende tilbage til det Gamle Testamentes Bogstav, men derhos holdt fast ved gamle sadducæiske Sætninger. Sekten udbredte sig fortrinsvis i de muhamedanske Lande samt paa Krim og i Polen, hvor dens Medlemmer nød større Friheder end andre Jøder. De har efterladt flere, tildels ikke ubetydelige exegetiske og polemiske Skrifter paa Hebraisk og Arabisk.

Kasan, Guvernement i Østrusland, 1,138 Kv.mil stort, med 1,740,000 Indb., hvoraf 370,000 Tatarer, har et strengt Klima, men er frugtbart.

— Hovedstaden Kasan, ved Floden Kasanka, nær dens Udløb i Volga, har 86,000 Indb., Fæstning, mange Kirker og Mosker, et Universitet med Observatorium, botanisk Have og Bibliothek samt et Presteseminarium og flere andre Dannelsesanstalter. Kasan er et af Midtpunkterne for Handelen mellem det europæiske og det asiatiske Rusland og har ogsaa betydelig Industri.

Kasanlik, By i Østrumelien, med 9,000 Indb. og Handel med Frugt og Rosenolie. Her stod et Slag mellem Russerne og Tyrkerne 31te Juli 1877.

Kaschan, By i den persiske Provins Irak-Adsjemi, med 8,000 Indb. og Fabrikation af Silke- og Kobbervarer.

Kaschau, By i Øvreungarn, ved Floden Hernad, med 22,000 Indb., en smuk Kathedralkirke, et Retsakademi, et biskopeligt Seminarium m. fl. Undervisningsanstalter samt livlig Industri. Her blev Ungarerne den 4de Jan. 1849 slagne af den østerrigske General Schlick.

Kaschgar, Hovedstad i Øst-Turkestan, med 50,000 Indb. og betydelig Industri og Handel, er Sæde for en kinesisk Guvernør.

Kaschmir, engelsk Skytsstat i det nordvestlige Forindien, 3,250 Kv.mil stor, med over $1^1/_2$ Mill. Indb., som er Hinduer og taler et Dattersprog af Sanskrit. Landet er særdeles frugtbart, især den berømte Kaschmirdal i Himalaja, der ligger i en Høide af 4,800 Fod over Havet. Hovednæringsveie er Agerbrug og Kvægavl; desuden fabrikeres de berømte Kaschmirshawler samt Rosenolie. — Kaschmir var tidligere et eget Kongerige; det erobredes 1586 af Stormogulen Akbar, 1752 af Afghanerne og forenedes senere med Sikhernes Rige. Siden 1846 staar det under Englands Beskyttelse, og Forvaltningen er lagt i Hænderne paa engelske Embedsmænd. — Hovedstaden Kaschmir ell. Serinagur er trangt og slet bebygget og har 132,000 Indb.

Kaschmirgjed, se Gjed.

Kasematter, bombefaste Hvælvinger i en Fæstning, tjener til Beboelse og er undertiden forsynede med Skydeskaar.

Kaseïn, Ostestof, se Ost.

Kaserne, Bygning, der tjener til Bolig for et større Antal Soldater; ogsaa Kasematte, der er indrettet som Kaserne.

Kasimir, egentl. Kazimierz, Navn paa flere polske Fyrster og Konger. — Kasimir den første var Søn af Mieczyslav den anden, som døde 1034. Hans Moder, der under hans Mindreaarighed skulde føre Regjeringen, maatte flygte for den polske Adel, og Kasimir selv maatte forlade Landet, hvor nu heftige indre Feider herskede. 1040 fik han ved Keiser Henrik den tredies Hjelp Herredømmet i Polen tilbage og befæstede paany den fyrstelige Magt og Kristendommen i Polen. Han underkastede sig Masovien, fik 1054 Breslau og flere andre Byer tilbage af Bøhmerne og døde 1058. — Kasimir den anden, Søn af Boleslav den tredie, f. 1138, d. 1194, fik først Hertugdømmet Sendomir, blev 1178 valgt til Storfyrste i Polen, søgte at beskytte Folket mod Adelens Overgreb og gjorde flere heldige Krigstog. — Kasimir den tredie, den store, f. 1309, d. 1370, var Søn af Vladislav Loketek og udmærkede sig allerede under Faderens Regjering som Regent i Storpolen ved sin Tapperhed. 1333 besteg han Tronen og sluttede 1335 Fred med Kong Johan af Bøhmen, som opgav alle sine Krav paa Polen, hvorimod Kasimir gav Afkald paa de under bøhmisk Lenshøihed staaende schlesiske Hertugdømmer samt paa Fyrstendømmet Plock. Ligeledes sluttede han med de tyske Riddere en Overenskomst, ifølge hvilken Ridderne skulde give Polen Kujavien og Dobrzin tilbage, medens Kasimir opgav sine Fordringer paa Pommerellen. Trods Pavens Befaling og Trusel med Ban holdt dog ikke Ordenen sit Løfte, men henvendte sig til Keiser Ludvig om Hjelp. For paa sin Side at sikre sig Understøttelse valgte den sønneløse Kasimir 1339 Ludvig, Kongen af Ungarns Søn, til Tronfølger. 1340 bemægtigede han sig det tidligere til Polen hørende Rødeusland og indtog derpaa næsten hele Schlesien, hvoraf han dog snart mistede det meste. Paa en Rigsdag i Vislica 1347 gav han flere af Rigets erfarneste Mænd det Hverv at omarbeide Lovene, i hvilket Arbeide han ogsaa selv deltog. Han gjorde sig elsket ved at antage sig de underkuede Klassers Interesser, ligesom han ogsaa befordrede Videnskaber og Kunster. Med ham uddøde i Polen Piasternes Slægt. — Kasimir den fjerde, Jagellos Søn, f. 1427, d. 1492, fik under sin Broder Vladislav den tredie Regjeringen i Litauen og besteg 1447 den polske Trone. Han bevarede stedse en Forkjærlighed for Litauen, som vakte Polakernes Misfornøielse. De preussiske Stæder, som reiste sig mod de tyske Riddere, søgte Hjelp hos ham, og han førte nu en næsten 20aarig Krig med Ordenen, som 1466 maatte afstaa ham hele Vestpreussen. 1468 indkaldte han den første adelige Rigsdag i Piotrkovo for at raadslaa om Statens Finanser.

Kasino, ital. casino, egentl. lidet Hus; selskabelig Forening, ogsaa en saadan Forenings Forsamlingslokale. — Kasino i Kjøbenhavn er en 1845 opført Bygning med Theater, Forsamlingslokaler m. m.; her har ofte (saaledes navnlig 1848) været holdt politiske Møder.

Kaskade, lidet Vandfald, ofte kunstig anlagt.

Kaskarillebark, flere bitre og aromatiske Barksorter, som bruges i Medicinen, navnlig Barken af det til Euphorbiaceerne hørende Træ Croton Eluteria, som voxer i Vestindien. Barken kommer i Handelen i rør- eller rendeformede Stykker, som udvendig er hvidagtige, indvendig chokoladebrune; den har en behagelig aromatisk Lugt og en bitter, krydret Smag, som skriver sig fra en ætherisk Olie og et eiendommeligt, krystalliserende Bitterstof, Kaskarillin. Den bruges til Røgelse, i Medicinen som mavestyrkende Middel og som Tilsætning til Tobakssauce.

Kaskelot, se Hvaler.

Kaspiske Hav, Jordens største Indsjø, ligger paa Grændsen mellem Europa og Asien og har en Udstrækning af 7,874 Kv.mil, hvoraf paa de i det beliggende Øer falder ca. 28 Mil. Det har imidlertid i den forhistoriske Tid indtaget et ca. 3 Gange saa stort Rum, og dets Niveau synker endnu langsomt, men stadigt. Tidligere stod det ubentvivl i Forbindelse med det Azovske Hav, men ligger nu med sin Overflade ca. 82 Fod lavere end dette. Synkningen af Overfladen skriver sig fra den stærke Fordampning, som ikke kan erstattes af de betydelige Vandmasser, der tilføres af de store Floder Volga, Ural, Kura og Terek.

Havet har intet Afløb. Den nordlige Del er af ringe Dybde (højst ca. 90 Fod); længere mod Syd er Dybden betydelig større, indtil 3,000 Fod. Ebbe og Flod kan ikke spores. Vandet er salt, især i Bugterne paa den sydøstlige Side (Karabugasbugten m. fl.), men i Gjennemsnit mindre saltholdigt end det aabne Hav; derimod indeholder det mere svovlsur Magnesia. Havet er rigt paa Fisk og Sæl; Skibsfarten er vanskelig formedelst de mange Grunde og de hyppig stærke Storme samt paa Grund af Mangel paa gode Havne.

Kassander, Søn af Alexander den stores Feltherre Antipater, kjæmpede efter dennes Død 319 f. Kr. om Herredømmet i Makedonien med Polysperkhon og opnaaede tilsidst at faa det. Han ægtede Alexanders efterladte Datter Thessalonike, men lod hans Enke, Moder og Søn dræbe. Senere deltog han i Forbindelsen mod Antigonos og døde 298.

Kassandra, efter de græske Sagn en Datter af Priamos og Hekabe, havde af Apollon faaet Spaadomsgaven, men da hun ikke vilde besvare hans Kjærlighed, straffede han hende med, at ingen troede paa hendes Spaadomme. Efter Troias Indtagelse begav hun sig med de øvrige troianske Jomfruer til Pallas's Tempel, hvorfra Aiax Oileus's Søn med Vold bortførte hende; ved Byttets Deling tilfaldt hun Agamemnon, som tog hende med til Mykene, hvor hun blev dræbt af Klytæmnestra. Hun skal have født Agamemnon Tvillingerne Teledamos og Pelops. — Kassandra er ogsaa Navn paa en Planetoide.

Kassava, se Maniok.

Kassel, Hovedstad i den preussiske Provins Hessen-Nassau, ved Floden Fulda, med 53,900 Indb., er en af Tysklands smukkeste Byer. Den deles i den gamle By, den nedre og den øvre nye By, af hvilke den sidstnævnte er den smukkeste og har prægtige Huse og brede, lige Gader. Kassel har 7 aabne Pladse, 10 Kirker, hvoriblandt en katholsk samt den gotiske St. Martinskirke, et kongeligt Slot, et Billedgalleri, et righoldigt Muséum og store Kaserner. Af Dannelses- og Kunstanstalter findes et Kunstakademi, et Gymnasium, en Krigsskole m. m. Industrien er i den senere Tid betydelig. — Kassel existerede allerede tidlig i Middelalderen og var til 1866 Hovedstad i Kurfyrstendømmet Hessen.

Kasselergult, en guldgul Malerfarve, som faaes ved at sammensmelte 10 Dele Mønie og 1 Del Salmiak og pulverisere den stivnede Masse. Den er nu for en stor Del fortrængt af Chromgult.

Kassere, forkaste, erklære for ugyldig (saaledes om en Dom); udstøde en Officer af Armeen ifølge Krigsretsdom; fritage en Værnepligtig for Militærtjeneste paa Grund af Legemsfeil eller Sygdom. — Kassation, Forkastelse, Vragning.

Kassetter, Fordybninger som Forsiring i Loftflader, oftest kvadratiske, sjeldnere 6- eller 8kantede.

Kassia (Cassia), Planteslægt af Cæsalpiniernes Familie, omfatter Træer, Buske og Urter, med ligefinnede Blade og fembladede Blomster i Klaser eller Skjerme. Frugten er en mangerummet Kapsel. Blomsterne er mest gule. Flere af de talrige Arter, som næsten udelukkende hører hjemme i de tropiske Lande, leverer almindelig brugte Lægemidler. — Cassia Fistula fra Indien og Ægypten har omkring Frøene et blødt, sortbrunt, sødt Kjød, som virker mildt purgerende. — Cassia lenitiva, C. angustifolia, C. obovata m. fl. nærstaaende Arter leverer de saakaldte Sennesblade, der bruges som purgerende Lægemiddel i Form af The. Flere Kassia-Arter dyrkes ogsaa som Prydplanter. — Om Kassiakanel se Kanel.

Kassiopeia, efter de græske Sagn en Dronning af Æthiopien, Moder til Andromeda; ogsaa Navn paa et Stjernebillede i Melkeveien paa den nordlige Himmel, af hvilket 5 Stjerner har Form af et W.

Kassuber (udt. Kasjuber), en polsk Stamme, som lever i Vest og Nordvest for Danzig og er Efterkommere af de gamle Vender. Deres Antal er ca. 80—100,000; de fleste af dem taler en Dialekt, som kun fjerner sig lidet fra Polsk, medens et mindre Antal har en stærkt afvigende Dialekt.

Kastagnetter, to smaa udhulede Bækkener af haardt Træ, i Form af en kløvet Nøddeskal, hvilke passer sammen og er fæstede til et Baand, som slynges omkring Tommelfingeren; de holdes inde i Haanden, og ved at slaaes mod hinanden, idet man lader Fingrene hurtig løbe henover dem, frembringer de en Slags Tremolo eller Trille, som anvendes til at markere Rhythmen i Dansemusik. De stammer sandsynligvis fra Orienten og er derfra indførte til Spanien og Sydfrankrige, tildels ogsaa Italien; Mestere i at benytte dem er især Beboerne af Andalusien.

Kastalia, Kilde ved Delfi, ved Foden af Parnassos, var i Oldtiden helliget til Apollo og Muserne.

Kastamuni, Hovedstad i det tyrkiske Vilajet af samme Navn i Lilleasien, ved Gök-Irmak, med 40,000 Indb. og Fabrikation af Kobbervarer.

Kastanietræ, det ægte (Castanea vesca), Træ af de Skaalbærendes Familie, har med Hensyn til Bladene og Frugten mest Lighed med Rødbøgen, medens Veden, Barken og Vexten mere ligner Egens. Blomsterne staar i et Ax i Bladhjørnerne, hvilket ved Grunden har Hunblomster og i Toppen Hanblomster; de sidste falder af, naar Befrugtningen er foregaaet. Hunblomsterne staar to eller tre sammen, omgivne af et med bløde Pigger forsynet Hylster. Frugten aabner sig ved Klapper. Træet er oprindelig fra Lilleasien kommet til Grækenland og Italien, hvorfra det har udbredt sig over hele Sydeuropa, og danner store Skove, som paa Apenninerne og Alpernes Sydside gaar op til 3,000 Fods Høide; i Sydtalien voxer det kun i en vis Høide paa Fjeldene og ikke paa Sletterne. I Sydtyskland findes det ogsaa udbredt, og i Frankrige voxer det forvildet saa langt nord som til Paris. Frugternes Kjerner er haarde og melede; de spises kogte eller stegte (ristede) og afgiver da en sund og behagelig Føde. De fattige Klasser i de Lande, hvor Træet voxer, tilbereder ogsaa Mel og enslags Grød („Polenta") af Frugten. Den bedste Sort (Maroner) kommer i Handelen og indeholder ca. 17 % Sukker. Træet er haardt og varigt og bruges til Tømmermands- og Bødkerarbeide; de ranke Skud afgiver fortræffelige Tøndebaand. Barken bruges til Garvning. — Ogsaa flere andre Arter af samme Slægt har spiselige Frugter, saaledes Castanea americana samt Dvergkastanien (C. pumila) i Amerika og C. argentea og C. Tungurrut paa Java. — Med den ægte Kastanie maa ikke forvexles Hestekastanien (s. d.), der hører til en ganske anden Familie.

Kastel ell. **Citadel**, en mindre Fæstning, anlagt i eller ved en større.

Kastellan, Borgfoged, Slotskommandant.

Kaster (af port. casta, d. e. Slægt) kaldes de hos flere Folk eksisterende arvelige Stænder, hvis Medlemmer ved Fødselen tilhører dem og kun ved at udstødes kan komme ud af sin Stand. Strengest gjennemført har Kastesystemet fra gammel Tid af været hos Inderne, hvor der gives 4 Kaster: 1) Bramanerne (Presterne), 2) Krigerne, 3) Agerdyrkerne, Haandværkerne og Handelsmændene og 4) Sudras (de tjenende Klasser). Foruden de egentlige Kaster gives endnu visse Klasser, der staar udenfor og under hine og tildels betragtes som urene (saaledes Parias). Denne Ordning, hvis skadelige Følger for den almindelige Kultur er lette at forstaa, har vistnok oprindelig strævet sig fra en Blanding af flere Nationer eller Stammer. — Man har ogsaa antaget, at en lignende streng Kasteforskjel har fundet Sted i det gamle Ægypten, men dette er ubevisligt; meget mere kunde her enhver frit vælge Livsstilling, uanset sin Herkomst, og Ægteskab mellem Personer af forskjellige Stænder var, ifølge de opbevarede Dokumenter og Indskrifter, ganske almindeligt. — Kasteaand bruges i Nutiden som Benævnelse paa de enkelte Stænders Tilbøielighed til at afsondre sig fra de andre og lægge Hovedvægten paa sine egne Interesser.

Kastilien (sp. Castilla, udt. Kastilja), Gammel- og Ny-, to af Spaniens ældste Provinser, udgjør tilsammen den centrale Del af den pyrenæiske Halvø. Begge Dele er bjergfulde og danner Høisletter, af hvilke Gammel-Kastiliens (den nordligste) har en Middelhøide af ca. 2,500 Fod, medens Ny-Kastiliens (den sydlige) ligger noget lavere. Baade Gammel- og Ny-Kastilien er fattige paa Vand, men er, hvor dette findes, overordentlig frugtbare. Gammel-Kastilien omfatter de nuværende Provinser Santander, Valencia, Valladolid, Avila, Segovia, Soria, Burgos og Logroño, med en samlet Udstrækning af 1,175 Kv.mil og et Indbyggerantal af 1,690,000. Ny-Kastilien bestaar af de nuværende Provinser Madrid, Guadalaxara, Cuença, Toledo og Ciudad-Real, er 1,296 Kv.mil stort og har 1,542,000 Indb. Kastilianerne kan ansees som Typen paa den spanske Nationalkarakter med dens ædle og stolte Ridderlighed; den kastilianske Dialekt er Grundlaget for det spanske Skriftsprog. — Om Kastiliens Historie se Spanien.

Kastor og **Polydeukes** (Pollux), se Dioskurer.

Kastrat, Kastrering, se Gildning.

Kastri, se Delfi.

Kasuar (Casuarius), Slægt af Strudsefamilien, har høie Løbeben og mangler ligesom de egentlige Strudse Svingfjer. Kasuarerne skiller sig fra Strudsene ved, at de har en hvælvet, nøgen Benkam eller Hjelm paa Hovedet og to Kjødlapper paa Halsen. Næbbet ligner noget Hønsefuglenes og Fjerbeklædningen bestaar af lange, smale, parvis stillede Dunfjer, som er bløde ved Roden og stive i Spidsen og næsten giver Fuglen Udseende af at være beklædt med stride Haar. Kasuarerne lever af saftige Plantedele, Frugter og Orme og lader sig uden stor Møie tæmme. — Mest bekjendt er den indiske Kasuar (C. indicus), som lever paa Øerne i det indiske Arkipel. Den bliver indtil 6 Fod høi, er sort, men paa Halsen bagtil blaa, fortil rød. I Hurtighed nærmer dens Løb sig Strudsens. En anden Art, C. australis, findes paa Nyholland. — Emuen eller den nyhollandske Struds (Dromaius Novae Hollandiae) tilhører en egen Slægt, som nærmer sig Strudsene, men skiller sig fra disse ved at have tre Tæer paa Fødderne. Den bliver indtil 6 Fod høi, er mørkebrun, med graa vatrede Linier og paa Kinderne og Struben rød og nøgen. Fjerklædningen er løs og næsten uldagtig. Æggene og Kjødet spises.

Kasuistik, den Del af den katholske Moraltheologi, som handler om Løsningen af vanskelige Samvittighedstilfælde (Casus conscientiae), især hvor en saakaldt Pligtkollision indtræder. Kasuist kaldes en Moralist, som beskjeftiger sig med saadanne Tilfældes Løsning. Kasuistiken er for det meste bygget paa Abstraktioner og Spidsfindigheder og udartede særlig hos Jesuiterne til en Sofistik, ved hvis Hjelp de satte sig ud over al Moral og Samvittighed.

Kasus (lat. Casus, Fald, Tilfælde, af cadere, falde), i Grammatiken de forskjellige Bøiningsformer, som et Substantiv, Adjektiv eller Pronomen antager for at betegne det Forhold, hvori Ordet staar i Sætningen (som Subjekt, Objekt, Hensynsbetegnelse, Stedsbetegnelse, Middel osv.). De Forandringer, som Ordene undergaar gjennem alle Kasus, kaldes med et fælles Navn deres Deklination. Kun de indoeuropæiske Sprog har egentlige Kasus, hvis Antal oprindelig har været 8, saaledes som i Sanskrit. I Tidernes Løb har Sprogene vist Tendens til mere og mere at skille sig ved sine særskilte Kasusformer og isteden udtrykke Ordenes Forhold ved Hjelp af Præpositioner. Gammelgræsk har endnu 5 Kasus (Nominativ, Genitiv, Dativ, Akkusativ og Vokativ, se hver af disse Art.), Latin 6 (de fem samme som Græsk samt Ablativ, s. d.). I de nyere slaviske og litauiske Sprog findes foruden disse 6 Kasus ogsaa de to øvrige oprindelige, Lokativ og Instrumentalis (s. d.). Tysk, Oldnorsk og de fleste af de endnu levende norske Bygdedialekter har bevaret 4 Kasus (Nominativ, Genitiv, Dativ og Akkusativ); Svensk samt det norsk-danske og danske Skriftsprog har kun to (Nominativ og Genitiv), ligesaa Engelsk. I de moderne romanske Sprog (saaledes Fransk, Italiensk og Spansk) er enhver Kasusendelse hos Substantiverne absolut bortfaldt og erstattet ved foranstillede Præpositioner, medens Pronomenerne endnu har beholdt en Kasusbøining. — Man deler Kasus i de uafhængige (Casus recti), nemlig Nominativ og Vokativ, og de afhængige (Casus obliqvi), hvortil alle de øvrige henføres.

Kasvin, By i den persiske Provins Irak-Adschemi, med 25,000 Indb., Hesteavl og Fabrikation af Tepper, Sabelklinger og Silkevarer.

Katte (Feles), Slægt af Rovdyrene, omfatter disses blodtørstigste og mest glubende Arter. Katteslægten udmærker sig ved en slank og smidig, men kraftig Legemsbygning, forholdsvis lave Ben, rundt Hoved, en ru Tunge samt Klør, som kan trækkes tilbage i Hudfolder, hvorved de ikke slides under Gangen. Kattene har meget store, krumme og stærke Hjørnetænder; Fortænderne er meget smaa. Af Kindtænder findes i hver Kjævehalvdel tre store og skarpe Skjæretænder, men kun én

rudimentær Knusetand i hver Halvdel af Overkjæven. Lugten, Synet og Hørelsen er overordentlig skarpe; paa Overlæben findes stive Veirhaar. Kattene er for det meste store og smukke Dyr; deres Pels er blød og giver en ofte kostbar Handelsvare. Kattene deles i 1) løveagtige Katte, som er énsfarvede (Løven, Kuguaren), 2) Tigerkatte, som er tverstribede (Tigeren, Vildkatten, Huskatten), 3) Panterne, som har rundagtige Flekker eller ringformede Tegninger (Panteren eller Leoparden, Jaguaren m. fl.), 4) Gauperne, som har Haarbuske paaØrespidserne (Gaupen, Karakalen), og 5) Jagtleoparderne, med høie Ben og kun halvt tilbagetrækkelige Klør (Geparden m. fl.). — Den til Tigerkattene hørende **Vildkat** (Felis catus) er gulgraa med mørkere Tverstriber og har en jevntyk Hale, der er mindre end halvt saa lang som Kroppen; dens Øren er tæt lodne indvendig. Den lever i Mellemeuropas Bjergskove og gjør Jagt paa alt Slags mindre Vildt. Dens Skind leverer et godt Pelsverk. — **Den tamme Kat** (Felis domestica) stammer efter fleres Mening fra den ægyptiske Kat (F. maniculata) i Nubien og er nu et over næsten hele Verden udbredt Husdyr, der holdes for den Nytte, den gjør ved at udrydde Mus og Rotter. Den er et smukt og kjælent Dyr, som ved god Behandling kan blive Menneskene meget hengiven. Der gives forskjellige Varieteter af den tamme Kat, af hvilke Angorakatten med lange, silkebløde Haar er den mærkeligste.

Kat, „den nihalede Kat", Svøbe med 9 Snerter, der tidligere var et almindeligt Strafferedskab ombord i Skibe.

Katafalk, ved høitidelige Begravelser en Forhøining i Kirken, hvorpaa Ligkisten hensættes under Ceremonierne.

Katakomber, underjordiske Gange og Hvælvinger, som i den første kristne Kirkes Tid er blevne benyttede som Begravelsespladse, er efter nogles Mening udelukkende til dette Brug blevne udgravede eller udhuggede, medens mange antager dem for oprindelig at være Stenbrud. De slynger sig i Regelen i mange Bugtninger til forskjellige Kanter og er ofte anlagte i flere Etager over hverandre; paa Siderne af Gangene er Gravene indhuggede i Klippen i Nicheform, og Aabningen dækkes af en Stenplade, hvorpaa den begravedes Navn er indhugget, ofte sammen med symbolske Tegn, saaledes Kristusmonogrammet ell. lign. Paa enkelte Steder udvider Gangene sig til større Rum, hvor enten Familiebegravelser eller Martyrgrave findes. I de sidste holdtes der ogsaa under Kristenforfølgelserne gudelige Forsamlinger. De ældste Katakomber med fine Begravelser striver sig fra det 1ste Aarh., de yngste fra det 4de; fra Begyndelsen af det 5te Aarh. holdt man op med at begrave sine Døde i Katakomberne, som nu lige til det 8de Aarh. benyttedes som Kultussteder. De mest bekjendte Katakomber findes ved Rom og Neapel; de saakaldte Katakomber ved Paris er Stenbrud, i hvilke man siden 1786 har nedkastet Ben, som er opgravede af Kirkegaardene.

Katalauniske Marker (Campi Catalaunici), Sletten omkring det nuværende Châlons sur Marne i Frankrige. Her stod 451 et berømt Slag, hvori Vestgoterne og den romerske Feltherre Aëtius seirede over Attila og hans Hunner.

Katalepsi, et eiendommeligt Sygdomsfænomén, ved hvilket den Syges Legeme og Lemmer bliver stive og ubevægelig staaende i den Stilling, som de havde før det kataleptiske Anfald; de kan dog af en fremmed Haand bøies og bringes i alle Stillinger og bliver da staaende i disse, medens den Syge selv aldeles ikke formaar at røre sig. Bevidstheden er under saadanne Anfald dels tilstede, dels borte. Anfaldene er i Regelen korte (nogle Minuter, sjeldnere flere Timer eller Dage) og slutter, idet den Syge vaagner op ligesom af en Søvn. Katalepsi forekommer sjelden som egen Sygdom, oftere som Symptom ved Hysteri, enkelte Arter Sindssygdom o. lign.

Katalexis, i Metriken et Vers's Afslutning med en ufuldstændig Fod. — **Katalektisk Vers**, Vers, som slutter med en ufuldstændig Versfod.

Katalog, Fortegnelse, Liste: især systematisk Fortegnelse over et Bibliotheks Bøger, en videnskabelig eller Kunstsamlings Gjenstande o. lign.

Katalonien, sp. Cataluña, det nordøstligste Landskab i Spanien, tidligere et Fyrstendømme under den aragoniske Krone, 577 Kv.mil stort, med 1,768,000 Indb., omfatter de nuværende Provinser Barcelona, Gerona, Tarragona og Lerida. Landet er bjergfuldt, og neppe Halvdelen af Jordbunden er dyrkbar; Indbyggerne er driftige og industrielle, navnlig findes mange Fabriker for Bomuldsvarer. Betydelige Mængder af Kork avles. Handelen tilsjøs er særdeles livlig. Om Kataloniens Historie se Spanien.

Katanes, det gammelnordiske Navn paa Skotlands nordøstligste Halvø (nu Caithness).

Kataplasma, gr., blødgjørende og fordelende Omslag paa betændte Steder.

Katapult, i Oldtiden en Kastemaskine, som udslyngede store Pile i horizontal Retning og anvendtes ved Beleiringer.

Katarakt, Vandfald i en større Flod; især bruges Ordet om Nilens Katarakter (se Nilen).

Katarrh, Betændelse i Legemets Slimhinder, hvorved Haarkarrene fyldes stærkere med Blod, medens en rigelig Mængde Slim eller Materie afsondres. Ofte ledsages Katarrhen af en brændende Smerte i den angrebne Slimhud. De forskjellige Slags Katarrh har forskjellige Navne; saaledes kaldes Katarrh i Lungerne Bronkit, i Næsehulheden Snue, i Maven og Tarmene Mave- og Tarmekatarrh osv. Katarrher opstaar dels ved lokalt virkende, pirrende Indflydelser, saaledes i Aandedrætsveiene ved Indvirkning af Støv, kold Luft osv., i Maven og Tarmene ved for megen eller uhensigtsmæssig Spise og Drikke; dels kan de opstaa som Følge af mere universelt, paa den hele Organisme især Nervesystemet indvirkende Aarsager, og da fremforalt ved Forkjølelse. Enkelte Arter opstaar ved specifike Smittestoffer, saaledes Dryppert (s. d.). En epidemisk Katarrh er Influenza (s. d.). Naar en Katarrh optræder akut, er den ofte forbundet med Feber og gaar da i Regelen over uden at efterlade skadelige Følger; derimod kan saadanne afstedkommes af kroniske Katarrher, som oftest er feberløse. Under en Katarrh maa den syge Slimhud saa meget som mulig skaanes; i kroniske Tilfælde yder sammensnerpende eller svagt ætsende Midler god Tjeneste.

Katastrofe, egentl. Omvending; i det dramatiske Kunstsprog den afgjørende Begivenhed, som

løser Intrigens Knude i Skuespillet; ogsaa enhver afgjørende, især ulykkelig Vending i en Sag; ulykkelig Begivenhed.

Kategorier, i Filosofien de almindeligste Begreber og Tankebestemmelser, hvorunder man kan henføre alle Gjenstande for Erfaringen, forsaavidt de tænkes. Aristoteles opstillede en Række af 10 Kategorier (Substans, Kvantitet, Kvalitet, Relation osv.), som han ikke opfattede som subjektive Tankeformer, men som angivende visse almindelige Bestemmelser ved det virkelige; en Tings mere konkrete (saaledes f. Ex. fysiske) Egenskaber opfattede han derimod ikke som Kategorier. Senere Fortolkere af Aristoteles tilføiede endnu flere Kategorier, og Læren om disse uddannedes formelt videre gjennem Stoikerne og Nyplatonikerne. — Kant gav Kategorierne en ny Betydning, idet han opfattede dem som oprindelige Former i den dømmende Forstand. De er efter ham uafhængige af Dommens konkrete Indhold, men begrunder dens Former og muliggjør enhver Erfaring. De senere spekulative Systemer har gjort mere eller mindre heldige Forsøg paa at opstille og aflede Kategorierne; Læren om disse udvikledes navnlig gjennem Fichte og Hegel.

Kategorisk, ligefrem, afgjort, ubetinget. — Kategorisk Dom, se Dom. — Kategorisk Imperativ, se Kant.

Kateket, i den første kristne Kirke en Person, som underviste Katekumenerne og forberedte dem til Daaben; nu en, som underviser i Religion ved Katekisation; en ordineret Theolog, som er Førstelærer ved en Borgerskole. — Kateketik, Læren om Børns Undervisning i Kristendom gjennem Spørgsmaal og Svar. — Katekisere, undervise i Religion ved Spørgsmaal; Katekisation, en saadan Undervisning (Overhøring).

Kateketskoler, i den gamle østerlandske Kirke Dannelsesanstalter for Lærere i den kristne Religion. Den første af saadanne Skoler var den i Alexandria, som voxede op til at blive et theologisk Seminarium af stor Betydning. Den blev stiftet af Pantænos (d. 202) og hans Discipel Klemens fra Alexandria og vandt senere navnlig Berømmelse gjennem Origines; den meddelte ikke blot Undervisning i Exegese og Religionslære, men ogsaa i Rhetorik, græsk Literatur og Filosofi. Den gik ind under de arianske Stridigheder omkring Midten af det 4de Aarh. — I det tredie Aarh. stiftedes en Kateketskole i Antiokia af Presbyterne Lukianos og Dorotheos; den skilte sig fra Alexandrinerskolen ved at kræve en kritisk-historisk Udlægning af de hellige Skrifter. Ogsaa Nestorianerne i Mesopotamien havde i det 3die og 5te Aarh. en Kateketskole i Edessa, senere i Nisibis.

Katekismus, en kortfattet Fremstilling af Kristendommens Hovedlærdomme, ofte affattet i Spørgsmaal og Svar. Allerede fra det 8de og 9de Aarhundrede forfattedes saadanne Lærebøger, blandt hvilke de mest bekjendte er den af Kero, en Munk i St. Gallen, og den, som sandsynligvis skriver sig fra Otfried af Weissenburg. Senere havde navnlig Middelalderens reformatoriske Sekter saadanne Lærebøger uden dog at bruge Navnet Katekismer, der første Gang findes anvendt af Lachmann 1528. Allerede 1520 udgav Luther et lidet Skrift, hvori han i Spørgsmaal og Svar behandlede Budene, Troesartiklerne og Fadervor; hertil føiede han i sine 1529 udgivne Katekismer (den store og den lille) to nye Hovedstykker om de to kristelige Sakramenter. Luthers Katekismer bidrog meget til Reformationens Udbredelse og er begge optagne blandt den evangelisk-lutherske Kirkes Bekjendelsesskrifter. Den store Katekismus er oversat til Norsk første Gang af W. A. Wexels, senere (1860) af F. B. Bugge; den lille blev først oversat til Dansk af Jørgen Jensen Sadolin 1532 og 5—6 Aar senere af Petrus Palladius. Siden den Tid har man saavel i Danmark som i Norge faaet andre, nyere Oversættelser og Udgaver af den, og den benyttes endnu som Grundlag for Religionsundervisningen. — I den reformerte Kirke nyder den af Kalvin forfattede Genfer-Katekismus samme Anseelse som Luthers i den lutherske Kirke; desuden har de Reformerte Züricherkatekismen, som 1639 ophøiedes til Bekjendelsesskrift, og Heidelberger-Katekismen, som 1618 paa Dortrechtersynoden anerkjendtes som symbolsk Skrift. — Den anglikanske Kirke har den af Joh. Poinet 1552 forfattede „Church catechism“ og den presbyterianske Kirke „The assembly catechism“, egentlig en større og en mindre af samme Navn. — Den romersk-katholske Kirke har den saakaldte tridentinske Katekismus, som 1566 udkom i Rom, men som paa mange Steder ikke har trængt igjennem paa Grund af Modstand fra Jesuiterne. — Den græske Kirkes store Katekismus er forfattet af Petrus Mogilas, Metropolit i Kiew, og udkom 1642; efter denne lod Peter den store udarbeide en liden Katekismus.

Katekumener (egentl. Katekhumenoi, d. e. de, som skal optages, nemlig i Kirken), i den ældste kristne Kirkes Tid Benævnelse paa de Jøder og Hedninger, som forberedtes til Daaben.

Katharer, d. e. de rene, Fællesnavn for flere religiøse Sekter, som fra Slutningen af det 10de Aarh. opstod i Frankrige, Lombardiet og det vestlige Tyskland, og som alle traadte i Opposition mod den romerske Kirkes Udartning i verdslig Retning og krævede en Tilbagevenden til en mere apostolisk Kirkeindretning. De fleste af dem hyldede en dualistisk Verdensopfatning, som nærmede sig til de gamle Marcioniters og Manikæeres, med hvilke de derfor ofte sammenblandes af de samtidige kirkelige Forfattere. Formedelst sit Sammenhæng med de bulgariske Paulicianere kaldtes de ogsaa Bulgarer; andre Navne paa dem var Patarener, Publikaner eller Popelitaner. Katharer var det Navn, de selv gav sig; af dette Ord udledes Benævnelsen Kjætter. — Katharernes Historie er i mange Stykker dunkel, og de Beretninger om dem, som samtidige kirkelige Forfattere giver, er dels mangelfulde, dels partiske og feilagtige. At de vedligeholdt visse gnostiske Traditioner fra Oldtiden, er ikke usandsynligt, skjønt det gnostiske Element hos flere af de til Katharerne regnede Partier er temmelig tvivlsomt. I den senere Tid gjorde de sin egentlige Lære til en Slags Mysterium, medens de stillede sine praktisk-sædelige Grundsætninger i Forgrunden. Hos flere Partier førte det dualistiske Grundlag for deres Lære til Forkastelse af al ydre Gudstjeneste, af Prestestanden, af Egteskabet, af animalsk Føde osv. Istedenfor Daaben anvendte de Haandspaalæggelse; det Gamle Testamente forkastede de og det Nye gjorde de til Gjenstand for allegorisk Udlægning. — I

sin første Begyndelse dannede Katharerne smaa, adskilte og i det skjulte levende Sekter; senere optraadte de hist og her som bevæbnede, kirkeplyndrende Skarer, som drog omkring og truede det verdsligsindede Presteskab med Død og Undergang. Fra det 12te Aarh. optraadte de som en fuldstændig organiseret Kirke, først i Makedonien og Dalmatien, senere i Italien og Sydfrankrige. Dengang havde de selv et Hierarki og delte sig ligesom de gamle Manikæere i Grader; øverst stod de „Fuldkomne", som maatte forpligte sig til den strengeste Askese; næst efter dem kom de „Troende", og „Katekumenerne" dannede den tredie Klasse. — En Gren af Katharerne, mod hvilke Pave Innocens den tredie satte et „Korstog" i Gang, var Albigenserne (s. d.).

Katharina, Navn paa flere katholske Helgeninder. — Den fortrinsvis saakaldte hellige Katharina i Alexandria blev halshugget 307, fordi hun havde forkyndt Evangeliet offentlig ved en af Keiser Maxentius foranstaltet Offerfest. I Fængslet, umiddelbart før sin Henrettelse, omvendte hun foruden flere andre ogsaa Keiserinde Faustina. Hun blev senere Skytshelgeninde for det filosofiske Fakultet i Paris. Hendes Mindedag er 25de November. — Katharina fra Siena, f. 1347, var Datter af en Farver i Siena. Hun aflagde allerede som Barn Løfte om bestandig Kyskhed og skal fra sit 20de Aar kun have levet af Brød og Urter, senere endog blot af Nadverden. Hun blev Dominikanerinde og viede sit Liv til Velgjørenhedshandlinger og Sygepleie; hun roste sig af at omgaaes personlig med Kristus, som skulde have byttet sit Hjerte med hendes og paatrykt hendes Legeme Mærkerne af sine Saar. Hun raadspurgtes ofte i vigtige Anledninger af flere Paver og kaldtes 1378 af Urban den fjerde til Rom, hvor hun døde 1380. Hun er Skytshelgen for Dominikanerordenen og for Byen Siena; hendes Mindedag er den 30te April.

Katharina, Navn paa to Keiserinder af Rusland. — Katharina den første, f. 1684, d. 1727, hed egentlig Martha og var Datter af en litauisk Bonde, som senere flyttede til Lifland. Forældrene døde snart, og hun blev nu opdragen hos en Prest i Marienburg. 1701 giftede hun sig med en svensk Dragon, men faldt 1702 som Fange i Hænderne paa Russerne, da de indtog Marienburg. Hun kom først til General Bauer og blev derpaa Fyrst Menschikovs Maitresse; i Menschikovs Hus saa Peter den store hende, forelskede sig i hende og tog hende til sig. Ved sin Overgang til den græske Kirke fik hun Navnet Katharina Alexejevna. 1706—09 fødte hun Peter tre Døtre, deriblandt den senere Keiserinde Elisabeth. Fra 1707 var hun hemmelig gift med Keiseren, som efter den Tjeneste, hun viste ham ved Prut, idet hun bestak den tyrkiske Storvezir og fik ham til at slutte Fred, af Taknemmelighed offentlig erklærede hende for sin Gemalinde 1712, og 1724, efter Tronfølgeren Alexeis Død, lod hende krone som Keiserinde. Kort efter fattede dog Peter Mistanke til hende for at staa i et fortroligt Forhold til Kammerherre Moens, hvem han af den Grund lod henrette. Efter Peters Død 1725 besteg hun ved Menschikovs Hjelp Tronen som Keiserinde. Menschikov førte Regjeringen ganske paa egen Haand, medens hun hengav sig til Udsvævelser, der bevirkede hendes Død. — Katharina den anden, f. 1729, d. 1796, egentlig Sofie Augusta, Fyrstinde af Anhalt-Zerbst, blev paa Forslag af Fredrik den anden bestemt til den designerede russiske Tronfølger Hertug Karl Peter Ulrik af Holsten-Gottorps Gemalinde og blev efter at have gaaet over til den græske Kirke gift med ham 1745. Hendes Ægtefælle behandlede hende haardt og frastødte ved sit raa Væsen den fint dannede og begavede Katharina, som derfor snart indlod sig i Kjærligheds-forstaaelser, først med Grev Soltikov og senere med Stanislaus Aug. Poniatovski. Efter hendes Gemals Tronbestigelse som Peter den tredie 1762 forværredes Forholdet mellem ham og Katharina. Keiseren levede aabenbart sammen med sin Maitresse, Elisabeth Voronzov, og Katharina begyndte at frygte for at blive forstødt og at maatte vige Pladsen som Keiserinde for Elisabeth. Derhos gjorde Peter sig ogsaa forhadt hos sine Undersaatter ved sin forkjerte Politik og sin Forkjærlighed for den strenge preussiske Militærtugt. Som Følge heraf kom en Sammensværgelse istand med det Formaal at afsætte Peter og hæve Katharina paa Tronen. De vigtigste Deltagere i Sammensværgelsen var Katharinas nye Elsker Gregor Orlov, hans Broder Alexei Orlov, Grev Rasumovskij, Grev Panin og Fyrstinde Daschkov. Brødrene Orlov bevægede Garden til at hylde Katharina; Peter blev fængslet og kort efter myrdet (i Juli 1762). Hvorvidt Katharina havde Del i Mordet, kan ikke med Bestemthed afgjøres. Efter sin Tronbestigelse vidste hun at erhverve sig Folkets Gunst; hun lod sig med stor Pragt krone i Moskva, viste Agtelse for Religionen og Iver for at ophjelpe Landets Næringsveie saavelsom for at ordne Ruslands Forhold til Udlandet. 1763 tvang hun Kurlænderne til at afsætte sin nye Hersker, Karl af Sachsen, og igjen indkalde den forhadte Biron; efterat August den tredie var død ophøiede hun sin tidligere Elsker, Stanislaus Poniatovski, paa Polens Trone. Enkelte Misfornøiede søgte gjentagne Gange uden Held at styrte hende; for at sikre sit Herredømme lod hun den unge Ivan (s. d.), som var Gjenstand for fleres Forhaabninger, myrde paa Schlüsselburg. En farlig Opstand, som var anstiftet af Pugatschev 1773, blev heldig dæmpet. Katharina var især heldig i sin Udenrigspolitik og udvidede betydelig Ruslands Grændser ved at deltage i Polens tre Delinger, ved to heldige Krige med Tyrkerne og ved Kurlands Indlemmelse. En Yndlingsplan, som det ikke lykkedes hende at gjennemføre, var Tyrkernes Fordrivelse fra Europa og Grækenlands Befrielse. 1780 sluttede hun et væbnet Neutralitetsforbund med Danmark og Sverige, men førte senere med den sidstnævnte Magt en Krig, som endte ved Freden i Verelä 1790 uden Landafstaaelse. I den store Koalition mod Frankrige deltog hun derimod ikke. Katharina regjerede for Størstedelen ganske selvstændig, og af hendes Elskere og Yndlinger formaaede kun Potemkin (s. d.) at skaffe sig varig Indflydelse. Hendes herskende Lidenskaber var Sanselighed og Ærgjerrighed; hun vexlede ofte Elskere, hvis Funktion næsten havde Karakteren af et Statsembede. For at tilfredsstille sin Lyst til Berømmelse søgte hun lærde Mænds og Forfatteres Omgang, idet hun deri fulgte Fredrik

den andens Exempel; hun stod i Brevvexling med Grimm, indbød flere Gange Voltaire til sig, formaaede Diderot til at besøge hende og foreslog d'Alembert at fortsætte Encyklopædiens Udgivelse i Petersburg. Hun opnaaede ogsaa virkelig hvad hun ønskede og blev af mange Forfattere fremstillet som en af de ypperste blandt Europas kronede Personer. Det kan heller ikke negtes, at hun i mange Henseender virkelig var fremragende som Regentinde, om hun end oftest havde mere af god Villie end af Evne til at bidrage til sit Lands Opkomst. — I Petersburg blev der 1873 reist hende et Mindesmærke.

Katharina af Medici, Dronning i Frankrige, f. 1519, d. 1589, var Datter af Lorenzo af Medici, Hertug af Urbino, og kom 14 Aar gammel til Frankrige, hvor hun blev gift med Kong Frans den førstes anden Søn Henrik. Ved det fremmede Hof stod hun saagodtsom uden Beskyttelse og blev paa mange Maader tilsidesat; hendes Mand førte et udsvævende Levnet, men hun fandt sig i alt uden at klage og holdt sig med Forsæt borte fra alle Hofintriger. Efter hendes Gemals Tronbestigelse 1547 blev hendes Stilling ikke væsentlig forandret; men da hendes ældste Søn, Frans den anden, 1559 efterfulgte Faderen, røbede hun snart den Herskelyst, som skjult havde boet i hende. Hun maatte dog for det første dele sin Indflydelse med de mægtige Guiser, hvis Magt hun fandt saa farlig, at hun som Modvegt derimod endog traadte i hemmelig Forbindelse med Hugenotterne. Da Frans den anden døde 1560 og hendes anden, mindreaarige Søn, Karl den niende, arvede Tronen, fik hun Regjeringen ganske i sine Hænder, idet hun lod Parlamentet overdrage hende Statsforvaltningen. Hun var igrunden ligegyldig for de religiøse Stridigheder, som paa den Tid herskede i Frankrige; hun hadede begge Partier, Guiserne ikke mindre end Hugenotterne, men da disse sidste 1563 ved Freden i Amboise havde opnaaet adskillige Fordele og som Følge deraf begyndte at blive dristigere, sluttede hun 1564 et hemmeligt Forbund med Spanien til Kjætternes Bekjæmpelse. De Forfølgelser, som Protestanterne nu blev udsatte for, fremkaldte 1567 en ny og blodig Borgerkrig, som 1570 sluttede med Freden i St. Germain. Men Katharina besluttede nu ved listige Foranstaltninger at skaffe sig af med Protestanternes Hovedmænd; hun hyklede derfor Venskab og Forsonlighed mod dem og indbød dem til sit Hof, ja forberedte endog et Giftermaal mellem sin Datter Margrethe og den unge Konge af Navarra (den senere Henrik den fjerde). Hun traadte derpaa i Forbindelse med Guiserne, lokkede sin svage Søn til at deltage i Komplottet og anrettede under Bryllupet det skrækkelige Blodbad, som er bekjendt under Navnet „Bartholomæusnatten". Denne forbryderske Gjerning befæstede endnu mere hendes Magt; ikke længe efter skaffede hun ved Bestikkelser og Intriger sin tredie Søn, Henrik, den polske Krone. Efter Religionsfreden af 1573 begyndte hendes og Guisernes Vilkaarlighed ogsaa at vække Forbitrelse blandt de maadeholdne Katholiker, af hvilke et Parti, de saakaldte „Politikere", med hendes egen Søn Hertugen af Alençon i Spidsen, forenede sig med Protestanterne. Efter Karl den niendes Død førte hun Rigets Styrelse, indtil Henrik den tredie kom hjem fra Polen. Ogsaa under hans Regjering vedblev hun at have den samme Indflydelse som under sine to andre Sønners, og hun forledede ogsaa ham til det ene ukloge Skridt efter det andet. Tilsidst gjorde hendes troløse Forhold, der øiensynlig kun tilsigtede hendes egen Fordel, hende og hendes Søn forhadte og foragtede af alle. Magten gled hende ud af Hænderne, og Ærgrelsen derover bidrog til at undergrave hendes stærke Natur. Hun døde forladt og upaaagtet. — Katharina af Medici var en overordentlig begavet Kvinde, men tillige saa rænkefuld, troløs og hjerteløs, at Historien har faa af hendes Lige at opvise. Frankriges stadige Synken i alle Henseender i den Tid, hun førte Roret, var en direkte Følge af hendes ligesaa principløse som samvittighedsløse Politik. Ogsaa den overvættes Usædelighed, som herskede ved Hoffet og derfra udbredte sig som en Smitte over Landet, var hendes Verk.

Katheder, gr., Sæde; Talerstol i et Auditorium eller lignende Lokale.

Kathedersocialister, i Tyskland enslags Smæbenavn for en Del tyske Universitetslærere i Statsøkonomi, hvilke 1872 i Opposition mod den herskende Frihandelsskole opstillede det Krav, at Staten skulde gribe ind for at forbedre Arbeidernes Kaar og gjennemføre sociale Reformer. De holdt flere Møder i Eisenach, hvor de organiserede sig og nærmere præciserede sit Program. De betydeligste blandt dem er Brentano, Schmoller, Adolf Wagner, Schäffle, Held, Schönberg og Samter.

Kathedralkirke, Kirke i en By, der er Sæde for en Biskop eller Erkebiskop; ogsaa ofte d. s. s. Domkirke.

Katheter, de to Sider i et retvinklet Triangel, mellem hvilke den rette Vinkel er beliggende.

Kathetere, cylindriske Rør, som i Kirurgien anvendes til at indføre i Legemets Hulheder og Kanaler, er enten af Metal (Sølv, Nysølv, Tin) eller Kautsjuk, krummede efter den Kanal, hvori de skal indføres, og afrundede i den Ende, som indføres foran. De anvendes dels for at udtømme Indholdet af f. Ex. Maven eller Blæren eller ogsaa for gjennem dem at indføre Vædsker (Vand, flydende Lægemidler).

Katholsk, almindelig. — **Katholicisme,** egentl. en fremherskende Retning mod det hele, det almindelige, i Modsætning til det særegne og individuelle, bruges særlig om den Form af den kristne Religion, som under de romerske Pavers Herredømme blev gjeldende i det vesterlandske (latinske) Europa, og som siden Koncilet i Trient har stillet sig ligeoverfor den protestantiske Kirke som en afsluttet Organisme i Henseende til Dogmer, Forfatning og Kultus. Undertiden indbefatter man ogsaa under Begrebet Katholicisme den græske (græsk-katholske) Kirke, medens man almindelig derved kun forstaar den romerske. Om den katholske Kirkes Historie og Forfatning se Romersk Kirke.

Katholske Breve, de apostoliske Breve, som af Forfatterne ikke var henvendte udtrykkelig til en enkelt Menighed eller Person, men til flere Menigheder eller til den hele Kirke. I Begyndelsen indbefattede man under denne Benævnelse kun Johannes's første og Petri første Brev; senere gav man dette Navn ogsaa til Petri andet samt Jakobs og Judas's Brev, og nu forstaar man ved

katholske Breve i Almindelighed alle i det Nye Testamentes Kanon optagne Breve, som ikke skriver sig eller angives at skrive sig fra Paulus.

Katkov, Michael Nikeforovitsch, russisk Publicist, f. 1820, studerede i Moskva, Königsberg og Berlin, paa hvilket sidste Sted han hørte til Schellings ivrige Disciple. Derpaa var han en kort Tid Professor i Filosofi i Moskva, hvorefter han 1856 begyndte at udgive Bladet „Ruskij Vjestnik", i hvilket han forfegtede liberale Idéer, navnlig i Tilslutning til den engelske Forfatning, men tillige afgjort opponerede mod de Radikale og Socialisterne. 1861 overtog han tillige Redaktionen af „Moskva Tidende"; ved Opstanden i Polen og den Gjæring, som denne bevirkede ogsaa i Rusland, førtes han til at forandre sine Anskuelser og blev nu en afgjort Forkjæmper for det nationalt-russiske Parti, hvorved han fik stor Indflydelse blandt sine Landsmænd. Han bevirkede General Muravievs Sendelse til Vilna, og de senere Forsøg paa at russificere Polen og Østersjøprovinserne har i ham af sine Ophavsmænd.

Katostfamilien (Malvaceae), en Plantefamilie af de Frikronedes Orden, omfatter Træer og Urter med haandnervede Blade, der staar spredte og er forsynede med Axelblade; Blomsten er regelmæssig, med fembladet Krone og trebladet Yderbæger, undersædig og med talrige Støvdragere, som nedentil er sammenvoxede til et Rør, hvis Grund dækker Frugtknuderne. Frugten er en Spaltefrugt, der bestaar af talrige, i en Krans stillede Smaanødder, eller en flerrummet Kapsel. De fleste Arter hører hjemme i de tropiske Lande. — Herhen hører bl. a. Bomuldsplanten (s. d.) og den i Haverne som Prydplante dyrkede Stokrose (s. d.). Af Slægten Katost (Malva) findes i Norge som Ugræs vildtvoxende smaablomstret Katost (M. borealis), med nedliggende Stilk, rundagtige, nyreformede, 5—7lappede Blade, hvide Kroner og en af 10 Smaanødder sammensat Frugt. — Malva rotundifolia har 12—15 Smaafrugter og hvide eller blegrøde Kroner, M. silvestris rødviolette, dybt udrandede Kronblade og 10 glatte Smaafrugter.

Katsch, engl. Cutch, engelsk Skytsstat i Indien, i Præsidentskabet Bombay, øst for Sindh, 300 Kv.mil stor, med 487,000 Indb.

Katsch Behar (Cooch Bahar), engelsk Vasalstat i Indien, nord for Bengalen, 60 Kv.mil stor, med 533,000 Indb., blev 1772 afhængig af England.

Kattefod (Gnaphalium), Slægt af Malurtgruppen af de Kurvblomstredes Familie, omfatter Urter med smaa, helrandede, filtede Blade, hindeagtige, tørre, ofte farvede Svøbblade og Smaafrugter med haarformet Fnok. — Almindelig Kattefod (G. dioicum) er en Tveboplante med knapt kvartérhøi, opret Blomsterstilk, der har jevnbrede, spidse Blade, og talrige nedliggende, blomsterløse Sidestilke med spadeformede, paa Undersiden hvidfiltede Blade. Blomsterne er hvide eller rosenrøde. — Skov-Kattefod (G. silvaticum) har rank, udelt Stilk, der kan blive en Fod høi, og paa Undersiden filtede, langstrakte Blade; Kurvene staar i en lang, bladet, axformet Klase, og deres Svøbblade er brune i Spidsen. — Sump-Kattefod (G. uliginosum) har en 1—6 Tommer høi, grenet Stilk, med smaa Kurve sammenhobede i Spidsen af Grenene; Svøbbladene har brungul Rand. — Flere Arter af denne Slægt kaldes „Evighedsblomster", hvilket Navn ogsaa tillægges flere andre nærstaaende Slægter, hvis Blomster kan opbevares i lang Tid uden at tabe sin Form eller Farve.

Kattegat, Havstrækningen mellem Jyllands Østkyst og Sveriges Vestkyst, kan betragtes som en Fortsættelse af det fra Nordsjøen indskjærende Skagerak og staar gjennem Øresund og Belterne i Forbindelse med Østersjøen. Det er ca. 500 Kv.mil stort og har sin største Brede (22 Mil) mellem Randersfjord og Laholmsbugt, medens det er smalest (9 Mil) mellem Skagen og Marstrand. Ved en Række Grunde og Øer (Læsø, Anholt, Hesselø) deles Kattegat efter Midten i et østligt og et vestligt Løb. De betydeligste Vandløb, som falder i Kattegat, er Götaelv i Sverige og Gudenaa i Jylland.

Kattehale ell. **Silkedokke** (Lythrum Salicaria), Plante af en egen, med Natlys beslægtet Familie, har en opret, 2—3 Fod høi, kantet Stilk, korsvis modsatte eller kransstillede Blade, der er aflangt lancétformede, med hjerteformet Grund og omkringsædige Blomster i et endestillet Ax, som dannes af Blomsterknipper fra Bladhjørnerne. Blomsten har 12-tandet Bæger, 6 purpurrøde Kronblade og 12 Støvdragere; Frugten er en 2rummet Kapsel. Kattehale voxer paa fugtige og sumpige Steder; andre Arter dyrkes som Prydplanter.

Katter ell. **Chatter,** en tysk Folkestamme, som af Cæsar regnedes til Sueverne, og som hovedsagelig boede i det nuværende Hessen. De var bekjendte som dygtige Krigere og tog Del i de tyske Stammers Reisning under Herman. Senere gik de op i Frankerne.

Kattowitz, By i den preussiske Provins Schlesien, nær den russiske Grændse, med 11,500 Indb., Jernverker og Fabrikation af Jernvarer, Zinkhytter og Stenkulgruber.

Kattun, Navn paa glatte, lærredsvævede, ikke meget fine Bomuldstøier, hvis Islæt i Regelen er noget stærkere spundet end Rendingen. De fleste af dem er trykkede med brogede Mønstre paa hvid eller farvet Grund. Kattun udgjør en af Bomuldsindustriens vigtigste Frembringelser og forfærdiges navnlig i store Mængder i England, Frankrige, Tyskland og Schweiz. Især i det sidstnævnte Land har Trykningen af Kattun naaet en høi Grad af Fuldkommenhed.

Katugle, se Ugle.

Katzbach, Elv i preussisk Schlesien, falder i Oder. Her stod 1813 et Slag, i hvilket Blücher seirede over Franskmændene under Macdonald.

Kauffmann, Maria Anna Angelika, tysk Malerinde, f. 1741, d. 1807, fik først Undervisning i Tegning og Malning af sin Fader og uddannede sig derpaa 1753—69 i Italien, hvor hun lagde sig efter Freskomaleriet. Herfra drog hun til London, hvor hun nød megen Anseelse, men hvor hun ved Bedrageri blev lokket til at ægte en Eventyrer, fra hvem hun igjen maatte lade sig skille. 1782 vendte hun tilbage til Italien og giftede sig med en venetiansk Maler Zucchi og levede senere i Rom, hvor hun omgikkes de betydeligste saavel i Byen boende som tilreisende Kunstnere, Digtere (Goethe) og Lærde. Hun malede mest Portræter samt historiske Malerier med antike Motiver. Hendes

Komposition er ikke altid god, men Koloriten er oftest frisk og varm og hendes Figurers Former graciøse. Flere Malerisamlinger besidder hendes eget Portræt, malet af hende selv.

Kaufmann, Konstantin von, russisk General, f. 1818, blev 1838 Ingeniørløjtnant, kom 1843 til Kaukasusarméen og udmærkede sig 1855 ved Beleiringen af Kars. 1857 blev han Generalmajor, 1864 Generalløjtnant og 1865 Generalguvernør i Vilna, hvorfra han 1867 i samme Egenskab forflyttedes til Turkestan. Da Emiren af Bokhara 1868 begyndte Krig med Rusland, erobrede Kaufmann s. A. Samarkand, som han indlemmede i det russiske Gebet. 1873 var han Chef for Expeditionen til Khiva, hvis Hovedstad han s. A. besatte; kort efter sluttede han en fordelagtig Fred med Khanen og s. A. ogsaa en Traktat med Emiren af Bokhara. Han har i det hele bidraget meget til at udvide den russiske Magt i Centralasien og tillige paa en fortræffelig Maade organiseret Forvaltningen af russisk Turkestan.

Kaukasien ell. **det kaukasiske Statholderskab,** Fællesnavn paa de under russisk Herredømme staaende Lande paa begge Sider af Kaukasus, mellem det Kaspiske og det Sorte Hav, hvilke i militær Henseende er forenede under en i Tiflis residerende Generalguvernør, men i administrativ Henseende deles i Guvernementer. Hele Kaukasien deltes tidligere i Ciskaukasien paa den europæiske og Transkaukasien paa den asiatiske Side af Kaukasus; nu deles det i 13 Provinser (Distrikter og Guvernementer), med en samlet Udstrækning af 7,994 Kv.mil og et Indbyggerantal af 4,894,000. Beboerne bestaar af de egentlige saakaldte kaukasiske Bjergfolk (s. d.), af Russer, Grusier, Armenier, Tatarer, Kalmuker, Tyrkere og Jøder; de fleste med Undtagelse af Tyrkerne og Jøderne bekjender sig enten til Muhamedanismen eller til den græsk-katholske Kirke.

Kaukasiske Bjergfolk kalder man med et fælles Navn de forresten meget forskjellige Folkeslag, som bebor Fjelddalene i det egentlige Kaukasus og de derfra mod det Sorte og Kaspiske Hav udgaaende Bjerglande. De kan deles i: 1) Tsjerkesser (s. d.) paa Kaukasus's Nord- og Nordvestskraaning mod det Sorte Hav, 2) Abkhaser (s. d.) med flere nærbeslægtede Stammer, 3) Ubykher paa Kaukasus's Sydskraaning, mellem Floderne Khosta og Sache, ca. 20,000 i Antal, 4) Suaner i Suanethi, hvilke sammen med Tuskherne og flere Stammer tilhører den iberiske Folke- og Sprogstamme, 5) Osseterne, der taler et Sprog, som tydeligvis tilhører den iranske Sprogfamilie, 6) tyrkiske og tatariske Stammer, 7) De tsjetsjenske Folk, fordelte i 21 Stammer, tilsammen ca. 117,000 i Antal, 8) Folkene af den lesghiske Stamme i Daghestan og tilgrændsende Landskaber, hvilke ligeledes deles i mange Stammer, hvis Eiendommeligheder og Sprog er lidet kjendte.

Kaukasiske Race, se Folkeslag.

Kaukasus, en Bjergstrækning paa Grændsen mellem Asien og Europa og mellem det Sorte og det Kaspiske Hav, har sin største Længde fra Sydsydost mod Nordnordvest (150 Mil) og indtager et Fladerum af ca. 1500 Kv.mil. Det kaukasiske Alpeland dannes af flere parallele, i hele Bjergmassens Hovedretning gaaende Bjergkjeder, er bredest i Øst og har en eiendommelig plateauagtig Dannelse. Den midterste, egentlige Hovedfjeldkjæde danner en steil, sammenhængende Kam af 9,500—11,500 Fods Høide og med faa Passer; den indeholder hele Fjeldmassens høieste Toppe, deriblandt Elbrus (17,000 Fod høi). Op til denne Kam støder Sidekjeder af ringere Høide (4,100—5,000 Fod), hvilke er spaltede af talrige dybe og trange Dale. Af samme Beskaffenhed er Terrændannelsen ogsaa paa Siden af disse Bikjæder. Kun i den midterste Del af Bjergstrækningen findes bredere Dale, og her er ogsaa det ene af de Passer, gjennem hvilke er Vei fra den europæiske til den asiatiske Side, det andet er Passet ved Derbent, hvorigjennem Kystveien langs det Kaspiske Hav gaar. Kaukasus's Udløbere er, især paa Sydsiden, af ringe Høide. Bjergmassen har fortiden ingen egentlige Vulkaner, men har stærke Spor af vulkanske Indvirkninger samt Dyndvulkaner og flere varme Kilder. Af nyttige Mineralier findes Stensalt, Kobber, Jern, Sølv og ringe Mængder Guld. Grændsen for den evige Sne ligger i det vestlige i en Høide af 10,600, i det østlige af ca. 11,600 Fod; Snemængden er dog kun ringe, og af Jøkler findes faa og smaa; derfor udspringer paa Kaukasus ogsaa kun faa og forholdsvis mindre betydelige Vasdrag. Floraen er forskjellig paa den nordlige og sydlige Side; den første har den sædvanlige mellemeuropæiske Vegetation, medens paa den sidste alle Slags Sydfrugter voxer dels vildt, dels med ringe Pleie. — Om Beboerne se Kaukasien og Kaukasiske Bjergfolk.

Kaulbach, Wilhelm von, berømt tysk Maler, f. 1805, d. 1874, begyndte i sit 17de Aar at studere Malerkunsten i Düsseldorf under Cornelius, som fik stor Indflydelse paa ham. Senere kom han til München, hvor han malede flere symbolske Figurer i Slotshavens Arkader samt i Odeon Loftmaleriet „Apollo blandt Muserne". 1828—29 fremstod hans storartede Komposition „Galehuset", hvortil han havde faaet Ideen ved et Besøg i en saadan Anstalt. Billedet er holdt i en realistisk Stil og er rigt paa skarp Karakteristik. Senere malede han bl. a. i Hertug Max's Palads og i „Königsbau" i München samt gjorde Udkast til sit berømteste Billede „Hunnerslaget", som blev færdigt 1838. Det fremstiller i en storartet og gribende Komposition Slaget paa de katalauniske Marker mellem Attila og Aëtius, i hvilket han tænker sig de faldnes Aander i Luften ovenover Slagmarken fortsætte Slaget, idet han dog symbolsk har rykket Kampene hen under Roms Mure. Samtidig udkastede han en Række Illustrationer til Verker af Schiller og Goethe, deriblandt til den sidstes „Reineke Fuchs". Vinteren 1837—38 fuldendte han sin store Komposition „Jerusalems Ødelæggelse", som paa Bestilling af Kongen af Baiern blev udført i Olie og anbragt i Münchens Pinakothek. 1845 fik Kaulbach det Hverv at smykke „Trappehuset" i Berlins nye Muséum med sex store Vægmalerier af Verdenshistorien; han fremstillede her Taarnbygningen i Babel, Homers Ankomst til Grækenland, Jerusalems Ødelæggelse, Hunnerslaget (begge Gjentagelser af de tidligere udførte Oliemalerier), Gotfred af Bouillons Ankomst til Jerusalem og en symbolsk Fremstilling af Reformationstiden, repræsenteret af dens store Mænd paa alle Omraader. Omkring disse Billeder anbragte han i

Form af Rammer og Friser andre Fremstillinger af Kulturhistorien. Det hele er udført efter den af Fuchs og Schlotthauer opfundne stereokromiske Methode. Derpaa overtog han Udførelsen af en Cyklus Freskobilleder paa Ydervæggene af det nye Pinakothek i München, hvor han fremstillede den nyere Kunsts Udvikling; dette udførte han imidlertid paa en af sit naturlige Hang til Ironi og Sarkasme saa paavirket Maade, at det vakte vidtstrakt Misfornøielse. For Maximilianeum sammesteds malede han i Olie i kolossale Dimensioner Slaget ved Salamis. — Ved sin overordentlige Produktivitet frembragte Kaulbach forbausende meget; han malede et overordentlig stort Antal Portræter og leverede en Masse Illustrationer til forskjellige Verker navnlig til Shakespeares, Schillers og Goethes. Stilen i hans Frembringelser vakler mellem en realistisk Fremstilling af det karakteristiske, hvilken mangen Gang udarter til Karrikatur, og en idealistisk Gjengivelse af det Skjønne, der igjen ofte forfalder til en Slags tom Gratie. Kun sjelden opnaaede han at smelte begge Retninger sammen til et harmonerende hele. I sine store historiske Kompositioner forfaldt han ofte til en altfor vidtdreven Symbolisering, og i sine senere Arbeider røber han Tilbøielighed til at blive mere og mere konventionel. Dog kan det ikke bestrides, at han var en storartet begavet Kunstner, og han har da ogsaa frembragt mange Verker af stort og blivende Værd. — Han var siden 1837 baiersk Hofmaler og fra 1849 Direktør for Akademiet i München. — Hans Brodersøn Friedrich Kaulbach, f. 1822, og dennes Søn Fritz August Kaulbach, f. 1850, har vundet megen Anerkjendelse som Portrætmalere, den sidste, ligesom Wilhelms egen Søn Hermann, f. 1846, ogsaa som Genremaler.

Kaunitz, Wenzel Anton, Fyrste, Greve af Rietberg, østerrigsk Statsmand, f. 1711, d. 1794, blev oprindelig bestemt til Geistlig og fik i en ung Alder et Domherreembede i Münster, men da hans ældre Brødre alle døde tidlig, arvede han Familiens Godser og bestemte sig for Statsmandsbanen. Efter at have studeret i Wien, Leipzig og Leiden og bereist England, Frankrige og Italien blev han 1735 Rigshofraad og kort efter keiserlig Kommissær ved Rigsdagen i Regensburg. 1740 trak han sig tilbage til sine Godser i Mähren, men kaldtes snart af Maria Theresia tilbage til Statstjenesten, gik som Gesandt til Rom, Florens og Turin og blev 1744 østerrigsk Minister hos Generalguvernøren over de østerrigske Nederlande. Under dennes (Hertug Karl af Lothringens) Fraværelse overtog han midlertidig Regjeringen og blev 1745 virkelig befuldmægtiget Minister, men maatte fratræde denne Post, da Franskmændene 1746 indtog Brysel. Efter at have kapituleret her gik han til Antwerpen, som han imidlertid ogsaa maatte overgive, og derfra til Aachen. Nu levede han som Privatmand til 1748, da han mødte paa Kongressen i Aachen, hvor han lagde Grunden til sin Berømmelse som Diplomat. Derpaa udnævntes han til Konferents- og Statsminister, var 1750—52 Gesandt ved det franske Hof og udvirkede Afslutningen af en hemmelig Alliance mellem Østerrige og Frankrige. 1753 blev han Hof- og Statskansler og 1756 derhos italiensk og nederlandsk Kansler; i disse Egenskaber ledede han til sin Død det meste af Østerriges baade indre og ydre Anliggender. Han var en ivrig Befordrer af den under Josef den anden herskende Reformpolitik og virkede meget godt for Rigets indre Ordning; udadtil udvidede han Østerriges Grændser og stræbte stedse at holde Preussens voxende Magt i Tømme, medens han tilveiebragte Allianςer med Rusland og Frankrige. Han var ogsaa bekjendt som en liberal Befordrer af Kunst og Videnskab.

Kaupang ell. **Lusa-Kaupang** (nu Kaupanger) i Sogn, Nordre Bergenhus Amt, var i 11te og 12te Aarh. en ikke ubetydelig Kjøbstad. Efter Bergens Opkomst tabte den sin Betydning.

Kauri, smaa Sneglehuse af Sjøsnegler af Porcelænssnekkernes Slægt, findes kun i det Indiske Hav og benyttes i Indien, navnlig i Siam, som Skillemynt.

Kaurin, Jens Mathias Pram, norsk Geistlig, f. 1804 i Laurdal i Thelemarken, d. 1863, blev Student 1821 og theologisk Kandidat med Udmærkelse 1826. 1827 blev han residerende Kapellan til Sigdal, 1832 Sogneprest til Flesberg, 1838 Lektor i Theologien ved Universitetet og 1843 Professor; samtidig var han fra 1849 Lærer i Homiletik ved det praktisk-theologiske Seminarium. 1853 udnævntes han til Sogneprest til Lier og 1858 til Biskop i Bergen, hvilket Embede han indehavde til sin Død. Han deltog i en Kommission, som havde det Hverv at foranstalte et bearbeidet Udtog af Pontoppidans Forklaring over Katekismen, hvilket Udtog udkom 1845; sammen med A. V. Fangen og W. A. Wexels deltog han ogsaa i Udgivelsen af „Den norske Kirkes symbolske Bøger i Grundtexterne" (1854). Efter at have formaaet det norske Bibelselskab til at foranstalte en ny Bibeloversættelse leverede han selv Udkast til Oversættelse af Mosebøgerne, Josva Bog, Dommernes Bog og Salmerne samt deltog i Gjennemsynet af de Bøger, der oversattes af Adjunkt Thistedahl.

Kaustisk, brændende, ætsende; i Kemien bruges Udtrykket om Alkalier og alkaliske Jordarter, naar de er befriede for Kulsyre, idet de da (som ulæsket Kalk, kaustisk Kali o. fl.) ætser organiske Legemer ved at angribe deres Æggehvidestof. — Kaustika, ætsende Midler.

Kautel, Sikringsmiddel, navnlig et saadant, der fastsættes i en Kontrakt for at gjøre den saa bindende som mulig for den ene Part og sikre den anden mod Tab.

Kaution eller Forløfte er en Kontrakt, hvorved nogen overtager Ansvaret for, at en andens Forpligtelse skal blive opfyldt. Kautionisten kaldes Selvskyldner, dersom hans Ansvar ligeoverfor Kreditor allerede indtræder ved Hovedmandens Forsømmelse med at opfylde sin Forpligtelse, i Modsætning til den simple Kautionist, hvis Ansvar først indtræder, naar Hovedmandens Uvederhæftighed er bevist (beneficium ordinis). En Art af Selvskyldnerkaution, indklædt i Form af skadesløs Transport, er Endossement (s. d.). Hvor flere har kautioneret for samme Gjeld, antages Kreditor ikke berettiget til at søge en enkelt af dem for det hele Beløb, medmindre de udtrykkelig har forbundet sig én for alle og alle for én, men maa søge enhver for hans Del af Gjelden (beneficium divisionis); derimod kan Kreditor indtale, hvad han hos nogen Kautionist formedelst dennes Uvederhæftighed ikke kan erholde, hos hans Medkautionister. Kautionsstillelse er i Almindelighed foreskreven for offentlige Oppebørselsbetjente og andre

Forvaltere af fremmede Midler. En egen Anvendelse af Kaution er derhos før anklagede Personers Tilstedeblivelse, hvor Kautionisten, hvis den Anklagede rømmer, efter norsk Ret maa erlægge en Bod af 120 Kroner foruden at svare til de hm idømte Bøder og Omkostninger (Lovb. 1—21—6), samt i Tilfælde af Undsigelse (1—21—1), hvor Retten efter Omstændighederne maa bestemme Sikkerhedens Art og Størrelse.

Kautokeino, Prestegjeld i Finmarkens Amt, nær den russiske Grændse, 15 Mil syd for Altenfjordens Bund. Befolkningen bestaar udelukkende af Flytlapper.

Kautsjuk ell. Gummi elasticum, et vegetabilsk Stof, som faaes ved Indtørring af Melkesaften af flere tropiske Træer, navnlig af Siphonia elastica (af Euphorbiaceernes Familie) i Sydamerika og Ficus elastica og Urceola elastica i Indien. Kautsjuk forekommer i disse Træers Melkesaft fint fordelt i Form af mikroskopiske Kugler; saadanne findes ogsaa i Melkesaften af mange andre Planter, men i langt mindre Mængde. Den Maade, hvorpaa Kautsjuk udvindes, er forskjellig; sædvanlig gjør man Indsnit i Træernes Bark og lader den udflydende tykke, bleggule Saft samle sig udenpaa flaskelignende Former af Ler, hvorefter enhver Form tørres i varm Røg og gjentagne Gange bestryges med nye Lag Saft, indtil den er overtrukken med et tilstrækkelig tykt Lag Kautsjuk; nu udblødes og fjernes Formen ved Hjelp af Vand, hvorefter Kautsjuken bliver tilbage i Form af en Flaske. Ofte formes den ogsaa i Plader ved at lade Saften samle sig i aflange Former og stivne der („Spækgummi"); denne Sort er lysere af Farve end den i Røgen tørrede. Ren Kautsjuk er ved almindelig Temperatur i høi Grad elastisk, men mister ved 0° næsten ganske denne Egenskab uden dog at blive haard eller skjør; i varmt Vand bliver den bløđ, men antager, naar den tørres, igjen sine tidligere Egenskaber. Alkohol indvirker ikke paa den, hvorimod den opløses, ialfald delvis, i vandfri Æther, ætheriske Olier, Chloroform, Svovlkulstof, Petroleum, Benzin og Kautsjukolie. Det bedste Opløsningsmiddel til teknisk Brug er Svovlkulstof, som ved sin Fordampning igjen efterlader Kautsjuken i fuldstændig uforandret Tilstand. Af Syrer (med Undtagelse af koncentreret Svovl- og Salpetersyre) angribes Kautsjuk ikke. Ved 50° Varme begynder den at blive bløđ, ved 100—120° bliver den stærkt klæbrig og gaar ved ca. 200° over til en tjæreagtig Masse, som ved Afkjøling ikke igjen antager sin oprindelige Konsistens. Opvarmet til en endnu høiere Temperatur antændes den og brænder med rødlig, stærkt sodende Flamme. Ved tør Destillation faaes rigelige Mængder af en farveløs, stærkt lugtende ætherisk Olie (Kautsjukolie), som bestaar af flere forskjellige Forbindelser af Kulstof og Vandstof. — Kautsjuk brugtes oprindelig (fra sidste Halvdel af forrige Aarh.) udelukkende som Viskelæder og derpaa som Materiale til elastiske Bolde og andre Slags Legetøi. Ca. 1790 begyndte man at bruge den til elastiske Baand og 1791 til at gjøre Tøier vandtætte med. 1820 opfandtes de af overspundne Kautsjuktraade vævede elastiske Stoffer; omtrent samtidig begyndte man ogsaa at gjøre Rør til kemiske Apparater, Bandager, Kathetere og Bougier af Kautsjuk. 1830 gjordes de første Forsøg paa at anvende Kautsjuk til Galosjer, en Industri, som senere har antaget et overordentligt Omfang. Kort efter opfandtes ogsaa den vulkaniserede Kautsjuk, som dog først fra 1840 blev almindelig benyttet til tekniske Øiemed. Denne Masse, som har flere Fortrin fremfor almindelig Kautsjuk, faaes ved i Varme at forbinde Kautsjuk med 10—20 % Svovl eller ved at behandle den med Svovlkulstof eller Chlorsvovl og fordampe Opløsningsmidlet; den vulkaniserede Kautsjuk angribes ikke af de Opløsningsmidler, som anvendes til den almindelige Kautsjuk, taber ikke sin Elasticitet i Kulde og bliver ikke klæbrig i Varme, men lader sig smelte og støbe i Former. Man benytter den i en Uendelighed af Øiemed, til Rør, vandtætte Kar, Sprøiteslanger, Drivremme, Valser for Bog- og Kattuntrykkerier osv.; sædvanlig forfærdiges saadanne Gjenstande først af ren Kautsjuk og vulkaniseres siden. — Ved Forbindelse med større Mængder Svovl (30—60 %) bliver Kautsjuken til hærdet (hornireret) Kautsjuk, Ebonit eller Hartgummi, der er mørkebrun eller sort og haard som Horn. Den anvendes til Kamme, Knapper, Stokke og Paraplyhaandtag, Knivskafter, Hørerør, Fløiter, Smykkesager m. m. m. Vulkaniseret Kautsjuk, blandet med Sand, Kvartspulver eller Smergel, bruges til Slibestene. Kautsjukopløsninger finder Anvendelse som Fernisser og Kit. Gamle og slidte Kautsjuksager indkjøbes stadig af Fabrikerne og omarbeides. — Den meste Kautsjuk kommer fra Java og Brasilien, hvilket sidste Land leverer den bedste Sort (Paragummi).

Kavaler (udt. Kavaler), ital. cavaliere, sp. caballero, fr. chevalier, oprindelig Rytter; dernæst Ridder; Adelsmand, Herre, elegant Herre.

Kavaleri, Rytteri, Militær, som kjæmper tilhest, er i de fleste Arméer næst Infanteriet den talrigste Vaabenart. Kavaleriet er bevæbnet med blanke Vaaben (lange Sabler og undertiden Landser) samt med Karabiner og Pistoler; Skydevaaben spiller dog ved denne Vaabenart en ganske underordnet Rolle, da dens Opgave ikke er at deltage i egentlig Skydefegtning, men at gjøre Indhug med blanke Vaaben og under saa hurtig Bevægelse som mulig. I et Slag rykker Kavaleriet gjerne frem, naar Fiendens Rækker begynder at svækkes i sin Modstandskraft ved Angreb af Infanteri og Artilleri; det søger da ved sine Indhug at tvinge Fienden til Flugt, og under denne forfølger det ham for at hindre ham i at samle og ordne sig igjen. Kavaleriet kan i Regelen paa en effektiv Maade kun anvendes paa aabent Terræn. Siden den fransk-tyske Krig i 1871 er dets Rolle dog bleven betydelig udvidet, idet det under dette Felttog viste sig fortrinlig skikket til at besørge en fremrykkende Armés Bevogtning ved at omcirkle den paa store Afstande og itide bringe Underretning om Fienden. Man har i de større Arméer svært og let Kavaleri, af hvilke det første dannes af større og tungere bevæbnede Ryttere end det sidste. I taktisk Henseende inddeles Kavaleriet i Eskadroner paa 100—150 Mand under Anførsel af Ritmestere. 3—8 Eskadroner forenes til et Regiment. — Den norske Armé har for nærværende 3 Kavalerikorpser: det akershusske ridende Jægerkorps (5 Eskadroner), det oplandske ridende Jægerkorps (4 Eskadroner) og det trondhjemske ridende Jægerkorps (2 Eskadroner), hvilke tilsammen danner Arméens Kavaleribrigade.

Kavalkade, høitideligt Rytteroptog.

Kavanagh (udt. Kævæna), Julia, engelsk Forfatterinde, f. 1824 i Irland, d. 1877, blev opdragen i Paris og levede senere i London. Hun optraadte først i Literaturen som Medarbeiderske i flere periodiske Skrifter, navnlig „Chambers Journal", og udgav 1848 Romanen „Madeleine". Ved det historisk-biografiske Verk „Kvinden i Frankrige i det 18de Aarh." (1850) befæstede hun sin literære Berømmelse, som steg ved Romanen „Nathalie" (1851). Senere udgav hun Arbeider om de franske og engelske Forfatterinder samt en Række Romaner, blandt hvilke kan nævnes „Daisy Burns" (1853), „Dora" (1868) og „Silvia" (1870). Hendes Stil er flydende og smuk og Karaktértegningen i hendes Fortællinger staar betydelig over de sædvanlige engelske Dameromaners.

Kavatine, en kortere Form af Arien i en Opera, sædvanlig ogsaa af en roligere og mindre lidenskabelig Karakter.

Kavi, det hellige Sprog paa Øen Java, er opstaaet ved Blanding af det oprindelige Folkesprog med Sanskrit i Løbet af de første Aarh. e. Kr. Det har en rig Literatur.

Kaviar, russisk Ikra, kaldes den saltede Rogn af flere større Fiske, navnlig af flere Størarter, som den almindelige Stør, Husblasstøren og Sterletten, hvilken sidste giver den bedste Kaviar, medens Husblasstøren leverer det meste af det i Handelen kommende Kvantum. For at tilberedes til Kaviar lægges Rognen i Vand og piskes med Riskviste, indtil Rogukornene (Æggene) er vel skilte fra hverandre og synker tilbunds. Nu heldes Vandet af, og Rognen halvtørres, hvorefter den med Salt nedlægges i Smaatønder, som lukkes vel og før Forsendelsen en Tid lægges i Is. I Begyndelsen har Kaviaren en lys Farve, men bliver efterhaanden mørkegrøn. Jo mere storkornet den er, desto bedre ansees den for at være. En ringere Sort, Preskaviar, tilberedes ved efter Saltningen at tørre Æggene og presse dem mellem Bretter, hvorefter de nedpakkes saa fast i Fustagerne, at Massen senere maa skjæres ud. Kaviar spises som Delikatesse og er ogsaa meget nærende. Størstedelen kommer fra Rusland, navnlig fra Astrakan. I den senere Tid tilberedes i flere andre Lande en Slags Kaviar af Rognen af Gjedder, Karper og flere andre Fiske.

Kazinczy, Franz, ungarsk Digter og Forfatter, f. 1759, d. 1831, studerede Retsvidenskaben, var derpaa en Tid Advokat og blev 1784 Komitatsnotar i Abaujvár. 1786—91 var han Opsynsmand for Nationalskolen i Kaschauerdistriktet og levede siden hovedsagelig for sin literære Virksomhed. 1793 blev han beskyldt for at være meddelagtig i Abbed Martinovics Sammensværgelse og kastedes i Fængsel; han dømtes til Døden, men benaadedes og maatte tilbringe Tiden til 1801 i haardt Fængsel. Han oversatte paa Ungarsk Geßners Idyller, Goethes „Stella", Larochefoucaulds „Maximer", Lessings „Emilia Galotti" m. m. og skrev selv flere Romaner, Digte og andre Arbeider af tildels fremragende Værd. Navnlig var hans Virksomhed af Betydning for det nyere ungarske Skriftsprogs Udvikling.

Kean (udt. Kin), Edmund, berømt engelsk Skuespiller, f. 1787, d. 1833, var uægte Søn af en omreisende Skuespillerinde og optraadte allerede som Barn i Pantomimer paa Drury-Lane-Theatret. Han løb imidlertid snart bort og gik tilsjøs som Kahytsgut, men vendte tilbage, da han ikke fandt Smag i Sjølivet, og optraadte kun 13 Aar gammel paa et Provinstheater som Hamlet og som Cato i Addisons Stykke af dette Navn. En Rigmand, Dr. Drury, tog sig af ham og satte ham i Skolen i Eton, som han forlod efter tre Aars Forløb for frit at kunne hengive sig til et omflakkende Liv. Som Medlem af reisende Skuespillertrupper optraadte han i flere Shakespearske Roller, men producerede sig ved Siden deraf ogsaa som Bokser og Linedanser, indtil han 1814 fik Anledning til at debutere paa Drury-Lane-Theatret som Shylock, i hvilken Rolle han strax gjorde overordentlig Lykke. Af hans øvrige Glansroller var Richard den tredie, Othello, Macbeth og Jago de fornemste. 1820—21 og 1825—26 optraadte han med stort Bifald i Amerika og 1828 ligeledes i Paris. Hans grændseløst udsvævende Liv gjorde det dog tilslut nødvendigt for Theatret at afskedige ham, hvorefter han tilbragte sine sidste Aar i Nød og Elendighed. — Hans Søn Charles John Kean, f. 1811, d. 1868, optraadte paa Haymarket-Theatret i London og besøgte 1839 Amerika; efter sin Tilbagekomst ægtede han Skuespillerinden Ellen Tree, med hvem han 1845 besøgte Amerika og senere Paris og paa begge Steder høstede meget Bifald. 1848 ansattes begge Ægtefæller ved Haymarket-Theatret; 1850—59 havde Kean Ledelsen af Princess-Theatret og 1863—66 gjorde han med sin Hustru en Kunstreise til Australien. Han nød stor Anseelse baade som Kunstner og som Menneske.

Kecskemét (udt. Ketjkemet), By i Ungarn, 11 Mil syd for Pest, med 41,000 Indb., Vinavl og betydelige Markeder.

Kedron, Bæk i Palæstina, løber gjennem den mellem Jerusalem og Oliebjerget beliggende Kedrons Dal og falder gjennem en dyb Kløft i det Døde Hav. Nu er den ofteſt vandløs.

Kefalonia, gammelgr. Kefallenia, den næststørste af de ioniske Øer, ligeoverfor Indgangen til Bugten ved Patras, og i Øst kun ved et smalt Sund skilt fra Ithaka, er 12 Kv.mil stor og har 70,000 Indb. Den har ypperlige Havne, er bjergfuld og har den høieste af alle de ioniske Øers Fjeldtoppe, Elatovuni (ca. 5,500 Fod). Jordbunden er selv i de steile Bjergegne forholdsvis vel dyrket, men leverer ikke det nødvendige Brødkorn; derimod dyrkes meget Sydfrugter og Vin. Hovedudførselsartiklerne er Olie og Korinther. Den danner siden 1865 et Nomarkhi sammen med Ithaka. Hovedstad Argostoli (s. d.).

Kefeos ell. **Kefeus**, Stjernebillede paa den nordlige Himmel, nær Polarstjernen.

Keffi, Navn paa flere Byer i Sudan i Afrika. Den betydeligste er Keffi abd es Senga, med 30,000 Indb. og betydelig Handel.

Kefisos ell. **Kefissos**, Navn paa flere Floder i Grækenland. Den mest bekjendte af dem er den nuværende Mavronero, som udspringer ved Foden af Parnassos, flyder mod Sydost gjennem Fokis og Böotien og udmunder i Sumpsjøen Kopais. — En anden Flod af samme Navn, hvilket den endnu har bibeholdt, udspringer ved Foden af Pentelikon i Attika og løber gjennem den atheniensiske Slette i Vest for Athen. — En tredie

Kefisos løber gjennem det vestlige Attika og taber sig i Sandet.

Kegle kaldes i Stereometrien et Legeme, som begrændses af et Plan og en Kegleflade; denne sidste er den Flade, som kan tænkes beskreven af en ret Linie, der med sit ene Endepunkt er fast, medens det andet føres rundt langs en Cirkels Periferi. Det faste Punkt, hvorigjennem Linien gaar med sin ene Ende, kaldes Keglens Top, Cirkelen dens Grundflade. En ret Linie fra Toppunktet til Grundfladens Centrum kaldes Keglens Axe, enhver ret Linie fra Toppunktet til et Punkt i Grundfladens Periferi en Sidelinie. — En Kegles Kubikindhold er = Trediedelen af Produktet af dens Grundflade og Høide, (altsaa, naar Grundfladens Radius er = r og Høiden = h, $\frac{1}{3}\pi r^2 h$). Er Axen perpendikulær paa Grundfladen, kaldes Keglen ret, i modsat Fald skjæv. Den rette Kegle (Rotationskeglen) kan tænkes opstaaet derved, at et retvinklet Triangel dreies rundt om sin ene Kathet; i den er alle Sidelinier lige store. Indholdet af en ret Kegles krumme Overflade er = Grundfladens Omkreds multipliceret med den halve Sidelinie; betegnes den sidstnævnte med s, er altsaa den krumme Overflade = πrs. Den skjæve Kegles Sideflade kan derimod ikke udtrykkes saa simpelt. — Gjennemskjæres en Kegle af et Plan, der er parallelt med Grundfladen, bliver Snittet en Cirkel med Centrum i Keglens Axe. Keglen deles herved i to Dele, af hvilke den, hvori Toppunktet ligger, bliver en ny, mindre Kegle og den anden en retafkortet Kegle. Denne har intet Toppunkt, men en Topflade, hvis Afstand fra Grundfladen er den retafkortede Kegles Høide. Betegnes Høiden med a, Grundfladens og Topfladens Radier henholdsvis med R og r, da er den retafkortede Kegles Kubikindhold = $\frac{1}{3}\pi a (R^2 + Rr + r^2)$. Er den oprindelige Kegle ret, kaldes den afkortede en retafkortet ret Kegle. Den retafkortede rette Kegles krumme Sideflade er, naar Sidelinien kaldes s, = $\pi s (R + r)$. Den retafkortede skjæve Kegles Sideflade kræver en mere indviklet Beregning. — Keglesnit kaldes de krumme Linier, som fremkommer, naar en Kegle skjæres af Planer. Man har 3 forskjellige Slags Keglesnit, der fremkommer eftersom det skjærende Plan er parallelt med to, kun én eller ingen af Keglens Sidelinier; den første Slags kaldes Hyperbel, den anden Parabel og den tredie Ellipse (se disse Art.).

Kehdingen, Landskab i den preussiske Provins Hannover, paa Elbens sydlige Side, 5 Kv.mil stor, med 20,000 Indb. Jordbunden, der bestaar af Marskland, er meget frugtbar, og Befolkningens Hovednæringsvei er Agerbrug og Kvægavl.

Keighley (udt. Kili), By i det engelske Grevskab York, ved Floden Air, med 20,000 Indb. og Bomuldsindustri.

Keil, Ernst, tysk Boghandler, f. 1816, grundede 1845 en Forlagsboghandel i Leipzig og udgiver siden 1853 det illustrerede Ugeblad „Die Gartenlaube“, som 1876 udkom i 390,000 Expl.

Keil, Gottfried Theodor Heinrich, tysk Filolog, f. 1822, siden 1869 Professor i Halle, har udgivet den yngre Plinius's Breve og en omfattende Samling af de latinske Grammatikeres Arbeider.

Keilhau, Balthazar Mathias, berømt norsk Geolog, f. i Birid 2den Novbr. 1797, d. 1858, blev Student 1816 og var 1821 den første, som tog mineralogisk Examen ved det norske Universitet. Ligeledes var han 1823 den første, som underkastede sig den befalede praktiske Prøve i Bergvidenskaben paa Kongsberg. 1824—25 foretog han paa offentlig Bekostning til sin videre Uddannelse en Reise til Tyskland, Østerrige, Italien, Schweiz og Frankrige og udnævntes efter sin Tilbagekomst 1826 til Lektor i Bergvidenskaben ved det norske Universitet med Forpligtelse til at foretage videnskabelige Reiser i Fædrelandets mindre undersøgte Egne, og han sattes derved istand til efterhaanden at udarbeide det første geologiske Kart over hele Norge foruden det første, med Rette saa berømte Kart over „Kristiania Overgangs-Territorium“ (begge publicerede i hans Verk „Gæa norvegica“. Disse sine energiske Reiser begyndte han 1827 nordfra med en Reise til Finmarken, hvorfra han gjorde en Udflugt til Spitsbergen og Beeren-Eiland; herfra hjembragte han foruden Opdagelsen af Stenkulformationen og „Bergkalken“ bl. a. et Herbarium, hvoriblandt fandtes en ny Plante, der af C. Sommerfeldt fik Navnet Potentilla Keilhaui, samt en ny Art af Slægten Spirifer, der af Leopold v. Buch opkaldtes efter Finderen som Spirifer Keilhaui. 1828—29 undersøgte han i Ferietiden Nordland og gjorde senere regelmæssig hver Sommer videnskabelige Reiser til forskjellige Egne af Landet, ligesom han en Gang besøgte Normandiet i samme Øiemed. 1833 publicerede han sine epokegjørende Arbeider „Om de skandinaviske Formationers 2den og 3die Svite“ (i Magazin for Naturvidenskab). 1834 udnævntes han til Professor i Mineralogi og blev s. A. Finans-Departementets Konsulent i Bergverkssager, ligesom han 1833 var Medlem af den kgl. Kommission angaaende Kongsberg Sølvverks Drift og 1837 af Kommissionen til Udarbeidelse af en Lov om Bergverksvæsenet. 1827 var han bleven optagen som Medlem af Videnskabsselskabet i Trondhjem og blev senere Medlem af flere lærde Selskaber i Udlandet. Ved Universitetet holdt han Forelæsninger over Mineralogi, Geologi og Grubedrift, et Par Aar tillige over Metallurgi og Teknologi; Universitetets Samling af Mineralier blev under hans Bestyrelse stærkt udvidet og fortræffelig ordnet. Af hans Skrifter kan anføres den paa Tysk udkomne „Fremstilling af Overgangsformationen i Norge“ (Leipzig 1826) og „Reise i Øst- og Vestfinmarken samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen i Aarene 1827 og 1828“ (Kr.ania 1831), flere Afsnit i det af ham m. fl. udgivne Skrift „Gæa norvegica“ (1838—50) samt talrige Afhandlinger i „Magazin for Naturvidenskab“, „Nyt Magazin for Naturvidenskab“, Okens „Isis“ samt flere Blade og Tidsskrifter. Hans Afhandlinger „Reise i Jemtland“ 1833 (Mag. f. Naturv.), „Om Kongsbergs Ertsfeldt og Sølvgange“ 1838, „Om Landjordens Stigning“ 1838, „Reise i Østerdalen“ 1840, „Reise i Lister og Mandals Amt“ 1840 (Nyt Mag. f. Naturv.) røber overalt den geniale Iagttager. Han var en overordentlig flittig og ivrig Videnskabsmand, men havde i flere Hovedstykker en fra den sædvanlige temmelig stærkt afvigende Mening. Han har i Modsætning til de to paa hans Tid mest bekjendte geologiske Theorier, Neptunismen og Vulkanismen, søgt at hævde en tredie Dannelsesmaade af de vigtigste Bergarter, nemlig ved Transmutation i den Forstand, at han antog Granit og Syenit fremgaaet ved visse lang-

somme Forvandlingsprocesser af Kalksten og Lerskifer, Porfyr derimod af Sandstene; overhoved antog han disse og andre „massive“ Bergarter for ikke eruptive, men opstaaede i Tidens Løb af de omliggende lagdannede Bergarters Masser. Disse hans Theorier stødte allerede i hans Samtid paa Modstand, navnlig fra Kemiens Side ved Berzelius og fra Geologiens ved Berghauptmand v. Dechen; men hans Betydning og Navn i sin Videnskab vil til alle Tider sættes høit som den stort anlagte og sjelden energiske Forskers.

Keim, Theodor, tysk Theolog, f. 1825, studerede 1843—48 i Tübingen. 1857 blev han Diakon i Eslingen, 1859 Archidiakon sammesteds og 1860 Professor i Theologi ved Universitetet i Zürich. Siden 1875 er han Professor i Berlin. Han har udgivet flere Skrifter, deriblandt „Rigsstaden Ulms Reformationshistorie“ (1851), „Ambrosius Blarer, schwabisk Reformator“ (1860), „Konstantin den stores Overgang til Kristendommen“ (1862), „Jesu Historie“ (1873). Hans Skrifter udmærker sig ved sin aandfulde og tiltalende Form.

Keiser, Reinhard, tysk Komponist, f. 1673, d. 1739, kom 1694 til Hamburg, for hvis lyriske Scene han komponerede en Række af sine bedste Operaer, og hvor han i mange Aar var virksom som Musikdirektør. 1721 kaldtes han til Kjøbenhavn, hvor han rimeligvis opholdt sig et Par Aar og dirigerede tyske Operaforestillinger. Hans over 100 Operaer udmærker sig ved Friskhed og Melodirigdom, som minder om Mozarts, men er af og til mangelfulde i kontrapunktistisk Henseende.

Keiser er den sædvanlige Betegnelse for den høieste politiske Værdighed og bæres i Regelen som Titel kun af nogle faa Regenter i de mægtigste Lande. Titelen er det samme som Navnet Cæsar, der af Romerne sandsynligvis udtaltes Kæsar og af Grækerne Kaisar. Hos Romerne var dog ikke denne Titel i Brug for de Personer, som i Historien nævnes som „romerske Keisere“; deres Titel var *Imperator* eller *Augustus*, medens Cæsar var Tronfølgerens. Da Romerriget deltes, fik man to Keiserdømmer og to Keisere; efter det vestromerske Riges Fald forsvandt Titelen i Vesteuropa, indtil Frankerkongen Karl den store 800 af Pave Leo den tredie og med Romernes Bifald kronedes til romersk Keiser. Dette nye Keiserdømme var imidlertid en ganske anden Institution end det gamle; de frankiske Keiseres Hovedbetydning laa ikke i det romerske Keiserdømme, men i det frankiske Kongedømme, hvilket ikke som det gamle romerske Keiserdømme var en absolut uindskrænket Magt. Keiserværdigheden med sin mere universelle Karaktér var ligesom et Supplement til det mere nationale Kongedømme; den havde væsentlig en ideal Betydning som den høieste verdslige Værdighed, og naar man senere endnu talte om dets Verdensherredømme (imperium mundi), var dette snarere at forstaa i folkeretslig end i statsretslig Henseende. Keiserens Opgave var væsentlig at vaage Folkerettens Opretholdelse og bevare Verdensfreden, derhos at beskjærme og støtte Pavestolen og udbrede Kristendommen. Til det frankisk-romerske Keiserdømme sluttede sig senere som dets Fortsættelse det tyskromerske, efterat Otto den første havde forenet Keiserværdigheden med det tyske Kongedømme. I de første Aarhundreder fik de tyske Konger den dem tilkommende Keisertitel først efter i Rom at have ladet sig krone; senere ophørte disse Romertog, og den til tysk Konge valgte Fyrste betragtedes udenvidere ogsaa som romersk Keiser. Den langvarige og haarde Kamp, som gjennem en stor Del af Middelalderen fandt Sted mellem Paverne og Keiserne, reddede vistnok for en stor Del Europa fra det pavelige Verdensherredømme, men tærede ogsaa paa det tyske Kongedømmes Kræfter. Efter Hohenstaufernes Forsvinden fra Skuepladsen sank Konge- og Keiserdømmets Magt stadig og ustanselig, indtil Keisertitelen kun blev en aldeles betydningsløs Titel, der tilsidst 1806 ganske ophørte. Imidlertid var et nyt Keiserdømme oprettet af Peter den store af Rusland i Erindring om det gamle byzantinske græsk-katholske Keiserdømme; denne nye Keiserværdighed sluttede sig allerede, ligesom alle senere lignende, til det moderne nationale Statsbegreb. 1804 antog Napoleon den første Keisertitelen, idet han vilde gjenoprette Karl den stores frankiske Keiserdømme, men nu som et fransk Keiserdømme; Napoleon den tredie tilsigtede ved sin Keiserværdighed væsentlig at forbinde enslags Voldgiftsembede ligeoverfor de europæiske Stater. I Østerrige afløstes det tyske Keiserdømme af det nationale østerrigske; i Tyskland oprettedes 1871 et nyt Keiserdømme som Udtryk for den høieste samlede Magt og Værdighed hos det af mange Enkeltstater sammensatte tyske Rige. Denne Keiserværdighed er knyttet til Preussen, i hvis Kongehus den er arvelig. 1876 adopteredes Benævnelsen Keiserdømme for det indiske Rige, idet Dronning Victoria udraabtes til „Keiserinde af Indien“; dette er foruden Brasilien det eneste for Tiden existerende Keiserdømme udenfor Europa. Endelig antog den tyrkiske Sultan 1877 Titel af „Osmanisk Keiser“.

Keiserkanalen, kines. Yun-ho, Kanal i Kina, mellem Yang-tse-kiang og Peiho, ca. 200 Mil lang, anlagt i det 14de Aarh.

Keiserkrone (Fritillaria imperialis), Plante af Kronliliernes Familie, har enkelt Stilk med kransstillede Blade, stort Løg og en af sex Kronblade bestaaende rød, gul eller hvid Blomst; Kronbladene har ved Grunden en Honninggrube, som afsondrer en giftig Nektar. Blomsterne staar i en Krans under en Bladdusk, som ender Stilken. Frugten er en trerummet Kapsel. Løgen har giftige Egenskaber. Keiserkronen dyrkes almindelig som Prydplante i Haver lige til Vestfinmarken (70°) og blomstrer om Vaaren. Den nedstammer fra Persien.

Keisersnit, en kirurgisk Operation, som anvendes ved Fødsler, naar Fosteret paa Grund af Forsnevringer af Fødselsveiene ikke paa naturlig Maade kan bringes til Verden, og som bestaar i, at der gjennem Underlivsvæggen gjøres et Indsnit i Livmoderen, gjennem hvilket Fosteret kan bringes frem. Operationen er stedse meget farlig, og man regner, at omtrent 3/4 af dem, som underkastes den, dør, enten af Blodtab eller af paafølgende Betændelse i de Saaret omgivende Dele. Der er dog talrige Exempler paa et heldigt Resultat, og der skal gives Tilfælde, da denne Operation med lykkeligt Udfald er udført 3—4 Gange paa den samme Person. Naar en svanger Kvinde dør i Svangerskabets sidste Tid, udføres Keisersnittet umiddelbart efter Dødens Indtræden for om mu-

ligt at redde Fosteret, naar Forløsning, uanset om der er Forsnevring eller ei, ikke kan udføres gjennem Fødselsveiene. Dette var allerede i Brug i Oldtiden, og Cæsar skal ifølge Plinius være bragt til Verden paa denne Maade (deraf Navnet). Paa en Levende siges Operationen først at være foretagen af Kirurgen Trautmann i Wittenberg 1600, hvilket Opgivende dog er meget uvist. Nu foretages den altid, naar Fosteret paa Grund af Bækkenforsnevringer hverken helt eller sønderlemmet kan fjernes fra Livmoderen, da i dette Tilfælde Moderen ellers ubetinget maa dø; hvis Fosteret kun i sønderlemmet Tilstand kan bringes til Verden, er det afhængigt af Moderens Villie, om Keisersnittet skal foretages.

Keith (udt. Kidh), George, Jarl, skotsk Feltherre, f. 1686, d. 1778, gjorde 1712 Tjeneste under Marlborough, erklærede sig efter Dronning Annas Død for Prætendenten og blev efter dennes mislykkede Landingsforsøg 1716 dømt til Døden, men flygtede og deltog 1719 i den spanske Expedition til Skotland. Den spanske Flaade adspredtes af Storm, og Keith kom med blot 300 Mand iland, hvor han blev slagen af de kongelige Tropper og først efter et halvt Aars Omflakken i Høilandene kunde undkomme til Fastlandet. Han opholdt sig nu en Tid sammen med Prætendenten i Rom, gik derpaa til Spanien og fulgte 1737 sin Broder James, der var General i russisk Tjeneste, til Paris. Senere opholdt han sig i Spanien og Venedig og kom 1747 til Berlin, hvor Broderen da var ansat. Fredrik den anden udnævnte ham 1751 til Gesandt i Paris og 1754 til Guvernør i Neuchâtel. 1759 fik han af den engelske Regjering sine inddragne Godser tilbage, men vendte efter et kort Ophold i Skotland tilbage igjen til Berlin, hvor han forblev til sin Død og nød stor Anseelse hos Fredrik den anden. — Foregaaendes Broder, James Keith, f. 1696, d. 1758, sluttede sig under Urolighederne 1715 til Prætendenten, blev saaret ved Sherifmuir s. A. og forvist, hvorefter han flygtede til Frankrige, hvor han lagde sig efter Mathematik. Efter et Ophold i Spanien deltog han i Expeditionen til Skotland og delte der Broderens Skjebne, vendte sig derpaa til Madrid og fulgte 1728 den spanske Gesandt, Hertugen af Leyria, til Petersburg. Her blev han Generalmajor og 1734 Generalløitnant, førte 1735 et russisk Hjelpekorps mod Frankrige og udmærkede sig 1736—37 i Krigen mod Tyrkerne. 1741 slog han Svenskerne ved Wilmanstrand og fordrev dem fra Alandsøerne, sendtes 1743 som extraordinær Gesandt til Stockholm og blev efter sin Tilbagekomst Feltmarskal. Paa Grund af Intriger fra den engelske Gesandts Side fik han 1747 paa Forlangende Afsked fra den russiske Tjeneste mod Løfte om aldrig at kjæmpe mod Rusland. Han gik nu til Berlin, udnævntes 1747 til preussisk Feltmarskal og 1749 til Guvernør i Berlin. I Syvaarskrigen udmærkede han sig i høi Grad, men faldt ved Overfaldet paa Hochkirch. Han var ikke alene en rigt begavet og tapper Mand, men ogsaa bekjendt for sin Retskaffenhed og Uegennyttighed.

Keith, George Elphinstone, Viscount, engelsk Admiral, f. 1746, d. 1823, blev 1769 Marineløitnant, 1772 Kommandør og 1775 Kaptein. I den amerikanske Krig tog og ødelagde han 1780—83 flere franske Skibe og deltog 1793 i Toulons Erobring. 1794 blev han Kontreadmiral, erobrede 1795 Kaplandet og seilede derpaa til Indien og indtog Ceylon. 1796 bemægtigede han sig i Saldanhabugten 10 hollandske Skibe, fik senere Overbefalingen over den engelske Middelhavsflaade og kommanderede 1800 Blokaden af Genua; 1801 dækkede han General Abercrombys Landgang i Ægypten. 1803 blev han Chef for en Del af Kanalflaaden og senere denne Flaades Øverstbefalende, i hvilken Egenskab han 1815 ledede Napoleons Indskibning til St. Helena. 1805 var han bleven Admiral af det hvide Flag og 1814 Viscount.

Kekrops, efter de attiske Myther Attikas første Konge, var Søn af Jorden og sagdes at være halv Menneske, halv Drage. Senere Overleveringer gjorde ham til en fra Sais indvandret Ægypter.

Kekulé, Friedrich August, fremragende tysk Kemiker, f. 1829, blev 1856 Privatdocent i Kemi i Heidelberg og senere Professor samt Direktør for det kemiske Institut i Bonn. Han har navnlig beskjeftiget sig med den organiske Kemi og har paa dens Felt gjort Epoke ved sin „Lærebog i den organiske eller Kulstofforbindelsernes Kemi“ (3 Bd., 1861—67). Desuden har han udgivet „Benzolderivaternes Kemi“ (1867, 1880).

Kelat, Hovedstad i Belutshistan, 6,500 Fod over Havet, har 8,000 Indb., er befæstet, men smudsig og forfalden. Den blev 1839 og 1841 erobret af Englænderne, som siden 1854 har Ret til, naar de vil, at lægge Besætning i Kelat.

Kéler, Béla, ungarsk Dansekomponist, f. 1820, var en Tid Direktør for det tidligere Gunglske Orkester i Berlin, siden for det Lannerske Orkester i Wien og er siden 1863 Musikdirektør i Wiesbaden.

Keller, Adelbert von, tysk Filolog, f. 1812, studerede 1830—34 Theologi i Tübingen, men gik snart over til sproglige og literatur-historiske Studier. Efter et Ophold i Paris, hvor han granskede Bibliothekernes gammelfranske Haandskrifter, udgav han 1836 „Li romans des sept sages“, blev 1835 Docent i germanisk og romansk Literatur i Tübingen og var sammesteds 1841—50 Professor i tysk Literatur og Overbibliothekar. Han har udgivet et større Antal gamle tyske og franske Literaturmindesmærker og beriget den tyske Literatur med Oversættelser bl. a. af Cervantes og Shakespeare.

Keller, Friedrich Ludwig von, schweizisk Jurist og Statsmand, f. 1799, d. 1860, studerede Retsvidenskaben i Berlin og Göttingen og blev 1825 Professor i Zürich. Under den politiske Bevægelse, som 1830 udbredte sig under Indflydelse af den franske Julirevolution, stod han i Spidsen for det liberale Parti i Zürich, blev Medlem af det store Raad og Præsident i Overretten samt Kanton Zürichs Repræsentant i „Tagsatzung“. Her virkede han for en Forbundsreform og en ny Hærordning. Imidlertid skete der et gradvis Omslag i hans Anskuelser, hvorved han mere og mere nærmede sig Reaktionen; 1839 trak han sig tilbage fra det politiske Liv, gik 1843 som Professor til Halle og 1847 i samme Egenskab til Berlin. I det preussiske Andetkammer og i Erfurterparlamentet var han en af Reaktionens ivrigste Talsmænd. Han udgav blandt flere videnskabelige Skrifter „Den romerske Civilproces og Aktionerne“ (1852).

Keller, Gottfried, fremragende schweizisk Digter og Romanforfatter, f. 1819, begyndte fra 1834 at lægge sig efter Malerkunsten og opholdt sig for sin kunstneriske Uddannelses Skyld 1840—43 i München. Han kunde imidlertid ikke som Maler drive det synderlig vidt og besluttede isteden at ofre sig til Poesien, som han allerede tidlig havde dyrket. Efter at have opholdt sig længere Tid i Heidelberg og Berlin blev han 1861 første Byskriver i Zürich, hvilket Embede han nedlagde 1876. Foruden to Samlinger lyriske Digte (1846 og 1851) har han udgivet Romanen „Den grønne Henrik“ (4 Bd., 1854), Novellesamlingen „Folkene i Seldwyla“ (1856) og som Fortsættelse af denne Samling „Syv Legender“ (1872). Desuden har han i Auerbachs Folkekalender og i Tidsskriftet „Deutsche Rundschau“ offentliggjort mindre Fortællinger. Et Par af dem er oversatte og udgivne paa Dansk af Georg Brandes.

Keller, Josef, tysk Kobberstikker, f. 1811, d. 1873, uddannede sig i Bonn samt i Düsseldorf under Hübner og blev 1839 Lærer, senere Professor i Kobberstikkerkunsten ved Düsseldorfs Akademi. 1841 gik han til Rom, hvor han paabegyndte Gjengivelsen af Rafaels „Disputà“, der hører til den nyere tyske Kobberstikkerkunsts Mesterverker. Han har ogsaa leveret Kobberstik efter Rafaels „Treenighed“ i San-Severo i Perugia og efter samme Mesters sixtinske Madonna samt efter flere religiøse Billeder af Ary Scheffer og Deger.

Kellermann, Christian Laurits, fremragende dansk Violoncellist, f. 1815, d. 1866, fulgte 7 Aar gammel sine Forældre til Wien, ved hvis Musikkonservatorium han blev Elev 1828. 1836 optraadte han paa Koncerter bl. a. i Pest og kom 1838 til Kjøbenhavn, hvor han gjorde megen Lykke, og hvor han bosatte sig, medens han dog vedblev at gjøre Koncertreiser til Udlandet. I Norge koncerterede han med meget Bifald 1845, 1847 og 1849. I Mainz rammedes han 1864 af et Slagtilfælde, som gjorde Ende paa hans Kunstnervirksomhed.

Kellermann, François Christophe (egentlig Georg Michael), Hertug af Valmy, Pair og Marskal af Frankrige, f. 1735 i Baden, d. 1820, indtraadte 1750 som Kadet i et fransk Husarregiment, udmærkede sig i Syvaarskrigen og var ved Revolutionens Udbrud avanceret til Generalmajor. Han bidrog meget til at vinde Hæren for Revolutionen, blev 1792 Divisionsgeneral og snart efter Chef for Moselarméen. Sammen med Dumouriez tvang han s. A. ved den berømte Kanonade ved Valmy Preusserne til at trække sig tilbage, men beskyldtes for ikke at have forfulgt dem tilstrækkelig og stilledes derfor for Retten, men frikjendtes. 1793 blev han fængslet, fordi han skulde have gjort sig skyldig i Feil ved Lyons Beleiring, og holdtes nu fangen til Robespierres Fald. Derpaa fik han Kommandoen over Hæren i Alperne og i Italien og vedblev, efterat Scherer 1795 havde taget Kommandoen i Italien, at befale over Alpearméen, som han dog 1796 for Størstedelen maatte afgive til Bonaparte. 1797 kaldtes han til Paris for at organisere Gensdarmeriet og ansattes derpaa i Krigsministeriet; efter 18de Brumaire blev han Senator og efter Keiserdømmets Oprettelse Marskal og Hertug af Valmy. Efter at have organiseret Nationalgarden i Rhindepartementerne fik han 1806 Befalingen over Reservearméen ved Rhinen; 1809 kommanderede han Reservetropperne ved Elben og 1813 ved Metz. Efter Napoleons Tronfrasigelse 1814 underkastede han sig Bourbonnerne og blev Pair; under de hundre Dage tog han ikke Del i Begivenhederne og var under den anden Restauration kongelig Kommissær ved Militærdivisionen i Metz, men stod paa Grund af sine moderate Anskuelser ikke i synderlig Gunst hos Regjeringen. — Hans Søn François Etienne de Kellermann, Hertug af Valmy, f. 1770, d. 1835, begyndte sin militære Løbebane under Faderen, kommanderede 1796 som Bonapartes Generaladjutant en Kavaleribrigade og havde væsentlig Andel i Seiren ved Marengo, efter hvilken han blev Divisionsgeneral. 1805 udmærkede han sig ved Austerlitz, 1807 i Portugal under Junot og 1813 ved Bautzen. Efter den første Restauration blev han Generalinspektør for Kavaleriet i Nancy og Luneville, men sluttede sig under de hundre Dage til Napoleon og fik derfor efter den anden Restauration ingen offentlig Ansættelse.

Kellgren, Johan Henrik, svensk Digter, f. 1751, d. 1795, studerede i Åbo, hvor han 23 Aar gammel blev Docent. Allerede her gjorde han sig bekjendt ved flere heldige Digte. 1777 kom han til Stockholm som Lærer i Grev Meijerfelts Hus og begyndte 1778 sammen med Karl Lenngren at udgive „Stockholmsposten“. Ved Satiren „Mina löjen“ vandt han Gustav den tredies Gunst og udnævntes til hans Privatsekretær, hvorved han fik Anledning til frit at ofre sig for sine literære Beskjeftigelser. I sine sidste Aar plagedes han af Sygdom, men vedblev til det sidste sin Virksomhed. Gjennem sit Blad udøvede han en overordentlig stor Indflydelse paa den svenske Literatur, baade ved de kritiske Opsatser, det indeholdt, og ved sine egne Digte, som han offentliggjorde deri. Han var den svenske Literaturs største Satiriker og har som saadan blivende Værd, da han ikke blot angreb Skrøbeligheder, som var egne for hans egen Tid, men ogsaa almindelige, for alle Tider fælles Daarskaber. Hans maaske ypperste satiriske Digt er „Man eger ej snille för det man är galen“ (Stockholmsposten 1787). Ogsaa udenfor den satiriske Genre viste han sig som en Lyriker af betydelig Rang, bl. a. ved Digtene „Den nya skapelsen eller inbillningens verld“, „Till Christina“, „Vårvisa“ m. fl. Hans dramatiske Arbeider er udførte efter Plan af Gustav den tredie, og han selv har kun givet dem deres poetiske Indklædning. De er rige paa lyriske Skjønheder og gjorde (som f. Ex. „Gustav Vasa“) i sin Tid megen Lykke paa Scenen. Kellgren hørte til den klassiske franske Skole, men nærmede sig dog i sine senere Aar mere den nyere Tids Retninger. Hovedtrækkene i hans Digtning er Elegance og Ynde, Vittighed og varm Følelse. Ogsaa som Prosaforfatter stod han særdeles høit. — Han ordnede selv et Udvalg af sine Skrifter, som efter hans Død udgaves af hans Venner.

Kelter, en tidligere i Europa meget udbredt Folkestamme, som ved Landenes Underkastelse af Romerne samt ved Germanernes Indvandring efterhaanden tabte sine nationale Eiendommeligheder og gik op i de nyere romanske og germaniske Folkeslag. Til Nutiden har de kun bevaret sig ublandet og med sit oprindelige Sprog i Bretagne,

de skotske Høilande, Wales, Man og Irland. Navnene Galli og Galatae hos Romerne er maaske kun forskjellige Former af Celtae (Kelter), og alle tre Navne synes dels at være brugte om hele Folkestammen, dels om dens enkelte Grene, indtil Navnet Galler blev brugt udelukkende om Kelterne i Gallien og Galater om de keltiske Indvandrere i Lilleasien. — Kelterne tilhører den indoeuropæiske Folke- og Sprogstamme og er sandsynligvis indvandrede fra Asien. Paa den Tid, fra hvilken der først haves paalidelige historiske Vidnesbyrd om deres Forekomst, var de fornemmelig bosatte i det transalpinske Gallien (Frankrige) og paa de britiske Øer; man kan her skjelne mellem 4 Hovedgrene af Stammen, hvilke igjen delte sig i flere Underafdelinger. De var 1) i Gallien de egentlige Kelter eller Galler og Belger, 2) i England Briterne, 3) i Skotland Kaledonierne og 4) Irerne. Udvandringen fra disse Lande fandt allerede tidlig Sted til forskjellige Kanter, saaledes til Overitalien (Gallia cisalpina) og til Spanien, hvor der i Kastilien ved Blanding mellem Kelterne og de oprindelig der boende Iberer opstod et mægtigt Folk, **Keltibererne**; ogsaa i Sydtyskland trængte en Gren af dem ind over Rhinen. Mod Slutningen af det 4de Aarh. f. Kr. kom de tilsyne i de sydlige Donaulande, især i det nuværende Serbien (Skordiskerne), hvorfra de gjorde Herjetog til Makedonien og Grækenland. En Del af dem trængte over Hellespont ind i Lilleasien og bosatte sig der (se Galater). — De gamle Kelter var tapre, stridbare og stolte og drev Agerbrug, Kvægavl og Industri; navnlig var de bekjendte for sine Metalarbeider. Om deres Religion, der ofte var forbunden med Menneskeofringer og andre barbariske Skikke, er lidet med Sikkerhed bekjendt, da Romerne, gjennem hvem Efterretningerne om dem er komne til os, identificerede deres Guder med sine egne og opfattede hele deres Kultus fra sit Standpunkt. Af de gamle keltiske Dialekter haves intet opbevaret i Sammenhæng, hvorimod nogle løsrevne Ord kan eftervises i de romanske Sprog. De nu levende keltiske Sprog kan deles i to Grupper: **Gaelisk** (Gallisk i Høiskotland, Irsk og den Dialekt, som tales paa Man) og **Kymrisk** (Welsk eller Kymrisk i Wales og Bretonisk i Bretagne). Irsk og Kymrisk har en udstrakt Literatur.

Kemble (udt. Kembl), Charles, engelsk Skuespiller, f. 1775, d. 1854, studerede i Douay og blev ansat ved Postvæsenet, men optraadte 1794 paa Drury-Lane-Theatret og overtog efter en Reise til det europæiske Fastland sammen med sin Broder og senere alene Ledelsen af Coventgarden-Theatret. 1825—26 bereiste han Tyskland og Frankrige og besøgte 1832 de Forenede Stater. 1840 optraadte han for sidste Gang som Hamlet og var senere Theatercensor. Han vandt meget og fortjent Bifald i tragiske Roller. — Hans Hustru, **Maria Therese Kemble**, f. 1774 i Wien, d. 1838, var en fremragende Skuespillerinde og Danserinde; hun skrev ogsaa to gode Komedier, „The first fault" og „The day after the wedding". — De foregaaendes Datter **Frances Anne Kemble**, f. 1811, optraadte 1829 som Julie i Shakespeares „Romeo og Julie", ledsagede 1832 sine Forældre til Amerika og ægtede 1834 en Amerikaner Butler, fra hvem hun senere blev skilt. 1847 betraadte hun igjen Scenen, holdt senere Forelæsninger over Shakespeare og har siden 1856 for det meste boet i Amerika. Hun har skrevet flere Tragedier og Reisebeskrivelser.

Kemble, John Mitchell, engelsk Filolog og Historiker, Søn af Skuespilleren Ch. Kemble, f. 1807, d. 1857, studerede først Retsvidenskaben, senere i Göttingen under Jakob Grimms Veiledning den germaniske Filologi. 1833 offentliggjorde han en udmærket kritisk Udgave og 1837 en Oversættelse af Beowulf. 1834 holdt han i Cambridge Forelæsninger over angelsachsisk Literatur, redigerede fra 1835 „British and Foreign Review" og opholdt sig senere flere Aar i Tyskland. Han har foruden Beowulf udgivet sine ovenfor nævnte Forelæsninger under Titelen „Det engelske Sprogs første Historie eller den angelsachsiske Periode" (1834), „Sachserne i England" (1849—51), „Codex diplomaticus aevi Saxonici" (6 Bd., 1838—48) m. fl. Verker.

Kemble, John Philip, engelsk Skuespiller, Broder af Charles Kemble, f. 1757, d. 1823, studerede Theologi, men gik 1776 til Scenen, optraadte i flere Provinsbyer og kom 1783 til London, hvor han ansattes ved Drury-Lane-Theatret og 1793 blev dette Theaters Regissør. 1801 tog han sin Afsked, bereiste Frankrige og Spanien og kjøbte siden en Andel i Coventgarden-Theatret, hvor han sammen med sin Søster Mrs. Siddons (s. d.) med stort Bifald optraadte i Shakespeares Tragedier. Hans Glansroller var Hamlet, Macbeth og Othello, i hvilke hans Spil stod paa Høiden med, hvad der nogensinde har været præsteret. Han skrev ogsaa enkelte Farcer. 1817 forlod han England og levede siden i Schweiz. Hans Statue er opstillet i Westminster-Abbediet.

Kemi (maaske af det græske Ord χυμος, Plantesaft) er den Videnskab, som beskjeftiger sig med at udforske Legemernes materielle Beskaffenhed, at udfinde, hvoraf de forskjellige Substanser bestaar, og hvilke Forandringer der foregaar, naar de forskjellige Legemer virker paa hverandre. Man skjelner mellem den **rene Kemi**, som omhandler Stoffernes materielle Ulighed, og den **anvendte Kemi**, hvorved den førstnævntes Resultater føres til Nytte i det praktiske Liv. Kemien inddeles efter Stoffet i **anorganisk** (Mineralkemi) og **organisk Kemi**; efter Stoffets Behandlingsmaade i **synthetisk Kemi**, som indeholder Læren om de kemiske Forbindelsers Omdannelse og Sammensætning, og **analytisk Kemi**, der omhandler de sammensatte Legemers Adskillelse. — Kemien er, som Følge af dens Indgriben i alle mulige Forhold, en gammel Videnskab, og dens Historie gaar tilbage til de ældste Kulturfolk; saaledes var den f. Ex. ikke ukjendt for Ægypterne, Inderne og Fønikerne, idet Tilvirkningen af Purpur, Glas, gjærede Sager osv. endog i den dunkle Oldtid havde opnaaet en ikke ringe Grad af Fuldkommenhed. De græske Filosofer forsøgte at forklare enkelte mere bekjendte kemiske Processer, og man finder i de fire sidste Aarhundreder f. Kr. Kemien anvendt baade i Lægekunsten og Industrien. Arabernes alkemistiske Forskninger havde ogsaa stor Indflydelse paa Kemien, og Forsøgene paa at gjøre Guld har løst adskillige kemiske Spørgsmaal. Men da Guldmageriet og Bestræbelserne for at finde de Vises Sten osv., som især dreves fra 13de til ind i det 17de Aarh., lidt efter lidt opgaves som frugtesløse, sank ogsaa Interessen for kemiske For-

søg, og først i det 17de Aarh. optraadte Kemien som selvstændig Videnskab. Af dens mere fremragende Dyrkere i det nævnte Aarh. kan nævnes: van Helmont, Boyle, Glauber, Becher og Stahl, hvilken sidste navnlig forsøgte at grunde en Theori, der omfattede næsten alle da bekjendte Fænomener. Den af disse Mænd grundede Theori udvikledes og anskueliggjordes end yderligere, særlig af Englænderen Priestley, Scheele, Cavendish m. fl. En af de vigtigste Opdagelser, Forbrændingsfænomenet, skylder fornemmelig Franskmanden Lavoisier (1793—94) sin Udvikling, og herigjennem er Lavoisier bleven den, som har grundlagt den moderne Kemi. Blandt den nyere Tids mest fremragende Kemikere bør først og fremst nævnes Svensken Berzelius (1779—1848); Kemiens mest bekjendte Navne er forøvrigt: Englænderne Davy (1778—1823), Graham (1805—65), Muspratt (f. 1821), Williamson (f. 1824), Roscoe (f. 1833), Franskmændene Thénard (1777—1857), Chevreul (f. 1786), Gay-Lussac (1797—1850), Dumas (f. 1800), Laurent (1807—53), Gerhardt (1816—56), H. Deville (1818—81), Pasteur (f. 1822), Tyskerne Mitscherlich (1794—1863), H. Rose (1795—1864), Wöhler (f. 1800), Liebig (1803—73), Bunsen (f. 1811), Kopp (f. 1817), Kolbe (f. 1818), Hofmann (f. 1818), Kekulé (f. 1829). I Norge virkede længe to tyske Kemiker, Strecker (f. 1822, d. 1873) og Scheerer (f. 1813, d. 1880). Af Nabolandenes nulevende Kemikere mærkes Svensken Blomstrand og Dansken Jul. Thomsen. — Kemien er, uagtet den som anført tildels dyrkedes allerede i Oldtiden, en forholdsvis ny Videnskab, idet den først i de sidste halvhundre Aar efterhaanden er bragt op til den Høide, hvorpaa den nu staar. — Kemisk Forbindelse kaldes det, naar flere Stoffer forenes saaledes, at de tilsammen danner et nyt Stof, hvis Egenskaber ikke oprindelig findes i de Stoffer, hvoraf det er sammensat. Den er ledsaget af Varmeudvikling (som f. Ex. ved Gjæring). Enhver kemisk Forbindelse kan spaltes (dekomponeres) til de uligeartede Stoffer, hvoraf den er sammensat; kun et mindre Antal Stoffer formaar man ikke paa denne Maade at spalte; man kalder dem Grundstoffer eller Elementer (s. d.); deres Antal er mellem 60 og 70. — Kemiske Tegn kaldes de Symboler eller Tegn, hvoraf man for Korthedens Skyld betjener sig for at betegne et Grundstof. Saadanne var allerede meget tidlig i Brug, idet endog de ægyptiske Hieroglyfer har bestemte Tegn for Ilden, Solen, Vandet, for Guld, Jern osv. Nu bruger man istedenfor særskilte Tegn kun at sætte Begyndelsesbogstaverne til Stoffernes latinske Navne; Jern betegner man saaledes ved Fe, Bly ved Pb, Guld ved Au, Kobber ved Cu osv. Disse Tegn betyder da tillige en bestemt Vegtmængde af vedkommende Stof, nemlig dets „Atomvegt".

Kemitypi, en af Dansken Piil opfunden Methode til Trykning af Billeder og Karter. Paa en med Ætsgrund bedækket Zinkplade raderes Tegningen, hvis Linier fordybes ved Ætsning. Zinkpladen befries derpaa fuldstændig fra Fernissen, og de fordybede Linier fyldes med Tin. Ved Ætsning med Saltsyre angribes kun Zinkpladen, medens Tinlinierne forbliver ophøiede.

Kempis, Thomas a, se Thomas a Kempis.

Kempten, By i den baierske Provins Schwaben og Neuburg, ved Floden Iller, med 13,000 Indb., Bomulds- og Papirindustri, var tidligere fri Rigsstad.

Kendal (udt. Kendel), By i det engelske Grevskab Westmoreland, ved Floden Ken, med 13,500 Indb. og store Fabriker.

Kennedy, Grace, engelsk Romanforfatterinde, f. 1782, d. 1825, levede for det meste i Edinburgh. Hendes „Samlede Skrifter" (Anna Ross, Dunallan, Guds Ord og Menneskeord, Pater Clemens m. fl.) er oversatte til flere fremmede Sprog og udmærker sig ved sin strengt religiøse Tone.

Kenotaf, d. e. tom Grav, et Mindesmærke, som reistes over en Afdød, hvis Lig ikke var begravet under Mindesmærket.

Kensington (udt. Kensingt'n), tidligere By i Middlesexshire i England, er nu en af Londons vestlige Forstæder. Her er et Slot (Kensington-house) og et Kunstmuseum.

Kent, Grevskab i det sydøstlige England, begrændses af Londons Territorium, Themsen, Nordsjøen og Pas de Calais, er 72 Kv.mil stort og har 848,000 Indb. Størsteparten af Grevskabet er frugtbart Bakkeland og fortræffelig dyrket; her voxer den bedste og meste engelske Humle. Hovedstad Maidstone (s. d.).

Kent, Edmund, Greve af, Søn af Kong Edvard den første i England, forenede sig med sin Broder Edvard den andens Hustru, den lastefulde og grusomme Isabella, om at støde Edvard fra Tronen, hvilket ogsaa lykkedes 1327, men lokkedes derpaa af Isabella til at iverksætte en Modrevolution til Fordel for den afsatte Konge, som hun imidlertid havde ladet dræbe. 1330 blev han fængslet af Dronningens Yndling, Roger Mortimer, og halshugget. — Edvard, Hertug af Kent, Georg den trediės fjerde Søn, f. 1767, d. 1820, fik sin militære Uddannelse i Tyskland, tjente senere i Kanada og paa Gibraltar og blev 1799 Peer samt Feltmarskal. I Overhuset hørte han til Oppositionen. Paa Grund af slette Formuesomstændigheder saa han sig 1816 nødt til at gaa til Bryssel, hvor han siden levede i meget indskrænkede Kaar. Han var Fader til Dronning Viktoria.

Kent, William, engelsk Arkitekt og Kunstgartner, f. 1685, d. 1748, var først Maler, men gik senere over til Arkitekturen, hvorhos han særlig lagde sig efter Kunsten at anlægge Haver og Parke. For Dronning Karoline anlagde han Haven i Kensington, hvor han i Modsætning til den stive franske Smag lagde an paa at efterligne Naturen, og blev derved Skaberen af den eiendommelige engelske Stil i Haveanlæg.

Kentauren, et prægtigt Stjernebillede paa den sydlige Himmel. I dette er en Stjerne af første Størrelse, som er Solen nærmest af alle Fixstjerner; dens Afstand fra Solen er 4½ Billioner Mil. Stjernebilledet er ikke synligt i Norge.

Kentaurer, i de ældste græske Sagn en Stamme af vilde og raa Bjergfolk i Thessalien; senere betegnede man med dette Navn mythiske Dobbeltvæsener, halvt Mennesker, halvt Heste, hvilke især omtales i Sagnene om Lapitherne, om Peirithoos's Bryllup og om Herakles.

Kentucky (udt. Kentøkki), en af de Forenede Stater i Nordamerika, stilles i Nord ved Floden Ohio fra Staterne Ohio, Indiana og Illinois og i Vest ved Missisippi fra Missouri, begrændses i Syd af Tennessee og i Øst af Virginien, er 1,743 Kv.mil stor, og har 1,648,000 Indb. Landet er for det meste fladt; i Sydost gjennemstryges

det af Cumberlandbjergene, hvorfra den seilbare Flod Kentucky kommer. Jordbunden er særdeles frugtbar og frembringer navnlig Korn (især Mais), Hamp og Tobak; ogsaa Vin dyrkes i den senere Tid. Af mineralske Produkter findes Jern, Stenkul og Salpeter i Mængde. — Kentucky fik først ca. 1775 sine første Kolonister og hørte til Virginien, indtil det 1792 optoges som egen Stat i Unionen. Før Borgerkrigen hørte Kentucky til Slavestaterne og $^{1}/_{5}$ af den nuværende Befolkning er Negre og Farvede. — Hovedstad Frankfort, med 15,000 Indb.

Keokuk, By i Iowa i Nordamerika, ved Missisippi, 13,000 Indb.

Keos, nu Tsia, en af Kykladerne, i Sydost for Attikas Sydspids, $3^{1}/_{4}$ Kv.mil stor, med 8,700 Indb., er frugtbar og havde i Oldtiden flere blomstrende Byer.

Kepler, Johannes, berømt tysk Astronom, f. 1571, d. 1630, fik i sine tidligste Aar en lidet omhyggelig Opdragelse, men kom senere i Latinskolen i Leonberg og Klosterskolen i Maulbronn og studerede derpaa i Tübingen. Han besluttede at blive Theolog og beskjeftigede sig ved Universitetet med Mathematik kun som et befalet Forstudium; han var derfor saa lidet inde i denne Videnskab, at han 1594 modtog et ham tilbudt Professorat i Mathematik ved Gymnasiet i Grätz alene for derved at faa Anledning til mere at uddanne sig. I Grätz tog han ivrig fat paa Mathematik og Astronomi og viste allerede i sin „Prodromus dissertationum cosmographicarum, continens mysterium cosmographicum“ (1596) Glimt af sin videnskabelige Genialitet. Allerede nu stod han i Brevvexling med Tyge Brahe, som endnu boede paa Uranienborg. Keplers Stilling i Grätz var imidlertid, da han var Protestant, alt andet end behagelig; vel forskaanedes han i Begyndelsen for Forfølgelser, da Jesuiterne ærede hans Begavelse og Dygtighed, men da Tyge Brahe 1599 var kommen til Prag, forlod han snart Grätz og drog 1600 til Prag, hvor han først blev Brahes Medhjelper og efter hans Død 1601 keiserlig Mathematiker og Hofastronom. I Prag opholdt han sig i 11 Aar; men da Keiser Rudolf var død, og da det ikke var muligt for Kepler, som levede i de trangeste Kaar, at faa sin Gage udbetalt, gik han 1612 til Linz, hvor han blev Lærer i Mathematik ved den derværende Skole, men forresten vedblev at leve i Fattigdom og Nød. I Linz arbeidede han paa Beregningen af de saakaldte rudolfinske Tavler, som han 1624 fuldendte. 1626 maatte han paa Grund af Protestantforfølgelserne i Øvrepsterrige forlade Linz og bragte nu sin Familie til Regensburg, medens han selv gik til Ulm for at faa de rudolfinske Tavler trykte. Af Keiseren henvistes han, for at faa sin tilbagestaaende Løn og andre Fordringer udbetalt, til Wallenstein, med hvem han allerede tidligere var kommen i Berørelse; men det nyttede ikke, og Wallenstein tilbød ham istedenfor Penge et Professorat i Rostock, hvilket han ikke vilde modtage. Efter med sin Familie 1628—30 at have opholdt sig i Sagan gik Kepler det sidstnævnte Aar til Rigsdagen i Regensburg for der at gjøre sine Fordringer gjeldende, men døde strax efter sin Ankomst som Følge af Anstrengelser og Bekymringer. — Keplers Hovedverk er hans „Astronomia nova seu Physica coelestis tradita commentariis de motibus stellae Martis“ (Prag 1609), hvilket klassiske Verk sikrer ham et udødeligt Navn i Astronomiens Historie. De af ham af Tyge Brahes Observationer udledede Regler for Planeternes Omløb omkring Solen er kjendte under Navn af de keplerske Love og ligger bl. a. til Grund for Newtons Opdagelser. Den første af disse Regler er, at Planeterne ikke, som Kopernikus havde antaget, bevægede sig i Cirkler, men i Ellipser, med Solen i det ene Brændpunkt; den anden er, at den rette Linie, som kan tænkes trukken fra Solen til en Planet (radius vector), i lige lang Tid stedse beskriver lige store Sektorer; den tredie er, at Kvadraterne af Planeternes Omløbstid forholder sig som Kuberne af deres Middelafstand fra Solen. De samme Regler gjelder for Maanernes Omløb omkring Planeterne. — Keplers samlede Skrifter er udgivne af Frisch (8 Bd., 1858—71).

Keramik, Kunsten at forfærdige Arbeider (Kar) af Ler, især saadanne, som har en kunstnerisk Udsmykning. — Keramisk, hvad som hører til Keramiken. — Keramografik, Vasemaleri, Maleri paa Lerkar.

Keratitis, Betændelse i Øiets Hornhinde.

Kératry (udt. Keratri), Auguste Hilarion de, fransk Publicist og Politiker, f. 1769, d. 1859, var siden 1822 Medarbeider i „Courrier français“ og deltog ivrig i det liberale Partis Kamp mod den klerikale Reaktion. Efter Julirevolutionen sluttede han sig til Ludvig Filip og blev efter Februarrevolutionen Medlem af den lovgivende Forsamling, som han aabnede i Egenskab af Alderspræsident. — Hans Søn, Emile de Kératry, f. 1832, indtraadte 1854 som Frivillig i et afrikansk Jægerregiment, gik 1861 til Mexiko og var der en Tid Ordonnansofficér under Bazaine, men tog 1865 sin Afsked fra Armeen. Efter sin Tilbagekomst til Frankrige skrev han i „Revue contemporaine“ og „Revue des deux mondes“ en Række Artikler om Bazaines og den franske Regjerings Handlemaade ligeoverfor Keiser Maximilian, hvilke gjorde overordentlig Opsigt. Det samme Thema behandlede han i „Revue moderne“, hvis Ledelse han kort efter overtog. 1869 indvalgtes han af det liberale Oppositionsparti i Nationalforsamlingen og 4de September 1870 blev han af Nationalforsvarsregjeringen udnævnt til Politipræfekt i Paris. Efter vel en Maaneds Forløb nedlagde han sit Embede, forlod Paris i en Ballon og gik til Tours, hvor han kom i Strid med Gambetta og trak sig tilbage til Privatlivet. 1871 udnævntes han af Thiers til Præfekt i Toulouse og sendtes kort efter i samme Egenskab til Marseille, men tog n. A. Afsked og vendte tilbage til Paris for at fortsætte sin publicistiske Virksomhed. Han har skrevet nogle Komedier og flere interessante politiske Flyveskrifter.

Kerberos, i den græske Mythologi en skrækkelig Hund med tre Hoveder, som bevogtede Indgangen til Underverdenen. Mod dem, som gik ind her, viste den sig venlig, men hvis nogen vilde gaa ud igjen, blev han slugt af Kerberos. Herakles var den eneste, som fik Bugt med den og endog hentede den op til Jorden.

Kerguelen Tremarec (udt. Kerglang Tremarek), Ives Joseph de, fransk Sjømand, f. ca. 1745, d. 1797, gik 1767 som Løitnant med en

Fregat til Islands Kyster for at beskytte de der værende franske Fiskere og opholdt sig derpaa i England for at sætte sig ind i Konstruktionen af Krigsskibe. 1771 sendtes han med en Expedition til Isle-de-France og opdagede paa denne Reise 1773 en Øgruppe, som Cook efter ham kaldte Kerguelens Land. Efter en ny Opdagelsesreise blev han anklaget for at have sat en Del af sit Mandskab igjen paa en øde Ø og straffedes derfor med Fængsel; senere foretog han med sine Sønner flere Sjøreiser, men blev under Terrorismen fængslet og afskediget fra den franske Marine. Han udgav flere Sjøkarter samt Beskrivelser over sine Reiser. — Kerguelens Land er en Øgruppe i det Indiske Hav under 48° 50′ s. B. og 88° ø. L. og bestaar af 130 Øer samt 160 Klipper og Holmer. Fladeindholdet er i det hele 177 Kv.mil, hvoraf 127 Kv.mil kommer paa Hovedøen. Alle Øerne er vulkanske og ufrugtbare, har et raat Klima og er aldeles blottede for større Dyr. De er ubeboede, men besøges ofte af Hvalfangerne.

Kerkuk, By i det tyrkiske Vilajet Bagdad, med 25,000 Indb., er den vigtigste Handelsplads i det sydlige Kurdistan. Her forevises Profeten Daniels Grav.

Kerl, Georg Heinrich Bruno, tysk Metallurg, f. 1824, uddannede sig ved den kongelige Bergskole i Klausthal og studerede siden i Göttingen, blev 1846 Docent i Kemi i Klausthal, 1851 Vicehyttemester og 1853 Hyttemester, men opgav siden disse Poster og blev 1862 Professor i Klausthal. 1867 blev han Docent ved Bergakademiet i Berlin. Blandt hans talrige Skrifter om Kemi og Bergverkslære er „Handbuch der metallurgischen Hüttenkunde“ (3 Bd., 1855—56) det vigtigste.

Kerman, se Kirman.

Kermansjah, se Kirmansjahan.

Kermes ell. **Skarlagenkorn**, et rødt Farvestof, som bestaar af de drægtige Hunner af Kermesskjoldlusen (Coccus ilicis), der lever paa den i Orienten og Sydeuropa hjemmehørende Kermeseg (Quercus coccifera). Hunnerne indsamles i April, fugtes med Eddike, tørres og kommer i Handelen i Form af Korn paa en Erts Størrelse. Kermes bruges nu mindre end før; den Farve, som dette Stof frembringer, er mørkerød eller brunlig. Af Kermes tilberedes ogsaa en ringere Sort Karmin. — Mineralsk Kermes er et rødbrunt Pulver, som bestaar af en Blanding af amorft rødt Svovlantimon og krystallinsk hvidt Antimonoxyd. — Kermesbær er Frugten af en i Nordamerika hjemmehørende fleraarig Urt, Phytolacca decandra, der hyppig dyrkes i Europa som Prydplante. Den har store, aflange Blade, rødliggrønne Blomster og sortviolette Bær, som indeholder en mørkerød Saft. Uagtet denne Saft er temmelig giftig, bruges den paa flere Steder til Farvning af Konditorvarer og i Frankrige til Farvning af Vin. Til samme Øiemed blev den tidligere ogsaa brugt i Portugal, men der er dette nu ved Lov forbudt. Rodstokken indeholder en skarp purgerende Saft, som har været benyttet i Medicinen. — Til samme Familie hører talrige beslægtede Plantearter fra Asien, Afrika og Amerika; en af dem, Ph. esculenta, fra det tropiske Amerika, dyrkes tildels for Bladenes Skyld, hvilke benyttes som Spinat.

Kern, Henrik, hollandsk Sprogforsker, f. paa Java 1833, studerede navnlig Sanskrit i Leiden og Berlin, var 1858—62 Lærer ved Athenæum i Mastricht, 1863—75 ved Sanskrit-Colleget i Benares og er senere Professor i Sanskrit og sammenlignende Sprogvidenskab ved Leidens Universitet. Han har givet Bidrag til Bøthlingk's og Roths store Sanskritordbog, udgivet og oversat flere gamle indiske literære Verker (deribl. „Sakuntala“) og desuden givet Bidrag til Tydningen af den persiske Kileskrift, udgivet Glossarium til „Lex Salica“ og en hollandsk Skolegrammatik. Fra 1876 udgiver han det filologiske Tidsskrift „Taalkundige Bijdragen“.

Kern, Jakob Konrad, schweizisk Statsmand og Diplomat, f. 1808, studerede Retsvidenskaben i Zürich, Basel, Berlin, Heidelberg og Paris, blev 1831 Advokat og indvalgtes 1832 i Kanton Thurgaus store Raad. 1833—48 repræsenterede han samme Kanton i „Tagsatzung“, hvor han indtog en fremragende Stilling som Medlem af det liberale Parti. 1838 modsatte han sig den franske Regjerings Krav paa Louis Napoleons Udvisning og hævdede Asylretten; senere optraadte han skarpt mod det reaktionære og ultramontane Parti og bidrog væsentlig til „Tagsatzungs“ Beslutning af 1847 om at opløse det 1845 af Kantonerne Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug, Freiburg og Wallis stiftede forfatningsstridende „Sonderbund“. Han blev Medlem af den til at udføre denne Beslutning nedsatte Kommission, bevægede Dufour til at tage Kommandoen over Edsforbundets Tropper og sendtes efter Sonderbunds Opløsning til Luzern for at gjenoprette den lovlige Orden og virke til Forsoning mellem Partierne. 1848 tog han vigtig Del i Forfatningsreformen og virkede for Oprettelsen af Forbundsretter, hvis Formand han blev 1850; senere repræsenterede han Thorgau i National- og Stænderraadet. Under Striden med Preussen om Neuchâtel 1857 gik han til Paris for at faa Keiser Napoleon til at mægle og havde senere væsentlig Andel i Stridens fredelige Bilæggelse. Siden 1857 har han været schweizisk Gesandt i Paris og har som saadan gavnet sit Fædrelands Interesser ved Afsluttelsen af flere vigtige Traktater med Frankrige.

Kerner, Andreas Justinus, tysk Digter, f. 1786, d. 1862, blev efter sin Faders Død mod sin Villie sat til Handelen, men blev af en Prest hjulpen til at studere og lagde sig fra 1804 i Tübingen efter Medicin, medens han ved Venskabet med Uhland førtes til at beskjeftige sig med Poesien. Efter endte Studier gik han 1809 paa Reiser, blev 1815 ansat som Læge i Gaildorf og 1819 i Weinsberg, hvor han virkede indtil 1851, da han, næsten ganske blind, tog Afsked og nedlagde sin Praxis. Han hørte til den saakaldte schwabiske Digterskole og var en af dennes mere fremragende Repræsentanter. Han vakte først Opmærksomhed med „Reiseschatten von dem Schattenspieler Lux“ (1811), som er tiltrækkende ved en sjelden Forening af drømmende Fantasi og original Humor. Sammen med Uhland og Schwab udgav han „Poetisk Almanak“ (1812) og „Deutscher Dichterwald“ (1813), hvori hans bedste Digte findes. 1826 samlede han sine Digte, som senere ofte er udkomne i forøgede Udgaver. Mange af hans bedste Sange og Ballader er holdte i Folkevisens Tone;

fælles for de fleste af hans Digte er en dels vemodig, dels djervt humoristisk Stemning. I sine senere Aar beskjeftigede han sig meget med den dyriske Magnetisme og med Aande- og Besættelseshistorier, hvorom han udgav flere Skrifter. Han optraadte ogsaa som medicinsk Forfatter og skrev desuden „Bestürmung der Stadt Weinsberg 1525“, der er støttet paa utrykte historiske Kildeskrifter.

Kerria japonica, Busk af Rosenfamilien, har grønne Stilke og Grene, ægformede, sagtakkede Blade og smukke, femblabede, gule Blomster. Den hører hjemme i Japan, men dyrkes nu næsten overalt i Europa som Prydplante og har da sædvanlig fyldte Blomster. Ved Kristiania holder denne vakre Busk sig meget godt uden at dækkes om Vinteren.

Kerry, det sydvestligste Grevskab i Irland, i Provinsen Munster, 84 Kv.mil stort, med 196,000 Indb., er bjergfuldt og rigt paa Sjøer; Kysten er stærkt indskaaren. Paa Grund af sin Naturskjønhed kaldes det ofte det irske Schweiz. — Hovedstad Tralee (s. d.).

Kertsj, den østligste Landtunge paa Krim, begrændser fra Vest Strædet ved Kertsj, som forbinder det Asowske med det Sorte Hav. Her ligger Byen Kertsj, med 22,500 Indb., god Havn, Fiskerier og Handel. Den hed i Oldtiden Pantikapæum og var en milesisk Koloni.

Kervyn de Lettenhove, Josef Bruno Maria Konstantin, belgisk Historieskriver og Statsmand, f. 1817, valgtes 1861 til Medlem af Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til det klerikale Parti, og var 1870—71 Indenrigsminister. Af hans Skrifter, der alle bærer Vidnesbyrd om grundige Kildestudier, kan nævnes: „Histoire de Flandre“ (5 Bd., 1874), „Croniques de Froissart“ (23 Bd., 1867—77) og „Oeuvres de G. Chastelain“ (8 Bd., 1863—66).

Kesanlik, se Kasanlik.

Kesjo eller **Hanoi**, Hovedstad i Provinsen Tongkin i Anam, ved Floden Song-koi, med 150,000 Indb.

Kessel, Jan van, hollandsk Maler, f. 1626, var Elev af Simon van Vos og levede siden 1680 i Spanien, hvor han ogsaa døde. Han var en fortræffelig Landskabs-, Blomster- og Dyremaler. — Jan van Kessel den yngre, foregaaendes Søn eller Brodersøn, f. 1644, d. 1708, var en udmærket Portrætmaler. Han gik 1680 til Spanien, hvor han 1686 blev Hofmaler. Han malede senere ogsaa mythologiske Billeder.

Ketil Kalv, paa Ringenæs i Stange, en af de mægtigste oplandske Bønder paa Olav den helliges og hans nærmeste Efterfølgeres Tid, var Olavs fuldtro Ven. Han advarede Kongen, da de fem Oplandskonger 1017 havde besluttet at overrumple ham, og bistod ved deres Tilfangetagelse. Senere fik han Olavs Halvsøster Gunhild tilægte.

Ketilbjørn den gamle, en rig og anset Mand fra Naumdal, var en af de første Nordmænd, som udvandrede til Island. Han bosatte sig paa Mosfell og blev Stamfader for den mægtige Mosfellsæt.

Ketteler, Wilhelm Emanuel, Friherre, Biskop af Mainz, f. 1811, d. 1877, studerede først Retsvidenskaben og ansattes i et juridisk Embede, men forlod 1838 Statstjenesten, studerede Theologi og blev 1844 viet til Prest. 1846 blev han Sogneprest i Hopsten i Westfalen og indvalgtes 1848 i den tyske Nationalforsamling, hvor han virkede for Kirkens fuldstændige Uafhængighed af Staten. 1849 blev han Provst ved Hedvigskirken i Berlin og 1850 Biskop i Mainz. Som saadan var han en ivrig Forfegter af den katholske Kirkes og Biskopernes Rettigheder og Interesser, men opponerede 1870 paa det vatikanske Koncil mod Dogmet om Pavens Ufeilbarhed, hvilket han ikke ansaa det for beleiligt at vedtage. Efter forgjeves at have forsøgt at overtale Paven til ikke at bekjendtgjøre det nye Dogme reiste han fra Rom endnu før Konciletss Slutning, men underkastede sig dog dets Bestemmelser. Han udgav en Række Flyveskrifter om sociale Spørgsmaal samt om Forholdet mellem Stat og Kirke.

Ketilmundsson, Matts, svensk Ridder, udmærkede sig under Thorgils Knutssons Rigsforstanderskab i Krigen mod Russerne 1299 og sluttede sig efter Birgers Regjeringstiltrædelse til hans Brødre. Han spillede en fremragende Rolle ved Hertug Eriks Hof, stillede sig efter Hertugernes Fængsling i Spidsen for Opstanden mod Birger og tvang ham til at forlade Landet, hvorpaa han selv 1318 valgtes til Rigets Drost og Høvedsmand. 1319 lod han den unge Magnus Eriksson hylde og synes da at have nedlagt sin Værdighed som Rigshøvedsmand. 1322 nedlagde han Drostembedet, men deltog ogsaa senere som Medlem af Raadet i Formynderregjeringen og forsvarede med Held Finland mod Russerne. Han døde 1326.

Keudell (udt. **Koidel**), Robert von, tysk Statsmand, f. 1824, studerede i Königsberg, Heidelberg og Berlin og blev 1851 Regjeringsassessor i Potsdam. 1858—63 var han ansat i Breslau, siden 1862 som Regjeringsraad og kaldtes 1863 af Bismarck til Berlin, hvor han ansattes i Udenrigsministeriet. Senere har han været Bismarcks uadskillelige Ledsager paa hans diplomatiske Reiser saavelsom under Felttogene 1866 og 1870—71. Sidstnævnte Aar indvalgtes han i den tyske Rigsdag, men blev 1872 Gesandt i Konstantinopel og 1873 i Rom; siden 1876 er han tysk Minister ved det italienske Hof.

Kew (udt. Kju), Landsby i det engelske Grevskab Surrey, vel en Mil fra London, ved Themsen, har et Slot og en botanisk Have, som er den righoldigste og største i Verden. Dens Udstrækning var 1875 110 Hektarer, og dens Herbarium talte allerede 1851 150,000 Arter. Her findes bl. a. et stort Drivhus, 350 Fod langt, 95 F. bredt og 63 F. høit. Haven besøgtes 1875 af over $^1/_2$ Million Mennesker.

Kexél ell. **Kexel**, Olof, svensk Digter, f. 1748, d. 1796, studerede Retsvidenskaben i Upsala og kom 1768 til Stockholm, hvor han ved Bedrageri berøvedes sin hele Formue, saa at han senere stedse levede i Fattigdom. 1770 maatte han rømme for Gjeld, opholdt sig i Portugal og England og kom 1773 tilbage til Stockholm, hvor han fik en Post ved det kgl. Theater og senere blev dettes Sekretær og Fuldmægtig. Efter Bellmans Død blev han Sekretær ved Tallotteriet. Foruden flere Samlinger af Fortællinger og Digte skrev han en Række Lystspil, som delvis er Efterligninger af udenlandske Mønstre, men som indtager en ret betydelig Rang

ved det komiske Talent, som aabenbarer sig i dem, ved den fortrinlig behandlede Dialog og ved den træffende Skildring af Samtidens Liv og Sæder. Han var en Bekjendt og Ven af Bellman og stiftede det endnu bestaaende Ordensselskab „Par Bricole“.

Kexholm, By i Guvernementet Viborg i Finland, paa en Ø i Ladoga, er befæstet og har 1200 Indb.

Key, Axel, svensk Mediciner og Naturforsker, f. i Nærheden af Jönköping 1832. Han nedstammer fra en skotsk Æt, som under Gustav Adolf indvandrede til Sverige. 1848 blev han Student ved Lunds Universitet, hvor han valgte Medicinen til sit Studium. Efter erholdt Examen reiste han til Tyskland, hvor han fortsatte sine fysiologiske og pathalogiske Studier ved Universiteterne i Berlin og Bonn. Efter sin Hjemkomst udgav han i Lund sin Doktorafhandling, et paa egen Forskning grundet Bidrag til Kundskaben om Nervernes Anatomi. 1861 udnævntes han til Professor i pathalogisk Anatomi ved „Karolinska Institutet“ i Stockholm, hvilket Embede han fremdeles beklæder. Sammen med Gustaf Retzius har han udgivet paa Tysk et epokegjørende Verk: „Studier i Nervesystemets og Bindevævets Anatomi“. Paa Naturforskermødet i Kristiania 1868 udkastede han Planen til Fællesorganet for de nordiske Landes Læger: „Nordiskt medicinskt Archiv“, hvilket Tidsskrift redigeres af ham.

Keyser, Jakob Rudolf, norsk Historiker, f. i Kristiania 1803, d. 1864, gik først paa Kristianssands og fra 1818 paa Kristiania lærde Skole, hvorfra han 1820 demitteredes til Universitetet. Efter at have taget Andenexamen begyndte han at studere Theologi, men opgav dog snart dette Studium for udelukkende at beskjeftige sig med Historien, særlig den nordiske. Hans Flid og Begavelse vakte snart Opmærksomhed, og 1825 fik han af Selskabet for Norges Vel Understøttelse til at besøge Island for at studere det gammelnorske Sprog. 1827 vendte han tilbage, udnævntes 1828 til Docent og 1829 til Lektor i Historie og Statistik ved Universitetet. Forelæsninger over sidstnævnte Fag fritoges han dog for 1834. 1835—37 opholdt han sig ved Bibliothekerne i Kjøbenhavn, Lund, Upsala og Stockholm for at udføre Forarbeiderne til en Udgave af „Norges gamle Love indtil 1837“, som siden blev trykt paa offentlig Bekostning (3 Bd., 1846—49). 1837 udnævntes han til Professor. Sammen med C. Unger udgav han „Kongespeilet“, „Olaf den helliges Saga“ m. fl. Desuden udgav han paa egen Haand en Afhandling om „Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtskab“, aftrykt i „Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie“, udgivne af et Samfund, blandt hvis Stiftere han var. Ved denne Afhandling, som udgjorde ikke mindre end 200 Kvartsider, førte han den norske Historieforskning ind i en ny Retning, der senere fulgtes af P. A. Munch. Til ovennævnte Samlinger leverede han desuden „Bidrag til Sigurd Jorsalfarers Historie“ og „Torgils Skarde i Norge“. I Tidsskriftet „Nor“ offentliggjorde han fem Forelæsninger over „den norske Samfundsordens Udvikling i Middelalderen“. 1847 udgav han en Afhandling „om Nordmændenes Klædedragt i de ældre Tider“, og samme Aar udkom et af hans vigtigste, om stor Lærdom vidnende Arbeide: „Nordmændenes Religionsforfatning i Hedendommen“. Et andet Skrift af ham, der ligeledes bærer Præg af Forfatterens dybe Granskning og udmærkede Fremstillingsevne, er „Den norske Kirkes Historie under Katholicismen“ (2 Bd., 1856—58). — Keyser nød megen Anseelse som Videnskabsmand og var Medlem af flere lærde Selskaber. Fra 1829 forestod han Universitetets Samling af nordiske Oldsager, hvilken han fra først af ordnede og optog Katalog over. 1866—67 udkom hans „Efterladte Skrifter“ i 2 Bind, hvoraf første Bind indeholder „Nordmændenes Videnskabelighed og Literatur i Middelalderen“, andet Bind „Nordmændenes Stats- og Retsforfatning i Middelalderen“ samt „Nordmændenes private Liv i Oldtiden“, og 1868 hans „Samlede Afhandlinger“, begge Verker udgivne af Professor Rygh.

Khabrias, atheniensisk Feltherre, udmærkede sig 388 f. Kr. som Anfører for Athens Sjømagt mod Sparta. Efterat Pelopidas havde befriet Theben, kom Khabrias med 5,000 Mand ham til Hjelp og opfandt ved denne Leilighed en ny Taktik, idet han befalede sine Soldater at afvente Fiendens Angreb med fældet Spyd og Skjoldet støttet paa Knæerne. I denne Stilling blev han ogsaa selv senere afbildet i den Statue, som hans Medborgere reiste ham. 376 beseirede han ved Naxos Spartanernes Flaade og beskyttede 368, efterat Athen var gaaet over fra Thebanernes til Spartanernes Parti, Korinth mod Epaminondas's Angreb. Ved Begyndelsen af Bundsforvandtekrigen blev han sammen med Khares Anfører for den atheniensiske Flaade, men faldt allerede 357 ved Angrebet paa Khios.

Khaldæa, det søndre Strøg af Slettelandet mellem Eufrat og Tigris, kaldes paa de assyriske Indskrifter Kaldu. Den oprindelige, turanske Form er maaske Kasdi, d. s. s. Landet mellem de to Elve, af kas: to og di: Elv. Landets Navn i det Gamle Testamente er Senear, som rimeligvis ogsaa betyder Landet mellem de to Elve. Af Grækerne kaldtes Landet baade Kaldaia og Babylonien. Khaldæa har mod Syd rimeligvis naaet ned til den Persiske Bugt, der, efter flere Mærker, i ældre Tider strakte sig længere mod Nord end nu. Landet nordenfor Khaldæa kaldtes af Hebræerne Aram Naharajem og af Grækerne Mesopotamien. Begge Ord betyder Landet mellem de to Elve. — Indbyggerne kaldes i det Gamle Testamente Kasdim. Landets ældste Hovedstad hed Ur Kasdim, d. s. s. Khaldæernes Ur, hvis Ruiner ligger $1^1/_2$ geogr. Mil vestenfor Eufrat og 30 geogr. Mil nordenfor den Persiske Bugt. Det var fra denne By, at Tarah vandrede ud med sine Sønner, Abraham og Nachor, og sin øvrige Slægt. Ur var Landets Hovedstad fra ca. 2500 f. Kr. til ca. 2000, da det maatte vige for Babel, og det blev nu kun Rigets anden By. Som Landets ældste Konge nævnes Uruk, og efter ham opregnes en Række af Konger med ukjendte Navne. Den samme Kongerække findes baade paa Indskrifterne i Ur og i Babel. Sproget paa Indskrifterne er af samme Rod, som det aramæiske (syriske) og det hebraiske. Khaldæerne naaede sin høieste Vælde under Nebukadnezar, der hævede Riget til en Verdensmagt og gjorde Babel til den største By i Omfang, som Historien kjender, og til en herlig Stad, der i Bibelen kaldes Rigernes Smykke, Khaldæernes stolte Pryd. Khaldæernes Magt blev knækket ved

Cyrus, som 538 tog Babel. Ifølge Diodor hørte Khaldæerne til de ældste af Babyloniens Indbyggere. Senere (allerede hos Profeten Daniel) forekommer Ordet Khaldæer ensbetydende med Astrolog, hvilket havde sin Grund i de i Babylon og flere Byer i Nærheden blomstrende astronomiske og astrologiske Skoler. Navnet anvendtes specielt paa en Præstekaste i Babylon, der udmærkede sig ved sine Kundskaber i denne Retning. Om Khaldæerne eller Ægypterne kan regnes for Astronomiens Opfindere, er et Spørgsmaal, som hverken i Oldtiden eller den senere Tid har ladet sig afgjøre med Bestemthed; i de klassiske Forfatteres Skrifter findes Vidnesbyrd i begge Retninger. Khaldæerne havde nøiagtig inddelt Dagen i 12 Timer; ved sine astronomiske Observationer betjente de sig om Dagen af Soluhre, om Natten af Vanduhre. Disse Observationer var blevne fortsatte gjennem et meget langt Tidsrum, og Optegnelser om dem opbevaredes, saaledes at Kallisthenes, som ledsagede Alexander den store, efter klassiske Forfatteres (forresten naturligvis overdrevne) Beretninger skal have bragt med sig tilbage til Grækenland Optegnelser over Observationer, foretagne gjennem et Tidsrum af 31,000 Aar. Ved Hjelp af sine astronomiske Jagttagelser fandt Khaldæerne den efter dem benævnte Khaldæiske Periode (Sarosperioden), et Tidsrum af 6,585⅓ Dag, i hvilken Tid Maanen gjør 223 synodiske Omløb, og efter hvilken den indtager samme Stilling som ved dens Begyndelse med Hensyn til Solen og til sin Banes Knuder. Denne Periode tjente derfor Khaldæerne som Middel til at beregne Maane- og Solformørkelser. De ældste videnskabelige Jagttagelser af Khaldæerne, som nu kjendes gjennem Ptolemæus, er Jagttagelserne af tre Maaneformørkelser i Aarene 721 og 720 f. Kr. Paa Grund af sine astronomiske Kundskaber stod Khaldæerne baade før og efter det babyloniske Riges Fald i stor Anseelse, og selv de græske Astronomer i Alexandria lagde ikke Ægypternes, men Khaldæernes ældste Observationer til Grund for sine Beregninger. Khaldæerne kjendte til, at Maanen faar sit Lys fra Solen, og at dens Formørkelser skriver sig fra Jordens Skygge. Diodors Beretning om, at de derimod ikke kjendte Jordens runde Form samt Solformørkelsernes Aarsag, synes lidet rimelig. Khaldæernes Astrologi skal først være forplantet til Grækenland ved en vis Osthanes, som fulgte med Xerxes paa hans Tog. Vist er det, at den havde vundet megen Udbredelse der ca. 400 f. Kr. Desuden var Khaldæerne kjendte som Tegnsudlæggere i mange Retninger. Mange Tegn og Symboler i Middelalderens dæmoniske Besværgelsesformler er ialfald benævnte efter Khaldæerne og stammer muligens fra dem. — Det khaldæiske Sprog i Betydning af de ældste Khaldæers Sprog er først blevet bekjendt, efterat man har set sig istand til at dechiffrere Kileskrifterne. Det kaldes ogsaa sumerisk og er et agglutinerende Sprog, der synes at slutte sig til enkelte turanske Mundarter. Ved Siden af dette Sprog udviklede sig senere som Folkesprog et andet, det Østaramæiske, som mindre rigtig kaldes Khaldæisk. Det var et semitisk Sprog, som blev antaget af Jøderne efter Exilet og endog fra Makkabæernes Tid fortrængte Hebraisk som brugeligt Skriftsprog. I dette Sprog er enkelte Afsnit af Esras Bog og Profeten Daniel skrevne, ligesaa „Targumim", en Række Oversættelser og Parafraser af gammeltestamentlige Bøger. Til mange apokryfiske Bøger, som nu kun kjendes i græsk Oversættelse, er den khaldæiske Grundtext gaaet tabt. Josefus skrev ogsaa først sit Verk om den jødiske Krig paa Khaldæisk. Sproget i Talmud kaldes sædvanlig uden videre khaldæisk, men der er stor Forskjel mellem den ældste Del (Mischna) og den yngre Forklaring (Gemara); den første er væsentlig Hebraisk, kun med en Del khaldæiske Former (kaldes derfor nu Nyhebraisk); den anden er skreven i en udartet Form af Khaldæisk. — Arabernes Herredømme fortrængte det khaldæiske Sprog, som nu kun og i fordærvet Form tales i afsidesliggende Fjeldegne i det nordlige Mesopotamien og Assyrien.

Khalif, Titel for Muhameds Efterfølgere som Indehavere af det verdslige og religiøse Herredømme over Islams Tilhængere; af dette Ord er Navnet Khalifat dannet som Betegnelse for det af disse Herskere regjerede Rige. Efterat Muhamed, som havde gjort sig til sine Landsmænds Regent, var død uden at efterlade sig Sønner, udbrød Strid om Herredømmet mellem hans Svigerfader Abu-Bekr og hans Fætter og Svigersøn Ali. Den første gik 632 af med Seiren og antog Titelen Khalifet-Resul-Allah, d. e. „Guds Profets Stedfortræder". Efter at have dæmpet forskjellige indre Uroligheder begyndte han strax overensstemmende med den afdøde Profets Lære at underkaste de omkringliggende Lande under sit Herredømme og Islam. Han døde imidlertid allerede 634, medens hans Hær trængte frem i Syrien; dette Lands Erobring fuldendtes under Omar ibn el Kattâb (634—44), ligesom ogsaa Ægypten ved Feltherren Amru indtoges og underlagdes Khalifatet 638—40. Jerusalem blev 638 nødt til at tilbyde Overgivelse, og Omar drog selv derhen og fastsatte Kapitulationsvilkaarene, hvis Bestemmelser om Forholdet mellem Muhamedanerne og de underkuede Kristne senere er blevne Mønster ved lignende Leiligheder. Under Omar blev der endvidere kjæmpet heldig mod Sassaniderriget, og Islam udbredtes over Størstedelen af Persien. Han grundede Byerne Basra og Kufa, organiserede Khalifatets Statsindretninger og antog Titelen Emir-al-Muminin, d. e. „de Troendes Fyrste", hvilken Titel de senere Khalifer bibeholdt. Under Othman (644—56) udbredte det arabiske Rige sig endnu videre, idet Islam fuldstændig gik af med Seiren i Persien, og Afrikas Nordkyst til og med Tunis underlagdes. Ogsaa i Armenien og Lilleasien gjorde Araberne Erobringer. Othman gjorde sig forresten forhadt ved at begunstige sine Slægtninge og ved ikke at tage det ønskelige Hensyn til gammel Skik og Brug i flere Henseender. Det kom til en Opstand, og han blev myrdet, hvorefter den ovenfor nævnte Ali (656—60) valgtes til Khalif af Folket i Medina. Han kunde ingen Erobringer gjøre, da han uafladelig maatte kjæmpe med indre Fiender, af hvilke den farligste var den mægtige Statholder Moavija i Syrien. Denne og hans Ven Amru underlagde sig Ægypten og en Del af Arabien, og Ali blev ført efter myrdet. Hans Søn Hassan, som fulgte ham i Regjeringen, mistvivlede om at kunne staa sig mod Moavija og nedlagde derfor efter 6 Maaneders Forløb sit Herredømme. Moavija den første (661—80) besteg nu Tronen og forlagde Khalifatets Residens fra

Medina til Damaskus. Efter at have undertrykt et Par indre Uroligheder tænkte han paa at omstyrte det byzantinske Rige. Hans Søn Jesid drog uden at støde paa videre Modstand gjennem Lilleasien, gik over Hellesponten og beleirede Konstantinopel, som han dog 669 maatte forlade med uforrettet Sag. Med større Held kjæmpede Feltherren Ubeid-Allah i Khorasan og Turkestan og Okba Ibn-Nafi i Afrika. Moavija søgte ogsaa at organisere Rigets indre Styrelse og gjorde Khalifatet arveligt. Med ham kom Omaijadernes Dynasti paa Tronen. Han efterfulgtes af sin Søn Jesid (680—83), som i Begyndelsen ikke anerkjendtes i Mekka og Medina. Et Parti af Misfornøiede samlede sig om Alis yngre Søn Hussein, som blev dræbt, efterat et Oprør til Gunst for ham i Irak var dæmpet; nu sluttede Jesids Modstandere sig til Abdallah, en Søn af Feltherren Zobeir; en Hær udsendtes mod ham, men imidlertid døde Jesid, og hans svage Søn, Moavija den anden (683) døde eller dræbtes allerede efter faa Maaneders Forløb. Arabien, Irak og Ægypten sluttede sig til Abdallah, medens i Damaskus Omaijaden Mervan den første (683—85) anerkjendtes som Rigsforstander og derpaa som Khalif. Han holdt sig trods mange Opstandsforsøg, men blev tilsidst myrdet af sin Hustru. Under hans Søn Abdulmelik (685—705) optraadte en foregiven Profet Mochtar, som lod sig hylde i Kufa, men blev overvunden af Abdallah; denne blev derved endnu mægtigere og farligere for Abdulmelik, som imidlertid sluttede Fred med den byzantinske Keiser Justinian den anden og slog Abdallahs Tilhængere i Irak. Hans Feltherre Haddsjadsj indtog Mekka med Storm, hvorved Abdallah omkom, og nu var Herredømmet over hele den muhamedanske Verden forenet hos Abdulmelik. Hans Søn Velid den første (705—15) yndede og befordrede Videnskaber og Kunster, og hans Regjering blev Khalifatets Blomstringstid. Under ham erobredes Turkestan 707, Galatien 710 og Spanien 711. Han efterfulgtes af sin Broder Suleiman (715—17), som lod Konstantinopel beleire, men derved fik sin Flaade to Gange ødelagt af græsk Ild (s. d.); Georgien derimod erobrede han. Omar den anden (717—20) var en mild, retfærdig og from Hersker, som imidlertid paadrog sig Omaijadernes Uvillie ved sin venlige Stemning mod Aliderne og derfor skal være bleven forgivet. Jesid den anden (720—24) var udsvævende og uvirksom; under ham rasede overalt i Riget Oprør og Uroligheder. Hans Broder og Efterfølger Hischam (724—43) var en forstandig Hersker, som tog sig af Rigets indre Anliggender, og som først havde at kjæmpe med Aliden Zeid, senere med Abassiderne, Efterkommerne af Muhameds Onkel Abbas. Under Hischams Regjering slog Karl Martel Arabernes Hære ved Tours 732 og Narbonne 736 og standsede derved deres Fremrykning paa denne Kant. Den blødagtige og vellystige Velid den anden (743—44) efterfulgtes af Jesid den tredie og Ibrahim, som begge regjerede kort; den sidstes Eftermand, Mervan den anden (744—50) havde at kjæmpe med Abbassiderne, som under den herskende Misfornøielse med Omaijadernes Dynasti havde vundet et stort Parti for sig. En Sønnesøns Søn af Abbas, Abul-Abbas, udraabtes i Mesopotamien til Khalif, og hans Onkel Abdallah begyndte Krig med Mervan, som blev slagen og flygtede til Ægypten, hvor han kort efter døde. Abdallah lokkede nu alle Medlemmer af Omaijadernes Slægt til sig og anstillede et skrækkeligt Blodbad paa dem; kun nogle faa undkom, deriblandt Abdur-Rhamân, som kom til Spanien og der stiftede det uafhængige Khalifat i Cordova. Abul-Abbas (750—54) fik Tilnavnet „den blodige“, skjønt han selv var uden Skyld i det af Abdallah foranstaltede Blodbad. Han efterfulgtes af sin Broder Abu-Djafar (754—75), sædvanlig kaldt Al-Mansur, d. e. den seierrige, som havde mange Medbeilere at bekjæmpe, deriblandt Onkelen Abdallah, men som lykkelig overvandt dem alle. Han gjorde Erobringer i Armenien, Kilikien, Kappadokien og Indien og beskyttede Videnskab og Kunst. 764 anlagde han ved Tigris Byen Bagdad, hvorhen han 768 forlagde Sædet for Khalifatet. Hans Søn Al-Mahdi (775—85) og dennes Søn Al-Hadi (785—86) havde at kjæmpe med mange Oprørsforsøg. Den sidstes Broder Harun med Tilnavnet al Raschid, d. e. den Retfærdige (786—809) er berømt for sin Omsorg for Rigets Vel og for Videnskab og Kunst, men gjorde sig skyldig i mange Grusomheder, som ikke gjør hans Minde Ære. Han delte Riget mellem sine tre Sønner, af hvilke Muhamed al Amîn (809—13) skulde være Khalif og umiddelbar Hersker over Irak, Arabien, Syrien, Ægypten og de øvrige afrikanske Besiddelser, medens Al-Mamun skulde have Persien, Turkestan, Khorasan og de østligste af Khalifatets Lande, og Kasim Lilleasien, Armenien og Landene ved det Sorte Hav. De to yngre Brødre skulde efterfølge Amîn i Khalifatet. Amîn udnævnte trods dette sin Søn til sin Efterfølger, hvilket fremkaldte en Krig med Brødrene. Al-Mamuns Feltherre indtog Bagdad og lod Amîn dræbe, hvorpaa Al-Mamun (813—33) anerkjendtes som Khalif. Han agtede ved at gifte sin Datter med en af Aliderne at vinde denne mægtige Slægt for sig, men dette vakte Misnøie blandt Abbassiderne, som erklærede ham for afsat; dog underkastede de sig senere, da hans Svigersøn var død. Al-Mamun var en frisindet Mand, som bekjæmpede den stive Orthodoxi og befordrede Videnskaberne paa den liberaleste Maade. Det viste sig imidlertid, at det blev stedse vanskeligere at holde det store Rige sammen; allerede under Harun var der stiftet uafhængige Riger: Kairavan og Fez, og 821 opkastede Statholderen Tahir i Khorasan sig til selvstændig Hersker. Det samme gjorde flere andre Statholdere. To Tog, som Al-Mamun gjorde mod Konstantinopel, mislykkedes, hvorimod de afrikanske Arabere under hans Regjering (ca. 830) erobrede Sicilien og Sardinien. Han efterfulgtes af sin Broder Al-Motassim-Billahi (833—42), som byggede Samira og forlagde sin Residens did. Han var den første Khalif, som benyttede sig af tyrkiske Leietropper; disse fik meget at sige under hans Efterfølgere, Alvâthik-Billahi (842—47) og Muthavakkil-Billahi (847—61) hvilken sidste blev dræbt ved en Sammensværgelse af hans egen Søn og den tyrkiske Livvagt. Denne udraabte nu Sønnen, Muntassir (861—62), til Khalif og efter hans Død Mustain Billahi (862—66), ved Siden af hvilke to Alider opkastede sig til Khalifer. Den ene blev over-

vunden, men den anden, Hassan ben-Zeid, stiftede et uafhængigt Rige i Taberistan. De tyrkiske Tropper delte sig paa denne Tid i flere Partier og afstedkom derved endnu større Forvirring i Riget; et af Partierne afsatte Mustain og satte Al-Mutazz Billahi (866—69) paa Tronen; han tænkte paa at afskaffe de tyrkiske Leietropper, men disse gjorde Oprør, nødte ham til at takke af og gjorde Al-Muthadi Billahi (869—70) til Khalif, men afsatte efter 11 Maaneders Forløb ogsaa ham. Den næstfølgende Khalif, Al-Mutamid Billahi (870—92) opnaaede endelig ved sin dygtige Broder og Medregent Al-Muvaffak at sætte en Grændse for den tyrkiske Livvagts Herredømme, uden dog derved at kunne hindre Rigets Opløsning. Foruden de Provinser, som tidligere var løsrevne, faldt nu ogsaa Ægypten og Syrien fra og blev et selvstændigt Rige under Tulunidernes Dynasti. Al-Mutadhid Billahi (892—902) begunstigede Aliderne og havde at kjæmpe med Byzantinerne og den i Irak opstaaede Sekt Karmaterne. Hans Søn Al-Mutafi Billahi (902—09) kjæmpede heldig med Karmaterne og underkastede sig igjen Syrien og Ægypten. Al-Muktadir Billahi (909—31) var en svag Person, som beherskedes af sine Hustruer og Embedsmænd og gjentagne Gange afsattes og indsattes igjen og tilsidst blev myrdet. Under ham skred Rigets Opløsning fremad; bl. a. gjorde Ægypten sig atter uafhængigt under et nyt Dynasti. Al-Kâhir Billahi (931—34) styrtedes fra Tronen af Leietropperne, hvorefter Al-Râdhi Billahi (934—41) blev Khalif. Han indførte Emir Al-Omras Værdighed og gav den dermed beklædte Embedsmand hele den verdslige Magt, saa at han, skjønt handlende i Khalifens Navn, blev Rigets egentlige Styrer, i Lighed med Major domus i det frankiske Rige. Den anden af disse Embedsmænd, Tyrken Badsjkem, bemægtigede sig endog Retten til at bestemme Tronfølgen. Al-Râdhis Efterfølger Al-Muttaki Billahi (941—44), lod Badsjkem dræbe og søgte at vinde Regjeringen tilbage, men nødtes af de tyrkiske Leietropper til at udnævne en ny tyrkisk Emir, Turun, som afsatte og blindede Al-Muttaki og testamenterede Riget til en vis Ibn-Schirzad. Til Hjelp mod dennes Tyranni indkaldte den nye Khalif, Al-Mostakfi Billahi (945), det persiske Fyrstehus Buiderne, som styrtede Ibn-Schirzad, men ogsaa afsatte Al-Mostakfi og gjorde Emirværdigheden arvelig i sit Hus. Emirerne var fra nu af Herskere i Bagdad, men i enhver af de mere fjerntliggende Provinser var der selvstændige Herskere. Khaliferne tabte lidt efter lidt ogsaa sine sidste Rettigheder; i Ægypten antog 970 Fatimiderne Titel af Khalifer, saa at der nu var tre saadanne (i Bagdad, Kairo og Cordova). Fatimiderne sank imidlertid snart ned til Skyggefyrster under sine Vesirer, og Omaijaderne i Cordova tabte ved Spaniens Deling i mange smaa Provinser al Magt, indtil de styrtedes af Almoraviderne. Den buidiske Herskerslægt af Emirer i Bagdad fortrængtes 1038 af Seldsjukerne, og Fatimidernes Rige i Ægypten styrtedes af Saladin, hvis Dynasti, Aijubiderne, herskede i Ægypten 1171—1250. Da Bagdad 1258 blev indtaget af Mongolerne, flygtede Ætlinger af Abbassiderne til Ægypten, hvor de under Beskyttelse af de dengang der herskende Mamluker vedblev at ville hævde sit aandelige Overherredømme over den muhamedanske Verden. Da Tyrkerne 1517 erobrede Ægypten, førtes den sidste af disse Skyggekhalifer til Konstantinopel, men kom senere igjen til Ægypten, hvor han døde 1538. Derpaa antog de tyrkiske Sultaner Khaliftitel og gjorde Krav paa det geistlige Overherredømme over Islams Bekjendere, hvilket dog lige til den nyeste Tid, især af Perserne, Araberne og Marokkanerne, er blevet bestridt.

Khalkedon, By i Bithynien, anlagt af Megarerne ca. 685 f. Kr., laa ved Indgangen til Bosporos, ligeoverfor Konstantinopel. 140 f. Kr. flyttedes dens Indbyggere til Nikomedia, og Byen kom i Forfald; i det 3die Aarh. erobredes den flere Gange af nordeuropæiske Folk, men gjenoprettedes af Justinian i sin tidligere Glans og fik Navnet Justinianea. Senere ødelagdes den af Tyrkerne, og nu er kun faa Levninger af den tilbage. I Khalkedon holdt Keiser Marcian 451 det fjerde økumeniske Koncil, som vedtog det khalkedonensiske Symbol mod Monofysiterne.

Khalkedon ell. Chalcedon, Mineral, en Afart af Kvarts, forekommer navnlig i Mandelstenenes Hulheder, og er oftest graa og halvgjennemsigtig. Chalcedon farves kunstigt i forskjellige Toner og er saaledes et Hovedmateriale til Fremstilling af flere halvt imiterede Smykkestene.

Khalkidike, Halvø i Makedonien, mellem den thermæiske og strymoniske Bugt.

Khalkis, gammel By og Hovedstad paa Euboia, var tidlig en mægtig Handelsstad og førte Krig med Eretria, stod 506—411 f. Kr. under Athens Herredømme og tilhørte senere dels Makedonerne, dels Romerne. Den var ved en Bro forbunden med Fastlandet. Byen kaldes nu Egrip eller Negroponte, har ca. 7,000 Indb. og er Hovedstad i det græske Nomarkhi Euboia.

Khamæleon (Chamæleo), en Slægt af Firben, der hører til en egen Gruppe, som udmærker sig ved sin lange, cylindriske, strækkelige Tunge, Klatreføder og Gribehale samt en Hudkam paa den hvelvede Ryg. De herhen hørende Dyr er for det meste smaa, langsomme og træge; de lever af Insekter, især Fluer. Disse fanges ved, at den lange med klæbrigt Spyt fugtede Tunge rask strækkes frem, saa at Fluen bliver truffen i Flugten og klæber ved den. En mærkelig Ting ved Khamæleonerne er deres Farveskifte, idet de kan forandre sin Farve i meget forskjellige Nuancer, enten helt eller paa enkelte Dele af Legemet. Dette mærkelige Forhold, som betinges ved, at der mellem Over- og Læderhuden samt i og under denne findes flere forskjellige Pigmenter, viser sig, naar Dyret tirres, bliver forskrækket, lider Smerte eller overflyttes fra en Temperatur til en anden; ogsaa Lys og Mørke har Indflydelse paa Farveskiftet. Under rolige Forhold og Velbefindende synes de sædvanlige Farver at være olivengrønt tidlig paa Dagen, brunsort henimod Aftenen og graalighvidt om Natten. Khamæleonerne lever i Sydeuropa, Afrika, Australien og paa de indiske Øer; den sædvanligste Art, Chamæleo africanus, der er ca. 1 Fod lang, findes i Spanien og især hyppig i Nordafrika; om Sommeren kan den ogsaa holdes levende i de nordligere Lande og bliver i Fangenskab meget tam.

Khan, Titel paa mongolske og tatariske Fyrster og Herskere. — Khanat betegner hos de samme Folk Fyrstendømme eller fyrstelig Værdighed.

Khaos, gr., Afgrund; den formløse Masse, af hvilken Verden efter flere kosmogoniske Systemer skal være fremstaaet. Khaos tillagdes af de forskjellige Filosofer forskjellige Egenskaber; saaledes ansaa de ioniske Filosofer det for et med Livskræfter fyldt Grundstof, Demokrit og Epikur for et tomt Rum osv. — Nu bruges Ordet ofte i Betydning af en uordnet Masse, et Røre.

Kharade, Stavelsegaade, en Gaade, hvis Gjenstand er et Flerstavelsesord, hvis Stavelser tages hver for sig og behandles som selvstændige Ord.

Khariter (Kharites), lat. Gratier (Gratiae), i den græske og romerske Gudelære kvindelige Guddomme for Ynde og Elskelighed. Deres Antal angives sædvanlig til tre, og de findes meget hyppig fremstillede saavel i den antike som i den moderne Kunst.

Kharkov, Guvernement i det sydlige Rusland, ca. 975 Kv.mil stort, med 1,700,000 Indb. — Hovedstaden Kharkov, ved Floden Donets, har 87,000 Indb. og er en af de smukkeste Byer i Sydrusland. Byen er Sæde for en Civilguvernør og en Erkebiskop, har et Universitet, flere Skoler, betydelig Handel og adskillig Industri.

Kharon, i den græske Mythologi den Færgemand, som førte de Afdøde over Underverdenens Floder. Som Betaling til ham for dette Arbeide lagdes en liden Mynt i den Dødes Mund. Han kaldes en Søn af Erebos og Natten og fremstilles som en strengt udseende gammel Mand med uredt Skjæg og i en simpel Dragt.

Khartum, Hovedstad i det ægyptiske Sudan, under 15° 36′ n. B. og 50° 19′ ø. L., ved den hvide og den blaa Nils Sammenløb, er omgivet af Ørkenstrækninger, var i dette Aarhundredes Begyndelse en ussel Landsby, men udvidedes og ombyggedes 1823 paa Foranstaltning af Mehemed Ali, som 1830 gjorde den til Sæde for en Generalguvernør, og har nu ca. 50,000 Indb. Trods det yderst usunde Klima er mange Fremmede bosatte i Byen, som har en særdeles livlig Handel.

Kharybdis, i Odysseen den kvindelige Personifikation af en farlig Malstrøm, som almindelig søges ved Sicilien, nær Messina. Efter senere Myther var Kharybdis en Datter af Poseidon og Gæa. Faren ved at bereise det paagjeldende Sted af Havet var saa meget større, som man ved at søge at undgaa Kharybdis let udsatte sig for at støde paa Skyllas Klipper. Nu passeres Strømmen i roligt Veir uden Fare.

Khasarer (Chazarer), et sandsynligvis turansk Folk, som oprindelig boede mellem Kaukasus og det Kaspiske Hav, men som i det 7de Aarh. e. Kr. udbredte sig over Landene ved det Sorte og det Asovske Hav og trængte frem til Karpaterne. Fra det 8de Aarh. befæstede de sin Magt paa Krim og grundede et mægtigt Rige, hvis Hovedstad oprindelig var det nuværende Astrakan, senere det nuværende Bjelajaveza. Rigets Blomstringstid faldt i det 9de Aarh.; senere forfaldt det, og det ene Stykke af dets Landomraade efter det andet erobredes af Grækerne, Russerne og Polakerne, indtil de to førstnævnte Nationer 1016 indtog dets sidste Rest.

Khasia, en liden, uafhængig Stamme i den engelske Provins Assam i det nordlige Bagindien, tæller ca. 85,000 Mennesker.

Khediv, siden 1867 Titel for Vicekongen af Ægypten.

Kheops, egentl. Khufu, ægyptisk Konge af det 4de Dynasti (3114—2830 f. Kr.), byggede den største af de berømte Pyramider ved Ghizeh.

Kherestomathi, gr., Samling af udvalgte Stykker af flere Verker.

Kherson, Guvernement i Sydrusland, nord for det Sorte Hav, 1275 Kv.mil stort, med 1,600,000 Indb. — Hovedstad Kherson, ved Dnjepr, med 46,000 Indb. og adskillig Industri.

Khersonesos, gr., d. e. Halvø, kaldtes i Oldtigen fortrinsvis den store Halvø i Thrakien, mellem Melasbugten og Hellespont, nu Gallipoli. — Det tauriske Khersonesos (Chersonesus taurica) kaldtes det nuværende Krim.

Kherub, Flert. Kherubim, mythiske, bevingede Væsener i det Gamle Testamente, nævnes bl. a. som Paradisets Vogtere og spiller en Rolle i de profetiske Syner. Paa Laaget af Pagtens Ark (Naadestolen) var to Kherubim af drevet Guld anbragte. Flere jødiske Lærde og de fleste kristne Kirkefædre opfatter disse Væsener som Engle; Michaelis og Herder forklarede dem som blot allegoriske og digteriske Figurer, hvorimod senere Theologer har hævdet deres virkelige Existens som høiere Væsener.

Kherusker (Cherusci), en tysk Folkestamme, som først nævnes hos Cæsar, og som efter hans Opgave boede nord for Harzen indtil henimod Elben. Den første Romer, som gjennemreiste deres Land, var Nero Claudius Drusus (9 f. Kr.). Fra den Tid af blev de lidt efter lidt afhængige af Romerne, men befriedes af sin Høvding Herman (s. d.), som slog Romernes Hær i Teutoburgerskoven 9 e. Kr. Efter Hermans Død opstod indbyrdes Uroligheder blandt Kheruskerne; endelig gjordes under Keiser Claudius's Regjering en Brodersøn af Herman til deres Fyrste. Efter Tacitus's Beretning blev de ved langvarig Fred ukrigerske, men de hævede sig senere og var Hovedfolket i det krigerske sachsiske Forbund, som optraadte henimod Enden af det 3die Aarh. Fra denne Tid gik Kheruskerne lidt efter lidt op i Sachserne.

Khiliasme, gr., Læren om det saakaldte „tusenaarige Rige“ (Joh.s Aabenb. 20, 2 fg.)

Khimære (gr. *Χίμαιρα*), i den græske Mythologi et ildsprudende Uhyre, som ifølge Homer fortil saa ud som en Løve, paa Midten som en Gjed og bagtil som en Drage; hos andre Digtere angives dens Skabning anderledes. Den blev opfostret af Kong Amisodaros i Lykien og dræbtes af Bellerofon. — Nu betegner Khimære d. s. s. Hjernespind, urimeligt Paafund af Fantasien.

Khios, nu Khio, ogsaa Scio, tyrkisk Ø i det Ægæiske Hav, ved Vestkysten af Lilleasien, mellem Lesbos og Samos, $13^1/_2$ Kv.mil stor, med ca. 38,000 Indb., er især i det nordlige bjergfuld, men skjøn og frugtbar og var i Oldtiden navnlig berømt for sin Vin og sine Figen. Endnu frembringer den i betydelig Udstrækning Vin, Olie, Bomuld, Mastix, Figen og andre Sydfrugter. Ogsaa Handelen og tildels Industrien er betydelige. — Hovedstaden Khios, nu Kastro, paa Øens Østkyst, har ca. 13,000 Indb., Havn og Kastel, er Sæde for en

Kielland, Alexander Lange, norsk Forfatter, født i Stavanger 8de Februar 1849, blev efter at have gjennemgaaet den lærde Skole i sin Fødeby Student 1867 og tog 1871 juridisk Embedsexamen. Derpaa kjøbte han Malde Teglverk ved Stavanger, hvis Drift han ledede indtil 1881, da han solgte det og bosatte sig i Kjøbenhavn. Ved Siden af denne sin praktiske Virksomhed beskjeftigede han sig meget med literære Studier; 1878 reiste han til Paris, hvor han opholdt sig i nogen Tid, og hvor nogle af hans første Arbeider blev til. Efter Sommeren 1878 at have offentliggjort et Proverbe „Paa Hjemveien" i „Nyt norsk Tidsskrift" gjorde han 1879 sin egentlige literære Debut med sin første Samling „Novelletter"; paa disse fulgte 1880 Romanen „Garman & Worse", „Nye Novelletter" og „For Scenen", hvilket sidste Bind foruden det ovenfor nævnte Proverbe „Paa Hjemveien" indeholder to andre dramatiske Arbeider, „Hans Majestæts Foged" og „Det hele er ingenting", hvilke begge har været opførte paa Kristiania Theater. 1881 udkom fra Kiellands Haand en ny Roman, „Arbeidsfolk", og en mindre Fortælling, „Else". — Allerede ved sine første Novelletter vakte Kielland megen Opmærksomhed, og det hører til Sjeldenhederne, at et Debutarbeide bliver modtaget med saa almindeligt Bifald som det, der blev denne Bog tildel. Hans senere Fortællinger, saavel de større som de mindre, har hver for sig bragt nye Beviser paa hans Talent, saa at han allerede har erhvervet sig en fremstaaende Plads blandt Norges og det skandinaviske Nordens nulevende Forfattere. Det, som først falder i Øinene hos Kielland, er hans ypperlige Stil; den besidder paa samme Tid en udsøgt Finhed og Elegance, som dog er fri for al Manér, og en malende Kraft og Anskuelighed, som ikke mange Forfattere overgaar ham i. Mod Kompositionen i hans større Fortællinger, særlig i „Garman & Worse", har man gjort Indvendinger; det hører imidlertid til hans som de fleste moderne Forfatteres Eiendommeligheder at lade Hensynet til en strengt sluttet Komposition træde tilbage for andre Hensyn, hovedsagelig for Karaktertegningen. Denne kan hos Kielland ikke kaldes naturalistisk, forsaavidt den er mindre dyb og analytisk forskende end den pleier at være hos de moderne Naturalister; derimod kan Kielland paa en slaaende Maade tegne Karakterernes udvortes Sider i faa, men betegnende Træk. I sit undertiden temmelig hensynsløse Valg af Emner, nærmer Kielland sig stærkt til den naturalistiske Retning, som han dog igjen ofte skiller sig fra ved ikke at behandle sit Stof strengt objektivt, men sætte sin Digtning bestemte, udenfor den nøgne Virkelighedsskildring liggende, moraliserende Formaal. I denne Retning opnaar han tidt stor Virkning ved sin Evne til skarp og vittig Satire; i hans mindre tendensprægede Arbeider afløses denne Satire ofte af en tiltalende og elskværdig Humor. Hans ovenfor nævnte Fortælling „Arbeidsfolk" lider imidlertid i høiere Grad end sædvanlig af den moderne realistiske Digtnings Tilbøielighed til at beskjeftige sig med Karaktérer og Forhold, som ikke giver noget sandt Billede af Samfundstilstanden i Almindelighed. Kiellands dramatiske Forsøg har ikke gjort den samme Lykke som hans Fortællinger og Skisser; medens disse inden kort Tid er udkomne i nye Oplag og allerede i ikke liden Udstrækning oversættes til fremmede Sprog, har de ovenfor nævnte to dramatiske Arbeider kun oplevet faa Opførelser paa Scenen; de indeholder ypperlige Momenter, men er svage i dramatisk Henseende, hvorfor de bedre taaler at læses end at sees opførte. — Foregaaendes Søster, Kristine (Kitty) Lange Kielland, f. 8de Oktober 1843, studerede i flere Aar Malerkunsten i Karlsruhe under Professor Gudes Veiledning og har senere boet i Paris, hvor flere af hendes Landskabsbilleder har været udstillede i „Salonen" og har vundet Bifald. Hun kan siges at være den første, som har hentet sine Sujetter fra det tilsyneladende triste, men dog interessante Jæderland med dets Torvmyrer og Stenmarker; efterat hun i Paris i de senere Aar har studeret under Veiledning af den bekjendte Landskabsmaler Polouse, har hun dog ogsaa begyndt at male Skovinteriører o. lign. Flere af hendes Billeder er indkjøbte af norske Kunstforeninger og Private.

Kiepert, Heinrich, tysk Geograf og Karttegner, f. 1818, overtog 1845 den tekniske Ledelse af det geografiske Institut i Weimar, begyndte 1854 at holde Forelæsninger ved Universitetet i Berlin og blev 1859 Professor sammesteds. Han har udgivet et stort Antal Karter til Brug ved Studiet baade af Oldtidens og den nyere Tids Geografi; de udmærker sig saavel ved en sjelden Nøiagtighed, idet han ingen Møie har sparet paa at studere de bedste Kilder, og han ved flere Reiser har studeret mange af de Egne, han har kartlagt, som ogsaa ved en omhyggelig Udførelse. Desuden har han udgivet en Lærebog i den gamle Geografi samt flere mindre Afhandlinger. — Hans Søn Richard Kiepert, f. 1846, har deltaget i Faderens Arbeider og tillige udgivet flere Karter under sit eget Navn. 1875 overtog han Redaktionen af det geografisk-ethnografiske Tidsskrift „Globus" og 1877 den tekniske Ledelse af Reimers kartografiske Anstalt i Berlin.

Kierkegaard, Peter Christian, dansk Theolog og Statsmand, f. 1805, blev 1842 Sogneprest i Pedersborg ved Sorø og 1856 Biskop i Aalborg. 1867—68 var han Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet og gjennemførte som saadan Valgmenighedsloven. Han er en begavet og anset Prædikant, og hans Forfatterarbeider, som dog kun bestaar i mindre Afhandlinger, fornemmelig aftrykte i „Nordisk Tidsskrift for kristelig Theologi", vidner om stor Lærdom.

Kierkegaard, Søren Aaby, dansk Theolog og Filosof, f. i Kjøbenhavn 1813, d. 1855, blev allerede fra sin tidligste Barndom opdragen af sin Fader i strengt religiøs Retning. 1830 dimitteredes han til Universitetet fra Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn og lagde sig ifølge Faderens Ønske efter Theologien. Ved Siden heraf beskjeftigede han sig ogsaa med filosofiske og æsthetiske Studier. 1840 tog han theologisk Embedsexamen og Aaret efter Magistergraden ved sin Afhandling om Begrebet Ironi. Samme Aar gjorde han en Reise til Berlin, som han ogsaa besøgte 1843, vel nærmest for at studere den Schellingske Filosofi, hvis positive Konsekvenser han videre udviklede. Senere levede han i Kjøbenhavn, ugift og ensom, uden at søge nogen Embedsstilling. — Allerede 1838 udgav han „Af en endnu Levendes Papirer". 1843 udkom hans første epokegjørende Verk „Enten-Eller,

et Livsfragment af Victor Eremita", et af de pseudonyme Navne, under hvilke flere af hans Skrifter saa Lyset. Nu fulgte Slag i Slag en forbausende Mængde Skrifter, alle vidnende om en snartsagt enestaaende Skarphed i psykologisk Opfatning, uforfærdet Livsironi, overordentlig Tankefylde og et sjeldent Herredømme over Sproget. Samme Aar udkom saaledes: „To, tre og fire opbyggelige Taler", „Frygt og Bæven", „Dialektisk Lyrik af Johannes de silentio", „Gjentagelsen, et Forsøg i den experimenterende Psykologi, af Constantin Constantius". 1844 udkom hans „Filosofiske Smuler eller en Smule Filosofi, af Johannes Climacus", „Begrebet Angst, en simpel psykologisk-paapegende Overveielse i Retning af det dogmatiske Problem om Arvesynden", og „Forord, Morskabslæsning for enkelte Stænder efter Tid og Leilighed, af Nikolaus Notabene". 1845 udgav han: „Tre Taler ved tænkte Leiligheder", „Stadier paa Livets Vei" og 1846: „Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift til de filosofiske Smuler", i hvilket Verk han kaster Pseudonymiteten og vedkjender sig Forfatterskabet til de foran nævnte Skrifter. Senere udgav han: „En literær Anmeldelse" (1846), „Opbyggelige Taler i forskjellig Aand" (1847), „Kjærlighedens Gjerninger" (1847), „Kristelige Taler" (1848), „Lilien paa Marken" (1849), „Tvende ethisk-religiøse Smaaafhandlinger" (1849), „Sygdommen til Døden" (1849), „Ypperstepresten—Tolderen—Synderinden" (1849), „Indøvelse i Kristendom" (1850), „En opbyggelig Tale" (1850), „To Taler ved Altergangen om Fredagen" (1851), „Om min Forfattervirksomhed" (1851), „Til Selvprøvelse" (1851), „Dette skal siges, saa være det sagt" (1855), „Hvad Kristus dømmer om officiel Kristendom" (1855), „Guds Uforanderlighed" (1855) og „Øieblikket" (1855). De fire sidste, med Undtagelse af „Guds Uforanderlighed" var nærmest fremkaldte ved Kierkegaards Strid med Biskop Martensen angaaende en af denne holdt Ligtale over Biskop Münster. — Kierkegaard var en ualmindelig rigt begavet Aand, og faa har vakt en saadan Opsigt som han, ligesom hans Indflydelse baade paa den religiøse og den blot og bart videnskabelige Tænknings Omraade i Danmark, maaske ogsaa i Norge, var meget stor. Sjelden har nogen Forfatter i saa kort Tid lagt en saa umaadelig Produktivitet for Dagen, og dog overraskede han i ethvert nyt Verk sine Læsere med nye originale Tankeforbindelser og Bevisførelser. I hans „Enten-Eller" opstiller og forklarer han Modsætningen mellem den æsthetiske Livsanskuelse, hvis Formaal er Nydelsen, og den ethiske, hvis Opgave er Pligtopfyldelsen. I sine senere Skrifter søger han at udrede den enkelte Kristens Forhold til Troen og Livet i Gud. Troen, siger han, er for den menneskelige Kløgt en Urimelighed, og dens Gjenstand er denne en Ubegribelighed („Paradox"). Men de evige Sandheder har intet med vor ufuldkomne Viden at skaffe, de er uendelig hævede over den og kan kun gribes ved Troens inderlige Hengivelse i Gud. I Kristenlivet skal den enkelte skille sig ud fra Massen og stille sig alene ligeoverfor Gud, opgive den timelige Nydelse og føre et Liv i Lidelse og Forsagelse. Kristendommens Sandhed er ikke Videnskabens objektive (udenforstaaende), men Livets subjektive (personlige) Sandhed. Den objektive Betragtning af Kristendommen beskjeftiger sig kun med dens historiske eller filosofiske Sandhed og kan derfor ikke fatte det, hvorpaa det i Kristendommen hovedsagelig kommer an. Der spørges ikke om, hvad Kristendommen er historisk, men om den enkelte i inderlig Tilegnelse kan gribe den, om hvorledes han bliver en Kristen. Den sande Troende baade har Forstand og bruger den, men i Forhold til Kristendommen tror han mod sin Forstand, idet han bruger denne til at blive opmærksom paa det uforstaaelige, hvorved netop Troens „Lidenskab" skal skjerpes. — Om end Flerheden af de nyere Theologer ikke godkjender Kierkegaards Theori, og om end denne i adskillige Punkter synes at miskjende Guds Frelsesgjerninger og Frelsesmidler, for ensidig at lægge Vegten paa Menneskets indre religiøse Liv, saa er det dog ubestrideligt, at hans geniale Skrifter har opklaret mangt et Punkt, navnlig paa den religiøse Psykologies Felt, og fornemmelig bidraget til Vækkelse og Selvprøvelse, og altid vil have blivende Værd. — Kierkegaard optraadte i sine sidste Leveaar mod Martensen i Anledning af dennes ovenfor omtalte Ligtale. Martensens Betegnelse af Münster som et „Sandhedsvidne" blev heftig angreben af Kierkegaard, og Striden førtes fra hans Side først i det danske „Fædrelandet", senere i et eget Blad, „Øieblikket", tildels med hensynsløs Skarphed. Midt under denne Strid døde Kierkegaard, kun 42 Aar gammel. Det bebreides ham, og for en stor Del med rette, at han trods sin forøvrigt fine og hensynsfulde Skrivemaade ofte ligeoverfor sine Modstandere lod sig henrive til Lidenskabelighed og Skaanselløshed. Men dette maa delvis undskyldes ham paa Grund af hans urokkelige Tro paa sin retfærdige Sag og hans ivrige Stræben efter kun at følge Sandheden. Hans Angreb paa den „officielle Kristendom", som han kaldte det, mødte almindelig Modstand blandt hans Samtidige inden Geistligheden. Men saavel hans Modstandere som hans Tilhængere er enige i at betegne ham som en sjelden mærkelig Personlighed inden Aandens og Tankens Verden. — Af „Kierkegaards efterladte Papirer" udkom for nogle Aar siden 4 Bind, udgivne af H. P. Barfod, Amanuensis hos Kierkegaards Broder, den ovenfor omtalte Biskop P. Chr. Kierkegaard. Nogen Tid efter paatog Tyskeren H. Gottsched sig at fortsætte Udgivelsen af „Efterladte Papirer", hvilket Arbeide nu (1881) er fuldført. Denne sidste Samling udgjør 8 store Bind. Foruden denne Samling er efter Kierkegaards Død udkommet: „Søren Kierkegaards Bladartikler", „Synspunktet for min Forfattervirksomhed" og „Dømmer selv", hvilke to Skrifter daterer sig fra hans senere Levetid. Af Bøger, som tjener til Belysning af Kierkegaards Liv og Virksomhed, kan nævnes flere Smaaskrifter af den tyske Prest A. Bärthold, saasom „Søren Kierkegaard, eine Verfasser-Existens eigener Art", og „Noten zu Søren Kierkegaards Lebensgeschichte", 1873 og 1876, G. Brandes: „Søren Kierkegaard", 1877, Fr. Petersen: „Søren Kierkegaards Kristendomsforkyndelse", 1877 og W. Rudin (Upsala): „Sören Kierkegaards person och författareskap", hvoraf endnu (1881) blot første Del er udkommet.

Kieserit, et Bittersalt, som forekommer i de øvre Stensaltlag i Stassfurt. Det indeholder svovlsur Magnesia og anvendes til Fremstilling af svovlsur Kali, Glaubersalt osv.

Kiesewetter, Rafael Georg, tysk Musikhistoriker, f. 1773, d. 1850, studerede Retsvidenskaben og beklædte senere juridiske Embeder i Wien. Han strev flere fortjenstfulde Værker, navnlig om Middelalderens Musik; sin rige Samling af gamle Partiturer testamenterede han til Hofbiblioteket i Wien.

Kiev ell. **Kijev**, polsk Kijov, Guvernement i Lillerusland, grændser i Nord til Minsk, i Øst til Poltava og Tsjernigov, i Syd til Podolien og Kherson, i Vest til Volhynien og Podolien, er 910 Kv.mil stort og har 2,252,000 Indb. Landet er frugtbart og rigelig forsynet med Skov; Hovednæringsveiene er Agerbrug og Kvægavl. — Hovedstaden Kiev paa den høire Bred af Dnjepr, har 80,000 Indb., talrige Kirker, et Universitet, store Kaserner, Arsenal og meget betydelig Industri, især i Læder, Fajance, kemiske Præparater og Mineralvande. Hvert Aar i Januar holdes her et storartet Marked. Byen er meget gammel, var 822—1155 Storfyrstens Residens og havde sin Blomstringstid i Begyndelsen af det 11te Aarh., men sattes senere ved Tatarernes og Polakernes Herjinger meget tilbage i sin Udvikling.

Kighoste, en epidemisk og smitsom Sygdom, som især angriber Børn, men ogsaa Voxne, og som ikke pleier at vende tilbage hos noget Individ, som tidligere har været angrebet af den. Den begynder med Katarrh og Hoste, ledsaget af Feber; denne sidste taber sig efter nogle Dage, medens den tilbageblivende Katarrh bevirker en rigelig Affondring af seigt Slim, som samler sig i Strubehovedet og fremkalder periodiske krampagtige Hosteanfald. Under disse, som kan vare fra 1—2 Minuter til henimod et Kvartér, og som kan optræde indtil 30—40 Gange i Døgnet, hemmes Blodets Tilbageløb fra Hovedet, saa at Ansigtet antager en blaa Farve, og Blødninger ofte indtræder fra Næsen, Ørene, Munden og Øiets Bindehud. Sygdommen pleier at vare i nogle Uger og gaar tilsidst over i en sædvanlig Katarrh, som lidt efter lidt forsvinder. Den er kun meget sjelden direkte livsfarlig, men kan medføre Brofttilfælde o. lign. som Følge af Hosten og forandledige Bronkiter og Lungebetændelser, der ikke saa sjelden foraarsager Døden hos mindre Børn.

Kikkert (eller Teleskop, d. e. Fjernseer), et optisk Instrument, som tjener til derigjennem at se fjerne Gjenstande under en større Synsvinkel, saa at de synes større og tillige klarere, end naar man betragter dem med blotte Øine. Enhver Kikkert bestaar af to Hoveddele, et **Objektiv** og et **Okular**, hvoraf Objektivet tjener til at frembringe et reelt Billede af den betragtede Gjenstand, medens Okularet spiller samme Rolle som et almindeligt Forstørrelsesglas, idet man gjennem dette betragter det ved Objektivet dannede Billede. Man har to Hovedarter af Kikkerter, nemlig 1) de **dioptriske** (Refraktorer), hvori Objektivet bestaar af en stor Samlelinse, og 2) de **katoptriske** (Reflektorer, Speilteleskoper), hvori Objektivet bestaar af et stort Samlespeil. Okularet bestaar i begge Tilfælde af et mindre Linseglas. Objektiv og Okular bliver for Bekvemmeligheds Skyld og tillige for at udestænge Sidelys anbragte i indvendig sværtede Rør, sædvanligvis Objektivet i den ene Ende og Okularet i den anden. Kikkertrøret er oftest delt i to eller flere Dele, hvoraf den ene kan skyves ind i den anden. — Kikkerterne er først opfundne i Holland i Slutningen af det 16de eller Begyndelsen af det 17de Aarh. Som Opfindere nævnes flere, men det er sandsynligt, at Æren tilkommer Brillemageren Hans Lippersheim i Middelburg. Ca. 1608 udførtes Kikkerten fra Holland til Udlandet. Galilei (s. d.), som fik høre om Opdagelsen og begreb dens overordentlige Vigtighed, konstruerede uden at have set noget af de hollandske Instrumenter selv en Kikkert og blev saaledes paa en Maade Kikkertens anden Opfinder. Baade de hollandske og Galileis Kikkerter havde et dobbeltkonvext Objektiv og et konkavt Okular; de viste Gjenstandene i sin naturlige opréttе Stilling. 1611 opfandt Kepler den astronomiske Kikkert, hvor baade Objektivet og Okularet er konvexe, og som har det Fortrin, at man gjennem den kan overse en større Strækning, samt at Gjenstandene viser sig klarere, men hvor ogsaa alt fremtræder i omvendt Stilling, hvorfor denne Kikkert ikke godt kan anvendes uden i Astronomien. 1665 konstruerede Kapucineren de Rheita den terrestriske Kikkert, som istedenfor ét Okular har et Rør (Okularrør) med 3 eller 4 konvexe Okularglas, og som viser Gjenstandene i deres rigtige Stilling. Den værste Mangel, som i lang Tid klæbede ved Kikkerterne, var foruden den, at man ikke kunde give Linsernes Overflade anden Form end en Kugleflades, navnlig at de forskjellige Farvestraaler brødes forskjelligt, hvorved Billedet blev omgivet af farvede Rande og derved mindre tydeligt. For at bøde paa disse Mangler maatte man benytte temmelig smaa Objektiver med stor Brændvidde og følgelig gjøre Kikkerterne overordentlig lange, hvorved de blev ubekvemme at bruge. Newton, som holdt det for umuligt at fjerne den farvede Rand omkring Billedet, opgav ganske de dioptriske Kikkerter og anbefalede isteden Speilteleskoperne, som ikke lider af denne Mangel. Dette Instrument vandt ogsaa større og større Udbredelse til astronomisk Brug; men 1747 paastod Euler, at en af flere forskjelligtbrydende Glassorter sammensat Linse kunde frembringe et Billede uden Farveadspredelse, og Optikeren John Dollond, som begyndte at gjøre Forsøg i denne Retning, opfandt ogsaa 1758 de akromatiske Linser (s. d.). Ved disses Anvendelse opnaaedes saa gode Resultater, at Speilteleskoperne siden er blevne trængte stedse mere i Baggrunden. De berømteste Kikkertfabrikanter i den nyere Tid er Peter Dollond, Søn af John D., Ramsden og Fraunhofer. 1832 forfærdigede den østerrigske Optiker Plößl efter Littrows Forslag den første dialytiske Kikkert, hvor de Linser af forskjellige Glasarter, som danner Objektivet, ikke er anbragte umiddelbart bag hverandre, men i en vis Afstand. — Til astronomisk Brug har man i den nyere Tid forfærdiget Kikkerter med Objektiver af 14 Tommers a 1 Alens Diameter, hvilke det har lykkedes at give en høi Grad af Fuldkommenhed.

Kilare, se metrisk Maal og Vegt.

Kildare (udt. Kilder), Grevskab i den irske Provins Leinster, 30 Kv.mil stort, med 84,000 Indb.

Kileskrift kaldes med et fælles Navn alle de gamle orientalske Skriftarter, hvis Tegn er sammensatte af kile- eller pilformede Figurer, og som tidligere var i Brug i hele Vestasien med Undtagelse af Syrien og en Del af Lilleasien. De kileformede Figurer, som i de forskjellige Tegn er

sammenstillede paa en forskjellig Maade, er sandsynligvis først fremkomne ved, at man med en trekantet Gravstikke har ridset i Lerplader. — Man skjelner ifølge de nyere videnskabelige Undersøgelser mellem to Hovedarter af Kileskrift, en ældre og en yngre. Den første, der bestaar af Stavelses- og Begrebstegn, har udentvivl udviklet sig af en oprindelig Billedskrift og kaldes anarisk; den brugtes af de gamle Khaldæer, de turanske Meder, Susianerne, Gammelarmenierne og Assyrerne. Den havde sit Udspring fra et Folk, som hverken var arisk eller semitisk, men hvis Navn var Sumer, hvorfor denne Skrift ogsaa kaldes sumerisk. Den yngre Kileskrift er efter sit Udspring arisk og er ren Lydskrift; den brugtes af de gamle Perser og er opfunden af Akhæmeniderne ved Modifikation af 36 assyriske Kileskrifttegn. I denne persiske Kileskrift er forholdsvis faa Indskrifter opbevarede til Nutiden; naar undtages den store historiske Indskrift fra Bisutun og et i den senere Tid opdaget Monument paa Landtungen ved Suez indeholder de for det meste blot Lister af Konge- og Provinsnavne. Men de fleste af disse Indskrifter er derhos ledsagede af Oversættelser i to Sprog, som er skrevne med to forskjellige Varieteter af den anariske Kileskrift. Det ene af disse Sprog er det mediske, som er af turansk Oprindelse, det andet er assyrisk, som viser sig at høre til den semitiske Sprogstamme. Den første, som begyndte at dechiffrere den gammelpersiske Del af disse tresproglige Indskrifter, var Grotefend, som 1802 ved en Række skarpsindige Kombinationer drev det til at kunne læse flere persiske Kongenavne. Hans Forskninger fortsattes af Bournouf, Lassen, Rawlinson, Benfey, Oppert og Spiegel, som efterhaanden gav Tydningerne fuldstændig filologisk Sikkerhed. Støttet paa de Egennavne (henimod halvandet hundre), som de persiske Kileskriftmonumenter indeholder, har man dernæst ogsaa været istand til at læse de dem ledsagende Indskrifter i anariske Tegn. Den mediske Version begyndte Danskeren Westergaard at dechiffrere; efter ham fulgte en Række andre skarpsindige Videnskabsmænd, men dette Sprog er endnu ikke fuldt klargjort, da der mangler et tilstrækkeligt Antal Indskrifter. Ulige bedre stiller Forholdet sig for den assyriske Skrifts vedkommende; denne, med hvilken Babylons og Ninives officielle Sprog optegnedes, foreligger i et meget stort Antal Indskrifter, især fra Ninive. De er indgravede paa Teglstene og Plader af Sten og brændt Ler og skriver sig fra Tiden mellem det tredie Aartusinde og Midten af det 2det Aarh. f. Kr. og indeholder historiske, geografiske, astronomiske, astrologiske, architektoniske og grammatiske Optegnelser; desuden findes mange Privatdokumenter, som ved sin Datering er af Vigtighed for Kronologien. Navnlig kan de historiske Texters Tydning nu siges at være sikker. Dechifreringen af de assyriske Sprogmindesmærker begyndtes af Grotefend, Stern, Löwenstern og de Saulcy og fortsattes af Norris, Hincks, Rawlinson, Oppert og Schrader. Den grammatiske og lexikalske Behandling af det ved Dechiffreringen vundne Stof er navnlig med Held paabegyndt af Oppert, til hvem i den nyere Tid flere begavede tyske og engelske Videnskabsmænd har sluttet sig. — Det sumeriske Ursprog er blevet studeret af Oppert, Sayce og Lenormant, de gammelarmeniske Texter af Hincks og Mordtmann, de med de mediske nærbeslægtede susianske af Oppert.

Kilian den hellige, Frankernes Apostel, var af Fødsel Skotte eller Irlænder; han kom i det 7de Aarh. med to Ledsagere til Baiern og blev af Paven udnævnt til Biskop. Han døbte i Würzburg Frankernes Hertug Gosbert, men blev 689 paa Anstiftelse af Hertugens Svigerinde Geilna dræbt tilligemed sine Ledsagere.

Kilikien (Cilicien), i Oldtiden et Landskab i det sydlige Lilleasien, grændsede i Nord til Kappadokien, i Øst til Syrien, i Syd til Middelhavet og i Vest til Pamfylien og Pisidien. Den vestlige Del (nu Itsj-Ili i Vilajetet Karaman) er bjergfuld, den østlige (nu Adana i Vilajetet af samme Navn) er flad og frugtbar. Landet var foruden fra Sjøsiden næsten kun tilgjængeligt gjennem tre bekjendte Bjergpasser, de saakaldte Kilikiske Passer. Kilikerne stod i Oldtiden i slet Rygte som Sjørøvere, og deres Bedrifter i denne Retning gjorde først Pompeius en Ende paa. — Kilikien beherskedes først af egne Fyrster, kom dernæst under Perserne og styredes først af Indfødte, senere af persiske Statholdere; efter Slaget ved Issus 333 f. Kr. kom Landet under Makedonerne, senere under Syrerne, og blev endelig en romersk Provins, som bl. a. forvaltedes af Cicero.

Kilimandsjaro, egentl. Kilima Ndsjaro, d. s. s. Snebjerget, det høieste bekjendte Fjeld i Afrika, ligger i Bjerglandet Dsjagga, 64 Mil sydøst for Indsjøen Viktoria Nyanza; det deles ved en Indsænkning i to Toppe, den store Kilimandsjaro (ca. 20,400 Fod høi) og den lille K. (ca. 18,350 Fod høi).

Kilkenny, Grevskab i den irske Provins Leinster, 37 Kv.mil stor, med 109,000 Indb. Landet er bakket, men har ogsaa større flade Strækninger, er frugtbart og har et mildt og sundt Klima. Agerbrug og Kvægavl er Hovednæringsveie; af mineralske Produkter findes Jernmalm, daarlige Stenkul, men fortrinlig Marmor. Handel og Industri er mindre betydelige. — Hovedstaden Kilkenny, ved Floden Nore, 13 Mil sydvest for Dublin, med 15,000 Indb., er Sæde for en Biskop og er en af Irlands smukkeste Byer. Den har adskillig Industri og Handel. Tidligere var den ofte Sæde for det irske Parlament.

Killis, By i det tyrkiske Vilajet Aleppo i Syrien, med 12,000 Indb.

Kilmarnock, By i Grevskabet Ayr i Skotland, ved Floden Irvine, 4½ Mil sydvest for Glasgow, med 23,000 Indb. og betydelig Uldindustri.

Kilogram, Kiloliter, Kilometer, se Metrisk Maal og Vegt.

Kim, Anlægget til en ny Plante, medens den er indsluttet i Frøet, er dannet af Kimblæren efter dens Befrugtning. Kimen er eiendommelig for de blomsterbærende Planter og inddeles i Kimrod, Kimknop og Kimblade; efter de sidstes Antal benævnes Planten énkimbladet eller tokimbladet.

Kimberley (udt. Kimberli), John Wodehouse, Greve, engelsk Statsmand, f. 1826, erholdt 1846 Peersværdigheden efter sin Bedstefader og blev 1852 Understatssekretær i Udenrigsministeriet. Ved Slutningen af Krimkrigen gik han som Gesandt til Petersburg og fungerede efter sin Tilbagekomst atter som Understatssekretær 1859—61. 1863 gik

han som extraordinær Gesandt til Kjøbenhavn i Anledning af det slesvig-holstenske Spørgsmaal, blev 1864 Lordløitnant i Irland og 1866 Jarl, men fjernedes kort efter ved det liberale Ministeriums Fald. 1868 blev han Storseglbevarer og 1870 Minister for Kolonierne i Gladstones Kabinet, hvilken Stilling han indehavde til Ministeriets Afgang 1874.

Kimchi, Navn paa en fra Spanien stammende Slægt af jødiske Rabbinere, af hvilke flere har gjort sig bekjendte som Lærde. — Josef Kimchi, der levede ca. 1160, var den første, som i de kristne Lande bearbeidede den hebraiske Grammatik; han udgav ogsaa Bibelkommentarer og et Stridsskrift mod Kristendommen. — Hans Søn Moses Kimchi skrev en hebraisk Grammatik („Viae“ eller „Rudimenta linguae sanctae“) og Bibelkommentarer. — Sidstnævntes Broder David Kimchi, død ca. 1232, har forfattet Kommentarer til flere bibelske Bøger, af hvilke de til Jesaias og Salmerne sættes høiest. Hans store Verk „Michlol“ indeholder en hebraisk Grammatik og Ordbog.

Kimmerier, 1) hos Homer en fabelagtig Folkestamme, som boede ved Oceanet i det yderste Vesten, hvor der bestandig herskede Mørke („kimmerisk Mørke“). 2) Et Folk, som boede ved det Kimmeriske Bosporos (mellem Krim og Fastlandet) og ifølge Herodots Beretning i det 7de Aarh. f. Kr. fortrængtes derfra af Skytherne, hvorefter de vendte sig til Lilleasien, opholdt sig der i Lydien og Frygien og plyndrede Sardes og Magnesia. I Begyndelsen af det sjette Aarh. blev de slagne og forjagede af den lydiske Konge Alyattes. Deres Herkomst er ubekjendt.

Kimolo ell. **Argentiera,** græsk Ø i Nordost for Melos, ca. 3/4 Kv.mil stor, med varme Kilder og 2,300 Indb.

Kimon, berømt atheniensisk Feltherre, Søn af Miltiades, blev født ca. 500 f. Kr. Da hans Fader var død uden at betale de ham paalagte Bøder, gik det Tab af Borgerrettigheder, som i Athen rammede Statens Skyldnere, over paa Kimon, og han opnaaede først fuld borgerlig Anerkjendelse, da en rig Landsmand af Kjærlighed til hans Halvsøster betalte Bøderne. Han var med at støtte Themistokles's Forslag om at prisgive Athen for Xerxes og søge Tilflugt paa Flaaden, udmærkede sig i Slaget ved Salamis og fik derpaa sammen med Aristides Kommandoen over den Flaade, som affendtes til Lilleasien for at befri de græske Byer der. Efter med Held at have kjæmpet i Thrakien erobrede han Eion og Øen Skyros. Efterat Themistokles var bleven fjernet, stod Kimon i Spidsen for den atheniensiske Stat og virkede for Fortsættelse af Krigen mod Perserne, som han 465 slog baade tillands og tilvands ved Floden Eurymedons Munding. Herved blev hele Lilleasiens Kyst for en Tid befriet fra Perserne. Efter at have erobret det thrakiske Khersones, hvorved han igjen kom i Besiddelse af sin Families gamle, men tabte Godser der, anvendte han Byttet og en stor Del af sin egen Formue til Forskjønnelse af Athen og til Udøvelse af en storartet Velgjørenhed. Han stræbte ogsaa at bringe en god Forstaaelse tilveie mellem Athenienserne og Spartanerne, hos hvilke sidste han nød stor Agtelse. Da han 464 kom tilbage efter at have underkuet de oprørske Thasier og erobret deres Skibe og Guldminer, blev han af Perikles med flere Anførere for Folkepartiet anklaget for at have taget mod Bestikkelser af Kongen af Makedonien for at lade være at angribe dennes Lande; men Folket frikjendte ham. Hans Stilling som en ivrig Modstander af det af Perikles og Efialtes ledede demokratiske Parti førte imidlertid ikke længe efter til hans Fald. Da han nemlig havde sat igjennem, at Athenienserne sendte 4,000 Mand under hans Kommando som Hjelpetropper til Sparta mod Heloterne og Messenierne, og da disse Tropper snart efter var blevne hjemsendte af Spartanerne under et tomt Paaskud, vakte dette en slig Uvillie mod ham, at han 459 blev landsforvist ved Ostrakismen. Dog blev han efter 5 Aars Fraværelse 454 hjemkaldt igjen paa sin tidligere Fiende Perikles's Forslag. Den Krig, som imidlertid var udbrudt med Sparta, endte han 451 ved en 5aarig Vaabenstilstand, hvorefter han 449 førte en atheniensisk Flaade mod det af Perserne igjen indtagne Cypern. Medens han efter flere heldige Slag beleirede Byen Kition, døde han der f. A. Hans Liv er skildret af Plutarkh og Cornelius Nepos.

Kimpolung ell. **Campulung,** By i Rumænien, 17 Mil nordvest for Bukarest, med 10,000 Indb.

Kina, 1) d. s. s. det kinesiske Rige, det største Rige i Asien og næst det russiske og britiske ogsaa det største paa Jorden, omfatter ca. 187,000 Kv.mil, med 433½ Mill. Indb. Det grændser i Nord til Sibirien og Floden Amur, i Nordost til Floden Ussuri og en Del af det russiske Amurland, i Øst til Korea, Petschilibugten og det Gule Hav, i Sydost til det sydkinesiske Hav, i Syd til Anam, Birma, den engelsk-indiske Provins Assam, Bhutan og Nepal, og i Vest til en Del af den engelsk-indiske Provins Pendsjab, Kasjmir, Østturkestan, Dsungariet og Kirgisersteppen. Riget omfatter foruden det egentlige Kina (se nedenfor) Bilandene Mandsjuriet, Mongoliet og Tibet (se hver af disse Art.). 2) d. s. s. det egentlige Kina, Hovedlandet i det kinesiske Rige. Det er ca. 71,800 Kv.mil stort og har 405 Mill. Indb.; det indtager den sydøstlige Del af Riget og omgives i Nord af Mandsjuriet og Mongoliet, i Vest af Tibet. Nordgrændsen omgives af den berømte kinesiske Mur, som for det meste bestaar af Jordvolde, beklædte med Teglsten og forsynede med Taarne og Porte; dens Længde skal være 300 Mil, men den falder ikke længer ganske sammen med den nuværende Grændse. Nu er den delvis forfalden. Grændsebjergene mod Tibet sender flere Fjeldkjeder ind i Kina, hvilke deler Landet i tre store Hovedfloddale, som løber fra Øst mod Vest; den nordligste er den Gule Flods (Hoang-ho) Dal, den mellemste Jang-tsekiangs og den sydligste Kantonfloden. Fjeldkjederne smalner af og bliver lavere mod Øst, hvor de gaar over i et fuldstændigt Lavland. Foruden dette kan man i Kina skjelne mellem et Bjergland af Middelshøide i Midten af Landet og et Alpeland i Vest. I dette sidste er der talrige Jøkler og Fjeldstrækninger, bedækkede med evig Sne. Foruden de foran nævnte Hovedstrømme findes en talrig Mængde Kystfloder, deriblandt Peiho, som løber forbi Hovedstaden Peking. Ogsaa af Indsjøer findes et stort Antal, af hvilke mange har saltholdigt Vand. — Klimatet er meget forskjelligt, dels som Følge af Landets store Ud-

strækning (fra 40° n. B. til mellem Vendekredsene), dels paa Grund af Høideforskjellen. I det hele er det et Oplandsklima med meget varm Sommer og forholdsvis streng Vinter. I Peking (39° 54′ n. B.) er Sommerens Middeltemperatur 25,4°, Vinterens —4.2 og Aarets 11.6° C. I Kanton er Aarets Middeltemperatur 21.2° C. I de sydlige, indenfor Vendekredsen beliggende Provinser forekommer kun 2 Aarstider, en Tørketid fra Oktober til April og en Regntid Resten af Aaret. Den mellem Vendekredsen og den 30te Grad n. B. liggende Strækning har et subtropisk Klima, hvor Regn og Tørketiden vexler 2 Gange om Aaret. I de nordligste Egne hersker i det hele et tempereret Klima med rigelig Regn og kjølige Vinde fra Nord og Nordost. Paa det Kinesiske og det Gule Hav forekommer ofte Cykloner, som ogsaa strækker sig ind i Landet og anretter store Ødelæggelser. — I geologisk Henseende frembyder Kina meget mærkeligt, da paa dets vidtstrakte Territorium omtrent alle mulige Formationer med fine Produkter er repræsenterede. Af nyttige Mineralier findes Guld i Mængde i flere Floders, navnlig Jang-tsekiangs Sand, Sølv i mange af Rigets Provinser, Jern i store Kvantiteter og paa de forskjelligste Kanter, Kobber, Tin, Bly og Kviksølv i ringere Mængde, desuden Granit, Porfyr, Marmor, Jaspis, Agat, Amethyst, Khalcedon, Bjergkrystal, Opal, Lasursten, Tyrkiser, Rubiner, Safirer og Topaser, Alun- og Porcellænsjord i udmærket Kvalitet, Stenkul og Stensalt. Det sidste udvindes tildels ved Hjelp af artesiske Brønde, som bores i og gjennem Saltleierne. Fra mange af disse Borehuller udstrømmer foruden Saltvand ogsaa en brændbar Gas, som ledes omkring i Bambusrør og bl. a. anvendes til Saltets Indkogning. — Kinas Flora er, som det kan ventes efter Klimatet, meget forskjelligartet; i det sydlige er den fuldstændig tropisk, med Kokos- og Sagopalmer, Bananer, Peberbuske osv.; længere mod Nord subtropisk og i det nordligste væsentlig analog med den mellemeuropæiske; i de nordvestlige Egne har Floraen et afgjort alpinsk Præg. I det hele udmærker Kinas Plantevext sig ved et stort Antal smuktblomstrende Planter samt en forholdsvis større Rigdom paa Slægter end paa Arter af disse. De vigtigste Kulturplanter er Ris, Hvede, Mais, Hirse, Sukkerrør, Tobak, Bomuld, Indigo, The, Kaal, Bønner samt mange af de i Europa almindelig dyrkede Vexter. Derhos dyrkes det hvide Morbærtræ for Silkeavlens Skyld, Papirmorbærtræet, Rhus succedanea, hvoraf den bekjendte kinesiske Lak udvindes, Bambusrøret, Kamfertræet, Ingefærplanten og mange Frugttræarter. — Dyreriget er langt fattigere, men ligeledes repræsenteret af saavel den tropiske som den tempererede Zones Arter. I det sydlige forekommer saaledes en Abeart, Næshorn, Elefanter i en egen liden Varietet, Kongetigre osv.; i de nordvestlige Provinsers Bjerge lever Bjørne, Gauper, Maar, Grævlinger, vilde Hunde og Katte, Moskusdyr, Stenbukke, Antiloper, Hjorte osv. Af Fugle findes i den mellemste og nordlige Del af Riget mange, som enten er identiske eller ialfald beslægtede med Mellemeuropas. En for Kina eiendommelig Fugl er Guldfasanen. Af Fiske findes store Masser baade ved Kysterne og i Elve og Indsjøer. Af Husdyrene er Bøffelen det vigtigste; derhos findes af Lastdyr Heste og Kameler. — Kinas Indbyggere er Kineser, den mærkeligste Gren af den turanske Folkestamme. De er rimeligvis ikke Landets Urindvaanere, men i den forhistoriske Tid indvandrede fra det indre af Asien. De oprindelige Beboere synes ogsaa at have hørt til den turanske Folkestamme og at have gaaet op i Kineserne paa samme Maade som flere andre Stammer, der i Tidens Løb har trængt ind fra Nord. Dog findes i de mest afsides Skov- og Fjeldegne et Par faatallige og stedse aftagende Stammer, som man maaske kan betragte som Levninger af Urindvaanerne. Kineserne danner den mest udprægede Typus paa den af Blumenbach opstillede mongolske Folkeraces Eiendommeligheder. De har bred, flad Næse, stærkt fremtrædende Kindben og et næsten firkantet Ansigt; Haaret er sort og glat, Skjægvexten ringe og Øinene mørke; paa Grund af en egen Foldedannelse af Øielaaget er Øienspalten smal og sidder noget skjævt, idet den udad gaar høiere op mod Panden. Hudfarven er gulagtig, men i mange Nuancer fra næsten ganske hvid hos Kvinderne af de fornemme Klasser til mørkt gulbrun hos Arbeiderne i de sydlige Kystprovinser. I Størrelse staar Kineserne omtrent ved Siden af Sydeuropæerne, men staar tilbage for dem med Hensyn til Skjønhed i Vext og Træk. I aandelig Henseende hører Kineserne til de meget begavede Nationer, idet deres Forstand, Skarpsindighed og Klogskab, Fatteevne og Hukommelse staar fuldstændig ved Siden af Europæernes. Til deres gode Egenskaber hører Flid, Taalmodighed, Sparsomhed, Maadeholdenhed, Ærbødighed for Forældrene og Lærvillighed; af deres Feil er Gjerrighed, Egoisme, Upaalidelighed og Mangel paa Mod de mest fremtrædende. Spillesyge og i Kystprovinserne Opiumsrøgning er almindelig udbredte Laster. Drukkenskab og Usædelighed hersker fortrinsvis blandt de fornemmere Klasser. Kinesernes hele Aandsretning ligger for det praktiske og prosaiske; deres Følelsesliv er lidet udviklet, og al Romantik og Idealisme er dem fremmed. Derfor har de ogsaa kunnet præstere dygtige Ting i de exakte Videnskaber, navnlig Mathematik, medens deres Digtekunst osv. ikke staar meget høit. En Følge af hele deres Aandsretning er det ogsaa, at de aldrig har været noget krigersk Folk, men stedse hovedsagelig ernæret sig fredelig ved Agerbrug, Industri og Handel. Kinesernes Kultur er et Fænomén uden Sidestykke. Den er ikke alene saa ældgammel, at den neppe i Alder staar tilbage for den ægyptiske, men tillige saa eiendommelig og afsluttet i sig selv, at den ingen Sammenhæng synes at have med nogen anden. Ifølge Kinesernes Traditioner skal Skrifttegnene allerede være opfundne hos dem ca. halvfjerde tusen Aar før Kristi Fødsel; ca. 800 Aar senere falder bl. a. Opdagelsen af Magnetnaalens Egenskab at pege mod Nord, skjønt denne Egenskab ikke blev benyttet til Konstruktion af Kompasser, førend ca. 1100 f. Kr. Ca. 590 e. Kr. opfandt Kineserne Bogtrykkerkunsten med stereotype Træplader og ca. 1040 med bevægelige Typer. Krudtet kjendte de allerede 400 Aar f. Kr., Papiret ikke meget længe derefter. Porcellænet opfandt de sandsynligvis i Begyndelsen af det 7de Aarh. e. Kr. I mange Grene af Kunstindustrien staar Kineserne overordentlig høit, saaledes i Forfærdigelsen af

Papir, Porcellæn, Silkevarer og udskaarne og lakerede Gjenstande af Træ saavelsom Arbeider i Metal. Deres Kunst er derimod lidet udviklet og tilfredsstiller ialfald ikke en Europæers æsthetiske Fordringer. Deres Malerier kan være fortrinlig udførte i Detaljerne og af en harmonisk og smuk Kolorit, men er feilfulde i sin Tegning og viser lidet Begreb om Perspektiv og om Behandlingen af Lys og Skygge. Uskjøn og kariferet tager ogsaa den kinesiske Billedhuggerkunst sig ud, hvorimod Arkitekturen ikke sjelden har tiltalende Ting at opvise. — For Oplysning og Aandsdannelse er der sørget særdeles vel i Kina; overalt endog i de mindste og fattigste Landsbyer er der Skoler, hvor selv de Fattigstes Børn faar Undervisning. Denne Omstændighed medfører, at der i Kina skal være et større Procentantal af Befolkningen, som kan læse, skrive og regne, end selv i europæiske Lande, som staar høit i saa Henseende (f. Ex. Tyskland). Fra disse Elementærskoler kommer Elever, som vil uddanne sig for de høiere Statsembeder over i andre, høiere Skoler, som er inddelte i mange Grader eller Klasser; Oprykning fra en lavere saadan til en høiere er betinget af en streng Examen. De sidste tre Examener giver den, som har bestaaet dem, en Rang og mere eller mindre udstrakt Adgang til at erholde Statens høie Embeder; de høieste af disse opnaaes kun af dem, der har underkastet sig den tredie store Examen, som hvert tredie Aar afholdes i det keiserlige Palads under Keiserens eget Forsæde. Adgang til de høieste Værdigheder er saaledes afhængig af vedkommendes Kundskaber og Dannelse, ikke af Herkomst eller noget andet. Den personlige Fortjeneste bestemmer ogsaa den enkeltes Plads paa Rangstigen; alle Statsembedsmænd (i Europa sædvanlig benævnte med det portugisiske Navn Mandariner) er delte i 9 Klasser og hver af disse igjen i to Underafdelinger, saaledes ialt 18 Rangtrin, som er skarpt adskilte fra hverandre. Denne Inddeling er aldeles uafhængig af vedkommendes Embede, som ofte kan være temmelig lavt, medens Indehaveren tilhører en af de høieste Rangklasser, og omvendt. Hele Befolkningen falder i tre Hovedklasser; den første, som nyder fuld medborgerlig Agtelse og er den talrigste, bestaar af Adelen (Arveadelen og Embedsmændene), Jorddyrkerne, Handelsmændene og Haandverkerne; den anden udgjøres af Tjenestefolk, Skuespillere, Musikanter og Dansere, Straffanger osv., der er Gjenstand for den hæderlige Klasses Foragt; den tredie Klasse endelig bestaar af de hjemløse, som intetsteds er fast bosiddende, men vandrer om fra en Provins til en anden. — Religionen var oprindelig en Naturdyrkelse, og Himmelen med Himmellegemerne, Elementerne osv. var Gjenstand for guddommelig Tilbedelse. I det 6te Aarh. f. Kr. opkom næsten samtidig to nye Religionssystemer, Laotses Lære (Ta-o) og Konfucius's. Ta-o-Religionen blev afvexlende bekjæmpet og beskyttet af Keiserne; nu har dens Bekjendere fri Religionsøvelse, men den har aldrig været af den Betydning for Landet og dets eiendommelige Kultur som Konfucius's Lære, der endnu er Hoffets og de Lærdes Religion. Denne er egentlig mere et moralsk og politisk end et religiøst System og beskjeftiger sig væsentlig med at give Forskrifter for, hvorledes Menneskene bør handle og forholde sig ligeoverfor Staten, sin Næste og sig selv. Ved sit realistiske Præg er det, at denne Lære har vundet saa stor Indgang hos Kineserne; dens konservative Retning og den uindskrænkede Ærbødighed, hvormed den stedse er bleven betragtet, har bidraget meget til at støtte den eiendommelige Fasthængen ved det nedarvede og Afstængning fra alt fremmed, som betegner Kinesernes Kultur. Den tredie Religion i Kina er Buddhismen, som blev indført 65 e. Kr. og især har vundet mange Tilhængere blandt de simplere Klasser. Men Buddhismen har her ikke bevaret sin oprindelige Skikkelse ren, men er tildels smeltet sammen med Levninger af den gamle Naturkultus og med Laotses Lære; som en Følge heraf har den ikke havt en saa heldbringende og forædlende Virkning paa Kineserne som paa mange andre mongolske Folkeslag i Asien. — Kristendommen forplantedes for første Gang til Kina i det 12te Aarh., men vandt først i det 16de større Udbredelse, navnlig gjennem Jesuiterne, som vidste at sætte sig i stor Anseelse ved Hoffet formedelst sine Kundskaber og sin Lærdom. Senere søgte andre geistlige Ordener, navnlig Franciskanerne og Dominikanerne, at lægge Jesuiterne Hindringer i Veien; Paven blandede sig i Sagen, og Resultatet blev, at der i de første Aar af dette Aarh. udbrød blodige Forfølgelser mod de Kristne, og at Missionen maatte drives aldeles i Hemmelighed. Først ved Traktater mellem Kina paa den ene og England og Frankrige paa den anden Side er der i den senere Tid (1858—60) sikret de Kristne fri Religionsøvelse og Sikkerhed for Person og Eiendom; ingen maa hindres i eller straffes for at gaa over til Kristendommen, og Missionærerne staar paa Reiser i det indre af Landet under Regjeringens Beskyttelse. Dog har det ikke ganske lykkedes at hindre Voldshandlinger mod de Kristne ogsaa i den senere Tid; saaledes blev 1870 flere franske, russiske og kinesiske Kristne myrdede i Tu-sang og Tien-tsin. Antallet af Kristne i Kina opgives forskjellig, fra ½ til 2 Millioner, af hvilke et overveiende Antal er romersk-katholske. — Et ikke ubetydeligt Antal Jøder er fra Vest indvandrede i Kina, og Muhamedanismen har allerede fra de første Aarhundreder efter Muhamed vundet adskillig Udbredelse. — Som tidligere nævnt er Kinesernes vigtigste Næringsveie Agerbrug, Industri og Handel. Navnlig den sidste har taget et stort Opsving i de sidste Aartier, efterat fremmede Nationer har faaet Adgang til kinesiske Havne. De vigtigste Udførselsartikler er The (1875 for henimod 200 Mill. Kroner), Silke (ca. 139½ Mill. Kr.), Silkemanufakturer (ca. 18 Mill. Kr.), Bomuld, Porcellæn, Papir, Kamfer, Perlemor, Tin osv. Af Indførselsartiklerne er de vigtigste Opium (1875 for ca. 150 Mill. Kr.), Bomuldsvarer (for ca. 118 Mill. Kr.), Uldvarer, Stenkul, Ris m. m. Den samlede Udførsels Værdi beløb sig 1875 til noget over 407 Mill. Kr., Indførselens s. A. til henimod 401 Mill. Kr. I Rigets Havne løb s. A. ca. 17,000 Skibe med tilsammen ved 9,900,000 Tons's Drægtighed ud og ind. — Med Hensyn til Regjeringsformen er Kina et monarkisk Land, men vidt forskjelligt fra de fleste andre asiatiske Monarkier forsaavidt som der ikke er Tale om en despotisk Magt hos Keiseren. Denne betragtes meget mere som ene og alene indsat til at virke for Folkets Vel. I de kinesiske Lærdes

Skrifter findes stadig den Sætning gjentagen, at Keiseren er til for Folkets Skyld og ikke omvendt, og i et Skrift, som endnu læses i alle Kinas høiere Skoler, er det ligefrem udtalt, at hvis en Fyrste ikke ved at opfylde sine Pligter erhverver sig Folkets Agtelse og Kjærlighed, bør han snarest mulig fjernes. Keiseren har vistnok i Navnet den øverste Myndighed i alle geistlige og verdslige Anliggender, men hans Magtfuldkommenhed er i Virkeligheden betydelig indskrænket ved Ministrenes og de andre høie Statsembedsmænds Indflydelse. Hans Ministre er ansvarlige; de har en væsentlig Andel i Lovgivningen, idet Keiseren vistnok i eget Navn, men kun paa deres Forslag og Ansvar udsteder Love. Tronfølgen finder ikke Sted efter Førstefødselsretten, hvorimod enhver Keiser bestemmer den, han vil, af fine Sønner eller, hvis han ingen saadanne har, af sine nærmeste mandlige Slægtninge til sin Efterfølger. — De høieste Embedsmandskollegier er: 1) Ministeriet for det keiserlige Hus (Tsoung-jin-fou), hvorunder den keiserlige Familie samt syv Klasser af høitfortjente Stats- og Videnskabsmænd henhører med Hensyn til Apanagering, Jurisdiktion osv. 2) Statsraadet (Nei-ko), som bestaar af fire Præsidenter, fire Vicepræsidenter og et ubestemt Antal lavere Funktionærer; af alle dets Medlemmer skal Halvdelen være Mandsjuer, Halvdelen Kinesere, men de første har Forrangen. Statsraadet har navnlig med den exekutive Magt at gjøre. 3) Geheimeraadet (Kiun-ki-tchou), som ogsaa er sammensat baade af Mandsjuer og Kinesere, og som navnlig har at foreslaa Keiseren nye Love og, efterat disse af ham er vedtagne, at sende dem til Statsraadet for at promulgeres. Foruden disse Ministerier findes endnu sex andre for specielle Anliggender, nemlig for Provinsforvaltningen, for Finanserne, for Ritus og Ceremonier, for Krigsvæsenet, for Retspleien og for de offentlige Bygverker. Hvert af disse Ministerier bestaar af to Præsidenter, fire Vicepræsidenter og 24 Raader; Cheferne er i Regelen tillige Medlemmer af Geheimeraadet. Endelig gives der enslags Censorkollegium af høitstaaende Embedsmænd (Ko-li eller Ko-tau), som skal være tilstede i Ministeriernes Forsamlinger uden at deltage i Forhandlingerne, og som er forpligtede til at gjøre selve Keiseren Forestillinger, hvis de finder, at han i sin Regjeringsmaade eller sit privat Liv afviger fra Rigets gamle Love og Sædvaner. — Retspleien gaar rask fra Haanden og udøves paa en upartisk Maade. Dommerne staar paa fast Gage og erholder ingen Sportler, hvorfor Retspleien er aldeles gratis. Jurisdiktionen er imidlertid ikke skilt fra Administrationen. Enhver Sag kan appelleres til flere Domstole, men der er Straf for den, som af blot Lyst til at føre Processer appellerer uretfærdige og uholdbare Sager. Kriminalprocessen, især naar den gjelder Tilfælde, hvor Dødsstraf er fastsat, foregaar med stor Omhyggelighed, og Sagen gaar gjennem 5—6 forskjellige Instanser; den øverste af disse er sammensat af Justitsministeriet samt Medlemmerne af to andre høie Retskollegier. Al Rettergang foregaar skriftlig. Den nu gjeldende Straffelov bestaar af 436 Kapitler og er i Kina i alles Hænder. — Det egentlige Kina deles (foruden de to Residensstæder Peking og Mukden, som har sin særskilte Administration) i 18 Provinser, som igjen deles i mindre Distrikter, hvoraf hvert har sin befæstede Hovedstad. De mindre Kommuner, navnlig Landsbyerne, har for det meste Ret til selv at udnævne sine Embedsmænd. — Den kinesiske Hær bestaar af 8 Armékorpser, af hvilke de tre næsten udelukkende bestaar af Mandsjuer og danner Keiserens Livgarde. Arméens hele Styrke er ca. 885,000 Mand, hvoraf 659,000 Mand Infanteri og 226,000 Mand Kavaleri. Infanteriet er endnu for en stor Del bevæbnet med Luntebøsser, Buer, Lanser, Sværd og Skjolde, Kavaleriet med Hjelme, Kyradser, Sværd og Bue. Artilleriet er forsynet med mange, men slet støbte Kanoner; først i den nyere Tid har man indført tidsmæssige Kanoner samt Perkussionsgeværer. Krigsflaaden bestaar af et større Antal lidet brugbare kinesiske Skibe samt i den nyere Tid nogle paa europæisk Vis byggede og udrustede Dampfartøier. — Statens Indtægter beløber sig til noget over 1,000 Mill. Kroner aarlig. — Kinesernes Mynténhed er Taël = ca. Kr. 5.92. Vegténheden er Pikul à 100 Katty = ca. 120 Pd., Enheden for Hulmaal Sei = 122 Liter. — Kalenderen skal skrive sig allerede fra den første Halvdel af det 3die Aartusinde f. Kr. Det sædvanlige Aar har 354 eller 355 Dage og deles i 12 Maaneder, som begynder paa Fuldmaanedagen; hvert femte Aar tilføies en Skudmaaned. Foruden denne femaarige Cyklus findes endnu en anden paa 60 Aar, som fremkommer ved Kombination af den første med Antallet af Aarets Maaneder. Disse Cykler føres tilbage til Aaret 2697 f. Kr.; saaledes er 1881 det 18de Aar i den 77de kinesiske Cyklus. Maanederne deles dels i to ligestore Halvdele, dels i Dekader; Døgnets Timer regnes fra Kl. 11 om Aftenen. — **Historie.** Kinas Historie føres af nogle indfødte Historieskrivere tilbage lige til Verdens Skabelse og omhandler en Række mythiske Dynastier og Herskere, af hvilke de tre første skal have regjeret i 16,000, 18,000 og 45,600 Aar. Efter denne rent mythiske Periode følger en halvmythisk, som omfatter de saakaldte fem Herskeres Regjeringstid. Under Jao (2356—2254 f. Kr.) skal der i Aaret 2297 have fundet en stor Oversvømmelse Sted i Lighed med de semitiske Folks Syndflod. Kort efter denne Begivenhed begynder den egentlige historiske Tid, hvorfra sikre Efterretninger findes opbevarede. Den begynder med Dynastiet Hi-a (2205—1766 f. Kr.), det første af de indtil nu 22 Dynastier, som har hersket i Kina og som alle er komne paa Tronen ved Statsomvæltninger. Den sidste Fyrste af Huset Hi-a var Kie-koueï, en svag og tillige grusom og vellystig Mand, som blev styrtet af Tsjingtang, der stiftede Dynastiet Sjang (1766—1123 f. Kr.). Ogsaa den sidste Hersker af dette Hus var en grusom og ryggesløs Fyrste og blev 1123 styrtet af Bu-vang, hvorpaa denne besteg Tronen og blev Stamfader til Dynastiet Tsjéu (1123—255 f. Kr.). Han fik et hæderligt Navn i Kinas Historie ved sine Bestræbelser for at fremme Civilisationen blandt sit Folk. Under Dynastiet Tsjéu levede og lærte Konfucius (s. d.), Laotse og den berømte Vismand Mengtse. Allerede omkring 720 f. Kr. begyndte flere Vasalfyrster at stræbe efter Uafhængighed og drev det i Tidens Løb til inden Rigets Grændser at danne et stort Antal Smaastater, som søgte at udvide sig og gjensidig bekrigede hverandre. Tsjao siang, Stifteren af det 4de Dy-

nasti Tsin (255—206 f. Kr.), søgte forgjeves at tilveiebringe Enhed i Riget igjen. Dette lykkedes imidlertid en Fyrste af det samme Dynasti, Tsin-Tsji-Hoang-ti (221—210); han underkastede sig de mange Smaastater, udvidede yderligere Rigets Grændser og byggede eller fuldendte den kinesiske Mur. Hans despotiske Regjering vakte de Lærdes Forbitrelse, hvorfor han lod 460 af dem levende brænde og befalede at tilintetgjøre alle Bøger i Riget, først og fremst Konfucius's. Denne Fyrste har derfor faaet et ilde anset Navn i Kinas Historie. Han var den første, som benyttede Titelen „Hoang-ti“, d. e. „høieste Hersker“, istedenfor „Vang“, d. e. Konge, som hans Forgjængere havde benyttet. Under hans Søn og dennes Efterfølger opløste Riget sig igjen i Smaastater, men blev atter samlet af Lieu-pang (d. 195 f. Kr.), Stifteren af Dynastiet Han (206 f. Kr.—263 e. Kr.). Dette Dynasti talte en Række af udmærkede Fyrster, som baade søgte saavidt mulig at erstatte de Tab, Videnskaben havde lidt ved den nævnte store Bogødelæggelse, og udvidede Rigets Grændser mod Vest, paa hvilken Kant under Keiser Ho-tis Regjering (89—106 e. Kr.) Pan-tsao, Kinas største Feltherre, trængte frem lige til det Kaspiske Hav (95 e. Kr.). 147 besøgte Araberne for første Gang kinesiske Havne, og 138—61 stod Riget endog i Forbindelse med Rom, hvorfra der kom Gesandter fra Keiser Antoninus Pius. Under Keiser Ming-ti (58—75) begyndte Buddhismen at faa Indgang. 220 havde Kina opløst sig i tre selvstændige Riger, som gjenforenedes 280 af Vu-ti; denne stiftede Dynastiet Tsin (265—420), hvilket fulgtes af Dynastiet Song (420—79). Under dettes Regjering blev Tatarerne stedse mere faretruende for Kina og brød tilsidst ind over den nordlige Grændse og grundede 386 et eget Rige. Herved var Kina delt i to selvstændige Riger, det nordlige og det sydlige. I det sidste herskede efter Song-Dynastiet Tsi indtil 502, Li-ang til 537 og Tsjin til 589; i det nordlige regjerede 386—550 Dynastiet Veï i tre Linier, derpaa tildels samtidig Dynastierne Pe-tsi (550—77) og Hëu-tsjén (557—81). Fyrsten af Sai, Yan-kien, stødte 581 det sidstnævnte Dynasti fra Tronen, bemægtigede sig det nordlige Rige og erobrede kort efter ogsaa det sydlige, hvorved han saaledes igjen forenede hele Kina. Han blev Grundlægger af Dynastiet Sai, som regjerede til 617, da det blev fordrevet af Li-juen, hvis Dynasti kaldes Tang (618—907). Af dette Dynastis Fyrster kan især mærkes Taitsong (626—48), under hvem Landet især var i en blomstrende Tilstand. Med Tchu-van kom Dynastiet Héu-liang 907 paa Tronen; dette saavelsom de følgende Dynastier, Héu-tang (923), Héu-tsin (936), Héu-han (947) og Héu-tsjéu (950) var af kort Varighed, og Kina var i denne Periode Skuepladsen for store Forvirringer, idet navnlig de tatariske Grændsefolk i Nord fik en fordærvelig Indflydelse paa Rigets Anliggender. Næsten hver Provins stod under sin egen uafhængige Fyrste. 990 valgtes Tsjao-kuang-jin til Keiser og grundede det andet Dynasti af Navnet Song, hvilket indehavde Tronen til 1279. Skjønt de første Herskere af dette Dynasti indlagde sig adskillige Fortjenester af Landet, led dog dette meget under Tatarernes Indfald og blev snart skatskyldigt til Liao-Tatarerne. Disses Rige omstyrtedes af Keiser Hoei-tsong med Hjelp af Niutsji-Tatarerne, men nu blev disse Herrer i Landet. I Begyndelsen af det 13de Aarh. kaldte Keiser Ning-tsong Mongolerne til Hjelp; disse slog Tatarerne, men vendte sig derpaa mod Kina selv og bemægtigede sig 1215 Peking. 1280 grundede Dsjingis-Khans Sønnesøn, Khoubilaï-Khan, det mongolske Dynasti Juen, som herskede til 1368. Khoubilaï (som Keiser Sje-tsu) var en kraftig og dygtig Hersker, der var ligesaa dannet og frisindet som tapper og organisatorisk begavet. Hans glimrende Hof har Marco Polo beskrevet. 1308 opstod der efter Keiser Tsjing-tsoungs (Khoubilaïs Sønnesøns) Død Splittelse inden Herskerfamilien, hvilket svækkede Dynastiets Magt. Hertil kom, at Kineserne hadede de fremmede Herskere, og Hadet tiltog stadig, indtil der under Ledelse af den kloge og tapre Tsju-juen-tsjang 1368 fandt en Opstand Sted, hvorved den sidste mongolske Keiser, Sjun-ti, forjoges. Tsji-juen-tsjang stiftede nu Dynastiet Ming (1368—1644) og regjerede udmærket til sin Død 1399. De følgende 16 Keisere af dette Dynasti var for det meste dygtige og gode Regenter; i deres Tid traadte Kina for første Gang i varig Forbindelse med de europæiske Folk, idet Portugiserne 1519 kom til Kina og 1544 grundede sit endnu bestaaende Faktori i Makao, ligesom omkring den samme Tid Grunden blev lagt til den katholske Mission i Kina. Under Sjint-songs Regjering (1573—1619) begyndte Kina at trues af Mandsjuernes Anfald. Denne Stamme havde i sig optaget flere andre mongolske Stammer og var derved bleven forstærket. Af den nævnte Keiser fik de Lov til at nedsætte sig i Provinsen Liaotung, men da Kineserne senere vilde fordrive dem herfra, gjorde de sig til Herrer over Provinsen, og deres Overhoved Tai-tsu antog Keisertitelen. Han saavelsom hans Søn og Efterfølger Taï-tsung fortsatte Krigen med Kina, men efter den sidstnævntes Død valgte Mandsjuerne ingen ny Keiser, og Krigen ophørte. Da opstod der i Kina Oprør under Anførsel af Li-tse-tsjing mod Keiser Hoaï-tsung, som 1644 dræbte sig selv. Hans Tilhængere kaldte Mandsjuerne til Hjelp mod Li-tse-tsjing; de kom og indtog Peking, hvorefter de blev Rigets Beherskere, og deres Anfører Sjun-tsji grundede det endnu herskende Dynasti Tsing. Saaledes er Mandsjuerne endnu paa Tronen i Kina, men ellers har deres Erobring af Landet ingen egentlige Følger havt, idet Kineserne fremdeles er det talrigere og herskende Folk, i hvilket Erobrerne for en Del er gaaede aldeles op. Under Sjun-tsji knyttede Russerne Handelsforbindelser med Kina, og Jesuiterne fortsatte med Held sin Missionsvirksomhed. Hans Søn Khang-hi (1662—1722) var en Ven og Velynder af Jesuiterne, af hvem han lærte Mathematik og Astronomi. Han underkastede sig Mongolerne, Tibet og Formosa, foretog Reformer i Rigets Forvaltning og førte 1684—89 en Krig med Russerne, der sluttede med en for begge Parter fordelagtig Fred; i hans sidste Regjeringsaar oprettede Englænderne og Franskmændene Handelsfaktorier i Kanton. Khang-his Søn, Young-tsji (1722—35) var en Fiende af de Kristne, som siden 1724 var Gjenstand for Forfølgelse. Hans Eftermand paa Tronen, Kien-long (1736—96), var en af Kinas mest udmærkede Fyrster. Han var en fint dannet Mand og hører

til Kinas betydeligste Digtere og Historieskrivere. Han udvidede Riget ved at fuldende Tibets Underkastelse og erobre Østturkestan og Dsungariet, men førte uheldige Krige med Birma. Under hans Regjering blev Grændse- og Handelsforholdene med Rusland paany ordnede; derimod søgte Englænderne forgjeves gjennem det under Lord Macartney 1793 til Kina sendte Gesandtskab at faa fine Handelsforbindelser med det kinesiske Rige udvidede. Mod Kristendommen var Kien-long fiendtligsindet, og 1746—73 fandt en blodig Forfølgelse Sted mod de Kristne. Kien-longs Søn og Efterfølger Kia-kiang (1796—1820) var en grusom, blødagtig og uduelig Hersker. Under hans Regjering var der store Uroligheder i Riget, idet flere Opstande, som allerede var udbrudte under Faderens Regjering, men da undertrykte, paany flammede op. Især foraarsagede et hemmeligt Selskab, „Pe-lian-kiao" („den hvide Vandlilie"), hvis Formaal var at fordrive det mandsjuiske Dynasti, mange Uroligheder, og hertil kom, at Kysterne herjedes af Sjørøvere, som den kinesiske Marine ikke var istand til at faa Bugt med. Keiseren ansaa de i Riget værende katholske Geistlige for de hemmelige revolutionære Selskabers Forbundsfæller og forviste dem derfor under Dødsstraf med Undtagelse af nogle faa, der beholdt sine Poster som Hofastronomer og Redaktører af den kinesiske Hof- og Regjeringskalender. Keiserens Grusomhed i Forbindelse med de voldsomme Landeplager (Misvext, Oversvømmelser osv.), som indtraf i hans Regjeringstid, gjorde ham forhadt, og hans Død skal ikke have været en naturlig. Hans Søn, Tao-kouang, f. 1784, efterfulgte ham 1820 paa Tronen og regjerede til 1850. Han var en velvillig og retfærdig, kundskabsrig og brav Mand, men ikke de vanskelige Forhold, hvorunder han besteg Tronen, voxen. Ogsaa han var mindre velvillig stemt mod de Kristne og forjog 1828 de som Hofastronomer i Peking ansatte Missionærer. Han fik 1840 Krig med Englænderne. Disse havde allerede siden 1720 staaet i Forbindelse med Kina gjennem det ostindiske Kompagni, til hvis Monopoler Handelen paa Kina hørte. Siden 1757 var Hovedsædet for Englændernes Handel Kanton, hvor ogsaa andre fremmede Nationer (Franskmænd, Østerrigere, Dansker og Hollændere) oprettede Handelsfaktorier. Europæernes Stilling i Kina var paa denne Tid alt andet end behagelig, og kun Udsigten til Vinding kunde lokke dem til Landet. Saavel det foran nævnte Gesandtskab under Lord Macartney som et nyt 1816 under Lord Amherst, hvilke søgte at udvide Englands Handelsforbindelser med Kina og skaffe de der bosatte Engelskmænd lempeligere Existensvilkaar, blev uden Resultat. 1834 udløb det ostindiske Kompagnis Monopol paa den kinesiske Handel; denne blev nu fri, og Lord Napier sendtes ifølge en Parlamentsbeslutning til Kina for at føre Overopsynet med den engelsk-kinesiske Handel og udøve Jurisdiktionen over de i Kina bosatte Englændere. Kineserne var imidlertid misfornøiede med Ansættelsen af en udenlandsk Embedsmand med saa udstrakt Myndighed, og Napiers ukloge Optræden bidrog til at forværre Forholdet, indtil Kineserne endelig afbrød al Handelsforbindelse med England. Under Napiers Efterfølger, Francis Davis (fra 1834), kom Handelen mellem Englænderne og Kineserne i Gang igjen; men da Davis afløstes af G. B. Robinson og denne igjen af Kaptein Elliot, skadede disses Optræden Englændernes Sag i høi Grad. Den vigtigste Indførselsartikel til Kina, paa hvilken Englænderne tjente store Summer, var Opium, hvis Brug greb stedse mere om sig, navnlig i Kinas Kystprovinser. Saaledes indførtes 1827—28 9,535, men 1835—36 26,818 Kister Opium til en Værdi af ca. 22¼ Mill. Kroner. Den kinesiske Regjering havde allerede i det 18de Aarh. søgt at tage Forholdsregler mod den overhaandtagende Opiumsindførsel, men dette førte kun til en udstrakt Smughandel, hvormed de kinesiske Toldembedsmænd mangengang saa gjennem Fingre. Keiser Tao-kouang besluttede paa en Gang at gjøre Ende paa al Opiumsindførsel og afsendte til Kanton Guvernør Lin, som i Marts 1839 forlangte, at al den i de engelske Magasiner og ombord paa de engelske Skibe paa Havnen værende Opium skulde udleveres. Kaptein Elliot, som ligeoverfor dette Forlangende var aldeles raadvild, opfordrede de engelske Kjøbmænd til at efterkomme det, idet han lovede dem Erstatning af den engelske Regjering; saaledes blev over 20,000 Kister Opium til en Værdi af 4 Mill. Pd. Sterling udleverede og opbrændte. Derhos opstod en Strid mellem nogle Englændere og Kinesere; en af de sidste blev dræbt, og de første negtede at udlevere Gjerningsmanden. Som Hevn forbødes det Kineserne baade i Makao og Kanton at sælge Englænderne Levnetsmidler. I August 1839 forlod de fleste Englændere Makao og gik til Hongkong; de faa tilbageblevne, deriblandt Kaptein Elliot, maatte snart ogsaa forlade Makao, og en Del kinesiske Krigsfartøier angreb de engelske Skibe, men blev slaaede tilbage, hvorefter der i Februar 1840 gjordes et forgjeves Forsøg paa ved Brandere at stikke den engelske Flaade i Brand. Nu erklærede England Krig; Admiral Elliot ankom i Juni til Kanton med en Flaade, hvoraf en Del blokerede Tigrisfloden, medens den anden erobrede Øen Khousan, besatte dens Hovedstad Ting-hai, ødelagde Amoi og seilede til Peihoflodens Munding for at overlevere Keiseren i Peking den engelske Regjerings Depescher. Keiseren lovede at sende en Kommissær til Kanton for at underhandle om Fred, hvis den engelske Flaade vilde trække sig tilbage derhen; dette gik Admiralen ind paa, og Underhandlingerne begyndte i Slutningen af November, men blev trukne i Langdrag af Kineserne. Efterat Elliots Eftermand, Commodore Bremer, i Januar 1841 havde indtaget Forterne ved Bocca-Tigris og ogsaa ellers tilføiet Kineserne stor Skade, blev den 20de Januar sluttet et foreløbigt Forlig, ifølge hvilket Kantons Havn igjen blev aabnet, og Englænderne fik Hongkong samt 6 Mill. Dollars i Krigsomkostninger; tillige skulde en Regulering af begge Magters Forhold til hinanden finde Sted. Men da dette Forlig endnu den 24de Februar ikke var antaget af den kinesiske Regjering, udbrød Fiendtlighederne paany. Englænderne gjorde god Fremgang og Kineserne maatte bede om en Vaabenstilstand, som ogsaa blev dem tilstaaet paa de Betingelser, at Handelen mellem England og Kina igjen skulde aabnes og Europærne beskyttes mod Overlast fra kinesisk Side. Den kinesiske Regjering mente det dog ikke alvorligt med Freden og samlede en betydelig Hær; den

Øverstbefalende over den engelske Landhær i Kina, Sir Hugh Gough, rykkede da frem til Kanton, slog en over 50,000 Mand stærk kinesisk Hær og stod i Begreb med at storme Staden, medens den engelske Flaade erobrede Forterne og ødelagde de kinesiske Krigsfartøier, da Kina atter gjorde Fredstilbud og 27de Mai gik ind paa det tidligere Forlig med nogle Modifikationer. Da Englænderne 5te Juni havde modtaget den bestemte Sum Krigsomkostninger, trak de sig tilbage til Hongkong. Men hellerikke denne Gang mente Kineserne det alvorligt, og Englænderne saa sig nu nødte til at gribe Sagen an med større Energi. 21de Juni forlod den engelske Flaade Hongkong, erobrede Amoy, besatte den ligeoverfor denne By beliggende lille Ø Kulang-su, indtog derpaa i Løbet af Høsten, Vinteren og Vaaren Khu-san, Tojin-hao, Ning-po og Tsja-pu, ankom 13de Juni 1842 til Jang-tse-kiangs Munding og indtog 19de Juni Shang-hai. Da den engelske Expedition efter at have stormet Byen Tsjing-kiang-fu 5te August kom til Nanking, tilbød endelig den kinesiske Regjering Fred; denne sluttedes 26de August og bestemte, at Havnene Kanton, Amoy, Fu-tsjeu-fu, Ning-po og Shang-hai skulde være aabne for Englænderne. Disse skulde desuden erholde Hongkong samt 20 Mill. Dollars i Krigsomkostninger, og der skulde ansættes engelske Konsuler i de 5 aabnede Havne, hvorhos Englænderne skulde behandles lige med Kineserne. Keiseren antog Fredsbestemmelserne, Krigsomkostningerne betaltes endnu før den fastsatte Termin, og Englænderne forlod de af dem besatte Punkter. 1844 opnaaede de Forenede Stater at faa sluttet en lignende Handelsoverenskomst med Kina, og s. A. blev der tillige sluttet en Handels- og Venskabstraktat med Frankrige (ratificeret 25de August 1845), hvori det bl. a. blev bestemt, at Missionærer skulde have Tilladelse til at grunde Kirker og Skoler i de 5 aabnede Havnestæder, og at de Kristne i det hele taget skulde have fri Religionsøvelse. Keiser Tao-kouang efterfulgtes 1850 af sin Søn Hien-fong, som regjerede til 1861. Under hans Regjering plagedes Riget i høi Grad af Opstandsforsøg, rettede mod det mandsjuiske Dynasti. Levningerne af det ovenfor nævnte Selskab Pe-lian-kiao og flere lignende Forbindelser forenede sig til det saakaldte Trefoldighedsforbund, hvormed Taipingerne forenede sig. Disse sidste var en religiøs Sekt, stiftet af Hung-siu-tsiuen (f. 1813). Efter lange og sværmeriske religiøse Grublerier og efter at have gjort sig noget bekjendt med den kinesiske Bibeloversættelse, havde denne Mand troet sig kaldet til at danne et eget Religionssamfund. 1847 forlangte han i Kanton at blive døbt af Missionærerne, men blev ikke tilstedet dette, da hans Lære var opblandet med buddhistiske og af ham selv opfundne Sætninger. Han fik snart mange Tilhængere og ivrede meget mod de hedenske Gudebilleder og Templer, som hans Disciple drog omkring og ødelagde. Partiet holdt en streng Disciplin over sine Medlemmer, som navnlig ikke havde Tilladelse til at nyde Opium og spirituøse Drikke. Allerede 1851 slog Taipingerne de mod dem udsendte keiserlige Tropper og erobrede Landskabet Junnan; s. A. lod Hung-siu-tsiuen sig udraabe til Keiser, gjorde derpaa Vaaren 1852 et Erobringstog mod Nord og erobrede Joh-sjan ved Jang-tse-kiang, hvorved en stor Del af denne Flod kom i hans Magt. Nu vandt Taipingerne stort Terræn, og flere Provinser, navnlig Ho-nan, gjorde formeligt Oprør mod Keiseren. I Februar 1853 drog Taipingerne ind i det erobrede Nanking, som blev gjort til Residens for deres Dynasti. Men Hung-siu-tsiuen forstod ikke rigtig at benytte de store Fordele, som hans nu 80,000 Mand stærke Parti havde vundet. Han indskrænkede sig til at befæste Nanking og et Par Nabostæder samt foretage Plyndringstog til forskjellige Kanter. I Sommeren 1853 slog Taipingerne to keiserlige Arméer, men led selv s. A. et Nederlag ved Kai-fóng og beleirede forgjeves Tien-tsin, Pekings Havnestad. Vaaren 1854 vandt de ved den store Kanal en ny Seier over de keiserlige Tropper, men blev kort efter totalt slagne ved Tong-sjong vest for Peking og maatte trække sig tilbage over Hoang-ho. En Tidlang var nu Lykken snart med den ene, snart med den anden Part, men Resultatet af det hele blev, at Landet herjedes og udplyndredes paa det ubarmhjertigste. Endelig fik dog Regjeringens Tropper Overhaand, og Taipingerne beholdt af sine Besiddelser kun Nanking, som de Keiserlige forgjeves beleirede. Først 1860 begyndte Taipingerne igjen at røre sig offensivt; de beleirede den stærktbefæstede og vigtige Handelsstad Hang-tsjeu, men blev tilbageslaaede, indtog derpaa Su-tsjeu og Ning-po og begyndte Januar 1862 at beleire Shang-hai. Ved disse Foretagender truedes Frankriges og Englands Interesser, og disse Magter forenede sig derfor for at komme den kinesiske Regjering til Hjelp. I Løbet af Vaaren 1862 fordrev et engelsk-fransk Arméforps Taipingerne fra Omegnen af Ning-po og Shang-hai, medens engelske og franske Officerer overtog Kommandoen over kinesiske Troppeafdelinger, og den engelske Kaptein Osborne organiserede en Flaadeafdeling til at gjøre Tjeneste paa Floderne. I Løbet af 1863 og 1864 erobrede Franskmændene, Englænderne og Kineserne alle Taipingernes faste Punkter; længst holdt Nanking sig, men ogsaa denne Stad maatte efter en langvarig Beleiring og et tappert Forsvar overgives 19de Juli 1864, efterat Hung-siu-tsiuen (som Keiser kaldet Tien-vang) havde opbrændt sig selv med sine Kvinder og Skatte. Taipingerne mistede saaledes baade sin Anfører og sine faste Tilholdssteder, men forenede sig snart igjen, efter at have spredt sig som Røverskarer rundt om i Landet, og opnaaede i Løbet af 1865 en saadan Magt i flere Provinser, at deres endelige Undertrykkelse kostede Regjeringen megen Møie. — Imidlertid havde den kinesiske Regjering foruden med Taipingerne ogsaa havt en alvorlig Ufred med England og Frankrige, som senere hjalp til at beseire de førstnævnte. De med England og Frankrige afsluttede Traktater blev nemlig ingenlunde samvittighedsfuldt overholdte, og saavel Keiseren som Folket var ugunstig stemt mod de Fremmede. Anledningen til Krigens Udbrud gav 1856 et grusomt Mord paa en katholsk Missionær samt Beslaglæggelsen af et Fartøi, som havde faret under engelsk Flag. Den engelske Kontreadmiral Seymour besatte Forterne ved Bocca-Tigris og lod i Oktober og November Kanton beskyde. Imidlertid hindrede Mangelen paa tilstrækkelige Stridskræfter foreløbig Englænderne fra at foretage videre Skridt. England og Frankrige forenede sig dog til at føre

Krig med Kina, og i Slutningen af 1857 ankom Tropper fra Indien. Efterat Magternes Ultimatum var forkastet, besattes Den Ho-nan ligeoverfor Kanton, og Guvernøren i denne By, Yeh, opfordredes til at trække sin Troppestyrke bort derfra. 28de December bombarderedes Kanton, og næste Dag stormedes Byens Forter, hvorpaa de forbundne Magter fuldstændig bemægtigede sig Byen. Nu begyndte diplomatiske Forhandlinger, som imidlertid ikke førte til noget Resultat. Da forlangte Englands, Frankriges, Ruslands og de Forenede Staters Befuldmægtigede i en kategorisk Erklæring til den kinesiske Regjering bestemte Garantier for det internationale Handelssamkvem, Beskyttelse for de kristne Missionærer og Adgang til Peking for de nævnte Magters Gesandter. Hvis disse Betingelser ikke blev antagne, vilde de Allierede rykke frem mod Hovedstaden. Svaret blev undvigende, hvorefter den engelsk-franske Flaade seilede til Peiho, ødelagde flere mindre Fæstningsverker og i Mai sendte en Flotille af Kanonbaade opad Peihofloden til Tien-tsin, Pekings Havnestad. Nu begyndte Kina for Alvor at gaa ind paa Fredsunderhandlingerne, der afsluttedes i Juni med et Forlig, som 4de Juli stadfæstedes af Keiseren. Ifølge dette skulde Tien-tsin blive Frihavn, England have 8 og Frankrige 4 Mill. Dollars i Krigsomkostninger, og de europæiske Staters Gesandter i vigtigere Anliggender have Ret til at indfinde sig og bo i Peking. Omtrent samtidig sluttede Rusland en Traktat med Kina angaaende Afstaaelsen af Amurlandet af den sidstnævnte til den førstnævnte Magt. Det blev imidlertid snart klart, at Kina havde til Hensigt ikke at holde sig Fredsbestemmelserne efterrettelig, og at det meget mere forberedte sig til en ny Krig. I Juni 1859 blev en Del af den fransk-engelske Flaade beskudt fra Forterne ved Peiho, hvorefter Frankrige og England besluttede for Alvor at ydmyge det kinesiske Rige. I Mai 1860 samledes i og ved Kanton 18,000 Mand engelske og engelsk-indiske Tropper, 9,000 Franskmænd, en engelsk Flaade paa henved 200 Fartøier og en fransk paa 39 Krigsskibe. Efterat et til den kinesiske Regjering rettet Ultimatum var forkastet, begav den engelsk-franske Flaade sig til Peihoflodens Munding og landsatte 11te August en Troppestyrke paa 25,500 Mand. I Løbet af Maaneden blev Sin-ho, Tang-ku og Forterne ved Ta-ku indtagne, og 8de September begyndte en engelsk-fransk Hærafdeling paa 11,000 Mand at rykke frem mod Peking. Nu foreslog Kineserne at ville begynde Fredsunderhandlinger, men de Allierede erklærede, at disse kun kunde finde Sted i Tung-tsjan, en Mils Vei fra Peking, hvorhen de Allieredes Befuldmægtigede skulde komme med en Eskorte af 2,000 Mand. Men pludselig angreb Kineserne i Nærheden af Tung-tsjan den engelsk-franske Hovedstyrke; de blev rigtignok totalt slagne, men bemægtigede sig 39 af de i Underhandlingerne deltagende Officerer og Embedsmænd, som de Allierede forgjæves forlangte udleverede. Et Par Dage efter blev den kinesiske Armé igjen totalt slagen. Da Fredsunderhandlingerne ikke førte til noget Resultat, brød de Allierede op og kom 9de Oktober til Peking, hvor nogle Dage efter en af Stadens Porte ifølge Overenskomst blev dem aabnet. Kort efter blev de 19 gjenlevende af de franske og engelske Fanger, som Kineserne havde taget, udleverede; de øvrige 20 var døde af Mishandlinger eller ligefrem dræbte. Som Følge af denne Krænkelse af Folkeretten skjærpede de Allierede sine Fredsbetingelser; bl. a. forlangtes der 16 Mill. Dollars i Krigsomkostninger til hver af de forbundne Magter, derhos 1 Mill. til de omkomne Fangers Efterladte samt at Tien-tsin skulde holdes besat, indtil disse Beløb var betalte. Paa disse Betingelser sluttedes i de sidste Dage af Oktober en Fred, som 2den November blev stadfæstet af Keiseren; 8 Dage efter forlod de Allieredes Armé Peking, og i Løbet af næste Aar besatte den engelske, den franske og den nordamerikanske Gesandt sig i Kinas Hovedstad. — I August 1861 døde Keiser Hien-fong og efterfulgtes af sin femaarige Søn Ki-tsiang, som først stod under otte høie Statsembedsmænds, senere under sin Moders og den ældste af de keiserlige Enkers Formynderskab, medens den afdøde Keisers Broder, Prins Kung, stod i Spidsen for Regjeringen. Han var en kraftig, klog og velvillig Mand, som arbeidede meget for at fjerne det hos Kineserne raadende Had til de Fremmede. I Løbet af faa Aar sluttede han Handelstraktater og traadte i diplomatisk Forbindelse med en stor Del af de europæiske Stater. Imidlertid herskede der selv efter Taipingernes Undertrykkelse 1865 Uro i Landet; en ny Oprørsskare, Nien-fei (d. e. nordlige Rebeller) greb om sig i mange Provinser og bemægtigede sig 1868 Ning-po. Først 1870 lykkedes det fuldstændig at faa Bugt med dem. Af endnu farligere Beskaffenhed var en allerede under Kampen med Taipingerne begyndt Opstand af Muhamedanerne i Provinsen Jun-nan, hvilke for en Del gjorde sig uafhængige og siden ikke har kunnet undertvinges. — Kinesernes Uvillie mod de Fremmede vedblev endnu ofte at give sig Luft i blodige Voldshandlinger, navnlig mod Missionærerne; men Regenten, Prins Kung, bestræbte sig redelig for at forbedre Sagernes Tilstand i saa Henseende, hvorved han rigtignok selv fik Stemningen stærkt imod sig. En Tid i 1865 blev han afsat fra sit Embede, men fik det igjen og vedblev ikke blot at stifte nye Forbindelser med fremmede Stater, men ogsaa at indføre enkelte europæiske Indretninger i Kina. Saaledes aabnedes 1868 i Peking et polyteknisk Institut med franske og tyske Lærere; s. A. anlagdes Telegrafforbindelser med Japan og Indien, og Tsjao-tsju-fu blev aabnet som Frihavn. 1873 overtog den unge Keiser Tsjung-tsji selv Regjeringen, men døde allerede i Begyndelsen af 1875 og efterfulgtes af den 1872 fødte Prins Tsei-tien, der som Keiser fører Navnet Kouang-su. I de senere Aar har forskjellige Magter, saaledes Japan, England, Rusland og Tyskland staaet i Begreb med at begynde Krig med Kina i Anledning af Fornærmelser, som i Kina er blevne tilføiede disse Magters Undersaatter, men Uenighederne er blevne bilagte paa mindelig Maade. — Der tør nu være sikker Udsigt til, at den kinesiske Kultur ikke længe vil vedblive at holde sig saa afstængt fra den øvrige Verdens som tidligere. Som det fremgaar af den historiske Oversigt er der i senere Tid gjort meget for at Kina kunde modtage Paavirkning af den europæiske Civilisation, og denne vil vel ogsaa her bevise sin Magt, om end ikke saa hurtigt og gjennemgribende som i Nabolandet Japan.

Kinatræ (Cinchona), Planteslægt af de Tofrøbladedes Orden, vorer vildt i Sydamerika, paa den østlige Side af Andesbjergene, mellem den 10de og 22de sydlige Bredegrad. Det er altidgrønne Træer eller Buske med modsatte Blade, halvskjermformede Blomsterstande og femdelt Bæger med hvide eller røde Blomster. Nu er Træet indført til Ostindien og Øerne i det Indiske Hav, hvor det dyrkes i stor Mængde. Det leverer den saakaldte Kinabark, der bruges meget i Lægekunsten som feberstillende Middel, dels som Dekokt, dels som Extrakt eller Tinktur. Kinabarkens vigtigste Bestanddel er Kinin ($C_{20}H_{12}NO_2$), en organisk Base, der bestaar af et hvidt Pulver. — Kinabarken indeholder ogsaa andre Baser som Cinkonin, Kinidin og Cinkonidin. — Kinarod, se Smilax. — Kinarødt, et Farvestof, som forekommer i Kinabarken, og som antages opstaaet ved Iltning af dens Garvesyre.

Kincardine ell. **The Mearno**, Grevskab i Mellemskotland, ved Nordsjøen, 18 Kv.mil stort, med 35,000 Indb. Landet er frugtbart, og 40% af Overfladen dyrket. Agerbrug, Kvægavl og Fiskeri er Hovednæringsveie; ogsaa Bergverksdrift paa flere nyttige Stensorter samt Industri spiller en vigtig Rolle. — Hovedstad Stonehaven.

Kinesisk Sprog, Skrift og Literatur. Det kinesiske Sprog er det mest udbredte Sprog i Østasien. Det skiller sig fra næsten alle andre deri, at det udelukkende bestaar af Enstavelsesord. Heller ikke gjør det Forskjel paa Ordklasser, saa at et og samme Ord baade kan være Substantiv, Adjektiv, Verbum osv. Det indeholder 420 Lydforbindelser, som ved forskjellig Betoning og ved Hjelpeord kan udtrykke mange forskjellige Betydninger. Denne Omstændighed gjør, at det kinesiske Sprog er saa vanskeligt at lære. Desuagtet er det tydeligt og klart og staar med Hensyn til Udvikling temmelig høit. Man skjelner mellem det almindelige Fællessprog (Kuan-hua, Mandarinsproget) og de talrige Provinsdialekter. Førstnævnte, som oprindelig taltes i Provinsen Kiang-nang, blev 679 almindeligt Skriftsprog. Provinsdialekterne er høist forskjellige, saa at en Nordkineser ikke forstaar Sydkineseren, og omvendt. I den nyere Tid har flere Orientalister lagt sig efter Studiet af det kinesiske Sprog, og talrige Arbeider over det er udkomne. Af de mere bekjendte Forskere paa dette Felt kan nævnes: Englænderne Sir Thomas Wode, Dr. Eskins, Franskmændene Remusat og Stanislas Julien, Amerikaneren Dr. Wells Williams, Østerrigeren Endlicher og Tyskeren Schott. — Den kinesiske Skrift er ikke Bogstavskrift, men Tegn- eller Ordskrift, idet hvert enkelt Ord gjengives ved et bestemt Tegn. En kinesisk Bog kan saaledes, ligesom de arabiske Taltegn, læses og forstaaes, uden at Læseren behøver at være det kinesiske Talesprog mægtig, men Skriften medfører paa den anden Side den Ulempe, at der udfordres en overordentlig Mængde Skrifttegn, henimod 50,000. Den kinesiske Sproglære inddeler Skrifttegnene i sex Klasser; første Klasse omfatter f. Ex. enkelte Billeder, som Sol, Maane, Bjerg, Træ osv. Anden Klasse indeholder sammensatte Begreber; saaledes betyder Tegnene Sol og Maane tilsammen Ordet Lys, Tegnene Mund og Fugl Ordet Sang osv. Det hele Tegnforraad er dog langtfra ikke nødvendigt ved almindelig literær Virksomhed, idet 8,000 Tegn hertil ansees for tilstrækkelige; i det daglige Liv behøves endog et langt ringere Forraad. For at kunne ordne Skrifttegnene har man opstillet 214 Hovedtegn, under hvilke alle de øvrige indordnes. — Den kinesiske Literatur er ubestridelig den omfangsrigeste i hele Asien, fornemmelig i geografisk, ethnografisk og historisk Henseende. Ogsaa med Hensyn til Ælde indtager den en fremragende Plads, idet dens Spor kan forfølges indtil fem hundre Aar f. Kr. Bogtrykkerkunsten var ogsaa kjendt i Kina 860 Aar tidligere end i Europa, hvilket naturligvis havde stor Indflydelse paa Literaturens Blomstren. Kineserne inddeler sin Literatur i fire Grupper: den kanoniske, historiske, belærende og skjønliterære. De ældste Arbeider af kinesisk Forfatterskab er de fem kanoniske eller klassiske Bøger, samlede i det 6te Aarh. f. Kr. af Konfucius. De er følgende: „Y-king“ (Forvandlingens Bog), enslags Skabelseshistorie; „Sju-king“ (Annalernes Bog), hvoraf nu kun findes Brudstykker; „Sji-king“ (Sangenes Bog), en Samling af Sange, Hymner og Folkeviser, der udmærker sig ved dyb Følelse; „Tsjun-tsjeu“, en historisk Afhandling om de enkelte Kongeriger fra 770 f. Kr. til Konfucius, og endelig „Li-ki“ (Ceremoniernes Bog), der indeholder Bestemmelser for Embeds- og Undervisningsvæsenet, Ceremonier og Skikke m. m. Disse Verker ansees af alle Kinesere for de fornemste. Efter dem i Rang kommer „Sze-sju“, ogsaa kaldet Konfucius's Bøger, forfattede af ham og hans Disciple. De er: „Ta-hjo“, „Tsjong-yong“, „Lun-yu“, og Meng-tses Skrifter, den berømteste af Konfucius's Disciple. Den poetiske Literatur er rig paa Digte, rimede saavelsom rimfri, samt Romaner. Ligeledes haves en Mængde historiske, naturhistoriske, medicinske og astronomiske Verker, fortsagt, næsten enhver Gren af den menneskelige Videnskab har i Kina tidlig havt begavede og flittige Dyrkere. Sprogvidenskaben har ogsaa fremragende Mænd at opvise, som Hiu-sjin (121 e. Kr.) og Keiser Kang-hi. Kinas historiske Optegnelser, der udgjør et overmaade omfangsrigt Verk, samledes omkring Aar 100 f. Kr. af Sse-mat-sian, og gaar fra 2637 til 200 f. Kr.; senere er det blevet fortsat indtil 1643 e. Kr. Af geografiske Verker kan nævnes Tai-tsing-hoei-tiens Samling, der udgjør 1,000 Bind, hvilket dog ikke udelukkende er af geografisk Indhold, men tillige en Samling af Rigets Statistik. Blandt de mest fremragende kinesiske Lyrikere ansees Thu-fu og Li-Thai-pe, begge fra det 8de Aarh., samt Wang-vei, der levede i det 9de Aarh. e. Kr. Af Romaner og Noveller har de kinesiske Bogsamlinger en talrig Mængde at opvise. Skuespilkunsten skattes høit, og den dramatiske Literatur er af stort Omfang inden alle Arter af Skuespil.

Kinglake (udt. Kinglek), Alexander William, engelsk Politiker og Historieskriver, f. 1811, nedsatte sig 1837 som Advokat i London. 1844 udgav han under Titelen „Eothen“ en Beskrivelse over en Reise i Orienten og gjorde sig derved bemærket ved sin glimrende Stil og sine originale Synsmaader. Efter 1856 at have opgivet sin Stilling som Advokat indvalgtes han 1857 i Parlamentet, hvor han vandt betydelig Anseelse som ypperlig Taler og som en lidenskabelig Modstander af Lord Palmerstons Udenrigspolitik. Siden 1868 er han ikke bleven gjenvalgt. Hans betydeligste

literære Arbeide er det omfattende Verk over Krimkrigen (5 Bd., 1863—75).

Kingo, Thomas, dansk Salmedigter, f. 1634, d. 1703, var Søn af en fattig Væver, hvis Slægt var kommen fra Skotland. Han blev Student i Kjøbenhavn 1654 og tog 1658 theologisk Examen, var derpaa Huslærer og blev 1661 Kapellan og snart efter Præst i Kirkehelsinge, 1668 Præst i Slangerup og 1677 Biskop i Fyens Stift. Han udgav først en Del verdslige Digte („Kronborgs Beskrivelse" m. fl.), der ikke hæver sig over Middelmaadigheden og nu forlængst ikke læses mere. Men 1674 udkom første Del af hans „Aandelige Sjunge-Chor", en til Brug ved Husandagten bestemt Samling af Salmer og Bønner, som vandt stor Udbredelse og blev oversatte til flere Sprog. 1681 udgav han anden Del af samme Verk og vandt derved snart Ry for at være den danske Kirkes første Salmedigter. Ved nogle skarpe Ytringer i den Fortale, hvormed han dedicerede denne Bog til Dronning Charlotte Amalie, vakte han det tyske Hofpartis Ugunst, men mod denne havde han mægtige Forsvarere i Biskop Hans Bagger og den kongelige Konfessionarius Peder Jespersen. 1682 blev han kreeret til Doctor theologiae og 1683 adlet; s. A. fik han Befaling om at udgive en Kirkesalmebog for Danmark og Norge. Han tog sig ivrig af dette Arbeide og anlagde endog til Bogens Trykning et eget Trykkeri, hvorfra det for Kirkeaarets Vinterhalvdel bestemte Affnit af Salmebogen udkom 1689. Den indeholdt foruden et stort Antal Salmer af ham selv ogsaa talrige Bidrag af andre Forfattere. Kingo fik for 20 Aar Eneret til at udgive denne Salmebog, men kort efter blev dette Privilegium ham frataget, ja det Hverv at udgive en hel ny Salmebog blev endog overdraget en anden, hvilket krænkede Kingo, der var en stolt og myndig Mand, særdeles meget. Stor Opsigt og megen ond Omtale vakte det, at han 1694 ganske kort efter sin anden Hustrus Død giftede sig igjen, hvorved han fik betydeligt Jordegods. 1696 nedsattes en Kommission til Udarbeidelse af en ny Salmebog til Brug saavel ved den offentlige Gudstjeneste som ved Husandagten; her blev en stor Del af Kingos Salmer optagne, og han selv fik Privilegium paa at udgive den i 10 Aar. Denne Bog, som saaledes ikke egentlig er Kingos Verk, er det, som under Navn af „Kingos Salmebog" længe har været og tildels endnu bliver brugt som Kirkesalmebog baade i Norge og Danmark. Kingo, som selv var meget musikalsk og satte Melodier til mange af sine Salmer, fik ogsaa det Hverv at udarbeide en Samling af Salmemelodier til Brug ved Gudstjenesten. Privilegiet paa Salmebogens Udgivelse blev ham en Kilde til rige Indtægter. — Hans Salmer er for sin Tid særdeles fremragende og har tildels endnu høit Værd ved sin Troeskraft og Kjernefuldhed. Hans verdslige Poesier er derimod saagodtsom alle uden Værd.

Kings bench (udt. Kings bentsj) ell. **Queens bench** (udt. Kvins bentsj), d. e. Kongens eller Dronningens Bænk, en af de tre kongelig engelske Overretter i Westminster, bestaaende af en Overdommer og 5 Dommere, hvilke sammen med Medlemmerne af de to øvrige engelske Overretter, Court of common pleas og Court of exchequer danner Englands og Wales's øverste Domstol. I den nyeste Tid er disse særskilte Domstole forenede til et Kollegium med særskilte Afdelinger.

Kings-County, Grevskab i Irland, i Provinsen Leinster, 36 Kv.mil stor, med 76,000 Indb., hvis Hovednæringsveie er Agerbrug og Kvægavl. Hovedstad Tullamore, med 6,000 Indb.

Kingsley (udt. Kingsli), Charles, engelsk Forfatter, f. 1819, d. 1875, studerede i London og Cambridge og blev derpaa Præst i Eversley i Hampshire. 1850 udgav han Romanen „Alton Locke, tailor and poet, an autobiography", hvori han leverede et gribende Billede af flere Skyggesider af det moderne Samfund. Mindre vellykket var hans næste Roman „Yest, a problem" (1851), hvorimod „Hypatia, or new foes with an old face" (1853) og „Westward ho!" (1855) begge hører til det mest fremragende af, hvad den nyere engelske Romanliteratur har frembragt. 1859 blev Kingsley Professor i den nyere Historie ved Universitetet i Cambridge, hvilket Embede han nedlagde 1869. Han blev derpaa Domherre i Chester, 1871 i Westminster, gjorde 1870—71 en Reise til Vestindien og holdt 1873—74 Forelæsninger i de Forenede Stater. Foruden hans ovenfor nævnte Hovedverker kan endnu anføres „Phaëton, or loose thoughts on loose thinkers" (1852), en Samling Prædikener, Digtet „Andromeda" og en Række af hans i Cambridge holdte historiske Forelæsninger, der udkom under Titelen „The Roman and the Teuton" (1864). Det mest tiltalende Træk i Kingsleys Forfatterskab er hans varme Deltagelse for de Fattige og Ulykkelige, hvis Kaar han ei alene har skildret poetisk i sine Romaner, men ogsaa stedse baade i Ord og Handling stræbte at faa forbedrede.

Kings-Lynn, se Lynn-Regis.

Kingston (udt. Kingstn), 1) By i Kanada, ved Lorensflodens Udløb af Ontariosjøen, med 13,000 Indb., flere Kaserner og offentlige Magasiner, Skibsverfter, Maskinfabriker og mange andre industrielle Anlæg. Havnen er udmærket og Handelsrørelsen særdeles livlig. 2) By paa den engelske Ø Jamaika i Vestindien, ved Port-Royalbugten, er regelmæssig og smukt bebygget og har 35,000 Indb. (deraf 25,000 Farvede). Havnen er rummelig, men mindre sikker, og Handelen omfatter især Udførsel af Kaffe, Sukker, Rum, Ingefær og flere fine Træsorter. Byen hjemsøges ofte af den gule Feber. 3) By i Staten New-York i de Forenede Stater, ved Esopus-Creek, med 17,000 Indb., livlig Dampskibsfart paa Hudsonsfloden og Handel med Kul, Bygningssten og Is.

Kingston upon Hull, se Hull.

Kingston upon Thames, By i det engelske Grevskab Surrey, ved Themsen, $2^1/_2$ Mil sydvest for London, har med Forstaden Surbit 15,000 Indb., mange industrielle Anlæg og livlig Handel med Malt og Korn.

Kingstown (udt. Kingstaun), By i det irske Grevskab Dublin, ved det Irske Hav, 1 Mil sydost for Dublin, med 10,500 Indb., mange smukke Bygninger og talrigt besøgte Sjøbade.

Kinin, se Kinatræ.

Kinkel, Johann Gottfried, tysk Digter og Kunsthistoriker, f. 1815, studerede Theologi i Bonn og Berlin, men beskjeftigede sig samtidig ogsaa meget med poetiske Arbeider. 1836 habiliterede han sig som Docent i Theologi i Bonn, men gjorde kort

efter en Reise til Italien for at studere Kunsthistorie og opholdt sig der især i Rom. Efter sin Tilbagekomst til Bonn begyndte han 1838 at holde Forelæsninger, som blev særdeles talrig besøgte; ogsaa som Prest i Köln (1838) vandt han stort Bifald som Taler. 1843 begyndte han at holde Forelæsninger over Kirkehistorie og den kristelige Kunsts Historie og udgav s. A. en Samling Digte, deriblandt det fortællende Digt „Otto der Schütz", som 1849 udkom særskilt og 1877 havde opnaaet 50de Oplag. Dette Digt, som behandler et Riddersagn fra Rhinegnene, er rigt paa friske og farverige Skildringer og i Formen kunstnerisk fuldendt. Digtene i Kinkels første Samling er forresten alle prægede af dyb Følelse og minder ved sin simple Skjønhed om Uhland. Efter 1845 at have udgivet et Arbeide om den gammelkristelige Kunst blev Kinkel 1846 extraordinær Professor i Kunst-, Literatur- og Kulturhistorie i Bonn. Greben af den frisindede politiske Bevægelse i 1848 begyndte han med Iver at virke for republikanske Anskuelser som Taler og Journalist og dømtes 1849 for denne sin Virksomhed til to Maaneders Fængsel, omtrent samtidig med, at han blev valgt til Medlem af det preussiske Andetkammer, hvor han sluttede sig til yderste Venstre. Derpaa deltog han i Opstanden i Baden og Pfalz, men blev saaret og fangen og i 1849 dømt til livsvarigt Fængsel. Han bragtes nu til Tugthuset i Naugardt og derfra til Spandau, hvorfra han i Novbr. 1850 befriedes af sin Hustru og Karl Schurz m. fl. Han flygtede nu til London og gjorde 1851—52 en Reise til de Forenede Stater for at virke til Fordel for de politiske Flygtninge i London og Schweiz, som derpaa Privatlærer i London og siden 1853 Professor ved Høiskolen for Damer i Bedford-Square. Derhos holdt han ogsaa med stort Bifald i flere engelske Byer Forelæsninger over tysk Literatur og Kunst. 1866 kaldtes han til Professor i Arkæologi og Kunsthistorie i Zürich. Af hans senere poetiske Arbeider kan nævnes Tragedien „Nimrod" (1857) og „Digte, anden Samling" (1868), hvori politiske Tendenser gjør sig stærkt gjeldende. Et af Digtene i denne Samling, „Grovsmeden i Antwerpen", er ogsaa udkommet særskilt. — Hans Hustru Johanne Kinkel, f. 1810, d. 1858, var først gift med en Boghandler i Köln, fra hvem hun blev skilt, og ægtede 1843 Kinkel, i hvis politiske Eventyr hun tog Del. Hun skrev flere Fortællinger og en Roman, „Hans Ibeles i London"; tillige var hun meget musikalsk og komponerede Melodier til en Række Sange.

Kinn, Prestegjeld i Nordre Bergenhus Amt, paa nogle Øer ude mod Havet, bestaar af Sognene Kinn og Svanø. I Prestegjeldet ligger Ladestedet Florø.

Kinnekulle, Fjeld i Herrederne Kinne og Kinnefjerding i Vestergötland, ved en Bugt af Venern, er 935 f. Fod høit over Havet og bekjendt for sin yppige Vegetation og for den smukke Udsigt, som derfra haves.

Kino, et med Katekhu og Gambir beslægtet Stof, som faaes ved Indtørring af Saften af forskjellige tropiske Planter. Sædvanligst forekommer i Handelen malabarisk eller Amboina-Kino, der faaes af Saften af det i Bagindien og de tilgrænsende Øer voxende Træ Pterocarpus Marsupium, som hører til de Erteblomstredes Familie. Andre Sorter faaes af Butea frondosa, som hører til samme Familie og ligeledes voxer i Indien, af Eucalyptus resinifera fra Australien og af Coccolaba uvifera fra Vestindien. Kino kommer i smaa, haarde, kantede eller rundagtige, glinsende, mørkfarvede Stykker, som paa Kanterne er rødt gjennemskinnende, har en stærkt sammensnerpende Smag og ved Tygning farver Spyttet rødt. Det benyttes i Medicinen samt af Farvere og Garvere.

Kinross, Grevskab i Skotland, ca. 3½ Kv.mil stort, med 7,500 Indb. — Hovedstad Kinross.

Kiosk, tyrk., i Orienten et rundt eller firkantet, paa Søiler hvilende Havetelt eller Lysthus.

Kirchbach, Hugo Ewald von, preussisk General, f. 1809, indtraadte 1826 i Arméen og blev 1845 Kaptein. 1848 dæmpede han Opstanden i Erfurt, blev 1850 Major og 1863 Generalmajor. Under den slesvig-holstenske Krig var han Chef for den mobile 21de Infanteribrigade, men tog ikke Del i Kampen; 1866 blev han Generalløitnant og udmærkede sig som Chef for 10de Division bl. a. ved Nachod og Skalitz, Schweinschädel, Gradlitz og Königgrätz. I den fransk-tyske Krig 1870—71 kommanderede han det 5te Armékorps ved Weissenburg og Wörth og tillige det 11te ved Sedan; s. A. blev han Infanterigeneral og forsvarede siden ved Paris den vigtige Stilling ligeoverfor Mont Valérien. 19de Jan. 1871 slog han et Udfald af Pariserne tilbage. Siden Freden har han været kommanderende General i Posen.

Kirchheiner, Johan Fredrik, dansk Tenorsanger, f. 1798, d. 1865, var først Kyrasérløitnant, men debuterede 1823 paa det kongelige Theater, til hvilket han var knyttet indtil 1842. Hans Glansroller var Georges Brown i „Den hvide Dame", „Fra Diavolo" og Masaniello i „Den Stumme".

Kirchhoff, Gustav Robert, fremragende tysk Fysiker, f. 1824, studerede i Königsberg og blev 1847 Privatdocent i Berlin. 1850 blev han Professor i Breslau, 1854 i Heidelberg og 1875 i Berlin. Han har anstillet Undersøgelser over Elektriciteten og Galvanismen, Elasticiteten, Vanddampenes Spænding samt over flere optiske Spørgsmaal, saaledes de Fraunhoferske Linier. Stor Opsigt vakte den af ham sammen med Bunsen opfundne Spektralanalyse (s. d.), som er bleven af saa overordentlig Vigtighed for den nyere Kemi, Fysik og Astronomi. For sin Opdagelse redegjorde han i „Undersøgelser over Solspektret og de kemiske Elementers Spektrer" (1861).

Kirchhoff, Johann Wilhelm Adolf, tysk Filolog og Arkæolog, f. 1826, studerede i Berlin, hvor han 1865 blev Professor. Han har leveret kritiske Udgaver af Euripides og Platon, udgivet „Corpus inscriptionum atticarum", skrevet „Den homeriske Odyssé og dens Oprindelse", „Odysséens Komposition", „Studier til det græske Alfabets Historie" m. m.

Kirchmann, Julius von, tysk Jurist og Filosof, f. 1802, studerede i Leipzig og Halle, blev 1829 Assessor ved Overlandsretten i Naumburg, 1834 Kriminaldommer og Kredsjustitsraad i Halle, 1835 Direktør for Land- og Stadsretten i Querfurt og 1840 i Torgau. 1846 udnævntes han til Statsadvokat ved Kriminalretten i Berlin og vandt ved sin Forvaltning af dette Embede stor Anseelse

og Popularitet. 1848 valgtes han til Medlem af den preussiske Nationalforsamling, hvor han sluttede sig til venstre Centrum. Regjeringen, som var misfornøiet med hans Opposition, forflyttede ham til Ratibor som Præsident for Overlandsretten, hvorved han mistede sin Plads i Nationalforsamlingen som Repræsentant for Berlin, men allerede s. A. blev han valgt i Tilsit og sluttede sig nu stedse mere til Venstre. 1850 blev han paa Grund af en Konflikt med Overtribunalet suspenderet fra sit Embede paa tre Maaneder og saa sig fort efter paa Grund af flere krænkende Forholdsregler fra hans Overordnede nødt til at søge Tjenestledighed i 5 Aar. Han levede nu i længere Tid som Landmand nær Dresden og beskjæftigede sig med filosofiske Studier. 1861 indvalgtes han i det preussiske Deputeretkammer, hvor han blev en af Fremskridtspartiets mest fremragende Mænd. Hans Permission blev forlænget til 1863, hvilket Aar han igjen tiltraadte sit Embede; men paa Grund af et Foredrag, som han 1866 holdt i Berlins Arbeiderforening om „Kommunismen i Naturen" blev han sat under Tiltale og 1867 afsat. Senere har han levet som Privatmand. Han har skrevet „Videns Filosofi", „Om Udødeligheden", hvori han skarpt kritiserer de nyere idealistiske Filosofers, navnlig Hegels System, „Æsthetik paa et realistisk Grundlag" m. m. Af hans juridiske Skrifter mærkes „Den preussiske Civilproceslov", „Straffelov for det nordtyske Forbund" og „Straffelov for det tyske Rige".

Kirgiser, et talrigt Folk af den tyrkisk-tatariske Stamme, lever som Nomader paa Stepperne mellem den nedre Volga og det Kaspiske Hav i Vest, den russisk-kinesiske Grændse i Øst, Tobol og Irtisch i Nord og Aralsjøen og Sir-Darja i Syd; denne Strækning pleier at benævnes Kirgisersteppen. Kirgiserne er af udpræget mongolsk Typus og taler en af de reneste tyrkiske Dialekter; de bekjender sig til Islam, men lever i Monogami og hænger i mange Punkter fast ved sit gamle Hedenskab. Med Hensyn til Aandsdannelse og Kultur staar de paa et lavt Trin. De er dovne, letfærdige, havesyge, urenlige, men kraftige og smidige; deres Boliger er Filttelte (Kibitka'er), deres Vaaben Lanser, Sværd, Øxer, Buer og Flintebøsser. Deres Hjorder bestaar især af store, grovuldede Faar, Kameler og Heste, hvilke sidste baade er hurtige og udholdende. Al deres Handel er Tuskhandel. De har en Adel, som bestaar af de gamle Khaners Efterkommere, samt af alle arvelige Øvrighedsposters Indehavere, Stammehøvdinger o. desl. En stor Del af Kirgiserne opholder sig inden Kinas og Turkestans Grændser; den Del, som lever paa russisk Gebet, udgjør noget over 1½ Mill. Mennesker, hvoraf i Europa (Guvernementet Astrakhan) findes ca. 156,000). Kirgiserne i det asiatiske Rusland deles i tre Hovedafdelinger: 1) den lille Horde (Kitsjik-Djus), mellem Ural, Sir-Darja og Aralsjøen, ca. 650,000 Mennesker; 2) den mellemste Horde (Orda-Djus), i Issims Flodgebet og de i Syd for dette liggende Strøg, ca. 369,000, og 3) den store Horde (Ulu-Djus), fra Balkasj og Ili til den kinesiske Grændse, i Antal ca. 100,000. — Efter Organisationen af den nye russiske Provins Turkestan, Khokands Underkastelse og Dannelsen af Provinsen Amu-Darja er nye betydelige Strækninger, som beboes af Kirgiser, indlemmede i det russiske Rige. Over Kirgisersteppen er i den senere Tid anlagt sammenhængende Rækker af Befæstninger fra Nord mod Syd og fra Øst mod Vest.

Kirkcudbright (udt. Kørkubri) eller **East-Galloway**, Grevskab i Skotland, grændser mod Syd til Solwaybugten, mod Vest og Nordvest til Wigton og Ayr, mod Øst til Dumfries, er 44 Kv.mil stort og har 42,000 Indb. Landet er bjergfuldt og for en stor Del ufrugtbart og nøgent. Kvægavl og Fiskeri er Hovednæringsveie.

Kirke (lat. Circe), i Odysséen en Datter af Helios og Perse, Okeanos's Datter, boede i et af Løver og Ulve bevogtet Palads paa den ææiske Ø i det fjerne Vesten. Hun var troldkyndig og forvandlede Odysseus's Ledsagere til Svin, medens han selv ved Hermes's Hjelp overvandt hende.

Kirke, af det græske Ord *κύριακη* (kyriake), som er et Adjektiv, der kommer af *κύριος* (kyrios), Herre. Til dette Adjektiv underforstaaes da Substantivet *οἰκία* (oikia), Hus. Kirke betyder altsaa Herrens Hus og bruges først egentlig om Kirkebygningerne, dernæst om den kristne Menighed, som samler sig der, altsaa om alle Kristne, „som er døbte med den kristelige Daab og bekjender den kristelige Tro". Ligesom der af hint græske Ord kyriake, er afledet Kirke (svensk Kyrka, tysk Kirche) haves lignende Afledninger i andre Sprog (saaledes engelsk church, keltisk Cylk, i de slaviske Sprog Zerkov osv.). I Bibelen bruges ikke Ordet Kirke, men derimod Menighed (*ἐκκλησία*, Ecclesia, noget som er sammenkaldt). I Modsætning til Partier, som afveg i Lære eller Levnet fra selve Kirken og udskilte sig fra denne efter kortere eller længere Stridigheder, kaldtes Kirken selv fra gammel Tid den almindelige (katholske), d. v. s. den, som er bestemt til at omfatte alle Folk og alle Tider. Et Schisma, som begyndte 867 og endte 1054, adskilte den i to store Bestanddele, nemlig den græske eller østerlandske Kirke og den romerske eller vesterlandske Kirke. Den første kaldes den orthodoxe eller den græsk-katholske (rettroende) Kirke, den sidste beholdt siden Navnet den katholske eller den romersk-katholske Kirke (se Græsk og Romersk Kirke). Haabet om deres Gjenforening opgaves først i Aaret 1054, og i sin Lære har de mere og mere fjernet sig fra hinanden. I den græske Kirke har der været mere Stillestaaen og dødlignende Tilstand end i den romerske, der til alle Tider har udfoldet større Liv. Den vesterlandske Kirke splittedes igjen ved Reformationen 1517—1530, idet den evangeliske eller protestantiske adskilte sig fra den. Men denne delte sig atter med det samme i den evangelisk-lutherske og den evangelisk-reformerte, hvilken sidste igjen deler sig i flere Afændringer i de forskjellige Lande, som den bifkopelige (episkopale) i England, den presbyterianske i Skotland osv. Fra den reformerte Kirke er ogsaa mange mindre Partier eller Sekter udgaaede. — Som Samfund har den kristne Kirke sine Bekjendelsesskrifter. Af disse er der nogle, som er fælles for alle de større Kirkeafdelinger, og som derfor kaldes de økumeniske, d. e. over hele Verden gjeldende Bekjendelser. Disse er de tre ældste, nemlig den saakaldte apostoliske, den nikæiske og den athanasianske Bekjendelse. I disse bekjender Kirken Troen paa saadanne almindelige Sandheder, hvorom den hele kristne Kirke er enig.

Der er dog et enkelt Punkt i den saakaldte athanasianske, hvori den græske Kirke adskiller sig fra den romerske og fra de evangeliske Kirker. Andre Troesbekjendelser er de særegne for hvert særligt Kirkesamfund. Disse angaar saadanne Lærepunkter, hvorom der efterhaanden har dannet sig forskjellige Meninger. Af saadanne særegne Bekjendelser har den evangeliske Kirke i Norge og Danmark den augsburgske Bekjendelse (s. d.) og Luthers lille Katekisme (s. Luther). Paa samme Maade har de andre Kirkesamfund sine særegne Bekjendelsesskrifter, f. Ex. den romerske Kirke Tridentinerconcilets Akter, den reformerte Kirke Heidelbergerkatekismen (s. d.), den engelske Kirke de 39 Artikler osv. De to katholske Kirker har i sin Lære mere tilfælles, end de har med de evangeliske Kirker. Ved Siden af den hellige Skrift sætter de en mundtlig Overlevering (Tradition), som skal være given til Fædrene og være opbevaret i Kirken. De lærer tillige, at gode Gjerninger ved Siden af Troen er gyldige som Midler til Salighed; dermed staar det i Forbindelse, naar de tror, at fromme, hellige Mennesker kan opnaa en høi Grad af Fortjeneste hos Gud ved sine gode Gjerninger, og at denne Fortjeneste kan komme den hele Menighed tilgode. I Forbindelse hermed staar da ogsaa den Helgendyrkelse, som er almindelig i disse Kirkesamfund, idet man anraaber de afdøde saakaldte Helgener om deres Forbøn, og af dem især Jomfru Maria. Men den græske Kirke adskiller sig fra den romerske blandt andet derved, at den angaaende Treenigheden lærer, at Aanden udgaar alene fra Faderen, medens den romerske lærer, at den udgaar baade fra Faderen og fra Sønnen. I Liv og ydre Skikke fremtræder Forskjellen paa flere Maader. Den græske Kirke bruger alene malede, men ikke udskaarne og støbte Billeder i Kirkerne. Daaben forretter den ved tre Ganges Neddypning i Vand. Nadverden bruges i begge Skikkelser, medens den romerske ikke tilsteder Lægfolket Kalkens Brug. Medens den romerske Kirke forbyder de Geistlige at gifte sig, tillader den græske Kirke én Gangs Ægteskab hos den lavere Geistlighed, men forbyder anden Gangs Ægteskab, hvorimod de høiere Geistlige maa leve i ugift Stand, hvorfor de tages fra Klostrene. — De evangeliske Kirker lægger alene den hellige Skrift til Grund for sin Bekjendelse og forkaster de katholske Kirkers Lære om den mundtlige Overleverings Gyldighed ved Siden af den. De forkaster ligeledes Læren om gode Gjerninger, om Helgendyrkelse, videre 5 af de katholske Kirkers 7 Sakramenter; fremdeles Læren om Brødets og Vinens Forvandling i Nadverden og gjør ingen indskrænkende Bestemmelser i Friheden med Hensyn til Presternes Ægteskab. Mellem den lutherske og den reformerte Kirke er der nogen Forskjel i Opfatningen af Nadverden, idet den sidste holder denne mere som en billedlig end en virkelig Handling m. m. Den engelske biskopelige Kirke har en Opfatning af Bispeembedet, som nærmer sig den romersk-katholske Kirkes. Den presbyterianske Kirke kaldes saa, fordi den bestyres af et Raad af Ældste (Presbytere). Den romersk-katholske Kirke staar under Paven i Rom, den græsk-katholske dels under Patriarken i Konstantinopel og dels under den hellige Synode i Petersburg. De evangeliske Kirker staar under de forskjellige Landes Fyrster, forsaavidt de ikke danner frie, fra enhver Forbindelse med Statens Styrelse adskilte Samfund, hvilket f. Ex. er Tilfældet i Amerika. Den græske Kirke er herskende i Grækenland og hos de Kristne i Tyrkiet og Rusland, den romerske Kirke i Italien, Spanien, Portugal, Frankrige, Belgien, Polen, Irland samt Dele af Østerrige, Tyskland og Schweiz. Den lutherske Kirke er herskende i Norge, Sverige, Finland, Danmark og Dele af Tyskland, hvor den paa flere Steder er forenet med den reformerte. Denne er herskende i Dele af Tyskland og Schweiz samt i Holland, den biskopelige i England, den presbyterianske i Skotland. I Amerika findes de fleste Kirkesamfund repræsenterede, dog mest af Protestanter i Nordamerika og mest af Romersk-katholske i Sydamerika. Efterat Tolerance er bleven gjeldende i de fleste Lande, findes de forskjellige Kirkesamfund blandede om hverandre. Det var utvivl Reformationens Mening, at den evangeliske Kirke, som var løsreven fra Pavens Herredømme, skulde faa sin egen Styrelse. Men Fyrsterne blev overdragne Magten over den, og derfor staar nu de fleste evangeliske Kirker under Kongernes Styrelse. Et ganske mærkeligt Forhold indtraadte i Skotland 1843, da dette Lands Frikirke oprettedes. Nogle Overgreb af Regjeringen gav Anledning dertil. Denne Frikirke har mere og mere udvidet sig paa Statskirkens Bekostning. Den stemmer overens med sidstnævnte i Læren, men har dannet sig sin egen Forfatning og udfolder et langt virksommere Liv end den.

Kirke- og Undervisnings-Departementet, et af de norske Regjerings-Departementer (det tilsvarende Departement i andre Stater kaldes sædvanlig Kultusministeriet, i Sverige Ecklesiastik-Departementet). Under dette Departement sorterer Kirkevæsenet og Presteskabet, Universitetet, Seminarier, Skolevæsenet, Museer, Bibliotheker, Rigsarkivet, lærde Selskaber, tekniske Skoler, Husflids-, Kunst- og Tegneskoler, Sager ang. Deltagelse i den europæiske Gradmaaling, Hospitaler og milde Stiftelser, Fattigvæsenet, Enkekasser, Livrenteselskaber og deslige Forsørgelsesindretninger, Fisketiendefondet og det nordlandske Skolefond. Desuden henhører under dette Departement Oplysningsvæsenets Fond, Pensionsfondet for Geistliges Enker, Jordafgiftsfondet og Embedsgaardsfondet.

Kirkeaar. Naar det borgerlige Aar begynder med den 1ste Januar, saa er dette ganske vilkaarligt. Det er indført fra de gamle Romere hos alle Folk, som nu har europæisk Civilisation. Kirkeaaret begynder derimod med første Søndag i Advent, altsaa ikke paa nogen bestemt Maanedsdag. Hvad der bestemmer Kirkeaarets Begyndelse, er Festerne, og disse er to Slags, nemlig de faste og de bevægelige. De faste Festdage er: Julen (Kristi Fødsels Fest), Nytaar og nogle mindre Festdage, som tidligere Helligtrekongersdag, Maria Renselses- og Bebudelsesdag, St. Hansdag, Maria Besøgelsesdag, Mikkelsdag og Allehelgensdag. De øvrige Fester er bevægelige. Og den Fest, som her er den bestemmende, er Paaskefesten eller Kristi Opstandelsesfest. Den retter sig efter Maaneskifterne, idet Paaskefesten efter Bestemmelse af Kirkemødet i Nikæa 325 skal holdes paa den første Søndag, som indtræffer efter den første Fuldmaane efter Jevndøgn (21de Marts). Den kan altsaa indtræffe den 22de Marts, men ogsaa den 26de April eller paa en af de mellemliggende Dage. Hver Fest har sin For-

beredelsestid og sin Afslutning (Oktave). Adventen, som betyder Tilkommelse (nemlig Kristi Komme), er Julens Forberedelsestid; Nytaarsdagen er dens Oktave. Som den ældste og rigest udstyrede Fest er Paasken; dens Forberedelsestid begynder med Fasten, som allerede indledes med Søndag Septuagesima (d. v. s. den 70de) og Sexagesima (den 60de), da disse Dage indtræffer noget nær 70 og 60 Dage før Paaske. Paa dem følger Fastetiden, til Minde om Kristi 40 Dages Faste i Ørkenen, der atter havde sit Forbillede i Israeliternes 40 Aars Vandring i Ørkenen m. m. Umiddelbart før Paasken gaar den stille Uge med Skjærtorsdag (d. e. Ren-Torsdag, til Minde om Fodvaskningen og Nadverdens Indstiftelse) og Langfredag (til Minde om Kristi Korsfæstelse). Efter Paasken følger Konfirmationssøndag som Paaskens Oktave. Derpaa begynder allerede Pintsens Forberedelsestid. Pintsen, til Minde om den Helligaands Sendelse, er paa den 50de Dag efter Paaske. Pintsens Oktave er Trefoldighedsfesten. 10 Dage før Pintse og 40 Dage efter Paaske følger Kristi Himmelfartsfest. Paa fjerde Fredag efter Paaske holdes i Norge og Danmark den almindelige Bededag, der ikke har nogensomhelst historisk Foranledning, men grunder sig alene paa et vilkaarligt Kongebud i Enevældens Tid. Efter Trefoldighedsfesten følger Kirkeaarets festløse Del, som kun har en enkelt Fest, Allehelgensdag, da Kirken mindes dem, som har fuldendt Troens Strid og er komne hjem til Gud. Mellem Helligtrekongersdag og Fastetiden og mellem Trefoldighedssøndag og Advent maa Tiden udfyldes med et forskjelligt Antal Søndage, eftersom Paasken og de andre bevægelige Fester indtræffer tidligere eller senere.

Kirkeban, se Ban.

Kirkebod, se Bod.

Kirkeby, Gaard ved den nordre Ende af Maridalsvandet, 2 Mil nord for Kristiania. Her er en Stangjernshammer, som tilhører Bærums Verk.

Kirkebøger, se Ministerialbøger.

Kirkefred, i Middelalderen en Bestemmelse, ifølge hvilken alt vedkommende Kirken og dens Embedsmænd ansaaes for ukrænkeligt, ligesom enhver forfulgt Forbryder eller andre, som tyede til Kirkens Beskyttelse, ikke kunde rammes af sine Forfølgere. Med Hensyn til det sidste blev dog Kirkefreden mindre strengt overholdt, uagtet et Drab eller lignende, udført inden Kirkens Omraade, belagdes med tredobbelt Straf.

Kirkefædre kaldes endel af den kristne Kirkes mest fremragende Mænd i de første Aarh. e. Kr., hvilke dels ved Fortolkning af den hellige Skrift, dels ved Gjendrivelse af de forskjellige Vranglærdomme havde mere end almindelig Indflydelse paa det kristelige Livs Udvikling. De berømteste Kirkefædre var i den græske Kirke: Clemens Alexandrinos, Origenes, Irenæos, Athanasios, Basilios, Gregor af Nazianz og Chrysostomos. I den latinske Kirke: Tertullian, Cyprian, Ambrosius, Hilarius, Augustin, Hieronymus og Gregor den store.

Kirkegods. Allerede de første Kristne begyndte med at skjænke en Del af eller endog hele sin Eiendom til Menighedens fælles bedste. Senere blev det lidt efter lidt Skik, at enkelte, dels for at udsone begaaede Overtrædelser, dels af andre Grunde skjænkede en Del af sin Formue til Kirken. Da den kristne Religion i det romerske Rige blev anerkjendt som Statsreligion, voxede Kirkens Rigdomme hurtig, især efterat der 321 blev givet enhver Ret til at testamentere den sin Eiendom, uden at de retmæssige Arvinger kunde hindre det. De første kristne Fyrster i Europa pleiede ved Opførelse af en ny Kirke at tildele den betydeligt Jordegods af Kronens Eiendomme; Adelsmændene fulgte Exemplet, og snart besad Kirken uhyre Formuer. Selve Kirkestaten (s. d.) bestod for en stor Del af Jordegods, skjænket til Kirken. Man regner, at i det 15de Aarh. eiede Kirken en Fjerdedel af Tyskland og en Sjettedel af Spanien. Ved Reformationens Indførelse inddroges Kirkegodserne i de protestantiske Lande og kom i privat Eie, idet deres Værdi for en Del anvendtes til Geistlighedens Aflønning og Skolevæsenets Forbedring, dels ogsaa gik over til at blive Kronens og for en stor Del Adelens Eiendom.

Kirkehistorie, Fremstillingen af Kristendommens og Kirkens Oprindelse og Udvikling gjennem Tiderne. Den udgjør en Del af den almindelige Kultur- og Religionshistorie overhoved, og inddeles i den almindelige, som behandler den hele kristne Kirke underét, og den specielle, som beskjeftiger sig med Kirken i de enkelte Lande og dens forskjellige Bekjendelser. Man inddeler i Almindelighed Kirkehistorien i tre Afsnit, den ældre, der indbefatter Kirkens Stiftelse, Apostlernes Tid, Martyrernes Periode og Keiserkirken indtil Gregor den store, 590; den middelalderlige, fra 590 til Reformationen, og den nyere, fra Luther til vore Dage. Efter sit Indhold deles Kirkehistorien i den ydre og den indre; førstnævnte handler om Kirkens Missionsvirksomhed, Udbredelse og Forhold til den verdslige Magt. Den indre Historie behandler Kirkens Lære og Forfatning, dens rituelle Bestemmelser og indre Liv m. m. — Kirkehistorien kan siges at begynde med Evangelierne og Apostlernes Gjerninger. Eusebios fra Cæsarea var den første, som gav Kirkehistorien en sammenhængende Bearbeidelse, og han kaldes derfor „Kirkehistoriens Fader". Efter ham fulgte Filostorgios, Sokrates, Rufinus m. fl. Denne Gren af Historieskrivningen var temmelig lidet dyrket i Middelalderen. Dog er der enkelte, som Kallistos, Beda og Adam af Bremen, hvis Optegnelser kaster et vigtigt Lys over de kirkelige Forhold i dette Tidsrum; sidstnævnte har særlig indlagt sig Fortjeneste af Nordens Kirkehistorie. Ved Reformationen kom der nyt Liv i den kirkelige Historieskrivning, om hvilket de „Magdeburgske Centurier" (13 Bind) bærer Vidne; disse er skrevne af lutherske Theologer, og Matthias Flacius har den væsentligste Del deri. Ogsaa Katholikerne drev fra denne Tid de kirkehistoriske Studier med mere Iver, og den katholske Kirke kan fra dette Tidsrum opvise høit fortjente Navne, som Italienerne Sarpi og Sacharelli, Franskmændene Baronius, Noel, Tillemont, Bossuet; i den nyeste Tid kan særlig nævnes Tyskerne Stolberg, Döllinger, G. Arnold, Mosheim, Baumgarten og Neander, Franskmændene Broglie, Montalembert, Guizot og d'Aubigne, Englænderen Milman og Hollænderne Spanheim og de Groot. De nordiske Rigers Kirkehistorie er særlig bleven bearbeidet af Nordmanden R. Keyser, Svensken Reuterdahl og Danskerne Engelstoft, Nørdam og Hammerich.

Kirkemøde, se Koncil.

Kirkestaten, før 1870 Betegnelse for det Landomraade i Italien, hvor Paven var suveræn Fyrste. Før 1859 strakte dette Land sig fra det lombardisk-venetianske Kongerige i Nord til Kongeriget Neapels Grændse i Sydost og det tyrrhenske Hav i Sydvest, fra Adriaterhavet i Øst til Grændserne af Modena og Toskana i Vest; Størrelsen var 752 Kv.mil og Folkemængden ca. 3,127,000. I Tidsrummet 1860—70 omfattede Kirkestaten kun det nuværende Compartimento Latium, Rom og dets nærmeste Omgivelse, 214 Kv.mil stort, med 730,000 Indb. — Kirkestatens Forfatning var uindskrænket monarkisk; dog maatte Kardinalerne, og saaledes ogsaa den af disses Midte valgte Pave, aflægge Ed paa visse Sætninger, der kunde betragtes som en Slags Grundlov. Foruden i kirkelige Sager stod navnlig hvad de udenrigske Anliggender angik ved Pavens Side det af 70 Medlemmer bestaaende Kardinalkollegium. Chefen for det verdslige Statsvæsen var den af Paven udnævnte Statssekretær, der maatte være Kardinal. Han var Førsteminister og udnævnte af Kardinalernes Midte de øvrige Ministre, ledede de udenrigske Anliggender og havde Gesandtskaberne under sig. Et Statsraad af 15 tildels ikke-geistlige Medlemmer stod ved Siden af det geistlige Ministerraad og havde en raadgivende Stemme angaaende Lov- og Finansbeslutninger. Desuden existerede fra 1850 en Statskonsulta for Finanserne, hvilken skulde drøfte Budgettet og Statens Regnskaber samt afgive sin Betænkning over nye Laan, Skatter og andre Finansoperationer. Staten var delt i Legationer, i Spidsen for hvilke der stod Kardinallegater; Legationerne deltes i Provinser under Delegater, som kunde være Lægfolk. De enkelte Kommuner styredes af et Municipalraad og en Magistrat. Arméen bestod hovedsagelig af fremmede Leietropper; Finanserne befandt sig i Regelen i den yderste Uorden. — **Historie.** Da Frankerkongen Pipin den lille af Pave Stefan den anden blev kaldt til Hjelp mod Longobarderne, fratog han disse den Del af Exarkhatet, som de havde tilrevet sig, og forærede 755 Landet til Paven. Karl den store bekræftede 774 Gaven, men forbeholdt sig Suveræniteten over Landet. Dette var Begyndelsen til Kirkestaten, som udvidedes, da Henrik den tredie 1053 overlod Pave Leo den niende Hertugdømmet Benevent; Gregor den syvende begrundede Pavestolens verdslige Magt og Besiddelser fastere og befriede Kirkestaten fra Keisernes Overhøihed. En stor Udvidelse fik den pavelige Stat ved Arven efter Markgrevinde Mathilde af Toskana; denne Arv gjorde flere Keisere Pavestolen stridig, men Otto den fjerde anerkjendte 1201 ved Kapitulationen i Neuss Pavens Rettighed til den og derved med det samme Kirkestatens Suverænitet. Innocens den tredie (s. d.) gjorde sig til suveræn Fyrste i Rom og blev ogsaa anerkjendt som saadan. 1265 befriede Pavestolen sig fra sine farlige Naboer, Neapels hohenstaufiske Herskere, ved at sætte Huset Anjou paa Neapels Trone. Men den romerske Befolknings Uvillie over Pavernes tøileløse Levnet og Misbrug af Magten førte til, at Pavestolen 1305 maatte forlægges fra Rom til Avignon. Her residerede Paverne til 1376, og først efter dette Tidsrums Forløb begyndte man igjen at udvide Kirkestaten. 1513 erhvervede Julius den anden Bologna, Klemens den syvende 1532 Ancona, og Venetianerne maatte afstaa Ravenna. 1598 kom Ferrara under Pavestolen, og 1626 fik denne ved Testamente Urbino. Men paa denne Tid var allerede Pavemagten som Følge af Reformationen i stærkt Aftagende, og Pavernes Ødselhed og Nepotisme afstedkom den største Forvirring i Statens indre Anliggender. 1783 befriede Neapel sig fra sit gamle Lensforhold til den pavelige Stol, og efter Franskmændenes seierrige Fremrykken i Italien nødtes Paven til 1797 at afstaa Avignon og Venaissin til Frankrige og Romagna, og Bologna og Ferrara til den cisalpinske Republik. I Slutningen af s. A. udbrød i Rom en Opstand mod Franskmændene, hvilken førte til, at disse i Februar 1798 indtog Rom og erklærede Kirkestaten for en Republik. Paven, Pius den sjette, førtes til Frankrige, hvor han døde 1799. Den nye Pave, Pius den syvende, tog med Understøttelse af østerrigske Vaaben atter Rom og Kirkestaten i Besiddelse, og ved et 1801 med Førstekonsulen Bonaparte afsluttet Konkordat saa Pavens verdslige Magt ud til igjen at være fuldstændig sikret. 1807 negtede Paven at indføre Code Napoléon og erklære England Krig, hvorfor Frankrige begyndte Krig mod ham. Flere af Kirkestatens Provinser indlemmedes i Kongeriget Italien, og Paven beholdt kun den østenfor Apenninerne liggende Del. I Begyndelsen af 1808 rykkede et fransk Korps ind i Rom, og Pavens verdslige Magt erklæredes for afskaffet, medens den geistlige skulde vedvare; Kirkestaten indlemmedes i Frankrige, og Rom erklæredes for en keiserlig fransk Fristad. Paven førtes til Frankrige og anvistes en Sum af to Millioner Franks aarlig til Underhold. Først efter Napoleons Tronfrasigelse 1814 kunde Paven igjen vende tilbage til Rom og tiltræde sit verdslige Herredømme som tidligere. Pius den syvende og hans Efterfølgere, Leo den tolvte, Pius den ottende og Gregor den sextende, søgte af al Magt at befæste Pavemyndigheden baade indadtil og udadtil, men greb til den Ende til saa absolutistiske Forholdsregler, at et stærkt Misnøie vaktes blandt Folket, som ved det franske Herredømme var bragt til en politisk og national Opvaagnen. Mod den pavelige Reaktion sattes hemmelige Selskaber, Sammensværgelser og Opstande, der stod i nøieste Forbindelse med den Bevægelse, som paa samme Tid rørte sig i hele Italien (s. d.). Foranlediget af en Opstand i Modena i Febr. 1831 udbrød en lignende i Bologna og udbredte sig over hele denne Provins, hvor der indsattes en provisorisk Regjering. Snart var hele Kirkestaten i Oprør, og en Forsamling af Deputerede erklærede Pavens verdslige Magt for afskaffet. Men ved Østerrigernes Indblanding maatte den provisoriske Regjering flytte sit Sæde fra Bologna til Ancona, og ved denne Bys Indtagelse af Østerrigerne var Opstanden kuet. En Reisning 1832 foranledigede atter, at Østerrigerne rykkede ind i Bologna, som de holdt besat til 1838, medens Franskmændene i denne Tid holdt Besætning i Ancona. Gjæringen vedblev under hele Gregor den sextendes Regjering og skaffede sig nu og da atter Luft i Opstande, saaledes 1843 i Romagna og 1845 i Rimini. Men 1846 kom Pius den niende paa Pavestolen, og nu syntes Sagerne at ville tage en anden Vending. Den nye Pave begyndte nemlig sin Regjering i liberal Aand; han udstedte en Amnesti,

foretog Reformer i Forvaltningen og oprettede en af Repræsentanter for Provinserne bestaaende Statskonsulta. Den franske Februarrevolution med den Frihedsbevægelse, som den fremkaldte, rev Paven endnu videre med sig; 1848 maatte han give en Konstitution, omgive sig med liberale Ministre og indkalde en Nationalforsamling. Da den første liberale Premierminister Mamiani havde taget Afsked, og hans Efterfølger Rossi var bleven myrdet, nødtes Paven af det oprørte Folk til at antage et demokratisk Ministerium og give sine schweizisle Tropper Afsked. Kort efter (Novbr. 1848) flygtede han til Gaëta; i Rom konstituerede sig en provisorisk Regjering, som erklærede Pavedømmet for afskaffet og proklamerede Republiken (Febr. 1849). Men østerrigske, spanske og neapolitanske Tropper rykkede ind i Kirkestaten, og Franskmændene beleirede Rom, som efter et heltemodigt Forsvar maatte overgive sig (3die Juli). Nu erklæredes Pavens verdslige Magt for gjenoprettet, og det liberale Parti fik føle dens Hevn. Vaaren 1850 vendte Paven tilbage til Rom, og nu var Reaktionen i fuld Gang, støttet af franske og østerrigske Tropper. Medens Folket vedvarende nærede et indgroet Had til det vilkaarlige Presteregimente, sank Kirkestaten i finansiel Henseende stedse dybere i et hjelpeløst Uføre. 1856 gjorde Grev Cavour paa Pariserkongressen opmærksom paa de sørgelige Forhold i Kirkestaten og gjorde Østerrigerne ansvarlige derfor. Da Østerrigerne i den italienske Krig 1859 var blevne slagne ved Magenta, løsrev Romagna sig fra Pavens Herredømme og indsatte en provisorisk Regjering; Perugia vilde gjøre det samme, men Forsøget tilintetgjordes af de pavelige Schweizertropper. Uden at tage Hensyn til Freden i Villafranca negtede Indbyggerne i Romagna at give sig under Paven igjen, hvorimod de vedtog sit Landskabs Tilslutning til Sardinien. Romagna forenedes nu med Parma og Modena til det nye Landskab Emilia. Trods Napoleon den tredies Raad negtede Paven at give Slip paa Romagna, som imidlertid 18de Marts 1860 efter en Folkeafstemning formelig indlemmedes i Sardinien; Paven belagde alle Deltagere i denne Foranstaltning med det store Ban. Tillige lod han Franskmanden Lamoricière danne en Hær af Leietropper fra alle Lande, hvilken dog i Septbr. blev slagen ved Castelfidardo af Cialdini. Efterat Lamoricière havde maattet overgive sig, indlemmedes ogsaa hele Umbrien og Markerne i Sardinien ifølge Indbyggernes eget Ønske; Paven svarede igjen med en Banlysning og negtede gjentagne Gange trods alle Forslag fra italiensk og fransk Side at give Afkald paa de indlemmede Provinser. Men Stemningen i hele Italien var afgjort for Fædrelandets Enhed med Rom som Hovedstad og Ophævelsen af Pavens verdslige Magt. 1864 gik Italien ind paa at overtage en Del af Kirkestatens Gjeld, hvorfor de franske Tropper, som siden 1849 havde ligget i Rom, skulde forlade Byen. Dette fandt Sted 1866, men et fransk Hjelpekorps, som f. A. var rykket i Marken mod den i Kirkestaten indtrængende Garibaldi, blev staaende i Civita Vecchia til 1870. Da Efterretningen om det franske Keiserdømmes Omstyrtning i Septbr. s. A. kom til Italien, lod Viktor Emanuel en Hær rykke ind i Kirkestaten. Efterat Civita Vecchia havde overgivet sig, skjødes Bresche i Roms Mure, og den italienske Hær drog ind og besatte Byen. Efter en Folkeafstemning, som med overvældende Majoritet faldt ud til Fordel for Tilslutning til Kongeriget Italien, erklæredes derpaa hele Resten af Kirkestaten for indlemmet i det nu til et Rige forenede Italien, hvis Hovedstad Rom blev. Paven protesterede og lyste Ban over den italienske Regjering, men ingen fremmed Magt støttede ham.

Kirkestraffe, se Art. Ban og Bod.

Kirketugt kalder man Indbegrebet af de Midler, som Kirkestyrelsen og Geistligheden betjener sig af for at vedligeholde det kristelige Menighedsliv, eller gjenoprette det, og tilholde Kirkens Lemmer at opfylde sine kristelige Pligter. Kirketugten var i den ældste Kirke af stor Betydning og udøvedes ofte med en til Fanatisme grændsende Strenghed. Senere mildnedes den mere og mere, og paa Grund af de hyppige Misbrug kom den efterhaanden i Miskredit, indtil den i det 18de Aarh. saagodtsom ganske afskaffedes i Statskirkerne. Det har dog ikke manglet paa Bestræbelser fra Geistlighedens Side for at faa den indført igjen eller skjerpet, hvor den ansaaes for at være for slap; men disse Bestræbelser er strandede paa den Betragtning, at der til Udøvelse af Kirketugt fordres Garantier mod Misbrug, hvilke ikke ansees for at være tilstede ved Statskirkernes Organisation. I Norge gjelder dog endnu nogle gamle Bestemmelser om Kirketugt, som kan udøves af Geistligheden, bl. a. angaaende det saakaldte „lille Ban", som bestaar i en af Presten med de høiere kirkelige Myndigheders Samtykke foretagen Udelukkelse fra Nadverden, men som dog sjelden kommer til Anvendelse. Kun for enkelt Gang, indtil Sagen kan blive forelagt disse Myndigheder, kan Presten paa egen Haand foretage Udelukkelsen, medmindre den Udelukkede selv ønsker at lade Prestens Afgjørelse gjelde.

Kirkevaag, se Kirkwall.

Kirkkiliseh, By i den tyrkiske Provins Adrianopel, 7 Mil øst for Adrianopel, med 15,000 Indb.

Kirkwall (udt. Kirkuaal), By paa Pomona blandt Orknøerne, med 3,500 Indb. og flere Ruiner fra Middelalderen, førte, da Øerne tilhørte Norge, Navnet Kirkevaag.

Kirko, en af Hvaløerne (s. d.).

Kirmân ell. **Kermân**, i Oldtiden Caramania, den sydøstligste Provins i Persien, begrændses i Nord af Khorassan og Irak-Adsjemi, i Øst af Beludsjistan, i Syd af Ormusstrædet og i Vest af Laristan og Farsistan, 3,500 Kv.mil stor, med 300,000 Indb., hører for en stor Del til den iranske Sandørken og har paa de fleste Steder en tør og lidet frugtbar Jordbund. — Hovedstaden Kirmân, ogsaa Sirdsjân ell. Serdsjân, ved Vestenden af en større frugtbar Slette, har 30,000 Indb. og bekjendt Silkeindustri.

Kirmânsjâh ell. **Kirmansjahân**, Hovedstad i den persiske Provins Kurdistan, ved Floden Kerkha, har 25,000 Indb. og er en vigtig Station for Pilegrims- og Handelskaravanerne, der færdes mellem Hamadan og Bagdad. Indbyggerne driver Frugt- og Vindyrkning samt Fabrikation af Tepper og Vaaben. I Nærheden er mærkelige Oldtidslevninger.

Kirnberger, Johann Philip, tysk Musiktheoretiker, f. 1721, d. 1783, fik Undervisning af Organisten Kellner i Gräfenroda, senere af Hoforganisten Gerber i Sondershausen og endelig 1739—41 af

Johann Seb. Bach. 1758 blev han Hofmusikus hos den preussiske Prinsesse Amalie. Hans Kompositioner for Klaver, Orgel og Sang vidner om musikalsk Lærdom, men er for det meste tørre og lidet tiltalende. Hans musiktheoretiske Skrifter har derimod blivende Værd.

Kirsanov, By i Guvernementet Tambov i det østlige Rusland, ved Moskau—Saratovbanen. 8,000 Indb.

Kirsebærfugl, se Kjernebider.

Kirsebærtræet (Prunus Cerasus), Træ af Stenfrugtfamilien, har faste, glatte, fint sagtakkede, mørkegrønne Blade, hvide Blomster i Skjerme og syrlig Frugt. Det stammer fra det sydlige Kaukasus og findes i de tilgrændsende Lande vildtvoxende; til Italien bragtes det af Lucullus 74 f. Kr. og har siden udbredt sig over hele Europa som et af de hyppigst dyrkede Frugttræer. I Norge giver det moden Frugt indtil 66° n. Br. Ligesom af alle andre dyrkede Frugtsorter gives der ogsaa af Kirsebær talrige Varieteter, som alle hører til den sundeste og behageligste Frugt. Af Træets Stamme udflyder Kirsebærgummi (se Gummi). — Nærbeslægtet med det egentlige Kirsebærtræ er Moreltræet (Prunus avium), som har store, tynde, ujevne, grovt sagtakkede Blade med to røde Kjertler ved Grunden og søde Frugter. Det voxer vildt eller forvildet over en stor Del af Europa, i Norge paa et enkelt Sted ved Kysten af Sognefjorden, og dyrkes ligesom Kirsebærtræet og til omtrent samme Bredegrad. Frugterne, Moreller, forekommer i forskjellige Varieteter.

Kirurgi, den Gren af Lægevidenskaben, som angaar udvortes Sygdomme og deres Behandling ved ydre Midler (Operation, Forbinding, Indgnidning osv.). Den deles i: Kirurgisk Pathalogi, som omhandler alle organiske Sygdomme, der er tilgjængelige for kirurgisk Behandling, Operationslære og Forbindingslære. I den nyere Tid har den saakaldte plastiske Kirurgi, hvorved tabte Hudpartier erstattes ved, at frisk Hud fra nærliggende Steder af Legemet overføres og bringes til at gro fast der, vundet stor Udbredelse. Den af Lister i senere Tid indførte saakaldte antiseptiske Saarbehandling har i høi Grad forbedret Kirurgiens Resultater. — Kirurgien er fra de tidligste Tider bleven praktiseret. Allerede i det 5te Aarh. f. Kr. stod den hos Grækerne paa et temmelig høit Standpunkt; ligeledes besad Araberne ikke ubetydelig Færdighed i at behandle udvortes Sygdomme. Derimod synes Romerne, uagtet deres mange Krige hyppig maatte gjøre Krav paa kirurgisk Behandling, ikke at have beskjeftiget sig synderligt med Kirurgi. Nogen systematisk, paa Studier grundet Udvikling af denne Videnskab var der dog ikke Tale om blandt Grækerne og Araberne, og heller ikke synes man i Middelalderen at have befattet sig meget med den. Nogle Munke og Jøder var omtrent de eneste, som beskjeftigede sig med kirurgiske Kure, ligesom der gaves enkelte omreisende Tandlæger og Stæroperatører. Barberen (Bartskjær) fungerede i Regelen som Saarlæge. 1271 grundedes et kirurgisk Kollegium i Paris, men endnu mærkedes dog ikke synderligt Fremskridt. Først da Anatomien i det 16de Aarh. tog Opsving, begyndte man ogsaa at bringe Kirurgien paa et mere videnskabeligt Grundlag, hvilket navnlig skyldes Franskmanden Paré. I det 17de Aarh. var den medicinske Videnskabs Opmærksomhed fornemmelig henvendt paa de store Opdagelser, som gjordes paa Anatomiens Omraade, og Kirurgien blev for en Del tilsidesat. Men i det 18de Aarh. kom den til sin Ret, og dette Tidsrum frembragte en Række udmærkede Kirurger, af hvilke kan nævnes Franskmændene Petit, Desault og Louis, Italienerne Paletta og Scarpa, Englænderne Cheselden, Pott, Hunter m. fl. Senere har Kirurgien stadig gjort Fremskridt, og det 19de Aarh. kan opvise mange fremragende Mænd inden denne Videnskab. Af norske Kirurger i den nyere Tid maa særlig nævnes Professor C. Heiberg.

Kisel, d. s. s. Silicium (s. d.). — Kiselsyre, se Silicium.

Kisfaludy (udt. Kisjfaludy), Alexander, ungarsk Digter, f. 1772, d. 1844, begyndte at studere Retsvidenskaben i Presburg, men forlod Studiet og indtraadte som Kadet i den østerrigske Armé. Efter at have været med paa Felttogene i Tyskland og Italien tog han 1801 Afsked som Militær og levede siden som Landmand beskjeftiget med literære Sysler. Han vandt megen Anerkjendelse for sin lyriske Samling „Himfys Kjærlighed" (1—2, 1801—07) saavelsom for sine Eventyr fra Ungarns Fortid; senere vendte han sig især til Tragedien, i hvilken han tog Schiller til Mønster. — Hans Broder Karl Kisfaludy, f. 1788, d. 1830, studerede og indtraadte senere i Arméen, deltog i de østerrigske Felttog 1804—10 og ernærede sig senere en Tid i Wien som Maler. Han er Skaberen af det nationale ungarske Drama og udmærkede sig navnlig i høi Grad som Lystspildigter. Hans Verker udkom samlede i 10 Bind (1831). Til Minde om ham bestaar i Pesth en Slags bellettristisk Akademi, Kisfaludy-Selskabet.

Kisil-Irmak, d. e. den røde Flod, i Oldtiden Halys, Flod i Lilleasien, udspringer ca. 6,000 Fod over Havet paa Sydskraaningen af Karabel-Dagh, løber først mod Vestsydvest, senere mod Vest, Nord og Nordost i talrige Krumninger og falder 10 Mil øst for Sinope i det Sorte Hav. Dens Længde er 122 Mil, dens Dybde og Brede meget forskjellig og dens Løb fuldt af Fosse og Katarakter.

Kisjinev, Hovedstad i den russiske Provins Bessarabien, ved Floden Byk, en Biflod til Dnjestr, har 103,000 Indb., en keiserlig Have, et Prasteseminarium, et Gymnasium m. fl. Undervisningsanstalter samt vigtig Industri og Handel. Byen har siden den 1812 kom i Ruslands Besiddelse, hævet sig betydelig og har en meget blandet Befolkning.

Kisljar, By med Fæstning i det terekske Gebet i russisk Kaukasien, med 9,000 Indb. og Handel med Persien.

Kisselev, Paul, Greve, russisk General og Statsmand, f. 1788, d. 1872, deltog i Felttoget 1812 som Adjutant hos Fyrst Bagration og blev derpaa Keiser Alexanders Fløiadjutant, deltog i Krigene i Tyskland og Frankrige og blev 1819 Chef for det andet russiske Armékorps's Generalstab. Som saadan ledede han Operationerne i det tyrkiske Felttog 1828 og blev Generalløitnant og 1829 Chef for et Reserve-Kavalerikorps, hvormed han blokerede Donaufæstningen og slog Pasjaen af Filippopel. Efter Krigens Slutning blev han

russisk Guvernør i Moldau og Valakhiet, hvor han gjenoprettede en ordnet Forvaltning og indførte mange gavnlige Reformer. 1834 blev han Infanterigeneral og Medlem af Rigsraadet og 1838 Minister for Domænerne, i hvilken Stilling han indlagde sig store Fortjenester ved at sørge for den aandelige og materielle Udvikling hos Bønderne paa Krongodserne. Især stræbte han at indføre en forbedret Retspleie. 1856 ombyttede han dette Embede med Posten som Gesandt ved det franske Hof, hvilken han af Hensyn til sin fremrykkede Alder nedlagde 1862, medens han vedblev at bo i Paris til sin Død. — Hans Broder Nikolai Kisselev, f. 1800, d. 1869, var en Tid Legationssekretær hos den russiske Gesandt i Berlin, blev 1838 Legationsraad i London og 1839 i Paris, hvor han fra 1841 som Chargé d'affaires stod i Spidsen for det russiske Gesandtskab. 1851 blev han virkelig Gesandt, men forlod ved Krimkrigens Begyndelse 1854 Paris og blev 1855 Gesandt ved Pavehoffet; 1864 overtog han det samme Hverv ved den italienske Konges Hof.

Kissingen, berømt Badested i den baierske Provins Nedrefranken og Aschaffenburg, 640 Fod over Havet, har 3,500 Indb. og rige kulsyreholdige Kilder, som aarlig besøges af ca. 8—9,000 Badegjester.

Kistrand, Prestegjeld i Finmarkens Amt, beliggende om Porsangerfjord.

Kiß, August, tysk Billedhugger, f. 1802, d. 1865, uddannede sig i Berlin ved Kunstakademiet og i Rauchs og Tiecks Atelierer. Derved, at den berømte Arkitekt Schinkel blev opmærksom paa ham, fik han Anledning til at levere en Række Reliefer og Grupper til Prydelse for offentlige Bygninger, hvorhos han samtidig arbeidede paa Udkastet til sin berømte Amazongruppe, til hvilken Modellen blev færdig 1839 og vakte saa stor Opsigt, at man besluttede ved offentlig Subskription at besørge den udført i Bronce. Planen lykkedes, og 1843 opstilledes Gruppen foran det nye Museum i Berlin. Paa samme Tid modellerede Kiß en Statue af Fredrik den anden (opstillet i Breslau), ligesom han ogsaa leverede to Statuer af Fredrik Vilhelm den tredie (i Potsdam og Königsberg). Foruden flere Portrætstatuer leverede han siden bl. a. en kolossal Gruppe, forestillende den hellige Mikael, som beseirer Dragen.

Kit kaldes forskjelligartede Stoffer, der tjener til at forbinde to Gjenstande eller udfylde Fordybninger og Hulheder. Til de mest benyttede Arter af Kit hører Linoliekit, som tilberedes af Linoliefernis og Blyhvidt, Kridt eller Mønie, Glycerinkit af Glycerin og Sølverglød, forskjellige Slags Harpixkit samt Jernkit, hvilket tilberedes af Jernfilspaan, Svovlpulver og Salmiakopløsning og anvendes, hvor det kommer an paa baade at modstaa Fugtighed og Varme.

Kithæron, en Bjergstrækning i det sydlige Bøotien, danner paa en længere Strækning Grændsen mellem dette Landskab og Attika og Megaris; den høieste Top er henimod 4,500 Fod høi. I Oldtiden var Bjerget rigt paa Vildt og desuden bekjendt som et af Hovedsæderne for Dionysos's Dyrkelse. Nu kaldes det paa Grund af sine Granskove Elateas.

Kittendorff, Johan Adolf, dansk Litograf, f. 1828, oprettede 1850 sammen med J. V. Tegner „Kittendorffs og Tegners lithografiske Anstalt", hvorfra mange fortræffelige Arbeider er leverede.

Kiukiang, By i den kinesiske Provins Kiangsi, ved Floden Jangt-tse-kiang, med 35,000 Indb., er siden 1861 aabnet for Europæerne og har betydelig Handel.

Kiusiu, en af de japanesiske Øer, se Japan.

Kivi (Apteryx), en for Nyseland eiendommelig Fugl, som hører til en egen Slægt, der staar Strudsene nær, bliver ca. 2 Fod lang, har et langt, tyndt Næb med Næseborer ved Spidsen, korte, tykke og stærke Ben med tre Tæer og en Bagklo. Vingerne er aldeles rudimentære og reducerede til nogle ubetydelige Ben, som ikke træder frem af Huden; foruden Svingfjerene mangler ogsaa Styrefjerene. Kroppens Beklædning bestaar af bløde Dunfjer, paa Hovedet af lange Børster; Farven er mørkebrun. Kivien lever i Jordhuler i Skovene og kommer kun frem om Natten; den lever af Orme og Insekter og løber meget hurtig. Hunnen lægger kun ét Æg, der i Forhold til dens egen Størrelse er overordentlig stort. Fuglen førtes 1812 første Gang til Europa; i sit Hjemland er den nu næsten udryddet.

Kiørboe, Karl Fredrik, berømt Dyremaler, f. i Kristiansfeld 1ste Juni 1799 af en norsk Fader og en svensk Moder, d. i Dijon 2den Jan. 1876, gik i svensk Krigstjeneste som Kavaleriofficér og blev 1837 Ritmester, men tog 1845 Afsked fra Militærtjenesten for at lægge sig efter Malerkunsten. Allerede som Officér havde han uden nogen egentlig Undervisning bragt det til at male flere Dyrestykker, som blev udstillede og vandt Bifald; 1840 bosatte han sig ved Paris, hvor han senere har levet og opnaaet sin fulde kunstneriske Udvikling. Han har især med Mesterskab malet Ræve og Hunde; hans mest bekjendte Arbeide er Hundebilledet „Oversvømmelsen", for hvilket han belønnedes med en fransk Guldmedalje og Æreslegionen. Han har ogsaa leveret flere Rytterbilleder, saaledes Portræter af Karl Johan og Karl den femtende tilhest.

Kjangari ell. **Kjangkary**, By i det tyrkiske Vilajet Kastamuni i Lilleasien, med 9,000 Indb. og Saltbergverker, hed i Oldtiden Gangra.

Kjartan Olavsson, en Sønnesøn af Høskuld Dalakollssøn og Søn af Olav Paa, var en af de mest ansete Islændere paa Olav Tryggvessøns Tid, saavel for sin høie Byrd som for sin Klogskab og Manddom. 1003 blev han overfalden og dræbt.

Kjedebro, se Bro.

Kjedebrøk, sammenhængende Brøk, en Brøk, hvis Nævner er et blandet Tal, altsaa et helt Tal + en Brøk; denne Brøks Nævner er igjen et blandet Tal, hvis Brøks Nævner atter er blandet osv. i det uendelige eller til en bestemt Grændse. I de sædvanligst anvendte Kjedebrøker er alle Tællerne = 1, f. Ex.:

$$\cfrac{1}{2+\cfrac{1}{3+\cfrac{1}{4+\cfrac{1}{5+\cfrac{1}{6}}}}}$$

Enhver almindelig Brøk kan omgjøres til en Kjedebrøk, idet man, ifald Brøken er ægte, dividerer

Tælleren i Nævneren, siden Resten i Tælleren og saaledes fremdeles med den tilbageblevne Rest i den forrige Divisor, indtil Divisionen gaar op. De paa denne Maade erholdte Kvotienter danner efter hverandre Kjedebrøkens Partialnævnere, medens Tællerne, som før bemærket, alle er lig Enheden. Er den givne Brøk uægte, omgjøres den til blandet Tal, hvis ægte Brøk derpaa som ovenfor forvandles til Kjedebrøk. Beholder man kun den første, de 2 første eller 3 eller 4 første osv. af Partialnævnerne og bortkaster de øvrige samt forvandler den saaledes fremkomne ufuldstændige Kjedebrøk til almindelig Brøk (hvilket kan ske saavel efter de sædvanlige Regler for Beregning af Brøk som efter en egen forkortet Methode), faaes en Tilnærmelsesværdi af Kjedebrøken. De enkelte Brøker, som opstaar paa denne Maade, kaldes Konvergenter og har følgende Egenskaber: de kan ikke forkortes; de er afvexlende større og mindre end den oprindelige Brøk, saaledes at den første stedse er større, den anden mindre, den tredie større osv. og saaledes, at de mere og mere nærmer sig den oprindelige Brøks Værdi; enhver Brøk, som ligger mellem to paa hinanden følgende Konvergenter, har større Nævnere end de begge. Kjedebrøkernes Konvergenter bruges derfor som Middel til at udtrykke Tilnærmelsesværdier med de mindst mulige Tal.

Kjedelgreb, Kjedelprøve, se Gudsdom.

Kjedelsten, en haard Masse, som sætter sig fast indvendig i Dampkjedler efter Fordampningen af større Vandmængder, og især bestaar af kulsur Kalk o. lign., som har været opløst i Vandet. Den maa fjernes, fordi den vanskeliggjør Opvarmningen af det i Kjedlen indeholdte Vand og udsætter Kjedlens Vægge for at forbrændes; paa Grund af den Vanskelighed, hvormed Massen lader sig fjerne, pleier man dels at tilsætte Vandet i Kjedlen visse Stoffer, som skal bevirke, at Kalken afsætter sig i Pulverform istedenfor som Kjedelsten; bedst er det dog kun at anvende blødt Vand, som indeholder faa mineralske Stoffer, eller ogsaa ved kemisk Behandling at gjøre det haarde Vand blødt, førend det anvendes.

Kjeld (Hæmatopus ostralegus), Fugl af Sumpfuglenes Orden og Brokfuglenes Familie, er sort og hvid, af Størrelse som en Skjære, med rødt, kileformet Næb og røde Ben. Den er en Trækfugl og kommer til Norge i Februar og Marts. Om Sommeren holder den til langs Kysten, hvor den lever af Sjøsnegler, smaa Krebsdyr og Tanglopper. Det er en urolig og larmende Fugl, som sjelden sees i Flokker. Sine Æg, som er smudsiggrønne med brune Pletter, lægger den sædvanlig i en Bjergrift eller i en liden Fordybning i Sandet.

Kjendelse kaldes enhver dømmende Afgjørelse, der ikke har en virkelig Doms Karaktér. Udtrykket benyttes saaledes dels om en Domstols foreløbige Afgjørelser i en Domssag, særlig forsaavidt de formelle Spørgsmaal angaar (kaldes ogsaa Eragtninger). Saadanne foreløbige Kjendelser eller Interlokutorie-Kjendelser maa ifølge Forordning af 17de Mai 1690 regelmæssigen ikke gives beskrevne eller gjøres til Gjenstand for særskilt Paaanke, saafremt Hovedsagen derved vilde opholdes. Dels bruges Udtrykket om retslige Afgjørelser udenfor Domssager f. Ex. i Thingsvidne, Skjøns- og Edsaflæggelsessager og ved Arrest, Exekutions-, Auktions-, Expropriations- og Udskiftnings-Forretninger osv. — I en nu forældet Betydning anvendes Ordet undertiden i Lovsproget om Gebyrer eller Afgifter, især til det Offentlige (f. Ex. Norske Lovs 3—14—23 om Leilændingens Afgiftspligt. — Kjendelse (Verdikt) afgives ogsaa af de Edsvorne i Juryretter (se Jury).

Kjerne, se Frø.

Kjernebider eller **Kirsebærfugl** (Coccothraustes vulgaris), Fugl af Finkernes Familie, har et særdeles tykt og stærkt Næb, plump Krop og korte Vinger; den er udbredt i det tempererede Europa og Asien, er sjelden i Norge og lever af Frø, især Kirsebærkjerner, hvis Skal den let knuser.

Kjerteminde, By paa det nordøstlige Fyen, ved den fra Storebelt indgaaende Kjertemindefjord, med ca. 2,500 Indb. og ikke ubetydelige Fiskerier. Den fik Kjøbstadsprivilegier 1413 af Erik af Pommern.

Kjertesvende, enslags Hofbetjente i Norge, hvis Pligt det var at staa med brændende Kjerter foran Kongens Bord, en for hver Høvding eller fyrstelig Person, som havde Plads ved Bordet. Skikken indførtes af Olav Kyrre, og det var især unge Mænd af fornemme Familier, som udnævntes til dette Hverv for at uddanne sig og lære Vaabenfærdighed og finere Sæder.

Kjertler kaldes med et fælles Navn et stort Antal forskjellige Organer i det dyriske Legeme, hvilke nærmest lader sig dele i ægte eller Afsondringskjertler og uægte eller Blod- og Lymfekjertler. Lymfekjertlerne er smaa, faste, bønneformede Organer, i hvilke den af Næringsmidlerne uddragne Chylus undergaar kemiske Forandringer og gaar over til en Vædske, der nærmer sig Blodets Beskaffenhed. Blodkjertler har man kaldt visse større Organer, som ligeledes spiller en Rolle ved Bloddannelsen, uden at deres Funktion endnu er tilstrækkelig bekjendt; herhen hører Milten, Skjoldbruskkjertelen og Thymuskjertelen (s. disse Art.). De ægte Kjertler er Afsondringsapparater, som af Blodet udskiller eller tilbereder visse Vædsker, der flyder ud gjennem en Udførselsgang fra Kjertelen. Denne Gang udmunder enten paa Legemets ydre Overflade (f. Ex. hos Svedkjertlerne) eller paa Fordøielseskanalens eller Luftveienes Slimhud. Kun Nyrerne og Leveren har egne Beholdere, hvori deres Afsondringsprodukter opsamles før de udtømmes. Med Hensyn til Bygningen deles Kjertlerne i drueformede og sækformede. De første bestaar af en Gruppe af Blærer, der sidder klaseformet paa en hul Stilk, hvilken danner Udførselsgangen; flere saadanne Klaser er i Regelen forenede til et System af Blærer med en fælles Udmunding. Af denne Bygning er bl. a. Spyt- og Slimkjertlerne, Talg- og Melkekjertlerne m. fl. De sækformede Kjertler bestaar af lange Rør, som enten udmunder hvert for sig (Sved-, Mavesaft- og Tarmsaftkjertlerne) eller forener sig til en fælles Udførselsgang (som i Nyrerne). Rørene er enten rette eller nøsteformig sammenvundne. — Baade de drueformede Kjertlers Blærer og de sækformede Rør er indvendig beklædte med et enkelt eller dobbelt Epithellag af Celler, som spiller Hovedrollen ved Afsondringen. Et stærktforgrenet System af fine Aarer tilfører Blærerne og Rørene Blod. — Kjertelsyge, se Skrofulose.

Kjerulf, Theodor, norsk Geolog, Broder af Musikeren Halfdan Kjerulf, f. 30te Marts 1825. Efter

at have taget mineralogisk Examen 1847 foretog han 1849 og 1850 geologiske Reiser i Norge og paa Island. Han arbeidede derpaa omtrent halvandet Aar paa Kemikerne Bischoffs og Bunsens Laboratorier; i et halvt Aar bereiste han tillige Eifel og Harzen samt Egnen omkring Monzoni og Predazzo i Sydtyrol. Efter sin Hjemkomst tog han fat paa Studiet af det saakaldte Kristianiaterritorium, hvorover han udarbeidede Karter og Profiler, og hvis Bergarter han kemisk undersøgte; han paaviste Lagenes Foldning og redegjorde for Porfyrernes og Granitens eruptive Natur. Sine Jagttagelser og Anskuelser, der i væsentlige Punkter afveg fra de her paa den Tid gjængse, udviklede han i flere Skrifter, navnlig i en af Universitetet prisbelønnet Afhandling (1855) og i „Das Christiania Silurbecken“ samt paa Naturforskermødet i Kristiania 1856. I sin Afhandling „Über die Geologie des südlichen Norwegens, mit Beiträgen von Tellef Dahll“ (1857) paaviste han endvidere bl. a. Silurformationens Etagebygning. Efterat han den 10de Mai 1858 var udnævnt til Lektor ved Universitetet, begyndte den af ham grundlagte norske geologiske Undersøgelse sin Virksomhed med Kjerulf som Bestyrer, Tellef Dahll som Assistent samt talrige yngre Deltagere. Undersøgelserne begyndte med Ordningen af det løse Terræn i bestemte Etager samt Paavisningen af Morænerækkerne øst og vest for Kristianiafjorden (Universitetsprogram af M. Sars og Kjerulf 1860); derefter arbeidedes i Gneisgraniten i Egnene vest for Skiensfjorden, i Arendals og Kragerøs Jernertsfelter samt i Kongsbergs Ertsdistrikt; om alle disse Undersøgelser publiceredes Afhandlinger af Kjerulf og Dahll i „Nyt Magazin for Naturvidenskaberne“, 1860 og 1861. 1866 udgav Kjerulf og Dahll et geologisk Kart over det søndenfjeldske Norge, omfattende Kristiania, Hamar og Kristiansands Stifter, i 10 Blade med tilhørende Profiler. Professor Kjerulf, som herefter alene overtog Undersøgelsen af det sydlige Norge, medens hans mangeaarige Medarbeider overtog de nordligste Landsdele, har nu i en Aarrække uafbrudt fortsat Arbeidet og i de senere Aar navnlig bereist Bergens og Trondhjems Stifter. Om Trondhjems Geologi udgav han Afhandlinger i 1871 og 1875. I Universitetsprogrammer for 1871 og 1873 meddelte han Resultatet af sine Undersøgelser af Grundfjeldet og Sparagmitformationen samt om Skaringsmærker og Glacialformationen. 1879 offentliggjorde han „Udsigt over det sydlige Norges Geologi“, ledsaget af et Atlas og et Oversigtskart; dette omfangsrige Arbeide udkom kort efter ogsaa i tysk Oversættelse. Foruden sine geologiske Afhandlinger, hvoraf han foruden de her nævnte har udgivet en stor Mængde, og som han tillige har foredraget paa Naturforskermøderne, i hvilke han stadig har taget virksom Del, har Kjerulf forfattet den nu i 3 Oplag udkomne Lærebog „Stenriget og Fjeldlæren“. Som Universitetslærer har Professor Kjerulf i en ganske ualmindelig Grad formaaet at vække Interesse for sit Fag, og han har navnlig af sine Elever opdraget mange yngre Mænd, der har leveret selvstændige geologiske Arbeider. Kjerulfs Verker har skaffet ham den største Anerkjendelse i Udlandet og sikret ham en Plads i Rækken af Nutidens første Geologer. — Kjerulf har været Medlem af den i 1865 nedsatte kongelige Kommission til Befaring af Kongsberg Sølvverk samt af Juryen ved Verdensudstillingerne i Filadelfia og Paris. Han har tillige været meget optaget af literære og kunstneriske Interesser. I en Aarrække var han et virksomt Medlem af Direktionen for Kunstforeningen i Kristiania, og han har erholdt et anset Navn som Forfatter ved flere Digtsamlinger og Reiseskisser.

Kjerulf, Halfdan, fremragende norsk Sangkomponist, f. i Kristiania 1815, d. 1868, blev Student 1834 og begyndte at studere Retsvidenskaben uden dog at nære synderlige Interesser for denne, da han allerede tidlig følte sig hendragen til Musiken. Den Undervisning, han under de daværende musikalske Forhold i Kristiania kunde faa, var imidlertid temmelig tarvelig, hvorfor han mest paa egen Haand maatte arbeide paa sin Uddannelse. Efterat han havde opgivet det juridiske Studium for alene at sysle med Tonekunsten, levede han som Musiklærer i Kristiania. Han begyndte tidlig at komponere Sange, men var sig imidlertid sit mangelfulde Kjendskab til Kompositionslæren bevidst, saa at denne Side af hans Virksomhed foreløbig ikke kom til nogen mere betydelig Udfoldelse. Først da den dygtige Musiktheoretiker Karl Arnold 1848 kom til Kristiania, kunde Kjerulf hos ham faa en mere grundig Uddannelse; derpaa fik han 1850 et Stipendium, hvorved han sattes istand til at reise til Leipzig og der nyde Richters Undervisning. Det rige Musikliv, som han der fik Anledning til at iagttage og deltage i, virkede modnende og heldbringende paa hans Talent, og han modtog stærke Indtryk af den romantiske Musikretning, som dengang satte sine Blomster i Mendelssohns og Schumanns bedste Verker. Opholdet i Leipzig varede imidlertid kun et Aars Tid; senere levede han stadig i Kristiania, som han kun forlod for at gjøre en Del kortere Reiser til Tyskland og Paris. — Kjerulf eiede en rig Begavelse, som imidlertid paa Grund af de uheldige Forhold, hvorunder hans Udvikling fandt Sted, kun kom til at udfolde sig paa et begrændset Omraade; hans Kompositioner bestaar af mindre Sager for Piano (10 Hefter), en Række Sange for Mandskor samt Romancer og Sange med Pianoakkompagnement (16 Hefter), hvoraf Størsteparten saa Lyset efter 1852. Det er navnlig Romancerne, som har gjort hans Navn kjendt og kjært i vide Kredse; deres originale Melodirigdom og et blidt elegisk Drag, der gaar gjennem de fleste af dem, gjør dem til noget af det mest tiltalende, som den nordiske Musikliteratur har at opvise. Ogsaa Kjerulfs Pianokompositioner og Mandskor tæller Mesterverker i sit Slags blandt sig; af de sidstnævnte er vel hans Musik til A. Munchs Digt „Brudefærden i Hardanger“ mest berømt. Kjerulf er specielt i den norske Musikhistorie mærkelig som en af de første, der forstod at lade sig inspirere af Folkemusiken, og staar derfor i første Række af Banebryderne for den nationale norske Musik, som siden hans Tid har blomstret saa smukt frem. Som Lærer uddannede han talrige dygtige Elever, af hvilke flere (som Fruerne Nissen og Grøndahl) har vundet Navnkundighed som Virtuoser. Selv spillede Kjerulf overordentlig smukt og aandfuldt, men drev det ikke til egentlig Virtuositet, hvad han vel heller neppe tilsigtede. — I Kristiania reistes ham 1874

af Kunstnerforeningen med Bidrag fra Musikvenner videnom et Monument med hans Buste, modelleret af Middelthun.

Kjevlegræs, se Timothei.

Kjælderhals (Tyved, Daphne Mezereum), Busk af Daphnefamilien, med røde, vellugtende Blomster, sammenhobede paa de bladløse Grene. Frugten er en lysrød Stenfrugt af et Rognbærs Størrelse og meget giftig. Kjælderhals voxer paa fugtige Skovenge. Barken indeholder Daphnin, et brunt, harpixagtigt Stof, som har blæretrækkende Egenskaber.

Kjæmpe (Plantagineæ), Plantefamilie af de Sambladedes Orden, med firdelt Blomsterdække, fire lange Støvdragere og fladtliggende Blade. De to i Norge almindeligste Arter er P. major (Groblad), som man næsten overalt i Europa har tillagt saarhelende Egenskaber, og P. media (Kjæmpe), der baade i Norge, Sverige og England bruges af Børn til den bekjendte „Kjæmpeleg". Af en udenlandsk Art, P. psyllium, faaes det saakaldte Loppefrø.

Kjæmpedyr, se Megatherium.

Kjæmpekrokodil, se Megalosaurus.

Kjæmpemusling (Tridacna gigas), en uhyre Muslingart, som lever i det Indiske Hav og kan opnaa en Vegt af flere hundre Pund.

Kjæmpeslanger ell. **Kvælerslanger**, en i Asien, Afrika og Amerika forekommende Slægt af de giftløse Slanger. De har et langstrakt Hoved, skjælbesat Hud og en kort Gribehale. Enkelte Arter opnaar en Længde af indtil 20 Alen og en Tykkelse som et voxent Menneske om Livet. Kjæmpeslangerne binder an selv med de største og mest glubske Rovdyr, som Tigeren, og er endog farlig for Mennesket. Nogle lurer paa sit Bytte fra Træernes Grene; naar et saadant kommer dem nær, omslynger de det med sit Legeme og kvæler eller knuser det, hvorpaa det sluges helt. Er det fældte Dyr stort, presses det mellem Slangens Bugter, indtil det lader sig tvinge ned gjennem det overordentlig udvidelige Gab, hvorhos det overgydes med et seigt Slim, som Slangen gylper op, for at Byttet skal glide lettere ned. Af Kjæmpeslangerne findes Python-Arterne paa den østlige Halvkugle, medens Boa-Arterne tilhører Amerika. (Se forøvrigt Art. Slanger.)

Kjæmpetang, se Sargassotang.

Kjærlighedsmaaltider (Agape) kaldtes hos de ældste Kristne fælles Aftensmaaltider, bekostede af de mere Formuende, og hvortil enhver af Menigheden havde Adgang. De begyndte og sluttede med Bøn og Sang, og efter dem nød man sædvanlig Nadverden. Med Tiden udartede de til sædvanlige Gjestebud, hvor Maadeholdenhed langtfra blev saa nøie iagttaget, hvorfor de paa Synoden i Laodicea 363 blev forbudte og ikke mange Aar efter aldeles afskaffede inden Kristenheden. I den nyere Tid har Brødremenigheden gjenoptaget Skikken.

Kjæruld, se Myruld.

Kjættere (af det græske Katharoi, Katharer), i det kirkelige Sprog Benævnelse paa dem, som afviger fra de orthodoxe kirkelige Dogmer. — Kjætterdomstole og Kjættermestre, se Inkvisition.

Kjæver, hos Hvirveldyrene de Ben, hvori Tænderne sidder, og som danner Grundlaget for Ansigtets nedre Del. Overkjæven, der bestaar af to Halvdele, en høire og en venstre, opfylder Rummet mellem Øie-, Næse- og Mundhulen og er ubevægelig forbunden med Kraniets øvrige Ben; Underkjæven er et hesteskoformet Ben, som er bevægeligt, idet det kun ved begge Ender og ved Led er fæstet til andre Ben i Hovedet. Den bevæges ved Hjelp af de stærke Tyggemuskler. — Kjæver kaldes ogsaa de haarde Bideredskaber i Munden hos forskjellige lavere Dyr, som Snegle, Blæksprutter, visse Ledorme samt Hjuldyrene. Samme Navn fører ogsaa de forreste Lemmepar hos Leddyrene, hvilke staar i Ernæringens Tjeneste; de følgende Lemmepar hos Krebsdyrene nærmer sig stedse mere til den sædvanlige Fodform og kaldes Kjævefødder (se Krebsdyr).

Kjøbenhavn, Hovedstad i Danmark, ligger paa Østkysten af Sjælland, paa begge Sider af det smale Sund Kallebodstrand, under 55° 40′ 52″ n. B. og 13° 14′ 47″ ø. L., og har 235,000 Indb. Byen bestaar af det egentlige Kjøbenhavn paa Sjællandssiden, med Citadellet Fredrikshavn, af Kristianshavn paa Amager og af Forstæderne, hvilke er Østerbro, Nørre- og Vesterbro paa Sjællandssiden og Amagerbro paa Amagersiden. Det egentlige Kjøbenhavn forbindes med Kristianshavn ved Lange- og Knippelsbro. De vigtigste aabne Pladse er Kongens Nytorv med en i Bly støbt Statue af Kristian den femte (reist 1688) og det kongelige Theater, Fredrikspladsen eller Amalienborg, med en smuk Rytterstatue i Bronce af Fredrik den femte, Garnisonspladsen med Øhlenschlægers Statue, Universitetspladsen mellem Universitetet og Frue Kirke, prydet med Buster af J. F. Schouw og Weyse, Slotspladsen foran Kristiansborg Slot, med Haveanlæg og en Rytterstatue af Fredrik den syvende; Gammel- og Nytorv, Graabrødre- og Kultorvet benyttes som Torvhandelspladse. Blandt de offentlige Bygninger mærkes Slottene Kristiansborg, hvor Rigsdagen og Høiesteret har sine Lokaler, Amalienborg og Rosenborg, Charlottenborg med Lokaler for Kunstakademiet, Prinsens Palæ med Lokaler for flere Samlinger og Selskaber, Ministeriebygningerne, Tøihuset og Børsen, den nye Bank, Raad- og Domhuset, Postgaarden, Toldbodbygningerne osv. Blandt Kirkerne mærkes Vor Frue Kirke, Byens Hovedkirke, nyopført 1811—29 og prydet med Billedhuggerverker af Thorvaldsen, Kristiansborg Slotskirke, Petri Kirke, Trinitatiskirke med Rundetaarn, Helliggeistes Kirke, Holmens Kirke, Vor Frelsers Kirke paa Kristianshavn, med et 288 Fod høit Taarn, det høieste i Danmark, St. Johannes Kirke paa Nørrebro m. fl. Foruden den lutherske Statskirke har ogsaa den reformerte, romersk-katholske, græsk-katholske og methodistiske Kirke samt Jøderne egne Gudshuse. Kirkegaardene omkring Kirkerne benyttedes tidligere ligesom Kirkernes Indre til Begravelsespladse, men disse er nu henlagte til Forstæderne Nørre- og Østerbro. Af videnskabelige Anstalter findes et Universitet, som stiftedes 1479 og nu har 59 Lærere; i Forbindelse med Universitetet staar en botanisk Have, et zoologisk Museum, kirurgisk Akademi, astronomisk Observatorium, kemisk Laboratorium samt et Universitetsbibliothek paa 270,000 Bind. Boliger for de Studerende ved Universitetet er Regentsen, Ehlers's, Borchs og Valkendorfs Kollegier. Andre høiere Læreanstalter er Landbohøiskolen, den polytekniske Læreanstalt,

Officérsskolerne for Hæren og Flaaden, Metropolitanskolen og flere private Latin- og Realskoler. Foruden Universitetsbiblioteket findes det store kongelige Bibliothek paa ca. 550,000 Bind samt 30,000 Haandskrifter. Af Kunstanstalter haves et Kunstakademi, stiftet 1754, Thorvaldsens Museum med denne Kunstners til Byen Kjøbenhavn forærede Kunstverker og Samlinger, den kongelige Malerisamling paa Kristiansborg, den Moltkeske Malerisamling, den kongelige Kobberstiksamling, Antiksamlingen i Prinsens Palais m. fl. Blandt de videnskabelige og andre offentlige Selskaber, hvis Antal er meget stort, mærkes Videnskabsselskabet, stiftet 1742, Kunstforeningen (1826) og Musikforeningen (1836). Af Hospitaler og milde Stiftelser findes et stort Antal, saaledes Fredriks Hospital, Kommunehospitalet og Almindeligt Hospital, Sindssygeanstalten, Vartou Hospital (Fattighus), Opfostringshuset, Blindeinstitutet, Døvstummeinstitutet og Idiotanstalten m. fl. Det offentlige Fattigvæsen underholder flere Arbeidshuse, deriblandt den saakaldte Ladegaard. For den arbeidende Klasse er der i den senere Tid oprettet flere Arbeiderboliger. — Forlystelsessteder findes i betydeligt Antal; foruden det kongelige Theater to Sekondtheatre, Kasino og Folketheatret, samt Forstadstheatre, endvidere Tivoli og flere Forlystelsessteder i Fredriksbergs Allé og Fredriksberg. — Byens Bestyrelse dannes af Magistraten og Borgerrepræsentationen; den første bestaar af en Overpræsident, 4 Borgermestre og 4 ulønnede Raadmænd, den anden af 36 Medlemmer, som vælges paa 6 Aar. Byens Kommuneregnskaber for 1880 udviste en Indtægt af 5,456,601 Kr., hvoraf Skatter og Afgifter 4,328,561 Kr., og en Udgift af 5,607,736 Kr., hvoraf medgik til Administration 396,327 Kr., Fattigvæsenet 846,435 Kr., Hospitals- og Sindssygevæsenet 723,600 Kr., Skolevæsenet 691,823 Kr., Politivæsenet 549,345 Kr., Renter af Gjeld 620,075 Kr. osv. Byens Gjeld var ved Udgangen af 1880 24,037,979 Kr. — Industrien er i den senere Tid i rask Stigning og omfatter de mest forskjellige Brancher. Handelen er ligeledes særdeles livlig; Udførselen bestaar foruden af indenlandske Produkter (Øl, Spirituosa, Stentøi og Porcelæn, Papir, Tougverk, forarbeidet Tobak osv.) ogsaa af større Kvanta af fremmede, til Byen indførte Varer. Antallet af indgaaede Skibe var i Aaret 1880 16,059, hvoraf 6,727 Dampskibe, og af udgaaede 16,870, hvoraf 7,074 Dampskibe. Handelsflaaden udgjorde s. A. 427 Fartøier med en samlet Drægtighed af 78,856 Tons, hvoraf 129 Dampskibe med 43,705 Tons. Desuden 594 Fartøier paa 4 Tons og derunder. Havnen er god og tilgjængelig for Fartøier af indtil 22 Fods Dybgaaende. Af Pengeinstituter findes foruden Nationalbanken talrige andre offentlige og private Banker. — Kjøbenhavn nævnes første Gang 1043 under Navnet **Høfn**, d. e. Havn; her stod det nævnte Aar et Sjøslag mellem Magnus den gode og Svend Estridssøn. Fra Valdemar den stores Tid fører Byen Navnet **Kaupmannahøfn**, d. e. Kjøbmandshavn, hvoraf det nuværende Navn har udviklet sig. Valdemar den store skjænkede Kjøbenhavn til Biskop Absalon, som her opførte en fast Borg (Axelhus) til Forsvar mod Venderne og lagde Byen og Borgen under Roskilde Stift. 1254 fik Byen af Biskop Jakob Erlandssøn i Roskilde sin første Stadsret. I Midten af det 14de Aarh. maatte Bispestolen i Roskilde midlertidig overdrage Byen og Slottet til Valdemar Atterdag, hvorefter Kjøbenhavn for stedse forblev i Kronens Besiddelse. 1443 gjordes den af Kristofer af Baiern til Residensstad. Under de oldenburgske Konger udvidedes Byen betydelig. Allerede tidlig havde den været Gjenstand for Angreb og Erobring, saaledes 1248, da den indtoges og brændtes af Lybekkerne, og 1362 og 1368, da Byen og Slottet indtoges og ødelagdes af Valdemar Atterdags Fiender. 1428 forsvarede Dronning Filippa Byen med Held mod Hanseaterne, og 1523 gjorde den tapper Modstand mod Fredrik den første, som først 1524 ved Kapitulation kom i Besiddelse af Byen. 1535—36 udholdt den et helt Aars Beleiring, førend den overgav sig til Kristian den tredie. 1658—60 beleiredes den forgjeves af den svenske Konge Karl den tiende Gustav og reddede ved sit tapre Forsvar hele Riget fra Erobring. 1700 bombarderedes Kjøbenhavn af en forenet engelsk-hollandsk-svensk Flaade og 1807 maatte den efter tre Dages Bombardement af Englænderne kapitulere, hvorefter den danske Flaade bortførtes. — **Kjøbenhavns Amt** omfatter den midterste Del af Østsjælland, med Undtagelse af Byen Kjøbenhavn og dens Landdistrikt. Det er ca. 22 Kv.mil stort og har 121,500 Indb. I retslig Henseende danner det 2 Kjøbstad- og 5 Landjurisdiktioner, i geistlig Henseende 3 Provstier under Sjællands Stift.

Kjøbstad, By, som er undergiven særegne Forskrifter med Hensyn til Nærings- og Politilovgivningen. Af Byer gives i Norge to Slags, Kjøbstæder og Ladesteder. Forskjellen er, at en Kjøbstad altid danner en særegen Kommune og en særskilt Retskreds med en Underret, som kaldes Bything. Ogsaa et Ladested kan danne særegen Kommune, dog ikke med nogen Nødvendighed. Ladestederne hører under Landets Jurisdiktion; i dem gjælder Handelslovgivningen for Kjøbstæderne, derimod Haandverkslovgivningen for Landet. Ladestederne hører under Landets konstitutionelle Valgkredse, medens Kjøbstæderne vælger særskilte Repræsentanter til Storthinget. (Se forøvr. Art. By).

Kjødmeise, se Meise.

Kjøge, By i Kjøbenhavns Amt, paa Sjællands Østkyst, ved **Kjøgebugt**, har 3,120 Indb. og Havn. Den var allerede Kjøbstad i Midten af det 13de Aarh. Her stod 1807 et Slag mellem Englænderne og det danske Landværn. — I Kjøgebugt stod 1ste Juli 1677 et berømt Sjøslag, i hvilket Niels Juel seirede over den svenske Flaade, og 1710 et andet, i hvilket Ivar Huitfeldt reddede den danske Flaade og Byen ved at sprenge sig selv med sit Skib i Luften.

Kjøkkenmøddinger har de danske Arkæologer vedtaget at kalde de især ved Kysterne af Kattegat forekommende eiendommelige Ansamlinger af Muslingskaller, Ben o. lign., hvilke man tidligere antog for at være samlede og efterladte af Havet, men som nu almindelig erkjendes for at være Rester efter et i Danmark oprindelig boende Urfolks Maaltider. Dette Folk kjendte kun Ben- og Stenredskaber, hvilke i stort Antal findes i Kjøkkenmøddingerne. Paa den Tid, da disse dannedes, maa Danmarks Fauna og Flora have set betydelig anderledes ud end nu; thi foruden Levninger

af Dyr, som endnu findes i Danmark, forekommer i Kjøkkenmøddingerne ogsaa Ben af Uroxer, Bævere, Geirfugle o. lign., som nu forlængst er uddøde eller udryddede i Landet. Ved skarpsindige Kombinationer har man ogsaa kommet efter, at paa denne Tid Naaletræer maa have spillet samme Rolle i Danmarks Vegetation som Bøgen nu. Det eneste Husdyr, som har existeret i den Periode, da Kjøkkenmøddingerne blev til, er Hunden. Angaaende Tiden for denne Periode hersker der Uvished og delte Meninger (smlg. Art. Stenalder). — Kjøkkenmøddinger kjendes nu ogsaa fra mange andre Lande og tildels fra yngre Tider end Stenalderen.

Kjøl, i Træskibe den underste Samling af Tømmer, laskede og boltede sammen, danner Skibets Grundlag og bestemmer dets Længde. Ved Bygningen af et Skib lægges Kjølen først; paa dens Ender reises For- og Agterstevnen, og fra den udgaar til begge Sider Spanterne. I Jernskibe bestaar Kjølen dels af firkantede Jernbjelker, dels af sammenklinkede Plader af tykt Jern. — Kjølhale et Fartøi, er ved Taljer fra Mastetoppen at hive det over paa Siden, medens det ligger paa Vandet, saaledes at Kjølen kommer over Vandet. Dette sker for at efterse og reparere Bunden. — Kjølhaling kaldtes ogsaa en tidligere brugt barbarisk Straf for Matroser; den bestod i, at vedkommende med Vegter ved Benene fæstedes til et under Skibets Kjøl fra dets ene Side til den anden ført Toug og derpaa firedes ned fra Nokken af Storraaen, nedenom Kjølen, og haledes op igjen paa den modsatte Side. Denne Straf medførte som allerofteſt Døden.

Kjølberg Bro i Onsø Prestegjeld, Smaalenenes Amt, gaar over Kjølbergelven og er bekjendt ved den skarpe Træfning, som stod her den 14de August 1814 mellem et norsk og et svensk Troppekorps.

Kjølen har man, skjønt neppe rigtigt, kaldt det Høidedrag, langs efter hvilket Norges Grændse mod Sverige i en stor Udstrækning gaar. Se forøvr. Skandinaviske Halvø.

Kjølmark, se Smelderne.

Kjøn (Genus), Betegnelse for de to forskjellige Former, i hvilke de enkelte Individer af alle høiere Dyr og mange Planter forekommer. Ved Forskjellen mellem de to Kjøn, det mandlige og det kvindelige, bliver den kjønslige Forplantning mulig. Kun hos de lavere staaende Organismer er andre Forplantningsmaader fremherskende (se Forplantning). Af de to Kjøn bærer det kvindelige Spiren til den nye Organisme i sig, men kan i Regelen ikke udvikle den uden det mandlige Individs befrugtende Mellemkomst. — Forskjellen mellem Individerne af de to Kjøn viser sig i Regelen ei alene i de Organer, der staar i Forplantningens Tjeneste, men ogsaa ved andre fysiske og psykiske Særegenheder. Hos Mennesket og de fleste andre Pattedyr er det mandlige Individ sædvanlig større og stærkere bygget end det kvindelige, har et bredere Bryst, større Hjerne og mere kantede og haarde Former. Ogsaa hos de fleste Fugle er Hannen større, kraftigere og udstyret med en mere broget og straalende Fjerklædning end Hunnen, dog finder det modsatte Forhold Sted hos Rovfuglene og flere Vadefugle. Hos Padder og Fiske er i Regelen Hunnen størst, og det samme Forhold finder i endnu høiere Grad Sted hos mange Skaldyr. Hos en Del Insekter er Hannen forsynet med Vinger, medens Hunnen har Larveform. — Hvad den aandelige Forskjel mellem Mennesker af forskjelligt Kjøn angaar vil man i Regelen finde denne mere fremtrædende i Følelseslivet end i det intellektuelle. Gjennemgaaende Karaktérfeil fremtræder hos Manden mere som Vrede og Heftighed, hos Kvinden mere som List og Mistænksomhed. Sindssygdomme ytrer sig i Regelen hos Kvinden oftere som Melankoli, hos Manden som Raseri. Ogsaa legemlige Sygdomme optræder ofte forskjellig hos de to Kjøn, idet Manden er mere disponeret til akute, Kvinden mere til kroniske Sygdomme. — I grammatisk Henseende betegner Kjøn eller Genus visse Kategorier, under hvilke hos de fleste Sprog Substantiverne og derhos ogsaa Adjektiverne og Pronomenerne henføres. Udgangspunktet for en saadan Inddeling er taget i Kjønsforskjellen hos de organiske Væsener, og hos mange Sprog, f. Ex. de semitiske, gives der i Overensstemmelse med det fysiske Forhold i Naturen kun to Kjøn, Hankjøn (Genus masculinum) og Hunkjøn (Genus femininum). Men i de indoeuropæiske Sprog har oprindelig en Deling i tre Kjøn fundet Sted, idet foruden de to nævnte ogsaa et Intetkjøn (Genus neutrum) er blevet opstillet; dette Forhold, som ogsaa fandt Sted i Latin og Græsk, er endnu fremherskende i Tysk, Hollandsk og, hvad Pronomenerne angaar, i Engelsk, som forresten næsten ingen Kjønsforskjel længer iagttager, endvidere i de slaviske Sprog samt i Norsk og Svensk; de moderne romanske Sprog har mistet sit Neutrum og adskiller kun Maskulinum og Femininum; ligeledes Lithauisk og Lettisk. Det danske og dansk-norske Skriftsprog har slaaet Maskulinum og Femininum sammen til et Fælleskjøn (Genus commune), der stilles ligeoverfor Neutrum; til det samme er der Tendenser i Svensk. De allerfleste Sprog, deriblandt flere temmelig vel udviklede, som f. Ex. de tyrkiske og finske Mundarter, savner al Kjønsforskjel.

Kjønrøg, et sort Støv, der udvindes ved at forbrænde Harpix, Træ eller andre Substanser under utilstrækkelig Tilgang af Luft, og lede Røgen ind i et Lærredstelt, hvor den afsætter sig paa Lærredet. Den bruges til sort Farve.

Kjønsorganer betegner hos de høiere Dyr, hos hvilke sexuel Forplantning finder Sted, de Organer, som staar i denne Forplantnings Tjeneste. Hos de fleste Planter og hos enkelte Dyr er baade mandlige og kvindelige Organer forenede hos samme Individ, medens de hos de høiere Dyr og hos en Del Planter er adskilte (se Hermafroditisme). Den vigtigste Del af de mandlige Kjønsorganer hos Dyrene er Testiklerne, to Kjertler, der tilbereder en Vædske, Sæden, som er det befrugtende Stof; hos Kvinden er Æggestokkene (Ovarierne) de vigtigste Kjønsorganer; i dem frembringes Æggene, der er Grundlaget for Fosteret. — Hos Blomsterplanterne spiller Støvdragernes Blomsterstøv samme Rolle som Sæden hos Dyrene, medens de til Æggene svarende Frøknopper er indsluttede i Frugtknuden, hvorhen Blomsterstøvets fine Celler naar gjennem Griffelens mikroskopiske Rør.

Kjöprülü, By i det tyrkiske Vilajet Monastir, ved Floden Vardar, med 20,000 Indb.

Kjørvel (Anthriscus), Slægt af Skjærmplanternes Familie, har kun Smaasvøb samt linie-

formede, aflange Frugter, der ender i et kort Næb. Havekjørvel (A. Cerefolium) er en haaret Plante, hvis Smaasvøb dannes af 2—3 lancetformede Smaablade; den dyrkes almindelig som Kjøkkenplante. — Vild Kjørvel, d. s. s. Hundekjeks, s. d.

Kladno, By i Bøhmen, vel 3 Mil nordvest for Prag, med 11,000 Indb. og betydelige Jern- og Stenkulgruber.

Klage benyttes som juridisk Udtryk i flere forskjellige Betydninger. 1) I den juridiske Literatur findes det oftere, med en fra den tyske Retsvidenskab hentet Betegning, som ensbetydende med Romerrettens actio, eller om Søgsmaalet eller Sagsøgelsen i sin Almindelighed; i denne Forstand betegnes ogsaa Sagsøgeren som Klager og Sagvolderen som Indklagede. 2) Mere specielt bruges det om det første Trin af Søgsmaalet, d. e. om Indklage for Forligelseskommissionen; Forligsklagen, hvorom Reglerne findes i Lov angaaende Forligelsesvæsenet af 20de Juli 1824 §§ 39—49, forkyndes som Regel med 3 Dages Varsel i By og 6 Dages Varsel paa Landet. 3) Saafremt der ved en Doms Paaanke til høiere Ret klages over Rettens Fornegtelse, maa Dommeren i Underinstansen stevnes til at stande til Rette. 4) Ved mange Forbrydelser kan det Offentlige først drage Forbryderen til Ansvar, naar der fremkommer Klage fra den Fornærmedes Side; saadanne Forbrydelser, der betegnes som privat-offentlige, er opregnede i Straffelovens 27de Kapitel § 3. 5) Endelig benyttes Udtrykket om Forestillinger til overordnede Autoriteter i Anledning af Forurettelser, som nogen mener at have været Gjenstand for, særlig fra offentlige Funktionærers Side. I lignende Betydning taler man ogsaa om Klage til Overligningskommissionen over for høi lignet Skat.

Klagenfurt, Hovedstad i det østerrigske Hertugdømme Kärnthen, med 16,000 Indb., er Sæde for Fyrstbiskopen af Gurk og har betydelig Handel, især Transithandel.

Klampenborg, Vandkur- og Badeanstalt paa Sjælland, 1¼ Mil nord for Kjøbenhavn, anlagt 1845.

Klang kalder man en noget vedholdende, helst behagelig Lyd med et bestemt og klart Præg, f. Ex. af en Klokke. — Klangfarve, en Tones eiendommelige Karaktér, der for en væsentlig Del beror paa det tonende Legemes Struktur. — Klangfigurer, et System af eiendommelige Figurer, som fremkommer, naar en Plade af Glas, Messing ell. lign. bestrøes med tør Sand, understøttes eller fastholdes paa ét eller flere Punkter og derpaa stryges i Randen med en Violinbue. Naar en Skive stryges saaledes, kommer nemlig dens enkelte Dele i Svingning op og ned, hvorved Skiven deler sig i Afsnit, som samtidig svinger i modsat Retning. De Punkter, som ligger paa Grændsen mellem to saadanne Afsnit, forbliver rolige under Svingningen, og det er paa disse saakaldte Svingningsknuder, at Sandet ved det ovenfor omtalte Experiment samler sig, hvorved Figurerne fremkommer. De er stedse regelmæssige, hvis Pladen har en symmetrisk Form, og deres Sammensætning er forskjellig efter den Tones Høide, som frembringes ved Strøget; den dybeste Tone giver de færreste, altsaa ogsaa største Figurer, den høieste de mindste, talrigste og mest sammensatte. Klangfigurerne blev først iagttagne af Chladni (s. d.) 1787. — Klangkjøn, se Tonekjøn.

Klanner (Dermestes), smaa til de Køllehornedes Familie hørende Biller, anretter stor Skade i Oplag, Spiskammere o. lign. Enkelte af dem angriber Pelsverk, andre Kjød, Ost og andre Madvarer.

Klapka, Georg, Fører i den ungarske Revolutionskrig, f. 1820, indtraadte 1838 som Kadet i et østerrigsk Artilleriregiment, lagde sig ivrig efter Krigsvidenskaberne og blev 1842 Underløitnant i den ungarske Livgarde. 1847 blev han Løitnant i det 12te Grændseregiment, men tog 1848 Afsked for at gaa i udenlandsk Militærtjeneste. Da Martsbevægelsen i Ungarn s. A. begyndte, gik han i den nydannede ungarske Regjerings Tjeneste og blev snart Kaptein ved den 6te Honvedbataljon. Efter at være bleven Major sendtes han til Komorn og derfra til Presburg for at lede Befæstningsarbeiderne, hvorefter han gik som Generalstabschef til Kiss's Armékorps i Banatet, hvor han opgjorde Plan til flere heldige Angreb paa Fiendens Stilling. Ogsaa den ungarske Hovedarmés Operationsplan i Begyndelsen af 1849 skyldtes Klapka og ledede til et særdeles heldigt Resultat. Som Meszáros's Eftermand i Kommandoen over et Hærkorps udmærkede han sig ved Kápolna, hvorefter han som Chef for første Korps deltog i Aprilfelttoget s. A. Slaget ved Zaszagh afgjorde han til Ungarernes Fordel og blev af Kossuth paa Slagmarken udnævnt til General. Ogsaa ved Nagysárló og Komorn udmærkede han sig, hvorefter han overgav sin Kommando til Nagy Sandor og foreløbig overtog Krigsministeriet. Da Görgei afløste ham i denne Post, blev han Kommandant i Komorn, som han forsvarede med Tapperhed og Held, og hvorfra han gjorde flere Udfald, hvorved han ødelagde en stor Del af den østerrigske Beleiringshær. Efter Görgeis Kapitulation maatte han indeslutte sig i Komorn og endelig kapitulere, men paa gunstige Betingelser. Derpaa reiste han udenlands og fik 1854 Borgerret i Genf. 1866 gik han i preussisk Tjeneste, blev Generalmajor og organiserede en ungarsk Legion, som dog ikke kom til at deltage i Kampen. Under Fredsunderhandlingerne fik han Amnesti og blev s. A. indvalgt i den ungarske Rigsdag, til hvis mere fremragende Medlemmer han siden har hørt.

Klapmyds, se Blæresæl.

Klapperslange (Crotalus), en amerikansk Slangeslægt, der tæller faa, meget giftige Arter. De udmærker sig ved, at der ved hver Hudskiftning bliver en Ring af Huden tilbage paa Halen; disse Ringe antager en haard, hornagtig Beskaffenhed, og naar de ved Slangens Bevægelser slaaes mod hverandre, fremkommer en klaprende eller raslende Lyd. — Den nordamerikanske Klapperslange (C. durissus) bliver 3—6 Fod lang og er brun med sorte og hvide Tegninger paa Ryggen. Den er meget frugtbar og endnu udbredt over en stor Del af Nordamerika, men udryddes mere og mere. Den er doven og langsom og bider kun, naar den tirres, i hvilket Tilfælde den ogsaa udbreder en ubehagelig Lugt. — Den sydamerikanske Klapperslange (C. horridus) er af samme Størrelse som den foregaaende og graabrun med mørkebrune, hvidrandede Pletter paa Ryggen.

Klaproth, Martin Heinrich, tysk Kemiker, f. 1743, d. 1817, var først Apotheker i Berlin, senere Medlem af Videnskabsakademiet og Lærer i Kemi ved Feltartillerikorpset og endelig Overmedicinal- og Sanitetsraad samt Professor i Kemi ved Berlins Universitet. Han opdagede bl. a. Zirkon, Cerium og Uran og gjorde sig bekjendt ved en Række omhyggelige Mineralanalyser. Hans Hovedverk er „Bidrag til den kemiske Kundskab om Minerallegemerne" (6 Bd., 1795—1815). — Hans Søn Heinrich Julius Klaproth, f. 1783, d. 1835, studerede allerede i sin Ungdom asiatiske Sprog, navnlig Kinesisk, og blev Adjunkt ved Akademiet for asiatiske Sprog i Petersburg. 1805 ledsagede han Grev Golovkin, der var bestemt til at gaa som Gesandt til Kina, men maatte vende om ved Grændsen; efter Tilbagekomsten fik han af Akademiet i Petersburg det Hverv i Kaukasus at fortsætte sine Forskninger over Asiens Stamfolk. 1812 tog han Afsked fra den russiske Statstjeneste, gik til Italien og 1815 til Paris, hvor han 1816 blev Professor i asiatiske Sprog. Han skrev „Reise i Kaukasus og Georgien i Aarene 1807 og 1808", „Geografisk-historisk Beskrivelse af det østlige Kaukasus", „Beskrivelse over de russiske Provinser mellem det Kaspiske og det Sorte Hav", „Fortegnelse over de kinesiske og mandsjuiske Bøger og Manuskripter i det kgl. Bibliothek i Berlin", „Asia polyglotta" m. fl. Verker.

Klarelven, udspringer af Fæmundsjøen i Norge og løber under Navn af Trysilelven $17^1/_3$ Mil mod Sydost til Rigsgrændsen, hvor den gaar ind i Vermland og antager Navnet Klarelven. Den vedbliver at løbe i sydøstlig Retning, tilsidst mere mod Syd og under stærke Krumninger, indtil den ved Karlstad i to Grene falder i Venern. Dens samlede Længde er ca. 75 Mil; den optager en hel Del mindre Bielve og danner talrige Fosser.

Klarinet, et af Træ, sædvanlig Buxbom eller Ibenholt, forfærdiget Blæseinstrument, der udmærker sig ved en blød, men tillige fyldig og rund Toneklang. Det bestaar af et med Huller og Klapper forsynet Rør, i hvis øverste Del (Mundstykket) er anbragt et tyndt Rørblad, der giver Tonen sin eiendommelige Klang, medens den nederste Del udvider sig til en saakaldet Lydtragt eller Bæger. Da de fra Instrumentets Grundtone fjernere liggende Tonearter er vanskelige at behandle, bruger man Klarinetter af forskjellig Tonehøide. De i Orkestre sædvanlig brugte er: A-, B- og C-Klarinet, men man har ogsaa D-, Es-, F- og (høi) a-Klarinet, hvilke dog, paa Grund af den med Høiden tiltagende Skarphed i Tonen, finder sin meste Anvendelse i Militærmusiken. Med Hensyn til Omfang, Fylde og Lethed i Behandlingen ved Foredragsnuancer er Klarinetten et af de fuldkomneste Blæseinstrumenter. — Bas-Klarinet eller Bassethorn, en Afart af Klarinet, hvis Rør er længer og af den Grund bøiet i en stump Vinkel for at lette Behandlingen. — Klarinetten blev opfunden ca. 1690 af Denner i Nürnberg. Senere er den undergaaet mange Forbedringer, men har beholdt sin oprindelige Form.

Klase, se Blomsterstand (under Art. Blomst).

Klassifikation, Inddeling i Klasser.

Klassisk kommer af det latinske classici, der var Benævnelse paa de Borgere i Rom, som hørte til den første og indflydelsesrigeste af de 5 Klasser, i hvilke Servius Tullius delte det romerske Folk. Hos Gellius (2det Aarh. e. Kr.) findes Udtrykket brugt om Forfattere af første Rang, der kunde ansees for mønstergyldige i sit Slags, og denne Betydning har Ordene Klassiker og klassisk senere beholdt, dog saaledes, at man i videre Forstand ved Klassikere forstaar enhver Literaturs Mønsterforfattere, i snevrere Forstand derimod blot den græske og den latinske Literaturs største Navne. Af Ordets Opfatning i den sidstnævnte Forstand kommer Brugen af Udtrykket klassisk ensbetydende med antik. — Klassisk Dannelse kaldes den Dannelse, der hviler paa Studiet af Grækenlands og Roms Sprog, Literatur og Historie.

Klattau, bøhm. Klatovy, By i Bøhmen, ved Foden af Bøhmerwald, med 8,000 Indb., var tidligere en betydelig og velstaaende By, men blev ødelagt i Trediveaarskrigen og har senere ikke kunnet hæve sig til sin gamle Høide.

Klausen, Henrik Kristen Johan, norsk Skuespiller, f. i Kopervik 1844, kom i sin Barndom til Bergen, hvor han, da to af hans Tanter (Frøken Parelius og Frøken Sullestad, senere Fru Krohn) var ansatte ved det af Ole Bull oprettede Theater, havde hyppig Leilighed til at færdes mellem Kulisserne. Allerede da synes hans Tilbøielighed for Scenen at være bleven vakt. Hans Foresatte ønskede imidlertid, at han skulde lære et Haandverk eller uddanne sig som Handelsmand, men han følte ingen Lyst dertil. I en Alder af 14 Aar blev han ved en Beneficeforestilling anmodet om at optræde som Søren i „Capriciosa", og denne hans første Debut indbragte ham Bifald saavel fra Sagkyndiges som fra Publikums Side. 1860 kom han til Trondhjem, hvor han under Stiftsdirektør Bøghs Veiledning uddannede sig for Scenen, indtil han 1863 paa Opfordring af sin Onkel Skuespiller Krohn modtog Engagement ved det norske Theater i Kristiania. Da dette Theaters Personale strax efter smeltedes sammen med Kristiania Theaters, foretog Klausen en Reise til Paris, hvor han benyttede Tiden til Studier af Skuespilkunsten ved de franske Theatre. 1864 tog han Ansættelse ved det da oprettede Folketheater i Kristiania og 1870 ved Bjørnsons Theater i Møllergaden, hvorfra han 1872 gik over til Kristiania Theater, i hvis Tjeneste han siden har været, og til hvis dygtigste og mest anvendte Kræfter han hører. 1875 gav han med Bifald nogle Gjesteroller ved det kongelige Theater i Stockholm. — Klausen besidder en alsidig Begavelse som Kunstner, og hans Spil er naturligt og sandt. Da Ibsens „Per Gynt" 1876 blev antagen til Opførelse paa Kristiania Theater, betroedes Titelrollen til Klausen, som paa en mesterlig Maade har forstaaet at gjengive Stykkets drømmende og egoistiske Helt. Af hans andre Glansroller kan nævnes: Gerard i „Gamle Minder", Iversen i „Abekatten", Professoren i „Ultimo", Keiser Kaligula i „Fægteren fra Ravenna", Ludvig den ellevte i „Gringoire", Lundestad i „De Unges Forbund", Klokker Link i „Ja", Shylock i „Kjøbmanden i Venedig", Bisp Nikolas i „Kongsemnerne" og Harpagon i „Den Gjerrige".

Klausenburg, ung. Kolozsvár, By i den østerrigske Provins Transsylvanien, ved Floden Lille Szamos, med 27,000 Indb., et Universitet og liv-

lig Handel og Industri. I Nærheden er rige Saltbergverker.

Klausul, Bibestemmelse i en Kontrakt eller et andet retsligt Dokument.

Klaver, se Pianoforte.

Klaviatur (Tastatur), Rækken af Taster eller Tangenter paa Orgeler, Pianoforter og lignende Instrumenter. Paa Orgelet kaldes den Klaviatur, som spilles med Hænderne, Manual, den, hvis Taster nedtrykkes med Fødderne, Pedal.

Klazomenæ, en af de tolv ioniske Byer paa Vestkysten af Lilleasien, i Vest for Smyrna, heder nu Burla.

Kleanthes, græsk stoisk Filosof i det 3die Aarh. f. Kr., var fra Lilleasien og maatte i den første Tid af sit Ophold i Athen ernære sig som Daglønner. Han blev Discipel af Zenon, hvis Efterfølger han ogsaa blev; senere kom han i Strid med sin berømte Discipel Chrysippos og skal tilsidst frivillig have sultet sig ihjel. Afvigende fra de øvrige Stoikere ansaa han Solen for det herskende Verdensprincip. Han forfattede flere Skrifter, af hvilke kun en i Hexametre skreven Hymne til Zeus er fuldstændig opbevaret til Nutiden; den udmærker sig ved en Rigdom paa ædle og høie Tanker.

Kleber, Jean Baptiste, fransk General, f. 1753, d. 1800, lagde sig først i Paris efter Bygningskunsten, men indtraadte senere ved Militærskolen i München og blev derpaa af den østerrigske General Kaunitz ansat som Løitnant i hans Infanteriregiment. 1783 tog han Afsked fra denne Stilling, da han ikke havde Udsigt til Avancement, og vendte tilbage til sit Fædreland, Elsas, hvor han blev Bygningsinspektør i Belfort. 1792 indtraadte han som Frivillig i en Bataljon fra Øverrhin, blev snart efter Generaladjutant og udmærkede sig ved Forsvaret af Mainz. Derpaa kjæmpede han som Brigadegeneral i Vendée, hvor han efter Slaget ved Cholet blev Divisionsgeneral, men bortkaldtes fra denne Virkeplads paa Grund af sin frimodige Opposition mod de grusomme Anordninger for Krigsførelsen og blev i Stedet Chef for en Division af Nordarméen under Jourdan. Som saadan deltog han i Slaget ved Fleurus 1794, erobrede derpaa Mastricht og ledede indtil September 1795 Mainz's Beleiring. Senere førte han 1795—96 Jourdans venstre Fløi. Paa Grund af Stridigheder med Direktoriet forlod han Arméen, men bevægedes 1798 af Bonaparte til at være med paa Toget til Ægypten, hvor han ved Alexandrias Indtagelse blev farlig saaret i Hovedet. Efter sin Helbredelse fulgte han Bonaparte til Syrien, indtog Jaffa og Gaza, seirede ved Tabor og fik ved Bonapartes Afreise 1799 Overbefalingen. Da der ei var Udsigt til at kunne hævde Besiddelsen af Ægypten, sluttede han i Begyndelsen af 1800 en Kapitulation med den engelske Kommodore Sidney Smith, ifølge hvilken Franskmændene skulde faa frit Tilbagetog med Vaaben og Bagage. Den engelske Øverstbefalende, Admiral Keith, vilde imidlertid ikke anerkjende denne Overenskomst, og den forvovne Kleber besluttede da at underkaste sig Ægypten paany; med ringe Kræfter slog og adsplittede han 20de Marts den hele tyrkiske Hær ved Heliopolis, undertvang det oprørske Kairo og var inden kort Tid Herre over hele Ægypten. Men allerede 14de Juni s. A. blev han myrdet af en fanatisk Tyrk i Kairo.

Klebersten (ogsaa kaldet Vegsten, Grydesten), er en Bergart, som bestaar af Talk og Chlorit eller overveiende af et af disse Mineralier. Den forekommer paa mange Steder i Norge og lader sig med Lethed tilskjære i forskjellige Former. Da den er ildfast, benyttes den tildels til Gryder og Kakkelovne; ogsaa som Bygningssten er den fortræffelig, da den baade let lader sig tilhugge og tillige godt modstaar Veirets Indvirkning.

Klefter, Røvere, kaldtes de Skarer af bevæbnede Grækere, som efterat det græske Keiserdømme var indtaget af Tyrkerne vedligeholdt sin Uafhængighed i de afsidesliggende Bjergegne og førte en stadig Hevnkrig mod Muselmændene. De holdt Fædrelandskjærligheden ilive hos sine Landsmænd, og til dem tog alle de sin Tilflugt, som lagde sig ud med de tyrkiske Myndigheder. En Del af disse Friskarer sluttede senere Overenskomst med de tyrkiske Pasjaer om at holde Orden i sine Distrikter mod at faa Levnetsmidler og en bestemt Løn; de kaldtes Armatoler, og de mest bekjendte af dem var de i Agrafas Bjergegne. I Frihedskrigen fra 1821 dannede disse Skarer et Grundlag for Hetæriets Tropper, og af deres Midte fremgik de tapre, men egenraadige Førere Kolokotronis og Odysseus.

Klein, Bernhard, tysk Komponist, f. 1794, d. 1832, studerede fra 1812 i Paris under Cherubini og ledede efter sin Tilbagekomst til sin Fødeby Köln de musikalske Opførelser i Domkirken derstedes samt det dermed forbundne Musikinstitut. 1819 gik han til Berlin, hvor han modtog Ansættelse som Lærer i Harmonilære og Kontrapunkt ved Institutet for Kirkemusik og snart efter blev Musikdirektør og Sanglærer ved Universitetet. Af hans Verker, som med en ædel musikalsk Opfatning forbinder et sjeldent Herredømme over de musikalske Former, kan nævnes Operaen „Dido", Oratorierne „Hiob", „Jefta" og „David", en Del Kirkemusik samt flere Pianosonater og Sange.

Klein, Christian Sophus, dansk Politiker og Statsmand, f. 1824, blev Overretsassessor i Viborg 1854 og i Kjøbenhavn 1857, var 1862—72 Formand i Sjø- og Handelsretten og blev 1877 Høiesteretsassessor. Han har siden 1858 med faa Afbrydelser været Folkethingsmand og en af det nationalliberale Partis Ledere; 1872—75 var han Justitsminister og blev 1874 den første Minister for Island. Han har havt vigtig Andel i Udarbeidelsen af Stempletpapirsloven, været Medlem af Kommissionerne for en ny Straffelov, Proces- og Handelslov samt af den skandinaviske Vexellovkommission.

Klein, Johann Adam, tysk Maler og Raderer, f. 1792, d. 1875, var Elev af Kobberstikkeren Ambrosius Gabler og uddannede sig derpaa paa egen Haand i Wien og paa Reiser i Steiermark, Ungarn og Donaulandene. Senere lagde han sig i Nürnberg efter Oliemaleriet. 1816—19 levede han igjen i Wien, besøgte derpaa Italien og opholdt sig 1822—39 i Nürnberg og derpaa til sin Død i München. Han udmærkede sig navnlig som Fremstiller af Dyr, især Heste, og var betydeligere som Tegner og Raderer end som Maler.

Kleist, Ewald Christian von, tysk Digter, f. 1715, d. 1759, studerede i Königsberg Filosofi, Mathematik og Retsvidenskab, reiste derpaa til

Danmark og indtraadte som Officér i den danske Armé, men reklameredes 1740 af Fredrik den anden og blev Løitnant ved Prins Henriks Regiment i Potsdam. Her lærte han at kjende Gleim, som opmuntrede ham til at forsøge sig som Digter. Efter at have udmærket sig i den første schlesiske Krig blev han Kaptein og 1757 Major; 1759 blev han dødelig saaret i Slaget ved Kunersdorf og døde nogle Dage efter. Hans Digt „Vaaren“ (1749), der oprindelig blot blev trykt som Manuskript for hans Bekjendte, gjorde stor Lykke og blev gjentagne Gange oplagt; det er rigt paa simple, men poetiske og tiltrækkende Naturskildringer. Desuden skrev han flere Sange, Elegier, Oder og Idyller samt et Epos „Cissides og Paches“. Hans Verker blev udgivne 1760 af Rammler.

Kleist, Heinrich Bernt Wilhelm von, tysk Digter, f. 1777, d. 1811, indtraadte i den preussiske Armé og var med paa Felttoget ved Rhinen 1795, men tog derpaa Afsked fra Militærtjenesten og studerede i Frankfurt an der Oder Filosofi og Mathematik. 1800 havde han en Tid Ansættelse i Finansdepartementet i Berlin. Efter derpaa at have opholdt sig paa forskjellige Steder blev han 1804 ansat ved Domænekammeret i Königsberg, men opgav denne Stilling 1806 for at ofre sig udelukkende for Poesien, som han allerede tidligere havde dyrket. Paa Reisen fra Königsberg til Dresden 1807 blev han fangen af Franskmændene og som Krigsfange bragt til Paris, hvorfra han først efter flere Maaneders Forløb kom bort; han begav sig nu til Dresden, hvor han sammen med Adam Müller begyndte at udgive Bladet „Föbus“. Senere gik han til Berlin, hvor han lærte at kjende en Dame, Fru Henriette Vogel, til hvem han traadte i et inderligt Venskabsforhold, der var grundet paa Sympathi i begges sværmerske og tunge Sindsstemning samt paa deres fælles Lidenskab for Musik. Hun krævede og erholdt det Løfte af Kleist, at han skulde vise hende en Tjeneste, naar hun forlangte det; kort efter forlangte hun, at han skulde dræbe hende, og han, som befandt sig i de mest trykkende Forhold og desuden fortvivlede om sit Fædrelands Fremtid, for hvilken han havde næret sværmeriske Forhaabninger, lod sig overtale til at skyde baade sin Veninde og sig selv. Hans poetiske Begavelse var rig, men paavirkedes uheldig af hans Hang til Grublerier og Tungsind; han var helt igjennem Romantiker, men besad en større Evne til plastisk og levende poetisk Fremstilling end de fleste af den romantiske Skoles Digtere. De mest fremragende af hans Verker er Lystspillet „Det sønderbrudte Krus“, Dramaerne „Käthchen af Heilbronn“, „Hermansslaget“ og „Prinsen af Homburg“ samt flere Fortællinger, blandt hvilke den bedste er „Michael Kolhaas“; mindre betydelig var han som Lyriker. Hans Skrifter er udgivne samlede af Tieck (3 Bd., 1826) og ofte senere.

Klemens, Navn paa 17 Paver, af hvilke dog tre som tilhørende den skismatiske Kirke ikke regnes med blandt Paverne. Klemens den første, Romanus, en af de apostoliske Fædre, var efter Sagnet den første eller tredie Biskop i Rom og en Discipel af Apostelen Peter samt Paulus's Ven og Medarbeider. Ifølge en senere Beretning skal han have lidt Martyrdøden Aar 102. Han roses som en dygtig og uforfærdet Kirkens Styrer, der skal have forfattet flere Skrifter, af hvilke et Brev til Korinthierne bevislig er ægte. — Klemens den anden (1046—47), var tidligere Biskop i Bamberg og blev af Synoden i Sutri ved Keiser Henrik den tredies Anbefaling valgt til Pave. — Klemens den tredie, Erkebiskop af Ravenna, blev 1080 indsat som Gregor den syvendes Modpave af Keiser Henrik den fjerde. Han beholdt sin Stilling som saadan under Paverne Viktor den tredie og Urban den anden og døde 1100. — Den egentlige Klemens den tredie (1187—91), erhvervede det verdslige Herredømme over Rom og bevægede Fredrik Barbarossa, Filip August og Rikard Løvehjerte til at foretage et Korstog. — Klemens den fjerde (1265—68) var en ivrig Modstander af Hohenstauferne; for at knække deres Magt skjænkede han Neapel til Karl af Anjou. — Klemens den femte (1305—14), Franskmand af Fødsel, tidligere Erkebiskop af Bordeaux, blev ved Filip den smukkes Understøttelse valgt til Pave af Hensyn til sit Venskab for Frankrige. Han flyttede paa Grund af Borgerkrigene til Avignon, hvor Paverne siden residerede i 70 Aar. For at føie Filip lod han paa Konciliet i Vienne 1311 Tempelherreordenen ophæve. — Klemens den sjette (1342—52) var den sidste Pave, som forsøgte Banstraalen mod den tyske Keiser, idet han anvendte den mod Ludvig af Baiern og udraabte Karl af Bøhmen (Karl den fjerde) til hans Modkeiser. — Klemens den syvende (1523—34), virkede for Italiens Selvstændighed og modarbeidede Keiser Karl den femtes Indflydelse, ligesom han paa Konventet i Regensburg fik flere sydtyske Stater til at forene sig mod Reformationen. Hans Stridigheder med Keiseren førte til, at denne med en Hær 1527 stormede og plyndrede Rom og fangede Paven, der maatte løskjøbe sig for en betydelig Sum. — Klemens den ottende (1592—1605), f. 1536, var først Advokat og udnævntes 1585 til Kardinal. Han erhvervede Ferrara for Kirkestaten, og søgte at mægle mellem Dominikanerne og Jesuiterne i Striden om Forholdet mellem Guds Naade og Synderes Omvendelse. Ligeoverfor Protestanterne viste han sig tolerant. — Klemens den niende (1667—69), stansede Forfølgelserne mod Jansenisterne (s. d.) ved den saakaldte Klementinske Fred, men forbød dog den af dem besørgede Bibeloversættelse. — Klemens den tiende (1670—76) var en kraftløs og uduelig Pave. — Klemens den ellevte (1700—21) fordømte 1713 Quesnels Udgave af det Nye Testamente og forlængede derved de jansenistiske Stridigheder. — Klemens den tolvte (1730—40) stræbte at omvende Grækerne til den romersk-katholske Tro og grundede i dette Øiemed et Seminarium paa Korsika. — Klemens den trettende (1758—69) søgte forgjeves at tage Jesuiternes Parti ligeoverfor Frankrige, Spanien og Portugal, hvor de havde gjort sig forhadte baade af Regjeringen og Folket. — Klemens den fjortende (1769—74), f. 1705, hed Giovanni Antonia Lorenzo Ganganelli og var Søn af en italiensk Læge. I en Alder af 18 Aar indtraadte han i en Munkeorden, studerede Theologi og Filosofi, blev 1759 Kardinal og senere pavelig Statssekretær. Han modarbeidede kraftig Jesuiternes Anmasselser og udmærkede sig efter sin Ophøielse paa Pavestolen ved Mildhed,

Frisind og Statsklogskab. Han gjennemførte flere Reformer i Kirkens Styrelse, forsonede sig med de katholske Fyrster og viste megen Iver i at lindre de Fattiges Nød. Efter lange Underhandlinger undertegnede han 1773 den berømte Bulle „Dominus ac redemtor noster“, hvorved Jesuiterordenen „af Hensyn til Kirkens Fred for alle Tider“ erklæredes ophævet. Nogle har antaget, at hans kort derpaa indtrufne Død var en Følge af Forgiftning, anstiftet af Jesuiterne, men dette er ikke bevist.

Klemm, Friedrich Gustav, tysk Kulturhistoriker, f. 1802, d. 1867, studerede Historie i Leipzig og udgav 1827 sit første literære Værk, „Attila efter Historien, Sagnet og Legenden“, hvorpaa fulgte „Baierns Historie“ (1828). 1830 begyndte han at redigere et Blad i Nürnberg, blev derpaa 1831 Sekretær ved det kongelige Bibliothek i Dresden, 1834 Bibliothekar og 1852 Hofraad og Overbibliothekar. 1863 tog han Afsked paa Grund af en Dienstygdom. Han har foruden de nævnte Skrifter udgivet „Haandbog i den germaniske Oldkyndighed“ (1835), „Italica“, en Reisebeskrivelse (1839), „Menneskehedens almindelige Kulturhistorie“ (1—10 Bd., 1843—52), „Almindelig Kulturvidenskab“ (1—2 Bd., 1854—55), „Kvinderne“ (6 Bd., 1854—58), m. fl.

Klemming, Gustav Edvard, svensk Historiker og Sprogforsker, f. 1823, blev 1841 Student i Upsala og ansattes 1847 ved det kgl. Bibliothek i Stockholm, hvor han 1859 blev Vicebibliothekar og 1865 Bibliothekar. Han har siden Oprettelsen af det svenske Oldskriftselskab været en af dettes mest fremragende og virksomste Medlemmer og har i Selskabets Skrifter offentliggjort „Svenska medeltidens bibelarbeten“, „Skråordningar“, „Heliga Birgittas uppenbarelser“, „Svenska medeltidens rimkrønikor“ osv. Han har ogsaa besørget i Trykken flere vigtige Kildeskrifter for Sveriges Historie samt indlagt sig Fortjeneste ved bibliografiske og literaturhistoriske Forskninger; særlig skal det nævnes, at han ved sine Undersøgelser angaaende Emanuel Swedenborg har bidraget meget til at stille denne mærkelige Personlighed i et klarere Lys.

Klenze, Leo von, berømt tysk Arkitekt, f. 1784, d. 1864, uddannede sig i Berlin og Paris og blev efter at have gjort en Reise til Italien 1808 Hofarkitekt hos Kong Jerôme af Vestfalen. Senere gik han til Wien og kaldtes 1815 til München som Hofarkitekt. Her byggede han først den ædle og storslagne Glyptothekbygning, derpaa Hertugen af Leuchtenbergs Palads, den kgl. Rideskole og en Mængde Privatbygninger. Efter Kong Ludwigs Regjeringstiltrædelse fik Klenze et rigt Felt for sin Virksomhed i de af denne Konge opførte talrige Pragtbygninger. 1826—36 blev Pinakotheket bygget, derpaa „Königsbau“ og Allehelgenskirken. Efter at have reist den til Minde om de i Frihedskrigen faldne Baiere 1833 opførte Obelisk af Trofæer gik Klenze n. A. til Athen for at være behjelpelig ved Udkastet til en Reguleringsplan for Byen og Bestemmelsen af det nye Slots Beliggenhed. Efter sin Hjemkomst fuldførte han den 1830 paabegyndte „Valhalla“ ved München, byggede derpaa „Ruhmeshalle“ og fuldendte den af Gärtner paabegyndte „Befreiungshalle“ ved Kelheim samt opførte Münchens nye Posthus. 1836 bereiste han England, Frankrige og Nederlandene for at studere Kanal- og Jernbanebygninger. 1839 kaldtes han til Petersburg, hvor han forestod den indre Anordning og Indredning af Isakskirken samt paabegyndte Opførelsen af Eremitagen med Lokaler for Keiserens store Kunstsamlinger. Hans sidste Verk var Propylæerne paa Königsplatz i München. — Til alle sine Verker tog Klenze i Regelen græske og italienske Bygninger til Mønstre. Den indre Anordning af dem er ikke altid den heldigste, men de gjør for det meste et ædelt og imposant Indtryk. Han var ogsaa en talentfuld Maler og skrev adskilligt af Interesse, saaledes „Den olympiske Jupiters Tempel i Agrigent“ (1827) og „Aforistiske Bemærkninger, samlede paa en Reise til Grækenland“ (1838), i hvilket sidste Arbeide han paa en Maade fremsatte sin kunstneriske Troesbekjendelse.

Kleobis og Biton, efter et græsk Sagn Sønner af Kydippe, Heres Prestinde i Argos, trak ved en Fest, da de dertil bestemte Oxer ikke ankom i rette Tid, Moderens Vogn til Templet, en Strækning af 45 Stadier. Moderen bad Gudinden belønne dem for denne Handling, og hun lod efter Ofringen begge sovne ind uden mere at vaagne.

Kleomenes, Navn paa flere Konger i Sparta. — Kleomenes den første, Demaratos's Medkonge, kom til Magten ca. 520 f. Kr. 510 førte han en spartansk Hær til Attika for at gjenindsætte Alkmæoniderne i Herredømmet i Athen, men fordrev deres Hovedmand Kleisthenes, som sluttede sig til Folkepartiet, og begunstigede Aristokraternes Fører Isagoras. 508 maatte han paa Grund af en Opstand forlade Attika; to Aar efter samlede han en ny Hær for at angribe dette Landskab, men kunde intet udrette, da hans Bundsforvandte forlod ham. I Sparta gjorde han sig forhadt ved flere vilkaarlige Handlinger, saaledes ved at erklære Demaratos for afsat, og blev derfor forjaget; han flygtede til Thessalien og Arkadien, hvorfra han senere blev tilbagekaldt, men dræbte kort efter sig selv i et Anfald af Vanvid. — Kleomenes den tredie, Leonidas's Søn, slog flere Gange det achæiske Forbunds Tropper, ophævede 225 med Magt Eforernes overhaandtagende Indflydelse, indførte flere af Lykurgs gamle strenge Anordninger med Hensyn til Opdragelsen osv. og foretog en ny, ligelig Fordeling af Grundeiendommene, hvorved han selv gav Afkald paa sine store Besiddelser. Da han senere gjenoptog Kampen med det achæiske Forbund, der støttedes af Kong Antigonos Doson af Makedonien, blev han slagen ved Sellasia 221 og flygtede til Alexandria, hvor han blev vel modtagen af Ptolemæus Euergetes, som lovede ham Hjelp. Ptolemæus døde imidlertid kort efter, og hans Søn Ptolemæus Filopator lod Kleomenes kaste i Fængsel; efter et forgjeves Forsøg paa at bringe en Reisning istand mod den tyranniske Ptolemæus dræbte han sig selv 219.

Kleomenes, Navn paa to athenienfiske Billedhuggere, rimeligvis Fader og Søn, som levede paa Augustus's Tid, og af hvilke den ene nævnes som den mediceiske Venus's Mester.

Kleon, bekjendt atheniensisk Demagog og Statsmand i det 5te Aarh. f. Kr., Søn af Kleænetos, var Garver og Læderhandler. Han synes at have været en Mand af ringe Dannelse og plebeiiske Manerer, dristig og samvittighedsløs i Valget af

fine Midler, men energisk og kraftfuld. Han gjorde sig først bekjendt ved sin Opposition mod Perikles i Folkeforsamlingen og stod efter hans Død i Spidsen for det Parti, som ivrig arbeidede for Fortsættelse af Krigen med Sparta. Han skaffede sig stor Popularitet blandt de ubemidlede Borgere ved at foreslaa den daglige Godtgjørelse for Medlemmerne af Edsvorneretterne forhøiet fra 1 til 3 Oboler. Efter Underkastelsen af det frafaldne Mitylene (427) satte han igjennem i Folkeforsamlingen, at alle vaabendygtige Mænd skulde dræbes og Resten sælges som Slaver, hvilken Beslutning dog næste Dag blev tilbagekaldt. Efter Pylos's Erobring og 420 spartanske Borgeres Indeslutning paa Den Sfakteria (425) kom Gesandter fra Sparta til Athen med Fredsforslag, som dog efter Kleons Raad forkastedes, hvorpaa han selv blev udnævnt til Hærfører; med Understøttelse af sin Kollega Demosthenes erobrede han Sfakteria og bragte Resterne af den spartanske Besætning som Fanger til Athen. Da den spartanske Feltherre Brasidas 422 gjorde et heldigt Tog til Thrakien, blev Kleon atter Hærfører paa Foranstaltning af Fredspartiet, som vilde fjerne ham fra Athen; han stilledes i Spidsen for de mod Brasidas sendte Tropper og faldt tilligemed den fiendtlige Hærfører ved Amfipolis. Kleons Liv og Karakter kjendes næsten udelukkende af Aristofanes's og Thukydides's Skrifter; begge disse Forfattere hører imidlertid til hans afgjorte Fiender, hvorfor deres Dom neppe kan betragtes som helt ud upartisk. Den første skildrer ham i sin Komedie „Ridderne“ i Skikkelse af en paflagonisk Garver og som et Billede paa den gemeneste Slethed i alle Retninger.

Kleopatra (ægypt. Kluptra), Datter af den ægyptiske Konge Ptolemæos Auletes, f. 66 f. Kr., bestemtes af Faderen til at føre Regjeringen sammen med sin yngre Broder Ptolemæos Dionysos, men blev efter Faderens Død 51 fortrængt af Broderens Formynder Potheinos og Hærens Chef Akhillas. Da Julius Cæsar 48 kom til Ægypten, vendte hun sig til ham med Bøn om Hjelp og vidste ved sin Skjønhed og Aandrighed aldeles at fængsle den store Feltherre, som, efterat Ptolemæos Dionysos var falden og hans Parti overvundet, indsatte hende til Dronning og gav hende hendes anden Broder Ptolemæos til Ægtemand og Medregent. Hun fødte Cæsar en Søn, Cæsarion, med hvem hun 46 besøgte Rom og af Cæsar blev modtagen paa den mest ærefulde Maade; efter Cæsars Mord vendte hun tilbage til Alexandria og lod kort efter sin Medregent dræbe. Under de paafølgende romerske Borgerkrige holdt hun sig i Begyndelsen neutral, hvorfor Antonius efter Slaget ved Filippi lod hende kalde til sig i Tarsus for at aflægge Regnskab for sin Opførsel. Hun forstod snart og for bestandig at fængsle den sanselige Antonius, som tilbragte Vinteren 41—40 hos hende i Alexandria og siden forlod sin Hustru Octavia for at vende tilbage til hende. Efterat han 34 paa en forræderisk Maade havde indtaget Armenien, holdt han i Alexandria en glimrende Triumf. Kleopatra fik store Landstrækninger til Foræring, ligeledes hendes Børn med Antonius, og Cæsarion indsattes til hendes Medregent. Da Krigen mellem Octavian og Antonius udbrød 32, ledsagede Kleopatra sin Elsker, og begge tilbragte det første Aar med yppige Fester og i Ørkesløshed i Efesos, Samos og Athen. Antonius's Forhold til hende og hans Skilsmisse fra Octavia vakte megen Forargelse i Rom; han var Gjenstand for almindelig Foragt og betragtedes kun som Kleopatras Hærfører, hvorfor det var hende, man i Rom erklærede Krig. Paa Kleopatras Raad indlod Antonius sig 31 i Sjøslaget ved Actium, hvor han blev totalt slagen, tildels af den Grund, at Kleopatra midt under Slaget flygtede med sine 60 Skibe, hvorpaa Antonius lod alt i Stikken for at følge hende. Begge begyndte nu i Alexandria at føre det samme nydelsessyge Liv som før; men Octavian brød op mod Byen og indtog den. Da Antonius fik den falske Efterretning, at Kleopatra havde dræbt sig, vilde han ikke overleve hende, men styrtede sig over sit Sværd og saarede sig dødelig. Da fik han vide, at hun levede, lod sig bringe til hende og døde i hendes Arme. Octavian bemægtigede sig hende med List, og hun søgte nu at gjøre sine Forførelseskunster gjeldende ligeoverfor ham; men da hun indsaa, at dette intet nyttede, og at han kun tænkte at gjøre sin Triumf i Rom mere glimrende ved at føre hende med, dræbte hun sig ved Gift; efter Sagnet lod hun sig bide af en giftig Slange. Hendes Børn med Antonius optog dennes forskudte Hustru Octavia, og lod dem opdrage som sine egne.

Klep, Prestegjeld paa Jæderen, Stavanger Amt, bestaar af Sognene Klep, Orre og Bore.

Kleptomani, Tyvegalskab, se Mani.

Klerus, egentl. Eiendom eller Arvedel, d. v. s. Guds Eiendom eller Lod, var oprindelig et Navn paa hele den kristne Kirke som „Guds Børn“, men gik senere i den romerske og græske Kirke over til at betegne Geistligheden eller Presteskabet i Modsætning til Lægfolket. Allerede i Slutningen af det andet Aarh. adskilte man tre Klasser af Geistligheden: Biskoperne, Presbyterne og Diakonerne; ved Siden af disse sidste og under dem stilledes i de større Menigheder fra det 3die Aarh. Subdiakoner. Til Geistligheden i videre Forstand regnedes ogsaa Kirkens lavere Betjente, saasom Dørvogtere, Forelæsere, Korpersonalet o. fl. Omtrent samtidig begyndte man at skjelne mellem den høiere Klerus: Biskoperne, Presbyterne og Diakonerne, og den lavere, der omfattede alle andre geistlige Personer. Biskopernes Anseelse vedblev længe at stige, medens Presbyternes sank. Tilgangen til den geistlige Stand blev snart saa stærk, at der fra den verdslige Magts Side maatte udstedes Love derimod. Geistligheden skilte sig tillige stadig mere fra Lægfolkene, hvilket hovedsagelig fandt Sted i Middelalderen og i den vesterlandske Kirke ved det der indførte Cølibat samt ved Læren om, at den geistlige Ordination medførte egne og uudslettelige Egenskaber (character indelebilis), hvorved Udtrædelse af den geistlige Stand kom til at agtes lige med Apostasi. Ogsaa i Dragten skilte Geistligheden sig fra Lægfolket; alle Medlemmer af Klerus bar en hvid Dragt (vestis alba, tunica) og derover en Stola, Biskoperne og Presbyterne derover en Casula (planeta) og Diakonerne en Dalmatica. Pallium var i Begyndelsen en egen Udmærkelse for de østerlandske Biskoper. Tonsuren indførtes først i det 6te Aarh. Den kirkelige og geistlige Forfatning artede sig mere og mere som et Aristokrati; over Biskoperne stod Metropoliterne og over disse Erkebisperne; i det vestlige Europa

blev det kirkelige Aristokrati siden det 7de Aarh. til et formeligt Monarki med Paven i Spidsen. Her udviklede sig ogsaa en særegen geistlig Værdighed i Kardinalerne, som fik Ret til at vælge Paverne af sin egen Midte og til at have en raadgivende Stemme ved den pavelige Stols Beslutninger. Ved Gregor den syvende kom Legatvæsenet (se Legat) i Gang og bidrog meget til at befordre den pavelige Magt. Geistligheden, som allerede siden Konstantin den stores Tid havde nydt betydelige borgerlige Friheder og Forrettigheder, opnaaede i Middelalderen navnlig i Tyskland ogsaa en politisk indflydelsesrig Stilling. Efterhvert som Geistlighedens Magt og Indflydelse steg, forøgedes den Glans, hvormed den omgav sig, og Pragten af de Dragter, hvori den optraadte. — Ved Reformationen ophævedes i de Lande, som antog denne, mange geistlige Embeder, idet man gik ud fra, at alle Geistlige var hverandres Ligemænd i Rang og Magtfuldkommenhed; ligesaa er i den protestantiske Kirke Benævnelsen Klerus om Presteskabet aldrig bleven optagen. I mange protestantiske Lande er Titelen Biskop afskaffet og erstattet med Superintendent; Kirkegodserne er blevne inddragne, og en stor Del af Biskopernes udstrakte Magt er gaaet over til Staten eller til de under den staaende Institutioner. I England og Sverige er dog i det hele en stærkt udviklet hierarkisk Forfatning bleven vedligeholdt. Ogsaa i Dragt optræder de Geistlige overalt i de protestantiske Lande med mindre Pragt end blandt Katholikerne. — **Kleriker** („Klerk"), Geistlig, Medlem af Klerus. — **Klerikal**, hørende til Prestestanden; prestevenlig, Betegnelse for de Partier i de moderne Samfund, som arbeider for Opretholdelsen af Geistlighedens Magt og Indflydelse, og saaledes stiller sig reaktionære ligeoverfor den naturlige Udvikling af Samfundet.

Kleve ell. **Cleve**, Hovedstad i det tidligere tyske Hertugdømme af samme Navn, nu By i den preussiske Regjeringskreds Düsseldorf, ved Floden Kermisdal, 2/3 Mil fra Rhinen, med 9,500 Indb., har en gammel og mærkelig Stiftskirke og adskillig Industri.

Kleven, en meget søgt Havn strax udenfor Mandal.

Klid, Kornkjernernes ydre Skal, bestaar af flere Hinder, som efter Malningen i Regelen sigtes fra Melet. Det er dog ikke blot selve de af Cellulose bestaaende Hinder, som udgjør Klidet; meget mere følger der altid en større eller mindre Mængde af Kjernens Bestanddele med. Navnlig gaar en stor Del af Kjernens Albuminstof, der rigeligst forefindes nærmest Skallet, bort med Klidet; da Albuminen hører til de mest nærende Dele af Kornet, taber Mel, hvorfra Klidet omhyggelig frasigtes, ikke lidet i Næringsværdi. Klidet afgiver derfor ogsaa et fortrinligt Kreaturfoder og kan tillige anvendes til Menneskeføde, blandet med mere eller mindre Mel (som Klidbrød o. lign.).

Klienter kaldtes i det gamle Rom ringere og mindre bemidlede Borgere, som stod i et Afhængighedsforhold til en mægtigere, Patronen. Klienten førte sin Patrons Slægtsnavn (nomen gentile); han skulde bidrage til at udstyre Patronens Døtre, til at udløse ham af Fangenskab, betale de ham ilagte Bøder og i den ældre Tid ogsaa tjene ham i Krigen. Patronen skaffede derimod sine Klienter Jord til Dyrkning og førte deres Sag for Retten; fra denne sidste Omstændighed skriver sig den endnu brugelige Benævnelse Klient paa en Part i en Retssag ligeoverfor sin Sagfører. Klientinstitutionen (Klientelet) fandtes ikke blot i Rom, men ogsaa i flere andre italiske Stater. Sandsynligvis er den opstaaet ved, at oprindelige Indvaanere er blevne afhængige af seierrige Indvandrere. Forholdet var arveligt; desuden hørte enhver Borgers Frigivne til hans Klienter, ligesom ogsaa ofte frie Mænd frivillig stillede sig under ens Patronat. Klienterne havde oprindelig ingen Borgerrettigheder; disse blev dem først til Del under Servius Tullius, da de blev optagne i Centurierne. — I Republikens sidste Tid ophørte lidt efter lidt Klienternes Afhængighed af Patronerne, og Klientelet gik over til et blot og bart Pietetsforhold. Paa denne Tid stillede ikke blot enkelte Personer, men ogsaa hele Byer, Municipier og Folkeslag sig under mægtige Romeres Patronat. Helt og holdent tabte Institutionen sig først i den senere Keisertid.

Klima er et græsk Ord og betyder egentlig Heldning. Det anvendtes først om Solstraalernes Heldning (Vinkel) mod Horizonten, hvilken Vinkel aftager, eftersom man fra Ækvator fjerner sig nordover eller sydover. Senere, da man indsaa, at Veiret tildels er betinget af denne Vinkels Størrelse, har Ordet alene faaet en meteorologisk Betydning, og man forstaar ved et Steds Klima de gjennemsnitlige Veirforhold paa Stedet. Herved menes ikke alene de normale Middelværdier af de saakaldte meteorologiske Elementer: Luftens Temperatur, Luftens Tryk, Luftens Fugtighed, Vindens Retning og Styrke, Skydækket og Nedbørmængden, men ogsaa disse Elementers regelmæssige daglige og aarlige Forandringer. Læren herom kaldes Klimatologi og udgjør en vigtig Del af Meteorologien. Man kan skjelne mellem tropisk Klima, tempereret Klima og koldt Klima, der væsentlig betinges af Afstanden fra Ækvator, samt mellem Sjø- eller Kyst-Klima og Indlandsklima, der betinges af den gjensidige Fordeling af Land og Hav paa Jordoverfladen. Det tropiske Klima findes i den hede Zone mellem begge Vendecirklerne. Det udmærker sig ved meget høi Middeltemperatur, ringe aarlig Forandring, betydelig daglig Forandring, stor Mængde Vanddampe, regelmæssige Vindforhold og en betydelig Mængde Nedbør, der falder til regelmæssige Tider af Aaret, nemlig naar Solens Middagshøide er størst. Aarstiderne i det tropiske Klima er Regntiden, der indtræder med den høieste Solstand, og den tørre Tid, der falder sammen med den laveste Solstand. Efter Stedernes Beliggenhed længere fra eller nærmere ved Ækvator vexler disse én eller to Gange om Aaret. Det tropiske Klima indtages af Passat- og Monsunstrøgene. Dets store Midtlinie er det ækvatoriale Stillebelte, hvor en stadig opstigende varm og fugtig Luftstrøm underholder en stadig Regntid. Stillebeltet flytter sig med Solen nordover og sydover, men meget mindre og langsommere, end Solens Middagshøide forandrer sig. Det tempererede Klima har en Middeltemperatur fra 25° C. til 0° og findes hovedsagelig paa den nordlige Halvkugle mellem Krebsens Vendecirkel og den nordlige Polarcirkel og paa den sydlige Halvkugle mellem Stenbukkens Vendecirkel og den sydlige Polarcirkel, men har ikke den

samme regelmæssige geografiske Udbredelse som det tropiske Klima. Dette gjælder i endnu højere Grad om det kolde Klima med en Middeltemperatur af under 0°, der væsentlig optræder nordenfor den nordlige og søndenfor den sydlige Polarcirkel. I det tempererede og det kolde Klima bliver, jo længere fra Ækvator, Temperaturens aarlige Forandring gjennemsnitlig større, Vanddampenes Mængde mindre, Vindforholdene mere uregelmæssige, Nedbøren mindre og den falder mindre regelmæssig. Sjø- eller Kystklimatet udmærker sig ved høi Vintertemperatur, lav Sommertemperatur, ringe aarlig og daglig Forandring af Temperaturen, megen Fugtighed, stærke Vinde, især om Vinteren, megen Nedbør og et stort Skydække. Indlands-Klimatet eller Fastlands-Klimatet udmærker sig ved varm Sommer, kold Vinter, tør Luft, uregelmæssige Vinde, klar Himmel og lidet Nedbør. Her er Temperaturens og Fugtighedens aarlige og daglige Forandringer betydelige. Alle disse Forhold finder sin Forklaring i den Omstændighed, at Havets Vandmasser meget vanskeligere opvarmes af Solens Straaler end Landjorden, men ogsaa til Gjengjeld afkjøles langsommere ved Udstraaling end den faste Jordoverflade. Havets Nærhed virker saaledes indskrænkende paa de stærke Temperaturvexlinger, som Solstraalerne ellers vilde fremkalde, og den rigere Anledning til Fordunstning fra Havoverfladen end fra Indlandet frembringer direkte den store Forskjel i Fugtigheds-, Nedbør- og Skydækkeforholdene. Medens Kystklimatet er temmelig ensartet over lange Strækninger, frembyder Fastlandsklimatet store Modifikationer, der foruden af Afstanden fra Havet væsentlig betinges af Vegetationsforholdene, Jordbundsforholdene og Overfladeforholdene, idet exempelvis en større Sandsleite uden Vegetation har, naar den ligger langt borte fra Havet, det mest typiske Indlandsklima. Klimatforholdene paa Jorden fremstilles ofte i Sammenhæng grafisk ved saakaldte klimatografiske Karter med optrukne Linier, der paa forskjellig Maade viser Fordelingen af de meteorologiske Elementers maanedlige eller aarlige Middelværdier eller de Grændser, mellem hvilke de regelmæssig bevæger sig. Klimatologien er de meteorologiske Elementers Statistik og fremstiller sit Materiale og sine Resultater hovedsagelig gjennem Tabeller, Kurver og Karter.

Klimatisk Kur, en rationel Benyttelse af Egenskaberne ved et Steds Klima som Helbredelsesmidler i visse Sygdomme. De Omstændigheder, som derved er at tage i Betragtning, er Luftens Renhed, dens Varmegrad, Fugtighedsforhold og Tæthed. Brystsygdomme bedres ved Vinterophold i varmt Klima (f. Ex. i Middelhavslandene), medens de om Sommeren mildnes ved Ophold i Fjeldegne, hvor den tyndere og renere Luft sætter Aandedrætsorganerne i livligere Bevægelse. Den tættere Luft paa Lavlandet og ved Sjøkysten virker beroligende og finder derfor navnlig Anvendelse som Kurmiddel mod Nervesygdomme o. lign. Paa mange Steder er der oprettet Anstalter, som er beregnede paa at optage Patienter, der vil benytte en klimatisk Kur; saadanne klimatiske Kursteder er i Norge Høifjeldssanatorierne i Gausdal og Gravdalen samt Kystsanatoriet paa Hankø m. fl. Den klimatiske Kur understøttes ved en passende Diæt samt ofte tillige ved Brønd- eller Badekure.

Klimax, gr., Trappe; gradvis Stigning; i Rhetoriken en gradvis Stigning fra svagere til stærkere Udtryk (det modsatte kaldes Antiklimax). — Klimakteriske Aar har man kaldt de Aar eller de Tidspunkter i et Menneskes Liv, da Organismen synes at have fuldendt et Afsnit af sin Udvikling og begynder paa et andet; disse Aar har man anset for særlig farlige paa Grund af antagne vigtige Forandringer i Stofvexelen. Nu betegner man sædvanlig med dette Navn den Periode, da hos Kvinden Forplantningsevnen og dermed Menstruationen ophører, hvilket medfører en Række vigtige Forandringer i hele Organismen. Dette sker i Regelen mellem det 45de og 50de Aar, i hvilken Tid Kvinden er særlig disponeret til mange og tildels farlige Sygdomme.

Klingenberg, Poul, Grundlæggeren af Postvæsenet i Danmark og Norge, en Tysker af Fødsel, kom til Danmark under Fredrik den tredies Regjering og var først Krigskommissær i Jylland, senere Admiralitetsraad. 1653 ordnede han de forenede Rigers Postvæsen, som han for egen Regning og med Titel af Generalpostmester bestyrede til 1685, da han solgte sin Rettighed til Kristian Gyldenløve. Senere brugtes han til diplomatiske Sendelser, adledes og erhvervede betydeligt Jordegods. Han var ogsaa en for sin Tid dygtig Botaniker.

Klinger, Friedrich Maximilian von, tysk Digter, f. 1752, d. 1831, studerede i Gießen og debuterede 1774 med en Tragedie, „Tvillingerne", hvorfor han fik en udsat Pris; derpaa var han en Tid Theaterdigter ved det Seylerske Skuespillerselskab. Ved den baierske Arvefølgekrigs Udbrud tog han Tjeneste som Underløitnant i et Korps af Frivillige, gjorde senere nogle Reiser og kom 1780 til Petersburg, hvor han blev russisk Officér og Forelæser hos Storfyrst Paul. 1784 ansattes han ved det adelige Kadetkorps og steg under Katharina den andens Regjering til Oberst; 1796 blev han Generalmajor, 1799 Chef for Kadetkorpset, 1811 Generalløitnant og fik da paa Livstid Indtægterne af et Krongods i Kurland. — Hans tidligste Arbeider som Digter besad en egen vild og tøileløs Kraft, som kunde være gribende, men ikke i Længden erstatte Mangelen paa ægtere poetisk Gehalt. Det mest bekjendte af hans Dramaer er „Sturm und Drang", efter hvilket en hel Periode i den tyske Literatur har faaet Navn. Det voldsomme og lidenskabelige i hans Digtning tabte sig vistnok tildels med Aarene, men han beholdt stedse en Forkjærlighed for i sine Dramaer og Romaner at udmale det skrækkelige og onde, hvilket stod i Forbindelse med hans egen mørke og pessimistiske Verdensopfatning.

Klingsten ell. **Fonolith**, en fornemmelig i Bøhmen og Skotland forekommende Lava, hører nærmest under Trachyt og er grønlig graa af Farve. Sit Navn har den faaet af, at den giver en klingende Lyd, naar der slaaes paa den.

Klinik, gr., den praktiske medicinske Undervisning ved Sygesengen, hvor den vordende Læge under Lærerens Opsyn øver sig i at anvende de tidligere erhvervede theoretiske Kundskaber paa konkrete Tilfælde, idet han undersøger og examinerer de Syge, fremstiller sin Mening om Sygdommen og foreslaar den efter hans Opfatning passende Behandling. Den kliniske Undervisning foregaar

enten i en stationær Klinik, d. v. s. et Hospital, hvor Syge optages gratis eller mod et ringe Vederlag mod at lade sig benytte ved Undervisningen, eller ved den saakaldte Poliklinik, hvor Lægerne besøger den Syge i hans Hjem, eller endelig i en ambulatorisk Klinik, en Anstalt, hvor de Syge selv indfinder sig for at faa Lægeraad og efter Omstændighederne Medicin, oftest gratis. Den kliniske Undervisning synes tildels at have været i Brug allerede i Oldtiden, men forsømtes senere, indtil man i det 17de Aarh. begyndte at indrette enkelte kliniske Institutter. Nu har disse faaet en saadan Udbredelse, at ingen velindrettet medicinsk Læreanstalt mangler Klinik. — De ved det norske Universitet studerende Medicinere faar sin kliniske Uddannelse ved Rigshospitalet.

Klinkbygget, se Skibsbygningskunst.

Klinker, en Slags smaa Teglsten, som især fabrikeres i Holland; de er brændte saa stærkt, at de er halvt smeltede og har derfor en betydelig Haardhed, saa at de fortrinlig egner sig til Brolægninger og Vandbygningsarbeider.

Klinkerfues, Ernst Friedrich Wilhelm, tysk Astronom, f. 1827, uddannede sig ved den polytekniske Skole i Kassel, studerede derpaa Astronomi i Marburg og blev 1851 Gauss's Assistent ved Observatoriet i Göttingen. 1855 blev han Observator og senere Direktør ved det samme Observatorium. Han har opdaget flere Kometer og beregnet deres Baner; desuden har han opfundet Bifilarhygrometret samt et Apparat, hvorved alle Gasflammer i en By samtidig kan tændes og slukkes fra Gasverket af. Blandt hans Skrifter kan mærkes „Theoretisk Astronomi" (1872) og „Bifilarhygrometrets Theori" (1875).

Klint, Gustaf af, svensk Admiral og Hydrograf, f. 1771, d. 1840, udmærkede sig som Marineløitnant og Flagadjutant hos Storadmiralen i Krigen 1788—90, blev derpaa Lærer ved Kadetskolen, tjente 1797 som Flagkaptein paa den Eskadre, som i Forening med en dansk skulde beskytte de nordiske Rigers Handel, gjorde 1814 ligeledes som Flagkaptein Tjeneste i den norske Krig og blev efter dens Slutning Kontreadmiral. Resten af sit Liv anvendte han paa at udarbeide det vigtige Verk „Sveriges Sjöatlas", en Samling Karter over de Have, som omgiver Sverige, og de, som især befares af svenske Fartøier.

Klinte (Agrostemma Githago), Plante af Nellikfamilien, bliver 1—2 Fod høi, har linieformede Blade, der ligesom Stilkene er langhaarede, samt store, langstilkede, violetrøde Blomster, hvis læderagtige Bagerflige er længere end de omvendt hjerteformede Kronblade. Det er en almindelig Ugræsplante i Agrene og er indført til Norge sammen med Saakorn.

Klio (Clio, gr. Kleio), se Muser. — Klio er ogsaa Navn paa en Planetoide.

Klipfisk tilvirkes udelukkende af Torsk ved de store Skreifiskerier (i Norge fornemmelig i Lofoten, Finmarken og paa Søndmøre). Efterat Fisken er slit ved Hovedet og Indvoldene, flekkes den efter Bugen, og Rygbenet udtages fra Gatboret og fremefter, hvorefter den lægges lagvis og saltes med Kjødsiden op. Naar den er gjennemtrukken af Saltet, bringes den til Tørresiederne, hvor den vaskes og befries fra al Urenlighed og derefter tørres i Luften ved at lægges ud over fladt Bjerg. Tørringen kræver betydeligt Arbeide og ikke liden Øvelse, ifald Varen skal blive god. Efterhvert som Tørringen skrider frem, underkastes Fisken et stærkere og stærkere Pres ved at lægges i Stabler, ovenpaa hvilke der anbringes Sten o. lign., dels for at stille den ved den overflødige Saltlage, dels for at give den et fast og glat Udseende. Fra Norge udførtes 1880 ca. 53 Millioner Kilogr. Klipfisk, repræsenterende en Værdi af 12,300,000 Kroner. Den meste Klipfisk udføres til Spanien. Se forøvrigt under Art. Torsk.

Klipperskibe, engl. Clippers, en i Nordamerika opfunden Slags meget skarpbyggede og hurtigseilende Koffardifartøier, som har faaet Udbredelse hos de fleste sjøfarende Nationer. De tilbagelægger indtil 17 Sjømil i Timen.

Klique (fr. Clique, udt. Klik), Forening, Parti, sædvanlig i dadlende Betydning.

Klisthenes, Megakles's Søn, athieniensisk Statsmand, fornyede 510 f. Kr. efter Pisistratidernes Fald Demokratiets Magt i Athen og skal have indført Ostrakismen. Han inddelte hele Folket i 10 Fyler istedenfor som før i 4 og forøgede Raadets Medlemsantal til 500.

Kloaker, underjordiske Kanaler, bestemte til at bortføre Vand og Urenligheder fra beboede Steder, navnlig i Byerne, ved hvis tætte Bebyggelse den almindelige Sundhedstilstand er mest udsat for at lide, naar Urenligheden ikke paa hensigtsmæssig Maade bortskaffes. Allerede i Oldtiden fandtes Kloaker, af hvilke især den berømte Cloaca maxima i Rom, anlagt under Tarquinius Priscus, er bekjendt. Den benyttes endnu i sit oprindelige Øiemed og er et Kjæmpeverk af Ingeniørkunst. Dens Længde er ca. 2,600 Fod, dens Høide og Brede 12 Fod. — I den nyere Tid har Kloakerne modtaget mangehaande Forbedringer, sigtende til at skaffe alle de Urenligheder, som optages i dem, det fuldstændigst mulige Afløb, uden at noget kan sætte sig fast paa Bunden. De gives derfor nutildags i Regelen et cirkel- eller ellipseformet Tversnit, ligesom Vægge og Bund gjøres saa glatte og jevne som mulig. Indtil 24 Tommers Tvermaal kan de lægges af glacerede Lerrør (Kloakrør). Til større Dimensioner anvendes i Almindelighed Mursten i Cement eller Betôn (en Blanding af Puksten, Sand og Cement). I store Byer, hvor Kloakerne ofte maa gives en Høide af indtil 12 Fod og derover, tjener de tillige som Leie for Vand- og Gasrørene, idet disse da anbringes paa Konsoler langs Væggene. Herved lettes Tilsyn med og Reparation af disse, og Gravning i Gaderne undgaaes. Kloakernes Renholdelse fordrer stadigt Tilsyn og oftere Udspyling med Vand.

Klokke (Campanula), Planteslægt af Klokkefamilien, har sambladede, oversædige, regelmæssige Blomster med dobbelt Blomsterdække og i Regelen blaa, sjeldnere hvid Krone; Frugten er en flerrummet Kapsel. Stilkene indeholder en skarp Melkesaft. I Norge findes 10 Arter vildtvoxende; de mest udbredte er Smaaklokke (C. rotundifolia) med spæd Stilk, langstilkede, nyreformede, rundtakkede Rodblade, som tidlig visner, smale og jevnbrede Stilkblade og lyseblaa Klokker; Storklokke (C. latifolia) med 2—5 Fod høi Stilk, korthaarede Blade, af hvilke de nederste er bredt ægformede eller hjerteformede, de øvre smalere, blaa eller hvide Klokker af $1^1/_2$—2 Tommers Længde;

Neslebladet *Klokke* (C. Trachelium) med skarpkantet, stivhaaret Stilk, stilkede, hjerteformede Rodblade og siddende, æg-lancetformede Stilkblade samt mindre Kroner end den foregaaende; Blomsterne staar i Klaser i Bladhjørnerne.

Klokkeslet, se Tid.

Klokker til Brug i Kirker, paa Skibe osv. støbes i Regelen af en Legering af Kobber og Tin, der kaldes *Klokkemetal* og oftest bestaar af 78 Dele Kobber og 22 Dele Tin. I den senere Tid har man foreslaaet Fosforbronce anvendt til dette Brug, ligesom f. Ex. Bordklokker o. lign. ofte gjøres af Sølvlegeringer, Messing, Nysølv osv. Støbejern har været forsøgt som Materiale for Kirkeklokker, men er kun et daarligt Surrogat for Bronce; derimod har Støbestaal vist sig at være ganske hensigtsmæssigt. En Klokkes stærke og smukke Klang er ikke blot afhængig af Materialets Legering, men ogsaa af Klokkens Form og Proportioner, hvorfor Klokkestøberne med Hensyn hertil har bestemte videnskabelige og praktiske Regler at gaa efter. Jo mindre Klokken er, desto høiere Tone giver den. Skal f. Ex. fire Klokker stemme sammen i en ren Akkord, der bestaar af Grundtonen med dens Ters, Kvint og Oktav, maa Klokkernes Diameter forholde sig til hverandre som 30 : 24 : 20 : 15 og deres Masse omtrent som 80 : 41 : 24 : 10. — Klokker og Bjelder har allerede været brugte i Oldtiden, saaledes hos Ægypterne og Israeliterne; Suetonius beretter, at Augustus lod ophænge en Klokke (tintinnabulum) foran Jupiters Tempel i Rom. I den kristne Kirke begyndte man efterat Kristendommens Tilhængere ikke længer var udsatte for Forfølgelser, men frit kunde samle sig, at anvende Klokker for at kalde Menigheden til Kirken; Biskop Paulinus i Nola i Kampanien skal have været den første, som i det 4de Aarh. indførte Klokker af den nu brugelige Legering, og Klokkernes latinske Navn (Campanula) skal skrive sig fra de to Navne Campana og Nola. 605 forordnede Pave Sabinian, at alle Timer skulde angives med Klokkeslag, forat man bedre kunde have Rede paa de daglige Bede- og Syngetimer (Horae canonicae). I Middelalderen støbtes udmærkede Klokker især i Tyskland; Klokkestøberne pleiede at holde sine Fremgangsmaader hemmelige, hvorfor der i lang Tid ingen væsentlige Fremskridt i Kunsten skete. Efterat i den senere Tid Videnskaben har traadt til og givet Regler for de til Angivelsen af enhver bestemt Tone hørende Dimensioner osv., har Klokkestøberiet taget store Opsving. Blandt de største Klokker hører en, som tidligere hængte i Kreml i Moskau, men som faldt ned ved en Ildebrand 1737 og ikke senere er bleven ophængt; den veier 4,320 Centner; endvidere en Klokke i Taarnet Ivan Veliki sammesteds, 1,000 Centner tung, Keiserklokken i Domkirken i Köln, 543 Centner, Hovedklokken i Peterskirken i Rom, 380 Centner, osv. De største Klokker bringes ofte til at lyde ved at slaaes, men klinger paa denne Maade hverken saa stærkt eller saa smukt som ved at ringes. — I den senere Tid har man istedenfor de kostbare Klokker, navnlig i England og Amerika, begyndt at anvende krumbøiede og ophængte Staalstænger, som vistnok har en smuk, men noget svag Klang. — *Klokkedaab*, en i den katholske Kirke siden det 8de Aarh. brugelig Høitidelighed, naar en ny Kirkeklokke skal tages i Brug; den bespreenges da med Vievand under Fremsigelse af Daabsformelen, under Sang osv. I den protestantiske Kirke er denne Skik afskaffet som en Bespottelse af Daabens Sakramente. — *Klokkespil*, en Samling af Klokker, som giver bestemte forskjellige Toner og er saaledes anbragte, at de kan bringes til at lyde ved Hamre, hvilke oftest er satte i Forbindelse med en Klaviatur. Klokkespillene blev opfundne i Middelalderen og anbragtes ofte paa Taarne i Forbindelse med Taarnuhret.

Klopp, Onno, tysk Historieskriver, f. 1822, studerede i Bonn, Berlin og Göttingen og blev 1845 Gymnasiallærer i Osnabrück, hvilket Embede han nedlagde 1858 for helt at kunne vie sig til sine historiske Studier. 1865 ansattes han i Kong Georg den femte af Hannovers Husministerium og blev en af Kongens trofasteste Tilhængere; 1866 fulgte han ham til Wien, hvor han senere traadte over til den katholske Kirke. Hans Skrifter hviler paa flittige Forskninger, men er ofte ensidig tendentiøse og navnlig opfyldte af Had mod Preusserne. De vigtigste af dem er „Ostfrieslands Historie“ (3 Bd., 1854—58), „Kong Fredrik den anden af Preussen og den tyske Nation“ (1860) samt „Tilly i Trediveaarskrigen“ (2 Bd., 1861). Han har ogsaa udgivet Leibniz's Verker.

Klopstock, Friedrich Gottlieb, tysk Digter, f. 1724, d. 1803, studerede fra 1745 Theologi i Jena, hvor han allerede beskjeftigede sig med Udarbeidelsen af sit Hovedverk, det religiøse Epos „Messias“; de tre første Sange af dette Digt offentliggjordes 1748 anonymt i Tidsskriftet „Bremischen Beiträge“ og vakte stor Opsigt. S. A. blev han Huslærer i Langensalza, hvor han fattede en dyb, men ubesvaret Kjærlighed til sin Kusine, hvem han i sine Oder har foreviget under Navnet Fanny. Efter et halvt Aars Ophold i Zürich fik han Indbydelse af Kong Fredrik den femte til at komme til Kjøbenhavn for der at fuldende sin „Messias“. Han kom 1751 til Kjøbenhavn, hvor han boede i Ministeren Bernstorffs Hus; han nød en aarlig Pension paa 600 Rdlr. og blev feiret i høi Grad baade ved Hoffet og i alle toneangivende Kredse. Hans poetiske Virksomhed blev af megen Betydning for den danske Literatur, inden hvilken der opstod et klopstocksk og et antiklopstocksk Parti; den, hos hvem hans Indflydelse mest kan spores, er Johannes Ewald. Efterat Bernstorff 1770 havde taget Afsked, fulgte Klopstock ham til hans Godser i Holsten og bosatte sig kort efter i Hamburg. Han beholdt sin danske Pension og fik desuden 1774 en lignende af Markgreven af Baden efter et Besøg i Karlsruhe. „Messias“ blev fuldendt 1773. — Klopstock gjorde Epoke i den tyske poetiske Literatur ved sin Emancipation fra den med Gottsched indførte franske Retning. Istedenfor de fra Frankrige indførte Alexandriner satte han Hexametret (i „Messias“) og andre antike Versemaal (i sine Oder) og gav derved det poetiske Sprog større Frihed og Fylde; dog forfaldt han i sin senere Periode hyppig til Kunstlerier med Rhythmer og Ordsammensætninger, der neppe er forstaaelige eller ialfald er gaadefulde. Istedenfor den forfranskede Retnings Pedanteri satte han i sin Digtning Fantasi og Følelse, men blev kun altfor ofte overspendt, vild og taaget. De herskende Ideer hos ham var det tysk-nationale og det kristelige.

Sin Patriotisme gav han Luft i sine „Bardieter", enslags national-heroiske Dramaer, hvori han besang Hermanns Liv og Bedrifter; men hans Tyskhed var opkonstrueret, væsentlig paa Grundlag af Tacitus, og vansiredes ved Indblanding af Momenter fra Kelterne, den nordiske Mythologi og Sagnverden, som han ovenikjøbet kjendte lidet til. Hans religiøse Begeistring, der holdt sig fri saavel fra den stive Orthodoxi paa den ene Side som fra Pietismen paa den anden, drev ham til at nedskrive sit største Verk, den allerede ovenfor nævnte „Messias", som imidlertid trods den Begeistring, hvormed det blev modtagen, er et saare svagt Arbeide og f. Ex. ikke paa langt nær kan taale Sammenligning med Miltons „Tabte Paradis", det af Verdensliteraturens store episke Digte, hvormed det nærmest maatte kunne sammenstilles. Det af Klopstocks Digtning, som har størst blivende Værd, er de første af hans Oder, hvori det ophøiede og dristige i Tanken heldig forener sig med den endnu ikke i Kunstleri afstivnede, kraftige Diktion, samt endel Salmer, som tildels er af stort Værd, og som er mærkelige derved, at han i dem anvendte rimede Vers, som han ellers forsmaaede. — Hans Verker udkom samlede i 12 Bind 1798—1817 og er senere ofte udgivne. I hans Fødeby Quedlinburg opreistes ham 1824 et Mindesmærke.

Kloster, af lat. claustrum, d. e. indelukket Sted, er Navn paa en Bygning, i hvilken Munke eller Nonner lever sammen efter visse bestemte Regler (Statuter). Klostrene omfatter i Regelen et Komplex af Bygninger med en Kirke, med Gaardsplads og Haver samt omgivet af en Mur, hvorpaa der kun findes én Port. I første Etage anbringes sædvanlig det saakaldte Taleværelse, hvor besøgende Fremmede føres ind, samt Refektoriet (Spisesalen), der ogsaa tjener til Forsamlingsværelse. I anden Etage findes de enkelte Munkes eller Nonners Celler, smaa og tarvelig udstyrede Værelser med et Vindu til Klostergaarden eller Haven; Cellerne staar oftest ved en Gang i direkte Forbindelse med Klosterkirkens Kor. I de ældre Klostre var der ofte ingen Celler, men isteden et fælles Soveværelse. Klostrene er fordetmeste bygget i byzantinsk, romansk eller gotisk Stil og ofte prægtig udsmykkede. — Det nærmeste Tilsyn med et Kloster føres af en af Biskopen udnævnt Prior eller Abbed (i Nonneklostrene af en Priorinde eller Abbedisse); Klostrene staar almindelig under vedkommende Biskop, mange dog under en Ordensgeneral, som er umiddelbart afhængig af Pavestolen. — Om Klostrenes Opkomst og Udbredelse se Art. Munke og Munkevæsen. — Klosterløfte, i videre Forstand Løftet om at underkaste sig Klosterreglerne, i snevrere og almindelig Forstand de specielle Løfter om Fattigdom, Kyskhed og Lydighed. Klosterløfterne er først almindelig indførte siden Benedikt den helliges (s. d.) Tid og aflægges sædvanlig paa Livstid. Den Fattigdom, som loves af dem, der indtræder i et Kloster, bestaar for den enkeltes vedkommende i Opgivelsen af al Privatformue. Klostrene selv kan derimod besidde Formue; der skjelnes i denne Henseende mellem en „høi", „høiere" og „høieste" Fattigdom. Den første tillader Klostret at eie Jordegods og anden fast Eiendom; den anden tilsteder kun Eiendom af rørligt Gods, den tredie hverken af fast eller rørligt. — Foruden de tre for alle Munkeordener fælles Løfter kræver enkelte Ordener endnu særlige Løfter af sine Medlemmer, saaledes Kartäuserne stedsevarende Taushed osv. Brud paa Klosterløfterne straffedes i ældre Tider meget strengt, endog med Døden, men nu kun med streng kirkelig Bod. — Klosterskoler var i Middelalderen den videnskabelige Dannelses Midtpunkter, men var i Begyndelsen ikke i Klostrene og indskrænkede sig til at være Undervisningsanstalter for dem, der vilde lade sig optage i et Kloster. Ifølge Overleveringerne organiseredes Klosterskolerne i den østerlandske Kirke først af Basilius den store og i den vesterlandske af Benedikt den hellige (s. d.). Benediktinernes Skoler udbredte sig især paa de britiske Øer og forplantedes derfra til Spanien, Frankrige og Tyskland. Fra Karl den stores Tid optog de som Elev enhver, der vilde uddanne sig i Kirkens eller Statens Tjeneste; paa en Synode i Aachen 817 forbødes Lægfolks Optagelse, og nu organiseredes der særskilte „scholae exteriores" for Lægfolk i Modsætning til „scholae interiores" for Munke, som var underkastede en strengere Disciplin. Tale- og Undervisningssproget i Skolerne var Latin. Der underviste i elementære Fag af en almindelig Munk (scholasticus), i de høiere Fag af en lærd (magister) med hans Medhjelpere (seniores). Efter Læsning, Skrivning og Salmesang lærtes Bibelkundskab samt „Trivium" (Grammatik, Rhetorik og Dialektik), i enkelte Skoler desuden ogsaa „Quadrivium" (Arithmetik, Geometri, Astronomi og Musik). Undervisningens hele Præg var stærkt formelt. Fra det 12te Aarh. afløstes Benediktinernes Skoler af Augustinernes og Franciskanernes, men kom senere især i Frankrige igjen til Agt og Ære. Efter Reformationen optraadte Jesuiterskolerne (s. d.) og bemægtigede sig en stor Del af Undervisningen. — I protestantiske Lande, navnlig i Tyskland, bruges Navnet Klosterskoler tildels om Skoler, som er stiftede for det ved Reformationens Indførelse inddragne Klostergods; bekjendte er blandt disse Klosterskoler de würtembergske (opr. 1556), som gratis uddanner de dygtigste Elever fra andre Latinskoler til Geistlige.

Klotho, se Parcer. — Klotho er ogsaa Navn paa en Planetoide.

Klotz, Christian Adolf, tysk Lærd, f. 1738, d. 1771, studerede i Leipzig og Jena, blev 1762 Professor i Filosofi i Göttingen og 1765 Professor i Veltalenhed i Halle. Han forfattede en Del gode latinske Digte samt flere Skrifter over klassisk Filologi og Arkæologi, hvilke tildels er af ikke ubetydelig Fortjeneste. Bekjendt er hans heftige Polemik med Lessing.

Klotz, Reinhold, tysk Filolog, f. 1807, d. 1870, studerede i Leipzig, hvor han 1831 blev Docent, 1832 extraordinær og 1849 ordinær Professor. Han har forfattet et betydeligt Antal Skrifter over de gamle Sprogs Grammatik og de klassiske Forfatteres Textkritik samt besørget kritiske Udgaver af flere latinske og græske Forfattere.

Klove kaldes den hornagtige Skede paa Pattedyrenes Fod, naar den ikke som hos Hesten bestaar af en eneste sammenhængende Negl, men er spaltet i flere Dele, hvoraf hver omslutter det yderste af en enkelt Taa. De er eiendommelige for Drøvtyggerne og flere af de Tykhudedes Familie. Hos Hornkvæget og Svinet er Klovene brede, hos Hjorte- og Antilopearterne samt hos

Faaret og Gjeden smalere og spidsere. — Klovesyge, se Mund- og Klovesyge.

Klub (engl. Club), en Forening med blot selskabeligt eller tillige literært eller politisk Formaal. Politiske Klubber (som Jakobinernes) spillede især en vigtig Rolle under den første franske Revolution.

Klumpfod, en Misdannelse af den menneskelige Fod, hvorved denne er vreden saaledes, at den ydre Fodrand vender ned og trædes paa under Gangen, medens Tæerne er vendte indad og Fodsaalen bagtil eller opad. Misdannelsen kan dels være medfødt, dels opstaa efter Fødselen, som Følge af Sygdomme i Fodens Muskler eller Ben.

Klyde (Recurvirostra Avocetta), Fugl af Strandløbernes Familie, er sort og hvid af Farve, har et langt, opad bøiet Næb, lange Ben og halv Svømmehud mellem to af Tæerne; den har et Par Gange vist sig i Norge.

Klyster ell. Lavement, en Vædske, som indsprøites i Endetarmen ved Hjelp af en Klystersprøite og i den Hensigt at fremkalde Afføring eller at indbringe Lægemidler i Tarmen.

Klytæmnestra, efter de græske Sagn en Datter af Kong Tyndareus og Leda, Tvillingsøster til Helena, blev gift med Agamemnon, hvem hun fødte Sønnen Orestes og Døtrene Ifigenia og Elektra. Under Agamemnons Fraværelse paa Toget til Troia lod hun sig forføre af Aegisthos og myrdede sammen med denne sin Mand, da han vendte tilbage. Derpaa regjerede hun i Mykene sammen med Aegisthos, indtil Orestes blev voxen og hevnede sin Fader ved at dræbe det forbryderske Par.

Klyver, det største af et Skibs Stagseil, heises mellem Formasten og Klyverbommen, den første Forlængelse af Bougspryde.

Klæbo, Prestegjeld i Søndre Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Klæbo og Tiller.

Klæde er Navnet paa tætvævede, valkede Uldtøier, der udgjør de væsentligste Beklædningsstoffer. Man skjelner mellem heluldent Klæde, som udelukkende tilvirkes af Uld, og halvuldent, hvor kun Islættet er Uld, medens Rendingen i Regelen er Bomuld. Tilvirkning af Klæde foregaar i det store i Maskinvæverier. Efterat Tøiet er kommet fra Vævstolen, behandles det med et Nuppejern, som fjerner alle Knuder, Traadender o. lign., hvorefter det vaskes. Derpaa følger Valkningen, hvorved Tøiet kryber ind og derved bliver tættere og fastere; efter denne følger Kradsningen, til hvilken benyttes Kardeborrer (ell. —boller (s. d.), engl. Teagles, hvorpaa det overskjæres for at give de ved Kradsningen fremtrukne Haar ens Længde. Det nuppes nu paany, hvorefter det dekarteres for at erholde Glans, og endelig bliver det krympet og farvet. — Klædefabrikationen har især i den senere Tid gjort betydelige Fremskridt, og i England, Frankrige, Belgien, Tyskland m. fl. Lande tilvirkes store Masser deraf. — I Norge findes to større Klædefabriker, Hjula Væveri i Kristiania og Arne Fabriker ved Bergen, foruden flere mindre. Indførselen til Norge udgjorde 1880 1,031,000 Kilogr. og Udførselen 149,000 Kilogr.

Klæg (Tabanus), Insektslægt af de tovingedes Orden (Fluernes Gruppe), har en bred, noget fladtrykt Krop og ret fremstaaende Følehorn. Deres Larver lever i Jorden; de udviklede Insekter er udstyrede med en kraftig Sugemund og suger med megen Graadighed Blod af Mennesker og Dyr, hvorved de ofte bliver til stor Plage. I Norge forekommer om Sommeren flere Arter Klæg, deriblandt Koklæggen, Regnklæggen og Blinningen.

Kløver (Trifolium), Planteslægt af de Ertеblomstredes Familie, har en nedentil sambladet Krone og Støvdragere, som mere eller mindre er fastvoxede til Kronens Rør. Efter Afblomstringen bliver den visnede Krone siddende og omslutter de smaa Bælge, som oftest kun indeholder ét Frø, og som falder uaabnede af. Blomsterne er stillede i et Hoved. Bladene er trekoblede og Axelbladene fastvoxede til Bladstilken. Mange Arter er vildtvoxende i Norge, saaledes Rødkløver (T. pratense) med opstigende 6—12 Tommer høi Stilk, store Blade, hvis Smaablade er ovale eller omvendt hjerteformede, helrandede eller svagt takkede og forsynede med en halvmaaneformet lys Plet paa Midten; Blomsterne er rosenrøde og Blomsterhovederne rundagtige med et Svøbblad tæt under sig. — Hvidkløver (T. repens) er mindre end den foregaaende og har krybende Stilk; Smaabladene er omvendt ægformede, indtrykte i Spidsen, glatte og fint traadtandede. Blomsterhovederne er hvide og sidder paa lange Stilke fra Bladhjørnerne. — Harekløver (T. arvense) er af Størrelse omtrent som den foregaaende, spæd og blødhaaret, med smale, kileformede, i Spidsen indtrykte Smaablade, langstilkede Blomsterhoveder, som er ovale, senere valse- eller axformede, lyst kjødfarvede Kroner, haaret Bægerrør med lange, børsteformede, langhaarede Tænder, som skjuler Kronen og giver Blomsterhovedet et graaloddent Udseende. — Paa dyrkede Enge voxer Alsikekløver (T. hybridum) med opret, 1—2 Fod høi Stilk, der ligesom Bladene er glat, ovale eller ægformede Smaablade, lancetformede Axelblade og fladtrykte Blomsterhoveder paa Skafter fra de øverste Bladhjørner; Kronerne er hvide eller rødlige. — Gul Kløver (T. agrarium) har 6—12 Tommer høie, oprette Stilke, aflangt elliptiske eller omvendt ægformede Smaablade, kortstilkede, halvkugleformede, senere ovale Blomsterhoveder med gulagtige eller blegbrune Kroner. — Kløver hører til de fortrinligste Foderplanter, men dyrkes endnu paa de fleste Steder i Norge langtfra ikke i den Udstrækning, som den fortjener. Den giver rigelig Afgrøde og spises af Kreaturerne med Begjærlighed, baade i frisk Tilstand og som Hø. De Arter, som sædvanligst dyrkes, er Rødkløver, Hvidkløver og Alsikekløver, der samtlige er fleraarige. En énaarig Art, Blodkløver (T. incarnatum) dyrkes meget i sydligere Lande. Kløverens Blomster opsøges med Begjerlighed af Humler og Bier.

Knaldgas. En Blanding af 2 Rumdele Vandstofgas med 1 Rumdel Surstofgas (det Forhold, hvori disse to Gaser forbinder sig til Vand) exploderer voldsomt, naar den antændes; blander man ikke Gaserne iforveien, men lader dem først komme i Berørelse med hinanden i Antændelsesøieblikket — hvilket kan ske f. Ex. ved at lede Surstoffet gjennem et fint Rør ind i Vandstofflammen — foregaar Forbrændingen uden Explosion; den saaledes erholdte Flamme udvikler en overordentlig stærk Varme, saa at man i den kan smelte Substanser, der ved andre Midler er ganske usmeltelige, f. Ex. Platin. Ledes Flammen hen paa et Stykke Kridt, bliver dette hvidglødende og

udsender et overordentlig intensivt Lys (Drummonds Lys), som benyttes til at belyse Mikroskoper og til andre optiske Øiemed. — En Blanding af Vandstof og atmosfærisk Luft exploderer ogsaa, naar den antændes; det samme er Tilfældet med Blandingen af Luft og andre brændbare Gaser (f. Ex. Lysgas) eller Dampe.

Knaldguld, se Guld. — Knaldkviksølv, en Forbindelse af Kviksølv med et endnu ikke særskilt fremstillet, af Kulstof, Surstof, Vandstof og Kvælstof sammensat Legeme, som man har kaldt Knaldsyre. Knaldkviksølv fremstilles ved at opløse Kviksølv i et Overskud af Salpetersyre og dertil sætte Alkohol; det danner hvide, gjennemsigtige, naaleformede Krystaller, som bliver brungraa i Lyset og er tungt opløselige i koldt, men lettere i varmt Vand. Det exploderer med stærkt Knald ved at rives eller slaaes, ved en elektrisk Gnist, ved at fugtes med koncentreret Svovlsyre eller ved at opvarmes til en vis Grad. Det tænder lettere end det bedste Krudt og udvikler langt større Drivkraft for et Projektil. Ved at fugtes med Vand taber det en stor Del af sin Ildsfarlighed og kan blandet med en tilstrækkelig Mængde Vand uden Fare rives paa et Stenbord med en Løber af Træ. Mest anvendes det til Fyldning af Knaldhætter, til hvilket Øiemed det ofte blandes med Krudt. — Af Knaldsølv gives to Slags; det ene, Howards Knaldsølv, er sammensat analogt med Knaldkviksølv og fremstilles paa lignende Maade som dette, men virker langt stærkere og antændes lettere, selv i fugtig Tilstand, hvorfor det ikke kan anvendes i Knaldhætter. Det Berthollet ske Knaldsølv fremstilles af Sølvoxyd og Ammoniak og danner et sort, krystallinsk Pulver. Det exploderer endnu meget stærkere og lettere end det foregaaende, endog ved blot at berøres med en Fjer. — Knaldsukker faaes ved at behandle pulveriseret Rørsukker med en Blanding af Svovlsyre og Salpetersyre; efter at være renset ser det ud som Kolofonium og er meget explosivt. Antændes det, forbrænder det uden Explosion og kan kun meget vanskelig slukkes. — Knaldmannit er et lignende Stof som det foregaaende og faaes af Mannasukker; det krystalliserer i hvide Naale, som exploderer heftig ved at stødes. Man har forsøgt at anvende det til Fyldning i Knaldhætter. — Knaldanilin (salpetersurt Diazobenzol) har man kaldt et ved Salpetersyrlings Indvirkning paa Anilin fremstillet Præparat.

Knaldtræ (Hura crepitans), et sydamerikansk Træ af Vortemelkfamilien, indeholder en meget skarp Melkesaft, og dets Frø har stærkt purgerende Egenskaber. Frugten er en flerrummet, træagtig Kapsel, som ved Modningen springer op med et stærkt Knald.

Knapblomst ell. **Balblom** (Trollius), Plante af Ranunkelfamilien, har indtil 2 Fod høi, opretstaaende Stilk, flerdelte Blade og store, lysegule, næsten kuglerunde Blomster. Voxer næsten overalt i Norge, helst paa fugtige Enge.

Knaplund, Gaard paa Godøen i Bodø Prestegjeld, Nordlands Amt, var paa Olav den helliges Tid Raud hin rammes Bopæl.

Knapp, Albert, tysk Salmedigter, f. 1798, d. 1864 studerede Theologi i Maulbronn og Tübingen, blev 1836 Arkidiakon og senere Sogneprest i Stuttgart. Hans aandelige Sange, som er udkomne i flere Samlinger, hører til de bedste i sit Slags og udmærker sig ved Tankeklarhed og varm Religiøsitet. I sin „Evangelisk Sangskat for Kirke og Hus“ (2 Bd., 1837) har han leveret en værdifuld Samling af ældre og nyere religiøse Sange. Han skrev ogsaa endel verdslige Digte, mest med historiske Motiver.

Knapp, Georg Christian, tysk Theolog, f. 1753, d. 1825, studerede i Halle og Göttingen, blev 1775 Docent i Halle, 1777 Professor i Theologien og senere Direktør for det sammesteds værende Pædagogium og Vaisenhus. Han søgte at bringe Aabenbaringen i Overensstemmelse med den theoretiske og praktiske Fornuft og gjorde sig fortjent af den nytestamentlige Textkritik og Exegese.

Knappenaale fabrikeres i Regelen af Messingtraad; kun de saakaldte Sørgenaale gjøres af Jerntraad. Efter den ældre Methode, som endnu tildels bruges, blev den stivtrukne Traad rettet ved at trækkes mellem flere i Zikzak stillede Stifter, derpaa afhugget i dobbelte Længder, spidset i begge Ender paa en filehuggen Skive, hvorefter de dobbelte Længder afklippedes paa Midten. Hovederne dannedes af lidt tyndere og meget blød Messingtraad, som blev opvunden over en tyk og stiv Traad til lange Spindler, der afklippedes i passende Smaastykker og ved et Prægeverk med to Staalstempler fæstedes til Naalens Skaft. At Knappenaalene trods det ikke ubetydelige Arbeide, som denne Methode medfører, kunde sælges saa billig, skrev sig fra en strengt gjennemført Arbeidsdeling. I de Maskiner, som nu i stor Udstrækning benyttes ved Knappenaalsfabrikationen, udpresses Hovederne af samme Stykke som Skaftet. Knappenaalene af Messing bliver fortinnede eller beitsede og hvidkogte, Sørgenaalene sortlakerede eller anløbne.

Knaster, se Kanaster.

Knaus, Ludwig, bekjendt tysk Genremaler, f. 1829, studerede fra sit 16de Aar i Düsseldorf under Carl Sohn og Schadow, gik 1852 til Paris, hvor han opholdt sig til 1860, levede derpaa til 1866 i Berlin, hvor han efter et Ophold i Düsseldorf 1874 overtog Ledelsen af det med Akademiet forbundne Mesteratelier. Knaus har hentet de fleste af Emnerne for sin Fremstilling fra det tyske og franske Bondeliv, som han har opfattet paa en ligesaa poetisk som naturtro Maade; hans Teknik er overordentlig fin og elegant, hvad der skriver sig fra Paavirkning af den nyere franske Malerskole. Blandt hans ypperligste Billeder kan nævnes „Guldbrylluppet“, „Daaben“, „Invaliden“, „Begravelsen i Landsbyen“, „Die Hauensteiner“, „Den hellige Familie paa Flugten“, „Hans Durchlauchtighed paa Reiser“ m. fl. Han har ogsaa leveret mange udmærkede Portræter.

Knebel, Karl Ludwig von, f. 1744, d. 1834, en af de finest dannede Aander i den udvalgte Kreds, som i Slutningen af forrige Aarh. samlede sig ved Hoffet i Weimar, havde først studeret Retsvidenskaben og senere været Officér i preussisk Tjeneste. Derpaa kom han til Weimar og blev Hovmester for Prins Konstantin; 1774 ledsagede han Arveprins Karl August og hans Broder til Paris og besøgte underveis i Frankfurt Goethe, hvis Bekjendtskab med Arveprinssen han indledede. Efter Tilbagekomsten til Weimar fik han Majors Rang og en livsvarig Pension. I sine senere Aar giftede han sig og bosatte sig i Ilmenau, men

flyttede siden til Jena, hvor han tilbragte Resten af sit Liv. Han forsøgte sig som Digter med enkelte mindre Sager, hvis største Fortrin var deres klassisk rene Form; som Oversætter leverede han mere, idet han gjengav Propertius, Lucretius, Alfieris „Saul" m. m. paa Tysk. Hans interessante Korrespondance med Goethe, hvis fortroligste Ven han var, er udgiven af Guhrauer 1851.

Kneller ell. **Kniller**, Gottfried, tysk Portrætmaler, f. 1648 (eller 1646), d. 1723 (eller 1726), studerede i Amsterdam under Ferdinand Bol, reiste 1672 til Italien, hvor han fik Undervisning af Carlo Maratti, og begav sig 1676 til England, hvor han af Karl den anden udnævntes til Hofmaler. 1684 indbødes han af Ludvig den fjortende til Paris, hvor han malede Kongen og hans Familie. Ogsaa hos Kongerne Jakob den anden, Vilhelm den tredie og Georg den første stod han i stor Anseelse. Hans Portræter er let og fint udførte og er fortræffelige i koloristisk Henseende. Samtidige Forfattere paastaar dog, at han pleiede at flattere.

Knepbillerne, se Smelderne.

Knesebeck, Karl Friedrich, Friherre, preussisk Generalfeltmarskal, f. 1768, d. 1848, udmærkede sig i de preussiske Krige 1792—1814 som tapper Officér og virkede derhos ogsaa som Diplomat, ligesom han havde vigtig Andel i den preussiske Hærs Reorganisation.

Kniaziewicz, Karól, polsk General, f. 1762, d. 1842, indtraadte 1778 i det polske Artilleri og udmærkede sig i Krigen med Rusland 1792—94, men blev sidstnævnte Aar fangen og fik først 1796 ved Keiser Pauls Tronbestigelse sin Frihed igjen. S. A. gik han hemmelig til Italien til Bonaparte og deltog i Franskmændenes Operationer mod Rom og Neapel. Efter Slaget ved Marengo dannede han en polsk Legion, som han anførte i Slaget ved Hohenlinden. Efter Freden i Luneville trak han sig tilbage til sine Godser, men indtraadte 1812, da den franske Armé havde overskredet Niemen, i Kongen af Vestfalens Generalstab. Senere udmærkede han sig i Spidsen for en Division ved Smolensk og Moskva, men blev saaret ved Beresina og begav sig for sin Helbredelses Skyld til et Bad i Galizien, hvor han, efterat Østerrige havde taget Ruslands og Preussens Parti, erklæredes for Krigsfange. Efter Pariserfreden levede han i Dresden; ved Udbruddet af den polske Opstand 1825 forlangte Rusland forgjeves hans Udlevering; dog blev han arresteret og hans Forhold undersøgt, og det kom for Dagen, at Insurgenterne, dog sandsynlisvis uden hans Vidende, havde valgt ham til Anfører for Opstanden. Efter otte Maaneders Fangenskab sattes han i Frihed; 1830 gik han som Agent for det polske Revolutionsparti til Paris, hvor han, efterat hans Mission var mislykket, tilbragte Resten af sit Liv.

Kniaznin, Franciszek Dyonizy, polsk Digter, f. 1750, d. 1807, indtraadte i sin Ungdom i Jesuiterordenen og blev Lærer ved Jesuiterskolen i Varschau. Efter Ordenens Ophævelse ansattes han ved det Zaluskiske Bibliothek og blev senere Sekretær hos Fyrst Adam Czartoryski. 1796 blev han uhelbredelig vanvittig som Følge af en ulykkelig Kjærlighed til Fyrstens Datter. Hans lyriske Digte er fantasifulde og rige paa Følelse, men forfalder, naar han anslaar mere ophøiede Toner, ofte til Svulst. Han oversatte ogsaa Macphersons Ossian.

Knidos, hos Romerne Cnidus ell. Gnidus, dorisk By paa Forbjerget Triopion (nu Kap Krio) paa den vestligste Spids af det knidiske Khersones, havde i Oldtiden mange prægtige Bygninger og to Havne. Som Byens største Skat betragtedes Praxiteles's berømte Statue af Afrodite, der var opstillet i et lidet, til to Sider aabent Tempel. Statuen skal senere ifølge en mindre sikker Tradition være bragt til Konstantinopel og der have gaaet tilgrunde ved en Ildebrand 476 f. Kr. — Af Knidos er endnu betydelige Ruiner tilbage.

Knies, Karl, tysk Nationaløkonom, f. 1821, blev 1855 Professor i Retsvidenskab i Freiburg og 1865 Professor i Heidelberg. Han har udgivet flere udmærkede Skrifter, hvoriblandt „Statistiken som selvstændig Videnskab" (1850), „Jernbanerne og deres Virkninger" (1853), „Penge og Kredit" (2 Dele, 1873—76).

Knigge, Adolf Friedrich Franz Ludwig, Friherre, tysk Forfatter, f. 1752, d. 1796, studerede i Göttingen og blev 1772 Hofjunker og Assessor ved Krigs- og Domænekammeret i Kassel. Senere var han en Tid Kammerherre i Weimar. Hans Forbindelse med Illuminatordenen indviklede ham i mange Ubehageligheder. Det af alle hans Skrifter, som i sin Tid blev mest læst, var hans Bog „Om Omgang med Mennesker" (2 Bd., 1788), hvori han søgte at give Regler for et lykkeligt og nyttigt Liv. Hans Theaterstykker er nu ganske glemte, hvorimod hans komiske Roman „Reisen til Brunsvig" i den senere Tid er bleven oplagt paany og er ganske underholdende. Interessant er ogsaa hans Selvbiografi „Mit Livs Roman" (4 Bd., 1781).

Knight (udt. Neit), Charles, engelsk Boghandler og Forfatter, f. 1791, d. 1873, udgav 1811—27 sammen med sin Fader Bladet „Windsor and Eton Express", nedsatte sig 1824 som Boghandler i London og begyndte her at udgive Tidsskriftet „Knights Quarterly Magazine", hvori bl. a. Macaulay var Medarbeider. Siden 1827 udgav han flere Publikationer af Selskabet til Befordring af almennyttige Kundskaber, saaledes „Penny Magazine" (1832—45) og „Penny Cyclopaedia" (1833—46), der er at betragte som Begyndelserne til Englands senere saa rige populære Literatur. Han har desuden udgivet Shakespeares samlede Verker med værdifulde Kommentarer og skrevet en af de bedste Biografier over Shakespeare; ligeledes har han udgivet en „Populær Englandshistorie", flere encyklopædiske Verker samt Skrifter om den ældre engelske Boghandel.

Knight (udt. Neit), Ridder, i England den laveste Adelsklasse.

Kniplinger, fine, baandagtige, forskjellig mønstrede Strimler, som forfærdiges af den fineste Lintraad ved et eiendommeligt Haandarbeide, Knipling. Disse ægte Kniplinger, som i størst Mængde og Skjønhed forfærdiges i Belgien (Brysselerkniplinger), er meget kostbare og betragtes som en udsøgt Luxusartikel. Billigere er de syede og endnu mere de i den senere Tid opfundne vævede Kniplinger, hvortil ofte benyttes Bomuldstraad. Man forfærdiger ogsaa Kniplinger af Silke, hvilke kaldes Silkeblonder.

Knipperdolling, Bernhard, en af Førerne for Gjendøberne i Münster, reiste i sin Ungdom meget omkring og traadte navnlig i Sverige i Forbindelse med Anabaptisternes Sekt. Da Johan Mathys og Johan fra Leiden 1533 kom til Münster, var Knipperdolling den første, hos hvem de fik Indgang, og han blev nu sammen med dem Leder af den Revolution, som sattes i Scene i Byen. 1534 valgtes han til Borgermester og førte som saadan et Rædselsregimente af værste Slags. Da Johan af Leiden erklærede sig for Konge, blev han Statholder. Ved Byens Erobring blev han sammen med Johan fangen og henrettet og hans Legeme ophængt paa et Kirketaarn i et Jernbur.

Knivmusling, se Muslinger.

Knjæs (Fyrste), den høieste Adelsværdighed i Rusland.

Knob, et tilsjøs brugeligt Længdemaal, der er = 1/4 Sjømil. Naar et Fartøi i en Time tilbagelægger f. Ex. 2 Sjømil, siges det at „gjøre 8 Knob". Knob paa Loglinen er Afstanden mellem de paa denne anbragte Mærker, og da Logningen er beregnet paa at undersøge Skibets Fart i en Tid af 28 Sekunder, er denne Afstand 7 Favne, idet Loglinens Medslæbning tages med i Betragtning.

Knop, i Botaniken et nudviklet Skud, som under gunstige Betingelser kan udvikle sig. Knopperne bestaar af en Axe, hvortil er fæstet et større eller mindre Antal Bladorganer, der gjensidig bedækker hverandre og er sammenfoldede eller sammenbøiede paa forskjellig Maade. Eftersom Knoppen skal blive til et blot med Blade besat Skud eller til én eller flere Blomster eller til en Kvist med Blade og Blomster, skjelnes mellem Bladknopper, Blomsterknopper og blandede Knopper. Endeknopper afslutter en Gren; Hjørneknopper fremkommer i Bladhjørnerne, medens Brudknopper kun sidder i Barken, hvorfor de af dem udviklede Skud kun staar i en mindre fast Forbindelse med Stammens Ved. — Knopskjæl kaldes de skjæl- eller læderagtige Blade, som bedækker den nudviklede Knop hos de fleste Træer.

Knopurt (Centaurea), Plante af de Kurvblomstredes Familie (Tistelgruppen), har store, tragtformede, uregelmæssige og golde Randkroner og Svøbblade, som er frynsede i Randen. Flere Arter forekommer almindelig vildtvoxende; den mest bekjendte er Korn-Knopurten (Kornblomst, Centaurea Cyanus), med smukke blaa Blomster. Den voxer paa Agre mellem Kornet lige til Alten (70°).

Knorring, Sofia Margareta von, født Zelow, svensk Romanforfatterinde, f. 1797, d. 1848, udgav 1834 anonymt sin første Roman, „Kusinerna", efter hvilken hun senere paa Titelbladet af sine Skrifter kun kaldte sig „Författarinnan till Kusinerna". Hun skildrede i en lang Række Romaner Livet i de aristokratiske Kredse, til hvilken hun selv hørte, paa en Maade, der vidner om sin Jagttagelsesevne og stor Verdenserfaring; hendes Fremstillingsmaade er let, livlig og tiltalende. Sjeldnere indlod hun sig paa at skildre Landbefolkningens Liv, men vidste ogsaa da at præstere noget talentfuldt.

Knossos, den gamle Hovedstad paa Øen Kreta, den fabelagtige Konge Minos's Residens.

Knot, se Myg.

Knowles (udt. Naals), James Sheridan, engelsk dramatisk Digter, f. 1784, d. 1862, blev tidlig Skuespiller, men gjorde som saadan mindre Lykke, hvorimod han snart vandt Anerkjendelse som dramatisk Forfatter. Ved flere Tragedier og Komedier erobrede han sig en Stilling som den mest populære Theaterdigter i England; men hans Arbeider har mindre poetisk Værd end scenisk Effekt. Som hans bedste Stykke gjelder „The love chase" (1836). Efterat han 1845 havde trukket sig tilbage fra Scenen, slog han sig paa Romanforfatterskabet, men gjorde her ringe Lykke. Paa sine gamle Dage skrev han Stridsskrifter mod Katholikerne og reiste omkring i Landet som Baptistprædikant.

Knox (udt. Nox), John, Skotlands Reformator, f. 1505, d. 1572, var allerede før 1530 Lærer i Theologien og den skolastiske Filosofi ved Akademiet i St. Andrews. Ved Studium af Bibelen modnedes i ham friere religiøse Anskuelser, hvorhos han paavirkedes af George Wishart og Munken William, som prædikede mod Pavedømmet. Ved Reformationens Udbredelse i Skotland 1542 prædikede han den nye Lære i det sydlige af Landet. 1547 nød han første Gang Nadverden under begge Skikkelser. Sammen med Slottets Besætning faldt han i fransk Fangenskab og sattes paa Galeierne; efter at have faaet sin Frihed igjen 1549 blev han Prest i det engelske Grevskab Berwick og 1551 Kapellan hos Kong Edvard den sjette. Ved den katholske Dronning Marias Tronbestigelse flygtede han til Genf og blev 1554 Prest for en Menighed af engelske Emigranter i Frankfurt am Main, men kunde med sine presbyterianske Sympathier ikke forliges med Menighedens Vedhængen ved den engelske Liturgi, vendte derfor 1555 tilbage til Genf og reiste derfra til Skotland, hvor han drog omkring som Prædikant og virkede overordentlig meget for den evangeliske Læres Udbredelse. Selv var han dog ikke fornøiet med Resultaterne af sin Virksomhed og forlod derfor sit Fædreland 1556 for at blive Prest for den engelske Menighed i Genf; efter sin Afreise blev han dømt til Baalet af de skotske Biskoper. De skotske Protestanter, som havde sluttet sig sammen til den saakaldte „Kristi Kongregation", bevægede ham imidlertid til 1557 at vende tilbage til Skotland; han vendte dog om paa Veien og besørgede derpaa i Genf en Oversættelse af Bibelen paa Engelsk. Fra Genf udsendte han ogsaa Skrivelser til Dronningen samt til Adelen og Rigsstænderne i Skotland for at søge at rydde deres Fordomme mod Reformationen af Veien. 1558 udgav han et skarpt Stridsskrift mod Dronning Maria af England under Titelen „Første Trompetstød mod det monstrøse Kvinderegimente", hvilket paadrog ham Skotlands Regentindes og hendes Datter, Dronning Maria Stuarts, senere ogsaa Dronning Elisabeths Uvillie. Nu lod han sig ogsaa bevæge til at komme hjem i det Øieblik, da Regentinden netop havde besluttet at fordrive alle protestantiske Lærere. Han erklærede, at man ikke skyldte Fyrsters uretfærdige Befalinger Lydighed, og en Prædiken, som han 1559 holdt i Perth, gav Stødet til en Opstand, som snart udbredte sig over hele Landet. De strækkelige Uordener, som det protestantiske Parti afstedkom, regnedes Knox til Last, skjønt han selv ivrede mod dem; dog tog han virksom Del i den væbnede Modstand mod Re-

gentindens Foranstaltninger og underhandlede paa sit Partis Vegne med England om Understøttelse. Ved sin glødende Veltalenhed oplivede han Modet hos Protestanterne og havde ved Fredsslutningen 1560 den Glæde at faa den presbyterianske Kirke indført i Skotland. Nu blev han Prest i Edinburgh og havde stor Indflydelse. Da Maria Stuart 1561 kom til Landet og tog Regjeringen, søgte hun forgjeves at vinde Knox; da han i Anledning af den ved hendes Hof udøvede katholske Gudstjeneste henvendte sig til den skotske Adel, anklagedes han for Høiforræderi, men frikjendtes. Ogsaa hans Ytringer om Dronningens Giftermaal med den katholske Darnley paadrog ham Ubehageligheder. Ved Marias Ankomst til Edinburgh 1566 forlod han Byen, hvortil han senere først vendte tilbage efter hendes Afsættelse, til hvilken han medvirkede. 1571 blev han fordreven fra sit Embede ved den Borgerkrig, som Dronningens Parti begyndte; ved sin Tilbagekomst 1572 var han allerede syglig og døde snart efter. — Knox var en personlig imponerende Mand med et haardt og myndigt Væsen; han besad en gjennemtrængende skarp Forstand og en jernfast Karaktér, en urokkelig Overbevisning om sin gode Sag og en glødende Veltalenhed. — Af hans Skrifter kan foruden hvad før er nævnt endnu anføres hans „History of the reformation of religion within the realm of Scotland", hvilken udkom efter hans Død.

Knudsen, Knud, norsk Skolemand, f. 1812 i Holt ved Tvedestrand. Hans Fader var Skolelærer og boede paa en Husmandsplads under Prestegaarden. I en Alder af 8—9 Aar begyndte han at hjelpe sin Fader ved Undervisningen, og fra sit 12te Aar var han af og til Huslærer for Bondegutter, som ikke kunde følge med i Skolen. Efter sin Konfirmation var han 3 Aar Omgangsskolelærer, hvorefter han af Jernverkseier Jakob Aall med fl. sattes istand til at studere. 1831 kom han ind til Arendal, hvor han fik fri Undervisning af nogle af Skolens Lærere, tog 1832 Artium, 1833 Andenexamen og 1840 filologisk Embedsexamen, alle med bedste Karaktér. Sidstnævnte Aar blev han Adjunkt ved Drammens Skole, 1846 Adjunkt ved Kristiania Skole og 1852 Overlærer sammesteds, fra hvilket Embede han 1880 tog Afsked. Knudsen har under sin Lærervirksomhed med Iver og Udholdenhed arbeidet paa Udviklingen af det norske Element i Undervisningen og paa at fortrænge Latinen som det eneste eller hovedsagelige Grundlag for den høiere Dannelse, ligesom han altid har været en ihærdig Deltager i enhver Diskussion angaaende Skolevæsenet. Desuden har han i Spørgsmaalet om Sprogrensningen gaaet i Spidsen for dem, som vil have Skriftsproget lempet efter Talesproget, uden dog at gaa med paa det saakaldte „Maalstræv", som han tvertimod har bekjæmpet. Han har ogsaa været en frugtbar Forfatter, hvis literære Arbeider udelukkende beskjeftiger sig med Spørgsmaal vedkommende Sproget og Skolevæsenet. Foruden en Mængde Avisartikler har han i Bogform udgivet: „Et Par Punkter af Modersmaalets Grammatik" (1847), „Haandbog i dansk-norsk Sproglære" (1856), „Lærebog i dansk-norsk Sproglære" (1857), „Er Norsk det samme som Dansk?" (1862), „Modersmaalet som Skolefag" (1864), „Forslag til Lettelse af Arbeidet i vore Skoler" (1860), „Det norske målstræv" (1867), „Nogle språk- og skolespørsmål" (1869), „Den landsgyldige norske uttale" (1876), „Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning", „Af maalstriden 1881" og „Skolen og fremmedordene" osv. (1881). 1852—55 var han Medudgiver af „Den norske Folkeskole".

Knudsen, Hans Kristian, dansk Skuespiller, f. 1763, d. 1816, var først Murerlærling, blev senere Tjener hos Arveprins Fredrik, som skaffede ham Leilighed til at følge sit Kald for Scenen og til at debutere som Oldfux i „Den Stundesløse" 1786. Fra den Tid af hørte han til det kongelige danske Theaters første Kunstnere og udmærkede sig ikke blot i komiske Roller, men ogsaa som Tragiker og Sanger. 1812 gjorde han Reiser i Danmark og Norge og samlede ved sin Sang 32,000 Rdlr. til de danske Krigsfangere i England og deres Familier.

Knur (Trigla), Fisk af de Pigfinnedes Orden og de Panserkindedes Familie, har et panseret, pigget Hoved, store Bryst- og Bugfinner, dobbelt Rygfinne og smekker Krop. De tre forreste Straaler i Bugfinnerne er fritstaaende som Føletraade. Ved de norske Kyster forekommer den røde Knur (T. Hirundo) og den graa (T. Gurnandus). Sit Navn har den faaet af den knurrende Lyd, som den lader høre, naar den trækkes op af Vandet.

Knut, Navn paa fire Konger i Danmark. — Knut Svenssøn den store eller den mægtige, Søn af Sven Tveskjæg, f. ca. 995, d. 1035, fulgte 1013 Faderen paa hans Erobringstog til England og blev efter hans Død n. A. Konge i dette Land. I Danmark besteg hans Broder Harald Tronen. Ved en Opstand i England nødtes Knut til at forlade Riget, men vendte tilbage med en i Danmark samlet Hær og Flaade og begyndte Krig med den tapre Edmund Jernside, efter hvis Mord han 1016 kom i uforstyrret Besiddelse af England og kronedes i London. Ved Broderen Haralds Død et Par Aar efter blev han ogsaa Konge i Danmark. Knuts Regjering var kraftig og klog og i mange Henseender til Gavn for Danmark, navnlig ved at Kultur og Kristendom befæstedes ved Samkvemmet og Forbindelsen med England. I dette sidste Land vandt han Folkets Yndest ved at ægte Enkedronningen Emma og ved at træde i et godt Forhold til Geistligheden. 1026 gjorde han en Pilegrimsreise til Rom og havde underveis en Sammenkomst med Keiser Konrad den anden, som afstod fra sine Fordringer paa det slesvigske Markgrevskab og giftede sin Søn med Knuts Datter. Under hans Fraværelse havde imidlertid den norske Konge Olav den hellige og hans Svoger, Kong Anund Jakob i Sverige, forenet sig og angrebet Danmark. Knuts Svoger, Ulf Jarl, som midlertidig styrede Danmark, ansaa det for nødvendigt, at Landet under Krigen havde et kongeligt Overhoved, og lod derfor Knuts og Emmas Søn Hardeknut vælge til Konge, over hvilket Knut, som i en Hast ilede hjem, blev yderst forbitret. I Slaget ved Helgeaa 1027 mod Olav og Anund Jakob udmærkede Ulf Jarl sig særdeles, men kunde dog ikke gjenvinde Knuts Velvillie og blev endog kort efter paa hans Foranstaltning myrdet i en Kirke i Roskilde. 1028 drog Knut under Olav den helliges Strid med Nordmændene med en Flaade til Norge, nødte Olav til at flygte og satte sin Søstersøn Haakon

Eriksson Jarl til Statholder i Norge. Efter Haakons Død søgte Olav at gjenvinde sit Rige, men faldt ved Stiklestad 1030, hvorefter Knut udnævnte sin Søn Sven til norsk Konge under sin Overhøihed. Svens uforstandige Regjering bevirkede imidlertid snart, at Nordmændene faldt fra, og Knut saa derfor allerede før sin Død sit store Rige begynde at opløses. Han døde og blev begraven i England, hvor han mest havde opholdt sig. — *Knut den hellige*, uægte Søn af Sven Estridssøn, blev af Faderen bestemt til hans Efterfølger, men maatte efter hans Død vige Pladsen for sin Broder Harald Hein og blev Jarl i Sjælland; ved Haralds Død 1080 blev han Danmarks Konge. I sin Ungdom havde han deltaget i Faderens Tog til England og begyndte som Konge at fatte Planer om at erobre dette Land tilbage. Han udbød Leding over hele Riget og fik Hjelp af Olav Kyrre; en Flaade paa 1,000 Skibe samledes i Limfjorden, men ved Forræderi blev Skibenes Besætninger bragte til at skilles ad og drage hjem, endnu førend Kongen kom til Samlingsstedet. Forbitret over Ledingsmændenes Ulydighed ilagde han dem store Bøder, som han selv reiste omkring og inddrev med den største Strenghed. Af denne Grund fandt Opstand Sted i Vendsyssel og udbredte sig snart over hele Jylland. Kongen flygtede herfra til Fyen, men forfulgtes af det forbitrede Folk og dræbtes i en Kirke i Odense, hvor han søgte Tilflugt (1086). Efter hans Død opkom Rygter om Jertegn, som skulde have fundet Sted ved hans Grav, og han blev paa sin Broder Erik Eiegods Foranstaltning kanoniseret af Pave Paschalis den anden 1100. Han var en kraftig og myndig Konge, som søgte at haandhæve Lov og Ret uden Personsanseelse, og tillige at udrydde Resterne af den gamle hedenske Raahed; saaledes arbeidede han meget for Trældommens fuldstændige Afskaffelse. Han var Kirken og Geistligheden meget hengiven og fritog den sidste for at staa under de verdslige Domstole. — *Knut Magnusson*, Søn af Magnus Nilsson, valgtes 1147 i Jylland til Konge efter Erik Lam, medens paa Sjælland Sven Grathe blev valgt. Dette foranledigede en tiaarig Borgerkrig, der endte med et Forlig, ifølge hvilket begge Konger skulde dele Landet mellem sig; men kort efter blev Knut myrdet af Sven i Roskilde 1157. — *Knut Valdemarsson*, Søn af Valdemar den store, f. 1163, blev allerede i Faderens levende Live og som Barn kronet 1170 og besteg Tronen ved Faderens Død 1182. Hans Regjering var kraftig og klog, idet han støttedes af sin Faders to mest udmærkede Mænd, Brødrene Esbern Snare og Erkebisp Absalon. I Skaane udbrød en Opstand mod ham, hvilken dog snart blev dæmpet. Keiser Fredrik Barbarossa krævede, at Knut skulde anerkjende hans Lenshøihed, men Forslaget afvistes, og den pommerske Hertug Bugislav, som Keiseren ophidsede til at angribe Danmark, led et stort Nederlag. Efter at have underlagt sig Venden 1185 kaldte Knut sig „de Danskes og Slavernes (Vendernes) Konge", en Titel, som de danske Konger senere har beholdt. 1194 og 1196 gjorde han Tog til Estland og tvang Indbyggerne til at lade sig døbe, men efter hans Bortreise faldt de snart igjen tilbage til Hedenskabet. Imidlertid havde flere nordtyske Fyrster forbundet sig mod Danmark, medens en dansk Kongesøn, Valdemar, som var Biskop i Slesvig, gjorde Oprør og antog Kongenavn. Han blev dog tagen tilfange, og mod Tyskerne kjæmpede Kongens Broder Hertug Valdemar med Tapperhed og Held. Ditmarsken underkastede sig og 1201 erobredes hele Holsten, men allerede 1202 døde Kong Knut.

Knut, en Pisk af Læderremme, som tidligere anvendtes i Rusland ved Udøvelsen af den barbariske Pryglestraf for alle Slags Forbrydelser, især politiske. Fra Katharina den andens Tid afstraffedes kun Mordere, Kirkerøvere og Mordbrændere med Knut; Nikolaus den første afskaffede Knuten, men erstattede den med den saakaldte Pleti, en anden Slags Pisk, hvis Brug blev afskaffet af Alexander den anden.

Knut Alvsson, norsk Adelsmand i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarh., nedstammede paa fædrene Side fra den svenske Æt Tre Roser, idet hans Bedstefader, som var Lagmand i Vestergötland, ægtede Agnes Alvsdatter af Rømerslægten, hvorved han kom i Besiddelse af det store Giftegods i Søndmøre. Ved Broderen Odds Død 1497 blev Knut Befalingsmand paa Akershus Slot, hvis Slotsherre Henrik Krummedike kort før var bleven forflyttet til Bohus Slot. Mellem Knut og Henrik, der som Indehavere af Landets vigtigste Fæstninger sad inde med den største Magt, herskede et bittert Fiendskab, dels af Skinsyge, dels fordi Knut heldede til Sturerne i Sverige og det svenskfindede Parti i Norge, medens Henrik holdt med Danmark. Da Kong Hans 1499 fratog Knut Befalingen over Akershus, drog denne til Sverige, hvor han aabenlyst sluttede sig til Sten Sture, og da han hørte, at Kongen havde beslaglagt hans Godser i Norge, samlede han en Hær og brød ind over Grændsen, men blev snart fordreven af de danske Befalingsmænd i Norge. Han kom imidlertid kort efter tilbage med en betydelig Krigsmagt og var denne Gang heldigere, idet han tvang Akershus, Tønsberg og Marstrand til Overgivelse og beleirede Bohus 1502. Kong Hans sendte nu sin Søn Kristiern (den senere Kristiern den anden) til Norge for at undsætte Bohus og kue Opstanden. Ved Elfsborg kom det til et Slag, hvilket Knut Alvsøn tabte. Henrik Krummedike blev af Prins Kristiern sendt ud for at tilbageerobre Tønsbergs og Akershus Slotte, og dette lykkedes ham, saa at, da Knut Alvsøn kom til Akershus Slots Undsætning, var det for sent. Han indlod sig nu i Underhandlinger med Henrik og begav sig under Løfte om sikkert Leide ombord paa hans Skib 18de Aug. 1502. Men da han var kommen ombord, begyndte de to Modstandere at mundhugges, hvilket endte med, at Knut og flere af hans Følge blev nedsablede.

Knut Danaast (d. e. de Danskes Kjærlighed), ældste Søn af Gorm den gamle og Thyre Danebod, gjorde et Tog til Friesland og blev her af den tyske Konge Henrik Fuglefænger tvungen til at lade sig døbe. Han omkom paa et Sjøtog ca. 940, og det fortælles, at han blev dræbt af sin Broder Harald Blaatand. Han var meget elsket af Faderen, hvis Død Efterretningen om hans Fald fremskyndede. Han var Fader til Guldharald.

Knut Eriksson, svensk Konge, Søn af Erik den hellige, kom efter 3 Aars Landflygtighed i Besiddelse af Riget 1167, men maatte endnu i 5 Aar

kjæmpe med den dræbte Karl Sverkerssons Tilhængere. Senere regjerede han fredelig og godt. Han stod i et venskabeligt Forhold til Sverre Sigurdssøn og opretholdt ogsaa Freden med Danmark, skjønt dette Land understøttede Sverkers Æt, og skjønt danske Oprørere til Gjengjeld fandt Tilflugt i Sverige. 1187 herjedes Sveriges Østkyst af estiske Sjørøvere, som ogsaa plyndrede og brændte Sigtuna. Knut døde 1195 eller 1196.

Knut Jarl, ogsaa kaldet **Junker Knut,** en Søn af den norske Jarl Haakon Galen og en svensk Adelsdame Kristine Nikolasdatter, drog med sin Moder til Sverige, da hun giftede sig med den vestergötlandske Lagmand Æskil. Under Haakon Haakonssøn gjorde han, rimeligvis ledet af sin ærgjerrige Moder, som arveberettiget Prins Krav paa Norge, men efter Rigsmødet i Bergen 1223, hvor Haakons Ret til Tronen blev anerkjendt, blev Knuts Fordring afvist. Efter Sigurd Ribbungs Død stillede han sig i Spidsen for Ribbungerne, brød ind i Norge og lod sig paa Raumarike hylde som Konge. Haakon, som da opholdt sig i Oslo, samlede en Hær, og strax vestenfor Aker (sandsynligvis mellem gamle Akers Kirke og Uranienborg) kom det til et Slag 1226, hvori Ribbungernes Flok adsplittedes og Knut kun med Nød reddede sig ved Flugten. Efter et nyt Nederlag ved Eidsvold 1227 forligede han sig med Haakon og blev en af Kongens troeste Mænd, uagtet hans Svigerfader Hertug Skule gjorde ham store Løfter for at faa ham til at svige Haakon. 1240 udnævntes han til Jarl.

Knut Lavard (d. e. Herre), Søn af Erik Eiegod, f. ca. 1091, d. 1131, fik ved Forældrenes Reise til det hellige Land 1103 Skjalm Hvide til Fosterfader, opdroges efter sin Farbroder Nils's Tronbestigelse en Tid ved hans Hof og opholdt sig derpaa hos den senere Keiser Hertug Lothar af Sachsen. 1115 blev han Hertug i Sønderjylland, hvor han gjorde sig overordentlig elsket af Folket. Han rensede Landet for Røvere, forsvarede Grænserne mod Venderne og førte heldig Krig med sin Fætter, den vendiske Fyrste Henrik. Efterat den vendiske Fyrsteslægt var uddød, blev han selv Vendernes Fyrste og fik af Keiser Lothar 1129 Titel af Obotriternes Konge. Hans store Anseelse vakte imidlertid Misundelse hos hans Fætter, Kong Nils's Søn Magnus, som derfor i Forening med en anden Fætter, Henrik Skatelar, og flere bevæbnede Mænd overfaldt Knut i en Skov og dræbte ham. 1169 blev han kanoniseret.

Knutsson, Thorgils eller Thorkel, svensk Adelsmand, var Marsk hos Magnus Ladulås og blev af denne før hans Død 1290 udnævnt til Rigsforstander under hans Sønners Mindreaarighed. Han sørgede godt for Rigets indre Anliggender, søgte at indskrænke Presteskabets Privilegier og lod Uplandsloven revidere. For at sætte en Stopper for Karelernes og Russernes Indfald gjorde han et Krigstog til Finland, hvor derved baade Kristendommen og Sveriges Herredømme befæstedes. Efter at have ladet Kong Birger krone 1302 nedlagde han sin Rigsforstanderpost, men vedblev at være Regjeringens vigtigste Støtte, idet han modarbeidede Hertugernes oprørske Planer. Hertugerne vidste imidlertid at sværte ham hos sin Broder Kong Birger og fremstillede ham som den eneste Aarsag til Fiendskabet mellem dem. Han blev derfor fængslet i December 1305 og henrettet nogle Maaneder efter.

Knytlingasaga, en islandsk Saga, som behandler Danmarks Historie fra Harald Blaatand til Knut Valdemarssøn.

Knæ, Knæled, det Led, hvorved Skinnebenet staar i Forbindelse med Laarbenet. Det dækkes fortil af en rundagtig Benplade, Knæskallen. — I Skibsbygningskunsten betegner Knæ et i en Vinkel bøiet, firkantet Stykke Jern, som forener og styrker Tømmerforbindelser, f. Ex. mellem Dæksbjelkerne og Spanterne. Tidligere gjordes saadanne ofte af Træ.

Knæler (Mantis), Insektslægt af de Skindvingedes Orden, udmærker sig ved, at det forreste Benpar er uddannet til Fangeben, som i hvilende Stilling rettes fremad og i Veiret. De herhen hørende Arter er graadige Rovdyr.

Knäred ell. **Knäröd,** Sogn i Höks Herred i Halland i Sverige, nær ved Grændsen mod Småland. Her blev i den Tid, da Halland hørte til Danmark, holdt flere Møder mellem Danmarks og Sveriges Konger eller Sendebud; saaledes havde her 1304 Erik Menved og Kong Birger en Sammenkomst. 1571, 1575, 1580 og 1612—13 holdtes Møder af svenske og danske Befuldmægtigede, som det sidstnævnte Aar sluttede Freden i Knäröd.

Knös, Thekla, svensk Digterinde, f. 1815, d. 1880, var Datter af en theologisk Professor i Upsala. Hendes Faders Hus var et Samlingssted for Kunstens og Literaturens Dyrkere ved Universitetet, og disse, særlig Digterne Atterbom og Geijer, vandt stor Indflydelse paa hende. Foruden flere Samlinger lyriske Digte, som alle vidner om dyb Følelse, har hun strevet „Ragnar Lodbrok", hvilken belønnedes med det svenske Videnskabsakademis store Pris.

Koagulere, løbe sammen, størkne, siges om Æggehvidestofferne, naar de gaar over fra opløst eller flydende til fast Form. Dette kan ske ved Indvirkning af Varme (f. Ex. naar Æg koges), ved Tilsætning af Salte, som Alun, Kobbervitriol m. fl., ved Syrer (f. Ex. Ostestoffet i Melken), Alkohol, Kreosot osv. Midler, som bringer Æggehvidestofferne i organiske Substanser til at koagulere, anvendes ofte for at hindre Forraadnelse, idet denne indledes og fremskyndes af de flydende Æggehvidestoffer. Substanser, som bevirker Koagulering, benyttes endvidere som blodstillende Midler og til at klare æggehvideholdige Vædsker.

Koaks (engl. Coaks, udt. Koks) ell. **Cinders,** Stenkul, som er ophedede uden Luftens Tilgang, hvorved deres Vandstof forbinder sig med deres Surstof, Svovl og Kvælstof samt med en Del af deres Kulstof til flygtige Forbindelser, der gaar bort i Gasform, medens Asken og det meste af Kulstoffet bliver tilbage. Koaks faaes som Biprodukt ved Gasverkerne, men fremstilles ogsaa i egne Koaksbrænderier og benyttes til Brændsel paa samme Maade som Stenkul; dog antændes de vanskeligere end disse, behøver et stærkere Lufttræk i Ovnen eller paa Ildstedet og brænder ikke med Flamme.

Koalition, lat., Sammenvoxning, Forbindelse, Forening, især af flere Magter mod en fælles Modstander. Benævnelsen bruges særlig om Forbindelserne mellem flere europæiske Magter mod Frankrige efter Revolutionen, hvilke ledede til Koalitionskrigene (den første Koalitionskrig

1793—97, den anden 1799—1801, den tredie 1805 osv.) — *Koalitionsministerium*, et Ministerium, som er sammensat af Førerne for flere forskjellige politiske Partier.

Kobbe, d. s. s. Sælhund (se d.).

Kobber, et af de metalliske Grundstoffer, forekommer meget udbredt i Naturen, i gedigen Form dog kun undtagelsesvis, hvorimod det danner en Bestanddel af mange Mineralier, af hvilke dog blot forholdsvis faa kan anvendes til Udvinding af Kobber. De vigtigste Kobbermalme er følgende: *Det gedigne Kobber*, som forekommer i flere europæiske Lande (i Norge paa Modum og Eker, ved Moss, i Numedalen, Alten og flere Steder), i Sibirien, Kina og Japan og især i store Mængder ved Øvre-Sjøen i Nordamerika; *Rødkobbererts*, der bestaar af Kobberoxydul (Cu_2O) og har en kosjenillerød eller rødgraa Farve, findes i Sibirien, Nordamerika, Frankrige, Cornwall og i Norge i Sogn; *Kobberglans*, en Forbindelse af Kobber og Svovl (Cu_2S) med Spor af Jern, er spaltelig og har ujevnt Brud, men er blød og kan skjæres i Spaaner; den indeholder 80% Kobber og findes i Norge paa flere Steder, men i ringe Mængde; *Kobberkis*, der bestaar af Svovl, Kobber og Jern ($Cu\,Fe\,S_2$), er messinggul og indeholder ca. 35% Kobber; den hører til de hyppigst forekommende Kobbermalme og findes i Norge især paa mangfoldige Steder i det nordenfjeldske (fornemmelig Røros); *Spraglet Kobbererts* er ogsaa en Forbindelse af Svovl, Kobber og Jern ($Cu_3\,Fe\,S_3$), men indeholder 56% Kobber. Den hører til de bedste Kobbermalme, men forekommer kun sjelden, i Norge i Alten, Laurdal, Aardal, ved Røros og i Thelemarken; *Fahlerts* bestaar af Svovlkobber i Forbindelse med Jern, Arsen eller Antimon og ofte en Smule Sølv; Farven er graa eller sort. Den forekommer i mange Lande meget almindelig, men er i Norge kun funden i ringe Mængder paa Modum og i Nordland. Naturlige Kobberforbindelser, som ikke benyttes til Fremstilling af metallisk Kobber, er bl. a. *Kobberlasur* og *Malakit*. — Kobberets Udvinding sker, efterat fremmede indblandede Mineralier er fjernede ved Pukning, Slemning osv., af de svovlfrie Malme ved en simpel Reduktion med Trækul og Nedsmeltning i en Schaktovn, men af de svovlholdige ved en Række mere besværlige Operationer af Reduktion og Oxydation, sigtende til at fjerne de fremmede Metaller, især Jernet, med den smeltede Masses Slag. Efter gjentagne Smeltninger osv. faar man det nogenlunde rene *Garkobber*, som enten støbes ud i Barrer eller formes i rundagtige Skiver (Rosettekobber). For at kunne bearbeides maa Kobberet imidlertid underkastes en yderligere Rensningsproces (raffineres), hvorved det gjelder at træffe den rette Grad af Oxydation og Reduktion. — Foruden ved Udsmeltning af Kobbermalm kan Kobber ogsaa faaes ad vaad Vei af det kobber- og jernholdige Grubevand eller ved Udludning af forvitrede Kobbermalme; til disse Opløsninger sættes Jernskrab, hvorved Kobber udfældes, medens Jern isteden gaar over i Opløsningen. Det paa denne Maade vundne Kobber, *Cementkobber*, vaskes og sammensmeltes; det udmærker sig ved sin Renhed. — Kobber har en rød Farve og en stærk Glans; det er temmelig haardt, men yderst strækkeligt, saa at det kan udhamres til overordentlig tynde Blade, der er gjennemskinnende med blaagrøn Farve, og saa seigt, at en Kobbertraad af to Millimeters Tykkelse først brister ved en Belastning af ca. 280 Pd. Det smelter ved lys Rødglødhede (1090°) og udvider sig ved Afkjøling, idet der dannes Blærer i det indre; det egner sig derfor ikke til Støbning. Ved Hvidglødhede er det delvis flygtigt. Dets specifike Vegt er $8{,}_{95}$; det er en fortrinlig Leder for Elektricitet og Varme. I tør Luft beholder det sin Glans, men overdrages i en fugtig Atmosfære med et grønt Lag af basisk kulsurt Kobberoxyd (jfr. Spanskgrønt). Ved Glødning i Luften oxyderer det let paa Overfladen og bedækkes med et sort Lag af Kobberoxyd, som ved Hamring springer af som Hammerskjæl. Kobber angribes næsten ikke af Saltsyre og fortyndet Svovlsyre, men opløses med Lethed af varm koncentreret Svovlsyre og koncentreret og fortyndet Salpetersyre. — Kobber er et af de teknisk vigtigste Metaller. Paa Grund af sin Strækkelighed kan det hamres og udvalses til Plader og trækkes til Traad; dets Modstandskraft mod en høi Varmegrad og dets Bestandighed i Luft og Vand gjør det skikket til Kogekar, Forhudning paa Skibe, Tagtækning osv. Det prægedes tidligere ogsaa almindelig til Skillemynt. En Ulempe ved Kobberet er, at det ikke i Lighed med Jern og Staal kan sveises, men stedse maa loddes, sammennagles eller sammenfalses. Da Kobberets Forbindelser har stærkt giftige Egenskaber, maa den største Renlighed og Forsigtighed iagttages ved Kogekar o. desl. af Kobber, hvilke i Regelen fortinnes. — Norge har følgende Kobberverker: Røros, Vigsnæs, Kaafjord og Meraker (se disse Art.). — Af Kobberforbindelser mærkes *Kobberoxyd* ($Cu\,O$), der fremkommer som en sort Masse ved Kobbers Glødning i Luften. Dets Hydrat ($Cu\,O + H_2\,O$) er blaat af Farve og dannes ved Tilsætning af Kali til en Opløsning af svovlsurt Kobberoxyd; ved Opvarmning afgiver det sit Vand og bliver til sort Kobberoxyd. — *Kobberoxydul* ($Cu_2\,O$) forekommer i Naturen som Rødkobbererts (se ovenfor) og farver ved at smeltes sammen med Glas dette rubinrødt. — *Svovlkobber* ($Cu_2\,S$) forekommer i Naturen som Kobberglans og kan fremstilles ved at sammensmelte Kobber og Svovl eller brænde Kobber i Svovldampe. — *Kobbersulfid* ($Cu\,S$) faaes ved Fældning af et Kobberoxydsalt med Svovlvandstof; det er brunsort, men antager ved Tørring en mørkgrøn Farve. — *Svovlsurt Kobberoxyd* eller *Kobbervitriol* ($Cu\,SO_4 + 5\,H_2O$), faaes ved Rostning af Svovlkobber i Luften og derpaa følgende Udtrækning med Vand eller ved Ophedning af Kobber med stærk Svovlsyre. Det danner store blaa Krystaller, som benyttes i Farverierne og tildels i Medicinen. — *Kulsurt Kobberoxyd* findes i Naturen som Malakit og som Kobberlasur. Et som Malakit sammensat Bundfald, som først er blaat, derpaa grønt, faaes ved at fælde Kobbervitriol med kulsur Kali og anvendes til Malerfarve under Navn af Mineralgrønt. — *Basisk eddikesurt Kobberoxyd*, se Spanskgrønt. — *Eddikesurt Kobberoxyd* ($Cu\,(C_2\,H_3\,O_2)_2 + H_2\,O$), ogsaa kaldt destilleret eller krystalliseret Spanskgrønt, faaes ved Opløsning af Spanskgrønt i Eddikesyre eller ved Fældning af eddikesurt Blyoxyd med en Kobbervitriolopløsning, hvorved det eddikesure Kobberoxyd forbliver i Opløsningen, medens uopløseligt svovlsurt Blyoxyd

udskilles. Saltet faaes ved Inddampning i mørkgrønne Krystaller, som anvendes i Farvekunsten og Farmacien. — Af Kobberets Legeringer er de vigtigste Messing, Tombak, Bronce, Nysølv og Yellowmetal, om hvilke se de særskilte Artikler.

Kobberminefloden, Flod i Nordamerika, løber ud fra nogle Indsjøer øst for store Bjørnesjø, gaar mod Nord og falder i Corontariobugten paa 65 Gr. n. Br. Dens Længde er ca. 80 Mil.

Kobberskifer, en bituminøs Mergelskifer med indsprengt spraglet Kobbermalm, Kobberkis og Kobberglans, hører til den saakaldte Zechstensformation og forekommer i Tyskland, især i Mansfeld og Thüringen. Den bearbeides paa Grund af de indsprængte Kobbermalme. En Mærkelighed er de mange Fiskeforsteninger, som findes i den.

Kobberstikkerkunsten er Kunsten i Metal overhovedet og Kobber i Særdeleshed at frembringe Tegninger fordybede, som fyldes med Farve og aftrykkes. Den ældste og mest ansete Gren af Kunsten er den saakaldte Gravstikkemanér, hvorved Linierne frembringes ved Gravering med Gravstikker, d. v. s. Staalstifter af forskjellig Form og Tilslibning. Den første Foranledning til denne Manér gav de gamle Guldsmedes Nielloarbeider (se Niello), idet de, efterat disse var graverede, fyldte de graverede Linier med Farve for at se, hvorledes Stikket var faldt ud, og senere aftrykte dem paa fugtet Papir. Opfindelsen af den egentlige Kobberstikkerkunst tilskrives dels Italienerne, dels Tyskerne, uden at man med Bestemthed kan sige, hvem Æren derfor egentlig tilkommer. — En anden Methode er Raderingen, hvorved den blankslebne Kobberplade bedækkes med et tyndt Lag Ætsgrund af Vox og Asfalt og derpaa tilrøges over en sodende Flamme. Tegningen overføres nu ved Kalkering og ridses gjennem Ætsgrunden med mere eller mindre skarpe Staalnaale. Derpaa overgydes Pladen med fortyndet Salpetersyre, som ved at ætse Kobberet fordyber i dette de optrukne Linier; siden afvaskes Ætsgrunden med Terpentinolie, og Linierne korrigeres, hvis det er nødvendigt, med Gravstikken eller med en spids Naal. Som Opfinder af Raderkunsten ansees sædvanlig Albrecht Dürer, dog gjør Italienerne ogsaa Fordring paa her at have gaaet forud. — Punkteringsmanéren opfandtes sandsynligvis i Italien i Begyndelsen af det 16de Aarh. Den bestaar i, at Linierne og Skyggerne sammensættes af lutter fine Punkter, som frembringes ved at slaa en Stift, der nedentil er forsynet med mange fine Spidser, ned i Overfladen. I en senere Tid hjalp man ogsaa paa de punkterede Plader ved Efterarbeide med Gravstikken. — Den sorte Kunst har sit Navn af, at Pladen først bearbeides saaledes, at den vilde give et helt sort Aftryk. Dette sker ved at opkradse eller punktere den, hvorefter Tegningen overføres og de Partier, som skal være lyse, afskrabes med et Skrabejern, mere eller mindre fuldstændig, og glattes med Polérstaalet. Konturlinierne indarbeides sædvanlig med Gravstikken. Denne Manér blev opfunden af en engelsk Prins i det 17de Aarh. og var en Tid meget yndet, men bruges nu lidet eller slet ikke. — Akvatintamanéren gaar ud paa at efterligne Tuschtegninger. Til den Ende indætses Konturerne som ved almindelig Radering, hvorefter Pladen forsynes med „Korn“, enten ved at overstrøes med fint Harpixpulver og opvarmes, hvorved Harpixen smelter sammen til meget smaa Draaber, som lader smaa aabne Rum mellem sig, eller ogsaa ved at overhelde Pladen med en klar Opløsning af Mastix i Alkohol og lade denne indtørre, hvorved der i Mastixen dannes et Net af Smaarevner. Nu ætses Pladen saa meget, som behøves. Baade Ætsningen og Trykningen af de paa denne Maade behandlede Plader er meget vanskelig. — Alle Kobberplader aftrykkes paa følgende Maade: Hele Pladen indgnides med en Farve, der sammensættes af Frankfurtersort og Linoliefernis; derpaa bortgnides den overflødige Farve paa de ikke fordybede Steder med Klude og tilsidst med Haanden, saa at Farven kun bliver liggende i de fordybede Linier. Pladen lægges, med Stikket op, paa et Bret og bedækkes med det fugtede Papir. Over Papiret lægges en fin Dug af Uldtøi, hvorefter det hele føres gjennem en Valsepresse. Kobberpladerne taaler kun at benyttes til et temmelig ringe Antal Tryk, en graveret Plade til ca. 4,000, en raderet til i det høieste 4—500. Man kan til en vis Grad raade Bod paa denne Omstændighed ved at tage galvanoplastiske Aftryk af Pladerne eller ved galvanoplastisk at bedække disse med et yderst tyndt Staallag. Det norske og det svenske Kobber ansees for bedst til Gravering. — I ældre Tider var det sædvanligt, at Pladerne til mere fremragende Kobberstik gik fra Haand til Haand ved Arv eller Kjøb og af og til blev retoucherede, naar det var nødvendigt, hvorved man frembragte et stort Antal Aftryk af hver Plade, og hvorved disse forskjellige Aftryk af samme Plade har kommet til at bære forskjellige Forlæggernavne. — Kobberstik og Raderinger, især af gamle og berømte Mestre, hører til de Kunstsager, som skattes høiest, og hvis Erhvervelse er Gjenstand for Kunstsamleres Kapvestrid. Jo sjeldnere et Kobberstik er, desto høiere bliver det naturligvis betalt; desuden pleier der at opnaaes høiere Pris for Aftryk, som er gjorte af den færdigstukne Plade, førend Underskriften er sat til (avant la lettre), end for Aftryk med Skrift. Et Aftryk af det førstnævnte Slags af Rembrandts berømte „Hundredegyldenblad“ blev 1868 i London ved en Auktion solgt for 1,100 Pd. Sterling.

Kobell, Ferdinand, tysk Landskabsmaler, f. 1740, d. 1799, studerede Retsvidenskaben og blev Hofkammersekretær, men følte sig mere hendragen til Kunsten og begyndte 1762 at uddanne sig som Maler i Mannheim og Paris. Senere blev han Hofmaler og Professor ved Akademiet i Mannheim og flyttede 1793 til München, hvor han blev Galleridirektør. Han er mindre bekjendt for sine Malerier end for sine talrige og fortræffelige Raderinger. — Hans Broder Franz Kobell, f. 1749, d. 1822, var først Handelsmand, men uddannede sig med Understøttelse af den ældre Broders Velynder, Kurfyrst Karl Theodor af Pfalz, i Italien som Maler og blev senere Hofmaler i München. Han har ikke malet meget, men derimod efterladt sig over 20,000 fortræffelige Pennetegninger af Landskaber og arkitektoniske Verker. — Ferdinand Kobells Søn Wilhelm von Kobell, f. 1766, d. 1853, var siden 1808 Professor ved Münchens Akademi. Han leverede flere særdeles fint og omhyggelig udførte Slagstykker samt fortræffelige Raderinger i Akvatintamanér. — En Fætter af

Ferdinand Kobell, Hendrik Kobell, f. 1751, d. 1782, var en fremragende Marinemaler. Han sendtes til England for at blive Kjøbmand, men studerede senere Malerkunsten i Amsterdam og bosatte sig i sin Fødeby Rotterdam. — Hans Søn Jan Kobell, f. 1782, d. 1814, regnes for den mest fremragende nyere hollandske Dyremaler. Han var Elev af van der Wall, men tog især Paul Potter til Mønster.

Kobell, Franz von, tysk Mineralog, f. 1803, en Sønnesøn af Maleren Ferdinand Kobell, studerede i Landshut og blev 1826 Professor i Mineralogi i München. Efter at have gjort talrige videnskabelige Reiser i flere europæiske Lande blev han 1856 tillige første Konservator ved Statens mineralogiske Samlinger. Han har skrevet „Mineraliernes Karakteristik", „Tavler til Bestemmelse af Mineralierne", „Mineralogiens Grundtræk" med flere populære Arbeider over sin Videnskab. Han er desuden bekjendt som Opfinder af Galvanografien, en akvatintalignende Kobberstikmanér, samt som fortræffelig Digter i den baierske og pfalziske Dialekt.

Kobi, se Gobi.

Kobjelde (Pulsatilla), Planteslægt af Ranunkelfamilien, har fra Rodstokken udgaaende Blomsterskaft med en stor, nikkende Blomst. Blomsterdækket er 6bladet og Svøbet 3bladet; Bladene finnede. Frugterne ender i lange, fjerformede Grifler. Planten er silkehaaret. — Nikkende Kobjelde (P. pratensis) har 2—3 dobbeltfinnede Blade og blaa Blomster; Plantens Silkehaar er hvide. Den voxer paa tørre Steder og blomstrer i Mai. — En anden Art, P. vernalis, har enkeltfinnede Blade, gulbrune Silkehaar og hvide Blomster med violetagtigt Anstrøg.

Koblenz, befæstet Hovedstad i den preussiske Rhinprovins, i en naturskjøn Egn, ved Mosels Udløb i Rhinen, 10 Mil sydost for Köln, har 30,000 (med det ligeoverfor liggende Ehrenbreitstein ca. 34,000) Indb. Over Mosel gaar en paa 14 Buer hvilende 1,000 Fod lang Stenbro fra det 14de Aarh. og over Rhinen en Pontonbro og en Jernbanebro med Buer paa over 300 Fods Spendvidde. Byen har flere mærkelige Bygninger, et Gymnasium, adskillig Handel, især med Vin, og Skibsfart. Fæstningsværkerne er beregnede paa at kunne optage 100,000 Mand.

Kobling, en saadan Forbindelse mellem to Axer, der ligger i Flugt (i samme Linie), at den ene tvinger den anden til at dreie sig i samme Retning; ogsaa en saadan Forbindelse mellem to Tastaturer i et Orgel, at naar en Tangent i det ene nedtrykkes, den tilsvarende i det andet følger med.

Kobolt (Co), et metallisk Grundstof, som meget ofte optræder sammen med Nikkel, findes i ringe Mængde i Meteorstene og oftest er kemisk forbundet med Svovl, Arsén og Surstof. De vigtigste Koboltmalme er Koboltglans og Speiskobolt. Metallet er graalig hvidt med en Farve, som ligger mellem Staalets og Sølvets, har stærk Glans og modtager en smuk Politur. Dets Haardhed er omtrent som Jernets, hvilket Metal det overtræffer med Hensyn til Seighed og Smidighed. Dets specifike Vegt er 8,7. Kobolt tiltrækkes af Magneten og kan ogsaa selv blive magnetisk; det anvendes derfor til Koboltmagneter, der har det Fortrin, at de ikke ruster. Desuden anvendes Kobolt paa samme Maade som Nikkel til at fremstille et smukt og glinsende Overtræk paa andre Metaller. — Af Koboltforbindelser mærkes Koboltoxyd, der af Farve er sort, men som farver Glasmasse intensivt blaa og derfor benyttes meget til Fremstilling af blaat Glas samt i Porcellæns- og Glasmaleriet. — Koboltsaltene er i vandfri Tilstand blaa, i vandholdig Tilstand røde. En Opløsning af Chlorkobolt afgiver et sympathetisk Blæk, hvormed man kan frembringe Skrifttræk, som er saa svagt røde, at de ikke kan sees; ved Opvarmning bliver de tydelig blaa, men forsvinder igjen ved Afkjøling. — Af stor teknisk Vigtighed er de saakaldte Koboltfarver. De vigtigste af dem er Smalte (s. d.), Koboltultramarin, af smuk blaa Farve og bestaaende af Koboltoxyd og Lerjord, samt Koboltgrønt (Rinmanns Grønt), der bestaar af Zinkhvidt og Koboltoxyd. — I Norge findes Koboltmalme paa Modum, hvor de har været anvendte til Fremstilling af Koboltfarver (se Modums Blaafarveverk).

Koburg, Hovedstad i det tyske Hertugdømme af samme Navn, har ca. 15,000 Indb. og er afvexlende med Gotha Residens for Hertugen af Sachsen-Koburg-Gotha. Byens Fabrikvirksomhed er særdeles livlig og Omegnen meget smuk, hvorfor Byen besøges af mange Reisende. Nær ved Byen ligger Fæstningen Koburg paa en kegleformet, ca. 1,500 Fod høi Klippe; den omtales første Gang 1057 og er i den nyere Tid restaureret. Her boede Luther 1530. — Om Hertugdømmet Koburg se Sachsen-Koburg-Gotha.

Koch, 1) Christian Friedrich, tysk Jurist, f. 1798, d. 1872, var først bestemt til Skrædder, men fik Anledning til at studere i Berlin, blev 1825 Auskultator og 1827 Kammerretsassessor. Senere var han ansat ved forskjellige preussiske Domstole, blev 1840 Direktør for Land- og Stadsretten i Halle og 1841 Direktør for Fyrstendømmet Neisse. Ved sine høitfortjente Skrifter er han bleven en af Grundlæggerne af den nyere preussiske Retsvidenskab. — 2) Gottfried Heinrich Koch, tysk Skuespiller, f. 1703, d. 1775, studerede i Leipzig, men gik 1728 til Scenen og ledede siden 1750 flere Theatre paa forskjellige Steder. 1766 blev han Theaterdirektør i Leipzig, hvor han for første Gang indførte den komiske Operette; 1771 ansattes han som Direktør for Theatret i Berlin, hvor han sammen med Ramler og Engel virkede meget for den tyske Skuespilkunsts Fremme. Selv var han en udmærket Komiker. — 3) Josef Anton Koch, berømt Maler, f. i Tyrol 1768, d. 1839, besøgte først et Seminarium, kom derpaa til en Billedhugger i Augsburg og blev 1785 Elev ved Karlsskolen i Stuttgart, men fandt Mishag i denne Anstalts pedantiske Indretning og flygtede derfra efter 5 Aars Forløb. Efter 1792 at have deltaget i de revolutionære Bevægelser i Strasburg kom han 1795 til Rom, hvor han stærkt paavirkedes af Carstens. 1812 gik han til Wien, hvor han opholdt sig i længere Tid, og hvorfra han senere vendte tilbage til Rom, hvor han døde. Han var en stor Begavelse, men uregelmæssig og bisar; fin Hovedstyrke havde han i Kompositionen. Koloriten i hans Malerier er oftest mindre heldig, hvorfor hans Tegninger og Raderinger er at foretrække. Af hans Arbeider kan nævnes „Noas Ofring", flere schweiziske og ita-

lienske Landskaber, „Macbeth", „Hylas's Rov", „Apollon blandt Hyrderne", en Række Fresker til Dante (i Villa Massimi i Rom), „Francesca da Rimini" og „Kristus i Templet". — 4) **Karl Koch**, tysk Botaniker, f. 1809, studerede i Jena og Würzburg og blev 1834 Docent i Jena. Under sin Fraværelse paa en videnskabelig Reise til Orienten 1836—38 blev han udnævnt til Professor; 1843 gjorde han en ny Reise til forskjellige Egne af Asien, habiliterede sig 1847 ved Berlins Universitet, hvor han senere blev Professor og 1877 Direktør for den botaniske Have. Han har udgivet interessante Beskrivelser af sine orientalske Reiser samt skrevet en omfattende „Dendrologi" (2 Bd., 1869—72). Han har ogsaa virket meget for Frugtavlens Fremme i Tyskland og givet Stødet til de aarlige med Frugtudstillinger forbundne Møder af tyske Havedyrkere. — 5) **Siegfried Gotthelf Koch**, tysk Skuespiller, f. 1754, d. 1831, studerede Kameralvidenskaberne og blev Sekretær ved den preussiske Bergverksadministration, men debuterede 1778 og optraadte med Bifald paa flere tyske Scener. Efter at have været Theaterdirektør i Frankfurt fik han en lignende Ansættelse i Mainz, men maatte standse sin Virksomhed ved Franskmændenes Indfald, hvilket ogsaa blev Tilfældet i Mannheim, hvor han optraadte paa det af hans Ven Iffland ledede kurfyrstelige Theater. Senere kaldtes han af Kotzebue til Hoftheatret i Wien, hvor han virkede i en Række af Aar og istedenfor den herskende falske Deklamation indførte den fine og naturlige Konversationstone, som siden har hersket paa dette Theater. — 6) **Wilhelm Daniel Josef Koch**, tysk Botaniker, f. 1771, d. 1849 som Professor i Medicin og Botanik i Erlangen, gjorde sig især fortjent som deskriptiv Botaniker ved sin „Synopsis florae Germanicae et Helveticae" (1835—37) og sin „Taschenbuch der deutschen und schweizischen Flora" (1844).

Koch, Peter Christian, dansk Publicist, f. 1807, blev 1836 Kjøbmand i Haderslev og udgav 1838—55 Bladet „Danevirke", som blev af stor Betydning for den danske Sag i Slesvig, hvis fornemste Støtte i Pressen det var. Senere har han været Fotograf i Kjøbenhavn.

Kochanovski, Jan, polsk Digter, f. 1532, d. 1584, uddannede sig i Udlandet ved Studium af Filosofien og den klassiske Literatur, blev senere Sekretær hos Kong Sigismund August og anvendtes i flere diplomatiske Sendelser. Hans lyriske Digte og Elegier hører til det ypperste, som er skrevet paa Polsk; ogsaa har han optraadt som heldig satirisk Digter og leveret en fortræffelig polsk Oversættelse af Davids Salmer. Paa Grund af hans Sympati for Reformationen blev hans Skrifter senere forbudte som kjætterske. — Hans yngre Broder **Piotr Kochanovski** var Sekretær hos August den tredie og Malteserridder. Han var en Ynder og Kjender af den italienske Literatur og oversatte Tasso og Ariost paa Polsk.

Kock, Charles Paul de, fransk Romanforfatter og dramatisk Digter, f. 1794, d. 1871, var Søn af en hollandsk Bankier, som blev henrettet under Revolutionen. Han ansattes i sin Ungdom ved et Handelshus, men begyndte snart udelukkende at befatte sig med literære Beskjeftigelser. 1814—16 skrev han en Række gyselige Melodramaer og senere Lokalfarcer, som gjorde liden Lykke. Men samtidig begyndte han at skrive Romaner, som snart indbragte ham baade Pengefortjeneste og et populært Navn. Hans første Arbeider („Georgette", „Gustave", „Frère Jacques", „Monsieur Dupont", „André le Savoyard", „La femme, le mari et l'amant", „Le cocu", „La pucelle de Belleville" o. fl.) er de bedste; senere var han ikke fri for Effektjageri paa Natursandhedens Bekostning. Paul de Kock hører til de Forfattere, som den konventionelle Moral har brændemærket som slibrige, men kun tilsyneladende med Rette. Vistnok valgte han med Forkjærlighed Scener af de lavere Klassers Liv i al dets prosaiske Virkelighed, uden at springe de raa og sanselige Træk i sine Personers Karakterer og Levnet forbi; men hans Fremstilling er i hans bedste Arbeider saa udsøgt naiv, næsten barnlig, at de betænkelige Scener taber det Pikanteri, som først gjør det slibrige tillokkende. Tilmed er han en Humorist af ikke ringe Begavelse; hans Humor er vistnok plat og grov, men sund og fornøielig. Hans svageste Side er hans skjødesløse Stil. Hans Skrifter har vundet umaadelig Udbredelse og er oversatte til de fleste Sprog. Næsten alle sine Romaner har han bearbeidet til Vaudeviller; han har ogsaa forfattet flere yndede Viser. — Hans Søn **Henri de Kock**, f. 1821, har ikke uden Held traadt i Faderens Fodspor.

Kock, Jørgen, kaldt **Mynter**, Borgermester i Malmø, er bekjendt for sit Forsvar af denne By 1523 mod Fredrik den første efter Kristiern den andens Flugt samt senere under Grevens Feide, da han sammen med Kjøbenhavns Borgermester Ambrosius Bogbinder sluttede Forbund med Lybekerne og først overgav Byen til Kristian den tredie i April 1536. Han virkede ogsaa for Reformationen i Malmø og skal have tilraadet Kristian at inddrage Bispegodset.

Kodicil, sidste Villieserklæring, Tilføielse til et Testamente; ogsaa et selvstændigt kortfattet Testamente.

Kodros, Søn af Melanthos, var efter det græske Sagn Athens sidste Konge og skal have reddet Fædrelandet ved i en Krig frivillig at opofre sig selv; under Kampen mellem Athenienserne og de fra Peloponnes indtrængende Dorer skal nemlig et Orakel have erklæret, at Athenienserne vilde seire, hvis deres Konge fandt Døden, og Kodros begav sig da forklædt som Bonde ind i Dorernes Leir, dræbte en Mand og blev til Gjengjeld selv dræbt. Athenienserne fandt, at ingen var værdig til at bære Kongenavn efter ham, og udnævnte derfor hans Søn Medon til Arkhont paa Livstid istedenfor til Konge.

Kodsjend, By i det russiske Generalguvernement Turkestan i Asien, ved Floden Sir Darja, med 50,000 Indb. og Fabrikation af Bomuldstøier. I Nærheden findes Tyrkisgruber.

Koefficient, i Arithmetiken en given eller konstant Faktor til en ubekjendt eller foranderlig Størrelse; et bestemt Tal, der som Faktor staar foran en Bogstavværdi.

Koekkoek (udt. Kukkuk), Barend Cornelis, hollandsk Landskabsmaler, f. 1803, d. 1862, var Elev af Schelfhout og van Oos og studerede derhos i Amsterdam flittig de ældre hollandske Mesteres Arbeider. Hans Malerier udmærker sig ved den samme eiendommelige Naturtroskab, som var egen

for de gamle hollandske Malere, forbundet med et fint Blik for det skjønne og poetiske i Naturen. Fra 1841 levede han i Kleve, hvor han oprettede en Tegneskole.

Koffardi, af holl. Koopfardije, d. e. Handelsfart, Sjøhandel. — Koffardiskib, Handelsskib.

Kofod-Ancher, Peder, fremragende dansk Jurist, f. 1710, d. 1788, blev Student 1726 og studerede først flere Videnskaber, Filologi, Theologi, Filosofi, Mathematik og Historie, indtil han endelig lagde sig udelukkende efter Retsvidenskaben. 1741 blev han juridisk Professor ved Kjøbenhavns Universitetet; 1753 blev han tillige Generalauditør ved Sjøetaten. Han er Begrunderen af det retshistoriske Studium i Danmark og udgav en fortrinlig Lovhistorie; ogsaa blev han af Betydning ved at uddanne en Skare af yngre dygtige Jurister, deriblandt J. E. Colbjørnsen.

Kognak (udt. Konjak), fransk Druebrændevin, som destilleres af hvide Vine og Bundfaldet af Vingjæringen. Den har en eiendommelig krydret, lidt snerpende Smag.

Kognater (Cognati), Personer, som gjennem ét eller flere kvindelige Led er beslægtede med hverandre. — Kognatisk Linie, Slægtlinie paa Kvindesiden.

Kogning. Naar en Vædske ophedes til den Temperatur, at Spændkraften af dens Dampe er ligesaa stor som det paa den herskende Tryk, bevirker mere tilført Varme ingen yderligere Stigen af Temperaturen, men benyttes til Dannelse af Damp. Dannelsen af Dampblærer, der fra Karrets Bund stiger op til Overfladen af Vædsken og sætter denne i Bevægelse, er det ydre Kjendetegn paa, at Kogning foregaar. Ved et stærkere Tryk forhøies Kogepunktet, ved et lavere omvendt. Deraf kommer det ogsaa, at Vædsker koger ved en lavere Varmegrad paa Toppen af høie Fjelde end ved Havets Overflade. — Kogning af Levnetsmidler bestaar i at omgive dem med Vand og opvarme dette til dets Kogepunkt, hvorefter det holdes paa denne Varmegrad i længere eller kortere Tid. Øiemedet er at gjøre de Levnetsmidler, som underkastes Kogningsprocessen, møre, d. v. s. mere skikkede til at sønderdeles og til at opløses under Fordøielsesprocessen. Lufttrykket i Kogekarret kan med Fordel forøges eller formindskes alt eftersom det, der skal koges, behøver en høiere eller lavere Varmegrad for at blive kogt. — Kogepunkt, se Thermometer.

Kogsalt, Kjøkkensalt, se Salt.

Kohl, Johann Georg, tysk Reisende og Forfatter, f. 1808, d. 1878, studerede Retsvidenskaben i Göttingen, Heidelberg og München, boede derpaa en Tid i Kurland og besøgte Petersburg, Moskva og Sydrusland, bosatte sig 1838 i Dresden og gjorde derfra Reiser til næsten alle europæiske Lande, bl. a. besøgte han 1846 Danmark. Hans Fremstilling af Sprogforholdene i Sønderjylland vidner om Upartiskhed og Frihed for tyske Fordomme. Efter at have samlet rige Materialier til Amerikas Opdagelseshistorie reiste han 1854 til de Forenede Stater, hvor han fortsatte sine Undersøgelser om samme Gjenstand og derhos gjennemreiste Landet i alle Retninger. Siden 1858 levede han i Bremen, hvor han 1861 udnævntes til Stadsbibliothekar. Foruden en lang Række af aandrige og interessante Beskrivelser af fine Reiser, har han bl. a. udgivet geografiske Verker over Rhinen og Donau, „De Forenede Staters Kysters Opdagelseshistorie“, „Golfstrømmens og dens Undersøgelsers Historie“, „Amerikas Opdagelseshistorie“ samt flere Skrifter om Staden Bremens Historie.

Kohorte (lat. cohors), hos Romerne en Troppeafdeling, der udgjorde Tiendedelen af en Legion (s. d.).

Kohæsion, se Sammenhængskraft. — Kohærent, sammenhængende.

Koï ell. **Khoï**, By i den persiske Provins Aderbeidsjan, nær den tyrkiske Grændse, med 20,000 Indb., Fabrikation af Bomuldstøier og Vaaben samt med Befæstninger.

Koiffure (fr. coiffure, udt. Koafyr), Haarpynt.

Koil, se Coel.

Kokand, se Khokand.

Kokarde, en Sløife eller Roset af Baand af én eller flere Farver, opkom i Frankrige som Mærke for de politiske Partier og er nu bleven til et Nationalmærke, som ethvert Folk sammensætter af sine Nationalfarver. Kokarden bæres paa Hovedbedækningen, navnlig af Militære.

Kokkelskorn (Cocculi indici ell. levantici), Frugterne af en Slyngplante, Menispermum Cocculus, som vokser paa Malabarkysten og de indiske Øer. Bærrene er først hvide, senere røde og endelig sortbrune; de kommer i Handelen i tørret Tilstand og er da rynkede, graabrune og af en stor Erts Størrelse. Kjernen er fed, har en væmmelig bitter Smag og stærkt narkotisk-giftige Egenskaber. Disse skyldes et sammensat Stof, Pikrotoxin. Bærrene brugtes tidligere meget, nu kun yderst sjelden i Medicinen.

Kokleare (Cochlearia), Planteslægt af de Korsblomstredes Familie, omfatter Strandplanter med glatte, kjødfulde Blade, smaa hvide Blomster og kugleformede eller elliptiske Skulper. Den sædvanligste Art er Læge-Kokleare (Cochlearia officinalis), hvis Blade har en behagelig skarp Smag og kan spises som Salat. Den er et virksomt Middel mod Skjørbug.

Kokon, se Silkeorm.

Kokopper, enslags smitsom Udslæt, som viser sig paa Kjørenes Patter og ofte optræder i stor Udstrækning. Den forekommer i forskjellige Former; de ægte Kokopper begynder i Form af en liden rød Flek, som udvikler sig til en blaalig Blære af Størrelse som en Ert, omgiven af en rød, betændt Ring og fordybet i Midten; den er fyldt med en klar Vædske, som, naar Blæren har naaet sin fulde Udvikling, tørker ind og efterlader en Skorpe, som falder af. Medens Udslættet varer, har Dyrene Feber, mangler Appetit og befinder sig i det hele ilde, uden at dog Sygdommen medfører nogensomhelst Fare. Andre Former af Kokopper, hvilke betegnes som „uægte“, kan være langt mere ondartede. Ogsaa Heste og Faar er udsatte for lignende Sygdomme. Det er sandsynligt, at Kokopperne og Kopperne (Børnekopper) hos Mennesket oprindelig er en og samme Sygdom, som hos Kjørene blot er bleven modificeret og har antaget en væsentlig mildere Karaktér. De kan ved Inokulation overføres paa andre Dyr og paa Mennesker, hos hvem de optræder paa samme milde Maade som hos Kjørene, og tilintetgjør

Modtageligheden for de virkelige Kopper. Derpaa grunder sig den af Jenner opfundne Vakcination (s. d.).

Kokuspalme (Cocos), Slægt af Palmefamilien, har finnede Blade, Enboblomster i Kolber, som oventil indeholder et stort Antal Hanblomster, nedentil færre Hunblomster, og som før Blomstringen indesluttes i et fælles Hylster. Frugten er en énrummet og énfrøet Stenfrugt. Alle Arter hører hjemme i det tropiske Amerika; dog har man antaget, at den almindelige Kokospalme (Cocos nucifera), den vigtigste af alle Slægtens Arter, skulde stamme fra Ostindien, men det siges dog, at den fandtes i Mexiko og Centralamerika, da Spanierne opdagede disse Lande. Nu dyrkes den i alle tropiske Lande, især paa Øerne i Sydhavet. Den bliver 60—90 Fod høi, har en slank Stamme med Ringe efter de affaldne Bladkredse. I Toppen findes en Krone af 10—12 fjerdelte, indtil 15 Fod lange Blade; fra de nederstes Bladhjørner udgaar de indtil 3 Fod lange Blomsterkolber, hvis Hanblomster er gule og Hunblomster grønne. Frugterne er af et Menneskehoveds Størrelse og er yderst omgivne med et én til to Fingre tykt Lag af bastagtige Trevler, som omslutter den egentlige Nød (Stenen); denne er næsten trekantet, omgiven med en haard og tyk Skal og forsynet med tre Huller i Spidsen. I ung Tilstand indeholder Nødden en melkelignende, sød og behagelig smagende Vædske, Kokosmelk; senere bliver Kjernen fast og minder i Smag om Hasselnødder. Palmen begynder ofte allerede i sit syvende Aar at bære Frugt og vedbliver dermed til omkring det 35te Aar; i denne Tid er Stammen fyldt med en blød Marv, men senere bliver Veden tykkere og fastere og kan bruges til Bygningstømmer, Møbler osv. Af Træet udflyder enslags Gummi, som paa Sydhavsøerne bruges til at salve Haaret med; Nøddernes Skaller afgiver Skaaler og andre Kar, Bladene anvendes til Tagtækning, deres Midtnerve til Kamme. Den unge Marv i og under Palmens Endeknop har en behagelig sødlig Smag, og de ganske unge Blade spises under Navn af Palmekaal. Af de Trevler, som omgiver Frugten, gjør man Matter og Touge, hvilke sidste ikke ser saa jevne ud som Hamptouge og ikke kan tjæres, men er meget stærkere og varigere og navnlig fortrinlig skikkede til Ankertouge. Af de uudsprungne Blomsterhylstre faaes ved Ombinding og Indsnit en sød Vædske, Palmevin (Toddy), hvoraf ved Destillation efter Gjæring vindes Arak og ved Indkogning Sirup og Sukker. Nøddernes Kjerner spises samt benyttes til Fabrikation af Kokosolie eller Kokossmør, der faaes ved Presning af de kogte Kjerner. Den tiloversblevne Rest bruges til Kvægfoder. Kokosolien ligner blødt Smør og er velsmagende, men bliver let harsk; den benyttes til at spise, men hovedsagelig til Sæbe, Salver og Pomader. Den indeholder et fast Fedt, Kocin, og en egen Syre, Kocinsyre, som krystalliserer i farveløse Naale. Nøddeskallene bruges til allehaande Dreiervarer, især til Knapper. — En anden Art, Cocos butyracea, hører hjemme i Kolumbia. Den har en næsten cylinderformet Stamme, af hvis Marv vindes Palmevin ved at fælde Træet før Blomstringen. Kjernerne leverer en Olie af samme Beskaffenhed, som den egentlige Kokospalmes.

Kokytos, en Biflod til Akheron i Epiros. I Odysseen beskrives den som en Flod i Underverdenen, en Arm af Styx, som falder i Akheron; modsat er Forholdet hos Virgil, hvor Akheron falder i Kokytos.

Kola, Halvø i det nordlige Rusland, mellem det Hvide Hav og Ishavet, 1,770 Kv.mil stor.

Kolbe, i Botanien, se Blomsterstand.

Kolbe, et kugle- eller pæreformet Kar, især af Glas, med trang Hals og tynd Bund, bruges i kemiske Laboratorier ved Destillation o. lign.

Kolbe, paa Haandskydevaaben den tykkeste Ende af Skaftet.

Kolbe, Adolf Wilhelm Hermann, tysk Kemiker, f. 1818, studerede i Göttingen og blev 1842 Assistent i Bunsens Laboratorium i Marburg. Gjentagne Gange besøgte han Liebigs Laboratorium i Gießen. 1845 gik han til London og blev Assistent hos Playfairs ved Museum of Economic Geology's Laboratorium i London, hvor han anstillede Undersøgelser over flere organiske Forbindelsers Elektrolyse. 1847 gik han til Brunsvig og overtog Redaktionen af Liebigs og Wöhlers „Handwörterbuch der Chemie". 1851 blev han Professor i Kemi i Marburg og 1865 i Leipzig. Hans Hovedverk er „Udførlig Lærebog i den organiske Kemi" (3 Bd., 1854—69); desuden har han udgivet „Det kemiske Laboratorium ved Universitetet i Marburg" og „Det kemiske Laboratorium ved Universitetet i Leipzig", hvilket sidste Skrift indeholder en Beskrivelse af det efter hans Plan 1867 anlagte Laboratorium i Leipzig, der er Tysklands første Anstalt i sit Slags. Siden 1869 har han udgivet „Journal für praktische Chemie" og deri saavelsom i „Handwörterbuch der Chemie" og andre Fagskrifter offentliggjort talrige Afhandlinger. Han har opdaget Salicylsyrens antiseptiske Egenskaber og opfundet en Maade at fremstille den paa i større Mængder, ligesom han 1861 i Fællesskab med R. Schmitt har opdaget Karbolsyrens Forvandling til det røde Farvestof Korallin.

Kolbe, Karl Wilhelm, tysk Tegner, Raderer og Forfatter, f. 1757, d. 1835, var en Tid Lærer for Arveprinsen i Dessau og ved det derværende Filantropin, men lagde sig senere i Berlin under Weils Veiledning efter Tegnekunsten og blev Lærer deri i Dessau. 1795 blev han Medlem af Kunstakademiet i Berlin og reiste senere til Zürich, hvor han 1804—06 raderede en Række Blade efter Geßners Akvareller. Disse saavelsom hans frit komponerede Landskabsraderinger regnes endnu til det bedste i sit Slags. Han har som Forfatter leveret et større Arbeide „Om det tyske og det franske Sprogs Ordrigdom og begges Skikkethed for Poesien", desuden flere sproglige Verker samt en Selvbiografi. — Hans Brodersøn Karl Wilhelm Kolbe, f. 1781, d. 1853, uddannede sig i Tegning ved Berlins Akademi under Chodowiecki og vandt 1796 en Prisbelønning for en Kridttegning af Slaget ved Fehrbellin. Af hans Verker, som udmærker sig ved udtryksfuld Karakteristik og harmonisk Kolorit, kan mærkes „Albrecht Achilles erobrer Fanen i Nürnberg", Kartonerne til Fremstillingerne i Berlins Theaters Koncertsal, „Doge og Dogaresse", Kartonerne til Glasmalerierne i Slottet i Marienburg, „Fyrstinden drager paa Falkejagt", „Otto den stores Slag med Hunnerne" og „En Vinfest i Middelalderen."

Kolberg, By i den preussiske Provins Pommern, nær Persantes Udløb i Østersøen, har 14,000 Indb., god Havn, Handel og Skibsfart samt meget besøgte Søbade. Byen er meget gammel og var allerede i det 10de Aarh. Sæde for en Biskop.

Kolbergheide, Farvandet vest for Femern, mellem Kielerfjorden og Hohewachtbugten, bekjendt ved Kristian den fjerdes Seier 1644 og Admiral Gabels 1715 over svenske Flaader.

Kold, Christen Mikkelsen, dansk Folkehøiskolelærer, f. 1816, d. 1870, grundede 1851 den første egentlig grundtvigianske Folkehøiskole, som først holdtes i Ryslinge paa Fyen, senere i Dalby og fra 1862 i Dalum ved Odense.

Koldbrand, Gangræne, Ophør af Livsfunktionerne i en Del af Legemet, har sin Grund i, at Ernæringen i denne Del forstyrres ved Stansning af Blodcirkulationen, Knusning, Forfrysning o. desl. Den angrebne Del kan enten skrumpe sammen til en haard, sort Masse (Mumifikation, tør Koldbrand) eller, og oftest, gaa i fugtig Forraadnelse. Koldbrand i Knoklerne kaldes Nekrose. Undertiden afstødes den bortdøde Del, idet der danner sig en betændt Demarkationslinie mellem den og de endnu sunde Partier, og kun i dette Tilfælde lader Koldbranden sig helbrede, naar der ikke er Anledning til ved Amputation at standse dens Udbredelse; sker ingen af Delene, dør den Angrebne ved Udtømmelse af Kræfterne, ofte foraarsaget ved Feber, som er en Følge af, at Materie fra de angrebne Dele blander sig i Blodet, hvilket ogsaa kan dræbe den Syge ved Septikæmi. — En egen Art af tør Koldbrand er den saakaldte Gammelmandsbrand, som ofte viser sig hos gamle Folk, især i Tæerne, hvorfra den kan udbrede sig opad; den skyldes en Tilstopning eller Forkalkning af Pulsaarernes Vægge.

Kolderup, Amunda Bartholda Vilhelmine Mariane, norsk Operasangerinde, er født 1846 i Furnæs paa Hedemarken. Ved et Besøg i Kristiania vakte hendes sjelden vakre Sangstemme Opmærksomhed. Efter en Tid at have taget Undervisning der, gik hun 1872 til Stockholm, hvor hun studerede under Friherreinde Leuhusen. 1874 optraadte hun for første Gang i Stockholm og kort efter i Kristiania og høstede paa begge Steder livligt Bifald. For at fremme sin videre Uddannelse gik hun til Tyskland og derfra til Wien, hvor hun fik Undervisning af Professor Lewy og tog 1875 Ansættelse ved Operaen i Olmütz, senere i Salzburg og Würzburg. Derefter studerede hun en Tid ved den italienske Opera i Mailand og var senere engageret i Aachen og Mainz. For Tiden (1882) er hun Hofoperasangerinde i Kassel. — Frøken Kolderups Stemme er en høi dramatisk Sopran, klangfuld, stærk og behagelig, og derhos besidder hun et betydeligt Talent for Scenen. Hun har optraadt i et stort Antal Operapartier, som Elisabeth i „Tannhäuser", Elsa i „Lohengrin", Leonore i „Fidelio", Grevinden i „Figaros Bryllup", Valentine i „Hugenotterne", Margarete i „Faust", Mathilde i „Vilhelm Tell", Donna Anna i „Don Juan", Lucrezia i „Lucrezia Borgia", Agathe i „Jægerbruden" m. fl. Den tyske Kritik stiller Frøken Kolderup meget høit som dramatisk Sangerinde.

Kolderup-Rosenvinge, Janus Laurits Andreas, dansk Jurist, f. 1792, d. 1850, blev Student 1809 og juridisk Kandidat 1813. 1815 tog han Licentiatgraden og blev Adjunkt ved Universitetets juridiske Fakultet; 1817 blev han Doctor juris og 1818 Professor, i hvilken Stilling han virkede til sin Død. Han har udgivet et „Grundrids af den danske Retshistorie", flere mindre Afhandlinger om samme Gjenstand, af hvis Studium han i det hele gjorde sig meget fortjent, endvidere Samlinger af gamle danske Love og Domme samt flere Haandbøger i forskjellige Grene af Retsvidenskaben.

Koldewey, Karl, tysk Nordpolfarer, f. 1837, blev 1859 Under- og 1861 Overstyrmand og gjorde flere længere Sjøreiser; 1866 studerede han ved Polyteknikum i Hannover og fra 1867 ved Universitetet i Göttingen, hvor han navnlig lagde sig efter Mathematik, Astronomi og Fysik. Sommeren 1868 ledede han paa Opfordring af Petermann den første tyske Ishavsexpedition, gik derpaa igjen til Göttingen for at fuldende sine Studier og udgav en Beretning om Expeditionen. 1869—70 ledede han den anden tyske Ishavsexpedition, blev 1871 Assistent ved Hamburgs Observatorium og bearbeidede derpaa i Berlin sin anden Expeditions meteorologiske og hydrografiske Resultater, der er offentliggjorte i Værket „Den anden tyske Nordpolfart" (1874). 1875 blev han Forstander for en Afdeling af det nyoprettede tyske Rigsobservatorium.

Koldfeber, en i sumpige Egne optrædende, ikke smitsom Infektionssygdom, som viser sig i en Række af Feberanfald (Paroxysmer), mellem hvilke der ligger en længere eller kortere, fuldkommen feberløs Mellemtid (Apyrexi). Hver Paroxysme begynder med Kuldegysninger, hvorpaa følger Hede og stærk Sved; Anfaldet varer 6—10 Timer og vender i Regelen tilbage paa samme Tid den næste Dag (Hverdagsfeber) eller med én (Andendagsfeber) eller to (Tredjedagsfeber) Dages Mellemrum. I de feberløse Mellemtider befinder den Syge sig kun paa nogen Mathed nær ganske vel. Dog er i Regelen Milten opsvulmet og Fordøielsen mere eller mindre forstyrret. Ofte viser sig ingen Feber, men den erstattes af Kramper, Nervesmerter osv., der indfinder sig ligesaa regelmæssig som de egentlige Feberanfald; i dette Tilfælde siges Koldfeberen at være maskeret. Hvis Feberen ikke itide fordrives ved Forandring af Opholdssted eller ved Brug af Kinin, indtræder kroniske Lever- og Miltlidelse tilligemed en Forandring af Blodet, som kan medføre Vattersot. Helbredelsen indtræder ialfald i kjøligere Klimater uden Vanskelighed ved Anvendelse af en større Dosis svovlsurt Kinin efter det første eller andet Feberanfald. — Koldfeber optræder ofte i Form af Epidemier, som kan faa en overordentlig stor Udbredelse. Efter den tørre og varme Sommer 1826 herskede 1826—28 en uhyre Epidemi i næsten hele Europa, især i Nordsjølandene; den strakte sig i Norge saa langt nord som til Bergen. 1846 udbrød en lignende Epidemi og herskede især 1854 i stor Udstrækning i Sverige. I Norge er Koldfeber yderst sjelden, hvorimod den i Danmark er endemisk paa Laaland og Falster. — I tropiske Egne optræder Koldfeberen i væsentlig strengere Former (pernicios Koldfeber); den medfører da ofte

Krampe, Aandenød og Bedøvelse og er dræbende, naar ikke passende Midler hurtig anvendes. I kjøligere Klimater optræder ogsaa enkelte perniciøse Tilfælde under de store Epidemier.

Kolding, By i Veile Amt i Jylland, ved Koldingaaens Udløb i Koldingfjorden, med 7,140 Indb. Handel og Haandverksdrift er Indbyggernes Hovednæringsveie. — Byen er gammel, da det allerede berettes, at den blev brændt af Erik Plogpenning i Krigen med Abel 1247. I Middelalderen var Byen ofte Sæde for politiske Forhandlinger, især med Hertugerne af Sønderjylland og de holstenske Grever. 1849 leveredes her et uafgjørende Slag mellem Slesvigholstenerne og Danskerne under Bülow. — Paa en Bakke ved Byen laa tidligere Slottet Koldinghus, bygget 1248 af Hertug Abel, senere flere Gange ødelagt og gjenopbygget og endelig 1808 totalt afbrændt, hvorefter det har henligget som Ruin.

Kolera (af det græske Ord *χολέρα*, Tagrende) er Navnet paa en overordentlig voldsom og hurtig forløbende Sygdom, der ytrer sig ved heftig Brækning og Diarrhoe og tildels et næsten fuldstændigt Ophør af Livsfunktionerne, saasom Tab af Stemme og Kræfter, umærkelig Puls, Sammenfalden af Legemet osv. Man skjelner mellem to Slags Kolera, nemlig: **Europæisk Kolera** (Cholera nostras), en mildere Art af Sygdommen, som ikke er epidemisk og kun sjelden medfører Døden, og **asiatisk Kolera** (Cholera asiatica), der ofte udbreder sig hurtig og tildels strækker sine Herjinger fra en Verdensdel til en anden. Den giver sig tilkjende ved nedtrykt Sindsstemning, Uorden i Fordøielsen, Brækninger samt voldsomme Udtømmelser af en vandagtig, ofte næsten baade lugt- og farveløs Vædske. Patienten lider af brændende Tørst, Legemsvarmen aftager, Hjertets og Pulsens Slag bliver matte, Yderlemmerne, Næse og Øren kolde og antager en blaalig Farve, Ansigtet og Øinene bliver indfaldne, Stemmen klangløs, Urinladningen ophører og Fødderne og Læggene angribes af en smertefuld Krampe. Hyppig (50—60 Procent af Tilfældene) paafølger Døden under alle Tegn paa en fuldstændig Stansning i Blodcirkulationen og paa Nervelammelse. Som Midler mod Sygdommen bruges varme Omslag, Sennepskager paa Maven og Læggene, oplivende Midler osv. Tillige maa der sørges for frisk Luft, ligesom den Syge saa meget som mulig maa holdes afsondret fra andre for at forhindre Smitte, hvilken efter de seneste Erfaringer fornemmelig sker ved Exkrementerne, naar disse i kortere eller længere Tid, under forøvrigt gunstige Vilkaar, har været udsatte for Luftens Paavirkning. — Den asiatiske Koleras egentlige Hjem er Ostindien, især Egnene om Ganges, Bengalen og Malabarkysten, hvor den i Aartusender har hjemsøgt Befolkningen. Den var imidlertid ukjendt for Europa, indtil Portugiserne fandt Sjøveien til Indien, og en lang Tid efter holdt den sig indenfor Indiens Grændser, uagtet den i Løbet af det 18de Aarh. (1756, 1770, 1781, 1787 og 1790) flere Gange optraadte heftig. Men fra 1816 begyndte den at udbrede sig videre; det følgende Aar hjemsøgte den Kalkutta, udbredte sig derfra til Kina og Birma, naaede 1818 Malakka i Bagindien, 1819 Siam og de indiske Øer, 1823 Madagaskar, og overalt faldt Tusender som Offere for den. Vestover naaede dens Herjinger 1822 Persien, Lilleasien og Landene om det Kaspiske Hav. Dens Voldsomhed syntes imidlertid at aftage noget, idet den i nogle Aar ikke greb videre om sig. Men atter blussede Epidemien op med forøget Heftighed, og 1830 naaede den Europa, idet den over Persien trængte ind i Rusland. Aaret efter viste Koleraen sig i Polen og udbredte sig hurtig derfra til det øvrige Europa, ogsaa til de skandinaviske Lande, og allerede 1832 optraadte den i Nordamerika og Vestindien. Norge hjemsøgtes første Gang af den 1832. Af nedenstaaende Tabel sees de Angrebnes og Dødes Antal i de forskjellige Aar, hvori Koleraen er optraadt i Norge.

Aar.	Sted.	Angrebne.	Proc. af Befolkn.	Døde.
1832	Drammen	95	1,3	59
	Tilgrændsende Landdistrikt	8		7
1833	Drammen	304	4,3	180
	Kristiania	1417	6,4	817
	Holmestrand	34	2,2	21
	Moss	56	1,7	36
	De om disse Byer liggende Landdistrikter. .	212		101
1834	Fredriksstad	557	21,0	277
	Fredrikshald	318	6,5	190
	Moss	78	2,4	50
	De om disse Byer liggende Landdistrikter. .	346		200
	Farsund	51	5,6	24
1848	Bergen	1024	4,3	605
	Stavanger	90	0,9	42
	Søndre Bergenhus Amt	850		400
	Stavanger Amt	150		60
1850	Kristiania	157	0,4	87
1853	Kristiania	2047	5,3	1421
	Samtlige øvrige angrebne Byer fra den svenske Grændse til Skiensfjorden.	1000	2,2	656
	Landdistrikterne om Kristianiafjorden	737		509
	Kristianssand.	6		4
	Landdistriktet vestenfor Lindesnæs.	4		4
1855	Kristiania og Tønsberg	96		68
1857	Bergen	—		27
1866	Kristiania og langs Kysten til Kristianssand . . .	80		52
1873	Bergen	—		14

Saaledes blev ialt i

1832	angrebne	103,	hvoraf	66	eller	64 %		døde
1833	„	2023	„	1155	„	57	„	„
1834	„	1350	„	741	„	55	„	„
1848	„	2114	„	1107	„	48	„	„
1850	„	157	„	87	„	55	„	„
1853	„	3794	„	2594	„	68	„	„
1855	„	96	„	68	„	71	„	„
1857	„	—	„	27	„	—	„	„
1866	„	80	„	52	„	65	„	„
1873	„	—	„	14	„	—	„	„

— I en længere Aarrække vedblev Kolera at hjemsøge Europa, idet den viste sig snart paa et Sted, snart paa et andet, uden dog at antage noget større

Omfang. 1848 og 1849 herjedes Vesteuropa af en ny Kolerastrøm fra Rusland. Senere har Sygdommen kun vist sig af og til i Europa og langt mildere, ligesom de i Aarenes Løb gjorte lægevidenskabelige Erfaringer i Forening med forbedrede Sanitetsforhold har gjort den langt mindre farlig end tidligere. — Kolerine kaldes den mildeste Art af asiatisk Kolera; den viser sig under samme Symptomer som denne, men forøvrigt kun ved stærk Diarrhoe.

Kolerisk kaldtes i Oldtiden det Temperament, hvorved efter de da herskende medicinske Anskuelser Galden havde Overvægten; derfor kaldes endnu tildels et ærgerligt, hidsigt og trættekjært Menneske kolerisk. I den nyere Psykologi benævner man med dette Ord det eiendommelige Temperament, som udmærker sig ved Fyrighed, Energi og Beslutsomhed forbundet med Udholdenhed og i legemlig Henseende med en betydelig Muskelstyrke. Dette Temperament findes mest udpræget hos Mænd i den kraftigste Livsalder og blandt de sydligere Nationer.

Kolettis, Joannis, græsk Statsmand, f. 1788, d. 1847, studerede Lægevidenskaben i Italien og praktiserede senere som Læge i sin Fødeby i Nærheden af Janina. Da han blev udnævnt til Livlæge for en Søn af Ali Pasja, kom han ved dennes Hof i Forbindelse med de mest fremragende Mænd i Epiros og var 1821 den første, som i sin Fødeby reiste Opstand. Da Insurgenterne ikke kunde holde sig i Epiros, gik han til Peloponnes og sluttede sig til det Parti, som ønskede Oprettelsen af en lovlig Centralregjering. Efter i Januar 1822 at have været med paa Kongressen i Epidauros og undertegnet Uafhængighedserklæringen og Forfatningen, blev han Indenrigsminister, derpaa Exarkh paa Euböa, i hvilken Stilling han vandt en glimrende Seier over Tyrkerne ved Karystos, og 1824 Medlem af det udøvende Raad. Her fik han megen Indflydelse, som han anvendte til at undertrykke det oligarkiske Parti paa Peloponnes, i Spidsen for hvilket Theodor Kolokotronis stod. Snart blev han ogsaa som Hovedmand for det franskfindede Parti en bitter Fiende af Maurokordatos og det engelske Parti. 1827 fik han Nationalforsamlingen i Trøzene bragt istand, hvor Kapodistrias blev valgt til Præsident; under ham blev nu Kolettis Medlem af Ministeriet. Efter Kapodistrias Død blev han sammen med hans Broder, Augustin Kapodistrias, og Kolokotronis Medlem af den provisoriske Regjeringskommission, erklærede sig 1831 for det rumeliske Oppositionsparti og fik 1832 A. Kapodistrias til at takke af. Derpaa var han Medlem af den Kommission, som førte Regjeringen indtil det baierske Regentskabs Ankomst. Af Kong Otto udnævntes han til Indenrigsminister og Kabinetspræsident, var 1835—44 Gesandt i Paris og derpaa til sin Død Udenrigs- og Førsteminister.

Kolibri (Trochilus), Slægt af Skrigefuglenes Familie, hører udelukkende hjemme i Amerika. Kolibrierne udmærker sig ved sin Lidenhed og ved sin rige Farvepragt. Næbbet er længere end Hovedet, ret eller svagt bøiet, og Overnæbbet omfatter med Kanterne Undernæbbet; Tungen er lang og spaltet i Spidsen. Vingerne er smale, spidse og forholdsvis meget lange, hvorfor Kolibriernes Flugt er overordentlig hurtig. Fødderne er meget smaa, men forsynede med lange Klør. Man kjender for Tiden ca. 200 Arter, af hvilke den største er ca. $7^1/_2$ Tomme lang, alle de øvrige meget mindre. Den mindste Art, Trochilus minimus, er kun ca. 35 Millimeter lang og har Æg af en liden Erts Størrelse. Den almindelige Kolibri (T. colubris) gaar saa langt mod Nord og Syd som til Kanada og Ildlandet; Kravekolibrien (T. selasphorus) er endog funden under 61° n. B. Kolibrierne lever af smaa Insekter, som findes paa Blomster, og af Blomsterhonning, hvorfor de stadig flyver om fra den ene Blomst til den anden. De er overordentlig livlige og næsten stedse i Bevægelse; ofte slaaes de indbyrdes og viser ogsaa stort Mod i at forsvare sig mod langt større Dyr. Deres Reder er meget smukt sammenføiede af fine og bløde Plantedele; Æggenes Antal er sædvanlig to. — Sydamerikanske Kolibrier er tildels bragte levende til Europa, men dør i Regelen inden kort Tids Forløb. Udstoppede Kolibrier finder ofte Anvendelse til Pynt paa Damehatte o. desl.

Kolifonium, en Harpix, som faaes af Furens og Granens Terpentin ved at fradestillere Terpentinolien. Den danner en sprød, gul eller rødbrun, gjennemskinnende Masse, som anvendes ved Lodning, til Tilberedelse af forskjellige Fernisser, til Fabrikation af Harpixsæbe, til Limning af Maskinpapir samt til Bestrygning af Buer for Violiner og andre Strygeinstrumenter.

Kolik, enhver Smerte i Tarmene, som ikke skriver sig fra Betændelse eller andre organiske Forandringer i dem, men navnlig fra en Hyperæsthesi i Tarmenes Nerver. Den bevirkes ofte ved Ophobning af Luft eller af Exkrementer i Tarmene, ved at Føden gaar over fra Maven i ufordøiet Tilstand, ved Gjæring af Tarmindholdet, ved Indvoldsorme, Forkjølelse osv. Ogsaa optræder den ofte som en rent nervøs Lidelse i Forbindelse med Hysteri o. lign., ligesom den er et Mærke paa Blyforgiftninger (Bly- eller Malerkolik). De bedste Midler mod Lidelsen er purgerende Medikamenter, varme Drikke og varme Omslag paa Underlivet.

Kolin ell. **Kollin**, bøhm. Kolin Novy, By i Bøhmen, ca. 7 Mil øst for Prag, ved Elben, har ca. 10,000 Indb. og er bekjendt ved det Slag, som stod her 1757, og i hvilket den østerrigske Feltmarskal Daun slog Fredrik den anden af Preussen.

Kolindsund, en 2 Mil lang Indsjø i det østlige Jylland nær Byen Grenaa.

Kolje eller **Hyse**, dansk Kuller (Gadus æglefinus), Fisk af Torskefamilien, er mindre end Torsken, hvid paa Bugen og Siderne og blaagraa paa Ryggen. Bag Brystfinnerne har den en sort Flek. Koljen er en af Norges almindeligste Saltvandsfiske og forekommer langs hele Kysten, hvorfor den i fersk Tilstand udgjør et vigtigt Næringsmiddel for Kystbefolkningen. Dens Kjød er haardt og ikke saa fint som Torskens. I saltet eller tørret Tilstand forekommer den sjelden, og er kun undtagelsesvis Gjenstand for Udførsel. Heller ikke er dens Lever synderlig værdifuld.

Kolkhis, i Oldtiden Navn paa et Landskab ved Østkysten af det Sorte Hav, omfattende det nuværende russiske Guvernement Kutais og det tilgrændsende tyrkiske Landskab Trapezunt. Kolkhis var berømt som den fabelagtige Medeas Hjemland

og Maalet for Argonauternes Tog, men blev først nærmere kjendt i Grækenland ved de der af Milesierne anlagte Kolonier. Oprindelig havde Kolkhierne egne Konger, kom derpaa under Mithridates, men fik senere igjen egne Fyrster, som i Keisertiden var afhængige af Rom. Den betydeligste By i den historiske Tid var Dioskurias, det nuværende Iskuria (Isgaur).

Kollár, Johan, berømt bøhmisk Digter, f. 1793, d. 1852, studerede Theologi og Sprogvidenskab ved det evangeliske Lyceum i Presburg og senere i Jena, var 1819—49 Prest for den slaviske Menighed i Pest og kaldtes sidstnævnte Aar som Regjeringens „Tillidsmand" til Wien, hvor han kort efter blev Professor i slavisk Arkæologi. 1821 havde han udgivet en Samling Digte, som blev trykte i mange Oplag og gjorde Epoke i den czechiske Literatur. 1823—27 udgav han en særdeles værdifuld Samling i to Bind af slovakiske Folkesange; senere leverede han flere sprogvidenskabelige og arkæologiske Verker, som indeholder rige Materialsamlinger, men lader adskilligt tilbage at ønske i kritisk Henseende. I sit paa Tysk skrevne Verk „Om den literære Gjensidighed mellem den slaviske Nations Stammer og Mundarter" (1831) udtalte han for første Gang aabent panslavistiske Tendenser og vakte derved stor Opsigt. Ogsaa som geistlig Taler nød han stor Anseelse.

Kollation, i Retssproget den Handling, at en Arving tilbagegiver Arveladerens Bo, hvad han har modtaget af ham i levende Live eller lader det afkorte i sit Arvelod, fordi Undladelsen deraf vilde medføre Forurettelse ligeoverfor Arveladerens Kreditorer eller Medarvingerne. — Om Pligten til Kollation, se Afkortningspligt. — Kollation kaldes ogsaa den Akt, hvorved en Biskop overdrager en et Kirkeembede. Kollationsret eller Kollatur er Retten til at overdrage et saadant Embede, og den, der har Ret dertil, kaldes Kollator.

Kollega, Embedsbroder; en, som har samme Embede eller Beskjeftigelse som en anden, er dennes Kollega.

Kollegium, Samfund, især af Embedsmænd til Varetagelse af visse offentlige Forretninger. — Collegium academicum (det akademiske Kollegium) er ifølge det norske Universitets Fundats den Korporation, bestaaende af hvert Fakultets Dekanus, som repræsenterer og bestyrer hele Universitetet og vaager over dets Rettigheder (se forresten Universitet, det norske). — Ellers betegner Kollegium ved et Universitet dels samtlige de Studerende, som er samlede for at høre en Forelæsning, dels det efter Forelæsningen nedskrevne. — Kollegial, som hører til et Kollegium. — Kollegialsystem kaldes det Regjeringssystem, hvorved Statsforvaltningen udøves ikke af en enkelt Minister, men af flere sidestillede Kollegier, hvert bestaaende af en Flerhed af Medlemmer, som i Tilfælde af Dissens fatter Beslutninger ved Stemmeflerhed. — Kollegial Ret kaldes en Domstol, som bestaar af en Formand (Justitiarius) med flere Bisiddere (Assessorer), saaledes i Norge Kristiania Byret, Stiftsoverretterne og Høiesteret.

Kollekt (af lat. colligere), Indsamling af Penge i et velgjørende Øiemed eller til kirkeligt Brug. — Kollekt kaldes ogsaa de Bønner, som Presten under den offentlige Gudstjeneste messer for Alteret. — Kollektiv, samlende, fælles; i Grammatiken et enkelt Substantiv, som betegner en Flerhed af Gjenstande. — Kollektivglas, d. s. s. Brændglas. — Kollektivnote, en af flere Magter undertegnet Fællesnote.

Kolli, i Handelssproget Pakke, Balle, Fad Stykke.

Kollision, Sammenstød, Strid.

Kollodium, en Opløsning af en særegen Art af Skydebomuld (Kollodiumuld eller Celloidin) i Æther eller i en Blanding af Alkohol og Æther, danner en farveløs, noget tykflydende, af Æther lugtende, klæbrig Vædske, som ved Ætherens Fordampning efterlader et tyndt Lag af Skydebomuld, der er ugjennemtrængeligt for Luft og Fugtighed. Det blev opfundet af Maynard i Boston 1848 og bruges i Kirurgien istedenfor Hefteplaster for at stanse Blod og beskytte Saar mod Luft, Støv o. lign. Blandet med en Extrakt af spansk Flue bruges det som blæretrækkende Middel. Sin vigtigste Anvendelse har dog Kollodiet i Fotografien (s. d.), hvor det anvendes istedenfor den tidligere brugte Æggehvide til at fæste de brugelige Jod- og Brompræparater paa Glaspladen.

Kolmar, Hovedstad i Øvreelsas, ca. 2 Mil vest for Rhinen, ved Floden Lauch, med 24,000 Indb., mange smukke Bygninger, livlig Fabrikdrift og Handel. Byen fik 1226 Privilegier som Rigsstad.

Kolmården, en skovbedækket Fjeldegn i Sverige, strækker sig fra Egnen om Indsjøerne Hunn og Tisnaren til Østersjøen og dannede fra gammel Tid Grændsen mellem Svearike og Götarike. Den er rig paa nyttige Mineralier, især paa den tætte og faste Kolmårdsmarmor.

Kolofon, en af Jonernes 12 Stæder i Lilleasien, paa den lydiske Kyst, ca. 1½ Mil i Nordvest for Efesus, havde i sin Blomstringstid en stærk Sjømagt og et fortræffeligt Rytteri. Den blev erobret af Gyges, senere under den peloponnesiske Krig af Perserne og derpaa i Tidens Løb af flere andre Nationer. Den tabte sig ved Efesus's Opkomst.

Kolokotronis, Theodor, græsk Krigshelt og Partihøvding under Frihedskrigen, f. 1770, d. 1843, var fra sin Ungdom Chef for en Bande Klefter og maatte 1806 flygte for Tyrkernes Forfølgelser til Zante, hvorfra han søgte at bevæge Franskmændene til at yde Hjelp til Grækenlands Befrielse. Paa de ioniske Øer blev han Oberst for et græsk Regiment og optoges 1817 i Hetariet. Ved Opstandens Udbrud 1821 udmærkede han sig snart og gjaldt ved Siden af Mauromikhalis for Grækernes Hovedanfører; navnlig viste han stor Tapperhed ved Indtagelsen af Tripolizza og Korinth (1821) samt Nauplia (1822). 1823 blev han Øverstbefalende paa Peloponnes og snart efter Viceformand i det udøvende Raad, men viste stor Egensindighed og opponerede ofte mod Regjeringen. 1824 blev han derfor fængslet, men løslodes 1825 og anførte Peloponneserne mod Ibrahim Pasja. 1827 stemte han i Nationalforsamlingen i Trøzene for Kapodistrias's Valg, men vilde efter hans Mord ikke bøie sig for den nye Ordning, hverken under August Kapodistrias's Regentskab eller efter hans Afstakkelse. Ogsaa mod det baierske Regentskab stiftede han Sammensvægelser, hvorfor han

1834 dømtes til Døden, men benaadedes med 20 Aars Fæstningsstraf, som dog 1835 blev ham fuldstændig eftergiven. Senere fik han Generalsrang og Sæde i Statsraadet.

Kolokvinter, Frugterne af den i Orienten hjemmehørende Kolokvintagurk (Cucumis Colocynthis), er af en knyttet Haands Størrelse, kuglerunde, glatte, udvendig gule og har indvendig et hvidt, svampet Kjød med en modbydelig og bitter Smag. Foruden en bitter, fed Olie, Harpix og Gummi indeholder Frugten et eiendommeligt bittert Extraktivstof, Kolocynthin, som giver den overordentlig stærkt purgerende Virkninger. Kolokvinterne kommer i Handelen i afskallet og tørret Tilstand, mest fra Aleppo og Alexandria, men bruges paa Grund af sine drastiske Virkninger nu kun lidet i Medicinen. Kjernerne indeholder Olie, er ikke bitre og bruges i Centralafrika som Næringsmiddel. (Se 2 Kong. 4, 38—39.)

Kolokynthiabugten, se Marathonisikbugten.

Kolombo, By paa Øen Ceylon i Ostindien, tilhører England og er Sæde for Øens øverste Styrelse. Indbyggerantallet er ca. 100,000, i hvilket næsten alle sydasiatiske Folkeslag er repræsenterede, foruden en Del Europæere og Negre. Byen er stærkt befæstet, og den af Europæerne beboede Del har et fuldkommen civiliseret Præg. De vigtigste Udførselsartikler er Kaffe, Kokosolie, Kanel og Tougverk.

Kolomea, By i Østgalizien, ved Floden Pruth, med 15,000 Indb., der hovedsagelig bestaar af Ruthener og Jøder. De første dyrker Mais og driver Kvægavl, de sidste ernærer sig hovedsagelig ved Handel.

Kolomna, By i det russiske Guvernement Moskva, ved Foreningen af Floderne Moskva og Kolomenka, med 20,500 Indb., betydelig Industri og Handel.

Kolon, se Interpunktionstegn.

Kolonel, i Bogtrykkerierne enslags Typer af Størrelse mellem Nonpareille og Petit.

Koloni, Nybygd, fælles Nedsættelse af et større Antal Personer i en fremmed Egn, især en ubeboet. I Oldtiden opstod Kolonier hovedsagelig i militært og politisk Øiemed, idet et Antal Borgere udsendtes eller den overflødige Befolkning vandrede ud af en Stat og i Udlandet dannede et Samfund, som kom til at staa i nærmere eller fjernere Forbindelse med Moderlandet, men ellers i Regelen var politisk uafhængigt. De ældste bekjendte Kolonier var Fønikernes Handelskolonier, især i Nordafrika, hvilke snart opnaaede Anseelse og Velstand og var af stor Betydning for den materielle Kultur i Middelhavslandene. Fra en saadan fønikisk Koloni, Karthago (s. d.) koloniseredes senere navnlig Spanien. — De græske Kolonier var overordentlig talrige og udbredte sig til alle Kanter, især over Thrakien, Lilleasien, Sicilien og Nedreitalien, uden at deres Anlæg dog skete systematisk; dette var derimod Tilfældet med de romerske Kolonier. Disse havde det udtrykkelige Øiemed at udvide og befæste Roms Herredømme og var dels Militærkolonier af Romere, som nedsatte sig i erobrede Provinser, dels dannede af overvundne Stammer, som blev tvungne til at bosætte sig udenfor sit Hjemland. — I Middelalderen var der længe ikke Tale om nogen Kolonisation med Undtagelse af saadanne enkeltstaaende Begivenheder som den norske Kolonisation af Island og Færøerne og Islændernes Nedsættelse paa Grønland. I en senere Periode anlagdes Kolonier af Hanseforbundet og Johanniterordenen. Efter Amerikas Opdagelse paafulgte i den nye Verdensdel en storartet Kolonisation, først og fremst af Spanierne. Disse Anlæg bar allerede tydelig det nyere Kolonisationsvæsens Præg, idet de mere eller mindre bestemt gik ud paa at skaffe Moderlandet økonomiske Fordele. En stor Del af de spanske Kolonister i Amerika dreves først og fremst af Vindesyge og søgte derfor gjerne, ligegyldig paa hvilken Maade, i den kortest mulige Tid at erhverve de størst mulige Fordele, en Fremgangsmaade, som ikke kunde undlade at hevne sig selv paa mange Maader. En egen Art af Kolonisation opstod siden 1511 paa de vestindiske Øer og senere i Nordamerika ved Indførsel af Negerslaver fra Afrika. Paa en forstandigere Maade grebes Sagen an af Kolonisterne i Chili og La Platastaterne, der nedsatte sig som fredelige Agerdyrkere ved Siden af de nomadiserende Indianerstammer. Ogsaa udenfor Amerika blev dette sidstnævnte System anvendt paa de kanariske Øer. — Portugiserne koloniserede fra 1420 Madeira, fra 1440 Azorerne og ca. 1460 de kapverdiske Øer. Brasilien blev besat dels af portugisiske Erobringsskarer, dels af fredelige Kolonister, men Indførelsen af det demoraliserende og fordærvelige Slaveri modvirkede den Nytte, som denne store og rige Koloni kunde have bragt. Portugisernes Kolonier i Afrika, Indien og Kina har ikke udviklet sig til mere end enkeltstaaende Handelsstationer. — Frankrige koloniserede fra 1608 Nedrekanada paa en ret heldig Maade, og uden at Kolonisterne gjorde sig skyldige i nogen voldsom Undertrykkelse af de indfødte Indianere; dog overførtes den franske aristokratiske Samfundsordning. Fra 1682 koloniseredes Louisiana; Frankriges Besiddelse af Haiti skyldtes Flibustierne, men Øen gik igjen tabt ved den med Revolutionen følgende Proklamation af Menneskerettighederne og ved de Farvedes Ophidselse mod de Hvide. De tilbageblevne franske Kolonier i Vestindien dyrkes efter Slaveriets Ophævelse navnlig af indvandrede Østasiater og er vigtige baade i politisk Henseende og ved at forsyne Moderlandet med tropiske Produkter. Det samme er Tilfældet med Senegambien og de franske Besiddelser i det Indiske og Stille Hav. Cayenne og Nykaledonien tjener hovedsagelig til Deporteringssteder, og Algerien har væsentlig Karaktér af en Militærkoloni. — De nederlandske Kolonier er beregnede paa Handelsomsætning og beboes i Regelen kun af faa Nederlændere foruden Kjøbmænd og de nødvendige Embedsmænd og Militære; de indfødte, svage og ringe kultiverede Stammer søges i Regelen udnyttede saa meget som muligt i Kolonisternes Interesse. Anderledes blev dog Forholdet i Kaplandet, hvor nederlandske Bønder siden det 17de Aarh. nedsatte sig i massevis, og hvorfra de under Trykket af Englændernes Herredømme senere udbredte sig til og koloniserede de tilgrænsende Landskaber (Natal, Oranjerepubliken, Transvaal). — England har det største System af Kolonier, hvis Historie ogsaa er den interessanteste og mest righoldige. Militær- og Marinekolonier er Gibraltar, Malta og Aden; Mauritius, Singapore og Hongkong er desuden

ogsaa af Vigtigheden for Handelen. De engelsk-vestindiske Øer og Guyana er Planterkolonier, Gambia og Guldkysten for Tiden udelukkende Handelskolonier. Indien er mere at betragte som erobret Land end som en Samling af Kolonier. I et friere og for Udviklingen mere gavnligt Forhold til Moderlandet staar de engelske Besiddelser i Nordamerika, Sydafrika og Australien. Den Maade, hvorpaa disse Kolonier styres og behandles, næsten som selvstændige Stater, er fremkaldt ved Erfaringen om Følgerne af et haardt Tryk af Monopoler og vilkaarlige Skatteforhold, hvilke Omstændigheder i forrige Aarhundrede for bestandig skilte England ved den Del af dets amerikanske Besiddelser, som nu udgjør de Forenede Stater. — **Rusland** har talrige Deportationskolonier i Sibirien og understøtter desuden frivillige Kolonisationer i sine asiatiske Besiddelser, ligesom det af og til tvinger de nomadiserende Steppefolk til at flytte og bosætte sig. — Danmark har kun ubetydelige Kolonier, Tyskland, Østerrige, Italien samt Norge og Sverige ingen. — De europæiske Nationers Kolonier har, bortset fra Ruslands asiatiske Besiddelser og de tyrkiske Lande i Asien og Afrika, en Udstrækning af tilsammen ca. 453,750 Kv.mil og et Indbyggerantal af ca. 244 Millioner. — Se forresten om ethvert Lands Kolonier under Artiklerne om de forskjellige Lande.

Kolonial, som hører til Kolonierne. — **Kolonialvarer**, Raaprodukter, som tidligere og ofte endnu hovedsagelig faaes fra de europæiske Kolonier, især i Indien og de varme Egne af Amerika, saaledes Kaffe, The, Sukker, Ris, Krydderier, Bomuld m. m.

Kolonist, Indbygger i en Koloni.

Kolonnade, Søilehal, en Gang eller Hal, hvis Tag paa én eller begge Sider bæres af Søiler.

Kolonne, Søile (se Bygningskunsten). — I Taktiken forstaaes ved Kolonne en Troppeopstilling, ved hvilken de enkelte Underafdelinger af en større Hærafdeling opstilles bagved hverandre istedenfor jevnsides. Er Afstanden mellem de enkelte Afdelinger saa stor som deres Frontlængde, kaldes Kolonnen **aaben**, i modsat Fald, naar Afstanden kun er nogle faa Skridt, **sluttet**. Den aabne Kolonne bruges hovedsagelig paa Marscher, den sluttede under Fægtning.

Koloratur, i Vokalmusiken i Almindelighed Indbegrebet af alle Passager og Forsiringer, særlig en Tonerække af større eller mindre Udstrækning, som synges paa samme Vokal eller samme Stavelse, og som giver **Koloratursangeren** eller Sangerinden Anledning til at vise sin Strubefærdighed.

Kolorere, bemale med Farver.

Kolorit, Farvegivning i et Maleri (se Malerkunsten).

Kolos, Billedstøtte i stærkt overnaturlig (**kolossal**) Størrelse; saadanne forekommer navnlig hyppig i den ægyptiske Kunst (de saakaldte Memnonsstøtter ved Theben). Den i Oldtiden som et af Verdens 7 Vidundere betragtede Kolos paa Rhodos forestillede Helios og skal have været 140 Fod høi.

Kolossæ (Kolassæ), By i Frygien i Lilleasien, ved Floden Lykos, ødelagdes 65 e. Kr. sammen med de nærliggende Byer Laodicea og Hierapolis af et Jordskjelv, men blev gjenopbygget og blomstrede til ind i det 12te Aarh. — Til de Kristne i Kolossæ er **Kolossenserbrevet** skrevet af Paulus. Det har adskillig Lighed med hans Brev til Efeserne og er af megen Vigtighed for det kristelige Lærebegreb. Apostelen havde selv ikke været der, da han skrev Brevet. I Kolossæ boede Filemon, til hvem Paulus's korteste Brev er skrevet.

Kolowrat, Franz Antoni, Greve af, østerrigsk Statsmand, f. 1778, d. 1861, tilhørte en gammel bøhmisk Adelsslægt, var en Tid Stadshauptmand i Prag og blev 1810 Overborggreve i Bøhmen, i hvilken Stilling han saavelsom i Egenskab af Præsident for de bøhmiske Stænder gjorde meget for Landets Opkomst. Bl. a. stiftede han 1818 det bøhmiske Nationalmuséum i Prag. 1826 blev han østerrigsk Stats- og Kabinetsminister for at danne en Modvegt mod Metternichs Indflydelse paa den indre Styrelse; dette Embede indehavde han til 1848, da han trak sig tilbage til Privatlivet. Sit kostbare Bibliothek forærede han til det bøhmiske Muséum.

Kolportør, en som bringer Varer, især Bøger, omkring til Salg. — **Kolportage**, fr. (udt. Kolportasj), en Kolportørs Bestilling. — **Kolportere**, bære eller bringe omkring, udsprede.

Kolumbia ell. **Oregon**, den største af de i det Stille Hav faldende Floder i Nordamerika, udspringer i Britisk Kolumbia, løber først mod Nord, derpaa mod Vest og Syd ind i Territoriet Washington, hvor den optager Clarke og Lewis, bøier derpaa mod Vest og danner Grændsen mellem Washington og Oregon; Længden er 340 Mil.

Kolumbia, Distrikt i de Forenede Stater, ved Floden Potomak, som skiller det fra Virginien, og forøvrigt omgivet af Maryland, er ca. 3 Kv.mil stort og har en Folkemængde af 135,000. Distriktet hører ikke til nogen Stat og staar under Kongressens Jurisdiktion; Indbyggerne tager ikke Del i Præsidentvalget og har ingen Repræsentant i Kongressen. Fra 1871 fik Landet et Territoriums Rettigheder og styres som saadant af en af de Forenede Staters Præsident paa 4 Aar udnævnt Guvernør. Den lovgivende Myndighed udøves af 11 af Præsidenten og 22 af Folket valgte Mænd. Kolumbia dannedes 1788—89 af Distrikter, som afgaves af Staterne Maryland og Virginia for derpaa at anlægge de Forenede Staters Hovedstad Washington. 1846 blev det af Virginia afgivne Stykke igjen indlemmet i denne Stat.

Kolumbia, Britisk Kolumbia, engelsk Provins i Nordamerika, ligger mellem det Stille Hav og Alaska i Vest, Floderne Simpson og Peace i Nord, Hovedkjeden af Klippebjergene i Øst og de Forenede Stater i Syd, er ca. 9,850 Kv.mil stort (iberegnet de dertil hørende Øer) og har noget over 50,000 Indb. Kystlandet i Vest er bakket og hæver sig op mod Kaskadebjergene; mellem disse og Klippebjergene ligger i det nordlige Peacebjergene. Af Floder er de to nævnte Grændsefloder samt Fraser og Kolumbia (Oregon) de betydeligste. Klimatet er mildere end det sydligere liggende Kanadas, især i det vestlige; dog trives ogsaa østenfor Kaskadebjergene Korn, og gode Græsgange findes overalt. Skovene bestaar af Gran, Fure, amerikansk Ceder og flere Arter Løvtræer. Af vilde Dyr findes mange, hvis Skind afgiver et godt Pelsverk, desuden Bøfler, Hjorte, Kaniner og mange Arter Fugle. Floderne, Sjøerne og Havet ved Kysten har Overflod paa Fisk, som afgiver

Indianernes Hovednæringsmiddel. Af nyttige Mineralier har man fundet Marmor, Gibs, Porcellæns-Ler, Svovl, Blyglans, Grafit og Jernmalm; Stenkul findes paa mange Steder, i størst Mængde og af bedst Beskaffenhed paa Vancouverøen, hvor Produktionen allerede 1869 beløb sig til 50,000 Tønder. Guld opdagedes 1856 i Fraserflodens og dens Bifloders Leie og lokkede store Skarer af Guldgravere til; Udbyttet var ogsaa rigt, men er senere gaaet ned. Ogsaa Sølv er fundet paa flere Steder. — Af Befolkningen udgjør Indianerne den overveiende Del. Kolumbia udgjør en Del af Dominion of Canada og sender Repræsentanter til Kanadas Parlament. Provinsens Indtægter udgjorde 1869 noget over 530,000 Doll., Udgifterne noget over 517,000 Doll.

Kolumbia (sp. Colombia), tidligere en Fristat i Sydamerika, som grændsede til det Karaibiske Hav i Nord, til Atlanterhavet i Øst, Brasilien og Britisk Guyana i Sydost, Peru i Sydvest og det Stille Hav i Vest. Ved dens Opløsning var den 45,000 Kv.mil stor og havde foruden 200,000 Indianere ca. 3 Mill. Indb. Republiken blev proklameret af Bolivar 1819 og dannedes af det tidligere spanske Vicekongedømme Ny-Granada og Generalkapitaneriet Caracas. Konstitutionen blev given 1821, men allerede 10 Aar efter (1831) opløstes Staten i de tre uafhængige Republiker Venezuela, Ecuador og Ny-Granada, hvilken sidste 1861 antog Navnet Kolumbia.

Kolumbias forenede Stater, tidligere Ny-Granada, Føderativrepublik i Sydamerika, begrændses i Nord af det Karaibiske Hav og Costa-Rica, i Øst af Venezuela, i Syd af Brasilien og Ecuador og i Vest af det Stille Hav, er ca. 14,800 Kv.mil stor og har ca. 3 Mill. Indb. Landet er i sin vestlige og største Del bjergfuldt og hører der til Cordillerernes System samt har flere virksomme Vulkaner; i det østlige er en Strækning fladt Lavland. Jordbunden er gjennemgaaende frugtbar og Klimatet i de lavere liggende Egne tropisk; i de høiere liggende Strækninger er det kjøligere, og enkelte Fjeldtoppe rager op over den evige Snes Grændser. Klimatet er i det hele sundt, naar undtages i de fugtige Kystlandsstrækninger. Planteverten er rig og yppig, og store Strækninger af Landet er bedækkede med Urskove, som leverer fortræffeligt Gavntræ, Kinabark, Perubalsam og en Mængde Kautsjuk. Ogsaa Vanille voxer vildt. Dyreverdenen stemmer i det væsentligste med Centralamerikas. Af Mineralier findes Stenkul, Asfalt, Rav, Stensalt, Svovl, Guld, Sølv, Kobber og Smaragder. — Befolkningen bestaar foruden af de vilde Indianere af ca. 50 % Hvide og et næsten ligesaa stort Antal Farvede. Slaveriet er ophævet siden 1852. Den aandelige Dannelse staar ikke høit; der findes et Universitet i Bogotá samt flere lærde Skoler og Presteseminarier, men Folkeskolevæsenet er i den daarligste Forfatning. Presteskabet er gjennemgaaende uvidende, men er nu ikke istand til at udøve den samme uheldbringende Indflydelse som tidligere, da det efter Løsrivelsen fra Spanien har tabt meget af sin Magt. De kirkelige Anliggender styres af en Erkebiskop og 5 Biskoper. Protestanterne har fuld Religionsfrihed. — Næringsveiene er heller ikke i nogen videre blomstrende Tilstand. Næsten alle Slags Kulturplanter dyrkes, men uden Omhyggelighed; de vigtigste Næringsvexter er Mais, Bananer og Pisang. Tobak og Kaffe dyrkes i størst Udstrækning og afgiver vigtige Udførselsartikler; Sukkerrør plantes ogsaa i adskillig Mængde, men Sukkerets Udvinding er saa mangelfuld, at Landet ikke kan konkurrere med Vestindien. Kvægavlen er Hovednæringsvei i enkelte Distrikter, men i det hele uden større Betydning. Industrien indskrænker sig næsten udelukkende til Forfærdigelse af Hængematter, grove Bomuldstøier og Panamahatte. Dog har i den senere Tid navnlig Skibsbyggeri og Tobaksfabrikation taget Opsving. Bergverksdriftens Omfang svarer ikke til Landets Mineralrigdom; heller ikke Handelen staar i Forhold til Landets Produktionsevne, skjønt ogsaa Beliggenheden mellem to store Verdenshave saavelsom Republikens frisindede Handelspolitik er overordentlig gunstig for dens Udvikling. Indførselen havde 1873 en Værdi af ca. $44^{1}/_{2}$ Mill. Kr., Udførselen af noget over 37 Mill. Kr. — Forfatningen er af 8de Mai 1863. Den lovgivende Myndighed er hos Nationalforsamlingen, som bestaar af et Senat og et Deputeretkammer. Det første har 27 Medlemmer, 3 for hver Forbundsstat, og det sidste 61 Repræsentanter, én for hver 50,000 Indb. Præsidenten, som i Forening med 4 Ministre har den udøvende Magt, vælges paa to Aar ved direkte Valg. Den øverste Domstol er i Bogotá, og dens Medlemmer vælges af de ni Forbundsstaters lovgivende Forsamlinger. Forbundsstaterne er Panama, Magdalena, Bolivar, Santander, Antioquia, Boyaca, Cundinamarca, Tolima og Cauca; desuden findes 9 Territorier. Forbundets Hovedstad er Bogotá. — Hæren bestaar i Fredstid af kun 1,420 Mand; i Krigstid er hver Stat pligtig til at stille Soldater til et Beløb af 1 % af Befolkningen. Krigsflaade haves ikke. Finanserne var tidligere i den største Uorden, men har i den senere Tid forbedret sig. Statens Indtægter beløb sig 1873 til ca. $14^{1}/_{4}$ Mill. Kr., Udgifterne til ca. $11^{1}/_{4}$ Mill. Kr.; Statsgjeldens Størrelse var 1875 ca. 58 Mill. Kr. — Republikens Flag bestaar af gule, blaa og røde Horizontalstriber. — **Historie.** Kolumbia hørte tidligere til det spanske Vicekongedømme Ny-Granada, som 1718 dannedes af det siden 1547 bestaaende Generalkapitani af samme Navn; til dette hørte siden 1710 ogsaa Præsidentskabet Quito (Ecuador). Efter Løsrivelsen fra Spanien dannede Vicekongedømmets nordlige Del sammen med Venezuela fra 1819 Centralrepubliken Kolumbia, som fik sin Konstitution 1821, og til hvilken 1822 ogsaa Ecuador sluttede sig. Men allerede 1829 skilte Venezuela og 1830 Ecuador sig ud, og 1831 proklameredes det nuværende Kolumbia som selvstændig Republik under Navnet Ny-Granada. Partivæsenet kom snart til at spille en stor og ødelæggende Rolle, og 1830—41 rasede ødelæggende Borgerkrige. Fra 1840 af skilte flere Provinser sig fra Republiken, men enkelte af dem sluttede sig siden igjen til den. Paa Krigen fulgte nogle fredelige Aar, i hvilke de paa mange Maader forvirrede Tilstande igjen begyndte at ordne sig. Men 1849 lykkedes det det revolutionære Parti at bringe sin Kandidat paa Præsidentstolen, og der gjennemførtes nu en Række Forandringer i demokratisk eller snarere anarkisk Aand. 1853 gaves en ny, decentraliserende Konstitution, som indeholdt en Tillægsakt,

ifølge hvilken enhver Provins skulde have Ret til med Kongressens Samtykke at erklære sig for egen, suveræn Stat og træde i Føderativforhold til Ny-Granada; dette gjorde Antioquia 1856 og Panama 1857. Præsidenten Mariano Ospina (1857—61) søgte med al sin Kraft at tilveiebringe Orden i Staten og sikre dens Frihed; 1858 indførtes det nordamerikanske Føderativsystem, men dets Resultater var ikke heldige, og der udbrød snart efter en blodig Borgerkrig mellem det forfatningstro Parti med Ospina i Spidsen og det revolutionært-demokratiske under Mosquera, som Sommeren 1861 indtog Bogotá. Den s. A. nyvalgte Præsident Arboleda forsatte som det konstitutionelle Partis Leder Kampen, men blev myrdet 1862. Imidlertid havde de revolutionære 1861 samlet en Kongres i Bogotá og konstituerede sig først under Navn af den nygranadiske Konføderation, senere under Navn af Kolumbias forenede Stater. Arboledas Efterfølger, General Canal, underkastede sig i Slutningen af 1862 den revolutionære Regjering og fik for sig og sine konservative Tilhængere Amnesti og fulde Borgerrettigheder. I Februar 1863 samledes en grundlovgivende Forsamling, i hvis Hænder Mosquera nedlagde sin diktatoriske Magt, og som i Mai gav den endnu gjeldende liberale Konstitution. Denne Forsamling indbrog ogsaa trods en pavelig Encyklika Kirkegodset og indførte fuld Religionsfrihed. 1864—66 fungerede Dr. Manuel Murillo som Præsident; han ønskede at gjenoprette den gamle Centralrepublik Kolumbia og traadte derfor i Underhandlinger med Venezuela, hvilke dog førte til en kortvarig Krig. I Staterne Bolivar og Panama herskede Utilfredshed med Lokalregjeringerne, som paa begge Steder blev styrtede. For Tiden 1866—68 valgtes Mosquera til Præsident; han opløste 1867 Kongressen, lod 68 af dens Medlemmer fængsle og erklærede Landet i Beleiringstilstand, men blev selv fængslet og forvist til Peru. 1869 sluttedes en Overenskomst mellem Kolumbia og de Forenede Stater i Nordamerika om Bygningen af en Kanal over Panamaeidet; Overenskomsten forkastedes af Kolumbias Senat, men fornyedes 1870. Senere har den indre Fred været herskende i Kolumbia, naar undtages, at Mosquera 1872 igjen forsøgte at vække Uroligheder, men snart maatte trække sig tilbage.

Kolumbus, Kristofer, ital. Christóforo Colombo, sp. Christoval Colon, Amerikas Opdager, f. i Genua 1456, d. 1506, sendtes 1470 af Faderen til Pavia for at lære nautisk Astronomi og Kosmografi og gjorde derpaa flere længere Sjøreiser, deriblandt 1473 til Arkipelagos og 1477 til Island, hvor han muligvis har hørt Tale om Nordmændenes Opdagelse af „Vinland". Senere opholdt han sig i Lissabon og gjorde i Tiden mellem 1482—84 en større Reise til Guinea samt mindre Ture til Porto-Santo og Madeira, hvor han ved de af Bølgerne ilandkastede Træfrugter, Stammer og Kanoer skal være bleven bestyrket i sin Tro paa, at der existerede et stort vestligt Kontinent. Han traadte nu i Brevveksling med den italienske Astronom Toscanelli, som allerede tidligere havde erklæret det for muligt at naa Indien ved at seile mod Vest, og fik af ham tilsendt nogle Karter. Han henvendte sig derpaa til den portugisiske Regjering med Anmodning om en Understøttelse til at gjøre en Expedition mod Vest, men opnaaede intet Resultat af sin Ansøgning. 1486 traadte han i kastiliansk Tjeneste og blev især mødt med Velvillie af Hertugen af Medina-Sidonia og Granden Luis de la Cerda. Universitetet i Salamanca skulde bedømme hans Planer, og dets Medlemmer udtalte sig dels for, dels mod dem. Allerede var Kolumbus paa Veien til Frankrige for at søge Understøttelse der, da hans Velyndere talte hans Sag hos Kongeparret Ferdinand den katholske og Isabella, som netop havde havt den Glæde at se Maurernes sidste faste Støttepunkt i Spanien, Granada, falde, og bevirkede, at han blev kaldt tilbage, hvorefter der 1492 sluttedes en Overenskomst med ham, ifølge hvilken han udnævntes til Storadmiral og Vicekonge i de Lande, som han maatte opdage, samt sikredes Tiendedelen af alle Indtægter af disse Lande. 1492, den 3die August, seilede han ud fra Palos med tre Skibe, Santa Maria, Pinta og Nina de la Navidad; deres Besætning udgjorde tilsammen 120 Mand. Efter 12te August at have landet paa Gomera og nogle Dage efter iagttaget et vulkansk Udbrud paa Teneriffa, satte han 6te September Kursen mod Vest. Da man havde seilet i tre Uger, uden at Land viste sig, blev Mandskabet misfornøiet og forsøgte tildels at gjøre Mytteri. I Tillid til visse Tegn paa, at man nærmede sig Land, forandrede Kolumbus 7de Oktober sin Kurs og seilede i Sydvest istedenfor i Vest, hvorved han ikke kom til at lande i Nordamerika. 11te Oktober om Aftenen troede man at skimte bevægelige Lys i Horizonten, og om Natten fik en Matros paa det forrest seilende Skib, Pinta, Øie paa en af Maanen belyst Kyst. Næste Morgen steg Kolumbus i Spidsen for sine Folk i Land med draget Sværd i den ene Haand og Kastiliens Fane i den anden. Han hilstes af sit Mandskab som Vicekonge, tog Landet i Besiddelse for Kastilien og gav det Navnet San Salvador. Det nyfundne Land var en af Bahamaøerne, efter al Sandsynlighed Watlingøen, som af de Indfødte kaldtes Guanahani. De Indfødte fortalte, at der i Syd for deres Ø laa et Guldland; Kolumbus seilede derfor mod Syd, opdagede 27de Oktober Kuba og 6te December Haiti (Hispaniola). Efterat det ene af hans Skibe var strandet og et andet fordrevet af Storm, besluttede han at give sig paa Veien til Spanien for personlig at overbringe Beretningen om sine Opdagelser. 16de Januar 1493 tiltraadte han Tilbagereisen og fandt Dagen efter det savnede Skib igjen. Underveis blev den lille Flaade overfaldt af en saa voldsom Storm, at Kolumbus holdt alt for tabt og overgav Beretningen om sin Opdagelse, indesluttet i en Tønde, til Havet. Men efter mange Besværligheder kom han dog til Spanien og løb 4de Marts ind i Tajos Munding; 15de Marts kom han til Palos, hvor han blev modtagen med Klokkeringning fra alle Kirker. I April holdt han sit høitidelige Indtog i Barcelona, Kong Ferdinands Residens, og aflagde i en glimrende Forsamling, siddende ved Siden af Tronen, Beretning om sin Reise. Efter at være udnævnt til Grande af Spanien drog han 25de September s. A. med 17 Skibe og 1,500 Mand ud paa sin anden Amerikareise, opdagede i December Dominica (San Domingo), Guadeloupe, Portorico m. fl. og kom 22de November til Haiti, hvor 39 af hans Mænd

frivillig var blevne tilbage, da han vendte hjem. Disse var imidlertid under hans Fraværelse blevne dræbte af de Indfødte. Kolumbus anlagde paa et gunstigt Sted en befæstet By, som han til Dronningen af Spaniens Ære kaldte Isabella. Efter en fem Maaneders Opdagelsesreise i de omliggende Farvande og Besøg paa Jamaika og Portorico traf han ved sin Tilbagekomst sin Broder Bartolomeo, som var ankommen med Levnetsmidler og andre Fornødenheder til den nye Koloni. Imidlertid udbrød der et almindeligt Mytteri blandt Kolumbus's Ledsagere, som var skuffede i sit Haab om uden Besværligheder i en Hast at vinde store Rigdomme. De sendte til Spanien falske Beretninger, i hvilke Landet og Vicekongen omtaltes paa den hadefuldeste Maade. Juan Aguado, en Fiende af Kolumbus, sendtes til Amerika for at undersøge Sagen, men Kolumbus, der som Vicekonge ikke ansaa sig forpligtet til at staa til Ansvar for nogen i det Land, som stod under hans Bestyrelse, udnævnte sin Broder Bartolomeo til sin Stedfortræder og seilede i Marts 1496 til Spanien med 30 Indfødte fra Amerika, 225 Spaniere, deriblandt Aguada, og rige Skatte. Skjønt han i Spanien paa den mest overbevisende Maade gjendrev alle sine Fienders Beskyldninger, lykkedes det dem dog at forhale Afsendelsen af Provistoner for Kolonien, saavelsom Kolumbus's Tilbagereise, der først fandt Sted i Mai 1498. Hans Skibe var til denne Reise delvis blevne bemandede med løsladte Forbrydere, en ubetænksom Forholdsregel, som Kolumbus selv havde tilraadet. Tre Skibe sendte han den korteste Vei til Hispaniola, medens han selv styrede mod Sydvest og opdagede Orinokoflodens Munding og det amerikanske Fastland. Efter paa Reisen nordover at have fundet en paa Perler rig Ø, som han kaldte Margarita, kom han til Haiti; her var paa Vestkysten anlagt en ny By, San Domingo, hvis fra Isabella overflyttede Indbyggere befandt sig i stor Gjæring paa Grund af sine feilslagne Forhaabninger om Vinding. Kolumbus fordelte Landet med dets Indbyggere mellem dem og slog derved ind paa den Fremgangsmaade, som senere blev almindelig i de spanske Kolonier i Amerika, og som bidrog meget til at udrydde de Indfødte. Imidlertid vedblev Kolumbus's Fiender at sende Anklager mod ham til Ferdinand og Isabella og bevirkede, at disse Aar 1500 sendte Francisco Bobadilla med udstrakt Fuldmagt til Hispaniola for at kræve Kolumbus til Regnskab. Han blev med sine to Brødre lagt i Lænker og ført til Spanien; da han kom til Cadiz, berettede han i et Brev Kongeparret de Krænkelser, man havde tilføiet ham, blev derpaa kaldt til Hoffet og forsvarede sig i en kort og simpel, men overbevisende Tale. Kongen og Dronningen skammede sig over sin Fremfærd, modtog ham med samme Udmærkelse som før og gjenindsatte ham i alle hans Værdigheder, medens Bobadilla erklæredes for afsat. Men Opfyldelsen af de gode Løfter lod vente paa sig, og isteden sendtes Nicolas de Ovando y Lares som Statholder til Hispaniola. Kolumbus ventede i to Aar, men indsaa omsider, at der intet Haab var om at opnaa de Fordele, som var ham lovede. Dette var dog ikke Hovedsagen for han, hvorimod han ønskede at fuldføre sit Opdagelsesverk; han var nemlig overbevist om, at de af ham opdagede Lande hørte til Asien, og at der mellem dem maatte findes en Gjennemfart til Indien, hvorfra netop den første med Skatte rigt belæssede portugisiske Flaade var hjemkommen. Endelig lykkedes det ham at erholde 4 daarlige Skibe, og han seilede nu fra Cadiz i Mai 1502, ledsaget af sin Broder Bartolomeo, sin Søn Fernando og 150 Mand. Mod sin oprindelige Hensigt kom han til San Domingo, hvor han imidlertid ikke fik Lov til at løbe ind i Havnen for at reparere sine Skibe og søge Ly mod en truende Orkan. Efter dog lykkelig at have overstaaet denne fortsatte han sin Reise mod Vest langs Centralamerikas Kyst lige til Landtungen ved Panama. Paa denne Reise mistede han to Skibe, og de to øvrige strandede just som man paa Tilbageveien fik Jamaika i Sigte. Det lykkedes dog Kolumbus og hans Ledsagere at naa Land (14de Juni 1503); han fik overladt nogle Baade af de Indfødte og sendte to af sine Folk til Hispaniola, for at melde Statholderen sin Stilling. Hans tiloversblevne Ledsagere grebes af Fortvivlelse, da Hjelpen lod vente paa sig i maanedsvis; de truede med at dræbe ham og forlod ham endelig og drog til en anden Kant af Øen, hvor de ved sin Grusomhed ophidsede de Indfødte, som tilsidst negtede at skaffe dem Levnetsmidler. Da benyttede Kolumbus i sin Nød en Maaneformørkelse, som han havde beregnet netop at skulle finde Sted, og truede Øboerne med Gudernes Vrede, hvis de ikke viste sig føielige; det hjalp, og efterat Opholdet paa Jamaika havde varet over et Aar, kom endelig de to Mand, som var blevne sendte til Hispaniola, tilbage med et Skib, som de havde faaet leiet, hvorefter Kolumbus med sine Folk 28de Juni 1504 forlod Jamaika. Efter at have repareret Fartøiet i San Domingo styrede han til Europa og ankom 7de November syg og afkræftet til San Lucar. Isabella døde, førend han fik tale med hende, og Ferdinand lod sig ikke bevæge til at opfylde sine Forpligtelser mod Kolumbus, som nu tilbragte Resten af sit Liv i Stilhed i Valladolid. Paa Dødsleiet befalede han, at de Lænker, hvori han engang var bleven ført til Spanien, og som han siden stedse havde ført med sig, skulde lægges i hans Kiste. Han blev først begraven i Valladolid, hvorfra hans Ben senere førtes til Sevilla og 1536 sammen med hans Søn Diegos til San Domingo paa Haiti. Da den spanske Del af denne Ø ved Freden i Basel tilfaldt Frankrige, blev Kolumbus's Kiste ført til Havana og bisat i Kathedralen der 1796. — Kolumbus forbandt med stor Skarpsindighed, Energi og Villiekraft en af de ædleste Karakterer, som Historien kjender, og et dybt religiøst Gemyt. I sin sidste Levetid forfattede han et Skrift med Titelen „Profecias", hvori han fremsatte sine kosmografiske og mystisk-theologiske Anskuelser. — Af Kolumbus's Brødre døde den ældre, Don Bartolomeo Colon, 1514 som Direktør for Bergverkerne paa Kuba. Den yngre Broder, Don Diego (Giacomo) Colon, blev Præsident for Raadet i Kastilien. — Kolumbus's ældste Søn, Don Diego Colon, f. 1480 ell. 82, ledsagede Faderen paa hans anden Reise og søgte senere i Spanien ad retslig Vei at faa ordnet Familiens Anliggender. 1508 ægtede han en Dame af Slægten Alba, blev Admiral og Guvernør over Indien (Vestindien), men udsattes her for lignende Ubehageligheder som Faderen og tog

1514 sin Afsked. 1520 blev han igjen Guvernør og viste stor Dygtighed under en Opstand af Slaverne og Indianerne, men kom i Strid med de kongelige Kommissærer og vendte 1523 tilbage til Spanien, hvor han døde 1526. — En anden Søn af Kolumbus, **Don Fernando Colon**, f. 1488, d. 1539, ledsagede 13 Aar gammel Faderen paa hans fjerde Reise, blev senere Page hos Infanten Don Juan og efter dennes Død hos Dronning Isabella. Efter at have opholdt sig sammen med Broderen paa Haiti 1509 og derpaa bereist flere af Europas Lande, levede han i Stilhed i Spanien. Han skrev en Biografi over Faderen og samlede et Bibliothek paa 12,000 Bind, som han testamenterede til et Dominikanerkloster i Sevilla. — Diegos Søn **Don Luis Colon** blev allerede 6 Aar gammel udnævnt til Admiral og levede til 1533 paa Haiti; 1536 sluttede han under den af Faderen anlagte Proces et Forlig med Hoffet, ifølge hvilket han blev Generalkaptein paa Haiti. Senere afstod han Familiens Ret til Vicekongedømmet, blev Hertug af Veraguas og Marquis af Jamaika og fik en aarlig Pension af 10,000 Karoliner. Han døde 1572. Med hans Brodersøn **Diego Colon** uddøde 1578 den mandlige Linie af Kolumbus's Slægt.

Kolumne, Støtte; i Bogtrykkerkunsten d. s. s. en færdigsat Side.

Kolurer, i Astronomien to af de saakaldte Deklinationscirkler paa den tilsyneladende Himmelhvælving; den ene tænkes dragen gjennem Ækvators Poler og Solhvervspunkterne, den anden gjennem Ækvators Poler og Jevndøgnspunkterne.

Koluthos, græsk Digter i det 6te Aarh. e. Kr., var fra Lykopolis i Ægypten; han skrev flere større Digte („Calydoniaca", „Persica" m. fl.), som er tabte, hvorimod et af hans smaa heroiske Digte, „Helenas Rov", er bevaret og udmærker sig ved et for sin Tid rent Sprog.

Kolvereid, Prestegjeld i Namdalen, Nordre Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Kolvereid og Foldereid.

Kolyma, Flod i det nordøstlige Sibirien, løber mod Nord i en Længde af 160 Mil gjennem Provinsen Jakutsk og falder i Ishavet.

Koljzov, Alexei Vassiljevitsj, russisk Folkedigter, f. 1809, d. 1842, fik kun en meget tarvelig Skoleuddannelse og maatte hjelpe til at vogte sin Faders Hjorder. Tilfældigvis fik han fat paa Dmitrievs Digte, som udøvede en stor Tiltrækning paa ham. Lidt efter lidt anskaffede han sig de mest bekjendte russiske Digteres Verker og begyndte snart selv at skrive Digte. 1831 kom han paa en Forretningsreise til Moskva, hvor han traf sammen med nogle Forfattere, som skaffede ham Anledning til at lade nogle af sine Digte trykke i forskjellige Blade. 1836 kom han til Petersburg, hvor bl. a. Puschkin paa det varmeste tog sig af ham. 1846 udkom en samlet Udgave af hans Digte; de hører til det bedste af russisk Lyrik, er prægede af en varm Følelse og minder i sin simple Tone og ved sin Gjenklang af Livet og Naturen paa de russiske Stepper om Folkevisen.

Kombattant, i Militærsproget enhver, som under Krig deltager i Kampen, i Modsætning til Nonkombattant, som vel hører til Armeen (Læger, Auditører, Kuske m. fl), men ikke deltager i selve Kampen.

Kombination, Forbindelse, Sammensætning; Forbindelse af Begreber, Kjendemærker eller Slutninger.

Komedie, se Lystspil.

Kometer, egentl. „Haarstjerner", **Halestjerner**, kaldes en egen Gruppe af Himmellegemer, der hører til vort Solsystem og frembyder mange Eiendommeligheder. De er i Regelen kun synlige i kort Tid og for det meste kun gjennem Kikkert. Tiden mellem hver Gang, en Komet viser sig, er meget forskjellig; der kan gaa flere Aar hen, men i Almindelighed bliver flere synlige i ét Aar, saaledes som i 1881. Man skjelner mellem tre Dele, hvoraf Kometerne kan være sammensatte. Hovedbestanddelen er en lysende, mere eller mindre straalende Taage, som sædvanlig er rund, men aldrig skarpt afgrændset, ofte delt i flere koncentriske Ringe med blegere Mellemrum; i Midten findes en stærkere lysende Kjerne, og paa den Side, som vender fra Solen, ofte en lysende Stribe, den saakaldte Hale, der i Regelen i nogen Afstand fra Kjernen er krummet i den Retning, hvorfra Kometen kommer. Halen er saa gjennemsigtig, at selv de svagest lysende Stjerner kan sees gjennem den, og undertiden saa stor, at den indtager et Rum paa Himmelen af indtil 90°. Halens Form er forskjellig; ofte findes to eller flere særskilte Haler. Hele Kometens Udseende er forresten meget foranderligt. — Kometerne var i ældre Tider, da man ikke kjendte Lovene for deres Bevægelse, ved sin pludselige Tilsynekomst og Forsvinden en Gjenstand for Forbauselse, Frygt og Overtro. Dette stod ogsaa i Forbindelse med, at man før Kikkertens Opfindelse kun sjelden saa dem, idet man i det hele ikke kunde observere andre Kometer end de forholdsvis faa, som kan sees med blotte Øine. Nu opdages stadig nye Kometer, og der gaar neppe noget Aar hen uden at én eller flere, oftest kun teleskopiske, bliver iagttagne. Imidlertid kan man slutte sig til, at de, som er blevne observerede, kun udgjør en forholdsvis liden Del af alle dem, der maa antages at existere. — Kometernes Baner er tilsyneladende aldeles uregelmæssige, nogles gaar i samme Retning som Planeterne, altsaa fra Vest mod Øst, andre i den modsatte Retning. De bevæger sig paa alle Egne af Himlen uden som Planeterne at holde sig inden Grændserne for et bestemt Strøg. Nogle er kun synlige et Par Dage, andre flere Maaneder ad Gangen. Efterat Newton havde paavist, at Kometerne i sine Bevægelser maa følge Love, som ikke er væsentlig forskjellige fra dem, der gjelder for Planeterne, var Halley den første, som søgte at beregne Kometernes Baner. Disse er for ca. ¼ af de bekjendte Kometers vedkommende bevist at være en Ellipse, som kun adskiller sig fra Planetbanerne ved at være betydelig mere langstrakt, saa at Kometernes største og mindste Afstand fra Solen er langt mere forskjellig end Planeternes. 3—4 Kometer synes at have en hyperbolisk Bane, alle de øvrige er parabolisk, dog er det sandsynligt, at alle Kometbaner alligevel er Ellipser, som kun er saa langstrakte, at den Del af dem, som kan observeres, ser ud som en Bue af en Parabel. Forresten pleier man nu at beregne Banen for enhver nyopdaget Komet som Parabel, og først naar det viser sig, at denne Form for Banen ikke stemmer med Observationerne, at foretage den vanskeligere Beregning af en elliptisk Bane. En Komet, hvis

Bane er funden at være en Ellipse, kaldes en periodisk Komet, dog pleier den ikke at opføres som saadan, førend den har vist sig igjen paa den efter Beregningerne rigtige Tid. Forresten er Beregningen af Kometbaner særlig vanskelig ogsaa af den Grund, at de jaa at sige stadig forandres ved Planeternes, ofte saaledes ved Jupiters Tiltrækning. Man har flere Exempler paa, at Kometer paa denne Maade har faaet en ganske ny Bane. — Som ovenfor nævnt var Halley den første, som beregnede en Komets Bane, idet han fandt, at de 1531, 1607 og 1682 observerede Kometer havde omtrent nøiagtig de samme Baneelementer og saaledes maatte antages at være den samme; denne, den saakaldte Halleys Komet, skulde da efter hans Beregning komme igjen 1758 ell. 59, hvilket sidste indtraf. Denne Komets Omløbstid er saaledes ca. 76 Aar, men noget foranderlig paa Grund af Perturbationerne. 1835 viste den sig igjen og vil efter Beregningerne atter passere sit Perihelium i 1910. Dens Perihelium ligger indenfor Venus's og dens Aphelium udenfor Neptuns Bane. Enckes Komet observeredes 1805, og da man 1818 igjen iagttog en liden Komet med de samme paraboliske Baneelementer, antog man, det maatte være den samme; Astronomen Encke beregnede dens Bane og Omløbstid, hvilken sidste han fandt at være kun 3.29 Aar, saa at Kometen altsaa uden at observeres maatte have passeret sit Perihelium tre Gange mellem 1805 og 1818. Senere har den været set hver Gang, naar den har nærmet sig Solen; dens Perihelium ligger indenfor Merkurs, dens Aphelium omtrent i den yderste af de smaa Planeters Bane. Ved dens Omløbstid er der det mærkelige, at den stadig har vist sig nogle Timer kortere end beregnet, selv naar det omhyggeligste Hensyn er taget til Perturbationerne. Man har søgt at forklare dette ved at antage et Stof, som kunde gjøre Modstand mod Kometens Løb, derved forøge dens Fald mod Solen og saaledes formindske Afstanden og Omløbstiden. Bielas Komet viste sig 1772 og 1805; 1826 kom den atter tilsyne, og dens Omløbstid beregnedes til 6.7 Aar. Dens Perihelium ligger lidt udenfor Venus's og dens Aphelium udenfor Jupiters Bane. Den kommer i sin nedstigende Knude Jordens Bane meget nær, idet Afstanden kun er 4,000 Mil. Dette Punkt passeres af Jorden den 27de eller 28de Novbr. Efterat Kometen 1832 var kommen igjen efter Beregningen, medens den 1839 ikke kunde observeres paa Grund af ugunstig Stilling paa Himlen, viste den sig atter 1845, men havde da delt sig i to selvstændige Kometer. Da disse Vaaren 1846 fjernede sig igjen, var den ene synlig næsten en Maaned længere end den anden. Senere er den aldeles forsvunden. Fayes Komet opdagedes 1843 og var den første med kort Omløbstid, for hvilken man fandt elliptiske Elementer, uden at den havde været set før. Dens Omløbstid er 7.41 Aar, og den har senere været set hver Gang, den har været i sit Perihelium, hvilket ligger udenfor Mars, Aphelium udenfor Jupiter. Beregningerne har for denne Komets vedkommende stemt mærkelig vel overens med Virkeligheden. Brorsens Komet opdagedes 1846 og viste sig at have en Omløbstid af 5.48 Aar. Dens Perihelium ligger lidt indenfor Venus, og dens Aphelium lidt udenfor Jupiter. Sin nuværende Bane har den først faaet 1842, da den kom meget nær Jupiter og paavirkedes af dennes Perturbationer. Noget lignende vil efter Beregningerne finde Sted igjen 1937. D'Arrests Komet, opdaget 1851, havde da en Omløbstid af 6.39 Aar; 1857 observeredes den igjen, men kunde formedelst ugunstig Stilling ikke sees 1864. 1870 blev den atter observeret, men viste sig da i Mellemtiden (1861) at være kommen Jupiter saa nær, at dens Banes Excentricitet var bleven noget mindre og dens Omløbstid 65 Dage længere (6.57 Aar). Dens Perihelium er udenfor Jordens og dens Aphelium udenfor Jupiters Bane. Tuttles Komet opdagedes 1858 og viste sig ved Beregning af en parabolisk Bane for den at være identisk med en Komet fra 1790. Dens Omløbstid er 13.81 Aar, og efter Beregningen saaes den igjen i 1871. Dens Perihelium ligger lidt udenfor Jordens og dens Aphelium noget udenfor Saturns Bane. Winneckes Komet fandtes ligeledes 1858, men skjønnedes snart at være identisk med en Komet, som havde været observeret 1819. Dens Omløbstid er 5.73 Aar, og den har senere efter Beregningen vist sig igjen 1869 og 1875. Dens Perihelium ligger indenfor Jordens og dens Aphelium lidt udenfor Jupiters Bane. Tempels Komet opdagedes 1867, og dens Omløbstid beregnedes til 5.68 Aar, men da den kom igjen 1873, var den bleven perturberet af Jupiter og forsinket 3—4 Maaneder. Dens Omløbstid er nu 5.97 Aar; Apheliet ligger indenfor Jupiter og Periheliet udenfor Mars. Denne Komet er mærkelig ved sin Banes ringe Excentricitet, der kun er 0.462, altsaa kun lidet større end den mest excentriske af de smaa Planeter. Tempels Komet af 1873 kom overensstemmende med Beregningen igjen i 1878; den har Omløbstiden 5.20 Aar. Dens Perihelium er udenfor Jorden og dens Aphelium indenfor Jupiter. Tempels tredie Komet opdagedes i 1869, men erkjendtes ikke som periodisk før i 1880, da den opdagedes anden Gang. Den har Omløbstiden 5.99 Aar, kommer i sit Perihelium lidt udenfor Jordbanen og i sit Aphelium udenfor Jupiter. — Alle disse Kometer, med Undtagelse af Halleys, er retløbende; hos de fleste er Inklinationen liden, idet den kun hos Tuttles Komet er 54° og hos Brorsens 30°, for alle de øvrige mindre end 18°. — Foruden de nævnte periodiske Kometer gives der endnu nogle flere, for hvis Baner man har beregnet elliptiske Elementer, men som endnu blot har kunnet observeres én Gang. Til disse hører Pons's Komet af 1812, som efter Enckes Beregning har en Omløbstid af 70.7 Aar og Olbers's Komet af 1815, som da beregnedes at have 74 Aars Omløbstid, men som efter Besfels Beregning af Perturbationerne allerede vil vise sig igjen 1887. — Om Kometernes fysiske Beskaffenhed er kun lidet bekjendt. Tidligere har man i Almindelighed anset dem for en Slags Taagemasser, da man tvers igjennem Kometernes Legemer har kunnet se Fixstjerner uden at opdage nogen Uklarhed eller Brydning af disses Lys. Heller ikke har man nogensinde kunnet opdage, at en Komet har frembragt Perturbationer i Planetsystemet. 1779 kom Lexells saaledes sandsynligvis ind mellem Jupiter og dens Maaner, uden i ringeste Maade at paavirke hverken den førstes eller de sidstes Løb, medens Kometen selv

kastedes ganske ud af sin tidligere Bane og ind i en ny. Den rimeligste Antagelse synes at være, at Kometerne ikke bestaar af en sammenhængende Dunstmasse, men af en Samling af overmaade mange smaa faste Legemer, som slipper Lyset gjennem uden at bryde det, paa samme Maade som man kan se en Støvsky slippe Sollyset gjennem. Denne Antagelse styrkes ved den italienske Astronom Schiaparellis Opdagelse af den Omstændighed, at Banen for Kometen af 1862 III faldt sammen med den Ring, som hvert Aar i August giver de Stjerneskud, der straaler ud fra Stjernebilledet Perseus. Senere er andre lignende Overensstemmelser paavifte, og det er i høi Grad sandsynligt, at Stjerneskuddene skriver sig fra Kometerne, hvis Smaadele ved Solens ulige Tiltrækning fjernes fra hverandre. — Forskjellig herfra er Udviklingen af Kometernes Haler. Disse viser sig aldrig, førend Kometerne kommer i Nærheden af Solen, og har sin største Længde kort efter at Periheliet er passeret. Halen vender altid fra Solen og er i Regelen noget krummet bagover. Ved enkelte store Kometer har man kunnet iagttage, at Haleudviklingen begynder paa den mod Solen vendende Side, men at det udstrømmende lysende Stof i nogen Afstand bøies ud til Siderne og efterhaanden tilbage, indtil Halen har dannet sig paa den Solen modsatte Side. Haledannelsen foregaar ofte med stor Hurtighed og i en overordentlig stor Udstrækning; man har saaledes set Komethaler, som har været længere end Jordens Afstand fra Solen. Hvilke Kræfter, som er virksomme ved denne Proces, er endnu ikke opklaret. Tyngdekraften alene kan det ikke være; derimod maa det formodes, at den betydelige Temperaturvexel, som Kometerne undergaar, naar de nærmer sig Solen, her spiller en vigtig Rolle. Det er da naturligt, at en Del af det Stof, hvoraf de oprindelige smaa faste Legemer bestaar, gaar over i flydende eller gasformig Tilstand, hvilket ogsaa synes at bekræftes af de endnu forholdsvis faa spektroskopiske Undersøgelser, man hidtil har kunnet anstille med Kometer.

Komfort, Hygge, Bekvemmelighed, især om Indretningen af Huse eller Værelser. — Komfortabel, hyggelig, bekvem.

Komfur, Jernovn, som benyttes ved Kogning.

Komisk (af samme Oprindelse som Komedie), latterVækkende, latterlig, pudsig. — Komiker, en Skuespiller, som optræder i komiske Roller.

Komitat (egentl. Grevskab, af lat. comes, d. e. Greve), kaldes i Ungarn de enkelte Distrikter eller Provinser, som har en vis Grad af Selvstyre (se Ungarn).

Komité, Samling af Beskikkede eller Befuldmægtigede, som er valgte af en større Korporation i et vist Øiemed. — I det norske Storthing forstaaes ved Komitéer de af et bestemt Antal Personer bestaaende og af Storthingets Midte besatte Udvalg, mellem hvilke de Storthinget forelagte Sager fordeles, og som har at tage disse under Overveielse og afgive sin Indstilling til Beslutning om dem, førend de behandles i Storthing eller Odelsthing.

Komitier, lat. Comitia, kaldtes Folkeforsamlingerne i det gamle Rom. De sammenkaldtes af en Embedsperson, som havde Magt dertil, saaledes i Kongedømmets Tid af Kongen, senere af Konsulerne, Diktator, Prætor osv. Gjenstanden for deres Virksomhed var Vedtagelsen af nye eller Ophævelsen af gamle Love, Valg paa Embedsmænd, Beslutninger om Krig og Fred osv. Komitierne var af forskjellig Beskaffenhed efter de forskjellige Inddelinger af det romerske Folk. De ældste var Curiatkomitierne (comitia curiata), som udelukkende bestod af Patricierne, inddelte i sine 30 Curier, hver bestaaende af 10 Slægter. Da under Servius Tullius ogsaa Plebeierne blev anerkjendte som en væsentlig Bestanddel af det romerske Borgerskab, traadte Curiatkomitierne i Baggrunden for de baade af Patricier og Plebeiere bestaaende Centuriatkomitier (comitia centuriata), som samledes paa Marsmarken efter den militære Inddeling og stemte efter Census og Centurier. Aristokratiet blev dog i lang Tid det raadende ogsaa i Centuriatkomitierne, da det trods sin Faatallighed dannede flere Centurier end de fattigere Klasser, og Komitiernes Beslutninger desuden var afhængige af Patriciernes Stadfæstelse. De Sager, hvorover der skulde afstemmes i Komitierne, blev altid opslaaede paa offentlige Steder, mindst 17 Dage før Forsamlingens Afholdelse. Hvis der paa den bestemte Dag viste sig ugunstige Varsler, blev Mødet udsat; det hævedes efter at være aabnet, ifald der pludselig viste sig ufordelagtige Varsler, eller hvis en Tribun før Afstemningen i Plebeiernes Interesse nedlagde Veto mod den. Afstemningen foregik i Begyndelsen mundtlig, senere skriftlig; hver tilstedeværende Borger fik to smaa Tavler, af hvilke den ene bar Bogstaverne V. R. (vti rogas, „Ja"), den anden A (antiqvo, „Nei"). Enhver nedlagde nu i en aaben Beholder den Tavle, han vilde anvende; Stemmerne blev derpaa optalte af egne dertil beskikkede Mænd (Diribitores) under Opsigt af Custodes, og Resultatet oplæstes for det forsamlede Folk. — Et tredie Slags Komitier var Tributkomitierne (comitia tributa), hvor der stemtes efter de Distrikter, hvori Byen Rom var inddelt. I de egentlige Tributkomitier i strengere Forstand stemte alle Borgere, baade Patriciere og Plebeier; Forsamlingen ledebes da af Konsuler eller Prætorer. Forskjellige herfra var de af Tribunerne eller de plebeiiske Ædiler ledede Forsamlinger, som heller ikke egentlig kaldtes Komitier, men concilia plebis. Her valgtes Tribuner og plebeiiske Ædiler. Tributkomitierne havde oprindelig udelukkende at beskjæftige sig med Plebeiernes Anliggender, men tiltog sig med Demokratiets voxende Magt stedse større Indflydelse paa det hele Statsliv, hvilket billigedes og fastsloges ved lex Valeria Horatia (449 f. Kr.), lex Publilia Philonis (339) og lex Hortensia (287). — Efter Keiserdømmets Indførelse vedblev man at sammenkalde Komitierne, navnlig Centuriatkomitierne, men deres Indflydelse var og blev ophævet, og de existerede kun som en Formalitet.

Komma, egentl. Indsnit, se Interpunktionstegn. Ogsaa i Musiken et meget lidet Interval, som ikke kan betegnes med almindelig Nodeskrift.

Kommandant, en Officér, der har Overbefalingen i en Fæstning. — Kommandere, i Militærsproget d. s. s. befale. — Kommandersergeant, den næsthøieste Underbefalscharge i den norske og flere Arméer. — Kommando, Befaling i militær Forstand; militær Befalingsmyn-

dighed. — Kommandør, Øverstbefalende, Befalingsmand; Ordet bruges især i Marinen og betegner i Norge og Sverige den næsthøieste Officérscharge i Marinen. — Kommandørkaptein kaldes i Norge og Sverige de Sjøofficerer, som rangerer under Kommandørerne, men over Kapteinerne.

Kommensurable kaldes i Mathematiken to ensartede Størrelser, som har et fælles Maal, d. v. s. en tredie Størrelse af samme Art, som gaar et helt Antal Gange op i begge. Saaledes er f. Ex. Tallene 6 og 15 kommensurable, idet deres fælles Maal er 3, ligesaa 7 og 10, hvis fælles Maal er 1, $^1/_3$ og $^2/_5$, hvis fælles Maal er $^1/_{15}$. To Størrelser, som intet fælles Maal har, kaldes inkommensurable. Deres Forhold er et irrationelt Tal, f. Ex. Side og Diameter i en Kvadrat, Omkreds og Diameter i en Cirkel.

Kommentar, egentlig Noticebog, kaldtes hos Romerne Skrifter af væsentlig historisk Indhold, affattede i en skizzeret og kunstløs Form, saaledes f. Ex. Cæsars Kommentarer over Krigen i Gallien. Hos Grammatikerne forstodes ved Kommentar en Række fortløbende Anmærkninger til et Skrift, indeholdende Forklaringer over dets Indhold eller Form. Denne Betydning af Forklaring eller Fortolkning har Ordet siden beholdt. — Kommentator, Fortolker. — Kommentere, fortolke.

Kommerciel (af fr. commerce), hvad som angaar Handelen. — Kommercelæst, tidligere brugeligt Maal for Fartøiers Drægtighed, er nu for det meste afløst af Tons. Forsaavidt den bruges, regnes den lig 2 Tons.

Kommis (fr. commis, udt. Kommi), Betjent i en Forretning, navnlig Handelsbetjent.

Kommission, 1) et Hverv, som det er overdraget én eller flere Personer at udføre. 2) Samlingen af de Personer, som har faaet et Hverv, især et offentligt, at udføre. En Kommission kan være temporær, nedsat for et bestemt Tilfælde, og opløses, naar den med Hensyn til dette har udført sit Hverv, eller permanent, saaledes at den stadig fungerer i et vist Hverv (f. Ex. en Forligelseskommission). Sprogbrugen skjelner forresten ikke altid strengt mellem Ordene Kommission og Komité, idet begge tildels bruges om hinanden. — Kommissorium, skriftlig Fuldmagt for en Person til at indtræde som Medlem af en Kommission. — Kommissær, Medlem af en Kommission; ogsaa en enkelt Person, hvem et Hverv og Fuldmagt til dets Udførelse er overdraget.

Kommissionshandel, se Handel. — Kommissionær, en Person, som er befuldmægtiget til at udføre Handelsforretninger eller andre private Forretninger for en anden; især en, som har dette til Næringsvei.

Kommune (af det lat. communis: fælles), Indbyggerne i et vist Distrikt, som har fælles offentlige Interesser, saasom Skole- og Fattigvæsen, Anlæg og Vedligeholdelse af Gader eller Veie osv. I Norge udgjør i Regelen et Prestegjeld paa Landet et særskilt Kommune, dog kan et Prestegjeld ogsaa være delt i flere Kommuner (Herreder eller Formandskabsdistrikter). Hver Kjøbstad danner kun én Kommune, om den end er delt i flere Kirkemenigheder. En Kommunes Anliggender bestyres af flere blandt de Stemmeberettigede valgte Mænd: Formænd og Repræsentanter. Førstnævntes Antal udgjør i Byerne fra 4 til 12 og paa Landet fra 3 til 9. Repræsentanternes Antal er 3 Gange saa stort som Formændenes; de sammenkaldes til forskjellige Tider til Forhandling og Beslutning angaaende vigtigere Sager, navnlig Bevilgningssager. I Byerne har Magistraten at forberede Sagerne til Afgjørelse i Formandskabet, som fatter endelig Beslutning i mindre væsentlige Anliggender og forelægger for Repræsentanterne Forslag til Beslutning i dem, som er af større Betydning. Disse afgjøres da i samlet Møde af Formænd og Repræsentanter. Af den fattede Beslutning sendes en Afskrift til Amtet, i Byerne gjennem Magistraten og paa Landet gjennem Fogden. Saafremt to Trediedele af de i Forsamlingen tilstedeværende Stemmeberettigede har været enige i Beslutningen, og Amtmanden ikke finder noget mod samme at erindre, tilkjendegiver han Formandskabet dette, hvorved Beslutningen erholder Gyldighed. Er den derimod fattet med færre Stemmer, eller Amtmanden modsætter sig den, skal Sagen atter foretages i et nyt Møde af Formænd og Repræsentanter. Den da fattede Beslutning er da strax gyldig, saafremt to Trediedele er enige, men i modsat Fald kan Minoriteten forlange Beslutningen undergiven Regjeringens Approbation. — Ordførerne i Kommunebestyrelserne paa Landet træder hvert Aar sammen amtsvis til Amtsformandskab, der sammenkaldes og administreres af Amtmanden, og som fatter Beslutninger om Amtets Anliggender.

Kommunion, det kirkelige Samfund mellem de enkelte Menighedslemmer saavelsom mellem de enkelte Menigheder. Ogsaa den fælles Altergang. — Kommunikant, Nadverdgjest.

Kommunisme, den Lære, som gaar ud paa Ophævelse af al Privateiendom og Indførelse af økonomisk Fællesskab, saaledes at baade Formue og Erhverv fordeles lige mellem Samfundets Medlemmer. Kommunismen kan forsaavidt siges at bygge paa Socialismen (s. d.) og som politisk-socialt Parti danne en yderliggaaende Retning af denne, som et Fællesskab i Eiendom alene kan tænkes gjennemført paa Grundlag af et Fællesskab i Arbeide, formidlet ved den Statsorganisation af Arbeidet, som danner Socialismens Grundprincip; begge anser Kapitalens ujevne Fordeling stridende mod Læren om Menneskets naturlige Lighed og som en Hindring for denne Ligheds Gjennemførelse. — Tanken om Lighed i økonomiske Kaar forekom allerede hos den græske Oldtids Filosofer, og Kommunismen har til alle Tider havt sine Tilhængere, hvilke har bekjæmpet den bestaaende Samfundsorden; men Umuligheden af en konsekvent Overholden af Princípet har dog altid været indlysende for det overveiende Flertal. Det Misforhold i økonomiske Kaar, som tillod enkelte at svælge i alleslags Nydelser, medens andre manglede ethvert Middel til at tilfredsstille Livets mest paatrængende Krav, troede Kommunisterne at kunne afhjelpe ved et almindeligt Fællesskab i Eiendom. Dette har stedse været deres Grundtanke; men nogen Enighed mellem dem om Maaden og Midlerne til denne social-økonomiske Reform synes der ikke at have været. Først efterat Englænderen Thomas Morus 1517 havde udgivet sit Skrift „De optimo reipublicæ statu

deque nova insula Utopia" begyndte Kommunismen at antage en bestemtere Form. Hans fantastiske Bog skildrer en Idealstat, hvor der hersker fuldstændigt Eiendomsfællesskab, og hvor alle Mennesker nyder ubunden Frihed. Italieneren Campanella gik endnu videre, idet han prædikede baade Formues- og Kvindefællesskab. Skotlænderen Owen (f. 1771) og Franskmanden Fourier (f. 1772) var dog egentlig de første, som foreslog et ordnet kommunistisk System. Det gik ud paa, at Menneskene skulde slutte sig sammen i Selskaber, som skulde have alt fælles, dele alle Frembringelser og leve som én Familie. St. Simon (s. d.) stræbte nærmest at ordne Arbeidet i saadanne Samfund. Han foreslog blandt andet, at ethvert af dem skulde vælge Formænd, som havde at fordele Arbeidet og dets Udbytte; enhvers Andel i dette skulde da betragtes som hans private Eiendom. Spørgsmaalet om, hvorledes Ligheden i økonomisk Henseende skulde vedligeholdes, har de færreste Kommunister forsøgt at besvare; de faa, som har indladt sig paa denne Side af Sagen, har ikke formaaet at give den en Udredning, som kunde taale end den svageste Kritik. Kommunisternes Vildfarelse har fornemmelig bestaaet i, at de i sine Systemer er gaaede ud fra den Tilstand, som vilde existere, naar alle Mennesker var som de burde være, istedenfor at tage i Betragtning de bestaaende Forhold og Menneskenes Ufuldkommenheder og Lidenskaber. De bygger som sin Forudsætning paa en almindelig Selvfornegtelse og Offervillighed og en Ensartethed i Villie og Evner, som ikke findes. — Efter Amerikas Opdagelse blev der af forskjellige Kommunister (Rapp m. fl.) gjort Forsøg paa at grunde kommunistiske Mønstersamfund i den nye Verdensdel, hvor ingen nedarvet eller bestaaende Samfundsorden lagde Hindringer iveien for deres Planer; men det varede ikke længe, førend Idéen viste sig udførlig, og Samfundet splittedes. I den nyere Tid har Kommunismen især fundet Tilhængere i Frankrige. Under den store Revolution optraadte Babeuf som dens Forkjæmper, og ved den Forvirring, som dengang herskede, og det Had, som overalt kom tilsyne mod Rigdom og Rang, skulde Tidspunktet jo være heldig valgt for Gjennemførelsen af de kommunistiske Idéer. Babeufs Lære gik ud paa, at Penge skulde afskaffes, alle forpligtes til at arbeide, og Styrelsen skulde fordele Arbeidets Udbytte samt bestemme Arbeidstid og Klædedragt, ligesom Dyden skulde lede enhvers Handlinger. Men hans Hjernefostre blev forkastede, og han maatte betræde Skafottet. Blandt Kommunismens mest fremtrædende Forkjæmpere i den nyere Tid kan nævnes Franskmændene Louis Blanc og Dezamy samt Tyskeren Weiling. Se forøvrigt Art. Internationale og Socialisme.

Kommunitetet, en af Fredrik den anden grundet Stiftelse til bedste for trængende Studenter ved Kjøbenhavns Universitet, hvilke oprindelig bespistes in natura, men fra 1736 isteden fik Kostpenge. Fra oprindelig at udgjøre 100 er senere de Understøttedes Antal forøget, ligesom Understøttelsen er bleven rigeligere. Stiftelsen har ogsaa hjulpet Universitetet ved Opførelsen af forskjellige Bygninger, men desuagtet oplagt en betydelig Kapitalformue.

Komnener, Navn paa en Keiserfamilie i det østromerske (byzantinske) Rige. Den sad paa Tronen 1057—59 og 1081—1185 og herskede 1204—1461 i Trapezunt. Den sidste af Komnenerne i det sidstnævnte Rige, David Komnenos, henrettedes 1462 paa Sultan Muhamed den andens Befaling med hele sin Familie. Dog har man paastaaet, at en af hans Ætlinger undgik Blodbadet og forplantede Slægten. Dennes angivelig sidste Skud skulde være Demetrios Komnenos, f. paa Korsika 1750, d. 1821 som fransk General. — Anna Komnena, se Anna.

Komorerne ell. **de komoriske Øer**, Øgruppe i den nordlige Del af Mozambiquestrædet mellem Østafrikas Kyst og Madagaskar, bestaar af fire større og flere mindre Øer, der alle er bjergfulde og høie. Klimatet er maadelig varmt og Jordbunden særdeles frugtbar, hvorfor ogsaa Vegetationen er yppig og rig paa de herligste tropiske Vexter. Indbyggerne er et Blandingsfolk af Negre, Arabere og Malaier og bekjender sig til Muhamedanismen. De er fredelige, ærlige og gjestfrie, driver Jordbrug og udstrakt Fædrift samt nogen Industri. De vigtigste Udførselsartikler er Kokosnødolie og Skildpaddeskaller. Tre af de større Øer, Anjuan, Mohilla og Stor-Komoro, staar hver under en arabisk Sultan; den fjerde, Mayotte, tilhører siden 1841 Frankrige.

Komorn (ung. Komárom), Komitat i Ungarn, 53 Kv.mil stort, med 143,000 Indb. Hovedstaden Komorn, ved Donau, 10 Mil nordvest for Pest, har ca. 13,000 Indb.; tæt ved den ligger den af Mathias Corvinus opførte Fæstning Komorn, som er en af Europas stærkeste Fæstninger.

Komos, gr., Drikkelag; ogsaa personificeret som Drikkelagenes og Munterhedens Guddom.

Kompagni, Fællesskab, Samfund, Selskab; især en Forening af to eller flere Personer, som driver Handels- eller andre Forretninger (smlg. Firma). — Kompagnon (udt. Kompanjong), Medlem af et Handelskompagni ell. Firma.

Kompagni, i Militærvæsenet den nærmeste Underafdeling af Bataljonen i administrativ og taktisk Henseende. Det staar under Befaling af en Kaptein (Kompagnichef) med to eller flere Løitnanter og tilsvarende Underbefal. Et Kompagni tæller i Regelen fra 100—250 Mand, og 4—6 Kompagnier udgjør en Bataljon.

Kompakt, tæt; sammenpakket.

Komparativ, den Form af Adjektivet, hvorved en Egenskab tillægges en Person eller Ting i høiere Grad end en anden, f. Ex. „større", „ældre". Tilsvarende Former findes ogsaa af de fleste Adverbier. — Komparation, Gradbøining, er den Bøiningsforandring, hvorved Adjektiver og Adverbier gives Komparationsgraderne Positiv, Komparativ og Superlativ (se disse Ord).

Komparativ, sammenlignende. — Komparation, Sammenligning.

Komparere, sammenligne; ogsaa møde for Retten. — Komparent, en, som møder for Retten.

Kompas, et Instrument, som væsentlig bestaar af en i et horizontalt Plan bevægelig Magnetnaal (magnetiseret Staalnaal). Denne er paa Midten gjennemboret og forsynet med en liden Hat af Messing eller Agat, der hviler paa en fin Staalspids, hvorom Naalen frit kan dreie sig rundt.

Som Følge af den i Jordlegemet iboende magnetiske Kraft vil Naalen overalt indtage en bestemt Ligevegtsstilling, idet dens ene Ende peger mod (det magnetiske) Nord, den anden mod (det magnetiske) Syd. Forsaavidt man kjender Beliggenheden af den magnetiske Nord- og Sydlinie i Forhold til det sande Nord og Syd, bliver Kompasset saaledes et yderst vigtigt Hjelpemiddel til at udfinde den Retning, mod hvilken man har at styre f. Ex. et Skib, for at kunne naa et bestemt Maal. Angaaende Kompassets Opfindelse og første Anvendelse kjender man intet sikkert; Kineserne anvendte det allerede fra ældgammel Tid paa Landjorden. Efter sin forskjellige Bestemmelse har Kompasset forskjellig Indretning. Skibskompasset er ovenpaa Naalen forsynet med en rund Papskive, „Vindrosen", paa hvilken er malet en stjerneformet Figur med 32 Straaler, hvis Spidser angiver Himmelegnene. Desuden er Skivens Rand sædvanlig inddelt i 360 Grader. Naalen og Skiven er indesluttet i en rund Æske, som ophænges i to Ringe, hvorved opnaaes, at Kompasset under Skibets Slingringer stedse beholder sin horizontale Stilling. Det hele omsluttes af en Kasse med Laag af tykt Glas. Kompasset er ombord altid anbragt ved Rorgjængerens Plads, og paa dets faste Kasse er Skibets Længderetning angivet ved en Streg; under Styringen bringes da denne Streg til at falde sammen med den Streg paa Vindrosen, som angiver den Kurs, Skibet skal styre. De ombord værende Dele af Jern udøver en større eller mindre forstyrrende Virkning paa Magnetnaalen, og man har angivet forskjellige Indretninger til at ophæve denne. — Det til astronomisk Brug bestemte Azimuthalkompas er omhyggeligere konstrueret og hviler paa et Stativ; dets Skive er inddelt i Grader. — Ingeniørkompasset har ikke sin Inddeling paa Naalen, men paa Bunden af Kassen; Naalen holdes fast af en Fjer og gives kun fri, naar Instrumentet skal benyttes. — Om Kompassets Misvisning, se Misvisning.

Kompendium, en kortfattet, sammentrængt Lærebog.

Kompensation, i Retsvidenskaben en Fordrings fulde eller delvise Ophævelse ved en Modfordring. En Fordring, som paa denne Maade kan ophæves, kaldes kompensabel; for at den skal være dette, maa den være retsgyldig, forfalden paa den Tid, da den søges kompenseret, og desuden ensartet med den modsatte Fordring. Den, som vil søge en Fordring kompenseret med en anden, for hvilken han er sagsøgt, maa gjøre den gjeldende ved Kontrasøgsmaal. — Kompensation betegner i Fysiken Ophævelse af en Krafts Virkninger, hvilke er til Hinder for et vist Øiemed, saaledes især Ophævelsen af Varmens Indvirkning paa et Uhrs Gang. — Kompensationspendel, et Pendel, som er sammensat af flere forskjellige Metaller, der udvider sig ulige meget i Varmen, hvorved Pendulets Længde ikke undergaar nogen kjendelig Forandring.

Kompetence, Beføielse og Berettigelse til i en vis Sag at optræde paa en vis bestemt Maade. — Kompetent, en Person eller Autoritet, som har saadan Beføielse.

Kompilere, sammenplukke, samle fra forskjellige Kanter, især samle eller udskrive et Skrift af andre. — Kompilation, den Virksomhed at plukke Indholdet til et Skrift ud af flere andre; ogsaa det derved fremkomne Produkt. — Kompilator, en, som driver en saadan Virksomhed.

Komplement, Udfyldning, som gjør noget fuldstændigt. — Komplementbuer, to Cirkelbuer, hvis Sum er 90° (Fjerdedelen af en Cirkelperiferi). — Komplementvinkler, to Vinkler, hvis Sum er 90° (en ret Vinkel); saadanne er f. Ex. altid de to spidse Vinkler i et retvinklet Triangel.

Komplet, fuldstændig. — Komplettere, gjøre fuldstændig.

Kompleх, Indbegreb, Omfang; Sammensætning, Sammenhæng, Samling (f. Ex. Bygningskomplex). — Komplex Størrelse, i Algebraen en sammensat Størrelse, der bestaar af en Sum eller Differens af to Størrelser, hvoraf den ene er reel, den anden ren imaginær.

Kompliceret, sammensat, indviklet. — Komplikation, Forvikling.

Kompliment (udt. Komplimang), fr., Høflighedsbevis, Artighed, smigrende Tiltale til en. — Compliment de boeuf (udt. Komplimang dø bøf), fr., „Oxekompliment", en Kompliment, som er ilde anbragt og siger det modsatte af, hvad den skulde sige.

Komplot, Sammensværgelse, hemmeligt Forbund i et utilladeligt Øiemed.

Komponere, sætte sammen; særlig sætte sammen et Musikstykke. — Komponist, Musiker, som komponerer musikalske Verker; Tonedigter. — Komposition, Sammensætning; i Musiken Sammensætningen af et Musikverk; ogsaa Verket selv. I Billedhugger- og Malerkunsten betegner Komposition Sammenstillingen og Ordningen af Figurerne. — Kompositionslære, den systematiske Fremstilling af de for musikalsk Komposition gjeldende almindelige Regler. — Komponent, i Mekaniken de enkelte Kræfter med givne Retninger, der kan sammensættes til en given Kraft.

Kompost, Blandingsgjødning, dannes ved at samle alskens Affald og lægge det i en Dynge lagvis med Jord o. lign. og til visse Tider omspade og blande Massen.

Kompres, sammentrængt (f. Ex. i Bogtrykkerkunsten kompres Tryk); tæt, indknebet. — Kompression, Sammentrykning. — Kompressionsfyrtøi, se under Fyrtøi og Fyrstikker.

Kompresse, et firkantet Stykke Lærred, som sammenlægges flerdobbelt i forskjellig Form og anvendes ved Forbindinger.

Komprimere, sammentrykke, sammenpresse.

Kompromis, Overenskomst; i Retsstridigheder navnlig en Overenskomst, hvorved Sagens Afgjørelse af begge Parter overdrages én eller flere Voldgiftsmænd. I politisk Forstand betegner Kompromis i Regelen en Overenskomst, hvorved to modsatte Partier kommer til Enighed ved gjensidig at slaa noget af paa sine Fordringer og give noget efter for Modpartiets.

Kompromittere, i Retsspr. ved et Kompromis overgive sin Sag til Voldgift; i almindelig Talebrug d. s. s. udsætte for Ubehageligheder, Mistanke eller Skam.

Koncentration, Samling, Sammendragning, Samvirken, Fortætning. — Koncentrere, nærme til Centrum, sammentrænge; i Kemien gjøre en Opløsning af et Stof stærkere ved at fjerne en Del af Opløsningsmidlet, især ved Afdampning.

— Koncentrisk, hvad der har fælles Midtpunkt, f. Ex. koncentriske Cirkler. — Koncentrisk Ild, i Militærsproget et Angreb, som er rettet mod et fælles Punkt fra en i Kredseller Halvmaaneform opstillet Troppestyrke. — Koncentriske Cirkler og koncentriske Buer er Cirkler og Cirkelbuer, som har fælles Centrum. — Koncis, kortfattet, sammentrængt, fyndig.

Koncept, skriftligt Udkast til en Tale eller en Afhandling; endnu ikke renskreven Udarbeidelse. — Konceptpapir, et Slags simpelt Skrivpapir. — Koncipere, gjøre Udkast til et skriftligt Arbeide; føre i Pennen.

Koncert, Opførelse af indøvede Musikstykker, saavel Vokal- som Instrumentalmusik, for en større Tilhørerkreds. Koncert kaldes ogsaa et Musikstykke, komponeret for ét eller flere Soloinstrumenter med Orkesterakkompagnement og i Regelen bestaaende af 3 Satser (Allegro, Andante, Finale). En saadan Koncert benævnes efter det specielle Soloinstrument, for hvilket den er skrevet, f. Ex. Violinkoncert, Pianofortekoncert osv. og fordrer ligesaavel som Sonaten og Symfonien en konsekvent Udvikling af de musikalske Tanker og en afrundet om end noget friere Form, medens Komponisten samtidig maa tage Hensyn baade til Instrumentets eiendommelige Karaktér og til at Spilleren her skal gives Anledning til at vise saavel sin aandelige som tekniske Udvikling. — Koncertmester, Forspilleren eller Underanføreren i et Orkester, hvortil i Almindelighed vælges en Førstevioliniſt.

Koncession, Indrømmelse; Bevilling, Tilladelse.

Koncilium, Kirkeforsamling, Synode; i den katholske Kirke en Forsamling af kirkelige Embedsmænd, som er sammenkaldt for at fatte Bestemmelser om Kirkens Anliggender. Disse Forsamlinger opstod i den anden Halvdel af det 2det Aarh., i Begyndelsen væsentlig foranledigede af Nødvendigheden af at tage Forholdsregler mod de for Kirken farlige Retninger inden dens egen Midte. Den første Foranledning blev de montanistiske Bevægelser og Paaskestridighederne. De første Koncilier holdtes i Lilleasien; fra Begyndelsen af det 3die Aarh. holdtes regelmæssige Kirkemøder ogsaa i Grækenland, Afrika og Italien. Allerede fra Begyndelsen var det Biskoperne, som havde mest at sige paa Koncilierne; dog var Presbyterne og Diakonerne tilstede og deltog i Forhandlingerne, men indskrænkedes til kun at have en raadgivende Stemme. Efterat Kristendommen var bleven Statsreligion i det romerske Rige, begyndte man ved Siden af de før brugelige Kirkeforsamlinger (Provinsialsynoder) at afholde almindelige, for den hele Kirke fælles (økumeniske) Koncilier. Disse blev ikke som Provinsialmøderne sammenkaldte af en Biskop, men af Keiseren; en af Keiseren beskikket Biskop ledede sammen med keiserlige Kommissærer Forhandlingerne, og Mødets Beslutninger blev stadfæstede og som almengjeldende Love exekverede af Keiseren. Paa de økumeniske Koncilier havde kun Biskoperne Sæde. Bestemmelserne om den kirkelige Lære (Symboler) maatte fattes enstemmig, hvorfor Majoriteten ofte sikrede sig Udfaldet ved at udelukke sine Modstandere; til at fatte en Beslutning om de kirkelige Skikke (Kanon) var derimod almindelig Stemmeflerhed tilstrækkelig. Den første økumeniske Kirkeforsamling var den i Nikæa 325. — Efter den græske og den romersk-katholske Kirkes Adskillelse holdt hver af dem sine egne Koncilier; dog bestod denne Indretning i den græske Kirke kun indtil Billedstridens Tid. I den romerske Kirke har derimod saakaldte økumeniske Koncilier været afholdte ud igjennem Middelalderen og den nyere Tid, bestandig sammenkaldte af Paven. Disse Koncilier anerkjendtes naturligvis ikke som økumeniske af den græske Kirke; men heller ikke om alle de før Schismaet afholdte Kirkemøder hersker der Enighed mellem begge de katholske Kirker. — De romerske Katholiker anerkjender følgende Koncilier for økumeniske: 1) Apostelkonventet i Jerusalem ca. 50 (Ap. Gj. 15). 2) Kirkemødet i Nikæa 325. 3) Det første Koncil i Konstantinopel 381. 4) Det første Koncil i Efesos 431. 5) Mødet i Kalkedon 451. 6) Det andet Koncil i Konstantinopel 553. 7) Det tredie Koncil i Konstantinopel 681. 8) Det andet Koncil i Nikæa 787. 9) Det fjerde Koncil i Konstantinopel 869. 10) Det første lateranske Koncil i Rom 1123. 11) Det andet lateranske Koncil 1139. 12) Det tredie lateranske Koncil 1179. 13) Det fjerde lateranske Koncil 1215. 14) Den første Synode i Lyon 1245. 15) Den anden Synode i Lyon 1274. 16) Synoden i Vienne 1311. 17) Koncilet i Konstans 1414—18. 18) Koncilet i Basel 1431—49. 19) Det tridentinske Koncil 1545—63 og 20) Det vatikanske Koncil 1869—70.

Kondemnere, domfælde, forkaste, prisdømme; bruges om Skibe, som enten ved Forlis eller andre Omstændigheder erklæres for værdiløse; i Krigstilfælde Prisdømmelse af et opbragt Skib.

Kondensation, Fortætning, s. d. — Kondensere, fortætte. — Kondensator, Navn paa forskjellige Apparater til at overføre gasformige Legemer i flydende Tilstand. Ogsaa et af Volta opfundet Apparat til at paavise Tilstedeværelsen af en meget svag Elektricitet. Endvidere et Apparat, hvorved man i Gasverkerne afkjøler den varme Gas for at faa den til at afsætte sine Tjæredampe.

Kondition, Betingelse; ogsaa i daglig Tale d. s. s. Tjeneste.

Konditor, Sukkerbager. — Konditori, Sukkerbageri; Sted, hvor Konditorsager udsælges.

Kondolance, Bevidnelse af ens Deltagelse i og Medfølelse for en andens Sorg. — Kondolere, bevidne sin Deltagelse.

Kondor, se Gribbene.

Konduite (fr. conduite, udt. kongdyit), Opførsel, især taktfuld, delikat, men samtidig resolut Optræden.

Konduktør, Fører; Tilsynsmand med en offentlig Befordring af Personer (f. Ex. paa en Jernbane) eller et Byggeforetagende.

Konewka, Paul, tysk Silhouettetegner, f. 1841, d. 1871. Af hans yndede Billeder er i Tyskland og Danmark udkomne flere Samlinger, deriblandt Illustrationer til Goethes „Faust" og Shakespeares „En Midtsommernatsdrøm".

Konfekt, Sukkertøi.

Konference, Raadslagning, Raadførsel, Sammenligning. — Konferere, sammenligne, raadslaa.

Konfession, Bekjendelse, f. Ex. ens Bekjendelse af sine Synder; Troesbekjendelse, især i skriftlig

Form, f. Ex. den augsburgske Konfession; ogsaa Troesparti, Kirkesamfund. — Konfessionel, som angaar Troesbekjendelsen.

Konfidentiel, fortrolig.

Konfiguration, en Tings Skikkelse eller Dannelse; i Astronomien Stjernernes Stilling til hverandre.

Konfirmation, Stadfæstelse, Bekræftelse, navnlig i kirkelig Forstand som Bekræftelse paa Daabspagten. Konfirmationen var i den første kristne Kirke nøie knyttet til Daaben og foregik blot ved, at Biskopen lagde sin Haand paa den Nydøbtes Hoved som Tegn paa den Helligaands Meddelelse og salvede ham med indviet Olie. Senere skiltes Handlingen i den romerske Kirke mere og mere fra Daaben og fastsattes i det 13de Aarh. til Barnets 7de Aar. Den græske Kirke har derimod vedblevet at udføre Konfirmationen i Forbindelse med Daaben. Baade den græske og den romerske Kirke betragter Konfirmationen som et Sakrament. Væsentlig forskjellig fra den katholske er den protestantiske Opfatning af Konfirmationen. Denne er her bleven til en offentlig Fornyelse af Daabsløftet efter forudgaaende Prøvelse af Vedkommendes Kristendomskundskaber i Menighedens Paahør. Aften foretages i Regelen i Konfirmandens 14de—16de Aar. Enslags Konfirmation, d. v. s. en offentlig aflagt Troesbekjendelse, ledsaget af Prestens Haandspaalæggelse og Forbøn, blev allerede i Reformationstiden indført i Pommern af Bugenhagen og udbredte sig til flere tyske Lande; men først ved Pietismens Udbredelse indførtes Konfirmationen i videre Kredse og fik Karaktér af en selvstændig Gjentagelse af Daabsløftet. I Danmark og Norge indførtes Konfirmationen under Kristian den sjette 1736 paa Foranledning af Kongens tyske Hofprædikant Bluhme. I disse Lande bestaar endnu Konfirmationstvang for Statskirkens Medlemmer, d. v. s., at Opnaaelsen af flere borgerlige Goder er afhængig af fuldbyrdet Konfirmation, en Ordning, for hvis Urimelighed der har været givet overbevisende Grunde, men som endnu ikke er bleven hævet.

Konfiskation, den retslige Foranstaltning, at Gjenstande, som er Produkt af en Forbrydelse (f. Ex. falsk Mynt), eller hvormed en Forbrydelse eller Lovovertrædelse er begaaet (f. Ex. indsmuglede Varer), til Straf eller for at hindre Gjenstandenes Udbredelse erklæres forbrudte til det Offentlige, tildels i visse Tilfælde til Angiveren. — Konfiskere, erklære en Gjenstand for paa denne Maade forbrudt til det Offentlige.

Konflikt, Sammenstød, Strid.

Konform, overensstemmende. — Konformister, de Medlemmer af den engelske Kirke, som antog de 39 Artikler af 1562 (Uniformitetsakten).

Konfrontation foretages, naar flere Personer, hvis Udsagn for Retten i samme (kriminelle) Sag er indbyrdes uoverensstemmende, bringes sammen og opfordres til at gjentage sit Udsagn i hverandres Paahør. Ordet bruges ogsaa om Forevisningen af Liget af en Myrdet for den formodede Morder i den Hensigt at iagttage, hvilket Indtryk Synet gjør paa ham.

Konfucius, egentlig Kong-fu-tse (d. e. den ærværdige Lærer Kong), den kinesiske Religions Stifter, f. 551 f. Kr., d. 478. I sin Ungdom var han Inspektør ved Kornmagasinerne i sin Fødestat Lu, men begyndte i en Alder af 22 Aar at optræde som Moral- og Religionslærer. Begeistret for en religiøs-sædelig Reformation ivrede han mod Lasterne, men fandt kun liden Tilslutning. Han indehavde flere Embeder og blev endog Minister, men nedlagde dette Embede og drog om i flere Aar, virkende som Moralprædikant; desuden samlede han de saakaldte kanoniske Bøger. Han saa kun liden Frugt af sin Virksomhed, medens han levede, men ikke før var han død, før hans Lære fik overordentlig Fremgang. Man gav ham allehaande Titler, byggede Templer til hans Ære og ofrede til ham som en Guddom. — Konfucius's Lære prædiker Kjærlighed, Sandsdruhed og Kydskhed, men er desuagtet kun en tør Moralreligion. I Kina anses den nu for den ene orthodoxe („den rette Vei") og har overalt en Mængde Templer.

Konfusion, Sammenblanding, Forvirring, Uorden; i Retssproget det Tilfælde, at den Berettigede og den Forpligtede bliver samme Person. — Annus confusionis (Forvirringens Aar) kaldes Aaret 45 f. Kr., da Julius Cæsar for at tilveiebringe Orden i Tidsregningen og faa Kalenderen berigtiget maatte forlænge det nævnte Aar til 445 Dage. — Konfundere, forvexle, blande om hinanden; forvirre. — Konfus, forvirret.

Konføderation, konfødereret, d. s. s. Føderation, fødereret (s. d.).

Konge (gammelfrankisk Chunig eller Kuning, formodentlig af det Gotiske chuni, Slægt, oldn. konungr), Titel for en arvelig Hersker over en Stat. Kongerne har særlige Forrettigheder, deriblandt en Krone i Vaabenet, Titel af Majestæt o. m.; i Polen førte Kongen Titel af Valgfyrste og Keiseren i det tidligere tyske Rige af romersk Konge. — Europa har for Tiden 17 Kongeriger.

Kongeaaen eller **Skodborgaa**, Elv i Slesvig, løber mod Vest og falder i Nordsjøen; den er $7^1/_2$ Mil lang og danner Grændsen mellem Jylland og Slesvig.

Kongebjergene, Fjeldkjæde i Vestafrika, nord for Guineabugten, af 1600—3000 Fods Høide. Her udspringer Floderne Niger, Senegal og Gambia.

Kongebrev, en kongelig Bevilling til at kunne indgaa Ægteskab uden forudgaaende Lysning fra Prædikestolen.

Kongeflag, Flag, som heises paa Stortoppen paa et Fartøi, paa hvilket Kongen er ombord. Det norske Kongeflag er Orlogsflaget med det norsk-svenske Unionsvaaben i Midten.

Kongeflyndre, se Flyndre.

Kongegrib, d. s. s. Kondor, se Gribbene.

Kongelf, By i Bohuslän i Sverige, ved den nordre Arm af Götaelven, med 900 Indb. og adskillig Udførsel af Korn og Trælast. Byen er det gamle Konghelle og laa i ældre Tider noget længere mod Vest; den nævnes som en af Norges betydeligste Byer, og her kom de nordiske Konger ofte sammen for at træffe Overenskomster og bilægge indbyrdes Stridigheder. Den gamle By ødelagdes kort efter Sigurd Jorsalfarers Død af Venderne og senere af Svenskerne; den nye By blev anlagt paa sin nuværende Plads 1680.

Kongeloven, den af Griffenfeld udarbeidede Grundlov for Danmark og Norge, hvilken blev indført efterat Fredrik den tredie havde faaet

Enevoldsmagten, og undertegnedes af ham 1665. Den indeholdt Bestemmelser om Arvefølgen og om Forfatningsforholdene i begge Riger, bygget paa den absolute Kongemagt. Den blev holdt hemmelig til Kristian den femtes Tronbestigelse og først trykt 1709. Kongeloven var gjeldende i Norge til dets Adskillelse fra Danmark og i det sidstnævnte Land til 5te Juni 1849; dog forandredes dens Regler for Arvefølgen først 1853.

Kongelys (Verbascum), Planteslægt af de Maskeblomstredes Familie, omfatter kraftige, oprette, lodne Urter med gul, hjulformet, uregelmæssig 5-delt Krone og ægformede Blade. — Mørkbladet Kongelys (V. nigrum) er af 2—3 Fods Høide, har mørkegrønne Blade og rødfiolet haarede Støvtraade. — Filtbladet Kongelys (V. Thapsus), 2—5 Fod høi, har gulhvide filtede Blade og hvidlodne Støvtraade.

Kongernes Bøger, to Bøger i det Gamle Testamente, indeholder Jødernes Historie fra Davids Død til Kong Jojakins Løsladelse af Fængslet i Babel. Bøgerne er sandsynligvis forfattede efter ældre Kildeskrifter under den babylonske Landflygtighed og udgjør en Hovedkilde for Israels og Juda Rigers Historie.

Kongespeilet, se Oldnorsk Sprog og Literatur.

Kongestion, Overfyldning med Blod i et enkelt Organ, f. Ex. i Hjernen.

Kongevand, en Blanding af Saltsyre og Salpetersyre indeholder frit Chlor og bruges som Opløsningsmiddel for Guld og Platina.

Konghelle, se Kongelf.

Kongle, Hunblomsterstanden hos de fleste Naaletræer.

Kongleax eller **Konglesiv** (Scirpus), Plante af Halvgræssenes Familie, med rund eller trekantet, tildels bladløs Stilk, ægformede, taglagte Ax og Blomsterdækket omgivet af Børster. Voxer i eller ved Vand. En Art, Sjøkongleax (S. lacustris) kan opnaa en Høide af indtil 4 Alen.

Konglebit, se Dompap.

Konglomerat, en sammenhobet Masse af forskjellige Bestanddele. I Geologien og Mineralogien forstaaes ved Konglomerat en Bergart, som bestaar af afrundede Stykker af Kvarts, Basalt o. lign., forbundne ved et Cement af forskjellig Beskaffenhed. De enkelte Stykker af den indkittede Sten kan være af meget forskjellig Størrelse. Et finkornet Konglomerat er f. Ex. Graavakke (s. d.).

Kongo eller **Zaire**, en mægtig Flod i det vestlige Sydafrika, udspringer under ca. 11° s. B. og ca. 42° ø. L., beskriver en stor Bue mod Nord, Vest og Sydvest og falder i Atlanterhavet under ca. 6° s. B. Den kaldes i sit øvre Løb Lualaba og optager mange store Bifloder. Længden kan endnu ikke med nogen Sikkerhed beregnes, da Floden lige til den sidste Tid har været og tildels endnu er meget lidet bekjendt. De vigtigste Efterretninger om den skyldes Livingstone og Stanley. Trods sin overordentlige Vandrigdom (den overgaar i saa Henseende Mississippi) er den kun paa en mindre Strækning opad fra Mundingen seilbar paa Grund af sine Fosse. — Kongo kaldes ogsaa Landet omkring Mundingen, hvilket er en portugisisk Vasalstat; tidligere udstraktes Navnet til hele Nedreguinea.

Kongregation, Forening, især af Geistlige i kirkelige Øiemed.

Kongregationalister, se Independenter.

Kongres, Sammenkomst, Møde; i det diplomatiske Sprog Sammenkomst af Befuldmægtigede fra flere Stater for at behandle internationale, politiske, merkantile eller andre Spørgsmaal. Ogsaa flere Landes Fyrster samles undertiden til Kongresser. — I de Forenede Stater har Unionens lovgivende Forsamling, Senatet og Repræsentanthuset, Navn af Kongres. I Frankrige kaldes det Kongres, naar Senatet og Deputeretkammeret træder sammen til fælles Afgjørelse af en enkelt Sag.

Kongruente kaldes i Geometrien og Stereometrien Rumstørrelser, som er ligestore og ligedannede, saaledes at de kan dække hverandre, d. v. s. at hvis de tænkes lagte paa eller stukne i hverandre, ethvert Punkt i den ene vil falde sammen med det tilsvarende i den anden. To rette Linier er kongruente, naar de er lige lange; ligesaa to ligelange Cirkelbuer med samme Radius. — At to Rumstørrelser A og B er kongruente, betegnes $A \cong B$. — Kongruens, det, at to Rumstørrelser er kongruente.

Kongsbacka, By i det sydvestlige Sverige, ved Kongsbackaån lidt ovenfor dens Udløb i Kattegat. 600 Indb.

Kongsberg, Bergstad i Sandsvær, Buskeruds Amt, 5 Mil vest for Drammen, med 4,300 Indb. Byen anlagdes 1624, efterat der Aaret i Forveien var opdaget Sølverts i Omegnen. I forrige Aarh., da Sølvverkets mest blomstrende Periode indtraf, havde Byen langt flere Indbyggere end nu, og 1769 gik Folketallet op til 8,086. Senere aftog det lidt efter lidt, saa at det ved Sølvverkets Nedlæggelse 1805 ikke var fuldt 4,000. Kongsberg fik Kjøbstadsprivilegier 1735. Byen har en i sidste Halvdel af det 18de Aarh. af Murstén opført Kirke, der er en af Landets skjønneste Kirkebygninger samt en høiere offentlig Skole. Her findes desuden den kongelige Mynt og en Staten tilhørende Vaabenfabrik. Ved en Sidelinie staar Kongsberg i Forbindelse med Drammen—Randsfjordbanen og derved tillige med Landets Hovedbanenet.

Kongsberg Sølvverk er et af Norges vigtigste Bergverker. De Gruber, som for Tiden med en Arbeidsstyrke af 380 Mand drives for Statens Regning, ligger paa en Aas vestenfor Kongsberg. Verket bestyres af en Direktion paa 3 Medlemmer. Af det øvrige overordnede Personale kan nævnes: en Kasserer og Schichtmester, en Sekretær, en Bogholder, en Bergmester, en Hyttemester, en Overførster, en Hytteskriver, en Bergproberer og to Overstigere. Til Sølvverket hører betydelige Skoveiendomme i Sandsvær og Numedal. Af dets talrige Gruber er nu Størstedelen nedlagte; for Tiden er kun Kongens Grube, Armen Grube, Gottes Hülfe in der Noth, Hans Sachsen Grube og Kristians Stoll i Drift. Af disse giver de to førstnævnte det bedste Udbytte. Dybden i disse Gruber gaar ned til henholdsvis 1835 og 1865 Fod. — Sølvertsen skal tilfældigvis være bleven opdaget 1623 af en Gjætergut, Jakob Grosvold. Ertsens Righoldighed vakte strax Opmærksomhed, og det følgende Aar besøgte Kristian den fjerde Stedet, efter hvem den første Grube blev opkaldt. Der paabegyndtes nu en ordentlig Bergverksdrift for Kronens Regning, men allerede 1627 overdroges Verket til et privat Selskab mod en aarlig Afgift.

Indtil 1648 dreves Verket med Held, men saa begyndte Udbyttet at aftage, og 1660 var Driften næsten ophørt. Aaret efter indløstes Verket af Kongen, men dreves fremdeles med Tab, og 1673 havde det en Gjeld af 50,000 Rigsdaler. Flere Gange blev det frembudt til Salg, men ingen Kjøber meldte sig. 1693 slete imidlertid et Omslag; Segen Gottes Grube gav i dette og de følgende Aar et saa rigt Udbytte, at Verket betalte sin Gjeld og endda gav Overskud. Men ved Aarhundredets Slutning gik det tilbage igjen. Aarene 1704—24 var imidlertid heldige og indbragte i dette Tidsrum 337,000 Rdlr. Men atter fulgte en uheldig Periode, saa at Verket 1728 skyldte 83,000 Rdlr. Nogle heldige Aar (1733—47) rettede vel lidt paa Forholdene, men fra 1748 til 1793 bragte Driften stedse Tab, trods alle Forsøg paa at indføre en bedre og billigere Driftsmaade. Der krævedes stadig større og større Tilskud, og 1803 havde Verket en Underbalance af 232,000 Rdlr. 24de Oktober 1804 udstedtes derfor en kongelig Resolution om, at Driften skulde indstilles, og Aaret efter blev Verkets endelige Nedlæggelse bestemt. Kun en enkelt Grube, Juliane Maries Grube i Numedal, blev dreven for offentlig Regning og gav et forholdsvis godt Udbytte. Efter Norges Adskillelse fra Danmark blev der snart Tale om Driftens Gjenoptagelse, og 1815 nedsattes en Kommission til at undersøge Forholdene. Dens Betænkning foranledigede en kongelig Resolution af 22de April 1816, som bestemte, at Driften i Armen og Gottes Hülfe in der Noths Gruber skulde gjenoptages. Storthinget besluttede imidlertid, at Verket skulde sælges, men efterat det var solgt til nogle Privatmænd, frelste Karl Johan Verket for Staten ved at negte Approbation paa Salget. Siden har Verket været i stadig Drift for Statens Regning, vistnok i Førstningen med endel Tab. Men fra 1835 begyndte Kongens og Armen Gruber at give godt Udbytte, og siden har Verket været drevet med Fordel. 1881 udbragtes ca. 5,000 Kilogr. fint Sølv, repræsenterende en Værdi af 684,000 Kr. 1880—81 var Verkets Bruttoindtægter 880,254 Kr. deri indbefattet Renter af Driftsfondet (4 Mill. Kr.), og Udgifterne 515,462 Kr.

Kongsemne, tidligere i Norge Benævnelsen paa et til Konge udkaaret eller udset Medlem af Kongeætten.

Kongssten, et Bergfort ved Fredriksstad, anlagt under Kristian den femte.

Kongsvinger, By i Solør i den sydlige Del af Hedemarkens Amt, nær den svenske Grændse, med 930 Indb. — Kongsvinger Fæstning, der egentlig gav Anledning til Byanlægget, er beliggende paa Glommens Vestside omtrent 1,000 Alen fjernet fra den, og netop der, hvor Elven gjør en Bøining mod Vest ind i Romerike. Fæstningen blev anlagt omkring Midten af det 17de Aarh. og kaldtes Vingers Skanse, men først 1683 blev den sat i ordentlig Forsvarsstand. Den er forøvrigt nu af liden Betydning. — Over Kongsvinger gaar Mellemrigsbanen Kristiania—Stockholm, og der er Tale om, at Kongsvinger skal blive Endepunkt paa norsk Side for den paatænkte Bane over Vermland, Dalarne og Helsingland til et Punkt paa „Norra Stambanan" i Sverige.

Konia, tidligere **Karamanien**, tyrkisk Vilajet i Lilleasien, ca. 1,850 Kv.mil stort, med 755,000 Indb. — Hovedstaden, Konia, det gamle Ikonium, har ca. 12,000 Indb.

Konisk, kegleformet. — Konisk Projektion, en af de Maader, hvorpaa man paa Karter fremstiller Dele af Jordoverfladen. Istedenfor den kugleformede Jord, hvis Overflade ikke kan udfoldes i et Plan, tænker man sig en Kegle, hvis Top ligger i Jordaxens Forlængelse, og hvis Sideflade enten tangerer Jordkuglen under den Bredegrad, som gaar gjennem Kartets Midte, eller ogsaa skjærer Jordkuglen i Bredegrader, der ligger lige langt fra Kartets Midte som fra dets Yderkanter. Denne Kegles Flade tænkes da udfoldet, hvorved paa Kartet alle Bredegrader fremkommer som koncentriske Cirkelbuer og Meridianerne som rette Linier, der løber sammen i Parallelcirklernes fælles Centrum. Et saadant Kart er paa det nærmeste korrekt overalt i Meridianernes Retning, men i Parallelernes kun i den Bredegrad, hvori Keglens Sideflade tangerer eller skjærer Kuglen. Jo mindre Del af Jordoverfladen, Kartet omfatter, des mindre er Feilen.

Konjektur, Gjetning, Formodning; især i den filologiske Textkritik af de gamle Forfattere en Gisning om den rigtige Læsemaade af et fordærvet eller mangelfuldt Sted.

Konjugation, se Bøining.

Konjunktion, Bindeord, i Grammatiken et Ord, som tjener til at forbinde enkelte Ord til Sætninger og Sætninger til Perioder (f. Ex. „og", „men", „thi" osv. — I Astronomien betegner Konjunktion den Stilling af to Himmellegemer, især Solen og en Planet eller to Planeter, da de set fra Jorden har samme astronomiske Længde, d. v. s. viser sig i samme paa Ekliptiken perpendikulære Plan. Da Solen, Maanen og Planeterne stedse holder sig omkring Ekliptiken, sees de altid nær hinanden, naar de er i Konjunktion.

Konjunktiv, den Modus af Verbet, hvorved noget udsiges som en blot tænkt Forestilling, uden at den Talende dermed udtrykker nogen Mening om Udsagnets Rigtighed. I Latin og de fleste nyere Sprog er Konjunktiv bleven sammenblandet med Optativ, eller denne sidste Modus har faaet Konjunktivens Navn.

Konjunkturer, i Handelssproget de af Vexelvirkningen mellem Tilbud og Efterspørgsel betingede Udsigter for et Forretningsforetagende; gunstige eller ugunstige Omstændigheder i Tidsforholdene.

Konkav, udhulet, den hule Side af en krum Linie eller Flade, altsaa den Side, hvor dens Korder ligger. Modsætningen er konvex, som bruges om den Side af en krum Linie eller Flade, hvor dens Tangenter skjærer hverandre. — Konkave Briller, d. e. Brilleglas, hvis Sider er hulslebne, og som derfor er tykkest i Randen; konvexe Briller, saadanne, som har ophøiet Krumning og er tykkest i Midten. — Konkav-Speil, Hulspeil. — Konvex-Speil, ophøiet Speil (den speilende Flade hvelvet udad).

Konklave, den til Afholdelse af Pavevalg indrettede Bygning; ogsaa Forsamlingen af Kardinaler i dette Øiemed.

Konklusion, se Slutning. — I Retssproget forstaaes ved Konklusion den sidste Del af en Dom, hvilken indeholder den egentlige Afgjørelse af Sagen, i Modsætning til den første Del, Præmisserne, som indeholder Begrundelsen af Dommen.

Konkordans, Ordbog over de i et Skrift forekommende Ord med Henvisning til Stedet, hvor de findes (Verbalkonkordans) eller over alle de Steder i et Skrift, som hører til samme Begreb (Realkonkordans). Saadanne Værker er navnlig i stort Antal udgivne over Bibelen (Bibelkonkordanser).

Konkordat, Overenskomst mellem Paven og en verdslig Regjering om kirkelige Anliggender.

Konkordieformelen, et symbolsk Skrift i den lutherske Kirke, hvilket dog ikke har vundet almindelig Anerkjendelse. Begyndelsen til Skriftet var den saakaldte torgauske Bog, som udkom 1576 og igjen var en Revision af en af Jakob Andreä, Martin Chemnitz o. fl. udarbeidet Foreningsformel for de stridende Partier inden den lutherske Kirke. Efter at have indhentet de tyske lutherske Menigheders Betænkning udarbeidede man nu 1577 i Klostret Bergen ved Magdeburg paa Grundlag af den torgauske Bog Konkordieformelen, ogsaa kaldt den bergiske Bog. I denne er de kirkelige Stridspunkter fremstillede og afgjorte med megen Klarhed og Skarphed i strengt luthersk Aand. Konkordieformelen blev antagen i Kursachsen, Kurbrandenburg, 20 Hertugdømmer, 24 Grevskaber og 35 Rigsstæder, men forkastet i Hessen, Zweibrücken, Anhalt, Pommern, Holsten, Danmark, Sverige, Nürnberg, Strasburg o. fl. St. I Danmark blev endog det til Kong Fredrik den anden sendte Exemplar brændt og Bogens Indførelse i Landet forbudt under streng Straf. — Kort efter foranstaltede Kurfyrst August af Sachsen en Samling af alle den lutherske Kirkes Bekjendelsesskrifter, hvilken blev undertegnet af 51 Fyrster og 35 Stæder og proklameret paa 50-Aarsdagen for den Augsburgske Konfessions Fremkomst, 25de Juni 1580. Denne Samling, som kaldes Konkordiebogen, indeholder de tre økumeniske Symboler, den uforandrede Augsburgske Konfession, Apologien for den sidstnævnte, Luthers to Katekismer, de schmalkaldiske Artikler og Konkordieformelen.

Konkret, i Filosofien det enkelte og erfaringsmæssig givne i Modsætning til det almindelige eller abstrakte. — I Grammatiken betegner et konkret Substantiv et saadant, der er Navn paa en for Sanserne fremtrædende Gjenstand, medens det abstrakte Ord betegner noget, som ikke kan opfattes med Sanserne, men blot tænkes.

Konkretioner. Med dette Navn mener man at forklare visse Sammenhobninger af ensartet Mineral, ligesom udsondrede fra omgivende uensartet Masse, saasom Knuder og Knoller af Svovlkis i Bergarterne, Knoller af Flint i Kridtlagene, Boller af Anthrakonit i Alunskifer m. fl.)

Konkubinat, et Samliv mellem en Mand og en Kvinde, som hverken staar i ægteskabeligt Forhold til hinanden eller til nogen ellers. Kvinden kaldes Konkubine. Efter den romerske Ret var Konkubinat tilladt, og de af en saadan Forbindelse udsprungne Børn havde endog under visse Omstændigheder Ret til en Del af Faderens efterladte Formue. Først længe efter Kristendommens Indførelse blev dette Forhold forbudt (af Keiser Leo Filosofen i det 9de Aarh.) I Middelalderen gjaldt dog Konkubinat i Regelen for tilladeligt, ligesom enkelte Landes Lovgivninger endnu (som f. Ex. den franske) ingen Bestemmelse indeholder derimod. Men i de fleste Lande er Forholdet nu forbudt; paa enkelte Steder (f. Ex. i Tyskland) nøies man med at lade Politiet skille de Personer, som paa denne Maade lever sammen, medens paa andre Steder Konkubinat er strafbart, saaledes i Norge, hvor det er belagt med Bøder eller Fængsel, i Gjentagelsestilfælde med Fængsel eller Strafarbeide i 5te Grad.

Konkurrence, Kappestrid, hvori Deltagerne anstrenger sig for at overgaa hverandre, saaledes naar det gjelder at erholde en Prisbelønning, et Embede osv. Særlig bruges dog Ordet om Kappestriden i Forretningslivet ved Varernes Frembyden af Producenter og Handlende. Konkurrencen paa alle Felter er Hovedprincipet i den naturlige Ordning af de økonomiske Forhold, og dens fri Udøvelse indenfor Lovens Grændser har i de fleste Samfund fortrængt den gamle Monopol- og Laugsordning. Men den bekjæmpes ikke blot af Tilhængerne af denne forældede Ordning, men ogsaa af Socialisterne (s. d.), idet begge Partier istedenfor det naturlige Forhold under Konkurrencens Udvikling vil have et til en vis Grad kunstigt. At Konkurrencen ogsaa kan føre til enkelte uheldige Resultater kan ikke benegtes, uden at dens store og heldbringende Betydning derfor i væsentlig Grad kan nedsættes. — Konkurrere, kappes med én eller andre om Opnaaelsen af noget. — Konkurrent, en, som konkurrerer med andre.

Konkurs (egentlig Sammenløb, Sammenstød) kaldes den Omgang, som indtræder, naar en Person ikke ser sig istand til at fyldestgjøre de paa ham hvilende Fordringer, og hans Bo derfor af Skifteretten tages under Behandling for at realiseres til Fordeling mellem Kreditorerne. I Norge kan ifølge Lov af 6te Juni 1863 enhver, som ikke ser sig istand til at fyldestgjøre sine Gjeldsforpligtelser, selv overlevere sit Bo til Konkursbehandling, ligesom enhver Fordringshaver kan, hvis Skyldneren er Handelsmand, under Jagttagelse af visse Regler, fordre hans Bo overleveret til Konkurs, naar han ikke kan betale sin Gjeld. Skifteretten besørger da Anmeldelsen offentliggjort, beskikker en midlertidig Bestyrer af Boet og indkalder Fordringshaverne til en Skiftesamling. Denne kan godkjende den midlertidige Bestyrers Valg eller vælge en anden, hvorhos den blandt Fordringshaverne kan opnævne 2 eller 3 Mænd, som Bestyreren i vigtige Tilfælde skal tilkalde for at deltage i Beslutninger vedkommende Boet. Det paaligger Bestyreren at søge at udfinde og bevisliggjøre, hvad der tilhører Boet, samt varetage dets og Fordringshavernes Tarv i enhver Henseende. I Tilfælde af Tvist mellem Kreditorerne indbyrdes eller mellem dem og Skyldneren afgjøres denne ved Skifterettens Decision. Konkursen bevirker i visse Tilfælde Omstødelse af Skyldnerens tidligere Retshandler, som er til Skade for Kreditorerne. Skyldneren kan, dersom han ikke er istand til at ernære sig og Familie, indtil videre i det første Aar erholde et maanedligt Bidrag af Boets Midler til sin Underholdning. Hvis han vil tilbyde Akkord, fremsætter han i behørig Tid Forslag derom, og Bestyreren gjør da Fordringshaverne bekjendte dermed, hvorpaa disse ved Afstemning afgjør, om Tilbudet skal antages eller ikke. I Tilfælde af, at Akkordforslaget bliver antaget og af Skifteretten godkjendt, erholder Skyldneren sit Bo tilbageleveret, og han er derved befriet for al inden Konkursens Aab-

ning stiftet Gjeld, som ikke ved Akkorden er overtagen.

Konkylier, Skaller af Bløddyr, især Snegle.

Konnerud Verk, et sølvholdigt Bly- og Kobberverk, som omkring Midten af det 18de Aarh. var i Drift paa Gaarden Konnerud i Skouger, Jarlsberg og Laurvigs Amt, men som igjen nedlagdes efter 30 Aars Drift.

Konnetable (fr. Connétable), af det nylatinske Comes stabuli, d. e. Staldgreve, oprindelig et Hofembede hos de østromerske Keisere. Titelen blev optagen ved de franskiske Kongers Hof, og dens Indehavere blev Troppeanførere og andre Embedsmænd. Fra det 12te Aarh. havde Storkonnetablen (Connétable de France) Overbefalingen over de kongelige Tropper og betragtedes i enhver Henseende som den næste Mand efter Kongen i hele Riget. Værdigheden ophævedes af Ludvig den trettende 1627; den dukkede op igjen under det første franske Keiserdømme, men forsvandt med dette. — Af Ordet Konnetable kommer Konstabel (s. d.).

Konnex, forbunden, sammenhængende. — Konnexion, Sammenhæng.

Konnossement eller Ladebrev, et Dokument, som udstedes af en Skibsfører, der har modtaget Varer som Fragtgods til Befordring med sit Fartøi, og hvori han erkjender dette samt forpligter sig til ved Fremkomsten at aflevere Varerne til den, som paa Bestemmelsesstedet kan fremvise Dokumentet og godtgjøre paa gyldig Maade at være overdraget dette. Sædvanlig udfærdiges Konnossementet i tre ligelydende Exemplarer, hvoraf Skibsføreren beholder det ene, Befragteren (Varernes Affender) det andet, medens det tredie pr. Post tilstilles den, som skal modtage Varerne (Destinataren). Denne sidste betragtes sædvanlig fra den Tid, da han har modtaget sit Exemplar af Konnossementet, som Varernes Besidder og kan overdrage Konnossementet til en anden, endnu førend Varerne er fremkomne til Bestemmelsesstedet. Dette sker ved Paategning paa Dokumentets Bagside (Endossement). Ved den oversjøiske Skibsfart bruges ofte 5 Exemplarer af Konnossementet; de tre fordeles paa samme Maade, som ovenfor nævnt, medens derhos ét sendes til Fartøiets Reder og ét medfølger Varerne i forseglet Omslag. Undertiden lyder Konnossementet ikke paa nogen bestemt Destinatar, men kun „paa Ordre", og Skibsføreren maa da paa Bestemmelsesstedet erholde Befragterens Ordre om, til hvem Varerne skal afleveres. Endelig kan Konnossementet ogsaa blot lyde paa Ihændehaveren, saa at dets blotte Besiddelse er tilstrækkelig til at bevirke Varernes Udleverelse ved Fremkomsten.

Konon, athenienfisk Feltherre, fik 408 f. Kr. sammen med Alkibiades og Thrasybulos Kommandoen over Athens Flaade og gjenvalgtes til Strateg 407. Aaret efter blev han slaaet af Kallikratidas ved Lesbos og indesluttedes i Mytilenes Havn, hvorfra han udfriedes ved Athenienfernes Seier ved Arginsuerne. Efter Slaget ved Aegospotamos 405 flygtede han til Cypern og fik ca. 397 af Artaxerxes Kommandoen over en persisk Flaade mod Spartanerne. 394 vandt han ved Knidos en glimrende Seier over Pisandros, kom derpaa de lilleasiatiske Stæder til Hjelp og seilede til Piræus, hvorefter han for persiske Penge gjenopførte de „lange Mure" mellem denne By og Athen. Da Spartanerne gjennem Antalkidas havde gjort Perserne Fredstilbud, sendtes Konon som Athens Befuldmægtigede for at være tilstede ved Underhandlingerne, men blev paa en forræderisk Maade fængslet i Sardes. Efter nogle Beretninger blev han henrettet, efter andre undkom han og døde paa Cypern 389.

Konrad, Navn paa 1 tysk Konge og 3 tysk-romerske Keisere. — Konrad den første, af en fornem frankisk Æt, valgtes efterat Karolingerne var uddøde til Ludvig Barnets Efterfølger 911. Han var tapper, men formaaede ikke at faa Bugt med Urolighederne inden Riget og med de udenlandske Fiender. Lothringen gik tabt til Frankrige, og Hertug Henrik af Sachsen søgte han forgjeves at undertvinge. Derimod fangede han og henrettede Hertugerne Erchanger og Berthold af Schwaben og beseirede Hertug Arnulf af Baiern, som flygtede til Ungarn, men snart vendte tilbage og fornyede Kampen. Konrad beleirede ham forgjeves i Regensburg 917, medens Ungarerne herjede Riget. Ved sin Død 918 raadede Konrad Rigets Store til at vælge Hertug Henrik af Sachsen til hans Efterfølger, hvilket ogsaa skete. — Konrad den anden, Salieren, valgtes til Konge efter Henrik den anden 1024 og blev kronet i Mainz. Ved Underretningen om, at et Parti i Italien søgte at sætte Hertugen af Aquitaniens Søn paa Tronen, gik han 1026 over Alperne, ydmygede de oprørske Stæder, lod sig i Mailand paasætte den italienske Krone og kronedes i Rom af Pave Johan den nittende til Keiser. I Nedreitalien gjenoprettede han Freden og stadfæstede de der bosatte Normanner i deres Len. I Tyskland gjorde imidlertid flere af de Store Opstand, deriblandt Konrads egen Stedsøn, Hertug Ernst af Schwaben; men Keiseren vendte tilbage og dæmpede hurtig Oprøret, hvorefter han sikrede Grændserne ved at tvinge Ungarerne og Polakerne til Fred og fordrev Grev Odo af Champagne, som havde bemægtiget sig en Del af Burgund. Da Odo 1037 fornyede Krigen, faldt han ved Bar le Duc mod Hertug Gozilo. 1034—36 gjorde Slaverne Indfald i Nordsachsen, men blev drevne tilbage af Keiserens Søn Henrik. Ved Efterretningen om nye Uroligheder i Italien drog Konrad atter derhen 1036, holdt streng Dom over de Oprørske og fængslede Erkebiskop Aribert af Mailand samt flere Biskoper. Aribert undkom, og nu greb Mailand til Vaaben; Keiseren beleirede Byen, men maatte trække sig tilbage, efterat han i Leiren ved Mailand 28de Mai 1037 havde udstedt en Bestemmelse, ifølge hvilken ogsaa de mindre, ikke umiddelbart af Kronen givne Len for Fremtiden skulde være arvelige og ikke kunne fortabes uden ved Dom. Efter at have affat den tyranniske Hertug Pandulf af Capua og forlenet Normannen Rainulf med Aversa begav han sig paa Hjemveien, men blev syg underveis og døde 1039. Han var en klog og kraftig Fyrste, som med Held arbeidede for Keisermagtens Udvidelse. Han efterfulgtes af sin Søn Henrik den tredie. — Konrad den tredie, Søn af Fredrik af Schwaben, den første Konge af det hohenstaufiske Hus, f. 1093, valgtes efter Lothars Død (1137) paa uretmæssig Maade af de rhinske Fyrster til tysk Konge 1138; Hertug Henrik den stolte af Baiern og Sachsen, som var

bleven forbigaaet ved Valget, blev nu af den nye Konge opfordret til at afgive et af sine Hertugdømmer; da han negtede at adlyde, erklæredes han i Rigets Acht, og Sachsen blev af Kongen givet til Albrecht af Askanien, Baiern til Markgrev Leopold af Østerrige. Henrik blev nødt til at lade Baiern i Stikken, men holdt sig i Sachsen til sin Død 1139; 1142 fik hans Søn Henrik Løve dette Hertugdømme. Baiern gik derimod ved Leopolds Død over til hans Broder; men Henrik den stoltes Broder Welf den sjette, som selv ønskede at faa Baiern, optog Kampen mod Hohenstauferne og Markgreven af Østerrige, uden dog at have Held med sig, da han søgte at undsætte det beleirede Weinsberg, som Konrad og hans Broder Fredrik indtog 1140. Samtidig udbrød Uroligheder i Italien og Kongens Hjelp paakaldtes, men han havde hverken Lyst eller Anledning til at blande sig i Sagerne. Derimod besluttede han ved Efterretningen om Edessas Erobring og opfordret af Bernhard af Clairvaux at gjøre et Korstog til Palæstina. Han lod sin mindreaarige Søn Henrik vælge til sin Efterfølger og gav ham Erkebiskop Henrik af Mainz til Formynder, forsonede sig med Welf, som blev med paa Toget, og tiltraadte dette med 70,000 Mand. 1147 blev han slagen ved Ikonium og maatte 1148 vende tilbage med uforrettet Sag og efter at have mistet sin Hær. Welf, som tidligere var vendt hjem, havde fornyet Fiendtlighederne, men blev 1150 slagen ved Flochberg af den unge Konge Henrik. Henrik Løve begyndte nu ogsaa at gjøre Krav paa Baiern, og Kongens Svoger, den polske Hertug Vladislav, kom med Bøn om Hjelp mod sine Brødre, som havde fordrevet ham. Under Rustningerne til et Tog til Italien døde Konrad 1152 og efterfulgtes af sin Brodersøn Hertug Fredrik af Schwaben (Fredrik den første, Barbarossa). — *Konrad den fjerde*, Søn af Fredrik den anden, blev 1237 ifølge Faderens Ønske valgt til Konge og førte under hans Fravær i Italien Regjeringen i Tyskland med Kraft og Klogskab. 1238 bragte han Faderen Hjelpetropper til Italien, holdt derpaa 1239 en Rigsdag i Eger, hvor de fleste, ogsaa geistlige Fyrster, erklærede sig for den nylig for anden Gang af Paven banlyste Keiser. 1241 rustede Konrad sig for at slaa Mongolerne tilbage, da de truede Tyskland, men deres Tilbagetog gjorde hans Indgriben unødvendig. Kort efter begyndte enkelte Fyrster at falde fra Keiseren, og Henrik Raspe (s. d.) valgtes 1246 til Konrads Modkonge og understøttedes af Paven. Konrad tabte s. A. et Slag ved Frankfurt mod Henrik, som dog allerede døde 1247. I hans Sted valgtes Grev Vilhelm af Holland, som 1251 ved Oppenheim nødte Konrad til at trække sig tilbage. Da imidlertid Keiser Fredrik 1250 var død i Italien, opgav Konrad at fortsætte Kampen i Tyskland og gik til Italien for i det mindste at redde sit Arverige, Apulien, som han ogsaa underkastede sig ved sin Broder Manfreds Hjelp. 1253 erobrede han Neapel, men døde allerede 1254, 26 Aar gammel.

Konrad, Hertug af Schwaben, sædvanlig kaldt *Konradin*, Søn af Kong Konrad den fjerde, var ved Faderens Død kun 2 Aar gammel. Han blev opdragen ved sin Onkel Ludvig af Baierns Hof; da et falskt Rygte om hans Død naaede Manfred, gjorde denne sig til Konge af Sicilien, men bestemte sig siden til at erklære Konradin for sin Efterfølger. Paven gav imidlertid Sicilien til Karl af Anjou, som efter Manfreds Død 1266 tog det i Besiddelse. Men Italienerne blev kjede af Franskmændenes Herredømme og indkaldte den retmæssige Tronarving Konradin, som 1267 gik over Alperne med 10,000 Mand. Paven satte ham i Ban, men Tilhængere flokkede sig om ham, flere Byer i Øvreitalien, sluttede sig til, og en Opstand paa Sicilien til Fordel for ham havde god Fremgang. Han seirede over Franskmændene ved Ponte-di-Valle; men i August 1268 blev han slagen ved Tagliacozzo, fangen og kort efter henrettet i Neapel. Han delte sin Faders Kjærlighed til Poesien, og to af hans Digte er endnu opbevarede. — Med ham uddøde Hohenstauferne.

Konrad af Marburg, berygtet tysk Kjættermester, var Skriftefader hos Landgrevinde Elisabeth af Thüringen og blev 1232 Inkvisitor. Han gjorde sig forhadt ved sin Grusomhed mod Anderledestroende og satte Kronen paa sin Frækhed ved at angribe Grev Henrik af Sayn, paa hvem han lod Haaret afrage. Paa Tilbageveien fra Retten i Mainz, hvor han var bleven dømt for denne sin Bedrift, blev han 1233 overfalden og ihjelslaaet af nogle Adelsmænd.

Konrad af Würzburg, tysk Digter i Middelalderen, d. 1287, sluttede sig til Gotfried af Strasburg og var en stor Mester i Sprogets Behandling. Fortrinligst er hans mindre Fortællinger paa Vers.

Konrektor, Andenlærer ved en lærd Skole.

Konseil (fr. conseil, udt. Kongsej), Raad; især en Fyrstes Statsraad. — *Konseilspræsident*, Førsteminister, Ministerpræsident.

Konsekration, Indvielse, især Brødets og Vinens i Nadverden, ved at Indstiftelsesordene messes og Korsets Tegn gjøres over Brødet og Vinen.

Konsekvens, Følgerigtighed; den Egenskab ved f. Ex. et videnskabeligt System, at alle dets enkelte Sætninger afledes af samme Princip. Man taler om Konsekvens i ens Handlemaade, naar hans Handlinger og Optræden i det hele staar i fornuftig Sammenhæng indbyrdes og med hans Grundsætninger. En saadan Handlemaade kaldes *konsekvent*.

Konservativ, egentl. som bevarer, opretholder noget, kaldes i Politiken den, som vil opretholde det bestaaende og derfor modsætter sig Forandringer. — *Konservatisme*, de Konservatives politiske Retning.

Konservator, Bestyrer eller Opsynsmand for en videnskabelig (især naturvidenskabelig) Samling.

Konservatorium, egentl. Bevarelsesanstalt, bruges nu som Betegnelse for en høiere Læreanstalt for Musik. Saadanne Musikskoler opkom først i Italien; i Neapel var der i sin Tid ikke mindre end 4 Konservatorier, af hvilke Conservatorio di Sta. Maria di Loreto, grundet 1537 af Presten Giovanni di Tappia, var det ældste og berømteste. Det havde i Gjennemsnit over 200 Elever. Nu findes i Neapel kun ét Konservatorium, „Real Collegio di musica"; et stort Konservatorium oprettedes 1809 i Mailand. Den mest berømte og ansete af alle deslige Anstalter er for nærværende Konservatoriet i Paris, som nedstammer fra den 1784 oprettede École royale de chant

et de déclamation, men som først blev organiseret under Revolutionen. Sit høie Ry har det især opnaaet ved den Række af udmærkede Direktører, som det har havt, saaledes Gossec, Méhul, Cherubini m. fl. Næst Pariserkonservatoriet kommer det i Brüssel (oprettet 1833). Forøvrigt findes Musikkonservatorier for Tiden i næsten alle europæiske Lande ligesom ogsaa i flere af Nordamerikas Stater. (Rusland, Baiern, Sachsen har hvert to Konservatorier, som støttes af Staten.)

Konserver kaldes forskjellige friske Plantedele (Rosenblade, Hyldeblomster osv.), som gjøres holdbare for at anvendes i Medicinen ved at nedlægges i Sukker eller Sirup. Ogsaa hermetisk eller paa anden Maade opbevarede Næringsmidler gaar i Handelen under Navn af Konserver.

Konservere, bevare, opbevare. — Konservering af Levnetsmidler kaldes med et fælles Navn alle de Fremgangsmaader, hvorved man søger at unddrage Næringsmidler fra de Indflydelser, som under sædvanlige Omstændigheder inden kort Tid bringer dem til at tage Skade og blive ubrugbare. Det er bekjendt, at de vigtigste Betingelser for at et organisk Emne kan dekomponeres og raadne er Luftens Adgang, en vis Grad af Fugtighed, en tempereret Varmegrad og Berørelse med visse Gjæring fremkaldende Fermenter. At bortrydde disse Betingelser, enten alle eller nogle af dem, er derfor Hovedsagen ved enhver Konservering af Levnetsmidler. — Den gamle Praxis at tørre Fødevarer, som f. Ex. Kjød og Fisk, samt Frugter beror paa, at derved den for Forraadnelsesprocessens Indtræden nødvendige Mængde Fugtighed fjernes. Den samme Fremgangsmaade anvendes i den senere Tid i stor Udstrækning med Grøntsager, som tørres og presses til tynde Kager (Massons Methode). Ogsaa Behandling med Salt og Sukker (se nedenfor) virker til en vis Grad paa samme Maade som Tørring ved at berøve Gjenstandene Vand. — Ved at lade Fødevarer fryse opnaar man at holde dem friske i meget lang Tid, og denne Methode har ogsaa fra ældgammel Tid været brugt i de Lande, hvor Klimatet er gunstigt derfor. Siden Opfindelsen af en praktisk Maade til Frembringelse af kunstig Is har Konservering af Fødevarer, især Kjød og Fisk, ved Frysning efter al Sandsynlighed en stor Fremtid for sig. — Luftens Udelukkelse er et andet meget virksomt Middel til at opbevare organiske Stoffer i frisk Tilstand. Dette kan med Æg f. Ex. foregaa blot ved at bestryge dem med en Fernis, som lukker Skallernes fine Porer; Kjød, Posteier o. lign. kan bevares ved at omgives med et Lag Fedt eller Gelée, Frugter, som Dadler, Rosiner, Figen osv., ved at pakkes kompakt sammen. Den mest fuldkomne Maade til at holde Luften borte fra de Sager, som skal konserveres, er dog den af Appert opfundne og senere af flere forbedrede Methode. Ifølge denne bringes de Levnetsmidler, som skal konserveres, i en Glasflaske eller Blikdaase, som i et Vandbad ophedes til Kogepunktet og holdes paa denne Varmegrad i efter Omstændighederne længere eller kortere Tid. Varmen uddriver den i Karret indeholdte Luft, og Flasken eller Daasen lukkes hurtig paa en for Luften ugjennemtrængelig Maade (hermetisk), Blikdaaserne ved Lodning, Flaskerne ved en indskruet og derpaa med Fernis eller Lak overtrukken Kork osv. Paa denne Maade opnaaes, at de i Karrene indesluttede Substanser omgives af et paa det allernærmeste lufttomt Rum; yderligere Betryggelse mod de hermetisk opbevarede Sagers Fordærvelse haves i, at de som nævnt er blevne underkastede en Ophedningsproces, hvorved det til Forraadnelse især tilbøielige Albuminstof er koaguleret og de mulig tilstedeværende Fermentspirer dræbte af Varmen. Fabrikationen af saadanne hermetisk nedlagte Fødevarer (Hermetik) har i den senere Tid taget et stort Opsving, og dens Produkter har især vist sig at være af overordentlig Nytte paa længere Reiser, især Sjøreiser, da fersk Mad ellers vilde være meget vanskelig eller umulig at erholde. Tiden, i hvilken vel behandlet Hermetik kan holde sig frisk, synes at være næsten ubegrændset, og det gjør intet, om Daaserne udsættes for store Temperaturomvexlinger. I Norge har især Stadshauptmand Thorne i Moss vundet Anerkjendelse for sine fortrinlige Fabrikata i denne Retning. — Foruden de foran nævnte Midler til at holde Fødevarer friske gives der endnu mange andre, som tildels virker paa en sammensat Maade. Saltning af Kjød og Fisk beror paa samme Tid paa, at Saltet udtrækker Vand, og paa, at det direkte modvirker Forraadnelse, altsaa har antiseptiske Egenskaber. Det samme er Tilfældet med Sukker, hvori Frugter ofte nedlægges (syltes). Eddike og Spiritus, som ogsaa tjener til Konserveringsmidler, virker paa den ene Side antiseptisk, paa den anden ved at holde Luften ude. Røgning virker tørrende, paa samme Tid som flere i Røgen indeholdte starpe Substanser er antiseptiske. — I den senere Tid har Salicylsyre spillet en vis Rolle som antiseptisk Konserveringsmiddel, men der har fra flere Kanter hævet sig Stemmer mod den og paastaaet, at den ikke er ganske uskadelig; ogsaa Borsyre er bleven anbefalet, især til Opbevarelse af Kjød. — Konservering af organiske Stoffer, som ikke skal benyttes til Næringsmidler, foregaar væsentlig efter de samme Principer som ovenfor fremstillet, idet dog Øiemedet tillader Anvendelsen af flere Konserveringsmidler, som ikke kan komme i Betragtning ved Fødevarers Opbevarelse. Læder og Skind gjøres uforraadneligt ved Garvning (s. d.); flere naturvidenskabelige Præparater opbevares paa Spiritus, medens andre konserveres ved Arsenikforling; Træ, som er udsat for at raadne, gjennemtrænges med Sublimat eller Kobbervitriol.

Konsignation, i Handelssproget Afsendelse af Varer til et andet Sted for Eierens (Konsignatørens) Regning.

Konsignere en Troppestyrke betyder at forbyde den at fjerne sig fra sine Kaserner eller Kvarterer, fordi den af en eller anden Grund maa være samlet og beredt til at rykke ud paa givet Varsel.

Konsistens, de forskjellige Stoffers Sammenhængstilstand (mere eller mindre letflydende, seig, fast osv.).

Konsistorium, egentl. Forsamlingssted, i den senere romerske Keisertid Samlingsstedet for Keiserens hemmelige Raad, dernæst dette Raad selv. Senere gik Navnet inden den kristne Kirke over paa de høie Geistliges Forsamlinger. Det pavelige Konsistorium bestaar af Kardinaler, som regelmæssig én Gang om Ugen, og ellers naar Paven bestemmer det, under hans Forsæde samles i Vati-

kanet for at raadslaa om vigtige kirkelige Anliggender. De biskopelige Konsistorier behandler omtvistede kirkelige Retssager. I den russiske Kirke staar der ved Siden af enhver Diøcesanbiskop et Konsistorium, som haandhæver den geistlige Jurisdiktion. — Ved Reformationen gik den kirkelige Jurisdiktion over fra de katholske Biskoper til Landsherrerne, som udøvede den ved et Konsistorium. Saadanne Indretninger udbredte sig i det 16de Aarh. overalt i de tyske evangeliske Stater og havde navnlig at gjøre med Ægteskabssager samt Ret til at exkommunicere. Konsistorierne fik baade verdslige og geistlige Medlemmer. I Lande, hvor der existerede flere Konsistorier, stilledes disse under et Overkonsistorium. Nu er disse Indretninger, hvor de findes, i Almindelighed underordnede Kirkeministerierne.

Konskription, Udskrivning af Soldater. — Konskribere, udskrive. — Konskriberet, Udskreven.

Konsol, Fremspring paa en Mur eller Væg, bestemt til at bære en Balkon, et Billedhuggerverk o. lign. Ogsaa et lidet til Væggen fæstet Bord, især under et Speil.

Konsolidation, Forening, Sammenføielse, Dækkelse. Konsolidationsret kaldes den i forskjellige Stater Kongen som Lensherre tilkommende Ret til at inddrage et Gods under Kronens Eiendomme, naar den arveberettigede Familie er uddød.

Konsols (egentl. Consolidated annuities) kaldes de i England 1787 til én Sum sammenslaaede forskjellige Slags engelske Statsobligationer, der nu udgjør Hovedbestanddelen af den engelske Statsgjeld. Den gaar op til en Sum af henved 14,000 Mill. Kr. og forrentes med 3 pCt. aarlig.

Konsonans kaldes i Musiken en Samklang af to eller flere Toner, der i og for sig gjør et saa tilfredsstillende Indtryk, at noget Efterfølgende ikke behøves — i Modsætning til Dissonans, som er en Samklang, der henviser til og bestemt fordrer en beroligende Afslutning (Opløsning) i en efterfølgende Konsonans. Konsonerende Intervaller er: rene Kvarter, Kvinter og Oktaver, store og smaa Terser og Sekster; dissonerende Intervaller er: store og smaa Sekunder og Septimer samt alle forstørrede og formindskede Intervaller. Konsonerende Akkorder: store og smaa Treklange samt disses Omvendinger; dissonerende Akkorder er alle øvrige Tre- og Firklange.

Konsonant, Medlyd, Bogstav, som ikke kan udtales tydelig alene, men kun i Forbindelse med en Vokal. Konsonanterne inddeles i flere Klasser, hovedsagelig efter de af Taleapparatets særskilte Organer, som er mest virksomme ved deres Frembringelse; man taler saaledes om Strubelyd (Gutturaler, k, g), Tandlyd (Dentaler, d, t), Læbelyd (Labialer, b, p) osv.

Konsorter, Medbrødre, Stalbrødre, sædvanlig i ond eller ringeagtende Betydning.

Konsortium, Fællesskab, Samfund.

Konspiration, Mytteri, Sammensværgelse. — Konspirator eller Konspirant, Anstifter af eller Deltager i en Sammensværgelse.

Konstabel, i flere Arméer Benævnelse paa en menig Artillerist. Ogsaa Politibetjent (Politikonstabel).

Konstant, bestandig; i Mathematiken en Størrelse, hvis Værdi er uforanderlig.

Konstantin, Gajus Flavius Valerius Aurelius Claudius, den store, romersk Keiser, f. 274, d. 337, var Søn af Keiser Konstantins Chlorus og Helena. Han blev opdragen til Krigsmand og deltog i flere Krige, saaledes i Ægypten og mod Perserne. Faderen udnævnte ham til sin Efterfølger, og ved Konstantius's Død 306 blev han ogsaa af Hæren udraabt til Keiser. Af den afdøde Konstantius's Medkeiser Galerius blev han kun anerkjendt som Cæsar (Medregent), men tog dog sin Faders Lande i Besiddelse og fordrev Frankerne fra det nordlige Gallien. 306 opkastede Maxentius sig til Keiser i Rom, men efter Galerius's Død 311 blev han angreben af Konstantin, som 312 slog hans Feltherrer og ham selv, der omkom paa Flugten. Paa dette Tog var det, at Konstantin ifølge Legenden paa Himlen saa et straalende Kors med Indskriften: „ved dette Tegn skal du seire". Fra den Tid satte han Korsets Tegn paa sin Krigsfane og sine Soldaters Skjolde. Han indgik Forbund med Licinius, som af Galerius var bleven udnævnt til Keiser mod Maxentius; men senere kom det til Krige mellem begge, og Konstantin beseirede og fangede endelig 323 Licinius, som han 324 lod henrette. Nu var Konstantin Enehersker i det romerske Rige. I hans Regjeringstid fandt et stort Omslag Sted i de religiøse Forhold inden Riget. Konstantins Fader havde været mildt stemt mod de Kristne, og han selv var af sin fromme Moder opdragen i Kristendommens Lære. Allerede 313 havde han ved et Edikt sikret de Kristne en omfattende Tolerance, og da han var kommen til Enemagten, blev Kristendommen den begunstigede Statsreligion. Konstantin præsiderede 325 ved Kirkemødet i Nikæa og bidrog derved ogsaa til Udviklingen af Kristendommens dogmatiske Side. Skjønt han saaledes afgjort stod paa denne Religions Side, modtog han dog selv først Daaben paa sit Dødsleie. — Ogsaa i andre Henseender blev Konstantins Regjering betydningsfuld for det romerske Rige, saaledes ved, at han 330 flyttede Regjeringens Hovedsæde fra Rom til Byzantz, som efter ham fik Navnet Konstantinopel (Konstantinopolis, d. e. Konstantins By). Administrationen omformedes, og de fra ældgammel Tid nedarvede republikanske Former forsvandt for at give Plads for Enevældets. En glimrende Hofholdning efter østerlandsk Mønster opstod; den keiserlige Myndighed udøvedes gjennem en talrig Række af Ministre og Statsembedsmænd, som dannede Keiserens Raad. Foruden Rom og Konstantinopel, der stod under egne Præfekter, deltes Riget i 4 store Præfekturer. Den civile og den militære Embedsmyndighed skiltes strengt fra hinanden. Hoffets og Hærens Underhold skaffedes tilveie ved et trykkende System af Skatter. — Mod Goterne kjempede Konstantin heldig, og 337 rustede han sig til et Tog mod Persien, da han blev syg og døde i Nikomedia. Iforveien havde han delt Riget mellem sine Sønner Konstantinus, Konstantius og Konstans samt sine Brodersønner Dalmatius og Annibalianus.

Konstantin den anden, romersk Keiser, Søn af Konstantin den store, f. ca. 316, kom efter Faderens Død i Besiddelse af Herredømmet over Gallien, Spanien og Britannien. Han begyndte

Fiendtligheder mod sin Broder Konstans, men blev 340 dræbt efter at være lokket i et Baghold ved Aqvileia. — Konstantin hed endnu 9 Keisere i det græske Keiserdømme (s. d.).

Konstantin Nikolajevitsch, russisk Storfyrste, Søn af Nikolaus den første og Broder af Alexander den anden, f. 1827, blev allerede som Barn udnævnt til Storadmiral af Rusland og opdroges som Følge deraf for Sjøvæsenet. 1849 viste han Tapperhed i det ungarske Felttog og kommanderede under Krimkrigen Flaaden i Kronstadt. Han viste liberale Grundsætninger og samlede mange Ligesindede om sig; hans Udtalelser som Medlem af Kommissionen for Livegenskabets Ophævelse bevirkede, at Keiseren bevægede ham til for en Tid at gaa paa Reiser. 1862 blev han Statholder i Polen og søgte forgjeves ved at vise en Del Imødekommenhed at vinde Polakerne. Den paa Wielopolskis Raad iverksatte Konskription fremkaldte Opstanden af 1863; Konstantin nedlagde s. A. sit Embede, opholdt sig derpaa paa Krim og i Tyskland og vendte 1864 tilbage til Petersburg, hvor han 1865 blev Præsident i Rigsraadet. 1881 vaktes der Mistanke mod ham og især mod hans Søn Nikolaus for at staa i Forbindelse med Nihilisterne; han blev fjernet fra sine Embeder og forvist fra Hovedstaden, medens Sønnen blev sat paa Dünaborgs Fæstning og derfra i Juni transporteret til Turkestan.

Konstantin Pavlovitsch, russisk Storfyrste, Søn af Keiser Paul den første, f. 1779, d. 1831, tjente 1799 med Udmærkelse i Italien under Suvarov og viste 1805 stort personligt Mod i Slaget ved Austerlitz. 1812—14 ledsagede han Alexander den første paa hans Felttog, var tilstede ved Wienerkongressen og blev derpaa Generalissimus over de polske Tropper. 1822 havde han ved et hemmeligt Dokument fraskrevet sig Tronfølgen; ved Alexanders Død 1825 blev han udraabt til Keiser i Petersburg, men negtede at modtage denne Værdighed, som derfor gik over til hans yngre Broder Nikolaus. Selv vedblev han at være Vicekonge i Polen, hvor der imidlertid paa Grund af hans strenge Militærregimente herskede stor Misfornøielse med ham. 1830 kom det til Opstand i Warschau; tyve bevæbnede Kadetter trængte ind i Storfyrstens Bolig, men han reddede sig ved Flugten. Efter Insurrektionens Seier gik Konstantin med de russiske Tropper til Grændsen og overtog efter Diebitsch's Ankomst Kommandoen over Reservearméen, men døde allerede 1831.

Konstantine, Departement i den franske Besiddelse Algerien, 4,966 Kv.mil stort, med 1,016,000 Indb. — Hovedstaden Konstantine har ca. 35,000 Indb., deriblandt ca. 8,000 Franskmænd og over 4,000 Jøder. Industrien er mindre betydelig end tidligere, men leverer endnu gode Læderarbeider og farvede Tøier; Handelen med Korn, Mel, Uld, Silke, Læder og Vin er betydelig. I og ved Byen findes mange romerske Ruiner. — Konstantine var i Oldtiden en betydelig By i Numidien og hed Karta eller Kirtha, hos Romerne Cirta. Den var en Tidlang Residensstad og blomstrede især under Micipsa. Under Romernes Herredømme begyndte den at forfalde, blev 311 ødelagt, men gjenopbyggedes af Konstantin den store, efter hvem den fik Navn. I Middelalderen var den en særdeles blomstrende Handelsstad. 1837 blev Byen erobret af Franskmændene.

Konstantinopel, Hovedstad i det tyrkiske Rige og Sultanens Residens, kaldes af Tyrkerne Stambul. Den ligger under 41° n. B. og 46′ 40° ø. L., paa en trekantet Landtunge ved Indgangen til Bosporos, hvorfra en smal Havbugt, „det gyldne Horn", strækker sig ind mellem Byen og dens Forstæder og afgiver en ypperlig Havn. Indbyggerantallet angives til 600,000. Den egentlige By omgives af en Mur, som mod Landsiden er tredobbelt og har 26 Porte. Terrænet er bakket og Byen derfor bygget i Terrasser, hvorfor den med sine mange Moskéer, Taarne, Haver og Lunde yder et broget og pragtfuldt Skue, som neppe overgaaes af nogen By i Verden. Dog var en stor Del af den indre Stad indtil for ikke mange Aar siden slet bebygget med smale og smudsige Gader og lave Træ- og Lerhytter; men siden de store Ildebrande 1865—66 er der indtraadt en betydelig Forandring til det bedre, idet Gaderne er udvidede og hele Kvartaler blevne mere tidsmæssig bebyggede. Til de mærkeligste Bygverker i den egentlige By hører: det gamle og det nye Serail, den prægtige byzantinske Sofiakirke (nu Moské), Sultanerne Solimans, Ahmeds, Mehemeds, Mahmuds, Selims og fleres Moskéer, flere store Cisterner og de af Keiserne Valens og Justinian byggede Vandledninger, som endnu er i Brug. Paa den gamle Hippodrones Plads (nu Atmeidan, d. e. Hestepladsen) staar to Obelisker, og flere af de til Ære for de gamle Keisere reiste Søiler staar endnu. Af de talrige Forstæder, som dels ligger paa den europæiske, dels paa den asiatiske Side af Bosporos, kan især mærkes Pera, Galata, Kabatasch med det storartede Palads Dolma-Bagdsche, Therapia, Bujukdere og Top-Khaneh paa den europæiske og Skutari og Kadikøi paa den asiatiske Side. Paa hele det til Hovedstaden med dens Forstæder hørende Terræn findes (1877) 163,836 Huse, deriblandt 198 Kaserner og Vagthuse, 674 Moskeer, 519 tyrkiske Skoler, 65 Bibliotheker, 231 Derwischklostre, 169 Kirker og Synagoger osv. De fleste kristne Nationer har egne Hospitaler. Af høiere Dannelsesanstalter findes en Krigsskole, en Artilleri- og Ingeniørskole, en Sjøkrigsskole, en medicinsk Skole m. m. — Byens Industri beskjeftiger sig med Forarbeidelsen af Lædervarer, Tepper, Broderier, Vaaben, Parfumerier og Tobakspiber. Handelen er paa Grund af den ypperlige Beliggenhed og den rummelige og sikre Havn meget betydelig og drives mest af Græker og Armenier. Aarlig løber ca. 15—16,000 Skibe af alle Nationer ind og ud. — Om Konstantinopels Historie i Oldtiden se Byzants. Efterat Byen var bleven Hovedstad i det romerske Rige, blomstrede den op og blev smykket med mange pragtfulde Bygninger. Dette vedvarede ogsaa efter Rigets Deling, da den blev det østromerske (græske) Riges Hovedstad. Den delte Rigets Skjebne gjennem Middelalderen og blev 1453 indtagen af Tyrkerne, efterat den i det hele siden sin Grundlæggelse var bleven beleiret 29 Gange og erobret 8 Gange.

Konstantius, Navn paa to romerske Keisere. — Konstantius Chlorus valgtes 292 til Medregent af Diokletian og Maximian efter allerede at have udmærket sig i flere Krige. Han fik Gallien, Spanien og Britannien, i hvilket sidste Land han

kjæmpede heldig mod Carausius, ligesom han i Gallien overvandt Alemannerne. Han var mild og retskaffen og udmærkede sig ved sin Velvillie mod de Kristne. Han døde 306 og efterfulgtes af sin Søn Konstantin den store. — Konstantius den anden, Konstantin den stores Søn, f. 317, d. 361, fik ved Faderens Død og Rigets Deling det østlige Præfektur. Han førte Krig med Perserne og med Magnentius i Gallien, som havde gjort Oprør mod hans Broder Konstans. Efter dennes Død og efterat Magnentius havde dræbt sig selv, blev Konstantius Enehersker over hele det romerske Rige.

Konstanz eller **Kostnitz**, By i Storhertugdømmet Baden, ved Bodensjøen, har 12,000 Indb. og 5 Kirker, af hvilke mærkes Domkirken og den smukke gotiske Stefanskirke. Den ikke ubetydelige Industri frembringer navnlig vævede Sager og Uhre. — Konstanz er en gammel By, som allerede grundlagdes i det 4de Aarh. og i Middelalderen var en blomstrende Rigsstad med 40,000 Indb. Her holdtes 1414—18 det bekjendte Koncilium, paa hvilket de tre Paver Gregor den tolvte, Benedikt den trettende og Johan den treogtyvende blev afsatte og Hieronymus fra Prag og Johan Hus dømte til Døden og brændte.

Konstatere, bekræfte, godtgjøre.

Konstellation, Stjernebillede; oftere to Himmellegemers, især Solens og Maanens eller Solens og en Planets Stilling til hinanden paa en vis Tid, altsaa d. s. s. Aspekt. Konstellationerne spillede en stor Rolle i Astrologien (s. d. und. Art. Astrognosi).

Konsternere, bringe ud af Fatning, forstyrre, forvirre. — Konsternation, Forvirring, Bestyrtelse.

Konstitution, Sammensætning, det enkelte Menneskes særegne Legemstilstand, især forsaavidt en særegen Disposition til Sygdomme eller Uimodtagelighed for saadanne derved betinges, eller forsaavidt derved en Sygdoms Forløb modtager særegne Afændringer. — Konstitutionel, som hører til Konstitutionen; ved konstitutionelle Sygdomme forstaaes Sygdomme, som i Modsætning til de lokale har Tilbøielighed til at udbrede sig til hele Legemet og angribe flere Organer eller Systemer af saadanne paa én Gang.

Konstitution, en Persons midlertidige Ansættelse i et Embede eller en Bestilling, som er forbigaaende ledig ved Indehaverens Død, Fravær, Sygdom o. desl. — Konstituere, ansætte en Person midlertidig i en saadan Post.

Konstitution, Forfatningsbestemmelser i Grundlovsform, Grundlov, Statsforfatning. — Konstitutionelt Monarki kaldes den monarkiske Styrelse, som ikke sidder inde med uindskrænket Magt, men deler denne med Folket, der repræsenteres ved en af denne valgt Nationalforsamling, hvis Magtomraade og Organisation forresten kan være forskjellig. Den lovgivende Magt er i Almindelighed delt mellem Nationalrepræsentationen og Fyrsten, medens denne har den udøvende Magt, dog med væsentlige Indskrænkninger i hans Raadighed over Statsformuen; den dømmende Magt kan være mere eller mindre skilt fra den udøvende, alt eftersom den helt udøves af de af Statens Overhoved udnævnte Dommere eller delvis af Folket selv (Jury, s. d.). Denne Ordning har tidligst fæstet Rod i England, hvor dog Konstitutionen ikke egentlig foreligger i nogen egen Grundlov, men er baseret paa Aarhundreders Sædvane, støttet til enkelte Love og Overenskomster mellem Statsmagterne i forskjellige Tider. Montesquieu var den første, som henledede sine Landsmænds Opmærksomhed paa Englands eiendommelige Forfatning og dens store Fortrin; under Revolutionen blev den franske Konstitution af 1791 dannet i Overensstemmelse med den engelske Konstitutions Principer, og senere er disse komne til Anerkjendelse ogsaa i de fleste andre europæiske Lande. En af de mærkeligste europæiske Konstitutioner, saavel ved sin Tilblivelse som ved sin Aand, er den norske af 17de Mai 1814. For Tiden er det af de europæiske Stater kun to, Rusland og Tyrkiet, hvor det absolute Enevælde endnu ikke er afløst af en Konstitution. — Konstituerende Forsamling, en af en Fyrste eller et Folk beskikket Forsamling, som har til Opgave at udarbeide en helt eller væsentlig ny Konstitution (Grundlov). En saadan var f. Ex. den grundlovgivende Forsamling under den første franske Revolution samt Rigsforsamlingen paa Eidsvold 1814.

Konstruere, sammensætte, bygge, gjøre Udkast til (f. Ex. en Maskine). — Konstruktion, Sammenføielse af Dele til et Helt; ogsaa den Maade, hvorpaa dette sker. — I Grammatiken betegner Konstruktion en Forbindelse af Sætninger til en logisk ordnet Periode; i Geometrien en Størrelses Fremstilling af givne Linier og Vinkler; sker Konstruktionen kun ved Hjelp af Passer og Lineal, kaldes den geometrisk, ellers mekanisk.

Konsul var Titelen for de to øverste ordentlige Magistratspersoner i den romerske Republik. I lang Tid var disse vigtige Poster forbeholdte Patricierne alene, og først 367 f. Kr. fik Plebeierne Ret til at besætte den ene Konsulspost (lex Licinia). Kort efter bestemtes det, at endog begge Konsuler kunde være Plebeier. For at komme i Betragtning ved Konsulvalget maatte man være i Besiddelse af alle borgerlige Rettigheder og efter senere Love være over 43 Aar gammel samt tidligere have beklædt andre Embeder, navnlig have været Prætor. Valget fandt Sted i Folkeforsamlingen (se Komitier), i den senere Tid sædvanlig i hvert Aars Juli Maaned. Fra Valgdagen og til sin Embedstiltrædelse førte de nyvalgte Titel af consules designati. Embedstiltrædelsen fandt i Begyndelsen Sted til ubestemt Tid, paa den anden puniske Krigs Tid 15de Marts og fra 153 f. Kr. 1ste Januar næstefter Valget. Ved denne høitidelige Ceremoni drog Konsulerne med sine Venner til Kapitolium, bragte Guderne Ofre og aflagde sin Embedsed. Hvis en Konsul døde eller afstraadte, førend hans Embedsaar var udløbet, blev en ny valgt (consul suffectus ell. subrogatus). Konsulernes Embede var i Begyndelsen omtrent det samme som Kongens i Monarkiets Tid; af Indskrænkningerne heri kan især nævnes, at de indenfor Byens Grændser ved kriminelle Sager og senere ogsaa, naar det gjaldt større Bøder, maatte tilstaa den Anklagede eller Dømte Appel til Folket; endvidere, at den ene Konsuls Bud intet gjaldt, hvis den anden satte sit Forbud imod, at i vigtigere Sager altid Senatets og Folkets Bifald krævedes, at senere Tribunerne havde Ret til at nedlægge sit Veto ogsaa mod Konsulernes

Foretagender og Beslutninger, og endelig, at de efter endt Embedstid kunde drages til Ansvar for sine Misbrug af Magten. Ved Censorinstitutionens Indførelse 433 f. Kr. berøvedes Konsulerne den øverste Ledelse af Finanserne og Opsynet med Sæderne, ved Præturets Oprettelse 367 tillige den øverste Dommermyndighed i civile Sager. De vedblev at beholde den udøvende Myndighed, Retten til at sammenkalde og lede Senatet og Folkeforsamlingerne, til at udskrive Tropper og føre disse i Krigen. Af de ydre Udmærkelser, som fulgte med Konsulernes Værdighed, var de vigtigste Retten til at sidde paa sella curulis og bære toga prætexta, Aarets Betegnelse med de fungerende Konsulers Navne og Ledsagelsen af 12 Liktorer. Naar en Konsul med disse nærmede sig, veg det forsamlede Folk tilside, Ridende steg af Hesten og andre Magistratspersoners Liktorer sænkede sine Fasces. I farefulde Tider tildeltes undertiden Konsulerne en udvidet Myndighed ved en særegen Senatsbeslutning under Formelen: „Videant consules, ne quid respublica detrimenti capiat" („Konsulerne skal se til, at Republiken ingen Skade tager"). Ved Nedlæggelsen af sit Embede aflagde Konsulerne Ed paa, at de i sin Embedstid havde holdt sig Loven efterrettelige, og førte siden for Livstid Titelen Consulares. I Regelen overtog de da som Prokonsuler (s. d.) Bestyrelsen af en Provins. — Under Keiserdømmet var Konsulerne af Navn Statens øverste Embedsmænd, men deres Myndighed blev mere og mere illusorisk, især efter Rigets Deling. I det vestromerske Rige ophævedes Konsulatet 534 e. Kr. og i det østromerske 541.

Konsul, en Person, som en Stats Regjering overdrager paa et fremmed Sted at varetage dens eller dens Undersaatters Interesser, fornemmelig i Handels- og Sjøfartsanliggender. I de muhamedanske Stater har Konsulerne ogsaa enslags diplomatisk Funktion. Enhver Stat har sædvanlig i de forskjellige Lande, hvormed den staar i Handelsforbindelse, en Generalkonsul og under ham flere Konsuler og Vicekonsuler.

Konsulat, en Konsuls Embede og Værdighed; en romersk Konsuls Embedstid; en Handelskonsuls Bopæl eller Embedsdistrikt. — Om Konsulatet i Frankrige 1799—1804, se Art. Frankrige og Napoleon den første.

Konsulere, raadspørge, raadføre sig med (især med en Læge eller Sagfører). — Konsulent, Raadgiver (især juridisk).

Konsultation, Raadslagning, især mellem flere Læger om en Sygs Behandling eller mellem Lægen og Patienten.

Konsumere, forbruge. — Konsument, Forbruger. — Konsumtion, Forbrug.

Kontagiøs, smittende, smitsom. — Kontagium, se Smitte.

Kontakt, Berørelse; Berøringspunkt.

Kontant, fr., comptant, pour comptant, i rede Penge; at betale kontant, er at betale en kjøbt Vare umiddelbart ved dens Modtagelse og i rede Penge. Dog forstaaes nu ofte ved Udtrykket kontant ikke mere øieblikkelig Betaling, men en Frist af 2—3 indtil 4—6 Uger. — Kontanter, rede Penge.

Kontemplativ, indadvendt, dybsindig, grublende. — Kontemplation, Indadvendthed, Grublen.

Kontenance, Holdning, Fatning, Selvbeherskelse.

Kontinent, Fastland (s. d.). — Kontinental, som hører til eller er karakteristisk for Fastlandet.

Kontinentalsystemet kaldes Napoleon den førstes Plan om aldeles at udestænge England fra al Handelsforbindelse med det europæiske Fastland, for saaledes at knække dets Handel og derved tvinge det til Føielighed ligeoverfor hans Planer. 1806 udstedte han fra Berlin et Dekret, hvorved han erklærede Storbritannien og Irland i Blokadetilstand; enhver Forbindelse med England og de engelske Kolonier skulde afbrydes, enhver Englænder, som blev truffen i Frankrige eller de med Frankrige forbundne Lande, skulde betragtes som Krigsfange og alle Varer tilhørende en engelsk Undersaat for god Prise; alle engelske Varer og Fabrikater blev forbudne. Intet direkte fra England eller de engelske Kolonier kommende Skib maatte faa Adgang til nogen Havn. Til Gjengjeld forbødes ved en engelsk Geheimeraadsbefaling af 1807 alle neutrale Skibe at besøge Frankriges og de med dette forbundne Staters Havne; s. A. erklæredes ved en ny Geheimeraadsbefaling alle Havne i Frankrige og de dermed forbundne Lande i Blokadetilstand. Endvidere blev al Handel med Varer og Produkter fra disse Lande forbudt og de dertil benyttede Skibe truedes med Konfiskation. Endelig bestemtes det, at Salg af Skibe fra de krigførende Nationers Side til neutrale skulde være forbudt. Nu udstedte Napoleon to nye Dekreter af 17de Decbr. 1807 og 11te Jan. 1808, ifølge hvilke et hvilketsomhelst Skib, som var blevet visiteret af et engelsk Fartøi, havde betalt nogen Afgift til den engelske Regjering eller paataget sig nogen Fart til England, skulde have tabt sin Nationalitet og behandles, som om det var engelsk Eiendom (konfiskeres). Ved to Dekreter af 1810 bestemtes en aldeles prohibitiv Toldtarif for Kolonialvarer, og s. A. befalede et nyt Dekret, at alle engelske Varer, som blev paatrufne i Frankrige eller de dermed forbundne Lande, skulde brændes. Kontinentalsystemet blev naturligvis ikke uden skadelige Følger for Englands Handel; men Hovedsagen, at ydmyge den mægtige Stat, slog feil. Paa Fastlandet opblomstrede mange nye Industrigrene, som fremkaldtes af Spærringen og for at erstatte Mangelen paa Tilførsel af engelske Varer (exempelvis kan nævnes Tilvirkningen af Sukker af Runkelroer); men dette kunstige industrielle Opsving var snart tilende, da dets Grunde faldt bort. Et overordentlig udviklet Smugleri fandt ogsaa Sted, og Napoleon blev selv nødt til at tillade Undtagelser fra Regelen ved saakaldte Licenser. I det hele var Kontinentalsystemet til langt større Skade for Frankrige selv og dets Forbundne end for England. Efter for en Del at have medvirket til Napoleons Fald ophørte det sammen med hans Regjering.

Kontingent, fastsat Bidrag i et bestemt Øiemed; Medlemspenge i en Forening; Betaling for en Avis eller et Tidsskrift; i Forbundsstater særlig den bestemte Styrke, som hver enkelt Stat skal stille til Forbundshæren.

Kontinuation, Fortsættelse, Vedvaren. — Kontinuationssøgsmaal, et Søgsmaal, som Citanten i en allerede anlagt Sag anlægger for at

inddrage enten flere Gjenstande eller flere Modparter under Sagen; den Klage og Stevning, hvormed et saadant Søgsmaal begynder, kaldes Kontinuationsklage og Kontinuationsstevning. I Straffesager kaldes Tiltalebeslutningen Kontinuationsordre, naar Tiltalen udvides til at omfatte nye Ankeposter. — Kontinuere, fortsætte. — Kontinuerlig kaldes i Mathematiken en Størrelse, som tænkes underkastet en jevnt fremskridende, ikke spring- eller stødvis Forandring. — Kontinuitet, den Egenskab at være kontinuerlig. — Kontinuerende kaldes en Sygdom, som fra Begyndelsen til Enden har et jevnt Forløb (modsat intermitterende og remitterende).

Konto (ital. conto, Flertal conti), Regning, navnlig i en Regnskabsbog. — Kontokurant, i Handelssproget løbende Regning med en Forretningsven, hvoraf dennes Gjeld eller Tilgodehavende sees.

Kontor, det Lokale hos Handelsmænd og andre Forretningsdrivende, hvor de Forretningen vedkommende skriftlige Arbeider (Bogførsel, Korrespondance osv.) udføres. Ogsaa det tilsvarende Lokale hos Embedsmænd. Undertiden forstaaes ved Kontor et Handelsdepot eller Faktori i Udlandet (saaledes f. Ex. det hanseatiske Kontor i Bergen).

Kontra, lat., imod. — Kontrabande, se Kontrebande. — Kontrabas, det største og dybest klingende af alle Strygeinstrumenter, har i Almindelighed fire Tarmstrenge, stemte i Kontra E og A og store D og G. Dog gives ogsaa Kontrabasser med 3 og med 5 Strenge. Kontrabassens Tone er noget dump, men fyldig og stærk; den er Fundamentet i Strygeorkestret og fremhæver Grundstemmen. Til Soloinstrument er den mindre velskikket, især paa Grund af sin Klangfarves Beskaffenhed; dog har der oftere optraadt Virtuoser paa Kontrabas, saaledes i Nutiden Bottesini, men disse har da fortrinsvis benyttet Flageolettonerne. — Kontrabog, en Bog, hvori indføres de Varer, som er modtagne paa Kredit hos en Handlende; den opbevares af Debitor. — Kontrakaution, se Kaution. — Kontracitant, se nedenfor under Kontrasøgsmaal. — Kontradans, egentl. engl. Country-dance, landlig Dans, en Folkedans med Musik i 2/4 Takt. Almindelig forstaaes dog ved Kontradans alle de Danse, hvor de deltagende Par opstiller sig ligeoverfor hverandre i en Firkant og danser mod hverandre (saaledes Française, Lanciers osv.). — Kontradiktorisk kaldes i Logiken Modsætningen mellem to Begreber eller Domme, naar en af disse simpelthen benegter, hvad den anden udsiger (saaledes „Huset er hvidt" og „Huset er ikke hvidt"). Af disse to Udsagn kan ikke begge være sande eller begge falske; en af dem maa nødvendigvis være sand, den anden falsk. Kontrært modsatte Domme er derimod saadanne, af hvilke den ene ikke blot benegter, hvad den anden udsiger, men ogsaa tillægger Subjektet en positiv Bestemmelse (f. Ex. „Huset er hvidt" og „Huset er rødt", hvor altsaa den sidste Dom ikke indskrænker sig til at betegne Huset som „ikke hvidt", men tillægger det en bestemt Farve). Af to kontrært modsatte Domme kan kun den ene være sand, medens de derimod godt begge kan være falske; saaledes kan ved det anførte Exempel Huset gjerne hverken være hvidt eller rødt, men f. Ex. gult. — Kontrafei (forvansket af fr. contrefait), Billede, Afbildning af en Person; Portræt. — Kontrapunkt, oprindelig Kunsten at sætte én eller flere Understemmer til en Melodi, altsaa det samme som at harmonisere den; nu betegnes ved dette Udtryk i indskrænket Forstand Kunsten til en Stemme at sætte én eller flere selvstændige Stemmer, som er Melodiens Jevnbyrdige og bevarer sin Uafhængighed baade i melodisk og rhythmisk Henseende. Den givne Melodi i en kontrapunktistisk Komposition kaldes Cantus firmus og kan lægges i hvilkensomhelst Stemme. I det enkelte Kontrapunkt vedbliver Overstemmen bestandig at være Overstemme, og ogsaa de øvrige Stemmer beholder gjennem hele Stykket sin oprindelige Plads; i det dobbelte (tre-, firdobbelte osv.) kan derimod Stemmerne skifte Plads, hvilket sker paa flere forskjellige Maader, sædvanligst ved Omvending i Oktaven, d. v. s. ved at den dybere Stemme sættes en Oktav høiere og den høieste en Oktav dybere. Se forøvrigt Art. Musik. — Kontrapunktist, en Musiker, som er hjemme i den kontrapunktistiske Sættemaade. — Kontrasignere, medunderskrive et af en anden udfærdiget og underskrevet Dokument; især at en ansvarlig Minister i et konstitutionelt Land sætter sin Underskrift under de af Kongen udstedte Resolutioner osv., hvorved disse først faar Gyldighed. Denne Underskrift kaldes Kontrasignatur. — Kontrast, Modsætning. — Kontrasøgsmaal (Modsøgsmaal), et af Indstævnte i privat Sag mod Citanten anlagt Søgsmaal, hvorved han tilsigter en ham tilkommende Ret gjort gjeldende under samme Sag og saaledes, at den oprindelige Citants (Hovedcitantens) og Kontracitantens gjensidige Fordringer kan blive afgjorte ved samme Dom. Et Kontrasøgsmaal indledes med Kontraklage og Kontrastevning til Forligelseskommissionen.

Kontrakt, en forpligtende Overenskomst, især skriftlig, mellem to eller flere Personer.

Kontreadmiral, i Marinen den laveste Admiralsrang, svarende til Generalmajor i Hæren. I Norge haves kun en Kontreadmiral.

Kontrebande (af middelaldersk lat. contra bannum, d. e. mod Forbud), kaldes alle Varer og Gjenstande, som mod en Lovbestemmelse indføres i eller udføres fra et Land. Ved Handelskontrebandes Transport bliver et staaende Ind- eller Udførselsforbud omgaaet eller Toldvæsenet bedraget, medens Krigskontrebande kun existerer under Krig og bestaar af Gjenstande, som kan tjene til Brug ved Krigsførelsen og derfor ifølge Folkeretten ikke maa tilføres et krigførende Land fra et neutralt. Den krigførende Magt, som faar fat paa et neutralt Skib, der er bestemt til at tilføre Fienden Krigskontrebande, ansees derfor berettiget til at konfiskere baade Skib og Ladning. Imidlertid existerer der ingen international Overenskomst om, hvilke Varer, der skal henregnes til Krigskontrebande, og Begrebet er derfor meget vaklende.

Kontreskarpe, se Eskarpe.

Kontribuere, bidrage. — Kontribution, Bidrag, Ydelse, især en i Krigstid inddreven Skat.

Kontrol, Tilsyn med en Sags ordentlige Udførelse, med et Regnskab, ens Embedsførelse osv. for at opdage mulige Mangler eller Feil. — Kon-

trolere, føre saadant Tilsyn. — Kontrolør, en, som har Kontrol med noget.

Kontrovers, Strid, Uenighed.

Kontrær, mod, modsat, modstridig; se ogsaa Kontradiktorisk under Art. Kontra.

Kontubernal, Kammerat, som man bor sammen med.

Kontumacialproces, en egen processuel Fremgangsmaade, som i enkelte Lande bringes i Anvendelse mod den, der er sagsøgt eller anklaget for en Forbrydelse uden at indfinde sig for Retten. Han kan da idømmes Straf efter Loven „in contumaciam“, men naar han senere indfinder sig, bliver dog gjerne en ny processuel Forfølgelse mod ham nødvendig.

Kontur, Omrids.

Kontusion, Stød, Knusning, en ved ydre Vold fremkaldt Legemsbeskadigelse, hvorved Huden forbliver hel.

Konval (Convallaria), Planteslægt af Konvalfamilien (Smilaceae), har meget tilfælles med Kronlilierne, men har Bærfrugt. Konvallerne er smukke Skovplanter med klokke- eller rørformede, hvide Blomster, der er 6delte og har 6 Støvdragere. I Norge findes Krans-Konvallen (C. verticillata), Kant-Konvallen (C. polygonatum), Stor-Konvallen (C. multiflora) og Lilie-Konvallen (C. majalis), hvilken sidste har to aflange, lancétformede Rodblade, et Skaft med en ensidig Klase af smukke, vellugtende Blomster samt rødgule Bær.

Konveniens, stiltiende Overenskomst; Skik og Brug, den gode Tone.

Konvent, Sammenkomst; især Sammenkomst af de i Klostrets Anliggender stemmeberettigede Munke (Konventualer). — Om Konventet (convent national) under den første franske Revolution se Frankrige.

Konventikel, egentl. liden Sammenkomst; navnlig hemmelig Sammenkomst af et ikke af Staten anerkjendt Religionspartis Medlemmer; tildels ogsaa gudelig Forsamling overhoved.

Konvention, Overenskomst, især Stater imellem om folkeretslige Spørgsmaal. — Konventionen til Mofs, se Norge.

Konventionalstraf, en sædvanlig af en bestemt Pengesum bestaaende Ydelse, som en Kontrahent vedtager at betale i Tilfælde af, at han ikke opfylder den af ham indgaaede Kontrakt.

Konventionel, stemmende med Skik og Brug (mest i dadlende Betydning).

Konventionsfod, se Myntfod.

Konvergent eller **konvergerende**, løbende mod hinanden, sammenløbende, modsat divergent eller divergerende (se divergere). To rette Linier i samme Plan, som ikke er parallele, er konvergente i én Retning og divergente i den anden. — Konvergere, nærme sig til hinanden; Konvergens, den Egenskab at nærme sig hinanden. — Konvergerende Række, se Række.

Konversation, Samtale, selskabelig Underholdning, især med Bibetydning af interessant og aandrig. — Konversationslexikon, alfabetisk ordnet Realordbog over de vigtigste i det daglige Liv forekommende Gjenstande (se forresten Encyklopædi). — Konversabel, underholdende, meget talende. — Konversere, føre en Konversation.

Konvertere, ombytte. Bruges ofte om den Operation, hvorved en Stat eller en Kommune i gode Tider, naar den kan faa laant Penge billigere end før, opsiger sine Gjeldsobligationer og ombytter dem med andre, som lyder paa en lavere Rentefod.

Konvertiter, Omvendte; Personer, som gaar over fra en Kirke til en anden, især til den katholske. Se forøvr. Proselyter.

Konvex, se Konkav.

Konvoi, Eskorte, som ledsager og bevogter en Transport af Krigsmateriel, Syge, Krigsfanger o. desl., især Krigsskibe, som følger med Handelsskibe for at beskytte dem. — Konvoiere, følge med som Eskorte.

Konvolut, Omslag om et Brev eller en anden Postforsendelse.

Konvolvel, se Vindel.

Konvulsioner, Krampetrækninger.

Koordinater, i den analytiske Geometri to eller tre sammenhørende Størrelser, ved Hjelp af hvilke et Punkts Beliggenhed kan bestemmes. Et Punkts Beliggenhed i et Plan kan bestemmes ved Hjelp af to Koordinater, medens Bestemmelsen af et Punkts Beliggenhed i Rummet kræver tre. Man har flere Koordinatsystemer, af hvilke det sædvanligst brugte efter sin Opfinder Descartes (Cartesius) kaldes det Cartesiske. Punktets Bestemmelse sker for Planets vedkommende i dette System ved at angive dets Afstande x og y fra to faste helst paa hinanden lodrette Axer (Koordinataxerne). En Ligning mellem Størrelserne x og y tilfredsstilles da af Punkterne langs en eller anden krum eller ret Linie. I Rummet bestemmes et Punkt ved sine Afstande x, y og z fra tre (oftest paa hinanden lodrette) Planer.

Koordineret, sideordnet.

Kopaïs, nu **Topolias Sjø**, Indsjø i Grækenland, i det gamle Bøotien, optager blandt flere Elve Kefissos, Melas og Probatia og har Afløb gjennem flere underjordiske Kanaler. Sjøen var i Oldtiden bekjendt for sine Aalefiskerier, og d. ved dens Bredder voxende Siv afgav Fløiterør.

Kopal kaldes forskjellige Slags Harpixer, som i flere Henseender ligner Rav. Enkelte vindes af forskjellige Træer, af hvilke kun de færreste er nærmere bekjendte; andre opgraves af Jorden, saaledes de vestafrikanske Sorter fra Angola, Benguela og Sierra Leone. Kopal benyttes navnlig til Fernisser og opløses til dette Brug i en Blanding af Terpentin- og Linolie. Store og smukke Stykker forarbeides undertiden som Rav.

Kopek, egentl. Kopéika, russisk Kobbermynt, lig $^1/_{00}$ Sølvrubel = 2,88 Øre.

Kopernikus, Nikolaus, Grundlæggeren af den moderne Astronomi, f. i Thorn i Polen 1473, d. 1543, studerede fra 1491 i Krakau og gik 1496 til Italien, hvor han især i Bologna lagde sig efter Astronomi. 1497 blev han Kanonikus ved Domkirken i Frauenburg, hvor han fra 1505 for det meste opholdt sig, og hvorfra han ofte af Domkapitlet sendtes som Deputeret til de preussiske Landdage. Han virkede ogsaa som Læge. Kopernikus's store Fortjeneste af Videnskaben er at have bestemt udtalt og bevist den Mening, at Jorden er en Planet, som bevæger sig omkring Solen; dette havde vistnok allerede længe før hans Tid været anet og fremsat som en mulig Hypothese,

men Kopernikus var den første, der udtalte dette Forhold som en videnskabelig sikker Sandhed. Hans Hovedverk, hvori han fremsatte sin Theori, er „De orbium coelestium revolutionibus libri VI“, som han allerede i det væsentligste havde fuldendt 1530, men som først udkom i hans Dødsaar. — Monumenter for Kopernikus er reiste i Warschau (1830) og Thorn (1853).

Kopervik, Ladested i Stavanger Amt, paa Karmøens Østside, med 860 Indb.

Kopi, Efterligning af et Originalverk (f. Ex. et Kunstverk); ligelydende Afskrift af et Brev, Dokument eller andet skriftligt Arbeide; Gjenpart. — Kopiering af et skrevet Brev eller Dokument kan ikke blot foregaa ved Afskrivning, men ogsaa ved Anvendelse af Kopierpresse, der udfører Kopien rent mekanisk. Til den Ende skrives det, som skal kopieres, med en egen Slags Blæk, Kopierblæk, som bl. a. indeholder opløst Sukker; paa det skrevne lægges et Blad fugtigt Silkepapir, og det hele bringes i Kopierpressen, ved hvis Tryk noget af Blækket fæster sig ved Silkepapiret, saaledes at Skriften kan læses. Selvfølgelig kommer den til at staa omvendt paa den Side, som var vendt mod Originalen, men paa Grund af Papirets Gjennemsigtighed kan den læses paa den anden Side. — Kopibog, Bog, hvori Forretningsmænd indfører Kopier af de Breve, de afsender.

Kopisch, August, tysk Maler og Digter, f. 1799, d. 1853, besøgte Kunstakademiet i Prag, men fandt sig ligesaa meget hendragen til Poesien som til Malerkunsten, hvilken sidste han for det meste maatte opgive, da han ved et Fald paa Isen havde forstuvet sin Haand. Under et Ophold i Italien, hvor han i Neapel omgikkes med Platen, opdagede han sammen med Ernst Fries paa en Svømmetur den senere saa bekjendte „Blaa Grotte“ paa Capri, der afgav Motivet til et af hans Billeder. 1828 vendte han tilbage til Tyskland, hvor han senere levede i Berlin og Potsdam. Han oversatte Dante og leverede en Udgave af italienske Folkesange; af hans egne Digte er de spøgefulde og skjelmsk-gemytlige, ofte med et fra Eventyret hentet Motiv, de bedste.

Kopist, Afskriver; underordnet Funktionær i et offentligt Kontor.

Kopitar, Bartholomæus, østerrigsk Sprogforsker, f. 1780, d. 1844, udgav 1808 en „Grammatik over det slaviske Sprog i Krain“, studerede derpaa en Tid Retsvidenskaben i Wien og ansattes senere ved Hofbiblioteket; 1843 blev han første Kustos ved det keiserlige Bibliothek. Hans Hovedverk er en Udgave af „Glagolita Clozianus“ (1836).

Kopp, Hermann, tysk Kemiker, f. 1817, studerede i Heidelberg og Marburg og arbeidede derpaa i Liebigs Laboratorium i Gießen, hvor han 1843 blev Professor. 1864 gik han i samme Egenskab til Heidelberg. Foruden flere andre videnskabelige Skrifter har han udgivet „Bidrag til Kemiens Historie“ (1869—75) og „Kemiens Udvikling i den nyere Tid“ (1873).

Koppe, Johann Gottlieb, tysk Landbrugsforfatter, f. 1782, d. 1863, udgav sammen med Schmalz, Schweitzer og Teichmann „Mittheilungen aus dem Gebiete der Landwirthschaft“ og skrev flere værdifulde agronomiske Afhandlinger.

Kopper, Smaakopper eller **Børnekopper** (Variolæ), en smitsom, epidemisk optrædende Sygdom, som viser sig ved stærk Feber og ved Udslet af smaa, klare Blærer paa rød Bund, først i Ansigtet, senere overalt paa Legemet. Blærerne fyldes efter en Tids Forløb med Materie under nye Feberanfald; senere tørker de ind til Skorper og falder af efter ca. 3 Ugers Forløb, efterladende dybe og vanskrende Ar. Ofte er dog Sygdommens Udgang dødelig. Smittestoffet indeholdes ikke alene i Blærernes Vædske og Skorper, men ogsaa i den Syges Uddunstninger og kan længe ligge latent i Gjenstande (Klædningsstykker o. lign.), som har været i Berørelse med den Syge. — Kopperne har sandsynligvis allerede i Oldtiden været kjendte i Europa, men omtales først i det 6te Aarh. Gjennem Middelalderen og langt ind i den nyere Tid har de anrettet frygtelige Ødelæggelser og bortrevet Tusender af Mennesker; først i Slutningen af forrige Aarhundrede fandtes i Vakcinationen et Middel til at standse eller indskrænke deres Udbredelse. Senere har der kun forekommet faa og lidet udbredte Koppeepidemier i de Lande, hvor Vakcinationen er bleven almindelig indført; Sygdommen optræder hos Vakcinerede i Regelen meget mildere og uden at efterlade Ar. — Da Kopperne hører til de allermest smitsomme Sygdomme, pleier de deraf Angrebne at behandles særskilt i egne Koppelazareter, der gives en saa isoleret Beliggenhed som mulig. — Om Kopperne hos Kjør se Kokopper.

Koprolither. Egentl. forstaaes herved forstenede Exkrementer af Forverdenens Dyr, men i Handelen udstrækkes dette Navn til mangeslags rundagtige, gulhvide eller brune Masser, med eller uden Fiskeskjæl, smaa Benstykker, Tænder o. lign. af de Dyr, som har tjent vedkommende større Dyr til Næring. De indeholder betydelige Mængder af fosforsur Kalk og bruges derfor, hvor de findes i større Mængde, i knust Tilstand som Gjødning.

Kopskat (tysk Kopfsteuer, af Kopf, d. e. Hoved), kaldes en direkte Skat, som paalægges ethvert Individ uden Hensyn til Formue eller Indtægt. Naar en saadan Beskatning bringes i Anvendelse, undtages dog gjerne Børn under en vis Alder. Kopskat er navnlig tidligere ofte bleven anvendt; i Danmark og Norge opkrævedes den først gjentagne Gange i Krigstid og indførtes 1762 som permanent under Navn af Extraskat. Den ophævedes 1772. I Sverige har man den under Navn af Mantalspeningar, ligeledes i Frankrige.

Kopsætning er en kirurgisk Operation, hvorved mindre Mængder Blod udtømmes paa et bestemt Sted af Huden. Denne saares først ved et Instrument med flere smaa Blade, hvorefter Saarene dækkes med en liden Glaskop, hvis Luftindhold fortyndes ved en deri anbragt Flamme. Den suger sig da fast til Huden og fyldes med Blod.

Kopter, en Folkestamme i Ægypten, er Efterkommerne af de gamle Ægyptere. Navnet kommer efter nogles Antagelse af Byen Koptos i Øvreægypten, medens andre anser det for at være af samme Rod som Navnet Ægypten. Deres Antal sættes for nærværende til ca. 500,000. De er Kristne, men hører for det meste til den monofysitiske Sekt Jakobiterne, og staar i kirkelig Henseende under en Patriark i Kairo samt 12 Biskoper.

— Det **koptiske Sprog** nedstammer fra det gammelægyptiske og er i den senere Tid blevet et overordentlig vigtigt Hjelpemiddel ved dette sidstes Studium. Det skrives med Bogstaver, som er laante fra Græsk, hvortil dog kommer 6 Bogstaver, som er direkte afledede af de i Lyden tilsvarende Hieroglyfer. Sproget deler sig i 3 Dialekter, den thebanske, den memfitiske og den baschmuriske, hvilken sidste staar det gammelægyptiske nærmest. Koptisk er forresten nu et dødt Sprog, som ikke mere tales, men vel læres i Kopternes Skoler og tildels benyttes ved Gudstjenesten, idet Texterne af Bibelen altid oplæses paa Koptisk, men forklares paa Arabisk. Den koptiske Literatur bestaar næsten kun af Bibeloversættelser, kirkelige Taler (Homilier), Helgenlegender og nogle gnostiske Skrifter. Blandt Kjenderne af det koptiske Sprog i den senere Tid kan især nævnes Italieneren **Peyron**, som har udgivet en koptisk Grammatik og Ordbog.

Kopula (lat. copula), se Dom.

Kopulere, ægtevie. — **Kopulation**, kirkelig Indvielse af et Ægteskab. Kopulation eller Kopulering betegner ogsaa i Gartnersproget enslags Podning (s. d.).

Koquet (udt. Koket), som søger at behage; behagesyg. — **Kokette**, en Kvinde, som søger at behage Mændene. — **Kokettere**, søge at vinde ens Behag. — **Koketteri**, Behagesyge; en koket Optræden.

Kor, hos Grækerne et Antal Mænd og Kvinder, som med Ledsagelse af Musik opførte en Dans og fordetmeste derhos afsang en Sang, sædvanlig til Ære for en eller anden Guddom. Korene fandt sin væsentligste Anvendelse for Dionysos, hvor de afsang Dithyramber til Gudens Pris. Heraf udviklede sig Dramaet, i hvilket hos Grækerne Koret vedblev at spille en betydelig Rolle ved Siden af de egentlige Skuespillere; dette var dog blot Tilfældet i Tragedien og den saakaldte „gamle" Komedie; i den nyere græske saavelsom den romerske Komedie faldt Koret ganske bort. Dets Opgave ved de dramatiske Forestillinger var ikke egentlig at gribe ind i Handlingen, hvorfor det heller ikke havde sin Plads paa Scenen, men paa et lavere beliggende Sted foran denne (Orkestret). Derimod ledsagede det Handlingen med Bemærkninger af mere almindeligt Indhold og repræsenterede paa en Maade det tilskuende Publikum. Koret i Tragedien bestod fra Æschylos's Tid af 15 Personer; i Komedien anvendtes 24. I Spidsen for Koret stod en Korfører (Koryfaios), som førte Ordet i dets Navn, naar Koret skulde deltage i Dialogen. I Athen bestod Koret af Borgere, som indøvedes under Veiledning af vedkommende Digter og i denne Tid underholdtes af en rig Borger (Choregos), der frivillig paatog sig dette som en ærefuld Byrde. — I den senere Tid har der været gjort enkelte Forsøg paa at gjenindføre Koret i Tragedien, saaledes af Schiller i „Die Braut von Messina", men Forsøgene har afgjort mislykkedes som ikke stemmende med det moderne Dramas Aand. — I Musiken betegner **Kor** 1) en 2-, 3-, 4- eller endnu flere stemmig Komposition for Sangstemmer (med eller uden Instrumentalakkompagnement), hvor hver enkelt Stemme er besat med flere Sangere eller Sangerinder. Efter den Art Stemmer, hvoraf Koret er sammensat, benævnes det **Mandskor**, **Kvindekor** eller **blandet Kor** (bestaaende af baade Kvinde- og Mandsstemmer). 2) Det samlede Personale, der udfører en saadan Komposition. 3) Det Antal ligestemte Strenge, der paa Klaverinstrumenter er bestemte for en og samme og følgelig anslaaes ved én Tangent; deraf Benævnelsen 2-, 3- og 4korige Instrumenter. Ligeledes betegner Kor den Samling Piber i de blandede Orgelstemmer (Mixturer), hvis Tonen angives ved samme Tangent. — I Orkestermusiken skjelner man mellem Kor af Blæsere og Strygekor. — I den kirkelige Bygningskunst betegner **Kor** den Del af Kirkebygningen, hvor Alteret (eller i de katholske Kirker Høialteret) har sin Plads. Koret vender ifølge en gammel vedtagen Skik næsten bestandig mod Øst, medens Hovedindgangen og Taarnet vender mod Vest. Koret er i Regelen baade i det ydre og det indre skarpt skilt fra Skibet, saavel ved sin ringere Brede, Høide under Taget og Længde som ved, at dets Gulv lægges nogle Trin høiere end Skibets, samt ved dets rigere Udsmykning. I den sidste Henseende udmærker sig især Korene i de gotiske Kirker.

Korah, Søn af Leviten Jizhar, forsøgte under Jødernes Vandring i Ørkenen sammen med Dathan og Abiram at sætte sig op mod Moses og fremføre Røgelse for Herren, hvorfor de ifølge Bibelens Beretning blev opslugte af Jorden (4 Mos. 16). Hans Efterkommere, **Korahs Børn**, var en Tid Sangere ved Salomos Tempel; 11 af Salmerne skal være forfattede af dem.

Koral, egentl. Korsang, en kirkelig Sang, som synges af Menigheden ved Gudstjenesten, mest énstemmig og med eller uden Ledsagelse af Orgel. Koralen bevæger sig langsomt, i Toner af næsten éns Varighed, og har i det hele et kraftigt, alvorligt og høitideligt Præg. Af størst Betydning er Koralmusiken i den lutherske Kirke, hvilket hovedsagelig skyldes Luther selv, som ei alene samlede et stort Antal af de fortrinligste ældre Koraler, men ogsaa selv komponerede flere nye af stor Skjønhed, bl. a. Melodien til den af ham forfattede Salme „Vor Gud han er saa fast en Borg".

Koraldyr (Anthozoa) er fastsiddende Polyper, som hører til Straaledyrene. De allerfleste lever kolonivis og afsætter saa meget af kalkagtige Substanser, at disse danner en Stamme (Koralstok), i eller paa hvilken Dyrene selv sidder fast. Koraldyrene er samtlige lavt organiserede; de har en Mund, omgiven af Fangarme (Tentakler) og en Mavesæk, men ingen tydelige Sanseorganer eller Redskaber for Blodomløbet. Deres Formering finder Sted dels ved Æg, hvoraf der udvikler sig fritsvømmende Unger, dels ved Knopskydning, hvorved de nye Individer dels løsnes og sætter sig fast paa et særskilt Sted, dels forbliver fæstede til Moderkolonien og bidrager til at forøge denne. Paa denne Maade kan Koralstokkene naa en meget betydelig Størrelse og vedblive at voxe i Høiden, selv om deres nederste Del er uddød. I de tropiske Have danner de store Banker og Rev, ja hele Øer; Koraldyrene dør, naar de umiddelbart udsættes for Solen, hvorfor Korallerne ikke af sig selv voxer op over Havfladen, men Bølgerne river Stykker af paa Kanterne og dynger dem op paa hverandre, saa at Bankerne tilsidst rager op af Vandet. Ved Forvitring af Koralstokken, Opskyllen af Tang osv. dannes derpaa lidt efter lidt paa disse lave Øer et Jordsmon, som er skikket til at ernære

Planter, hvis Frø af Vind, Strøm og Fugle bringes til dem. En stor Del af de lave og flade Øer i det Stille Hav er opstaaede paa denne Maade. — En Koralart, Ædelkorallen (Corallium rubrum), som hovedsagelig findes i Middelhavet, har en indre Axe af smuk rød Farve, hvilken bearbeides og slibes til Perler, Kaméer og andre Smykker.

Koralslange (Elaps), Slægt af Giftsnogenes Familie, udmærker sig ved en livlig rød Farve med sorte og anderledes farvede Tegninger. Den findes i Brasilien, hvor ogsaa flere andre, dels giftige, dels giftløse Slanger af lignende Udseende fører samme Navn.

Koran ell. **Alkoran**, Muhamedanernes hellige eller aabenbarede Skrift, skreven i det arabiske Sprog. Den blev først samlet efter Muhameds Død af hans Svigerfader Abu Bekr og revideret og udbredt af den tredie Khalif Othmar. Koranen er Grundlaget for den muhamedanske Theologi (Din) og Retsvidenskab (Fiqh); den indeholder Muhameds Aabenbaringer og Taler, gudelige Lovprisninger, Love, Dogmer, Formaninger, Polemik mod Afgudsdyrkere og mod Jøder og Kristne, samt Legender, dels i et ukunstlet og kraftigt, dels overmaade svulstigt Sprog. Ikke sjelden forekommer der aabenbare Modsigelser, hvilke de Rettroende affærdiger med den Paastand, at der senere aabenbarede ophæver det tidligere. Koranen er et Sammensurium af jødiske, hedenske og kristelige Troessætninger; den lærer, at der kun er én Gud, og at Mennesket efter Døden skal opstaa til et nyt Liv, i hvilket de Troende skal nyde evig Glæde i Paradiset og de Vantroende evig Straf. Paradisets Glæder bestaar imidlertid for en væsentlig Del af sanselige Nydelser. Forøvrigt lærer den en forudbestemt, uundgaaelig Skjebne. Meget af Koranens Indhold, især hvor den omhandler Gud og hans Egenskaber, Paradisets Herlighed osv., er af stor poetisk Skjønhed. Dens Moral lærer Retskaffenhed, Mildhed mod Undergivne og Velgjørenhed mod de Fattige. — Koranen bestaar af 114 Kapitler, hvilken Inddeling dog tilhører en senere Tid; oprindelig var den delt i 30 Afsnit. Se forøvrigt Art. Muhamedanisme.

Korde, i Geometrien en ret Linie, som forbinder to Punkter i en krum Linie, saaledes i en Cirkelperiferi. Det ved Korden afskaarne Stykke af en Cirkelflade kaldes Segment. En Korde gjennem en Cirkels Centrum er en Diameter. — I Musiken betyder Korde eller corda: Tone, Streng. Una corda, i Klavermusik en Streng, d. v. s. man spiller med Forskyvnings-Pedal (Piano-Pedal), i Modsætning til due corde eller tre corde, naar Virkningen af denne skal ophøre. Forresten bruges ogsaa Ordet om Sangstemmens høiere eller dybere Toner i de forskjellige Registre (i denne Betydning dog sjeldnere).

Kordial, hjertelig, gemytlig, intim. — Kordialitet, Hjertelighed, Gemytlighed.

Kordofan, Landskab i det østlige Afrika, mellem 12° og 15° n. B. og 47° 12′ og 49° 5′ ø. L., anslaaes til en Udstrækning af ca. 1620 Kv.mil og har ca. 1 Mill. Indb., hvoraf Halvdelen er Negre, Halvdelen Arabere. Landet er bølgeformet og for en stor Del frugtbart og med en yppig Vegetation; talrige vilde Dyr findes. Kordofan var tidligere et uafhængigt Rige, men staar siden 1821 under Ægyptens Overhøihed. Hovedstaden er Obêd eller El-Obêd, i Midten af Landet; den er slet bebygget og har 10—12,000 Indb.

Kordon, fr., Snor; sammenhængende Linie af militære Vagter og Poster for at afsperre et Terræn; især ved en Grændse for at hindre Smugleri eller epidemisk Smitte.

Korduan, se Marokin.

Korea (af de Indfødte kaldet Tsjo-sjøn), Halvø i Østasien, er i Nordvest landfast med Mandsjuriet og Kina og omgives forresten af det Gule Hav, Koreastrædet og det Japanske Hav. Størrelsen er ca. 4,230 Kv.mil og Folkemængden anslaaes til et Antal af 8—9 Mill. Kysterne, især den nordøstlige, er høie og steile; hele Halvøen gjennemstryges i sin Hovedretning fra Nordvest til Sydost af en Fjeldkjæde, der ligger nærmest Nordostkysten og paa den modsatte Side ved sine Udløbere danner smukke Dale. Af Floder findes paa Grund af Landets Dannelse ingen af Betydning; de fleste løber til det Gule Hav. Klimatet er i Forhold til den geografiske Brede (34°—42° n. B.) strengt, med varme Sommere og kolde Vintre. De lavere Dale er meget frugtbare og frembringer fornemmelig Hvede, Ris, Tobak, Træfrugter, Bomuld og Hamp. I det nordlige findes store Skove. Af vilde Dyr forekommer det asiatiske Fastlands sædvanlige, deriblandt Tigeren. Kvægavlen er en vigtig Næringsvei og drives ivrig. Flere Slags ædle og uædle Metaller er Gjenstand for Bergverksdrift. Indbyggerne hører til den turanske Folkestamme, men skiller sig i flere Henseender fra sine Naboer. De er mindre civiliserede end Kineserne og Japaneserne, men kraftigere end disse, hvem de ogsaa staar over i moralsk Henseende. De bruger kinesiske Skrifttegn, men har derhos et eget fonetisk Alfabet; deres Sprog har optaget mange kinesiske Ord. Den herskende Religion er Buddhismen, som herfra er bleven forplantet til Japan sammen med den kinesiske Kultur. Landets vigtigste Udførselsartikler er Papir, vævede Sager, Ginseng, Huder, Raasilke, Bomuld, Vaaben og Metaller, især Bly. Handelsforbindelsen med Kina og Japan er kun ringe; for de europæiske Nationer er Landet næsten ganske stængt, og som en Følge heraf véd man kun lidet om Landets indre Forhold. I Spidsen for Styrelsen staar en Konge med uindskrænket Magt; man har tildels antaget, at han staar i Afhængighedsforhold til Kina, men dette skal ikke forholde sig saa. Om Landets Historie er saagodtsom intet bekjendt. De første Efterretninger om Korea bragtes til Europa 1688 af en hollandsk Sjømand, Henrik Hamel, som var strandet paa en af de koreanske Øer og var bleven holdt i 13 Aars Fangenskab. Fra 1837 fik katholske Missionærer Indpas i Landet og arbeidede ikke uden Held for Kristendommens Udbredelse; men da 1866 en russisk Fregat viste sig ved Kysten for at underhandle om Afstrædelse af en Landstrækning til Rusland, blev Befolkningen saa ophidset, at den myrdede mange af Missionærerne, især Franskmænd. For at hevne dette sendtes s. A. en fransk Korvet med to mindre Fartøier til Korea, hvor Byen Kang-hoa blev bombarderet og de derværende Regjeringsmagasiner opbrændte. — Landets Hovedstad er Hanyang.

Koreisjiter, en arabisk Stamme, som udleder sin Herkomst fra Ismael. Til den hørte Muhamed.

Korfu, i Oldtiden **Korkyra**, den nordligste af de joniske Øer, er ca. 13 Kv.mil stor og har 73,000 Indb., for det meste Grækere. Øen er helt igjennem bjergfuld, men meget frugtbar, og frembringer Olie, Vin og Honning samt Figen og andre Frugter; Hovedudførselsartikelen er Olie. Om Øens Historie se Joniske Øer. — Hovedstaden **Korfu** ligger paa Østkysten; den har en god Havn, store Skibsverfter, betydelig Handel og ca. 16,000 Indb. Her var 1823—65 et Universitet, som siden er forandret til et Lyceum.

Koriander (Coriandrum sativum), Plante af de Skjermblomstredes Familie, har stribet Stilk og hvide eller rødlige Blomster. Den har hjemme i Middelhavslandene og dyrkes paa Grund af sine Frugter, der bruges som Krydderi og tildels i Medicinen. Stilkene, Bladene og de umodne Frugter lugter ubehagelig.

Korinna, græsk Digterinde i Oldtiden, levede ca. 500 f. Kr.; hun var fra Tanagra i Bøotien, men opholdt sig længe i Theben. Hun skal fem Gange have beseiret Pindar i de musiske Væddekampe. Hun var ogsaa berømt for sin overordentlige Skjønhed. Af hendes Digte, der er forfattede i den æoliske Dialekt, er nu kun nogle Fragmenter bevarede; de er bl. a. udgivne af Bergk i Samlingen „Lyrici poetae Graeci" (1843).

Korinth, gr. **Korinthos**, berømt og gammel By i Grækenland, paa den sydlige Del af Isthmen, (Eidet), som forbinder Peloponnes med det egentlige Grækenland. Byens Beliggenhed er overordentlig heldig for Handel, da der baade paa Øst- og Vestsiden af det 3/4 Mil brede Isthme er gode Havne. En opover Byen ragende Klippe dannede i Oldtiden en stærk Fæstning (Akrokorinthos). — Stedet skal først være bebygget af Æoler, som senere kom under Dorernes Herredømme og blev regjeret af doriske Konger. Kongedømmet gik derpaa over til Oligarki, idet Bakkhiadernes Familie blev den raadende. Den styrtedes 655 f. Kr. af Kypselos, som opkastede sig til Tyran og efterfulgtes af sin Søn Periandros. Allerede før Kypselos's Tid var der fra den blomstrende By anlagt flere Kolonier; det samme var Tilfældet under hans og Periandros's Regjering, da Korinth stadig steg i Magt og Rigdom. Periandros's Søn Psammetikhos styrtedes 581 ved Spartanernes Hjelp, og Statsforfatningen blev nu maadeholdent aristokratisk. Byen sluttede sig til de peloponnesiske Staters Forbund under Spartas Hegemoni og deltog paa Spartas Side i den peloponnesiske Krig. Under denne tabte Korinth intet af sin Magt; den vedblev at blomstre og trække et stort Antal Fremmede til sig, dels ved sin Handel, dels ved de der feirede berømte isthmiske Lege. Den store Tilstrømning af Mennesker medførte megen Yppighed og sædelig Fordærvelse; især var de korinthiske Hetærer berygtede. 395—87 førtes den **korinthiske Krig** mellem Sparta paa den ene Side og Theben, Athen, Korinth og Argiverne paa den anden; Byen led i denne Krig adskilligt, men hævede sig snart igjen. Under Makedonernes Herredømme var Korinths politiske Betydning ganske ophørt; efter Makedonernes Fordrivelse 243 sluttede Byen sig til det akhæiske Forbund og tog vigtig Del i dettes Kampe mod Rom, hvilke dog tilsidst havde Byens Indtagelse og Ødelæggelse af Mummius (146) tilfølge. Paa Ruinerne lod Julius Cæsar 44 anlægge en romersk Koloni, som i Keisertiden opnaaede en vis Blomstring og blev Sæde for en af de første kristne Menigheder i Grækenland. I den senere Oldtid og Middelalderen led Byen meget ved Erobringer og Plyndringer, men havde endnu ved den græske Frihedskrigs Begyndelse ca. 15,000 Indb. Under Krigen herjedes den af Tyrkerne og Ægypterne og blev 1858 næsten ganske ødelagt af et Jordskjelv. Nu har den ca. 2,000 Indb. og er Hovedstad i det til Provinsen Argolis hørende Eparkhi Korinthia. — Af Apostelen Paulus's Breve er to skrevne til den kristne Menighed i Korinth.

Korinther, de tørrede Druer af en Varietet af Vinranken. De er meget smaa, mangler Kjerne og er særdeles søde; sit Navn har de efter Byen Korinth, i hvis Nærhed de først skal være blevne dyrkede. Korinther udgjør en af Grækenlands vigtigste Udførselsartikler. Den hele Avl gik i 1872 op til 184 Millioner Pund.

Korinthisk Søile, se Bygningskunsten.

Korjæker, en mongolsk Folkestamme i det nordøstlige Sibirien, nord for Kamtschatka. Deres Antal er omtr. 5,000. De udmærker sig ved et rundt Ansigt, smaa Øine, fremstaaende Næse og stor Mund. Endel af dem er Fastboende, andre Nomader, der holder store Flokke af Rensdyr. De fleste af dem er Hedninger.

Kork, en egen Cellevævsdannelse, som findes i alle træagtige Vexters ydre Bark og som et tyndt Overtræk over flere andre Plantedele, saaledes Poteternes Knoller. Ligeledes dannes et Lag af Kork paa overfladiske Saar, som tilføies Frugter, Stilke og Blade. I daglig Tale forstaar man ved Kork kun den ydre Bark af to forskjellige Arter Korkeg, som voxer i Spanien, Nordafrika, Lilleasien og paa fl. St. Hos disse Træer opnaar Korklaget udenpaa den egentlige Bark en Tykkelse af 2—3 Tommer og skaller sig periodisk af. For at faa brugbar Kork til tekniske Øiemed maa man imidlertid begynde at afskalle Træerne, førend de selv afstøder Korken, og gjentage dette flere Gange, gjerne hvert tiende Aar. Korken blødes i Vand, presses, for at den skal danne flade Plader, og tørres. Den vigtigste Anvendelse for Kork er til Flaskeproppe, som forfærdiges dels paa fri Haand med Kniv, dels med Maskiner. Desuden bruges Kork paa Grund af sin Lethed til at holde den øvre Kant af Fiskegarn flydende i Vandskorpen eller opretstaaende nede i Vandet (i den senere Tid bliver Kork til dette Brug oftest erstattet ved Glaskavl), til Redningsbelter og Bøier m. m. Affaldet ved Tilvirkningen af Korkeproppер bruges til Fyldning i Madrasser, som anvendes tilsjøs og i Nødsfald kan bruges som Redningsmidler. Brændt Kork giver en fin sort Farve (spansk Sort). Den meste Kork kommer fra Andalusien og Katalonien i Spanien.

Korkyra, se Korfu.

Kormak Agmundsson, en af de berømteste islandske Skjalde i Midten af det 10de Aarh., fulgte Harald Graafeld paa dennes Tog til Irland og Bjarmeland og udmærkede sig ved sin Tapperhed. En haabløs Kjærlighed til den fagre Steingerd, Datter af Torkel paa Tunga, drev ham til at flakke om. Han faldt paa et Vikingetog til Skotland.

Korn kaldes med et fælles Navn de Græsarter, som dyrkes for sit Frøs Skyld, hvilket tjener Menneskene til Føde. De vigtigste Kornarter er i

de nordlige Lande Rug, Byg, Hvede, Havre, i de sydligere Ris, Mais og Durrha.

Kornblomst, se Knopurt.

Kornelfamilien (Corneae) omfatter urte- og busfagtige Planter med modsatte, hele Blade og overfædige Blomster, stillede i Skjerm eller Kvast. Blomsterne er firdelte, Frugten en undersædig, torummet og tofrøet Stenfrugt. Herhen hører Kornelkirsebær (Cornus mascula), en Busk med meget haard Ved og velsmagende Frugter. — Rød Kornel (C. sanguinea), har mere eller mindre rød Bark, og dens Blade bliver om Høsten røde; Blomsterne er hvide og Frugterne sortblaa. Den vokser i Ur og Krat i det sydlige Norge og opnaar Mandshøide. — Skrubbærkornel (C. suesica) er en Urt med firkantet Stilk, siddende Blade og en liden Skjerm af ganske smaa, sortrøde Blomster; udenom Skjermen staar et firbladet, stor+, hvidt Svøb. Frugterne er høirøde, saftige og af en sødlig Smag. Denne Plante er vildtvoxende overalt i Norge lige til Nordkap.

Kornet, Cornet à piston, trompetlignende Blæseinstrument af Messing, med 2 eller 3 Klapper, har en mere hornagtig Klang end Trompeten. Det anvendes i Militærmusiken og tildels i Orkestret. — Ogsaa Navn paa en af de blandede Stemmer i Orgelet.

Kornet, tidligere den yngste Officér i en Rytteresfadron; bar dennes Fane.

Kornmod, Lysglimt i Horizonten, ligner svage Lyn og er Gjenskin af saadanne i meget lang Afstand.

Kornorm kaldes Larverne af to forskjellige Insektarter, hvilke angriber og fortærer det tærskede og magasinerede Korn. Den sorte Kornorm er Larven af Kornbillen (Sitophylus granarius eller Calandra granaria); denne er brun af Farve og af 4,5 Millimeters Længde. Den er meget frugtbar og overordentlig vanskelig at udrydde. Larverne af en nær beslægtet Art angriber fortrinsvis Ris. — Den hvide Kornorm er Larven af en liden Natsværmer, Kornmøllet (Tinea granella). Den udryddes bedst ved at tørre Kornet ved kunstig Varme.

Kornskrike, se Nøddeskrike.

Koromandelkysten, Navn paa den østlige Kyststrækning af Forindien mellem Kap Kalimari og Krischnaflodens Munding. Den udgjør en Del af Landskabet Karnatik (s. d.) og danner en sandet, af Vasdrag og Strandsjøer gjennembrudt Landstrimmel.

Koronbugten, Havbugt i det vestlige Morea i Grækenland, skjærer sig ind fra Syd.

Koronea, gr. Koroneia, By i Bøotien i det gamle Grækenland, var i Oldtiden bekjendt som Afholdelsesstedet for den fælles bøotiske Forbundsfest, som feiredes i Byens Nærhed ved et Athenetempel. Her feirede Agesilaos 394 f. Kr. over Thebanerne, Athenerne og deres Bundsforvandte. Byen er nu ganske forsvunden.

Koronis, en af Planetoiderne.

Korotojak, By i det russiske Guvernement Voronesch, ved Floden Don, med 9,000 Indb.

Korporal, den laveste Underofficérscharge.

Korporation, Samfund, Forening; Samlingen af dem, som tilhører en bestemt Stand eller driver en bestemt Næringsvei; Forening af den Beskaffenhed, at den udgjør en juridisk Person.

Korporlig, legemlig. — Korporlig Straf, Legemsstraf. — Korporlig Ed, retslig, i Lovens Form aflagt Ed; eg. Ed, aflagt paa den hellige Skrift (corpus evangelicum).

Korps, Samfund af en eller anden Art; især en Troppeafdeling af én eller flere Vaabenarter, hvilken er selvstændig organiseret under en egen Chef, enten permanent eller temporært. I Norge den til Bataljonen svarende Inddeling af Kavaleriet. — Korpslæge, den næstlaveste Charge for militære Læger i den norske Armé.

Korpulent, fed, tyk, svær. — Korpulens, Fedme, Legemsførhed.

Korpus, se Corpus.

Korrektur, Rettelse af Feil i et sat, men endnu ikke trykt Skrift. — Korrekturark, de Aftræk af vedkommende Skrift eller Del deraf, hvorpaa Korrektur læses. — Korrektør, en som læser Korrektur.

Korrespondance, den Egenskab at svare til hinanden; Brevvexling. — Korrespondere, svare til hinanden; staa i Forbindelse; føre Brevvexel. — Korrespondent, en, som vexler Breve med en anden; en, som leverer regelmæssige Meddelelser til et Blad fra et fremmed Sted.

Korridor, Gang langs flere Værelser, som alle har Døre til Gangen.

Korrigere, rette; især om Sætterens Rettelse i Satsen af de Feil, som er noterede paa et Korrekturark.

Korrumpere, fordærve. — Korrupt, fordærvet (især i moralsk Henseende). — Korruption, Fordærvelse.

Korsakræv, se Ræv.

Korsar, Fribytter, Sjørøver.

Korsblomstrede (Cruciferae), en artrig Plantefamilie af de Frikronedes Orden, udmærker sig ved, at den regelmæssige og undersædige Blomst har 4 Bæger- og 4 Kronblade, hvilke staar korsformet ligeoverfor hverandre. Støvdragernes Antal er 6, hvoraf de 4 er længere end de 2. Frugten er en Skulp. Familien omfatter de samme Planter som Linnés 15de Klasse; den er udbredt over hele Jorden, men er stærkest repræsenteret i de tempererede Zoner. Flere Arter er vigtige Kulturplanter, dels til Nytte, dels til Pryd.

Korsét, Snørliv.

Korsfjord, en ca. 3 Mil lang Fjord mellem Øerne Store Sartor og Hofteren, Søndre Bergenhus Amt.

Korsfæstelse var hos Oldtidens Folk, særlig Romerne, en ikke usædvanlig Dødsstraf, som kun anvendtes paa Slaver og de værste Forbrydere. Dens Indførelse tilskrives Kong Tarqvinius Superbus. Korsfæstelse var en af de mest barbariske og smertefulde Dødsstraffe, som nogensinde har været i Brug; den korsfæstede blev ikke sjelden hængende i flere Dage, førend Døden indtraadte. Ofte lod man Liget hænge paa Korset, indtil det raadnede.

Korshavn, en meget søgt Havn i Lister og Mandals Amt, 2 Mil sydost for Farsund.

Korsika, fr. Corse, hos Grækerne Kyrnos, fransk Ø i Middelhavet, lige i Nord for Sardinien og skilt fra denne Ø ved Bonifaciusstrædet, 156 Kv.mil stor, med ca. 258,000 Indb. Den sydlige Del er opfyldt af flere fra Nordost mod Sydvest gaaende Fjeldkjeder, som paa Vestkysten gaar steilt ned i Havet, men i Øst gaar over i

Bakkeland. Omtrent i Øens Midte gaar fra Nord mod Syd en vældig Fjeldkjede, af hvis Toppe flere Størstedelen af Aaret er dækkede med Sne. De høieste er Monte-Cinto (over 8,500 Fod) og Monte-Rotondo (ca. 8,400 Fod). Denne Fjeldkjede udstrækker sig til Øens nordlige Spidse, der danner en smal Halvø, og udsender især mod Vest Grene, hvorved hele Vestkysten bliver steil og rig paa Bugter; de betydeligste af disse er Bugterne ved Sagone, Ajaccio og Calvi. Østkysten er i det hele fladere og mindre indskaaren. Af Elve findes mange, men den eneste seilbare er Golo, som udmunder paa Østkysten. Store Skove findes i Bjergegnene i det Indre og paa Vestkysten; det meste dyrkede Land ligger i Øst. Klimatet er særdeles behageligt og sundt, men temmelig stærkt vexlende. Jorden er frugtbar, men bliver maadelig dyrket, mest ved Hjelp af Arbeidsfolk fra Italien. Foruden Korn er Kastanier et af de vigtigste Næringsmidler. Der dyrkes ogsaa Vin, fortræffelige Sydfrugter, Indigo, Bomuld og Olie, hvorhos der avles en Del Silke. Skovene afgiver udmærket Tømmer. Af Vildt forekommer Vildsvin og vilde Faar (Muflon). Fædriften er betydelig; der existerer en egen Race af grovuldede, sædvanlig sorte Faar med 4—6 Horn. Fiskeri er en vigtig Næringsvei ved Kysterne; der fanges navnlig Thunfisk og Sardeller, hvorhos der fiskes Østers og Koraller. Godt Jern, Bly og Salt findes paa mange Steder, men benyttes lidet. Indbyggerne er af italiensk Herkomst og lever endnu i en lidet civiliseret Tilstand. De er kraftige og tapre, maadeholdne og gjestfrie, men ogsaa heftige, raa og hovne. Den fra Fædrene nedarvede Blodhevn er endnu i Brug blandt dem; Oplysningen er ringe, Industrien og Handelen af liden Betydning. — Korsika beboedes i Oldtiden af Ligurer; Etruskerne anlagde Kolonier paa Kysterne og ligesaa Karthagerne, som bemægtigede sig Øen, men efter den første puniske Krig 238 f. Kr. maatte afstaa den til Rom. Efterat en blodig Opstand 236—30 var betvungen, grundedes paa Østkysten romerske Kolonier; Øen var i Keisertiden i en blomstrende Forfatning, men led senere meget under Vandalernes Indfald. Vandalerne blev efter i længere Tid at have behersket Øen fordrevne af Belisar 533 e. Kr., hvorefter Korsika afvexlende var i de græske Keiseres og Goternes Besiddelse. 754 erobredes Øen af Frankerne, 850 af Saracenerne og i Begyndelsen af det 11te Aarh. af Pisanerne. Siden 1077 anerkjendte Korsikanerne Pavens Herredømme; Urban den anden overdrog Øens Forvaltning til Pisanerne, som 1300 afstod den til Genua, hvis Herredømme Korsikanerne dog først anerkjendte 1387. 1729 greb Indbyggerne til Vaaben mod Genua, som 1730 undertrykte Opstanden ved Hjelp af keiserlige Tropper. Men 1736 valgte Korsikanerne den tyske Baron Theodor von Neuhof til Konge; Genua fik 1738 Hjelp af Frankrige, og Kong Theodor maatte flygte. Ved Franskmændenes Bortgang 1741 brød Opstanden løs paany; det korsikanske Senat valgte Pasquale Paoli til General (1755), og han havde saa god Fremgang, at Genueserne 1764 kun besad nogle faa Byer paa Øen. 1768 overgav derpaa Genua Korsika til Frankrige, som imidlertid endnu i flere Aar maatte føre Krig med Indbyggerne for at undertvinge dem. Under Revolutionen blev Øen et fransk Departement, som sendte Deputerede til Konventet; Paoli, der 1768 var flygtet til England, vendte tilbage, men da han under Terrorismen blev indkaldt til Paris og var vis paa der at gaa den sikre Død imøde, sammenkaldte han Folket og erobrede med Hjelp fra England Øens vigtigste Punkter. En Forsamling af Deputerede stillede 1794 Øen under Englands Herredømme; den blev organiseret som et eget Kongerige med en Vicekonge i Spidsen. Men et stort Parti var imod Englænderne og virkede for franske Interesser, saaledes at Englænderne, da Franskmændene 1796 landede paa Øen, maatte rømme denne. Senere har Øen stadig hørt til Frankrige og udgjør et af dettes Departementer. — Hovedstaden er A j a c c i o (s. d.).

Korsknap (Glecoma), Plante af de Læbeblomstredes Familie, med krybende Stilk, nyreformede, takkede Blade og violet Blomst. Støvknappene danner et tydeligt Kors. Den voxer paa Enge og ved Gjerder indtil Helgeland.

Korsmesse, en Fest, som i den katholske Kirke feires den 3die Mai til Erindring om, at Konstantin den stores Moder, Keiserinde Helena, 326 angivelig fandt det Kors igjen, paa hvilket Kristus var død.

Korsnæb (Loxia), Slægt af de kornædende Sangfugle, udmærker sig ved, at Over- og Undernæbbets Spidser krydser hinanden. I Norge forekommer to Arter, en større, F u r e k o r s n æ b b e n (L. pityopsittacus), og en mindre, G r a n k o r s n æ b b e n (L. curvirostra); den første lever hovedsagelig af Furefrø, den anden af Granfrø.

Korsprøve, se Gudsdomme.

Korstog kaldtes i Middelalderen ethvert af de Krigstog, som de kristne Fyrster udrustede for at bekjæmpe de Vantro eller for at omvende Beboerne af de hedenske Lande til Kristendommen. Særlig bruges Ordet om de Tog, som fra 1096 indtil Slutningen af det 13de Aarh. gjordes fra Europa til Palæstina for at befri Kristi Grav og det Land, hvor Frelseren havde levet og lidt, fra de vantro Muhamedaneres Herredømme. Den væsentligste Aarsag til disse Korstog var vistnok den haarde Medfart, som Pilegrimene maatte døie, efterat Arabernes tolerante Herredømme var ophørt og Landet i Begyndelsen af det 10de Aarh. var kommet under Fatimiderne; endnu værre blev det, da de fanatiske Seldsjuker 1078 erobrede Jerusalem. Pilegrimenes Skildringer af den udstandne Nød, Geistlighedens fromme Sværmeri og den kristne Ridderstands Lyst til Kamp og Eventyr bidrog i Fællesskab til at begeistre Sindene for den Plan at gjenvinde Kristendommens Vugge for Kirken. Paverne opmuntrede til Foretagendet, dels af religiøse Grunde, dels vel ogsaa fordi de deri saa et nyt Middel til sin Magts Forøgelse. Da Munken Peter af Amiens 1094 kom tilbage fra en Pilegrimsreise, drog han om og skildrede med glødende Veltalenhed de Kristnes Nød i Palæstina. Pave Urban den anden sammenkaldte 1095 to Kirkeforsamlinger i Piacenza og Clermont, og begeistret af hans og Peter af Amiens's Taler lod en stor Mængde af alle Stænder sig indtegne i Korsfarernes Rækker; som Tegn herpaa fæstede de et rødt Kors paa sin høire Skulder. Paven lovede Deltagerne fuld Syndsforladelse med flere andre Fordele. De kristne Fyrster begyndte nu at udruste et formeligt Korstog; men disse For-

beredelser varede for længe for de Utaalmodige, og en talrig, uordnet og udisciplineret Skare drog afsted paa egen Haand, anførte af uvidende Fanatikere. Flere af disse Bander, der var en Skræk for de Egne, de drog igjennem, nedsabledes af Ungarerne, og den Del af dem, som naaede Lilleasien, tilintetgjordes af Seldsjukerne. Nu fulgte de regelmæssige større Korstog, ialt syv i Tallet. Det første Korstog, anført af Gottfred af Bouillon, hans Broder Balduin m. fl., brød op 1096. Det talte ca. 600,000 Deltagere, hvoraf Halvdelen Krigere, og indbefattede en Mængde Fyrster, Riddere og Adelsmænd. Den uhyre Hær naaede Lilleasien, trods de mange Hindringer, som den græske Keiser lagde den iveien, indtog 1097 Nikæa, Aaret efter Antiochia og Edessa og stod 15de Juli 1099 for Jerusalems Porte. Efter rasende Kampe og oprørende Myrderier blev Korsfarerne Herre over den hellige Stad og oprettede et kristent Kongerige. Da Edessa 1144 gjenerobredes af Tyrkerne, udrustedes det andet Korstog, anført af Konrad den tredie af Tyskland og Ludvig den syvende af Frankrige. Men Størstedelen af denne Hær gik tilgrunde i Lilleasien, dels under Kampe mod Seldsjukerne, dels af Hunger og Sygdom, og da Resten endelig naaede Jerusalem, var den for svag til at kunne udrette noget. Sultan Saladins Erobring af Jerusalem 1187 gav Stødet til det tredie Korstog, i hvis Spidse Europas tre mægtigste Fyrster, Keiser Fredrik den første af Tyskland, Filip August af Frankrige og Rikard Løvehjerte af England, stod. Førstnævnte drog med sin Hær tillands og naaede med stort Mennesketab til Seleukia, men druknede i Floden Kadmos under en Badning. Hans Hær adspredtes og sluttede sig for en Del til Filip og Rikard, som var komne Sjøveien. Men Uenighed og Avind mellem de to Hærførere svækkede deres Kraft, og begge vendte hjem med uforrettet Sag. Det fjerde Korstog (1202—04) udgik fra Venedig under Dogen Dandolos Anførsel; dette saa ikke engang Palæstina, men nøiede sig med at erobre Konstantinopel, afsætte Keiseren og oprette det latinske Keiserdømme. Det femte Korstog anførtes af Keiser Fredrik den anden. Han opnaaede en tiaarig Vaabenstilstand med Sultanen af Ægypten og bevirkede Udleveringen af Jerusalem, Bethlehem og Nazareth til de Kristne. Men paa Grund af Stridigheder med Paven maatte han vende hjem, inden han fik sikre sig en varig Besiddelse af de hellige Steder. Disse gik derfor lidt efter lidt tabt igjen, dels paa Grund af Uenighed mellem de Kristne, dels formedelst Muhamedanernes Angreb, og 1244 faldt Jerusalem for stedse i disses Hænder. Iveren for disse eventyrlige Tog var nu betydelig kjølnet; dog lykkedes det Ludvig den hellige af Frankrige at faa istand to saadanne. Han førte 1248 det saakaldte sjette Korstog mod Ægypten, for ad den Vei at naa Jerusalem, og erobrede Damiette, men led et afgjørende Nederlag ved Kairo, han og hans Hær blev fangne og han maatte løskjøbe sig med en stor Pengesum. Det syvende Korstog, der ligeledes anførtes af ham 1270, blev kun en Expedition mod Tunis. Foruden disse Hovedkorstog drog flere mindre Skarer afsted i samme Hensigt; af disse kan særlig mærkes det 1217 af Kong Andreas af Ungarn anførte. Blandt Korstogene regnes ogsaa det af den for Sagen ivrige Pave Innocens den tredie istandbragte Børnekorstog, et vanvittigt Foretagende, hvorved mange tusen Børn af begge Kjøn drog afsted for at kjæmpe for Kristi Grav. Størstedelen af disse Ulykkelige gik tilgrunde allerede i Italien; de øvrige, som kom over Havet, blev solgte som Slaver til Ægypten. 1291 tabtes den sidste Rest af Korsfarernes Herredømme, idet Byen Acre da erobredes af Muhamedanerne. — Korstogene skal have kostet Europa henved 6 Millioner Menneskeliv, foruden uhyre Pengesummer. Om end deres Formaal ikke opnaaedes, saa bidrog de dog i mange Retninger mægtigt til at fremme Kultur og Civilisation, samt til de lavere Klassers Løftelse paa Adelsvældets Bekostning. — Ogsaa Norge deltog i Korstogene, idet Kong Sigurd Jorsalfarer med 60 Skibe og omtrent 10,000 Mand 1107 drog til Palæstina og hjalp Kong Balduin med Erobringen af Sidon.

Korstrold, Korskrabbe ell. **Sjøstjerne** (Asteroideæ), Bløddyr af de Pighudedes Orden, har et stjernedannet Legeme, som ender i fem eller flere Straaler. Munden sidder paa Undersiden, og Tarmaabningen midt paa Oversiden. Kroppen er paa Oversiden besat med skarpe Pigge. De lever alle i Vand og forekommer hyppig ved Norges Kyster.

Korsør, By i det sydvestlige Sjælland i Danmark, ligger i Sorø Amt. Den har 4,000 Indb. og er Endepunktet for den sjællandske Midtbane. I Omegnen er Teglbrænderier. Her landede Karl den tiende Gustav 1658 under sit Forsøg paa at indtage Danmark.

Kort, se Spillekort.

Kortes, Navn paa den lovgivende Forsamling i Spanien og Portugal.

Kortpapir, enslags tynd, fin Pap, som faaes ved at sammenklistre flere Ark Papir. De yderste Ark paa begge Sider tages da ofte noget finere end de andre.

Kortrijk (udt. Kortreik), fr. Courtray (udt. Kurtræ), By i den belgiske Provins Vestflandern, ved Floden Lys, med 27,000 Indb. og Fabrikation af fint Lærred og Damask.

Kortsynthed, se Nærsynthed.

Kortüm, Karl Arnold, tysk Digter, f. 1745, d. 1824, studerede Medicin og levede som Læge i Duisburg og Bochum. Foruden flere medicinske og populære Skrifter forfattede han det bekjendte komiske Digt „Jobsiaden eller Kandidat Hieronymus Jobs's Levnet, Meninger og Bedrifter“ (3 Dele, 1784). Digtet er ved sin djerve, ofte til det platte og filistrøse grændsende Komik blevet meget populært i Tyskland. Af andre poetiske Arbeider skrev han „Den magiske Lanterne“ (1784—87) og „Adams Bryllupsfest“ (1788).

Kortüm, Johann Friedrich Christoph, tysk Historieskriver, f. 1788, d. 1858, studerede i Halle, Göttingen og Heidelberg, var 1821—22 Professor i Basel, blev 1833 Professor i Bern og 1840 i Heidelberg. Hans Arbeider vidner om videnskabelig Begavelse og sund Dømmekraft, men er ikke altid feilfrie fra Stilens Side. Han har bl. a. skrevet „Middelalderens Historie“, „Roms Historie“ og „Grækenlands Historie fra Urtiden til det akhæiske Forbunds Undergang“ (3 Bd., 1854).

Korund, næst Diamanten det haardeste Mineral, bestaar i ren Tilstand af Lerjord. Den kry-

stalliserer i regelmæssige, sexsidede Prismer og Pyramider, har Glasglans og er ofte ved indblandede fremmede Stoffer farvet paa forskjellig Maade. Den almindelige Korund eller Diamantspat er næsten ugjennemsigtig og bruges mest i pulveriseret Tilstand til Slibning af andre haarde Stene; den vandklare eller blaa Korund kaldes Safir, den røde Rubin, den gule orientalsk Topas og den violette orientalsk Amethyst; alle disse Varieteter er værdifulde Ædelstene, især Rubinen og Safiren. De kommer mest fra Ostindien.

Korupedion, Slette i det vestlige Lilleasien, hvor Seleukos 281 f. Kr. seirede over Lysimakhos, som faldt.

Korvei, d. s. s. Corvey.

Korvet, et tremastet, hurtigseilende Orlogsskib af mindre Dimensioner og for det meste med aabent Batteri; er Batteriet dækket, anbringes kun én eller to meget svære Kanoner paa det øverste Dæk.

Korybanter, i Oldtiden Navn paa Kybeles (Rheas) Prester i Frygien.

Koryfæer, gr., egentl. de, som staar i Spidsen, kaldtes i Grækenland Korførerne (se Kor). Nu betegner en Koryfæ en, som er den første, fornemste i sin Slags, i sin Videnskab eller sit Kald.

Kos ell. **Koos**, nu Ko, Stanko ell. Islanko, en af Sporaderne i det Ægeiske Hav, 5 Kv.mil stor, med 20,000 Indb. Her var i Oldtiden et berømt Tempel for Asklepios.

Kosaker eller **Kasaker**, en Folkestamme i det europæiske og asiatiske Rusland, skal efter nogles Antagelse være af tatarisk Herkomst, men er sandsynligvis nær beslægtede med de egentlige Russer og saaledes af slavisk Udspring. Kosakerne deler sig i to Hovedstammer, de lillerussiske og de donske Kosaker. Begge Stammer har i lange Tider været bekjendte for sin Vildhed og Kamplyst, især Saporogerne, som hører til de lillerussiske Kosaker og bor ved Dnjepr. De donske Kosaker er mere civiliserede; de bor nordenfor det Azovske Hav og Kaukasus, og deres Land danner et eget Guvernement, ca. 2,860 Kv.mil stort med ca. 1,086,000 Indb. (hvoraf 20,000 Kalmuker). Distriktet er militært organiseret under en Hetman med Generalsrang. Kosakerne er alle pligtige til Krigstjeneste og udgjør en væsentlig Del af den russiske Hær, hvor de især anvendes som let Kavaleri, hvortil de saavelsom deres Heste (af en egen Race) er særdeles vel skikkede. Den hele Styrke af Kosaker i den russiske Hær udgjør 10 Korpser med tilsammen 135 Regimenter. I Fredstid driver de Agerbrug og Fædrift, især Opdrætning af Heste. — Foruden de nævnte Hovedstammer findes ogsaa Kosaker anbragte paa enslags Grændsevagt ved Sibiriens Sydgrændse og i Kaukasus. Kosakerne dannede oprindelig enslags Krigerrepublik i Ukraine og blev 1654 afhængige af Rusland. Efter Mazeppas Oprør blev de 1709 aldeles underkuede og deres Gebeter 1784 underkastede den russiske Guvernementalforfatning.

Kosciuszko, Tadæus, den polske Stats sidste Overgeneral, f. 1746, d. 1817, tiltrak sig i Kadetskolen i Warschau Fyrst Adam Czartoryiskis Opmærksomhed og blev efter hans Tilskyndelse paa Statens Bekostning sendt til Frankrige, hvor han lagde sig efter Krigsvidenskaberne ved Militærakademiet i Versailles. Efter sin Tilbagekomst blev han Kaptein, men forlod 1777 paa Grund af en ulykkelig Kjærlighed sit Fædreland og gik til Nordamerika, hvor han i høi Grad udmærkede sig i de engelske Koloniers Frihedskamp. Han blev Washingtons Adjutant samt Brigadegeneral; 1786 vendte han tilbage til Fædrelandet og blev ved den polske Armés Omorganisation Generalmajor. Han erklærede sig for Konstitutionen af 1791 og deltog i den derpaa udbrudte Krig som Generalløitnant under Fyrst Josef Poniatovski. Sin militære Berømmelse hævdede han ved 1792 at forsvare sig i en svagt forskanset Stilling med 4,000 Mand mod 16,000 Russere og efter 5 Dages Forløb trække sig tilbage næsten uden noget Tab. Da Kong Stanislaus 1793 samtykkede i Polens anden Deling, tog Kosciuszko Afsked, afslog at træde i russisk Tjeneste og gik til Leipzig. Paa denne Tid udnævnte den franske lovgivende Forsamling ham til Æresborger af Frankrige. Under Opstanden i Polen 1794 blev han Overfeltherre og Diktator, slog ved Raclavice med 4,000 slet bevæbnede Mand og uden Kanoner 6,000 Russere, gik derpaa til Warschau og ordnede en provisorisk Regjering. Men de anarkiske Tilstande, som snart gjorde sig gjeldende, bevægede ham til at nedlægge Diktaturet og vende tilbage til Hæren. Efter en Tid at have kjæmpet med vexlende Held maatte han tilsidst 10de Oktbr. 1794 ved Maciejovice ligge under for Russernes tredobbelte Overmagt. Han sank haardt saaret af Hesten og blev Fiendernes Fange. Ved Keiser Pauls Tronbestigelse 1796 fik han sin Frihed og behandledes af Keiseren med udsøgt Agtelse og Høflighed, men afslog at modtage et ham tilbudt Gods og gik efter at have givet sit Ord paa ikke mere at kjæmpe mod Rusland til Nordamerika. 1798 kom han i de Forenede Staters Ærinde til Frankrige og afslog senere gjentagne Gange Napoleons Opfordringer til at tage Del i hans Krige. Til 1814 levede han i Fontainebleau, reiste 1815 til Italien og bosatte sig 1816 i Solothurn, hvor han levede til sin Død. 1817 ophævede han Livegenskabet paa sit Gods i Polen. Paa Alexander den førstes Bekostning bisattes hans Lig 1818 i Domkirken i Krakau, hvor der ogsaa er reist ham et Monument. Han har vundet et straalende Navn i Historien, ikke blot for sin Tapperhed, men ogsaa for sin store og ædle Personlighed og Karaktér.

Kosegarten, Ludwig Theobul, tysk Digter, f. 1758, d. 1818 som Prest og Professor i Greifswalde, skrev flere Romaner og Digtsamlinger, som tildels fandt mange Læsere. — Hans Søn Johann Gottfried Ludwig Kosegarten, f. 1792, d. 1860, studerede Theologi og Filologi i Greifswalde, gik 1812 til Paris for at studere orientalske Sprog, blev 1817 Professor i disse Sprog i Jena og 1824 i Greifswalde. Han udgav en arabisk Khrestomathi, flere arabiske Forfattere og den indiske Fabelsamling „Pantschatantra" samt paabegyndte en Ordbog over det plattyske Sprog.

Kosjenille (Coccus cacti), Insekt af de Halvvingedækkedes Orden og Skjoldlusenes Familie, hører oprindelig hjemme i Mexiko, men er nu forplantet til hele Centralamerika, Brasilien, Peru, Vestindien, Algier o. fl. St. Det er ganske smaa Dyr af knap en Linies Længde. Hannerne har lange Følehorn og to klare Forvinger; Hunnerne

derimod, som leverer det bekjendte kostbare Kosjenillerødt, er vingeløse og blaaagtig røde. Efter Parringen svulmer de op til en uformelig Kugle, suger sig fast paa Barken og Bladene af visse Kaktusplanter, henfalder i en dvalelignende Tilstand og dør ved den Tid, da Ungerne kryber frem. I ét Aar følger flere Generationer efter hverandre. De Træer, hvorpaa Kosjenillen lever, dyrkes i Regelen i særskilte Plantager, og Indsamlingen af Insekterne foregaar til forskjellige Tider. I Regntiden afbrækkes Grenene med de paasiddende Insekter og bringes under Tag. Den første Indhøstning sker i September, efterat Hunnerne er døde og Ungerne udkrøbne; denne Høst leverer imidlertid en mindre god Vare (Grana de pastle). Hovedindhøstningen foregaar i Januar eller Februar, naar de unge Hunner har lagt Halvdelen af sine Æg. Den bedste Vare (Grana fina) giver imidlertid den Høst, som foregaar i April og Mai. Ved denne sparer man nogle af de kraftigste Hunner til „Udsæd“ efter Regntiden. — Kosjenillen kommer til Europa i Sække eller Blikdaaser paa 50 til 200 Pund. Denne kostbare Handelsartikel er ikke sjelden forfalsket, især med farvet Lerjord. Ægte Kosjenille er støv- og lugtfri, af en ren, klar Farve og bestaar af tunge, indvendig purpurrøde Korn, som har en lidt bitter Smag. — Til Norge indførtes i 1880 af Kosjenille og Indigo 17,818 Kilogram, hovedsagelig fra England og Hamburg.

Koskull, 1) Anders, svensk Generalmajor, f. 1677, d. 1746, fulgte Karl den tolvte i alle hans Felttog. — 2) Otto Koskull, foregaaendes Fætter, ligeledes svensk Generalmajor, f. 1680, d. 1728, var 1718 med paa Toget mod Norge.

Koslov, By i det russiske Guvernement Tambov, med 26,000 Indb., stor Industri, navnlig Talgsmelterier, og livlig Handel med Korn, Heste, Hornkvæg og Talg.

Kosmas, med Tilnavnet „Indikopleustes“, alexandrinsk Geograf i det 6te Aarh. e. Kr., gjorde store Reiser og forfattede derpaa en „Kristelig Topografi“ i 12 Bøger, hvori han giver flere for den Tid vigtige Efterretninger endog om meget fjerne Lande, som Indien og Ceylon, samt i Modsætning til Ptolemæus søger at afpasse Geografien efter Bibelens Forestillinger, af hvilken Grund han ofte gjør sig skyldig i store Feil. Hans Verk er udgivet af Montfaucon i „Nova collectio patrum graecorum“ (Paris, 1707).

Kosmetik, Pyntekunst, Kunsten at fremhæve og forhøie det menneskelige Legemes Skjønhed. — Kosmetiske Midler, Skjønhedsmidler.

Kosmorama, se Panorama.

Kosmos, Verden, Verdensaltet; ogsaa et omfattende naturhistorisk Verk, som Humboldts (s. d.) — Kosmologi, Læren om Verdensaltet, er en Del af Metafysiken. — Kosmografi, Verdensbeskrivelse i Modsætning til Geografi (Jordbeskrivelse). — Kosmopolitisme, dens Tænkemaade, som ikke blot ved sine Interesser omfatter sit specielle Fædreland, men den hele Jord, forsaavidt som han interesserer sig og virker for alle almindelige Kulturformaal. Denne Synsmaade følger med en høiere udviklet Kultur og stiger med denne. — Kosmopolit, Verdensborger, en, som ikke blot føler sig som Borger af sit specielle Fædreland, men ogsaa af hele den civiliserede Verden.

Kossogol, Indsjø i Asien, i den nordlige Del af Mongoliet, sydvest for Baikalsjøen, 170 Kv.mil stor.

Kossuth (udt. Kosjut), Ludwig, den berømte Leder af Revolutionen i Ungarn 1849, f. 1802 (efter andre Angivelser 1805 eller 1806), studerede Retsvidenskaben og blev Advokat, i hvilken Egenskab han vandt udstrakt Praxis i Komitatet Zemplin. 1831 nedsatte han sig som Advokat i Pest og beskjeftigede sig ved Siden af sine Forretninger ogsaa med literære Sysler. 1832 blev han Medlem af Landdagen og redigerede Landdagstidenden, som for at undgaa Censurvanskeligheder blev afskreven i ca. 100 Exemplarer og sendt til de forskjellige Komitater. Efter Landdagens Slutning begyndte han at udgive et lignende Blad i Pest, indeholdende Komitatsforhandlingerne, hvilket for at undgaa Censur blev lithograferet. Men Regjeringen forbød Bladet og lod 1837 Kossuth med flere andre fængsle. Han blev dømt til 4 Aars Fængsel, men frigiven 1840 og grundede nu Bladet „Pesti hirlap“, hvori han lagde sin store publicistiske Begavelse for Dagen i yderliggaaende liberal Retning. Efter 1844 at have fratraadt Bladet begyndte han at virke for patriotiske Foreninger, bl. a. til Industriens Fremme, og blev i November 1847 valgt af Komitatet Pest til Landdagen, hvor han ved sin Uforfærdethed og sin store Veltalenhed blev Oppositionens Fører. Hans Fordringer, som oprindelig lød paa Bøndernes Befrielse, Forbedring af Borgerklassens Vilkaar, Varetagelse af det nationale, Pressefrihed osv., kom efter den franske Februarrevolution ogsaa til at omfatte en selvstændig Regjering for Ungarn med et ansvarligt Ministerium. Da denne Fordring blev bevilget, og Grev L. Batthyanyi i Marts 1848 udnævntes til ungarsk Førsteminister, blev Kossuth Finansminister. Efter Ministeriets Opløsning i Septbr. blev han Præsident i den nyoprettede Landsforsvarskomité og virkede i denne Egenskab overmaade meget til at opflamme Magyarernes Frihedsfølelse og Offervillighed for Fædrelandets Sag; men paa samme Tid stødte han ved sin exklusive Begunstigelse af det magyariske Øiemed de andre Folkeslag i Ungarn. S. A. negtede Kossuth at anerkjende den nye Keiser Frans Josef; Rigsdagen flyttedes til Debreczin og erklærede 14de April 1849 Huset Habsburg for afsat og Ungarn for uafhængigt. Indtil en ny Forfatning kunde komme istand, blev Kossuth Statens Styrer med næsten diktatorisk Magt. Som saadan aflagde han i Mai Ed for Rigsdagen og holdt i Juni sit Indtog i Pest. Men den Intervention fra Vestmagternes Side til Fordel for Ungarn, som Kossuth havde haabet paa, udeblev; en russisk Armé kom Østerrigerne til Hjelp, Pest gik tabt, og Kossuth med Regjeringen og Rigsdagen maatte trække sig længere og længere tilbage mod Syd. Nu viste han liden Energi og lidet politisk Skarpsyn, saa at hans Anseelse sank, medens General Görgei vandt større og større Magt og endelig tvang Kossuth til at overgive ham Diktaturet. Kossuth begav sig nu til Orsova og derfra, efter at have begravet de ungarske Kroninsignier, som først gjenfandtes 1853, over den tyrkiske Grændse. Han blev arresteret og sat i Fængsel i Widdin, derpaa i Schumla. Den tyrkiske Regjering vægrede sig bestemt ved at udlevere ham til Østerrigerne, hvorimod han blev interneret i Kutahia i Lilleasien, hvorhen hans Hustru og Børn fulgte ham. I Septbr. 1851

blev han paa de Forenede Staters Foranledning frigiven og gik nu over England til Amerika, hvor han blev modtagen med megen Sympati og ved sin Veltalenhed søgte at virke for Ungarns Sag. 1852 bosatte han sig i London, hvor han omgikkes Mazzini og Ledru Rollin, gik 1859 til Italien, hvor han kjæmpede i Spidsen for en ungarsk Legion under Garibaldi, og hvor han senere har opholdt sig. Efter Forliget og Udstedelsen af den ungarske Konstitution 1867 negtede han at aflægge Ed til Keiseren, gjorde ikke Brug af den almindelige Amnesti og har senere, skjønt han gjentagne Gange er bleven valgt til Deputeret, afslaaet sine Landsmænds Opfordringer om at vende hjem, idet han ikke vil betræde sit Fædrelands Grund, saalænge det staar under Habsburgernes Herredømme.

Kost og Tæring, i Retssproget d. s. s. Procesomkostninger, d. e. den Uleilighed og Udgift m. m., som en Part i en Sag ved denne paadrages. Benævnelsen Kost og Tæring bruges mest, naar Sagen afvises eller Modparten ikke møder.

Kostomarov, Nikolai Ivanovitsch, russisk Historieskriver, f. 1817, skrev i en ung Alder en Afhandling om den vestrussiske Kirkeunion i det 16de Aarh., hvilken blev forbudt af Censuren, og var senere Gjenstand for Forfølgelse paa Grund af sine panslavistiske Anskuelser. 1859—62 var han Professor i Petersburg. Han er Nutidens mest begavede russiske Historieskriver og skriver en mesterlig Stil. Hans fleste Arbeider omfatter Ruslands Historie. Han har ogsaa med Held optraadt som Digter.

Kostnitz, se Konstanz.

Kostroma, Guvernement i Storrusland, ca. 1,500 Kv.mil stort, med 1,200,000 Indb. — Hovedstaden Kostroma, ved Udløbet af Floden af samme Navn i Volga, har ca. 28,000 Indb. og Læder- og Lærredsindustri.

Kostume (fr. costume, udt. Kostym), Sædvane, Skik paa et vist Sted eller til en vis Tid; Maaden at klæde sig; Klædedragt, især naar den afviger fra den daglig brugelige Dragt, saaledes en Maskeradedragt eller en Dragt, som paa Scenen bæres i Stykker, hvis Handling ikke foregaar i Nutiden. — Kostumebal, Bal, hvor Deltagerne er klædte i forskjellige Tiders og Landes Dragter, men ikke har Maske paa.

Kotelet, Ret af det stegte Ribbenkjød af Kalv, Lam eller Svin.

Koteri, sluttet Selskab eller Parti, som virker i en for andre end Medlemmerne ufordelagtig Retning.

Kothurne, hos Grækerne oprindelig en Art høie Sko, som snøredes fast til op over Skinnebenet og brugtes af Jægere. Senere brugte ogsaa de tragiske Skuespillere denne Fodbeklædning, som forsynedes med flerdobbelte Korksaaler for at gjøre Personen høiere. Derfra er Kothurnen gaaet over til at blive Symbolet for Tragedien, specielt den tragiske Diktion.

Kotillon, fr., egentlig Underskjørt; en oprindelig fransk Runddans, som nu er forældet; i den senere Tid en Selskabsdans med mange Ture, sammensat af Vals, Polka, Gallopade osv.; den danses paa Baller i Almindelighed tilsidst.

Kotkarl var tidligere et over hele Norden brugeligt Ord, der betegnede en Bonde i ringe Kaar (af kot, en Hytte); særlig de Husmænd i Lunds Erkestift i Sverige, som dyrkede geistlige Godser og var aldeles afhængige af Erkebiskopen. Under Striden mellem Kristofer den første og Erkebiskop Jakob Erlendssøn gjorde de Opstand 1256 og drog om i Landet, forøvende de største Voldsomheder mod Geistligheden og Adelen.

Kotræ (Galactodendron utile), et i Sydamerika især i Venezuelas Kystland voxende Træ af Brødfrugttræ-Familien, har en høi Stamme og en omfangsrig Krone, langstrakte, spidse Blade og kugleformede, valnødlignende Frugter. Stammen og Grenene indeholder en gulagtig-hvid, melklignende Vædske, som er noget klæbrig, af en behagelig Lugt og Smag og særdeles nærende. Denne Saft udvindes i rigelig Mængde ved at gjøre Indsnit i Stamme og Grene, helst tidlig om Morgenen; den benyttes i stor Udstrækning af de Indfødte. I Luften størkner Vædsken paa Overfladen og danner en gul, seig Hinde. — Træet blev først fundet og beskrevet af Humboldt og Bonpland i Begyndelsen af dette Aarh.

Kotschin ell. **Cochin**, indisk Kathschi, By i det engelske Præsidentskab Madras i Forindien, med ca. 30,000 Indb., Havn og betydelige Skibsbyggerier.

Kotsjinkina (kinesisk Ko-tschin-tsching), fransk Koloni i det sydøstlige Bagindien, udgjør egentlig den sydlige Del af Anam og grændser mod Nord til Kambodsja og Anam, mod Øst og Syd til det Kinesiske Hav og mod Vest til den Siamesiske Bugt. Størrelsen er ca. 1,000 Kv.mil og Indbyggertallet noget over $1\frac{1}{2}$ Million. Landet er meget frugtbart og gjennemstrømmes af flere Floder, hvoriblandt den vældige Mekhong; Floderne er for en stor Del seilbare. Klimatet er fugtigt og varmt, men mindre sundt for Europæere. Den overveiende Del af Befolkningen er Anamiter, Resten Kinesere; Antallet af andre Folkeslag er forsvindende lidet. De vigtigste Frembringelser er Sukkerrør, Indigo, Tobak, Bomuld og Hamp. — Kotsjinkina blev 1862 ved Forliget mellem Anam og Frankrige for en Del afstaaet til det sidste; 1867 gav den øvrige Del af Landet sig frivilligt under Frankrige. Den under det franske Marineministerium staaende Kolonialregjering bestaar af en Guvernør og et Raad. Hovedstad Saigon.

Kottbus, By i den preussiske Provins Brandenburg, 10 Mil nord for Dresden, med 26,000 Indb. (iberegnet Forstæder) og et stort Antal Fabriker.

Kotzebue, August Friedrich Ferdinand von, tysk Lystspildigter, f. 1761, d. 1819, studerede Retsvidenskaben og blev 1780 Advokat. Paa Foranledning af den preussiske Gesandt i Petersburg gik han til denne By og blev Sekretær hos Generalguvernør v. Bawr; af ham anbefaledes han til Keiserinden og steg fra det ene Embede til det andet. 1785 blev han Præsident for Guvernementsøvrigheden i Estland og ophøiedes i Adelsstanden. Ved denne Tid udgav han flere Skrifter, deriblandt Skuespillene „Menneskehad og Anger" og „Indianerne i England" (1789), som gjorde stor Lykke. Derimod sank han i den offentlige Agtelse ved sin berygtede Pamflet „Doctor Bahrdt med Jernpanden", som han udgav under Knigges Navn. Efter sin Hustrus Død reiste han til Paris, tog derpaa Afsked fra den russiske Stats Tjeneste

og bosatte sig 1795 paa Landet i Nærheden af Narva. Her skrev han foruden andre Sager over 20 Skuespil. 1798 kaldtes han til Hoftheaterdigter i Wien, men tog efter et Par Aars Forløb sin Afsked og besluttede derpaa at vende tilbage til Rusland. Paa den russiske Grænse blev han imidlertid arresteret i April 1800 og transporteret til Sibirien. Da en ung Russer, Krasnopolski, oversatte hans Drama „Peter den stores gamle Livkusk" paa Russisk, hvilket Stykke var en indirekte Lovtale over Keiser Paul, lod denne Forfatteren strax kalde tilbage og overøse med Gunstbevisninger. Han fik et Krongods i Lifland til Foræring, blev Direktør for det tyske Theater i Petersburg og Hofraad, men tog efter Pauls Død atter sin Afsked. Derpaa levede han i Weimar, Jena og Berlin, paa hvilket sidste Sted han sammen med Merkel udgav „Der Freimüthige", hvori han angreb Goethe og Brødrene Schlegel. Efter at have besøgt Frankrige og Italien flygtede han 1806 paa Grund af de politiske Forhold i Tyskland til Rusland, blev Statsraad, fulgte 1813 med det russiske Hovedkvartér og udgav 1814 i Berlin et „Russisk-tysk Folkeblad". Derpaa blev han russisk Generalkonsul i Preussen med Bolig i Königsberg, ansattes 1816 i Udenrigsministeriet i Petersburg og blev 1817 sendt til Tyskland som politisk Spion med en aarlig Gage af 15,000 Rubler. 1818 begyndte han at udgive „Literarisches Wochenblatt", hvori han paa den mest ensidige Maade bedømte Tidens literære Frembringelser. Den foragtelige Rolle, han spillede som russisk Spion, og den lave Haan, hvormed han omtalte det tyske Folks Frihedsbevægelser, gjorde ham i høi Grad hadet og foragtet, og 1819 blev han myrdet af en sværmerisk ung Student, Karl Ludwig Sand. — Han har skrevet over 100 Lystspil og borgerlige Dramaer, som i sin Tid var særdeles yndede, men som nu forlængst er forsvundne fra Scenen. Man kan vistnok ikke frakjende ham Opfindsomhed, en vis Vittighed samt Lethed i Dialogen, men disse gode Egenskaber forsvinder bag der taareperssende Sentimentalitet, blandet med Frivolitet, som karakteriserer det meste af hans Produktion. — Hans samlede og udvalgte Skrifter er udkomne i flere Udgaver. — Hans Søn Otto von Kotzebue, f. 1787, d. 1846, blev opdragen til Militær i Petersburg, gjorde 16 Aar gl. med Krusenstern en Reise om Jorden og havde 1815—18 Kommandoen over en Expedition, som skulde søge en nordøstlig Gjennemfart nordenom Amerika fra Beringsstrædet af. Paa denne Reise ledsagedes han bl. a. af Chamisso og opdagede flere Øer i Sydhavet samt det efter ham benævnte Kotzebue-Sund, en Havbugt øst for Beringsstrædet. Efter at være bleven Kapteinløitnant i den russiske Gardemarine foretog han 1823—26 en tredie Sjøreise, som han ligesom den forrige beskrev. Han har især bidraget til at opklare meget i det Stille Havs hydrografiske Forhold. — Foregaaendes yngre Broder Alexander von Kotzebue, f. 1815, har vundet et Navn som Maler, især Slagmaler.

Koupé, lukket Vogn; Afdeling i en for Passagerbefordring bestemt Jernbanevogn.

Koupere, skjære, afskjære. — Kouperet Terræn, Terræn, som er gjennemskaaret af Grøfter, Høider, Vandløb og andet, som lægger Hindringer i Veien for Færdselen og for Troppers Fremrykning.

Kouplet, Strofe („Vers") af en Sang med flere Strofer, som synges paa samme Melodi; især en saadan Sang indlagt i et Theaterstykke.

Koupons, Renteanvisninger, trykte Anvisninger eller Beviser, som følger med Statspapirer eller Aktiebreve, og ved hvis Aflevering Besidderen faar den ham for en Termin tilkommende Rente eller Dividende udbetalt. Disse Beviser trykkes i et større Antal paa et Ark, hvoraf ét ad Gangen kan afklippes; paa Arket trykkes ogsaa en saakaldt Talon, d. v. s. en Anvisning paa at erholde et nyt Ark Kupons, naar det første er opbrugt, førend vedkommende Obligation er indfriet eller Aktieselskabet ophørt.

Kovno, Guvernement i det vestlige Rusland, 725 Kv.mil stort, med 1,175,000 Indb. — Hovedstad Kovno, ved Floden Njemen, med 33,000 Indb., deriblandt 13,000 Jøder. Byen har Bryggerier, betydelig Skibsfart og Handel.

Kraaka, se Ragnar Lodbrok.

Kraake (Corvus cornix), Fugl af Ravneslægten, er graa med sorte Vinger og sort Hoved og Hale; en Varietet er ganske sort. Kraaken er en graadig Fugl, som baade spiser Plante- og Dyreføde af alle Slags; navnlig fortærer den en Mængde Insekter, men røver ogsaa Æg fra flere nyttige Fugle. Den bygger et simpelt Rede i Træer eller paa Klipper; Ungerne er i de første Dage blinde.

Kraakefod (Ulvefod, Lycopodiaceae), Plantefamilie af Sporeplanternes Orden, har krybende, grenet Stilk og naaleformede, tætsiddende Blade. Sporerne, der sidder i Bladhjørnerne eller i Spidsen af Grenene, danner, naar de er modne, det gule Støv, som er kjendt under Navn af Hexemel. I Norge forekommer flere Arter af denne Plante, der voxer i Skove og paa tørre Bjergstrækninger.

Kraakesølv, se Glimmer.

Kraakstad, Prestegjeld i Akershus Amt, bestaar af Sognene Kraakstad og Ski.

Krabbe, Tyge, af en gammel dansk Adelsslægt, slog og dræbte under Kong Hans's Regjering 1510 den svenske Anfører Aage Thott i „Fantehullet" i Skåne, bidrog 1523 til Kristiern den andens Fordrivelse og blev 1524 Rigets Marsk. 1525 kjempede han mod Søren Norby og medvirkede hovedsagelig til at slaa Lybekkerne ved Helsingborg 1535. Han døde 1541. — Hans Søn Erik Krabbe, f. 1512, d. 1564 var Rigsraad og benyttedes til flere udenlandske Sendelser. Han var en lærd Mand, som bl. a. udgav Saxo og forfattede en Lovsamling, som senere blev benyttet ved Udarbeidelsen af Kristian den femtes danske Lov. — Fra en anden Slægt af samme Navn nedstammede Oluf Krabbe, f. 1789, d. 1864, som 1815—18 var med i den danske Kontingent i Okkupationsarméen i Frankrige, 1845 blev Oberstløitnant og 1849 Oberst og Chef for en Brigade, med hvilken han udmærkede sig ved Ullerup s. A. 1850 opfyldte han med Hæder sine Hverv som Kommanderende over de Danskes venstre Fløi i Slaget ved Isted samt som Forsvarer af Danevirkestillingens venstre Fløi. 1851 blev han Brigadekommandør i Holsten, 1852 Generalmajor og 1860 Generalløitnant. — Hans Brodersøn Christoffer Krabbe, f. 1833, blev efter 1859—61 at have redigeret „Fyens Avis" 1868 Over-

retssagfører i Kjøbenhavn, 1871 Birkedommer paa Feiø og 1876 Byfoged og Borgermester i Grenaa. 1864 indvalgtes han i Folkethinget, hvis Formand han har været siden 1870. Han hører til det moderat liberale Parti.

Krabber, se Krebsdyr.

Kradsuld (engl. Shoddy, tysk Lumpenwolle) kaldes den Uld, som vindes ved Opkradsning af brugte Uldstoffer. Det er en vigtig Handelsartikel og bruges fornemmelig til Tepper osv. Den bedste Kradsuld, som især faaes af strikkede Sager, bruges ogsaa meget i Klædefabrikerne, hvor den blandet med ægte Uld endog benyttes til de fineste Tøier.

Krafft, Peter, tysk Historiemaler, f. 1780, d. 1856, uddannede sig i Hanau, Wien og Paris, paa hvilket sidste Sted han især paavirkedes af David. Senere besøgte han Rom og levede derpaa som Professor ved Akademiet m. m. i Wien.

Krafft, Per, svensk Portrætmaler, f. 1720, d. 1793, studerede i Kjøbenhavn samt i Tyskland og Frankrige, blev Hofmaler hos Markgreven af Baireuth og senere Hofmaler hos Kong Stanislaus af Polen, men vendte 1768 tilbage til Sverige og blev kongelig Hofmaler samt Professor. Han har bl. a. malet Bellmans Portræt. — Hans Søn, Per Krafft den yngre, f. 1777, d. 1863, var ogsaa Maler, fortrinsvis Portrætmaler.

Kraft er det Udtryk, hvormed man i Almindelighed betegner de (i større eller mindre Grad ubekjendte) Aarsager, der ligger til Grund for de forskjellige Foreteelser, som vi iagttager i den os omgivende Natur, saasom Legemernes Bevægelse eller overhoved enhver Forandring, som optræder ved Materien. Naturkræfterne er af forskjellig Art og fremkalder forskjellige Virkninger. Tyngde, Lys, Lyd, Varme, Magnetisme og Elektricitet er de almindeligst bekjendte, hvortil ogsaa maa regnes de saakaldte kemiske Kræfter, der betinger Legemernes indre, væsentlige Sammensætning og de Forandringer, som denne undergaar. Saa forskjellige disse Kræfter end kan synes for en løsere Betragtning, viser det sig dog ved en nærmere Granskning, at der existerer en mærkelig Forbindelse mellem dem. Den ene Kraft lader sig enten umiddelbart eller middelbart overføre i en anden; den kemiske (Molekular-) Proces, som vi kalder Forbrænding, omsættes saaledes til Varme, denne igjen til mekanisk Arbeide, dette fremdeles til Elektricitet og Magnetisme, som sluttelig igjen overføres til Lys og Varme. Denne og andre lignende Omsætningsprocesser foregaar altid i bestemte, uforanderlige (æqvivalente) Forhold; der gaar derunder i Virkeligheden intet tabt, ligesaalidt som noget nyt kommer til; det oprindelig givne Kraftforraad er der i uforandret Mængde, kun i forandret Form. Naar der imidlertid bliver Spørgsmaal om den praktiske Anvendelse af dette Princip, maa det erindres, at en Del af det givne Kraftforraad altid vil omsættes paa en saadan Maade, at den ikke kommer det tilsigtede Øiemed tilgode. Praktisk talt vil der altsaa ske et Tab. — Flere af Naturkræfterne spiller allerede nu en saare vigtig Rolle i det praktiske Liv, f. Ex. Varmen ved Dampmaskinerne og Elektriciteten ved de elektriske Telegrafer; og med Hensyn til den sidstnævnte Kraft kan der vel neppe være nogen Tvivl om, at den før eller senere vil komme til at gribe mægtigt ind i mange forskjellige tekniske Retninger.

Kraft, Adam, tysk Billedhugger, f. omkring Midten af det 15de Aarh., d. 1507, tilhørte den nürnbergske Skole. Til hans tidligste og bedste Arbeider hører hans berømte syv „Stationer" paa Veien fra en af Nürnbergs Porte til St. Johannes-kirkegaarden, fremstillende Episoder af Kristi Vandring til Korset. Hans Hovedverk er Sakramenthuset i St. Lorenzkirken i Nürnberg, 55 Fod høit, ved hvis Fod Kunstneren efter den almindelige Antagelse har fremstillet sig selv. Ogsaa flere andre Arbeider af ham findes i de nürnbergske Kirker. Baade hans Figurer og hans Ornamenter er ypperlig udførte og vidner om en stor kunstnerisk Begavelse.

Kraft, Jens Edvard, norsk Embedsmand og Forfatter, f. i Kristianssand 1784, d. 1853, blev Student i Kjøbenhavn 1800 og lagde sig først efter Theologi, senere efter Retsvidenskaben, medens han samtidig studerede levende Sprog, Literaturhistorie, Statistik og Historie. 1808 blev han juridisk Kandidat og vendte tilbage til Norge, hvor han i sin Fødeby blev Translatør ved Prisetretten; 1817 blev han Fuldmægtig i Indredepartementet, 1822 Bureauchef i Finansdepartementet og 1828 Expeditionssekretær i Revisionsdepartementet; 1832 udnævntes han til Sorenskriver i Mandal, hvilket Embede han beholdt til sin Død. 1821 blev han Medlem af Videnskabsselskabet i Trondhjem og senere af Société de statistique universelle i Paris. — Han var Medarbeider i „Almindeligt Literaturlexikon for Danmark, Norge og Island", udgivet af ham i Forening med R. Nyerup, og hvori Kraft væsentlig redigerede de norske Artikler. Senere samlede han Materialier til et norsk Forfatterlexikon fra 1814 af, hvilket efter hans Død blev ordnet, forøget og udgivet af Chr. C. A. Lange. Hans Hovedverk er dog „Topografisk-statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge", 6 Dele, 1820—35, som siden delvis udkom omarbeidet (1—3 Del 1840, 4de Del I 1842) samt i et Uddrag i ét Bind under Titelen „Historisk-topografisk Haandbog over Kongeriget Norge" (1845—48). Disse hans Arbeider er endnu Hovedverkerne over Norges Geografi og Topografi.

Krag, Anders, dansk Læge, f. 1553, d. 1600, studerede i Udlandet og tog 1585 den medicinske Doktorgrad i Montpellier, hvor Prøven gjaldt for at være meget vanskeligere end i Basel og Padua, hvor de fleste af hans Landsmænd studerede. Efter sin Hjemkomst blev han Professor i Pædagogik, senere i Mathematik og Fysik. Han udmærkede sig især som en for sin Tid dygtig Kemiker. — Hans Broder Nils Krag, f. ca. 1550, d. 1602, studerede ogsaa i Udlandet, blev 1589 Professor i Historie og 1592 i Græsk i Kjøbenhavn samt 1594 efter Vedel kongelig Historiograf. Kort før sin Død blev han Forstander for Sorø Akademi. Hans i Manuskript efterladte og ufuldendte Hovedverk er „Annales Christiani III", udg. med Fortsættelse 1737.

Kragerø, By i Bratsberg Amt, paa en liden Halvø ved Kragerøfjord, 22 Mil sydvest for Kristiania, med 4,900 Indb. Byen ligger langs Stranden under en Bjergaas i en vild og lidet fremkommelig Egn. Dens fornemste Næringsveie er Handel, især med Trælast, og Skibsfart. I 1880 havde Byen 168 Skibe med en samlet Drægtighed af 54,251 Tons og med 1614 Mands Besætning. —

Kragerø omtales først i Begyndelsen af det 17de Aarh. som en Ladeplads under Skien og fik 1660 Kjøbstadsrettighed. Dog var Stedet længe af liden Betydning, dels fordi en voldsom Ildebrand 1711 lagde Størsteparten af Byen i Aske, dels paa Grund af Krigsbegivenhederne under Kalmarkrigen, hvilke virkede lammende paa dets Handel og Skibsfart. 1739 fik Byen fri Indførsels- og Fortoldningsret og blev derved fuldstændig ligestillet med Skien, der indtil da, til lidet Held for Stedets Udvikling, havde enslags Patronatshøihed over samme.

Kragerøen, en 1½ Mil lang Ø udenfor Fredriksstad. Den hører under Byen, der for en Del er bygget paa den.

Kragfossen, Vandfald i Mosseelven, Smaalenenes Amt.

Kragsten, Konsolsten, en Sten, som springer frem af en Mur og bærer en Balkon, Gesims ell. lign.

Krain, Hertugdømme og østerrigsk Kronland, mellem Istrien, Venetien, Kärnthen, Steiermark og Kroatien, er ca. 180 Kv.mil stort og har henimod ½ Mill. Indb. Landet gjennemskjæres i Nord af den østlige Fortsættelse af Kärntneralperne, i Syd af de Juliske eller Krainske Alper og af Karstbjergene, i hvilke sidste Fjeldkjæder der findes mange underjordiske Huler. Hovedfloden er Save, hvori de fleste andre af Landets Floder falder. Af Indsjøerne er Czirknitzersjøen den betydeligste. Klimatet er, undtagen i Fjeldegnene, mildt; store Skove findes, og Skovdriften er den vigtigste Næringsvei. Agerbruget dækker ikke Landets Behov af Korn; derimod dyrkes Vin og Lin til Udførsel. Kvægavlen er ikke ubetydelig; ogsaa Bi- og Silkeavl er vigtige Næringskilder. I Skovene lever en stor Del Vildt, og Elvene og Sjøerne er rige paa Fisk. Af Mineralier forekommer Brunkul, Jern og Kviksølv; Gruberne ved Idria er næst Almaden i Spanien Europas rigeste Kviksølvverk. Af industrielle Frembringelser indtager vævede Sager den første Plads. Handelen, især Transithandelen, er betydelig. Befolkningen hører for Størstedelen til den slovenifke Stamme og bekjender sig til den romersk-katholske Kirke. Af Skoler findes 3 Gymnasier, en høiere Realskole og et større Antal Folkeskoler. Ifølge Forfatningen af 26de Februar 1861 existerer en Landdag for Krain, bestaaende af Biskopen, 10 Deputerede for de større Grundeiere, 8 Deputerede for Byerne, 2 for Handels- og Industrikammeret i Laibach og 16 for Landsmenighederne; alle de Deputerede vælges paa 6 Aar. Til det østerrigske Rigsraads Deputeretkammer sendes 6 Medlemmer. Forvaltningens Hovedsæde er Laibach. I judiciel Henseende hører Krain under Overlandsretten i Gratz, i militær under Generalkommandoen sammesteds. — Krain har faaet sit Navn af det slaviske Krai, d. e. Grændse, fordi Landet fordum laa paa Grændsen af de af Tyskere og Slaver beboede Lande. Karl den store erobrede Krain, som han gav til Hertugen af Friaul; fra 972 fik det egne Markgrever, af hvilke nogle førte Hertugtitelen. Dog besad de kun en Del af Krain samt til enkelte Tider Istrien og Friedland; Resten af Krain stod under Hertugerne af Kärnthen. Da Markgreverne af Krain 1245 var uddøde, kom Landet som Len til Hertug Fredrik den stridbare af Østerrige, hvorved en stor Del deraf blev forenet med Østerrige og Steiermark, medens Greverne af Tyrol besad Resten. 1364 forenedes hele Krain under Hertug Rudolf den fjerde og har senere stadig hørt til den østerrigske Stat, med Undtagelse af Aarene 1809—13, da det hørte til Frankriges illyriske Provinser. Fra 1816 var det en Del af Kongeriget Illyrien og blev 1849 eget Kronland.

Krajova, By i Rumænien, med 23,000 Indb.

Krakau, polsk Krakow, Hovedstad i Storhertugdømmet af samme Navn i det østerrigske Kongerige Galizien, ved Floden Weichsel, med 50,000 Indb., et Universitet, 39 Kirker, 25 Klostre, 7 Synagoger og mange andre smukke Bygninger. Byen er Sæde for en Biskop. Industrien er ikke ubetydelig, men er af den Vigtighed som Handelen, der især omfatter Korn, Salt, Vin, Tømmer, Lærred og Kvæg. — Krakau skal være grundet af en polsk Fyrste Krakus i det 7de Aarh. 1320—1609 var den Polens Hoved- og Residensstad og vedblev ogsaa senere at være Kroningsstad. Til 1060 var den Sæde for en Erkebiskop, senere, som nu, for en Biskop, som ogsaa var suveræn Fyrste af Severien, Landstrækningen mellem Krakau og Schlesien. Gjentagne Gange ødelagdes den af Ildebrande og erobredes af forskjellige Fiender, hvorved den før saa blomstrende Stad sank meget. 1795 kom den ved Polens tredie Deling til Østerrige og udgjorde 1809—15 tilligemed Vestgalizien en Del af Hertugdømmet Warschau. — **Republiken Krakau** oprettedes paa Wienerkongressen; den bestod af Krakau og dens nærmeste Omgivelser, var ca. 22 Kv.mil stor og havde 140,000 Indb. Den var omgiven af Preussen, Østerrige og Rusland, under hvilke Magters Beskyttelse den stod, og af hvilke den i Grunden var aldeles afhængig. Den lovgivende Magt havde en Folkerepræsentation, som hvert Aar var samlet i 4 Uger, den udøvende et af 8 Senatorer og en Præsident bestaaende Senat. I Anledning af Adelens Indgreb i Forfatningen sendte de tre Beskyttelsesmagter 1829 en Undersøgelseskommission til Krakau; 1830 sluttede en Del af Befolkningen sig til Revolutionen i Polen, hvorfor Republiken blev besat af Russerne. Senere fandt polske Flygtninger et Fristed i Krakau, som derfor 1836—37 besattes af østerrigske Tropper. En ny Besættelse fandt Sted 1838—41; da i Februar 1846 den polske Opstand brød ud, blev Krakau Insurgenternes Hovedvaabenplads, hvorfor Landet besattes af de tre Beskyttelsesmagters Hære og 1846 trods Englands og Frankriges Protest overdroges til Østerrige, som 1849 under Navn af Storhertugdømmet Krakau indlemmede det i Galizien.

Kraken, et fabelagtigt Sjøuhyre, som skal ophold sig paa store Dybder og kun en sjelden Gang viser sig i Vandskorpen som en Samling af Blindskjær. Sandsynligvis har en Art Blæksprut, der opnaar en uhyre Størrelse, givet Anledning til Sagnet.

Krákumál, et gammelt, temmelig vidtløftigt Digt, som tillægges Ragnar Lodbrok, og hvori hans Bedrifter opregnes.

Krampe, enhver uvilkaarlig Muskelbevægelse, som fremkommer ved en sygelig Pirring af Bevægelsesnerverne. Krampen kan enten anfalde hele Legemets Muskler eller kun ét eller flere enkelte Lemmers; ligeledes kan den enten optræde i korte

Anfald, som hastig vexler med Slaphed af Musklerne (klonisk Krampe, Konvulsioner), eller vedholdende (tonisk Krampe, Stivkrampe). Kun sjelden kan Krampens bestemte Aarsag paavises; undertiden kan dens Grund vise sig i anatomiske Degenerationer af Nervesubstansen, men oftest kan ingen saadanne opdages. Ofte kan en pludselig indtrædende Blodmangel eller Blodoverfyldning i Hjernen fremkalde Krampe, ligeledes Tryk paa Hjernen eller Rygmarven, visse Gifte (f. Ex. Strykinin), Fordøielsesuorden o. lign. samt endelig rent psykiske Bevægelser, som Skræk. Behandlingsmaaden er naturligvis forskjellig efter Aarsagen. Bedøvende eller beroligende Midler svækker Anfaldene og formindsker Smerten; ved partielle Kramper i enkelte Muskler eller Muskelgrupper kan Anvendelsen af en galvanisk Strøm ofte være af Nytte.

Kran, Maskine til at løfte store Tyngder med, er større end Donkraften (s. d.) og enten faststaaende eller forsynet med Hjul, saa at den kan flyttes. Hovedbestanddelene er en opstaaende Bjelke eller en Reisning af Jern, oventil forsynet med en horizontal Bjelke, paa hvis yderste Ende er en Blok. Over denne løber en Kjetting, som med den ene Ende fæstes til det, som skal løftes, med den anden vikles op paa en Rulle, som enten sættes i Bevægelse ved Haandkraft, Dampkraft eller Trykket af en Vandsøile (hydraulisk Kran). Ofte er Kranerne saaledes indrettede, at Lasten samtidig med at den hæves kan dreies til Siden.

Kranach, se Cranach.

Kranbjelker, paa Skibe to svære Bjelker forud, en paa hver Side, i hvilke Ankerne hænger, naar de ikke bruges.

Kranium, Hoved; især Hjerneskallen. — Kranioskopi, Kraniologi, d. s. s. Frenologi (s. d.)

Krap (Rubia tinctorum), Plante af Krapfamilien, er fleraarig og urteagtig, har tilbagekrummede Smaatorne, firkantede Stilke og kransstillede Blade; Blomsterne er smaa, gulgrønne og staar i Halvskjerme i Bladhjørnerne. Frugten er et Bær. Krapplanten dyrkes for sin Rodstok, som i pulveriseret Tilstand afgiver et vigtigt Farvestof. Roden indeholder egentlig mange forskjellige farvende Stoffer, saaledes Krappurpur, Kraprødt, Krap-orange, Krapgult og Krapbrunt; ved Anvendelse af forskjellige Beitser kan Krap frembringe alle Slags Nuancer af Rødt og Violet samt flere Nuancer af Brunt og Gult. Den smukkeste Krapfarve er Tyrkiskrødt, som navnlig anvendes paa Bomuld. Krap dyrkes i Europa især i Sydfrankrige, Holland og enkelte Dele af Tyskland; den bedste kommer fra Orienten og fra Avignon. — I den senere Tid har det lykkedes kunstig at fremstille Kraprodens Farvestoffer, og denne Tilvirkning synes at have Fremtiden for sig. — Kraplak er en Forbindelse af Krapfarvestoffer med Lerjord og faaes som et fint Bundfald af Krapafkog i Alunvand. Det anvendes i Malerkunsten.

Krapf, Johann Ludwig, tysk Missionær, f. 1810, d. 1881, gjennemreiste 1848—52 Mellemafrika og opdagede Nyassasjøen. 1867 ledsagede han den engelske Expedition til Abessinien. Han har ogsaa indlagt sig Fortjeneste ved sine Arbeider over flere afrikanske Sprog.

Krapyl (fr. crapule), usselt Pak.

Krasicki (udt. Krasitski), Ignaz, polsk Digter og Forfatter, f. 1734, d. 1801, studerede Theologi og opholdt sig derpaa en Tid i Rom, blev Kanonikus i Lemberg, 1767 Biskop i Ermeland og 1795 Erkebiskop i Gnesen. Af hans Skrifter (episke Digte, Fabler m. m.) er det komiske Heltedigt „Myszeis“ det bedste.

Krasinski, Sigmund Napoleon, Greve, polsk Digter, f. 1812, d. 1859, studerede i Warschau og levede efter Revolutionen 1831 for det meste i Italien og Tyskland, plaget af Sygdom og tilsidst næsten ganske blind. Hans Digte, som han hjemsendte fra sit frivillige Exil, vakte overalt i de slaviske Lande den største Begeistring; de mest fremtrædende er „Nieboska komedya“ („Den ugudelige Komedie“, 1837—48), „Irydion“, hvori han paa en mystisk-sværmerisk Maade skildrer den slaviske Stammes Skjebne og Fremtid, det fantastisk-filosofiske Digt „Noc letnia“ („Sommernatten“), som er skreven i den mest fuldendte lyriske Sprogform, samt Kanzonesamlingen „For Morgendæmringen“ og „Fremtidens Salmer“.

Krasis, Sammenblanding; i Grammatiken Sammensmeltningen til ét Ord af to, hvoraf det første ender og det andet begynder med en Vokal.

Krasnojarsk, By i det russiske Guvernement Jeniseisk i Sibirien, ved Floden Jenisei, med 13,000 Indb., Læder- og Vognfabriker.

Krasnowodsk, By i russisk Turkestan, paa Østsiden af det Kaspiske Hav, er Flaadestation og Sæde for en Militærguvernør. Byen er befæstet.

Kraszevski, Josef Ignaz, polsk Forfatter, f. 1812, studerede i Udlandet og bosatte sig derpaa paa sit Gods i Volhynien, beskjeftiget med literære Arbeider. 1860 flyttede han til Warschau og redigerede der Bladet „Gazeta Polska“, hvorefter han 1863 bosatte sig i Dresden. Han har været overordentlig produktiv og i det hele skrevet ca. 300 Bind; mest fremragende er hans Romaner og Noveller med Stof fra Livet i hans Hjemland. Desuden har han skrevet en Række kritiske og literaturhistoriske Opsatser, udgivet Reisebilleder og Skildringer fra den polske Opstand 1863 samt „Polens Kulturhistorie paa dets Delings Tid.“

Krater, egentl. Bæger, se Vulkaner.

Krates, græsk kynisk Filosof, Discipel af Diogenes, levede i den sidste Halvdel af det 4de Aarh. f. Kr. Han var af en rig og anset Familie i Theben, men gav al fin Formue bort for lig fin Mester at leve som Tigger. Dette vakte en saadan Begeistring og Kjærlighed til ham hos Hipparkhia, en rig Mands Datter fra Thrakien, at hun forlod alt for at følge ham paa hans Omvandringer. Under hans Navn er 38 Breve opbevarede, hvilke imidlertid skriver sig fra en senere Tid. — Krates hed ogsaa en græsk Grammatiker fra Mallus i Kilikien i det 2det Aarh. f. Kr. Han levede ved Attalos's Hof i Pergamon og grundede der en grammatisk Skole, som traadte i Opposition til den alexandrinske. 167 fulgte Krates Attalos til Rom og holdt der Foredrag. Af hans Kommentarer til Homer og andre græske Digtere er nogle Brudstykker opbevarede. — Krates var endelig ogsaa Navn paa en græsk Komedieforfatter i det 5te Aarh. f. Kr.

Kratinos, græsk Komedieforfatter, ca. 520—423 f. Kr., var sammen med Krates Skaberen af den ældre attiske Komedie og en af dennes betydeligste Repræsentanter. Han eiede et rigt Lune og en skarp Vittighed, som hverken skaanede offentlige

eller private Laster og Feil; selv Perikles fik føle hans Svøbe. Ni Gange seirede han i poetiske Væddekampe. Af hans 21 Komedier er kun nogle Fragmenter opbevarede; de er samlede og udgivne af Meineke i „Fragmenta comicorum Graecorum". — En yngre Komedieforfatter af samme Navn levede i det 3die Aarh. f. Kr.

Krause, Karl Christian Friedrich, tysk Filosof, f. 1781, d. 1832, studerede i Jena og blev 1802 Privatdocent sammesteds. Senere levede han uden offentlig Ansættelse i Rudolstadt, Dresden, Berlin, Göttingen og München. Hans filosofiske Anskuelser nærmer sig mest til Schellings og minder ogsaa om Descartes. I sine talrige Skrifter søger han at gjennemføre en rent tysk filosofisk Terminologi, som imidlertid er uforstaaelig for Tyskerne selv. Hans vigtigste filosofiske Skrifter er „Omrids af Logikens System som filosofisk Videnskab" (1828), „Omrids af Retsfilosofiens System" (1828), „Forelæsninger over Filosofiens System" (1828), „Forelæsninger over Videnskabens Grundsandheder" (1829) m. fl. Han var en ikke ubetydelig Tænker, som imidlertid ei er bleven meget paaagtet. Han interesserede sig ogsaa levende for Frimureriet, som han selv beskjeftigede sig med, og hvorom han udgav flere Skrifter.

Kravate, Halstørklæde.

Kraveben, d. s. s. Nøgleben.

Kravelbygget kaldes et Fartøi, naar den ydre Klædning er fæstet saaledes til det indre Tømmer, at Udsiden bliver glat.

Kreatin, Kjødets kvælstofholdige Bestanddel; det danner farveløse, i Vand og Alkohol opløselige Krystaller.

Kreatur, Skabning; Dyr; fig. en uværdig Person, som trækkes frem og begunstiges af en mægtig Velynder.

Krebsdyrene (Crustacea), Klasse af Leddyrenes Hovedafdeling, omfatter en Mængde Slægter, der i Størrelse og Legemsform er høist forskjellige. Krebsdyrene har en hornagtig Hud, indtil 7 Par Fødder og i Almindelighed 4 Følehorn. De fleste af dem opholder sig i Vandet, fornemmelig i Havet, og aander ved Gjeller, enkelte Arter ogsaa gjennem Huden. Forplantningen sker ved Æg. Man inddeler dem i 3 Ordener: Skjoldkrebsene (C. podophtalmata), hvortil hører Flodkrebsen, Hummeren, Reken og Krabberne, Ringkrebsene (C. edriophtalmata), indbefattende Tangloppene, Strukketroldene og Fiskebjørnene, og Smaakrebsene (Entomostraca), der omfatter en Mængde smaa Arter, og hvortil Vandlopperne og Gjælleormene hører.

Krebsen, et Stjernebillede i Dyrekredsen (s. d.).

Kredense, at smage paa Mad og Drikke, førend man byd nogen den, brugtes tidligere som en Betryggelse mod Forgiftning.

Kredit (lat. creditum: det troede, anbetroede), den Tillid, en har hos andre, og den derpaa grundede Anseelse og Indflydelse. Ved Kredit eller Kredityдelse som økonomisk Begreb forstaaes en Operation, hvorved disponibel Kapital ombyttes mod Værdier, der er bundne til og udskilles fra visse Formuegoder, f. Ex. til en fast Eiendom (Realkredit), et helt Bo eller en Persons Produktionsevne (personlig Kredit). Naar saaledes en Gaardeier, paa samme Tid som han vil gjøre sin Gaards Nytte anvendelig ved selv at bruge den, dog tillige vil udnytte den i Gaarden hvilende Værdi, kan han ved en Kreditoperation reise Laan paa denne Værdi, d. e. ombytte den helt eller delvis mod en Driftskapital, som Kreditor stiller til hans Disposition. En streng Overholdelse af hensigtsmæssige Gjeldslove, overhoved Lovbestemmelser, som har Hensyn til Krediten (Kontrakts- og Panteret, Hypothekloggivning osv.) i Forening med Folkets sædelige Karaktér og en almindelig Retskaffenhed i Forretningslivet er væsentlige Betingelser for et Lands sunde Kreditforhold. Krediten er et af de vigtigste Midler til at befordre Handelsomsætningen og forøge Nationalvelstanden. Statens Kredit beror paa den Tillid, en Stat besidder til at kunne erholde Laan, hvilken afhænger af Evnen til at kunne opfylde Forpligtelserne (Erlæggelse af Renterne og Tilbagebetaling af Kapitalen til de fastsatte Tider) samt Villien dertil. Et velordnet Finansvæsen, en hensigtsmæssig Lovgivning og en Forvaltning, som bæres af en ædel Almenaand og streng Retfærdighed, bidrager sikrest til at vedligeholde en Stats Kredit. — Kreditanstalter kaldes almindelig saadanne Indretninger, hvis Hensigt er at støtte og befordre Krediten. De er enten i Besiddelse af disponible Kapitaler til Udlaan eller Mellemmænd mellem Kapitalbydende og Kapitalsøgende. De Banker (s. d.), der væsentlig fungerer som Kreditanstalter (f. Ex. i Norge ikke alene Kreditbankerne, men ogsaa Norges Bank, Sparebankerne og andre) kan være forskjellige i Henseende til Organisation og Virksomhed; nogles Opgave er kun rettet paa Befordring af den store Handelskredit, andre paa Fremme af den industrielle og den lille Kredit, atter andre har begge disse Formaal. Nogle indskrænker sig til at anvise Kapitalister paa Forlangende Anledning til en sikker Anbringelse af disponible Kapitaler og til at besørge Anbringelsen; andre udlaaner selv Kapitaler, men kun mod Pant i fast Eiendom (Hypothekbanker), andre ogsaa mod anden Sikkerhed, som Kaution eller haandfaaet Pant. — Kreditere, anbetro, levere Varer paa Borg eller Henstand, give Kredit; i Handelsbøger godskrive, anføre paa Kreditsiden (modsat debitere).

Kredit mobilier kaldes saadanne Kreditanstalter, som ikke indskrænker sig til at drive udelukkende Bankforretninger, men som ogsaa befatter sig med industrielle Foretagender, som Jernbane- og Fabrikanlæg osv. Hensigten med disse Anstalters Oprettelse, hvortil Ideen udgik fra Brødrene Pereire i Paris, var Fremme af den indenog udenlandske Industri ved at koncentrere den disponible Kapital og samle de forskjellige Værdipapirer til et fælles Fond, der saaledes ved sine Obligationer skulde trække Laanekapitalen til sig. Den første Credit mobilier oprettedes 1852 af de ovennævnte Brødre, væsentlig for at modarbeide det finansielle Overtag, som enkelte Bankierer havde paa Pengemarkedet. I Begyndelsen gik alt godt; den nye Institution gav et glimrende Udbytte og erhvervede sig hurtig stor Tillid, ligesom mange lignende Anstalter oprettedes, fornemmelig i Tyskland. Men da Anstalten begyndte at drive Børsspekulationer i det store, gik det rask tilbage med den. De fleste øvrige Credit mobiliers, som oprettedes efter det franske Mønster, gik snart tilgrunde. De derimod, som i rette Tid vendte tilbage til den solidere Bankvirksomhed, har for en stor Del sikret sin Bestaaen.

Kreditiv, d. s. s. Akreditiv, s. d.

Kreditoplag kaldes det, naar en Kjøbmand faar Henstand med Toldbeløbet af Varer, som han indfører fra Udlandet og oplægger i sit Pakhus (dog ikke uden særskilt Tilladelse udenfor Toldstedet), og som han paa Forlangende maa forevise for Toldvæsenet. I Regelen sker dette Eftersyn hvert Kvartal.

Kreditor, enhver, som har en Gjeldsfordring paa en anden; jfr. Debitor under Art. Debet.

Kredsløb, Blodets, se Blod.

Kreere, egentl. skabe; udnævne, især til Doktor.

Krefeld, By i den preussiske Rhinprovins, paa Vestsiden af Rhinen, 6 Mil nordvest for Köln, med 63,000 Indb. Byen er smukt bebygget og driver en storartet Fabrikvirksomhed, især af finere Tøier, Farvevarer, Maskiner og Speile. Under den preussiske Syvaarskrig stod her 23de Juni 1758 et Slag, i hvilket en engelsktysk Hær under Hertug Ferdinand af Brunsvig seirede over Franskmændene.

Kreling, August, tysk Maler og Billedhugger, f. 1819, d. 1876, besøgte Hannovers Polyteknikum og gik 1836 til München, hvor han studerede Billedhuggerkunsten under Schwantaler og Malerkunsten under Cornelius. 1853 blev han Direktør for den kongelige Kunstindustriskole i Nürnberg, som han organiserede fra nyt af og hævede betydelig. Af hans Billedhuggerværker kan bl. a. nævnes et Monument over Kepler, af hans Malerier „Hugenotterne ved Nadverden Bartholomæusnatten".

Kremenez, By i det vestrussiske Guvernement Volhynien, ved Floden Ikva, med 12,000 Indb.

Krementschug, By i det russiske Guvernement Poltava, ved Dnjepr, med 31,000 Indb., Læder- og Tobaks- samt Maskinfabrikation, betydelig Handel og Markeder.

Kreml, russ., Fæstning; Bydel, især i Midten af en By, omgiven med Volde og Grave. Mest bekjendt er Moskvas Kreml (se Moskva).

Kremnitz, By i Komitatet Bars i Ungarn, med 9,000 Indb., flere mærkelige Bygninger samt Grubedrift paa Guld og Sølv.

Krems, By i Erkehertugdømmet Østerrige, ved Donau, med ca. 9,000 Indb., Havedyrkning og Handel med Safran, Sennep, Eddike og Vin.

Kremserhvidt, den fineste Sort Blyhvidt, forekommer sædvanlig i Handelen i Form af firkantede Tavler, og benyttes til fin Maler- og Anstrøgsfarve.

Kremsier, By i Mähren, ved Floden March, med 10,000 Indb., Klædesfabrikation og Handel med Korn og Kvæg. Her havde den første østerrigske Rigsdag sine Møder 1848—49.

Kreoler (spansk criollo), kaldes i de spanske og portugisiske Kolonier de Indfødte, som nedstammer fra spanske eller portugisiske Forældre. — Kreolnegre, tildels Benævnelse paa de i Amerika fødte Negre i Modsætning til de indfødte eller indvandrede.

Kreosot, en lysbrydende, stærkt lugtende Vædske, opdagedes 1832 af Reichenbach ved Destillation af Bøgetjære, findes i Røg og Træeddike o. desl.; paa dens Egenskab at forandre Kjødtrevlerne paa en egen Maade og bevare dem for Forraadnelse (deraf dens Navn, som betyder „Kjødbevarer") beror dens bekjendte Anvendelse af Røgning som Konservationsmiddel for Kjød. Kreosot har været forvexlet med Karbolsyre (Phenol). Kreosot af Trætjære indeholder hovedsagelig Kreosol $C_8H_{10}O_2$ og Guajakol $C_7H_8O_2$, men lidet Phenol, hvorimod Kreosot af Stenkultjære indeholder Phenol C_6H_6O og Kresol C_7H_8O. Kreosol og Guajakol er eiendommelige sammensatte Ætherarter, hvorimod Kresol er homolog med Phenol eller Karbolsyre og har lignende Egenskaber. Kreosot bruges som Desinfektionsmiddel og til Impregnering af Jernbanesviller m. m. for at beskytte dem mod Forraadnelse.

Krep, lærredsvævet, svagt slaaet Tøi med kruset eller kreppet Overflade, hvilket Udseende Tøiet erholder dels ved at koges efter Vævningen, dels ved at behandles paa en saakaldt Krepmaskine. — Krepflor, Flor af gazevævet fin Silke, bruges til Slør osv.

Krepere eller **krevere** (fr. crever), egentl. revne, dø.

Kreta eller **Kandia** (tyrkisk Kirid), en af de største Øer i Middelhavet, ligger sydost for Grækenland, ved Indløbet til det Ægeiske Hav. Størrelsen er 150 Kv.mil og Længden fra Øst mod Vest 35 Mil. Den gjennemskjæres i sin hele Længde af en Bjergkjede, hvis høieste Punkt, Bjerget Ida, naar op til en Høide af 7,000 Fod. Denne Bjergkjede sender til begge Sider flere Udløbere, som begrændser herlige Dale og frugtbare Sletter. Øen er berømt for sin yppige Vegetation og frembringer Cedertræ, Vin, Silke og Oliven. Indbyggernes Antal er ca. 275,000, fordetmeste af græsk Herkomst. Den tilhører Tyrkiet og udgjør med de omliggende Smaaøer et eget Vilajet. Hovedstad Megalokastro. — Kreta var i Oldtiden en af den græske Kulturs Hovedsæder; dens ældste Befolkning var af frygisk Herkomst, men blandedes senere med indvandrede Dorer, som tilrev sig Magten og undertvang de oprindelige Indbyggere. Blandt dens navnkundigste forhistoriske Konger nævnes den vise Minos, som ca. 1300 f. Kr. gav Øen Love, samt hans Søn Idomeneus. Ifølge Homer, som kalder Øen Hekatompolis, skal den paa hans Tid have havt 100 Byer, men de første paalidelige historiske Efterretninger nævner kun tre saadanne af Betydning. Som et af Zeus-dyrkelsens Hovedsæder (Øen betegnes som Zeus's Fødested) havde den prægtige Templer; af dens andre Mærkeligheder kan nævnes den af Dædalos byggede Labyrint (s. d.). Øen blev 67 f. Kr. indlemmet i det romerske Rige og kom ved dettes Deling til det østromerske Rige. 823 erobredes den af Araberne, men toges 961 tilbage af Grækerne. 1204 kjøbtes den af Venetianerne, som beholdt den indtil 1669, da de efter en 25aarig heltemodig Kamp maatte overgive den til Tyrkerne, i hvis Besiddelse den senere har været. Dog har Indbyggerne oftere gjort Forsøg paa at løsrive sig fra Tyrkiet og efter Grækenlands Uafhængighed søgt at forene sig med dette.

Krethi og **Plethi** kaldtes ifølge det Gamle Testamente Kong Davids Livvagt. — Nu betegnes ved dette Udtryk et blandet Selskab af alle Slags Mennesker.

Kretiner, en særegen Slags Mennesker, som især forekommer i Alpedalene i Schweiz, Savoien og Piemont, men ogsaa i andre Dele af Alperne, Pyrenæerne, Steiermark, Harzen o. fl. St. samt

i enkelte Bjergegne udenfor Europa. Deres Hjerneskal er i Regelen stærkt misdannet, for liden, for lav, fladtrykt osv. i forskjellig Grad; Hjernen, især den forreste Del, er lidet udviklet og Aandsevnerne i Forhold dertil smaa, idet de fleste Kretiner er at betragte som Idioter. Af Vext er Kretinerne smaa (ofte kun ca. 3 Fod høie), med tyk Krop, krumme Ben og ofte med store Udvexter (Kropp) paa Halsen. Ansigtet er udtryksløst, med bred, plat Næse, tykke Kinder og Læber og store, udstaaende Øren. Hvorledes Kretinismen opstaar, er et endnu uløst Spørgsmaal. Hvor den forekommer, optræder den endemisk og angriber Børnene i Regelen i deres første Barndom, undertiden dog først, naar de har naaet en Alder af nogle Aar. Ved i rette Tid at bringes fra de trange Alpedale til den renere Bjergluft kan Børnene ofte reddes. I over 3,000 Fods Høide har man ogsaa fundet, at Kretinismen i Alperne ikke forekommer. Som Aarsager til den har man anført usund Næring og slet Drikkevand, varm, indestængt og fugtig Atmosfære, uhensigtsmæssige Bosteder, utilstrækkelig Pleie af Børnene, Giftermaal mellem for nære Slægtninger og endelig Arvelighed. Forresten har man gjort den Jagttagelse, at Udbredelsen af Dannelse og Kultur i de afsides Egne har frembragt en gradvis Aftagen af Kretinismen. — Kretinerne kan opnaa en Alder af indtil 50 Aar. Mange af dem lever endnu næsten som Dyr uden nogen hensigtsmæssig Pleie, ved hvilken dog mange af dem har vist sig at kunne vænne sig til en ordentlig menneskelig Levemaade og til at gjøre nogen Nytte.

Kreusa, Æneas's Hustru, Datter af Priamos og Hekuba; ifølge Æneidens Beretning forsvandt hun pludselig, da hendes Mand med sin Fader og Søn drog ud af Troia, og blev ikke senere gjenfunden. — K r e u s a hed ogsaa den korinthiske Konge Kreons Datter, som skulde ægte Jason, men blev dræbt ved Gift af Medea.

Kreutzer (udt. Krøitser), Konradin, tysk Komponist, f. 1782, d. 1849, begyndte i sin Ungdom at lægge sig efter Musik, men studerede siden Medicin, hvorfra han endelig igjen vendte tilbage til Tonekunsten. Siden 1804 opholdt han sig i Wien, hvor han havde Albrechtsberger til Lærer og komponerede flere Messer, Operaer og Pianosager. 1812 blev han Kapelmester i Stuttgart, indehavde 1816—21 en lignende Stilling hos Fyrsten af Fürstenberg i Donaueschingen, 1822—33 ved Kärntnerthor-Theatret i Wien, senere ved Josephstädter Theater sammesteds og derpaa i Köln og Riga. Af hans ca. 30 Operaer har kun „Das Nachtlager von Granada" holdt sig paa Scenen. Mere fremragende var han som Sangkomponist; især hører flere af hans Mandskvartetter til det bedste i sit Slags.

Kreutzer, Rudolf, fransk Violinist og Komponist, af tysk Slægt, f. 1766, d. 1831, uddannede sig under Anton Stamitz og optraadte allerede i sit 13de Aar med Bifald i Paris. 1790 bragte han sin Opera „Jeanne d'Arc" til Opførelse og komponerede derpaa en Række andre, som tildels gjorde megen Lykke. 1797 besøgte han som Koncertgiver Italien og Tyskland og blev efter sin Tilbagekomst Professor i Violinspil ved Paris's Konservatorium. Fra 1801 var han derhos Solo-Violinist ved den store Opera og fra 1816 kongelig Kapelmester og Direktør for Operaen. Han vakte overalt, hvor han optraadte, Beundring ved sin solide Virtuositet; Beethoven tilegnede ham sin berømte Sonate Op. 47, som derfor har faaet Navn af „Kreutzer-Sonaten". Af hans Kompositioner hører hans Etuder for Violin til de bedste i sit Slags og er endnu i Brug.

Kreuzer, østerrigsk Skillemynt, $= {}^{1}/_{100}$ Gylden $= 1{,}77$ Øre. — I Tyskland var Kreuzeren tidligere ogsaa brugelig, men her $= {}^{1}/_{60}$ Gylden.

Kreuznach, By i den preussiske Rhinprovins, 5 Mil sydvest for Mainz, med 14,000 Indb. og Fabrikation af Glas, Tobak, Læder og kemiske Artikler. Her findes ogsaa stærkt besøgte Saltbade.

Kridt, en affarvende, jordagtig, i ren Tilstand hvid Kalksten, som for en væsentlig Del bestaar af Kalkskaller af mikroskopiske Smaadyr. Navnet kommer rimeligvis af Øen Kreta. Kridt forekommer i England, Frankrige, Spanien, Italien, Tyskland, Danmark og flere andre Lande, ofte som hele Fjeldskjeder eller steile Klipper. I Kridtlagene findes dels i Knoller dels i Skiver den graa og den brunlige Flint. Det bruges til at brænde Kalk af, til Skrivekridt, Polérmiddel og med Lim til hvid Maling. Det hos os i Handelen gaaende Kridt kommer fra England og Danmark. — Den geologiske Formation, i hvilken Kridtet alene forekommer, kaldes K r i d t f o r m a t i o n e n (se Geologiske Formationer).

Krieger, Andreas Fredrik, dansk Jurist og Statsmand, f. 1817 ved Arendal, blev 1833 Student og 1837 juridisk Kandidat ved Kjøbenhavns Universitet. 1844 blev han Lektor og 1845 Professor i Lovkyndighed sammesteds, var 1848—55 Medlem af Kjøbenhavns Borgerrepræsentation, 1848—49 af den grundlovgivende Forsamling og 1849—52 af det første Folkething. 1855 blev han Departementschef i det slesvigske Ministerium, var 1856—59 først Indenrigs-, derpaa Finansminister og sidstnævnte Aar igjen en Tid Indenrigsminister. 1864 var han en af Danmarks Repræsentanter ved Londonerkonferensen og har siden 1866 været Landsthingsmand for Kjøbenhavn. 1860—70 var han Høiesteretsassessor, 1870 Justits- og 1872—73 Finansminister. Han har udgivet Skrifter om den danske Privatret, den slesvigske Formue- og Familieret m. m.

Krig, væbnet Kamp mellem to eller flere Folk eller Stater eller ogsaa mellem Partier i samme Stat (Borgerkrig). Den kan hovedsagelig deles i Erobrings- og Forsvarskrig, til hvilken sidste Slags ogsaa Uafhængighedskrig, d. v. s. et Folks væbnede Forsøg paa at tilkjæmpe sig sin tabte Uafhængighed, nærmest maa regnes. — Krig er vel ligesaa gammel som Menneskeslægten selv og har naturligvis til de forskjellige Tider artet sig paa forskjellige Maader; i gamle Dage, da man af langtrækkende Vaaben kun besad Bue og Kastespyd, var man f. Ex. mere henvist til en Kamp Mand mod Mand, end efterat Krudtets Opfindelse havde gjort det muligt paa fjernt Hold at anrette store Ødelæggelser. Krigene antages nu at være forholdsvis mindre blodige end i ældre Tider, da Kampen førtes med blanke Vaaben og ikke blot Krigere, men ogsaa andre vaabenføre Personer blev dræbte eller fangne. I Tidens Løb har der dannet sig visse Vedtægter for Krigens Førelse, som pleier at overholdes mellem Fienderne, saaledes Regler for Krigsfangers Behandling, Kapitulationer osv.

— Krigsbytte, det Bytte, som gjøres af en Krigshær i et fiendtligt Land. — Krigsfanger kaldes de Personer, der som hørende til den fiendtlige Hær, efter at have opgivet Modstanden, af det seirende Parti tages tilfange. I Oldtiden var det sædvanligt at gjøre Krigsfanger til Slaver eller endog at dræbe dem; i Middelalderen behandledes de haardt og blev kun frigivne mod høie Løsepenge. Ofte fandt dog begge de stridende Partier det gjensidig at svare Regning at udvexle Fangerne. Efter den nuværende europæiske Folkeret er det utilladeligt at dræbe Krigsfanger, som har overgivet sig, eller behandle dem som Strafanger. De holdes kun i Varetægtsarrest, dog kan de sættes til Arbeide for at bestride Omkostningerne ved sit Ophold. Hensigten med at gjøre Krigsfanger er at formindske Fiendens Styrke ved at unddrage ham Mandskab; derfor frigives ikke Krigsfanger frivillig og ensidig, saalænge Krigen varer. Efter dens Ophør bliver de strax at sætte i Frihed. — Krigshistorie, Historien om de Krige, som i Tidernes Løb har fundet Sted. — Krigskunst ell. Krigsvidenskab er Læren om Krigsførelsen og de under denne forekommende Operationer. — Krigsmaskiner kaldes flere Slags Maskiner i Oldtiden og Middelalderen, hvilke dels var bestemte til Dækning og Forsvar for en fremrykkende Fiende, dels til Angreb paa Fæstningsmure (Murbrækkere o. desl.) og dels til Kastning af Sten eller Vaaben. — Krigsret, en af den jurisdiktionshavende militære Overbefalingsmand nedsat Domstol til at paadømme Overtrædelser, som er begaaede af hans Underordnede. Den bestaar udelukkende af Militære, som for hver enkelt Sag opnævnes; dog tiltræder sædvanlig vedkommende Auditør som retskyndigt Medlem. — Krigsskib, se Marine.

Krikand (ana crecca), den mindste og i Norge almindeligst forekommende Andeslægt af Græsændernes Gruppe. Hannen er en af vore smukkest farvede Fugle. Krikanden opholder sig om Sommeren ved Fjeldvande og sivbevoxede Sumpe i Vidjeregionen; den drager om Høsten sydover og vender tilbage i Marts og April.

Krim ell. **Krym**, den tauriske Halvø, en Halvø i det sydlige Rusland, hænger i Nord ved den smale Landtunge ved Perekop sammen med Fastlandet og omgives forresten af det Sorte og det Azovske Hav. Størrelsen er ca. 460 Kv.mil og Folkemængden ca. 3—400,000. Den nordlige og største Del af Halvøen er fladt, græsbevoxet Steppeland; langs Sydkysten gaar en steil Fjeldkjede, som sender flere Grene mod Nord og danner smukke og frugtbare Dale. Denne sydlige Del af Krim er berømt for sin Naturskjønhed. Her er ogsaa Jordbunden overordentlig frugtbar og Klimatet mildt og behageligt. Korn og Tobak, Vin, alskens Sydfrugter osv. trives her i den yppigste Fylde, ligesom ogsaa Kvægavlen blomstrer. I det nordlige Steppeland er Jordbunden derimod for det meste mager og lidet skikket til Dyrkning. De udstrakte Vidder benyttes derfor til Beiter. Indbyggerne paa Krim er dels muhamedanske Tatarer, dels Jøder, Russer, Tyrker og Bulgarer. Krim udgjør Hoveddelen af det russiske Guvernement Taurien; Hovedstaden er Simferopol. — Krim beboedes i Oldtiden af Taurierne. I det 6te Aarh. f. Kr. anlagde Grækerne Kolonier paa Sydkysten. Senere var her et eget Kongerige, det bosporanske, som grundedes af Farnakes, kom i Mithridates's Besiddelse og blev efter hans Død afhængigt af Rom. Ved Romerrigets Deling kom Krim til det østromerske Rige, erobredes i det 13de Aarh. af Tatarerne og kom 1475 under Tyrkiets Overhøihed. 1783 blev Halvøen underkastet Russerne, som siden har besiddet den. — Om Krimkrigen 1854—55 s. d.

Kriminal, som angaar Forbrydelser. Kriminallov, Lov om Forbrydelser, Straffelov. — Kriminalproces, den Del af Proces-Systemet, som omhandler Forbrydelsers retslige Forfølgning. — Kriminalret, Samlingen eller Indbegrebet af de Retsregler, som kommer til Anvendelse ligeoverfor Forbrydelser; Strafferet. — Kriminalist, Retslærd, som særlig giver sig af med Kriminalrettens Studium og Fortolkning.

Krimkrigen eller **den orientalske Krig** kaldes den i 1854—55 førte Krig mellem Rusland paa den ene Side og Tyrkiet, Frankrige, England og Sardinien paa den anden Side. Aarsagen var fornemmelig Keiser Nikolaus den førstes Lyst til at bemægtige sig Tyrkiet eller ialfald en Del deraf, og som Paaskud brugtes de græske Kristnes Stilling i Tyrkiet samt en Strid om den hellige Gravs Kirke i Jerusalem. Den russiske Udenrigsminister Menschikoff gjorde i denne Hensigt en Reise til Konstantinopel for at paavirke Sultan Abdul Medsjid, men denne negtede efter engelsk og fransk Tilskyndelse at føie Rusland. Nikolaus forsøgte ogsaa at faa England paa sin Side ved at love det Del i Byttet, men England lod sig ikke overtale. Menschikoff forlod Tyrkiet med uforrettet Sag, og den 3die Juli besatte den russiske General Gortschakoff Donaufyrstendømmerne (det nuværende Rumænien og Serbien). Allerede en Maaned tidligere havde en forenet fransk-engelsk Flaade begivet sig til Dardanellerne for at holde Øie med Rusland. Østerriges Mæglingsforsøg førte ikke til noget, og den 3die Oktober erklærede Sultanen Rusland Krig. I Kaukasien var Tyrkerne uheldige, idet de den 24de og 30te November led to afgjørende Nederlag ved Achalzik og Gumri; hertil kom endnu det Uheld, at den tyrkiske Flaade den 30te Novbr. blev aldeles ødelagt af Russerne ved Sinope. Men i Donauegnene, hvor den dygtige Omer Pascha havde Overbefalingen over de tyrkiske Stridskræfter, var disse heldige. Omer slog Russerne flere Gange, og forgjeves beleirede disse Fæstningen Silistria, som de efter store Tab tilsidst maatte opgive Tanken om at storme. Da Keiser Nikolaus ikke vilde lytte til de andre Stormagters Forestillinger, gjorde England og Frankrige fælles Sag med Tyrkiet og sendte en Hær til Krim under Marskal St. Arnaud og Lord Raglan for at beleire den stærke Fæstning Sebastopol. En anden engelsk-fransk Expedition afgik til Østersjøen. Senere sluttede Sardinien sig til de to Vestmagter. De Allierede bombarderede den 22de April 1854 Odessa, og i September s. A. landede 36,000 Franskmænd og 26,000 Englændere paa Krim. De russiske Stridskræfter, som var samlede her for at forsvare det vigtige Sebastopol, søgte forgjeves at standse de Allieredes Fremrykning og hindre Fæstningens Indeslutning. Efter flere haardnakkede Kampe i aaben Mark (ved Alma 20de Septbr., ved Balaklava 25de Oktbr., ved

Inkermann 5te Novbr. 1854 og ved Eupatoria 17de Febr. 1855) trak den russiske Overgeneral Gortschakoff sig indenfor Fæstningens Mure, som ivrigt bombarderedes af de Allierede. Dette Bombardement førte dog ikke til noget, da Russernes Ild ei gav Franskmændenes og Englænderner noget efter i Styrke og Udholdenhed. St. Arnauds Eftermand Canrobert afløstes imidlertid af Pelissier, som besluttede at forsøge en Storm; da Beleiringshæren havde faaet Forstærkninger, foretoges den 8de Juni et Angreb, hvorved et Par vigtige Udenverker faldt i de Allieredes Hænder; Stormen paa selve Hovedfæstningen den 18de Juni blev derimod tilbageslaaet, og de Allierede led store Tab. Endnu en Gang forsøgte Russerne Krigslykken i aaben Mark, idet en russisk Hær paa 200,000 Mand den 16de August angreb de Allierede ved Tschernajafloden; men Udfaldet blev, at de med et Tab af 9,000 Mand maatte trække sig tilbage. Den 8de Septbr. forsøgtes en ny Storm, efterat Fæstningen i tre Dage var bleven beskudt paa det voldsomste, og nu lykkedes det den franske General Mac Mahon at sætte sig fast i det stærke Malakofftaarn. Dermed var Sebastopols Skjebne afgjort. Russerne forlod i Nattens Løb Byen, efterat de havde stukket Ild paa den og sprengt flere Fæstningsverker i Luften. Keiser Nikolaus var imidlertid død, og da Ruslands Modstandskraft for en stor Del var lammet, væsentlig paa Grund af det uhyre Folketab, indgik Alexander den anden paa at underhandle, og 30te Marts 1856 sluttedes Freden i Paris, hvorved Rusland afstod fra sin Høihedsret over Donaufyrstendømmerne. Desuden overlod det et Stykke af Bessarabien til Moldau samt indgik paa ikke at holde nogen Orlogsflaade i Sortehavet og ikke paany at befæste Alandsøerne, hvis Fæstning Bomarsund ødelagdes af den engelsk-franske Østersjøexpedition. — Krimkrigen antages at have kostet en halv Million Mennesker Livet.

Kringelen, et Bjergpas i Sels Sogn, Vaage Prestegjeld i Gudbrandsdalen, bekjendt ved den Seier, som Gudbrandsdølerne her vandt 1612 over Oberst Sinclair (s. d.).

Krinoline, oprindelig et til Underskjørter for Damer bestemt løstvævet Tøi med Islæt af Hestehaar; senere et System af Ringe af Fiskeben, Spanskrør eller Staalfjere til at udspende Damekjoler med. Krinoliner opstod først i Frankrige og var omkring Midten af dette Aarhundrede meget i Brug, men er nu forsvundne.

Krisis ell. **Krise**, gr., Afgjørelse; afgjørende Vending i en Sygdoms Gang. — Ogsaa afgjørende Vending eller Forandring i en eller anden Sag, saaledes Ministerkrise, det Tilfælde, at alle eller flere af et Lands Ministre aftræder. — Handelskrise, se Handel.

Krissa, gammel og rig By i det gamle Grækenland, i Fokis, ved den krissæiske Bugt, nu Bugten ved Salona.

Kristendom, den af Jesus Kristus stiftede Religion, der erkjender ham for Guds Søn og Verdens Frelser. Kristendommen stemmer overens med Jødedommen deri, at begge bekjender alle Tings Skaber og Opholder som den eneste sande Gud, og at Mennesket ved Syndefaldet har forspildt sin Ret til den evige Salighed og derfor maa frelses ved den af Gud lovede Messias. Men der er den Forskjel mellem begge, at Kristendommen erkjender Jesus af Nazareth som den af Gud sendte Frelser, medens Jøderne endnu venter paa Messias's Komme. Kristendommens Grundprincip er altsaa Guds Søns Menneskevorden og hans Forsoningsverk. Medens den jødiske Religion og dens Forjættelser begrændses til et enkelt Folk, er Kristendommen bestemt til at forkyndes for og tilegnes af den hele Menneskehed. Dens Bekjendere kaldes med det fælles Navn Kristne og deres Samfund den kristne Kirke. I denne optages Mennesket ved Daaben i den hellige Treenigheds Navn. Kristendommen lærer, at Mennesket ved at tilegne sig Kristi Forsoning frelses fra evig Fortabelse, og denne Tilegnelse sker ved Troen, som den Helligaand skjænker de Bodfærdige ved Naademidlerne. Denne Tro viser sig i Kjærlighed, Ydmyghed, Forsagelse og i et helligt med Kristendommens Lære stemmende Liv. — Paa den første Pintsefest efter Kristi Himmelfart (ca. Aar 30) blev i Jerusalem den kristne Kirke stiftet ved Aandens Udgydelse over Kristi der forsamlede Disciple, og den saaledes stiftede Kirke blev derpaa strax forøget med omtr. 3,000 Personer, som ved Apostelen Peders kraftige Prædiken blev bevægede til at lade sig døbe. Den kort efter udbrudte Forfølgelse bidrog mægtig til Kristendommens Udbredelse. Allerede i sidste Halvdel af det 1ste Aarh. var der stiftet kristne Menigheder saavel rundt om i Lilleasien som ogsaa i Grækenland og Rom. De romerske Keisere betragtede den nye Lære i Begyndelsen som en Afændring af Jødedommen, men det varede ikke længe, førend de i den saa en ny, statsfarlig Religion, som de da søgte at udrydde med Ild og Sværd. Under disse Forfølgelser voxede imidlertid de Kristnes Antal Dag for Dag, indtil Kristendommen omtr. 300 efter Kirkens Stiftelse blev erklæret for Statsreligion i det romerske Rige, hvad der næsten vil sige det samme som i hele den civiliserede Verden. Det varede dog længe, inden den blev almindelig antagen af det mægtige Riges forskjellige Folkeslag, hvilket vel for en stor Del skyldtes den voldsomme Maade, hvorpaa den i Regelen søgtes udbredt Endnu længere Tid tog det, inden den fra det romerske Rige af blev udbredt blandt de øvrige Folk i Europa. I Begyndelsen af det 9de Aarh. forkyndtes den af Ansgar (s. d.) i Danmark og Sverige; omtr. 100 Aar senere forsøgte Haakon Adelstensfostre at indføre den i Norge, men det lykkedes først Olav den hellige at faa den mere almindelig antagen (ca. 1020). Om Kristendommens Udbredelse i de øvrige Verdensdele se Art. Mission. For Tiden antages Kristendommen at tælle henved 400 Millioner Bekjendere. Se forøvr. Artiklerne Kirke og Religion.

Kristian, Navn paa 9 danske Konger, af hvilke de to første sædvanlig anføres med Navneformen Kristiern. — Kristian (Kristiern) den første, Stamfaderen til det oldenborgske Kongehus, f. 1426, d. 1481, var Søn af Grev Didrik den lykkelige af Oldenborg og Delmenhorst og var en Datterdatters Sønnesøns Dattersøn af Erik Glipping. Efter Kristoffer af Baierns Død og efterat Grev Adolf den ottende af Holsten havde afslaaet den danske Krone, blev denne tilbudt Kristiern, som modtog den og efter at have underskrevet den ham af Rigsraadet forelagte Haandfæstning 1448 blev valgt og hyldet.

Imidlertid valgtes Karl Knutssøn til Konge i Sverige; i Norge stred Partierne mod hverandre. Nordenfjelds vilde man enten have Rigsforstanderen Sigurd Jonssøn til Konge eller ogsaa den gamle Erik af Pommern tilbage, eller endelig Kong Karl af Sverige. Det norske Rigsraad med Erkebiskop Aslak Bolt i Spidsen holdt paa Karl, medens et Parti, som lededes af den danske Biskop Jon i Oslo og Holsteneren Hartvig Krummedike, ønskede Kristiern til Konge og Forening med Danmark. Krummedike og Biskop Jon sendtes af Rigsraadet til Kristiern for at underhandle om Fred, men tilbød ham tvertimod sit givne Ord Norges Krone og vendte tilbage med en dansk Hær, hvormed de stængte Erkebiskopen og Raadet inde i Oslo. Aslak Bolt blev tvungen til at reise til Marstrand og være med at vælge Kristiern; men saasnart han havde faaet sin Frihed, gik han tilbage til sit tidligere Parti og kronede 1449 Karl Knutssøn i Trondhjem til norsk Konge. 1450 fandt et Møde Sted i Halmstad mellem 12 svenske og 12 danske Rigsraader; her gav Karls forræderske svenske Sendemænd mod hans Villie Slip paa Norge, og da paa samme Tid Aslak Bolt døde, hvorved Folket blev uden Fører, og Kristiern kom til Trondhjem med en stor Flaade, opnaaede han at vælges og krones til Norges Konge. Kort efter bestemtes det paa et Raadsmøde i Bergen, at Norge og Danmark til evige Tider skulde være forenede som frie og jevnbyrdige Riger (den bergenske Reces). Nu udbrød en Krig mellem Kristiern og Karl Knutssøn; den sidste var lidet populær i Sverige, hvorfor han 1457 blev fordreven; Erkebiskopen Jøns Bengtssøn indkaldte da mod Folkets Villie Kristiern, som blev kronet i Upsala 1457 og saaledes igjen forenede de tre Rigers Kroner. 1459 døde Kongens Morbroder Hertug Adolf af Slesvig og Holsten, og med ham uddøde den mandlige Linie af Gerhard den stores Efterkommere; istedenfor nu at inddrage Slesvig som et til Kronen hjemfaldent Len og ikke befatte sig med Holsten, hvortil der var en nærmere Arving, Grev Otto af Schauenburg, begik Kristiern den Daarskab at lade sig vælge til Hertug af Slesvig og Greve af Holsten og erklære disse Lande for til evige Tider sammenhørende. Kongens Brødre fik store Pengesummer samt hans Del af Oldenborg og Delmenhorst; Greven af Schauenburg fik en stor Erstatning for Holsten. Dette i Forbindelse med Kongens Ødselhed og Pragtsyge gjorde, at han stadig var i Pengeforlegenhed, hvilket medførte haarde Skattepaalæg, hvad der foranledigede Svenskerne til 1464 at gjøre et almindeligt Oprør; Kristiern erklæredes for afsat, og Karl Knutssøn kom tilbage og sattes paa Tronen, som han beholdt til sin Død. En anden Følge af Kongens Pengemangel gik ud over Norge; 1469 giftede han nemlig sin Datter med den skotske Konge Jakob den tredie og kunde ved denne Leilighed næsten intet betale af den bestemte Medgift. Foruden at opgive sine Fordringer paa den Afgift, som Skotland hidtil havde betalt af Sydersøerne, satte han derfor Orknøerne og Shetlandsøerne i Pant for Resten af Medgiften. De blev aldrig indløste, og Norge mistede saaledes disse sine gamle Skatlande. Da Karl Knutssøn døde 1470, valgte Svenskerne Sten Sture den ældre til Rigsforstander; nu troede Kristiern igjen at kunne komme i Besiddelse af Sverige og udrustede til den Ende en stor Hær og Flaade, men blev 1471 totalt slagen paa Brunkeberg og maatte nu for bestandig opgive at faa Sverige igjen. Uagtet sin Pengenød gjorde Kongen to store og kostbare Udenlandsreiser; paa den første besøgte han 1474 Keiser Fredrik den tredie, som ophøiede Holsten og Stormarn til et Hertugdømme, hvortil ogsaa Ditmarsken skulde lægges; derfra drog Kristiern til Rom, hvor han fik Audiens hos Paven og erholdt hans Tilladelse til at anlægge et Universitet i Kjøbenhavn. Dette blev grundet 1478 og indviet 1479. Ligeoverfor Hansestæderne viste Kongen stor Svaghed; han pantsatte flere holstenske Byer til Lybekkerne, forbød de danske Kjøbmænd selv at føre sine Varer til Tyskland og undlod aldeles at hevne Hanseaternes Mord paa Lensmanden Olav Nilssøn i Bergen og Munkeliv Klosters Opbrændelse 1455. 1480 pantsatte han Hertugdømmerne til sin Dronning for 100,000 lybske Mark. Han efterfulgtes af sin Søn Kong Hans. — **Kristian** (Kristiern) **den anden**, Søn af Kong Hans og Sønnesøn af den foregaaende, f. 1481, d. 1559, fik en mangelfuld Opdragelse, idet han snart blev ganske overladt til sig selv, snart behandlet med en utidig Strenghed. Som Barn var han en Tid i Huset hos den kjøbenhavnske Kjøbmand Hans Bogbinder og fik ved dette Ophold en Forkjærlighed for de simplere Klasser, som siden aldrig forlod ham. 1487 valgtes han til Faderens Efterfølger i Danmark, 1489 i Norge og 1497 i Sverige. 1502 sendtes han til Norge og kuede her Opstanden under Knut Alvssøn; fra 1506 førte han Norges Regjering og straffede strengt Deltagerne i Herlog Hövudfats Opstand. Alligevel blev han afholdt af Folket, som siden viste sig ham tro og hengivent. Han indskrænkede ogsaa Hanseaternes Magt, navnlig i Oslo og Tunsberg. 1507 lærte han i Bergen at kjende Hollænderinden Sigbrit Villums og hendes smukke Datter Dyveke, som blev hans Elskerinde. 1513 fulgte Kristiern sin Fader i Regjeringen i Danmark og Norge. Svenskerne var faldne fra Kong Hans og havde igjen valgt Sten Sture den ældre til Rigsforstander; efter ham var fulgt Svante Nilssøn Sture og dennes Søn Sten Sture den yngre (1512). 1514 lod Kristiern sig krone i Kjøbenhavn og Oslo; 1515 giftede han sig med Prinsesse Elisabeth af Østerrige, men vedblev sin Forbindelse med Dyveke. Da han 1517 mistede denne, lod han paa en falsk Mistanke Lensmanden Torben Oxe henrette som hendes Morder. S. A. udbrød der i Sverige Borgerkrig mellem Sten Sture og Erkebiskopen Gustav Trolle; Kristiern begyndte nu at tænke paa Sveriges Tilbageerobring og sendte en Hær til Sverige. Den blev slagen, hvorefter Kongen selv 1518 led samme Skjebne ved Brännkyrka og forgjeves beleirede Stockholm. Det kom til Underhandlinger, og Kristiern modtog 6 Gidsler, deriblandt den gamle Biskop Hemming Gad og den unge Gustav Vasa, Sveriges senere Konge. Med disse seilede Kristiern sin Vei, mod al Folkeret og uden at oppebie Underhandlingernes Udfald. Paven lyste imidlertid Sten Sture i Ban, fordi han havde afsat Gustav Trolle og indsperret ham i Kloster; Sverige blev belagt med Interdikt, og Kristiern fik det Hverv at exekvere Pavens Bulle. 1520 rykkede en dansk Hær under Otto Krumpen

ind i Sverige og seirede ved Bogesund, hvor Sten Sture blev dødelig saaret; derpaa beleiredes Stockholm, som forsvaredes af Sten Stures Enke Kristina Gyllenstjerna. 6te April s. A. blev en stor svensk Bondehær slaaet ved Upsala, og da Kristiern selv kom med en Flaade til Stockholm, maatte Byen overgive sig. Kristiern blev kronet som svensk Konge af Gustav Trolle og tog nu en frygtelig Hevn over sine Modstandere ved det stockholmske Blodbad 8de November, hvor 94 af Sveriges bedste Mænd blev halshugne paa Stockholms Stortorv; flere lignende Scener opførtes kort efter paa Kongens Tilbagereise. Men dette gav Signalet til Opstand. Gustav Vasa, hvis Fader var blandt de henrettede, kom tilbage, blev 1521 Rigsforstander og efter at have befriet sit Fædreland fuldstændig og for stedse gjort Ende paa Kalmarunionen 1523 Sveriges Konge. Kristiern forsøgte aldrig mer at gjenerobre Sverige. Skjønt han ogsaa i Danmark gjorde sig skyldig i mange Vilkaarligheder, var han dog Folket kjær saavel her som i Norge. Han fik ogsaa mange nyttige Foranstaltninger i Gang, gav Love (den „geistlige Lov" 1521 og den „verdslige Lov" 1522), støttede og ophjalp Kjøbstæderne mod Hanseaterne, gjorde Forsøg paa at faa et Postvæsen istand, paabød, at Maal og Vegt skulde være ens over hele Riget, og forbød de tidligere almindelig brugelige Strandrov, som var en vigtig Indtægtskilde for de jydske Biskoper. Derhos virkede han for Oplysningen ved Anlæg af nye Skoler og Forbedring af de gamle og var venlig stemt for Reformationen, ja indkaldte endog lutherske Lærere fra Wittenberg; men den katholske Geistlighed tvang disse til igjen at forlade Landet. Kristiern var ved Tabet af Sverige kommen til et kritisk Tidspunkt i sin Regjering. Lybekkerne erklærede ham Krig; Paven var vred paa ham for hans Sympati for Reformationen, og fordi to Biskoper var blevne henrettede i det stockholmske Blodbad. En pavelig Sendemand kom for at granske Sagen, men Skylden væltedes over paa Didrik Slaghæk, som Kongen havde gjort til Erkebiskop i Lund, og som blev brændt. Kristierns Farbroder Hertug Fredrik af Holsten sluttede sig til hans Fiender, da han ønskede selv at komme i Besiddelse af Tronen; Adelen og Presterne hadede Kongen, som derhos var i stor Pengetrang, saa at hans Stilling var høist vanskelig. Han sammenkaldte en Herredag i Kallundborg 1522; men de jydske Adelsmænd udeblev og samlede sig isteden i Viborg, hvor de kom overens om at opsige ham Huldskab og Troskab og indkalde Hertug Fredrik i hans Sted. De opsatte et Klageskrift til sit Forsvar og sendte ham 20de Januar 1523 sit Opsigelsesbrev med samme Bud, som sendtes for at tilbyde Fredrik Kronen. Den sidstnævnte blev allerede hyldet i Marts. Kristiern blev aldeles raadvild, og uden at tænke paa at søge Hjelp hos den danske Almue eller Nordmændene, seilede han 13de April 1523 fra Danmark og begav sig til Nederlandene. Flere Danske af hans Tilhængere fulgte ham. I 8 Aar flakkede han omkring i Nederlandene og Tyskland, forgjeves søgende Hjelp bl. a. hos sin Svoger Keiser Karl den femte. Endelig fik han samlet en Flaade og drog 1531 fra Nederlandene til Norge med 25 Skibe og 7,000 Mand. Efter at have mistet 10 af sine Skibe ved Storm kom han i November s. A. til Nedenæs og havde i Begyndelsen Held med sig. Det norske Rigsraad sagde sig løs fra Fredrik den første og hyldede Kristiern, som beleirede Akershus. Den danske Befalingsmand Mogens Gyldenstjerne opholdt ham med Underhandlinger, idet han afventede sin Broder Biskop Knut Gyldenstjernes Ankomst med en Hær og Flaade. Da han kom i Mai 1532, maatte Kristiern begynde at underhandle med ham og lod sig mod et af ham udstedt Leidebrev føre til Kjøbenhavn for at have en Sammenkomst med Fredrik den første. Men denne lod ham mod Tro og Love 30te Juli kaste i haardt Fængsel paa Sønderborg Slot. Hans Bolig var i de første Aar et Taarnkammer, som kun fik Lys fra en tilgitret Glugge under Loftet. Hans Selskab var først en Dverg fra Norge, senere en gammel Soldat. Efter nogle Aars Forløb formildedes hans Fangenskab noget, og 1549 lod Kristian den tredie ham henflytte til et mildt Fængsel paa Kallundborg Slot, hvor han efter at have frasagt sig sine Kongerettigheder behandledes godt og tilbragte de 10 sidste af sine 27 Fængselsaar. — Kristiern den anden var maaske den mest begavede og af Naturen ædleste af alle Oldenborgerne; han havde store Feil og begik store Forbrydelser, men maatte ogsaa bøde haardt derfor og blev i sit Fængsel bøiet og mildnet til et bedre Menneske. — **Kristian den tredie**, f. 1503, d. 1559, ældste Søn af Fredrik den første, reiste i sin Ungdom udenlands, overvar 1521 Rigsdagen i Worms og blev Luthers Lære oprigtig hengiven. 1533 tiltraadte han ved Faderens Død strax og uden Valg Regjeringen i Hertugdømmerne, hvor han havde været Statholder, hvorimod der i Danmark og Norge indtraadte et længere Interregnum. Paa en Herredag i Kjøbenhavn kunde man nemlig ikke blive enig om Kongevalget, da den evangelisksindede Adel vilde have Kristian, men Geistligheden hans 12aarige Broder Hans til Konge. Den sidste haabede man nemlig at faa opdragen i den katholske Tro. Under Paaskud af at ville afvente de norske Rigsraaders Ankomst opsatte man Valget til næste Aar, idet Rigsraadet indtil videre skulde føre Regjeringen. Imidlertid udbrød den saakaldte „Grevens Feide" (s. d.), og Geistligheden blev nødt til at føie sig efter Adelen og 1534 vælge Kristian, som dog først efter en toaarig blodig Kamp kom i rolig Besiddelse af de forenede Riger 1536. Allerede s. A. aftalte han med de verdslige Rigsraader, at Bispemagten skulde ophæves og Bispegodset inddrages; alle Biskoper fængsledes midlertidig, og i Oktbr. s. A. sammenkaldtes i Kjøbenhavn en Rigsdag af Landets fleste Adelsmænd samt Repræsentanter for Borgerne og Bønderne, som 30te Oktbr. besluttede Bispemagtens Ophævelse, den evangeliske Kirkes Indførelse og dens Bestyrelse af Superintendenter uden verdslig Magt, Bispegodsets Inddragelse under Kronen og de geistlige Eiendommes Anvendelse til milde Stiftelser o. lign. Nu udstedte Kristian sin Haandfæstning, hvori han bl. a. lovede, at Norge for Fremtiden skulde styres som en dansk Provins. Biskoperne blev løsladte mod Løfte om at nedlægge sine Embeder. Bugenhagen indkaldtes for at ordne Kirkevæsenet; han kronede 1537 Kongen, indviede 7 nye lutherske Superintendenter samt medvirkede ved Udarbeidelsen af Kirkeloven og Kirkeordinansen, som indførtes i Danmark 1539 og i

Hertugdømmerne 1542. Under Kristian den tredies Regjering fik Kjøbenhavns Universitet 1539 en ny Fundats, og i hver Kjøbstad oprettedes en Latinskole. Til Udlandet stod Danmark i hele Kristians Regjeringstid i et fredeligt Forhold; med Sverige og Frankrige stiftedes Forbund, og i de tyske protestantiske Fyrsters Krig med Keiseren deltog Kristian, skjønt Medlem af det schmalkaldiske Forbund, ikke. 1544 delte Kongen Hertugdømmerne mellem sine Halvbrødre Hans og Adolf, hvilket senere blev Kilden til mange Stridigheder. — Kristian den fjerde, foregaaendes Sønnesøn, Søn af Fredrik den anden, f. 1577, d. 1648, valgtes til Tronfølger i Danmark 1580 og i Norge 1582. 1588 efterfulgte han Faderen paa Tronen, idet 4 Rigsraader med Kansleren Nils Kaas i Spidsen styrede Riget under hans Mindreaarighed. Den unge Konge blev omhyggelig opdragen og fattede Interesser navnlig for Bygningskunst og Sjøvæsen. 1593 erklæredes han for myndig i Hertugdømmerne og 1596 i Danmark og Norge og blev det sidstnævnte Aar kronet efter at have udstedt sin Haandfæstning. I sine første 15 Regjeringsaar havde han Fred med Udlandet og anvendte sin Tid paa at arbeide for Næringsveienes Opkomst og Lovenes Forbedring; 1604 udkom saaledes en ny Lovbog og 1607 en ny Kirkeordinans for Norge. Det spendte Forhold mellem Sverige og Danmark-Norge førte imidlertid 1611 til den saakaldte Kalmarkrig, som endte med en for Danmark fordelagtig Fred i Knäröd 1613. Nu fulgte igjen en Fredstid paa 12 Aar, i hvilken man paany kunde arbeide paa Rigernes Opkomst. Til Fremme af Handelen stiftedes det ostindiske, det islandske og det grønlandske Handelsselskab; Trankebar kjøbtes 1620, og til Grønland sendtes 4 Expeditioner (saaledes 1619 under Jens Munk), der ogsaa skulde søge at finde en nordvestlig Gjennemfart til Indien. 1624 organiseredes Postvæsenet for første Gang paa en ordentlig Maade. En Mængde Fabriker anlagdes, Kunstnere og Haandverkere indkaldtes fra Udlandet og Laugsvæsenet ophævedes 1622. Der blev sørget alvorlig for Lovenes Overholdelse, og flere nye Love udkom, saaledes „Den lille Reces" (1615), „Rigens Ret og Dele" (1621) og Birkeretten (1623). Flaaden blev vedligeholdt, og 1615 oprettedes en staaende Hær paa 5,000 Mand, som udskreves blandt Bønderne paa Kronens Godser. Flere Fæstninger og Byer anlagdes, af hvilke nogle er opkaldte efter Kongen, saaledes Kristianssand og Kristiania, hvilken sidste dog ikke paa anden Maade blev anlagt af Kristian den fjerde, end at han egenmægtig befalede de brandlidte Indbyggere i Oslo ikke at gjenopføre sine Huse paa de tidligere Tomter, men flytte dem over paa Vestsiden af Bjørviken, hvor Kristiania nu ligger. Universitetet i Kjøbenhavn gav Kristian nye Statuter, udvidede det ved 7 nye Lærerposters Oprettelse, forøgede dets Bibliothek og oprettede et astronomisk Observatorium, en botanisk Have m. m. 1623 stiftedes et adeligt Akademi i Sorø. — Med Aaret 1625 indtraadte et Vendepunkt i Kristian den fjerdes hidtil for hans Lande saa lykkelige Regjering. Han blev nemlig dragen med ind i Trediveaarskrigen, men skuffedes i sit Haab om Understøttelse fra England og Frankrige og tabte desuden den beleiligste Tid til at udrette noget derved, at han ved et Fald med Hesten fra Hamelns Fæstningsvold saaredes alvorlig og laa længe syg. 1626 blev han af Tilly slaaet ved Lutter am Barenberg, maatte derpaa trække sig tilbage og snart indskrænke sig til at forsvare sine egne Lande. I de to følgende Aar herjedes Holsten, Slesvig og Jylland af keiserlige Tropper, og Wallenstein tænkte endog paa at gjøre sig til Herre over Østersjøen; men 1629 opnaaedes en Fred i Lybek, ved hvilken Kristian maatte forpligte sig til ikke mere at blande sig i Tysklands indre Anliggender mod at faa sine besatte Lande tilbage. Den ulykkelige Krig havde svækket Landet meget, tilintetgjort mange af Frugterne af de tidligere Fredsaar og indskrænket Betingelserne for en snarlig Gjenopblomstring i de følgende. Vistnok kunde Kongen 1630 og 1643 tugte de overmodige Hamburgere, som lagde Hindringer for Farten paa Elben; derhos fortsatte han sine Byggearbeider og sit Lovgivningsverk („Den nye Reces", 1643); men Landet led ubeskrivelig under Adelens Tryk, og Kongen kunde ikke lette dette. 1634 foreslog han Adelen at ophæve Vornedskabet; men kun to Adelsmænd (Jørgen Urne og Kansleren Friis) holdt med ham, og Sagen maatte opgives. Da Adelen heller ikke vilde hjelpe til at forbedre de slette Finanser, greb Kongen til at forhøie Øresundstolden. Dette opbragte Nederlandene, hvilket var saa meget værre, som Forholdet til Sverige ved Kristians stadige Opfordringer om at ende Trediveaarskrigen, inden Religionsfriheden endnu var sikret, var blevet spendt. 1643 trængte Torstenson uden Krigserklæring ind i Holsten, hvis Hertug gjorde fælles Sag med ham; han besatte uden Modstand Halvøen, medens en anden svensk Hær faldt ind i Skaane. Der var fra Rigsraadets Side ingen Foranstaltninger truffet til at møde Faren; men Kongen optraadte resolut. Efter at have slaaet en hollandsk Flaade, som skulde bringe Svenskerne Hjelp, gav han sig i Kast med den svenske Flaade paa Kolbergheide 1ste Juli 1644. I det blodige Slag mistede han det ene Øie, men vedblev at føre Kommandoen, indtil det uafgjorte Slag standsede ved Nattens Frembrud. Svenskerne løb ind i Kielerbugten, indsperredes, men slap ud igjen og slog sammen med en hollandsk Flaade den danske Admiral Pros Mund ved Laaland. Keiseren sendte General Gallas til Hjelp, men han udrettede intet, og Kristian maatte 13de Aug. 1645 slutte Freden i Brömsebro, hvorved Danmark gav Sverige Toldfrihed i Øresund og afstod Jemtland, Herjedalen, Gotland og Øsel samt Halland paa 30 Aar. S. D. nedsattes Sundtolden ved en Traktat med Hollænderne. De paa denne Fred følgende Aar var de sørgeligste af Kristians Regjering; Landet var udpint, og Adelen var ikke at bevæge til at gjøre nogen Opofrelse for at rette paa Tilstanden. 1647 døde den valgte Tronfølger, Prins Kristian, og i Febr. n. A. døde ogsaa den gamle Konge. — Kristian den fjerde er bleven rost som den dygtigste af de dansk-norske Konger. Han var virksom, derhos jevn og ligefrem, hvad der gjorde ham meget populær; men foruden at han var smaalig og pedantisk og hengiven til sin Tidsalders Lastere, Fraadseri og Drukkenskab, maa han i høi Grad dadles for sine Forsøg paa at forspilde Frugterne af Protestanternes Seire i Trediveaarskrigen af Frygt for, at Sverige skulde blive overmægtigt og derved farligt for Danmark. Ved dette paaførte han sine Riger en ødelæggende Krig, som bl. a. skilte Norge ved to af dets Provinser. — Kristian den femte,

Søn af Fredrik den tredie og Sønnesøn af den foregaaende, f. 1646, d. 1699, valgtes allerede 1650 af Stænderne til Tronfølger, hvorefter han hyldedes i Danmark 1655 og i Norge 1656. Efter Enevoldsmagtens Indførelse 1660 betragtedes han som arveberettiget og modtog derfor paa Kongehusets Vegne Arvehyldest i Kristiania 1661. Efter at have reist i Udlandet besteg han ved Faderens Død 1670 Tronen som den første danske Arvekonge. Han slog snart ind paa en anden Retning end Faderen havde fulgt og viste en afgjort Tilbøielighed til at føre et prægtigt Hof. Han oprettede som Modvegt mod den gamle Adel en ny høiere Adel af Grever og Baroner, som knyttedes nær til Hoffet og fik store Privilegier. Det værste ved denne Adel var, at den for en stor Del var tysk og saaledes direkte modarbeidede alt nationalt. Kongen oprettede ligeledes Danebrogsordenen og stiftede eller fornyede Elefantordenen samt indførte „Rang", noget, som siden har virket saa skadeligt og demoraliserende paa det danske Samfund. I det hele var det Kristian den femtes høieste Ærgjerrighed at efterligne i stort og smaat Ludvig den fjortendes glimrende Hof i Versailles. I sine første Regjeringsaar havde han en god Støtte i Griffenfeld, som bl. a. 1676 bragte Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst tilbage i Kongens Enebesiddelse. Men da der ved Ludvig den fjortendes Angreb paa Holland udbrød en almindelig europæisk Krig, kunde Griffenfeld ikke bevæge Kongen til at holde sig neutral; han sluttede sig til Forbundet mod Frankrige og Sverige og saaledes udbrød den skaanske Krig (1675—79). Uagtet der i denne fra dansk Side tildels udførtes glimrende Bedrifter (se Nils Juel), bragte Freden (i Lund 1679 med Sverige og i Fontainebleau s. A. med Frankrige) dog Danmark ingen Fordele, hvorimod dets Gjeld voxede og dets Næringsveie kom i Forfald. Før Krigen havde Kongen henvendt sig til sin Svoger Hertug Kristian Albrecht af Holsten-Gottorp, for at søge Hjelp hos ham mod Sverige; da dette var blevet negtet, lod Kongen ham fængsle og tvang ham til at afstaa sin Hær og sine Fæstninger m. m. Men efter sin Løsladelse protesterede Hertugen mod den tvungne Overenskomst, hvorefter Kongen besatte hans Lande; Striden afsluttedes først 1689 ved et Forlig i Altona. Efterat Kristian i Begyndelsen af den skaanske Krig 1676 havde ladet sig bevæge til at skille sig ved Griffenfeld, havde det tyske Hofkryb Magten over Kongen, Regjeringen og Krigen. Et Forlig med Hamburg 1679 gjorde foreløbig Ende paa Danmarks Stridigheder med denne Stat; men Freden varede ikke længe. En ny Udvei, som Kongen fandt paa for at skaffe sig Penge, var at udleie Soldater til fremmede Magter i Krigstilfælde; saaledes leiede han 1689 den engelske Konge Vilhelm den tredie 7,000 Mand og 1692 Keiser Leopold den første 2,500 Mand til Krigen mod Tyrkerne; men heller ikke denne skammelige Trafik kunde bringe Statens Finanser paafode. Agerbruget og Kvægavlen var i Forfald, en stor Del Gods laa øde, og Fæstebønderne maatte ved Straf tvinges til at blive ved Gaardene. Derimod gjorde Handel og Industri adskillige Fremskridt i de sidste tyve Aar af Kristians Regjering. I Vestindien erhvervedes Øerne St. Thomas og St. Jean, og for at skjerme om sin Handel sluttede Danmark under den næste europæiske Krig 1691 et væbnet Neutralitetsforbund med Sverige. — Videnskab og Kunst stod efter Griffenfelds Fald ikke høit i Pris; Modersmaalet maatte i de høiere Kredse vige for Tysk, og Skrivefriheden saavelsom Troesfriheden var yderst ind- under Kristian den femte og bærer hans Navn, skrænkede. De to vigtige Lovværker, som udkom nemlig „Danske Lov" (1683) og „Norske Lov" (1687) var Arvegods fra Faderens Regjering. — Kristian den femte var i det hele en total uduelig Regent, uselvstændig, pragt- og forlystelsessyg og udsvævende. Hans saavelsom Kristian den fjerdes uægte Børn fik Navnet Gyldenløve (s. d.). — Kristian den sjette, Fredrik den fjerdes Søn og foregaaendes Sønnesøn, f. 1699, d. 1746, stod i sin Ungdom i et spendt Forhold til Faderen, væsentlig paa Grund af dennes Bigami. Da Anna Sofie Reventlow strax efter den retmæssige Dronnings Død 1721 blev hævet paa Tronen, reiste Kristian udenlands og giftede sig med Prinsesse Sofie Magdalene af Brandenburg-Culmbach, der som Dronning fik en høist uheldig Indflydelse paa ham. Efter sin Tronbestigelse 1730 fjernede han de fleste af sin Faders Raadgivere, navnlig dem, som havde sluttet sig til Anna Sofie Reventlow. Hans hele Regjering var fredelig, og han viste sig at have Interesse for Rigets Vel, men uden at forstaa, hvorledes dette kunde fremmes. Grundtrækket hos ham var en overordentlig Fornemhed og Stivhed, som stødte Folket fra ham, ledsaget af en vistnok oprigtig, men mørk, sygelig og pietistisk Religiøsitet. Under hans Regjering kulminerede Tyskheden i Danmark, og ved Hoffet var Tysk udelukkende i Brug som Tale- og Skriftsprog. Kongen og Dronningen nedlod sig sjelden til at tale med nogen anden end den høie Adel og Tyskerne; Slottet var omringet af Vagter og Slotspladsen afsperret ved Jernkjeder, for at ingen skulde komme Majestætens Bolig for nær; forbi Slottet maatte man gaa med Hatten i Haanden, og hvis man mødte den kongelige Vogn paa Gaden med dens Paahæng af Lakeier, Heidukker osv., maatte Ridende stige af Hesten og Kjørende af Vognen for at hilse paa Kongen. Rang- og Titelvæsenet, som til Landets Vel var blevet tilbagetrængt under Fredrik den fjerde, blomstrede op paany, og Titler og Ordener var der en saa stor Rift om, at man for de ved Salget deraf indkomne Summer kunde for Størstedelen opføre Frue Kirkes Taarn og grunde forskjellige offentlige Indretninger. Bøndernes Kaar vedblev imidlertid at være høist bedrøvelige. Vistnok ophævedes allerede 1730 den af Fredrik den fjerde indførte Landmilits og 1731 Stavnsbaandet; men allerede efter to Maaneders Forløb indførtes dette sidste igjen og skjærpedes endog, hvilket havde til Følge, at en stor Del Bønder forsøgte at rømme ud af Landet, trods de herfor satte strenge Straffe. I Febr. 1733 gjenoprettedes ogsaa Landeværnet. Endnu flere ukloge Foranstaltninger virkede skadelig paa Agerdyrkningen og Landbefolkningen, saaledes Tilladelsen for Godseierne til at nedlægge Fæstegaarde og inddrage Jorden under Hovedgaarden samt Paabudet om, at der til Danmark ikke maatte indføres Korn, og at det søndenfjeldske Norge skulde hente Korn fra Danmark. Dette Paabud skadede i lige Grad begge Lande. — Efterat Kongen i sine 5 første Regjeringsaar havde havt duelige Raadgivere i

Chr. L. v. Plessen og Ivar Rosenkrantz, blev disse styrtede af Dronningens Yndling, Tyskeren Schulin, som vistnok var i Besiddelse af adskillig Dygtighed og i mange Maader virkede godt, men som ikke formaaede at sætte en Stopper for Dronningens umaadelige og for Landet fordærvelige Ødselhed. Denne ytrede sig, foruden ved Understøttelser til Tyskerne i Landet, især ved en vanvittig Byggelyst. Istedenfor det af Fredrik den fjerde ombyggede gamle Slot i Kjøbenhavn reistes det prægtige Kristiansborg; derhos byggedes flere andre Slotte, deriblandt Hirschholm, som for at føie et Lune af Dronningen med umaadelig Bekostning anlagdes midt i en Myr. Dette og mere bevirkede, at Statsgjelden i Kristians 16aarige fredelige Regjeringstid kun aldeles ubetydelig formindskedes. Udslaget af Hoffets pietistiske Gudsfrygt viste sig i naragtige Forbud, som udstedtes mod de uskyldigste Fornøielser; ikke engang Theatret, som under den foregaaende Regjering var blevet beriget med Holbergs Mesterverker, fik Lov til at fortsætte sin Virksomhed. Jorden skulde være en Jammerdal og betragtes som saadan; det blev Mode at klage over dens Daarlighed, sukke og hænge med Hovedet, og jo bedre man forstod at spille denne Komedie, desto sikrere var man paa at gjøre Karriere. En Sabbatsforordning udkom, ved hvilken alt Arbeide om Søndage og Helligdage blev belagt med streng Straf; ja selv Kirkegang blev en tvungen Sag, hvis Undladelse straffedes med Pengebøder i Byerne og Udstilling i Gabestokken paa Landet. Generalkirkeinspektions-Kollegium oprettedes for at vaage over Presternes Lære og Liv, haandhæve Kirketugten og udøve den strengeste Bogcensur. Presterne af den nye pietistiske Retning traadte i skarp Opposition til sine orthodox-gammellutherske Kolleger, og begge Parter udskjeldte hverandre fra Prædikestolen til Forargelse for Menighederne. Paa Initiativ af den tyske Hofprædikant Bluhme indførtes 1736 Konfirmationen, ogsaa som Tvangssag. — Til de lysere Sider ved Kristian den sjettes Regjering hører, at der blev draget adskillig Omsorg for Videnskaberne, idet der 1732 paa Ivar Rosenkrants's Foranstaltning blev udstedt en ny Universitetsfundats; Latinskolernes Antal indskrænkedes til ca. 20, som blev udvidede og forbedret organiserede. 1742 stiftedes Videnskabernes Selskab, og Sorø Akademis Gjenoprettelse forberedtes. Kunsten fremmedes ved Oprettelse af en Tegne- og Malerskole i Kjøbenhavn, Almenoplysningen ved Indførelsen af Borgerskoler i Byerne og Folkeskoler paa Landet; ved Forordning af 1739 blev Oprettelsen af de første Almueskoler paa Landet i Norge paabudt. Dengang var det forholdsvis faa af Landbefolkningen, som kunde læse, af Kvinder næsten ingen, og Forordningen var derfor af største Betydning. Flaaden blev sat i udmærket Stand af Grev Danneskjold-Samsø; Handelen fremmedes bl. a. ved Erhvervelse af den vestindiske Ø St. Croix og ved Oprettelsen af en Assignations-, Vexel- og Laanebank med en af Regjeringen uafhængig Bestyrelse. Endelig anvendtes store Summer paa Foranstaltninger til Industriens Ophjelp; i Norge stiftedes 1739 „det sorte Kompagni", som skulde virke for Fabrikvæsenets Udvikling. Men de kunstige industrielle Foranstaltninger kronedes kun for en ringe Del med Held. I det hele kan det siges om Kristian den sjette og hans Regjering, at de ofte vilde det bedste, men i Regelen greb Sagerne forkjert an. — Kristian den syvende, Fredrik den femtes Søn og foregaaendes Sønnesøn, f. 1749, d. 1808, var endnu ikke 17 Aar gammel, da han 1766 kom paa Tronen og ægtede den 15aarige engelske Prinsesse Karoline Mathilde. En af hans Lærere, Reverdil, benyttede i Begyndelsen af hans Regjering sin Indflydelse til at virke for Bøndernes Befrielse. Men han blev snart fjernet, og samme Skjebne havde Grev Danneskjold-Samsø, som havde arbeidet saa ufortrødent og heldigt for Flaadens Istandsættelse. Letsindige Yndlinger beherskede nu vexelvis Kongen og søgte gjensidig at styrte hverandre; Kongen blev ført med paa Udsvævelser af den værste Slags, som bidrog til at udvikle den allerede hos ham forhaandenværende Spire til Sindssygdom. Den ældre Bernstorff bevarede en Tid sin Indflydelse og afsluttede bl. a. 1767 en Traktat med Katharina den anden af Rusland, ved hvilken hun lovede paa sin umyndige Søn Pauls Vegne at afstaa den gottorpske Del af Holsten og opgive Fordringerne paa Slesvig mod at faa Oldenburg og Delmenhorst; men da Kongen 1768 foretog en længere Udenlandsreise, stiftede han paa denne Bekjendtskab med den tyske Læge Johann Friedrich Struensee (s. d.), som fulgte ham hjem 1769 og blev hans Forelæser. Han var overordentlig ærgjerrig og vidste ved sit smidige og fine Væsen at vinde baade Kongen og især Dronningen for sig. I Septbr. 1770 lykkedes det ham at styrte Bernstorff, og fra nu af var han selv Rigets eneste og uindskrænkede Behersker, skjønt han først n. A. blev udnævnt til Geheimekabinetsminister med meget udstrakt Myndighed. Den idiotiske Konge konfererede mundtlig med ham, hvorefter Struensee udfærdigede de skriftlige Regjeringsdokumenter; hans med Kabinettets Segl forsynede Ordrer havde samme Gyldighed, som om de var egenhændig underskrevne af Kongen. I sin korte Styrelsestid satte Struensee en Mængde Reformer i Verk, af hvilke mange var store Fremskridt; men allerede i Januar 1772 blev han styrtet og henrettet, hvorefter Enkedronning Juliane Marie og Ove Høegh Guldberg blev de styrende (1772—84). Paa den „Guldbergske Periode" fulgte Kronprins Fredriks (senere Fredrik den sjettes) Regjering, som bl. a. bragte den længe ønskede Ophævelse af Stavnsbaandet. Hverken under Struensees, Guldbergs eller Kronprinsens Styrelse havde Kongen den mindste Del i nogen Regjeringshandling; han hensank mere og mere i en uhelbredelig Sindssygdom og levede i en aldeles apathisk Tilstand. Hans Død skal være foraarsaget af Skræk over de fremmede Troppers Indmars 1808. — Han var den usleste af alle de oldenborgske Konger. Norge besøgte han aldrig. — Kristian den ottende Fredrik, Søn af Kristian den syvendes Broder, Arveprins Fredrik, f. 1786, d. 1848, fik en omhyggelig Opdragelse og tilegnede sig ved sin naturlige Begavelse mange Kundskaber. Da hans Fætter Kronprins Fredriks to Sønner døde som Børn, fik han som nærmeste Arveberettigede Udsigt til at erholde den danske Krone. 1813 sendtes han under Krigen som Statholder til Norge; han samlede snart flere af Landets dygtigste Mænd om sig og vandt almindelig Tillid ved den Iver, hvormed han tog sig af Landet og dets Forsvar. Da Efterretningen om Kielerfreden og Fredrik den sjettes Afstaaelse af Norge

kom til Landet (Jan. 1814), søgte Kristian Fredrik først at holde den hemmelig og gjorde en Reise til Trondhjem for at udforske Stemningen. Da Folket overalt ytrede Tilbøielighed til at forsvare sin Uafhængighed mod Sverige, samlede Prinsen 16de Febr. 21 af Landets mest ansete Mænd til et Møde paa Eidsvold, hvor han bekjendtgjorde Kielerfredens Betingelser og erklærede, at han troede at have Arveret til Norge. Dette blev modsagt af Forsamlingen, som erklærede, at Nordmændene ikke vilde anerkjende Kielerfreden, undtagen hvad Opløsningen af Foreningen med Danmark angik. Professor Georg Sverdrup overbeviste Kristian Fredrik om, at hans Arveret ikke existerede, medens Prinsen derimod blev opfordret til at overtage Landets Styrelse som midlertidig Regent. Dette gjorde han og indkaldte nu Rigsforsamlingen paa Eidsvold, som traadte sammen 10de April og 17de Mai vedtog en ny Forfatning for Norge (se Art. Norge). S. D. blev Kristian Fredrik valgt til Konge. Han optraadte bestemt mod Gesandterne for de Magter, som havde garanteret Kielerfreden, men tabte snart Modet ligeoverfor Sverige, hvis Tropper trængte ind i Norge, og ønskede ikke at foraarsage Blodsudgydelse, hvorfor han tilbød sig at nedlægge Kronen. De norske Tropper maatte trække sig tilbage uden at levere noget Hovedslag, og da Karl Johan derpaa tilbød Vaabenstilstand, sluttedes denne ved Konventionen i Moss (14de Aug.), hvorved Kristian Fredrik forpligtede sig til at sammenkalde et overordentligt Storthing og nedlægge Kronen i dets Hænder. Dette gjorde han 10de Oktober og vendte s. D. tilbage til Danmark. Her blev han 1815 Guvernør over Fyen, gjorde siden flere Udenlandsreiser og beskjeftigede sig med Kunst og boglige Sysler, men holdtes borte fra Regjeringsanliggenderne. Da Fredrik den sjette døde i Decbr. 1839, blev han Konge. Danskerne ventede, i Overensstemmelse med hans Optræden i Norge, Kundgjørelsen af en fri Forfatning, og talrige Adresser med Begjering derom indsendtes, men til Folkets store Skuffelse til ingen Nytte. Det eneste, som opnaaedes, var Løfter om Reformer i Forvaltningen, hvilke ogsaa kom istand ved en Række Love om Kommunalvæsenet, Hærorganisationen m. m. Følgen af Regjeringens Modstand mod en fri Forfatning blev, at der reiste sig en stærk liberal Opposition mod den; Oppositionen havde sin Hovedstyrke ved Universitetet og blandt Studenterne og søgte at skaffe sig Vei gjennem Pressen, som imidlertid blev strengt forfulgt ved en pedantisk Censur. Finanserne kom under Kristian den ottendes Regjering paa en betydelig bedre Fod, og Statsgjelden formindskedes i hans otte Regjeringsaar med 20 Millioner Rigsdaler. — Forholdet til Hertugdømmerne begyndte i denne Tid at vække Bekymringer, hvortil Regjeringens vaklende Holdning bidrog meget. 1840 indførtes Dansk som Rettergangssprog i de slesvigske Distrikter, hvor det benyttedes i Kirken og Skolen; men da dette ikke vandt den slesvigske Stænderforsamlings Bifald, foretoges flere Skridt i tilbagegaaende Retning. 1842 blev Kongens Svoger Prins Fredrik af Augustenborg ved et slemt Misgreb gjort til Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne; han var en af Hovedmændene for det ulmende slesvig-holstenske Røre, og da to af Ministrene misbilligede hans Udnævnelse og af den Grund traadte af, kom i deres Sted de to slesvigholstenske Brødre Reventlov-Criminil. 1844 udkom et Patent, ifølge hvilket de danske Slesvigere kun skulde have Ret til at tale Dansk i Stænderforsamlingen, naar de erklærede ikke at kunne tale Tysk; dette vakte stor Misstemning i hele Danmark. 1846 udstedtes et kongeligt aabent Brev, hvori de Tvivl, som var blevne reiste om en fælles Arvefølge for Kongeriget og Hertugdømmerne, søgtes hævet ved den Erklæring, at Arvefølgen efter Kongeloven utvivlsomt var den samme i Slesvig og Lauenborg som i Danmark; for nogle Dele af Holsten var dette derimod tvivlsomt, men Regjeringen erklærede at ville søge Tvivlen løst. Slesvigholstenernes trodsige Optræden mod det aabne Brev bevirkede endelig Prinsen af Augustenborgs Fjernelse fra Statholderposten; denne blev besat med Grev Moltke, som trods sin bestemte Optræden ikke formaaede at sætte Skranker for Bevægelsen, der kort efter Kongens Død brød aabent frem (se Fredrik den syvende). — Kristian den ottendes Hovedfeil var hans Ængstelighed og Mangel paa Beslutsomhed, hvilke Egenskaber vistnok bar Hovedskylden for hans Regjerings mange Misgreb. — **Kristian den niende**, Søn af Hertug Fredrik Vilhelm Paul Leopold af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck (fra 1825 af Glücksborg), f. 1818, tilhører en af de sønderborgske Linier af det oldenborgske Kongehus og nedstammer i 8de Led fra Kristian den tredies yngste Søn, Hertug Hans den yngre. Han opdroges til Militær og blev Chef for Garden tilhest; under den slesvig-holstenske Krig 1848—50 kjæmpede han paa Danmarks Side, medens flere af hans Brødre stod paa Slesvigholstenernes. Da hans Hustru (Prinsesse Louise, Datter af Landgrev Vilhelm af Hessen-Kassel og Søster af Kristian den ottende Louise Charlotte) hørte til de nærmeste Arveberettigede til den danske Trone og de andre Arveberettigede havde givet Afkald paa Arvefølgen, blev det ved Londonertraktaten af 1852 bestemt, at Kristian skulde sukcedere den barnløse Fredrik den syvende, som var den sidste af den ældre oldenborgske Kongestamme. Ved Fredriks Død 1863 besteg han Tronen og underskrev s. A. Grundloven for Danmarks og Slesvigs Fællesanliggender, hvilken netop laa færdig ved hans Forgjængers Død. Paa samme Tid optraadte Prins Fredrik af Augustenborg med Krav paa at anerkjendes som Hertug af Slesvig-Holsten, men denne Optræden fik intet at betyde. Farligere var det, at de to tyske Stormagter vendte sig mod det svagt rustede Danmark; de forlangte Tilbagekaldelsen af den nye Fællesforfatning for Danmark og Slesvig, og i Decbr. 1863 rykkede et Korps af Sachsere og Hannoveranere ind i Holsten, som strax rømmedes af de danske Tropper. Ministeriet Monrad tilbød at forsøge at tilbagekalde Fællesforfatningen, men Tyskerne vilde ikke tilstaa den dertil nødvendige Frist. 1ste Febr. 1864 gik preussiske og østerrigske Tropper over Eideren; efter et Par mindre Træfninger blev Danevirkestillingen forladt, hvorefter den danske Hovedstyrke trak sig tilbage til Flankestillingen Dybbøl—Als. De tyske Tropper havde Held med sig og indtog efterhaanden saavel Skanserne ved Dybbøl som Fredericia; derimod seirede 9de Mai den danske Flaade over en tysk Eskadre i Nordsjøen. S. D. kom en

Vaabenhvile istand og Fredsunderhandligerne begyndte ved den nylig aabnede Londonerkonference, men førte ikke til noget Resultat; Krigen begyndte derfor igjen, og 29de Juni bemægtigede Preusserne sig Als. Nu saa det truende ud for Danmark, Kongen maatte 8de Juli afskedige Ministeriet Monrad, som lod til at ville fortsætte Krigen. Det nye Ministerium Bluhme søgte nu en Vaabenhvile, hvorpaa fulgte en længere Vaabenstilstand, under hvilken Fienden holdt Jylland besat. 30te Oktbr. kom endelig Freden istand i Wien, hvor Danmark maatte afstaa Holsten, Lauenborg og Slesvig. Der var nu ingen Grund længer til at beholde Fællesforfatningen, som derfor blev smeltet sammen med Grundloven af 5te Juni 1849. „Danmarks gjennemsete Grundlov af 5te Juni 1849" blev derpaa stadfæstet af Kongen i Juli 1866. En Række betydningsfulde Lovarbeider er forresten komne istand under Kristian den niendes Regjering. 1871 fastsattes Islands Stilling inden Riget, og 1874 fik Øen en egen Forfatning; s. A. besøgte Kongen Øen ved Tusenaarsfesten for dens Bebyggelse. — Af Kristian den niendes Børn er Vilhelm Konge i Grækenland (Georg den første), en Datter (Dagmar) gift med den russiske Keiser Alexander den tredie og en anden (Alexandra) med den engelske Tronfølger.

Kristian, Hertug (hertugelig Prins) af Brunsvig og luthersk Biskop i Halberstadt, f. 1599, d. 1626, blev 1616 Biskop i Halberstadt og fik ogsaa et Par andre geistlige Stiftelser, men havde mere Lyst til Krigsvæsenet og gik til Holland, hvor han tjente under Prins Moritz af Nassau-Oranien. Ved Trediveaarskrigens Udbrud vendte han tilbage til Tyskland og blev sammen med sin Ven Grev Ernst af Mansfeld Protestanternes Hovedanfører under den første Del af Krigen. Han samlede vilde og herjende Skarer om sig og fór haardt frem mod de katholske Prester og Jesuiterne; 1622 blev han slagen af Tilly, gjorde derpaa med Greven af Mansfeld et Streiftog gjennem Elsas og Lothringen til de spanske Nederlande og mistede her i Slaget ved Fleurus 1622 den venstre Arm. Efter at være vendt tilbage til Tyskland fortsatte han trods gjentagne Nederlag Kampen paa den vildeste Maade, indtil han bukkede under for en ved Overanstrengelser paadragen tærende Sygdom.

Kristian August af Augustenborg, yngste Søn af Hertug Fredrik Kristian af Augustenborg, f. 1768, sendtes 1803 til Norge som kommanderende General i det Søndenfjeldske og blev 24de August 1808 tillige Præses i den midlertidige Regjeringskommission for Norge. I Krigen 1808 anførte han Nordmændene med Mod og Dristighed, drev Svenskerne ud af Landet og førte Krigen over paa svensk Grund. Hermed gik den lidt efter lidt istaa, trods Kong Fredrik den sjettes bestemte Ordre til Prinsen om at fortsætte. Kristian August, paavirket af Grev H. Wedel-Jarlsberg, indgik endog en udtrykkelig Overenskomst med den Høistkommanderende for den svenske Vestarmé, Oberst Adlersparre, om ikke at angribe Sverige, medens Adlersparre gik til Stockholm for at faa Gustav den fjerde afsat. Da dette var udført og den gamle, barnløse Karl den trettende sat paa Tronen, blev Kristian August, hvem Fredrik den sjette omtrent samtidig fandt det klogt at udnævne til Feltmarskal og Statholder, valgt til svensk Tronfølger 28de August 1809. Nordmændene, som havde faaet Prinsen meget kjær, var bedrøvede over at miste ham, medens endel af Svenskerne af samme Grund modtog ham med Forhaabninger om, at han i sin Tid skulde forene Halvøens to Riger, da han, efterat Freden mellem Danmark-Norge og Sverige var sluttet, modtog Valget og kom til Sverige, hvor han efter at være adopteret af Karl den trettende antog Navnet **Karl August**. Glæden varede dog kun kort; thi allerede 5 Maaneder efter sin Ankomst til Sverige døde han pludselig under en Mønstring nær Helsingborg 28de Mai 1810. Der opkom aldeles ugrundede Rygter om, at han skulde være forgivet, og ved hans Begravelse i Stockholm 20de Juni kom det til voldsomme Pøbeloploeb, under hvilke Grev Hans Axel von Fersen (s. d.) paa den ynkeligste Maade dræbtes som den formentlige Giftmorder. — Da Kristian August skulde forlade Norge 1809, holdtes i Kristiania en Afskedsfest for ham, ved hvilken der blev fattet Beslutning om Oprettelsen af „Selskabet for Norges Vel".

Kristian Augusts Minde, en Kristiania Kommune tilhørende Eiendom paa vestre Side af Akerselven, eiedes tidligere af Generalløitnant Johan Mangelsen, efter hvem den fremdeles benævnes „Mangelsgaarden". Da det ældre saakaldte Spindehus forfaldt og tilsidst ophørte med sin Virksomhed, indkjøbtes den nævnte Eiendom af Kommunen, som til Minde om Prins Kristian August her lod oprette en Arbeidsanstalt for Byens Fattige. Da man manglede Midler til strax at sætte Indretningen igang, bortleiedes Eiendommen indtil 1818. Karl Johans Gavmildhed satte imidlertid Byen istand til at realisere Planen, idet han ialt skjænkede 8,000 Spd. (32,000 Kr.) til Byens Fattige. Senere erholdt Anstalten forskjellige Legater. Med Stiftelsen, der fra først af kun bestod i et Arbeidshus, forenedes 1820 en Tvangsarbeidsanstalt og 1829 et Sindssygeasyl. Eiendommen har et Grundareal af 52,000 Kv.alen.

Kristiania, Norges Hovedstad, ligger ved Bunden af Kristianiafjord, under 59° 54′ 42″ n. Br. og 28° 23′ 15″ ø. L., i en særdeles naturskjøn Egn. Den indtager et Fladerum af ca. 15⅓ Kv.kilom. Byen er i det hele taget smukt bebygget, navnlig i de vestlige Dele samt i de mere centrale Gader, hvor mange gamle og uanselige Huse i den senere Tid har maattet vige Pladsen for mere tidsmæssige Bygninger. Dog findes der flere Steder, især i de nylig indlemmede Forstæder, Klynger af daarlige Bygninger og trange, uregelmæssige Gader. Byen har tre Havne, Oslo Havn, Bjørvigen og Pipervigen; de er alle aabne mod Syd, men beskyttes dog for en Del ved Hovedøen. Paa den mellem Bjørvigen og Pipervigen fremskydende Odde ligger Fæstningen **Akershus** (s. d.). Den ældste og centrale Del af Byen ligger dels paa Landtungen mellem Bjørvigen og Pipervigen, dels i Nord for førstnævnte. Denne Bydel omgives i Øst af de Tid efter anden indlemmede Forstæder Vaterland, Fjerdingen, Grünerløkken, Grønland, Oslo, Ekeberg, Vaalerengen, Kampen, Galgeberg og Enerhaugen, i Nordost og Nord af Rodeløkken, Sagene, Møløkken, Professorbyen m. fl., og i Nordvest og Vest af Homansby, Hegdehaugen, Kunstnerlund (Balkeløkken), Briskeby, Ruseløkken, Pipervigen osv. Blandt Byens offentlige Bygninger kan nævnes: Det kgl. Slot (opført 1825—48 paa en Høide nordvest for Byen og omgiven af en særdeles smuk Park), Storthingsbygningen

(opført 1862—66), Universitetet (1841—53), Departementsgaarden, den geografiske Opmaalings og det statistiske Centralbureaus Bygning, det kemiske Laboratorium, Skulpturmuseet, Stiftsgaarden, Palæet, Raadhuset, to Jernbane-Stationsbygninger: for Vestbanen samt for Nord-, Øst- og Sydbanerne, Frimurerlogen med Byens Festivitetslokale, det nye Rigshospital, Arméens Verksteds- og Depotbygninger m. fl. Af Kirker findes 10, hvoraf 1 katholsk; desuden vil i den nærmeste Fremtid blive opført 4 nye. Den ældste af Byens Kirker er Gamle Akers; den er opført af Graasten og nævnes allerede 1080 som Fylkeskirke for Vingulmørk. Vor Frelsers Kirke (opført 1695—97, restaureret 1849—50) er Byens Hovedkirke. Af offentlige Pladse kan foruden Slotspladsen nævnes Bankpladsen ved Kristiania Theater, Grev Wedels Plads ved Fæstningen, Eidsvoldspladsen ved Storthingsbygningen, Studenterlunden ved Universitetet og Olaf Ryes Plads paa Grünerløkken. Af Torve har Byen 6: Stortorvet, Youngstorvet, Jernbanetorvet, Lilletorvet og Kvægtorvet samt det nye Torv ved Akerbroen. Byen besidder kun faa monumentale Kunstverker; blandt disse er en Rytterstatue af Karl Johan (foran Slottet), en Statue af Kristian den fjerde (paa Stortorvet) og Wergelandsstatuen (paa Eidsvoldspladsen) de vigtigste; en Statue af Professor Schweigaard vil om kort Tid blive reist. Kristiania har et Universitet (s. d.), hvortil hører et astronomisk og et magnetisk Observatorium, et meteorologisk Institut og en botanisk Have. Af høiere Undervisningsanstalter findes desuden Krigsskolen, den militære Høiskole, en Kathedralskole, 6 private Latin- og Realskoler, 1 kommunal og 1 privat Borgerskole, 1 Handelsgymnasium, 1 Sjømandsskole, 5 Underofficérsskoler, 1 Tegneskole og 1 teknisk Skole; for den elementære Undervisning findes 10 Almueskoler samt 7 større og flere mindre private Pigeskoler. Af Kunstanstalter kan nævnes Kobberstik- og Haandtegningssamlingen, Kunstindustrimuseet, Skulpturmuseet samt Nationalgaleriets og Kunstforeningens Samlinger af Malerier. Blandt lærde og andre offentlige Selskaber mærkes Videnskabsselskabet (stiftet 1857), Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, den historiske Forening, Selskabet for Norges Vel og Selskabet til Folkeoplysningens Fremme. Af offentlige Bibliotheker findes Universitetsbibliotheket, Kathedralskolens og det Deichmanske Bibliothek (se disse Art.). Ang. Rigsarkivets Bibliothek se Art. Rigsarkiv. Byens Theatre er Kristiania Theater paa Bankpladsen, Folketheatret i Møllergaden og Tivolis Theater (tidligere Klingenbergs). Blandt Byens Banker og Pengeinstituter mærkes: en Afdeling af Norges Bank, Hypothekbanken, den norske Kreditbank, Kristiania Bank og Kreditkasse, Kristiania Handelsbank, Kristiania Sparebank, Akers Sparebank, Spareskillingsbanken og Haandverkernes Sparekasse. Af Hospitaler og milde Stiftelser kan nævnes Rigshospitalet, som foruden at være en Anstalt for Syge tillige er knyttet til Universitetet som praktisk Uddannelsesanstalt for de medicinske Studerende; til Hospitalet hører en Fødselsstiftelse og en Jordemoderskole. Endvidere findes det militære Sygehus, Byens Fattig- og Sygehus, dens Sindssygeasyl, Oslo Hospital, Diakonisseanstalten, Institutterne for Blinde, Døvstumme og for aandssvage Børn, Sjømænds Hvile, Kong Oskars Minde (for ældre, ugifte Damer), Opfostringshuset, det Ankerske Waisenhus, Magdalenestiftelsen, Eugenias Stiftelse m. fl. Til Lettelse af Kommunikationen er der anlagt Sporvei i nogle af de vigtigste Gader. — Kristiania er Sædet for den norske Regiering, for Storthinget og Høiesteret samt for Kristiania Stiftsoverret. Her findes tillige Arméens Hoveddepot, ligesom ogsaa 1ste og 2den Bataljon af Artilleribrigaden, den gevorbne Eskadron af Kavaleribrigaden, Norske Jægerkorps og 2den Akershusske Brigades Depotafdeling er stationerede her. I Spidsen for Styrelsen af Byens Anliggender staar Magistraten, der bestaar af 1 Borgermester og 2 Raadmænd. Byen udgjør et særskilt Amt og har sin egen Byret, bestaaende af 1 Justitiarius og 11 Assessorer. Politivæsenets Personale tæller (1882) 255 Mand, deraf 1 Politimester, 1 Politiinspektør, 1 Chef for Opdagelsespolitiet, 1 Politiadjutant, 6 Politifuldmægtige, 1 Politiassistent, 1 Sekretær og Regnskabsfører, 6 Kontorister, 1 Overbetjent, 2 Vagtmestere, 5 Stationsbetjente, 5 Vagtbetjente, 25 Politibetjente, 36 Overkonstabler og 163 Konstabler. Af Strafanstalter findes Akershus Fæstnings Strafanstalt, Tugthuset, Bodsfængslet og Distriktsfængslet; desuden haves en Tvangsarbeidsanstalt for Løsgjængere, nemlig Kristian Augusts Minde (s. d.). — Byens væsentligste Næringsveie er Skibsfart, Handel og Industri. Dens Handelsflaade, der med Hensyn til Drægtighed er den tredie i Landet, talte ved Udgangen af 1880 303 Skibe af 98,541 Tons Drægtighed (deraf 39 Dampskibe) og med en Besætning af 3,429 Mand. Udførselsværdien var i 1879 henved 19 Mill. Kr., Indførselsværdien $56\frac{1}{2}$ Mill. Kr. og Toldindtægterne i 1880 noget over $8\frac{1}{2}$ Mill. Kr. De vigtigste Udførselsartikler er Trælast, Fedevarer og Industrifrembringelser. Af industrielle Anlæg kan nævnes 9 Ølbryggerier, 2 Chokoladefabriker, 1 Fiskegarnsfabrik, 1 Hesteskosømfabrik, 7 Damphøvlerier, 6 Korkfabriker, 6 større mekaniske Verksteder, 7 Mineralvandfabriker, 2 Oliemøller, 6 Rullegardinfabriker, 1 Seildugsfabrik, 4 Bomuldsspinderier, 2 Trikotagefabriker og 3 mekaniske Væverier. Desuden findes en Mængde mindre Fabrikanlæg i de forskjelligste Brancher. Byen har 24 Bogtrykkerier og 3 lithografiske Anstalter. Med det vidtstrakte Opland foregaar en livlig Handelsomsætning og denne lettes betydelig ved de fortrinlige Kommunikationsmidler. Kristiania staar ved Nordbanerne i Forbindelse med Trondhjem, ved Østbanen med Stockholm og det svenske Jernbanenet, ved Sydbanen med Smaalenenes Byer og det sydsvenske Jernbanenet og ved Vestbanen med Drammen, Ringerike, Kongsberg og Vestlandsbyerne. — Kristiania anlagdes 1624 ved et Magtbud af Kristian den fjerde, der befalede Indbyggerne af det nylig afbrændte Oslo (s. d.) at flytte til Akershus, hvor de i Ly af Fæstningens Kanoner var mere betryggede mod en Fiendes Overfald, og Byen tillige fik en bedre Havn og i det hele en bekvemmere Beliggenhed. Den omgaves med Volde og Grave (fuldførte 1650) og tilstodes adskillige Privilegier. 1630 og 1654 herjedes den af Pesten, som førstnævnte Aar bortrev 1300 Mennesker. 1686 ødelagdes den Fæstningen nærmest liggende Del af Byen ved Ildebrand, hvorefter Volde og Grave sløifedes (1696), det nuværende Fæstningsglacis anbragtes, Kirken flyttedes til det nye Stortorv og Udvidelsen mod Øst begyndte. I Begyndelsen af det 18de Aarh. led den igjen

store Tab ved hyppige Ildsvaader; Vaaren 1716 var den en Maanedstid besat af svenske Tropper under Karl den tolvte, som beleirede Akershus. Byen udvidedes efterhaanden, men ikke synderlig raskt, saa at Folkemængden 1769 ikke beløb sig til mere end 7,496. Ogsaa i den sidste Fjerdedel af det 18de Aarh. led den ved et Par betydelige Ildebrande, hvoraf den ene (i 1785) ødelagde den hele Række af Sjøboder ved Havnen. Af senere Ildebrande kan nævnes den i 1858, den største, som i dette Aarh. har overgaaet Byen; ved denne Leilighed nedbrændte 42 Huse i Byens bedst bebyggede Strøg, assurerede for henved 1½ Mill. Kr. 1784 indlemmedes hele Storgaden samt Vaterland i Byen, og 1801 var dennes Folkemængde steget til 11,923. Omtrent fra Midten af forrige Aarh. indtraadte en gunstig Periode for Byens Handel og Velstand, hvilken naaede sit Høidepunkt ved Begyndelsen af dette Aarh. og varede til Krigens Udbrud 1807; fra denne Tid til Fredsslutningen 1814 var der en Tilbagegang i Næringsdriften. Efterat Kristiania det sidstnævnte Aar var blevet Regjeringens Sæde, begyndte Byen atter at hæve sig i Velstand og Betydning, hvortil ogsaa bidrog, at den i 1811 var bleven Universitetsstad, og er senere gaaet hurtig fremad. Fra 1815 var Indbyggerantallet i stadigt Stigende, som følgende Tabel viser.

1815 — 13,586	Indb.	1865 — 57,382	Indb.
1825 — 20,759	„	1875 — 96,100	„
1835 — 24,445	„	1878 — 106,800	„
1845 — 33,177	„	1879 — 112,977	„
1855 — 41,266	„	1880 — 119,407	„
Ved Udgangen af		1881 — 122,036	„

Forøgelsen i Tiaaret 1855—1865 havde for en stor Del sin Grund i, at Forstæderne Grønland, Leret og Oslo med Tilliggelser ved Begyndelsen af 1859 indlemmedes i Byen. En yderligere Grændseudvidelse fandt Sted 1878. Samtidig med Folkemængden har ogsaa Velstanden forøget sig, hvilket særlig skyldes Byens gunstige Beliggenhed for Handel. I 1880 udgjorde dens antagne Formue 187 Mill. Kr., og den antagne Næring henved 38 Mill.; de brandforsikrede Bygningers Værdi gik sidstnævnte Aar op til 138 Mill. Kr. Skatteydernes Antal var ca. 18,000. — Kristiania sender i Forening med Kongsvinger og Hønefos 4 Repræsentanter til Storthinget.

Kristians Amt, det vestligste af Norges to oplandske Amter, omgives i Nord af Romsdals og Søndre Trondhjems Amter, i Øst af Hedemarkens Amt og Mjøsen, i Syd af Akershus og Buskeruds Amter og i Vest af Nordre Bergenhus Amt. Størrelsen er 455 geogr. (196 norske) Kv.mil eller 25,042 Kv.km., og Folkemængden 116,000. Det deles i Gudbrandsdalen, Thoten, Hadeland og Land samt Valders. I Amtet findes Norges høieste og vildeste Fjeldpartier, saasom Jotunfjeldene, Valdersfjeldene, Rondane, Dovres Fjeldvidder m. fl. (s. d. Art.), og en stor Del af det er derfor ubeboeligt. Mellem Fjeldrækkerne gaar flere fordetmeste trange Dale. Amtets største Dalføre er Gudbrandsdalen; desuden Valdres Dalføre. Dets sydlige Del, især Trakterne om Mjøsen, er temmelig flad, saasom Thoten, Hadeland og Land, der hører til Norges frugtbareste Egne. Gjennem Dalførerne gaa flere betydelige Vasdrag, som dog paa Grund af sit stærke Fald ikke er til nogen Nytte for Samfærdselen, men derimod er af stor Vigtighed for Tømmerdriften. Hovedvasdraget er Laugen eller Gudbrandsdalslaagen med Bielvene Otta, Sjoa og Vinstra; derhos kan nævnes Begna (s. d.). Amtet har mange Indsjøer, hvoraf flere henhører blandt Norges største; saaledes Mjøsen (som dog kun for en Del hører til Amtet), Randsfjorden, Vangsmjøsen, Ottavand, Læsjevandene samt Jotunfjeldenes Ferskvandssamling (Bygdin, Gjende, Heimdalsvand m. fl.). — Amtet deles i judiciel Henseende i 5 Fogderier, 6 Sorenskriverier, 26 Herreder og 2 Bykommuner: Gjøvik og Lillehammer. De vigtigste Næringsveie er Fædrift, Agerbrug og endel Skovdrift; især indtager Fædriften en fremragende Plads, fornemmelig i Amtets nordlige Del, og Gudbrandsdalens Heste- og Kvægracer staar i stor Anseelse selv i Udlandet, ligesom Distriktets Meieriprodukter finder villig Afsætning, hvilket for en stor Del grunder sig paa Gudbrandsdølernes Ry for Renlighed og Pyntelighed. I den sydlige Del er Agerbruget den fremherskende Næringsvei, og Thoten og Hadeland kappes med Hedemarkens og Smaalenenes rigeste Kornbygder. Af Bergverker findes ingen i Amtet, hvilket er forholdsvis fattigt paa Metalanvisninger; dog findes her flere prægtige Skiferstenbrud. Af Fabriker kan nævnes et Par Glasverker, forskjellige Sag- og Møllebrug, nogle Brændevinsbrænderier m. fl. Husfliden staar især i den sydlige og sydvestlige Del paa et forholdsvis høit Trin, og adskilligt af saadanne Industrifrembringelser udføres til Naboamterne. Ferskvandsfiskeriet levner ikke ubetydeligt udover Befolkningens eget Behov. — Kristians Amt udgjør Størstedelen af de Gamles Upplönd og synes tidligere at have udgjort tre særskilte Dele: Hadeland, Valders og Gudbrandsdalen. Den sidstnævnte Del gjorde længe Modstand saavel mod Rigets Samling som mod Kristendommens Indførelse. Under de borgerlige Uroligheder havde Ribbungerne og Hertug Skules Tilhængere hyppig Tilhold paa disse Kanter af Landet, hvorfor Befolkningen ofte led meget og blev haardt behandlet af de seirende Birkebeinere. Virkningen af Norges Feider med Sverige saavel før som under Dansketiden føltes ikke stort i denne Del af Landet, da den laa for langt borte fra Skuepladsen for de egentlige Krigsbegivenheder. En Undtagelse herfra var det dog, da den svenske Konge Karl den niende leiede Hjelpetropper i Skotland, og en Afdeling af disse 1612 tog Veien over Gudbrandsdalen for at naa Sverige. Befolkningen, der forbitredes over Skotternes røverske Færd, samlede sig og overfaldt og nedsablede dem (se Art. Kalmarkrigen og Sinclair). 1658 reiste Gudbrandsdølerne sig og fulgte frivillig den norske Hær, som drog mod det af Svenskerne besatte Trondhjem. — Trods Amtets centrale Beliggenhed, der fritog det for de direkte Følger af Feiderne med Udlandet, sattes det dog i det 18de Aarh. betydelig tilbage, dels ved flere haarde Uaar, dels ved hyppige Oversvømmelser; hertil kom, at Amtets geografiske Beskaffenhed i Forbindelse med den Tids daarlige Kommunikationer gjorde det saagodtsom umuligt for Befolkningen at hente udenfra, hvad den tiltrængte. Efterat Veivæsenet bragtes i Orden og derved en livligere Forbindelse med Naboamterne fremkaldtes, har Amtet tiltaget betydeligt baade i Velstand og Folkemængde. — Kristians Amt sender 5 Repræsentanter til Storthinget.

Kristiansborg, Slot i Kjøbenhavn, opførtes af Kristian den sjette 1733—40 istedenfor det nedrevne Kjøbenhavns Slot og paa samme Grund. Opførelsen kostede henved $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr. 1794 nedbrændte Slottet, hvorefter Murene stod som Ruiner, indtil Fredrik den sjette efter ca. 20 Aars Forløb lod det gjenopbygge. Det blev færdigt 1828. Her holdes den danske Rigsdag og Høiesteret; i 5te Etage opbevares den kongelige Malerisamling.

Kristiansfeld, By i Nordslesvig, 2 Mil nord for Haderslev, med 7—800 Indb., grundedes 1773 af de mähriske Brødre. Byen har livlig Industri og en bekjendt Skole og Opdragelsesanstalt.

Kristiansfjeld, tidligere en Bjergfæstning i Elverums Prestegjeld, Hedemarkens Amt, anlagdes 1683, men blev igjen sløifet 1742.

Kristianshavn, se Kjøbenhavn.

Kristianssand, By i Lister og Mandals Amt og tillige Stiftsstad i Kristianssands Stift, ligger paa en Sandslette ved Otterelvens Udløb i Havet under 58° 10′ nordlig Brede. Folkemængden er ca. 12,000. Byen har en god og rummelig Havn, der hyppig besøges af Skibe, som gaar paa Østersjøen og Nordsjøen, og staar i livlig Dampskibsforbindelse baade med Ind- og Udlandet. Den udmærker sig fremfor Norges øvrige Byer ved sin regelmæssige Bebyggelse, der gjør et harmonisk om end noget ensformigt Indtryk. De fornemste Næringsveie er Skibsfart, Skibsbyggeri og Handel. Byen er Sæde for Stiftets Overøvrighed og Overret, har en Latinskole, et Skolelærerseminarium, et Orlogsverft m. fl. offentlige Indretninger. Dets Handelsflaade udgjorde 31te Decbr. 1880 144 Skibe med en samlet Drægtighed af 40,059 Tons og 1,362 Mands Besætning. — Kristianssand anlagdes 1641 af Agdesidens Befalingsmand Palle Rosenkrantz paa Befaling af Kristian den fjerde, der paa en Reise til Bergen havde anløbet Flekkerø Havn. Stedet var da en skovbevoxet og ubeboet Slette, der kaldtes Sanden. Ved Magtbud tvang Kongen Folk fra Udhavnene og de omliggende Distrikter til at flytte ind til det nye Byanlæg, paa samme Tid som al Handel blev forbudt i Udhavnene. Byen fik den 29de Oktober 1641 Kjøbstadsprivilegier og Skattefrihed i 10 Aar, hele Agdesiden henlagdes under dens Handelsdistrikt, de nærliggende Byer, hvoriblandt Stavanger, maatte svare Afgifter til den, og ved flere lignende Bestemmelser, der var meget byrdefulde for den omboende Befolkning, søgte Kongen at ophjelpe den nye By. Desuagtet varede det længe, inden den viste Tegn til Opkomst. I 1662 blev Byen Stiftsstad og Stiftamtmandens og Biskopens Sæde, og 1665, efterat en større Ildsvaade var overgaaet Stavanger, flyttedes Latinskolen derfra til Kristianssand. I det 18de Aarh. indskrænkedes disse overdrevne Privilegier noget, hvilket i Forbindelse med en ødelæggende Ildebrand 1734 satte Byen tilbage. I Slutningen af dette Aarh. tiltog dens Velstand rask paa Grund af, at den under Krigsaarene drev en betydelig og indbringende Skibsfart. Ogsaa Folkemængden forøgedes hurtig, fra 3,600 i 1791 til 7,200 i 1815. Senere har Byen været i jevn Fremgang. I 1880 herjedes den af en større Ildebrand, som lagde flere af de bedst bebyggede Strøg i Aske, ved hvilken Leilighed ogsaa den 1734—38 opførte Domkirke blev et Rov for Luerne. — Kristianssands Stift omfatter Bratsberg, Nedenæs, Lister og Mandals samt Stavanger Amter. Det er 730 Kv.mil stort, med 350,000 Indb.

Kristianssted, By paa Østenden af den danske Ø St. Croix i Vestindien, med ca. 5,200 Indb.

Kristianssten, tidligere Fæstning ved Trondhjem, paa en Aasryg østenfor Byen og Nidelven, anlagdes 1682.

Kristianssund, By i Nordmøre, Romsdals Amt, paa 3 Smaaøer (Nordlandet, Indlandet og Kirkelandet), med 7,600 Indb., er en af Norges vigtigste Udførselssteder for Fiskeriprodukter (fornemmelig Klipfisk) og har en livlig Handel. Byens fornemste Næringsveie er derfor Handel og Skibsfart; den sidste bestaar for en stor Del i Expeditioner til de større Sild- og Torskefiskerier langs Kysten. Ved Udgangen af 1880 havde Byen 111 Skibe med en samlet Drægtighed af 11,715 Tons og 649 Mands Besætning. — Stedet, hvis oprindelige Navn var Lille-Fosen, omtales i det 17de Aarh. som særskilt Toldsted og en meget søgt Skibshavn. I 1742 fik det Kjøbstadsprivilegier og sit nuværende Navn. I Begyndelsen af dette Aarh. havde Byen kun lidt over 1,100 Indb., men senere, fornemmelig efter 1840, har den tiltaget rask i Folkemængde og Velstand.

Kristianstad, By i Skåne, ved Sjøviken, en Udvidelse af Helgeåen, har ca. 9,000 Indb., en lærd Skole, en Bank, et Länslazaret og et Jernverk. Byens Anlæg paabegyndtes under Kristian den fjerde 1614, efterat Svenskerne 1612 havde ødelagt den 1 Mil sydligere liggende By Vä. Kristianstad fik sine Privilegier 1615 og sit Navn efter Kongen 1617; 1622 overførtes til den Åhus's Privilegier, og den sidstnævnte By er nu Kristianstads Havneplads. I den skaanske Krig erobredes Byen af Danskerne 1676 og derpaa af Svenskerne 1678. Efter Freden raseredes de 1641 fuldførte Fæstningsverker; 1748 byggedes nye Befæstninger, som imidlertid 1847 igjen blev sløifede. — Kristianstads Län udgjør den østlige og nordlige Del af Skåne; det er 54 svenske Kv.mil stort og har 233,000 Indb. Det deles i 4 Fogderier og 10 Herreder; Hovedstaden er Kristianstad.

Kristiansø, tidligere Erteholmene, 3 smaa Klippeøer i Østersjøen, $2\frac{1}{2}$ Mil nordost for Bornholm. De to af Holmerne er beboede af tilsammen vel halvandet hundre Mennesker, den tredie er øde. Her anlagdes 1684 af Kristian den femte en Fæstning, som 1855 blev nedlagt.

Kristiern, se Kristian.

Kristi Legemsfest, katholsk Kirkefest til Ære for Transsubstantiationen, indstiftedes 1264 og feires med stor Pragt Torsdagen efter Trefoldighedssøndag.

Kristina, Dronning i Sverige, Datter af Gustav den anden Adolf, f. 1626, d. 1689, blev ifølge en 1627 fattet Rigsdagsbeslutning 1633 erklæret for svensk Dronning og stod i de 12 første Aar derefter under Formynderskab af 5 høie Rigsembedsmænd. 1644 tiltraadte hun selv Regjeringen efter at have bekræftet Stænderne i deres Rettigheder. I de første Aar regjerede hun godt og med Klogskab i Faderens Aand, og medens de svenske Vaaben vandt den ene Seier efter den anden udenfor Sveriges Grændser, virkedes der ogsaa kraftigt for Rigets indre Opkomst i materiel og aandelig Henseende. Men Kristina var ustadig og blev snart kjed af Regjeringens Byrder. Hun

paaskyndte Fredsslutningen med Danmark i Brömsebro 1645 og med det tyske Rige i Osnabrück 1648 og fattede allerede paa denne Tid Planer om at nedlægge Regjeringen. Denne Beslutning bestyrkedes ved de uadelige Stænders Misfornøielse med hendes hensynsløse Afhændelse af Kronens Godser, og 1649—50 satte hun igjennem, at Karl Gustav valgtes til Tronfølger. 1651 tilkjendegav hun Raadet sin Beslutning om at takke af, men gav efter for Stændernes Bøn og blev staaende endnu i 3 Aar. Denne Tid tilbragte hun næsten ganske uden at beskjæftige sig med Regjeringsanliggender, mest sysselsat med Fornøielser og Festligheder. Baade de lærde Mænd, som hun havde samlet om sig fra hele Europa, og hendes tidligere almægtige Yndling Magnus de la Gardie fortrængtes nu af Udlændingerne Bourdelot og Pimentelli, og Misfornøielsen med hende truede med at bryde ud i aabent Oprør. Hun gjentog derfor sin tidligere Erklæring om at ville nedlægge Regjeringen, hvilket hun udførte i Juni 1654; nogle Dage efter forlod hun Sverige og gik til Bryssel, hvor hun hemmelig traadte over til Katholicismen. 1655 afsvor hun i Innsbruck offentlig den lutherske Lære og gik til Rom, hvor hun blev modtagen med megen Høitidelighed. 1656 og 1657 besøgte hun Frankrige, hvor hun sidste Gang vakte Forargelse ved sin despotiske Optræden, bl. a. ved at lade sin Staldmester Monaldeschi henrette uden Lov og Dom. 1660 reiste hun til Sverige, hvor hun af Stænderne paany blev tilsikret de til hendes Underhold bestemte Udgifter, og hvor hun undertegnede en formelig Tronfrasigelse, men fordrede Arvefølgen for sig, hvis Karl den ellevte skulde dø i en ung Alder. 1667 kom hun atter til Sverige, men forlod Landet uden at besøge Hovedstaden, da fri offentlig Religionsøvelse blev negtet hende. 1668 søgte hun at vinde den ledige polske Trone; senere opholdt hun sig stadig i Rom, beskjæftiget med videnskabelige Sysler og stedse udvidende sin omfattende Lærdom. Hun blev begraven i Peterskirken, hvor Paven lod et Monument reise over hende.

Kristine, Marie, Dronning af Spanien, se Marie Kristine.

Kristine, dansk Dronning, f. 1461, d. 1521, oprindelig Kurprinsesse af Sachsen, ægtede 1478 Kong Hans. Hun beskyttede dansk Sprog og Literatur og gjorde sig elsket ved sin Fromhed og ædle Personlighed. 1501—02 forsvarede hun med Heltemod Stockholms Slot mod Sten Sture den ældre.

Kristinehamn, By i Vermland, nær Venern, ved Varnaus og Lötelvens Forening, med 4,500 Indb. og betydelig Handel med Jern og Korn. Byen anlagdes 1639 og fik sine Privilegier 1642.

Kristoffer, Navn paa tre danske Konger. — Kristoffer den første, Søn af Valdemar Seier, f. sandsynligvis 1219, d. 1259, blev af sin Fader sat til Herre over Laaland og Falster og sluttede sig senere til sin Broder Abel i hans Strid med Erik Plogpenning. 1252 blev han efter Abels Fald valgt og kronet til Konge, skjønt Abels Søn Valdemar Aaret iforveien var valgt til Tronfølger. De holstenske Grever med flere andre nordtyske Fyrster tvang Kristoffer til at give Valdemar Hertugdømmet Sønderjylland som Erstatning, mod at han skulde være Kongen tro og gjøre Lenstjeneste. Efter Valdemars Død 1257 blev Hertugdømmet igjen inddraget under Kronen. Kristoffer kom i Krig med den norske Konge Haakon Haakonsøn, som 1257 kom til Kjøbenhavn med en Flaade paa 315 Skibe; her blev dog sluttet Fred og Forsvarsforbund mellem dem. Imidlertid fik Kongen Strid med Erkebiskop Jakob Erlandsøn, som mod Folkets Villie vilkaarlig vilde forandre den skaanske Kirkeret. Der reiste sig Opstand mod Erkebispen, som sammenkaldte en Kirkeforsamling i Veile og her 1256 gav den saakaldte Veile-Konstitution, ifølge hvilken al Gudstjeneste skulde ophøre og Landet belægges med Interdikt, hvis en Biskop blev fængslet eller paa anden Maade forulempet af Kongen eller med hans Villie. 1258 negtede Erkebispen at krone den unge Tronfølger Erik og forbød Biskoperne at gjøre det; Kongen lod nu Erkebispen fængsle og under mange Forhaanelser føre til et Slot i Fyen. Riget skulde nu belægges med Interdikt, men kun to Biskoper forkyndte det i sine Stifter og rømte derpaa ud af Landet. Under de derpaa følgende Forvirringer døde Kongen pludselig; han efterfulgtes af sin Søn Erik Glipping. — Kristoffer den anden, Erik Glippings Søn og foregaaendes Sønnesøn, f. 1276, d. 1333, sluttede sig under sin Broder Erik Menveds Regjering til Faderens Mordere og var fiendtlig stemt mod Erik, skjønt denne behandlede ham med Overbærenhed, 1303 gjorde ham til Hertug af Estland og senere ombyttede dette hans Len med Sønderhalland og Samsø. Paa sit Dødsleie advarede Erik Stænderne paa det alvorligste mod at tage Kristoffer til Konge; men han vidste dog at erholde Kronen ved Hjelp af sin Halvbroder Grev Johan den milde af Holsten og andre Tilhængere. Førend han blev valgt, maatte han imidlertid 1320 underskrive en Haandfæstning, den første, som blev udstedt af nogen dansk Konge, og hvorved Adelen og Geistligheden forbeholdt sig næsten al Magt og alle Rettigheder. Blandt Bestemmelserne i dette Dokument var ogsaa den, at alle Skatter, som var paalagte siden Valdemar Seiers Tid, skulde ophæves; men Kongen paalagde tvertimod nye Skatter, optog Tyskere i sit Raad og vakte ogsaa paa andre Maader Misfornøielse. Der udbrød aaben Opstand, men Kongen havde i nogen Tid Overtaget; da døde Hertug Erik af Sønderjylland, og nu kom Kristoffer i Strid med Grev Gert den store af Holsten om Formynderskabet over Eriks unge Søn, Gerts Søstersøn Valdemar. 1325 blev Kongen slagen paa Hesterbjerget ved Slesvig af Gert og sin egen Halvbroder Grev Johan. Han blev fordreven fra Sønderjylland, og nu reiste ogsaa de misfornøiede danske Adelsmænd sig mod ham, støttede af Hertug Valdemar og de holstenske Grever. Efterat Gert 1326 havde gjort et Indfald i Danmark, erklæredes Kristoffer for afsat; han flygtede til Mecklenburg, og den unge Hertug Valdemar valgtes til Konge med Grev Gert som Formynder. Men de nye Magthavere blev snart uenige, og Grev Johan hjalp 1329 Kristoffer til igjen at blive Konge, rigtignok kun af Navn. Johan høstede selv de største Fordele, idet han fik Femern til Arvelen og Størstedelen af Sjælland, Laaland og Skaane i Pant. Ved et Forlig med Gert 1330 fik denne Fyen og Størstedelen af Nørrejylland, medens Hertug Valdemar skulde have Sønderjylland; en ny Strid med Gert førte til

Kongens Nederlag 1331 og en Fred n. A., hvorved Gerts Panterettighed i Nørrejylland forhøiedes fra 40,000 til 100,000 Mark Sølv. Kongen eiede nu af hele Riget kun Skanderborg, et Stykke af Laaland og noget af Estland; han levede mest paa Laaland af sin Halvbroders Naade. Kristoffer den anden var den usleste og foragteligste af alle de danske Konger, og hans Regjering hørte til de mørkeste Tider, Danmark nogensinde har havt. — Kristoffer den tredie, af Baiern, Søn af Pfalzgrev Johan, Hertug i Øvrebaiern, og Søstersøn af Erik af Pommern, f. ca. 1415, d. 1448, blev, efterat Erik af Pommern havde forladt Danmark, indkaldt af det danske Rigsraad 1438, ankom næste Aar og hyldedes paa Viborg Thing 1440. Strax efter gav han Hertug Adolf Slesvig som frit og arveligt Len og dæmpede derpaa 1441 en Bondeopstand i Vendsyssel. 1440 blev han tagen til Konge i Sverige og hyldet 1441; næste Aar blev han ogsaa valgt og kronet til norsk Konge. I Sverige var der under hans Regjering Dyrtid, og Folket maatte spise Barkebrød, medens Kongen med overdaadig Pragt og stort Følge drog gjennem Landet; derfor fik han Øgenavnet „Barkekongen". Kristoffer søgte forresten at indskrænke Hanseaternes Magt og gav til den Ende Hollændere, Englændere og Skotter Handelsfrihed, men hans tidlige Død hindrede ham i at udføre sine Planer til Hanseaternes Ydmygelse.

Kristoforus den hellige (d. e. den hellige Kristusbærer), en romersk- og græsk-katholsk Helgen, skal ifølge Legenden have været en overordentlig stor og stærk Mand. Han vilde kun tjene den mægtigste Herre og gik derfor i Tjeneste hos sin Tids mægtigste Fyrste. Men Fyrsten frygtede Djævelen, og derfor traadte Kristoforus i dennes Tjeneste. Engang saa han, at Djævelen ængstelig gjorde en Omvei for et Kristusbillede, og nu indsaa Kristoforus, at Kristus maatte være endnu mægtigere end Djævelen. Efter længe forgjeves at have søgt efter Kristus kom han til en Eremit, som døbte ham og som Bod paalagde ham at bære Pilegrime over en Strøm, hvor der ingen Bro var. Blandt dem, som kom for at lade sig bære over, var ogsaa et Barn; Kristoforus tog det paa Skuldrene, men var neppe istand til at bære det over; det var Kristus, og til et Tegn forvandlede han Kristoforus's Stav til et løvklædt Daddeltræ. Dette Mirakel blev bekjendt og omvendte mange; men Kristoforus blev af den romerske Præfekt kastet i Fængsel, pint og dræbt. Hans Minde feires 9de Mai i den græske og 25de Juli i den romerske Kirke.

Kristologi, Læren om Kristus som sand Gud og sandt Menneske i én Person. — Kristologiske Stridigheder kalder man de Kampe, som til forskjellige Tider i Kirken er blevne førte om Kristologien. Herhen hører egentlig allerede de Kampe, Kirken i det 2det Aarh. maatte føre mod Ebjoniterne, forsaavidt de negtede Kristi Guddom, og mod Doketerne, som negtede hans virkelige Menneskelighed. Men især betegner man dog med hint Navn de Stridigheder, som i det 5te Aarh. blev fremkaldte ved Patriarken Nestorius og Arkimandriten Eutyches i Konstantinopel, den nestorianske og den eutychianske eller monofysitiske Strid, og den Fortsættelse, disse Kampe senerehen fik i den monotheletiske og den adoptianske Strid i det 7de og det 8de Aarh. Ogsaa Reformationstiden havde sin kristologiske Strid, idet de Reformerte (Zwingli, Kalvin o. a.) i det væsentlige igjen optog den nestorianske Vildfarelse.

Kristtorn (Ilex), Planteslægt af Kristtornfamilien (Ilicineae), omfatter Buske og Træer med altidgrønne Blade, smaa Knipper af 4delte Blomster i Bladhjørnerne og en bæragtig 4—5 rummet Stenfrugt. — Den almindelige Kristtorn (Ilex aquifolium) er den eneste Art, som vokser vildt i Norge, hist og her langs Kysten fra Arendal til Kristianssund. Det er et lidet Træ med elliptiske, glinsende og bølgeformede Blade med stive Torne i Randen; Blomsterne er hvide, Bægeret 4tandet, Kronen hjulformet og 4delt, Frugten rød. Dens Ved er hvid og haard og bruges til finere Træarbeider. — En sydamerikansk Art, Ilex Paraguayensis, leverer den saakaldte Paraguay-The eller Maté (s. d.).

Kristus, se Jesus.

Kriterium, det Kjendemærke eller Særtegn, hvorpaa man kjender eller hvorefter man bedømmer noget, særlig adskiller det sande fra det falske.

Kritias, en af Athens 30 Tyranner i det 5te Aarh. f. Kr., uddannede sig ved Omgang med de mest udmærkede Mænd og betraadte sin politiske Løbebane som Retstaler 411. Derpaa var han i 6 Aar landflygtig og levede i Thessalien; 404 kom han tilbage og blev Medlem af den af Spartanerne ved Lysander indsatte Tyranregjering. Ved sin Overlegenhed hævdede han den første Plads blandt sine Kolleger og var Hovedmanden i alle de Grusomheder og Voldshandlinger, som Tyrannerne satte i Scene. Men allerede 403 kom de fra Athen Fordrevne og Udvandrede tilbage under Thrasybulos's Anførsel, og i den Kamp, som nu opstod, faldt Kritias s. A. Han udmærkede sig baade som politisk Forfatter og som Taler og Digter; af hans Elegier er nogle Brudstykker opbevarede.

Kritik, Bedømmelse; prøvende Undersøgelse af noget for at komme paa det rene med dets Egenskaber og Værd; Evnen til at bedømme; den Videnskab, som giver Regler for Prøvelsen og Bedømmelsen af noget. — Den filologiske Kritik har til Opgave at undersøge antike Skriftverker saavel med Hensyn til deres Ægthed i det hele som til, hvorvidt de paa noget enkelt Sted er blevne forvanskede eller ikke. Den særegne Retning af Kritiken, som ved Gisninger søger at restituere et forvandsket eller delvis ødelagt Skrift, kaldes Konjekturalkritik. — Den historiske Kritik staar i nær Forbindelse med den filologiske; den har ligeledes at prøve skriftlige Overleveringer fra tidligere Tider, dog ikke blot i sproglig Henseende, men ogsaa og især med Hensyn til Rigtigheden af deri anførte Fakta. — Den filosofiske Kritik fik af Kant og hans Tilhængere en egen Betydning, idet de gav sit Standpunkt Navn af kritisk i Modsætning til det dogmatiske og det skeptiske. Kriticismus kaldte Kant det metafysiske Standpunkt, som nærer Mistillid til alle Metafysikens synthetiske Sætninger, saalænge det endnu ikke kan godtgjøres, at disse Sætninger har sin almindelige Grund i de væsentlige Betingelser for de menneskelige Erkjendelsesevner. — Den æsthetiske Kritik, som i daglig Tale ofte alene forstaaes ved Udtrykket Kritik, befatter sig med den æsthetiske Bedømmelse af Kunstverker i alle Brancher. — Kritiker, en, som befatter sig

med Kritik, især (efter den daglige Talebrug) Kunstkritik. — **Kritisere**, prøve, bedømme; ofte ogsaa d. s. s. finde Feil ved noget, laste noget. — **Kritisk**, prøvende; betænkelig, mislig („kritisk Stilling"); afgjørende.

Kriton, en af Sokrates's Disciple, som vilde bevæge ham til at flygte fra Fængslet. Efter Kriton har Platon opkaldt sin berømte Dialog om Udødeligheden.

Kro, en sækformet Udvidelse af Spiserøret hos flere Fugle, især saadanne, som lever af haarde Plantefrø; i Kroen bliver Føden opblødt.

Kroatien, Kongerige i det østerrigsk-ungarske Keiserdømme, danner nu sammen med Slavonien og den tidligere kroatisk-slavoniske Militærgrændse et Landkomplex mellem Krain, Steiermark og Ungarn i Nord og Øst, Istrien og Quarnersbugten i Vest, og Bosnien i Syd. Størrelsen er ca. 780 Kv.mil og Indbyggerantallet ca. 1,850,000, hvoraf paa det egentlige Kroatien falder ca. 240 Kv.mil med 700,000 Indb. og paa Slavonien 172 Kv.mil med 382,000 Indb. Kroatien opfyldes af lave, for det meste skovbevoxede Udløbere fra de steiermarkske og krainske Alper; Dalene er ret frugtbare og vandes af Floderne Sau, Drau og deres Bielve. Klimatet er mildt og behageligt, i Kroatien sundere end i Slavonien. Agerbrug og Vindyrkning er Hovednæringsveiene, men ogsaa Frugt dyrkes i betydelig Udstrækning. Fædriften er derimod af mindre Betydning. Af nyttige Mineralier findes ikke meget; der udvindes noget Svovl og Stenkul samt Jern og Kobber. Industrien er af liden Betydning undtagen omkring Fiume, som tilligemed Karlstadt og Agram hører til Landets vigtigste Handelspladse. Indbyggerne i Kroatien er for Størstedelen **Kroater**, som hører til Sydslaverne, i Slavonien Serber; i den tidligere Militærgrændse bor foruden de nævnte to Stammer ogsaa mange Tyskere, Magyarer, Jøder og Italienere. De fremherskende Konfessioner er den romersk-katholske med en Erkebiskop i Agram og den græsk-katholske med en Patriark i Karlowitz. Af videnskabelige Anstalter findes et Universitet i Agram (oprettet 1875) samt et sydslavisk Videnskabs- og Kunstakademi sammesteds; desuden findes flere Gymnasier, Realskoler, en agronomisk- og Forstskole, flere theologiske Seminarier, en Sjømandsskole og noget over 1,200 Folkeskoler. — Kroatien og Slavonien styres af en Regjering, i hvis Spidse staar en af Keiseren paa Forslag af den ungarske Ministerpræsident udnævnt Banus; Regjeringen deler sig i tre Sektioner, en for de indre Anliggender, en for Kultus og Undervisningsvæsenet og en for Retspleien; i disse Anliggender har den kroatiske Landdag Lovgivningsmyndighed. Den bestaar af Erkebiskopen og Patriarken, Biskoperne, Magnaterne m. fl. samt af 77 paa tre Aar valgte Deputerede. Til Rigsdagen i Pest sender Landdagen 36 Medlemmer, 34 til Underhuset og 2 til Overhuset, i hvilket sidste ogsaa de kroatiske Magnater tager Plads. Til den ungarske Rigsdelegation sendes af Underhuset 11, af Overhuset 1 Medlem for Kroatien. I det ungarske Ministerium findes en egen Minister for Kroatien. Kroatien og Slavonien deles i 8 Komitater; Hovedstad er **Agram** (s. d.). — Kroatien med den kroatiske Militærgrændse og den nordvestlige Del af Bosnien beboedes i den tidligste historiske Tid af Pannonierne; efter disses Underkuelse under Augustus blev Landet en Provins af Illyrien, erobredes 489 af Østgoterne og 535 af Justinian. Senere kom det under Avarerne, indtil 640 Kroaterne indvandrede. De kom i det 8de Aarh. under de frankiske Konger, underkastede sig 864 den byzantinske Keiser, men dannede siden et uafhængigt Rige. Den mellem Drau og Sau liggende Del kom 892 til den tyske Konge Arnulfs Vasal Brazlav, derpaa til Ungarn, men gjorde sig igjen uafhængigt under Kong Salomos Regjering. Fra 994 kaldte Kroatiens Herskere sig Konger af Kroatien og fra ca. 1050 Konger af Dalmatien. Zvonimir Demetrius, som 1075 valgtes til Konge, unddrog sig den byzantinske Keisers Lenshøihed og underkastede sig Paven. 1091 erobredes Landet indtil Sau af den ungarske Konge Ladislav; det forsøgte senere at gjøre sig uafhængigt, men blev tilbageerobret 1097 af Kong Koloman, som 1102 ogsaa underlagde sig de hidtil uafhængige Kroater. Derpaa led Landet meget af Venetianerne, indtil disse 1117 blev slagne; 1168 erobrede den græske Keiser næsten hele Landet, som dog kort efter igjen kom tilbage til Ungarn. Efter en ny Periode af delvis Uafhængighed forenedes Kroatien atter med Ungarn 1309; 1342 blev det sammen med Dalmatien og Slavonien forenet med Siebenbürgen og kom nu under Ungarns umiddelbare Herredømme. Endnu længe var Landet en Stridsgjenstand mellem Venetianerne og Ungarerne, hvortil siden Midten af det 15de Aarh. ogsaa kom Tyrkerne, som 1592 erobrede Fæstningen Bihács. Denne med nogle omliggende Strækninger danner siden det saakaldte tyrkiske Kroatien, en Del af Bosnien; Grændsen blev fastsat 1699 ved Freden i Karlowitz. 1717 blev det kroatiske Litorale forenet med det østerrigske Litorale, men sloges 1776 igjen til Kroatien; dog undtoges 1797 herfra Byen Fiume, som for sig dannede en integrerende Del af Ungarn. 1848 udbrød samtidig med den ungarske Revolution en Opstand hos Kroaterne og Slavonerne, som længe havde følt sig trykkede af Magyarernes nationale Bestræbelser og den Sprogtvang, disse paalagde dem. Denne Opstand havde en afgjørende Indflydelse paa den ungarske Revolutions ulykkelige Udfald; men 1849 blev Kroatien og Slavonien skilte fra Ungarn og forenede med Kystlandet og Byen Fiume til et eget Kronland. Derpaa styredes dette efter østerrigske Love indtil 1860, da den tidligere Forfatning og Forvaltning gjenindførtes. Ved et Forlig med Ungarn 1868 blev Kroatiens og Slavoniens Stilling til dette Land fastsat, og 1873 modificeredes Bestemmelserne saaledes, at den ovenfor fremstillede Forfatning gjennemførtes.

Krogh, Gerhard Christoph, dansk General, f. 1785, d. 1860, blev endnu ikke 10 Aar gammel Officer og tjente indtil 1842 ved Fredrik den sjettes Regiment. 1848 blev han Generalmajor, fik i Juli s. A. Overkommandoen over den aktive Armé efter Hedemann og indehavde ogsaa Overbefalingen i Begyndelsen af 1849, men blev i April entlediget i Anledning af Affæren i Eckernfördefjorden. 1850 kom han paany i Spidsen for Arméen og beholdt denne Post til Krigens Slutning; han udmærkede sig særlig ved Isted, hvor han ikke lod sig bevæge til at afbryde Slaget ved de ugunstige og overdrevne Efterretninger om

Sammenstødet ved Øvrestolk. Senere var han kommanderende General i Slesvig, derpaa i Holsten, indtil han 1857 paa Grund af Sygdom maatte tage Afsked.

Krogskoven, en Skovstrækning i Hole Prestegjeld paa Ringerike, Buskeruds Amt, paa østre Side af Stensfjorden. Ned til denne fører en Vei gjennem Krogkleven, der er bekjendt for sin storartede Naturskjønhed, og som aarlig besøges af en Mængde Reisende.

Krohg, Christian, norsk Statsmand, f. i Gjerdrum paa Romerike 1777, d. 1828, kom i en Alder af 14 Aar paa Kongsbergs lærde Skole og dimitteredes 1794 derfra til Kjøbenhavns Universitet, hvor han valgte den juridiske Bane. Her tog han i den korte Tid af 3 Aar alle Examinerne med Udmærkelse og blev 1800, kun 23 Aar gammel, udnævnt til Adjunkt ved Universitetets juridiske Fakultet. 1801 blev han Lærer ved Sjøkadetakademiet i Kjøbenhavn og 1803 extraordinær Professor i Lovkyndighed samt Auditør og Regnskabsfører ved det nævnte Akademi. Hans Hu stod dog til at erholde en Stilling i sit Fædreland, og dette lykkedes ham ogsaa 1804, da han udnævntes til Assessor i Trondhjems Stiftsoverret. Her blev man snart opmærksom paa Krohgs Evner og sjeldne Begavelse. 1805 blev han Medlem af det kongelige norske Videnskabsselskab og virkede som dets Præses fra 1820 til sin Død meget til Videnskabens Fremme. Rigsforsamlingen paa Eidsvold valgte Krohg til Medlem af den Komité, som skulde ordne Norges Lovgivningsvæsen, og Høsten 1814 valgtes han fra Søndre Trondhjems Amt til Medlem af det overordentlige Storthing. Endnu inden dets Slutning blev han udnævnt til Statsraad. 1818 udtraadte han af Regjeringen for at overtage det ham af Storthinget overdragne Hverv, Udarbeidelsen af en ny Kriminallov for Norge, hvilket Arbeide endnu ikke var fuldendt ved hans Død. Fra Søndre Trondhjems Amt valgtes han desuden til Storthingene i 1821, 24 og 27, og hørte ved sin fremragende Dygtighed til Thingets mest ansete Medlemmer. Flere Gange valgtes han til Præsident, dels i Storthinget, dels i Lagthinget, og som Formand i Konstitutionskomitéen havde han den væsentligste Andel i denne Komités Indstilling af 17de Mai 1824 angaaende de af Karl Johan fremsatte Forslag til Forandringer i Grundloven, deriblandt det paa flere Storthing gjentagne om absolut Veto med Hensyn til almindelige Love. Indstillingen, der gik ud paa Forkastelse af Forslagene, vidner om Krohgs sjeldne Aandsevner og politiske Skarpblik og er ogsaa bleven rosende omtalt af fremmede Politikere. Med samme Grundighed modsatte han sig paa senere Storthing de kongelige Forslag. Krohg betraadte ogsaa Forfatterbanen; under sin Lærervirksomhed i Kjøbenhavn udgav han „Forsøg til en Ledetraad ved Forelæsninger over Folkeretten" (1803), og paabegyndte Udgivelsen af „Juridisk Archiv", som senere fortsattes af Danmarks berømte Retslærde Professor A. S. Ørsted. Den 17de Mai 1833 afsløredes i Kristiania en Mindestøtte for ham. Ved Syttendemaifestlighederne i Kristiania var det længe Skik at drage i Procession til „Krohgstøtten", hvor Taler holdtes i Dagens Anledning. — Krohg, Georg Anton, foregaaendes Søn, f. 1817, d. 1874, tog 1835 Examen Artium og 1842 juridisk Embedsexamen. 1844 blev han Kopist i Finansdepartementet og forflyttedes 1846 til Indredepartementet, hvor han 1857 blev Fuldmægtig. Han var med i den dansk-slesvigske Krig 1848 og var en Tid ansat ved General Schleppegrells Stab. Ved Siden af sin Stilling i Departementet udfoldede han en ikke ubetydelig journalistisk Virksomhed. Saaledes udgav han 1855—59 den norske Afdeling af „Nordisk Universitets-Tidsskrift", samt redigerede et Aars Tid Bladet „Den Constitutionelle", hvis udenlandske Artikel han, da Bladet forenedes med „Den norske Rigstidende", vedblev at redigere. Desuden var han en Tid Medarbeider i det svenske „Aftonbladet", det danske „Fædrelandet" og „Nordisk Literaturtidende". — Krohg, Christian, foregaaendes Søn, norsk Maler, er f. i Kristiania 1852. Han viste tidlig Lyst og Anlæg til Tegning, og da han 1869 havde taget Examen Artium, var det hans Ønske strax at opgive Studeringerne for at uddanne sig som Maler; paa Faderens Opfordring fortsatte han dog disse, til han 1873 tog juridisk Embedsexamen. Imidlertid tog han Undervisning paa Tegneskolen, og efter at være færdig med Studeringerne gik han til Karlsruhe, hvor han i 1½ Aar uddannede sig under Gussows Veiledning. Derpaa tilbragte han 3 Aar i Berlin under samme Lærer. Efter et toaarigt Ophold i Norge erholdt han et Stipendium, hvorpaa han gik til Frankrige for videre at uddanne sig. Hans Kunst har en udpræget realistisk Retning, der kommer tilsyne saavel i Sujettets Valg som i dets Behandling; herom vidner f. Ex. hans Arbeider „Bagbord lidt" (en Lods), „Daggry" (en Sypige) og „Være for Dere" (en Væregut). Krohgs Billeder udmærker sig ved en djerv, slaaende Kolorit.

Krohg, Otto Theodor, norsk Geistlig, f. 1811, blev Student 1830, theologisk Kandidat 1835, var en kort Tid Førstelærer ved Molde Borger- og Almueskole, 1838—47 Timelærer ved Tromsø Middel- og Realskole og udnævntes sidstnævnte Aar til Sognepræst i Vestnæs i Romsdalen, hvilket Embede han endnu indehar. Under sit Ophold paa Tromsø var han Redaktør af Bladet „Tromsø Tidende". Senere har han leveret en Række Afhandlinger i „Romsdals Budstikke", „Postbudet", „Den Frimodige", og fornemmelig i „Morgenbladet", hvori han siden 1852 har været stadig Medarbeider. Han har med Iver deltaget i Diskussionen om religiøse, politiske og sociale Samfundsspørgsmaal og har ogsaa leveret et Par Noveller: „Presten i Loppen" og „Spydet Selshevner".

Krohn, Henrik, f. i Bergen 1826, d. 1879, kom i en ung Alder paa et Handelskontor i sin Fødeby og etablerede sig 1846 som Handelsmand. I 1858 blev han imidlertid paa Grund af den store Krise nødt til at opgive sin Forretning, og lagde sig da efter Mathematik og Landmaaling. Senere overtog han Bestyrelsen af Sogndals Fyrstikfabrik. I Kampen for det saakaldte Maalstræv deltog han med Begeistring og var en ivrig Talsmand for alt, som kunde hævde det nationale. Som Forfatter berigede han Landsmaalets Literatur med flere betydelige Bidrag. Foruden at han i et Par Aar redigerede Bladet „Ferdamanna", udgav han flere særskilte Arbeider, blandt hvilke kan nævnes „Svein og Gudveig", „Ei Stockholmsferd", „Fraa Vestlandet", „Smaakvæde" m. fl. Desuden leve-

rede han flere Bidrag til „Dølen" og „Fraa By og Bygd".

Krohn, Georg, norsk Skuespiller, f. i Bergen 1831, d. 1870, var Søn af Konsul M. Krohn (se nedenf.). Han valgte først den studerende Vei og tog Artium og Andenexamen, hvorefter han valgte Theologien til Brødstudium. Men en haardnakket Nervefeber tvang ham til at opgive dette og foretage en Udenlandsreise for at gjenvinde sin Helbred, hvilket dog ikke ganske lykkedes. Ved sin Hjemkomst 1856 tog han Ansættelse ved den norske Scene i Bergen, en Virksomhed, hvortil han i længere Tid havde følt Kald, og for hvilken han tidligere havde vist Talent. Han debuterede som Erasmus Montanus i Holbergs Komedie af samme Navn, og saavel i dette Stykke som i „Pak", hvor han spillede Baron Liljes Rolle, høstede han meget og fortjent Bifald. Fra Bergen kom han 1860 til det norske Theater i Kristiania og derfra til Kristiania Theater, hvor han snart regnedes blandt dets mest fremragende og hyppigst anvendte Kræfter. Under sin Virksomhed her gjorde han flere Studiereiser til Paris, sidste Gang 1868—69. Inden sin Afreise fra Norge var han bleven udnævnt til Theatrets artistiske Direktør, men ved en af Direktionsmedlemmernes Forsømmelse naaede Telegramet herom først Bergen Dagen efterat han var reist. Den Rolle, hvori hans Begavelse tydeligst kom frem, og som mere end alt andet aabenbarede hans sjeldne Talent, er Lundestads i „De Unges Forbund". Ingen anden Skuespiller har kunnet maale sig med ham i Fremstillingen af denne intrigerende, smidige Personlighed. Krohn optraadte ogsaa som Forfatter med flere Leilighedsdigte. Hans Kunstnerbane blev imidlertid afbrudt, da han stod i sit høieste Ry; en Svækkelse, som den før omtalte Sygdom havde efterladt, gik tilsidst over til Sindssygdom, der endte hans Liv. — Lovise Krohn, foregaaendes Datter, f. 1865, debuterede første Gang paa Kristiania Theater i Februar 1882. Om hendes Talent for Scenen kan der endnu ikke fældes nogen afgjørende Dom; dog har hendes Debut været sjelden lovende og er bleven rosende omtalt af Kritiken. — Michael Krohn, f. 1793, d. 1876, var bosat som Forretningsmand i Bergen, af hvis merkantile Trivsel han gjorde sig høit fortjent ved at give Stødet til flere almennyttige Foretagender, saaledes 1845 til Bergens Sjøforsikringsselskab, 1851 til det bergenske Dampskibsselskab, ligesom han fik istand Bergens Diskonteringsindretning, der gav Anledning til Oprettelsen af Bergens Privatbank. Anlægget af Bergens mekaniske Verksted med Tørdok skyldes ligeledes hans Initiativ. Som Bevis paa den Anseelse, Krohns Navn nød ogsaa i Udlandet, kan nævnes, at den tyske Geograf Petermann har opkaldt en af Øerne i Ishavet efter ham.

Krokis (fr. croquis, udt. Kroki), Tegning; et paa fri Haand optegnet skisseret Kart over en Egn med Angivelse af dens vigtigste Terrænforhold.

Krokodiler, en Orden af Krybdyrenes Klasse, udmærker sig ved sin betydelige Størrelse og sin panseragtige Legemsbeklædning. De deles i tre Slægter, Alligatorerne eller Kaimanerne (s. d.), Gavialerne (Gavialis) og de egentlige Krokodiler (Crocodili). Alle tre Slægter lever i og ved Floder i de varmere Jordstrøg og er glubske Rovdyr. Hos de egentlige Krokodiler gaar Underkjæbens fjerde Tand frit op paa Siden af Overkjæben, hos Alligatorerne ind i et Hul i Overkjæben. De forekommer baade i den gamle og den nye Verden; den mest bekjendte Art er Nilkrokodilen (C. vulgaris), som i voxen Tilstand bliver indtil 30 Fod lang, og hvis Panser er ugjennemtrængeligt for Geværkugler. Den findes i de fleste af Afrikas Floder og var i Oldtiden hyppig i Nilen lige ned til Deltaet; nu forekommer den først i Overægypten. Hos de gamle Ægyptere ansaaes den for hellig, hvorfor den ofte i halvtæmmet Tilstand holdtes ved Templerne; et stort Antal af disse Dyr findes balsamerede i Gravhvælvinger fra Oldtiden. — Paa Antillerne findes en mindre Art, Crocodilus rhombifer, og paa Sundaøerne den meget farlige C. biporcatus. — Gavialerne er indskrænkede til Indien og det indiske Arkipel; de har en langt udtrukken, næbartet Snude.

Krokus, d. s. s. Pariserrødt.

Krolevez, By i det russiske Guvernement Tsjerningov, med 8,000 Indb. og et aarlig stort Marked.

Kronblad, se Blomst.

Kronbor, et rundt og lige afskaaret Staalrør, som i Kanten er forsynet med Sagtænder, bruges til af Træ-, Horn- eller Benplader at udskjære runde Skiver (f. Ex. til Knapper).

Kronborg, Slot og Fæstning paa Sjælland i Danmark, ved den smaleste Del af Øresund, øst for Helsingør, opførtes under Fredrik den anden 1574—85 i Renaissancestil og tjente i Begyndelsen ofte til Bolig for den kgl. Familie. 1629 blev Slottet slemt medtaget af en Ildebrand. Fæstningen blev anlagt for at befæste Øresund, men har vist sig kun slet at svare til Hensigten. 1658 faldt den i Svenskernes Hænder; Fæstningsverkerne blev restaurerede under Fredrik den sjette.

Krone, se Blomst.

Krone, Myntenheden i det nye skandinaviske Myntsystem ifølge den 26de Mai 1873 mellem Sverige og Danmark afsluttede og 16de Oktbr. 1875 af Norge tiltraadte Myntkonvention. Guld er Grundlaget for Myntsystemet, og Sølv samt Bronce benyttes til Skillemynt. 1 Krone deles i 100 Øre. I Guld udpræges Myntstykker paa 20, 10 og 5 Kroner, i Sølv paa 2, 1, $^1/_2$ (50 Øre), $^1/_4$ (25 Øre) og $^1/_{10}$ (10 Øre) Krone, i Bronce paa 5, 2 og 1 Øre. 1 Krone er lig $^1/_4$ norsk Speciedaler, $^1/_2$ dansk Rigsdaler og 1 svensk Rigsdaler Rigsmynt. — Krone (Corôa) er ogsaa Navn paa en portugisisk Guldmynt = 10 Milreis = 40 Kr. 32 Øre, og (Crown) paa en engelsk Sølvmynt = 5 Shillings = 4 Kr. 54 Øre.

Krone, lat. corona, betyder egentlig Krans. Som Udmærkelse tildeltes hos Grækerne de Seirende i de offentlige Væddekampe Kranse, ligesom saadanne ogsaa tildels gaves til fortjente Borgere; de var dels af Trægrene, navnlig Oliegrene, dels af Guld. Hos Romerne uddeltes Coronae mest som militært Ærestegn; høiest skattedes corona obsidionalis, som gaves til den, der bragte en beleiret Stad Undsætning, og flettedes af Græs, som havde voxet paa den beleirede Stads Grund. Corona muralis, en Ring med Tinder i Form af Murtaarne, tildeltes den, som ved en Storm først besteg den fiendtlige Stads Mur, corona navalis ell. rostrata, en Ring, prydet med Skibssnabler, gaves den, som først entrede et fiendtligt

Skib, og corona vallaris ell. castrensis, som var forsynet med Tinder i Form af Skansepæle, den, som først gjennembrød en fiendtlig Leirs Vold. Alle disse var sædvanlig af Guld eller forgyldte. Borgerkronen, corona civica, fik den, som reddede en Borgers Liv; en seirende Feltherre bar ved sin Triumf corona triumphalis af Laurbær, ved en Ovation corona ovalis af Myrthekviste. — I de nyere Stater er Kronen traadt istedenfor det ældre Diadem som Tegn paa den kongelige eller keiserlige Værdighed; dog findes ogsaa Kroner for Fyrster af lavere Rang. De moderne Kroner er af forskjellig Form, men altid af Guld og prydede med Ædelstene. Kronen paasættes den nye Fyrste ved en høitidelig Kroning, som dog nu paa mange Steder som en blot tom Ceremoni er afskaffet. — Krone bruges endelig ogsaa undertiden figurlig ensbetydende med Fyrstens Person, dels med Staten.

Krone, den nordlige, et smukt Stjernebillede mellem Herkules og Jagthundene. En af dets Stjerner, Gamma, er af anden Størrelse.

Kronfistel, en Sygdom hos Hesten, som ytrer sig ved et Saar ved Hovens øverste Rand (Kronen). Det er en langvarig Sygdom, som foraarsager Halthed og gjør Dyret udygtigt til Arbeide.

Kronglas kaldes i Modsætning til det stærkt blyoxydholdige Flinteglas enslags fint, blyfrit Glas, som benyttes til optiske Instrumenter, navnlig sammen med Flinteglas til Sammensætning af akromatiske Linser (s. d.).

Krongodser kaldtes tidligere alle Statsgodser, senere de af disse, som var overladte den regjerende Fyrste til Brug, men ikke af ham kunde afhændes.

Kronhjort, se Hjort.

Kronlande, i Østerrige Betegnelse for de med Kronen arvelig forbundne enkelte Dele, hvoraf Monarkiet bestaar.

Kronobergs Län, Län i Sverige, omfatter den sydvestlige Del af Småland, er 162 Kv.mil stort og har 170,000 Indb. Det deles i 5 Fogderier; Hovedstad og eneste By er Vexiö. — Paa en Ø i Helgasjöen ligger de anselige Ruiner af det gamle Kronobergs Slot.

Kronologi, Læren om Tidsregningen og Tidsinddelingen, deles i den mathematiske, som ved Hjelp af Solens og Maarens Bevægelse bestemmer de naturlige Tidsenheder, Aar, Maaneder og Dage, og den historiske, som omhandler Tillempningen heraf i det daglige Liv. Se forøvrigt Art. Aar og Kalender.

Kronos, se Gudelære, den græske.

Kronprins, i Kongeriger den regjerende Konges ældste og til Tronen arveberettigede Søn. — Kronprinsesse, Kronprinsens Hustru.

Kronstadt, By i Siebenbürgen og Hovedstad i Komitatet Kronstadt, har 28,000 Indb., en smuk evangelisk Domkirke og høiere Undervisningsanstalter for Protestanter, Katholiker og ikke-unerede Grækere. Kronstadt er Siebenbürgens vigtigste Handels- og Fabrikby; den skal være anlagt i Begyndelsen af det 13de Aarh. og var i det 16de Udgangspunktet for Reformationen i Siebenbürgen.

Kronstadt, befæstet By i det russiske Guvernement Petersburg, ca. 6½ Mil vest for Hovedstaden, ved det smaleste af den finske Bugt, ligeoverfor Nevaens Munding, har ca. 48,000 Indb., storartede Marineanstalter, en Styrmands- og en Matrosskole, et Sjøarsenal, et Kanonstøberi, et Marinelasaret, Kaserner, Verfter, Dokker og store Havneanlæg. Kronstadt er St. Petersburgs egentlige Havn og Midtpunktet for Vestruslands Handel; aarlig løber ca. 4,000 Skibe ind og ud. Her er ogsaa den russiske Østersjøflaade stationeret. Fæstningsverkerne er de stærkeste og vigtigste i hele Rusland og forsvarer Indløbet til Hovedstaden. Kronstadt grundlagdes 1710 af Peter den store.

Krop, Udvext paa Forsiden af Halsen som Følge af Opsvulmen af Skjoldbruskkjertelen, opstaar af ubekjendte Aarsager og kan naa en betydelig Størrelse. Den kan blive farlig ved at øve Tryk paa Luftrøret eller paa vigtigere Aarestammer. Den forekommer endemisk i visse Egne og ledsager navnlig ofte Kretinismen (s. d.).

Krossved, se Sneboldtræ.

Krotoschin, polsk Krotoszyn, By i den preussiske Provins Posen, med 8,000 Indb., Væverier, Farverier og Handel med Uld og Korn.

Krucifix (af lat. crucifixus, d. e. korsfæstet), billedlig (især plastisk) Fremstilling af Kristus paa Korset; de ældste bekjendte af deslige Fremstillinger er fra Slutningen af det 6te Aarh. Hos Katholikerne er Krucifixet Gjenstand for Tilbedelse og spiller en vigtig Rolle ved Gudstjeneste og Andagtsøvelser; den lutherske Kirke har optaget Fremstillingen mest som Alterprydelse i Kirkerne.

Krudt, en mekanisk Blanding af Salpeter, Kul og Svovl i visse bestemte Forhold, sam varierer noget efter de forskjellige Krudtsorter. Bestanddelene pulveriseres omhyggelig hver for sig, hvilket sædvanlig sker i roterende Tromler, som indeholder Kugler af Bronce. I lignende Apparater blandes de derpaa sammen efter at være afveiede i det bestemte Forhold, hvorefter det nødvendige Vand tilsættes og Massen haardgjøres enten i en Stampemølle eller under tunge Valser eller ved hydrauliske Presser, fra hvilke sidste Produktet faaes i Form af Tavler. Disse sønderslaaes og kornes ved en egen Maskine, hvorefter Kornene poleres ved at omrystes i en Trommel, ofte under Tilsætning af en ringe Mængde Grafit. Derpaa sorteres de forskjellige Krudtnumere ved en egen Sorteringsmaskine. Det prismatiske Krudt presses af Kornkrudt. Det fineste Krudt bruges til Geværer og Pistoler, særlig til Jagtgeværer; det grovere er Minérkrudt. Til Kanoner benyttes i den senere Tid ofte Krudt, som enten er ophugget i Terninger (kubisk Krudt) eller presset i Form af Prismer. Det moderne Krudt er i det hele stærkere presset og for det svære Skyts's vedkommende mere grovkornet end tidligere, hvorved opnaaes, at der kan bruges stærkere Ladninger, uden at Sprengvirkningen øges i samme Grad. Da det for Militæretaterne er nødvendigt at have et ensartet virkende Krudt, som passer for de paa Vaabnene anbragte Sigtemidlers Inddelinger, og som samtidig ikke er for sprengende, hvilket kun kan opnaaes ved en nøiagtig og kontroleret Drift, har i Regelen Staterne egne Krudtverker, som bestyres af Artilleriofficerer; saaledes i Norge Skars Krudtverk i Maridalen ved Kristiania. — I Begyndelsen brugte man Krudtet i Pulverform, men dette finder nu ikke mere Sted ved Skydevaaben. — Ved Indvirkning af ca. 300° (C.) Varme forbrænder Salpeterets Surstof, Kullet og Svovlet; der dannes

Svovlkalium, svovlsurt og kulsurt Kali, der dels bliver tilbage som Slam eller Residuum og dels i fint fordelt Tilstand rives med af de udviklede Gaser (Krudtrøgen). Disse, der i Særdeleshed bestaar af Kulsyre og Kvælstof, vilde allerede uden den ved Forbrændingen foraarsagede Temperaturforhøielse indtage et 2—300 Gange saa stort Volumen, som det faste Krudt, men ved Temperaturforhøielsen udvides de i ganske overordentlig Grad. Paa denne Udvidelse beror Krudtets Kraft, der svarer til flere tusen Atmosfærers Tryk. Krudt benyttes som bekjendt ikke blot til at udskyde Hagl og Kugler af Skydevaaben, men ogsaa til Fyrværkerier og Signaler samt til Sprengmiddel, i hvilken Egenskab det dog delvis er fortrængt af Nitroglycerin og Dynamit. Da det efterhaanden opsuger Fugtighed af Luften og derved taber i Antændelighed og Kraft, er det nødvendigt at bevare det omhyggeligt, ligesom ogsaa Hensyn maa tages til dets store Ildsfarlighed. Dette har i flere Landes Lovgivninger, saaledes ogsaa i Norge, givet Anledning til særegne Bestemmelser om Fabrikation og Transport af Krudt samt Handel dermed. Krudt eller ialfald salpeterholdige Blandinger af krudtlignende Sammensætning var allerede en Tid før den kristelige Tidsregning i Brug i Indien og Kina. Antagelig har Kundskaben om Krudtet derfra udbredt sig til Europa gjennem Araberne. Den i det 7de og 8de Aarh. brugelige „Græske Ild" synes at have indeholdt Salpeter og Svovl. I det 13de og 14de Aarh. finder man Krudtet først brugt til at udskyde Projektiler med; om dets Opfindelse varierer Beretningerne, men det er som før sagt sandsynligt, at det slet ikke er opfundet i Europa, skjønt Englænderne tillægger Roger Bacon (1220) og Tyskerne Franciskanermunken Berthold Schwarz (1290—132) Æren derfor. Krudtets Sammensætning og Fremgangsmaaden ved dets Fabrikation har siden undergaaet endel Forandringer, ligesom det selv totalt har forandret Krigsførelsens Maade og det hele Krigsvæsen. — Af Surrogater for Krudt har flere været foreslaaede, men har med Undtagelse af Skydebomuld (s. d.) ikke fundet Indgang til Brug ved Skydevaaben. Derimod har navnlig Nitroglycerin og dens Præparater ved sin større Sprengkraft faaet en udstrakt Anvendelse ved Minéring, medens det netop er denne Sprengkraft, som gjør dem for voldsomme og derfor uhensigtsmæssige til at anvendes i Geværer og Kanoner.

Krudtsammensværgelsen, se Fawkes.

Krug, Wilhelm Traugott, tysk filosofisk og politisk Forfatter, f. 1770, d. 1842, studerede i Wittenberg, Jena og Göttingen og habiliterede sig 1794 i Wittenberg, men opnaaede paa Grund af sit 1795 offentliggjorte Skrift „Breve om den aabenbarede Religions Perfektibilitet" intet Professorat dersteds. 1801 blev han Professor i Filosofi i Frankfurt an der Oder, 1804 i Königsberg og 1809 i Leipzig. Han deltog i Felttoget 1813, redigerede derpaa det politisk-literære Tidsskrift „Hermes" og var en af Liberalismens Forkjæmpere. 1833 blev han Medlem af Sachsens første konstitutionelle Landdag og blev n. A. som Professor pensioneret, men vedblev til sin Død at holde Forelæsninger. Han har i talrige mere og mindre udførlige Skrifter behandlet næsten alle Filosofiens Dele, men som hans Hovedværk kan betragtes hans „Fundamentalfilosofi" (1803), hvori han søger at opstille et eget System paa Grundlag af den Kantske Kriticismus; dette Systems væsentligste Betydning laa i dets Popularitet. Af sine Smaaskrifter, mest af politisk Indhold, har han selv foranstaltet en Samling.

Krukowiecki (udt. Krukovietski), Johan, Greve, polsk General, f. ca. 1770, d. 1850, tjente først i den polske Hær, derpaa i den østerrigske mod Frankrige og gik 1806 i Storhertugen af Varschaus Tjeneste. 1813 blev han General og tjente som saadan i den polske Armé under Storfyrst Konstantin. Ved Revolutionens Udbrud 1820 kommanderede han en Division, blev Generalguvernør i Varschau og overholdt strengt Ordenen samtidig med at han gjorde sig fortjent ved Byens hurtige Befæstning. Efter Slaget ved Ostrolenka maatte han paa Grund af en Fornærmelse mod Skrzynecki nedlægge sin Post og traadte nu i Spidsen for den radikale patriotiske Forening. Efter de blodige Scener i Varschau August 1831 bemægtigede han sig Overbefalingen i Byen, erhvervede sig stor Anseelse og blev 17de August valgt til Nationalregjeringens Præsident. Da Paskevitsch angreb Varschau, organiserede Krukoviecki Forsvaret paa en meget mangelfuld Maade og kapitulerede 6te September, hvorefter han blev forvist til Kasan. Senere fik han Tilladelse til at vende tilbage til Polen, hvor han boede i Varschau.

Krummacher, Friedrich Adolf, tysk Prest og Forfatter, f. 1768, d. 1845, var først Rektor i Meurs, derpaa Professor i Duisburg og blev 1807 reformeret Prest i Krefeld, senere i Kettwig i Westfalen. 1819 blev han Hofprædikant, Konsistorialraad og Superintendent i Bernburg og gik 1824 til Bremen. Af hans Skrifter er hans „Parabler" de mest bekjendte og anbefaler sig ved sin ædle og dybsindige Opfatning af Naturen og Menneskelivet. — Hans Søn Friedrich Wilhelm Krummacher, f. 1796, d. 1868, var Prest i Wupperthal og Bremen, hvor han gjorde sig mislikt ved sin vidtgaaende Zelotisme. 1843 gik han til Newyork som Prest for de reformerte Menigheder dersteds, men vendte snart tilbage og blev 1853 Hofprædikant i Potsdam. Han har bl. fl. Skrifter udgivet „Thisbiteren Elias", „Elisa" og „Salomo og Sulamith".

Krummedike, en gammel holstensk Adelsfamilie, der i Erik af Pommerns Dage kom til Norden med den mægtige Erik Krummedike. Dennes Søn Hartvig kom ved Ægteskab med Arvingen til Brynla ved Laurvik til Norge under Kristoffer af Baiern. Han bidrog efter denne Konges Død væsentlig til at opretholde Forbindelsen med Danmark, og var derpaa en kort Tid Drost i Norge, men faldt nogle Aar senere i Kristiern den førstes Unaade. Han døde omkring 1476 og efterlod kun en Søn, Henrik Krummedike, en ualmindelig klog og brugbar Mand. Han var Befalingsmand først paa Akershus, siden paa Varhus og i Aarene 1501—02 Hovedmanden for det danske Parti i Norge, medens Knut Alfssøn med svenske Tropper arbeidede for Tilslutning til Sverige. Samtiden tillagde Henrik Hovedskylden for Knuts Drab, og han forlod kort efter Norge, men beholdt dog ikke alene store Besiddelser i Landet, men ogsaa som født Nordmand Plads i Rigsraadet og betydelige Len. 1510 slog han Lybek-

kerne ved Nakskov og 1529 spillede han atter en betydelig Rolle i Norge, idet han skaffede Fredrik den første Tronen. Han døde ca. 1530, og alle hans store Eiendomme gik i Arv til Svigersønnen Eske Bille. Baade Hartvig og Henrik Krummedike havde en egen Gave til at omgaaes Norges Bønder, af hvem de derfor bevislig var meget afholdte som Lensherrer.

Krumpasser, en Passer med indadkrummede Ben, bruges ved Maaling af runde Gjenstande.

Krumpen, Otto, dansk Hærfører, anførte 1520 Danskerne paa Toget til Sverige og seirede ved Bogesund; 1564 havde han i sin høie Alderdom som Rigsmarsk en Tid Overbefalingen i Begyndelsen af den nordiske Syvaarskrig. Han døde 1569, 96 Aar gammel.

Krumslutning, en tidligere brugt militær Straf for menige Soldater, bestod i, at Angjeldendes Hænder og Fødder lænkedes sammen. I denne sammenbøiede Stilling sad eller laa han 6 Timer ad Gangen; længste Straffetid var 48 Timer.

Krumstav, se Art. Bisp.

Krumtap, en rund Tap, som bevæger sig rundt om en med den parallel Axe og enten er befæstet paa en Skive eller et Tandhjul, i hvilket Tilfælde den kaldes excentrisk Tap, eller har sin selvstændige Forbindelse med Axen. Krumtappen er et meget vigtigt Maskinorgan, som bruges til at overføre en frem- og tilbagegaaende Bevægelse til en ombreiende eller omvendt. En af dens vigtigste Anvendelser er ved Dampmaskinen.

Krupp, Alfred, bekjendt tysk Fabrikant, f. 1810, blev 1848 Eneindehaver af en af hans Fader i Essen oprettet liden Støbestaalsfabrik, som han lidt efter lidt hævede til den første i sin Slags i Verden. En af hans første Bestræbelser gik ud paa at fremstille Støbestaal i større Blokke, og allerede 1851 kunde han paa den første Verdensudstilling i London udstille en Støbestaalsblok paa 45 Centner, medens de største tidligere fremstillede kun veiede 20 Centner. Paa alle senere større Udstillinger har han aflagt Prøver paa sit Etablissements store Fremskridt. Hans Fabrik indtager et Fladerum af ca. 500 Hektarer og beskjeftigede 1876 10,600 Arbeidere foruden ca. 5,000, som var ansatte ved de Fabriken tilhørende Gruber og Smeltehytter. S. A. fandtes i Etablissementet 250 Smelteovne, flere hundre andre forskjellige Ovne, 264 Smedeesser, 298 Dampkjedler og 294 Dampmaskiner, 77 Damphammere m. m. m. Af Stenkul og Koks forbrugte Fabriken det nævnte Aar 612,000 Tønder og af Lysgas 7,300,000 Kubikmeter. Paa Fabrikens Terræn findes 39 Kilom. bredsporet og 18 Kilom. smalsporet Jernbane, som staar i Forbindelse med de offentlige Baner. Endelig findes et kemisk Laboratorium, et fotografisk og lithografisk Atelier, et Bogtrykkeri og et Bogbinderi. For Fabrikens Arbeidere er der i enhver Henseende sørget fortrinlig. Saaledes har Fabrikens Eier opført solide og tidsmæssige Arbeiderboliger med Bekvemmeligheder af forskjellig Størrelse (fra 2 til 5 Værelser), som bortleies til Arbeiderne for en rimelig Pris. Ved Indkjøb af Levnetsmidler, Forbrugsgjenstande osv. sørges der for, at bedste Slags Varer erholdes til billigst mulige Pris. Der er oprettet en Syge- og Pensionskasse, en Livsforsikringsforening samt bygget Sygehus, Epidemilasaret, Badehus, Skoler for Arbeidernes Børn osv. — Fabrikationen omfatter Axer, Hjul, Skinner m. m. for Jernbaner, Axer for Dampskibe, flere Maskindele, Staalblik til Dampkjedler, Fjerstaal m. m. samt Kanoner, Lavetter og Kanonkugler. Det er især ved sine (Kruppske) Kanoner, at Firmaet har vundet Verdensberømmelse, idet der i Fabriken ikke alene forfærdiges Kanoner af forbedrede Konstruktioner, men ogsaa af overordentlig Størrelse. De største af Krupps Kanoner udslynger Projektiler af 550 Kilograms Vegt. Hans Kanoner er baserede paa Bagladningssystemet. Indtil 1876 havde Krupp i det hele til alle Dele af Jorden leveret over 15,000 Støbestaalskanoner, fordetmeste med Lavetter, Projektiler og Tilbehør. — Til Skydeforsøg eier Fabriken en Skydeplads af ca. 17 km. Længde nær Meppen i Hannover; af Jernverker har det flere i Tyskland og i Nordspanien, hvorfra Malmen overføres til Rotterdam i egne Dampskibe og videre med Jernbane.

Kruse, Ulrik Kristian, norsk Oberst, var i Begyndelsen af det 18de Aarh. Chef for 1ste søndenfjeldske Dragonregiment. Under Karl den tolvtes Indfald i Norge 1716 stod han med sine Tropper mellem Urskoug og Basmo i Akershus Amt for at passe paa den svenske Hærstyrke, som man ventede vilde bryde ind i Høland over Kongstorpfjeld. Da Karl 8de Marts med 4,000 Mand naaede Kongstorp, en Mil østenfor Hølands Kirke, ilede Kruse til med kun to Kompagnier (150—200 Mand), og næste Morgen drev han den fiendtlige Fortrop ud af Prestegaarden. Bildledet af Prestens Forsikring om, at han kun havde med en ubetydelig Styrke at gjøre, undlod han at trække de ikke langt derfra staaende tre Kompagnier til sig og angreb med sin lille Trop den mangedobbelt overlegne Fiende. Kjæmpende i Spidsen for sine Mænd slog han tre Gange Fienden tilbage, men fjerde Gang overmandedes han, blev haardt saaret og maatte overgive sig som Fange. Havde han givet sig Tid til at samle hele sin Styrke, inden han angreb, vilde han sandsynligvis have tilintetgjort det svenske Troppekorps, ved hvilket baade Kong Karl og hans Svoger Prins Fredrik af Hessen befandt sig, og derved maaske gjort en brat Ende paa Krigen. Kruses heltemodige Kamp bevirkede dog, at Karl i flere Dage maatte standse sin Fremrykning, hvorved den søndenfjeldske norske Hær fik Tid til at drage Forstærkninger til sig.

Kruse, Laurids, dansk Forfatter, f. 1778, d. i Paris 1839, har skrevet en Mængde Digte, Skuespil, Fortællinger og Noveller, hvoraf en Del gjorde abskillig Lykke, uagtet hans fleste Arbeider lider af Overspendthed og Mangel paa psykologisk Sandhed.

Kruse, Karsten, tysk Historiker, f. 1753, d. 1827, fra 1812 Professor i Leipzig, udgav en fortrinligt historisk Atlas (4 Hefter 1804—12, 6te Opl. 1841). — Hans Søn Friedrich Karl Hermann Kruse, f. 1790, d. 1866, blev 1821 Professor i Historie og Geografi i Halle og kaldtes 1828 til Professor i Dorpat. De sidste Aar af sit Liv tilbragte han i Tyskland. Hans Hovedverk er „Hellas" (3 Bd., 1825—27), som grundede hans videnskabelige Ry; senere udgav han flere værdifulde Verker om Ruslands og Østersjøprovinsernes ældste Historie.

Kruse, Heinrich, tysk Forfatter, f. 1815, studerede i Bonn og Berlin, reiste senere i Udlandet, redigerede 1848—49 „Deutsche Zeitung" i Frankfurt

am Main, var 1847—48 og 1849—55 Medredaktør og 1855—72 Hovedredaktør for „Kölnische Zeitung". Senere har han levet som dette Blads Repræsentant i Berlin. I sine ældre Aar har han udgivet flere historiske Dramaer, som med Hensyn til Dialog og Karaktértegning ikke er uden Fortjeneste.

Krusemynte (Mentha crispa), fleraarig Plante af de Læbeblomstredes Familie, med ægformede, kruse, i Randen sagtakkede Blade, der har en stærk aromatisk Lugt og en bitter Smag. Den benyttes i Medicinen og til Fabrikation af Likører og Parfymerier og kan dyrkes til langt op i Nordland.

Krusenstern, Adam Johann von, russisk Admiral, f. 1770, d. 1846, tjente 1793 paa den engelske Flaade og besøgte 1798—99 med et engelsk Skib Indien og Kina. Efter Alexander den førstes Tronbestigelse vandt han Indgang for sin Plan om at forvandle det russisk-amerikanske Kompagnis Pasfivhandel med Pelsværk til en Aktivhandel og stilledes i Spidsen for en Expedition med det Maal at undersøge den Rusland tilhørende Nordvestkyst af Amerika og tillige knytte nye Handelsforbindelser med Japan. 1803—06 varede Reisen, hvorfra han kom tilbage uden at have mistet en Mand af Besætningen paa sine Skibe. Dette var den første russiske Jordomseiling, paa hvilken flere Lande og Øer blev opdagede og undersøgte, ligesom Expeditionen i flere Henseender var vigtig for den nautiske Geografi. Krusensterns Beskrivelse over Reisen er et fortrinligt Verk, som er oversat til de fleste europæiske Sprog. Han har ogsaa strevet flere hydrografiske Arbeider. 1826 blev han Kontreadmiral, var 1827—42 Direktør for Sjøkadetkorpset, blev 1829 Viceadmiral og 1841 Admiral. — I Petersburg reistes ham 1876 et Monument.

Krustaceer (af det lat. crusta, Skorpe, Skal), Krebsdyr (s. d.)

Krüdener, Juliane, Baronesse von, en for sin Pietisme bekjendt Forfatterinde, f. i Riga 1764 (eller 1766), d. 1824, blev 16 Aar gammel gift med den russiske Diplomat Baron v. Krüdener, hvem hun fulgte paa hans Reiser som russisk Gesandt til Venedig og Kjøbenhavn. Ægteskabet var ulykkeligt, og hun blev skilt fra sin Mand, hvorpaa hun levede afvexlende i Riga, Paris og Petersburg. 1804 udgav hun paa Fransk Romanen „Valerie", hvori hun skildrede Forhold af sit eget Liv, og som gjorde ikke liden Opsigt. 1806 omgikkes hun Dronning Luise af Preussen; allerede paa denne Tid følte hun sig, overmæt som hun var af Verdens Herlighed og Nydelser, hendragen til Pietismen og Brødremenigheden. 1813 kom hun efter et Ophold i Paris tilbage til Tyskland og omgikkes bl. a. med den bekjendte Jung-Stilling. Fra denne Tid troede hun at have et Kald til at virke som Prædikant. 1814 blev hun gjennem en Veninde forestillet ved det russiske Hof, som dengang opholdt sig i Heidelberg, og gjorde her ved sine Bodsprædikener og Profetier et saa stærkt Indtryk paa Alexander den første, at denne opfordrede hende til at følge ham til Paris. Her omgikkes hun flere fremragende Personer og holdt Andagtsforsamlinger, som besøgtes af Verdensstadens fineste Selskab. 1815 udgav hun under Titelen „Le Camp de Vertus" en Beskrivelse over de russiske Hæres Fest ved Châlons. S. A. gik hun til Basel, men maatte, da hun ved sine Opbyggelser vakte Splid i Familierne, snart forlade Byen. Samme Skjebne havde hun paa flere andre Steder; hun stilledes under Politiopsyn og fik hverken Adgang til Frankrige eller Østerrige. Endelig blev hun 1818 under Politieskorte ført over Leipzig til den russiske Grændse, gik derpaa til Riga og senere til Krim, hvor hun opholdt sig til sin Død.

Krüger, Franz, tysk Maler, f. 1797, d. 1857, uddannede sig fuldstændig som Autodidakt og begyndte først sent at male i Olie, hvori han imidlertid opnaaede stor teknisk Virtuositet. Han malede med Forkjærlighed Krigs- og Jagtscener, Heste (han kaldtes derfor „Heste-Krüger"), Rytterportræter, Revuer o. lign. Ved sin Død var han Professor og Medlem af Akademiet i Berlin samt preussisk Hofmaler.

Krüger, Hans Andresen, Gaardeier i Haderslev Vesteramt i Slesvig, f. 1816, d. 1881, er bekjendt som en af Danskhedens mest uforfærdede Forkjæmpere i Slesvig. Han valgtes 1847 til slesvigsk Stænderdeputeret og blev næste Aar bekjendt i videre Kredse, da han paa den oprørske „forenede Stænderforsamling" optraadte og paa Dansk protesterede mod et Slesvig-Holsten, idet han fremholdt, at der var et dansk og danskfindet Sønderjylland, som istedenfor at indlemmes i det tyske Forbund stræbte efter at komme i stedse nærmere Forbindelse med Danmark. Kort efter dette var han med blandt Udsiederne af Adressen fra Nordslesvig til det danske Folk, maatte derpaa flygte til Danmark og gjorde under Krigen den danske Hær vigtige Tjenester. 1851 var han Medlem af Notabelforsamlingen i Flensborg, som skulde raadslaa om Slesvigs Stilling, og 1853—63 Medlem af de slesvigske Stænder, hvor dog ikke han, men L. Skau var Danskernes fornemste Ordfører. 1856 blev han Medlem af Rigsraadet, hvor han 1862 fremlagde Udkast til en ny Forfatning for Kongeriget og Slesvig i nær Tilslutning til Grundloven af 1849; men Forslaget blev haanlig afvist af Regjeringen og Rigsraadets Flertal. Ikke destomindre fremlagde Krüger det paany Vaaren 1863 og fremkaldte derved Løftet om den senere Novemberforfatning. 1864 valgtes han i Vestjylland til Medlem af Rigsraadets Landsthing, hvor han dog paa Grund af Krigens Gang ikke kom til at tage Sæde. Efter Freden blev Krüger Nordslesvigernes fornemste Fører og valgtes 1867 til den nordtyske Rigsdag, hvor han sammen med Ahlmann aabent erklærede, at han var og vilde forblive dansk og vilde behandles som saadan efter Folkerettens Forskrifter. S. A. indvalgtes han og Ahlmann i det preussiske Underhus, hvorfra de dog udelukkedes, da de negtede at aflægge Ed uden Forbehold. Næste Aar gjenvalgtes de, men nedlagde sine Mandater med Protest, da Huset hverken vilde optage dem eller udstyde dem. 4 Gjenvalg 1869—72 førte ikke til deres Optagelse og gav dem kun Anledning til at gjøre nye Indsigelser. Under Krigen 1870 blev Krüger med flere Danske holdt i Forvaring paa en østpreussisk Fæstning; 1871 indvalgtes han i den nye tyske Rigsdag, hvor han med Utrættelighed og Dygtighed arbeidede for at faa Nordslesvigs statsretslige Forhold klaret.

Krybdyr (Reptilia), Klasse af Hvirveldyrene, udmærker sig ved at have koldt Blod og stedse, ogsaa i uddviklet Tilstand, at aande ved Lunger.

De har i hele sin anatomiske Bygning megen Lighed med Fuglene, med hvem de har en enkelt Ledforbindelse mellem Nakkebenet og den øverste Halshvirvel fælles, men hvorfra de skiller sig ved at besidde Ribber paa Halshvirvlerne og ofte tillige paa Lændehvirvlerne. Begge Hjertehalvdele er aldrig fuldstændig skilte. De fleste Krybdyr lægger Æg, enkelte føder levende Unger; Embryonet er ligesom hos Pattedyrene omgivet med en dobbelt Hud, Amnios og Allantois. — Nutidens Krybdyr deles i to store Grupper, de panserklædte Krybdyr, hvortil henhører de to Ordener Skildpadder og Krokodiler, og de skjældækkede Krybdyr med Ordenerne Firben og Slanger.

Krybefisk (Anabas), en Fiskefamilie, som lever i Fersk- og Brakvand i Indien og Afrika, og som siges af sig selv at kunne gaa op paa det tørre og slæbe sig fremad paa Landjorden. Vist er det, at de i længere Tid kan undvære Luft end andre Fiske, idet deres Gjællebuers øverste Del er omdannet til krusede Blade, som gjør det muligt at vedligeholde Aandedrættet udenfor Vandet. Forresten staar disse Fiske i Bygning og Udseende nær Aborrerne.

Krydernelliker er de tørrede Blomsterknopper af det paa Molukkerne hjemmehørende, men nu ogsaa til Zanzibar, Vestindien, Sydamerika o. fl. St. forplantede Krydernelliketræ (Caryophyllus aromaticus), som hører til Myrtefamilien. Træet opnaar en Høide af 25—40 Fod, forgrener sig stærkt og har pragtfuldt Frø og smukke røde Blomster. Ved ca. 15 Aars Alder begynder det at bære Frugt og vedbliver dermed med jevnt Udbytte til sit 40de eller 50de Aar; siden aftager Frugtbarheden. Træet kan blive ca. 100 Aar gammelt. De røde Blomsterknopper afplukkes i Oktober—December, dyppes i kogende Vand og tørres først i Solen, derpaa i Røg, hvorved de antager en mørk Farve, og er nu færdige til at forsendes. Krydernellikerne er sædvanlig 4—10 Millim. lange, firkantet sammentrykte og har i den ene Ende et firspaltet Bæger med en noget lysere, let affaldende rund Knop, som er den uudviklede Blomst. Gode Nelliker har en stærk og behagelig krydret Lugt, brændende aromatisk Smag og indeholder saa meget ætherisk Olie, at den trænger frem, naar de sammentrykkes. De maa være kjødede, store og tunge, ikke indskrumpede eller rynkede, og kun vanskelig lade sig støde til fint Pulver. De bedste Sorter kommer fra Ostindien. — Krydernelliker bruges som Kryderi i Husholdningen og Konditorierne, til Likører, Parfumer samt tildels i Medicinen. Ved Destillation fremstilles af dem Krydernellikeolie, hvoraf de gode Sorter indeholder ca. 18 %. Den er i frisk Tilstand klar eller hvidgul, men bliver senere rødbrun; den har en Vegtfylde af 1.030—1.060, er let opløselig i Alkohol og smager og lugter som Nellikerne selv. Foruden i Parfymerierne og til Likørfabrikation benyttes den som Middel mod Tandpine. — Ogsaa Træets Frugter kommer i Handelen under Navn af Modernelliker; de er større end Krydernellikerne, har en skjør, tynd, brun Skal og en haard, sort, fed Kjerne, men er langt mindre aromatiske end Krydernellikerne og en Handelsartikel af noget ringere Betydning.

Krydse, tilsjøs den Manøvre, hvorved man med et Fartøi kan komme frem i en Retning modsat Vindens, idet man seiler med Sidevind afvexlende paa den ene og den anden Side.

Krydset, den nederste eller bagerste Del af Rygraden hos Pattedyrene.

Krydsforhør kaldes i den engelske Proces Vidnernes Udspørgen af Modparten i den Hensigt om muligt at bringe dem til at komme i Strid med sig selv og saaledes prøve deres Troværdighed.

Krydsmast, den agterste Mast i et tremastet Skib. — Krydsmers, Merset paa Krydsmasten. — Krydsseilskib, d. s. s. Fregatskib (s. d. under Art. Fregat).

Krykje (Larus tridactylus), den tretaaede Maage, en af de mindste Maagearter, er hvid med blaagraa Ryg og Vinger. Den forekommer almindelig ved Norges Kyster, hvor den i store Skarer hækker paa de mest utilgjængelige Steder i de saakaldte Fuglebjerge (s. d.).

Krylov, Ivan Andrejevitsch, russisk Fabeldigter, f. 1768, d. 1844, skrev 16 Aar gl. en Operatext, blev 1785 ansat ved Kameralretten i Petersburg og udgav 1786 Tragedien „Philomella". 1788—90 var han ansat i Keiserindens Kabinet og ofrede sig siden udelukkende for sin Forfattervirksomhed. Derpaa udgav han efter hverandre flere Blade, som kun bestod i kort Tid, skrev flere Lystspil, der hendrog Opmærksomheden paa ham, men begyndte først 40 Aar gammel at beskjeftige sig med en Digtart, som var den, der gjorde ham berømt. 1809 udkom hans første Fabelsamling, som 1811 og 1816 fulgtes af nye, og som er blevne sande Folkebøger i Rusland. 1811 blev han Medlem af det russiske Akademi, ansattes 1812 ved det keiserlige Bibliothek og blev 1830 Statsraad; 1841 tog han Afsked fra sine Embeder.

Kryofor, et 1813 af Wollaston opfundet Apparat til at fremkalde kunstig Isdannelse, bestaar af et Glasrør, som i begge Ender er bøiet i rette Vinkler og afsluttes i hule Kugler. I den ene af disse findes en Del Vand, ellers er Røret lufttomt og kun fyldt af Vanddampe. Den tomme Kugle sættes i en Kuldeblanding af Is og Kjøkkensalt, hvorved Vanddampene her fortættes til Vand; paa Grund af det derved formindskede Tryk indtræder en hurtig Fordampning af Vandet i den anden Kugle, hvorved der bindes saa megen Varme, at Resten af Vandet tilslut fryser til Is.

Kryolith, et Mineral, som tidligere var en stor Sjeldenhed, men som 1822 opdagedes i større Udstrækning i Granit ved Iviktut i Sydgrønland. Det bestaar af Fluoraluminium og Fluornatrium, ligner af Udseende Is, er stærkt gjennemskinnende, af ringe Haardhed og letsmelteligt. Det tjener til Fremstilling af Soda, svovlsur Lerjord, Alun og Aluminium; i den senere Tid fremstilles deraf enslags porcellænagtigt Glas. Af dette teknisk vigtige Mineral udføres fra Iviktut ca. 100,000 Centner aarlig, hvilket indbringer den danske Stat ca. 100,000 Kr. Over Halvdelen gaar til Nordamerika.

Krypte, Kjelderkapel under Koret i en Kirke, benyttedes oprindelig til Gudstjeneste, senere til Begravelsessted. Krypter findes især under de romanske Kirker.

Kryptogamer, d. s. s. blomsterløse Planter Sporeplanter.

Kryptokalvinister kaldtes i Reformationstiden Melanchtons Tilhængere, som i Nadverdlæren havde nærmet sig den kalvinistiske Opfatning.

Krysografi, Guldskrift, brugtes meget i Oldtiden og Middelalderen og udførtes omtrent paa samme Maade som Forgyldning (s. d.).

Krysolit, ogsaa kaldet Olivin, et Mineral, som navnlig optræder i Basalt og basaltiske Lavaer, dels i vakre smaa mangeflade Krystaller, dels i Korn og Knuder. Den gjennemsigtige klare med gyldent Skjær holdes for Ædelsten af lavere Rang. Den er af gulgrøn eller olivengul Farve. Haardhed 7, Vegtfylde 3,3. De smukkeste bringes fra Brasilien. I Norge findes Krysolit i en egen Bergart, Olivinsten, navnlig paa Søndmøre.

Krysorin, en guldlignende Metalblanding af 2/3 Kobber og 1/3 Zink.

Krystaller kaldes saadanne Legemer i Naturen, der besidder regelmæssige Former, begrændsede af plane Flader, som skjærer hverandre i rette Linier og danner skarpe Kanter og Hjørner. Dannelsen af saadanne Krystaller (den saakaldte Krystallisation) indtræder, naar visse Stoffer overgaar fra den gasformige eller flydende til den faste Tilstand. Ofte kan Krystalfladernes Størrelse i Forhold til hverandre være forskjellig, og Krystallen saaledes faa et meget uregelmæssigt Udseende, hvilket skyldes ufuldkommen eller ujevn Krystallisation; men de Vinkler, hvorunder Fladerne skjærer hverandre, er ved den samme Krystalform altid nøiagtig de samme. De forskjellige Krystalformer lader sig henføre til et Antal simple og enkelte Grundformer, ved hvis Forening Krystalkombinationerne eller de sammensatte Krystalformer opstaar. De enkelte Grundformer kan igjen føres tilbage til nogle faa Grupper eller Systemer (Krystalsystemer), som skiller sig fra hverandre ved forskjelligt Vinkel- og Længdeforhold mellem de i Krystallens Midte hinanden skjærende, tænkte Axer eller Linier, om hvilke Fladerne er regelmæssig (symmetrisk) ordnede. Man skjelner sædvanlig mellem 6 saadanne Krystalsystemer. Det første har tre Axer af samme Længde, hvilke skjærer hverandre under rette Vinkler; dette (regulære) System har lutter regelmæssige Former af bestemt Sidetal og bestemte forholdsvise Dimensioner; herhen hører Terningen (Hexaederet), Oktaederet, Rhombedodekaederet osv. I det tetragonale System skjærer to ligelange Axer hinanden i en ret Vinkel, medens den tredie er længere eller kortere end de to første og staar lodret paa dem. Det hexagonale System har tre ligelange Axer, som skjærer hverandre under Vinkler af 60°; paa den Flade, hvori disse Axer ligger, staar en fjerde Axe lodret; denne er enten længere eller kortere end de tre første. Det rhombiske System har tre Axer af forskjellig Længde, hvilke staar lodret paa hverandre. I det monokline System skjærer to uligelange Axer hinanden under en skjæv Vinkel og skjæres begge lodret af en tredie. Det trikline System har tre uligelange Axer, som alle skjærer hverandre under skjæve Vinkler. Kombinationer af Krystalformer, som hører til forskjellige Systemer, forekommer aldrig, hvorimod enkelte Legemer kan optræde med mangfoldige afvexlende formede Kombinationer af Former af samme System. To ligedannede Krystaller voxer ofte i en ikke parallel Stilling efter bestemte Love sammen til Tvillingkrystaller, et Forhold, som er karakteristisk for mange Legemer. — Den Videnskab, som beskjæftiger sig med Studiet af Krystallerne, kaldes Krystallografi. — Krystallisationen foregaar dels ved, at det paagjeldende Legeme stivner efter at være smeltet (f. Ex. Metaller, Harpixer, flere Salte osv.), dels ved Afkjøling af Opløsninger af saadanne Legemer, som er lettere opløselige i varmt end i koldt Opløsningsmiddel, og dels ved, at Opløsningsvædsken bortdrives ved Fordampning. Krystallisationen befordres, naar der fremskydes mange fremstaaende Punkter for Krystallerne at fæste sig paa, samt ved en sagte Bevægelse af Vædsken. Jo hurtigere Processen foregaar, desto talrigere, men ogsaa desto mindre og mere uregelmæssige bliver Krystallerne. Ofte kan smeltede Legemer (f. Ex. Svovl) eller Saltopløsninger (f. Ex. af Glaubersalt) afkjøles langt under Krystallisationspunktet, uden at der indtræder nogen Krystaldannelse, naar de henstaar fuldkommen rolige; men saasnart en ubetydelig Bevægelse meddeles Vædsken, dannes i et Øieblik talrige Krystaller. Læren om Krystallisationen hører forresten til de dunkleste Spørgsmaal i Fysiken, hvad angaar Forklaringen af de under denne Proces fremtrædende Fænoméner.

Krystallinse, se Øie.

Kræft (Cancer, Carcinoma), en ondartet Sygdom, som optræder ved abnorme Nydannelser af normale Vævselementer. Kræftdannelserne bestaar af forskjelligformede Kræftceller, som nærmest ligner Epithelialceller og er indsluttede i et af Bindevæv dannet Grundlag (Stroma). Er det sidste overveiende, opstaar den haarde Kræft (Scirrhus); er Cellerne overveiende, kaldes Kræften bløð (Medullærkræft). Ved at gjennemskjæres afgiver Kræftknuderne en melkelignende Saft, den bløde Kræft i størst Mængde. Kræften optræder dels i begrændsede Knuder eller Svulster, dels gjennemtrængende et helt Organ (Infiltration). Naar en Kræftknude bliver bløð og bryder op paa Overfladen, opstaar Kræftsaar, som griber om sig og afsondrer en ildelugtende Materie. Kræft kan ialfald sekundært forekomme i alle Legemets Væv og i alle Organer, men angriber fortrinsvis de kvindelige Bryster, Livmoderen og Moderskeden, Lymfekjertlerne, Leveren, Underlæben og Maven, forholdsvis sjeldnest Blæren, Ovarierne, Musklerne og Rygmarven. Oftest optræder den først paa et enkelt Sted af lidet Omfang (primær Kræft), senere paa andre, ofte fjerntliggende Legemssteder (sekundær Kræft). Aarsagerne er fuldstændig ubekjendte; ofte indfinder den sig dog paa Steder, som har lidt ved Slag eller Stød. Ældre Folk angribes lettere end yngre. Arvelige Anlæg, nedtrykt Sindsstemning og uforholdmæssige legemlige og aandelige Anstrengelser synes at begunstige Sygdommens Opstaaen, hvorimod dens Overførelse ved Smitte ikke i noget Tilfælde er iagttaget. — Selv om Kræften ikke angriber noget livsvigtigt Organ, er den dog absolut dødelig, hvis den ikke ved operativ Indgriben kan helbredes. Dette kan ofte ske, naar det Sted, hvor den optræder, ligger saaledes til, at det første Spor af Kræftknuder kan fuldstændig udskjæres eller bortætses; er dette ikke Tilfældet, er Kræften altid uhelbredelig. Den forløber kun sjelden akut, langt oftere kronisk, og kan vare i mange Aar; ofte foraarsager den i lang Tid lidet eller intet Ildebefindende, men frembringer tilslut heftige Smerter, hurtigt Tab af Huld og Kræfter og fuldstændig Udmattelse, som medfører Døden. Undertiden opstaar ogsaa af

Kræftsaarene voldsomme Blødninger, som i kort Tid kan virke dræbende. — Kræft paa Træer er en uhelbredelig Sygdom, som ytrer sig i, at Barken raadner. Barken antager en mørk Farve, sprækker og falder af, og Veden bliver sort og udsveder en ætsende Vædske. Den kan foranlediges af stærk Beskadigelse af Stammen og Grenene, men synes især at stride sig fra altfor kold og fugtig Jordbund.

Krækling ell. **Krækebær** (Empetrum nigrum), en liden glat, lyngagtig Busk af Krækling-familien (Empetreae), har nedliggende Stilke og opstigende Grene med smale, læderagtige, tætstillede, altidgrønne Blade, som er rue i Randen og har en lysere Stribe langs Ryggen. Blomsterne er oftest trelet, mørkerøde, tredelte med tre Støvdragere og staar enlige i Bladhjørnerne; Frugten er bæragtig, kuglerund eller lidt fladtrykt, glinsende sort, saftfuld og af en syrlig, ikke ubehagelig Smag. Den vokser vildt overalt i Norge og i alle Polarlandene lige til Nordfjorden paa Spitsbergen (78½° n. Br.). Bærrene samles i Mængde af Lapperne i det nordlige Norge, i Samojedernes Land samt paa Grønland og Island og bruges om Vinteren som et godt Middel mod Skjørbug. Allerede i Begyndelsen af det 13de Aarh. lavede man paa Island af Krækling enslags Vin, hvortil man havde faaet Opskriften af Kong Sverre.

Krøderen, en 5 Mil lang, men temmelig smal Indsjø i Sigdals Prestegjeld, Buskeruds Amt, bekjendt for sine vakre og storartede Naturomgivelser.

Krølhaar, halvlange Heste- og Kohaar, som koges, spindes og slaaes til et fast Toug, derefter udsættes for Varme og endelig oppløkkes. De bruges til Udstopning af Madrasser og Stolesæder m. m.

Krønikernes Bøger er Navnet paa to historiske Skrifter i det Gamle Testamente. Den første Bog indeholder Slægtregistre fra Adam til David (Kap. 1—9), Sauls Død (Kap. 10) og Davids Historie fra den Tid, han blev Konge i Hebron, til hans Død (Kap. 11—29). Den anden Bog begynder med Salomo og slutter med Kyros's Kundgjørelse, der gav Jøderne Lov til at vende tilbage fra Babylon (538 f. Kr.) Forfatteren til Krønikernes Bøger kjendes ikke.

Krøsos, Alyattes's Søn, den sidste Konge i Lydien, kom paa Tronen omkring Midten af det 6te Aarh. f. Kr. Han gjorde de lilleasiatiske Grækere skatskyldige til Lydien, udvidede Riget ved store Erobringer og samlede dels derved, dels ved Udbyttet af sine Bergverker og Guldvaskerier ved Paktolos saa uhyre Rigdomme, at „en Krøsos" senere ordsproglig er bleven brugt som Betegnelse for en umaadelig rig Mand. Solon kom paa sine Reiser til hans Hof og blev forevist alle hans Rigdomme, men mindede ham om, at ingen kan prises lykkelig, før han ligger i sin Grav. Ikke længe efter angreb han ifølge et af ham misforstaaet Orakelsvar Kyros; han tabte sit Rige, blev slagen og tagen tilfange 542 og dømt til at brændes levende. Paa Baalet erindrede han Solons Ord og raabte tre Gange hans Navn; da Kyros fik høre Grunden til dette Udraab, skjænkede han ham Livet og Friheden og beholdt ham hos sig som Ven og Raadgiver. Han levede endnu under Kambyses.

Krøyer, Henrik Nikolai, dansk Zoolog, f. 1799, d. 1870, studerede Medicin, Historie og Filologi ved Kjøbenhavns Universitet, gik 1821 til Grækenland for at deltage i Frihedskrigen og blev 1826 Adjunkt i Stavanger, hvor han begyndte sine zoologiske Studier. 1830 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, deltog 1838—39 i den franske Expedition til Nordkap og Spitsbergen, 1840—41 i „Bellonas" Togt til Sydamerika og gjorde 1853—54 Reiser til Vesteuropas og Nordamerikas Kyster for at undersøge Fiskerierne; i samme Øiemed har han ogsaa bereist de danske Kyster. Siden 1842 var han Inspektør ved det naturvidenskabelige Museum. Af hans Skrifter kan anføres „Danmarks Fiske" (4 Bd., 1838—53), „De danske Østersbanker" (1837) samt flere Lærebøger og mindre Afhandlinger. — Hans Broder Hans Ernst Krøyer, f. 1798, d. 1879, begyndte i sin Ungdom at studere, men opgav dette for at dyrke Musiken og blev 1844 Hofkantor ved Kristiansborgs Slotskirke. Han vandt især Anerkjendelse for sine flerstemmige Mandssange; af alle hans Kompositioner er Melodien til Oehlenschlägers „Der er et yndigt Land" bleven mest yndet og populær i Danmark. — Sidstnævntes Søn Peter Severin Krøyer, f. 1851, er en af Danmarks mere begavede yngre Malere.

Ktesias, græsk Historieskriver fra Knidos i Karien, var Livlæge hos Perserkongen Artaxerxes Mnemnon og var 401 f. Kr. tilstede i Slaget ved Kunaxa. Senere vendte han tilbage til sit Fædreland, hvor han paa Grundlag af de Meddelelser, han havde faaet i Persien, skrev et Verk i 23 Bøger om det assyriske og persiske Monarkis Historie. Hans Beretninger er stærkt opblandede med Digt og Sagn og derfor lidet paalidelige; af hans Skrift er et større Antal Brudstykker bevarede.

Ktesifon, By ved Tigris, blev under Parthernes Herredømme hævet fra en liden Landsby til Hoffets Vinterresidens og 162 f. Kr. efter Seleukias Ødelæggelse Hovedstad i det parthiske Rige. 201 e. Kr. blev den afbrændt af Septimius Severus; senere var den Sasfanidernes Residens (226—651) og var lige til Islams Indførelse i disse Egne en mægtig Stad. Nu er den ødelagt, og kun nogle Ruiner er endnu forhaanden. Bagdad blev for en stor Del bygget af Stenene af det nedrevne Ktesifon.

Kuangtong, se Kanton.

Kuba (Cuba), den største af de store Antiller i Vestindien, mellem 19° 50' og 23° 10' n. B. og mellem 56° og 68° v. L., er vel 2,000 Kv.mil stor og har ca. 1½ Mill. Indb. Den skilles ved Yucatanstrædet fra Mexico, ved Floridastrædet fra Florida og ved Windwardkanalen fra Haiti. Kysterne er for det meste lave og delvis stærkt indskaarne af Havet; dog er de mange Bugter ikke alle let tilgjængelige, da de for en Del sperres af Klipper, Sandbanker og Koralrev. Øen er bjergfuld i det østlige, hvor der er Toppe paa over 7,000 Fods Høide; herfra løber en Række Høider gjennem Midten af Øen og bliver stadig lavere mod Vest. Der gives talrige Floder og Elve, men kun faa er seilbare og da kun for mindre Fartøier. Klimatet er meget varmt, men Havvindene dæmper Heden betydelig i den varmeste Aarstid. Det Indre og de høiere liggende Steder har et for-

holdsvis sundt Klima, hvorimod Kyststrækningerne ikke sjelden hjemsøges af smitsomme Sygdomme, især den gule Feber. Ligesaa herjes Sydkysten af og til af Orkaner og Jordskjelv, dog ikke saa hyppig som paa de øvrige Antiller. Øens vigtigste Frembringelser er Sukkerrør, Kaffe, Bomuld, Tobak, Kakao, Indigo, Ris, Mais, alskens Sydfrugter og mange nyttige Træsorter, deriblandt Mahogni, Gultræ osv. Af vilde Dyr kan nævnes Kaimaner og Skildpadder. Husdyrene er de almindelige europæiske. Af Mineralier findes Guld, Sølv, Kobber og endel Stenkul og Asfalt. Ogsaa Gibs og Marmor forekommer. Af Indbyggerne er vel Halvparten Hvide, henimod en Fjerdedel frie Farvede og over en Fjerdedel Slaver; Plantagedyrkning og Fædrift er Hovednæringsveiene. Udførselen af Sukker udgjorde 1874 644,109 Tons; derhos udførtes 175,228 Tons Melasse. Af Cigarer udførtes 1871 for 6,611,440 og af Bladtobak for 4,640,000 Dollars. Til Fremme af den udenlandske Færdsel er der i den senere Tid anlagt Jernbaner (ca. 640 Kilom.). — Kuba tilhører Spanien og styres af en Guvernør i Havana, som har den øverste militære og civile Myndighed. I kirkelig Henseende staar den under to Erkebiskoper. Finanserne har forbedret sig betydelig i den senere Tid; næsten Halvparten af Udgiftsbudgettet gaar til Militærvæsenet. De regulære spanske Tropper bestaar sædvanlig af ca. 20,000 Mand, til hvilke kommer 3—4,000 Mand indfødt Milits. — Hovedstad er Havana (s. d.). — Kuba opdagedes af Kolumbus 1492 og kaldtes af ham Juana. Øen betragtedes lige til 1508 som en Del af det amerikanske Fastland. 1511 erobredes Øen af Diego Velasquez, Guvernør paa Hispaniola, som grundede flere Byer. 1584 blev Havana befæstet og gjort til Hovedstad istedenfor Santiago. I Løbet af det 17de Aarh. plagedes Kuba af Flibustierne; i Begyndelsen af det 18de Aarh. udbrød der en Række Opstande i Anledning af, at Regjeringen erklærede al Tobakshandel for sit Monopol, hvilket medførte uhyre Smuglerier mellem Kuba og Jamaika. Dette gav igjen Anledning til Strid mellem Spanien og England. 1762 gjorde Englænderne et Tog mod Havana, som de erobrede, men i Freden 1763 ombyttede med Florida. I den korte Tid, Englændernes Herredømme havde varet, var al Handel bleven frigiven, hvilket havde til Følge, at de gamle Handelsforhold efter Freden ikke lod sig gjenoprette. 1765 maatte Regjeringen frigive al Samfærdsel mellem Spanien og Kuba, hvilket bidrog meget til at ophjelpe Øen og særlig Havana, som fra 1773 blev Midtpunktet for Slavehandelen i hele det spanske Amerika. Denne Handel gaves 1790 fri. Under den franske Revolution indvandrede mange franske Royalister fra San Domingo og bidrog til at udbrede Kundskaber og Foretagsomhed blandt Planterne. Men kort efter begyndte Negrenes Stemning mod de Hvide at blive truende; navnlig reiste Negrene omkring Matanzas sig 1844, og 1848 fremkaldte de Sortes Frigivelse i de nærliggende franske Kolonier en Opstand, som kostede tusender af Mennesker Livet. Imidlertid var der fra spansk Side gjort adskilligt for Kuba, da det for Spanien var af stor Vigtighed at beholde Øen. 1816 var Tobaksmonopolet blevet helt ophævet, og 1818 indførtes almindelig Handelsfrihed. Men Kreolerne ønskede at slutte sig til de Forenede Stater, hvilket Ønske understøttedes af nordamerikanske Politikere, som stiftede et Selskab i den Hensigt at kjøbe Øen. Et af Oberst White paatænkt Tog til Kuba blev imidlertid forbudt af Unionsregjeringen. Et Par Forsøg af Kreolen Narciso Lopez 1850 og 51 paa at bemægtige sig Øen tilintetgjordes af den spanske Statholder José Concha, som fangede og henrettede Lopez og mange af hans Tilhængere. I de Forenede Stater var Spørgsmaalet om Øens Erhvervelse fremdeles paa Bane og en af de Forenede Staters Gesandter i Europa i Ostende 1854 vedtagen Erklæring herom fremsattes 1858 af Præsident Buchanan for Kongressen. Nordamerikas indre politiske Forviklinger og den faa Aar efter udbrudte Borgerkrig trængte imidlertid Sagen i Baggrunden. Under den spanske Revolution 1868 udbrød en Opstand, som snart udbredte sig over hele Øen. Insurgenterne under Anførsel af Quesada proklamerede det følgende Aar Øens Uafhængighed, og Advokaten Cespedes sattes i Spidsen for den provisoriske Regjering. Spanien gjorde store Anstrengelser for at kue Opstanden. Men paa Grund af den urolige Tilstand hjemme kunde den spanske Regjering ikke føre Krigen med tilstrækkeligt Eftertryk, ligesom de Generaler, som sendtes til Kuba, ikke syntes at være sin Opgave voxen og ofte ved ukloge Foranstaltninger bidrog til at ophidse Kubanerne. Dertil kom, at en stor Del af de spanske Tropper bukkede under for Sygdomme i det fremmede Klima. Først da den fra Karlistkrigen bekjendte General Martinez Campos fik Overbefalingen, lykkedes det 1878 at beseire Opstanden.

Kuba, By i den russiske Provins Baku i Kaukasien, med 13,000 Indb.

Kuban, i Oldtiden Hypanis, Flod i Sydrusland, udspringer paa Nordkanten af Kaukasus, løber mod Nord og Nordvest, bøier derpaa pludselig af mod Vest og falder gjennem flere Arme dels i det Azovske, dels i det Sorte Hav. Længde 95 Mil.

Kubeibe, „Munkenes Emmaus", en liden By nordvest for Jerusalem, der af nogle holdes for Bibelens Emmaus, men uden anden Grund, end at dens Afstand fra Jerusalem, 60 Stadier ($1\frac{1}{2}$ geogr. Mil), svarer til den i Lukas 24, 13 anførte. Franciskanerne valfarter did i Paasken fra Jerusalem.

Kubens Fordobling. Hvormeget man skal forlænge Sidekanten i en Kubus, for at Rumindholdet skal fordobles, er det saakaldte deliske Problem, efter Sagnet fremkaldt ved et Orakelsvar i Oldtiden. Opgaven, der bestaar i at konstruere en Længde, der forholder sig til en given som $\sqrt[3]{2}$ til 1, hører (som Vinkelens Tredeling m. fl.) til dem, der ikke kan løses ved saa simple Midler som Passer og Lineal, men blev dog løste paa anden Maade allerede af Platon.

Kubikmaal, Maal for Rumindhold; til Enhed har man valgt en Kubus, hvis Side er Længdeénheden. En Kubikmeter er saaledes en Kubus, hvis Side er en Meter.

Kubus, Terning, regulært Hexaeder, i Stereometrien Navn paa et Polyeder, som begrændses af 6 Kvadrater. Da alle Kubens Kanter er lige lange og alle dens Vinkler rette, bestemmes den alene efter sin Side. Rumindholdet af en Kubus med Side a Længdeénheder er $a \times a \times a$ eller a^3 Kubikénheder. Derfor betyder i Algebraen

Kubus det samme som tredie Potens. — **Kubere**, ophøie til tredie Potens. — **Kubikroden** er tredie Rod af en Størrelse, betegnes $\sqrt[3]{\ }$, f. Ex. $\sqrt[3]{8} = 2$, fordi $2 . 2 . 2 = 2^3 = 8$. $\sqrt[3]{100}$ ligger mellem 4 og 5 og er irrational osv. Kubikroden har analytisk betragtet tre Værdier, en reel og to imaginære. — **Kubisk Ligning**, Ligning af tredie Grad.

Kudlich, Hans, østerrigsk Politiker, f. 1823, var 1848 i den østerrigske Rigsdag Fører for yderste Venstre og stod i Oktober s. A. i Spidsen for Folkebevægelsen i Wien. 1849 deltog han i Opstanden i Pfalz, gik derpaa i Landflygtighed og levede som Læge i Amerika. 1872 vendte han tilbage og blev Æresborger af Wien.

Kuf, et rundgattet Skib, taklet som Galeas.

Kufa, tidligere en By i det tyrkiske Vilajet Bagdad, ved Floden Eufrat; den grundedes 637 e. Kr. og var Kalifen Alis Residens. Efter denne By fører en egen Form af den arabiske Skrift Navn af **kufisk Skrift**; de muhamedanske Mynter, hvis Indskrifter er anbragte med disse Skrifttegn, kaldes **kufiske Mynter**; de forekommer baade i Guld, Sølv og Kobber.

Kuffertfisk (Ostracion), en i de varme Have forekommende Fisk, der udmærker sig ved, at dens hele Legeme er omgivet af et benhaardt, ubøieligt Panser, som dannes af Huden, saa at kun Halen, Finnerne og Munden er bevægelige. Den tilhører de Fastkjævedes Familie.

Kugle kaldes i Stereometrien et rundt Legeme af saadan Beskaffenhed, at ethvert Punkt i dets Overflade har samme Afstand fra dets Midtpunkt. En Kugle beskrives, naar en Halvcirkel dreies om sin Diameter. En ret Linie, som trækkes gjennem Centrum og gaar fra et Punkt paa Overfladen til det lige modsatte Punkt, kaldes Kuglens Diameter; en ret Linie fra Centrum til et hvilketsomhelst Punkt paa Overfladen kaldes Kuglens Radius. Gjennemskjæres Kuglen af et Plan, da er Skjæringsfladen en Cirkel, som er større, jo nærmere Planet lægges Centrum. Gaar det skjærende Plan gjennem Centrum, deles Kuglen i to **Halvkugler**; den Cirkel, som derved opstaar, har samme Radius som Kuglen og kaldes en **Storcirkel**. Kuglens Overflades Størrelse er = Storcirkelens Periferi, multipliceret med 4, altsaa $= 4\pi r^2$, naar r betegner Radien. En Kugles Kubikindhold er $= \frac{4}{3}\pi r^3$. — **Kuglesegment** kaldes den Del, som afskjæres af en Kugle ved at et Plan lægges gjennem den; den til Segmentet svarende Del af Kuglefladen kaldes en **Kalot**. Saavel en Kalot som den Del af Overfladen, der ligger mellem to parallele Planer, kaldes en **Zone** (eg. Belte).

Kugle, se Projektil.

Kugler, Franz Theodor, tysk Kunsthistoriker, f. 1808, d. 1858, beskjeftigede sig først praktisk med de bildende Kunster og studerede derpaa i Berlin og Heidelberg Filologi og Kunsthistorie. 1833 blev han Professor ved Akademiet i Berlin og Docent ved Universitetet; 1835 besøgte han Italien, blev 1842 Medlem af Kunstakademiets Senat og kaldtes 1843 af Ministeriet Eichhorn til at overtage Ledelsen af Kunstens Anliggender. Hans vigtigste Skrifter er „Haandbog i Kunsthistorien" (1841—42), „Haandbog i Malerkunstens Historie fra Konstantin den store til den nyere Tid" (2 Bd., 1837) og den ufuldendte „Bygningskunstens Historie" (Bd. 1—3, 1854—59, fortsat af Burckhardt og Lübke). 1853—54 udgav han i tre Bind sine „Kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte". Han skrev ogsaa flere Digte, Noveller og Dramaer.

Kuglesprøite, se Mitrailleuse.

Kuguar ell. **Puma** (Felis concolor), Rovdyr af Katteslægten, er mindre og spinklere bygget end Jaguaren og har mindre Hoved og kortere Ben. Den er af Farve gulgraa, uden Striber eller Pletter; den lever mest af mindre Pattedyr og Fugle og er hverken saa modig eller saa stærk som de andre større Kattearter. Dens Hjem er Amerika, hvor den er udbredt fra Patagonien til op i de Forenede Stater.

Kuhlau, Fredrik Daniel Rudolf, dansk Komponist, f. i Uelzen i det Lüneburgske 1786, d. 1832, viste allerede i en tidlig Alder meget Talent for Musik og sendtes derfor af Forældrene til Brunsvig for at uddannes; senere kom han til Hamburg, hvor han hos den bekjendte dygtige Musikdirektør Schwenke fik en grundig og alsidig Uddannelse. For at undgaa den franske Konskription flygtede han 1810 til Kjøbenhavn og fik der Ansættelse som første Fløitenist i det kgl. Kapel. Efter Opførelsen af hans to første Operaer „Røverborgen" og „Elisa" blev han udnævnt til Professor og kgl. Hofkomponist, hvormed fulgte Fritagelse for aktiv Tjeneste i Kapellet. Han flyttede nu fra Kjøbenhavn til Lyngby, hvor han uforstyrret kunde fortsætte sin kompositoriske Virksomhed, hvis Resultater foreligger i en Mængde (omkring 130) trykte større og mindre Verker, deriblandt Operaerne „Lulu", „Trylleharpen", „Hugo og Adelheid" samt Musiken til Sangspillet „Elverhøi" af J. L. Heiberg, i hvilket han med afgjort Held og paa en interessant Maade har behandlet danske Folkemelodier; desuden i mangfoldige Fløite- og Klaverkompositioner, hvilke sidste i mange Aar har været anvendte og tildels endnu anvendes ved flere Musikkonservatorier som behageligt og instruktivt Undervisningsstof. 1830 nedbrændte hans Hus i Lyngby, ved hvilken Leilighed han mistede en Mængde værdifulde Manuskripter. Dette i Forbindelse med hans Forældres kort efter indtrufne Død nedbrød aldeles hans ikke meget stærke Helbred.

Kuhn, Franz, Friherre af Kuhnenfeld, østerrigsk Militær, f. 1817, traadte 1837 som Løitnant ind i Armeen, deltog 1848—49 i Krigen i Ungarn som Major og udmærkede sig ved Komorns Beleiring. 1859 udnævntes han til Oberst og ansattes som Professor i Strategi ved Krigsskolen i Wien. Under den italienske Krig 1859 var han Gyulays Generalstabschef. 1866 havde han som Generalmajor Kommandoen i Tyrol, og udnævntes efter Krigens Slutning til Feltmarskalløitnant, 1873 til Felttøimester og næste Aar til Rigskrigsminister samt erholdt Generalkommandoen i Steiermark, Kärnthen og Krain. Han indtager en anset Rang som militær Forfatter.

Kuhn, Franz Felix Adalbert, tysk Sprogforsker, f. 1812, studerede i Berlin og blev derpaa ansat ved det köllnske Gymnasium sammesteds, hvis Direktør han blev 1870. Han har udmærket sig baade paa den sammenlignende Sprogvidenskabs

og den sammenlignende Mythologis Felt, ligesom han ogsaa specielt har beskjæftiget sig med de tyske Myther og Sagn. Af hans Skrifter kan anføres „Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker" (1845), som i sin Tid blev epokegjørende, samt den mythologiske Monografi „Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks" (1859). — Hans Søn Ernst Wilhelm Adalbert Kuhn, f. 1846, er siden 1877 Professor i Sanskrit i München og har gjort sig bekjendt ved sine „Bidrag til Påligrammatiken" (1871).

Kuhnau, Johann, f. 1667 paa den bøhmiske Grændse, hvorhen hans Forældre var flygtede af religiøse Grunde. Han var en af sin Tids lærdeste Mænd og største Tonekunstnere. Han døde 1722 som Musikdirektør ved den berømte „Thomasschule" i Leipzig og blev efterfulgt af den store Johann Sebastian Bach. Foruden flere latinske Afhandlinger om Musik, skrev han mange Kantater og Klaverstykker, hvoriblandt det mærkelige Verk: „Bibelske Historier fortolkede i 6 Sonater."

Kuhreigen ell. **Kuhreihen**, fr. Ranz des vaches, kaldes de simple Melodier, som Hyrderne i Schweizeralperne pleier at synge eller blæse paa Alpehorn.

Kujavien, en meget frugtbar Landstrækning ved Weichsels venstre Bred, hører nu til Posen, men dannede tidligere et eget Fyrstendømme.

Kukaua ell. **Kuka**, se Bornu.

Kuklux-Klau, et hemmeligt Selskab, som 1867 opstod i Nordkarolina i de Forenede Stater og snart bredte sig til alle Sydstater. Dets Medlemmer maatte ved Ed og under Trusel om Dødsstraf i Overtrædelsestilfælde forpligte sig til at holde Selskabets Organisation osv. hemmelig. De forøvede mange Voldshandlinger og Forbrydelser mod Negre, Unionsvenner og Republikanere, altsaa mod alle Modstandere af det gamle „demokratiske" Slaveholderparti. 1870 udstedte Kongressen en Lov i den Hensigt at hemme dette Uvæsen, men Selskabets store Udbredelse gjorde det næsten umuligt at komme det alvorlig tillivs. 1871 maatte Guvernøren i Sydkarolina Scott anmode Præsident Grant om Militærhjelp mod Kuklux-Mændene; Grant forelagde Sagen for Kongressen, som f. A. ved en „Anti-Kuklux-Lov" for Tidsrummet til Juni 1872 overdrog Statens Overhoved næsten diktatorisk Myndighed ligeoverfor det forbryderske Selskab; alligevel vedblev dette at øve sit Uvæsen lige til 1876, fra hvilken Tid det kan betragtes som fuldstændig undertrykt.

Kukolnik, Nestor, russisk Digter, f. 1808, d. 1868, blev 1829 Lærer ved Gymnasiet i Wilna og ansattes 1843 i Krigsministeriet. Efter 1857 at have faaet sin Afsked boede han i Taganrog, men tilbragte sine sidste Aar i Petersburg. Hans første Drama var „Torqvato Tasso", paa hvilket fulgte flere historiske Skuespil og Tragedier. Han skrev ogsaa en Række Noveller og Romaner. Han var en romantisk anlagt Natur og tabte i sine senere Aar meget af sin Popularitet, da han ikke kunde sympatisere med den mere realistiske Retning, som i den sidste Tid er gjennemgaaende i den russiske Literatur.

Kuku-Nor, en saltholdig Steppesjø i Mongoliet, 90 Kv.mil stor.

Kul. Herved forstaaes mørkt farvede, meget kulstofrige Legemer, som dels forekommer i Naturen, f. Ex. Stenkul, og dels fremstilles kunstigt, f. Ex. Trækul ved Ophedning af Træ. Trækul brændes i tildækkede Baal (Miler); Øiemedet med Tildækningen, som er saaledes indrettet, at kun den nødvendigste Luft faar Adgang til Milens Indre, er at hindre Kullenes fuldstændige Forbrænding. Trækul fremstilles naturligvis især i skovrige Lande og er navnlig af Vigtighed for Jernfabrikationen, hvor det til visse Øiemed endnu foretrækkes for Stenkul. Norges, for Størstedelen nu nedlagde Jernverker, er alle beliggende i Skovegne. En vigtig Anvendelse har ogsaa Trækul ved Tilvirkningen af Krudt (s. d.); hertil bruges i Almindelighed Hasselkul. — Kulformationen, se Geologiske Formationer. — Kulskifer, de i Kulformationen forekommende Lag af en mørk, kulholdig Lerskifer, hvori ofte findes Aftryk af Forverdenens Planter.

Kuldeblandinger, forskjellige Stoffer, som til sin Opløsning forbruger og binder megen Varme, hvorfor de kan anvendes til Frembringelse af en kunstig lav Temperatur. En saadan Blanding giver f. Ex. Sne og Kjøkkensalt; en anden kan sammensættes af Salmiak, Salpeter og Vand, en tredie af 6 Vegtdele Glaubersalt og 5 Dele Saltsyre osv. Den stærkest virkende Kuldeblanding er fast Kulsyre og Æther.

Kuldja, se Guldscha.

Kulier, engl. Coalies, fr. Coulis, holl. Koeli, Navn paa nogle vilde, til Indiens Urbeboere regnede Stammer i den vestlige Del af Præsidentskabet Bombay; de lever af Jagt og Fiskeri og er meget vanskelige at bringe til Civilisation. Dernæst betegnes med samme Navn paa det indiske Fastland og Øerne i det indiske Arkipel de Personer af de lavere Klasser, der søger sit Erhverv som Dagarbeidere, navnlig som Lastedragere. Endelig har man med et Fællesnavn som Kulier betegnet de Arbeidere fra Indien og Kina, som i den senere Tid i stort Antal er blevne indførte til Amerikas forskjellige Lande. Efterat Negerslaveriet i de fleste af disse var afskaffet, begyndte man nemlig snart at føle Mangel paa Arbeidskræfter, og man kom derved paa den Tanke at erstatte Negrene med Indier og Kinesere. Disse, skjønt de i Navnet var frie, behandledes og betragtedes dog ofte som Slaver, indtil den engelsk-ostindiske Regjering ved særegne Foranstaltninger regulerede Forholdet for de indiske Kuliers vedkommende. Den kinesiske Regjering derimod har ikke gjort synderligt for at sikre de fra Kina udførte Kulier en god og passende Behandling. Som Følge deraf har der i de kinesiske Havnestæder indtil nylig fundet en formelig Slavehandel Sted, og Kulierne er blevne behandlede omtrent som Negerslaverne før, men uden at besidde deres Taalmodighed, hvorfor der har været mange Exempler paa, at de underveis fra sit Fædreland har gjort Mytteri, dræbt Skibenes Besætning og vendt tilbage til Kina.

Kulinarisk, som hører til Kogekunsten.

Kulisse (fr. coulisse), Fals eller Rende, hvori noget kan skyves frem og tilbage, f. Ex. en Dør, et Vindu osv. — Paa Theatret forstaaes ved Kulisser Sidedekorationerne paa Scenen, hvilke bestaar af malet Lærred, spændt over Trærammer (se Theater).

Kullak, Theodor, berømt tysk Pianist, f. 1818, d. 1882, uddannede sig under Dehn og Taubert i Berlin og blev 1850 Meddirektør for det Marxske Kon-

servatorium sammesteds. 1855 grundede han i Berlin det „Nye Musikkonservatorium". Han er en udmærket Pianolærer, som har uddannet et stort Antal tildels fremragende Elever. Han har ogsaa komponeret for sit Instrument, bl. a. fortræffelige Etuder.

Kullen, ell. **Kullaberg,** et Højdedrag i den yderst fremspringende vestlige Del af Skaane, indtil 600 Fod højt.

Kuller, ogsaa kaldet Dødkuller, en ikke sjelden hos Heste forekommende Sygdom, som ytrer sig ved Døsighed og Træghed i Dyrets Bevægelser og foraarsages ved Vand i Hjernen. Heste, som plages af Kuller, bliver ofte rasende (Flyvekuller), naar de bliver varme, og er derfor vanskelige at behandle. Sygdommen er arvelig og lader sig sjelden kurere fuldstændig.

Kulm, 1) Landsby i Bøhmen nær Teplitz, bekjendt ved den Seier, som de allierede Magters Hære her vandt over Franskmændene 1813. 2) By i det nordøstlige Preussen, paa Østsiden af Floden Weichsel, 5 Mil nordost for Bromberg, med 9,700 Indb.

Kulmination, en Stjernes Gjennemgang gjennem Meridianen. — Kulminationspunkt, det højeste Punkt paa Himlen, som en Stjerne naar.

Kulmund ell. **Kulmule,** dansk Blister (Merluccius), Fisk af Torskenes Familie, bliver indtil 4 Fod lang, har to Rygfinner og en Hagefinne og mangler Skjægtraad. Kun en enkelt Art (M. vulgaris) forekommer af og til ved de norske Kyster samt i Kattegat og ved Jyllands Vestkyst. Den har ikke synderligt Værd som Fødemiddel, da dens Kjød er grovt og blødt.

Kulpa, Flod i Østerrige, udspringer i Krain, løber mod Sydost gjennem Kroatien og falder i Sau ved Byen Sisck; ca. 50 Mil lang. Mellem Karlstadt og Sisck er den seilbar.

Kulstof (Carbo, kem. Tegn C), et Grundstof, som i Forening med Vandstof, Surstof og Kvælstof danner alle organiske Legemer, og som er eiendommeligt for disse, forekommer i Naturen i ren Tilstand krystalliseret som Diamant og som Grafit. Som en amorf, porøs, sort Masse faaes Kul, d. v. s. paa det nærmeste rent Kulstof, ved Gløduing i lukket Rum af organiske Stoffer. Dette Kul har en særegen Evne til at absorbere Gaser, optage Farvestoffer i sig osv. og bruges derfor til ved Filtrering at affarve Vædsker, som Desinfektionsmiddel osv.; navnlig benyttes Benkul i stor Udstrækning. Stenkul indeholder omtrent 80% Kulstof, desuden vexlende Mængder af Vandstof og Surstof og enkelte andre Grundstoffer; endnu mindre Kulstof indeholder Brunkul og Torvkul. Fælles Egenskaber for Kulstoffet saavel i dets krystalliserede som dets amorfe Form er dets Uopløselighed i alle almindelige Opløsningsmidler samt dets Forbrændelighed, som er større, jo løsere Aggregationen er; derfor forbrænder Trækul lettere end Grafit og denne lettere end Diamant. — Kulstoffet danner en overordentlig Mængde Forbindelser, som er Gjenstand for hele den organiske Kemi („Kulstofforbindelsernes Kemi"). Her kan nævnes nogle af de enkleste. Kuloxyd (CO) er en farveløs Gas, som opstaar ved Forbrænding af Kul under utilstrækkelig Lufttilgang. I Luften forbrænder den med blaa Flamme til Kulsyre. Den er meget farlig at indaande, da den endog i smaa Kvantiteter virker kvælende; mekanisk blandet med Kulsyre danner den den saakaldte „Kuldamp", som ofte foraarsager Ulykkestilfælde. Kulsyre (CO_2) er ogsaa en farveløs Gas, som stedse dannes, naar Kul forbrænder i Luften eller paa anden Maade forener sig med tilstrækkelige Mængder Surstof. Den har ingen Lugt, smager svagt syrlig og farver fugtet Lakmuspapir rødt. Paa Grund af sin Tyngde (ca. 1½ Gang Luftens) samler den sig altid paa Bunden af de Rum, hvori den findes, og kan uden at spildes heldes gjennem Luften fra et Kar til et andet. Kulsyre opløses let i Vand og i desto større Mængde, jo stærkere Tryk man anvender. Kulsyrens Opløsninger forholder sig i alle Henseender som svage Syrer. Under et Tryk af ca. 36 Atmosfærer forenet med en meget lav Temperatur fortættes Kulsyre til en farveløs Vædske, som saasnart Temperaturen stiger eller Trykket formindskes igjen antager Gasform under en saa stærk Udvikling af Kulde, at en gjenblivende Rest fryser og antager fast, snelignende Form. Denne faste Kulsyre antager meget langsommere sin oprindelige Form end den flydende. Bringes noget af den paa Huden, opstaar en Blære og derefter et Saar, som ganske ligner et Brandsaar. En Blanding af fast Kulsyre med Æther frembringer den stærkeste bekjendte kunstige Kulde — 100 à 110°. Kulsyre kan ikke underholde Forbrænding (dog brænder ophedet Kalium og Magnesium i Kulsyre under Udvikling af Kulstof) og heller ikke Aandedrættet; indaandes den i større Mængde, dræber den ved Kvælning, medens den i mindre Kvantiteter fremkalder Hovedpine, almindeligt Ildebefindende og Afmagt. Indbragt i Maven virker den derimod beroligende og krampestillende og bruges i dette Øiemed i Form af kulsyreholdige Mineralvande eller som Brus-pulver. — Kulsyre findes i ringe Mængde i Luften, hvorfra den optages af Planterne gjennem deres Blade. Dyrene faar sit Behov af Kulstof gjennem sin Føde og udskiller det, naar det har gjort Tjeneste i Organismen, gjennem Lungerne i Form af Kulsyre. Saaledes staar Dyr og Planter i denne Henseende i Vexelvirkning. I vulkanske Egne strømmer Kulsyre hyppig frem af Revner eller Huler i Jorden (f. Ex. i Hundegrotten ved Neapel). Andre Kilder til den i Luften værende Kulsyre er organiske Stoffers Forraadnelse og Forbrænding samt Udviklingen af Kulsyre ved Alkoholgjæringer. Ved kunstig Fremstilling af Kulsyre benytter man den i Naturen forekommende kulsure Kalk (Marmor, Kridt), hvoraf man ved Overhelden med Svovlsyre uddriver Kulsyren. — Kulsyrens Forbindelser med Baser kaldes kulsure Salte eller Karbonater, af hvilke mange findes i Naturen. — Kulstoffets Forbindelser med Vandstof spiller en vigtig teknisk Rolle, dels ved sin Brændbarhed, dels ved andre Egenskaber. De er dels faste, dels flydende eller gasformige. Af de sidstnævnte kan især mærkes det lette Kulvandstof (Grubegas) og det tunge (oliedannende Gas), som udgjør en af Lysgasens Bestanddele. Flydende Kulvandstoffer er f. Ex. Terpentinolie og flere ætheriske Olier. — Med Kvælstof danner Kulstoffet den mærkelige Forbindelse Cyan (s. d.) og med Svovl Svovlkulstof (se Svovl).

Kultivator, d. s. s. Exstirpator (s. d.).

Kultur, Dyrkning; Jordbundens Bearbeidelse for at gjøre den skikket for Plantevext; i overført Forstand bruges Ordet om Aandens Dannelse, Videnskabs og Kunsts Dyrkning. — Kulturplanter, dyrkede Planter. — Kulturhistorie, se Historie. — Kultivere, dyrke.

Kulturkampen, se Tyskland.

Kultus, Dyrkelse, Gudsdyrkelse, især dens ydre Former. — Kultusminister, i nogle Lande Benævnelse paa Kirkeministeren.

Kulør (fr. couleur), Farve.

Kum, By i den persiske Provins Irak-Adsjemi, med 10,000 Indb. og mange muhamedanske Helgeners Grave.

Kuma, Flod i det sydlige Rusland, udspringer paa Nordsiden af Kaukasusbjergene og taber sig efter et Løb af ca. 60 Mil mod Øst i en Sænkning paa Vestsiden af det Kaspiske Hav. Dens Bredder udgjør den frugtbareste Del af Guvernementet Stavropol.

Kumaner ell. **Komaner**, en Folkestamme, som omkring Midten af det 11te Aarh. trængte ind i Europa hinsides Volga og Jaik og udbredte sig nordenfor det Sorte Hav indtil Donaus Munding og de østlige Karpater. Efter dem fik det senere Moldau Navnet Kumanien. De gjorde Plyndringstog til alle Kanter og grundede Kolonier i Ungarn. Den sidste og største af disse anlagdes af den kumanske Fyrste Kuthen, som 1238 kom til Ungarn med 40,000 Familier, efterat Kumanernes Hovedstyrke havde ligget under for Mongolerne. Minder om disse Kolonier er to Distrikter i Ungarn (i Komitaterne Pest og Heves), som fører Navn af Store- og Lille-Kumanien. Kumanerne var sandsynligvis af ugrisk Stamme ligesom Magyarerne og er nu gaaede fuldstændig op i disse.

Kumassi, Hovedstad i Negerriget Aschanti i Afrika, angives at have 100,000 Indb. Den besattes og afbrændtes af Englænderne 1874.

Kumis eller **Kumys**, en af Hoppemelk tilberedt gjæret Drik, som bruges af Kirgiserne og de øvrige Steppefolk i Sydrusland. Det benyttes som Næringsmiddel, men er ogsaa med Held blevet anvendt som Lægemiddel mod Lungesvindsot og Blegsot. Ved Destillation erholder man deraf enslags Brændevin, som dog skal have en ubehagelig Fuselsmag.

Kumulation, Ophobning. I Retssproget 1) Foreningen under én Sag af flere forskjellige Retstrætter, af hvilke enhver for sig vilde være Gjenstand for en særskilt Sag. Den kan opstaa dels ved, at en Citant underét indtaler flere Fordringer mod den samme Indstevnte, dels ved at en Citant under samme Sag gjør Fordringer gjeldende ligeoverfor flere Personer, eller endelig ved at flere Citanter i Fællesskab indtaler sine Fordringer mod den samme Person. 2) Sammenlægning af de enkelte Straffe, som idømmes en Forbryder, der har gjort sig skyldig i flere Forbrydelser, for enhver af disse. I Almindelighed stanser dog Sammenlægningen ved en vis Grændse. Ifølge de fleste nyere Straffelove fastsættes imidlertid Straffen i saadanne Tilfælde underét for alle Forbrydelser, saaledes at alene Straffen for den største Forbrydelse idømmes fuldtud, men gives et Tillæg for de øvrige, mindre Forbrydelser.

Kunaxa, By i Babylonien, paa den østre Bred af Eufrat. Her stod 401 f. Kr. det berømte Slag, hvori Artaxerxes Mnemon seirede over sin Broder den yngre Kyros (s. d.), som faldt i Slaget.

Kunduriotis, Lazaros, en af de mest opofrende Grækere under Frihedskampen, f. 1768, d. 1852, levede som en rig og anset Skibsreder paa Hydra. Da Uafhængighedskrigen udbrød 1821, ofrede han og hans Broder uhyre Summer paa at befordre den og udrustede bl. a. paa egen Bekostning 8 Skibe. Ved dette satte de hele sin Formue til. Broderen Georg Kunduriotis deltog derhos personlig i Krigen og udmærkede sig i høi Grad, medens Lazaros som Præsident i sin Fødeøs Senat virkede ved Raad og ved sin betydelige Indflydelse. Begge Brødrene hørte til Modstanderne af det engelske Parti i Grækenland, ligesom de begge under Kapodistrias's Præsidentskab hørte til Oppositionen. Georg var 1843 Præsident i Statsraadet og døde 1858.

Kunduz, Landskab i Høiasien, paa den nordlige Skraaning af Hindukusj, har henved en halv Million Indb. Det betragtes nu som en Del af Afghanistan.

Kunersdorf, Landsby i den preussiske Provins Brandenburg; her blev Fredrik den anden slagen af Russerne og Østerrigerne 12te Aug. 1759.

Kungsbacka, By i Halland i Sverige, nær Kattegat, med 600 Indb. og Udførsel af Trævarer.

Kungur, By i det russiske Guvernement Perm, ved Floden Sylva, med 11,000 Indb.

Kunigunde den hellige, Datter af Grev Siegfried af Luxemburg, var gift med Keiser Henrik den anden. Efter sin Gemals Død trak hun sig tilbage til det af hende stiftede Kloster Kaufungen ved Kassel og blev 1025 Nonne. Hun døde 1038 og blev sammen med sin afdøde Mand erklæret for salig; Innocens den tredie kanoniserede hende.

Kunst, i Almindelighed enhver ved Øvelse erhvervet Færdighed eller Duelighed; i snevrere Forstand betegnes ved dette Ord alene de saakaldte „skjønne Kunster", Bygningskunst, Billedhuggerkunst og Malerkunst (med et Fællesnavn bildende Kunster), Musik, Poesi og Skuespilkunst, hvortil undertiden endnu regnes Talekunst (Rhetorik). Benævnelsen „skjønne Kunster" er forresten forsaavidt ukorrekt, som det Standpunkt ikke længer lader sig forsvare, at Kunsten i det hele blot skal fremstille det skjønne; men Sprogbrugen har endnu ikke dannet noget andet Navn. — Kunstakademi kaldes en høiere Læreanstalt til Uddannelse af bildende Kunstnere. Saadanne fandtes ikke i Oldtiden, da den unge vordende Kunstner udelukkende var henvist til at søge sin Uddannelse privat som Elev i en Mesters Atelier. Først i Renaissancetiden opstod enslags Akademier i Italien under Ledelse af flere af de mest fremragende Kunstnere; det første Akademi i fuldt moderne Forstand stiftedes 1648 i Paris af Ludvig den fjortende. Nu findes i de fleste Lande Kunstakademier, som for det meste delvis har gjenoptaget den gamle Atelieruddannelse, saaledes at Eleven, naar han i de laveste Klasser har tilegnet sig den nødvendige tekniske og videnskabelige Fordannelse, indtræder i en af ham selv valgt Mesters Atelier for der at uddanne sig videre. Af de tyske Akademier har især Düsseldorfs og Münchens havt stor Indflydelse ikke blot paa den tyske, men ogsaa paa den norske og svenske Malerkunst; i den senere Tid

har dog en stor Del nordiske Kunstnere foretrukket at søge sin Uddannelse i Paris. — Kunsthistorie er Historien om Kunstens, særlig de bildende Kunsters Udvikling gjennem Tiden. Den er en forholdsvis ny Videnskab, skjønt enkelte Tilsprang til en Kunsthistorie kan spores lige fra Oldtiden. Æren for at have grundlagt den moderne Kunsthistorie tilkommer Tyskeren Winckelmann. — Kunstudstillinger, offentlige Udstillinger af Kunstverker, holdes ofte periodisk, saaledes den berømte „Salon" i Paris. 1866 holdtes en større Kunstudstilling for de nordiske Lande i Stockholm, 1872 i Kjøbenhavn og 1869 samt 1881 i Göteborg.

Kunstindustri betegner Kunsten i Forbindelse med Haandverket eller Industrien, saaledes at den giver disse sidstes Frembringelser et kunstnerisk Præg ved at øve sin Indflydelse paa deres Former og Ornamenter. Ordet er først blevet brugt siden Midten af dette Aarhundrede, og Kunstindustrien har i den senere Tid været Gjenstand for megen Opmærksomhed og er paa de fleste Steder søgt befordret paa forskjellig Maade. — I Norge existerer et 1877 aabnet Kunstindustrimuseum i Kristiania.

Kunth, Karl Sigismund, tysk Botaniker, f. 1788, d. 1850, studerede med Understøttelse af Alexander von Humboldt ved Universitetet i Berlin og udgav 1813 sin „Flora Berolinensis". Efter Willdenows Død overtog han Bearbeidelsen af de af Humboldt og Bonpland i Amerika samlede Herbarier og opholdt sig til den Ende i Paris 1813—19. Her udgav han det omfangsrige Verk „Nova genera et species plantarum" (7 Bd., 1815—25), en Monografi over Mimoserne og en anden over det tropiske Amerikas Græsarter m. m. Efter sin Tilbagekomst til Berlin blev han Professor i Botanik ved Universitetet og Vicedirektør for den botaniske Have. Af hans øvrige Skrifter kan nævnes en „Haandbog i Botaniken" (1831) og det store Verk „Enumeratio plantarum omnium hucusque cognitarum" (Bd. 1—5, 1833—50), som han efterlod ufuldendt.

Kuopio, Hovedstad i Guvernementet af samme Navn i Finland, med 6,000 Indb., er Sæde for en Biskop.

Kuppel, se Bygningskunsten.

Kur, en Læges metodiske og planmæssige Behandling af en Syg. — Kurere, helbrede. — Kurabel, helbredelig.

Kura, i Oldtiden Kyros, Flod i det russiske Transkaukasien, udspringer paa de armeniske Bjerge, løber mod Sydost i en Længde af ca. 134 Mil og falder i det Kaspiske Hav. Dens betydeligste Biflod er Aras (Oldt. Araxes), som kommer fra Sydvest.

Kuranda, Ignaz, østerrigsk Publicist og Politiker, f. 1811 af jødiske Forældre, studerede navnlig Filosofi i Wien og udgav 1837 et Drama, som blev forbudt i Wien. Efter et Ophold i Leipzig og Stuttgart gik han 1840 til Bryssel, hvor han 1841 grundede et Blad, „Die Grenzboten", hvis Formaal var at fremme de tyske Interesser i Belgien, hvorhos det tog sig af den flamske Literatur, som dengang var i sin Opvert. 1842 blev Bladet forbudt i Preussen; Kuranda flyttede det da til Leipzig og gjorde det til et Slags Mæglingsorgan mellem Østerrige og Tyskland. 1848 vendte han tilbage til Wien, indvalgtes i 50-Mandsudvalget og sendtes som Deputeret fra Teplitz til den konstituerende tyske Nationalforsamling i Frankfurt. Kort efter gik han med Karl von Wächter til Prag for at vinde Bøhmerne for Tysklands Enhed; s. A. fratraadte han Redaktionen af „Die Grenzboten", som overtoges af Gustav Freytag og Julian Schmidt. Kort efter nedlagde han sit Valgbrev og grundede i Wien Bladet „Ostdeutsche Post", hvori han forfegtede de tyske Interesser ligeoverfor Slaverne. Dette Blad nedlagde han 1866. Fra 1861 har han været Medlem af den nedreøsterrigske Landdag og af denne valgt til Rigsraadet, hvor han stedse har forfegtet liberale Anskuelser.

Kurant, løbende, gangbar, brugelig (om Mynt), let sælgelig (om Varer). — Dansk Kurant kaldes den i Danmark og Norge 1795 indførte og 1813 ophævede Myntfod, efter hvilken der udmyntedes $11^1/_3$ Rigsdaler af en Mark fint Sølv. — Kurantbanken, den ældste danske Bank, oprettedes 1736 som privat Aktiebank og blev 1773 Statsbank for Danmark og Norge, indtil 1788 ogsaa for Hertugdømmerne. Den ophævedes 1813.

Kurator, en, som fører Tilsyn med en mindreaarig Persons Formue; se forøvrigt Art. Værge og Værgemaal. — Kuratel, det Tilsyn, som en Kurator fører med den Mindreaariges Formue.

Kurder, et Nomadefolk af indoeuropæisk Herkomst, bebor Kurdistan, en ikke nøie geografisk afgrænset Landstrækning i Forasien, mellem det armeniske Høiland, Zagrosbjergene og Floden Tigris. De har beboet dette Land saa længe man overhoved har nogen Underretning om dem; deres Antal anslaaes til 400,000. De kalder sig selv Karmanji og anser sig for umiddelbare Efterkommere af Noah. De er delte i 24 Stammer, som har sine egne Anførere; enkelte Stammer er fast bosiddende, medens de fleste om Sommeren streifer om med sine Hjorder i Bjergegnene og om Vinteren i de lavere Egne ved Eufrat og Tigris. Hovednæringsveien for dem alle er Kvægavl; de fastboende driver derhos nogen Agerdyrkning. De bekjender sig til den muhamedanske Religion og staar paa et lavt Trin i Civilisation. Nominelt staar de fleste af dem under Tyrkiets, nogle (i det sydlige) under Persiens Overherredømme, men i Virkeligheden er de omtrent uafhængige. De er ogsaa et frihedselskende Folk, derhos ubændige og røveriske. Foruden Kurderne findes i Kurdistan ogsaa Tyrker, Perser, Beduiner og Nestorianere, ligesom Kurderne selv ogsaa er udbredte udenfor Kurdistan, navnlig i Armenien og Mesopotamien. — Det kurdiske Sprog tilhører den iranske Stamme og er nær beslægtet med Nypersisk, men ingen Dialekt af dette. Det deler sig i to Hoveddialekter. Nogen egentlig Literatur paa Kurdisk existerer ikke. I de faa Skoler i Kurdistan læres ikke Folkets eget Sprog, og Tyrkisk og Persisk benyttes desuden oftest ved skriftlige Forhandlinger, ligesom navnlig de fornemmere Kurder gjerne taler et af disse Sprog.

Kurfyrster, d. e. Valgfyrster, kaldtes i det tyske Rige de Fyrster, hvem det tilkom at vælge den tyske Konge (Keiser). Baade Valget og Kurfyrsternes udelukkende Ret til at udøve det opstod lidt efter lidt. Under Karolingerne var Kongeværdigheden arvelig; efterat de var uddøde, blev Tyskland et Valgrige, idet i Begyndelsen samtlige Fyrster deltog i Kongevalget. Men allerede i det 13de Aarh.

havde de mægtigere Fyrster Overtaget ved Valgene, og allerede ved Richard af Cornwallis's Valg traadte Erkebiskoperne af Mainz, Trier og Köln, Pfalz-Greven ved Rhinen, Hertugen af Sachsen, Markgreven af Brandenburg og Kongen af Bøhmen i Forgrunden; disse hævdede ogsaa senere sine Forrettigheder ved at stifte Kurforeningen i Renze 1338. De øvrige Fyrster spillede en underordnet Rolle ved Valgene, indtil Deltagelse i disse af Keiser Karl den fjerde ved den „gyldne Bulle" 1356 gjordes til en udelukkende Rettighed for Kurfyrsterne. Til den vestfalske Fred forblev disses Antal uforandret med Undtagelse af, at Bøhmen siden Kong Wenzels Afsættelse 1400 ikke længere udøvede sin Valgret og først 1708 igjen indtog sin Plads i det kurfyrstelige Kollegium. Efterat Fredrik den femte af Pfalz var erklæret i Rigets Acht, blev hans Kurværdighed overdragen til Baiern; men ved den vestfalske Fred oprettedes en ny Kurværdighed for Pfalz, saaledes at Kurfyrsternes Antal nu var 8; dog skulde, naar den baierske Linie af det pfalziske Fyrstehus uddøde, dens Kurværdighed gaa tilbage til Pfalz og det i den vestfalske Fred oprettede Kurfyrsteembede ophøre. Dette indtraf 1777. 1692 oprettedes en niende Kurværdighed for Brunsvig-Lüneburg, hvilken dog først 1710 blev anerkjendt af Rigsstænderne og de øvrige Kurfyrster. — Kurfyrsternes Værdighed var arvelig efter Førstefødselsret og deres Lande udelelige; de havde kongelig Rang og Værdighed, dog uden Titel af Majestæt, og var fri for Rigskammerrettens og Rigshofrettens Jurisdiktion. Paa Rigsdagene dannede de et eget Kollegium. Kurfyrsten af Mainz var Tysklands Erkekansler, dirigerede Rigsdagene og Kurfyrsteraadet og ledede Kongevalget; han havde derhos Opsynet over alle Rigskancellier og Arkiver og udnævnte en Rigsvicekansler, som repræsenterede ham ved det keiserlige Hof. Efter Reformationen stod han i Spidsen for de katholske Rigsstænder (Corpus catholicorum). Afvexlende med Kurfyrsten af Köln forrettede han i Egenskab af Erkebiskop Kongens Kroning. Kurfyrsten af Pfalz var under Kronvakancer Rigsvikar i Franken, Baiern, Schwaben og ved Rhinen, medens Kurfyrsten af Sachsen fungerede i samme Embede i de Lande, som stod under sachsisk Ret. Han var ogsaa Hovedet for de evangeliske Rigsstænder (Corpus evangelicorum). — Under de Forandringer i Tysklands indre og ydre Forhold, som blev en Følge af den første franske Revolution og Franskmændenes seierrige Optræden i Tyskland, forandredes meget i den gamle Kurfyrsteordning. 1803 var der kun én geistlig Kurfyrste tilbage, nemlig Kurfyrsten af Mainz; derimod oprettedes f. A. 4 nye Kurværdigheder for Baden, Würtemberg, Hessen-Kassel og Salzburg, hvorved Kurfyrsternes Antal ialt blev 10; 1805 gik den salzburgske Kurværdighed over til Würzburg. Da den sidste tyske Keiser Frans den anden 1806 nedlagde sin Værdighed, tabte derved Kurfyrsteinstitutionen al Betydning. Kurværdighedens Indehavere ombyttede sin Titel med Konge- eller Storhertugtitelen, og kun Hessen-Kassel vedblev at kaldes Kurfyrstendømme, indtil det 1866 indlemmedes i Preussen.

Kurhessen, se Hessen-Kassel.

Kurilerne, japanesisk Tsi-Sima, en Række af 22 bjergfulde Øer, som fra Kamtsjatkas Sydspids strækker sig mod Sydvest henimod den japanesiske Ø Jeso. Det samlede Fladeindhold er 260 Kv.mil og Indbyggerantallet, som ikke nøiagtig kan angives, er ikke stort. Øerne er alle vulkanske og har endnu flere virksomme Vulkaner af indtil over 6,000 Fods Høide. Varme og svovlholdige Kilder er hyppige. Enkelte af Øerne er daarlig forsynede med Vand og sparsomt bevoxede; andre er frugtbare, har store Skove og en Rigdom paa vilde Dyr, som jages for Skindets Skyld. Indbyggerne er Aïnos. — Kurilerne opdagedes allerede i det 17de Aarh. af Hollænderne, men blev først nærmere bekjendte gjennem Krusenstern og Wrangell. Siden 1875 tilhører de alle Japan.

Kurisches Haff, en Strandsjø i Østpreussen, 29 Kv.mil stor, skilles fra Østersjøen ved kurische Nehrung, en smal og lav Sandryg, som afbrydes af det ligeledes smale Memeldyb, hvorigjennem Sjøen staar i Forbindelse med Havet.

Kurland, russisk Guvernement og en af de saakaldte Østersjøprovinser, omgives af Østersjøen, Rigabugten samt Guvernementerne Lifland, Vitebsk og Kovno. Størrelsen er ca. 490 Kv.mil og Folkemængden 622,000. Landet er fladt, kun med nogle enkelte lave Høidedrag, og har talrige Skovstrækninger, Sjøer og Sumpe afvexlende med særdeles frugtbart Agerland. Af Floderne kan mærkes Windau, kurische Aa og Düna, hvilken sidste er Grændseflod mod Lifland og Vitebsk. Klimatet er mildere end Liflands, men dog om Vinteren meget strengt. Hovednæringsveiene er Agerbrug, Fædrift, Jagt og Fiskeri; ved Kysterne samles derhos Rav. Med Hensyn til Industri og Handel staar Kurland tilbage for Lifland og Estland. Befolkningen bestaar af kuriske Letter, Tyskere og nogle Rester af finske Stammer. De fleste bekjender sig til den evangeliske Kirke. Hovedstad Mitau. — Kurland tilhørte sammen med Lifland fra det 13de Aarh. Sværdridderne. Disse trængtes imidlertid baade af Rusland og Polen, og 1561 maatte deres Stormester Gotthard Kettler finde sig i at modtage Kurland som Len af den polske Konge Sigismund den anden. En af Gotthards Efterkommere, Hertug Fredrik Vilhelm af Kurland, blev 1710 gift med en russisk Prinsesse Anna, som næste Aar fulgte sin Mand i Regjeringen; herved kom Kurland til at blive afhængigt af Rusland. Da Anna 1730 blev Ruslands Keiserinde, blev hendes afdøde Mands Onkel, Hertug Ferdinand, hendes Efterfølger i Kurland indtil sin Død 1737. Med ham uddøde Kettlers Slægt, hvorefter Keiserinden gjorde sin Yndling Grev Biron til Hertug af Kurland. Denne blev ved hendes Død 1740 afsat og sendt til Sibirien, men kaldtes senere tilbage og gjenindsattes 1763 i sin Værdighed, som han 1769 overlod til sin Søn Peter, der 1795 paa Adelens Begjering af-traadte Landet til Rusland, hvori det blev indlemmet med Bibeholdelse af sin gamle Forfatning.

Kurmark, tidligere Navn paa Hoveddelen af Mark Brandenburg.

Kuro Sivo (den sorte Strøm), en mægtig Havstrøm ved Asiens Østkyst, som fra Øen Formosa stryger i nordøstlig Retning mod Aleuterne og ved sit varme Vand bevirker denne Øgruppes forholdsvis milde Klima.

Kurs (fr. course af lat. cursus), Løb, Gang; Løbets Retning (om Skibe). — Kurs kaldes i

Handelssproget den gjeldende Pris paa Aktier, Statspapirer, Vexler, som er betalbare paa et fremmed Sted, samt paa de Mynter og Pengesedler, som ikke er lovligt Betalingsmiddel paa vedkommende Sted. Kursen paa Aktier og Statspapirer beregnes i Regelen pr. Hundrede af de Mynténheder, de lyder paa, medens den paa fremmede Penge i Regelen noteres pr. Stykke.

Kursiv, den liggende (til høire heldende) latinske Skrift i Modsætning til den opretstaaende (Antiqua).

Kursk, Guvernement i det sydlige Storrusland, mellem Orel i Nord, Voronesch i Øst, Kharkov i Syd og Tsjernigov i Vest, er 840 Kv.mil stort og har noget over 2 Mill. Indb. Landet er fladt og særdeles frugtbart, Klimatet mildt. Hovednæringsveie er Agerbrug og Kvægavl. Indbyggerne er dels Store-, dels Lillerussere. — Hovedstaden **Kursk**, ved Sammenløbet af Floderne Kur og Tuskora, har 32,000 Indb. og livlig Handel og Industri.

Kursorisk, fortløbende; løselig, flygtig.

Kursus, lat., Løb; fuldstændigt Foredrag over en Videnskab; sammenhængende Række af Forelæsninger eller Undervisningstimer i et Fag.

Kurtisane, elegant og fornemt Fruentimmer af løsagtige Sæder.

Kurtz, Johann Heinrich, tysk Theolog, f. 1809, studerede i Halle og Bonn, blev 1850 Professor i Kirkehistorie og 1859 i Exegese i Dorpat. Efter 1870 at have taget sin Afsked har han boet i Marburg. Hans Skrifter behandler navnlig Kirkehistorien og det Gamle Testamentes Exegese og Kritik; hans Retning er den orthodox lutherske.

Kurvblomstrede (Compositae), den artrigeste af alle kjendte Plantefamilier, hører til de Helkronedes Orden og omfatter for den allerstørste Del urteagtige Planter, som udgjør den 19de Klasse i Linnés System. Det mest karakteristiske Mærke for Slægten er Blomsterstanden, som er en Kurv; Blomsterne er oversædige, med snokformet Bæger, som bliver siddende paa den nødformede Frugt. Kronen er femdelt; de fem Støvdragerers Støvknapper er sammenvoxede til et Rør omkring Griffelen. Efter Kronernes Form deles Familien i fire Grupper: Løvetandgruppen, hvor alle Kroner er tungeformede, Astergruppen eller Prestekravegruppen, hvor Randblomsterne i Kurven er tungeformede og Skiveblomsterne rørformede, Malurtgruppen, som har lutter rørformede Kroner, og Tistelgruppen, som ogsaa har rørformede Kroner, men adskiller sig fra den foregaaende ved en ringformet Opsvulmen af Grislen under Arret. — Antallet af Arter af de Kurvblomstrede regnes at udgjøre ca. 10,000.

Kurve, i Geometrien en krum Linie, især en saadan, som er konstrueret efter en bestemt mathematisk Lov, saaledes en Cirkelperiferi og en Ellipses Omkreds. Kurvene inddeles i **plane** eller enkelt krummede, der helt og holdent ligger i samme Plan, og **vinde** eller dobbelt krummede, hvoraf ingen endelig Del er plan. De plane Kurver inddeles igjen i Ordener efter det Antal Skjæringspunkter, de har med en ret Linie i Planet. Saaledes er Keglesnittene plane Kurver af 2den Orden. — I Ingeniørvidenskaben betegnes ved Kurve enhver Krumning, som efter mathematiske eller empiriske Regler er dannet for at opnaa hensigtsmæssig Form, Retning eller Styrke, f. Ex. **Skibskurve**, der angiver Skrogets Form, **Jernbanekurve**, d. e. Jernbaneliniens Krumninger i Terrænet, osv.

Kurvirke, den ældste Befæstning i Slesvig til Værn mod Tyskland, opførtes i det 9de Aarh. og tjente siden til Udenverk for Danevirke (s. d.).

Kurz, Heinrich, tysk Literaturhistoriker, f. 1805, d. 1873, studerede først Theologi i Leipzig, senere asiatiske Sprog, navnlig Kinesisk, i Paris. 1830 kom han tilbage til Tyskland og virkede under Frihedsbevægelserne som liberal Journalist, hvilket paadrog ham 2 Aars Fæstningsstraf. 1834 gik han til Schweiz og blev Professor i tysk Sprog og Literatur ved Kantonsskolen i St. Gallen, fra hvilket Embede han dog 1839 afskedigedes i Egenskab af Udlænding og Protestant. S. A. blev han Professor ved Kantonsskolen i Aarau og 1846 Kantonsbibliothekar sammesteds, hvor han virkede til sin Død. Af hans Skrifter kan mærkes en paa Fransk skreven Afhandling om „Kinas politiske og religiøse Tilstand 2,300 Aar før vor Tidsregning" (1830), en Oversættelse af det kinesiske Digt „Blomsterbladet" (1836) samt flere Verker om den tyske Literatur, af hvilke hans Hovedverk er „Den tyske Literaturs Historie" i 4 Bd., der betragtes som et fremragende Arbeide. Han har ogsaa besørget Udgaver af mange ældre tyske Forfatteres Skrifter.

Kurz, Hermann, tysk Literaturhistoriker og Novellist, f. 1813, d. 1873, studerede i Tübingen, levede siden beskjeftiget med literære Sysler paa forskjellige Steder, redigerede i nogle Aar det liberale Blad "Der Beobachter" i Stuttgart og blev 1862 Universitetsbibliothekar i Tübingen. Han udgav flere Digte, Noveller og Romaner („Schillers Heimatsjahre", „Der Sonnenwirth"), oversatte franske, spanske, italienske og engelske Digtere og udgav sammen med Paul Heyse „Deutscher Novellenschatz" (1871—74) og „Novellenschatz des Auslandes" (1872—74).

Kusch-Adasi ell. **Scalanova**, By i Lilleasien, 9 Mil syd for Smyrna, med 10,000 Indb., Vindyrkning og Handel.

Kusine (fr. cousine), kvindeligt Søskendebarn.

Kusken (Auriga), Stjernebillede paa den nordlige Himmel, mellem Tvillingerne og Kassiopeia, med en Stjerne af første Størrelse (Capella).

Kusnezk, By i det russiske Guvernement Saratov, med 14,000 Indb. og Jernindustri.

Kussoblomster ell. **Kossoblomster**, Hunblomsterne af et i Abessinien hjemmehørende Træ, Hagenia abyssinica, af Rosenfamilien. Blomsterne har en eiendommelig Lugt og en skarp og modbydelig Smag; de bruges i Medicinen som et godt Middel mod Bændelorm.

Kustos, Opsynsmand, især ved en offentlig Bygning eller Samling.

Kusu, Handelsstad i Riget Jarriba i Sudan, med 20,000 Indb.

Kutahia ell. **Kjutahia**, By i det tyrkiske Vilajet Khudavendikjár i det nordvestlige Lilleasien, med 40—60,000 Indb., Havedyrkning og betydelig Transithandel.

Kutais, russisk Generalguvernement i Landskabet Transkaukasien, i Øst for det Sorte Hav, 370 Kv.mil stort, med 654,000 Indb., hvoraf Størstedelen er Grusiner. — Hovedstaden **Kutais**

har 12,000 Indb., betydelig Havedyrkning og store Markeder.

Kutling (Gobius), Slægt af de pigfinnede Fiske, har Bugfinnerne sammenvoxede, saaledes at de danner en skjæv Tragt. Huden er tyk og slimet, med yderst smaa, indsænkede Skjæl. Af de forskjellige Arter, som alle er smaa, findes flere ved de norske Kyster.

Kuttenberg, bøhm. Hora Kutná, Bergstad i Bøhmen, med 16,000 Indb. og rige Sølvminer.

Kutter, et énmastet Fartøi med en Takling, som ligner en Jagts. Kutterne er i Regelen skarpbyggede og fører store Seil, hvorfor de er gode Seilere. Ofte kaldes skarpbyggede Fartøier, bestemte til Lyst- eller Kapseilads, Kuttere, hvad enten de har én eller to Master.

Kutusov, Michail Larionovitsch Golenischtschev-, Fyrst Smolenskij, russisk Feltmarskal, f. 1745, d. 1813, deltog som ung Artilleriofficér 1764—69 i Felttogene i Polen, kjæmpede 1770 med Udmærkelse mod Tyrkerne og bidrog siden meget til at undertvinge Oprøreren Pugatschev. 1784 blev han Generalmajor og 1787 Generalguvernør paa Krim. 1791 slog han som Generalløitnant Tyrkerne ved Babadagh og viste sig under de derpaa følgende Forhandlinger med Tyrkiet ogsaa som en dygtig Diplomat. Efter at have været Generalguvernør i Finland og Chef for Kadetkorpset i Petersburg blev han 1801 efter Mordet paa Keiser Paul Generalguvernør i Hovedstaden. 1805 kommanderede han det første russiske Armékorps mod Franskmændene, seirede i November ved Dürenstein over Marskal Mortier, forenede sig derpaa med et andet russisk Armékorps og kommanderede 2den December Russerne i Slaget ved Austerlitz, som blev leveret mod hans Raad. 1806—11 var han Generalguvernør i Litauen og Kiev, havde 1811 Overbefalingen mod Tyrkerne og sluttede 1812 Freden i Bukarest. S. A. kjæmpede han mod Napoleon under dennes Tog til Rusland og slog i November Davoust og Ney ved Smolensk, hvorfor han fik Titelen Fyrst Smolenskij.

Kuvert (fr. couvert), Bordtøi; Opdækning til én Person. Omslag paa et Brev eller en Pakke.

Kuvlunger (af Kuvl, d. e. Munkekappe), et politisk Parti under de borgerlige Urolighederi Norge, som opstod 1185, da Levningerne af Magnus Erlingssøns Parti efter hans Fald sluttede sig om en Munk fra Hovedøens Kloster ved Navn Jon, der udgav sig for en Søn af Inge Haraldssøn. De underlagde sig hele det sydlige Norge, gjæstede 1186 og 1187 Nidaros og dræbte første Gang flere af Birkebeinerne, medens Kong Sverre, der følte sig for svag til at binde an med Kuvlungernes store Overmagt, holdt sig indesluttet paa sin Borg ved Nidaros. 1188 overrumplede Sverre Kuvlungerne i Bergen, ved hvilken Leilighed Jon Kuvlung blev dræbt, hvorpaa hans Tilhængere adsplittedes.

Küchler, Albert, dansk Maler, f. 1803, uddannede sig dels ved Kjøbenhavns Akademi, dels under Eckersbergs private Veiledning, som fik stor Indflydelse paa hans Udvikling. 1830 reiste han med Kunstakademiets Stipendium for en Tid af 4 Aar til Italien og bosatte sig derpaa fast i Rom. Her gav han sig først af med at male Genrebilleder, af hvilke flere er ganske fremragende og udmærker sig ved en levende og frisk Opfatning. Ved Siden deraf begyndte han at beskjeftige sig med religiøse Emner og studere den ældre italienske Malerkunst, som han siden har taget til Mønster for sin Produktion, efterat han 1844 var gaaet over til Katholicismen og 1851 var bleven Franciskanermunk under Navnet „Fra Pietro“. Som Munk levede han først 4 Aar i et Kloster i Schlesien, men har siden 1855 opholdt sig i et Kloster i Rom, beskjeftiget med at male religiøse Billeder.

Kücken, Friedrich Wilhelm, tysk Komponist, f. 1810, d. 1882, uddannede sig under Veiledning af sin Svoger, Musikdirektør og Slotsorganist Lührz i Schwerin og begyndte allerede tidlig at komponere. 1829 blev han Lærer for Arvestorhertug Paul Fredriks Børn, med hvilke han 1831 reiste til Berlin, hvor han 1839 fik opført sin første Opera, „Flugten til Schweiz“, som gjorde megen Lykke. 1841 reiste han til Wien, hvor han modtog Veiledning af Sechter, gik derpaa til Schweiz, hvor han dirigerede ved de store Sangerfester i St. Gallen og Appenzell, og siden til Paris, hvor han opholdt sig 1843—46. 1851—61 var han Hofkapelmester i Stuttgart; senere har han levet i Schwerin. Han er især bleven berømt og populær ved sine mange udmærkede Sange og Kvartetter for Mandskor; dog indeholder ogsaa hans Orkestersager, Sonater m. m. meget af musikalsk Værd.

Kühne, Ferdinand Gustav, tysk Forfatter og Kritiker, f. 1806, studerede Filosofi i Berlin og virkede derpaa en Tid som Sekretær ved „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik“, indtil han 1835 kaldtes til Leipzig for at overtage Redaktionen af „Zeitung für die elegante Welt“. Denne ledede han til 1842 og overtog derpaa efter August Lewald Ugeskriftet „Europa“, som han redigerede til 1859, efterat han 1856 havde flyttet til Dresden. Hans første selvstændige literære Verk var en Samling Noveller (1831), hvorpaa fulgte flere Fortællinger, i hvilke han røbede sine Sympatier med det saakaldte „unge Tyskland“. Senere har han udgivet flere større Romaner, mest med historisk Baggrund og vidnende om grundige Studier af den Tid, de skildrer. Hans reflekterende og kritiske Verker, Skildringer og Karakteristiker udmærker sig ved fin Smag og skarp Dømmekraft. Han har ogsaa skrevet en Del Dramaer, som dog ingen Lykke har gjort paa Scenen.

Küstrin, By og Fæstning i den preussiske Provins Brandenburg, ved Warthes Udløb i Oder, har 12,000 Indb., betydelig Handel og Skibsfart.

Küßnacht, Flække i den schweiziske Kanton Schwyz, ved Foden af Rigi og ved den nordøstlige Arm af Vierwaldstättersjøen, som her kaldes Küsenachtersee. Her skal ifølge Sagnet Vilhelm Tell have skudt Geßler; til Minde herom staar et simpelt Kapel, som oprindelig har været indviet til de 14 Nødhjelpere.

Kützing, Friedrich Traugott, tysk Botaniker, f. 1807, var først Apotheker og lagde sig senere ved Halles Universitet efter Naturvidenskaberne, navnlig Algologien. Efterat han havde opdaget Bacillariernes Kiselskaller, fik han af Videnskabsakademiet i Berlin en Reiseunderstøttelse og besøgte nu Sydeuropa, væsentlig beskjeftiget med at studere Middelhavets og Adriaterhavets Alger. Efter sin Tilbagekomst blev han Lærer ved Realskolen i

Nordhausen og vandt kort efter ved sin Afhandling „Lavere Algeformers Forandring til høiere saavelsom til Slægter af ganske forskjellige Familier og Klasser af høiere Kryptogamer“ (1839) en af Videnskabsselskabet i Harlem udsat Pris. Senere har han udgivet en Række betydelige Arbeider over Algerne samt bl. a. „Grundtræk af den filosofiske Botanik“ (1851—52).

Kvader ell. **Qvader**, en svevisk Folkestamme, som i det 1ste—4de Aarh. e. Kr. var bosat i det nuværende Mähren og det nordvestlige Ungarn. De nævnes i Regelen sammen med de beslægtede Markomanner; i det 5te Aarh. forsvinder deres Navn af Historien.

Kvaderstene, regelmæssig tilhugne Stene, som bruges til Mur. De tildannes i Regelen saaledes, at deres Længde er dobbelt saa stor som Breden og Høiden. Ofte opføres en Mur ikke helt af Kvadersten, men bedækkes kun paa én eller begge Sider med saadanne.

Kvadrant, Fjerdedelen af en Cirkelflade, begrænset af en Bue paa 90° og to paa hinanden lodrette Radier; ogsaa en Bue paa 90°. — Kvadrant kaldes ligeledes et astronomisk Instrument, som tjener til at bestemme Stjernernes Høide og Deklination. Det bestaar af en Cirkelkvadrant af Messing, paa hvis Rand Grader og Minuter er afmærkede. Kvadrantens Flade stilles vertikalt saaledes, at den ene af de den begrændsende Radier staar vertikalt, den anden horizontalt. Til Kvadranten er befæstet en Kikkert, som kan dreies om dens Centrum. Murkvadranter kaldes større Kvadranter, som er befæstede til en Mur eller Væg i Meridianens Plan. Istedenfor Kvadranten bruger man i den senere Tid heller en hel Cirkel, da der med den kan opnaaes langt nøiagtigere Resultater.

Kvadrat, en retliniet Firkant, hvis Sider er ligestore, og hvis Vinkler alle er rette. Kvadratet bestemmes ved sin Side, og dets Fladeindhold er ligt Siden multipliceret med sig selv; derfor kaldes i Arithmetiken anden Potens af et Tal dets Kvadrat og anden Rod Kvadratrod. Kvadratet tjener til Fladeudmaaling, saaledes at man tænker sig den Flade, som skal maales, inddelt i lutter Kvadrater med Sider lig Længdeënheden (Kvadratfod, Kvadratmeter, Kvadratmil osv.). — Kvadrere, i Arithmetiken at ophøie en Størrelse til anden Potens.

Kvadratisk Ligning, Ligning af anden Grad (se Ligninger).

Kvadratskrift kaldes de hebraiske Skrifttegn, efter hvilke de nu brugelige hebraiske Typer for Tryk er dannede. Den udviklede sig af den aramæiske Skrift og fortrængte allerede i det 1ste Aarh. f. Kr. den gammelhebraiske Skriftart.

Kvadratur, Forvandling af en given geometrisk Figur til et Kvadrat af nøiagtig samme Fladeindhold. Retvinklede Figurers Kvadratur er let, medens Kvadraturen af krumliniede Figurer kun med enkelte er mulig. Særlig bekjendt er Problemet om Cirkelens Kvadratur, som det ikke har lykkedes at udføre med fuld Nøiagtighed, men som allerede fra ældgammel Tid har været forsøgt. Dog er det ikke bevist, at Problemet er uløseligt, saaledes som Forholdet f. Ex. er med Vinkelens Tredeling ved Passer og Lineal. Forøvrigt har Cirkelens Kvadratur ingen praktisk Interesse, da man uden den kan beregne en Cirkels Fladeindhold med tilstrækkelig Nøiagtighed. — I den mathematiske Analyse forstaaes ved Kvadratur Beregningen af Integralet til et givet Differential; i Astronomien betegner Ordet en saadan Stilling af to Himmellegemer til hinanden, at Forskjellen mellem deres Længde er 90°.

Kvadrille, d. s. s. Kontradans.

Kvadrillion, d. s. s. en Million Trillioner, skrives: 1,000,000,000,000,000,000,000,000.

Kvadrupelalliance, Alliance mellem fire Magter. Særlig benævnes i den europæiske Historie med dette Navn to Alliancer, nemlig 1) den, som den tyske Keiser samt England og Frankrige indgik 1718, og hvortil man ventede, at Holland skulde slutte sig som den fjerde Magt; dens Formaal var at modarbeide Spaniens Planer om at skaffe sig Erstatning for de i Fredsslutningerne i Utrecht og Rastatt tabte Lande; og 2) det 1834 mellem England, Frankrige, Spanien og Portugal stiftede Forbund mod Don Karlos's og Don Miguels Opstandsforsøg.

Kvagga (Equus quagga), en i Sydafrika forekommende vild Hesteart, som lever i tildels store Flokke paa de græsrige Stepper i det Indre. Kvaggaen er nær beslægtet med Zebraen, er mindre end denne og har kortere Øren og mere busket Hale. Farven er paa Halsen, Ryggen og Siderne brun- og hvidstribet, paa Bugen og det indvendige af Benene hvidagtig. Det er et modigt og vildt Dyr, der vanskelig lader sig tæmme, men viser sig i tam Tilstand lærvilligt, skjønt lumskt og upaalideligt.

Kvaksalver, en Person, som uden at have underkastet sig den lovbefalede medicinske Examen eller paa anden Maade har erholdt Tilladelse til at praktisere som Læge, tager Syge i Kur. — Kvaksalveri straffes under visse Omstændigheder efter norsk Lov med Bøder eller Fængsel, og hvis den Syge ved Kuren er tilføiet betydelig Skade paa Legeme eller Helbred, med Fængsel eller Bøder, i Gjentagelsestilfælde med Fængsel eller Strafarbeide indtil 3 Aar.

Kvalifikation, Dygtighed, Skikkethed til noget; Besiddelse af Egenskaber, som gjør en skikket for et bestemt Øiemed. — Kvalificeret, i Besiddelse af saadanne særlige Egenskaber. I Retssproget kaldes en Forbrydelse kvalificeret, naar den er begaaet under Omstændigheder, som af Loven opstilles som særligt skjærpende; saaledes er f. Ex. Indbrudstyveri kvalificeret Tyveri. En Straf kaldes ligeledes kvalificeret, naar den er skjærpet ved Tillæg af et yderligere Onde end det, som allerede ligger i den; saaledes er Fængsel paa Vand og Brød eller mørkt Fængsel en kvalificeret Fængselsstraf. Endelig kaldes en Tilstaaelse for Retten kvalificeret, naar den er afgiven med visse Forbehold, f. Ex. naar den, som sagsøges til Tilbagebetaling af et Laan, vel tilstaar at have modtaget den omhandlede Sum, men paastaar at have faaet den som Gave.

Kvalitet, Egenskab, Beskaffenhed; Værd. — Kvalitativ, som angaar Kvaliteten.

Kvalsund, et ca. 3 Mil langt, men temmelig smalt og strømhaardt Sund mellem Kvalø og Ringvadsø i Tromsø Amt, danner den nordlige Indseiling til Tromsø.

Kvalø, 1) en 13½ Kv.mil stor Ø i Tromsø Stift mellem Senjen og Ringvadsø, hører dels

til Tromsøsundet, dels til Lenviks Prestegjeld og adskilles fra Fastlandet ved Strømfjorden og Sandnæssund. Paa den Side, som vender mod Havet, gjennemskjæres den af flere Fjorde, hvoriblandt Katfjord, Ersfjord og Kalfjord er de vigtigste. Den omgives i Vest af en Række Smaaøer (Edø, Hillesø, Tusø, Havø, Vengsø m. fl.). Øen har flere betydelige Fjeldhøider, af hvilke kan nævnes *Bremnæstinderne, Skamtinden, Trommen* og *Blaamanden*. 2) Ø i Finmarkens Amt, mellem Seiland og Refsbottenfjord. Paa dens Vestside ligger Byen Hammerfest.

Kvanne (Angelica Archangelica), Plante af de Skjermblomstredes Familie, med trind, indtil 6 Fod høi Stilk, store, fjerdelte Blade og gulgrønne Blomster. Den forekommer almindelig i Fjeldegne. Planten har en stærk aromatisk Lugt, og dens Rod, som indeholder en flygtig Olie, anvendes i Medicinen. I det nordlige Norge spises de unge Stilke, og et Afkog af Planten, hvilket er et stærkt sveddrivende Middel, anvendes med Held mod Forkjølelse og forskjellige Sygdomme, som Skjørbug.

Kvantitet, Mængde, Størrelse. — *Kvantitativ*, som har Hensyn til Størrelsen alene og sætter Beskaffenheden ud af Betragtning. — *Kvantum*, Mængde.

Kvantitet, i Lydlæren den Tidslængde, som behøves for at udtale en Stavelse. Man skjelner med Hensyn til Kvantiteten mellem lange Stavelser, som betegnes ved —, og korte, hvis Tegn er ‿. Stavelser, der saavel kan udtales kort som langt, betegnes med ⏓. Stavelsernes Kvantitet spiller en Hovedrolle i de antike Sprogs Prosodi, mindre i de modernes.

Kvarantæne, ell. **Karantæne**, Afsperring eller Observation af de til et Sted ankommende Personer eller Gjenstande, som kan befrygtes at føre en smitsom Sygdom med sig. Allerede tidlig søgte man at hindre smitsomme Sygdommes Overførelse fra den ene Person til den anden ved at afsperre den Syge. I Slutningen af det 15de Aarhundrede bestemte den venetianske Republik, medens Pesten rasede i Øvreitalien, at alle til Byen ankommende Personer førend de betraadte dens Grund skulde underkaste sig et 40 Dages Ophold (it. Quarantina, deraf Navnet Kvarantæne) i en dertil oprettet Anstalt. Dette Exempel fulgte i Tidens Løb de andre Nationer, først og fremst de sjøfarende, og Kvarantænevæsenet er nu overalt fast indrettet, men i Regelen indskrænket til at gjelde for Personer eller Ting, som kommer fra Lande, hvor Pest, Kolera eller den gule Feber hersker. Saadanne Fartøier faar i Regelen kun Tilladelse til at løbe ind i en Havn, naar de medbringer et skriftligt Vidnesbyrd om Sundhedstilstanden paa det Sted, hvorfra de kommer. Alt efter den større eller mindre Fare, som kan antages at være forhaanden, paalægges Skibet en længere eller kortere Kvarantæne og anvises et bestemt Sted til at lægge sig for Anker paa. For at forhindre Samkvem med Land eller med andre Skibe omgives det vedkommende Fartøi med Vagtbaade. Levnetsmidler og andre Fornødenheder bringes ombord med behørige Forsigtighedsregler, f. Ex. ved at overrækkes paa lange Stænger. Samtidig udluftes Skibet, og Ladningen desinficeres. Kvarantæne har vist sig at være et virksomt Middel til at hindre Sygdommes Indtrængen, men maa nødvendigvis virke ufordelagtig paa Handelen og Samfærdselen overhoved, hvorfor mange har taget Ordet for dens fuldstændige Afskaffelse.

Kvart, den fjerde Tone i en Toneart, eller det fjerde Trin fra en hvilkensomhelst Tone, f. Ex. ē—ā, g̿—c̿. (Se Intervaller.) Ogsaa A-strengen paa Violin, Bratsch og Violoncel. — I Fegtekunsten et Hug eller Stød, som rettes mod Modstanderens venstre Side.

Kvartal ell. **Kvarter**, Del af en By, oftest omgivet af Gader paa 4 Kanter. — *Kvartal* som Tidsbetegnelse er det samme som Fjerdingaar.

Kvarter, se Kvartal; som Tidsbetegnelse $^1/_4$ Time = 15 Minuter; som Længdemaal $^1/_4$ Alen = 6 Tommer. Ogsaa en Soldats eller en Militærafdelings Bolig udenfor Kasernen. — *Første og sidste Kvartér*, se Maane.

Kvartet, Musikstykke for fire Sang- eller Instrumentalstemmer; ved en Instrumentalkvartet forstaaes i Regelen en Komposition, et Stykke i Sonateform paa 3 eller 4 Satser enten for to Violiner, Bratsch og Violoncel (Violinkvartet, Strygekvartet), eller for Piano, Violin, Bratsch og Violoncel (Pianokvartet), eller hvilkensomhelst anden Sammenstilling af 4 forskjellige Instrumenter. — *Kvartet* kaldes ogsaa de Sangere eller Musikere, som udfører firstemmige Musikstykker.

Kvarts, et meget almindeligt Mineral, er en Bestanddel af mange Bergarter, saasom Granit, Gneis, Sandsten osv. Krystalliseret optræder Kvartsen i 6sidige Søiler med tilsvarende Pyramidespids. Kvartsen er overhoved glaslignende i Glans, i Bruddets Udseende, i Haardhed (7), som ogsaa i Egenvegten (2,6). Den bestaar af Kiselsyre og kan være farveløs, gjennemsigtig eller hvidagtig; ved smaa indblandede Mængder af andre Stoffer antager den forskjellige Farver. Kvarts paavirkes kun af Fluorvandstofsyre; sammen med Soda kan den smeltes til et gjennemsigtigt Glas. Den giver livlige Gnister for Staalet. — De hyppigst forekommende Kvartsarter er: *almindelig Kvarts*, som er mere eller mindre uren og ugjennemsigtig. — *Bergkrystal* kaldes den vandklare Kvarts. De reneste Arter kan anvendes i Glas- og Porcellænsfabrikationen. — *Kvartsit* og *Kvartsskifer* kaldes Bergarter, som helt bestaar af Kvarts. — *Kvartssand* er Hovedbestanddelen i al den almindelige Sand, som forekommer i saa uhyre Masser overalt paa Jorden. Naar den er ren, bruges den ligeledes ved Glasfabrikationen. — *Flint*, s. d. — *Hornsten* er en tæt Kvarts, som ligner Flint og indeholder Ler og Jernoxyd. — *Jaspis, Amethyst, Bergkrystal, Agat* og *Khalcedon*, se disse Art.

Kvas, en i Rusland meget anvendt Drik, som der træder isteden for Øl; den tilberedes sædvanlig af skraaet Korn og er af sur Smag; andre Sorter tillaves af Æbler og Bringebær og er meget velsmagende.

Kvassia (Quassia), Planteslægt fra Vestindien og Sydamerika, omfatter Træer med femdelte Blomster, to Støvdragere og Stenfrugt. — *Den bitre Kvassia* (Q. amara) hører hjemme i de nordlige Dele af Sydamerika og dyrkes paa flere Steder baade der og i Vestindien. Det er et lidet Træ af 9—15 Fods Høide, med grøn Bark og sammensatte Klaser af høirøde Blomster. Træet af Stam-

men og de tykkere Grene har en stærkt bitter Smag; det kommer i Handelen og benyttes i Medicinen, mest som Dekokt, som et stærkt virkende Middel navnlig mod svækket Fordøielse. Raspet Kvassiatræ, fugtet med Vand og tilsat med Sukker, er en farefri og sikker Fluegift. — Navnet Kvassia bruges ogsaa om et Træ af en anden Slægt, Simaruba excelsa, som voxer paa Jamaika og de smaa Antiller og bliver indtil ca. 100 Fod høit. Det har Risper af hvide Blomster og sorte Kapselfrugter; dets Ved og Bark bruges i samme Øiemed, som det ægte Kvassiatræ. Det virksomme Middel i Kvassia er et eget indifferent Stof, Kvassiin, som krystalliserer i smaa, hvide Prismer og har en stærkt bitter Smag. Kvassia bruges undertiden i Bryggerierne som Surrogat for den kostbarere Humle.

Kvebek (Quebec), By i Kanada i engelsk Nordamerika, Hovedstad i Provinsen af samme Navn, ligger paa Nordsiden af Lorensfloden, ved St. Charles-Rivers Udløb i denne, og har 60,000 Indb., hvoraf over to Tredjedele af fransk Herkomst. Byen er stærkt befæstet og er en af Amerikas fasteste Militærpositioner. Af offentlige Bygninger findes mange og tildels storartet anlagte, men ingen af fremtrædende arkitektonisk Skjønhed. Den øvre Del af Byen er den smukkeste; herfra haves en prægtig Udsigt over den nedre Stad, som er Forretningslivets Hovedsæde. Af høiere Dannelsesanstalter findes i Kvebek et Seminarium med det dermed forbundne Laval-Universitet, den protestantiske High School of Quebec, Morrin College og flere andre. Det 1824 stiftede literære og historiske Selskab har et godt Bibliothek. Byen er Sæde for en anglikansk Biskop og en katholsk Erkebiskop. — Kvebeks Havn er rummelig og god; den er tilgjængelig for de største Skibe, men i Regelen tilfrossen fra Midten af December til ud i April. Handelen, især med Trælast, er særdeles livlig. — Kvebek anlagdes 1608 af Franskmændene; 1629 blev den erobret af Englænderne, men 1632 given tilbage. 1663 blev den Hovedstad i Kanada. 1690 og 1711 blev den forgjeves angreben af Englænderne, hvorimod den 1759 maatte overgives til disse, efterat Franskmændene i Nærheden havde lidt et Nederlag. 1760 søgte Franskmændene forgjeves igjen at sætte sig i Besiddelse af Byen, som de derpaa 1763 maatte afstaa. 1775 blev den beleiret af de Forenede Stater, men kunde ikke indtages og forblev ved Freden 1783 i Englands Besiddelse.

Kveite, se Flyndre.

Kveke (Triticum repens), en vildtvoxende Hvedeart med stivt opret Ax og tilspidsede eller braaddede Agner; den har en vidtforgrenet, krybende Rodstok, hører til de besværligste Ugræsarter i Ageren og er vildtvoxende lige til 70°. Den plantes med Held paa Flyvesand, da dens Rodstok binder Sandflugten. Rodstokkens Skud indeholder Sukker og Gummi og bruges i Medicinen.

Kveldulv, se Ulv Bjalfesøn.

Kvercitron, et gult Farvestof, som faaes af Quercus tinctoria, Q. nigra og Q. citrina, store Træer af Egefamilien, som alle voxer i Nordamerika, og hvis Ved forekommer i Handelen under Navn af gult Egetræ. Kvercitron er Træernes Bark i raspet Tilstand og bruges baade i Farverierne og til Garvning.

Kvernbit, den norske Konge Haakon Adelstens Sverd, som han fik af sin Fosterfader Kong Athelstan. Dets Klinge skal have været saa god, at Haakon med det kunde hugge gjennem en Kvernsten lige til Øiet.

Kvernæs, Prestegjeld i Nordmøre, Romsdals Amt, nær Kristianssund, bestaar af Sognene Kvernæs, Bremsnæs, Kornstad og Eide.

Kvider (kviðr), tidligere enslags Jurydomstol i Norge og paa Irland. Under Søgsmaal udnævntes et vist Antal af Parternes Naboer (5, 9 eller 12) for at overveie Sagen og afgive Kjendelse.

Kvietisme, en mystisk-religiøs Retning, som under dette Navn (af qvies, Ro) opstod i Spanien og Frankrige i det 17de Aarh., men hvis første Spor kan føres tilbage til den gammelkristelige Mystik, ja endog til Nyplatonismen. Dens høieste Maal bestod i en rolig, blot skuende Hensynken i Guddommen, en fuldstændig Opgiven af enhver egen Tanke og ethvert Ønske; man skulde ikke engang bede Gud om noget eller takke ham for noget, for ikke at vise Egeninteresse, men blot finde sig i, hvad Gud lod ske. At denne Aandsretning stærkest kom tilsyne paa den nævnte Tid, synes at være en Følge af, at dybere Tænkende, som ikke følte sig tiltalte af Katholicismens Gjerningshellighed og verdslige Væsen, men som heller ikke kunde gaa med paa Reformationens virksomme Tro og kraftige Fremadstræben, søgte at vinde Fred med Gud og sin Samvittighed gjennem en fuldstændig Selvopgivelse. Frants af Sales (d. 1622), der blev kanoniseret af Paven, var inde paa denne Lære. Men da den spanske Prest Molinos (d. 1696) førte den videre, fik Paven og især Jesuiterne Øinene op for dens for Katholicismen nedbrydende Retning, og 1687 blev den ved en pavelig Bulle fordømt som kjættersk. Mest Opsigt gjorde dog Kvietismen, da den blev Gjenstand for Forhandlinger i den franske Kirke og ved Ludvig den fjortendes Hof, idet den aandrige, men sværmerske Dame Jeanne Marie Bourier de la Mothe Guyon (f. 1648, d. 1717), som var en af Sektens mest fremragende Medlemmer, en Tid fandt Beskyttelse hos Mad. Maintenon og endog fik Medhold af Fénélon. — Efter Guyons Fængsling og Død og Fénélons (især af Bossuet bevirkede) Domfældelse, hører man lidet til Kvietisterne som særskilt Sekt.

Kvikne, Prestegjeld i Hedemarkens Amt, ved Grændsen af Søndre Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Kvikne og Indset. I Kvikne var tidligere et Kobberverk, som nu er nedlagt.

Kviksølv (kem. Tegn Hg), et metallisk Grundstof, som findes enten gedigent i ringe Mængder, indsprengt i smaa Draaber i Bergart, eller i kemisk Forbindelse med Svovl som Cinnober. Det allermeste Kviksølv vindes af denne Erts, enten ved Destillation under Luftens Adgang, hvorved Svovlet oxyderes til Svovlsyrling, eller ved Behandling med Kalk, hvorved der dannes svovlsur Kalk og frit Kviksølv, eller med Jern, hvorved Svovlet danner Svovljern. De rigeste Kviksølvgruber findes i Kalifornien, Sydamerika, Spanien (Almaden) og Krain (Idria). Den samlede Produktion ansloges 1877 til ca. 92,000 Centner til en Værdi af ca. 32 Mill. Kr. — Kviksølvet har Metalglans, Farve omtrent som Tin og er under almindelig Temperatur flydende; det ser da ud omtrent som smeltet Tin. Ved 360° C. koger det; ved — 39,5° C. bliver det fast og kan da hamres og strækkes som Tin og

Bly. Dets specifike Vegt er i flydende Tilstand 13,5, i fast 14,19. Det forbinder sig med alle Metaller undtagen Jern og danner med dem Amalgamer. Denne Egenskab benyttes til Udvinding af ædle Metaller af deres Malme, idet disse pulveriseres og blandes med Kviksølv, som da optager Metallet og senere fraskilles ved Destillation. Kviksølvamalgam af Tin bruges derhos til Belægning af Speile og af Guld til Lueforgyldning af Metaller. Metallisk Kviksølv anvendes i Barometre og Thermometre; mange Slags Gaser, som let opsuges af Vand, opsamles over Kviksølv. — Af Kviksølvets Forbindelser kan nævnes Kviksølvoxydul (Hg_2O), der faaes som et sort Pulver ved Fældning af dets Salte med Kalilud. — Kviksølvoxyd (HgO) faaes som et gult Pulver ved Fældning af dets Salte; rødt Kviksølvoxyd ved at ophede Kviksølv i Luften til henimod Kogepunktet. — Med Svovl danner Kviksølv den allerede ovenfor omtalte Forbindelse Cinnober (HgS), som findes i Naturen, og som kan dannes ved at rive Kviksølv og Svovl sammen under svag Opvarmning; der dannes da et sort Pulver, som sublimerer til en brun Masse, der ved at pulveriseres bliver rød (se forresten Art. Cinnober). — Med Chlor danner Kviksølv to Forbindelser, Kviksølvchlorür eller Kalomel ($HgCl$), et hvidt, uopløseligt Pulver, og Kviksølvchlorid eller Sublimat ($HgCl_2$), som er et opløseligt, krystallinsk Salt. Dette sidste erholdes sædvanlig ved at ophede en Blanding af Kjøkkensalt og svovlsurt Kviksølvoxyd, hvorved det sublimerer. Chloridet giver sammen med Ammoniak et hvidt Bundfald, „hvidt Præcipitat", som bruges i Medicinen. I svag og kold Salpetersyre opløses Kviksølv til salpetersurt Kviksølvoxydul og i varm og stærk Syre til salpetersurt Kviksølvoxyd; begge er farveløse Salte. Kviksølvoxydsalte giver med Jodkalium Jodkviksølv (HgJ_2), et skarlagenrødt Legeme, som ved Ophedning sublimerer i gule Krystaller. — Knaldkviksølv, s. d. — Alle Kviksølvforbindelser giver ved at ophedes med brændt Kalk et graat Sublimat, som under Forstørrelse viser sig at bestaa af meget smaa Draaber metallisk Kviksølv. — Baade det rene Kviksølv og alle dets Forbindelser er stærke Gifte. Selv ved at indbringes i Legemet i temmelig smaa Kvantiteter frembringer de Forgiftningssymptomer (akut Kviksølvforgiftning), som viser sig i en heftig Tarmbetændelse. Ved længere Tids Ophold paa Steder, hvor Kviksølvdampe findes i Luften (f. Ex. Kviksølvverker, Speilsfabriker og Forgylderverksteder) saavelsom undertiden ved en fortsat Brug af kviksølvholdige Lægemidler kan en kronisk Kviksølvforgiftning opstaa; denne karakteriseres ved Betændelse og Saardannelse i Munden og Svælget, ildelugtende Aande, rigelig Afsondring af Spyt, Løsnen og Udfalden af Tænderne, indfaldent Ansigt og bleg, smudsig Ansigtsfarve. Helbredelse af denne besværlige Sygdom opnaaes ved, at Patienten fjernes fra den kviksølvholdige Atmosfære, bruger varme Bade, nyder kraftig og rigelig Føde samt benytter adstringerende Midler til at skylle Munden med og Jodkalium til indvortes Brug. — Trods sine giftige Egenskaber bruges mange Kviksølvforbindelser som Lægemidler, hovedsagelig mod Syfilis og enten indvendig eller til Indrivning af Huden eller til Injektioner under denne. De almindeligst brugte Kviksølvmidler er Kalomel, Sublimat, gult og rødt Jodkviksølv, rødt Kviksølvoxyd, hvidt Præcipitat, salpetersurt Kviksølvoxydul, Cyankviksølv og sort Kviksølvoxydul. Graa Kviksølvsalve og Kviksølvplaster indeholder foruden ringe Mængder af Kviksølvoxydul Metallet selv i fint fordelt Tilstand.

Kvina, Elv i Lister og Mandals Amt, danner Afløbet for en talrig Række smaa Indsjøer nordligst i Amtet, gaar mod Syd og falder gjennem Kvinesdal i Fedefjorden; 17 (11 norske) Mil lang. I Liknæs Sogn danner den et anseligt Vandfald, Rafossen.

Kvindens Emancipation, d. e. hendes Frigjørelse for de Skranker, hvormed naturlige og sociale Forhold har omgivet hende, har i den senere Tid været Gjenstand for en livlig Diskussion paa Talerstolen og i Pressen. I Aarhundreder havde Kvinden været saa at sige udelukkende henvist til kvindelige Sysler, og hendes Opdragelse gik stedse kun i Retning af at danne hende for hendes naturlige Kald som Ægtefælle og Moder; enhver Stilling i Samfundet som Deltager i dets mangeartede Anliggender var stængt for hende, alle Embeder og Bestillinger var forbeholdte Mændene, ligesom ogsaa enhver større selvstændig Næringsdrift. Kvinden var henvist til Familielivet, uden at have nogen Del i Mandens Samfundsrettigheder. Med vor Tids Udvikling og Frihed for Individet fulgte ogsaa Bestræbelser for at frigjøre Kvinden for de unaturlige Indskrænkninger, og udmærkede Mænd og Kvinder løftede sin Stemme til Gunst for Kvindens Emancipation; at ogsaa usunde Overdrivelser imellem har gjort sig gjeldende, kan ikke forundre. Til Emancipationens navnkundigste Forkjæmpere hører den engelske Filosof og Nationaløkonom Stuart Mill.

Kvindherred, Prestegjeld i Søndhordland, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Kvindherred, Enæs, Ølve og Husnæs. — Kvindherredsfjord, Fjord i Prestegjeldet af samme Navn, er egentlig en Fortsættelse af Bømmelfjord.

Kvinesdal, Prestegjeld i Lister og Mandals Amt, bestaar af Sognene Liknæs og Fede.

Kvint, den femte Tone i en Toneart; det femte Trin fra en hvilkensomhelst Tone, f. Ex. $\bar{c}$—$\bar{g}$, $\bar{e}$—$\bar{h}$. (Se Intervaller). Ogsaa E-Strengen paa Violinen.

Kvintessens, hos de gamle Pythagoræere Benævnelse paa Ætheren. Senere den ad kemisk Vei udtrukne, koncentrerede Kraft eller det virkende Stof af noget; ogsaa billedlig om Kjernen eller Hovedsagen i noget.

Kvintet, Musikstykke for 5 obligate Stemmer.

Kvintin, ældre Vegtenhed = 1/4 Lod.

Kvirinal, en af Roms syv Høie. Paa den er bygget det prægtige Palads Kvirinalet, som tidligere har været Pavernes og siden 1871 er Kongen af Italiens Residens. Se forøvrigt Art. Rom.

Kvistrum i Bohus, ved den norske Grændse, var et i militær Henseende meget vigtigt Punkt paa Veien fra Svinesund til Uddevalla og Göteborg. Broen og Passet ved Kvistrum har oftere spillet en Rolle under de norske Troppers Indfald i Bohuslän, saasom under Gyldenløvefeiden (1677) og under den store nordiske Krig (1711 og 1719), men sin største Betydning fik Stedet under det

korte Felttog i 1788. Den norske Styrke, som bestod af noget over 8,000 Mand under Prins Karl af Hessen, rykkede i to Kolonner over Grændsen ved Svinesund og Krogstrand. Generalløitnant Hjerta, som kommanderede de svenske Tropper paa dette Operationsomraade, sendte en mindre Styrke under Oberst Tranefeldt frem til Grændsen for saavidt muligt at hindre Nordmændenes Fremrykning. De norske Troppers Overmagt tvang Tranefeldt til at trække sig tilbage til Kvistrum, hvor han, efter at have erholdt nogle Forstærkninger, den 27de Septbr. indtog en forskanset Stilling. Efterat Karl af Hessens Avantgarde allerede næste Dag var ankommen foran Stillingen, blev denne den 29de angreben i Fronten, paa samme Tid som en Styrke paa omkr. 1,000 Mand norske Tropper under Generalmajor Mansbach kunde true dens Ryg. Efter en kort Fegtning maatte Tranefeldt overgive sig. Nordmændenes Tab var omkr. 20 Mand Døde og Saarede, medens den fiendtlige Styrke foruden ca. 40 Mand Døde og Saarede ogsaa havde et Tab af over otte hundre Fanger. Nordmændene kunde allerede den 30te Septbr. besætte Uddevalla og den 3die Oktbr. Wenersborg.

Kvitlaaring, se Skarv.

Kvittering, en skriftlig Erklæring, som Modtageren af en Pengesum afgiver for, at denne er ham overleveret eller betalt. — Kvittere, skriftlig erklære, at et Pengebeløb er betalt.

Kvota ell. **Kvotadel**, den Andel, som tilkommer en af noget, der skal deles mellem flere.

Kvotient, i Regnekunsten det Tal, som fremkommer ved Division. Hvis et helt Tal ikke gaar op i et andet, kaldes det største hele Tal, hvis Produkt med Divisor er mindre end Dividenden, ufuldstændig Kvotient. Ved fuldstændig Kvotient forstaaes da den ufuldstændige forøget med en Brøk, hvis Tæller er Resten, og Nævner Divisor.

Kvædetræ (Cydonia vulgaris), Træ af Kjernefrugtfamilien, adskiller sig fra Æble- og Pæretræet ved, at der i hvert Frørum findes 8—14 Kjærner, medens der hos Æblet og Pæren kun findes 2 Frø. Blomsterne staar enlige og er store, hvide eller blegrøde; Frugterne er store, æble- eller pæreformede, citrongule og udvendig filtede. De har en sammensnerpende, derhos sødlig eller syrlig Smag og en meget behagelig aromatisk Lugt. I raa Tilstand er de uspiselige, men nydes kogte samt som Gelé, Most osv. Frøene indeholder i sin Skal en stor Mængde Slim, som kan udtrækkes med Vand og benyttes som Lægemiddel, især ved Øienbetændelser, samt i Konditorierne. Kvædetræet er sandsynligvis hjemmehørende i Transkaukasien eller Landene søndenfor det Kaspiske Hav, men dyrkes nu i de fleste europæiske Lande, og i varme Sommere modnes Frugten ved Kristiania. — En anden Art, Cydonia Japonica, fra Japan, har tornede Grene og smukke røde Blomster; Frugten er af en behagelig Smag og spiselig ogsaa i raa Tilstand. Den dyrkes ofte i Europa og langs Norges Vestkyst lige til Nordland. I varme Sommere giver den moden Frugt ved Kristianssand.

Kvædfjord, 1) Prestegjeld paa Hindøen i Tromsø Amt. 2) en ca. 3 (2 norske) Mil lang Fjord i Prestegjeldet af samme Navn, paa Hindøens Nordside.

Kvæg, se Hornkvæg. — Kvægavl eller Fædrift udgjør i alle Verdensdele en af Landbefolkningens vigtigste Næringsveie og staar hos de kultiverede Nationer i nøie Forbindelse med Agerbruget, idet den ene Bedrift for en stor Del er afhængig af den anden. I enkelte Lande, f. Ex. England og Holland, har man ved hensigtsmæssig Røgt, Fodring, Valg af Avlsdyr osv. bragt Kvægavlen op til et meget høit Standpunkt, ligesom man ogsaa i de mere fremskredne Kulturlande indretter sin Kvægavl efter Forholdene, saaledes at der et Sted lægges an paa at udvikle Dyrenes Melkeevne, et andet Sted paa at opnaa den størst mulige Kjødvegt. — I Norge er Kvægavlen Landbefolkningens fornemste Indtægtskilde, og dens Afkastning antages i et Middelsaar at gaa op til henimod 120 Mill. Kr. — Antallet af Hornkvæg i Norge udgjorde ved Udgangen af 1875 1,016,617 Stykker.

Kvægpest, en overordentlig smitsom og farlig Febersygdom hos Hornkvæget, antages at udvikle sig paa de russiske Stepper og derfra at være forplantet til de vestligere Lande. Den har gjentagne Gange herjet de europæiske Lande og foraarsaget store Ødelæggelser. Man beregner, at ca. 90 % af de angrebne Dyr dør. Helbredelsen er yderst usikker, og det eneste virksomme Middel mod Sygdommens Udbredelse er derfor en strengt overholdt Afsperring samt Slagtning af de angrebne Dyr og Forbud mod Indførsel af Kvæg fra de Lande, hvor Sygdommen hersker. Forholdsregler i saa Henseende er blevne vedtagne paa en international Kongres i Wien 1871. Kvægpesten kan ogsaa angribe Faar, men optræder hos dem meget mildere.

Kvækere (engl. Quakers, d. e. „Skjelverne"), Medlemmer af et eget religiøst Samfund, som stiftedes af George Fox i England i Midten af det 17de Aarh. De kalder sig selv „Vennerne", men fik det Navn, hvorunder de er almindelig bekjendte, af sine Modstandere, efter Sigende fordi Fox engang, da han for sin Bekjendelses Skyld var stillet for Retten, sagde til Dommerne: „Skjelv for Herrens Ord". Fox optraadte første Gang 1646, 23 Aar gl., og samlede omkring sig talrige Tilhængere, som sluttede sig sammen til Menigheder og som afvexlende blev forfulgte og tolererede. Mange af dem udvandrede, især til Nordamerika og Vestindien, men ogsaa til Holland og Friesland; under Jakob den anden, da deres Vilkaar var ganske taalelige, satte de sig fast i Skotland og Irland. Af de udvandrede Kvækerkolonier er den ved Delaware i Nordamerika mest bekjendt; den fik efter sin Grundlægger William Penn Navnet Pennsylvanien. Under Vilhelm den tredie fik Kvækerne i England fuld kirkelig Frihed, og snart efter stilledes de i Amerika ogsaa i borgerlig Henseende ved Siden af de andre kristne Kirkesamfund. De er endnu hovedsagelig udbredte i England og Nordamerika. — Kvækerne har ingen egentlig for dem særegen kirkelig Troesbekjendelse; dog gjelder for dem som symbolsk Bog Robert Barclays oprindelig paa Engelsk skrevne „Catechismus et fidei confessio" (1679); med denne staar samme Forfatters „Theologiae vere christianae apologia" i Forbindelse. Foruden i disse Skrifter findes Kvækernes Lærdomme fremstillede i Fox's, G. Keiths, Penns m. fleres Bøger. Kjernen i deres Lære er Talen om det indre, guddommelige Lys, som skal være boende i Menneskets

Hjerte; dette Lys er Kristus selv, Ordet, som bringer det evige Liv. Bibelen anser de vel for Guds Ord, men egentlig dog kun for et mattere Gjenskin af hint indre Lys. Sakramenterne forkaster de fuldstændig og anser det for hedensk Overtro at ville knytte Meddelelsen af den guddommelige Naade til ydre og synlige Tegn. Al bestemt ordnet Gudstjeneste er afskaffet hos dem saavelsom alt Presteskab; de samler sig til enslags Opbyggelser, hvor der hverken lyder Bøn eller Sang, og hvor man sidder stille sammen, indtil en tilstedeværende Mand eller Kvinde tror sig opfordret af Aanden til at træde op og vidne om Kristus eller bede. Sker ikke dette, gaar Forsamlingen stiltiende fra hinanden. Dog har der i den senere Tid indtraadt Forandringer i disse Forhold, og Kvækerne har nu Kirketjenere, der fungerer som Prædikanter, og Menighedsældste, som tillige bilægger deres indbyrdes Tvistigheder. Kvækerne har altid udmærket sig ved Stilfærdighed og Fordragelighed, Flid og Foretagsomhed, Sædelighed og Retskaffenhed. Deres Moral giver vidtgaaende Forskrifter om mange Ting; saaledes er alle, selv de uskyldigste Forlystelser, som ikke har en religiøs Karakter, forbudte. Heller ikke er det tilladt at klæde sig efter Moden. Kvækerne negter at aflægge Ed, gjøre Militærtjeneste og betale Tiende; de er derfor nu overalt, hvor de tolereres, fritagne for disse Ting, og istedenfor Ed affræves dem for Retten kun en simpel Erklæring under Foreholdelse af, at de taler i Guds Nærværelse. I det selskabelige Liv slaar de Vrag paa mange almindelige Høflighedsregler; de siger saaledes „Du" til alle Mennesker og tager ikke Hatten af for nogen. Maanederne og Ugedagene kalder de ikke med de sædvanlige Navne, men benævner dem efter deres Ordenstal. Ved Indgaaelsen af sine Ægteskaber betjener de sig ikke af nogen Prest og ved Begravelser benytter de ingen Sørgeklæder, ligesom de heller ikke sætter Gravmonumenter over sine Afdøde. — I Amerika er der inden Kvækernes Samfund opstaaet flere Spaltninger. Et Parti, som har opgivet mange af de strenge Levnetsforskrifter, kaldes „de vaade" i Modsætning til „de tørre", d. v. s. strenge Kvækere; andre, som antager det for tilladt at gjøre Krigstjeneste, kaldes „frie" eller „fægtende" Kvækere; atter andre, som hylder Elias Hicks's frie Anskuelser om Bibelen og de kristelige Dogmer overhoved, kaldes Hicksiter. — I Norge fandtes efter Folketællingen 1875 af Kvækere 432, hvoraf Størstedelen i Stavanger By og de tilgrændsende Landdistrikter.

Kvækerslange, en Gruppe af de giftløse Slanger, har et langstrakt Hoved, som i Regelen er belagt med smaa Skjæl; paa hver Side af Gattet har de en liden Klo, som er Rudiment af Baglemmerne. De har i Regelen Gribehale. Sit Bytte, som ofte bestaar af forholdsvis store Dyr, dræber de ved at omslynge det med Bugterne af sit Legeme, hvilke de derpaa snører sammen, indtil Dyret kvæles og Knoklerne knuses. Deres Svælg er overordentlig stærkt udvideligt, saa at de kan sluge Dyr, som er meget tykkere end de selv. Herhen hører Kjæmpeslangerne (Slægterne Boa og Python) samt de smaa Sandkvælere (Eryx) i Arabien og Afrika.

Kvælning, Suffokation, Livets Udslukkelse ved Aandedrættets Stansning eller Indskrænkning i en saadan Grad, at det ikke længer er tilstrækkeligt til at forsyne Blodet med det nødvendige Surstof. Dette finder enten Sted ved Ophold i en til Indaanding utjenlig Atmosfære (f. Ex. Kuldamp) eller ved at Luften paa en eller anden Maade forhindres fra at komme ind i Lungerne. Særlig forstaar man ved Kvælning Luftrørets voldsomme Sammensnøring udenfra (Strangulation), hvorhen ogsaa Hængning hører.

Kvælstof (kem. Tegn N), et luftformigt Grundstof, er uden Lugt og Smag og har en specifik Vegt af 0,972. Det har først i den nyeste Tid lykkedes at komprimere det til Vædske. Det findes i Naturen i fri Tilstand, men mekanisk blandet med Surstof, i den atmosfæriske Luft, hvoraf det udgjør ca. 76,8 Vegt- og 79 Volumprocent. Alene er det uskikket til at vedligeholde Aandedrættet, men er ikke giftigt; iblandet Luften tjener det til at opspæde Surstoffet, som i ublandet Tilstand vilde virke for stærkt. Derhos findes det i Ammoniak, Salpeter, Stenkul og en Mængde organiske Forbindelser, af hvilke navnlig Albuminstofferne er af Vigtighed. Det dyriske Legeme formaar ikke at optage det Kvælstof, det forbruger, direkte fra Luften, men først ved at fortære kvælstofholdige Forbindelser; hvorledes Planterne optager det, er ikke sikkert; de modtager det ikke fra Luften, men fra Jordbunden og vel helst i Form af Ammoniak og salpetersure Salte. I ren Tilstand faaes Kvælstoffet bedst ved at lede Luft over glødende Kobber eller ved Kogning af en koncentreret Opløsning af salpetersyrlig Ammoniak. Kvælstof forener sig kun vanskelig med andre Stoffer og næsten aldrig direkte. — De mest bekjendte Kvælstofforbindelser med Surstof er: Kvælstofoxydul (N_2O), som faaes ved at opvarme salpetersur Ammoniak; det er en Gas, som underholder Forbrænding, ved Indaanding virker berusende („Lystgas") og undertiden anvendes som bedøvende Middel ved smaa Operationer. — Kvælstofoxyd (NO) opstaar ved Opløsning af Metaller i Salpetersyre, medens samtidig et salpetersurt Metalsalt dannes. Det er en farveløs Luftart med ildnærende Egenskaber; i Luften forbinder den sig med Surstof til brune Dampe af saakaldet Undersalpetersyre (NO_2). — Salpetersyreanhydrid (N_2O_5) har i og for sig ringe Interesse, men danner sammen med Vand Salpetersyre (s. d.). — Forbindelser af Kvælstof med Vand er Ammoniak (s. d.) med de deraf afledede organiske Baser. — Med Kulstof forbinder Kvælstoffet sig til Cyan (s. d.).

Kvænangen, Fjord i Tromsø Amt, tæt ved Grændsen af Finmarkens Amt, gaar ind fra Havet og deler sig i to Arme, Kvænangen og Nordreisen; 8 Mil lang. Den er omgiven af flere anselige Fjeldpartier, hvoraf kan nævnes Kvænangstinderne og Jøkelfjeldene, der har en Høide af indtil 4,000 Fod, samt flere Isbræer.

Kvæner kaldtes i tidligere Tid af Nordmændene de i Finland boende Finner; nu er Navnet overført paa de til Norge indvandrede Finner, medens dette sidstnævnte Navn i Norge bruges om Lapperne. Antallet af ublandede Kvæner i Norge var 1875 7,594.

Kvænna, Vasdrag i Bratsberg Amt, udspringer fra Holmevand mellem Røldal og Kinservik i Søndre Bergenhus Amt, gaar mod Øst, gjennem-

løber Kvænsjøen, Krokvandene, Sandvandet, Gunleikvandet, Briskevandet og Mjøsvandet og falder i Tinsjøen. Paa den sidste Strækning, hvor den kaldes Maaneelven, danner den det bekjendte Vandfald Rjukanfos (s. d.). Den samlede Længde er 16½ (11 norske) Mil.

Kværke (Kværsil, Krop), en hos Unghestene oftere forekommende Sygdom, som ytrer sig ved Feber, Betændelse i Luftveiene og gulagtigt Flod af Næsen. Sygdommen gaar i Regelen over efter en Maaneds Forløb, men kan ogsaa antage en ondartet Karaktér, idet den angriber Lungerne.

Kværn, se Mølle.

Kvæstion, Spørgsmaal, Stridspunkt, Undersøgelse; ogsaa pinligt Forhør. — Kvæstionere, udspørge, udfritte, plage med Spørgsmaal.

Kvæstor, hos Romerne Forvalteren af Byens Finanser. Oprindelig var der 2 Kvæstorer, men senere forfleredes deres Antal, saa at der under Sulla var 20 og under Cæsar 40. Kvæstorer kaldtes ogsaa de Mænd, som under Krig fulgte Hæren og forestod dens finansielle Anliggender. Nu bruges Betegnelsen om den Embedsmand, hvem Bestyrelsen af et Universitets Formue og Pengeforretninger er overdragen.

Kyan, se Cyan.

Kyanisering, efter Englænderen Kyan Navn paa den af ham opfundne Maade at bevare Træ mod Forraadnelse, ved at gjennemtrænge det med en Opløsning af Kviksølvsublimat.

Kyaxares, Grunderen af det mediske Rige, besteg Tronen 634 f. Kr. Han befriede Medien fra det skytiske Herredømme og førte 610 Krig mod Lydien, men under et Slag den 30te September s. A. forskrækkede en Solformørkelse saaledes begge Hære, at deres Anførere endte Krigen. I Forening med Babylons Konge Nabopalassar erobrede han 606 Ninive og omstyrtede det assyriske Rige; d. 593.

Kybele, se Gudelære, den græske. — Kybele er ogsaa Navn paa en Planetoide.

Kyffhäuser, en Fjeldryg i det tyske Fyrstendømme Schwarzburg-Rudolstadt; dens høieste Top er ca. 1,500 Fod høi og bærer Ruinerne af den gamle Borg Kyffhausen. I Fjeldet sidder efter Folkesagnet en Keiser sovende; det er almindelig antaget, at Sagnet mener Fredrik den første (Barbarossa), medens det er rimeligere, at det gjelder Fredrik den anden.

Kyfi, ægyptisk Røgelse, brugtes til at udbrede Vellugt i Templer, Huse og Klæder og tyggedes for at forbedre ond Aande. Den bestod af flere Ingredienser; den gammelægyptiske Recept for samme er for Størstedelen uforandret bevaret hos Dioskorides.

Kyfose, Pukkel, se Rygrad.

Kykladerne, Øgruppe i det Ægæiske Hav, sydost for Grækenland, mellem 36° 10′ og 38° n. Br. og 41° 50′ og 44° ø. L. Størrelsen er 43 Kv.mil og Indbyggerantallet ca. 124,000. De betydeligste af dem er Andros, Tenos (nu Tinos), Mykonos, Syra (nu Syros), Keos (nu Tzia), Thermia, Serfos, Paros, Antiparos, Naxos og Amorgos; til Kykladerne regnes desuden nu endel af de sporadiske Øer, som Milos, Polikandros, Sikinos, Ios, Santorino, Anafi m. fl. Nogle af de sidste er af vulkansk Oprindelse, forøvrigt dannes Øernes Bjergsystem af Glimmerskifer, Kalksten (Marmor), Granit og Gneis. Set fra Havet synes Øerne tørre og ufrugtbare, men flere af dem er i det Indre meget frugtbare og frembringer Vin, Honning og Sydfrugter. Kvægavlen er ikke ubetydelig, og Ost udgjør en vigtig Udførselsartikel. — Kykladerne var i Oldtiden befolkede af udvandrede Karer og Fønikere, hvortil senere kom ioniske Grækere; sammen med endel andre Øer og nogle Kystbyer dannede de enslags religiøst-politisk Forbund (Amfiktyoni) med den lille Ø Delos som Midtpunkt. Efter Perserkrigene stod Øerne i Forbund med Athen; senere stod de dels under de spartanske, dels under de ægyptiske Konger. Romerne erklærede dem først for uafhængige, men indlemmede dem siden i Provinsen Asia og ved Romerrigets Deling kom de til det østromerske Rige. Da dette 1204 erobredes af Korsfarerne, blev flere af Øerne tagne i Besiddelse af Venetianeren Marko Sanudo, hvis Æt holdt sig her, indtil Øerne i det 16de Aarh. kom under tyrkisk Herredømme. For Tiden udgjør de et af Grækenlands Nomarkhier.

Kyklon, se Cyklon.

Kykloper, d. e. „de rundøiede", mythiske Væsener i de græske Sagn, skildres paa forskjellig Maade. Hos Homer omtales de som Beboere af Siciliens Sydkyst og som kjæmpestore og stærke Skabninger; den fornemste af dem var Polyfemos. Homer nævner ikke udtrykkelig, at de alle var énøiede, men han beretter dette om Polyfemos, og hos senere Forfattere omtales Kykloperne stedse som kun i Besiddelse af ét Øie, midt i Panden. Hesiod nævner tre Kykloper, Brontes, Steropes og Arges; de var Sønner af Uranos og Gæa, hørte til Titanernes Slægt og smedede Zeus's Tordenkile. De kastedes af Uranos i Tartaros, men befriedes af Gæa; senere indsperrede Kronos dem atter i Tartaros, hvorfra de befriedes af Zeus, da denne kjæmpede mod de øvrige Titanere og mod Kronos. Siden var de Zeus's Tjenere og dræbtes tilslut af Apollon, fordi dennes Søn Asklepios af Zeus var slaaet ihjel med den af Kykloperne smedede Tordenkile. I senere Sagn optræder de som Hefaistos's Tjenere, der har sine Verksteder i Ætna eller andre Vulkaner. En tredie Slags Kykloper omtales af Strabon som et Folkeslag, der kom fra Lykien og i Argolis opførte kjæmpemæssige Bygverker af utilhuggen Sten, saaledes Murene i Tiryuth og Mykenæ. Den Bygningsmaade, som her er anvendt, kaldes endnu i Arkæologien den kyklopiske.

Kyklos, se Cyklus.

Kyme, den ældste og betydeligste af de æoliske Byer i Lilleasien, mellem Floderne Kaikos og Hermos, paa Sydsiden af den elaitiske Bugt, er efter Sagnet Smyrnas Moderstad. Den skal være Hesiods Fødeby og gjorde ogsaa Paastand paa at være Homers. — En anden ligeledes gammel By af Navnet Kyme laa paa Østkysten af Euboia, hvor det nuværende Kumi ligger. Den forfaldt tidlig, men nogle Ruiner af den findes endnu.

Kymeneelven, Elv i Finland, danner Afløbet for Päjänesjøen og falder i den Finske Bugt.

Kymrer, se Kelter.

Kynast, Bjergslot i Riesengebirge i Schlesien, paa en skovbevoxet Granitklippe, ca. 2,000 F. over Havet, anlagdes 1292 af Hertug Bolko den første

og ødelagdes 1675 af Lynild. Prægtige Ruiner staar endnu tilbage.

Kyndelmisse, d. e. Lysmesse (lat. missa candelarum ell. Cuminum), en katholsk Kirkefest til Minde om Marias Renselsesoffer efterat hun havde født Kristus, feires 2den Februar og indførtes i det 6te Aarh. Sit Navn har den faaet af den gamle Skik, at man paa denne Dag drog med tændte Voxkjerter fra Kirken gjennem Gaderne; nu indvies paa Festdagen de til kirkelig Brug bestemte Lys.

Kynikere, Tilhængere af en filosofisk Skole i det gamle Grækenland, som stiftedes i Athen af Sokrates's Disciple Antisthenes ca. 380 f. Kr. Kynikerne ansaa den praktiske Moral for det væsentligste i Filosofien; Dyden antog de for det høieste Gode og satte den i, at man saa meget som muligt gjorde sig uafhængig af alle kostbare Behov, fordi man derved kom til at ligne de intet behøvende Guder. Som Følge heraf foragtede de al forfinet Levemaade og de allerfleste af Livets almindelige Bekvemmeligheder og gik heri saa vidt, at de ofte tilsidesatte al ydre Anstand. De var derhos misfornøiede med alle bestaaende Statsformer og lagde Planen til en almindelig Kosmopolitisme; deres Forestillinger om Guddommens Enhed bragte dem ogsaa i Strid med de i Grækenland almindelig raadende Gudsbegreber. Sit Navn fik Skolen efter Gymnasiet Kynosarges, hvorved man vistnok ogsaa tænkte paa Ordet „Kyon“ (Hund) som Hentydning til deres Levemaade. De mest berømte Kynikere er, foruden Antisthenes selv, Diogenes fra Sinope og Krates fra Theben. — Nu betegner Kynisme en Levemaade og Optræden, som sætter alle Hensyn til den ydre Anstand tilside. — Kynisk, hensynsløs ligeoverfor den ydre Anstand.

Kynlyn ell. **Kyenlyn,** Fjeldkjæde i det indre Asien, ved Tibets Nordgrændse, er en Fortsættelse mod Øst af Himalayas Bjergsystem. Enkelte af dens Toppe har en Høide af ca. 18,000 Fod.

Kynoskefalæ, d. e. „Hundehovederne“, Navn paa to Høie i Thessalien i Grækenland, øst for Farsalos. Her seirede Romerne under Titus Quinctius Flamininus 197 f. Kr. over den makedoniske Konge Filip den anden.

Kyrads, et Brystharnisk af Metal, som oftest forbundet med et tilsvarende Harnisk for Ryggen og fæstet til dette ved Remme. Kyrads bruges endnu i flere Arméer af det sværtbevæbnede Kavaleri, men ser ud til mere og mere at skulle afskaffes, da det kun tjener til Beskyttelse mod Hug og Stød, men gjennemtrænges af Kuglerne fra de nu brugelige Geværer. De med Kyrads forsynede Ryttere kaldes Kyrasséren og danner egne Kyrasserregimenter. Det benyttedes ogsaa tidligere af Sappører under Arbeide i Løbegrave ved Beleiringer, men kaldtes da Brystharnisk.

Kyrenaika, Landskab paa Afrikas Nordkyst, det nuværende Barka, beboedes i Oldtiden af doriske Grækere. Disses første Koloni, Byen Kyrene, grundedes 624 f. Kr. af Beboerne paa Øen Thera; fire andre ikke ubetydelige Byer var Apollonia, Barka, Teucheira og Hesperides; efter disse tilligemed Kyrene kaldtes Landskabet senere Pentapolis, d. e. Femstaden. I Begyndelsen var Kyrenaika et indskrænket Kongedømme, senere en Republik, indtil Tyranner tilrev sig Magten. Efter Alexander den stores Død forenede Ptolemæos Lagi Landet med Ægypten; nu besad Ptolemæerne det indtil 96 f. Kr., da det ved Testamente tilfaldt Romerne, som 66 forenede det med Kreta til en romersk Provins. Senere hjemsøgtes Landet af mange Plager og herjedes af afrikanske Røverbander og af Saracenerne. Jordbunden var i Oldtiden berømt for sin Frugtbarhed. Endnu findes i Landet en Mængde mærkelige Levninger fra Oldtiden.

Kyrenaikere kaldes Tilhængerne af den af Aristippos fra Kyrene ca. 380 f. Kr. stiftede filosofiske Skole, som ogsaa kaldes den hedoniske. De stemte overens med Kynikerne i ganske at forkaste al spekulativ Filosofi og blot holde sig til det praktiske, hvorimod de adskilte sig fra dem ved at anse Nydelsen for det høieste Gode. Den største Visdom bestod i at kunne nyde med Forstand og Maadehold, og de lagde megen Vegt paa en fin Dannelse. I Tidens Løb udviklede Skolen sig til at forkaste enhver Form af den religiøse Opfatning og betegner saaledes en Opløsning i religiøs (ogsaa i sædelig) Henseende. Ved Epikurs (s. d.) Optræden tabte den sig. Dens mest bekjendte Medlemmer er, foruden Stifteren, dennes Datter Arete og Dattersøn Aristippos Metrodidaktos, Annikeris, Theodoros og Hegesias (s. d.).

Kyrie eleïson, d. e. „Herre, forbarm dig!“, Begyndelsen af den i den katholske Kirke brugelige Messe, er græsk og hentet fra Davids 51de og 123de Salme. Ordene synges ogsaa undertiden i de protestantiske Kirker (i „Litaniet“).

Kyrillos, se Cyrillus.

Kyrillos Lukaris, se Cyrillus Lukaris.

Kyros (Cyrus; gammelpersisk Kurus, d. e. Solen), den ældre, den berømte Grundlægger af det gamle persiske Rige, var efter Herodot af de babyloniske Kileindskrifter stadfæstede Beretning en Søn af den fornemme Perser Kambyses og Mandane, efter Sagnet en Datter af den mediske Konge Astyages. Denne havde, medens Datteren gik frugtsommelig med Kyros, en Drøm, som udtydedes derhen, at hans Dattersøn engang skulde styrte ham fra Tronen. For at undgaa dette befalede han, at Barnet skulde dræbes strax efter Fødselen, og befalede Harpagos, en af Kongens betroede Mænd, at udføre dette. Harpagos overlod Barnet til en Hyrde, som fik Befaling til at dræbe det; men denne bragte den Nyfødte til sit Hjem og opfostrede ham. Allerede tidlig viste Kyros i sine Lege med sine Jevnaldrende Mod og Stolthed; hans Herkomst køm for Dagen, men Astyages, som beroligedes af Magerne med Hensyn til sin Drøm, undlod at dræbe ham og sendte ham hjem til Persien til Forældrene. Harpagos, der af Kongen blev straffet paa det grusomste, overtalte Kyros til at gjøre Oprør; selv fik Harpagos Kommandoen over den mediske Hær, hvormed han, da Krigen begyndte, gik over til Kyros. Sandsynligvis er den historiske Sandhed den, at Kyros har begyndt Krigen for at løsrive Persien fra dets Afhængighedsforhold til Medien og har underkastet sig dette Rige ved sin Seier over Astyages ved Pasargadæ 559 f. Kr. Den sidstnævnte Stad ophøiede han som et Minde om Seiren til de persiske Kongers Kroningsstad. Derpaa sikrede han det nye Riges Grændser i Nord og Øst ved Krige mod Hyrkanien, Parthien, Bak-

trien og Armenien og angreb derefter det mægtige lydiske Rige, hvis Konge Krøsos han slog ved Pteria 549 eller 546, og hvis Hovedstad Sardes han indtog. Senere underlagde Kyros sig de græske Kolonier i Lilleasien samt Karerne og Lydierne, hvorefter han vendte sig mod Babylonien, der som selvstændigt Rige affkar hans Lands vestlige Provinser fra dets østlige. 538 erobrede Kyros Babylon og gjorde Babylonien til en persisk Provins, hvorefter han tillod de i Babylon fangne Jøder at vende tilbage til sit Fædreland. Foruden ved Erobringer hævede Kyros ogsaa paa andre Maader Riget og gjorde sig fortjent af dets indre Organisation og Forvaltning. De sidste Aar af hans Regjeringstid forurroligedes af Ufred i det nordlige og østlige af Riget. Endelig skal han have fundet sin Død 529 i Kampen mod de skythiske Massageter, nordost for det Kaspiske Hav, hvilke da beherskedes af Dronning Tomyris. Denne skal ifølge Herodots Beretning have skaaret Hovedet af Kyros's Lig og kastet det i et Kar med Blod med de Ord: „Jeg skal, som jeg har truet med, mætte dig med Blod". Kyros's Søn Kambyses blev Konge efter ham. — **Kyros den yngre** var yngste Søn af Darios Nothos og fødtes kort efter Faderens Tronbestigelse (424 f. Kr.). Allerede 16 Aar gammel fik han Statholderskabet over nogle Provinser og Overkommandoen over Tropperne i Lilleasien. Hans Moder Parysatis, som elskede ham mest blandt fine Sønner, søgte at forskaffe ham Tronfølgen; men da efter Darios's Død den ældre Broder Artaxerxes Mnemon alligevel besteg Tronen, stiftede Kyros en Sammensværgelse mod ham. Denne blev dog opdaget, men Broderen benaadede ham og gjenindsatte ham i hans Værdigheder. Nu samlede Kyros i Lilleasien en talrig Hær, som yderligere forstærkedes ved 13,000 Mand græske Hjelpetropper; uden at forraade sin Hensigt at støde Artaxerxes fra Tronen brød han op for at marschere til Persien, men mødtes underveis af Artaxerxes med en overmægtig Hær og blev 400 f. Kr. slagen paa Sletten ved Kunaxa i Babylonien, hvor han faldt. — Xenofon, som af den ældre Kyros's Liv har taget Emnet til sin „Kyropædi", har beskrevet den yngre Kyros's Liv i første Bog af sin „Anabasis".

Kythera, se Cerigo.

Kythnos, nu **Thermia**, en af Kykladerne (s. d), er ca. $1^1/_2$ Kv.mil stor og har ca. 4,000 Indb. Den er lige fra Oldtiden af bekjendt for fine mange varme Kilder.

Kyzikos, i Oldtiden en blomstrende Sjø- og Handelsstad i Mysien, ved Marmarahavet. 675 e. Kr. erobredes den af Araberne og er nu ganske forsvunden.

Kæmner, i Byerne Kommunens Oppebørselsbetjent og Regnskabsfører, der indkasserer Kommuneskatterne og udbetaler de Kommunekassen paahvilende Udtællinger.

Kænguruh (Macropus), en Familie af de planteædende Pungdyr, ligner i Skabning Springmusene og har en lang, tyk Hale, lange Bagben, som er indrettede til at springe med, og korte Forben. De deles i flere Slægter og disse igjen i ca. 20 forskjellige Arter, som alle hører hjemme paa Nyholland. — **Den store Kænguruh** (Macropus giganteus) er Australiens største Landpattedyr; den kan være, fraregnet Halen, hvis Længde er ca. $2^1/_2$ Fod, omtrent 5 Fod lang og kan veie over 200 Pd. Af Farve er den brungraa, lysere paa Siderne og hvidlig paa Bugen. Den lever af Græs og Bark, er sky og hurtig i sine Bevægelser og kan forsvare sig kraftig med Bagbenene. Dens Kjød er velsmagende, og den jages derfor ivrig, hvorfor Antallet i de sidste Aar er ikke ubetydelig formindsket. I Europa holdes Kænguruhen ofte i de zoologiske Haver, bliver tam og forplanter sig let i Fangenskab. — Af de Slægter, som staar Kænguruhen nær, kan mærkes **Kænguruhrotten** (Hypsiprymnus) og de **flatrende Trækænguruher** (Dendrolagus).

Kärnthen, Hertugdømme i Østerrige, tilhører den cisleithanske Del af Keiserdømmets Kronlande, grændser mod Nord og Øst til Salzburg og Steiermark, mod Syd til Krain og Venetien og mod Vest til Tyrol. Størrelsen er 188 Kv.mil, og Indbyggerantallet 340,000. Landet er meget bjergfuldt, da det gjennemskjæres af Centralalpernes Forgreninger, som paa enkelte Steder naar en Høide af 12,000 Fod og danner betydelige Isbræer. Hovedfloden er Drau, som fra Vest til Øst gjennemløber Landet og optager talrige Bifloder. Af Indsjøer findes en hel Del, af hvilke de betydeligste er Klagenfurtsjøen, Ossiachersjøen og Millstädtersjøen. Bjergene er rige paa Metaller, især Jern, Zink og Bly. Agerbrug, Kvægavl, Bergverksdrift og Industri er de fornemste Næringsveie; den sidste staar paa et meget høit Standpunkt. Befolkningen er for det meste Katholiker. — Kärnthen var i Oldtiden beboet af en keltisk Folkestamme, der kaldtes Carni (hvoraf Landets Navn) og dannede et mægtigt Rige, som laa i stadig Kamp med Avarerne og Baiererne. Karl den store erobrede 788 Landet, indlemmede det i det frankiske Rige og satte en Markgreve til at bestyre det. 843 blev det ved Forliget i Verdun overdraget til Ludvig den tyske, hvis Søn Karloman forenede det med Baiern. 976 blev det af Keiser Otto den anden forenet med Istrien og Friaul samt ophøiet til Hertugdømme. Da den regjerende Hertugstamme uddøde 1269, erhvervedes Landet af Kong Ottokar af Bøhmen; fra 1286 tilhørte det Greverne af Tyrol, indtil det 1335 indlemmedes i de østerrigske Besiddelser. 1815—49 udgjorde det en Del af Kongeriget Illyrien, men har siden den Tid været et eget Kronland.

Ko, se Queue.

Købke, Christen Schjellerup, dansk Maler, f. 1810, d. 1848, begyndte i en Alder af 13 Aar at uddanne sig ved Kunstakademiet og studerede først under Lorentzen og senere under Eckersberg. 1838 reiste han til Italien og opholdt sig nogle Aar i Rom. Blandt hans mest fremtrædende Arbeider er nogle Partier fra Kapri, tilhørende den kgl. Malerisamling, hvilke udmærker sig baade med Hensyn til Naturtroskab og til Farvebehandling.

Köchlin, en berømt elsassisk Fabrikantfamilie, hvoraf **Samuel Köchlin**, f. 1719, d. 1771, grundede Forretningen ved at anlægge et Bomuldsväveri, hvilket hans Sønnesøn **Nikolaus Köchlin**, f. 1781, d. 1852, udvidede til et af de mest storartede Etablissementer. En anden Sønnesøn, **Daniel Köchlin**, f. 1785, d. 1871, var en fremragende Kemiker og opfandt flere vigtige Forbedringer i Farvekunsten. **Andreas Köchlin**, af samme Familie, f. 1789, d. 1871, grundede 1830

i Mühlhausen en Fabrik for Maskinbygning og Jernstøberi.

Köchly, Hermann August Theodor, tysk Filolog og Oldforsker, f. 1815, d. 1876, studerede i Leipzig, blev 1851 Professor i græsk og romansk Literatur i Zürich og 1864 Professor i Heidelberg. Af hans mange udmærkede Skrifter kan nævnes: „De Iliadis carmine disserationes“ (7 Bd., 1857—59), „De Odysseae carminibus“ (3 Bd., 1862—63) og „Det græske Krigsvæsens Historie“ (1857).

Kølle, Claus Anton, dansk Maler, f. 1827, d. 1872, blev 1847 udlært som almindelig Malersvend, men øvede sig ogsaa som Kunstner og vandt 1850 og 1852 Kunstakademiets Sølvmedalje. Han uddannede sig først i Retning af Dekorations- og Figurmaleri, men gik senere over til Landskabsmaleriet. Af hans Arbeider, som vidner om et betydeligt Talent og udmærker sig ved en fin og selvstændig Opfatning, kan nævnes „Kristus i Emmaus“ (Altertavle), „Parti ved Nemisøen“ og „Taleren paa Møen“.

Kollehornede (Clavicornia), Insektgruppe af de Helvingedækkedes Orden, udmærker sig ved, at Følehornenes yderste Led er de tykkeste, saa de ser ud som en Kølle eller Klubbe; til denne Gruppe hører Aadselbillerne, Flæskeklanneren og Vandkjærene.

Køllesværmeren (Zygæna Filipendula), Insekt af Sommerfuglenes Orden, med blaagrønne, rødplettede Forvinger og blodrøde Bagvinger med sort Rand. Den forekommer almindelig i Norge.

Kölliker, Rudolf Albert, schweizisk Anatom og Histolog, f. 1817, studerede i Zürich, blev 1845 Professor i Anatomi sammesteds og 1847 Professor i Würzburg. Sit videnskabelige Ry har han især grundet ved sine Forskninger i den mikroskopiske Anatomi. Af hans Skrifter kan nævnes: „Haandbog i Læren om Bindevævet hos Mennesket“ (1867), „Mikroskopisk Anatomi“ (2 Bd., 1850—54) og „Menneskets Udviklingshistorie“ (1861).

Köln (fr. Cologne), By i den preussiske Rhinprovins, 7 Mil nordvest for Aachen, med 135,000 Indb. Byen, som er en Fæstning af første Rang, er ved tvende Broer over Rhinen forbunden med den ligeoverfor liggende By Deutz. Den er meget uregelmæssig bygget og har især langs Rhinen smale, mørke Gader med gammeldagse Huse. Først i den nyere Tid er der opført adskillige tidsmæssige Bygninger, af hvilke kan nævnes Muséet, Industriskolen, Realskolen m. fl. Byen har 26 Kirker, hvoraf den mærkeligste er den saakaldte Kölner-Dom. Dette den gotiske Bygningskunsts største Mesterverk er en korsformet Basilika, den samlede Længde er 380 Fod, største Brede 194 Fod og Høiden til Tagryggen 193 Fod. Dens to høieste Taarne er 497 Fod høie, og hele Kirken bedækker et Fladerum af ca. 14,000 Kv.alen. Kölnerdomen paabegyndtes 1248 af Erkebiskop Konrad af Hochstaden, men fra 1509 standsede Arbeidet saagodtsom ganske og gjenoptoges først efter Kölns Indlemmelse i Preussen 1815. 1863 fuldførtes Kirkebygningen, og 1880 de sidste Taarne. Af Byens andre Kirker kan nævnes Gereonskirken, Mariekirken, Apostelkirken og Kunibertskirken; den sidste er især rig paa ældre Kunstverker. Byens Handel og Dampskibsfart er meget betydelig, og Industrien staar paa et høit Trin. De vigtigste Udførselsartikler er Tobak, Lim, Tapeter, Eau de Cologne, Sæbe, Læder, Maskiner og Kemikalier. Industrien beskjeftiger sig især med Fabrikation af Tøier, Sukker og vellugtende Vande. — Köln anlagdes Aar 37 f. Kr. af Romerne og kaldtes oprindelig Ubiorum oppidum, hvilket Navn Aar 50 e. Kr. forandredes til Colonia Claudia Agrippina efter Keiser Klaudius's Hustru. 475 blev Byen de frankiske Kongers Residens, kom 511 til Austrasien og 870 til Tyskland. I Begyndelsen af det 13de Aarh. traadte den ind i Hanseforbundet og blev en af dets Kvartérstæder. I det følgende Aarh. var Byens Folkemængde 150,000, men under de paafølgende Uroligheder sank den i Magt og Anseelse.

König, Friedrich, Hurtigpressens Opfinder, f. 1774 i Eisleben, d. 1833, kom i Bogtrykkerlære og begyndte 1800 en Boghandel i sin Fødeby. 1804 gik han til Hamburg, derefter til Wien og Petersburg for at søge Hjelp til Udførelsen af sin Idé om at erstatte Haandpressen i Bogtrykkerierne med en Maskine. I denne Tid stiftede han Bekjendtskab med Mekanikeren Andreas Bauer fra Stuttgart, og disse to Mænd konstruerede 1810 i England en Fladtrykmaskine. Næste Aar tog han Patent paa en Cylindertrykmaskine, og 1816 paa en saakaldt Dobbeltrykmaskine, hvorpaa begge Sider af et Ark trykkes samtidig. Aaret efter vendte de to Kompagnoner tilbage til Tyskland og oprettede under Firma König & Bauer et Maskinbyggerverksted i Würzburg, hvilket har faaet et velfortjent Ry, og som efter Bauers Død (1860) fortsættes af Königs Sønner. Til April 1882 havde Firmaet leveret 3,000 Bogtrykkerpresser.

König eller Koenig, Heinrich Josef, tysk Romanforfatter, f. 1790, d. 1869, var 1816—47 i hessisk Statstjeneste og valgtes 1832, 33 og 47 til Medlem af Landdagen. Paa Grund af sine politiske og religiøse Anskuelser kom han i Konflikt baade med Regjeringen og Geistligheden, der endog exkommunicerede ham. Han var en frugtbar Forfatter, som udgav et stort Antal Verker, deriblandt: „Den høie Brud“ (2 Bd., 1833), „Waldenserne“ (2 Bd., 1836), „Williams Digten og Tragten“ (2 Bd., 1839), „Clubisterne i Mainz“ (3 Bd., 1847), „Kong Jeromes Carneval“ (1855), „Fra Saalfeld til Aspern“ (1864) m. fl.

Königgrätz, Fæstning og By i Bøhmen, ved Elben, 13 Mil øst for Prag, med 5,500 Indb. Her stod 3die Juli 1866 det blodige Slag mellem Preusserne under Prins Karl og den preussiske Kronprins og Østerrigerne og Sachserne under Felttøimester Benedek. Slaget varede i tolv Timer og endte med Preussernes fuldstændige Seier. Disse havde 10,000 Mand Døde og Saarede, Østerrigerne 19,000, hvorhos 18,000 toges tilfange. Slaget, som ogsaa kaldes Slaget ved Sadowa, var afgjørende, idet Østerrige strax efter nødtes til at slutte Fred.

Königsberg, By i det nordøstlige Preussen, ved Floden Pregel, en Mil ovenfor dens Udløb i Frische Haff og 17 Mil nordost for Danzig. Byen, der er stærkt befæstet, ansees som Kongeriget Preussens tredie Residensstad. Indbyggerantallet er 123,000. Den ældre Bydel er mindre regelmæssig bebygget, hvorimod de nyere Bydele har brede Gader og anselige Huse. Blandt de offentlige Bygninger bør nævnes: Slottet, Domkirken, grundlagt 1332, Universitetet, stiftet 1544, med et Bibliothek paa 220,000 Bind og 70 Lærere, Justitspaladset, Børsen m. fl. Der er ialt 16 Kirker, deraf en katholsk, et mennonitisk

Bedehus og en jødisk Synogoge. Byen har flere smukke offentlige Pladse. Den er Sæde for Østpreussens Overpræsident, for 1ste Armékorps's Generalkommando og 1ste Brigades Kommando. Dens fornemste Næringsveie er fornemmelig Handel og Skibsfart samt nogen Fabrikvirksomhed; den sidste omfatter Maskinverksteder, Jernstøberier, Tobaks- og Sæbefabriker, Lysestøberier, Farverier m. m. De vigtigste Udførselsartikler er Kornvarer og Bælgfrugter. — Königsberg anlagdes 1256 og blev til Ære for Kong Ottokar af Bøhmen givet sit nuværende Navn. 1457—1525 var den Residensstad for den tyske Ordens Høimestere og 1525—1701 for de preussiske Hertuger.

Königshütte, Bergstad i det sydøstlige Schlesien, med 26,000 Indb. og rige Stenkulsgruber, der leverer ca. 20 Millioner Centner Stenkul aarlig. Desuden findes her vigtige Jernverker.

Königsmark, en brandenburgsk Adelsslægt, af hvis Medlemmer flere har spillet en Rolle i Sveriges Historie. Hans Christoph von Königsmark, f. 1600, d. 1663, gik 1630 i svensk Krigstjeneste og udmærkede sig i Trediveaarskrigen. 1645 indtog han Bremen og Verden og 1648 Prag, hvilken sidste Bedrift mægtig bidrog til at paaskynde Fredsunderhandlingerne. Han udnævntes til svensk Greve, Feltmarskal og Rigsraad samt Generalguvernør over Bremen. — Otto Wilhelm von Königsmark, foregaaendes Søn, f. 1639, d. 1688, stod en Tid i fransk Krigstjeneste, fik 1676 Overbefalingen over de svenske Tropper i Pommern og seirede 1678 paa Rügen, men maatte, uagtet han med Dygtighed forsvarede Stralsund, tilsidst vige for Overmagten. Senere udtraadte han af svensk Tjeneste, gik 1685 til Ungarn, fik Overkommandoen over den venetianske Armé i Venedigs Krig med Tyrkiet og erobrede Morea, men angrebes af Pesten og døde kort efter. — Marie Aurora von Königsmark, en Broderdatter af Otto, f. 1666, d. 1728. Hendes Moder var en Datter af den svenske Feltmarskal Wrangel. Hun vakte tidlig Opsigt paa Grund af sin Skjønhed og glimrende Begavelse. 1694 kom hun til Dresden og blev kort efter Kurfyrsten af Sachsens, senere Kong August den anden, den stærke, af Polens, Elskerinde, hvem hun 1695 fødte en Søn, den berømte Marskal Morits af Sachsen (s. d.). Under Krigen mellem Sverige og Polen blev hun 1702 af Kong August sendt til Karl den tolvtes Hovedkvartér i Kurland for at bevæge ham til at slutte Fred, men Karl negtede at modtage hende, trods hendes Bestræbelser for at faa ham i Tale. Resten af sit Liv tilbragte hun i Quedlinburg, hvor hun efter langvarige Lidelser døde af Vatersot. Hendes fine Dannelse, kvindelige Ynde og sjeldne Talenter gjorde hende til Gjenstand for almindelig Beundring, og Voltaire kaldte hende „den berømteste Kvinde i to Aarhundreder". — Hendes Søster Amalie von Königsmark, d. 1740, var den sidste af Ætten i Sverige. Hun var Moder til den for sin sørgelige Skjebne bekjendte svenske Feltherre Grev Levenhaupt (s. d.).

Köping, By i Mellemsverige, ved den vestlige Ende af Mälaren, med 2,500 Indb. og Handel med Korn, Trælast og Jernvarer.

Köppen, Peter von, fremragende russisk Lærd, f. 1793, d. 1864, studerede i Charkov og ofrede sig for den literære Virksomhed. Han udgav en Række geografiske, ethnografiske og statistiske Verker vedkommende Rusland, hvilke alle vidner om grundige Studier og utrættelig Forskning.

Köprili, se Kiöprülü.

Körner, Karl Theodor, tysk Digter, f. 1791, d. 1813, begyndte at studere Mineralogi i Freiberg og gik 1810 til Leipzig for at fortsætte sine Studier, men blev paa Grund af sit uregelmæssige Liv nødt til at forlade Universitetet. Kort efter drog han til Wien, hvor han udgav flere Lystspil, som modtoges med Bifald. Ved den nationale Reisning 1813 udgav han en Digtsamling „Leier und Schwert", som gjorde stor Lykke og endnu er yndede Folkesange. Han indtraadte i Hæren og blev Lützows Adjutant, men faldt kort efter i en Fegtning mellem Schwerin og Gadebusch.

Körös eller **Nagy-Körös**, By i Ungarn, 10 Mil sydost for Pest, med 20,000 Indb. og Vinavl.

Körös, Flod i Ungarn, udspringer ved den siebenbürgske Grændse, løber mod Vest og falder i Theiss; 60 Mil lang.

Köslin, By i Pommern, 18 Mil nordost for Stettin, med 15,000 Indb., Papir- og Mineralvandsfabriker samt Teglbrænderier.

Köstlin, Christian Reinhold, tysk Retslærd og Novelleforfatter, f. 1813, d. 1856, studerede Retsvidenskab og blev 1840 juridisk Professor i Tübingen. Han skrev flere skjønliterære Verker, som 1847—48 udgaves samlede i tre Bind. Af hans videnskabelige Arbeider maa nævnes: „Læren om Mord og Drab" (1838), „Ny Revision af Strafferettens Grundbegreber" (2 Bind, 1844—45), og „Edsvorneretterne" (1851). 2) Julius Köstlin, tysk Theolog, f. 1826, blev 1855 Professor i Göttingen, senere i Breslau og Halle, har udgivet flere fortræffelige theologiske Skrifter, deriblandt „Luthers Lære om Kirken" (1853), „Kirkens Væsen" (1852), „Troen, dens Væsen, Grund og Gjenstand" (1859), „Luthers Theologie" (2 Bind, 1863) m. fl. — Karl Reinhold Köstlin, tysk Theolog og Æsthetiker, f. 1819, siden 1857 Professor i Æsthetik i Tübingen, har udgivet flere Skrifter, dels af theologisk, dels af filosofisk og æsthetisk Indhold, saasom „Evangeliets Lærebegreb og Johannes's Breve" (1843), „Det syntopiske Evangeliums Oprindelse" (1853), „Goethes Faust, dens Kritikere og Fortolkere" (1860) og „Nibelunger-Ringen" (1877).

Köthen, By i Hertugdømmet Anhalt, 5 Mil nord for Halle, med 14,500 Indb. og betydelig Handel og Industri.

L.

L, det 12te Bogstav i de fleste nyere Sprogs Alfabet, svarer til det 11te (Λ, Lambda) i det græske. Det hører til de i Lydlæren saakaldte Likvide (flydende) Konsonanter (l og r) og har i alle europæiske Sprog udviklet sig af et oprindeligt, i alle disse Sprogs Stamsprog forhaandenværende r. Som romersk Taltegn betegner L Tallet 50.

Laagen ell. **Lougen**, to større Vasdrag i det sydlige Norge. 1) Gudbrandsdalslaagen løber ud af Læssjeskogsvandet i det nordlige af Kristians Amt, gaar mod Sydost og Sydsydost gjennem Gudbrandsdalen og falder i Mjøsen strax nordenfor Lillehammer. Dens samlede Længde er 25 (ca. 16 norske) Mil. Af dens Bielve kan nævnes: Ljordalselven, Grøna, Jora, Ula, Otta, Sjoa, Vinstra, Frya, Tromsa og Gausa med Svatsumelv. 2) Numedalslaagen løber ud af Fjeldsjøen Nordmandslaagen paa Hardangervidden, gaar mod Ostnordost ind i Buskeruds Amt, gjennemløber flere Fjeldvande, bøier efter at have forladt Tunhovdsjøen mod Sydsydost ind i Numedal, hvis Hovedretning den følger. Nedenfor Kongsberg gaar den ind i Jarlsberg og Laurvigs Amt og falder i Havet ved Laurvig efter et Løb af 40 Mil. Dens vigtigste Bielve er Opdalselv og Jondalselv. Desuden modtager den en Mængde Tilløb fra de talrige Fjeldvande paa Grændsen mellem Bergens Stift og Buskeruds Amt.

Laaland, se Lolland.

Laale eller **Lolle**, Peder, dansk Forfatter i Middelalderen, angives at have levet under Dronning Margaretes Regjering. Han udgav en Skolebog, indeholdende en Samling af latinske Ordsprog samt af tilsvarende danske, hvilke sidste er den første existerende danske Ordsprogsamling. Bogen udkom første Gang 1506 og er senere flere Gange udgiven.

Laan kaldes det, naar en overdrager en anden noget af sin Eiendom (Penge eller andet), mod om kortere eller længere Tid at faa det tilbage. Dette kan ske ved, at Modtageren tilbageleverer enten selve det, han erholdt tilaans, eller noget af samme Mængde og Beskaffenhed. I første Tilfælde kaldes Laanet undertiden af Juristerne „Laan til Leie“, i sidste Tilfælde „Laan til Eie“. Hvorvidt der skal svares Rente deraf og stilles Sikkerhed, beror paa Parternes Overenskomst. Den, som ikke har fri Raadighed over sin Eiendom, kan heller ikke give noget gyldigt Laan. Se forøvr. Art. Statslaan.

Laar ell. **Laer** (udt. Lar), Pieter van, hollandsk Maler, f. 1613, d. 1674, uddannede sig først i sit Fædreland og senere i Rom, hvor han tilbragte 16 Aar. Senere opholdt han sig i Amsterdam og Haarlem. Paa Grund af sin vanskabte Figur kaldtes han af Italienerne „il Bamboccio“ (Krøblingen); efter dette Tilnavn pleier hele den Genre i Maleriet, som han beskjeftigede sig med, at kaldes „Bambocciader“. Han malede især Scener af det lavere Folkeliv, Betlere, Røvere osv. og udmærkede sig ved sine Billeders udtryksfulde Natursandhed. Han var ogsaa en dygtig Musiker.

Laar, se Ben.

Laas, i almindelig Betydning en mekanisk Indretning, hvormed man stænger en Dør, et Skab osv., og som i Regelen aabnes og lukkes med en Nøgel. Af Laase gives der en Mængde forskjellige Slags, som benævnes efter sin Indretning og Bestemmelse. Af Maaden, hvorpaa de anbringes, skjelner man mellem paalagte, indfældte og indstukne Laase samt Hængelaase. Med Hensyn til Indretningen inddeles Laasene i tyske, franske og Bastardlaase. De paalideligste er de saakaldte Sikkerhedslaase, hvoraf der haves flere Slags (Brahma-, Chub- og Yalelaase), og som ved forskjellige kombinerede Indretninger vanskeliggjør Aabningen for uvedkommende. Til disse maa henregnes de saakaldte Tegn- eller Bogstavlaase, hvortil der ikke hører Nøgle, men som er forsynede med et Antal Ringe eller Skiver, der indeholder Tegn eller Bogstaver, som maa bringes i en vis kun af Eieren kjendt indbyrdes Stilling til hverandre, førend Laasen kan aabnes. — Om Geværlaase se Art. Gevær. — **Laas** kaldes ogsaa en ved en Not indestængt større Fiskestim, f. Ex. en Sildelaas. Naar Silden søger under Land, sættes Noten, der i Sjøen indtager en vertikal Stilling, i Regelen i en Bue udenom Stimen og fastgjøres med begge Ender i Land. Den satte Not tømmes derpaa med mindre Kastenøter. Tildels stænges ogsaa paa grundt Vand, uden at Noten bringes i Forbindelse med Landet, idet man fuldstændig omringer Stimen. — I Sjømandssproget betegner en Laas Kjetting en Kjettinglængde af 15 Favne.

Labadie (udt. Labadi), Jean de, fransk Mystiker, f. 1610, d. 1674, opdroges af Jesuiterne og indtraadte i deres Orden, som han dog 1639 forlod. Senere sluttede han sig en Tid til Jansenisterne og gik 1650 over til den reformerte Kirke. Foruden at han forfulgtes af Jesuiterne, vakte han ogsaa inden den reformerte Kirke Uvillie mod sig ved sine Reformforsøg, hvorved han vilde ombanne Kirken efter den første apostoliske Menigheds Mønster. Han var Prest ved mange forskjellige reformerte Menigheder i Frankrige, Schweiz, Holland og Tyskland og blev gjentagne Gange fordreven fra det ene Sted til det andet, indtil han døde i Altona. Han og hans Tilhængere, Labadisterne, søgte uden at ville skille sig ud fra den reformerte Kirke at omdanne denne til et Samfund af lutter „Gjenfødte“; paa Grund af den existerende Kirkes formentlige Fordærvelse fordrede de en streng Skilsmisse mellem de Gjenfødte eller „Oplyste“ og de Fordærvede; kun de første skulde betjene sig af Sakramenterne og danne en ren Kirke med streng Kirketugt. Efter de første Kristnes Exempel levede Labadisterne af sine Hænders Arbeide og synes at have indført enslags Eiendomsfællesskab mellem sig indbyrdes. Sekten holdt sig til henimod Midten af det 18de Aarh., da dens Tilhængere gik op i flere andre mystiske Sekter.

Laban, efter Beretningen i Genesis en Broder af Patriarken Isaks Hustru Rebekka og Fader til Jakobs to Hustruer Lea og Rakel.

Labé, Louise Charly, fransk Digterinde, f. 1526, d. 1566, udgav flere Digte, hvoraf 24 Sonetter og 3 Elegier, hvilke sidste er sande Mesterstykker af Poesi.

Labedoyère (udt. Labdoajær), Charles Angelique Huchet, Greve af, fransk General, f. 1786, d. 1815, traadte 20 Aar gammel ind i Arméen og deltog i alle Felttog 1806—12. I Slaget ved Lützen 1813 kommanderede han et Infanteriregiment, fik ved Napoleons Tronfrasigelse en Kommando ved Vizelle og sluttede sig ved Napoleons Tilbagekomst fra Elba strax til ham. I Slaget ved Vaterloo kjæmpede han med stor Tapperhed og tænkte efter Paris's Overgivelse at udvandre til Amerika, men vilde først tage Afsked med sin Familie i Paris. Her blev han anholdt, dømt til Døden af en Krigsret og skudt.

Laberius, Decimus, romersk Ridder, f. 106 d. 43 f. Kr., udmærkede sig som Mimedigter (se Mimer) ved sin Aandrighed og djerve Satire. Af hans Arbeider er opbevaret nogle Brudstykker, som er udgivne af Ribbeck i Samlingen „Comicorum latinorum reliquiae".

Labial, som hører til Læberne. — Labialbogstaver, de Konsonanter, hvis Lyd frembringes ved Hjelp af Læberne (b, p).

Labiater, d. s. s. Læbeblomstrede (s. d.).

Labiche (udt. Labisj), Eugène Marie, berømt fransk Vaudevilledigter, f. 1815, hører til Frankriges produktiveste Dramatikere og har dels alene, dels sammen med andre skrevet et meget stort Antal Vaudeviller og komiske Farcer, som udmærker sig ved sin sunde og djerve Komik og ved en elskværdig og godmodig Livsopfatning. Flere af hans Arbeider er gaaede over til de fleste europæiske Scener; i Norden er fornemmelig „En italiensk Straahat", „De smaa Fugle" og „Hr. Perichons Reise" bekjendte og yndede. Labiche blev for ikke længe siden Medlem af det franske Akademi.

Labienus, Titus Atius, romersk Feltherre, var 63 f. Kr. Folketribun og anklagede som saadan paa Cæsars Foranledning Gajus Rabirius som Saturnius's Morder. Senere var han i den galliske Krig Cæsars Legat og udmærkede sig særdeles som Kriger, hvorhos han samlede sig en stor Formue. Under Borgerkrigen mellem Cæsar og Pompeius sluttede han sig til den sidste og holdt ogsaa efter hans Død fast ved hans Parti. Han kjæmpede tappert i flere Slag mod Cæsar og hans Magt og faldt 45 i Slaget ved Munda i Spanien. — Hans Sønnesøn (eller Søn) Titus Labienus virkede under August som Taler og Historieskriver i republikansk Aand, hvorfor hans Skrifter af det romerske Senat blev dømte til at brændes. Intet af dem er opbevaret til Nutiden.

Lablache (udt. Lablasj), Louis eller Luigi, berømt italiensk Sanger, f. 1794, d. 1858. Han var Søn af en Kjøbmand fra Marseille, som 1791 oprettede et Handelshus i Neapel. Efterat Faderen var bleven dræbt i den der 1799 udbrudte Revolution, tog Josef Bonaparte sig af den unge Lablache og forskaffede ham Plads som Elev i Konservatoriet „della pietà", hvor han først uddannedes til Violinist og Violoncellist, men senere, da man blev opmærksom paa hans vidunderlig smukke Stemme, til Sanger. Han optraadte første Gang 1812 og var senere ansat ved Operaerne i flere italienske Byer samt i Wien. Størst Berømmelse vandt han efter 1830, i hvilket Aar han debuterede ved den italienske Opera i Paris; senere sang han for det meste afvexlende i Paris og London samt i nogle Aar hver Vinter i Petersburg. Han havde en Basstemme af en usædvanlig Skjønhed, Bøielighed og Styrke; ogsaa den dramatiske Side af hans Præstationer var ypperlig, og hans Fremtræden paa Scenen var imponerende ved hans kolossale Figur. Han var gift med Sangerinden Terese Pinatti.

Laboratorium, lat., Arbeidsrum; i Nutidens Sprogbrug et Rum, som er indrettet for kemiske eller fysiske Arbeider, særlig et saadant, som er forbundet med en Læreanstalt (Universitet eller Skole), og hvor Eleverne øver sig under Lærernes Veiledning. Laboratorium betegner ogsaa et Verksted, hvor Ammunition for Soldater forfærdiges. — Laborant, Arbeider, Betjent eller Haandlanger i et Laboratorium.

Laborde (udt. Labord), Jean Joseph de, fransk Bankier, f. 1724, d. 1794, erhvervede sig som Kjøbmand i Bayonne en stor Formue ved Handel med Spanien og Vestindien. Under Choiseuls Ministerium blev han fransk Hofbankier, fra hvilken Stilling han traadte tilbage ved Choiseuls Fald. Ved Udbruddet af den amerikanske Frihedskrig stillede han en Sum af 12 Millioner Livres i Guld til den franske Regjerings Raadighed, hvorved det blev muligt at udruste Expeditionen under Rochambeau. Han udøvede en storartet Velgjørenhed og gav bl. a. 1788 Midler til Oprettelsen af 4 store Hospitaler i Paris. Under Revolutionen levede han i Stilhed som Privatmand, men blev under Terrorismen fængslet paa Grund af sin Rigdom, beskyldt for at være indviklet i Aagerforretninger og henrettet. — Hans Søn Alexandre Louis Joseph, Greve de Laborde, f. 1773, d. 1842, kjæmpede i østerrigsk Tjeneste mod den franske Republik, men vendte efter Slaget ved Campoformio hjem til Frankrige og kom i Gunst hos Napoleon, som han fulgte til Spanien og Østerrige, og af hvem han fik høie Embeder at bestyre. Under Restaurationen var han Medlem af Deputeretkammeret, var 1830 med at undertegne Protesten mod Karl den tiendes Ordonnancer og blev efter Julirevolutionen Seinepræfekt, senere Brigadegeneral ved Paris's Nationalgarde og Ludvig Filips Adjutant. Han har forfattet flere fortjenstfulde Reisebeskrivelser samt publicistiske og statsvidenskabelige Skrifter. — Foregaaendes Søn Leon Emanuel Simon Joseph, Greve de Laborde, f. 1807, d. 1869, bereiste 1825 med sin Fader Orienten og udgav to Pragtverker om denne Reise, var derpaa fransk Gesandtskabssekretær i Rom, senere i London, Haag og Kassel og blev 1841 indvalgt i Deputeretkammeret. 1848—54 var han Konservator ved Louvre, blev 1856 Generaldirektør for Keiserdømmets Arkiver og 1868 Senator. Han har forfattet flere Skrifter af historisk og kunsthistorisk Indhold.

Laboulaye (udt. Labulæ), Edouard René Lefebre de, fremragende fransk Jurist og Forfatter, f. 1811, studerede Retsvidenskaben i Paris og gjorde sig tidlig bekjendt som retshistorisk Forfatter. 1842 blev han Advokat, men fortsatte ved Siden af sin Praxis som saadan sine retshistoriske Forskninger og udgav de to fortrinlige Arbeider „Undersøgelser over Kvindernes borgerlige og politiske Stilling fra Romernes Tid til vore Dage" (1843) og „Om Romernes kriminelle Love angaaende Embedsmændenes Ansvarlighed" (1845). 1849

blev han Professor ved Collège de France. Under den sidste Halvdel af det andet Keiserdømme tog han virksom Del i Politiken uden dog at opnaa at blive indvalgt i Nationalforsamlingen. Dette blev han først 1871 og sluttede sig da til venstre Centrum. 1875 blev han Senator for Livstid. Laboulaye har gjort sig særlig fortjent som Grundlægger af Retshistoriens Studium i Frankrige. Af hans videnskabelige Skrifter kan endnu anføres „De amerikanske forenede Staters politiske Historie" (3 Bd., 1854—55) og „Studier over den literære Eiendomsret i Frankrige og England" (1858). Ogsaa som Publicist og skjønliterær Forfatter har han udmærket sig; mest bekjendt af hans herhen hørende Skrifter er den satiriske Roman „Paris i Amerika" (1863) samt „Prins Caniche" (1868) og Novellen „Abdallah eller Firkløveren".

Labourdonnaye (udt. Laburdaanne), Bertrand François Mahé de, fransk Sjøofficér, f. 1699, d. 1753, tjente først i det franske ostindiske Selskabs Marine og gik derpaa i portugisisk Tjeneste. 1733 vendte han tilbage til Frankrige og blev 1735 Guvernør over Øerne Isle de France og Bourbon. 1740 fik han, da det truede med Fiendtligheder mellem England og Frankrige, Kommandoen over en Eskadre i de indiske Farvande; han undsatte Mahé, men fik kort efter Befaling til at sende sine Fartøier hjem. Efter Krigens Erklæring i 1744 kunde han i Begyndelsen intet betydeligt udrette af Mangel paa Stridskræfter. 1746 seirede han ved Koromandelkysten over den engelske Commodore Peyton og tvang s. A. Madras til at kapitulere. Hans Overenskomst med de Beseirede blev dog ikke ratificeret af den franske Generalguvernør, og han selv beskyldtes for at have handlet som Forræder. For at frigjøre sig reiste han 1747 til Frankrige, men faldt underveis i Englændernes Hænder og blev holdt en Tid som Fange. 1748 ankom han til Paris, hvor han imidlertid maatte sidde tre Aar i Bastillen, inden han blev frikjendt for de mod ham reiste Anklager. — En Slægtning af ham var François Regis, Greve de Labourdonnaye, f. 1767, d. 1839, som under den anden Restauration var en af Reaktionens hidsigste Forkjæmpere.

Labrador, en stor Halvø i Nordamerika, mellem 49° og 63° n. B. og 37° 20' og 61° v. L., omgives i Nord af Hudsonsstrædet, i Øst af Atlanterhavet, i Vest af Hudsons- og Jamesbugten og i Syd af Lorensbugten og Lorensfloden. Det samlede Fladeindhold kan anslaaes til ca. 25,000 Kv.mil. I mere indskrænket Betydning forstaaes under Navnet Labrador kun den nordøstligste Del af Halvøen, mellem 52° og 60° n. B. og vestover indtil ca. 50° v. L. Fladeindholdet af denne Strækning udgjør flere tusen Kvadratmil, men Indbyggernes Antal er kun ca. 2,500. Dette Landskab hører i administrativ Henseende sammen med Newfoundland, medens det øvrige af Halvøen udgjør en Del af Dominion of Canada (s. d.). Labrador er kun lidet bekjendt. Kysterne er steile og stærkt indskaarne af Havet. Landet er rigt paa Fjelde, Indsjøer og Sumpstrækninger, men har ingen større Floder. Klimatet er strengere end paa noget andet Sted under samme Bredegrad og fuldstændig arktisk; Størstedelen af Aaret er det hele bedækket af Sne. I Nain (57° n. B.) er Vinterens Middeltemperatur den samme som paa Novaja-Semlja, og Sommerens den samme som paa Islands Nordkyst. Korn modnes ikke paa noget Sted i Landet, og selv for Vexter som Kaal og Poteter ligger Nordgrændsen allerede under 58° 15' n. B. Af vilde Dyr findes Ren, Bjørne, Ulve, Ræve, vilde Katte, Harer, Maar, Oter m. fl., som jages for Skindets og Kjødets Skyld; de eneste Husdyr er Renen og Hunden. Ved Kysterne foregaar store Torskefiskerier, som er Landets bedste Indtægtskilde; ogsaa Lax fiskes, ligesom der drives Sælfangst. Enkelte Mineralier af Værd udføres ogsaa. Indbyggerne bestaar ved Kysterne af Eskimoer og ellers af indianske Stammer. — Labrador er sandsynligvis det „Helluland", som i det 10de Aarh. opdagedes fra Grønland af Leiv Eriksøn. Opdagelsen af dette Land saavelsom af „Vinland" gik dog senere i Glemme, og Labrador blev tilligemed Newfoundland først gjenfundet 1497 af Venetianerne Johan og Sebastian Cabot. Brødremenigheden har siden 1771 havt Missionsvirksomhed paa Labrador; af Landets Indbyggere bor omtrent Halvdelen i dens Missionsstationer (Nain, Okak, Hoffenthal og Hebron), og er omvendt til Kristendommen.

Labrador, et Mineral af Feldspatfamilien, se Feldspat. Enkelte Varieteter viser paa den ene Gjennemgangsflade et prægtigt Farvespil i blaat, gult, grønt og forarbeides derfor i ikke ringe Udstrækning til Smykker. En saadan Varietet findes paa Paulsøen ved Kysten af Labrador, hvorfra Navnet skriver sig.

Labruyère (udt. Labryiær), Jean de, fransk Forfatter, f. 1645, d. 1696, levede længe ved Hoffet som Lærer for Hertugen af Bourgogne. Han forfattede en Række fine og aandfulde Karaktértegninger, i hvilke en skarp Jagttagelsesevne og stor Menneskekundskab er forenet med en særdeles fin og elegant Stil.

Labuan, Ø i det indiske Arkipel, ved Borneos Nordkyst, ca. 2 Kv.mil stor, med 5,000 Indb., tilhører siden 1846 England. Den er frugtbar, vel forsynet med Vand og rig paa Stenkul samt en vigtig Mellemstation for de Skibe, som fra Europa reiser til Østasien.

Labyrinth, i Oldtiden Navnet paa visse Bygninger eller underjordiske Klippeudhulinger, som bestod af en Mængde sammenhængende Rum og Gange, i hvilke det var meget vanskeligt at orientere sig. De mest bekjendte Labyrinther er den kretensiske og den ægyptiske. Førstnævnte, der ifølge den græske Mythologi skal være bygget af Dædalos paa Kong Minos's Befaling, bestod af en underjordisk Hvelving med utallige Gange, og i hvis Midte sad Uhyret Minotauros (s. d.), Minos's Hustrue Pasiphae's skrækkelige Afkom. Sandsynligvis har den oprindelig været et Stenbrud, som senere er blevet udvidet og maaske benyttet i religiøse Øiemed. — Den ægyptiske Labyrinth, som allerede omtales af Herodot, Diodor, Strabo m. fl., laa ved Mørissjøen, paa Vestsiden af Nilen. Tæt ved den stod en Pyramide. Labyrinthen var bygget dels over, dels under Jorden og skal være opført i det 22de Aarh. f. Kr. Den er 600 Fod lang og 500 Fod bred og har engang indeholdt prægtige med Søiler smykkede Haller. Ifølge Herodot skal den have havt 1,500 Rum over Jorden og ligesaa mange under, men efter dens Ruiner at

slutte har den neppe været saa stor. Disse er i den nyere Tid flere Gange blevne undersøgte og beskrevne.

Labyrinthen, se Øre.

Labyrinthodon ell. **Chei rotherium,** et af Fortidens Dyr, som har levet under Trias-perioden, og som har tilhørt Amfibiernes Slægt. I Muslingetidens Lerlag viser Aftrykkene af dets Fodtrin, at dets fem Tæer har været ordnede omtrent som Fingrene paa den menneskelige Haand.

Lacaille (udt. Lakai), Nicolas Louis de, fransk Astronom, f. 1713, d. 1762, foretog en Række vigtige Gradmaalinger og blev 1746 Professor ved Collége Mazarin. 1750—54 opholdt han sig paa Kap, hvor han ved Observationer bestemte henimod 10,000 Fixstjerners nøiagtige Stilling. Som Observator var han i en sjelden Grad nøiagtig og flittig og som Forfatter i sit Fag særdeles frugtbar.

Lacalprenède (udt. Lakalprønæd), Gauthier de Costes de, Sieur de Tolgon et de Vatiménÿ, fransk Forfatter, f. i Begyndelsen af det 17de Aarh., d. 1663, studerede i Toulouse, indtraadte derpaa i Arméen og blev 1650 Kammerherre. Hans Romaner („Kleopatra", „Faramond" m. fl.) vidner om rig Indbildningskraft og ikke liden Dygtighed i Karaktértegningen, men er trættende ved sin uforholdsmæssige Brede. Han skrev ogsaa nogle Tragedier, som vandt lidet Bifald, men hvoraf „Grev Essex" er mærkelig som en af de første franske Tragedier med Stof fra den nyere Tid.

Lacépède (udt. Lasepæd), Bernard Germain Etienne de Laville, Greve, fransk Naturforsker og Forfatter, f. 1756, d. 1825, tjente en Tid i den baierske Armé, lagde sig derpaa i Paris efter Naturvidenskaberne og blev Opsynsmand ved Naturaliesamlingen i den kongelige Have. Under Revolutionen blev han Professor, Medlem af Paris's Forvaltningsraad, Senator m. m.; 1809 blev han Statsminister og 1814 under den første Restauration Pair af Frankrige. Som Politiker viste han sig altid maadeholdent liberal. Han har i sine Skrifter behandlet Krybdyrenes, Fiskenes, Hvalernes og Menneskets Naturhistorie. Derhos var han en dygtig Musiker, komponerede adskilligt og skrev en „Poétique de la musique".

Lachaise (udt. Lasjæs), François d'Aix de, fransk Jesuit, f. 1624, d. 1709, blev 1675 Ludvig den fjortendes Skriftefader, hvilken indflydelsesrige Stilling han indehavde til sin Død. Han havde vigtig Del bl. a. i det nantiske Edikts Ophævelse og i Kongens Giftermaal med Mad. Maintenon. Hans Landsted ved Paris med Haver og andre smukke Anlæg gik efter hans Død over til Jesuiterne og udgjør siden 1804 den bekjendte store Kirkegaard „Père Lachaise".

Lachaud (udt. Lasjaa), C. Alexandre, berømt fransk Advokat, f. 1818, har siden 1844 været bosat i Paris og har udmærket sig ved sin overordentlige Veltalenhed, især som Forsvarer for Hovedpersonerne i en Mængde kriminelle, ofte skandaløse Sager; saaledes var det ham, som var Defensor for den berygtede Morder Troppmann. I Politiken har han deltaget som ivrig Bonapartist. 1873 forsvarede han for Krigsretten den for Forræderi anklagede Marskal Bazaine.

Lachaussée (udt. Lasjaase), Pierre Claude Nivelle de, fransk dramatisk Digter, f. 1792, d. 1854, er bekjendt som en af Grundlæggerne af den saakaldte „Comédie larmoyante" („Grædekomedien") i den franske Literatur.

Lachmann, Karl, tysk Filolog og Textkritiker, f. 1793, d. 1851, studerede i Leipzig og Göttingen og blev 1815 Docent i den sidstnævnte By. Efter som Frivillig at have deltaget i Felttoget 1815, blev han 1816 Docent i Berlin og 1818 Professor i Königsberg. 1825 fik han et extraordinært og 1827 et ordinært Professorat i Berlin. Han udmærkede sig, navnlig som Textkritiker, baade paa den klassiske og den germaniske Sprogvidenskabs Gebet og forfattede talrige Skrifter om herhenhørende Gjenstande, navnlig Udgaver af latinske og gammeltyske Sprogværker.

Lachner, Franz, tysk Komponist, f. 1804, studerede Musik i München og Wien, blev 1834 Kapelmester i Mannheim og 1836 Hofkapelmester i München. 1852 blev han kongelig baiersk Generalmusikdirektør. Han har komponeret talrige Musikværker i forskjellige Genrer; mest bekjendte er hans 8 Symfonier, 7 Orkestersuiter, mange af hans Sange samt hans større Kompositioner for Mandskor. — Hans Broder Ignaz Lachner, f. 1807, blev 15 Aar gammel ansat som Violinist ved et Theater i München, gik senere til Broderen i Wien, hvor han blev Organist ved den reformerte Kirke og 1828 sammen med Broderen Kapelmester ved Kärnthnerthor-Theatret. Senere har han været Kapelmester paa forskjellige Steder, deriblandt fra 1858 i Stockholm og 1861—75 i Frankfurt am Main. Han er en udmærket Dirigent og en meget anset Lærer i Komposition; han har ogsaa strevet Musik til flere Operaer samt Koncerter for forskjellige Instrumenter, Strygekvartetter, Sonater for Piano, Mandskor osv. — De to foregaaendes Broder Vincenz Lachner, f. 1811, er ogsaa en dygtig Musiker og var 1836—73 Kapelmester ved Hoftheatret i Mannheim. Han har ligeledes komponeret Mandskor m. m.

Lachter, i Bergsproget et Længdemaal, noget over 3 Alen.

Laclos (udt. Laklaa), Pierre Ambroise François Choderlos de, fransk General og Forfatter, f. 1741, d. 1803, udgav allerede tidlig forskjellige militærvidenskabelige, skjønliterære og andre Skrifter, deriblandt „Une épître à Margot", en bidende Satire mod Madame Dubarry. 1782 udkom hans Roman „Les liaisons dangereuses", som skildrede Tidens fordærvede Sæder og vakte stor Opsigt og Skandale. Under Revolutionen var han en Tid Generalguvernør over Frankriges Besiddelser i Indien, men fængsledes som Hertugen af Orleans's Ven og kom først i Besiddelse af sin Frihed den 9de Thermidor. Senere var han Generalsekretær ved Hypothekvæsenet og i de sidste Aar af sit Liv Brigadegeneral.

Lacordaire (udt. Lakordær), Henri Dominique, berømt fransk geistlig Taler, f. 1802, d. 1861, var først Advokat, men lod sig 1827 vie til Prest og sluttede sig kort efter nøie til Lamennais og Montalembert, i hvis Blad „L'Avenir" han var en flittig Medarbeider. Senere indtraadte han i Dominikanerordenen og var nu meget virksom som geistlig Taler, i hvilken Egenskab han udmærkede sig ved stor Veltalenhed og anvendte denne til Forsvar for den katholske Kirkes Lærdomme og Institutioner. 1860 blev han Medlem af det franske

Akademi. Af hans Taler og Breve er flere Samlinger udgivne.

Lacretelle (udt. Lakretell), Jean Charles Dominique de, fransk Historieskriver og Politiker, f. 1766, d. 1855, var ved Revolutionens Udbrud Journalist i Paris og vedblev at virke som saadan, indtil han 1797 fængsledes som Royalist. 1799 kom han i Frihed, blev 1800 Medlem af Pressebureauet, 1810 keiserlig Censor og 1812 Professor i Historie. 1814 sluttede han sig til Ludvig den attende, som 1822 gjorde ham til Adelsmand. Sit Embede som Censor beholdt han indtil 1827, da han afsattes, fordi han modsatte sig Peyronnets berygtede Forslag til Indskrænkning af Pressefriheden. Hans vigtigste historiske Skrifter er Fortsættelsen af Rabaud Saint-Etiennes „Den franske Revolutions-Historie i dens Hovedtræk“ (fra 2det Bind af), „Den franske Revolutions-Historie indtil 18de Brumaire“, „Frankriges Historie under Restaurationen“ og „Konsulatets og Keiserdømmets Historie“.

Lacrimae christi, d. e. Kristi Taarer, en berømt og fortrinlig neapolitansk rød, likøragtig Vin, som fornemmelig dyrkes paa Monte Somma og Galitte; men flere Slags Vin af anden Rang, der kommer fra Pozzuolo, Ischia, Nola, Ottojano, Novella og Torre del Greco, gaar ogsaa i Handelen under det samme Navn.

Lacroix (udt. Lakroa), Paul, fransk Forfatter, f. 1806, har skrevet en lang Række historiske Romaner og flere dramatiske Arbeider samt mange historiske og kulturhistoriske Verker, deriblandt „Frankriges Historie i det sextende Aarhundrede“, „Kunsterne i Middelalderen og i Renaissancetiden“. Endvidere udgav han Rabelais's Skrifter, Lafontaines „Contes et nouvelles“ og oversatte udvalgte Skrifter af P. Aretino. Hans Forfatternavn var „Le Bibliophile Jacob“. — Hans Broder Jules Lacroix, f. 1809, har ogsaa skrevet Romaner, Dramaer og Digte samt oversat flere græske og latinske Klassikeres Skrifter.

Lacroix, Sylvestre François, fransk Mathematiker, f. 1765, d. 1843, blev 1788 Professor ved Artilleriskolen i Besançon, 1799 ved den polytekniske Skole i Paris, senere ved Universitetet sammesteds og 1815 ogsaa ved Collège de France. Han virkede som Lærer og Forfatter af Lærebøger overordentlig meget for at udbrede og fremme de mathematiske Studier i Frankrige og forfattede derhos flere vigtige videnskabelige Afhandlinger bl. a. om Differential- og Integralregningen.

La Crosse, By i Staten Wisconsin i Nordamerika, ved Floden Missisippi, med ca. 8,000 Indb. og betydelig Handel.

Lactantius, Lucius Coelius Firmianus, latinsk Kirkelærer i det 4de Aarh. (d. ca. 330), var Lærer i Veltalenhed i Nikomedia og senere Opdrager for Konstantin den stores ældste Søn. Han heldede i sin Lære noget til Manikæismen. For sin fortræffelige Stils Skyld kaldtes han „den kristne Cicero“; hans Skrifter var længe meget læste; det mest bekjendte af dem er det apologetiske Verk „Institutiones divinae“. Hans samlede Skrifter er i den senere Tid flere Gange udgivne.

Ladak ell. **Ladakh**, ogsaa Mellemthibet ell. Vestthibet, tidligere et eget Fyrstendømme, nu den største Provins i Riget Kasjmir i Ostindien, ca. 1,300 Kv.mil stort, med 20,000 Indb., er et af Jordens høieste Høilande og har mange mægtige Fjeldtoppe. Klimatet er tørt, med varme Sommere og kolde Vintre. Landet er rigt paa Guld, Svovl og Salt, men disse Rigdomme nyttiggjøres kun i ringe Udstrækning. Indbyggerne er Tibetanere, blandede med Kasjmirer; de er arbeidsomme og fredelige, driver Fabrikation af Uldvarer og bekjender sig til Lamaismen (s. d.). Hovedstaden Leh ligger i Nærheden af Indus, over 17,000 Fod over Havet, og har 4,000 Indb.

Ladanum ell. **Ladangummi**, en harpixagtig, vellugtende Saft, som faaes af flere i Sydeuropa, Lilleasien og Nordafrika voxende Buske af Cistusfamilien. Den anvendes i Parfymerierne og til Røgelse.

Lade, se Hlade.

Ladebrev, se Konossement.

Ladegaard, tidligere i Danmark Benævnelse paa de til et Slot eller en Herregaard hørende Underbrug, som dreves for Herremandens eller Slotseierens Regning. Nu bruges Betegnelsen om de Gaarde i Danmark, som paa Grund af sin Størrelse og retslige Stilling staar over Bondegaardene, men under de adelige Sædegaarde. — Ladegaarden er Navnet paa en Tvangsarbeidsanstalt i Kjøbenhavn.

Ladegaardsøen, se Bygdø.

Ladestok, et ved Mundladningsgeværer brugeligt Instrument til Hjelp ved Ladningens Indførelse i Løbet, tidligere sædvanlig af Træ, senere af Jern. Nufortiden bruges forøvrigt ikke mere Mundladningsgeværer.

Ladikieh, det gamle Laodicea, By i Syrien, ved Middelhavet, 15 Mil syd for Antiochia, med 14,000 Indb.

Ladiner, Ladin, se Romanske Sprog og Folk.

Ladislaus ell. **Ladislav**, se Vladislav.

Ladmirault (udt. Lamiraa), René Paul de, fransk General, f. 1808, tjente 1831—32 i Algier, havde i den italienske Krig 1859 Kommandoen over en Division og var under den fransk-tyske Krig Chef for 4de Armékorps. 1871 blev han Guvernør i Paris og 1876 Vicepræsident i Senatet.

Ladning, egentlig saavel det til Affyringen af et Skydevaaben nødvendige Krudt som Projektilet, men i Almindelighed kun Krudtladningen. Ogsaa Handlingen at lade, f. Ex. Ladning af Kanoner. — Sprængladning kaldes Krudtet i et Hulprojektil.

Ladoga, den største Indsjø i Europa, ligger i det nordvestlige Rusland, mellem Guvernementerne Olonez og Petersburg samt Storfyrstendømmet Finland, og er 324 Kv.mil stor. Bunden er meget ujevn og Dybden i Gjennemsnit ca. 350 Fod; de mange Sandbanker og Skjær gjør i Forbindelse med de farlige Kastevinde Skibsfarten paa Sjøen meget besværlig. For at bøde paa dette er der siden 1718 anlagt et Par Kanaler langs Sydkysten, nemlig Peter den stores Kanal (den gamle Ladogakanal) og den nye Ladogakanal. Ladoga er rig paa Fisk og Sæl. Den har mange Tilløb, men kun Afløb gjennem Neva.

Ladronerne (d. e. „Tyveøerne“) eller Marianerne, en Gruppe af 15 Øer i den nordvestlige Del af det Stille Hav, nord for Karolinerne, ligger i en Række fra Nord mod Syd mellem 13° og 21° n.B. Ved en bred Kanal deles Øerne i to Grupper, en nordlig og en sydlig. De nord-

ligste 10 Øer er alle ubeboede; til de sydlige hører den største af alle, Guahan. Samtlige Øers Fladeindhold udgjør ca. 20 Kv.mil og Befolkningen 8,000 Mennesker. Klimatet er behageligt. Indbyggerne er beslægtede med de Indfødte paa Filippinerne. — Øerne opdagedes 1521 af Magellan og toges 1565 i Besiddelse af Spanierne, som endnu indehar dem. Talrige Ruiner vidner om en tidligere betydelig Kultur, men under Spaniens mislige Styrelse er Befolkningen hurtig aftagen i Antal, ligesom den er nedsunken i Sløvhed og Elendighed. 1856 bestemtes Øerne til Forvisningssted for Forbrydere.

Ladvig, Prestegjeld i Sogn, nordre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Ladvig, Brække og Kirkebø.

Lady (udt. Lædi), i England tidligere Titel for Dronninger og Prinsesser. Nu bruges denne Titel i Forbindelse med høiere adelige (især gifte) engelske Damers Fornavn eller Familienavn.

Laeken (udt. Laken), Slot ved Bryssel, bygget 1782, tjener til Sommerresidens for det belgiske Hof. — Landsbyen Laeken danner en Forstad til Bryssel og har 16,000 Indb.

Laertes, i den græske Sagnhistorie Odysseus's Fader, deltog i Jagten paa det kalydoniske Vildsvin og i Argonautertoget. Han opnaaede en høi Alder og oplevede Odysseus's Hjemkomst fra Troia.

Lafarina, Giuseppe, italiensk Politiker, f. 1815, d. 1863, blev 1834 Advokat og deltog faa Aar efter i en politisk Bevægelse paa Sicilien, hvorfor han maatte forlade dette Land indtil 1839. Efter sin Tilbagekomst begyndte han igjen at virke som liberal Politiker og Journalist og maatte derfor flygte til Florens, hvor han ogsaa tog Del i Oppositionsbevægelserne. Ved Udbruddet af Opstanden paa Sicilien 1848 kom han hjem, paaskyndte Antagelsen af den nye Forfatning og gik som Gesandt til Rom, Toskana og Sardinien for at knytte Forbund med disse Stater. Som Indenrigs- og Krigsminister arbeidede han videre for Befæstelsen af den konstitutionelle Frihed og gik derpaa 1849 til Turin, hvor han traadte i Forbindelse med Cavour og udgav Verker om Siciliens Opstand og Italiens Historie. 1859 stiftede han den „italienske Nationalforening", som arbeidede for Italiens Enhed under det sardinske Fyrstehus. 1860 blev han Indenrigsminister paa Sicilien, hvor han forberedte Sammenknytningen med det øvrige Italien, og valgtes derpaa til Deputeretkammerets Viceformand.

Lafayette (udt. Lafajett), Marie Madeleine Pioche de Lavergne, Grevinde, fransk Romanforfatterinde, f. 1632, d. 1693, udmærkede sig ved i sine Arbeider at indføre en større Naturlighed i Stilen og større Naturtroskab i Skildringerne end den, som var raadende i Samtidens Skjønliteratur. De bedste af hendes Romaner er „Zaïde" (1670—71) og „Henriette af Englands Historie".

Lafayette, Marie Jean Paul Roch Yves Gilbert Motier, Marquis de, berømt fransk General og Politiker, f. 1757, d. 1834, gik 1777 ved Udbruddet af den nordamerikanske Frihedskrig, trods det franske Hofs Forbud, som Frivillig til Amerika, hvor han af Kongressen ansattes som Generalmajor. Han vandt snart Washingtons fortrolige Venskab og udmærkede sig ved flere Leiligheder; ved Brandywine blev han farlig saaret. 1778 gi han som Nordarméens General til Kanada, men Expeditionen mislykkedes af Mangel paa tilstrækkelige Midler. Ved Efterretningen om Krigserklæringen mellem England og Frankrige vendte han 1779 tilbage til sit Fædreland, hvor han blev modtagen med Jubel af Folket. 1780 gik han igjen til Amerika som Forbud for det franske Hjelpekorps under Rochambeau og havde 1781 væsentlig Andel i, at General Cornwallis blev tvungen til at overgive sig. Derpaa gik han paany til Europa og formaaede det spanske Hof til at erklære England Krig, men hans Bestræbelser blev unyttige ved de kort efter i Paris begyndte Fredsunderhandlinger. 1784—85 opholdt han sig atter i Amerika. Som Medlem af Notablernes Forsamling (fra 1787) krævede han Reformer og Indkaldelse af Rigsstænderne; da dette fandt Sted 1789, skyldtes det for en stor Del ham, at Stænderne sammensmeltedes til én Nationalforsamling. Her vedtoges 11te Juli hans Forslag om Ministrenes Ansvarlighed. 13de og 14de Juli var han Nationalforsamlingens Præsident og 15de Juli Formand i dens Deputation til Paris for at lykønske Borgerne til Bastillens Bestormelse. Kort efter blev han Chef for den nyoprettede Nationalgarde, hvem han gav den trefarvede Kokarde, og ved hvis Hjelp han, længe med Held, søgte at opretholde Ordenen. Den 6te Oktbr. frelste han den kongelige Familie, da et Pøbeltog drog til Versailles og ødelagde Slottet; men trods dette var han hadet af Dronningen, medens paa den anden Side hans maadeholdne Liberalisme, der gik ud paa Indførelsen af et konstitutionelt Monarki med Folkerepræsentation og Jury, ikke tilfredsstillede de yderliggaaende Revolutionsmænd. Efterat Konstitutionen af 1790 var antagen, trak Lafayette sig tilbage til sit Gods, men fik kort efter Kommandoen over Ardennerhæren og kjæmpede seierrigt i dens første Træfninger. 1792 kom han til Paris og forlangte af Nationalforsamlingen Garantier for Opretholdelsen af det konstitutionelle Monarki, men modtoges med Kulde og formaaede heller ikke at samle Nationalgarden om sig. Hans Plan om at bringe Kongehuset i Sikkerhed til Compiègne forkastedes af Kongen, som vilde afvente Ankomsten af Hertugen af Brunsvigs Armé. Efterat Kongen 10de August var bleven gjort til Fange, protesterede Lafayette og fængslede i Sedan Nationalforsamlingens Udsendinge. Hans Forsøg paa at faa Departementerne og Hæren til at gjøre Modstand mislykkedes, og han saa ingen anden Udvei for sig end at flygte til Belgien. I Rochefort blev han imidlertid fængslet af Østerrigerne og sendt til Olmütz, hvor han holdtes i haardt Fangenskab indtil Freden i Campoformio 1797. Efter den 18de Brumaire vendte han tilbage til Frankrige og levede fra nu af i Stilhed under hele Keiserdømmet. Under de hundre Dage tilbød Napoleon ham, for at vinde ham, Pairsværdigheden, som han dog afslog, medens han modtog Valg til Deputeretkammeret. Efter Slaget ved Waterloo krævede han dette Kammers Permanens og Keiserens Tronfrasigelse og sendtes de Allieredes Hær imøde for at standse dens Fremrykning ved Tilbud om Vaabenstilstand. I de første Aar af den anden Restauration levede han atter i Stilhed som Privatmand; men 1818 valgtes han paany til

Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til yderste Venstre og kraftig opponerede mod flere af Regjeringens Foranstaltninger. 1824—25 gjorde han paa Indbydelse af de Forenede Staters Præsident en Reise til Amerika, hvor han modtoges med overordentlig Jubel og fik store Gaver i Penge og Jordeiendomme. Efter sin Tilbagekomst var han atter liberalt Medlem af Deputeretkammeret lige til Julirevolutionen. Ved dennes Udbrud tog han Overbefalingen over Nationalgarden, støttede, paavirket af Laffitte, Ludvig Filips Valg og fremsatte for Tronkandidaten Revolutionens Program, „en paa Folkesuveræniteten grundet Trone, omgiven af republikanske Institutioner“. Snart følte han sig dog skuffet i sine Forhaabninger om Julikongedømmet og sluttede sig igjen til Oppositionen. Fra 26de August 1830 var han en kort Tid Chef for hele Frankriges Nationalgarde. — Lafayette var en af sin Tids ædleste Mænd og oprigtigste Frihedsvenner og tog sine Landsmænds Agtelse og Kjærlighed med sig i Graven. — Hans Søn George Washington de Lafayette, f. 1779, d. 1849, deltog 1800—07 som Husarløitnant i Felttogene i Italien, Østerrige, Preussen og Polen, men tog sin Afsked, da Napoleons Uvillie mod Faderen stillede sig i Veien for hans Befordring. Siden 1815 var han næsten stadig Medlem af Deputeretkammeret, hvor han stedse talte Frihedens Sag. — Foregaaendes Søn Oscar de Lafayette, f. 1816, tjente som Artilleriofficér i Algier, blev senere Medlem af Deputeretkammerets Venstre og hørte under Februarrevolutionen som Medlem af den konstituerende og den lovgivende Nationalforsamling til de maadeholdne Republikanere. Fra 1871 forfegtede han igjen i Nationalforsamlingen de samme Anskuelser og valgtes til Senator paa Livstid. — Hans yngre Broder Edmond de Lafayette, f. 1818, studerede Retsvidenskaben og var 1848 liberalt Medlem af den grundlovgivende Forsamling. 1876 blev han Senator.

Laffitte (udt. Lafit), Jacques, fransk Statsmand, f. 1767, d. 1844, blev 20 Aar gammel Kontorbetjent hos en Bankier, hvis Forretning han overtog 1805. Han erhvervede sig snart en betydelig Formue og var under det første Keiserdømme Medlem af Handelsretten og Præsident i Handelskammeret. 1814 blev han Guvernør for Frankriges Bank og valgtes under de hundre Dage til Deputeretkammeret samt gjenvalgtes under den anden Restauration. Som et af Oppositionens mest fremragende Medlemmer stod han i Ugunst hos Regjeringen, hvis Politik og Finansforholdsregler han kraftig bekjæmpede. Dog støttede han 1824 Ministeriet Villèles Forslag om Rentens Nedsættelse af Hensyn til Statskassens Tarv og mistede derved meget af sin Popularitet, men stillede 1827 Forlangende om, at Ministeriet skulde drages til Ansvar. Da Julirevolutionen udbrød, blev hans Hus et Samlingssted for de Frisindede, og han bidrog med sin store Formue kraftig til at støtte Revolutionen. At Ludvig Filip valgtes til Konge, at han modtog Valget, og at dette billigedes af Republikanerne, var Laffittes Verk. Han blev 1830 Medlem af Ministeriet og i November Første- og Finansminister, men havde hverken Kongens eller Nationalforsamlingens Yndest og tog sin Afsked i Marts 1831. Imidlertid var hans Formue bleven grundig ødelagt, og han maatte sælge sine store Grundeiendomme for at dække sin Gjeld, der beløb sig til 50 Mill. Francs. 1831 blev han Deputeret for Paris og sluttede sig til Republikanerne; jo mere Ludvig Filip fjernede sig fra Julirevolutionens Principer, desto skarpere blev Laffittes Opposition, og han udtalte offentlig sin Beklagelse over at have været med at oprette Julikongedømmet. 1843 valgtes han af Deputeretkammeret til Præsident. 1837 grundede han med Resterne af sin Formue en Diskontobank, som dog ikke fik synderlig Fremgang og snart gik over i andre Hænder.

Lafont (udt. Lafong), Charles Philippe, fransk Violinist, f. 1781, d. 1839, gjorde allerede 11 Aar gammel Koncertreiser og var senere Elev af Kreutzer og Rode. 1808—15 var han ansat i Petersburg. Han var en fremragende Violinist, som mere udmærkede sig ved sit Spils Renhed og Ynde end ved nogen stor Virtuositet. Han har komponeret adskillige Romancer, som tildels er blevne meget yndede, samt flere Sager for Violin.

Lafontaine (udt. Lafongtæn), August Heinrich Julius, tysk Romanforfatter, f. 1758, d. 1831, studerede Theologi, var 1792 Feltprest ved den preussiske Hær i Champagne og levede siden i Halle. Han har skrevet ca. 150 Bind Romaner, som i sin Tid blev flittig læste, og som vidner om adskillig Fantasi og Dygtighed i Fremstillingen, men som er frastødende ved en overdreven Sentimentalitet, der staar i en besynderlig Strid med Forfatterens muntre og joviale Personlighed.

Lafontaine, Jean de, berømt fransk Fabeldigter, f. 1621, d. 1695, fik i sin Ungdom liden Undervisning. I sit 19de Aar bestemte han sig til at blive Geistlig, men forlod allerede efter halvandet Aars Forløb Seminariet og kastede sig nu over Læsningen af Oldtidens Klassikere og de vigtigste franske Forfattere, medens han ved Siden deraf fandt Anledning til i fuldt Maal at nyde Livet. Faderen, som var Forstembedsmand, fik ham til at gifte sig og overlod ham sit Embede; men efter en Tids Forløb forlod den unge Lafontaine baade Embedet og sin Hustru og gik til Paris, hvor rige Velyndere tog sig af ham og sørgede for hans Fornødenheder. Selv var han aldeles blottet for al praktisk Sans og kunde ikke engang med den rigelige Understøttelse, han nød, holde sig fri for Pengeforlegenheder. Endelig tog Madame de Sablière og efter hendes Død Hervart ham til sig i Huset, hvorved han var befriet for alle sine Bekymringer med Hensyn til Udkommet. Han vedblev stedse at være enslags stort Barn, som morede sin Omgangskreds ved sin naive Egoisme, sin Elskværdighed og Munterhed. Skjønt udnævnt til Kammerjunker hos Enkehertuginden af Orleans, brød han sig ikke om at færdes ved det glimrende Hof; isteden omgikkes han fortrolig med flere af Samtidens store Mænd, som Molière, Boileau og Racine. 1684 blev han optagen i det franske Akademi. Foruden en Del mindre Fortællinger i en Smag, som ved sin Gratie og Letfærdighed minder noget om Boccaccio („Contes“, 1665), og nogle andre Sager har Lafontaine skrevet de navnkundige vercificerede Fabler, som har gjort hans Navn berømt. Disse endnu yndede Fabler har ikke sin Styrke hverken i nogen fremragende Opfindelsesevne, da Stoffet næsten altid

er laant, eller i egentlige poetiske Egenskaber, men i den yndefulde, livlige og naive Fremstilling, som gjør dem uefterlignelige. Baade Fablerne og Fortællingerne har oplevet et meget stort Antal Udgaver.

Lafuente, Modesto, spansk Historieskriver, f. 1806, var en Tid Professor og Bibliothekar i Astorga og grundlagde derpaa i Leon et satirisk Tidsskrift, hvormed han 1838 flyttede over til Madrid. Som Medlem af Cortes har han senere udmærket sig som politisk Taler. Foruden talrige satiriske Skrifter og Blade har han udgivet en „Spaniens almindelige Historie" (26 Bd., 1850—62), der er lige fremragende med Hensyn til grundig Forskning som til god Stil og Fremstilling. — En anden spansk Historiker af samme Navn, Miguel Lafuente y Alcántara, f. 1817, d. som Fiskal paa Kuba 1850, har bl. a. skrevet en paa omfattende Forskninger bygget Granadas Historie.

Lagaå ell. **Lagan,** Elv i Sverige, udspringer i Småland, optager Afløbene fra flere mindre Sjøer, gjennemstrømmer den sydlige Del af Halland og falder efter et Løb paa 18 svenske (26 geogr.) Mil i Laholmsbugten nedenfor Laholm.

Lagarde, Paul Antonie de, egentl. Paul Bötticher, tysk Orientalist, f. 1827, studerede i Berlin og Halle og opholdt sig derpaa en Tid i London og Paris. Efter at have været ansat ved forskjellige Skoler blev han 1869 Professor i Göttingen. Han er en lærd Kjender af flere østerlandske, særlig det syriske Sprog og har ogsaa udøvet en omfattende Virksomhed paa den bibelske Textkritiks Felt.

La Gardie, de, se **Gardie,** de la.

Lagarfljot, Elv i det nordøstlige Island, kommer fra Vatnajøkul, danner paa sit Løb en lang og smal Indsjø og falder i Havet strax søndenfor Vapnafjord; 18 Mil lang.

Lagdømme betegnede de større Retsomraader i Norge i ældre Tid. I Fylkeskongernes Tid var det almindeligt, at flere Fylker forenede sig om et fælles Hovedthing og havde ens Love, men det var først efter Landets Forening til et samlet Rige, at Lagdømmet fik sin væsentligste Betydning. Lagdømmernes Antal blev tilsidst fire, nemlig Frostathingslagen, der omfattede Landet nordenfor Dovre samt Jemtland og Herjedalen, og hvis Samlingssted var Frosten eller Nidaros; Gulathingslagen for det Vestenfjeldske samt det meste af det nuværende Kristianssands Stift, med Gula i Sogn eller Bergen som Thingsted; Eidsiviathingslagen, omfattende Oplandene (Thingsted Eidsvold), og Borgathingslagen, hvortil hørte Kyststrækningen fra og med det nuværende Bratsberg Amt til den svenske Grændse; Thingstedet var Sarpsborg. Island og de Norge tilhørende Øer i Vesterleden havde hver for sig sine egne Thinge. Færøerne regnedes til Gulathingslagen. Hvert Lagdømme havde sin egen Lov og sit eget Lagthing, som baade var dets lovgivende Forsamling og høieste Domstol. Lagthinget holdtes én Gang aarlig til en bestemt Tid, sædvanlig om Vaaren eller Sommeren. Til dette mødte fra hvert Fylke valgte Mænd (nefndarmenn), som til Bestridelse af Reiser og til sit Underhold modtog af sine Sambygdinger et vist Bidrag (þingfararfé), som udlignedes efter de Skatteydendes Formue. Valget af disse Mænd var ikke overdraget Folket, men Lendermændene, Sysselmændene eller Kongens Aarmænd (Bestyrerne af Kongens Godser). Lagthinget holdtes under aaben Himmel paa de saakaldte Thingvolde (s. d.). Først valgtes et vist Antal Lagrettesmænd, hvis Antal i Begyndelsen vistnok var forskjelligt, men som senere bestemtes til „tre Tylvter" (36). Disse maatte aflægge Ed paa at røgte sit Hverv overensstemmende med Lov og Samvittighed. Lagretten, som dannede den egentlige lovgivende og dømmende Myndighed, havde en særskilt indhegnet Plads paa Thingvolden (vébónd), udenfor hvilken ingen anden maatte komme. Thingtiden varede fra Kl. 6 Morgen til Kl. 3 Eftermiddag, og i den Tid var al forstyrrende Spisen og Drikken forbudt under Straf af Bøder. Tiden for Thingets Samvær beroede paa Lagrettens Skjøn. Vaaben maatte ikke bæres under Forhandlingerne, og alle thingsøgende var fredhellige, d. v. s. de maatte ikke antastes. Thingets Beslutninger offentliggjordes af vedkommende kongelige Ombudsmand. — I Slutningen af det 12te Aarh. oprettedes Lagmandsembedet. Lagmanden skulde lede Lagthingets Forhandlinger og undervise Thingmændene om Loven. Der blev tidlig ansat flere Lagmænd i hvert Lagdømme, og dette ledede til, at de oprindelige Lagdømmer senere deltes i flere Lagmandsdømmer, som hvert bestyredes af en Lagmand. Disses Antal var allerede i Løbet af det 14de Aarh. steget til 10. Senere forfleredes ogsaa Thingenes Antal, saa at der holdtes flere Lagthing om Aaret. Med Udgivelsen af Magnus Lagabøters Lov (1274) bortfaldt Lagthingenes lovgivende Myndighed, og de blev udelukkende Overdomstole. Lagmændene skulde i ethvert dem forelagt Tilfælde oplyse Folket om, hvad Loven bød, samt lede Lagthingets Forhandlinger og deltage med Lagretten i Sagernes Behandling.

Lagerberg, Sven, svensk Rigsraad, f. 1672, d. 1745, deltog i samtlige Karl den tolvtes Krige, udnævntes 1720 til Præsident i Statskontoret, blev 1723 Rigsraad og ophøiedes 1731 i Grevestanden. Som Rigsraad var han sammen med Arvid Horn i længere Tid Sveriges egentlige Styrer. — Karl Lagerberg, foregaaendes Brodersøn, f. 1708, d. 1767, blev 1753 Justitskansler og 1755 svensk Rigsraad.

Lagerbjelke, Axel, svensk Statsmand og Militær, f. 1703, d. 1782, uddannede sig som Marineofficér og blev Viceadmiral. 1765—69 var han Medlem af Rigsraadet. — Johan Gustav Lagerbjelke, foregaaendes Søn, f. 1745, d. 1812, tjente under den preussiske Syvaarskrig som Marineløitnant og avancerede efterhaanden til Admiral. 1809 ophøiedes han i Grevestanden og blev Præsident i Kammerretten. — Gustav Lagerbjelke, Søn af foregaaende, f. 1777, d. 1837, blev 1801 Kabinetssekretær i Kancelliet, blev ved Revolutionen 1809 Medlem af Konseilet og ledede Fredsunderhandlingerne med Rusland, Frankrige og Danmark. Kort efter blev han svensk Gesandt i Paris, og det skyldes udelukkende hans Klogskab og Indflydelse, at den gode Forstaaelse mellem de to Magter blev opretholdt, trods de mange Forviklinger, som Kontinentalsystemet medførte. 1831 blev han Medlem af Statsraadet. — Gustav Lagerbjelke, Greve, foregaaendes

Brodersøn, f. 1817, blev 1844 Medlem af Rigsdagen, hvilket han fremdeles er. Han har i længere Tid været Konstitutionsutskottets Formand, og i de sidste Aar Talman (Præsident) i første Kammer. 1858 blev han Landshøvding i Nyköpings Län.

Lagerborg, Robert Olof, finsk Journalist, f. 1835, uddannedes som Militær og blev Underløitnant ved det litauske Garderegiment i Petersburg. 1862 blev han Medredaktør af „Helsingfors Dagblad", hvis Ledelse han snart efter overtog. Siden 1863 har han stadig været indvalgt i den finske Landdag, til hvis mest fremragende Medlemmer han hører.

Lagerbring, Sven, svensk Historiker, f. 1707, d. 1787, hed egentlig Bring og tilhørte en fra Norge nedstammende Slægt. Han blev 1731 Adjunkt i Retsvidenskaben ved Lunds Universitet og opholdt sig derpaa flere Aar som Informator i Grev Fersens Hus i Stockholm, hvor han dyrkede historiske Studier. 1741 blev han Akademisekretær og 1742 Professor i Historie i Lund, blev 1769 adlet under Navnet Lagerbring og fik 1770 Tjenestefrihed fra sit Embede for i Fred at kunne fuldende sin berømte „Svea Rikes historia" (4 Bd., 1769—83). Dette Værk, som han ikke opnaaede at faa afsluttet, udmærker sig ved at være det første paa historisk Kritik byggede Arbeide i sin Slags i den svenske Literatur og indeholder Resultaterne af samvittighedsfulde og omfattende Granskninger. Desuden udgav han to „Sammandrag af Svea Rikes historia" samt talrige mindre Skrifter og Afhandlinger. — Hans Søn Karl Lagerbring, f. 1751, d. 1822, betraadte den civile Embedsbane, først i Rigsarkivet, senere i Kabinettet for de udenrigske Anliggender, blev 1778 Protokolsekretær i Krigsexpeditionen og udnævntes 1792 af Gustav den tredie paa hans Dødsleie til Statssekretær i den tilforordnede Regjering. Allerede samme Aar fjernedes han dog fra denne Stilling, blev derpaa Landshøvding i Södermanland, men afskedigedes 1794 ogsaa fra denne Post og levede nu som Privatmand, indtil han 1796 blev Overpostdirektør. Aaret efter blev han igjen Statssekretær, hvilket Embede han med Dygtighed bestyrede under hele Gustav den fjerde Adolfs Regjeringstid. 1809 sluttede han sig til Revolutionen og forfattede den udstedte Proklamation om Regjeringsforandringen. S. A. blev han paany Overpostdirektør, var Landmarskal paa Rigsdagen 1812, blev derpaa Statsraad, Friherre og tilsidst Greve.

Lagerheim, Karl Erik, egentl. Bergqvist, svensk Statsmand, f. 1742, d. 1813, blev 1772 Assessor i Kommercekollegiet, adledes 1777 og udkastede derpaa den Finansplan, som antoges af det hemmelige Udvalg paa Riksdagen i Gefle 1792. 1794 blev han Vicepræsident i Statskontoret, men maatte Aaret efter tage Afsked, fordi de af ham foretagne Reformer vakte de Styrendes Misnøie. 1796 blev han Chef for Statskontoret og iverksatte de Foranstaltninger, hvorved det blev muligt at holde Finanserne nogenledes oppe under de paafølgende Krigsaar. 1807 blev han Friherre; ogsaa efter Revolutionen i 1809 vedblev han til sin Død at beklæde sin Post i Statskontoret.

Lagerlöf, Petrus, svensk Lærd og Digter, f. 1648, d. 1699, var først Bibliothekar hos Greve M. G. de la Gardie, blev derpaa 1682 Professor i Logik og Metafysik, 1684 i Poesi og 1687 i Veltalenhed i Upsala. Aaret før sin Død blev han kaldt til Stockholm som Rigshistoriograf. Han var hos Samtiden berømt som Taler og som Digter baade paa Latin og Svensk; hans latinske Arbeider udkom samlede 1780 og de svenske 1866.

Lagmand og **Lagmandsdømme,** se Lagdømme.

Lago, ital. og sp., Indsjø.

Lago di Como, se Como.

Lago di Garda, Gardasjøen, Indsjø i det nordlige Italien, mellem Lombardiet og Venetien, stikker med sin Nordspidse ind i Tyrol. Den er $6^1/_2$ Kv.mil stor og har Afløb gjennem Mincio. Omegnen er skjøn og frugtbar. Paa Sjøen drives adskillig Skibsfart og Fiskeri.

Lago d'Iseo, Iseosjøen, Indsjø i Norditalien, dannes ved en Udvidelse af Floden Oglio. Den er $3^1/_2$ Mil lang og af en betydelig Dybde.

Lago maggiore (udt. — maddsjaare), Indsjø i Norditalien, omgives af Provinserne Novara og Como og stikker med sin Nordende ind i den schweizjske Kanton Tessin. Størrelsen er ca. 4 Kv.mil og Høiden over Havet ca. 600 Fod. Af alle bekjendte Indsjøer i Europa har Lago maggiore den største Dybde; denne gaar nemlig op til ca. 2,700 Fod. Sjøen gjennemstrømmes af Ticino. Dens Omegn er som de andre større norditalienske Sjøers berømt for sin Skjønhed. Lago maggiore befares af talrige Fartøier og er ved en Kanal forbunden med Milano.

Lagos, By i den portugisiske Provins Algarve, 4 Mil nordost for Kap St. Vincent, med 9,000 Indb. og Havn.

Lagos, i de Indfødtes Sprog Eko ell. Oni, Ø og By i Beninbugten paa Kysten af Vestafrika, tilhører siden 1862 Englænderne og er Sæde for betydelig Handel. Klimatet er usundt. Byen Lagos har 60,000 Indb., deriblandt et større Antal Europæere.

Lagrange (udt. Lagrangsj), Joseph Louis, berømt fransk Mathematiker, f. i Turin 1736, d. 1813, løste allerede i en ung Alder den af Euler opstillede isoperimetriske Opgave, blev 19 Aar gammel, nogle siger endnu yngre, Professor i Mathematik ved Artilleriskolen i Turin, hvor han stiftede et Videnskabsselskab. Under et Ophold i Paris 1766 kaldtes han af Fredrik den anden til Direktør for Akademiet i Berlin, hvor han opholdt sig til 1787, da han paa Mirabeaus Opfordring gik til Paris. Her blev han senere Professor ved den polytekniske Skole, Medlem af Institutet og af Længdebureauet. Under Keiserdømmet blev han Senator og Greve. Han er Opfinder af Variationsregningen og berigede ogsaa ellers sin Videnskab med flere vigtige Opdagelser. Hans Skrifter er forfattede i en fortrinlig Stil.

Lagrange, Charles, fransk Revolutionsmand, f. 1804, d. 1857, tjente først i Marinen og lagde under Toget til Spanien 1823 baade Mod og Dygtighed for Dagen. I Julirevolutionen 1830 tog han livlig Del og var 1834 en af Førerne for de revolutionære Bevægelser i Lyon, hvorfor han dømtes til 20 Aars Fængsel. Da han 1839 benaadedes, sluttede han sig ivrig til Kongedømmets Modstandere og var en virksom Deltager i Februarrevolutionen 1848. Efter Republikens Indførelse valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han tilhørte yderste Venstre. Da Napoleon den

tredie kom til Magten, blev Lagrange fængslet og landsforvist. Han gik til Belgien, men blev ikke længe efter ogsaa udvist derfra, hvorpaa han begav sig til Holland, hvor han tilbragte Resten af sit Liv.

Lagret, se Lagdømme.

Lagrettesmænd, i Norge Bisiddere ved de offentlige Thing samt Retsvidner ved Retsforhandlingerne. Enhver Mandsperson, som er 25 Aar gammel, har været bosat i Landet i 5 Aar og betaler i Byerne 8 Kr. og paa Landet 4 Kr. i Skat, er, med Undtagelse af enkelte offentlige Funktionærer, pligtig til uden Godtgjørelse at forrette som Lagrettesmand. Hvert andet Aar skal der for hvert Herred samt Kjøb- og Ladesteder forfattes et Mandtal over Lagrettesmænd, hvoraf der for hver Gang opnævnes det fornødne Antal til Rettens Betjening. Forinden nogen fungerer som saadan, maa han aflægge den for Lagrettesmænd foreskrevne Ed. Det paaligger Lagrettesmændene som Retsvidner at paase, at Forhandlingerne bliver nøiagtig protokollerede i Overensstemmelse med de afgivne Forklaringer og gjøre Administrator opmærksom paa, naar et Vidnes eller en Forhørts Udtryk antages at være misforstaaede, samt i fornødent Fald at lade sine Bemærkninger tilføres Retsprotokollen. Af et engere Udvalg blandt Lagrettesmændene tages Meddomsmænd samt Skjøns- og Taxationsmænd. — Se ogsaa under Art. Lagdømme.

Lagthing, se Norges Statsforfatning under Art. Norge samt Art. Lagdømme.

Laguaner (Iguana), Firben af de Tykfungedes Gruppe. Herhen hører den flyvende Drage, Basilisken m. fl.

Laguérronière (udt. Lageroniær), Louis Etienne Arthur Dubreuil Helion, Vicomte, fransk Statsmand og Publicist, f. 1816, d. 1875, hørte til Legitimisternes Parti, men nærmede sig senere til Lamartine, hvis Kabinetschef han blev i 1848, og hvis Blade, „Bien public" og „Pays" han redigerede. Efter Statskupet af 2den Decbr. 1851 sluttede han sig til dette, indtraadte i Statsraadet og blev 1861 Senator. S. A. grundede han Bladet „La France" og var en vigtig Støtte for Napoleon den tredies i denne Periode halvliberale Politik. 1867 blev han fransk Gesandt i Bryssel og 1870 i Konstantinopel, men tog sin Afsked efter Keiserdømmets Fald. Af hans Skrifter kan nævnes „Politiske Studier og Portræter fra Samtiden" (1856), der vidner om stort Talent for den skriftlige Fremstilling.

Lagune, af lat. lacuna, kaldes en lav Kyststrækning af sumpig Beskaffenhed og delvis oversvømmet af Vand, hvorved den kommer til at bestaa af Øer og Kanaler. Særlig betegnes med dette Navn de udstrakte Laguner i Nordøstitalien, ved Kysten af det Adriatiske Hav, midt i hvilke Venedig er anlagt. Lagunerne skilles fra Havet ved smale Jordvolde, som hist og her er gjennembrudte og derved danner langstrakte Øer, hvilke paa Italiensk kaldes Lidi.

Lagus, Vilhelm Gabriel, finsk Historiker, f. 1786, d. 1859, studerede i Åbo og Upsala, blev 1813 Adjunkt i Økonomi og Handelsret i Helsingfors og 1823 Professor i almindelig Lovkyndighed sammesteds. 1858 tog han sin Afsked. Han samlede flittig paa Kildeskrifter til Finlands Historie og udgav flere saadanne af Vigtighed samt en stor Del historiske Afhandlinger.

Lagværge, se Værge.

Laharpe (udt. La-arp), Frédéric César, schweizisk Politiker, f. 1754, d. 1838, studerede i Tübingen og gik 1782 paa Baron Grimms Forslag til Petersburg, hvor han 1783 blev Lærer for Storfyrsterne Alexander (den senere Keiser Alexander den første) og Konstantin. Ved den franske Revolutions Udbrud skrev han til Regjeringen i Bern og bad om Reformer og Sammenkaldelse af Stænderne. Han blev imidlertid mistænkt for at staa i Forbindelse med de i Waadt udbrudte Opstande og erklæredes i Acht, hvorhos hans Fiender opnaaede at faa ham afsat fra hans Post i Petersburg. Han gik nu til Genf og Paris, hvor han offentliggjorde flere Flyveskrifter og opfordrede det franske Direktorium til at tage sig af Schweiz's Anliggender. 1797 rykkede et fransk Korps ind i Waadtland, som blev forvandlet til den „lemaniske Republik". Umiddelbart efter forandredes Schweiz til den „helvetiske Republik", i hvis Direktorium Laharpe indtraadte. Her forfegtede han haardnakket den franske Revolutions Politik, indtil de lovgivende Raader ved en Beslutning ophævede Direktoriet. Han reiste nu til Frankrige, hvor han boede som Privatmand. 1801 gjorde han en Reise til Rusland og blev paa det venligste modtagen af sin tidligere Elev Keiser Alexander. Paa Wienerkongressen virkede han for Kantonerne Waadts og Aargaus Uafhængighed og levede siden Resten af sit Liv som Privatmand og var Gjenstand for sine Landsmænds Høiagtelse.

Laharpe, Jean François de, bekjendt fransk Digter og især Kritiker, f. 1739, d. 1803, udgav 1757 et didaktisk Digt og en Samling „Heroider", som blev gunstig bedømte af Voltaire. Senere skrev han en Række Tragedier, af hvilke kun „Warwick" (1763) holdt sig i længere Tid paa Scenen. 1776 optoges han i det franske Akademi og blev 1786 Professor i Literatur ved det nystiftede Lycéum. Som ivrig Voltairianer sluttede han sig ved Revolutionens Udbrud til denne, men blev, da han havde ytret sig med Spot over Robespierre, fængslet og holdt 5 Maaneder fangen paa Luxembourg. Her omvendte han sig i Fængslet til orthodox Katholik og ivrig Royalist og angreb senere skarpt baade Direktoriet og Konsulregjeringen. Laharpe havde sin største Betydning for Samtiden som Kritiker, i hvilken Egenskab han dog ikke kunde holde sig fri for Partiskhed og mange Skjævheder i Opfatningen. Som Stilist indtager han en fremragende Plads. Hans Hovedverk er „Lycée, ou cours de littérature ancienne et moderne" (12 Bd., 1799—1805).

Lahire (udt. La-ir), egentl. Etienne Vignoles, fransk Hærfører under Karl den syvende, stillede sig i Spidsen for de saakaldte Armagnacer og erobrede flere Fæstninger fra Englænderne, men maatte for det meste igjen opgive sine Erobringer, da han ikke fik tilstrækkelig Hjelp fra Kongen. Ved Jeanne Darcs Optræden sluttede han sig til hende og forfulgte Englænderne, da de blev fordrevne fra Orleans. Efter Slaget ved Patai 1429 stormede han Louviers og rykkede frem mod Rouen, for at befri den fangne Jeanne Darc. Han blev fangen af Englænderne, men flygtede og medvirkede 1432 ved Indtagelsen af Chartres, hvorefter han sammen med Xaintrailles herjede de af Englænderne og Burgunderne besatte Provinser

og vedblev Fiendtlighederne ogsaa efterat Kongen havde sluttet Fred. 1442 ledsagede han Kongen til Montauban, hvor han i Jan. 1443 døde som Følge af de mange Saar, han havde faaet i Krigen.

La Hire, ... de, berømt fransk Mathematiker, f. 1640, d. 1718, berigede Geometrien, navnlig Keglesnitslæren, som han studerede i de Gamles Aand, med flere vigtige Theorier. Han er en af Forgjængerne for den saakaldte nyere Geometri.

Lahn, Biflod til Rhinen, udspringer i den sydlige Del af den preussiske Provins Vestfalen, løber gjennem Hessen-Nassau og Storhertugdømmet Hessen i en Længde af 28 Mil og falder i Rhinen ved Niederlahnstein, noget ovenfor Koblenz.

Laholm, tidligere Lagaholm, By i det svenske Landskab Halland, ved Lagaå, med 1,500 Indb. og rigt Laxefiske. Den nævnes som Kjøbstad allerede i det 13de Aarh. I Nærheden af Byen, paa en liden Ø i Lagaå, laa tidligere Laholms Slot, som blev nedrevet 1675. — Laholmsbugten er en bred Bugt af Kattegat, i hvilken Lagaå falder.

Lahore, Hovedstad i Provinsen Pendsjab i Indien og tidligere i Sikhernes Rige, ligger ved Floden Ravi, 53 Mil nordvest for Delhi, og har 100,000 Indb. Den er omgiven af faste Mure og Forskansninger og er vigtig i militær Henseende; Husene er bedre byggede end i de fleste asiatiske Stæder, og Gaderne vistnok smale, men lange og rette. Af Pragtbygninger kan især mærkes Stormogulernes gamle Palads og flere smukke Moskéer. Byens Industri bestaar især i Forfærdigelsen af vævede Sager og Vaaben; Handelen er betydelig. — Lahore var til 1008 Residens for indfødte Fyrster, senere for Ghasneviderne og Ghuriderne; 1241 plyndredes Byen af Mongolerne og indtoges 1525 af Sultan Babur, hvorefter den hørte til Stormogulernes Rige og var vidtberømt for sin Rigdom og Pragt. 1764 kom den i Sikhernes Besiddelse, besattes 1846 af Englænderne og indlemmedes 1849 sammen med hele Pendsjab i de britiske Besiddelser.

Lahr, By i det tyske Storhertugdømme Baden, med 8,500 Indb. og Fabrikation af Tobak og Papvarer.

Laibach, slovenisk Ljubljana, Hovedstad i det østerrigske Kronland Krain, ved Floden Laibach, 1½ Mil fra dens Udløb i Sau, har 25,000 Indb. og er smukt bebygget og renlig. Blandt de offentlige Bygninger kan især mærkes Kathedralkirken og flere andre Kirker, Raadhuset m. fl. Byen fabrikerer Bomuldsvarer, Klæde, Papir, Lervarer m. m. og har livlig Handel. — Bekjendt er Laibach ved den her 1821 afholdte Kongres, hvor Keiserne af Østerrige og Rusland, Kongen af begge Sicilier og Hertugen af Modena samt Afsendinger fra flere andre europæiske Stater mødte, og hvor Opretholdelsen af den gamle Tingenes Tilstand i Neapel og Piemont besluttedes, medens England protesterede mod den ved samme Leilighed fastslaaede Ret til bevæbnet Intervention i en fremmed Stats Anliggender.

Lainé (udt. Læne), Joseph Henri Joachim, fransk Statsmand, f. 1767, d. 1835, blev Advokat 1789. 1808 blev han Medlem af den lovgivende Forsamling og raadede 1813 Napoleon til at slutte Fred og indføre en udvidet politisk Frihed, hvilket i høi Grad opbragte Keiseren paa ham. 1814 blev han efter Napoleons Fordrivelse Præsident i Deputeretkammeret og var 1816—18 Indenrigsminister. 1823 blev han Pair. Han bekjendte sig til moderat liberale Grundsætninger og modarbeidede kraftig de yderliggaaende Royalister. 1830 aflagde han Ed til Ludvig Filip, men mødte ikke senere i Nationalforsamlingen.

Lainez (udt. Læne), Alexandre, fransk Digter, f. 1650, d. 1710, bereiste i sin Ungdom Grækenland, Østerlandene og flere andre Lande og levede siden i Paris. Han var en Ven af den glade og ubundne Livsnydelse, som han besang i elegante og aandrige Vers. Hans Digte blev for det meste improviserede og optegnede af hans Venner. Han var i Besiddelse af særdeles omfattende Kundskaber, især i Geografien og i de ældre og nyere Sprog.

Laing (udt. Læng), Alexander Gordon, engelsk Afrikareisende, f. 1794, d. 1826, indtraadte tidlig i Arméen og kom 1822 som Løitnant og Adjutant hos Sir Charles M'Carthy til Sierra Leone. Herfra blev han udsendt for at undersøge Landet mellem Floderne Gambia og Rokelle og søge at vinde de der boende Negerkonger for Istandbringelsen af en ordnet Handel med Englænderne i den Hensigt derved at fortrænge Slavehandelen. Paa disse Reiser lykkedes det ham at knytte Forbindelser med Fulahernes Konge og at tilveiebringe vigtige Bidrag til Kundskaben om Landet omkring Timbuktu og Nigers Kilder. Da Guvernøren M'Carthy var bleven dræbt i Aschantikrigen 1824, kaldtes Laing tilbage til Sierra Leone, blev 1825 Major og reiste kort efter over Tripolis til Timbuktu for at undersøge Nigerens Løb. Paa en Udflugt fra Timbuktu faldt han i Hænderne paa en fanatisk Araberskeikh, som med Magt vilde omvende ham til Islam, og som, da dette ikke lykkedes, lod ham dræbe.

Laird (udt. Lærd), i Skotland Navn paa en større Godseier.

Lairesse (udt. Læres), Gerard de, flamsk Maler og Radérer, f. 1640, d. 1711, var Elev af sin Fader Regnier de Lairesse og af Flémalle og opholdt sig senere for det meste i Holland. Han behandlede saa godt som alle Grene af Malerkunsten og udmærkede sig ved sin rige og klare Komposition, men var mere lærd end egentlig aandfuld i sine historiske og mythologiske Billeder. Han skrev ogsaa et Verk over Malerkunsten, „Groot Schilderboek“, som i sin Tid blev flitig studeret og fik megen Indflydelse paa Tidens Kunstretning.

Lais, ell. **Lesem**, By i det gamle Fønikien, se Dan.

Laïs, Navn paa to for sin Skjønhed berømte Hetærer i det gamle Grækenland. Den ældre Laïs var født i Korinth, hvor hun ogsaa boede, og hvor hun blandt sine Tilbedere talte den berømte Filosof Aristippos. — Den yngre Laïs var fra Hykkara paa Sicilien og kom som Barn til Korinth, hvor Maleren Apelles blev opmærksom paa hendes Skjønhed. Foruden Apelles stod ogsaa flere andre af den Tids berømte Mænd i et intimt Forhold til hende. Hun skal tilsidst være kommen til Thessalien og der i Afrodites Tempel være bleven dræbt af Kvinderne, som var misundelige og stinsyge paa hendes Skjønhed. Forresten fortælles disse biografiske Enkeltheder snart om den ældre, snart om den yngre Laïs.

Lak, **Segllak**, det almindelige Emne til Forsegling af Breve og andre Postforsendelser, bestaar hovedsagelig af Schellak med Tilsætning af lidt

Terpentin og Kridt samt et Farvestof (i rødt Lak Cinnober, i grønt Spanskgrønt, i sort Bensort osv.). I de simplere Sorter erstattes en stor Del af Schellaken med almindelig Harpix (Kolofonium). — Lak bruges ogsaa ofte ensbetydende med Fernis (s. d.).

Lakedaimon, se Sparta.

Lakediverne, rigtigere Lakkha-diva, Øgruppe i det Indiske Hav, i Nord for Malediverne, vest for Forindien, bestaar af 20 mindre Grupper af smaa Koraløer og Koralrev, af hvilke en stor Del er ufrugtbare og ubeboede. Fladeindholdet af samtlige Øer anslaaes til 35 Kv.mil og Folkemængden til ca. 7,000 Mennesker, som er af arabisk Herkomst og Muhamedanere. Øerne hører nu til det engelsk-indiske Præsidentskab Madras. Deres vigtigste Produkt er Kokosnødder.

Lakei, af fr. laquais (udt. lakæ), Tjener.

Lakering, Overdrag paa Træ, Metal eller andre Stoffer af Lak eller Lakfernis. Berømte er de kinesiske og især de japanesiske lakerede Sager. De første overdrages med en Fernis, som man tror kommer af Harpixen af Laktræet (Augia Chinensis). Den japanesiske Lak tilberedes af Harpixen af Rhus vernix og Olien af Paulownia imperialis. I Almindelighed overstryges de Arbeider, som skal lakeres, først med Fernis, hvori en Farve er udreven, og senere flere Gange med Fernissen alene.

Lake-School (udt. Lek-skul), engl., Sjøskolen (s. d.).

Lakesild, se Sik.

Lakfarver kaldes flere af Plante- eller Dyrestoffer udtrukne Farvestoffer i deres Forbindelser med alkaliske Jordarter, Lerjord eller Metaloxyder. De kommer i Handelen dels som Deig, dels som Pulver eller i Form af smaa Tavler. Mest anvendte er de røde Lakfarver, af hvilke de smukkeste er Karmin- og Kraplak. Lakfarver bruges baade i Farverierne og som Malerfarve.

Lakfernisser, se Fernis.

Lakis, en amoritisk Kongestad, omtales i Jos. 10de og 15de Kap. samt fl. St. Da Josva indtog Landet, forenede Kongen af Lakis sig med fire andre Konger for at stanse hans Fremgang, men Josva slog dem ved Bethoron og indtog blandt andre Stæder ogsaa Lakis. Senere omtales den som en af Judas stærkest befæstede Byer. Omtrent midtveis mellem Gasa og Eleuteropolis i det sydlige Palæstina findes nogle Levninger af en By, som kaldes Um-Lakis, som antages at være det gamle Lakis.

Lakmus, et blaat Farvestof, som tilberedes af visse Lavarter, navnlig Lecanora tartarea, ved at lade dem gjære i Vand med en Tilsætning af kulsur Kali og Ammoniak. Herved fremkommer en i Begyndelsen rød, senere blaa Vædske, som inddampes, tilsættes med Gibs eller Kridt og tørres i Form af Terninger. Lakmus opløses let i Vand og Alkohol med en blaaviolet Farve; tilsættes et ringe Kvantum af en Syre, bliver Opløsningen rød, men antager igjen sin oprindelige Farve ved Tilsætning af et Alkali, hvilket Experiment man kan fortsætte saalænge man vil. Den vigtigste Anvendelse af Lakmus beror paa disse Egenskaber, idet den nemlig af Kemikerne bruges til at bestemme, om en Vædske reagerer surt eller alkalisk. I første Tilfælde bliver et med Lakmus blaafarvet Stykke Papir ved at dyppes i Vædsken rødt, medens i sidste Tilfælde et med Syre behandlet og følgelig rødt Lakmuspapir bliver blaat. Lakmus fabrikeres især i Holland.

Laknau, se Lucknow.

Lakonien, se Sparta.

Lakonisme, det at udtrykke meget i faa Ord, efter de gamle Spartaners (Lakoners) Vis. — Lakonisk, kortfattet, men indholdsrigt (om et mundtligt eller skriftligt Udtryk).

Lakritsplante (Glycyrrhiza), Planteslægt af de Ærteblomstredes Familie, omfatter flereaarige Urter med træagtig Rodstok. Denne indeholder en sød Substans. Den mest udbredte Art er Glycyrrhiza glabra, som voxer vildt i Sydeuropa og Orienten og her tillige dyrkes for Rodens Skyld. Roden kommer i tørret Tilstand i Handelen og anvendes til Brystthe samt til Fremstilling af Lakritssaft, som vindes ved Udkogning af Roden med Vand og fortættes ved Indkogning, indtil den stivner til en brunsort Masse, der kommer i Handelen i Form af Stænger eller Blokke. Disse har en stærk sød og derhos noget bitter og ubehagelig Smag. Lakrits anvendes ligesom Roden mod lettere Brystonder som slimløsende Middel og renses til dette Øiemed ved Opløsning i Vand, Klaring og Inddampning. Ogsaa i Ølbryggerierne har Lakrits i den senere Tid faaet en ikke ringe Anvendelse, navnlig i Amerika. — Det søde Stof i Lakritsroden kaldes Glycyrrhizin; det er en lysegul, gummiagtig Substans, der ikke krystalliserer, som let opløses i Vand og Alkohol, men ikke gjærer. Smagen er sød med en modbydelig Bismag. Ved Kogning med fortyndede Syrer spaltes Glycyrrhizin i Sukker og et Stof, som kaldes Glycyrrhetin. — Foruden af Glycyrrhiza glabra faaes Lakrits ogsaa af Glycyrrhiza echinata, som voxer i Ungarn og Sydrusland. Den sidstes Rødder kommer i Handelen fra Rusland i skrællet Tilstand, den førstes uskrællede og navnlig fra Italien og Spanien.

Lakshmi, se Gudelære, den indiske.

Lakskjoldlus, se Schellak.

Lakune, lat. lacuna, Hul, Aabning, tomt Sted; særlig et Sted i en Bog, hvor Texten er gaaet tabt.

Lalande (udt. Lalangd), Joseph Jérôme Lefrançais de, berømt fransk Astronom, f. 1732, d. 1807, studerede i Paris Retsvidenskaben, men ved Siden deraf ogsaa Mathematik og Astronomi og sendtes 1751 til Berlin for at foretage Observationer til Bestemmelse af Maanens Parallaxe. I Berlin studerede han Analyse under Euler, vendte 1752 tilbage til Frankrige og praktiserede en kort Tid, ifølge sin Faders Ønske, som Advokat. 1753 gik han til Paris, hvor han blev ansat som kongelig Astronom. 1761 blev han Professor ved College de France, bereiste 1765—66 Italien og blev 1768 Direktør for Observatoriet i Paris, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Han beskjeftigede sig særlig med Læren om Planeterne og gjorde sig paa dette Felt høilig fortjent. Hans Hovedverker er „Traité d'astronomie“ (2 Bd., 1764), samt „Histoire céleste française“ (1801), som indeholder en stor Mængde Observationer, hvoraf man senere har beregnet en vigtig Stjernekatalog paa henved 50,000 Stjerner. — Ogsaa hans Brodersøn, Michel Jean Jérôme Lefrançais Lalande, f. 1766, d. 1839, var en dygtig Astronom og har blandt andet udført de fleste af Observationerne i „Histoire céleste“.

Lallerstedt, Gustav, svensk Journalist og Rigsdagsmand, f. 1816, d. 1864, var 1855—62 Medlem af Rigsdagen og hørte som saadan til dens mest fremragende og ansete Medlemmer. 1856 udgav han i Paris et paa Fransk forfattet politisk Skrift: „Skandinavien og dets Fremtidsudsigter“, hvilket vakte ikke liden Opsigt, og hvori han søgte at henlede de franske Statsmænds Opmærksomhed paa Nødvendigheden af at sikre Skandinavien mod mulige Overgreb fra russisk Side. Han fremstillede Norge og Sverige som en Forpost mod Rusland, hvilken det maatte ligge i Vestmagternes Interesse at gjøre saa stærk som mulig. 1852—62 var han Medredaktør af „Aftonbladet“.

Lally Tollendal (udt. Lali Tolangdal), Thomas Arthur, Greve, fransk Officér, f. 1702, d. 1766, nedstammede fra en irsk, til Frankrige indvandret Familie. Han indtraadte i sin Ungdom i et irsk Regiment, som kommanderedes af hans Fader, og udmærkede sig 1741 i Flandern. 1745 deltog han i Prins Karl Edvards Expedition til Skotland, kjæmpede 1747 igjen i Nederlandene og blev 1756 Generalløitnant og Generalkommandant over de franske Besiddelser i Indien. Han angreb strax de engelske Besiddelser, gjorde mange Erobringer og beleirede Madras, men blev slagen og maatte trække sig tilbage til Pondichéry, som 1760 blev beleiret af Englænderne baade tillands og tilvands. Efter ti Maaneders Beleiring tilbød han at kapitulere; men hans Tilbud blev forkastet, og han maatte et Par Dage efter overgive sig paa Naade og Unaade. Han førtes som Krigsfange til England, hvor han fik høre, at man i Frankrige beskyldte ham for Forræderi og Feighed. Han erholdt nu Tilladelse til at reise hjem for at retfærdiggjøre sig, men blev 1766 af Parlamentet i Paris dømt til Døden og henrettet, fordi han skulde have forraadt Kronens og det indiske Kompagnis Interesser. 10 Aar efter opnaaede hans Søn ved Voltaires Hjelp, at Kongen befalede at revidere Processen; den Henrettedes Uskyldighed blev herved paa det klareste bevist, og Dommen kasseredes 1778. — Hans Søn **Trophime Gérard, Marquis de Lally-Tollendal**, f. 1751, d. 1830, hørte 1789 til de Adelige i Stænderforsamlingen, som sluttede sig til Tredjestanden. Senere fattede han dog Uvillie mod Nationalforsamlingens demokratiske Tendenser og søgte at nærme sig Hoffet. Han maatte flygte til Schweiz, men vendte 1792 tilbage, blev fængslet, men undslap til England. Under Processen mod Ludvig den sextende tilbød han sig at være Kongens Defensor, men fik paa sit Tilbud intet Svar fra Konventet og udgav derpaa sit Forsvarsskrift i Trykken. 1794 udgav han „Forsvar for de franske Emigranter, henvendt til det franske Folk“, hvilket Skrift vakte stor Opsigt. Efter den 18de Brumaire vendte han tilbage til Frankrige; under Ludvig den attende blev han Statsraad og Pair og optraadte til Forsvar for Folkets konstitutionelle Rettigheder.

Lama (Auchenia), Slægt af de drøvtyggende Pattedyr, har mest tilfælles med Kamelen, men skiller sig fra denne ved at mangle Rygpukkel, ved sin ringere Størrelse, sin korte, tætbehaarede Hale og ved at de to Tæer er dybt skilte fra hinanden og forsynede med klolignende Klove. Man kjender fire Arter Lamaer, som alle bebor de kolde Strækninger i det vestlige Sydamerika, i Perus og Chilis Høifjelde, men længere mod Syd ogsaa de lavere liggende Egne. Den mest udbredte Art er **Guanakoen** (A. Guanacus), som forekommer lige fra Bolivia til Magellansstrædet. Den bliver henimod 5 Fod lang og ca. 3 Fod høi, er af Farve brunrød med lysere Hoved og Hals og sortagtigt Ansigt. Dens Haar er lange og tætte, Yderhaarene af indtil 4 Tommers Længde. — **Den egentlige Lama** (A. Lama) har tidligere været anset for en ved Tæmning frembragt Afart af Guanakoen, men er nu bevist at være en egen Art. Den var tidligere det vigtigste Husdyr hos Sydamerikas Indbyggere og bruges endnu almindelig som Lastdyr i de høiere liggende og koldere Egne. Farven hos den tamme Lama er forskjellig og Haarene snart finere, snart grovere; de forarbeides til Tøier. Kjødet er et godt Næringsmiddel og ligner Faarekjød. — **Alpakaen** eller **Pakaen** (A. Paco) findes kun som Husdyr; den er mindre end Lamaen og ligner i sin Legemsbygning mest Faaret, men har længere Hals. Dens Haar er lange, bløde og i Regelen hvide eller sorte, undertiden dog ogsaa brune eller flerfarvede. Dyret holdes kun for Haarenes Skyld; disse leverer et særdeles godt Garn, som dog ikke skattes saa høit som Garnet af Vikuñaens Haar. Alpaka-Ulden danner en vigtig Udførselsartikel fra Peru og Chili. Man har flere Gange foreslaaet og forsøgt at akklimatisere Alpakaen i Europa, uden at dette har villet lykkes, skjønt man kunde vente, at den vilde trives i Mellemeuropas Høifjelde. — **Vikuñaen** (A. Vicunna) er ogsaa en mindre Lamaart, som bebor de nær Snelinien liggende Regioner af Kordillererne. Dens Haar er yderst fine og bløde og giver et udmærket Garn. Skjønt Vikuñaen er let at tæmme, forekommer den dog ikke ofte som Husdyr.

Lama er Navn paa de buddhistiske Prester i Tibet, hos Mongolerne og Kalmukerne. — **Lamaisme** kalder man en senere Udviklingsform af Buddhismen, især dennes Omdannelse ved Tsonkhapa, en Tibetaner, f. 1357. Han studerede de forskjellige buddhistiske Skolers theologiske Skrifter og skabte ud af dem et eklektisk System, som snart fik Overtaget over de enkelte Skoler og for en stor Del fortrængte dem. Istedenfor den tidligere hos de tibetanske Prester brugelige røde Klædning indførte han som Kjendemærke for sine Tilhængere en gul Klædning med en eiendommelig formet gul Hue, hvorfor Lamaerne ogsaa kaldes „Gulhuer“. Som Guddommens Repræsentant hos Lamaismens Tilhængere anses en Ypperstepresť, **Dalai-Lama**, som bor i Potala i Nærheden af Lhassa. Naar han dør, tror man at han gjenopstaar i sin Efterfølger, der vælges ved Lodtrækning blandt de nyfødte Børn; dog synes ogsaa Slægtskabs- og andre Forhold at gjøre sig gjeldende ved hans Valg. Ved Siden af Dalai-Lama staar ogsaa en anden Ypperstepresť, **Bogdo-** eller **Tesju-Lama**, som bor i Klostret Tassi-Lumpo og i Hellighed regnes for den førstnævntes Ligemand. Begge er Tibets geistlige og verdslige Beherskere under Kinas Overherredømme.

La Manche (udt. Mansj), det franske Navn paa Kanalen mellem England og Frankrige; se Art. Kanal.

Lamarck, Jean Baptiste Antoine Pierre Monet de, berømt fransk Naturforsker, f. 1744, d. 1829,

blev først Militær, men forlod snart Tjenesten for at lægge sig efter Naturvidenskaberne og beskjeftigede sig nu i Begyndelsen fornemmelig med Meteorologien. Senere behandlede han i sine Skrifter især Botaniken og opstillede en ny Methode til at klassificere Planterne paa, uden dog at vinde Bifald dermed. Endelig gik han over til Zoologien og blev 1792 Professor i de lavere Dyrs Naturhistorie ved Jardin des Plantes. I de sidste 17 Aar af sit Liv var han blind som Følge af et heftigt Angreb af Kopperne. Lamarck var en flittig og genial Forsker, hvis Skrifter indeholder en Mængde værdifulde Bidrag til Dyrenes Systematik. Mest Betydning har han dog som Darwins Forgjænger i Opstillingen og delvis i Begrundelsen af Evolutionstheorien, som han fremsatte i sit skarpsindige Verk „Philosophie zoologique“ (2 Bd., 1809), men som dengang endnu ikke vakte videre Opmærksomhed.

La Marmora, Alfonso Ferrero, Marchese de, italiensk General og Statsmand, f. 1804, d. 1878, blev 1823 Artilleriløitnant og 1831 Kaptein, i hvilken Egenskab han medvirkede ved de Reformer, som Kong Karl Albert indførte i det piemontesiske Artilleri. Som Major udmærkede han sig i Felttoget i 1848 og reddede ved sin bestemte Optræden s. A. Kongen fra personlig Fare under et Opløb i Mailand. Han blev derfor Brigadegeneral og Krigsminister, men gik tilligemed hele Ministeriet Alfieri af s. A.; i Febr. 1849 var han igjen en kort Tid Krigsminister. Efter Slaget ved Novara, hvori han ikke deltog, undertrykte han et Opløb i Genua, blev Generalløitnant og i Novbr. Krigsminister, i hvilken Stilling han med stor Dygtighed gjennemførte den vanskelige Opgave at reorganisere den efter Krigen stærkt oprevne Hær. 1855 forlod han Krigsministeriet for at tage Overbefalingen over de af Sardinien til Krim sendte Hjelpetropper; her udmærkede han sig ogsaa og blev Aaret efter General, hvorhos han paany overtog Krigsministeriet. 1859 deltog han i Felttoget i Lombardiet og overtog efter Freden i Villafranca ved Siden af Krigsministeriet ogsaa Posten som Ministerpræsident, hvilken han dog kun indehavde til Jan. 1860, da han afløstes af sin Forgjænger Cavour. Ogsaa som Krigsminister maatte han vige Pladsen for Fanti. Efter at være bleven brugt i flere Sendelser blev han 1861 Civil- og Militærguvernør i Neapel og fik 1862 den hele politiske Magt over samtlige neapolitanske Provinser. 1864 blev han Ministerpræsident og Udenrigsminister, i hvilken Stilling han afsluttede en Handelstraktat med den tyske Toldforening og et Forsvarsforbund med Preussen. 1866 fulgte han som Minister uden Portefølj og Stabschef med Kong Viktor Emanuel i Felttoget mod Østerrige og var den egentlige Leder af den italienske Armés Operationer, men tabte Slaget ved Custozza og trak sig kort efter tilbage. De heftige Angreb, som rettedes mod hans Krigsførelse, imødegik han baade i Tale og Skrift, samtidig med at han skarpt dadlede den preussiske Regjering for dens Fremfærd 1866. Senere har han virket dels som Diplomat, dels som Medlem af Nationalforsamlingen; 1870—71 var han Generalguvernør i Rom.

Lamarque (udt. Lamark), Maximilien, Greve, fransk General og Politiker, f. 1770, d. 1832, indtraadte 1791 i Arméen og indtog 1794 med kun 200 Mand Fuentarabia, til Løn for hvilket han blev Generaladjutant. Efter Freden i Luneville var han under Leclerc Brigadegeneral i Spanien og senere (1805) i Tyskland. Efter at have ledsaget Josef Bonaparte til Neapel blev han Divisionsgeneral, erobrede 1808 ved et dristigt Bovestykke den af Englænderne stærkt befæstede Ø Capri og førte med Udmærkelse en Division i Felttoget 1809. Senere gik han til Spanien, hvor han under de der raadende vanskelige Forhold viste sig i Besiddelse af stor Dygtighed og Humanitet. Efter Napoleons Fald tog han Afsked, men fik under de hundre Dage Kommandoen i Vendée og flygtede efter den anden Restauration til Belgien; 1818 fik han Lov til at vende tilbage, blev 1828 Deputeret og sluttede sig til Oppositionen. Ogsaa efter Julirevolutionen bekjæmpede han Regjeringens Politik. Ved hans Begravelse forefaldt der Demonstrationer fra Republikanernes Side, hvilket gav Anledning til et Gadeopløb 5te—6te Juni 1832.

Lamartine (udt. Lamartin), Alphonse Marie Louis Prat de, fransk Statsmand og berømt Digter, f. 1790, d. 1869. Hans Fader, der var Militær, vilde helst, at Sønnen ogsaa skulde uddanne sig som saadan, men ifølge Moderens Ønske blev han sat i Skole hos Jesuiterne i Belley. En romantisk Kjærlighedshistorie bevirkede, at Forældrene sendte ham til Paris og kort efter til Toskana; herfra drog han uden Forældrenes Vidende og saagodtsom blottet for Penge til Rom, hvor han Vinteren 1811—12 fik bo hos en gammel Maler. Fra Rom gik han til Neapel, hvor han forelskede sig i en fattig Fiskerpige, som døde af Sorg, da han af sin Moder blev hjemkaldt. Da Ludvig den attende kom paa Tronen, traadte Lamartine ind i den kongelige Livgarde, men efter kort Tids Forløb reiste han hjem igjen. En ny Forelskelse og den Elskedes kort efter paafølgende Død synes at have øvet en mægtig Indflydelse paa hans drømmende, sværmeriske Natur. Hidtil havde han kun leilighedsvis dyrket Digtekunsten som et Udtryk for Øieblikkets Følelser. Nu kastede han sig med Iver over den, og 1820 udkom den første Del af hans Meditationer, som vakte en ubegrændset Beundring og i kort Tid udgik i et Antal af 45,000 Exemplarer. Kort efter udnævntes han til Legationssekretær ved det franske Gesandtskab i Rom. Han ægtede en rig Englænderinde, og da en Onkel, som havde indsat ham til sin Arving, samtidig døde, saa Lamartine, der hidtil havde levet i smaa Kaar, sig med ét i Besiddelse af en betydelig Formue. Den diplomatiske Løbebane forlod han 1829 og foretog et Par Aar efter en Reise til Orienten, paa hvilken han formelig strøede Penge om sig og derved for en Del lagde Grunden til den betrængte økonomiske Stilling, som han i sin Alderdom stadig led under. 1834 blev han Medlem af Nationalforsamlingen, og nu opgav han den Digtervirksomhed, som han hidtil med saa ualmindeligt Held havde fortsat, for udelukkende at ofre sig for Politiken. Ludvig Filip anmodede ham gjentagne Gange forgjeves om at træde ind i Ministeriet; fra 1843 sluttede han sig til Oppositionen og var en af dem, som væsentligst bidrog til Julimonarkiets Fald. Da Kongedømmet ved Februarrevolutionen afskaffedes, blev Lamartine

Medlem af den provisoriske Regjering, og hans sindige Optræden i Forening med hans mægtige Veltalenhed bidrog i væsentlig Grad til at dæmpe Massernes Lidenskaber, ligesom hans kloge Forholdsregler beroligede Nabomagterne. Under den Ophidselse, som under og strax efter Revolutionen havde bemægtiget sig Gemytterne, var det udelukkende Lamartines personlige Mod og aldrig svigtende Aandsnærværelse, der forebyggede de Voldsgjerninger, som de radikale Fanatikere søgte at sætte i Scene. Men ved at optræde som Mægler mellem de yderliggaaende Partier opnaaede han kun at blive mistænkt af dem begge. Ved Præsidentvalget faldt han igjennem, og efter Statskupet 1851 trak han sig tilbage til Privatlivet. Fra nu af kastede han sig over den historiske Forfattervirksomhed, stadig trykket af Næringssorger. — Lamartines poetiske Arbeider udmærker sig ved en tiltalende rythmisk Skjønhed i Fremstillingen og stor Billedrigdom, men lider, især de senere af dem, af en vis Skjødesløshed i Sproget og i Behandlingen af de faktiske Forhold. Af hans betydeligste Arbeider kan foruden det ovenfor omtalte nævnes: „Sokrates's Død" (1827), „Poetisk og religiøs Harmoni" (1829) „Jocelyn" (1836) og „Reise i Orienten" (1835). Sidstnævnte Arbeide er ualmindelig rigt paa tiltalende og smukke Billeder og besidder en poetisk Formskjønhed, der neppe overgaaes af nogen af den nyere Tids Digterverker. Ogsaa hans historiske Arbeider er af betydeligt Værd; de vigtigste af disse er: „Girondinernes Historie" (8 Bd., 1847), „Restaurationens Historie" (8 Bd., 1851—53), „Tyrkiets Historie" (6 Bd., 1854) og „Ruslands Historie" (2 Bd., 1855).

Lamb (udt. Læmm), Charles, engelsk Forfatter, f. 1775, d. 1834, var 1792—1825 ansat i det ostindiske Kompagnis Tjeneste og tog det sidstnævnte Aar sin Afsked. Han blev mest bekjendt som Forfatter ved sine først i „London Magazine" under Pseudonymet Elia offentliggjorte „Essays", som senere er udkomne i to Samlinger i mange Oplag og efter hans Død kompletterede med hans uudgivne Skrifter. Hans fine Humor og elskværdige Livsbetragtning gjør baade hans Skisser og Digte til en tiltrækkende Læsning.

Lamb (udt. Læmn), Karoline, engelsk Forfatterinde, f. 1785, d. 1828, ægtede 1805 Will. Lamb, den senere Lord Melbourne. Hun traadte senere i en Kjærlighedsforbindelse med Lord Byron, men begges lidenskabelige Heftighed fremkaldte et Brud, som vakte megen Skandale. Efterat Byron havde forladt Landet, skrev Karoline Lamb en Roman, „Glenarvon", hvori hun skildrede ham med de mørkeste Farver; noget mere rolig var hendes Holdning i de næste to Romaner, „Graham Hamilton" og „Ada Reis", men Mindet om Byron forfulgte hende stadig, og da hans Lig bragtes forbi hendes Hus for at begraves, blev hun vanvittig.

Lamballe (udt. Langbal), Marie Thérèse Louise af Savoyen-Carignan, Prinsesse, f. 1749, d. 1792, levede, efter at være bleven Enke efter Prins Louis af Bourbon-Lamballe, ved det franske Hof og vandt ved Marie Antoinettes Ankomst hendes Venskab, saa at hun ved Ludvig den sextendes Tronbestigelse blev Intendantinde ved Dronningens Hof. Hun og Dronningen var fra nu af uadskillelige Veninder; da Revolutionen udbrød, reddede hun sig paa Marie Antoinettes indstændige Bønner ved Flugten, men vendte, efterat Kongehusets Flugt var mislykket, tilbage og fik Tilladelse til at dele Fængsel med Dronningen. Kort efter blev hun dog skilt fra denne og blev under Septembermyrderierne nedhugget. Hendes Hoved blev paa et Spyd baaret forbi Temple, hvor den kongelige Familie sad fængslet.

Lamberg, Franz Philipp von, østerrigsk Officér, f. 1791, d. 1848, deltog i Krigen mod Napoleon og avancerede siden efterhaanden til Feltmarskalløitnant. 1848 blev han, da Jellachich med sin Armé nærmede sig Pest, udnævnt til kongelig Kommissær i Ungarn og Overstkommanderende over de ungarske Tropper; men den ungarske Nationalforsamling erklærede Udnævnelsen for ugyldig og alle dem, som adlød hans Befalinger, for Høiforrædere. Selv blev han Dagen efter denne Erklærings Udstedelse myrdet af Pøbelen i Pest.

Lambert, Johann Heinrich, tysk Filosof og Mathematiker, f. 1728, d. 1777 som Overbygningsraad og Medlem af Videnskabsakademiet i Berlin, begrundede Læren om Maalingen af Lysets Intensitet og opdagede Theorien for Talerøret. I Filosofien hørte han til Leibniz's Skole og indlagde sig især Fortjeneste af Udviklingen af den analytiske Logik.

Lambert af Hersfeld, ogsaa feilagtig kaldt Lambert af Aschaffenburg, tysk Krønikeskriver, f. i det 11te Aarh., levede som Benediktinermunk i Hersfeld. Hans „Chronicon historicum apud Germanos" indeholder et kort Omrids af hele Verdenshistorien fra Verdens Skabelse og til 1039, men begynder fra dette Aar at blive udførligere og rækker til 1077. Hans Sprog og Fremstilling er gode, men mod hans Troværdighed har der i den senere Tid været reist vegtige Tvivl.

Lambèse (udt. Langbæs), fransk Straffekoloni i Algerien, syd for Konstantine, benyttedes under det andet Keiserdømme som Deportationssted for politisk Kompromitterede, men er nu kun Militærstrafanstalt. Den lille By ligger mellem Ruinerne af den gamle Stad Lambæsis, som i Romerherredømmets Tid var Hovedstad i Provinserne Mauritanien og Numidien.

Lambin (udt. Langbæng), Denis, lat. Dionysius Lambinus, fransk Filolog, f. ca. 1516, d. 1572, blev 1561 Professor ved Collége de France i latinsk og senere ogsaa i græsk Literatur. Han besørgede Udgaver af Horats, Lucretius, Plautus og Cicero, hvilke endnu skattes høit.

Lambruschini, Luigi, romersk Statsmand, f. 1776, d. 1854, blev Barnabitermunk, senere Biskop af Sabina, Erkebiskop i Genua og 1831 Kardinal. Under Gregor den sextende blev han Statssekretær for de udenlandske Anliggender, Undervisningsminister, Sekretær for de pavelige Breve og Bibliothekar i Vatikanet. I disse Stillinger gjorde han sig hadet som en afgjort Modstander af alle Fremskridt og en uforsonlig Fiende af det liberale Parti. Under Pius den niende havde han ogsaa høie Embeder, men besad ikke længer den Indflydelse som tidligere. 1848 flygtede han til Neapel sammen med Paven og blev siden en af dennes Huskardinaler.

Lamego, By i den portugisiske Provins Beira, ved Floden Douro, med 8,000 Indb., er Sæde for en Biskop.

Lamennais (udt. Lamenæ), Hugues Félicité Robert de, berømt fransk Forfatter, f. 1782, d. 1854, indtraadte 1815 i Presteseminariet St. Sulpice i Paris og blev 1816 viet til Prest. 1817—23 udgav han „Essai sur l'indifférence en matière de religion", som vakte stor Opsigt og med én Gang stillede ham i Række med Frankriges mest fremragende Forfattere. I dette Skrift forsvarede han paa det ivrigste de mest yderliggaaende ultramontane Grundsætninger. Samtidig skrev han i et Par Blade, hvori han forsvarede Restaurationskongedømmet, ikke for dets egen Skyld, men fordi han ansaa det for at være enslags nødvendigt Appendix til den almægtige Kirke. Han var derfor ilde likt af Regjeringen og dømtes et Par Gange for Presseforseelser, medens fra Rom det største Bifald fulgte hans Virksomhed. Men 1830 slog han om og blev en begeistret Apostel for Folkesuveræniteten; han søgte nu sin Opgave i at forsone Katholicismen og den politiske Frihed og grundede sammen med Lacordaire og Greve Montalembert Bladet „L'Avenir", hvori han forfegtede sine Grundsætninger. 1832 udstedte Gregor den sextende et Hyrdebrev, hvori han fordømte alt, hvad der havde set Lyset i dette Blad. Montalembert og Lacordaire bøiede sig, men Lamennais opflammedes kun endnu mere i sin Iver og udsendte 1834 sit berømte Skrift „En Troendes Ord", hvori han i en fra Bibelen laant Profetstil forherliger Revolutionen, spaar Kongedømmets Fald og revser Romerstolens Synder. Ogsaa denne Bog blev naturligvis fordømt ved en pavelig Encyklika, som Lamennais besvarede med et nyt Skrift „Roms Affærer" (1836), hvorved han fuldendte sit Brud med Rom og gav sin Indignation fri Luft. Senere forsvarede han ved enhver Leilighed trofast Demokratiets Sag og blev stedse mere yderliggaaende ogsaa i sine religiøse Anskuelser. 1848 var han Medlem af den konstituerende og den lovgivende Forsamling. Hans Skrifter er for Størstedelen samlede i hans „Oeuvres complètes" (12 Bd., 1844).

Lamentation, Klage, Klagesang — Lamentationer kaldes de tre Afsnit af Jeremias's Begrædelsesbog, som afsynges i de romerske Kirker de tre sidste Dage af den stille Uge. — Lamentere, klage, jamre sig (især paa en overdreven og uværdig Maade.)

Lameth, Charles Malo François, Greve, fransk General og Politiker, f. 1757, d. 1832, deltog i den nordamerikanske Frihedskrig og blev efter sin Tilbagekomst Kavalerioberst. Som adeligt Medlem af Stænderne erklærede han sig ved Revolutionens Udbrud for Frihedsbevægelsen, men modsatte sig Bestræbelserne for at afsætte Kongen. 1792 kommanderede han en Kavaleridivision, traadte efter Begivenhederne den 10de Aug. ud af Arméen og blev fængslet, men kom igjen i Frihed og gik til Hamburg, hvor han grundede et Handelshus og tjente en betydelig Formue. 1797 vendte han tilbage til Frankrige, men udvandrede igjen efter den 18de Fructidor og kom først definitivt tilbage efter den 18de Brumaire. Han gjorde nu Tjeneste i Napoleons Hære, blev efter Restaurationen Generalløitnant og indvalgtes 1827 i Deputeretkammeret, hvor han forsvarede Grundsætningerne fra 1789. — Hans Broder Alexandre, Greve de Lameth, f. 1760, d. 1829, deltog ligeledes i den amerikanske Frihedskrig, blev derpaa Artilleriofficér og forfegtede 1789 i Stænderforsamlingen de samme Anskuelser som Broderen. 1792 kjæmpede han under Lafayette og kom sammen med ham i østerrigsk Fangenskab; 1795 fik han sin Frihed, deltog nu i Broderens Handelsforretning og vendte efter den 18de Brumaire tilbage til Frankrige, hvor han under Keiserdømmet var Præfekt i forskjellige Departementer. 1814 udnævntes han af Ludvig den attende til Generalløitnant og 1815 af Napoleon til Pair; senere var han som Deputeret en Forsvarer af de konstitutionelle Rettigheder. Han skrev et fortrinligt historisk Arbeide om den konstituerende Forsamling. — En tredie Broder, Théodor, Greve de Lameth, f. 1756, d. 1854, deltog, ligesom de to foregaaende, i den amerikanske Frihedskrig og blev 1791 Medlem af den lovgivende Forsamling. Han var mindre gunstig stemt for Revolutionen end Brødrene og protesterede navnlig stærkt mod Septembermyrderierne 1792. Han drog derpaa til Schweiz, vendte tilbage under Konsulatet og blev 1815 Deputeret, men deltog ikke mere i det offentlige Liv.

Lamettrie (udt. Lametri), Julien Offray de, fransk Læge og filosofisk Forfatter, f. 1709, d. 1751, studerede Medicin under Boerhaave og blev Læge ved Hertugen af Gramonts Regiment. 1745 udgav han „Histoire naturelle de l'âme", hvori han, om end paa en forsigtig Maade, lagde sine atheistiske og materialistiske Anskuelser for Dagen, og som blev offentlig brændt. Næste Aar havde et Skrift, hvori han angreb Lægerne, samme Skjebne, og han selv saa sig nødt til at flytte til Holland, men blev efter at have udgivet sit Hovedverk „L'homme machine" (1748) ogsaa fordreven derfra og formelig forfulgt. Han fandt nu et Asyl hos Fredrik den anden, hvis Forelæser og kjæreste Selskab han blev. Han trivedes imidlertid ikke i Berlin og var netop beskjeftiget med at søge sig udvirket Tilladelse til at vende tilbage til Frankrige, da han bortreves af en tidlig Død. Lamettrie repræsenterer den uforbeholdne Materialisme, hvis Konsekvenser han udtalte stedse mere og mere aabent. Hans Originalitet som Filosof er ikke stor, men i Naturvidenskaberne besad han for sin Tid usædvanlige Kundskaber. Stilen i hans Skrifter er livlig og elegant. Fredrik den anden besørgede udgivet en Samling af hans „Oeuvres philosophiques" (1751).

Lamhed, Paralyse, kaldes den sygelige Tilstand, hvorved Musklernes Sammentrækningsevne er svækket eller ophævet, enten som Følge af en Forstyrrelse af Nervecentrernes Virksomhed (central Lamhed) eller af en Beskadigelse af den til en Muskel ledende Nerve eller af Muskelen selv (periferisk Lamhed). Den centrale Lamhed kan være af forskjellig Art og enten foranlediges af anatomiske paaviselige Forandringer i Hjernen eller Rygmarven eller ogsaa finde Sted uden at nogen saadan Forandring kan paavises (f. Ex. hos hysteriske). Lammelsen er enten fuldstændig, d. v. s. at enhver Bevægelse af de lammede Organer er umulig, snart ufuldstændig (Paresis), idet kun en Svækkelse af Evnen til Bevægelse finder Sted. Den kan endvidere enten være udbredt til hele Legemet eller kun til enkelte Legemsdele; i sidste Til-

fælde kaldes den Hemiplegi, naar den hersker i den ene Side (den høire eller venstre) af Legemet, Paraplegi, naar den nedre Halvdel af Legemet er lammet, krydset Lamhed, naar afvexlende enkelte Dele af begge Legemets Halvdele (f. Ex. den høire Side af Ansigtet, den venstre Arm og det venstre Ben) er lammede. Lamhed er meget ofte forbunden med Følesløshed, idet sammen med Bevægelsesnerverne ogsaa Følenerverne befinder sig i en beskadiget eller sygelig Tilstand. En særegen Art af Lammelse i hele Legemet frembringes ved visse Slags Forgiftning, saaledes med Bly, Curare, Nikotin, Blaasyre osv., ved Malariasygdomme, Rheumatisme, Syfilis osv. Ellers kan Lamheden have de mangfoldigste Aarsager, som det er af Vigtighed at udfinde for at kunne helbrede den. Ved længere Varighed af Lamheden pleier Ernæringen i de angrebne Dele af Legemet at svækkes, de svinder hen, bliver tilbøielige til at angribes af Koldbrand osv.

Lammegrib (Gypaëtus barbatus), Rovfugl af Gribbenes Familie, danner en Overgangsform mellem disse og Ørnene. Dens Næb og Kløer ligner mest Gribbenes, medens den stiller sig fra dem ved fjerklædt Hoved og Hals. Ved Undernæbbets Rod staar en Busk af stive, børsteformede Fjer. Den er den gamle Verdens største Rovfugl, idet den bliver indtil 4 Fod lang og over 9 Fod mellem Vingespidserne. Dens Farve er paa Kroppens Overside brunsort, paa Halsen og Bugen rustgul og paa Hovedet hvidagtig. Den lever i Alperne og Pyrenæerne samt i Vestasien og Nordafrika. Dens Føde bestaar hovedsagelig af mindre Pattedyr, Skildpadder og Aadsler; Historierne om, at den er istand til at bortføre Lam, smaa Børn osv. synes ikke at være begrundede. I Fangenskab kan den blive meget tam.

Lammers, Gustav Adolf, norsk Geistlig, f. i Kjøbenhavn 1802, d. 1878, kom i sin Ungdom til Norge, da Faderen, som var Militær, blev Kommandør for det nordenfjeldske Artilleridetachement. 1821 dimiteredes han til Universitetet fra Kristiania Kathedralskole, tog s. A. Artium, næste Aar Andenexamen og 1825 theologisk Embedsexamen, alle med Laudabilis. Han var derpaa en Tid konstitueret Adjunkt ved ovennævnte Skole, blev 1827 Prest ved Trondhjems Hospital og 1835 Sogneprest i Bamble. Paa Storthingene 1839 og 1842 mødte han som Repræsentant fra Bratsberg Amt. 1848 udnævntes han til Sogneprest i Skien. Imidlertid følte Lammers i den prestelige Gjerning sin Samvittighed besværet af enkelte af Statskirkens Paabud, særlig af Absolutionens Forbindelse med Nadverden uden forudgaaende privat Skriftemaal. Kirkestyrelsen imødekom hans Ønske om at beskikke en Personelkapellan, der skulde overtage nogle af Sogneprestens Pligter; men da han heller ikke fandt sig tilfredsstillet ved denne Ordning, og hans Ansøgning om at fritages for at meddele Absolution med Haandspaalæggelse til dem, som ikke vilde skrifte, blev afslaaet, tog han 1856 Afsked. Strax efter stiftede han en saakaldt „fri apostolisk-kristelig Menighed", hvis Lære foruden i Absolutionsspørgsmaalet ogsaa i andre væsentlige Punkter afveg fra Statskirken, f. Ex. ved Forkastelse af Barnedaaben. I Begyndelsen fik han ikke saa lidet Tilløb, fornemmelig i Skien, hvor han sidst havde virket som Prest, samt i Tromsø og nærmeste Omegn, hvor der paa den Tid ved forskjellige Lægprædikanters Virksomhed (Kallem, Johan Bomstad m. fl.) var vakt et kraftigt om end mindre klart aandeligt Liv. Men efterat den første Interesse for den nye Retning havde lagt sig, begyndte dens Tilhængere at falde fra, og 1861 traadte Lammers selv ind igjen i Statskirken. Senere opholdt han sig for det meste i Tyskland. Han har foruden endel Forsvarsskrifter for sin Lære tillige udgivet et Uddrag af Kirkehistorien, samt „Salmeskat", et Udvalg af Kingos, Pontoppidans og Brorsons Salmer. — Lammers var ikke blot en begavet Geistlig, men besad ogsaa ikke liden kunstnerisk Evne. Han har efterladt et større Antal Malerier, og dyrkede ogsaa Musiken. — Den Lammerske Frikirke talte 1875 304 Bekjendere, hvoraf de fleste i Tromsø, Skien, Laurvig og Bergen.

Lammers, Thorvald, norsk Operasanger, f. paa Modum 1841, dimiteredes 1858 fra Nissens Skole i Kristiania og tog 1865 juridisk Embedsexamen, hvorpaa han i 3 Aar var edsvoren Fuldmægtig. I denne Tid øvede han sig flittig i Musik og gik 1870 til Stockholm, hvor han tog Sangundervisning hos Fritz Arlberg. Aaret efter gik han til Italien og studerede i Mailand, først under Achille Cossi og senere under Direktør Lamperti. 1874 ansattes han ved Theatret i Modena. Høsten s. A. vendte han tilbage til Kristiania og engageredes ved den nye Opera, til hvis dygtigste og mest benyttede Kræfter han hørte. Af hans Roller kan nævnes: Leporello i „Don Juan", Mefistofeles i „Faust", Figaro i „Figaros Bryllup", Walter Fürst i „Vilhelm Tell", Marcel i „Hugenotterne", Landgraf i „Tannhäuser" osv. 1877 gav han nogle Roller paa Stora Theatern i Stockholm, og 1878 optraadte han i London som Koncertsanger. Siden 1879 har han været bosat i Kristiania, hvor han stiftede „Korforeningen" til Udførelse af større Koncerter. — Lammers har en kraftig, velklingende og omhyggelig uddannet Stemme og har erhvervet sig et ikke ubetydeligt Ry som Opera- og Koncertsanger og som Korinstruktør.

Lamont, Johann von, tysk Astronom og Fysiker, f. 1805 i Skotland, d. 1879, blev 1852 Direktør for Observatoriet i München. Han har erhvervet sig ikke liden Fortjeneste ved sine Iagttagelser af Taagepletterne og Stjernehobene, ligesom han har bidraget betydeligt til Opklarelse af Spørgsmaalet om Jordmagnetismen.

Lamoricière (udt. Lamorisiær), Christophe Léon Louis Juchault de, fransk General, f. 1806, d. 1865, blev 1828 Ingeniørløitnant og gik 1830 med paa Toget til Algier. Her udmærkede han sig strax baade ved Tapperhed og Betænksomhed og blev Chef for Zuaverne, som han bl. a. kommanderede ved Stormen paa Konstantine 1836; ved Explosionen af en Mine blev han her farlig saaret. 1839 blev han Oberst og 1840 Brigadegeneral og Guvernør i Oran; derpaa deltog han med Hæder i de følgende Aars Kampe i Algier og tvang endelig i Decbr. 1847 Abd-el-Kader til at overgive sig, hvorved Krigen fik en Ende. 1845 var han bleven udnævnt til Generalløitnant og midlertidig Generalguvernør over Algerien og 1846 indvalgt i Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til Oppositionen. Under Revolutionen 1848 blev han 24de Febr. Militærguvernør i Paris,

proklamerede Ludvig Filips Tronfrasigelse og Hertuginden af Orleans's Regentskab, men underkastede sig siden den provisoriske Regjering og gjorde god Tjeneste ved at hjælpe til at dæmpe Opstanden i Juni s. A. Derpaa var han Krigsminister indtil Cavaignas Aftræden som Præsident, gik 1849 som Gesandt til Petersburg i Anledning af Russernes Indfald i Ungarn og blev efter sin Tilbagekomst s. A. valgt til Vicepræsident i den lovgivende Forsamling, hvor han hørte til Louis Napoleons bestemte Modstandere. Ved Statskupet 1851 blev han fængslet, bragt til Ham og senere over Grændsen; efterat han i et Brev havde negtet at aflægge Ed til det nye Keiserdømme levede han i England og Belgien til 1857, da han fik Tilladelse til at vende tilbage. 1860 overtog han Befalingen over de pavelige Leietropper i den italienske Krig, men disse Troppers Beskaffenhed gjorde al Fremgang umulig, og han blev slagen ved Castelfidardo, hvorefter han nedlagde sin Kommando og tilbragte Resten af sit Liv i Frankrige som Privatmand.

Lamothe (udt. Lamott), Jeanne de Luz, de Saint-Remy, Grevinde, bekjendt fransk Eventyrerske, f. 1756, d. 1791, tilhørte en uægte Sidelinie af Huset Valois og ægtede en Eventyrer uden Formue, Grev Lamothe, med hvem hun siden 1780 opholdt sig i Paris, hvor hun vandt en Velynder i Kardinalen Prins Rohan. Hun opdagede, at Kardinalen, som var i Unaade hos Hoffet, elskede Dronning Marie Antoinette, og gav sig nu Skin af at staa i et intimt Venskabsforhold til denne og at ville forsone hende med Kardinalen. Hun modtog 1784 af ham en skreven Retfærdiggjørelse, som han ønskede bragt Dronningen i Hænde, og bragte ham nogen Tid efter et fingeret Svar, som tjente til at opmuntre hans Haab. Der indlededes nu en formelig Korrespondance; de falske Breve, som Kardinalen fik i Svar paa sine Skrivelser til Dronningen, blev skrevne af en af Grev Lamothes Venner. Kardinalen begyndte endelig at bede om en fortrolig Audiens hos Dronningen, og Grevinden arrangerede nu en Aften et Møde mellem ham og en Pige af sit Bekjendtskab, som lignede Dronningen, i Parken ved Versailles. Førend Kardinalen endnu havde opdaget sin Feiltagelse, kom Grevinden tilstede og afbrød Stevnemødet. Kardinalen, som var meget tilfreds med, hvad han havde opnaaet, lod sig nu let overtale til at overlevere Grevinden betydelige Pengesummer, som Dronningen ifølge hendes Udsagn trængte til for at fri sig ud af øieblikkelige Pengeforlegenheder. I Slutningen af 1784 meddelte Grevinden Kardinalen, at Dronningen havde stor Lyst til at kjøbe et pragtfuldt Diamanthalsbaand, som et Juvelérfirma havde tilbudt hende for 1,800,000 Livres; Kjøbet skulde foregaa uden Kongens Vidende, og Dronningen vilde betale Summen afdragsvis. Kardinalen gik ind paa at afslutte Kjøbet i Dronningens Navn og overleverede Smykket til Grevinden, hvis Mand brød Diamanterne ud og solgte dem til England. Da det første Afdrag til Juvelérerne ikke blev betalt til bestemt Tid, henvendte de sig til Hoffet for at faa det, og herved opdagedes Bedrageriet. Kardinalen blev arresteret; kort efter fængsledes ogsaa Grevinde Lamothe, som havde forladt Paris, medens hendes Mand undkom til England. Hun skjød al Skyld paa Cagliostro (s. d.), som havde været indviklet i Historien, og som nu ogsaa blev fængslet. Processen varede i ni Maaneder og vakte uhyre Opsigt. I Mai 1786 faldt Dommen, hvorved Kardinalen og Cagliostro frikjendtes, medens Greve Lamothe dømtes til Kagstrygning og livsvarigt Arbeide paa Galeierne og Grevinden til Kagstrygning, Brændemærkning og livsvarigt Fængsel. Den Ven af Greven, som havde skrevet de falske Breve i Dronningens Navn, blev landsforvist. 1787 lykkedes det Grevinden at flygte til England, hvor hun udgav flere Skrifter for at retfærdiggjøre sig, og hvor hun 1791 omkom ved et Ulykkestilfælde. Denne saakaldte „Halsbaandshistorie" bidrog til at ophidse Stemningen hos det lettroende Folk mod Hoffet og til at fremskynde Udbruddet af Revolutionen. Den har fremkaldt mange Skrifter og Pamfleter og fik et Efterspil i de Bestræbelser, som de bedragne Juvelérer og senere deres Arvinger gjorde for at komme i Besiddelse af Betalingen for Halsbaandet, uden at dette i sin Helhed lykkedes.

Lamothe-le-Vayer (udt. Lamott lø Væie), François de, fransk Filosof, f. 1588, d. 1672, optraadte først 50 Aar gammel som Forfatter og vakte Richelieus Opmærksomhed ved sit Skrift „Om Dauphinens Opdragelse". Han blev nu Opdrager for Hertugen af Anjou, derpaa for Dauphinen, den senere Konge Ludvig den fjortende, og efter dennes Giftermaal for hans yngre Broder. Han besad en grundig og omfattende Lærdom; som Filosof var han Skeptiker med en til det frivole heldende Livsanskuelse. Hans Hovedverk er „Fem Dialoger".

Lamotte (udt. Lamott), Antoine Houdar de, fransk Digter, f. 1672, d. 1731, studerede først Retsvidenskaben, men begyndte snart udelukkende at sysle med Poesien og blev 1710 Medlem af det franske Akademi. Han forsøgte sig paa alle Digtningens Felter og vandt stort Bifald for sine Operaer, Komedier („Le magnifique" m. fl.), Tragedier (deriblandt „Ines de Castro") og Fabler. Som Prosaiker staar han særdeles høit. Blandt de Reformer, han søgte at indføre i den dramatiske Digtning, kan mærkes, at han forkastede de saakaldte „tre Enheder".

La Motte Fouqué, se Fouqué.

Lampadius, Wilhelm August, tysk Kemiker og Metallurg, f. 1772, d. 1842, var først Farmaceut, studerede derpaa i Göttingen og blev 1794 Professor i Kemi ved Bergakademiet i Freiberg. Hans Hovedverk er „Handbuch der allgemeine Hüttenkunde"; derhos har han skrevet mange Afhandlinger over forskjellige Grene af den tekniske Kemi. Han opdagede ogsaa Svovlkulstoffet (1796).

Lampe, en Indretning til Udvikling af Lys eller Varme; i Almindelighed forstaaes ved Begrebet de for førstnævnte Øiemed konstruerede Apparater. De bestaar i Regelen af en Beholder for Belysningsmaterialet (animalske, vegetabilske og mineralske Olier, Spiritus m. m.), og fra hvilken der gaar et Rør eller en Kanal, som indeholder den i Forbindelse med Belysningsvædsken staaende Væge. Lampens Konstruktion er i den nyere Tid høist forskjellig efter dens specielle Bestemmelse eller efter Belysningsstoffets Beskaffenhed. Dens Brug gaar saa langt tilbage i Tiden som Historien naar og var vistnok med Undtagelse af Thrilyset det første flytbare Belysningsmiddel, som benyttedes af Mennesket. Opfindelsen antages at være

gjort af de gamle Ægyptere. De Lamper, som benyttedes af de ældste Kulturfolk, var højst primitive; de bestod i Reglen af en flad Skaal af Ler eller Sten, fyldt med Olie eller Tran, hvori der var lagt en Væge, hvis ene Ende, som laa ud over Skaalens Kant, antændtes og karedes frem efterhvert som den fortæredes af Flammen. Uagtet disse Slags Lamper medførte betydelige Ulemper, idet de krævede stor Forsigtighed ved Flytningen, udviklede en ubehagelig Mængde Røg osv., holdt Formen sig dog uforandret gjennem Aartusender, og det er ikke mere end en Menneskealder, siden man i de afsides liggende Bygder i Norge brugte Lamper, som i Form og Indretning kun lidet afveg fra de ved Udgravningerne i Pompeji, Grækenland, Troja o. fl. St. fundne. Det er først i den nyere Tid, at de allerfleste og vigtigste Forbedringer er blevne opfundne. En væsentlig Forbedring var det, da man begyndte at give Lampen Form af en Thekande; men den væsentligste Ulempe, Osningen, var ikke dermed afhjulpen. Efterhaanden fandt man paa at forandre Formen derhen, at Oliebeholderen anbragtes nedenunder Vægen, hvis nødvendige Forsyning med Olie da udelukkende skete ved Haarrørskraften. Franskmændene Quinquet og Argand (s. d.) indførte vigtige Forbedringer, idet den første 1756 opfandt Lampeglasset, som bevirkede et livligere Lufttræk og derved tilførte Luen en større Mængde Surstof, hvorved de brændbare Gasarter fuldkomnere blev fortærede og Røgen altsaa blev mindre. Denne Ulempe fjernedes endnu mere ved Argands Rundbrænder (1786). Disse Forbedringer kunde alligevel ikke afhjælpe den Feil, at Oliebeholderen kastede en stærk Skygge omkring sig nærmest indtil Lampen. Astrallamperne med ringformet Beholder bødede kun for en Del paa dette, og det lykkedes først Carcel 1800 ved Anbringelse af et Uhrverk eller en Pumpeindretning i Lampens Fod at fjerne denne Mangel. Hans Opfindelse var imidlertid paa Grund af de hyppige paakrævede Reparationer for kostbar til at kunne faa almindelig Indgang, og 1837 blev den gjort overflødig af Franchots Moderatørlampe. I disse Lamper er Oliebeholderen i Lampens Fod, og Olien presses op til Vægen af en Staalfjer. I den sidste Tid er ogsaa denne Lampe næsten bleven fortrængt af Parafin- og Petroleumslamperne, i hvilke Vægen ved en simpel Mekanisme skrues op, og hvis Belysningsmaterial giver et hvidere og smukkere Lys. — I de fleste Byer er Lampen som Belysningsapparat tildels afløst af Gasbelysningen.

Lampedusa ell. **Lampadosa**, i Oldtiden Lipadusa, en liden Ø i Middelhavet, mellem Malta og Tunis, hører til den italienske Provins Girgenti.

Lampret, se Negenøie.

Lampsakos, hos Romerne Lampsacum, By i Lille-Asien, ved Hellespont, laa i en frugtbar Egn og blev sammen med Magnesia og Myus af Artaxerxes givet den fordrevne Themistokles til Foræring. Byen heder nu Lepsek eller Lamsaki.

Lanark, Lanerk ell. **Clydesdale**, Grevskab i Sydskotland, 41 Kv.mil stort, med 766,000 Indb., omfatter Størstedelen af Clydes Flodgebet og er i Nordvest fladt, i Nordost og i Midten bakket og mod Syd bjergfuldt; Jordbunden er lidet frugtbar, men særdeles veldyrket. Græsgangene benyttes især til Faarebeite. Landskabets Hovedrigdom udgjøres af dets Stenkul-, Jern- og Blygruber. — Hovedstaden Lanark, nær Clyde, har 6,000 Indb.

Lancaster ell. **Lancashire**, Grevskab i det nordvestlige England, omgives i Nord af Cumberland og Westmoreland, i Nordost af York, i Syd af Cheshire og i Vest af det Irske Hav, er 87 Kv.mil stort og har 2,820,000 Indb. Et Hjørne af Westmoreland, som gaar ned til Morecambebugten, deler Lancaster i to Dele, en mindre, Furness, i Nord og en større, det egentlige Lancaster, i Syd. Furness er ved Kysten fladt, i det indre fyldt af Udløbere af de cumbriske Bjerge; den sydlige Del af Grevskabet er ogsaa for en stor Del fladt, men indeholder i Øst Fortsættelser og Udløbere af Yorks og Derbyshires Høidedrag. Klimatet er fugtigt og temmelig mildt. Fædriften er af større Vigtighed som Næringsvei end Agerbruget, men har dog paa langt nær ikke den Betydning som Bergverksdriften paa Kul og Jern samt Industrien. Denne sidste er især af storartet Omfang i Retning af Bomuldsvarefabrikation, og ca. 5/8 af al den Bomuld, som indføres til England, forarbeides i Lancashire, hvor der 1874 fandtes ikke mindre end 1,911 Bomuldsfabriker. — Hovedstaden Lancaster, ved Floden Lune, har 18,000 Indb. storartet Industri og livlig Handel.

Lancaster, By i Pennsylvanien i de Forenede Stater, vest for Filadelfia, med 20,000 Indb. mest Tyskere, og betydelige Fabrikanlæg.

Lancaster, Sir James, engelsk Sjøfarende, f. ca. 1550, d. 1620, var den første Englænder, som drog Sjøveien til Indien. Han reiste 1591 fra Plymouth, kom til Malakka og tiltraadte Tilbagereisen i Slutningen af 1592, men blev af Storm fordreven til Vestindien og blev der med 21 Mand forladt af det øvrige Mandskab paa en liden Ø. Han blev dog reddet af et fransk Skib og kom tilbage til Europa 1593. 1601—03 gjorde han en ny Reise til Indien og knyttede ved denne Leilighed flere Handelsforbindelser der. Paa hans Tilskyndelse udrustede England senere en Expedition for at finde en nordvestlig Gjennemgang til Indien; til hans Ære kaldes Sundet mellem Baffinsbugten og Barrowstrædet nordenfor Amerika Lancaster-Sund.

Lancaster, Joseph, Opfinderen af det gjensidige Undervisningssystem, f. 1778 i London, d. 1838, oprettede 1798 en Gratisskole for fattige Børn i London. Ved denne Skole uddannede han sin eiendommelige Undervisningsmethode uden at kjende til de Forsøg i samme Retning, som tidligere var gjorte baade paa Fastlandet og i England. Med Understøttelse af flere rige Mænd aabnede han 1805 en ny Skole for 1,000 Børn og grundede samtidig endnu et Institut for 200 Pigebørn, som blev underviste af hans Søstre. Ved Hjelp af videre Understøttelser, som i rigt Maal tilfløb ham, udvidede han endnu mere sine Anstalter og stiftede en Normalskole til Uddannelse af Lærere; Skoler efter hans System oprettedes snart i de fleste Egne af England. Senere overdrog han sine Skoler til andre og stiftede 1813 en ny Skole i Tooting, hvor han ogsaa vilde give Undervisning i de høiere Lærefag efter sin Methode. Denne Skole blev dog hans økonomiske Ruin, og han maatte fattig, forfulgt og sygelig udvandre til Syd-

amerika, hvor han slog sig ned i Kolumbia og fandt en virksom Velynder i Præsident Bolivar. Men de urolige politiske Forhold bevirkede, at hans Arbeide bar liden Frugt, og ved Bolivars Afgang 1829 stod han uden Hjelp og Beskyttelse. Heller ikke i Nordamerika formaaede han at realisere sine Planer. — Sin Undervisningsmethode har han bestrevet i „Improvement in education" (London 1805).

Lancelot du Lac (udt. Langslaa dy Lak), en af Heltene i Sagnkredsen om Kong Artus og Ridderne ved det runde Bord. Sagnet om ham bearbeidedes poetisk bl. a. af Chrétien de Troyes og udbredte sig fra Nordfrankrige vidt omkring; saaledes existerer der gamle Digte om Lancelot baade paa Tysk og Hollandsk.

Lancerote ell. **Lanzarote**, den nordligste af de større Kanariske Øer, 14 Kv.mil stor, med 16,000 Indb.

Lancet, et kirurgisk Instrument, som især anvendes til Aareladning og bestaar af et lidet, spidst, tveægget Knivsblad med et Skaft af to bevægelige Hornblade.

Lanciano (udt. Lantsjano), By i den italienske Provins Chiéti, med 10,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop.

Land, Nordre og Søndre, to Prestegjelde i Kristians Amt, mellem Valders, Hadeland, Thoten og Vardal. Nordre Land bestaar af Sognene Østsinnen, Nordsinnen og Thorpen; Søndre Land har Sognene Fluberg og Hof.

Land, i Geografien den Del af Jordklodens Overflade, som rager op over Havet. Landet er ikke som Havet sammenhængende, men adskilt i større eller mindre Masser. De større af disse kaldes Fastlande eller Kontinenter, hvoraf man ialt regner fem (se Art. Fastland), og de mindre af dem Øer og Holmer. Af hele Jordens Overflade er kun noget over en Fjerdedel Land.

Landau, By i det baierske Pfalz, med 8,000 Indb., var i Middelalderen en Tid fri Rigsstad; dens Fæstningsverker blev sløifede 1871.

Landauer, Reisevogn, med Ruf, som kan deles paa Midten og slaaes ned baade fortil og bagtil.

Landbrug, se Jorddyrkning.

Landbrugsdirektoriat, det norske, en 1877 oprettet Institution under Indredepartementet; det bestyres af en Direktør, og under dets Forvaltning hører alt Landbrugsvæsenet vedkommende, saasom Tilsyn og Kontrol med Landbrugsskolerne, Statsagronomerne og Landbrugsingeniørerne m. v.

Landbrugsskoler, Undervisningsanstalter til Uddannelse af Jordbrugere. Man skjelner mellem høiere Landbrugsskoler, hvor Eleverne fornemmelig faar en theoretisk og videnskabelig Uddannelse, og lavere Landbrugsskoler, hvor der fortrinsvis lægges an paa det praktiske. Af førstnævnte Slags har Norge én (Landbrugsskolen paa Aas), af sidstnævnte for Tiden 6 i følgende Amter: Smaalenenes, Hedemarkens, Kristians, Stavanger, Søndre Bergenhus og Nordre Bergenhus.

Landdag, Navn paa Folkerepræsentationen i enkelte Lande, f. Ex. Preussen.

Landegode, Ø i Bodø Prestegjeld i Nordlands Amt, ved Indløbet til Vestfjorden, udmærker sig ved sine høie og spidse Fjeldtinder.

Landemode, i Danmark Navn paa en aarlig Sammenkomst mellem hvert Stifts Prester og Biskopen for at forhandle om kirkelige Anliggender. — Landemoderetten dømmer i geistlige Sager og bestaar af Biskopen og Stiftamtmanden med Stiftsprovsten som Sekretær.

Lander (udt. Lænder), Richard, irsk Afrikareisende, f. 1804, d. 1834, sluttede sig 1825 til Kaptein Clappertons Afrikaexpedition og fulgte med denne fra Beninbugten til Sokoto, hvor Clapperton døde, og vendte 1828 tilbage til England. 1829 udgav han en Beretning om Reisen og udsendtes næste Aar med sin Broder John (f. 1807) for at undersøge Nigerflodens Løb. Dette Hverv udførtes paa bedste Maade, og det blev godtgjort, at den nedre Niger (Kovara) i flere Arme falder i Beninbugten. Imidlertid blev Brødrene fangede af Negrene og solgte som Slaver til Kap Formosa, hvor de blev løskjøbte af en engelsk Skipper. 1831 kom de hjem og udgav sine Dagbøger fra Reisen. 1832 gjorde de med flere andre en ny Reise til Vestafrika for nærmere at undersøge de samme Trakter; 1834 blev de fiendtlig overfaldne af Negrene, og Richard Lander fik et Skudsaar, hvoraf han døde efter Ankomsten til Fernando Po. Broderen John kom uskadt tilbage, fik senere en Ansættelse ved Toldvæsenet og døde 1839.

Landerneau (udt. Langdernaa), By i det franske Departement Finistère, ved Bugten ved Brest, med 8,000 Indb. og Havn.

Landes (udt. Langd), Departement i Frankrige, ved den Biskaiske Bugt, omgives af Gironde, Lot-Garonne, Gers, Basses-Pyrénées og Atlanterhavet, er 166 Kv.mil stort og har 300,000 Indb. Landet er gjennemgaaende fladt, med store Hedestrækninger. Hovedfloden er Adour. Agerbruget er Hovednæringsvei; desuden drives Kvægavl, nogen Industri og Handel. — Hovedstad Mont de Marsan (s. d.).

Landeværn kaldes den Del af en Stats værnepligtige Mandskab, som ikke hører til Liniearméen, og som i Fredstid er fri for Militærtjeneste efter at have gjennemgaaet den lovbefalede Øvelse. I Norge staar de værnepligtige Mandskaber de tre sidste Aar af sin Tjenestetid i Landeværnet og indkaldes ikke til de aarlige Felttjenesteøvelser. Til hver af den norske Armés 20 Infanteribataljoner hører 2 Kompagnier Landeværn med en Kaptein som Kompagnichef.

Landgreve, tysk Landgraf, i det tyske Rige oprindelig d. s. s. Landsdommer, hvem Opsigten med et helt Land eller en Provins var overdragen; senere Titel for Indehaverne af de gamle Grevskaber, i Modsætning til Lensgreverne. Titelen blev arvelig i det hessiske Fyrstehus, men føres nu kun af de yngre Prinser af den ene af Husets Sidelinier.

Landi, Gasparo, italiensk Historiemaler, f. 1756, d. 1830, uddannede sig i Rom under Battoni og blev 1817 Præsident for Akademiet San Luca i Rom. Han er en af Grundlæggerne af den moderne italienske Malerkunst og har især Fortjenester i koloristisk Henseende, men lider af en noget hul Pathos og Mangel paa Opfindelsesevne. Særlig berømte er hans Portræter.

Landkart, se Kart.

Landkrabber, se Krabber.

Landmaaling kaldes den Videnskab, som beskjeftiger sig med at udfinde den nøiagtige Størrelse og Form af et vist Landomraade, hvilket sædvanlig maa gaa forud for enhver Kartlægning.

Ved Hjelp af passende valgte Stationer, saaledes beliggende, at man fra hver enkelt kan se de nærmeste af de andre, inddeles Landomraadet i Triangler, hvis Vinkler maales med en Theodolit; herved i Forbindelse med Maalingen af en eller (til Kontrol) flere Grundlinier bestemmes Triangelnettets Størrelse og Form. Dets Beliggenhed paa Jordens Overflade bestemmes ved astronomiske Observationer paa mindst én af Stationerne. Detaljmaalingen inden Trianglerne saavelsom i det hele taget Opmaalingen af mindre Landstykker udføres efter de samme Principer, men med simplere Apparater, saaledes gjerne Maalebordet til Bestemmelse af Sigteliniernes Retning og Kjeden til Maaling af Afstande.

Landnámabok, se Are Frode.

Landor, Walter Savage, engelsk Forfatter, f. 1775, d. 1864, udgav allerede 1795 et Bind Digte og opholdt sig, efter at have besøgt Universitetet i Oxford, i Wales, hvor han begyndte at skrive sine „Imaginary conversations of literary men and statesmen“, som først udkom 1824 og 1829 fulgtes af en ny Samling. Efter at have arvet en stor Formue udrustede han paa egen Bekostning et Troppekorps til at gjøre Tjeneste i den spanske Frihedskrig 1808 og blev til Løn herfor udnævnt til spansk Oberst, men sendte senere sit Patent som saadan tilbage, da Ferdinand den syvende gjenindførte Enevældet. 1815 reiste han til Italien, hvor han opholdt sig i Florens i 30 Aar. Efter et Ophold i England maatte han paa Grund af en Proces igjen gaa udenlands og levede nu i Florens til sin Død. Det mest fremragende af hans Verker er de ovenfor nævnte „Imaginary conversations“, som ved Siden af underlige Paradoxer ogsaa indeholder mange skjønne Tanker. Desuden har han skrevet flere Digte, Sørgespil osv.

Landsberg an der Warthe, By i den preussiske Provins Brandenburg, ved Floden Warthe, 17 Mil nordost for Berlin, med 22,000 Indb. og betydelig Handel med Korn og Uld.

Landsdommere, se Landsthing.

Landseer (udt. Lændsir), Sir Edwin, berømt engelsk Maler, f. 1802, d. 1873, studerede væsentlig paa egen Haand og ved Betragtning af de ældre Mesteres Verker. Han var en af vor Tids største Dyrmalere. I sine Billeder viser han en sjelden skarp Opfatningsevne, Humor og poetisk Sans i Forbindelse med stort teknisk Mesterskab. Sammen med Eastlake, Stanfield og andre malede han ogsaa Freskobilleder i Buckingham-House i London. Hans Billeder er ofte blevne stukne i Kobber og raderede; selv udgav han 1851 et Hefte med 17 Raderinger efter Dyrebilleder. — Hans ældre Broder Charles Landseer, f. 1799, d. 1879, har ogsaa udmærket sig som Maler, især ved sit store Billede „Noahs Ark“.

Landsend, se Kap Landsend.

Landsforvisning, se Forvisning.

Landshut, By i Nedrebaiern, ved Floden Isar, 18 Mil nordost for München, med 15,000 Indb., er gammeldags bebygget, men har mange smukke Bygninger (deriblandt St. Martinskirken med et af de høieste Taarne i Tyskland) og ligger i en smuk Egn. Industrien og Handelen, især med Korn, er ikke ubetydelig. 1800 blev Universitetet i Ingolstadt flyttet til Landshut, men 1826 forlagt derfra til München.

Landshøvding, i Sverige den Embedsmand, som staar i Spidsen for et Län, svarer til Amtmanden i Norge og Danmark. — Landshøvding kaldes ogsaa den øverste Embedsmand paa Island.

Landskabsmaleri, se Malerkunsten.

Landsknægte kaldtes i Tyskland i det 15de og 16de Aarh. de med Piker, Sværd og Luntebøsser bevæbnede Fodfolk, som gjorde Tjeneste for maanedlig Sold. De var bekjendte for sin Raahed og Voldsomhed og anrettede store Ødelæggelser ikke blot i det fiendtlige Land, hvor de førte Krig, men ogsaa der, hvor de i Fredstid aftakkedes, og derefter gjerne streifede om skarevis, ventende paa, at en eller anden Fyrste igjen skulde hverve dem. I Løbet af det 17de Aarh. afløstes de efterhaanden af de staaende Hære.

Landskrona, By paa Vestkysten af Skåne, har 9,500 Indb. og god Havn. Den fik sine første Privilegier 1413 af Erik af Pommern. Byens Fæstningsverker er siden 1870 nedlagte, og Slottet benyttes nu til Fængsel. I Nærheden blev Kristian den femte slaaet af Karl den ellevte 1677.

Landskyld eller **Landsleie,** i ældre Tid det samme som Forpagtningsafgift, d. e. Leilændingens aarlige Betaling til Jordbrottens for Brugen af den bygslede Gaard. Den svaredes almindelig i forskjellige Naturalpræstationer (saasom Korn, Huder, Smør, Fisk m. m.) efter Egnens Vilkaar. Da Landskylden fra Midten af 13de Aarh. benyttedes som Norm ved Fordelingen af Skatten paa de faste Eiendomme, bevirkede dette, at man ikke gjerne forhøiede den, men i dets Sted oppebar det forøgede Vederlag, som under Jordværdiens Stigning i Tidens Løb maatte erlægges for Jordens Brug, under andre Former (Indfæstningssum, Tredieaarstage m. v.). Landskylden gik saaledes over til en fast uforanderlig Grundafgift, og det blev endog forbudt at forøge eller formindske den, uden efter lovligt Skjøn, medens Bestemmelsen af de øvrige Præstationer var overladt til Parternes Overenskomst. Ved en Forordning af 1685 blev der imidlertid sat en Grændse ogsaa for disses Størrelse, og Jordbrotterne saaledes ligefrem tvungne til at bortfæste sine Eiendomme for et aldeles utilstrækkeligt Vederlag. Dette havde til Følge, at de, som besad flere Eiendomme, forsaavidt de ikke satte sig ligefrem ud over den uretfærdige Lov, foretrak at sælge disse istedenfor at bortbygsle dem, da Kjøbesummen naturligvis kunde sættes saa høit, som Parterne vilde, medens Indfæstningssummen var bunden til Lovens Grændse. Og forsaavidt nogen alligevel ønskede at have sin Formue staaende i Jordegods, opnaaede han dette ved at forbeholde sig Landskylden, hvilken saaledes gik over til en Grundbyrde, som Gaardens Eier pligtede at erlægge til andre; dette kaldtes „løs“ (d. e. fra Eiendomsretten skilt) Landskyld. Navnlig tilkommer Kirken og offentlige Stiftelser løs Landskyld af en Mængde Eiendomme, som i sin Tid har tilhørt dem, men er blevne afhændede med saadant Forbehold. — Landskylden betales inden Juleaften, hvis nogen af Parterne fordrer det, med Penge; hvor den er bestemt i Korn, efter den hvert Aar stiftsvis satte Kapitulstaxt (s. d.), og hvor den er bestemt i andre Ydelser, efter den engang for alle satte Landskyldtaxt af 1685. — Af Landskylden har igjen Matrikulskylden sin Oprindelse, idet dens Anvendelse som Skattefundament gjorde det nødvendigt, at der

istandbragtes Fortegnelser over samtlige Landets Jordeiendomme med Angivelse af deres (virkelige eller antagne) Landskyld. 1665 blev der foranstaltet en almindelig Gjennemgaaelse af disse, i den Hensigt at tilveiebringe en mere forholdsmæssig Regulering af Skatteskylden for hele Riget; heraf har den saakaldte „gamle Matrikul“ sin Oprindelse.

Landsoverretter kaldes Domstolene i anden Instans i Danmark, svarende til Stiftsoverretterne i Norge. Af saadanne Retter haves to, en i Kjøbenhavn, hvilken er forenet med Hof- og Stadsretten (s. d.), og en i Viborg. Desuden har Island og de danske Øer i Vestindien hver sin Landsoverret.

Landstad, Magnus Brostrup, norsk Geistlig og Digter, f. 1802 i Maasø i Finmarken, d. 1880. Af sin Fader dimitteredes han til Universitetet, hvor han 1822 tog Examen Artium og 1824 Andenexamen. Derpaa opholdt han sig en Tid paa Hadeland som Huslærer og tog 1827 theologisk Embedsexamen. Aaret efter udnævntes han til residerende Kapellan i Gausdal, i hvilket Embede han forblev til 1834, da han udnævntes til Sogneprest i Hvideseid; 1839 forflyttedes han til Silgjord som sin Faders Eftermand, 1848 blev han Sogneprest i Fredrikshald, 1854 Provst i Nedre Borgesyssels Provsti og 1859 Sogneprest i Sandeherred, hvilket Embede han indehavde til 1877, da han paa Grund af svagelig Helbred søgte sin Afsked og tog Bolig i Kristiania, hvor han tilbragte sine sidste Leveaar. Under sit Ophold i Silgjord begyndte han at samle norske Sange og Sagn, og i det af Rigsarkivar Lange udgivne „Norsk Tidsskrift“ leverede han flere Prøver deraf. 1853 udgav han „Norske Folkeviser“, et omfangsrigt Verk, der i sin Slags er det betydeligste i den nationale Literatur, og som i høi Grad bærer Vidnesbyrd om Samlerens Flid og hans Skjønsomhed i Valget. Fra Tid til anden strev han desuden et ikke lidet Antal elegiske og religiøse Digte, som han lod indrykke i forskjellige Blade og Tidsskrifter. 1852 udgav han særskilt Digtet „Næslands Kirke“, et fint poetisk Arbeide i den nordiske Kjæmpevisestil. Derhos udkom fra hans Haand flere mindre Samlinger af dels originale, dels oversatte og bearbeidede Salmer, og 1841 udgav han „Hjertesuk til hver Dag i Ugen“, der 1881 oplevede sit syvende Oplag. 1852 blev han af Regjeringen anmodet om at udarbeide Udkast til en ny Kirkesalmebog, hvilket blev færdigt 1861. En Kommission nedsattes til dets Gjennemgaaelse, og 1869 blev det efter endel Forandringer under Navn af Landstads Salmebog autoriseret til Brug ved den offentlige Gudstjeneste. Bogen indeholder et rigt Udvalg af de ældre, mest kjendte og yndede Salmer og derhos en hel Del mindre kjendte i omarbeidet og tildels forkortet Form, ligesom flere af Landstads egne Salmer samt andre nyere Salmedigteres er medtagne. I sin Omarbeidelse af de ældre Salmer har han saa meget som mulig holdt sig til det norske Ordforraad og brugt alment kjendte Ord og Vendinger. En betydelig Del af de foretagne Bearbeidelser og Forandringer er ubestridelig Forbedringer, men tildels tør Landstads Sprogrensningsiver have ført ham noget for vidt og ladet ham anvende Udtryk, der findes smagløse og ikke stemmende med de gamle Salmers Tone. — Som Digter udmærker Landstad sig ikke ved synderlig høi Aandsflugt eller poetisk Billedrigdom. Men hans religiøse Digtning er særlig tiltalende ved den ægte kristelige Aand og den hjertevarme Tone, som gaar gjennem den.

Landsthing, oprindelig i Danmark Navn paa de paa samme Tid lovgivende og dømmende Folkeforsamlinger for hver Provins, svarende til Lagthingene i Norge (se Thing). Disse var oprindelig tre, et for Skåne, et for Øerne og et for Jylland; senere blev Antallet større. I Tidens Løb bortfaldt disse Forsamlingers lovgivende Myndighed, og deres Karaktér af Folkeforsamlinger gik ligeledes tabt, saa at de kun blev Overdomstole, beklædte af L a n d s d o m m e r e, og hvortil der appelleredes fra Underretterne. 1805 afløstes de af Landsoverretterne. — Nu betegner Landsthinget første Kammer i den danske Rigsdag; det bestaar af 66 Medlemmer, hvoraf 12 vælges af Kongen paa Livstid, de øvrige af Folket ved indirekte Valg og paa 8 Aar, saaledes at Halvparten gaar af og nyt Valg finder Sted hvert 4de Aar.

Landtunge, se Isthme.

Landvætter, se Vætter.

Landøre, tidligere en Told, som enhver Udlænding, der kom til Norge for at handle, skulde betale. Landøre kaldtes ogsaa en Afgift, som Harald haarfager oprindelig paalagde de til Island udvandrende Nordmænd. Af Frygt for, at den stærke Udvandring skulde affolke Landet, forbød han den først, men forandrede det dog snart derhen, at enhver Udvandrer engang for alle skulde betale Landøre eller fem Øre Sølv til Kongen. Olav den hellige forordnede, at enhver Islænding, som handlede paa Norge, skulde betale Landøre, hvis Størrelse bestemtes til en halv Mark Sølv i Penge eller sex Felder og sex Alen Vadmel i Varer.

Lanfranc (udt. Langfrang), Scholastiker i det 11te Aarh., f. i Pavia 1005, d. som Erkebiskop i Canterbury 1089, indførte Dialektiken i Theologien og viste sig i Striden med Berengar af Tours om Transsubstantiationen som en dygtig Dialektiker.

Lanfranco, Giovanni, italiensk Maler, f. 1581, d. 1647, uddannede sig i Caraccis Skole, men paavirkedes ogsaa af Correggio. Hans mest bekjendte Verker er Kuppelmalerierne i Kirken San-Andrea della Valle i Rom og i Jesuiterkirken i Neapel. Han var en Mester i Forkortninger, men forøvrigt en smagløs Manierist.

Lanfrey (udt. Langfre), Pierre, fransk Historiker og Publicist, f. 1828, d. 1877, studerede i Paris Retsvidenskaben, senere Filosofi og Historie og udgav 1857 et Verk om „Kirken og Filosoferne i det 18de Aarh.“, hvilket vakte Opsigt og grundlagde hans Forfatterry. Hans n. A. udgivne Arbeide om den franske Revolution udmærkede sig ved en sjelden Upartiskhed og skarp historisk Kritik. Af hans senere Skrifter kan mærkes „Pavernes politiske Historie“ (1860) og især „Napoleon den førstes Historie“ (1—5, 1867—75), et gedigent Verk, hvori han med Sandhedens Overlegenhed søgte at blotte det første Keiserdømmes Svagheder og nedrive Troen paa den med traditionelle Fabler udpyntede „napoleonske Legende“. 1871 blev Lanfrey indvalgt i Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til Venstre; fra Oktbr. s. A. til Mai 1873 var han Gesandt i Bern og blev 1875 Senator paa Livstid.

Lang, Heinrich, tysk Theolog, f. 1826, d. 1876, studerede 1844—48 i Tübingen, hvor han især sluttede sig til Baur og Zeller. Paa Grund af sin Deltagelse i de politiske Bevægelser 1848 maatte han forlade Landet og gik til Schweiz, hvor han f. A. blev Prest i Wartau, 1863 i Meilen ved Zürichersjøen og senere ved Peterskirken i Zürich. Han var begavet med en henrivende Veltalenhed og blev i høi Grad agtet og elsket af sine Tilhørere. Hans theologiske Standpunkt var væsentlig Baurs, og han polemiserede heftigt paa den ene Side mod den gamle Orthodoxi, paa den anden mod Strauß og flere. Han udgav „Forsøg til en kristelig Dogmatik" (1857) og et større Antal andre Skrifter.

Lange (Lotus Molva), Fisk af Torskefamilien, har fladt, bredt Hoved, slank Krop og lange Ryg- og Bugfinner. Den er en af de største Torskearter og opnaar en Længde af over 3 Alen. Langen opholder sig helst paa større Dybder, især Steder, hvor Havbunden falder brat af, men forekommer ingensteds i større Mængde. En Afart, **Birkelangen**, forekommer helst i de fra Havet indgaaende Fjorde og lever ligeledes paa dybt Vand. Den er noget mindre end den almindelige Lange og udmærker sig ved, at Øinene staar tæt sammen ovenpaa Hovedet. — Langen forekommer i Almindelighed i Handelen som Rødskjær og staar som saadan høit i Pris.

Lange, Christian Christoph Andreas, norsk Historiker, f. 1810, d. 1861, blev 1830 Student fra Kristiania Latinskole og tog 1833 theologisk Embedsexamen. Aaret efter blev han Lærer ved Sjøkadetinstitutet i Fredriksværn og 1845 Bureauchef og Rigsarkivar samt Stempletpapirs-Kontrolør. 1843 fik han af Videnskabsselskabet i Trondhjem et Stipendium for at fuldende sine Studier angaaende de norske Klostre; 1844 reiste han med offentlig Understøttelse til Tyskland for i de tyske Bibliotheker og Arkiver at samle Bidrag til Norges Historie. En lignende Reise foretog han 1850 til Kjøbenhavn, hvor han fik udvirket, at en betydelig Del i Danmark beroende norske Arkivsager afgaves til Norge. Senere foretog han Reiser til Sverige, Nordtyskland, Holland og Belgien for at undersøge Arkiverne. Som historisk og statistisk Gransker udfoldede Lange en betydelig Forfattervirksomhed. Hans første literære Arbeide var en Fortegnelse over de i Norge i Aarene 1814—31 udkomne Bøger. 1841 udgav han et „Udtog af Norges, Sveriges og Danmarks Historie", og 1847 „De norske Klostres Historie i Middelalderen", hvilket Arbeide skaffede sin Forfatter et anset Navn baade hjemme og i Udlandet. Sammen med nuværende Professor Unger paabegyndte han 1846 Udgivelsen af „Diplomatarium Norvegicum" (s. d.). Aaret efter grundede han „Norsk Tidsskrift for Videnskab og Literatur", hvoraf han redigerede de fem første Aargange. Det af Kraft forberedte „Norsk Forfatterlexikon" blev efter hans Død ordnet, forøget og udgivet af Lange. 1859 udgav han Jakob Aalls „Erindringer som Bidrag til Norges Historie". Desuden har Lange i forskjellige Blade og Tidsskrifter leveret en Række Afhandlinger over historiske, literære og statistiske Emner.

Lange, Friedrich Albert, tysk Statsøkonom og Filosof, f. 1828, d. 1875, studerede Filologi i Zürich og Bonn og habiliterede sig som Docent i Filosofi ved det sidstnævnte Universitet. 1858 blev han Gymnasielærer i Duisburg, men maatte 1861 opgive denne Stilling paa Grund af sin politiske Virksomhed og levede derpaa en Tid som Sekretær ved Handelskammeret i Duisburg, medens han samtidig udfoldede en frugtbar publicistisk Virksomhed. 1866 blev han Medredaktør af Bladet „Der Landbote" i Winterthur, habiliterede sig derpaa i Zürich og blev 1870 Professor sammesteds, hvorfra han 1873 kaldtes til Professor i Marburg. Foruden flere Skrifter om Arbeiderspørgsmaalet og andre nationaløkonomiske Emner har han forfattet „Materialismens Historie" (1866) og „Nye Bidrag til Materialismens Historie" (1867) samt flere andre Arbeider af filosofisk Indhold.

Lange, Fredrik Olaus, dansk Skolemand, f. 1798, d. 1862, var fra 1833 Overlærer og 1841—46 Rektor ved Vordingborgs Skole og derefter Docent i Pædagogik ved Kjøbenhavns Universitet. Han udgav en græsk Grammatik, Brudstykker af en „Almindelig Grammatik" og det pædagogiske Skrift „Skolen og Livet" (1856). — Hans Søn **Julius H. Lange**, f. 1838, blev 1870 Docent i Kunsthistorie ved Kjøbenhavns Kunstakademi og 1871 tillige ved Universitetet; siden 1875 er han Akademiets Sekretær. Han har udgivet flere værdifulde Afhandlinger om den nyere Kunst, særlig den nordiske og den franske, samt oversat og bearbeidet Wilh. Lübkes Kunsthistorie.

Lange, Johan, dansk Botaniker, f. 1818, blev 1851 ansat som Bibliothekar og Konservator ved den botaniske Have i Kjøbenhavn, bereiste Frankrige og Spanien i videnskabelige Øiemed og blev 1858 Professor i Botanik ved Landbohøiskolen. 1856—75 var han Direktør for den botaniske Have. 1858 overtog han Udgivelsen af „Flora danica"; desuden har han skrevet en Række mindre botaniske Afhandlinger og en fortrinlig „Haandbog i den danske Flora" (1851).

Lange, Johann Peter, tysk Theolog, f. 1802, studerede Theologi i Bonn og blev 1826 Prest i Wald ved Solingen, senere i Duisburg. 1841 blev han Professor i Zürich, 1854 Professor i Bonn og 1860 Konsistorialraad sammesteds. Hans Hovedverker er „Jesu Liv, fremstillet efter Evangelierne", „Kristelig Dogmatik" og en „Kirkehistorie". Fra 1856 redigerede han det store „Theologisk-homiletisk Bibelverk". Desuden har han skrevet mange mindre theologiske Afhandlinger og et større Antal religiøse Digte.

Lange, Ludwig, tysk Filolog og Arkæolog, f. 1825, studerede i Göttingen, hvor han 1853 blev Professor. 1855 ansattes han i samme Egenskab i Prag, 1859 i Giessen og 1871 i Leipzig. Hans vigtigste Skrift er „Haandbog i den romerske Arkæologi", desuden har han udgivet en Afhandling om Brugen af Partikelen εἰ hos Homer samt en anden om „Efeterne og Solons Areopagos".

Lange, Philipp Karl Ernst, tysk Romanforfatter, f. 1813, studerede Medicin og deltog som Kompagnikirurg i Felttoget i Slesvig-Holsten 1849. 1857 blev han Stabslæge i Potsdam. Hans Romaner („Økongen", Fritz Stilling", „Baron Brandau" m. m. fl.) udgjør samlet et stort Antal Bind; de er tildels blevne meget

populære og har oplevet mange Oplag. Lange skriver ikke under Navn, men under Pseudonymet **Philipp Galen**.

Langebek, Jakob, lærd dansk Historiker, f. 1710, d. 1775, blev 1732 theologisk Kandidat og begyndte allerede tidlig at sysle med Studiet af Nordens Historie. Ved sin Oversættelse af „Kristnisaga" vandt han Grams Yndest og blev hans Medhjelper ved det kongelige Bibliothek; 1746 blev han ved Grams Død Geheimearkivar, hvilket Embede han indehavde til sin Død. Han skrev flere lærde Afhandlinger om Enkeltheder i den danske Historie, men indlagde sig mest Fortjeneste ved at paabegynde Udgivelsen af „Scriptores rerum Danicarum medii ævi", en omfangsrig Samling af Kildeskrifter til Danmarks Historie, forsynede med oplysende Anmærkninger. Selv oplevede han kun at faa udgivet de tre første Bind (1772—74). 1745—52 udgav han „Danske Magazin" og 1738—39 i Forening med den senere Biskop Harboe „Dänische Bibliothek". I Haandskrift efterlod han sig et stort Antal dels fuldendte, dels ufuldendte Afhandlinger og Kildesamlinger.

Langeland, dansk Ø i Østersjøen, omgives af denne samt af Storebelt og Lillebelt, er 7 Mil lang, indtil 1 Mil bred og 5 Kv.mil stor; Indbyggerantallet er ca. 20,000. Øen er flad med enkelte, ikke sammenhængende Bakkepartier; Jordbunden er frugtbar. Langeland hører til Svendborgs Amt og Fyens Stift.

Langenbeck, Konrad Johann Martin, tysk Anatom og Kirurg, f. 1776, d. 1851, blev 1802 Docent i Göttingen, hvor han 1803 begyndte at holde anatomiske Forelæsninger og 1804 blev Professor. 1814 blev han Generalkirurg i den hannoverske Armé, som han fulgte til Belgien. 1829 byggedes under hans Ledelse et nyt anatomisk Theater i Göttingen, over hvilket han senere udgav en Beskrivelse. Han har udgivet flere Skrifter over Kirurgien samt Haandbog i Anatomien og et stort anatomisk Atlas. — Hans Søn **Maximilian Adolf Langenbeck**, f. 1818, var 1846—48 Professor i Göttingen og har senere levet i Hannover, siden 1865 som Medlem af Over-Medicinalkollegiet. Han er en fremragende Kirurg og Øienlæge. — Foregaaendes Fætter **Bernhard Langenbeck**, f. 1810, studerede Medicin i Göttingen, hvor han 1838 blev Docent i Fysiologi og derhos virkede som praktisk Læge. 1842 blev han Professor i Kiel og 1848 i Berlin. Han har især gjort sig høilig fortjent af den operative Kirurgi og har skrevet talrige videnskabelige Afhandlinger.

Langenbielau ell. **Bielau**, Landsby i den preussiske Provins Schlesien, har 13,000 Indb. og betydelig Industri.

Langendijk (udt. Langendeik), Pieter, hollandsk Digter, f. 1683, d. 1756, var i sin Ungdom Væver. Han skrev en Række Lystspil, som er rige paa ægte Komik, men altfor ofte røber Forfatterens Mangel paa Dannelse og Smag og derfor ikke sjelden falder i det platte. Han har ogsaa forfattet en Tragedie samt beskrivende Digte uden synderligt Værd.

Langensalza, By i den preussiske Provins Sachsen, ved Floden Salza, med 10,000 Indb. og Svovlbade. Her stod 1866 et Slag, hvori Preusserne seirede over Hannoveranerne.

Langesund, Ladested i Bratsberg Amt, ved Langesundsfjordens Munding, en halv Mil fra Brevig, med 1,100 Indb. Stedet er en meget gammel Handelsplads og Udskibningssted for Trælast, men først 1765 fik det Losse- og Ladestedsrettigheder. — **Langesundskreppa**, et trangt af høie Lier begrænset Sund i Nærheden af Langesund, hvorigjennem de indenskjærs gaaende Dampskibe passerer.

Langfjeldene, en af Norges Hovedfjeldkjeder, danner Grændsen mellem det vestenfjeldske og østenfjeldske Norge og strækker sig fra Vaage og Loms Dalføre i Nord til Stavanger Amt i Syd. Til Langfjeldene hører Jotunfjeldenes Gruppe (s. d.), Filefjeld, Hemsedalsfjeldene, Hallingdalsfjeldene, Hardangervidden, Røldalsfjeldene, Byklefjeldene og Hekfjeld.

Langfjord, 1) en 4 Mil lang Arm af Moldefjord i Romsdals Amt, gaar ind fra Veø. 2) en Sidearm af Altenfjord i Finmarkens Amt.

Langfredag, Fredagen i den stille Uge, høitideligholdes til Minde om Kristi Død paa den tredie Dag før Paaske.

Langhaler, se Krebsdyr.

Langiewicz (udt. —vitsj), Maryan, Anfører i den polske Opstand 1863, f. 1827, studerede i Breslau Mathematik og slaviske Sprog og indtraadte senere i det preussiske Artilleri. 1860 kom han til Paris, hvor han blev Lærer ved den af Mieroslavski oprettede nye Militærskole, gik f. A. til Italien og tjente under Garibaldi i Felttoget paa Sicilien. 1862 opholdt han sig som Befuldmægtiget for den polske demokratiske Centralkomité i Paris, London og Varschau og blev, da Opstanden udbrød, Anfører for en Friskare, med hvilken han snart i høi Grad udmærkede sig. I Nærheden af den polsk-galiziske Grændse forstod han med sin lille Trop at afvinde Russerne ikke ubetydelige Fordele og erklærede sig 10de Marts for Overgeneral og Polens Diktator. 12te Marts udnævnte han, trods Mierolavskis Protest, en Civilregjering. Russerne samlede imidlertid alle sine Stridskræfter mod ham; han blev slagen ved Chrobrze 17de Marts, ved Busk 18de Marts og maatte 19de Marts med Resterne af sine Tropper gaa over paa østerrigsk Grund. Her blev han først interneret i Tarnov, derpaa i Krakau og i Tischnovitz i Mähren, men senere sat paa Fæstningen Josefstadt. 1865 kom han igjen i Frihed og boede en Tid i Schweiz, hvor han blev naturaliseret. Senere gik han i tyrkisk Tjeneste.

Langres (udt. Langr), By i det franske Departement Haute-Marne, ved Floden Marne med 10,000 Indb. og livlig Handel og Industri, navnlig i finere Staalarbeider. Byen er det gamle Andomatunnum og har gjentagne Gange spillet en Rolle i Historien. I Decbr. 1870 seirede Tyskerne i Nærheden over Franskmændene.

Langsynthed, se Hyperopi. Langsynthed hos ældre (Presbyopi) er en Tilstand ved Synssansen, som indfinder sig med Alderen hos mange Mennesker, og som giver sig tilkjende ved, at Gjenstande, som ligger Øiet nærmere end en vis Afstand, ikke eller kun utydelig kan sees, medens andre Gjenstande, som ligger længere borte, sees klart. Langsyntheden beror paa, at Øiets Akkommodationsevne formindskes, idet Linsen bliver fastere og ikke saa let

forandrer Form. Ondet afhjelpes ved Brug af konvexe Briller.

Languard, Piz Languard, Bjerg i den schweiziske Kanton Graubünden, 10,400 Fod høit, er et meget besøgt Udsigtspunkt.

Languedoc (udt. Lang'dok), gammel Provins i Frankrige. Hovedstaden var Toulouse. Nu udgjør Languedoc Departementerne Lozère, Gard, Ardèche, Aude, Hérault, Haute-Garonne, Haute-Loire og Tarn. — Languedockanalen eller Sydkanalen (Canal du midi) forbinder Atlanterhavet med Middelhavet. Den udgaar fra Garonne nær Toulouse og udmunder ved Byen Agde. Kanalen, som er 6 Fod dyb, 60 Fod bred oventil og 30 Mil lang, og hvorover der gaar 72 Broer og 55 Vandledninger, blev anlagt under Ludvig den fjortende og har kostet 35 Mill. Franks.

Languste (Palinurus), en stor Sjøkrebs, som undertiden af Fiskere forvexles med Hummeren, men tydelig skiller sig fra denne ved Mangelen af de store Kløer og ved sine uforholdsmæssig lange og ved Roden tykke Følehorn. Den almindelige Languste lever i Middelhavet og flere sydlige Have; den kan blive indtil 18 Tommer lang og 10 Pund tung. Den er af Farve brunt og gult marmoreret, men bliver ved Kogning rød. Dens Kjød er endnu mere velsmagende end Hummerens, hvorfor den flittig efterstræbes og fanges.

Languet (udt. Lange), Hubert, fransk politisk Forfatter, f. 1518, d. 1581, opholdt sig efter endte Universitetsstudier i Tyskland, hvor han gjennem Camerarius lærte at kjende Reformationen og dens Principer. Derpaa studerede han Retsvidenskaben i Padua, begav sig 1549 til Wittenberg, bereiste 1551—60 det nordlige Europa og traadte 1565 i Kurfyrsten af Sachsens Tjeneste. Han sendtes 1568 af Kurfyrsten til Rigsdagen i Speier og senere i flere vigtige Sendelser, deriblandt til Karl den niende af Frankrige. Under Bartholomæusnatten var han i Paris og maatte skjule sig, men reddede ikke destomindre mange af sine Venner. Senere gik han i Prinsen af Oraniens Tjeneste. Hans berømteste Skrift er „Vindiciae contra tyrannos, sive de principis in populum, populi in principem legitima potestate“ (1579), hvori han fremsætter de Ansknelser om Fyrsternes og Folkenes gjensidige Rettigheder og Forpligtelser, som senere er blevne almindelig anerkjendte i de fleste Landes konstitutionelle Forfatninger.

Langø, Ø i Vesteraalen, Nordlands Amt, yderst mod Havet, omgives i Nordost, Øst og Sydost af Andø, Hindø og Østvaagø og forresten af Nordishavet. Størrelsen er $16^1/_2$ Kv.mil. Den har adskillige ikke uvigtige Fiskevær. — Langø har tidligere havt mægtige Beboere; paa Olav den helliges Tid boede her saaledes to ansete Brødre, Gunnstein og Karle, hvilken sidste var Olavs Hirdmand. Sammen med Thore Hund gjorde Brødrene et Bjarmelandstog, paa hvilket Thore dræbte Karle i Gjesvær i Finmarken, medens Gunnstein blev nødt til i Lenvig, strax søndenfor Tromsø, at flygte iland og overlade Thore Skib og Ladning.

Lanjuinais (udt. Langshyinæ), Jean Denis, Greve, fransk Statsmand, f. 1753, d. 1827, var Professor i Kirkeret ved Universitetet i Rennes og sendtes 1789 fra denne By som Deputeret til Generalstænderne. Her sluttede han sig til Reformpartiet og var en virksom Befordrer af Nationalforsamlingens Arbeider. I Konventet stod han paa Girondinernes Side mod Jakobinerne og stemte under Processen mod Kongen for hans Forvisning. Ved Girondinernes Fald lykkedes det ham at undkomme til Rennes, hvor han holdt sig skjult; efterat Terrorismens Tid var forbi, vendte han tilbage og indtog paany sin Plads i Konventet. Ved Direktoriets Indførelse blev han Medlem af de Ældres Raad, indtraadte efter den 18de Brumaire i den lovgivende Forsamling og 1800 i Senatet, hvor han var Lederen for det faatallige Parti, som bekjæmpede Bonapartes Plan om at indføre Monarkiet. 1814 stemte han i Senatet for Napoleons Afsættelse, blev under den første Restauration Pair og under de 100 Dage Præsident i Deputeretkammeret; efter den anden Restauration var han i Pairskammeret og som Publicist en virksom Modstander af Reaktionen. Han var en lærd Filolog, navnlig paa de orientalske Sprogs Omraade og udgav saavel videnskabelige som publicistiske Skrifter af Betydenhed. — Hans Søn Victor Ambroise, Vicomte Lanjuinais, f. 1802, d. 1869, blev Advokat og var 1837—48 Medlem af Deputeretkammeret, 1848 af den konstituerende Forsamling og 1849 Handels- og Agerbrugsminister, men nedlagde efter faa Maaneders Forløb sine Embeder og gik fra de Moderates over til Republikanernes Side. Ved Statskupet 1851 fængsledes han og bragtes til Vincennes. 1863 indvalgtes han igjen i den lovgivende Forsamling, hvor han først hørte til Oppositionen, siden til et nydannet imperialistisk Venstre.

Lanner, Joseph Franz Karl, berømt Dansekomponist, f. i Wien 1801, d. 1843, uddannede sig baade som Violinist og Komponist mest paa egen Haand. I sin Ungdom dannede han sammen med nogle Venner en Strygekvartet, som senere udviklede sig til et fuldstændigt Orkester, og med hvilket han optraadte i de fleste Byer i Østerrige og Ungarn og høstede overordentligt Bifald. Senere udnævntes han til Æresborger af Wien. Han komponerede især Valse og hævede denne Art Dansemusik til en virkelig Kunstform; hans Kompositioner udmærker sig baade i melodisk og rhytmisk Henseende ved Skjønhed og Liv og er i sin Genre endnu neppe overtrufne.

Lannes (udt. Lann), Jean, Hertug af Montebello, fransk Marskal, f. 1769, d. 1809, indtraadte 1792 i Arméen og var allerede 1795 avanceret til Oberst. Senere udmærkede han sig i Italien under Bonaparte, til hvem han traadte i et nært Venskabsforhold, og hvem han 1798 fulgte til Ægypten, hvor han afgjorde Seiren ved Abukir. Den 18de Brumaire ydede han Bonaparte vigtige Tjenester, blev 1800 Chef for Konsulargarden, kommanderede s. A. Fortroppen paa Toget over St. Bernhard og slog Østerrigerne ved Montebello samt bidrog virksomt til Seiren ved Marengo. 1801 gik han som Gesandt til Lissabon; 1804 blev han ved Keiserdømmets Oprettelse Marskal og Hertug af Montebello. I Felttoget mod Østerrige 1805 førte han et Armékorps, kommanderede ved Austerlitz Franskmændenes venstre Fløi og besatte efter Vaabenstilstanden i Decbr. Mähren. 1806 seirede han i Krigen med Preussen ved Saalfeld, kommanderede Centrum i Slaget ved Jena og indtog Spandau. S. A. blev han haardt saaret ved

Pultusk og kunde først i Mai 1807 igjen overtage sin Kommando. Efter Kongressen i Erfurt fulgte han 1808 Keiseren til Spanien, slog Castaños ved Tudela og beleirede Saragossa. 1809 rykkede han i Spidsen for den franske Armés Avantgarde ind i Wien og kommanderede i Slaget ved Aspern og Eslingen Centrum. Her fik han begge Ben knuste af en Kanonkugle og døde nogle Dage efter. — Hans Søn **Napoleon Auguste Lannes, Hertug af Montebello**, f. 1801, d. 1874, blev 1815 af Napoleon udnævnt til Pair. Efter Julirevolutionen virkede han som Diplomat, var et Par Gange Minister og blev 1849 indvalgt i den lovgivende Forsamling, hvor han sluttede sig til Majoriteten. Efter Louis Napoleons Statskup levede han en Tid som Privatmand, var 1858—64 Gesandt i Petersburg og blev det sidstnævnte Aar Senator. — Foregaaendes Broder **Gustave Olivier Lannes, Greve af Montebello**, f. 1804, d. 1875, udmærkede sig i Algier, hvor han avancerede til Oberst, blev 1851 Brigadegeneral og Louis Napoleons Adjutant, 1855 Divisionsgeneral og deltog 1859 som Keiserens Adjutant i det italienske Felttog. 1861 gik han i en Sendelse til Rom og fik kort efter Kommandoen over de franske Okkupationstropper i Kirkestaten; efter Okkupationens Udløb 1860 blev han Chef for Gardekavaleriet.

Lansarote, se Lancerote.

Lansdowne (udt. Lænsdaun), William Petty, Grev Shelburne, Marquis af, engelsk Statsmand, f. 1737, d. 1805, hørte i længere Tid til Oppositionen i Underhuset, var 1766—68 Medlem af Chathams Kabinet og opponerede derpaa heftigt mod Regjeringens Forholdsregler ligeoverfor de amerikanske Kolonier. 1782 blev han Udenrigsminister og indledede strax Fredsunderhandlinger med de Forenede Stater. Efter kort Tids Forløb blev han Førsteminister, men aftraadte allerede 1783 og styrtede s. A. sammen med Pitt Koalitionsministeriet, men kom ikke ind i det nye Kabinet. Han levede derpaa som Privatmand og gjorde sig bekjendt som en liberal Beskytter af Lærde og Kunstnere. — Hans Søn **Lord Henry Petty, Marquis af Lansdowne**, f. 1780, d. 1863, blev 1802 Medlem af Underhuset, hvor han sluttede sig til Oppositionen og lagde megen Dygtighed for Dagen. 1806—07 var han Statskammerkansler i det af Fox og Grenville dannede Koalitionsministerium, hørte derpaa atter til Oppositionen i Underhuset og blev 1809 efter sin ældre Halvbroders Død Medlem af Overhuset, hvor han ogsaa forfegtede liberale Grundsætninger, idet han navnlig virkede for Negrenes Frigivelse og Katholikernes Ligestilling. 1827 blev han Indenrigsminister under Canning og arbeidede derpaa med Held for en Forbedring i Kriminallovgivningen, 1830—34, 1835—41 og 1846—52 var han Præsident for Geheimeraadet; sidstnævnte Aar afslog han at danne et nyt Ministerium, men indtraadte som Minister uden Portefølj og blev staaende som saadan, stedse virksom for liberale Reformer og i Besiddelse af stor Indflydelse, indtil 1858.

Lanse, et Spyd, bestaaende af en Træstage med en dertil befæstet Spydod eller Klinge, var i Middelalderen Rytteriets fornemste Vaaben og har i den senere Tid igjen faaet Anvendelse i enkelte Landes Arméer.

Lansing, Hovedstad i Staten Michigan i Nordamerika, med 8,000 Indb.

Lanterne, se Laterne.

Lanthan, et metallisk Grundstof, som 1839 fandtes i Cerit og som forekommer i dette Mineral i Forbindelse med Cerium og Didym. Det metalliske Lanthan, der kun er lidet kjendt, angives at være et jerngraat, noget smidigt Metal, hvis Egenvegt er 6.16. Lanthanoxyd danner med Syrerne Salte.

Lanuvium, By i det gamle Latium, sydost for Rom, ved Via Appia, var i Oldtiden et berømt Kultussted for Juno Sospita. Paa Stedet ligger nu Flekken Civita-Lavinia.

Lanza, Giovanni, italiensk Statsmand, f. 1815, d. 1882, studerede Medicin og praktiserede en Tid som Læge, blev 1848 indvalgt i det sardinske Parlament, hvor han holdt sig til det moderate Venstre, blev 1855 Undervisningsminister i Cavours Kabinet og 1858 Finansminister. 1859 tog han Afsked som Minister og var derpaa gjentagne Gange Parlamentets Præsident. 1864 blev han Indenrigsminister under La Marmora, men traadte allerede n. A. tilbage og bekjæmpede nu som Deputeret Ministeriet Menabreas Finanspolitik. 1869 overtog han Dannelsen af et nyt Ministerium, hvori han blev Indenrigsminister, arbeidede med Held for Finansernes Forbedring og gjennemførte Residensens Forlæggelse til Rom. 1873 tog han sin Afsked.

Lanzi, Luigi, italiensk Arkæolog og Kunsthistoriker, f. 1732, d. 1810, indtraadte i Jesuiterordenen og blev Antikvar ved Museo dei Uffizii i Florens. Senere blev han Medlem af Academia della crusca sammesteds. Foruden flere mindre Afhandlinger har han skrevet de om grundig Lærdom vidnende Verker „Saggio di lingua etrusca e di altre antiche d'Italia“ (3 Bd., 1789), hvori han hævder Grækenlands Indflydelse paa den etruriske Kultur, og „Storia pittorica d'Italia dal risorgimento delle belle arti fin presso al fine del XVIII. secolo“ (1795).

Laodamas, i den græske Sagnhistorie en Konge i Theben, Eteokles's Søn. Under hans Regjering foretog Epigonerne sit Tog mod Theben. Han blev fældet af Alkmæon, efter andre Sagn undkom han med Resterne af sin Hær til Illyrien.

Laodikeia, lat. Laodicea, Navn paa flere gamle Byer i Asien. — Den vigtigste var Laodikeia i Frygien, nær den kariske og lydiske Grændse. Den blomstrede i Begyndelsen af den romerske Keisertid og var i Midten af det 4de Aarh. Sæde for en Kirkeforsamling. Ruiner af den findes nu nær Eski-Hissar. Et andet Laodikeia laa paa Syriens Vestkyst i en rig Egn og havde en god Havn. Nu heder den Latikieh. Et tredie Laodikeia laa i Coelesyrien, mellem det nordlige af Libanon og Antilibanon, et fjerde i Lykaonien og et femte i Medien.

Laokoon, efter Beretningerne i de græske Sagn en Søn af Antenor (eller af Akoëtes), var Apollons (efter andres Beretning Poseidons) Prest i Troia. Han advarede sine Landsmænd mod at modtage den af Grækerne byggede Træhest og kastede sin Lanse mod denne for at vise, at han ikke ansaa den for nogen Helligdom. Da han kort efter stod i Begreb med at bringe Poseidon et Offer, saa man to uhyre Slanger komme svømmende over

Havet fra Tenedos. Alle flygtede, undtagen Laokoon og hans to Sønner, som forblev ved Alteret. Slangerne vendte sig mod Sønnerne og omslyngede først dem, derpaa ogsaa Laokoon selv og dræbte dem alle. Sagnet blev i Oldtiden ofte behandlet af Digterne, saaledes af Sofokles i en berømt, nu tabt Tragedie. — 1506 fandtes i Nærheden af Titus Thermer i Rom en stor antik Marmorgruppe, forestillende Laokoons og hans Sønners Død. Den er opstillet i Vatikanet og restaureret (Laokoons og en af Sønnernes høire Arm manglede) af Cornachini. Den mesterlige Gruppe, som længe ansaaes for at høre til det bedste hidtil bevarede af Oldtidens Kunst, angives af Plinius at være hugget af tre Billedhuggere fra Rhodos, Agesandros, Polydoros og Athenodoros; medens flere Forfattere antager, at de levede under Titus, antages det nu af de fleste, at Gruppen er et Verk af den rhodiske Billedhuggerskole, som blomstrede i det 3die Aarh. f. Kr. Om Laokoonsgruppen existerer der en hel Literatur, som indledes af Lessings berømte Skrift „Laokoon, eller om Grændserne for Malerkunsten og Poesien" (1763). — En Efterligning af Laokoonsgruppen findes i Kristiania Skulpturmuseum.

Laomedon, Søn af Ilos og Eurydike, var Konge i Troia. Apollon og Poseidon maatte til Straf for, at de havde villet lægge Zeus i Lænker, tjene Laomedon som Daglønnere og bygge Troias Mure; da de havde fuldendt dette Verk, gav Laomedon dem ikke den betingede Løn, hvorfor Apollon sendte en dræbende Pest, Poseidon et Sjøuhyre til Troia. Laomedons Datter Hesione skulde for at forsone Guderne gives til Pris for Uhyret, men blev reddet af Herakles; heller ikke mod denne holdt Laomedon sine Løfter, hvorfor Herakles drog mod Troia, erobrede det og dræbte Kongen.

Laon (udt. Lang), Hovedstad i det franske Departement Aisne, 15 Mil nordost for Paris, har 10,000 Indb., en stor Kathedralkirke fra det 11te Aarh. og stærke Befæstninger. Handel og Industri er af ubetydelig Betydning. Laon er en gammel By, som i Oldtiden hed Lugdunum clavatum, senere Laudunum. Her seirede Blücher 9de og 10de Marts 1814 over Napoleon.

Laotse, kinesisk Filosof og Religionsstifter, f. ca. 565 f. Kr., hed egentlig Li-pe-yang. Hans Biografi er bleven udpyntet med mange fantastiske Tilsætninger, og hans Tilhængere anser ham for en Guddom, som aabenbarede sig i menneskelig Skikkelse. Han anbefaler i sit Hovedverk „Tao-te-king" en lidenskabsløs og kontemplativ Levemaade som den værdigste for Menneskene. Hans Tilhængere kaldes Tao-sze, men har i den senere Tid fjernet sig meget fra hans Læres oprindelige Begreb.

La Paz, officielt **La Paz de Ayacucho,** By i den sydamerikanske Republik Bolivia, 11,700 Fod over Havet, med 83,000 Indb., for Størstedelen Indianere og Mestizer, er regelmæssig bebygget, har flere høiere Undervisningsanstalter og er den vigtigste Handelsstad i Bolivia.

Lapérouse (udt. Laperus), Jean François de Galaup, Greve, fransk Sjøfarende, f. 1741, gjorde allerede 1756 Tjeneste i Krigen mod England og var derpaa med paa Sjøreiser til de forskjelligste Lande. 1782 fik han som Kaptein i Marinen det Hverv at ødelægge de engelske Kolonier ved Hudsonsbugten; paa dette Tog viste han sig i Besiddelse af mange for en Opdagelsesreisende vigtige Egenskaber og fik derfor Kommandoen over to Skibe for at gjøre geografiske Opdagelser og knytte nye Handelsforbindelser. 1785 forlod han Frankrige, omseilede Kap Horn og anløb Concepcion i Chili samt Sandwichsøerne, seilede langs Nordamerikas Vestkyst og opholdt sig en Tid i Monterey i Kalifornien, gik herfra Høsten 1786 og ankom i Begyndelsen af n. A. til Manila, hvorfra han seilede til det nordøstlige Asien og gjorde flere vigtige Opdagelser i Farvandene ved Japan, Korea og Kamtsjatka. I Mai kom han til Kanalen mellem Japan og Korea og opdagede s. A. det efter ham opkaldte Lapérouse-Stræde. Derpaa vendte han sig mod Syd til Skipperøerne og kom i Febr. 1788 til Botanybay. Herfra kom de sidste Efterretninger om hans Expedition til Europa; siden forsvandt han sporløst. Først 1827 fik man vide, at begge Skibene var strandede og Mandskabet omkommet ved Øen Malicolo, en af Ny-Hebriderne.

Lapidarskrift, i Kalligrafien og Bogtrykkerkunsten en latinsk Skrift, som bestaar af lutter store Bogstaver (Uncialer), ligesom de gamle Indskrifter paa Sten (lat. lapis), deraf Navnet. — Lapidarstil, den i de romerske Indskrifter sædvanlige korte og sammentrængte Udtryksmaade.

Lapis infernalis, se Helvedessten.

Lapis lazuli, se Lasursten.

Lapithes, Søn af Apollon og Stilbe, var Stamfader til Lapitherne. Disse var en vild Folkestamme ved Peneios i Thessalien. I Peirithoos's Bryllup opstod der mellem Lapitherne og Kentaurerne en Kamp, i hvilken de sidste blev overvundne.

Laplace (udt. Laplas), Pierre Simon, Marquis de, berømt fransk Mathematiker og Astronom, f. 1749, d. 1827, var en Tid Lærer i Mathematik ved Militærskolen i Beaumont-en-Auge, kom senere til Paris og blev Examinator ved det kongelige Artillerikorps samt 1773 Medlem af Videnskabsakademiet. Uden at deltage i det offentlige Liv viste han politiske Interesser og blev af Bonaparte efter Konsulatets Oprettelse udnævnt til Indenrigsminister, men viste sig ikke Posten voxen og maatte allerede træde af efter 6 Ugers Forløb. Derpaa blev han Medlem af Senatet, 1803 dettes Vicepræsident og kort efter dets Kansler. 1805 foranledigede han Afskaffelsen af den under Revolutionen indførte republikanske Kalender og Gjenindførelsen af den gregorianske. Under den anden Restauration blev han Pair og Marquis og viste ogsaa nu som Medlem af Pairskammeret sin politiske Uvelighed. Hans Hovedverk er „Afhandling om Himlens Mekanik" (1799—1825), et af den nyere Astronomis mest fremragende Arbeider. Populært bearbeidede han dette omfangsrige Verk i „Fremstilling af Verdenssystemet" (1796), hvori han for Lægfolk forklarer de Methoder, som Astronomerne har fulgt under sine Opdagelser. Han var den første, som analytisk paaviste Uforanderligheden af Planeternes Middelafstande fra Solen; derhos opdagede han forskjellige Love for Jupitermaanernes Bevægelse og bestemte alle Hovedplaneters gjensidige Perturbationer. Han har ogsaa leveret værdifulde Afhandlinger om Sandsynlighedsregningen.

Lapland kaldes i Regelen med et fælles Navn de af Lapperne beboede Landsdele i det nordlige Sverige og Rusland. Det russiske Lapland indbefatter Trakterne om Enaresjøen samt Halvøen Kola; til det svenske Lapland regnes Jemtlands, Asele, Umeå, Piteå, Luleå og Torneå Lapmarker.

La Plata, Rio de, Sydamerikas næststørste Flodsystem, betegner i indskrænket Forstand kun den uhyre Flodmunding, hvorigjennem de forenede Floder Paraguay, Paraná og Uruguay m. fl. falder i Atlanterhavet. Denne Flodmunding er den bredeste paa Jorden, ved de tre sidstnævnte Floders Forening over 5 Mil, men udvider sig stadig, indtil den ved Udløbet, mellem Maldonado og Cales San-Antonio, er henimod 30 Mil bred. Den er 35 Mil lang; ved Udløbet er Dybden ca. 50 Fod, længere oppe mindre. Desuden er Flodmundingen opfyldt af en Mængde større og mindre Sandbanker, som idelig forandrer Plads og gjør Skibsfarten meget besværlig. Af Havne findes der egentlig kun én, Montevideo; de øvrige er aabne Rheder, som Buenos-Ayres o. fl. La Platas Flodgebet beregnes til den uhyre Udstrækning af 59,000 Kv.mil. Det danner en stor Lavslette, som i Nord kun ved en lav Fjeldryg er skilt fra Amazonflodens Slette. Den samlede Længde af de til dette System hørende Floder, som er seilbare, angives til 40,000 Mil. Den bedst farbare af alle Systemets Floder er Paraguay, ad hvilken man med Fartøier af $9^1/_2$ Fods Dybgaaende kan komme lige ind i Brasilien. (Om de enkelte Floder se de særskilte Art.) — La Platastaterne, se Argentina.

Lapo, Arnolfo di, egentl. Arnolfo, berømt italiensk Arkitekt i Florens, d. 1310, har bygget Signoria-Paladset (nu Palazzo vecchio), Domkirken Sta. Maria del Fiore og Franciskanerkirken Sta. Croce i Florens. Han var ogsaa virksom som Billedhugger.

Lappefod kaldes Foden hos Vade- og Svømmefuglene, naar hver enkelt af dens Tæer er omgiven af en Hudbræm, uden at denne er sammenvoxet til en fuldstændig Svømmehud.

Lappenberg, Johan Martin, tysk Historiker, f. 1794, d. 1865, studerede først Medicin, vendte sig senere til Historien og opholdt sig længere Tid i London for at lære den engelske Forfatning og Statsforvaltning at kjende. Efter sin Tilbagekomst til Tyskland studerede han i Berlin og Göttingen Retshistorie og sendtes derpaa som Hamburgs Ministerresident til Berlin. 1823 blev han Arkivar i det hamburgske Senat, hvilken Stilling han indehavde til 1863. Han vakte først Opmærksomhed ved sin „Englands Historie" (2 Bd., 1834—37); senere skrev han en Række Verker om Hansestædernes særlig Hamburgs Historie, og udgav mange herhen hørende Kildeskrifter.

Lapper (i Norge kaldt Finner), paa deres eget Sprog Sabme eller Sabmelasj, en finsk-ugrisk Folkestamme, som tilhører den mongolske Race og lever i det nordlige Skandinavien og paa Halvøen Kola. Lapperne er smaa af Vext, men raske og smidige, og deres Ansigtsform tyder hen paa mongolsk Herkomst. Sproget, som tilhører den baltisk-finske Gren af den finsk-ugriske Sprogstamme, er blødt og bøieligt og har megen Lighed med Finsk, men er mindre udviklet, om end i flere Henseender ligesaa rigt paa Udtryk som dette. Lapperne er dels Fastboende (Sjøfinner, Bufinner), dels Nomader (Flytlapper, Fjeldfinner). De sidste, hvis hovedsageligste Levevei er Rensdyravlen, opholder sig om Vinteren i det Indre af Landet og drager om Vaaren med sine Renhjorder ned til Sjøkanten, hvor de forbliver til udpaa Høsten. Paa Grund af dette omflakkende Liv har de ingen faste Boliger, men lever Sommer som Vinter i Telte af Vadmel eller Lærred. En Lappefamilie kan eie fra nogle hundre op til flere tusen Rensdyr, og denne uhyre Hjord af halvvilde Dyr holder Eieren Styr paa udelukkende ved Hjelp af sine fortrinligt dresserede Hunde. Rensdyret tilfredsstiller Lappens fleste Fornødenheder; dets Kjød er hans fornemste Næringsmiddel, af Skindet erholder han Klæder, af Hornene og Benene forskjellig Slags Husgeraad, af Senerne Traad osv. De største og stærkeste Handyr benyttes som Trækdyr. — Lapperne antages at være komne til Norge fra Nordasien eller Sibirien længe før Nordmændenes Indvandring fandt Sted. Deres Ankomst til Landet og ældste Historie er imidlertid indhyllet i et saagodtsom ugjennemtrængeligt Mørke, og det lader sig kun af de arkæologiske Fund formode, at deres Udbredelse i Norge tidligere maaske har været større end nu. De var et Hedningfolk, som tilbad Træ- og Stenguder, og som holdt fast ved sine Forfædres Tro flere Aarhundreder efterat Kristendommen var bleven indført blandt Nordmændene. Dette i Forbindelse med deres Nomadeliv og de deraf følgende mange Konflikter med de Fastboende gjorde, at Lapperne af disse blev betragtede som et underordnet, laverestaaende Folkefærd, der foragtedes og undertrykkedes af de kraftigere Nordmænd og lidt efter lidt fortrængtes til Høifjeldene og det ugjestmilde Finmarken. Følgen heraf var, at Lapperne forblev saagodtsom uberørte af den fremadskridende Kultur, og de blev i lang Tid frygtede og skyede for sine formentlige Trolddomskunster. Haakon Haakonsøn var den første norske Konge, som søgte at udbrede Kristendommen blandt dette forsømte Folk, idet han byggede Kirker i Ofoten og Tromsø. De følgende Konger understøttede ogsaa den lappiske Mission, men denne bragte det vist neppe videre end til at faa Lapperne til at antage Kristendommen i Navnet. De vedblev ialfald med sine Hexerier og Ofringer til Afguderne, og den norske Befolkning nærede adskillig Frygt for Lappernes „Gan" og „Runebomme". Det 17de Aarhundredes hyppige Hexebaal synes ikke at have afskrækket Lapperne fra at holde paa sit Ry som Troldmænd; den eneste Virkning heraf var væsentlig den, at Kristuslæren og dens Forkyndere blev betragtet som en fiendtlig Magt, der kun vilde tilføie dem ondt. Idethele bestod nok den Kristendomsundervisning, som før og en Tid efter Reformationens Indførelse bibragtes Lapperne, mere i kirkelige Straffe end i virkelig Kundskab. Den første, som sees med Iver at have taget sig af deres Omvendelse, er den trondhjemske Biskop Erik Bredal (1643—72). Under sit Ophold i Trondenæs drog han om og prædikede for Lapperne, og uagtet han som oftest mødte Gjenstridighed og Mistro, blev han dog ikke træt af at arbeide for deres aandelige Oplysning. Hans Exempel fulgtes senere af flere af de finmarkske Prester, hvoriblandt kan nævnes Provsterne Ritter i Kjelvig (d. 1719) og Paus i Vadsø

(d. 1744). Som en af de ivrigste Befordrere af Lappernes Oplysning bør fremhæves Skolelærer Isak Olsen (d. 1730), der i flere Aar uden Løn arbeidede for Kristendommens Fremme blandt det vankundige Folk og ofte maatte døie de største Savn og Møisommeligheder, ja ikke sjelden efterstræbtes og truedes paa Livet af de hedenske Lapper. Men disse Mænds Virken var dog for sporadisk til at kunne faa varigere Følger. Først da Thomas von Westen (s. d.) tog sig af Sagen, blev det Alvor med Lappernes Omvendelse. Hans frugtbringende Virksomhed skyldes det fornemmelig, at Kristendommen vandt sikkert Fodfæste blandt dem, og denne Virksomhed blev fortsat af nidkjære Efterfølgere, blandt hvilke særlig maa nævnes Stockfleth (s. d.). Det nyvakte aandelige Liv blandt Lapperne begyndte imidlertid ved Slutningen af Stockfleths Virksomhed at antage en sværmersk Retning, vel for en stor Del foraarsaget ved den svenske Prest Læstadius's Tordenprædikener, hvilke f. Ex. i Kautokeino (1852) endog udartede til Mord og andre Voldsgjerninger. — Lappernes Antal i Norge var ved sidste Folketælling (1875) 15,718; de er alle Kristne, og de allerfleste af dem tilhører Statskirken. — De svenske Lapper delte i den tidligere Tid Skjebne med de norske, og det var først Gustav Vasa, som for Alvor begyndte at sørge for deres aandelige Vel. Hans Exempel fulgtes af Karl den niende og Gustav Adolf, og der blev oprettet Skoler for Lappebørns Undervisning. De følgende svenske Konger har ligeledes taget sig af dette Folk, ligesom nidkjære Prester har virket blandt dem, og fortiden kan saavel de norske som de svenske Lapper allesammen læse og en stor Del skrive. — De russiske Lapper, som alle tilhører den græsk-katholske Kirke, staar paa et meget lavere Kulturtrin end de norske og svenske.

Laprade udt. Laprad), Pierre Marie Richard Victor de, fransk Digter, f. 1812, blev 1847 Professor i Lyon og 1858 Medlem af det franske Akademi. Han har strevet et stort Antal Digte, hvoraf flere vidner om en fremragende Begavelse, deriblandt „Psyke" (1841), „Oder og Sange" (1844), „Evangeliske Digte" (1852), „Symfonier" (1855) og „Pernette" (1868).

Lapsus calami, Skrivfeil. — Lapsus linguae, Talefeil, Forsnakkelse.

Lar, Hovedstad i den persiske Provins Laristan. med 15,000 Indb., Vaabenfabriker og Silkevæverier.

L'Archeveque (udt. Larsjvek), Pierre Hubert, Billedhugger, f. 1721 i Frankrige, d. 1778, gik 1755 til Stockholm, hvor han blev Direktør for Maler- og Billedhuggerakademiet. Han har blandt andet udført Gustav Adolfs Rytterstatue paa Gustav Adolfs Torv i Stockholm og Gustav Vasas Statue foran Stockholms Riddarhus.

Lardner, Dionysius, engelsk Fysiker og Mathematiker, f. 1793, d. 1859, udgav 1823 en Afhandling om den algebraiske Geometri, hvorpaa 1825 fulgte en anden om Differential- og Integralregningen. Senere blev han Professor i Astronomi og Naturfilosofi ved et af Londons Universiteter. Han fattede Planen om at udgive en omfattende Encyklopædi i Form af selvstændige Afhandlinger over de forskjelligste Grene af Videnskaben, Kunsten, Literaturen osv. Flere af Englands første Forfattere og Videnskabsmænd medvirkede i dette Foretagende, og af den saakaldte „Lardners Cyclopaedia" udkom 133 Bind; Lardner selv skrev heri Afhandlingerne over Mekanik, Hydrostatik, Geometri, Arithmetik m. m.

Larer, i den romerske Mythologi enslags Guddomme af lavere Rang, der var Skytsguder for Familier, Huse, Gader og hele Byer. De vigtigste var de saakaldte Lares familiares, som var Skytsaander for Familien og Huset og ifølge den mest udbredte Tro var de afdøde Fædres Aander. Deres Billeder stod ved Arnestedet i Atrium.

Largs, Landsby ved Clydefjorden i det vestlige Skotland. Her stod 1ste og 2den Oktbr. 1263 et Slag mellem den norske Konge Haakon Haakonssøn og Alexander den tredie af Skotland. Haakon, hvis Flaade kort i Forveien var bleven ødelagt af en Storm, tabte Slaget trods den mest haardnakkede Modstand og maatte ty tilbage til Orknøerne, hvor han kort efter døde.

Larissa ell. **Larisa,** By i Thessalien i Grækenland, var i Oldtiden rig og mægtig og betragtedes som hele Thessaliens Hovedstad. Nu heder Byen Jenischehr og har 30,000 Indb., flere Fabriker og betydelig Handel. Den tilhørte tidligere Tyrkiet, men afstodes 1881 til Grækenland.

Laristan, tidligere en egen Provins i Persien, nu den sydøstligste Del af Farsistan. — Hovedstad Lar.

Larive (udt. Lariv), Jean Mauduit de, berømt fransk Skuespiller, f. 1747, d. 1827, debuterede i Lyon, og kom 1771 til Paris, hvor han ansattes ved Théâtre français. Han udmærkede sig i tragiske Roller og var længe betragtet som et klassisk Forbillede.

Larnaka, By paa Sydostkysten af Cypern, med 12,000 Indb. og Havn.

La Roche (udt. Larosj), Karl, tysk Skuespiller, f. 1796, debuterede 1811 i Dresden, var 1822—32 ansat i Weimar og blev sidstnævnte Aar paa Livstid engageret ved Burgtheatret i Wien. Han har udmærket sig baade i tragiske og komiske Roller.

La Rochesur Yon (udt. La rosj syr jong), By og Hovedstad i det franske Departement Vendée, ved Floden Yon, med 9,000 Indb. Byen hed 1808—14 Napoléonville, 1814—48 Bourbon-vendée og 1848—70 Napoléonvendée.

Larochefoucauld (udt. Larosjfukaa), gammel fransk Adelsslægt, hvis Medlemmer siden 1515 bar Greve- og siden 1622 Hertugtitelen. — François, Hertug af Larochefoucauld, f. 1613, d. 1680, var indviklet i Intrigerne mod Kardinal Richelieu og maatte indtil Ludvig den trettendes Død holde sig borte fra Hoffet. Efter derpaa at have deltaget i „Frondens" Uroligheder trak han sig tilbage til Privatlivet og gjorde sit Hus til et Samlingssted for Tidens fremragende Aander. Blandt hans daglige Gjester var Molière, Racine, Boileau og Madame de Sévigné. Selv skrev han en Samling Memoirer, hvori han paa en mesterlig Maade fortæller sin Tids Historie, samt „Maximes et réflexions morales", der gjelder som et Mønster paa klassisk fransk Prosa. — Louis Alexandre, Hertug af Larochefoucauld og af Larocheguyon, f. 1743, blev Pair af Frankrige og sendtes 1789 af Adelen i Paris som Deputeret til Generalstænderne, hvor han sluttede sig til Tredie-standen, forlangte Negerslaveriets Afskaffelse, Kirkegodsernes Salg, Klostrenes Ophævelse og Pressefrihedens Indførelse. Han maatte dog som mode-

rat flygte fra Paris 1792, men blev fængslet og f. A. i Gisors dødelig saaret af et Stenkast, medens han transporteredes gjennem Byen. — François Alexandre Frédéric, Hertug af Larochefoucauld-Liancourt, f. 1747, d. 1827, indtraadte tidlig i Arméen, men blev paa Grund af sin aabne Karaktér ikke yndet paa høiere Steder, hvorfor han mest levede paa sit Gods. Her grundede han 1788 en Mønsterskole for fattige Soldaterbørn. Som adeligt Medlem af Generalstænderne hørte han til Fremskridtspartiet, men ønskede at bevare Tronen og Kongens Person. Efter en Tid som Generallœitnant at have havt Kommandoen i Normandiet flygtede han efter Kongens Henrettelse til England; 1794 lykkedes det ham at redde Resterne af sin Formue, og han bereiste nu først Nordamerika, senere Nordtyskland, Holland og Danmark. Efter den 18de Brumaire vendte han tilbage og udgav 1800 et Skrift om „Fængslerne i Filadelfia", hvori han tog Ordet for Reformer i Fængselsvæsenet og for Dødsstraffens Afskaffelse. Under Restaurationen blev han Pair og fik flere høie Embeder, men blev 1823 afsat fra disse paa Grund af sin Opposition mod Regjeringens Politik. Han var i alle Retninger virksom som Filantrop og oprettede bl. a. den første Sparekasse i Frankrige. Af hans Skrifter kan især mærkes hans fortræffelige Beskrivelse af sin Reise i Nordamerika. — Hans yngste Søn Frédéric Gaëtan, Marquis de Larochefoucauld-Liancourt, f. 1779, d. 1863, var under det første Keiserdømme Præfekt i flere Departementer, sluttede sig ved Restaurationen til Bourbonnerne og blev 1827 Medlem af Deputeretkammeret, hvor han forsvarede de konstitutionelle Friheder. Efter Februarrevolutionen levede han som Privatmand. Han udgav flere Skrifter af skjønliterært og publicistisk Indhold samt Faderens „Samlede Skrifter" og Biografi.

Larochejacquelin (udt. Larossjak'læng), Navn paa en fransk Adelsslægt. — Henri Duvergier, Greve af Larochejacquelin, f. 1772, d. 1794, blev 1791 Officér og stillede sig 1792 i Spidsen for Opstanden i Vendée. Han udførte her flere tapre Bedrifter og blev snart af Vendéerne udnævnt til Generalissimus. Efter en Række Seire blev han slagen ved Laflèche i Decbr. 1793 og maatte trække sig tilbage til Poitou. I Febr. n. A. blev han under en Træfning ved Nouaillé skudt af en republikansk Grenadér, som skulde overgive sig til ham. — Henri Auguste Georges Duvergier, Marquis de Larochejacquelin, f. 1805, d. 1867, blev i Tiaarsalderen udnævnt til Pair, indtraadte 1821 i Arméen og deltog 1823 i Felttoget i Spanien. Efter 1830 opgav han sin Pairstitel og deltog i Bevægelserne i Vendée, hvorfor han først in contumaciam blev dømt til Døden, men senere frikjendt. 1842 blev han indvalgt i Deputeretkammeret, hvor han søgte at forlige den monarkiske Legitimitet med Folkesuveræniteten; 1848 anerkjendte han med flere Legitimister Republiken, men gik efter Statskupet over til Keiserdømmets Tilhængere og blev 1852 Senator.

La Rochelle (udt. Rosjell), By og Hovedstad i det franske Departement Charente-inférieure, ved en Bugt af Atlanterhavet, er gammeldags bebygget, men har flere smukke offentlige Bygninger og 20,000 Indb. Her er god Handelshavn samt en Krigshavn af anden Klasse, et Arsenal, en Navigationsskole og meget besøgte Sjøbade. Der drives livlig Handel, betydelige Fiskerier og Industri. Byens Fæstningsverker er anlagte af Vauban. Selve Byens Anlæg skriver sig fra det 10de Aarh. Under Religionsforfølgelserne i det 16de Aarh. var La Rochelle Midtpunktet for Hugenotternes (s. d.) Operationer.

La Roncière le Noury (udt. Larongsiær lø nuri), Clement, Baron de, fransk Viceadmiral, f. 1813, fik 1858 Kommandoen over de Kanonbaade, som under den italienske Krig skulde operere i Adriaterhavet. Under den fransk-tyske Krig 1870—71 gjorde han Tjeneste som Brigadegeneral over de i Forterne ved Paris fordelte Marinesoldater, blev 1871 indvalgt i Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til høire Centrum, og fik 1875 Kommandoen over Flaaden i Middelhavet, men kaldtes tilbage fra denne Post paa Grund af et Brev, hvori han lagde sine bonapartistiske Sympatier for Dagen. 1876 valgtes han til Senator.

Larra, Don Mariano José de, spansk Digter, f. 1809, d. 1837, kom som Barn med sine Forældre til Frankrige og vendte først 1822 tilbage til Spanien. 1827 optraadte han som Digter, udgav derpaa flere satiriske Tidsskrifter og blev 1833 Redaktør af Bladet „Revista espagnola". Efter en Reise gjennem Portugal, England og Frankrige var han Medarbeider i Tidsskriftet „El mundo". Han forfattede et Lystspil i Prosa, en Tragedie „Macias", hvis Stof han tidligere havde behandlet i en Roman, samt et Verk over Spaniens Historie i Aarene 1831—35. Af hans Bladartikler udkom 1837 en Samling. Hans Skrifter var paavirkede af Samtidens franske Literatur og udmærker sig ved kraftig og elegant Stil.

Larrey (udt. Larræ), Jean Dominique, Baron, fransk Kirurg, f. 1766, d. 1842, var Overkirurg paa en fransk Fregat, som 1787 gik til Amerika under Frihedskrigen og blev 1792 Andenlæge ved Invalidernes Hotel. Senere var han med i baade Republikens og Keiserdømmets Krige, fra 1805 som Generalinspektør for det militære Medicinalvæsen. Den samme Stilling indehavde han under de 100 Dage; efter den anden Restauration blev han Overkirurg ved den kongelige Garde og Generalkirurg ved Invalidehotellet. Han indlagde sig store Fortjenester baade af Militærkirurgien og Sundhedspleien; hans Skrifter om disse Gjenstande er oversatte til de fleste europæiske Sprog.

Larsen, Johannes Efraim, dansk Jurist, f. 1799, d. 1856, tog 1816 den juridiske Examen for Ustuderede og blev ansat som Kopist, senere som Fuldmægtig ved Kjøbenhavns Politivæsen, men begyndte derpaa at studere og tog 1825 fuldstændig juridisk Examen. Han vedblev nu at fungere som Politiembedsmand indtil 1831, da han blev Professor ved Kjøbenhavns Universitet; kort før sin Død udnævntes han til Justitiarius i Høiesteret. Efter 1848 hørte han i Rigsdagen til det nationalliberale Partis mest fremragende Medlemmer. Han har leveret udmærkede Afhandlinger navnlig over dansk Retshistorie, Statsret og Proces.

Larsson, Simon Markus, svensk Marinemaler, f. 1825, d. 1864, var af fattig Slægt og kom i Sadelmagerlære i Stockholm, men røbede snart

fine kunstneriske Anlæg og blev 1846 Elev ved Kunstakademiet. Efter en Tid at have nydt Melbyes Undervisning ofrede han sig hovedsagelig for Marinemaleriet, studerede 1852 i Düsseldorf under Achenbach og fik 1855 paa Verdensudstillingen i Paris Mention honorable for et Landskab. 1858 kom han hjem og bosatte sig ved Vimmerby; 1860 gjorde han Reiser til Finland, Rusland og England og fik solgt en hel Del Billeder, men Fortjenesten strak ikke til for hans Ødselhed og Uordentlighed, og han døde i yderste Fattigdom i London. Han var især rigt begavet som Kolorist, men overdrev Anvendelsen af denne sin Evne til det rent bizarre. Hans Lethed i at arbeide forledede ham ogsaa til Overfladiskhed og Manierisme. Især er de mange Billeder af „brændende Dampskibe" fra hans sidste Periode berygtede.

Larve, se Insekter.

Laryngitis, Betændelse i Strubehovedet.

Las Casas, Fray Bartolomé de, spansk Geistlig f. 1474, d. 1566, fulgte 1502 med Don Nicolas de Ovando, der var udnævnt til Guvernør paa San Domingo, og blev senere Prest paa Kuba. Ved sin Mildhed og Velvillie mod Indianerne vandt han snart disse for sig; for at modvirke den lovbestemte Fordeling af de Indfødte til Spanierne som disses Slaver reiste han til Spanien og opnaaede efter meget Besvær at se sine Bestræbelser lykkes, forsaavidt som det blev bestemt, at kastilianske Bønder skulde søges overflyttede til Kuba som Kolonister, og Negerslaver indkjøbes til at forrette det tungeste Arbeide, hvortil Indianerne ikke var skikkede. Forsøget paa at udføre disse Planer foretoges dog med Uvillie og mislykkedes; nu besluttede Las Casas selv at tage Sagen i sin Haand og fik af Karl den femte Tilladelse og Midler til at anstille Kolonisationsforsøg, men ogsaa disse løb uheldig af. Mismodig herover gik han i et Kloster paa Hispaniola, hvor han viede sig til Missionsgjerningen, men reiste 1539 endnu en Gang til Spanien for at opnaa Forbedringer i de Indfødtes Kaar. Forholdene var nu gunstigere for hans Planer, og han selv blev tilbudt det rige Bispedømme Cuzco, men foretrak i Stedet at blive Biskop i Chiapas, i en kun af fattige Vilde beboet Egn. Efter tre Aars Forløb (1547) kom han tilbage til Spanien og levede siden i et Kloster i Madrid, uden at se synderlig Frugt af sine menneskekjærlige Bestræbelser.

Las Cases (udt. Laskas), Emmanuel Augustin Dieudonné, Marquis de, fransk Adelsmand, f. 1766, d. 1842, emigrerede under Revolutionen og opholdt sig til den 18de Brumaire i England. Efter sin Tilbagekomst udgav han 1803—04 et historisk Atlas, som vakte Napoleons Opmærksomhed. Efterat han 1809 som Frivillig havde kjæmpet mod Englænderne i Vliessingen, blev han ansat i Statsraadet. Her negtede han 1814 at understrive Akten om Keiserens Tronfrasigelse og gik til England, men vendte tilbage under de 100 Dage og blev Statsraad og Kammerherre. Efter Slaget ved Waterloo bad han om Tilladelse til at følge Keiseren i Fangenskabet og drog med sin ældste Søn til St. Helena, hvor Napoleon dikterede ham en Del af sine Memoirer. Han blev dog allerede 1818 fjernet paa Grund af et Brev, han havde skrevet til Lucien Bonaparte; efter 8 Maaneders Fangenskab i Kapstaden førtes han til Europa og levede derpaa i Belgien under stadige Forsøg paa at lette Keiserens Skjebne. Efter Napoleons Død vendte han tilbage til Frankrige, hvor han udgav „Mémorial de Ste.-Hélène" (8 Bd, 1823—24), et vigtigt Kildeskrift for Napoleons Historie. Efter Julirevolutionen blev han Deputeret og sluttede sig som saadan til yderste Venstre. — Hans Søn **Emmanuel Pons Dieudonné, Greve de Las Cases**, f. 1800, d. 1854, var paa St. Helena Napoleons Sekretær, deltog senere i Julirevolutionen og stod derefter paa det nye Dynastis Side. 1840 ledsagede han Prinsen af Joinville til St. Helena for at hente Napoleons Lig, sluttede sig efter Februarrevolutionen til Louis Napoleon og blev 1853 Senator.

Lasciv, overgiven, kaad, letfærdig. — **Lascivitet**, Letfærdighed.

Lascy ell. **Lacy**, Franz Moritz, Greve af, østerrigsk Feltmarskal, f. 1725, d. 1801, avancerede under den østerrigske Arvefølgekrig til Oberst og reddede under Syvaarskrigen med sit Regiment i Slaget ved Lowositz den østerrigske Armé, hvorfor han blev General. Derefter kjæmpede han med Udmærkelse i flere Slag, blev Generalkvartérmester og reorganiserede hele Arméen, ledede 1758 Olmütz's Undsætning, lagde Planen til Overfaldet ved Hochkirch og bevægede 1759 Daun til at vende sig mod Fink, hvis Korps blev taget tilfange ved Moxen. Som Feltmarskalløitnant gjorde han 1760 med et Troppekorps en besværlig Marsch fra Schlesien ind i Sachsen og reddede derved Rigsarméen, blev for sin Tapperhed i Slaget ved Torgau Feltmarskal, 1765 Generalinspektør over Arméen og 1766 Præsident i Hofkrigsraadet, i hvilken Stilling han viste sig meget virksom. Efter at have deltaget i den baierske Arvefølgekrig blev han en af Keiser Josefs fortroligste Venner og ledsagede ham 1788 i Krigen mod Tyrkerne.

Laser ell. **Lazer**, Beboerne af det tyrkiske Landskab Lasistan i Lilleasien, taler en Dialekt af den iberiske Sprogstamme og er bekjendte for sin lidenskabelige og røverske Karaktér.

Lasere, i Malerkunsten at stryge en gjennemsigtig Farve (**Lasurfarve**) over en farvet Grund, hvorved denne Grunds Farve skinner gjennem Lasurfarven. Hertil bruges hovedsagelig blaa, røde, gule og grønne Farver (Berlinerblaat, Indigokarmin, blaa Anilinfarver; Karmin, Spiritusopløsning af Kosjenille, Fuchsin; Gummigut, Safran og Drageblod eller Gurgemeie; Spanskgrønt).

Laskaris, Konstantin, en lærd Græker, som efter Konstantinopels Erobring 1454 flygtede til Italien og der blev Lærer for Hertug Franz Sforzas Datter. Senere levede han i Rom og Neapel og holdt tilsidst med stort Bifald Forelæsninger i Messina. Han døde efter 1500. Hans græske Grammatik „Erotemata" (1476) er bl. a. mærkelig ved at være den første Bog, som blev trykt paa Græsk. — Af samme Familie var **Andreas Johannes Laskaris** fra Rhyndakos i Lilleasien (derfor kaldt Rhyndakenos). Han levede ved Lorenzo af Medicis Hof og sendtes af ham til Asien for at indkjøbe gamle Haandskrifter, hvoraf han medbragte mange, især fra Athos. Efter Lorenzos Død gik han paa Karl den ottendes Indbydelse til Paris og sendtes senere af Ludvig den tolvte to Gange som Gesandt til Venedig, sattes derefter af Pave Leo den tiende i Spidsen for en Lære-

anstalt for unge Grækere og for et græsk Trykkeri i Rom, men vendte 1518 tilbage til Paris, hvor han var med at grunde det kongelige Bibliothek. Han døde i Rom i en høi Alder 1535. Han udgav og forklarede flere græske Skrifter, navnlig Anthologien og Skholierne til Iliaden og til Sofokles.

Lasker, Eduard, fremragende tysk Politiker, f. 1829 i Posen af jødiske Forældre, studerede Mathematik og Retsvidenskab og var en Tid Auscultator ved Stadsretten i Berlin, gik derpaa til England, hvor han satte sig nøie ind i de sociale og politiske Forhold og blev efter sin Tilbagekomst 1858 Assessor ved Stadsretten i Berlin. Efter 1861—64 at have leveret en Række fortrinlige Afhandlinger over den preussiske Forfatningshistorie i Oppenheims „Deutsche Jahrbücher", tildrog han sig det liberale Partis Opmærksomhed og blev 1865 indvalgt i Rigsdagens Underhus, hvor han først repræsenterede Berlin, derpaa Magdeburg og siden 1873 Frankfurt am Main. 1866 var han med at grundlægge det nationalliberale Parti, til hvis mest fremragende Førere han senere har hørt. I alle vigtigere Lovgivningsarbeider, som siden hans Indtrædelse i Rigsdagen er komne istand, har Lasker en fremragende Del; særlig skyldes Tysklands Enhed i Retsvæsenet ham. Han er en af Rigsdagens ypperste Talere og har som saadan feiret store Triumfer, bl. a. 1875, da han ved sin Tale mod Handelsministeren Grev Itzenplitz's Jernbanepolitik tvang Ministeren til at træde af og bidrog meget til at sætte en Stopper for den da grasserende „Gründungs"-Svindel.

Lassa eller **Hlassa,** Hovedstad i Thibet, ved en Bisløb til Brahmaputra, ligger 10,000 Fod over Havet og er helt omgiven af en høi Mur. Folketallet angives forskjelligt, fra 40,000 til 80,000. Byen, der er Sæde for Dalai Lama (s. d.) og den kinesiske Overstatholder, har livlig Handel og Industri. Lassa er Lamadyrkernes hellige Stad og besøges aarlig af talrige Pilegrime endog fra Asiens fjerneste Egne.

Lassalle (udt. Lassall), Ferdinand, tysk Filosof og fremragende Socialdemokrat, f. 1825, d. 1864. Af Faderen, der var en velhavende jødisk Kjøbmand, bestemtes han for Handelen, men efterat han en Tid havde gaaet paa Handelsskolen i Leipzig, begyndte han at studere Filosofi og Retsvidenskab i Breslau. Hans Begavelse og omfattende Kundskaber vakte snart Opmærksomhed og erhvervede ham Velyndere som Heine og Humboldt. Imidlertid indvikledes han i Skilsmissesagen mellem Grevinde Hatzfeld og hendes Mand, idet han tog Parti for førstnævnte. Ved at offentliggjøre et Forsvarsskrift for Grevinden paadrog han sig en Injurieproces, hvorhos han anklagedes for at være meddelagtig i et til Fordel for Grevinden udført Dokumenttyveri. For det første dømtes han til Fængsel, Tab af borgerlig Ære i fem Aar samt en Pengebod, hvorimod han efter et mesterligt ført Forsvar blev frikjendt af Juryen i det sidste Anklagepunkt. Under den i 1848 opstaaede Konflikt mellem Regjeringen og Nationalforsamlingen sluttede Lassalle sig til Demokratiet og var en af dets Ledere i Düsseldorf, hvilket medførte, at han blev arresteret og dømt til et halvt Aars Fængsel. Efterat den Hatzfeldtske Sag ved hans Mægling var bleven ordnet, optog han paany sine Studier, og 1858 udgav han sit om Lærdom og skarp Tænkning vidnende Verk: „Die Philosophie Herakleitos des Dunkeln von Ephesos". Et Par Aar efter udkom det retsfilosofiske Skrift „Das System der erworbenen Rechte". Efterhaanden gled han mere og mere over til det radikal-sociale Parti, hvilket af og til bragte ham i Konflikt med Ordenens Haandhævere. Han virkede ivrigt for Oprettelse af Arbeider-, Spare- og Forbrugsforeninger, og har i denne Henseende udrettet adskilligt godt for de arbeidende Klasser, omendskjønt hans Theorier er for yderliggaaende til at kunne vinde almindelig Tilslutning. Paa Grund af en Kjærlighedshistorie fik han en Duel med en vallakisk Adelsmand, og i denne faldt han 31te Aug. 1864.

Lassen, Christian, fremragende Orientalist, f. i Bergen 1800, d. 1876 i Bonn, tog 1818 Examen Artium ved Kristiania Universitet og 1819 Andenexamen, begge med bedste Karakter. Hans Interesse for omfattende Sprogstudier var tidlig bleven vakt, og da han ikke ved det norske Universitet fandt tilstrækkelige Hjelpemidler til med Fremgang at kunne dyrke dette Studium, gik han til Tyskland, hvor han i Bonn under Schlegels Veiledning beskjeftigede sig med de indiske Sprog, fornemmelig Sanskrit. 1823 bevilgede den preussiske Regjering ham et Stipendium paa 3 Aar, og han fortsatte nu sine Sprogstudier i Paris og London. 1826 udgav han i Paris sammen med Burnouf i Paris et Verk over Palisproget. 1827 vendte han tilbage til Bonn og nedsatte sig som Privatdocent, og 1830 udnævntes han til Professor ved det derværende Universitet, hvilket Embede han indehavde til sin Død. Han har erhvervet sig store Fortjenester af den orientalske Sprogforskning, blandt andet ved i Forening med Burnouf at udfinde Tydningen af de persiske Kileindskrifter fra Persepolis. Fra hans Haand foreligger et betydeligt Antal videnskabelige Verker og Afhandlinger over den orientalske Literatur, hvoriblandt „Indblik i den indiske Oldtid" og „De gamle persiske Kileindskrifter fra Persepolis forklarede", begge temmelig omfangsrige Verker.

Lassen, Hartvig Marcus, foregaaendes Brodersøn, norsk Literat, f. 1824, blev 1842 Student og beskjeftigede sig allerede tidlig med literære Studier. Fra 1857 har han været Redaktør af „Skillings-Magazinet" og senere tillige af Tidsskriftet „Folkevennen". 1852 paabegyndte han Udgivelsen af „Henrik Wergelands samlede Skrifter" (9 Bind) og udgav 1866 „Henrik Wergeland og hans Samtid". Endel af hans literær-historiske Skrifter udkom 1877 under Titel: „Afhandlinger til Literaturhistorien". — Siden 1854 har han været Lærer ved Nissens Pigeskole.

Lasser von Zollheim, Joseph, Friherre af, østerrigsk Statsmand, f. 1815, blev 1846 ansat ved Finansministeriet og indvalgtes 1848 i Rigsdagen, hvor han virkede for Hoveriets Ophævelse og en Forbedring af Bøndernes Kaar. Derpaa var han indtil 1849 Ministerialraad i Indenrigsministeriet, blev 1860 Justitsminister og var 1861—65 Minister for den politiske Forvaltning, i hvilken Stilling han virkede for Gjennemførelsen af den konstitutionelle Helstat. 1868 blev han Statholder i Tyrol, men afskedigedes 1870 paa Grund af sin Afstemning mod Ministeriet Hohenwart; efter dennes Afvtræden blev han Indenrigsminister i Auers-

pergs Kabinet og havde som saadan især Del i Gjennemførelsen af den nye Valglov af 1873.

Lasso, en lang Læderrem med en Kugle i Enden, bruges i Sydamerika til at fange Bøfler, vilde Heste o. lign. med, idet den af en Mand tilhest kastes saaledes, at den omslynger og fastholder Dyret. I Krigene i Sydamerika er Lassoen ogsaa bleven brugt som Vaaben.

Lasso, Orlandodi, lat. Orlandus Lassus, berømt belgisk Komponist, f. 1520, d. 1594, hed egentlig Roland de Lattre. Som Barn vakte han Opsigt ved sin skjønne Stemme og sine musikalske Anlæg og blev i sit tolvte Aar tagen med til Italien af Ferdinand Gonzaga, Siciliens Vicekonge og keiserlig General i Nederlandene. Han uddannedes i Mailand og paa Sicilien, kom derpaa til Neapel og 1541 til Rom, hvor han blev Kapelmester ved Laterankirken. Dette Embede indehavde han til 1549, besøgte derpaa Frankrige og England, opholdt sig 1554—56 i Antwerpen og kaldtes derfra til München, hvor han siden 1568 var første Kapelmester. Han var sin store Samtidige Palestrinas Ligemand og ligesom han en særdeles frugtbar Komponist. Man har af ham ikke mindre end 1572 kirkelige og 765 verdslige Musikstykker; det betydeligste af hans Kirkemusik udkom 1604 samlet under Titelen „Magnum opus musicum". — To af hans Sønner, Ferdinand (d. 1609) og Rudolf (d. 1625), samt en af hans Sønnesønner, Ferdinand (d. 1636), var ogsaa fremragende Komponister.

Lasson, Peder, dansk Jurist, f. 1606, d. 1681, studerede i Kjøbenhavn og derefter ved flere fremmede Universiteter, fik et Kanonikat i Aarhus og sendtes 1645 i en diplomatisk Mission til Keiser Ferdinand den tredie. 1661 blev han Assessor i Høiesteret. Han var et af de virksomste Medlemmer i de forskjellige Kommissioner, som nedsattes for at udarbeide Kristian den femtes danske Lov. 1663 var han med at fælde Dommen over Korfitz Ulfeld og 1676 over Griffenfeld, hvilken sidste Dom han senere bittert skal have angret.

Lasson, Peter Carl, norsk Jurist, f. 1798, d. 1873, blev 1818 Student fra Kristiania Skole og 1822 juridisk Kandidat, hvorpaa han fungerede en Tid som Protokolsekretær i Høiesteret. 1828 blev han Høiesteretsadvokat, 1837 Assessor i samme Ret, 1848 Sorenskriver i Aker og 1855 Justitiarius i Høiesteret, hvilket Embede han indehavde til sin Død. Lasson var en begavet og skarpsindig Jurist og deltog i flere kongelige Kommissioner til Udarbeidelse af Love. Han har blandt andet skrevet „Haandbog i den norske Proces" og „Haandbog i Kriminalretten" samt i Forening med Advokat Lous og Professor Hallager „Betænkning om Forandringer i Straffeproces-Lovgivningen med og uden Jury". Desuden var han en Tid Medudgiver af „Juridiske Samlinger" og af „Norsk Retstidende", i hvilke Skrifter han leverede en Række Artikler.

Last, not least (udt. Last, not list), engl., „den sidste, men ikke den ringeste".

Lasteyrie-Dusaillant (udt. Lasteri Dysaijang), Ferdinand Charles Léon, Greve, fransk Statsmand og Kunsthistoriker, f. 1810, d. 1879, blev Deputeret 1842 og sluttede sig til Oppositionen. 1847 virkede han for Reformbanketterne og deltog 1848—51 i Nationalforsamlingen som maadeholden Republikaner. 1851 protesterede han mod Statskupet; senere søgte han forgjeves Valg til den lovgivende Forsamling som Oppositionskandidat. Han har skrevet „Glasmaleriets Historie" (1837—56) m. m. — Hans Fætter Adolphe Jules de Lasteyrie, f. 1810, valgtes 1842 til Deputeretkammeret og hørte der til venstre Centrum, men gik efter 1848 over til de Konservative. 1851 modsatte han sig stærkt Louis Napoleons Politik og maatte 1852 for en Tid forlade Frankrige. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til de konservative Republikanere, og blev 1875 Senator paa Livstid.

Lasting, et tætvævet, stærkt, glat Tøi af Uld eller Bomuld, benyttes til Møbeltræk, Halsbind, Dameskotøi osv.

Lasur, den blaa Farve af Lapis lazuli. — Lasurfarver, se Lasere.

Lasursten, Lapis lazuli, et Mineral, som bestaar af Kiselsyre, Lerjord, Natron, Kalk og Svovlsyre, og som udmærker sig ved sin skjønne blaa Farve. Det forekommer i drøie Masser, mest indsprengt i kornet Kalksten; Stykkerne er i Kanterne gjennemskinnende, Bruddet finkornigt. Lasurstenen affarves af Syrer, smelter for Blæserøret til et hvidt Glas og fosforeserer, naar den opvarmes. Dens Haardhed er kun $5_{.5}$, hvorfor den er let at bearbeide. Paa Grund af sin smukke Farve og sin Villighed til at modtage Politur anvendes den til forskjellige Gjenstande, som Vaser, Daaser, Lysestager, til Mosaikarbeider osv. Fint pulveriseret giver den en smuk blaa Malerfarve (se Ultramarin), men anvendes nu næsten slet ikke til dette Brug, da man kemisk er istand til at fremstille en kunstig Ultramarin, der har nøiagtig den samme Sammensætning som den ægte, er ligesaa smuk og langt billigere. Lasurstenen findes især i Sibirien, Kina og Chili.

Latent, skjult. — Latent Varme, se Varme.

Lateral, som hører til en Side (lat. latus).

Lateran, en Plads i det gamle Rom, førte Navn efter Familien Lateranus, som eiede Pladsen og de der opførte Bygninger. Den sidste Eier, Plautius Lateranus, blev henrettet af Nero, som tilegnede sig hans Godser, deriblandt ogsaa Lateran. Keiser Severus skjænkede Lateranet med dets herlige Palads til sin Ven Lateranus; under Konstantin den store kom det til den romerske Biskop, og fra nu af boede Paverne i Lateranet, indtil Pavestolen flyttedes til Avignon. Efter Tilbagekomsten fra denne Stad residerede Paverne i Vatikanet. Laterankirken (San Giovanni in Laterano) er opført ved Siden af det lateranske Palads og er Roms Hovedkirke og Pavens Sognekirke. Den er af høi Alder, indeslutter en Mængde Relikvier og er mærkelig ved de der gjentagne Gange afholdte Kirkeforsamlinger (Lateransynoder, se Koncilier). Fra Balkonen over dens Portal udtaler Paven paa Kristi Himmelfartsdag Velsignelsen over Folket. I det lateranske Palads er nu en rig Samling af antike Billedhuggerverker; foran det staar en stor Obelisk fra Heliopolis.

Laterna magica, d. e. „Tryllelygte", et optisk Legetøi, hvorved et lidet, paa Glas med gjennemsigtige Farver malet Billede i et mørkt Værelse kan bringes til at fremtræde forstørret paa en hvid Væg eller Skjerm. Billedet belyses af en Lampe inde i Laternen; bag Lampen er et Hulspeil, som forstærker Lyset, og foran Billedet en

Samlelinse, anbragt i en saadan Afstand, at Billedet staar lidt udenfor dens Brændpunkt. Da Linsen bevirker, at Billedet fremtræder omvendt, maa Tegningen inde i Laternen stilles omvendt forat Billedet kan fremtræde paa Skjermen i opret Stilling. Lader man Billedet istedenfor paa en fast Skjerm falde paa en Damp- eller Røgsøile, synes Figurerne at bevæge sig. I den senere Tid anvender man istedenfor malede Billeder Fotografier paa Glas. Opstiller man to Tryllelaterner saaledes, at deres forskjellige Billeder kommer til at falde paa samme Sted af Væggen eller Skjermen, kan man frembringe de saakaldte Taagebilleder (engl. Dissolving views) ved snart at tildække den ene, snart den anden af Linserne.

Laterne eller **Lanterne**, Lygter med dels farvede, dels ufarvede Glas, benyttes fornemmelig tilsjøs for i Mørke at tilkjendegive Skibets Tilstedeværelse. Under Seilads anvendes om Natten ombord i Dampskibe tre Laterner, nemlig en oppe i Formasten (Toplaterne) med hvidt, en om Styrbord med grønt, og en om Bagbord med rødt Lys; paa Seilskibe anvendes kun de to sidste. Naar Skibet ligger for Anker, benyttes kun en Ankerlaterne. Det er ved international Overenskomst paabudt Skibene at have sine Laterner tændte, saasnart Mørket indtræder.

Latham (udt. Lædhæm), Robert Gordon, engelsk Sprogforsker og Ethnolog, f. 1812, var oprindelig bestemt til Læge, men beskjeftigede sig mest med filologiske Studier, gjorde 1832—33 en Reise til Norge og Danmark og begyndte nu hovedsagelig at lægge sig efter de skandinaviske Sprog. Siden 1840 er han Professor i engelsk Sprog og Literatur i London. Han udgav som Frugt af sit Ophold i Norge Bogen „Norge og Nordmændene" (1840); senere har han leveret fortrinlige Arbeider over det engelske Sprogs Historie, Grammatik og Etymologi samt en Række ethnologiske Verker, hvoraf det vigtigste er „Natural history of the varieties of man" (1850). Han har derhos været virksom som Læge, grundet det ethnografiske Muséum i Krystalpaladset i Sydenham, udgivet Johnsons engelske Ordbog og været med at stifte „Philological society" i London.

Latikieh ell. **Ladikieh**, se Laodikeia.

Latimer (udt. Lætimer), Hugh, engelsk Reformator, f. 1490, d. 1555, var først en heftig Modstander af Reformationen, men blev efter at være bleven overbevist om dens Berettigelse en ivrig Forkjæmper for den. Han stilledes derfor af Kardinal Wolsey for den Domstol, som var sat til at hemme Reformationsbevægelserne, men fortsatte desuagtet sin Virksomhed og fik endog Stemningen saaledes for sig, at han 1535 blev Biskop i Worcester. Efter Generalvikar Cromwells Henrettelse blev han imidlertid opfordret til at aflægge Ed paa de af Kongen opstillede 6 Troesartikler, men foretrak at opgive sit Embede og førte derefter et tilbagetrukket Liv. Paa Gardiners Foranledning blev han nu fængslet og kom først igjen i Frihed ved Edvard den sjettes Tronbestigelse, da han sammen med Cranmer og Ridley traadte i Spidsen for Protestanterne. Efter Marias Tronbestigelse blev han indstevnet for Statsraadet, fængslet og sat i Tower og endelig efter to Aars Forløb tilligemed Ridley dømt til at brændes levende. Begge døde 16de Oktober 1555 med stort Mod og Standhaftighed. Latimers Skrifter, deriblandt hans kjernefulde Prædikener, er i den senere Tid udgivne af Corrie.

Latinere, se Latium.

Latinisere, gjøre latinsk, give latinsk Form (f. Ex. et Navn).

Latinsk Sprog og Literatur, se Romersk Sprog og Literatur.

Latinske Keiserdømme kaldes det af Deltagerne i det fjerde Korstog 1204 oprettede Keiserdømme i det østromerske Rige. En Korshær af Venetianere og Franskmænd erobrede den 12te April nævnte Aar Konstantinopel og valgte Grev Balduin af Flandern til Keiser. Dennes Slægt indehavde Keiserværdigheden til 1261, da det latinske Keiserdømme omstyrtedes af Mikael Palæologus. Se forøvrigt Art. Græske Keiserdømme.

Latitudinarier, et Parti inden den engelske episkopale Kirke, opstod under Religionsstridighederne paa Karl den førstes Tid og havde sit Hovedsæde i Cambridge. De stræbte ved at give Dogmerne en friere og videre Tolkning at fjerne Tænkningens Indvendinger mod Kirkelæren. De skjelnede ogsaa til dette Maal mellem væsentlige og uvæsentlige Dogmer; til de første regnede de f. Ex. Troen paa Gud og paa Kristus som hans Søn, til de sidste Læren om Treenigheden og om Nadverden. Til deres mest fremragende Mænd hører Chillingworth, Cudworth, Bull, Clarke o. fl. — Nu bruges Navnet Latitudinarier dels om saadanne Moralister, som opstiller mindre strenge sædelige Principer, dels om de Theologer, som vel i det hele og store holder sig til den orthodoxe Kirkelære, men ved en vis Ubestemthed i de dogmatiske Formler søger at gaa af Veien for Stridsspørgsmaal.

Latium, i ældre Tider Navnet paa Roms nærmeste Omegn mellem Apenninerne og det Tyrrhenske Hav. Det beboedes af Latinerne, en gammelitalisk Folkestamme, hvis Konge Latinus ifølge Sagnet skal have modtaget den fra Troja flygtede Æneas og givet ham sin Datter tilægte. Æneas's Søn Ascanius skal have anlagt Alba longa, Roms Moderstad. Senere var Latium delt i 30 Smaarepubliker, som udgjorde det latinske Forbund. 338 f. Kr. indlemmedes de i Romerriget.

Latona, se Leto.

Latour (udt. Latur), Baillet de, en oprindelig fra Burgund stammende Adelsfamilie, som nu er udbredt i Østerrige og Belgien. — Grev Maximilian Baillet de Latour, f. 1737, d. 1806, gik 1755 i østerrigsk Tjeneste, kjæmpede 1789—90 i Brabant og blev 1796 Chef for Arméen ved Nedrerhin. Efter nogle uheldige Træfninger trak han sig tilbage til Schwaben, senere til den høire Donaubred, men indtog efter at have forstærket sin Armé en fast Stilling ved München og forfulgte derpaa Franskmændene paa deres Tilbagetog indtil Rhinen. Nær Biberach blev han slaaet af Moreaus Arrièregarde, forenede sig derpaa med Erkehertug Karl og fik Kommandoen over Rhinarméen. Efter Freden blev han Felttøimester og Præsident i Hofkrigsraadet. — Hans Søn Grev Theodor Baillet de Latour, f. 1780, blev 1848 Krigsminister og dræbtes s. A. under Revolutionen i Wien af den rasende Folkemasse.

Latour d'Auvergne (udt. Latur daavernj), en gammel fransk Adelsslægt. — Théofile Malo

Corret de Kerbauffret de Latour d'Auvergne, „Frankriges første Grenadér", f. 1743, d. 1800, blev 1767 Underløitnant i et Musketérkompagni, men tog senere Tjeneste i den spanske Armé for at deltage i den amerikanske Frihedskrig. Ved Revolutionens Udbrud kom han til Arméen ved Østpyrenæerne og overtog Befalingen over den af 8,000 Grenaderer bestaaende Avantgarde, som navnlig ved sine Bajonetangreb gjorde sig saa frygtet, at den fik Navn af „Helvedeskolonnen". Ogsaa i Krigsraadene viste han sig af stor Nytte. Efter Freden med Spanien 1795 vilde han tilsjøs begive sig til Bretagne, men blev fangen af Englænderne og holdt i Fangenskab paa Pontonerne et Aar. Efter at have gjenerholdt sin Frihed deltog han 1799 som menig Frivillig i Felttoget under Masséna, blev efter den 18de Brumaire indvalgt i den lovgivende Forsamling, men gik kort efter til Rhinarméen. Ligesom han allerede i Krigen med Spanien havde afslaaet at blive General, vægrede han sig ogsaa nu for at modtage nogen Forfremmelse og blev isteden af Bonaparte tildelt Titelen „Frankriges første Grenadér". Allerede f. A. faldt han ved Neuburg i Baiern. Hans Hjerte blev, indesluttet i en Urne, længe baaren foran Kompagniet, hvori han havde tjent.

Latour-Maubourg (udt. Latur-Maabur), Marie Victor de Fay, Marquis de, fransk General, f. 1766, d. 1850, var ved Revolutionens Udbrud Løitnant i Gardes-du-corps og reddede som saadan 6te Oktober 1789 Dronningens Liv, kommanderede 1792 et Kavaleriregiment under Lafayette og forlod sammen med denne Frankrige. 1797 vendte han tilbage og deltog som Klebers Adjutant i Toget til Ægypten. I Slaget ved Austerlitz udnævnte Napoleon ham til Brigadegeneral. Senere deltog han i alle Keiserdømmets Krige og mistede 1813 i Slaget ved Leipzig det ene Ben. Under den første Restauration blev han Pair, var 1819—21 Krigsminister og derpaa indtil Julirevolutionen Guvernør i Invalidernes Hotel. 1830 fulgte han Karl den tiende i Landflygtigheden. — Hans Broder Marie Charles César de Fay, Greve af Latour-Maubourg, f. 1758, d. 1831, sluttede sig som adeligt Medlem af Generalstænderne 1789 til Tredjestanden og var 1791 en af de Kommissærer, som førte den flygtede Konge tilbage fra Varennes. Derpaa kjæmpede han under Lafayette, kom med denne og sin Broder over paa østerrigsk Grund og blev interneret i Olmütz. Efter den 18de Brumaire vendte han tilbage, blev 1801 Medlem af den lovgivende Forsamling, 1806 Senator og Kommandant i Cherbourg. 1814 nedlagde han sin Kommando, blev under den første Restauration Pair, men modtog under de 100 Dage den samme Værdighed af Napoleon og blev derfor 1819 udelukket af Pairskammeret.

La Trappe, en Dal i det franske Departement Orne, ved Floden Iton, er tæt omsluttet af Klipper og Skov og vanskelig tilgjængelig. Her stiftedes Trappistordenen (s. d.). Af det gamle Abbedi er nu kun Ruiner tilbage; i den lille By Solignila-Trappe er nu et Kloster af samme Navn med 100 Munke.

Latreille (udt. Latreij), Pierre André, fransk Zoolog, f. 1762, d. 1833, var Professor i Entomologi ved det naturhistoriske Muséum i Paris. Blandt hans overordentlig talrige Skrifter kan mærkes „Krebsdyrenes og Insekternes Naturhistorie" (14 Bd., 1802—05).

Latverge, Electuarium, Lægemiddel af grødlignende Konsistens, tilberedes ved at sammenrøre medicinsk virksomme Plantedele med Honning, Sirup eller forskjellige Slags Safter.

Laub, Ferdinand, bøhmisk Violinist, f. 1832, d. 1875, uddannede sig i Prag, var 1853—55 Koncertmester i Weimar og senere Solo-Violinist i det kongelige Kapel i Berlin. 1860 gik han til Wien og gjorde siden mange Koncertreiser under stort Bifald.

Lauban, By i den preussiske Provins Schlesien, 3 Mil øst for Görlitz, med 10,000 Indb. og Industri i Lin- og Bomuldsvarer.

Laube, Heinrich, bekjendt tysk Dramaturg og Forfatter, f. 1806, studerede Theologi i Breslau og Halle og bosatte sig 1832 i Leipzig, hvor han udelukkende viede sig til literære Beskjeftigelser. Han tog levende Del i den Tids demokratiske Bevægelser og regnedes til det saakaldte „unge Tyskland", hvorfor han 1834 blev udvist af Sachsen, kort efter arresteret i Berlin og holdt 9 Maaneder i Fængsel. Ogsaa hans Skrifter fik samme Skjebne som de øvrige ligesindede Forfatteres. 1838 blev han paany fængslet for sin Deltagelse i „die Burschenschaft" og for i en af ham forfattet Polens Historie at have ytret sig uærbødig om Keiseren af Rusland. Efter for den første Forbrydelse at have udstaaet en Tids Fængselsstraf og for den anden et Aars Fæstningsarrest bereiste han 1839 Frankrige og Algier og bosatte sig derpaa igjen i Leipzig. 1848 indvalgtes han i det tyske Parlament, hvor han sluttede sig til venstre Centrum, men udtraadte 1849 paa Grund af Uenighed med sit Parti om Keiserspørgsmaalet og blev s. A. kaldt til artistisk Direktør for Burgtheatret i Wien. Denne Stilling indehavde han til 1867, hvorefter han 1869—70 ledede det nye Stadttheater i Leipzig; derpaa vendte han tilbage til Wien, hvor han grundede det nye „Wiener Stadttheater", og hvor han senere har virket. Som Dramaturg har han ved sin ypperlige Instruktion faaet stor Indflydelse paa den sceniske Kunst i Tyskland og uddannet mange dygtige Skuespillere. Af hans Arbeider for Scenen kan nævnes Tragedierne „Monaldeschi" (1847), „Struensee" (1847) og „Grev Essex" (1856) samt Lystspillene „Karlseleverne" (1847) og „Onde Tunger" (1868); de udmærker sig alle ved en sund Realisme og ved teknisk Dygtighed. Foruden en stor historisk Roman, „Den tyske Krig" (9 Bd., 1863—66), med heldige Skildringer fra Trediveaarskrigen, har han ogsaa udgivet de historisk-politiske Skizzer „Det nye Aarhundrede" (1832—33), Romanen „Det unge Europa" (4 Bd., 1833—37), „Reisenoveller" (6 Bd., 1834—37), „Moderne Karakteristiker" (1835), „Paris 1847" (1848), „Det første tyske Parlament" (1849) m. fl. Skrifter. Hans „Samlede Skrifter" (15 Bd.) begyndte 1875 at udgives i Wien.

Laud (udt. Laad), William, engelsk Geistlig, f. 1573, d. 1645, optraadte tidlig som Modstander af de skotske Presbyterianere og de engelske Puritanere og blev derfor af Jakob den første 1621 gjort til Biskop. Under Karl den første stod han ogsaa i høi Gunst, blev 1628 Biskop i London og var i de 11 Aar, da Parlamentet ikke blev sam-

menkaldt, Kongens Raadgiver i kirkelige Sager. Han holdt med den største Strenghed fast ved de gamle Skikke ved Gudstjenesten og nærmede sig i saa Henseende den katholske Ritus. 1633 blev han Erkebiskop i Canterbury og fik derved Midler ihænde til med Kraft at fremme den kirkelige Reaktion. Han søgte ogsaa at paatvinge Skotterne sin modificerede Liturgi, men fremkaldte derved en Opstand i Skotland og gav for en Del Anledning til Revolutionen i England. Da Parlamentet 1640 var kommet til Magten, blev han med Kongens øvrige Raadgivere sat under Tiltale og kort efter kastet i Fængsel i Tower; under Borgerkrigen blev han 1645 af Underhuset dømt til Døden og halshugget trods Kongens Benaadning. Han indlagde sig store Fortjenester af Universitetsbiblioteket i Oxford.

Laudabilis, lat., „rosværdig", forkortet laud., bedste Karaktér ved Examina ved det norske og det danske Universitet. — Laudabilis præceteris, „rosværdig fremfor de øvrige", fork. laud. p. c., bedste Karaktér med Udmærkelse.

Laudanum, i Farmacien et flydende Lægemiddel af Opium og Malaga- eller Xeresvin samt enkelte Krydderbestanddele.

Lauderdale (udt. Laaderdel), James Maitland, Greve, engelsk Statsmand og Forfatter, f. 1759, d. 1839, blev 1780 Advokat og kort efter Medlem af Underhuset, hvor han gjorde sig bemærket som en af Oppositionens bedste Talere. Efterat han 1789 ved sin Faders Død havde arvet Grevetitelen, blev han Medlem af Overhuset og holdt sig ogsaa her til Oppositionen. Da hans Ven Fox blev Minister 1806, blev han Peer af England, Medlem af Geheimeraadet og Storseglbevarer for Skotland, men mistede disse Embeder 1807 og var derpaa igjen virksom som Oppositionsmand i Overhuset. Saaledes protesterede han mod den engelske Expedition til Kjøbenhavn og senere mod Napoleons Fangenskab paa St. Helena. I sine sidste Aar nærmede han sig mere og mere til Toryerne. Blandt flere politiske og statsøkonomiske Brochurer har han udgivet „Enquiry into the nature and origin of public wealth" (1804), hvori han bekjemper Adam Smiths Theorier.

Laudon, Gideon Ernst, Friherre, østerrigsk Feltherre, f. 1716, d. 1790, traadte 1731 i russisk Krigstjeneste, men tog 1742 Ansættelse i den østerrigske Armé og deltog i Felttoget i Baiern og ved Rhinen. Efter at have kjæmpet mod Preussen i den anden schlesiske Krig tog han sin Afsked paa Grund af de mod ham af Frenck fremsatte Beskyldninger, hvilke han dog beviste var usande, og levede derpaa i trange Forhold i Wien, indtil han blev Major i et Grændseregiment. I Syvaarskrigen viste han stor Dygtighed og Feltherretalent; under Prinsen af Hildburghausens Overkommando deltog han i det ulykkelige Slag ved Rosbach, men havde Aaret efter (1758) den vigtigste Del i Olmütz's Befrielse og blev Feltmarskalløitnant. 1759 afgjorde han Seiren ved Kunersdorf, seirede 1760 ved Landeshut, stormede Glatz og forsøgte at indtage Breslau, hvilket dog mislykkedes. S. A. blev han slagen ved Liegnitz, men indtog n. A. Schweidnitz ved Overrumpling. I den baierske Arvefølgekrig blev han Feltmarskal og levede efter dens Slutning som Privatmand, beskjeftiget med videnskabelige Sysler. Endnu engang udmærkede han sig i Krigen mod Tyrkerne, hvilken han ved sin Optræden gav en for Østerrigerne heldig Vending.

Lauenburg, et tidligere til det danske Rige hørende Hertugdømme i Nordtyskland, paa Elbens Nordside, 21 Kv.mil stort, med 49,000 Indb., er fladt, med frugtbar Jordbund og rigt paa Skove og Indsjøer. Befolkningen er af nedersachsisk Stamme og bekjender sig til den evangelisk-lutherske Kirke. Oprindelig beboedes Lauenburg af et vendisk Folk, Polaberne, som blev betvungne af de sachsiske Hertuger, hvorefter Kristendommen indførtes og Landet for en stor Del befolkedes med sachsiske Kolonister. 1180 kom Lauenburg tilligemed den sachsiske Hertugs øvrige Lande til Grev Bernhard af Anhalt; dennes Sønnesøn Johan fik 1260 Nedresachsen med Lauenburg, hvor hans Slægt nu regjerede i over 400 Aar, en Tid delt i to Linier. Da Slægten uddøde 1689, bemægtigede Hertug Georg Wilhelm af Brunsvig-Luneburg-Celle sig Lauenburg og blev 1702 anerkjendt af Lauenburgerne som Landsherre. 1705 døde han uden at efterlade sig Sønner, hvorfor hans Lande tilfaldt hans Brodersøn Kurfyrst Georg af Hannover, den senere Konge Georg den første af England. 1806 blev Lauenburg med de øvrige hannoverske Lande besat af Franskmændene, men kom 1813 efter Slaget ved Leipzig igjen til Hannover. 1815 blev det dog overdraget til Preussen og s. A. af denne Stat givet Danmark i Bytte for svensk Pommern. Den formelige Overdragelse til Danmark fandt Sted 1816. Lauenburg beholdt sine egne Love og andre nationale Eiendommeligheder, men det aarlige Overskud af dets Finanser gik til den danske Statskasse. Under de slesvig-holstenske Uroligheder 1848—50 forholdt Lauenburg sig i det hele taget roligt. 1853 fik det en ny Forfatning for sine Særanliggender, og ved Fællesforfatningen af 1855 fik det tre Repræsentanter i Rigsraadet. Men 1856 indgav Lauenburg en Klage over Fællesforfatningen til den tyske Forbundsdag og gav derved det første Stød til det tyske Forbunds Indblanding. Fra nu af delte det Skjebne med Holsten, blev 1863 besat af de tyske Exekutionstropper og ved Freden i Wien 1864 afstaaet til Østerrige og Preussen. 1865 overlod Østerrige for 5 Mill. Kroner sin Andel i Lauenburg til Preussen, hvorefter Hertugdømmet kom i Personalunion med Preussen og styredes særskilt. Siden 1876 er det indlemmet i den preussiske Provins Slesvig-Holsten. Det sender en Deputeret til den preussiske Landdag og en til den tyske Rigsdag. — Hovedstaden Lauenburg, ved Elben, har 5,000 Indb. og livlig Handel.

Laug kaldes de Foreninger, som Handlende og fornemmelig Haandverkere, hver i sit Fag, tidligere dannede, og som omfattede saavel Mestere som Svende og tildels Lærlinge. Allerede hos Romerne begyndte Haandverkerne, især efterat de var blevne frie Borgere, at slutte sig sammen i Foreninger (collegia), hvilke imidlertid fordetmeste havde en religiøs eller politisk Karaktér. Det var først i Middelalderen, at Laugsvæsenet fik sin Betydning ved, at dets Formaal næsten udelukkende blev Ophjelpelse af Medlemmernes Næringsdrift og disses fagmæssige og økonomiske Udvikling. For at ophjelpe Handel, Haandverk og Industri omgjerdede Fyrsterne visse Næringsveie med forskjel-

lige Lovbestemmelser, saaledes at alle, som i en By ønskede at erholde Borgerskab i en af de Næringsgrene, for hvilke der var indrettet Laug, maatte indskrive sig som Medlem af dette og have opfyldt de i Laugsartiklerne foreskrevne Betingelser. For Haandværkets vedkommende bestod disse bl. a. i at have arbeidet et vist Antal Aar hos en af Laugets Mestre, først som Dreng (Lærling) og senere som Svend, hvorhos der maatte aflægges tvende Duelighedsprøver (Svende- og Mesterprøve). Optagelsen i et Laug, og fornemmelig Læredrengenes Forfremmelse til Svende, foregik med en Mængde tildels latterlige Ceremonier. Hvert Laug havde sin Formand, Oldermanden, og to eller flere Bisiddere, hvilke samtlige i Regelen valgtes af og blandt Laugets Mestre. Det paalaa ham at præsidere i Laugets Forsamlinger samt ved Svende- og Mesterprøverne, at dømme i mindre Tvistigheder mellem Laugsbrødrene og mellem Mestre og deres Undergivne, at anvise reisende og arbeidsløse Haandværkssvende inden Faget Arbeide osv. Hver for sig dannede Laugene enslags afsondret Stand inden den enkelte By med et vist familiært Tilsnit, og enhver af Laugets Medlemmer var i visse Henseender forpligtet til endog i det daglige, private Liv at rette sig efter dets Forskrifter. Uagtet Laugsvæsenet i mange Henseender virkede meget godt og bidrog adskilligt til Borgerstandens Udvikling og til Samfundsaandens Fremme, lagde det dog paa den anden Side altfor snevre Baand paa Næringsfriheden og den industrielle Udvikling og var derfor i nationaløkonomisk Henseende aabenbar skadeligt. Efterhvert som Gavnligheden af den frie Konkurrance blev mere og mere indlysende, tabte Laugsvæsenet sin Betydning, og det er nu ophævet i de fleste Lande. Det var især i Tyskland og for en Del i Danmark, at Laugsvæsenet florerede. I Norge vilde det ikke rigtig trives, og med Undtagelse af enkelte Laug i Kristiania og Bergen var det saagodtsom uden al Betydning. Laugsvæsenet er ved Lov af 14de April 1866 ophævet i Norge, undtagen forsaavidt angaar Bagergaardene i Bergen, hvis Privilegier dog ogsaa inden føie Tid vil ophøre.

Launceston (udt. Laanst'n), By paa Øen Van Diemens Land i Australien, med 11,000 Indb.

Laura, Petrarcas Elskede, er bleven berømt som den stadige Gjenstand for hans Sange, men om hendes Livsomstændigheder vides libet eller intet. Den franske Abbé de Sade har i sine „Mémoires sur la vie de Pétrarque“ (1764) søgt at bevise, at hun var Datter af en Adelsmand Audibert de Noves og født 1308, gift med Hugues de Sade og Moder til 11 Børn, samt at hun døde i Avignon 1348. Beviserne for disse Antagelser er ikke sikre, men de Sade har dog faaet mange Historikere paa sin Side. At hun var af Familien de Noves strider forresten mod en Tradition, som gaar tilbage til det 14de Aarh. og fremstiller hende som en født de Sade.

Laurbærtræ (Laurus), Planteslægt af Laurbærfamilien (Laurineae), har Blomster med 4delt Blomsterdække og en oval, blaasort Bærfrugt. Man kjender kun én Art, Laurus nobilis, et Træ af indtil 45 Fods Høide, med læderagtige, lancétformede, altidgrønne Blade, der lugter og smager aromatisk og tidligere brugtes i Medicinen, nu mest som Krydderi. Bærrene har en brun Kjerne, som indeholder ætherisk og fed Olie og et harpixagtigt Stof, Laurin. Af dem kan udpresses en grøn, smørlignende Olie, der anvendes i Medicinen som udvortes Middel. Laurbærtræet hører hjemme i Lilleasien, men er udbredt overalt i Middelhavslandene. Det var hos Grækerne helliget Apollon og stod i stor Anseelse; dets frugtbærende Grene blev flettede til Kranse, hvormed man prydede seirende Helte og Digtere. — Til Laurbærfamilien hører ogsaa Kamfer-, Sassafras- og Kaneltræet (s. d.).

Laurdal, 1) Prestegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt, bestaar af Sognene Svarstad, Hem og Styrvold. 2) Prestegield i Telemarken, Bratsberg Amt, med Sognene Laurdal, Eidsborg og Høidalsmo.

Laurelius, Olof Larsson, svensk Geistlig, f. 1585, d. 1670, studerede i Upsala og senere ved tyske Universiteter, var derpaa Professor i Upsala, blev 1640 Prest ved Storkirken i Stockholm og 1647 Biskop i Vesterås. Han var en af sin Tids lærdeste Theologer og gjorde sig bl. a. bekjendt som en ivrig Forfegter af Konkordieformelen. Han har forfattet mange Skrifter, deriblandt „Enfoldiga frågor och spörsmål om vår Christendoms stycker“, som endnu paa somme Steder i Sverige benyttes ved Religionsundervisningen.

Laurent (udt. Laarang), Auguste, fransk Kemiker, f. 1807, d. 1853, havde hele sit Liv igjennem at kjæmpe med Nød og Mangel paa Anerkjendelse. Efter at have været ansat i Porcellænsfabriken i Sèvres maatte han for at tjene det nødvendigste arbeide hos en Parfymør i Paris. 1838 blev han Lærer i Kemi i Bordeaux, men kom 1846 tilbage til Paris og søgte et ledigt Professorat ved Collége de France. Arago og Biot anbefalede ham, men han fik dog ikke Posten. 1848 blev han Myntguardein; men ved Mynten var der intet Laboratorium, som skikkede sig for hans videnskabelige Undersøgelser, og han maatte derfor anstille disse i en fugtig Kjelder, hvor han paadrog sig en Sygdom, som endte hans Liv. Han var en overordentlig flittig og skarpsindig Forsker, som i Forbindelse med sin Ven Ch. Gerhardt blev af stor Betydning for den organiske Kemis Udvikling. Laurent begyndte med at underkaste det endnu lidet bekjendte Naftalin en nøiere Undersøgelse og fremstillede deraf en hel Del nye Derivater; paa Basis af disse Arbeider opstillede han Substitutionstheorien og Kjernetheorien. Hans sidste Verk, „Méthode de Chimie“, som efter hans Død udgaves af Biot, er af fundamental Betydning i theoretisk Henseende. Det franske Akademi søgte efter Laurents og Gerhardts Død at bøde paa den Miskjendelse, hvorunder de havde lidt, ved at tildele deres Enker det store Jeckerske Legat.

Laurent (udt. Laarang), Franz, belgisk Publicist og Forfatter, f. 1810, studerede Retsvidenskaben i Lüttich, var en Tid Advokat i Luxemburg, blev 1834 ansat i Justitsministeriet i Brysfel og 1835 Professor i Civilret ved Universitetet i Gent. Han har navnlig erhvervet sig Ry ved sine historisk-filosofiske Skrifter, som han har udgivet i 18 Bind under Fællestitelen „Études sur l'histoire de l'humanité“ (1850—70). Som Politiker har han virket i liberal Retning.

Laurentia, en af Planetoiderne.

Laurentie (udt. Laarangti), Pierre Sébastien, fransk Historieskriver og Publicist, f. 1793, d. 1876, blev 1818 Professor i Historie ved den polytekniske Skole i Paris. 1822 blev han ansat ved Politipræfekturet og blev 1823 Generalinspektør for den offentlige Undervisning, men afskedigedes 1826, fordi han i Bladet „La Quotidienne" havde optraadt mod Ministeriet Villèle. Han viede sig nu hovedsagelig til journalistisk Virksomhed; under Julimonarkiet maatte han forandre „La Quotidiennes" Titel til „Union monarchique", og efter 1848 udkom Bladet under Titelen „Union". Han har derhos udgivet „Hertugerne af Orléans's Historie", „Frankriges Historie" og „Det romerske Keiserriges Historie" samt en Mængde politiske og filosofiske Skrifter i legitimistisk og klerikal Aand.

Laurentius den hellige, Diakon i Rom, led under Valerianus Martyrdøden i Rom 258 ved at brændes paa en Rist over en sagte Ild. Hans Minde feires af den katholske Kirke den 10de Aug.

Laurentsfloden eller St. Lorentsfloden (engl. St. Lawrence), Nordamerikas vandrigeste Flod, danner Afløbet for de fem kanadiske Indsjøer. Den løber ud fra Ontariosjøens østlige Ende, gaar mod Nordost og falder i Laurentsbugten, en fra Atlanterhavet dybt indgaaende Bugt mellem Øerne Newfoundland og Kap Breton. Længden er fra Ontariosjøen til Kvebek 70 Mil; regnes den brede Munding ovenfor Øen Antikosti med, bliver den samlede Længde 150 Mil. Dens vigtigste Biflod er Ottawa (s. d.)

Laurion, Bjergstrækning paa Attikas Sydspidse, med Forbjerget Kolonnæs, tidligere Sunium, var i Oldtiden berømt for sine Sølvgruber. Gruberne beskjeftigede 20,000 Mennesker, men kom i Forfald efter den peloponnesiske Krig. I den senere Tid begyndte et fransk-italiensk Selskab at bearbeide de store Masser af sølvholdig Blyerts og Galmei, som endnu forefandtes her, men solgte 1873 Verket til et græsk Selskab. Fabrikstaden Ergasteria med 10,000 Mennesker har nu sin Tilværelse ved Bergverker.

Lauriston (udt. Laaristong), Alexandre Jacques Bernard Law, Marquis de, fransk Marskal, f. 1768, d. 1828, blev under Revolutionen Artillerioberst og 1800 Bonapartes Adjutant. 1801 gik han i en diplomatisk Sendelse til Danmark og overbragte 1802 Hoffet i London Ratifikationen paa den da afsluttede Fred. Han faldt imidlertid i Unaade hos Bonaparte og sendtes til Piacenza som Kommandant for Artilleridepotet; efter Slaget ved Austerlitz blev han Divisionsgeneral, besatte 1805—06 Venedig og Ragusa og ledsagede 1808 Keiseren til Spanien. 1809 deltog han i Felttoget i Ungarn og bidrog væsentlig til Seiren ved Wagram, blev efter Freden sendt til Wien for at forhandle om Keiserens Giftermaal, gik 1811 som Gesandt til Petersburg og kommanderede 1812 den franske Arrièregarde paa Tilbagetoget fra Rusland. 1813 førte han det 5te Armékorps, besatte Leipzig, men blev slagen ved Katzbach og fangen i Slaget ved Leipzig, hvorefter han forblev i preussisk Fangenskab til efter Freden 1814. Under de 100 Dage sluttede han sig ikke til Napoleon, blev derfor 1815 Pair og Chef for en Gardedivision, 1820 Minister og 1821 Marskal. Paa Toget til Spanien 1823 kommanderede han et Reservekorps.

Laurkullen, en af Kristianiafjordens mest kjendte og søgte Havne, i Rygge Prestegjeld, Smaalenenes Amt, mellem Fastlandet og Øerne Kollen og Elø. Den var tidligere befæstet, idet der 1710 opførtes et Batteri paa Fastlandet, som kaldtes Fredriksoddes Skanse.

Laurvig, By i Jarlsberg og Laurvigs Amt, ved Bunden af den ½ Mil lange Laurvigsfjord, 14 Mil sydvest for Kristiania, med 7,900 Indb. Byens fornemste Næringsveie er Skibsfart og Handel, fornemmelig med Trælast; derhos har den nogen Fabrikdrift. Ved Udgangen af 1880 eiede den 92 Skibe med en samlet Drægtighed af 27,279 Tons og med 876 Mands Besætning. Byen har en søgt Badeanstalt. — Laurvigs første Anlæg er ubekjendt. I Begyndelsen af det 17de Aarh. forekommer Navnet (Laufservigen), og var det da Ladeplads under Tønsberg. Da Laurvigs Grevskab blev oprettet 1671, blev Byen en selvstændig Kjøbstad. Den gik dog kun smaat fremad, tildels sat tilbage ved et Par ødelæggende Ildebrande 1749 og 1792, og ved Folketællingen 1801 havde den ikke fuldt 1,900 Indb. Efter 1835 har den tiltaget jevnt i Folkemængde og Velstand. — Laurvigs Fogderi udgjør den sydlige Del af Jarlsberg og Laurvigs Amt. — Laurvigs Bad er et af de mest besøgte Badesteder i Norge. Allerede 1846 anlagde Doktor Sandberg her et lidet Badehus, som dog nogle Aar efter blev nedlagt ved Sandbergs Fraflyttelse fra Byen. 1880 grundede Doktor Holm det nuværende Bad, efterat han havde opdaget en ny Svovlkilde og flere Jernkilder. 1881 besøgtes Badet af over 300 Kurgjester. Det har især vist sig virksomt mod Rheumatisme, Halskatarrh, Skrofulose, Blodmangel og Nervøsitet.

Lausanne (udt. Laasann), Hovedstad i Kanton Waadt i Schweiz, nær Genfersjøen, 1600 Fod over Havet, med 27,000 Indb., har en Læreanstalt til Uddannelse af Jurister, Theologer og Læger, et naturhistorisk og et Kunstmuseum, et stort Hospital og særdeles livlig Handel.

Lausitz, Navn paa to til hinanden grændsende Landstrækninger i Mellemtyskland, Øvrelausitz og Nedrelausitz, som tidligere dannede selvstændige Markgrevskaber. Det sydligere beliggende Øvrelausitz hører nu til Kongeriget Sachsen og preussisk Schlesien; det nordligere Nedrelausitz til den preussiske Provins Brandenburg. I den tidligere Middelalder stod Lausitz dels under Polens og Bøhmens, dels under Markgreverne af Meißens Overhøihed; Landet beboedes af en slavisk Stamme. I det 13de og 14de Aarh. kom det meste af Lausitz under Markgreverne af Brandenburg; 1320 gav Keiser Ludvig af Baiern Nedrelausitz til sin Søn Ludvig, medens Øvrelausitz underkastede sig Kongen af Bøhmen. 1467 kom Lausitz under den ungarske Konge Mathias Corvinus og 1526 tilligemed Bøhmen under Ferdinand den første af Østerrige. 1620 besattes det i Keiserens Navn af Kurfyrsten af Sachsen, som 1635 fik det til Len af Keiseren; 1815 deltes det mellem Preussen og Sachsen.

Lauterbach, Johann Christoph, tysk Violinist, f. 1832, siden 1861 Koncertmester ved det kongelige Kapel i Dresden, er en af Nutidens mere fremragende Virtuoser.

Lav (Lichenes), en talrig Klasse af Celleplanternes Familie, som dels voxer paa selve Marken i Fjeldegne, dels danner ligesom et skorpeagtigt Overtræk paa Stene og Klipper og dels forekommer

paa gamle Træer. Af Lavarterne kan nævnes Rensdyrlavet og det islandske Lav (s. d. Art.); Granlavet (Usnea barbata), der især forekommer paa ældre Grantræer, ser ud som en Samling af graagrønne Traade, som hænger ned fra Grenene. Flere af Lavarterne leverer Farvestoffer og bruges i Farverierne. De vigtigste af disse er Orseille, Persio (begge rødt) og Lakmus (blaat).

Lava kaldes den smeltede og glødende Masse, som ved vulkanske Udbrud strømmer frem af Jordens Indre. Den kan være af forskjellig Sammensætning (man skjelner mellem Trachytlava, Basaltlava og Andesitlava) og stivner ved Afkjøling til fast Sten. Den kan undertiden antage en blæret eller skumagtig (Pimpsten) eller ogsaa en glasagtig Form (Obsidian).

Laval, Hovedstad i det franske Departement Mayenne, ved Floden Mayenne, med 27,000 Indb., er Sæde for en Biskop, har et Lærerseminarium og en Døvstummeanstalt, betydelig Handel og Industri. Byen skal være grundlagt af Karl den skaldede.

Lavalder, lovlig Alder. — Kriminel Lavalder, den Alder, ved hvilken det fulde kriminelle Ansvar indtræder, i Norge ved det 15de Aar. Børn under 10 Aar er fuldkommen ansvarsfrie, og mellem det 10de og 15de Aar indtræder et betydelig nedsat Strafansvar.

La Valetta, Hovedstad paa Malta, med 75,000 Indb., to sikre Havne og saagodtsom uindtagelige Fæstningsværker, er Hovedstationen for den engelske Flaade i Middelhavet. Her findes et Universitet, et Observatorium og en botanisk Have; Handelen og Skibsfarten er særdeles livlig.

Lavalette (udt. Lavalett), Marie Chamans, Greve, fransk Militær, f. 1769, d. 1830, studerede Retsvidenskaben, indtraadte under Revolutionen i Nationalgarden og derpaa som Frivillig i Arméen og blev efter Slaget ved Arcole Bonapartes Adjutant. Derpaa var han med paa Toget til Ægypten, medvirkede til Begivenhederne den 18de Brumaire og blev efter Keiserdømmets Oprettelse Generalpostdirektør. 1814 maatte han vige Pladsen for Ferrand, men da Napoleon 1815 kom til Frankrige og Ludvig den attende flygtede fra Paris, indfandt Lavalette og General Sebastiani sig hos Ferrand og fratog ham i Keiserens Navn Postvæsenets Forvaltning, en Dristighed, som bidrog meget til at befæste Napoleons Herredømme paany. Efter den anden Restauration blev han for Høiforræderi dømt til Døden, men reddedes af sin Hustru og undkom til Tyskland. Hustruen sad længe i Fængsel og blev tilsidst sindsforvirret; Lavalette fik 1822 Tilladelse til igjen at vende tilbage til Frankrige.

Lavallière (udt. Lavaliær), Louise Françoise de Labaume Leblanc, Hertuginde, en af Ludvig den fjortendes Mætresser, f. 1644, d. 1710. 17 Aar gammel vakte hun Kongens Tilbøielighed og fattede selv en oprigtig Kjærlighed til ham. Hun fødte ham 4 Børn, men saa sig tilsidst fortrængt i hans Gunst af Mad. Montespan og gik 1674 i Karmeliterindernes Kloster i Paris. Hun angives som Forfatterinde til Skriftet „Betragtninger over Guds Barmhjertighed“ (1685).

Lavangen, Fjord i Ibestad Prestegjeld, Tromsø Amt, 3 Mil lang.

Lavard, d. s. s. det engelske Lord, d. e. Herre, Tilnavn for den danske Konge Erik Eiegods Søn Knut.

Lavater, Johann Kaspar, bekjendt schweizisk Forfatter, f. 1741, d. 1801, studerede Theologi i Zürich og viste allerede tidlig Tilbøielighed til en vis asketisk Mystik. 1769 blev han Diakon og 1775 Prest ved Waisenhuskirken i Zürich, 1778 Diakon og 1786 Prest ved Peterskirken sammesteds. Han var overordentlig agtet af sin Menighed og ogsaa i videre Kredse. Ved den franske Revolutions Begyndelse hilste han den med Begeistring, men stødtes tilbage af dens senere Udskeielser. Da Schweiz var bleven undertrykt af Franskmændene, optraadte han med Kraft mod deres Herredømme og blev som mistænkt for at staa i hemmelig Forbindelse med Russerne og Østerrigerne fængslet 1799, men gaves kort efter fri og optog igjen sine Embedsforretninger. Da Massena i Septbr. s. A. igjen indtog Zürich, blev Lavater skudt i Siden af en fransk Grenader og døde efter de største Lidelser først over et Aar derefter. Han er bleven mest berømt ved sin Theori om Overensstemmelsen mellem Menneskenes Ydre og deres Karaktér, der ledede ham til at ville læse enhvers Begavelse og Gemytsbeskaffenhed i Ansigtstrækkene (se Fysiognomik). Efterat han i flere Aar havde beskjeftiget sig med fysiognomiske Studier, udgav han 1775—78 sine „Fysiognomiske Fragmenter“, som vakte uhyre Opsigt. Verket var udstyret med en Mængde Portræter, udførte af dygtige Kunstnere og tjenende til at illustrere de i Texten fremsatte Sætninger. Bogen fremkaldte en heftig literær Polemik, hvori fornemmelig Lichtenberg afgjorde Udslaget med sin vittige Afhandling „Om Fysiognomik, mod Fysiognomerne“. Af andre Skrifter udgav Lavater „Schweizersange“ (1767) og „Udsigter ind i Evigheden“ (1768—73). Han var en from og troende Mand, som bekjæmpede Tidens Rationalisme, men som selv ofte gik altfor vidt i Mystik og Sværmeri.

Lavaur (udt. Lavaar), By i det franske Departement Tarn, med 8,000 Indb., Silkeindustri og Kulgruber.

Laveleye (udt. Lav'læ), Emile Louis Victor de, belgisk politisk og statsøkonomisk Forfatter, f. 1822, siden 1864 Professor i Lüttich, har navnlig leveret en Række fremragende Afhandlinger i „Revue des deux mondes“ og arbeidet meget for Skolevæsenets Udvikling.

Lavement, se Klystér.

Lavendel (Lavandula), Planteslægt af de Læbeblomstredes Familie, omfatter Halvbuske med Blomster i tætte Ax; de hører hjemme i Middelhavslandene. Alle Lavendelarter har en gjennemtrængende og behagelig aromatisk Lugt, som skriver sig fra deres Rigdom paa ætherisk Olie. — Den almindelige Lavendel (L. Spica ell. augustifolia) har blaa Blomster og dyrkes ofte i Haver, især som Indfatning om Blomsterbed, til langt op i Nordland. Bladene og Blomsterne bruges i Medicinen, som Røgelse og som Beskyttelsesmiddel for Tøi mod Møl. Af Bladene og Blomsterne tilberedes Lavendelvand. — Den bredbladede Lavendel (L. latifolia), som ogsaa hører hjemme i Sydeuropa, har en endnu stærkere Lugt end den almindelige. Af den destilleres i Sydfrankrige Lavendelolie, som bruges til Parfymerier, men som i Handelen ofte forfalskes med Terpentinolie.

Lavere, v. s. s. krydse; i figurlig Betydning, gaa forsigtig tilværks, bruge Udflugter.

Lavergne (udt. Lavernj), G. Léonce de, fransk Politiker og Forfatter, f. 1809, d. 1880, blev 1842 ansat i Statsraadet og var 1846—48 Medlem af Deputeretkammeret. 1871 indvalgtes han i Nationalforsamlingen, hvor han først hørte til Royalisterne, men senere nærmede sig Republikanerne og dannede en egen liden Fraktion, som 1875 gjorde Udslaget ved Forfatningens Fastsættelse. Senere er han bleven Senator paa Livstid. Han har i „Revue des deux mondes" skrevet talrige historiske og politiske Artikler samt udgivet Skrifter om Landbrugsforholdene i England og Frankrige.

Lavet, se Kanon.

Lavine, se Sneskred.

Lavinium, By i det gamle Latium, nordvest for Laurentum, efter Sagnet grundet af Æneas og opkaldt efter hans Hustru Lavinia.

Lavoisier (udt. Lavoasie), Antoine Laurent, berømt fransk Kemiker, f. 1743, d. 1794, studerede i sin Ungdom Astronomi, Kemi og Botanik og vandt 1764 en udsat Pris for en Afhandling om den bedste Slags Gadebelysning. Han beskjeftigede sig som flere af Datidens Kemikere med Undersøgelser om Gasarterne og gjorde 1771 de første Forsøg med Anvendelse af Vegten ved de kemiske Undersøgelser. Samtidig fik han en Stilling som Generalforpagter og fik derved Midler til at fortsætte sine kostbare Experimenter. 1776 sattes han derhos i Spidsen for Statens Salpeter- og Krudtfabrikation og gjorde sig fortjent ved at paavise nye og letvindtere Fremgangsmaader ved Udvindingen af Salpeter. 1790 blev han Medlem af den bekjendte Kommission til Regulering af Maal- og Vegtsystemet. 1794 stilledes han sammen med mange andre Generalforpagtere for Retten, dømtes af Terroristerne til Døden og henrettedes. — Lavoisiers store Betydning for Kemien ligger i, at han blev Begrunder af den nyere saakaldte antiflogistiske Kemi (se Flogiston). Ved sine Undersøgelser kom han nemlig til det Resultat, at det Brændstof, „Flogiston", som man tidligere antog fandtes i alle brændbare Legemer, ikke existerede; efterat Cavendish 1774 havde opdaget Surstoffet og Lavoisier selv havde anstillet Undersøgelser over den atmosfæriske Lufts Sammensætning, kom han til den Overbevisning, at Metallernes Anløbning (Rust, Oxydation) beroede paa Optagelse af Surstof. 1783 leverede han et Arbeide om Vandets Sammensætning. Hans Hovedverk er „Traité élémentaire de chimie" (2 Bd., 1789).

Lavtrykksmaskine, se Dampmaskine.

Law (udt. Laa), John, berygtet Finansmand, f. 1671 i Edinburgh, d. 1729, opholdt sig en Tid i Amsterdam for at sætte sig ind i Bankvæsenet og foreslog det skotske Parlament at oprette en Bankanstalt, som skulde udgive Sedler mod Pant i Grundeiendomme. Da Forslaget afvistes, udkastede han Planen til en storartet Kreditanstalt. Efter flere forgjeves Forsøg paa at faa denne Plan realiseret bl. a. ved at henvende sig til forskjellige europæiske Hoffer, gjennemreiste han som Spiller Frankrige, Tyskland og Italien og vandt en stor Formue. Frankriges slette Finansforhold i de sidste Aar af Ludvig den fjortendes Regjering bevægede denne Konge til at henvende sig til Law, som lovede at dække Statsgjelden ved Hjelp af en Seddelbank. 1716 oprettede han med et Grundfond af noget over 3 Millioner Franks en Privatbank, som 1718 omdannedes til en Statsbank, for hvilken han selv blev Direktør. Samtidig stiftede han et stort Aktieselskab for Handel paa Missisippi, hvilket under Navn af Compagnie des Indes sloges sammen med de ældre priviligerede Handelsselskaber og fik Statens Indtægter i Forpagtning samt Myntregalet paa 9 Aar. 1719 indførte han det i Frankrige lidet bekjendte Børsspil i stor Maalestok. Folket grebes nu af et formeligt Spekulationsraseri, og Bankaktierne steg i den Grad, at en Aktie, lydende paa 500 Livres, som gav 12 % Dividende, 1719 betaltes med 18—20,000 Livres, og de i denne korte Svindelperiode emitterede Banksedler gik op til 3½ Milliard. Denne umaadelige Masse Papirpenge begyndte imidlertid paa Grund af sit store Misforhold til Landets existerende Myntforraad (1,200 Mill. Livres) at vække enkeltes Bekymring, og flere Spekulanter begyndte allerede i Slutningen af 1719 at stille sig ved Papirpengene. Dette vakte Folks Mistanke, og Sedlerne strømmede ind i massevis. For at kunne møde den Fare, som truede hans Planer, lod Law sig udnævne til Statsraad og Generalkontrolør for Finanserne. Han foretog nu en Række vilkaarlige Foranstaltninger for at holde sig oppe. Aktiernes Dividende forhøiedes til 40 %, de rede Penges Værdi forhøiedes og formindskedes efter Forgodtbefindende, alt Guld og Sølv skulde under Straf leveres Banken, og ædelt Metal ikke benyttes til Kar og Redskaber. Da dette ikke hjalp, afskaffede Law udenvidere Guldmynten og indskrænkede Brugen af Sølvpenge, hvis Kurs meget forhøiedes. Da han endelig maatte nedsætte Sedlernes Værdi til det halve, brød Forbitrelsen løs, og Law maatte gaa af som Minister. I Juli 1720 indstillede Banken sine Betalinger, dens Sedlers Værdi faldt strax til Tiendedelen, og en Bankaktie blev kort efter neppe betalt med en Louisdor (15 Livres). Law overlod Staten hele sin Formue og flygtede til Brüssel; senere gik han til Venedig, hvor han levede i trange Kaar. Hans Operationer bragte Frankrige i en Pengekrise, som ruinerede en Mængde Mennesker og frembragte en voldsom Forstyrrelse i mange Forhold.

Lawrence (udt. Laarens), By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, ved Floden Merrimack, med 29,000 Indb. og betydelige Fabrikanlæg.

Lawrence, By i Kansas i de Forenede Stater, ved Floden Kansas, med 8,500 Indb.

Lawrence, Sir John Laird Mair, engelsk Statsmand, f. 1811, d. 1879, traadte i det ostindiske Kompagnis Tjeneste og kom 1829 til Indien, hvor han fra 1831 var Assistent hos Overkommissæren i Delhi og derpaa var ansat ved Skatteopkrævningen. Han gjorde sig i disse Stillinger fordelagtig bekjendt som Finansmand og Administrator og blev derfor 1849 efter Annexionen af Pendsjab tilligemed sin ældre Broder Henry Medlem af den Kommission, som skulde overtage Forvaltningen og Reorganisationen af denne Provins. Ogsaa her viste han sig dygtig og virksom og blev derfor udnævnt til Overkommissær i Pendsjab, hvor han under Sepoyopstanden 1857 i den Grad formaaede at opretholde Ordenen, at han saa sig istand til at sende en Del af de engelske Tropper i Pendsjab samt et stærkt Korps af Sikher til

Delhi for at deltage i Krigen. For sine Fortjenester modtog han offentlig Parlamentets Tak og blev 1863 Vicekonge i Indien. Som saadan søgte han bl. a. at faa afskaffet de blandt Hinduerne brugelige Begravelsesskikke, men stødte heri paa stor Modstand. Efterat en Krig med Bhutan 1865 heldig var endt, udbrød 1866 en frygtelig Hungersnød i Orissa, hvor i Løbet af et Aar næsten en Million Mennesker omkom. Man beskyldte Lawrence for ikke at have vist nok Energi i at bekjæmpe dette Onde, og han blev derfor 1868 hjemkaldt. Senere var han bl. a. virksom som Medlem af Londons Skoleraad.

Lawrence, Sir Thomas, engelsk Portrætmaler, f. 1769, d. 1830, kom 1787 til London, hvor han snart vakte Opsigt ved sine Portræter og efter Reynolds's Død 1792 blev Hofmaler. 1820 udnævntes han til Præsident for Kunstakademiet i London. Han var en ypperlig Portrætmaler og meget produktiv; for hans bedste Billede gjelder et Portræt af Kong Georg den fjerde i civil Dragt.

Lawrence, William Beach, amerikansk Jurist og Forfatter, f. 1800, blev 1823 Advokat i New York, var 1826—28 Gesandtskabssekretær og Chargé d'affaires i London, praktiserede derpaa igjen som en særdeles anset Advokat og nedsatte sig 1850 i Staten Rhode-Island, hvor han ved Siden af at sysle med videnskabelige Arbeider beklædte høie Embeder, bl. a. som Statens Guvernør. Han har paa Fransk og Engelsk udgivet flere dygtige juridiske Skrifter.

Lax (lat. laxus), løs, slap; ubestemt.

Laxativ, Laxans, afførende Lægemiddel.

Laxefamilien (Salmonides), Familie af de bugfinnede Blødfinnefiske, udmærker sig ved mellem Ryg- og Halefinnen at have en liden Fedtfinne uden Straaler. Herhen hører Harren, Siken, Slommen, Lodden og Strømsilden (s. d. Art.) samt Laxeslægten (Salmo), der igjen omfatter Røien, Ferskvands- eller Fjeldørreten, Sjøørreten og Laxen (Salmo Salar). Den sidstnævnte er en større Fisk af indtil 3 Fods Længde og 36 Punds Tyngde; den er paa Ryggen grøngraa, paa Siderne sølvblank med sorte (hos de yngre tildels ogsaa røde) Pletter. Underkjæven hos den ældre Han er i Spidsen rettet opad i Hageform. Laxen lever om Vinteren i Havet, men vandrer hver Vaar op i Elvene for at gyde og vender om Høsten tilbage; derved er der den Mærkelighed, at den stedse søger den samme Elv, hvor den selv er udklækket. Den svømmer mod meget strid Strøm og springer med Lethed over mindre Vandfald for at komme op til de bekvemme Gydepladse. Laxens Kjød er rødt, fedt og velsmagende; det spises baade ferskt, røget og marineret og hører til de mest søgte Fiskesorter. Som en Følge heraf er Laxen paa mange Steder, saaledes ogsaa i flere af Norges Vasdrag, bleven altfor stærkt efterstræbt og derfor her og der næsten ganske udryddet, hvilket for den enkelte Elvs vedkommende saa meget lettere finder Sted, som Laxen, som ovenfor anført, stedse søger tilbage til den samme Elv. Man har derfor set sig nødt til dels at frede den til bestemte Tider (i Norge i Elv, Elvemunding og Indsjø 14de Febr.—15de April, i Strøm, Vand, Fjord og ved Havkysten 14de Septbr.—14de Febr.; forresten gjelder særegne Bestemmelser for en stor Del enkelte Vasdrag), dels at søge den udbredt i de fiskefattige Elve ved kunstig Formerelse. — Værdien af de norske Laxe- og Sjøørretfiskerier kan anslaaes til henved 1 Million Kr. aarlig. Det meste af den Lax, som udføres fra Norge, gaar fersk i Is til England.

Laxefjord, en af Norges betydeligste Fjorde, paa Vestsiden af Nordkyn i Finmarkens Amt, gaar fra Nordishavet ind mod Syd mellem Sværholtklubben og Nordkyn. Længden er 10 Mil.

Laxelv, Elv i Finmarkens Amt, udspringer nær Rigsgrændsen og falder i Laxefjord; 5 Mil lang.

Laxestørje ell. **Glansfisk** (Lampris guttatus), Fisk af Makrelfamilien, bliver 3—4 Fod lang og har et høit, fra Siderne sammentrykt Legeme; Farven er paa Ryggen violet med sølvhvide Pletter, Finnerne cinnoberrøde. Kjødet er rødt, fedt og velsmagende og ligner Laxens. Denne pragtfulde Fisk lever i de nordiske Have, men er meget sjelden.

Laya (udt. Læja), J. L., fransk dramatisk Digter, f. 1761, d. 1833, udgav 1789 Tragedien „Jean Galas", et Indlæg for Tolerancen, og 1793 „L'ami des lois", et Forsvar for den fangne Kongefamilie og Angreb paa Robespierre og Marat. Stykket blev derfor forbudt, men Forfatteren klagede til Konventet og opnaaede, at det igjen maatte spilles. Selv undgik han kun med Nød at blive fængslet. Senere var han literær Kritiker i „Le Moniteur" og blev Delilles Eftermand som Professor i Literatur. — Hans Sønnesøn Léon Laya, f. 1810, har skrevet et stort Antal Lystspil, hvoriblandt især „Hertug Job" er blevet bekjendt ogsaa udenfor Frankrige.

Layard (udt. Læ'rd), Austen Henry, engelsk Diplomat og Arkæolog, f. 1817, begyndte efter at have tilbragt sin Ungdom i Italien at studere Retsvidenskaben i London, men opgav sine Studier for at gaa paa Reiser, besøgte det nordlige Europa, Tyskland, Albanien, Rumelien og Tyrkiet, hvor han i Konstantinopel fungerede som Reporter for et engelsk Blad, opholdt sig derefter paa flere forskjellige Steder i Asien, og gjorde sig fortrolig med Orientens Sprog og Sæder. Ved Efterretningen om de heldige Resultater af Bottas Udgravninger ved Nimrud fattede han Planen om at sætte et lignende Foretagende i Verk og fik Sir Stratford Canning, dengang engelsk Gesandt i Konstantinopel, til at forstrække ham med de nødvendige Pengemidler. 1845 reiste han til Mosul og begyndte her Udgravningerne af det gamle Ninive, af hvilket han fandt en Rigdom af Levninger, som nu hører til British Muséums Prydelser. 1849 blev han Gesandtskabsattaché i Konstantinopel og fik af British Muséums Bestyrelse Midler til at foretage nye Udgravninger ved Kujundschik og Babylon, hvilke ligeledes gav et rigt Udbytte for Videnskaben. 1852 var han en kort Tid Understatssekretær i det engelske Udenrigsministerium, valgtes s. A. til Medlem af Underhuset, men fulgte 1853 Lord Stratford tilbage til Konstantinopel. 1854 kom han hjem igjen, bekjæmpede i de følgende Aar stærkt Palmerstons Ministerium og hørte til de mere fremragende blandt Underhusets Liberale. 1858 gjorde han en Reise til Indien for at undersøge Aarsagerne til Opstanden der. 1860 indvalgtes han paanyt i Underhuset, var 1861—66 Understatssekretær i Udenrigsministeriet og blev 1868 Minister for de

offentlige Arbeider i Gladstones Kabinet. 1869 blev han Gesandt i Madrid og 1877 i Konstantinopel. Han har udgivet interessante Beskrivelser over sine arkæologiske Fund i Babylon og Ninive.

Lazaret, Hospital; især militært Hospital i Felten.

Lazarus, Marthas og Marias Broder i Bethania, opvaktes af Jesus fra de Døde (Johs. 11); ogsaa Navn paa den fattige Mand i Jesu Lignelse om „den rige Mand og Lazarus" (Luk. 16, 20). Efter denne sidste kaldtes en paa Korstogenes Tid i Palæstina oprettet Ridderorden Lazarusordenen, som havde til Formaal at pleie fattige og syge Pilegrime. I Frankrige fik den Opsyn med Hospitalerne og blev der ophævet 1830.

Lazzari, se Bramante.

Lazzaroner, ital. Lazzaroni ell. lazzari, Navn paa den laveste Folkeklasse i Neapel. De hørte tidligere til de baade i materiel og aandelig Henseende mest forkomne Mennesker i Europa, men har i den nyere Tid hævet sig ikke ubetydelig.

Lazzi, extemporerede Løier og latterlige Indfald i den italienske Folkekomedie.

L. c., se loco citato.

Lea, Navn paa Labans ældste Datter, som først blev given Jakob til Hustru istedenfor Søsteren Rakel, og som blev Moder til Ruben, Simeon, Levi, Juda, Isaschar, Sebulon og Datteren Dina.

Leake (udt. Lik), William Martin, engelsk Arkæolog, f. 1777, d. 1860, indtraadte som Officér i det engelske Artilleri og anvendtes 1804—09 i flere diplomatiske Sendelser til Orienten. 1823 tog han Afsked som Oberstløitnant for udelukkende at beskjeftige sig med den arkæologiske Videnskab. Han har i sine fortræffelige Reiseskildringer og topografiske Verker over Grækenland, Lilleasien og de græske Øer ydet mange fortjenstfulde Bidrag til Kundskaben om disse Landes Tilstand i Fortiden og Nutiden. Et udførligt Verk, „Numismata hellenica" (3 Bd., 1854—59) har han helliget de græske Mynter.

Leamington (udt. Lemingt'n) ell. **Leamington Priors,** By i det engelske Grevskab Warwick, med 21,000 Indb. og mineralske Bade.

Leandros, se Hero.

Leavenworth (udt. Livenuaardh), By i Kansas i de Forenede Stater, ved Floden Missouri, med 18,000 Indb.

Lebadeia, i Oldtiden en By i Bøotien i Grækenland, paa Helikons Nordvestskraaning, med en berømt Helligdom for Trofonius og et dermed forbundet Orakel.

Lebeau (udt. Løbaa), Jean Louis Joseph, belgisk Statsmand, f. 1794, d. 1865, studerede Retsvidenskaben i Lüttich, hvor han derpaa virkede som Advokat, og tog fra 1824 som Journalist virksom Del i Frihedsbevægelsen. Under den belgiske Revolution 1830 blev han Medlem af Sikkerhedskommissionen i Lüttich og derpaa Generaladvokat ved Overretten sammesteds samt Deputeret i Nationalkongressen. Her modsatte han sig ivrig Foreningen med Frankrige og Hertugen af Nemours's Valg til Konge, blev derpaa Udenrigsminister, ledede som saadan Underhandlingerne med Stormagterne og fik 1831 de saakaldte „18 Artikler" vedtagne af Kongressen, hvorefter han afstraadte. 1832—34 var han Justitsminister, i hvilken Stilling han ledede hele den indre Politik med stor Dygtighed. 1839 blev han Gesandt i Frankfurt og 1840 Udenrigsminister, men saa sig allerede n. A. nødt til at aftræde paa Grund af den katholske Oppositions fiendtlige Indflydelse. Senere var han til 1864 i andet Kammer en af de Liberales Førere.

Lebedin, By i det russiske Guvernement Kharkov, med 12,000 Indb.

Lebedos, ionisk Koloni i Lilleasien, med et berømt Tempel for Apollon.

Lebert, Hermann, tysk Læge, f. 1813, d. 1878, studerede i Berlin, Zürich og Paris, i hvilken sidste By han 1846 nedsatte sig som praktiserende Læge. 1853 blev han Professor og Direktør for Hospitalet i Zürich og 1859 Professor i Breslau, hvor han virkede til 1874. Han har arbeidet for at overføre Naturvidenskabernes Methode og Resultater paa Medicinen og har som Patholog et berømt Navn. Han har udgivet flere Skrifter om den praktiske Medicin, Kirurgien og den pathologiske Anatomi.

Lebesby, Prestegjeld i Finmarkens Amt, beliggende om Laxefjord, bestaar af Sognene Lebesby og Kjøllefjord.

Leboeuf (udt. Løbøf), Edmond, fransk Marskal, f. 1809, blev 1832 Artilleriofficér og gik 1837 til Algier, hvor han deltog i mange Træfninger og forblev til 1841. 1846 blev han Stabsofficér og 1848 anden Kommandant ved den polytekniske Skole, 1850 Oberstløitnant og 1852 Oberst. 1854 blev han Stabschef ved Artilleriet paa Krim og udmærkede sig s. A. i Slaget ved Alma, blev derpaa Brigadegeneral og overtog Ledelsen af det franske Artilleris Angreb paa Sebastopol. Senere var han til 1856 Kommandant i Kinburn, stilledes derpaa i Spidsen for Gardeartilleriet, som han reorganiserede, og blev 1857 Divisionsgeneral. I den italienske Krig 1859 udmærkede han sig bl. a. ved Solferino. 1866 gik han til Venedig for som keiserlig Kommissær at modtage Venetien af Østerrige og overlevere det til Italien. 1869 udnævntes han til Krigsminister og fik som saadan den vanskelige Opgave at fuldføre den af hans afdøde Formand Niel begyndte Reorganisation af hele det franske Krigsvæsen. Dette gav han sig dog kun delvis iførd med, da det kunde forudsees, at det Ministerium, hvoraf han var Medlem, kun var et provisorisk. Det gik ogsaa allerede af s. A., men i Jan. 1870 blev han paany Krigsminister under Ollivier og s. A. Marskal. Han raadede til Krig med Preussen, da han ansaa Arméen for „færdig" til at begynde med; ved Krigens Udbrud blev han Generalstabschef, men opfordredes efter Hærens første Nederlag af Regentskabet i Paris til at fratræde denne Stilling, hvilket han ogsaa gjorde 12te Aug., hvorefter han i Bazaines Sted tog Kommandoen over det tredie Arméforps. Med dette deltog han med Udmærkelse i flere Træfninger, indtil han ved Metz's Kapitulation med hele Rhinarméen kom i tysk Fangenskab, hvorfra han først løslodes ved Fredsslutningen.

Lebrija (udt. Lebricha), By i den spanske Provins Sevilla, med 10,000 Indb.

Lebrun (udt. Løbrøng), Charles, fransk Historiemaler, f. 1619, d. 1690, studerede under Simon Vouet og siden i Rom, blev 1660 Direktør for Statens Gobelinvæverier og 1662 første Hofmaler. Fra den Tid førte han Overopsynet med alt, hvad Kongen lod udrette i kunstnerisk Retning og gjorde

sin Autoritet paa en despotisk Maade gjeldende ligeoverfor alle de Kunstnere, som havde med disse Ting at gjøre. Hans egne Hovedværker er Malerierne i det store Trappehus og i Speilgalleriet i Slottet i Versailles, hvor han har fremstillet de vigtigste Begivenheder i Ludvig den fjortendes Liv fra Pyrenæerfreden til Freden i Nimwegen. Hans mest fremragende Staffelibilleder er de fem store Fremstillinger af Alexander den stores Seire (nu i Louvre). Hans Hovedstyrke laa i Kompositionen, Tegningen og den tekniske Udførelse, hvorimod hans Kolorit er uharmonisk, og hans hele Fremstilling mangler Liv og Varme.

Lebrun, Charles François, Hertug af Piacenza, fransk Statsmand, f. 1739, d. 1824, var Huslærer og Sekretær hos Kansleren Maupeou og faldt tilligemed denne i Unaade ved Hoffet ved Ludvig den sextendes Tronbestigelse. Kort før Revolutionens Udbrud udgav han Skriftet „La voix du citoyen", hvori han paaviste Nødvendigheden af Reformer i Statsstyrelsen. Som Medlem af den konstituerende Nationalforsamling 1789—91 optraadte han maadeholdent og var ved sin Sagkundskab især af Nytte ved Forhandlingerne om Finans- og Forvaltningssager. Under Terrorismen sad han fængslet lige til Robespierres Fald, blev 1795 Medlem af de 500's Raad, hvor han 1796 fik Forsædet, og ydede i denne Egenskab Bonaparte vigtige Tjenester den 18de Brumaire, hvorfor han udnævntes til tredie Konsul. Som saadan gjorde han sig fortjent af Finansernes Ordning. Ved Keiserdømmets Oprettelse blev han Erkeskatmester og senere Hertug af Piacenza. 1810 blev han Guvernør i Holland, hvor han optraadte med Maadehold og Klogskab. Ved Restaurationen underkastede han sig Bourbonerne, blev Pair og hørte senere i Pairskammeret til det konstitutionelle Parti. — Han har oversat Tassos „Befriede Jerusalem" og Iliaden paa Fransk.

Lebrun, Pierre Antoine, fransk Digter, f. 1785, d. 1873. Endnu som ganske ung forfattede Lebrun en Ode over Slaget ved Austerlitz, hvorfor han fik en aarlig Pension. Ogsaa senere vedblev han at besynge det første Keiserdømmes Seire, dog først efter dets Fald. Dette bevirkede, at han mistede baade sin Pension og en indbringende Post som Skattekasserer i Havre. 1828 blev han Medlem af Akademiet, under Julireg jeringen Pair og 1853 Senator. Som dramatisk Digter hyldede han oprindelig den klassiske Smag, men nærmede sig senere Romantiken, særlig ved sin Tragedie „Marie Stuart" (1820). Blandt hans andre Arbeider kan nævnes Oden om Napoleons Død, Tragedien „Cid d'Andalousie" (1825) og det smukke Digt „Voyage de Grèce" (1828).

Lebrun, Ponce Denis Ecouchard, fransk Digter, f. 1729, d. 1807, blev Sekretær hos Prins Conti, efter hvis Død han fik en Pension af Hoffet og i sine Digte smigrede Ludvig den sextende. Ved Revolutionens Udbrud sluttede han sig dog til denne og skrev radikale republikanske Oder, som forresten hører til hans bedste Arbeider. Efterat Bonaparte var kommen til Magten forherligede han ham og fik en aarlig Pension af 6,000 Francs. Han var en ondskabsfuld og alt andet end ædel Karaktér, som bl. a. fandt Fornøielse i at sværte enhver, selv sine bedste Venner, i bidende Epigrammer. Hans Oder og Elegier er ubetinget den bedste Lyrik, som den klassiske Skole i Frankrige har frembragt, og udmærker sig ved Kraft og ophøiede Tanker. Ogsaa hans ufuldendte Læredigt „La nature" er rigt paa poetiske Skjønheder.

Lecce (udt. Lettsje), Provins i Italien, 152 Kv.mil stor, med ca. 500,000 Indb. — Hovedstaden Lecce, nær Adriaterhavet, har 24,000 Indb., livlig Handel og Bomuldsindustri og er Sæde for en Biskop.

Lech, Flod i Tyskland, udspringer i Vorarlberg, løber først mod Østnordost, derpaa mod Nord gjennem Baiern og falder ved Lechsend i Donau. Dens Længde er 38 Mil. Her stod 5te April 1632 en Træfning mellem Svenskerne under Gustav Adolf og de keiserlige under Tilly, i hvilken den sidste blev dødelig saaret.

Lecher, gammelt Fællesnavn for de polsk-slaviske Stammer, udledes af en Sagnkonge ved Navn Lech.

Lechevalier (udt. Løsjøvalie), Jean Baptiste, fransk Arkæolog, f. 1752, d. 1836, gik med Choiseul-Gouffier som Gesandtskabssekretær til Konstantinopel, bereiste Italien, Lilleasien og Egnene om det Sorte Hav, vendte efter Revolutionens Udbrud tilbage til Frankrige og gjorde nu indtil 1795 Reiser til England, Tyskland, Holland, Danmark, Sverige og Rusland, besøgte senere Spanien, Portugal og Sicilien og blev 1806 Konservator ved Bibliotheket Ste. Geneviève i Paris. Hans mest bekjendte Skrift er „Reise i Troas", hvori han beskriver Skuepladsen for de i Iliaden fortalte Begivenheder og tillige behandler de i Odysseen forekommende Stedsangivelser.

Lecky (udt. Lehki), William Edward Hartpole, engelsk Historiker, f. 1838, har bl. a. beskrevet Rationalismens Historie og den europæiske Morals Historie fra Augustus's til Karl den stores Tid.

Leclerc d'Ostin (udt. Løklær dostæng), Victor Emanuel, fransk General, f. 1772, d. 1802, blev under Revolutionen som ivrig Republikaner Løitnant i en Afdeling Frivillige, deltog i Toulons Beleiring og Slaget ved St. Fleurus, gik derefter til Alpearméen og bemægtigede sig Mont Cenis, som han holdt besat Vinteren 1794. 1795 blev han Kommandant i Marseille og udnævntes 1797 af Bonaparte til Brigadegeneral; s. A. ægtede han Pauline Bonaparte. Medens Bonaparte var fraværende paa Toget til Ægypten, havde han en Kommando i Lyon, viste sig derpaa virksom ved Begivenhederne den 18de Brumaire og sendtes til Rhinarméen, hvor han havde Del i Seiren ved Hohenlinden 1800. 1801 drog han med en Armé gjennem Spanien og besatte Portugal, som derved blev nødt til at slutte Freden i Badajoz. Efter Freden i Amiens sendtes han som Generalkaptein til Haiti for at bringe denne Ø tilbage under Frankriges Herredømme. Dette lykkedes ham ogsaa, men Negertroppernes Oprør, Franskmændenes Strenghed og Toussaint Louvertures Optræden fremkaldte snart en almindelig Reisning, under hvilken Leclerc døde af den gule Feber.

Lecocq (udt. Løkokk), Charles, fransk Operettekomponist, f. 1834, har komponeret en Række Operetter i den Offenbachske Stil og sættes af mange over sin Mester. De mest bekjendte af hans Arbeider er „Madame Angots Datter", „Theblomst" og „Den lille Hertug".

Leconte de Lisle (udt. Løkongt dølil), Charles Marie, fransk Digter, f. 1820, deltog en kort

Tid i de politiske Bevægelser 1848, men har senere levet som Privatmand alene beskjeftiget med literære Arbeider. Han udgav 1853 et Bind Digte under Titelen „Poëmes antiques", hvorpaa 1855 fulgte „Poëmes et poésies" og 1862 „Les poesies barbares". Han kan stilles næst efter Victor Hugo blandt de nulevende franske Digtere med Hensyn til kraftfuldt og farverigt Sprog. Han har ogsaa udgivet fortræffelige Oversættelser af Homer, Hesiod, Theokrit og de Orfiske Hymner.

Lecouvreur (udt. Lokuvrør), Adrienne, fransk Skuespillerinde, f. 1690, d. 1730, blev 1717 ansat ved Théâtre français. Hun var den første, som brød med den gamle Tradition ved at indføre en mere naturlig Diktion paa Scenen istedenfor den tidligere brugelige syngende Deklamation. Hun er Hovedpersonen i et Drama af Scribe, som bærer hendes Navn.

Led, en saadan Forbindelse mellem to eller flere af Knoklerne i Dyrenes Skelet, at en mere eller mindre fri Bevægelse af Knoklerne mod hinanden kan finde Sted. De Ender eller Flader, hvormed Knoklerne berører hverandre, er afrundede og beklædte med et elastisk Lag af Brusk; mellem Ledfladernes Omkreds er udspændt en stærk Hinde, som kaldes Ledkapselen og danner et afgrændset Rum omkring Ledfladerne, Ledhulen. Dennes Vægge er beklædte med en tynd, glat Hinde, som afsondrer en klæbrig Vædske, Ledvandet, der tjener til at lette Bevægelsen. Til en fastere Forbindelse af Knoklerne tjener desuden forskjellige Sener og Baand, som for det meste ligger udenom Ledhulen. Ledfladernes Afrundinger kan have forskjellig Form og være cylindriske, ovale eller kugleformede; i enkelte Led har den ene Knokkel et kugleformet Fremspring, som passer ind i en tilsvarende Fordybning paa den anden (f. Ex. Hofteledet). — Falskt Led kan dannes, naar Benbrud kun heles ufuldstændigt og Brudfladerne kun forenes ved fibrøst Væv. — Ledesvamp, en sædvanlig langvarig forløbende Betændelse i Ledene, hvis Hinder og Baand svulmer op, medens Huden udenpaa beholder sin naturlige Farve (derfor Tumor albus, hvid Svulst).

Leda, i de græske Myther, den spartanske Konge Tyndareos's Hustru, elskedes af Zeus, som besøgte hende i Svaneskikkelse. Hun blev ved ham Moder til Helena, efter andre Sagn ogsaa til Dioskurerne.

Leddyr (Articulata), en Række af de hvirvelløse Dyr, udmærker sig ved, at deres for det meste langstrakte Legeme er sammensat af Ringe eller Led, som igjen i Regelen forener sig til flere ulige store Kropstykker (Hoved, Bryst og Bagkrop hos Insekterne). Deres Legeme bedækkes af en haardere eller blødere Hud, som indeholder et eget Stof, Chitin eller Kalk; paa Indersiden af dette Hudskelet er Musklerne fæstede. Til Legemets Ringe er fæstet uledede eller ledede Lemmer, som snart har Karaktéren af Fødder, snart af Følehorn, Kjævedele eller Vinger. Leddyrenes Nervesystem bestaar af en større Nerveknude over og en anden under Svælget, en Ring rundt om Svælget, som forbinder disse med hinanden, og en Række Nerveknuder langs Legemets Bugside, forbundne med Nervetraade. Sanserne er ofte stærkt udviklede, særlig Synet. Blodets Kredsløb er mere eller mindre ufuldstændigt, da et egentlig fuldstændigt System af Blodkar aldrig er forhaanden. Aandedrættet finder enten Sted gjennem hele Legemets ydre Bedækning eller ogsaa gjennem særskilte Luftaabninger, Luftrør eller Gjeller. Munddelene virker ved Tygningen stedse fra Siden mod hinanden; ofte er de omdannede til Sugeorganer. De to Kjøn er for det meste adskilte, dog forekommer hos nogle Arter Hermafroditisme og en kjønsløs Forplantning. En Forvandling finder navnlig Sted hos Insekterne (s. d.) — Leddyrene udgjør omtrent tre Fjerdedele af det samlede Antal bekjendte Dyrearter. Man kan dele dem i Krebsdyr (s. d.) med flere end 4 Fodpar og to Par Følehorn, Edderkoppe (s. d.) med 4 Fodpar og uden egentlige Følehorn og Insekter (s. d.) med 3 Fodpar, et Par Følehorn og for det meste ét eller to Par Vinger. Hertil kommer endnu en Afdeling, Tusindbenene (s. d.), som har et stort Antal Fødder, men Aandedrætsredskaber som hos Insekterne.

Ledeganck, Karl Ludwig, flamsk Digter, f. 1805, d. 1847, studerede Retsvidenskaben og blev Fredsdommer i Zomergem, Medlem af Østflanderns Provincialraad og 1842 Provincialinspektør for det lavere Skolevæsen i Gent. Hans populæreste Verk er „De tre Søsterstæder", hvori han besynger Byerne Gent, Brügge og Antwerpen.

Leder, se Art. Elektricitet og Varme.

Leding kaldtes i ældre Tid i Norge den Befolkningen paahvilende Pligt til at deltage i Landets Forsvar og Kongens Krigstog, og da disse i Regelen foregik tilsjøs, kaldtes det almindelig at „ro Leding". Efterat Landet var blevet delt i Skibreder, paalaa det Beboerne indenfor hver Skibrede, naar Kongen opbød Leding, at møde frem med et bemandet Skib. Ved fuld Leding, eller, som det ogsaa kaldtes, Almenning kunde man gaa saa langt som til at udskrive en Mand for hver „syvende Næse". Allerede paa Olav den helliges Tid var det bestemt, hvor mange Skibe hvert Fylke skulde stille ved fuld Leding; Gulathingsloven bestemmer saaledes, at Haalogaland skulde stille 13 Tyvesesser og 1 Tredivesesse, Naumdølafylke 9 Tyvesesser, de trondhjemske Fylker tilsammen 80 Tyvesesser, Hørdafylke 24 Femogtyvesesser osv. Jalt skulde hele Landet ved fuld Leding stille ca. 300 Skibe med 16,000, efter andre 30,000 Mand. Det opbudne Ledingsmandskab var pligtig til at tjene i to Maaneder, og i den Tid skulde hver Skibredes Bønder forsyne Skibet med Proviant og Vaaben samt et Telt og en Aare til hver „Hamle". Desuden skulde hver Mand have en Øre Sølv om Maaneden i Løn. Til Leding udenfor Landets Grændser opbødes kun det halve Antal. Ledingen gik efterhaanden over til en fast aarlig Skat, som udrededes, enten virkelige Ledingstropper sammenkaldtes eller ikke. Ved Midten af det 12te Aarh. forandredes Ledingspligten derhen, at den istedenfor at rette sig efter Folketallet skulde udredes efter Jordegods og Formue.

Ledorme, se Orme.

Ledreborg, Grevskab i Sjælland, oprettet 1746. Dets Hovedsæde, Ledreborg Slot, nær Leire, har storartede Parkanlæg.

Ledru Rollin (udt. Lödry Rolæng), Alexandre Auguste, fransk Statsmand, f. 1808, d. 1874, studerede Retsvidenskaben og blev tidlig Advokat; som saadan vandt han Ry ved sine Forsvarstaler for politiske Anklagede og valgtes 1844 til Medlem af Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til

den republikanske Fraktion, som havde sit Organ i Bladet „Réforme“. 1847 tog han levende Del i de politiske Bevægelser, forhindrede 1848 under Februarrevolutionen sammen med Lamartine Regentskabets Proklamering og bevirkede Republikens Oprettelse. Derpaa blev han Indenrigsminister i den provisoriske Regjering og valgtes siden af Nationalforsamlingen til Medlem af Femmandsraadet. Fra denne Post fjernedes han efter Juniopstanden, men sluttede sig nu til det demokratisk-socialistiske Parti, til hvis Ledere han paa Grund af sin glimrende Talefærdighed snart kom til at høre. I Decbr. fik han 370,000 Stemmer til Præsidentposten og var 1849 i den lovgivende Forsamling de yderligstgaaende Radikales Fører. Da hans Forslag om at erklære Toget til Rom for et Grundlovsbrud blev forkastet, fremkaldte han i Juni en Opstand i Paris og maatte som Følge deraf flygte til London, hvor han sammen med Kossuth og Mazzini dannede et revolutionært Triumvirat. Her skrev han flere politiske Brochurer og et Skrift „Om Englands Forfald“ (1850). Først i Keiserdømmets sidste Dage 1870 blev han amnesteret, valgtes 1871 til Deputeret for Paris, men nedlagde sit Mandat efter Fredsslutningen. 1874 valgtes han igjen til Medlem af Nationalforsamlingen. — Hans største Verk som Politiker var, at han under Revolutionen 1848 fik almindelig Stemmeret indført.

Ledved (Hylosteum), Plante af Kaprifoliumfamilien, bliver et Par Alen høi og har dunhaarede Blade, hvidgule Kroner og mørkrøde Bær af en Erts Størrelse. Den forekommer i det sydlige Norge, hvor den gaar op til omtr. 3,000 Fod over Havet.

Lee (udt. Li), Robert Edmund, en af de amerikanske Sydstaters Generaler under Borgerkrigen, f. 1807, d. 1870, tilhørte en engelsk Adelsslægt, som 1650 var udvandret til Virginia. Han blev Officér 1829, Kaptein 1838 og i Krigen med Mexiko Stabschef hos General Wool. I denne Krig udmærkede han sig særdeles og avancerede til Oberstløitnant; 1852—55 var han Direktør for Militærakademiet i Westpoint. Ved Borgerkrigens Udbrud var han Oberst for et Kavaleriregiment, men tog 1861 sin Afsked; allerede førend han gjorde dette, var han bleven udnævnt til Chef for Opstandstropperne i Virginien, sendtes samme Aar til Sydkarolina og Georgia, men vendte 1862 tilbage til Richmond og udkastede Planen for Felttoget mod Mac Clellan. S. A. overtog han efter Johnston Overkommandoen over Sydstaternes Tropper, faldt efter Jacksons Seier over Pope ind i Maryland, men blev i Septbr. slagen ved Antietam og nødt til at trække sig tilbage. I Decbr. seirede han ved Frederiksburg over Burnside og i Mai 1863 ved Chancellorsville over Hooker, vendte sig nu mod Nord ind i Pennsylvanien, men blev her slagen ved Gettysburg og maatte trække sig tilbage over Potomac. I Felttoget 1864 fik Lee rigelig Brug for sin Feltherredygtighed; han maatte væsentlig indskrænke sig til Forsvar og Skridt for Skridt trække sig tilbage til Richmond, men holdt sig under de største Besværligheder og Vanskeligheder af enhver Art i hele 11 Maaneder, indtil han i April nødtes til at rømme Richmond og faa Dage efter ved Appomatox-Court-House til med Resterne af sin Hær at overgive sig til Grant. 1865 blev han Bestyrer for en lærd Skole i Lexington, hvilken Post han indehavde til sin Død.

Lee, Samuel, engelsk Orientalist, f. 1783, d. 1852, kom i sin Ungdom i Tømmermandslære, men benyttede sine Fristunder til at udvide sine Kundskaber og lærte sig paa egen Haand de klassiske samt flere nyere Sprog. Da dette blev bekjendt, skaffede en Rigmand ham de nødvendige Midler til at studere, og han lagde sig nu i Cambridge med Iver efter de orientalske Sprog. 1819 blev han her Professor i Arabisk, 1833 i Hebraisk og fik derhos et indbringende Kanonikat i Bristol. Han udgav en hebraisk Grammatik, som langt overgik alle tidligere Verker i sin Slags i England; derhos skrev han et „Hebraisk-Khaldæisk-Engelsk Lexikon“ (1840), oversatte Hiobs Bog og forsynede den med Kommentar samt besørgede de engelske Bibelselskabers Udgaver af Bibelen og Dele af denne paa Syrisk, Malajisk, Persisk, Koptisk, Arabisk m. fl. Sprog.

Lee, Sophia, engelsk Forfatterinde, f. 1750, d. 1824, og hendes Søster, Harriet Lee, f. 1756, d. 1851, bestyrede en Pigeskole i Bath og skrev forskjellige Dramaer og Romaner, dels hver for sig, dels i Fællesskab. Den mest populære af deres Bøger er den af begge i Fællesskab forfattede Novellesamling „Canterbury tales“ (5 Bd., 1797—1805), som endnu læses meget.

Leech (udt. Litsj), John, engelsk Karikaturtegner, f. 1817, d. 1864, studerede først Medicin, men vendte sig snart udelukkende til Kunsten og blev 1841 Medarbeider i det nystiftede Vittighedsblad „Punch“, som har hans aandrige, men harmløse humoristiske Tegninger at takke for en stor Del af den Lykke, det har gjort. Desuden udgav han flere Hefter med Tegninger under Fællestitelen „Pictures of life and character“ (1854—69) og illustrerede bl. a. Dickens's Julefortællinger.

Leeds (udt. Lids), By i det engelske Grevskab York, paa begge Sider af Floden Aire, har med Forstæderne 295,000 Indb. og er Hovedsæde for den engelske Uldindustri, som ikke alene drives i selve Byen, men ogsaa i dens nærmeste Omgivelser. Byen har derhos Englands største Garverier samt betydelige Tobaksfabriker, Oliemøller, Glasverker m. m. Leeds var allerede til paa Vilhelm Erobrerens Tid og havde et befæstet Slot, hvor Richard den anden 1399 sad som Fange. Af Karl den anden fik Byen Privilegier, som endnu er gjeldende.

Leemans, Conradus, hollandsk Arkæolog, f. 1809, studerede i Leiden, hvor han 1835 blev første Konservator ved Oldsagssamlingen. Denne besørgede han ordnet og gjort tilgjængelig for Publikum og blev 1839 dens Direktør. Han har især gjort sig bekjendt ved sine vigtige Publikationer af de i Muséet i Leiden opbevarede ægyptiske Skriftverker og de sammesteds værende græske og latinske Indskrifter, ligesom han har beskrevet Muséets asiatiske og amerikanske Oldsager. 1859 oprettede han paa Regjeringens Foranstaltning et ethnografisk Rigsmuséum i Leiden, hvilket han bestyrede indtil 1877.

Leer, By i den preussiske Provins Hannover, ved Fl. Leda, med 9,500 Indb., Skibsverfter og Handel.

Leeuwarden, Hovedstad i den hollandske Provins Friesland, ved Floden Ee, med 28,000 Indb., et smukt gammelt Raadhus og betydelig Handel med Korn og Kvæg.

Leeuwenhoek (udt. Løvenhuk), Anthony van, hollandsk Naturforsker, f. 1632, d. 1723, var berømt som Forfærdiger af optiske Instrumenter, især Mikroskoper, og var den første Zoolog, som anstillede mikroskopiske Undersøgelser. Han beskrev Blodlegemerne, opdagede Hjuldyrene og paaviste Blodets Overgang fra Pulsaarerne til Blodaarerne.

Lefèbre ell. Lefèvre (udt. Løfæbr ell. Løfævr), Tanegui, sædvanlig kaldt Tanaquil Faber, lærd fransk Humanist, f. 1615, d. 1672, var en Tid Inspektør ved Trykkeriet i Louvre, gik derpaa over til den reformerte Kirke og blev Professor i Theologi ved Akademiet i Saumur. Han har udgivet en Række latinske Forfattere samt græske Forfattere med latinske Oversættelser.

Lefebvre (udt. Løfævr), François Joseph, Hertug af Danzig, fransk Marskal, f. 1755, d. 1820, indtraadte 1773 som Menig i den franske Garde og ansattes senere i Nationalgarden, hvor han udmærkede sig ved Tapperhed og Dygtighed og 1793 blev Brigadegeneral og 1794 Divisionsgeneral. Han gjorde nu med Udmærkelse Tjeneste i Vogeserne, ved Mosel og Saar, kommanderede 1796 den høire Fløi ved Fleurus og blev 1797 efter Hoches Død Chef for Sambre- og Maasarméen. 1799 kommanderede han et Korps under Jourdan, understøttede Bonaparte den 18de Brumaire og blev 1800 Prætor i Senatet. 1804 blev han Marskal, kommanderede 1806 Gardeinfanteriet ved Jena og erobrede 1807 Danzig, hvorefter han fik Titel af Hertug. 1808 udmærkede han sig i Spanien, kommanderede 1809 i Felttoget mod Østerrige den baierske Armé og førte 1812—13 den keiserlige Garde. Efter 1814 at have kjempet tappert til det yderste, underkastede han sig Bourbonerne og blev Pair, hvilken Værdighed han ogsaa beholdt under de 100 Dage.

Lefebvre-Desnouettes (udt. Løfævr-Dænuett), Charles, Greve, fransk General, f. 1773, d. 1822, indtraadte ved Revolutionens Udbrud i et Korps af Frivillige og var 1804 avanceret til Oberstløitnant. 1806 blev han Brigadegeneral, 1808 Divisionsgeneral og Chef for Gardechasseurerne, tjente f. A. i Spanien, hvor han faldt i engelsk Fangenskab, men flygtede fra London og deltog 1809 i Felttoget mod Østerrige. 1812 var han med paa Toget til Rusland og kommanderede 1813 en Division af Gardekavaleriet. 1814 udmærkede han sig i Krigen i Frankrige, blev derefter af Ludvig den attende stadfæstet i sin Rang, men sluttede sig under de 100 Dage igjen til Napoleon og blev Pair. Efter Napoleons anden Tronfrasigelse flygtede han til Amerika og dømtes i Frankrige 1816 til Døden. 1822 vilde han begive sig til Belgien for at afhente sin Hustru, men omkom ved Skibbrud underveis.

Lefort (udt. Löfaa:), Frans Jakob, en af Peter den stores Yndlinger, f. i Genf 1656, d. 1699, blev i sin Ungdom sat til Handelen, men flygtede fra Hamburg til Marseille og traadte i fransk og 1674 i hollandsk Krigstjeneste. 1675 reiste han til Moskva, hvor han blev Sekretær hos den danske Gesandt og derpaa traadte i Czar Feodors Tjeneste. 1682 blev han ved et Tilfælde kjendt med den unge Czar Peter, hos hvem han snart kom i høi Gunst. Efterat han 1689 havde spillet Hovedrollen ved Bekjæmpelsen af Strelitzernes Opstand fik han stor Indflydelse og organiserede Arméen efter fransk Mønster, grundlagde den russiske Sjømagt og fremmede Industrien ved at indkalde franske og tyske Haandværkere. 1694 blev han Admiral og Overgeneral, 1697 Guvernør i Novgorod og stod f. A. i Spidsen for det russiske Gesandtskab, i hvis Følge Keiseren incognito reiste udenlands. Ved Hjemkomsten hjalp Lefort Peter til at dæmpe en ny Opstand af Strelitzerne og siges sammen med Menschikov og Keiseren med egen Haand at have fuldbyrdet Dødsdommen over de Skyldige.

Legal (af lat. lex, Lov), lovlig, lovmæssig. — Legal Medicin, se Retsmedicin (under Art. Medicin).

Legalitet, Overensstemmelse med Loven, Lovmæssighed.

Legat, en ved sidste Villieserklæring bortskjænket Gjenstand eller Sum Penge af Boet, forskjelligt fra Arv (s. d.) i egentlig Forstand, hvis Gjenstand er det hele Bo eller en vis Del deraf. Den, hvem et Legat er tillagt, benævnes Legatar. Arvingerne er ansvarlige ligeoverfor Legatarerne paa samme Maade som for Kreditorerne; men hvis Boet paa Skifte viser sig utilstrækkeligt, har disse Fortrin for hine. Ved Legater har navnlig Kirken og offentlige Stiftelser i ældre Tid erhvervet betydelige Midler. — Legator, Legatets Stifter.

Legater (legati) kaldtes hos Romerne Gesandter, offentlige Sendebud, som Senatet valgte af sin Midte. Senere overførtes Benævnelsen paa Feltherrernes og Statholdernes Næstkommanderende og Medhjelpere i Krigs- og Fredsanliggender. I Keisertiden beholdt Prokonsulernes Medhjelpere Titel af Legater; i de keiserlige Provinser, hvor Keiseren selv betragtedes som Prokonsul, var Legaterne de virkelige Statholdere og tillige Chefer for de i disse Provinser staaende Hære. — I den romerske Kirke bruges Benævnelsen Legater om Pavens befuldmægtigede Udsendinger. Disse pavelige Stedfortrædere toges indtil det 8de Aarh. regelmæssig blandt Biskoperne eller Erkebiskoperne i det Land, hvor de havde at virke; senere begyndte man at anvende særlige Udsendinger, hvilket fra det 11te Aarh. blev det almindelige. Legaterne afholdt Koncilier og præsiderede i disse; de blev af stor Betydning for Udvidelsen af den pavelige Magt, men gjorde sig jevnlig ved Udpresninger forhadte af Folket. Efter Reformationen ansattes ved flere Hoffer stadige Legater, som mest benævnes Nuntier. Man skjelner nu mellem tre Slags pavelige Legater: Legati nati (fødte Legater) d. e. de Erkebiskoper, med hvis Embede Legaturet for stedse er forbundet; dog bruges denne Benævnelse nu kun som Ærestitel for Erkebiskoperne af Salzburg, Gran og Prag. Legati missi kaldes de ved visse Hoffer fast ansatte Gesandter (apostoliske Nuntier). Legati a latere kaldes de Legater, som udsendes i extraordinære Missioner i vigtige Anliggender og med den mest udstrakte Fuldmagt.

Legation, Sendelse, Gesandtskab; tidligere Benævnelse paa Provinserne i Kirkestaten.

Legeme kaldes i mathematisk Forstand enhver begrændset Del af Rummet, uden Hensyn til, om der er noget Stof eller nogen Materie, som udfylder samme. Det har tre Udstrækninger, Længde, Brede og Høide (Tykkelse eller Dybde). — I Fysiken betegner Legeme enhver begrændset Del af et Stof eller en Materie, hvis Grundegenskab just er den at udfylde Rummet,

saaledes at den paa samme Sted og samtidig ikke kan være mere end et materielt Legeme. Alle Legemer kan deles i mindre Dele, idet man dog tænker sig, at denne Delbarhed ikke strækker sig i det uendelige. Man forestiller sig derimod alle Legemer sammensatte af udelelige Smaadele eller Atomer, mellem hvilke der virker Kræfter af forskjellig Art, dels tiltrækkende og dels frastødende. Forholdet mellem disse Kræfter betinger Legemernes saakaldte Agregattilstande, den faste, den flydende og den luftformede. Faste Legemer er saadanne, som har en selvstændig Form og et bestemt Rumfang; flydende Legemer har ingen selvstændig Form, men besidder et bestemt Rumfang; luftformede Legemer besidder hverken selvstændig Form eller noget bestemt Rumfang. Forøvrigt er som bekjendt Legemernes Egenskaber yderst forskjellige.

Legende, af lat. legenda, d. e. det, som skal oplæses, kaldtes i den gamle romerske Kirke en Bog, hvoraf bestemte Afsnit (Lektioner) oplæstes ved Gudstjenesten. Da der til saadanne Oplæsninger ofte anvendtes Beretninger om Helgenernes og Martyrernes Liv og Undergjerninger, kaldte man disse Beretninger Legender, og denne Betydning af Ordet er den nu brugelige. Af de forskjellige i Middelalderen foranstaltede Samlinger af Legender (Legendarier) stod især „Legenda aurea" (ell. „Historia Lombardica"), forfattet af Jacobus de Voragine i det 13de Aarh., i stor Anseelse. Den fuldstændigste Samling af Helgenlegender er det af de saakaldte Bollandister udgivne store Verk „Acta sanctorum".

Legendre (udt. Løssjangdr), Adrien Marie, berømt fransk Mathematiker, f. 1752, d. 1833, blev først Professor ved Militærskolen og senere ved Normalskolen i Paris. Da der reistes Tvivl om den nøiagtige Beregning af Paris's og Greenwichs Observatoriers Beliggenhed, fik Legendre sammen med Cassini og Méchain det Hverv at udmaale en Bredegrad mellem Dunkerque og Boulogne, medens engelske Mathematikere i samme Øiemed anstillede Maalinger paa andre Steder. 1808 blev Legendre for Livstid Forstander for Universitetet i Paris og efter den anden Restauration Æresmedlem af Kommissionen for den offentlige Undervisning samt Examinator ved den polytekniske Skole, hvorhos han fik en aarlig Pension, som han dog mistede 1824, fordi han ved Besættelsen af en Plads i Akademiet ikke stemte paa Regjeringens Kandidat. Han opdagede 1806, uden at kjende Gauß's Arbeider, de mindste Kvadraters Methode og vakte bl. a. Opsigt ved sin skarpsindige Maade til at bestemme Kometernes Baner. Han har offentliggjort talrige Skrifter over flere af Mathematikens Grene, af hvilke særlig kan mærkes de over de elliptiske Transcendenter. Da senere Abel fremkom med sine nye og grundlæggende Arbeider over dette Emne, blev den gamle Legendre en af hans første og varmeste Beundrere.

Legering, Sammensmeltning af to eller flere Metaller til én Masse; ogsaa denne Masse selv. Legeringer er vel rigtigst at betragte som kemiske Forbindelser mellem Metallerne; naar flere Metaller ikke desto mindre kan smeltes sammen til Legeringer i hvilkesomhelst Vegtsforhold, har dette sin Grund deri, at de i smeltet Tilstand formaar at opløse et Overskud af en af Bestanddelene. Legeringernes tekniske Egenskaber kan sjelden forudbestemmes efter deres Bestanddele; dog har alle Legeringer visse fælles Egenskaber. Saaledes er de gjerne sprødere og haardere end det blødeste Metal i Sammensætningen og altid mindre strækkeligt end det strækkeligste af Bestanddelene. En Legerings specifike Vegt er sjelden den, som ifølge Beregning skulde fremkomme af de blandede Metallers Forening, men oftest noget større eller mindre. Legeringernes Smeltepunkt er allerofteſt lavere for det lettestsmeltelige Metal, hvoraf de bestaar. Saaledes kan man ved forskjellig Blanding af letsmeltelige Metaller faa Kompositioner, som smelter ved 68°, skjønt det letteſt smeltelige Metal i dem, Tin, først smelter ved 230°. — Legeringer kan dannes ved uden videre at smelte Metallerne sammen i en Digel; naar man skal legere et tungsmelteligt Metal med et letsmelteligt, som tillige let oxyderer i smeltet Tilstand (f. Ex. Zink), pleier man dog gjerne at ophede det første for sig alene og senere tilsætte det andet. Blandt de i teknisk Henseende vigtigste Legeringer kan mærkes de mange forskjellige Slags Bronce, Messing, Tombak, Nysølv, Skriftstøbermetal samt de Guld- og Sølvlegeringer, som finder Anvendelse til Mynter og Guldsmedarbeider. Kviksølvets Legeringer kaldes Amolgamer.

Legion (legio), hos Romerne oprindelig den hele Krigsmagt, senere en Hærafdeling, sammensat af forskjellige Vaabenarter. Legionens Styrke og Sammensætning var til forskjellige Tider forskjellig saavelsom dens taktiske Formation. Under de første Konger stilledes Legionen af de gamle Tribus (Ramnes, Tities og Luceres) efter sine 30 Curier og bestod af 300 Ryttere og 3,000 Mand Fodfolk. Efter Servius Tullius's Lovgivning kom de tungtbevæbnede i hver Legion til at rekruteres af de tre første Klasser af Skatteydere, de letbevæbnede af fjerde og femte Klasse, medens sjette Klasse kun stillede Reserve i Nødsfald. Legionens Styrke var fra Servius Tullius's Tid 4,200 Mand Fodfolk og 300 Ryttere; først paa Marius's Tid kom den til at tælle 6,000 Mand og deltes da i 10 Kohorter, hver paa 10 Manipler. — I den nyere Tids Krige er Benævnelsen Legion tildels bleven brugt navnlig om hvervede Korpser af Fremmede (Fremmedlegioner).

Legislativ, som hører til Lovgivningen. — Legislatur, Lovgivning.

Legitim, lovlig, berettiget ifølge Lov. — Legitimitet, Lovmæssighed. — Legitimister, egentl. de, som holder paa den lovlige Tilstand og Lovmæssigheden, kaldes i Frankrige siden 1830 det politiske Parti, som holder paa den ældre bourbonske Linie og hævder Arvelighedsprincipets Ukrænkelighed.

Legitimation, Bekræftelse, afgiven af nogen, hvis Erklæring om vedkommendes Forhold maa antages for paalideligt; særlig bruges Betegnelsen om et Dokument, som tjener til at bevise, at en bestemt Person virkelig er den, han udgiver sig for, eller i den Stilling, han opgiver. — Legitimation kaldes ogsaa den Handling, hvorved et nægte født Barn af Faderen erklæres for at være hans og tillægges alle eller nogle af et ægtefødt Barns Rettigheder (legitimerer det). — Legitimere sig, godtgjøre sin Adkomst til noget, eller at man er den, man udgiver sig for.

Legnago (udt. Lenjago), stærktbefæstet By i den italienske Provins Verona, ved Floden Adige, med

14,000 Indb. og livlig Handel. Den danner det sydøstlige Hjørne i den lombardisk-venetiske Fæstningsfirkant.

Legoa, portugisisk Længdemaal, ca. $^4/_5$ geogr. Mil.

Legouvé (udt. Løguve), Gabriel Marie Jean Baptiste, fransk Digter, f. 1764, d. 1812, skrev flere Tragedier, deriblandt „Abels Død", som gjorde ikke ringe Lykke. Mest Popularitet fik han ved sit Læredigt „Le mérite des femmes" (1801). — Hans Søn Ernest Wilfrid Legouvé, f. 1807, vandt 1829 Akademiets Pris for et Digt om Bogtrykkerkunstens Opfindelse og skrev siden sammen med Scribe flere Dramaer („Adrienne Lecouvreur", „Naar Damer fører Krig" o. fl.), som gjorde stor Lykke paa Scenen. Ogsaa alene har han med Held forsøgt sig i samme Genre. 1852 skrev han Tragedien „Medea", hvis Titelrolle var bestemt for Rachel, der imidlertid negtede at spille den. 1856 spillede Mad. Ristori den og gjorde storartet Lykke; senere har dette Stykke hørt til hendes staaende Repertoire. Legouvé har ogsaa skrevet et stort Antal Digte, fine og fuldendte fra Formens Side, men lidet betydelige i poetisk Henseende. Han har ogsaa oversat Æschylos's „Prometheus" og udgivet „Kvindernes moralske Historie" (1848), „Fædre og Børn i det 19de Aarh." m. fl. Skrifter.

Legua, spansk Mil, $^9/_{10}$ af en geografisk Mil.

Leguan (Iguana), Slægt at Firbenene, udmærker sig ved bredt Hoved, takkede Tænder, en stor Kam af opstaaende Skjæl paa Ryggen, lang Hale, lange Tæer og en Hudpose under Struben. Leguanerne klatrer paa Træerne og svømmer ogsaa godt; de lever af Æg, Insekter, Plantespirer og saftige Blade og Blomster. Den almindelige Leguan (I. tuberculata) bliver henimod 5 Fod lang, den ca. 3 Fod lange Hale iberegnet. Den efterstræbes for sit velsmagende Kjøds Skyld. De egentlige Leguaner findes i Sydamerika, men beslægtede Arter forekommer ogsaa i Asien, Afrika og Australien.

Legumin, se Æggehvidestoffer.

Lehmann, Johann Georg, tysk Karttegner, f. 1765, d. 1811, besøgte Krigsskolen i Dresden, hvor han udmærkede sig i topografiske Arbeider og beskjeftigede sig siden privat med at opmaale en større Strækning af Erzgebirge samt flere større Godser. 1799 udgav han et Skrift, hvori han fremsatte sin nye Methode for Terræntegnekunsten. Senere blev han Veiopsynsmand i en Del af Sachsen og Lærer ved Ridderakademiet i Dresden; 1807 deltog han i Beleiringen af Danzig og Blokaden af Graudenz. Hans Methode for Terræntegning har i den senere Tid med nogle Modifikationer vundet almindelig Indgang. Hans vigtigste Skrift er „Læren om Situationstegning" (2 Bd., 1812—16).

Lehmann, Peter Martin Orla, fremragende dansk Statsmand, f. 1810, d. 1870, blev Student 1827 og juridisk Kandidat 1833, hvorefter han en Tid studerede ved Universitetet i Berlin. Han optraadte allerede som ung Student gjentagne Gange og ved forskjellige Leiligheder som Forfegter af liberale Grundsætninger og lagde ogsaa tidlig sin usædvanlige Veltalenhed for Dagen. Han var et virksomt Medlem af Trykkefrihedsselskabet og skrev jevnlig i de liberale Blade „Kjøbenhavnsposten" og „Fædrelandet", i hvilket sidste han fra dets Oprettelse (1839) var Medredaktør. Det nye Opsving, som de liberale Bestræbelser tog med Kristian den ottendes Tronbestigelse, skyldes for en stor Del Lehmann, som var Hovedophavsmanden til Studenternes og Borgerstandens Adresser til den nye Konge. 1840 blev han Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn og Deputeret i den roskildske Stænderforsamling. 1841 holdt han i Nykjøbing paa Falster en Tale, som paadrog ham en Generalfiskal-Aktion med det Udfald, at han af Høiesteret dømtes til tre Maaneders Fængsel. Efter en Reise i Frankrige, Italien, Schweiz og Tyskland 1842—43 blev han 1844 Høiesteretsadvokat. Paa „Kasinomødet" 20de Marts 1848 forfegtede han med Styrke den danske Nationalitets Ret i Slesvig og indtraadte kort efter i Martsministeriet. I Begyndelsen af den slesvigske Krig sendtes han til Paris og London for at minde om den franske og den engelske Regjerings indgaaede Forpligtelse til at hævde Danmarks Besiddelse af Slesvig og havde derpaa en vigtig Andel i Udkastet til den nye danske Grundlov og Valglov. 15de Novbr. s. A. aftraadte han som Minister og blev kort efter Amtmand i Veile, hvor han forblev i 13 Aar, og hvorfra han siden 1851 sendtes til Folkethinget, siden 1854 til Landsthinget og i sin Tid derhos til Rigsraadet. 1861—63 var han Indenrigsminister i Halls Kabinet. I de senere Aar af sit Liv var han Gjenstand for heftige Angreb af „Bondevennerne", der fandt hans Anskuelser fra 1848, som han stedse bevarede, altfor lidet stemmende med deres demokratiske Retning. 1872 begyndte hans „Efterladte Skrifter", indeholdende interessante Bidrag til hans Tids Historie, at udkomme. — Hans Fætter Theodor Henrik Vilhelm Lehmann, f. 1824, d. 1862, deltog 1848—50 i den slesvig-holstenske Opstand, blev 1851 Advokat i Kiel og var fra 1859 i den holstenske Stænderforsamling en af Førerne for Oppositionen mod Danmark. Samtidig var han med at stifte den tyske „Nationalverein", hvis holstenske Afdeling han 1861 fik til at udtale sig for Slesvigs og Holstens nøieste Tilslutning til Tyskland. Kong Vilhelm kaldte ham allerede paa Forhaand „Vilhelm Erobreren". Derfor blev han tiltalt, men frifunden 1862.

Lehmann, Lili, tysk Operasangerinde, f. 1848, var 1870—76 ansat ved Stadttheatret i Leipzig og er siden engageret ved Operaen i Berlin.

Leibnitz, Gottfried Wilhelm, Friherre, berømt tysk Lærd og Filosof, f. 1646, d. 1716, studerede Retsvidenskaben i Leipzig, men dyrkede ved Siden deraf tidlig Filosofien og skrev allerede 1663 en Afhandling „De principio individui", hvori han erklærede sig for Nominalismen. Efter at have besøgt Universitetet i Jena vendte han tilbage til Leipzig for at erhverve den juridiske Doktorgrad, som dog blev negtet ham, angivelig paa Grund af hans Ungdom. Han forlod nu Leipzig for bestandig, tog 1666 i Altdorf Doktorgraden med en Afhandling „De casibus perplexis in jure" og gik kort efter til Mainz, hvor han vakte Opmærksomhed hos Kurfyrsten ved en Afhandling betitlet „Methodus nova docendae discendaeque jurisprudentiae" (1668), og hvor han 1672 blev Raad ved den høieste Domstol. Derpaa reiste han til Paris, hvor han i Skriftet „Consilium Aegyptiacum" søgte at henvende Ludvig den fjortendes Opmærksomhed paa

Ægypten istedenfor paa Tyskland, som allerede en Tid havde været Gjenstand for Ludvigs ærgjerrige Planer. Denne Hensigt opnaaedes vistnok ikke, men Reisen blev dog af stor Betydning for Leibnitz, som paa den stiftede Bekjendtskab med flere af Tidens mest fremragende Videnskabsmænd, deriblandt Newton, som han traf i England, hvor han fra Paris havde begivet sig hen. Han lededes nu ind i væsentlig mathematiske Studier og opdagede Differentialregningen, som samtidig ogsaa fandtes af Newton; der opstod senere en Strid mellem de to store Forskere om Prioriteten til denne Opdagelse, en Strid, som forbitrede Leibnitz's Liv. 1676 gik han til Hannover som Hertugens Bibliothekar og Raad og forblev der til sin Død. Han var her virksom i mange forskjellige Retninger; bl. a. tog han Del i Forhandlingerne om Freden i Nimwegen, fik senere det Hverv at skrive det brunsvigske Fyrstehus's Historie og gjorde 1687 for at samle de nødvendige Materialier en Reise til Wien og Italien, hvorfra han medbragte et rigt historisk Stof, som han benyttede i flere omfangsrige Verker. Samtidig beskjeftigede han sig ogsaa med Etymologien („Collectanea etymologica", 1717). Paa hans Foranledning oprettede Fredrik den første af Preussen 1700 et Videnskabsakademi i Berlin; senere søgte han forgjeves at faa lignende Anstalter oprettede i Wien og Dresden. Han beskjeftigede sig ogsaa med Planen om at forene den katholske og den protestantiske Kirke, hvilke Planer interesserede Hertugen af Hannover meget. — Han blev i Hannover udnævnt til Geheimejustitsraad og Historiograf og fik fra Wien en aarlig Pension samt udnævntes til østerrigsk Rigshofraad og Friherre. Ogsaa Peter den store gav ham Titler og en aarlig Pension. — De fleste af Leibnitz's mathematiske og filosofiske Skrifter er kortere Afhandlinger, mest offentliggjorte i forskjellige Tidsskrifter. Hans Betydning som Filosof ligger hovedsagelig i, at han forsøgte at forsone den af Descartes repræsenterede, paa de exakte Videnskaber baserede Verdensanskuelse med den religiøse Tro; som Mellemled tjente hans Forestillinger om Teleologien, som han hentede dels fra Giordano Bruno. Overbevist om, at den for alt gjeldende kausale Mekanismus kun var en Tilsynekomst af en levende og hensigtsmæssig organiseret Verdensproces, satte han istedenfor Læren om Atomerne Læren om „Monaderne", enkelte, levende Substanser, og ombannede derved den mekaniske Verdensanskuelse til en dynamisk. Monaderne er „forestillende Kræfter" og søger som saadanne at repræsentere eller afspeile Universet og lade det komme til Realitet i sig. Den eneste væsentlige Forskjel mellem Monaderne er, at den enes Forestilling er klarere og tydeligere end den andens. De laveste Monader, som svarer til, hvad man kalder Materie eller fysiske Atomer, har kun uklare og dunkle Forestillinger, den høieste Monade, Gud, kun klare og tydelige. Mennesket, som staar paa et af de talrige Mellemstadier, har noget af begge Dele, og dets Forestillinger er derfor dels uklare og forvirrede, dels klare og tydelige. Da Monaderne ikke kan indvirke paa hverandre (de er „uden Vinduer"), saa er den almindelige Opfatning af det kausale Forhold mellem Aktivitet og Passivitet kun et Skin; i Virkeligheden udvikler enhver Monade sig kun i sig selv, d. v. s. den frembringer ifølge sin Tendens til at skride frem fra den ene Forestilling til den anden altid nye Forestillinger, og den tilsyneladende Indvirkning af den ene Monade paa den anden kommer kun af, at i alle Monaders Forestillinger den samme Verdensproces afspeiler sig, idet hver enkelt af dem i ethvert Øieblik forestiller alle øvrige. Dette kalder Leibnitz „Harmonia præstabilita". Denne Lære fører med Hensyn til den menneskelige Villie til en afgjort Determinisme, som Leibnitz ogsaa hyldede, men ved forskjellige mere eller mindre sofistiske Distinktioner søgte at bringe i Samklang med en modificeret Frihedslære. I anthropologisk Henseende fører det til den Anskuelse, at Sjelen maa opfattes som Legemets Centralmonade, som klart og tydelig forestiller de Legemet konstituerende Monader; om en Indflydelse fra Legemets Side paa Sjelen eller omvendt kan der ikke være Tale; deres Sammenhæng bestaar kun i, at Gud har indrettet dem til uafhængig af hinanden paa ethvert Punkt i sin Udvikling at svare til hinanden. — Alle Monaders Existensgrund er tilsidst at søge i den uendelige Centralmonade, Gud, hvis Godhed, Visdom og Almagt, der har sat den istand til at ville, udtænke og skabe den bedste og fuldkomneste Verden, Leibnitz søger at bevise i sin „Theodicee". Her forsøger han dog ikke at paavise den existerende Verdens Fuldkommenhed, men indskrænker sig til at karakterisere den som den bedst mulige, idet de enkelte Monaders Endelighed, det metafysiske Onde, ogsaa nødvendigvis fører det moralske og dermed tillige det fysiske Onde med sig; men alle disse endelige Ufuldkommenheder opløser sig og forsvinder i Verdensaltets uendelige Harmoni. Saaledes er Leibnitz's Lære en ubetinget Optimisme. — Leibnitz's filosofiske System vidner om dyb Tænkning og indeholder mange frugtbare Spirer, som den senere Tids Filosofi har tilegnet sig. Indtil Kant beherskede det for en stor Del det 18de Aarh.s Aandsliv i Tyskland og fandt foruden i de egentlige Filosofer ogsaa Repræsentanter i Digtere som Lessing og Herder. Den fragmentariske Skikkelse, hvori Leibnitz havde efterladt alle sine filosofiske Optegnelser, gjorde det imidlertid nødvendigt at samle og systematisk ordne hans enkelte Udtalelser; i denne Henseende har navnlig Christian Wolf Fortjeneste. Fra Kant til Hegel traadte Leibnitz mere i Skyggen, men er i den senere Tid bleven fremdragen paany og flere af hans Idéer er blevne gjenoptagne og om end i modificeret Skikkelse anvendte af f. Ex. Herbart.

Leicester (udt. Læster), Grevskab i Mellemengland, mellem Derby, Nottingham, Lincoln, Rutland, Northampton og Warwick, 37 Kv.mil stort, med 27,000 Indb. Landet er bølgeformigt, her og der med enkelte Høidedrag, og er særdeles velskikket for Agerbrug og Kvægavl. Det nordlige og vestlige er rigt paa Stenkul. Grevskabet driver betydelig Handel med sine Produkter, navnlig Hornkvæg (af den fortrinlige Leicesterrace), Ost, Faar og Heste. — Hovedstaden Leicester, ved Floden Soar og ved Leicesterkanalen, har 96,000 Indb. og er Hovedsædet for den engelske Uldstrømpemanufaktur. Det er en af Englands ældste Byer og blev allerede 680 Sæde for en Biskop.

Leicester, Robert Dudley, Greve af, Dronning Elisabeths Yndling, f. 1531, d. 1588, var Søn af Hertugen af Northumberland, som havde sat Jo-

hanne Gray paa den engelske Trone. Den unge Robert var bestemt til at lide Faderens Skjebne og henrettes, men benaadedes af Dronning Maria og kom derhos tidlig i høi Gunst hos Elisabeth, som han allerede lærte at kjende i Tower. Ved hendes Tronbestigelse blev han Overstaldmester og Geheimeraad; han nærede endog Planer om at ægte Dronningen og modvirkede derfor de Planer, som gik ud paa at faa hende gift med en østerrigsk eller fransk Prins, ligesom han antoges i samme Øiemed at have skaffet sin egen Hustru af Veien ved Gift. 1564 søgte Elisabeth at faa ham gift med Maria Stuart, men afbrød selv snart de i den Anledning begyndte Underhandlinger. 1568, da Maria søgte Beskyttelse i England, syntes Leicester at tage sig af hendes Sag og deltog i Komplottet om at faa hende gift med Hertugen af Norfolk; men da denne Intrige begyndte at blive farlig for ham selv, forraadte han sine Medskyldige til Elisabeth og sluttede sig til Marias Fiender. Senere truedes han endnu alvorligere af Dronningens Unaade, da hun fra Frankrige fik høre, at han var hemmelig gift med Enken efter Grev Essex, som han skulde have dræbt ved Gift; men ogsaa denne Gang lykkedes det ham at dæmpe Dronningens Vrede. 1585 udnævnte hun ham til Chef for de Tropper, som hun sendte Nederlænderne til Hjelp mod Spanierne; han tvang Nederlænderne til at gjøre ham til Generalstatholder og Overstkommanderende tillands og tilvands og lagde sin Begjerlighed efter den uindskrænkede Magt for Dagen, men blev 1587 kaldt hjem. Han blev nu Chef for den Hær, som skulde forsvare Hovedstaden under den truende spanske Invation; Dronningen tænkte endog paa at gjøre ham til Generalstatholder i England og Irland, men hindredes deri af Burleigh og Hatton. Han var et aandelig indskrænket Menneske, som kun havde sin Skjønhed og sin fuldendte Hofmandstone at takke for den Lykke, han gjorde.

Leidarthing, i tidligere Tid paa Island enslags Thing, som afholdtes af Goderne strax efter deres Hjemkomst fra Althinget. Paa Leidarthingene afgjordes ingen Retstrætter; der bekjendtgjordes kun, hvilke Lovforandringer, der var foretagne paa Althinget, samt hvorledes Fest- og Mærkedage skulde beregnes for det kommende Aar.

Leide, Tilsagn om personlig Fred og Sikkerhed. — Leidebrev, en skriftlig Bevidnelse for, at Ihændehaveren har faaet Leide.

Leiden ell. **Leyden**, By i den nederlandske Provins Sydholland, ved Gamle-Rhin, med 41,000 Indb., mange prægtige Bygninger, et 1575 stiftet Universitet med 900 Studerende og rige Samlinger, et Billedgalleri og vigtig Industri i Uldvarer.

Leidenfrostske Forsøg. Helder man noget Vand i en glødende Metalskaal, saa danner Vandet en rund, bevægelig Draabe, som lidt efter lidt fordamper uden at koge. Lader man derpaa Skaalen langsomt afkjøles, vil Vandet, naar Skaalens Temperatur er sunken til en vis Grad, pludselig komme ikog og fordampe næsten med en Explosion. Denne globulære Tilstand blev først iagttaget af Leidenfrost. Dens Aarsag antages at være, at den stærkt ophedede Skaal ikke lader Vandet berøre sig, men holder det svævende paa et tyndt Lag Vanddampe, som ikke slipper tilstrækkelig Varme igjennem til at lade det komme ikog. Et lignende Fænomén viser enhver anden Vædske. Paa ovennævnte Maade forklarer man ogsaa det Særsyn, at man uden at brænde sig kan dyppe en vaad Haand ned i smeltet Metal; idet Vædsken fordamper, omgives nemlig Haanden med et beskyttende Hylle af Damp, som hindrer Metallet fra at komme i Berørelse med Huden.

Leidnerflaske, Apparat til Opsamling af større Mængder Elektricitet, bestaar af en Glascylinder eller Glasflaske, som baade indvendig og udvendig er belagt med Stanniol (d. e. Tinfolie) indtil 3 à 5 Centimeter fra den øvre Rand eller Aabning. Den ubelagte Del af Glasset er overstrøget med Schellak-Fernis. Glassets Aabning er dækket med et (ligeledes ferniseret) Laag af Træ, gjennem hvis Midte gaar en tyk Messingtraad, som oventil ender i en Kugle, og hvorfra der nedentil udgaar en Kjede eller en Fjer (ligeledes af Messing), som berører Flaskens indre Stanniolbelæg. Sættes dette gjennem den ovennævnte Kugle i Forbindelse med en Elektricérmaskine, medens det ydre Belæg staar i ledende Forbindelse med Jorden, saa vil der ved den saakaldte elektriske Induktion eller Fordeling paa begge Belæg ophobes (fortættes) Elektricitet af modsat Art — positiv paa det ene, negativ paa det andet. Flasken siges da at være ladet. Sættes dernæst begge Belæg i Forbindelse med hinanden ved en eller anden Elektricitets-Leder, vil de to modsatte Elektricitetsarter pludselig forbinde sig med hinanden (neutraliserer hinanden) gjennem Lederne. Man siger da, at Flasken udlades. Foregaar denne Udladning for en Del gjennem Luften, ledsages den af en elektrisk Gnist, der kan antænde let brændbare Legemer, paa samme Tid som man hører et Smeld eller Knald af større eller mindre Styrke. Foregaar Udladningen gjennem det menneskelige Legeme, fremkalder den i samme stærke Rykninger (elektriske Stød); foregaar den gjennem tynde Metaltraade, bliver disse opvarmede og kan endog smelte og fordampe. Leidnerflasken har tidligere været anvendt til medicinsk Brug, til Antænding af Miner m. m.; nutildags er den ganske fortrængt af kraftigere og bekvemmere Apparater. — Leidnerflasken opfandtes ved et Tilfælde 1745 af en Prest Kleist i Cammin. Kleist vilde nemlig elektrisere Vand i en Glasflaske, som han holdt i Haanden. Vandet dannede det indre, Haanden det ydre Belæg; ved at bringe en Finger af den anden Haand ned i Vandet, fik han et stærkt Stød. Kort efter gjentoges Forsøget af flere Fysikere i Leiden; deraf Navnet „Leidnerflaske".

Leie, en Kontrakt, hvorved nogen overdrager en anden en Ting (Hus, Jord, Kreaturer osv.) til Benyttelse mod et omforenet Vederlag. Dette Vederlag benævnes ogsaa Leie. Fra Laan adskiller Leie sig deri, at Laantageren har faaet Brugen overladt uden Betaling, medens Leietageren altid giver Vederlag. Gjenstand for Leie kan være ikke alene legemlige Ting, men ogsaa Rettigheder. (Se forøvr. Bygsel).

Leif Eriksson, kaldet den heppne, d. v. s. den lykkelige, Søn af Grønlands Opdager Erik røde (s. d.), drog tidlig paa Reiser og fik ved sin Hjemkomst Kristendommen indført paa Grønland. Da han Aar 1000 fik høre, at en Islænder ved Navn Bjarne Herjulfsøn, som agtede sig til Grønland, af Nordenvind var bleven fordreven ud af sin Kurs langt

mod Vest og derved havde opdaget et nyt stort Land, fik han Lyst til at undersøge dette Land, og afreiste næste Aar med et Skib og 35 Mands Besætning. Hans Reise var heldig, og efter en Tids Seilads opdagede han et af Jøkler opfyldt Land, som han kaldte **Helleland** (rimeligvis Labrador). Han fortsatte Seiladsen mod Syd, anløb **Markland** (Nova Scotia?), og opslog endelig sit Vinterkvarter paa et Sted, hvor han og hans Folk fandt Vinranker, og som derfor blev kaldt **Vinland**. Efter al Sandsynlighed maa Leifs Overvintringssted have været i Nærheden af Cape Cod i det nuværende Massachusetts. Næste Aar vendte han tilbage til Grønland, efter at have lastet sit Skib med Tømmer. Leif døde ca. 1020.

Leijonhufvud, Navn paa en gammel svensk Adelsslægt. — **Sten Eriksson Leijonhufvud**, f. 1518, d. 1568, blev ved Erik den fjortendes Kroning Friherre og nød i de første Aar af Eriks Regjering hans fulde Tillid, men sluttede sig senere til Hertugernes Parti og faldt ved Stockholms Indtagelse. Hans Enke og Børn ophøiedes 1569 i Grevestanden. Sønnen, **Axel Stensson Leijonhufvud**, blev under Johan den tredie Rigsraad og Statholder i Finland, men dømtes 1590 fra sine Embeder for usømmelig Tale om Kongen og holdt sig under Striden mellem Sigismund og Karl den niende snart til den ene, snart til den anden. Tilsidst maatte han forlade Landet og gik til Tyskland, hvor hans Efterkommere antog Navnet Lewenhaupt (s. d.).

Leilænding (leiglendingr, landbúi) er den gamle norske Betegnelse for den, der mod Leieafgift (Landskyld) bruger (bygsler) anden Mands Jord. Dette var i Middelalderen saa almindeligt i Norge, at Leilændingerne udgjorde den langt overveiende Del af Bondestanden. Eiendomsretten til Jorden tilhørte nemlig hovedsagelig Kronen, Kirken og det grundbesiddende Aristokrati, der ved Udleie søgte at gjøre sig den frugtbringende. Vilkaarene herfor var i den ældre Tid overladte til Parternes Forgodtbefindende. I Regelen sluttedes Bygselen for et Aar ad Gangen; dog nævnes ogsaa 3 Aar som en brugelig Termin, og det almindelige var vistnok, at Leien stadig fornyedes, hvilket ansaaes stiltiende skeet, naar ikke fra nogen af Siderne Opsigelse indtraf. Iøvrigt indeholder de gamle Love detaljerede Bestemmelser, der i Mangel af udtrykkelige Aftaler skulde gjelde med Hensyn til Leilændingens Brugsret, Fratrædelse, Erlæggelse af Leieafgiften osv. Fra det 13de Aarh. undergik imidlertid disse Forhold en betydelig Forandring, der nærmest fremkaldtes ved den Omstændighed, at den saakaldte Ledingsskat paalagdes hver enkelt Gaard efter den Landskyld, som deraf udredede i Leie. Dette bevirkede nemlig, at det blev ufordelagtigt baade for Eier og Leier at forøge Landskylden, idet dermed fulgte en saameget høiere Skat. Landskylden gik derfor over til en fast Afgift, som aldrig revideredes, hvorimod man søgte at give den stigende Jordværdi Udtryk i en saakaldt Bygselsum, der erlagdes en Gang for alle ved Gaardens Tiltrædelse, samt i mindre Udredsler hvert 3die Aar, Landboveitsle og Tredieaarstage. Forudsætningen for denne Ordning var, at Leilændingen skulde, som Praxis allerede var, beholde Bygselen paa Livstid; men først i det 16de Aarhundredes Lovgivning anerkjendtes dog denne hans Ret til Livsfæste udtrykkelig. Lovgiverens Frygt for, at Leilændingerne skulde udsuges ved de dem affordrede Afgifter, gav dernæst Stødet til, at Udviklingen atter forandrede Retning. Allerede i det 16de Aarh. fastsloges ogsaa de treaarlige Afgifter til bestemte Størrelser, der ikke maatte forøges, og endelig tog en Forordning af 1685 Skridtet helt ud ved ligeledes at forbyde at tage høiere Bygselsum end de i Forordningen selv fastsatte lave Beløb. Derved var Leilændingsforholdet gaaet over fra et frit Kontraktsforhold til et af Lovgivningen i alle væsentlige Punkter ordnet Retsinstitut. Men herigjennem blev det tillige ganske uhensigtsmæssigt at sidde med store Ansamlinger af Jord til Udleie, idet al lovlig Adgang til at lade Leieafgifterne rette sig efter Tidens Priser var bortfaldt. Fra Slutningen af det 17de Aarhundrede folgtes derfor den største Del saavel af det private som efterhaanden ogsaa af det offentlige Leilændingsgods, hvorved Norges Landboforhold formedelst Opkomsten af en uafhængig Gaardbrugerstand i høi Grad forbedredes. Ved Folketællingen i 1875 befandtes endnu blot 9,650 Leilændinge tilbage, medens de selveiende Gaardbrugeres Tal var 100,936. Af Rigets samlede Matrikulskyld, 239,514 Skylddaler, ansaaes samtidig Bygselgodset at udgjøre 9,600. — Forøvrigt har Retsbevidstheden forlængst opgivet at betragte de fra gammel Tid nedarvede Bestemmelser om Jordleie, der foreligger i Norske Lovs 3—14, for ufravigelige, og de kommer nu kun til Anvendelse, hvor Parterne kan skjønnes at have villet henholde sig til denne historiske Form. Det mest karakteristiske Kjendemærke for denne er saavel i juridisk som økonomisk Henseende Erlæggelsen af Bygsel- eller Indfæstningssum. Navnlig stiller Leilændingen sig derved fra den almindelige Forpagter, som betaler fuld Leieafgift pr. Aar. Forsaavidt som en lignende Indfæstningssum undertiden ogsaa erlægges ved Tiltrædelse af Husmandspladse, er der dog den Forskjel, at det egentlige Bygselforhold gjelder særskilt matrikulerede Eiendomme. Ligeledes pleier man at anføre som en Særegenhed ved dette, at Leilændingen svarer alle Skatter og Afgifter af Gaarden. Livsfæste kan derimod ikke længer erkjendes for en nødvendig Betingelse i en Bygselkontrakt. — Af Hensyn til den forholdsvis selvstændige Stilling, som Leilændingerne indtager i Sammenligning med andre Jordleiere, indrømmer Grundloven dem, naar de har bygslet paa længere Tid end 5 Aar, konstitutionel Stemmeret ved Siden af Selveierne.

Leine, Flod i Preussen, udspringer nær Worbis, løber mod Vest og Nord i en Længde af 25 Mil og falder mellem Celle og Verden i Aller.

Leinster (udt. Lenst'r), den sydøstligste Provins i Irland, grændser i Nord til Ulster, i Vest til Connaught og Munster, i Syd til St. Georgskanalen og i Øst til det Irske Hav, er 352 Kv.mil stor og har 130,000 Indb. Agerbrug og Kvægavl er de vigtigste Næringsveie; derhos drives Industri i vævede Sager samt Handel med Agerbrugs- og Fædriftsprodukter. Provinsen deles i 12 Grevskaber.

Leipzig, By i det tyske Kongerige Sachsen, paa en frugtbar Slette ved Sammenløbet af Floderne Elster, Pleiße og Parthe, har med Forstæderne 128,000 Indb., er smukt bebygget og har mange smukke

Pladse og Anlæg, hvorimod der af monumentale Bygninger ikke findes mange. Byen er Sæde for den tyske Rigsret og har et Universitet (grundet 1409), som nu er det mest besøgte i Tyskland (over 3,000 Studerende) og besidder rige Samlinger. Endvidere findes et Musikkonservatorium, et Kunstakademi og talrige højere Skoler. Leipzig er næst Hamburg den betydeligste Handelsstad i det tyske Rige og havde allerede 1183 privilegerede Markeder (Messer). En væsentlig Gren af Handelen udgjør Boghandelen, hvis Hovedsæde i Tyskland Leipzig er. Der findes ikke mindre end 275 Boghandlerfirmaer, 66 Bogtrykkerier og 170 Bogbinderier. Af andre Varer, som er Gjenstand for en livlig Handel, kan nævnes Læder, Uld og Kolonialvarer. Industrien er ligeledes meget betydelig; den leverer Cigarer, Pianoforter, Voxdug, forskjellige Slags Maskiner osv. — Leipzig nævnes som By allerede 1050. Blandt de Slag, som har staaet i Nærheden af Byen, er det mest bekjendte det saakaldte „Folkeslag“ 14de—20de Oktbr. 1813, en Række Træfninger, hvori de allierede Magters Hære gav Napoleons Herredømme Dødsstødet. 500,000 Mand deltog i Slaget.

Leir, et Sted i fri Mark, hvor en Hæravdeling i længere eller kortere Tid opholder sig og tilbringer Natten under aaben Himmel, i Telte eller improviserede Hytter.

Leire, i ældre Tid et berømt Kongesæde, nu en Landsby i Kjøbenhavns Amt paa Sjælland.

Leirvagt ell. **Brandvagt**, de Vagtposter, som under Leirforhold udfører Sikkerhedstjenesten, og hvem det paaligger at overholde Ordenen.

Leith (udt. Lidd), By i det skotske Grevskab Edinburgh, med 53,000 Indb., ligger ved Firth of Forth og er Byen Edinburghs Havn. Her drives betydelige Skibsbyggerier, Reberbaner og Seildugsfabriker, Maskinverksteder og omfattende Industri i Glas, Sæbe, kemiske Præparater osv. Handelen er særdeles livlig, der udføres navnlig Jern, Kul og Sild, hvorhos Byen er Stapelplads for Korn fra Rusland, Preussen, Mecklenburg, Holsten og Danmark.

Leitha, Biflod til Donau, 17 Mil lang, udspringer i Nedre-Østerrige og udmunder ved Ungarisch-Altenburg. Den danner paa en Strækning Grændsen mellem Østerrige og Ungarn, hvorfor de østerrigske Arvelande pleier at kaldes den cisleithanske, de ungarske den transleithanske Del af det østerrigske Monarki.

Leitmeritz, By i Bøhmen, ved Elben, med 10,000 Indb., Frugt- og Vindyrkning.

Leitrim (udt. Litrim), Grevskab i den irske Provins Connaught, 28 Kv.mil stort, med 95,000 Indb., er bjergfuldt, med gode Beiter og frugtbare Dale og Sletter. Kvægavlen giver meget Smør til Udførsel. Industrien indskrænker sig til Frembringelsen af grovt Lærred og Pottemagervarer. Hovedbyen er Carrick on Shannon, med 1,800 Indb.

Lejean (udt. Löjjang), Guillaume, fransk Reisende, f. 1828, d. 1871, gjorde sig tidlig bekjendt ved sine Studier over Bretagnes Historie, men beskjeftigede sig snart hovedsagelig med Geografien og leverede flere Afhandlinger i det parisiske geografiske Selskabs Bulletin. 1857, 1858 og 1867—70 bereiste han Balkanhalvøen for der paa den franske Regjerings Foranstaltning at gjøre topografiske, historiske og ethnografiske Studier og samlede Materialier til et stort Kartverk over disse Lande, af hvilket han dog kun oplevede at faa udført en Del. 1860 besøgte han de øvre Nillande og gik 1862 som fransk Konsul til Abessinien, hvorfra han dog allerede næste Aar blev forvist af Kong Theodor. 1864 besøgte han Landene nord for Abessinien og bereiste 1865—66 Lilleasien, Mesopotamien, Landene om den persiske Bugt og Indus indtil Kasjmir. Han har skrevet talrige interessante Afhandlinger, som for det meste er spredte i forskjellige Tidsskrifter.

Lekain (udt. Lökæng), Henri Louis, berømt fransk Skuespiller, f. 1728, d. 1778, skulde først ligesom Faderen blive Guldsmed, men grundede 1748 med nogle Venner et Privattheater, som snart vakte Opsigt, og hvor Voltaire 1750 saa ham spille; Digteren tog sig strax af ham, sørgede for hans videre Uddannelse og skaffede ham snart Ansættelse ved Théâtre français. Her udmærkede han sig lige til sin Død som en af de ypperste tragiske Skuespillere, der nogensinde har levet. Hans ædle Karaktér bidrog lige meget som hans Kunst til at erhverve ham almindelig Agtelse. Talma har udgivet hans „Mémoires“

Lekanger, Prestegjeld i Sogn, Nordre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Lekanger, Fresvik og Feios.

Lektion, Forelæsning, Undervisning; ogsaa en Advarsel, Irettesættelse. — Lektie, i det kirkelige Sprog lithurgisk fastsatte Bibelafsnit, bestemte til Oplæsning under Gudstjenesten, og ikke tagne af Evangelierne eller de apostoliske Breve; et bestemt Dagspensum i et Skolefag, Lekse.

Lektor, Oplæser, Forelæser; en, som holder Forelæsninger; Titel for enkelte Universitetslærere med lavere Rang og Løn end Professorer (ved det norske Universitet fører dog alle faste Lærere nu Titel af Professor).

Lekture, fr. lecture (udt. Lektyr), Læsning; Læsestof.

Lekø, 1) Prestegjeld i ytre Namdal, Nordre Trondhjems Amt. 2) Ø i Prestegjeldet, ca. 2 Mil lang, med en bekjendt Fjeldtop, Lekømøen, om hvilken der gaar adskillige Sagn. Paa Lekø antager man at have fundet Levninger af den Haug, hvori Kong Herlaug af Naumdal begrov sig levende, da han hørte, at Harald haarfager nærmede sig søndenfra. Øen har mange Oldtidsminder.

Lelewel, Joachim, polsk Historiker, f. 1786, d. 1861, blev 1809 Lærer i Historie ved Lycéet i Krzemieniec i Valhynien. 1814 blev han ansat ved Universitetet i Wilna og blev 1816 Professor i Historie ved det nyoprettede Universitet i Warschau samt Kustos ved Nationalbiblioteket sammesteds. Han kaldtes dog snart derfra tilbage til Wilna, men blev her 1824 som mistænkt for at være Deltager i hemmelige politiske Selskaber afsat fra sit Professorat. Han valgtes nu til Deputeret i Landdagen i Warschau og medvirkede ivrig til den polske Revolution 1830. Som Medlem af den provisoriske Regjering gjorde han Opposition mod Diktatoren Chlopicki og søgte at styrte ham; da Chlopicki havde nedlagt Diktaturet, valgtes Lelewel til Medlem af Nationalregjeringen. Efter Polakernes Nederlag udvandrede han til Frankrige, hvor han først levede i Paris, siden paa Lafayettes

Landsted, men hvorfra han 1833 blev udvist. Senere levede han, beskjæftiget med videnskabelige Sysler, i Brysſel. Han har udgivet et meget stort Antal Skrifter om Geografiens Historie i Oldtiden og Middelalderen samt om Polens Historie, hvilke udmærker sig som Produkter af dyb og omfattende Forskning.

Lely, Peter, egentl. Peter van der Faes, hollandsk Maler, f. 1618, d. 1680, var Elev af Grebber i Harlem og overtraf snart sin Lærer baade som Figur- og Landskabsmaler. 1641 gik han til England, hvor han hovedsagelig lagde sig efter Portrætmaleriet, paavirket af Van Dycks Arbeider. Han blev Hofmaler hos Karl den første, traadte efter hans Død i Cromwells Tjeneste og blev efter Restaurationen Kammerherre hos Karl den anden. Han var heldigst i Mandsportræter; som et af hans bedste Arbeider kan Karl den førstes Portræt betragtes.

Lemaitre (udt. Lømætr), Frédéric, berømt fransk Skuespiller, f. 1798, d. 1876, var en kort Tid ansat ved Théâtre français, men spillede siden udelukkende paa Boulevardtheatrene i Paris. Han erhvervede sig baade i tragiske og komiske Roller den største Berømmelse ved den kraftige Naturſandhed og Originalitet, som han forstod at lægge i sit Spil. Han glimrede især i det romantiske Drama, og baade Alexandre Dumas père og Victor Hugo har skrevet Roller expres for ham.

Lembcke, Christian Ludvig Edvard, dansk Filolog og Forfatter, f. i Kjøbenhavn 1815, blev 1833 Student og 1838 theologisk Kandidat, fungerede 1841—46 som Adjunkt ved Vordingborgs Skole og tog 1849 filologisk Examen. 1850—64 var han Konrektor ved den lærde Skole i Haderslev og oprettede, da Preusserne 1864 ophævede Skolen, med sine Kolleger „Haderslevs Læreres Skole“ i Kjøbenhavn. Han har offentliggjort gode Udgaver af Horats's Oder, Breve og Satirer til Skolebrug; derhos har han oversat Shakespeares dramatiske Verker (1873), „Udvalgte dramatiske Digte og Fortællinger af Byron“ (2 Bd., 1873—76), Swinburnes „Erechtheus“ (1877) og Moores „Lalla Rookh“ (1878). 1870 udgav han en Samling af sine egne „Digte og Sange“, hvoriblandt der findes mange tiltalende Sager. Han blev 1879 Æresdoktor i Filosofien ved Kjøbenhavns Universitets Jubelfest.

Lemberg, polsk Lewów, Hovedstad i det østerrigske Kongerige Galizien, i en trang Dal, ved Elven Peltev, har 87,000 Indb., hvoraf over Fjerdedelen Jøder, er smukt bebygget, har et Universitet, et romersk-katholsk og et græsk-katholsk Seminarium, et teknisk Akademi m. fl. høiere Dannelsesanstalter og er Sæde for 3 Erkebiskoper, en romersk-katholsk, en græsk-uneret og en armenisk-uneret. Industrien og Handelen er særdeles livlige.

Lémery (udt. Lem'ri), Nicolas, fransk Kemiker, f. 1645, d. 1715, oprettede i Paris et Apothek og holdt stærkt besøgte Forelæsninger over Kemi. 1683 maatte han som Protestant flygte til England; herfra vendte han senere tilbage, men gik under de Forfølgelser, som opstod ved det nantiske Edikts Ophævelse, over til den katholske Kirke. Han skrev foruden flere andre Afhandlinger en Haandbog i Kemi, som for sin Tid var udmærket og i Frankrige oplevede 13 Oplag, hvorhos den er bleven oversat til flere andre Sprog.

Lemnius, Simon, egentl. Lemchen, tysk satirisk Forfatter, f. mellem 1510 og 1520, d. 1550, studerede i Ingolstadt og senere i Wittenberg, hvor han blev en Ven af Melanchton. Her udgav han 1538 en Samling Epigrammer, hvori han angreb flere af Wittenbergs Indbyggere paa en nærgaaende Maade og priste Luthers Fiende, Erkebiskop Albrecht, som en Beskytter af Videnskaberne. Luther udvirkede, at Bogen blev beslaglagt, Bogtrykkeren straffet og Forfatteren relegeret fra Universitetet. Lemnius var imidlertid reist til Basel, hvor han paany udgav sine Epigrammer med et Tillæg, hvori han paa den skaanselløseste Maade angreb Luther og sine øvrige Modstandere og ikke sparede hverken paa Skjeldsord eller Obscøniteter. Camerarius's Svar til ham gav Foranledningen til en „Apologi“, hvori han forsvarede sine Epigrammer og gjorde nye Udfald mod Luther. I et nyt Skrift „Monachopornomachia“ skildrede han den efter hans Udsagn almindelig raadende Usædelighed i Wittenberg. 1540 blev han Lærer ved Gymnasiet i Chur i Graubünden.

Lemnos, nu Limno, den største af Øerne i den nordlige Del af det Ægæiske Hav, midt imellem Athos og Kysten af Troas, er ca. 4 Mil lang og paa det bredeste 2 Mil bred. Den er bjergfuld og fattig paa Skov, men frugtbar og navnlig vel skikket for Vindyrkning. Indbyggerne, i Antal ca. 15,000, er mest Grækere. — Byen Limno paa Vestkysten har 2,000 Indb.

Lemurer (lat. lemures, Enkelttal lemur), efter de gamle Romeres Tro de afdødes Aander, som om Natten drog omkring og foruroligede Menneskene. For at forsone dem og bringe dem til at lade de levende i Fred holdtes hvert Aar den 9de, 11te og 13de Mai en Fest, som kaldtes Lemuria.

Lemvig, By i Ringkjøbings Amt i Jylland, ved en Bugt af Limfjorden, med 1,700 Indb., nævnes allerede 1237 som Kjøbstad.

Lemæn (Myodes), Slægt af Studsmusene, har et forholdsvis bredt og tykt Legeme, kort Hale, ganske smaa Øren og er haarklædte under Fodsaalerne. Den almindelige Lemæn (Myodes lemmus) er rødgult og sort broget; den lever paa Høifjeldene i Norge, Sverige og Lapland og graver sig Huler i Jorden. Med et vist Antal Aars Mellemrum indtræder der paa disse deres Opholdssteder en Overbefolkning, som har til Følge, at Lemænene i store Skarer vandrer ud og søger ned i Dalene. De søger stedse at gaa i ret Linie og lader sig ikke ved nogen Forhindring, som kan overvindes, bevæge til at gjøre Omveie. Hvor de kommer frem afgnaver de Ager og Eng og kan paa denne Maade bevirke Uaar paa vide Strækninger. Alskens Rovdyr og Rovfugle pleier at følge med Sværmen og fraadse i det rige Bytte. De allerfleste Lemæn gaar tilgrunde underveis, kun ganske enkelte vender tilbage til Fjeldene.

Len, et Jordegods, en hel Landsdel, undertiden en Bestilling eller Rettighed, som af Statsoverhovedet umiddelbart eller middelbart overdrages en Person til Brug, Beherskelse eller Udøvelse, mod at Statens Eiendomsret eller Overherredømme gjennem Modtagelsen erkjendes og finder sit Udtryk i Modtagerens undersaatlige Troskabspligt, som oftest i Forbindelse med andre offentlige Forpligtelser. Lensvæsenets Oprindelse kan føres tilbage til Karolingernes Tid i det frankiske Rige.

Disse Fyrster følte, eftersom Riget tiltog i Omfang og dets Bestyrelsesformer blev mere indviklede, Behovet af en til Kongens Person stærkere knyttet Embedsstand og af en paalideligere og bedre rustet Hær end den almindelige Folkehær. Dette søgte de at opnaa ved at uddele Stykker af det rige Krongods og andet Gods, som de i Kraft af sin Herskermyndighed raadede over, til enkelte Mænd, ikke til Eiendom, men til midlertidig Besiddelse og mod visse Forpligtelser, navnlig Forpligtelsen til at stille og underholde et vist Antal Bevæbnede i Krigstilfælde. Opfyldte Vasallen ikke sine Forpligtelser eller brød han sit Troskabsløfte, havde han forbrudt sit Len. En saadan Lensmand havde Ret til at afstaa noget af sin Forlening til en anden, hvis Lensherre han da blev, denne igjen til en tredie osv. Fra Begyndelsen af gjaldt Besiddelsesretten til et Len kun for Besidderens Levetid, men efterhaanden gik den over til at blive arvelig. Herved opstod en Lensadel, som lidt efter lidt aldeles fortrængte den frie Godseierstand, og fra det 10de Aarh. og udover bestod næsten alt Jordegods i arvelige eller paa kortere eller længere Tid bortfatte Lenseiendomme. I Norge var Lensvæsenet i den fuldt udviklede Skikkelse, hvori det bestod i Europas Hovedlande, ukjendt. Dog stod Jarlerne over Orknøerne og Kongerne over Sudrøerne og Man i Lensforhold til Norges Konge, og Finnefærden, eller Kongens udelukkende Ret til at handle med og kræve Skat af Finnerne, var i Almindelighed overdragen en af Sysselmændene paa Haalogaland som Len mod en bestemt aarlig Afgift. Ligeledes var Kongens haandgangne Mænd almindeligvis tillagte som Lønning Dele af Krongodset (Veitsle). Fra Slutningen af det 13de Aarh. begyndte Kongerne stundom at overdrage Indtægterne af hele Distrikter til forskjellige Personer eller Korporationer, i eller uden Forbindelse med Udførelsen af Embedsforretningerne sammesteds, og navnlig blev det mere og mere brugeligt, at Sysselmændene tillige forlenedes med de kongelige Indtægter af sit Embedsdistrikt, mod deraf at afgive en større eller mindre Del eller en bestemt Sum til Skatkammeret. Efter Kalmar-Unionen blev Forleningsvæsenet meget almindeligt, og Riget var udstykket i Len, der overdroges fine Indehavere til Bestyrelse, med Ret til helt eller delvis at oppebære Indtægterne deraf, enten som Løn for anden Tjeneste eller som Pant for Krav paa Kongen eller ligefrem som kongelig Naadesbevisning. I Norge blev dog Lenene aldrig arvelige, og Lensherrerne vandt aldrig en af Kongemagten uafhængig Myndighed i sine Len. Strax efter Suverænitetens Indførelse blev Forleningsvæsenet afskaffet, og istedenfor Lensmænd blev Stiftamtmænd og Amtmænd, som udelukkende kongelige Embedsmænd, stillede i Spidsen for den lokale Administration i Rigets forskjellige Distrikter. I den følgende Tid blev der imidlertid oprettet 3 nye Arvelen, nemlig Laurvigs Grevskab, hvis Forrettigheder bortfaldt ved dets Salg til Private i 1817, Jarlsbergs Grevskab, som fremdeles bestaar, men ved den nuværende Greves Død vil overgaa til et Stamhus, samt Rosendal Baroni, som allerede fra 1837 er gaaet over til Stamhus. — Ifølge Grundlovens § 108 er Oprettelsen af Len forbudt, og Lensbesidderens Embedsmyndighed i Lenet, der allerede tidligere var bleven stærkt begrændset, ophævedes ganske ved Adelsloven af 1ste August 1821.

Lena, den østligste af Sibiriens tre store Hovedfloder, udspringer nordvest for Baikalsjøen, løber mod Sydvest, derpaa mod Nord og Nordost og igjen i forskjellige Bugtninger mod Nord; efter ca. 650 Miles Løb falder den gjennem 19 Mundinger i Ishavet. Floden er meget bred og opfyldt af Øer; i den største Del af sit Løb ligger den hver Vinter tilfrossen over Halvdelen af Aaret og ved Mundingen bliver Isen undertiden liggende Aaret rundt. Den er rig paa Fisk. Af de særdeles talrige Bifloder kan nævnes Kirenga, Vitim, Olekma og Aldan tilhøire og Viljui tilvenstre.

Lenau, Nikolaus, egentl. Nikolaus Niembsch von Strehlenau, fremragende tysk Digter, f. i Csatad i Ungarn 1802, d. 1850, studerede i Wien Retsvidenskaben og senere Medicinen, men følte sig mere hendragen til poetisk Virksomhed og gjorde flere længere Reiser, deriblandt 1832 til Nordamerika. Senere opholdt han sig dels i Wien, dels i Ischl og Stuttgart. I Oktober 1844, da han netop stod i Begreb med at reise til Frankfurt am Main for at gifte sig, blev han uhelbredelig sindssyg; sine sidste Aar tilbragte han i Oberdöbling ved Wien. Han optraadte første Gang som Forfatter 1832 under Pseudonymet Nikol. Lenau med en Samling Digte, hvorpaa 1838 fulgte „Nyere Digte". Begge Samlinger udkom senere underét og har oplevet en Mængde Oplag. Hans Vers udmærker sig ved en egen sjelden Vellyd og Finhed i Formen. Med Hensyn til Indholdet er de fleste mærkelige ved en dybsindig Opfatning af Naturlivet og ved en Rigdom paa friske og originale Tanker og Billeder. Høiest staar de Digte, som nærmer sig Folkevisen og henter sit Stof fra Digterens Hjemland. I de fleste af dem klinger en vemodig Grundstemning igjennem, som her og der slaar ud i en dæmonisk Melankoli. Foruden sine lyriske Digte har Lenau udgivet tre større Arbeider, „Faust", „Savonarola" og „Albigenserne", som trods sin episke Form igrunden er helt igjennem lyriske, navnlig det førstnævnte. Hans „Faust" støtter sig kun lidet til Sagnene om Hovedpersonen; denne hjemfalder hos Lenau til Djævelen af Fortvivlelse over, at han ikke kan naa sin Stoltheds Maal at blive lig Gud. I „Savonarola" gjør det spekulative Element Skade paa Totalindtrykket. Mest vellykket som Epos betragtet er „Albigenserne". Efter Digterens Død udgav hans Ven Auersperg (Anastasius Grün) hans „Dichterischer Nachlaß" (1856), hvis største Del indtoges af Dramaet „Don Juan", som han selv betragtede som sit bedste Arbeide, men hvor hverken Ideen eller den dramatiske Form kommer helt til sin Ret.

Lenbach, Franz, tysk Portrætmaler, f. 1836, var først Murer og kom derpaa til Akademiet i München; efter en Tid at have arbeidet paa sin Uddannelse paa egen Haand blev han 1855 Elev af Piloty og lagde sig særlig efter Genremaleriet. 1858 kaldtes han til den nyoprettede Kunstskole i Weimar, bereiste fra 1860 Italien, Spanien og Marokko og vendte 1866 tilbage til München, hvor han siden med Afbrydelse af et Par Reiser har opholdt sig. Han har malet mange fortræffelige Portræter, hvori han især har vist sig fremragende som Kolorist; han er stærkt paavirket af

de gamle italienske og nederlandske Mestere, men gaar ofte for vidt i at efterligne dem, saaledes naar han paa sine Billeder anvender den mørke Farvetone, som hos hans Forbilleder er en Følge af Alderen.

Lenclos (udt. Langklaa), Anne, kaldt Ninon de, f. i Paris 1616, d. 1706, tilhørte en adelig Familie og blev tidlig forældreløs. Hun var i Besiddelse af rige Aandsgaver, en omfattende Dannelse og stor Skjønhed, som hun beholdt til en høi Alder, og levede hele sin Tid i Paris kun for Livsnydelsen og Omgangen med fine Venner, hvoriblandt taltes flere af Tidens mest fremragende Mænd, saasom Molière, Scarron, Fontenelle og Larochefoucauld. Blandt hendes mange Elskere nævnes Richelieu, Coligny, de Sévigné, Condé, Larochefoucauld, Marskal d'Estrées o. fl. En af hendes Sønner skal, da hun allerede var abskillig tilaars, have forelsket sig i hende og dræbt sig selv, da han fik vide, at hun var hans Moder.

Lendermænd kaldtes fra det norske Enekongedømmes Oprettelse ved Harald haarfager de gamle patriarkalske Høvdinger i Herrederne, Herserne, forsaavidt de overgik til Kongens Tjenestemænd og som Lønning herfor erholdt overdraget kongeligt Jordegods (veitslu-lönd) til Brug. Herser-Navnet betegnede Værdigheden som Bøndernes Forstander og var arvelig i Ætten, medens Lendermands-Navnet betegner Stillingen som Kongens lønnede Embedsmand og var afhængig af kongelig Udnævnelse. Det synes dog at have været sædvanligt, at Sønnen efterfulgte sin Fader i Embedet. Lendermændene var næst efter Konge og Jarl Landets ypperste Mænd og regnedes blandt den kongelige Hirds (s. d.) Styrere; ved en Forordning af 1277 tillagde Magnus Lagabøter dem Titelen „Baroner". Værdigheden ophævedes af Haakon Magnussøn 1308, da Lendermændene befrygtedes at ville indtage en for den kongelige Magt farlig Stilling i Landet.

Lenitiv, lindrende; beroligende Lægemiddel.

Lennep, By i den preussiske Rhinprovins, med 8,000 Indb. og Klædesfabriker.

Lennep, Jakob van, hollandsk Digter og Forfatter, f. 1802, d. 1868, studerede Retsvidenskaben i Leiden, men begyndte allerede som ung Student at dyrke Poesien og fik Bifald for sine „Akademiske Idyller". I „Nederlandsche legenden" bearbeidede han sit Fædrelands Sagn og Legender; beslægtede Emner ligger ogsaa til Grund for flere andre af hans større Digte. Mest Bifald vandt han dog for sine Romaner, hvoraf flere hører til den nyere hollandske Literaturs bedste Frembringelser. Han har ogsaa ikke uden Held forsøgt sig som dramatisk Digter.

Lenngren, Anna Maria, svensk Digterinde, f. 1754, d. 1817, var Datter af Professor Malmstedt i Upsala, som gav hende en lærd Opdragelse. Allerede tidlig begyndte hun at skrive og udgav 1777 et Theaterstykke „Tekonseljen", som hun dog senere ikke vedkjendte sig. Derhos oversatte hun en Del af Ovid og bearbeidede flere Stykker, navnlig franske, for Scenen. 1780 blev hun gift med Sekretær, senere Kommerceraad Karl Lenngren, Kellgrens Ven og Medredaktør af „Stockholmsposten", og nu samledes i hendes Hus en Kreds af begavede Mænd, hvis Centrum Kellgren var, og inden hvilken Poesien flittig dyrkedes. I „Stockholmsposten" offentliggjorde hun nu gjennem en Række af Aar sine Digte, bestaaende af vittige og bidende Satirer, Epigrammer, Travestier og smaa idylliske Skildringer af Hverdagslivet. Man tilskrev i Begyndelsen Kellgren disse anonyme Sager, men Rygtet berettede snart om deres virkelige Forfatter, og 1797 oplæste Gyllenborg paa det svenske Akademis Høitidsdag en af ham forfattet Ode til Ære for Digterinden. Hun vilde imidlertid ikke lade sig overtale til at udgive sine Arbeider samlede, men overlade til Efterverdenen at afgjøre, om nogen af dem, og da hvilke, fortjente at bevares, og ønskede, at de, hvis de nogensinde samledes, skulde bære den beskedne Titel „Skalde-försök". Under denne Titel udkom ogsaa 1819 hendes samlede Digte, som siden har oplevet mange Udgaver og er blevne overordentlig populære i Sverige. Fru Lenngren raader ikke over noget stort Omraade inden Poesien. Det følelsesfulde er hende fuldstændig fremmed; hun er oftest humoristisk, dels skarpt satirisk, dels gemytlig og hjertelig, som i enkelte af sine idylliske Skildringer (f. Ex. „Den glada festen"). En vis kjølig Forstandighed gaar gjennem mange af hendes Digte, medens hun til andre Tider nærmer sig stærkt den yderste Grændse af den ydre Anstændighed, en Egenskab, som dog mere var eiendommelig for hendes Tid end for hende selv.

Lenormand (udt. Lønormang), Marie Anne, berygtet fransk Spaakvinde, f. 1772, d. 1843, begyndte tidlig at forudsige Folk deres tilkommende Skjebne ved at spaa i Kaffegrus, Kort osv. og vidste ved sin Snedighed at erhverve sig stort Ry. Hun kom endog i Gunst hos Keiserinde Josefine og førte et glimrende Liv, men forvistes 1809, da hun havde indladt sig i politiske Vidtløftigheder. 1818 drog hun til Aachen og besøgte de der forsamlede Fyrster, af hvilke især Keiser Alexander laante Øre til hendes Fantasterier. Senere opholdt hun sig en Tid i Bryssel, upaaagtet og forglemt, og tilbragte sine sidste Leveaar i Paris.

Lenormant (udt. Lønormang), Charles, fransk Arkæolog, f. 1802, d. 1859, studerede først Retsvidenskaben, men vendte sig fra denne til den arkæologiske Videnskab og bereiste 1828 med sin Ven Champollion den yngre Ægypten; derpaa tog han virksom Del i Morea-Kommissionens Arbeider. 1837 blev han Konservator ved Nationalbibliotheket og 1840 ved Antiksamlingen i Louvre; 1848 blev han Professor i ægyptisk Arkæologi ved Collége de France. Han har udgivet „Trésor de numismatique et de glyptique" (5 Bd., 1836—50) og „Elite des monuments céramographiques" (3 Bd., 1844—57). — Hans Søn François Lenormant, f. 1837, siden 1874 Professor i Paris, er ogsaa en dygtig Arkæolog.

Le Nôtre (udt. Lø Naatr), André, bekjendt fransk Gartner, f. 1613, d. 1700, var Søn af en Overopsynsmand ved Tuilerihaven og viede sig til Landskabsgartneriet. Hans vigtigste endnu bevarede Anlæg er Tuilerihaven i Paris samt Slotsparkene i Versailles, St. Cloud og Fontainebleau.

Lensmand, i Norge en Bestillingsmand paa Landet, hvis Funktion er at assistere Fogden og Sorenskriveren, fornemmelig førstnævnte ved Skatternes Oppebørsel samt Opretholdelse af den offentlige Orden. Han udnævnes af Amtmanden efter

indhentede Erklæringer fra Fogden, Sorenskriveren og Kommunebestyrelsen.

Lénström, Karl Julius, svensk Forfatter, f. 1811, studerede Theologi i Upsala og blev 1836 Docent i Literaturhistorie sammesteds. 1840 bereiste han Danmark og Tyskland, blev 1843 Lektor i Filosofi ved Gymnasiet i Gesle og er siden 1845 Sognepræst og Provst i Vester-Löfssta i Vestmanland. Lénström er en særdeles produktiv Forfatter. Af hans literaturhistoriske, kunsthistoriske og æsthetiske Skrifter kan nævnes „Försök till lärobok i ästetiken" (1836), „Konst-theoriernas historia" (1839), „Handbok i poesiens historia" (1840), „Svenska poesiens historia" (1839—40), „Allmän konsthistoria" (1848), „Sveriges litteratur- och konsthistoria" (1841) og „Sveriges litteraturhistoria" (1857). Ved sin „Svensk Læsebog" (Kjøbenhavn 1843) bidrog han meget til at gjøre den svenske Literatur kjendt i Danmark. Som Digter har Lénström forsøgt sig baade paa det episke, lyriske og dramatiske Felt, ikke sjelden med Held; han har ogsaa forfattet flere kirkehistoriske og andre theologiske Skrifter.

Lentescerende, langsom, snigende; bruges især om Sygdomme.

Lentini, det gamle Leontium, By paa Siciliens Østkyst, med 10,000 Indb. Den var oprindelig anlagt af Grækerne og ødelagdes af Romerne under den anden puniske Krig.

Lento, i Musiken d. s. s. langsom; lento di molto, meget langsom.

Lentulus, Navn paa en til Cornneliernes Slægt hørende romersk Patricierfamilie. Af dens Medlemmer er flere bekjendte fra Historien, saaledes Publius Cornelius Lentulus Sura, som 75 f. Kr. var Prætor, 71 Konsul, men som 70 sammen med 63 andre paa Grund af sit usædelige Liv blev udstødt af Senatet. 63 forenede han sig med Catilina, idet han nærede det overtroiske Haab at skulle blive den tredie Cornelius, hvem Herredømmet over Rom skulde tilhøre (efter Cinna og Sulla). Da Catilina forlod Rom, blev Lentulus tilbage i Byen som Hoved for de derværende Sammensvorne. Ved hans Mangel paa Beslutsomhed blev Planen om at stikke Ild paa Rom udsat, og den Uforsigtighed, med hvilken han indlod sig i Underhandlinger med Allobrogernes Gesandter, var den fornemste Foranledning til, at Cicero endelig kunde fængsle ham selv og hans Medskyldige, med hvilke han blev dræbt i Fængslet. — Publius Cornelius Lentulus Spinther var paa den Tid, da den foregaaende blev fængslet, curulisk Ædil og fik det Hverv at bevogte den fængslede Slægtning. 60 blev han Prætor og 57 Konsul og virkede som saadan for Ciceros Hjemkaldelse. — I Borgerkrigen 49 sluttede han sig til Pompejus, hvis Fiende han tidligere havde været; han døde kort efter Mordet paa Pompejus. — Lucius Cornelius Lentulus Crus var 61 Clodius's Anklager og blev 49 Konsul. Som saadan var han en Modstander af Cæsar, hvis Fredsbetingelser han fik forkastede. Senere flygtede han til Pompejus og fulgte ham til Ægypten, hvor han blev dræbt.

Lenvig, Præstegjeld i Tromsø Amt, bestaar af Sognene Lenvig og Hillesø.

Lenz, Heinrich Friedrich Emil, russisk Fysiker, f. 1804, d. 1865, studerede i Dorpat og ledsagede 1823—26 Otto v. Kotzebue paa hans anden Reise rundt Jorden. 1828 blev han Adjunkt og 1834 Akademiker ved Videnskabsakademiet i Petersburg samt Professor, senere Rektor ved Universitetet sammesteds. Han har udført en Række fysiske Specialundersøgelser, hvis Resultater er nedlagte i forskjellige Afhandlinger; derhos har han paa Russisk udgivet en „Haandbog i Fysik" (6te Oplag 1864). — Hans Broder Robert Lenz, f. 1808, d. 1836 som Adjunkt ved Akademiet i Petersburg, studerede Sanskrit og udgav bl. a. Kalidasas Drama „Urvasi" (Berlin, 1833) med kritisk Apparat.

Lenz, Heinrich Oskar, tysk Geolog og Reisende, f. 1848, studerede Naturvidenskaberne i Leipzig og gik derpaa til Wien, hvor han blev ansat ved den geologiske Rigsanstalt. Han foretog flere geologiske Undersøgelsesreiser i Ungarn, Bøhmen, Slavonien og Nordalperne, om hvilke han berettede i den geologiske Anstalts Publikationer. Sammen med Hochstetter og Toula bearbeidede han det geologiske Afsnit i Verket „Den anden tyske Nordpolexpedition" (1874). Af det „tyske afrikanske Selskab" i Berlin fik han 1874 det Hverv at deltage i en af Selskabet udsendt Expedition til Vestafrika; efter tre Aars Fraværelse vendte han tilbage og overtog sin tidligere Post i Wien.

Leo, Navn paa 13 romerske Paver. — Leo den første, den store, blev 440 Sixtus den tredies Efterfølger paa Pavestolen. Han var den første, som søgte dogmatisk at begrunde den romerske Biskops Primat ved at betragte ham som Apostelen Peters Efterfølger; dette Primat vidste han ogsaa i kirkelige Stridigheder praktisk at gjøre gjeldende. 445 udstedte Keiser Valentinian den tredie paa hans Foranledning en Lov, hvorved den pavelige Stol fik den øverste lovgivende og dømmende Myndighed i alle kirkelige Sager. Det lykkedes ham ogsaa under vanskelige Forhold at bringe den afrikanske Kirke under Roms Overhøihed, og at hindre den illyriske fra at falde fra. 457, da Attila truede Rom, valgte Keiseren Leo til sin Gesandt for at underhandle med den vilde Kriger, hvem han ogsaa bevægede til at slutte Fred. Da Vandalerkongen Geiserich 456 overfaldt og plyndrede Rom, opnaaede Leo af ham, at intet Mord blev begaaet, at Byen ikke blev stukket i Brand, og at de tre fornemste Kirker skaanedes for Plyndring. Han døde 461. — Leo den anden, Pave 682—83, var en Kjender af Musiken og indførte Forbedringer i den gregorianske Kirkesang. — Leo den tredie, Pave 795—816, flygtede for sine Modstandere i Rom til Karl den store, som tog ham i Beskyttelse, og hvem han derfor 800 kronede til Keiser. — Leo den fjerde, 847—55, forsvarede Rom mod Saracenerne og befæstede den pavelige Magt i Frankrige. Efter ham skal den foregivne Pavinde Johanna have regjeret. — Leo den femte, Pave 907, regjerede kun i 40 Dage og blev fordreven af Pave Christof. — Leo den sjette, Pave 928—29, og Leo den syvende, 936—39, regjerede paa Theodoras og Marozias Tid. — Leo den ottende, 963—65, indsattes af den tyske Keiser Otto den første og erklærede, at Keiseren havde Ret til at indsætte Paver og investere Biskoper. — Leo den niende, en Slægtning af Konrad den anden og Henrik den tredie, blev ved den sidstnævntes Indflydelse valgt til Pave 1049. Paa Hildebrands Foranledning begyndte han Kampen

mod Simonien og mod Præsternes Giftermaal og præsiderede i de til den Ende afholdte Synoder i Rom, Rheims, Mainz, Vercelli, Sipentum og Mantua. 1053 blev han slagen og fangen af Normannerne og døde Aaret efter. — Leo den tiende, f. 1475, d. 1521, hed egentlig Giovanni di Medici og var Søn af Lorenzo di Medici. Allerede 1488 blev han Kardinal, men indtraadte først 1492 i Kardinalkollegiet og modsatte sig her Alexander den sjettes Valg til Pave. Efter Valget gik han til sin Fødeby Florens, men maatte ved Familien Medicis Fordrivelse flygte derfra til Bologna. Efter at have besøgt Venedig, Tyskland og Frankrige vendte han tilbage til Rom, blev af Julius den anden udnævnt til Statholder i Perugia og stilledes 1571 med Titel af Legat i Spidsen for den pavelige Hær mod Frankrige. 1512 blev han ved Ravenna fangen af Franskmændene, virkede efter sin Frigivelse som Legat i Bologna og valgtes 1513 til Pave. Efter at have bragt en Forsoning tilveie med Frankrige henvendte han hele sin Opmærksomhed paa Befordringen af Videnskaber og Kunster; han reorganiserede Universitetet i Rom og grundede under Johannes Laskaris's Ledelse et Kollegium til Udgivelse af græske Forfatteres Verker. Ved Frans den førstes Tronbestigelse 1515 saa det ud til, at Freden med Frankrige skulde blive brudt, men Paven sluttede hurtig Fred med den unge Konge, hvem han overtalte til at ophæve den pragmatiske Sanktion og afslutte et Konkordat, hvorved Resultaterne af Koncilerne i Kostnitz og Basel gik tabt for Frankrige. 1516 afsatte han Hertugen af Urbino og gav Hertugdømmet, for at styrke sin Slægts Magt, til sin Brodersøn. Kardinal Petrucci, som var mistænkt for at efterstræbe Pavens Liv, blev trods det ham givne Leide dræbt, og mange andre af hans Modstandere blev afsatte fra sine Embeder og forviste. Leo var en pragtsyg og ødsel Mand og derfor ofte i Pengeforlegenhed; for at afhjælpe denne og skaffe Midler til Fuldførelsen af Peterskirken udsendte han til alle Kanter Afladskræmmere, hvilken Misbrug gav Stødet til Reformationen ved Luther og Zwingli. Medens denne Bevægelse delte den kristne Kirke i indbyrdes stridende Partier, søgte Paven forgjeves at bringe et Korstog istand mod den tyrkiske Sultan Selim. Efter den ovenfor nævnte Brodersøns Død forenedes Urbino med Kirkestaten, medens Kardinal Giulio di Medici blev sat til at styre Florens. 1521 sluttede Paven et Forbund med den tyske Keiser om at gjenindsætte Familien Sforza i Herredømmet i Mailand, hvorvede en Schweizerhær og begyndte Krig med Frankrige. De Forbundne var heldige, Parma og Piacenza erobredes og indlemmedes i Kirkestaten, og Hertugen af Ferraras Lande blev besatte; men medens Leo i Rom var beskjeftiget med at feire de vundne Seire, døde han 1ste Decbr. Han var en fint dannet Mand, som interesserede sig langt mere for Videnskab og Kunst end for Religionen og Kirken; som Pave var det ham mere om at gjøre at bevare den pavelige Magt, der skaffede ham Indflydelse og Rigdom, end at føre Tilsyn med den kirkelige Lære. Reformationen mødte han ved dens Optræden kun med Latter og betragtede den som et almindeligt Menneskekjævleri. — Leo den ellevte, f. 1535, d. 1605, tilhørte ogsaa Slægten Medici; han var tidligere Erkebiskop i Florens og valgtes først til Pave en Maaneds Tid før sin Død. — Leo den tolvte, f. 1760, d. 1829, var sin Forgjænger Pius den syvendes Nuntius paa forskjellige Steder i Udlandet, deriblandt i Frankrige under Napoleons og Ludvig den attendes Regjering. 1816 blev han Kardinal og 1823 Pave. I sin Tiltrædelsesbulle fordømte han Frimurerne og Bibelselskaberne, gav 1824 Jesuiterne deres tidligere Kollegium tilbage og udskrev 1825 et Jubelaar, hvorved han forordnede Bønner om alle Kjætteres Udryddelse. Senere beatificerede han Minoritermunken Julianus, som sagdes at have faaet stegte Fugle til at flyve. — Leo den trettende, f. 1810, egentlig Gioacchino Pecci, kom som Barn i et Jesuiterkollegium og besøgte fra 1824 i Rom Akademiet for adelige Geistlige. Efter at have gjort omfattende Studier i den klassiske Literatur, Theologien og Retsvidenskaben blev han 1837 en af Gregor den sextendes Husprælater og Delegat i Benevent, senere i Spoleto og Perugia. 1843 blev han Erkebiskop in partibus og Nuntius i Brysel, hvor han viste sig som en dygtig Diplomat. 1846 blev han Biskop i Perugia, hvor han stadig opholdt sig, og hvor han erhvervede sig almindelig Agtelse ved sin Retskaffenhed og Dygtighed som Administrator. 1853 blev han Kardinal, men blev senere forbigaaet ved Besættelsen af flere af de høieste Kirkeembeder, indtil han 1877 blev pavelig Camerlengo. Ved Pius den niendes Død i Februar 1878 valgtes han med stor Stemmeflerhed til hans Efterfølger. Som Pave har han indført større Simpelhed og Sparsomhed i sin Hofholdning, men har i politisk Henseende stillet sig i samme Forhold til Kongeriget Italien som sin Forgjænger.

Leo, 6 Keisere i det græske Keiserdømme (s. d.).

Leo, Heinrich, tysk Historieskriver, f. 1799, d. 1878, studerede i Breslau og Jena, senere i Göttingen og Erlangen, ved hvilket sidste Universitet han habiliterede sig som Docent. Tidligere en ivrig Deltager i „Bürschenschaft“ afbrød han nu pludselig al Forbindelse med dette Samfund og begyndte isteden at udtale sig mod de saakaldte „Demagoger“. Efter 1822 at have været Hegels Tilhører i Berlin gik han 1823 til Italien og habiliterede sig derpaa 1824 i Berlin, hvor han 1825 blev Professor og 1826 tillige Collaborator ved det kongelige Bibliothek. 1827 fratraadte han pludselig sin Post og gik til Jena, blev 1828 extraordinær og 1830 ordinær Professor i Halle. 1863 blev han paa Livstid Medlem af det preussiske Herrehus, hvor han baade i politiske og kirkelige Spørgsmaal var en af Reaktionens ivrigste Forkjæmpere. Han har udgivet talrige historiske Skrifter, deriblandt „Haandbog i Middelalderens Historie“ (1830), „Lærebog i Universalhistorien“ (6 Bd., 1835—44), „De italienske Staters Historie“ (5 Bd., 1829—30), „Tolv Bøger om den nederlandske Historie“ (2 Bd., 1832—35) og „Forelæsninger over det tyske Folks og Riges Historie“ (1—5, 1854—66), hvori han er alt fra konservative Synspunkter. Ogsaa i Flyveskrifter og i Dagspressen har han polemiseret mod de liberale politiske og kirkelige Bevægelser.

Leo, Leonardo, italiensk Komponist, f. 1694, efter andre 1701, d. 1756, studerede i Rom og Neapel, hvor han ansattes ved St. Onofrios Konservatorium og uddannede mange dygtige Elever,

hvoriblandt Pergolese, Piccini, Hasse o. fl. 1717 blev han Kapelmester ved Kirken Sta. Maria della Solitaria. Han komponerede ca. 40 Operaer, som trods mange Fortrin er gaaede i Forglemmelse. Hans kirkelige Kompositioner, hvoraf dog kun faa er udgivne i Trykken, sættes derimod endnu særdeles højt. Leo var en af Grundlæggerne af den saakaldte neapolitanske Skole i den italienske Musik.

Leobschütz, By i den preussiske Provins Schlesien, ved Floden Zinna, med 12,000 Indb. og Handel med Korn og Lin.

Leon, Landskab i Spanien, med Titel af Kongerige, ligger mellem Asturien i Nord, Gammelkastilien i Øst, Estremadura i Syd og Portugal og Galicien i Vest, er ca. 700 Kv.mil stort og har 882,000 Indb. Landet er bjergfuldt og især i den nordlige Del rigt paa Skov; Jordbunden er gjennemgaaende frugtbar, men tarvelig dyrket. Lin er en af de vigtigste Kulturplanter; af Husdyrene indtager Faarene (Merinos) den første Plads og udgjør Landskabets Hovedrigdom. Beboerne, Leoneserne, er bekjendte for sin Ærlighed, Godmodighed, Gjestfrihed og Tapperhed og har mange eiendommelige Sæder og Skikke. — I de ældste Tider var Leon afvexlende i Romernes, Goternes og Saracenernes Besiddelse, indtil Spanierne her grundede et Kongerige, som 1065 forenedes med Kastilien, ved Alfons den ottendes Død skiltes fra dette, men siden 1218 igjen var forenet dermed. Nu deles det i tre Provinser, Leon, Zamora og Salamanca. — Provinsen Leon, i Nordvest, er 285 Kv.mil stor og har 350,000 Indb. — Hovedstaden Leon, har 10,000 Indb., en pragtfuld Kathedralkirke og en lærd Skole samt betydelig Handel og Hestemarkeder og er Sæde for en Biskop.

Leon, By i Republiken Nicaragua i Mellemamerika, har 20,000 Indb. og en Kathedralkirke, som gjelder for det betydeligste Bygverk i hele det forhenværende spanske Amerika.

Leonarda da Vinci, se Vinci.

Leonforte, By i den italienske Provins Catania, med 12,000 Indb.

Leonhard, Karl Cæsar von, tysk Mineralog og Geolog, f. 1779, d. 1862, lagde sig i Marburg og Göttingen efter kameralistiske Studier og indtraadte 1800 i den hessiske Statstjeneste. 1810 blev han kurhessisk Kammerraad og Generalinspektør for Domænerne, kaldtes 1816 til Videnskabsakademiet i München og blev 1818 Professor i Mineralogi og Geognosi i Heidelberg, hvilket Embede han indehavde til sin Død. Han har mindre gjort sig fortjent ved selvstændige Forskninger og Opdagelser end ved en Række værdifulde systematiske og populære Skrifter om sin Videnskab. — Hans Søn Gustav Leonhard, f. 1816, Professor i Heidelberg, har ogsaa gjort sig bekjendt som Mineralog og Geolog.

Leonhardt, Gerhard Adolf Wilhelm, preussisk Statsmand, f. 1815, studerede Retsvidenskaben i Göttingen og Berlin, blev senere Advokat ved Byretten i Hannover, 1848 Referent i det hannoverske Ministerium og 1862 Generalsekretær; 1865 blev han Justitsminister, hvilket Embede han indehavde indtil Hannovers Indlemmelse i Preussen, blev 1867 første Præsident ved Overappellationsretten for de nye preussiske Provinser og s. A. preussisk Stats- og Justitsminister. Som saadan har han havt fremragende Del i Gjennemførelsen af omfattende Reformer i den tyske Kriminallovgivning og Retspleie.

Leonidas, Konge i Sparta, besteg 491 f. Kr. Tronen efter sin Fader Anaxandrides. 480 gik han med 300 Spartanere og 6,000 Mand Hjelpetropper til Thermopylerne for at forsvare dette vigtige Bjergpas mod Perserne. Efterat Xerxes i fire Dage havde ventet paa, at Leonidas og hans Folk skulde forlade Passet, angreb han dem forgjeves i to Dage; endelig lykkedes det ham ved den græske Forræder Efialtes's Hjelp at omgaa Grækerne og indeslutte dem fra to Sider. Leonidas sendte Størstedelen af sine Hjelpetropper bort og blev selv tilbage med sine 300 Spartanere, 700 Thespier og 400 Thebanere, med hvilke han kjæmpede mod Overmagten, indtil de alle var faldne. Efter en Beretning skal deres Lig være fundne 1882.

Leontium, se Lentini.

Leopard (Felis Leopardus), Rovdyr af Katteslægten, bliver, Halen uberegnet, ca. 3 Fod lang og er gul af Farve med talrige, rækkevis stillede sorte Ringe. Leoparden hører hjemme i Afrika, Persien og Forindien; den lever mest i Skovene, klatrer med Lethed i Træerne og nærer sig af større Pattedyr. Mennesker angriber den kun, naar den tirres eller plages af Hunger. Den er en typisk Form for en hel Gruppe af Kattene, som sammenfattes under Benævnelsen Panthere (s. d.).

Leopardi, Giacomo, Greve, berømt italiensk Digter og Filolog, f. 1798, d. 1837, var allerede fra Barndommen svgelig og legemlig misdannet. Han kastede sig tidlig med Iver over de klassiske Sprog og Oldtidens Historie og skrev som ganske ung Latin og Græsk med samme Færdighed som sit Modersmaal. Hans Opfatning af Oldtiden tjente til endnu mere at forøge den Smerte, han følte over sit Fædrelands sørgelige Stilling, og fremkaldte den berømte „Sang til Italien" (1818), som vakte stor Opsigt. Kort efter offentliggjorde han et til Angelo Mai rettet Digt om Gjenopdagelsen af Ciceros „De republica", hvilket Digt hører til hans bedste Frembringelser. 1822 kom Leopardi til Rom, hvor han fortsatte sine filologiske Studier; men de legemlige Lidelser, hvoraf han plagedes, tiltog stadig og nødte ham snart til saagodtsom ganske at opgive sine videnskabelige Sysler. Isteden grublede han over filosofiske Emner og henfaldt ved Betragtningen af Italiens Ulykker saavelsom af Fortvivlelse over sin egen Stilling, der forværredes ved Uenighed med Faderen, til en mørk Pessimisme, som fik Luft i hans Digte. Af disse udkom 1824 den første Samling; 1826 fulgte en anden og 1827 en Samling blandede Skrifter med Titelen „Operette morali". Derefter udgav Leopardi en Anthologi af italienske Forfattere samt Petrarcas Digte med en udmærket Kommentar. 1833 gik han til Neapel, hvor han begyndte at udgive sine samlede Skrifter, hvoraf dog kun første Bind, indeholdende hans lyriske Digte, udkom. — Leopardi er bleven en af den italienske Literaturs Klassikere, og hans Digte indtager en enestaaende Plads. De er et energisk Udtryk for den Fortvivlelsens Pathos, som fyldte den ulykkelige Digters Sjel, og som han vidste at bringe tilorde i en poetisk Diktion, som i Kraft og Skjønhed søger sin Lige. Ogsaa hans Prosa-Afhandlinger vidner om hans pessimistiske og skeptiske Livsanskuelse, men ogsaa om hans geniale Originalitet.

Leopold, Navn paa to tyske Keisere. — Leopold den første, f. 1640, d. 1705, Søn af Keiser Ferdinand den tredie, valgtes 1655 til Konge af Ungarn, 1658 til Konge af Bøhmen og s. A. til tysk Keiser. Han elskede et tilbagetrukkent Liv og var fredelig sindet, men indvikledes dog i en Række Krige, dels mod sin Svoger, Ludvig den fjortende af Frankrige, og dels mod Tyrkerne. Mod Frankrige deltog han i de forskjellige Koalitioner i den hollandske Krig 1672—79, den pfalziske Arvefølgekrig 1688—97 og den spanske Arvefølgekrig 1701—13; i den sidste deltog han for at skaffe sin anden Søn, Karl, den spanske Krone. Med Tyrkerne fik han først Krig 1662, idet de trængte ind i Ungarn og derpaa streifede ind over Mährens og Schlesiens Grændser. Ved Hjelp fra de tyske Fyrster, Sverige, Frankrige, de italienske Stater og Paven kunde Keiseren gjøre kraftig Modstand, og Krigen endte 1664 ved Montecuculis Seier over Tyrkerne ved St. Gotthard. 1683 angreb Tyrkerne atter Østerrige og trængte helt frem til Wien, som de beleirede i to Maaneder, men som reddedes af Johan Sobieský. Under Krigens videre Forløb var de keiserlige Tropper for det meste heldige, og ved Karl af Lothringens og Prins Eugens Seire bragtes det saa vidt, at der 1699 i Karlovitz sluttedes en for Østerrige fordelagtig Fred. — Leopold var ingen fremragende Mand og var kun lidet skikket til Regjeringsforretninger, forøvrigt agtværdig, men intolerant og haard i Afstraffelsen af politiske Forseelser. Han havde faaet en omhyggelig Uddannelse i videnskabelig Henseende og gjaldt for sin Tids lærdeste Fyrste. — Leopold den anden, f. 1747, d. 1792, var Søn af Keiser Frans den første og blev 1765 Storhertug af Toskana. Han befordrede Industri og Handel, afskaffede Inkvisitionen, udgav en ny, for sin Tid fortrinlig Kriminallovbog og begunstigede en frisindet Retning i de kirkelige Anliggender. Efter sin Broder Josef den andens Død 1790 besteg han Keisertronen paa et kritisk Tidspunkt. Hele Landet var nemlig i en urolig Gjæring som en Følge af den afdøde Keisers Reformer. Det lykkedes Leopold ved at gaa en forstandig Middelvei mellem Strenghed og Eftergivenhed at gjenoprette Roligheden i de østerrigske Lande. Nederlandene, som ikke vilde føie sig med det gode, bragtes til Lydighed ved en Hær, som i Decbr. 1791 indtog Brüssel. Dog indrømmede Keiseren dem deres gamle Forrettigheder og gjenoprettede mange af Josef den anden ophævede kirkelige Indretninger. Ligeledes dæmpede han med Fasthed de i Ungarn udbrudte Uroligheder. Med Preussen, som indtog en truende Holdning ligeoverfor Østerrige, afsluttede han 1790 Konventionen i Reichenbach; ligeledes sluttede han Vaabenstilstand med Tyrkiet og 1791 Fred med den samme Magt i Sistova. Efter at have gjenoprettet Freden i sine Lande var Leopold virksom for at forbedre Retspleien, Politivæsenet og den offentlige Undervisning; men Begivenhederne i Frankrige bragte ham dog til at indføre hemmeligt Politi og indskrænke den af Josef den anden indførte Pressefrihed. 1791 fandt en Sammenkomst Sted i Pillnitz mellem Keiseren og den preussiske Konge, som begge offentlig erklærede at ville gjøre alt for at befri den franske Konge fra hans ufrivillige Afhængighed. Til dette Maal sluttedes i Febr. 1792 en Alliancetraktat mellem Østerrige og Preussen; kort efter døde Keiseren 1ste Marts. Han efterfulgtes af sin Søn Frans den første.

Leopold, Navn paa to Konger af Belgien. — Leopold den første, f. 1790, d. 1865, var Søn af Hertug Frans af Sachsen-Koburg. Han traadte tidlig i russisk Krigstjeneste, fulgte 1808 Keiser Alexander den første til Kongressen i Erfurt, men nødtes 1810 af Napoleon den første til at udtræde af den russiske Armé. 1813 tog han dog igjen Ansættelse i denne og fulgte Keiseren til Paris, London og Wien. Efter Napoleons Tilbagekomst gik han til Rhinarméen, opholdt sig efter Paris's anden Indtagelse en Tid der og gik 1816 til London, hvor han forlovede sig med den engelske Tronarving Prinsesse Charlotte Augusta. Giftermaalet fandt Sted s. A., men allerede 1817 døde Prinsessen. Siden levede han i Stilhed i England eller paa Reiser. 1830 afslog han et Tilbud om at blive suveræn Arvefyrste af Grækenland; 1831 tilbød den belgiske Nationalkongres ham Belgiens Krone, som han i Juli s. A. modtog. Han var et Mønster paa en konstitutionel Konge, som altid vidste at iagttage den skyldige Opmærksomhed ligeoverfor Folkemeningen, om end hans personlige Egenskaber gav ham en betydelig Indflydelse. 1848, da den fra Frankrige udgaaede Frihedsbevægelse forplantede sig til hele Europa, tilbød han ligefrem at ville nedlægge Kronen, hvis Folket ønskede Republiken og Tilslutning til Frankrige; ved dette Skridt vandt han endnu mere end før Stemningen for sig. Hans indsigtsfulde Raad blev ofte indhentet under Tvistigheder mellem forskjellige Stater, og den Anseelse, han i denne Retning nød, kom ogsaa Belgien tilgode. — Hans Søn Leopold den anden, f. 1835, fik 1840 Titelen „Hertug af Brabant“, indtraadte 11 Aar gammel som Underløitnant i Arméen, og tjente sig gjennem alle Grader op til Generalløitnant (1865). Ved Faderens Død besteg han Tronen og har som Konge redelig stræbt at følge i Faderens Fodspor. Han har vist sig som en varm Ven af Videnskaberne, bl. a. ved 1876 at tage Initiativet til Stiftelsen af Selskabet for Afrikas Gjennemforskning og Civilisering.

Leopold den anden, Johan Josef Frans Ferdinand Karl, Storhertug af Toskana, f. 1797, d. 1870, var Søn af Storhertug Ferdinand den tredie, hvem han 1824 fulgte i Regjeringen. Bedstefaderen, Keiser Leopold den anden, havde som Storhertug i Toskana indført humane og liberale Grundsætninger i Forvaltningen, og disse var gjennem Storhertug Ferdinand gaaede i Arv til Leopold, saa at Toskana før 1848 regnedes for det i materiel Henseende bedst forvaltede Land i Italien og tillige for det mest liberalt regjerede i politisk og religiøs Henseende. Under den nationale Bevægelse 1847—48 viste Leopold sig imødekommende ligeoverfor Folkets Ønsker; han nedlagde endog sin Storhertugtitel og deltog 1848 i Krigen mod Østerrige, men kunde ikke afgjort slutte sig til den italienske Enhedstanke og flygtede 1849 pludselig til Neapel. S. A. blev han kaldt tilbage af Florentinerne og igjen tilbudt Styrelsen paa Betingelse af, at en konstitutionel Forfatning indførtes. Han nølede imidlertid med

at vende tilbage, indtil Østerrigerne havde okkuperet Toskana. Han beholdt nu i længere Tid de østerrigske Tropper i Landet og slog om til en reaktionær Politik; Forfatningen blev allerede 1852 ophævet. 1859 krævede Folket, at han skulde slutte sig til den italienske Sag og indgaa Forbund med Sardinien mod Østerrige; men han negtede dette og forlod Landet, hvorefter han erklæredes for afsat. Hans senere Tronfrasigelse til bedste for sin Søn kunde ikke skaffe hans Slægt Herredømmet i Toskana tilbage. Sine sidste Aar tilbragte han i Østerrige.

Leopold den første, Fyrste af Anhalt-Dessau, som preussisk Feltherre bekjendt under Navnet „den gamle Dessauer", f. 1676, d. 1747, blev allerede 1688 af Keiser Leopold den første udnævnt til Oberst og Chef for et Kavaleriregiment og overtog 1693 efter sin Fader Fyrst Johan Georg den andens Død Regjeringen i Anhalt-Dessau under sin Moders Formynderskab. Han traadte nu i Kurfursten af Brandenburgs Tjeneste og deltog i den Krig i Nederlandene, som Preussen i Egenskab af Østerriges Bundsforvandt førte mod Ludvig den fjortende. 1696 deltog han i Namurs Erobring, blev udnævnt til Generalmajor og overtog efter at være bleven myndig 1698 selv Regjeringen i sit Fyrstendømme. Kort efter ægtede han en Apothekerdatter fra Dessau, som han allerede tidlig havde forelsket sig i, og som han fik Keiseren til at ophøie i Rigsfyrsteſtanden. Han tog sig virksomt af sit Lands materielle Opkomst, men gik derved frem med Voldsomhed og Haardhed. For at komme i Besiddelse af alle i hans Fyrstendømme liggende Riddergodser tvang han disses Indehavere til at overlade ham dem mod en af hans Kammer bestemt Erstatningssum. Ogsaa mod Jøderne fór han haardt frem, og de maatte ikke uden at betale en høi Afgift opholde sig i Dessau. Sine Soldater indøvede han paa en fortrinlig Maade og indførte først en mere nøiagtig Marsch samt Brugen af Jernladestokken; disse Forbedringer gik snart over paa hele den preussiske Hær, som derved opnaaede en stor Overlegenhed over de fleste andre Hære. 1701 udmærkede Fyrsten sig ved Nedrerhin som Chef for 12 Bataljoner preussisk Infanteri til Hjelp for Østerrige; 1703 reddede han ved Hochstädt ved sit mesterlige Tilbagetog hele den preussiske Armé. 1704 blev han Infanterigeneral, førte 12,000 Mand preussiske Hjelpetropper til Prins Eugen, afgjorde Seiren ved Hochstädt og stormede Fæstningen Landau. 1706 deltog han i Eugens Felttog i Italien, udmærkede sig i flere Træfninger og bivaanede Erobringen af Novara og Mailand, kom derpaa hjem, men vendte 1707 tiltilbage til Italien, deltog i Indfaldet i Provence, men trak sig snart efter tilbage af Misfornøielse med den lunkne Maade, hvorpaa Hertugen af Savoyen førte Krigen. 1709 deltog han under den preussiske Kronprins i Felttoget i Nederlandene, erobrede som Chef for de i engelsk og hollandsk Tjeneste staaende Preussere Douay og Aire og deltog 1711 i Marlboroughs Operationer mod Villars ved Arras. 1712 blev han preussisk Feltmarskal. Da Karl den tolvte 1715 begyndte Krig med Preussen om Pommern, erobrede Dessau Rügen og Stralsand og tilveiebragte derved en fordelagtig Fred. Under Fredrik den anden stod han ikke i samme Gunst som under hans to nærmeste Forgjængere, men benyttedes dog ofte, naar det kom an paa Tapperhed og Dygtighed. 1742 havde han saaledes Kommandoen i Øvreschlesien, slog 1745 Østerrigerne ved Neustadt og Jägerndorf samt Sachserne ved Kesselsdorf, hvorpaa Dresden faldt i Preussernes Hænder og Krigen endte ved Freden i Dresden. Fyrst Leopold var af raa Sæder, men ved sin Omgjængelighed og Venlighed særdeles afholdt saavel blandt sine Undersaatter som blandt Soldaterne.

Leopold, Karl Gustav af, svensk Digter, f. 1756, d. 1829, studerede i Greifswalde og Upsala og bosatte sig senere i Stockholm, hvor han blev Bibliothekar ved Drottningholms Slot og 1788 Kongens Haandsekretær. Han var en fortrolig Ven af Gustav den tredie; efter dennes Død levede han en Tid i Linköping og udgav Bladet „Extraposten". Under Gustav den fjerde Adolfs Regjering var han en af de fornemste Repræsentanter for de liberale Idéer og blev 1809 tagen med paa Raad ved Udarbeidelsen af den nye Konstitution. Senere fik han Titel af Statssekretær. Leopold erstattede paa en Maade den for tidlig afdøde Kellgren og betragtedes efter hans Død (1795) almindelig som Sveriges mest fremragende Digter. Det var især hans dramatiske Arbeider, som vandt Bifald hos Samtiden, medens denne Side af hans Virksomhed for Nutidens Betragtning stiller sig som den mindst betydningsfulde. Hans Tragedier „Odin" og „Virginia" er ganske i den franske klassiske Smag, men er i sin Slags det bedste, som den svenske Literatur eier. Langt mere heldige og af større blivende Værd er Leopolds skjemtsomme og satiriske Digte; ogsaa hans Læredigte og erotiske Oder indeholder mangt et Vidnesbyrd om ægte Digterbegavelse. Som Prosaforfatter var Leopold ikke libet produktiv og leverede saavel i „Stockholmsposten" som i „Extraposten" en Række Afhandlinger af Værd, hovedsagelig af kritisk og almindelig literært Indhold. Fra Kellgren havde han arvet den bekjendte literære Strid med Thorild; paa sine gamle Dage blev han ogsaa angreben af andre som en Repræsentant for den gamle literære Skole, og disse tildels hadefulde Angreb forbitrede hans Liv. I sine sidste Aar sysslede han mest med filosofiske Studier, særlig af Fichte og Schelling; fra 1822 var han blind. — Hans samlede Skrifter udkom 1814—33 i 6 Bd.; hans poetiske Arbeider blev 1873 paany udgivne af C. R. Nyblom.

Leopoldstadt, Forstad til Wien, paa en Ø i Donau, med 95,000 Indb.

Lepanto, paa Nygræsk Epaktos, By i Grækenland, paa Nordsiden af den korinthiske Bugt eller Lepantobugten, ca. 1 Mil nordost for dennes trange Indløb ved de smaa Dardaneller. Byen er slet bebygget og har kun ca. 1000 Indb. Den er bygget paa Ruinerne af den gamle By Naupaktos, en vigtig Havnestad i de ozoliske Lokrers Land. Her vandt den forenede spansk-italienske Flaade under Don Juan d'Austria 1571 en stor Seier over Tyrkerne.

Lepelletier (udt. Løpelltie), Louis Michel, Greve af St. Fargeau, fransk Revolutionsmand, f. 1760, d. 1793, blev 1789 en af Adelens Repræsentanter i Generalstænderne, hvor han paa det

ivrigste sluttede sig til Fremskridtspartiet. Han forlangte Afskaffelsen af alle adelige Titler og Forrettigheder og udarbeidede et Udkast til en Straffelov, ved hvilken alle grusomme og vanærende Straffe skulde afskaffes og Dødsstraf kun hjemles ligeoverfor politiske Forbrydere. Han stemte for Ludvig den sextendes Død uden Udsættelse og Appellation og blev for dette myrdet af en Gardesoldat Aftenen før Kongens Henrettelse. — Hans Broder, Felix Lepelletier, Greve af St. Fargeau, f. 1769, d. 1837, var først en Modstander af Revolutionen, men blev efter Broderens Mord en ivrig Jakobiner og var indviklet i Babeufs Sammensværgelse 1796. Under de 100 Dage proklamerede han i Deputeretkammeret Napoleon som Fædrelandets Frelser og blev derfor efter den anden Restauration forvist.

Lepidosiren, se Lungefiske.

Lepidus, Navn paa en romersk Patricierfamilie, som hørte til Æmiliernes Slægt. — Marcus Æmilius Lepidus var 78 f. Kr. Konsul og rykkede med en Hær mod Rom for at omstyrte Sullas Indretninger, men blev slagen af sin Kollega Catulus og flygtede 77 til Sardinien, hvor han døde. — Hans Søn Marcus Æmilius Lepidus, sluttede sig 49 til Cæsar, blev Prætor og 46 Cæsars Medkonsul. Efter dennes Mord forbandt han sig med Oktavian og Antonius og blev Medlem af Triumviratet, men paa Grund af sin Karaktérsvaghed overset af sine Kolleger. Aaret 40 erholdt han Provinsen Afrika, men da han 36 under Oktavians Krig med Sextus Pompeius søgte at bemægtige sig Sicilien, forlod hans Soldater ham, og han maatte overgive sig til Oktavian, som dog behandlede ham mildt. Han døde 13 f. Kr.

Leporider, Bastarder af Hare og Kanin.

Lepsius, Karl Peter, tysk Arkæolog, f. 1775, d. 1853, studerede Retsvidenskaben og indehavde senere forskjellige juridiske Embeder. Han har forfattet en Række Skrifter, navnlig om forskjellige ældre Bygverker i Sachsen og Thüringen. — Hans Søn Karl Richard Lepsius, f. 1810, er en af Nutidens mest fremragende Ægyptologer. Han studerede Filologi og sammenlignende Sprogvidenskab i Leipzig, Göttingen og Berlin, gik derpaa til Paris, hvor han begyndte at studere ægyptisk Sprog og Arkæologi, og senere i samme Øiemed til Turin, Florens, Pisa og Rom, paa hvilket sidste Sted han traadte i nærmere Forbindelse med Bunsen, blev Medlem af det arkæologiske Institut og bl. a. udgav sit „Brev til Rosellini om det hieroglyfiske Alfabet", hvilket vakte stor Opsigt inden den videnskabelige Verden. Under sit Ophold i Italien studerede han ogsaa de umbriske og oskiske Indskrifter, som han 1841 udgav med Kommentar. 1842 blev han extraordinær Professor i Berlin og fik s. A. det Hverv at lede en af Kong Fredrik Vilhelm den fjerde foranstaltet videnskabelig Expedition til Ægypten. Denne fandt Sted 1842—45 og havde de heldigste Resultater. Efter sin Hjemkomst blev Lepsius ordinær Professor i Berlin og 1850 Medlem af Videnskabsakademiet. Derhos begyndte han at offentliggjøre Resultaterne af sin ægyptiske Reise og sine øvrige Forskninger; 1849—59 udkom paa den preussiske Stats Bekostning det store Pragtverk „Mindesmærker fra Ægypten og Æthiopien". 1848—49 udgav Lepsius første Bind af sin „Ægypternes Kronologi", hvorved han har lagt Grunden til den videnskabelige Behandling af Ægyptens Historie, og hvortil hans senere Skrifter over samme Emne støtter sig. Til Brug ved Trykningen af disse Arbeider lod han støbe hieroglyfiske Typer, som siden er blevne almindelig brugte i de fleste Lande. 1852 udgav han „Breve fra Ægypten, Æthiopien og Sinaihalvøen", hvori han gav en velskreven og interessant Fremstilling af sin ægyptiske Reise for det større læsende Publikum. Af hans øvrige Skrifter og Afhandlinger vedrørende Ægyptologien kan endnu anføres: „Om den første ægyptiske Gudekreds" (1851), „Om nogle Berøringspunkter mellem den ægyptiske, græske og romerske Kronologi" (1859), „Om nogle ægyptiske Kunstformer" (1871), „Om Metallerne i de ægyptiske Indskrifter" (1872) m. fl. Siden 1864 har han redigeret det af Brugsch grundede „Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde". Foruden med Ægyptologien har Lepsius derhos stadig syslet med sammenlignende Sprogstudier, navnlig over Lydforhold, og har af herhen hørende Afhandlinger bl. a. offentliggjort „Om de kinesiske og tibetanske Lydforhold og om disse Sprogs Transskription", „Om de arabiske Sproglyd", „Om den persiske Kileskrifts Lydsystem", „Om det oprindelige Zend-Alfabet" o. fl. Ogsaa med assyriologiske Studier har han beskjeftiget sig. En Opgave, som længe har beskjeftiget ham, har været den at opstille paa Grundlag af den latinske Skrift et almindeligt lingvistisk Alfabet, som kan tjene til at udtrykke alle Sprogs Lyd. 1855 udgav han paa tysk og engelsk „Standard alphabet for reducing unwritten languages and foreign graphic systems to a uniform orthography in European letters", ved Hjelp af hvilket en uniform orthografisk Gjengivelse af Lydene i 120 forskjellige Sprog er bleven mulig, og som er akcepteret af en stor Del Sprogmænd og Missionærer. — Foruden den ovenfor nævnte Reise har Lepsius endnu to Gange (1866 og 1869) besøgt Ægypten; 1866 opdagede han i Ruinerne af det gamle Tanis en vigtig Indskrift, den saakaldte Kanoposstele, hvis Indhold s. A. blev offentliggjort. Sidst har han udgivet en nubisk Grammatik med en fortræffelig Indledning om Afrikas Folk og Sprog.

Leptocardier, se Trevlemundede;

Leptologi, Spidsfindighed, Smaalighed; Leptolog, Haarkløver, Smaahedskræmmer.

Ler, en af de mest udbredte Jordarter, bestaar hovedsagelig af Kiselsyre, Lerjord og Vand og fremkommer som Forvitringsprodukt af de feldspatholdige Bergarter. Primært kaldes Leret, naar det findes paa det Sted, hvor det ved Forvitring er dannet, sekundært, naar det derfra er skyllet hen til et andet Sted. Det primære Ler er renere end det sekundære og indeholder foruden kiselsur Lerjord større eller mindre Mængder af Kvartssand, kulsur Kalk og Jernoxyd. Lerets Farve er forskjellig, fra rent hvidt til sort med Mellemnuancer i gult, graat, blaaligt, rødt og brunt. I tør Tilstand klæber det til Tungen, opsuger med Begjærlighed Vand og danner med dette en plastisk Masse, af hvilken Egenskab Lerets mangehaande tekniske Anvendelser for Størstedelen afhænger. Ved at brændes antager det en stenagtig Beskaffenhed; enkelte Lersorter smelter ved høi Temperatur. Ler

anvendes til Fabrikation af Porcelæn, Fajence, Stentøi, Tag- og Murstén m. m.; i ubrændt Tilstand danner Ler det første Materiale, hvori Billedhuggerne former (modellerer) fine plastiske Verker; endelig anvendes de reneste Lersorter ogsaa ved Ultramarinfabrikationen, som Tilsætning til Papirmasse, til Fremstilling af Alun osv. Af den dyrkede Jordbund danner Ler en vigtig Bestanddel; hvor den findes i utilstrækkelig Mængde, tilføres den paa kunstig Maade, navnlig paa stærkt sandholdige Jorder. — **Lerjord**, Aluminiumoxyd, fremstilles ved at fælde en Alunopløsning med Ammoniak eller Svovlammonium; Hydratet faaes da i Form af en gjennemskinnende, geléagtig Masse, som ved at ophedes eller glødes kan befries for sit Vand og da danner et hvidt, smag- og lugtløst, i Vand uopløseligt Pulver, som kun kan smeltes i en Knaldgasflamme. I Naturen forekommer Lerjord overordentlig hyppig baade ren og i kemiske Forbindelser. I ren, krystalliseret Form danner den Korund, Safir og Rubin; krystalliseret i Forbindelse med Kiseljord og forskjellige Metaloxyder danner den Diamantspat og Smergel. Mest udbredt er dog Lerjorden som Bestanddel af Feldspat og derved ogsaa af Granit, Syenit og Gneis samt i det ved disse Bergarters Forvitring dannede almindelige Ler. — Hydratet af Lerjord opløses let i Syrer og danner med dem Lerjordsalte samt i kaustisk Kali, hvormed det danner lersure Salte eller Aluminater. Det har endvidere den Egenskab paa den ene Side at forbinde sig fast med vegetabilske og animalske Trevlestoffer og paa den anden Side med Farvestoffer, hvorfor Lerjordforbindelser i stor Udstrækning bruges som Beitsmidler i Farverierne og Kattuntrykkerierne. Ved Hvidgarvning bruges Lerjordsalte (Alun) som Garvemiddel. — **Lerskifer** er en mekanisk, yderst homogén og tilsyneladende ensartet Blanding af Ler med Glimmerblade og mikroskopiske Feldspat- og Kvartskorn, hvortil undertiden ogsaa kommer Kalk, Kul osv. Den er i Regelen sortgraa, blaagraa eller grønlig, er tydelig lagdelt og særdeles skifrig, hvorfor den kan kløves i tynde Plader. Lerskifer forvitrer let og danner da et særdeles frugtbart Jordsmon. Forsteninger er almindelige i Lerskiferen og er ofte forvandlede til Svovlkis. Af Varieteter kan nævnes **Tagskifer**, der bruges til Tagtækning og til Skrivetavler; **Hvæsseskifer**, som finder Anvendelse til Bryneſtene; **Griffelskifer**, som spalter sig i Stængler og benyttes til Skrivegrifler. Alle disse Sorter viser ved at ridses en hvid Streg. **Tegneskifer** indeholder meget Kul, har sort Streg og benyttes i reven og slemmet Tilstand som „Sortkridt"; **Alunskifer** har ogsaa sort Streg, har indsprengt Svovlkis og benyttes til Fremstilling af Alun. — **Lervarer** kaldes alle af kiselsur Lerjord formede Gjenstande, som er brændte for at gives større Holdbarhed. De forfærdiges sædvanlig paa den Maade, at Leret, som anvendes af forskjellig Renhed eller med forskjellige Iblandinger efter den Slags Vare, man ønsker, formes med Haanden eller paa Maskiner, hvorefter det ophedes, for at Vandet kan fordampe. Paa denne Maade fabrikeres Teglsten, Drænsrør, Terracotta, Pottemagervarer, Stentøi osv. Brugsgjenstande, som skal benyttes til Opbevaring af flydende Vædsker, overtrækkes under Brændingen med Glasur (s. d.). Af det reneste Ler faar man **Porcelæn** (s. d.); mindre rent Ler anvendes blandet med knust Flint og Feldspat til **Fajence**. Dette er en hvid, haard, noget porøs Masse, som er brændt ved en høi Varmegrad og overtrukken med en fin, letsmeltelig Glasur af Kiselsyre, Borsyre, Blyoxyd og Natron. Paa Grund af Fajencens Prisbillighed og smukke Udseende har den faaet en stor Udbredelse og har tildels fortrængt Porcelænet. Den er blødere end dette, ugjennemsigtig og har i Bruddet en mat, ved Tungen klæbende Overflade. **Kridtpiber** tilvirkes af en graalig Lerart (hvid Bolus) ved at trilles ud til en Stilk, som senere presses i en Metalform; de brændes uden Glasur i store Potter. — I Norge fandtes ved Udgangen af 1875 15 Lervarefabriker, deraf 2 Kridtpibefabriker og 13 Pottemagerier og Fajencefabriker; desuden henved 200 Teglverker og 2 Drænsrørfabriker. — Lervaretilvirkningen (Keramik) hører til de ælderste Industrifrembringelser, og selv Stenalderens Folk kjendte denne Kunst. I Grave fra Stenalderen finder man Lerurner, som har indeholdt Asken af de brændte Lig, og Udgravningerne i Troia, Babylon, Ninive o. fl. St. saavelsom de gammelægyptiske Kongegrave viser, at Lervaretilvirkningen allerede paa de Tider havde naaet en forholdsvis høi Grad af Fuldkommenhed.

Lerche, Vincent Stoltenberg, norsk Maler, f. 1837 i Tønsberg, hvor hans Fader var Skibsreder. 1855 sendtes han til Kristiania for at studere, men hans kunstneriske Begavelse drev ham til at uddanne sig som Maler, og allerede næste Aar gik han til Düsseldorf, hvor han besøgte Malerakademiet. Her blev han Elev af Professor Gude og lagde sig især efter Arkitekturmaleriet, i hvilken Genre han snart hendrog Opmærksomheden paa sig. 1856 erholdt han et Stipendium for at foretage en Studiereise i Tyskland og Italien. Lerche har især hentet sine Interiører fra middelalderske Kirker og Klostre, og hans Arbeider udmærker sig ved Finhed i Detaljerne. Den humoristiske Side af Klosterlivet og hans Munke er fortrinlig gjengivne. Af Lerches betydeligste Arbeider kan nævnes: „Det Indre af St. Lambertskirken i Düsseldorf" (1862), som tilhører Bergens Malerisamling; „Det Indre af Markuskirken i Venedig", udstillet i Stockholm 1866 og i Paris 1867; „Et Klosterbibliothek", tilhørende den kongelige Malerisamling i Stockholm; „Kardinal" og „Tiendedag i et Kloster", begge tilhørende Nationalgalleriet i Kristiania. Af Akvareller har han leveret et stort Antal.

Lerdo de Tejada (udt. — Teschada), Sebastian, mexikansk Statsmand, f. 1827, blev 1857 under Comonforts Præsidentskab Udenrigs- og Førsteminister, men aftraadte allerede efter kort Tids Forløb. 1861 indvalgtes han i Kongressen og var her Præsident i Deputeretkammeret, indtil den franske Armés Fremrykning 1863 tvang den mexikanske Regjering til at flygte fra Hovedstaden. Under Juarez var han derpaa Justits-, senere Udenrigsminister og var en af Præsidentens ivrigste Tilhængere. Da Keiser Maximilian 1867 var bleven fangen, foranledigede Lerdo Juarez til at lade ham skyde. Kort efter blev Lerdo Præsident i det øverste Justitstribunal; 1871 var han Juarez's Modkandidat ved Præsidentvalget og havde næst ham de fleste Stemmer. Af denne Grund overtog han 1872 ved Juarez's Død ifølge For-

fatningens Bestemmelser provisorisk Regjeringen og blev s. A. valgt til Præsident. 1876 gjenvalgtes han, men Iglesias og Porfirio Diaz vakte Opstand mod ham, og han maatte i Slutningen af Aaret flygte til Kalifornien.

Lerelven, Elv i Akershus Amt, en af Glommens Bielve, løber ud fra Vøievandet paa Hadeland, gaar mod Øst, derpaa mod Syd og Sydost; dens Længde er henved 6 norske Mil.

Lerfos, store og **lille,** to Fossefald i Nidelven, 1 Mil sydost for Trondhjem, af hvilke førstnævnte er et af de største nordenfjelds.

Lerida, Provins i Spanien, udgjør den vestlige Del af Katalonien, er ca. 220 Kv.mil stor og har 330,000 Indb. — Hovedstaden Lerida, ved Floden Segre, har 20,000 Indb., er uregelmæssig og gammeldags bebygget, befæstet og Sæde for en Biskop. — Lerida er det gamle Ilerda; i og omkring denne boede Ilergeterne, hvis sidste Fyrster 206 f. Kr. blev slagne af Scipio. Ved Lerida seirede Cæsar 49 f. Kr. over Pompejus's Legater Afranius og Petrejus. 524 holdtes her et Kirkemøde og 1300 fik Byen et Universitet, som i den nyere Tid er ophævet.

Lerinske Øer, fr. les Lerins, 2 Smaaøer i Middelhavet, ved Kysten af det franske Departement Alpes maritimes; paa en af Øerne, St. Marguerite, er et Fort med Statsfængsel, hvor „Manden med Jernmasken" sad fængslet 1661—91. 1873—74 var Marskal Bazaine Fange her.

Lermontov, Michael Jurjevitsch, fremragende russisk Digter, f. 1814, d. 1841, studerede ved Universitetet i Moskva, besøgte derpaa Militærskolen i Petersburg og indtraadte som Officér i Garden. 1837 forflyttedes han for et Digt, som han havde skrevet om sin Ven Puschkins Død, til Kaukasus; herfra vendte han tilbage 1838, men sendtes 1840 igjen derhen og faldt n. A. i en Duel. Lermontov skildrede med poetisk Sandhed og Kraft den storartede Natur i Kaukasus i en Række ypperlige Sange, som dog alle er holdte i en gjennemgaaende subjektiv Tone, hidrørende fra den Paavirkning, han havde modtaget af Subjektivismens store Digter Byron. Foruden Digte udgav han ogsaa Romanen „Vor Tids Helt", et udmærket Arbeide, som har opnaaet stor Udbredelse blandt Russerne.

Lernæer (Lernæa), Krebsdyr af Sugekrebsenes Orden, lever som Snyltedyr paa forskjellige Fiskes Hud, Gjæller, Finner, Øine osv. En større Art, Lernæa branchialis, lever paa Torskens Gjæller.

Lernæiske Slange, i de græske Myther et skrækkeligt Uhyre med Vinger og mange Hoveder, havde sit Tilhold i Sumpen Lerna paa Peloponnes og anrettede store Ødelæggelser i Omegnen. Herakles fik af Eurystheus det Hverv at dræbe den og tog Iolaos med for at hjelpe ham. De jog Uhyret op fra dets Leie med Pile, greb det med Hænderne og begyndte at afhugge dets Hoveder; men for hvert Hoved, de afhuggede, voxede to nye ud. Da befalede Herakles Iolaos at stikke en nærliggende Skov i Brand, og med Gløderne sviede de derpaa Saarene efter hvert som de afhuggede Hovederne. Nu fremkom der ingen nye Hoveder, og Uhyret maatte endelig lade Livet. I det giftige Blod dyppede Herakles sine Pile, som derved blev sikkert dræbende.

Leroux (udt. Løru), Pierre, fransk Forfatter, f. 1798, d. 1871, arbeidede i sin Ungdom som Sætter og Korrekturlæser i et Trykkeri og blev derpaa ansvarshavende Redaktør af Oppositionsbladet „Le Globe", som han 1830 gjorde til Saint-Simonisternes Organ. Kort efter brød han dog med det nævnte Parti, redigerede derpaa med Carnot „Revue encyclopédique" og grundede 1838 „Encyclopédie nouvelle", hvori han skrev mange værdifulde Afhandlinger. 1841 begyndte han at udgive „Revue indépendante", hvori bl. a. George Sand skrev flere af sine Romaner. Leroux's Hovedverk er „De l'humanité, de son principe et de son avenir" (2 Bd., 1839), hvori han fremhæver Fremskridtsidéen i Naturen og Menneskelivet. 1846 begyndte han at udgive „Revue sociale", hvori han forfegtede en spekulativ Socialisme, og udgav derpaa flere Smaaskrifter af ultrademokratisk Tendens. 1848 valgtes han til den konstituerende og senere til den lovgivende Nationalforsamling, hvor han holdt sig til yderste Venstre. Ved Statscoupet 1857 blev han derfor forvist og tog Ophold paa Jersey; ved Udstedelsen af Amnestien 1870 vendte han tilbage.

Lesage (udt. Løsasj), Alain René, fransk Digter, f. 1668, d. 1747, studerede Retsvidenskaben og blev Advokat, men hans overveiende Lyst til literære Beskjeftigelser bragte ham snart til at forlade sin Praxis. Han oversatte nu spanske Dramaer og skrev selv for Scenen, bl. a. den lystige Komedie „Crispin rival de son maître", som blev modtagen med stort Bifald. 1707 udgav han den komiske Roman „Le diable boiteux", en Bearbeidelse af en spansk Roman af Guevara, men som under Lesages Behandling vandt saa meget, at den kan betragtes som hans eget Verk. Efter at have offentliggjort Komedien „Turcaret", en bitter Satire over Datidens Finansmatadorer, udgav han sit Hovedverk, Romanen „Gil Blas de Santillane" (4 Bd., 1715—45), hvortil han ogsaa tør have laant Idéer og enkelte Træk fra spanske Kilder, men som med endnu større Ret kan kaldes hans aandelige Eiendom end dens Forgjængers. Romanen skildrer paa en høist fornøielig og tiltrækkende Maade Situationer og Figurer af alle Samfundskredse og læses endnu med Fornøielse. Hans senere Skrifter staar ikke paa Høide med de foran nævnte og var for en stor Del skrevne for at skaffe ham de nødvendige Subsistensmidler; han levede nemlig i trange Kaar og alene af sin Pen, da han ikke var skikket til at indsmigre sig hos de Store, som i den Tid agerede Forfatternes Beskyttere.

Lesbos, nu Mytilini, tyrkisk Ø i det Ægæiske Hav, nær Kysten af Lilleasien, ved Adramytibugten, er 28 Kv.mil stor og har ca. 50,000 Indb., for det meste Grækere. Øen gjennemskjæres af flere Fjeldkjæder, mellem hvilke der er store og frugtbare Sletter, hvor Korn, Vin, Olie og Sydfrugter dyrkes. I Fjeldene findes god Marmor. — Lesbos skal efter Sagnet være bleven erobret af Æolerne under Orestes's Søn Penthilos og stod først under egne Konger, men gik senere over til at blive en demokratisk Stat. Dens Indbyggere var berømte for sin Dannelse, og flere navnkundige Mænd nedstammer derfra. Øen var en Tid under Perserriget, men 479 f. Kr. efter Slaget ved Mykale sluttede den sig til Athen og derefter til

Sparta. Den indlemmedes med det øvrige Grækenland i Romerstaten, blev i Midten af det 14de Aarh. en selvstændig Stat under den genuesiske Familie Guttelnzzi, og erobredes 1462 af Tyrkerne, i hvis Besiddelse den fremdeles er. — Dens Hovedstad er Mytilene.

Lescot (udt. Læskaa), Pierre, fransk Arkitekt, f. ca. 1510, d. ca. 1570, var Abbed i Clugny og Kanonikus ved Kathedralkirken i Paris. Han er især bekjendt som Louvres Bygmester og har i dette Værk skabt et af de skjønneste Mindesmærker af den franske Renaissance. Han var en Ven af Billedhuggeren Jean Goujon, med hvem han arbeidede sammen paa Louvre, og som udførte Relieferne paa den efter Lescots Tegning opførte Fontaine des innocents.

Leszczynski, se Stanislaus.

Lesghier, hos Georgierne og Armenierne Leki, Navn paa et Folk i Kaukasus, der i mange Stammer bebor Størstedelen af Daghestan og betragtes som dette Lands Urindvaanere. De er tapre og krigerske og har gjentagne Gange afrystet Aaget efter at være undertvungne. I den nyere Tid forenede Schamyl en stor Del af dem under sit Herredømme og vandt derved en vigtig Støtte for sin Magt. Efterat han var styrtet, har Russerne lidt efter lidt gjort alle lesghieske Stammer afhængige og stillet hele Daghestan under Militærforvaltning. Lesghiernes samlede Antal beregnes til henimod ½ Million. Deres Religion er en Form af Islam og deres Sprog delt i flere indbyrdes afvigende Dialekter.

Lesina, østerrigsk Ø i Adriaterhavet, ved Kysten af Dalmatien, ca. 9 Mil lang og paa det bredeste Sted ca. 1 Mil bred, har 14,000 Indb., som nærer sig af Fiskeri og Olie- og Vindyrkning.

Lesje, Prestegjeld i Kristians Amt, ved dettes Nordgrændse, med Sognene Lesje og Lesjeskogen. — Lesje Vand og Lesjeskogens Vand, to Indsjøer i Prestegjeldet, hver ca. 2 Mil lang. Det sidstnævnte frembyder det Særsyn, at der fra hver af dets Ender udløber en større Elv, nemlig Rauma fra den vestlige og Gudbrandsdalslaagen fra den østlige Ende.

Lesje Verk, tidligere et Jernverk i Lesje Prestegjeld, Nordre Gudbrandsdalen, bestod af en Masovn og en Stangjernshammer. Verket nedlagdes 1812.

Leskien, August, tysk Sprogmand, f. 1840, studerede i Kiel, Leipzig og Jena og er siden 1870 Professor i Leipzig. Han har lagt sig efter sammenlignende Sprogstudier, men især beskjeftiget sig med de slaviske Sprog; hans vigtigste Verker er „Haandbog i det gammelbulgariske Sprog" (1871) og „Deklinationen i Slavisk, Litauisk og Germanisk" (1876). Han er Medudgiver af „Archiv für slavische Philologie" og af Kühns „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung".

Leskovatz ell. **Leskofdscha**, By i Serbien, ved Weternitza, med 12,000 Indb., betydelig Dyrkning af Grøntsager og Handel med Hamp.

Leslie (udt. Lesli), Charles Robert, engelsk Genremaler, f. 1794, d. 1859, var af en amerikansk Familie og opholdt sig vexelvis i de Forenede Stater og England, men tilhører som Kunstner væsentlig det sidste. Han malede dels efter det virkelige Liv, dels efter Shakespeares Digterverker en Række af mest komiske Genrestykker, der røber Lune og Originalitet og i teknisk Henseende er særdeles dygtig udførte.

Leslie, John, engelsk Fysiker, f. 1766, d. 1832 som Professor i Edinburgh, gjorde sig bekjendt ved sine Undersøgelser over den straalende Varme, til hvilke han benyttede Differentialthermometret.

Lesseps, Jean Baptiste Barthélemy, Baron de, fransk Reisende og Diplomat, f. 1766, d. 1834, ledsagede Lapérouse paa hans Jordomseiling indtil Kamtsjatka og vendte derfra tillands tilbage til Frankrige, var 1802—12 fransk Konsul i Petersburg og 1815—23 Chargé d'affaires i Lissabon. Han udgav Skriftet „Observations sur la Sibérie et le Kamtschatka" (1790), som i sin Tid vakte megen Opmærksomhed. — Hans Broder Mathieu Maximilien Prosper, Greve de Lesseps, f. 1774, d. 1832, var fransk Konsul og Diplomat paa forskjellige Steder, deriblandt i flere nordafrikanske Stater, sidst i Tunis, hvor han var virksom for at forberede den franske Expedition til Algier. — Foregaaendes Søn Ferdinand de Lesseps, f. 1805, slog ogsaa ind paa den diplomatiske Bane og var efter hverandre Konsul i Kairo, Rotterdam, Malaga og Barcelona, ved hvilken sidste Stads Bombardement 1842 han traf dygtige og hensigtsmæssige Foranstaltninger for at betrygge sine Landsmænds Sikkerhed. Efter Februarrevolutionen hjemkaldtes han, blev derpaa fransk Gesandt i Madrid og sendtes 1849 som extraordinær Gesandt til Rom for at opnaa en fredelig Overenskomst med den romerske Republik. Hans Bestræbelser mislykkedes imidlertid, tildels som Følge af den franske Regjerings egne Foranstaltninger, og han tog sin Afsked. 1854 kaldtes han til Ægypten af dette Lands nye Vicekonge, Saïd Pascha, og under sit Ophold der fattede han sin storartede Plan til Suez-Eidets Gjennembrydning ved en Kanal. 1856 udgav han et Skrift om denne Gjenstand, som han fra nu af viede alle sine Kræfter. Hans Plan stødte imidlertid paa Modstand fra Tyrkiets og Englands Side, og Lesseps blev Gjenstand for haarde Beskyldninger af Planens Modstandere, men hans rastløse Energi overvandt alle Hindringer, saaledes at Arbeidet, efterat en Sum af 200 Mill. Frks. var samlet, kunde begynde 1859. 10 Aar efter, i November 1869, fandt Suezkanalens høitidelige Aabning Sted. Lesseps høstede nu almindelig Anerkjendelse for sit Storverk, ogsaa i England, hvor man oprindelig havde havt saa meget imod det. I den nyeste Tid (siden 1879) har den utrættelige og geniale Mand optaget den allerede tidligere fremsatte Plan om Anlægget af en Kanal gjennem Panamaeidet. Efter adskillig Modstand, navnlig fra de Forenede Staters Side, har det lykkedes Lesseps at sikre Foretagendet, idet Aktier i stor Udstrækning er blevne tegnede i de fleste Lande. For Tiden (1882) er Kanalen under Arbeide og antages at ville være færdig i 1887.

Lessing, Gotthold Ephraim, berømt tysk Digter og Kritiker, f. i Kamenz 1729, d. 1781, kom 1746 til Universitetet i Leipzig, hvor han efter Faderens Bestemmelse først studerede Theologi, senere Medicin, men hovedsagelig lagde sig efter Filosofi og Mathematik og ved Siden deraf dyrkede flere andre Videnskaber, bl. a. Kemi. Han omgikkes flittig med sceniske Kunstnere og begyndte allerede under sit Ophold ved Universitetet at skrive

Komedier, ligesom en Del af hans anakreontiske Digte blev til paa samme Tid. 1748 fulgte Lessing sin Ven Christlob Mylius til Berlin, hvor begge 1749 begyndte at udgive et Tidsskrift under Titelen „Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters". Ogsaa her udgav Lessing flere Lystspil og Digte, skrev Artikler i „Vossische Zeitung" og udførte Oversættelsesarbeider for Boghandlere. 1751 gik han til Wittenberg, hvorfra han det følgende Aar, efter at have taget Magistergraden, vendte tilbage til Berlin. Her traadte han i nær Forbindelse med Fr. Nicolai og Moses Mendelssohn. 1755 fuldendte han i Potsdam det borgerlige Sørgespil „Miss Sara Sampson", det første Arbeide i sin Art i Tyskland og tillige det første Skridt til Frigjørelsen af den tyske dramatiske Digtning fra den franske Pseudoklassicitets Lænker. 1756—58 opholdt han sig i Leipzig, gik derpaa igjen til Berlin og begyndte her at udgive de kritiske „Breve betræffende den nyeste Literatur". Samtidig skrev han Fabler og paabegyndte et Sørgespil „Virginia", som først udkom 1772 under den forandrede Titel „Emilia Galotti". Efter at være bleven Medlem af Videnskabsakademiet i Berlin var han 1760—65 Sekretær hos General Tauenzien i Breslau, hvor han skrev sit bedste dramatiske Digterverk, Lystspillet „Minna von Barnhelm, oder das Soldatenglück", et epokegjørende Arbeide, der senere blev anerkjendt som saadant bl. a. ogsaa af Goethe. 1766 udkom „Laokoon, eller om Grændserne for Maleri og Poesi", en ypperlig æsthetisk Afhandling, som overraskede ved Forfatterens nøie Kjendskab til den antike Kunsts Aand, og som ikke blot i Indhold, men ogsaa i Form er et Mesterverk. I Forbindelse med dette Skrift kan nævnes flere mindre Afhandlinger over beslægtede Emner, bl. a. „Hvorledes de Gamle har fremstillet Døden" (1769). 1768 kaldtes han til Hamburg for at deltage i Grundlæggelsen af et tysk Nationaltheater; her skrev han sin „Hamburgische Dramaturgie" (2 Bd., 1768—69), en Samling dramaturgiske Kritiker og Afhandlinger, som gav Stødet til den tyske Scenes fuldstændige Befrielse fra den franske Smag og til Indførelsen af Shakespeares Arbeider. Theaterforetagendet selv strandede imidlertid snart paa Stifternes Mangel paa praktisk Duelighed og paa Kjævlerier mellem Skuespillerne. Lessing fattede nu den Plan at bosætte sig i Italien og ganske ofre sig for Studiet af den antike Kunst og Arkæologi, men kaldtes, førend denne Plan kom til Udførelse, af Hertugen af Brunsvig til Bestyrer af Bibliotheket i Wolfenbüttel, hvilket Embede han tiltraadte 1770. Her begyndte han strax at offentliggjøre flere af Bibliothekets rige Skatte; saaledes udgav han 1770 det længe for tabt ansete, men af ham gjenopdagede Skrift af Berengar af Tours mod Lanfranc om Nadverdlæren, derpaa Andreas Scultetus's Digte og 1774—78 „Fragmenter, af en Unævnt", hvis Forfatter senere viste sig at være den 1768 afdøde H. S. Reimarus. I disse Fragmenter bekjæmpedes skarpt den stive Orthodoxi, som ogsaa i Lessing havde en Fiende; han blev derfor tildels selv anset for at være Fragmenternes Forfatter og indvikledes i en heftig theologisk Polemik, hvori især Presten J. M. Goeze i Hamburg førte det store Ord mod ham; Lessings Svar var det bekjendte aandrige og vittige Skrift „Anti-Goeze". Som et afsluttende Indlæg i denne Feide kan betragtes „Nathan den Vise" (1779), et religiøs-filosofisk Drama, hvori Lessing paa engang aflægger sin Troesbekjendelse og prædiker Humanitet og Tolerance. De samme Grundtanker udviklede han i sin sidste Afhandling „Om Menneskeslægtens Opdragelse" (1780). — Fra flere Kanter blev der gjort Forsøg paa at drage Lessing bort fra Wolfenbüttel; saaledes søgte man at faa ham til at komme til Mannheim, hvor Kurfyrst Karl Theodor 1776 oprettede et Videnskabsakademi og en national Scene. Lessing gjorde dog blot en Reise derhen ligesom til Wien, som han besøgte af Interesse for det af Josef den anden projekterede Videnskabsakademi, og hvor han blev Gjenstand for store Æresbevisninger. I sine sidste Aar var han sygelig og led navnlig af Trangbrystighed, som endelig i Brunsvig endte hans Liv. — Lessing hører til Tysklands mest fremragende Aander og har faaet stor Betydning saavel for sin Eftertid som for sin Samtid. Den vigtigste Del af hans Virksomhed var den æsthetisk-kritiske, ved hvilken han som ovenfor bemærket gav den franske Smag i den dramatiske og derved ogsaa i den øvrige tyske Digtning Banesaaret, og hvorved han paa den anden Side bidrog mægtig til at bringe saavel Shakespeares Digtning, som den tyske Literaturs ældre Skatte til deres Ret, medens han endelig sammen med Winkelmann maa nævnes som en Gjenopdager af den virkelige klassiske Kunst, istedenfor hvilken Tiden dyrkede en Pseudoklassicitet ikke blot i Poesien, men ogsaa i de bildende Kunster. Sin egen digteriske Virksomhed undervurderede Lessing ikke; han frakjendte meget mere sig selv Retten til egentlig at kaldes Digter, da han fandt sine poetiske Frembringelser mere at være Forstandsfostre end Frembringelser af en sand skabende Digtergenialitet. I sine bedste Arbeider for Scenen — „Minna v. Barnhelm", „Emilia Galotti" og „Nathan" — har han dog leveret Verker, som siden har beholdt sin Plads paa alle tyske Scener. Som Filosof var han ikke Tilhænger af noget bestemt enkelt System, om han end var stærkt paavirket bl. a. af Spinoza; selv opstillede han heller intet helt System, men gav dog i sine filosofiske Afhandlinger meget originalt. Særlig Betydning har han faaet som den egentlige Grundlægger af den tyske Religionsfilosofi gjennem sit Skrift „Om Menneskeslægtens Opdragelse", paa hvilket bl. a. Herder har bygget. Lessings klare, sunde og livlige Aand har ogsaa faaet et fortrinligt Udtryk i hans Stil, der anviser ham Rang blandt Tysklands første Prosaister. — Hans Skrifter udkom første Gang samlede i 30 Bd. 1771—94 og er senere gjentagne Gange udgivne, foruden at de enkelte Verker, særlig hans ovenfor nævnte Dramaer, „Laokoon" og „Dramaturgien" har oplevet et overordentlig stort Antal Separatudgaver. 1881 begyndte Udgivelsen af en illustreret Pragtudgave af alle Lessings Verker i Anledning af Hundredaarsdagen for hans Død, der ogsaa feiredes ved Festforestillinger baade paa de fleste tyske og paa flere udenlandske Scener.

Lessing, Karl Friedrich, tysk Maler, en Brodersøns Søn af Digteren, f. 1808, d. 1880, fik sin første Undervisning i Berlin og fulgte 1827 Schadow til Düsseldorf. 1858 blev han Direktør for Billedgalleriet i Karlsruhe. Af hans mest frem-

trædende Arbeider kan nævnes: „Kirkegaard med Ligstene og Ruiner“, „Huss paa Konciliet i Kostnitz“, „Huss paa Veien til Baalet“ (i Nationalgalleriet i Berlin), „Luther, som brænder Pavens Banbulle“ og „Disputationen mellem Luther og Eck“.

L'Estocq (udt. Læstokk), Johan Herman, en af den russiske Keiserinde Elisabeths Yndlinger, f. 1692, d. 1767, var Søn af en fransk Barbér. Han lærte Kirurgien og gik 1713 til Petersburg, hvor han traadte i Peter den stores Tjeneste, men snart blev forvist til Kasan; af Katharina den første kaldtes han tilbage og ansattes ved hendes Datter Elisabeths Hof. 1741 ledede han den Paladsrevolution, hvorved Elisabeth kom paa Tronen, blev til Løn derfor Geheimeraad, Dronningens første Livlæge og Direktør for hele Rigets Medicinalvæsen. 1748 blev han fængslet og afpressedes paa Pinebænken Tilstaaelsen af flere opdigtede Forbrydelser, hvorfor han berøvedes sine Embeder og forvistes til Sibirien. Ved Peter den tredies Tronbestigelse hjemkaldtes han og gjenindsattes i sine Embeder.

Lesueur (udt. Løsyør), Eustache, fransk Historiemaler, f. 1617, d. 1655, var Elev af Simon Vouet, fra hvis stive akademiske Retning han dog frigjorde sig. Hans mest bekjendte Arbeider er to Billedrækker, som nu bevares i Louvre; den ene bestaar af 13 mythologiske Fremstillinger, den anden skildrer i 22 Billeder Legenden om den hellige Bruno. Han udmærker sig ved korrekt Tegning og klar Kolorit.

Lesueur, Jean François, fransk Komponist, f. 1763, d. 1837, blev 1779 Kordirektør ved Innocentskirken i Paris. 1784 blev han Kapelmester ved den nævnte Kirke og 1786 ved Notre-Damekirken. 1793 fik han paa Théâtre Feydeau opført sin Opera „Røverkulen“, som gjorde megen Lykke; mindre gunstig modtoges „Paul og Virginie“ (1794) og „Télémaque“ (1796). Imidlertid var han bleven Inspektør ved det nyoprettede Konservatorium, fra hvilken Stilling han 1802 traadte tilbage; 1804 blev han efter Paisiello Napoleons Kapelmester og bragte derpaa sin Opera „Barderne“ til Opførelse. Den blev modtagen med stormende Bifald, medens „Adams Død“ (1809) kun vandt lidet Bifald. Efter Restaurationen blev han ansat ved det kongelige Kapel og blev 1817 Professor ved Musikkonservatoriet.

Letal (af lat. letum, Død), dødelig. — Letalitet, Dødelighed (om et Saar ell. lign., som medfører Døden).

Lethargi, en sygelig, søvnlignende Tilstand, hvoraf Patienten ikke fuldstændig kan vækkes; rystes han op af Dvalen, falder han strax tilbage i den. Lethargi indtræder ved stærk Udmattelse, Hjernerystelse og forskjellige andre Hjernesygdomme, Forgiftninger (f. Ex. ved Alkohol), Vexelfeber, Skarlagensfeber, Tyfus osv. Den er et betænkeligt Symptom, men tilsteder dog ofte Helbredelse.

Lethe, i den gamle græske Mythologi en Flod i Underverdenen, af hvilken de Afdødes Aander drak Glemsel.

Leto, lat. Letona, i den græske Gudelære en af Zeus's Hustruer, Moder til Artemis og Apollon. Hun var i Forbindelse med disse sine Børn paa flere Steder Gjenstand for guddommelig Dyrkelse. — Leto, en af Planetoiderne.

Letronne (udt. Løtronn), Jean Antoine, fransk Arkæolog, f. 1787, d. 1848, blev Professor i Historie og Arkæologi ved Collége de France samt Bestyrer for det kongelige Bibliothek og 1840 Overopsynsmand over de franske Arkiver. Han har blandt flere for Studiet af Arkæologi, Historie og Geografi vigtige Verker udgivet et Arbeide om Ægyptens Historie under Grækernes og Romernes Herredømme, en Samling græske og latinske Indskrifter fra Ægypten og en Samling Diplomer fra Merovingernes Tid.

Lette, Wilhelm Adolf, preussisk Embedsmand og Politiker, f. 1799, d. 1868, blev 1835 Overlandsretsraad i Posen og 1840 Dirigent for Agerbrugsafdelingen af Regjeringen i Frankfurt an der Oder; 1845 blev han Præsident for det nyoprettede Revisionskollegium for Landbrugssager. Ved Siden af sin Virksomhed som Embedsmand arbeidede han flittig paa at fremme flere almennyttige Foranstaltninger; han var saaledes med at grunde Centralforeningen for de arbeidende Klassers Vel og de tyske Landmandskongresser, arbeidede for at skaffe Kvinderne udvidet Adgang til selvstændigt Erhverv osv. 1848 valgtes han til den tyske Nationalforsamling, hvor han hørte til det saakaldte Kasinoparti. 1851 indvalgtes han i det preussiske Førstekammer og 1852 og senere i Deputeretkammeret, hvor han hørte til de Liberales Førere og havde vigtig Del i flere betydelige Lovarbeider. 1867 indvalgtes han ogsaa i den nordtyske Rigsdag. Han har skrevet flere juridiske Skrifter, hvoriblandt „Den preussiske Stats Landbrugslovgivning“ (3 Bd., 1853—54).

Letter, lettisk Sprog, se Litauen.

Letterstedt, egentl. Lallerstedt, Jakob, svensk Rigmand, f. 1796, d. 1862, var først Brændevinsbrænder, men gjorde Konkurs og gik 1824 til Kaplandet, hvorfra han 1852 vendte tilbage med en stor Formue. Sine sidste Aar levede han i Paris. Han er bleven bekjendt som Stifteren af det Letterstedtske Fond, til hvilket han testamenterede 470,000 Kr. og hvis Renter skal anvendes til at befordre Fællesskab i Kunst, Videnskab og Industri mellem de tre nordiske Riger. Den norske Afdeling uddeler for Tiden ca. 1,800 Kr. aarlig.

Lettres de cachet (udt. Lettr dø kasje), fr., egentl. „Seglbreve“, kaldtes i Frankrige før Revolutionen hemmelige, med Kongens mindre Segl forsynede Skrivelser, hvorved der gaves Befaling til at fængsle eller paa anden Maade fjerne visse Personer, hvorved fornemme Forbrydere undertiden unddroges Rettens Forfølgelse og andre Vilkaarligheder udøvedes. Brevene udfærdigedes ofte uden Kongens Vidende af de mægtige Hoffolk, idet der gaves Blanketter, forsynede med det kongelige Segl, hvilke blot behøvede at udfyldes. Brugen af disse Breve blev især hyppig fra Ludvig den fjortendes Tid; 23de Juni 1789 afskaffedes de ved et Dekret af Nationalforsamlingen.

Leu (udt. Løi), August Wilhelm, tysk Landskabsmaler, f. 1819, uddannede sig siden 1840 i Düsseldorf under Schirmer. Tiltrukken af den Natur, som skildredes i Achenbachs Billeder fra Norge, kom han herop, hvor han opholdt sig i længere Tid og især malede Fjeldpartier. 1847 gjorde han atter en Reise til den skandinaviske Halvø; senere er han bleven Professor ved Akademiet i Düsseldorf. Han har fortrinsvis malet Partier af norske Fjeldegne og fra Alperne, men har ogsaa ellers leveret mange fremragende Landskabsbilleder,

som udmærker sig ved korrekt Tegning og god Kolorit.

Leubus, tidligere et berømt Cistercienserabbedi i den preussiske Provins Schlesien, stiftet i Midten af det 11te Aarh. Klosteret ophævedes 1810, og Bygningerne bruges nu til Sindssygeasyl.

Leuchtenberg, Eugène, Hertug af, se under Beauharnais.

Leucit, et Silicat af 55% Kiselsyre, 23,5% Lerjord og 21,5% Kali, krystalliserer i det tetragonale System, er graahvidt eller askegraat, glasglinsende, gjennemskinnende til halvgjennemsigtigt og staar i Haardhed mellem Apatit og Feldspat. Det dekomponeres af Saltsyre, men smelter ikke i en Blæserørsflamme. Leucit findes indsprengt i Lava og i yderst smaa Korn i adskillige Basalter.

Leuckart (udt. Løikart), Karl Georg Friedrich Rudolf, tysk Zoolog, f. 1823, studerede i Göttingen, blev 1850 Professor i Giessen og 1870 Professor i Zoologi og Zootomi i Leipzig. Han har især beskjeftiget sig med Studiet af de hvirvelløse Dyr og leveret vigtige Bidrag til Kundskaben om flere Insekters Forplantning samt om Indvoldsormene, navnlig Trikinerne.

Leukas ell. **Sta. Maura**, i Oldtiden Leukadia, Ø i det Joniske Hav, nord for Kefalonia, 5 Kv.mil stor, med 21,000 Indb. Paa dens Sydspidse, den leukadiske Klippe, nu Kap Ducato, stod i Oldtiden et Apollontempel; fra Klippens Top nedstyrtedes hvert Aar under høitidelige Ceremonier en Forbryder, ligesom for at forsone Folkets Synder. Han omkom imidlertid ikke, da man efter Sagnet gav ham en Fjerham paa, til hvilken endog levende Fugle siges at have været befæstede og som lod ham dale sagte ned i Vandet, hvorfra han opfiskedes af Baade; derpaa maatte han for bestandig forlade Øen. Her skal ogsaa Digterinden Sappho have styrtet sig i Havet.

Leukippos, græsk Filosof, levede antagelig omkring 500 f. Kr. eller noget senere og siges dels at have været fra Abdera, dels fra Elea eller Milet. Hans Lærer skal have været Parmenides, efter andre Zenon. Hans System fremkaldtes, som det synes, af Eleaternes og som en Modsætning til dette. De lærte nemlig, at al Bevægelse var uvirkelig, ligesom de benegtede Existensen af det tomme Rum samt i det hele Tingenes Mangfoldighed; alt, som er, erklærede de for ét og dette ene for uforanderligt, idet de opfattede al Forandring kun som et Skin. Leukippos derimod antog Bevægelsens Realitet og, for at forklare denne, paa den ene Side det tomme Rum, paa den anden en uendelig Mængde af Atomer, som han tillagde Eleaternes Begrebsbestemmelser: Existens, kvalitativ Enkelthed, Udelelighed, Uforanderlighed og Uforgjengelighed, og som han kun antog forskjellige i Skikkelse og Stilling. Han blev derved Grundlæggeren af den atomistiske Filosofi, som videre udvikledes af Demokritos.

Leukorrhoe (udt. Levkore), Hvidt Flod, et Udflod af en hvid, gulagtig eller grønlig, slimeller materielignende Vædske fra de kvindelige Kjønsdele, hidrører dels fra Betændelse i Livmoderen, dels i Moderskeden eller de foran denne liggende Partier. Det er tildels af en ganske uskadelig Natur og optræder hos nogle Individer i Forbindelse med Menstruationen eller efter Barselsengen; dels kan det hidrøre fra Snyltedyr eller andre fremmede Substanser, som bevirker Betændelse, dels fra Smitte med Dryppert eller Syfilis, dels endelig fra almindelige Ernæringsmangler (Blodfattigdom) eller fra sygelige Forandringer i Livmoderens Stilling. Behandlingen er forskjellig efter de forskjellige Aarsager.

Leukothea, Navn paa en Planetoide.

Leuktra, Flekke i Bøotien i Grækenland, sydvest for Theben. Her vandt Thebanerne under Epaminondas 371 f. Kr. en glimrende Seier over Spartanerkongen Kleombrotos og bibragte derved Spartas store Indflydelse i Grækenland paa den Tid et føleligt Knæk.

Leukæmi, en eiendommelig Sygdom, under hvilken de hvide Blodlegemers Mængde betydelig forøges, medens de røde formindskes. Samtidig finder en Opsvulmen af Milten eller af Lymfekjertlerne Sted; ofte indtræder ogsaa en sygelig Forandring i Knoklernes Marv. Den Angrebne bliver bleg, udmagres og plages af Aandedrætsbesværligheder samt ofte af Blødninger fra Næsen Tarmene og Huden. Hvis disse Blødninger ikke medfører en hurtig Død, kan Sygdommen vare i aarevis, førend den ender med Døden gjennem Kakhexi. Sygdommen er først i den nyere Tid opdaget af Virchow; dens Aarsager er ubekjendte, og noget Middel til dens Helbredelse er endnu ikke fundet.

Leuthen (udt. Løiten), Landsby i Nedreschlesien, vest for Breslau; her seirede Preusserne under Fredrik den anden 5te Decbr. 1757 over Østerrigerne under Karl af Lothringen.

Leutze (udt. Løitse), Emanuel, tysk Maler, f. 1816, d. 1868, kom som Barn til Amerika, hvor han i Filadelfia fik nogen Tegneundervisning, gik 1841 til Düsseldorf og fik her Undervisning af K. F. Lessing. 1843 gik han til München, derfra til Venedig og Rom og vendte 1845 tilbage til Düsseldorf, hvor han opholdt sig i længere Tid. Siden 1859 levede han væsentlig i Amerika, hvorfra han 1863 for sidste Gang gjorde en Reise til Düsseldorf. De fleste af hans Billeder er blevne solgte til Amerika. Blandt de mere fremtrædende kan nævnes „Kolumbus for Konciliet i Salamanca", „Kolumbus for Dronningen", „Kolumbus i Lænker", flere Billeder af den engelske Historie samt fremfor alle „Washingtons Overgang over Delaware" (1852) og „Washingtons Kamp ved Monmouth" (1854). Han har ogsaa malet Fresker i Kapitoliet i Washington.

Levaillant (udt. Løvaijang), François, fransk Reisende og Ornitholog, f. 1753, d. 1824, var Søn af en i hollandsk Guiana bosat Franskmand. Uden at besidde videnskabelig Uddannelse samlede han en hel Del naturhistoriske Gjenstande, som han 1778 bragte til Amsterdam. Her kjøbtes Samlingen af en Kjøbmand, som 1780 udsendte Levaillant for fra Kaplandet at forsøge at trænge ind i det Indre af Afrika. I dette Øiemed gjorde han 1781—85 to Reiser, paa hvilke han samlede en stor Del Naturgjenstande; af disse gik dog meget tabt ved Uheld paa Overreisen til Holland. Foruden Beskrivelser over disse Reiser forfattede han et udførligt Verk over Afrikas Fugle m. fl. ornithologiske Arbeider.

Levanger, By i Nordre Trondhjems Amt, paa den sydlige Side af Trondhjemsfjorden, 9 Mil nordost for Trondhjem, med 950 Indb. Byens for-

nemste Næringsveie er Handel med Oplandet og de tilgrændsende svenske Distrikter samt endel Trælastudførsel. Dens Anlæg skyldes væsentlig, at der paa Stedet i længere Tid aarlig havde været afholdt to Markeder, og 1836 fik Byen Kjøbstadsrettigheder. Den har dog ikke formaaet at holde Skridt med de øvrige nordenfjeldske Byer i Fremgang, og Folkemængden er i de sidste Tiaar endog aftagen. Dette skyldes vel dels dens mindre heldige Beliggenhed, der gjør, at den ikke kan konkurrere med sin mægtige Nabo Trondhjem, dels et Par ødelæggende Ildebrande, nemlig i 1845, da der af 133 Huse kun stod 23 igjen, samt 12te Dcbr. 1877, da ligeledes kun en ubetydelig Del af Byen undgik at blive Luernes Rov.

Levanten, ital. il Levante (d. e. den opgaaende Sol), d. s. s. Orienten, Østerlandene, de Lande, hvorfra Solen synes at stige op, geografisk Benævnelse paa Kystlandene ved den østlige Del af Middelhavet (Lilleasien, Syrien og Ægypten).

Levasseur (udt. Løvasør), N. P., fransk Operasanger, f. 1791, d. 1871, optraadte 1813 første Gang ved Operaen i Paris, til hvis mest udmærkede Kræfter han senere hørte. Han havde en særdeles omfangsrig og kraftig Basstemme, som var uddannet paa den fortrinligste Maade. Efter at være traadt tilbage fra Scenen blev han 1869 Professor ved Musikkonservatoriet i Paris. — J. H. Levasseur, f. 1778 i Paris, var første Violoncellist ved den store Opera og Professor ved Konservatoriet. Han har udgivet Sonater og Øvelsesstykker for Cello.

Lever, den største af Kjertlerne i det dyriske Legeme, ligger paa høire Side i den øvre Del af Underlivet, lige under Mellemgulvet; til dette saavelsom til Bughulens Vægge er den fæstet ved stærke Baand. Den er aflang og fladtrykt, med hvælvet Overflade og konkav Underflade. Hos Mennesket veier den indtil 3 Pd. og derover. Paa den nedre Flade træder den næsten fingertykke Portaare ind i den; denne Aare medfører alt det Blod, som kommer fra Maven, Tarmene, Bugspytkjertelen og Milten, og som indeholder en stor Del af Fordøielsesprodukterne. Blodet gjennemstrømmer Portaarens talrige Forgreninger rundt om i Leveren og samles derpaa igjen i større Aarestammer, Levervenerne, som udmunder i den nedre Hulvene. Portaarens Blod er mørkrødt og leverer Materialet til Galdens Dannelse. Det Blod, som tiltrænges til selve Leverens Ernæring, tilføres gjennem Leverarterien. Mellemrummene mellem Haarkarnettets Grene er udfyldte af Levercellerne, Kjertelceller, hvori Galden dannes. Galden samles i et System af fine Kar, som forener sig i Galdegangen (se Galde). — Leveren spiller tydeligvis en meget vigtig Rolle i den dyriske Organisme, uden at dens Funktioner endnu er kjendte i sit hele Omfang. Ved Siden af, at den danner den for Fordøielsesprocessen nødvendige Galde, synes den ogsaa at deltage i Blodannelsen, idet de fra den fordøiede Føde optagne Æggehvidestoffer og Sukker her synes at undergaa en Forandring. Et Produkt af denne er Glykogen, en stivelselignende Substans, som let gaar over til Druesukker. Ogsaa synes Leveren at optage de udbrugte røde Blodlegemer, af hvis Bestanddele Rester kan paavises i Galdens Farvestof. — Leverens Sygdomme er af forskjellig Art. Egentlig Betændelse af Leveren er sjelden i de tempererede Klimater og forekommer næsten kun ved den gule Feber. Dens Overfyldning med Blod (Hyperæmi) er ikke sjelden hos Personer, som nyder meget af stærke Drikke, fører et stillesiddende Liv eller lider af Hjerte- eller Lungesygdomme, der medfører Opstuvning af Blodet i Levervenerne. Levercirrhose er en langsom Undergang af Levercellerne, medens Bindevævet tiltager; denne Degeneration forekommer hos Drankere. Ogsaa Leverens Fedtmængde kan voxe i abnorm Grad hos fede Personer og ellers som Følge af andre sygelige Processer. Ved Fosforforgiftning og enkelte andre Sygdomme kan Leveren svinde ind og destrueres ved en akut Atrofi, idet dens Væv opløses og den antager en gul Farve. Ved Kræft i Mavesækken eller andre Underlivsorganer pleier ogsaa Leveren snart at angribes. Beskadigelser af Leveren ved Slag, Stød eller Saar er ofte dødelige, idet der indtræder en heftig Blødning fra dens mange Blodkar. — Leverikte, se Ikter.

Lever (udt. Løve), Morgenaudiens, Morgenopvartning, især hos Fyrster og andre fornemme Personer.

Lever (udt. Liver), Charles James, engelsk Romanforfatter, f. 1809, d. 1872, studerede Medicin i Dublin og Göttingen og blev under Koleraepidemien 1832 Læge i et stort Distrikt i Irland. 1837 blev han Læge ved det engelske Gesandtskab i Bryssel, men det Bifald, han fik for sin Roman „Harry Lorrequer“, bestemte ham til for Fremtiden alene at beskjeftige sig med Forfatterskab. Han offentliggjorde nu en Række af Romaner, hvori han især skildrede Livet i Irland med en frisk Kvikhed og Humor, som gjorde ham til en af de mest læste engelske Romanforfattere. 1842 overtog han Redaktionen af „Dublin University Magazine“, hvori han offentliggjorde flere af sine Romaner; politiske Stridigheder bragte ham dog til 1845 at opgive denne Virksomhed, hvorefter han forlod England og tilbragte Resten af sit Liv paa det europæiske Fastland. Efter en Tid at have beboet et Slot i Tyrol blev han 1858 engelsk Vicekonsul i Spezzia og 1867 Konsul i Triest. Af hans Arbeider kan nævnes „Charles O'Malley“, „Tom Burke of ours“ (1844), „St. Patricks eve“ (1846), „Roland Cashel“ (1849), „The dodd family abroad“ (1854) „Davenport dunn“ (1860) og „Sir Brooke Fossbrooke“ (1867).

Leverance, Levering, Ydelse; især Levering ifølge Kontrakt af større Partier Varer. — Leverandør, en, som paatager sig at gjøre en Leverance.

Leverrier (udt. Løverrie), Urbain Jean Joseph, berømt fransk Astronom, f. 1811, d. 1877, studerede ved den polytekniske Skole i Paris og blev Lærer ved Collége Stanislas sammesteds, derpaa Repetent ved den polytekniske Skole, 1846 Professor ved det naturvidenskabelige Fakultet og 1854 Direktør for Observatoriet i Paris; 1852 blev han Senator. 1870 maatte han fratræde sin Post som Direktør for Observatoriet, men fik den igjen 1873. Hans første videnskabelige Skrifter handlede om kemiske Emner. 1845 begyndte han at beskjeftige sig med Merkurs og paa Aragos Raad tillige med Uranus's Bevægelse og fandt, at de allerede tidligere bekjendte Uregelmæssigheder ved den sidste kun kunde forklares ved Tilstedeværelsen af en endnu ubekjendt Planet udenfor Uranus. Ved Beregningen fandt

han det Sted paa Himmelen, hvor denne Planet paa et givet Tidspunkt maatte befinde sig, og opfordrede derpaa 1846 Galle, ansat ved Observatoriet i Berlin, til at søge paa dette Sted. Galle fandt ogsaa 23de Septbr. nær det opgivne Sted Planeten, som fik Navnet Neptun. Leverrier skrev talrige Afhandlinger, væsentlig over fysisk Astronomi, dels i „Journal de l'Ecole polytéchnique", dels i Pariserakademiets Afhandlinger, og har stor Fortjeneste af Bearbeidelsen af Planeternes Theori. Han indførte ogsaa virkelige Forbedringer ved Observatoriets Indretning og foranledigede Indførelsen af telegrafiske Veirdepecher.

Levertran, se Tran.

Levi, Patriarken Jakobs tredie Søn, nævnes som Stamfader til Levi Stamme eller Leviterne. Denne Stamme fik ved Kanaans Deling intet sammenhængende Stykke Land, men boede rundt om mellem de øvrige Stammer, fordelt i 48 Stæder. Af dem toges Presterne og alle øvrige Tempeltjenere; til denne Stamme hørte Moses og Aron, hvilken sidstes Slægt havde den Forrettighed, at Ypperstepresten og de egentlige Prester toges af den, medens de øvrige Leviter kun fungerede som Presternes Hjelpere under Gudstjenesten. Deres Indtægter bestod i Tiende.

Levita, Elias, egentl. Elia Levi Ben-Asjer, med Tilnavnet Bachur, berømt jødisk Grammatiker, f. 1469 nær Nürnberg, d. 1549, har skrevet vigtige Verker om den hebraiske Grammatik; hans mest bekjendte Skrift er „Masoret Ha-Masoret", d. e. Nøgle til Masora (1538).

Levkoi (Mattiola), Planteslægt af de Korsblomstredes Familie, omfatter Urter eller Halvbuske med trinde eller sammentrykte Skulper. De voxer vildt ved Strandbredderne i Sydeuropa, men flere Arter, deriblandt navnlig Sommerlevkøien (M. annua) og Vinterlevkøien (M. incana) dyrkes almindelig i Haverne over hele Europa paa Grund af sine forskjelligfarvede, ofte fyldte, vellugtende Blomster.

Lewald, Johann Karl August, tysk Forfatter, f. 1792 af jødisk Slægt, d. 1871, var Sekretær i det russiske Hovedkvartér under Krigen med Frankrige, optraadte 1818 som Skuespiller og virkede nu i flere Aar dels som saadan, dels som Theaterdirektør. 1835 grundede han i Stuttgart Bladet „Europa, Chronik der gebildeten Welt" og udgav derhos en hel Del Romaner, Noveller, Reisehaandbøger, Dramaer m. m. Senere blev han Medredaktør af Bladet „Deutsche Chronik" i Stuttgart og Regisør ved Hofteatret sammesteds samt gik over til Katholicismen. Hans Fortællinger og Dramaer er ikke uden Fortjeneste, men røber i Udarbeidelsen ofte den samme Flygtighed, som gav sig tilkjende i Forfatterens bevægede Liv. — En Slægtning af ham er den bekjendte Romanforfatterinde Fanny Lewald, f. 1811. Hun lod sig i sit 17de Aar døbe og bereiste et Par Aar efter Tyskland og Frankrige. Allerede i en ung Alder skrev hun Eventyr, men først den ovenfor nævnte J. K. A. Lewald gjorde hende opmærksom paa hendes Forfatterbegavelse og udgav 1841 hendes første Novelle „Stedfortræderen" i sit Tidsskrift „Europa". Hun udgav nu anonymt flere Fortællinger, hvori hun aabenbarede sit ikke ringe Talent og sin frisindede og skarpe Tænkning. Under en Reise i Italien 1845—46 lærte hun at kjende Adolf Stahr, med hvem hun 1855 blev gift. Som Frugt af denne Reise udgav hun „Italiensk Billedbog" (1847); et Sidestykke til denne er „Reisedagbog fra England og Skotland" (1852). Af hendes senere Romaner og øvrige Skrifter kan nævnes „Diogena, Roman af Grevinde Iduna H. H.", en vittig Parodi paa Fru Ida Hahn-Hahns Skrifter, „Pigen fra Hela" (1860), „Fra Slægt til Slægt" (1863—65), „Benedikt" (1874), „Benvenuto" (1875), „Nye Noveller" (1877) og Autobiografien „Min Livshistorie" (1861). Et Udvalg af hendes Skrifter udkom 1871—75 i 12 Bd. Hun udmærker sig som Forfatterinde ved Aandrighed, skarp Iagttagelsesevne, omfattende psykologiske Kundskaber og en ren og smuk Stil.

Lewenhaupt, Adam Ludvig, svensk Feltherre, f. 1659, d. 1719, var Sønnesøns Søn af Grev Axel Stensson Leijonhufvud (s. d.). Han fik en lærd Opdragelse, men valgte den militære Bane og udmærkede sig blandt flere Svensker i hollandsk Tjeneste. 1703 fik han Fuldmagt til at overføre et Regiment til Lifland, hvor han ved Zjaggerini slog en 6 Gange overlegen russisk Troppestyrke; derpaa blev han Generalmajor og Øverstbefalende i Kurland. Efter 1705 at have seiret ved Gemäuerthof blev han General og Guvernør i Lifland, hvilken Provins han med Tapperhed forsvarede, indtil han 1708 kaldtes til Hovedarméen. Han slog sig gjennem en russisk Hær, der var 3 Gange saa stor som hans egen, og stødte til Karl den tolvte under Toget mod Ukraine; efter Nederlaget ved Pultava afsluttede han Kapitulationen med Russerne. 1718 blev han udnævnt til Rigsraad, men kom ikke til at tiltræde dette Embede, da han døde i russisk Fangenskab. — Charles Emil Lewenhaupt, en Fætters Søn af den foregaaende, f. 1691, d. 1743, indtraadte 19 Aar gl. i Arméen, udmærkede sig i Tyskland og fulgte Karl den tolvte 1716—18 som Løitnant; 1722 blev han Generalmajor. Paa Rigsdagen 1734 valgtes han til Landmarskal, sluttede sig til Hattepartiet og var ogsaa 1735 en af dettes ivrigste Talsmænd. 1740—41 var han atter Landmarskal og udnævntes til Hærens Øverstkommanderende i den nylig paa „Hattenes" Foranstaltning erklærede Krig med Rusland. I Novbr. 1741 faldt han ind i Rusland, men lod sig i Anledning af det i Rusland indtrufne Tronskifte forlede til en Vaabenstilstand, som derpaa fra russisk Side pludselig blev opsagt, og lod sig nu uden at gjøre Forsøg paa kraftig Modstand trænge tilbage fra den ene Stilling til den anden, indtil han indesluttedes ved Helsingfors. Nu fik han fra Rigsraadet Befaling til at nedlægge Kommandoen, blev ved sin Tilbagekomst til Stockholm fængslet, dømt til Døden af en af Stænderne nedsat Kommission og halshugget. — Hans Søn Charles Emil Lewenhaupt, f. 1721, d. 1796, hjalp Gustav den tredie til at gjennemføre „Forenings- og Sikkerhedsakten", som han i Egenskab af Præsident i Ridderhuset underskrev mod Adelens Villie og Beslutning.

Lewes (udt. Luis), George Henry, bekjendt engelsk Forfatter, f. 1817, d. 1878, var bestemt for Kjøbmandsstanden, men opgav denne Bane for at studere Medicin og førtes ved sine anatomiske og fysiologiske Studier over til Filosofien, som han lagde sig efter under et Ophold i Tyskland 1838—39. [Efter sin Tilbagekomst til England

begyndte han en omfangsrig literær Virksomhed, dels af videnskabelig, dels af publicistisk Natur. Af hans større Arbeider fra denne Tid kan nævnes „Biographical history of philosophy“, „Life of Robespierre“,, et Værk om det spanske Drama og Romanen „Ranthorpe“. Mest Anerkjendelse baade hjemme og i Udlandet, særlig i Tyskland, vandt han dog ved sit fortræffelige Arbeide „Goethes Liv“ (2 Bd., 1855), som har oplevet mange Oplag og Oversættelser og til Dato er den bedste existerende Biografi af den store Digter. 1858—59 foredrog han i British Associations Møder et Par Afhandlinger om Nervesystemet, hvilke vakte betydelig Opsigt blandt Fysiologerne. Senere udgav han bl. a. „Sea-side studies“, „Physiology of common life“ (1860), „Aristotele“, et Forsøg paa at fremstille Aristoteles's naturvidenskabelige Forskninger i Sammenhæng, „Problems of life and mind“ (3 Bd., 1874—75), „On actors and the art of acting“ (1875) m. fl. Skrifter. Siden 1865 udgav han „Fortnightly Review“. — Om hans Hustru Mary Anne Evans se i „Rettelser og Tillæg til 1ste Bind“.

Lewis (udt. Ljuis), den nordligste og største af Hebriderne, 12 Mil lang og indtil 7 Mil bred, med 25,000 Indb., er bjergfuld, stærkt indskaaren af Havet og har mange Indsjøer. Jordbunden er lidet frugtbar, dog dyrkes Rug, Havre og Poteter. Sildefiskeri drives i stor Udstrækning.

Lewis, Sir George Cornwall, engelsk Lærd og Statsmand, f. 1806, d. 1863, studerede Retsvidenskaben og blev 1828 Medarbeider i „Classical Journal“ og „Foreign Quarterly Review“. 1839—47 var han Kommissær for Fattigvæsenet og begyndte derpaa som Medlem af Underhuset at spille en mere fremtrædende Rolle som liberal Politiker. 1852 opnaaede han ikke at blive gjenvalgt, hvorimod han 1855 igjen blev Medlem af Parlamentet og kort efter Gladstones Eftermand som Statskammerkansler. Som saadan styrede han i en vanskelig Periode med Dygtighed Englands Finanser indtil 1858, da han afgik med Ministeriet Palmerstons Opløsning. Efter Palmerstons Gjenindtræden i Kabinettet blev han 1859 Statssekretær for det Indre og 1861 Krigsminister, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Af hans mange Skrifter kan anføres „Essay on the use and abuse of political terms“ (1832), „On the influence of authority in matters of opinion“ (1849), „Enquiry into the credibility of early Roman history“ (1855, 2 Bd.), „Historical survey of the astronomy of the ancients“ (1862), „Dialogne on the best form of government“ (1863), og „Essays on the administration of Great Britain from 1783 to 1830“ (1864).

Lewiston, By i Staten Maine i Nordamerika, med 14,000 Indb. og Uld- og Bomuldsindustri.

Lexdalselven, en 4 Mil lang Elv i Nordre Trondhjems Amt, løber ud fra Lexdalsvand mellem Sparbo og Værdalens Prestegjeld, gaar mod Nordvest og falder i Beitstadfjord.

Lexikon, Ordbog. — Lexikograf, Forfatter af en Ordbog.

Lexington (udt. Lexingt'n), liden Landsby i den nordamerikanske Stat Massachusetts, bekjendt ved den første Træfning mellem Englænderne og Amerikanerne i Frihedskrigen, 19de April 1775. — Lexington heder ogsaa en By i Kentucky med 15,000 Indb. og Industri i Hamp-, Uld- og Bomuldsvarer samt Jern.

Lexviken, Prestegjeld i Nordre Trondhjems Amt, paa Nordsiden af Trondhjemsfjord, med Sognene Lexviken og Stranden.

Leyden, se Leiden.

Leyden, Ernst Viktor, tysk Patholog, f. 1832, studerede i Berlin og indtraadte 1854 som Militærlæge i den preussiske Armé, deltog som Bataljonslæge i den danske Krig 1864, blev 1865 Professor i Pathologi og Therapi i Königsberg og 1876 i Berlin. Han har især gjort sig bekjendt ved Afhandlinger over Nerve- og Rygmarvssygdomme.

Leys, Hendrik, Baron, belgisk Genre- og Historiemaler, f. 1815, d. 1869, opholdt sig den meste Del af sit Liv i Antwerpen. Han har leveret en Række Arbeider i forskjellig Genre, i hvilke han med Dygtighed har søgt at efterligne de ældre Mesteres Manér. Hans sidste Verker var 6 store Billeder af Antwerpens Historie i Raadhuset sammesteds.

Leyte, en af de til Filippinerne hørende Bisayaøer, 170 Kv.mil stor, med 135,000 Indb., staar under Portugal.

L'Hassa, se Lassa.

L'hombre, enslags Kortspil, opfundet i Spanien, spilles af 3 eller 4 Personer.

L'Hôpital (udt. Lôpital), Michel de, fransk Kansler, f. 1505, d. 1573, studerede Retsvidenskaben i Padua, var en Tid Advokat og Parlamentsraad i Paris, senere Huskansler hos Margarethe af Valois og Overintendant for Finanserne og viste sig ved Udførelsen af disse Hverv som en dygtig og paalidelig Embedsmand. Ved Frans den andens Tronbestigelse 1559 blev han Medlem af Statsraadet og Aaret efter Frankriges Kansler. Han havde som saadan det vanskelige Hverv at tilveiebringe Fred og Forsoning mellem de paa den Tid kjæmpende religiøse Partier. Han viste sig ogsaa moderat i sin Optræden og søgte oprigtig at dæmpe den fanatiske Partiaand paa begge Sider; men Gemytterne var engang saa ophidsede, at det lidet nyttede, og allerede efter Freden i Amboise 1563 havde han tabt sin Indflydelse. Efter af Katharina af Medici at være udelukket af Statsraadet neblagde han 1568 sit Kanslerembede, levede siden som Privatmand og døde i Fattigdom. Under Bartholomæusnattens Myrderier maatte Dronningen lade hans Hus besætte af Soldater for at beskytte ham mod den katholske Pøbel. Han efterlod sig i Manuskript flere latinske Digte, Memoirer, Taler og Afhandlinger af juridisk Indhold, hvilke Skrifter i den nyere Tid er udgivne.

Liaison (udt. Liæson), fr., Forbindelse, især Kjærlighedsforbindelse.

Lianer, fælles Benævnelse paa de tropiske Slyngplanter.

Liasformationen, en Underafdeling af Juraformationen, se Geologiske Formationer.

Libanios, græsk Sofist fra Antiokia i Syrien, levede i det 4de Aarh. e. Kr. Ca. 340 oprettede han en Skole i Konstantinopel, men maatte allerede 343 opgive den paa Grund af andre Sofisters hadefulde Forfølgelser. Nu virkede han i Nikomedia, indtil han 350 kaldtes til Konstantinopel; 353 eller 354 flyttede han til sin Fødeby,

hvor han levede til ca. 395 som en meget berømt og søgt Veltalenhedslærer. Han var Forfatter til et stort Antal Skrifter, af hvilke mange endnu er forhaanden; de mærkeligste af dem er hans Taler, Deklamationer, rethoriske Øvelser, Breve samt Indholdsfortegnelser til Demosthenes's Taler.

Libanon, d. e. de hvide Bjerge, en Fjeldstrækning i Syrien, hører til det Fjeldsystem, som tager sin Begyndelse med Sinai og Horeb i Syd og derpaa strækker sig mod Nord gjennem den petræiske Ørken, Palæstina og Syrien, parallelt med Middelhavets Kyst, og tilsidst i Lilleasien løber sammen med Taurus. Libanon danner det mellemste og høieste Parti i denne Kjæde; dets gjennemsnitlige Brede er ca. 4 Mil, Længden ca. 20 Mil. Mod Øst falder Libanon steilt af til Coelesyrien, mod Vest til Middelhavet. Gruppens Midtparti, Arabernes Dsjebel-Libnan, danner en ca. 6 Mil lang, fra Syd mod Nord stigende Høislette med Toppene Dsjebel-Sannîn (ca. 8,500 Fod) i Syd og Dsjebel-Makmel (ca. 9,650 Fod) samt Dor-el-Chotib (ca. 9,700 Fod). I Nærheden af sidstnævnte Fjeldtop findes i en ellers paa Vegetation fattig Egn en Levning af de Cederskove, som fordum gjorde Libanon berømt. Nu findes kun ca. 400 Stammer, deraf ca. 12 af en betydelig høi Alder. — Paa fine Skraaninger, især i Vest, og i de mange trange Dale har Libanon en frugtbar Jordbund, som af de flittige Beboere er vel dyrket og navnlig frembringer Hvede, Byg, Tobak, Oliven, Figen, Vin og især Morbærtræer, hvis Dyrkning betinger en udstrakt Silkeavl. Beboerne bestaar af Druser, Maroniter og flere andre Stammer; deres samlede Antal er ca. 250,000.

Libation, hos Grækerne og Romerne Drikoffer til Guderne; et saadant Offer bragtes dels i Forbindelse med andre Ofre, dels for sig alene; man heldte Vin (eller Honning, Melk o. lign.) paa Alteret eller udgjød nogle Draaber Vin af Bægeret, førend man drak.

Libau, By i det russiske Guvernement Kurland, 15 Mil nord for Memel, har 11,000 Indb., god Havn og Udførsel af Korn, Erter, Lin, Hamp, Trælast og Huder. I den senere Tid er her ogsaa meget besøgte Sjøbade.

Libel, af lat. libellus, d. e. en liden Bog, hos Romerne enhver skriftlig Forestilling til en Øvrighed eller offentlig Myndighed; i den nyere Tid forstaar man ved Libel d. s. s. Paskvil, Smædeskrift.

Liber, romersk Tilnavn for Bakkhos (se Gudelære, den græske).

Liberal, lat., gavmild; velvillig; fordomsfri; i den politiske Sprogbrug d. s. s. frisindet. — Liberalitet, Gavmildhed; Frisind. — Liberalisme, frisindet politisk Retning.

Liberatrix, Navn paa en af Planetoiderne.

Liberi, se Livrée.

Liberia, Negerrepublik i Øvreguinea paa Afrikas Vestkyst, mellem Kap Palmas og Gallinafloden. Størrelsen er ca. 450 Kv.mil, Grændsen mod det indre af Fastlandet er ikke bestemt fastsat, men de indfødte Stammer inden vel 10 Mils Afstand fra Kysten har underkastet sig Republikens Overhøihed. Folkemængden angives til 720,000, som næsten udelukkende er Negre og Mulatter; Hvide kan ikke faa Borgerret. — Republiken styres af en Præsident, der ligesom Vicepræsidenten vælges paa 2 Aar. Folkerepræsentationen er delt i et Deputeretkammer med 13 Medlemmer, valgte paa 2 Aar, og et Senat paa 8 Medlemmer, valgte paa 4 Aar. Religionen er den evangeliske, dog er mange af Indbyggerne faldne tilbage til Fetischdyrkelsen. Sproget i de offentlige Forhandlinger er engelsk. I Monrovia findes en høiere Læreanstalt med 3 farvede Professorer og 25 Studerende. Liberia har flere gode Havne og driver nogen Skibsfart; der udføres Palmeolie, Elfenben, Sukker, Kaffe, Arrowroot og Ingefær. Handelen er for Størstedelen i Hænderne paa hvide Kjøbmænd, som skjønt ikke Borgere dog indirekte er Landets egentlige Styrere. Statens Indtægter var 1875 111,500 Dollars; Udgifterne udgjorde det samme Beløb. — Liberia grundedes oprindelig som amerikansk Koloni; 1816 stiftedes nemlig i Washington et Selskab for at anlægge en Koloni af frie Negere i Afrika, og der gjordes 1820 Forsøg med at nedsætte 30 Familier paa Sherboro-Øerne strax nordenfor Liberia, men Forsøget mislykkedes paa Grund af det dræbende Klima. 1821 grundedes paa Kap Mesurado i det nuværende Liberia en ny Koloni, hvis Hovedstad efter den nordamerikanske Republiks daværende Præsident Monroe fik Navnet Monrovia. Efter med Held at have bestaaet Kampe med de omkringboende Indfødte fik Kolonien 1824 Ret til selv at ansætte alle sine Embedsmænd; den udbredte sig stedse videre og erklæredes endelig 1847 af de Forenede Staters Senat for en selvstændig og suveræn Stat. 1857 sluttede ogsaa den 1834 ved Kap Palmas grundede Negerrepublik Maryland sig til Liberia.

Liberius, Pave 352—66, blev 355 afsat af Keiser Konstantius og jaget i Landflygtighed, fordi han negtede at underskrive den Fordømmelsesdom, som paa Synoderne i Arelate og Milano blev udtalt over Athanasius. Efterat han 358 havde gaaet ind paa at underskrive to semiarianske Troesformler, fik han sit Embede igjen. Han æres som Helgen baade i den græske og den romerske Kirke.

Libertas, lat., Frihed, hos Romerne ogsaa personificeret som Gudinde. — Liberté, fr., Frihed, det første Ord i den franske Revolutionsmænds bekjendte Devise „Liberté, egalité et fraternité".

Libertiner, fr. libertin (udt. Libertæng), letfærdigt Menneske. — Libertinage (udt. Libertinasj), letfærdigt, udsvævende Levnet. — Libertines kaldtes i det gamle Rom Frigivne og deres Efterkommere; ogsaa Romere, som var gaaede over til Jødedommen.

Libourne, (udt. Liburn), By i det franske Departement Gironde, ved Isles Udløb i Dordogne, med 15,000 Indb., er smukt og regelmæssig bebygget, har en hydrografisk Skole, et Muséum, en botanisk Have, Skibsverfter, Sagbrug, Jernstøberier og betydelig Handel.

Libration, se Maane.

Libretto, ital., en liden Bog; Texten eller Textbogen til en Opera (s. d.)

Liburnia, i Oldtiden og Middelalderen Navn paa et Landskab i Illyrien, mellem Istrien og Dalmatien; det omfattede den vestlige Del af det nuværende Kroatien og det nordlige af det

nuværende Dalmatien samt nogle Smaaøer ved Kysten.

Libyen, det ældste Navn paa Afrika, forekommer allerede i de homeriske Digte og betegnede dels den nordligste Kystrand af det afrikanske Fastland, dels hele dette, forsaavidt det var kjendt af de Gamle. — Den libyske Ørken betegnede tidligere hele Sahara, nu kun den østlige og mindre Del af denne Ørken, østenfor Karavanveien fra Tripolis til Bornu.

Licata, se Alicata.

Licens, lat. licentia, Tilladelse, indrømmet Frihed til noget, Bevilling, Fribrev, Dispensation; især de under det napoleonske Kontinentalsystem udstedte Fribreve for enkelte Personer eller Samlag til at drive Handel udenfor de ellers fastsatte Regler; ogsaa mere kjendt i Betydningen af Dispensation fra visse klosterlige Bestemmelser. — Licentia poëtica, poetisk Frihed i det sproglige Udtryk. — Licentiat, ved nogle Universiteter en akademisk Grad, som staar mellem Baccalaureus og Doktor og berettiger Indehaveren til at holde Forelæsninger.

Lichen, se Lav. — Lichenologi, Læren om Lavarterne. — Lichenin, se Lavstivelse.

Lichfield (udt. Litsjfild), By i det engelske Grevskab Stafford, 7 Mil vest for Leichester, med 8,000 Indb. og en gammel Kathedralkirke.

Lichnovski, Felix, Fyrste, af en tysk, oprindelig burgundisk Adelsslægt, f. 1814, d. 1848, traadte tidlig i preussisk Militærtjeneste, men tog allerede 1838 sin Afsked, gik til Spanien og kjæmpede under Don Karlos, som gjorde ham til Brigadegeneral. Efter sin Tilbagekomst offentliggjorde han sine „Erindringer fra Aarene 1837—39", gik 1842 til Portugal og beskrev senere sin Reise i dette Land. 1847 var han Medlem af den første preussiske Landdag og indvalgtes 1848 i den tyske Nationalforsamling i Frankfurt, hvor han sluttede sig til Høire. S. A. faldt han under Opstanden i Frankfurt.

Lichtenau, Vilhelmine, Grevinde af, f. 1754, d. 1820, var Datter af en Trompeter og blev i en Alder af 14 Aar den senere Fredrik Vilhelm den andens Elskerinde. Efter Fredriks Tronbestigelse ophøiedes hun til Grevinde og beherskede aldeles den svage Konge, saa at hun er bleven kaldt Preussens Madame Pompadour. Hun ødslede Statens Midler bort paa sine Yndlinge og øvede stor Indflydelse paa Regjeringsanliggenderne. Ved Kongens Død 1797 fængsledes hun, men løslodes et Par Aar efter og erholdt 1811 ved Napoleons Medvirkning en Del af sine konfiskerede Eiendomme tilbage.

Lichtenberg, forhenværende tysk Fyrstendømme, mellem det baierske Pfalz og den preussiske Rhinprovins, hører nu til den sidste.

Lichtenberg, Georg Christoph, tysk Fysiker og Forfatter, f. 1744, d. 1799, studerede i Göttingen, hvor han 1770 blev Professor. Han gjorde flere vigtige Opdagelser, navnlig angaaende Elektriciteten, og havde som akademisk Lærer megen Indflydelse. Som en Mand med mangesidige Interesser og som en udpræget Satiriker kastede han sig ind i flere polemiske Stridigheder om de forskjelligste Gjenstande og leverede mange Indlæg af glimrende Vittighed og stor Virkning. Især kan nævnes hans Polemik med Lavater i Anledning af dennes Forsøg paa at omvende Moses Mendelssohn samt i Anledning af hans Fysiognomik; de stridende Parter forsonede sig dog senere fuldstændig. Med Voss førte Lichtenberg en Polemik om den græske Udtale. Siden 1778 leverede han fortræffelige Bidrag til „Göttingischer Taschenkalender", hvori han ogsaa først offentliggjorde Brudstykker af sine berømte Forklaringer til Hogarths Raderinger. Hans satiriske og humoristiske Skrifter er udkomne samlede 1800—05.

Lichtenstein, Martin Heinrich Karl, tysk Reisende og Zoolog, f. 1780, d. 1857, studerede i Jena og Helmstedt og fulgte 1802 den hollandske Guvernør Janssens til Kaplandet som Huslærer. Efter som Læge at have deltaget i Krigen med Englænderne vendte han efter disses Erobring af Kolonien tilbage til Europa, blev 1811 Professor i Berlin og 1813 Bestyrer for det zoologiske Muséum sammesteds, som han ordnede og forøgede betydelig. Hans Reisebeskrivelser fra Kaplandet indeholder mange vigtige naturhistoriske Oplysninger.

Lichtenstein, Ulrich von, se Ulrich von Lichtenstein.

Licinius, Navn paa en plebejisk Slægt i det gamle Rom. — En af dens Medlemmer, Gajus Licinius, nævnes som en af de første Folketribuner 493 f. Kr. Publius Licinius Calvus siges at have været den første Plebeier, som (400) opnaaede Konsulartribunatet; Gajus Licinius Calvus var bevislig den første Plebeier, som (368) blev Magister eqvitum. — Gajus Licinius Calvus Stolo blev 376 f. Kr. Folketribun sammen med Gajus Sextius og beholdt denne Værdighed i 10 Aar. Han satte igjennem de vigtige, efter ham benævnte Liciniske Love, af hvilke den første fastsatte, at den ene af Konsulerne for Fremtiden stedse skulde være en Plebeier. Den anden af disse Love indskrænkede det Kvantum af Statens Jordegods, som en enkelt Mand kunde besidde, til 500 Dages Pløieland (jugera) og satte en Grændse for det Antal Kreaturer, som kunde holdes paa Statens Græsgange; den tredie lettede Plebeiernes Gjeldsbyrder ved at paabyde, at de betalte Renter skulde afskrives paa Kapitalen og ved at fastsætte bestemte Terminer for Betalingen af Resten; den fjerde bestemte Valget af Decemviri sacrorum, hvoriblandt der ogsaa skulde være Plebeier. 364 og 361 var Licinius Konsul; 357 anklagedes og dømtes han for Overtrædelse af sin egen Agerlov. — Til Slægten Licinius hørte Familierne Crassus og Lucullus (s. d.), af hvis Medlemmer flere opnaaede Navnkundighed; af Medlemmerne af andre Grene af Slægten kan nævnes Gajus Licinius Macer, som var Folketribun 76 f. Kr. — Hans Søn Gajus Licinius Macer Calvus, f. 82, var en fremragende Taler og Digter. — Lucius Licinius Murena var 65 Prætor; han anklagedes 63 for at have søgt ved ulovlige Midler at skaffe sig Stemmer ved Konsulvalget, men forsvaredes af Cicero og frikjendtes, hvorefter han 62 var Konsul. — Licinius hed ogsaa en romersk Keiser. Han var af ringe Byrd, men svang sig op i Krigstjenesten og udnævntes 307 af Galerius til Augustus; 323 beseiredes han af Konstantin den store og dræbtes 324.

Licitation, en offentlig Forretning, hvorved en Forpligtelse (f. Ex. til at gjøre en Leverance)

overdrages den, som tilbyder sig at overtage den for den mindste Godtgjørelse. — **Licitere bort**, overdrage en Forpligtelse ved Licitation.

Lidén, Johan Henrik, svensk Lærd, f. 1741, d. 1793, studerede i Upsala og ansattes sammesteds som Docent i Historie. 1768—70 gjorde han en Udenlandsreise og blev efter sin Hjemkomst angreben af en uhelbredelig Gigtsygdom, som for stedse fængslede ham til Sygeleiet. Alligevel vedblev han at beskjeftige sig med literære Sysler. Sin betydelige Formue anvendte han til gavmildt at understøtte Kunster og Videnskaber, og sit righoldige Bibliothek skjænkede han til Upsala, Lund og Linköping. Af hans Skrifter kan nævnes: „Anmärkningar öfver animala magnetismen och Svedenborgianismen“ (1787).

Lidköping, By i Skaraborgs Län i Sverige, ved Lidåns Udløb i Venern, med 4,500 Indb., god Havn og livlig Handel med Korn. Den ældste Del af Byen anlagdes i det 15de Aarh.

Lidner, Bengt, svensk Digter, f. i Göteborg 1757 (eller 1759), d. 1793, studerede i Lund og Rostock, men førte et saa uordentligt Liv, at hans Paarørende for at faa nogen Skik paa ham sendte ham tilsjøs med en Ostindiefarer. I Kapstaden rømte han fra Skibet, vendte tilbage til Sverige og opnaaede at komme i Gunst hos Kong Gustav den tredie, som først lod ham studere et Aars Tid i Göttingen og derpaa sendte ham til Paris forat han under Veiledning og Opsyn af den daværende svenske Gesandt, Digteren Grev Creutz, kunde uddanne sine Anlæg. Han gjorde sig imidlertid ogsaa snart umulig her; det berettes, at han for at kunne tilfredsstille sit ulykkelige Hang til stærke Drikke endog stjal, hvad han kunde overkomme i Gesandtskabshotellet. Creutz tabte derfor snart Taalmodigheden med ham og gjorde Kongen opmærksom paa hans Opførsel, hvorefter han blev kaldt hjem og overladt til sin egen Skjebne. Han døde i den yderste Fattigdom, og Bellman siges at have skaffet Penge tilveie for at bekoste hans Begravelse ved at foredrage sine Sange omkring paa Beværtningsstederne i Stockholm. — Lidner var en rig Begavelse, men det vil af hans Livshistorie let kunne forstaaes, at han ikke bragte det saa vidt, som hans Evner tillod. Som det mest helstøbte af hans poetiske Arbeider kan nævnes Digtet „Spastaras Død“ (1784), en rørende Skildring af den opofrende Moderkjærlighed. Desuden skrev han Operatexten „Medea“, Text til et Par Oratorier og Digtet „Yttersta domen“ (1788). Han er gjennemgaaende pathetisk og rig paa digterisk Fantasi, men undertiden ikke ganske fri for at forfalde til Plathed. Hans Vers er velklingende og vidner om et sjeldent Herredømme over Sproget.

Lido, se Laguner.

Lie, Jonas Laurits Idemil, norsk Digter, er født den 6te November 1833 paa Eker, hvor hans Fader dengang var bosat som Prokurator. Da han 1838 ombyttede denne Stilling med Byfogedembedet paa Tromsø, kom den vordende Digter til at tilbringe sine Barneaar nordpaa, hvor han modtog et stærkt og varigt Indtryk af den eiendommelige og storslagne nordlandske Natur. Den Berørelse, hvori han kom med Fisker- og Sjømandslivet, vakte hos ham Lysten til at gaa tilsjøs, og 12 Aar gammel sendtes han derfor til Sjøkadetinstitutet i Fredriksværn for at uddannes til Sjøofficér. Denne Tanke maatte dog opgives paa Grund af hans Nærsynthed. Da Faderen blev Sorenskriver i Søndhordland, kom Jonas Lie paa Bergens lærde Skole; efter derpaa en kort Tid at have været Elev paa Heltbergs bekjendte „Studentfabrik“ i Kristiania sammen med Bjørnson, Ibsen og Vinje, blev han Student 1851. Hans nævnte Skolekammerater havde tildels allerede før de blev Studenter syslet med Forfatterskab og Journalistik, og ved sit nære Forhold til dem ledede ogsaa Lie til at beskjeftige sig dermed. Foreløbig læste han imidlertid til juridisk Embedsexamen, som han tog med Laudabilis 1858. Efter endnu et Aars Ophold i Kristiania bosatte han sig som Overretssagfører paa Kongsvinger, hvor hans Praxis snart fik et ganske betydeligt Omfang. Ved Siden deraf udfoldede han en fremragende Virksomhed som Medarbeider i forskjellige Blade, saaledes „Aftenbladet“, „Kristianiaposten“ og „Illustreret Nyhedsblad“; i dette sidste skrev han bl. a. særdeles interessante og instruktive Revuer over Krigene i Italien 1859 og i Slesvig 1863—64. I det sidstnævnte Aar udgav han en Samling Digte, som dog blev forholdsvis mindre paaagtede, skjønt der blandt dem findes adskilligt af ikke ringe Værd. Da han paa Grund af den store Forretningskrise i Solør 1867 fandt sig foranlediget til at slutte sin Sagførervirksomhed paa Kongsvinger og flytte til Kristiania, begyndte han for Alvor at søge sin Hovedbeskjeftigelse i literære Sysler. Ved Siden af Bladartikler og Korrespondancer skrev han en Række Leilighedsdigte, som jevnlig slog godt an, da de i Almindelighed var baarne af en virkelig poetisk Stemning, der altfor ofte savnes i denne Art Digtning. At Lie imidlertid var kaldet til at indtage en mere fremragende Plads i den norske Literatur end den, der tilkommer en selv nokssaa heldig Leilighedsdigter, var der faa eller ingen, som anede, førend han i 1870 udgav sin første Novelle „Den Fremsynte eller Billeder fra Nordland“. Denne Bog vakte en efter vore literære Forhold ganske overordentlig Opsigt; den har senere stadig oplevet nye Oplag (hidtil ialt 7) og er bleven oversat til flere fremmede Sprog. Det er især de eiendommelig friske Naturskildringer i Forbindelse med den fine psykologiske Fremstilling af Hovedpersonens abnorme Sindstilstand, som ved Siden af den i al sin jevne Simpelhed kunstnerisk udarbeidede Stil gjorde dette Debutarbeide til et Mesterverk. — Efter i 1871 med offentligt Stipendium at have besøgt Nordland begav Lie sig til Italien, hvor han i længere Tid var bosat i Rom. Her skrev han „Tremasteren „Fremtiden““, en større Fortælling, der egentlig er en Samling af løst forbundne, men ypperlig tegnede Billeder af Livet i Nordland. Dette Arbeide udkom til Jul 1872; samme Aar skrev han et Par mindre Noveller, „Nordfjordhesten“ og „Søndmørsotringen“, som sammen med en anden liden Fortælling „Finneblod“ og en livfuld Skisse af „Svend Foyn og Ishavsfarten“ udgaves under Fællestitelen „Fortællinger og Skildringer fra Norge“. 1873 skrev han ligeledes i den italienske Hovedstad „Lodsen og hans Hustru“, en større Fortælling, hvis Handling foregaar i det sydlige Norge, og som dreier sig om Forholdet mellem et Par Ægtefæller, der er fremstillede med stor psykologisk Dygtighed. — Efter $2^1/_2$ Aars Fravær vendte Lie tilbage til

Norge, hvor Storthinget i Mellemtiden havde bevilget ham en aarlig Digtergage i Lighed med dem, som tidligere var tilstaaede Bjørnson og Ibsen. Nu slog han med sin Digtning for en Tid ind paa andre Baner end de, hvorpaa han havde vundet sine første Laurbær. Til Jul 1875 udgav han „Faustina Strozzi", en versificeret Skildring i dramatisk Form af en Episode fra den italienske Frihedskrig. Dette Arbeide hører, skjønt det indeholder adskillige smukke Enkeltheder, i sin Helhed til hans svageste. I sine næste Fortællinger, „Thomas Ross" (1878) og „Adam Schrader" (1879) behandlede Lie Emner fra Livet i de høiere Kredse i Byerne, men uden egentligt Held; Emnerne viste sig tydelig ikke at ligge for hans Pen. Endnu mindre heldig var han med Dramaet „Grabows Kat", som i 1880 blev opført paa Kristianias og Stockholms Theatre, men uden at gjøre synderlig Lykke. Efter disse Udflugter paa andre Felter er Lie i sine to sidste Arbeider „Rutland" (1880) og „Gaa paa!" (1882) vendt tilbage til sin egentlige Specialitet, Sjøfortællingen, og har i begge disse Fortællinger, maaske særlig i den sidste, udfoldet sine bedste Egenskaber som Digter paa en Maade, der røber, at hans Talent saa langt fra at være svækket er blevet friskere, kraftigere og modnere. Han gaar i disse sine nyeste Arbeider Virkeligheden langt nærmere ind paa Livet end nogensinde tidligere og optræder som Repræsentant for en sund og velgjørende Realisme. — Ved Siden af sine større Verker har Lie ogsaa i de senere Aar skrevet adskillige lyriske Digte, ligesom han af og til har ladet høre fra sig i Pressen. Han har opholdt sig meget i Udlandet, i den sidste Tid i Hamburg, og agter nu (1882) at bosætte sig i Paris.

Lie, Erika, se Nissen.

Liebe, Ane Dorothea, f. Sølver, dansk Sangerinde og Skuespillerinde, f. 1784, d. 1838, var 1802—30 ansat ved Kjøbenhavns kongelige Theater. Hun var en dygtig Karaktérskuespillerinde og havde et betydeligt Repertoire baade i Sangspillet og det reciterende Drama. Hun var gift med Skuespiller og Regisør ved det kgl. Theater G. J. Liebe (d. 1845). — De foregaaendes Søn Johan Theodor Julius Liebe, f. 1823, uddannede sig som Sanger og ansattes 1847 ved det kongelige Theater. Til hans Roller hører bl. a. Figaro og Fra Diavolo. — Hans Hustru Johanne Emilie Liebe, f. Egense, f. 1831, har været ansat som Sangerinde ved det kongelige Theater og bl. a. optraadt som Zerlina i „Don Juan" og Margarethe i „Faust".

Liebenberg, Frederik L., dansk Literat, f. 1810, er bekjendt ved sine Udgaver af Ewalds, Schacks, Staffeldts og Oehlenschlägers Skrifter, Holbergs Komedier m. fl. ældre Digterverker.

Liebfrauenmilch, en fortrinlig Sort Rhinskvin fra Worms.

Liebhaber, tysk, egentl. Elsker; i Norsk og Dansk er Ordet optaget som Betegnelse for en, der interesserer sig for noget, ønsker at reflektere paa et Tilbud eller gjøre Bud ved en Auktion osv.

Liebig, Justus von, berømt tysk Kemiker, f. 1803, d. 1873, studerede, efter en Tid at have været i Apothekerlære, i Bonn og Erlangen og opholdt sig derpaa et Par Aar i Paris, hvor han ved en Afhandling om Knaldsyre vakte Alexander von Humboldts Opmærksomhed og derved ogsaa kom i Berørelse med Gay-Lussac. Humboldts Indflydelse bidrog til, at Liebig allerede 1824 blev Professor i Kemi i Gießen, hvor han virkede til 1852, og hvis Universitet han hævede til at blive Hovedsædet for de kemiske Studier i hele Tyskland. Han indrettede her et storartet Mønsterlaboratorium og udøvede som akademisk Lærer stor Indflydelse. Gießens Universitet besøgtes i hans Virksomhedstid ei alene af næsten alle de Tyskere, som agtede at vie sig til Kemiens Studium, men ogsaa af et stort Antal Udlændinger. 1852 kaldtes han til München som Professor og Konservator ved det kemiske Laboratorium og blev 1860 Præsident for Videnskabsakademiet sammesteds samt Generalkonservator for alle Statens videnskabelige Samlinger. I disse Embeder var han virksom til sin Død. Liebig har ydet meget af stor Betydning paa de forskjelligste Felter inden sin Videnskab. Den tekniske Kemi har ham at takke for flere vigtige Opdagelser og Reformer; saaledes opfandt han en Methode til Fremstilling af Cyankalium, der er af Vigtighed for Galvanoplastiken, samt en Maade at forsølve Glas paa, som er bleven anvendt i Speilfabrikationen; ved sine Undersøgelser over Aldehyd har han givet Eddikefabrikationen og ved sit Kalksuperfosfat Jordbruget vigtige Opkomstmidler i Hænde. I den analytiske Kemi kan nævnes hans Methode til at skille Kobolt fra Nikkel, hans Fremgangsmaade til at bestemme Blaasyren i officinelle Præparater, Methoden til at bestemme Luftens Surstof ved Hjelp af Pyrogallussyre, til at bestemme Mængden af Kogsalt og Urinstof i Menneskets og de kjødædende Dyrs Urin osv. Størst Fortjeneste har dog Liebig indlagt sig af den organiske Kemi. Han har bl. a. konstrueret et nyt Apparat til at analysere organiske Forbindelser og forbedret selve Analysens Methode, undersøgt alle de vigtigere organiske Syrer, Produkterne af Alkoholens Dekomposition ved Chlor samt dens Oxydationsprodukter, Svovlcyan, Urinen og Bestanddelene af Kjødets flydende Vædsker. Han opdagede de første kunstig fremstillede kvælstofholdige Baser, Hippursyren, Kreatinin og Inosinsyre, Knaldsyre m. m. og var den første, som skjelnede Muskelsubstansens Hovedbestanddel Syntonin fra Blodfibrin. Sammen med Wöhler anstillede han vigtige Undersøgelser over Cyansyre, Urinsyre, Benzoësyrens Radikal og Bittermandeloliens Tilblivelse. Ved sine mangfoldige Specialundersøgelser ledebes han til at opstille omfattende Theorier bl. a. om de organiske Radikaler, de organiske Syrer, Gjæringsprocessen m. m. I den senere Tid beskjeftigede han sig mest med Anvendelsen af disse Theorier og sine øvrige videnskabelige Resultater paa Planternes og Dyrenes Fysiologi og fremkaldte derved en total Reform i disse Videnskaber saavelsom i de dermed i Forbindelse staaende, saasom Pathologien og Læren om Jordbruget. Herhen hører hans to vigtige Verker „Den organiske Kemi i dens Anvendelse paa Agerdyrkningen" (1840) og „Den organiske Kemi i dens Anvendelse paa Fysiologi og Pathologi" (1842). Senere Arbeider af ham om Agronomien er „Grundsætningerne for Agrikulturkemien" (1855) og „Naturvidenskabelige Breve om det moderne Jordbrug" (1859). Hans Theorier angaaende Agronomien har vundet Bifald hos Størstedelen af Nutidens

Fagmænd og har faaet stor Betydning for Jordbrugets Udvikling; ikke mindre er den Indflydelse, han har faaet paa Fysiologien, navnlig ved sin Lære om Ernæringen; en praktisk vigtig Opfindelse paa dette Gebet er ogsaa den efter ham benævnte Kjødextrakt (se Kjød). Af hans Skrifter kan foruden de allerede nævnte anføres „Kemisk Haandordbog (9 Bd., 1837—64), „Aarsagerne til Safternes Bevægelse i den dyriske Organisme“ (1848) og „Kemiske Breve“, hvilke sidste har oplevet mange Oplag og bidraget overordentlig meget til at udbrede Interessen for Kemien i videre Kredse. De fleste af hans mindre Afhandlinger findes i de af ham siden 1832 sammen med Geiger, senere med Wöhler og Kopp udgivne „Annaler for Kemi og Farmaci“.

Liebknecht, Wilhelm, tysk Socialdemokrat, f. 1826, studerede Filosofi og Filologi i Gießen, Berlin og Marburg, maatte som Deltager i Opstanden i Baden flygte og levede 1850—62 i Schweiz og England. Efter sin Tilbagekomst blev han som socialdemokratisk Agitator 1865 udvist af Preussen og bosatte sig derpaa i Leipzig; 1866 blev det af ham redigerede Blad „Mitteldeutsche Volkszeitung“ undertrykt og han selv dømt til tre Maaneders Fængsel, fordi han paa Gjennemreise havde betraadt preussisk Grund. 1867 indvalgtes han i den nordtyske Rigsdag og overtog 1868 Ledelsen af „Demokratisches Wochenblatt“, Hovedorganet for de tyske Arbeiderforeninger. 1870 sattes han under Tiltale for Landsforræderi og dømtes efter langvarige Undersøgelser 1872 sammen med sin Partifælle Bebel til to Aars Fæstningsarrest. Efter at have udstaaet denne indvalgtes han 1874 og senere igjen 1877 i den tyske Rigsdag.

Lieblein, Jens Daniel Carolus, norsk Ægyptolog, f. i Kristiania 1827, hvor hans Fader var Skomagermester. Han læste paa egen Haand Tysk, Fransk, Latin og noget Græsk, og efter at have gaaet to Aar paa Holths Institut, hvor han tildels var Elev og Lærer paa samme Tid, tog han 1855 Examen Artium med bedste Karaktér. Aaret efter tog han Andenexamen og 1861 filologisk Embedsexamen, begge med Laud. Sidstnævnte Aar gik han til Tyskland, hvor han under Professor Lepsius i Berlin studerede Ægyptologi; dette Studium fortsatte han med offentligt Stipendium 1863—64 i Paris og Turin, og 1867 i London og Leiden. 1868 kaldtes han til Stockholm for at ordne og beskrive den ægyptiske Afdeling af det derværende Nationalmuséum. Næste Aar sendtes han til Ægypten i Anledning af Suezkanalens Aabning, bereiste dette Land indtil Philæ, og studerede paa Tilbageveien Muséerne i Neapel, Rom, Florens, Wien og München. 1873 fik han offentligt Stipendium for at besøge Muséerne i Petersburg, Helsingfors, Upsala og Kjøbenhavn. Efter at have været Stipendiat ved Kristiania Universitet fra 1867 udnævntes han 1876 til Professor i Ægyptologi. Som Norges Delegerede har han deltaget i Orientalistkongresserne i London (1874), Petersburg (1876), Florens (1878) og Berlin (1881). Af Liebleins Skrifter maa anføres: Flere Arbeider over ægyptisk Kronologi, et større Lexikon over ægyptiske Personsnavne, om ægyptiske Mindesmærker i St. Petersburg, Helsingfors, Upsala og Kjøbenhavn, Katalog over ægyptiske Mindesmærker i Stockholm, Publikation af et Par hieratiske Papyrustexte, Afhandling om de paa Sardinien fundne ægyptiske Oldsager, to Hefter om Ægypten i „Ur vår tids forskning“, flere Afhandlinger i Kristiania Videnskabsselskabs Forhandlinger samt i franske, tyske, svenske og norske Tidsskrifter og i de i London, St. Petersburg, Florens, St. Etienne, Lyon og Berlin afholdte Orientalistkongressers Forhandlinger o. fl.

Liechtenstein, tysk Fyrstendømme, næst Monaco den mindste suveræne Stat i Europa, ligger ved Rhinen, som begrændser det i Vest, og omgives forresten af Vorarlberg og Kanton Graubünden. Størrelsen er ca. 3¼ Kv.mil og Indbyggerantallet 9,100. Befolkningen bekjender sig til den katholske Kirke og lever af Jordbrug og Fædrift. — Ifølge Forfatningen af 26de Septbr. 1862 er Landet et konstitutionelt Monarki, hvis Krone er arvelig i Fyrstehuset Liechtenstein. Folkerepræsentationen bestaar af en Landdag paa 15 Medlemmer, som vælges paa 6 Aar. Fyrsten residerer for det meste i Wien og har store Besiddelser i Østerrige. Den nuværende Fyrste er Johan den anden, f. 1840.

Liége, se Lüttich.

Liegnitz, By i den preussiske Provins Schlesien, ved Floden Katzbach, 9 Mil nordvest for Breslau, med 32,000 Indb. og betydelig Fabrikation af Klæde, Læder, Sukker og Tobak. Byen var fra Midten af det 12te til sidste Halvdel af det 17de Aarh. Hovedstad i et særskilt Fyrstendømme af samme Navn.

Lier, Prestegjeld i Buskeruds Amt, ved Dramsfjordens Bund, bestaar af Sognene Frogner, Sylling og Tranby. Det gjennemstrømmes af den ca. 2 norske Mil lange Liereln.

Lier, en betydelig Gaard i Vinger Prestegjeld i Solør, ved den sydlige Ende af Vingersjøen, ved Hovedveien mellem Kongsvinger og den svenske Grændse. Paa Grund af Gaardens Beliggenhed var den en vigtig militær Stilling i de seneste Krige med Sverige. Her forefaldt 18de April 1808 og 2den August 1814 Fegtninger mellem norske og svenske Tropper.

Lier ell. **Lierre**, By i den belgiske Provins Antwerpen, ved Floden Nethe, med 16,000 Indb., Knivfabriker, Silke- og Kniplingsvæverier. Her opholdt Kristiern den anden sig under sin Landflygtighed.

Lierne, Prestegjeld i Nordre Trondhjems Amt, nær Rigsgrændsen, bestaar af Sognene Nordli og Sørli.

Lieutenant, se Løitnant.

Lievens ell. **Livens**, Jan, hollandsk Maler, f. 1607, d. 1663, var Elev af Joris Verschooten og Pieter Lastmann. 1630 kaldtes han til England, hvor han malede Portræter af Karl den første, hans Dronning m. fl.; først 1641 vendte han tilbage til Holland. Han har malet Portræter af Sjøheltene Ruyter og Tromp (nu i Muséet i Amsterdam); i Antwerpen og Bryssel findes flere Alterbilleder af ham. Hans Haandtegninger og Raderinger er høit skattede.

Liezen-Mayer, Alexander, ungarsk Maler, f. 1839, studerede i Wien og München, paa hvilket sidste Sted han 1862—67 var Pilotys Elev. Han har udført en Række historiske Malerier samt Genrebilleder og Portræter og leveret Illustrationer til forskjellige literære Verker. Af hans Arbeider kan

nævnes „Elisabeth undertegner Maria Stuarts Dødsdom“ samt en Række Tegninger til Goethes „Faust“.

Life preserver (udt. leiv preserver), engl., „Livbevarer“, d. s. s. Redningsbøie; ogsaa en Stok med Blyklumper i Enderne.

Lifjeld, et mægtigt Fjeldparti i Øvre Telemarken, mellem Hjertdal og Silgjord, indtil 5,000 Fod høit.

Lifland ell. **Livland**, tidligere et selvstændigt Hertugdømme, nu et russisk Guvernement, omgivet af den rigaiske Bugt, Estland, Peipussjøen, Pskov, Vitebsk og Kurland, 840 Kv.mil stort, med ca. 1 Million Indb. Landet er langs Kysten fladt og sandet, i det indre bakket og for det meste frugtbart; det høieste Punkt er kun ca. 1,000 Fod over Havet. Af Mineralier forekommer Kalk, Gibs, Alabast, Marmor og Flint; store Torvmyrer findes ogsaa samt Skov i stor Udstrækning. Af Kulturplanter er, foruden Rug og Byg, Lin og Hamp de vigtigste; særlig søgt er det liflandske Linfrø. Indbyggerne, af hvilke 7—800,000 er Protestanter og Resten hovedsagelig Græsk-Katholiker, bestaar af Tyskere, Russer, Letter og Ester, hvilke to sidste Stammer udgjør Størstedelen af Bønderne. Esterne er af den finske Folkestamme, medens Letterne hører til den slaviske. Af de oprindelige Urindvaanere, Liverne, som ogsaa var et finsk Folk, findes kun ubetydelige Rester tilbage. — Hovedstad Riga (s. d.). — Lifland blev først bekjendt i det øvrige Europa siden 1158, da Kjøbmænd fra Bremen, som skulde til Gotland, af Storm blev fordrevne til den liflandske Kyst. Allerede 30 Aar senere prædikede Augustinermunken Meinhard Kristendommen for Indbyggerne. Ca. 1200 byggede Erkebiskop Albrecht Riga og grundede 1201 de liflandske Sværdridderes Orden, som senere forenede sig med de tyske Riddere og underkastede sig hele Lifland, Kurland, Semgallen og Estland. Ordenen svækkedes i Kampene med Rusland og havde 1561 kun Kurland og Semgallen tilbage som Len af Polen, medens Lifland var blevet afhængigt af Rusland. Senere vexlede Lifland flere Gange Herre, indtil det 1660 ved Freden i Oliva forenedes med Estland som svensk Provins. 1721 kom begge Lande ved Freden i Nystad til Rusland.

Lig, det døde menneskelige Legeme. Saasnart Livet er udslukt i Legemet (se Død), begynder Forraadnelse at indfinde sig. Blodet størkner, Musklerne stivner, og om ikke længe begynder den Forraadnelsen ledsagende Stank at udvikle sig. Naar Liget (Kadaveret) henligger længer, begynder Vædske at afsondres af det, Huden hæver sig i Blærer (som Følge af Gasdannelsen), og Forraadnelseslugten bliver stærkere. Den udflydende Vædske er ikke alene ildelugtende, men ogsaa giftig, naar den gjennem et aabent Saar indbringes i Blodet eller Vævene. Der opstaar da livsfarlige Betændelser i Lymfekarrene og udstrakte og vanskelig lægelige Absces- og Saardannelser eller talrige haarde, smertende Knuder (Ligtuberkler) i Huden. Den giftige Substans, som bevirker disse Sygdomsfænoméner (Liggift, Kadavergift) er endnu ikke nærmere bekjendt. — Lighuse er Anstalter, hvorhen Lig bringes strax efter indtraadt Død, og hvor de henstaar indtil Begravelsen. Hensigten med disse paa mange Steder indførte Anstalter var oprindelig ved at bevogte Ligene nøie og give Agt paa mulig forekommende Livstegn at forebygge, at nogen blev begraven levende; nu er Lighusenes Opgave væsentlig en hygieinisk. Det er nemlig ved smitsomme Sygdomme af Vigtighed, at ethvert Lig snarest mulig bringes ud af Vaaningshusene for at forebygge, at de Gjenlevende smittes. En egen Slags Lighuse findes i flere store Stæder og er bestemte til deri at udstille de ukjendte Lig, som maatte findes, for at faa disses Identitet godtgjort. Det mest bekjendte Lighus af denne Art er La Morgue i Paris. — Ligbrænding er den Fremgangsmaade, ved hvilket det menneskelige Lig istedenfor at begraves brændes til Aske, som da enten nedgraves i Jorden eller forvares i opstillede Urner. Denne Skik er ældgammel hos de indoeuropæiske Folk ligesom hos enkelte Stammer i Amerika. I visse Perioder af den forhistoriske Tid viser Ligbrændingen sig af Gravstederne at have været almindelig udbredt over hele Europa; saaledes sees den at have været fremherskende i Broncealderen. Hos Grækerne og Romerne fandt dels Begravelse, dels Ligbrænding Sted paa samme Tid; dog vandt hos Romerne den sidstnævnte Fremgangsmaade med Tiden den største Udstrækning. Ved Kristendommens Indførelse fortrængtes Ligbrænding af Begravelse i Jorden, da denne sidste Skik udelukkende havde været raadende hos Jøderne; imidlertid gik det ikke overalt let at faa Ligbrændingen afskaffet, da det sees, at Karl den store maatte udstede udtrykkelige Love derom. — I den nyeste Tid er Spørgsmaalet om Ligbrænding paa Bane næsten i alle civiliserede Lande. Man er nemlig for længe siden kommen til det bestemte Resultat, at Begravelsespladsene (Kirkegaardene) ofte medfører skadelige Virkninger for de hygieiniske Forhold i Omegnen. Navnlig er der Fare tilstede i de store Byer, hvor der aarligaars døir et stort Antal Mennesker, og hvor der kun kan afsees det mindst mulige Areal til Kirkegaarde. Følgen heraf er, at disse bliver overfyldte af raadnende Lig og derved ikke blot forgifter den disse nærmest omgivende Jordbund, men ogsaa Kilder og andre Vandløb samt Luften. Derfor pleier der i større Byer, især hvor der er gjort lidet for at fjerne disse Ulemper, blandt dem, som bor nærmest Kirkegaardene, at indtræffe flere Dødsfald end blandt andre. Den Udvei at henlægge Kirkegaardene til et fra Byen mere fjernet Sted er ikke overalt udførbar og i ethvert Tilfælde forbundet med betydelige Ulemper; det er derfor i den senere Tid manges Mening, at det eneste virksomme og praktiske Middel mod de ovenfor skildrede Ulemper er Ligbrænding. Efterat Spørgsmaalet allerede i Midten af dette Aarh var bragt paa Bane, har der omtrent siden 1873—74 været agiteret ivrig for Ligbrændingen, dels af et stort Antal Læger, dels af Foreninger, oprettede i dette Øiemed. Sagen har stødt paa stor Modstand, og der har været fremført baade æsthetiske og især religiøse Grunde mod Ligbrændingen, uden at disse Grunde synes at have stort at betyde. Til Forsvar for Sagen har man anført ikke blot de før nævnte sanitære, men ogsaa økonomiske Grunde, idet det maa ansees for at være ikke smaa Værdier, der ligger til Unytte i den til Kirkegaarde anvendte Grund. — Paa flere Steder har man allerede begyndt at sætte Sagen praktisk

i Gang. Det var forbundet med ikke ringe Vanskeligheder at opfinde hensigtsmæssige Apparater til Ligbrændingen, da man naturligvis ikke kunde udføre denne paa Oldtidens primitive Maade, paa Baal. Det gjaldt at frembringe en saa stærk Varme, at Liget (der bestaar af ca. 60 % Vand og 40 % faste Stoffer) kunde forbrændes i kort Tid og uden at udvikle Stank af Forbrændelsesprodukterne. Dette er lykkedes ved en af den tyske Tekniker Siemens i Dresden konstrueret Ovn, hvori Liget af et voxent Menneske i Løbet af 2½ Time brænder til Aske. Saadanne Ovne er senere i de Lande, hvor Ligbrænding er bleven tilladt, paa flere Steder blevne opførte og mod en rimelig Godtgjørelse stillede til enhvers Raadighed; navnlig gives der Ligbrændingsovne i flere tyske og italienske Byer. I Norge har Sagen ikke naaet videre end til at blive omtalt i Pressen, og Tilladelse til i enkelt Tilfælde at foretage Ligbrænding er bleven negtet.

Liga, fr. Ligue (udt. Lig), Forbund, Alliance; Betegnelsen var især i Brug i det 16de og 17de Aarh.

Ligedannede Størrelser kaldes i Geometrien to eller flere saadanne Rumstørrelser, hvis enkelte Dele (Sider, Diagonaler osv.) er parvis proportionale, uden at de derfor behøver at være lige store. Vinklerne i to ligedannede Rumstørrelser er parvis lige store. Er to Rumstørrelser baade lige store og ligedannede, siges de at være kongruente (s. d.).

Lige Tal kaldes de Tal, hvori 2 gaar op (4 6, 8 osv.), og som har den Egenskab ved at multipliceres med et hvilketsomhelst Tal altid at give et Produkt, som er et lige Tal.

Ligevegt. Naar flere Kræfter virker paa et Legeme, siges de at holde hverandre i Ligevegt, hvis Legemet trods deres Paavirkning forbliver i Ro.

Liggesaar, Saar, som kan opstaa under et langvarigt Sygeleie paa de Dele af Legemet, som i den liggende Stilling fortrinsvis er udsatte for Tryk, saaledes Ryggen, Hofterne, Hælene osv. De indtræder især, naar der tillige finder en Svækkelse af Ernæringen Sted, og er ofte forbundne med Koldbrand.

Ligne (udt. Linj), Navn paa en gammel adelig Slægt i Belgien. — Karl Josef, Fyrste af Ligne, f. 1735, d. 1814, indtraadte 1752 i et østerrigsk Dragonregiment og udmærkede sig under Syvaarskrigen, blev ved Josef den andens Regjeringstiltrædelse Generalmajor og 1771 Generalløitnant, kommanderede i den baierske Arvefølgekrig Avantgarden under Loudon og bereiste efter Krigens Slutning Italien, Schweiz og Frankrige. Han dyrkede literære Studier og stod i Forbindelse med flere af Tidens mest begavede Mænd, deriblandt Rousseau, Voltaire, Goethe, Wieland og Schlegel. Senere anvendtes han i flere diplomatiske Sendelser til Rusland, hvor han kom i Gunst hos Katharina den anden, som udnævnte ham til russisk Feltmarskal. 1789 førte han et Korps under Loudon og kommanderede Artilleriet ved Belgrads Beleiring. Ved Josef den andens Død var hans militære Bane endt, da han, skjønt han offentlig erklærede sig mod Opstanden i Nederlandene, af Keiser Leopold mistænktes for hemmelig at begunstige den. Ved Belgiens Erobring af Franskmændene tabte han alle sine Godser, som han først fik igjen 1803. 1808 udnævntes han af Keiser Frans den første til østerrigsk Feltmarskal, men overtog ingen Kommando. Han har udgivet „Prins Eugen af Savoiens Liv" (1809), en Samling af blandede Skrifter under Titelen „Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires" (34 Bd., 1795—1811) m. m. — Hans Sønnesøn Eugène Lamoral de Ligne, Fyrste af Amblise og Epinoy, f. 1804, blev ved Belgiens Adskillelse fra Holland af et Parti foreslaaet til at blive Belgiens Konge, men tog ikke mod Tilbudet. 1842—48 var han Gesandt i Frankrige, 1848—49 ved de italienske Hoffer og blev 1851 Medlem af det belgiske Senat, hvis Præsident han derpaa siden 1852 har været.

Ligning, i Mathematiken i Almindelighed en Sætning, som udtrykker, at to Størrelser er lig hinanden, hvilket betegnes ved mellem de to Størrelser (Led, Ligningens Sider) at sætte Lighedstegnet (=). Ligninger kaldes særlig de i Formel bragte Sætninger mellem visse bekjendte og ubekjendte Størrelser, ved hvis Hjelp man ønsker at finde de sidste, udtrykt ved de første. Dette kaldes at løse Ligningerne. Ligningerne kaldes almindelige, naar de bekjendte er udtrykte ved Bogstaver, numeriske, hvis de er givne med Talværdier. De deles forøvrigt i algebraiske og transcendente. Algebraisk kaldes en Ligning, naar den eller de ubekjendte i samme er benyttet som Addend, Subtrahend, Faktor, Divisor, Rod i Potens eller Radikand, rational ifald den sidste og hel (modsat brudden) ifald desuden Anvendelsen som Divisor mangler. De hele rationale Ligninger deles efter sin Grad o: efter det største Antal af ubekjendte Faktorer i noget Led. Saaledes er $xy_2 = 4$ af 3die, $2 + 2x + 3 = 0$ af anden. Ligninger af 1ste, 2den, 3die og 4de Grad kaldes lineære, kvadratiske, kubiske og bikvadratiske. — Læren om algebraiske Ligninger er især udviklet i de to sidste Aarhundreder. Abel har vist Uløseligheden ved Hjelp af ovennævnte algebraiske Regningsarter af den almindelige Ligning af høiere Grad end 4. — Maanens Ligning, se Maane.

Ligning ell. **Udligning,** Fordeling af direkte Skatter paa Distriktets Skatteydere efter enhvers antagelige Formue og Indtægt. I Norge udlignes Fattig- og Kommuneudgifterne ved Ligningskommissioner, som i Byerne vælges af de Stemmeberettigede og paa Landet bestaar enten af Kommunebestyrelsen selv eller af andre, som den vælger.

Ligny (udt. Linji), Landsby i den belgiske Provins Namur, bekjendt ved det Slag, som stod her 16de Juli 1815, i hvilket Napoleon seirede over Preusserne under Blücher.

Ligtorn, en begrændset Fortykkelse af Overhuden paa enkelte Steder af Foden, hvilke især er udsatte for Tryk af Skotøiet. Ligtornene har Form af en Kegle, hvis spidse Ende er indtrykket i Huden; naar derfor den op over Overhuden ragende Del udsættes for Tryk, foraarsager den spidse Ende ved at bore sig længere ind i Læderhuden heftige Smerter. Ofte danner der sig under Ligtornen en liden med en slimet Vædske fyldt Sæk, som kan betændes og danne Materie. Ligtornene kan fjernes ved først at tage varme Fodbade eller paa anden Maade blødgjøre den hornagtige Masse og

derefter bortskrabe den med et stumpt Instrument. At skjære dem bort er derimod meget farligt. Forresten pleier Ligtornene ofte af sig selv at forsvinde, naar det Tryk, som har fremkaldt dem, ikke længer finder Sted.

Ligne, se Liga.

Liguori, Alfonso Maria de, italiensk Geistlig, f. 1696, d. 1787, indtraadte 1725 i Prestestanden og erhvervede sig Ry som Prædikant. Han holdt Pavens Villie i et og alt for at være Guds Villie og satte den sande Katholicisme i en ubetinget Lydighed mod Pavens Bud. Paa Basis af disse Sætninger stiftede han 1732 med Pave Klemens den tolvtes Bekræftelse et Broderskab, som fik Navn af Frelserens Orden eller Redemptoristerne; efter Stifteren kaldes det ogsaa Liguorianerne. Ordenens Formaal var at vie sig til den sande katholske Troes Tjeneste og til Ungdommens Undervisning; den fik derved megen Lighed med Jesuiterordenen. 1762 blev Liguori Biskop i Sta. Agata de Goti; fra dette Embede tog han 1775 Afsked og levede derpaa i Nocera de Pagani, Hovedsædet for den af ham stiftede Orden. 1839 blev han kanoniseret. Han har skrevet flere theologiske Verker og Opbyggelsesskrifter.

Ligurerne, en Folkestamme i Oldtiden af ubekjendt Herkomst, boede i den ældste bekjendte Tid i det sydlige Gallien og det nordlige Italien, om det liguriske Hav (Bugten ved Genua). Oprindelig strakte de sig langt ind i Landet, men blev senere tilbagetrængte af Kelterne og forsvandt ganske vestenfor Rhône. Østenfor denne Flod forurolige de længe liguriske Stammer Massilierne, indtil de 125 f. Kr. blev undertvungne af Romerne, hvorpaa deres Land dannede Grundlaget for den galliske Provins. De forskjellige liguriske Stammer i Italien blev undertvungne til forskjellige Tider, de sidste ca. 150 f. Kr. — Ligurien (Liguria) betegnede siden Augustus's Tid den niende Region i Italien, senere den ellevte. — Liguriske Republik, se Genua.

Ligufter (Ligustrum), Planteslægt af Olivenfamilien, omfatter Buske og smaa Træer med helrandede, modstaaende Blade, hvide, tragtformede, 4delte Blomster i Risper og torummede Bær. — Den almindelige Liguster (L. vulgare) bliver 6—8 Fod høi og vorer vildt i Syd- og Mellemeuropa samt paa enkelte Steder i det sydlige Norge, ved Bredderne af Kristianiafjorden. Dyrket holder den sig langs Kysten til Alstahaug i Nordland, omtrent ved 66°. Den har talrige smaa Blomster af en stærk sødlig Lugt og plantes ofte til levende Hegn. Dens Blade brugtes tidligere i Medicinen, og Veden anvendes til Dreierarbeide. — Paa Bladene af Ligusteren lever Larven af en stor og smuk Aftensværmer, som derfor kaldes Ligustersværmeren (Sphinx Ligustri).

Likeio, se Liu-kiu.

Liktorer, lat. lictores, hos Romerne enslags offentlige Betjente hos de øverste Magistratspersoner, bar Fasces (s. d.) foran disse, naar de viste sig paa Gaden. De gik i Række foran dem, den ene efter den anden, sørgede for at gjøre Plads, hvor der var Trængsel, og paasaa, at der blev vist vedkommende Embedsmand den ham tilkommende Ærbødighed. Ogsaa Fuldbyrdelsen af de af Magistratspersonerne idømte Legemsstraffe (Pisking, Halshugning) hørte til Liktorernes Hverv.

Likvid kaldes en Fordring, hvis Størrelse og Forfaldstid bestemt fremgaar af Hjemmelsdokumentet, saaledes at intet Bevis behøver at føres for disse Data. En uimodsagt Fordring maa kaldes likvid, selv om den ikke støtter sig til Dokument. — Likvidere, opgjøre et Regnskab, holde Afregning. — Likvidation, Afregning, Opgjør.

Likør (fr. liqueur af lat. liquor, Vædske), en Drik, som bestaar af ren, fuselfri Spiritus med Tilsætning af Sukker og forskjellige aromatiske Stoffer, som giver den en behagelig krydret Lugt og Smag. Sukkeret tilsættes først efter at være opløst i Vand, klaret og inddampet til en farveløs Sirup; de aromatiske Bestanddele bestaar af ætheriske Planteolier (tildels ogsaa Bitterstoffer) og tilsattes tidligere i Regelen ved, at Spiritusen destilleredes over de Plantedele, hvori de indeholdtes, eller heldtes over dem og henstod en Tid, for at udtrække de aromatiske Bestanddele; nu foretrækker man i Regelen at uddrage de ætheriske Olier af de Stoffer, hvori de indeholdes, og derpaa tilsætte dem i bestemte Kvanta til Spiritusen. Ofte tilsættes et Farvestof for at give Likøren en rød, brun eller gul Farve. Man har mange Slags Likører, som fordum især tilberedtes i Frankrige, men nu fremstilles overalt i egne Fabriker eller i Forbindelse med Brændevinsdestillationen.

Liliefamilien (Liliaceae), en Plantefamilie af de Enfrøbladedes Klasse, omfatter hovedsagelig Urter med Løg eller Rodknoller, ugrenet eller kun i Toppen grenet Stilk og for det meste store, 6delte Blomster, som ofte udmærker sig ved smukke Farver og er stillede i Ax, Klaser, Skjerme, Hoveder eller Toppe. Frugten er en trerummet Kapsel med talrige Frø. Til denne store Familie hører en talrig Mængde Slægter og Arter, hvoraf de fleste hører hjemme i de tropiske Lande. Den vigtigste Slægt er de egentlige Lilier (Lilium), som altid er Løgvexter, med bladet Stilk og klasestillede Blomster. Mange af dem dyrkes almindelig som Prydplanter, deriblandt den smukke og vellugtende hvide Lilie (L. candidum) fra Orienten, den kransbladede Lilie (L. Martagon) med kjødfarvede, tilbagerullede Kronblade, og Ildlilien (L. bulbiferum) fra Mellemeuropa. I den senere Tid er mange smukke, nye Liliearter indførte til Europa fra Kina og Japan og dyrkes i Vexthuse.

Liliekonval, se Konval.

Liljegren, Johan Gustav, svensk Arkæolog, f. 1789, d. 1837, studerede i Lund, hvor han blev Docent og Adjunkt, men kaldtes derfra til Stockholm bl. a. for at besørge en svensk Diplomsamling. 1827 blev han Rigsantikvar og 1835 Rigsarkivar. Han har udgivet de to første Bind af det siden af Hildebrand fortsatte „Diplomatarium Suecanum" (1829—37) samt desuden „Nordiska fornlemningar" (1818—21), „Runlära" (1832) og „Run-Urkunder" (1833).

Liljenkrantz, Johan, egentl. Westermann, svensk Statsmand, f. 1730, d. 1815, ansattes 20 Aar gl. i Kommercekollegiet og fik derpaa Statsstipendium til en Reise til de fleste af Europas vigtigste Handelspladse, hvor han satte sig nøie ind i de kommercielle og industrielle Forhold. Efter sin Hjemkomst fremsatte han forskjellige Forslag til Fremme af den svenske Handel og Industri, blev 1767 Kommerceraad og adledes 1768, hvorved

han fik Navnet Liljenkrantz. 1773 blev han Statssekretær ved den nyoprettede Handels- og Finansexpedition, afsluttede som saadan Opgjøret mellem Statskassen og Banken og oprettede det senere saakaldte Rigsgjeldskontor samt iverksatte Indløsningen af Papirpengene; ved sine kraftige Foranstaltninger lykkedes det ham, uagtet Statens Udgifter stadig voxede, at gjenoprette Sveriges sunkne Kredit i Udlandet. 1778 blev han Chef for Statskontoret, men forflyttedes 1786 til Rigsraadet paa Grund af sin Modstand mod Kongens egne vovelige Finansplaner. 1789—1812 var han Præsident i Kommercekollegiet og udnævntes ved sin Afsked fra dette Embede til Greve.

Lille (udt. Lill), Hovedstad i det franske Departement Nord, ca. $1^1/_2$ Mil fra den belgiske Grændse, ved Floden Deule, med 163,000 Indb., er smukt bebygget, har et Lycéum, en medicinsk Skole, et naturhistorisk Muséum, Fakulteter for Theologi, Naturvidenskaber og Literatur, et Musikkonservatorium og en botanisk Have. Byen er desuden en af Europas stærkeste Fæstninger. Dens Fabrikvirksomhed er særdeles livlig og bestaar hovedsagelig i Textilindustri. Handelen saavel med Produkterne af denne Industri som med Vine, Spirituosa, Kolonialvarer, Tobak, Krap osv. er ogsaa meget betydelig. Lille anlagdes 863 af Grev Balduin den første af Flandern, tilhørte derpaa de flandersk (Grever og disses Efterfølgere af Husene Burgund og Østerrige indtil 1667, da Ludvig den fjortende erobrede Byen. Fæstningsverkerne er opførte af Vauban, som i den sidste Tid af sit Liv var Guvernør i Lille.

Lilleasien (Asia minor) eller **Natolien**, en stor Halvø i Forasien, mellem det Sorte Hav i Nordost, Marmorasjøen og Dardanellerstrædet i Nord, det Ægæiske Hav i Vest og Middelhavet i Sydvest, er, taget i ren geografisk Forstand, ca. 8,000 Mil stor, men efter den historiske Begrændsning ca. 10,000 Kv.mil. Kysterne er stærkt indskaarne af Havet; talrige Bjergkjeder gjennemskjærer Landet, deriblandt Taurus langs Sydkysten og Antitaurus, som er en Udløber af de armeniske Bjerge. Halvøens høieste Punkt er Erdsjas eller Argæos (ca. 12,250 F.). Det indre er et forholdsvis lidet bekjendt Høiland med flere høie Toppe, deriblandt udslukte Vulkaner. Klimatet og Produkterne er væsentlig de samme som det sydligste Europas. Indbyggerne er for det meste af tyrkisk Stamme (egentlige Tyrker, Turkomanner, Kurder), men der findes ogsaa mange Armenier, Jøder, Grækere og andre Europæere. — Lilleasien var i Oldtiden delt i mange mindre Landskaber og Provinser, som var uafhængige af hverandre og kun i en kort Tid under den lydiske Konge Krøsos's Herredømme (563—49 f. Kr.) dannede en Enhed. Efterat Krøsos var beseiret af Kyros, kom Lilleasien, som nu igjen delte sig i mange mindre Provinser, under Persien, blev senere en Del af det græsk-makedoniske Rige, derpaa af det syriske og erobredes endelig af Romerne. Ved Romerrigets Deling tilfaldt det det østromerske Rige. I Begyndelsen af det 14de Aarh. lagde Osman her Grunden til det osmaniske Rige, som efterhaanden opslugte det byzantinske.

Lillebelt, se Belterne.

Lillecirkel, se Smaacirkel.

Lilledalselven, i Romsdals Amt, udspringer paa Grændsen af Kristians Amt, løber mod Nord og falder i Sundalsfjord. Den er $3^1/_4$ norske Mil lang.

Lilleelvedal, Prestegjeld i Hedemarkens Amt, paa begge Sider af Glommen, bestaar af Sognene Lilleelvedal og Foldalen.

Lillehammer, By i Kristians Amt, ved den nordlige Ende af Mjøsen, med 1,550 Indb. Byen har en Latinskole og et Bankkontor. Handelen er af mindre væsentlig Betydning, uagtet Byens heldige Beliggenhed ved Gudbrandsdalens Sydende. — Lillehammer anlagdes 1827. Indtil 1865 tiltog Folkemængden jevnt, men siden har den aftaget noget.

Lillerusland, eller Ukraine i videre Forstand, et Landskab i det sydlige Rusland, mellem Storerusland, de polske Provinser og Landskabet Sydrusland, 3750 Kv.mil stort, med ca. 8 Mill. Indb., deles i de fire Guvernementer Kiev, Kharkov, Tschernigov og Pultava. Lillerusland hører til det russiske Riges bedst befolkede Egne, har en særdeles frugtbar Jordbund og er Ruslands vigtigste Kornproduktionssted. En gjennemgaaende Velstand er derfor herskende blandt Indbyggerne. Lillerusland var længe Hovedsædet for det russiske Herredømme, idet Storfyrst Oleg af Novgorod 882 forlagde sin Residens til Kiev. Fra 1238 begyndte Landet at herjes af Tatarernes Indfald, hvorfor Herskersædet forflyttedes til Moskva. Lillerusland forblev i Tatarernes Besiddelse til 1320, da det erobredes af den litauiske Storfyrste Gedimin. Da Litauen 1386 forenedes med Polen, kom ogsaa Lillerusland under polsk Herredømme. I Løbet af det 17de Aarh. underkastede Russerne sig Størstedelen af Landet, som nu kaldtes russisk Ukraine; det saakaldte polske Ukraine med Byen Kiev forblev derimod i Polens Besiddelse indtil 1793. Befolkningen i Lillerusland hører til en Sidegren af Storrusserne og taler en egen Dialekt.

Lillesand, Ladested i Nedenæs Amt, 4 Mil nordost for Kristianssand, med 1,350 Indb. Stedets Næringsveie er Skibsfart og Fiskeri. Allerede i Slutningen af det 17de Aarh. omtales Lillesand som Ladested.

Lilybæum, gr. Lilybaion, i Oldtiden Navn paa Siciliens Vestspids, nu Capo Boeo. Her grundede Karthagerne ca. 350 f. Kr. en By af samme Navn, det nuværende Marsala.

Lim, Bindemiddel for Træ, Papir o. lign.; særlig den dyriske Lim, som faaes af de limgivende Væv i det dyriske Legeme. Disse Væv er uopløselige i koldt Vand, men bliver ved længere Tids Kogning i Vand opløselige, og Afkoget stivner ved Afkjølingen til en Gelé. De Dele af Legemet, hvori de limgivende Væv især forekommer, er Cellevævet, Sener og Baand, Huden, Brusk, Knokler, Fiskenes Svømmeblære osv. I det store fremstilles Lim af Hudaffald fra Garverierne, af Sener, Ben og Brusk; den efter Afkogets Afkjøling fremkomne Gelé sønderskjæres i Skiver, som tørres i Skyggen paa et udspendt Net. Man skjelner mellem Benlim, som fremstilles af Hudaffald og Ben, og Brusklim, som fabrikeres af Brusk og har langt ringere Bindekraft end den foregaaende. Sin vigtigste Anvendelse finder Limen hos Snedkerne, Bogbinderne og Paparbeiderne, i Hefteplasterfabrikationen samt som Bindemiddel for Limfarver. Den fineste Slags Lim er Husblas (s. d.). — Ved at sætte lidt Eddikesyre til en Lim-

opløsning hindres denne fra at gelatinere; paa denne Maade faar man flydende Lim. — Limning af Papir, se Papir.

Lima, Hovedstad i den sydamerikanske Republik Peru, ligger ca. 1½ Mil fra det Stille Hav, paa en fra dette jevnt opstigende Slette, som omsluttes af Grene af Kordillererne, er regelmæssig bebygget, har 100,000 Indb., en smuk Kathedralkirke, et Universitet og er Sæde for Landets Erkebiskop. Lima gjelder for den rigeste By i hele det forhenværende spanske Sydamerika og er en betydelig Handelsstad; dens Havn er Callao. Byen hjemsøges i Regelen hvert Aar af flere Jordskjelv og har siden 1582 over 20 Gange lidt betydelig Skade af saadanne; størst var Ødelæggelsen 28de Oktbr. 1746, da ca. 5,000 Mennesker omkom.

Liman, Betegnelse for en til enslags bred Fjord udvidet Flodmunding, der oftest indeslutter større eller mindre Øer og Banker. Denne Mundingsform forekommer især hyppig i de russiske Floder.

Limburg, et tidligere Hertugdømme i Nederlandene, mellem Jülich, Lüttich og Luxemburg, dannede efter Nederlandenes Forbindelse med Frankrige under Revolutionen de franske Departementer Ourthe og Meuse inférieure. Fra 1814 var det en Provins af de forenede Nederlande og sluttede sig 1830 for Størstedelen til den belgiske Opstand; men 1839 kom hele Landstrækningen østenfor Maas tilligemed Mastricht og en Del paa Maas's Vestside tilbage til Holland og var derpaa sammen med det hollandske Luxemburg indtil 1866 i militær Henseende et tysk Forbundsland. — Den hollandske Provins Limburg er ca. 40 Mil stor og har 230,000 Indb., som for det meste bekjender sig til den katholske Kirke. Hovedstad Mastricht (s. d.). — Den belgiske Provins Limburg er 43 Kv.mil stor og har 205,000 Indb. Hovedstad Hasselt (s. d.).

Limerick, Grevskab i Provinsen Münster i Irland, mellem Clare i Nord, Kerry i Vest, Cork i Syd og Tipperary i Øst, er ca. 50 Kv.mil stort og har 192,000 Indb. (mod 330,000 i 1841). Størstedelen af Landet er en frugtbar, bølgeformet Slette; Agerbrug og Fædrift er Hovednæringsveie; desuden finder ogsaa Bergverksdrift paa Stenkul Sted. — Hovedstaden Limerick, ved Floden Shannon, har ca. 40,000 Indb., er Sæde for en anglikansk og en katholsk Biskop og næst efter Dublin, Belfast og Cork Irlands vigtigste Handels- og Fabrikby. Blandt de industrielle Produkter kan især nævnes Kniplinger og Læder. — Limerick skal ifølge et gammelt Sagn, som dog savner historisk Troværdighed, være anlagt af en Nordmand, Ivar, som kom over til Irland sammen med Olav hvite, der anlagde Dublin.

Limfjorden, en betydelig Havarm i Jylland i Danmark, forbinder Kattegat med Nordsjøen; med det første staar den i Forbindelse gjennem et smalt Løb syd for Hals, med Nordsjøen gjennem de først 1825 opstaaede Kanaler ved Agger og Thyborøn. Den østlige Del af Fjorden, indtil Aalborg, er kun ca. ¼ Mil bred; længere mod Vest udvider den sig, men indsnevres igjen henimod Løgstør, hvor der er gravet en Kanal, da Fjorden sperres af en Barre med grundt Vand. Vestenfor Løgstør udvider Fjorden sig igjen, udsender flere Arme og har en Del større Øer, deriblandt Mors. Fjordens vestligste Bugt er Nissum-Bredning, som skilles fra Nordsjøen ved Harboøretangen, der har de to ovenfor nævnte Gjennembrud. Fjorden er i det hele 21 Mil lang og har et Fladeindhold af 26 Kv.mil. Ved Aalborg fører en 1879 færdigbygget Jernbanebro over Fjorden.

Limingen, Indsjø i Nordre Trondhjems Amt, ved Rigsgrændsen. Længden er 3 Mil og Størrelsen henved 1 Kv.mil. Den har Afløb til Kværnsjøen i Sverige.

Limmat, Biflod til Aar i Schweiz, 18 Mil lang, løber gjennem Zürichersjøen.

Limni, d. s. s. Lemnos.

Limoges (udt. Limaasj), Hovedstad i det franske Departement Haute-Vienne, ved Floden Vienne, med 60,000 Indb., en smuk Kathedralkirke, et theologisk Seminarium og særdeles livlig Industri, fornemmelig i Porcelæn, Uld- og Bomuldsvarer. Den er ogsaa en vigtig Stapelplads for Handelen mellem Paris og Sydfrankrige. Limoges er det gamle Augustoritum, som senere fik Navnet Lemovicum og var et af Kristendommens tidligste Centralpunkter i Frankrige.

Limon ell. **Lemon**, italiensk Navn paa Citroner. — Limonade, en kjølende og lædskende Drik, som tilberedes af Vand, Citronsaft og Sukker. I den senere Tid anvender man denne Benævnelse paa andre Lædskedrikke, som istedenfor Citronsaft indeholder andre Frugtsafter, og hvor der ofte istedenfor rent Vand bruges Mineralvand.

Limosins (udt. Limosæng), Benævnelse paa de tidligere (i det 14de til 18de Aarh.) berømte emaljerede Varer fra Limoges.

Limousin (udt. Limusæng) ell. **Limosin** (udt. Limosæng), tidligere Grevskab og Provins i Mellemfrankrige, mellem Marche i Nord, Auvergne i Øst og Guyenne i Syd og Vest, havde til Hovedstad Limoges og omfattede de to nuværende Departementer Haute-Vienne og Creuse.

Limpopo, Flod i Sydafrika, udspringer i Transvaal, løber mod Nordvest, derpaa mod Nord, Nordost, Øst og Sydost og falder i Nord for Delgoabugten i det Indiske Hav. Længden anslaaes til 130 Mil.

Limsten, dansk Benævnelse paa enslags Kalksten, som bestaar af Stykker af Skaller af Bryozoer og Bløddyr, der er forenede til en hvidagtig Masse. Den anvendes dels til Kalkbrænding, dels udsaget i store Blokke til Bygningsmateriale.

Lin (Linum), Planteslægt af Linfamilien, omfatter Urter med langstrakte Blade, 5delte Blomster og Kapselfrugt. Herhen hører vild Lin (Linum catharticum), en spæd, glat Plante af ca. et Kvartérs Høide, med modsatte Blade og smaa hvide Blomster. — Det dyrkede Lin (L. usitatissimum) har spredte, lancétformede Blade og smukke blaa Blomster. Det dyrkes for sine fine, faste og seige Basttrevlers Skyld, da disse er et vigtigt Spindemateriale. Frøene bruges i Lægekunsten og afgiver ved Presning en fed Olie, Linolie, der er af stor Vigtighed som Bindemiddel for Farverne i Malerkunsten. I Rusland, Polen, Ungarn og paa enkelte Steder i Tyskland benyttes den ogsaa i ferst Tilstand som Madolie. Ved at bleges i Solen og behandles med en Jernvitriolopløsning taber Linolien sin mørkegule Farve (bleget Linolie). Foruden i Malerkunsten bruges Linolie til Bogtrykkersværte, til Kit, Fuglelim, Grønsæbe og kunstig Kautschuk. De efter Oliens Udpresning af Frøet tilbageblevne Kager, Lin

kager, er et vigtigt Foderemne (se Oliekager). Den meste Linolie kommer fra Rusland. — Det vigtigste ved Linet er dog dets ovenfor nævnte Trevler. Der gives af det dyrkede Lin to Sorter, det saakaldte Spring- eller Klanglin og Tærskelin, af hvilke det første, som har sit Navn af, at dets Frøkapsler af sig selv springer op med en knækkende Lyd, naar de er modne, giver kortere, men finere Trevler end det sidste. Hvis Linet dyrkes udelukkende for Trevlernes Skyld, høstes det undertiden før Frøet er modent; Frøet af disse Planter kan dog bruges til Linolietilvirkning. De Planter, som man lader blive staaende, for at afgive Frø til Udsæd, giver et grovere Lin, men det er dog dette, som i Almindelighed bruges. Naar Plantens Stilk er bleven gul i omtrent ⅔ af sin Længde, foregaar Indhøstningen ved at hele Planten rykkes op med Roden. Linet opstilles derefter i smaa Bundter paa Marken for at tørres, hvorefter det bringes i Hus og skilles ved Frøhusene samt den ved Rødderne hængende Jord. En Sortering af Linstilkene efter Længde og Farve bør finde Sted enten samtidig med Indhøstningen eller med Frøhusenes Fraskillelse. Derefter kommer den saakaldte Rødning, som gaar ud paa at bringe Stilkenes ubrugelige Dele i en saadan Tilstand, at de let lader sig fjerne fra Basttrevlerne. Til den Ende har man forskjellige Fremgangsmaader; den ældste og paa mange Steder endnu brugelige Maade er den saakaldte Dugrødning, hvorved Linet udbredes i et tyndt Lag paa en slaaet Eng og vendes med nogle Dages Mellemrum, indtil Trevlerne ved Duggens og Luftens Paavirkning bringes til med Lethed at skille sig fra de øvrige Dele. Hvor man har store Mængder at behandle, anvendes derimod i Almindelighed Koldtvandsrødningen, som kræver mindre Tid, men mere Omhu og Paapasselighed. Linet stilles da med Rodenden ned tæt sammen i blødt Regn- eller Flodvand, tildækkes derpaa med Straa og betynges med Sten for at holde Bundterne under Vand. I varmt Veir vil Rødningsprocessen paa denne Maade kun medtage et Par Dage, i koldt Veir 10—14 Dage. Begge de to nævnte Methoder anvendes ogsaa ofte i Forening, saaledes at Lin, som først en kort Tid er bleven vandrødet, siden udbredes paa en Eng og dugrødes. I den senere Tid har man ogsaa, fornemmelig i England, forsøgt at røde Linet ved at udbløde det i Vand af 25—30° Varme eller ved Anvendelse af Damp. Efterat Rødningen er tilendebragt, tørres Linet enten i Solen eller i særegne Tørkeanstalter; derefter fjernes Barken og de ubrugelige Dele ved at Linet brydes (braakes) paa særskilte dertil indrettede Apparater eller Maskiner. Efter disse Operationer hænger de enkelte Trevler endnu for en Del sammen i bredere Baand; disse adskilles ved Heklingen, hvorved ogsaa de endnu tilbageblevne Marvrester og de ved Brydningen og Skakningen sønderrevne Taver (Stry) fraskilles. Heklingen foregaar dels ved Haandkraft, ved at Lintrevlerne i Bundter drages over Kamme med tilspidsede Tænder af Staaltraad, dels paa Maskiner. Et endnu finere Produkt har man søgt at fremstille ved at koge Linet i en Potaskeopløsning med Sæbe, hvorved man opnaar at faa Trevlerne skilte i deres fineste Traade. — Arbeiderne med Linets Indhøstning, Rødning, Brydning, Skakning og Hekling, eller ialfald de fire førstnævnte Arbeider, foretages i de fleste Lande af Lindyrkeren selv, som saaledes bringer sin Vare i færdig Stand paa Markedet. I Belgien, England og Irland er det derimod Regelen, at Dyrkeren sælger sit Lin paa Roden til en Fabrikant, som lader den videre Bearbeidelse foretage i Fabriker for sin Regning. Derved opnaaes, at større Masser Lin underkastes en mere ensartet Behandling, hvorved Varen stiger i Værdi. — Godt Lin maa være lang, fint, blødt, glat og stærkt, af Farve gulhvidt eller sølvglinsende. Forøvrigt er dets Kvaliteter yderst forskjellige efter Dyrkningsstedets Klima, Jordbunden, Dyrkningsmaaden og den videre Bearbeidelse. For det bedste ansees det irske og belgiske Lin; ogsaa det hollandske og franske regnes til de fineste Sorter. Det meste Lin produceres dog i Rusland. I Norge har Lin været dyrket lige fra Hedendommens Tid og sandsynligvis ligesaalænge som de sædvanlige Kornarter, d. v. s. lige fra den forhistoriske Tid. I den nyere Tid har Lindyrkningen stærkt aftaget, dels af den i det store og for hele Verden gjeldende Grund, at de bedre, men kostbarere Linvarer for en stor Del er blevne fortrængte af de simplere, men meget billigere Bomuldsvarer, dels fordi Fabrik- og Handelsplanter i det hele i Norge spiller en liden Rolle, da den dyrkede Jord mestendels maa benyttes til Produktion af Korn og Foderyexter, som fortæres paa Stedet og derved skaffer den for Jordbruget nødvendige Gjødsel. Dog findes af og til mindre Linagre lige op til Vestfinmarken under den 70de Bredegrad; i Sydvaranger har man faaet Lin af 2—3 Fods Høide, men ikke modent Frø. Det synes at være rimeligt, at man med Held maatte kunne dyrke Lin paa Sætrene, hvor der er rigelig Tilgang af Gjødsel, men hvor Høideforholdene for det meste ikke tillader Dyrkning af Korn; noget saadant er længe med Held praktiseret i Schweiz. — Norge indførte 1879, foruden Stry og forarbeidede Linvarer, 354,700 Kilogr. raat Lin. — Linspinding er i flere Henseender et Arbeide, som skiller sig fra Spindingen af andre Trevlestoffer; dette beror især paa Lintrevlens større Længde, som letter Haandspindingen, men i høi Grad vanskeliggjør Maskinspindingen. Af denne Grund spindes endnu den fineste Lintraad, der bruges til Kniplinger, udelukkende eller næsten udelukkende med Haanden. Den indtil nu brugelige Hovedmethode for Maskinspinding af Lin skyldes Franskmanden Girard, men er bleven forbedret i England. Den beror paa, at Linet strækkes mellem to Valser, af hvilke den ene dreies hurtigere rundt end den anden, medens bevægelige Kamme (Naalestænger), der skrues frem i samme Retning som Linet gaar, leder og understøtter dets Overførelse fra den ene Valse til den anden. Ved yderligere at strækkes bliver de ved Indtrædelsen i Maskinen temmelig tykt og bredt fordelte Linbundter tøiede ud i længere og finere, som tilsidst ved at snoes bliver til Traad. Ved de fineste maskinspundne Numre ledes Linet, førend det strækkes, gjennem varmt Vand. — Den fabrikmæssige Linindustri har sit Hovedsæde i England, dernæst i Frankrige, Østerrige og Belgien. Haandspindingen drives paa mange Steder i Tyskland, Belgien og Irland som et indbringende Husflidsarbeide. — Foruden ovennævnte Kvantum Lin indførte Norge i 1879 en ikke ubetydelig Del Lingarn.

Linares, By i den spanske Provins Jaen, med 10,500 Indb. I Nærheden findes righoldige Kobber- og Blyminer.

Lindendel (Spergula arvensis), Plante af Nellikfamilien, har en klæbrig, kjertelhaaret Stilk af ½—1 Fods Høide, linieformede Blade med en Fure paa Undersiden og tilsyneladende kransstillede; Blomsterne har hvide og udelte Kronblade og staar i endestillede, bladløse Kvaster. Planten voxer som Ugræs i tørre Agre og paa Strandkanter; under Navn af Spergel dyrkes den undertiden som Foderplante lige til Finmarken.

Lincoln, Grevskab i det østlige England, ved Nordsjøen, mellem Floderne Humber og Wash, er 128 Kv.mil stort og har 437,000 Indb. Kyststrækningen er for det meste lavtliggende, frugtbart Marskland; i det Indre findes flere sammenhængende Høidedrag, som væsentlig bestaar af Kalk. Jordbunden er fortrinlig dyrket, og Grevskabet er med Hensyn til Frugtbarhed og til Betydningen af det der drevne Jordbrug det første i England. Foruden store Kvantiteter af Hvede, Byg, Havre, Kaal, Turnips osv. leverer Lincolnshire det meste Oxe- og Faarekjød af alle engelske Grevskaber, ligesom ogsaa Uldproduktionen og Opdrætningen af Heste er af Betydenhed. Lincolnfaaret mangler Horn, har lang Uld og hvidt Hoved; den hyppigst forekommende Race af Hornkvæg er stor og kjødrig. Fabrikvirksomheden var tidligere af adskillig Udstrækning, men er i den senere Tid traadt ganske i Baggrunden. — Hovedstaden Lincoln, ved Floden Witham, har 27,000 Indb., en prægtig Kathedralkirke, den næststørste i England, Levninger fra Romertiden og særdeles livlig Handel; den er Sæde for en anglikansk Biskop.

Lincoln, Abraham, nordamerikansk Statsmand, f. 1809, d. 1865, tilbragte sin Ungdom i Indiana som Tømmerhugger og med andet haardt Arbeide. 6 Maaneders Skoleundervisning var den eneste Uddannelse, han i denne Tid fik. 19 Aar gammel tog han Tjeneste som Baadsmand paa en Damper paa Mississippi, flyttede derpaa 1830 med sin Familie til Illinois og organiserede 1832 under en Krig med Indianerne et Korps af Frivillige, som han selv kommanderede. Derpaa forsøgte han sig som Kjøbmand, men gjorde snart Fallit; nu besluttede han at lægge sig efter Retsvidenskaben og nedsatte sig efter en tarvelig Forberedelse 1836 som Sagfører i Springfield, hvor han i kort Tid erhvervede sig stor Anseelse ved sin Procedure i en Række af Sager. Han blev derhos snart ved sine mange fortrinlige personlige Egenskaber en populær Mand og var i flere Aar Medlem af Staten Illinois's lovgivende Forsamling. 1847 sendtes han fra den samme Stat til Kongressen, hvor han med Kraft optraadte som Talsmand for liberale Reformer. Mere bekjendt i videre Kredse blev han imidlertid først 1858, da han af Republikanerne i Illinois opstilledes som Kandidat ved Senatorvalget mod den mægtige Stephen A. Douglas. Denne havde opstillet det saakaldte Squatter-Suverænitetsprincip og benegtede Unionens Ret til at forbyde Slaveriet i sine Territorier. Lincoln var Repræsentant for den modsatte Mening, som han forfegtede med Mod og Talent; ved Senatorvalget faldt han imidlertid igjennem. Til Gjengjeld blev han 1860 af de i Chicago samlede Republikanere nomineret til Partiets Kandidat ved det forestaaende Præsidentvalg og opnaaede ved dette i Novbr. s. A. ogsaa Majoritet, idet alle slavefrie Stater stemte paa ham, med Undtagelse af New-Jersey, hvor Stemmerne var delte. Dette Valg tjente Slavestaterne til Paaskud til at træde ud af Unionen, skjønt han ved sin Tiltrædelsestale som Præsident (Marts 1861) søgte at overbevise Sydstaterne om sine fredelige Hensigter. Da Sydkarolinas Tropper angreb Fort Sumter, opbød Lincoln 15de April 75,000 Mand Frivillige, og Borgerkrigen begyndte. Iførstningen opfattede han Kampen mere som en Retsexekution mod de rebelske Stater end som en Kamp mellem Slaveriet og Friheden; men da han lærte at indse Kampens virkelige Karaktér, proklamerede han Slavernes Frihed og fortsatte Krigen, indtil Slavepartiet maatte bukke under. 1864 blev han gjenvalgt til Præsident. I de første Uger af sin nye Embedstermin havde han den Glæde at se Seiren fuldstændig vunden og stod netop i Begreb med at vie sine Kræfter til Gjenoprettelsen af Ro og Orden under den gjenvundne Fred, da han 14de April 1865 faldt for et Mordattentat, idet han i et Theater i Washington blev skudt af en fanatisk Sydstatsmand, Skuespiller J. W. Booth. Lincoln er et af de mest lysende Exempler paa, hvad en af Amerikas „self-made men" kan drive det til ved Energi og Redelighed. Han var en Mand af sjelden ren Karaktér saavel personlig som i sin politiske Færd, dertil udrustet med sjeldne Aandsgaver og stor Udholdenhed i at gjennemføre, hvad han engang havde begyndt. 1876 hædredes hans Minde ved en i Washington af de Forenede Staters farvede Befolkning reist Statue.

Lind (Tilia), Træ af Lindfamilien (Tiliaceae), har hjerteformede, noget skjæve, sagtakkede Blade, gulagtige Blomster med femdelt Bæger og Krone og stillede i Halvskjerme, omgivne af et stort, gulagtigt Dækblad; Frugten er énrummet, uopspringende og har i Regelen kun ét Frø. Veden er let, hvid og blød, men seig og holdbar. Basten kan bruges til Matter og simplere Tougverk. Blomsterne har en behagelig, fødlig Lugt og søges flittig af Bierne; i Medicinen benyttes de som et svedddrivende Middel i Form af Thе. — Den almindelige eller smaabladede Lind (Tilia parvifolia) voxer i Norge vildt til Aamodt i Østerdalen og langs Kysten til Volden i Søndmøre; plantet gaar den til Bunden af Trondhjemsfjorden. — Den storbladede Lind (T. grandifolia) findes i Norge kun plantet; det samme er Tilfældet med flere andre Arter, saasom Sølvlinden (T. argentea fra Orienten og Ungarn og T. heterophylla fra Amerika), T. americana, T. rubra m. fl. Arter og Varieteter.

Lind, Jenny, berømt svensk Sangerinde, f. i Stockholm 1820, blev 10 Aar gammel Elev ved det kongelige Theater sammesteds og optraadte allerede tidlig i flere, fornemmelig komiske Smaaroller i det reciterende Drama. 17 Aar gammel vakte hun for første Gang Opsigt som Sangerinde i Alices Rolle i „Robert le diable" og vandt nu i en Række Operapartier levende Bifald. 1841 reiste hun til Paris, hvor hun tog Undervisning af Garcia; efter et Aars Forløb vendte hun hjem og virkede nu i Stockholm til 1844, da hun paa Meyerbeers Foranledning reiste til Berlin. Her vandt hun sin europæiske Berømmelse og fik for-

delagtige Engagementstilbud fra London og Paris, men reiste dog Vaaren 1845 hjem og vendte samme Sommer tilbage til Tyskland, hvor hun Vinteren 1845—46 var engageret i Berlin. 1847—49 optraadte hun med uhyre Bifald i London og flere andre engelske Byer, besøgte derpaa Nordtyskland og Sverige og reiste 1850 til de Forenede Stater, hvor hun under den bekjendte Barnums Ledelse gjorde en Tournée, paa hvilken hun høstede rigelig af Penge og Berømmelse. 1851 giftede hun sig med Pianisten og Komponisten Otto Goldschmidt (f. 1828 i Hamburg) og har senere for det meste boet nær London uden at optræde mere end en og anden sjelden Gang og da kun paa Koncerter. De ypperste Egenskaber ved hendes Stemme var hverken dens Omfang eller Styrke, men dens følelsesfulde Blødhed og dens fuldendte Uddannelse; hendes dramatiske Fremstilling omtales ogsaa som mønsterværdig.

Lindaas, Prestegjeld i Nordhordland, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Lindaas, Østreim, Lygre, Myking og Fedje.

Lindau, Paul, tysk Kritiker og Forfatter, f. 1839, studerede i Leipzig og Halle og reiste derpaa til Paris, hvor han med Forkjærlighed lagde sig efter Studiet af den franske Literatur. Efter sin Tilbagekomst 1863 overtog han Redaktionen af „Düsseldorfer Zeitung", virkede 1864 som Journalist i Berlin og redigerede 1866—69 „Elberfelder Zeitung". Det sidstnævnte Aar grundede han i Leipzig et belletristisk Blad „Das neue Blatt", hvis Redaktion han indehavde indtil 1871, da han bosatte sig i Berlin; her udgav han fra 1871 Ugeskriftet „Die Gegenwart" og fra 1877 Maanedsskriftet „Nord und Süd". Af hans Skrifter kan mærkes Reiseskildringerne „Fra Venetien" (1864), „Fra Paris, Bidrag til det nuværende Frankriges Karakteristik" (1865), „Literære Hensynsløsheder" (1871), en Samling af polemisk kritiske Opsatser, „Molière" (1871), „Alfred de Musset" (1877), begge værdifulde og skarpsindige Studier, „Dramaturgiske Blade", „Samlede Opsatser, Bidrag til Nutidens Literaturhistorie" (1875), endvidere flere Samlinger Noveller, mest af humoristisk Farve, og endelig Skuespillene „Maria og Magdalena" (1872), „Diana" (1872), „Tante Therese" (1876) og „Grevinde Lea" samt Lystspillene „Marion" (1868), „I diplomatisk Sendelse" (1872) m. fl. De fleste af Lindaus Theaterstykker er blevne modtagne med meget Bifald og udmærker sig ved Fortrin i det tekniske og en let og fint pointeret Dialog.

Lindberg, Jakob Kristian, dansk Theolog, f. 1797, d. 1857, studerede samtidig med Theologien Numismatik og Epigrafik, blev 1822 theologisk Kandidat og s. A. Adjunkt ved Metropolitanskolen. I den theologiske Strid, som ikke længe efter udbrød mellem H. N. Clausen og Grundtvig, stillede Lindberg sig paa den sidstes Side og paadrog sig ved sine Flyveskrifter først en Irettesættelse fra Kongen, dernæst en retslig Tiltale for formentlig fornærmelige Ytringer mod Regjeringen. Han suspenderedes samtidig fra sit Embede, hvorfra han tog Afsked efter at have vundet Processen, og levede derpaa i flere Aar som Privatmand, indtil han 1844 blev Sogneprest i Tingsted paa Falster; 1857 kaldtes han til Prest i Lille-Lyndby paa Sjælland. Foruden en hebraisk Grammatik og Ordbog har han udgivet en Bibeloversættelse (1837), som heldig udmærker sig ved Klarhed og Letfattelighed i Udtrykkene.

Lindblad, Adolf Fredrik, fremragende svensk Komponist, f. 1801, d. 1878, var i sin Ungdom en Tid Handelsbogholder, men interesserede sig saa levende for Musiken og viste sig i Besiddelse af en saa betydelig Begavelse, at nogle Velyndere foranledigedes til at understøtte ham, saa at han 1825—26 kunde søge Uddannelse i Musiktheori i Berlin og Paris. 1827 oprettede han i Stockholm en Musikskole, som han forestod indtil 1861. Han har foruden Operaen „Frondörerna" komponeret et Par Symfonier, Kvartetter, Terzetter og Duetter for Strengeinstrumenter, men er især bleven bekjendt ved sine mange Sange med Pianoakkompagnement, hvilke hører til de bedste i sit Slags inden den svenske Musik.

Lindblad, Jonas Otto, svensk Komponist, f. 1809, d. 1864, studerede i Lund, hvor han gjorde sig bekjendt som ivrig Studentersanger og snart begyndte at komponere for den af ham stiftede Sangforening. 1847 blev han Klokker i Mellby i Skåne, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. De fleste af hans Kompositioner er flerstemmige Sange for Mandskor; mange af dem er blevne særdeles populære, deriblandt „Vintern rasat ut", „Ångbåtssång", „Naturen och hjertat" samt Hymnen „Ur svenska hjertans djup", som er bleven svensk Nationalsang.

Linde ell. **Lindesberg**, Bergstad i Örebro Län i Sverige, ved Lindesjøen, med 1,550 Indb.

Lindeberg, Anders, svensk Forfatter, f. 1789, d. 1849, var Student, da Krigen med Sverige udbrød 1808, og forlod da Universitetet for at deltage i Krigen. Derpaa var han med paa Felttogene i Tyskland og Norge og tog 1821 sin Afsked fra Arméen med Kapteins Rang. Han optraadte nu som Forfatter med flere Theaterstykker, Digte og en Roman „Junker Karl", men blev mest kjendt som Publicist. 1821 overtog han Redaktionen af „Stockholmsposten" og indtraadte 1833 i „Aftonbladets" Redaktion. Samtidig søgte han om Tilladelse til at grundlægge et privat Theater i Stockholm; da dette blev ham negtet, udgav han 1834 „Upplysningar rörande kgl. teatern", i Anledning af hvilket Skrift han blev tiltalt og dømt til Døden for Majestætsforbrydelse. Han negtede at ansøge om Benaadning, men blev medtagen i den s. A. udstedte almindelige Amnesti for politiske Forbrydere. 1842 fik han endelig sit Theater istand, men maatte allerede 1844 opgive det til sine Kreditorer og vedblev nu med sin publicistiske Virksomhed. De mest bekjendte af hans Skrifter er „Sverige 1809 och 1832" og „Bidrag till Sveriges historia efter 10de novbr. 1810", begge Angreb paa Karl Johans Regjering.

Lindeblad, Åsfar, svensk Forfatter, f. 1800, d. 1848, blev 1831 Docent i Lund, hvor han holdt Forelæsninger over Æsthetik og Literaturhistorie, og senere Provst og Sogneprest i Öfved i Skåne. Han har skrevet flere Digte, som udmærker sig ved sit billedrige Sprog, og af hvilke en stor Del er religiøse; han har ogsaa forfattet et Par Noveller samt et literaturhistorisk Skrift, „Svenska sången", som dog ikke er blevet fuldendt.

Lindegren, Amalia, svensk Malerinde, f. 1814, begyndte i sin Ungdom at male Portræter uden

nogen Undervisning, da hun ikke fik Adgang til Akademiet i Stockholm. Efter at have faaet et lidet Reisestipendium besøgte hun fra 1850 Paris, hvor hun studerede under Tissier, samt München og Rom; 1856 vendte hun tilbage til Sverige. Hun har hentet Motiverne til sine fleste Billeder fra Familielivet og har fortrinsvis fremstillet Børn, hvis Naivitet hun har forstaaet at opfatte og fremstille paa en fin og elskværdig Maade. Ogsaa hendes Portræter hører til de mere fremragende og udmærker sig ved fin og træffende Karakteristik.

Lindeman, en norsk Familie, af hvis Medlemmer flere har udmærket sig som Musikere. Ole Andreas Lindeman, f. 1769, d. 1859, dimitteredes fra Trondhjems Skole til Kjøbenhavns Universitet, hvor han besøgte de juridiske Forelæsninger og fik Ansættelse som Kopist i Rentekammeret. Derhos dyrkede han flittig Musiken, og hans Lærer heri, Kapelmester Wernicke, raadede ham til ganske at ofre sig for dette Kald. Efterat han forskjellige Gange havde givet Pianokoncerter i Kjøbenhavn og flere Steder fik han 1802 Organistposten ved Frue Kirke i Trondhjem, i hvilken Stilling han forblev til sin Død. Han har forfattet flere Musikkompositioner, og 1838 udgav han en Koralbog for Salmemelodier, 4stemmig udsatte, autoriseret til almindeligt Brug 1835. — Fredrik Christian Lindeman, foregaaendes Søn, f. 1804, d. 1867, var Religionslærer ved Trondhjems Døvstummeinstitut. Efter Faderens Død blev han tillige dennes Efterfølger som Organist ved Frue Kirke. Han var en særdeles aandsfuld og begavet Improvisator, udmærket Orgelspiller, lærd Musiker og Komponist. — Ludvig Mathias Lindeman, foregaaendes Broder, f. 1812, blev 1833 Student ved Kristiania Universitet, men vendte sig snart udelukkende til Musiken. 1839 ansattes han som Organist ved Vor Frelsers Kirke i Kristiania, hvilken Stilling han fremdeles indehar. Som Musiktheoretiker og Kontrapunktist indtager han en fremragende Plads blandt Nutidens Musikere og har erhvervet sig store Fortjenester af den norske nationale Musik. 1840 paabegyndte han Udgivelsen af sit righoldige Verk „Ældre og nyere Fjeldmelodier," hvoraf hidtil er udkommet 2 Bind. 1859 udgav han paa offentlig Foranstaltning „Martin Luthers aandelige Sange samt 25 Salmer fra det 16de og 17de Aarhundrede," firstemmigt harmoniserede, og 1871 Melodier til Landstads Salmebog. Han har desuden leveret flere Kompositioner, saasom Salmemelodier, fugerte Præludier m. m.

Linden, Forstad til Byen Hannover, med 21,000 Indb. og betydelige Maskinfabriker.

Lindenau, Landsby i Kongeriget Sachsen, Forstad til Leipzig, med 10,000 Indb. og adskillig Fabrikdrift.

Lindenau, Bernhard August von, sachsisk Statsmand, f. 1780, d. 1854, studerede i Leipzig Retsog Kameralvidenskaberne samt Mathematik, fungerede fra 1804 som Direktør ved Observatoriet i Gotha og blev 1808 sast Direktør ved samme. Efter en Tid at have været Geheimeraad og Minister i Sachsen-Gotha, blev han 1827 Gesandt ved Forbundsdagen og 1829 Direktør for Kommercedeputationen. 1830 blev han Kabinetsminister og 1831 Statsminister for det Indre og Førsteminister. 1848 var han Medlem af den tyske Nationalforsamling, men udtraadte, da han ikke kunde sympatisere med dens Retning. Sin værdifulde Kunstsamling og sit Bibliothek skjænkede han Staten. Han udgav flere astronomiske Verker, deriblandt en „Astronomiens Historie i det første Decennium af det 19de Aarh." og sammen med Bohnenberger et Tidsskrift for Astronomi.

Lindenbrog ell. **Lindenbruch**, Erpold, egentl. Stender, tysk Historieskriver, f. 1540, d. 1616, er bekjendt som Udgiver af „Scriptores rerum Germanicarum septentrionalium" (1609) samt „Historia regum Daniae" (1594).

Lindenov, Navn paa en dansk Adelsslægt. — Godske Lindenov var dansk Admiral og sendtes 1605 og 1606 af Kristian den fjerde paa Opdagelsesreiser til Grønland. 1611 blev han under Kalmarkrigen fordreven fra Kalmarsund af den svenske Admiral Gyllenstjerna. — Hans Lindenov var gift med en af Kristian den fjerdes Døtre, Kirsten Munk; han døde 1659 som Admiral og Rigsraad. — Hans Datter Sofie Amalie Lindenov blev gift med Klaus Daae, hvem hun lod dræbe 1678.

Lindenschmitt, Wilhelm, tysk Historiemaler, f. 1806, d. 1848, fik i sin Ungdom en videnskabelig Uddannelse og studerede Malerkunsten i Wien og München. I den sidstnævnte By nedsatte han sig 1826 og tog Del i de der dengang saa talrige monumentale kunstneriske Arbeider; saaledes malede han al fresco paa Ydersiden af Væggene i Kirken i Sendling nær München de baierske Bønders Kamp med Østerrigerne og i det nye „Königsbau" Billeder til Schillers Digterverker. Ogsaa i den maleriske Udsmykning af Pinakotheket tog han Del. Først efter at have fuldendt disse og en Række lignende Arbeider begyndte han at beskjeftige sig med Oliemaleriet. De vigtigste af hans Verker paa dette Felt er „Hermannsslaget" (i Galeriet i Karlsruhe), „Otto den førstes Indtog i Augsburg" og „Ungarerslaget ved Preßburg" (begge i Mainz). — Hans Søn Wilhelm Lindenschmitt, f. 1829, studerede ved Akademiet i München og besøgte derpaa Antwerpen og Paris, opholdt sig fra 1853 længere Tid i Frankfurt am Main og vendte 1863 tilbage til München, hvor han begyndte at male en Række Billeder af Reformationens Historie. Af andre historiske Billeder har han bl. a. malet „Prins Vilhelm af Oraniens Død". 1875 blev han Professor ved Akademiet i München.

Lindesnæs, Norges sydligste Forbjerg, ligger i Lister og Mandals Amt, paa den mellem Grønsfjord og Lenesfjord udskydende Halvø. Paa Lindesnæs staar et Blinkfyr af første Orden.

Lindgren, Ferdinand Ludvig Vilhelm, dansk Skuespiller, f. 1770, d. 1842, begyndte at studere, men debuterede 1790 paa Kjøbenhavns kongelige Theater som Henrik i Holbergs „Maskeraden" og høstede siden især Bifald i holbergske Roller, navnlig som Jeppe. Han var en dygtig Elevinstruktør og fungerede en Tid ogsaa som Sceneinstruktør; 1838 forlod han Theatret.

Lindley, John, berømt engelsk Botaniker, f. 1799, d. 1865, var 1829—60 Professor i Botanik i London. Hans første Skrifter var Monografier over enkelte Planteslægter og Familier (Roserne, Orchideerne m. fl.); senere udgav han „Indledning

til det naturlige Plantesystem" og „Det naturlige Plantesystem" (1835), hvori han fremsatte dette efter ham benævnte System. Blandt hans øvrige talrige Skrifter kan nævnes den sammen med Hutton udgivne „Fossil flora of Great-Britain" (2 Bd., 1831—34) og den i Fællesskab med Paxton udarbeidede „Pocket botanical dictionary" (1840).

Lindpaintner, Peter Joseph von, tysk Komponist, f. 1791, d. 1856, studerede Musik i Augsburg og München, hvor han strev sin første Opera „Demophoon", en Messe og et Tedeum, som blev modtagne med meget Bifald. 1812 blev han Musikdirektør ved det nyoprettede Isartheater, gik 1819 som Hofkapelmester til Stuttgart og virkede her lige til sin Død. Han komponerede meget og paa forskjellige Omraader; af hans Operaer kan nævnes „Vampyren", „Den sicilianske Vesper" og „Lichtenstein", af hans øvrige Verker Musik til Goethes „Faust" og flere Sange, af hvilke især „Fanevagten" er bleven meget populær.

Lindskiöld, Erik, svensk Statsmand, f. 1634, d. 1690, hed oprindelig Lindeman. Efter at have studeret i Upsala blev han Lærer for en uægte Søn af Karl den tiende og tiltraadte med sin Elev 1659 en Udenlandsreise, paa hvilken han vakte Opsigt ved i Striden mellem Pfalz og Mainz at optræde til Forsvar for det første. Efter sin Hjemkomst afslog han Tilbudet om at blive Professor, indtraadte 1668 i Kancelliet og adledes 1669; som Expeditions- og Statssekretær for de indre Anliggender var han en af de indflydelsesrigeste Mænd under Karl den ellevtes Regjering. Han lagde ogsaa for Dagen en Flid og Dygtighed, som i mange Stykker kom Riget tilgode. 1680 blev han Hofkansler og Ordfører i Justitsrevisionen, i hvilken Egenskab han havde væsentlig Andel i Redaktionen af Kirkeloven og flere andre af Karl den ellevte udstedte Love og Forordninger. 1686 var han Landmarskal paa Rigsdagen og foranlediged Nedsættelsen af en Lovkommission, hvis Ordfører han blev. 1687 blev han kongelig Raad, Kansler for Lunds Universitet og Greve og 1688 Opdrager for Kronprinsen, den senere Karl den tolvte. Han ansaaes for en heldig Taler og Digter baade paa Latin og Svensk.

Lineal, Redskab af Træ, Metal ell. lign., efter hvilket man optrækker rette Linier. — Lineal, følgende Linien; bruges især om Arvefølgen i nedstigende Linie.

Lineament, Linie; Ansigtstræk.

Linerle, se Erle.

Ling, Per Henrik, svensk Digter, f. 1776, d. 1839, førte i sin Ungdom et eventyrligt Liv og siges en Tid at have tjent i Prinsen af Condés Trop og senere at have staaet i preussisk Militærtjeneste. Under et længere Ophold i Kjøbenhavn, hvor han bl. a. befandt sig under Byens Bombardement, begyndte han ivrig at studere de gamle nordiske Myther og Sagaer, for hvilke han fattede en stærk Forkjærlighed. Ligeledes fattede han paa denne Tid, efter selv ved Fegtning at være bleven helbredet for en haardnakket Gigt, den Tanke at uddanne et paa videnskabelige Grunde bygget System i Gymnastik, hvorved ikke blot militære og pædagogiske, men ogsaa fornemmelig Sundhedshensyn skulde haves for Øie. 1805 blev han Fegtemester ved Universitetet i Lund; 1813 kaldtes han til Stockholm som Lærer i Gymnastik og Fegtning ved Krigsakademiet paa Karlberg og fik senere oprettet „Gymnastiska Centralinstitutet", hvis Bestyrer han var til sin Død. Han kaldes medrette „den svenske Gymnastiks Fader" og har lagt Grunden for denne Virksomhed, som senere har taget et saa stort Opsving. Af hans herhen hørende Skrifter kan anføres „Gymnastikens almänna grunder" (1834—40) og „Soldat-undervisning i gymnastik och bajonetfäktning" (1838). Som Digter behandlede han i episk og dramatisk Form Emner af den nordiske Mythologi og Sagnhistorie samt af Sveriges Historie, men formaaede trods de mange smukke Enkeltheder ikke at frembringe fuldmodne Verker paa dette Omraade; heldigere var han som Lyriker.

Lingeri, Handel med Linned, Blonder, Knipplinger osv.

Lingg, Hermann Ludwig Otto, tysk Digter, f. 1820, studerede Medicin i München, hvor han derpaa i to Aar praktiserede som Fattiglæge, indtil han 1846 blev ansat som Militærlæge i Arméen. 1850 tog han sin Afsked som Følge af Sygelighed, som han havde paadraget sig under et Felttog i 1849. Siden har han levet i München, udelukkende beskjeftiget med literær Virksomhed. Foruden flere Samlinger af mindre Digte har han udgivet det dramatiske Digt „Valkyrierne" (1864), Tragedien „Catilina" (1865) og et omfangsrigt Epos „Folkevandringen" (1866—68). Senere har han endnu udgivet nogle Dramaer, Ballader og Fortællinger paa Vers. Hans Digtning har en mørk Grundstemning og udmærker sig særlig ved sin tro historiske og lokale Kolorit; i Sprog og Versbehandling staar den særdeles høit.

Lingua, lat. og ital., Tunge, Sprog. — Lingua franca, Benævnelse paa et i Orienten ved de der boende Folkefærds Omgang med Europæerne opstaaet Blandingssprog, som især indeholder mange italienske Ord og Udtryk.

Linguatula, en Snyltedyrslægt, med rundt, noget fladtrykt, ormeagtigt Legeme og to Kroge paa hver Side af Munden. De forekommer i Lungerne, Fordøielseskanalen, Leveren og Pandehulen hos forskjellige Hvirveldyr, tildels ogsaa hos Mennesket. I ung Tilstand ligner Dyret Midderne og har fire korte Ben.

Linguet (udt. Længe), Simon Nicolas Henri, fransk Forfatter, f. 1736, d. 1794, studerede Retsvidenskaben i Paris og udgav derpaa flere historiske og juridiske Skrifter, bl. a. „Jesuiternes Historie" og „De civile Loves Theori". Ved disse Skrifter, som vidner om Lærdom og Aandrighed, men ogsaa indeholder megen bitter Satire, skaffede han sig mange Uvenner; hertil kom ogsaa, at hans Dygtighed og Held som Parlamentsadvokat vakte hans Kollegers Misundelse, og han blev tilsidst strøgen af Listen over Advokaterne. Han gjenoptog nu Udgivelsen af sin allerede tidligere grundede „Journal de politique et de littérature", men maatte snart for sine skarpe Opsatsers Skyld forlade Frankrige. I England og derpaa i Belgien udgav han fine bekjendte „Annales politiques, civiles et littéraires" (fra 1777); senere vendte han tilbage til Paris, hvor han ved et „Lettre de cachet" blev sat i Bastillen. Efter to Aars Forløb kom han i Frihed, reiste til England og udgav „Mémoires sur la Bastille" (1783), der vakte stor Opsigt ved at afsløre mange Hemmeligheder

i den franske Hofdespotisme. Senere kom han i Gunst hos Keiser Josef den anden af Østerrige, hvem han besøgte i Wien, og som gjorde ham til Adelsmand samt udvirkede Tilladelse for ham til at vende tilbage til Paris. Her fortsatte han Udgivelsen af sine „Annales“, hvori han paa en grov Maade angreb Nationalforsamlingen; ved Konventets Sammentræden fandt han det raadeligt at skjule sig, men blev opdaget, stillet for Revolutionstribunalet og guillotineret.

Linguist, af lat. lingua, Sprogmand, Sprogforsker. — Linguistik, Sprogvidenskab. — Linguistisk, sprogvidenskabelig.

Linie, i Geometrien en Rumstørrelse, som kun har én Udstrækning, Længde. Den betragtes dels som Grændsen for en Flaade, dels som fremkommen ved et Punkts Bevægelse. En Linie er enten ret og er da det samme som den korteste Afstand mellem to Punkter, eller krum, naar ingen af dens Dele er ret. Krumme Linier er bl. a. Cirkellinien og Keglesnittene; disse kaldes enkelt krumme, da de i én Retning kan nedlægges i et Plan; i Modsætning hertil kaldes de Linier, der (som Skruelinien) ikke kan nedlægges i et Plan, dobbelt krumme. Endelig forstaaes ved en brukket Linie en saadan, som bestaar af flere Dele; er disse dels rette, dels krumme, fremkommer en blandet brukket Linie. — Linien betegner i Sjømandssproget Ækvator.

Linie, et Længdemaal = $^1/_{12}$ Tomme, i Decimalsystemet $^1/_{10}$ Tomme.

Linier, trigonometriske, se Trigonometri.

Linieskib, se Marine.

Liniesystem, de 5 parallele Linier, paa og mellem hvilke Noderne optegnes.

Linietropper, i den militære Sprogbrug en Hærs Hovedstyrke, i Modsætning til Reserve, Landeværn o. lign. Troppeafdelinger, som ikke til Stadighed er formerede i Fredstid.

Liniment, farmaceutisk Præparat af tykflydende Konsistens, mest bestaaende af fede Olier med Tilsætning af alkaliske Substanser, bruges til Indgnidning.

Link, Heinrich Friedrich, tysk Botaniker, f. 1769, d. 1851, studerede Medicin i Göttingen, blev 1792 Professor i Naturhistorie, Kemi og Botanik i Rostock og ledsagede 1797 Grev Hoffmannsegg paa hans Reise til Portugal. 1811 blev han Professor i Kemi og Botanik i Breslau og kaldtes 1815 til Berlin, hvor han blev Professor, Medicinalraad og Direktør for den botaniske Have. Han har udgivet flere omfangsrige videnskabelige Verker, især om Planternes Anatomi og Fysiologi.

Linkager, se Oliekager.

Linköping, By i Østergötland i Sverige, ved Stångån, med 8,500 Indb., et Slot og en stor Domkirke, er Sæde for en Landshøvding og en Biskop. Her holdtes 1152 et Kirkemøde, paa hvilket Svenskerne gik ind paa at betale Paven „Peterspenge“; 1600 foregik det saakaldte linköpingske Blodbad, idet Hertug Karl (som Konge Karl den niende) da lod en hel Del af de af Rigets Herrer, som havde taget Parti for hans Brodersøn Sigismund, halshugge. — Linköpings Stift omfatter Østergötlands Län (med Undtagelse af Ovarsebo Sogn) samt 6 Herreder af Småland.

Linlithgow (udt. Linnlidhgo) eller West-Lothian, Grevskab i Skotland, mellem Edinburgh, Lanark, Stirling og Firth of Forth, er 6 Kv.mil stort og har 41,000 Indb. Hovednæringsvei er Agerbruget. — Hovedbyen Linlithgow, har ca. 4,000 Indb.

Linnarson, Jonas Gustav Oskar, svensk Geolog og Palæontolog, f. 1841, d. 1881, studerede i Upsala og blev 1869 Docent i Geologi og Mineralogi sammesteds. Han har store Fortjenester af Kundskaben om Sveriges Geologi og Palæontologi og har udgivet værdifulde Skrifter herom.

Linné, Karl, lat. Linnæus, berømt svensk Naturforsker, f. 1707, d. 1778, var Søn af en Prest i Stenbrohult i Småland, som selv var en Ven af Naturen og bidrog til at henlede Sønnens Opmærksomhed paa den. Den unge Linné fattede da ogsaa snart en saa levende Interesse for at sysle med Blomster og Planter, at han kun lidet brød sig om at lære, hvad hans Informatorer og Læreren ved Veriö Skole bestræbte sig for at uddanne ham i: de paa den Tid saagodtsom eneraadende humanistiske Studier. Lærerne gav ham derfor ogsaa daarlige Vidnesbyrd og mente, at der intet ordentligt vilde blive af ham. Kun Skolens Lektor i Naturhistorie, Lægen Rothman, forstod hans Begavelse, opmuntrede Faderen til at vedblive at holde ham til Studierne, men istedenfor at lade ham blive Prest sætte ham til at studere Medicin, og læste derpaa selv privat med ham det sidste Aar, førend han gik til Universitetet i Lund (1727). Efter et Aars Ophold her begav han sig til Upsala, hvor han gjorde sig bemærket bl. a. af Celsius den ældre og Rudbeck, paa hvis Anbefaling han 23 Aar gl. fik det Hverv at holde Forelæsninger i Botanik. Disse blev overordentlig talrig besøgte; men hans Held vakte Misundelse fra flere Kanter, og pludselig blev Retten til at holde Forelæsninger fratagen ham. Paa Celsius's Anbefaling fik han derpaa af Videnskabsselskabet i Upsala det Hverv paa dets Bekostning, at gjøre en videnskabelig Reise til Lapland; denne fandt Sted 1732 og s. A. offentliggjorde han i det nævnte Selskabs Forhandlinger under Titelen „Florula Lapponica“ en Fortegnelse over de paa Reisen indsamlede Planter, hvilke han for første Gang ordnede efter det af ham opstillede, senere saa berømte Sexualsystem. En Velynder af ham skaffede ham derpaa Midler til at bereise Dalarne i videnskabeligt Øiemed; her forlovede han sig i Falun med Datteren af en Læge og fik af sin tilkommende Svigerfader Understøttelse til at reise til Udlandet. 1735 gik han til Holland, hvor han i Leiden erhvervede den medicinske Doktorgrad og fik udgivet sit epokegjørende Verk „Systema naturae“. Gjennem dette Verk fik han en Velynder i Boerhave, som søgte at overtale ham til at slaa sig ned i Holland. Han vilde vel ikke gaa ind herpaa, men lod sig dog af J. Burmann bevæge til at opholde sig en Tid i Amsterdam, hvor han 1736 udgav sine „Fundamenta botanica“ og „Bibliotheca botanica“. Han modtog derpaa et Tilbud fra den rige Bankier Clifford om at ordne dennes Have og Samlinger i Nærheden af Haarlem. Efter med Cliffords Understøttelse at have besøgt England, beskrev han Haven i Pragtverket „Hortus Cliffortianus“ (1737) og udgav s. A. sit Skrift „Genera plantarum“ samt „Flora Lapponica“ og „Critica botanica“, den sidstnævnte som en Fortsættelse af

„Fundamenta“ og indeholdende Regler for Dannelsen af nye systematiske Plantenavne. Derpaa hjalp han Professor v. Royen at ordne den botaniske Have i Leiden og udgav 1738 „Classes plantarum“, en historisk og kritisk Fremstilling af de tidligere botaniske Systemer. Sidstnævnte Aar begav han sig over Frankrige hjem til Sverige, hvor han nedsatte sig som Læge i Stockholm og snart fik stor Praxis. 1739 var han med at oprette det svenske Videnskabsakademi, hvis første Præses han blev; s. A. blev han Admiralitetsmedikus og fik af Bergverkskollegiet et aarligt Honorar mod at holde Forelæsninger i Botanik og Mineralogi. 1740 søgte han det ledig blevne botaniske Professorat i Upsala, men fik det ikke; derimod blev han, efter i videnskabeligt Øiemed at have besøgt flere svenske Provinser, 1741 Professor i Medicin, hvilken Post han kort efter fik byttet med Professoratet i Botanik. Nu helligede han sig til sin Lærervirksomhed samt til Undersøgelsen og Beskrivelsen af det omfattende naturhistoriske Materiale, som han dels selv havde samlet paa sine Reiser, dels fik tilsendt fra alle Kanter. Af de talrige Skrifter, han i denne Tid udgav, kan, foruden omarbeidede Oplag af hans tidligere Verker, nævnes „Flora Suecica“ (1745), „Fauna Suecica“ (1746), „Flora Zeilanica“ (1747), „Hortus Upsaliensis“ (1746), „Materia medica“ (1749), „Philosophia botanica“ (1751), „Species plantarum“ (1753), et af hans Hovedverker, hvorved han indførte Artsnavnene i Botaniken, „Mantissa plantarum“ (1767) med Fortsættelsen „Mantissa altera plantarum“ (1771), derhos flere paa Svensk forfattede Reisebeskrivelser fra de svenske Provinser og endelig en Mængde mindre Afhandlinger, for en Del forfattede af hans Disciple under hans Veiledning og samlede under Titelen „Amoenitates academicae“ (7 Bd., 1749—69). Efterat Linné engang havde vundet et verdensberømt Navn, var hans Liv rigt paa Anerkjendelse og Æresbevisninger. 1747 blev han kongelig Overlæge og ophøiedes 1757 i Adelsstanden. Sine Forretninger som Professor bestyrede han uden Afbrydelse til 1774 og fungerede i denne Tid gjentagne Gange som Universitetets Rektor. Det nævnte Aar rammedes han under en Forelæsning af et Slaganfald, af hvilket han dog kom sig saavidt, at han igjen kunde overtage Bestyrelsen af sit Embede; han blev dog stedse sygeligere og nødsagedes til 1776 at søge sin Afsked. Ifølge Gustav den tredies Ønske blev han dog endnu nominelt staaende som Professor med fordoblet Gage. — Linnés Verdensry skrev sig først og fremst fra det af ham opstillede Plantesystem (se nedenfor), som unegtelig var genialt udtænkt og svarede til Behovet paa den Tid, men som ikke har kunnet holde sig, da det er altfor kunstigt og ensidigt i Valget af Kjendemærker. Af Linné selv blev det ogsaa mere holdt for en Overgang til et senere forbedret System end for noget definitivt. Ogsaa hans Systematik af Dyreriget er nu forladt. Hans største Fortjeneste laa i nøiagtig at fastsætte Slægts- og Artsbegrebet samt bestemme den videnskabelige Nomenklatur og Terminologi, alt uvurderlige Hjelpemidler for Naturvidenskabens videre Udvikling. Personlig var Linné en retskaffen, ædeltænkende og from Mand med simple og beskedne Livsvaner, om end ikke ufølsom ligeoverfor alle de Æresbevisninger, som medrette ydedes ham. — Hans Søn Karl Linné, den yngre, f. 1741, d. 1783, studerede ogsaa Botanik, blev 1759 botanisk Demonstrator og udnævntes 1763 til Faderens eventuelle Efterfølger som Professor. 1777 overtog han Professoratet og gjorde en videnskabelig Reise til England og Frankrige, men døde allerede snart efter Hjemkomsten. Han fuldendte Faderens „Supplementum plantarum“ (1781) og skrev flere botaniske Afhandlinger, som findes i de ovenfor nævnte „Amoenitates academicae“. Efter hans Død blev Faderens værdifulde Samlinger solgte til England og er nu i „Linnean Society's“ Besiddelse i London. — Linnés botaniske System, Sexualsystemet, er grundet paa Hensynet til Planternes Støvdragere og Støvveie, disses Antal og Stilling. Deraf kommer Systemets store Letvindthed og Overskuelighed, da disse Organer med Lethed lader sig undersøge og deres Forhold bestemme; men Systemets Ensidighed og derfor i høiere Forstand Uvidenskabelighed skriver sig ogsaa fra denne udelukkende Hensyntagen til en enkelt Gruppe af Organer uden Hensyn til andre, der i Forbindelse med hine danner Planternes fuldstændige Karakteristik. — Af Inddelingsgrader findes hos Linné 4, Klassen, Ordenen, Slægten og Arten. Klassernes Antal sætter han til 23, af hvilke hver enkelt har følgende Kjendemærker: 1) Enhannede (Monandria) med én fri Støvdrager, 2) Tohannede (Diandria) med to, 3) Trehannede (Triandria) med tre og 4) Firehannede (Tetrandria) med fire lige lange Støvdragere, 5) Femhannede (Pentandria) med fem og 6) Sexhannede (Hexandria) med sex lige lange Støvdragere, 7) Syvhannede (Heptandria), 8) Ottehannede (Octandria), 9) Nihannede (Enneandria) og 10) Tihannede (Decandria) med henholdsvis 7, 8, 9 og 10 frie Støvdragere, 11) Tolvhannede (Dodecandria) med 11—20 Støvdragere, 12) Bægerhannede (Icosandria) med 20 eller flere Støvdragere, der sidder paa en Blomsterbund, som er udvoxet til et Underbæger, 13) Mangehannede (Polyandria) med 20 eller flere Støvdragere, som er fæstede tæt under Frugtknuden, 14) Tomægtige (Didynamia) med to længere og to kortere og 15) Firemægtige (Tetradynamia) med fire længere og to kortere Støvdragere, 16) Enknippede (Monadelphia) med Støvtraadene sammenvoxne i en Bundt, 17) Toknippede (Diadelphia) med Støvtraadene sammenvoxne i to, og 18) Treknippede (Polyadelphia) i tre Knipper, 19) Rørhannede (Syngenesia) med Støvknapperne sammenvoxne i et Rør, 20) Hunbo (Gynandria) med sammenvoxet Støvdrager og Støvvei, 21) Enbo (Monoecia) med énkjønnede Blomster, men med baade Han- og Hunblomster paa samme Plante, 22) Tvebo (Dioecia) med Han- og Hunblomster paa forskjellige Planter og 23) Lønbo (Cryptogamia) uden tydelige Blomster. — Ordenerne inden Klasserne bestemmes i de 13 første Klasser efter Griflernes (eller, hvis disse mangler, Arrenes) Antal (saaledes Enhunnede, Tohunnede osv.), i 14de og 15de Klasse efter Frugtens Beskaffenhed og i 16—22de Klasse efter Støvdragernes Antal; i 23de Klasse falder Ordenerne sammen med de naturlige Familier (Bregner, Snelder, Alger, Soppe osv.).

Linnæa (Linnæa borealis), Plante af Kaprifoliumfamilien, med krybende, traadformet Stilk, rundagtige Blade og opretstaaende Blomsterstilke, hver med to lysrøde, klokkeformede og vellugtende Blomster. Den er opkaldt efter Linné, forekommer i Gran- og Fureskove og findes i Norge lige til Magerøen og mod Øst til Kongsfjord. I Norge er denne Plante kjendt under Navn af Norislegræs eller Tørverksgræs; af Linné blev den anbefalet til Thee som et godt Middel mod Rheumatisme (paa mange Steder kaldet Tørverk). I Slutningen af forrige Aarhundrede brugte man, ialfald i det Trondhjemske og i Thelemarken, enten den med Vand kogte Plante som Omslag eller et Afkog til Vaskning mod den Sygdom, der kaldes Belterosen (Ignis sacer), som paa flere Steder i Norge er kjendt under Navn af Norisle.

Linolie, se under Art. Lin.

Linse (Ervum), Planteslægt af de Ærteblomstredes Familie, omfatter Urter med ligefinnede Blade, som ender i en Slyngtraad. Kronen er neppe længer end Bægeret og i Regelen hvidblaa eller lilafarvet; Belgen er afrundet i Spidsen, kort og bred og indeholder kun faa Frø. — Den lodne Linse (Ervum hirsutum), har indtil 18 Tommer lange flatrende Stilke, blaahvide Blomster i 3—8blomstrede Klaser og dunhaaret, 2frøet Belg. Den voxer vildt paa tørre Steder. — Den firefrøede Linse (E. tetraspermum) har hvide Blomster med lilafarvet Fane, enkelt eller parvis paa en Stilk, som udgaar fra de øvre Bladhjørner; Belgen er glat og 3—4frøet. Den voxer paa tørre Bakker i det sydlige Norge. — Den almindelige Linse (E. Lens) dyrkes i mange Varieteter for Frøets Skyld, som afgiver en nærende og let fordøielig Føde. Halmen af Linsen er et godt Kvægfoder.

Linse, i Optiken et gjennemsigtigt Legeme, oftest af Glas, hvis to ligeoverfor hinanden staaende Sideflader er kugleformede; den ene Flade kan dog ogsaa være plan. Undertiden benyttes Linser med cylinderformede Sideflader. De krumme Flader kan enten være hvelvede udad (konvexe) eller indad (konkave). Den rette Linie gjennem Kuglefladernes Centrer kaldes Linsens Hovedaxe; er den ene Flade plan, staar Hovedaxen lodret paa denne. Alle Linser med kugleformede og plane Flader har den Egenskab, at Straaler, som udgaar fra et lysende Punkt i eller nær Hovedaxen, ved Gjennemgangen afbøies saaledes, at de allesammen vil gaa gjennem et andet Punkt; herfra vil følgelig Straalerne efter Gjennemgangen synes at komme og ikke fra det lysende Punkt selv. Linsen giver altsaa et Billedpunkt af Lyspunktet, hvilket kaldes reelt, om Straalerne virkelig krydser hverandre, men virtuelt, om Straalerne først skjærer hverandre, hvis de tænkes forlængede bagud. Til hvert enkelt Punkt af en Gjenstand vil Linsen saaledes give et Billedpunkt; disse Punkter er ordnede paa samme Maade som de tilsvarende Lyspunkter, og de vil derfor danne et med Gjenstanden ligedannet Billede. Dette er opret eller stillet som Gjenstanden, hvis begge befinder sig paa samme Side af Linsen, men omvendt, om de ligger paa hver sin Side; Forholdet mellem deres Udstrækninger er lig Forholdet mellem deres Afstande fra Linsen. Linserne lader sig dele i Samlelinser og Spredelinser. Træffer Straalerne fra et lysende Punkt en Samlelinse, saa vil de ved Gjennemgangen nærmes til hverandre, saa at de istedenfor at divergere, som de gjorde før de traf Linsen, endog kan komme til at konvergere; en Spredelinse bringer derimod Straalerne til at divergere stærkere, end de gjorde forud. Alle Samlelinser er tykkere i Midten end langs Randen, medens Spredelinserne er tyndest i Midten. Af Samlelinser har man tre Slags, bikonvexe med to konvexe Kugleflader, plankonvexe med én konvex og én plan Flade, konkavkonvexe med én konvex og én konkav Flade, hvor den førstes Radius er mindst. Af Spredelinser gives paa lignende Vis tre Slags, bikonkave, plankonkave og konvexkonkave, hvor i sidste Tilfælde den konvexe Flade har den største Radius. Lader man Straaler falde ind paa en Samlelinse parallele med Hovedaxen, vil de efter Gjennemgangen skjære hverandre i et Punkt, som kaldes Linsens Brændpunkt (Focus) og hvis Afstand fra samme benævnes Brændvidden. Stilles en Gjenstand op foran Linsen, vil Straalerne, som udgaar fra dens Punkter, ogsaa konvergere efter Gjennemgangen, om Gjenstandens Afstand er større end Brændvidden. Linsen vil isaafald give et reelt og omvendt Billede af Gjenstanden; jo nærmere denne stilles Linsen, desto længere bort rykker Billedet. Sættes en hvid Skjærm paa Billedets Plads, vil den kun belyses der, hvor det reelle Billede ligger; man vil derfor se dette afbildet paa Skjærmen. Staar en Gjenstand indenfor Linsens Brændpunkt, formaar denne kun at gjøre Straalerne mindre divergerende end før, og disse vil derfor synes at komme fra Billedpunkter, som ligger paa samme Side som Gjenstanden, men fjernere. Samlelinsen giver i dette Tilfælde virtuelle, forstørrede og oprette Billeder; den kaldes af den Grund ofte Forstørrelsesglas. Da en Spredelinse bringer Straaler, som træffer den, til at divergere stærkere end forud, saa vil den altid give et virtuelt, formindsket og opret Billede af en Gjenstand, der stilles op foran den. — De ovennævnte Linser har en udstrakt Anvendelse i optiske Apparater, som Luper, Brilleglas, Kikkerter, Mikroskoper. (Se disse Art.)

Linstow, Hans Ditlev Frans, dansk Ingeniør og Arkitekt, f. 1788, d. 1851, blev Student i Kjøbenhavn 1805 og juridisk Kandidat 1812. I Kjøbenhavn lagde han sig efter Malerkunsten og Arkitekturen; senere kom han til Norge, hvor han paa Kongsberg studerede Bergvæsenet og tekniske Videnskaber og 1814 blev Løitnant ved Ingeniørkorpset. 1818 var han en af Stifterne af Kunst- og Tegneskolen i Kristiania, ved hvilken han siden i flere Aar var Lærer. 1823 overdroges det ham, skjønt han endnu aldrig havde opført nogen Bygning, at udarbeide Plan til det nye Slot, som skulde opføres i Kristiania; dette Hverv udførte han og ledede Slottets Bygning 1825—48.

Linz, By i Erkehertugdømmet Østerrige, ved Donau, med 33,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har et biskopeligt Seminarium m. fl. Dannelsesanstalter, betydelig Industri og livlig Handel.

Lipariske Øer, i Oldtiden Æoliske Øer, 12 Øer i Middelhavet ved Siciliens Nordkyst, tilsammen ca. 5 Kv.mil store med 12,000 Indb., hører til den italienske Provins Messina. De synes alle at være af vulkansk Oprindelse og er frugtbare paa Vin, Figen og Bomuld; af mine-

ralske Produkter findes Pimpsten og Svovl. Den største af Øerne, Lipari, er $1^{1}/_{2}$ Kv.mil stor, har varme Bade og udfører Vin og Sydfrugter; Byen af samme Navn har ca. 5,000 Indb. og er Sæde for en Biskop. Øerne Volcano og Stromboli har endnu virksomme Vulkaner.

Lipezk, By i Guvernementet Tambov i Storerusland, ved Floden Voronesj, har 14,000 Indb. og mineralske Kilder samt meget besøgte Bade.

Lipinski, Karl, polsk Violinist, f. 1790, d. 1861, var 1810—14 Musikdirektør ved det tyske Theater i Lemberg. 1817 reiste han til Italien for at høre Paganini, sammen med hvem han optraadte paa Koncerter; senere gjorde han flere længere Kunstreiser og høstede overalt megen Anerkjendelse. 1839 ansattes han som Koncertmester ved det kongelige Kapel i Dresden. Han besad en overordentlig teknisk Færdighed og Bravour forenet med en mægtig og energisk Tone. Han har ogsaa komponeret adskilligt for Violin.

Lippe, ogsaa kaldet Lippe-Detmold, Fyrstendømme i det tyske Rige, ca. 21 Kv.mil stort, med 120,000 Indb., omgives af den preussiske Provins Vestfalen og af Hannover; derhos hører til Fyrstendømmet nogle mindre betydelige Exklaver. Landet er bjergfuldt og skovrigt; Agerbrug er den vigtigste Næringsvei; derhos drives ogsaa betydelig Kvægavl. Befolkningen bekjender sig for det meste til den reformerte Kirke. — Lippe er ifølge Forfatningen af 1836 (modificeret ved Valgloven af 1876) et konstitutionelt Monarki; Folkerepræsentationen danner ét Kammer, der bestaar af 21 Medlemmer, 7 for hver af de tre Klasser, hvori Befolkningen deles efter dens Skatteydelser. — Hovedstad Detmold (s. d.). — Lippe var i de ældste Tider beboet af Cheruskerne, og udgjorde senere en Del af Sachsen; ca. 1130 gaves det af Keiser Lothar som Len til Bernhard af Lippe, der er at betragte som Dynastiets Grundlægger. Bernhard den ottende (d. 1563) var den første, som kaldte sig Greve af Lippe. 1789 blev Lippe et Rigsfyrstendømme, tiltraadte 1807 Rhinforbundet, senere det tyske Forbund og 1842 den tyske Toldforening. Under Bevægelserne 1848 gik Fyrst Paul Alexander Leopold ind paa Folkets Ønsker og gav en Række reformatoriske Love. Siden 1853 fandt der en Strid Sted mellem Regjeringen og Landdagen, hvilken først udjevnedes ved Indførelsen af den nye Valglov af 1876. 1866 sluttede Lippe sig til Preussen og tiltraadte 1867 en Militærkonvention med denne Stat. Den nuværende Fyrste er Günther Fredrik Woldemar, f. 1824, som overtog Regjeringen 1875.

Lippe, Biflod til Rhinen, paa Grændsen af Fyrstendømmet Lippe, gaar mod Sydvest og falder i Rhinen ved Byen Wesel; den er 38 Mil lang.

Lippert, Philip Daniel, tysk Kunstarkæolog, f. 1702, d. 1785 som Inspektør for Antiksamlingen ved Dresdens Kunstakademi, opfandt en egen hvid Porcelænsmasse, hvori han tog Aftryk af antike skaarne Stene. En Samling Tegninger af 3149 saadanne Aftryk udgav han i sin „Dactyliotheca" (1755—56).

Lippi, Fra Filippi, berømt italiensk Maler, f. i Florens ca. 1412, d. 1469, kom i sin Ungdom i et Kloster. Hans senere Liv var høist eventyrligt og navnlig rigt paa mere eller mindre uregelmæssige Kjærlighedshistorier. Han uddannede sig væsentlig ved Studium af Masaccios Verker og kopierede i Begyndelsen denne Mester; senere traadte imidlertid hans egen Originalitet stærkere frem i hans paa den ene Side til det fine og yndige, paa den anden til det djervt sanselige heldende Kunst. Hans Hovedverk er Freskerne i Koret i Domkirken i Prato, der fremstiller den hellige Stefanus's, Johannes Døberens og flere Helgeners Historie. Mange Staffelibilleder af ham findes i Kirkerne og i Uffizierne i Florens samt i Paris, München og paa flere Steder. I Berlin findes af ham bl. a. en Madonna, som tilbeder det paa Blomster hvilende Jesusbarn; det samme Motiv har han oftere benyttet. — Hans uægte Søn Filippino Lippi, f. ca. 1460, d. 1505, lærte Malerkunsten hos Faderens Elev Sandro Botticelli, hvem han dog overgik i Begavelse. Han malede Capella Carafa i Kirken Sta. Maria sopra Minerva i Rom og fremstillede i Capella Brancacci i Kirken del Carmine i Florens Apostlerne Johannes og Filippus's Historie. Af hans Staffelibilleder findes mange i Galeria degli Uffizii i Florens. Et af de smukkeste af dem forestiller den hellige Bernhard, som om Aftenen foran sit Kloster faar et Besøg af Madonna med et Følge af Engle.

Lippstadt, By i den preussiske Provins Vestfalen, ved Floden Lippe, 5 Mil vest for Paderborn, med 8,000 Indb., Bryggerier og Tobaksfabriker.

Lips, Johann Heinrich, schweizisk Maler, Tegner og Kobberstikker, f. 1758, d. 1817, fik i Winterthur af Schellenberg Undervisning i Radéring, gik 1780 til Akademiet i Manheim og derpaa til Düsseldorf, hvor han udførte et fortræffeligt Kobberstik efter Van Dycks „St. Sebastian". Efter at have leveret en Række Kobberstik til Lavaters „Fysiognomiske Fragmenter" reiste han 1783 til Rom, hvorfra han 1789 gjennem Goethe kaldtes til Weimar som Akademidirektør. Fra 1794 levede han i Zürich. Af hans talrige Kobberstik kan endnu nævnes Portræter af Goethe, Wieland og L. Hess, „Bakkosfesten" efter Poussin og „Hyrdernes Tilbedelse" efter Annibale Caracci. — Hans Søn og Elev Johann Jakob Lips, f. ca. 1790, d. 1833, var ogsaa en dygtig Kobberstikker og arbeidede dels efter egne Udkast, dels efter Giulio Romanos Malerier.

Lipsius, Justus, egentl. Joest Lips, berømt nederlandsk Filolog, f. 1547, d. 1606, studerede Retsvidenskaben i Löwen, men beskjeftigede sig ved Siden deraf med Forkjærlighed med Arkæologien og gik 1567 til Rom, hvor han blev Sekretær hos Kardinal Granvella. 1572 blev han Professor i Jena og 1579 Professor i Historie i Leiden. Efter 13 Aars Forløb nødtes han paa Grund af sine ultramontane og intolerante Grundsætninger i Religion og Politik til at fratræde dette Embede; senere fik han ved Jesuiternes Mellemkomst en Ansættelse i Löwen og blev kort før sin Død udnævnt til Kongen af Spaniens Historiograf. Han var en skarpsindig Lærd, som dels behandlede Emner af Romernes og Grækernes offentlige og private Liv og Indretninger, dels enkelte Punkter af Theologien og den gamle, navnlig stoiske Filosofi. Stor Fortjeneste indlagde han sig ogsaa ved sin Textkritik og sine Realforklaringer af latinske Forfattere, særlig Tacitus.

Lipsius, Karl Heinrich Adalbert, tysk Skolemand, f. 1805, d. 1861 som Rektor ved Thomas-

skolen i Leipzig, har bl. a. særlig beskjeftiget sig med den græske Sprogform i det Nye Testamente. — Hans Søn Richard Adalbert Lipsius, f. 1830, studerede Theologi i Leipzig og blev 1855 Privatdocent og 1859 Professor i Leipzig, kaldtes 1861 til Wien og blev 1863 Medlem af det østerrigske Undervisningsraad. 1871 blev han Professor i Jena. Han har i sine Skrifter behandlet de fleste Grene af den systematiske Theologi, særlig dog Kirkehistorie og Dogmatik. Hans Hovedverk er „Lærebog i den evangelisk-protestantiske Dogmatik" (1876). — Sidstnævntes Broder Johannes Wilhelm Konstantin Lipsius, f. 1832, er en dygtig Arkitekt og siden 1876 Direktør for Leipzigs „Bauschule". — En anden Broder, Justus Hermann Lipsius, f. 1834, studerede Filologi i Leipzig og blev 1866 Rektor ved Nikolaiskolen sammesteds. 1869 blev han tillige extraordinær Professor, 1877 ordinær Professor og Direktør for det russ. filologiske Seminarium i Leipzig og nedlagde s. A. sit Rektorat. Han har især beskjeftiget sig med græsk Literatur og Arkæologi. — De tre foregaaendes Søster Ida Maria Lipsius, f. 1837, er kjendt som musikalsk Forfatterinde under Pseudonymet La Mara; hendes mest bekjendte Skrift er „Musikalische Studienköpfe" (3 Bd., 1868—75, senere et 4de Bind).

Liptau, ung. Liptó, Komitat i Ungarn, ved den galiziske Grændse, 40 Kv.mil stort, med 80,000 Indb. og bekjendt Produktion af Ost.

Lira, Flert. Lire, Mynténheden i Kongeriget Italien, = 1 Franc = 70 Øre, deles i 100 Centesimi.

Liria, By i den spanske Provins Valencia, med 9,000 Indb.

Lirype, se Rype.

Lisburn (udt. Lissbørn), By i den irske Provins Ulster, 2 Mil sydvest for Belfast, ved Floden Lagan, med 8,000 Indb. og Linvæverier.

Lisch, Georg Christian Friedrich, tysk Historiker og Arkæolog, f. 1801, studerede i Rostock og Berlin og blev 1834 ansat ved det mecklenburgske Statsarkiv. 1835 overtog han Forvaltningen af Regjeringsbiblioteket og 1836 Opsynet med Storhertugens private Samling af Oldsager. 1867 blev han Geheime-Arkivraad. Han har udgivet flere bekjendte tyske Slægters Historie samt „Bogtrykkerkunstens Historie i Mecklenburg indtil 1540" og „Pælebygninger i Mecklenburg" (1865—67).

Liscow, Christian Ludwig, tysk Forfatter, f. 1701, d. 1760, studerede Retsvidenskaben i Rostock, Jena og Halle, blev 1741 den sachsiske Minister Brühls Privatsekretær og 1745 Krigsraad. 1749 fængsledes han for uforsigtige Ytringer om Brühls Styrelse, men løslodes 1750. Han udgav anonymt en Række satiriske Skrifter, som for en stor Del er rettede mod samtidige Forfattere, især Professor Philippi i Halle. Hans Sprog udmærker sig ved Renhed og Kraft, og han kan maaske ansees for den bedste tyske Prosaist før Lessing.

Lisieux, (udt. Lisiö), By i det franske Departement Calvados, 10 Mil sydvest for Rouen, med 12,500 Indb., livlig Fabrikdrift og Handel.

Lispund, se Pund.

Lissa, By i den preussiske Provins Posen, 6 Mil nordost for Glogau, med 11,000 Indb.; herfra nedstammer Slægten Leszczynski.

Lissa, Ø i det Adriatiske Hav, hører til Dalmatien, ca. 2 Kv.mil stor, med 6,500 Indb. og Produktion af Vin og Olie. Hovedbyen Lissa med 3,500 Indb. er en stærkt befæstet Krigshavn. Ved Lissa seirede den østerrigske Flaade under Tegetthoff 20de Juli 1866 over den italienske under Admiral Persano.

Lissabon, port. Lisbóa, Hoved- og Residensstad i Kongeriget Portugal, ligger i Provinsen Estremadura, ved den af Tejos Munding dannede Bugt, og har 225,000 Indb. Byen er smuk og tager sig navnlig prægtig ud fra Sjøsiden. Den har 13 større offentlige Pladse, 64 Kirker og henimod 200 Kapeller, flere Slotte, deriblandt det storartede, men ufuldendte Slot Ajuda ved Forstaden Belém. Byens største Bygverk er den 1732—38 af Marmorkvadre opførte Alcántara-Akvædukt, som tilfører Byen Drikkevand fra den over en Mil fjerne Flekke Bellas. Af videnskabelige og Dannelsesanstalter findes et medicinsk-kirurgisk Akademi, Skoler til Uddannelse af Hærens og Marinens Officérer, en polyteknisk Skole, et Lyceum, flere Latinskoler, en Normalskole til Uddannelse af Folkeskolelærere, flere geistlige Seminarier, et Kunstakademi, et Musikkonservatorium, et Videnskabsakademi med et Bibliothek og en botanisk Have, et Nationalbibliothek paa 150,000 Bd. og 10,000 Manuskripter samt den dermed forbundne kongelige Myntsamling, et berømt kongeligt Statsarkiv m. m. Industrien er af ringe Betydning og bestaar, foruden i Forfærdigelsen af Smykkesager af Guld og Sølv, mest i Fabrikation af spundne og vævede Sager. Af største Betydning er Byen derimod som Handelsplads; der udføres Olie, Sydfrugter, Vin, Salt, Poteter, Malme m. m. Af Handelshusene er flere hundre udenlandske, hovedsagelig engelske. — Lissabon førte i Oldtiden Navnet Olisippo ell. Ulisippo og kaldtes af Romerne Felicitas Julia. Araberne bemægtigede sig Byen 716; senere blev den dem gjentagne Gange fratagen, men de satte sig atter i Besiddelse af den, indtil Alfons den første 1147 for stedse fordrev dem derfra. Af Johan den første gjordes Lissabon til Hovedstad og senere af Emanuel den store til Udgangspunkt for de store portugisiske Sjøexpeditioner; derved blomstrede den op til at blive Europas største Handelstad, men sank fra 1580 betydelig under Spaniernes Herredømme (til 1640). Efterat dette havde ophørt, tog Byen igjen Opsving og havde 1755 over 300,000 Indb., men ødelagdes dette Aar for Størstedelen af Jordskjelv, Oversvømmelser og Ildebrand. Dens forholdsvis raske Opkomst efter denne Ulykke skyldes væsentlig Ministeren Pombal. Novbr. 1807—Aug. 1808 var Byen besat af Franskmændene under Junot.

List, Friedrich, tysk Statsøkonom, f. 1789, d. 1848, studerede de til Administrationen henhørende Videnskaber og blev 1817 Professor i Statsøkonomi i Tübingen. 1819 tog han dog Afsked fra denne Post, indvalgtes senere i det würtembergske Deputeretkammer, men blev 1821 paa Grund af Deltagelse i en Petition, som klagede over en Række Misligheder i Forvaltningen og Retspleien, udelukket fra Stænderforsamlingen og 1822 dømt til 10 Maaneders Fængsel. Efter at have udstaaet Straffen udvandrede han til Amerika, hvor han nedsatte sig i Pennsylvanien og gjenoptog sine statsøkonomiske Studier. 1827 udgav han „Outlines of a new system of political economy",

hvori han skarpt angreb Adam Smiths Theorier, istedenfor hvis Kosmopolitisme han vilde sætte en national statsøkonomisk Lære. Samtidig beskjæftigede han sig med Jernbanevæsenet og erhvervede sig en betydelig Formue ved Opdagelsen af Kulleier, til hvis Drift han forenede sig med Kapitalister. Imidlertid ønskede han at vende tilbage til Tyskland og blev 1850 udnævnt til de Forenede Staters Konsul i Hamburg, hvilken Post han dog ikke kom til at tiltræde; efter at have opholdt sig en Tid i Frankrige vendte han tilbage til Amerika, hvorfra han 1832 atter reiste til Tyskland. 1833 bosatte han sig i Leipzig, hvor han virkede for Anlægget af et omfattende Jernbanenet; 1837 reiste han til Paris, hvor han med Iver gjenoptog sine statsøkonomiske Studier og forfattede flere herhen hørende Afhandlinger. 1841 udgav han „Das nationale System der politischen Oekonomi", hvori han vedblev at polemisere mod Adam Smith, og opstillede det som enhver Nations Opgave at saa meget som mulig udvide og udnytte sine egne Hjelpekilder og understøtte den nationale Industri, i Nødsfald ved Beskyttelsestold. Den Bevægelse, dette Skrift fremkaldte, søgte han at benytte for at faa istand en større Forening af tyske Industridrivende til fælles Befordring af deres Interesser. Blandt hans Yndlingsplaner var ogsaa en Udvidelse af Toldforeningen og Grundlæggelsen af en tysk Flaade. 1844 besøgte han Østerrige og offentliggjorde nogle Opsatser om Ungarns økonomiske og politiske Stilling, hvilke vidner om stor Skarpsindighed og praktisk Sans. 1846 besøgte han England for at virke for sin store Plan om en Alliance mellem dette Land og Tyskland, men maatte vende tilbage med uforrettet Sag og endte kort efter, nedbøiet af Sygdom og Tungsind, frivillig sit Liv. Hans samlede Skrifter er udgivne af Häuser i 3 Bind, 1850—51.

Lista y Aragon, Don Alberto, spansk Digter og Lærd, f. 1775, d. 1848, blev allerede 15 Aar gammel Lærer i Mathematik ved en Skole i Sevilla. Under den franske Invasion mistede han sin Stilling og maatte 1813 flygte til Udlandet; 1817 vendte han tilbage og virkede nu i Bilbao og Madrid som Lærer og Redaktør. 1823—33 maatte han atter opholde sig i Udlandet og gjenoptog efter sin Hjemkomst sin Forfatter- og Lærervirksomhed. Foruden en i Spanien almindelig brugt Lærebog i Mathematik skrev han for det spanske Dramas Historie vigtige „Lecciones de literatura dramática española" (1839) og „Ensayos literarios y criticos" (1844) samt udgav en Mønstersamling af den spanske Poesis og Veltalenheds ypperste Frembringelser under Titelen „Trozos escogidos de los mejores hablistas castellanos en prosa y verso". Som lyrisk Digter („Poesias", 1822) udmærkede han sig ved Følelse og Kraft, Billedpragt og elegant Fuldendthed i Formen.

Lister og Mandals Amt, Norges sydligste Amt, omgives i Nord og Øst af Nedenæs Amt, i Syd af Nordsjøen og i Vest af Stavanger Amt. Størrelsen er 116 (50 norske) Kv.mil, og Folkemængde ca. 77,000. Amtet gjennemskjæres fra Nord til Syd af flere Dalstrøg, hvoraf kan nævnes Topdal, Torrisdal, Sogndal, Mandal, Sirdal og Kvinesdal. Inden dets Grændser findes ingen betydeligere Fjeldpartier, saa at det hører til Norges lavere liggende Distrikter. Dets ca. 20 Mil lange Kyststrækning er omgiven af en Række Smaaøer og har en Mængde fortrinlige Havne, der aarlig besøges af tusender af Skibe. Derimod har det ingen større Fjorde; de vigtigste er Topdalsfjord, Grønfjord og Feddefjord. Dalstrøgene gjennemstrømmes af tildels ikke ubetydelige Elve, af hvilke kan nævnes Otteren og Mandalselven. I civil Henseende deles Amtet i 2 Fogderier, 4 Sorenskriverier, 4 Bykommuner (Kristiansand, Mandal, Farsund og Flekkefjord) og 22 Herreder; det henhører under Kristianssands Stift og udgjør 4 Provstier og 18 Prestegjeld. De vigtigste Næringsveie er Fædrift, Agerbrug, Skibsfart og Fiskeri. Af Skov findes endel i Mandals Fogderi, men Listers Fogderi er idethele skovfattigt. Amtet eier ingen Bergverker, og lønnende Metalanvisninger kjendes ikke. Fabrikdriften og Husfliden er af ikke liden Betydning. — Lister og Mandals Amt udgjorde i ældre Tider en Del af Agder eller Egdafylke og kaldtes sædvanlig vestre eller nordre Agder. Idethele er denne Del af Landet lidet omtalt i Sagaerne og synes ikke at have spillet nogen stor Rolle i de forefaldende Begivenheder. I det 15de Aarh. deltes vestre Agder i to Len, Lister Len og Mandals Len; det sidste kaldtes ogsaa Midsyssel, da det udgjorde det mellemste af de tre Len, hvori Agdesiden var delt. Den for Sjøfart heldige Beliggenhed gav Distrikterne i det 16de Aarh. et betydeligt Opsving; men efter Kristianssands Anlæg og de overdrevne Privilegier, som tilstodes denne By, led Amtets Landdistrikt et stort Skaar i denne Næringsvei. Under Krigsaarene 1807—14 standsedes dets betydelige Skibsfart og Handel paa Udlandet saagodtsom aldeles; Befolkningen tog imidlertid for en Del sin Mon igjen ved dristige Kapertogter. I dette Aarh. har Velstanden inden Amtet gaaet jevnt fremad, og det er en af Norges mest velstaaende Landsdele. — Lister og Mandals Amt sender 4 Repræsentanter til Storthinget. — Listerlandet kaldes en 4 Kv.mil stor Halvø mellem Lyngdalsfjord og Feddefjord. Det er fladt og danner en 4 Mil lang lav Kyststrækning ved Havet uden Havne.

Lister, Joseph, engelsk Kirurg, fra 1864 Hospitalslæge i Glasgow og fra 1869 Professor i Kirurgi i Edinburgh indtil 1880, da han kaldtes til London, har gjort sig fortjent ved Indførelsen af den antiseptiske Saarbehandling.

Lißt, Franz, berømt ungarsk Pianovirtuos og Komponist, f. 1811, fik sin første musikalske Undervisning af sin Fader og optraadte allerede i en Alder af 9 Aar offentlig under almindeligt Bifald. Ved Understøttelse af et Par Rigmænd sattes han istand til at gaa til Wien, hvor han fik Undervisning af Czerny og Salieri, og hvor han paa Koncerter gjorde stor Lykke. Faderen tog ham nu med til Paris, for at han kunde fuldende sin Uddannelse ved Konservatoriet; her blev han imidlertid afvist som Udlænding, men vandt til Gjengjeld baade i Paris og London stort Bifald for sit Spil. 1825 fik han en Opera „Don Sancho" opført i London, uden at den dog gjorde videre Lykke. Efter sin Faders Død vendte han tilbage til Paris, hvor han 1830, greben af Julirevolutionens Bevægelse, komponerede en „Sym-

phonie révolutionnaire", som han dog ikke offentliggjorde. Efter 1831 at have hørt Paganini levede han et Par Aar i Genf og gik efter et nyt Besøg i Paris 1837 til Italien, hvor han opholdt sig til 1839. 1840—48 gjorde han flere større Koncertreiser og høstede i de fleste europæiske Lande et Bifald, hvis Mage neppe nogen Virtuos før ham havde opnaaet. 1848 nedsatte han sig som Hofkapelmester i Weimar, hvor han samlede om sig en Skare Elever og Tilhængere, gjennem hvilke den af Lißt med varm Sympati omfattede Berlioz'ske og Wagnerske Retning i Musiken udbredtes til de forskjelligste Kanter. 1859 nedlagde han sin Post i Weimar og gik til Rom, hvor han 1865 indtraadte i den geistlige Stand som Abbé. I den senere Tid har han dels opholdt sig i Pest, hvor han har virket som Lærer ved det nyoprettede Konservatorium, dels paa forskjellige Steder i Udlandet. Lißt er utvivlsomt den største Pianovirtuos, som har existeret; hans Spil bærer lige meget Præget af Genialitet som det er uopnaaeligt i teknisk Henseende. Dog har man ikke uden Grund gjort ham den Bebreidelse, at han i Gjengivelsen af andre Komponisters Verker har behandlet disse altfor frit og subjektivt. Som Komponist leverede han, før han 1848 afsluttede sin egentlige Løbebane som reisende Virtuos, væsentlig Sager for Piano, i hvilke han fik Anledning til at vise sin overordentlige Færdighed, men som forresten er af mindre Betydning. Senere har han optraadt som Reformator i den Wagnerske „Fremtidsmusiks" Aand og givet sine Idéer i denne Retning Udtryk gjennem sine storslagne symfoniske Digtninger, flere Instrumentalsager, Messer, Oratorier osv. Han har ogsaa vist sig som en aandrig Forfatter i sine paa Fransk udgivne Skrifter „Richard Wagners Lohengrin og Tannhäuser" (1851), „Frédéric Chopin" (1852), „Zigeunerne og deres Musik i Ungarn" (1859) og en Karakteristik af Robert Franz (1872).

Litani (af gr. λιτανεία, Bøn), en egen Art kirkelige Bønner, som har samme Begyndelse og Slutning og bedes af Presten og Menigheden i Forening, idet den sidste falder ind med kortere Sætninger eller Omkvæd.

Litauen, ogsaa **Lithauen** ell. **Littauen**, et tidligere polsk Storhertugdømme, bestod af tre Hoveddele, det egentlige Litauen eller Litva, Hertugdømmet Samogitien og det litauiske Rusland, d. v. s. de Landstrækninger, som Litauerne i tidligere Tider havde frataget Rusland. Størrelsen var ca. 4,900 Kv.mil. Ved Polens Deling er dette Landskab blevet delt saaledes mellem Rusland og Preussen, at det første har faaet de nuværende Guvernementer Grodno, Vilna, Mohilev, Vitebsk og Minsk, sidstnævnte det meste af den nuværende østpreussiske Regjeringskreds Gumbinnen. Landet er i det hele fladt, med mange Sumpe, Hedestrækninger og Sandflader, men ogsaa med mange frugtbare Strækninger. Agerbrug, Fædrift, Biavl og Jagt er Hovednæringsveiene. Indbyggerne, **Litauerne**, udgjør sammen med Letterne og de nu germaniserede Preussere en egen Folkegruppe, som hører til den slaviske Gren af den store indoeuropæiske Stamme. De af Indbyggerne, som taler Litauisk, anslaaes for Tiden til et Antal af $1\frac{1}{2}$—2 Millioner; Letternes Antal beregnes til ca. 1 Mill. Det litauiske Sprog udmærker sig ved at have bevaret mange gamle Former og er derfor af stor Interesse for den sammenlignende Sprogvidenskab og særlig for Studiet af de slaviske Sprog. Det uddøde preussiske Sprog har været nær beslægtet med den ene af Hoveddialekterne i Litauisk, den saakaldte høilitauiske. Lettisk er et langt yngre Sprog med Hensyn til baade dets grammatiske og Lydforhold. Baade Litauisk og Lettisk blev først benyttede som Skriftsprog efter Reformationen; nogen egentlig national Literatur paa disse Sprog existerer endnu ikke. Det bedste Verk over Litauisk er Schleichers „Handbuch der litauischen Sprache" (1—2, 1856—57), over Lettisk Bielensteins „Die lettische Sprache" (2 Bd., 1863—64). Resterne af det gammelpreussiske Sprog er bearbeidede af Nesselmann.

Lit de justice (udt. li dø sjystis), fr., oprindelig det ophøiede Sæde, hvorpaa de gamle franske Konger sad tildoms, omgivne af Baroner og Pairs. Efterat Parlamenterne havde udviklet sig til staaende Domstole, indfandt Kongen sig kun sjelden og i extraordinære Tilfælde her for personlig at give sin Villie tilkjende. En Parlamentssamling, hvor Kongen saaledes personlig var tilstede, kaldtes Lit de justice. Da Parlamenterne senere søgte at gjøre en vis politisk Indflydelse gjeldende og undertiden negtede at indføre Hoffets Edikter i sine Protokoller, hvilket var den sædvanlige Form for Loves Promulgation, indfandt Kongen sig undertiden i saadanne Tilfælde til en Lit de justice for at bringe Parlamentet til at føie sig.

Lit de parade (udt. li dø parad), fr., Paradeseng, Udstilling af en fyrstelig eller anden høitstaaende Persons Lig.

Liter, fr. Litre, se Metrisk Maal og Vegt.

Literat (lat. literatus, d. e. Lærd), i den nyere Tid Benævnelse paa Forfattere, som uden nogen offentlig Beskjeftigelse alene lever af sin Forfattervirksomhed, især naar denne væsentlig indskrænker sig til journalistisk og publicistisk Virksomhed.

Literatur betegner i videste Forstand Samlingen af alle de skriftlige Verker, hvori Menneskeslægtens Kultur og dennes Udvikling ligesom er nedlagt og opbevaret (Verdensliteraturen). Man taler ogsaa om et enkelt Folks eller Lands Literatur i Betydning af alle de Skrifter, som er forfattede af vedkommende Folk eller i vedkommende Land; historisk deler man Literaturen i Oldtidens, Middelalderens og den nyere Tids Literatur; efter Indholdet skjelnes mellem videnskabelig Literatur, Skjønliteratur, religiøs Literatur osv. — Literaturhistorie er Videnskaben om Literaturens historiske Udvikling. Den kan enten blot handle om de enkelte Skrifter, deres Forfattere, Indhold og Historie og falder da for en væsentlig Del sammen med Bibliografien, eller ogsaa behandler den de skrevne Verker i Forbindelse med det hele aandelige Livs Udvikling, paaviser deres Afhængighed af denne, og hvorledes en Tids herskende Idéer skaffer sig Udtryk i den samtidige Literatur, og nærmer sig paa denne Maade til Kulturhistorien. I denne sidste Retning gaar gjennemgaaende den moderne Literaturhistorie.

Literær, som hører til Literaturen. — Literær og kunstnerisk Eiendomsret, se Eiendomsret.

Lithagoga, Midler, der tjener til at opløse og fordrive Stendannelser i Urinveiene.

Lithauen, se Litauen.

Lithium, et metallisk Element, hvis Oxyd, Lithion, 1817 opdagedes i Mineralet Petalit, bundet til Kiselsyre. Lithium findes temmelig udbredt i Naturen, men i ringe Mængde; foruden i Petalit forekommer det i Mineralierne Spodumen, Amblygonit, Trifyllin, Lepidolith og Turmalin. Det indeholdes ogsaa i mange mineralske Kilder, saaledes i stor Mængde i en varm Kilde i Nærheden af Redruth i Cornwall. Metallisk Lithium fremstilles bedst ved at dekomponere Chlorlithium ved Hjelp af en stærk elektrisk Strøm. Det tilhører Alkalimetallernes Gruppe, er sølvhvidt, men anløber hurtig i Luften og bliver gulagtig, har en specifik Vegt af 0,59, smelter ved 180° C. og forflygtiges ikke i Rødglødhede. Det er haardere end Kalium og Natrium og oxyderes mindre let end disse; dog dekomponerer det med Begjærlighed Vand. Det er seigt og strækkeligt og kan saaledes formes til Plader og Traad ved Hamring og Udtrækning. Ophedet i Luften til over sit Smeltepunkt forbrænder det med stærk Lysudvikling til Lithion, et Alkali, som har meget tilfælles med Kali og Natron, men er mindre let opløseligt i Vand end disse. Lithionsaltene er opløselige i Vand, let smeltelige og farver Flammen rød. Et af dem, kulsurt Lithion, bruges i nogen Udstrækning i Medicinen. Alle Lithiumforbindelsers Spektrum kjendes paa en karminrød Linie.

Lithoglyf, Billedsten; en Sten, hvorpaa der er indridset Figurer. — Lithoglyfik, Stenskjærerkunst. — Lithoglyf, Stenhugger, Billedhugger. — Lithognosi, Læren om Stenarterne. — Lithognost og Litholog, en Stenkyndig.

Lithografi, se Stentryk.

Lithografisk Sten kaldes en egen Sort Kalksten, som anvendes ved Stentryk (s. d.). Det eneste bekjendte Sted i Verden, hvor denne Stenart af større Godhed forekommer, er Solnhofen i Baiern. I Spanien, Frankrige, Italien o. fl. St. findes nok en ringere Sort, som delvis kan anvendes til simplere Arbeider, men som f. Ex. ikke duer til at gravere paa. Stenen fra Solnhofen staar derfor i meget høi Pris. Den bedste er graahvid eller blaaagtig af Farve, tæt og finkornet og lader sig kløve i regelmæssige Plader. Ikke sjelden finder man i den fossile Levninger af Fiske, Krybdyr osv.

Lithokromi, Malning med Oliefarver paa Sten til Aftrykning paa Lærred; farvet Stentryk.

Litis consortium, se Procesfællesskab.

Litorale (lat. og ital.), Kystland; navnlig det ungarske eller kroatiske Kystland paa Østsiden af det Adriatiske Hav (Triest, Istrien, Görz og Gradisca).

Litotes, en Talefigur, hvorved en Gjenstand betegnes med et formindskende eller svagere Udtryk for at fremhæve den desto mere, saaledes „ikke ubetydelig" istedenfor „meget betydelig".

Litra (lat. litera), Bogstav, især i et Register eller en Fortegnelse, hvori Bogstaverne i alfabetisk Orden benyttes som Numere.

Litta, Pompeo, Greve, italiensk Forfatter, f. 1781, d. 1852, indtraadte 1804 i den italienske Armé og deltog i Krigen i Tyskland. Derpaa levede han som Privatmand, beskjeftiget med videnskabelige Studier. 1848 blev han efter den lombardiske Opstand af den provisoriske Regjering i Mailand udnævnt til Krigsminister, men formaaede ligesaa lidt som nogen anden af denne Regjerings Medlemmer at udrette noget af Betydenhed under de herskende vanskelige Omstændigheder. Han udgav fra 1819 et stort historisk Pragtverk om „Berømte italienske Familier", som efter hans Død er blevet fortsat af hans Søn m. fl., og hvoraf der 1872 var udkommet 168 Hefter. Dette storartede Verk, hvortil intet andet Land eier Magen, udmærker sig i samme Grad ved historisk Paalidelighed som ved træffende Karakteristik og ved rigt Udstyr med Portræter, Bilag osv.

Little-Rock, Hovedstad i Staten Arkansas i Nordamerika, ved Floden Arkansas, med 12,000 Indb.

Littré, Maximilian Paul Emile, berømt fransk Lærd, f. 1801, d. 1881, studerede Medicin i Paris og viede sig efter at have fuldendt sit Kursus i denne Videnskab til Filologien, som han dyrkede i en udstrakt Maalestok. Foruden de klassiske og de vigtigste nyere Sprog studerede han navnlig Sanskrit og Arabisk. 1828 blev han Medarbeider i „Journal hebdomadaire de médecine" og grundede 1837 det medicinske Tidsskrift „L'esp érance", hvori han offentliggjorde flere af sine Afhandlinger. Derhos deltog han som en flittig Medarbeider i den liberale politiske Presse, idet han fra 1831 virkede ved „National" og flere andre Blade. Efter Februarrevolutionen blev han Medlem af Paris's Municipalraad, men trak sig tilbage, da det bonapartistiske Parti begyndte at faa Overvegten. Først fra 1871 deltog han igjen i det offentlige Liv, idet han indvalgtes i Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til det republikanske Venstre. S. A. blev han Medlem af det franske Akademi og 1875 Senator. — Efterat Auguste Comte havde fremsat sin „positive Filosofi" blev Littré en af dennes varmeste Tilhængere og virkede meget for dens Udbredelse ved sine Skrifter „De la philosophie positive" (1845), „Application de la philosophie positive au gouvernement des sociétés" (1849), „Conservation, révolution et positivisme" (1852), „Paroles de philosophie positive" (1859), „Comte et la philosophie positive" (1863) m. fl. Af hans medicinske Forfatterskab kan mærkes talrige Artikler for „Dictionnaire de médecine" og en kritisk Udgave med Oversættelse af Hippokrates (10 Bind, 1839—61), et Arbeide, som i sin Tid vakte megen Opmærksomhed. Hans Hovedverk er imidlertid det kjæmpemæssige Arbeide „Dictionnaire de la langue française" (1863—72), der vidner ligesaa meget om hans utrættelige Samlerflid som om hans Lærdom paa de romanske Sprogs Felt. Af andre høit skattede sprogvidenskabelige Arbeider kan mærkes hans „Histoire de la langue française" (2 Bd., 1862); den franske Literatur behandlede han i en Række Bidrag til den store „Histoire de la littérature française" samt i „Littérature et histoire" (1875). Endnu kan anføres, at han har udgivet Armand Carrels Skrifter og oversat Plinius samt Strauß's „Leben Jesu".

Littrow, Joseph Johann von, tysk Astronom, f. 1781, d. 1840, studerede i Prag, hvor han beskjeftigede sig med Retsvidenskab, Medicin og Theologi. Senere lagde han sig efter Mathematik og Astronomi og blev 1807 Professor i det sidstnævnte Fag i Krakau. 1810 blev han Professor i Kasan og 1816 Meddirektør for Observatoriet

i Ofen. 1819 blev han Direktør for Observatoriet i Wien, som han fuldstændig reorganiserede. Han har foruden Lærebøger og populære Skrifter om Astronomien ogsaa udgivet flere Afhandlinger om Livsforsikrings- og Livrentevæsenet. — Hans Søn Karl von Littrow, f. 1811, d. 1877, studerede ligeledes Astronomien og blev 1842 Faderens Efterfølger som Direktør for Wiens Observatorium. Han har arbeidet meget for den tidsmæssige Udstyrelse af denne Anstalt og bl. a. offentliggjort de der gjennem en lang Række af Aar foretagne meteorologiske Observationer. Han har ogsaa angivet en ny og praktisk Maade til at bestemme den geografiske Længde tilsjøs.

Liturgi, det ved den offentlige Gudstjeneste befulgte Ritual, d. e. Reglerne og Forskrifterne for de gudstjenstlige Handlingers Udførelse; ogsaa Rækkefølgen af de Bønner, Ceremonier osv., som anvendes og finder Sted ved Gudstjenesten. — Liturgik, Læren om den offentlige Gudstjeneste.

Liudprand, italiensk Geistlig og Historieskriver, f. ca. 922, d. ca. 970, blev af Kong Berengar 949 sendt som Gesandt til Konstantinopel. Efter at være falden i Unaade hos Berengar gik han til Tyskland til Otto den første og fulgte denne 961 til Italien. Keiseren udnævnte ham til Biskop i Cremona. Han har skrevet et Verk om sin Tids Historie med Titelen „Antapodosis“, endvidere et andet om Johan den tolvtes Afsættelse og de øvrige Begivenheder i Rom 960—64 samt en Beretning om sin Sendelse til Konstantinopel. Alle disse Skrifter er ufuldendte; de bærer Spor af Forfatterens lidenskabelige Partiskhed, men er i mange væsentlige Punkter at betragte som paalidelige og bliver derved til værdifulde Kildeskrifter. Den bedste Udgave er af Pertz i „Monumenta Germaniae“.

Liukiu, kines. Liéu-kiéu, japan. Kiu-kiu, en Række af for det meste smaa Øer, som strækker sig i nordostlig Retning fra Formosa til henimod den japanesiske Ø Kiusiu, mellem 24°—28° n. B. Øernes Antal er 92 og deres samlede Fladeindhold ca. 124 Kv.mil. De er bjergfulde, men har ogsaa større flade og dyrkbare Strækninger; Klimatet er sundt og behageligt. Plantevexten er som i Kina og Japan. De vigtigste dyrkede Planter er Ris, Tobak, Bomuld, Sukkerrør og Indigo samt almindelige Morbærtræer og Papirmorbærtræer. Indbyggernes Antal angives til 235,000; de er et eiendommeligt Folk, som er opstaaet af de oprindelige malajiske Beboere ved stærk Blanding med Kinesere og Japanesere. De skildres som arbeidsomme, af et venligt og fredeligt Gemyt, og deres Dannelse staar omtrent paa samme Høide som Kinesernes; Sproget er saa stærkt blandet med kinesiske og japanesiske Ord, at det hovedsagelig kan betragtes som en Blanding af disse to Sprog. Religionen er Buddhismen. — Øerne har siden det første Aarh. af vor Tidsregning staaet i levende Forbindelse med Kina, som flere Gange har forsøgt at annektere dem. I Midten af det 15de Aarh. knyttedes Handelsforbindelser med Japan, som 1609 gjorde Øerne afhængige og tributpligtige. 1872 blev de formelig indlemmede i det japanesiske Rige. Til 1854 var alle Øernes Havne stængte for Udlændinger. Den betydeligste Handelsby er Na-pa-kiang, jap. Naka-baag (s. d.).

Liv, Indbegrebet af de Funktioner, som tjener til at bevare Individet og Arten. I Modsætning til det livløse udmærker de levende Væsener sig ved, at de er opbyggede af høist sammensatte kemiske Stoffer (f. Ex. Æggehvide), der kun hos de allerlaveste Organismer danner en formløs Masse, men ellers har bestemte Former, som Celler, Fibre osv. Mange lave Organismer, som staar paa Overgangen mellem Dyr og Planter, bestaar af en eneste Celle, medens de aller fleste dannes af en Samling af saadanne, som er traadt sammen i Vexelvirkning til et Hele. Den Livsfunktion, hvis Maal er Bevarelsen af Individet, er i Grunden den samme for den enkelte Celle som for Organismen, nemlig en Optagelse af Ernæringsmaterial, Bearbeidelse og Assimilation af dette og Udskillelse af de forbrugte Stoffer; Forplantningen derimod foregaar for Cellens vedkommende ved Deling, Knopskydning eller indre (endogén) Celledannelse, hos mange Organismer paa analoge Maader, men hos de fleste ved Hjelp af egne dertil bestemte Celler. Til de nævnte Funktioner (det vegetative Liv) indskrænker Livsytringerne sig hos de fleste Planter; kun hos de meget lave og enkelte høiere organiserede Planter (f. Ex. Mimosen) kommer hertil Bevægelsesevnen, som ellers, naar den er vilkaarlig, tilligemed Sansningen ansees som eiendommelig for det animalske Liv. Hos Mennesket kommer hertil endnu det aandelige Liv. — Livskraft, den ubekjendte Kraft, som antoges at ligge til Grund for Livet, og som skulde være forskjellig fra alle andre Naturkræfter. Fra først af opstillede man en eneste saadan Kraft, men senere en for hvert Organ og for hver Funktion. Jo nærmere man imidlertid har kunnet analysere de enkelte Funktioner, des flere af dem er det lykkes at forklare ved Hjelp af de fra Fysiken og Kemien bekjendte Love og Kræfter.

Liv og Leivthraser, se Gudelære, den nordiske.

Livaag, se Hjørungavaag.

Livadia, Gods og Sommerpalads paa Krim, tilhørende den russiske Keiser.

Livadia eller **Lebadea**, By i Grækenland, i Nordvest for Athen. Efter denne kaldes Mellemgrækenland eller den nordlige Del af det nuværende græske Kongerige undertiden Livadien.

Livegenskab, en tidligere i flere Lande herskende Institution, som bestod deri, at en Klasse af Mennesker (Livegne) med sine Efterkommere stod i et saadant Afhængighedsforhold til en Herre, at de var berøvede næsten alle borgerlige Friheder og Rettigheder. I Regelen stod Afhængigheden i Forbindelse med, at de Livegne besad et Stykke Jord, som de dyrkede og ernærede sig ved uden at kunne erhverve Eiendomsret til det. Livegenskabet kunde opstaa ved ens Fødsel, idet Barnet tilhørte Moderens Stand; ogsaa ved Giftermaal eller ved frivillig Overenskomst kunde man blive Livegen. Institutionen udviklede sig i Middelalderen af Levninger af det hedenske Trællevæsen eller som Følge af Undertvingelse ved fremmede Stammer, idet Fangerne og de Beseirede tildeltes Land, mod at de skulde træde i dette Afhængighedsforhold til Seierherrerne. Livegenskabet var ikke ganske det samme som Trældom, da den Livegne ikke ligesom Trælen var aldeles retløs; han kunde erhverve Formue, stod under Rettens Beskyttelse,

kunde føre Processer, være Vidne for Retten osv.; naar han ikke selv kunde ernære sig, var hans Herre forpligtet til at sørge for hans Underhold. Hans personlige Frihed var imidlertid i høi Grad indskrænket. Uden Godseierens Tilladelse maatte han ikke forlade det Gods, han tilhørte, og hans Børn ikke vælge nogen anden Levevei end Faderens; heller ikke kunde nogen Livegen uden en saadan Tilladelse gifte sig, hvorhos han maatte erlægge en vis Afgift derfor. Hvis Godset, hvortil den Livegne var bunden, solgtes, fulgte han med, ja kunde endog formelig sælges til en anden Herre og flyttes over til dennes Gods. Han maatte aflægge Troskabsed til Godsherren, arbeide for denne og svare høie Skatter og Afgifter. Paa enkelte Steder tilfaldt alle den Livegnes Efterladenskaber Godseieren, medens denne paa andre Steder kun fik en Del deraf. Endelig stod det Herren frit at anvende legemlig Revselse paa de Livegne. Frigivelse af Livegne fandt Sted, enten ved at disse kjøbte sig fri for en vis Sum, eller ved Dom, naar Herren mishandlede dem. — Siden Slutningen af forrige Aarh. er Livegenskabet ved Lov efterhaanden blevet afskaffet i det ene europæiske Land efter det andet. I Danmark ophævedes det nærmest til Livegenskabet svarende Vornedskab (s. d.) 1800; i Tyskland bestod Livegenskabet i det sachsiske Øvrelausitz til 1832 og i Østerrige, om end i modificeret Form, til 1848. I Rusland blev det af Alexander den første ophævet i Lifland og Estland, medens det endnu en Tid vedblev at bestaa i de øvrige Dele af Riget; enkelte af Godseiernes Rettigheder ligeoverfor de Livegne blev dog ophævede, f. Ex. Retten til at sælge dem bort fra Godset og til at opløse deres Ægteskaber. Ifølge Keiser Nikolaus's Bestemmelse skulde der ogsaa ansættes Adelsmarskaller i hver sit bestemte Distrikt for at føre Opsyn med Godseiernes Behandling af deres Livegne. Endelig blev Livegenskabet i Rusland fuldstændig ophævet ved en af Keiser Alexander den anden 3die Marts 1863 udstedt Ukas; senere er der gjort omfattende Foranstaltninger for at gjennemføre Bestemmelsen og ordne Forholdet mellem Godseierne og de frigivne Bønder.

Liverpool (udt. Livverpul), Englands næststørste By, ligger i Grevskabet Lancaster, ved Floden Mersey, nær dens Udløb i det Irske Hav, og har ca. 525,000 Indb. Byen er i det hele vel bebygget, har 109 Kirker og flere mindre Kapeller, et smukt Raadhus af Kvadersten i græsk Stil, et stort Muséum, en medicinsk Skole med flere andre Dannelsesanstalter, en zoologisk og botanisk Have og to Observatorier. Af Monumenter findes Statuer af Lord Nelson, George Stephenson, Canning m. fl. Liverpool er først og fremst en Handels- og Sjøfartsby, men driver dog ogsaa en temmelig betydelig Industri; der findes saaledes Skibsverfter, Uhr- og Kronometerfabriker, Reberbaner, Seilmagerier, Jern- og Messingstøberier, Verksteder for Forarbeidelse af Ankere og Kjettinger, Maskinverksteder, Sæbesyderier, Glasverker, Tobaksfabriker, Sukkerraffinaderier, Oliemøller, Bryggerier og Brændevinsbrænderier m. m. Med de fleste Byer i det indre af Landet staar Liverpool i Forbindelse ved Jernbaner og Kanaler; til Manchester fører saaledes den første engelske Jernbane, som blev anvendt til Passagerbefordring, og til Leeds den store artede Leeds-Liverpoolkanal, den betydeligste i sin Slags i England. Handelen foregaar især paa Amerika, Afrika og Asien; Liverpool er bl. a. Hovedindførselsstedet for al den Bomuld, som kommer til England. 1876 var det samlede Antal af de ind- og udgaaende Skibe 25,729; deraf var Antallet af de i udenlandsk Kolonialhandel indløbende Skibe 5,381 med en samlet Drægtighed af næsten 4½ Mill. Tons og af de i samme Fart udløbende Skibe 5,219 med en Drægtighed af over 4½ Mill. Tons. I den senere Tid foregaar den største Emigranttrafik til Amerika over Liverpool. Byens Handelsflaade udgjorde 1876 2453 Fartøier, deriblandt 585 Dampskibe. Af betydelige Havnearbeider er der foretaget mange; allerede 1710 fik Liverpool en Tørdok, den første i England; nu findes der 36 Dokker med en samlet Kailængde af 3 norske Mil. — Liverpool var oprindelig en liden Fiskerlandsby, som 1173 fik sit første Fribrev af Henrik den anden, 1207 et andet af Johan uden Land og 1227 et tredie af Henrik den tredie. Endnu 1561 talte Byen kun 138 Huseiere og havde 12 Skibe; 1710 var Skibenes Antal 84, men 1723 allerede 171. En Forøgelse fik Byens Rigdom ved Slavehandel og Smughandel paa det spanske Amerika under den spanske Arvefølgekrig; senere er det hovedsagelig Handelen med Amerika og deriblandt først og fremst Bomuldshandelen, som har givet Liverpool et storartet Opsving.

Liverpool, Charles Jenkinson, Baron Hawkesbury, Greve af, engelsk Statsmand, f. 1727, d. 1808, studerede i Oxford, gjorde sig bekjendt som Digter og Publicist og blev derpaa Privatsekretær hos Lord Bute, som 1761 ved sin Indtræden i Ministeriet gjorde ham til Understatssekretær. Samtidig indvalgtes han i Parlamentet, hvor han med Iver støttede Butes Politik. Senere blev han Skatmester for Artilleriet, Skatkammersekretær, 1767 Admiralitetslord og 1772 Viceskatmester for Irland. Han antages almindelig ved sin Indflydelse at have været en Hovedaarsag til Krigen med de amerikanske Kolonier. 1778 blev han Krigsminister, hvilket Embede han indehavde til 1782. Under Pitts Styrelse blev han Kansler for Hertugdømmet Lancaster, ophøiedes 1786 til Baron og 1796 til Greve. 1801 tog han paa Grund af Sygdom Afsked fra sine Embeder. — Hans Søn Robert Banks Jenkinson, Greve af Liverpool, f. 1770, d. 1828, indvalgtes 1791 i Underhuset og blev 1796 Geheimeraad. Under et Ophold i Paris havde han set Revolutionen paa nærmere Hold og var ved Betragtningen af dens Udskeielser bleven bestyrket i den Uvillie mod alle Reformer, som han havde arvet efter Faderen. I Addingtons Ministerium blev han Udenrigsminister, derpaa efter Freden i Amiens Krigs- og Kolonialminister og 1804 under Pitt Indenrigsminister. Dette sidste Embede indehavde han ogsaa fra 1807 i Kabinettet Portland, og 1809 efterfulgte han Canning som Udenrigsminister. Ved Ministeriets Reorganisation 1812 traadte han som første Skatkammerlord i Spidsen for Styrelsen og viste sig nu gjennem en Række af Aar og under skjæbnesvangre Begivenheder som en haardnakket Modstander af alle liberale Reformer. Først efter Cannings Indtræden i Ministeriet 1822 forandredes dettes Politik noget, idetmindste ligeoverfor

Udlandet. 1827 maatte han paa Grund af Sygdom overlade Styrelsen til Canning. — Med hans Broder Charles Cecil Cope Jenkinson, Greve af Liverpool, f. 1784, d. 1851, uddøde Familiens Titler.

Liverpool, By paa Østsiden af Halvøen Nova Scotia i Britisk Nordamerika, med 10,000 Indb. og betydelig Trælastudførsel.

Livia Drusilla, Keiser Augustus's Hustru, var Datter af Marcus Livius Drusus Claudianus. Augustus, som fængsledes af hendes Skjønhed, ægtede hende efter at have forstødt sin Hustru Scribonia og nødt hendes Mand Tiberius Claudius Nero, med hvem hun havde to Sønner, den senere Keiser Tiberius og Nero Claudius Drusus, til at stille sig fra hende. Hun var stolt og klog, men derhos listig og herskesyg og udøvede stor Indflydelse paa Augustus. Især stræbte hun at sikre sine egne Sønner (efter Drusus's Død, 9 f. Kr., Tiberius) Tronen efter ham. Man giver hende Skylden baade for Augustus's Brodersøn og Svigersøn Marcus Claudius Marcellus's og Julias Sønner Lucius og Gajus Cæsar's Død, men efter den seneste Historieforskning maaske uden Grund. Tiberius blev adopteret af Augustus sammen med Julias Søn Agrippa Postumus, som dog Aar 7 e. Kr. blev forvist. Ved Augustus's Testamente optoges hun i den Juliske Slægt og kaldtes derefter Julia Augusta; Keiserens Død holdt hun hemmelig, indtil hun havde truffet Foranstaltninger til at sikre Tiberius Tronen. Det siges, at hun 19 e. Kr. havde Del i sin Sønnesøn Germanicus's Død; sin Magt og Indflydelse beholdt hun til sin Død i sit 86de Aar, 29 e. Kr. — Hendes Sønnedatter Livia eller Livilla, Datter af Drusus, var først gift med Gajus Cæsar og senere med Tiberius's Søn Drusus, hvem hun i Forening med Sejanus myrdede 23 e. Kr.; hun indvikledes i Sejanus's Fald og henrettedes Aar 31.

Livijn, Klas Johan, svensk Forfatter, f. 1781, d. 1844, var siden 1835 Generaldirektør for Fængselsvæsenet. Han hørte til den „fosforistiske" Skoles Medlemmer og udmærkede sig især som Novelledigter; som hans bedste Frembringelse paa dette Felt kan nævnes „Spader Dame" (1824). Desuden forfattede han den ufuldendte Roman „Axel Sigfridsson" (1817) og et Drama „Havfruen".

Livingston, Robert, nordamerikansk Statsmand, f. 1746, d. 1813, var Advokat og deltog 1776 i Affattelsen af Uafhængighedserklæringen. 1780 blev han Udenrigsminister, var derpaa 1789—91 Kansler i Staten New-York og 1801—05 de Forenede Staters Gesandt i Paris, hvor han afsluttede Traktaten om Louisianas Afstaaelse til Unionen. — Hans Broder Edward Livingston, f. 1764, d. 1836, blev 1794 Medlem af Kongressen og støttede 1800 Jeffersons Valg til Præsident. Efter 1804 at have bosat sig i Louisiana var han 1812 Jacksons Adjutant og fik derpaa det Hverv at udarbeide en civil og kriminel Lovbog for Staten Louisiana. Hans Straffelov ansees for et fortrinligt Arbeide og er senere indført ogsaa i Kolumbia og paa andre Steder. 1831 blev han Udenrigsminister og var 1833—36 Gesandt i Paris.

Livingstone, David, berømt skotsk Missionær og Opdagelsesreisende, f. i Glasgow 1813, d. 1873, havde fattige Forældre og blev allerede i en Alder af 10 Aar sat til at arbeide i en Fabrik. Han vidste imidlertid at skaffe sig Bøger og lærte sig selv Latin, saa at han i 16aars Alderen havde læst Horats og Virgil. Derpaa blev han Bomuldsspinder, men studerede derhos i Vintermaanederne Græsk, Medicin og Theologi i Glasgow og besluttede at vie sig til Missionsvirksomheden. 1838 blev han Licentiat i Medicinen og tilbød nu det londonske Missionsselskab sin Tjeneste. Han tænkte oprindelig paa at gaa til Kina, men Opiumskrigen forstyrrede denne Plan, og 1840 gik han, efter at være ordineret til Prest, til Sydafrika, hvor han virkede i Forening med sin Landsmand Robert Moffat, hvis Datter han ægtede. Efter i ni Aar at have levet dels i Tsjokuane, Bakuénastammens Hovedby, dels paa forskjellige af ham grundede Missionsstationer, foretog han 1849 sammen med Oswell og Murray sin første Udflugt til det Indre af Landet og naaede gjennem Ørkenen Kalahari til Ngamisjøen. 1851 opdagede han Zambeses øvre Løb og sluttede her venskabelige Forbindelser med flere Stammer. Efter 1852 at have sendt sin Familie til England gik han opad Zambese og ankom 1854 over Kassange til San Paolo de Loanda; 1854—56 gjennemreiste han det afrikanske Fastland fra den sidstnævnte By paa Vestkysten til Quilimane paa Østkysten og opdagede paa denne Reise bl. a. de store af Zambesefloden dannede Viktoria-Vandfald. Over Mauritius og Ægypten vendte han tilbage til England, hvor han blev modtagen med de største Udmærkelser, og hvor han 1857 udgav sine interessante „Missionsreiser og Undersøgelser i Sydafrika". Der indsamledes betydelige Summer til Bestridelsen af en ny Reise, som han af Regjeringen fik det Hverv at gjøre til de af ham besøgte Egne. Ledsaget af sin Broder Charles Livingstone m. fl. forlod han 1858 England og gik paa en liden dertil bygget Dampbaad opad Zambese og dens Biflod Schire, hvis Udspring fra Sjøen Nyassa han 1859 opdagede; ligesaa fandt han s. A. den store Indsjø Schirva. Expeditionens Udbytte i praktisk Henseende blev dog ikke stort, da det viste sig, at hverken Zambese eller dens Bifloder var seilbare for større Fartøier, og at der desuden var andre og store Vanskeligheder i Veien for Grundlæggelsen af en ordnet Handelsforbindelse med England. 1864 vendte Livingstone tilbage igjen til England. 1865 udnævntes han til engelsk Konsul for det indre Afrika og begav sig ud paa sin sidste store Opdagelsesreise. I Januar 1866 ankom han til Zanzibar, fulgte op igjennem Landet Floden Rovuma, naaede om Høsten s. A. til Nyassa, kom 1867 til Tsjambesi, Kongos østligste Kildeflod, derfra til Tanganyikasjøen og trængte Vinteren 1867—68 mod Nord frem til Ujiji ved den nævnte Indsjø, men blev ved Regntidens Indtræden nødt til at vende om; han gik nu mod Syd og opdagede i Juli 1868 Bangweolosjøen, vendte sig derfra igjen mod Nord og kom i Marts 1869 til Ujiji. Herfra bereiste han i de to følgende Aar Manjemalandet i Nordvest for Tanganyikasjøen, ved Lualaba (Kongo). Hans Sundhed led imidlertid stærkt af det varme Klima og det anstrengende Reiseliv; hans Hjelpekilder var derhos næsten udtømte, da han i Oktober 1871 kom tilbage til Ujiji. Her traf han kort efter Amerikaneren Stanley (s. d.),

som af J. G. Bennett i New-York var udsendt for at opsøge ham, da der siden 1869 ingen Efterretning var kommen fra ham, og man begyndte at frygte for, at han var død. Stanley medhavde Forraad af alle Slags, saa at Livingstone af ham fik Forsyning af alskens Nødvendighedsartikler. Begge gjorde i Novbr. en Opdagelsesreise i Fællesskab til Nordenden af Tanganyikasjøen og opnaaede paa denne Reise Vished for, at Sjøen ikke tilhører Nilens Kildegebet. Efter at være vendt tilbage til Ujiji fulgte Livingstone Stanley paa hans Tilbagevei til Østkysten indtil Unyanyembe, omtrent midtveis mellem Ujiji og Zanzibar; her blev Livingstone tilbage for at vente paa den Expedition af Folk og Fornødenheder, som Stanley paatog sig at organisere i Zanzibar og sende ham. I August 1872 ankom Expeditionen, og Livingstone gjorde nu en ny Reise til Bangveolosjøen, gik derfra langs Sydvestsiden af Tanganyikasjøen og bereiste denne Sjø paa alle Kanter. Den 1ste Mai 1873 døde han af Dysenteri i Høvdingen Tsjitambos Landsby i Ilala. Hans Lig blev af hans trofaste afrikanske Tjenere baaret til Østkysten; herfra overførtes det til England, hvor det i April 1874 bisattes i Westminster-Abbediet. — Foruden den ovenfor nævnte Beskrivelse over sine første Reiser har han udgivet en Beretning om Zambesiexpeditionen („Narrative of an expedition to the Zambesi and its tributaries", 1865); Dagbøgerne fra hans sidste Reise blev 1874 udgivne af H. Waller.

Livius, Titus, berømt romersk Historieskriver, f. 59 f. Kr., d. 17 e. Kr., opholdt sig i Rom og nød Augustus's høieste Yndest og Beskyttelse. I sin høie Alder vendte han tilbage til sin Fødeby Padua, hvor han døde. Han forfattede flere Skrifter af rhetorisk og filosofisk Indhold; hans Hovedverk er imidlertid Roms Historie fra Stadens Grundlæggelse til Drusus's Død (9 f. Kr.), paa hvilket Verk han synes at have arbeidet i over 40 Aar. Det udgjorde 142 Bøger, inddelte i Dekader (Afsnit paa 10 Bøger hvert); heraf er nu kun forhaanden 35 Bøger, nemlig de 10 første og den 21de til 45de; derhos haves endnu talrige Fragmenter af de øvrige Bøger samt Indholdsfortegnelser og Uddrag af dem. Livius hører til de ypperste latinske Prosaister; hans Sprog er i sjelden Grad rent og velklingende, hans Fremstilling let og fint udarbeidet, hvorhos hans Verk bærer Præget af ædel Humanitet og en sund og sædelig Verdensbetragtning. Med Hensyn til politiske Indsigter og Sagkundskab forøvrigt samt Kritik i Benyttelsen af ældre Kilder staar Livius tilbage for enkelte andre af Oldtidens Historieskrivere. De endnu opbevarede Bøger af Livius læses i de fleste Landes lærde Skoler og er i den nyere Tid bl. a. udgivne af Dansteren Madvig og Tyskeren Weissenborn.

Livius Andronicus, romersk Digter, levede i det 3die Aarh. f. Kr. Han var Græker af Herkomst og levede som Slave, siden som Frigiven i Rom; han blev Grundlæggeren af den dramatiske og episke Poesi hos Romerne, idet han forfattede talrige Tragedier og Komedier efter græske Mønstre samt oversatte Odysseen i det gammelromerske saturniske Versemaal. Af hans Skrifter er kun en Del Brudstykker opbevarede.

Livmedikus ell. **Livlæge**, en Titel, som tillægges Læger hos fyrstelige Personer.

Livmoder, se Uterus.

Livorno, Provins i Italien, i det forhenværende Toskana, 6 Kv.mil stor, med 119,000 Indb., omfatter foruden Øen Elba (s. d.) kun Byen Livorno, ved Middelhavet, med 97,000 Indb. Byen er smukt anlagt og bebygget samt omgivet med smukke Haver, Villaer og Bade. Ved en storartet Molo er der dannet en rummelig og sikker Havn; Handelen har i den senere Tid sunket noget, skjønt Livorno endnu stedse næst Genua er Italiens betydeligste Handelsby; derimod besøges Sjøbadene stedse talrigere. Byen er befæstet og Sæde for en Biskop.

Livrée, oprindelig i Frankrige Benævnelse paa de kongelige Tjeneres Dragt, som blev dem leveret (livré) gratis; nu enhver Tjenerklædning af et bestemt Snit eller en bestemt Farve.

Livrente kaldes en aarlig Indtægt, som man erhverver sig ved at overlade et i dette Øiemed virkende Selskab en vis Kapital til Eiendom. Herved opnaar Forsikringstageren et noget større Udbytte af sine Penge end ved at anbringe dem paa almindelige Bankvilkaar; i de lavere Aldre er Forskjellen dog ikke stor, men f. Ex. ved 60aars Alderen opnaaes i Regelen 9 à 10 %; imidlertid maa, som anført, Forsikringstageren ofre Kapitalen. — Livrente er fire Slags: den simple Livrente, som begynder paa den Tid, Kapitalen (Indskuddet) er indbetalt, og ophører ved Indskyderens Død; opsat Livrente, som først fra et senere, bestemt Tidspunkt begynder at løbe; ophørende Livrente, naar Renten begynder paa samme Tid som den erhverves, eller senere, men ophører efter et vist Antal Aar; Overlevelsesrente, som først efter Indskyderens Død udbetales til en anden Person. — Den norske Livrenteforening i Kristiania approberet ved kongelig Resolution af 1ste April 1844 og 13de Juni 1874, staar under Regjeringens Kontrol, hvorimod følgende tre ligeledes norske Foreninger, hvor Livrente kan erhverves, er private: Livsforsikringsselskabet Idun, stiftet 1862, Kristiania almindelige gjensidige Forsørgelsesanstalt, stiftet 1847, samt Norsk Livrente- og Kapitalforsikringsanstalt, stiftet 1873.

Livsarving, en Arving, hvis Arveret grunder sig paa, at han nedstammer fra den Afdøde.

Livsforsikring, den Art af Forsikring (Assurance), hvorved en Person asfurerer sit Liv for en vis Sum, saaledes at denne enten ved hans Død tilfalder hans Arvinger (enkel Livsforsikring) eller den Forsikrede selv efter Opnaaelsen af en bestemt Alder (sammensat Forsikring); dog tilfalder Forsikringssummen ogsaa i dette Tilfælde Arvingerne, saafremt den Forsikrede dør inden Opnaaelsen af den bestemte Alder. Ved enkel Livsforsikring opnaaes, at man ved aarlig at betale et mindre Beløb kan erhverve for sin Familie en større Sum, ligesom man ved sammensat Forsikring paa samme Maade derhos kan betrygge sin Alderdom. — Det første Livsforsikringsselskab oprettedes 1705 i London; senere har denneslags Forsikringer især vundet Fremgang i England og Amerika. For Tiden er en Mængde Livsforsikringsselskaber oprettede i de forskjellige Lande, enkelte ogsaa i Norge. Se forøvr. Art. Forsikring.

Livsgave, Donatio inter vivos, se Gave.

Livsstraf, se Dødsstraf.

Livstræ, d. s. s. Thuja.

Livøre, se Føderaad.

Lizard, Forbjerg paa Sydkysten af Cornwall, med et Fyr, er Englands sydligste Punkt.

Ljunggren, Gustav, svensk Æsthetiker og Literaturhistoriker, f. 1825, blev 1847 Docent og 1859 Professor i Æsthetik, Literatur- og Kunsthistorie ved Lunds Universitet. 1865 indvalgtes han i det svenske Akademi. Han har skrevet en Række betydelige Afhandlinger, blandt hvilke kan nævnes „Framställning af de förnämsta esthetiska systemerna" (1856—60), „Jemförelse emellan Ehrensvärd och Winckelmann som konstfilosofer" (1857), „Svenska dramat intill slutet af sjuttonda århundradet" (1864), „Bellman och Fredmans epistlar" (1867), „Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III.s död" (1873) og de aandrige Skildringer „Från en resa" (1871).

Ljusnan eller **Ljusneelf**, Elv i svensk Norrland, udspringer i Nærheden af den norske Grændse, løber mellem Herjedalen og Helsingland og falder omtrent 1 Mil søndenfor Söderhamn i den Botniske Bugt. Dens Længde er ca. 35 svenske Mil.

Llanelly (udt. Lænneli), By i Grevskabet Caermarthen i Wales ved Floden Burry, med 15,000 Indb., Skibsfart og Bergverksdrift paa Kobber, Bly og Stenkul.

Llanos (udt. Ljanos), sp., Sletter; især bruges Betegnelsen om de udstrakte, skovløse og græsbevoxede Sletter i det nordlige Sydamerika, navnlig i Venezuela; disse Sletter ligger gjennemgaaende meget lavt og udfolder i Regntiden (April til Oktober) en særdeles yppig Vegetation. Forvildede Heste og Hornkvæg streifer omkring paa dem.

Llorente (udt. Ljorente), Don Juan Antonio, spansk Historieskriver, f. 1756, d. 1823, indtraadte 1770 i den geistlige Stand, blev 1776 Baccalaureus i Retsvidenskaben og viedes 1779 til Prest. 1789 blev han Inkvisitionens Sekretær, men afskedigedes fra denne Post 1791 som Tilhænger af de franske revolutionære Grundsætninger. Senere gav Storinkvisitoren Don Manuel Abad la Sierra ham det Hverv at udarbeide Plan til en Reform i Inkvisitionen; efterat Storinkvisitoren var bleven styrtet, forelagde Llorente sit Forslag for Justitsministeren Jovellanos, som understøttede Sagen og stræbte at vinde Hertugen af Alcudia for den. Men pludselig styrtedes Jovellanos, og Llorente blev paa Grund af Breve, som man opfangede fra ham og vilkaarlig fortolkede, indesperret i et Kloster og derpaa nødt til at forlade Madrid. 1805 blev han kaldt tilbage og 1806 udnævnt til Kanonikus ved Hovedkirken i Toledo. 1808 deltog han paa Murats Befaling i Udarbeidelsen af den nye Forfatning for Spanien; efter den franske Invasions Ophør blev han derfor nødt til at flygte til Frankrige, men forfulgtes ogsaa her af det reaktionære og ultramontane Parti og fik efter Udgivelsen af sit Skrift „Portraits politiques des papes" Vinteren 1822 Paalæg om inden tre Dage at forlade Paris og inden korteste Frist Frankrige. Overanstrengt af Reisen døde han kort efter sin Ankomst til Madrid. Hans Hovedverk er den paa Aktstykker byggede „Histoire critique de l'inquisition d'Espagne" (4 Bd., 1815—17); desuden har han bl. a. skrevet „Noticias historicas de las tres provincias bascongadas" (5 Bd., 1806—08) og „Mémoires pour servir à l'histoire de la révolution d'Espagne, avec des pièces justificatives" (3 Bd., 1815—19).

Lloyd, oprindelig Navn paa en Restauration i City i London (benævnt efter Eieren), som allerede i Begyndelsen af forrige Aarh. var en Samlingsplads for alle Slags Forretningsfolk, der havde Interesser i Skibsfarten, saaledes Redere, Skibsførere, Kjøbmænd, Assurandører og Mæglere. Nu betegner Navnet en storartet Institution til Varetagelse af Skibsassurandørernes Interesser; den har sit Lokale i Londons Børs og er Stedet for Afsluttelsen af det allerstørste Antal Sjøforsikringer i Byen. I en udlagt Bog indføres, efter hvert som de ankommer, Beretninger om alle Ulykker tilsjøs, i en anden alle Fartøiers lykkelige Ankomst til sit Bestemmelsessted. Disse sidste Beretninger udgives, siden 1800 hver Dag, i et eget Blad, „Lloyd's List". Anstalten har Agenter i alle vigtigere Sjøhavne. — En anden Institution af lignende Karaktér er „Lloyds Register of British and Foreign Shipping", grundet 1834, der ogsaa hører til de for Verdenshandelen vigtigste Indretninger. Dens Formaal er til Brug ved Sjøforsikringer at istandbringe og vedligeholde en nøiagtig Klassifikation af alle engelske og saadanne udenlandske Skibe, der tilhører Nationer, som staar i Forretningsforbindelse med England. Til den Ende undersøges ethvert Skib, som ønskes optaget i Lloyds Lister, af Selskabets Funktionærer og tildeles i Registret en vis Klasse efter sin Godhed; selve Skrogets Klasse betegnes med Bogstaver (Klasse A, Klasse B osv.), Riggens, Inventariets og Baadenes med Tal. Derhos optegnes nøie Fartøiernes Bygningsmaade, Størrelse og Drægtighed m. m. Samtidig fastsættes et vist Tidsrum, i hvilket Fartøiet skal beholde samme Klasse, idet det forudsættes, at det i denne Tid vil vedblive at være lige godt. Registret trykkes aarlig og leveres gratis til Selskabets Medlemmer. Indretningens første Formaal var at skaffe de engelske Befragtere og Assurandører paalidelige Opgaver over ethvert Fartøis Alder, Bygningsmaade og Beskaffenhed; det viste sig snart, at ogsaa et andet Formaal samtidig opnaaedes, nemlig at en høi Klasse i Lloyds Register betydelig forøgede et Skibs Værdi, idet den skaffede det høiere Fragter og billigere Assurance. Det blev efterhaanden sædvanligt at lade Fartøier bygge under Lloyds Opsyn for paa denne Maade at være sikker paa at opnaa høieste Klasse; saadanne Skibe faar foruden Klassebetegnelsen et Kryds eller en Stjerne i Registret og sikres derved de høieste Fragtpriser og de laveste Assurancepræmier. Institutionens Virksomhed har for længe siden naaet et Omfang, som ikke var anet, da den grundedes. Da det blot er Selskabet om at gjøre at faa sine Udgifter dækkede, men ikke at tjene Penge, er Betalingen for et Fartøis Undersøgelse og Indregistrering, der oprindelig var 10 Pd. Sterling, senere nedsat til det halve. — Ogsaa i andre Lande existerer lignende Indretninger. Det franske Lloyd (Lloyd français) i Paris, grundet 1828, klassificerer Skibe som det engelske. — Det østerrigsk-ungarske Lloyd i Triest, stiftet 1833, dannedes af Sjøassurandører og Kjøbmænd og havde det Formaal ved Agenter rundt om i Havnene at skaffe Efterretninger af Interesse for Triests Handel, at føre Skibsregistre, men især at varetage alle Assuranceinteresser.

1836 udstraktes Selskabets Formaal til ved Aktier at vedligeholde en regelmæssig Dampskibsfart paa Levanten. Selskabet bestaar nu af tre Sektioner, en for Sjøassurance, en for Dampskibsfarten og en literær-artistisk Sektion. Det har i Triest et stort Arsenal med Etablissementer for Skibs- og Maskinbygning og eiede 1876 65 Dampskibe af tilsammen 77,795 Tons's Drægtighed og Maskiner af tilsammen 15,260 Hestes Kraft. Aktiekapitalen var f. A. 11,025,000 Gylden, Formuen 23,453,841 og Selskabets Passiva 14,026,341 Gylden. — **Germanischer Lloyd** i Berlin, grundet 1867, har til Formaal at klassificere Fartøier paa samme Maade som det engelske; derimod er **Norddeutsche Lloyd** i Bremen (oprettet 1857) et stort Aktie-Rederi (med 4 Mill. Thalers Grundkapital), som underholder regelmæssig Dampskibsfart, væsentlig beregnet paa Passagerbefordring, paa New-York og Baltimore. Selskabet eiede 1876 27 Dampskibe i transatlantisk Fart, derhos 10 Dampskibe i europæisk Fart m. fl. Fartøier, tilsammen 92 med en samlet Drægtighed af 92,590 Registertons. — **Danske Lloyd** i Kjøbenhavn er en 1873 stiftet gjensidig Sjøassuranceforening. I Norge haves **Det norske Veritas** (s. d.), der klassificerer Fartøier ligesom det engelske Lloyd, samt **Det norske Lloyd**, en gjensidig Skibsassurance-forening, oprettet 1861, der har sit Hovedsæde i Porsgrund.

Loanda, egentl. São Paolo de Loanda, Hovedstad i de portugisiske Besiddelser i Nedre Guinea paa Afrikas Vestkyst, har ca. 15,000 Indb., hvoraf ca. 2,500 Europæere; den er i den senere Tid sunket betydelig. Klimatet er meget usundt for Europæere.

Loangokysten kaldes den Del af Nedreguinea, som strækker sig fra Kap Lopez til Zaires Munding eller til Molemba. Kyststrækningens Længde er ca. 70 Mil. Kysten er flad; længere inde hæver Landet sig i Terrasser og mod det afrikanske Høiland. Klimatet er forholdsvis mindre usundt for Europæere end paa andre Steder af den afrikanske Vestkyst, især i den tørre Aarstid. De Indfødte taler en Dialekt af Kongosproget og er i Besiddelse af adskillig Kunstfærdighed. — Portugiserne satte sig fast paa Loangokysten 1648, blev siden fordrevne af Hollænderne, men fik tilsidst igjen Overtaget over disse. Siden 1770 virkede franske Missionærer i Landet. De tidligere Negerriger Loango, Kahongo og Nogoy bestaar endnu i Navnet, men Tilstanden er temmelig anarkisk. Slavehandelen holdt sig længe paa denne Kyststrækning; efter dens Ophør har en fredelig Handel med Landets Frembringelser opblomstret, og talrige europæiske Faktorier er anlagte.

Lobe, Johann Christian, tysk Komponist og Musikforfatter, f. 1797, d. 27de Juli 1881, indtraadte 13 Aar gammel som Fløitespiller i Hofkapellet i Weimar og optraadte siden med meget Bifald paa forskjellige Steder som Fløitevirtuos. Efter at have forsøgt sig som Komponist i forskjellige Genrer fik han 1821 opført Operaen „Wittekind", til hvilken han selv skrev Texten; paa den fulgte 1830 „Die Flibustier" og 1833 „Die Fürstin von Granada", som begge gjorde megen Lykke. Foruden flere Sager for Orkester, for Fløite og Piano har han senere komponeret Operaerne „Der rothe Domino" (1837) og „König und Pächter" (1844). 1842 udvidede han et a ham tidligere grundet Institut i Weimar for den høiere Musikundervisning og virkede derpaa 1846—48 i Leipzig som Redaktør af „Musikalische Zeitung". Af hans musiktheoretiske Skrifter er „Lehrbuch der musikalischen Komposition" (4 Bd., 1850—67) det vigtigste. Megen Opsigt vakte ogsaa de af ham udgivne „Fliegende Blätter für Musik" og „Musikalische Briefe eines Wohlbekannten".

Lobeck, Christian August, tysk Filolog og Arkæolog, f. 1781, d. 1860, blev 1802 Docent i Wittenberg, 1809 Rektor ved Lycéet sammesteds og kort efter Professor ved Universitetet. Fra 1814 til sin Død var han Professor i klassisk Literatur og Veltalenhed i Königsberg. Han har besørget kritiske Udgaver af Frynikhos og Sofokles's „Aἴαx" samt i en Række Skrifter og Afhandlinger beskjeftiget sig med det græske Sprogs Grammatik.

Lobelia, Planteslægt af en egen med Klokkerne nær beslægtet Familie, har en sambladet, uregelmæssig Krone, hvis Rør paa den ene Side er spaltet til Grunden; Støvknappene er sammenvoxede til et Rør. Frugten er en mangefrøet Kapsel. Slægten omfatter Urter og Halvbuske af hvilke de fleste hører hjemme i de varmere Lande. En Art, Botnegræs (Lobelia Dortmanna) voxer vildt til Nordland; det er en Vandplante med bladløs, ugrenet Stilk, linieformede, indvendig tøpibede Blade under Vandet og en Klase af lyseblaa hængende Blomster over Vandet. — Lobelia cardinalis fra Nordamerika har prægtige skarlagenrøde Blomster og dyrkes som Prydplante i Haver og Væxthuse. Dens Rod, Stilk og Blade benyttes i Medicinen; det samme er Tilfældet med flere nærbeslægtede Arter som L. syphilitica og L. inflata, der ligeledes hører hjemme i Nordamerika.

Lobositz ell. **Lovositz**, en liden By i Bøhmen, nordvest for Prag, bekjendt af den Seier, som Fredrik den anden af Preussen her vandt over Østerrigerne 1ste Oktober 1756.

Lobosøerne, en Gruppe af Smaaøer udenfor Kysten af Peru i Sydamerika, bekjendt for sin Rigdom paa Guano.

Lochmann, Ernst Ferdinand, norsk Læge, f. 1820, tog 1838 Examen artium ved Kristiania Universitet med Laud og 1843 medicinsk Embedsexamen med Laud og Indstilling til Kongen. 1844—45 var han Universitetsstipendiat i Obstetrik og holdt som saadan Forelæsninger over dette Emne. 1845 blev han Kompagnikirurg ved Kristianssandske Infanteribrigade, var derpaa Underlæge ved Kristianssands militære Sygehus og tjenstgjorde under Leirsamlingen i Skaane 1848 som Assistent ved Sofielunds Lazaret ved Malmø. 1865 kaldtes han til Kristiania for at holde Forelæsninger ved Universitetet over Farmakologi, Toxikologi og Hygiæne og udnævntes to Aar efter til Professor i Medicin; senere var han tillige Overlæge ved en af Rigshospitalets Afdelinger. Lochmann fungerede som norsk Medlem af en 1865 i Stockholm nedsat Komité, der skulde revidere de tre nordiske Landes Farmakopé, og var 1867 Formand i den norske Farmakopékommission, som har udarbeidet den siden 1871 gjeldende Udgave af den norske Farmakopé. Som Forfatter har han leveret dels en Række Afhandlinger om forskjellige Gjenstande i „Ugeskrift for Medicin og Farmacie" og

„Norsk Magazin for Lægevidenskaben“, dels strevet en Mængde Artikler i Dagspressen over forskjellige Emner. Størst Fortjeneste har Lochmann dog indlagt sig derved, at han i flere af de store og betydningsfulde Spørgsmaal, der i de sidste Decennier mest levende har beskjeftiget Lægestanden, har været den, som i Norge er gaaet i Spidsen for den Opfatning, der er bleven ialfald foreløbig den seirende. Han kjæmpede saaledes længe saagodtsom alene og tildels under heftig Modstand fra en Flerhed af sine Kolleger for Opfatningen af Tuberkulosen og Spedalskheden som infektiøse, smitsomme Sygdomme, og han har ligeledes været en af de norske Læger, der ogsaa ligeoverfor de akute Infektionssygdomme, som Kolera, Tyfus og Skarlagensfeber, har gjort mest for at fremme Overbevisningen om deres Smitsomhed og om Muligheden af med Held at bekjæmpe deres Udbredelse ved Hjelp af Isolation og Desinfektion. — 1877 blev Lochmann ved Upsala Universitets 400aars Jubilæum kreeret til Æresdoktor.

Locke (udt. Lok), John, berømt engelsk Filosof, f. 1632, d. 1704, studerede i Oxford, hvor han navnlig lagde sig efter Medicinen og Naturvidenskaberne, idet han af den herskende tørre Skolastik stræmtes bort fra Filosofien. Ved Læsning af Descartes's Skrifter forandredes hans Studiers Retning, uden at han dog ganske vendte sig bort fra Naturvidenskaberne. Efter at have gjort flere Reiser blev han Lærer for den senere Lord Shaftesbury; denne, som med Tiden blev Englands Lordkansler, skaffede ham siden et indbringende Embede, som han dog mistede, da Shaftesbury 1673 faldt i Unaade. 1677 gik han til Montpellier og derfra til Paris, hvor han fuldendte sit Hovedverk „Essay concerning the human understanding“ (1690). 1679 vendte han tilbage, men ledsagede 1683 Shaftesbury, som igjen var falden i Unaade, til Holland. Under hans Ophold her beskyldte man ham for at skrive Paskviller mod den engelske Regjering, og kort efter blev han uden at have givet nogen Foranledning dertil indviklet i Hertugen af Monmouths Foretagender mod Regjeringen. Jakob den anden forlangte ham udleveret af de nederlandske Generalstater, og han maatte holde sig skjult, indtil hans Uskyldighed var bevist. Efter Jakob den andens Fordrivelse vendte Locke tilbage til England, hvor han fik en indbringende Ansættelse i Ministeriet for Kolonierne. 1700 nedlagde han af Sundhedshensyn dette Embede og tilbragte Resten af sine Dage hos en Ven i Nærheden af London. — Locke er, næst efter Fr. Bacon, den geniale Grundlægger af den engelske empiriske Skole i Filosofien. Hans System fremgaar af en Bestræbelse efter kritisk at prøve Menneskets Erkjendelsesevne ved en Undersøgelse af Forestillingernes Oprindelse. Denne Oprindelse finder han udelukkende i Erfaringen, saavel i den ydre Sansning som i den indre Reflexion. Med Hensyn til Sansningen sluttede han sig til Descartes og Hobbes og udviklede videre deres Anskuelse, at de sanselige Kvaliteter, som Farve, Smag, Tone osv. ikke er at betragte som Tingenes Egenskaber i og for sig, men kun som deres subjektive Virkninger; han kaldte dem derfor sekundære Kvaliteter i Modsætning til de primære, hvorved han forstod Størrelse, Tal, Form, Beliggenhed og Bevægelsestilstand, hvilke Kvaliteter han ansaa for objektivt at tilhøre Tingene. Den menneskelige Tænkning fremkommer ved en Kombination af disse enkelte Elementer; der gives derfor kun om vore Forestillingers Forhold en strengt demonstrativ Viden, ikke om Tingene selv. Ved Substanser forstaar vi kun ubestemte Bærere af en Række bekjendte Egenskaber. Sandheden bestaar ikke i en Overensstemmelse mellem Tingene og Forestillingerne, men i en Overensstemmelse mellem disse sidste indbyrdes. — Lockes Lære er bleven af overordentlig stor Betydning for den senere Filosofi. I England er alle Filosofer efter ham blevne mere eller mindre paavirkede af ham; i Frankrige introduceredes hans Empirisme af Voltaire og uddannedes af Condillac videre til Sensualisme. I Tyskland fremkaldte Locke som sin Modsætning Leibnitz's betydeligste filosofiske Skrift, „Nouveaux essais sur l'entendement humain“. I Religionsfilosofien blev Locke en Forløber for Deismen, idet han i sit Skrift „The reasonableness of Christianity“ (1695) søgte at paavise, at den positive Religions Lærdomme, om de end ikke var fremkomne gjennem Fornuften, dog ikke stod i Strid med denne. I politisk Henseende var han ved Siden af Algernon Sidney den første, som repræsenterede den moderne Konstitutionalisme som Grundsætning; i sine 1689 udkomne Afhandlinger „On civil government“ forsvarede han den i England stedfundne Revolution, Vilhelm af Oraniens Regjering og den repræsentative Forfatning; af dette Skrift har siden bl. a. Montesquieu øst. Liberalisme og Fordragelighed prædikede Locke ogsaa i sine 1685—89 offentliggjorte tre Breve om Tolerancen. Endelig fremsatte han i sine „Thoughts on education“ (1693) Grundtrækkene af de pædagogiske Idéer, som senere udvikledes videre af Rousseau.

Lockhart, John Gibson, engelsk Forfatter, f. 1794, d. 1854, studerede Retsvidenskaben og blev Advokat i Edinburgh, hvor han dog snart begyndte at beskjeftige sig med literær Produktion og udgav sit første Skrift „Peter's letters to his kinsfolk“, en Række satiriske Skildringer fra Edinburgherlivet. 1820 ægtede han Walter Scotts ældste Datter; Aaret efter udgav han Romanen „Valerius“, hvis Stof er hentet fra Begyndelsen af den romerske Keisertid. I de følgende Aar udgav han flere Romaner, deriblandt „Adam Blair“ (1822); 1823 udkom hans fortræffelige Oversættelse af en Række gamle spanske Ballader. 1825 bosatte han sig i London som Redaktør af „Quarterly Review“ og øvede som saadan betydelig Indflydelse, ikke blot i literær, men ogsaa i politisk Henseende. Hans Virksomhed for det konservative Partis Politik belønnedes med et indbringende Sinecure som Auditør for Hertugdømmet Lancaster. I sine sidste Aar trak han sig tilbage fra Redaktionen af „Quarterly Review“. Det mest bekjendte af alle hans Skrifter er Biografien af hans Svigerfader Walter Scott (7 Bd., 1838); desuden har han bl. a. udgivet en god Biografi af Robert Burns (1828).

Lockport, By i den amerikanske Stat New-York, ved Eriekanalen, med 12,500 Indb. og betydelig Fabrikvirksomhed.

Lockyer (udt. Lokier), Joseph Norman, engelsk Astronom, f. 1836, har især gjort sig bekjendt ved sine spektralanalytiske Undersøgelser af flere Himmellegemers Beskaffenhed.

Locle (udt. Lokl), **Le**, Landsby i den schweizijke Kanton Neufchâtel, i Nærheden af Chaue-de-Fonds, med 10,000 Indb. og betydelig Fabrikation af Uhre, andre finere Metalarbeider samt Kniplinger.

Loco, lat., paa Stedet; loco citato, fork. l. c., paa det anførte Sted (naar der med et Citat henvises til samme Kilde, som tidligere).

Locusta, en Giftblanderske i Rom paa Neros Tid, brugtes ifølge Tacitus's Beretning til at dræbe Keiser Claudius og hans Søn Britannicus.

Lod kaldes et Legeme, almindelig af Metal, hvis Vegt netop er lig et bestemt Antal Vegtenheder eller en bestemt Brøkdel af Vegtenheden, og som benyttes ved Veininger til at finde Vegten af andre Legemer.

Lod, ældre Vegtenhed i Norge, Sverige og Danmark = 1/32 Pund eller 1/16 Mark.

Lod, et Instrument, som bruges tilsjøs for at foretage Dybdemaalinger. Det bestaar af en pyramide- eller kegleformet Masse af Bly, der er fæstet til en Lodline, inddelt i Favne; medens Loddet synker, tælles det Antal Favne, som løber ud; herved findes Dybden, idet Loddet naar Bund. Paa Undersiden af Loddet findes et udboret Hul, fyldt med Talg; i denne vil Sand, mindre Skaldyr osv. sætte sig fast, hvorved man kan komme til Kundskab om Bundens Beskaffenhed. I den senere Tid har man forbedret Loddets Konstruktion, saa at baade Dybden kan maales nøiagtigere og Bunden undersøges bedre. — Lodret kaldes den Retning, langs hvilken Tyngdekraften virker. Denne Retning kan bestemmes ved Hjelp af en frithængende Snor med et tungt Legeme i Enden; naar Lodlinen er kommen til Ro, vil Snoren nemlig pege i Tyngdekraftens Retning. I Geometrien siges to Linier at staa lodret fra hinanden, naar de skjærer hinanden under rette Vinkler.

Lodalskaupen, et mægtigt Fjeldparti øst for Nordfjord i Nordre Bergenhus Amt, nær Grændsen af Kristians Amt. Den høieste Top er 6,400 Fod høi.

Lodbroksønnerne, se Ragnar Lodbrok.

Lodde (Mallotus arcticus), en liden Fisk af Laxefamilien, er nær beslægtet med Slommen (s. d.), hvem Hunlodden ligner meget i Farve og Udseende. Hannen har større Bryst-, Bug- og Halefinner; ved en eiendommelig Udvikling af Skjællene dannes paa hver Side langs dens Legeme et ligesom loddent eller fryndset Baand. Længden er 6—7 Tommer. Fisken har en ubehagelig Lugt, der ligner den af Slommen. Lodden lever i de nordlige Have og træffes i store Stimer ved Kysterne af Finmarken, Grønland og Newfoundland, hvor den søger hen for atgyde. Den forfølges da af Masser af Torsk og andre større Fiske, som fraadser i Lodden. Man fanger den i Finmarken og ved Newfoundland fornemmelig med Not og benytter den til Agn ved de store Torskefiskerier. Vaartorskefisket i Finmarken kaldes derfor Loddefisket (se Art. Fiskeri).

Lodève (udt. Lodæv), By i det franske Departement Hérault, 7 Mil nordvest for Montpellier, med 10,000 Indb. og betydelige Klædesfabriker.

Lodi, By i Provinsen Mailand i Italien, ved Floden Adda, med 19,000 Indb., er smukt bebygget og har flere prægtige monumentale Bygverker. Byen er Sæde for en Biskop, har et Seminarium, et Lyceum, et Gymnasium, en teknisk Skole en stor kemisk Fabrik, berømte Majolikafabriker og betydelig Tilvirkning af den berømte Parmesanost, som udelukkende produceres i og omkring Byen. — I Vest for Lodi ligger Gammel-Lodi (Lodi vecchio), som i Oldtiden kaldtes Laus Pompeji og 1111 og 1158 ødelagdes af Milaneserne. Det nuværende Lodi har sit Udspring fra et 1162 af Fredrik Barbarossa anlagt Kastel. Her blev Østerrigerne 10de Mai 1796 slagne af Bonaparte.

Lodin fra Viken, en rig norsk Kjøbmand i Slutningen af det 10de Aarh., var paa en Handelsreise i Estland, da Olav Tryggvessøns Moder Aastrid, som tilligemed sin Søn nylig var bleven fangen af estiske Vikinger, fremdbødes til Salg paa Slavemarkedet. Lodin løskjøbte hende og giftede sig med hende efter sin Hjemkomst.

Lodin Lepp, en af de norske Konger Haakon Haakonssøns, Magnus Lagabøters og Erik Prestehaders mest betroede Mænd, sendtes af Haakon med et Gesandtskab til Spanien i Anledning af Kongens Datter Kristinas Giftermaal med den spanske Prins Don Filip. 1262 gjorde han en ny Gesandtskabsreise til Sultanen af Tunis, til hvem han bragte Falke og andre norske Rariteter som Foræring. Af Erik Prestehader sendtes han til Island for at faa Kong Magnus's nye Lov vedtagen, hvilket han trods den heftigste Modstand gjennemførte. Senere førte han paa Kongens Vegne Underhandlinger med Danmark og var en Tid Kong Eriks Merkesmand. Han døde 1288.

Lodje, enslags tremastede Fartøier, som benyttes i Rusland til Kystfart. De er ikke klinkeller kravelbyggede, men Plankerne er lagte uden paa hverandre som ved Klinkbygning og syede sammen med Rodtrevler af seige Træarter. Masterne er hele, uden Mers og Saling, og har kun ét Seil, som paa de to forreste Master er Raaseil, paa den agterste Gaffelseil. — Et tomastet Fartøi af denslags Bygningsmaade kaldes Ransik.

Lodnegræs (Holcus), Plante af de Enkrøbladedes Familie, er blødhaaret med tætblomstret Top. I Norge forekommer Fløiels Lodnegræs (H. Lanatus) og Blødt Lodnegræs (H. Mollis). Begge voxer langs Kysten.

Lodning er en i Metalindustrien anvendt Operation, hvorved to Metalstykker forbindes med hinanden ved Hjelp af et tredie Metal, som anbringes i flydende Tilstand mellem dem. Loddemetallet maa være letflydende og desuden letsmelteligere end de Metaller, som skal forenes, saa at disse kan taale at ophedes til Loddemetallets Smeltepunkt uden selv at smelte. For at Loddemetallet skal kunne forene sig med de Gjenstande, som skal sammenloddes, maa disse have en ren metallisk Overflade. For at hindre deres Oxydation under Ophedningen bedækkes derfor Gjenstandene med et saakaldet Lodkæste, almindelig et let smelteligt Legeme, som Borax, Salmiak, Harpix, der under Lodningen vil danne et flydende Dække over Gjenstandene; hyppig benyttes ogsaa en Opløsning af Zink i Saltsyre. Loddemetallet er ofte en Legering. Man skjelner mellem to Hovedslags af Loddemetaller, letsmeltelige („Snellod"), der hyppigst bestaar af Tin eller Legeringer af dette Metal, og tungsmeltelige („Slaglod"), hvortil henregnes Kobber-, Guld- og Sølvlegeringer m. fl. Lodningen foretages almindelig paa den Maade, at Loddemetallet anbringes i smaa Stykker paa Berøringsstedet mellem de to Gjenstande efterat de er bestrøede med

Loddefæstet og derpaa bringes til Smeltning ved Hjelp af en Flamme eller en Blæserørsflamme; til de letsmelteligste Loddemidler, som Tin o. lign., anvendes oftest en Loddebolt, forarbeidet af Kobber i Form af en Hammer med en smal og afrundet Pen og fæstet paa et Jernskaft med Haandtag af Træ. Denne Loddebolt ophedes og bruges derpaa til at afsmelte Sneloddet og fordele det jevnt over Fugen.

Lodomerien, det latinske Navn paa det tidligere selvstændige Fyrstendømme Vladimir i Volhynien.

Lods, er Benævnelsen paa en af det Offentlige i et vist Distrikt paa Kysten ansat Mand, der har at lodse (føre) Skibe, som søger Havn eller skal ud paa Reise, gjennem Seilleden. Han maa til den Ende ei alene være godt kjendt langs denne, saa at han véd Besked om alle Grunde og om Farvandets Dybde, men maa ogsaa kjende Skjær og Banker udenfor Kysten, Strømmenes Retning til de forskjellige Tider, Ankerpladse osv. og derhos forstaa Skibets Manøvrering. For Lodsningen nyder han en ved Lov fastsat Betaling efter Skibets Dybgaaende, dets Drægtighed og Seiladsens Længde. Paa mere befærdede Strøg af et Lands Kyst er i Regelen oprettet faste Lodsstationer, hvor et Antal Lodser, som forretter efter Tur, altid maa være tilstede, ligesom Kysten er inddelt i Lodsdistrikter, inden for hvilke de der boende Lodser pligter at ledsage de Skibe, som søger Kysten. Da Lodstjenesten er et baade vigtigt og tillige farligt Hverv, som kræver Raskhed, Uforfærdethed og Haardførhed af sin Indehaver, besættes den gjerne med erfarne Sjømænd eller Fiskere, som under sin Bedrift har havt Anledning til at lære Kyststrøgets Dybde-, Vind- og Strømforhold m. m. at kjende, og som er øvede i at færdes paa Havet i Uveir. — Det norske Lodsvæsen sorterer under Marine-Departementet og bestyres af 3 Overlodser, en for det Søndenfjeldske (Fredrikshald—Sireaaen), en for det Vestenfjeldske (Sireaaen—Nordre Trondhjems Amt) og en for det Nordenfjeldske (Helgeland—Sydvaranger); under dem staar 51 Lodsoldermænd. Det søndenfjeldske Overlodsdistrikt er delt i 64, det vestenfjeldske i 66 og det nordenfjeldske i 23 Lodsstationer. Ved Plakat af 11te Januar 1805 er oprettet en Lodsunderstøttelseskasse, hvoraf udredes Pensioner til gamle utjenstdygtige Lodsoldermænd og Lodser samt til deres Enker og Børn. Kassens Kapitalformue er ca. 600,000 Kr.

Lodsfisk (Naucrates ductor), en mindre Fisk af Makrelfamilien, gaar foran Fartøier og Haier i Middelhavet og Atlanterhavet.

Lodz (udt. Lodsj), russ. Lodsi, By i det russisk-polske Guvernement Piotrkov, med 39,000 Indb., har livlig Handel og Fabrikation af Klæde og andre Slags Uldvarer.

Loebell (udt. Løbel), Johann Wilhelm, tysk Historieskriver, f. 1786, d. 1863, studerede i Heidelberg og Berlin, deltog derpaa i Befrielseskrigen og blev 1820 Lærer i Historie ved Krigsskolen i Breslau. 1823 fik han en lignende Ansættelse ved Kadetskolen i Berlin og 1829 et Professorat i Bonn, hvilket han indehavde til sin Død. Af hans Skrifter er „Gregor af Tours og hans Tid" (1839) det betydeligste. Han er ogsaa bekjendt som Bearbeider af „Beckers Verdenshistorie".

Loenselven i Nordfjord, Nordre Bergenhus Amt, udspringer i Nærheden af Lodalskaupen, gaar mod Vest gjennem Loensvandet og falder i Indvikfjord; Længden er 3 norske Mil.

Lofoten, en Samling af Øer i Nordlands Amt, mellem 67° 40′ og 68° 25′ n. Br., strækker sig som en Tunge ud fra Fastlandet i sydvestlig Retning i en Længde af henved 20 Mil og danner sammen med dette den anselige Vestfjord (s. d.). De vigtigste af Øerne er: Østvaagø, Gimsø, Vestvaagø, Flakstadø og Moskenæsø. Længere i Sydvest ligger den enlige Værø og allerydterst Øgruppen Røst. Øerne adskilles ved trange Sund, gjennem hvilke der gaar en rivende Strøm. De er alle høie, med spidse, vildt sønderrevne Fjeldtinder, som fremviser de forunderligste Former. Kysterne er paa den indre eller sydøstlige Side gjennemskaarne af en Mængde Bugter, som danner fortrinlige Havne; paa den ydre Side findes derimod kun faa saadanne. Ved Lofoten foregaar i Maanederne Januar—April Norges største Torskefiskeri. (Se Art. Fiskeri).

Lofø, Ø i Mälaren, nær Stockholm, med Slottet Drottningholm.

Log, tilsjøs Navn paa et Instrument til at maale et Fartøis Hastighed. Det bestaar af et Stykke Træ i Form af en Cirkelkvadrant af ca. 20 Ctm. Radius og 6—8 Millim. Tykkelse; Periferien er belagt med Bly, hvis Vegt afpasses saaledes, at Træstykket ikke synker og heller ikke bliver liggende horizontalt paa Vandet, men stiller sig lodret med Spidsen over Vandet. Til Træstykkets tre Hjørner er Snore fæstede; de forener sig i en tynd Line, Loglinen, som ombord er oprullet paa en Logrulle, der dreier sig let om sin Axe. Linen er i bestemte Afstande forsynet med Mærker, hvis indbyrdes Afstand (Knob) forholder sig paa samme Maade til Længden af en Sjømil, som et lidet Sanduhrs Udløbstid forholder sig til en Time. Sanduhret, som tjener til at angive Tiden ved Logningen, kaldes Logglas. Logningen foregaar paa følgende Maade: En Mand holder Logrullen i horizontal Stilling, medens Træstykket kastes overbord agterud; det vil da indtage sin vertikale Stilling og blive staaende meget nær det Punkt, hvor det først falder i Sjøen. Naar saa meget af Linen er udløbet, at Loggen ikke længer forstyrres af Kjølvandet, vendes Logglasset og holdes af en Mand, som lader Linen løbe ud mellem Fingrene; naar Logglasset er udrundet, holder han Linen an, den hales ind og Antallet af udløbne Knob tælles. Dette Antal svarer da til det Antal Sjømil (Kvartmil), som Fartøiet tilbagelægger i en Time. Knobene kan gives en forskjellig Længde, og Logglassets Udløbstid maa da rette sig derefter; hvis f. Ex. et Knob er 25 Fod langt, altsaa 1/240 af en Kvartmil, maa Logglasset løbe ud paa 15 Sekunder (1/240 Time). — Logbog kaldes et Skibs Journal, hvori indføres Skibets Kurser og Distancer, Strømmens og Vindens Retning og Kraft, Peilinger, Observationernes Resultat, de vigtigste Arbeider ombord, Længde og Brede m. m.

Logansport, By i den nordamerikanske Stat Indiana, ved Floden Wabash, med 12,000 Indb.

Logarithme til et Tal betegner i Arithmetiken den Exponent, hvortil et andet Tal, der kaldes Grundtallet, maa ophøies for at blive lig det første Tal. Grundtallet kan være forskjelligt; betegnes det ved G og er $G^x = a$, saa er altsaa x Loga-

rithmen til Størrelsen a, hvilket udtrykkes saaledes: $x = \log.\, a$. Omvendt er, naar $x = \log.\, a$, $G^x = a$. — Indbegrebet af samtlige til et bestemt givet Grundtal svarende Logarithmer kaldes et Logarithmesystem; det sædvanligst anvendte System har til Grundtal 10 og kaldes det briggiske efter den engelske Mathematiker Henry Briggs, som 1618 beregnede Logarithmerne efter dette System for Tallene 1—1000. I den høiere Mathematik anvendes ogsaa et andet System, som kaldes det naturlige eller efter sin Opfinder det neperske. Dette Systems Grundtal er et irrationalt Tal 2.7182818, der pleier at betegnes med Bogstavet e. I begge disse Systemer saavelsom i ethvert andet er Logarithmen til Grundtallet = 1, da af $G^1 = G$ følger, at $1 = \log.\, G$. Fælles for alle Logarithmesystemer er ogsaa, at Logarithmen til 1 er = 0; enhver Størrelse ophøiet i 0te Potens er nemlig = 1, altsaa $G^0 = 1$, hvoraf følger, at $\log.\, 1 = 0$. Er Grundtallet større end 1, da har et større Tal en større Logarithme end et mindre, og en større Logarithme har et større tilsvarende Tal (Numerus) end en mindre. Logarithmerne til alle Tal mellem 1 og Grundtallet ligger saaledes mellem 0 og 1, og er altsaa ægte Brøker; en ægte Brøks Logarithme er negativ, da en ægte Brøk er mindre end 1 og Logarithmen til 1 er 0. Logarithmen til 0 er $= \div \infty$ (d. e. uendelig og negativ). Logarithmen til en negativ Størrelse er imaginær. — Theorien for Logarithmernes praktiske Brug indeholdes i de fire Sætninger: 1) Logarithmen til et Produkt er = Summen af Faktorernes Logarithmer; $\log.\, ab = \log.\, a + \log.\, b$. 2) Logarithmen til en Kvotient eller Brøk er = Differensen mellem Dividendens eller Tællerens og Divisors eller Nævnerens Logarithmer; $\log.\, \frac{a}{b} = \log.\, a \div \log.\, b$. 3) Logarithmen til en Potens er = Potensexponenten multipliceret med Rodens Logarithme; $\log.\, (a^n) = n. \log.\, a$. 4) Logarithmen til en Rodstørrelse er = Logarithmen til Størrelsen under Rodtegnet divideret med Rodexponenten; $\log.\left(\sqrt[n]{a}\right) = \frac{\log.\, a}{n}$. Af disse Sætninger vil det med Lethed forstaaes, at Logarithmer er et vigtigt Hjelpemiddel ved Udførelsen af Beregninger, hvor det er nødvendigt at multiplicere, dividere, potensere eller uddrage en Rod af store Tal. Istedenfor at multiplicere to eller flere store Tal med hverandre opsøger man deres Logarithmer og adderer dem sammen; istedenfor at dividere Tallene med hinanden opsøger man deres Logarithmer og subtraherer Divisors fra Dividendens; skal et Tal ophøies til en vis Potens, opsøger man dets Logarithme og multiplicerer den med den givne Potensexponent istedenfor at udføre den vidtløftige Multiplikation af Tallet med det selv; skal endelig en Rod uddrages af et Tal, divideres Tallets Logarithme med Rodexponenten. I alle disse Tilfælde har man tilsidst at finde det Tal (Numerus), som svarer til den Logarithme, man har faaet ud ved Additionen, Subtraktionen, Multiplikationen eller Divisionen. Til Anvendelse ved Beregninger har man Logarithmetabeller, i hvilke Logarithmerne til et større eller mindre Antal Tal er opførte i fortløbende Orden; i O. J. Brochs Logarithmetabel (norsk), der er meget praktisk og let anvendelig, findes saaledes Logarithmerne for alle Tal fra 1 til 10,000, beregnede med 5 Decimaler. En anden meget anvendt Logarithmetabel er Vegas (tysk) med 10 Decimaler. — Trigonometriske Logarithmer er Logarithmer til de trigonometriske Linier Sinus, Cosinus, Tangens og Cotangens for Vinkler af forskjellig Størrelse. De ovenfor nævnte Logarithmetabeller indeholder ogsaa de trigonometriske Logarithmer.

Loge (udt. Losje), fr., loggia (udt. Loddsja), ital., i Arkitekturen en kort, til én eller flere Sider aaben hvelvet Hal. Loger kaldes ogsaa i Theatrene de i Rækker langs Væggene anbragte, fortil aabne Afdelinger af Tilskuerpladsene. Endelig pleier Navnet ogsaa at anvendes paa Frimurernes Forsamlingslokale og derefter paa en Afdeling af Frimurerordenen, der har fælles Lokale (Frimurerloge, se Art. Frimurere).

Logier (udt. Losje), Johann Bernhard, tysk Musiker, f. 1777, d. 1846, er bekjendt som Opfinder af en ny Methode for Musikundervisningen, der gaar ud paa at undervise flere Elever paa én Gang, samt af den saakaldte Chiroplast, et mekanisk Hjelpemiddel ved Pianoundervisningen, for at give Eleven en rigtig og fast Haandstilling.

Logik, af græsk λογος, eller Tænkelære er Læren om Lovene for den fornuftige og almengyldige Tænkning. Tænkningen er ogsaa Gjenstand for Psykologiens og Erkjendelseslærens Undersøgelse; men den første betragter Tænkningens faktiske Væsen og Betingelser, dens Naturlove, den anden undersøger saavel den menneskelige Erkjendelses legemlige og sjelelige Forudsætninger som Naturen og Væsenet i den Gjenstand, der erkjendes, medens Logiken abstraherer fra disse konkrete Forudsætninger, holder sig alene til Tænkningens rene Former og istedenfor dens Naturlove beskjeftiger sig med dens Normallove. Logiken i denne Forstand, i hvilken den hovedsagelig er bleven udviklet af sin Grundlægger Aristoteles, bliver d. s. s. formel Logik, som igjen er den i videnskabelig Form fremstillede naturlige Logik. Den undersøger Tankeformerne og fremstiller Lovene for deres Forbindelse og Adskillelse gjennem de logiske Grundsætninger, Begreb, Dom, Slutning, Inddeling og Bevis. — I en anden Betydning, som Læren om den objektive Fornuft, den i Tilværelsen herskende Lovmæssighed, er Logiken udviklet af Hegel. — Logisk, stemmende med Logikens Fordringer.

Logis (udt. Losji), fr., Bolig, især en leiet. — Logere (udt. losjere), leie, især tilleie.

Logografer, de ældste græske Historieskrivere, som optegnede Sagn paa Prosa i Modsætning til de episke Digteres versificerede Behandling af lignende Emner. De betydeligste af dem var fra Lilleasien, saaledes Hekatæos fra Milet, Kharon fra Lampsakos, Xanthos fra Lydien, Ferekydes fra Leros og Hellanikos fra Mitylene, og levede ved Slutningen af det 6te samt i det 5te Aarh. f. Kr. De danner paa den ene Side Overgangen fra den poetiske til den prosaiske Fremstilling, paa den anden fra Sagnfortællingen til den egentlige Historieskrivning, der grundlagdes af Herodot.

Logogrif, Bogstav- eller Ordgaade, ved hvilken et Ord ved Tilføielse, Borttagelse eller Omflytning af Ord faar en forandret Betydning.

Logos, gr., betegnede hos Oldtidens stoiske Filosofer den gjennem Verdensaltet regjerende gud-

dommelige Fornuft. I den jødisk-alexandrinske Religionsfilosofi kom Ordet ifølge sin oprindelige Dobbeltbetydning af „Fornuft" og „Ord" til at betegne Guds Selvbevidsthed som Guds klart fremtrædende Tanke; denne Tanke er nærmest tilstede i Gud selv, men er ogsaa virksom i Skabelsen som Guds skabende Ord eller Kraft. Hos Evangelisten Johannes betegner Logos Kristi Præexistens hos Faderen fra Evighed; det har derfor af nogle været antaget, at Johannes har hentet sit „Logosbegreb" fra de alexandrinske Filosofer, særlig Filon.

Logroño (udt. Logronnjo), Provins i Gammelkastilien i Spanien, 90 Kv.mil stor, med 183,000 Indb. — Hovedstaden Logrono, ved Floden Elvo, har 11,500 Indb., Garverier og Lysestøberier.

Lohaia, By i Yemen i Arabien, ved det Røde Hav, med 10,000 Indb. og Havn.

Lohede, en Hede i Slesvig, syd for Byen Slesvig; her blev Erik Glipping 1261 slagen og tagen til Fange af den sønderjydske Hertug Erik den første, og Kristofer den anden 1331 slagen a den holstenske Greve Gert.

Lohengrin, Helten i et middelhøitysk Digt, forfattet af en Ubekjendt ca. 1290, men egentlig bearbeidet efter et ældre Digt. Dets Stof er en Forbindelse af Sagnet om Svaneridderen og om den hellige Gral med digterisk udpyntede Beretninger om Henrik den førstes Bedrifter. Richard Wagner har benyttet Stoffet til sin bekjendte Opera „Lohengrin".

Lohenstein, Daniel Kaspar von, tysk Digter, f. 1635, d. 1683, blev 1666 würtembergsk Regjeringsraad og senere keiserlig Raad og første Syndikus i Breslau. Hans Lyrik er ikke af nogen fremtrædende Betydning, men en af ham ufuldendt Roman „Arminirus og Thusnelda", staar trods mange Ufuldkommenheder øverst blandt Verkerne i sin Slags i Tyskland i det 17de Aarh. Lohenstein regnes for en af Hovedmændene i den anden schlesiske Digterskole og fik mange Efterlignere, der kaldtes „Lohensteinianere".

Loir (udt. Loar), Flod i Frankrige, udspringer i Departementet Eure-Loir, løber mod Sydvest og falder i Sarthe, kort ovenfor dennes Forening med Mayenne; Længde 42 Mil. — Departementet Loir-Cher bestaar af Dele af det gamle Landskab Orléannais og et lidet Stykke af Touraine, er ca. 115 Kv.mil stort og har 268,000 Indb. Landskabet er fladt og for det meste frugtbart; Agerbrug og Industri er de vigtigste Næringsveie. Handelen er heller ikke ubetydelig. — Hovedstad Blois (s. d.).

Loire (udt. Loar), Flod i Frankrige, udspringer i Avennerne, i Departementet Ardèche, løber mod Nord, derpaa mod Nordvest og Vest og falder ved St. Nazaire i Atlanterhavet. Længden er 130 Mil. Loire optager 41 Bifloder, af hvilke de vigtigste er Allier, Cher, Indre, Vienne, Thoué og Sèvre-Nantaise tilvenstre og Arroux og Mayenne med Sarthe tilhøire; af Bifloderne er flere seilbare; Loire selv er seilbar i en Længde af 110 Mil og danner en vigtig Færdselsvei. Den forbindes ved Kanaler med Chers øvre Løb, med Saône og Seinen; en vigtig Kanal fører fra Loire ved Nantes til Brest. — Sex Departementer fører Navn efter Loire, nemlig Saône-Loire, Maine-Loire Indre-Loire (se d. Art.), Loire, Haute-Loire og Loire inférieure (se nedenfor). Departementet Loire, omgives af Saône et Loire i Nord, Rhône og Isère i Øst, Ardèche og Haute-Loire i Syd og Puy-de-Dôme og Allier i Vest, er 85 Kv.mil stort og har 550,000 Indb. Landet er temmelig bjergfuldt, rigt paa Stenkul og forskjellige andre Mineralier, Skove samt fortrinlige Græsgange. Af Korn og Vin avles ikke tilstrækkeligt til Departementets Forbrug; derimod dyrkes en Mængde Frugt, navnlig Kastanier. Industrien og Handelen er betydelige. Hovedstad St. Etienne (s. d.). — Departementet Haute-Loire omgives af Loire, Ardèche, Lozère, Cantal og Puy-de-Dôme, er 89 Kv.mil stort og har 308,000 Indb. Det er et bjergfuldt Landskab med mærkelige geologiske Forhold og rige og vexlende Naturskjønheder. Fædriften er den vigtigste Næringsvei, hvorimod Agerbruget ikke er tilstrækkeligt til Distriktets egen Forsyning, skjønt Jorden i Dalene er frugtbar. Af Mineralier findes Bly, Stenkul og forskjellige Slags Ædelstene. Hovedstad Le Puy (s. d.). — Loire inférieure ligger mellem Morbihan, Ille-et-Vilaine, Maine-Loire og Vendée og omgives i Vest af Atlanterhavet, er 123 Kv.mil stort og har 602,000 Indb. Landet er fladt med enkelte Bakker, Klimatet mildt og fugtigt og Jordbunden frugtbar. Agerbrug, Vinavl, Fædrift og Fiskerier er de vigtigste Næringsveie; der findes ogsaa Jern og Stenkul. Industrien er meget betydelig, ligeledes Handelen. — Hovedstad Nantes (s. d.).

Loiret (udt. Loare), Biflod til Loire, 2 Mil lang og seilbar, udmunder kort nedenfor Orléans. — Departementet Loiret omgives af Departementerne Seine-et-Oise, Seine-et-Marne, Yonne, Nièvre, Cher, Loir-et-Cher og Eure-et-Loir, er 120 Kv.mil stort og har 353,000 Indb. Landet er fladt, for det meste frugtbart og særdeles veldyrket; Jordbruget staar i det hele paa et høit Trin og leverer Korn og Vin i store Kvantiteter. Ogsaa Fædriften er af Vigtighed. Industri og Handel er meget livlige. Hovedstad Orléans (s. d.).

Loja ell. Loxa (udt. Locha), 1) By i den spanske Provins Granada, ved Floden Jenil, med 12,000 Indb. 2) Provins i Republiken Ecuador i Sydamerika, ca. 475 Kv.mil stor, med 72,000 Indb. Hovedstaden Loja har 10,000 Indb. og udfører Kossenille.

Loka, Badested med Jernkilder i Vestmanland i Sverige, var allerede adskillig benyttet i Begyndelsen af forrige Aarh., men har nu liden Søgning.

Lokal (af lat. locus, Sted), stedlig, som angaar et Sted, er begrændset til eller eiendommeligt for et Sted. — Lokal Sygdom kaldes en Sygdom, hvis Virkninger i det væsentligste er begrændsede til en enkelt Del eller et enkelt Organ paa Legemet. — Lokalattraktion kaldes den forstyrrende Tiltrækning, som de ombord i et Fartøi værende Jernmasser udøver paa Kompassets Magnetnaal. — Lokaldeviation, den Vinkel, som Kompasnaalens Retning danner med den magnetiske Meridian. — Lokale, Rum eller Sted, indrettet til et bestemt Øiemed (saaledes Skolelokale, Koncertlokale osv.). — Lokalisere, anvise et bestemt Sted, henføre til et Sted. — Lokalitet, stedligt Forhold; Sted.

Loke, se Gudelære, den nordiske.

Lokeren, By i den belgiske Provins Østflandern, 4 Mil sydvest for Antwerpen, med 18,000 Indb.

Lokman, en arabisk Vismand, som allerede nævnes i de ældste bekjendte arabiske Sagn saavelsom i Koranen. Han fremstilles i Sagnene snart som Konge i Yemen, snart som en Profet blandt Aditerne, snart som en vanskabt abessinisk Slave. Hans Navn bærer en Samling Fabler, som dog tydeligvis er af græsk Oprindelse og en Efterligning af de æsopske Fabler.

Lokomobil, en flytbar Dampmotor paa Hjul, udmærker sig ved, at Dampkjedlen og Maskineriet er samlede til en konstruktiv Enhed ligesom paa et Lokomotiv, fra hvilket Lokomobilet dog skiller sig ved, at den ved Dampen udviklede Kraft ikke benyttes til at drive hele Indretningen fremad, men til at sætte Maskiner o. lign. i Bevægelse. Undtagelsesvis er dog Lokomobilerne indrettede saaledes, at Dampmaskinen ogsaa sætter dets egne Hjul i Bevægelse og tjener til at kjøre det frem med. I Overensstemmelse med sit Formaal maa Lokomobilet være let transportabelt og derfor saa let og enkelt bygget som mulig. Til Kjedlen benyttes saaledes intet Murverk, og den er næsten stedse en Rørkjedel af samme Slags som paa Lokomotiverne. Skorstenen gjøres af tynde Plader og er lav samt oftest indrettet til at tage ned under Transporten; den fornødne Træk frembringes ved et Blæserør under Benyttelse af den fra Maskinen kommende Damp. Maskinen anbringes oftest ovenpaa Kjedlen; den mangler Kondensator, men har en Regulator og et Svinghjul, der tillige kan benyttes som Remskive for at føre den ved Maskinen frembragte Kraft videre. Kjedlen forsynes med Vand ved en liden Pumpe, som drives ved en Krumtap. For at forebygge altfor stort Tab af Varme, omgives Kjedlen og Maskinen med en Beklædning af Jernplader og Filt eller Træ, som dog maa være indrettet til at tages af, forat Kjedlen i Tilfælde kan undersøges. Paa Grund af, at Lokomobilerne ofte maa anvendes i Nærheden af ildsfarlige Gjenstande, forsynes de under Risten med en lukket Askekasse, hvis Bund holdes bedækket med Vand, og i Skorstenen med Gnistfangere. Lokomobilerne har i den senere Tid faaet en udstrakt Anvendelse, navnlig som Drivkraft for forskjellige til Landbruget hørende Maskiner. De fleste bygges i England.

Lokomotiv ell. **Dampvogn** er en Dampmaskine, som ved den af den selv udviklede Kraft bevæger sig paa Hjul, der i Regelen løber paa Skinner, og drager andre Vogne efter sig eller skyver dem foran sig. Hovedsagelig anvendes Lokomotiverne paa Jernbaner; fra Tid til anden er der gjort Forsøg med Landeveislokomotiver, bestemte til at kjøres paa en sædvanlig Vei eller Chaussé, uden at denne Opgave endnu kan siges at være tilfredsstillende løst. Lokomotivet maa i det hele ligesom Lokomobilet være forholdsvis let bygget; dog maa dets Vegt øges, naar det skal benyttes paa stærkere Stigninger, for derved at frembringe en stærkere Friktion mod Skinnerne. Kjedlen indrettes til at ophedes hurtigst mulig og forsynes derfor med flere Ildrør gjennem Vandrummet. Maskinen har to horizontalt liggende Cylindre, hvis Stempelstænger er direkte forbundne med Drivhjulene. Den arbeider med stærk Dampspending, og den forbrugte Damp kondenseres ikke, men anvendes til Frembringelsen af stærkere Træk, end den lave Skorsten af sig selv kan præstere. Drivhjulene har en betydelig større Diameter end de to eller flere Par Bærehjul, paa hvilke Lokomotivet forresten løber, og som ikke staar i Forbindelse med Maskinen; dog kobles undertiden i stærke Stigninger Bærehjulene til Drivhjulene for at forstærke Friktionen. Alle Lokomotivets saavelsom de andre paa Jernbaner brugelige Vognes Hjul løber ikke som andre Vognhjul rundt om sin Axel, men tager denne med sig i Kredsbevægelsen. Axlerne hviler i Taplagere i Vognstillingen. Den almindelige Styrke af et Lokomotivs Maskine er 100—200 Hestes Kraft. Kul og Vand medføres i Regelen paa en egen Vogn, der kaldes Tender; undertiden, paa stærkt stigende Baner, bruges Tenderlokomotiver, paa hvilke Tenderen er forenet til ét med Lokomotivet.

Lokri, græsk By paa Østkysten af Nedreitalien, ved Forbjerget Zefyrion, derfor almindelig kaldet Lokri Epizefyrii, grundlagdes 683 f. Kr. af de ozoliske Lokrer. Den ødelagdes af den yngre Dionysios, gjenopbyggedes siden og led meget under Romernes Kampe med Pyrrhos og i den anden puniske Krig. Kun nogle faa Levninger er endnu tilbage af den.

Lokris, i Oldtiden Navn paa to forskjellige Landskaber i Grækenland, som begge beboedes af de til den lelegiske Stamme hørende Lokrer. Det vestligste af disse Landskaber laa ved den korinthiske Bugt, mellem Ætolien, Doris og Fokis; det er et vildt Bjergland, som kun i sin østre Del har en større, frugtbar Slette. Beboerne af dette Landskab kaldtes de hesperiske eller ozoliske Lokrer; de levede hovedsagelig af Fædrift og Jagt og gjaldt for at være raa og røverske. I de ældste Tider drev de en betydelig Sjøhandel, som senere indskrænkedes af Korintherne og Athenerne, der nedsatte sig paa Vestkysten. — Det østlige Lokris er et smukt og frugtbart Kystland langs det Euboiske Hav, nordenfor Fokis. Dets Beboere kaldtes de episke eller opuntiske Lokrer; Indvaanerne i Landskabets nordvestligste Del, ved Bjerget Knemis, kaldtes ogsaa epiknemidiske eller hypoknemidiske Lokrer.

Lola Montez, se Montez, Lola.

Lolland ell. **Laaland**, dansk Ø i Østersjøen, i Syd for Sjælland, skilles fra denne sidstnævnte Ø ved en med mange Smaaøer opfyldt Havarm. Fra Langeland i Vest skilles den ved Langelandsbeltet, fra Falster i Øst ved Guldborgsund. Dens Størrelse er 21½ Kv.mil og dens Indbyggerantal ca. 65,000, heri medregnet Smaaøerne nær Kysterne og i Fjordene. Hele Øen er lav; Jordsmonnet er frugtbart og veldyrket. Adskillig Skov findes. — Lolland danner i Forening med Falster og de omkringliggende Smaaøer Maribo Amt og i geistlig Henseende ligeledes sammen med de nævnte Øer Lolland-Falsters Stift, der deles i 4 Provstier. Det oprettedes 1803; tidligere havde Lolland og Falster ligget under Fyens Bispestol.

Lolle, Peder, se Laale.

Lollharder ell. **Lollarder**, d. s. s. Alexianere.

Lom, Prestegjeld i Nordre Gudbrandsdalen, Kristians Amt, bestaar af Sognene Lom, Gardmo og Bæverdalen.

Lom (Colymbus), Fugleslægt af de gumpfodede Svømmefugle, har korte Vinger, stærkt sammentrykt Mellemfod, flade Negle og Svømmehud mel-

lem alle Tæer. Halsen er tynd, Halen stiv og kort og Næbbet ret, spidst og temmelig langt. Lommerne opholder sig ved Havet, men ruger ved Ferskvand; Ungerne føres i Vandet saasnart de er udklækkede, og mades ikke. Næringen bestaar i Fisk. — **Havimberen** (C. glacialis) er den største Art og opnaar en Gaas's Størrelse; den har sort Hoved og Hals med to lyse Halsringe. Den sees om Vinteren langs Norges Vestkyst. — **Den sortstrubede Lom** (C. arcticus) er noget mindre, har askegraat Hoved og fløjelssort Strube med hvide Pletter. — **Den rødstrubede Lom** (C. septentrionalis) er den mindste Art; den har graat Hoved og rødbrun Strube.

Lombard, i flere Lande Navn paa en offentlig, af Stat eller Kommune oprettet Laaneanstalt, hvor der gives Laan mod haandfaaet Pant og til en bestemt Rente. Navnet kommer af, at tidligere Lombarderne hørte blandt dem, der mest drev lignende Forretninger.

Lombardiet kaldtes før Indlemmelsen i Kongeriget Italien den Del af Øvreitalien, som Longobarderne erobrede 568 og indehavde til sit Herredømmes Fald 774. Under Romertiden kaldtes Landet Gallia cisalpina (se Gallien). Efterat Longobarderne det ovenfor nævnte Aar havde maattet afstaa Landet til Karl den store, dannedes 843 et eget Kongerige Italien, som dog snart opløste sig i indbyrdes uafhængige Hertugdømmer, Markgrevskaber og Fristæder. Disse Stater, som stod i Lensforhold til Tyskland, søgte gjennem Middelalderen gjentagne Gange at frigjøre sig, uden at det helt lykkedes, da de indbyrdes var altfor uenige. Efterat Hertugdømmerne Mantua og Mailand var komne til Østerrige, kaldtes disse to Lande det østerrigske Lombardi. Dette Navn forsvandt, da Napoleon her 1797 oprettede den cisalpinske Republik, senere den italienske Republik og 1805 „Kongeriget Italien", hvis Konge han selv gjorde sig til. Ved Pariserfreden og Wienerkongressens Bestemmelser fik Østerrige sine tidligere Besiddelser tilbage, forøgede med Venetien, og disse Landskaber førte nu Navnet Det lombardisk-venetianske Kongerige. 1859 indlemmedes ifølge Zürichfreden Lombardiet og 1866 ogsaa Venetien i det nye Kongerige Italien. Nu forstaaes ved Lombardiet de italienske Provinser Bergamo, Brescia, Como, Cremona, Mantua, Mailand, Pavia og Sondrio, tilsammen af en ca. 420 Kv.mils Udstrækning og med ca. 3½ Mill. Indb.

Lombardus, Petrus, berømt italiensk Scholastiker, f. i Begyndelsen af det 12te Aarh., d. 1164, var Elev af Abailard og blev 1159 Biskop i Paris. Han udgav „Sententiarum libri IV", hvori han sammenstillede Udtalelser af Kirkefædrene, især Augustin, om visse Dogmer, tilføiede de Indvendinger, som var blevne gjorte mod disse Udtalelser, og de Gjendrivelser, som kirkelige Autoriteter havde leveret af Indvendingerne; sin egen Mening eller Dom udtaler Samleren ikke. Denne dogmatiske Methode fik mange Tilhængere, som kaldtes „Sententiarier". Lombardus opstillede ogsaa Læren om de syv Sakramenter.

Lombok, en af de smaa Sundaøer i det indiske Arkipelag, øst for Java, skilles i Vest fra Bali ved Lombokstrædet og i Øst fra Sumbava ved Allasstrædet, er ca. 100 Kv.mil stor og har 800,000 Indb. Den staar under Hollands Overhøihed.

Loménie de Brienne (udt. Lomeni dø Brien), Etienne Charles de, fransk Kardinal og Minister, f. 1727, d. 1794, erhvervede sig i sin Ungdom en grundig videnskabelig Dannelse og blev, skjønt han var en Tilhænger af „Oplysningstidens" Anskuelser, 1760 Biskop af Condom og 1763 Erkebiskop af Toulouse. Som saadan virkede han for Oprettelsen af Skoler, Hospitaler, Arbeidsanstalter og Klostre og lod grave en Kanal fra Garonne til Kanalen Caraman ved Toulouse. 1766 blev han Medlem af den Kommission, som skulde istandbringe en Reform af de geistlige Ordener; han ophævede flere Ordener og Klostre og blev derfor Gjenstand for Presteskabets Had. 1787 klagede han i Notabelforsamlingen heftig over Calonnes Ødselhed og blev derpaa i hans Sted udnævnt til Generalkontrolør for Finanserne, hvilken vanskelige Stilling han dog ikke viste sig voxen. 1788 blev han desuagtet Førsteminister og Erkebiskop af Sens, men paadrog sig ved sin ukloge Forvaltning saavel Borgerstandens som Adelens og Geistlighedens Had. I Aug. s. A. maatte han derfor vige Pladsen for Necker; Kongen holdt ham skadesløs herfor ved at forlene ham med flere Abbedier og udvirke, at han blev udnævnt til Kardinal. Efter derpaa at have levet et Par Aar i Nizza vendte han 1790 tilbage til Paris og aflagde Ed paa Konstitutionen, men modtog intet høiere Embede end Bispedømmet Yonne. Herved kom han i Strid med Paven og sendte sin Kardinalshat tilbage. Trods dette fængsledes han 1793, men blev igjen frigiven; 1794 blev han atter sat fast og fandtes Morgenen efter død i Fængslet.

Lomia, Navn paa en af Planetoiderne.

Lomond, Loch (udt. Lotsj Lømmon), den største Indsjø i Skotland, mellem Grevskaberne Stirling og Dumbarton, ca. 1¼ Kv.mil stor.

Lomonosov, Michael Vasilievitsj, den nyere russiske Literaturs Fader, f. 1711, d. 1765, var Søn af en fattig Bonde paa en af Kronens Godser. 1730 kom han til Moskva, hvor han erhvervede sig adskillige Kundskaber og fik Understøttelse til at studere i Kiev og senere ved Videnskabsakademiet i Petersburg. Derpaa gik han til Tyskland, hvor han studerede Mathematik og Bergvidenskab og tillige gjorde sig bekjendt med den tyske poetiske Literatur. Efter en Tid at have været i preussisk Militærtjeneste vendte han 1741 tilbage til Petersburg, hvor han blev Adjunkt ved Akademiet og Direktør for det mineralogiske Kabinet. 1745 blev han Professor i Kemi, overtog 1760 Ledelsen af Gymnasierne og Universitetet i Petersburg og blev 1764 Statsraad. Hans literære Virksomhed var meget omfattende; han udgav to Bøger Oder, kirkelige og verdslige Sange, et ufuldendt Heltedigt „Petriaden" over Peter den store og flere Tragedier i den franske klassiske Stil. Desuden har man af ham en russisk Grammatik, som bidrog til at skaffe det nyrussiske Sprog afgjort Overvegt over det gamle Kirkesprog, en Ruslands Historie og flere vigtige Verker over Fysik, Mineralogi, Metallurgi og Kemi. Hans samlede Skrifter er bl. a. udgivne af Smirdin (3 Bd., 1847).

Lomseggen, et 6,530 Fod høit Fjeld i det nordvestlige af Kristians Amt, er en Udløber af Langfjeldene. Lidt nordenfor er Lomshorungen, 5,466 Fod høit.

Lomvie eller saakaldet spidsnæbbet Alke (Urie troile), Fugl af Teisteslægten, er større end den almindelige Teiste, ovenpaa sort, nedenunder hvid og har om Sommeren sort Hoved og Hals. Lomvien er almindelig ved Kysten af det nordlige Norge og er en af de Fugle, som fornemmelig befolker Fuglebjergene (s. d.). Den fanges i stort Antal og spises.

Londemann, Geert, dansk Skuespiller, f. 1718, d. 1773, studerede Theologi, men gik 1747 over til det danske Skuespillerselskab, som s. A. aabnede „Den danske Skueplads“. Allerede i det første Stykke, som blev spillet her, Holbergs „politiske Kandestøber“, lagde Londemann i Henriks Rolle for Dagen et stort og allerede uddannet Talent; senere vedblev han til sin Død at være en af „Skuepladsens“ fornemste Støtter, navnlig udmærket i komiske Karakterroller.

London, Englands og det britiske Riges Hovedstad og Verdens største By, ligger i det sydøstlige England, mellem Grevskaberne Middlesex, Essex, Kent og Surrey, paa begge Sider af Themsen, har ca. 500,000 beboede Huse og ca. 4 Millioner Indb. Byens Hoveddele er: 1) City, den ældste Del, Londons Kjernepunkt og Hovedsædet for Forretningslivet; den ligger paa Nordsiden af Themsen. Her er Husene sammenpakkede paa det tætteste, Gaderne forholdsvis smale og først i den senere Tid tildels udvidede og bedre brolagte. Alle større engelske Forretningsmænd har Kontor eller Agent i City, men ingen af disse Rigmænd bor der. 2) Westminster eller Westend, ogsaa paa Nordsiden af Themsen, er Byens fineste Strøg; her er Gaderne brede og regelmæssige, Bygningerne for en stor Del pragtfulde og paladsmæssige, men kun sjelden af egentlig arkitektonisk Skjønhed. Westminster er Sæde for Regjeringen og for den fornemme og rige Verden. 3) Southwark med Lambeth, paa den sydlige Side af Themsen, er Hovedsædet for Londons Industri og opfyldt af alleslags Fabriker; her bor en stor Del af Arbeiderbefolkningen. Southwark forbindes med Bydelene paa Themsens Nordside ved 13 store Broer, af hvilke kan mærkes Londonbroen, Blackfriars-, Waterloo- og Westminsterbroen samt flere Jernbanebroer. Ogsaa to Tuneller under Flodbunden tjener til at lette Færdselen. 4) Ostend paa Themsens Nordside, langs Havnen, er Sæde for Sjøhandelen. 5) Northend omfatter en stor Del Kommuner og mindre Byer, som i de seneste Aar er blevne indlemmede i London. Af mærkelige Bygninger kan nævnes det gamle befæstede Slot Tower, det storartede af Barry 1840—52 opførte Parlamentshus, de kongelige Slotte: Buckinghampaladset, St. Jamespaladset, Whitehall, Kensington-Paladset og Marborough-House, endvidere Posthuset, Toldboden, Englands Bank, Børsen med Lloyds Lokaler, Mansion-House (Lordmayorens Residens), Guildhall (Citys Raadhus), Krystalpaladset i Sydenham, ca. 40 Theatre, deriblandt Kings-, Covent-Garden- og Drury-Lane-Theatrene, Fængslerne Old-Bailey, Newgate, Kingsbench m. fl., over 1,000 Kirker og Kapeller, af hvilke de mest bekjendte er den storartede Paulskirke (ca. 480 Fod lang, 240 F. bred og med en 350 F. høi Kuppel) og Westminsterabbediet, der udelukkende bruges til Gravkirke for Englands berømte Mænd. Af videnskabelige og Kunstanstalter er det berømte British Muséum (s. d.) den vigtigste; dernæst kan nævnes det geologiske Muséum, det Soaneske Muséum (Oldsager), Kunstnerforeningens Muséum, Kensington-Muséet og et stort Antal andre Samlinger, fremdeles det frie Universitet (University-College) og Kings-College, mange andre høiere Dannelsesanstalter, to Maleriakademier, talrige lærde Selskaber osv. Af de mange milde Stiftelser kan fremhæves den store Sindssygeanstalt New-Bethlehem, sædvanlig kaldt Bedlam, en Mængde Hospitaler osv. London har talrige Parkanlæg og Squares (Haver eller mindre Parke), som er spredte rundt i Byen og bidrager meget til at gjøre den til en af de sundeste af de store Verdensstæder. Af de større Parke mærkes St. James's Park, Greenpark og Hydepark, Kensington-Haverne, Regentspark og Batterseapark. Mange Squares er prydede med Mindesmærker; det smukkeste er Prins Alberts Monument paa Sydvestsiden af Hydepark. — London er i udpræget Grad Handels- og Sjøfartsstad, medens Industrien, om end repræsenteret ved kjæmpemæssige Etablissementer i de forskjellige Grene, forholdsvis træder i Baggrunden. Ølbrygning og Sukkerfabrikation er de vigtigste Industrigrene; derhos forarbeides vævede Sager, Metalvarer, Læder og Glasvarer. Londons Indførsel af Varer fra alle Jordens Egne har for nærværende antagelig en Værdi af 200 Millioner Pd. Sterling; Udførselen naar næsten op til det samme Tal. 1874 eiede Byen 2,884 Fartøier af tilsammen 1,201,108 Tons's Drægtighed. Antallet af indgaaende Skibe var 1875 11,502 og deres samlede Drægtighed 4,763,022 Tons; dertil kom 30,825 Kystfartøier af 3,505,449 Tons's Drægtighed. De udgaaende Skibes Antal var s. A. 8,881, af Drægtighed 3,948,336 Tons. Til Handelens og Skibsfartens Bekvemmelighed er der bygget storartede Dokker, de største i Verden. Londons Forbindelser tillands med andre Byer sker ved talrige Jernbaner; der findes 18 Hovedstationer og ca. 300 andre Stationer inden Byens Grændser. Af Pengeinstituter findes foruden Englands Bank ca. 100 Privatbanker; af Assuranceselskaber ca. 80. Citykjøbmændenes samlede Formue er umulig at angive; deres kontante Formue alene har man anslaaet til 500 Millioner Pd. Sterling. — London var allerede før Kristi Fødsel en betydelig By, som af de romerske Forfattere snart kaldes Augusta Trinobantum, snart Legio secunda Augusti, snart Lundinium eller Londinium. Under Konstantin den store blev Byen omgiven med Mure; efter Kristendommens Indførelse blev den Bispesæde og under Alfred den store Hovedstad i hans Rige. Ved den danske Konge Sven Tveskjægs Erobring af England holdt London længst Stand, idet Kong Ethelred den anden og de med ham forbundne Jomsvikinger under Torkel den høie forsvarede Byen. Først da Sven havde underkastet sig de omliggende Distrikter og tvunget disses Stormænd til at stille Gidsler, opgad Ethelred den unyttige Kamp og flygtede ombord paa sin Flaade i Themsen, hvorefter Byen overgav sig. Da Sven døde, valgte Londons Borgere Ethelreds Søn Edmund Jernside til Konge, som forsvarede sig tappert, da Svens Søn Knut den store beleirede Byen; men ved Eadrik Streones Forræderi tabte Edmund Slaget ved Assandun i Essex og døde kort efter plud-

selig, hvorefter London fulgte det øvrige Lands Exempel og underkastede sig Knut. Da Normannerne erobrede Landet, havde London allerede flere Privilegier, som blev stadfæstede af Vilhelm Erobreren. 1210 blev disse Privilegier af Johan uden Land samlede til en Forfatning, som endnu i sine Grundtræk er gjeldende. Trods gjentagne store Ulykker, Ildebrand, Epidemier osv. gik Staden rask fremad og kunde 1588, da den spanske Armada truede England, allerede stille 20,000 Mand Tropper og 38 Skibe. Paa Elisabeths Tid var endnu London (City) og Westminster to særskilte, temmelig langt fra hinanden liggende Byer; alligevel var Dronningen urolig over den førstnævntes stærke Tilvext og søgte at begrændse denne. Nu, da Byen er mindst 10 Gange saa stor og stadig udvider sig, har man forlængst ophørt at nære Bekymringer desangaaende. 1665 raste i London en Pest, som bortrev 68,000 Mennesker, og Aaret efter ødelagdes 13,200 Huse af Ildebrand. Opkomsten gik dog rask for sig og har siden været i jevn Fremadskriden, men det er dog først i den nyere Tid, efterat Dampen og Elektriciteten har gjort sine Underverker i Samfærdselens Tjeneste, at London fuldt ud er bleven Verdensstaden par excellence og stedse mere bliver det.

London, By i Provinsen Ontario i Kanada, med 16,000 Indb.

Londonderry eller **Derry**, Grevskab i det nordlige Irland, 38 Kv.mil stort, med 172,000 Indb. Landet er dels bjergigt, dels fladt og temmelig frugtbart; Agerbrug er Hovednæringsveien, og dets vigtigste Produkter er Havre, Poteter, Lin, Byg og Hvede. Kvægavlen er af mindre Betydenhed. — Hovedstaden, Londonderry, ved Floden Foyle, ½ Mil ovenfor dens Munding, har 26,000 Indb. og er næst Belfast den betydeligste Havnestad i det nordlige Irland. Byen er Sæde for en katholsk og en protestantisk Biskop, har en smuk gotisk Kathedralkirke, livlig Handel og Industri. — Londonderry er en gammel By, som ofte er erobret og herjet; særlig kan mærkes dens Beleiring 1689, da den under Biskop Walkers og Major Bakers Kommando i 7 Maaneder holdt Stand mod Jakob den andens Tropper.

Londonderry, Charles William Vane, Marquis, tidligere Sir Charles Stewart, engelsk Statsmand, f. 1778, d. 1854, udmærkede sig i Spanien under General Moore. Efter at have tjent under Wellington, anvendtes han siden 1813 oftere i diplomatiske Sendelser, bl. a. undertegnede han 1814 som engelske Kommissær Pariserfreden. Efter sin Halvbroder Castlereaghs Død blev han Marquis af Londonderry og gik som extraordinær Gesandt til Wien, men blev snart tilbagekaldt, da han ved sin Velvillie ligeoverfor den berygtede „hellige Alliance" blev uenig med Canning. Senere gjorde han sig bekjendt ved at virke for Abd-el-Kaders Frigivelse. Han har udgivet historiske Skildringer af Krigen i Spanien og af Krigen i Tyskland og Frankrige m. fl. Skrifter, der ikke er uden Fortjenester, men altfor meget røber den politiske Partimand.

Longchamps (udt. Longsjang), en yndet Spadserevlads ved Paris, i Udkanten af Boulognerskoven.

Longfellow, Henry Wadsworth, amerikansk Digter, f. 1807, d. 1882, offentliggjorde allerede som ung Student flere Digte, der gjorde hans Navn bekjendt. 1826 kaldtes han til Professor i de nyere Sprog ved Bowdoin-College i Brunswick, hvilket Embede han dog først tiltraadte efter at have gjort en treaarig Reise til Frankrige, Italien, Spanien, Holland, Tyskland og England og nøie sat sig ind i disse Landes Literatur. 1835 udgav han Romanen „Outremer", som fik en særdeles gunstig Modtagelse; s. A. kaldtes han til Professor ved Harvard-College i Cambridge (Massachusetts) og gjorde før sin Tiltrædelse en ny Reise til Europa, hvor han besøgte Sverige, Danmark, Tyskland og Schweiz. 1842 besøgte han for tredie og 1868—69 for fjerde Gang Europa; i Mellemtiden havde han 1854 nedlagt sit Professorat og levede siden som Privatmand i Cambridge. Af hans Digtninger kan foruden de nævnte anføres Romanen „Hyperion" (1839), flere Samlinger Digte, deriblandt „Poems on slavery" (1843), en Samling vellykkede Oversættelser og Bearbeidelser efter europæiske Digtere under Titelen „Poets and poetry of Europe" (1845), det smukke idylliske Epos „Evangeline" (1847), Novellen „Kavanagh" (1859), „The golden Legend" (1851) og „The song of Hiawatha" (1855), hans mest berømte Verk, der i Løbet af det første Halvaar blev oplagt 30 Gange. 1858 udgav han den poetiske Fortælling „The courtship of miles Standish" og 1863 en Samling Digte under Titelen „Tales of a wayside inn"; derhos har han oversat Dante og udgivet nogle Dramaer. Longfellows Digtning udmærker sig ved fin og dyb Følelse, malerisk Stil, en eiendommelig Ynde og en sværmerisk Romantik, mindre ved Originalitet og Tankedybde.

Longford, Grevskab i den irske Provins Leinster, ca. 20 Kv.mil stort, med 64,000 Indb. Jordbunden er frugtbar; man dyrker navnlig Havre, men Kvægavl er den vigtigste Næringsvei. Industrien er af liden Betydning. — Hovedbyen, Longford, 13 Mil nordvest for Dublin, har 4,500 Indb.

Longhi, Giuseppe, italiensk Kobberstikker, f. 1766, d. 1831, forsøgte sig først som Maler, men lagde sig senere udelukkende efter Kobberstikkerkunsten. Han var en fremragende Kunstner som med Liv og Aandsfuldhed gjengav Verker af Rembrandt, Correggio, Rafael m. fl. og uddannede mange dygtige Elever, deriblandt Anderloni, Steinla, Garavaglia, Felsing m. fl.

Longimetri, Længdemaaling; den Del af Geometrien, som handler om Linierne.

Longinos, Dionysios, græsk Filosof og Rhetor, f. ca. 213 e. Kr., d. 273, var fra Emesa i Syrien, efter andre fra Athen. Han gik til Palmyra som Lærer for Dronning Zenobias Børn, blev indviklet i Dronningens Skjebne og henrettedes paa Keiser Aurelianus's Befaling som Høiforræder. Af hans Skrifter er kun den skarpsindige og fine kritiske Afhandling „Om det ophøiede" opbevaret.

Long-Island (udt. Long Eiland), Ø ved Sydkysten af den nordamerikanske Stat New-York, ca. 48 Kv.mil stor, med vel ½ Mill. Indb. Den skilles fra Fastlandet ved Long-Island-Sund, en ren Seilled med gode Havne. Paa Øen ligger Byen Broocklyn, som er Statens største By næst det ligeoverfor liggende New-York, til hvilket den betragtes som henhørende.

Longobarder, en krigersk germanisk Folkestamme, som paa Kristi Tider boede i Omegnen

af Elbens Munding, kaldtes oprindelig Vinniler, men fik Navnet Longobarder paa Grund af sit lange Skjæg. I det 4de eller 5te Aarh. e. Kr. udvandrede de, efter Sagnet tvungne af Hungersnød, trængte ind i Donaulandene under idelige Kampe med de Folk, med hvem de kom i Berøring og slog sig ned i Pannonien, hvor de antog Kristendommen. De undertvang 512 Herulerne og 566 Gepiderne. Opmuntret dertil af Narses (s. d.) drog de, anførte af den tapre Alboin, 568 over Alperne, efterat han havde skjænket Longobardernes Land til Avarerne paa det Vilkaar, at han skulde faa det igjen, hvis hans Tog mislykkedes. Alboin erobrede Norditalien, hvor han og hans Folk slog sig ned og Landet efter ham fik Navnet Lombardiet. Det longobardiske Rige bestod indtil 774, da Karl den store fangede den sidste Konge Desiderius og indlemmede Landet i det frankiske Monarki, hvorpaa Longobarderne lidt efter lidt smeltede sammen med de romanske Folkeslag.

Longomontanus, egentl. **Longberg** ell. **Lomberg**, Kristen Sørensen, dansk Astronom, f. 1562, d. 1647, blev Student 1588 og var 1589—1600 Tyge Brahes Medhjelper, blev 1603 Rektor i Viborg og var fra 1607 til sin Død Professor ved Kjøbenhavns Universitet. Hans Hovedverk er „Astronomia danica“ (1622), der længe stod i høi Anseelse; han byggede paa Tyge Brahes Observationer, men fulgte Kopernikus's System. I hans Tid opførtes „Rundetaarn“ i Kjøbenhavn og indrettedes til et Observatorium, som han beskrev i et eget Skrift.

Longos, græsk Sofist og Digter i det 4de eller 5te Aarh. e. Kr., forfattede en Hyrderoman „Poimenika“, som udmærker sig ved en tiltrækkende Fremstilling og et for den Tid godt Sprog.

Longton, By i det engelske Grevskab Stafford, har (sammen med Lane-End) 20,000 Indb. og Pottemagerier.

Longueville, se Dunois et Longueville.

Longwood (udt. Longvud), Gaard paa St. Helena, var 1815—21 Napoleon den førstes Bolig.

Lons-le-Saulnier (udt. Laang lö Saanie), Hovedstad i det franske Departement Jura, 10 Mil sydost for Dijon, med 11,000 Indb.; i Nærheden findes en rig Saltkilde.

Lónyay, Meinhard, Greve af Nagy-Lónya og Vásáros Namény, ungarsk Statsmand, f. 1822, var Medlem af Landdagen og havde 1848 en væsentlig Andel i Loven om Bøndernes Frigjørelse. Senere var han Medlem af Ministeriet og virkede for flere almennyttige Foretagender i Ungarn, saaledes for Reguleringen af Theiss og for Oprettelsen af Kreditanstalter. Ogsaa den protestantiske Kirkes Uafhængighed havde i ham en varm Talsmand. 1865 spillede han paa Rigsdagen en fremragende Rolle som Medlem af den store Syvogsextimandskommission og af Femtenmandskomitéen, som udarbeidede Planer for Reformer i Forholdet til Østerrige. 1867 blev han Finansminister i Andrassys ungarske Kabinet; 1870 aftraadte han, men blev kort efter Finansminister i det østerrigske Rigsministerium og var derpaa 1871—72 Ministerpræsident i Ungarn. Han har udgivet flere fortjenstfulde politiske og økonomiske Skrifter.

Loomis (udt. Lumis), Elias, amerikansk Mathematiker og Fysiker, f. 1811, studerede ved Yale-College i Newhaven og var 1833—36 Observator sammesteds; som saadan var han den første Amerikaner, som (1835) iagttog den Halleyske Komet. 1844—60 var han Professor ved Universitetet i New-York og udnævntes det sidstnævnte Aar til Professor ved Yale-College. 1845—49 bestemte han Længdeforskjellen mellem New-York og flere andre amerikanske Byer og var den første, som maalte den elektriske Strøms Hastighed. Han har skrevet talrige mindre Afhandlinger i videnskabelige Tidsskrifter og udgivet en Række Lærebøger og andre Skrifter om Mathematik, Astronomi og Meteorologi.

Loos, Daniel Friedrich, tysk Medaljør, f. 1735, d. 1819, blev 1756 Myntgravør i Magdeburg og gik senere til Berlin, hvor han en Tid efter ansattes som Medaljør og 1787 blev Medlem af Kunstakademiets Senat. Hans Virksomhed var af stor Betydning for Medaljørkunstens Opkomst. — Hans Søn Gottfried Bernhard Loos, f. 1774, d. 1843, var ligeledes Medaljør; han var 1806—12 Myntmester og senere Generalguardein i Berlin. Her grundede han en Anstalt for Prægning af Medaljer, fra hvilken der udgik mange fortræffelige Arbeider. Han optraadte ogsaa som Forfatter i sit Fag.

Lope de Rueda, se Rueda.

Lope de Vega, se Vega.

Lopez, Don Carlos Antonio, Præsident i Paraguay, f. 1790, d. 1862, valgtes efter sin Onkel, Diktatoren Francias Død til anden Konsul 1841 og i 1844 til Præsident paa 10 Aar. Da denne Tid var udløben, gjenvalgtes han og fik 1857 Myndighed til at bestemme sin Efterfølger. Han regjerede egenmægtig, men indlagde sig store Fortjenester ved at fremme Handelen med Udlandet, sørge for Undervisningsvæsenet og lægge Grunden til Republikens Hær og Flaade. — Hans Søn Francisco Solano Lopes, f. 1827, d. 1870, blev allerede 1845 udnævnt til General og sendtes 1854 som Gesandt til Europa for at afslutte forskjellige Handelstraktater. Efter sin Tilbagekomst blev han Krigsminister og bestemtes af Faderen til hans Efterfølger i Præsidentværdigheden. Som Følge deraf valgtes han 1862 til Præsident paa 10 Aar og begyndte nu af al Magt at sætte Landet i Forsvarsstand. 1864 begyndte han Krig med Brasilien og førte den med overordentlig Energi og Dygtighed, men ogsaa med en oprørende Grusomhed. 1868 maatte han opgive sin bedste Fæstning og førte nu en Guerillakrig i to Aar, indtil han blev dræbt i en Kamp med det brasilianske Kavaleri.

Lopez, Narcisso, f. i Venezuela 1799, d. 1851, tjente under Uafhængighedskrigen i Venezuela i den spanske Hær, gik siden til Spanien, sluttede sig ved Ferdinand den syvendes Død 1833 til Enkedronningens Parti og blev General og Guvernør i Madrid. Senere blev han ansat i et Embede paa Kuba; 1848 fattede han Planer om at bringe denne Ø i de Forenede Staters Besiddelse, men maatte, da denne Plan opdagedes, flygte til Rhode-Island og gjorde herfra 1850 med en Flok Eventyrere et uheldigt Erobringstog til Kuba. N. A., da han gjentog Forsøget, blev han fangen og henrettet.

Loppe (Pulex), en Insektslægt, som, uagtet den mangler Vinger, paa Grund af sine Munddeles Beskaffenhed og sin fuldstændige Forvandling maa regnes til de bevingedes Orden. Lopperne har et

fra Siderne sammentrykt Legeme, haardt Hudskelet og særdeles udviklede Bagben, ved hvis Hjelp de er istand til at gjøre lange Spring. Alle Arter lever som Utøi paa Pattedyr og Fugle, hvis Blod de udsuger gjennem sin af flere Dele bestaaende spidse og skarpe Sugesnabel. Lopperne lægger sine Æg i Sprækker mellem Gulvplanker, i Feiefskarn o. lign.; Larverne er smaa og blegrøde og forvandles i Løbet af 8 Dage til Pupper. Den almindelige Loppe (Pulex irritans) er udbredt over hele Jorden og er især til Plage i de varmere Lande. Sandloppen (Pulex eller Sarcopsylla penetrans) er mindre end den almindelige Loppe og forekommer i Vestindien og Sydamerika; Hunnen graver sig ind under Huden paa Mennesker og Dyr og svulmer ud til en liden Erts Størrelse; den foraarsager smertefulde Betændelser, som endnu mere forværres ved de af dens Æg udklækkede Larver, og som kan medføre farlige Følger.

Loppehavet, en 8 Mil bred Bugt af Nordishavet, mellem Arnø i Tromsø Amt og Sørø i Finmarkens Amt.

Loppen og **Loppekalven**, to Øer i Vestfinmarken. — Loppens Prestegjeld, der har sit Navn efter Hovedøen, bestaar af Sognene Loppen, Hasvig og Ørksjord.

Loptsson, Jon, se Jon Loftsson.

Lorca, By i den spanske Provins Murcia, ved Floden Sangonera, 10 Mil vest for Kartagena, med 48,000 Indb., Salpeter- og Krudtfabriker.

Lorck, Karl, norsk Maler, er født i Trondhjem 1829. Han gik først ind paa Krigsskolen i Kristiania i den Hensigt at uddanne sig som Militær, men opgav dette Studium for at dyrke Malerkunsten og reiste 1852 til Düsseldorf, hvor han blev Elev af den derværende Malerskole. Først studerede han under Karl Sohn og senere under Tidemand, hvis Kunstretning han med ikke lidet Held har tilegnet sig. Som Figurmaler har han især gjort sig bemærket ved sine Billeder fra det norske Bondeliv, ligesom han ogsaa har gjengivet Scener fra Livet paa Kysten og ombord. Af hans mere bekjendte Arbeider kan nævnes „Jødekræmmeren i Lodshytten" (1863; i Nationalgalleriet i Kristiania) „Bondepolitik" (i Karl den femtendes Malerisamling i Stockholm) og „Elgskytterne".

Lord, „Herre", i England Titel for den høiere Adels mandlige Medlemmer. I Skotland kaldes Dommerne ved de høiere Domstole Lords; i England og Irland faar de ikke denne Titel til dagligdags, men kun under Udøvelsen af sine Embedsfunktioner. — Lordkansler (Lord High Chancellor), Præsidenten for Overhuset; han er tillige Chef for Rigskancelliet og har Forsæde i Kanslerretten (High Court of Chancery). — Lordlieutenant, Titel for Vicekongen i Irland. — Lordmayor, Titel for Borgermestrene i de tre Byer London, Dublin og York.

Lorelei eller **Lurlei**, en høi, steil Klippe ved Rhinen, mellem St. Goar og Oberwesel, bekjendt for sit Ekko. Sagnet har gjort den til Opholdssted for en Vandnymfe eller Sirene, som ved sin Sang lokker de forbisarende Fartøier til sig, indtil de strander paa Klippen.

Lorentsfloden, se Laurentsfloden.

Lorenz, Ottokar, østerrigsk Historiker, f. 1832, studerede Historie og Filologi i Wien, hvor han 1856 blev Docent og 1860 Professor. De betydeligste af hans historiske Arbeider er „Tysklands Historie i det 13de og 14de Aarh." (2 Bd., 1863—67), „Kong Ottokar den anden af Bøhmens Historie" (1866) og „Tysklands historiske Kilder fra Midten af det 13de Aarh." (1871).

Lorenzen, Peder Hjort, en af de mest uforfærdede Forkjæmpere for dansk Sprog og Nationalitet i Slesvig, f. 1791, d. 1845, nedsatte sig 1816 som Kjøbmand i Haderslev. Herfra sendtes han som Medlem af Stænderdeputationen 1836. I de to første Stænderforsamlinger sluttede han sig til Slesvigholstenerne, men brød med dette Parti, da han lærte dets Hensigter nærmere at kjende, og var 1840 det danske Mindretals Fører i Stænderdeputationen. Her vakte han 1842 Slesvigholstenernes Raseri ved at optræde som Taler paa Dansk; han vedblev at benytte sig af dette Sprog, uagtet hans Klage til Kongen over de ham i den Anledning overgaaede Forhaanelser ikke førte til andet, end at den svage danske Regjering misbilligede hans Optræden. 1844 udkom en Bestemmelse om, at de danske Slesvigere kun maatte tale Dansk i Stænderforsamlingen, hvis de erklærede, at de ikke kunde udtrykke sig tilfredsstillende paa Tysk. Lorenzens tidlige Død midt under Kampen vakte megen Sorg og Beklagelse blandt den danske Sags Tilhængere. — Hans Søn H. Rudolf Hjort Lorenzen, f. 1832, blev 1859 Borgermester i Eckernförde og var derpaa 1860—64 Herredsfoged i Angel. 1865 bosatte han sig i Haderslev og overtog 1868 Ledelsen af Bladet „Dannevirke", som han redigerede til 1879. Han optraadte ligesom Faderen som en Forkjæmper for den danske Sag i Slesvig og blev derfor gjentagne Gange ilagt Straf, deriblandt 1875 otte Maaneders Fæstningsarrest. 1877 udvistes han af Slesvig og bosatte sig i Kjøbenhavn, hvor han siden 1878 redigerer „Nationaltidende".

Lorenzen, Kristian August, dansk Maler, f. 1753, d. 1828, uddannede sig paa Kjøbenhavns Kunstakademi og reiste derpaa udenlands, hvor han især studerede Rubens og van Dyck. 1803 blev han Professor ved Kunstakademiet. Han har malet flere Billeder af Nordens Historie samt 28 Scener af Holbergs Komedier.

Loreto, By i den italienske Provins Ancona, nær Adriaterhavet, har 8,000 Indb. og er Sæde for en Biskop. Her er en stor Domkirke, bygget 1464—1587, inden i hvilken man viser det „hellige Hus (La casa santa), et Hus, som efter Legenden skal have været beboet af Jomfru Maria i Nazareth og derfra af Engle være baaret gjennem Luften til Tersate i Dalmatien, senere derfra til en Skov ved Recanati og endelig 1295 til Loreto. Huset er opført af Teglsten og Ibenholt og prydet med Verker af flere berømte Kunstnere. Dette Hus besøges aarlig af et stort Antal Pilegrime (ca. 100,000) og eiede tidligere store Rigdomme, som 1798 blev plyndrede af Franskmændene.

Loretter eller **Cocotter**, Benævnelse for en egen Klasse løsagtige Kvinder i Paris.

Lorgnette (udt. Lornjet), Øieglas, Seglas for Nærsynte.

Lori (Stenops), Slægt af Halvaberne, er smaa og tynde, har en kort, spids Snude, rundt Hoved, store Øine, lange Lemmer og afstumpet Hale. De er dovne og langsomme, sover om Dagen og klatrer om Natten om i Træerne efter sin Føde, som

bestaar af Fugle, Æg, Insekter og forskjellige Slags Frugt. De lever i Indien, paa Ceylon og Sundaøerne.

Lorient eller **L'Orient** (udt. Loriang), Sjøstad i det franske Departement Morbihan, paa Sydkysten af Bretagne, har 35,000 Indb., er stærkt befæstet og er Krigshavn og Flaadestation. Her findes ogsaa den franske Marines vigtigste Værfter. Byen er særdeles smuk og velbebygget, Havnen rummelig og god og Handelen meget livlig. Store Fiskerier finder ogsaa Sted.

Loris Melikov, Mikael Tarielovitsch, russisk General, f. 1825, traadte 1843 ind i et Husarregiment, gjorde som Adjutant hos Fyrst Voronzov Tjeneste i Kaukasus, blev 1856 Generalmajor, 1863 Generalløitnant, 1865 Generaladjutant og 1875 Kavalerigeneral. 1877 fik han Kommandoen over den russiske Hær i Armenien, indtog Ardahan og beleirede Kars, men blev slagen af Mukhtar Pasja ved Zevin og Guediklar. I Oktbr. seirede han over Tyrkerne ved Kars. 1879 blev han Generalguvernør i Kharkov. 1880 blev han Indenrigsminister og beklædtes med næsten diktatorisk Myndighed i Anledning af Nihilisternes omsiggribende Fredsforstyrrelser. I denne Stilling gjorde han sig fordelagtig bemærket ved Fasthed og Maadehold, men afskedigedes Vaaren 1881 kort efter Alexander den tredies Tronbestigelse.

Lornsen, Uwe Jens, Ophavsmanden til den slesvig-holstenske Bevægelse, f. 1793, d. 1838, studerede Retsvidenskaben i Kiel og Jena og blev 1830 Landfoged paa Øen Sylt. Endnu førend han tiltraadte dette Embede udgav han Skriftet „Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein", i hvilket han, opflammet af den fra Frankrige udgaaende Frihedsbevægelse, tog Ordet for større Frihed i Slesvigs og Holstens Forfatning. Han krævede disse Landskabers uadskillelige Forening og en folkelig Forfatning for dem. Hans Skrift vakte stor Opsigt og Bevægelse; den danske Regjering saa i ham en farlig Person og lod ham fængsle kort efter hans Embedstiltrædelse. 1831 dømtes han til et Aars Fæstningsstraf og til at have sit Embede fortabt. Efter udstaaet Straf opholdt han sig en Tid paa Sylt, men reiste 1833 til Rio Janeiro for i det tropiske Klima at søge Bod for sin nedbrudte Helbred. Her forfattede han Skriftet „Die Unionsverfassung Dänemarks und Schleswig-Holsteins" (udg. 1841); 1837 vendte han tilbage til Europa og bosatte sig, endnu stedse plaget af Sygelighed, i Genf, hvor han levede i Ensomhed, indtil man fandt hans Lig i Genfersjøen.

Lorraine (udt. Loræn), fransk Navn paa Lothringen.

Lortzing, Gustav Albert, tysk Operasanger og Komponist, f. 1803, d. 1851, var Søn af en Skuespiller og optraadte allerede som Barn paa Scenen. 1819—22 var han engageret ved Theatrene i Düsseldorf og Aachen, virkede derpaa i Köln (til 1826), Detmold (til 1833) og Leipzig, hvor han 1844—45 var Kapelmester ved Stadttheatret. Efter derpaa at have været ansat som Kapelmester i Wien og igjen i Leipzig samt atter at have optraadt som Skuespiller, blev han 1850 Kapelmester ved det nyoprettede „Friedrich-Wilhelmsstädtisches Theater" i Berlin. Han komponerede flere Operaer og Syngespil, til hvilke han for det meste ogsaa selv skrev Text; de mest bekjendte af hans Arbeider er „Czar og Tømmermand" og „Vildskytten".

Los, se Gaupe.

Losna, en langstrakt og smal Indsjø i Gudbrandsdalen, Kristians Amt, gjennem hvilken Gudbrandsdalslaagen gaar. Den er 2 Mil lang.

Lot (udt. Laa), Biflod til Garonne i det sydlige Frankrige, udspringer i Departementet Lozère, gjennemstrømmer i vestlig Retning dette Departement samt Aveyron, Lot og Lot-Garonne og udmunder ved Aiguillon efter et Løb af 63 Mils Længde. Den optager flere Bifloder og er seilbar i en Længde af over 40 Mil. — Departementet Lot er 94 Kv.mil stort og har 288,000 Indb. Det er dels opfyldt af Udløbere fra Auvergnebjergene, dels Bakkeland, i det hele frugtbart og giver godt Udbytte af Agerbrugs- og Fædriftsprodukter. Industrien frembringer navnlig Uldvarer; af særlig Vigtighed er de talrige Møllebrug. Handelen med Korn, Mel, Vin, Hamp og Lærred er betydelig. Hovedstad Cahors (s. d.). — Departementet Lot-Garonne, i Sydvest for det foregaaende, er 96 Kv.mil stort og har 319,000 Indb. Landet danner en bølgeformet Slette, som kun i Syd faar et mere bakket Udseende ved Udløberne fra Pyrenæerne; Jordbundens Frugtbarhed er høist forskjellig, dog avles der langt mere Korn, Vin og andre Jordbrugsprodukter end der forbruges. Den her dyrkede Tobak gjelder for den bedste i Frankrige. Kvægavlen er ligeledes betydelig; ogsaa Industrien og Handelen er vigtige Næringsveie. Hovedstad Agen (s. d.).

Lot var Brodersøn af Abraham, fulgte denne fra Ur i Khaldæa til Kanaan, derfra til Ægypten og tilbage igjen til Kanaan; han bosatte sig i Sodoma, hvor han og hans Familie var de eneste „Retfærdige", som fandtes værdige til at frelses, da Byen gik under. Advaret af Engle begav de sig paa Veien fra Byen, da Ilden og Svovlet begyndte at regne ned over den; hans Hustru saa sig mod Englenes Befaling tilbage og forvandledes til en Saltstøtte. Lot drog til Zoar, hvor han med sine to Døtre avlede Sønnerne Moab og Ammi, fra hvilke Moabiterne og Ammoniterne angaves at nedstamme.

Lothar, Navn paa to Keisere i det tysk-romerske Rige. — Lothar den første, Søn af Ludvig den fromme, f. 795, d. 855, blev 817 bestemt til Faderens Efterfølger, medens hans Brødre skulde have Aqvitanien og Baiern og være ham underordnede. Senere forandrede Faderen denne Ordning til Fordel for sin yngste Søn Karl; det kom nu til gjentagne Oprør af Brødrene, Lothar mistede sin Værdighed som Medregent, hvortil han var bleven udnævnt, men vilde efter Faderens Død tage hele Riget i Besiddelse som Keiser. Hans Brødre Ludvig og Karl forbandt sig med hinanden og slog ham ved Fontenai 841. Efter længere Tids Kamp sluttedes 843 Forliget i Verdun, ved hvilket Lothar fik Keiserværdigheden, Italien og en Landstrækning, som begrændsedes af Rhone, Saone, Maas, Alperne og Rhinen samt tillige omfattede Wesers Munding med Friesland. Han var en svag Regent, som hverken forstod at hævde sin Magt udadtil mod Araberne og Normannerne eller indadtil mod Adelen og Geistligheden. Efter 12 Aars Regjering delte han sine Lande mellem sine Sønner og gik i Kloster. — Hans anden

Søn, Lothar, fik den Del af Faderens Lande, som efter ham blev kaldt Lothringen (s. d.). — Lothar Sachseren, f. ca. 1070, d. 1137, fik 1106 Hertugdømmet Sachsen. Han sluttede sig til de Fyrster, som var misfornøiede med Henrik den femtes Regjering, og kjæmpede med Held mod ham; efter Henriks Død valgtes han med Undladelse af de brugelige Former til tysk Konge af det klerikale Parti med Erkebiskop Adalbert af Mainz i Spidsen (1125). Han var en dygtig og kraftig Fyrste. Med Hohenstauferne kom han i Strid og styrkede under Kampen sin Magt ved at gjøre Welferen Hertug Henrik den stolte af Baiern til sin Svigersøn og forlene ham med Sachsen. Fra den Tid striver sig den langvarige Strid mellem Welferne og Hohenstauferne. 1126 gjorde Lothar Hertugerne af Bøhmen og Polen til sine Vasaller; Grev Konrad af Wettin gav han Markgrevskabet Meissen og Hertug Konrad af Zähringen Grevskabet Burgund. Efter den vendiske Konge Henriks Død gav han det obotritiske Kongerige til den danske Prins Knut Lavard; efter Knuts Mord tvang han hans Broder Magnus, som havde bemægtiget sig Landet, til at modtage det som keiserligt Len. Under Striden mellem de to Modpaver Innocens den anden og Anaklet den anden holdt Lothar med førstnævnte, som han efter hans Flugt førte tilbage til Rom, og af hvem han 1133 blev kronet til romersk Keiser. Efter sin Tilbagekomst til Tyskland underkastede han sig ganske Hohenstauferne, men gav dem dog de dem fratagne Lande tilbage som Len. Imidlertid havde Roger af Sicilien tvunget Pave Innocens til Flugt. Paa Pavens Bøn gjorde Lothar 1136 et nyt Tog til Italien, fordrev Roger til Sicilien og gav Fyrst Rainulf Kalabrien og Apulien til Len. Paa Tilbageveien døde han nær Trient.

Lothian (udt. Lodhiæn), et for sin Frugtbarhed bekjendt Landskab i Skotland, i Syd for Firth of Forth, omfatter de tre Grevskaber Haddington (Øst-Lothian), Edinburgh (Mid-Lothian) og Linlithgow (Vest-Lothian).

Lothringen (fr. Lorraine), tidligere et tysk Hertugdømme, som fik Navn efter Keiser Lothar den første, der ved det frankiske Monarkis Deling fik Landene mellem Schelde, Rhin, Maas og Saône, og hvoraf det senere Hertugdømme Lothringen udgjorde en Del. Mellem Frankrige og Tyskland førtes der langvarige Stridigheder om dette Land, og 959 blev det delt i to forskjellige Hertugdømmer, Nedrelothringen og Øvrelothringen. Det første, hvis Herskere senere kaldte sig Hertuger af Brabant, forenedes 1430 med Burgund. Øvrelothringen blev 1046 af Keiseren overdraget til Grev Albrecht af Elsas, hvis mandlige Efterkommere besad Landet indtil 1431, da det ved Giftermaal kom til Huset Anjou. Efter en Række Forviklinger afstod den sidste Hertug Frans Stephan (den senere Keiser Frans den første af Østerrige) 1766 Lothringen til Frankrige, hvormed det forenedes, indtil 1871, da Frankrige ved Fredsslutningen maatte afstaa en Del deraf tilligemed Elsas til Tyskland. — Det tyske Lothringen, se Elsas-Lothringen. — Det franske Lothringen indbefatter Departementerne Meuse, Meurte et Moselle og Voges (se disse Art.).

Lotofager, d. e. „Lotosspisere", hos Grækerne Navn paa et Folk, som angaves at bo i Nordafrika, ved det lille Syrte; de nærede sig hovedsagelig af de honningsøde Lotosfrugter og beskreves som fredelige og gjestfrie. Hos dem fik ifølge Homer den omflakkende Odysseus en god Modtagelse, men hans Kammerater fandt saa stort Behag i Lotosfrugterne, at de glemte sit Fædreland og vilde blive tilbage hos Lotofagerne.

Lotos kaldte Grækerne forskjellige Planter, hvis Frugter eller Frø tjente til Menneskeføde. Af disse Planter, som tilhører forskjellige botaniske Slægter, kan mærkes Lotostræet (Zizyphus Lotus), der hører til Troldhægfamilien og vokser i Nordafrika og Sydeuropa. Det har Stenfrugter af Størrelse som vilde Plommer; de er søde og velsmagende og er et vigtigt Næringsmiddel for den fattigere Klasse i de nordafrikanske Lande. — Navnet brugtes ogsaa om flere Planter af Nøkkeroseslægten, saaledes den blaa Lotos (Nymphaea caerulea), den ægyptiske Lotos (Nymph. Lotus) og den prægtige Nelumbo (Nelumbium speciosum). Alle disse vokser i stillestaaende eller langsomt flydende Vand og forekommer især i Nilen, den sidste ogsaa i Ganges. Baade i Ægypten og Indien var Lotosen Gjenstand for religiøs Ærbødighed, og Planten spiller en Rolle i begge Landes Mythologi. Nelumboen er en prægtig Vandplante, med store rosenrøde, hvide, gule eller blaalige Blomster. Baade af denne og den ægyptiske Lotos spises i Oldtiden og spises endnu Bladene, Stilkene og Frugterne, hvilke sidste ligger i den tykke Blomsterbund og kaldes ægyptiske Bønner. — Med de nævnte Planter maa ikke forveksles den Slægt, der i Systemet med sit latinske Navn kaldes Lotus og som hører til de Erteblomstrede; denne Slægts norske Navn er Tiritunge (s. d.).

Lotteri kaldes enslags Lykkespil, der beror paa Lodtrækning. Trods det uheldige i at opmuntre Spillesygen, har dog de fleste Lande gjort Lotteri til en Statsinstitution, hvorved paa den ene Side Statskassen kan have en ikke ubetydelig Gevinst, medens paa den anden Side Garantien for de Spillende pleier at være større, end om Lotteriet var et privat Foretagende. — Der gives to væsentlig forskjellige Slags Lotteri, Tallotteri (Lotto, genuesisk Lotteri) og Klasselotteri (hollandsk Lotteri). Det førstnævnte bestaar deri, at Spilleren blandt Tallene 1—90 udvælger ét eller flere, høist fem, paa hvilke han vædder en vis Sum; der trækkes 5 Tal ad Gangen, og hvis det eller de af Spilleren nævnte Tal befinder sig blandt dem, har han vundet en Gevinst, der er et bestemt Antal Gange større end Indskuddet. Den, som kun vædder paa ét Tal, siges at besætte et „Udtræk"; to, tre, fire og fem Tal kaldes henholdsvis en Ambe, Terne, Kvaterne og Kvinterne. Sandsynligheden for, at den Spillende skal vinde, lader sig mathematisk beregne og Gevinstens Størrelse paa denne Maade med Lethed fastsætte; men for at Lotterientreprenøren (i de fleste Tilfælde Staten) skal faa en vis Fordel af Indretningen, sættes Gevinsten altid lavere end den ifølge Sandsynlighedsberegningen skulde være. Tallotteriet har overalt vist sig at være en yderst fordærvelig Institution, som derfor i den senere Tid indskrænkes og afskaffes paa de fleste Steder. Det tillader selv de fattigste at deltage og gjør derved dobbelt Skade, idet det lokker disse, der mindst kan taale det, til at kaste sine Penge bort i Haab om Vinding.

Overtroen har ogsaa spillet en stor Rolle ved dette Spil, idet man ofte har besat visse Tal, som man har set eller hørt i Drømme eller paa en anden usædvanlig Maade tror at have faaet Visshed for skal udkomme. — Den anden Slags Lotteri, **Klasselotteriet**, er ikke paa langt nær saa fordærveligt i sine Virkninger, hvorfor det i den nyere Tid for en stor Del har fortrængt Tallotteriet. I Klasselotteriet gives der et bestemt fastsat Antal Lodder, som tælles fra 1 og opover; til disse, der sælges til de Spillende for en bestemt Pris, svarer et bestemt Antal Gevinster af forskjellig Størrelse. Summen af Gevinsterne er lig Summen af Indskuddene, naar et bestemt, procentvis beregnet Beløb, der bliver Entreprenørens Fordel, fradrages. Trækningerne foregaar til bestemte Tider og saaledes, at en Række af Trækninger (Klasser) hører sammen i en Serie; i de første Klasser er Gevinsterne færre og mindre end i de sidste, hvorfor Lodderne til disse er dyrere end til hine. — **Industri- eller Varelotterier** er en i den senere Tid opkommen Slags Lotterier, som har det Formaal at skaffe Indtægt for et eller andet veldædigt eller nyttigt Øiemed eller at skaffe forskjellige Slags Haandverkere Afsætning paa Varer, som de ellers vilde have vanskelig for at faa solgt (mere kunstnerisk forarbeidede og derfor kostbarere Haandverksarbeider).

Lotze, Rudolf Hermann, tysk Filosof, f. 1817, studerede Medicin og Filosofi i Leipzig, hvor han 1842 blev Professor i det sidstnævnte Fag; 1844 kaldtes han til Professor i Göttingen og tilsidst i Berlin, hvor han døde 1881. Han har opstillet et eget filosofisk System, hvis Indhold er en „teleologisk Idealisme"; hans vigtigste Skrifter er „Metafysik" (1841), „Almindelig Pathologi og Therapi som mekaniske Naturvidenskaber" (1842), „Logik" (1843), „Om Begrebet Skjønhed" (1845), „Æsthetikens Historie i Tyskland" (1868) og „Mikrokosmos" (3 Bd., 1856—64), „Filosofiens System" (2 Bd., 18 . . —79).

Loudon, se Laudon.

Lougen, se Laagen.

Loughborough (udt. Loffbørro), By i det engelske Grevskab Leicester, ved Floden Soar, med 12,000 Indb. og Uldmanufakturer.

Louis (udt. Lui), den franske Form af Navnet Ludvig. — **Louisd'or** (udt. Luidaar), egentl. „Guld-Ludvig", en siden Ludvig den trettendes Tid i Frankrige brugelig Guldmynt af vexlende Størrelse. Ogsaa forskjellige Guldmynter i andre Lande har baaret samme Navn.

Louisiana, en af de Forenede Stater i Nordamerika, omgives i Nord af Arkansas, i Øst af Missisippi, i Syd af den mexikanske Bugt og i Vest af Texas, er ca. 1735 Kv.mil stor og har 750,000 Indb. Landet er dels fladt, dels bølgeformet og bakket, i det hele frugtbart. Klimatet er mindre sundt, idet Sommer og Høst er meget varme, medens Vinteren undertiden kan være temmelig streng. Den gule Feber raser ikke sjelden om Sommeren. Jordbrug er Hovednæringsveien og Plantagedyrkning er almindelig udbredt; Bomuld og Sukker er de vigtigste Udførselsartikler. Skovene leverer en Mængde Tømmer. Af Mineralier forekommer Jern, Sølv, Stenkul, Kalk, Salt m. m. Fædriften er særdeles betydelig. Handelen med Landets Produkter er meget livlig, især tilsjøs. Indbyggerne er en Blandingsrace af Franskmænd, Spaniere, Anglo-Amerikanere og andre Europæere; de fleste af dem er Katholiker. Hovedstad **New-Orleans** (s. d.). — Louisiana blev 1541 opdaget af Spanierne, senere besøgt af Englændere og 1682 koloniseret af Franskmændene, som til Ære for Ludvig den fjortende gav det dets nuværende Navn. De franske Kolonier kunde imidlertid ikke trives paa Grund af det usunde Klima. 1712 fik en fransk Kjøbmand Crozart et Privilegium paa 50 Aar til at drive Handel paa Louisiana; dette aftraadte han 1717 til Law, som oprettede et Selskab til at drive Handel paa Egnene om Missisippi. 1764 aftraadte Frankrige Louisiana indtil Missisippi til Spanien, men fik det 1802 tilbage; 1803 solgtes det for en Sum af 15 Millioner Dollars til de Forenede Stater og indlemmedes 1812 som egen Stat i Unionen. 1861 udtraadte Louisiana sammen med de andre Sydstater og blev efter Fredsslutningen først gjenoptaget i Unionen 1868.

Louisville, By i Staten Kentucky i Nordamerika, ved Floden Ohio, med 100,000 Indb. og særdeles livlig Handel, fornemmelig med Korn, Flesk og Tobak.

Loulé, By i den portugisiske Provins Algave, med 12,000 Indb.

Louth (udt. Laud), det mindste Grevskab i Irland, i Provinsen Leinster paa Østkysten af Landet, ca. 15 Kv.mil stort, med 84,000 Indb. Landet er for det meste fladt og frugtbart; Agerbruget er Hovednæringsvei og har i den senere Tid gjort betydelige Fremskridt. Linvareindustrien var tidligere af stor Betydning, men er nu sunken; derimod drives betydelige Whiskybrænderier. Ogsaa Fiskerierne og Østersfangsten er af Betydenhed. Hovedstad Dundalk (s. d.).

Louvain (udt. Luvæng), d. s. s. Löwen.

Louvel (udt. Luvel), Pierre Louis, fransk Sadelmager, f. 1783, d. 1820, tjente under Napoleon i Kavaleriet og ansattes under de 100 Dage ved Hofstaldene, hvilken Stilling han ogsaa beholdt efter Restaurationen. Han var opfyldt af Had til Bourbonerne og besluttede at gjøre en Ende paa deres Herredømme ved at rydde Hertugen af Berry af Veien. Dette udførte han i Febr. 1820, da han dræbte Hertugen ved Udgangen fra Operaen i Paris; s. A. dømtes han til Døden og henrettedes.

Louvet de Couvray (udt. Luve dø Kuvræ), Jean Baptiste, fransk Forfatter og Revolutionsmand, f. 1760, d. 1797, gjorde sig først bekjendt ved sin Roman „Les aventures du chevalier de Faublas" (1791). I Begyndelsen af Revolutionen forsvarede han med glimrende Veltalenhed Begivenhederne den 5te—6te Oktbr. 1789 og blev optagen i Jakobinerklubben. I en Roman tog han Ordet for Ophævelsen af Presternes Cølibat og for Ægteskabsskilsmissen. I den lovgivende Forsamling sluttede han sig til Girondinerne, fordrede som Medlem af Konventet Straf over de Skyldige i Septembermyrderierne og anklagede 1792 Robespierre for at stræbe efter Diktaturet. Under Processen mod Kongen stemte han for hans Henrettelse, men forlangte Udsættelse med Dommens Exekution. Efterat Girondinerne var styrtede, flygtede han, flakkede med flere andre om i Bretagne og Limousin og vendte derpaa tilbage til Paris, hvor han holdt sig skjult til den

9de Thermidor. 1795 indtog han igjen sin Plads i Konventet og bekjæmpede her den opdukkende Reaktion; under Direktoriet var han Medlem af de 500's Raad; senere indvalgtes han i Institut de France.

Louviers (udt. Luvie), By i det franske Departement Eure, ved Floden Eure, 5 Mil syd for Rouen, med 11,500 Indb. og bekjendte Klædefabriker m. fl. industrielle Anlæg.

Louvois (udt. Luvoa), François Michel Letellier, Marquis, bekjendt fransk Statsmand, f. 1641, d. 1691. Hans Fader var Kansler og Statssekretær i Krigsministeriet og kjøbte ham 1654 Ret til at blive hans Efterfølger. Fra 1666 havde den unge Louvois alle Embedets Forretninger at besørge. Medens Colbert, med hvem han forresten levede i Fiendskab, forbedrede Finanserne, foretog Louvois sig at organisere Hæren og navnlig bringe dens Artilleri og Ingeniørvæsen paa en god Fod, dette sidste hovedsagelig ved Vaubans Hjelp. Tillige søgte han at opflamme Kongens Ærgjerrighed og Erobringssyge og overtalte ham efter Freden i Aachen 1668 til at begynde Krig med Nederlandene; efterat den franske Hær allerede havde gjort store Fremskridt, holdt imidlertid Louvois Kongen tilbage fra at lade Hæren marschere mod Amsterdam og gav derved Hollænderne Leilighed til at fordrive Franskmændene ved at aabne Sluserne i sine Diger. Efter Freden i Nimwegen var Louvois den mægtigste Mand i Frankrige næst Kongen og benyttede sig af denne sin Indflydelse til yderligere at uddanne og forbedre Hæren. Han bevægede ogsaa Kongen til de bekjendte „Reunions" og overfaldt 1681 Strasburg. Efter Colberts Død (1683) blandede han sig i Finansvæsenet og fik istand et Udpresnings- og Laanesystem, hvis skadelige Følger blev af lang Varighed. Da han modsatte sig Kongens Giftermaal med Mad. Maintenon og arbeidede for, at Ægteskabet i det mindste skulde holdes hemmeligt, saa han sin Magt truet ved hendes stigende Indflydelse og maatte stadig finde paa nye Midler til at gjøre sig uundværlig. Et af hans Paafund var at anvende de ledige Tropper til med Vaabenmagt at føre de franske Protestanter tilbage til Katholicismen, hvorved han blev Ophavsmanden til de berygtede „Dragonader". 1688 fik han en Krig istand med Tydsland, som først endtes ved Freden i Ryswijk 1697; under denne Krig lod han 1689 Pfalz plyndre paa den skjændigste Maade og mange Byer afbrænde. Dette vakte selv Kongens Mishag, og Louvois's Stilling begyndte at blive stedse mere uholdbar; det kom til heftige Scener mellem ham og Kongen, og umiddelbar efter en saadan døde han af et apoplektisk Anfald.

Louvre (udt. Luvr), et Slot i Paris, var allerede til i det 12te Aarh. og tjente længe de franske Konger til Residens. Under Frans den første og senere foretoges store Ombygninger lige til Ludvig den fjortendes Tid, da Perrault opførte sin berømte Søilegang. Ogsaa Ludvig den femtende og Napoleon den første byggede enkelte mindre Paviljoner til; under Napoleon den tredie byggedes Louvre sammen med Tuilerierne. Slottet er nu et Muséum med storartede Samlinger af Kunst- og Oldsager. Under Kommunen 1871 stak Oprørerne Ild paa det, men det lykkedes Tropperne at slukke Branden, inden nogen større Skade var anrettet.

Lov, i juridisk Forstand en fra en Stats lovgivende Magt udgaaet og for alle, der skylder Staten Lydighed, bindende Bestemmelse. I Stater med Enevoldsherredømme tilkommer Lovgivningsmyndigheden selvfølgelig udelukkende dets Indehaver. I konstitutionelle Stater indeholdes altid Bestemmelser i Forfatningen om, hvem den tilkommer; i Regelen er det Nationalforsamlingen og Indehaveren af den udøvende Magt i Forening. I Norge hviler Lovgivningsmagten hos Storthinget, dog saaledes, at der tilkommer Kongen et suspensivt (udsættende) Veto. Lov kan gives om et hvilketsomhelst Anliggende, der ikke ved særskilt Grundlovsforskrift er unddragen fra den lovgivende Magts Omraade. I Norge er saadanne Undtagelsestilfælde følgende: a) Forandringer i eller Tillæg til Grundloven (s. d.); b) hvad Grundloven har henlagt udelukkende enten under Kongens, Storthingets eller Odelsthingets endelige Afgjørelse; c) Paakjendelse af Retstvistigheder, der henhører under Domstolene. En Lov, som i systematisk Form behandler enten det samlede Retssystem eller ét eller flere større Afsnit af dette, kaldes ofte en Lovbog. Love bekjendtgjordes i Norge tidligere ved Thinglysning, men siden 1877 sker det ved Indrykkelse i en af det Offentlige udgiven særlig Lovtidende. — Love bruges undertiden ogsaa som en Fællesbetegnelse for Grundlove og de egentlige Love, hvilke sidste da i Modsætning til hine benævnes Privatlove. Fremdeles forstaaes ved Lov undertiden al saakaldt skreven Ret (s. d.) i Modsætning til den uskrevne eller Sædvaneretten; i denne Betydning omfatter Lov saaledes ikke blot alle Love i den ovenfor angivne videre Betydning, men ogsaa kongelige Resolutioner, Departementsafgjørelser osv. Endelig bruges Lov undertiden endnu mere omfattende om Ret overhoved (uskreven saavelsom skreven). — Ofte kaldes ogsaa de for Aktieselskaber, Foreninger osv. vedtagne Regler Love; dette er de imidlertid ikke i juridisk Forstand, idet de kun er bindende for dem, som enten udtrykkelig eller f. Ex. ved at gaa ind i vedk. Selskab har vedtaget dem.

Lovatz, Lofdsja ell. **Lovdsje**, By i Bulgarien, i Syd for Plevna, med 11,000 Indb.; her seirede Tyrkerne over Russerne 7de Aug. 1877; 4 Uger efter blev Byen stormet af Russerne.

Lowe (udt. Laa), Hudson, engelsk Militær, f. 1769, d. 1844, blev 1791 Løitnant, var med paa Togene til Toulon og Korsika, tjente derpaa i Portugal og Ægypten og blev 1800 Major i et korsikansk Regiment. 1803 anvendtes han i diplomatiske Sendelser til Portugal og Sardinien, blev 1804 Oberstløitnant og 1806 Kommandant paa Capri, som han 1808 efter et tappert Forsvar maatte overgive til Franskmændene. 1812 blev han Oberst og kom 1813 som engelsk Kommissær til Blüchers Hovedkvartér; 1814 fulgte han Blücher til Frankrige, blev s. A. Generalmajor og 1815 Guvernør paa St. Helena, hvor han havde det Hverv at bevogte den fangne Keiser Napoleon. Efter sin Tilbagekomst derfra blev han 1825 Øverstbefalende paa Ceylon og udnævntes 1830 til Generalløitnant. Som Napoleons Fangevogter viste han en Strenghed, som af Keiserens Tilhængere er bleven skildret endnu værre end den var, og som i ethvert Fald neppe var større, end hans Instrukser forlangte. Imidlertid blev han paa Grund af de haarde Domme, som fældtes over

hans Forhold paa St. Helena, ogsaa i England Gjenstand for fleres Had og for uretfærdig Tilsidesættelse.

Lowe, Robert, engelsk Statsmand, f. 1811, studerede Retsvidenskaben og blev 1842 Advokat, men udvandrede f. A. til Australien og nedsatte sig i Sydney, hvor han fik stor Praxis. 1843 blev han Medlem af den lovgivende Forsamling i Ny-Syd-Wales, hvor han blev Leder for det folkelige Parti og bl. a. gjorde sig fortjent ved at forfatte en Plan for Undervisningsvæsenet, hvilken senere i det væsentligste er bleven gjennemført i hele Australien. Efterat han som Sagfører og ved heldige Spekulationer havde samlet en betydelig Formue vendte han 1850 tilbage til England, hvor han 1852 indvalgtes i Underhuset. 1859 indtraadte han som Undervisningsminister i det af Palmerston dannede nye Ministerium, men nedlagde 1864 dette Embede og nærmede sig Toryerne, idet han bl. a. bekjæmpede den af Gladstone fremlagte Reformbill. 1868 blev han Skatkammerkansler i Gladstones Kabinet og forelagde 1869 et Budget, ved hvilket det blev muligt at dække Underbalancen fra hans Forgjængers Tid og endog at faa et betydeligt Overskud. 1873 blev han Indenrigsminister, men aftraadte 1874 sammen med de øvrige Medlemmer af Gladstones Kabinet.

Lowell (udt. Loel), By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, med 41,000 Indb., er Hovedsædet for Bomuldsindustrien i Ny-England.

Lovén, Nils, svensk Forfatter, f. 1796, d. 1858, blev 1820 Docent i Literaturhistorie og 1822 extraordinær Adjunkt i Æsthetik i Lund; han slog imidlertid kort efter ind paa den geistlige Bane, blev Regimentspræst og senere Sognepræst i Espö. Han optraadte i Literaturen med fortjenstfulde Oversættelser af Camoens og Dante, men blev mest bekjendt ved sine under Pseudonymet Nicolovius udgivne Skildringer af „Folklifvet i Skytts härad“ (1857). — Hans Fætter Sven Ludvig Lovén, f. 1809, studerede Zoologien og blev 1820 Docent i dette Fag i Lund. Efter at have foretaget udstrakte videnskabelige Reiser blev han 1841 Professor og Intendant ved det zoologiske Rigsmuséum i Stockholm. Han har især givet sig af med Studiet af de lavere Dyreformer og har paa dette Felt gjort flere vigtige Undersøgelser; han har ogsaa Fortjenesten af at have oprettet og ordnet en særdeles omfattende og god Samling af Evertebrater ved Rigsmuséet.

Lowestoft (udt. Loftoft), By i det engelske Grevskab Suffolk, Englands østligste By, med 15,000 Indb. og betydelige Fiskerier.

Lovisa, By i Guvernementet Nyland i Finland, ved den finske Bugt, med 3,000 Indb.

Lovisa Ulrika, svensk Dronning, f. 1720, d. 1782, Søster af Fredrik den anden af Preussen, blev 1744 gift med Adolf Fredrik. I Modsætning til sin lidet betydelige Ægtefælle nærede hun en rastløs Virke- og Herskelyst og var den ledende Aand i den mislykkede Sammensværgelse, som 1756 skulde skaffe Kongen udvidet Magt. Da hendes Søn Gustav den tredie havde fuldført Revolutionen af 1772, lykønskede hun ham og kaldte ham sin „værdige Søn“; senere kom hun imidlertid i Uenighed med ham, da hun ikke kunde bevare sin Indflydelse hos ham. Hun yndede og beskyttede Videnskab og Kunst, stiftede 1753 „Vitterhetsakademien“ og omgav sig ved sit Hof med Lærde og Digtere, af hvilke sidste Olof Dalin var den mest bekjendte.

Lovositz, d. s. s. Lobositz.

Lovsigemand (lögsögumaðr), i tidligere Tid paa Island, medens man ikke havde skrevne Love, Lagrettens Forstander og den, som var forpligtet til at fremsige Love paa Althinget. Blandt de mere bekjendte Lovsigemænd kan nævnes Skafte Thorodssøn og Njaal Thorgeirssøn.

Lovunden, Ø i Helgeland, Nordlands Amt, yderst mod Havet, er mærkelig ved sin forholdsvis betydelige Høide og sit besynderlige vilde Udseende.

Loxa, d. s. s. Loja.

Loxodromiske Linie, en paa en Kugleoverflade eller paa en Sfæroide optrukken dobbeltkrum Linie, der danner samme Vinkel med alle fra et Punkt udgaaende Storcirkler. Et Skib, som bestandig styrer samme Kurs, vil altsaa beskrive en loxodromisk Linie.

Loyal, fr., egentl. lovlig; aaben, ærlig, fastholdende ved Ret og Pligt; i politisk Betydning tro mod den lovlige Regjering.

Loyaløerne, se Nykaledonien.

Loyola, Ignatius, egentl. Inigo Lopez de Recalde, spansk Adelsmand, Stifteren af Jesuiterordenen, f. 1491, d. 1556, var i sin Ungdom Page ved Ferdinand den katholskes Hof og tjente derpaa i Hæren. Han havde smaa Aandsevner, men var af en ridderlig Karaktér, forfængelig og fantastisk. Ved Pampelonas Beleiring af Franskmændene 1521 blev han haardt saaret i begge Ben; efter at være helbredet lod han det ene Ben, som var blevet skjævt, brække paany for at faa det ret. Medens han nu laa syg, fordrev han Tiden med at læse Legender og blev saa greben af disse, at han efter sin Helbredelse uddelte sin Eiendom blandt de Fattige og drog som Pilegrim til Montferrat, hvor der var et undergjørende Mariabillede. Han levede nu en Tid som Eneboer og underkastede sig de haardeste Selvpinsler; derpaa reiste han til Palæstina og agtede at vie sig til Missionsvirksomhed blandt Muhamedanerne, en Plan, som dog misbilligedes af den hellige Gravs Vogter, Franciskanernes Provinsial. 1524 vendte han tilbage til Barcelona, hvor han gav sig til at lære Latin; efter to Aars Ophold der begav han sig til Høiskolen i Complutum, hvor han fortsatte sine Studier, veiledede andre i Andagtsøvelser og prædikede for Folket. Paa Grund af sin besynderlige Optræden blev han imidlertid fængslet af Inkvisitionen som mistænkt for Trolddom og først 1528 igjen sat i Frihed, hvorpaa han gik til Paris for at studere Theologi. Her blev han kjendt med flere overspendte og ærgjerrige Personer, Spaniere og Franskmænd, som Laynez, Bobadilla, Rodriguez, Pierre Lefèvre m. fl., og fattede 1534 sammen med dem Planen om at stifte en religiøs Orden. Flere af disse hans Venner havde imidlertid endnu ikke afsluttet sine Studier, hvorfor Loyola i Spanien afventede, at dette skulde ske. 1537 traf han sammen med dem i Venedig, hvorfra de gik til Rom; her fik de 1540 foreløbig og 1543 definitivt Pavens Stadfæstelse paa sine Ordensregler og aflagde sit 4 dobbelte Ordensløfte. 1541 blev Loyola Jesuiternes første „General“, men i hans Embedstid var Laynez, som senere efterfulgte ham, egent-

lig Sjelen i alle Ordenens Foretagender. Loyola erklæredes 1609 for salig og blev 1622 af Gregor den femtende ophøiet til Helgen.

Loyson (udt. Loasong), Charles, berømt fransk Geistlig, bekjendt under Navnet Père Hyacinthe, f. 1827, uddannedes i Presteseminariet i St. Sulpice og senere i Paris, viedes 1851 til Prest og blev 1854 Lærer i Dogmatik i Nantes. Kort efter fik han ifølge sit eget Ønske et Vikariat ved Kirken St. Sulpice, hvor han først lagde sin overordentlige Veltalenhed for Dagen; senere optraadte han paa forskjellige Steder som Prædikant, deriblandt i Paris, hvor han i Madeleinekirken og senere i Notre Dame samlede store Tilhørerskarer om sig. Stor Opsigt vakte han ved den Frimodighed, hvormed han ivrede mod mange Misbrug inden den katholske Kirke; en Tid blev han af Erkebiskop Darboy beskyttet mod Følgerne deraf, men 1869 paabød hans Ordensgeneral ham Taushed; han svarede med et Brev, hvori han erklærede, at han gav Afkald paa Prædikestolen i Notre Dame og udtraadte af Klostret. Tillige fordrede han af det da forestaaende vatikanske Koncil, at der skulde foretages grundige Reformer i Kirken. Som Følge af dette Brev blev han exkommuniceret, forlod Paris og levede derpaa en Tid i Stilhed; da han fik Kundskab om Koncilets Beslutninger og Omstyrtelsen af Pavens verdslige Magt, fremtraadte han igjen 1871 for Offentligheden med et Brev til de franske Biskoper, hvori han formanede dem til at slutte sig sammen og arbeide for en Reform. Han protesterede mod Ufeilbarhedsdogmet og krævede bl. a. Cølibatets Ophævelse, men erklærede derhos, at han holdt fast ved den katholske Lære. S. A. deltog han i „Gammelkatholikernes" Kongres i München, gik 1872 til Genf og begyndte her at læse Messen paa Fransk, hvorhos han giftede sig. Efter paany at være bleven exkommuniceret valgtes han 1873 til Prest for den gammelkatholske Menighed i Genf; i denne Stilling forblev han dog kun et Aars Tid, da han ikke kunde komme overens med Menigheden om de friere Tendenser, som inden denne gjorde sig gjeldende. Senere har han opholdt sig i Genf og prædiket for mindre Kredse af Venner og Tilhængere.

Lozère (udt. Losær), Departement i Sydfrankrige, omgives af Departementerne Ardèche, Gard, Aveyron, Cantal og Haute-Loire, er 92 Kv.mil stort og har 135,000 Indb. Det gjennemskjæres af Lozèrebjergene, der hører til Cevennernes Centralmasse. Af dyrkbart Agerland findes forholdsvis lidet, hvorimod Landskabet er rigt paa Skove og Græsgange. Dets største Rigdom ligger dog i dets Bergverker, som især leverer Sølv, Bly og Kobber. Industrien og Handelen er, den sidste paa Grund af Naturforholdene, som lægger mange Hindringer i Veien for Kommunikationerne, af mindre Betydning. — Hovedstaden Mende, ved Floden Lot, med 7,000 Indb., er Sæde for en Biskop.

L. S., d. e. loco sigilli („istedenfor Seglet"), et Udtryk, som sættes ved Underskriften paa trykte Love o. lign. og betegner den Plads, hvor Seglet skulde staa.

Lstrl., sædvanlig skrevet £, Forkortning for Livre (Pund) Sterling.

Lualaba, d. s. s. Kongo.

Lubbe, se Lyr.

Lubbock (udt. Løbbok), John, Baronet, engelsk Naturforsker, f. 1834, indtraadte efter endte Studier i sin Faders Bankierforretning og blev 1870 valgt til Medlem af Underhuset, hvor han hører til de Liberale. Han har baade som Pengemand og Politiker udfoldet en betydningsfuld Virksomhed; mest Opmærksomhed har han dog vakt ved sine naturvidenskabelige Skrifter, i hvilke han har vist sig som en af de mere fremragende Tilhængere af Darwins Theorier. Foruden talrige Afhandlinger i Tidsskrifter o. lign. har han udgivet „Prehistoric times, as illustrated by ancient remains, and the manners and customs of modern savages" (1865), „The origin and metamorphoses of insects" (1873), „On British wild flowers in relation to insects" (1875) og „The origin of civilisation and the primitive condition of man" (1870).

Lublin ell. Ljublin, russisk Guvernement i Polen, 300 Kv.mil stort, med 730,000 Indb. Hovedstaden Lublin, ved Floden Bistritza, med 25,000 Indb., hvoraf omtrent Halvdelen Jøder, har betydelig Uldindustri og Handel.

Lucanien, i Oldtiden Navn paa et Landskab i Syditalien, ved Bugten ved Tarent.

Lucanus, Marcus Annaeus, romersk Digter, f. 39 e. Kr., d. 65, var en Slægtning af Seneca og fik en omhyggelig Uddannelse. Efterat han ved flere Digte havde vundet Anerkjendelse, vakte han Neros Misundelse og blev forbudt at oplæse sine Digte offentlig. Forbitret herover deltog han i en Sammensværgelse mod Keiseren, blev dømt til Døden og dræbte da sig selv ved at aabne Aarerne og forbløde sig. Af hans Skrifter er opbevaret Digtet „Pharsalia" (10 Bøger), hvori han besynger Borgerkrigen mellem Cæsar og Pompejus. Digtet bærer Præg af ikke at være ganske færdigt og lider af Haardhed i Udtrykkene, Overdrivelser og rhetorisk Svulst, men indeholder flere virkelig poetiske Skildringer og vidner om Fædrelandskjærlighed og ophøiet og ædel Tænkemaade.

Lucar, se San Lucar de Barrameda.

Lucas, Eduard, tysk Pomolog, f. 1816, d. 1882, uddannede sig som Kunstgartner og ansattes ved den kongelige botaniske Have i Greifswalde; 1838 fik han en Ansættelse ved den botaniske Have i München; senere virkede han i Regensburg og blev 1843 Forstander for Havedyrkningsskolen i Hohenheim og Lærer ved Landbrugsakademiet sammesteds. 1860 tog han sin Afsked fra disse Poster og oprettede i Reutlingen et pomologisk Institut, som snart vandt udstrakt Ry. Han har indført mange Forbedringer i det praktiske Gartneri, særlig med Hensyn til Opelskelsen og Foradlingen af Frugttræer, samt udfoldet en omfattende Virksomhed som Forfatter i sit Fag.

Lucca, tidligere et suverænt Fyrstendømme, nu en Provins i Kongeriget Italien, ca. 24 Kv.mil stor med 280,000 Indb., begrændses af Provinsen Modena og Middelhavet. Jordbunden er frugtbar og udmærket dyrket; Hovedprodukterne er Oliven, Frugt og Vin, hvorimod Kornproduktionen ikke dækker Landets eget Behov. Ogsaa Kvægavl og Silkeavl er af Vigtighed. — Hovedstaden Lucca, 2 Mil nord for Pisa, med 22,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop, har uanselige Bygninger, men besidder i sin gamle Domkirke San Martino en stor Del udmærkede Kunstverker, har et Akademi for Viden-

skaber, Literatur og Kunst, et Kunstakademi og et offentligt Bibliothek paa 30,000 Bd. Byen har livlig Industri og Handel. — Lucca var siden 178 f. Kr. en romersk Koloni, kom 774 under Frankernes og 962 under Tysklands Herredømme og beherskedes siden af forskjellige Familier. Ludvig Baireren udnævnte 1327 Castruccio Castracane til Hertug af Lucca, som under hans Herredømme naaede stor Magt. Senere kom Landet til Florens og fik 1369 af Keiser Karl den fjerde mod en Pengesum sin Frihed som Republik. I den følgende Tid førte det ofte Krig med Florens, men bevarede sin Selvstændighed til 1797, da det erobredes af Franskmændene. Sammen med Piombino blev Lucca 1805 givet som Fyrstendømme til Napoleons Svoger Bacciochi og tilfaldt ved Wienerkongressen 1815 Kongen af Etruriens Enke, den spanske Infantinde Marie Luise, hvorhos det bestemtes, at Lucca skulde tilfalde Toskana, naar Marie Luise eller hendes Efterkommere igjen kom i Besiddelse af Parma, som Napoleons Enke fik paa Livstid. Marie Luise blev 1824 efterfulgt af sin Søn Karl den anden, som 1847 takkede af, hvorefter Toskana tog Lucca i Besiddelse. 1860 blev Lucca annekteret af Sardinien.

Lucca, Pauline, bekjendt Operasangerinde, f. 1841 i Wien, uddannede sig sammesteds og blev 1856 Koristinde ved Kärntnerthortheatret. 1859 debuterede hun i Olmütz som Elvira i Verdis „Ernani", engageredes 1860 ved den tyske Scene i Prag og reiste 1861 til Berlin, hvor hun ansattes ved Operaen og snart vandt Anerkjendelse som en særdeles dygtig Kunstnerinde. 1865 ægtede hun Baron v. Rhaden, blev paa Livstid udnævnt til kongelig Kammersangerinde og høstede ved sin Gjesteoptræden i England og Rusland stort Bifald. 1872 forlod hun Berlin og bereiste uden at modtage fast Engagement flere Lande, deriblandt Amerika. Hun er lige fremragende baade fra Stemmens og Spillets Side og har udmærket sig saavel i Soubretteroller som i tragiske Partier i den moderne Opera.

Lucchesini, Girolamo, Marchese, preussisk Statsmand, f. 1752 i Lucca, d. 1825, blev Bibliothekar og Forelæser hos Fredrik den anden af Preussen og anvendtes senere i flere diplomatiske Sendelser. Saaledes overvar han som befuldmægtiget preussisk Minister Kongressen i Reichenbach 1791, var 1793—97 Gesandt i Wien og blev 1802 Gesandt i Paris; fra denne Post tog han sin Afsked 1807. Han har bl. a. skrevet et Verk om „Rhinforbundets Aarsager og Virkninger".

Lucena, By i den spanske Provins Cordova, med 15,000 Indb.

Lucera (udt. Lutsjera), By i den italienske Provins Foggia, med 14,000 Indb., er Sæde for en Biskop.

Lucerne, se Sneglebælg.

Lucifer, lat., „Lysbringeren", Navn paa Morgenstjernen (Venus), gr. Fosforos; ogsaa ifølge en allegorisk Fortolkning af Esaias 9, 22 Benævnelse for Djævelen.

Lucilius, Gajus, romersk Ridder og Digter, f. 150 (ell. 180) f. Kr., d. ca. 103, var en fortrolig Ven af Lælius og Scipio, under hvilken sidste han gjorde Tjeneste i den numantinske Krig. Han skrev 30 Bøger „Saturae" (blandede Digte), hvori han behandlede Stoffer fra de forskjelligste Sfærer og øvede sin skarpe og frimodige Kritik paa Forhold i Politiken, Literaturen og det daglige Liv. Han er den egentlige Grundlægger af Satiren, den eneste for Romerne eiendommelige Digtart. Af hans Digte er kun Brudstykker bevarede.

Lucina, Tilnavn for Juno (se Gudelære, den romerske) som Fødselsgudinde.

Lucius, Navn paa tre Paver. — Lucius den første, Pave 252—53, led Martyrdøden under Gallus. — Lucius den anden, Pave 1144—45, fungerede som Kardinal, ofte som pavelig Legat; Romerne satte sig imod hans Valg til Pave, og han maatte beleire Kapitolium; under Stormen paa dette blev han dødelig saaret af et Stenkast. — Lucius den tredie, Pave 1181—85, levede i Strid med Keiser Fredrik den første og maatte flere Gange forlade Rom og flakke om i Italien. Han lyste Ban over Valdenserne, som nu skilte sig ud fra den katholske Kirke.

Luckenwalde, By i den preussiske Provins Brandenburg, 6 Mil syd for Berlin, med 14,000 Indb. og betydelig Industri.

Luckner, Nicolas, Marschal af Frankrige, f. 1722 i det baierske Pfalz, d. 1794, traadte i hollandsk, senere i hannoversk og preussisk Militærtjeneste og avancerede til Husaroberst, førte i Syvaarskrigen et Korps af Partigjængere og tilføiede derved Franskmændene betydelig Skade, især 1757 i Slaget ved Roßbach. Efter Krigen gik han 1763 med Generalløitnants Rang i fransk Tjeneste, erhvervede sig store Godser i Holsten og blev 1784 dansk Greve. 1790 sluttede han sig til den franske Revolution, blev 1791 Marskal og fik efterat Krigen med Østerrige var erklæret Kommandoen over Nordarméen. Indviklet i Lafayettes kontrarevolutionære Bestræbelser indkaldtes han 1792 for Nationalforsamlingen og kompromitterede i høi Grad Lafayette ved sine Udsagn. Efter Lafayettes Flugt maatte han aftræde sin Kommando til Kellermann, men fik Titel af Generalissimus og det Hverv at danne en Reservearmé i Egnen om Châlons-sur-Marne. For at frigjøre sig for de mod ham reiste Beskyldninger indfandt han sig s. A. i Paris, hvor han længe sad arresteret, derpaa stilledes for Revolutionstribunalet, dømtes til Døden og henrettedes.

Lucknow, Luknov ell. Laknau, Hovedstad i Riget Oude i Indien, ved Gumti, en Biflod til Ganges, har 285,000 Indb. og en Mængde Moskéer, Pagoder, Paladser og Haver. Lucknow var allerede paa Abbas den stores Tid en betydelig By, men blev først efter 1775 prægtigere udsmykket i arkitektonisk Henseende. Her begyndte Sepoy-Opstanden 1857, og Byen led meget under Kampen, indtil den 1858 gjenerobredes af Englænderne.

Lucretia, i den romerske Sagnhistorie Lucius Tarqvinius Collatinus's Hustru. Hun udmærkede sig ved sin Skjønhed og Dyd, men blev voldtagen af Sextus Tarqvinius, en Søn af Kong Tarqvinius Superbus, og dræbte sig selv efter først at have taget det Løfte af sin Mand og sin Fader, at de vilde hevne hende. Denne Begivenhed gav Anledning til Kongedømmets Ophævelse i Rom og Republikens Oprettelse.

Lucretius, Titus, romersk Digter, f. 99 f. Kr., d. 55, forfattede et Læredigt i 6 Bøger paa Hexa-

metre, „De rerum natura", og fremsatte deri Grundlærdommene i Epikurs filosofiske System. Digtet er skrevet med stor Kunst og tiltaler ikke blot ved sin umiddelbare Poesi, men ogsaa ved den Overbevisningens Varme, hvormed Forfatteren lægger sine Anskuelser for Dagen.

Lucrum (lat.), Gevinst, Fordel; **lukrativ**, fordelagtig, indbringende; **lukrere**, erhverve, vinde ved.

Lucullus, Lucius Licinius, romersk Feltherre, f. ca. 114 f. Kr., d. ca. 57, gjorde først Tjeneste i den marsiske Krig og udmærkede sig derpaa som Sullas Legat under den første Krig mod Mithridates. 77 blev han Prætor, forvaltede derpaa Provinsen Afrika og blev 74 Konsul sammen med Marcus Aurelius Cotta. Efter Udløbet af sin Embedstid fik han til Bestyrelse Provinserne Asien og Kilikien, Cotta Bithynien; her gjorde Mithridates Indfald, slog Cotta og indesluttede ham i Khalkedon. Lucullus ilede til og tvang Mithridates til at hæve Beleiringen. Mithridates vendte sig nu mod Kyzikos, der var forbleven Romerne tro, men Lucullus's kloge Krigsførelse tilintetgjorde hans Anslag mod denne By og nødte ham 73 til at flygte til Pontos, hvor han samlede en ny Hær. Aaret efter opsøgte Lucullus ham, slog ham og nødte ham til at flygte til Armenien. Efter at have indtaget Kabira vendte Lucullus tilbage til sin Provins. Her beskyttede han de Indfødte mod de romerske Forpagtere og Aagerkarle og vakte derved Uvillie mod sig blandt Ridderstanden i Rom. 69 førte han sine Tropper mod Tigranes, som negtede at udlevere Mithridates; efter at have seiret over Tigranes's mangedobbelte Stridsmagt beleirede han Byen Tigranocerta og slog 68 en Hær, der anførtes af Mithridates og Tigranes i Forening. Nu vægrede imidlertid Lucullus's Tropper sig for at beleire Artaxata eller trænge videre frem; Lucullus førte dem derfor til Mesopotamien og tog Vinterkvartér der. Imidlertid trængte Mithridates igjen ind i Pontos, slog flere romerske Legater og erobrede sammen med Tigranes en stor Del af Landet tilbage. Efterat Manius Acilius Glabrio havde faaet Overkommandoen mod Mithridates, forlod Lucullus Asien og levede siden som Privatmand i Rom, hvor han udfoldede en Pragt og Yppighed, som er bleven ordsproglig bekjendt. Særlig gjaldt han for en Ynder af Bordets Glæder, og et „**lucullisk Maaltid**" er efter ham bleven et staaende Udtryk. Dog beskjeftigede han sig ogsaa meget med den græske Filosofi og omgikkes Lærde, Digtere og Kunstnere, som han paa det liberaleste understøttede. — Hans Broder **Marcus Licinius Lucullus** adopteredes af Varro og kaldtes siden Marcus Terentius Licinianus Varro. Han var Konsul 73 og udmærkede sig 72 som Prokonsul ved sine Krigsbedrifter i Thrakien.

Lud betegner i Almindelighed en Opløsning af Kali eller Natron eller deres kulsure Salte; saaledes er Lud af Træaske en Opløsning af urent kulsurt Kali.

Luden, Heinrich, tysk Historieskriver, f. 1780, d. 1847, studerede i Göttingen og blev 1806 extraordinær Professor i Filosofi i Jena; 1810 blev han Professor i Historie. Han virkede meget til at udbrede Sansen for historiske Studier hos sine Tilhørere. Som Forfatter leverede han flere mindre Afhandlinger, Biografier osv. samt af større Verker „Det tyske Folks Historie" (1—12, 1825—37).

Ludiana, By i Britisk Indien, 36 Mil nordvest for Delhi, har 50,000 Indb. og betydelige Væverier for Uld- og Bomuldstøier.

Ludmila, Hertuginde af Bøhmen, gift med dette Lands første kristne Hertug Borivoj, var ivrig for Kristendommens Udbredelse og opdrog sin Sønnesøn, den hellige Venceslaus, i denne Religion. Da imidlertid hendes Søn Vratislav, den unge Venceslaus's Fader, var død, bemægtigede hans hedenske Enke Drahomira sig Regjeringen, og nu indtraadte der en Reaktion mod de af Ludmila udbredte Idéer. Selv blev hun dræbt 921 paa Borgen Tetin; hun er bleven en af Bøhmens fornemste Helgeninder.

Ludolf, Hiob, tysk Orientalist, f. 1624, d. 1704, lagde sig i Erfurt først efter Græsk og Musik, senere efter Fransk, Spansk og Italiensk og vendte sig derpaa til de orientalske Sprog, særlig Æthiopisk. 1649 gik han til Rom, hvor han af en Abessinier fik Undervisning i Æthiopisk, og ansattes 1652 i et Regjeringsembede i Gotha, hvor han senere som Geheimeraad øvede betydelig Indflydelse. Senere blev han kursachsisk Raad og Resident i Frankfurt am Main. Af hans Skrifter, der vidner om Lærdom og Skarpsindighed, kan fremhæves „Historia Aethiopica" (1681), „Grammatica Amharicae linguae" (1698), „Lexicon Amharico-Latinum" (1698) samt et æthiopisk Lexikon og en æthiopisk Grammatik, der begge først blev udgivne af Wansleben og derpaa udkom i en af Forfatteren selv besørget ny Udgave (1702).

Ludsalt, Fællesnavn paa de kulsure Alkalier. — **Flygtigt Ludsalt**, ogsaa kaldet **rent Hjortetaksalt**, er en hvid, krystallinsk Masse med stærk ammoniakalsk Lugt og Smag og opløses i Vand. Det udvindes især ved Gastilberedningen og benyttes i Konditorierne og ved Ølbryggerierne.

Ludvig den fromme, romersk Keiser, tredie Søn af Karl den store, f. 778, d. 840, blev af Faderen tidlig bestemt til Konge af Aquitanien og udnævntes 813 efter sine Brødre Karls og Pipins Død til Arving og Medregent i det frankiske Rige, der tilfaldt ham som Eneherske 814. I Begyndelsen viste han sig energisk og tilbøielig til at afskaffe flere Misbrug; men snart hengav han sig altfor blindt til sine Yndlingers Raad og lod især Geistligheden faa stor Indflydelse, medens Faderens gamle og prøvede Raadgivere blev tilsidesatte. For at sikre Rigets Enhed fastsatte Ludvig 817 en Sukcessionsordning, der skulde sikre hans ældste Søn Lothar et varigt Overherredømme over sine to Brødre. Keiserens Brodersøn, Kong Bernhard af Italien, saa sig imidlertid tilsidesat og begyndte Oprør, men blev fangen og blindet, hvorefter Italien blev givet til Lothar. Efterat Ludvig senere havde ægtet Grev Welfs skjønne Datter Judith og med hende faaet en Søn, Karl (den senere Karl den skaldede), forandrede han den tidligere foretagne Deling af sine Lande til Fordel for denne sin yngste Søn. Kort efter forenede de tre ældre Sønner sig mod Faderen, greb til Vaaben og tog ham til Fange; fin Stedmoder Judith beskyldte de for Ægteskabsbrud og lod hende sætte i Kloster. Det kom vel til et kortvarigt Forlig mellem Faderen og Sønnerne, men Uenigheden udbrød paany, og da Paven gjorde fælles Sag

med Sønnerne, og Ludvigs Hær forlod ham, blev han tagen tilfange og maatte udstaa megen Ydmygelse. Nye Uenigheder med Sønnerne og mellem disse indbyrdes forbitrede Kejserens senere Liv, og just da han 840 skulde forsøge at faa Striden afgjort paa en Rigsdag, døde han i Nærheden af Mainz. Ludvig var en kundskabsrig Mand og besad mange gode Egenskaber, men var ingen stor Statsmand og manglede navnlig den fornødne Energi. Han stiftede Klostret Korvei og Hamburgs Erkebispedømme, hvilket sidste oprettedes som Støtte for den af ham med Interesse omfattede Mission i de nordiske Lande.

Ludvig den tyske, foregaaendes Søn, tysk Konge, f. ca. 804, d. 876, fik ved den første Deling af Faderens Lande 817 Baiern, Bøhmen, Kärnthen og de dertil hørende avariske og vendiske Lande. Efter Faderens Død (840) udbrød der Strid mellem Brødrene om Arven, som Lothar stræbte at gjøre sig til Enebesidder af. Ludvig og Karl forenede sig mod ham, slog ham ved Fontenai 841 og tvang ham til 843 at indgaa Forliget i Verdun, hvorved Ludvig fik Tyskland indtil Rhinen samt Mainz, Speier og Worms. Han fik meget at gjøre med at bekjæmpe Normannerne, som gjorde Indfald i Nordtyskland og 858 afbrændte Hamburg, hvorefter denne Stads Erkebispestol forenedes med Bremens. S. A. satte han sig i Besiddelse af Frankrige, indkaldt af et Parti, som var misfornøiet med Broderen Karl den skaldede; hans egenmægtige Herredømme og den tyske Besætning i Stæderne behagede imidlertid ikke Franskmændene, og han maatte snart rømme Landet. Efter Lothar den andens Død fik Ludvig Halvdelen af Lothringen; da Broderen Lothars Søn, Ludvig den anden, var død, skulde egentlig Keiserværdigheden være gaaet over til Ludvig den tyske, men Karl den skaldede satte sig ved Rænker i Besiddelse af den. Medens Ludvig rustede sig for at hevne sig paa Karl, døde han i Frankfurt.

Ludvig den anden, romersk Keiser, ældste Søn af Lothar den første, Brodersøn af den foregaaende, f. ca. 822, d. 875, sendtes 844 af sin Fader til Rom for at bilægge Striden mellem Paverne Sergius og Johannes. Han indsatte den førstnævnte til retmæssig Pave og lod sig af ham krone til Konge over Longobarderne. 850 blev han Faderens Medregent og fik 855 efter hans Død Italien og Keiserværdigheden. Medens Broderkrigen rasede i Tyskland, havde Saracenerne gjort Erobringer i Italien, og mange italienske Fyrster gjort sig uafhængige; Ludvig slog Saracenerne, fratog dem Fæstningen Bari og ydmygede ogsaa de italienske Stormænd. Ogsaa mod Grækerne hævdede han sin Magt, da de søgte at forene det romerske Rige med det byzantinske. Ludvig døde uden at efterlade sig Sønner og var den sidste af den italienske Linie af Karolingerne.

Ludvig den tredie, Barnet, tysk Konge, f. 893, d. 911, Søn af Arnulf, blev Konge 900, medens Erkebiskop Hatto af Mainz og Biskop Salomo af Konstans ledede Regjeringen. I denne Tid herjede Ungarerne flere Egne af Tyskland paa det frygteligste; ogsaa indre Uroligheder fandt Sted, og Hertugdømmerne opstod i denne Tid som Modsætning til den gamle Rigsforfatning. Med Ludvig den tredie uddøde den karolingiske Stamme i Tyskland.

Ludvig den fjerde, Baireren, tysk Keiser, Søn af Hertug Ludvig den strenge af Baiern, f. 1286, d. 1347, valgtes af 5 Kurfyrster 1314 til Keiser efter Henrik den syvendes Død; de øvrige Kurfyrster stemte paa Hertug Fredrik af Østerrige (se Fredrik den tredie), og som Følge heraf udbrød der en Kamp mellem de to Modfyrster, hvilken varede i 8 Aar. 1322 seirede Ludvig ved Mühldorf i Baiern, og Fredrik blev tagen til Fange, men hans Broder Leopold og Paven fortsatte Kampen med Ludvig. Imidlertid havde dennes Broder Rudolf af Pfalz sluttet sig til Østerrigerne, hvorfor Ludvig 1317 fordrev ham og tog hans Lande i Besiddelse; dog forligte han sig efter Rudolfs Død med hans Sønner 1329, gav dem deres Faders Lande tilbage og bestemte, at Kurværdigheden for Fremtiden skulde vexle mellem Baiern og Pfalz. Da Ludvig for at sætte en Grændse for Pavens omsiggribende Magt understøttede Viscontierne i Italien, blev han 1324 sat i Ban af Pave Johan den toogtyvende, som ogsaa ophidsede Russerne og Polakerne til at gjøre Indfald i Brandenburg og fik et Forbund mod Keiseren istand mellem Østerrige og Frankrige. Ludvig forsonede sig nu med den fangne Fredrik af Østerrige og stiftede Forbund med Kong Johan af Bøhmen om at bekjæmpe Polakerne. 1327 reiste Ludvig til Italien, hvor han i Mailand lod sig krone til Konge og i Rom til Keiser, indsatte Nikolaus den femte til Pave og begyndte Krig med Florens og Kongen af Neapel. Paa Grund af oprørske Bevægelser paa flere Steder nødtes han dog til 1329 at trække sig med sin svækkede og stærkt sammensmeltede Hær tilbage til Øvreitalien og 1330 til Tyskland. Ogsaa Forsøgene paa en Forsoning med den i Avignon residerende Pave Benedikt den tolvte strandede, og nu fattede de tyske Fyrster paa Kurforeningens Møde i Rense 1338 enstemmig den Beslutning, „at den, som paa retmæssig Maade af Flertallet af Kurfyrsterne var sat paa den tyske Trone, skulde holdes for en virkelig og retmæssig Keiser og Konge uden først at behøve Pavens Indvilgelse og Stadfæstelse“. Ludvig blev dog af den følgende Pave Klemens den sjette sat i Ban, og de tyske Fyrster blev opfordrede til at vælge en anden Keiser, hvilket ogsaa skete, idet Karl af Mähren blev valgt. Under Forberedelserne til for Alvor at optage Kampen med denne døde Ludvig pludselig paa Jagten. Han er Stamfader til det endnu regjerende baierske Kongehus.

Ludvig (fr. Louis, udt. Lui), Navn paa 18 (egentl. 17) Konger i Frankrige. — Som Ludvig den første regnes Keiser Ludvig den fromme (s. d.). — Ludvig den sjette, den tykke, Søn af Filip den første, f. 1077, d. 1137, kom paa Tronen 1108. Han førte under det meste af sin Regjering Krig med Henrik den første af England; tillige havde han at kjæmpe mod oprørske Vasaller og for at skaffe sig en Modvegt mod Adelen og derved hæve Kongemagten begunstigede han Borgerstanden. — Ludvig den syvende, foregaaendes Søn, f. 1120, d. 1180, efterfulgte 1137 Faderen paa Tronen. 1147—49 gjorde han sammen med den tyske Konge Konrad den tredie et ulykkeligt Korstog (det andet Hovedkorstog). — Ludvig den niende, den hellige, f. 1215, d. 1270, var ved Faderens Død kun 11 Aar gam-

mel og stod i Begyndelsen under sin Moder Blanca af Kastiliens Formynderskab. Han var en klog og from Mand, som indførte flere Reformer, samtidig med at han lagde flere Len under Kronen og paa anden Maade styrkede Kongedømmets Magt. Navnlig kan mærkes, at han afskaffede Tvekamp som Bevismiddel for Retten og indførte Vidner i Stedet. 1244 gjorde Ludvig under en haard Sygdom det Løfte at ville foretage et Korstog; 1248 drog han afsted til Cypern med 40,000 Mand; fra Cypern begav han sig Vaaren efter til Ægypten, hvilket Land han agtede at indtage for derved at lette sig Erobringen af Palæstina. I Begyndelsen var han heldig og indtog Damiette; men senere kom Franskmændene i en saa betrængt Stilling, at Kongen med hele sin Styrke maatte overgive sig 1250. Efter kort Tids Forløb fik han dog sin Frihed mod en høi Løsepenge og gik nu med neppe 6,000 Mand til Palæstina, hvor han uden at udrette noget af Betydenhed opholdt sig i 4 Aar. 1270 gjorde han efter lange Forberedelser et nyt Korstog; han seilede til Sardinien og derfra til Tunis. Men efterat Franskmændene havde beleiret Tunis, udbrød der blandt dem en pestagtig Sygdom, som bortrev mange og endelig ogsaa Kongen selv. Ludvig den niendes Regjeringstid var en Fremgangstid for Frankrige. Personlig var Ludvig en udmærket Mand af megen Begavelse og en ren og hæderlig Karaktér. — Ludvig den ellevte, ældste Søn af Karl den syvende, f. 1423, d. 1483, lagde allerede i sin Ungdom en haardnakket og herskesyg Karaktér for Dagen. Han deltog i flere Konspirationer mod Faderen, hvorfor han blev nødt til at søge Beskyttelse hos Hertugen af Burgund, indtil han ved Faderens Død 1461 besteg Tronen. Hans første Foretagende som Konge var paa alle mulige Maader at indskrænke den høie Adels Magt, hvilket havde en Opstand til Følge, som kun med Møie blev dæmpet, da Karl den dristige af Burgund tog Adelens Parti. Senere Stridigheder med Burgund førte til, at Karl endog tog Ludvig til Fange og forenede sig med Edvard den fjerde af England for at erobre Frankrige. Edvard ankom ogsaa 1475 med en Hær, men lod sig for Penge bevæge til at slutte Fred og vende tilbage. Efter Karl den dristiges Død søgte Ludvig at berøve hans Datter og Arving Maria saameget Land som mulig. Han inddrog hele Hertugdømmet Burgund og bemægtigede sig foruden de burgundiske Byer i Picardiet, Artois, Flandern og Hennegau ogsaa Franche-Comté. Senere fik han ved Testamente Provence, Forcalquier, Anjou og Maine; endelig forenedes under hans Regjering ogsaa Dauphiné med Kronen. Ludvig den ellevte var en høit begavet Mand, udentvivl sin Tids største Politiker. Hans Karaktér vansires imidlertid af Samvittighedsløshed, Underfundighed og Grusomhed, hvorhos han var overtroisk og hengiven til astrologiske Grublerier. Han siges at have ladet over 4,000 Mennesker henrette, de fleste hemmelig og uden Iagttagelse af retslige Former. Han efterlod Kongemagten styrket og Rigets Anliggender i Orden; med Paven opnaaede han ved Eftergivenhed at staa paa en god Fod. Han var forresten en Ven af Videnskaberne, omorganiserede Universitetet i Paris og indkaldte lærde Mænd fra Udlandet. — Ludvig den tolvte, Søn af Hertug Karl af Orleans, f. 1462, d. 1515, besteg Tronen 1498. Han var en mild og retfærdig Konge, som gjorde sig fortjent til sit Tilnavn „Folkets Fader"; bl. a. indførte han Reformer i Retspleien og nedsatte Skatterne. Han ansaa sig arveberettiget til Mailand og sendte 1499 en Hær over Alperne, hvilken fordrev Hertug Ludvig Sforza fra Mailand og tog Byen i Besiddelse. Derpaa forbandt Ludvig sig med Ferdinand af Aragonien for at erobre Kongeriget Neapel. Dette Lands Konge afstod Neapel mod at erholde Anjou, men der udbrød snart Uenighed mellem Ludvig og Ferdinand af Aragonien, som havde hjulpet ham med Neapels Erobring. Et Forlig 1505 gaaende ud paa, at Ferdinand skulde ægte Ludvigs Søsterdatter og derved erholde Neapels Trone for sin Æt, gik overstyr, og efter flere frugtesløse Forsøg paa at ordne Sagen sluttede Paven Forbund med Aragonien og Venedig for at fordrive Franskmændene fra Italien. Da England ogsaa deltog i Forbundet og Schweizerne faldt fra, maatte Ludvig næste Aar gaa tilbage over Alperne. 1513 sluttede han Forbund med Venedig og sendte en ny Hær til Italien, men ogsaa denne blev slagen og maatte vende om. Han fik nu Krig baade med England og Würtemberg; men det lykkedes ham at forlige sig med sine Fiender, og 1514 sluttede han Fred med Henrik den ottende, hvem han overlod Tournay og hvis Søster han ægtede. — Ludvig den trettende, Søn af Henrik den fjerde, f. 1601, d. 1643, blev 1610 Konge under sin Moder Maria af Medicis Formynderskab. Hun regjerede sammen med sin Yndling Concini vilkaarlig og ødslede med Statens Midler, saa at baade Adelen og Hugenotterne blev betænkelige. Prins Henrik den anden af Condé samlede derfor Tropper og fik Hugenotterne paa sin Side; Hoffet maatte sikre sig Fred ved Forliget i Loudon 1616, men vedblev at være Skuepladsen for alskens Kabaler. Concinis Efterfølger Luynes førte Regjeringen i samme Aand og fremkaldte en ny Opstand. Nu begyndte en virkelig Krig, som sluttede 1622, efterat Protestanterne havde mistet de fleste af sine Fristæder. Efter Luynes's Død fom 1624 den senere Kardinal-Hertug Richelieu (s. d.) i Spidsen for Styrelsen, som han med sin overlegne Begavelse og Kraft førte ganske paa egen Haand, idet han vidste at gjøre sig saa uundværlig, at Kongen, som hadede og frygtede ham, ikke vovede at skille sig ved ham. Richelieus Politik gik ud paa at udvide Kongemagten paa Bekostning af Adelen, Parlamenterne og Protestanterne og udadtil at svække de habsburgske Magter Østerrige og Spanien. Protestanterne greb til Vaaben og var i Førstningen heldige; men snart vendte Krigslykken sig, deres sidste Fæstning La Rochelle blev 1628 tvungen til Overgivelse, og de var nu henviste til Hoffets Naade, men beholdt dog fri Religionsøvelse. Ved sin Deltagelse i den mantuanske Arvefølgekrig erhvervede Ludvig Fæstningerne Casale og Pignerol for Frankrige. Richelieus myndige Styrelse fremkaldte vel adskillige Opstandsforsøg, men de blev alle kvalte i Fødselen. Da Roligheden nogenlunde var tilveiebragt, tog Frankrige, paa samme Tid som det underkuede de franske Protestanter, Parti for de tyske Protestanter i Trediveaarskrigen for at ydmyge Østerrige. Franske Korpser sendtes til Nederlandene og Rhinen, og 1635 sluttede Ludvig Forbund med Hertug Bernhard af Sachsen-Weimar, hvem han

skulde hjelpe til at erobre Elsas; efter Bernhards Død tog han derpaa hans Erobringer i Besiddelse. Ved den spanske Grænse førtes Krigen med Held for Franskmændene. Efterat Richelieu 1642 var død midt under Urolighederne, kom Mazarin til Styret. Ludvig den trettende var en baade legemlig og aandelig svag Mand, men viste i Krigen personlig Tapperhed. Han efterlod sig Landet i en af Byrder og Despotisme forkuet Tilstand. — Ludvig den fjortende, foregaaendes Søn, f. 1638, d. 1715, var ved Faderens Død kun 5 Aar gammel. Moderen, Anna af Østerrige, og Mazarin førte Regjeringen under hans Mindreaarighed. Ludvigs første Regjeringsaar udmærker sig ved de blodige Uroligheder, som „Fronden" (s. d.) paaførte Landet. Den unge Konge vakte ikke store Forhaabninger; han havde faaet en mindre god Opdragelse og var allerede i en ung Alder hengiven til Udsvævelser. Efter Mazarins Død 1661 viste han sig først i sit rette Lys, som en Inkarnation af den videstgaaende Despotisme. Hans hele Politik stod i Harmoni med hans berygtede Udsagn: „L'état c'est moi" („Staten er jeg"). Det var ham magtpaaliggende til Opnaaelsen af sine Hensigter at optræde med Glans, og hans Hof blev Europas mest straalende, et Mønster for alle andre. Her udviklede sig ikke blot en indtil Væmmelse gaaende Afgudsdyrkelse af Kongen baade som Monark og som Person, men ogsaa en Usædelighed, som smittede til vide Kredse. — Ludvig den fjortende var saa heldig at have et Antal fremragende Mænd i de forskjelligste Retninger til sin Raadighed, hvad der bidrog til at virkeliggjøre hans store Planer. Saaledes havde han i Colbert (s. d.) en stor Finansmand, som ikke alene forstod at sætte Statskassen i en fortrinlig Stand, men ogsaa paa de forskjelligste Maader befordrede Landets materielle og aandelige Opkomst; Louvois (s. d.) ordnede Militærvæsenet paa den fortræffeligste Maade, Vauban (s. d.) forsynede Grændserne med Fæstninger, der var Mesterverker for sin Tid, og de to store Feltherrer Turenne (s. d.) og Condé (s. d.), udførte i Spidsen for Arméerne Storverker af Tapperhed og Feltherredygtighed. — Da Filip den fjerde af Spanien døde, fordrede Ludvig som hans Svigersøn en Del af de spanske Nederlande, rykkede ind med en Hær og erobrede flere Fæstninger. Men Englands og Sveriges Alliance med Generalstaterne (Tripelalliancen) standsede hans Erobringer; dog beholdt han de Fæstninger, han havde bemægtiget sig. Efter at have lokket England til at indgaa Forbund med Frankrige vendte han sig paany mod Nederlandene, erobrede i en Hast det halve Land, forjog Generalstaternes Forbundsfælle, Hertugen af Lothringen, og lod Landet plyndre og ødelægge. Men Spanien, Østerrige og Tyskland tog Parti mod ham, og da ogsaa England truede med at falde fra, sluttedes 1678 Fred i Nimwegen, hvorved Frankrige beholdt flere nederlandske Fæstninger samt hele Franche-Comté. I sit Overmod oprettede han nu de berygtede Reunionskamre (s. d.), ved hvilke han selv egenmægtig tildømte sig alle de Besiddelser, som nogensinde havde hørt til hans Erobringer. Endelig forenede Spanien, Generalstaterne og Keiseren sig og bevægede Ludvig til 1684 i Nimwegen at slutte en Vaabenstilstand paa 20 Aar, i hvilken Tid han skulde indstille sine Reunioner. Imidlertid havde han 1681 ladet en Flaade bombardere Tripolis og 1684 Algier samt Genua lægge i Aske. Hans Magt stod paa denne Tid paa sin Høide; han var Europas mægtigste Fyrste og frygtedes og beundredes af alle sine Naboer. Hvad de indenlandske Forhold angik, havde han ganske opnaaet sit Maal, at være den eneste herskende over alle sine Undersaatter; i hele hans Regjeringstid blev Rigsstænderne eller Notablerne aldrig sammenkaldte; Adelen vovede ikke længer at gjøre sig gjeldende og Bykommunerne mistede sine Rettigheder. Retsvæsenet forfaldt, og den kongelige Despotisme gjorde sig ogsaa her gjeldende ved Udstedelsen af de berygtede „Lettres de cachet" (s. d.). — Men netop som Ludvigs Magt stod paa sin øverste Top, foregik der en mærkelig Forandring med ham. Han havde lige fra sin Ungdom været stærkt sanselig og havt en stor Del Maitresser, af hvilke La Vallière, Montespan og Fontanges; nu, da han begyndte at blive lidt tilaars, lod han sig ganske lede af Marquisen af Maintenon, hvem han 1685 endog hemmelig ægtede, og som vidste at gjøre ham ligesaa bigot, som han før havde været verdsligsindet. Hun var et Redskab for Hofgeistligheden og Jesuiterne, og hendes Indflydelse ytrede sig først derved, at hun fik Kongen til at forfølge de franske Protestanter. Efter Colberts Død (1683) begyndte man at anvende Vaabenmagt for at tvinge dem til Underkastelse, og da Kongen lod sig indbilde, at alle Protestanter nu var omvendte, ophævede han 1685 det nantiske Edikt. De blodige Forholdsregler, som blev tagne i Forbindelse med dette Skridt, drev, uagtet Grændserne blev bevogtede, over en halv Million Protestanter, der hørte til Landets dygtigste og bedste Borgere, til at udvandre. Imidlertid havde han dog jevnlig Stridigheder med Paven, naar denne krydsede hans Planer, og han fik endog et Koncil af franske Geistlige til at erklære, at Paven kun havde Myndighed i Troessager. Under disse indvikledes han i en ny Krig ved at gjøre Fordring paa Pfalz samt blande sig i Kurfyrstevalget i Köln. Der sluttedes nu et frygteligt Forbund mod Frankrige mellem England, Tyskland, Nederlandene, Spanien og Savoyen. Men desuagtet holdt Ludvig sine mange Fiender nogenlunde Stangen, og 1697 kom det til et Forlig i Ryswijk, hvorved Frankrige maatte give Slip paa nogle af de tidligere Erobringer. Det værste var imidlertid, at Landets Finansvæsen var bragt i Uorden, dets Kræfter saagodtsom udtømte, og dets Forsvarsvæsen bragt i den største Forvirring. En af de væsentligste Aarsager til Ludvigs Uheld var, at hans mest fremragende Hærførere og Statsmænd var døde eller fjernede og var blevne erstattede med Mad. Maintenons Kreaturer. Trods Rigets daarlige Tilstand nærede Ludvig endnu stedse nye Planer til Udvidelse af sin Magt. I Spanien regjerede paa denne Tid den svagelige og barnløse Karl den anden, hvis Død daglig kunde ventes. Ludvig havde længe ladet sig mærke med, at han vilde gjøre Krav paa Spanien for en af sine Efterkommere, idet han nemlig havde været gift med en Søster af Karl den anden. For at hindre de andre Magter, som ogsaa havde sin Opmærksomhed stærkt henvendt paa Spanien, fra at væbne sig, sluttede han siden 1698 flere Overenskomster om Deling af de spanske Lande. Da Karl den anden døde 1700, efterlod han et Te-

stamente, hvori han indsatte Ludvigs Sønnesøn Filip af Anjou (Filip den femte) til Tronarving. Dette Testamente fremkaldte den spanske Arvefølgekrig, der tog sin Begyndelse 1701 og førtes med vexlende Held, i den senere Tid dog mest med Tab for Frankrige, som mistede det meste af sine Kolonier ved Freden i Utrecht 1713. Dog opnaaede Ludvig ved Separatfreden med Keiseren i Rastatt 1714, at Filip den femte anerkjendtes som Konge i Spanien. Efter denne Krig var Frankrige aldeles udmattet, og Misstemningen var saa stor, at kun den tilvante slaviske Lydighed hindrede Udbruddet af aabent Oprør. Af Ludvigs 6 ægtefødte Børn opnaaede kun den ældste Søn, Dauphinen Ludvig, den voxne Alder. Han døde 1711, og i de følgende Aar mistede den gamle Konge alle sine Efterkommere paa Sønnesønnen Filip af Anjou og den unge Sønnesøns Søn Ludvig (den femtende) nær. Ludvig den fjortende besad ingen overlegen Begavelse, men var rask og energisk i sine politiske Handlinger og havde forresten Lykken at takke for meget af sin Fremgang. Han besad et imponerende Ydre og fine Manérer, der paatrykte hans Hof sit Stempel. Hovedsagelig for at glimre begunstigede han Videnskab og Kunst; af de prægtige Bygninger, han lod opføre, kan mærkes Invalidehotellet og Slottet i Versailles. — Ludvig den femtende, foregaaendes Sønnesøns Søn, f. 1710, d. 1774, var ved Oldefaderens Død kun 5 Aar gammel. Regentskabet under hans Mindreaarighed overtoges af Ludvig den fjortendes Brodersøn, Hertug Filip den anden af Orléans. Filip døde efter i 13 Aar at have styret Landet paa en usel Maade, og Hertugen af Bourbon blev 1523 Formynderregent, men fortrængtes 3 Aar efter af Kongens Opdrager Kardinal Fleury, som ved Sparsomhed tilveiebragte Orden i Finanserne. Ludvig, hvis Opdragelse var bleven forsømt, befattede sig, i Modsætning til sin Forgjænger, kun lidet med Statsstyrelsen, men overlod den til sine Ministre, som igjen beherskedes af hans hurtig vexlende Maitresser. Ved Udbruddet af den østerrigske Arvefølgekrig blev Frankrige indviklet i denne som en af de Magter, der havde garanteret den pragmatiske Sanktion. Denne Leilighed benyttede det til at forsøge at knække det habsburgske Hus og forenede sig derfor med Spanien, Baiern, Preussen m. fl. for at faa Kurfyrst Karl Albrecht af Baiern sat paa Keisertronen. Men da Fredrik den anden gik over til Maria Theresias Parti, tog Sagen en uheldig Vending for Frankrige. Morits af Sachsen (s. d.) gjorde vel god Fremgang i Nederlandene, men da England og senere Rusland tog Parti for Østerrige, fandt Ludvig det raadeligst at slutte Fred i Aachen 1748. — Den af Vellevnet og Udsvævelser sløvede Konge brød sig imidlertid lidet om, hvorledes det gik med Riget, og hengav sig ganske til sin Maitresse Madame Pompadours Ledelse. Denne uværdige og rænkefulde Kvinde øvede ikke blot en uheldig Indflydelse paa den uduelige Konge, men ogsaa paa Landets Finanser og Udenrigspolitik. Af Had til Fredrik den anden af Preussen fik hun et Forbund med Østerrige istand mod ham. I denne Krig, hvori England stod paa Preussens Side, led de franske Armeer, som kommanderedes af uduelige Hofyndlinger, vanærende Nederlag, og ved den endelige Fred tabte Frankrige Kanada, de fleste af sine Øer i Vestindien samt næsten alle sine Besiddelser i Ostindien. Pompadours og hendes Efterfølgerske Madame Dubarrys affindige Ødselhed og slette Styrelse bragte Hoffet i en bitter Strid med Parlamentet og lagde derved Grunden til det Had mod Hoffet, som under Ludvigs Efterfølger brød ud i lys Lue. Madame Dubarry var den værste af alle Ludvigs mange Maitresser; hun skal i de 5 Aar, hun indehavde sin uhæderlige Stilling, have bortødslet 180 Millioner Franks af Statens Midler. I sine sidste Aar befattede Ludvig sig ikke med andet end med sine Elskerinder, Jagt og alskens Narrestreger. Efterat han allerede i lang Tid som Følge af sine Udsvævelser havde lidt af en ødelæggende Sygdom, fik han tilslut Børnekopperne af et af Ofrene for hans Usædelighed og døde i den ynkeligste Forfatning, forladt af alle, undtagen sine Døtre, der trofast pleiede ham. Efterretningen om den elendige Fyrstes Død hilstes af Folket med Jubel, og Smædeviser blev sungne og Sten kastet efter den Vogn, hvori hans Lig om Natten uden Ceremonier bragtes til Graven. — Ludvig den sextende, foregaaendes Sønnesøn, f. 1754, d. 1793, ægtede som Kronprins Erkehertuginde Marie Antoinette af Østerrige og besteg ved Bedstefaderens Død Tronen, hilset med Glæde af Folket, som gjennem ham haabede en Forandring i de utaalelige herskende Forhold. Han var af Naturen alvorlig og beskeden, hjertensgod og sædelig, men hverken i Besiddelse af store Aandsevner eller af Energi og Villiekraft. Han skyndte sig at fjerne Dubarrys Kreaturer fra Styrelsen og skaffe dygtige og retsindige Mænd i deres Sted. Torturen og Resterne af Livegenskabet blev ophævede, en Mængde Sinecurer blev afskaffede og Hofholdningen meget indskrænket. Reformerne stødte dog snart paa Modstand hos Hoffet og de af den nye Konge gjenoprettede Parlamenter; Førsteministeren Malesherbes og Finansministeren Turgot nødtes til at træde af, og den tidligere Finansminister Clugny fik derefter Styrelsen af Finanserne, som under ham igjen truede med at synke tilbage i den gamle Uorden. Snart begyndte ogsaa den unge og smukke Dronning med den hende omgivende Sværm af Hoffolk at faa en fordærvelig Indflydelse paa Styrelsen. Vistnok fik man 1777 en dygtig Finansmand i Necker (s. d.), men hans Bestræbelser gjordes for en stor Del frugtesløse ved Frankriges Deltagelse i Nordamerikanernes Frihedskrig, der krævede saa store Pengeofre, at Necker tilslut maatte gribe til at beskatte de priviligerede Stænder og gjøre endnu større Indskrænkninger i Hofholdet. Følgen var, at han 1781 maatte tage sin Afsked. Efter ham fulgte en Række uduelige Ministre, som kun gjorde Forvirringen større og øgede den almindelige Misnøie. 1788 blev Necker paany Finansminister, og tvungen af Omstændighederne blev Kongen nødt til at indkalde Generalstænderne; en Notabelforsamling sammenkaldtes for at raadslaa om Formen for den nye Repræsentation; den ønskede, at Stænderne skulde faa samme Form som tidligere og sammensættes af et lige Antal Repræsentanter for Adelen, Geistligheden og „Trediestanden" (Borgerskabet); denne sidste Stand, som den talrigste og den, der havde alle Byrderne i Staten at bære, kom i stor Bevægelse ved denne Beslutning, og efter Neckers Raad bestemte Kongen sig til at indkalde dobbelt

saa mange Repræsentanter for Tredjestanden som for hver af de to andre Stænder. 5te Mai 1789 aabnede Kongen Stændernes Forsamling; den gamle Adskillelse mellem de tre Stænder som tre forskjellige afsluttede Korporationer forsvandt snart af den nye Forsamling, idet den politiske Magt koncentrerede sig i Tredjestanden, til hvilken mange Adelige og Geistlige sluttede sig. Saaledes blev Forsamlingen til en Nationalforsamling istedenfor til en Stænderrepræsentation. Det, som nu skulde bringes istand, var Reformer i alle Retninger; men Forholdenes Magt medførte, at Reformbevægelsen blev en Revolution. Om dennes Historie og Gang se Art. Frankrige. Kongen vaklede allerede fra Begyndelsen og lod sig snart paavirke af Folkepartiet, snart af Hoffet. Neckers Afskedigelse og andre reaktionære Skridt fremkaldte Bastillens Bestormelse, der efterfulgtes af Pøbelens Tog til Versailles i Oktober 1789, hvorved Kongen nødtes til at tage sin Tilflugt til Paris, hvor han var ganske i Befolkningens Vold. I enkelte Øieblikke haabede man fra begge Sider paa en Forsoning, saaledes ved den store Fest paa Marsmarken Aarsdagen efter Bastillens Indtagelse; men Partihadet fik snart Overhaand, og Kongens Stilling blev mere og mere uholdbar, især efterat Frihedsbevægelsernes oprindelige geniale Leder Mirabeau, der alene var istand til at beherske de oprørte Gemytter, var død. Fortvivlet og raadvild besluttede Kongen med sin Familie sig til at udvandre i Hemmelighed; hans Forsøg derpaa (Juni 1791) mislykkedes, og fra nu af var hans Regjering kun et Skin. Han aflagde i September Ed paa den nye Forfatning og hengav sig villieløs i sin Skjebne, føiende sig efter Nationalforsamlingen. Men endelig tog han paa Dronningens Foranstaltning et mere energisk Skridt, idet han i en Skrivelse opfordrede de med Østerrige mod Frankrige forbundne Magter til at rykke ind i Frankrige og gjenoprette den forrige Tingenes Tilstand. Ved Efterretningen om de Forbundnes Indrykken og Fransksmændenes Nederlag besluttede Nationalforsamlingen, at en Hær paa 20,000 Mand skulde samles fra Departementerne for at beskytte Hovedstaden. Denne Beslutning vægrede Kongen sig for at sanktionere, og han blev nu betragtet som en Forræder og forhaanet af Mængden, der trængte ind i Tuilerierne og satte ham den røde Jakobinerhue paa Hovedet. 10de August 1792 fremkaldte Efterretningerne om Krigens uheldige Gang og et truende Manifest fra Fienderne en Opstand, under hvilken Slottet blev stormet. Kongen, som med sin Familie havde søgt Tilflugt hos Nationalforsamlingen, toges tilfange og førtes kort efter til Temple, hvorpaa Konventet 21de September proklamerede hans Afsættelse og Republikens Indførelse. Der anlagdes nu formelig Proces mod ham; han havde dygtige Forsvarere i Tronchet, Malesherbes og Desèze, men hans Død var saa at sige besluttet paa Forhaand, og 19de Jan. 1793 dømtes han af Konventet til Døden som Landsforræder. Dommen fuldbyrdedes 21de Jan. Kongen døde rolig og fattet, idet han i sidste Øieblik protesterede mod de ham tillagte Forbrydelser. Samme Skjebne rammede kort efter hans Dronning. Ludvig den sextende kan nok paa en vis Maade kaldes en Martyr, da det sikkerlig ikke saa meget manglede ham paa god Villie til at befordre Landets Vel som paa Indsigt og Evne til at gjøre det. Vist er det imidlertid, at Landets Tilstand under hans Styrelse var bleven saadan, at den maatte kaldes uudholdelig. — Ludvig den syttende, Ludvig den sextendes Søn, f. 1785, d. 1795, var ved Faderens Henrettelse fængslet i Temple og blev af sin emigrerede Farbroder Greven af Provence (den senere Ludvig den attende) proklameret som fransk Konge og anerkjendtes som saadan af de adelige Emigranter samt af enkelte udenlandske Magter. S. A. blev han skilt fra sin Moder og overgivet til en Jakobiner, Skomager Simon, som mishandlede ham og lagde an paa at ødelægge ham baade legemlig og aandelig. Efter mange Lidelser døde han i Fængslet. Skjønt hans Død af Samtiden blev betragtet som en Kjendsgjerning, opstod der dog senere Eventyrere og Bedragere, som gav sig ud for at være ham, idet de fortalte paa en eller anden mærkelig Maade at være undsluppe af Fængslet. — Ludvig den attende, Broder af Ludvig den sextende, f. 1755, d. 1824, tog i sin Ungdom liden Del i Hoffets Forlystelser, men levede i Stilhed, beskjeftiget med literære og lærde Sysler. Han stod ogsaa i politisk Henseende i Opposition mod Hoffet, hvorfor han var i Besiddelse af Folkets Yndest. Under Revolutionen forblev han i Paris til 1791, da han forlod Byen sammen med Kongen og var heldig nok til at naa Grændsen. Han paakaldte nu Stormagternes Hjelp mod Revolutionen og var 1792 med paa Toget til Champagne. Efter Ludvig den sextendes Henrettelse antog han Titel af Regent og udraabte den unge „Ludvig den syttende" til Konge; efter dennes Død tog han selv Kongetitelen og boede i Verona, indtil den franske Hærs Fremrykning tvang ham til 1796 at gaa til Tyskland. Senere opholdt han sig paa forskjellige Steder og afslog 1803 et Tilbud fra Napoleon om mod et Vederlag at opgive sine Krav paa Frankrige. Efter Napoleons første Tronfrasigelse vendte han tilbage til Frankrige, lovede borgerlig Frihed og Amnesti og holdt 3die Mai 1814 sit Indtog i Paris. Da Efterretningen om Napoleons Landing 1815 ankom, søgte han at berolige Sindene ved frisindede Proklamationer; men det var forgjeves, han maatte flygte og opholdt sig under de 100 Dage i Gent. Efter Slaget ved Waterloo lovede han i en ny Proklamation almindelig Amnesti og drog 9de Juli 1815 igjen ind i Paris. Det yderliggaaende reaktionære Parti var imidlertid stærkt og tvang Kongen til at føie sig. Dog bragte Decazes's maadeholdne Politik noget mere Orden og Ro tilveie, men 1820 opskræmtes det reaktionære Parti paany til Virksomhed ved Hertugen af Berrys Mord, og den svage Konge lod sig nu lede af Partiet, efter hvis Ønske han 1823 førte den uheldige Krig med Spanien. Ludvig den attende var en velmenende og personlig særdeles elskværdig Mand. Da han ingen Børn havde, efterfulgtes han af sin Broder Karl den tiende (s. d.).

Ludvig, Navn paa to Konger af Baiern. — Ludvig den første, Karl August, f. 1786, d. 1868, var Søn af Kong Maximilian Josef, hvem han efterfulgte i Regjeringen 1825. Han er mest mærkelig ved sin sjeldne Forkjærlighed for de skjønne Kunster, der bevirkede, at München i hans Tid smykkedes med et særdeles stort Antal Pragt-

bygninger og blev et Hovedsæde for tysk Kunst. Af de Bygverker, som skylder ham sin Tilblivelse, kan nævnes Odeon, det kongelige Slot, Wittelsbacher-Paladset, Basilikaen, Ludvigskirken, „Ruhmeshalle“, „Feldherrnhalle“, „Siegesthor“, Biblioteket, Universitetsbygningen og det nye Pinakothek i München, „Valhalla“ ved Regensburg m. m. fl. Ogsaa Videnskaben fremmede han ved at indkalde mange dygtige Videnskabsmænd til det af ham fra Landshut til München overflyttede Universitet. I Begyndelsen af hans Regjering var hans Politik temmelig liberal, men senere slog han om, begunstigede de Ultramontane, gjenoprettede talrige Klostre og regjerede i det hele reaktionært. Dette fik en Ende, da han 1846 blev lidenskabelig forelsket i Danserinden Lola Montez (s. d.), som blev hans Elskerinde og for hvis Skyld han skilte sig ved sine klerikale Ministre; men hendes Overmodighed og Ødselhed og det forargelige i hendes Samliv med Kongen vakte ny Utilfredshed, og det kom i Febr. 1848 til urolige Optrin i München, hvoraf Følgen var, at Lola Montez maatte sendes bort. Da kort efter den fra Frankrige udgaaede Frihedsbevægelse ogsaa forplantede sig til Baiern og det øvrige Tyskland, fandt han sig besøiet til at takke af til Fordel for sin ældste Søn Maximilian den anden. Siden levede han som Privatmand, beskjeftigede sig med kunstneriske Foretagender og nød almindelig Popularitet i Landet. Han udgav flere Digte, der vidner om adskillig Originalitet og poetiske Anlæg. — **Ludvig den anden**, Otto Fredrik Vilhelm, foregaaendes Sønnesøn, Søn af Maximilian den anden, f. 1845, blev Konge 1864. 1870 sluttede han sig med Iver til Krigen mod Frankrige og gav s. A. Anledningen til den preussiske Konges Udraaben til tysk Keiser. I de kirkelige Stridigheder har han stillet sig i bestemt Opposition mod det ultramontane Parti. Forøvrigt lever han mest i Ensomhed og er ugift; hans Hovedinteresse synes at dreie sig om Richard Wagners Musik, som han har gjort meget for at bringe frem paa Scenen. Om hans underlige Egenheder fortælles mange Anekdoter, men han synes i det hele at være populær blandt sit Folk.

Ludvig (port. Luiz) **den første**, Konge af Portugal, f. 1838, er Søn af Dronning Maria da Gloria og besteg Tronen efter sin ældre Broder Pedro den andens Død 1861. Under hans Regjering har Portugal gaaet betydelig, om end langsomt fremad; de finansielle Vanskeligheder har nødt ham til at paalægge større Skatter og afknappe sin egen Civilliste, men Fremgangen er ogsaa paa dette Felt mærkbar. Under Tronvakancen i Spanien 1869 afviste han med Bestemthed Tanken om at ville modtage den spanske Krone.

Ludvig Bonaparte, Konge i Holland 1806—10, se Bonaparte.

Ludvig Filip (fr. Louis Philippe), Konge i Frankrige, f. 1773, d. 1850, var ældste Søn af Hertug Ludvig Filip Josef af Orléans. Ved Revolutionens Udbrud indtraadte han i Nationalgarden og 1790 ligesom Faderen i Jakobinerklubben, kommanderede 1791 som Oberst et Regiment i Vendôme og Valenciennes og blev 1792 først Brigadegeneral, derpaa Generalløitnant, hvorefter han gik ind i Dumouriez's Armé og medvirkede til Seiren ved Jemappes. Efter den 10de Aug. s. A. nedlagde han sine Titler og antog ligesom Faderen Navnet Egalité. Da Konventet forviste alle Bourboner, skete der en Undtagelse med ham og hans Fader, men efter det ulykkelige Slag ved Neerwinden 1793, hvor Ludvig Filip kommanderede Centrum, blev hans Stilling temmelig uholdbar. Medindbefattet i Arrestordren mod Dumouriez gik han med denne kort efter over paa østerrigsk Grund. Efter Faderens Henrettelse, hvorved han arvede Titelen Hertug af Orleans, besluttede han at udvandre til Amerika og begav sig derfor til Hamburg; herfra gjorde han først en Reise til Danmark, Sverige og Norge, hvor han kom lige til Nordkap. Efter sin Tilbagekomst levede han nogen Tid i Hamburg, hvorfra han 1796 begav sig til Filadelfia, da Direktoriet i Frankrige havde stillet hans Udvandring fra Europa som Betingelse for hans Moders og Brødres Løsladelse af Fængslet. Hans to Brødre fulgte efter 1797, og alle tre bereiste nu de Forenede Stater, hvorefter de 1800 vendte tilbage til Europa og indtil 1807 opholdt sig i England. Efter sine Brødres Død reiste Ludvig Filip til Palermo, hvor han opholdt sig hos Kong Ferdinand den første, hvis Datter han ægtede. 1808 sendtes han til Gibraltar for at virke for Bourbonernes Sag i Spanien og mod Josef Bonaparte; han blev imidlertid fangen og bragt til England, hvorfra han kun med Nød fik Lov til at vende tilbage til Palermo. Ved Efterretningen om Napoleons Tronfrasigelse gik Ludvig Filip til Paris og udnævntes 1814 til Generaloberst for Husarerne; under de 100 Dage nedlagde han sin Kommando og gik til England, hvorfra han efter den Restauration vendte tilbage. Mislikt ved Hoffet for sine maadeholdne Anskuelser opholdt han sig 1815—17 atter i England; efter hans Tilbagekomst det sidstnævnte Aar blev hans Hus i Paris et Samlingssted ikke blot for en stor Del literære Notabiliteter, men ogsaa for mange Politikere, der var misfornøiede med Regjeringen. Efter Karl den tiendes Tronbestigelse blev Ludvig Filips Forhold til Hoffet igjen noget venligere; under de Begivenheder, som gik forud for Julirevolutionen (1830) holdt han sig klogelig tilbage uden at tage Del i dem. Da Karl den tiende var bleven erklæret for afsat, besluttede de Deputerede paa Laffittes Forslag at tilbyde ham Statsstyrelsen. 3die Aug. indkaldte han Kamrene, aflagde Ed paa det af dem reviderede Charte og valgtes derpaa til „De Franskes Konge“. Man ventede af ham gjennemgribende Reformer, men de udeblev. Han søgte først paa alle Kanter at sikre Fredens Bevarelse; i sin indenlandske Politik søgte han hovedsagelig at støtte sig paa Borgerstanden. Denne Politik kunde imidlertid ikke i Længden tilfredsstille nogen, allermindst det demokratiske Parti, som havde hentet nye Kræfter i den Revolution, der havde hævet ham paa Tronen. En Række Attentater mod hans Liv og Opstandsforsøg snart i det ene, snart i det andet Partis Navn bragte ham endelig fra 1840 af til mere aabent at stille sig i Reaktionens Tjeneste. Medens Frankrige i hans Regjeringstid tog et overordentligt Opsving i materiel Henseende, blev det nu hans Opgave at stille sig afgjort Veien for alle politiske Fremskridt. Kongens uheldige Udenrigspolitik bidrog til endnu mere at forøge alle Partiers Misfornøielse, som især fik Udtryk i Kravet om Reformer i Valglovene. Endelig udbrød der 22de Februar 1848 Opstand

i Paris; allerede næste Dag nedlagde Guizot sit Ministerium, uden at Dannelsen af et nyt var sikret, og medens Hoffet var raadvildt og ikke vidste, hvad det skulde gjøre, vandt Opstanden rask Udbredelse, saa at den snart ikke mere lod sig dæmpe. Midt under Tumulten forlod Kongen med sin Familie Paris 24de Febr., kom til England og boede her paa Godset Claremont nær Windsor. Vinteren 1849 reiste Ludvig Filip til Richmond (Amerika), men vendte 1850 tilbage til Claremont, hvor han døde.

Ludvig Vilhelm, Markgreve af Baden-Baden, østerrigsk Feltherre, f. 1655, d. 1707, gjorde først Tjeneste i Elsas under Montecuculi mod Turenne, overtog 1678 efter sin Bedstefader, Markgrev Vilhelm den første, Regjeringen i Baden-Baden. Da der 1683 udbrød Krig mellem Østerrige og Tyrkiet, gik han med et Troppekorps til Wien og vandt, efterat Byen havde faaet Undsætning af Hertugen af Lothringen og Johan Sobiesky, flere Fordele over Tyrkerne. Som Overstbefalende over Østerrigerne ved Donau slog han derpaa Tyrkerne 1689 ved Nissa og 1691 ved Salankemen; 1693 fik han Overbefalingen over Rigsarméen i Tyskland mod Franskmændene, gjenerobrede Heidelberg og gik derpaa til England for at slutte Overenskomst med Kong Vilhelm om Krigsførelsen mod Frankrige. 1694 faldt han ind i Elsas. I den spanske Arvefølgekrig kommanderede han den keiserlige og Rigsarméen og erobrede 1702 Landau. Han var en fremragende Feltherre og navnlig dygtig i Befæstningskunsten.

Ludwig, Karl Friedrich Wilhelm, tysk Fysiolog, f. 1816, studerede Medicin i Marburg og Erlangen, blev 1842 Privatdocent, senere Prosektor og 1846 Professor i sammenlignende Anatomi i Marburg, gik 1849 til Zürich som Professor i Fysiologi og Anatomi, 1855 til Wien som Professor i Fysiologi og fysiologisk Fysik og 1865 til Leipzig, ved hvis Universitet han siden har virket. Han har bl. a. anstillet vigtige Undersøgelser over Nervernes Indflydelse paa Spytafsondringen, over Blodets Gasarter, Hjertebevægelsen, Lymfekarrene og Lymfedannelsen m. m. Hans Hovedverk er „Lehrbuch der Physiologie des Menschen" (2 Bd., 1852—56).

Ludwigsburg, Kongeriget Würtembergs anden Residensstad, ca. 2 Mil nord for Stuttgart, med 15,000 Indb., et pragtfuldt kongeligt Slot og livlig Industri. I Omegnen findes flere Lystslotte.

Ludwigshafen, By i den baierske Provins Pfalz, paa Rhinens venstre Bred, ligeoverfor Manheim, hvormed den er forbunden ved en Jernbanebro, har 12,000 Indb., er Pfalz's betydeligste Handelsplads og har livlig Industri. Byen grundedes af Kong Ludvig den første.

Ludwigskanal, Kanal i Baiern, sætter Donau og Rhinen i Forbindelse. Den anlagdes under Ludvig den førstes Regjering 1836—45, er ca. 24 Mil lang og har 100 Sluser.

Luffegjæs, se Pingvin.

Luft, se Atmosfære.

Luftballon, Aërostat, et Apparat til at hæve Byrder op i Luften, bestaar af en Sæk af lufttæt Tøi, Papir ell. lign., der er fyldt med en Gasart, som er lettere end den atmosfæriske Luft. Virkningen beror paa, at et Legeme, som veier mindre end den Luft, der optager et ligestort Rum, stiger opad; Ballonen maa derfor være saaledes indrettet, at det Stof, hvoraf den er gjort, i Forening med den deri indesluttede Gas er lettere end det Rumfang Luft, den fortrænger. De første, som forfærdigede Luftballoner, var Brødrene Stefan og Josef Montgolfier i Annonay i Frankrige; de forarbeidede 1782 en stor Ballon af Papir, som de fyldte med opvarmet Luft, der som bekjendt er tyndere og følgelig lettere end den kolde. For at holde Luften inde i Ballonen stadig varm anbragtes i den underste Ende en Aabning, under hvilken en Flamme holdtes brændende. Senere forfærdigedes der Luftballoner efter samme Princip, men af holdbarere Materiale end Papir og saaledes indrettede, at Mennesker kunde stige op med dem; denne Slags Balloner, som efter sine Opfindere kaldes Montgolfièrer, blev dog paa Grund af sin Ildsfarlighed snart fortrængte af en anden Slags, der beror paa, at Ballonen fyldes med en Gasart, som i sig selv er letterere end atmosfærisk Luft, istedenfor med ophedet Luft. Fysikeren Charles i Paris anvendte 1783 til dette Brug Vandstofsgas, som er 14 Gange lettere end atmosfærisk Luft; efter ham kaldes saadanne Luftballoner Charlièrer. Senere har man istedenfor Vandstofgas almindelig indført Brugen af Lysgas (Stenkulgas), der vel ikke er saa let som Vandstof og derfor for at løfte samme Byrde maa fyldes i Balloner af større Dimensioner, men som er fordelagtig ved sin Prisbillighed. — Opfindelsen af Luftballonen vakte stor Opsigt, og man ventede sig meget af den. Allerede i Novbr. 1783 gik en Vovehals, Pilâtre de Rozier, op i en Ballon (Montgolfière) og naaede en Høide af 1,000 Meter; kort efter gjorde Charles med en af sine egne Balloner det samme og steg til en Høide af 2,000 Meter. Blanchard gjorde i Begyndelsen af 1785 en Luftreise fra Dover over Kanalen til den franske Kyst. Forbedringer i Ballonernes Konstruktion indførtes snart; saaledes forsynede Charles sin Ballon med en Ventil, hvorigjennem en Del af Gasen kunde slippes ud, naar man naaede de høiere og tyndere Luftlag, hvor Gasen ellers vilde udvide sig for stærkt og sprænge Ballonen. Ogsaa for at bringe Ballonen til at dale var denne Indretning nødvendig. For derimod at bringe den til at stige efter Behag tog man Ballast med i Form af Sandsække; naar Sanden kastedes ud, lettedes Ballonen og steg. Endvidere omgav man Ballonen med et Net af Tougverk, hvortil nedentil de Touge var fæstede, i hvilke Gondolen, en stærk flettet Kurv, hvori Passagererne sad, holdtes hængende. Endelig pleiede man at medtage Faldskjærme af betydelig Diameter som Redningsmidler ved Ulykkestilfælde. Imidlertid manglede der endnu en vigtig Ting for at gjøre Ballonerne praktisk brugbare, nemlig et Middel til at styre dem. Paa Grund af sin Lethed og store Dimensioner førtes de nemlig stadig afsted med Vinden, uden at man havde noget Middel til at indvirke paa Retningen. Alligevel søgte man tidlig at gjøre sig Ballonerne nyttige, navnlig i Krig som Rekognosceringsmiddel. 1793 oprettede den franske Velfærdskomité et Luftskipperinstitut, som skulde uddanne Folk til at gjøre Tjeneste med Luftballoner, og det derved dannede Luftskipperkompagni fandt allerede 1794 Anvendelse under Maubeuges Beleiring. De herved benyttede Balloner var Charlièrer af fernisseret Silke, fyldte med Vandstof. Paa Grund af indtrufne Ulykkes-

tilfælde opløstes dog Korpset efter et Par Aars Forløb. 1812 anvendte Russerne store Balloner, hvorfra Bomber skulde kastes ned paa Fienden; dette mislykkedes, men Idéen blev gjenoptagen af Østerrigerne, som under Malgheras Beleiring 1849 opsendte store Papirballoner, fra hvilke Masser af Bomber af sig selv skulde regne ned over Byen. Vinden drev dog disse Balloner i en anden Retning end formodet, og Bomberne faldt ned i den østerrigske Leir. I den italienske Krig 1859 anvendte Napoleon den tredie Luftskipperne Nadar og Godard til at udspeide Østerrigernes Stilling ved Solferino, og den førstnævnte skal have opnaaet fra Ballonen at optage et, dog temmelig utydeligt fotografisk Billede af Stillingen. Ogsaa i den amerikanske Borgerkrig fandt Ballonen lignende Anvendelse. I den fransk-tydske Krig 1870—71 benyttede begge de stridende Parter Luftballoner i Rekognosceringsøiemed, men uden videre Held; derimod gjorde Luftskibene god Tjeneste under Paris's Beleiring som Midler til at sætte den indesluttede By i Forbindelse med Udenverdenen. Postmesteren i Paris tog nemlig et Antal Luftskippere i sin Tjeneste, og der opsendtes fra 14de Septbr. 1870 til 28de Jan. 1871 fra Paris 64 Balloner med 358 Brevduer og 10,000 Kilogram Breve. Af disse Balloner forulykkede 18, 6 faldt i Tyskernes Hænder og 2 faldt i Havet, men de tiloversblevne gjorde dog uberegnelig Nytte. Enkelte Balloner gjorde eventyrlige Reiser til Holland, Afrika osv., og én faldt ned paa Lifjeldet i Telemarken i Norge. Med en saadan Postballon tog Gambetta om Vinteren fra det beleirede Paris og kom til Tours. — Efter Krigen tog man med Iver fat paa Problemet at gjøre Ballonerne styrbare. Et Forsøg herpaa var gjort 1852 af Giffard, som havde anvendt en Propel, der dreves af en liden Dampmaskine; hans Forsøg gjenoptoges nu af Ingeniøren Dupuy de Lôme. Denne indsaa, at det for Øiemedet var nødvendigt først og fremst at bevare Ballonen lige stærkt spendt, om end noget af Gasen blev sluppet ud, endvidere at give den en slankere Form og endelig at sætte den i fastere Forbindelse med Gondolen. Det første Resultat opnaaedes ved inde i den egentlige Hovedballon at anbringe en mindre, som kunde fyldes med atmosfærisk Luft og derved holde Ballonen spendt, medens den dalede. De Lôme konstruerede efter dette Princip en Ballon af oval Form, 36 Meter lang, 14 Meter bred og høi og af 3,454 Kubikmeters Indhold. Gondolen var 6 Meter lang og 3 Meter bred; til den fæstedes en Propel med 4 Vinger af 1 Meters Brede, overtrukne med Silke. Skruen dreiedes af 4 Mand og gjorde 21 Omdreininger i Minutet, hvorved Ballonen gjorde en Fart af 2,22 Meter i Sekundet. Ved Anvendelsen af flere Mands Kraft kunde Hurtigheden forøges. Mellem Gondolen og Ballonen udspendtes desuden et trekantet Seil, som ved en Stang kunde stilles i forskjellig Retning. Prøvefarten med denne Ballon fandt Sted fra Vincennes i Februar 1872 og gav forholdsvis gode Resultater, idet Ballonen i 2 Timer tilbagelagde en Længde af over 14 Mil, og det viste sig, at man kunde overvinde Virkningen af en Luftstrømning, hvis Hastighed var mindre end Ballonens. Efter lignende Principer konstruerede den tyske Ingeniør Hänlein en Ballon, hvis Skrue dreves af en Gasmaskine, men som blev ødelagt af en Storm, endnu inden Forsøgene med den var afsluttede. I den nyeste Tid har man foreslaaet istedenfor Damp- og Gasmaskiner, som er farlige paa Grund af den yderst brændbare Gas, hvormed Ballonerne fyldes, at anvende Elektricitet som Drivkraft. Imidlertid er endnu, skjønt Fremskridt som ovenfor vist er gjorte, Problemet om Luftballonernes fuldstændige Styring endnu langt fra sin Løsning. Luftreiser foretages fremdeles væsentlig som en Kuriositet, engang imellem ogsaa i videnskabeligt Øiemed for at udforske Luftens Temperatur, Tæthed, Sammensætning m. m. i dens høiere Lag.

Luftpumpe, et Apparat til at fortynde eller fortætte Luften i et lukket Rum. Den 1650 af Otto v. Guericke konstruerede Luftpumpe bestaar i det væsentlige af en Messing- eller Glascylinder, som indvendig er særdeles omhyggelig afsleben, og hvori en Kolbe af flere Lag tæt sammenpressede Læderskiver, i Randen besmurt med Fedt, bevæger sig lufttæt frem og tilbage. Cylinderens ene Ende er lukket, og fra den gaar et Rør til det Rum, som skal udpumpes (Recipienten); til dette Rum anvendes oftest en Glasklokke, der er hvælvet over en Glas- eller Messingplade, til hvilken den lufttæt slutter. Naar Kolben er skudt hen til den lukkede Ende af Cylinderen og Forbindelsen med Recipienten tilveiebragt, bevæges Kolben opad mod Cylinderens aabne Ende, hvilket ved store Luftpumpninger ofte sker ved en Tandstang og et Tandhjul. Herved opstaar der inde i Cylinderen et lufttomt Rum, hvori den i Recipienten værende Luft stiger op og udbreder sig, saaledes at baade Recipienten og Cylinderen kommer til at indeholde en Luft, der er tyndere end den atmosfæriske Luft udenfor. Naar nu Forbindelsesrøret lukkes lufttæt nær det Sted, hvor det udmunder i Cylinderen, og den i denne sidste indtrængte Luft skaffes Vei til at undvige, kan Kolben atter føres tilbage til Cylinderens lukkede Ende, Røret igjen sættes i Forbindelse med Cylinderen og den forrige Bevægelse gjentages. Saaledes kan man vedblive at fortynde Luften inde i Recipienten i høi Grad, men et absolut lufttomt Rum lader sig paa denne Maade ikke tilveiebringe. For afvexlende at tilveiebringe og afbryde Forbindelsen mellem Cylinderen og Recipienten forsynes den førstnævnte med en Ventil i Bunden, der lukker sig over Forbindelsesrørets Munding, naar Kolben drives nedad, og aabner sig, naar den igjen hæves; Kolben forsynes ogsaa med en Ventil, som aabner sig i modsat Retning og saaledes lader Luften strømme ud, naar Kolben sænkes, men lukker sig, naar den hæves. En anden Methode anvender til Opnaaelsen af det samme Øiemed en eiendommelig konstrueret Hane. Efter disse to Konstruktioner skjelner man mellem Hane- og Ventilluftpumper. Den første Slags kan udenvidere ogsaa bruges til at fortætte Luften i Recipienten, naar Hanen ved Kolbens Bevægelser bringes i den modsatte Stilling af den, hvori den dreies, naar Luften skal fortyndes; Ventilpumperne faar, naar de skal bruges til Luftfortætning, Ventiler, som aabner sig i modsat Retning af den ovenfor beskrevne. — I den senere Tid har man optaget en ældre Idé og efter denne konstrueret Kviksølvluftpumpen, der er indrettet som et stort Barometer, hvis Vakuum er sat i Forbindelse med Recipienten og tillige har en Hane, hvorigjennem det kan korrespondere med den ydre

Luft. Lukkes Hanen og Barometrets Kviksølvbeholder sænkes, synker ogsaa Kviksølvsøjlen i Barometerrøret, og Luften i Recipienten fortyndes paa samme Maade som ved den almindelige Luftpumpe; afstænges Recipienten, medens Hanen aabnes og Kviksølvbeholderen løftes op, drives den i Rørets Vakuum indtrængte Luft ud. Ved fortsat Arbeide med Kviksølvpumpen, der nu hyppig anvendes ved videnskabelige Experimenter, kan man opnaa en langt større Fortyndning af Luften end med den almindelige Luftpumpe.

Luftrør, se Lunge. — Luftrørshoved, se Strubehoved.

Luftspeiling (Fata Morgana), en optisk Fremtoning, som stundom under særegne Luftforhold ved stærk Varme eller Solskin viser sig over større Sletter eller Vandflader. Den opstaar ved, at de nedre Luftlag er stærkt opvarmede og altsaa mere fortyndede end de øvre, hvorved deres Straalebrydningsevne bliver forskjellig. Naar en Lysstraale gaar i skraa Retning fra et tyndere til et tykkere Luftlag, eller omvendt, saa brydes den, d. v. s. dens Retning forandres, saa at den i en vis Frastand tilsyneladende viser sig paa et andet Sted end der, hvor Gjenstanden virkelig befinder sig. (Se Art. Straalebrydning.) Saaledes kan man paa Havet eller ved Kysten undertiden, naar det er meget varmt, se Skibe, som endnu ikke er saa nær, at de er dukkede frem af Horisonten, et Stykke oppe i Luften og som oftest i omvendt Stilling. — Luftspeilinger forekommer hyppigst i de varme Landes Ørkener og ved Siciliens Kyster. Af og til sees paa de forskjelligste Steder mere indviklede Luftspeilinger, idet Byer, Arméer osv. viser sig i Luften, og hvis Aarsager endnu ikke ganske er opklaret.

Luftsvulst (Emfysem), Ansamling af Luft under Huden, opstaar paa Brysthuden især ved Ribbensbrud og samtidig Beskadigelse af Lungen; ved dennes Helbredelse forsvinder Luftsvulsten af sig selv.

Lugar, et i et Skibs Forende under Dækket indrettet Rum til Opholdssted for Mandskabet. I den senere Tid er Lugaren for en stor Del bleven afløst af et paa Dækket staaende Ruf.

Lugger, et to- eller tremastet hurtigseilende mindre Skib, med Raaseil (Luggerseil); er nu for en stor Del gaaet af Brug.

Lugo, 1) By i den italienske Provins Ravenna, med 9,000 Indb. 2) Provins i Spanien, 175 Kv.mil stor, med 475,000 Indb. — Hovedstaden Lugo, ved Floden Minho, har 21,000 Indb. og Svovlkilder.

Lugos, By i Ungarn, ved Floden Temes, med 12,000 Indb., betydelig Handel og store Markeder, er Sæde for en græsk-katholsk Biskop.

Lugt, den Egenskab ved Gjenstandene, at de kan fornemmes ved Lugtesansen. Denne, der har sit Sæde i Næsehulens Slimhinde, hvor Lugtenervens fineste Forgreninger er udbredte, kan kun paavirkes af Stoffer, som er i luftformig Tilstand; at derfor en Ting har Lugt, beror paa, at fine Partikler af dens Substans forflygtiger i Luftform. De ved denne Sans vakte Forestillinger er af en overveiende subjektiv Karaktér og undertiden aldeles forskjellige hos de forskjellige Individer. Lugtesansens Hovedopgave synes at være den at undersøge Beskaffenheden af den Luft, som indaandes, hvorfor ogsaa dens Organ ligger ved Indgangen til Luftveiene.

Luini ell. **Luino**, Bernardino, italiensk Maler af den mailandske Skole, f. i den anden Halvdel af det 15de Aarh., d. ca. 1530, var en af sin Tids produktiveste og flittigste Kunstnere. Han malede talrige Fresker, deriblandt „Kristi Hudstrygelse" i San Giorgio i Mailand, „Kristi Tornekroning" i San-Sepolcro, „De Vises Tilbedelse" i San-Eustorgio, en Madonna i Sta.-Maria delle Grazie i Mailand samt fremfor alt en kolossal Fremstilling af Kristi Korsfæstelse i Sta.-Maria degli Angeli i Lugano. Af hans Staffelibilleder er Johannes Døberen som Barn, legende med et Lam, (i Ambrosiana i Mailand) og „Herodias" (i Tribuna i Florens) de bedste. Hans Billeder har en vis fint naiv Karaktér, Koloriten er af stor Skjønhed, og Tegning og Komposition i Regelen særdeles heldige. — Ogsaa hans Søn Aurelio Luini var Maler.

Luise, Augusta Vilhelmine Amalie, Dronning af Preussen, f. 1776, d. 1810, Datter af Hertug Karl af Mecklenburg-Strelitz, blev 1793 gift med den daværende Kronprins, senere Konge af Preussen Fredrik Vilhelm den tredie. Hun blev i en sjelden Grad agtet og elsket af Folket ved sin Velgjørenhed og sit ædle Sind. Til Minde om hende oprettedes i Berlin „Luisenstift", en Opdragelsesanstalt for unge Piger; hendes Statue reistes 1876 i Dyrehaven i Berlin.

Lukas, Forfatteren af det tredie af de fire Evangelier og af Apostlernes Gjerninger, var en af Paulus's Ledsagere paa hans Missionsreiser. Efter Kol. 4, 14 var han Læge; ifølge en anden Tradition var han Maler, født i Antiokia i Syrien og en af de 70 Disciple. Han skal være død i en Alder af ca. 80 Aar.

Lukas fra Leiden, egentl. Lukas Jakobsz, fremragende hollandsk Maler, f. 1494, d. 1533, var først Elev af sin Fader Hugo, senere af Cornelis Engelbrechtsen. Han gjorde allerede som Barn store Fremskridt og erhvervede sig ved flittige Studier en overordentlig udviklet Teknik, men nedbrød ogsaa derved sin Helbred og var hele sit Liv sygelig. 1521 nedsatte han sig i Antwerpen, hvor han gjorde Bekjendtskab med Dürer, som besøgte ham paa sin nederlandske Reise og malede hans Portræt; snart flyttede han imidlertid tilbage til sin Fødeby Leiden. Han malede baade i Olie, Vandfarver og paa Glas; ligeledes stak han i Kobber og leverede enkelte Tegninger for Træsnit. Han havde især sin Styrke i at fremstille sin Samtids Hverdagsliv og behandlede Emner af den hellige Historie paa en vis genreagtig Maade, der ikke altid stemmer med Emnets Karaktér. Mest bekjendte er hans Kobberstik, særlig Kristi Lidelse (14 Blade), Kristi Fremstilling for Folket, en stor Komposition med over 100 Figurer m. fl. Af hans Malerier, som er temmelig sjeldne, kan nævnes „Den yderste Dom" (i Leiden), „Schakspillerne" (i Berlin), et Alterbillede i Paris og et andet i Antwerpen. I sine senere Aar søgte han at tilegne sig den mere ideale italienske Stil, uden at dette lykkedes ham.

Lukaßevicz (udt. Lukasjevitsj), Josef, polsk Historieskriver, f. 1797, d. 1873, studerede i Krakau, bereiste derpaa Vestpreussen og Polen, hvor han gjennemforskede Bibliotheker og Arkiver, og var 1829—52 Bibliothekar ved det grevelige Raszynskiske Bibliothek i Polen; samtidig var han Lærer

i Polsk ved det evangeliske Gymnasium sammesteds, redigerede det literære Tidsskrift „Oredovnik" og Folketidsskriftet „Przyjaciel ludu". 1852 trak han sig tilbage fra sin Stilling for at overtage Bestyrelsen af sine Familiegodser. Hans vigtigste Skrifter behandler med Grundighed, Udførlighed og streng Upartiskhed Reformationens Historie i Polen samt andre polske Kirke- og Skoleforhold.

Lukianos, berømt græsk Forfatter, var fra Samosata, Hovedstaden i Syrien, og f. ca. 120—130 e. Kr. Han skulde først uddanne sig til Billedhugger, men lagde sig efter videnskabelige Studier og navnlig Rhetorik. Efter at have opholdt sig flere Aar i Grækenland vendte han tilbage til Syrien og virkede som Sagfører i Antiokia. Derpaa gik han en Tid paa Reiser og indehavde som ældre Mand et anset og indbringende Embede under Statholderen i Alexandria. Hans Dødsaar er ubekjendt. Han forfattede talrige Skrifter af fortællende, filosofisk, rhetorisk og satirisk Indhold, skrevne i et simpelt, men rent og smukt Sprog og holdt i en let, elegant Tone; han revser med uudtømmeligt Lune og Vid og med stor Fordomsfrihed og Frimodighed alskens Feil og Forkjertheder hos sin Tid, særlig den hos Folket herskende Overtro og Filosofernes Hovmod og Forfængelighed.

Lukmanier, et Fjeldpas i Schweiz, mellem Graubünden og det nordlige Tessin, ca. 6,000 Fod høit.

Luknov, se Lucknov.

Luksefjeld, et betydeligt Fjeldparti i Norge, hvis Udløbere ligger dels i Buskeruds, dels i Bratsbergs og dels i Jarlsberg og Laurvigs Amt. De høieste Toppe er Stygmandsknatten (2,870 Fod høi), Rønsæterknatten, Narrefjeld og Svanstufjeld.

Luksor, se Luxor.

Luleå, næst Haparanda Sveriges nordligste By, Hovedstad i Norrbottens Län, ved Luleelvens Udløb i den botniske Bugt, har ca. 3,000 Indb. og Fiskerier samt livlig Handel med Trælast.

Luleelv, Elv i det nordlige Sverige, opstaar ved Foreningen af to Hovedarme, Store-Luleelv, der udspringer nær Sulitjelma, danner mange Fosse og er ca. 24 sv. Mil lang, og Lille-Luleelv, der udspringer sydligere og nedenfor Jockmock forener sig med den foregaaende; begge Arme bestaar paa en lang Strækning af sit Løb af langstrakte Indsjøer, terasseformig forbundne ved Vandfald. Længden fra Foreningspunktet til Mundingen er ca. 13 svenske Mil. Luleelvens Flodgebet kaldes Luleå Lappmark.

Lullus, Raimundus, Scholastiker og Alkemist i det 13 Aarh., f. i Palma paa Mallorka 1234, d. 1315, viede sig først til Militærstanden og førte et meget udsvævende Liv, men blev senere omvendt og hengav sig til en streng Askese, medens han forberedte sig til at blive Missionær. For at virke for sine Missionsplaner gik han til Rom, Paris og igjen til Italien, begav sig derfra til Asien og Afrika og kom i Livsfare og senere i Fangenskab, hvorfra han udfriedes af en genuesisk Kjøbmand. Efter en ny Reise til Italien, hvor han forgjeves søgte at vække Interesse for sin Mission, gik han for tredie Gang til Afrika, hvor han led saa haarde Mishandlinger, at han døde deraf paa Tilbageveien. Han er bekjendt ved sin Opfindelse af den saakaldte „store Kunst" („Ars magna Lulli"), som han indbildte sig at have modtaget ved en overnaturlig Aabenbaring. Den er et Forsøg paa ved en schematisk Ordning af Begreberne at skaffe en let Oversigt og Forklaring over alle Gjenstande. Herved benyttes Bogstaver til Betegnelse af Begreberne og geometriske og andre Figurer til at betegne deres indbyrdes Forhold; ved Sammensætning af disse Tegn opstaar de saakaldte „camerae" (Afdelinger). Baade de i Systemet udvalgte Begreber og deres Anordning og Forbindelse lider af Vilkaarlighed og leder til overfladisk Tænkning. Lullus efterlod sig et overordentlig stort Antal Skrifter paa Latin samt en Del Digte paa det katalanske Sprog, hvilke i den senere Tid er blevne udgivne.

Lully (udt. Lyli), Giovanni Battista, fransk Komponist af italiensk Herkomst, f. 1633 i Florens, d. 1687, kom 13 Aar gammel til Paris som Kokkegut hos Prinsessen af Montpensier. Han viste sig imidlertid at have store musikalske Anlæg og vakte Opmærksomhed ved sit Violinspil, saa at han ansattes i Ludvig den fjortendes Hofkapel. Han vandt snart Kongens særlige Yndest og fik 1652 det Hverv at danne et nyt kongeligt Musikkorps („Petits violons"), som snart fordunklede det gamle Hofkapel. Siden 1664 stod han i Forbindelse med Molière, komponerede Musik til flere af hans Komedier og optraadte endog paa hans Theater som Komiker. Ludvig den fjortende, som tilsidst ikke vilde høre anden Musik end Lullys, udnævnte ham til Overdirektør for hele Hofmusikvæsenet og gav ham ogsaa andre Embeder ved sit Hof; 1672 fik han Privilegium til at oprette et Operatheater, hvilket Foretagende allerede før uden synderligt Held var forsøgt af Abbé Perrin og Komponisten Cambert. Han tog sig med den største Iver af sin nyanlagte Anstalt, var overordentlig flittig og virksom som Komponist, skabte sig ved egne Anstrengelser et Orkester, instruerede sine Sangere i Spil og Sang og fungerede derhos ogsaa som Maskinmester, Ballet- og Kapelmester. Hans talrige Operaer har for det meste Text af Quinault. Musiken er livlig, med vexlende og ørefaldende Rhytmer, af en udpræget dramatisk Karaktér og i Besiddelse af en vis eiendommelig fransk Grundkaraktér. Lully indtager en fremragende Plads i Musikhistorien ved at være Skaberen af den nationale franske Opera; hans Verker beherskede den franske lyriske Scene gjennem hundrede Aar, indtil Glucks Optræden, og har influeret betydelig ogsaa paa senere franske Komponister. Hvad han skrev forunden sine Operaer er af ringere Værd; dog stod en Del af hans Kirkemusik længe i høi Anseelse i Frankrige. — Hans tre Sønner Chrétien, Jean Louis og Louis gjorde sig alle bekjendte ved en Del Kompositioner for Scenen.

Lumbye, Hans Christian, bekjendt dansk Dansekomponist, f. 1810, d. 1874, blev 14 Aar gammel Trompeter ved Dragonregimentet i Odense og siden ved Hestgarden i Kjøbenhavn. Han forsøgte sig allerede tidlig som Komponist af Danse og Marscher, men det rette Greb paa Dansekompositionen fik han først, da et østerrigsk Orkester 1839 optraadte i Kjøbenhavn og paa en fortrinlig Maade udførte Strauß's og Lanners berømte Danse. Han dannede da et lignende Orkester og gav i Løbet af et Par Aar stærkt besøgte Koncerter, indtil han 1843 blev Musikdirektør ved det nyoprettede For-

lystelsessted „Tivoli", hvor han virkede til 1872. Han var en i København særdeles populær Personlighed, og hans Danse vandt Ry ikke blot indenlands, men ogsaa i Udlandet, hvor han flere Gange optraadte og blev modtagen med megen Anerkjendelse. Høiest blandt hans Kompositioner staar hans Galopper, af hvilke især „Champagnegalop" er bleven meget populær.

Luna, lat., Maanen; hos Romerne ogsaa Maanegudinden (græsk Selene). — Lunar, som angaar Maanen.

Lunambulismus, Maanesyge, Gaaen i Søvne; Lunambulist, Natteyandrer, Søvngjænger.

Lunarium, et Redskab til at anskueliggjøre Maanens Løb om Jorden.

Lunation, Maaneskifte; Tidsrummet mellem hver Nymaane (29 Døgn, 12 Timer, 24 Minuter).

Lund, By i Malmöhus Län i Skaane i Sverige, med 13,500 Indb., er Sæde for en Biskop, har en mærkelig gammel Domkirke (indviet 1145) og et 1668 stiftet Universitet, som har 36 Professorer, 10 Adjunkter og 31 Docenter samt 5—600 Studerende, endvidere en lærd Skole, et Folkeskolelærerseminarium, et Døvstummeinstitut m. m. Midt i Byen ligger Lundegård, en beplantet Spadsérplads, og Tegnérpladsen med Tegnérs 1858 reiste Statue. — Lund nævnes allerede i Nordens ældste Historie som en betydelig By. 1048 blev den Sæde for en Biskop og 1104 for en Erkebiskop, hvem Nordens øvrige Biskoper længe var underordnede og som under hele den katholske Tid gjorde Fordring paa at anerkjendes som Primas for Geistligheden i de skandinaviske Lande. I denne Tid, da Skåne som bekjendt hørte til Danmark, var Lund Hovedsædet for dette Riges Aandsliv og paa en vis Maade ogsaa dets verdslige Hovedstad, hvor bl. a. Kongerne hyldedes paa en nærliggende Høi (nu „Sliparebacken"). 1187 holdt Erkebisp Absalon et Kirkemøde her for at tilveiebringe et ensartet Ritual for hele Erkestiftet. Foruden Domkirken fandtes i Byen paa denne Tid 24 Sognekirker og 7 rigt doterede Klostre. Karl Knutssøns Ødelæggelsestog i Skåne 1452 gav Byen et haardt Stød, da den for en stor Del ødelagdes; ved Reformationen sank den endnu mere, og et stort Antal af dens Kirker nedbrødes. I den nærmeste Tid efter Skånes Afstaaelse til Sverige fuldendtes Byens Forfald under de bevægede Krigstider; senere begyndte Byen igjen at komme sig, for en stor Del paa Grund af det nyoprettede Universitet. I den nyere Tid har den gaaet ganske rask fremad. — Lunds Stift omfatter Skåne, med Undtagelse af en liden Del af Hishults Sogn, samt Bleking; det udgjør 24 Provstier, som tilsammen omfatter 237½ Pastorater.

Lund, et gammelt svensk Badested i Skaraborgslän ved Byen Skara, med varme Mineralbad, Furenaalsbad og Koldtvandskur. Allerede 1735 var det et søgt Badested.

Lund, Fredrik Kristian, dansk Maler, f. 1826, har fornemmelig beskjeftiget sig med Portræt- og Historiemaleriet. Hans mest bekjendte Billeder er „Griffenfeld føres til Fængslet" og „Svenskerne paa Kronborg".

Lund, Georg Vilhelm, dansk Filolog og Skolemand, f. 1820, blev 1863 Rektor i Aalborg og 1868 i Aarhus. Han har udgivet en oldnorsk Ordføiningslære, en „Ordbog over det ældste danske Skriftsprogs Ordforraad" (1877) og meget benyttede Skoleudgaver af flere latinske og græske Klassikeres Skrifter.

Lund, Johan Ludvig Gebhard, dansk Maler, f. 1777, d. 1867, studerede ved Akademiet i København og som Elev af Abildgaard, gik derpaa til Paris, hvor han nød Davids Undervisning, og 1802 til Rom, hvor han 1810 malede „Grækerne forlader det brændende Troia", et Arbeide, som røber Paavirkning af Carstens. 1814 blev han Medlem af Akademiet i København, gik 1815 igjen til Italien, hvor han studerede den ældre florentinske Skole, og vendte 1819 tilbage, da han Aaret før var bleven udnævnt til Professor ved Akademiet. Hans Hovedarbeider er de 4 store Malerier paa Kristiansborg Slot, deriblandt „Kristendommens Indførelse ved Ansgar" og „Solens Tilbedelse", samt Altertavlen i St. Johannes's Kirke paa Nørrebro. Han repræsenterede en idealistisk Kunstretning og opfattede sine Emner paa en smuk og poetisk Maade, men var temmelig svag baade i Tegning og Farvegivning.

Lund, Peter Vilhelm, dansk Naturforsker, f. 1801, d. 1880, bereiste 1825—29 Brasilien, 1829—31 Sydeuropa og bosatte sig 1832 i Lagoa Santa i Brasilien. Han har leveret værdifulde Afhandlinger om de uddøde Pattedyr, som i Tertiærtiden fandtes i Brasilien, og hvis Knokler findes i enkelte Huler i dette Land. Han har ogsaa hjemsendt betydelige Samlinger af Gjenstande, der tjener til at belyse hans Afhandlinger og er opstillede i Københavns zoologiske Muséum.

Lundby, Johan Thomas, dansk Maler, f. 1818, d. 1848, studerede ved Københavns Kunstakademi og begyndte 17 Aar gammel at udstille mindre Billeder, væsentlig Dyrestykker. Fra 1836 kastede han sig hovedsagelig over Landskabsmaleriet, men begyndte efter 1841 igjen for det meste at male Dyr. 1845—46 gjorde han en Studiereise gjennem Tyskland og Schweiz til Italien, meldte sig ved Krigens Udbrud 1848 som Frivillig, men blev kort efter dræbt ved Vaadeskud. Trods sin korte Kunstnerbane var han ikke lidet produktiv og viste sig som en moden og betydelig Kunstner, hvis Betydning for den danske Malerkunst ikke er ringe. Blandt hans fortrinligste Billeder kan nævnes „Malkepladsen ved Vognserup Enge" og „En Drift Oxer i Roms Campagne".

Lunde, 1) Prestegjeld i Stavanger Amt, bestaar af Sognene Lunde og Hæskestad. 2) Prestegjeld i Nedre Telemarken, Bratsberg Amt, med Sognene Lunde og ytre Flaabygd.

Lunde ell. **Lunne** (Mormon arcticus), Fugl af Alkefamilien, er noget mindre end den almindelige Alke, sort paa Ryggen, hvid paa Siderne og Bugen, en sort bred Ring om Halsen og Hovedets Sider graa. Næbbet er høit, stærkt sammentrykt paa Siderne og forsynet med blaa og røde Tverstriber, hvilket giver Fuglen et besynderligt Udseende. Lunden forekommer i utallige Skarer langs Kysten af det vestlige og nordlige Norge, hvor den sammen med de øvrige Alkearter hækker i Fuglebjergene (s. d.). Med sit stærke Næb graver den lange Gange under Græstorven og lægger inderst i disse et eneste, hvidagtigt eller skiddengraat Æg. Af de forskjellige Alkearter, som af Fuglebjergenes Eiere fanges og benyttes til Føde, udgjør Lunden Hovedmassen.

Lundevand, Indsjø paa Grændsen mellem Stavangers og Listers og Mandals Amter, ca. 2 n. Mil lang; det har Afløb til Havet gjennem Aaensire.

Lundgren, Egron Sellif, fremragende svensk Akvarélmaler, f. 1815, d. 1875, blev 1835 Elev ved Stockholms Akademi og reiste 1839 til Paris, hvor han studerede under Veiledning af Léon Cogniet. 1841 reiste han til Italien og 1849 til Spanien, hvor han først begyndte i Akvarel at fremstille Scener af Sydens Folkeliv. 1851 begav han sig til England, hvorhen en stor Del af hans Billeder havde taget Veien, og hvor han fik en særdeles smigrende Modtagelse. 1858 reiste han til Indien for at levere Tegninger fra den der stedfindende Krig, fulgte Lord Clydes Hær til Lucknov og vendte 1859 tilbage til England med et stort Antal Tegninger. Han blev nu Medlem af det engelske „Society of painters in water-colours"; Resten af sit Liv tilbragte han for det meste i Udlandet paa de forskjelligste Steder og besøgte kun en Gang imellem Sverige. Han var en stor Mester paa sit Felt og forstod paa en fortrinlig Maade at frembringe de fineste Farvenuanceringer, at opfatte og gjengive det karakteristiske og at beherske fine Farver og fine Lysvirkninger. Som Forfatter optraadte han med „En målares anteckningar" (3 Bd., 1871—73), hvori han paa en uforlignelig frisk, naturtro og aandrig Maade gjengiver de Indtryk, han havde modtaget paa fine Reiser i Italien, Spanien og Indien.

Lundh, Gregers Fougner, norsk Videnskabsmand, f. i Gudbrandsdalen 1786, d. 1836, dimitteredes 1806 til Universitetet, men afbrød næste Aar sine Studier paa Grund af Krigens Udbrud og traadte ind i Hæren, hvor han ansattes som Korporal ved Oplandske Regiment. I Januar 1809 blev han Sekondløitnant og nogle Maaneder efter Premierløitnant, 1812 Kaptein og ansattes i Generalstaben. Ved Krigens Slutning 1814 tog han Afsked fra Krigstjenesten og blev Bureauchef i et af Departementerne; kort efter udnævntes han til Lektor i Teknologi ved Universitetet, og blev 1822 Professor i Landhusholdningslære, Statsøkonomi og Teknologi. I Forveien havde han gjort et Par videnskabelige Reiser til Udlandet. Lundh var en af Stifterne af „Samfundet for det norske Folks Sprog og Historie" og leverede flere historiske Afhandlinger i dette Selskabs Samlinger. Desuden var han en Tid Medudgiver af „Budstikken" og har forøvrigt skrevet en Række Smaaskrifter over historiske, topografiske, landøkonomiske og andre Emner.

Lunel (udt. Lynell), By i det franske Departement Hérault, 3 Mil nordost for Montpellier, med 8,500 Indb. og Handel med Vin.

Lunette, fr., Øieglas, Brille; i Befæstningskunsten en aaben Skanse, hvis Omrids har Form af en isoleret Bastion, og som bestaar af to under en stump Vinkel sammenstødende længere Linier (Facer), hver med en noget tilbagetrukken og kortere Flanke; mellem Flankerne er „Struben" (Gorgen), der kan være aaben eller forsynet med Palissader, Jordvold eller kreneleret Mur.

Lunéville (udt. Lynevill), By i det franske Departement Meurthe-Moselle, ved Floderne Meurthes og Vezouzes Sammenløb, med 16,000 Indb., betydelig Fabrikvirksomhed og Handel. Byen er historisk bekjendt bl. a. ved Freden i Lunéville, som sluttedes her 9de Febr. 1801 mellem den franske Republik og det tyske Rige paa Grundlag af Freden i Campoformio.

Lunge, Navn paa en dansk Adelsslægt, af hvis Medlemmer den mest bekjendte er Vincents Lunge. Han studerede Filosofi og Retsvidenskab ved flere udenlandske Universiteter, blev 1521 Professor i Retsvidenskaben i Kjøbenhavn og 1523 Lensmand paa Bergenhus. Han blev gift med en Datter af Norges Rigshovmester, Nils Henrikssøn Gyldenløve til Østraat, og fik ved dette Giftermaal samme Rettigheder som en indfødt Nordmand. Han arbeidede for Fredrik den første og for Norges Forening med Danmark, men ønskede dog, at det norske Rigsraad skulde staa frit og jevnbyrdigt ved Siden af det danske. Støttet af den nye Erkebiskop Olav Engelbrektssøn fik han ogsaa Folket til at opsige Kristian den anden Huldskab og Troskab og vælge Fredrik til Konge. Da denne var død og den under Navnet „Grevens Feide" bekjendte Tronfølgestrid udbrød, sammenkaldte Erkebiskopen Rigsraadet til Møde i Trondhjem for at vælge en ny Konge, men de søndenfjeldske Medlemmer af Raadet med Lunge som Høvding forenede sig isteden og valgte Kristian den tredie. Ved det i Julen 1535 i Trondhjem afholdte Rigsmøde indfandt ogsaa Lunge sig sammen med flere af Kristians Tilhængere; de krævede ikke blot, at Kristians Valg skulde godkjendes, men fordrede ogsaa Skat i hans Navn. Herover blev Almuen til det yderste ophidset; Lunge som Hovedmanden for Valget dømtes af Folket til Døden og dræbtes i Jan. 1536.

Lungefisk (Lepidosiren), en i Sydamerikas og Afrikas Ferskvande forekommende Fiskeslægt, der synes at danne en Overgang fra Krybdyrene til Fiskene. De har et langstrakt Legeme, en med glatte Skjæl besat Hud, hudet Ryg- og Halefinner og smaa Gjælleaabninger. Deres Svømmeblære er en virkelig Lunge, baade i Udseende og med Hensyn til dens Funktion. Under den tørre Aarstid graver de sig ned i Mudderet og bliver liggende i Dvale, indtil Regntiden indtræffer.

Lunger (Pulmones) kaldes Aandedrætsredskaberne hos de høiere Dyr (Pattedyr, Fugle, Krybdyr, udvoxede Padder og nogle Snegle). Lungen er et temmelig stort Organ, som hos de høiere Hvirveldyr er delt i to næsten ligestore Afdelinger (den høire og venstre Lunge), hvilke omgiver Hjertet og tilligemed dette udfylder Brysthulen. Lungens Overflade er beklædt med den samme tynde, glatte, gjennemsigtige Hinde (Pleura), som ogsaa beklæder Mellemgulvet og Brystkassens indvendige Side. Ved dybe Indsnit er hos Mennesket den venstre Lunge delt i 2, den høire i 3 Lungelapper. Lungens Struktur er svampet og overordentlig elastisk; ved at gjennemskjæres afgiver den skummende og med Luft blandet Blod. En af Legemet udtagen Lunge lader sig let opblæse og bliver da udvidet og spendt ligesom ved Indaandingen, medens dens blaaligrøde Farve forvandles til en lys rosenrød. Lungens specifike Vegt er paa Grund af den rundt om i samme fordelte Luft ringere end Vandets; dens absolute Vegt er hos et voxent Menneske ca. 2—2½ Pd. Lungen staar i Forbindelse med den ydre Luft gjennem Luftrøret, et temmelig rummeligt, af Bruskringe og stærke Hinder sammensat Rør, som aabner sig i Mundhulen foran Nedgangen til Spiserøret, og hvis Bruskringe kan føles foran

paa Halsen. Bag den øverste Ende af Brystbenet deler Luftrøret sig i to Hovedgrene, *Bronkier*, af hvilke en gaar til hver af Lungerne. Disse to Grene deler sig igjen utallige Gange i flere og mindre Bronkier, som tilsidst ender i yderst smaa, for det blotte Øie neppe synlige Blærer, *Lungeblærerne* (alveolae), af hvilke man har beregnet, at der i begge Menneskets Lunger tilsammen findes ca. 1800 Millioner. Blærernes Vægge er beklædte med et yderst fint Haarkarnet, hvorigjennem det fra Hjertet kommende venøse Blod cirkulerer, saaledes at det kan træde i Forbindelse med Surstoffet i den i Lungeblærerne ved Indaandingen optagne Luft. Det mørke, kulstofrige Blod drives til Lungerne gjennem *Lungepulsaaren*, der forgrener sig først i to Hovedgrene, en for hver Lunge, derpaa i stadig mindre Grene, indtil den danner det omtalte Haarkarnet; naar Blodet er blevet paavirket af Surstoffet, samles det efterhaanden i større Aarestammer, som ved sin Forening danner *Lungeblodaarerne*, der fører det rensede Blod tilbage til Hjertet. Dette Kredsløb af Blodet, under hvilket det tiltrækker sig Surstof og renses for sit Kulstof i Lungerne, kaldes *Lungekredsløbet* eller det lille Kredsløb (se Blod). Det Blod, hvorved Lungerne ernæres, tilføres ved Bronkialarterien, der tilhører det store Kredsløbssystem. — *Lungebetændelse* (Pneumonia), en hyppig forekommende Lungesygdom, som dels optræder for sig alene og da mest som Følge af Forkjølelse, dels under Forløbet af andre Sygdomme, som Mæslinger, Skarlagensfeber, Tyfus, Barselfeber osv. Det er en heftig og akut Sygdom, der begynder med Feber og i Regelen med Frost og ledsages af en betydelig forøget Virksomhed af Hjertet og Lungerne. Lungeblærerne fyldes med en fast, fibrinøs, fra Blodet stammende Substans, hvorved den Del af Lungerne, som anfaldes af Sygdommen, bliver tæt og ude af Stand til at optage Luft. Lungebetændelse angriber snart større, snart mindre Dele af Lungen og er især farlig for Børn samt gamle og svagelige Mennesker, hos hvem den ofte kan ende med Døden. — *Lungeprøve* kaldes et Forsøg, som anstilles af Læge for at komme til Kundskab om, hvorvidt et nyfødt dødt Barn har aandet før Døden eller ikke. Til dette Øiemed tages Lungerne ud og lægges forsigtig i Vand; hvis Barnet har aandet, vil de flyde og, ifald de trykkes under Vandet, udsende smaa Luftblærer; hvis det ikke har aandet, er der ingen Luft i Lungerne, som derfor vil synke. Ogsaa enkelte Stykker af Lungerne pleier at undersøges paa samme Maade. Prøven er af Vigtighed i mange Tilfælde for at faa afgjort, om et nyfødt Barn har været dødfødt eller er blevet dræbt, men den er ikke absolut paalidelig, da Barnet undertiden efter Fødselen kan leve en kort Tid uden at aande, og da det paa den anden Side kan aande uden at være fuldstændig født. — *Lungesvindsot*, Tæring, se Tuberkulose.

Lungesnegl, se Snegle.

Lungesyge kaldes to forskjellige Slags ondartede Brystsygdomme hos Heste og Hornkvæg. Hos Hesten forekommer Lungesygen mest til visse Aarstider, særlig om Vaaren og Høsten, og fremkaldes vel væsentlig ved eiendommelige Forhold i Luften og Fødemidlerne, skjønt det ogsaa maa ansees for afgjort, at den er smitsom. Den giver sig tilkjende ved Feber, Kortaandethed, Hoste og Mathed og er ofte dødelig. — Hornkvægets ondartede Lungesyge er langsomt forløbende og meget smitsom; Lungerne undergaar en eiendommelig Forandring ved Udsvedning af Fibrin i og en Fortykkelse af Bindevævsbjælkerne mellem de luftholdige Lungelapper, hvorved de faar et for Sygdommen karakteristisk marmoreret Udseende; senere pleier der at optræde Brand i Lungerne. En stor Del af de af denne Sygdom angrebne Dyr dør, og de, som kommer sig, kan kun meget sent overvinde den Afmagring og Udmattelse, som den frembringer. Lungesygen har i dette Aarhundrede anrettet uhyre Ødelæggelser paa Kvæget i Tyskland, Frankrige, Belgien og England. Man har forsøgt at inokulere Smittestoffet paa Kreaturerne og derved frembringe en mild Grad af Sygdommen, hvorefter de inokulerede Dyr ikke oftere skulde angribes; men det eneste radikale Middel mod Sygdommens Udbredelse synes dog at være hurtigst mulig at nedslagte de angrebne Besætninger.

Lunte, et Reb af Hampe- eller Linstry, mættet med en Opløsning af Blysukker og siden tørret; den har den Egenskab, naar den antændes, at gløde langsomt og uden at afgive megen Aske. Lunten var længe det almindelige Antændelsesmiddel for alle Skydevaaben, og paa dens Anvendelse beroede det lige ind i det 17de Aarh. benyttede Luntelaas paa Geværerne; ved Kanonen har man først i den nyere Tid begyndt at erstatte Lunten med andre Affyringsmidler. I den senere Tid forfærdiger man ogsaa Lunter i Form af et Rør af Hampetraad, fyldt med fint Krudt.

Lupe, en Samlelinse af kort Brændvidde, anvendes som Forstørrelsesglas til derigjennem at betragte smaa Gjenstande.

Lupin (Lupinus), Planteslægt af de Erteblomstredes Familie, har flerkoblede skjoldnervede Blade og hører hjemme i Middelhavslandene samt Nordamerika. Flere Arter Lupiner, saaledes den *hvide* (L. albus), *gule* (L. luteus), *ægyptiske* (L. termis) og *blaa* (L. angustifolius), er i Syd- og Mellemeuropa af Betydning som Kulturplanter, idet de dels anvendes til Grønfoder, dels til Grøngjødning. Nogle Arter dyrkes ogsaa som Prydplanter, navnlig den amerikanske L. *perennis*, der har kraftige, høie Stilke og ca. 1 Fod lange Klaser af prægtige blaa Blomster. — Frøene af alle Lupiner har en bitter Smag og egner sig ikke til Fødemiddel.

Lupulin, se Humle.

Lur, et for Norge eiendommeligt Blæseinstrument, forfærdiges af Træ og omvindes med Birkenæver for at holde de to Halvdele, hvoraf Røret bestaar, sammen. Luren er ret, smal, temmelig lang og tragtformet i den ene Ende. Den benyttes væsentlig af Gjætere o. lign. og findes endnu i flere Bygder, medens den paa andre Steder, hvor den før var almindelig, nu er gaaet helt eller næsten helt af Brug. I de norske Sagaer er Kong Sverres berømte Lur Andvake oftere omtalt. — Med Navnet *Lur* betegnes ogsaa i Arkæologien et forhistorisk musikalsk Blæseinstrument fra Broncealderen, gjort af Bronce i S-Form og 2—3 Alen langt. Flere Exemplarer af dette Instrument er fundne i Danmark, og Kjøbenhavns Muséum har en smuk Samling af dem; flere af dem er saa vel vedligeholdte, at det endnu gaar an at blæse paa dem. Lyden staar mellem Valdhornets og Trompetens.

Lurlei, se Lorelei.

Lurø, Præstegjeld i Helgeland, Nordlands Amt, bestaar af Sognene Lurø og Trænen.

Lus (Pediculus), Slægt af de vingeløse Insekter, lever som Snyltedyr paa Mennesker og andre Pattedyr. De formerer sig stærkt, skifter flere Gange Hud under sin Udvikling, men undergaar ingen fuldstændig Forvandling. Af de egentlige Lus findes to forskjellige Arter (Hoved- og Kroplusen) hos Mennesket; en tredie Art hører ikke til samme Slægt, ligesaalidt som Svinelusen (Haematopinus suis), hvis nærmeste Slægtninger hjemsøger forskjellige andre Husdyr. De saakaldte Fuglelus (s. d.) hører til en ganske forskjellig Familie og er ikke blodsugende. — Lusesyge (Phthiriasis) kaldte man tidligere en Sygdom, som skulde bero paa, at der i Huden udviklede sig Bylder, hvoraf der ved deres Aabning krøb Lus frem, og der foreligger en Mængde Beretninger om, at forskjellige historiske Personligheder, som f. Ex. Sulla, Herodes, Filip den anden og mange flere er døde af en saadan Sygdom. Paa Grund af Lusenes Organisation er det imidlertid ganske umuligt, at disse Dyr kan leve og udvikle sig paa denne Maade, og enkelte antog derfor, at det maatte være en Art Midde (Acarus), hvem saadanne Sygdomstilfælde skyldtes. Der existerer dog heller ikke et eneste vel konstateret ved Midder fremkaldt Tilfælde af denne Art, saa at Antagelsen af en Lusesygdom i den Forstand som ovenfor anført vistnok maa ansees at savne al Grund. Derimod betegner man nutildags som Phthiriasis den sygelige Tilstand af Huden, som fremkaldes ved Biddet af de forskjellige paa Mennesket snyltende Arter af Lus og den dermed følgende Kløen og Kradsen.

Lusiaden (Os Lusiadas), se Camoëns.

Lusignan, Guido af, se Guido af Lusignan.

Lusitanien (Lusitania), hos Romerne Navn paa det sydvestlige Hispanien, omtrent det nuværende Portugal.

Lustrum (af lat. luere, rense, affone), hos Romerne Benævnelse paa det høitidelige Renselses- og Sonoffer, som i hele det romerske Folks Navn bragtes Guderne. I Begyndelsen fandt denne Ofring Sted hvert fjerde, siden hvert femte Aar; derfor kaldes ogsaa i den senere Tid et Tidsrum af fem Aar et Lustrum.

Luta Nzige, se Nyansa.

Luth, et nu forældet Strengeinstrument, sædvanlig med 14 Strenge, af hvilke dog kun de 6 blev trykkede mod Gribebrettet; Spillemaaden lignede den, som anvendes ved Guitaren. Siden Slutningen af forrige Aarhundrede er Luthen bleven afløst af andre Strengeinstrumenter.

Luthardt, Christoph Ernst, tysk protestantisk Theolog, f. 1823, studerede i Erlangen og Berlin, blev 1854 Professor i Marburg og 1856 i Leipzig. Han tilhører i sin theologiske Retning den saakaldte Erlangerskole og er en Repræsentant for den strengt orthodoxe Lutheranisme. Han har udgivet talrige theologiske Skrifter samt flere Prædikensamlinger og redigerer Ugebladet „Allgemeine ewangelisch-lutherische Kirchenzeitung“.

Luther, Karl Theodor Robert, tysk Astronom, f. 1821, er siden 1851 Direktør for Observatoriet i Bilk i Nærheden af Düsseldorf. Han har gjort sig bekjendt som Opdager af en Række af de smaa Planeter (Planetoider).

Luther, Martin, den største af det 16de Aarhundredes kirkelige Reformatorer, f. 10de November 1483 i Eisleben, d. 1546, var Søn af en Bergmand, som et halvt Aars Tid efter hans Fødsel flyttede til Mansfeld og der senere blev Raadmand. Til sit fjortende Aar besøgte den unge Luther Skolen i Mansfeld; 1497 kom han derpaa til Magdeburg, hvor han kom i Skole hos Barfodmunkene og maatte erhverve sig en Del af sit Underhold ved sammen med Kammerater at synge foran Folks Døre. 1498 gik han til Eisenach, hvor han besøgte Latinskolen og var nødt til at ernære sig paa samme Maade som i Magdeburg, indtil en velhavende Borgerkone, der fandt Behag i hans smukke Stemme, tog sig af ham. 1501 kom han til Universitetet i Erfurt, hvor han efter Faderens Villie skulde lægge sig efter Retsvidenskaben; til en Begyndelse studerede han efter Tidens Skik de humanistiske Fag og den scholastiske Filosofi og Theologi, blev 1503 Magister og begyndte nu at holde Forelæsninger over Aristoteles's Fysik og Ethik. Imidlertid gjorde Læsningen af en Bibel, som han fandt paa Universitetsbibliotheket, et dybt Indtryk paa ham; hertil kom en af hans Venners pludselige Død og en heftig Sygdom, som anfaldt ham selv, og under hvilken han gjorde det Løfte at blive Munk. Som Følge heraf indtraadte han 1505 i Augustinerklostret i Erfurt, hvor han hengav sig til den strengeste Askese i Haab om derved at kunne opnaa Fred for den tunge Følelse af sin Syndefuldhed og Guds Vrede, der plagede ham. Det hjalp imidlertid ikke, og af de strenge Selvpinsler, han paalagde sig, faldt han i en haard Sygdom. Under denne trøstedes han for første Gang af en gammel Ordensbroder med Læren om Menneskets Retfærdiggjørelse ved Troen alene, en Lære, som paa hin Tid var næsten glemt og trængt i Baggrunden ved Troen paa de saakaldte „gode Gjerninger“ som Vei til Saligheden. Velgjørende paa Luther virkede ogsaa Ordensprovinsialens den ædle Staupitz's Velvillie og Omhu for ham; han befriede ham for de simple Tjenester, som han hidtil havde havt at udføre i Klostret, og opmuntrede ham til at fortsætte sine theologiske Studier. Efter 1507 at have modtaget den præstelige Ordination kaldtes Luther 1508 gjennem Staupitz til Professor i Filosofi ved det nye Universitet i Wittenberg. Her foredrog han Aristoteles's Dialektik og Fysik, vistnok med den bedste Villie til at gjøre Fyldest i sit Kald, men med indre Ulyst, da Scholastiken stadig blev ham mere fremmed som Følge af hans fortsatte Studier i Bibelen, Augustinus's Skrifter og enkelte Mystikere som Tauler. 1509 opnaaede han det theologiske Baccalaureat og kunde nu begynde at holde Forelæsninger over Theologi, hvad han allerede længe havde ønsket at kunne gjøre; tillige begyndte han at prædike. Baade hans akademiske Forelæsninger og hans Prædikener fik snart mange Tilhørere, der tiltaltes af den varme og frimodige Maade, hvorpaa han udlagde Guds Ord. Hans Velynder Staupitz, der glædede sig over hans Optræden, overdrog ham 1510 som en Udmærkelse at reise til Rom paa de tyske Augustinermunkes Vegne for at faa ordnet en Sag angaaende Ordenens indre Styrelse. Luther, der jo endnu var from Katholik, glædede sig til at faa se den „hellige Faders“ Residens, men blev paa det hef-

tigste oprørt og forarget over den Ryggesløshed, han der blev Vidne til inden den geistlige Stand. Efter sin Tilbagekomst blev han 1512 Doktor i Theologien og aflagde ved denne Leilighed den brugelige Ed med Forpligtelse til stedse at forske i Bibelen og frit forkynde dens Lære, en Ed, som siden ofte var ham til Trøst og Opmuntring. Han vedblev fremdeles at udlægge det ene Afsnit efter det andet af den hellige Skrift fra sit Katheder, støttet af de stedse solidere Kundskaber i Bibelens Grundsprog, som han lidt efter lidt erhvervede sig. 1516 fungerede han som Generalvikar for Augustinerordenen istedenfor Staupitz, som havde Forfald; under sine Rundreiser til Augustinerklostrene for at inspicere dem gjorde han mange lærerige Erfaringer og virkede meget godt for sine Ordensbrødre. S. A. fik han ogsaa Anledning til at holde sine Prædikener for en større Tilhørerkreds, idet han blev udnævnt til Sognepræst ved Stadskirken i Wittenberg. Samtidig udgav han flere Skrifter, dels populære, dels videnskabelige Udlæggelser af forskjellige bibelske Skrifter, Disputationer m. m. og vandt Anerkjendelse som Lærd; ved Wittenbergs Universitet havde han allerede givet Scholastiken dens Dødsstød, og hans Skrifter bidrog til at gjøre det af med den ogsaa i videre Kredse. Imidlertid drog en berygtet Afladskræmmer, Tetzel, om i flere tyske Stater og solgte Aflad til Fordel for Peterskirkens Fuldførelse. Den høist forargelige Maade, hvorpaa han for frem, vakte Luthers Harme, da han sammen med Staupitz paa en Inspektionsreise kom til et Sted, hvor Tetzel grasserede; Luther forholdt sig dog rolig endnu en Stund; men endelig tog han Bladet fra Munden og opslog Allehelgensaften (31te Oktbr.) 1517 paa Døren til Slotskirken i Wittenberg sine berømte 95 Theses (Sætninger) om Bod og Aflad. Dette Skridt kan med Rette betegnes som Begyndelsen til Reformationen, og denne pleier ogsaa almindelig at dateres fra hin Dag; thi skjønt Luther endnu ikke fuldt ud havde indtaget et af den katholske Kirke uafhængigt Standpunkt i Afladsspørgsmaalet og bl. a. endnu holdt paa Pavens Ret til at udstede Aflad, lagde han dog ved sin skarpe Fremhævelse af den bibelske Lære om en grundig Hjertets Omvendelse og Tro som Hovedbetingelse for Delagtigheden i Guds Naade og ved sine Angreb paa Afladshandlernes frække Optræden Spiren til en hel Storm paa den ene Side mod den katholske Kirkes ubibelske Lærdomme og paa den anden mod de aabenbare Misbrug, der plettede den pavelige Stol og dens Tjenere. Endnu troede han dog, at disse Misbrug fandt Sted mod Pavens Vidende og Villie. Han var sig vel bevidst, at hans Theses vilde vække Opsigt, men at de inden kort Tid skulde faa en saa overordentlig Udbredelse, som de fik, anede han ikke; næsten mod hans Villie fandt de Vei, ikke blot til alle Kroge af Tyskland, men ogsaa til Udlandet i talrige Oversættelser paa mange fremmede Sprog. Tetzel brændte Luthers Theses og hans Prædiken „om Aflad og Naade", som blev holdt og udgiven i Anledning af de samme Afladsvederstyggeligheder. Han forfattede til sit Forsvar en Række Theses mod Luther, hvilke dog alene bidrog til at forværre hans Sag, og som til Gjengjeld blev brændte offentlig af Studenterne i Wittenberg, der var sine Lærere og Luther i Særdeleshed oprigtig hengivne. Det manglede i det hele ikke paa Opmuntringer ligeoverfor den dristige Munks Optræden; men paa den anden Side blev han naturligvis ogsaa Gjenstand for et fanatisk Had, især fra Dominikanerne, hvis Monopol Afladshandelen var. I sine „Resolutioner" eller Forklaringer til de 95 Theses udtalte han aabent Nødvendigheden af en Kirkereformation og fremholdt tillige Umuligheden af, at denne kunde udgaa fra Paven eller Kardinalerne; men endnu var han langt fra at se Redskabet for denne Reformation i sig selv. En farlig Fiende fik han i Dr. Eck (s. d.), en meget lærd Mand, som med scholastiske Spidsfindigheder rev ned paa hans Theses. Paven (Leo den tiende), som i Begyndelsen kun havde spøgt over Luthers Optræden og kaldt den deraf opstaaede Strid en „Munketrætte", begyndte nu ogsaa at blive mere opmærksom og stevnede 1518 Luther til inden 60 Dage at møde i Rom. Hans Venner var med Rette bekymrede over dette, da det var at forudse, at en Reise til Rom vilde være en farlig Ting for ham; Kurfyrst Fredrik den vise af Sachsen, som altid havde yndet Luther og senere gjentagne Gange viste ham sin Velvillie og beskyttede ham under farefulde Omstændigheder, fik ogsaa forhindret Reisen, men til Gjengjeld maatte Luther i Oktbr. 1518 møde i Augsburg for Pavens Udsending Kardinal Cajetan. Denne krævede uden videre, at Luther skulde tilbagekalde de i hans Theses fremsatte Meninger, og havde Ordre til i fornødent Fald at tage ham fangen og føre ham til Rom, ligesom han ogsaa hemmelig medførte en mod alle Luthers Venner og Beskyttere rettet Banbulle. Da Forsøgene paa at faa Luther til at tilbagekalde ikke nyttede, og da han mærkede Hensigten, at føre ham til Rom, flygtede han tilbage til Wittenberg, idet han indappellerede sin Sag for Paven. Da Leo den tiende kort efter stadfæstede den hidtil forkyndte og praktiserede Lære om Afladen, rettede Luther sin Appel til et almindeligt Kirkemøde. Nu sendte Paven sin Kammerherre Karl v. Miltitz til Tyskland, og det lykkedes denne listige Mand ved en Sammenkomst i Altenburg i Jan. 1519 at faa Luther til at erklære sin Lydighed mod Paven og forholde sig taus, dog kun saalænge hans Fiender gjorde det samme. I et ydmygt Brev bevidnede derpaa Luther Paven sin Hengivenhed; men da Eck i Sommerens Løb bragte Striden til at flamme op igjen, idet han indbød Luthers Kollega og Tilhænger Karlstadt til en Disputation i Leipzig og fik Luther medindviklet i denne, ansaa han sig ikke længer for bunden ved sit Løfte og optog Kampen. I Leipzig disputerede han i 14 Dage med Eck om Pavens Primat, Bod, Aflad og Skjærsild; Luther støttede sig paa Bibelen, Eck paa Kirkelærerne, og begge Parter tilkjendte sig Seiren. I Juni 1520 udgav Luther Skriftet „Til den tyske kristelige Adel om den geistlige Stands Forbedring" og kort efter „Om Kirkens babyloniske Fangenskab", i hvilke Skrifter han opponerede mod Pavens Magt over Staten, hans Eneret til at sammenkalde Kirkemøder og udlægge Skriften, samt mod den katholske Sakramentlære. Eck var imidlertid i Vrede reist til Rom og kom i Novbr. 1520 tilbage med en Banbulle mod Luther, hvori denne fordømtes som „Erkekjætter". I Rom, Köln og Löwen blev Luthers Skrifter offentlig brændte; Miltitz gjorde dog endnu en Gang Forsøg paa at bilægge Striden

i Mindelighed, og Luther gjorde sit dertil ved at forfatte det i en rolig og forsonlig Tone holdte Skrift „Om et Kristenmenneskes Frihed", som han sammen med et forsonligt Brev sendte Paven. Da der imidlertid ikke var Tale om Tilbagekaldelse fra hans Side, blev Bullen publiceret og Bannet sat i Kraft mod ham. Nu brød Luther definitivt med Paven, idet han efter paany at have gjentaget sin Appel til et almindeligt Koncilium 10de Decbr. 1520 offentlig brændte Banbullen og den pavelige Lovbog (Corpus juris canonici) paa et Baal udenfor Elsterthor i Wittenberg i Overvær af en Skare Studenter og Doctores ved Universitetet. Ogsaa paa andre Steder i Tyskland blev Bullen ugunstig modtagen og forhaanet. 3die Jan. 1521 udkom en ny Bulle, hvori Banlysningen gjentoges, og ethvert Sted, hvor Luther opholdt sig, belagdes med Interdikt. Nu tilbød flere ædle Adelsmænd, deriblandt Ulrich v. Hutten, Franz v. Sickingen m. fl., som var vundne for hans Sag, og som havde taget hans Opraab til den tyske Adel til Hjerte, sig at beskytte ham; han afslog dog dette og vilde kun værge sig ved Sandhedens Vaaben. Skjønt der af den pavelige Legat protesteredes mod Indledelsen af videre Forhandlinger med en Kjætter, blev dog Luther paa de tyske Rigsstænders Foranstaltning stevnet til at møde ved en Rigsdag, som Vaaren 1521 skulde holdes i Worms, og hvor den unge Keiser Karl den femte og en stor Del høie verdslige og geistlige Herrer skulde være tilstede. Han fik af Keiseren sikkert Leide for Reisen; flere af hans Tilhængere søgte dog at afholde ham fra at begive sig afsted, idet de mindede ham om Huss, som ogsaa havde faaet keiserligt Leide, da han drog til Kostnitz. Luther lod sig dog ikke skræmme og udtalte de berømte Ord, at „selv om der var saa mange Djævle i Worms som Tagsten paa Husene, vilde han dog derhen". Keiser Karl viste sig paa den anden Side ogsaa at have mere Agtelse for sit Ord, end Sigismund i sin Tid havde havt for sit, og afslog Opfordringerne fra Luthers Fiender om trods Leidet at lade ham fængsle. Luthers Reise til Worms lignede et Triumftog; en uhyre Menneskemasse trængte sig overalt frem for at se og høre ham. 17de April blev han fremstillet for Rigsdagen; han vedkjendte sig sine Skrifter, der blev ham forelagte, og opfordredes til at tilbagekalde de i dem udtalte Anskuelser. Han bad om og fik Betænkningstid, efter hvis Forløb han som sit endelige Svar udtalte, at saafremt han ikke blev overbevist med Skriftens Ord eller andre klare og indlysende Beviser, kunde og vilde han ikke tilbagekalde; „thi det er hverken sikkert eller raadeligt at gjøre noget mod sin Samvittighed". Den 26de April forlod han Worms og begav sig paa Hjemveien; men da der viste sig tydelige Tegn til, hvad han havde at vente sig i Fremtiden, lod hans Velynder, Kurfyrst Fredrik, ham for hans Sikkerheds Skyld underveis opsnappe af forklædte Ryttere og føre til det befæstede Slot Wartburg, hvor han maatte leve incognito, uden at endog mange af hans Venner vidste, hvor han var. Her opholdt han sig i 10 Maaneder og anvendte Tiden til at sætte sig endnu bedre ind i Græsk og Hebraisk, forfatte polemiske Skrifter og fornemmelig oversætte det Nye Testamente paa Tysk. Imidlertid blev han 26de Mai med alle sine Tilhængere erklæret i Rigets Acht; denne Erklæring blev ikke længe efter fornyet. Men han kunde ikke i Længden holde sig borte fra Skuepladsen under de Farer, som netop paa denne Tid truede Reformationsverket. I Zwickau fremstod de sværmerske „Zwickauprofeter", som drog om og prædikede sine vanvittige Lærdomme; i Wittenberg ophidsede den urolige Karlstadt Folket og Studenterne, som stormede Kirkerne, sønderslog Helgenbillederne og jog Presterne fra Altrene. Ved Efterretningen om disse Begivenheder forlod Luther Wartburg, skyndte sig til Wittenberg og retfærdiggjorde sig over dette Skridt i et om hans Sjelsstorhed og Uforsagthed vidnende Brev til Kurfyrst Fredrik. Fra den 9de til den 16de Marts 1522 prædikede han hver Dag mod Uvæsenet og formaaede med sit mægtige Ord at bringe Ro og Orden tilbage. Paa denne Tid rasede ogsaa den saakaldte Bondekrig, og Oprørerne paaberaabte sig Luther til Fordel for sin Sag; han optraadte imidlertid skarpt imod dem og fralagde sig al Del i Oprøret og dets Udskeielser. Derhos havde han literære Feider at udkjæmpe mod Erasmus fra Rotterdam og Henrik den ottende af England; hans Svar paa denne sidstes smudsige Smædeskrift mod ham viste, at han ikke var bange for at tage stærkt i, naar det gjaldt, og at han ogsaa kunde være formelig grov, naar han saa den af ham forfegtede Sandhed i Fare. — Tiden forekom ham nu moden til at gjennemføre Reformationen helt ogsaa i Kirkens ydre Forhold. Begyndelsen gjorde han 1523 ved Udarbeidelsen af en Liturgi, hvori han forkastede mange Kirkeskikke af hedensk og jødisk Oprindelse, men bibeholdt de ærværdige Ceremonier fra den første Kirke og alt, som uden at skade kunde bidrage til at gjøre Gudstjenesten høitidelig og gribende, saaledes Sang og Musik samt Kirkebilleder, som dog selvfølgelig ikke længer kom til at tjene som Gjenstand for Tilbedelse. Paa Grund af Modstand fra Domkapitlet ved Stiftskirken fik han dog først i Slutningen af 1524 sin Liturgi indført i Sachsen. S. A. forlod han Augustinerklostret, hvori han hidtil som Munk havde vedblevet at bo, aflagde sin Munkedragt og giftede sig i Juni 1525 med Katharina v. Bora, en forhenværende Nonne. Dette Skridt var ganske vist ikke blot dikteret af personlig Tilbøielighed, men ogsaa af Grundsætning og bestemt til at tjene som Exempel for de Geistlige, der sluttede sig til Reformationen. Hermed var ogsaa Løsenet givet til Klostrenes Inddragelse og en nyttigere Anvendelse af Kirkegodserne; dog vilde Luther kun ad den fredelige Ordnings Vei se alle gjennemgribende Forandringer gjennemførte. 1527—29 gjorde han sammen med sin Ven og trofaste Medarbeider Melanchthon en Rundreise i Sachsen for at undersøge de kirkelige Forhold og gjennemføre Reformationen; herved istandbragtes en fuldstændig evangelisk Kirkeordning for Sachsen, hvilken snart blev tagen til Mønster ogsaa i andre Stater. Efter denne Reise skrev han sin store og lille Katekismus, den første til Veiledning for Prester og Lærere, den anden for Menigheden; begge disse er blevne optagne blandt den evangelisk-lutherske Kirkes Bekjendelsesskrifter. Paa Rigsdagen i Augsburg 1530 kunde han ikke møde, da han fremdeles var i Rigets Acht; han opholdt sig paa Koburg, opflammede sine Tilhængeres Mod ved sine Breve og gjennemsaa og godkjendte den af Melanchton forfattede og paa

denne Rigsdag fremlagte augsburgske Konfession. — I sin Kamp mod Sværmere og Vranglærere af mange Slags førtes han til stedse mere og mere at opstille Skriftens Ord som eneste Norm og Regel; den Ubøielighed, hvormed han holdt sig dertil, forledede ham nu og da til Intolerance ligeoverfor Anderledestænkende; derpaa har man særlig et Exempel i hans Optræden ligeoverfor Schweizerreformatorerne i Nadverdlæren. Glemmes maa det dog ikke, at den Egenskab hos ham, der i dette og lignende Tilfælde næsten ser ud som Stivsind, paa den anden Side var det, der satte ham istand til at staa urokkelig ligeoverfor Raad og Paamindelser fra flere Kanter om at vise sig mere eftergivende, end den store Sag, som han arbeidede for, kunde være tjent med. I denne Aand forfattede han 1537 de Schmalkaldiske Artikler, og med den samme Fasthed afviste han de brandenburgske og anhaltske Gesandter, som 1541 sendtes til ham fra Rigsdagen i Regensburg for at stemme ham til Eftergivenhed mod Katholikerne. 1545 afslog han ligeledes at lade sine Tilhængere repræsentere paa Koncilet i Trient og skrev det i en heftig Tone holdte Skrift „Pavedømmet i Rom, stiftet af Djævelen“. I det hele er han i sine polemiske Skrifter ikke sjelden grov og bitter, men Skylden herfor maa for en væsentlig Del lægges hans Tids Tænke- og Udtryksmaade tillast mere end ham selv; ogsaa hans i de senere Aar tiltagende Sygelighed indvirkede paa Tonen i hans Polemik. I Grunden var han dog et sjelden elskværdigt Menneske, der kunde være oprømt og glad trods nogen; i sin Familiekreds var han den kjærligste Ægtemand og Fader, og for sine Venner en trofast Fortrolig, som trøstede og hjalp dem efter Evne baade timelig og aandelig. Utrættelig virksom var han overalt og stadig paafærde; hvad han i sit Liv udrettede, er forbausende. Hans største Kjæmpeverk og det af alle hans literære Verker, som blev mest velsignelsesrigt og betydningsfuldt, var hans Bibeloversættelse; allerede før han mødte paa Rigsdagen i Worms havde han forberedt sig til at tage fat paa dette Verk; paa Wartburg begyndte han, som ovenfor nævnt, Oversættelsen af det Nye Testamente, som udkom 1522. 1534 fulgte det Gamle Testamente, og 1541 udkom en gjennemset Udgave af den hele Bibel. Dette Arbeide var saa meget mere beundringsværdigt, som Kjendskabet til Bibelens Grundsprog, særlig Hebraisk, endnu ikke var særdeles meget fremskredet; Luther havde imidlertid for den Tid særdeles solide Sprogkundskaber og fik desuden værdifuld Hjelp af sine Venner, først og fremst Melanchton, dernæst Justus Jonas m. fl. Han udgav desuden talrige lærde og populære religiøse Skrifter, der staar langt over de fleste af Samtidens i Aand og Kraft. I sin Stil søgte han omhyggelig at lempe sig efter Folkets Udtryksmaade, og han blev derfor epokegjørende ogsaa i det tyske Skriftsprogs Historie. Kunstneriske Interesser var ham ikke fremmede; han var selv en varm Ven af Musik, komponerede flere Koraler af stor Skjønhed til sine egne Texter og gjorde meget for at fremme Kirkesangen. Som Digter af religiøse Sange staar han høit i kjernefuld Kraft; flere af hans Salmer synges endnu i alle lutherske Menigheder, ja enkelte af dem vandt i sin Tid endog Indgang i de katholske Kirker, og der blev sagt, om end med Overdrivelse, at Luther ved sine Sange havde vundet flere for sin Lære end ved alle sine øvrige Skrifter. — I sine sidste Aar var han som sagt sygelig; dertil kom, at den Maade, hvorpaa de religiøse Forhold efter Rigsdagen i Augsburg blandedes med de politiske, foraarsagede ham mange Sorger, saa at han trods det lykkelige Familieliv, han førte, og den økonomiske Sorgfrihed, han arbeidede sig op til, ofte følte Livet som en Byrde. I Begyndelsen af 1546 kaldtes han af Greverne af Mansfeld til Eisleben for at være Voldgiftsmand i deres indbyrdes Stridigheder; her tilbragte han tre Uger og var heldig nok til at forsone de stridende Brødre; men hans Kræfter var udtømte, og han døde her i sin Fødeby 18de Febr. 1546. Hans Lig blev bisat i Slotskirken i Wittenberg. Han efterlod sig Hustru og fire Børn; to var allerede tidligere døde. Hans Efterkommere i Mandslinien uddøde 1759. — Luthers Tilhængere kaldte sig mod hans Villie Lutheranere; mod hans Villie var det ogsaa, at de søgte at hævde sin Tro med Vaaben i Haand; han selv var stedse, skjønt skarp i sin Optræden baade skriftlig og mundtlig, naar det gjordes Behov, en Fredens Mand. Hans Statue reistes 1821 i Wittenberg; ogsaa i Worms afsløredes 1868 et storartet Mindesmærke over ham. Det Hus, som han beboede i Wittenberg, indkjøbtes under Fredrik Vilhelm den fjerdes Regjering for den preussiske Stats Regning og gjordes til Lokale for en Skole. I Anledning af Trehundredaarsdagen for hans Død 1846 oprettedes paa flere Steder i Tyskland saakaldte „Lutherstiftelser“, mest i velgjørende Øiemed; en af dem, Lutherstiftelsen i Leipzig, har til Formaal at udgive og udbrede Luthers Skrifter, særlig hans Bibeloversættelse. Af hans Skrifter er forøvrigt mange Udgaver udkomne; ogsaa hans Levnet er, hvad man kunde vente ved en saa betydningsfuld og storslagen Personlighed, blevet behandlet af et overordentlig stort Antal Forfattere.

Lutheraner kaldes de protestantiske Kristne, som holder sig til den ved Luther rensede Kirkelære og blandt sine Bekjendelsesskrifter tæller den augsburgske Konfession med dens Apologi samt begge Luthers Katekismer.

Lutherstiftelsen, den norske, en religiøs Forening, som stiftedes 1868, og hvis Formaal er paa den lutherske Kirkes Bekjendelses Grundvold at fremme kristelig Oplysning og kristeligt Liv. For dette Formaal virker Stiftelsen dels ved at udbrede kristelige Skrifter, udsende Bibelbud og understøtte ogsaa anden kirkelig Virksomhed for den indre Mission, dels ved at modtage og forvalte Pengebidrag, som Giverne ønsker anvendte „til fattige kristeligsindede og begavede Ynglingers Uddannelse til Prester eller Skolelærere“, og at føre fornødent Tilsyn med dem, hvem saadan Understøttelse bliver ydet. I Spidsen for Lutherstiftelsen staar en Bestyrelse af 12 Medlemmer, hvoraf det halve Antal fratræder hvert tredie Aar, og hvis Valg foretages paa en Generalforsamling. Dens Indtægter udgjorde 1880 ca. 62,000 Kr. Antallet af de Skrifter, den siden sin Stiftelse har udgivet, udgjør ca. $2^1/_2$ Millioner Exemplarer. 1880 havde den 47 Bibelbud i Virksomhed.

Luton (udt. Ljut'n), By i det engelske Grevskab Bedford, 6 Mil nordvest for London, med 17,500 Indb.

Lutter am Barenberg, Landsby i Hertugdømmet Brunsvig, bekjendt ved Slaget 27de Aug. 1626, hvori Tilly totalt seirede over Kristian den fjerde af Danmark.

Lutterstald, en Sygdomstilstand hos Hesten, som ytrer sig ved, at Urinafsondringen er større end ellers, og at Dyret afmagres, taber Ædelysten, afkræftes og sveder stærkt, naar det arbeider. Den fornemste Aarsag til Sygdommen er, at Hesten faar muggent Foder; naar denne Aarsag fjernes, pleier Ondet i Regelen at ophøre af sig selv.

Lutz, Johann von, baiersk Statsmand, f. 1826, studerede Retsvidenskaben og blev 1857 Protokolfører ved den i Nürnberg samlede Handelslovgivningskonference. 1863 blev han Privatsekretær hos Kong Maximilian af Baiern og udnævntes 1866 af Ludvig den anden til Chef for Geheimeraadet. 1867 blev han Justitsminister og gjennemførte som saadan trods stor Modstand en paa Offentligheds- og Mundtlighedsprincipet baseret Civilprocesordning. 1869 overtog han derhos ogsaa Kirke- og Undervisningsministeriet. Han viste 1870 stor Iver for Tysklands Enhed, medvirkede til Overenskomsterne af 23de Novbr. 1870 og forsvarede disse paa en energisk Maade i Deputeretkammeret. I det nye Ministerium af 22de Aug. 1872 beholdt han Kirkedepartementet, som han siden har bestyret. Under de kirkelige Stridigheder har han med Kraft stillet sig paa de Gammelkatholskes Side.

Luvart, i Sjømandssproget den Side, hvorfra Vinden kommer.

Luxdorph, Bolle Villum, dansk Lærd, f. 1716, d. 1788, blev 1733 Student, 1734 Sekretær i Kancelliet, 1738 Landsdommer i Sjælland, 1744 Assessor i Høiesteret, 1749 Generalprokurator og 1771 første Deputeret i Kancelliet. Han var med at stifte „Selskabet for de skjønne Videnskaber" og blev nogle Aar før sin Død Formand i Videnskabernes Selskab. Han var en for sin Tid lærd Historiker, Kritiker og Filosof; ogsaa som latinsk Digter vandt han et anset Navn.

Luxembourg (Palais du Luxembourg, udt. Palæ dy Lyxangbur), Palads i Paris, opført af Maria af Medici 1611—20. Her har Seinepræfekten sin Bolig og Staden Paris's Forvaltning sine Lokaler. I en Del af Paladset er Musée Luxembourg, en Samling af endnu levende Maleres og Billedhuggeres Verker, som opbevares her indtil 10 Aar efter Mesterens Død, da der fattes Beslutning om, hvorvidt Verkerne skal indlemmes i Louvres Samling.

Luxembourg, François Henri de Montmorency, Hertug af, Marskal af Frankrige, berømt fransk Hærfører, f. 1628, d. 1695, deltog 1643 under sin Fætter, Prinsen af Condé, i Slaget ved Rocroi, udmærkede sig 1648 i Slaget ved Lens og blev af Anna af Østerrige udnævnt til Brigadegeneral. Under Frondens Urolighedér stod han paa sin Fætters Parti og kjæmpede derpaa under Turenne ved Rethel, hvor han blev saaret og fangen. 1659 benaadedes han af Ludvig den fjortende, tjente 1667 under Turenne som Frivillig i Flandern og 1668 under Condé som Generalløitnant i Franche-Comté. Under Krigen i Nederlandene 1672 fik han, efterat Kongen havde forladt Hæren, Overanførselen, men kunde ikke udrette noget af Betydenhed, da Hollænderne satte Landet under Vand. I December marscherede han med 8,000 Mand over Isen fra Utrecht til Woerden og derfra til Swammerdam, som han stak i Brand; da der pludselig indtraf Tøveir, maatte han med Tab trække sig tilbage til Utrecht, idet han underveis lagde Egnen øde. 1674 kommanderede han under Condé den høire Fløi af Hæren i Flandern, blev 1675 efter Turennes Død Marskal og fik Overbefalingen over en Del af Hæren. 1676 herjede han paa det grusomste Breisgau og tvang Hertugen af Würtemberg til at afstaa ham Byen Montbéliard, som han lod plyndre. I Felttoget 1677 slog han ved Mont-Cassel 11te April Prinsen af Oranien, erobrede derpaa St. Omer og tvang Prinsen til at hæve Beleiringen af Charleroi. Efter Freden i Nimwegen søgte Louvois af Misundelse at styrte ham. Uden at lytte til sine Venner, som vilde hjelpe ham til at flygte udenlands, lod han sig i Tillid til sin Uskyldighed fængsle og blev sat i Bastillen, hvor han maatte tilbringe 14 Maaneder i et mørkt Fangehul. Endelig blev han 1680 frikjendt, men forvist til sine Godser. 1690 fik han igjen Overkommandoen i Flandern, slog Fyrsten af Waldeck ved Fleurus, 1692 Kong Vilhelm den tredie af England ved Steenkerken og seirede 1693 afgjort ved Neerwinden. S. A. endte han Felttoget ved Erobringen af Charleroi. Han blev syg, medens han endnu var ved Arméen, og døde 1695. Af Legeme var han svagelig og skjev, men besad en kraftig, energisk og skarpsindig Aand.

Luxemburg, et gammelt Grevskab, senere Hertugdømme i det vestlige Tyskland, ved den nederlandske Grændse, er nu delt mellem Kongerigerne Holland og Belgien. Hollands Del, Storhertugdømmet Luxemburg, grændser mod Nord til Belgien og den preussiske Rhinprovins, mod Øst til den sidstnævnte, mod Syd til tysk Lothringen og det franske Departement Meurthe-Moselle, mod Vest til den belgiske Provins Luxemburg, er 46 Kv.mil stort og har 205,000 Indb. af tysk Herkomst og katholsk Konfession. Landet er en bølgeformet Høislette, som for det meste maa henregnes til det lothringske Plateau. Af nyttige Mineralier findes Sandsten, Kalk og rige Leier af Jernmalm. Industri og Handel er af stor Betydning. — Luxemburg har sin egen Forfatning (af 1868) og Folkerepræsentation; Storhertug er Kongen af Holland, som styrer Landet ved en Statholder. Statens Indtægter var 1877 henved 6 Mill. Frcs.; Statsgjelden er 12 Mill. Frcs. — Den belgiske Provins Luxemburg er 79 Kv.mil stor og har 208,000 Indb. Landet er gjennemskaaret af Ardennerne, er rigt paa Jernmalm og Skiferbrud og egner sig særlig for Fædrift. Hovedstad Arlon (s. d.). — Navnet Luxemburg skriver sig fra den gamle Borg Lützelburg (lat. Luciliburgum), hvoraf den nuværende By Luxemburg har sin Oprindelse. Den første Greve af Luxemburg, Sigfried af Ardennerne, fik 963 Borgen ved Bytte med Abbed Wicker i Trier. En af hans Efterkommere, Grev Herman, valgtes 1081 til Modkonge mod Keiser Henrik den fjerde. Slægten uddøde 1136 med Grev Konrad den anden, men en ny Linie stiftedes af en Slægtning paa Kvindesiden, Henrik den første af den limburgske Hertugslægt. Hans Sønnesøn Henrik (som Greve af Luxemburg Henrik den tredie) blev 1308 tysk Keiser under Navnet Henrik den syvende og Stifter af det luxemburgske Keiserhus. Hans Søn Johan fik ved Giftermaal Bøh-

mens Krone, og Johans Søn Karl blev 1347 tysk Keiser under Navn af Karl den fjerde. Under denne blev Luxemburg 1354 ophøiet til Hertugdømme. Karls Søn Wenceslaus overlod Luxemburg til sin Broderdatter Elisabet, som 1443 afstod sine Rettigheder til Landet til Hertug Filip den gode af Burgund. 1815 blev Luxemburg henlagt til Kongeriget De forenede Nederlande som tysk Forbundsland og med Titel af Storhertugdømme; 1830 løsrev Størstedelen sig og sluttede sig til Belgien, hvilket fremkaldte en Strid, der 1839 endte med den endnu bestaaende Deling nogenlunde efter Sproggrændsen, hvorved den største, fransktalende Del af Luxemburg kom til Belgien og traadte ud af det tyske Forbund. 1841 organiseredes Resten som egen Stat, der 1847 indtraadte i den tyske Toldforening og 1848 fik en fri Forfatning, som dog Kong Vilhelm den tredie af Holland negtede at aflægge Ed paa; 1856 omdannedes endog Forfatningen i reaktionær Aand, men senere blev gjentagne Gange Indrømmelser gjort ligeoverfor Folkestemningen. 1866 holdt Luxemburg sig under Krigen neutralt og indtraadte siden ikke i det nye tyske Forbund, men blev staaende i Toldforeningen. 1867 underhandlede Kongen af Holland med Napoleon den tredie om at sælge Luxemburg til Frankrige, og af denne Grund var en Krig nær ved at udbryde mellem den sidstnævnte Stat og Preussen; s. A. bestemtes det paa Londonerkonferencen ved Overenskomst mellem Stormagterne, at Luxemburg under deres Garanti skulde være en uafhængig og neutral Stat, forenet i Personalunion med Holland. Preussen opgav sin tidligere Ret til at holde Garnison i Fæstningen Luxemburg, som siden delvis er bleven sløifet.

Luxemburg, Hovedstad i Storhertugdømmet af samme Navn, har 16,000 Indb., er Regjeringens Sæde, smukt bebygget og har betydelig Handel og Industri. Den var allerede fra gammel Tid af stærkt befæstet, men er nu en aaben Stad.

Luxor, Landsby i Ægypten, i Nærheden af det gamle Theben, paa østre Side af Nilen, berømt ved det af Amenofis den tredie paabegyndte og af Ramses den anden fuldførte Tempel. Sidstnævnte Konge opførte ogsaa her to Obelisker, hvoraf den mindste (62 Fod høi) nu staar paa Konkordiepladsen i Paris.

Luxus, Yppighed, Overdaadighed, Pragt; de Ting, som kun tjener til at gjøre Tilværelsen behageligere, og som kan undværes. — Luxuriøs, overdaadig, glimrende.

Luynes (udt. Lyin), Charles d'Albert, Hertug, Ludvig den trettendes Yndling, f. 1578, d. 1621, kom som Page til Henrik den fjerdes Hof, hvor han tiltrak sig Opmærksomhed ved sin Skjønhed; han blev Dauphinens Legekammerat og opnaaede hans høieste Yndest, som han ogsaa vedblev at være i Besiddelse af efter Ludvigs Tronbestigelse. Han benyttede sin Stilling til i Stilhed at undergrave den Indflydelse, som Enkedronningen og Italieneren Concini besad hos den svage Konge; efter Concinis Drab fik Luynes hans Godser og bemægtigede sig ogsaa Statsroret, skjønt han aldeles manglede Statsmandsdygtighed og Erfaring. 1619 ophøiedes han til Hertug og Pair af Frankrige, hvilken Ophøielse skaffede ham mange mægtige Fiender. Han vidste imidlertid at holde sig ved Magten, fik et Felttog istand mod Protestanterne og udnævntes under dette til Connétable og kort efter til Kansler; ved Beleiringen af Montauban lagde han dog hele sin Udygtighed for Dagen. Han døde allerede s. A., just som det tegnede til, at han snart skulde blive styrtet. — En Efterkommer af den foregaaende, Honoré Théodoric Paul Joseph d'Albert, Hertug af Luynes, f. 1802, d. 1867, blev efter Februarrevolutionen Medlem af den konstituerende og den lovgivende Nationalforsamling, hvor han pleiede at stemme med Majoriteten. Han sysslede meget med forskjellige Videnskaber, lærte en hel Del ældre og nyere Sprog, studerede Kemi og Metallurgi, malede og restaurerede flere af sine Slotte, saaledes navnlig sit Stammeslot Dampierre, hvor han samlede talrige Kunst- og Oldsager. Han optraadte som Forfatter med flere værdifulde arkæologiske og numismatiske Skrifter.

Luzern, Kanton i Forbundsrepubliken Schweiz, begrændses i Nord af Aargau, i Øst af Obwalden og Schwyz, i Syd og Vest af Bern, er 27 Kv.mil stor og har 132,000 Indb. Den nordlige Del af Kantonen hører til Aars Gebet, har brede Floddale, med mellemliggende brede, jevnt skraanende Sandstensrygge, er frugtbar og veldyrket; den sydlige Del er bjergfuld og hører til Vierwaldstättersjøens og Reuss's Flodgebet. Klimatet er paa Høisletten forholdsvis mildt, høiere oppe derimod strengt. Af Arealet er 20 % Skov, 45 % Agerland, 30 % Græsgang og kun 5 % uproduktiv Grund. Befolkningen beskjeftiger sig paa Høisletten hovedsagelig med Agerdyrkning og Frugtavl, i de høiere Fjeldegne med Fædrift; dennes vigtigste Produkt er Ost. Industrien er ubetydelig, dog drives Straafletning, lidt Silke- og Bomuldsindustri m. m. Af nyttige Mineralier findes Stenkul, Sandsten og i Elvene Emme og Luthern noget Guld. — Hovedstaden Luzern ligger ca. 1,400 Fod over Havet, ved Reuss's Udløb af en Bugt af Vierwaldstättersjøen, er særdeles smukt anlagt og bebygget og har 15,000 Indb. Nær ved Byen er i en Klippe udhugget en døende Løve efter Thorvaldsens Model som Minde om den 1792 ved Forsvaret af Tuilerierne faldne Schweizergarde.

Luzerne, se Sneglebelg.

Luzk, By i det russiske Guvernement Volhynien, med 12,000 Indb. og Kornhandel.

Luzon, se Manila.

Lübeck, se Lybek.

Lübke, fremragende tysk Kunsthistoriker, f. 1826, studerede Filologi i Bonn og Berlin. Ved nogle Opsatser i „Deutsches Kunstblatt" kom han i nærmere Berørelse med Schnaase, Kugler og Waagen, hvilket bidrog meget til at udvikle ham. Han beskjeftigede sig dengang fortrinsvis med Arkitekturen og bereiste Nord- og Mellemtyskland for ved egen Betragtning at studere de derværende vigtigste Bygverker. Hans første betydeligere literære Arbeider var „Forstudium til Kirkebygningskunsten i Middelalderen" (1852) og „Den middelalderske Kunst i Westfalen" (1853). 1855 udkom hans „Arkitekturens Historie", der foranledigede, at han 1857 kaldtes til Professor ved Bygningsakademiet i Berlin. I de følgende Aar gjorde han Studiereiser i Italien, Belgien og Frankrige, blev 1861 Professor i Kunsthistorie og Arkæologi ved Zürichs Polytekniknm og gik 1866 som Professor ved Poly-

teknikum og Kunstskolen til Stuttgart, hvor han siden har virket. Foruden de ovenfor nævnte samt flere mindre Skrifter har Lübke udgivet en fortræffelig „Plastikens Historie" (1863) og „Grundrids af Kunsthistorien" (1861), hvilken sidste har vundet særdeles stor Udbredelse og er bleven oversat til flere fremmede Sprog, deriblandt til Dansk af Julius Lange (2den Udg. 1880).

Lüdenscheid, By i den preussiske Provins Vestfalen, har 8,500 Indb. og livlig Industri.

Lüders, Alexander Nikolajevitsch, russisk General, f. 1790, d. 1874, indtraadte 1807 i Arméen, deltog 1808 i Krigen i Finland samt senere i Felttogene 1812—14 og blev 1826 Generalmajor. I det polske Felttog 1831 gjorde han sig især bemærket ved sin Tapperhed og Dygtighed under Stormen paa Warschau, blev Generalløjtnant og 1838 Chef for 5te Infanterikorps. 1843 blev han General og kommanderede en Division af sit Korps i Kaukasus, hvor han i de to følgende Aar kjæmpede med Udmærkelse. Efter en længere Udenlandsreise overtog han igjen Kommandoen over det dengang i Bessarabien staaende 5te Korps, gik 1848 over Pruth og dæmpede sammen med Omer Pasja Opstanden i Donaufyrstendømmerne. 1849 trængte han ind i Siebenbürgen, erobrede Hermannstadt, slog General Bem ved Schässburg og tvang 20,000 Ungarer til at kapitulere. Til Belønning for disse Bedrifter udnævntes han til keiserlig Generaladjutant. Ved Udbruddet af Krimkrigen udgjorde hans Korps en Del af Fyrst Gortschakovs Armé, men Lüders maatte snart efter Krigens Udbrud paa Grund af Sygdom forlade Arméen. Efter sin Helbredelse blev han 1855 Chef for Sydarméen i Odessa og Nikolajev og 1856 Overstkommanderende paa Krim, hvor han afsluttede Vaabenstilstanden med de Allierede. Efter to Aars Udenlandsreise blev han 1861 Statholder i Polen, hvor han optraadte med stor Strenghed. Senere levede han som Privatmand, dels i Odessa, dels paa sine Godser i Bessarabien.

Lüneburg, tidligere et eget Fyrstendømme i Nordtyskland, udgjør nu en Del af den preussiske Provins Hannover. Landet er fladt; den nordlige Del optages af den store Lüneburgerhede, som for det meste er sparsomt bevoxet. — Hovedstaden Lüneburg ved Elven Ilmenau, ca. 3 Mil ovenfor dens Udløb i Elben, har ca. 18,000 Indb., flere høiere Læreanstalter og livlig Industri og Handel. I Nærheden findes Kalk- og Gibsbrud samt Saltkilder, hvoraf tilvirkes ca. 300,000 Centner Salt aarlig.

Lütke, Fredrik (russ. Fedor Petrovitsch), russisk Admiral af tysk Slægt, f. 1797, d. 1882, ledsagede 1817—19 Kaptein Golovnin paa hans Jordomseiling og gjorde derpaa en Række Opdagelsesexpeditioner til Novaja Semlja, om hvilket Land han tilveiebragte mange værdifulde Oplysninger. 1826—29 gjorde han sammen med Kapteinløitnant Stanjukovitsch en Reise rundt Jorden, opdagede tre Øgrupper, som han efter sit Skib kaldte Senjavinøerne, gjennemforskede Beringshavet og gjorde flere geografiske Opdagelser. For at fortsætte sine paa denne Reise paabegyndte Observationer over Pendelsvingningerne reiste han 1830 til Island. Senere blev han Opdrager for Storfyrst Konstantin, 1835 Kontreadmiral og 1843 Viceadmiral, 1850 udnævntes han til Militærguvernør og Flaadekommandant i Reval, 1853 til Militærguvernør i Kronstadt og blev 1855 Admiral og Medlem af Rigsraadet. Han havde 1845 Hovedandelen i Oprettelsen af det russiske geografiske Selskab og blev 1864 Præsident i det petersburgske Videnskabsakademi.

Lütken, Christian Fredrik, dansk Zoolog, f. 1827, blev 1851 Assistent ved det zoologiske Muséum i Kjøbenhavn og 1877 Docent ved den polytekniske Læreanstalt. Han har udgivet meget benyttede Lærebøger i Zoologi og skrevet talrige populære Afhandlinger, især i det af ham i Forening med flere 1854 stiftede „Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben". Endvidere har han udgivet mange videnskabelige Afhandlinger over Fiskene, Krebsdyrene og de Pighudede, til hvilke sidste han har et udmærket Kjendskab, hvorved han især er berømt.

Lüttich, fr. Liége, Provins i Kongeriget Belgien, 52 Kv.mil stor, med 645,000 Indb. og betydelige Bergverker. — Hovedstaden, Lüttich, ved Floden Maas, har 116,000 Indb., et 1817 grundet Universitet, hvormed en Bergskole og en polyteknisk Skole staar i Forbindelse, et Malerakademi, et Musikkonservatorium, et biskopeligt Seminarium, Fabrikation af Uldvarer, Geværfabriker, et kongeligt Kanonstøberi m. fl. Fabrikanlæg og betydelig Handel. — Byen omtales allerede i det 8de Aarh., da Biskoperne af Tongern forlagde sin Residens derhen fra Mastricht. Senere førte den mægtige By ofte Krige mod Biskoperne og fik da jevnlig Understøttelse af Frankrige. Karl den dristige erobrede Byen 1467, sløifede dens Mure og bortførte dens Kanoner; ogsaa Maximilian den første maatte som Arvehertug to Gange tvinge den til Lydighed ved Vaabenmagt. Af Franskmændene erobredes den 1675, 1684 og 1691, af Marlborough under den spanske Arvefølgekrig 1702. 1792 besattes den atter af Franskmændene, som dog igjen rømmede den 1793, men gjenerobrede den under Pichegru og Jourdan 1794. 1830 hørte Lüttich til de Byer, som først faldt fra Holland; siden har den stadig i politisk Henseende holdt sig paa den antikatholske Liberalismes Side. — Bispedømmet Lüttich, som tidligere hørte til den vestfalske Kreds, og hvis Biskoper var tyske Rigsfyrster, besattes 1794 af Franskmændene, aftraadtes ved Freden i Luneville formelig til Frankrige og fordeltes paa Departementerne Ourthe, Meuse-inférieure, Sambre og Meuse; ved Wienerkongressens Beslutning og en særegen Overenskomst af 23de Marts 1815 blev det sammen med de øvrige sydnederlandske Provinser som et suverænt Fyrstendømme Lüttich overladt til Holland og dannede efter nogen Grændseregulering en Provins af Kongeriget Holland, indtil det 1830 ved Revolutionen kom til Kongeriget Belgien.

Lüttringhausen, By i den preussiske Rhinprovins, med 9,500 Indb., Staal- og Messingfabriker.

Lützelburger ell. **Leutzelburger**, Hans, kaldt Franck, tysk Træskjærer, d. 1527; om hans Livsomstændigheder er lidet bekjendt. Man antager, at han har skaaret de bedste Træsnit efter Tegninger af Hans Holbein den yngre; med hans fulde Navn og Aarstallet 1522 er et fortræffelig udført Billede signeret, nemlig en Kamp i en Skov mellem Bønder og nøgne Røvere.

Lützen, By i den preussiske Provins Sachsen, med 3,000 Indb., er historisk bekjendt ved det be-

rømte Slag, som her fandt Sted i Trediveaarskrigen, 16de Novbr. 1632, og i hvilket Gustav Adolf faldt. — 1813 stod ligeledes et Slag ved Lützen, i hvilket Napoleon den første seirede over de forbundne Russer og Preussere.

Lützow, Ludwig Adolf Wilhelm, Friherre von, preussisk Generalmajor, f. 1782, d. 1834, indtraadte 1795 i den første Gardebataljon, blev snart efter Officér og deltog i Krigen 1806. Aaret efter sluttede han sig til det Schillske Frikorps i Kolberg, organiserede dets Rytteri og blev saaret ved Stargard. S. A. blev han Stabsritmester, men tog 1808 sin Afsked som Major; 1809 deltog han dog i Schills Tog indtil Træfningen i Dodendorf, hvor han atter blev saaret. 1811 traadte han igjen ind i Kavaleriet som Major og fik 1813 Bemyndigelse til at oprette et eget Frikorps, til hvilket der meldte sig mange udmærkede Mænd, deriblandt Digteren Körner, Jahn m. fl. Korpset skulde holde sig i Ryggen paa Fienden og forurolige ham ved pludselige Angreb samt vække Folket til Reisning i Thüringen, Hessen og Westfalen. Allerede efter kort Tid talte det 2,800 Mand Infanteri samt 480 Ryttere i 4 Eskadroner. Ogsaa en Afdeling tyrolske Skarpskytter sluttede sig til. Ved Hærens Tilbagetog efter Slaget ved Lützen var en Del af Korpsets Jægere, der stod i Leipzig, vendte tilbage til Schlesien; Lützow gik derpaa med Rytteriet over Elben og Saale, medens Fodfolket blev tilbage ved Elben. Haabet om sammen med Woronzow og Tschernitschov at kunne besætte Leipzig 7de Juni 1813 blev skuffet ved Vaabenstilstanden i Poischwitz, som Lützow først den 9de Juni fik Kundskab om. Trods Vaabenstilstanden blev hans Korps paa Fourniers Befaling 17de Juni angrebet ved Kitzen nær Leipzig og næsten ganske oprevet. Efterat det paany var blevet organiseret, forenedes det med Tettenborns Korps ved Nedreelben og udmærkede sig i flere mindre Fegtninger samt ved Göhrde 16de Septbr., hvor Lützow atter blev haardt saaret. I December gik Korpset sammen med Karl Johan mod Danskerne, derpaa i Jan. 1814 til Rhinen og endelig til Frankrige, hvor det dog kom forsent til at kunne deltage i Kampen. Neppe helbredet kom Lützow i Marts til den schlesiske Armé i Châlons og sendtes af Blücher med Depecher til General St. Priest i Rheims; paa Tilbageveien blev han fangen af den franske Landstorm. Efter Freden blev han Oberstløitnant og fik 1815 Kommandoen over det 6te Uhlanregiment. I Slaget ved Ligny fik han Hesten skudt under sig og blev fangen; efter Seiren ved Waterloo kom han igjen i Frihed, blev s. A. Oberst, 1817 Kommandør ved 13de Artilleribrigade og 1822 Generalmajor.

LXX, d. e. 70, i Citater og lign. Betegnelse for Septuaginta.

Ly, Prestegjeld paa Jæderen, Stavanger Amt, bestaar af Sognene Thime og Gjesdal.

Lybek, Fristat i Nordtyskland, bestaar af Byen Lybek med det den omgivende Gebet og nogle Enklaver i Holsten og Lauenburg. Størrelsen er 5 Kv.mil og Folkemængden 57,000. Staten styres ifølge Forfatningen af 1851 af et Senat af 14 Medlemmer, som vælges paa Livstid og hvoraf 5 skal være Kjøbmænd, samt af et „Borgerskab" af 120 paa 6 Aar valgte Medlemmer. Senatets Formand er Borgermester. Til det tyske Forbundsraad og til Rigsdagen sender Lybek et Medlem; til den tyske Forbundshær stiller det sammen med Hamburg og Bremen 2 Infanteriregimenter. Retspleien besørges af en Underret, en Overret og en for de tre tyske Handelsrepubliker fælles Overappellationsret. Lybeks Finansbudget udviste 1876 en Sum af vel $2^1/_2$ Mill. Mark, Statsgjelden var s. A. henved 25 Mill. Mark. Siden 1868 hører hele Lybeks Gebet til den tyske Toldforening og Byen selv til det tyske Rige. — Byen **Lybek** ligger ved Floden Trave, 2 Mil fra Østersjøen, er for det meste gammeldags bebygget og har flere mærkelige Bygverker, deriblandt Raadhuset med Børsen, Mariakirken og Domkirken (grundlagt 1170). Indbyggerantallet er 45,000. Byen har flere høiere og lavere Skoler, talrige Velgjørenhedsanstalter og milde Stiftelser og særdeles livlig Skibsfart og Handel. Havnen er i den senere Tid bleven betydelig udvidet og forbedret. 1876 løb noget over halvtredie tusen Skibe ind og ud. Byens egen Handelsflaade er ikke betydelig. Indførselen havde 1876 en Værdi af 195 Mill. Mark (fraregnet kontante Penge). Fabrikvirksomheden er af forholdsvis mindre Betydning og omfatter væsentlig Maskinfabrikation, Bryggerier og Cigarttilvirkning samt noget Skibsbyggeri. — Lybek grundedes 1143 af Grev Adolf den anden af Holsten-Schaumburg, efterat det tidligere Lybek, der laa noget nordligere, 1138 var blevet ødelagt. Stedet, hvor den gamle By laa, heder endnu Gammel-Lybek, og man har der i den nyeste Tid gjenfundet Fundamenterne af en Kirke m. m. Grev Adolf maatte 1158 afstaa Lybek til Hertug Henrik („Løven") af Sachsen, som 1163 forlagde den oldenburgske Bispestol derhen. 1181 kom Byen ved at Henrik erklæredes i Rigets Acht umiddelbar under Keiseren og fik store Privilegier, der bekræftedes af Danskerne, som 1201 kom i Besiddelse af den. Da de nordalbingiske Lande gjorde sig fri, stillede Lybek sig under Keiser Fredrik den anden, som 1226 erklærede Byen for en fri Rigsstad; som saadan holdt den sig mod Danskerne i Slaget ved Bornhøved 1227. Dens Handel gav Foranledning til, at den forenede sig med flere andre Handelsstæder i Nordtyskland til Hanseforbundet (s. d.), for hvis Anliggender den fra det 14de Aarh.s Begyndelse stod i Spidsen. I over 200 Aar havde Lybek stor Magt og Anseelse; men da Hanseforbundets Indflydelse i de skandinaviske Lande blev brudt, gik det tilbage med Byen, som derhos plagedes af indre Stridigheder mellem det demokratisk-protestantiske og det aristokratisk-katholske Parti. Efter Trediveaarskrigen tabte Lybek Resten af sin politiske Betydning, men vedblev at være en betydelig og velstaaende Handelsstad. 1801 besattes den med danske Tropper, men gjenerholdt 1803 sin fulde Frihed og Selvstændighed. 1806 kastede Blücher sig med 22,000 Mand ind i Byen, som dog allerede Dagen efter blev indtagen af Franskmændene og plyndret. Fra nu af havde den fransk Besætning og blev 1810 indlemmet i det franske Keiserrige. Under disse Begivenheder var den tidligere saa livlige Handel aldeles lammet, og Byen nærmede sig en fuldstændig økonomisk Ruin. Vaaren 1813, da Franskmændene forlod den, idet et russisk Korps nærmede sig, greb Lybekerne til Vaaben mod Franskmændene og kjæmpede tappert ved Nedreelben. Efterat Lybek før Vaabenstil-

standen i 1813 endnu en Gang var falden i Franskmændenes Hænder og udsuget ved paalagte Kontributioner og Rekvisitioner, befriedes Byen i Decbr. 1813 ved Svenskernes Ankomst. Ved Freden sikredes dens Selvstændighed, og den indtraadte i det tyske Forbund. 1866 erklærede den sig villig til at indtræde i det af Preussen projekterede nordtyske Forbund, og 1868 sluttede den sig til Toldforeningen.

Lyceum, gr. Lykeion, kaldtes oprindelig et til Apollon Lykeios indviet Sted i den nærmeste Omegn af Athen, berømt for sine skyggefulde Lunde og smukke Haveanlæg, men især for det Gymnasium, hvor Aristoteles og hans Disciple Peripatetikerne lærte. Efter dette Sted kaldte Romerne lignende Anstalter med samme Navn. I Middelalderen betegnedes ved Lyceer Anstalter, hvor den aristoteliske Filosofi lærtes i dens scholastiske Form. I den nyere Tid er Navnet i flere Lande gaaet over paa de lærde Skoler, som dog nu for det meste benævnes Gymnasier.

Lyd, de Svingninger af Luften eller andre Legemer, som, naar de forplantes til Øret, paavirker Hørenerverne og kan opfattes gjennem disse. Naar disse Svingninger følger paa hverandre paa en uregelmæssig Maade, opstaar en larmende, susende eller knirkende Lyd; hvis de derimod kommer med lige Mellemrum, saa opstaar en Klang, og hvis Svingningerne er enkle, pendelagtige, en Tone, som er høiere, jo hurtigere Svingningerne følger paa hverandre. En enkelt Luftrystelse frembringer en kortvarig Lyd, en længere Række saadanne en lang. Lyden kan ikke siges at existere uden forsaavidt den opfanges af et Høreorgan; enhver lydende Gjenstand er i modsat Fald kun et Legeme, der er sat i Svingning. Lyden forplanter sig med betydelig Hurtighed; i Luft af 0° Temperatur tilbagelægger den 1,059 Fod i Sekundet, i Luft af + 17° C. 1,100 Fod, i Vand 4,500 Fod og i Jern 11,000 Fod. — Læren om Lyden kaldes Akustik. Den deler sig i Læren om Lydbølgerne eller om de tonende Legemers Svingninger, Læren om Lydens Forplantning gjennem de forskjellige Media og Læren om dens Hastighed, Styrke og Reflexion. — Lyd, i grammatisk Henseende betegner de artikulerede Lyd (Sproglyd), som fremkommer under Talen ved de forskjellige Stillinger af Mundens Dele og Strubehovedet. Rækken af Lyd er forskjellig i de forskjellige Sprog; ogsaa i det samme Sprog forandres Lydene ofte og gaar over til nye efter bestemte Lydlove. Lydene i denne Betydning inddeles i forskjellige Grupper efter forskjellige Principer. Den vigtigste Inddeling er i Vokaler (s. d.) og Konsonanter (s. d.). Den moderne Sprogvidenskab deler dernæst Konsonanterne i momentane og vedvarende; de førstnævnte deles atter i tenues (k, t, p), mediae (g, d, b) og aspiratae (gh, dh, bh); de vedvarende deles i Spiranter (j, s, v), Nasaler (n, m) og liquidae (r, l). Med Hensyn til de Organer, som hovedsagelig er virksomme for at frembringe de forskjellige Lyd, skjelner man mellem Gutturaler eller Strubelyd (k, g, gh, a), Palataler eller Ganelyd (j, i), Lingvaler eller Tungelyd (r, l), Dentaler eller Tandlyd (t, d, th, dh, s, n) og Labialer eller Læbelyd (p, b, bh, v, m, u). — Læren om Lydene i Sproget kaldes Lydlære og er en Del af Grammatiken.

Lyderhorn, et ca. 1,300 Fod høit Fjeld ved Bergen.

Lydia, Navn paa en af Planetoiderne.

Lydien, et Landskab paa Vestkysten af Lilleasien, i Syd begrændset af Karien, i Øst af Frygien og i Nord af Mysien, hed i den ældste Tid Mæonien og beboedes af en indoeuropæisk Stamme, Mæonerne, som senere blev undertvungne af de indvandrede Lyder, et semitisk Folkeslag, nær beslægtet med Karerne og Myserne. Lydien er adskillig bjergfuldt, men har en overordentlig frugtbar Jordbund; i Oldtiden var det ogsaa berømt for sin Rigdom paa Guld, som fandtes i Floden Paktolos og i Minerne i Tmolos. De betydeligste Byer var, foruden de ioniske Kolonier paa Kysten, Sardes, Magnesia, Thyatira, Apollonia og Filadelfia. Landet beherskedes af tre paa hverandre følgende Dynastier, Atyaderne, Herakliderne og Mermnaderne, af hvilke de to første er helt og holdent mythiske. Mermnadernes Dynasti regjerede 703—545 f. Kr.; under det naaede Lydien sin høieste Magt og Blomstring. Af disse Konger kan især mærkes Gyges, Alyattes og dennes Søn Krøsos, som erobrede hele Forasien indtil Halys og angreb det persiske Rige, men blev beseiret af Kyros 545, hvorefter Landet kom under Persien. Under dettes Herredømme sank Folkets gamle Krigeraand, der systematisk søgtes ødelagt af Perserne; istedenfor den tidligere Tapperhed indsandt sig Blødagtighed og Yppighed, men Handel og Industri vedblev endnu at staa paa et høit Trin; især blomstrede Kunsten at forfærdige kostbare Klæder og Tepper, farve Uld og udsmelte og forarbeide Metaller; fra Lydien skriver sig Brugen af Guld- og Sølvmynt samt Anvendelsen af den saakaldte lydiske Sten til Probérsten. En af Hovedtonearterne i den græske Musik, af overveiende blød og elegisk Karaktér, bærer Navn af den lydiske Toneart. Af lydisk Kunst fra den Tid, da den græske Smag endnu ikke havde gjort sig gjeldende, er kun nogle Gravmonumenter, mest over lydiske Konger, opbevarede.

Lydmethode, se Læsemethoder.

Lyell (udt. Leiel), Sir Charles, berømt engelsk Geolog, f. 1797, d. 1875, studerede Retsvidenskaben i Oxford, men beskjeftigede sig samtidig meget med forskjellige Grene af Naturvidenskaberne, saaledes med Entomologi, Botanik og navnlig med Geologi. Ogsaa efterat han havde begyndt praktisk juridisk Virksomhed fortsatte han sine geologiske Studier, som han snart helt ofrede sig for. 1831 blev han Professor i Geologi ved Kings-College i London, bereiste flere europæiske Lande i videnskabeligt Øiemed og udgav 1830—33 sit store Verk „Principles of geology", der blev epokegjørende i Videnskaben. Han søgte her at forklare alle de Forandringer, som Jordoverfladen kan paavises at have undergaaet, udelukkende af endnu og for vore Øine virksomme Aarsager, idet han med Iver forkastede Antagelsen af særegne og underbare Omvæltninger. Trods en Mængde Indvendinger fra flere Lærdes Side har dog denne hans Theori vundet stor Udbredelse, og hans Verk er blevet af overordentlig Betydning for den nyere Geologi. 1841—42 reiste han i Amerika, hvor han i flere Byer holdt meget besøgte Forelæsninger; senere besøgte han endnu to Gange denne Verdensdel. Af hans Skrifter kan foruden hans

ovennævnte Hovedværk især nævnes „Geological evidences of the antiquity of man“ (1863), hvori han søger at paavise Tilstedeværelsen af Menneskelevninger i Jordlag, der er dannede længe før den Tid, til hvilken man tidligere har ansat Menneskets Optræden paa Jorden.

Lygtemand kaldes en blaalig Flamme, som undertiden skal sees svæve i Luften paa sumpige Steder, og som hidhører fra Udvikling af selvantændeligt Fosforvandstof. Overtroen har tidligere gjort Lygtemændene til overnaturlige Væsener, som ved sit Lys trækker Vandrere paa Vildspor. Det maa dog ansees for tvivlsomt, om saadanne Flammer i det hele taget existerer, da der ingen aldeles sikre Efterretninger haves derom.

Lykabettos, et bekjendt Bjerg ved Athen.

Lykaon, græsk Sagnkonge i Arkadien, Søn af Pelaogos, byggede Lykosura og grundede Zeus Lykæos's Kultus. Han havde 50 Sønner, af hvilke flere nævnes som Grundlæggere af Byer i Arkadien. Efter Pausanias's Beretning ofrede han et Barn til Zeus, men blev under Ofringen forvandlet til en Ulv. Disse og lignende Sagn har givet Foranledning til den hos Ovid fortalte og udsmykkede Beretning om Lykaon. Ifølge denne havde Zeus hørt om Menneskeslægtens Fordærvelse og steg ned til Jorden for at undersøge Sagen. Han kom til Arkadien, hvor Folket kjendte og ærede ham; men Lykaon tvivlede og fremsatte for at prøve ham Retter for ham, i hvilke der var Menneskekjød. Zeus saa strax dette, afbrændte Lykaons Palads og forvandlede ham selv med hans Sønner til Ulve. Kun en af Sønnerne, Nyktimos, blev reddet; under ham kom den deukalionske Vandflod, der var fremkaldt af Lykaonidernes Ugudelighed.

Lykaonien, i Oldtiden et Landskab i Lilleasien, mellem Kappadokien, Galatien, Pisidien, Isaurien og Kilikien, havde til Hovedstad Ikonium.

Lykien (Lycien), det sydligste Landskab i Lilleasien, begrændset i Nord og Nordost af Karien, Frygien, Pisidien og Pamfylien og forresten omgivet af Havet, er opfyldt af flere til Taurus hørende Fjeldkjeder, der har høie Toppe, delvis udstrakte Høisletter og derimellem skjønne og frugtbare Dale. Landet beboedes først af semitiske Stammer, Milyerne og Solymerne, som dog tidlig fortrængtes eller underkuedes af et nordfra indvandret, sandsynligvis indoeuropæisk Folk, der kaldte sig selv Tremiler, men af Grækerne benævntes Lyker. Fra dette Folk er i en tidlig Tid mange Kulturelementer komne til Grækerne, navnlig Dyrkelsen af Apollon, som med sin Moder Leto var Landets Hovedguddom og havde et berømt Tempel og Orakel i Hovedstaden Xanthos. Skjønt Lykerne paa sin Side ogsaa optog meget af den græske Kultur, vedblev de at bevare sin eiendommelige Nationalitet og sit eget Sprog, i hvilket endnu mange Indskrifter, affattede i et med det græske beslægtet Alfabet, men endnu ikke fuldstændig dechiffrerede, er forhaanden. Af den bildende Kunsts Frembringelser er der i Lykien fundet flere baade Bygningsverker, mest Gravmonumenter, og plastiske Arbeider. De førstnævnte, for en stor Del udhugne i den naturlige Klippe, viser i arkitektonisk Henseende dels den græske, særlig den ioniske Bygningskunsts Former, dels er de Efterligninger af en for Lykerne eiendommelig Trækonstruktion. Skulpturverkerne er gjennemgaaende i den græske Billedhuggerkunsts Stil. — I politisk Henseende spillede Lykien kun sjelden en mere fremtrædende Rolle. Efterat det trods en heltemodig Modstand var undertvunget af Harpagos, dannede det en Provins af det persiske Rige. Ved dettes Opløsning kom det efter Alexander den stores Død først i Ptolemæernes Hænder og blev derpaa indlemmet i det lykiske Rige, indtil det efter Antiokos den stores Overvindelse af Romerne skjænkedes til Rhodierne. Men Lykerne bar kun modstræbende Aaget og opnaaede endelig efter haardnakkede Kampe, at Romerne anerkjendte deres Selvstændighed. De enkelte lykiske Stæder, tilsammen 23, af hvilke Xanthos, Kadyanda, Tlos, Pinara, Patara, Fellos, Antifellos, Myra, Limyra og Olympos var de betydeligste, forenede sig til et Forbund, i Spidsen for hvilket stod en Embedsmand, der kaldtes Lykiarkes. Selvstændighedsperioden, under hvilken Landet naaede en høi materiel og aandelig Blomstring, varede til Keiser Claudius's Tid, da indre Urolighеder bevirkede, at Autonomien blev Landet fratagen. Nero gjenoprettede vistnok dets Selvstændighed, men denne gik igjen for bestandig tabt under Vespasian, som slog Lykien sammen med Pamfylien til en romersk Provins. Nu er Landet tyndt befolket og delvis øde; i det Indre er Befolkningen væsentlig tyrkisk, ved Kysterne derimod græsk.

Lykke, Navn paa en gammel dansk Adelsfamilie. Ivar Lykke var Chef for den danske Hær, som af Dronning Margrete blev sendt ind i Sverige mod Albrecht af Mecklenburg, og som ved Falköping tog Albrecht tilfange 1389. — Peder Lykke var 1409—18 Biskop i Ribe og fra 1418 til sin Død 1436 Erkebiskop i Lund. Han sendtes 1414 af Erik af Pommern til Kirkeforsamlingen i Kostnitz, hvor han var med at dømme Huss til Døden. 1425 holdt han en Kirkeforsamling i Kjøbenhavn, hvor der fattedes Bestemmelser sigtende til at forbedre Geistlighedens Sæder. — Kai Lykke var bekjendt for sin Skjønhed og Rigdom, men ogsaa for sin Letsindighed; han brugte engang i et Brev en utilbørlig Ytring om Frederik den tredies Dronning Sofie Amalie og blev, da dette blev bekjendt ved Hoffet, sat under Tiltale for Majestætsforbrydelse. Han afbad sin Forseelse, men blev alligevel dømt fra Ære, Liv og Gods; imidlertid lykkedes det ham at undkomme, og han blev nu henrettet in effigie, medens hans store Godser blev inddragne under Kronen. Under Kristian den femte fik han Tilladelse til at vende tilbage fra sin Landsflygtighed 1679; han døde 1702.

Lykurgos, Spartas berømte Lovgiver, antages ifølge de almindelige kronologiske Beregninger at have levet ca. 880 f. Kr., men hans Personlighed og Historie er saaledes indhyllede i Dunkelhed, at det er tvivlsomt, om han er en historisk Person eller en rent mythisk Figur. For den sidste Antagelse taler baade hans Navn, der tillige er et Binavn for Apollon, og den guddommelige Ære, som bevistes hans Minde i Sparta. Efter de sædvanligste Overleveringer var han Søn af Kong Eunomos af den kongelige Familie Eurypontiderne, førte en Tid Regjeringen som Formynder for sin unge Brodersøn Kong Kharilaos og begav sig derefter paa Reiser. Efter at have besøgt Kreta, Lilleasien (hvorfra han skal have medbragt de homeriske

(Sange) og Ægypten vendte han tilbage til Sparta og gav paa sine Medborgeres Begjæring og med det delfiske Orakels Billigelse sin Fødeby en Forfatning, som væsentlig var en systematisk Sammenstilling af ældre Skik og Brug med Tilføielse af enkelte nye Momenter. Hovedtrækket i denne Forfatning er en total Underordning af alle private Interesser under Statens. De to arvelige Konger bibeholdtes, men ved Siden af dem stilledes et Raad af 28 ældre Mænd (Geronter), som sammen med dem havde den øverste Ledelse af Statens Anliggender. Folkeforsamlingen, hvori enhver Spartaner fra sit tredivte Aar kunde deltage, havde Afgjørelsen med Hensyn til Lovgivning, Valg af Embedsmænd, Krigserklæring og Fredsslutning. Lykurg gav detaljerede Bestemmelser om Privatlivet og Opdragelsen, alle bestemte til at befordre Tarvelighed og Simpelhed, Dygtighed i alskens Idrætter, Tapperhed og Ligegyldighed for legemlige Ubehageligheder hos det spartanske Krigerfolk. For at forebygge, at Fremmedes Exempel skulde gjøre nogen Forandring i hans eiendommelige System, forbød han Spartanerne at reise i Udlandet og Fremmede at komme til Sparta. Efterat han havde afkrævet Kongerne, Geronterne og samtlige Borgere en høitidelig Ed paa, at de indtil han kom igjen ikke skulde forandre noget i de af ham forfattede Love, forlod han Sparta og vendte aldrig tilbage, forat saaledes Eden kunde binde Spartanerne for alle Tider. Ifølge nogle Beretninger sultede han sig frivillig ihjel. Han nævnes ogsaa som Indstifteren eller Gjenopretteren af de olympiske Lege.

Lykurgos, athieniensisk Statsmand og Taler, f. ca. 390 f. Kr., d. 323, studerede Rhetorik og Filosofi under Veiledning af Isokrates og Platon og optraadte derefter i det offentlige Liv som en anset Repræsentant for det mod Makedonerne fiendtlige Parti. Efter Slaget ved Khæroneia traadte han som Forstander for Statens Indtægter i Spidsen for Athens Finansvæsen, hvilket Embede han paa den mest udmærkede Maade forvaltede i 12 Aar. Ham skyldes en stor Del offentlige Byggeforetagender i Athen saavel til Nytte som til Pryd. Baade som Statsmand og for Retten i Egenskab af Sagfører viste han sig som en Mand af fast Karaktér og ubøielig Retfærdighed, hvorfor han var i høi Grad frygtet som Anklager. Af de 15 Taler af ham, som nævnes hos gamle Forfattere, er kun én opbevaret, nemlig en Anklagetale mod Leokrates for Fædrelandsforræderi; den er fra Indholdets Side fortræffelig, men i det sproglige Udtryk noget stiv og ubehjelpelig.

Lykæos, Tilnavn for Zeus, efter Bjerget Lykæos i Arkadien. — Ogsaa Pan tillagdes det samme Tilnavn.

Lymfe, en farveløs eller gulagtig Vædske, som dannes rundt om i Legemets Væv og indeholder Produkterne af deres Stofvexel. Vævenes Ernæringsvædske, det gjennem Haarkarrenes Vægge udsivende Blodserum, undergaar ved Stofvexelen en saadan Forandring, at dets Fedt og tildels dets Æggehvide fortæres, medens det til Gjengjeld tilføres Urinstof og en betydelig Mængde Kulsyre. Den saaledes dannede Vædske, Lymfen, flyder efter at have beskyllet Vævene igjen tilbage, idet den samler sig først i yderst fine Haarkar, dernæst i større Aarestammer, som opstaar ved hines Forening. Disse Aarestammer, Lymfekarrene, har en lignende Bygning som Venerne og er ligesom disse forsynede med Klapper. Paa enkelte Steder udvider de sig til Lymfekjertler, rundagtige Legemer af en Erts til en Hasselnøds Størrelse, i hvilke Lymfekarrene forgrener sig og træder i inderlig Berørelse med Blodhaarkarrene. I disse Kjertler undergaar Lymfevædsken betydelige kemiske og andre Forandringer. Lymfekarrene samler sig tilsidst i to Hovedstammer, af hvilke den ene, der optager den fra Benene og Bugen kommende Lymfe, følger Rygraden paa venstre Side fra den anden eller tredie Lændehvirvel indtil Halsen, hvor den udmunder i den venstre Nøglebensvene. Den anden, der samler Lymfen fra den høire Arm, Halsens, Brystets og Hovedets høire Side, udmunder i den høire Nøglebensvene. Lymfen bevæges i Karrene dels ved Trykket af den stadig fra Haarkarrene udsivende nye Lymfe, dels ved Kontraktion af de Karrene omgivende Muskler; hos nogle Dyr, saaledes hos Amfibierne og nogle Fugle, bevæges den ved eiendommelige Muskelapparater, de pulserende Lymfehjerter. — Paa sin Vei til Blodet forandres Lymfen fornemmelig derved, at den i Lymfekjertlerne optager cellede Bestanddele, Lymfelegemer, som er identiske med de farveløse Blodlegemer og, naar de kommer over i Blodet, forvandles til røde Blodlegemer. Ved Optagelsen af disse Celler samt af fint fordelt Fedt faar Lymfen et melkelignende Udseende. Ligesom Lymfen i sin kemiske Sammensætning er meget lig Blodet, saaledes koagulerer den ligesom dette, naar den udsættes for Luften, idet den skiller sig i en fast Kage og et klart, farveløst Serum. — Den langs Rygraden løbende store Lymfekarstamme optager de fra Tarmvæggene kommende Chyluskar, som delvis optager den fordøiede Nærings Bestanddele, saa at Lymfestammens Indhold ovenfor dette Sted er en Blanding af forbrugte Stoffer og Ernæringsstoffer. — Lymfekjertlerne er underkastede forskjellige sygelige Forandringer. Ved visse Sygdomme i hele Legemet, saaledes Skrofulose, Syfilis, Kræft, Tuberkulose, hovner de op over hele Legemet; det samme er Tilfældet med Kjertlerne i enkelte Legemsdele, som angribes af visse Sygdomme. Betændelser og Materiedannelse i Lymfekjertlerne kaldes Buboner; den orientalske Pest frembringer Buboner i alle Legemets Lymfekjertler. Selve Lymfekarrene kan forsnevres ved Tryk af Svulster o. lign. eller tilstoppes af forskjellige Slags Materier, som da fører til Vattersot i de paagjeldende Legemsdele. Betændelse i Lymfekarrene, Lymfangitis, udgaar mest fra Betændelser i Huden og Cellevævet samt fra forgiftede, med forraadnede organiske Substanser inficerede Saar; den medfører en smertelig Ophovnen af det angrebne Lem med Rødme i Huden og ledsaget af Feber. Den ender enten med Fordeling eller med Dannelse af Bylder langs det betændte Lymfekar.

Lyn, Lynild, det Lysfænomén, som ledsager Udladningen af en elektrisk Sky (Tordensky). Lynet kan vise sig i forskjellige Skikkelser, dels som smale, skarpt begrændsede, slangebugtede Lysstriber, dels mere diffust; Arago opstiller som en tredie Form for Lynet de meget sjelden forekommende Ildkugler, som i Tordenveir bevæger sig gjennem Luften med en ringe Hastighed og pludselig for-

svinder, snart med, snart uden et Knald. Lynet (d. v. s. Lysningen) skriver sig fra den elektriske Gnist, som udlades af de med Elektricitet mættede Tordenskyer. Denne Gnists Kraft er overordentlig stor. Den kan splintre store Træer, knuse og slynge bort selv tunge Gjenstande, smelte Metaller og tænde Ild paa brændbare Gjenstande. Gjentagne Lynnedslag kan f. Ex. paa Fjeldtoppe bevirke en tydelig Smeltning eller Forglasning af Stenen. I Sand efterlader Lynet hyppig Rør (Fulguriter ɔ: Lynrør), der kan være af flere Fods Længde, men kun er af nogle faa Liniers Vidde; et glasagtigt Overtræk indvendig viser, at en Smeltning har fundet Sted. Den Lyd, som ledsager Lynet, kaldes Torden (s. d.).

Lynafleder, en Indretning, som tjener til at beskytte Bygninger o. l. for Skade ved Lynnedslag. Den bestaar i Hovedsagen af en Metalstang, der oventil er tilspidset og nedentil staar i ledende Forbindelse med Jorden, helst med en Vandansamling. Denne Stang opstilles paa det høieste Punkt af den Bygning, som skal beskyttes. Naar en Tordensky gaar hen over Lynaflederens Spidse, der altid maa være ren og blank og derfor gjerne forgyldes eller beklædes med Platina, strømmer der fra Stangen ud en Elektricitet, som er modsat Skyens, og som gjennem den tynde Spidse fordeler sig i Luften, hvorimod den med Skyens ensbenævnte Elektricitet ledes ned i Jorden. En Ansamling af Elektricitet forhindres derved, og Lynnedslaget gjøres ialfald vanskeligt; finder det alligevel Sted, følger det Ledningen ned i Jorden uden at gjøre Bygningen Skade. Paa større Bygninger er det nødvendigt at anbringe flere Stænger. Lynaflederen er opfunden af Benjamin Franklin (s. d.), som ogsaa var den første, der paaviste, at Lynet skrev sig fra, at Tordenskyerne var elektriske.

Lynchjustits (udt. Lintsjjustits), **Lynchning**, **Lynch law**, kaldes i de Forenede Stater en Slags Folkejustits, som bestaar i, at private Personer egenmægtig og uden Undersøgelse fuldbyrder en Straf paa en virkelig eller formentlig Forbryder, som enten ikke eller ialfald ikke haardt og hurtig nok kan rammes af Loven. Ikke sjelden bliver de Personer, der rammes af denne Justits, hængte; ofte er de ogsaa blevne underkastede den eiendommelige amerikanske Straf at dyppes i Tjære og derpaa rulles i Fjer. Sædvanligvis raader denne Skik kun i nybebyggede og tyndt befolkede Egne; tidligere var den ikke ualmindelig i Slavestaterne ligeoverfor dem, som tog sig af flygtende Slaver eller overhoved paa nogen Maade optraadte mod Slaveriet. Navnet skal skrive sig fra en vis John Lynch, som i Slutningen af det 17de Aarh., da Kolonialloven endnu ikke ydede tilstrækkelig Beskyttelse mod bortrømte Slavers og andre Vagabonders forbryderske Foretagender, af Indvaanerne i Nordkarolina beklædtes med enslags diktatorisk Magt som Lovgiver, Dommer og Exekutor i civile og kriminelle Sager.

Lyndhurst (udt. Lindhørst), John Singleton Copley, Baron, engelsk Statsmand, f. 1772 i Boston i Amerika, d. 1863, kom 1775 med sin Fader til England, bestemtes for den geistlige Stand og studerede Theologi i Cambridge. Han vendte sig dog snart til det juridiske Studium, fik stor Praxis som Sagfører og erhvervede sig Berømmelse som lærd Jurist, medens han samtidig optraadte som liberal Politiker. 1818 indvalgtes han i Underhuset og blev 1819 Kronens Generalprokurør, i hvilken Egenskab han for Overhuset maatte optræde som Dronning Karolines Anklager. 1823 blev han Attorney-General, men vendte sig nu til Torypartiet og blev i Underhuset Repræsentant for Universitetet i Cambridge. Saaledes modsatte han sig ivrig Katholikernes Emancipation; da 1827 Canning kom i Spidsen for Styrelsen, viste han sig dog mere maadeholden, blev Lordkansler samt Baron og Peer af England. Da Whiggerne 1830 kom til Roret, nedlagde han Embedet som Lordkansler, var derpaa under Kampen om Parlamentsreformen en af Toryernes ivrigste Talsmænd og indehavde 1834 en kort Tid igjen Posten som Lordkansler i det af Peel og Wellington dannede midlertidige Kabinet. Siden var han i Parlamentet meget brydsom for Whiggerne, som han idelig angreb, men med et vist fingeret Maadehold. 1839 istandbragte han i Anledning af Forhandlingerne om Jamaikas Anliggender et Forbund mellem Toryerne og de Radikale, hvilket havde til Følge, at Ministeriet strax opløstes. Senere optraadte han med en overordentlig Lidenskabelighed i Debatterne om de irske Spørgsmaal og paadrog sig derved Irlændernes bitre Had. 1841—46 beklædte han for tredie Gang Embedet som Lordkansler, hvorefter han lige til sin høie Alder vedblev at tage virksom Del i Overhusets Debatter.

Lyngdal, Prestegjeld i Lister og Mandals Amt, ved Lyngdalsfjord, bestaar af Sognene Aa, Austad og Kvaas. — Lyngdalsfjord, i samme Amt, gaar ind fra Havet ved Farsund; 2 n. Mil lang. — Lyngdalselven udspringer i Hægebostad, Lister og Mandals Amt, gaar mod Syd og Sydvest og falder i Lyngdalsfjord. Længden er 6 norske Mil.

Lyngen, 1) Fjord i Tromsø Amt, er omgiven af høie Fjelde, hvorpaa der findes flere betydelige Snebræer. 2) Prestegjeld i Fjorden af samme Navn, bestaar af Sognene Lyngen og Sørfjorden. — Lyngsfjeldene, en Række af Fjeldtoppe paa den Halvø, som dannes af Lyngen og Ulfsfjorden. Den betydeligste er Jægervandstinderne, Goetsagaise, Goltzevarre og Olmaivarre.

Lyngfamilien (Ericaceae), Plantefamilie af de Helkronedes Orden, omfatter smaa Buske eller Halvbuske med udelte, oftest altidgrønne Blade, 4—5delt Bæger og Krone og 4—5 eller 8—10 Støvdragere. Frugten er enten et undersædigt Bær eller en oversædig Kapsel. Familien er udbredt i mange Slægter og Arter over hele Jorden. — Blandt de vigtigere Slægter kan nævnes Bærlyng (Vaccinium), der omfatter Blaabær (V. myrtillus), Skintryte eller Blokkebær (V. uliginosum) og Tytebær (V. vitis idæa); Tranebær (Oxycoccos palustris) slutter sig i flere Henseender til denne Slægt. Alle disse frembringer Bær, som er spiselige og navnlig for Blaabærenes og Tytebærenes vedkommende særdeles behagelige og velsmagende. De kan baade spises raa og tilberedes til Saft eller paa andre Maader. Tranebærene er meget sure, men af en forfriskende og behagelig Smag, Skintryterne mere flaue. — Melbær (Arctostaphylos officinalis) har røde, saftløse Bær; dens helrandede, læderagtige, altid-

grønne Blade har en paa samme Tid sødlig og sammensnerpende Smag og benyttes i Farverierne og Garverierne. Rypebær (Arctostophylos alpina) voxer tilfjelds og har sagtakkede Blade, hvide Blomster og sorte, saftige Bær. — Bladlyng (Andromeda polifolia) er en paa Myrer almindelig voxende Busk af indtil en Fods Høide, med læderagtige, lancétformede, vedvarende Blade med tilbagebøiet Rand; Blomsterne staar i Skjerme i Enden af Grenene, paa lyserøde, fine Stilke, har rødt 5delt Bæger og lyserøde, krukkeformede Kroner samt 10 Støvdragere; Frugten er en Kapsel. — Røslyng eller Busklyng (Calluna vulgaris) har en træagtig Stilk, bliver indtil en Alen høi og er stærkt grenet. Bladene er smaa, naaleformede, trekantede, med pilformet Grund, vedvarende, korsvis modsatte og paa de yngre Grene tæt taglagte, hvorved Grenene bliver firkantede. Blomsterne er rødviolette eller hvide og staar paa Enden af Grenene i ensidige Klaser; de har 4delt Bæger og Krone og 8 Støvdragere. Denne Lyng optræder i massevis paa Heder og Høifjeldssletter, hvor den ofte aldeles dækker Jordbunden og gjennemvæver det øvre Jordlag tæt med sine vidtforgrenede Rødder. Den ynder mager, myragtig eller sandet Grund og megen Sol. I Skove kan den være skadelig ved at dække Bunden for tæt, saa at unge Frøplanter kvæles. Dens Blomster søges flittig af Bierne, hvorfor en betydelig Biavl pleier at finde Sted, hvor der voxer megen Røslyng. De yngre Grene kan anvendes til Kvægfoder, Stammerne til Brændsel. — Klokke- eller Poselyng (Erica Tetralix) er en Busk af ½—1 Fods Høide, med træagtig, stærkt grenet Stilk. De unge Grene er dun- og kjertelhaarede. Bladene staar oftest 4 i Krans, er linieformede med tilbagerullet Rand, dunhaarede og stivt kjertelhaarede. Blomsterne er nikkende, staar paa korte, filthaarede Stilke i tætte Skjerme i Enden af Grenene, har grønt, firdelt, haaret Bæger, smukt rosenrød, krukkeformet Krone med en 4tandet, tilbagebøiet Krave og 8 Støvdragere. Den er almindelig paa Torvmyrer i det vestenfjeldske Norge og en af de smukkeste Lyngplanter. Den samme Slægt (Erica), der tæller ca. 500 Arter, er især overordentlig talrig repræsenteret i Kaplandet; mange Arter dyrkes i Væxthuse og Værelser som Prydplanter. — Blaalyng (Pyllodoce coerulea) er en 3—8 Tommer høi Fjeldplante med jevnbrede, i Randen rue Blade og smukke, nikkende, violette Blomster paa Stilke, der er samlede i Toppen, 5delt Bæger og stor, krukkeformet Krone. — Grepplyng (Azalea procumbens) er en liden Busk med fingerlange, træagtige, meget tætte Grene; den voxer mest tilfjelds. Bladene er altidgrønne, modsatte, stive, aflange og i Randen meget tilbagerullede; Blomsterne er smaa, rosenrøde, klokkeformede og staar i Grentoppene. Planten dækker Jorden tæt og danner i Blomstringstiden et smukt rødt Tæppe over Grunden. Af samme Slægt dyrkes flere pragtfulde udenlandske Arter som Prydplanter, deriblandt Azalea pontica fra Landene ved det Sorte Hav; den har guldgule, lysgule, hvide eller ildrøde Blomster og er stærkt narkotisk giftig. — Til Lyngfamilien hører ogsaa Finmarkspors (Ledum palustre), s. d.

Lyngør, en meget besøgt Havn i Nedenæs Amt, 1 n. Mil sydvest for Risør. Her forefaldt Natten mellem 6te og 7de Juli 1812 en blodig Sjøtræfning mellem en dansk-norsk Eskadre, bestaaende af Fregatten „Najaden" samt Kutterbriggerne „Laaland", „Samsø" og „Kiel", og det engelske Linieskib „Dictator", Kaptein Steward. De dansk-norske Skibe, hvis Øverstbefalende var Kaptein Holm, en dygtig og modig Sjøofficér, laa den 6te Juli tilankers i Oxefjorden nær Tvedestrand. Ved Middagstid fik man se et stort Orlogsskib, ledsaget af tre mindre, at styre mod det Sted, hvor „Najaden" og Kutterbriggerne laa. Da Holm saa, at det ikke kunde nytte at binde an med en slig Overmagt, søgte han at flygte og blev af sin Lods tilraadet at styre ind i det grunde Farvand mellem Borøen og Sandøen, idet Lodsen sagde, at her kunde nok „Najaden" flyde, men ikke Linieskibet. Dette viste sig ogsaa at være Tilfældet. „Najaden" og dens Ledsagere slap over Barren ind i Lyngørsgabet og ankrede op, medens det engelske Orlogsskib tørnede paa Grund. Det fik imidlertid en saa fordelagtig Stilling, at det kunde bruge den hele Bredside af sit Batteri mod „Najaden", der som Følge af Vindens Retning blot kunde faa enkelte Kanoner rettede mod den langt overlegne Fiende. Efter ca. en Times Kamp var „Najaden" Vrag, og af den 300 Mand stærke Besætning dræbtes 120 og saaredes 80. Kaptein Holm, der blev nødt til at forlade sit Skib, overtog Kommandoen over de faa Kanonbaade, som fandtes i Havnen, og ved en velrettet Ild tvang han Linieskibet, som allerede havde bemægtiget sig „Kiel" og „Laaland", til at slippe sit Bytte. Fienden søgte at beholde disse Priser ved at tilbyde alle Fangernes Udlevering, men Holm afslog dette. Til Held for Engelskmanden fik han gunstig Vind, saa at han slap tilsjøs.

Lynn (udt. Linn), By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, med 28,000 Indb., er bekjendt for sine storartede Fabriker for Skotøi, ved hvilke 1871 over 10,000 Arbeidere var beskjeftigede.

Lynn Regis eller **Kings Lynn**, By i det engelske Grevskab Norfolk, ved Floden Ouse, med ca. 20,000 Indb., betydelig Kornhandel og Skibsbyggeri.

Lyon (udt. Liong), Hovedstad i det franske Departement Rhône, næst Paris Frankriges største og vigtigste By, ved Foreningen af Floderne Rhône og Saône, ligger i en deilig Egn, er vel bebygget og har 343,000 Indb. Den er en Fæstning af første Rang, er Sæde for en Erkebiskop, samt Myntsted. Af mærkelige Bygninger kan fremhæves den gamle Kathedralkirke St. Jean med den største Klokke i Frankrige, det store Raadhus, Paladset St. Pierre, oprindelig et Benediktinerkloster, nu Lokale for Kunstskolen og betydelige Kunstsamlinger, Børsen m. fl. Af offentlige Pladse kan nævnes Place Bellecour, en af de største aabne Bypladse i Europa, med Ludvig den fjortendes Rytterstatue, samt Place des Terreaux, berygtet for de Henrettelser, som her fandt Sted under Terrorismen. Lyon har flere høiere Dannelses- samt videnskabelige Anstalter, deriblandt et Akademi med Fakulteter for Theologi, Naturvidenskaber, Literatur og Retsvidenskab, en Middelskole for Medicinere og Farmaceuter, en Dyrlægeskole, en Artilleriskole, et Lycéum, to Presteseminarier, et Lærerindeseminarium, en Kunstskole, en Agerbrugs- og Havedyrkningsskole, en central Handels-

og Industriskole m. fl. Byens Bibliothek har 150,000 Bd. og 2,400 Manuskripter; desuden findes Bibliothèque du Palais des beaux arts med 160,000 Bd., 40,000 Kobberstik og Tegninger og tilhørende Kunstsamlinger. Mange Foreninger med videnskabeligt eller almennyttigt Formaal findes, ligeledes mange Velgjørenhedsanstalter og milde Stiftelser, deriblandt det storartede Hôtel-Dieu, der skriver sig fra det 6te Aarh., Hospice de la Charité, Sygehuset Antiquaille m. fl. Lyon er Frankriges vigtigste Fabrikby og Hovedsædet for dets Silkemanufaktur, i hvilken Henseende Byen indtager den første Plads paa hele Jorden. Vistnok bestaar der ingen store Silkefabriker i egentlig Forstand, men mange Entreprenører holder talrige Arbeidere beskjeftigede, hver hjemme hos sig; Fabrikanten leverer Silke og Mønster, og Arbeidet udføres derpaa stykkevis af Arbeiderne. Man regner Antallet af Silkevævstole i Lyon og dets Omgivelser til 70,000, der beskjeftiger 140,000 Mennesker; deraf kommer Halvdelen paa selve Byen. Værdien af de tilvirkede Silkevarer anslaaes til 300 Millioner Frks. aarlig. Til denne Industri slutter sig talrige Farverier, Fabriker for Jacquardske Vævstole, Hattemagerier, Fabriker for Metalvarer og Maskiner, Ølbryggerier m. m. m. Ogsaa Handelen er af stor Udstrækning og Vigtighed, hvortil Byens fortrinlige Beliggenhed bidrager. Hovedhandelsartiklerne er Silke, Vin og Brændevin. — Lyon var allerede paa de gamle Gallers Tid en betydelig Stad og kaldtes Lugdunum. Munatius Plancus førte 43 f. Kr. en romersk Koloni derhen, og snart vandt Byen under det romerske Herredømme Anseelse og Blomstring. Augustus residerede flere Aar i Lyon; Keiser Claudius blev født der og forskjønnede Staden betydelig. Under Nero brændte den af, men fik efter at være gjenopbygget Rang foran alle andre galliske Stæder. Endnu findes der fra Romertiden Ruiner af tre Aqvædukter, to Theatre m. m. Lyon var ogsaa det første Sted i Gallien, hvor Kristendommen fik fast Fod. Under Folkevandringen led Byen meget. Stilicho overlod den 407 til Burgunderne, som gjorde den til en af sit Riges tre Hovedstæder. 534 erobredes den af Frankerne under Chlotar den første og delte fra nu af det frankiske og nyburgundiske Riges Skjebne; den hævede sig særlig under Karl den stores Regjering. Senere dannede den med det omliggende Landskab under egne Grever det til Riget Arelat hørende Grevskab Lyonnais, og under Keiser Konrad den anden kom det sammen med Arelat til det tyske Rige. 1173 kom Byen og Grevskabet under Erkebiskoperne af Lyon, som ogsaa allerede før havde havt stor Magt og Anseelse. 1247 og 1254 holdtes her bekjendte Kirkemøder. 1274 gav Erkebiskopen sig under Frankriges Beskyttelse, og 1363 blev Lyonnais formelig forenet med Frankrige, hvortil det siden har hørt. Lyon led mere end nogen anden fransk By under den store Revolution; om end Folket 1789 ødelagde det faste Slot Pierre-en-Cise, var dog Byen i det hele temmelig lunken ligeoverfor Revolutionen og optraadte endelig aabent mod Terrorismen, idet den 1793 fordrev sit jakobinske Byraad. Kort efter beleirede en af Konventets Arméer Staden, som maatte overgive sig paa Naade og Unaade. De, som ansaaes for skyldige, blev i hundredvis nedskudte med Kardætsker, og Konventet udtalte Tilintetgjørelsesdommen over Byen og overdrog Dommens Fuldbyrdelse til Callot d'Herbois, Fouché og Couthon. Henimod 6,000 Mennesker blev nedslagtede, og i 5 Maaneder var man beskjeftiget med at nedrive Byens smukkeste Bygninger. Først sent forvandt Lyon dette Slag. Senere har flere betydelige Oprør og andre Ulykker af og til foraarsaget en Stilstand i Udviklingen, men Opsvinget har dog i den senere Tid idetheletaget været jevnt og stort.

Lyons (udt. Lejons), Edmund, Lord Lyons of Christchurch, engelsk Admiral, f. 1790, d. 1858, indtraadte allerede 11 Aar gammel i Marinen, deltog 1807 i Duckworths Expedition til Dardanellerne og udmærkede sig 1811 ved Stormen paa Fort Marrack paa Java. 1813 blev han Chef for Korvetten Rinaldo, 1814 Postkaptein; derpaa levede han en Række af Aar uden Ansættelse, indtil han 1828 fik Kommandoen ombord paa Fregatten Blonde, som blokerede Navarinos Havn og tvang Moreas Slot til Overgivelse. 1829 bragte han den engelske Gesandt Sir Robert Gordon til Konstantinopel, var 1832 Øienvidne til Acres Bombardement af Ibrahim Pasja og gik efter Prins Otto af Baierns Valg til Grækenlands Konge som engelsk Gesandt til Hoffet i Athen, hvor han spillede en fremragende Rolle. Skjønt han tidligere havde hørt til Filhellenerne, viste han sig nu saa uvenlig sindet mod Grækerne og kom i saadan Strid med de forskjellige Ministerier, at Lord Palmerston 1849 maatte kalde ham hjem. Han blev derpaa Gesandt i Stockholm og avancerede til Kontreadmiral. Ved Begyndelsen af de Forviklinger, som førte til Krimkrigen, blev han Næstkommanderende over den engelske Flaade i Middelhavet under Admiral Dundas. 1854 seilede han ind i det Sorte Hav, krydsede med en Eskadre under den tscherkessiske Kyst og besatte Redut-Kale. Efter at have gjort udmærket Tjeneste ved den allierede Hærs Transport til Krim og ved Sebastopols første Bombardement fik han Overbefalingen efter Dundas, ledede Expeditionen til Kertsch, som han indtog i Mai 1855, løb derpaa med sine lettere Fartøier ind i det Azovske Hav og medvirkede ved Angrebet paa Sebastopol 18de Juni. Hans sidste Bedrift under dette Felttog var Erobringen af Kinbuen (17de Oktober). 1856 blev han som Anerkjendelse for de af ham under Krigen udviste Tjenester Peer og 1857 Viceadmiral. — Hans Søn Richard Bickerton Pemell, Lord Lyons, f. 1817, studerede i Oxford og betraadte den diplomatiske Bane, blev 1839 Attaché i Athen og 1852 i Dresden, 1853 Legationssekretær og derpaa Gesandt i Florens. 1858 blev han Gesandt i Washington, hvor han under Borgerkrigen optraadte med megen Takt og hindrede et Brud mellem de Forenede Stater og England. 1865 blev han Gesandt i Konstantinopel og beklæder siden 1867 den samme Post i Paris.

Lyr (Merlangus pollachius), Fisk af Torskeslægten; den skjelnes fra Seien (M. carbonarius) ved den over Brystfinnerne bøiede Sidelinie, samt ved at Halefinnen er tver og Legemet paa Siderne marmoreret med messinggule Striber. Lyren, hvis Kjød er meget bedre end Seiens, er almindelig langs Norges sydlige Kyster.

Lyre (Lyra), hos Grækerne og Romerne det ældste Strengeinstrument, angives at være opfundet af Guden Hermes, som dannede den af en Skildpaddeskal. Strengenes Antal var vistnok i Begyndelsen tre eller fire, men steg siden til syv og mere. Fra Citheren (Kithara) skilte Lyren sig ved at have en rund, dyb Sangbund og en mindre krum Form, hvorfor den under Spillet ikke stilledes opret, men holdtes mellem Knæerne. Kitharaen tjente mest til kunstnerisk og gudstjenstligt Brug, Lyren mere til privat og profant.

Lyrehale (Menura superba), australsk Fugl af Sangfuglenes Familie, er af en Hønes Størrelse og har temmelig lange Ben. Hannens Hale udmærker sig ved to lange, S-formig krummede Styrefjer, som, naar de staar opret, giver Halen et Udseende som en Lyre. Hunnen mangler denne Prydelse. Fuglen synger smukt og er istand til at efterabe mange forskjellige Slags Lyd.

Lyren, Stjernebillede paa den nordlige Himmel, er kjendelig ved, at tre af dens Stjerner danner et latinsk V, hvis Foreningspunkt er Stjernen Vega (s. d.).

Lyrik, lyrisk Poesi, se Digtekunsten.

Lyrskogshede, Slette i Slesvig, hvor Kong Magnus den gode 1043 med sin Hær af Nordmænd og Danske seirede over Venderne, som havde gjort Indfald i Danmark. Det berettes, at ikke mindre end 15,000 Vender faldt i Slaget.

Lys, den objektive Aarsag til Gjenstandenes Synlighed, der gjør disse Gjenstande mulige at iagttage med Øine, som er i Besiddelse af sine naturlige Evner. Man skjelner i Henseende til Lyset mellem selvlysende og mørke Legemer; de første har selv en Lyskilde i sig (saaledes Solen, Fixstjernerne, brændende Legemer); de sidstnævnte bliver kun synlige ved at oplyses, d. v. s. modtage Lys fra et selvlysende Legeme og for en Del kaste dette Lys tilbage. For Jorden er Solen Hovedlyskilden. Man skjelner endvidere mellem gjennemsigtige og ugjennemsigtige Legemer, af hvilke de første slipper det paa dem faldende Lys gjennem sig, medens de sidstnævnte ikke slipper det igjennem. Af Theorier om Lyset gives der flere, blandt hvilke navnlig to er blevne mere udbredte, nemlig Emanations- ell. Emissionstheorien og Undulations- ell. Vibrationstheorien. Den førstnævnte, som skriver sig fra Newton (1701), antager, at Lyset bestaar af materielle, men uendelig smaa og fine Dele, som med uhyre Hurtighed udgaar fra ethvert selvlysende eller oplyst Legeme og trænger ind i Øiet. Denne Theori, som i dette Aarhundrede er bleven videre udviklet af Laplace, Biot og Brewster, forklarer mange Egenskaber ved Lyset paa en noksaa letvindt og utvungen Maade; men den har dog i den seneste Tid maattet vige for Undulationstheorien, som alene er istand til fyldestgjørende at forklare alle Lysets Eiendommeligheder. Ifølge denne Theori, som først opstilledes af Huyghens (1678), udbreder Lyset sig ganske paa samme Maade som Lyden, nemlig ved Vibrationer eller Svingninger af den hele Rummet opfyldende Æther. De mindste Dele af de selvlysende Legemer vibrerer og sætter derved de nærmeste Ætherdele i Bevægelse; Svingningerne forplanter sig og naar endelig Synsnerven, som ogsaa kommer i Vibration, hvorved Synet kommer til Hjernens Bevidsthed. De forskjellige Farver opstaar ved Æthersvingningernes forskjellige Varighed og Hurtighed, saaledes, at den violette Farve i Solspektrets ene Ende svarer til de hurtigste og den røde i Spektrets modsatte Ende til de langsomste Svingninger (se Farve). Lyset forplanter sig med en større Hurtighed end en hvilkensomhelst anden Bevægelse har; det gjennemløber i et Sekund 42,000 geogr. Mil, saa at det for at komme fra Solen til Jorden kun behøver $8^1/_4$ Minut og fra Maanen til Jorden kun lidt over et Sekund. Denne Hastighed har man kunnet maale, dels ved astronomiske Iagttagelser, dels ved fysiske Experimenter. — Saalænge Lyset bevæger sig gjennem det samme gjennemsigtige Stof (f. Ex. Luften), udstraaler det i rette Linier; gaar det derimod fra et gjennemsigtigt Legeme ind i et andet, hvis Tæthed er større eller mindre end det førstes, forandres Straalerne Retning, hvilket kaldes at Lyset brydes. Hvis man tænker sig en Linie lodret paa den brydende Flade, hvilken Linie kaldes Indfaldslodbet, saa kaldes de to Vinkler, som Lysstraalen danner med denne Linie før og efter sin Brydning, henholdsvis Indfalds- og Brydningsvinkelen. Hovedlovene for Lysbrydningen i saadanne Legemer, som til alle Kanter viser den samme Beskaffenhed, er følgende: 1) Straalen vedbliver ogsaa efter Brydningen at ligge i det Plan, som kan tænkes lagt gjennem den indfaldende Straale og Indfaldslodbet (Brydningsfladen). 2) Hvor stor eller liden Indfaldsvinkelen er, forbliver dog Forholdet mellem dens og Brydningsvinkelens Sinus at være det samme, saalænge der handles om det samme Stof. Dette Forhold (Brydningsforholdet) betegnes med en Brøk, der kaldes Brydningsexponenten. Saaledes forholder ved Lysets Overgang fra Luft til Vand Indfaldsvinkelens Sinus sig til Brydningsvinkelens som 4 til 3, og man siger da, at Vandets Brydningsexponent er $^4/_3$. Paa samme Maade har det sædvanlige Glas Brydningsexponenten $^3/_2$, Flintglas $^{166}/_{100}$, Anisolie $^{181}/_{100}$, Diamant $^{247}/_{100}$. Jo større et Stofs Brydningsexponent er, desto mere forandres Straalens Retning, naar den falder ind i det. Som man ser, er i disse Exempler Tilfældet bestandig, at Lyset falder fra Luften ind i et tættere Legeme, og at Indfaldsvinkelen da stedse er større end Brydningsvinkelen, idet de ovenfor anførte Brydningsexponenter samtlige er uægte Brøker; naar en Lysstraale gaar over fra et mindre tæt til et mere tæt Legeme, er det altsaa gjennemgaaende Regel, at Brydningsvinkelen er mindre end Indfaldsvinkelen (Lyset brydes til Indfaldslodbet); naar derimod Brydningen foregaar fra et tættere til et mindre tæt Legeme, er Forholdet omvendt (Lyset brydes fra Indfaldslodbet). Imidlertid er ikke Brydningen i det samme Legeme lige stærk for alle de forskjelligfarvede Lysstraaler. Saaledes er Brydningsexponenten ved Flintglas for de røde Straaler $^{1628}/_{1000}$, for de grønne $^{1642}/_{1000}$, for de indigoblaa $^{1660}/_{1000}$ og for de violette $^{1671}/_{1000}$. Man vil saaledes se, at de Straaler, der ifølge Vibrationstheorien beror paa de hurtigste Æthersvingninger, brydes stærkest og omvendt. Et brydende Legeme kaldes stærkt spredende, naar Forskjellen mellem de røde og violette Straalers Brydningsexponenter er stor; som det af ovenstaaende vil sees, er denne Forskjel ved Flintglas $^{43}/_{1000}$. Ved Vand er den kun $^{13}/_{1000}$, ved sædvan-

ligt Glas $^{21}/_{1000}$ og ved det stærkt spredende Svovlkulstof $^{84}/_{1000}$. — I Legemer, hvis Beskaffenhed ikke i alle Retninger er den samme, undergaar Lyset en saakaldt dobbelt Brydning, d. v. s. den indfaldende Straale spalter sig i to. Dette finder Sted i alle krystallinske Legemer med Undtagelse af dem, der hører til det regulære eller tesserale Krystalsystem, hvis Grundform er en Terning. — Naar Lysbølger, som udgaar fra samme Punkt, men har tilbagelagt noget forskjellige Veie, igjen falder nær sammen i sin Retning, kan de enten forstærke hverandre eller helt eller delvis ophæve hverandre; dette kommer af Interferensen (s. d.) og tjener som en Bestyrkelse for den Theorie, at Lyset er en Bølgebevægelse. Naar Svingningerne i en Lysstraale alle sker i et Plan eller i parallele Planer, kaldes Lyset polariseret (se Polarisation). Ved Iagttagelse af polariserede Lysstraalers Interferens kommer man til det Resultat, at Ætherdelenes Svingning er transversal, d. v. s. lodret paa Lysstraalens Retning. — Visse Legemer lyser, naar de en Tid har været udsatte for Lyset og derpaa bringes ind i et mørkt Rum; om dette Fænomén se Fosforescens. Om Lysets Varmevirksomhed, se Straalevarme, om dets kemiske Virkninger, se Fotografi.

Lys fabrikeres af Fedtstoffer af forskjellig Oprindelse, saaledes af Vox, Talg, Paraffin, Stearin og Spermacet. Talglys var tidligere de almindeligste til dagligt Brug og benyttes endnu i adskillig Udstrækning paa Grund af sin lave Pris. De forarbeides af Faare- eller Oxetalg eller en Blanding af begge Dele, hvilket sidste Materiale skal give det bedste Produkt. Lysene fremstilles enten ved at dyppe Vægen saa mange Gange i smeltet Talg, til Lyset er tykt nok, eller ved at støbe dem i egne Lysformer, der forfærdiges af Blik, Glas eller Tin, og i hvis Midte Vægen er udspendt. Formlysene faar baade det smukkeste Udseende og er i Brugen de mest økonomiske. Denne Fremstillingsmaade er derfor nu den almindeligste, medens dog enkelte engelske Fabriker har bibeholdt den gamle Methode saavel for Talgsom for Voxlysenes vedkommende. Voxlys er kostbarere og bruges nu efter Opfindelsen af Stearinlys mindre, undtagen i Kirkerne, hvor de endnu stadig hævder sin Plads som Alterlys. De kan kun vanskelig støbes i Former, hvorfor de for det meste fremstilles ved Neddypning. Til meget store Alterlys tager man en Voxstang og gjør i dens ene Side en dyb Fure, hvori Vægen indlægges; Furen fyldes derefter med Vox. Stearinlys har i den senere Tid vundet særdeles stor Udbredelse. De støbes uden Undtagelse i Former. Om Fremstillingen af Stearin se denne Artikel. Paraffinlys maa stedse opblandes med en Del Stearin, da de ellers bliver for bløde. Spermacetlys er de smukkeste af alle Lys, men temmelig kostbare; de maa før Støbningen tilsættes med en Del Vox (se Spermacet).

Lys (udt. Lis), flamsk Leye, Flod i Frankrige og Belgien, udspringer ved Lysbourg i det franske Departement Pas-de-Calais, danner siden paa en Strækning af 4 Mil Grændsen mellem Frankrige og Belgien, gaar ved Menin over i det sidstnævnte Land og falder efter et Løb af vel 27 Mils Længde i Schelde ved Gent. Den er i over tre Fjerdedele af sin Længde seilbar.

Lysakerelv løber ud fra Flatevandene paa Krogskoven, gaar mod Syd gjennem Sørkedalen og falder i Havet en halv Mil sydvest for Kristiania; 2½ n. Mil lang. Nær Udløbet danner den en Fos, som driver flere betydelige Fabriker.

Lysalfer, se Alfer.

Lysandros, berømt spartansk Feltherre, ca. 400 f. Kr., fik 407 Kommandoen over den spartanske Flaade paa en Tid, da ved Alkibiades's glimrende Seire den peloponnesiske Krig havde taget en for Sparta ugunstig Vending. Ved den yngre Kyros's Hjelp forøgede han hurtig sin Magt og slog f. A. den athenienfiske Flaade ved Notion. Efter hans Afgang som Navark, fik Kallikratidas Befalingen over Flaaden, men blev slagen ved Arginuserne 406; da Loven forbød at vælge den samme Mand til Navark mere end én Gang, blev Lysander Næstkommanderende under den for et Syns Skyld til Chef valgte Arakos og havde den egentlige Ledelse af Foretagenderne. 405 seirede han ved Ægospotamoi og tog Størstedelen af de fiendtlige Skibe; Aaret efter endte han den peloponnesiske Krig ved Athens Indtagelse. Efter sin Tilbagekomst til Sparta feiredes han som Grækenlands første og mægtigste Mand, men betragtedes ikke uden Grund med Mistanke af de Styrende, hvorfor han siden opholdt sig i længere Tid udenfor Sparta. Han nærede Planer om at omstyrte det arvelige Kongedømme i Sparta og indføre et Valgkongedømme; men da han ingen Udsigt havde til at naa dette Maal, levede han i Tilbagetrukkenhed, indtil han sendtes som Anfører for den spartanske Hær til Bøotien, hvor han faldt i Slaget ved Haliartos 394. Hans Liv er beskrevet af Plutark og Cornelius Nepos.

Lysbiller (Lampyrides), Insekter af de Helvingedækkedes Orden, hvilke har den Egenskab, at de i Mørket lyser med et fosforagtigt Skin. Herhen hører St. Hansormen (s. d.).

Lysefjord, se under Bukkenfjord.

Lysekil, Flekke i Sverige, i Båhuslän, med ca. 1,400 Indb., god Havn og Sjøbade, som aarlig besøges af 2—3,000 Gjester.

Lysekloster, et betydeligt Jordegods i Ous Prestegjeld, Søndre Bergenhus Amt, ved en Arm af Korsfjorden. Her stiftede Biskop Sigurd i Bergen 1164 det første Cistercienserkloster i Norge, kaldet St. Mariæ Kloster. Det tiltog hurtig i Velstand og nød store Privilegier saavel i Norge som i England, det sidste fordi det betragtedes som Datterkloster af Bernhardinerklosteret i Fountains. Sagaerne omtaler det ikke, hvilket vel kommer af dets afsides Beliggenhed; denne Omstændighed bidrog vel ogsaa til, at det var et af de faa rige Klostre, som endnu stod ved Magt paa Reformationens Tid. Da inddroges det som Krongods og gik senere som adelig Sædegaard over til private Eiere, blandt hvilke kan nævnes Ætterne Urne, Rosenkrands, Ulfstand, Brockenhuus, Bjelke m. fl.

Lysias, berømt attisk Taler, f. i Athen 444 ell. 432 f. Kr., gik 15 Aar gl. til Thurii i Nedreitalien. 411 vendte han tilbage til sin Fødeby, som han dog igjen maatte forlade under de 30 Tyranners Herredømme. Efter at have støttet Thrasybulos i Frihedskampen mod Tyrannerne vendte han tilbage til Athen, hvor han levede til en Alder af ca. 80 Aar. Han udfoldede en særdeles omfangsrig Virksomhed som Taler, og de Gamle

nævner ikke mindre end 425 Taler af ham; deraf anerkjendtes dog kun 233 af de gamle Kritikere for ægte. Af disse er 33, hvoraf dog nogle er ufuldstændige, andre af tvivlsom Ægthed, opbevarede til Nutiden. De udmærker sig ved Sprogets Renhed, Simpelhed og Elegans og blev Mønstre for senere Talere.

Lysimakhos, en af Alexander den stores Feltherrer, fik efter Alexanders Død det makedoniske Thrakien, som han dog først maatte erobre og siden hævde med Vaabenmagt. 314 sluttede han et Forbund med Satrapen Kassander, Ptolemæos og den fra Babylon fordrevne Seleukos mod Antigonos, som i Slaget ved Ipsos 301 mistede Krone og Liv. Lysimakhos tog nu hele Forasien indtil Taurus i Besiddelse. Mod Geterne var han uheldig og blev med Størstedelen af sin Hær fangen, men fik sin Frihed igjen, da han giftede sin Datter med Geternes Konge. Han forøgede siden sin Magt paa forskjellige Kanter og satte sig saaledes bl. a. i Besiddelse af Makedonien, men blev endelig 282 slagen af Seleukos Nikator ved Korupedion i Frygien, hvor han faldt.

Lysippos, en af Grækenlands største Billedhuggere, f. i Sikyon paa Peloponnes ca. 330 f. Kr., udmærkede sig især ved sine Arbeider i Bronce. Han forbandt et omhyggeligt Naturstudium med Tilegnelsen af tidligere Mesteres Egenskaber og havde især sin Styrke i at gjengive den enkelte Personlighed med dens individuelle Eiendommeligheder. Mest berømte blev hans Fremstillinger af Alexander den store, som han portræterede dels alene, dels i Grupper sammen med hans Ledsagere og Krigskammerater, paa Løvejagt osv. Af hans Verker, hvis Antal Plinius sætter til ikke mindre end 1,500, er vistnok intet i Original opbevaret til Nutiden, men man har Kopier og Efterligninger af flere af dem.

Lysistratos, græsk Billedhugger, en Broder af Lysippos, nævnes som den første, der tog Afstøbninger af Ansigter i Gibs.

Lysmaaler, se Fotometer.

Lysning i Kuld og Kjøn, en af et uægte Barns Fader til Thinge afgivet Erklæring (mundtlig eller skriftlig), hvori han erkjender det som sit Barn. Kuldlysningen medfører, at det kuldlyste Barn i forskjellige Henseender ligestilles med ægtefødte. Navnlig faar det Arveret og Odelsret efter Faderen og hans Slægt, dog saaledes, at naar det arver sammen med Faderens ægtefødte Barn, tager det kun halv Lod mod dette. Omvendt har ogsaa Faderen og hans Slægt Arveret efter Barnet. Barn, der af Faderen er avlet i Hor eller Blodskam, kan ikke med Retsvirkning kuldlyses. Til Kuldlysningen tiltrænger Faderen hverken Barnets eller dets Moders Samtykke; men naar den engang er iverksat, kan han ikke tilbagekalde den.

Lysning fra Prædikestolen, en Bekjendtgjørelse, som i flere Lande af Presten oplæses fra Prædikestolen i tre paa hinanden følgende Søndage, om at to Personer agter at indgaa Ægteskab med hinanden. Hensigten er, hvad som ogsaa udtales i en med Bekjendtgjørelsen forbunden Opfordring, at enhver, som maatte have noget mod Ægteskabet at indvende, paa lovlig Maade kan gjøre sin Indsigelse gjeldende mod dets Fuldbyrdelse. Lysningen kan med Hjemmel af kongelig Bevilling (Kongebrev) sløifes; ligeledes falder Lysning fra Prædikestolen bort ved borgerligt Ægteskab, hvor da en tre Gange gjentagen Bekjendtgjørelse til Thinge træder isteden.

Lyssky, se Fotofobi.

Lyster, Prestegjeld i Indre Sogn, nordre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Dale, Gaupne, Næs og Fortun. — Lysterfjord, den indre Arm af Sognefjord, i Prestegjeldet af samme Navn, er ca. 2 n. Mil lang.

Lystgas eller **Kvælstofoxydul**, en 1776 af Priestley opdagen og senere af H. Davy undersøgt Gas, som, naar den indaandes, frembringer en eiendommelig Oplivelse, en særegen trommende Lyd i Ørene og en Følelse af Velbefindende i hele Legemet. Efter en kort Tids Munterhed frembringer den Bedøvelse; hvis den indaandes i store Kvantiteter, kan den bevirke fuldstændig Bevidstløshed og tilsidst Døden. I de sidste 15 Aar har man delvis anvendt denne Gas istedenfor Kloroform til at fremkalde Bedøvelse under kortvarige Operationer, f. Ex. Udtrækning af Tænder. Om dens praktiske Brugbarhed og Farefrihed har der været ført og føres der endnu Strid. Den fremstilles i det store ved Ophedning af salvetersur Ammoniak; den deraf udviklede Gas ledes først gjennem en Opløsning af Jernvitriol, derpaa gjennem Natronlud og endelig gjennem Kalkmelk. Til Brug ved Operationer kommer den i Handelen paa Jernflasker i komprimeret Tilstand. Indaandingen foregaar gjennem dertil indrettede Mundstykker, hvoraf man har forskjellige Konstruktioner. (Se forøvr. under Kvælstof.)

Lystryk, Alberttypi, en Kombination af Fotografi og Tryk, beror paa Anvendelsen af Lim og kromsurt Kali, der ogsaa anvendes ved flere beslægtede Fremgangsmaader. Naar begge disse Stoffer i mørkt Rum opløses i Vand og derefter stryges paa en Glasplade ell. lign., danner de paa dette et Overtræk, som er ømfindtligt for Lyset. Hvis Pladen med dette Overtræk anbringes bag et paa sædvanlig Maade i Camera obscura optaget negativt Billede og udsættes for Lyset, undergaar Limlaget den Forandring, at det paa de Steder, hvor Lyset falder paa det, mister Evnen til at opsuge Vand. Naar den saaledes behandlede Plade vædes, optages Vandet kun af de Steder, som er blevne upaavirkede af Lyset; indvalses Pladen derpaa med en fed Sværte, saa hefter denne som Følge heraf kun ved de Steder, som Lyset har paavirket; i denne Tilstand aftrykkes Pladen i en Presse, enten en lithografisk Presse eller en særstilt til dette Brug indrettet Lystrykpresse. Et godt udført Lystryk er næsten ikke at skjelne fra et Fotografi. Denne Fremgangsmaade blev først opfunden af Tessié de Mothay i Metz 1866 og senere forbedret af Josef Albert i München; den formaar imidlertid kun at levere et indskrænket Antal Tryk af samme Plade og har derfor ikke kunnet erobre sig den Plads og Betydning som Lithografien og Kobberstikket forlængst indtager og hævder.

Lystspil ell. **Komedie**, en Genre af den dramatiske Digtning, fremstiller Livet mest fra den glade Side og gjør med Humor og Vid Nar af Skrøbeligheder og Forkjertheder. Man pleier at inddele Lystspillet i Intrige- og Karaktérlystspillet; i det første lægger hovedsagelig den forviklede Handling og den spendende Intrige Beslag paa Opmærksomheden, i det sidste Karaktértegningen. I

Intrigelystspillet har de gamle spanske Digtere (Lope de Vega m. fl.) samt Beaumarchais og Scribe især været fremragende; i Karakterlystspillet hører navnlig Molière og Holberg til de fornemste Forfattere.

Lyttelton, George, Lord, engelsk Digter og Historieskriver, f. 1709, d. 1773, blev under Walpoles Ministerium Medlem af Underhuset, hvor han optraadte som ivrig Oppositionsmand mod den daværende Styrelse. 1744 blev han Skatkammerlord og Geheimeraad, men maatte snart træde af; først efter Pelhams Død blev han 1755 Skatkammerkansler og 1757 Peer. Senere levede han for det meste i Tilbagetrukkenhed, syslende med literære Arbeider. Hans Hovedverk er „History of the life of Henry II" (5 Bd., 1755—71); af hans poetiske Arbeider vakte især „Dialogues of the dead" (1767) Opmærksomhed.

Lytton, Lord, se Bulwer.

Læ, den Side af et Skib, som vender fra Vinden under Seiladsen (modsat Luvart). — Læseil, Seil, som under gunstig Vind heises op under Ræerne ved Siden af de sædvanlige for at forøge Seilmagten.

Læbeblomstrede (Labiatae), Plantefamilie af de Helkronedes Orden, omfatter et særdeles stort Antal Slægter og Arter. De herhen hørende Planter er for Størstedelen Urter og Halvbuske, sjeldnere Buske og udmærker sig ved flere karakteristiske Kjendetegn. Blomsterne har en rørformet Krone, der er tolæbet, og et ligeledes rørformet Bæger, som er femtandet og ofte tolæbet; Støvdragerne er 4, to længere og to kortere, som er fastvorne til det indvendige af Kronrøret; undtagelsesvis forekommer kun to Støvdragere. Frugtknuden er firdelt og Frugten en af 4 runde Nødder sammensat Spaltefrugt. Stilke og Grene er i Regelen firkantede, Bladene altid modsatte, enkelte, sjelden helrandede, men mest sagtakkede; Blomsterne staar sammenhobede i Bladhjørnerne, ofte saa tæt, at de danner Kranse, som undertiden slyder sammen i Ax. De fleste læbeblomstrede Planter indeholder i sine Blomster og Blade ætheriske Olier, som giver dem en stærk, behagelig eller ubehagelig Lugt. — Herhen hører mange i Norge vildtvoxende Slægter, deriblandt Mynte, Merian, Timian, Svinerod, Tvetand og Daae (se disse Art.). Mange Arter dyrkes som Krydderplanter eller til medicinsk Brug, saaledes Salvie, Timian, Basilicum, Lavendel, Isop, Pebermynte og Krusemynte, Melisse, Merian, Rosmarin osv. De Læbeblomstrede svarer til 1ste Orden af Linnés 14de Klasse.

Læder kaldes Huden af de større Pattedyr, naar den er befriet fra sine Haar og gjennemtrængt af et Garvestof, der gjør den istand til at modstaa Fugtighedens Tilbøielighed til at bringe den til at raadne (se Garvning under Art. Garvestoffer). Det tykkeste og stive Læder af Oxe- og Bøffelhuder kaldes Saalelæder; tyndere Læder faaes af Kohuder, Hestehuder og Kalveskind. Læderaffald presses undertiden sammen til kunstigt Læder, der anvendes til at lægge i Støvlehæle osv.

Lædere, lat., beskadige. — Læsion, Beskadigelse, mest Legemsbeskadigelse.

Læderhud, se Hud.

Læg, se Ben.

Lægd, en for Landdistrikterne i Norge eiendommelig Form for Fattigforsørgelse. Lægdslemmet (den Forsørgede) bor hos Lægdsyderen og holdes med Kost af ham. Omvendt pligter det Lydighed mod ham som mod en Husbond og skal udføre det Arbeide for ham, som det formaar. Kommunebestyrelsen afgiver efter Fattigkommissionens Forslag Bestemmelse om, hvilke Gaarde der skal modtage Aarslægd, og hvilke der skal være fælles om Omgangslægd. Fattigkommissionen fordeler derefter Lægdslemmerne paa Lægderne, saaledes at Lægdslemmerne underkastes Flytning saa sjelden som mulig. I de ældre Fattiganordninger lige ned til Slutningen af forrige Aarhundrede var det bestemt, at Fattigforsørgelsen paa Landet i Almindelighed skulde ske ved Lægd. Men dette er efterhaanden ganske forandret. Lægdsholdet er ifølge Fattigloven af 1863 for enkelte Klasser Fattiges vedkommende kun tilladt betingelsesvis og i Form af Aarslægd, og overalt er Forsørgelsen ved Lægd i Tidens Løb bleven meget indskrænket og er paa mange Steder ganske bortfaldt.

Lægevidenskab, se Medicin.

Lægfolk (tysk Laien, af gr. λαός, Folk) kaldes i den katholske Kirke alle Ikkegeistlige, altsaa Menighedslemmerne i Modsætning til Presteskabet og Munkene. — Lægbrødre og Lægsøstre i Munke- og Nonneklostrene er enslags Tjenere for Munkene og Nonnerne og aflægger intet andet Løfte end Lydighedsløftet. — I daglig Tale mener man ogsaa med Lægmand en, som er ulærd, enten i Almindelighed eller i en bestemt Retning, altsaa enten i Modsætning til „Lærd" eller til „Fagmand". — Lægprædikant, en, der optræder og prædiker uden at være ordineret Prest.

Lægter, Pram med Indretninger til at løfte tunge Gjenstande, saaledes enslags flydende Kran i mindre Maalestok; ogsaa et Fartøi, som benyttes ved Ladning og Losning af Skibe, der er saa dybgaaende, at de ikke kan lægge til ved en Brygge eller Kai.

Lælius, Gajus, kaldet Sapiens, d. e. „den Vise", en bekjendt Romer, var 145 f. Kr. Prætor og kjæmpede heldig mod Viriathus i Lusitanien; 140 var han Konsul sammen med Qvintus Servilius Cæpio. Han var ved sin Klogskab og store Veltalenhed i Besiddelse af betydelig Indflydelse paa Statsstyrelsen. Han var en fortrolig Ven af den yngre Publius Scipio Africanus og arbeidede sammen med denne for Udbredelsen af græsk Dannelse i Rom; tillige var han en Ven af Digteren Terentius, i hvis Komedier Rygtet tillagde ham Andel. Cicero har opkaldt sit Skrift om Venskabet efter ham.

Län, i Sverige Benævnelse paa Overøvrighedsdistrikterne, svarende til Amterne i Norge og Danmark. Sverige er delt i 24 Län, der bestyres af Landshøvdinger.

Ländler, en blandt Beboerne af Landel (Egnen ovenfor Ens i Østerrige) hjemmehørende Dans af livlig Karaktér og middels Hurtighed, med Musik i treottendedels eller trefjerdedels Takt.

Længde, i Geografien Afstanden mellem et bestemt Sted og en gjennem et vist Punkt gaaende Meridian (s. d.). Ligesom Breden regnes ogsaa Længden i Grader. Disse er ialt 360; man tæller enten i begge Retninger (til 180°) og taler da om østlig eller vestlig Længde, eller kun i én Retning (mod Øst), idet man ved 360° naar Udgangspunktet. Hvilken Meridian, man vil benytte til dette, er

ligegyldigt; den almindeligst benyttede er Ferros, der gaar over den kanariske Ø Ferro. I Frankrige regner man efter Paris's Meridian (20° øst for Ferro), hvilken ogsaa benyttes af Astronomerne, i England efter Greenwichs Meridian (17° 39' 51" øst for Ferro), og i Amerika efter Washingtons Meridian (59° 23' 12" vest for Ferro). Alle de Punkter paa Jorden, som ligger under samme Længdegrad, har Middag paa samme Tid, medens de, som ligger østligere, har den tidligere, og omvendt. En Grad østligere eller vestligere giver en Tidsforskjel af 4 Minuter; naar Klokken saaledes f. Ex. i Kristiania (28° 23' 15" ø. L.) er 12 Middag, er den i Stockholm (35° 43' 20" ø. L.) næsten 12½ og i Petersburg (47° 58' 13" ø. L.) 1 og 18 Min., men i Newyork (56° 20' v. L.) først 6 og 21 Min. samme Dags Morgen. Naar Klokken er 6 om Morgenen i det østlige Kina, er det først Midnat i Grækenland, Solnedgang i det vestlige Sydamerika og Middag paa Sandwichsøerne. Denne Tidsforskjel medfører, at den, som reiser Jorden rundt mod Øst, faar en Dag mere i Aaret, medens den, som reiser mod Vest, taber en Dag; ligesaa at nær ved hinanden liggende Steder paa den anden Side af Jorden, d. e. i omtr. 180° Længde fra Europas vestlige Lande, faar forskjellig Datum, eftersom man regner 180° mod Øst, hvorved man faar 12 Timer større Klokkeslet, eller 180° mod Vest, hvorved Klokkeslettet bliver 12 Timer mindre; i begge Tilfælde bliver Klokkeslettet det samme, men Datum en Ener forskjellig. Grændsen gaar mellem Øerne i det Stille Hav omtr. 150° vest for Ferro. Skibene skifter gjerne Datum paa 180° Længde fra Greenwich; paa Østgaaende sker dette ved at beholde en Datum og Ugedag i 48 Timer, paa Vestgaaende ved at springe over en Dag. — Da Længden umiddelbart kan bestemmes ved Hjelp af sikkert gaaende Uhre, er det af stor Vigtighed for de Sjøfarende at være forsynede med saadanne (Kronometre). Den sikreste og letvindteste Maade til at bestemme Tidsforskjellen mellem to paa Landjorden liggende Punkter og saaledes tillige deres Længdeforskjel er imidlertid at benytte den elektriske Telegraf. Andre Midler hertil er Observationer af Maanens og Jupitermaanernes Formørkelser, hvilke kan betragtes som Signaler, der sees i samme Øieblik fra to forskjellige Steder; naar man bagefter sammenligner Klokkeslettene, vil Forskjellen mellem disse give Stedernes Længdeforskjel. Et nøiagtigere Middel, som imidlertid kræver vidtløftigere Beregning, bestaar i, at man benytter Maanens Bevægelse i Forhold til Solen eller Stjernerne; naar man saaledes paa to eller flere Steder observerer en Solformørkelse eller en Stjernebedækning eller Maanens Kulminationstid, saa kan Stedernes Længdeforskjel deraf beregnes, uagtet Observationerne ikke er udførte i samme Øieblik. Tilsjøs maa man, naar man ikke tør stole paa Kronometrets Gang, benytte et lignende Middel, nemlig med Sextanten at maale Maanens Vinkelafstand fra Solen eller en klar Fixstjerne og derpaa sammenligne den maalte Afstand og det dertil hørende Klokkeslet med de for visse Klokkeslet (i Almindelighed hver tredie Time) forud beregnede Afstande (Maanedistancer), som findes i de større Almanakker. Ogsaa dette kræver en temmelig vidtløftig Beregning. — I Astronomien betegnes ved en Stjernes Længde den Bue af Ekliptiken, som ligger mellem Stjernens Bredecirkel og Vaarjevndøgnspunktet, idet man fra dette sidste altid regner mod Øst indtil 360°.

Lænse, i Sjømandssproget at seile med Vinden ret agter ind.

Lærdal, Prestegjeld i Sogn, Nordre Bergenhus Amt, ligger om Lærdalsfjord, en Arm af Sognefjorden, og udgjør Sognene Tønjum, Hauge og Borgund. — Lærdalselv, dannes af Tilløb fra Hemsedalsfjeldene og Filefjeld, gaar mod Vest og falder i Lærdalsfjord; den er 3 n. Mil lang. — Lærdalsøren, Strandsted ved Lærdalselvens Udløb.

Læredigt, didaktisk Digt, se Digtekunsten.

Lærerskoler, se Seminarium.

Lærke (Alauda), Slægt af Sangfuglene. De herhen hørende Arter er temmelig smaa, med uanselige, graa eller brunlige Farver, en Fjertop over Baghovedet, tyndt, kegleformet Næb og en lang Bagklo, som næsten er ret. Lærkerne bygger Rede i et Hul i Skovbunden eller paa Marken. Hannen af Englærken er bekjendt for sin muntre Sang, som den lader høre om Morgenen, idet den syngende hæver sig næsten lodret op gjennem Luften. Føden bestaar i Plantefrø. I Norge forekommer Englærken (A. arvensis) meget almindelig i de fladere Strøg; Trælærken (A. arborea), som er mindre, findes kun i den sydøstlige Del af Landet.

Lærkefalk, se Falkeartede.

Lærkespore (Corydalis fabacea), Plante af Jordrøgfamilien, har en spæd, glat, 4—5 Tommer høi Stilk, en kuglerund Rodstok af en Hasselnøds Størrelse, et enkelt Par stilkede, dobbelt trekoblede Blade med fligede Smaablade og en kort, faablomstret, endestillet Klase af rødviolette Blomster med næsten rette Sporer; Frugten er en Kapsel. Den vorer i Løvskov og Krat til Tromsø og i de sydlige Egne af Norge til høit over Birkegrændsen.

Lærketræ (Larix), Slægt af Naaletræerne, udmærker sig ved sine bløde, kortstilkede Naale, som paa de énaarige Grene staar enkeltvis, paa de korte Dverggrene i Bundter, og falder af om Høsten. Hanblomsterne udvikler sig af Sideknopper paa de lange Aarsskud og er samlede i aflangrunde Blomsterstande, som for det meste er hængende; Hunblomsterne staar opret paa opadkrummede Dverggrene. Konglerne, som har næsten runde Skjæl, staar opret, indtil Frøet er modent; dette falder af sig selv ud af Konglen, som aabner sig og siden endnu i aarevis kan blive hængende paa Træet. Det almindelige Lærketræ (Larix europæa) hører oprindelig hjemme i Mellemeuropas Fjeldegne, hvor det kan naa en Høide af omtrent 100 Fod og gaar noget høiere op end Furen. Plantet findes Træet overalt i Europa, i Norge i det mindste til den 66de Bredegrad. Veden er et udmærket Materiale til Skibsbygning, til Jernbanesviller og lignende Gjenstande, der skal være nedsænkede i Jorden eller Vandet, da den der bliver stenhaard og af stor Varighed. Barken bruges i Garverierne. Ved at bore Huller i Stammen faar man den fineste Slags Terpentin (s. d.), den saakaldte venetianske eller florentinske. — Af fremmede Arter kan nævnes Larix sibirica, som danner udstrakte Skove i det nordøstlige Rusland og i Sibirien til Kamtsjatka, L. dahurica i det nordøstlige Sibirien, Kamtsjatka og Daurien samt L. pendula og L. microcarpa, begge fra Nordamerika.

Lærred kaldes i Almindelighed alt Slags tæt, tosftaftet vævet Tøi af Lin (Linlærred), dog pleier man at undtage fra denne Benævnelse de fineste Sorter og derimod regne en Del andre Varer (Hampe- og Strylærred m. m.) med. Da det egentlig kun er Lintøi, som Navnet med rette tilkommer, er det i uegentlig Forstand, man taler om Bomuldslærred.

Læsere, i Sverige Navn paa en Del mindre, religiøse Samfund, som fra dette Aarhundredes Begyndelse har dannet sig rundt om i Bygderne og virket for et inderligere Kristenliv, uden dog at kunne holde sig fri for visse mørke pietistiske Tendenser. De har ikke stilt sig ud fra Statskirken, men dog i mange Henseender holdt sig for sig selv. I Norge har man tildels kaldt Haugianerne (se Hauge) og Tilhængerne af den senere opstaaede pietistiske Retning med samme Navn.

Læsion, se Læder.

Læsning er den Virksomhed, hvorved Tegn (Skrifttegn) omsættes til Lyd (Ord); ogsaa naar man læser sagte for sig selv, finder ubevidst en saadan Omsætning Sted. Læsekyndigheden er en ligesaa eiendommelig Ting for det civiliserede Menneske, som det artikulerede Sprog og Skriften, og med Rette har man benyttet Læse- og Skrivekyndigheden som Maalestok for et Folks Standpunkt i Kultur. — Ved Undervisningen har man fulgt forskjellige Læsemethoder, sigtende til at gjøre Tingen saa let som mulig for Eleven. Den ældste Methode, som endnu er adskillig i Brug, er Stavemethoden, ved hvilken Læreren staver for, d. v. s. først paaviser og nævner de enkelte Bogstaver med deres Navne, dernæst deres Sammensætninger, og Eleven staver efter: a, be, ab; be, a, ba osv. Den vigtigste Indvending mod denne Methode er den, at Eleverne af Medlydenes Navn ikke kan slutte sig til deres Lyd, og at de saaledes er tilbøielige til at sammensætte f. Ex. b (be) og a til bea og ikke til ba, for ikke at tale om Bogstaver som j (jod) og z (zet) m. fl.; de maa derfor lære at læse væsentlig ved en mekanisk Hukommelsesvirksomhed og Abstraktion fra Bogstav til Lyd. For at undgaa dette har man fra Tid til anden søgt at give Bogstaverne ensdannede Navne (be, ce, de, fe, he, ke osv.) og ellers at opfinde andre Lettelsesmidler. Langt mere rationel er Lydmethoden, hvor Eleverne intet Hensyn behøver at tage til Bogstavernes Navne, men kun lærer at udtale deres Lyd rent (kun med Vibehold af saameget af en e-Lyd, at Konsonanterne lader sig udtale) samtidig med at de forevises dem og siden sammenføies. Denne Methode, som er et betydeligt Fremskridt, har vundet stor Indgang i den senere Tid, især i sin af Jacotot forbedrede Form som Skrivelæsemethode, der i sig ogsaa indeslutter Lydmethoden. Efter Skrivelæsemethoden lærer Eleven at læse, idet han lærer at skrive; det har vist sig, at denne Maade ikke alene er den simpleste, men ogsaa den, som interesserer Børnene mest, og saaledes i den korteste Tid fører til de bedste Resultater.

Læssøe, Verner Hans Fredrik Abrahamson, dansk Officer, f. 1811, d. 1850, blev Officér 1828, var 1831—36 Elev ved den militære Høiskole, gjorde derpaa i nogle Aar Tjeneste i Generalstaben og blev 1842 Kaptein i denne. I de nærmest paafølgende Aar var han ansat ved Opmaalingsvæsenet og tillige en Tid Lærer ved den militære Høiskole i militær Geografi. Ved Krigens Udbrud 1848 var han paa Grund af sin ofte udviste Duelighed og Energi selvskreven til Stabschef hos den kommanderende General; i denne Stilling fungerede han under Felttoget 1848 og i Begyndelsen af 1849, men blev, da General Krogh i April fjernedes, ogsaa stillet til Disposition, da hans Anskuelser om Krigsførelsen ikke stemte med den daværende Krigsminister General Hansens. Paa Ryes Forlangende kom han efter at være avanceret til Oberst til hans Korps, overtog efter Træfningen ved Kolding Kommandoen over 12te Bataljon og førte denne med udmærket Dygtighed, indtil han i Spidsen for den faldt i Slaget ved Isted.

Læst, ældre Rummaal, i Norge = 12 Tønder for Korn og 18 Tønder for Kul, i Danmark = 22 Tønder for Korn og 18 for Kul.

Læstadius, Lars Levi, bekjendt svensk Prest, f. 1800, d. 1861, studerede en Tid Botanik og gjorde flere videnskabelige Reiser i svensk Norrland, Lapland og Finmarken, men viedes 1825 til Prest og var derpaa ansat i Karesuando i Torneå Lapmark, senere i Pajala. Han gav ved sine Bodsprædikener Stødet til en religiøs Vækkelse, der greb stærkt om sig i Lapmarken og vistnok affødte adskillig Fanatisme og Forvildelse, men ogsaa virkede meget godt, navnlig i sædelig Henseende. Han udgav religiøse Skrifter paa Svensk, Lappisk og Finsk, nogle botaniske Afhandlinger samt Skrifter og Avisopsatser angaaende Lapland og dets Forhold. — Hans Broder Petrus Læstadius, f. 1802, d. 1841, blev 1825 ordineret til Prest og s. A. sendt som Missionær til Piteå Lapmark. Efter at have virket i dette Kald i flere Aar under mange Besværligheder blev han 1832 ansat ved Skolen i Piteå; i Anledning af en af ham indsendt Betænkning angaaende Undervisningsvæsenet i Lapland blev han s. A. udnævnt til Visitator for Lapmarkerne for de næste 3 Aar og gjorde sig i Løbet af disse nøie kjendt med de der raadende kirkelige Forhold, i Anledning af hvilke han 1835 fremlagde et udførligt Reformforslag, som i det væsentligste blev billiget af Hernösands Konsistorium og lagt til Grund for det endnu gjeldende „Reglemente för ecclesiastikverket i Lappmarken" af 1846. Fra 1836 til sin Død var han Sogneprest i Vibyggerå i Ångermanland.

Læstrygoner, et af Homer omtalt fabelagtigt Folk af menneskeædende Kjæmper.

Læsø, dansk Ø i Kattegat, 3 Mil østenfor Sæby i Jylland, er 2 Kv.mil stor og har ca. 3,000 Indb. Den nordligste Del er dækket af Flyvesand og derfor ubeboet; Agerdyrkning drives kun i ringe Grad og dækker neppe Befolkningens Behov. Hovednæringsveiene er Sjøfart, Lodsning og Fiskeri. Øen deles i tre Sogne, der tilsammen udgjør et Pastorat; den hører til Hjørring Amt.

Lætare, gammelt Navn paa 4de Søndag i Faste (Midfastesøndag), efter den paa denne Dag i Kirkerne brugelige Sang, som begyndte med „Lætare Jerusalem" („Glæd dig, Jerusalem").

Lætitia, Navn paa en Planetoide.

Lævulose, se Sukker.

Løbe, den indre Del (Kallunet) af Kalvens fjerde Mave, bruges til at bringe Melken til at løbe sammen med i Ostefabrikationen.

Løbebille, se Bille.

Løbedage, Debitors, et bestemt Antal (8) Dage, som efter flere Landes Lovgivning tilkommer en Debitor efter Fordringens Forfaldsdag for at præstere Betalingen, og før hvis Udløb Kreditor ikke kan retslig forfølge Fordringen. Ved Kreditors Løbedage forstaaes i nogle Retsforhold et vist Antal Dage efter Forfaldstid (eller efter Udløbet af Debitors Løbedage), inden hvilke Kreditor, saafremt Betaling udebliver, maa foretage visse Skridt for at bevare sin Ret uformindsket. Ved Vexler er ifølge norsk Vexellov af 7de Mai 1880 Debitors Løbedage bortfaldt, hvorimod Kreditor fremdeles har to Dage til at optage Protest.

Løbefod, en Fodform hos Fuglene, udmærker sig ved lang, kraftig Mellemfod, korte, brede Fortæer med stumpe, korte Kløer og manglende eller rudimentær Bagtaa. De Fugle (Strudsen, Trappegaasen o. fl.), som er forsynede med saadanne Fødder, kaldes Løbefugle.

Løbegrave, Trancheer, i Befæstningskunsten smale Grave, som tjener til at skaffe Dækning mod den fiendtlige Ild. I Felten benyttes de for i en Hast at skaffe Forskansning i en Stilling. Graven gjøres da kun nogle Fod bred og dyb, og den opgravede Jord opkastes som Brystværn paa den Side, som vender mod Fienden. I en saadan Grav kan en Række Skyttere finde en tryg Opstillingsplads. Ved en Beleiring bruger den angribende Part Løbegrave dels i samme Øiemed som ovenfor nævnt, dels for derved at skaffe tilveie dækkede Forbindelseslinier mellem sine forskjellige Afdelinger. Approcher kaldes de Løbegrave, som aabnes af Angriberen mod den angrebne Front og føres frem mod denne i Zikzak, saaledes at de ikke paa noget Punkt kan bestrykes paalangs, hvorved de tjener til at danne dækkede Passager hen til de længst fremskudte Beleiringsbatterier.

Løber, se Mur. — Løber kaldes ogsaa en kegleformet, paa Undersiden aldeles flad og jevn Sten, som bruges ved Rivning af Farver.

Lødighed betegnede tidligere, da man endnu benyttede den saakaldte Sølvvegt, Forholdet mellem Mængden af Sølv og Kobber i de til Mynter og andre Sølvarbeider benyttede Legeringer. En Mark (Sølvvegt) deltes i 16 Lod; en Sølvlegering, som i en Mark indeholdt f. Ex. 14 Lod Sølv og 2 Lod Kobber, kaldtes da 14lødig. Efter Indførelsen af det metriske System passer ikke længere denne Betegnelsesmaade; man udtrykker nu Sølvets Finhed ved at angive, hvormange Vegtdele rent Sølv, der indeholdes i 1000 Vegtdele Legering. „14lødigt" Sølv bliver efter denne Udtryksmaade at betegne som Sølv af Finheden 0.875 eller 875 pro mille.

Lødingen, Prestegjeld i Salten, Nordlands Amt, bestaar af Sognene Lødingen og Hol.

Lödöse, Gammel-Lödöse, By i det vestlige Sverige, paa Götaelvens østlige Bred, var i Middelalderen Sveriges eneste Kjøbstad mod Vest. Senere anlagdes længere nede, ved Säfveåens Udløb i Götaelven, Ny-Lödöse, som 1473 fik Privilegier. 1646 mistede Gammel-Lödöse sine Privilegier, og 1619 befaledes Indbyggerne i Ny-Lödöse at flytte til det i Nærheden anlagte Göteborg, hvori Ny-Lödöses Grund nu er indlemmet.

Løg (Allium), Planteslægt af Liliefamilien, har en løgformet Rodstok, flade eller rørformede Blade, bladløse eller bladede Blomsterstilke og Blomsterne stillede enten i Skjerme eller i Hoveder. Arterne er dels toaarige, dels fleraarige. Alle Arter indeholder i Løgen, tildels ogsaa i Bladene, en flygtig Olie af en eiendommelig skarp Lugt og Smag. — I Norge voxer vildt Strandløg (A. arenarium) med blegrøde Blomster og rundagtige Løgknopper mellem dem, vild Løg (A. oleraceum) med spidse Løgknopper mellem Blomsterne, og Rams (A. ursinum) med tommebrede, stilkede Blade og hvide Blomster i en flad Skjerm uden Løgknopper. Rams har en høist modbydelig Lugt og Smag, som den meddeler til Melken og især til Fløden, naar Planten spises af Melkekjør. — Mange Arter af Løg dyrkes som Kjøkkenvexter, saaledes Græsløg (Allium Schoenoprasum), som voxer vildt i Mellem- og Sydeuropa og har fine, rørformede Blade og rosenrøde Blomster; af den bruges kun Bladene. Den egentlige Løg spises af Rødløgen (A. Cepa), Skalotløgen (A. ascalonicum), Hvidløgen (A. sativum), hvilken sidste ogsaa dyrkes som Lægeplante, og Purre (A. porrum), der udmærker sig ved flade Blade.

Løgstør, Handels- og Ladested i Aalborg Amt i Jylland, ved Limfjorden, med 1,400 Indb. Ved Byen er en Banke med kun 3—4 Fod dybt Vand, hvilken er omgaaet ved „Fredrik den 7des Kanal".

Löher, Frans von, tysk Historieskriver, f. 1818, studerede i Halle, München, Freiburg og Berlin Retsvidenskaben og var derpaa 1841—46 Referendar ved Over- og Underretterne i Paderborn. I denne Tid udgav han flere Digte samt juridiske, retshistoriske og historiske Arbeider, af hvilke især „Fyrster og Stæder paa Hohenstaufernes Tid" (1846) vandt Anerkjendelse. Efter at have bereist de fleste europæiske Lande begav han sig 1846 til Amerika, hvor han opholdt sig halvandet Aar og samlede Materialierne til de to Skrifter „Det tyske Folks Betydning i Verdenshistorien" og „Tyskernes Historie og Tilstande i Amerika" (1848). Efter sin Tilbagekomst til Paderborn grundede han „Westfälische Zeitung", blev 1848 sammen med flere andre politiske Partiførere paa Grund af sin Opposition mod Ministeriet Brandenburg-Manteuffel fængslet og indviklet i en stor politisk Proces, som dog endte med almindelig Frifindelse. 1849 indvalgtes han i det preussiske Andetkammer, hvor han holdt sig til det moderate Venstre. Efter sin Tilbagekomst var han i Paderborn ansat ved Appellationsretten, udgav det episke Digt „General Spork" og et fortrinligt Arbeide over „Den preussiske Landrets System" (1852); 1853 habiliterede han sig som Docent i Göttingen, hvorfra han 1855 kaldtes til München; her blev han Professor og 1864 Direktør for Rigsarkivet samt de 8 øvrige baierske Landsarkiver. Af hans Skrifter kan foruden de allerede nævnte anføres „Land og Folk i den gamle og nye Verden" (3 Bd., 1854—58), „Neapel og Sicilien" (2 Bd., 1864) m. fl. Reiseverker samt den fortræffelige historiske Skildring „Jakobæa af Baiern og hendes Tid" (2 Dele, (1861—67).

Løie (Cyprinus alburnus), en liden 8—10 Tommer lang Fisk af Karpeslægten, har en langstrakt Legemsform og en sølvhvid Farve, som paa Ryggen samt Ryg- og Halefinnen gaar over i lyst olivengrønt. Den lever i Ferskvand i det sydlige Norge og over Størstedelen af Europa; den er graadig og let at fange og bruges til Agn for andre Fiske; dens Skjæl har man benyttet til Fabrikation af falske Perler.

Løiten, Præstegjeld i Hedemarkens Amt.

Løitnant (fr. Lieutenant, egentl. Stedfortræder), den laveste Officérscharge i Arméen og Marinen. Løitnantschargen er sædvanlig delt i to Klasser, en høiere (Premierløitnant) og en lavere (Sekondløitnant). I Norge skjelnes desuden mellem fast ansatte Løitnanter, som lønnes af Staten det hele Aar, og Sekondløitnanter uden fast Løn, hvilke er værnepligtige og kun oppebærer Gage, naar de gjør Tjeneste.

Løkke, Jacob Olaus, norsk Skolemand, f. 1829, d. 1881, blev Student 1848 og tog 1852 filologisk Embedsexamen. 1855 blev han Adjunkt ved Lillehammers lærde Skole, hvilket Embede han indehavde til 1861, da han i samme Egenskab forflyttedes til Kristiania Kathedralskole. Her virkede han — fra 1862 som Overlærer — til sin Død. Han gjorde flere Reiser til Udlandet, deriblandt et Par Gange med offentligt Stipendium. Fra 1867 var han Medlem af Videnskabsselskabet i Kristiania. 1869 deltog han i det „nordiske Retskrivningsmøde" i Stockholm, hvor han var et virksomt Medlem af den Komité, som formulerede de nye Retskrivningsregler. — Løkke skrev adskilligt i Aviser og Tidsskrifter, men som Forfatter er han bleven mest bekjendt ved flere tildels fortrinlige Skolebøger, han har udgivet. Af dem maa særlig nævnes en større og en mindre norsk Grammatik (den sidste hidtil udkommet i 15 Oplag), en større, udmærket tysk Grammatik, to Samlinger engelske Stileøvelser, en engelsk Læsebog samt en Samling „Engelske Forfattere i Udvalg" (1875), forsynet med fortræffelige oplysende Anmærkninger.

Løkkens Verk, ogsaa kaldet Meldals Verk, tidligere et Kobberverk i Ørkedals Fogderi, Søndre Trondhjems Amt. Ertsen opdagedes 1652, og tre Aar efter blev Verket sat i Drift under lovende Udsigter; i længere Tid gav det et rigt Udbytte, som endog i Midten af det 17de Aarh. oversteg det ved Røros indvundne Kvantum Kobber. Efter 1671 begyndte Ertsmængden at aftage, og 1842 blev Driften indstillet.

Løn (Acer), Slægt af Træer af Lønfamilien (Acerineae), som omfatter Træer med modsatte, haandfligede Blade, 5 Bæger- og Kronblade, 8—10 Støvdragere og en Frugt, der spalter sig i to vingede Nødder. — I Norge voxer den almindelige eller tandbladede Løn (Acer platanoides) vildt til 61½° n. Br. Det er et smukt Træ, som naar en Høide af 70—90 Fod og gjerne voxer rankt med en smuk Krone, hvorfor det ogsaa hyppig plantes i Parkanlæg og Alléer; plantet forefindes det i Norge indtil Lofoten (68° 12'). Træet er haardt, temmelig fint og særdeles vel skikket til Snedker- og Dreierarbeider. — Platan-Løn ell. Valbirkløn (Acer Pseudoplatanus) har Blomster i hængende Klaser, Blade, som paa Overfladen er blege, og opadkrummede Vinger paa Frugterne. Den bliver af omtrent samme Størrelse som den foregaaende; i Norge forekommer den kun plantet, men trives da næsten ligesaa langt mod Nord som hin. Ogsaa denne Arts Ved er smuk og værdifuld. — Af de mange udenlandske Arter, der hyppig plantes ogsaa i Norge, kan især mærkes Sukkerlønnen (A. saccharinum), som voxer vild i Kanada og der tjener til Fremstilling af Sukker. Den Saft, som om Vaaren stiger op i Træet, indeholder nemlig indtil 3 Procent Rørsukker (hvilket ogsaa, men i mindre Grad, er Tilfældet med den almindelige Løn); man borer eller hugger i Stammen et Stykke over Jorden og opfanger den udflydende Saft, som derpaa uden videre inddampes til en tyk Sirup, der i Former stivner til et haardt, brunrødt Sukker.

Lönnrot, Elias, berømt finsk Sprogforsker, f. 1802, kom 1822 til Universitetet i Åbo, hvor han studerede Filosofi, Filologi og Naturvidenskaber, gik derpaa til Helsingfors, hvor han lagde sig efter Medicinen, og virkede siden 1833 som Læge i Kajana. 1853 kaldtes han til at blive Castréns Efterfølger som Professor i finsk Sprog og Literatur i Helsingfors, fra hvilket Embede han tog sin Afsked 1862. Han havde allerede fra 1828, for det meste alene og tilfods, bereist Finland, Lapland, Ingermanland og de nordvestlige Guvernementer i Rusland for at samle Sange, Ordsprog, Gaader, Eventyr osv., hvilke han har udgivet i fortrinlige kritiske Samlinger. Hans literære Hovedbedrift er Udgivelsen af „Kalevala", det finske Nationalepos, som han samlede og sammensatte af de enkelte i Folkets Mund levende Sange. Den første Udgave udkom 1835 og indeholdt 32 Sange med tilsammen over 12,000 Vers; i den anden forøgede og omarbeidede Udgave (1849) var Verket steget til 50 Sange med henimod 23,000 Vers. Hans andet Hovedverk er den store Samling „Kanteletar" (3 Bd., 1840), hvori han har gjengivet 592 mindre, lyriske Folkedigte og 60 balladeagtige Digtninger (Runer). Senere udgav han „Suomen kansan sanalaskuja" (1842), en Samling af 7,077 finske Ordsprog, og „Suomen kansan arvoituksia" (1844), en Samling af 2,188 finske og 189 estniske Gaader. Ligeledes har han betydelig Andel i Eero Salmelainens Samling af finske Eventyr og Sagn, „Suomen kansan satuja ja Tarinoita" (4 Bd., 1854—62). I 1880 udgav han et større Arbeide: „Suomen kansan muinaisia Loitsurunoja" (Trolbruner). Forresten har Lönnrot udfoldet en utrættelig Virksomhed for Uddannelsen af det finske Sprog til Skriftsprog, særlig ved Udarbeidelsen af det af det finske Literaturselskab siden 1866 udgivne og i 1880 afsluttede finsk-svenske Lexikon. Derhos har han forfattet fortræffelige Monografier bl. a. over Lappisk og Tsjudisk, udgivet flere Maaneds- og Ugeskrifter til Folkeoplysningens Fremme og endelig som Medlem af den finske Salmebogskommission forfattet et større Antal Salmer paa Finsk.

Løsgjænger, en Person, som streifer omkring uden Arbeide og uden at kunne godtgjøre at have eller søge lovligt Erhverv. Løsgjængeri var tidligere strafbart i Norge, men ved en Lov af 28de August 1854 er Straffen ophævet for alle dem, som ernærer sig uden at betle eller falde det Offentlige til Byrde.

Løsningsret, se Odel.

Løsøre, rørligt Gods, kaldes saadanne Gjenstande, som i Modsætning til fast eller urørligt Gods kan flyttes fra et Sted til et andet uden at skades eller forandres.

Løve, den store og den lille, to Stjernebilleder paa den nordlige Himmel, lige under den store Bjørn. Den store Løve hører til Dyrekredsen (s. d.), og i dette Stjernebillede befinder Solen sig fra Midten af August til Midten af September.

Løve (Felis leo), den største Katteart, opnaar en Længde af ca. 8 Fod og en Høide af 3 Fod, har en lang Hale med Haardusk i Enden og er af Farve ensfarvet brungul. Hannen har en stor

Manke af lange Haar paa Forkroppen. Ansigtet er bredt, Panden flad og Øiets Pupiller runde. Løven er Verdens kraftigste, om ikke netop rovgjerrigste Rovdyr; den var tidligere meget mere udbredt end nu, idet den endog forekom i Europa (Grækenland); nu er den indskrænket til Afrika mellem Kap og Sahara samt nogle Egne af Arabien og Indien. Efter sit Hjemsted varierer den noget i Størrelse osv.; man kan skjelne mellem 5 Hovedvarieteter: Den senegalske Løve, der er middelsstor, smukt gul, med en Manke, som nedenunder er meget tynd; Løven fra Berberiet, som er den største af alle, mørk brungul med meget lang, tæt og mørk Manke; den kapske Løve, som ogsaa er stor, med mørk Manke; den asiatiske eller persiske Løve, som er lyst isabellafarvet og har en lang, men noget tynd, mørkebrun Manke, og Løven fra Guzerate eller den saakaldte mankeløse Løve, som er temmelig lav af Legemsbygning og har en kort, tynd Manke af krøllede Haar. Løven gaar kun om Natten ud efter Bytte, der bestaar i større Pattedyr, som den styrter sig over i Spring; naar den er meget sulten eller tirres og saares, angriber den ogsaa Mennesket, som den ellers sky. Efter Livingstones Beretning er det især gamle Løver, som anfalder Mennesker, da deres Tænder ikke længer er stærke nok til at faa Bugt med det større Vildt. Løven lader sig let tæmme til en vis Grad, opnaar i Menagerier en Alder af ca. 70 Aar og forplanter sig i Fangenskab. Løvehuder kommer i Handelen fra Kap, men har ikke stort Værd og benyttes hovedsagelig til Fodtepper.

Løvehale (Leonurus cardiaca), Plante af de Læbeblomstredes Familie, har en opret, 1—2 Alen høi, oftest stærkt grenet Stilk, hjerteformede, 5fligede Rodblade, kileformede, 3fligede Stengelblade og Blomsterkranse i de øverste Bladhjørner, hvilke smelter sammen til lange Ax; Bægeret er femtandet med stikkende Torne, Kronen hvid, indvendig rødprikket, udvendig stærkt hvidfiltet. Den vokser ved beboede Steder.

Løvendal, Valdemar, Baron, Søn af Ulrik Fredrik Gyldenløve, f. 1660, d. 1740, er bekjendt af Tordenskjolds Historie. Han var en Tid i udenlandsk Stats- og Krigstjeneste, fik under den store nordiske Krig 1709 Anførselen over Troppern i Norge og blev Vicestatholder her 1712. Han gav Tordenskjold det første Skib at føre („Ormen", kaldet „Løvendals Galei"). 1720 gik han til Sachsen og døde som polsk og sachsisk Overhofmarskal og Geheime-Kabinetspræsident. — Hans Søn Grev Ulrik Fredrik Valdemar Løvendal, f. 1700, d. 1755, gik som ung i keiserlig Krigstjeneste og udmærkede sig i Ungarn, paa Sardinien og Sicilien. Derpaa traadte han i August den andens Tjeneste og blev Feltmarskal; 1733 forsvarede han tappert Krakau. Efter at have tjent i den russiske Armé blev han 1741 tysk Rigsgreve, men gik siden i Ludvig den femtendes Tjeneste og udmærkede sig særdeles i den østerrigske Arvefølgekrig. 1747 udnævntes han til fransk Marskal. Han roses for sine elskværdige personlige Egenskaber og for sine Kundskaber i de forskjelligste Retninger.

Løvenhjelm, Hans, oprindelig Schröder, dansk Generalløitnant, f. 1627, d. 1699, udmærkede sig under Kjøbenhavns Beleiring 1658 samt Aaret efter i Spidsen for en Expedition til Møen. Størst Fortjeneste indlagde han sig dog under den skaanske Krig ved Seiren ved Uddevalla 1677 og Erobringen af Rügen 1678.

Løvenskiold, Severin, norsk Statsmand, f. 1777 i Porsgrund, d. 1856, studerede i Tyskland og Danmark og tog 1796 juridisk Examen ved Kjøbenhavns Universitet. Efter at have beklædt forskjellige Poster i de danske Regjeringskollegier overtog han 1802 Bestyrelsen af det tidligere Faderen tilhørende Fossum Jernverk, var 1803—13 Amtmand i Bratsberg og ved Siden deraf i 6 Aar Bestyrer af Laurvig Grevskab. 1814 valgtes han til Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, hvor han hørte til Wedels Parti, der ønskede en Forening med Sverige. Han optraadte temmelig ofte paa Rigsforsamlingen og talte stedse aabent og djervt, hvad der undertiden paadrog ham Ubehageligheder og heftige Sammenstød med andre Repræsentanter. Da Foreningen med Sverige var kommen istand, blev Løvenskiold Statsraad og opholdt sig derpaa i et Par Aar i Kjøbenhavn for at deltage i Underhandlingerne om Statsgjeldens Fordeling. 1817 tog han sin Afsked, men udnævntes 1828 til Statsminister. Som saadan undlod han 1836 at protestere mod Karl Johans forhastede Opløsning af Storthinget, hvorfor han ved Rigsret idømtes en Pengebod; han ansøgte nu om Afsked, men fik den ikke. 1841 blev han Statholder i Norge, hvilket Embede han indehavde indtil nogle Maaneder før sin Død. Han var en dygtig og retsindig Mand og strengt konservativ, hvilket paadrog ham adskillig Upopularitet. — Hans ældste Søn Otto Joachim Løvenskiold, f. 1811, d. 1882, blev 1834 juridisk Kandidat og udnævntes 1840 til Protokolsekretær i Høiesteret. Efter at have indehavt flere andre juridiske Embeder blev han 1854 Høiesteretsassessor og virkede som saadan til sin Død. Foruden i en Række af Aar at være Ordfører i Kristiania Kommune repræsenterede han ogsaa denne By paa Storthingene 1870—79 og hørte her til de dygtigste Medlemmer af yderste Høire. — Hans Broder Leopold Herman Severin Løvenskiold, f. 1813, deltog frivillig som Sekondløitnant i den slesvigske Krig, blev dødelig saaret ved Sundeved og døde 11te Juni 1848.

Løvenørn, Poul, oprindelig Vendelboe, dansk General, f. 1686, d. 1740, blev Student 1704 og studerede Theologi, men fik efter at være bleven Kandidat Lyst til Krigstjenesten og gik 1706 til Petersburg, hvor han blev Huslærer hos Fyrst Menschikov. Ved dennes Protektion blev han derpaa Løitnant i den russiske Armé, udmærkede sig i høi Grad under Krigen med Sverige og avancerede i Løbet af 3 Aar til Oberstløitnant og Generaladjutant hos Peter den store. Han lagde ikke alene en glimrende Tapperhed og Dygtighed, men ogsaa en ædel og human Tænkemaade for Dagen. Da han af Czar Peter var bleven sendt i et vigtigt Ærinde til Fredrik den fjerde i Danmark, ønskede denne at beholde ham, hvortil Peter kun med Nød gav sit Samtykke; han blev adlet med Navnet Løvenørn, blev General og Geheimeraad og anvendtes i flere diplomatiske Sendelser. En Tid var han Overkrigssekretær og havde som saadan ogsaa Overbestyrelsen af Flaaden. Tilsidst blev han Stiftamtmand i Aarhus, hvilket Embede han

indehavde til sin Død. — Hans Sønnesøn **Poul Løvenørn**, dansk Kontreadmiral, f. 1751, d. 1826, blev Marineløjtnant 1770, gik 1778 under den nordamerikanske Frihedskrig i fransk Tjeneste og blev efter at have gjort en Sjøreise for at prøve de Armandske Sjølængdeuhre 1784 Direktør for det efter hans Plan oprettede Sjøkartarkiv. 1791 sendtes han som Gesandt til Keiseren af Marokko.

Løvetand (Taraxacum officinale), fleraarig Plante af de Kurvblomstredes Familie, hører til Løvetandgruppen, som har lutter tungeformede Blomster i Kurven. Løvetanden har dybt fligede Blade, som er samlede ved Roden; fra Midten af Bladkransen udgaar kvartérhøie, trinde, hule, bladløse Blomsterskafter, som bærer en enlig, stor gul Blomsterkurv. Efter Afblomstringen danner de paa Blomsterbunden staaende Frugter med sin langstilkede, haarformede Fnok et stort, kugleformet Hoved. Hele Planten indeholder en skarp, hvid Melkesaft. Den tapformede Rod bruges i Medicinen, tildels ogsaa som Kaffesurrogat.

Løvfrosk (Hyla), Slægt af Froskene, opholder sig mellem Træernes og Buskenes Løv, som de kun forlader i Parrings- og Æglægningstiden. De har meget lange og tynde Bagben, tandløs Underkjæve og paa Enderne af Tæerne Sugeskiver, hvormed de kan suge sig fast og hænge i Grenene med Benene opad. Forbenenes Tæer er frie og Bagbenenes kun forsynede med en liden Svømmehud. De fleste Løvfroske har livlige Farver. Hannen har en udstrækkelig Strubepose, ved hvis Hjelp den kan frembringe gjennemtrængende Toner. I Syd- og Mellemeuropa samt Danmark og det sydlige Sverige findes den lille grønne Løvfrosk (Hyla viridis), der er grøn med hvid Bug og en gul og sort Stribe langs hver Side. Den hopper meget hurtig og er paa Grund af sin Farve vanskelig at opdage. Den lever af Insekter, som den snapper med Kjæverne. Hannen holdes undertiden i Fangenskab i et Glas med Vand, da den gjelder for Veirprofet, idet man har troet, at den lader sin Stemme høre mod Veirforandring. — Andre og større Arter findes i de varmere Lande, særlig i stort Antal i Sydamerika.

Løvhyttefesten eller **Løvsalernes Høitid** (hebr. Chaghas-Sukkoth) kaldes den tredie af de store israelitiske Høitider, som feiredes 15de—22de Tisri (Oktober) som Høsttakkefest og til Erindring om Israeliternes Ophold i Løvhytter under Vandringen gjennem Ørkenen. Høitidelighederne bestod i Opførelsen af udsmykkede Løvhytter, festlige Maaltider, Processioner og Ofre. Med en Del Modifikationer feires Festen endnu af de orthodoxe Jøder.

Løvsag, en fin Sag, der er bestemt til Udskjæring efter krumme Linier i Plader af Træ eller et andet Materiale. Den gjøres af en Uhrfjer og forsynes med særdeles fine Tænder samt indfattes i en Bue af Jern, som i Regelen maa være meget høi for at naa om Pladens Hjørner.

Løvsangeren (Sylvia trochilus), Fugl af Sangfuglenes Orden, er oventil olivengrøn og under Bugen hvid, med et graagult Skjær paa Brystet. Det er en af vore mindste Sangfugle. I Norge er den en Trækfugl, derimod overvintrer den i det sydlige Europa.

Löwe, Navn paa en bekjendt tysk Skuespillerfamilie, der nedstammer fra Johann Karl Löwe, som i Midten af forrige Aarh. glimrede i komiske Roller. — Hans Søn **Friedrich August Leopold Löwe**, f. 1767, d. 1806, var Direktør for et reisende Skuespillerselskab, Sanger og Komponist. — Hans Søn **Ferdinand Löwe**, f. 1787, d. 1832, virkede i Magdeburg og Wien som en ypperlig Fremstiller af Elsker- og Helteroller i det høiere Sørgespil. Hans Datter **Sofie Löwe**, f. 1815, d. 1866, uddannede sig til en udmærket Sangerinde og optraadte som saadan i Wien og Berlin, senere ogsaa i Paris, London og Italien, og blev 1848 gift med den østerrigske Feltmarskal Fyrst F. v. Liechtenstein. — Hendes Broder **Franz Ludwig Feodor Löwe**, f. 1816, blev 1841 ansat som Skuespiller og Regissør ved Hoftheatret i Stuttgart. Han udmærker sig i Roller som Leicester i Schillers „Maria Stuart", Posa i „Don Carlos", Titelrollerne i „Faust", „Tasso" og „Hamlet" og derhos er han ogsaa fortrinlig i det moderne Konversationsdrama. Han har ogsaa gjort sig bekjendt i Literaturen ved flere Digtsamlinger. — De to foregaaendes Tante **Julie Löwe**, f. 1786, d. 1852, glimrede ved Wiens Hoftheater i det høiere Lystspil og Konversationsdramaet. — Hendes Broder **Ludwig Löwe**, f. 1795, d. 1871, optraadte først i Prag og Kassel, engageredes 1826 ved Hoftheatret i Wien og blev 1838 dets Regissør. Han var en sjelden begavet og samvittighedsfuld Kunstner, som i Hamlets, Macbeths m. fl. Roller leverede Mesterverker af scenisk Kunst. Ogsaa i Lystspillet var han fremragende. — Hans Datter **Anna Löwe**, f. 1821, har gjort sig bemærket som en dygtig Karaktérfremstillerinde i den høiere Komedie.

Löwe, Johann Karl Gottfried, tysk Komponist, f. 1796, d. 1869, studerede samtidig med Musiken Theologi og Filosofi og blev 1821 Musikdirektør ved St. Jakobskirken, Gymnasiet og Skolelærerseminariet i Stettin, hvilken Stilling han indehavde til 1866, da han paa Grund af Sygdom tog Afsked. Han komponerede især Vokalsager (Ballader, Sange, Oratorier); som Operakomponist var han mindre heldig.

Löwe, Vilhelm, fremragende tysk Politiker, bekjendt under Navnet „Löwe-Calbe", f. 1814, studerede Medicin og nedsatte sig derpaa som Læge i Calbe an der Saale. 1848 indvalgtes han i Frankfurterparlamentet, hvor han sluttede sig til det demokratiske Venstre og optraadte til Fordel for Næringsfrihed, Frihandel og Skolens Uafhængighed af Kirken. Han fungerede som Parlamentets første Vicepræsident, blev efter dets Overflytning til Stuttgart dets Præsident og ledede dets Forhandlinger, indtil det sprengtes 18de Juni 1849. Han sattes nu under Tiltale for sin Delagtighed i de i Stuttgart fattede Beslutninger og for sin Virksomhed for deres Udførelse, idet disse Beslutninger angaves at have Omstyrtningen af det tyske Forbund til Øiemed. Han dømtes til Tugthus paa Livstid, men flygtede, opholdt sig nu to Aar i Schweiz, to Aar dels i Paris og dels i London og otte Aar i New-York, idet han ernærede sig som Læge. Offentlig optraadte han kun i New-York til Fordel for Beskyttelse af de tyske Emigranter og for Oprettelsen af tyske Velgjørenhedsanstalter. Efter Udstedelsen af Amnestien af 12te Januar 1861 vendte han tilbage til Tyskland og tog Ophold i Berlin, hvor han sluttede sig til det nystiftede „Fremskridtsparti". 1863—67 repræsenterede han i det preussiske De-

puteretkammer Valgkredsen Bochum-Dortmund og har fra 1867 været valgt af første Valgkreds i Berlin, medens han fra samme Aar i den nordtyske og senere den tyske Rigsdag har repræsenteret Bochum-Dortmund. Han hørte til Fremskridtspartiet indtil 1874, da han med flere skilte sig fra det i Anledning af Afstemningen over Militærloven og dannede en ny liberal Fraktion.

Löwen, fr. Louvain, By i den belgiske Provins Brabant, 3 Mil øst for Brüssel, med 35,000 Indb., et 1426 stiftet Universitet, som med den dermed forbundne polytekniske Skole har ca. 1,200 Studerende, derhos et Kunstakademi med Muséum; Industri i Ølbrygning, Tobaks- og Kniplingsfabrikation samt betydelig Handel med Korn. Byen er gammel og var i Middelalderen berømt for sine Klædesfabriker.

Löwenhjelm, Karl Gustaf, svensk Statsmand, f. 1701, d. 1768, blev 1729 Herredshøvding, sluttede sig til „Hattenes" Parti, var 1738 paa Rigsdagen Medlem af det hemmelige Udvalg og 1741 en af de ivrigste til at arbeide for Krig med Rusland. S. A. blev han Revisionssekretær, 1747 Justitiekansler og 1750 Præsident i Svea Hofret. Senere nærmede han sig mere „Huepartiet" og Hoffets Politik og blev Medlem af Rigsraadet; her var han en af de faa, som alvorlig talte mod Sveriges Deltagelse i Syvaarskrigen, og da „Hattene" 1765 maatte vige for „Huerne", blev han Kancellipræsident, i hvilken Egenskab han stod i Spidsen for Regjeringen til sin Død. — Hans Sønnesøn Gustaf Karl Fredrik Löwenhjelm, f. 1771, d. 1856, tog 1788—90 Del i Krigen med Rusland og blev under denne Ritmester. 1805—06 var han som Oberst og Generaladjutant med i Pommern og Lauenburg og førte en Tid Befalingen over en egen Trop, tjente derpaa i Krigen med Rusland 1808 som Stabschef i den finske Hær, indtil han haardt saaret faldt i russisk Fangenskab. Efter Afslutteļsen af Forbundet med Rusland 1812 anvendtes han som Gesandt til den russiske Keiser i Anledning af de fælles Krigsoperationer, tog derpaa som Generaladjutant Del i Felttogene i Tyskland og Norge, var 1816—17 Minister i Wien og 1818—36 Minister i Paris. Han optraadte i sine yngre Aar som militær Forfatter og udgav senere et Skrift „Om styrelsens organisation" (1836), hvorved han gav Anledning til den saakaldte Departementalstyrelses Indførelse i Sverige. — Foregaaendes Broder Grev Karl Axel Löwenhjelm, f. 1772, d. 1861, deltog som Løitnant 1788—90 i Krigen i Finland og blev efter dens Afslutning Kaptein, var 1791—95 ansat ved Gesandtskabet i Konstantinopel, tjente som Major i Felttogene i Pommern og ved den norske Grændse og kommanderede 1809 paa Åland høire Fløi. S. A. blev han Oberst; 1812 sendtes han til Petersburg, hvor han afsluttede den Overenskomst, hvorved Rusland garanterede Sverige Erholdelsen af Norge. Som Minister fulgte han derpaa Alexander den første paa Felttogene mod Napoleon og deltog paa Sveriges Vegne i Kongresserne i Châtillon og Wien, hvorefter han til 1818 var Gesandt i Petersburg. 1819 blev han Præsident i Krigskollegiet og var 1822—39 Statsraad; 1826—28 var han derhos Chef for „Fångvårds-styrelsen"; først 1858 trak han sig ganske tilbage til Privatlivet. Han udgav Skrifter bl. a. om Fængselsvæsenet og om Hypothekforeninger.

M.

M, den 13de Bogstav i de nyere Alfabeter, var i det græske (μ, my) og latinske den 12te. Det er en saakaldt labial Nasal. — Som Forkortning betegnede M hos Romerne Navnet Marcus, M' Navnet Manius; som romersk Taltegn betyder M 1,000, MM 2,000 og $\overline{M}$ 1,000,000.

Ma, hos de gamle Ægyptere Navn paa Retfærdighedens Gudinde. Hun afbildes med en Strudsfjer paa Hovedet, og Strudsfjeren, der som Hieroglyfe bl. a. lyder ma, var i det hele hendes Symbol, angivelig fordi „Strudsfjerene alle er lige lange".

Maage ell. **Maase** (Larus), Slægt af de langvingede Svømmefugle, omfatter talrige Arter, der samtlige især er udbredte ved de nordlige Haves Kyster. De har fri Bagtaa, og Benene sidder temmelig langt fremme, saa at de gaar med Lethed; Næbbet er stærkt sammentrykt fra Siderne og knivformet. Maagerne flyver udmærket godt og udholdende, lever selskabelig og nærer sig af Fiske og Bløddyr, som de snapper, idet de stryger hen over Vandspeilet og af og til dukker med Hovedet paa ringe Dybder. De røver dog ogsaa Æg og Unger fra andre Fugles Reder og er idetheletaget temmelig graadige. Af de forskjellige Arter kan nævnes Havmaagen eller den store Svartbag (Larus marinus), der er af Størrelse som en liden Gaas, har gult Næb og kjødfarvede Fødder, er mørk skiferfarvet paa Ryg og Vinger og forresten snehvid. — Den store Spitsbergensmaage (L. glaucus) og den mindre hvidvingede Maage (L. leucopterus) er begge høinordiske Arter med blaagraa Ryg og hvide Vingespidser. — Den store og den lille Graamaage (L. argentatus og L. canus) har sorte Slagfjer; lignende Farvetegning har Krykjen (s. d.). — Elfenbensmaagen er en arktisk Art, som er sjelden i Norge, den er hvid, med et meget svagt Rosenskjær paa Vingerne; Lattermaagen (L. ridibundus) med brunsort Hoved og høirøde Ben og Næb er ligeledes sjelden i Norge; den holder sig mere sydlig og ruger ved Elve og Myrer. — Maagernes Kjød er af en tranet Smag; dog spises ofte de yngre Fugle. Fjerene er en god Fyld i Sengedyner.

Maal, en bestemt Enhed, hvormed andre Størrelser sammenlignes for at bestemme og udtrykke deres Udstrækning i Rummet. Sammen-

ligningen mellem Maalenheden og den Størrelse, hvis Omfang skal bestemmes, kaldes **Maaling**. Eftersom Gjenstande eller Stoffer skal maales blot i Længden, eller ogsaa i Breden, eller baade i Længde, Brede og Høide, har man Længdemaal, Kvadratmaal og Kubik- eller Hulmaal. Da Enheden kan vælges aldeles vilkaarlig, er i Regelen de forskjellige Landes Maal temmelig meget forskjellige; i den senere Tid har dog flere Lande indført det franske metriske System, der er det fuldkomneste, som for Tiden existerer (se Metrisk Maal og Vegt). — I Mathematiken forstaaes ved Maal for en Størrelse en anden Størrelse, der gaar et helt Antal Gange op i den første; gaar den samtidig et helt Antal Gange op i to eller flere Størrelser, siges den at være fælles Maal for disse. Naar to Størrelser har et fælles Maal, kaldes de kommensurable; har de intet saadant, benævnes de inkommensurable. I Arithmetiken pleier man at indskrænke Begrebet til de hele Tal; et Tal, hvori intet andet end det selv og 1 gaar op, som altsaa ikke har noget andet Maal end Enheden og sig selv, kaldes et Primtal; to Tal, som intet fælles Maal har, kaldes indbyrdes Primtal (se Primtal).

Maalebord, et Landmaalerinstrument, ved hvis Hjelp Punkter og Vinkler afsættes fra Terrænet paa det paa Bordet anbragte Papir; det bestaar af et paa et Stativ staaende Tegnebret, som kan dreies rundt og ved Hjelp af Skruer gives en nøiagtig horizontal Stilling (se forresten Landmaaling).

Maalebrev, et af Toldvæsenet udstedt Dokument angaaende et Skibs Drægtighed, efter hvilket de forskjellige Skibsafgifter opkræves og udredes.

Maalekjede, en Kjede af Jern- eller Staaltraad, hvormed Afstande maales. Den gjøres i Regelen ikke over 10 Meter lang, da den ellers er vanskelig at faa strakt aldeles ret; de enkelte Led gives en Længde af 50 Ctm. Den kan i hver Ende være forsynet med en Ring til at træde ind paa Stokke, som ved Brugen stikkes i Jorden.

Maalere (Geometrae) kaldes Larverne af visse Natsommerfugle; deres forreste Fodpar er adskilte fra de bagerste ved et langt Mellemrum, hvorfor de, naar de kryber, skiftevis tager fat med disse to Sæt Fødder og saaledes faar Udseende af at „maale" de Gjenstande, som de kryber hen over.

Maalestok, Redskab i Form af en Stok, Stang eller Lineal, hvormed Afstande maales og afsættes; ogsaa den Grad af Formindskelse eller Forstørrelse, hvori Gjenstande paa Tegninger fremstilles, eller hvori Jordoverfladen gjengives paa Karter.

Maalselven, 1) Vasdrag i Tromsø Amt, løber ud af Rostavand, gaar først mod Vest og derpaa mod Nordvest og falder i Malangsfjord. Dens Længde er 12 n. Mil. Den optager flere betydelige Bielve, deriblandt Divielv, Tamokelv, Tagelv og Bardoelv, og er i Forhold til sit korte Løb meget vandrig. Strax ovenfor sin Forening med Bardoelv danner den en anselig Fos, men er baade ovenfor og nedenfor farbar i næsten hele sin Længde. 2) Prestegjeld i Maalselvens Dalføre, bestaar af Sognene Maalselven, Bardo og Øverbygden.

Maalstræv, se Skandinaviske Sprog og Literaturer.

Maaltrost (Turdus musicus), Fugl af Trostefamilien, er lidt mindre end den almindelige Trost (s. d.), oventil olivengraa og under Bugen hvidgul med brune Flekker. Den er en af de nordiske Landes fortrinligste Sangfugle. Maaltrosten ankommer i April og drager igjen mod Syd i September. Dens muntre, melodiske Sang høres langt ud paa Sommeren, især Morgen og Aften.

Maane kaldes enhver Drabant eller Biplanet, som bevæger sig omkring en større Planet. Særlig bruges Navnet om Jordens Maane, der i Forhold til sin Hovedplanet er større end alle andre bekjendte Maaner. Dens Radius er 0.273 af Jordens Radius eller 234.6 geogr. Mil. Under Forudsætning af, at Maanen er en Kugle, findes dens Overflade og Volum sammenlignet med Jordens ved at kvadrere og kubere dette Forholdstal; man faar da Overfladen omtrent $^1/_{13}$ og Rumfanget $^1/_{49}$ af Jordens. Da Maanens Masse kun er $^1/_{80}$, saa bliver dens Tæthed $^{49}/_{80}$ eller omtrent 0.6 af Jordens, og Tyngden paa dens Overflade $^{13}/_{80}$ eller $^1/_6$ af Tyngden paa Jorden. Dens Middelafstand fra Jorden er 51,800 Mil; men paa Grund af Excentriciteten varierer Afstanden mellem 48,000 og 55,000 Mil. Den Bevægelse, som Maanen udfører om Jorden paa Grund af dennes Tiltrækning, forstyrres i ikke ringe Grad ved Solens Tiltrækning. De største af disse Perturbationer eller Afvigelser fra den elliptiske Bevægelse kaldes Evektionen, Variationen og den aarlige Ligning (Jevning); den første fandtes ved Observation allerede i Oldtiden af Ptolemæus, de to andre af Tycho Brahe, men først i Newtons Gravitationslov fandt man den fælles Aarsag til disse og mange andre, tildels meget indviklede Uregelmæssigheder ved Maanens Bevægelse. En anden meget mærkbar Virkning af Solens Tiltrækning bestaar i, at det Plan, hvori Maanen bevæger sig om Jorden, har en foranderlig Beliggenhed, nemlig saaledes, at dets Skjæringslinie med Jordbanens Plan (Knudelinien) gaar helt rundt i 18.6 Aar. Samtidig med, at Maanen bevæger sig i sin Bane om Jorden, dreier den sig ogsaa om sin Axe, under hvilken Omdreining den altid vender samme Side mod Jorden. Dog har man fundet, at den mod Jorden vendte Side ikke altid er nøiagtig den samme, men at Maanen tilsyneladende udfører smaa Oscillationer, saaledes at den synlige Del af Maanens Overflade ikke bliver ganske den samme paa forskjellige Steder af Jorden og til forskjellige Tider. Dette kaldes Maanens **Libration**. Da Maanen i Løbet af en Maaned (s. d.) stadig forandrer Stilling i Forhold til Jorden og Solen og kun modtager sit Lys fra Solen, viser den sig med forskjellige **Faser**, alt eftersom den vender en større eller mindre Del af sin oplyste Side mod Jorden. Naar den saaledes er i Konjunktion (s. d.) med Solen, er den usynlig (Nymaane); omtrent 7 Døgn senere er den, idet dens høire Halvdel sees, i første Kvartér. En Uge efter sees den hele mod Jorden vendende Del (Fuldmaane) og atter om en Uge kun dens venstre Halvdel (sidste Kvarter). — Den fysiske Beskaffenhed af Maanens Overflade har man faaet et temmelig nøie Kjendskab til. Nogen Atmosfære har man ikke kunnet opdage Spor af. De store, lidt mørkere Pletter, som sees med blotte Øine, gaar fra gammel Tid under Navn af „Have", men det er ikke andet end store Sletter. Omkring Kvartererne, naar Solstraalerne falder lodret paa Synslinien,

kan man bedst se Skyggerne af de mange Fjelde og andre Ujevnheder; ved at maale Skyggernes Længde kan man tillige beregne Fjeldenes Høide. Af egentlige Fjeldkjæder kjender man kun faa, og disse findes for det meste i Randen af de store Sletter. Men desto hyppigere er de saakaldte Ringbjerge, der hæver sig som en sluttet Vold, som styrter brat ned paa Indsiden, medens den i Almindelighed skraaner langsommere udad. I det hele taget minder de meget om Kraterne paa Jorden, og de mindste ringformige Dannelser gaar ogsaa under dette Navn; de større Ringbjerge derimod har en Diameter af indtil 30 Mil, og selv de mindste Kratere, som kan skjelnes, er naturligvis betydelig større end Kraterne paa Jordens Vulkaner. Midt i den af et Ringbjerg omsluttede Fordybning hæver sig ofte en isoleret Top, et Centralbjerg, der imidlertid aldrig er saa høit som selve Ringbjergets Kam. Man har fundet Fjelde, hvis Toppe er over 20,000 Fod høie, regnet fra deres Fod. — Ved Fuldmaane forsvinder alle Skygger, og Fjeldpartierne adskiller sig ikke mere fra Sletterne, undtagen forsaavidt de paa Grund af Forskjel i Jordbundens Beskaffenhed viser sig med en anden Farve eller et stærkere Lys. Fra enkelte større Ringbjerge ser man under Fuldmaane en Mængde lyse Striber straale ud til alle Kanter, undertiden i en Længde af over 100 Mil. Ved et af de største Ringbjerge, Tycho, som befinder sig ikke langt fra den sydlige Rand, er dette især paafaldende. Den lyseste Plet paa Fuldmaanen er Ringbjerget Aristarch i Nærheden af den nordøstlige Rand; formodentlig har den indre skaalformede Fordybning nogenlunde Formen af et Hulspeil, saa at det reflekterer Lyset stærkere end den øvrige Overflade. — **Maaneformørkelse** finder Sted, naar Maanen berøves Solens Lys ved at træde ind i Jordens Skygge. Da Skyggen altid vender fra Solen, kan en saadan Formørkelse kun indtræffe ved Fuldmaane. Grunden til, at Maanen ikke altid bliver formørket, naar den er fuld, er at dens Baneplan ikke falder sammen med det Plan, hvori Jorden gaar om Solen, men danner en Vinkel paa 5° med samme; for at en Maaneformørkelse skal finde Sted, maa derfor Fuldmaanen befinde sig i eller nærved et af de to Punkter, hvori Maanebanen skjærer Jordbanens Plan (de saakaldte Knuder). Dette hender gjerne to Gange om Aaret, en for hver Knude. Bliver Maanen fuldstændig indhyllet i Skyggen, kaldes Formørkelsen **total**, derimod **partiel**, hvis den blot skjærer lidt indpaa. Den Del af Jordskyggen, som Maanen kan komme til at gaa igjennem, er aldrig ganske mørk, men svagt oplyst af en Del gjennem Jordens Atmosfære brudte Solstraaler. Da denne Lysets Gang gjennem Luftens nedre og tættere Lag fremkalder en rød Farve, som er vel kjendt fra Morgen- og Aftenrøden, saa viser Maanen sig ved totale Formørkelser altid mørkerød.

Maaned, Maanens Omløbstid omkring Jorden. Da Maanens Omløb kan betragtes fra forskjellige Synspunkter, skjelner man ogsaa mellem forskjellige Slags Maaneder. Den Tid, som forløber, indtil Maanen igjen viser sig foran den samme Fixstjerne, kaldes en **siderisk Maaned**; dette er Maanens egentlige Omløbstid om Jorden. Omløbstiden regnet fra Vaarjevndøgnspunktet indtil Maanen igjen kommer til dette Punkt, giver den **tropiske** eller **periodiske Maaned**, som paa Grund af Præcessionen er kortere end den sideriske. Tiden fra den ene Nymaane til den anden kaldes den **synodiske Maaned**, og denne er paa Grund af Jordens Fremskriden paa sin Bane den længste. Ingen af disse forskjellige Maaneder er altid af samme Længde; paa Grund af de Ujevnheder, Omløbet er underkastet, varierer Tidslængden stadig, og de forskjellige Slags Maaneders Længde lader sig derfor kun bestemme ved et Middeltal. Paa denne Maade beregner Astronomerne Længden af

den sideriske	Maaned	til	27	Dage	7	Timer	43	Min.	12	Sek.
„ tropiske	„	„	27	„	7	„	43	„	5	„
„ synodiske	„	„	29	„	12	„	44	„	3	„

Da 12 Maaneskifter næsten er lig 1 Solaar, kalder man ogsaa Tolvtedelen af et saadant en Maaned (**Solmaaned** = 30 Dage, 10 Timer, 29 Min., 4 Sek.). Flere østerlandske Folk regner efter synodiske Maaneder, men beregner for Bekvemmeligheds Skyld en Maaned til 29, den anden til 30 Dage. Nogle regner ogsaa Tiden fra det Øieblik, da Nymaanen først bliver synlig, til dette igjen finder Sted. Jøderne regner i sit Aar snart 12, snart 13 saadanne Maanemaaneder paa resp. 29 og 30 Dage. Hos Muhamedanerne er et Maaneaar paa 12 Maaneder brugeligt. De kristne Folkeslag har Maaneder paa 28—31 Dage, hvis Navne er af gammelromersk Oprindelse. Januar, Februar, Marts, Mai og Juni har Navn efter Janus, Februus, Mars, Maja og Juno, hvem disse Maaneder hos Romerne var helligede. September, Oktober, November og December er benævnte efter det Ordenstal, de hos Romerne havde i Rækken af Aarets Maaneder (September af septem, ɔ: syv, Oktober af octo, ɔ: otte, November af novem, ɔ: ni og December af decem, ɔ: ti, fordi disse Maaneder var henholdsvis den syvende, ottende, niende og tiende i det romerske Aar). Af samme Grund hed ogsaa i de ældste Tider Juli Quintilis og August Sextilis (af quinque, ɔ: fem og sex, ɔ: sex); ved en Senatsbeslutning blev imidlertid Quintilis opkaldt efter Julius Cæsar og Sextilis efter Augustus. Hos de romerske Keisere var det idetheletaget ganske sædvanligt at opkalde Maanederne efter deres egne Navne; saaledes fik April Navn efter Nero, Mai efter Claudius, Oktober efter Domitian og August efter Commodus; disse Navne har dog i Eftertiden ikke holdt sig. — Af Aarets tolv Maaneder har Januar, Marts, Mai, Juli, August, Oktober og December 31 Dage, April, Juni, September og November 30 Dage og Februar 28, i Skudaar 29 Dage. — Under den første franske Revolution indførtes sammen med den forandrede Kalender nye Navne paa Maanederne, hvilke dog efter den gregorianske Kalenders Gjenindførelse 1805 igjen forsvandt.

Maanedlig Renselse, se Menstruation.

Maanedsrose, se Rose.

Maaneelven, se Kvænna.

Maanefisk (Orthagoriscus Mola), en stor Fisk med et sammentrykt, paafaldende kort, næsten kredsrundt Legeme, der ser ud som et afhugget Hoved med Finner paa. Huden er ru og Skelettet brusket. Den hører til en Orden af Fiskene, som for det meste forekommer i de varmere Have, men findes dog, om end temmelig sjelden, ved Norges Kyster.

Maar (Mustela), Slægt af Rovdyrene, har et lidet, ægrundt Hoved, slank og langstrakt Krop, lave Ben, busket Hale og fin, tæt og fyldig Pels. Maarene opholder sig i Skovene og lever af Fugle og mindre Pattedyr. — **Husmaaren** (M. Foina) er brun med hvid Strube; **Skovmaaren** (M. Martes) har gulagtig Strube. Begge gjør baade Nytte og Skade, men jages ivrig for sit Skinds Skyld, som er et meget værdifuldt Pelsverk. — Til Maarslægten henhører ogsaa Røskatten (s. d.); sammen med Oterne, Zobelen, Stinkdyrene o. fl. udgjør Maarene en egen Familie inden Rovdyrenes Orden.

Maarelven, Vasdrag i Telemarken, løber ud fra det $1\frac{1}{2}$ Mil lange Maarvand ved Grændsen af Buskeruds Amt, gaar mod Øst og senere mod Syd og falder i Tinsjøen; den er $3\frac{1}{2}$ n. Mil lang.

Maas (udt. Mas), fr. Meuse, Biflod til Rhinen, udspringer i det franske Departement Haute-Marne, ved Landsbyen Meuse, løber gjennem det nordøstlige Frankrige og Belgien ind i Holland, forbi Mastricht, danner derpaa en kortere Strækning Grændsen mellem hollandsk og belgisk Limburg og forener sig ved Gorkum med Rhinarmen Waal. Den forenede Flod, som fører Navnet Merwe, deler sig i to Arme, West-Kiel og Merwede; den første deler sig i en Mængde Arme, som snart forener sig igjen i den brede Strøm Hollands-Diep, der efter et Par Mils Løb atter deler sig i Haringvliet og Krammer, hvilke paa hver sin Side af Den Overflakkee falder i Nordsjøen. Merwede flyder mod Vest til Dordrecht og deler sig i to Arme, af hvilke den nordlige vedbliver at benævnes Merwede og ovenfor Rotterdam forener sig med Rhinarmen Leck, hvorefter den samlede Flod igjen antager Navnet Maas, medens den sydlige kaldes Gamle-Maas. De to Arme forener sig nedenfor Brielle og falder gjennem en 1 Mil bred Munding i Nordsjøen. Maas er ca. 108 Mil lang og er seilbar fra Sedan. Af dens Bifloder mærkes paa høire Side Meurthe og Chiers, Roer og flere mindre Vandløb; paa venstre Side Sambre.

Maasø, Prestegjeld i Finmarkens Amt, bestaar af Sognene Maasø og Kjelvik.

Mabillon (udt. Mabijong), Jean, fransk Lærd, f. 1632, d. 1707, indtraadte 1654 i Benediktinerordenen, blev 1663 Konservator for Mindesmærkerne i St. Denis og indtraadte 1664 i Abbediet St. Germain ved Paris. Han blev Grundlæggeren af den videnskabelige kirkelige Diplomatik, hvis Grundsætninger han fremsatte i sit klassiske Verk „De re diplomatica“ (1681). 1682 sendtes han af Colbert til Burgund og 1683 til Tyskland for at samle Materialier i Arkiver og Bibliotheker til Frankriges Historie. Resultaterne af denne Reise, som delvis er nedlagte i 4de Bd. af hans „Vetera analecta“ (4 Bd., 1675—85), bevægede Kongen til 1685 at sende ham til Italien, hvor han opdagede mange vigtige Dokumenter, som han tildels offentliggjorde i sit „Musaeum Italicum, seu collectio veterum scriptorum ex bibliotheeis Italicis eruta“ (2 Bd., 1687—89). For det kongelige Bibliothek i Paris samlede han ca. 3,000 sjeldne Bøger og Manuskripter. Han redigerede desuden den hellige Bernhards Verker i den store Udgave af Kirkefædrene, som St. Maurus's Kongregation foranstaltede, og gav i „Annales ordinis Sancti Benedicti“ (9 Bd., 1668—1702) den første kritiske Fremstilling af Benediktinerordenens Historie.

Mably (udt. Mabli), Gabriel Bonnet de, fransk Publicist, f. 1709, d. 1785, var en ældre Broder af Filosofen Condillac (s. d.). Han indtraadte i den geistlige Stand, underhandlede 1743 med den preussiske Gesandt i Paris og gjorde Udkast til den Traktat, som Voltaire overbragte Fredrik den anden, men levede forøvrigt i det væsentligste tilbagetrukket og for sine Studier. Foruden ved mange forskjellige Skrifter opnaaede han stor Berømmelse ved Udgivelsen af „Entretiens de Phocion“ (1763), som er skrevne i liberal Aand og navnlig søger at vise Nødvendigheden af at bringe Politiken i Overensstemmelse med Moralen.

Mabuse (udt. Mabys), Johan de, berømt belgisk Maler, f. ca. 1470, d. 1532, hed egentlig Gessart eller Gossaert. Efter i længere Tid at have dyrket sin Kunst i sit Fædreland gik han til Italien. Nogen Tid efter reiste han til London, hvor han malede Henrik den syvendes Formæling med Elisabeth af York samt Portræter af Kongens Børn. Senere opholdt han sig paa forskjellige Steder, deriblandt i Antwerpen, hvor han døde. Hans Billeder falder i to Grupper, de, som var malede før hans Ophold i Italien, og de, som blev til under og efter dette. I de førstnævnte er hans Kunst mere tiltalende og eier den van Eyck'ske Skoles Naivitet, djerve Virkelighedssans og stærke Farvegivning, medens han i Italien for en stor Del mistede disse Egenskaber og isteden paa en noget overfladisk Maade tilegnede sig Antikens Frihed i Formen. Hans Billeder er ikke sjeldne i Samlingerne; blandt de fortrinligste fra hans første Periode kan nævnes „Kongernes Tilbedelse“ i Howard-Castle i England, den samme Fremstilling i Louvre og fra hans anden Periode en Danae m. m. i Pinakotheket i München.

Macaulay (udt. Mækaali), Thomas Babington, berømt engelsk Historieskriver og Kritiker, f. 1800, d. 1859, studerede i Cambridge og blev 1826 Advokat. Allerede som ung Student havde han udgivet flere poetiske Arbeider, deriblandt Prisdigtene „Pompeji“ (1819) og „Evening“ (1821). 1825 skrev han i „Edinburgh Review“ en Afhandling om Milton og begyndte derved Rækken af de ypperlige, aandrige og grundige literære Kritiker og Afhandlinger, som 1841 uden hans Autorisation blev udgivne under Titelen „Critical and miscellaneous essays“ og senere af ham selv som „Critical and historical essays, contributed to the Edinburgh Review“ (3 Bd., 1843). 1830 blev han valgt til Medlem af Underhuset, hvor han var en ivrig Forsvarer af Parlamentsreformen; 1832 blev han Statssekretær for Indien og gik 1834 til Indien som Medlem af Raadet i Kalkutta og Guvernør i Agra. Her samlede han Materialierne til sine berømte „Essays on Clive“ og til „Warren Hastings“ samt udarbeidede en fortræffelig Lovbog, baseret paa de Indfødtes fuldstændige Ligestilling med Europæerne, hvilken dog paa Grund af sin Frisindethed ikke blev antagen af det ostindiske Kompagni. 1838 vendte han tilbage til England og blev paany indvalgt i Underhuset. Fra September 1839 til Ministeriet Melbournes Afgang var han Krigssekretær og 1846—48 Krigsstatmester med Sæde og Stemme i Kabinetsraadet. Da han 1847 ikke blev gjenvalgt til Underhuset,

fordi han havde stemt til Fordel for det katholske Seminarium i Maynooth, trak han sig ganske tilbage fra det politiske Liv. Nu kunde han uforstyrret ofre sig for Fuldførelsen af sit Hovedværk, den berømte „History of England from the accession of James II." Dette Værk udmærker sig, som det meste af, hvad Macaulay har skrevet, ved grundig Sagkundskab, en overordentlig Gave til livslevende at tegne og karakterisere Personer og Begivenheder og en mesterlig Stil; dog er den ikke fri for Partiskhed, da Forfatterens udprægede liberale Anskuelser jevnlig træder frem. Bogen blev modtagen med Begeistring og strax oversat til flere fremmede Sprog. 1857 ophøiedes Macaulay til Peer som Baron Macaulay of Rothley. Af hans Skrifter kan foruden de nævnte endnu anføres „Lays of ancient Rome" (1842), en Samling Ballader over gammelromerske Sagn, samt „Speeches" (1854), Samlingen af hans parlamentariske Taler. Hans Lig er bisat i Westminsterabbediet.

Macbeth, efter Sagnet en skotsk Feltherre i det 11te Aarh., myrdede sin Slægtning Kong Duncan og bemægtigede sig den skotske Krone, men blev efter at have regjeret despotisk i 10 Aar styrtet og dræbt af den myrdede Konges Søn Malcolm og Macduf, Than af Fife. Dette Sagn har afgivet Stoffet til Shakespeares berømte Tragedie „Macbeth".

Maccaronisk Poesi, oprindelig Benævnelse paa en Art spøgefulde Digte paa Latin, i hvilke indflettedes enkelte Ord af andre Sprog, men med latiniserede Endelser og Bøiningsformer; senere i det hele taget enhver komisk Digtning, hvis Virkning beror paa en barbarisk Sprogsammenblanding. Den ældste bekjendte maccaroniske Digter er Typhis Odaxius (d. i Padua 1488), som forfattede et Værk med Titelen „Carmen maccaronicum de Patavinis quibusdam arte magica delusio". Feilagtig har man anset Teofilo Folengo for denne Genres Opfinder; han har imidlertid i sit Hovedværk „Maccaronea" (1521) først givet den poetisk Betydning. I Tyskland dyrkedes den maccaroniske Poesi bl. a. af Hans Sachs. Paa Fransk haves nogle fortræffelige maccaroniske Vers i et af Mellemspillene til Molières „Den indbildte Syge". Et dansk Exempel hidsættes:

„Gingimus in gadibus cum jomfrubus atque madamis,
Slogimus in stenibus cum stokkibus atque rapiris;
Tunc veniunt vægtri et nos in raadstuviam slæbunt,
Solvimus en dalerum, et sic gladi slapsimus derfra."

Macchiavelli ell. **Machiavelli**, Niccolo, berømt italiensk Statsmand og Historieskriver, f. i Florens 1469, d. 1527, tilhørte en gammel, men fattig Adelsfamilie og blev 1498 ansat som Sekretær i Timandsraadets Kancelli. I denne Egenskab anvendtes han i vigtige diplomatiske Sendelser. Efterat de 1494 fordrevne Mediceer 1512 igjen var komne til Magten og det hele florentinske Statsvæsen derved havde antaget en anden Skikkelse, var hans Embedsvirksomhed tilende, og han blev som mistænkt for Delagtighed i en Sammensværgelse mod Kardinal Giovanni de Medici fængslet og underkastet Tortur samt derpaa forvist fra Florens. Først efterat Kardinalen 1513 havde besteget Pavestolen som Leo den tiende, kunde Macchiavelli vende tilbage til sin Fædreneby. Endnu en Gang kom han imidlertid i Mistanke om at være indviklet i en Sammensværgelse mod Mediceerne og fjernedes fra al Befatning med Statsvæsenet; efterat Giulio de Medici var bleven Pave som Clemens den syvende, anvendtes han dog tildels igjen i Statstjenesten, men kun i mindre Hverv. — Han har skrevet en Række Beretninger om de Sendelser, hvori han blev benyttet; disse Beretninger, der vidner om skarpt Blik og sjelden logisk Sans, hører til de vigtigste existerende diplomatiske Aktstykker; de er forresten først i den senere Tid blevne mere bekjendte. Endvidere har han forfattet flere Komedier, som hører til de bedre i sit Slags fra den Tid. Hans Hovedværker er dog de for Pave Clemens den syvende forfattede „Istorie fiorentine 1215—1492" (1532) samt hans „Discorsi", „Arte della guerra" og endelig hans mest berømte Værk „Il Principe" („Fyrsten"). I „Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio" (1532) indskrænker han sig ikke til blot at omhandle det i Titelen nævnte Værk, men fremlægger derhos ogsaa alskens historisk Materiale for at vise ved Exempler, hvilke Forholdsregler og Grundsætninger, der gjør en Stat stærk og mægtig; han anser de samtidige europæiske Stater, i Særdeleshed de italienske, for aldeles fordærvede og ude af Stand til at kunne reddes uden gjennem en dygtig Fyrste med uindskrænket Magt. Denne Tanke, som paa den Tid deltes af mange fremragende Mænd, gaar ogsaa igjen i „Il principe" (1515), der er skreven for Lorenzo de Medici, til hvem et Parti, som impødesaa en Italiens Gjenfødelse gjennem en kraftig Fyrste, satte sine Forhaabninger. I Bogen søger han at vise, hvorledes en uindskrænket fyrstelig Magt skal kunne grundes og bevares; han tager intet Hensyn til Moral eller Religion; det eneste, som er om at gjøre, er Klogskab og Konsekvens. Menneskenes Slethed forekommer ham saa stor, at den retfærdiggjør ethvert Middel. Disse farlige Grundsætninger synes Macchiavelli dog ikke at anse for absolut rigtige og saaledes uden videre anbefalelsesværdige for alle Fyrster; hans Mening er vistnok kun at fremstille Italiens Gjenfødelse og Befrielse som afhængig af en stærk Fyrstemagt, og til Opnaaelsen af dette saaledes patriotiske Formaal er det, at han under de daværende Omstændigheder tror at kunne anbefale vedkommende Fyrste at dispensere sig fra alle Hensyn. „Il Principe" saavelsom dens Forfatter har fremkaldt en hel Literatur for og imod; Macchiavelli er bleven strengt fordømt (saaledes af Fredrik den anden i hans „Anti-Macchiavel"), men ogsaa taget i Forsvar, det sidste væsentlig af flere nyere Historieforskere. — Hans Skrifter hører fra Formens Side til de ypperste italienske Prosaverker.

Mac Clellan, George Brinton, amerikansk General, f. 1826, blev efter at have besøgt Militærskolen i Westpoint Ingeniørofficér 1846 og udmærkede sig kort efter paa Toget til Mexiko, hvor han avancerede til Kaptein. Efter sin Tilbagekomst blev han Lærer i Westpoint, deltog 1852 under Kaptein Marcy i en Opdagelsesreise til Red River, anstillede Opmaalinger i Texas og i Territoriet Washington og gik 1855 til Europa for at studere det europæiske Krigsvæsen. Han tog 1857 sin Afsked fra Krigstjenesten, hvorefter han blev Præsident for Ohio-Missisippi-Jernbanen. Ved Borgerkrigens Udbrud blev han 1861 Generalmajor i Unionsarméen, drev Fienden ud af Vest-

virginien og blev derpaa Overgeneral for Potomac-Arméen samt senere s. A. Øverstbefalende over hele Unionsarméen. Som saadan organiserede han i Løbet af Høsten og Vinteren Arméen, men rykkede først i Marts 1862 fra Sjøsiden mod Richmond. Ogsaa senere optraadte han stadig forsigtig og nølende. 31te Mai blev han slagen ved Seven-Pines, men kastede næste Dag Fienden tilbage ved Fair-Oala og besluttede derpaa at henlægge sin Operationsbasis til James-River. 24de Juni til 1ste Juli 1862 fandt de Fægtninger om Besiddelsen af Richmond Sted, som har faaet Navn af Syvdageslaget. Istedenfor at rykke ind i Richmond, hvilket han havde kunnet gjøre, flygtede han før den af hans Tropper 1ste Juli vundne Seier til sine Skibe paa James-River, men fik ikke her de forlangte Forstærkninger og kaldtes tilbage til Washingtons Beskyttelse. Efter Popes Nederlag fulgte han efter den i Maryland indtrængende Sydstatsgeneral Lee, som han 16de—17de September 1862 bibragte et føleligt Nederlag ved Antietam, men forfulgte ham ikke og forspildte derved Frugterne af sin Seier. Af denne Grund blev han i November fratagen Overbefalingen. 1864 var han det demokratiske Partis Kandidat ved Præsidentvalget, men faldt igjennem mod Lincoln; s. A. tog han sin Afsked fra Militærtjenesten, opholdt sig derpaa flere Aar i Europa og lever siden som Privatmand, mest i New-Jersey.

Macclesfield (udt. Mækkelsfild), By i det engelske Grevskab Chester, 8 Mil øst for Liverpool, med 36,000 Indb. og storartede Silke- og Bomuldsvæverier, Maskinfabriker, Støberier m. m. I Nærheden findes betydelige Skiferbrud og Kulgruber.

Mac Clintock, Sir Francis Leopold, engelsk Sjøfarer, f. 1819, indtraadte allerede i 12 Aarsalderen i Marinen og blev 1845 Løitnant. Derpaa tjente han to Aar paa Eskadren i det Stille Hav og ledsagede 1848—49 Kaptein James Ross paa hans Expedition for at opsøge Franklin. Kort efter at være kommen tilbage blev han Næstkommanderende paa det i samme Øiemed udsendte Skib „Assistance" under Kaptein Ommaney, hvilket 1850 fandt de første Spor af de Forsvundne ved Kap Riley. Medens Skibet sad fast i Isen, gjorde Mac Clintock under store Besværligheder en 80 Dages Slædereise langs Nordkysten af Parry-Sund og trængte frem til det vestligste Punkt, som man indtil den Tid havde naaet fra Øst af i de arktiske Egne. Efter sin Tilbagekomst udnævntes han til Kommandør og deltog 1852 i Sir E. Belchers uheldige Nordpolexpedition; denne Gang besøgte han paa nye, dristige Slædefarter det efter ham opkaldte Kap Mac Clintock paa Nordspidsen af Prins Patricks Eiland og Polynia-Øerne under 77° 45′ n. B. Da Lady Franklin gjorde et sidste Forsøg for at faa Visbed om sin forsvundne Mands Skjebne, gav hun Mac Clintock Kommandoen over det af hende udrustede Fartøi „Fox", som 1857 forlod Aberdeen, gjennemstreifede Polarhavet i forskjellige Retninger og endelig i Mai 1859 ved Kap Victory fandt Efterretninger om de Forsvundnes Skjebne. I September s. A. kom Mac Clintock tilbage til England, blev 1860 ophøiet i Ridderstanden og 1871 Kontreadmiral og Intendant over Verfterne i Portsmouth. En Tid var han beskjeftiget med at anstille Dybdemaalinger i Atlanterhavet i Anledning af Nedlæggelsen af den transatlantiske Telegrafkabel.

Mac Clure (udt. Mak Klur), Sir Robert John Le Mesurier, engelsk Nordpolsreisende, f. 1807, d. 1873, blev 1826 Midshipman paa Flaaden, besøgte Nordamerika og Vestindien og sluttede sig 1836 som Frivillig til Kaptein Backs Nordpolexpedition. 1837 blev han Løitnant, fungerede derpaa som Inspektør for Verfterne i Kanada og deltog 1848 i Ross's Expedition for at søge efter Franklin. Efter sin Tilbagekomst blev han Kommandør paa Skibet „Investigator", som skulde forsøge at finde en Gjennemfart nordenom Amerika fra Beringsstrædet til Hudsonsbugten. Han forlod Plymouth i Jan. 1850, kom i August til Beringsstrædet og en Maaned efter til Sydspidsen af Banks-Land, hvorfra han over Isen trængte frem til Mundingen af Prince-of-Wales-Strædet i Melvillesund og saaledes konstaterede Tilværelsen af en Nordvestpassage, som imidlertid er sperret af Is og uden Nytte for Skibsfarten. Skibet maatte lades tilbage i Isen, og først 1854 kom Mac Clure hjem med Belchers Expedition; han blev derpaa Postkaptein og Baronet samt erholdt Halvdelen af den for Opdagelsen af en Nordvestpassage udsatte Pris paa 20,000 Pd. Sterling.

Mac Culloch (udt. Mæk Kollok), John Ramsay, engelsk Nationaløkonom, f. 1789, d. 1864, blev 1828 Professor ved Universitetet i London. Han har skrevet flere betydelige nationaløkonomiske og statistiske Verker, af hvilke kan nævnes „The principles of political economy" (1825), „Nature and causes of the wealth of nations" (2 Bind, 1828) og „Dictionary of commerce" (1832).

Macdonald, Etienne Jacques Joseph Alexandre, Hertug af Tarent, Marskal af Frankrige, f. 1765, d. 1840, var Søn af en Skotte, som 1745 havde kjæmpet for Prætendenten Karl Edvard ved Culloden og derpaa var flygtet til Frankrige. Macdonald indtraadte som Løitnant i det irske Regiment Dillon og 1784 i Legionen Maillebois, som skulde understøtte Folkepartiet i Holland. Efter Legionens Opløsning blev han fransk Linieofficér, sluttede sig til Revolutionen, kjæmpede 1792 som Oberst ved Jemappes og blev s. A. Brigadegeneral; til Belønning for sine under Pichegru udviste udmærkede Tjenester blev han 1795 Divisionsgeneral. I denne Egenskab var han først ved Rhinen, derpaa i Italien, hvor han under Bonaparte grundede sin militære Berømmelse. 1798 blev han Guvernør i de romerske Stater, men maatte, da General Mack nærmede sig med 50,000 Neapolitanere, trække sig tilbage. 1799 blev han Øverstbefalende over Franskmændene i Neapel, men maatte paa Grund af Scherers Uheld rømme Landet. 12te Juni s. A. seirede han ved Modena, men blev nogle Dage efter totalt slagen ved Trebbia nær Piacenza af en overlegen russisk-østerrigsk Styrke under Suvarov og Melas. Kun ved at forene sig med Moreau opnaaede han at redde Resterne af sin Hær, som han derpaa saaret forlod. Han blev nu Kommandant i Versailles og understøttede kraftig Bonaparte under Begivenhederne den 18de Brumaire. Efter Freden i Luneville gik Macdonald som Gesandt til Danmark; efter sin Tilbagekomst 1804 paadrog han sig Bonapartes Unaade ved under Processen mod Moreau at forsvare denne. Først 1809 blev han igjen an-

vendt i aktiv Tjeneste i Italien, udmærkede sig derpaa i høi Grad i Slaget ved Wagram, blev til Belønning Marskal og fik Titel af Hertug af Tarent. I Augereaus Sted fik han 1810 Befalingen over det 7de Arméкorps i Spanien, hvormed han efter at have forenet sig med Suchet slog Spanierne ved Cervera. Under Felttoget mod Rusland 1812 førte han det 10de Arméкorps, som opererede mod Riga; under hans Kommando stod York med Preusserne, som paa Tilbageveien skilte sig fra ham. 1813 deltog han i Slagene ved Lützen og Bautzen, kommanderede efter Vaabenstilstanden det 11te Arméкorps og blev 26de August slagen ved Katzbach af Blücher. Ved Leipzig kjæmpede han 16de og 18de Oktober i Centrum, fik den 19de det Hverv at dække Hærens Tilbagetog og kunde efter Sprengningen af Elsterbroen kun redde sig ved at svømme over Floden. Efter Paris's Kapitulation raadede han Napoleon til at takke af, hvorfor han efter Restaurationen blev Pair og Chef for den 21de Militærdivision. Ved Napoleons Tilbagekomst stod han i Spidsen for Hertugen af Angoulêmes Hær, som skulde afskjære Napoleon Veien til Paris, men efterat hans Tropper var gaaede over til Napoleon, ledsagede han Ludvig den attende paa Flugten og tilbragte Resten af de 100 Dage paa sine Godser. Efter den anden Restauration blev han Æreslegionens Kansler og Majorgeneral for Garden. I Pairskammeret forsvarede han den konstitutionelle Frihed og trak sig efter Julirevolutionen tilbage til Privatlivet.

Macdonaldsøerne, en Øgruppe i det Indiske Hav, paa 53° s. Br. og 90° ø. L., opdagedes 1853. Den største af Øerne er ca. 20 Kv.mil stor, med 5,000 Fod høie Bjerge. Ved Kysterne findes talrige Skarer af Sjøelefanter og andre Sjøpattedyr.

Macedo, Joaquim Manoel de, brasiliansk Digter, f. 1820, studerede Medicin i Rio Janeiro, blev senere Professor i Fædrelandets Historie ved Collegio Imperial de Pedro II., Medlem af Deputeretkammeret og Vicepræsident i det brasilianske geografiske Institut. Han er sit Fædrelands frugtbareste og mangesidigste Digter, medens han i Gedigenhed, Dybde og Originalitet staar tilbage for Magalhães og Gonzalves Diaz. Han har skrevet mange lyriske Digte, der er spredte i Blade og Tidsskrifter; af hans dramatiske Verker har „Cobé" (1852) og Komedierne „Fantasma branco" (1856) og „Luxo e Vaidade" (1859) gjort mest Lykke paa Scenen. Det lyrisk-episke Digt „A Nebulosa" (1857), som er det i Udlandet mest bekjendte af hans Verker, vakte uhyre Opsigt i Brasilien og minder i sine fantastiske Overdrivelser om Victor Hugo; enkelte Naturskildringer er af udmærket Skjønhed. Ogsaa ved sine Romaner, af hvilke de mest yndede er „A Moreninha" (1844) og „O moço louro" (1845) har han vundet stort Bifald.

Macer, Æmilius, romersk Digter, d. 17 e. Kr., nævnes som Forfatter til et Digt om Fuglene med Titelen „Ornithogonia" og et over Slangerne, „Theriaca". Af disse er intet opbevaret; det ham tilskrevne Digt „De naturis herbarum" er forfattet i Middelalderen. — En anden Digter, der ogsaa hed Æmilius Macer, var en Ven af Ovid; han skrev under Titlerne „Bellum Trojanum" eller „Antehomerica" og „Posthomerica" Efterligninger af Homer og de cykliske Digtere.

Macerata (udt. Matsjerata), Provins i Italien, ca. 50 Kv.mil stor, med 237,000 Indb. — Hovedstaden, Macerata, paa Toppen af en Høi, forbi hvilken Floden Potenza flyder, har 20,000 Indb., et 1824 grundet Universitet med kun ét Fakultet, for Retsvidenskaben, en teknisk Skole og flere Samlinger, af hvilke den Familien Campagnoni tilhørende Samling af gamle Indskrifter er den mærkeligste. I Nærheden er Ruiner af det gamle Ricirea.

Machiavelli, se Macchiavelli.

Maciejovice, Gods i det russiske Guvernement Sjedletz, 10 Mil fra Warschau, bekjendt ved det Slag, som stod her 10de Oktober 1794, og som endte med Koscinszkos Nederlag og Tilfangetagelse.

Maciejovski, Waclaw Alexander, polsk Historiker, f. 1793, d. 1875, studerede i Krakau, Breslau, Berlin og Göttingen. Efter i kort Tid at have virket som Lærer i den gamle Literatur ved Lycéet i Warschau blev han 1819 Professor i Romerret ved Universitetet sammesteds, hvilket Embede han indehavde til Universitetets Ophævelse 1831. 1838 blev han Professor i den gamle Literatur ved det geistlige Akademi og i romersk Retshistorie ved Gymnasiet i Warschau samt derhos Dommer ved Civilretten sammesteds. Han var Medlem af Kommissionen for Udarbeidelse af en ny Lovbog for Polen, og denne Stilling førte ham til nærmere at studere den ældre slaviske og særlig polske Retshistorie. Af hans Skrifter er „Historya prawodawstw slovianskich" („Slavisk Retshistorie", 4 Bd., 1832—35) det vigtigste.

Mack von Leiberich, Karl, Friherre, østerrigsk Feltherre, f. 1752, d. 1828, blev 1781 Kaptein i Generalstaben, deltog ved Udbrudet af Krigen med Tyrkerne i Udkastet til Operationsplanen, blev Lascys Adjutant i Ungarn, efter Belgrads Indtagelse Oberst og 1793—94 Generalstabschef i Nederlandene. Senere blev han Feltmarskalløitnant ved Rhinarméen, gik efter Freden i Campo-Formio 1798 til Neapel for ifølge Kong Ferdinands Ønske at tage Overbefalingen over den neapolitanske Hær mod Franskmændene og var i Begyndelsen heldig i flere Træfninger. 27de November besatte han det af Franskmændene Dagen før forladte Rom og sammen med Englænderne ogsaa Civitá-vecchia, men nødtes paa Grund af Troppernes demoraliserede Tilstand snart til Tilbagetog. Da der tillige i Neapel udbrød en Opstand af Lazzaronerne, flygtede han til den fiendtlige General Championnet, førtes som Krigsfange til Frankrige, men undveg 1800 fra Paris. 1804 fik han Generalkommandoen i Tyrol, Dalmatien og Italien og stod 1805 i Spidsen for den østerrigske Hær i Tyskland. I Oktober blev han slagen ved Iller, kastede sig derpaa ind i Ulm, men overgav sig allerede et Par Dage efter med 20,000 Mand til Franskmændene. Han blev sat i Frihed paa Æresord og vendte tilbage til Østerrige, hvor han stilledes for en Krigsret og dømtes til Døden. Dommen blev dog formildet til Kassation og 20 Aars Fæstning; 1819 blev han benaadet og erholdt derefter til sin Død Pension som Feltmarskalløitnant.

Mackenzie, Flod i britisk Nordamerika, udspringer af den store Slavesjø, løber mod Nord i en Længde af 256 Mil og falder i Nordishavet

under 69° n. Br. Dens betydeligste Bifloder er fra Vest Mountain-River og fra Øst Great-Bear-River. — Egentlig er Mackenzie dog kun en Del af en større, i det hele ca. 550 Mil lang Strøm, som i sit øvre Løb kaldes Athabasca. Den opdagedes 1789 af Alexander Mackenzie, efter hvem den har faaet Navn.

Mackenzie, Henry, engelsk Romanforfatter, f. 1745, d. 1831, studerede Retsvidenskaben og blev Sagfører i Edinburgh. 1771 optraadte han med sin første Roman, „The man of feeling", der er holdt i en blød og følsom Tone. Som et Side- eller Modstykke til den udgav han senere „The man of the world", som efterfulgtes af „Julia de Roubigné". Siden 1778 udgav han Tidsskriftet „The Mirror" og senere et andet med Titelen „The Lounger"; i begge strev han talrige Opsatser, der røbede en Vittighed og Humor, som ikke kom frem i hans Romaner. I det sidstnævnte af sine Tidsskrifter var han den første, som optraadte og henledede Publikums Opmærksomhed paa Robert Burns og hans Digtning. Til „The Highland society" aflagde han i 1805 særskilt trykt Beretning om de ossianske Digte, hvis Ægthed han forsvarede. Han skrev ogsaa flere Flyveskrifter til Forsvar for Pitts Forvaltning og blev 1804 Generalkontrolør for Skatterne i Skotland. Som Romanforfatter var Mackenzie en Efterligner af Sterne, hvem han ikke naar i Humor, men hvem han overgaar i Finhed og Smagfuldhed.

Mackintosh (udt. Mækkintosj), Charles, skotsk Kemiker, f. 1766, d. 1843, har indlagt sig store Fortjenester af flere Grene af den industrielle Kemi. Saaledes fabrikerede han ca. 1820 i sit kemiske Etablissement i Nærheden af Glasgow først Blysukker i det store, hvilket tidligere aldrig havde været gjort i Storbritannien, forbedrede 1825 Fabrikationen af Pariser- og Berlinerblaat og opfandt f. A. en Methode til at fabrikere Staal ved Glødning af Smedejern i Kulvandstofgas. Det, som gjorde ham mest bekjendt, var dog Opfindelsen af de vandtætte Stoffer, der bestaar af et dobbelt Lag Tøi, forbundet ved Kautsjukopløsning, og hvoraf de efter ham benævnte Overfrakker forarbeidedes.

Mackintosh, Sir James, engelsk Retslærd og Statsmand, f. 1765, d. 1832, studerede først Medicin og bereiste derpaa Frankrige, Holland og Tyskland, skrev efter sin Tilbagekomst 1791 „Vindiciae Gallicae, or defence of the French revolution", et varmt og glimrende Forsvarsskrift for Revolutionen, hvilket bevirkede, at den lovgivende Forsamling tildelte ham fransk Borgerskab. Han gik nu over til Retsvidenskaben, blev 1795 Sagfører og holdt derpaa Forelæsninger over Natur- og Folkeret ved Lincolns-Inn. 1799 udgav han „Discourse on the law of nature and nations", som blev modtaget med stort Bifald. 1803 gik han til Indien som Direktør for Kriminalretten i Bombay, men nødtes 1811 af Sygelighed til at vende tilbage, hvorefter han 1813 indvalgtes i Underhuset. Her arbeidede han ivrig for Reformen i Straffelovene og var efter Sir S. Romillys Død den egentlige Leder af denne Reform; stor Anerkjendelse vandt han ogsaa ved sin Deltagelse i Forhandlingerne om Fremmedbillen, om Religionsfrihed, om Slavehandelen og om Koloniernes Ret til selv at forvalte sine Anliggender. Han var den første, som talte for Grækenlands Uafhængighed; 1831 var han en af de kraftigste Forkjæmpere for Reformbillen. 1818—24 var han Professor ved det ostindiske Kollegium i Haileybury og 1822—23 Rektor ved Glasgows Universitet; 1827 udnævntes han af Canning til Geheimeraad og blev 1830 Medlem af Kommissionen for Indiens Anliggender. Foruden de forhen nævnte Skrifter har han forfattet „Dissertation on the progress of ethical philosophy" (i „Encyclopaedia Britannica"), „History of England" (i Lardners „Cyclopaedia") samt en ufuldendt „History of the revolution in England in 1688".

Mac Mahon (udt. Mak Maong), Marie Edme Patrice Maurice, Greve, Hertug af Magenta, Marskal af Frankrige, bekjendt fransk Hærfører og Statsmand, f. 1808, nedstammer fra en irsk Familie, som efter Stuarternes Fordrivelse udvandrede til Frankrige. Han besøgte fra 1825 Militærskolen i St. Cyr og derefter Generalstabsskolen, som han forlod 1830. Derpaa deltog han med Udmærkelse i Expeditionen til Algier, var 1832 med ved Antwerpens Beleiring og var derpaa 1837 Adjutant hos General Damremont i Algerien, hvor han blev saaret under Stormen paa Konstantine; 1840 fik han Kommandoen over den 10de Bataljon og opholdt sig derpaa til 1855 ved Arméen i Afrika, hvor han 1842 blev Oberst ved 2det Regiment af Fremmedlegionen, 1845 Oberst ved et Linieregiment og 1848 Brigadegeneral. 1852 blev han Divisionsgeneral og derpaa Generalinspektør for Infanteriet; 1855 kaldtes han tilbage fra Afrika, fik Befalingen over første Infanteridivision i 1ste Korps af Nordarméen og kort efter over 2det Korps i den orientalske Armé efter Canrobert. Han ankom til Leiren for Sebastopol netop i rette Tid for at udføre den heldige Storm paa Malakof og udnævntes til Belønning 1856 til Senator; som saadan var han den eneste, der stemte imod den saakaldte Sikkerhedslov. Derpaa gik han igjen til Algerien, fik 1858 Overkommandoen over de derværende Stridskræfter og udnævntes 1859 til Chef for 2det Armékorps i den italienske Krig. Her afgjorde han Slaget ved Magenta til Franskmændenes og Italienernes Fordel, idet han paa eget Initiativ og Ansvar kastede sig ind i Fiendens høire Flanke. Til Belønning for denne Bedrift udnævntes han til Marskal og Hertug af Magenta. Kort efter deltog han ogsaa i Slaget ved Solferino. Efter Freden blev han Chef for Militærkredsen i Lille og blev 1864 Pélissiers Efterfølger som Generalguvernør i Algerien. Ved Udbrudet af den fransk-tyske Krig 1870 fik han Overbefalingen i det østlige Frankrige, hvor hans eget samt Douays og Faillys Armékorpser stod under hans Kommando. 6te Aug. blev han slagen ved Wörth og trak sig med sine Tropper tilbage til Châlons, hvor han samlede en ny Armé af 4 Korpser. Mod sin Villie maatte han drage mod Nord til Maas for at bringe den i Metz indesluttede Bazaine Hjelp. Den tyske Armé fulgte efter, indhentede ham og nødte ham efter flere Træfninger til at kaste sig ind i Fæstningen Sedan; 1ste Aug. blev han her haardt saaret og maatte overgive Kommandoen, hvorefter han ved Sedans Kapitulation 2den Septbr. kom i tysk Krigsfangenskab. Efter Freden i Versailles tog han Overbefalingen over Versailles-arméen og dæmpede med denne efter blodige Kampe

Kommunens Opstand i Paris; han blev derpaa Overstkommanderende for hele den franske Hær. Da det klerikalt-monarkiske Flertal i Nationalforsamlingen begyndte at tænke paa at styrte Thiers, knyttede de Underhandlinger med Mac Mahon, som ogsaa, efterat Thiers var styrtet, 24de Mai 1873 valgtes til den franske Republiks Præsident paa syv Aar, rigtignok kun med en temmelig knebeu Majoritet (370 mod 310 Stemmer). Han tog udelukkende sine Ministre af Høire, indtil den definitive Organisation af Republiken 1875 og Valgene i Febr. 1876 paatvang ham et Ministerium af høire og venstre Centrum. Snart fyldestgjorde dog heller ikke dette Kravene, og han blev nødt til at tage Republikaneren Jules Simon til Ministerpræsident. Paavirket af de Ultramontane og Monarkisterne afskedigede han dog allerede i Mai 1877 Ministeriet Simon, valgte sig et klerikaltmonarkisk Kabinet og opløste med Senatets Samtykke Deputeretkammeret. Valgene i Oktober skaffede ham ikke Majoritet i Deputeretkammeret. Ved dets Sammentræden i November stillede Grévy Forslag om Nedsættelsen af en Kommission til at undersøge de ved Valgene stedfundne Misbrug; dette Forslag blev antaget, og Kommissionens 33 Medlemmer valgtes af alle Venstres Fraktioner. Regjeringen erklærede nu i Senatet, at ingen Embedsmand uden dens Tilladelse maatte rette sig efter Kommissionens Bestemmelser, og Senatet gav 19de Novbr. med 151 mod 129 Stemmer Regjeringen et Tillidsvotum. Da imidlertid Ministeriet Broglie var kommet aldeles paa Kant med Deputeretkammeret, maatte det 20de Novbr. gaa af og erstattedes med et Ministerium Rochebouet, af hvis Medlemmer ingen var tagen af Deputeretkammeret. Allerede 4 Dage efter erklærede Kammeret paa Jules Ferrys Forslag med 315 mod 207 Stemmer, at det ikke kunde virke sammen med dette Ministerium, hvis Udnævnelse var en Krænkelse af de parlamentariske og folkelige Rettigheder. Derved blev Krisen endnu mere skjærpet. Efter en Samtale med Senatets og Deputeretkammerets Præsidenter, overdrog Mac Mahon 3die Decbr. Dufaure at danne et nyt Ministerium. Dufaures Bestræbelser for at sammensætte et Kabinet af det parlamentariske Flertal strandede imidlertid paa Præsidentens Forlangende om at faa de tre vigtigste Ministerier, Krigs-, Marine- og Udenrigsministeriet, unddragne den parlamentariske Indflydelse. Allerede 8de Decbr. fik derfor den klerikale Senator Batbie det Hverv at danne et nyt Ministerium; han konstituerede ogsaa et saadant af klerikale og konservative Elementer, men allerede 13de Decbr. anmodedes Dufaure paany om at danne et Kabinet. Kort efter forelagde Regjeringen Kamrene en Kundgjørelse fra Præsidenten, hvori denne erklærede, at da Valgene i Oktober havde bekræftet Frankriges Tillid til de republikanske Institutioner, vilde han føie sig efter dette Bevis paa Landets Stemning, og at Krisen nu var tilende. Imidlertid varede Enigheden ikke længe. I Begyndelsen af 1879 skulde en Tredjedel af Senatorerne ifølge Forfatningen aftræde, og som Følge heraf afholdtes 5te Jan. Valg paa 75 nye Senatorer. Ved disse Valg fik Republikanerne ogsaa Majoritet i Senatet. Da nu Mac Mahon tillige blev uenig med sit Ministerium i militære Sager, takkede han 30te Jan. 1879 af og efterfulgtes af Jules Grévy.

Mâcon (udt. Makong), Hovedstad i det franske Departement Saône-Loire, ved Floden Saône, med ca. 18,000 Indb., Kobbersmeltehytter, Fabrikation af Kobber- og Messingvarer, Uhre, Jernsager, Uldtøier m. m. og betydelig Handel.

Macon (udt. Mækken), By i den nordamerikanske Stat Georgia, ved Floden Ocmulgee, med 11,000 Indb.

Macpherson, James, Udgiveren af Ossian, f. i Skotland 1738, d. 1796, studerede Theologi i Aberdeen og Edinburgh, blev derpaa Lærer i Ruthven og 1759 Huslærer i Familien Graham i Balgowan. 1758 udgav han et middelmaadigt fortællende Digt „The Highlander", hvorpaa 1760 fulgte „Fragments of ancient poetry, translated from the Gaelic or Erse language". Den Opsigt og det Bifald, disse Fragmenter vakte, foranledigede ham til Udgivelsen af flere, angivelig ossianske Digtninger, saaledes „Fingal" (1762) og „Temora" (1763). Efter at have været Sekretær hos Guvernøren i Florida og senere havt et Embede i Indien indvalgtes han 1780 i Underhuset. Han har skrevet flere historiske Arbeider, som med Undtagelse af „History of Great-Britain from the restoration to the accession of the house of Hanover" (2 Bd., 1775) er af ringe Værd; derhos har han ogsaa oversat Homer (1773). Om de af ham udgivne „ossianske" Digte se Ossian.

Macquarieøerne, den sydligste af de australske Øgrupper, ligger i Sydvest for Nyseeland paa 55° s. Br. og 176° ø. L. Den bestaar af 5 Øer, som er meget bjergrige, og ved hvis Kyster der forekommer en Mængde Sæl og andre Sjøpattedyr.

Macready (udt. Mækreddi), William Charles, berømt engelsk Skuespiller, f. 1793, d. 1873, optraadte 1816 for første Gang paa Covent-Garden-Theatret i London som Orestes i Racines „Andromache". 1826 besøgte han Amerika og 1828 Paris, hvor han høstede meget Bifald. Derpaa overtog han Ledelsen af Covent-Garden- og senere af Drury-Lane-Theatret. Han spillede nu med Forkjærlighed Hovedrollerne i mange klassiske Mesterverker; som Macbeth, Hamlet, Richard den tredie o. s. v. var han især udmærket. 1843 og 1845 besøgte han atter Amerika, hvor den amerikanske tragiske Skuespiller Forrests Skinsyge paa ham førte til et Folkeopløb i New-York. 1849 og 1850 optraadte ham som Gjest paa Haymarket-Theatret i London; 1851 optraadte han for sidste Gang paa Drury-Lane-Theatret; senere levede han i Tilbagetrukkenhed i Cheltenham.

Madagaskar, Ø i det Indiske Hav, ved Østkysten af Sydafrika, skilles fra denne ved den 50—130 Mil brede Mozambique-Kanal. Øen ligger mellem 12° 1' og 25° 40' s. Br., har en Længde af 200 Mil, en Brede af indtil 75 Mil og et Fladeindhold af ca. 10,500 Kv.mil. Kysten er, især paa Nordsiden, indskaaren af talrige Bugter. Med Undtagelse af den nordligste og sydøstligste Del er Kyststrækningen flad, sumpig og tildels rig paa Indsjøer. Forresten er Øen gjennemgaaende bjergfuld. Fra Kystsletten stiger Landet terrasseformig mod det Indre, i Vest jevnt, i Øst brattere. Et bredt Skovbelte følger i nogen Afstand Kysten; det Indre af Øen er derimod i det hele taget træløst og tørt, og kun i Floddalene findes en mere yppig Vegetation. Tziafazavona, i Sydvest for Hovedstaden (8,650 Fod), ansees for Øens

højeste Punkt. Den Gruppe, hvortil denne Top hører, kaldes Ankaratbjergene og er en Samling af 5 mægtige, udslukkede Vulkaner; den ligger ved Kanten af det 7 Mil lange og i Gjennemsnit 4,300 Fod høie Centralplateau Imerina. Underlaget for dette saavelsom for hele Øen bestaar af Gneis, hvorover ligger Granit og Glimmerskifer. Plateauet gjennemskjæres overalt af trange og ikke meget dybe Dale; mellem disse ligger Høider af rødt Ler, over hvilke vældige Gneismasser er strøede hid og did. Det danner en af Øens skjønneste Provinser. Ved Itasysjøen, 8 Mil vest for Hovedstaden, ligger en Region af 40 udslukte Kratere; længere mod Syd kommer en anden Vulkangruppe, som endnu i den historiske Tid skal have været i Virksomhed, og længere sydover indtil Sydkanten af Ankaratbjergene tælles endnu 60 Kratere. Forøvrigt er Øens geologiske Forhold endnu ikke tilstrækkelig bekjendte. Der findes Jern, meget Kobber, Mangan og Bly, ogsaa Brunkul og Marmor samt Bjergkrystaller; Lag af Lava og andre vulkanske Produkter indtager store Strækninger. Varme og kolde Mineral- og Saltkilder er ikke sjeldne. Øen har, især i sin større, vestlige Del, talrige større og mindre Elve, som dog ikke er seilbare paa Grund af sine stride Løb, hvorhos Mundingerne ofte sperres af Sandbanker; ligeledes findes nogle Indsjøer. Klimatet er høist forskjelligt. Den tropiske Varme i de lave og sumpige Strækninger langs Kysten frembringer Miasma og den under Navn af „den madagaskiske Feber" bekjendte Galdefeber, som oftest er dødelig for Europæere. Høisletterne i det Indre har derimod i det hele et særdeles sundt Klima; Temperaturen stiger her sjelden over 23° og de høieste Fjeldtoppe har Is og Sne. Planteverdenen stemmer i meget overens med den sydafrikanske og indiske, men viser mange Eiendommeligheder og Forskjelligheder ogsaa fra Øerne Réunions og Mauritius's. Især i Kystegnene er Plantevexten mærkværdig yppig og mangfoldig, og endnu forekommer tætte Urskove; særdeles rig er Madagaskar paa Handelsprodukter af Planteriget, Skibstømmer, Farvetræ og flere fine Træsorter, som anvendes til Snedkerarbeide, endvidere paa Krydder-, Apotheker-, Olie-, Balsam- og Gummiplanter; Ris er Indbyggernes Hovednæringsmiddel; derhos dyrkes Tobak, Bomuld m. m. Indført er Vin og flere Sydfrugter, samt Poteter og Kaffetræet. — Øens Dyreliv er meget forskjelligt fra Afrikas og Indiens. Der findes af vilde Dyr ingen Drøvtyggere, Tykhuder eller større Rovdyr; Aberne erstattes af Halvaber. Mange Fuglearter udmærker sig ved sine prægtig farvede Fjer; af Krybdyr findes Krokodiler og store, men lidet giftige Slanger. De sædvanlige europæiske Husdyr er indførte og trives godt. — Øens Indbyggere, som selv kalder sig Malagasi eller Malagasj, og hvis Antal anslaaes til 2½ Mill., hører, skjønt de er delte i mange Stammer, dog kun til to Hovedfolk, men i mange forskjellige Blandinger; enkelte har endog antaget, at de hører til én eneste, malaiisk Stamme, som kun paa Vestkysten er bleven blandet med Afrikanere. Bortset fra de indvandrede Arabere og andre, beboes Østkysten og det Indre af et smukt, olivenfarvet Folkefærd med glat eller kruset Haar og nærbeslægtet med Malaierne; paa hele Vestsiden bor et sort, meget kraftigere Folk med Uldhaar og nærmest af Kaffertypus. Den smale Høislette mellem Østkysten og det østlige Terrassefald beboes af Betsimisáraka, en særegen Stamme. Den nævnte, lysere Del af Befolkningen, som er den dominerende, er mere civiliseret, men ogsaa slu, stolt, hevngjerrig og havesyg. Alle Beboere af Øen taler det samme Sprog, „Malagasi", der hører til den malaiiske Sprogstamme. Madagasserne er i det hele gjestfrie, sorgløse, men hevngjerrige, derhos tapre og frihedselskende. Officielt er Kristendommen indført blandt dem, og flere Missionsselskaber, deriblandt det norske, har Stationer der. De hovedsagelige Næringsveie er Jordbrug, Fædrift og Jagt; kun nogle Stammer driver teknisk Industri og er ganske dygtige i Forfærdigelsen af Guld- og Sølv-, Træ- og Jernvarer samt vævede Sager af Uld og Silke. De vigtigste Udførselsartikler er Hornkvæg, Huder, Ris, Skovprodukter osv. De enkelte Stammer staar i den vestlige Del af Øen under flere Høvdingers despotiske Herredømme. I den østlige Halvdel er Hova- eller Ovastammen (ca. 1,700,000) den herskende; dens Sprog er det mest udviklede og Stammen selv den betydeligste og mest civiliserede. Midt paa Øens centrale Høislette ligger Rigets Hovedstad Tananarivo eller Antananarivo, med 75,000 Indb. og flere i europæisk Stil opførte Bygninger. Af andre Byer kan mærkes Hovedhandelspladsen Tamatave paa Østkysten, med ca. 8,000 Indb., Fianarantsua, med ca. 10,000 Indb. og Foulepoint, Hovedstad i Betsileoprovinsen, med 4,000 Indb. — Madagaskar, som af de Indfødte kaldes Nossi-Ndambo, af Araberne Djesira-el-Komr, omtales allerede i det 13de Aarh. af Marco Polo under Navnet Magastar eller Madaigascar; Øen blev imidlertid først opdaget 1505 af Portugiseren Antão Gonçalves og kaldtes derpaa længe St. Lorensøen, af Franskmændene Dauphiné. Hollænderne og Englænderne gjorde forgjeves Forsøg paa at nedsætte sig paa Øen; endnu mere stræbte Franskmændene derefter og grundede 1642 under et Handelsselskabs og Société d'Orient's Auspicier en Koloni i St. Luquez, tog 1643 Øen Ste. Marie og Antongilbugten i Besiddelse og oprettede 1644 Stationer i Fenerife og Mananhar samt et Fort paa Halvøen Tolangara. 1664 dannede Colbert et nyt Handelsselskab, som indtog det tidligeres Rettigheder, og Ludvig den fjortende og Prinserne gav selv Kapital til Foretagendet. Fra 1719 fornyede Frankrige forgjeves sine Krav paa Madagaskar. Endelig sendtes 1774 Grev Benjovsky did som Generalguvernør; han opførte ved Antongilbugten Louisbourg samt 7 Forter ved Foulepoint, Tamatave og paa andre Punkter. Ved Overenskomster med Indfødte erhvervede Franskmændene 1841 Nossi-Bé og nogle nærliggende Kystøer, som siden har opnaaet adskillig Betydning som Tilflugtssted for de Hovaernes Aag undflyende Sakalaver og som Dependenser til den komoriske Koloni Mayotte. En ny fransk Expedition til Madagaskar medførte Oprettelsen af Missionsstationen Bali blandt Sakalaverne, hvis Høvdinger 1859 stillede sig under Frankriges Beskyttelse. Hovedhindringen for Europæernes Nedsættelse paa Madagaskar har i den senere Tid været det 1810 af Kong Radama den første grundede Hova-Rige. Denne Konge var Folkets Civilisator; han oprettede Skoler, byggede flere smukke Bygninger og lod enkelte

af sine Undersaatter paa Mauritius oplære i London og Paris i europæiske Haandverk, Kunst og Videnskab. I Løbet af faa Aar skabte han en saa stærk Armé, at han kunde gjøre de andre Stammers Høvdinger til sine Vasaller. Derhos var han velvillig stemt mod Europæernes Forestillinger angaaende Afskaffelse af Menneskeofringer og Slavehandel samt Indførelse af Kristendommen. Missionærer nedsatte sig i Hovedstaden, og Kristendommen begyndte at fæste Rod; men 1828 blev Kongen myrdet af sin Hustru Ranavaluna (den første), som, efter ogsaa at have ryddet nogle af hans Beslægtede af Veien, besteg Tronen og herskede med blodig Despotisme. Hun lagde an paa at udrydde alle Spor af europæisk Civilisation; dette førte 1845 til et blodigt Sammenstød mellem hendes og franske og engelske Tropper. Først efter hendes Død 1861 blev under hendes Søn og Efterfølger Kong Radama den anden Forholdene igjen noget gunstigere for Europæerne. Kongens Tolerance og civilisatoriske Bestræbelser i Forening med flere af Folket med Uvillie modtagne Love og Forordninger modnede imidlertid hos Tilhængerne af det konservative Parti, der saa sig tilsidesat, Planen om at bringe en Revolution istand. Kong Radama den anden blev 1863 dræbt, og hans Enke Rabodo under Navnet Rasuherimandsjaka udraabt til Dronning; hun maatte dog gaa ind paa en Konstitution, ifølge hvilken den lovgivende Myndighed ikke længer skulde tilhøre Kongemagten alene, men denne og Folket i Forening. Tillige lovedes de Fremmede lige Beskyttelse med de Indfødte samt fri Religionsøvelse. 1865 afsluttede England en Freds-, Venskabs- og Handelstraktat med Regjeringen, idet Dronningen tillige lovede at afskaffe den barbariske Giftprøve (en Slags Gudsdom) og ganske ophæve Slavehandelen, samt tilstod alle andre Nationer de samme Rettigheder som Englænderne. Den nuværende Dronning Ranavaluna den anden, som kom paa Tronen 1868, lod sig af indfødte Lærere undervise i Kristendommen, og i Septbr. s. A. ved hendes Kroning fandt Kristendommens officielle Indførelse Sted; selv lod hun sig med en stor Del af Adelen døbe i Begyndelsen af 1869. Siden har Kristendommen gjort gode Fremskridt paa Madagaskar.

Madame, i Frankrige oprindelig Titelen paa Kongens ældste Broders Gemalinde eller Kongens ældste Datter. Nu betegner Titelen i Regelen enhver gift Kvinde af den lavere Middelklasse.

Maddaloni, By i Provinsen Caserta i Syditalien, 3 Mil nordost for Neapel, med 17,000 Indb. og store ugentlige Markeder for Levnetsmidler.

Maddikker, d. s. s. Larver, se under Insekter.

Madeira (port.) eller **Madera** (sp.), en Portugiserne tilhørende Ø ved Afrikas Vestkyst, hører til de nordlige kanariske Øer, er ca. 15 Kv.mil stor og har ca. 12,000 Indb. Øen var allerede kjendt i Oldtiden, men koloniseredes først 1420 af Portugiserne. Den helt igjennem vulkanske Ø gjennemstryges efter Længden af et Høideparti, som stiger steilt op i begge Ender og hæver sig mod Midten, hvor det kulminerer i den ca. 6,000 Fod høie Top Pico-Ruivo. Havne mangler aldeles, og de aabne Rheder, som benyttes isteden, maa for det meste forlades under Paalandsstorm. Landets Karaktér er paa Grund af dets Bygning meget malerisk. Klimatet er særdeles mildt og stadigt, idet Aarets Middeltemperatur ved Sydkysten er 16° R. og Forskjellen mellem den varmeste og koldeste Maaned kun ca. 4.8°; sjelden stiger Varmen over 24°, og kun ganske undtagelsesvis synker den under + 10°. Paa Nordkysten er det kjøligere, og om Vinteren kan Temperaturen der synke til + 5°. — Jordbunden er særdeles frugtbar, og Hovedproduktet er Vin (se nedenfor). I den senere Tid dyrkes ogsaa Sukker, Korn, alle europæiske Havefrugter, Bananer, Ananas og Kaffe. Ovenfor den dyrkede Region findes prægtige Skove af Laurbærtræer og store, træagtige Lyngplanter. Af vilde Dyr findes Kaniner og Svin; de sædvanlige Husdyr er indførte fra Europa. — Indbyggerne er for det meste Efterkommere af indvandrede Portugisere; derhos findes Negre, Mulatter og nogle hundre indvandrede Englændere. Øen danner med nogle nærliggende mindre en egen Forvaltningskreds umiddelbart under den portugisiske Regjering, men Handelen er mest i Englændernes Hænder; Indførselens Værdi beløb sig 1870 til henved 275,000 Pd. Sterling, Udførselens til 177,000 Pd. Sterling. — Hovedstad er Funchal (s. d.).

Madeira, en af de mægtigste Floder i Sydamerika, dannes af flere mindre Floder (Mamore, Itenez, Beni, Guapore, San Miguel m. fl.), som forener sig paa Grændsen af Brasilien og Bolivia. Efter disse Hovedtilløbs Forening gaar Madeira mod Nordost, stadig optagende mindre Tilløb, og falder i Amazonfloden. Dens Længde fra Sammenløbet med Beni er ca. 200 Mil.

Madeiravine kaldes de paa Øen Madeira avlede stærke, fyrige og velsmagende Vine. De deles i tre Hovedklasser; Malvasier-Madeira, Dry-Madeira eller Madeirasekt og Tinto. Malvasier-Madeiraen, som i England ogsaa kaldes Madeira-Malmsey, erholdes af Vinstokke, som blev forplantede til Øen 1421 fra Kreta, og som bærer meget store Drueklaser. Den har en meget fin, sødlig og stærk Smag og bliver med Aarene stedse bedre. Den først af Druerne pressede Most, som kaldes Pingo, afgiver en overordentlig fin, delikat og lysfarvet Vin; man presser dog Skallerne og Stilkene endnu en Gang, hvorved man erholder den saakaldte Moste, som afgiver en meget fyldig og i de første Aar haard Vin, men som sædvanlig bruges som Tilsætning til Pingoen. Malmsey-Madeiraen presses af Druer, som vokser i Øens sydlige, klippefulde Egne, hvor de er udsatte for Solstraalernes fulde Paavirkning og ikke afplukkes, førend de er overmodne. — Dry-Madeiraen er ravfarvet, spirituøs, aromatisk, men lidt bitteragtig og har ofte en svag, moskuslignende Bismag; den bliver ofte farvet mørk med Tinto. Da den vinder betydelig i Godhed ved at passere Linien, sender de engelske Handelshuse paa Madeira den ofte til Ostindien og tilbage igjen, og den benævnes da East-India-Madeira; paa selve Øen kaldes den Vinho de rota. Man naar imidlertid nu paa Madeira næsten det samme Maal ved at lagre Vinen i ophedede Rum, hvorved den allerede efter nogle Maaneders Forløb bliver ligesaa god, som om den havde henligget 5—6 Aar. I samme Hensigt nedgraver man ogsaa den paa Flasker aftappede Vin i dybe Gruber, som er fyldte med Hestegjødning. — Tinto er af rød Farve og saa

svær, at den neppe kan drikkes i ublandet Tilstand; den forsendes næsten udelukkende til England. — Madeiravinen udmærker sig navnlig ved sin Holdbarhed; i Fustager naar den først sin fulde Godhed efter 8—10 Aars Forløb og aftappet paa Flasker endog først efter 16—20 Aar, efter hvilken Tid den har mistet sin Skarphed og erholdt den yndede, bitteragtig søde Smag. Den meste Madeiravin gaar til Ost- og Vestindien, Kina, Nordamerika og England. Omendskjønt Madeiraen af Naturen er temmelig stærk, tilsættes den dog et Kvantum Druebrændevin efter at være klaret fra de Fustager, hvori den har gjæret, og førend den udføres, gives den atter en lignende Tilsætning. Dette skal være nødvendigt for at den skal kunne holde sig i den høie Temperatur, som den udsættes for paa Reisen til Indien og Kina, hvorhen store Partier sendes. Ved disse Transporter vinder vel Vinen betydelig baade i Mildhed, Smag og Bouquet; men det er dog ikke altid Tilfældet, at de Madeiravine, som har gjort de længste Reiser, er de bedste. I England er Madeiravinene nu langtfra saa eftersøgte som tidligere, dels paa Grund af Øens begrændsede Produktion, dels som en Følge af de mange forfalskede Vine, som solgtes og endnu sælges under Navn af Madeira, og er derfor bleven næsten ganske fortrængt af Sherryvinene. Medens Indførselen af Madeiravin til England i Aaret 1827 udgjorde ca. 308,300 Gallons, var den 1867 paa Grund af en ødelæggende Druesygdom sunken ned til ca. 20,000 Gallons, men er dog senere tiltagen igjen, saa at den i Aaret 1876 udgjorde ca. 130,000 Gallons til en Værdi af ca. 62,000 Pd. Sterling. — Uforfalsket Madeira er en af de bedste og stærkeste Vinsorter, idet den indeholder 16—22 Volumprocent vandfri Alkohol, medens Portvin indeholder 18—23, Sherry 15—20, Malaga 12—16 og de franske Rødvine samt Champagne, Rhinskvin og ungarske Vine kun 9—12 Volumprocent.

Mademoiselle (udt. Madømoasel), fr., Jomfru, Frøken; tidligere i Frankrige Titelen for den ældste Datter af Kongens ældste Broder.

Madison (udt. Mædis'n), 1) Hovedstad i den nordamerikanske Stat Wisconsin, med 9,000 Indb. og et Universitet. 2) By i den nordamerikanske Stat Indiana, ved Floden Ohio, med 11,000 Indb.

Madison, James, den fjerde Præsident i de Forenede Stater, f. 1751, d. 1836, uddannede sig til Sagfører og indvalgtes 1779 i Kongressen, hvor han hørte til de mest indflydelsesrige Medlemmer. Han bidrog meget til Istandbringelsen af de Forenede Staters Forfatning og forbandt sig efter dennes Vedtagelse med flere Patrioter for ved Flyveskrifter at vinde Folket for Grundloven. Under Jeffersons Præsidentskab blev han 1801 Statssekretær og valgtes 1808 til Præsident, hvilken Værdighed han tiltraadte 1809. Han erklærede det for sit Maal at grundfæste Fædrelandets Uafhængighed og af alle Kræfter at bekjæmpe Føderalisternes Parti. Han forbød alt Handelssamkvem med England og Frankrige, saalænge disse Stater vilde opretholde de siden 1807 gjeldende Forordninger til Indskrænkning af de Neutrales Handel. Da den franske Regjering ophævede disse Foranstaltninger, traadte Madison i Forbindelse med Frankrige, medens Forholdet til England blev mere indviklet, da den britiske Regjering viste sig mindre eftergivende og endnu mere ophidsede Stemningen i de Forenede Stater ved egenmægtige Anmasselser, bl. a. ved at tage Matroserne fra de amerikanske Skibe. Dette førte 1812 til en Krig med England, som gjorde et stort Skaar i de Forenede Staters opblomstrende Velstand. De Feil, som blev begaaede af flere amerikanske Generaler, blev tilskrevne Præsidenten, og Misfornøielsen med ham blev stor, især blandt Føderalisterne. Alligevel blev han efter sin første Embedsperiodes Udløb gjenvalgt til Præsident og optraadte under de nu mere end nogensinde kritiske Omstændigheder med Mod og Fasthed. Efterat Fienden var dragen bort fra Washington, samlede han Kongressen, aabnede den med en krigersk Tale og tog saa kraftige Forholdsregler, at Amerikanerne inden kort Tid fik Overvegten, især ved nogle heldige Indfald i Kanada og ved den amerikanske Flaades Tapperhed. Følgen heraf var, at der 24de Decbr. 1814 i Gent sluttedes Fred med England paa den Betingelse, at alt skulde være som før Krigen. Derefter arbeidede Madison ivrig for at hæve de Forenede Staters Velstand igjen; tre Dage før sin Embedsfratrædelse 1817 undertegnede han Navigationsakten. Senere levede han som Privatmand.

Madonna, ital., d. e. „min Herskerinde", er den sædvanlige Benævnelse paa Jomfru Maria, ogsaa udenfor Italien, forsaavidt som hun er Gjenstand for den bildende Kunst. De mest berømte Madonnafremstillinger er af Rafael og Murillo.

Madras, Præsidentskab i engelsk Ostindien, omfattende den sydlige Del af den forindiske Halvø med Lakediverne indtil 20° 18' n. Br.; Størrelsen er i det hele 6,835 Kv.mil og Indbyggerantallet noget over 34½ Million, hvoraf ca. elleve Tolvtedele er Hinduer, Resten Muhamedanere. Præsidentskabet bestaar af 21 Englænderne direkte undergivne Distrikter samt Vasalstaterne Kotsjin, Travancore og Pudukota. Det umiddelbart under engelsk Overherredømme staaende Gebet bestaar af de gamle Provinser Karnatik, Cirkars, Balaghat, Salem, Seringapatam, Coimbatore, Malabar og Sydkanara. — Hovedstaden Madras ligger paa Koromandelkysten, ved den bengalske Bugt, i en flad, sandig Egn, er Sæde for Præsidentskabets Regjering, en Overret, en anglikansk Biskop og en romersk Vicar, har 398,000 Indb. og betydelig Handel. Byen har en broget, orientalsk Karaktér og bestaar af tre Hovedbele: Fortet St. George, hvor Garnisonens Arsenal og Kaserner findes, den hvide Stad, hvor Europæerne har sine Boliger, og som bestaar af en Mængde Pragtbygninger, samt den sorte Stad, der er Midtpunktet for Handelen og Industrien. Dertil kommer 8 Forstæder. Af disse kan nævnes St. Thomas eller Meliapur, der er de saakaldte Thomaskristnes Hovedsæde. Det isolerede og befæstede Thomasbjerg, med et engelsk Militærkantonnement, er Valfartssted for en Mængde syriske Kristne, som fra Persien, Syrien og Armenien indfinder sig til dette hellige Sted, hvor Apostelen Thomas skal have lidt Martyrdøden. — Af videnskabelige Anstalter kan nævnes en Lægeskole for Indfødte, en polyteknisk Skole, et Observatorium, et Kollegium for de indiske Sprog (opr. 1812), et Centralmuséum med zoologisk Have, en botanisk Have m. m. Industri og Handel er nu af ringere Betydning end i dette Aarhundredes Begyndelse, da Byen førte Navn af „Orientens Manchester". Den tidligere blomstrende Bomuldsvareindustri er over-

fløiet af den engelske, skjønt den endnu er af ikke ringe Udstrækning. Derhos gives der Fabriker for Indigo, Sukker, Opium, Pottemagervarer m. m.; af særdeles Vigtighed er den storartede Glasfabrikation. Byen staar i direkte Dampskibsforbindelse med alle betydeligere asiatiske Kyststæder samt med Europa, Afrika, Australien og Amerika. Den er Hovedsædet for den indiske Perle- og Ædelstenshandel samt i det hele Midtpunktet for Handelen paa hele den forindiske Halvøs Østkyst. Alligevel har den ingen egentlig Havn, kun en aaben Rhed med ugunstig Ankergrund. Indførselen havde 1873 en Værdi af ca. 4 Mill., Udførselen af ca. 6½ Mill. Pd. Sterling. — Madras er Englændernes første faste Koloni i Ostindien. De fik nemlig 1639 Tilladelse af Rajahen af Bisnagur til her at bygge et Fort, som fik Navnet St. George, og omkring hvilket snart Byen reiste sig. Det derværende Agentskab for det ostindiske Kompagni ophøiedes 1653 til et Præsidentskab; allerede ved Enden af det 17de Aarh. talte Kolonien 300,000 Indb. Siden stod Madras længe stille i sin Udvikling, medens Kalkutta hævede sig; men i den nyeste Tid har den til Gjengjeld strakt sit Herredømme saameget videre. 1746 maatte Madras overgive sig til Franskmændene, men kom ved Freden til Aachen tilbage til Englænderne. 1767 overfaldtes Byen af Hyder-Ali, men undsattes af den engelske General Smith. 1768 afsluttedes her en Fred med Subahen af Dekan og 3die April 1769 en anden med Hyder-Ali.

Madrazo, Don José de, spansk Maler, f. 1781, d. 1859, studerede i Madrid, Paris (i Davids Skole) og Rom, udnævntes til Karl den fjerdes Kammermaler og erhvervede sig et anset Navn som Historie- og Portrætmaler. 1818 blev han Direktør for Akademiet San Fernando i Madrid. Her oprettede han en lithografisk Anstalt og udgav fra denne „Colleccion lithographica de cuadros del Rey de España“ (3 Bd., 1826). — Hans Søn Don Federico Madrazo, f. 1815, blev Hofmaler i Madrid og har især vundet Anerkjendelse som Portrætmaler. Han er Elev af Winterhalter.

Madrid, Spaniens Hovedstad, ligger paa en nøgen Høislette ved Floden Manzanares. Den er den største og folkerigeste By i Riget, men betragtes dog ikke som Ciudad (s. d.), men som Villa (s. d.). Indbyggerantallet er 468,000. Den ældre Del af Byen har lave Huse og trange, krumme Gader; den nyere, nordlige Del er smukt bebygget og har brede, rette og godt brolagte Gader. Af de mange offentlige Pladse fortjener især at nævnes Plaza de Oriente med Filip den fjerdes Statue, i en større Afstand omgivet med 44 andre spanske Kongestatuer, Plaza Mayor, Puerta del Sol, som er det livligste og mest befærdede Sted i Byen, Cortez-Pladsen med Cervantes's Statue og Murillopladsen med en Statue af den berømte Maler Murillo. Smukke offentlige Spadserepladse er Prado, Recoletos, Castellana og Buen-Retiro. Blandt de 93 Kirker og Kapeller, som forresten hverken udmærker sig ved Størrelse eller nogen iøinefaldende Skjønhed, men er rige paa udmærkede Kunstverker af spanske, italienske og nederlandske Mestre, kan nævnes Kirken for Madrids Skytshelgen, Virgen de la Paloma, det af Filip den fjerde grundlagte prægtige St. Isidors-Kapel med Malerier af Tizian og Mengs, Saleserindernes Kirke og Atochas Kirke, hvori de i Krige erobrede Faner er ophængte. Det efter Branden 1734 fra nyt af opførte kongelige Residensslot, paa en Høide i Vestkanten af Byen, er den mest fremtrædende af alle Madrids offentlige Bygninger. Det danner en regelmæssig Firkant af ca. 480 Fods Længde og Brede, med fladt Tag, i det indre prydet paa det overdaadigste og indesluttende mange herlige Kunstverker af Murillo, Tizian, Mengs m. fl. Andre nævneværdige offentlige Bygninger er Senatets, Kongressens, Handelsministeriets og navnlig Krigsministeriets Lokaler. Af videnskabelige Anstalter kan nævnes Nationalbibliotheket med 315,000 Bd. (deriblandt 1,700 Incunabler), 30,000 Manuskripter og en Samling af 120,000 Medaljer, endvidere Bibliotheket San-Isidro, Universitetsbibliotheket og det naturvidenskabelige Museums Bibliothek, det kongelige Museum (Museo del Prado), der indeholder en af Verdens rigeste Malerisamlinger, den righoldige Vaabensamling (Armeria), det arkæologiske Museum, som er berømt for sine Vase- og Myntsamlinger, det kongelige Naturaliekabinet, som især har righoldige Samlinger af indenlandske Mineralier, Observatoriet, den botaniske og zoologiske Have m. m. Af Undervisningsanstalter har Madrid et Universitet, San Isidros Institut, de til Universitetet hørende Fakultetshøiskoler for Medicin og Farmaci, en Høiskole for Musik, en Ingeniørskole, en Bergskole m. m. Hertil kommer 8 kongelige Akademier. Blandt de 18 Theatre indtager det kongelige Operahus den første Rang. Det store, 1874 aabnede Amfitheater for Tyrefegtninger, rummer 12,000 Personer. Industrien kan ikke maale sig med de andre europæiske Storbyers. Handelen lettes ved Jernbaner til Irun, Saragossa og Alicante. Ved Siden af Spaniens Bank med en Kapital af 400 Mill. Realer, som er den eneste Emissionsbank, bestaar endnu forskjellige Kredit- og Forsikringsselskaber, en Hypothekbank osv. — Madrid er siden Filip den andens Tid (1560) de spanske Kongers Residens; her er indgaaet et stort Antal Fredsslutninger og Forlig, saaledes 1526 mellem Karl den femte og Frans den første af Frankrige, 1617 mellem Spanien og Venedig og 1800 mellem Portugal og Spanien. I den spanske Arvefølgekrig stod Byen paa Frankriges Parti, og i Frihedskrigen mod Frankrige gav det 1808 ved Folkeopstanden mod Murat, hvorved 1,500 Mennesker omkom, Signalet til almindelig Reisning. Spaniens politisk rystede Tilstand, der fremkaldtes af Kampen mellem Karlisterne og Dronning Kristine, samt Sammenkaldelsen af Cortes i Hovedstaden 1834 vakte vistnok her og der Partiaanden, men Byen holdt sig dog i det hele til Dronningens Parti. En i Januar 1835 forsøgt Militærrevolution, under hvilken Generalkapteinen i Nykastilien, General Canterac, blev myrdet, strandede ligesom det af General Leon 1842 gjorte Forsøg paa at bortføre den umyndige Dronning Isabella. Derimod tog Madrid 1843 med stor Iver Parti for Espartero og overgav sig først, da hans Sag var aldeles tabt. Februarurolighederne 1848 fandt ogsaa Gjenklang i Madrid, dog blev to Opstande mod Regjeringen, i Marts og Mai, om end ikke uden Vanskeligheder, dæmpede af Narvaez. Den i Juli 1854 af General O'Donnell ledede Revolution førte efter 2 Dages Kamp til Esparteros Hjemkaldelse. En Opstand af Borger-

militsen til Fordel for Espartero 1856 dæmpedes af O'Donnell, og samme Skjebne havde ogsaa Revolutionerne i Januar og Juni 1866. 1868 sluttede Madrid sig til Opstanden mod Dronning Isabella.

Madrigal, en lyrisk Digtform, som fornemmelig søger sin Virkning i Sprogets Musik og i kunstige Rimslyngninger. Den er en Biform af Sonetten og bestaar af Afsnit paa 3 eller 4 Linier. Oprindelsen til denne Form er at søge i Italien, derfra overførtes den til Frankrige og Spanien og har ogsaa været anvendt i Tyskland i den nyere Tid, navnlig af Rückert og Platen.

Madura, Hovedstad i et Distrikt af samme Navn i det engelske Præsidentskab Madras i Indien, ved Floden Waiga, med 52,000 Indb., har betydelig Bomuldshandel.

Madvig, Johan Nikolai, fremragende dansk Filolog og Statsmand, f. 1804 paa Bornholm, dimitteredes 1820 til Kjøbenhavns Universitet og underkastede sig 1825 den filologiske Examen. Aaret efter tog han Magistergraden og ansattes midlertidig som Docent og Examinator i latinsk Filologi ved Universitetet; s. A. disputerede han for Doktorgraden og ansattes derpaa 1829 som Professor; 1848 blev han tillige Undervisningsinspektør. Samtidig med at Madvig virkede som akademisk Lærer og ved sine klare og vækkende Foredrag over de forskjellige Sider af den klassiske Oldtid var den egentlige Bærer af den filologiske Videnskab ved Universitetet, vakte han allerede ved sine første videnskabelige Arbeider almindelig Opmærksomhed i den filologiske Verden. Det var navnlig Studiet af Cicero, han beskjeftigede sig med; at mærke er især hans Udgave af Ciceros Skrift „De finibus" (1839; 3die Udgave 1876), af stor Betydning saavel i grammatisk som kritisk Henseende. I en Række Afhandlinger behandlede han desuden den historiske Side af Oldtidsvidenskaben. 1841 udgav han „Latinsk Sproglære til Skolebrug" og 1846 „Græsk Ordføiningslære", to Lærebøger, der har oplevet mange Oplag, er blevne brugte ved Skolerne i Danmark og Norge i en Række af Aar og er oversatte til flere fremmede Sprog. 1848 kom Madvig ind paa den politiske Bane, som for en Tid bragte ham til at lade sit filologiske Forfatterskab hvile. I Anledning af Reskriptet af 28de Januar med dets Løfte om en friere Helstatsforfatning tog han for første Gang Ordet som Politiker og gjorde Indsigelse mod, at Hertugdømmerne i de nye fælles Stænder stilledes lige med Kongeriget trods dettes langt større Folkemængde. I Oktbr. s. A. blev han Medlem af den grundlovgivende Forsamling og fik en Maaned efter Sæde i det nye Ministerium som Kirke- og Undervisningsminister, hvilken Post han indehavde til Decbr. 1851, da han indtraadte igjen i sine tidligere Embeder som Professor og Undervisningsinspektør. 1849 indvalgtes ham i Folkethinget, var 1852—53 dettes Præsident og hørte det sidstnævnte Aar til de 45, som stemte mod Arvefølgeloven. Kort efter valgtes han til Medlem af Landsthinget, hvor han indtil 1874 havde Sæde som en af det nationalliberale Partis Førere, naar undtages Sessionen 1854—55, da han nedlagde sit Mandat, samtidig med at han afslog Udnævnelsen til Medlem af det foreløbige Rigsraad. Efterat Fællesforfatningen 2den Oktbr. 1855 var given, valgtes han til Medlem af Rigsraadet og udnævntes til dettes Præsident, hvilken Stilling han siden indehavde i alle dets Samlinger indtil 1863. Af det senere Rigsraads Landsthing 1864—66 var han ogsaa Medlem, saavelsom af de to store Kirkekommissioner 1859 og 1868. Som politisk Forfatter optraadte han flere Gange, saaledes 1864 med Skriftet „Den nationale Politik og det danske Monarki", hvori han udviklede, at Danmarks Ulykke beroede paa, at det ikke tidlig og stærkt nok havde agtet de nationale Hensyn. Af hans senere filologiske Verker kan mærkes „Emendationes Livianae" (1860; 2den Udg. 1876) og den derpaa grundede, i Forening med Ussing besørgede nye Udgave af Livius (4 Bd., 1861—66; 2den Udg. 1872). En Del mindre Afhandlinger af sproglig og historisk Indhold er udgivne i „Opuscula academica" (2 Bd., 1834—42) og „Mindre filologiske Skrifter" (1875); særlig af kritisk Indhold er hans Adversaria critica ad scriptores Graecos et Latinos (2 Bd., 1871—73). Madvigs Embedsjubilæum feiredes 1879 med megen Høitidelighed. Kort derefter fratraadte han som Professor, men fortsætter med usvækket Kraft sin videnskabelige Forfattervirksomhed. Hans seneste Skrift er „Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning" (2 Bd., 1881—82), samtidig udkommen i tysk Bearbeidelse.

Maerlant (udt. Marlant), Jakob, den betydeligste nederlandske Digter i det 13de Aarh., var af Fødsel Flamlænder, men levede i længere Tid i Holland; han døde ca. 1300 i Damm ved Brügge. Han besad en for den Tid overordentlig stor Lærdom. Hans tidligste Digte, den kun i Brudstykker opbevarede „Trojanske Krig" og det 1246 forfattede „Alexander", hører endnu med Hensyn til Stoffet til den ridderlige Epik, men udmærker sig ved, at det didaktiske Element er fremherskende. Senere vendte han sig dog ganske fra deslige Emner og tog til digterisk Behandling kun historisk troværdige, bibelske, virkelige eller verdslige Beretninger samt rent didaktiske Emner. Det store Bifald, som denne poetiske Retning fandt hos Samtiden, bidrog meget til den allerede hendøende ridderlige Sagndigtnings fuldstændige Undergang. Til hans Digte fra denne anden Periode hører „Den hellige Franciskus's Levnet", „Heimelijkheid der heimelijkheden" og forskjellige strofiske, tildels religiøse Digte. Endvidere udgav Maerlant et Digt i 19 Strofer, hvori han stillede Opraab om at hindre Saracenernes Fremgang i det hellige Land. 1283 begyndte han paa sit omfangsrigeste Verk, „Spieghel historiael", en rimet Verdenskrønike, men hvoraf intet Haandskrift er fuldstændigt.

Maffei, Francesco Scipione, Marchese, italiensk Digter og Arkæolog, f. 1675, d. 1755, gik 1698 til Rom, hvor han viede sig til Poesien og blev optagen i „Arkadiernes Akademi". Senere gik han i Krigstjeneste, deltog under den spanske Arvefølgekrig i flere Felttog i Italien og Tyskland og var 1704 med i Slaget ved Höchstädt. Imidlertid vendte han snart tilbage til Rom, hvor han 1710 udgav en Undersøgelse over de Gamles Skikke ved Tvistigheder mellem Privatpersoner. Sammen med Apostolo Zeno og Valisnieri begyndte han at udgive et literært-kritisk Tidsskrift. Samtidig henvendte han ogsaa sin Opmærksomhed paa Theatret og skrev Tragedien „Merope" (1714), som vandt stort Bifald. Ogsaa hans Lystspil „La ceremonia" gjorde

Lykke paa Scenen. I den Hensigt at vække sine Landsmænds Interesse for Studiet af det græske Sprog, indkaldte han dygtige Lærere i dette Fag, hvilke han paa egen Bekostning underholdt i Verona. Opdagelsen af nogle vigtige Haandskrifter i Veronas Domkirke ledede ham til at studere Diplomatiken og fremkaldte hans lærde Værk „Verona illustrata“ (1731—32). Hans samlede Værker udkom i Venedig i 18 Bd. 1790.

Maffei, Giovanni Pietro, italiensk Historiker, f. 1535, d. 1603, gjorde sine Studier i Rom, hvor han traadte i Forbindelse med Annibale Caro og andre lærde Mænd. 1563 blev han Professor i Veltalenhed i Genua og snart efter Republikens Sekretær; allerede efter to Aars Forløb vendte han imidlertid tilbage til Rom og indtraadte i Jesuiterordenen. Han udgav 1570 en latinsk Oversættelse af Emanuel Acostas „Historia de las Indias“, hvilken behagede Kardinal Henrik af Portugal saa vel, at han kaldte Maffei til Lissabon og overdrog ham at forfatte en Indiens Historie, som udkom 1588. Hans latinske Skrifter udkom samlede i 2 Bd. 1747.

Magalhães, Domingo José Gonçalves de, den mest fremragende nyere brasilianske Digter, f. 1811, var 1836—38 Attaché ved det brasilianske Gesandtskab i Paris og 1859—67 Gesandt i Wien. Senere har han levet i Rio Janeiro. Det mest berømte af hans Værker er „Mysterios“, hvori han ligesom i flere andre af sine Digte viser et Hang til filosofiske Betragtninger. I den senere Tid udgav han en Samling erotiske Digte under Titelen „Urania“ (1862). Hans Tragedier „Antonio José“ (1839) og „Olgiato“ (1842) er de første af nogen brasiliansk Digter forfattede Sørgespil. Størst Berømmelse opnaaede han dog ved sit Epos „A Confederaçao dos Tamoyos“ (1857), hvori han besynger de endnu frie Indianerstammers Kamp mod Portugiserne og Rio Janeiros Grundlæggelse. Desuden har han skrevet en Oversigt over Brasiliens Literaturhistorie m. fl. Skrifter.

Magasin, Forraadshus, Lokale, hvori forskjellige Slags Gjenstande opbevares i større Kvantiteter til Salg eller senere Forbrug.

Magasingevær, se Gevær.

Magdala, Bjergfæstning i det Indre af Abessinien, erobredes og ødelagdes 1868 af Englænderne.

Magdalena, se Maria Magdalena.

Magdalenafloden, sp. Rio Magdalena, Hovedfloden i Kolumbia i Sydamerika, udspringer under 1° 30′ n. B. af en Indsjø i Cordilleras, løber mod Nordost og Nord og falder gjennem flere Arme i det Karaibiske Hav Længden er ca. 200 Mil. Blandt dens talrige Bifloder er kun den fra venstre Side kommende Cauca (ca. 150 Mil) af Betydenhed. — Magdalena er ogsaa Navn paa en af Staterne i Forbundsrepubliken Kolumbia; den indtager den nordligste Del af Republiken, begrændses i Nord af Antillerhavet, i Øst af Venezuela og i Vest af den kolumbiske Stat Bolivar. Størrelsen er 1130 Kv.mil og Folkemængden ca. 100,000. Landet bestaar væsentlig af Sletter, der for en stor Del er dækkede af Urskov. Handel og Skibsfart er de vigtigste Næringsveie; Hovedudførselsartiklerne er Gultræ og andre Træsorter, Huder, samt Levnetsmidler, særlig Mel. — Hovedstaden Sta. Marta, har 3,500 Indb.

Magdalenastiftelse, den norske, oprettedes 1859 i Kristiania efter Initiativ af Raadmand O. F. Ebbell. Dens Maal er at optage faldne Piger, som ønsker at komme paa ret Vei, og at uddanne dem til dygtige Tjenestepiger. Til Opnaaelsen heraf forpligtes de til et toaarigt Ophold, hvorunder de ved Siden af moralsk Paavirkning beskjeftiges med hensigtsvarende Haandgjerning. Anstalten har sine Indtægter dels ved Gaardsdrift, Fjøsstel og Vaskeri, dels ved Gaver, navnlig fra Kristiania Sparebank. Den staar under en Bestyrelse, som supplerer sig selv, og har en Forstanderinde. Belægget har gjennemsnitlig været 20. — Som naturligt har Anstalten virket med forskjelligt Held, men i det hele til stor Velsignelse; aarlig udgaar tidligere ulykkelige Kvinder og bliver agtværdige Medlemmer af Samfundet. Den hører derfor med som et vigtigt Led af den indre Mission.

Magdeburg, Hovedstad i den preussiske Provins Sachsen, ved Elben, med 123,000 Indb., er en af Preussens stærkeste og vigtigste Fæstninger. Den har for det meste trange og krumme Gader, men er i det hele vel bebygget; blandt dens offentlige Pladse kan mærkes Domplatz og Marktplatz, paa hvilken sidste den allerede i Middelalderen reiste, 1859 restaurerede Statue af Otto den store staar. Blandt Byens Bygninger kan nævnes den fra Begyndelsen af det 13de Aarh. stammende prægtige Domkirke, Raadhuset, Militærlazaretet, Generalkommandoens Bygning, Appellationsrettens Lokale, Regjeringsbygningen, det nye Theater m. fl. Af høiere Undervisningsanstalter har Magdeburg et Pædagogium, et Domgymnasium med et værdifuldt Bibliothek, to Realskoler, en Kunst- og Bygningsskole m. fl. Industri og Handel er særdeles livlig. Der forarbeides Uld-, Bomulds- og Silkevarer, Handsker, Baand, Læder, Tobak, Roesukker, chemiske Præparater m. m.; ogsaa Bryggerier, Eddikefabriker og Maskinfabriker findes. — Magdeburg nævnes allerede 805 som Handelssted. Keiser Otto den første, hvis Yndlingsopholdssted Byen var, anlagde her 937 et Benediktinerkloster og forvandlede det 968 til et Erkebispedømme, som af Pave Johan den trettende fik Primatet i Tyskland og havde Bispedømmerne Meissen, Merseburg, Naumburg, Brandenburg og Havelberg under sig. Efter 1476 valgtes Erkebiskoperne af det brandenburgske eller sachsiske Fyrstehus. Den allerede tidlig i Magdeburg oprettede Domstol stod i Middelalderen i stor Anseelse, og den Magdeburgske Ret vandt Gyldighed paa flere andre Steder. Paa Reformationstiden sluttede Byen sig snart til den nye Lære og blev efter at have negtet at antage det bekjendte Interim erklæret i Rigets Acht; som Følge heraf beleiredes den 1550—51 i over et Aar af Kurfyrst Moritz af Sachsen, men behandledes efter Indtagelsen med Skaansomhed. I Trediveaarskrigen blev Magdeburg 1629 indesluttet af de Keiserlige i 28 Uger og beleiredes 1631 igjen af Tilly. I Haab om Undsætning satte Borgerne og en svag svensk Besætning sig tappert til Modværge, men saa sig tilsidst nødte til at underhandle med Fienden. Stolende paa et nærforestaaende Forlig og trætte af den lange Vaabentjeneste forlod de tildels sine Poster, og saaledes blev Byen i Mai 1631 stormet af Tillys Tropper. En tre Dages Plyndring

med Mord, Brand og allehaande skrækkelige Scener paafulgte; over 30,000 Mennesker af alle Aldere og begge Kjøn omkom. En heftig Storm udbredte den antændte Ild over hele Byen, saa at kun et Kloster (Unser Lieben Frauen) med sin Kirke og ca. 130 for det meste smaa Huse undgik Ødelæggelsen. 1632 blev Stedet forladt af de Keiserlige og besattes nu af Svenskerne, men beleiredes 1636 paany af Sachserne og de Keiserlige og overgav sig ved Kapitulation, hvorpaa 1638 Hertug August af Sachsen tog Erkestiftet i Besiddelse. Ved den vestfalske Fred kom Erkestiftet 1648 som verdsligt Hertugdømme til Huset Brandenburg i Erstatning for Pommern og har senere hørt til Preussen, undtagen fra 1807—13, da det var indlemmet i Kongeriget Vestfalen. I Preussens Krig med Frankrige 1806 var Magdeburg en af de Fæstninger, som uden Modstand blev overgivne til Fienden. Byen holdt sig 1813 og 1814 mod det Tauenzienske Korps, som indesluttede den, indtil den 1814 ved Pariserfreden gaves Preussen tilbage.

Magdeburgske Halvkugler. Naar to hule Halvkugler af Metal, hvis Rande passer lufttæt til hinanden, sættes sammen, og Luften i dem derpaa udpumpes med en almindelig Luftpumpe, vil den udvendige Lufts Tryk presse dem sammen, saa at der udfordres en betydelig Kraft for at faa dem fra hinanden. Et Par saadanne Halvkugler paa 2 Fods Tvermaal, hvilke Opfinderen af Experimentet, Otto von Guericke, i Aaret 1650 foreviste i Magdeburg, lod sig ikke skille ad, uagtet 15 Heste trak i hver af dem.

Magellan, Fernando de, egentl. Magalhães, berømt Sjøfarende, f. ca. 1470, var Portugiser af Fødsel og tjente under Albuquerque 5 Aar i Indien. 1517 begav han sig til Spanien, hvorhen hans Landsmand, Ruy Falero, der var vel bevandret i Astronomi og Geografi, ledsagede ham. Begge fattede den dristige Plan at begive sig ud paa en Sjøreise for at søge en ny Vei til Molukkerne; de fik en god Modtagelse af Keiser Karl den femte og understøttedes af Biskopen af Burgos. 1519 afseilede Magellan med 5 Skibe og 236 Mand fra San-Lucar og kom i Begyndelsen af 1520 til La-Plataflodens Munding. Allerede ved Kysten af Patagonien fik han et Mytteri blandt sine Folk at kjæmpe med, medens han 31te Mai—24de Aug. overvintrede i San-Julian-Bugten. I Slutningen af Oktober kom han til Indgangen af Magellansstrædet. 27de Novbr. fik han Øie paa det Stille Hav, som han først gav dette Navn, fordi der i længere Tid var roligt og smukt Veir. 6te Marts 1521 fik han Ladronerne i Sigte og kom derpaa til St. Lazarus-Arkipelaget (de senere saakaldte Filippiner). Paa en af Øerne her omvendte han Kongen til Kristendommen, men faldt kort efter i en Kamp med Fyrsten paa Øen Matan 27de April 1521. Var han bleven ilive, vilde han have været den første Jordomseiler; thi det sidste af hans Skibe førtes af Sebastian del Cano lykkelig til Indien og derfra tilbage til Spanien, hvor det løb ind i St. Lucar 6te September 1522.

Magellanske Skyer ell. **Kapskyerne,** to mærkelige Stjernetaager paa den sydlige Himmel, som begge er synlige for det blotte Øie. De adskiller sig fra de fleste øvrige Stjernetaager ved sin store Udstrækning; gjennem stærke Kikkerter sees de at være sammensatte af en Mængde særskilte Stjerner, Stjernegrupper og Stjernetaager.

Magellansstrædet kaldes efter dets Opdager Strædet mellem Sydspidsen af det amerikanske Fastland og den sydlig derfor liggende Øgruppe, Ildlandet. Veien gjennem Magellansstrædet er betydelig kortere end den om Kap Horn, men adskillig besværligere paa Grund af de heftige Storme fra Vest, som næsten uafladelig blæser i Magellansstrædet. Først efter Dampskibsfartens Opkomst om den kortere Vei igjen til almindelig Benyttelse; men ogsaa Seilskibe kan nu ved Hjelp af et nøiere Kjendskab til Vinden, Strømmen og Bankerne komme forholdsvis let og sikkert igjennem.

Magelssen, Christen Daae, norsk Billedhugger, f. 1841, var først Sjømand og arbeidede derpaa flere Aar i et engelsk Atelier, hvor han udførte Forsiringsarbeider for Skibe. 1866 fik han et Statsstipendium og gik til Kjøbenhavn for at tage Undervisning hos Billedhugger Bissen. Her opholdt han sig i 3 Aar og udførte bl. a. en Statue forestillende en „Sjømand, som gjenser sit Fædrelands Kyst". Derpaa bosatte han sig i Kristiania, hvor han udførte „Hektors Afsked fra Andromakhe" i Basrelief. 1871 reiste han til Rom, og Storthinget bevilgede ham de nødvendige Bidrag for at fuldende sine kunstneriske Studier. Han modellerede der en „Bjørnejæger", Statuette, hvoraf han senere har udført en Gjentagelse. Af Magelssens øvrige Arbeider maa nævnes hans kolossale Statue „Meleager", som 1878 var paa Pariserudstillingen, samt et Antal Kopier efter Antiken og en Række Portrætbyster, deriblandt af Ole Bull og nu sidst (1882) af Kong Oskar den første.

Magenta (udt. Madsjenta), Landsby i Norditalien, 5 Mil nordvest for Pavia, har ca. 6,000 Indb. Den er bekjendt ved det Slag, som stod her 4de Juni 1859, og i hvilket de forbundne Franskmænd og Piemontesere seirede totalt over Østerrigerne. Mac Mahon, hvem Seiren hovedsagelig skyldtes, blev til Belønning udnævnt til Marskal og fik Titelen „Hertug af Magenta" (se Mac Mahon).

Mager (lat. magi), hos Mederne og Perserne Benævnelse paa den arvelige Prestekaste, der ligesom Leviterne hos Jøderne hørte til en bestemt Stamme, var af medisk Herkomst. De var i Enebesiddelse af videnskabelige Kundskaber og udøvede Gudstjenestens Ceremonier; tillige beskjeftigede de sig med at forudsige tilkommende Ting af Drømme, af Stjernerne osv. I Tilslutning til Magernes Virksomhed som Spaamænd og Tegnsudlæggere forstaar man ved Magi den formentlige Kunst at forstaa sig paa skjulte Ting, saasom Astrologi (s. d.), Fremmaning af de Døde og Besværgelse af deres Sjele, Spaadom af Haandens Linier, Kunsten at gjøre sig usynlig eller forandre Skikkelse osv. Næsten hos alle Folkeslag, ikke blot hos dem, der staar paa et lavt Trin i Kultur, men ogsaa hos dannede og oplyste Nationer, findes Spor af Troen paa magiske Kunster. I Middelalderen sattes Magien endog i et formeligt System; man skjelnede mellem en høiere og en lavere Magi, ogsaa kaldt den hvide og den sorte (deraf „den sorte Kunst" og den ogsaa i de norske Sagn omhandlede „Svartebok"). Af stor Indflydelse var Troen paa Djævelen og de ham undergivne Aander. Den vigtigste og sørgeligste Følge af hele denne

magiske Overtro var de saakaldte Hexeprocesser (s. d.). — Siden Naturvidenskaben har fordrevet Begrebet af Overnaturlighed fra Naturopfatningen, taler man om en naturlig Magi, d. e. den Kunst og Færdighed ved fysiske, kemiske og mekaniske Midler at frembringe Virkninger, som er ubegribelige og overraskende for den Uindviede (se Taskenspiller). — Magisk, hemmelighedsfuld, trolddomsagtig. — Magiske Kvadrater (Tryllekvadrater) kaldes de af Grækeren Moschopulos opfundne Sammenstillinger af et kvadratisk Antal Tal, hvorved disse stilles saaledes i Rubrikkerne af et Kvadrat at man af hver enkelt Linie faar samme Sum enten man adderer paalangs, paatvers eller paaskraa. Saaledes vil f. Ex. hosstaaende Kvadrat, som bestaar af Tallene 1—9, i enhver Retning give en Sum af 15. Opgaven bestaar som oftest i at finde Tal, der giver en opgiven Sum.

6	7	2
1	5	9
8	3	4

Magerø, Norges nordligste Ø, er ved det 3 Mil lange, men temmelig smale Magerøsund adskilt fra Fastlandet. Størrelsen er ca. 20 Kv.mil. Paa dens Nordside ligger Forbjerget Nordkap (s. d.).

Mageskifte, Overdragelse af en fast Eiendom mod en anden. Gives der paa den ene eller begge Sider foruden de faste Eiendomme ogsaa Penge eller Løsøre, kaldes dette Mellemlag. Om Mageskifte gjelder i det væsentlige samme Retsregler som om Salg. Kun mærkes, at hvor Odelsjord uden Mellemlag mageskiftes med Odelsjord, gaar baade Eiernes og deres Slægters Odelsret over fra den overdragne til den erhvervede Eiendom. Ved Mageskifte behøver kun Adkomstdokumentet paa den ene Eiendom at skrives paa stemplet Papir til en Taxt, der svarer til den værdifuldeste Eiendoms Værdi.

Magister, fuldst. Magister artium liberalium, en akademisk Værdighed, som har sin Oprindelse fra gammel Tid, før Universiteternes Oprettelse. Navnet skriver sig fra de saakaldte 7 frie Kunster (artes liberalis): Grammatik, Rhetorik, Dialektik, Arithmetik, Geometri, Astronomi og Musik, og betegnede den, der var berettiget til at optræde som Lærer i disse Videnskaber. Ved Universiteterne var Studiet af de „frie Kunster" en nødvendig Forudbetingelse for Fagstudierne. I det 12te og 13de Aarh. stod Magistergraden i saa høi Anseelse, navnlig i Frankrige, at de mest ansete Mænd kappedes om at opnaa den. Senere sank den i Anseelse paa Grund af Indførelsen af Fakultetsforholdet, som Følge af Universiteternes tiltagende Antal og mange i Forbindelse med den opkomne Misbrug. Da i Slutningen af det 18de Aarh. Doctorværdigheden i det almindelige Omdømme stilledes over den altfor hyppig og i Flæng uddelte Magisterværdighed, begyndte i Tyskland mange af de Magistre, der tillige var kreerede til Doctores, at benytte sig af denne sidste Titel, hvilket gav Anledning til megen Strid. — Magister disciplinae kaldtes i den katholske Kirke den Geistlige i et Kloster, som beskikkedes til at undervise og føre Opsyn med de for Klosterlivet bestemte Børn. — Magister scholarum, en ved en Hovedkirke ansat Skoletilsynsmand, Forsanger og Koranfører. — Magister matheseos, „Mathematikens Lærer eller Mester", kaldes fra gammel Tid af den pythagoræiske Læresætning (s. d.). — Magister sacri palatii kaldes den af Paven udnævnte Dominikaner i Rom, som har at prøve alle trykte Skrifter og undersøge, hvorvidt de er af kjættersk Indhold eller ikke (se Artiklerne Censur og Index).

Magistratus, hos Romerne saavel en Øvrighedspersons Embede som denne selv. Alle Magistrater valgtes i Folkeforsamlingerne paa Foranstaltning af den øverste Embedsmand, og deres Funktionstid var i Regelen et Aar. — Ved Magistrat forstaaes i Norge en Embedsmand eller en Flerhed af Embedsmænd i hver By, som i Forening med Formænd og Repræsentanter bestyrer Byens kommunale Anliggender. Desuden henhører under Magistraten en Mangfoldighed af Forretninger vedkommende Valg- og Mandtalsvæsenet, Formyndervæsenet osv. I de større Byer bestaar Magistraten af Borgermesteren, hvortil i Kristiania og Bergen kommer to Raadmænd. I de mindre Byer indehar Stedets Byfoged Magistratsværdigheden, og i Ladestederne og de Kjøbstæder, hvor ingen Byfoged er ansat, i Regelen det Distrikts Foged eller Sorenskriver, hvortil Ladestedet eller Kjøbstaden hører.

Magna Charta, „det store Kart (Brev)", engl. The great charter, kaldes det Frihedsbrev, som Adelen og Geistligheden i England 1215 tvang Kong Johan uden Land til at underskrive. Allerede Henrik den første søgte at befæste sig paa Tronen ved Udstedelsen af et Frihedsbrev (Charta libertatum). Dette Dokument stadfæstede de angelsachsiske, angivelig af Edvard Confessor samlede Retsstatuter med de af Vilhelm Erobreren gjorte Forandringer, lovede Agteise for Kirkens Gods og Friheder, ordnede Lensforholdene og gav Byen London store Privilegier. Ogsaa Kongerne Stefan og Henrik den anden, hvis Ret til Tronen var tvivlsom, bekræftede frivillig sine Forgjængeres Indrømmelser. Derimod foranledigede Johans usle Regjering Adelen og Geistligheden til med væbnet Haand at aftvinge ham Stadfæstelsen af Nationens Friheder. Efter tre Dages Underhandling paa Runnymede ved Windsor maatte han 19de Juni 1215 underskrive det nye Frihedsbrev, som kaldtes Magna Charta. Dette Dokument indeholder i 60 Artikler Bekræftelse paa Edvard Confessors Love, Vilhelm den førstes Forandringer heri samt Charta libertatum med vigtige Ændringer og Udvidelser. Geistligheden fik sine Interesser bedst varetagne og fik bl. a. fuldstændig Uafhængighed af den verdslige Jurisdiktion. Lensforholdene blev formildede; Baronerne skulde kun betale en maadelig fastsat Lensafgift til Kongen; de kunde derhos gifte sine Døtre med hvem de vilde og havde kun i enkelte faa Tilfælde at svare en saakaldt „Nødskat" til Kronen. Kongen forpligtede sig derhos til kun at hæve den bestemte Pengeerstatning for Lenstjenester (scutagia) og overordentlige Skatter, naar disse paa en Rigsforsamling var blevne ham bevilgede af Adel og Geistlighed. Byerne fik gratis Bekræftelse paa sine Privilegier, Befrielse for ikke lovhjemlede Byrder samt Handelsfrihed. Foruden disse specielle Bestemmelser fastsatte ogsaa Magna Charta flere almindelige retslige Grundbestemmelser. Ingen fri Mand skulde kunne forfølges eller straffes uden efter Dom. Udlændinger fik Ret til frit at drive Handel i England. I det hele Land skulde for Fremtiden bruges ens Maal og Vegt. Endelig

lovede Kongen at afskaffe de fremmede Leietropper. Kong Johan ønskede imidlertid at kunne tage sit Ord tilbage ved Pavens Hjelp og kom derved i Kamp med Nationen, under hvilken Kamp han døde. Hans Søn Henrik den tredie saa sig under en Pengeknibe nødt til at stadfæste Magna Charta med et Tillæg af 37 nye Artikler 1225. Samtidig udstedte han ogsaa et andet Frihedsbrev, Charta de foresta, i hvilket de kongelige Forrettigheder indskrænkedes. Forresten overtraadte Henrik den tredie flere Gange Frihedsbrevene, men maatte igjen for at faa Penge af Landet stadfæste dem ikke mindre end 7 Gange. Edvard den første gav Grevskaberne og Byerne formelig Ret til at sende Deputerede til Rigsforsamlingerne eller Parlamenterne. Disse Deputerede tiltvang sig snart (1297) som Tillæg til Magna Charta ogsaa den Indrømmelse, at til Udskrivning af nye Skatter ogsaa deres Samtykke krævedes. Denne Tredie-stands Udvikling til „Underhus" under Edvard den tredies Regjering gav de indrømmede Friheder først deres fulde Virkning og Kraft. — Magna Charta er oprindelig skreven paa Latin og blev første Gang trykt 1507.

Magnater (lat. magno-nati) kaldes i Ungarn de fornemste adelige Slægter, Rigsbaronerne, som ifølge Forfatningen ved Fødselen har Del i Landsrepræsentationen og danner et Førstekammer (Magnatentafel). Derhen hører Adelen, Biskoperne og de høieste Embedsmænd. — I Polen forstodes ved Magnater de geistlige og verdslige Senatorer eller Rigsraader og den høie Adel.

Magnesia, det østligste Landskab i Thessalien. Her grundedes af Demetrios Poliorketes Byen Demetrios, der snart opnaaede stor Betydning som Fæstning og Handelsplads. — Halvøens Beboere, den æoliske Stamme, som kaldtes Magneterne, ansaaes i Oldtiden for Grundlæggerne af to i det vestlige Lilleasien liggende græske Stæder, som bar Navnet Magnesia. Den nordligste, Magnesia ved Sipylos (nu Manissa), er bekjendt ved den Seier, som Romerne her vandt under Lucius Scipio (Asiaticus) over Antiokhos den store af Syrien (190 f. Kr.). — Længere mod Syd, i Karien, laa Magnesia ved Mæandros. Den havde et vidtberømt Tempel for Artemis, Leukofryene, af hvilket adskillige Rester findes bevarede. Her tilbragte Themistokles sine sidste Aar og døde ogsaa i denne By.

Magnesia (Mg. O), Bitter- ell. Talkjord, er Navn paa Oxydet af Magnesium og findes forbundet med Kiselsyre i mange Mineralier, saaledes i Serpentin og Merskum, med Svovlsyre i Bittersalt, Kieserit og Kainit, med Kulsyre i Magnesit og Dolomit. Magnesia er uopløselig i Vand og danner i ren Form et let, hvidt Pulver, der som brændt Magnesia anvendes i Medicinen; den tjener ogsaa til Fremstilling af Magnesiastifter til Frembringelse af Magnesialys, samt i uren Tilstand til Fabrikation af ildfast Mur- og Tagsten. De vigtigste Magnesiaforbindelser er følgende: Kulsur Magnesia forekommer i Naturen som Magnesit, der bl. a. anvendes til Fremstilling af Kulsyregas i Mineralvandfabrikerne. — Svovlsur Magnesia eller Bittersalt, forekommer i Naturen i flere Mineralkilder og blev før udvunden af disse ved Inddampning; nu udvinder man det af Moderluden ved Saltkogning af Havvand og af flere Saliners Vand samt som Biprodukt i Mineralvandfabrikerne. Den kommer i Handelen i Form af smaa, naaleformede Krystaller, som er let opløselige i Vand og har en kjølende, siden bitter Smag. Anvendt som indvendigt Lægemiddel virker det ligesom alle Magnesiasalte purgerende. I den senere Tid anvendes det ogsaa i stor Mængde til Appretering af Lin og Bomuldsvarer. — Chlormagnesium findes i ikke ringe Mængde i Havvandet, men faaes nu for det meste som Biprodukt ved Udvindingen af Kalisalte af Kainit og Karnallit. Det finder udstrakt Anvendelse til Fabrikation af kunstige Bittervande, til Glatning af Bomuldstøier, til Fremstilling af Magnesiacement og metallisk Magnesium, til Forfærdigelse af kunstig Sten, til Imprægnering af Træ til ildsfarlige Bygningsdele osv. — Magnesialys kaldes det overordentlig intense Lys, som opstaar, naar man gløder en Stift af Magnesia i en Knaldgasflamme.

Magnesium ell. **Magnium**, kemisk Tegn Mg., et metallisk Grundstof, som forekommer i stor Mængde i Naturen, men aldrig gedigent, derimod i talrige Mineralier i Form af Forbindelser af dets Oxyd Magnesia (s. d.). Det blev først fremstillet i metallisk Tilstand af Davy, senere i større Mængde ad elektrisk Vei af Bunsen. Nu fremstiller man det paa en med Udvindingen af Aluminium analog Maade, nemlig ved Reduktion af Chlormagnesium med Natrium. Det er sølvhvidt, ikke meget haardt, lader sig file, sage, bore og valse til Blik, smelter ved Rødglødhede og koger med noget over 1000° C., hvorfor det kan overdestilleres. Ved en Temperatur, der stiger noget over dets Smeltepunkt, antændes det og forbrænder med et blændende hvidt Lys til Magnesia. Dets specifike Vegt er 1.75. Det anvendes hovedsagelig til Fremstilling af den Magnesiumtraad, som bruges ved Frembringelsen af Magnesiumlys. Det meste fremstilles i England og Nordamerika. — Magnesiumlys er det klare og blændende Lys, som brændende Magnesium udbreder. Da denne Egenskab hos Metallet var bleven kjendt, forudsagde man det en stor Fremtid som Belysningsmateriale, og om end ikke alle Forventninger er gaaede i Opfyldelse, er det dog nok muligt, at det i Fremtiden kan blive af større Vigtighed. Ikke mindre intensivt end dette Lys's optiske Virkninger er dets kemiske, saaledes at man i Lighed med Sollyset kan anvende det ved Fotografering. Man har konstrueret særegne Lamper, Magnesiumlamper, i hvilke Forbrændingen af en Magnesiumtraad kan gaa uafbrudt for sig. Den Hovedgrund, som hidtil har stillet sig i Veien for den almindelige Indførelse af Magnesium som Belysningsmateriale, er dets høie Pris. Magnesiumlysets Fremtid synes dog i den senere Tid ikke saa stor som tidligere, da man dels kan frembringe et lignende, billigere Lys ved Hjelp af Magnesia (se Magnesialys under Magnesia), dels et endnu mere virksomt ved Elektricitet (se elektrisk Lys).

Magnet, et jernholdigt Legeme, som besidder den Egenskab at kunne tiltrække andre jernholdige Legemer. Denne Egenskab findes undertiden hos Magnetjernstenen (et almindeligt forekommende Mineral), der isaafald danner, hvad man kalder en naturlig Magnet. Den samme Egenskab kan ved forskjellige Midler overføres paa Jern,

Staal og mange andre Substanser, hvilke isaafald danner **kunstige** Magneter. En Magnet kaldes **permanent**, naar den stadig er i Besiddelse af den omnævnte Tiltrækningskraft, **temporær**, naar Kraften kun er tilstede en kort Tid eller under særegne Omstændigheder. Hærdet Staal er det bedste Materiale for permanente Magneter, blødt Jern for temporære. — **Magnetisme** er den (ukjendte) Aarsag, som ligger til Grund for de magnetiske Foreteelser. De kunstige Magneter gives sædvanlig Form af langagtige Stave (eller Naale); den største Tiltrækningskraft ytrer sig da henimod Enderne af Staven, hvilke derfor kaldes dens **Poler**. Ophænges en saadan Magnetstav i en fin Traad, saaledes at den kan svinge frit i et horizontalt Plan, vil den altid indtage en bestemt Ligevegtsstilling med sin Længderetning (paa de fleste Steder af Jorden) omtrent i Syd og Nord, idet altid den samme Ende peger mod Nord og den anden altid mod Syd, hvilke derfor henholdsvis kaldes **Nordende** (Nordpol) og **Sydende** (Sydpol). Nærmer man til den bevægelige Magnet en anden Magnet, viser det sig snart, at Nordpol frastøder Nordpol, og ligeledes, at Sydpol frastøder Sydpol, hvorimod en Nordpol og en Sydpol tiltrækker hinanden, hvilket i Korthed kan udtrykkes saaledes, at **ensartede Magnetpoler frastøder hverandre, uensartede tiltrækker hverandre**. — Det er ved talrige og nøiagtige Undersøgelser godtgjort, at Jordlegemet selv i sin Helhed besidder magnetiske Egenskaber eller magnetiske Kræfter, og at Jorden (ligesom de kunstige Magneter) har sin magnetiske Nordpol og sin magnetiske Sydpol, samt endelig, at det er denne Jorden iboende magnetiske Kraft (**Jordmagnetismen**), som bevirker, at en bevægelig Magnetnaal (som ovenfor anført) overalt indtager en bestemt Ligevegtsstilling. — De kunstige Magneter kan dannes paa forskjellige Maader, f. Ex. ved at stryge en Jern- eller Staalstav med Polerne af en anden kunstig eller naturlig Magnet. Denne Magnetisering foregaar meget let ved blødt Jern, men vanskeligt ved hærdet Staal, hvilket imidlertid paa den anden Side, naar det først er blevet magnetiseret, vil bibeholde sin Kraft, medens Jernet næsten øieblikkelig taber den igjen. Ved Hjelp af den elektriske Strøm kan man ogsaa frembringe meget kraftige Magneter. Til det Øiemed leder man Strømmen gjennem en med Silke omspunden Kobbertraad i mange Vindinger omkring en cylindrisk Jernstav, som derved bliver til Magnet, saalænge som Strømmen vedbliver at cirkulere, men som øieblikkelig taber sin Kraft, saasnart Strømmen afbrydes. Skifter den elektriske Strøm Retning, saa forandrer ogsaa Polerne i Jernstaven sin Beliggenhed, d. e. Nordpol og Sydpol skifter Plads. Saadanne Indretninger som den her beskrevne kaldes **Elektromagneter**, hvilke i vore Dage har fundet en meget vigtig og udbredt Anvendelse i det praktiske Liv, f. Ex. ved elektriske Telegrafer, Ringeapparater, Brandsignalapparater osv. Det viser sig overhoved, at der existerer en saa nøie Forbindelse mellem de magnetiske og elektriske Foreteelser, at der ikke kan være nogen Tvivl om, at de skyldes en og samme Aarsag eller Kraft, med andre Ord, at Magnetisme og Elektricitet er et og det samme — en Anskuelse, som først fremsattes af den franske Fysiker Ampère, efterat Ørsted (1820) havde gjort sin berømte Opdagelse angaaende den elektriske Strøms Indvirkning paa Magnetnaalen. — **Jordmagnetismen** er med stor Flid og Dygtighed bleven granskef af Professor Hansteen (s. d.), som i det Øiemed foretog sin verdensberømte Reise til Sibirien. Ved hans og andres gjennem længere Tider fortsatte Undersøgelser har man nu naaet frem til et temmelig nøie Kjendskab til Jordens magnetiske Forhold. Jordens magnetiske Poler falder ikke sammen med de geografiske; den ene ligger i Nordamerika omtrent under 73°.5 n. B., den anden i Syd for Van Diemensland, omtrent under 73°.5 s. B. En horizontalt bevægelig Magnetnaal vil kun paa de færreste Steder af Jorden stille sig nøiagtig i det sande Nord og Syd; næsten overalt danner Naalens Axe (Forbindelseslinien mellem Polerne) en Vinkel med Nord- og Sydlinien, hvilken af vore Sjømænd kaldes (Kompassets) **Misvisning** (**Deklination**). — Er Magnetnaalen bevægelig (om sit Tyngdepunkt) i Vertikalplanet gjennem det magnetiske Nord og Syd, vil dens Axe stille sig i en større eller mindre Vinkel med Horizonten, hvilken kaldes **Inklinationen**, og hvis Værdi ligger mellem 0° (i Nærheden af Ækvator) og 90° (ved de magnetiske Poler). Ved Deklinationen og Inklinationen er den jordmagnetiske Krafts Retning paa ethvert Sted bestemt. Jordmagnetismens Styrke (**Intensitet**) er mindst i Nærheden af Ækvator og tiltager derfra saavel mod Nord som mod Syd; den har sin største Værdi paa 3 (eller 4?) Punkter af Jorden, hvoraf de to ligger paa den nordlige, ét (eller to?) paa den sydlige Halvkugle. Saavel Deklinationen, Inklinationen og Intensiteten undergaar forskjellige Forandringer, dels regelmæssige eller periodiske og dels uregelmæssige. Disse sidste kan undertiden være temmelig voldsomme og kaldes da „**magnetiske Uveir**".

Magnet-Elektricitet (magneto-elektriske Strømme) er elektriske Strømme, som opstaar, naar Magneter bevæges i Nærheden af en Metaltraad eller en anden (Elektricitets-) Leder.

Magnetisme, dyrisk, se Mesmerisme.

Magnetjernsten og **Magnetkis**, se Jern.

Magnetometer er et Instrument, som tjener til at maale magnetiske Kræfter, navnlig Jordmagnetismens Intensitet samt Deklinationen.

Magni eller **Magnus**, Johannes, svensk Geistlig og Historieskriver, f. 1488, d. 1544, studerede ved udenlandske Universiteter, blev derpaa Sten Sture den yngres Gesandt ved Pavehoffet og senere Lærer ved Universitetet i Perugia. Efter det stockholmske Blodbad sendtes han som pavelig Legat til Sverige og blev 1523 med Gustav Vasas Samtykke Erkebiskop, men søgte at modarbeide Reformationen og maatte efter en Tid at være holdt under Bevogtning 1527 forlade Landet. I sine sidste Aar levede han i Rom og skrev der Upsala Domkirkes Historie samt „Historia de omnibus Gothorum Sueonum que regibus" (1554), i hvilket Verk han førte den svenske Kongerække helt tilbage til Syndfloden. — Hans Broder **Olaus Magni** ell. **Magnus**, f. 1490, d. 1558, var en Tid Broderens Sekretær og udnævntes efter hans Død til titulær Erkebiskop i Upsala. Han udgav 1555 paa Latin et Verk om de nordiske Folk.

Magnium, se Magnesium.

Magnolia, Planteslægt af Linnés 13de Klasse, er nær beslægtet med Ranunkelfamilien. Den omfatter Træer og Buske, som udmærker sig ved store, enkelt stillede Blomster med trebladet, mest farvet Bæger, sex- til tolvbladet Krone og mange frie Støvdragere. Bladene er store, udelte, mest læderagtige og smukt forenede. Arterne hører hjemme dels i Amerika, dels i Østasien. Flere af dem dyrkes almindelig som Prydplanter i Haver og Drivhuse, især den i Kina og Japan hjemmehørende purpurrøde Magnolia (M. purpurea), hvis Kronblade udvendig er purpurfarvede, indvendig hvide. — Den kinesiske Magnolia (M. Yulan) er yndet paa Grund af sine vellugtende, hvide Blomster. — Den i det sydlige Nordamerika voxende storblomstrede Magnolia (M. grandiflora) har hvide, meget vellugtende Blomster af nær en Fods Tvermaal; næsten ligesaa store Blomster har den i den senere Tid opdagede M. Campbelli, der voxer paa Bjergryggen Sikkim-Himalaia og har hvide eller røde Blomster.

Magnus, Navn paa 7 Konger i Norge. — Magnus Olafssøn den gode, en uægte Søn af Olaf Haraldssøn (den hellige), f. 1024, d. 1047. Navnet Magnus, som egentlig er et latinsk Adjektiv, der betyder „stor", fik han i Daaben af Sigvat Skald til Erindring om Karl den store (Carolus magnus). Han fulgte som Barn Faderen paa dennes Flugt til Rusland (Gardarike) og forblev ogsaa her, hvor han opfostredes hos Fyrst Jaroslav, efterat Olaf var dragen hjem og havde fundet Døden paa Stiklestad. Da man nogle Aar senere var kjed af det danske Herredømme, enedes Einar Tambarskjelve og flere andre af Rigets Stormænd om at hente den unge Magnus hjem, hvilket ogsaa fandt Sted 1035; han blev da strax tagen til Konge af hele Landet. Han var i Begyndelsen temmelig egenraadig og derfor mindre likt; men efterat han havde lyttet til Sigvat Skalds Raad og forandret sin Adfærd, vandt han saa stor Yndest, at han fik Kjendingsnavnet „den gode". Magnus fik Krig med Hardeknut, som gjorde Krav paa Norge; Krigen endte med en Overenskomst, ifølge hvilken den af de to Konger, som levede længst, skulde arve den andens Rige. Da Hardeknut døde 1042, blev derfor Magnus ogsaa Konge i Danmark. Mod Einar Tambarskjelves Raad satte han Svein Estridssøn til Jarl der; denne antog snart Kongenavn og begyndte en Række Fiendtligheder, som varede til Magnus's Død. 1043 slog Magnus Venderne i det bekjendte Slag paa Lyrskovshede; 1046 delte han Regjeringen i Norge med sin Farbroder Harald haardraade, som kom hjem fra Konstantinopel. Ved sin Død kun 23 Aar gl. erklærede Magnus Svein Estridssøn for sin Efterfølger i Danmark. — Magnus Haraldssøn, Søn af Harald haardraade, efterfulgte 1066 Faderen og tog 1067 sin Broder Olaf Kyrre til Medkonge; selv styrede han den nordlige Del af Landet og opholdt sig i Trøndelagen, men døde allerede 1069. — Magnus Barfod, Søn af Olaf Kyrre, f. 1073, d. 1103, efterfulgte Faderen som Konge 1093, men herskede foreløbig kun over den sydlige Del af Landet, da hans Fætter Haakon Magnussøn, Søn af Magnus Haraldssøn, til sin Død i 1094 beholdt det nordlige Norge. Magnus var ved sin Tapperhed og sine krigerske Tilbøieligheder en Modsætning til sin fredsommelige og Fredens Idræt begunstigende Fader. Han begyndte sin Krigerbane med et Tog til de skotske Øer, som han bemægtigede sig 1098. Ved Hjemkomsten fra dette Tog var han og hans Mænd klædte paa skotsk Vis i kort Kjortel uden Benklæder; derfra skriver sig hans Tilnavn. Sin næste Ufred fik han med den svenske Konge Inge om Grændserne; ved Fredsslutningen blev det bestemt, at alt skulde være som før Krigen, og Magnus ægtede den svenske Konges Datter Margrete („Fredkulla"). Endelig foretog Magnus et Tog til de irske Farvande for at sikre sig Øen Man; da han efter at have underkastet sig denne drog hjemover, gjorde han en uforsigtig Landgang i det nordøstlige Irland, men blev her overrasket af irske Krigere og dræbt i et Slag 24de Aug. 1103. Hans Valgsprog var det krigerske: „En Konge bør mere se paa Æren end paa et langt Liv". Han efterfulgtes af sine tre Sønner Eystein, Sigurd (Jorsalfarer) og Olaf. — Magnus den blinde, Søn af Sigurd Jorsalfarer, f. ca. 1115, d. 1139, blev Konge ved Faderens Død 1130. Harald Gille, som var kommen fra Irland og havde gjort Paastand paa at være en Søn af Kong Magnus Barfod samt var bleven anerkjendt som saadan af Sigurd Jorsalfarer mod at aflægge Ed paa ikke at ville gjøre Krav paa Tronen, saalænge Magnus levede, brød imidlertid nu sit Løfte og lod sig udraabe til Konge. Magnus var ilde likt for sin Halsstarrighed og sit lastefulde Levnet; Harald fik, skjønt han selv ikke var bedre, mange Tilhængere, og Magnus maatte gaa ind paa at dele Riget med ham. Efter 3 Aars fælles Regjering kom det til Krig mellem de to Konger. Magnus havde en Tid Overtaget, og Harald maatte flygte til Danmark; men han vendte tilbage med Hjelp af Kong Erik Emune, beseirede og fangede Magnus 1135 og lod ham sætte i Kloster efter først at have stukket hans Øine ud, gildet ham og hugget den ene Fod af ham. Efterat Harald 1136 var bleven dræbt af Sigurd Slemmedegn, tog denne Magnus ud af Klostret og begyndte Krig mod Haralds Parti og Sønner. Magnus faldt i Sjøslaget ved Holmengraa 12te Novbr. 1139. — Magnus Erlingssøn, Søn af Jarlen Erling Skakke og Sigurd Jorsalfarers Datter Kristine, f. 1156, d. 1184, blev 1161 efter Inge Krokryggs Død tagen til Konge af dennes Parti; hans Modkonge var Haakon Herdebred, som imidlertid allerede 1162 faldt i et Slag mod Erling Skakke. Efter denne Begivenhed hyldedes Magnus paa Ørething som Konge over hele Norge. For at befæste ham paa Tronen lod Faderen ham 1164 krone til Konge i Bergen; for at opnaa dette gjorde han store Indrømmelser til Geistligheden. Ti Aar senere begyndte det først saa uanselige Birkebeinerparti at føre Krig mod Magnus; de udrettede imidlertid intet af Betydenhed mod Magnus og Erling, førend de 1177 i Sverre Sigurdssøn fik en Anfører, som kunde maale sig med den sidstnævnte. 1179 faldt Erling, og 1180 blev Magnus slagen og maatte flygte til Danmark; herfra vendte han senere tilbage og vedblev med sit Parti, som nu kaldtes „Heklunger", at bekrige Sverre, indtil han faldt i Sjøslaget i Norefjord i Sogn 15de Juni 1184. Sverre holdt selv en fortræffelig Ligtale over ham. — Magnus Lagabøter, Søn af Haakon Haakonssøn den gamle, f. 1238, d. 1280, blev

allerede i Faderens levende Live erklæret for Konge og kronet i Bergen 1261, hvorefter han 1263 ved Faderens Død besteg Tronen. Han var en fredelig Konge, som arbeidede for at befordre Orden og lovlige Tilstande inden Riget; til den Ende optraadte han som Lovgiver paa en Maade, der har skaffet ham hans hæderlige Kjendingsnavn („Lovforbedreren"). Han lod istedenfor de 4 gamle Landskabslove udarbeide én fælles Lovbog for hele Norge, ligesom han ogsaa gav Island en ny Lovbog. Han havde navnlig sin Opmærksomhed henvendt paa at forebygge en Gjentagelse af de blodige Borgerkrige, som i Anledning af Stridigheder om Tronfølgen havde raset næsten uafbrudt i Norge fra Sigurd Jorsalfarers Død til 1240; til den Ende gav han den Lov, at Riget skulde være udeleligt og for Fremtiden stedse gaa i Arv til Kongens ældste ægtefødte Søn. Magnus var en pragtelskende Konge, som i mange Maader optog og rettede sig efter Skikkene ved fremmede Hoffer. Ogsaa paa anden Maade kom han i Rapport til Udlandet, idet han for at befordre Udenlandshandelen indrømmede Hanseaterne betydelige Rettigheder. Mod Geistligheden var han ogsaa mere end ønskelig eftergivende. Han var Fader til de senere Konger Erik („Prestehader") og Haakon den femte. — Magnus Smek, Søn af den svenske Hertug Erik Magnussøn og den norske Konge Haakon den femtes Datter Ingeborg, f. 1316, d. 1374, blev 1319 efter sin Farbroder Kong Birgers Afsættelse valgt til Sveriges Konge. Da hans Morfader s. A. døde uden at efterlade sig Sønner, blev han ifølge den forandrede Arvefølgelov ogsaa Konge i Norge. Efterat særskilte Formynderregjeringer havde styret hvert af Rigerne under hans Mindreaarighed, overtog han selv Regjeringen 1332. S. A. udvidedes Riget ved Indløsning af Skåne og Bleking, senere tillige af Halland. For at tilveiebringe de til Indløsningen nødvendige Penge maatte han, da Sveriges Skatkammer var tomt, paalægge nye, tunge Skatter og gjøre Indgreb i Adelens Privilegium paa Skattefrihed. Ved Siden heraf tilkommer han imidlertid ogsaa Æren for flere gavnlige Foranstaltninger, især paa Lovgivningens Omraade. Men de krænkede Stormænd var blevne hans Fiender, og da han paa Grund af et Par Krige med Rusland nødtes til yderligere at forøge Skattebyrderne, kom det 1356 til et Oprør mod ham, i hvilket hans ældste Søn Erik stod paa Oprørernes Side. Den danske Konge Valdemar Atterdag blandede sig i Striden og opnaaede efter Eriks Død at sætte sig i Besiddelse af de afstaaede Provinser; nu indkaldte den svenske Adel 1362 Magnus's yngre Søn Haakon, der var Regent i Norge, til ogsaa at være Faderens Medregent i Sverige. Haakon ægtede imidlertid mod Stormændenes Ønske Valdemar Atterdags Datter Margrete, og dette tjente som Paaskud til at indkalde Kong Magnus's Søstersøn Albrecht af Mecklenburg. Under Krigen med denne blev Magnus 1365 tagen til Fange og maatte ved sin Frigivelse 1371 afstaa alle Krav paa Sverige. Derpaa opholdt han sig til sin Død i Norge, hvor han i det hele taget var vel likt. Hans Søn Haakon (den sjette) efterfulgte ham i Norge.

Magnus, Navn paa flere danske Prinser i Middelalderen. Især kan mærkes Magnus den stærke, en Søn af Kong Nils og Magnus Barfods Enke Margrete. Paa Grund af sin Slægtskab paa mødrene Side med det svenske Kongehus valgtes han ca. 1129 til Konge i Vestergötland. Efter at have snigmyrdet sin Fætter Knut Lavard maatte han flygte, men vendte tilbage og fik Krig med Erik Emune, som vilde hevne sin Broder og havde taget Kongenavn. 1134 blev Magnus overvunden og faldt ved Fodvig.

Magnus Ladulås, Konge i Sverige, Søn af Birger Jarl, f. ca. 1240, blev allerede i Faderens Levetid Hertug og fik en Del af Riget i Len ligesom hans Brødre. Efter Faderens Død kom det til Strid mellem dem, og 1275 begyndte Magnus Krig mod sin Broder Kong Valdemar, idet han støttedes af den danske Konge Erik Glipping. Efterat Valdemar havde maattet afstaa halve Riget, blev han 1278 nødt til at overlade Magnus det hele. Flere af Landets Stormænd blev i denne Anledning Magnus's bitre Fiender; men Magnus fangede med List flere af dem og lod 4 af dem henrette. Efter saaledes at have gjenoprettet Roligheden begyndte han en reformatorisk Virksomhed, som har givet ham et smukt Navn i Sveriges Historie. Han ordnede Krigsvæsenet i Overensstemmelse med andre Landes, haandhævede med Strenghed de allerede existerende Love og gav selv nye; for Retssikkerheden, særlig de lavere Klassers, gjorde han meget, og Samfærdselen ophjalp han ved at forbedre Kommunikationerne. Ved sin Død 1290 blev han dybt savnet og begrædt. Han var Fader til Kong Birger og dennes Brødre og Farfader til Magnus Smek.

Magnusson, Arni, paa Latin Arnas Magnæus, islandsk Historieforsker, f. 1663, d. 1730, blev 1683 Student i Kjøbenhavn, hvor han traadte i Venskabsforhold til Thomas Bartholin og blev dennes Medhjelper. Efter Bartholins Død opholdt han sig en Tid i Tyskland; 1697 blev han Sekretær ved Kongens Arkiv og fik 1701 Titel af Professor. 1702—12 opholdt han sig paa Island, beskjeftiget med at revidere Matrikulen. Her samlede han samtidig en stor Mængde gamle Dokumenter og Manuskripter, som han lod føre til Kjøbenhavn. Ogsaa i Danmark, Norge og paa Færøerne gjorde han lignende Indsamlinger. Ved Kjøbenhavns Brand 1728 reddedes det meste af denne Samling. Den tilhører nu under Navn af „Den Arnamagnæanske Samling" Kjøbenhavns Universitet, til hvilket han kort før sin Død testamenterede den tilligemed sit Bibliothek og en Sum af 13,000 Rigsdaler, der skulde anvendes som Stipendier til to islandske Studerende, som skulde lægge sig efter Studiet af Nordens Oldtid. Arne Magnussens egne Skrifter er ikke betydelige: „Chronica Danorum præcipue Sialandiæ" (1695) og „Testamentum Magni regis Norvegiæ" (1719), men i hans Bemærkninger og smaa Notitser ved Haandskrifterne er bevaret en sand Skat af Lærdom og Kritik. Hans store Udgave af Knytlingasaga, der var trykt færdig, udkom aldrig i hans levende Live, og efter hans Død brændte næsten hele Oplaget paa et Loft.

Magnusson, Finnur, almindelig kaldt Finn Magnussen, berømt islandsk Arkæolog, f. 1781, d. 1847, blev Student 1798, lagde sig efter Retsvidenskaben og blev 1806 Overretssagfører i Reykjavik. Efter nogle Aars Forløb begav han sig over Skotland til Danmark, hvor han nu ude-

lukkende ofrede sig for Studiet af den nordiske Oldtid. 1815 blev han Professor og fik 1819 det Hverv at læse over oldnordisk Literatur og Mythologi ved Universitetet og Kunstakademiet. 1829 blev han Geheimearkivar. Af hans Skrifter kan nævnes „Dansk Oversættelse af Sæmunds Edda" (1821—23), „Eddalæren og dens Oprindelse" (1824—26), „Priscae veterum borealium mythologiae lexicon" (1828), „Udsigt over de kaukasiske Menneskestammers ældste Hjemsted og Udvandringer" (1818), „Grønlands historiske Mindesmærker" (sammen med Rafn, 1838—42) samt et stort Antal mindre Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter.

Magnusson, Skuli, islandsk Embedsmand, f. 1711, d. 1794, blev 1749 Landfoged paa Island. Han gjorde sig i høi Grad fortjent ved sin Optræden mod de Monopoler, under hvilke Islands Handel paa denne Tid var nær ved at gaa tilgrunde, og var heldig nok til at faa henledet Kong Fredrik den femtes Opmærksomhed paa de islandske Forhold, saa at der kom en Række Reformer i forskjellige Retninger istand. Hans Bestræbelser medvirkede til, at den islandske Handel 1786 blev frigiven.

Mago, Suffet i Karthago ca. 500 f. Kr., forfattede et i Oldtiden høit skattet Verk om Landbruget. — Mago hed ogsaa en Broder af Hannibal og Hasdrubal; han seirede under den anden puniske Krig 212 sammen med Hasdrubal over Scipionerne i Spanien og gik 205 til Ligurien, hvor han med Held støttede Hannibal. 203 kaldtes han tilbage til Karthago, men døde paa Hjemreisen.

Magyar (udt. Madjar), Ladislaus, f. 1817 i Therestopel i Ungarn, d. 1864, gik som Marineløitnant til Sydamerika og traadte 1844 i argentinsk Tjeneste. Tre Aar efter gik han til Benguela i Vestafrika, og 1849 til Bihe, hvor han giftede sig med en Negerhøvdings Datter. Fra nu af gjorde han flere omfattende Reiser i det indre Sydafrika og paabegyndte en Beskrivelse af dem, men døde efter at have fuldendt første Del, som dog indeholder mange værdifulde Oplysninger.

Magyarer, se Ungarn.

Maharatter, se Mahratter.

Mahmud, Navn paa to tyrkiske Sultaner. — Mahmud den første, regjerede 1730—54. — Mahmud den anden, f. 1785, d. 1839, Søn af Abdul-Hamid den første, kom 1808 paa Tronen ved Hjelp af en Sammensværgelse. Riget befandt sig ved hans Tronbestigelse i en bedrøvelig Forfatning; i Ægypten, Syrien, Bagdad, Lilleasien og paa flere Steder havde der dannet sig særskilte Riger, som kun stod i en indskrænket Afhængighed til Tyrkiet. Serberne kjæmpede heldig for sin Uafhængighed og understøttedes deri af Rusland, som siden 1806 laa i Krig med Tyrkiet. Mahmud var ved den afsatte Selim den tredie bleven vunden for Reformpolitiken, som han stedse holdt fast ved. Efterat Russerne 1810 havde maattet rømme Bulgarien og 1812 paa Grund af den truende Krig med Frankrige slutte Fred, fik Mahmud frie Hænder for sine Foretagender til Rigets indre Opkomst. Først og fremst laa det ham paa Hjerte at gjenoprette Rigets Enhed, og det lykkedes ham ogsaa at faa Bugt med den mægtige Ali-Pasja af Janina; men imidlertid opstod der i Grækerne, som netop under hans Regjering begyndte den Frihedskamp, som de tilsidst gik seirende ud af, værre Fiender for ham. Hans Troppers Nederlag i Livadien og paa Morea drev ham til at paaskynde Udførelsen af sine Planer om en Reform i Militærvæsenet; denne Reform blev efter Janitscharernes blodige Udryddelse 1826 gjennemført, og herved blev Dannelsen af en ordentlig tyrkisk Armé først mulig. Førend den nye Hær endnu havde opnaaet sin senere Styrke, blev Mahmud 1828 igjen angreben af Rusland og nødt til 1829 at slutte Freden i Adrianopel, hvorved Grækenlands Uafhængighed bekræftedes og Serbiens statsretslige Stilling fastsattes. Efterat Mahmud derpaa havde underkastet sig Pasjaerne af Bagdad og Skodra, haabede han ogsaa at kue den mægtigste af sine opsætsige Vasaller, Mehemed Ali af Ægypten. Mehemed Ali erobrede Syrien og truede efter tre seierrige Slag selve Konstantinopel. Mahmud maatte tage mod Hjelp af sin Arvefiende Rusland og i Freden i Kutajeh 1833 afstaa Syrien og Kilikien til Mehemed Ali. Senere var det hans stadige Plan en Gang at faa Hevn over ham; i Begyndelsen af 1839 troede han endelig at have fuldendt sine Rustninger og at kunne begynde Fiendtlighederne med Haab om Held. Men det første Sammenstød mellem hans og Vicekongens Tropper ved Nisib i Nordsyrien (24de Juni 1839) førte til, at de sidstnævnte under Ibrahim Pasja vandt en fuldstændig Seier. Endnu førend Efterretningen om denne Ulykke var naaet til Konstantinopel, døde Mahmud; han efterfulgtes af sin ældste Søn, Abdul-Medschid.

Mahognitræ eller Acajoutræ er Veden af det i Vestindien og Centralamerika voxende Mahognitræ (Swietenia Mahagoni), som er et af de smukkeste og mest majestætiske Træer paa Jorden. Det kan opnaa en Høide af 16—32 Meter og et Gjennemsnit af 1—2 Meter. Til England indføres det meste Mahognitræ fra Honduras, Mexiko og Kuba. Den smukke og værdifulde Ved er meget tæt og fast, af rødbrun eller undertiden gulagtig brun Farve i forskjellige Nuancer; med Tiden bliver den altid mørkere og undertiden mørkebrun. Mahogni angribes ikke af Orm, revner eller slaar sig sjelden, er frit for Lugt og Smag, overordentlig varigt, naar det holdes tørt, og modtager let en varig og smuk Politur. Det er ogsaa af en ensartet Textur og har kun lidet synlige Aarringe. Undertiden betales det med næsten utrolig høie Priser; saaledes er der blevet betalt over 25,900 Kroner for tre Mahogniblokke, alle skaarne af samme Træ, hver 14 engelske Fod lange og 38 engelske Tommer brede og høie i Firkant. — Det ægte Mahognitræs Bark, der har en svag aromatisk Lugt og en meget sammensnerpende Smag, er bleven anvendt som Surrogat for Kinabark.

Mahon, se Port Mahon.

Mahratter ell. **Maharatter**, en Folkestamme i Forindien, som i det 17de Aarh. dannede et stort og mægtigt Rige under Sewadschi. Senere delte de sig i flere af hverandre uafhængige Smaastater og blev 1843 undertvungne af Englænderne.

Mai, lat. majus, den femte Maaned i vort borgerlige Aar, var hos Romerne den tredie. Den har 31 Dage og har faaet sit Navn efter Maja, Merkurs Moder.

Mai, Angelo, italiensk Filolog og Arkæolog, f. 1782, d. 1854, blev 1813 Opsynsmand ved det ambrosianske Bibliothek i Mailand. Herfra kom

han 1813 til Rom som Kustos ved det vatikanske Bibliothek, hvis Bibliothekar han senere blev; 1825 blev han apostolisk Protonotar, derpaa Præfekt for Index-Kongregationen og 1838 Kardinal. Han grundede sit videnskabelige Ry ved Publikationen af et stort Antal græske og latinske Skrifter, som han ved kemiske Midler bragte i læselig Stand. Til hans tidligere Opdagelser hører Brudstykkerne af Ciceros Taler for Scaurus, Tullius, Flaccus m. fl. Disse og endnu flere andre tidligere utrykte Skrifter meddelte han efter Originaler i det ambrosianske Bibliothek. Talrige forhen utrykte og ubekjendte gamle Forfattere udgav han i store Samlinger.

Maidstone (udt. Mædston), By i det engelske Grevskab Kent, 7 Mil sydost for London, med 26,000 Indb. og betydelig Industri.

Mailand, tidligere et selvstændigt Hertugdømme i Øvreitalien, mellem Schweiz i Nord, Parma, Mantua og Venedig i Øst, Genua i Syd og Piemont og Montferrat i Vest, ophøiedes 1395 til et Hertugdømme, som af Keiser Wencel gaves til Gian Galeazzo Visconti. Hertugdømmet bestod dengang af alle de mest blomstrende lombardiske Stæder, i hvilke Familien Visconti dels ved Feiden, dels ved Borgernes og Keiserens Begunstigelse havde erholdt den høieste Magt. Da Viscontiernes Mandsstamme uddøde 1447, lykkedes det Francesco Sforza, der var gift med en nægte Datter af den sidste Visconti, 1450 at erhverve Hertugdømmet for sig og sin Familie. Allerede 1499 begyndte dog Ludvig den tolvte af Frankrige at gjøre sine Krav paa Mailand gjeldende; det samme gjorde hans Efterfølger, Frans den første. Landet var nu en Tid afvexlende i Frankriges og Sforzaernes Besiddelse, indtil Frans den første ved Freden i Madrid 1526 maatte opgive alle italienske Besiddelser. Da Slægten Sforza 1535 uddøde i Mandslinien, gav Karl den femte Mailand til sin Søn Filip den anden, og det forblev nu forenet med den spanske Krone, indtil det ved den spanske Arvefølgekrig kom til Østerrige; sammen med Mantua dannede det derpaa det østerrigske Lombardi. 1735 og 1745 blev Dele af Mailands Gebet afstaaede til Sardinien. Efterat Franskmændene 1796 havde bemægtiget sig Landet, indlemmedes det 1797 i den nye cisalpinske Republik, 1802 i den italienske Republik og 1805 i Kongeriget Italien. Ved dette sidstes Opløsning i 1814 fik Sardinien den Del tilbage, som det tidligere havde havt, medens Resten igjen kom til Østerrige og indlemmedes i det lombardisk-venetianske Kongerige. 1859 kom sammen med det øvrige Lombardi ogsaa Mailand til Sardinien.

Mailand, ital. Milano, lat. Mediolanum, Hovedstad i det tidligere Hertugdømme Mailand, nu i en Provins af Kongeriget Italien, er Øvreitaliens største og rigeste By; den ligger paa en stor, frugtbar Slette, er ved Kanaler sat i Forbindelse med Adda og Ticino og har 284,000 Indb., hvoraf ca. 76,000 kommer paa de siden 1874 med Byen forenede Forstæder. Mailand er rigt paa historiske Mindesmærker og prægtige Bygninger; først og fremst fortjener at nævnes den berømte Domkirke, som næst Peterskirken i Rom er den største i Italien. Den er helt igjennem opført af hvidt Marmor og i gothisk Stil. Bygningen er endnu ikke ganske fuldendt indvendig; udvendig er den prydet med 4,500 Statuer og har 106 Taarne og Spir. Ældre end Domkirken er den som de italienske Kongers Kroningskirke bekjendte Kirke St. Ambrosio, et af de bedst bevarede Mindesmærker af romansk Bygningsstil, prydet med mange mærkelige plastiske Verker. Af andre offentlige Bygninger mærkes Paladset for Videnskaber og Kunster, Brera, som tidligere var et Jesuiterkollegium. I denne prægtige Bygning er Lokaler for Kunstakademi, en af de største Anstalter i sit Slags i Europa, et Billedgalleri, som er rigt paa Verker af lombardiske og bolognesiske Mestre, et Bibliothek paa 184,400 Bind, endvidere en Samling af Gibsafstøbninger af antike og moderne Billedhuggerverker samt endelig et Observatorium, et af de fortrinligste i Europa. — Mailand har af alle italienske Byer den livligste Handel tillands, idet den begunstiges af gode Landeveie, Jernbaner og Kanaler. De hovedsageligste Handelsgjenstande er Vin, Korn, Ost, Kvæg og Byens egne Industrifrembringelser, Silke, Uld, Bomuld, Porcellæn, Glas, Metal og Træ. Ogsaa en livlig Boghandel finder Sted. — Efter en gammel Tradition skal Mailand være grundlagt af den italienske Fyrste Bellovesus ca. 600 f. Kr. Byen kaldtes af Romerne Mediolanum og var Hovedstad i Insubrernes Rige i det transpadanske Gallia cisalpina; 222 f. Kr. stormedes den af Gneius Scipio, hvorved det hele omliggende Land kom i Romernes Besiddelse. I den senere Tid blev Mailand et anset Videnskabssæde og kaldtes af denne Grund Ny-Athen. I det 3die og 4de Aarh. var Byen ikke sjelden keiserlig Residens, idet f. Ex. Maximianus, Maxentius, Konstantius og Valerianus den anden oftere residerede her. Fra Mailand udstedte Konstantin den store 313 et Toleranceedikt, hvorved han sikrede de Kristne i det romerske Rige Religionsfrihed. 374—97 var Kirkefaderen Ambrosius Erkebiskop i Mailand, hvis Kirke gjaldt for hele Øvreitaliens Metropol; her holdtes af denne Grund ogsaa flere Kirkeforsamlinger. Ved Attilas Indfald i Italien 452 blev Mailand erobret og plyndret; 490 overgaves den til Østgoten Theodorik den store og blev 539 paa Grund af sit Frafald hjemsøgt af Goten Vitiges med Ild og Sværd, ved hvilken Leilighed 300,000 Mennesker siges at være omkomne. 570 besattes Byen af Longobarderne og tilfaldt 774, sammen med disses Rige og Hovedstad Pavia, Karl den store. Flere af dennes Efterfølgere lod sig i Mailand krone til Konger af Italien med den bekjendte Jernkrone. I det tolvte Aarh. gav Mailand ved sine Forsøg paa at frigjøre sig Hovedforanledningen til Fredrik den førstes gjentagne Tog til Italien. Fredrik beleirede Byen 1158 og tvang den til at underkaste sig paa ydmygende Vilkaar; da den siden igjen modsatte sig hans Anordninger, beleirede han den 1161—62 i næsten et Aar, tvang den til Overgivelse og lod den plyndre og ødelægge paa Kirkerne nær. Allerede 1167 blev den dog gjenopbygget og blev 1176 en fri Stad. I den franske Revolutionskrig besatte Bonaparte Mailand i Mai 1796 og indtog en Maaneds Tid efter dets Citadel. 1801 blev Byen Hovedstad i den italienske Republik og 1805 i Kongeriget Italien, til hvis Konge Napoleon her lod sig krone. 1815 kom Mailand tilbage til Østerrige, blev Hovedstad i det lombardisk venetianske Kongerige og Sæde for Vicekongen. Efter Slaget ved Magenta maatte Østerrigerne 5te Juni 1859 forlade Byen og afstaa den til Napoleon den tredie, som i Freden i Zürich over-

drog den til Piemont. — Den nuværende italienske Provins Mailand er $53\frac{1}{2}$ Kv.mil stor og har 1,010,000 Indb.

Maimbourg (udt. Mængbur), Louis, fransk Kirkehistoriker, f. 1620, d. 1686, var en Tid Professor i Rouen, hvilket Embede han dog nedlagde, da han senere særlig viede sig til Prædikantvirksomheden. Ved den Iver, hvormed han forsvarede de gallikanske Reformer, paadrog han sig Pave Innocens den ellevtes Uvillie, og Paven foranledigede Jesuiterordenen til 1682 at udstøde ham. Af hans kirkehistoriske Skrifter kan mærkes hans Afhandlinger om Wicliffismen, Lutheranismen og Calvinismen og om den romerske Kirkes Rettigheder og Myndighed.

Maimonides, egentl. Moses Ben-Maimon Ben-Josef, den berømteste jødiske Lærde og Filosof i Middelalderen, f. i Cordova 1135, d. 1204, studerede foruden sin Tids jødiske og arabiske Videnskaber ogsaa den græske Filosofi og lagde sig samtidig efter Lægevidenskaben. Ved Religionsforfølgelsen mod Jøderne reves han ud af sine Studier og nødtes til at lægge Skjul paa sin Religion; siden forlod han Spanien og gik til Fez, senere til Jerusalem og endelig til Fostat i Ægypten, hvor han blev Livlæge hos den ægyptiske Sultan samt Forstander for den jødiske Menighed. Hans Kundskaber som Læge og som Filosof, hans Lærdom samt hans ædle Karaktér og fremfor alt hans Skrifter bredte hans Ry vidt ud baade i Øster- og Vesterlandene. Han har som Theolog og Lovlærer havt stor Indflydelse paa den senere Jødedoms hele Udvikling. Hans betydeligste Skrifter paa Arabisk er „More Nebuchim" („De vildfarendes Fører", en filosofisk Begrundelse af den jødiske Lov), et Kompendium over Logiken, en Kommentar over Mischna, en Forklaring over de 613 Mosaiske Love osv. Paa Hebraisk skrev han „Mischne Thora", en af 14 Bøger bestaaende systematisk Fremstilling af den talmudiske Jødedom, et Skrift, der er et Mesterverk i sin Slags.

Main, Flod i Mellemtyskland, opstaar ved Foreningen af den hvide og den røde Main, som udspringer i det østlige Baiern. Begge forener sig ved Steinhausen, kort nedenfor Kulmbach, og flyder mod Vest, optager flere mindre Elve og udmunder i Rhinen ved Castel, ligeoverfor Mainz. Længden er 65 Mil. Flodens nedre Del er seilbar, men da den løber i store Krumninger og derhos er af ringe Dybde, er den en temmelig besværlig Færdselsvei.

Maine (udt. Mæn), tidligere Provins i Frankrige, omsluttedes af Bretagne, Normandie, Anjou og Vendômois og svarede omtrent til de nuværende Departementer Sarthe og Mayenne. Den regjeredes siden 955 af arvelige Grever, kom 1050 til Normandiet, i Begyndelsen af det 12te Aarh. til Anjou og senere med dette Landskab til England. Efterat Filip August af Frankrige 1204 havde taget Landskabet tilbage fra Englænderne, kom det 1246 gjennem Ludvig den hellige til dennes Broder Karl, fra hvem det gik i Arv til hans Efterkommere og 1440 ved Karl den syvende til Huset Anjou, efter hvis Uddøen det 1481 inddroges under den franske Krone.

Maine, en ca. $1\frac{1}{2}$ Mil lang, seilbar Biflod til Loire paa dennes høire Side, opstaar ved Foreningen af Mayenne med den ved Loir forstærkede Sarthe og udmunder nedenfor Angers. — Departementet Maine-Loire, som hovedsagelig bestaar af den tidligere Provins Anjou, er 128 Kv.mil stort og har 518,000 Indb. Det hører til Frankriges frugtbareste Departementer og frembringer særlig Korn og Vin, desuden Lin og Hamp, alle Slags Grøntsager og Frugt. Af nyttige Mineralier findes Brunkul og Skifer. Fædriften er betydelig som Følge af de udstrakte og rige Græsgange. Industrien er livlig og omfatter især Fabrikation af Seildug, Lærred og Uldtøier, desuden af Bomuldstøier og Papir, samt Farverier og Garverier. Handelen er af stor Betydning; dens vigtigste Gjenstande er Korn, Bønner, Frugt, Uld, Lin, Hamp, Kvæg, Kul, Skifer og forskjellige Industriprodukter. — Hovedstad Angers (s. d.).

Maine, den nordøstligste af de Forenede Stater i Nordamerika, omgives i Nord af Kanada, i Øst af Ny-Brunsvig, i Syd af Atlanterhavet og i Vest af New-Hampshire, er ca. 1620 Kv.mil stor og har ca. 630,000 Indb. I Maine begynder Nordamerikas Indsjøregion, som strækker sig langt mod Vest; Sjettedelen af Overfladen bestaar af Vand. De til det akadiske Fjeldsystem hørende Høidedrag rækker til Kysten, som med sine Bugter og Fjorde og sin Skjærgaard minder om den norske. Klimatet er om Sommen varmt, om Vinteren strengt, men sundt. Jordbunden er frugtbar, frembringer Korn og Poteter og frembyder paa sine Steder gode Græsgange. I det Indre findes udstrakte Skove, som leverer Tømmer, der tilligemed Marmor og Kalk er de fornemste Udførselsprodukter. Fiskeri, Skibsbygning og Uldindustri hører til de vigtigste Næringsveie. Maine har en gunstig Beliggenhed for Handel, og denne er derfor livlig. Hovedstad er Augusta (s. d.). — Maine koloniseredes 1630, hørte fra 1652 til Massachusetts og indtraadte 1820 som selvstændig Stat i Unionen.

Mainland, se Shetlandsøerne.

Mainoter, rigtigere **Maniater**, kaldes Beboerne af Landskabet Mani (ital. Magna) paa Morea i Grækenland. De anser sig for Efterkommere af de gamle Spartanere og har i sit Sprog bevaret mange gammeldagse Former, er vilde, krigerske og frihedselskende, simple i sin Levevis og gjestfrie, men tilbøielige til blodige Stridigheder og Røveri. Under det tyrkiske Herredømme over Peloponnes vidste de stedse at bevare sin faktiske Uafhængighed og stod under arvelige Høvdinger, som herskede i de enkelte Landsbyer. Efter deres sidste Bei Petros Mauromikhalis's Død blev deres Selvstændighed rystet; 1834 gjorde de Oprør mod Grækenlands Regentskab, men blev undertvungne og har siden ikke erholdt sin gamle Uafhængighed tilbage.

Maintenon (udt. Mængt'nong), Françoise d'Aubigné, Marquise de, en af den franske Konge Ludvig den 14des Elskerinder, f. 1635, d. 1719, nedstammede fra en protestantisk Adelsfamilie og var født i et Fængsel i Niort, hvor hendes Forældre, der var Eventyrere, sad arresterede. Med dem kom hun tre Aar gammel til Amerika, men vendte efter Faderens Død tilbage til Frankrige i sit ellevte Aar; da Moderen ikke længe efter døde, kom hun til en kvindelig Slægtning, som behandlede hende haardt og opdrog hende i den reformerte Bekjendelse. 16 Aar gammel lærte hun at kjende Digteren Scarron, som blev indtagen i hendes Skjønhed og Aandrighed og fattede Medlidenhed

med hendes haarde Skjebne; han giftede sig med hende, men døde 1660, og hun var nu i meget trange Kaar. Hun stod netop i Begreb med at gaa til Spanien som Guvernante, da hun ved Mad. Montespans Mellemkomst fik en Pension af Hoffet. 4 Aar efter blev hun Opdragerinde for de to Sønner, som Mad. Montespan fødte Kongen. I denne Stilling lærte hun Kongen at kjende og vidste at fængsle ham ved sine Yndigheder og sin tilsyneladende strenge Tilbageholdenhed ligeoverfor hans Tilnærmelser. Kongen skjænkede hende 100,000 Livres, hvorfor hun kjøbte Godset Maintenon, efter hvilket hun tog Navn. Ved sin kloge Optræden lykkedes det hende ganske at vinde Kongen og fortrænge sin Velgjørerinde Mad. Montespan af hans Gunst. For at opnaa sine egennyttige Hensigter paavirkede hun Kongen i Retning af det største Bigotteri og fik saa stor Magt over ham, at han 1685 endog gik ind paa at ægte hende. Uagtet hun foregav ikke at ville blande sig i Politiken, fik hun dog en stedse voxende skadelig Indflydelse paa Statens Anliggender. I Forbund med Hofgeistligheden virkede hun for Protestanternes Forfølgelse og Omvendelse med Vaabenmagt og fik det nantiske Edikt ophævet. Hendes Yndlinger og Kreaturer blev Ministre og Generaler eller fik store Pensioner, som bidrog til at forarme Statskassen. Omgiven af den største Glans og æret som en Dronning følte hun sig imidlertid ikke lykkelig. Det faldt hende ligesaa vanskeligt at holde den gamle og over Skjebnens Omvexlinger mismodige Konge i godt Humør som at bære det Had, hun selv var Gjenstand for hos Folket. Efter Ludvigs Død 1715 trak hun sig tilbage til det paa hendes Foranstaltning til et Frøkenkloster ombannede Abbedi St. Cyr, hvor hun opholdt sig til sin Død, æret som Enkedronning, skjønt hun selv aldrig gjorde Krav paa dette.

Mainz, tidligere Erkestift i Tyskland, hvis Erkebiskop var den første af Rigets tre geistlige Kurfyrster samt Erkekansler i Tyskland, omfattede ved Freden i Luneville 1801 ca. 148 Kv.mil med 209,000 Indb. De kurmainziske Lande laa paa begge Sider af Rhinen, skilte i flere mindre Strækninger. Ved Freden i Luneville blev Byen Mainz med den paa venstre Side af Rhinen liggende Del af Landet overladt til Frankrige; Kurfyrsten maatte desuden afstræde Erfurt til Preussen, men fik i Erstatning Fyrstendømmet Regensburg og Grevskabet Wetzlar. — Erkebispedømmets Stiftelse skriver sig fra ca. 750, den dermed forenede Kurfyrsteværdighed fra 996. Den sidste Kurfyrste var Friedrich Karl af Erthal, som døde 1802. Ham efterfulgte som Rigserkekansler den tidligere Koadjutor Karl Theodor v. Dalberg, som 1806 blev suveræn Fyrste for Rhinforbundet og senere Storhertug af Frankfurt, men 1813 maatte give Afkald paa alle sine Besiddelser.

Mainz, lat. Moguntia, den gamle Residens for Erkebiskoperne og Kurfyrsterne af Mainz, nu Hovedstad i den hessiske Provins Rhinhessen, ligger paa venstre Side af Rhinen, ligeoverfor Floden Mainz's Munding og har 57,000 Indb. Mainz er paa Grund af sin Beliggenhed et Punkt af stor militær Vigtighed. De siden 1871 betydelig udvidede Fæstningsverker har et Omfang af $^2/_3$ Mil. Mainz er en af Tysklands ældste Byer og bygget i middelalderlig Smag. Den har ni katholske og én evangelisk Kirke, to Synagoger, et Gymnasium, en Real- og en Haandverksskole. Det 1477 stiftede Universitet blev 1798 ophævet. Blandt Kirkerne er de mærkeligste Ignatiuskirken, hvis Loft er prydet med Malerier, fremstillende Begivenheder af den hellige Ignatius's Liv, og Domkirken med 6 Taarne, 14 Altre og 20 Sidekapeller. Mainz er en af de mægtigste Handelspladse ved Rhinen. Handelen, som i den nyere Tid lettes ved flere betydelige Jernbaner, der berører Byen, omfatter især Trælast, Korn og Vin, som navnlig gaar til Nederlandene og Nordtyskland. Ogsaa Industrien har hævet sig betydelig i den senere Tid. — Paa det Sted, hvor nu Mainz ligger, anlagde Drusus 13 f. Kr. et Kastel, som kaldtes Moguntiacum, og i hvis Nærhed der lidt efter lidt opstod en By, som imidlertid i Romertiden endnu ikke strakte sig ned til Rhinen. Den blev 406 ødelagt af Vandalerne og 451 af Hunnerne og henlaa nu to hundre Aar i Ruiner. Derpaa begyndte den at reise sig igjen; Karl den store lagde Grunden til dens Blomstring ved at indrømme den Privilegier, og den hellige Bonifacius ved her 748 at oprette en Erkebispestol.

Maire (udt. Mær) kaldes i Frankrige den Øvrighedsperson, som staar i Spidsen for en Kommune, altsaa omtrent det samme som Borgermester eller Byfoged. Ordet kommer sandsynligvis af det latinske major. Republikens Præsident udnævner Mairerne i alle Departementers, Arrondissementers og Kantoners Hovedstæder, medens i alle andre Kommuner Mairen vælges af Municipalraadet blandt dettes Medlemmer.

Mais (Zea), Slægt af Græsfamilien, udmærker sig ved fine Enboblomster, af hvilke Hanblomsterne staar i Rispe i Toppen af Straaet, Hunblomsterne i Kolber i Bladhjørnerne, indesluttede i Bladskederne, hvoraf kun de lange Grifler rager frem. Slægten hører hjemme i Amerika og omfatter forholdsvis store Planter; flere Afarter af den alminbelige Mais (Zea Mais) dyrkes almindelig i Amerika og de varmere Dele af Europa som Brødkorn. Frøene er af en Erts Størrelse eller større, sammentrykte ved Grunden og kantede, glinsende, hvidgule, undertiden ogsaa røde, blaa, graa, brunlige, sortagtige eller isprengte med flere Farver; de indeholder en af et gult Mel bestaaende Kjerne, som er et godt Næringsmiddel baade for Mennesker og Dyr, og som i flere Lande udgjør Befolkningens Hovednæringsmiddel. Kornene bruges ogsaa som Kaffesurrogat, til Tilberedning af Stivelse og Gryn, som Tilsætning til flere Slags Spisevarer og i den nyere Tid i stor Udstrækning til Brændevinsbrænding. For Amerikas tropiske og subtropiske Zone er Mais, som der kan give indtil et Par hundre Fold, af største Vigtighed som Næringsplante, idet en stor Del af det Brød, som bruges der, bages af Mais. Ogsaa i Ungarn, Tyrkiet, Italien, Spanien, Irland og flere Lande benytter man hyppig Maismel til Bagning, dog sædvanlig blandet med Hvede-, Byg-, Rug- eller Potetmel. Af Maismalt brygger man ogsaa Øl, som i Styrke og Velsmag ikke skal staa tilbage for det bedste Bygøl. De umodne Maiskolber spises paa mange Steder i ristet eller kogt Tilstand eller nedsyltede i Eddike. — Mais er en af de mest udbredte Kornsorter i Verden og dyrkedes allerede i Amerika, da denne Verdensdel blev opdaget, som den eneste der voxende

Kornsort. I det 16de Aarh. bragtes den til Spanien og det øvrige Sydeuropa, hvorfra den senere udbredte sig til andre europæiske Lande. — Man har mange forskjellige Sorter Mais, af hvilke man pleier at skjelne mellem de amerikanske og de europæiske. Til de førstnævnte henregner man sædvanlig de, som er af høi Vext og giver et stort Udbytte, navnlig den hvide, bredkornede Mais med flade og brede Korn, som er stillede i 8 Rader paa Kolben, Hestetandmais, som er hvid, gul eller rød, med lange, smale Korn i 12 eller flere Rader, Hønsemais med smaa glasagtige Korn samt spidskornet Mais. I selve Nordamerika skjelner man anderledes; man kjender der egentlig kun Græskarkjernemais, som anvendes til Kreaturfoder, og Stenkorn, som benyttes til Menneskeføde. Disse saakaldte amerikanske Sorter forvandler sig efterhaanden ved at overføres til nordligere Egne til de europæiske Sorter. Af disse kan anføres: Den store Mais, som giver størst Udbytte af alle, bliver $2^1/_2$ Meter høi og bærer lange, tykke Kolber, som indeholder indtil 1,000 Korn hver; disse kan være hvide, gule, røde, blaa, violette, sorte, stribede eller marmorerede og ofte af forskjellig Farve i den samme Kolbe. Den almindelige Mais bliver indtil 2 Meter høi og har ligeledes tykke, men noget kortere Kolber. Den hurtig modnende Cinquantino eller Quarantino, som dyrkes meget i Italien, har i Nutiden udbredt sig over en stor Del af Europa, hvilket ligeledes er Tilfældet med Dvergmaisen, som ogsaa modnes hurtig. — Norge indførte 1879 ca. 1570 Hektoliter Mais. I den botaniske Have ved Kristiania har Professor Schübeler i en Række af Aar gjort Forsøg med Dyrkning af Mais, og Resultatet heraf er, at flere af de tidligere Sorter vistnok modnes ved Kristiania i almindelige Sommere, men at det dog ikke kan tilraades at dyrke nogen Sort Mais i Norge for Kornets Skyld. Derimod kan flere af de høitvoxende Sorter, f. Ex. Hestetandmais, i en passende Jord, f. Ex. sandblandet Muld, med god Nytte dyrkes til Grønfoder.

Maison (udt. Mæsong), Nicolas Joseph, Marquis, fransk Marskal, f. 1771, d. 1840, indtraadte 1792 i Arméen. Af Jourdan udnævntes han 1796 til Bataljonschef, kjæmpede derpaa under Bernadotte, hos hvem han 1799 blev Generaladjutant. Efter at have udmærket sig i Slaget ved Austerlitz forfulgte han paa det preussiske Felttog 1806 Blücher indtil Lybek og blev derpaa Guvernør i denne By. I Spanien afgjorde han 1808 Slaget ved Espinosa, var 1809 med Bernadotte i Holland, blev under det russiske Felttog 1812 efter Slaget ved Polozk Divisionsgeneral og kommanderede derpaa 2det Armékorps, hvormed han dækkede Tilbagetoget indtil Weichsel. 1813 blev han Øverstbefalende over Nordarméen, som skulde forsvare Belgien og Flandern. Da han fik høre om Keiserens Tronfrasigelse, sluttede han Vaabenstilstand og underkastede sig Ludvig den attende, som udnævnte ham til Pair og Guvernør i Paris. Ved Napoleons Tilbagekomst, da det hele Officérskorps gik over til Keiseren, reiste Maison til Gent til Ludvig den attende og blev efter den anden Restauration igjen Guvernør i Paris. Som Medlem af den over Marskal Ney nedsatte Krigsret erklærede han sig inkompetent til at fælde Dom og faldt derfor i Unaade, men blev dog 1817 ophøiet til Marquis. 1828 fik han Overkommandoen over Expeditionen til Morea, indskibede sig i Aug. med 14,000 Mand i Toulon, landede paa Halvøen og tvang Ibrahim Pascha til at indskibe sig med sine Tropper. Som en Forsvarer af de konstitutionelle Rettigheder erklærede han sig under Julirevolutionen for Ludvig Filip, fik det Hverv at ledsage den afsatte Karl den tiende til Cherbourg og overtog derefter for nogle Uger Udenrigsministeriet. 1835—36 var han Krigsminister.

Maistre (udt. Mæstr), Joseph, Greve de, fransk publicistisk og politisk Forfatter, f. 1754, d. 1821, blev 1787 piemontesisk Senator, men udvandrede 1792, da Savoien blev tagen i Besiddelse af Franskmændene, blev 1803 sardinsk Gesandt i Petersburg, men maatte 1817 paa Grund af sin Forbindelse med Jesuiterne opgive denne Post, hvorpaa han til sin Død var Minister i Turin. Han optraadte først som Forfatter 1796 og udgav flere religiøs-politiske Skrifter. Han gik saavel i sine theologiske som i sine politiske Anskuelser ud fra Arvesynden, hvis Afsoning ifølge ham skulde være Menneskets Livsopgave, og heraf drog han den Slutning, at Regjeringerne, som har at holde Menneskene til at gjøre Bod, nødvendigvis maa være strenge og despotiske. — Hans yngre Broder Xavier de Maistre, f. 1764, d. 1852, tjente først i den sardinske Hær, fulgte derpaa efter Felttoget 1799 Feltmarskal Suvarov til Rusland og traadte siden i russisk Tjeneste; efter at have taget sin Afsked fra denne levede han siden 1817 afvexlende i Frankrige og Petersburg. Han skrev en Række Noveller, som alle er affattede i det fineste, reneste og eleganteste Fransk, besidder betydelige poetiske Fortrin og endnu læses med Interesse.

Maitresse (udt. Mætres), fr., egentl. „Herskerinde", betegner i Almindelighed Elskerinde, især en Konges eller anden høitstaaende Mands.

Maja, en af Planetoiderne.

Majestæt, af lat. majestas, Høihed, Herlighed; sædvanlig Titel for Konger og Keisere samt disses Gemalinder.

Majestætsforbrydelse (Crimen læsæ majestatis), i mere udvidet Forstand enhver politisk Forbrydelse; i snevrere og mere almindelig Betydning en Forbrydelse i Ord eller Gjerning mod Medlemmer af vedkommende Lands Fyrstefamilie og navnlig mod Majestætens, d. e. Fyrstens Person.

Major (udt. Major), den laveste Stabsofficérs Charge. I Arméer med Regimentsinddeling har Bataljonschefen oftere Majors Grad. — I den norske Armé haves der i Ingeniørbrigaden to Majorer, i Artilleriet ingen, i Kavaleriet tre, nemlig én for hvert Korps, ved hvilket Majoren bl. a. er Chef for den aarlige Rekrutskole. Ved Infanteriet haves kun én Major, nemlig ved Norske Jægerkorps, hvor han er Bestyrer af Underofficérsskolen og tillige administrerer Korpsets Bevæbning, Udrustning og Beklædning samt Pengevæsen.

Major domus, d. e. Husfoged, fr. Maire du Palais, var i det frankiske Rige under Merovingernes Regjering Titelen for den fornemste Hof- og Statsembedsmand. Major domus var Opsynsmand for den kongelige Husholdning, sandsynligvis ogsaa over Domænerne, og havde derfor stor Indflydelse paa Uddelingen af de kongelige Gaver og Beneficier. Han repræsenterede ogsaa,

naar det behøvedes, Kongens Person, og da Merovingerne stadig blev svagere og ofte kom paa Tronen i umyndig Alder, tilfaldt den hele Regjeringsmagt ham. Den sidste Major domus var Pipin den lille, som efterat Kong Karloman 747 var gaaet i Kloster herskede alene; 752 lod han i Soissons den sidste merovingiske Konge, Childerich den tredie, afsætte og sig selv udraabe til Konge i hans Sted, hvorved Major domus-Embedet ophørte.

Majorat, den Arvefølge, hvorved den ældste Arving af lige nær staaende Slægtninger arver den Afdøde. Nu bruges Betegnelsen i Regelen kun, hvor der er Tale om faste Eiendomme, som paa denne Maade udelt gaar i Arv til den ældste af de nærmeste Arvinger.

Majoritet (af lat. major: større), Flertal, især ved Afstemninger, altsaa Stemmeflerhed (i Modsætning til Minoritet, Mindretal).

Majorka, se Mallorca.

Majuskelskrift kaldtes den i den senere Middelalder benyttede Skrift, hvortil man kun anvendte store Bogstaver (Uncialer); Minuskelskrift, Skrift med udelukkende smaa Bogstaver.

Makadamisering, enslags Veibygning, først anbefalet og anvendt i 1820 af den til Amerika udvandrede Skotlænder John Loudon Mac Adam. Den bestaar i at fylde Veibanen med et flere Tommer tykt Lag af Puksten, som sammenpresses med en tung Valse under Paaførsel af Sand og Vand, indtil Veibanen bliver haard og fast.

Makâme, arab., oprindelig Forsamling, dernæst visse hos de gamle Arabere brugelige literære Sammenkomster, i hvilke enkelte ved aandrige improviserede Foredrag underholdt Tilhørerne. Senere uddannede sig for deslige Foredrag en egen Kunststil, som hovedsagelig bestaar i en Prosa, hvis enkelte Sætninger rimer med hverandre og hvori der er indstrøet talrige virkelige Vers. Den berømteste Makâmeforfatter er Harîri (s. d.).

Makao, By paa Øen af samme Navn ved Kantonflodens Udløb i det Kinesiske Hav, har 60,000 Indb. og er befæstet og smukt bebygget. Dens fornemste Udførselsartikler er Opium, Krydderier og Olier.

Makart, Hans, berømt østerrigsk Maler, f. 1840 i Salzburg, var oprindelig bestemt til Gravør, men viede sig til Malerkunsten, først i Wien, dernæst i München, hvor han blev Elev af Piloty og tilegnede sig dennes koloristiske Virtuositet. Til hans første Billeder hører en Leda med Svanen, en Scene af Shakespeares „Lystige Koner i Windsor", og det yndige lille Billede „Barneeventyret". Da han 1866 fremkom med Billedet „En sovende Ridder lader sig kysse af skjønne Vandnymfer", vakte han almindelig Opmærksomhed, hvilket endnu mere blev Tilfældet ved hans derpaa følgende Billede „Moderne Amoretter". Endelig vakte han uhyre Opsigt ved det store Billede, som snart kaldes „Pesten i Florens", snart „De syv Dødssynder"; selve Verket blev dog Gjenstand for meget forskjellige Domme. 1869 reiste Makart til Rom, hvor han malede „Romeo ved Julies Baare"; efter sin Tilbagekomst malede han for Grev Pálffy to Fremstillinger af „Abundantia" i store Dimensioner i Spisesalen i Grevens Palæ. Af hans senere Billeder kan nævnes „Venus, som holder Tanhäuser tilbage", en sovende Sanger, med hvis Harpe Havnymfer leger, to Munke i en Celle, „Venetianernes Hyldning af Catarina Cornaro" (1873), „Kleopatra" (1874), „Dianas Jagt" m. fl. 1876 gjorde han en Studiereise til Ægypten, fra hvis Folkeliv han senere har hentet Emnerne til flere Genrebilleder. 1878 vandt hans „Karl den femtes Indtog i Antwerpen" den store Medalje; derimod var hans Portræt af Sarah Bernard paa Wienerudstillingen 1882 mislykket. Endelig har han leveret Tegninger til Illustration af Uhlands og Shakespeares Verker samt Georg Ebers's „Ægypten". — Makart er en af de Malere, om hvem Dommen lyder mest forskjellig. I ethvert Fald kan han ikke frakjendes en fremragende Begavelse og Dygtighed, navnlig i koloristisk Henseende, medens han paa den anden Side maa bebreides et ofte altfor pikant Valg af Emner, en ikke sjelden inkorrekt Tegning, mindre omhyggelig Udførelse og en vis Affektation i det hele.

Makedonien, et Landskab paa den græske Halvø, laa udenfor det egentlige Hellas, men blev i Tidens Løb fuldstændig helleniseret. Det skiltes i Syd ved Olympen og de kambuniske Bjerge fra det græske Landskab Thessalien, i Vest ved Böonbjergene fra Epiros og Illyrien, grændsede i Nord til Pelagonernes og Pæoniernes Land og havde oprindelig sin Østgrændse ved Floden Axios og den thermæiske Bugt, men udvidedes allerede tidlig til den strymoniske Bugt. Det egentlige Makedonien udgjør nu for Størstedelen det tyrkiske Vilajet Salonik samt delvis Vilajetet Monastir, er ca. 712 Kv.mil stort og har ca. 700,000 Indb. Landet er frugtbart og var allerede i Oldtiden bekjendt for sin Rigdom paa Olie og Vin; af Mineralier forekommer bl. a. Sølv og Guld. Makedoniens Hovedstad i Oldtiden var Pella; desuden fandtes flere andre rige og blomstrende Byer, saasom Pydna, Thessalonike, Ægæ, Herakleia, Filippi, Amfipolis osv. — Makedonerne var oprindelig en illyrisk Folkestamme, men med stærk Indblanding af thrakisk-frygiske, maaske ogsaa pelasgiske Elementer. Makedoniens egentlige Historie tager først sin Begyndelse med ca. 490 f. Kr., da den daværende Konge Alexander den første maatte underkaste sig Perserne og deltage i Xerxes's Tog mod Grækenland. Efter Persernes Tilbagetog efter Slaget ved Platæa 479 blev Makedonien atter uafhængigt. Kong Perdikkas den anden (454—13) blev indviklet i den peloponnesiske Krig og holdt snart med Athenerne, snart med Spartanerne; Landet kom ved denne hans vaklende Holdning i en mislig Stilling, men hævede sig igjen under hans Søn og Efterfølger Arkhelaos (413—399), som tog sig af dets aandelige og materielle Kultur og forbedrede Militærvæsenet. Da Arkhelaos var bleven myrdet, fulgte en 40aarig Periode af blodige Tronstridigheder; Enden derpaa blev, at Filip den anden, der var Formynder for sin Brodersøn Amyntas, 359 benyttede Leiligheden til at gjøre sig selv til Konge (se Filip). Han var en usædvanlig dygtig, energisk og statsklog Mand, som vidste at føre sig de i Grækenland raadende Stridigheder til Nytte og endelig i Slaget ved Khæroneia 338 at gjøre sig til Grækenlands Hersker. Endnu mere udrettede Filips Søn Alexander med Tilnavnet den store (s. d.), som under en kort, men glimrende Erobrerbane hævede Makedonien til et Verdensrige. Efter hans Død 323 opstod der Uenighed og Krig mellem hans Hærførere, de

saakaldte Diadokher, som til Slutning delte det makedoniske Rige mellem sig. Det egentlige Makedonien tilfaldt Antipater, medens Alexanders aandssløve Halvbroder Filip den tredie Aridæus nominelt var dets Konge. Efter Antipaters Død 318 kjæmpede Kassandros og Polysperkleon om Makedonien, som 296 kom i Demetrios Poliorketes's Besiddelse, 287 i Pyrrhos's og 286 i Lysimakhos's. Efterat den sidstnævnte 281 var falden ved Kurupedion, blev Seleukos Landets Hersker, men myrdedes kort efter af Ptolomæus Keraunos, som selv blev dræbt ved Gallernes Indfald i Makedonien. Demetrios Poliorketes's Søn Antigonos Gonatas fik endelig Magten og efterfulgtes af en Række Konger af sin Slægt; under de Bevægelser, som paa denne Tid fandt Sted i Grækenland, blev de makedoniske Konger jevnlig nødte til at slutte sig enten til det akhæiske eller det ætoliske Forbund eller endog at indtage en defensiv Stilling ligeoverfor dem begge. Da Filip den femte beleirede Athen, kaldte dettes Indbyggere Romerne til Hjelp, og disse slog 197 Filip ved Kynoskefalæ, hvorved Makedonien til en vis Grad blev afhængigt af Rom. Allerede Filips Efterfølger Perseus maatte opgive sit Rige og førtes efter Slaget ved Pydna 168 fangen til Rom. Æggede af Romernes haarde Herredømme reiste den makedoniske Befolkning sig 148 under Anførsel af Andriskos, en foregiven Søn af Kong Perseus; men Qvintus Cæcilius Metellus Macedonicus slog dem, hvorefter Adelen udvandrede og Landet 146 tilligemed Thessalien og en Del af Illyrien blev gjort til en romersk Provins.

Maki (Lemur), en Slægt af Halvaber, som forekommer paa Madagaskar. De har spids Snude og lang, busket Hale.

Makkabæerne, en bekjendt jødisk Slægt, nedstammende fra Mattatias (d. 166 f. Kr.), som havde fem Sønner: Johannes, Simon, Judas, Eleazar og Jonatan. — Judas, der ved Faderens Død kaaredes til Hærfører i Kampen mod Syrerne, var „kjæk som en ung Løve" og fik Tilnavnet Makkabi (Hammeren), der blev Fællesnavn for hele Slægten. Efter Mattatias's Fader Hasmon blev Slægten ogsaa kaldt Hasmonæer. Judas faldt (160) i det eneste Slag, han tabte; mod Syrernes 22,000 havde han kun kunnet stille 800. Judas er en af de ædleste Helte, som nogensinde har reist sig for at frelse sit Land fra Trældom og Grusomhed. Efter ham blev først Jonatan (d. 143) og saa Simon (d. 135) Landets Styrere. Simons Sønnesøn Aristobulus (d. 105) tog Kongenavn. Ved Romernes Hjelp styrtede Herodes den store den makkabæiske Slægt; den sidste makkabæiske Konge, Antigonus, blev fangen og i Lænker ført til Antiokia, hvor Antonius, lokket dertil af Herodes, lod ham halshugge, 37 f. Kr. — Makkabæernes to Bøger, der af Protestanterne regnes blandt Apokryferne, holdes af Katholikerne for kanoniske Skrifter af anden Rang.

Mako, By i det ungarske Komitat Csanád, ved Floden Maros, 4 Mil øst for Szegedin. Den har 28,000 Indb. og livlig Handel med Landbrugsprodukter.

Makrel (Scomber), Slægt af de pigfinnede Fiske, udmærker sig ved, at den bagerste Del af Ryg- og Analfinnen er delt i en Række enkelte Smaafinner. Makrelerne har smaa Skjæl og en stærk Hale, henimod hvilken Legemet smalner stærkt af. Den almindelige Makrel er 30—60 Ctm. lang, oventil blaa, nedentil sølvhvid og paa Ryggen tegnet med talrige mørkere Tverbaand. Den lever i Havet ved de fleste europæiske Landes Kyster og fanges i Mængde og spises. Ved Norges Sydkyst foregaar aarlig ikke lidet vigtige Makrelfiskerier (se Fiskeri). — Til de makrelartedes Familie (Scomberoidei) hører ogsaa bl. a. Thunfisken (s. d.), som i Norge kaldes Makrelstørje.

Makrobiotik, Læren om Muligheden af at forlænge Livet og Maaden, hvorpaa dette antages at kunne ske.

Makulatur (af lat. macula, Plet) betegner egentlig de under Trykningen beskadigede eller tilsmudsede Ark, dernæst ogsaa alle trykte Sager, som ikke kan afsættes og derfor kun har Værd som Makulatur og sælges efter Vegt til Indpakningspapir o. lign.

Mala fides, Troløshed, Svig. En Person, som er sig sin retsstridige Handling bevidst, siges at være mala fide. Se forøvr. Bona fides.

Malabarkysten kaldes den sydlige Del af Vestkysten af den forindiske Halvø, fra dennes Sydspidse Kap Komorin, til Fortet og Floden Tschandragiri under 12° 27′ n. B. og fra det Arabiske Hav i Vest til de vestlige Ghatsbjerge i Øst. Udstrækningen er ca. 590 Kv.mil. Landet gjennemstrømmes af mange smaa Floder og er for det meste bjergfuldt. Vegetationen er yppig, Klimatet behageligt og Jorden vel dyrket. Med Hensyn til Produkter af Dyr- og Planteriget stemmer Malabarkysten overens med det øvrige tropiske Indien. En af Hovedfrembringelserne er Peber; af mineralske Produkter udvindes navnlig Salt. I Fjeldegnene findes store Skove, deriblandt af Teaktræer. Beboerne bestaar for en stor Del af Hinduer, dernæst af de saakaldte Mapilla eller Mopla (engl. Moplays), d. e. Muhamedanere, som nedstammer fra indvandrede Arabere. De sidste dannede indtil Midten af forrige Aarh. en blomstrende Stat, var tidligere berygtede som Sjørøvere og beherskede indtil den nyere Tid Lakediveine. Nu staar de under en af England afhængig Vasalfyrste, som residerer i Kananur. Desuden findes i Landet de saakaldte sorte og hvide Jøder, af hvilke de første skal være udvandrede fra Judæa til Indien endnu før den kristelige Tidsregning, samt tyrkiske eller St. Thomaskristne og Europæere. Det malabariske Sprog eller Malayalam hører til de mest velklingende indiske Sprog. — Hele Malabarkysten deles i det engelske Distrikt Malabar, hvortil ogsaa det forhenværende Kongerige Kalikut hører, og to engelske Forbundsstater, Kotsjin og Travancore; det hele hører til Præsidentskabet Madras. — Distriktet Malabar er ca. 280 Kv.mil stort og har 2,261,000 Indb. Hovedstaden Kananur, engl. Cananore, har en af et Fort beskyttet Havn og et engelsk Militærkantonnement samt 31,000 Indb. Der udføres især Peber, Kokosnødder og Bygningstømmer. Byen blev i det 16de Aarh. tagen i Besiddelse af Portugiserne og i det 17de af Hollænderne. Andre vigtige Byer er Kotsjin, Kalikut og Baipur ell. Beipur, en Sjøstad med 6,000 Indb. Ved den fra Madras hidledede Arm af Madras-Jernbanen fik Byen forøget Betydning. Desuden maa nævnes Tellitsjerry, en Sjøstad og engelsk Militærstation med et stort Fort og god

Havn, meget livlig Handel og 20,000 Indb. To Mil længere sydlig ligger den franske By Mahé med et lidet dertil hørende Distrikt paa vel 1 Kv.mil og 8,500 Indb., Missionsplads og Havn.

Maladetta, det højeste Punkt af Pyrenæernes Fjeldkjæde, naar en Højde af ca. 11,000 Fod.

Malaga, Provins i det tidligere spanske Kongerige Granada, 130 Kv.mil stor, med 505,000 Indb. — Hovedstaden Malaga har 100,000 Indb., ligger ved Middelhavet, 12 Mil nordøst for Gibraltar, i en skjøn Egn, er en Havne- og Handelsstad af første Rang og Sæde for en Biskop. De mærkeligste Bygninger er Kathedralkirken fra det 16de Aarh., det biskopelige Palads, Toldboden og den gamle mauriske Borg Alcazaba. Industrien er særdeles livlig; Handelen er af stor Betydning, da Malaga næst Barcelona for Tiden er Spaniens vigtigste Sjøhandelsstad. — Malagavine kaldes de paa Bjergene i Omegnen af Malaga avlede søde, fyrige Vine, som mest er hvide, undertiden ogsaa røde. Blandt de hvide er Pedro-Ximenes fra Omegnen af Guadalupar den fortrinligste; den er likøragtig, fin og har megen Aroma. Den Vin, som sædvanlig kommer i Handelen under Navn af Malaga, og som paa Produktionsstedet kaldes farvet Vin, er mørk ravfarvet og som ung meget sød; naar den er bleven ældre, taber Sødmen sig, og Vinen bliver samtidig finere, faar mere Fyldighed og Fyrighed og en meget behagelig Bouquet.

Malaier ell. **Malayer** er dels et Kollektivnavn for et Antal af Folkestammer, som fra den malaiiske Halvø og de store Sunda-Øer udstrækker sig mod Øst over Molukkerne, Filippinerne, Marianerne, Formosa og Liën-kiëu til Sandwichs-, Selskabs-, Venskabs- og Fidsjiøerne samt Nyseeland, mod Vest til Madagaskar, eller ogsaa Navn paa et til dette Folkekompler hørende, over hele det indiske Arkipel adspredt levende Folkefærd. Alle til den malaiiske Race hørende Folkestammer har tynde Lemmer, slankt, velbygget Legeme af Middelhøide eller lidt under, en gulagtig-brun eller brun Hudfarve, langt, sort, glat Haar, svag Skjægvæxt, fremstaaende Kindben, en kort, plat, ved Roden bred Næse, store, mørke og fyrige, ikke sjelden skjevtstaaende Øine, stor Mund og noget forover rettede Tænder. De staar i Ansigtets og Hjerneskallens Dannelse saavelsom i andre Legemsforhold den mongolske Race nær og ansees derfor ogsaa af flere nyere ethnografiske Forfattere ikke for en egen Race, men for en af de ældste Hovedgrene af den mongolske Race. — Malaierne i snevrere Forstand eller de egentlige Malaier er en Stamme af forholdsvis nyere Oprindelse. Uagtet ingen Statsenhed bestaar mellem dem og de lever adspredt over et vidt Rum paa Øerne i det indiske Arkipel, kan de dog betragtes som ét Folk, da der hos dem alle finder stor Overensstemmelse Sted i Sæder og Levevis, ligesom de alle bekjender sig til Islam og alle taler det samme Sprog, som udmærker sig ved sin Velklang fremfor de øvrige Sprog i det indiske Arkipel. De viser i Almindelighed mindre Dygtighed og Tilbøielighed til Agerdyrkning end til Handel, Skibsfart og andre Beskjeftigelser, der ikke binder dem til et Sted; de drager stadig om paa Havet fra den ene Ø til den anden, dels som fredelige Sjømænd og Handlende, dels som frygtede Sjørøvere. De har opnaaet en vis Grad af Kultur og har Færdighed i mange Haandverk. Malaiernes Karaktér skildres i Almindelighed paa en lidet tiltrækkende Maade. De holdes for troløse og forræderske, grusomme, hevngjerrige, dovne og sanselige. De er lidenskabelige Opiumsrøgere og Venner af Hanekampe. Deres gode Egenskaber er hovedsagelig Tapperhed, Foretagsomhed, Frihedskjærlighed og Utilbøielighed til at underkaste sig fremmede Stammer, særlig Europæerne. Deres egentlige Hjemsted er Riget Manang-Kabau, som i gamle Dage var den vigtigste Stat paa Sumatra og endnu i Løbet af det 15de Aarh. omfattede hele den mellemste Del af Øen. Ifølge det berømte malaiiske Historieverk „Soulâlat as Salâthin" udvandrede 1160 en Del af Befolkningen fra Manang-Kabau til Østkysten af Sumatra og herfra til Sydspidsen af den senere saakaldte malaiiske Halvø, hvor Udvandrerne grundede Byen Singapore. Herfra blev de imidlertid fordrevne 1252 af Javanesere, begav sig derefter længere mod Nord og grundede en Stad, som senere fik Navnet Malakka. 1276 antog Kongen af Malakka, Muhamed Schah, med hele sit Folk Islam. Fra Malakka udbredte de sig over hele Halvøen saavelsom til de i Syd for den liggende Øer. Malaierne fra Halvøen udbredte Islam, sit høiere udviklede Sprog, sin Skrift og hele Kultur til Riget Manang-Kabau og over hele den vestlige Halvdel af Sumatra. Nu udgjør Malaierne Hovedbestanddelen af Halvøen Malakkas Befolkning, den vigtigste Del af Befolkningen paa Sumatra, og lever derhos som Kolonister paa Kysterne af Java, især i denne Øes vestlige Del samt paa andre indiske Øer. Paa Borneo har de dannet et Antal større og mindre Riger. Samtlige de egentlige Malaier kan anslaaes til et Antal af $3\frac{1}{2}$—4 Millioner. Det malaiiske Sprog var allerede i det 15de Aarh. det almindelige Handels- og Samfærdselssprog paa det indiske Arkipels Øer. Malaiernes Literatur er temmelig alsidig og indeholder især værdifulde Krøniker og historiske Verker. Den slutter sig mere til den arabiske end til den indiske. Foruden Koranen er forskjellige arabiske Digterverker oversatte til Malaiisk, saaledes „Kalila og Dimna", „Tusen og én Nat" osv. — Hvad, med Bortseen fra disse egentlige Malaier, angaar de andre Stammer, som Blumenbach sammenfattede til den malaiiske Race, og som i sproglig Henseende danner den malaiisk-polynesiske eller oceaniske Folkestamme, da er en nøiere Gruppering af dem efter deres Slægtskabsforhold endnu ikke mulig. W. v. Humboldt og Buschmann, som har indlagt sig de største Fortjenester af denne Sprogstammes sammenlignende Grammatik, antager fire store Grupper: den polynesiske, den filippinske, den egentlige malaiiske og den madagassiske. Blandt de polynesiske Sprog er det nyséландske (Maori), det hawaiiske samt Sproget paa Selskabs- og Venskabsøerne mest bekjende. Til den filippinske Gruppe hører Tagalasproget paa Manila m. fl. andre Dialekter paa samme Ø, Bisayasproget paa Øerne mellem Luzon og Mindanao med dets Dialekter, samt Zulusproget. Af de malaiiske Dialekter paa Øen Formosa er kun det med Tagalasprogene nær beslægtede Favorlang nærmere undersøgt. De vigtigste Folk og Sprog paa Øerne i det egentlige indiske Arkipel er foruden Malaierne: paa Sumatra Atkineserne, Battaerne, Bedjang og Pasuma samt Lampong; paa Java Sundaerne og Javaneserne; paa Celebes

Bugierne, Makassarerne og Alfurerne; paa Borneo Dajakerne. De talrige sproglig forskjellige Folkeslag paa de smaa Sundaøer og de østlige Øgrupper er væsentlig kun bekjendte af Navn. En vistnok af den gammelindiske udgangen, men nationaliseret Literatur har kun Javaneserne, dels paa Kavi, det gamle, stærkt med indiske Elementer blandede hellige Sprog paa Java, dels paa Javanesisk. Dog besidder ogsaa Makassarerne og Bugierne, samt paa en vis Maade ogsaa Madagasserne Begyndelsen til en Literatur.

Malakias, den sidste af de tolv saakaldte smaa Profeter, levede i den sidste Halvdel af det 5te Aarh. f. Kr.

Malakit, en Kobbererts af livlig, ren grøn Farve, tildels med Striber, Aarer eller Tegninger, forekommer især i Uralbjergene, desuden i Frankrige, Ungarn o. fl. St. Den anvendes for en Del til Smykker, saasom Broscher, eller til større slebne Gjenstande, som Bordplader, Vaser osv.; desuden bruges den pulveriseret til Anstrøgsfarve (Berggrønt). Malakit er derhos en Kobbermalm og smeltes som saadan med de andre Kobberertser.

Malakka, en smal Halvø, som løber ud mod Syd fra den bagindiske Halvøs Sydside, ligger mellem 13° 30' og 1° 3' n. B. og har et Fladeindhold af ca. 2,750 Kv.mil. Den beskylles i Vest af det Indiske Hav, i Øst af Bugten ved Siam og det Kinesiske Hav og skilles i Sydvest ved Malakka-Strædet fra Øen Sumatra. Dens Indre gjennemskjæres i Halvøens hele Længde af Fjeldkjæder; paa Grund af Halvøens Smalhed er Flodsystemet kun lidet udviklet; der findes kun korte Kystfloder uden Betydning for Skibsfarten. I det Indre findes udstrakte Urskove, langs Kysten Sumpe og Moradser. Elefanter, Tigre, Aber, Hjorte, Vildsvin og andet Vildt forekommer i Mængde; navnlig er Tigrene en skrækkelig Landeplage. De vigtigste af Landets Produkter er Peber, Tin og Guld. Kystbeboerne er Malaier; i det Indre og i Skovene lever vilde, omvandrende Stammer. Den hele Halvø deles i de britiske Besiddelser og i flere, dels uafhængige, dels af det siamesiske Rige afhængige Malaierstater. — Provinsen Malakka er ca. 30 Kv.mil stor og har 78,000 Indb. Den blev 1511 frataget Fyrsten af Djohor af Portugiserne, 1641 erobret af Hollænderne og 1795 fratagen disse af Englænderne, men kom 1801 tilbage til Holland. 1807 blev den for anden Gang tagen i Besiddelse af Englænderne, 1818 givet tilbage til Hollænderne, men 1824 definitivt aftraadt til England. Landet er meget frugtbart; Hovedprodukterne er Ris, Sago, Skibstømmer og Peber; Vildt og fortrinlige Frugter findes i Mængde. Kysten er fiskerig. Klimatet, som afkjøles af regelmæssige Land- og Havvinde, er hverken særdeles varmt eller usundt. Hovedstaden Malakka blev grundet 1252 af den malaiiske Fyrste Sri Iskander Schah og var under dennes første Efterfølgere saavelsom under Portugisernes Herredømme den rigeste og vigtigste Handelsstad i denne Egn af Verden; efterat Batavia begyndte at blomstre, sank Malakka mere og mere og blev efterat Singapore var opstaaet ganske i dens Nærhed aldeles ubetydelig.

Malakof, den stærkeste Centralbastion paa Sebastopols Sydside, blev 8de September 1855 stormet og indtagen af Franskmændene. (Se Art. Krimkrigen).

Malakologi, Læren om Bløddyrene; **Malakolog**, en, som befatter sig med denne Videnskab.

Malangen, en 7 Mil lang Fjord i Tromsø Amt, gaar ind fra Havet mellem Senjen og Kvaløen. Den deler sig i flere Arme, hvoraf kan nævnes Nordfjord og Ursfjord. — Malangen Sogn er Annex til Balsfjord.

Mal à propos (udt. mal-apropo), ubeleilig, i Utide, paa urette Sted; upassende anbragt.

Malaria, egentl. „daarlig Luft", Sumpluft eller Sumpmiasma, kalder man i Italien den for mange sumpede Egne eiendommelige paa levende Organismer febervækkende Indvirkning. Den, som i saadanne Egne, især efter Solnedgang, udsætter sig for den frie Luft, overfaldes meget ofte af Feber, og de Indfødte selv har tidt et eiendommeligt blegt, sygeligt Udseende. En lignende Indflydelse har Sumpe ogsaa i andre Lande, dog mildere mod Nord, men endnu giftigere i mange tropiske Lande, hvor de fremkalder de med den gule Feber beslægtede Arter af Sumpfeber. Det er sandsynligt, at de i stillestaaende Vand udviklede, ved Forraadnelse af Plante- og Dyrerester opstaaende skadelige Luftarter er Aarsagerne til disse Sygdomstilfælde. Ogsaa er sandsynligvis endnu andre Momenter medvirkende, saaledes selve Luftens Fugtighed, de i den svævende Luftinfusorier eller Sopsporer samt Drikning af det dovne, paa Gaser (Kulsyre) fattige og med organiske Bestanddele opfyldte Vand. Et koldt Klima, en yppig Plantevext og Jordbundens Dyrkning tilintetgjør Sumpmiasmaet. Forøvrigt gives der ogsaa sumpløse Egne, hvor ligeledes en saakaldt Malaria er herskende, saaledes Gibraltar og mange Steder i Italien og Peru. Al Urskovbund udvikler, naar den er ryddet og dyrkes, i de første Aar et febervækkende Princip, som ofte bliver fordærveligt for de første Kolonister. Malariasygdommene er for det meste Vexelfebre (saakaldt Koldfeber) og i varme Klimater de med remitterende Karaktér forløbende Tropefebre. Desuden forekommer i saadanne Egne en langvarig, snigende Sygdom med Opsvulmen af Milten, Leveren osv. og Tilbøielighed til Vattersot.

Malcolm (udt. Mællkom), Sir John, engelsk Statsmand og Historieskriver, f. 1769, d. 1833, udmærkede sig i Indien 1792 under Seringapatams Indtagelse og blev derefter anvendt som Gesandt i flere diplomatiske Øiemed. 1817 udnævntes han til Guvernør i Mellemindien og 1827 til Guvernør i Bombay. Hans Forvaltning af de halvbarbariske Lande forskaffede ham stor Anseelse som dygtig Administrator. 1831 vendte han hjem og indvalgtes i Parlamentet. Han har udgivet flere værdifulde Skrifter, navnlig om de asiatiske Forhold; særlig maa nævnes hans „Persiens Historie" (2 Bd., 1815) og „Indiens politiske Historie" (2 Bd., 1827).

Malebranche (udt. Malbrangsj), Nicolas, fransk Filosof, f. 1638, d. 1715, havde fra sin Ungdom af at kjæmpe med Sygelighed og var pukkelrygget og svag. I en Alder af 22 Aar indtraadte han i Oratoriets Kongregation, hvor han viede sig til Studiet af den bibelske Historie og Kirkefædrene, indtil Læsningen af et Skrift af Descartes hos ham vakte en afgjort Tilbøielighed for Filosofien. Efter flere Aars Studium af Descartes's Skrifter udgav han sit berømte Verk „De la recherche de la vérité" (3 Bd., 1674), som ved sin Originalitet og

Elegance i Fremstillingen gjorde stor Opsigt, men ogsaa skaffede ham ivrige Modstandere. Formaalet for dette Verk var psykologisk at undersøge de almindelige Aarsager til de Bildfarelser, som den menneskelige Erkjendelse er underkastet, men tillige ogsaa bestemme, hvad der i denne Erkjendelse er af Sandhed, hvorpaa denne tilsidst grunder sig, og ad hvilken Vei den skal udforskes. Verket er en Frembringelse af en dyb, rolig, gjennemtrængende Aand og indeholder en Mangfoldighed af tiltrækkende psykologiske Jagttagelser og Vink. Hovedsætningen, hvortil Malebranche, efter at have forkastet de forskjellige Antagelser om Erkjendelsens Oprindelse, kommer, og i hvilken hans Aabenbaringstro mødes med Resultaterne af hans filosofiske Forskning, er, at vi ser og erkjender alle Ting i Gud („la vision en dieu"). Han betragter derfor Gud som den eneste Realgrund til al Væren og den eneste Erkjendelsesgrund for al Tænkning, og hans Lære karakteriserer sig som en mystisk Idealisme, som dog har mange Berøringspunkter med den af ham ivrig bekjæmpede Spinozisme. Han har tillige forfattet en Række andre Skrifter, der udkom samlede i 11 Bind 1712. Malebranche blev 1699 Æresmedlem af det franske Videnskabsakademi.

Maledíverne, en lang Kjæde af ca. 12,000 lave Koraløer og Koralrev i det Indiske Hav, sydvest for Forindien, ligger mellem 7° og 1° n. B. og mellem 91° og 92° ø. L.; Rækken er i Gjennemsnit ca. 10 Mil bred. Det hele bestaar af 14 „Atolls" eller ringformede Koralrev, paa hvilke de enkelte, i Regelen ikk over 25 Fod høie Smaaøer hæver sig. Disse Øer frembringer hovedsagelig Kokospalmer, Ris og forskjellige tropiske Vexter. Heste findes ikke, af Hornkvæg kun lidet, derimod en Mængde Fjerkræ; Fiskeri er Hovednæringsveien. Indbyggerne, indvandrede Hinduer, som taler et med Singalesisk beslægtet Sprog, er i Antal ca. 150,000 og bekjender sig for det meste til Muhamedanismen; de driver livlig Handel paa Sumatra og den nordlige Østkyst af Forindien, er et fredeligt Folk og staar under en Sultan, som residerer paa Øen Male og kalder sig „Sultan af de 13 Atolls og 12,000 Øer". Englænderne regner Maledíverne til Sydvestprovinsen paa Ceylon.

Malerfarver, se Art. Mineralfarver, Saftfarver og Dækfarver.

Malerkunsten giver ved Hjelp af Farver indenfor bestemte Omridslinier paa en Flade Afbildninger af virkelige eller som virkelige tænkte Gjenstande sete fra et bestemt Punkt — og er forsaavidt modsat den statuariske Kunst, der gjenfremstiller Legemer i deres fulde Legemlighed i helt eller halvt runde Figurer (se Billedhuggerkunst). Malerkunstens Materiale er dels Fladen (Malegrunden), hvorpaa, dels Farvestoffet, hvormed der males. **Arter.** Den mindre vigtige Inddelingsgrund er Malegrunden, som helt eller delvis bedækkes af Farven; den er sædvanlig Papir, Pergament, Lærred, Træ, Sten, Kalk, Metal, Porcelæn, Glas. Betydningsfuldere er Inddelingsgrunden efter Farvestoffet, hvormed der males. Vi skjelner her mellem: 1) Tegningen, der kun giver enten blot Omrids (Konturtegning) eller Omrids med Lys og Skygger (altsaa ikke egentligt Maleri) og udføres med Blyant, Sortkridt, Kul, Sepia eller Tusch. 2) Pastellen, Maleri med tørre Kridtfarver. 3) Akvarellen eller Vandfarvemaleriet, hvor Farver, der er bundne ved Gummi eller Honning, opløses i Vand. Af denne Art var Middelalderens Miniaturer i Klostermanuskripterne (Miniatura af Minium, Mønjefarve). Vandfarverne er i Regelen transparente; Maleri med ugjennemsigtige Vandfarver kaldes Gouache (ital. af det tyske waschen). 4) Temperamaleriet (især paa Træ), hvor Farverne bindes med Lim, Æggehvide eller andre seige Stoffer; det anvendtes især i Middelalderen, men paa Grund af Bindemidlets Seighed maatte meget fine Pensler og dermed en mere tegnende, penslende Manér anvendes, medens Baggrunden ofte blev overtrukken med en Guldgrund. Skjønt Temperamaleriet stundom i vor Tid er gjenoptaget, forsvandt det dog væsentlig, da i det 15de Aarh. 5) Oliemaleriet blev almindeligt. Dette anvendtes først paa Træ, senere almindelig paa Lærred, der præpareres med en gibsagtig Grund. Den Farvestoffet bindende Olie er lettere flydende, kan oftere overmales og fuldendes ved gjennemsigtige „Lasurfarver", og kan saaledes mere end noget andet Malemiddel meddele Billedet et Præg af fuld Natur og Virkelighed. 6) Efter Malestoffets Forbindelse med Malegrunden benævnes Freskobilledet, der anvendes til Vægmalerier (monumentale Malerier) og males med Jordfarver, der opløses i Vand, paa den nybelagte, endnu friske Kalkgrund (deraf Navnet al fresco). Det tillader ingen Efterarbeider (Retoucher), i det engang malede og fordrer saaledes stor Sikkerhed hos Kunstneren. Dog har man ogsaa i ældre Tider, skjønt mindre varig, malet 7) Al secco paa den tørre Murgrund med Lim- og Oliefarver (f. Ex. Leonardo da Vincis Nadverd), og i vor Tid har man lært 8) at forbinde Farverne paa den tørre Mur paa det nøieste med denne ved Vandglas, der tillige beskytter Billederne (Stereokromi), f. Ex. Kaulbachs Billeder i Berlinermuséets Trappenhaus.) 9) Enkaustik anvendtes især i den antike Kunst og bestod i Indbrænding af Farverne, som var forbundne med Vox. 10) Emaljmaleri, farver paa Metal med forskjelligfarvet Glasflus. Videre 11) det efter Malegrunden benævnte Porcelænsmaleri, der brændes ind i Porcelænet. 12) det ligeledes efter Grunden benævnte Glasmaleri, ved i Glasset indbrændte Farver, der navnlig anvendtes for Kirkevinduer i den senere Middelalder, men hvis længe tabte Teknik er gjenopfunden i vor Tid. 13) Mosaikmaleriet, som dannes ved Sammensætning i vaad Kitgrund af en Mængde uligefarvede, meget smaa Stene eller Paster (navnlig Glaspaster). Det anvendtes i Oldtiden især til Gulves, i Middelalderen til Vægges navnlig Kirkevægges Udsmykning. — **Teknik.** Maleren udfører gjerne først en Tegning (Skizze, Haandtegning), som fremstiller det vordende Billedes almindelige Anordning (Komposition), dernæst en Farveskizze, der angiver Farvevirkningen; saa udfører han fine Modelstudier efter Naturen for de enkelte Gjenstande i Billedet, og gjør saa stundom en tegnet Karton i den Størrelse, Billedet skal have, som viser Kompositionen helt og nøiagtigt udført. Denne Karton overfører han saa i selve Billedet, der først fremtræder som Undermaling, senere overmales, laseres og stemmes for at bringe Farverne i Harmoni. Udføres Billedet direkte uden Undermaling, kaldes dette at male à la prima (sc. volta, Førstegangsmaling).

Til Malerens Studier hører Anatomi og Perspektivlære. — **Gjenstande.** Man skjelner mellem Historiemaleri, der behandler saavel den religiøse (Helligbilleder), som den verdslige Historie, Genrebilleder, der fremstiller almindelige Scener saavel af Samtidens som af Fortidens (historisk Genrebillede) Liv; Dyrmaleri, Blomster-, Frugt- og Vildtstykker (Stilleben, nature morte); Landskabsmaleri og Arkitekturmaleri samt Portrætmaleri, hvis Opgave er at gjengive bestemte virkelige Personer i karakteristisk Lighed. Paa Grændsen af Haandverket staar Dekorations- og Ornamentmaleriet. — **Stil.** Den maleriske Stil kan enten helde mod Linieskjønhed (plastisk Stil i Maleriet) eller mod ren Farvevirkning (egentlig malerisk Stil). Inden denne har Lysets reflekterede Spil ind i Skyggerne (Clairobscur) stor Betydning (Rembrandt, Correggio). Forøvrigt vil den plastiske Stil nærmest falde sammen med Idealisternes Retning, den egentlig maleriske Stil med Realisternes. Den rent naturalistiske Gjengivelse af det Tilfældige saaledes som det viser sig for Øiet og gjør Indtryk paa dettes Farveopfatning, kalder man i de sidste Aar Impressionisme. — **Historie.** Hos de ældste historiske Folk i Orienten var Maleriet nøie knyttet til Bygnings- og Billedhuggerkunsten, idet man udfyldte de paa Bygningernes Vægge indhugne Basreliefer med Farve (Ægypten) eller frembragte Billeder, navnlig Ornamenter paa glaserede Tegl (Assyrien). Først hos Grækerne fremtræder Maleriet som selvstændig Kunst, først i saakaldte Monokromier, hvor Partiet indenfor Konturerne udfyldtes med en eneste Farve, senere gjennem mere komplicerede Farver. Den attiske Skole udvikles under Kimons Samtidige Polygnot (450 f. Kr.) i simple, storartede Former, der med Hensyn paa teknisk Udvikling af Koloriten langt overtræffes af den ioniske Skole under Zeuxis (400) og hans Samtidige Parrhasios, medens det aandige Indhold og Formens Storhed synes at staa tilbage for Polygnot. Hellas berømteste Skole var dog den peloponnesiske, af hvilken den største Maler i Oldtiden, Apelles (330), Alexander den stores Maler, fremgik. Disse Kunstneres Verker kjender vi kun af Omtale. Ved Siden af det rent kunstneriske Maleri frembragte Grækenland et paa Grændsen af Haandverket staaende, ypperligt Vasemaleri. De ældste Vaser er malede i brunlige Figurer paa den gule Lergrund eller med sorte Figurer paa rødlig Grund; senere optræder Figurerne lyse, rødlige paa den sorte Grund. Ogsaa Italien eier skjønne Vaser. Fra Romertiden kjender vi smukke Ornamenter (Grotesker) og enkelte Billeder i Rom (Titi Thermer, Palatin), men den væsentlige Kjendskab til det romerske Maleri hentedes fra det gjenopgravede Pompejis Freskobilleder og Mosaiker, der tildels viser os Kopier efter græske Kunstnere. Dog tør disse Verker kun ansees som dekorative og staar vistnok betydelig under, hvad de store Mestere har frembragt. Den vigtige Samling bevares hovedsagelig i Neapels Muséum. — Den ældste kristne Malerkunst begynder i Roms Katakomber og slutter sig i formel Henseende umiddelbart til den synkende antike Kunst, medens den henter sit Indhold fra det Gamle og Nye Testamente. (Moses slaar Vand af Klippen, Jonas under Græskartræet, Kristi Daab osv., men ikke Korsfæstelsen.) De ældste kristne Kirker smykkes med Mosaiker, først paa blaa Grund, de romerske Basiliker (S. Maria maggiore, San Cosma e Damiano osv.), senere paa Guldgrund i de byzantinske Kirker (Hagia Sophia o. fl.). Under den byzantinske Indflydelse svinder de sidste Spor af Antikens Skjønhed, og henad de byzantinske Kirkers Vægge strækker sig lange, magre, blege, gulgrønne Skikkelser af de Helgener, af hvilke den kristne Kirke snart har dannet sin nye Olymp med Kristus og Maria i Spidsen, med tunge Guldglorier, i pragtfulde Brokadekaaber, men uden Liv og Handling. Billedstriden i Konstantinopel fremkalder et Prestevælde i Malerkunsten, idet Kunstnerne tvinges til at fremstille hele den kirkelige Historie efter bestemte i Detaljer vedtagne Regler, som indeholdes i „Malerbogen fra Athos" og endnu er herskende i den græsk-katholske Kirke. Miniaturmaleriet i de byzantinske Manuskripter har ialfald Fordelen af rig ornamental Farvesans. Under Islam udvikles ingen Malerkunst paa Grund af Profetens Forbud. — Under den romanske Kunstperiode optræder den livligere occidentale, navnlig germaniske Aand i Tagmalerierne i de tyske Kirker (St. Michael i Hildesheim, Domen i Braunschweig osv.) af en vis bred Djervhed og sluttende sig prægtig til Arkitekturen; Mosaikskolerne blomstrer i Italien (S. Marco i Venedig. de nyere Mosaiker i Maria Maggiore, Rom og Domen i Monreale, Palermo, medens Florentineren Giovanni Cimabue (f. 1240, d. 1303) endnu fastbængende ved den byzantinske Formbehandling dog synlig er paavirket af den antike Skulptur (Fresker i St. Franciscus i Assisi), ligesom paa lignende Principer den Sienesiske Skole skabes af Duccio di Buoninsegna, hans yngre Samtidige (Domen i Siena). De frankiske og angelsachsiske Miniaturer er i denne Periode at mærke ved Siden af de byzantinske. — Den Omstændighed, at Gothiken opløste alle Vægflader i Murpiller og Vinduer, satte Freskomaleriet tilbage, medens den fremmede Glasmaleriet (Domerne i Rheims, Chartres, Bryssel, Köln og S.te Chapelle i Paris). I Italien, som modstaar denne Gothikens Indflydelse, holder Freskobilledet sig i den florentinske Skole under Cimabues Elev, Giotto di Bondone (1276—1336), som indfører de livlige Handlingsbilleder. Orcagna, Taddeo Gaddi og den fromme Fiesole tilhører hans Skole. Sienaskolen fortsættes ved Simone di Martino (1276—1344). — I Tyskland dyrkes i denne Periode Staffelibilledet i Pragerskolens bløde Farveovergange og brede Former under Karl den fjerde, i den frankiske Nürnbergerskoles strengere Modellering og Kölnerskolens fromme Ynde under Meister Wilhelm (ca. 1380) og Stephan (1420). — Med Renaissancens Begyndelse forberedes det moderne Maleris høieste Blomstring. I den tidlige Renaissance udmærker Florentinerskolen i det 15de Aarh. sig ved sin livfulde Realisme under Masaccio, Filippo Lippi, Ghirlandaio, Andrea Verocchio og Cortoneseren Luca Signorelli. Den paduanske Skole under Mantegna udmærker sig ved sin under Antikstudier opøvede Tegning. I Milano og Pavia blomstrer den lombardiske Skole under Borgognone, og den farveglødende venetianske Skole danner sig under Giovanni Bellini (1425—1516). Fromt religiøs og yndig blomstrer den umbriske Skole under Pietro Perugino (1446—1524). — I Nederlandene indføres i det 15de Aarh.s Begyndelse Oliemaleriet

i den flamske Skole ved Brødrene Jan og Hubert van Eyck, medens i Tyskland den schwabiske Skole blomstrer under Martin Schön og Hans Holbein den ældre, den frankiske i Nürnberg under Michael Wohlgemut. — Renaissancens Blomstring indbryder med Reformationsaarhundredet: Italien viser os sit og alle Tiders største i de tre Stormestere, i Florentinerskolens Mester og Ghirlandajos Discipel Michelagniolo Buonarroti (1475—1564), der har skabt Capella Sistinas Tagmaleri og Dommedag i Rom, den lombardiske Skoles Mester og Verocchios Discipel Leonardo da Vinci (f. 1452, d. 1519), Skaberen af „Nadverden" i Milano, og Raffael Santi (f. 1483, d. 1520), den romerske Skoles Mester og Peruginos Discipel, Skaberen af Madonna Sistina i Dresden og af Freskerne i Vatikanets Stanzer og Loggier. Samtidig blomstrer den venetianske Skole under Tizian, Giorgione, Tintoretto og Paolo Veronese, og Skolen i Parma under Correggio. I Tyskland optræder samtidig den schwabiske Skoles Stormester, Hans Holbein, den frankiskes, Albrecht Dürer, og den sachsiskes, Lucas Cranach. — I det 17de Aarh., medens de italienske og tyske Skoler gaar under, i Italien med den bolognesiske Eklektikerskole under Familien Caracci (Anibale, d. 1609) og Naturalisterne under Caravaggio, Salvator Rosa og Spagnoletto, hæver Maleriet sig i Spanien under de farverige Mestere Velasquez og Estéban Murillo, samt i Nederlandene, hvor Peter Paul Rubens (f. 1577, d. 1640) med sine Elever (v. Dyck, Jordaens, Brouwer, Teniers) gaar i Spidsen for den brabantske, Rembrandt v. Rhyn i Amsterdam for den hollandske Skole, i hvilken Kunstnere som Franz Hals, Barth. van der Helst, Ostade, Jan Sten udfolder sin Virksomhed. I det realistiske Landskab udmærker sig Ruysdael og Everdingen. I Frankrige staar i Ludvig den trettendes og fjortendes Tid Vouet, Poussin og Charles le Brun samt Eust. le Sueur i Spidsen for Udviklingen. I det idealistiske Landskab staar Claude Lorrain ved Poussins Side. — I det 18de Aarh. er Maleriet overalt i Nedgang, og kun enkelte Kunstnere fortjener at nævnes: i Frankrige den fine Watteau, i England Sædeskildreren Hogarth, i Italien Raffael Mengs (tysk) og Battoni. — Det 19de Aarh. har igjen bragt Maleriet fremad. Frankrige gaar i Spidsen med den endnu theatralske David, Idealisten Ingres, Koloristen Delacroix, Folkelivsmaleren Leopold Robert, Historiemaleren Paul Delaroche, Slagmaleren Horace Vernet; Tyskland frembringer Nazareneren (Helligmaleren) Fr. Overbeck, den tanketunge Peter v. Cornelius, den fantastrige, men ikke altid sande Wilhelm v. Kaulbach (den ældre Münchenerskole), Schadow, Lessing og Hildebrandt (Düsseldorferskolen). I England virkede den eiendommelige Landskabsmaler Turner og den fortrinlige Dyrmaler Edwin Landseer, i Schweiz Landskabsmaleren Al. Calame. — I Belgien skabtes en ny Tid gjennem Wappers, Biefve og Leys samtidig med Landets Frigjørelse. Gallait maa, skjønt her ellers ikke medtages endnu levende Kunstnere, nævnes som en af Grundpillerne. I Danmark skabte W. Eckersberg en national Skole, i hvilken Marstrand udvikledes. I Sverige erindrer vi om Koloristen Höckert, Akvarellisten Egron Lundgren og Landskabsmaleren Edv. Bergh. I Norge var Skaberen af Folkelivsbilledet Adolf Tidemand og af det norske Landskabsmaleri J. C. C. Dahl. — De nulevende Mestre er her unævnte; de maa saavelsom de mere betydelige afdøde søges under sine Navne.

Malesherbes (udt. Malserb), Chrétien Guillaume de Lamoignon de, fransk Statsmand, f. 1721, d. 1794, studerede Retsvidenskab og var 24 Aar gl. Parlamentsraad. 1750 blev han Præsident ved Beskatningskammeret og befriede Ofrene for Finansjustitsen af Fængslerne, forfulgte de havesyge Generalforpagtere og modsatte sig Hoffets Skatte-Edikter. Tilligemed Dommerembedet havde han ogsaa faaet Opsynet med Pressen, i hvilken Stilling han begunstigede Udgivelsen af oplysende Skrifter. Da Hoffet opløste Parlamenterne, rettede han 1771 en dristig Forestilling til Ludvig den femtende, hvori han krævede Indkaldelsen af Stænderne, hvilket havde til Følge, at han forvistes til sine Godser. Med Ludvig den sextendes Tronbestigelse og Parlamenternes Gjenoprettelse overtog han igjen sit tidligere Embede. 1775 blev han Indenrigsminister, medens Turgot fik Bestyrelsen af Finanserne; Begges Reformbestræbelser strandede paa Hoffets og Parlamenternes Modstand, og Turgots Afgang bevægede ogsaa Malesherbes til at takke af i Mai 1776. Han viede sig nu til naturvidenskabelige Studier, men blev 1787, kort efter Notablernes Forsamling, atter Medlem af Ministeriet; han fik dog ingen Indflydelse, saa at han allerede før Stænderne traadte sammen gik af. Ved Udbruddet af Revolutionen raadede han til Maadehold og tilbød sig 1792 at være Kongens Forsvarer; sammen med Tronchet og Deséze fik han ogsaa dette farlige Hverv. Efter Kongens Domfældelse besvor han Konventet under Taarer at gjøre Dommens Fuldbyrdelse afhængig af Folkets Billigelse. Da Kongen alligevel blev henrettet, var Malesherbes uforsigtig nok til at forhaane de revolutionære Magthavere og anklage sig selv, fordi han havde været med at fremkalde Bevægelsen. Han fik vistnok Lov til at vende tilbage til sit Gods, men allerede i Decbr. 1793 blev han arresteret med sin Familie, idet man anklagede ham og hans Hus for at have stiftet en Sammensværgelse mod Republiken. Malesherbes forsvarede med Iver og Mod sine Slægtninge, men forsmaaede at retfærdiggjøre sig selv. Han blev med de andre dømt til Døden og guillotineret 22de April 1794, efter først at have maattet se sin Datter og sine Børnebørn henrettede. Han forfattede bl. a. talrige Skrifter over Botanik og Landvæsen.

Malet (udt. Male), Claude François de, fransk General, f. 1754, d. 1812, stillede sig 1790 som ivrig Tilhænger af Revolutionen i Spidsen for Nationalgarden i Dôle i Franche-Comté. 1799 blev han Brigadegeneral og kjæmpede med i Alpe-arméen, blev 1805 forflyttet til Italien, hvor han blev Guvernør i Pavia, men afsattes, da han som Republikaner dadlede Napoleon. Han vendte tilbage til Paris, hvor han 1808 blev arresteret, uden at man kunde overbevise ham om nogen Forseelse. 1812 bragte man ham i et Detentionshus, og her udkastede han sammen med flere Royalister Planer til at styrte Napoleon under dennes Fraværelse paa Toget til Rusland. Han flygtede i Oktbr. sammen med den dristige Abbé Lafon af Fængslet, gik om i Kaserneme og

ophidsede Soldaterne til Oprør, men blev efter et Attentat paa Pladskommandanten Hullin fangen og skudt.

Malherbe (udt. Malerb), François de, Skaberen af den klassiske franske Poesi, f. ca. 1555, d. 1628, nedstammede fra en gammel Adelsfamilie og studerede Retsvidenskaben i Caen, Paris, Basel og Heidelberg. Misfornøiet over, at hans Fader gik over til den protestantiske Kirke, gik han med Hertug Henrik af Angoulême til Provence, hvor han giftede sig og levede i temmelig tarvelige Kaar, snart der, snart i Normandiet. 1605 lod Henrik den fjerde, der af Kardinal Du Perron var bleven gjort opmærksom paa Malherbe, ham kalde til Paris til Hoffet, hvor han siden levede som Kammerherre i glimrende Kaar. Han var en karaktérfast og bestemt Mand, men grætten og sarkastisk. Som Digter beundredes han af sin Tid og betragtedes som Grundlæggeren af den franske Digtekunst; hans 123 Digte (Oder, Sonetter, Chansons, Epigrammer m. m.) vidner imidlertid om ringe poetisk Følelse og Fantasi, men udmærker sig ved smuk og klangfuld Diktion og Versbygning. Ved den strenge Kritik, som han øvede over Ronsards og Desportes's Verker, tilintetgjorde han disse fine Forgjængeres Anseelse og den Smag, de havde hyldet, og som havde ført til Indblandingen af altfor mange fremmede Elementer i Sproget. Hans sproglige og metriske Reformer fandt Indgang uden Modstand og er for en Del blevne staaende lige til Nutiden.

Malibran (udt. Malibrang), Maria Felicitas, berømt fransk Sangerinde, f. 1808, d. 1836, var Datter af den berømte Tenorsanger og Sanglærer Manuel Garcia, studerede under Faderens Veiledning og betraadte 1825 for første Gang Scenen i London. S. A. gik hun til New-York, hvor hun 1826 ægtede den franske Kjøbmand Malibran, fra hvem hun allerede efter et Aars Forløb levede adskilt, uden at Ægteskabet var opløst. Hun vendte tilbage til Europa og var 1828—32 ansat ved den italienske Opera i Paris. 1830 knyttede hun en Kjærlighedsforbindelse med den berømte Violinist Bériot og gik 1832 med ham til Bryssel og Italien; 1833 optraadte hun i London og vendte derpaa tilbage til Italien, hvor hun, fraregnet en Udflugt til London, opholdt sig indtil Slutningen af Vinteren 1835 og gjorde stormende Lykke paa forskjellige Scener. Efterat hendes Ægteskab med Malibran var blevet formelig opløst, giftede hun sig 1836 i Paris med Bériot og gik derpaa igjen til England, hvor hun paa en Ridetur i Manchester faldt af Hesten og fik nogle Kontusioner i Hovedet, hvilke i Forbindelse med Overanstrengelse førte til hendes Død. Hun var en genial Sangerinde, som havde tilegnet sig en overordentlig Færdighed og brillant Teknik. Paa Scenen var hun ogsaa udmærket fra Spillets Side. Hendes overordentlig omfangsrige Stemme tillod hende at optræde saavel i Alt- som Sopransolo.

Malice (udt. Malis), Ondskab, Trædskhed; ogsaa Skjelmeri, Skalkagtighed. — Malicieux (udt. malisiø), ondskabsfuld, lumsk, skalkagtig.

Malkontent, utilfreds, misfornøiet, bruges især i politisk Betydning.

Malle (Silurus glanis), Fisk af de Blødfinnedes Orden, er den største af Europas Ferskvandsfiske. Den kan opnaa en Længde af $2^1/_2$ Meter og en Vegt af over 300 Pund. Mallens Hoved er bredt og fladtrykt med et stort Gab, som er omgivet af 6 lange Skjægtraade. Kroppens Farve er sortgrøn med mørke Pletter. Den forekommer i de fleste større Floder i Rusland, Tyskland, Frankrige og Ungarn m. fl. St., tildels ogsaa i Sverige, og Kjødet især af de unge Fiske er velsmagende og meget nærende. Mallen er en graadig Rovfisk, men tillige dorsk og ligger for det meste paa Flodbunden nedgraven i Mudderet.

Malling, Ove, dansk Statsmand og Forfatter, f. 1746, d. 1829, tog 1766 theologisk Embedsexamen, men begyndte derpaa at lægge sig efter Retsvidenskab, Æsthetik og Historie og indehavde senere en Række Embeder, indtil han 1824 blev Geheimestatsminister. Han er mest bekjendt ved sit Skrift „Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere" (1777), som har oplevet mange Oplag og er blevet særdeles populært.

Malling, Peter Tidemand, norsk Bogtrykker og Boghandler, f. 24de Novbr. 1807, d. 19de April 1878, grundede 1840 den Mallingske Boghandel i Kristiania og hævede den til en af de betydeligste norske Forlagsforretninger; den har bl. a. gjort sig meget fortjent ved sin Virksomhed for at skaffe tilveie Anskuelsesmidler for Skoleundervisningen. Firmaet er efter Mallings Død gaaet over til G. Kr. Johannesen Parmann.

Mallorca (udt. Maljorka) ell. **Majorca**, den største af de til Spanien hørende baleariske Øer i Middelhavet, som sammen med Pithyuserne danner Kongeriget Mallorca, er ca. 61 Kv.mil stor og har 230,000 Indb. Den er dannet som en Rhombe med Forbjergene Formentor i Nord, Dragonera i Vest, de Salinas i Syd og de Pera i Øst. Omtrent Halvparten af Øen er Sletteland, Resten bjergfuld. Den overordentlig maleriske Hovedfjeldkjæde bestaar for Størstedelen af Serpentin og Trap; ellers er Lerskifer, Kalk og Sandsten de fremherskende Bergarter. Kalkformationerne er særdeles rige paa Kløfter og Huler; mest berømt er den pragtfulde Drypstenshule Cueva de Arta paa Sydostkysten. Paa mange Steder findes smuk Marmor og fortrinlig Sandsten, her og der Alabast, Agat, Jaspis, Serpentin, Talk, Glimmer og Bergkrystal. Ogsaa mineralske og saltholdige Kilder forekommer. Bjerglandet har en særdeles frugtbar Jordbund; Skraaningerne er indtil en betydelig Høide vel vandede og flittig dyrkede; de frembringer Frugttræer af alle Slags, navnlig Olie-, Mandel- og Morbærtræer, samt Vin, Grøntsager og Havefrugter i største Mængde og af bedste Kvalitet. Dalene er hyppig opfyldte med Orangeplantninger. Sletteladet er mindre frugtbart, har for det meste Sandbund, er tørt, træløst og paa Grund af det meget stillestaaende Vand usundt, idet det oftere hjemsøges af den gule Feber og Kolera. — Beboerne er af Herkomst Valenciere og taler en Dialekt af det katalonske Sprog. De beskjeftiger sig hovedsagelig med Jordbrug, Fædrift, Fiskeri og Sjøfart samt med Tilberedelse af Vin og Olie; endvidere existerer der Fabriker for Sæbe, Likører, Brændevin, Mandelolie, Bomuldstøier, Silke, Papir og Læder. Øen har en Jernbane fra Palma til Inca og sex Havne. Handelen med de spanske Kyster, Frankrige, Italien og Nordafrika er livlig; Hovedudførselsproduktet er Oliven. Øens Hovedstad er Palma (s. d.).

Malm, tyſk Erts, almindelig Benævnelſe for Stenmaſſe, der indeholder ſaa meget af et Metal, at dette med Fordel kan udvindes deraf. Malmen forekommer paa mangeſlags Vis, enten ſom Fyldning i Sprækker i Fjeldet (Gange) eller ſom Lag eller indſprengt i Form af Korn eller Klumper. Om de Malme, hvoraf de forſkjellige Metaller udvindes, ſamt om Maaden, hvorpaa dette ſker, henviſes til Artiklerne om hvert enkelt Metal.

Malmaiſon, Lyſtſlot i Nærheden af Paris, bekjendt ſom Yndlingsopholdsſted for Napoleon den første og Keiſerinde Joſefine, hvilken ſidſte døde her. Paa Malmaiſon underſkrev Napoleon 1815 ſin anden Tronfraſigelſe. Slottet er nu Privateiendom.

Malmesbury (udt. Malmesberri), James Harris, Greve, engelſk Diplomat, f. 1746, d. 1820, indehavde fra 1767 en Række diplomatiſke Poſter og hørte ſom Politiker til Whigpartiet, ved hvis Spaltning han ſluttede ſig til Burke. Hans Memoirer er vigtige for hans Samtids Hiſtorie. — Hans Sønneſøn James Howard Harris, Grev Malmesbury, f. 1807, udgav ſin Bedſtefaders Memoirer og gjorde ſig bekjendt ſom ivrig Konſervativ. 1852 (Febr.—Decbr.) og 1858—59 var han Udenrigsminiſter i Derbys Kabinet, men uden i denne Stilling at indlægge ſig nogen Fortjeneſte; 1866—68 og 1874—76 var han Geheimeſeglbevarer.

Malmſtröm, Bernhard Elis, ſvenſk Digter, f. 1816, d. 1865, ſtuderede fra 1835 i Upſala og blev 1843 Docent i Æſthetik ſammeſteds. Efter en Udenlandsreiſe til Italien, Tyſkland og Frankrige blev han 1848 konſtitueret og 1858 udnævnt til Profeſſor i Æſthetik, Literatur- og Kunſthiſtorie i Upſala. 1849 blev han efter Franzén indvalgt i det ſvenſke Akademi. Allerede 1838 havde han debuteret ſom Digter ved et Epos „Ariadne", ſom dog var af mindre Betydning; ſenere udgav han Fortællingen „Fiskarflickan från Tynnelsö" og 1840 Elegien „Angelica", ſom indbragte ham Akademiets ſtore Pris. S. A. ſkrev han i en poetiſk Kalender ſit meſt berømte Digt „Hvi suckar det så tungt uti skogen?" 1845 udgav han den første Samling af ſine Digte, paa hvilken der 1847 fulgte en anden. Hans Digte udmærker ſig ved varm, noget ſværmeriſk Følelſe, en i høi Grad fuldendt Form og en mild, tiltalende Stemning. Paa Proſa ſkrev han bl. a. den akademiſke Afhandling „Aristotelis lära om poesien" (1843), „Literaturhistoriska studier" (1860) og „Grunddragen af svenska vitterhetens historia; akademiska föreläsningar" (1—5, 1866—68). — Hans Broder Karl Guſtaf Malmſtröm, f. 1822, blev 1849 Docent i Hiſtorie i Upſala, hvor han 1858 blev Adjunkt i Hiſtorie og Statiſtik og 1863 extraordinær Profeſſor. Han har til Gjenſtand for ſine hiſtoriſke Studier fortrinsvis valgt Sverige i den nyere Tid; hans vigtigſte Arbeide er „Sveriges politiska historia från Karl XII's död till 1772", hvori han paa en fremragende dygtig Maade tegner et Billede af Sverige under den ſaakaldte Frihedstid.

Malmſtröm, Johan Auguſt, ſvenſk Maler, f. 1829 i Øſtergötland, var Søn af en Bonde, ſom, da han opdagede Guttens Anlæg for Tegning, gjorde de ſtørſte Opofrelſer for at ſkaffe ham Midler til at komme til Stockholm og uddanne ſig der. 1850 fik han Adgang til Kunſtakademiet, ſom han gjennemgik med Hæder, hvorefter han ſom Størſtedelen af de ſamtidige Kunſtnere tog Veien til Düſſeldorf. Herfra hjemſendte han ſine to første større Verker, „Heimer og Aslög" og „Ragnar Lodbroks Sønner faar Budſkab om Faderens Død"; ſammen med Hans Gude malede han „Vikinger, ſom begraver ſine Døde". Den Kunſtretning, ſom var raadende i Düſſeldorf, kunde imidlertid ikke helt tilfredsſtille Malmſtröm, ſom derfor drog til Paris, hvor han arbeidede paa Coutures Atelier og havde et ſyvaarigt Ophold til 1864, kun afbrudt af en Reiſe til Rom, hvor han dog kun opholdt ſig et Aar (1860). Efter ſin Hjemkomſt blev han Profeſſor ved Kunſtakademiet i Stockholm. Malmſtröm har med Forkjærlighed behandlet Emner af den gammelnordiſke Sagnverden og af Folkeeventyrene; deriblandt kan nævnes „Heimer og Aslög", „Ingeborg, modtagende Budſkab om Hjalmars Død" og fremfor alle „Elfvalek" hans meſt populære og tillige meſt finttænkte og poetiſke Arbeide, hvor han i Taagen, der leirer ſig over en ſtille Sjø, lader ſkimte Omridſene af de lette, aandeagtige Væſener, hvormed Folketroen udſtyrer dette Fænomén. Malmſtröm har desuden ſiden 1867 været beſkjeftiget med en koloſſal Fremſtilling af Braavallaſlaget. Ogſaa ſom Genremaler indtager han en høi Rang, ſærlig ved ſine ypperlige Fremſtillinger af Børnenes Liv.

Malmö, By i Skåne og Hovedſtad i Malmöhus Län, ligger i en ſmuk og frugtbar Egn ved Øreſund og har 33,000 Indb. Den er velbebygget med lige og brede Gader, har et ſmukt Raadhus m. fl. andre anſelige offentlige Bygninger og en ved Kunſt dannet god Havn. Det gamle Slot Malmöhus bruges nu ſom Tugthus. Af Undervisningsanſtalter kan mærkes en lærd Skole, en tekniſk Skole og en Navigationsſkole, af milde Stiftelſer det rigt doterede Sindsſygeaſyl. Induſtrien omfatter navnlig Fabrikation af Tobak, Handſker, Uldvarer og Sæbe ſamt Skibsbygning. — Malmö omtales første Gang i Midten af det 13de Aarh. og flyttedes i det 14de Aarh. til ſin nuværende Plads. — Malmöhus Län udgjør den ſydveſtlige Del af Skåne, er $86^{1}/_{5}$ Kv.mil ſtort, med 334,000 Indb. Dette Län er det baade abſolut og i Forhold til Udſtrækningen bedſt befolkede i Sverige; Næringsveiene er hovedſagelig Agerbrug, Sjøfart og Fiſkeri. Det deles i 5 Fogderier.

Malo, ſe Saint Malo.

Malpighi, Marcello, italienſk Anatom, Fyſiolog og Fyſiker, f. 1628, d. 1694, ſtuderede i Bologna, hvor han blev Profeſſor i Medicinen, flyttede 1657 i ſamme Egenſkab til Piſa, derpaa tilbage til Bologna, 1662 til Meſſina og ſenere igjen til Bologna. 1691 kaldte Pave Innocens den 12te ham til Rom ſom ſin Livlæge. Han var den første, ſom ved Underſøgelſer af Blodomløbet betjente ſig af Mikroſkopet. Hans Arbeider over forſkjellige af det menneſkelige Legemes Organer ſaavelſom over Silkeormen, over enkelte fyſiologiſke Proceſſer ſamt over Planternes Anatomi blev af ſtor Betydning for Naturvidenſkabens Udvikling.

Malplaquet (udt. Malplake), Landsby i Frankrige nær den belgiſke Grændſe, bekjendt af den Seier, ſom de forenede Englændere og Øſterrigere under Prins Eugen og Marlborough den 12te September 1709 her vandt over Franſkmændene under Marſkal Villars.

Malstrøm, en voldsom kredsende Bevægelse i trange Sund, opstaar i Regelen ved, at det gjennem Sundet af Havets Stigen og Falden pressede Vand har et bugtet Løb eller en Bund med forskjellige Dybder at passere. Herved opstaar i Strømløbet store Vandhvirvler, som med større eller mindre Hastighed dreier sig rundt og danner en skaalformet Fordybning i Midten. Flydende Gjenstande, som kommer indenfor en saadan Hvirvels Omraade, drages hen til Midten af den og suges ned under Vandoverfladen. Heftige Malstrømme er ofte livsfarlige at passere med smaa eller tungtlastede Farkoster; dog har man tidligere betydelig overdrevet deres Farlighed. — I Moskostrømmen i Vestlofoten opstaar undertiden, navnlig naar Floden løber mod Vinden, saadanne Malstrømme.

Malt kalder man Korn, som man ved Hjelp af Fugtighed og Varme har ladet undergaa en begyndende Spiring, der ved Tørring er bleven afbrudt i rette Tid. Ved Spiringen dannes af de kvælstofholdige Stoffer i Kornet Diastase, et i Vand opløseligt, kvælstofholdigt Emne, som har den Egenskab i vandig Opløsning at kunne bevirke Omdannelsen af selv betydelige Mængder Stivelseklister til Druesukker eller beslægtede Sukkerarter (Maltose). Ved at udrøre knust Malt i varmt Vand, faar man derfor en sukkerholdig Opløsning, som kaldes Vørter, og som ved Alkoholgjæring omdannes til Øl. Malt kan tilvirkes af forskjellige Kornsorter, saasom Byg, Hvede, Rug, Havre, Ris, Mais, Bønner osv., men i Regelen er Byg det Materiale, som anvendes dertil, ialfald i Europa. Som bekjendt er Malt Hovedmaterialet til Ølbrygning, medens det ogsaa anvendes i Brænderierne, navnlig i grøn Tilstand. I flere Lande tilberedes Maltet sædvanlig i selve Bryggerierne, medens de paa andre Steder, f. Ex. i England fremstilles i egne Maltfabriker; dog har i den senere Tid ogsaa de engelske Bryggere begyndt at foretage Maltningen selv for at være bedre Herre over Maltets Beskaffenhed. — Maltningen begynder med, at Bygget styrtes i et Kar med saameget Vand i, at dette staar et Par Tommer over Kornet. Vandet skiftes daglig, da det ellers let bliver ildelugtende ved at de Stoffer, som det udtrækker af Kornet, gaar i Gjæring og Forraadnelse. Kornet optager ved denne Proces henved Halvdelen af sin Vegt Vand, svulmer derpaa stærkt op og bliver bøieligt og blødt, saa at man kan skrive med det som med Kridt. Udblødningen fortsættes i 3—4 Døgn, hvorefter man lader Vandet løbe bort, og det gjennemfugtede Byg udbredes nu paa Gulvet i et renligt og kjøligt Lokale, hvor Luften har rigelig Adgang og Lyset kan dæmpes. Spiringen giver sig sædvanlig den tredie Dag tilkjende ved en Varmeudvikling, navnlig i Bunkens Indre, og indtil den har naaet det Punkt, da den skal afbrydes, bliver Maltet ved hensigtsmæssig Kastning af øvede Folk bragt til at gro saa ensformig som muligt. Kastningen foretages med 8—12 Timers Mellemrum og saaledes, at det Korn, som ligger inderst og altsaa er varmest, nu kommer yderst, hvorved man opnaar, at Kjernerne saavidt muligt kommer til at spire lige meget. Under Spiringsprocessen stiger Varmen jevnt, men den maa ikke stige over 22—24° C., hvorfor Maltningen bedst foretages i kjølige Rum, saasom i Kjeldere, ligesom den ogsaa helst maa undlades i Sommermaanederne; en Temperatur af 13—20° C. vil være den mest passende, saaledes at man begynder med den lavere og daglig stiger, indtil man har naaet den høieste Varme. Efter 6—8 Dages Forløb — eftersom Operationen fremskyndes ved at holde en høiere Temperatur eller hemmes ved en lavere — er Spiringen saa vidt fremskreden, at den maa afbrydes; Rodspiren er da 1—1½ Gang saa lang som Kjernen, og Bladspiren, der kun sees under Skallen, maa helst være passeret ¾ af Kornets Længde. Maltet bringes nu op paa et fugtigt Loft, spredes tyndt ud, luftes ved Kastning og tørres derpaa enten alene ved Luftens Paavirkning, hvorved man erholder det saakaldte Luftmalt, eller ved kunstig Varme i en Tørreovn eller Maltkølle, hvorved der fremstilles Køllemalt. I dette Tørreapparat, som for Brandfarlighedens Skyld skal være hvelvet og opført af Grundmur, spredes Maltet paa et Underlag, der er gjennemhullet paa en saadan Maade, at Luften kan stryge gjennem Bunken, uden at dog Maltkornene kan falde gjennem Hullerne. Dette Underlag, som kaldes Kølleflagen, maa ligge saa høit over Gulvet, at der nedenunder kan anbringes et Varmeapparat, der uafbrudt bestryges af indledet kold Luft, som ved Varmen udvides og bringes til at stige og gjennemstrømme Maltbunken, hvorefter den undslipper gjennem et i Loftet anbragt Rør. Det paa denne Maade tilberedte Malt, som ogsaa benævnes Hvidmalt, bliver tilsidst aldeles tørt og skikket til lang Tids Opbevaring paa et tørt Sted. — Forskjellige herfra er de saakaldte Brunmaltkøller, paa hvilke Tørringen sker ved at lade Varmen fra Brændematerialet trænge gjennem det grønne, friske, ikke tørrede Malt; man anvender hertil helst tørt Træ, Trækul eller Cinders, for at der ikke skal udvikles for megen Røg, hvilket vilde give Maltet Afsmag og forringe dets Evne til at omdanne Stivelsen i Kornet til Sukker. — Køllemaltet adskiller sig fra Luftmalt ved en mere brunlig Farve og en noget forskjellig Smag; det anvendes hovedsagelig til de mere tyndtflydende, bitre og holdbare Ølsorter, medens Luftmaltet mest benyttes til de tykkere og sødere Sorter Hvidtøl. Køllemaltets Farve beror paa den høiere eller lavere Temperatur, som er anvendt ved Tørringen af Hensyn til den lysere eller mørkere Farve, som man vil give Øllet; tørres det for stærkt, bliver det næsten sort og ligesom forbrændt. Godt Køllemalt maa være aldeles gjennemtørret, frit for alle vandagtige Dele og Spirer, indvendig hvidt og lade sig rive som Kridt; det maa brækkes let mellem Tænderne, have en mild og sødlig Smag og en krydret Lugt samt være saa let, at det flyder paa Vand, førend det gjennemtrænges deraf, thi dersom det strax synker tilbunds, er det enten ikke tilberedt paa rette Maade eller gammelt og fordærvet. Da godt Malt kan holde sig flere Aar uden at fordærves, forsendes det ofte til Udlandet fra Produktionsstederne i færdig Tilstand, hvorved man opnaar billigere Transportomkostninger end ved Forsendelsen af det Byg, hvoraf det er produceret, da det omtrent veier 20 % mindre end dette. — Det Byg, som anvendes til Tilvirkning af Malt, maa bestaa af hele, tykke, korte, tyndskallede, lysegule Korn, som er frie for Svampe og muggen Lugt og aldeles tørre, uden tidligere at have været vaade, hvilket kan kjendes paa, at de har en smuk gul Farve og ikke er afblegede

eller graalige; Kornene maa dertil være helt modne, lige modne, lige store, fra samme Aar og dyrkede paa samme Mark, samt være saakaldte Melkorn med en hvid og blød Snitflade og ikke Glaskorn, som har en haard, mørkebrun, hornagtig Snitflade. De af Kornene fremkomne smaa Rødder, de saakaldte Maltrødder eller Maltspirer, falder enten af sig selv af under Tørringen eller fjernes fra Maltet paa særegne Maskiner, da de vilde give Øllet en fremmed Smag; de kan afgive et meget godt Kvægfoder og er i Forhold til sit Indhold af Næringsstoffer billigere end Hvedeklid og Palmekager og staar i denne Henseende Rugklid nærmest. — Ved en Paagydning af hedt Vand paa Bygmalt tilbereder man Maltdrik (Infusum Malti), som anvendes mod forskjellige Sygdomme, navnlig mod Skjørbug, og desuden benyttes det ogsaa til Fremstilling af flere diætetiske Nærings- og Helbredelsesmidler, saasom Maltbonbons (Maltsukker) mod Halslidelser. Maltextrakt er enhver koncentreret Ølvørter, men under dette Navn sælges sædvanlig den saakaldte Liebigs Maltextrakt eller Maltsirup, som er det klarede og til Extrakts-Tykkelse inddampede Maltudtræk. Det har fundet betydelig Anvendelse i Medicinen som et styrkende, nærende og letfordøieligt diætetisk Middel, der anvendes mod Svækkelse i Fordøielsesorganerne og af Brystpatienter. Maltextrakt kaldes ogsaa forskjellige koncentrerede Ølsorter med medicinske Tilsætninger for at befordre Fordøielsen. Den Hoffske Maltextrakt er en saadan Ølsort, som fabrikeres i Berlin og sælges for en forholdsvis høi Pris. Den er egentlig ikke en Extrakt, men kun en Sort stærkt og mørkt Øl, som skal være tilsat et Afkog af Frangulabark og enkelte Kryderier. I Sverige og Danmark tilberedes lignende Maltøl, som skal være ligesaa godt og sælges meget billigere. — Af Malt indførte Norge 1879 ca. 18,600 Hektoliter til en Værdi af 251,000 Kroner, hvoraf igjen udførtes 643 Hektoliter.

Malta, af de Gamle kaldet Melite, en Ø i Middelhavet, mellem Sicilien og den nordafrikanske Kyst, er omgiven af en Del mindre Øer og har sammen med disse et Fladeindhold af $6^2/_3$ Kv.mil og en Folkemængde af 146,000 Mennesker. Øen er bakket og klippefuld, men har en særdeles yppig Plantevext; der voxer i Overflod Hvede, Bælgfrugter, Bomuld, Sukkerrør, Sydfrugter og Vin; Skov findes kun paa enkelte Steder i det sydvestlige. Klimatet er varmt, men sundt. Ved Siden af Agerbrug drives betydelig Kvægavl samt Fiskeri og Bergverksdrift paa Marmor, Alabast og andre vigtige Stenarter. Industrien er af liden Betydning, hvorimod Øen har betydelig Handel og Skibsfart. Befolkningen hører til den maltesiske Stamme af den semitiske Æt og bekjender sig for det meste til den romersk-katholske Kirke. Siden 1823 er Sproget for alle offentlige Forretningers vedkommende Engelsk; desuden tales ogsaa Italiensk samt paa Landet Arabisk, blandet med Ord af flere andre Sprog. Malta er Midtpunktet for den engelske Handel og Skibsfart i Middelhavet og har tillige stor strategisk Betydning, hvorfor det har stærke Befæstninger og store Verfter og Arsenaler. Hovedstaden er Lavaletta (s. d.); den gamle Hovedstad, Malta eller Civitavecchia, ligger i det Indre af Øen og har 7,000 Indb. — Malta og den i Nærheden liggende Ø Gozzo var ca. 1400 f. Kr. tyrisk-fønikiske Kolonier, og af Bygverker fra den Tid findes endnu Levninger paa Gozzo. Man antager, at Malta var den Ø Ogygia, der omtales i de homeriske Digte som bebode af Nymfen Kalypso (se Art. Odysseen). Ca. 400 f. Kr. blev Malta besat af Karthagerne, som efter den anden puniske Krig fortrængtes af Romerne. 454 e. Kr. erobredes Øen af Vandalerne, 494 af Gotherne, 533 af Byzantinerne under Belisar, 870 af Araberne, 1090 af de sicilianske Normanner. Af Karl den femte blev Øen given til Johaniterne, som efter den fik Navn af Malteserriddere. 1798 indtoges den af Bonaparte paa hans Tog til Ægypten; men 1800 maatte den franske Besætning vige for Englænderne, i hvis Besiddelse Malta senere er forbleven. Den staar under en engelsk Guvernør og har en Besætning af 7—8,000 Mand engelske Soldater.

Malte-Bruun, se Bruun, Malte Konrad.

Malthus, Thomas Robert, berømt engelsk Statsøkonom, f. 1766, d. 1834, studerede i Cambridge, hvor han siden indehavde en underordnet Lærerstilling, og ansattes 1804 som Professor i Historie og politisk Økonomi ved det ostindiske Kompagnis Kollegium i Haileybury. Allerede 1798 havde han offentliggjort sit berømte Skrift om Principet for Befolkningen „An Essai on the principle of population", og den Opsigt, som hans dristige og paradoxe Paastande vakte, foranledigede ham til at opstille sine Anskuelser i et System. Efter 1800 at have bereist det europæiske Fastland og anstillet Undersøgelser over Befolkningen udgav han sin Bog paany i udvidet Skikkelse. Han paastod ligesom hans Forgjængere Wallace, Townshend og Ricci, at Subsistensmidlernes Forøgelse ikke holdt Skridt med Menneskenes Formerelse. Han har den Fortjeneste først videnskabelig at have behandlet Befolkningsproblemet. Den af ham opstillede Lov kan føres tilbage til følgende Hovedsætninger: 1) Naturen har begavet Menneskene med en saadan Forplantningsevne, at Befolkningen, hvor ingen Hindring træder i Veien, har Tendens til at fordoble sig i 25 Aar og stadig hvert 25de Aar voxe i geometrisk Progression (1, 2, 4, 8, 16, 32 osv.). 2) Derimod kan Næringsmidlernes Produktion under de nuværende Forhold ikke forøges i samme Grad, men kun i arithmetisk Progression (1, 2, 3, 4, 5, 6 osv.). 3) Et Misforhold mellem Befolkningens Mængde og Næringsmidlerne er derfor nær forestaaende. 4) De Hindringer, som stiller sig i Veien for Menneskeslægtens Formerelse, er dels forebyggende, der ikke tillader en overskydende Folkemængde at opstaa, saasom frivillig Afholdenhed, moralsk Tvang eller et udsvævende Levnet, dels regressive, som igjen fjerner en overskydende Befolkning, saaledes Fattigdom, Farsotter, Krig osv. 5) Menneskehedens Fremskridt er betinget af en videre Udbredelse af den frivillige Afholdenhed og den moralske Tvang. — Malthus's Theorier, der har vundet mange Tilhængere, men ogsaa er blevne ivrigt bekjæmpede, kan siges at være modbeviste af faktiske Kjendsgjerninger. Af hans øvrige Skrifter mærkes „Principles of political economy" (3 Bd., 1819—21) og „Definitions in political economy" (1827).

Maltraitere (udt. maltrætere), mishandle.

Maltzan, Heinrich Karl Eckardt Helmuth von, tysk Ethnograf og Sprogforsker, f. 1826, d. 1874,

studerede Retsvidenskab i München, Heidelberg og Erlangen. 1852 bereiste han Algier og Marokko, 1853—54 Tunis, Ægypten, Syrien og Palæstina, og 1857—58 det Indre af Marokko. Opmuntret ved den sidste Reises heldige Udfald, foretog han som forklædt Pilegrim en Reise til Mekka og besøgte flere af Arabernes hellige Steder; mistænkt for at gaa under et falsk Navn, maatte han opgive en paatænkt Reise til Medina og maatte isteden flygte i Hu og Hast. Af hans Skrifter kan nævnes „Tre Aar i det nordvestlige Afrika“ (4 Bd.), „Pilgermuscheln“ (1863), „Kristi Grav“ (1865), „Min Valfart til Mekka“ (1865) og „Reiser i Tunis og Tripolis“ (1870). Desuden har han i flere Tidsskrifter offentliggjort Resultaterne af sine Forskninger.

Malurt (Artemisia absinthium), Plante af de Kurvblomstredes Familie, enslags Halvbusk, med fjerdelte, graagrønne Blade, rundagtige Blomsterkurve og smaa, rødlige eller gulagtige Kroner. Planten har en stærk krydret Lugt og en meget bitter Smag; den anvendes i Lægekunsten fornemmelig mod Indvoldsorme. I det sydlige Norge gaar den til omtrent 1500 Fod over Havet og har naaet sin Nordgrændse i Størdalen. Dyrket holder den sig lige til Alten (70⁰).

Malus (udt. Maly), Etienne Louis, fransk Fysiker, f. 1775, d. 1812, traadte ind i den polytekniske Skole og blev 1796 Løitnant i Ingeniørkorpset. 1806—08 forestod han Strasburgs Befæstningsarbeider. Han har opdaget Lysets Polarisation (s. d.).

Malva ell. **Malava**, Landskab i Forindien ved Dekans Nordgrændse, 2,350 Kv.mil stort, med henved 4 Mill. Indb. Hovedstaden Avanti var fra Slutningen af det 10de til Begyndelsen af det 13de Aarh. Sæde for Keiserne af Paramaraslægten.

Malvasier, en fin og især i Middelalderen høit skattet Vin, som skal være forplantet fra Grækenland og har sit Navn efter den græske By Malvasia paa Moreas Østkyst. Den nu i Handelen forekommende Malvasier faaes især fra Sardinien, Sicilien, Provence og Azorerne.

Mameluker ell. **Mamluker** (Slaver) kaldtes oprindelig den staaende væbnede Magt hos Sultanerne af Ægypten. Sultan Nedsjmeddin (i det 13de Aarh.) grundlagde dette Militskorps ved at indkjøbe 12,000 Slaver fra Kaukasuslandene. Mamelukerne dannede snart en Magt i Staten, lige farlig for Herskeren som for Undersaatterne. Allerede Nedsjmeddins Søn Turan-Schah blev dræbt af dem, fordi han uden deres Samtykke havde sluttet en Overenskomst med Ludvig den niende under dennes Korstog, hvorefter en af deres egne valgtes til Sultan. Dette og et senere saakaldt Mamelukdynasti bestod i 266 Aar, da Sultan Selim den første omstyrtede det sidste 1517 og satte en tyrkisk Pascha til Statholder i Ægypten. Dog maatte han lade 24 Beier beholde Styrelsen af de enkelte Provinser, og de tilrev sig snart saagodtsom hele Magten, indtil Mehemed Ali som Vicekonge af Ægypten 1811 gjorde Ende derpaa ved at lokke alle de mægtigste Mamelukhøvdinger til sig og snigmyrde dem.

Mamertiner, kampaniske Samniter, der tjente som Leietropper hos Agathokles (s. d.) i Syrakus. 289 f. Kr. bemægtigede de sig Byen Messana og dannede her en Røverstat. Da de frygtede for at blive fortrængte af Kong Hiero den anden af Syrakus, søgte et Parti af dem Støtte hos Karthago, medens et andet Parti anholdt Romerne om Hjelp. Dette gav Anledning til den første puniske Krig (s. d.).

Mamiani, Terenzio della Rovere, Greve, italiensk Digter, Filosof og Statsmand, f. 1800, studerede i Rom og bestemte sig for Literatur og Poesi. Indviklet i Opstanden i Bologna 1831, hvor han var Medlem af den provisoriske Regjering, blev han nødt til at flygte til Paris, hvor han udgav de fleste af sine poetiske og filosofiske Skrifter. 1848 blev han pavelig Indenrigsminister og forsøgte forgjeves at paavirke Styrelsen i frisindet Retning; men han traadte snart ud af Regjeringen og gik til Turin, hvor han sammen med Gioberti stiftede Selskabet for Italiens Enhed. Samme Aar var han en kort Tid Udenrigsminister i Rom. 1856 valgtes han i Genua til Deputeret, blev 1860 Udenrigsminister i Cavours Ministerium, var 1865—67 italiensk Gesandt i Bern og blev derefter Medlem af Senatet, hvor han valgtes til Vicepræsident.

Mammon (Skat), Rigdom, timeligt Gods. — Mammonstræl, en pengegjerrig, jordiskfindet Person.

Mammuth (Elephas primigenius), en uddød Dyreart af Elefantslægten, som i Diluvialperioden forekom i Europa og Nordasien. Man har i den sidste Tid fundet mangfoldige Levninger af dette Kjæmpedyr; i det nordlige Sibirien er fundet temmelig velbevarede Exemplarer indefrosne i Isen. Mammuthen, der i Størrelse betydelig har overgaaet den nulevende indiske Elefant (den har havt en Høide af indtil 18 Fod), har ogsaa i Modsætning til denne havt en tæt Haarbeklædning, ligesom dens indtil 12 Fod lange Stødtænder har været stærkt tilbagebøiede, saa at de næsten dannede en Ring. Den har ernæret sig af Bartræernes Grene. I Sibirien er ogsaa fundet Mammuthtænder, der er saa godt konserverede, at de kan forarbeides til Elfenbensager.

Mammuthhulen, en pragtfuld underjordisk Kalkstenshule i Staten Kentucky i Nordamerika. I dens Gange, som skal have en Længde af flere engelske Mil, findes et blindt Insekt og i Vandet paa dens Bund en blind Fisk og en blind Krebs.

Mamre, Aners og Escols Broder, var Amorit. Brødrene var Abrahams Krigsfæller og fulgte ham paa Toget mod Kedorlaomer (1 Mos. 14, 13—24). Mamre var Navnet paa en Egelund, som eiedes af Amoriten Mamre (1 Mos. 14, 13). Abraham opslog sit Telt i Mamre Egelund ved Hebron, byggede der et Alter for Herren (1 Mos. 13, 18), og der boede han, da Kedorlaomer gjorde sit Tog (1 Mos. 14, 13). En vældig, eviggrøn Eg (Quercus Palæstina) i et Dalføre vestenfor Hebron, er, efter Sagnet blandt Araberne i Hebron, det Træ, under hvilket Herren gjestede Abraham. Da Jakob kom tilbage fra Mesopotamien, boede Isak i Mamre (1 Mos. 35, 27). Mamre var et vel kjendt Sted; saaledes fortælles, at Hulen Macpela, hvor Abraham og Sara, Isak og Rebekka, Jakob og Lea blev begravne, „laa ligeoverfor Mamre“ (1 Mos. 23, 19; 49, 30 og 31; 50, 13).

Man, en England tilhørende Ø i det Irske Hav, 10 Kv.mil stor, med 54,000 Indb., som er af

keltisk Oprindelse og taler et Sprog, der staar det gæliske nær. Øen er bjergfuld og rig paa Mineralier, fornemmelig Bly, Zinkblende, Kobber og Jern, men mangler Skov. — Man, der tidligere henregnedes til Syderøerne (Hebriderne), var ligesom disse oftere hjemsøgt af nordiske Vikinger, som tildels bosatte sig der, ligesom flere af de norske Konger gjorde Tog dertil. I det 10de Aarh. omtales uafhængige norske Konger der. Paa Magnus den godes Tid underkastede Thorfin Jarl sig Man, og Kalv Arnessøn (s. d. under Arnmødlingeætten) var en Tid hans Statholder. Magnus Barfod indlemmede Øen tilligemed de øvrige Syderøer i sine Besiddelser, og han lod der opføre flere Befæstninger, hvorhos han udnævnte sin Søn Sigurd til Konge af Man; efter Magnus's Død blev dog den forrige Kongeslægt gjenindsat, men under norsk Overhøihed. Forbindelsen med Norge var imidlertid temmelig løs paa Grund af de engelske, skotske og irske Høvdingeætters Indflydelse, indtil Øerne 1266 for stedse afstodes til den skotske Konge Alexander den tredie; senere kom Man under England, men bestod dog som særskilt Len indtil 1765. Øen har endnu sin egen Forfatning med en lovgivende Forsamling paa 24 Medlemmer.

Manacor, By paa den spanske Ø Mallorka i Middelhavet, med 10,500 Indb. og et Palads, som tidligere var Kongerne af Mallorkas Residens.

Managua, Hovedstad i Republiken Nikaragua i Centralamerika, med 11,000 Indb.

Manasse, 1) Josefs ældste Søn (1 Mos. 41, 51), Stamfader for Manasse Stamme (4 Mos. 1, 35). Ved Josvas Erobring af Kanaan fik den ene Halvdel af Manasse Stamme Land østenfor Jordan og Gennesarets Sjø; den anden Halvdel erholdt sin Landsdel mellem Sebulons, Isaschars og Efraims Stammer i det nordlige Palæstina (5 Mos. 3, 13; Josv. 12, 6; 13, 7). 2) en Søn af Ezekias, Konge i Juda Rige 696—43 f. Kr. Han var i Begyndelsen en ivrig Afgudsdyrker (2 Kong. 21, 2—16), men efter at være bleven fangen af Assyrerne, omvendte han sig og udryddede efter sin Løsladelse Afgudsdyrkelsen i Juda (2 Krø. 33, 13—15). „Manasse, Juda Konges Bøn" i det Gamle Testamentes apokryfiske Bøger, tillægges ham.

Manati, se Sjøko.

Manche (udt. mangsj), ogsaa La Manche, Departement i Nordfrankrige, omgives i Vest og Nord af Kanalen og i Øst og Syd af Departementerne Calvados, Orne, Mayenne og Ille-Vilaine, 107 Kv.mil stort, med 545,000 Indb. Hovedstad St. Lô.

Manchester (udt. Mæntsjester), By i det engelske Grevskab Lancaster, ved den seilbare Flod Irwell, 7 Mil Øst for Liverpool. Indbyggerantallet er (Forstaden Salford iberegnet) 497,000. Det er Englands vigtigste Fabrikby, Hovedsædet for Landets Bomuldsindustri og tillige et af Hovedknudepunkterne for det engelske Jernbanenet. Den ældre Del af Byen, Kern, hvor de fleste Fabriker findes, er uregelmæssig bebygget og har et tilrøget og smudsigt Udseende, hvorimod de nyere Bydele udmærker sig ved prægtige, af Parkanlæg og Haver omgivne Bygninger. Et storartet Vandverk forsyner Byen gjennem den 2,500 Meter lange Mottramtunnel med 100 Millioner Liter Vand daglig. Byen har 4 offentlige Pladse (Victoria-, Queens-, Philips- og Peels Park) og henved 150 Kirker, hvoraf den protestantiske og den katholske Kathedralkirke er de mærkeligste. Af andre offentlige Bygninger kan mærkes Raadhuset (maaske det prægtigste i Europa), med et 70 Meter høit Taarn, Børsbygningen, Frihandelshallen, Cellefængslet for 1000 Straffanger, tre Arbeidshuse, Bankbygningen m. fl. Der findes henved 400 Skoler, deriblandt en lægevidenskabelig Undervisningsanstalt, en Handelsskole og en Tegneskole. Af Bibliotheker er det nye Børsbibliothek (120,000 Bd.) det vigtigste. Fabrikdrift, Industri og Handel er Byens fornemste Næringsveie. 1871 fandtes her 3,703 fabrikmæssige Anstalter med henved 97,000 Arbeidere, deriblandt 144 i Bomuldsindustrien, 120 Maskinfabriker og 12 Silkemanufakturer. — Manchester var i det 10de Aarh. en Landsby og kaldtes Manigceaster, og allerede i det 14de Aarh. omtales det som en vigtig Fabrikby. Folkemængden tiltog dog langsomt; i Begyndelsen af det 18de Aarh. havde Byen saaledes neppe 8000 Indb.

Manchester, By i Staten New-Hampshire i Nordamerika, ved Floden Merrimack, med 24,000 Indb. og vigtige Bomulds- og Uldmanufakturer.

Manchesterpartiet (Manchesterskolen), et politisk Parti i England, se Anti-Cornlaw-League.

Mancinelletræ (Hippomane Mansinella), et i Mellemamerika voxende Træ af Vortemelksfamilien. Det indeholder en melkelignende, meget giftig Saft, som kun ved at berøre Huden kan frembringe farlige Saar. Man har paastaaet, at Uddunstningen af Træet skulde være giftig, men dette er ikke bevist.

Mancini (udt. Mantsjini), en italiensk Familie, af hvem enkelte af dens kvindelige Medlemmer paa Grund af deres Slægtskab med Kardinal Mazarin opnaaede høie Stillinger. Laura Mancini blev gift med en Sønnesøn af Henrik den fjerde og ved ham Moder til den franske Feltherre Vendôme. — Olympia, f. 1640, ægtede Prins Morits af Soissons og var den navnkundige Prins Eugens Moder. — Hortense, f. 1646, berømt for sin Skjønhed, arvede sin Onkel Mazarin. Hun flygtede fra sin Mand Marquien af Meilleraie og opholdt sig til sin Død 1699 i London, hvor hendes Hus var et Samlingssted for Digtere og Lærde.

Mancini, Laura Beatrice (f. Oliva de), italiensk Digterinde, f. 1823, d. 1869, blev 1840 gift med den senere Udenrigsminister Pasquale Mancini. Foruden flere patriotiske Sange, der baade med Hensyn til Form og Indhold indtager en høi Rang, har man fra hendes Haand Dramaet „Ines" og forskjellige andre Digte.

Mandal, Ladested i Lister og Mandals Amt, ved Mandalselvens Udløb i Havet, 5 Mil sydvest for Kristianssand, med 3,900 Indb. Byen, der er Norges sydligste, ligger paa begge Sider af Elven, forenede ved en 400 Fod lang Bro over denne. Den har en god Havn og en for Sjøfart heldig Beliggenhed. Dens vigtigste Næringsveie er Handel, Sjøfart, Skibsbygeri og Fiskeri, og de fornemste Udførselsartikler Trælast og Fiskevarer. Mandal er et gammelt Ladested. 1560 fik Borgerne i Landskrona Privilegium paa at drive Kjøbmandsskab paa Mandal, som da laa en Mil østligere end nu. Stedet var dog længe af liden Betydning, da det i Begyndelsen af det 17de Aarh. kuedes af de Privilegier, som var tilstaaede dets Nabo Kristianssand. Først 1779 fik det Ret til

fri Handel og til at fortolde alle Slags lovlige Varer. — En ottendedels Mil udenfor ligger Havnen Kleven. — Mandals Prestegjeld indbefatter foruden Ladestedet tillige Landsognene Halsaa og Hartmark.

Mandalay, Hovedstad i Birma i Bagindien, ved Floden Iravaddis østlige Bred, med 90,000 Indb. Den er omgiven af en høi Mur.

Mandalselven, Vasdrag i Lister og Mandals Amt, dannes af de to Elve Logna og Bredlandselven, som kommer fra Sætersdalens Fjelde og forener sig i Aaseral. Den løber mod Syd og falder i Havet ved Mandal. Dens samlede Længde er 12 n. Mil.

Mandarin (Lærd), den europæiske Benævnelse paa Embedsmændene i Kina.

Mandat, Fuldmagt. — Mandant, en, som overdrager en anden (Mandatarius) Fuldmagt til at handle paa hans Vegne.

Mandbarhed, se Pubertet.

Mandebod, tidligere i de nordiske Lande den Sum, Forøveren af et Drab havde at udrede til den Dræbtes Familie. Naar denne erklærede sig villig til at modtage Bøder for Drabet, sikrede Drabsmanden sig for Blodhevn ved at udrede disse. Bødernes Størrelse bestemtes enten af den Dræbtes Frænder, af en af begge Parter godkjendt Voldgiftsmand eller af Retten. For Norges vedkommende ophævedes Retten for en Drabsmand til at fri sig med Bøder 1687.

Mandel, Eduard, tysk Kobberstikker, f. 1810, d. 1882, uddannede sig under Professor Buchhorns Veiledning ved Akademiet i Berlin og leverede 1835 sit første opsigtvækkende Arbeide, „Krigeren og hans Barn", efter Hildebrandt, hvilket vandt almindelig Anerkjendelse. 1840 blev han Professor og 1857 Direktør for Kobberstikkerskolen ved Akademiet. Til hans fortrinligste Arbeider hører „Tizians Portræt" og „Madonna Colonna", „Sistina" og „Sedia" efter Rafael.

Mandelberg, dansk Slagmaler, f. 1731 i Sverige, d. 1786, uddannede sig først i Stockholm, senere i Paris og kom 1754 til Kjøbenhavn, hvor han 1763 blev Professor ved Kunstakademiet. Hans Slagmalerier udmærker sig ved en fin og naturtro Udførelse. Paa Kristiansborg Slot har han malet flere Dekorationer.

Mandelgren, Nils Månsson, svensk Maler og Arkæolog, f. 1813, studerede Malerkunsten ved Kunstakademiet i Stockholm, senere i Kjøbenhavn, hvor han tillige begyndte at dyrke Arkæologien. 1855—62 udgav han et stort Pragtverk, „Nordiske Mindesmærker fra Middelalderen", og 1866 paabegyndte han „Samlingar till svenska konst- och odlingshistorien", hvoraf to Hefter udkom.

Mandelsten, en Bergart, indeholdende blæreformede Rum, hvori Mineralkjærner (Mandler) har afsat sig. Den er egentlig en Lava. Mandlerne bestaar mest af Kalkspat, Agat, Zeolither.

Mandeltræ (Amygdalus), Træ af Stenfrugtfamilien, hører oprindelig hjemme i Nordafrika og Asien, men er nu forplantet til Syd- og Mellemeuropa. Det har smale, lancetformede Blade og røde Blomster. I varme Sommere giver Mandeltræet moden Frugt ved Kristiania. Frugten, Mandler, er en Stenfrugt med brun, rynket Skal. Den indeholder en fed Olie, Mandelolie, som anvendes saavel til kemisk som til teknisk Brug. Man skjelner mellem søde og bitre Mandler, hvilke sidste dog kun er Afarter. De søde Mandler anvendes i Konditorierne, i Husholdningen osv. En anden Afart er Krakmandlerne, som fornemmelig kommer fra Spanien, Frankrige og Italien. — Mandelklid kaldes de udpressede Mandler og benyttes som Vaskemiddel. — Mandelmelk, en melkelignende Vædske, som faaes af søde Mandler, benyttes i Medicinen som kjølende Middel. — Mandelsirup, se Amygdalin. — Bittermandelolie og Bittermandelvand, s. d. Art.

Manderström, Christopher Rutger Ludvig, Greve, svensk Statsmand, f. 1806, d. 1873, var 1840—55 Kabinetssekretær i Udenrigsministeriet, 1856—58 norsk-svensk Gesandt i Paris og 1858—68 de forenede Rigers Udenrigsminister. Senere var han Præsident i Handelskollegiet.

Mandeville (udt. Mændvill), John, engelsk Reisende, f. 1300, d. 1372, forlod dreven af en eventyrlig Vandrelyst 27 Aar gammel sit Fædreland, bereiste Palæstina, Ægypten og en stor Del af det indre Asien, tjente en Tid hos Sultanen af Ægypten, senere hos Storkhanen af Cathai (Kina) og vendte efter 34 Aars Forløb tilbage til Europa. Han beskrev sine Reiser i et større Verk, urimlende af fabelagtige Skildringer, hvilket hurtig oversattes til næsten alle europæiske Sprog.

Mandingoer, et Negerfolk i Vestafrika, fornemmelig i Senegambien, hvis Antal anslaaes til 6—8 Millioner. De har en slank, velformet Legemsbygning, en regelmæssigere Ansigtsform end de øvrige Negere, og staar ikke lidet høit, hvad aandelig Begavelse angaar. Størstedelen af dem er Muhamedanere. De er delte i flere Statssamfund, dels med monarkisk, dels med republikansk Forfatning. De vigtigste Stater er Manding med den folkerige og befæstede By Bangasti, Kaarta med Hovedstaden Kouniakari, Dentilia med Handelsstedet Dsjulifunda, Niani, hvori det nu ophævede engelske Faktori Pisania laa, og Bar ved Floden Gambias Munding.

Mandoline, et Strengeinstrument, som ligner Luthen, bruges især i Italien og spilles med et Plektrum, d. e. en Træpinde eller en Pennepose.

Mandril (Cynocepalus Mormon), Abeslægt af Bavianfamilien, er mørkbrun med blaat Ansigt og rød Næse og bliver indtil 3½ Fod høi. Den er af et hæsligt Udseende og formedelst sin Vildhed og Styrke et farligt Dyr.

Mandsjuriet, et af Kinas Bilande, mellem 42° og 54° nordlig Brede og 137—152 østlig Længde, grændser mod Nord, Nordost og Øst til Sibirien, mod Sydost og Syd til Korea og Nordkina og mod Sydvest og Vest til Mongoliet. Størrelsen er 17,250 Kv.mil og Befolkningens Antal ca. 12 Millioner, hvoraf Størstedelen er Kinesere. Landet er bjergfuldt, rigt paa Floder og stærkt bevoxet med Skov. Den sydlige Del har et gunstigt Klima og frembringer Tobak, Hamp og Bomuld. Landet er ligeledes rigt paa Vildt, og Jagt og Fiskeri er ved Siden af Jordbruget vigtige Næringsveie. — Landets oprindelige Beboere, Mandsjuerne, er en med Tunguserne beslægtet Folkestamme og var tidligere et krigersk Jægerfolk. 1644 erobrede de Kina og grundede det nu regjerende kinesiske Dynasti, antog kinesisk Sprog og Kultur og gik lidt efter lidt saagodtsom aldeles op i det undertvungne Folk.

Manege (udt. Manesj), Rideskole.

Maner, Skik, Brug, Maade at være paa, Levemaade. I Kunstsproget Kunstnerens Fremgangsmaade ved Udførelsen af sine Verker; den Stil, hvori hans Arbeider er udført.

Manethos, ægyptisk Prest og Arkivar i Heliopolis i det 3die Aarh. f. Kr., skrev paa Græsk en ægyptisk Historie og et Verk om Ægyptens Oldtid og Religion, af hvilket nu kun Brudstykker er opbevarede.

Manfred, Konge af Apulien og Sicilien, f. 1232, d. 1266, var Søn af Keiser Fredrik den anden, fik 1250 Fyrstendømmet Tarent og understøttede virksomt sin Halvbroder Konrad den fjerde i hans Strid med Paven om Siciliens Trone. Efter Konrads Død overtog Manfred Siciliens Styrelse i sin umyndige Brodersøn Konradins Navn, gjorde sig til Herre over hele Riget og lod sig, trods Pavens Modstand, krone til Konge i Palermo 1258. Han regjerede med Kraft og Mildhed, og hans pragtfulde Hof var et Samlingssted for Digtere og Kunstnere. Men Pave Urban den fjerde lyste ham i Ban og indsatte Karl af Anjou som Konge i hans Lande. Dette førte til Krig mellem de to Rivaler, under hvilken Manfred faldt i Slaget ved Benevent 26de Febr. 1266.

Manfredonia, By i den italienske Provins Foggia, ved en Bugt af Adriaterhavet, med 8,000 Indb.

Mangalore ell. **Mangalur,** By i Distriktet Kanara i det engelsk-ostindiske Præsidentskab Madras, med 20,000 Indb. og Udførsel af Sandeltræ. Byen er Sæde for en katholsk Biskop.

Mangan (Mn.), et Metal, er rødlighvidt eller graahvidt, meget sprødt, haardt og tungtsmelteligt. Det forekommer ikke enkelt i Naturen, men i Forbindelse med Surstof (i de forskjellige Mangan-ertser). Det maa fremstilles af sine Ertser. Med Jern danner det det saakaldte Ferromangan og med Kobber en sølvhvid Legering, der ligner Nysølv. Dets Atomvegt er = 55, dets specifike Vegt 7.1—7.2 og Tæthedsgraden 8. Som Metal for sig alene har det kun ringe Betydning, da det let angribes af Luftens Surstof (oxyderer). Af dets mange Forbindelser kan nævnes Mangansuperoxyd eller Brunsten (MnO_2), s. d., en af de hyppigst forekommende; det finder udstrakt Anvendelse i Kemien til Fremstilling af Surstof og Chlor samt i Glasfabrikationen. — Manganoxydul (MnO) er et graagrønt Pulver, der benyttes i Farverierne. — Manganoxydhydrat ($Mn[HO]_2$) er et hvidt Bundfald, som faaes ved Fældning af et Manganoxydsalt med Natron. Med Kali indgaar Mangan flere Forbindelser, som bruges ved Fremstilling af Malerfarver, til Desinfektion, Blegning osv.

Manger, Prestegjeld i Nordhordland, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Manger, Bø og Sæbø.

Mangrovetræ (Rhizophora), en i Troperne hjemmehørende Plantefamilie, bestaaende af Træer og Buske, der helst vokser i sumpede Kystegne. Det er altidgrønne Træer med spirende Grene og lange Blade. Eiendommeligt for denne Plantefamilie er, at Rødderne først et Stykke ovenfor Jordskorpen forener sig til en enkelt Stamme, saa det ser ud, som om Træet stod paa Stylter. Fra Grenene skyder talrige Luftrødder ned til Jorden, fæster sig der og skyder nye Skud, som danner et ugjennemtrængeligt Væv.

Mani (udt. Mani), en sygelig Sjelstilstand, der er beslægtet med Vanvid, og som ytrer sig ved ophidset Sindsstemning, Pirrelighed, Mangel paa Selvbeherskelse, uoverlagte Handlinger osv. Oftest udmærker den sig ved en af bestemte Idéer behersket Aandsvirksomhed, hvorved den Angrebne ligesom drives af en uimodstaaelig Trang til at udføre dette eller hint, en lidenskabelig Drift til at tilfredsstille enkelte Lyster, uden at Tanken om Følgerne udøver nogen Indflydelse paa Handlingen. Manien giver sig tilkjende dels ved Umaadelighed i Drik (Dipsomani), Elskovsraseri (Erotomani), Tilbøielighed til at stjæle selv de ubetydeligste og unødvendigste Ting (Kleptomani), i en ubændig Lyst til Ildspaasættelse (Pyromani) osv. — Mani kaldes ogsaa ethvert overdrevent Hang, f. Ex. til at samle paa Natur-, Kunst- eller Værdigjenstande, Kuriositeter o. lign.

Manichæer, en religiøs Sekt, som opstod i det 3die Aarh. e. Kr. Dens Stifter Mani eller Manes (lat. Manichæus) virkede i Persien og udgav sig 270 for den af Kristus forjættede Sandheds Aand, som skulde forkynde de tilkommende Ting (Joh. 16, 13—15). Under sit Ophold i en Hule i Turkestan nedskrev han sin Lære i „Ertenki Mani“, som blev hans Tilhængeres Bekjendelsesskrift. Han lærte bl. a., at der var to evige Grundvæsener, en god Gud i Lysets Rige og en ond, Djævelen, i Mørkets, hvilke stedse førte en Kamp om Herredømmet. — Manichæismen udbredte sig især i Nordafrika og Italien, og uagtet den kristne Kirke fordømte dens Lærdomme, holdt den sig dog til langt ud i Middelalderen.

Manifest, en især af et Lands Styrelse udstedt offentlig Erklæring eller Kundgjørelse i vigtige Anliggender; Forsvarsskrift. I Sjøretten den fuldstændige Fortegnelse over et Skibs indehavende Ladning. — Manifestation, Tilkjendegivelse.

Maniki-Øerne ell. **Penryn-Øerne,** en til Australien hørende Øgruppe, nordost for Samoaøerne, mellem 9° og 12° sydlig Brede og 132°—144° vestlig Længde, tilhører de Forenede Stater.

Manila ell. **Luzon,** den største af Filippinerne og den nordligste af den sammenhængende Ørække mellem Asien og Australiens Fastland, er ca. 2000 Kv.mil stor, og har henved en halv Million Indb. Øen er vulkansk og meget bjergfuld med indtil 10,000 Fod høie Toppe. Jordbunden er overordentlig frugtbar og frembringer en Mængde tropiske Vexter. (Se forøvrigt Art. Filippinerne.) — Hovedstaden Manila ligger paa Vestsiden af Øen ved en Bugt af det Kinesiske Hav, er sterkt befæstet og har 174,000 Indb. Den er Sæde for den spanske Guvernør, Erkebiskopen og Øernes øverste Styrelse. Handelen er meget livlig og omfatter fornemmelig Tobak, Cigarer, Manilahamp og Tougverk. Manila er anlagt 1571 af Spanieren Juan de Salcedo. Byen har oftere været hjemsøgt af Jordskjelv, og i Oktober 1882 ødelagdes en stor Del af den ved en voldsom Tyfon.

Manilahamp, et bastagtigt Stof, som faaes af en Pisangart (Musa textilis), der dyrkes i det sydlige Asien og paa de asiatiske Øer, navnlig paa Molukkerne og Filippinerne. Naar Planten skal blomstre, fældes den, Bladskederne rives fra og deles i smale Strimler, som bearbeides med en Jernkam, hvor-

ved de stærke Trevler udskilles. Tørret leverer de den fine, glanshvide Manilahamp, som er stærkere og seigere end almindelig Hamp og anvendes til Tougværk, Seildug, Tøier, Papir osv.

Manilius, Markus, romersk Digter, levede antagelig under Keiser Augustus. Han er Forfatter af et astronomisk Læredigt i fem Bøger (Astronomica).

Manin, Daniele, italiensk Statsmand, f. 1804, d. 1857, var Sagfører i Venedig og fik stor Indflydelse under de politiske Uroligheder. 1848 foreslog han sammen med sin Ven Tommaseo Oprettelsen af et eget lombardisk-venedisk Kongerige, hvorfor han blev fængslet, men ikke længe efter frigaves han. Han var Lederen af den Opstand, som førte til den venetianske Republiks Proklamering 22de Marts 1848, blev som Kabinetspræsident stillet i Spidsen for den provisoriske Regjering, og efterat den piemontesiske Hær var bleven slaaet af Østerrigerne, udnævntes han til Diktator. Da Venedig den 24de August 1849 blev overgivet til Østerrigerne, udelukkede disse ham fra Amnestien, hvorfor han flygtede til Paris, hvor han lige til sin Død ivrig virkede for Italiens Enhed. Hans Lig blev 1858 ført til Venedig og med stor Høitidelighed bisat i Markuskirken.

Maniok, Roden af en i det tropiske Amerika dyrket Vext, Manihot utilissima, af Vortemelkfamilien, indeholder en bitter, melkeagtig Vædske, som er meget giftig. Naar Roden koges eller ristes, mister den sine giftige Egenskaber og udgjør saaledes tilberedt et meget vigtigt Næringsmiddel, der kommer i Handelen under Navn af Maniok, Kassava og Tapioka.

Manipel, lat. Manipulus, en Troppeafdeling i de gammelromerske Hære paa omtrent 100 Mand, udgjorde Trediedelen af en Kohorte (s. d.).

Manipulation, Befølen, Behandling med Haanden; i Læren om Magnetismen Gnidning af et nervesygt Legeme med Magnetisørens Hænder.

Manissa, Oldtidens Magnesia, By i det tyrkiske Vilajet Aïdin i Lilleasien, 5 Mil nordost for Smyrna. Byen har 60,000 Indb. og livlig Handel med Bomuldsvarer og Tobak. 190 f. Kr. seirede Scipio Afrikanus her over Kong Antiokus den store af Syrien.

Manitoba, Provins i Kanada, ved Minnesotas og Dakotas Nordgrændse, 650 Kv.mil stor, med 12,000 Indb. Den gjennemstrømmes af Red Riverfloden, som kommer fra Winipegsjøen ved Manitobas Nordgrændse.

Manlius, Navnet paa en romersk Patricierslægt, som frembragte flere udmærkede Mænd. Markus Manlius, romersk Konsul, tilbageslog 390 f. Kr. med stor Tapperhed Gallernes Angreb paa Kapitolium, efterat de havde indtaget det øvrige Rom, hvilket forskaffede ham Tilnavnet Kapitolinus. Han tog sig med Iver af de forarmede Plebeiers Sag, men blev af den Grund frygtet og hadet af de altformaaende Patricier, hvem det lykkedes at faa ham dømt til Døden ved at styrtes ned fra den Tarpejiske Klippe. Denne Dom fuldbyrdedes 384 f. Kr. — Titus Manlius Torquatus, romersk Krigstribun, lod sin Søn dømme til Døden og henrette, fordi denne trods hans Forbud havde indladt sig i Tvekamp med en Latiner.

Mann (udt. Mænn), Horace, amerikansk Retslærd, f. 1796, d. 1859, var først Sagfører i Massachusetts og Medlem af Statens lovgivende Forsamling og blev 1849 valgt ind i Kongressen, hvor han optraadte som en ivrig Modstander af Negerslaveriet. Han virkede desuden meget for Afholdssagen og for Fængselsvæsenets Forbedring. Det er dog især som Reformator paa Skolevæsenets Omraade, at han har indlagt sig store Fortjenester. Som Sekretær ved Undervisningsbureauet i Massachusetts gjennemreiste han Staten hvert Aar, holdt Foredrag, gik tilhaande med Raad og Veiledning, grundede Mønsterskoler og bragte Statens Undervisningsvæsen mægtigt fremad. Desuden udgav han et Tidsskrift for Folkeskolerne (10 Bind) foruden endel andre pædagogiske Skrifter. 1865 blev hans Billedstøtte reist i Massachusetts.

Manna, en sukkerholdig Substans, som fornemmelig erholdes af Manna-Asken (Fraxinus Ornus), som voxer i Syditalien, især i Kalabrien og paa Sicilien. Den er hvid eller gulagtig, af en sød, tildels vammel Smag, og benyttes i Medicinen. — Den i Bibelen omtalte Manna, som under Jødernes Vandring i Ørkenen tjente dem til Næring, og som ifølge 2 Mos. 12 Kap. m. fl. St. faldt ned fra Luften, antager nogle, men uden al Grund, har været en Lavart, Lecanora esculenta, som voxer i Nordafrika og Orienten, og som undertiden løsrives i store Masser og bortføres af Vinden.

Mannagræs eller **Mannasvingel** (Glyceria fluitans), Plante af Græsarternes Familie, voxer i Mellem- og Nordeuropa og i Norge lige til Senjen. I den sydlige Del af Landet gaar den til 2000 Fod over Havet. Af Frøet faar man Mannagryn, som især kommer i Handelen fra Polen og de østlige Dele af Preussen.

Mannerheim, Lars August, Friherre, svensk Politiker, f. 1749, d. 1835, var først Expeditionssekretær ved et af Regjeringskontorerne, blev senere Rigsdagsmand og tog vigtig Del i Landets offentlige Anliggender. 1809 fremsatte han Forslag om Gustav den fjerdes Afsættelse, hvilket Rigsdagen bifaldt. Derpaa blev han Ordfører i Forfatningskomiteen og senere Justitsombudsmand, hvilket sidste Embede han indehavde til 1823.

Mannheim, By i Baden, paa venstre Bred af Floden Neckar, ved dens Udløb i Rhinen, 7 Mil nord for Karlsruhe. Byen, som er smukt bebygget, har 47,000 Indb. Af dens Bygninger kan nævnes Slottet med et offentligt Bibliothek og en Antiksamling, et Observatorium og et prægtigt Jesuiterkollegium. Byen har betydelig Fabrikvirksomhed og Industri, fornemmelig i Tobak, Gummivarer, Maskiner m. m.

Manning (udt. Mænning), Henry Edward, Erkebisp af Westminster, Kardinal og katholsk Primas i England, f. 1808, blev 1834 Prest i den engelske Kirke og 1840 Arkidiakon. I et af ham 1842 udgivet Verk „The unity of the Church“ tog han Ordet for en Gjenforening af de forskjellige Kirkesamfund og aabenbarede heri en afgjort katholsk Tendens. 1850 gik han over til Katholicismen, og efter en Tid at have opholdt sig i Rom, udnævntes han af Paven til Forstander for den hellige Borromæus's Orden i England, Doktor i Theologien, Provst i Westminster, apostolisk Pronotar, pavelig Husprælat og 1865 til Erkebiskop. 1875 erholdt han Kardinalsværdig-

heden. Han har udgivet flere Skrifter til Forsvar for den katholske Lære og har stedse optraadt som en af de ivrigste Forsvarere af Pavens Ufeilbarhed og verdslige Magt.

Mannit ell. **Mannasukker** ($C_6H_{14}O_6$), et i mange Planter forekommende sødtsmagende Stof, der dog ikke som Sukkeret kan bringes til at gjære. Det er farveløst, opløseligt i Vand og Alkohol og danner med koncentreret Salpetersyre et explosivt Stof Nitromannit.

Manometer, Trykmaaler, Instrument til Maaling af Damp- eller Lufttryk i et indesluttet Rum, især af stor Vigtighed for Dampmaskiner. Man har aabne og lukkede Manometre; de aabne bestaar af et u-formigt Rør, fyldt med Kviksølv, og kan kun bruges til at maale Tryk, som ikke meget overstiger 1 Atmosfæres. Til stærkere Tryk bruger man lukkede Manometre, fyldte dels med Kviksølv, dels med Luft. Desuden har man Kolbemanometre, i hvilket en i en Cylinder bevægelig Kolbe angiver Trykket, samt Fjermanometre, hvori en Metalfjer er sat i Forbindelse med en Viser.

Manresa, By i det nordøstlige Spanien, 9 Mil nordvest for Barcelona, med 15,000 Indb. Byen er Sæde for en Biskop og har betydelig Silkeindustri.

Mans eller **Le Mans** (udt. Lø Mang), Hovedstad i det franske Departement Sarthe, 18 Mil vest for Orleans, med 47,000 Indb. Byen er Sæde for en Biskop, har flere prægtige offentlige Bygninger og livlig Handel, især med Manufakturer. 11—12te Jan. 1871 stod her et blodigt Slag mellem Franskmændene under General Chanzy og Tyskerne under Prins Fredrik Karl. Chanzy tabte Slaget og maatte derefter overgive Byen.

Mansard (udt. Mangsar), François, fransk Arkitekt, f. 1598, d. 1666, er Opfinderen af de brudte Tage, de saakaldte Mansardtage. Han ledede Opførelsen af flere Pragtbygninger, deriblandt den franske Bank. — Jules Hardouin Mansard, foregaaendes Brodersøn, f. 1645, d. 1708 som Generaldirektør for de kongelige Bygninger, var ligeledes en fremragende Arkitekt. Af hans Bygverker kan nævnes Slottene i Clugny, Marly og Versailles, den adelige Frøkenstiftelse i St. Cyr og Invalidekirken i Paris.

Mansfeld, tidligere et Grevskab i den oversachsiske Kreds, tilhører nu Distriktet Merseburg i den preussiske Provins Sachsen.

Mansfeld, en ældgammel grevelig Familie i Tyskland, af hvis Medlemmer flere erhvervede sig et fremragende Navn. Særlig berømt er Ernst af Mansfeld, f. 1585, d. 1626, en af Protestanternes dygtigste Anførere i Trediveaarskrigen. Han blev opdragen i den katholske Religion og ydede Keiser Rudolf den anden vigtige Tjenester; men da Keiseren ikke vilde udlevere ham hans Faders Besiddelser, gik han 1610 over til Protestanterne og optraadte nu som en af Huset Østerriges farligste Fiender. 1618 anførte han den bøhmiske Hær, som han ernærede ved at brandskatte de Steder, hvor han opholdt sig, og understøttede virksomt den nyvalgte bøhmiske Konge Fredrik af Pfalz. Efter dennes Nederlag fortsatte han Krigen paa egen Haand, og uagtet han flere Gange blev slaaet, tabte han dog ikke Modet. Da han 25de April 1626 tabte Slaget ved Dessau mod Wallenstein, marscherede han ind i Ungarn i den Tanke at forene sig med Fyrsten af Siebenbürgen Bethlen Gabor, men da denne førte Fredsunderhandlinger med Keiseren, afskedigede Mansfeld sin Hær og tænkte at drage til England. Svækket af Savn og Anstrengelser kastedes han paa Sygeleiet og døde kort efter. Mansfeld var en af sin Tids største Feltherrer og lagde saavel paa Valpladsen som ved Underhandlinger overordentlige Talenter for Dagen.

Mansfield, By i det engelske Grevskab Nottingham, 5 Mil sydost for Sheffield, med 12,000 Indb. og Bomulds-Kniplingsindustri.

Manso, Johann Kaspar Friederich, tysk Skolemand og Historieskriver, f. 1759, d. 1826, studerede Theologi og Filologi i Gotha, var først Medlærer ved en Skole sammesteds, siden Rektor i Breslau. Af hans Skrifter, der alle udmærker sig ved grundig Forskning og Klarhed i Fremstillingen, kan nævnes: „Sparta“ (3 Bd., 1800—05), „Konstantin den stores Liv“ (1817), „Den preussiske Stats Historie“ (3 Bd., 1819—20) og „Det østgothiske Riges Historie i Italien“ (1824).

Mansura, By i Ægypten, ved Nilens østlige Hovedarm, 7 Mil sydvest for Damiette, med 16,000 Indb. og livlig Handel og Industri. Her blev Ludvig den niende af Frankrige 1250 fangen tilligemed sin Hær paa Toget til Kairo.

Mantegna (udt. Mantenja), Andrea, berømt italiensk Maler, f. 1431, d. 1506, leverede allerede i sit 17de Aar et opsigtvækkende Arbeide i en Altertavle til Sofiakirken i Padua. Af hans talrige Billeder er Cæsars Triumftog (i Slottet Hamptoncourt i England) det mest berømte. Et andet fortrinligt Billede af ham, den hellige Jomfru med Barnet, findes i Verona. Han udmærkede sig ogsaa som Kobberstikker.

Mantel, i Tekniken et Hylster, som omgiver en Gjenstand, saaledes Dampcylindre, som man omgiver med en Mantel af slette Varmeledere for at forhindre Afkjølingen. Ved Metalstøbning i Lerform kaldes den ydre Form Mantel.

Manteuffel, en gammel tysk Adelsslægt fra Pommern, af hvilke flere Medlemmer har udmærket sig som Statsmænd eller Feltherrer. Eberhardt von Manteuffel deltog som keiserlig Oberst under Tilly i Trediveaarskrigen. — Hans Karl Erdmann von Manteuffel, f. 1776, d. 1844, var preussisk Geheimeraad og Præsident for Overretten i Magdeburg. — Edwin Hans Karl von Manteuffel, preussisk Generalfeltmarskal, f. 1809, blev 1828 Sekondløitnant, 1842 Premierløitnant, Aaret efter Kaptein og 1848 Fløiadjutant hos Kong Fredrik Vilhelm den fjerde. Efter at være bleven anvendt i forskjellige diplomatiske Hverv, udnævntes han 1860 til Generalmajor og Chef for Kongens militære Kabinet, i hvilken Stilling han havde stor Indflydelse paa Hærens Reorganisation. Under Krigen med Danmark 1864 deltog han i Træfningen ved Mysunde og blev Aaret efter Guvernør i Slesvig. 1866 aabnede han Fiendtlighederne med Østerrige ved at trænge den østerrigske General Gablenz ud af Holsten, fik Overbefalingen over den preussiske Mainarmé og slog de sydtyske Rigstropper ved Hausen, Helmstädt, Uettingen, Roßbrünn og Würzburg. Efter Krigens Slutning blev han Kavalerigeneral og Chef for et Armékorps. Ved Udbruddet af den fransk-tyske Krig 1870 førte han første Armékorps, deltog i Slaget ved Gravelotte og ledede Beleiringen af Metz.

Efter denne Fæstnings Fald fik han Kommandoen over den Hær, der sendtes mod den franske Nordarmé under Faidherbe, slog denne i flere Slag og besatte Normandiet, gik derpaa til den tyske Sydarmé og tvang General Bourbaki til at flygte ind i Schweiz, hvorved Frankriges Modstandskraft var brudt. Efter Fredsslutningen fik han Overbefalingen over den i Frankrige staaende tyske Okkupationshær og udnævntes Aaret efter til Generalfeltmarskal. — Otto Theodor von Manteuffel, preussisk Statsmand, f. 1805, d. 1882, studerede Retsvidenskab i Halle, blev 1841 Overregjeringsraad i Königsberg, 1845 Direktør i Indenrigsministeriet og 1848 Indenrigsminister. Som saadan havde han en væsentlig Del i Forfatningen af 5te Decbr. 1848. To Aar efter blev han Ministerpræsident og søgte som saadan at regjere i streng konservativ Aand. 1858 fratraadte han Regjeringen og har siden været Medlem af Herrehuset.

Mantinea, By i det gamle Arkadien, bekjendt af Thebanernes Seier 363 f. Kr. over Spartanerne. De førstes Anfører, Epaminondas, faldt i Slaget. 222 f. Kr. blev Byen ødelagt.

Mantisse, i Mathematiken Decimalerne i en Logarithme (det hele Tal kaldes Karakteristiken).

Manto, græsk Seerinde, Datter af Tiresias fra Theben, blev, da Epigonerne erobrede Theben, bortført som Fange og tilligemed andre Fanger viet den delfiske Apollon. Hun sendtes til Lilleasien, hvor hun grundede den klariske Apollons Tempel ved Kolofon.

Mantua (it. Mantova), stærkt befæstet By i Norditalien paa en Ø i Floden Mincio, med 27,000 Indb. Byen, der er Sæde for en Biskop, er rig paa prægtige Bygverker, hvoriblandt kan nævnes den hertugelige Borg, et af de største Paladser i Europa, Justitspaladset, Kathedralkirken og den storartede San Andreakirke med et 230 Fod høit Taarn. Af offentlige Anstalter findes et Videnskabsakademi, med Maleri- og Antiksamling, en theologisk Læreanstalt, to Gymnasier, en botanisk Have og et Bibliothek paa 80,000 Bind. Byen, som er omgiven af en bastioneret Ringmur, beskyttes mod Nord og Øst ved Mincios sumpige Bredder, mod Vest forsvares den af Hornverket Pradalla, mod Syd af den stærkt befæstede Ø Cerese og Udenverket Miglioretto samt af et vældigt Sluseverk, der kan sætte Omegnen under Vand. Paa Nordsiden ligger det store Citadel di Porto, og paa Østsiden Fortet San Giorgio. — Mantua er en ældgammel By og stod paa Romernes Tid i fuld Blomst. Efter Romerrigets Fald tilhørte den først Østgotherne, dernæst Longobarderne, blev af Karl den store indlemmet i det frankiske og af Otto den store i det tyske Rige. 1433 blev Byen og Omegnen ophøiet til Markgrevskab og 1530 til Hertugdømme. Under den spanske Arvefølgekrig annekteredes dette af Østerrige, som besad det indtil 1797, da Napoleon efter Mantuas Overgivelse indlemmede det i den cisalpinske og senere i den italienske Republik. Østerrige gjenerholdt efter Napoleons Fald Hertugdømmet, som 1866 forenedes med Italien. — Den italienske Provins Mantua (Byens Omegn) er 47 Kv.mil stor og har 290,000 Indb.

Mantzius, Kristian Andreas Leopold, dansk Skuespiller, f. 1819, d. 1879, blev 1837 Student og lagde sig efter Theologi, men opgav efter nogle Aars Forløb Studeringerne for at ofre sig for Scenen. 1842 debuterede han paa det kongelige Theater i Kjøbenhavn og høstede meget Bifald for sit kvikke og naturlige Spil. 1848 tog han fast Ansættelse ved Kjøbenhavns Theater, hvor han med en enkelt Afbrydelse forblev til 1871. Mantzius var en af de mest fremragende nyere danske Skuespillere, hvis kunstneriske Talent gjorde ham skikket snartsagt for hvilketsomhelst Fag. Især var han udmærket som Komiker og Fremstiller af Figurer i Holbergs og Hostrups Komedier. Efter at have fratraadt Scenen, holdt han deklamatoriske Oplæsninger, der stedse var talrig besøgte.

Manu, se Sanskrit.

Manual, paa Orgeler det Tastatur, som spilles med Hænderne, i Modsætning til Pedal (se Orgel).

Manuducere, veilede, undervise, navnlig i et Videnskabsfag. — Manuduktør, en, som underviser en anden, særlig i boglige Videnskaber.

Manuel (udt. Manyel) Eugène, fransk Forfatter, f. 1823, udgav 1866 en Digtsamling, som kronedes af Akademiet, og 1870 et Drama „Les ouvriers“, som gjorde stor Lykke. I sine senere Arbeider har han ved at skildre de Fattiges Kaar søgt at vække den almindelige Opmærksomhed for dem. Desuden har han i en Række Digte skildret Paris's sidste Beleiring.

Manuel (udt. Manyel) Jaques Antoine, fransk Statsmand, f. 1775, d. 1827, traadte 1793 ind i Arméen og avancerede til Kaptein, men opgav Militærtjenesten efter Freden til Campo-Formio og blev Advokat. 1818 valgt til Medlem af Nationalforsamlingen udmærkede han sig som Taler og varm Patriot. Han hørte til yderste Venstre og opponerede skarpt mod den reaktionære Styrelse. Paa Grund af nogle uforsigtige Ytringer om Ludvig den sextendes Henrettelse blev han 1823 udstødt af Nationalforsamlingen og fjernet derfra af Gensdarmer, hvilken Voldshandling ikke bidrog lidet til at undergrave Bourbonnernes vaklende Trone.

Manuel, ogsaa kaldet Deutsch, Nikolaus, tysk Maler, Digter og Statsmand, f. ca. 1484, d. 1530, studerede en Tid under Tizians Veiledning. Hans Hovedverk, en paa Domkirkemuren i Bern malet Dødningedans, kjendes nu kun af Kopier.

Manuel (udt. Manyel), Pierre Louis, fransk Konventsmedlem, f. 1751, levede som Huslærer og Forfatter i Paris og blev fængslet for et mod Styrelsen rettet Flyveskrift. Efter at være bleven fri, sluttede han sig til den udbrydende Revolution som en af de ivrigste Jakobinere, blev 1791 Kommuneprokurør, var Leder af Urolighederne 20de Juni og 10de August 1792 og bidrog væsentlig til Monarkiets Ophævelse. Under Rædselsherredømmet viste han imidlertid stor Mildhed mod de Dødsdømte og reddede mange af dem, hvorved han gjorde sig mistænkt. Da han ogsaa modsatte sig Kongens Henrettelse, var hans Skjebne afgjort. Han maatte forlade Konventet, blev fængslet og guillotineret 15de November 1793.

Manufaktur, Fabrik, Verksted. — Manufakturvarer, fabrikmæssig tilvirkede Varer, især Tøivarer.

Manuskript, Haandskrift; Original, hvorefter der i Bogtrykkerierne skal sættes; skrevne Bøger eller Afhandlinger i Modsætning til trykte, bruges især om Skrifter fra Tiden før Bogtrykkerkunstens Oprindelse.

Manutius, italiensk Bogtrykkerfamilie i det 15de og 16de Aarh. Aldus Manutius (den ældre), f. 1449, d. 1515, anlagde 1488 et Bogtrykkeri i Venedig. Han anskaffede Munkeskriften og indførte Brugen af Antikva og lod flere græske klassiske Værker udgive. Forretningen fortsattes af hans Søn Paulus og Sønnesøn Aldus den yngre, som ligeledes indlagde sig store Fortjenester af Bogtrykkerkunsten.

Manytsch, Steppeflod i det nordlige Kaukasien, 70 Mil lang. I den tørre Aarstid bestaar den fordetmeste af salte Sumpsjøer.

Manzanares, 1) By i den spanske Provins Ciudad Real (Nykastilien), med 10,000 Indb. 2) Flod i Spanien, udspringer paa Sierra Atienza, gaar forbi Madrid og falder i Henares, 12 Mil lang.

Manzanillo, By paa Kuba i Vestindien, med 12,000 Indb.

Manzoni, Alessandro, Greve af, en af de berømteste nyere italienske Digtere, f. 1784, d. 1873, studerede i Mailand og Pavia og gik 1805 til Paris, hvor han fik Adgang til Historikeren Fauriel. 1810 udkom hans opsigtvækkende Digtsamling „Inni sacri“ og 10 Aar senere Tragedien „Il Conte di Carmagnola“, som modtoges med almindeligt Bifald og vakte selv Goethes Beundring. Hans Hovedværk er „I Promessi Sposi“ (3 Bind, 1825—26), en historisk Roman fra det 17de Aarh. I sine senere Aar forlod han den med ualmindeligt Held betraadte Digterbane, idet han lagde sig efter filologiske Studier, og blev 1860 italiensk Senator.

Manæter, se Gopler.

Maorier, de Indfødte paa Nyséland (s. d.).

Mara, Gertrud Elisabeth, f. Schmähling, berømt tysk Sangerinde, f. 1749, d. 1833, var Datter af en fattig Violinspiller i Kassel. Allerede fra sit 5te Aar fik hun Undervisning af sin Fader paa Violin og havde efter 2 Aars Forløb bragt det saa vidt, at hun vakte Musikkjenderes Opmærksomhed og ved disses Hjelp blev sat istand til at reise til Frankfurt, hvor hun fik Undervisning hos en fremragende Lærer. Efter et 2aarigt Ophold i Frankfurt begav Faderen sig paa en Kunstreise med den 9 Aar gamle Gertrud. Hun kom til Wien, hvor hun gjorde glimrende Lykke, og reiste derpaa, efter Opfordring af den engelske Gesandt og med Anbefalingsbreve fra denne, til London. Her gjorde hun ligesaa megen Lykke som i Wien, og her blev man tillige opmærksom paa hendes klare, fuldtonende Stemme, hvilket bevægede Faderen til at lade hende tage Undervisning i Sang, først hos den italienske Sanger Paradisi og senere hos Johan Adam Hiller i Leipzig. 21 Aar gl. debuterede hun paa Operaen i Dresden og blev derefter ansat i Berlin med en aarlig Gage af 3,000 Thaler. Her giftede hun sig med Violoncellisten Mara, en dygtig Musiker, men et slet Menneske, som ødelagde alt, hvad hun fortjente. Senere blev hun skilt fra sin Mand og efterat hun ved sine Koncertreiser havde samlet sig en stor Formue, tog hun 1805 fast Bolig i Moskva, for der i Ro at ende sine Dage. Ved Moskvas Brand 1812 mistede hun imidlertid sin hele Formue og maatte paa sine gamle Dage tage sin Tilflugt til at undervise i Sang. Hun flyttede til Reval, hvor hun døde almindelig agtet.

Marabustork, se Stork.

Marabut, tidligere Navn paa en muhamedansk Sekt i det nordvestlige Afrika, som opnaaede en betydelig politisk Magt og grundede Almoravidernes Dynasti (s. d.). Navnet betegner nu en inspireret, hellig Person, som kan gjøre Mirakler og forudsige tilkommende Ting. Marabuterne staar i stor Anseelse blandt de uvidende Muselmænd. Ogsaa saadan en Persons Grav kaldes Marabut.

Maracaibo, 1) en 300 Kv.mil stor Indsjø i Venezuela i Sydamerika, der ved en Kanal staar i Forbindelse med det Karaibiske Hav. 2) By ved Indsjøen af samme Navn, med 22,000 Indb., er smukt bebygget og har flere videnskabelige Anstalter, en befæstet Havn, Skibsbyggerier og Handel med Kakao, Huder, Farvetræ, Copaivabalsam og Bomuld.

Maragha, By i det nordlige Persien, paa Østsiden af Indsjøen Urmia, med 20,000 Indb. I dens Nærhed findes flere mærkelige i Fjeldet indhugne Grotter og Ruiner af et astronomisk Observatorium.

Maranhão, Provins i det nordøstlige Brasilien, 8,350 Kv.mil stor, med 360,000 Indb. Den gjennemstrømmes af flere Floder, af hvilke Parnahyba er den vigtigste. Landet er frugtbart og frembringer Sukkerrør, Ris, Bananer, Mais, Sydfrugter og Bomuld, men er fattigt paa Skov. Hovedstaden Luis de Maranhão ligger ved Atlanterhavet paa en Ø, som dannes af flere Flodarme. Den har 30,000 Indb. og betydelig Handel og Skibsfart.

Maranon, se Amazonfloden.

Marasmus, Afkræftelse, Tæring, Hensvinden af Legemet.

Marasquino, en fin Likør, som faaes ved Destillation af enslags i det sydlige Europa voxende Kirsebær, de saakaldte Marasker.

Marat (udt. Mara), Jean Paul, en af den store franske Revolutions værste Uhyrer, f. 1744, d. 1793, studerede Medicin og Fysik, opholdt sig kort Tid i Edinburgh som Lærer i Fransk og udgav der 1774 paa Engelsk sit revolutionære Skrift „Slaveriets Lænker“, som han senere oversatte til Fransk. Et andet Skrift „Mennesket“ indviklede ham i en Feide med Voltaire. Ved flere Skrifter om Ilden, Lyset og Elektriciteten søgte han navnlig at gjendrive Newton. Han nedsatte sig endelig som Læge i Paris og erholdt Ansættelse hos Greven af Artois. Da Revolutionen udbrød, sluttede han sig strax til den som en af de vidtgaaende Demagoger, og i sit Blad „Folkevennen“ angreb han uophørlig Hoffet, Nationalforsamlingen og Ministrene og udspredte de frækkeste Løgne om Styrelsen samt ophidsede Pøbelen til stedse nye Udskeielser, og i Septembermyrderierne 1792 havde han en væsentlig Del. Han sluttede sig til Danton, da denne blev Justitsminister efter Kongens Afsættelse, og blev Medlem af Konventet, hvor han opførte sig som en Afsindig, der ikke kunde faa udgydt Blod nok. Han drev ogsaa Loven af April 1793 igjennem, hvorved 400,000 Mennesker fængsledes, og som Præsident i Jakobinerklubben undertegnede han en Adresse, hvori der opfordredes til at myrde Girondinerne. Dette vakte de Maadeholdnes Uvillie, og han stilledes for Revolutionstribunalet, men frikjendtes og blev i Triumf og pyntet med Borgerkranse ført bort af Mængden. I en kort Tid var han sammen med Robespierre og Danton den styrende

Billie inden Rædselsregjeringen; men da den første hævede sig paa sine Forbundsfællers Bekostning, begyndte Marat at blive mere og mere tilovers. Han var egentlig ingen Partileder, men kun et simpelt Redskab i Robespierres og Dantons Hænder. Da Charlotte Corday (s. d.) fattede sin Beslutning om at rydde en af de værste Tyranner af Veien, traf hendes Valg paa Marat, som hun stak ihjel i Badet, medens han holdt paa med Udarbeidelsen af en ny Proskriptionsliste (13de Juli 1793). Han blev som en „Martyr for Folkets Sag" begraven med stor Pragt, man reiste hans Billede paa et Alter i Louvre, og han æredes som en Helgen. — Marat var i ingen Henseende nogen tiltrækkende Personlighed; hans Ydre var hæsligt og hans Tale plump og spækket med kyniske Grovheder.

Marăthon, en Landsby paa Attikas Østkyst, ikke langt fra Athen, bekjendt af Miltiades's Seier over Perserne 490 f. Kr.

Marathonisibugten ell. **Kolokythiabugten**, en større Havbugt mellem Kap Matapan og Forbjerget Elaphonis i det sydlige Grækenland.

Maratta eller **Maratti**, Carlo, italiensk Maler, f. 1625, d. 1713, uddannede sig under Sacchis's Veiledning og malede et stort Antal Madonna- og Helgenbilleder, ligesom han restaurerede Rafaels Freskomalerier i Vatikanet. Hans ret smukke og milde, men kraftløse Madonnaer findes i næsten alle større Galerier i Europa.

Maratter, se Mahratter.

Marbakke, en stærk Skraaning af Havbunden nær Land og langs efter dette.

Marbod, Konge over Markomannerne paa Kristi Tid, var i sin Ungdom i romersk Krigstjeneste, førte Aar 8 f. Kr. Markomannerne fra deres Hjemstavn ved Main til Bøhmen og grundede her et mægtigt Rige. Aar 19 e. Kr. beseiredes han af Cheruskerfyrsten Herman (Arminius) og blev af Romerne anvist Ravenna som Opholdssted, hvor han døde 18 Aar efter.

Marburg, 1) By i den preussiske Provins Hessen-Nassau, 10 Mil nord for Frankfurt, med 9,600 Indb., et Universitet med et betydeligt Bibliothek og et astronomisk Observatorium samt Handel med Pottemagerarbeide. I Byens Slot foregik 1529 den bekjendte Disputats mellem Luther og Zwingli. 2) By i Steiermark, ved Floden Drau, med 13,000 Indb. og Handel med Korn, Frugt, Vin og Jernvarer.

Marceau (udt. Marsaa), François Severin Desgraviers, fransk General, f. 1769, d. 1796, traadte 17 Aar gammel ind i Arméen og avancerede hurtigt, saa at han 1793 blev Brigadegeneral og som saadan fik Befaling over en Del af Vestarméen. 12te Decbr. s. A. slog han Vendéerne ved Le Mans og erobrede Byen, men viste ved denne Leilighed en saa ædelmodig Karaktér, at han blev mistænkt for Forræderi og nær var bleven guillotineret. 1794 førte han en Division af Ardennerhæren, afgjorde Slaget ved Fleurus til Franskmændenes Fordel, kommanderede 1796 under Moreau og Jourdan og reddede Arméen ved at opholde Erkehertug Karl under Franskmændenes Marsch gjennem Defiléen ved Altenkirchen. 20de Septbr. s. A. blev han under en Fegtning med General Hotze skudt af en tyrolsk Jæger og døde 3 Dage efter.

Marcello (udt. Martsjello), Benedetto, berømt italiensk Kirkekomponist, f. 1686, d. 1739. Af hans mange Vokal- og Instrumentalkompositioner er Musiken til 50 af Davids Salmer mest berømt. Han har ogsaa strevet flere theoretiske Verker om Musik og Theater.

Marcellus, en romersk Plebeierfamilie, af hvis Medlemmer flere erhvervede sig et berømt Navn. — Markus Claudius Marcellus, romersk Konsul, der paa Grund af sine Bedrifter i den anden puniske Krig havde faaet Tilnavnet „Roms Sværd", faldt 208 f. Kr. i et Slag mod Hannibal.

March (slavisk Morava), Flod i Mähren, udspringer paa Glatzer-Schneeberg, gaar mod Syd og falder i Donau ved Presburg; Længde 45 Mil.

Marchena, By i Andalusien i Sydspanien, 7 Mil øst for Sevilla, med 13,000 Indb.

Marchese, se Marquis.

Marchesi, Pompeo Cavaliere, fremragende italiensk Billedhugger, f. 1790, d. 1858, studerede Billedhuggerkunsten først i Mailand, senere i Rom under Canovas Veiledning og erhvervede sig snart et anset Navn. Blandt hans mange Verker kan nævnes Basrelieferne paa Simplonbuen, en særdeles skjøn Venus Urania og en kolossal Statue af den hellige Ambrosius. Desuden har man fra hans Haand Statuer af Volta, Malibran, Goethe og Frans den første.

Marchfeld, en Slette i Nedreøsterrige, hvor Kong Ottokar af Bøhmen 1260 seirede over Kong Bela den fjerde af Ungarn. 18 Aar senere tabte Ottokar her et Slag mod Rudolf af Habsburg og faldt selv.

Marcion, Stifter af Marcioniternes Sekt, var Søn af en Biskop i Lilleasien, gik 144 til Rom, hvor han sluttede sig til Gnostikeren Cerdon og fremsatte en Lære, der er en jødisk-sanselig Opfatning af Kristendommen. Istedenfor den syriske Dualisme, som troede, at der var en ond og en god Gud, lærte Marcion endnu en tredie Gud, den retfærdige, som vistnok ikke besad saa stor Magt som de to andre, men som alligevel havde skabt Verden og sendt Kristus, ligesom han havde valgt Jøderne til sit Eiendomsfolk; Kristus var ikke noget Menneske, han havde kun et Skinlegeme og døde derfor blot en Skindød; de, som troede paa Kristus og førte et helligt Liv, blev salige; de andre blev enten fordømte eller salige i ringere Grad. — Marcioniterne bestod som Sekt ind i det 6te Aarh. og førte et strengt asketisk Liv.

Marcipan, Bagverk af Mandler og Sukker.

Marco Polo, se Polo.

Marcus eller **Johannes Marcus**, en af Evangelisterne, var født Jøde og boede i Jerusalem. Sammen med Paulus og Barnabas foretog han en Missionsreise til Antiokien, Cypern o. fl. St., men forlod de to andre og vendte hjem. Senere var han sammen med Barnabas og derefter med Apostelen Petrus i Rom. Han skal have prædiket Kristendommen i Ægypten og have lidt Martyrdøden under Nero, hvorpaa hans Lig bragtes til Venedig, hvis Skytshelgen han senere blev. Det af ham forfattede Evangelium skal han have skrevet efter Petrus's mundtlige Fortælling.

Mardin, befæstet By i Lilleasien, med 15,000 Indb., hvoraf over Halvdelen Kristne.

Mardonias, persisk Feltherre, Kong Darius Hystapes's Svigersøn, førte 492 f. Kr. det første

Tog mod Grækerne og blev, efterat Perserne var slaaede ved Salamis 480, tilbageladt i Grækenland med en udvalgt Hær for at fuldføre Landets Erobring. Han faldt næste Aar i Slaget ved Platææ.

Mare, i Folketroen et mystisk Væsen, som plager Folk i Søvne ved at sætte sig paa deres Bryst. Deraf Navnet Mareridt, en kvælende Fornemmelse, ledsaget af Udygtighed til at kunne røre et Lem, hvilken undertiden overfalder den Sovende og i Regelen fremkommer ved at ligge paa Ryggen, med Hovedet lavt. Det kan ogsaa komme af for megen Vaagen, Udsvævelser osv.

Mareflyndre, se Flyndre.

Marehalm, se Strandrug.

Marekatte kaldes med et fælles Navn de mindre Arter af den gamle Verdens Aber; de forekommer i Afrika, det sydlige Asien og paa de indiske Øer og udmærker sig ved en slank Legemsbygning, rundt Hoved og lang Hale.

Maremmer, usunde Sumpstrækninger i Mellemitalien, ved Middelhavet, hvor Malariasygdommen fortrinsvis hersker. I Oldtiden var denne Landstrækning tæt befolket, men ligger nu næsten øde.

Marengo, Landsby i Norditalien i Nærheden af Alessandria. Her seirede 14de Juni 1800 Napoleon den første over Østerrigerne under Melas.

Maret (udt. Mare), Hugues Bernard, Hertug af Bassano, fransk Statsmand, f. 1763, d. 1839, uddannede sig for Advokaturen og kom 1785 til Paris. Under Revolutionen gjorde han Bonapartes Bekjendtskab, hvem han en Tid boede sammen med. 1792 blev han Divisionschef i Udenrigsministeriet, og anvendtes senere i forskjellige diplomatiske Hverv; paa en saadan Reise til Neapel 1793 blev han fangen af Østerrigerne, som holdt ham tilbage i to Aar. 1796 blev han Medlem af de Femhundredes Raad, og da han understøttede Statskupet af 18de Brumaire, udnævnte Bonaparte ham til Generalsekretær for Konsulerne og senere til Statssekretær. Som saadan ledsagede han som Napoleons Fortrolige denne paa alle Felttog. Efter Tilbagekomsten fra Rusland var han en kort Tid Udenrigsminister. Forvist fra Frankrige 1816 vendte han tilbage dertil 1819, blev efter Julirevolutionen Pair 1831 og var 1834 i atten Dage Ministerpræsident.

Marflue, se Tangloppe.

Marfori, Carlos, Søn af en til Spanien indvandret italiensk Kok, f. 1818, blev 1856 Medlem af Kortes og fik senere en Ansættelse ved Hoffet, hvor han snart blev Dronning Isabellas Elsker. 1866 udnævntes han til Guvernør i Madrid og var næste Aar Marineminister en kort Tid. Hans forargelige Forhold til Dronningen bidrog meget til hendes Fald. Han fulgte hende til Paris, men faldt en Tid efter i Unaade og vendte 1875 tilbage til Spanien, hvor han blev sat i Fængsel.

Margarin, et Fedtstof, der sammen med Stearin og Oleïn (se disse Art.) hovedsagelig findes i enkelte Arter dyrisk Fedt, som udmærker sig ved ikke at blive ganske haardt, saaledes Svinefedt, Smør og Fedtet hos Mennesker. Ogsaa flere vegetabilske Fedtarter indeholder Margarin, saaledes Kakaosmør; det faste Stof, som i Kulde skiller sig ud af ikkeflygtige Planteolier, indeholder ligeledes Margarin. — Margarinen er vanskelig at skille fra de andre Fedtstoffer, hvormed den er blandet; den kan faaes af en alkoholisk Opløsning i Form af smaa, hvide, glimmeragtige Skjæl, som smelter ved ca. 48° C. og ved Afkjølingen bliver sprød. I den senere Tid er det de fleste Kemikeres Mening, at Margarinen kun er en Blanding af Stearin og Palmitin.

Margarita, Ø i det Karaibiske Hav, ved Kysten af Venezuela, 20 Kv.mil stor, med 21,000 Indb.

Margate, By paa en liden Ø i Themsens Munding, 4 Mil nordost for Dover, med 12,000 Indb. og Sjøbade.

Margilan eller **Mergilan**, By i den russiske Provins Turkestan i Mellemasien, øst for Khokand, med 50,000 Indb. og livlig Industri.

Marggraff, Hermann, tysk Digter, f. 1809, d. 1864, studerede Filologi, Historie og Filosofi i Berlin og virkede senere som Bladredaktør. Han har skrevet flere humoristiske Romaner („Fritz Beutel", „Justus og Chrysostomus", „Brødrene Pech" m. fl.) og endel Dramaer, samt udgivet en Digtsamling. Som Kritiker har han øvet adskillig Indflydelse.

Margrete, Datter af den danske Konge Valdemar Atterdag, f. 1353, d. 1412, blev som Barn forlovet med den norske Konge Haakon den sjette og ægtede ham kun 10 Aar gammel; 1366 kom hun til Norge. Frugten af dette Ægteskab var Sønnen Olav, som ved Morfaderens Død 1376 arvede Danmarks Trone og 1380 blev Konge i Norge efter sin Fader. Margrete førte imidlertid Regjeringen under Sønnens Mindreaarighed, og da han døde ung, blev hun 1387 kaaret til Dronning i Danmark og Aaret efter i Norge. Margretes Bestræbelser rettedes nu mod det Maal at komme i Besiddelse ogsaa af den svenske Krone, og Leiligheden var hende gunstig, da Sveriges uduelige Konge Albrecht af Mecklenburg havde et stort Parti mod sig. Hun blev indkaldt af de misfornøiede svenske Adelsmænd og sendte en Hær til Sverige. Albrecht ilede mod denne med de Stridskræfter, han kunde raade over, men blev slagen ved Falköping og fangen, hvorefter han maatte frasige sig Sveriges Trone. Det varede dog flere Aar, førend Margrete blev almindelig anerkjendt i Sverige, da et tysk Parti, „Hættebrødrene", holdt Stockholm besat. 1397 sammenkaldte hun en Rigsdag i Kalmar og paa denne blev et Udkast til en evig Forening mellem de 3 Riger vedtaget, men ikke sat i Kraft (se Kalmarunionen). Samtidig lod hun sin Søsterdattersøn Erik af Pommern krone til sin Efterfølger. Slesvig, som under hendes Regjering havde tilhørt Grev Gerhard den fjerde af Holsten, lykkedes det Margrete efter hans Død at faa tilbage, dels ved List og dels ved Kjøb og Underhandlinger. Grev Gerhards Enke Elisabeth søgte at afværge Margretes Overgreb og begyndte Krig med Danmark, og Margretes Bestræbelse for at bringe et Forlig istand, mislykkedes; under sit Mæglingsforsøg døde hun i Flensborg, 59 Aar gammel. — Margrete var en sjelden kraftig, klog og begavet Kvinde og vistnok en af de dygtigste Regentinder, som nogensinde har siddet paa en Trone. Under hendes Styrelse steg Rigerne i Magt og Anseelse, og Kalmarunionen vilde maaske havt lykkeligere og varigere Følger, dersom hendes nærmeste Efterfølgere havde været klogere og dygtigere. Men hun var tillige herskesyg og betjente sig af og til af mindre hæderlige Midler til Opnaaelsen af sine

Formaal. Den Forkjærlighed, hun stedse viste Danmark og alt, hvad der var danskt, vakte megen Misnøie i Norge og Sverige, hvis Interesser ofte tilsidesattes for Danmarks. At hun skal have forvoldt sin Søns Død for at komme i Besiddelse af Magten, er sandsynligvis en ugrundet Beskyldning, opdigtet af hendes Fiender.

Margrete, Datter af Erik Magnussøn, f. 1283, blev af de skotske Magnater kaldet til Skotlands Trone efter sin Morfader Alexander den tredie. Hun skulde ægte den engelske Prins Edvard, den senere Edvard den anden, og forlod Norge Sommeren 1290, men døde under Overreisen paa Orknøerne. Ti Aar senere optraadte i Bergen en Pige, efter Sigende fra Tyskland. Hun udgav sig for Margrete og vandt adskillig Tilslutning, men blev fængslet, dømt til Døden og brændt paa Nordnæs (Bergen) 1301.

Margrete, svensk Prinsesse, Datter af Kong Inge den første, kaldet Fredkulla, fordi hendes Ægteskab 1101 med Magnus Barfod bragte Fred mellem Norge og Sverige. Efter Magnus's Død ægtede hun den danske Kong Nils Svenssøn.

Margrete af Anjou, engelsk Dronning, f. 1429, d. 1482, en Slægtning af Huset Valois, blev 1445 gift med Kong Henrik den sjette af England. Hun var en energisk og viljefast Kvinde, som fuldstændig beherskede sin svage Ægtefælle, og var i Virkeligheden Landets Styrer. Hertug Rikard af York, til hvem en hel Del Misfornøiede sluttede sig, gjorde Fordring paa Tronen og begyndte den blodige Krig mellem den „røde og hvide Rose" (s. d.). Margrete førte Krigen med Kraft og beseirede Rikard i Slaget ved Wakefield 1460; men herpaa fulgte flere Nederlag, og hun maatte tilsidst søge Tilflugt hos den franske Konge Ludvig den ellevte. 1470 landede hun og hendes Søn Edvard i England med en fransk Hær; den blev imidlertid slaaet ved Tewkesbury, og hun og Sønnen fangne. Denne blev ført for den daværende Konge Edvard den fjerde, haanet og derpaa nedhugget. Moderen blev sat i Fængsel, hvorfra hun 4 Aar senere løskjøbtes af Ludvig den ellevte. Sine sidste Aar tilbragte hun i Frankrige.

Margrete af Valois, Datter af den franske Konge Henrik den anden og Katharina af Medici, f. 1552, d. 1615, ægtede 1572 Kong Henrik af Navarra, hvilket Giftermaal var Forløber til Myrderierne Bartholomæusnatten (se Hugenotterne). Henrik forlod Paris under disse Rædsler, men Margrete blev tilbage, og først 6 Aar efter begav hun sig til sin Mand i Nerac. Hendes Liv var imidlertid plettet af tøileløse Udsvævelser, hun forlod snart sin Gemal og drog fra Sted til Sted, foragtet og skyet paa Grund af sit udsvævende Liv, indtil hun døde i Paris. Forøvrigt havde hun nydt en fortræffelig Opdragelse og besad omfattende Kundskaber; hun skrev med Lethed paa Vers og Prosa samt dyrkede med Held Musiken, og hendes Poesier i Forening med hendes glimrende Skjønhed forskaffede hende Navnet „den tiende Muse og den fjerde Gratie".

Marheineke, Filip Konrad, tysk Theolog, f. 1780, d. 1846, studerede i Göttingen og udnævntes 1811 til Professor samt Prest ved Trefoldighedskirken i Berlin. Han har udgivet Skrifter af betydeligt Værd, deriblandt „Den tyske Reformationshistorie" (4 Bd., 1816—34) og „Kristelig Symbolik". Marheineke er Hovedrepræsentant for den Retning, som har søgt at forene den orthodoxe Lutherdom med den hegelske Filosofi.

Maria (hebraisk Mirjam), Jesu Moder, i Kirkesproget ogsaa kaldet „den hellige Jomfru" (fr. Notre Dame, ital. Madonna), „Guds Moder" osv. var af Davids Slægt og var trolovet med Tømmermanden Josef, da hun fødte Jesus i Bethlehem. Efter et Syn fra Herren tog Josef Barnet og dets Moder og flyede til Ægypten, da Herodes søgte efter Barnet for at dræbe det, men efter Herodes's Død vendte de tilbage og bosatte sig i Byen Nazareth i Galilæa. Hun omtales ikke ofte under Kristi Vandring paa Jorden, men ved hans Korsfæstelse var hun tilstede, og Jesus paalagde Apostelen Johannes at sørge for hende, hvilket han gjorde, og skal hun ifølge Traditionen have boet i Johannes's Hus til sin Død, Aar 59. Hvorvidt hun har havt Børn med Josef, kan ikke med Vished afgjøres; vistnok omtaler Matthæus (Kap. 13, 55) fire Personer, der benævnes Jesu Brødre, men hos Jøderne var det ikke sjelden, at en Beslægtet kaldtes Broder. — Det er naturligt, at Maria som Jesu Moder maatte staa i høi Anseelse i den første kristne Kirke; men hverken Kirkefædrene eller de kristne Menigheder under Kirkens oprindelige Renhed tillagde hende nogen Forrang fremfor andre Mennesker. I det 5te Aarh. begyndte en Strid inden Kirken om, hvor stor Ære, der tilkom hende. Kristne Kvinder i Trakien og Arabien overflyttede Cybelekultusen paa Jomfru Maria, de bragte hende Bønner og Offere. Paa Kirkemødet i Efesus 431 blev hun erklæret for Guds Moder, og nu gik det rask med hendes Ophøielse til den fornemste Helgen. Der tillagdes hende Mirakler, hendes Billede blev opstillet overalt, og hendes Forbøn hos Gud ansaaes som nødvendig for alle, som vilde opnaa evig Salighed, ligesom flere Festdage indførtes til hendes Ære. Saaledes opstod i det 6te Aarh. hendes Renselsesfest (2den Februar), Bebudelsesfesten (25de Marts) og Besøgelsesfesten (2den Juli). I det 8de Aarh. begyndte man ogsaa at høitideligholde Maria Fødsel (8de Septbr.) og Maria Himmelfart (15de August). Af de andre Festdage, som den katholske Kirke holder til hendes Ære, kan nævnes hendes Undfangelse, Fødsel, ubesmittede Ofring, Trolovelse osv. I Middelalderen tiltog Mariadyrkelsen i høi Grad. I mange Klostre blev Lørdagen helliget hende, hvilket Pave Urban den anden fik lovmæssig antaget paa Kirkeforsamlingen i Clermont 1095, og Relikvier, der foregaves at have tilhørt hende (Linneder, Slør osv.), sattes der overmaade stor Pris paa. Læren om hendes Syndefrihed var længe bleven prædiket, men man var ikke tilfreds hermed; hun maatte ogsaa være uden Arvesynd, og Dogmet om Marias ubesmittede Undfangelse var længe et staaende Stridsspørgsmaal, som især forsvaredes af Franciskanermunkene og andre, indtil endelig Pave Pius den niende 1854 erklærede det for Troesartikel. Reformationen bragte vel en Tilbagegang i Mariadyrkelsen, ligesom alle de protestantiske Kirkesamfund forkastede den. Men den kom snart igjen til Hævd inden den katholske Kirke.

Maria, Navn paa flere Kvinder i det Nye Testamente. 1) Søster af Martha og Lazarus (Joh. 11). 2) Kleofas's Hustru (Joh. 19, 25). 3) Maria

Magdalena. 4) Moder til Evangelisten Markus (Ap. Gj. 12, 12). 5) Moder til Jakob og Joses (Math. 27, 56). 6) En troende Kvinde i Rom (Rom. 16, 6).

Maria, Navn paa to engelske Dronninger. Maria den første, af Huset Tudor, f. 1516, d. 1558, Datter af Henrik den ottende, besteg 1553 Tronen efter Edvard den sjette. Som Katholik søgte hun at undertrykke Protestantismen og lod en stor Del Protestanter henrette, deriblandt flere af hendes egen Slægt, hvilket i Forening med hendes haarde og lidenskabelige Karaktér gjorde hende forhadt og forskaffede hende Tilnavnet „den blodige“. Hun ægtede den spanske Konge Filip den anden, men opholdt sig i England fjernet fra sin Ægtefælle, hvem hun forresten lignede i Grusomhed og Intolerance. — Maria den anden, Datter af Jakob den anden, f. 1662, d. 1695, blev 1677 gift med Wilhelm den tredie af Oranien og ved Revolutionen 1689 udnævnt til regjerende Dronning.

Maria Kristina, Dronning af Spanien, f. 1806, d. 1878, Datter af Kong Frans den første af Begge Sicilier, ægtede 1829 den spanske Konge Ferdinand den syvende, paa hvem hun ved sin Skjønhed og Aandrighed fik stor Indflydelse. 1830 bevægede hun ham til ved den pragmatiske Sanktion ogsaa at indrømme Dynastiets kvindelige Medlemmer Arveret til Tronen; kort efter fødte hun en Datter, Isabella, som strax blev proklameret som Tronarving. 1832 lod Kongen sig under sin Sygdom af sin Broder Don Karlos's Tilhængere bevæge til at tilbagekalde den pragmatiske Sanktion; men Dronningens Indflydelse gjorde sig snart atter gjeldende, og i Oktbr. blev hun udnævnt til Regentinde under Kongens Sygdom. Da han var bleven frisk igjen, erklærede han Tilbagekaldelsen af den pragmatiske Sanktion for ugyldig. Efter hans Død 1833 blev Maria Kristina Regentinde i sin umyndige Datters Navn. Don Karlos greb nu til Vaaben og begyndte en Borgerkrig, som varede til 1840, og under hvilken Enkedronningen maatte gjøre de Liberale flere Indrømmelser. Hendes absolutistiske Tilbøieligheder og hendes ikke udadlelige Privatliv gjorde hende imidlertid forhadt, og hun maatte under Opstanden 1840 nedlægge Regentskabet. Efter 4 Aars Ophold i Frankrige vendte hun tilbage og ægtede 1844 sin Elsker, Livgardisten Munoz, som blev ophøiet til Hertug af Rianzares. Indtil 1854 øvede hun stor Indflydelse paa Regjeringen; senere opholdt hun sig dels frivillig, dels ufrivillig for det meste i Udlandet, indtil hun 1876 vendte tilbage efter hendes Dattersøn Alfons (den tolvtes) Tronbestigelse.

Maria Stuart, skotsk Dronning, f. 1542, d. 1587, Datter af Kong Jakob den femte, arvede 8 Dage gammel Faderens Trone. Allerede medens hun laa i Vuggen, blev hun af den engelske Konge Henrik den ottende kaaret til Brud for hans Søn Edvard, og de skotske Protestanter understøttede denne Forbindelse. Men hendes Moder, der ikke var for Planen, sendte hende tidlig til Frankrige, hvor hun opdroges i den katholske Tro. Hun udmærkede sig ved Skjønhed, Ynde og Dannelse, og blev 1558 formælet med Dauphinen, den senere Kong Frans den anden. Da hun et Par Aar efter blev Enke, vendte hun tilbage til Skotland og overtog Regjeringen efter sin Moders Død. Livet ved det letsindige franske Hof havde imidlertid havt en uheldig Indflydelse paa den unge, letbevægelige Dronning, og hendes Adfærd blev derfor snart en Forargelse for de strenge Protestanter, i hvis Spidse Johan Knox (s. d.) stod. Det spendte Forhold, hvori hun stod til sin Slægtning, den engelske Dronning Elisabeth, og som hun selv uforsigtig havde fremkaldt, bidrog til at vanskeliggjøre hendes Stilling. 1565 ægtede hun sin Fætter Henrik Darnley, en raa Person, som hun snart lærte at foragte, og som af Skinsyge lod myrde hendes Sekretær og Fortrolige, Italieneren Rizzio, i hendes Paasyn. Efter hendes Søns, den senere Jakob den sjettes Fødsel, kom vel et Forlig istand mellem Ægtefællerne; men kort efter blev det Hus, hvori Darnley opholdt sig, sprengt i Luften, og Rygtet betegnede Dronningen og hendes nye Yndling Grev Bothwell som Anstiftere af Mordet, hvilken Mistanke end yderligere bestyrkedes, da Marie kort efter ægtede Bothwell. Adelen og Protestanterne gjorde nu Opstand, tvang Bothwell til at flygte og fangede Dronningen, hvorefter hendes Søn blev udraabt til Konge. 1568 blev hun vel udfriet af Fangenskabet ved George Douglas og samlede en Hær for at gjenvinde sin Krone. Men efter Nederlaget ved Langside (13de Mai 1568) blev hun nødt til at søge Tilflugt hos sin Fiende Dronning Elisabeth, som dels af religiøse og politiske Grunde, dels vel ogsaa af saaret kvindelig Forfængelighed lod den ulykkelige Marie under Paaskud af, at hun havde konspireret mod hendes Liv, fængsle og underkaste en uværdig Behandling. Efterat flere katholske Sammensværgelser havde forsøgt at befri hende og gjøre hende til engelsk Dronning, hvilke Sammensværgelser hun, med eller uden Grund, antoges at kjende til, blev hun af en Undersøgelseskommission dømt til Døden for Høiforræderi, hvilken Dom af Elisabeth blev stadfæstet, og den 8de Febr. 1587 blev hun halshugget.

Maria Theresia, rom.-tysk Keiserinde, f. 1717, d. 1780, Datter af Keiser Karl den sjette, blev ved den pragmatiske Sanktion (s. d.) bestemt til Faderens Efterfølger i de østerrigske Lande. Ved sin Regjerings Tiltrædelse 1740 udnævnte hun sin Mand Frans den første (s. d.) til Medregent. Hendes Lande var imidlertid i en mislig Tilstand, Finanserne udtømte og Hæren svækket. Dette benyttede Østerriges mange Avindsmænd sig af; Fredrik den anden af Preussen gjorde Begyndelsen, idet han 1740—41 erklærede Østerrige Krig og erobrede Schlesien, som Maria Theresia senere blev nødt til at afstaa. Preussens Krigserklæring gav Signalet til den otteaarige østerrigske Arvefølgekrig (s. d.), i hvilken Frankrige, Preussen, Baiern, Pfalz, Sachsen, Sardinien, Neapel og Spanien forenede sig mod Østerrige under Paaskud af at støtte Karl den syvendes (s. d.) Krav paa Keiserkronen. Ved Englands og især det tro Ungarns Hjelp lykkedes det imidlertid Maria Theresia at ende denne Krig uden synderligt Tab af Land. Efter Fredssluttningen 1748 arbeidede hun ivrig paa sine Landes Opkomst, og hun havde den Glæde at se sine Bestræbelser i denne Henseende lykkes. For at faa Schlesien tilbage begyndte Østerrige den blodige Syvaarskrig, som alligevel ikke førte til Maalet. Da Frans, som fra 1745 bar Titel af tysk Keiser,

døde 1765, blev Sønnen Josef Keiserindens Medregent. Hun ofrede sig nu udelukkende for Keiserrigets indre Forvaltning, idet hun overlod Militærvæsenet og de udenrigske Anliggender til Sønnen, og gjennemførte en Række gavnlige, men forsigtige Reformer. Ved Polens første Deling, hvori hun, som det siges, modstræbende tog Del, udvidedes hendes Besiddelser med Galicien og Lodomerien; af Tyrkiet erholdt hun 1777 Bukowina. — Maria Theresia var af en fast, næsten mandig Karaktér og erhvervede sig almindelig Agtelse ved sin strenge Sædelighed, Velgjørenhed og retskafne Handlemaade.

Mariager, By i det nordlige Jylland, ved Mariagerfjord, 3 Mil nord for Randers, 750 Indb. og Handel med Kornvarer.

Mariamne, Datterdatter af Makkabæeren, Ypperstepresten Hyrkan, ægtede Herodes den store, medens han 37 f. Kr. beleirede Jerusalem. 29 f. Kr. blev hun, paa ugrundet Mistanke om Utroskab, henrettet af Herodes. Med Herodes havde hun to Sønner; da disse truede med at hevne Moderen, lod Herodes dem kvæle i Samaria.

Mariāna, Juan, spansk Jesuit og Historieskriver, f. 1536, d. 1623, skrev „Historia de rebus Hispaniae", et Verk paa 30 Bøger, der udmærker sig baade ved grundige Forskninger og et elegant Sprog. Han optraadte ogsaa som politisk Forfatter i sin berømte Afhandling „De rege et regis institutione", hvori han lærer, at kun Pavens Autoritet er absolut, men at Fyrsternes Autoritet udgaar fra Staten eller Folket (Folkesuverænitet).

Marianerne, se Ladronerne.

Maria-Theresiopel, se Theresienstadt.

Mariazell, Landsby i Steiermark, det berømteste Valfartssted i det østerrigske Monarki. Den prægtige gothiske Kirke med et Mariabillede af Lindetræ samt to Sølvbilleder af Gud Fader og Kristus besøges aarlig af 200,000 Pilegrime.

Maribo, By paa Laaland i Danmark, ved Maribosjø, 2,200 Indb. og Handel med Korn og Fedevarer. — Maribo Amt indbefatter Øerne Laaland og Falster med omliggende Smaaøer.

Mariboe, Ludvig, norsk Forretningsmand og Politiker, f. i Kjøbenhavn 1782 af jødiske Forældre, d. 1841, blev 17 Aar gl. døbt og tilbragte derpaa en Del Aar i Livorno paa et Handelskontor. 1805 kom han til Kristiania, hvor han overtog den udenlandske Korrespondance for det Ankerske Fideikommis; under Krigen oprettede han 1808 et Frikorps under sin egen Anførsel og blev 1813 Kaptein à la suite i Arméen. Efterat han ved en omfangsrig Fabrik- og Handelsvirksomhed havde samlet sig en betydelig Formue, som han tildels anvendte til paa en liberal Maade at støtte det nye norske Universitet (4,000 Rd.) og Selskabet for Norges Vel (12,000 Rd.), tabte han den for Størstedelen under de uheldige Pengeforhold før, under og efter Krigen. 1817—22 opholdt han sig i Stockholm som Adjutant hos Karl den trettende; senere levede han dels i Holland, dels i Kristiania eller paa sin Gaard Økern i Aker. 1830 var han Storthingsmand fra Kristiania og 1833 fra Akershus Amt; 1833—39 var han Statsrevisor. Under Forhandlingerne om den bekjendte „Bodøsag" opholdt han sig i længere Tid i England, hvor han forgjeves forsøgte at faa Sagen indbragt for Parlamentet. Høsten 1839 blev han sindssyg og kom Mai 1840 til Sindssygeasylet i Slesvig, hvor han efter nogle Maaneders Forløb blev helbredet, men forblev paa Grund af legemlig Svaghed i Byen Slesvig, hvor han afgik ved Døden 19de Juni 1841. Mariboe forfattede en Række Skrifter, hovedsagelig af økonomisk og politisk Indhold; 1824—32 udgav han Tidsskriftet (senere Ugebladet) „Patrouillen", hvis Indhold for Størstedelen forfattedes af ham selv.

Maridalsvand, Indsjø i den for sin Naturskjønhed bekjendte Maridal, en Mil nord for Kristiania. Fra Maridalsvandet henter Kristiania Størstedelen af sin Vandforsyning gjennem en Ledning fra Vandets sydlige Ende.

Marie Antoinette, fransk Dronning, Datter af Keiser Frans den første af Tyskland og Marie Theresia, f. 1755, blev 1770 gift med den franske Dauphin Ludvig, den senere Ludvig den sextende. Hun havde faaet en udmærket Opdragelse, men ved sin Lyst til Pragt og sin mindre forsigtige Optræden, hvorved hun brød med den strenge Hofetikette, skaffede hun sig snart flere Modstandere og gav Bagvaskelsen Næring, hvortil den famøse Halsbaandshistorie (se Lamothe) i høi Grad bidrog. Under den tiltagende Misnøie blandt de lavere Klasser sluttede hun sig til Adelen og havde ofte en uheldig Indflydelse paa sin Gemals Handlemaade, hvilket yderligere bidrog til at gjøre hende upopulær. Ved Revolutionens Udbrud stod hun modig ved sin Mands Side og udviste langt mere Bestemthed og Kraft end han. Hun delte Kongens Fangenskab i Temple og blev efter hans Henrettelse 1793 ført til Forbryderfængslet Conciergeriet, hvor hun udstod mange Lidelser. Nogle Maaneder efter føртes hun for Revolutionstribunalet, og uagtet man intet Bevis kunde fremføre til hendes Fældelse, blev hun dog dømt til Døden og guillotineredes 16de Oktbr. s. A. Hele Tiden og selv i det sidste Øieblik viste hun et Mod og en Fatning, som imponerede selv hendes Fiender.

Marie Galante (udt. Mari Galangt), en Frankrige tilhørende Ø blandt de smaa Antiller i Vestindien, syd for Guadeloupe, $4^1/_2$ Kv.mil stor, med 14,000 Indb.

Marie Louise, Datter af Keiser Frans den første af Østerrige, f. 1791, d. 1847, blev 1810 gift med Napoleon den første, hvem hun fødte en Søn, den senere saakaldte Napoleon den anden (s. d.). Da Napoleon 1814 frasagde sig den franske Trone, drog hun tilligemed sin Søn til Østerrige og blev 1816 Regentinde i Hertugdømmerne Parma, Piacenza og Guastalla. 1822 indgik hun morganatisk Ægteskab med Generalfeltmarskalløitnant Greve Neipperg.

Marie af Medici, fransk Dronning, f. 1573, d. 1642, blev 1610 efter sin Mand Henrik den fjerdes Mord Regentinde under Sønnen Ludvig den trettendes Mindreaarighed. Hun førte Regjeringen egenmægtigt og var tillige uduelig og ødsel. Den høit fortjente Sully blev fjernet fra Statsstyrelsen, og Dronningens Yndlinge indtog hans Plads. Richelieu, som var hendes Sekretær, fik stor Indflydelse, og til Held for Landet benyttede han den til at frarive hende Magten. Hun blev fængslet, men undkom, og efter et forgjeves Forsøg paa med sin Søn Gaston at tilvende sig Herredømmet ved Vaabenmagt, drog hun 1638 til England og derfra til Köln, hvor hun døde i Fattigdom.

Marie Nøglebaand (Nøkleblom), Primula veris, Plante af Aurikelfamilien, bliver omkring 6 Tommer høi, har haaret Stilk, skjærmstillede Blomster og citrongul Krone med 5 orangefarvede Pletter. Den forekommer paa Enge til Vigten i nordre Trondhjems Amt og blomstrer i April og Mai.

Marieberg, svensk militær Høiskole paa Kungsholmen i Nærheden af Stockholm.

Mariefred, By i Södermanland i Sverige, ved en Arm af Mælaren, med 750 Indb.

Marieglas er et almindeligt Navn for vandklar Gibs i speilende Plader. Dog forvexles i denne folkelige Benævnelse forskjellige gjennemsigtige Mineralier hermed, thi ogsaa klar Glimmer kaldes nogleſteds saaledes. (Se forøvr. Gibs.)

Marienbad, et meget besøgt Badested i det vestlige Bøhmen, nær Floden Eger, med talrige Mineralkilder; det besøges aarlig af ca. 10,000 Kurgjester.

Marienburg, By i Preussen, 6 Mil sydost for Danzig, med 9,000 Indb. Byen var i Middelalderen en stærk Fæstning og 1309—1457 den tyske Ordens Hovedsæde.

Marienwerder, By i Preussen, 8 Mil sydvest for Elbing, med 8,000 Indb.

Mariestad, By i Vestergötland i Sverige, paa Venerens Østside, med 2,600 Indb. og Handel med Korn.

Mariette (udt. Mariett), Auguste Edouard, fransk Ægyptolog, f. 1821, d. 1881, begyndte tidlig at studere Hieroglyfer og det gamle Ægyptens Mindesmærker og ansattes 1848 ved det ægyptiske Muséum i Louvre. 1850 gik han til Ægypten for at studere koptiske Haandskrifter, men anvendte fornemmelig sin Tid til arkæologiske Undersøgelser, hvorved han opdagede Apisoxernes Grave, Serapium og gjorde flere andre for den ægyptiske Arkæologi yderst vigtige Fund. 1854 blev han Konservator ved det ægyptiske Muséum i Louvre, men begav sig 1858 paany til Ægypten, hvor Vicekongen udnævnte ham til Direktør for Muséet i Bulak, gav ham Titel af Bei og gjorde ham senere til Pascha. Han fortsatte nu sine Udgravninger i flere af det gamle Ægyptens Byer og gjorde storartede Fund. Desuden har han udgivet flere vigtige Skrifter om Ægypten og dets Fortid.

Mariette, Pierre Jean, fransk Kobberstikker og Kunstkjender, f. 1694, d. 1774, udgav adskillige høit skattede kunsthistoriske Verker.

Marignano (udt. Marinjano) eller **Melegnano** (udt. Melenjano), Landsby i den italienske Provins Mailand, bekjendt af den franske Konge Frans den førstes Seier over Schweizerne 1515. 8de Juni 1859 stod her en uafgjørende Kamp mellem Franskmændene og Østerrigerne.

Marihaand (Orchideæ), Plantefamilie af de Enfrøbladedes Orden, udmærker sig ved høist uregelmæssige Blomster, samlede i et Ax eller en Klase, samt ved sine tykke, kjødede, haandformede Rodknoller. Af de i Norge forekommende Arter kan nævnes Plettet Marihaand (Orchis maculata), Kjødfarvet Marihaand (O. angustifolia) og Tyndaxet Marihaand (O. mascula). Den voxer især paa fugtige Enge og Myrer.

Marihøne (Coccinella), Insekt af de Helvingedækkedes Orden og Billernes Familie, indbefatter en Mængde Arter, hvoraf der i Skandinavien forekommer omkring 50. De er smaa, med en næsten halvkugleformet Krop og Vingedækkerne besatte med lyse eller mørke Prikker. Baade Larverne og det fuldt udviklede Insekt gjør Nytte ved at fortære en Mængde Bladlus. De i Norge almindeligst forekommende Arter er den syvprikkede, femprikkede og den toprikkede Marihøne.

Marikaabe (Alchemilla), Plante af Rosenfamilien, med nyreformede, haandnervede Blade og grønt, ottedelt Blomsterdække. I Norge forekommer to Arter, almindelig Marikaabe (A. vulgaris) og Fjeld-Marikaabe (A. alpina).

Marine (af lat. mare, Hav), kaldes med et fælles Navn en Stats samlede Sjøvæsen og hvad dertil hører (Skibe med deres Besætning og Udrustning, Verfter osv.). Man skjelner mellem Handelsmarine, der omfatter et Lands Koffardiflaade, og Orlogsmarine, som udgjør dets Sjøkrigsstyrke (se forøvrigt Orlogsvæsen). — Marineofficér, Sjøofficér. De lavere Officérsgrader inden Marinen, som Kaptein og Premier- og Sekondløitnant, svarer i Rang til de samme Betegnelser i Arméen. De høiere Charger er i den norske Marine opover: Kommandørkaptein af 2den Klasse, der har Rang med Major, Kommandørkaptein af 1ste Klasse (svarer til Oberstløitnant), Kommandør (Oberst), Kontreadmiral (Generalmajor), Viceadmiral (Generalløitnant) og Admiral (General). Om den norske Marine se under Art. Norge.

Marine- og Postdepartementet, et af de norske Regjeringsdepartementer, bestaar af to Afdelinger, Marineafdelingen og Postafdelingen, som hver har sin egen Expeditionssekretær. Under dette Departement henhører alt, hvad der angaar Orlogsflaaden og dens Forsyning, Verfters og Etablissementers samt de under Marinen hørende Besætningers økonomiske Anliggender, Marinens Understøttelses- og Pensionsfonds, Indrullerings-, Navigations- og Lodsvæsenet, Havne-, Fyr-, Mærke-, Ringe-, Signal- og Redningsvæsenet, Uddannelsesanstalter for Sjømænd, Post-, Telegraf-, Skyds- og Deligencevæsen, Fjeldstuerne og den med Statsbidrag understøttede Dampskibsfart.

Marinemaleri, en Underafdeling af Landskabsmaleriet (se Malerkunst), der behandler Havet og Livet paa Havet.

Marinerede kaldes visse animalske Fødemidler, især Fisk, som efter at have været underkastede Kogning opbevares for en længere Tid ved at nedlægges i Eddike eller Olie, tilsat med Kryderier.

Marini eller **Marino**, Giambattista, italiensk Digter, f. 1569, d. 1625, var af sin Fader bestemt for Retsvidenskaben, men fulgte sin Tilbøielighed for Poesien, som han ved Hjelp af sine Velyndere ofrede sig for. Hans Forfængelighed og satiriske Lune forskaffede ham imidlertid mange og mægtige Fiender, hvis Tal han selv forøgede ved at kaste sig ind i forskjellige literære Stridigheder, og man forsøgte endog at rydde ham af Veien ved Snigmord. Da Opholdet i hans Fædreland blev ham for broget, drog han til Paris, hvor han i Marie af Medici fandt en mægtig og hengiven Beskytterinde. Hans Hovedværker er det heroiske Epos „Adone“ (1623) og Digtningen „La strage degl' innocenti“ (1633); desuden skrev han talrige Sonetter, Ekloger osv. Men alle hans Arbeider,

skjønt rige paa Fantasi og tiltalende Billeder, vanfires af et i høieste Grad manieret og opstyltet Sprog og er fuldt af søgte, haartrukne Vendinger.

Marionet, en Ledebukke, som ved Snore eller en Mekanisme kan sættes saaledes i Bevægelse, at den efterligner et levende Menneske. Foreviseren af Marionettheatre, hvor flere saadanne Dukker optræder som levende og selvstændig handlende Personer, pleier gjerne at kunne forandre sin Stemme, saaledes at denne synes at komme fra Marionetterne. I det 17de Aarh. var Marionettheatrene en almindelig Forlystelse især i Frankrige og Italien; Spillet var ogsaa kjendt i Oldtiden, fornemmelig blandt Grækerne og Romerne.

Mariotte, Edme, fremragende fransk Fysiker, f. ca. 1620 i Burgund, d. 1684, var Prior i et Munkekloster nær Dijon og Medlem af det franske Akademi. Han har erhvervet sig blivende Fortjeneste ved sine videnskabelige Forskninger paa Hydrostatikens og Hydraulikens Omraader. Den saakaldte Mariotteske Lov, ifølge hvilken Rumfanget af en vis Del Luft staar i omvendt Forhold til det paa den virkende Tryk, er opkaldt efter ham, skjønt Robert Boyle er dens egentlige Opfinder.

Maritim, hvad der angaar Havet og Sjøvæsenet.

Maritza (i Oldtiden Hebros eller Ebros), Flod i Tyrkiet, udspringer paa Balkan, gaar mod Øst gjennem Rumelien, bøier ved Adrianopel mod Syd og senere mod Sydvest og falder i det Ægæiske Hav; 52 Mil lang.

Mariupol, By i Sydrusland ved det Asowske Hav, 15 Mil vest for Taganrog, med 9,000 Indb. og betydelig Udførsel af Korn.

Marius, Gaius, romersk Feltherre, f. 156 f. Kr., d. 86, var Søn af en Landmand, tjente under Scipio Afrikanus i de numantiniske Krige og svang sig ved sin Tapperhed og fine militære Talenter op til de høieste Stillinger. Han udnævntes til Kvæstor, Ædil og Prætor, blev 109 Metellus's Legat (Næstkommanderende) i Krigen mod Jurgurtha, og valgtes 107 til Konsul, hvilket Embede han indehavde syv Gange. Som saadan tilendebragte han Krigen mod Jurgurtha, slog 102 Teutonerne ved Aquæ Sextiæ, og 101 Kimbrerne ved Verona. Da Folketribunen Saturninus og Prætoren Glaucia optraadte fiendtligt mod det patriciske Parti, begunstigedes de først af Marius, men senere maatte han paa Senatets Befaling bekjæmpe dem, hvilken Kaklen foranledigede, at han tabte sin Indflydelse. 88 blev Sulla Konsul og fik Overanførselen i Krigen mod Mithridates; dette krænkede Marius, og han begyndte en Borgerkrig for at styrte sin Rival, men blev af denne landsforvist og gik til Afrika. Aaret efter kaldtes han tilbage af Cinna, rykkede med denne i Spidsen for en Hær ind i Rom og forøvede i fem Dage et skrækkeligt Blodbad paa sine Modstandere, men døde kort efter. — Hans Søn Gaius Marius den yngre, som blev Konsul efter ham, dræbte sig selv efter at være bleven slagen af Sulla.

Marivaux (udt. Marivaa), Pierre Carlet de Chamblain, fransk Digter, f. 1688, d. 1763, forfattede en Række Lystspil, Tragedier og Romaner. Flere af hans dramatiske Arbeider har gjort stor Lykke paa Scenen, uagtet de som hans øvrige Arbeider undertiden skjæmmes af et kunstlet Sprog.

Mark, 1) før det metriske Systems Indførelse i Norge en Vegtenhed, paa det nærmeste lig $2^1/_2$ Hektogram (2.491); 2) i det ældre norske Myntsystem $^1/_5$ Speciedaler = 80 Øre; 3) den tyske Mynténhed, s. Reichsmark.

Mark (d. s. s. Grændse) kaldtes tidligere de tyske Grændselande, der bestyredes af en Markgreve (se Art. Greve).

Marked, et Handelsstevne, som til forud fastsatte Tider afholdes paa bestemte Steder, hvor der tildels langveisfra fremmøder Folk, dels for at forsyne sig med saadanne Artikler, som ikke produceres inden ens Hjembygd, dels for at sælge sine Produkter. I Norge var Markederne tidligere af stor Vigtighed, og paa dem foregik en livlig Handelsomsætning. Men efterhvert som Kommunikationsmidlerne forbedredes, tabte Markederne sin Betydning, og flere af dem er nu ophævede (smlgn Art. Handel).

Marketenter kaldes en Person, som i Felt eller under større Troppesamlinger følger en militær Afdeling og holder Udsalg af saadanne smaa Fornødenheder, Forfriskninger osv., som Hærens Forpleiningsvæsen ikke leverer in natura. — Marketenterske, en Kvinde, som driver en Marketenters Bestilling.

Markgreve, se Greve.

Markham (udt. Markem), Clemens Robert, engelsk Geograf og Reisende, f. 1830, traadte 1844 som Kadet ind i Marinen, var 1850—51 med paa en Expedition, som udsendtes til Nordishavet for at søge efter Franklin, og offentliggjorde efter sin Hjemkomst en Beretning om denne Reise. 1852—54 og 1860—61 gjennemreiste han Peru, fulgte 1867 med den engelske Expedition til Abessinien og blev 1869 Sekretær i Ministeriet for Indien. Han har udgivet vigtige geografiske Verker om de af ham besøgte Lande.

Markirch, By i Øvreelsas, 6 Mil sydvest for Strasburg, med 12,000 Indb. og betydelig Silke- og Bomuldsindustri.

Markomanner, en svevisk Folkestamme, omtales først af Julius Cæsar som boende i Egnene ved øvre Main. Aar 8 f. Kr. blev de af Marbod førte til Bøhmen, hvor de udvidede sine Besiddelser i Syd lige til Donau. 166 e. Kr. kom de i Kamp med Romerne, som i den 15aarige markomanniske Krig kun med største Anstrengelser holdt dem Stangen. 270 fornyede de Kampen med Rom, men Keiser Aurelian tvang dem til at slutte Fred, og et Aarhundrede senere forsvinder de af Historien.

Markscheideri, underjordisk Landmaaling. — Markscheider, underjordisk Landmaaler eller en Bergverksbetjent, som optager Grubekarter.

Marlborough (udt. Marlboro), John Churchill, Hertug af, berømt engelsk Feltherre og Statsmand, f. 1650, d. 1722, nedstammede fra en gammel ved Borgerkrigene forarmet Slægt. I en ung Alder blev han Page hos Hertugen af York, den senere Jakob den anden, og blev 16 Aar gammel Fændrik ved Garden. Som saadan deltog han i Undsætningen af Tanger samt i forskjellige Kampe med Maurerne, blev ved sin Tilbagekomst Kaptein og tjente derpaa med megen Hæder under den franske General Turenne i Krigen

i Nederlandene, hvor han avancerede til Oberstløitnant. 1677 vendte han tilbage til England og giftede sig med den senere Dronning Annas Fortrolige, Sarah Jennings. Dette Giftermaal, samt den Omstændighed, at hans Søster Arabella var Jakob den andens Maitresse, grundlagde hans glimrende Fremtid. Han udnævntes til General og Baron af Sandridge og bidrog kraftig til at undertrykke Hertugen af Monmouths Oprørsforsøg. Imidlertid misbilligede han Hoffets reaktionære Politik og traadte i Forbindelse med Prins Vilhelm af Oranien, hvorved han hjalp til at styrte Jakob fra Tronen. Vilhelm udnævnte ham til Greve af Marlborough og overdrog ham en Kommando i Nederlandene under Krigen med Frankrige, hvor han 1690—91 grundede sit Feltherrery, særlig ved Seiren ved Valcourt. Mistænkt for hemmelig at staa i Forbindelse med Jakobiterne blev han ved sin Tilbagekomst til England fængslet, men snart efter frigiven, da der ingen Beviser havdes mod ham; dog behandledes han siden af Vilhelm med Mistro. Ved Annas Tronbestigelse 1702 opnaaede Marlborough, tildels ved sin Hustrus Hjelp, en næsten enevældig Indflydelse. Han fik ved den spanske Successionskrig Overbefalingen over de engelske Tropper, slog i Fællesskab med Prins Eugen Franskmændene ved Donauwörth og Höchstädt og seirede paa egen Haand ved Ramillies, Oudenarde og Malplaquet. Men efterat Toryerne 1712 havde faaet Magten, var det forbi med Marlboroughs Indflydelse. Hans Hustru fjernedes fra Hoffet, selv beskyldtes han for Underslæb og blev berøvet alle sine Værdigheder. Vel fik han Opreisning ved Annas Død, da hendes Efterfølger Georg den første udnævnte ham til Generalissimus, men kort efter rammedes han af et Slagtilfælde og levede den øvrige Del af sit Liv i en næsten fuldstændig Sløvhedstilstand.

Marlitt, se John, Eugenie.

Marlow, Christopher, engelsk Dramatiker, f. 1564, d. 1593, var Søn af en Skomager, studerede i Cambridge og blev 1587 Magister. Derpaa gik han til London, hvor han først forsøgte sig som Skuespiller, men maatte paa Grund af et Benbrud forlade Scenen. Han førte nu et grændseløst vildt Liv, idet han holdt til paa de smudsigste Steder, og endte sine Dage under et Slagsmaal, idet han ved Uforsigtighed selv stak sig en Dolk i Øiet. Som dramatisk Digter indtager han en høi Rang i den engelske Literatur og betragtes som Shakespeares Forløber. Hans Digte udmærker sig ved en særdeles kraftig og naturtro Karaktértegning og et flydende Sprog. Af hans vigtigste Arbeider kan nævnes „Life and death of Dr. Faustus“, „Edward II“, „The Jew of Malta“ og „The massacre at Paris“.

Marly (udt. Marli), Landsby ved Seinen, 1½ Mil vest for Paris, bekjendt ved det pragtfulde Slot, som Ludvig den fjortende lod opføre her, og som ødelagdes under den store Revolution.

Marmande (udt. Marmangd), By i det franske Departement Lot et Garonne, 9 Mil sydost for Bordeaux, med 9,000 Indb. og Vinavl.

Marmarahavet eller **Marmorahavet**, Oldtidens Propontis, Indhav mellem Lilleasien og det europæiske Tyrki, 30 Mil langt og indtil 10 Mil bredt. Størrelsen er 218 Kv.mil. Det er ved Dardanelstrædet forbundet med det Ægæiske Hav og ved Bosporus med Sortehavet. Blandt dets Øer kan mærkes Prinseøerne nær Konstantinopel og Marmara, efter hvilken Havet har sit Navn.

Marmaros, Komitat i Ungarn, 180 Kv.mil stort, med 221,000 Indb. Hovedstad Szigeth.

Marmelade, et geléagtigt Afkog af forskjellige Slags Frugtsafter med Sukker.

Marmier (udt. Marmie), Xavier, fransk Forfatter og Reisende, f. 1809, udgav i sin Ungdom et Blad i Besançon og gik senere til Paris, hvor han fortsatte sin literære Virksomhed. 1836—38 gjorde han paa Marineministeriets Bekostning en Reise til de skandinaviske Lande, senere til Nordafrika og Amerika, og besøgte derhos Tyskland og Rusland. 1846 blev han Konservator ved Bibliotheket i St. Geneviève og 1870 Medlem af det franske Akademi. Af hans mange Skrifter kan nævnes: „Lettres sur la Russie, la Finlande et la Pologne“ (2 Bd., 1848), „Du Rhin au Nil“ (2 Bd., 1847) og „Lettres sur l'Amérique“ (2 Bd., 1851).

Marmont (udt. Marmong), Auguste Frédéric Louis Viesse de, Hertug af Ragusa, fransk Marskal, f. 1774, d. 1852, blev i en Alder af 15 Aar Løitnant i Infanteriet. 1792 gik han over til Artilleriet, og blev under Beleiringen af Toulon kjendt med Bonaparte, hvis Adjutant han blev 1796. To Aar efter var han med paa Toget til Ægypten, blev paa Reisen dertil udnævnt til Brigadegeneral, førte 1800 Reserveartilleriet over St. Bernhard og udnævntes efter Slaget ved Marengo til Divisionsgeneral. Under Felttoget 1805 kommanderede han først i Holland, førte derfra sit Armékorps til Tyskland og medvirkede ved Erobringen af Ulm. Efter Freden til Presburg forsvarede han med Dygtighed Dalmatien mod Russerne og Montenegrinerne, hvorfor han 1807 blev udnævnt til Hertug af Ragusa. I Krigen 1809 sluttede han sig til den italienske Armé og seirede 11te Juli ved Znaim, hvilket forskaffede ham Marskalstaven. 1811 fik han Overbefalingen i Portugal efter Massena, tvang sammen med Soult Fienden til at ophæve Beleiringen af Badajoz, vendte sig derpaa mod Tejo og holdt Wellington 15 Maaneder i Schak, men blev 22de Juli 1812 slagen af denne samt saaret i Slaget. 1813 kommanderede han 6te Armékorps ved Lützen, Bautzen og Dresden og deltog i Slaget ved Leipzig. Sammen med Mortier kommanderede han det Korps, som var bestemt til Paris's Dækning, og sluttede 30te Marts 1814 Vaabenstilstand med den russiske General Barcley de Tolly efter at have udholdt flere haarde Kampe. Af Ludvig den attende udnævntes han til Pair og Chef for Garden, drog under de 100 Dage til Aachen og fungerede en kort Tid i 1818 som Minister. Efter Julirevolutionen 1830 reiste han udenlands og opholdt sig fordetmeste i Wien. Han var den længstlevende af Napoleon den førstes Marskaller.

Marmontel (udt. Marmongtell), Jean François, fransk Forfatter, f. 1723, d. 1799, var bestemt for den geistlige Stand og studerede i Toulouse, men valgte Forfatterbanen og begav sig til Paris, hvor han forsøgte sig som Theaterdigter. Hans første Arbeider vakte ingen Opsigt, men efterat han havde skrevet et Digt til Ludvig den femtendes Berømmelse, hvilket forskaffede ham Akademiets Pris, vandt han Hoffets og Mad. Pompadours Gunst,

og nu var hans Lykke gjort. Flere af hans Skrifter vakte imidlertid megen Strid; saaledes en politisk Roman, som endog af Presterne blev fordømt fra Prædikestolen.

Marmor, en tæt eller kornet Kalksten, som paa Grund af sin Evne til at kunne modtage Politur anvendes til Billedhuggerarbeider og i arkitektoniske Øiemed. Farven er hvid, tildels med Striber, Aarer, Skyer osv. Dog gives der ogsaa sort, grøn, purpurrød og graa Marmor. Marmor har lige fra Oldtiden været benyttet til Fremstilling af Kunstnernes Idéer (se Billedhuggerkunst). De vigtigste fra gammel Tid kjendte Arter af Marmor er: Den pariske Marmor fra Øen Paros i det Ægæiske Hav, udmærker sig ved en blændende Hvidhed og fortrinlig Glans; pentelisk Marmor fra Pentelikon ved Athen, har et gulagtigt Skjær og tildels blaalige eller grønlige Aarer; carrarisk Marmor fra Carrara i Norditalien, anvendes meget i Billedhuggerkunsten. Italiensk og græsk Marmor staar idetheletaget høiest i Pris og forsendes Verden rundt; dog findes der ogsaa i de østerrigske Lande, Frankrige og Belgien Marmorbrud, som leverer særdeles gode Varer. I Storbritannien findes flere Steder sort, grøn og rød Marmor, og i det nordvestlige Irland en meget smuk hvid Marmorsort. I Norge, hvor adskillige vakre Marmorslags findes, har Marmorindustrien hidtil været saa godt som upaaagtet.

Marmorahavet, se Marmarahavet.

Marmorkroniken, en Marmortavle, som i det 17de Aarh. fandtes i Grækenland. Den er fra Midten af det 3die Aarh. f. Kr. og indeholder en kronologisk Optegnelse af Hovedbegivenhederne i Grækenlands, særlig Athens Historie fra 1582—264 f. Kr. Den opbevares ved Universitetet i Oxford.

Marne (udt. Marn), to Departementer i det nordøstlige Frankrige. 1) Marne, mellem Departementerne Aisne, Ardennerne, Meuse, Øvre Marne, Aube og Seine et Marne, er 150 Kv.mil stort, med 408,000 Indb. Det er særdeles frugtbart og frembringer især Korn og Vin; Hovedstad Chalons (s. d.). 2) Øvre Marne (Haute Marne) omgives af Departementerne Marne, Meuse, Vosges, Øvre Saône, Cote d'Or og Aube. Størrelsen er 110 Kv.mil og Folkemængden 252,000. Det er rigt paa Skov, og Agerbruget er Befolkningens fornemste Næringsvei. — Hovedstad Chaumont.

Marne, Flod i Frankrige, udspringer i Departementet Øvre Marne, løber først mod Nordvest, svinger derpaa i en stor Bue mod Vest og Sydvest og falder i Seinen ved Paris; Længden er 66 Mil, hvoraf henved 50 Mil er seilbare.

Marodør, Efternøler; i Militærsproget Soldater, som under en Marsch paa Grund af Udmattelse, Dovenskab eller Feighed ikke kan følge Troppen. Ordet bruges særlig om dem, som ved et Paaskud unddrager sig fra Tjenesten, og som under Krig benytter den saaledes erholdte Frihed til Plyndring og Røveri.

Marokin, se Saffian.

Marokko, Sultanat i det nordvestlige Afrika, mellem 27° og 36° n. Br. og 7° og 23° ø. L. Størrelsen er ca. 13,000 Kv.mil og Folkemængden 6—7 Millioner, fordetmeste Muhamedanere. Det omgives i Nord af Gibraltarstrædet, i Øst af Algier, i Sydost og Syd af Sahara og i Vest af Atlanterhavet. Landet gjennemstryges fra Nordost mod Sydvest af Atlasbjergene, der tildels naar en Høide af 10,000 Fod, og fra hvilke der udstrømmer flere Floder, som vel ikke er seilbare, men som bevirker, at Landets vestlige Del er meget frugtbar. Østenfor Atlaskjæden er Jordbunden gold og gaar efterhaanden over til Ørken. Af Befolkningen er de to Tredjedele Berber, der i den nordlige Del af Landet kaldes Amazirger, i det sydlige Schilluh; Resten er Maurer, hvortil kommer nogle Araber, Jøder, Tuareger i den sydøstlige Del samt endel Negre, hvilke sidste fordetmeste er Slaver. Oplysningen staar paa et lavt Standpunkt. Agerbrug og Fædrift er Landets Hovednæringsveie; desuden avles endel Vin. Industrien er ringe og indskrænker sig væsentlig til Forfærdigelse af røde tyrkiske Huer (Fez) samt lidt Silkevæveri og Tilberedning af Marokin. Handelen er derimod af ikke liden Betydning; den foregaar dels med det indre Afrika ved Karavaner, dels ad Sjøveien med Europa og dels paa Levanten ved Pilegrime, som reiser til Mekka. Udførselen bestaar i Uld, Huder, Strudsfjer, Mais, Mandler osv.; blandt de vigtigste Indførselsartikler kan nævnes Sukker, The, Tøier og Jern, og fra det indre Afrika Guld, Strudsfjer og Slaver. Forvaltningen er fuldstændig orientalsk; i Spidsen for Styrelsen staar en Sultan, som indehar baade den verdslige og den geistlige Magt og fører Titel af „Emir-al-Mumenin“ (De Troendes Behersker). — Hæren tæller 15—20,000 Mand, fordetmeste bestaaende af Negerslaver, og er baade daarligt øvet og udrustet. — Marokkos ældste Historie falder i det væsentlige sammen med Berberiets; det tilhørte i Oldtiden Mauritanien og indlemmedes 42 e. Kr. i det romerske Rige. Vandalerne erobrede det 429; omtrent et Aarhundrede senere kom det under de græske Keisere, i hvis Besiddelse det var indtil det 8de Aarh., da Muhamedanerne bemægtigede sig det. Fra Begyndelsen af det 9de Aarh. stiftedes her flere uafhængige Stater; saaledes grundedes Byen Fez af Edrisiderne og Byen Marokko af Almoraviderne (s. d.); efter dem fulgte Almohaderne, som igjen maatte vige for Merinidderne, der endelig i Begyndelsen af det 16de Aarh. fortrængtes af Scheriferne fra Tafilet, hvilke indehavde hele det nordvestlige Afrika fra Guinea til det vestlige Algier, og som fortrængte Portugiserne fra deres Besiddelser i Nordafrika. Denne Magtperiode var dog snart forbi, tildels paa Grund af indre Uroligheder, og i Midten af det 17de Aarh. grundede Mulei Alidernes Dynasti. Hans Søn og Efterfølger, den grusomme og vellystige Mulei Ismael (han skal med egen Haand have henrettet 5000 Mennesker og have havt 8000 Hustruer, med hvem han havde 1167 Børn, deraf 825 Sønner) udvidede Riget ved at fravive Spanien Tanger og El-Arisch. Under hans Efterfølgere Mulei Abdallah (til 1757) og Sidi Muhamed (til 1790) begyndte Landets Tilstand at bedres; især søgte den sidste at indføre enslags Civilisation og stod i et venskabeligt Forhold til Europa. Befolkningen drev imidlertid Sjørøveri som Næringsvei, og de europæiske Magter betalte en aarlig Tribut for fri Seilads. Denne Tribut maatte Sultan Abderhaman 1828 gjøre Afkald paa for Østerriges vedkommende, tvungen dertil af en østerrigsk Flaade. Senere indtraadte jevnlig Forvik-

linger med Middelhavsmagterne, saaledes 1832 med Frankrige paa Grund af, at Marokko vilde tilegne sig en Del af Oran. 1844 kom det i Krig med Spanien og Frankrige. Ved Isly blev den marokanske Hær slaaet af Franskmændene, Byerne Tanger og Mogador bombarderede, og Marokko maatte slutte Fred. 1845 maatte det give Afkald paa den af Norge, Danmark og Sverige erlagte Tribut for Handelsskibe. Næste Aar gav Franskmændene det en ny Tugtelse, fordi det havde understøttet Abd-el-Kader. Paa Grund af gjentagne Konflikter med de spanske Besiddelser i Nordafrika erklærede Spanien 1859 Krig. En Hær paa 50,000 Mand sendtes til Marokko under O'Donnel som fuldstændig slog Sultan Sidi Muhamed ved Tetuan 4de Februar 1860 og ved Fondeh 23de Marts. Sultanen maatte nu slutte Fred, afstaa endel Landstrækninger og betale 20 Millioner Piastre i Krigsomkostninger. Sidi Muhamed efterfulgtes 1873 af Sønnen Mulei Hassan, den nuværende Sultan. — Marokko, Landets Hovedstad, ved den nordvestlige Fod af Atlasbjergene, i en henrivende Egn, har 50,000 Indb. Den anlagdes 1070 af Abu Bekr. I det 12te Aarh. skal den have havt 700,000 Indb.

Maroniter, en kristen Sekt, som bebor Egnen om Libanon i Syrien og tæller ca. 130,000 Bekjendere. Sekten staar under en af den selv valgt Patriark, hvis Valg dog stadfæstes af Paven, og som fører Titel af Patriark af Antiokia. Skjønt Undersaatter af Tyrkiet styres Maroniterne af egne Høvdinger og erlægger kun en aarlig Tribut til Sultanen. De er af syrisk Herkomst og har beholdt det syriske Sprog i sin Liturgi. — Sekten opstod under de monotheletiske Stridigheder i første Halvdel af det 7de Aarh. og samlede sig omkring det gamle Marons Kloster, hvoraf Navnet. Under Korstogene afstod de fra sine monotheletiske Kjætterier og 1445 underkastede de sig den romersk-katholske Kirke og sluttede sig til Tridenter-Konciliets Bekjendelse. Et Aarhundrede senere stiftedes et maronitisk Kollegium i Rom, fra hvilket der er udgaaet flere ansete Lærde. For Tiden lever Maroniterne i stor Fattigdom paa Grund af Drusernes Undertrykkelser. De er ædruelige, gjestfrie og flittige, og deres Sæder er høist patriarkalske.

Marons, Maronnegre eller **Busknegre**, en Negerstamme i Guiana og Vestindien, nedstammer fra flygtede Negerslaver og lever i fri Tilstand i Skov- og Bjergegnene.

Maros, Flod i Siebenbürgen og Ungarn, udspringer nær Moldaus Grændse, løber mod Vest og falder ved Szegedin i Theiß. Den er 65 Mil lang, hvoraf de to Trediedele er seilbare.

Maros Vásárhely (Neumarkt), By i Siebenbürgen, ved Floden Maros, med 13,000 Indb. Den er Sæde for en Domstol, har et Slot, et offentligt Bibliothek paa 60,000 Bind og livlig Handel med Tobak, Vin og Frugt.

Marot (udt. Maro), Clément, fransk Digter, f. 1495, d. 1544, var først Skuespiller, vandt derpaa ved sit Digt „Temple de Cupido" Frans den førstes Gunst og blev Kammertjener hos hans Søster Marguerite, senere Dronning af Navarra. Paa Grund af religiøse Stridigheder blev han flere Gange fængslet, men igjen frigiven ved Hjelp af sine formaaende Velyndere. Marot skrev en Mængde Kansoner, Elegier, Ballader og Epigrammer, og hans Stil er let og flydende.

Marozia, en berygtet Romerinde af fornem Byrd, levede i det 10de Aarh. Hun var tre Gange gift, sidste Gang med Kong Hugo af Arles og Italien, og herskede næsten med despotisk Magt. En Tid var hun Pave Sergius den tredies Elskerinde og blev ved ham Moder til den senere Pave Johan den ellevte. Pave Johan den tiende tog hun af Dage ved Kvælning. Hendes Søn Alberik lod hende sætte i Fængsel, hvor hun døde 933.

Marpurg, Friedrich Wilhelm, tysk Musiktheoretiker, f. 1718, d. 1795 som Krigsraad og Lotteridirektør i Berlin, har erhvervet sig store Fortjenester af Harmonilæren. Af hans mange Arbeider i Musikliteraturen kan nævnes: „Abhandlung von der Fuge" (2 Bind, 1793), „Histor. kritische Beiträge zur Aufnahme der Musik" (5 Bind, 1756—78) og „Handbuch bei dem Generalbaß und der Composition" (1762).

Marquesasøerne (udt. Markesas), en af 11 Øer bestaaende Øgruppe i Stillehavet nord for Tusmotuøerne, mellem 7° 25′ og 10° 25′ s. Br. og 120° 48′ og 122° 40′ v. L. De er alle af vulkansk Oprindelse, meget bjergfulde og særdeles frugtbare. De Indfødte er velvoxne, men staar i moralsk Henseende yderlig lavt. — Øerne opdagedes 1575 af Spanieren Mendana. 1842 toges de i Besiddelse af Frankrige, som underholder en Garnison paa den største Ø Nukahiva.

Marquetteri, se Mosaik.

Marquis (udt. Marki), it. Marchese, i Frankrige, England m. fl. Steder Titel for en Adelsklasse, som i Rang staar mellem Greve og Hertug. — Marquise, en Marquis's Hustru eller Datter.

Marrast, Armand, fransk Journalist, f. 1801, d. 1852, blev i en Alder af 17 Aar Overlærer ved Gymnasiet i Orthez, gik derpaa til Paris, hvor han begyndte at udgive Flyveskrifter, blev 1831 Redaktør ved Bladet „Tribune" og udviklede som saadan et glimrende publicistisk Talent. 1834 indvikledes han i en Proces og maatte flygte til England, vendte 1838 tilbage og overtog Ledelsen af Bladet „National". Som saadan bidrog han i væsentlig Grad til at fremkalde Revolutionen 1848, blev efter Kongens Fordrivelse Medlem af den provisoriske Regjering og af den betroet den vigtige Mairepost i Paris. Som Medlem af Nationalforsamlingen blev han indvalgt i den Komité, som skulde udarbeide den nye Forfatning, og blev senere Forsamlingens Præsident. Efter 1849 trak han sig tilbage til Privatlivet og døde i stor Fattigdom.

Marryat (udt. Marriæt), Fredr., eng. Romanforfatter, f. 1792, d. 1848, traadte i en Alder af 14 Aar ind i Marinen, deltog i den amerikanske Krig 1812—14, var 1823 Chef for den Eskadre, som sendtes mod Birma, og blev 1825 Flaadekaptein. Marryat har erhvervet sig et fortjent Ry ved sine fortræffelige Romaner, der nagtet noget bredt anlagte indeholder træffende Karaktérskildringer og er holdte i en kvik, naturlig og tiltalende Stil. Marryats Skrifter er oversatte til flere Sprog. Som Sjømand indlagde han sig Fortjeneste ved at opfinde det nu brugelige Signalsystem tilsjøs.

Mars, Romernes Krigsgud, se Gudelære, den romerske.

Mars, i vort Solsystem den fjerde Planet fra Solen. Dens Bane ligger mellem Jordens og Jupiters i en Middelafstand fra Solen af ca. 30½ Millioner Mil og fra Jordbanen af 10½ Mill. Mil. Dens Omløbstid om Solen er 1 Aar og 322 Dage, og dens Rotationstid 24 Timer og 37 Minuter. Diameteren er lidt over Halvdelen, Rumfanget vel en Syvendedel af Jordens og Tætheden noget mindre end dennes. Mars udmærker sig fremfor de øvrige Planeter ved sin rødlige Glans. Da den af de ydre Planeter staar Jorden nærmest, kjender man bedre til dens Beskaffenhed end til de øvrige Planeters. Saaledes véd man, at den omgives af en Dunstkreds, at Vandansamlingerne paa den er forholdsvis mindre end paa Jorden, og at der paa Grund af dens Ækvators større Vinkel med Banen er lidt større Forskjel paa Aarstiderne end paa Jorden. Ved hver af dens Poler har man opdaget en hvid Plet, som voxer og tager af eftersom Solen nærmer sig dens Vinter- eller Sommersolhverv, og som derfor antages at være Sne. I 1877 opdagede man to Maaner, som bevæger sig om den, den yderste paa 30 T. 18 M., den inderste paa 7 T. 39 M., altsaa hurtigere end Planeten dreier sig om sin Axe. De er for smaa til, at deres Størrelse kan maales; men af deres Lysstyrke har man sluttet, at Gjennemsnittet ikke er mere end 1 à 2 Mil. Den ydre har faaet Navnet Deimos, den indre Fobos.

Mars, Anne Françoise Hippolyte Boudet-Monvel, berømt fransk Skuespillerinde, f. 1779, d. 1847, har især grundet sit Ry ved sin Fremstilling af Molières Komedier. I denne Retning har hun neppe sin Lige blandt de franske Kunstnerinder. Hendes Spil udmærkede sig ved Kraft og en sjelden Naturlighed og Sikkerhed.

Mars la Tour (udt. Mar la Tur), Landsby i det franske Departement Meurthe-Moselle, 3 Mil vest for Metz. Her og ved Vionville stod samtidig den 16de August 1870 et blodigt, uafgjørende Slag mellem Tyskerne under Prins Fredrik Karl og Franskmændene under Bazaine.

Marsala, By i Provinsen Trapani paa Siciliens Vestkyst, med 34,000 Indb. og livlig Handel med Korn, Olie, Vin og Salt. Marsala udgjør en Del af den gamle By Lilybæum, som under den første puniske Krig udgjorde Karthagernes Hovedbolværk paa Sicilien. I Byens Nærhed har man fundet flere Oldtidslevninger, som Statuer, Rester af Vandledninger osv.

Marsch kaldes en Troppeafdelings Bevægelse i militær Orden. Sker Bevægelsen ret fremad eller bagud i Frontstilling, kaldes den Frontmarsch, sker den i Flankestilling, kaldes den Flankemarsch, og sker den i skraa Retning, kaldes den Dragningsmarsch. — I det norske Infanteri er Marschtakten fastsat til 114—116 Skridt i Minutet. I ét Minut skal der tilbagelægges 90 Meter. Infanteriets Marscharter er: 1) Vanlig Marsch og 2) Springmarsch, hvert Skridt 80 cm., 3) Store Skridt, hvert Skridt 90 cm., 4) Korte Skridt og 5) Tilbagemarsch, hvert Skridt 45 cm., 6) Paa Stedet Marsch og 7) Gaa paa Marsch, der bestaar i, at der stormes frem mod Fienden i fuldt Løb under Hurraraab og med Bibehold af Orden, Anslutning og Agtpaagivenhed. Under Reise- eller Togmarscher er det Mandskabet tilladt at marschere utvungent og bære Geværet efter eget Tykke samt at tale. Marschhastigheden er da kun 100 Skridt i Minutet, hvorhos Afstanden mellem Gelederne, ifald Frontmarsch benyttes, forøges fra 1 til 2 Skridt. Under længere Fredsmarscher tilbagelægges omtrent 30 Kilometer om Dagen. Hver 3die eller 4de Dag holdes i Almindelighed Rastdag. — Kavaleriets Marscharter er: 1) Skridt, hvori tilbagelægges 90 m. i Minutet, 2) Manøvertrav 225 m. og 3) Karriere 450 m. i Minutet. Paa Kommandoordet: Marsch-Marsch! gjør Kavalleriet Angreb i Karrière og derpaa Indhug. — Artilleriets Marscharter er: Skridt 90 m., Trav under Marsch 180 m., under Manøver 225 m., Galop 375 m. i Minutet. — Ved Marschdisciplin forstaaes Overholdelsen af de Regler, som betrygger Orden og Lydighed under Reisemarscher, saa at Førerne altid kan have Troppen i sin Magt og undgaa at faa Marodører eller Efternølere. Paa en Marschdag tilbagelægges i Regelen 25 à 30 km. med Rastdag hver 3die eller 4de Dag. Ved Ilmarscher tilbagelægges daglig 38—45 km. uden Rastdag. Ved forcerte Marscher marscheres Dag og Nat, indtil 90 km. er tilbagelagte. — I Musiken er Marsch en Komposition med skarp markeret Rhytmus, følbare Indsnit og Afsatser til at marschere efter.

Marschner, Heinrich, fremragende tysk Komponist, f. 1796, d. 1861, studerede først Retsvidenskab i Leipzig, men opgav snart dette Studium for udelukkende at ofre sig for Tonekunsten. 1823 blev han Musikdirektør ved Operaen i Dresden, 1831 Hofkapelmester i Hannover, hvilken Stilling han indehavde til 1859. Han har komponeret et betydeligt Antal Operaer, Korsange og Klavérstykker, af hvilke flere har gjort glimrende Lykke. Af hans mest fremragende Kompositioner kan nævnes Operaerne „Der Vampyr", „Templer und Jüdin" og fremfor alle „Hans Heiling".

Marseillaisen (udt. Marseijæsen), den berømte franske Frihedshymne: „Allons enfants de la patrie", der blev skreven efter Krigserklæringen April 1792. Baade Texten og Melodien er af den franske Ingeniørkaptein Claude Joseph Rouget de Lisle (se Rouget).

Marseille (udt. Marsei), Frankriges vigtigste Sjøhandelsstad, ligger i Departementet Rhonemundingerne ved Middelhavet. Byen, der med Hensyn til Folkemængden er den tredie i Frankrige, har ca. 320,000 Indb. Den bestaar af to Dele: den ældre By, med trange og uanselige Gader, og den nye By, der udmærker sig ved prægtige, snorlige og med dobbelte Alléer prydede Gader og paladslignende Bygninger. Byen har to udmærkede Havne, den ældre, der rummer over 1000 Skibe, og den nye, „La Joliette", som især benyttes af de større Dampskibe og har 5 Bassiner samt en storartet Dok. Paa Rheden er 4 Fyrtaarne. Af Byens offentlige Bygninger kan nævnes den tidligere Kathedralkirke, der er Galliens ældste Kirke, opført af Ruinerne af et Dianatempel, den nye Katedralkirke, en Basilika i byzantinsk Stil, endvidere Raadhuset, det storartede Justitspalads med Berangers Statue foran Indgangen, Børsen, opført i Form af et græsk Tempel, det nye Præfektur, Erkebispens Palads, det store Theater, Kvarantæneanstalten, Banegaardene m. fl. Byen er Sæde for en Erkebiskop, flere Retstribunaler, et videnskabeligt Akademi, en Skole for

Medicin og Farmaci, et theologisk Seminarium, en Handelsskole, en Kunstskole, desuden særskilte Læreanstalter for orientalske Sprog, Hydrografi, Navigationsvæsen osv., ligesom der findes flere righoldige videnskabelige Samlinger og Selskaber. Kunst og Industri staar betydelig høit; der fabrikeres Silketøier, Sæbe, Lys, Læder, Parfymerier og Jernvarer. Marseille er Hovedpunktet for den franske Handel paa Levanten, Afrika, Ostindien, Kina, Japan, Vestindien og Sydamerika. 1876 indklareredes 8,689 Skibe paa tilsammen 1,605,000 Tons. Byens Hovedudførsel er Uld-, Silke- og Bomuldstøier, Sukker, Vin og Spirituosa, Olie, Sæbe, Guld- og Sølvsager, Læder osv. De vigtigste Indførselsartikler er Raasilke, Uld, Bygningstømmer, Kaffe, Bomuld, Farvetræ, Peber, Stokfisk, Tran, Metaller, Stenkul m. m. — Marseille er en af Europas ældste Byer og anlagdes i det 6te Aarh. f. Kr. af Grækere fra Phokæa. Den kaldtes Massalia og var en aristokratisk Fristad, som drev en udstrakt Handel og var et berømt Sæde for Kunst og Videnskab. Den kom senere under Rom, og i Krigen mellem Pompeius og Cæsar tog den Pompeius's Parti. Senere kom den til det frankiske Rige, blev 1214 Republik og indlemmedes 1481 i Frankrige.

Marser, 1) i Middelalderen et Folk i Mellemitalien af sabellisk Herkomst, beboede Høisletten ved Abruzzerne og omkring Fucinersjøen (det nuværende Lago di Celano). Aar 91 f. Kr. stod de i Spidsen for den Opstand mod Rom, som førte til den marsiske Krig, der efter flere haarde Kampe endte med deres Underkastelse. 2) En af de ældste germaniske Stammer ved Nedre-Rhin, som paa Kristi Tider deltog i Germanernes Kampe mod Romerne.

Marsk ell. **Rigsmarsk,** i Middelalderen den høieste militære Embedsmand i Danmark og Sverige. Marsken havde i Danmark Overbefalingen baade over Land- og Sjømagten lige til det 16de Aarh., da sidstnævntes Forvaltning overdroges til en Rigsadmiral.

Marskal (fr. maréchal, af Mar: Hest og schalk: Tjener), oprindelig en underordnet Opsynsmand ved Staldene, Staldkarl, men gik i Frankrige og Tyskland over til at blive et af de høieste Embeder. Nu bruges Ordet om den øverste Chef for enkelte Forvaltningsgrene, f. Ex. Feltmarskal, Øverstbefalende over Arméen eller en Del deraf; Hofmarskal, Bestyrer af en Fyrstes Hof- og Husholdning. — Ved Festligheder og ved Sørgetog pleier Førerne af Processionen at kaldes Marskaller. — Maréchal de France, maréchal de camp og Maréchal de logis, i Frankrige militære Charger. Den første er en Titel, som de mest udmærkede Generaler faar, den anden svarede til Brigadegeneral, men er ophævet siden 1848. Sidstnævnte er en Underofficérscharge, hvis Indehaver fungerer som enslags Underkvartérmester. — Marskalstav, Kommandostav, Tegnet paa Værdigheden som maréchal de France.

Marskalsøerne, en større Øgruppe i Stillehavet øst for Karolinerne, mellem 4°—13° n. Br. og 176°—193° ø. L. Det er lave Koraløer, som er beboede af Malaier. Sammen med Gilbertsøerne danner de det saakaldte Mulgraves Arkipel.

Marskland kaldes de ved Alluvialdannelser fremkomne lave Egne i det nordvestlige Europa f. Ex. det nordlige Belgien, Nederlandene, Strøget om Ems's, Wesers og Elbens Mundinger samt Dele af Holsten, Slesvig og Vestjylland, og som tildels maa beskyttes mod Havet ved Dæmninger. Marsklandet er for det meste særdeles frugtbart med dyb og fed Muldjord; iblandt bestaar det dog af ufrugtbare Sandsletter, sparsomt bevoxede med Lyng. — Marskfeber, se under Malaria.

Marsmarken (Campus martius), den nordlige Del af den store Slette udenfor Rom ved Tiberens vestlige Bred, som i Roms tidligere Tid tjente til Samlingsplads for de offentlige Folkeforsamlinger samt for gymnastiske og militære Øvelser. Under Keisertiden opførtes her flere offentlige Bygninger og Monumenter (Cæsars Septa, Agrippas Thermer, Augustus's Mausoleum m. fl.). — Marsmarken kaldes ogsaa en stor, paa venstre Seinebred ved Paris liggende offentlig Plads, der benyttes til Exercerplads, Troppemønstringer osv.

Marsovn ell. **Masovn,** se Jern.

Marstal, By paa Ærø i Danmark, med 2,800 Indb., og Udførsel af Korn.

Marston (udt. Marstn), John Westland, engelsk Digter, f. 1820, blev Advokat, men opgav den juridiske Løbebane for at ofre sig for Digtekunsten. Han debuterede 1841 med Dramaet „The patrician's daughter"; senere har han udgivet en Række Skuespil, hvoraf kan nævnes „The heart and the world", „The favourite of fortune", „Donna Diana" og „Lamed for life". Marston indtager en fremragende Plads blandt de nyere engelske Digtere. Hans Arbeider udmærker sig ved en selvstændig Opfatning, et kraftigt, tiltalende Sprog og en effektfuld Dialog. Ogsaa som Novellist har han erhvervet sig et anset Navn.

Marstrand, By i Bohus Län i det sydvestlige Sverige, 3 Mil nordvest for Göteborg, med 1,400 Indb. Handelen er af liden Betydning, men derimod er Fiskerierne af Vigtighed. Byen er et meget besøgt Badested, og Badegjesternes Antal er i den sidste Tid gaaet op til 3000 aarlig. — Marstrand omtales allerede i det 13de Aarh. som Handelssted i den daværende norske Provins Viken, og var i Midten af det 16de Aarh. en blomstrende By.

Marstrand, Vilhelm Nikolai, dansk Maler, f. 1810, d. 1873, blev 16 Aar gammel Elev af Eckersberg. Senere fortsatte han sin Uddannelse i München og Rom. 1848 vendte han tilbage til Danmark og blev Professor ved Akademiet samt 1853 dets Direktør, hvilken Stilling han indehavde til 1859. Marstrands tidligere Arbeider behandler fortrinsvis Sujetter fra det kjøbenhavnske Liv og udmærker sig ved en slaaende Naturtroskab og en aandrig og tiltalende Humor. Af denne Gruppe af hans Arbeider kan nævnes „Gadescene i Hundedagene", „En Auktionsscene", „To beskjænkede Matroser", „Et musikalsk Aftenselskab hos Baagepetersen" og „Kjældermanden, som barberer sig". Af de holbergske Figurer malede han „Erasmus Montanus", „Den politiske Kandestøber" m. fl. Blandt hans Figurmalerier er „Dalfolket drager over Siljansjøen til Kirken i Leksand", især mesterlig udført. Ligeisaa heldig var han som Historiemaler. Blandt hans Verker i denne Genre fortjener „Kristus i Emmaus" (Alterbillede i Faaborgs Kirke), „Kristian den fjerdes

Dom", „Kristian den fjerde paa Trefoldigheden", „Kristi Opstandelse" (alle i Roskildes Domkirke) og „Den store Nadverd", særlig at nævnes. — Marstrand betragtes som en af de genialeste danske Kunstnere. Hans Arbeider udmærker sig ved en karakteristisk Opfatning, solid Teknik og naturtro Fremstilling.

Marsvin, se Nise.

Marsvin (Cavia), en i Sydamerika forekommende Dyreslægt af Gnavernes Orden, er noget mindre end Kaninen og med meget kortere Øren, men ligner denne af Udseende. En af Arterne, det saakaldte Guineasvin (C. cobaye), holdes tamt baade i Amerika og Europa.

Marsyas, i de græske Sagn Søn af Olympos, udfordrede som Mester i Fløitespil Apollo til en Væddekamp og beseiredes af denne, hvorpaa den fortørnede Gud flaaede ham levende. Denne Væddekamp fremstilledes ofte af Oldtidens Kunstnere.

Martaban, befæstet By i engelsk Bagindien, ved Floden Salwens Munding.

Martellotaarne, ved de engelske og italienske Kyster opførte runde, massive Taarne til Forsvar af Havneindløb. De er bestykkede med 6—8 Kanoner; under disse ligger Garnisonens Kaserne, og under denne er Munitions- og Proviantrummet.

Martène, lærd fransk Benediktinermunk, f. 1654, d. 1739, har sammen med sin lærde Ordensbroder Durand gjort sig høilig fortjent af Historieforskningen. De undersøgte Klostrenes og Kirkernes Arkiver i Frankrige, Tyskland og Nederlandene og samlede en Mængde vigtige historiske Aktstykker samt udgav talrige Verker over Resultaterne af sine Forskninger, deriblandt det berømte og omfangsrige „Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum et moralium amplissima collectio" (9 Bind).

Martens, Georg Friedrich von, tysk Diplomat og Publicist, f. 1756, d. 1821, studerede i Göttingen, Wetzlar, Regensburg og Wien og blev 1784 juridisk Professor i Göttingen. 1808—13 var han Statsraad i Westfalen og fra 1810 tillige Præsident i Ministeriets Finanssektion. Efter Restaurationen 1814 blev han hannoveransk Geheimekabinetsraad og 1816 Gesandt ved Forbundsdagen i Frankfurt. Af hans talrige folkeretlige Skrifter kan nævnes: „Recueil des traités" (11 Bd., 1791—1808), „Erzählungen merkwürdiger Fälle des neuern europ. Völkerrechts" (2 Bd., 1800—02), og „Cours diplomatique" (3 Bd., 1801).

Martensen, Hans Lassen, fremragende dansk Theolog og Filosof, f. 1808 i Flensborg, kom i en ung Alder til Kjøbenhavn, hvor han 1827 blev Student og 1832 theologisk Kandidat. 1834 tiltraadte han en Udenlandsreise, paa hvilken han besøgte Berlin, München, Heidelberg og Wien. Efter sin Hjemkomst udgav han sit Skrift om „Selvbevidsthedens Autonomi", hvilket 1837 forskaffede ham Licentiatgraden, og hvori han med Klarhed og Styrke fremholdt, at kun Troen er den kristelige Erkjendelses Forudsætning. Skriftet vakte stor Opmærksomhed og skaffede sin Forfatter Anerkjendelse fra forskjellige Hold. 1838 blev han Lektor og 1841 Professor ved Kjøbenhavns Universitet, i hvilken Stilling han udøvede en stor Indflydelse, ikke alene paa de theologiske Studerende, men ogsaa paa andre, som besøgte hans Forelæsninger. Foruden Theologi foredrog han ogsaa en Tid Moralfilosofi. 1845 udnævntes han til Hofprædikant, og da Sjellands Bispestol 1854 ved Biskop Mynsters Død blev ledig, udnævntes Martensen til hans Eftermand. Som Taler udmærker Martensen sig ved skarp Logik, stor Tankerigdom og slaaende Bevisførelse. Hans Forfattervirksomhed er ogsaa af ikke liden Betydning; dog er det især et Par større Verker, som har gjort hans Navn bekjendt og anset i vide Kredse, nemlig „Den kristelige Dogmatik" (1849) og „Den kristelige Ethik" (1871—78). Begge disse Skrifter er baade af Protestanter og Katholiker blevne erkjendte som noget af det ypperste, den senere Tids theologiske Forskning har frembragt. Af hans øvrige Skrifter kan nævnes „Mester Eckardt" (1840), „Den kristelige Daab" (1843), „Om Tro og Viden" (1847) m. fl. — Martensens filosofiske Retning og høikirkelige Anskuelser gav oftere Anledning til Sammenstød med S. Kierkegaard, R. Nielsen og Grundtvig, hvilke stundom antog en noget bitter Karaktér. Han har i den Anledning udgivet flere Smaaskrifter, hvori han med sædvanlig Dygtighed forfegter sine Anskuelser.

Martestokke, tidligere Navn paa Galgeberg, en af Kristiania Forstæder. Her har staaet flere Slag, saaledes 6te Marts 1200 mellem Kong Sverre og Bønderne i Viken, og 21de April 1240 mellem Kong Haakon Haakonsøn og Varbelgerne.

Martha og **Maria**, Søstre af Lazarus, modtog Jesus i sit Hus, naar han kom til Bethania (s. d.).

Martialis, Marcus Valerius, berømt romersk Digter, f. i Spanien 40 e. Kr., kom under Neros Regjering til Rom og erhvervede sig ved sine vittige Epigrammer flere følgende Keiseres Gunst. Senere vendte han tilbage til sit Fædreland, hvor han døde Aar 100. Hans Epigrammer udgjør 15 Bøger, som alle er opbevarede til vor Tid. De udmærker sig ved fint Vid og Elegans, men skjæmmes af og til af Smiger og er heller ikke altid fri for Slibrighed.

Martialsk, krigersk, stridbar.

Martigues, Les (udt. Læ Martig), By i Sydfrankrige, 4 Mil nordvest for Marseille, med 8000 Indb. og Vinavl.

Martin, Navn paa 5 Paver. Martin den første, 649—53, blev paa Grund af, at han paa den første Lateransynode fordømte Monotheleterne, fangen af den østromerske Keiser Konstans den anden og forvist til Krim, hvor han døde 655. — Martin den femte, 1417—31, valgtes efter Gregor den tolvtes Fratrædelse og Benedict den trettendes Afsættelse til Pave paa Kirkeforsamlingen i Konstanz. Som Pave indskrænkede han de reformatoriske Bestræbelser og sluttede Separatfred med Tyskland, Frankrige og England.

Martin (udt. Martæng), Bon Louis Henri, fransk Historiker, f. 1810, forsøgte sig først som historisk Romanforfatter, men gik derpaa over til den egentlige Historieskrivning og udgav sammen med Paul Lacroix „Soissons Historie", som prisbelønnedes. Samtidig begyndte han sit omfattende Verk „Frankriges Historie" (15 Bind, 1833—36). Strax efter begyndte han at udgive det i en udvidet og mere gjennemarbeidet Form. Denne Udgave, der prisbelønnedes af det franske Akademi, er paa 19 Bind og fuldendtes 1854. 1855—60 foretog han endnu en Omarbeidelse af Verket, og 1867—73 udgav han den i forkortet Form, for-

synet med Illustrationer. Hans Arbeider udmærker sig ved streng Upartiskhed, historisk Skarpblik og et klart, flydende Sprog, og han betragtes medrette som en af Frankriges mest fremragende Historikere. 1871 valgtes han til Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til det republikanske Venstre, og 1876 blev han Senator.

Martin, John, engelsk Maler, f. 1789, d. 1854, uddannede sig under Italieneren Musso og gjorde sig snart bemærket som en fremragende Kunstner. Man har et betydeligt Antal Billeder fra hans Haand, der alle udmærker sig ved rig Fantasi, stor Naturtroskab og fuldendt Farvebehandling. Blandt hans berømteste Arbeider kan mærkes: „Josva byder Solen staa stille", „Babylons Fald", „Belzazars Fest", „Herkulanums og Pompejis Undergang", „Ninives Undergang" m. fl.

Martin af Tours, den hellige, f. i Pannonien (det nuværende Nedre-Ungarn) 316 af hedenske Forældre, d. 400, blev af sin Fader, som var Krigstribun, i en Alder af 16 Aar tvungen til at gaa i Krigstjeneste. Senere gik han over til Kristendommen. Han erhvervede sig hurtigt Ry ved sin Fromhed, Troesiver og Velgjørenhed mod de Fattige. Mod de arianske Lærdomme optraadte han med Kraft, men ivrede ligesaa stærkt mod at bekjæmpe Kjætteriet med andet end aandelige Vaaben. 375 blev han Biskop af Tours. Hans Dødsdag 11te Novbr. (Mortensdagen) feiredes som Helligdag i den katholske Kirke.

Martineau, Harriet, engelsk Forfatterinde, f. 1802, d. 1876, begyndte allerede i en Alder af 19 Aar sin Skribentvirksomhed. Fra hendes Haand foreligger et betydeligt Antal social-reformatoriske Skrifter, som vidner om grundige Kundskaber og skarp Iagttagelsesevne, endog paa Statsøkonomiens og Statistikens Omraade. Blandt hendes Skrifter fortjener især at nævnes: „Illustrations of political economy" (9 Bd., 1832—34), „Society in America" (3 Bd., 1837), „Retrospect of Western travel" (3 Bd., 1838), Romanerne „Deerbrook" (1839) og „The hour and the man" (1840).

Martinez de la Rosa, Don Francisco, spansk Statsmand og Digter, f. 1789, d. 1862, blev 1808 Professor i Granada og virkede ivrigt for den nationale Reisning mod det franske Herredømme. 1810 gik han til England for at sætte sig ind i den engelske Forfatning og havde en væsentlig Del i Udarbeidelsen af den spanske Forfatning af 1812. Ved Ferdinand den syvendes Tilbagekomst 1814 blev Martinez fængslet og efter et halvt Aars Fangenskab forvist til Afrika, men kom 1820 tilbage og blev samme Aar Præsident i Kortes. 1823 landsforvistes han paany og opholdt sig i Paris, indtil han 1833 fik Lov til at vende tilbage. Næste Aar blev han Førsteminister, hvilken Stilling han indehavde 1½ Aar. Derefter var han spansk Gesandt ved forskjellige europæiske Hoffer, 1844—46 Udenrigsminister og senere Medlem af Kortes. Som Digter optraadte han med Dramaer, Lystspil, Romaner og lyriske Digte, af hvilke flere røber et ikke lidet Talent.

Martini, Giovanni Battista, sædvanlig kaldet Pater Martini, fremragende italiensk Musiklærd, f. 1706, d. 1784, indtraadte 1721 i Minoriterordenen, studerede ivrig Musiken og blev 1725 Kapelmester ved Franciskanerkirken i Bologna. Han var Grunder af den berømte Musikskole i Bologna, hvorfra mange af det forrige Aarhundredes dygtigste Komponister udgik, og han ansaaes for sin Tids mest kompetente Dommer paa Tonekunstens Omraade.

Martinique (udt. Martinik), en af de smaa Antiller i Vestindien, ligger mellem Øerne Dominika og San Lucia. Størrelsen er 18 Kv.mil og Indbyggerantallet 159,000. De vigtigste Frembringelser er Kaffe, Sukker og Kakao. Øen, som tilhører Frankrige, opdagedes 1493 af Kolumbus og besattes 1635 af franske Kolonister.

Martius, Karl Friedrich Filip von, tysk Botaniker, f. 1794, d. 1868, studerede i Erlangen og deltog 1817—20 i en østerrigsk Expedition til Brasilien, hvilken han beskrev i et større Verk: „Reise til Brasilien". Foruden dette har han udgivet en Række botaniske Verker, hvoraf de vigtigste er „Historia naturalis Palmarum" (3 Bd., 1823—45) og „Brasiliens Flora" (72 Hefter, fortsat efter hans Død af A. W. Eichler).

Martos, By i Andalusien i det sydlige Spanien, 3 Mil sydvest for Jaen, med 11,700 Indb.

Marts, Aarets tredie Maaned, hos Romerne den første, har sit Navn efter den romerske Krigsgud; den har 31 Dage.

Martyr (Vidne) kaldes enhver, som ofrer sig for en Idé og for denne trodser Skade og Forfølgelse. Sædvanlig forstaar man ved Ordet de Kristne, som i de første 3 Aarh. maatte lide Døden for sin Tro; de, som standhaftig holdt fast ved Troen og overstod Lidelserne, blev kaldt Konfessorer (Bekjendere). Som den første Martyr nævnes Stefanus (Ap. Gj. 7). Martyrdøden ansaaes i den ældre Kirke som en fuldgyldig Sonen for Synden og som et sikkert Middel til at opnaa evig Salighed, hvorfor mange af de første Kristne frivillig overgav sig til sine Forfølgere. Martyrerne æredes som Helgener, deres Dødsdage feiredes som Kirkefester, deres Efterladenskaber opbevaredes som hellige Gjenstande (Relikvier, s. d.), og tildels byggedes der Kirker over deres Grave.

Marulk, Bredflab, Paddefisk (Lophius piscatorius), Fisk af de Pigfinnedes Orden, bliver indtil 3 Alen lang, har et fladt, overordentlig bredt Hoved og en uhyre Mund, besat med talrige, tildels tommelange Tænder. Den har et yderst hæsligt Udseende og er en graadig Rovfisk. Den forekommer langs hele Norges Kyst, dog ikke i nogen stor Mængde, og opholder sig paa dybt Vand.

Marv, Indholdet i de rørformige Bens centrale Kanal og i de svampede Bens Maskerum, i de første en gulagtig, halvflydende Masse, for største Delen bestaaende af Fedtvæv, i de sidste mere rødlig paa Grund af større Rigdom paa Kar. Benmarven synes at medvirke ved Dannelsen af de røde Blodlegemer; mikroskopisk finder man nemlig runde Celler, som indeslutter ét eller flere røde Blodlegemer. Denne Benmarvens Funktion fremtræder især tydelig i visse saakaldte Blodsygdomme (f. Ex. Leukæmi, progressiv perniciøs Anæmi), i hvilke Blodets formindskede Rigdom paa røde Blodlegemer ofte kan henføres til en Lidelse i Benmarven som Aarsag. Benmarven er ikke ofte Sæde for selvstændige Sygdomme. — Benmarvsbetændelse (Osteomyelitis) er en akut, ofte dødelig Sygdom i de lange Bens Marvhule; den beror i mange Tilfælde paa en Infektion og bestaar i, at Benmarven gaar over til Materie, som i Regelen tilslut bryder gjennem den faste Bensubstans og

giver Anledning til Ansamling af Verk under Benhinden. Derimod lider Benmarven (vistnok paa Grund af sin Funktion som blodtilberedende Organ) med ved flere af de egentlige Infektionssygdomme, f. Ex. Pyæmi. — Paa Grund af en fjern Lighed mellem Hvirvelsøilen og de rørformige Ben har man ogsaa benævnt den førstes Indhold Marv, Rygmarv. I funktionel Henseende er der imidlertid ingen Lighed, da den sidste hører til Nervesystemet (f. d.).

Marx, Adolf Bernhard, tysk Musiktheoretiker, f. 1799, d. 1866, studerede Retsvidenskab i Halle, men opgav dette Studium og gik til Berlin, hvor han levede som Musikinformator samt redigerede en Musiktidende. 1830 blev han Professor og Musikdirektør ved Berlins Universitet. Han har leveret flere Kompositioner, hvoriblandt 2 Oratorier, „Johannes den Døber" og „Moses", men hans største Betydning ligger i hans æsthetiske og øvrige theoretiske Verker, der i høi Grad har bidraget til at rense Musiktheorien fra de gamle Parykblok-Pedanterier.

Marx, Karl, en af Socialismens fornemste Forkjæmpere, f. i Trier 1818, studerede Jus, Filosofi og Historie og overtog 1842 Redaktionen af et i Köln udkommende Oppositionsblad. 1844 gik han til Paris, hvor han traadte i Forbindelse med Socialisterne og de Radikale og paabegyndte Udgivelsen af Bladet „Fremad", men udvistes af Politiet, gik til Brüssel, hvilken By han ligeledes blev nødt til at forlade, og vendte tilbage til Tyskland, hvor han ved sin agitatoriske Virksomhed og sine Skrifter paadrog sig den ene Proces efter den anden. 1849 udvistes han af Preussen og opholdt sig en kort Tid i Paris, men maatte flygte derfra til London, hvor han tog blivende Ophold, og hvor han var Hovedmanden ved Stiftelsen af „Internationale" (f. d.) 1864. Her traadte han i Forbindelse med de politiske Flygtninger fra Tyskland, Frankrige, Rusland o. fl. St. og blev snart en af deres mest fremragende Ledere. I Flyveskrifter, Korrespondencer og Brochurer vedblev han at tordne løs mod Regjeringerne og den bestaaende Samfundsorden. 1864 valgtes han til Medlem af „Internationales" Generalraad, blev dets Sekretær for Tyskland og inden kort Tid en af dets mest ansete Medlemmer. Under den paa Kongressen i Haag 1872 indtraadte Splittelse (se Art. Internationale) sluttede Marx sig til Centralisterne og blev disses Fører. Hans Hovedverk er: „Kapitalen, Kritik af den politiske Økonomi" (2det Oplag, 1873), i hvilket han har udviklet sin Lære.

Maryland (udt. Mærilæn), en af de Forenede Stater i Nordamerika, omgives i Nord af Pennsylvanien, i Øst af Delaware og Atlanterhavet og i Syd og Vest af Virginien. Størrelsen er 522 Kv.mil og Befolkningens Antal 781,000. Landet, der for Størstedelen ligger om den dybe Chesapeakbugt, er fladt og tildels meget frugtbart og frembringer Tobak, Hvede, Mais og Frugt. Af Mineralier findes Jern og Stenkul. Handelen er meget betydelig, og Industrien, der staar paa et høit Trin, beskjeftiger sig fornemmelig med Skibsbyggeri og Fabrikation af Tøier og Jernvarer. Hovedstad Annapolis (f. d.). Maryland blev 1632 overdraget til Lord Baltimore og givet Navn efter Karl den førstes Hustru Henriette. Ved Uafhængighedskrigens Udbrud var Maryland en af de første Stater, som sluttede sig til Opstanden. Lige til 1864 var den Slavestat, men gik ikke med Sydstaterne under den amerikanske Borgerkrig. 1867 fik den en ny Forfatning, ifølge hvilken Statens Anliggender styres af en paa 4 Aar valgt Guvernør, et Senat paa 25 og et Repræsentanthus paa 82 Medlemmer. Til Unionskongressen sender Maryland 6 Repræsentanter.

Marysville, By i Kalifornien, 15 Mil nord for Sacramento, med 10,000 Indb.

Masaccio (udt. Masatsjo), egentlig Tommaso Guidi, florentinsk Maler, f. 1401, d. 1428. Han er bleven berømt ved sine ypperlige Fresker i Carminekirken i Florens, hvilke fremstiller Episoder af Apostelen Peders Historie. Med Hensyn til aandfuld Opfatning og kraftig Realisme tilhører disse hans Arbeider Malerkunstens Mesterverker.

Masanderan ell. **Masenderan**, Provins i Persien, ved det Kaspiske Hav, udgjør Elbruskjædens nordlige Skraaning. Landet er særdeles frugtbart og frembringer Korn, Bomuld, Frugter m. m. Ved Kysten findes gode Havne.

Masaniello, egentlig Thomas Aniello, Fører af en 7de Juli 1647 udbrudt Opstand i Neapel mod den spanske Vicekonge, var Søn af en Fisker og ernærede sig ved Fiskeri og Frugthandel. De trykkende Byrder, som Vicekongen paalagde Befolkningen, ophidsede denne, og Masaniello, som nærede personligt Nag til Styrelsen, forenede sig med de andre Misfornøiede, stormede Toldhusene og plyndrede de Rige. Vicekongen blev nødt til at flygte og maatte underhandle med Masaniello. Men denne syntes at blive bedaaret af sit uventede Held og hengav sig til Udsvævelser og Grusomheder, hvilket havde til Følge, at han allerede 9 Dage efter Opstandens Udbrud myrdedes af sine egne Tilhængere.

Masaya, By i Nikaragua (Mellemamerika), med 20,000 Indb. og Udførsel af Tobak, Palmehatte og Træ私varer.

Maschmann, Hans Henrik, norsk Videnskabsmand og økonomisk Forfatter, f. i Kristiania 1775, d. 1860, overtog efter 1796 at have absolveret farmaceutisk Examen Elefantapotheket i Kristiania. 1808 fik han Professortitel. Han var i en længere Aarrække Medlem af Direktionen i Selskabet for Norges Vel, hvis Virksomhed han varmt interesserede sig for. 1836 gjorde han paa offentlig Bekostning en Udenlandsreise for at sætte sig ind i Runkelroesukkerfabrikationen. Om denne udgav han 1838 et eget Skrift; desuden offentliggjorde han Skrifter om Tilberedelsen af Salpeter, om Anvendelse af Benmel til Gjødning osv., ligesom han forfattede en Række videnskabelige Afhandlinger i „Magazin for Naturvidenskaberne", hvoraf han var Medudgiver.

Masenderan, se Masanderan.

Masfjord, Prestegjeld i Nordhordland, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Masfjord og Solheim.

Masinissa, Konge over Massylierne i Numidien, var i den anden puniske Krig Karthagernes Forbundsfælle. Men da Hasdrubal, som havde lovet ham sin Datter, senere gav denne til en anden, sluttede Masinissa sig til Romerne, der gjorde ham til Konge over hele Numidien. Han døde 148 f. Kr.

Maskara, By i Provinsen Oran i Algier, med 9,000 Indb., var en Tid Abd-el-Kaders Residens.

Maskarenerne kaldes med et fælles Navn Øerne Mauritius og Réunion (s. d.).

Maskat, Stat i det østlige Arabien, ved Onmusstrædet, omfatter Kyststrækningen mellem det Indiske Hav og den Persiske Bugt. Størrelsen angives forskjellig, fra 2,000 til 4,000 Kv.mil og Folkemængden til $1^1/_2$—$2^1/_2$ Mill. Landet er langs Kysten frugtbart og udgjør den tættest befolkede Del af Arabien. Hovedstaden **Maskat** har 20—30,000 Indb., er stærkt befæstet og driver en betydelig Handel, især med Tepper, Vaaben, Kornvarer og Frugt.

Maske, et sædvanlig efter Ansigtet formet Dæksel, hvormed man gjør sig ukjendelig eller giver sig et andet Udseende, benyttes fornemmelig af sceniske Kunstnere. — **Maskerade**, festlig Sammenkomst eller Optog, hvori Deltagerne er maskerede.

Maskeblomstrede (Scrophularineæ), en talrig Plantefamilie af de Helkronedes Orden, Urter og Buske med maskeformet eller læbeformet Krone, to lange og to korte Støvdragere og én Griffel. Til denne Familie hører Torskeflab, Pengegræs, Øientrøst, Kongelys m. fl.

Maskine, en Mekanisme, hvis Dele er bragte i en saadan Forbindelse, at den ved at sættes i Bevægelse ved en mekanisk Kraft (Haandkraft, Vand- eller Dampkraft, Vind, Elektricitet) kan erstatte det legemlige Arbeide ved Raaprodukters Forædling, Forfærdigelse af industrielle Gjenstande eller Lokomotion. Anvendelsen af Maskiner er meget gammel, men først i vor Tid er den bleven saa almindelig, at der neppe er nogen teknisk Branche, inden hvilken de ikke benyttes. De arbeider hurtigere, ofte tillige bedre og i ethvert Fald billigere, end om det samme Arbeide skulde gjøres ved Haandkraft, hvorfor de konkurrerer med Haandarbeidet; nogen Fare for den arbeidende Klasses Existens kan de dog ikke, som af mange paastaaet, ansees for at være, da der stedse vil være mange Arbeider, som ikke eller ialfald vanskelig kan udføres ved Maskiner, og da derhos mange Mennesker finder sin Fortjeneste ved at passe disse.

Maskulinum, Hankjøn.

Masovien, Landskab i Polen, om Floderne Weichsel, Bug og Narew. 1194—1526 var det et selvstændigt Hertugdømme, men indlemmedes sidstnævnte Aar i det polske Kongerige af Sigismund den første.

Massa-Carrara, italiensk Provins i Norditalien, var tidligere et selvstændigt Hertugdømme. 1743 forenedes det med Modena og 1806 blev det af Napoleon den første skjænket hans Søster Elise. 1859 forenedes det med Italien.

Massachusetts, Nordamerikas ældste Stat, omgives i Nord af Vermont, i Øst af Atlanterhavet, i Syd af Rhode Island og Connecticut, og i Vest af New-York, er 365 Kv.mil stor og har 1,652,000 Indb. Udenfor Kysten, der danner flere fortræffelige Havne, ligger en Række Øer. Det Indre af Landet er bjergfuldt, og Jordbunden er tildels sandet, den vestlige Del derimod meget frugtbar. Af Mineralier forekommer Jern, Marmor og Granit. Hovednæringsveiene er Agerbrug, Handel, Fiskeri, Sæl- og Hvalfangst, Fædrift og Industri. Den sidste er især af Betydning og omfatter de forskjelligste Grene, fornemmelig Skotøi, Jernvarer, Maskiner, Tøier, Læder og Tougverk. Hovedstad **Boston** (s. d.). Massachusetts koloniseredes først af engelske Puritanere, som 1620 i et Antal af 100 Personer udvandrede og bosatte sig der, og som dannede Grundstammen til Nyenglands Bebyggelse. 1776 meldte den sig ind i Unionen. Staten gik i Spidsen for Negerslaveriets Afskaffelse, idet den 1783 gav alle Slaver fri. Den indre Styrelse forvaltes af en Guvernør og et Nimandsraad. Den lovgivende Forsamling bestaar af et Senat paa 40 og et Repræsentanthus paa 240 Medlemmer. Til Kongressen sender Staten 11 Repræsentanter.

Massage (udt. Massasj), en i den nyere Tid hyppig og med Held anvendt Kurmethode mod rheumatiske Lidelser osv., hvilken fornemmelig bestaar i at knuge, ælte og gnide Legemet, især efter et Bad. En af de mest bekjendte Specialister i dette Fag er Professor Metzger i Amsterdam.

Massageter, et Nomadefolk af skythisk Herkomst, som i Oldtiden beboede Stepperne nordost for det Kaspiske Hav. I en Krig med Massageterne faldt Perserkongen Kyros 529 f. Kr.

Massakre, Myrderi, Nedsabling, Blodbad; **massakrere**, myrde, nedsable.

Massalia, en af Planetoiderne.

Masse, i Fysiken et Legemes Indhold, Mængden af dets Materie. (Se forøvr. Art. Tæthed.)

Masséna, André, Hertug af Rivoli, Fyrste af Eslingen, fransk Marskal, f. 1758, d. 1817, var først Skibsgut, traadte 1775 som Frivillig ind i den franske Armé, blev 1792 Bataljonschef, 1793 Brigadegeneral og samme Aar Divisionsgeneral. I Krigen i Italien 1796—97 tjente han under Bonaparte og udmærkede sig ved flere Leiligheder. Efter Jourdans Nederlag ved Stockach 1799 blev han Øverstbefalende over Hæren i Schweiz og slog kort efter Russerne ved Zürich, hvorved han frelste Frankrige fra en Invasion. 1800 fik han Overbefalingen over den italienske Armé, men de Stridskræfter, han raadede over, var Østerrigernes langt underlegne, og han blev af Melas tvungen til at overgive sig. Ved Keiserdømmets Oprettelse udnævntes han til Marskal. 1806 besatte han Neapel, indtog Gaëta og fordrev Englænderne fra Kalabrien. I Slaget ved Eylau 1807 førte han Franskmændenes høire Fløi og blev efter Freden i Tilsit Hertug af Rivoli. 1809 kjæmpede han med Berømmelse i Slaget ved Aspern og Eslingen, hvorefter han udnævntes til Prins af Eslingen, samt i Slaget ved Wagram, og havde 1810 en Tid Overbefalingen i Spanien, hvor han flere Gange seirede over Englænderne, men blev tilbagekaldt af Napoleon. Under Toget til Rusland kommanderede han en Division i Provence, hvilken Kommando Ludvig den attende lod ham beholde. Han fulgte ikke Napoleons Opraab om at slutte sig til ham under de hundre Dage, og trak sig efter Napoleons Fordrivelse tilbage til Privatlivet.

Massillon (udt. Massijong), Jean Baptiste, fransk Geistlig og berømt Prædikant, f. 1663, d. 1742, blev 1704 Hofprædikant hos Ludvig den fjortende, 1717 Biskop i Clermont og 1719 Medlem af det franske Akademi. Et Udvalg af hans Prædikener udgaves 1745—49 i 15 Bind og er senere udkommet i flere Oplag.

Massinger (udt. Masindsjer), Filip, engelsk Dramatiker, f. 1584, d. 1640, studerede i Oxford og gik senere til London, hvor han leverede en Række Arbeider for Scenen. De bedste af dem

er „The virgin martyr", „The duke of Milan", „The fatal dovry", „The city madam" og „A new way to pay old debts".

Massiv, tæt, vægtig, i Modsætning til løs; plump, uhaandterlig.

Massmann, Hans Ferdinand, tysk Sprogforsker, f. 1797, d. 1874, blev 1826 Turnlærer i München og 1846 Professor i Berlin. Han har leveret et stort Antal sproglige Værker, deriblandt „Mindesmærker af tysk Sprog og Literatur", „Tyske Digte fra det 12te Aarh.", „Tyske Afsværgelses-, Skrifte-, Bods- og Bedeformler fra det 8de til det 13de Aarh.", „Ulfilas's Skrifter" m. fl.

Masson (udt. Massong), Antoine, fransk Kobberstikker, f. 1636, d. 1700, var først Vaabensmed, men overtaltes af Maleren Mignard til ganske at ofre sig for Kobberstikkerkunsten, i hvilket Fag han har skaffet sig et navnkundigt Ry. Det berømteste af hans Arbeider, „Kristus med Disciplene i Emmaus" efter Tizian (sædvanlig kaldet „Bordduugen"), er selv i de mindste Enkeltheder udført med en sjelden Fuldkommenhed. Der haves fra hans Haand 86 Blade, for Størstedelen mesterlig udførte Portræter, deriblandt af Turenne, Colbert og Richelieu.

Massys, se Messis.

Mast, i Skibe de opretstaaende runde Træer, som tjener til at bære Ræerne og Seilene. De hviler paa Skibets Kjøl og støttes forefter af Stag og til Siden af Vanter. Efter Masternes Antal inddeles Seilskibene i énmastede (Slupper, Jagter osv.), tomastede (Galeaser, Skonnerter, Brigger m. fl.) samt tremastede Skibe (Barkskibe, med den agterste Mast skonnertrigget ɔ: Mesanseil og Gaffeltopseil, og Krydsseilskibe, med Mærs og Ræer paa alle tre Master); paa tremastede Skibe kaldes den forreste Mast Fokkemast, den midterste Stormast og den agterste Krydsmast eller Mesanmast. Paa mindre Fartøier bestaar Masten tildels af ét Træ, paa de større derimod af flere Stykker, som er forenede ved Mærsene eller Salingerne. De forskjellige Stykker benævnes efter sin Plads Undermast, Topstang, Bramstang osv. — I de nyere Dampskibe har man til Master begyndt at anvende Jern istedenfor Træ.

Master (udt. Mæster, forkortet Mr.), en engelsk Titel, som omtrent svarer til det norske Herr.

Mastix (Resina Mastix), en hvid eller lysegul, gjennemsigtig Harpix, som faaes af Pistacia Lentiscus, et paa Øen Chios voxende Træ. Den benyttes bl. a. i Medicinen samt til Lakering og ved Forgyldning.

Mastodon, et til Elefantslægten hørende Forverdenens Dyr, som har levet i den miocene Periode under Tertiærtiden. Af Størrelse og Bygning har Mastodonten paa det nærmeste lignet Nutidens Elefanter. Dens Stødtænder har været betydelig længere end Elefantens og staaet ret frem. I den senere Tid har man især i det nordlige Amerika fundet en Mængde Knokler af dette Dyr, og der er bleven udgravet fuldstændige Skeletter, dog har Mastodon ogsaa forekommet i Europa og Asien.

Mastricht ell. **Maastricht**, By i den nederlandske Provins Limburg, tæt ved den belgiske Grændse, 13 Mil øst for Brüssel. Byen, som er stærkt befæstet, har 30,000 Indb., flere anselige offentlige Bygninger samt 9 Kirker foruden en jødisk Synagoge. Handelen er livlig, især med Korn- og Fabrikvarer. I Nærheden af Byen er de mærkelige Petersberger Stenbrud med en Labyrint af underjordiske Gange.

Masudi, Ali Abul Hassan, berømt arabisk Historieskriver og Geograf, f. i Bagdad i Slutningen af det 9de Aarh., d. 956, gik i sin Ungdom paa Reiser, under hvilke han besøgte Persien, Indien, Landene om det Kaspiske Hav, Spanien og det byzantinske Rige samt flere Dele af Afrika. Sine sidste Leveaar tilbragte han dels i Syrien, dels i Ægypten. Af hans mange og omfattende geografiske og historiske Værker er kun „Morudsjalzeheb" (De gyldne Enge) opbevaret til Nutiden. Dette i sin Slags mesterlige Arbeide giver mange og værdifulde Oplysninger om de østerlandske Forhold.

Masulipatam, befæstet By i Præsidentskabet Madras i Forindien, ved den Bengalske Bugt, 45 Mil nord for Madras, med 36,000 Indb. og livlig Handel med Bomuldsvarer, Tobak og Indigo. Dens Havn er en af de bedste paa Koromandelkysten.

Masurer, en polsk Folkestamme, som bebor Masovien (s. d.).

Matador (Slagter), den, som ved de spanske Tyrekampe giver Tyrene Dødsstødet; uegentl. forstaaes ved Matador en mægtig Mand; i forskjellige Kortspil betegner Ordet de høieste Trumfer.

Matamoros, By i Mexiko, ved Floden Rio Grande, med 12,000 Indb. og livlig Handel med Bomuld.

Matanzas, By paa den vestindiske Ø Kuba, 10 Mil øst for Havaña, med 36,000 Indb. Byen har en god Havn og driver betydelig Handel. Dens fornemste Udførselsartikel er Sukker.

Matapan, se Kap Matapan.

Mataro, By i den spanske Provins Barcelona, ved Middelhavet, med 16,000 Indb. og livlig Handel og Industri.

Matejko, Johann, polsk Historiemaler, f. 1838, er Direktør for Kunstskolen i Krakau. Af hans Arbeider, der alle udmærker sig ved en briljant Teknik, kan nævnes „Rigsdagen i Warschau" og „Unionen i Lublin".

Matera, By i Syditalien, i Provinsen Basilicata, 10 Mil øst for Potenza, med 15,000 Indb. og Geværfabriker. Byen er Sæde for en Erkebiskop.

Materialisme, den filosofiske Betragtning, som kun antager de for Sanserne mærkbare Ting som existerende Væsener og som Grundlaget ogsaa for alle aandelige Foreteelser. Materialismen fornegter alt aandeligt og anser det sjelelige Liv kun for en Virksomhedsform af det organiske Liv; følgelig fornegter den ogsaa den menneskelige Villies Frihed. — Blandt Materialismens mere fremragende Forkjæmpere kan nævnes i Oldtiden Leukippos og Demokritos, og i den nyere Tid Hobbes, Feuerbach, Karl Vogt og Moleschott. — Materialist, Tilhænger af Materialismen.

Materie, Stof i Modsætning til Form; det, hvoraf noget bestaar, især det væsentlige af alt legemligt, som blot saadant, det, der fylder Rummet. — Materie, i Lægevidenskaben den i Bylder og Saar forekommende Vædske; se Betændelse.

Mathematik, Størrelselære, Læren om Størrelser, hvori behandles dels disses eiendommelige Naturlove, dels de som Følge af de mere og

mere udviklede Begreber og Betegnelser efterhaanden opstaaede **Behandlingsmethoder.** Mathematiken deles i **ren** og **anvendt.** 1) **Ren Mathematik.** De her behandlede Størrelser opfattes enten (i **Arithmetiken, Algebraen** og den **højere algebraiske Analyse**) aldeles abstrakt, d. e. uden overhovedet dermed at knytte nogensomhelst Forestilling om Gjenstande, hos hvilke den vedkommende Størrelse (Tal- eller Bogstavstørrelse[1]) forekommer som iagttagen eller tænkt Egenskab; eller (i **Geometrien,** derunder indbefattet **Plangeometri, Stereometri, Trigonometri** og de **højere** geometriske Videnskabsgrene) vistnok knyttende Begrebet om Størrelsen til visse Udstrækninger i Rummet (Rumstørrelser), men dog fremdeles seende bort fra enhver anden karakteriserende Egenskab end Udstrækningens Størrelse og dens Deles dermed i Forbindelse staaende indbyrdes Anordning (f. Ex. Rumstørrelsens Form). I „**Beliggenhedsgeometrien**" gjøres den indbyrdes Anordning til Udgangspunkt for Betragtningen. — Med Hensyn fornemmelig til sin Vanskelighed deles den rene Mathematik i **elementær** og **højere.** Den **elementære Mathematik** omfatter de for det meste i de højere Almendannelsesskoler i alle Lande brugelige mathematiske Skolefag, nemlig de lettere Afsnit af Arithmetik og Algebra, Plangeometri, Stereometri, Trigonometri (s. d. Art.), analytisk (s. under Art. Koordinater) og deskriptiv Geometri. Ved **højere Mathematik** forstaaes dels de vanskeligere og finere Dele af de nævnte Videnskaber, saaledes af algebraiske Fag den højere Ligningstheori, højere Taltheori, videre den største Del af den analytiske Geometri osv., dels og fornemmelig **Funktionslæren,** der behandler Lovene for den Maade, hvorpaa Størrelserne indbyrdes kan afhænge af hverandre, **Infinitesimalregningen** (s. d.) og dennes Anvendelse i Geometrien, **Sandsynlighedsregningen** (s. d.) og endnu flere specielle Grene. — Fælles for alle rent mathematiske Videnskaber, som derved karakteristisk udmærker sig fremfor alle andre Videnskaber, er den saakaldte mathematiske Strenghed (Stringents) i deres Udvikling, idet de fra Erfaringen hentede Kjendsgjerninger, som de indeholder, er tilbageført til de færrest mulige (Axiomer, Postulater) og enhver Sætning ellers, der udtales, strengt **bevises,** d. v. s. gjennem absolut sikre logiske Følgeslutninger tilbageføres til Axiomerne. Til Opnaaelse heraf kræves fornemmelig, at ethvert nyt Begreb faar en Forklaring (Definition), der udelukker enhver Uklarhed. Herved opnaaes, at ethvert mathematisk Resultat er absolut sikkert („mathematisk Sikkerhed"). Mathematiken staar derfor i Spidsen af de saakaldte exakte eller reale Videnskaber. — 2) Ved **anvendt Mathematik** forstaaes saadanne mathematiske Videnskaber, hvor andet end Tal- eller Rumstørrelser er taget med i Betragtning. Disse er fornemmelig **Mekanik,** behandlende Rumstørrelsers Forandring i Løbet af Tid, og hvori Rumstørrelserne tillige er begavede med Masse (s. forøvr. d. Art.). Den **rationelle Mekanik** holder dog sin Behandling saa abstrakt, at mange regner dette Fag til den rene Mathematik. Videre **Astronomi** (s. d.), de mathematiske Dele af Fysik, Geografi, Landmaaling og Kartegning saavel i det smaa som i den saakaldte trigonometriske Opmaaling osv. — **Historie.** Nogle af de ældste Folkeslag, for hvem Kjendskab fornemmelig til Astronomi har været af Betydning for deres Livsvilkaar, saaledes Ægypter og Assyrer, har af den Grund ogsaa havt nogen mathematisk Kyndighed. Og allerede hos Grækerne blev Faget en Videnskab, idet navnlig **Euklid** (ca. 300 f. Kr.) sammenfattede den da bekjendte Del, der fornemmelig var af geometrisk Natur, til en Lærebog, hvis Strenghed er mønsterværdig. Keglesnittene studeredes indgaaende af Apollonius fra Perga (ca. 250 f. Kr.). Archimedes (d. 212 f. Kr.) udvidede Kjendskabet til Stereometrien gjennem elegante Ræsonnementer; Ptolemæus og Menelaos (resp. 80 og 125 e. Kr.) lagde Grunden til den senere Trigonometri. Diophant, der løste arithmetiske Opgaver, er den eneste af Oldtidens Mathematikere, som ikke er Geometer. En af de seneste græske Geometere er Pappus (400 e. Kr.), der ligesom Euklid tilhører den Alexandrinske Skole. Fra denne Tid daler en Tid lang det mathematiske Studium; Romerne havde ingen Sans derfor. — Med **Araberne** opstaar en ny Skole. Hos dem udvikles Arithmetiken, Behandling af visse Ligninger og navnlig Trigonometrien (trigonometriske Tabeller), som de anvender i Astronomiens Tjeneste. Araberne studerede de græske Verker og var selv Vesteuropas Lærere i Mathematik og Astronomi. Fra Spanien og Italien udbreder saa det mathematiske Studium sig og gjør Fremgang om end langsomt. Ligninger af 3die og 4de Grad løses (Tartaglia, Ferrari), noget efter 1500, og Tegnsproget (Bogstavregningen) forbedres efterhaanden. Navnlig var Spekulationen over gamle Problemer fra Grækernes Dage, hvortil Løsningen var tabt, vækkende (Vieta, senere Halley o. fl.). Et stort Stød fremad bragte **Opfindelsen af Logarithmer** (ved Neper 1614), som i væsentlig Grad lettede de sværeste Beregninger, og ikke længe efter **Brugen af Koordinater** i Geometrien (Cartesius, 1634). De dybsindigste geometriske Opdagelser, som til da var gjort, skete ved **Desargues** og **Pascal** (ca. 1640), men disse glemtes formelig ved den **epokegjørende Opfindelse af Differential- og Integralregningen,** som omtrent paa engang **Newton** og **Leibnitz** gjorde (ca. 1680), og som videre udvikledes og anvendtes paa den mangfoldigste Maade, især paa Geometri og Mekanik af Taylor, Mac-Laurin, Euler, Bernoulli'erne, D'Alembert, Lagrange, Laplace, Legendre og Monge (ca. 1740—1810). Andre Mathematikere, der ikke saa meget gjorde Brug af Infinitesimalregningen, er Geometrene Lambert og Clairaut. **Gauss** er en af de største Mathematikere, men han offentliggjorde forholdsvis faa af sine dybe Undersøgelser, og hans Navn er derfor knyttet til færre betydningsfulde Theorier end hans Genialitet og Indsigt fortjente. Ca. 1820—30 skete der en betydningsfuld Udvikling. Geometrien, som allerede siden Oprettelsen af den militære polytekniske Skole i Paris, var bleven behandlet paa nye og frugtbare Maader af Monge og hans Disciple, fik overordentlig Opsving ved en af disse, Poncelet samt Tyskerne Möbius og Steiner; samtidig blev den algebraiske Analyse gjennem

[1] Ved en Bogstavstørrelse forstaaes oprindelig kun en i de fleste Tilfælde ubestemt og foranderlig Talstørrelse, der af samme Grund for større Simpelheds eller Almindeligheds Skyld er betegnet ved et Bogstav.

fundamentale Arbeider af Cauchy, Abel og Jacobi bragt til en før ukjendt Høide og Stringents. Deres Eftermænd, Gallois (stort Geni, d. 19 Aar gl. i Duel), Dirichlet, Riemann og i den nyeste Tid Hermite, Kronecker og Weierstrass, har yderligere udviklet Videnskaben. Den analytiske Geometri har ligeledes gjort overordentlige Fremskridt gjennem Tyskerne Plücker, Hesse, Clebsch og Englænderne Salmon, Sylvester og Cayley. Samtidig har det rent geometriske Studium naaet en stor Høide ved Chasles og v. Staudt. Det synes for Øieblikket, som om Funktionslæren af franske og tyske Mathematikere staar i Begreb med at gives et epokegjørende Opsving. — Norge har foruden gjennem Abel (s. d.) hidtil kun ydet faa Bidrag. Mest bekjendte er Broch, Lie, der har leveret vigtige geometriske Theorier, men især fuldkommengjort en Del af Læren om Differentialligninger, Bjerknæs, hvis Arbeider paa et mekanisk Felt, Hydrodynamiken, er berømte, og Sylow, der har arbeidet i Ligningstheori og i Forening med Lie redigeret en ny udmærket Udgave af Abels Skrifter. — Af nordiske Mathematikere forøvrigt er mest bekjendt de yngre, den svenske Analytiker Mittag-Leffler og den danske Geometer Zeuthen.

Mathew, Theobald, irsk Afholdsprædikant, f. 1790, d. 1856, blev 1814 Prest i det sydlige Irland i et Distrikt, hvor der herskede megen Fattigdom. Da han erfarede, at den usle økonomiske Tilstand, hvori hans Menighed befandt sig, for en stor Del skyldtes Drik, besluttede han at vie sit Liv i Afholdssagens Tjeneste. 1833 begyndte han at reise om og prædike mod Brugen af stærke Drikke, og ved sin Veltalenhed henrev han Tilhørerne, saa at mange tusen lod sig bevæge til at gaa ind i de af ham stiftede Maadeholdsforeninger. I samme Hensigt gjorde han en Reise til England og Amerika. Da han ved sine filantropiske Bestræbelser havde tilsat sin Formue, bevilgedes han af Statskassen en aarlig Pension af 300 Pund Sterling.

Mathews, Charles, engelsk Skuespiller, f. 1776, d. 1835, debuterede 1803 i London og erhvervede sig snart Publikums Yndest som fremragende Komiker. Til at fremstille Karakterer og kopiere Personer besad han et stort Talent.

Mathilde, Markgrevinde af Toskana, f. 1046, d. 1115, var først gift med Hertug Gottfred af Nedrelothringen og senere med Hertug Welf den femte af Baiern. Hun var en sjelden dannet og begavet Kvinde, som styrede sine Lande med Kraft og Dygtighed. I Gregor den syvendes Kamp med Keiser Henrik den fjerde tog hun Parti for Paven og fortsatte Krigen efter Gregors Død. Da hun ingen Børn efterlod sig, testamenterede hun sine Lande til Pavestolen, hvilket førte til Kirkestatens Oprettelse.

Mathiä, Johannes, svensk Theolog, f. 1592, d. 1670, studerede i nogen Tid ved tyske Universiteter og blev 1625 theologisk Professor ved et Gymnasium i Stockholm. Senere blev han Hofprædikant hos Gustav Adolf og fulgte Kongen paa hans Felttog i Tyskland. 1643 blev han Biskop i Strengnäs, men hans Tilbøielighed til at ville forlige den lutherske og reformerte Kirke samt hans Modstand mod Konkordieformelens Indførelse vakte Misnøie, og 1664 maatte han nedlægge Bispeembedet.

Mathy, Karl, badensisk Statsmand, f. 1806, d. 1868, studerede Statsret og Kameralvidenskab og ansattes i det badensiske Finansministerium. Han sluttede sig til de ved den franske Revolution 1830 vakte Bevægelser i Sydtyskland og maatte 1833 gaa til Schweiz. 1840 vendte han tilbage og virkede som Publicist og valgtes 1842 til Medlem af andet Kammer, hvor han blev Oppositionspartiets Fører. 1848 traadte han dog bestemt op mod de Radikale, blev Medlem af Nationalforsamlingen i Frankfurt og senere Understatssekretær i Finansministeriet. Senere traadte han ud af Ministeriet og blev 1860 Bankdirektør i Leipzig, var 1863—66 Handelsminister og sidstnævnte Aar Førsteminister, i hvilken Stilling han virkede for Badens Tilslutning til det nordtyske Forbund.

Matiné, Morgenunderholdning, Formiddagskonsert.

Matra, By i det østlige Arabien, ved Indløbet til den Persiske Bugt, med 20,000 Indb., Væverier og Vaabensmederier.

Matrand, Gaard i Eidskog Prestegjeld i Solør, 2 Mil fra Rigsgrændsen. Her forefaldt den 5te August 1814 en hidsig Træfning mellem et norsk og et svensk Korps. En svensk Styrke under Generalmajor Gahn havde forsøgt fra Eda at trænge frem mod Kongsvinger, men var bleven stanset af den kjække Oberstløitnant Krebs, som med sine Tropper havde besat den befæstede Stilling ved Gaarden Lier, en halv Mils Vei fra Kongsvinger. Gahn gik derfor tilbage til Matrand, hvor han lod sine Tropper leire. Den 5te August rykkede Krebs med den ene Del af sin Styrke frem til Angreb paa den svenske Leir, just som Reveljen sloges i denne, medens den øvrige Del af den norske Styrke udførte en omgaaende Bevægelse for over Skotterud at falde Fienden i Ryggen. Gahn gjorde tapper Modstand og forsøgte kjæmpende at iverksætte sit Tilbagetog; men efterat de over Skotterud fremrykkende Nordmænd kunde gribe ind i Kampen, stansedes dette. Størstedelen af hans Tropper sprængtes fra hverandre, og først efter at have tabt hele sit Træn og en stor Del Fanger lykkedes det endelig Gahn med en ringe Styrke at slaa sig igjennem for atter at fortsætte sit Tilbagetog over Grændsen.

Matrice, i Tekniken en fordybet Form til Afstøbning eller Prægning, benyttes ved galvanoplastiske Arbeider, ved Stempelskjæring osv.

Matrikul eller **Matrikel**, Fortegnelse over Personer eller Indkomster; saaledes ved Universiteterne Fortegnelsen over de Studenter, der er blevne optagne som akademiske Borgere. I Norge forstaaes i Regelen ved Ordet Matrikul en almindelig Optegnelse af Landets Jordegods med dets Skatteskyld. Oprindelig fordeltes Jordskatterne i Norge efter den Landskyld, som svaredes af de faste Eiendomme. Først i Slutningen af det 17de Aarh. indførtes den første egentlige Matrikul. I denne, den saakaldte gamle Matrikul, var Skatteskylden ansat i mange forskjellige Skyldslags, saaledes Korn (Skk eller Spand), Smør, Talg, Fisk, Huder og Skind osv. Den afløstes i 1836 af den saakaldte nye (reviderede) Matrikul, hvorefter der kun var én Skyldslags, Daler med Underafdeling i Ort og Skilling. Denne Matrikul vil inden kort Tid blive helt afløst af den lige siden 1863 forberedte reviderede Matrikul. Efter

denne skal hele Rigets Matrikulskyld udgjøre 500,000 Skyldmark, hver Mark delt i 100 Øre; ingen Eiendom skal ansættes til mindre Skyld end 1 Øre. Matrikulen spiller forøvrigt nu en langt mindre fremtrædende Rolle end tidligere. Landskatten til Statskassen, som udlignedes efter Matrikulen, bortfaldt saaledes i 1837, og de kommunale Udredsler, der tidligere som alt overveiende Regel maatte udlignes paa Matrikulen, er nu efterhaanden i stor Udstrækning blevne overførte paa andre Skattegrundlag. Dette vil antagelig endnu mere ske, naar den nye Lov om Landkommunernes Skattevæsen af 15de April 1882 har været i Virksomhed i nogle Aar. Derimod kan Adkomstdokument paa en Landeiendom fremdeles ikke thinglyses, forinden Eiendommen er særskilt skyldsat. Ligeledes maa den være særskilt skyldsat, for at Eiendomsret til den (eller Bygsel paa længere Tid end 5 Aar) skal medføre Stemmeret. — Naar skyldsat Jord henlægges under Kjøbstad eller under Ladested med egen Kommunebestyrelse, udgaar den af Landmatrikulen. Derhos kan en Eiendoms Skyld af Regjeringen nedsættes, enten for en vis Tid eller for bestandig, naar dens Skatteevne er forringet ved Elvebrud, Fjeldskred eller lignende Ulykkestilfælde (Aftag eller Affældning).

Matrone, en ældre, hæderlig Kvinde; bruges mest i skjemtende Betydning.

Matsjokka, to Elve i Finmarkens Amt, udspringer i Nærheden af Rigsgrændsen, gaar mod Nord og forener sig strax ovenfor Udløbet i Laxfjorden. De har hver en Længde af 6 Mil.

Matsmai eller **Matsumaje**, By paa den japanesiske Ø Jeso, med et befæstet Slot, stærkt besøgt Havn, livlig Industri og 50,000 Indb. Byen er Sæde for Øens Statholder.

Mattatias, Makkabæernes Stamfader, var en jødisk Prest i det 2det Aarh. f. Kr. Se forøvr. under Makkabæerne.

Matterhorn, en kegleformet Fjeldtop i de Penninske Alper, paa Grændsen mellem Norditalien og Kanton Wallis, ca. 13,000 Fod høi.

Matteucci (udt. Matte utsji), Carlo, italiensk Afrikareisende, f. 1811, d. 1881, studerede Mathematik og Fysik og blev 1832 Professor i Bologna. Han har udgivet en Række Skrifter om fysiske, kemiske og magnetiske Emner. 1862 var han en kort Tid Minister for det offentlige Undervisningsvæsen.

Mattheson, Johann, tysk Musiker og Forfatter, f. 1681, d. 1764, skrev en Mængde musikalske Verker, der vidner om megen Kunstsans og skarp Kritik. Af hans Arbeider kan nævnes to Generalbasskoler, „Den fuldkomne Kapelmester", „De eruditione musica" og „Critica musica". Han var en mærkelig alsidig dannet Mand, var Sanger, Komponist, Klaver- og Orgelvirtuos, men fornemmelig berømt som Forfatter. Hans Skrifter, hvoraf 88 er trykte, omhandler bl. a. Englands Historie og Retsvæsen, dog især forskjellige Grene af Tonekunsten.

Matthias, en af Jesu Disciple, blev ved Lodtrækning valgt til Apostel efter Judas Iskharioth, og antages at være Forfatter til et Evangelium, som bærer hans Navn, og som regnes til det Nye Testamentes apokryfiske Bøger, hvilke aldrig som de gammeltestamentlige Apokryfer er blevne optagne i Bibelen.

Matthias, tysk Keiser, f. 1557, d. 1619, Søn af Keiser Maximilian den anden, blev 1595 Statholder i Østerrige og tvang sin Broder Keiser Rudolf til efterhaanden at afstaa til ham de østerrigske Arvelande. Ved Rudolfs Død 1612 valgtes han til Keiser. Som saadan viste han liden Dygtighed og stødte tilslut alle Partier fra sig ved sin vaklende og kraftløse Optræden. Med Tyrkiet kjøbte han sig Fred paa ufordelagtige Betingelser, og ved hans Død befandt Riget sig, tildels paa Grund af Trediveaarskrigens Udbrud, sin Opløsning nær.

Matthias Corvinus, Konge i Ungarn, f. 1443, d. 1490, Søn af den berømte ungarske Nationalhelt Johannes Hunyad, kom ved Ladislaus den fjerdes Død paa Tronen 1458 og viste sig trods sin Ungdom i fuld Besiddelse af de Egenskaber, som hans vanskelige Stilling udkrævede. Han tvang Keiser Fredrik den tredie til at give Afkald paa den ungarske Krone samt til at afstaa Kärnthen, Krain og Steiermark, slog Tyrkerne og fratog dem Bosnien, nødte Bøhmens Konge til at give Slip paa Schlesien, Mähren og Lausitz og slog Polakerne. Under en ny Krig med Østerrige erobrede han en Del af dette tilligemed Hovedstaden Wien. Ogsaa Landets indre Anliggender ophjalp han i mange Retninger, men han handlede ofte vilkaarligt uden at bekymre sig om, hvad Rigets Forfatning paabød. Under Forberedelserne til et nyt Felttog mod Tyrkiet døde han i Wien.

Matthison-Hansen, Hans, dansk Musiker, f. 1807, blev 1832 Organist ved Roskilde Domkirke. Han har skrevet en Række Kompositioner for Orgel-Orchester- og Kammermusik, flere Kantater, samt Melodier til Salmer og Sange, der alle vidner om megen Begavelse.

Matthisson, Friedrich von, tysk Digter, f. 1761, d. 1831, studerede først Theologi i Halle, men lagde sig senere efter Filologi og Literatur. 1812—28 var han Theaterintendant og Overbibliothekar i Stuttgart. Hans første Digtsamling, som udkom 1787, vandt stor Udbredelse og er et fint poetisk Arbeide, om end noget søgt. Hans samlede Verker udkom 1825—33 i 9 Bind.

Matthäi, Friedrich, tysk Maler, f. 1777, d. 1845, var en Tid Direktør for Malerisamlingen i Dresden. Hans historiske Malerier og Portræter er stivt akademiske. — Ernst Gottlieb Matthäi, foregaaendes Broder, f. 1779, d. 1842, uddannede sig som Billedhugger og blev Direktør ved det zoologiske Muséum og Inspektør ved den Mengske Afstøbningssamling i Dresden.

Matthæus, en af de tolv Apostler og Forfatter til det Evangelium, som bærer hans Navn, hed oprindelig Levi, var Galilæer af Fødsel og Tolder ved Tiberias Sjø, da han blev kaldet af Jesus. Efter Jesu Opstandelse skal han have virket nogle Aar i Jerusalem og derpaa være dragen ud til andre Lande, indtil han led Martyrdøden.

Matto Grosso (den store Skov), Provins i Brasilien ved Grændsen af Bolivia, 25,000 Kv.mil stor, med 60,000 Indb.

Mattra, se Muttra.

Matura, By paa Ceylons Sydkyst, med 19,000 Indb., Havn og ikke ubetydelig Handel.

Maubeuge (udt. Maabøsj), By i det franske Departement Nord, nær den belgiske Grændse, med 13,000 Indb.

Mauch, Karl, tysk Afrikareisende, f. 1837, d. 1875, gjennemreiste 1863—66 den transvaalske Republik i Sydafrika. Senere foretog han to større Reiser til det indre Afrika gjennem fordetmeste ukjendte Egne og overskred Vandskillet mellem Zambese og Limpopos Flodsystemer. 1871 foretog han en tredie Reise mod Nord, paa hvilken han opdagede de storartede Ruiner af Zimbabye.

Maupertuis (udt. Maapertyi), Pierre Louis Moreau de, fransk Mathematiker, f. 1698, d. 1759, gjorde 1736 en Reise til Lapland som Chef for en Gradmaalingsexpedition og gik kort efter til Peru for at udfinde Jordens Figur. 1746 blev han Præsident for Akademiet i Berlin. Hans Skrifter vidner alle om megen Lærdom og Begavelse.

Maure ell. **Snerre** (Galium), Plante af Krapfamilien, med hjulformet Krone, tynd, tildels klatrende Stilk og kransstillede Blade. I Norge forekommer flere Arter, deriblandt Hvid Maure (G. boreale), Myrmaure (G. palustre), Sumpmaure (G. uliginosum) og Guldmaure (G. verum).

Maurepas (udt. Maar'pa), Jean Frédéric Phélippeaux, Greve af, fransk Statsmand, f. 1701, d. 1781, blev 1725 Marineminister, men paa Grund af et bidende Epigram, som han havde skrevet om Madame Pompadour, afskedigedes han i Unaade og levede fjernet fra Hoffet i 25 Aar. Da Ludvig den sextende kom paa Tronen, blev Maurepas Førsteminister, men hans uheldige Politik bidrog i høi Grad til at ophidse Gemytterne og fremskynde Tronens Fald.

Maurer, Beboerne af det gamle Mauritanien, en blandet Araberstamme i Nordafrika. Herfra satte de sig fast i Spanien, hvor de forvexledes med de egentlige Arabere og med Saracenerne. Fra dem nedstammede de saakaldte Moriscos, som efterat Muhamedanernes Herredømme var tilintetgjort i Spanien vedblev at bo der og af Ferdinand den katholske blev tvungne til at antage Kristendommen i Navnet. Drevne til Fortvivlelse ved Filip den andens Undertrykkelser gjorde de 1568—70 Opstand, hvilket havde til Følge, at de blev behandlede endnu værre, 100,000 bragtes over til Nordafrika, hvor en stor Del af dem omkom. De øvrige forlod frivillig Spanien, som derved mistede sine flittigste og vindskibeligste Undersaatter, og bosatte sig i Nordafrika, hvor de drev Sjørøveri.

Maurer, Georg Ludvig von, tysk Retslærd, f. 1790, d. 1872, studerede 1808—11 i Heidelberg og gik 1812 til Paris, hvor han fortsatte sine retshistoriske Studier. 1824 blev han Statsprokurator i Frankenthal og udgav i denne Tid sin af Videnskabsakademiet i München prisbelønnede Historie om den oldgermaniske mundtlige Rettergangsmaade. 1826 udnævntes han til Professor i Retsvidenskab i München, 1829 til Statsraad og 1831 til Rigsraad. 1832—34 var han Medlem af Regentskabet i Grækenland og blev 1847 baiersk Justits- og Udenrigsminister. Han har udgivet flere betydelige Verker om Retsvæsenet; det vigtigste af disse er „Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Städteverfassung in Deutschland (12 Bd., 1854—1870). — Konrad Maurer, foregaaendes Søn, f. 1823, er ogsaa en fremragende Retslærd. Siden 1847 er han Professor i München. Han holdt i første Halvaar 1876 Forelæsninger ved det norske Universitet over den ældste norske Retshistorie, med hvilken han fortrinsvis har beskjeftiget sig, og til hvis grundigste Forskere han hører. Blandt hans Skrifter kan nævnes: „Den norske Stammes Omvendelse til Kristendommen" og „Island fra dets første Opdagelse til Fristatens Undergang" samt „Udsigt over de nordgermaniske Retskilders Historie", hvilket Verk er udgivet paa Norsk af den Norske historiske Forening.

Mauritanien, i Oldtiden den nordvestlige Del af Afrika, indbefattede omtrent det nuværende Marokko og beboedes af Maurerne (s. d.). Under den jugurthinske Krig 108 f. Kr. kom Romerne for første Gang i nærmere Berøring med dette Folk ved at dets Konge Bocchus, som tog sin Svigersøn Jugurthas Parti, fik Krig med Romerne. Bocchus tilkjøbte sig imidlertid Fred og Forlig ved at udlevere Jugurtha. Men da hans Æt 32 f. Kr. var uddød, overdrog Keiser Augustus Landet til Kong Juba af Numidien, hvis Land var blevet indlemmet i det romerske Rige. Aar 43 e. Kr. blev Mauritanien af Keiser Claudius erklæret for romersk Provins og Landet delt i to Dele, M. Tingitana og M. Cæsariensis, med hver sin Statholder. I det 7de Aarh. bemægtigede Araberne sig Landet og herfra erobrede de det vestgothiske Spanien.

Mauritius eller **Isle de France**, Ø i det Indiske Hav, 120 Mil øst for Madagaskar, under 20° s. Br. og 75° ø. L., tilhører Maskarenernes Øgruppe. Øen, der er af vulkansk Oprindelse og bjergig, er 32 Kv.mil stor og Folkemængden 353,000. Den er meget frugtbar og frembringer alleslags tropiske Kulturplanter; dens vigtigste Udførselsartikel er Sukker. Hovedstad Port Louis. — Øen opdagedes af Portugiserne og blev 1598 besat af Hollænderne, som opkaldte den efter Prins Morits af Oranien. Efterat disse 1710 havde forladt den igjen, toges den 1715 i Besiddelse af Franskmændene, som gav den Navnet Isle de France. Ved Pariserfreden 1814 afstodes den til England, blandt hvis Kolonier den nu hører.

Maurokordatos, Navnet paa en berømt græsk Fanariotfamilie. — Alexander Maurokordatos, f. i Konstantinopel 1791, d. 1865, var først ansat hos sin Onkel Hospodar Karadsji i Valakiet, hvorefter han drog udenlands. Da den græske Frihedskrig udbrød 1821, gik han til Grækenland og virkede saavel i Felten som i Nationalforsamlingen for Grækenlands Sag. Som Præsident i Forsamlingen offentliggjorde han Uafhængighedserklæringen og blev fort efter Regjeringens øverste Medlem. I denne Stilling forestod han Styrelsen med Kraft og Dygtighed trods de mange Vanskeligheder, som blandt andet de forskjellige Hærføreres Stivsind og Ulyst til at lystre nogen Overordnet beredte ham. Under Kong Ottos Regjering var han 1832—34 Førsteminister, men udtraadte af Ministeriet indtil 1844, da han paany en kort Tid var Førsteminister. 1850—54 var han Gesandt i Paris og var derpaa atter en kort Tid i Spidsen for Styrelsen.

Mauromichailis, Petros, f. 1775, d. 1848, græsk Statsmand og Hærfører, var under Frihedskrigen Bei (Chef) for Manioterne og var den første, som begyndte Kampen med Tyrkerne, i hvilken han ved flere Leiligheder udmærkede sig. Sammen med Maurokordatos stod han en Tid i Spidsen

for Styrelsen, men paa Grund af hans senere Opposition mod Kapodistrias blev han fængslet 1830. Hans Broder Konstantin og hans Søn Georg hevnede dette ved at myrde Kapodistrias, for hvilket de begge dømtes til Døden og henrettedes. Selv blev han nogen Tid efter frigiven og var siden en af Kong Ottos fornemste Støtter.

Maury, Juan Maria, spansk Digter og Kritiker, f. i Malaga, d. 1845, studerede i Frankrige og England og bosatte sig tilsidst i Paris. Hans betydeligste Arbeider er de to episke Digte „La agresion británica" og „Asvero y Almedora", hvilke udmærker sig ved et skjønt Sprog og fuldendt Versbygning. Derhos udgav han „Espagne poétique", en Samling af de mest fremragende spanske Lyrikere paa Fransk.

Maury, Louis Ferdinand Alfred, fransk Kulturhistoriker, f. 1817, var fra 1840 ansat ved forskjellige Bibliotheker i Paris og blev 1862 Professor i Historie ved Collége de France. Han er en meget frugtbar Forfatter, som har skrevet flere betydelige historiske Verker, hvoriblandt et om det gamle Grækenlands Religioner.

Maury, Matthew Fontaine, amerikansk Hydrograf og Fysiker, f. 1806, d. 1873, traadte ind i Marinen og gjorde flere længere Sjøreiser. Senere blev han Direktør for Sjøkartarkivet i Washington og for det dermed forenede hydrografiske Bureau og nautiske Observatorium. Ved Udgivelsen af fine Vind- og Strømkarter har han indlagt sig store Fortjenester af Sjøfarten. En af ham skreven fysisk Geografi over Havet er ligeledes et Arbeide af betydeligt Værd. Ved Borgerkrigens Udbrud sluttede han sig til Sydstaterne, drog efter dens Slutning til Mexiko, hvor han tjente under Keiser Maximilian, og blev efter sin Hjemkomst Professor i Lexington.

Mausergevær, se Gevær.

Mausoleum, oprindelig Navnet paa det Gravmæle, som Dronning Artemisia lod opføre i Halikarnassos for sin Gemal Kong Mausolos af Karien (d. 353 f. Kr.), og som regnedes blandt den gamle Verdens syv Underverker. Det var 130 Fod høit og dannede en tempelligende Bygning, smykket med ioniske Søiler og med et pyramideformet Tag. Det ødelagdes for en Del ved Jordskjælv og af Johanniterne, som opførte et Slot af dets Ruiner. 1856 blev dets Ruiner udgravne af Englænderen Newton. — Nu forstaaes ved Mausoleum ethvert storartet Gravmæle.

Mauveïn, se Anilin.

Mave, Mavesæk, Mavepose (Ventriculus, stomachus), et i Underlivet beliggende, muskuløst, sækformigt Organ, som danner en Udvidning af Fordøielseskanalen mellem Spiserøret og Tarmen. Hos Mennesket og de fleste Pattedyr danner Maven en enkelt Sæk; hos Drøvtyggerne bestaar den af 4, hos Hvaldyrene af 3—9 Afdelinger; de første Maver er da at betragte som Gjemmesteder for Føden, medens kun de sidste har med Fordøielsen at gjøre. Inderst bestaar Mavesækken af en Slimhinde, i Midten af Muskelfibre, og udad er den beklædt af Bughinden. Slimhinden er fra ½—2 mm. tyk, glat, naar Maven er fyldt, men foldet, naar den er tom, og prikket paa Overfladen af Mundingerne for de overordentlig talrige Mavesaftkjertler, som i Form af fine Rør gaar tvers igjennem Slimhinden og med Bunden naar ud mod Muskellaget. Muskelhinden bestaar af glatte Muskelfibre, som er samlede i flere Lag af forskjellig Retning, dels tverløbende, dels paa langs gaaende. Mavens Funktion er at deltage i Fordøielsen, særlig af Æggehvide. Under og umiddelbart efter Maaltidet afsondres der fra Slimhindens Kjertler en klar, tynd, sur Vædske, Mavesaften, som derved, at den indeholder Pepsin og fri Saltsyre, er istand til i kort Tid at overføre Æggehviden til Pepton og derved i høi Grad befordre dens Optagelse i Legemet. Under Opholdet i Maven, der varer fra 1 til 5½ Time, føres Fødemidlerne rundt omkring ved Hjelp af Muskelhindens Bevægelser; tilsidst udstødes de gjennem Portneraabningen (Pylorus) ned i Tarmen som en grødet Masse (Chymus). — Mavekatarrh, en ofte forekommende Sygdom, som bestaar i en Betændelse i Mavens Slimhinde, og som i Regelen skyldes feilagtig Levemaade. — Mavekrampe ytrer sig især hos Kvinder og staar gjerne i Forbindelse med andre kvindelige Sygdomme, saasom Blegsot o. fl. — Mavepine, se Kolik. — Mavesaar, det runde, en Sygdom, der hyppigst opstaar hos unge Kvinder og oftest af ubekjendte Aarsager. Den bestaar i kredsrunde Saar i selve Mavesækkens Slimhinde og medfører ikke sjelden Blodbrækning. I Tilfælde af, at de bryder helt igjennem Mavesækkens Væg, foraarsager de gjerne Betændelse i Bughinden og om kortere eller længere Tid Døden.

Maxentius, Søn af Maximianus, romersk Keiser, blev 307 e. Kr. Keiser, idet Prætorianerne udnævnte ham til Augustus som Galerius's Modkeiser. Han var en vellystig og grusom Despot. Under den Krig, som han begyndte mod sin Svoger Konstantin den store, blev han 312 slagen ved Pons Milvius tæt ved Rom og druknede paa Flugten i Tiberen.

Maxhütte, Jernverk i Øvrepfalz i Baiern, anlagt 1848, leverede 1876 en Million Centner Raajern og 800,000 Centner Staal.

Maxime, Grundsætning, selvvalgt Regel, Drivefjer; en vilkaarlig antagen, subjektiv Grundsætning.

Maximianus, Markus Aurelius Valerianus, romersk Keiser, blev 285 e. Kr. af Keiser Diocletian udnævnt til Cæsar og Aaret efter til Augustus. Som saadan erholdt han 292 Afrika og Italien og valgte Milano til sin Residens. Han nedlagde Regjeringen sammen med Diocletian 305, men lod sig paany udraabe til Augustus sammen med sin Søn Maxentius 307. 308 maatte han flygte for sin Søn til Gallien, og hans Svigersøn Konstantin den store tvang ham til atter at nedlægge Regjeringen; under en Sammensværgelse mod Konstantin blev han dræbt 310.

Maximilian, Navnet paa to tyske Keisere. — Maximilian den første, f. 1459, d. 1519, var Søn af Keiser Fredrik den tredie, valgtes 1486 til romersk Konge og fulgte 1493 sin Fader paa Keisertronen. Ved at ægte Karl den dristiges Datter Maria forenede han de burgundiske Lande med fine Besiddelser. Han giftede sig for anden Gang med en Datter af Hertug Galeazzo Sforza af Mailand, hvilket havde til Følge, at han indvikledes i de italienske Stridigheder, idet han søgte at hævde det keiserlige Herredømme over Italien. Dette førte til Krig med Frankrige, til hvem han maatte afstaa Mailand, samt til at Schweizerne gjorde sig uafhængige. Hans Regjering udmærker sig forresten

ved Indførelse af flere tidsmæssige og gavnlige Reformer, f. Ex. Oprettelsen af Rigskammerretten og Rigshofraadet, Landets Inddeling i Kredse under en Kredsoberst, Ordningen af Politi- og Postvæsenet osv. Desuden understøttede han Kunster og Videnskaber og optraadte selv som Forfatter i forskjellige Brancher. — **Maximilian den anden**, f. 1527, d. 1576, var Søn af Keiser Ferdinand den første, udnævntes 1562 til Konge af Bøhmen, Aaret efter til Konge af Ungarn og blev ved sin Faders Død 1564 Keiser.

Maximilian den første, Kurfyrste af Baiern, f. 1573, d. 1651, opdroges af Jesuiterne og overtog 1597 Regjeringen efter sin Fader Vilhelm den femte. Ved Trediveaarskrigens Udbrud stillede han sig i Spidsen for den katholske Liga, slog 1620 Fredrik den femte af Pfalz paa det hvide Bjerg og erholdt derved dennes Kurværdighed, hvilken ved Fredsslutningen 1648 tilkjendtes de baierske Regenter. — **Maximilian den anden**, foregaaendes Sønnesøn, f. 1662, d. 1726, besteg Tronen 1679. I Østerriges Krig med Tyrkiet 1683 stod han paa førstnævntes Side, men i den spanske Arvefølgekrig sluttede han sig til Frankrige. Som Følge heraf fordreves han efter Slaget ved Hochstädt fra sine Lande og blev et Par Aar efter erklæret i Rigets Akt, men ved Fredsslutningen 1714 kom han igjen i Besiddelse af sine Lande. — Hans Sønnesøn **Maximilian den tredie** var den sidste af den ældre Hovedlinie af Huset Wittelsbach.

Maximilian Ferdinand Josef, Erkehertug af Østerrige, f. 1832, blev 1857 Generalguvernør over Lombardiet-Venetien. Ved Napoleon den tredies Indflydelse blev han 1863 af en Notabelforsamling i Mexiko valgt til dette Lands Keiser, og drog næste Aar til sit nye Rige, støttet af franske Bajonetter. Det republikanske Parti i Mexiko med Juarez i Spidsen bekjæmpede energisk det nye paatvungne Keiserdømme, og da Franskmændene under Marskal Bazaine 1867 drog bort, blev Maximilian nødt til at overgive sig til Juarez, som lod ham dømme til Døden og skyde 19de Juni s. A. Hans Gemalinde, en belgisk Prinsesse, som Aaret før var reist til Europa for at skaffe Hjelp, blev kort efter vanvittig og lever endnu (1882) i denne Tilstand i Belgien.

Maximilian Josef, den første Konge af Baiern, f. 1756, d. 1825, blev 1799 Kurfyrste og sluttede sig til Napoleon og Rhinforbundet. 1806 erholdt han Kongetitelen og forbandt sig yderligere med Frankrige ved sin Datters Giftermaal med Prins Eugen, men kort før Slaget ved Leipzig gik han over til Napoleons Fiender. Han gjorde meget for sit Lands Opkomst, fornemmelig ved at fremme Videnskab og Kunst. 1818 gav han Baiern en fri Forfatning. — **Maximilian den anden**, foregaaendes Sønnesøn, f. 1811, regjerede fra 1848 til 1864.

Maximilianske Taarne, enslags Befæstningstaarne, opfundne af den østerrigske Erkehertug og Generalfelttøimester Maximilian (f. 1782, d. 1863) og anvendtes ved Befæstningen af Byen Linz. De er runde, tre Stokverk høie, armerede med dels større, dels mindre Skyts, og danner en stor, forskanset Leir.

Maximinus, Navn paa to romerske Keisere. **Gajus Julius Verus Maximinus**, Søn af en gothisk Hyrde, udmærkede sig som Kriger og blev af Keiser Alexander Severus udnævnt til Hærens Overstbefalende. Da Alexander var bleven dræbt, udraabtes han 235 e. Kr. til Keiser og førte flere heldige Krige med Germanerne, men gjorde sig forhadt ved sin Strenghed og raa Grusomhed, hvorfor Soldaterne 238 dræbte ham tillige med hans Søn under Beleiringen af Aquileia. — **Gajus Galerius Valerianus Maximinus**, en Illyrer af Fødsel, blev 305 e. Kr. af Keiser Galerius udnævnt til Cæsar og betroedes Styrelsen af Orienten; 307 antog han Titel af Augustus. Efter 313 at have tabt et Slag ved Perinth mod Konstantin den store, dræbte han sig selv.

Maximum, det største, det høieste; i Mathematiken kaldes den Værdi af en given variabel Størrelse et Maximum, som denne under sin lovmæssige Foranderlighed har, idet den gaar over fra at voxe til at aftage, ligesom den Værdi, den har, idet den gaar over fra at aftage til at voxe, kaldes et Minimum. Maximums- og Minimumsværdier maa ikke forvexles med de største eller mindste Værdier, Størrelsen overhoved kan antage. Hvis saaledes Afstanden mellem to Punkter først voxer til en vis Værdi, derpaa aftager og saa igjen tiltager, kaldes den førstnævnte Værdi et Maximum, selv om Afstanden under den senere Tilvext endogsaa bliver uendelig stor. En variabel Størrelses Maxima og Minima findes ved Hjelp af Differentialligning. En særegen udvidet Maximums- og Minimums-Opgave, hvor det gjelder at finde selve den variable Størrelses Natur, behandles i Variationsregningen.

Maximus fra Tyrus, græsk Lærer i Filosofi og Veltalenhed, levede i det 2det Aarh. e. Kr. Han efterlod sig 41 filosofisk-rhetoriske Afhandlinger.

Maxwell, James Clerk, engelsk Fysiker, f. 1831, d. 1879, var indtil 1865 Professor i Fysik ved Kings College i London og kom 1871 til Cambridge. Han har skrevet Afhandlinger om Saturns Ringe (1859), om Varmens Theori (1871) og om Elektriciteten og Magnetismen (2 Bd., 1873).

Mayas, en nogenlunde civiliseret Indianerstamme i Yucatan, Guatemala og det sydlige Mexiko, danner disse Landes Urbefolkning, men er forskjellige fra Aztekerne.

Mayenne (udt. Majen) 1) Flod i Frankrige, udspringer i Departementet Orne, gaar mod Syd og forener sig ved Byen Angers med Sarthe strax ovenfor dennes Udløb i Loire. 2) Departement i det vestlige Frankrige, 90 Kv.mil stort, med 352,000 Indb. Det omgives af Departementerne Orne, Sarthe, Maine-Loire, Ille et Vilaine og La Manche. Hovedstad **Laval**. 3) By i Departementet af samme Navn, ved Floden Mayenne, med 10,000 Indb. og betydelige Væverier.

Mayer, Johann Tobias, tysk Astronom, f. 1723, d. 1762, blev 1751 Professor i Mathematik i Göttingen. Ved sine Maanetavler gav han Navigationsvæsenet et vigtigt Fremstød. Blandt hans Skrifter er „Theoria lunæ juxta systema Newtonianum“ og „Tabulæ motuum solis et lunæ“ de vigtigste.

Mayer, Julius Robert von, tysk Læge og Naturforsker, f. 1814, studerede Medicin i Tübingen, München og Paris. Han er Opdager af det saakaldte mekaniske Varmeækvivalent, eller det kon-

stante Forhold mellem Arbeide og Varme. Af hans Skrifter kan nævnes: „Varmens Mekanik“ (1867), „Naturvidenskabelige Foredrag“ (1871) og „Den Torricelliske Lære“ (1876).

Mayhew (udt. Mæju), H., engelsk Literat, f. 1812, grundlagde 1841 Vittighedsbladet „Punch“, som han i kort Tid hævede til et af de betydeligste i den Genre, fornemmelig ved humoristiske Smaafortællinger og komiske Billeder. 1849 udgav han „The London labour and the London poor“, et Arbeide, som vidner om omhyggelige Studier af denne Byes sociale Forhold.

Mayo (udt. Meho), Grevskab i den irske Provins Connaught, ved Atlanterhavet, 100 Kv.mil stort, med 246,000 Indb. Hovedstad Castlebar.

Mayor (udt. Mæhr), i England den øverste Magistratsperson, omtrent svarende til vor Borgermester. (Se forøvr. Lordmayor under Art. Lord).

Mayotta, den sydligste af de Komoriske Øer, mellem Madagaskar og Afrikas Østkyst, 6 Kv.mil stor med 12,000 Indb. Siden 1843 tilhører den Frankrige.

Mayr, Simon, tysk Komponist, f. 1763, d. 1845, blev 1802 Kapelmester i Bergamo. Han er Forfatter af over 60 Operaer; desuden har han skrevet et ikke ubetydeligt Antal Messer, Salmemelodier, Rekviemer, Oratorier osv.

Mayseder, Josef, østerrigsk Musiker, f. 1789, d. 1863, blev Direktør for det keiserlige Hofkapel i Wien. Som Violinvirtuos indtager han en fremragende Plads og har desuden udgivet en hel Del Kompositioner, som vidner om adskillig Begavelse.

Mazamet (udt. Masame), By i Sydfrankrige i Departementet Tarn, 10 Mil øst for Toulouse, med 14,000 Indb. og betydelig Uldindustri.

Mazara, By paa Siciliens Sydvestkyst, med 10,000 Indb., besøgte Svovlbade og Bomuldsavl. Byen var en Tid Residens for Normannerhertugen Roger.

Mazarin (udt. Masaræng), Jules, berømt fransk Statsmand og Kardinal, f. 1602 af en sicilianst Adelsfamilie i Mellemitalien, d. 1661, studerede Retsvidenskab i Rom og Spanien og traadte 1622 ind i den pavelige Hær, hvor han kort efter blev Kaptein. Senere anvendtes han i forskjellige diplomatiske Hverv og stiftede Bekjendtskab med Richelieu. 1632 gik han over til den geistlige Stand, blev 1634 pavelig Vicelegat i Avignon og kort efter extraordinær Nuntius ved den franske Konge Ludvig den trettendes Hof. Richelieu, som havde lært hans fremragende Egenskaber at kjende, overtalte ham til at gaa i fransk Tjeneste, hvilket Tilbud han 1638 modtog, og paa Richelieus Anbefaling blev han ved dennes Død 1642 Frankriges eneraadende Førsteminister, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Da den umyndige Ludvig den fjortende 1643 besteg Tronen, erholdt Mazarin paa Grund af Enkedronning Annas Indflydelse omtrent uindskrænket Magt. Misfornøielsen med hans enevældige Styrelse var imidlertid almindelig og førte snart til alvorlige Sammenstød med Parlamentet. Et Oprør udbrød (se Art. Fronde), som endnu mere nærede Uvillien, da han 1649 lod Prinserne af Condé, Conti og Longueville fængsle. Næste Aar maatte han flygte ud af Landet og tog Ophold i Nærheden af Köln, hvorfra han dog vedblev at lede Frankriges Anliggender. 1651 kom han paa Kongens Anmodning tilbage, men maatte paany gaa i Landflygtighed, indtil han 1653 atter indtog sin Plads som Landets almægtige Minister. Fra nu af sad han fastere i Sadlen end nogensinde, og skjønt hans Politik skaffede ham mange Fiender og ikke sjelden røbede egoistiske Hensyn, hævede han dog Frankriges Anseelse udadtil. Ved den vestfalske Fred 1648 og ved Pyrenæerfreden 1659 erhvervede han saaledes betydelige Landudvidelser. Den uhyre Formue, han havde samlet, gik for det meste i Arv til hans Søsterbørn. — Mazarin var i det hele en med sjeldne Evner udrustet Mand, og som Diplomat staar han meget høit, hvorimod han ikke besad synderlig administrativ Dygtighed.

Mazatlan, By i Mexiko, ved Stillehavet, ligeoverfor Kaliforniens Sydspids, med 12,000 Indb. og betydelig Handel og Skibsfart.

Mazeppa, Ivan Stepanovitsch, bekjendt Kosakhetman, f. ca. 1645 af en fattig Adelsfamilie, d. 1709, var først Page hos den polske Konge Johan Kasimir, men paa Grund af et Elskovseventyr med en adelig Dame lod dennes Mand ham binde nøgen til hans egen Hest, som derpaa blev dreven afsted i det vildeste Løb. Frygtelig tilredt naaede han sit Hjem, og da han efter dette skammede sig for at vise sig blandt sine Bekjendte, drog han 1663 til Ukraine, hvor han saaledes udmærkede sig blandt Kosakkerne, at han 1687 valgtes til deres Hetman (Overhoved). Peter den store, som fattede Tillid til den raske og uforfærdede Mand, ophøiede ham til Fyrste af Ukraine. Men hans Lyst til at blive uafhængig Hersker gjorde, at han forbandt sig med Karl den tolvte og fik ham til at gjøre det ulykkelige Felttog ind i Ukraine. Hans Utroskab opdagedes imidlertid, og istedenfor at møde Karl med en Hjelpehær, kom han til ham næsten som Flygtning. Efter Nederlaget ved Pultava fulgte han Karl til Bender, hvor han døde. Byron og Vernet har forherliget hans Minde, den første i et af sine skjønneste Digte, den anden i tvende berømte Malerier.

Mazurka, polsk Nationaldans i Tripeltakt, af en livlig og gratiøs Karakter, hørte oprindelig hjemme i Masovien og blev af August den tredie indført ved det polske Hof.

Mazzara, se Mazara.

Mazzarino, By paa Sicilien, 2 Mil sydvest for Piazza, med 12,000 Indb. Fra denne By stammer Familien Mazarin.

Mazzini, Giuseppe, italiensk Agitator og Republikaner, f. 1805, d. 1872, studerede Retsvidenskaben og optraadte tidlig som Journalist. Tillige var han Medlem af Carbonari (s. d.) og arbeidede ivrig for Italiens Enhed. Ved Forræderi af en Forbundsfælle blev han fængslet og landsforvist, hvorefter han gik til Marseille og grundede her det hemmelige Selskab „La Giovine Italia“ (det unge Italien) samt skrev sit første rent politiske Arbeide „Natten i Rimini“. Selskabet udbredte sig snart og havde Underafdelinger i alle større italienske Byer, og dets Organ var et af Mazzini udgivet Blad, som bar Selskabets Navn, og hvori der opfordredes til Forbund mod Tyrannerne. Hans Forsøg paa fra Schweiz at vække Oprør i Piemont og Savoyen løb uheldigt af, og han dømtes in contumaciam til Døden. Efterat han 1837 var bleven udvist af Schweiz, gik han

til Paris og derfra til London, hvor han stiftede en revolutionær Komité og udfoldede en rastløs publicistisk Virksomhed, hvis Hovedformaal var et forenet Italien. Da den italienske Krig udbrød 1848, vendte han tilbage og tog Ophold i Milano; hans Tanke om en italiensk Republik slog imidlertid ikke an hos Bevægelsens Ledere, som ønskede en Forening med Sardinien. 1849 gik han til Toskana og indvalgtes i den konstituerende Forsamling, men da han ingen Indgang fandt for sine Idéer, drog han til Rom og blev sammen med Armellini og Saffi Medlem af Triumviratet i den da proklamerede romerske Republik (se Art. Kirkestaten). Ved Franskmændenes Indtagelse af Rom flygtede Mazzini til London, hvorfra han med Iver vedblev at virke for sit Maal, og besøgte flere Gange forklædt Italien, trods den Aarvaagenhed, man anvendte for at passe ham op. Fra den af ham grundede Revolutionskomité i London vedblev han at foranstalte Opstandsforsøg, som imidlertid ikke førte til noget. 1866 blev Dødsdommen over ham ophævet, men først 1871 vendte han hjem og tog Ophold i Pisa, hvor han senere levede ubemærket og i Stilhed. Hans Død feiredes som en national Sørgefest over hele Italien, og i hans Ligbegjængelse i Pisa deltog 12,000 Mennesker. — Mazzinis samlede Skrifter er udkomne i 12 Bind.

Mazzola ell. **Mazzuola**, Francesco, sædvanlig kaldet Parmegiano, fremragende Maler af den lombardiske Skole, f. 1503, d. 1540. Hans mest bekjendte Arbeide er Freskomalerierne i Kirken San Giovianni i Parma, hvilke er udførte med sjeldent Mesterskab. Ogsaa hans Portræter er ypperlige.

Meade (udt. Mihd), George Gordon, nordamerikansk General, f. 1816, d. 1872, deltog 1846 i Krigen i Mexiko og blev strax efter Borgerkrigens Udbrud Brigadechef i Nordstaternes Armé. Som saadan udmærkede han sig ved flere Leiligheder, blev 1862 Generalmajor og Chef for et Armékorps, og næste Aar Arméens Øverstbefalende, i hvilken Stilling han 1ste—3die Juli seirede over Lee i det blodige Slag ved Gettysburg. 1864 afløstes han i Overkommandoen af Grant og vedblev indtil Krigens Slutning at føre et af dennes Hærkorpser.

Mearns, se Kincardine.

Meath, se East Meath.

Meaux (udt. Maa), By i det franske Departement Seine et Marne, 5 Mil nordost for Paris, med 11,000 Indb. og betydelig Handel med Jordbrugs- og Meieriprodukter. Byen er Sæde for en Biskop.

Méchain (udt. Messjæng), Pierre François André, fransk Astronom, f. 1744, d. 1804, har opdaget 11 Kometer, hvis Baner han har beregnet. Han udgav den astronomiske Kalender „Connaissance des temps“.

Mecheln (fr. Malines), By i den belgiske Provins Antwerpen, 3 Mil nordost for Bryssel, ved Floden Dyle, med 40,000 Indb. Byen er Sæde for en Erkebiskop og driver en betydelig Industri med Fabrikation af Kniplinger og Uldvarer. Desuden findes her flere mekaniske Verksteder. Blandt dens Bygninger kan nævnes Kathedralkirken med et 316 Fod høit Taarn og prægtige Vægmalerier.

Mecheln, Israel von, tysk Maler, Guldsmed og Kobberstikker, levede i den sidste Halvdel af det 15de Aarh. Der tillægges ham et stort Antal kobberstukne Blade, uden at man er sikker paa, om ikke to forskjellige Personer, Fader og Søn, har frembragt dem i Fællesskab.

Mecherif (El Mecherif), By i Nubien ved Nilen, 40 Mil nord for Khartum, med 30,000 Indb. og livlig Karavanehandel.

Mechitaristerne, en Kongregation af armeniske Kristne, stiftet 1701 af Petro Mechitar (f. 1676, d. 1749) til Udbredelse af den ældre armeniske Literatur og Sprog. Klemens den niende stadfæstede 1712 Mechitaristernes Orden, og efterat de var fordrevne af Tyrkerne fra Morea, grundede deres Stifter et Kloster paa Øen San Lazzaro ved Venedig. Denne Orden har bidraget meget til Udbredelse af Kjendskabet til de østerlandske Forhold, ligesom den har været ivrig i at gjøre den europæiske Literatur bekjendt i Armenien. Ordenen har Underafdelinger i Østerrige, Italien og Frankrige.

Meckel, Johann Friederich, tysk Anatom, f. 1781, d. 1833, studerede Kirurgi og Medicin i Halle og Göttingen og reiste senere udenlands for videre at uddanne sig i sit Fag. Efter sin Hjemkomst blev han Professor i Halle. Hans Skrifter om den sammenlignende Anatomi er noget af det bedste i den Branche og har i høi Grad bidraget til Løsningen af flere anatomiske Problemer.

Mecklenburg, Navn paa to Storhertugdømmer i Nordtyskland. — Mecklenburg-Schwerin grændser mod Nord til Østersjøen, mod Øst til Pommern og Mecklenburg-Strelitz, mod Syd til Brandenburg og Hannover og mod Vest til Holsten og Oldenburg. Størrelsen er 242 Kv.mil og Indbyggerantallet 577,000. Landet er gjennemgaaende fladt, hist og her gjennemskaaret af lave Høidedrag og opfyldt af Indsjøer. De betydeligste af disse er Müritzsjøen, Plauersjøen og Schwerinersjøen. Der findes kun faa og mindre betydelige Floder; de vigtigste af dem er Warnov og Elde. Jordbunden er i Regelen meget frugtbar, og Agerdyrkning udgjør Befolkningens vigtigste Næringsvei, ligesom der drives en udstrakt Kvægavl. Handel og Skibsfart er ligeledes af stor Betydning. De vigtigste Udførselsartikler er Korn, Belgfrugter, Poteter, Fedevarer og Frugt. Befolkningen tilhører dels den nedersachsiske, dels den slaviske Folkestamme; en Del af Adelen er af vendisk Oprindelse. Landeiendommene er saagodtsom udelukkende i Adelens og Godseiernes Besiddelse, saa at der egentlig ikke gives nogen selvstændig Bondestand. Forfatningen er middelaldersk-feudal; den lovgivende Magt udøves af Storhertugen i Forening med Stænderne, som bestaar af Ridderskabets og Byernes Repræsentanter, hvorimod Bønderne ikke er repræsenterede. Den øverste Domstol er Overappellationsretten i Rostock, som er høieste Tribunal for begge Hertugdømmer. Til den tyske Rigsarmé stiller Hertugdømmerne i Fællesskab 2 Infanteriregimenter, 1 Jægerbataljon, 2 Dragonerregimenter og 5 Batterier Artilleri. — Størstedelen af Befolkningen tilhører den lutherske Kirke. Undervisningsvæsenet har lige til den sidste Tid været temmelig forsømt. Af høiere Undervisningsanstalter haves et Universitet i Rostock, 6 Gymnasier, 2 Lærerseminarier, 2 Sjømandsskoler, 5 Realskoler og 6 høiere Borgerskoler. — Hovedstad Schwerin (s. d.). — Mecklenburg-Strelitz

omgives i Nord af Pommern, i Øst og Syd af Brandenburg og i Vest af Mecklenburg-Schwerin. Størrelsen er 53 Kv.mil og Indbyggerantallet 96,000. Det bestaar af to Hoveddele, nemlig det egentlige Strelitz (Herskabet Stargard) og Fyrstendømmet Ratzeburg. Angaaende Landets Beskaffenhed, Produkter, Regjeringsform og Befolkning gjelder det samme, som er sagt om Mecklenburg-Schwerin. Hovedstad Neu-Strelitz. Begge Fyrstendømmer er siden 1871 indlemmede i det tyske Forbund. — Mecklenburg-Schwerin sender 2 Repræsentanter til Forbundsraadet, det andet Storhertugdømme 1. — Mecklenburgs oprindelige Beboere tilhørte den germaniske Stamme, som under Folkevandringen afløstes af slaviske eller vendiske Indvandrere (Obotriter, Wilzer og Redarier). Karl den store søgte forgjeves at kristne dette stridbare Folk, og det lykkedes først Henrik Løve af Sachsen, efter langvarige Kampe og efterat Obotriterfyrsten Niklot var falden 1160, at indføre Kristendommen. Henrik vovede dog ikke at underlægge sig Landet, hvorfor han indsatte som dets Hersker Niklots Søn Pribislav, Stamfaderen til det nuværende mecklenburgske Fyrstehus, hvorhos Pribislavs Søn Henrik Borvin den første fik Henrik Løves Datter tilægte. 1229 blev Landet delt mellem Henrik Borvin den andens fire Sønner; de tre yngstes Efterkommere uddøde imidlertid ikke længe efter, og i Midten af det 15de Aarh. var hele Mecklenburg, hvis Fyrster var blevne ophøiede til Hertuger, samlet til ét under Henrik den fede. Fyrsternes og deres Sønners Giftermaal med Ætlinger af Sveriges og Danmarks Kongehuse gav dem oftere Leilighed til at blande sig ind i disse Landes Tronstridigheder. 1621 deltes Landet mellem de to Linier Mecklenburg-Schwerin og Mecklenburg-Güstrow. Under Trediveaarskrigen holdt begge Lande med Protestanterne, hvorfor Hertugerne blev afsatte af Keiseren og deres Lande overdragne til Wallenstein, men de indsattes igjen af Gustav Adolf, og ved Westfalerfreden beholdt de sine Lande. Den güstrowske Linie uddøde 1695, og efter længere Tronstridigheder blev 1701 den nu bestaaende Ordning indført, idet Fredrik Vilhelm af Sidelinien Grabow fik Schwerin og Güstrow og hans Broder Adolf Fredrik Strelitz, Ratzeburg og Stargard; deres Ætlinger, som fremdeles indehar Regjeringen, antog 1815 Titel af Storhertuger. Efter den tysk-østerrigske Krig 1866 tiltraadte begge Storhertuger det nordtyske Forbund.

Medalje, Skuemynt, Mindepenge, som dels præges til Erindring om en eller anden Begivenhed, dels til Belønning for fortjenstfuld Virksomhed. I Norge haves fire Slags offentlige Belønningsmedaljer, der bæres som Dekoration paa Brystet, nemlig Medaljen for Borgerdaad, stiftet ved kongelig Resolution 1819, oprindelig bestemt for Forligelseskommissærer, men forandret 1844; den bestaar af 2 Klasser (i Guld og i Sølv), som uddeles saavel for nidkjær Embedsførelse og anden fortjenstlig Virksomhed af enhver Art, som for enkelte ædle og opofrende Handlinger; Oskar den andens Belønningsmedalje (i Guld), stiftet ved Kroningen i Trondhjem 1873 til Belønning af Fortjenester af det kongelige Hus, af Kunst, Videnskab og Literatur m. v.; Oskar den andens Medalje til Belønning for fortjenstlig Virksomhed (i Guld og i Sølv), stiftet i Anledning af Sølvbryllupsfesten den 6te Juni 1882, samt Medaljen til Belønning for det norske Landbrug (i Guld og i Sølv), stiftet af Kong Oskar den anden ved den almindelige Landbrugsudstilling i Kristiania 1877. — Medaljer brugtes allerede hos Romerne, og Skikken har med forskjellige Afbrydelser vedligeholdt sig til vore Dage. Tidligere støbtes de, men i det 16de Aarh. begyndte man at præge dem ved Staalstempler. — Medaljør, Stempelskjærer (se Stempel). — Medaljon, en større Medalje; ogsaa en Kapsel til et Miniaturportræt o. lign.

Meddomsmænd, Personer, som i visse Sager beklæde Retten og navnlig afsige Dom sammen med den almindelige Underretsdommer. De anvendes i Norge i Odels- og Eiendomssager samt i Straffesager, hvor der er Spørgsmaal om Anvendelse af Livsstraf. De opnævnes særskilt for hver Sag af Fogden eller Byfogden blandt et engere Udvalg af Lagrettesmændene (s. d.).

Medea, efter det græske Sagn Datter af Kong Aëtes af Kolkhis, hjalp ved sine Tryllekunster Jason at hente det gyldne Skind, som hendes Fader lod bevogte, hvorefter hun flygtede med Jason til Grækenland og blev hans Hustru. Da han senere forskjød hende for at ægte Kreusa, hævnede hun sig ved at dræbe Kreusa, idet hun sendte hende en forgiftet Klædning; derpaa dræbte hun sine med Jason avlede Børn og flygtede til Kong Ægeus i Athen. Et senere Sagn lader hende med den med Ægeus avlede Søn Medus drage til Aria, som efter dem blev kaldet Media. Sagnet om Medea er oftere blevet behandlet baade af ældre og nyere Digtere.

Medellin, By i Kolumbia i Sydamerika, med 14,000 Indb. og livlig Handel.

Medelpad, Landskab i det nordlige Sverige, mellem Bottenhavet, Helsingland, Jemtland og Ångermanland, er 120 Kv.mil stort, med 43,000 Indb. Landet er gjennemskaaret af Høidedrag, frugtbart og rigt paa Skov; Agerbrug og Skovdrift er de fornemste Næringsveie, hvorhos der drives en ikke ubetydelig Jernindustri. Den eneste By er Sundsvall. Medelpad udgjør et Fogderi af Vesternorrlands Län og et Provsti under Hernösands Bispestol.

Medemark, se Regnorm.

Medevi, Badested i Sverige, nord for Motala, har flere Jernkilder, som opdagedes 1677, og hvoraf den, som anvendes til Drikning, har en Jerngehalt af 0,018. Desuden haves Mineralbad, Gytjebad og Koldtvandskur. Badet søges især i rheumatiske, paralytiske og Mavetilfælde.

Median, middelsstor, bruges især om Bøger og Papir af Mellemstørrelse.

Mediant, i Musiken den mellemste Tone i den toniske Treklang, altsaa det tredie Trin i Tonearten.

Mediat, tidligere i Tyskland Herskaber eller Besiddelser, som ikke stod umiddelbart under Keiseren, men var underordnede en Rigsstand. — Mediatiserede kaldes de mindre tyske Fyrster (Grever o. lign.), som ved Rigsdeputationsrecessen af 1803 og ved Rhinforbundets og det tyske Forbunds Oprettelse (1806 og 1815) mistede sin Rigsumiddelbarhed, saaledes at de ikke længere betragtedes som selvstændige Fyrster, men underordnedes og blev afhængige af en af de større Stater.

Mediation, Mægling, Mellemkomst, Forlig. — Mediatør, Mægler, Voldgiftsmand, Fredsstifter.

Mediceiske Venus, se Venus.

Medici (udt. Meditschi), en berømt florentinsk Slægt, som allerede i det 13de Aarh. paa Grund af sin Rigdom havde erhvervet sig stor Indflydelse. Af dens mere fremragende Medlemmer kan nævnes: Salvestro dei Medici, som 1378 blev Gonfaloniere (Præsident) i den florentinske Republik og sluttede sig til Folkepartiet, hvorved det lykkedes ham at fortrænge sin Rival, Familien Albizzi. — Cosimo eller Cosmo dei Medici, f. 1389, d. 1464, vandt et stort Ry for sin Gavmildhed og Understøttelse af Kunst og Industri. 1433 forvistes han af Albizzierne, som igjen var komne til Magten, men næste Aar sattes han i Spidsen for Styrelsen, som han ledede til sin Død. Sin uhyre Formue anvendte han for en stor Del til Byen Florens's Forskjønnelse med pragtfulde Bygninger og fremmede paa enhver Maade Kunst og Videnskab. — Lorenzo dei Medici (med Tilnavnet Magnifico ɔ: den prægtige), foregaaendes Sønnesøn, f. 1449, d. 1492, blev tilligemed sin Broder Giuliano 1478 overfalden af Snigmordere, som var leiede af Familien Pazzi, Pave Sixtus den fjerde og Erkebiskop Salviati. Giuliano myrdedes, men Lorenzo reddede sig og blev ved fine Tilhængeres Bistand Golfaloniere. Som saadan hævede han Republiken i enhver Henseende, ophjalp Næringsveiene, Videnskab og Kunst og undgik ved en klog Politik Rivninger med Nabostaterne, saa at hans Regjeringstid hører til Florens's lykkeligste. Hans Sønner og Efterfølgere slægtede ikke paa sin Fader, og kun ved at den ene af dem, Giovanni dei Medici, blev Pave under Navn af Leo den tiende lykkedes det nogenlunde at bevare Slægtens gamle Anseelse. — Alessandro dei Medici blev 1527 fordreven af Florentinerne, som ikke vilde finde sig i, at Republiken lidt efter lidt omdannedes til et Monarki, men tre Aar efter gjenindsattes han med Vaabenmagt af Keiser Karl den femte og udnævntes til arvelig Hertug af Florens. 1537 blev han efter en tyrannisk Regjering myrdet af en af sine Slægtninger. — Cosmo den første, f. 1519, d. 1587, en Ætling af den ældre Cosmo, blev af Keiser Karl udnævnt til Hertug, og ved sin forstandige Styrelse hævede han Florens for en Del til sin tidligere Anseelse. 1569 udnævntes han af Paven til Storhertug af Toskana. Hans Søn Ferdinand den første og Sønnesøn Cosmo den anden traadte i hans Fodspor og styrede Landet med Kraft og Dygtighed, men dermed var Medicíernes Glansperiode forbi, idet de følgende Regenter af samme Hus viste sig den ene udueligere end den anden. Slægten uddøde 1737 med Johan Gasto. — Foruden Leo den tiende var der endnu to Paver af Medicierne, nemlig Klemens den syvende og Leo den ellevte.

Medici, Giacomo, italiensk General, f. 1819, d. 1882, tjente en Tid i Sydamerika under Garibaldi og gik 1848 til Rom, hvor han i Krigen med Østerrige anførte et Frikorps. Da Garibaldi begyndte Frihedskampen paa Sicilien, sluttede Medici sig til ham og bidrog væsentlig til Erobringen af Messina og Capua, men modsatte sig 1862 Toget mod Rom. 1863 blev han Divisionsgeneral i den italienske Armé og 1868 Guvernør i Palermo.

Medicin, betegner dels selve Lægekunsten i sin Helhed, dels de Stoffer, Medikamenter, som anvendes i Lægekunstens Tjeneste. Med den indre Medicin betegnes specielt Læren om Sygdommene i de indre Organer, i Modsætning til Kirurgien. Statsmedicinen omfatter den offentlige Hygieine (s. d.) og den legale Medicin eller Retsmedicinen, hvilken sidste betegner Medicinen, forsaavidt som den træder i Domstolenes Tjeneste til Oplarelse f. Ex. af kriminelle Sager eller andre Spørgsmaal. — Medicinens Historie strækker sig ligesaa langt tilbage som de ældste østerlandske Kulturfolks, Indernes, Kinesernes og tildels ogsaa Ægypternes og Jødernes. Men nogen egentlig videnskabelig Medicin kom dog først til Udvikling hos Grækerne med Hippokrates, f. 406, d. 377 f. Kr., en Elev af Asklepiadernes Skole paa Kos, og hvis talrige Skrifter har havt en kjendelig Indflydelse paa Medicinens Udvikling lige ned til den første Tid efter Middelalderens Afslutning. Hos Romerne havde imidlertid Galen i det 2det Aarh. e. Kr. med Held forsøgt at lede Medicinen ud af det Uføre, hvori den var bragt ved de mange forskjellige efter Hippokrates's Tid opstaaede Skoler, idet han atter indførte den Hippokratiske empiriske Methode, paa samme Tid som han samlede alle de vundne Kjendsgjerninger til et helt, ordnet og overskueligt System. Gjennem dette sit kjæmpemæssige Arbeide beherskede nu Galen som uanfegtbar Autoritet Medicinen lige ned til Middelalderens Slutning, da et fornyet Studium af de gamle græske Skrifter i Forening med Naturstudiernes Opblomstring idetheletaget og ikke mindst ved det hovedsagelig af Vesalius, f. 1513, indførte ivrige Studium af Anatomien ledede Medicinen ind paa nye, frugtbarere Baner. Som Mærkestene i Medicinens Udvikling i den nyere Tid kan desuden nævnes Blodomløbets Opdagelse ved Englænderen Harvey (1628), den patologiske Anatomis Opkomst ved Italieneren Morgagni i det 18de Aarh. og den mikroskopiske Anatomis, Histologiens Grundlæggelse ved Franskmanden Bichat i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede. I den nyeste Tid har navnlig den nyere Wienerskole fra Trediveaarene med Rokitansky og Skoda som Grundlæggere og i den allernyeste Tid Franskmændenes Arbeide paa Nervepatologiens Gebet med Charcot i Spidsen givet den medicinske Videnskabs Udvikling nye Fremstød.

Medicinalfond. I Norge haves to saadanne, nemlig et for Nordlands og Tromsø Amter og et for Finmarkens Amt. Førstnævnte er oprettet ved Reskript af 12te Februar 1790 og nærmere ordnet ved Lov af 12te Mai 1866. Denne Lov bestemmer, at der til Medicinalvæsenets Fremme i de nævnte Amter skal erlægges Afgift af Fiskevarer, som udføres til indenrigske Steder udenfor Tromsø Stift eller til Udlandet. Afgiften er: af hvert 100 Kilogram tørret Fisk 18,5 Øre, af hvert 120 Kilogr. Klipfisk 13,33 Øre, af hvert 100 Kilogr. anden i Fartøi saltet Fisk 6,1 Øre, af hver Tønde Tran 40 Øre, af hver Tønde Rogn 5 Øre og af hver Tønde Sild eller anden i Fustager saltet Fisk 6²/₃ Øre. Fondet, som forvaltes af Amtsformandskaberne, havde i 1879 en Indtægt

af 93,360 Kr. — Medicinalfondet for Finmarkens Amt oprettedes ved Lov af 18de Mai 1860, og dets Indtægter og Bestemmelser er de samme som for ovennævnte Fond. 1879 var dets Indtægt 48,550 Kr.; det bestyres af Finmarkens Amtsformandskab.

Medicinalvæsenet, det norske, en Institution under Justits-Departementet, som bestyres af en særskilt Direktør, og under hvis Forvaltning er lagt Hospitalerne, Fødselsstiftelsen, Jordemoderskolerne, Sindssygeasylerne, Pleiestiftelserne for Spedalske, Læge- og Apothekervæsenet samt Medicinalfondene.

Medien kaldtes i Oldtiden den nordvestlige Del af det nuværende Iran, mellem det Kaspiske Hav og Arabien. Landet beboedes af Mederne, en arisk eller indo-germansk Folkestamme, som i det 8de Aarh. f. Kr. gjorde sig uafhængig af Assyrien og under egne Konger opnaaede en betydelig Magt. 560 f. Kr. underlagde Perserkongen Kyros sig Medien, efterat dets sidste Konge, Kyros's Bedstefader Astyages, havde tabt Slaget ved Pasargadæ. Da Alexander den store omstyrtede det persiske Monarki, indlemmede han ogsaa Medien i sit uhyre Rige; efter hans Død forenedes det med Syrien, og 152 f. Kr. med Parthien.

Medikament, se Medicin.

Medikaster, Kvaksalver, Fuskere i Lægekunsten. — Medikasteri, Kvaksalveri.

Medina (arab. Medinet-el-Nabi: Profetens Stad), en af Muhamedanernes fornemste hellige Steder, ligger i Provinsen Hedsjas i det vestlige Arabien, ca. 30 Mil fra det Røde Hav og 50 Mil nord for Mekka, med 20,000 Indb., hvoraf Størstedelen er Muhamedanere. Her er Muhameds Grav, og Hovedmoskeen El-Haram er bygget paa det Sted, hvor han døde. Desuden findes her flere mærkelige Grave, deriblandt Abu-Bekrs og Omars (s. d. Art.). Til Medina valfarter aarlig mange tusen muhamedanske Pilegrime.

Medina-Sidonia, By i Andalusien i Sydspanien, 5 Mil øst for Cadiz, med 10,000 Indb. og en prægtig gothisk Kirke.

Meding, Oskar, tysk Forfatter, kjendt under Pseudonymet Gregor Samarow, f. 1829, studerede Rets- og Kameralvidenskab i Königsberg, Berlin og Heidelberg og blev 1859 Assessor i Hannover og Kong Georg den femtes Fortrolige, for hvem han en Tid opholdt sig i Paris som politisk Agent. Som Forfatter har han skrevet en Række Romaner, hvis Stof fordetmeste er hentet fra Nutidens Historie, deriblandt „Scepter og Krone" (4 Bd., 1872), „Europæiske Miner og Kontraminer" (4 Bd., 1872), „To Keiserkroner" (4 Bd., 1875), „Kors og Sværd" (4 Bd., 1875) og „Helt og Keiser" (4 Bd., 1876).

Medio, i Midten (af).

Medisance (udt. Medisangs), Dadlelyst, Skumlen, Bagtalelse. — Medisere, tale ondt om nogen, forkleine, skumle, bagtale.

Medium, Hjelpemiddel, Forbindelsesmiddel.

Medjidje, By i den rumænske Provins Dobrudscha, med 12,000 Indb. og vigtige Markeder.

Medoc (udt. Medoke), Distrikt i Departementet Gironde i Sydfrankrige, berømt for sin fortræffelige Vin.

Medusa, se Gorgo.

Medusahovedet, en Del af Stjernebilledet Perseus paa den nordlige Himmel. Derhen hører Stjernen Algol (s. d.).

Medway (udt. Medvæ), Biflod til Themsen, udspringer i det sydlige England i Nærheden af Tunbridge, gaar mod Nordost og falder i Themsmundingen ved Sheerness. Den er seilbar i næsten hele sin Længde.

Meer eller van **Meire,** Navn paa flere hollandske Malere. Af disse er især to berømte, nemlig Jan van der Meer, den ældre, f. 1628, d. 1691, som har malet en Række Landskaber, hvilke udmærker sig ved en vel gjennemført Staffage. — Sønnen, Jan van der Meer den yngre, f. 1658, d. 1705, har især vundet sig et Navn som Landskabs- og Dyremaler.

Meerane, By i Sachsen, 7 Mil syd for Leipzig, med 21,000 Indb. Den er Hovedsædet for den sachsiske Uldindustri.

Meerskum, se Merskum.

Meeting (udt. Miting), i England og Amerika ethvert større offentligt Møde, især i kirkelige eller politiske Anliggender.

Mefistofeles, et Navn paa Djævelen eller rettere i Almindelighed paa det onde Princip, saaledes som det optræder i Verden. Navnet er af uvis Oprindelse; det kan maaske føres tilbage til Hebraisk. Goethe har benyttet det som Betegnelse for Djævelen i „Faust".

Mefitisk, pestagtig, stinkende (især om Dunster).

Megalopolis, i Oldtiden en betydelig By i Arkadien, var det arkadiske Forbunds Hovedstad. Den grundlagdes 370 f. Kr. af Epaminondas og ødelagdes 222 af den spartanske Konge Kleomenes den tredie.

Megalosaurus, en af de mærkeligste Krybdyrformer fra den ældste Kridtperiode, har havt en Længde af indtil 45 Fod og efter Tændernes Bygning været kjødædende.

Megara, en liden By i Grækenland, paa Isthmen ved Korinth, var tidligere Hovedstad i Landskabet Megaris og Sæde for Euklides's filosofiske Skole, den saakaldte megariske Skole (se Euklides).

Megatherium eller **Paraguaydyret,** et af Fortidens Dyr, antagelig beslægtet med de nulevende Dovendyr, har efter et i Paraguay 1788 fundet Skelet havt en Længde af 12 Fod og en Høide af 7—8 Fod. Det er især mærkeligt ved sin Sværhed og Plumphed, hvortil vor nuværende Dyreverden ikke kan opvise noget Sidestykke. Dets uhyre Forlabber har havt en Længde af 3 Fod og været forsynede med stærke, krumme Klør. Efter Tænderne at dømme maa det have levet af Blade og Rødder.

Megæra, en af Eumeniderne (s. d.). — Megære kaldes en hevnlysten, arrig Kvinde.

Mehadia, et meget besøgt Badested i det sydlige Ungarn, nær den rumænske og serbiske Grændse, med varme Mineralkilder. Her laa de i Romertiden berømte Herkulesbade.

Mehemed Ali, Vicekonge af Ægypten, f. 1769, d. 1849, var Søn af en tyrkisk Politichef (Aga) i Makedonien, indtraadte 1783 i Arméen og gik 1799 som Fører af sin Hjemstavns Troppekontingent med den tyrkiske Expedition til Ægypten for at afværge den franske Invasion. Han udmærkede sig ved flere Leiligheder, blev Chef for Albaneserne

og 1805 Pascha af Nedreægypten. Som saadan begyndte han strax at udvide sin Magt. Da Mamelukkerne stod iveien for hans Planer, fik han ved Svig lokket deres Høvdinger i Fælden og myrdede henved 500 af dem. 1815 undertvang han Vahabiterne, senere Nubien og Kordofan og søgte at gjøre sig saa meget som mulig uafhængig af Tyrkiet. Han bidrog ikke lidet til at ordne Landets indre Anliggender, ligesom han sørgede for at fremme Oplysning og Videnskab; men paa samme Tid undertrykkede han Befolkningen og var idethele en grusom og lunefuld Despot samt en Slave af sanselige Nydelser. Under den græske Frihedskrig ilede han Tyrkiet til Hjelp og indtog Morea, som han herjede paa det frygteligste. 1827 ødelagdes imidlertid hans Flaade ved Navarino, og Aaret efter tvang Franskmændene ham til at rømme Morea. Efter at være bleven Arvefyrste af Ægypten stræbte han at underlægge sig Syrien og slog Tyrkerne et Par Gange, men Rusland og England tvang ham til at give Slip paa Syrien, som han allerede havde erobret. Hans Adoptivsøn Ibrahim Pascha (s. d.) fulgte ham i Regjeringen.

Mehemed Ali Pascha, tyrkisk Feltmarskal, hed oprindelig Karl Detroit og er født i Brandenburg 1827. Han gik 1843 som Skibsgut med en mecklenburgsk Brig til Levanten, rømte i Bosporus og gik over til Islam. Hos Storvesiren Ali Pascha kom han i Yndest og blev optagen ved Krigsskolen. Ved Krimkrigens Udbrud var han Ingeniørløitnant under Omer Pascha, steg snart til Kaptein, Major og Oberstløitnant, og blev 1865 Generalmajor. I den russisk-tyrkiske Krig 1879 var han en Tid Overgeneral for samtlige tyrkiske Tropper og udfoldede megen Dygtighed i Kampen mod den overlegne Fiende, men efter Nederlaget ved Eerkowna maatte han vige for Suleiman Pascha.

Mehul (udt. Meyl), Etienne Henri, fransk Komponist, f. 1763, d. 1817, blev 1795 Professor ved Konservatoriet i Paris. 1790 opførtes hans komiske Opera „Euphrosine et Coradin", hvilken modtoges med levende Bifald. Han leverede nu flere betydelige Operaer, som alle vidner om Forfatterens fremragende Begavelse og skaffer ham en høi Rang som Komponist. Af hans øvrige Arbeider kan nævnes: „Une folie", „Le trésor", „Gabrielle d'Estrées", og fornemmelig „Joseph en Egypte".

Meibom, Heinrich, berømt tysk Læge og Forfatter, f. 1638, d. 1700, blev 1661 Professor i Medicin ved Universitetet i Helmstedt, hvilken Stilling han 1678 ombyttede med et Professorat i Historie og Digtekunst. Som Anatom erhvervede han sig store Fortjenester, bl. a. ved Opdagelsen af de saakaldte „Meibomske Kjertler" eller Talgkjertler i Øienlaagenes Brusk. Af hans historiske Skrifter bør især nævnes „Rerum Germanicarum scriptores". — Markus Meibom, Slægtning af den foregaaende, f. 1630, d. 1711, udmærkede sig som Filolog, opholdt sig en Tid ved den svenske Dronning Kristinas Hof, gik derpaa til Kjøbenhavn, hvor han var Bibliothekar ved det kongelige Bibliothek og var senere Professor i Amsterdam. Han udgav et anset Verk „Antiquæ musicæ scriptores septem Græci et Latini" (2 Bd., 1652).

Meidell, Kristofer Pritzier, norsk Officér, f. 1783, d. 1851, blev Officér 1803. 1814 kommanderede han under Oberstløitnant Krebs Feltartilleriet ved Lier 2den Aug. og ved Matrand 5te Aug. 1831 blev han Oberstløitnant, senere Toldinspektør i Kristianssand. — Hans Søn Ditmar Meidell, f. i Bergen 24de Jan. 1826, underkastede sig 1844 Præliminærexamen, hvorefter han en Tid studerede Mineralogi. Senere gik han over til journalistisk Virksomhed som Medarbeider og derpaa Redaktør af Ugebladet „Krydseren" (Kristiania 1849—54). Dette Blad er en enestaaende Foreteelse i den norske Presse ved den Humor og det Vid, hvormed det behandlede Dagens Spørgsmaal. Særlig Lykke gjorde de talrige humoristiske Viser, som det indeholdt. Meidell selv forfattede det meste af „Krydserens" Indhold. Fra 1855 afløstes „Krydseren" af „Aftenbladet", som udkom daglig i Kristiania indtil Udgangen af 1881. I dette Blad var Meidell Medarbeider og 1860—79 Hovedredaktør; efter det sidstnævnte Aar vedblev han at arbeide deri, indtil det ophørte. Ditmar Meidell er en fremragende journalistisk Begavelse, hvis Indlæg i saavel politiske som andre paa Dagsordenen staaende Spørgsmaal stedse er blevne læste med Opmærksomhed.

Meiderich, By i den preussiske Rhinprovins, ved Floden Ruhr, med 12,000 Indb., Jernverker og Stenkulsgruber.

Meidling, en af Wiens Forstæder, med 30,000 Indb.

Meiemaskine, se Slaamaskine.

Meiere (Opiliones), en Orden af Arachnidernes Klasse, ligner i Kroppen Edderkopperne, men skiller sig fra disse ved sine meget lange og tynde Ben, sine to Øine samt derved, at de aander ved Aanderør og mangler Spindevorter. Herhen hører den langbenede Edderkop (Phalangium Opilio), som lever i Skyggen paa Mure og Vægge og om Natten fanger sovende Fluer.

Meieri, fabrikmæssig Anstalt, hvor Melk forarbeides til Smør og Ost, de saakaldte Meieriprodukter.

Meineke, Johann Albert Friedrich August, tysk Filolog og Kritiker, f. 1790, d. 1870, studerede i Leipzig og blev 1826 Direktør for det Joachimthalske Gymnasium i Berlin. Han har ydet værdifulde Bidrag til Kritiken over de græske Komikere og alexandrinske Digtere.

Meiningen, Hovedstad i det tyske Hertugdømme Sachsen-Meiningen, ved Floden Werra, 7 Mil sydvest for Erfurt, med 10,000 Indb. og livlig Industri.

Meisel, et Verktøi af Staal, undertiden med Træskaft; det har Eg for Enden og benyttes til at afskjære Spaaner eller afslaa Stykker af et haardt Materiale og virker for det meste ved at slaaes paa med en Hammer. — Meiselbor kaldes et Bor med meiselformet Spids, der bruges til Boring af haardere Stenarter.

Meiser (Parus), Fugleslægt af Sangfuglenes Orden, udmærker sig ved sit korte, spidse, kegledannede Næb, sine brogede Farver og sin bløde, noget brusende Fjerklædning. De lever væsentlig af Insekter, Frø og Bær; det er smukke, livlige Fugle, som altid er i Bevægelse under munter Kvidren. Den mest almindelige Art er Kjødmeisen (Parus major), hvis Underside er gul, med et langsgaaende sort Baand paa Midten; de andre i Norge hjemmehørende Arter er Blaa-

meisen (Parus coeruleus), Kulmeisen (Parus ater), Sumpmeisen (Parus palustris), Topmeisen (Parus cristatus), den langhalede Meise (Parus caudatus) og den sibiriske Meise (Parus sibiricus), hvilken sidste foruden i Finmarken ogsaa forekommer i de høiere Trakter paa Dovre.

Meisling, Simon, dansk Sprog- og Skolemand, f. 1787, d. 1856, blev 1822, efter forhen at have været Adjunkt i Kjøbenhavn, Rektor i Slagelse og virkede 1826—39 i samme Egenskab i Helsingør. Han var en særdeles flittig, om end ofte skjødesløs og smagløs Oversætter, væsentlig af græske og latinske Digterværker (Vergils „Æneide", Ovids „Metamorfoser" m. fl.) samt af Gozzis Komedier.

Meissen, By i Kongeriget Sachsen, paa Elbens venstre Bred, har ca. 14,000 Indb. Byens største arkitektoniske Mærkværdighed er Domkirken, der ansees for et Mønster paa gammeltysk Bygningskunst og har et mærkeligt Taarn. Meissen skal være grundet af Keiser Otto den første; efterat den var afbrændt i Begyndelsen af det 13de Aarh., blev den gjenopbygget af Biskop Wittigo den første (1266—93) og hans Efterfølgere. Meissen er mest bekjendt for sin Porcellænsfabrik, den første i Europa; den grundedes af Böttger 1710 og har for Tiden 400 Arbeidere. Af andre industrielle Anlæg findes Jernstøberier, Maskinverksteder m. m. — Markgrevskabet Meissen grundedes 928 af Kong Henrik den første og omfattede Byen Meissen samt Lommatzsch, Rossen, Leisnig, Mügeln, Colditz, Dresden, Bautzen og Kamenz. 1088 kom Markgrevskabet til Huset Wettin, i hvilket det fra 1127 blev arveligt (se Sachsen).

Meissnerblaat, se Ultramarin.

Meissonier (udt. Mæsonie), Jean Louis Ernest, en af Nutidens største Malere, blev født i Lyon 1813. Han kom som ung til Paris og blev der Elev af Leon Cogniet, under hvem han uddannede sig til Genremaler. Han maler mest i meget lidet Format og yder en yderst detaljeret og fin Udførelse; i Gjengivelsen af Fortidens Kostumer o. lign. viser han stor arkæologisk Kundskab og Finhed i Opfatningen af det for enhver Tidsalder karakteristiske. Hovedemnerne for hans Fremstilling er Soldater tilfods eller til Hest, i Leiren og ved Drikkebordet, samt Musikdilettanter, Schakspillere, Kunstnere i sine Ateliers osv. Berømt er bl. a. det lille Billede „Napoleon paa Tilbagetog fra Rusland". Hans Malerier skattes overordentlig høit af Kjendere og betales ofte med Priser, som i Forhold til deres Størrelse er fabelagtige. Ogsaa hans Raderinger og Lithografier, som dog er forholdsvis ubetydelige, staar i høi Pris.

Meißner, August Gottlieb, tysk Forfatter, f. 1753, d. 1807 som nassau-oranisk Konsistorialraad og Direktør for den høiere Læreanstalt i Fulda, skrev flere Lystspil og Operettetexter samt Skizzer (14 Samlinger, 1778—96) og enkelte historiske Romaner samt en Biografi af Julius Cæsar. — Hans Sønnesøn Alfred Meißner, f. 1822, studerede Medicin i Prag og gik derefter til Dresden, hvor han udgav sin Digtning „Ziska", senere til Paris, hvorfra han 1848 vendte tilbage og blev indvalgt i den bøhmiske Nationalkomité; som Følge af Splittelse mellem Tyskerne og Czecherne forlod han imidlertid snart igjen sit Fædreland og gik til Paris. 1869 nedsatte han sig i Bregenz. Af hans Skrifter kan foruden hans ovenfor omtalte Debutarbeide især nævnes „Revolutionære Studier fra Paris" (1849), „Digte" (1845), Romanerne „Mellem Fyrste og Folk", „Sansara", „Ny Adel", „Til Guds Ære", „Sortgult", „Fiendtlige Poler" m. fl. samt en Del dramatiske Arbeider af ringere Værd. Han har ogsaa skrevet adskillige literaturhistoriske Verker og Reiseskildringer. Han er især fremragende i Formen, saavel i sine poetiske som prosaiske Skrifter.

Mejillones (udt. Mechiljaanes), Havneplads i Bolivia, ved det Stille Hav, med betydelig Udførsel af Guano.

Mekhong ell. **Kambodsjafloden,** en af de fem store Floder i Bagindien, kommer fra Thibet og gjennemstrømmer den sydkinesiske Provins Yunnan samt Anam og deler sig under 11° 50′ n. B. i tre Arme, hvoraf de to yderligere forgrener sig paa sin Vei mod Havet, medens den tredie, Udong, gaar i nordvestlig Retning og udvider sig til den store Indsjø Tale-sab eller Bien-ho. Floden er vandrig og seilbar op til det Punkt, hvor den deler sig.

Mekines ell. **Mequinez,** ogsaa Meknes, By i Marokko, i Sydvest for Fez, har 50,000 Indb. og er ofte Keiserens Residensstad.

Mekka, arabisk Omm-el-Kora, d. e. Byernes Moder, Arabernes helligste By, ligger i den arabiske Provins Hedsjas, 15 Mil øst for Havnebyen Djidda, i en sandet, ufrugtbar Dal og har ca. 50,000 Indb. Den har temmelig regelmæssige og brede, men smudsige og ikke brolagte Gader; Husene er alle af Sten og tildels af betydelig Høide. Det mærkeligste Bygverk er den store Hovedmoské Beitullah (d. e. Gudshus) eller El-Haram, en gammel Bygning, som dog i arkitektonisk Henseende intet særligt frembyder. Midt paa dens store Gaardsplads staar Kaaba (s. d.). — Mekka nævnes allerede paa Ptolemæernes Tid under Navnet Makoraba, men dens Historie tager først sin Begyndelse med Muhamed, som var født der, og hvis Efterkommere den tilfaldt. Hovedet for disse Efterkommere, Storscheriffen, vedblev i længere Tid at regjere i Mekka og dannede en Modvegt mod Khalifens Magt. 1803 erobredes og plyndredes Byen af Vahabiterne, hvis Herredømme dog blev kortvarigt. Senere lod Mehemed Ali Storscheriffen føre som Fange til Kairo, men allerede 1840 gik den ægyptiske Indflydelse tabt. Byen besøges aarlig af store Skarer muhamedanske Pilegrime, da det er Pligt for enhver from Muhamedaner at besøge den mindst én Gang i sit Liv; desuagtet er dens Folkemængde og Handel i de senere Aar taget betydelig af; Industrien beskjeftiger sig næsten kun med Fabrikation af Rosenkranse.

Mekonin, Mekoninsyre, se Opium.

Mekran ell. **Makran,** Kystlandskab ved Indløbet til den Persiske Bugt, tilhører dels Persien, dels Belutschistan, er ufrugtbart og tyndt befolket.

Mel, finmalet Korn, som benyttes til Brødbagning, i Husholdningen osv. Om Maling af Mel se Mølle.

Mela, Pomponius, romersk Geograf i det 1ste Aarh. e. Kr., var født i Spanien. Han forfattede paa Keiser Claudius's Tid et geografisk Kompendium, „De chorographia", der udmærker sig ved

Kortfattethed og Indholdsrigdom. Det er udgivet bl. a. af Parthey (1867).

Mélac (udt. Melakk), Greve af, fransk Feltmarskal, fik 1689 af Ludvig den fjortende det Hverv at plyndre Pfalz, udførte dette med stor Strenghed og afbrændte Heidelberg, Mannheim og mange andre Byer. Efter 1702 i den spanske Arvefølgekrig at have maattet overgive Landau til Markgreven af Baden faldt han i Slaget ved Malplaquet den 11te Sept. 1709.

Melafyr kaldes mange sorte Augitporfyrer (s. d.), formentlig fra Kultiden.

Melanchthon, Filip, en af Tysklands Reformatorer, var født 16de Febr. 1497 og hed oprindelig Schwarzerd (eller Schwarzert), af hvilket Navn det græske Melanchthon er en direkte Oversættelse. Efter Faderens Død 1507 kom han i Huset hos sin Bedstemoder, der var en Søster af den berømte Humanist Reuchlin. Allerede i 13aars Alderen begyndte han at studere ved Universitetet i Heidelberg, hvor han 1512 tog Graden som Baccalaureus og blev Lærer for nogle unge Adelsmænd. Derefter studerede han Theologi og de gamle Sprog i Tübingen, hvor han fra 1514 holdt Forelæsninger over den aristoteliske Filosofi og Klassikerne. Han udgav ogsaa en for sin Tid fortrinlig græsk Grammatik, hvilket Verk skaffede ham stor Anseelse og bidrog sammen med Reuchlins Anbefaling til, at han 1518 blev kaldet til Professor i græsk Sprog og Literatur i Wittenberg. Her førtes han ved Luthers Paavirkning snart over til den evangeliske Lære; ved sin store Lærdom, sin taktfulde og besindige Optræden og sin Dygtighed som Exeget og Dialektiker var han istand til at yde det begyndende Reformationsverk de største Tjenester. Efterat han allerede 1519 under den Skriftvexel, som fulgte paa Leipziger-disputationen, havde optraadt som Luthers Meningsfælle, udgav han 1521 Skriftet „Loci communes rerum theologicarum“, som blev Forbilledet for alle evangeliske Fremstillinger af Dogmatiken. 1527 forfattede han paa Kurfyrst Johan den bestandiges Befaling Visitationsartikler for Sachsen; to Aar efter var han en af de ivrigste til at faa Protesten i Speier istand, og 1530 forfattede han den augsburgske Konfession, det Skrift, hvorved han har indlagt sig den største Fortjeneste og som er et Mesterstykke i sin Slags. Ligesaa ypperlig er den kort efter forfattede „Apologi“ for Augsburger-konfessionen. Det Ry, som Melanchthon nød, og som naturligvis forøgedes ved disse Skrifter, bevirkede, at han saavel fra Frankrige som fra England fik Indbydelser til at komme did og bilægge Religionsstridigheder, hvad han med sit milde, personlige Sindelag maatte være særlig skikket til; politiske Hensyn afholdt ham dog fra at efterkomme disse ærefulde Indbydelser. 1541 reiste han til Worms og kort efter til Regensburg for at føre de Evangeliskes Sag ved de der anstillede Forsøg paa at skaffe et Forlig tilveie med Katholikerne; Forsøget mislykkedes dog ligesaavel som den Reformation, han paa Kurfyrsten af Kölns Anmodning søgte at gjennemføre i Bonn. — Melanchthon stod, saalænge Luther levede, i det inderligste Venskabsforhold til den store Reformator, skjønt begges Karakterer var i høi Grad forskjellige. Efter Luthers Død var Melanchthon den, som nærmest maatte være kaldet til at indtage hans Plads. Han blev imidlertid udsat for mange Ubehageligheder fra Theologernes Side. Hans hele Læregreb gik i en fra den lutherske noget forskjellig Retning, hvad her naturligvis maatte fremkalde Rivninger med de strenge lutherske Theologer, hvis dogmatiske Strenghed først efter Luthers Død fremtraadte i sin fulde Udstrækning. Da Melanchthon efter den Schmalkaldiske Krig under store Betænkeligheder gik ind paa Leipziger-Interimet, opstod Striden om Adiafora; endnu hidsigere blev Kampen, da han nærmede sig Kalvins Nadverdlære, afviste det nye lutherske Ubiquitetsdogme, indrømmede, at den menneskelige Frihed var medvirkende ved Omvendelsen, samt betonede Nødvendigheden af gode Gjerninger. Ogsaa en Del Forandringer, som han for lang Tid siden havde foretaget i den augsburgske Konfessions Text, ikke uden Misbilligelse af Luther, blev nu fremdragne som Anklagepunkter mod ham. Alle disse Stridigheder trættede og plagede den altid svagelige og nu allerede af Alder og Arbeide svækkede Mand, ligesom han naturligvis med dyb Bedrøvelse maatte være Vidne til, at der indsneg sig Splid og Tvedragt i den evangeliske Kirke, hvis Enighed og Sammenhold var hans høieste Ønske. Han døde i Wittenberg 19de April 1560. Hans Karaktér var i høi Grad elskværdig og venlig, og han vandt som Universitetslærer alle sine Disciples Kjærlighed, samtidig med, at den videnskabelige Aand, som udgik fra hans Katheder, virkede befrugtende i vide Kredse. Det er derfor ikke med Urette, han har faaet Æresnavnet „Tysklands Lærer“ (Præceptor Germaniæ). Hans Skrifter er flere Gange udkomne i mere eller mindre fuldstændige Udgaver; den bedste er Bretschneiders og Bindseils i „Corpus reformatorum“ (28 Bd., 1834—60).

Melanesien, se Australien.

Melanesier, i Ethnografien Betegnelse for den mørkfarvede Befolkning paa de australiske Øer, i Modsætning til Australnegrene paa Nyholland og Papuerne paa Nyguinea. De er lysebrune, med sort og bløddt Haar, der staar i Smaabuske, har tyndere Læber og længere og fladere Ansigt end Negrene. Øinene er smaa og sorte, Kindbenene og Kjævebenene fremspringende. De gaar i Almindelighed næsten nøgne, tatoverer sig og indgnider Legemet med Okker. Forøvrigt er der mellem de forskjellige Stammer af Melanesier betydelige Forskjelligheder.

Mélange (udt. Melangsj), fr., Blanding; Skrifter af blandet Indhold; ogsaa Navnet paa en sort Røgtobak.

Melankoli (græsk μελαγχολια), egentl. „sort Galde“, betegner ifølge den sædvanlige Sprogbrug Tungsindighed. Et af de saakaldte 4 Temperamenter (s. d.) kaldes det melankolske. I Lægevidenskaben betegnes ved Melankoli et Begyndelsesstadium af Sindssygdom, paa hvilket Patienten udmærker sig ved en i unaturlig Grad nedtrykt og mørk Sindsstemning.

Melas, Michael, Baron, østerrigsk Feltmarskal, f. 1730, d. 1806, var 1799 Øverstbefalende for den østerrigske Armé i Italien, hvor han opererede sammen med Suvarov og seirede ved Cassano, Trebia, Novi og Genola. 1800 tabte han Slaget ved Marengo og maatte trække sig tilbage over Mincio.

Melasse, se Sukker.

Melazzo, se Milazzo.

Melbourne (udt. Mellbørn), Hovedstad i den engelske Koloni Viktoria i Australien, ved Floden Yarra-Yarra, 4 Kilom. fra dens Munding i Hobsonsbay, har 220,000 Indb., er Sæde for en Biskop samt for Koloniens lovgivende Forsamling. Byen er prægtig bebygget, med lige og brede Gader. Siden 1855 findes der et Universitet. Endvidere har Byen en botanisk Have, et statistisk Bureau, et meteorologisk og et astronomisk Observatorium, et Bibliothek paa ca. 70,000 Bind samt et Kunstmuséum. Af industrielle Anlæg kan især mærkes store Møllebrug, Talgkogerier, Støberier og Skibsværfter. Handelen er betydelig; der udføres især Guld, Huder, Uld og andre Raaprodukter. — Melbourne blev først grundlagt 1835 og opkaldt efter Lord Melbourne; 1851 havde den kun 15,000 Indb., men steg snart i Folketal og Rigdom, efterat de australske Guldminer var opdagede.

Melbourne, William Lamb, Viscount, engelsk Statsmand, f. 1779, d. 1848, studerede Retsvidenskaben i Oxford og blev 1805 indvalgt i Underhuset, hvor han tog Plads blandt de maadeholdne Whigger; senere sluttede han sig til Canning og var under ham en Tid Oversekretær for Irland. Da Ministeriet Grey dannedes 1830, blev han Statssekretær for det Indre og viste paa denne Post en saadan Dygtighed, at han ved Greys Afgang 1834 blev Førsteminister. Denne Stilling indehavde han dog kun nogle Maaneder, da han maatte vige for Peel og Wellington; men 1835 fik han atter det Hverv at danne et Whigkabinet, som blev staaende til 1841, da Peel igjen kom til Roret. Han var gift med Karoline Lamb (s. d.).

Melbye, Daniel Herman Anton, fremragende dansk Maler, f. 1818, d. 1875, skulde først blive Skibsbygger og dyrkede senere Musiken; først 20 Aar gammel begyndte han at studere Malerkunsten under Veiledning af Eckersberg og lagde sig da efter Marinemaleriet, hvori han snart kunde fremvise gode Ting. Efter at have faaet Udstillingsmedaljen 1846 gjorde han flere Sjøreiser og bosatte sig 1847 i Paris, hvor han for det meste opholdt sig indtil 1858; efter sin Tilbagekomst til Danmark det sidstnævnte Aar blev han Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn. Han var meget produktiv og opnaaede for sine Arbeider megen Anerkjendelse baade hjemme og i Udlandet. I de sidste Aar af sit Liv kunde han paa Grund af svækket Helbred ikke længer arbeide. — Hans Broder Vilhelm Melbye, f. 1824, d. 1882, uddannede sig i Kjøbenhavn og London som Handelsmand, men kastede sig efter den ældre Broders Raad over Malerkunsten og blev hans Elev; i Paris sluttede han sig til Gudin. Efter et længere Ophold i England, hvor hans Marinebilleder blev meget yndede, vendte han 1862 tilbage til Danmark, hvor han 1871 blev Medlem af Kunstakademiet. Han havde flere fremragende Egenskaber som Kunstner og forstod navnlig godt at vælge sine Sujetter, men hans Arbeider lider dog ofte af Overfladiskhed i Behandlingen. — En tredie Broder, Frits Melbye, d. 1869, var ogsaa Marinemaler.

Melbær (Arctostaphylos), Planteslægt af Lyngfamilien, omfatter risagtige, nedliggende Buske med undersædig Blomst, som har femfliget Bæger, krukkeformet Krone og 10 Støvdragere med tosporede Støvknapper. Frugten er en bærlignende Stenfrugt, som indeholder 5 Frø. I Norge findes to Arter: Almindelig Melbær (Arctostaphylos officinalis) har omvendt ægformede Blade, som er altidgrønne, helrandede og læderagtige. Blomsterne er rødlige og Frugten rød og saftløs. Bladene anvendes, paa Grund af sin Rigdom paa Garvestof, i Farverierne og Garverierne samt i Medicinen; Rypebær (Arctostaphylos alpina) har omvendt ægformede, sagtakkede Blade, hvis ophøiede Nerver paa Undersiden gjør dem ujevne, og som visner om Vinteren. Blomsterne er hvide, Frugterne i moden Tilstand sorte og saftrige.

Melchior, Hans Bøchman, dansk Zoolog, f. 1773, d. 1831, var Overlærer ved Herlufsholms Stiftelse. Han har forfattet et Skrift om „Den danske Stats og Norges Pattedyr", som efter hans Død blev udgivet af Zahle og vidner om Flid og Iagttagelsesevne.

Melchisedek, ifølge Genesis en Konge i Salem (Jerusalem), der stod i et venligt Forhold til Abraham.

Melchthal, Navn paa to Dale i det schweizerske Kanton Unterwalden. Store Melchthal er bekjendt for sin Naturskjønhed; her levede ifølge Sagnet Arnold an der Halden, sædvanlig kaldt Arnold af Melchthal, en af Stifterne af det schweizerske Edsforbund. — Lille Melchthal, i Vest for store Melchthal, er trangere og har en vildere Natur.

Melcombe-Regis (udt. Mellkom Ridsjis), Havneby i det engelske Grevskab Dorset, ved den britiske Kanal, ligeoverfor Weymouth, med 14,000 Indb. og Sjøbade.

Meldahl, Ferdinand, dansk Arkitekt, f. 1827, lærte Murerhaandværket, hvorefter han indtraadte som Elev ved Kunstakademiet, hvis Medaljer han vandt 1848—53; 1858 blev han Medlem af Akademiet, 1864 Professor og 1873 efter Marstrands Død Akademiets Direktør. Hans fornemste Bygværker er Blindeinstitutet og Navigationsskolen i Kjøbenhavn, Stiftsbibliotheket i Roskilde og Raadhuset i Fredericia; han har ogsaa ledet Gjenopførelsen af det nedbrændte Frederiksberg Slot.

Meldal, Prestegjeld i Dalerne, Søndre Trondhjems Amt.

Meldefamilien (Salsolaceae), Plantefamilie af de kroneløse Tofrøbladede, omfatter Urter, hvis Blade og Stilke ofte er tykke og saftfulde eller overtrukne med et Lag af hvidt Støv; de ubetydelige, mest grønne Blomster har et sædvanlig femdelt Blomsterdække og 5 Støvdragere; Frugten er nødagtig. Til denne Familie hører flere Kulturplanter, deriblandt Spinat, Rødbeter og Runkelroer (s. disse Art.); i Norge voxer 17 Arter vildt, deriblandt Meldestok (Chenopodium album), Stolt Henriks Melde (Ch. bonus Henricus) og Svinemelde (Atriplex patula).

Melderskin, Fjeldtop i Kvindherreds Prestegjeld, Søndre Bergenhus Amt, 4,560 Fod høi.

Meldrøie, et af Udviklingstrinene af en Sop, Claviceps purpurea, som snylter paa Rugen og andre Græsarter. Meldrøierne indtager i udviklet Stand Rugkornenes Plads; de er af lignende Form som disse, dog i Regelen noget større, sorte af Farve og indvendig hvidlige. De er giftige og kan, naar de forekommer i større Mængde blandt Rugen, foraarsage Forgiftningstilfælde (Svimmelhed, Lamhed osv.) ved Nydelsen af Melet.

Meldug, Myceliet af en Sop (Erysiphe), findes som Overtræk over flere Planters Blade, som derved ødelægges.

Meleagros, i den græske Mythe en Søn af Oeneus, Konge i Kalydon, og Althæa, deltog i Argonautertoget og var berømt for sin Dygtighed som Jæger. Hans største Bedrift var at fælde det kalydoniske Vildsvin. Efterat dette var skeet, vakte Artemis Tvist om Svinets Hoved og Hud mellem Ætolerne, Indehaverne af Kalydon, og Kureterne. Meleagros hjalp først Ætolerne, som da altid seirede; da han senere trak sig tilbage fra Kampen, blev Kalydon haardt betrængt af Kureterne. Efterat han længe forgjeves var bleven opfordret til at tage Del i Kampen igjen, lod han sig endelig bevæge af sin Hustru Kleopatra og fordrev Kureterne. Efter et andet Sagn var det spaaet Meleagros's Moder, at han skulde leve, saalænge en Brand, der laa paa Arnen, var ufortæret af Ilden. Hun slukkede Branden og gjemte den; men da Meleagros i Kampen med Kureterne havde dræbt hendes Brødre, kastede hun den paa Ilden, og Meleagros døde. Meleagrosmythen er ofte behandlet saavel i Poesien som i Grækernes bildende Kunst.

Meleagros, græsk Epigramdigter, levede ca. 60 f. Kr. og foranstaltede under Titelen „Στέφανος“ (Krans) en større Samling Epigrammer og andre mindre Digte af flere af Oldtidens fremragende Digtere; denne Samling er gaaet tabt, hvorimod flere af Meleagros's egne Digte endnu er opbevarede.

Meleda, en klippefuld Ø ved Kysten af Dalmatien, $1^3/_4$ Kv.mil stor, med 1400 Indb., hører til Cattaro.

Melegnano, se Marignano.

Melendez Valdes, Don Juan, spansk Digter, f. 1754, d. 1817, studerede Retsvidenskaben i Salamanca, hvor han begyndte at skrive Digte; allerede 1780 vandt han Akademiets Pris for sin Ekloge „Batilo“ og 1784 en anden for Lystspillet „Bodas de Comacho“. 1781 blev han Professor i Salamanca, indehavde senere flere andre Embeder og blev 1797 Fiskal ved Overkriminalretten i Madrid. Da Jovellanos 1798 styrtedes af Godoy, blev Melendez forvist. Efter i nogle Aar at have ført et bevæget Liv blev han af Napoleon gjort til Fiskal, Statsraad og Præsident i Juntaen for den offentlige Undervisning, men maatte efter Spaniens Frigjørelse flygte og levede derpaa til sin Død i tarvelige Forhold i Montpellier. Foruden sine Digte, der udmærker sig ved Finhed og Ynde i Formen, har han ogsaa udgivet en Samling Retstaler.

Meleret kaldes Tøi, hvori forskjellige Farver er blandede.

Melete, en af Planetoiderne.

Melfi, By i Mellemitalien, 16 Mil øst for Neapel, med 12,000 Indb., er Sæde for en Biskop.

Melhus, Prestegjeld i Dalerne, Søndre Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Melhus, Flaa, Høilandet og Leinstranden.

Meli, Giovanni, italiensk Digter, f. 1740, d. 1815, forfattede paa den sicilianske Dialekt talrige Digte, som er blevne meget populære.

Meliboea, en af Planetoiderne.

Melikof, se Loris Melikov.

Melis, se Sukker.

Melissos, græsk Filosof paa Samos, er maaske identisk med den Melissos, der 440 f. Kr. som Anfører for den samiske Flaade beseirede Athenienserne. Han var i Filosofien en Tilhænger af den eleatiske Skole og søgte at forsvare dens Grundtanker væsentlig paa negativ Maade.

Melk er den Vædske, som hos alle kvindelige Pattedyr afsondres af egne Kjertler for at tjene til Næring for det nyfødte Afkom. Denne Vædske bestaar hovedsagelig af Vand, Fedt, Ostestof, Æggehvide, Melkesukker og mineralske Salte; den har en mild, behagelig, sødlig Smag, en eiendommelig Lugt, som især er fremtrædende, naar den koges, og en ren hvid Farve, der undertiden skjærer i det blaalige eller gulagtige. Den er ugjennemsigtig, hvilket skriver sig fra de utallige mikroskopiske Kugler af Fedt (Smør), der holdes svævende i den, medens alle dens øvrige Bestanddele er opløste i Vandet. Melkens Sammensætning er ikke hos alle Dyrearter den samme, og dens Egenskaber er saaledes ogsaa noget vexlende. Hos planteædende Dyr reagerer Melken sædvanlig neutralt, hos kjødædende Dyr surt; hos de førstnævnte er Ostestoffet, hos de sidstnævnte Æggehviden mere fremherskende. Ogsaa hos de forskjellige Individer af samme Art kan Melkens Beskaffenhed være forskjellig, ligesaa hos samme Individ til forskjellige Tider. — Menneskets Melk indeholder i Gjennemsnit af 190 Analyser følgende Bestanddele i nedenfor anførte Mængder:

Vand	87.09 %
Ostestof og Æggehvide	2.48
Fedt	3.90
Melkesukker	6.04
Salte	0.49

Komelken adskiller sig ved at indeholde noget mindre Melkesukker og mere Ostestof end Menneskemelk; dens Sammensætning er i Gjennemsnit af 300 Analyser:

Vand	87.41 %
Ostestof	3.01 „
Æggehvide	0.75 „
Fedt	3.66 „
Melkesukker	4.82 „
Salte	0.70 „

Normal Komelk har ved en Varmegrad af 16° C. en specifik Vegt af 1.029 à 1.035. — Melken af flere Husdyr, navnlig af Koen, danner et af de vigtigste Næringsmidler, idet den dels nydes i sin naturlige Tilstand, dels benyttes til Fremstillingen af Smør og Ost (se disse Art.). Da den i Luften ikke kan henstaa mange Dage uden at forandres, idet paa den ene Side dens Fedt skiller sig ud og blandet med noget Ostestof o. fl. Bestanddele flyder op til Overfladen som Fløde, medens paa den anden Side Melkesukkeret lidt efter lidt gaar over til Melkesyre, har man forsøgt flere Methoder til Opbevaring af Melk i længere Tid, for at den kan transporteres og nydes f. Ex. tilsjøs. Den bedste hidtil opfundne Methode hertil synes at være at kondensere Melken, d. v. s. inddampe den under Tilsætning af Sukker, indtil den har tabt en større Del af sit Vand, hvorefter den opbevares i lufttæt lukkede Flasker eller Blikæsker. — Den navnlig i Byerne ofte drevne Melkeforfalskning bestaar dels i at opblande Melken med Vand, dels i at lade den henstaa en Stund og skumme den derved fremkomne Fløde af, og dels i at blande skummet Eftermelk med Morgenmelk og forhandle dette som nysiet Melk. Naar

disse Arter af Forfalskning ikke drives i nogen overdreven Grad, kan de være vanskelige at opdage; dog faar Melken i de fleste Tilfælde en mere blaalig Farve, medens den specifike Vegt formindskes, hvis Melken blandes med Vand, men forøges, hvis der til den nymelkede Melk sættes skummet. Til Kontrol af Melkens Egenskaber er der opfundet forskjellige Melkeprøvere, som dels gaar ud paa at undersøge den specifike Vegt, dels paa at bestemme Fedtmængden. Den kemiske Analyse bliver dog i ethvert Tilfælde den sikreste Maade at anstille Undersøgelsen paa. — Melkesukker er en eiendommelig Sukkerart, som forekommer i Pattedyrenes Melk og kan faaes ved at skille Smør- og Ostestoffet ud af Melken og indkoge den tiloversblevne søde Valle samt lade denne krystallisere, hvorefter Sukkeret for at renses gjentagne Gange maa opløses i varmt Vand og omkrystalliseres. Det er haardere end Rørsukker, hvormed det i vandfri Tilstand har ens Sammensætning; i Alkohol og Æther er det uopløseligt, i Vand vanskeligere opløseligt end Rørsukker. Smagen er svagt sød og behagelig. Melkesukker har den Egenskab at reducere flere Metaller ud af deres Opløsninger, saaledes Sølv, Kobber og Kviksølv; det benyttes derfor i Speilfabrikerne til Fremstilling af Sølvspeile, hvorved et tyndt Lag Sølv udfældes paa Bagsiden af Speilglasset. I Medicinen benyttes det, da det ikke er hygroskopisk, istedenfor Rørsukker som Vehikel. Ved Berørelse med et Gjæringsstof kan det gaa over i Alkoholgjæring, hvorfor der af Melken kan fremstilles en alkoholholdig Vædske. — Melkesyre forekommer ikke i normal Melk strax efterat denne er udtømt, men danner sig under en egen Gjæringsproces af Melkesukkeret. Den findes i smaa Mængder i den levende dyriske Organisme, navnlig i Mavesaften, og opstaar desuden ved Gjæring af Surkaal samt i sure Agurker og Surdeig; ligeledes kan den kunstig fremstilles ad kemisk Vei. Melkesyre er i ren Tilstand en sirupstyk, stærkt surt smagende Vædske, som ved at ophedes dekomponeres. Den Melkesyre, som findes i Musklerne og er tilstede under legemlige Anstrengelser i større Mængde end under Hvilen, er ifølge de nyere kemiske Undersøgelser forskjellig fra den, der opstaar i Melk ved Omdannelse af Melkesukkeret; den adskiller sig navnlig i optisk Henseende og kaldes Paramelkesyre eller Kjødmelkesyre. — Melkekur bestaar i en methodisk Melkedrikning, der anvendes som Helbredelsesmiddel i forskjellige Sygdomstilfælde, navnlig Fordøielsesbesværligheder. I flere Tilfælde faar Patienten ikke Tilladelse til at nyde nogensomhelst anden Føde end Melk, medens han i andre Tilfælde tillades at spise andre letfordøielige Fødemidler ved Siden af. — Melkefeber har man kaldt de Febertilfælde, som pleier at indfinde sig hos Barselkvinder nogle Dage efter Fødselen. Der er dog Sandsynlighed for, at den ikke har noget med Melkeafsondringen at bestille, men er en Saarfeber, der skriver sig fra de Beskadigelser, Livmoderen og andre Organer under Fødselen har lidt. — Melkeknuder kaldes de Svulster, som ofte opstaar i de kvindelige Bryster paa Grund af Ophobning af Melk, naar denne ikke udtømmes ofte eller hurtig nok. De fordeles i Almindelighed let, men kan undertiden gaa over til Bylder.

Melkart, en fønikisk, særlig tyrisk Nationalgud, Personifikation af den velgjørende Sol samt Gud for Skibsfart og Kolonisation, blev af Grækerne identificeret med Herakles. Fønikerne kaldte Gibraltarstrædet „Melkarts Søiler".

Melkeglas, enslags ugjennemsigtigt, men gjennemskinnende Glas, der benyttes til Lampekupler o. desl. for at dæmpe Lyset og gjøre det behageligere for Øinene. Det forfærdiges ved at sætte 10—20 % Benaske til almindelig hvid Glasmasse. Melkeglas benyttes ogsaa til forskjellige slebne Sager.

Melkeskorpe, sædvanlig Benævnelse paa et Hududslet i Haarbunden eller Ansigtet hos smaa Børn, forbundet med Dannelsen af tykke Skorper. Aarsagen er ofte Urenlighed.

Melkeveien kaldes den lyse, hvidagtige Stribe, som synes at strække sig rundt om hele Himmelkuglen, næsten i Form af en Storcirkel. Dens Brede varierer mellem $3^1/_2$ og 22 Grader. Den danner med Ækvator en Vinkel paa 63° og skjærer Ekliptiken i Nærheden af Stjernebilledet Tvillingerne, gaar derpaa gjennem Vognmanden, Perseus, Kassiopeia, Kefeus og Svanen, deler sig derefter i to Arme og gaar gjennem Stjernebillederne Ræven, Ørnen, Skjoldet, Slangebæreren, Skytten og Skorpionen, nærmer sig ved Sydkorset til Sydpolen og gaar derpaa gjennem Skibets og Enhjørningens Stjernebilleder tilbage til Tvillingerne. Ved at betragtes i en stærkt forstørrende Kikkert viser Melkeveien sig for det meste at bestaa af enkelte Stjerner; den er saaledes at betragte som en uhyre Stjernegruppe eller et Lag af Stjerner, hvortil vort Planetsystem med sin Sol hører. Hvad angaar Antallet af de i Melkeveien indeholdende Fixstjerner, er det umuligt at komme til nogen sikker Kundskab derom; man har imidlertid tællet enkelte udmaalte Steder og ved at sammenligne disse med hele Melkeveiens Udstrækning beregnet dens samlede Stjerneantal til ca. 18 Millioner. Det er sandsynligt, at de Himmellegemer, hvoraf dette uhyre Komplex er sammensat, maa udøve en Tiltrækning paa hverandre og saaledes udføre en Bevægelse, som det imidlertid paa Videnskabens nuværende Standpunkt er umuligt at eftervise.

Mellemakt, Pause mellem de enkelte Akter ved en scenisk Forestilling. — Mellemaktsmusik, den Musik, hvormed Mellemakterne helt eller delvis udfyldes.

Mellemamerika ell. **Centralamerika** kaldes det smale Land, som danner Forbindelsesledet mellem Nord- og Sydamerika. Det omfatter de 5 mellemamerikanske Republiker Guatemala, San Salvador, Honduras, Nicaragua og Costa-Rica samt britisk Honduras og Panama og udgjør tilsammen 10,263 Kv.mil med henimod 3 Mill. Indb. Om de enkelte mellemamerikanske Lande se de enkelte Artikler.

Mellemgulv, den muskuløse Skillevæg mellem Bryst- og Bughulen, se Art. Bryst.

Mellemproportionalledet mellem to Størrelser betegner i Mathematiken en Størrelse, der kan staa som begge Mellemled i en Proposition, hvor de to givne Tal er Yderledene; den er Kvadratroden af de to givne Tals Produkt. Saaledes er Mellemproportionalledet mellem 2 og 8 = 4, idet $2:4 = 4:8$ og $\sqrt{2 \times 8} = 4$.

Mellemspil, en musikalsk Sats, som tjener til at forbinde enten to Musikstykker eller to Dele af et og samme Musikstykke med hinanden.

Mellemstemmer, i den flerstemmige Musik de Stemmer, som ligger mellem Over- og Understemmen, saaledes i blandet Kor Alt og Tenor, i Mandskor 2den Tenor og 1ste Bas, i Strygekvartetten 2den Violin og Bratsch.

Mellemstok, fælles Betegnelse for flere underjordiske Stilkdannelser hos forskjellige Planter, saaledes hos Konvallen, Sværdlilierne, Anemonerne o. fl. Til Mellemstokken regnes ogsaa Løg og Knoller.

Mellin, Gustaf Henrik, svensk Forfatter, f. 1803 i Revolax i Finland, d. 1876, kom i sin Ungdom i Huset hos Franzén og studerede Theologi i Upsala. 1829 ordineredes han til Prest og levede derpaa i Stockholm, indtil han 1852 blev Sogneprest til Norra Wram i Skåne. Han skrev en Række Romaner og Noveller, mest med Emner fra Fædrelandets Historie, hvilke vandt en ikke ubetydelig Læsekreds, men som nu ikke læses synderlig. Han forfattede ogsaa flere populære historiske Skrifter.

Melloni, Macedonio, italiensk Fysiker, f. 1798, d. 1854, var 1824—31 Professor i Fysik i Parma, levede derpaa en længere Tid i Paris og var fra 1839 Direktør for Kunst- og Industrikonservatoriet i Neapel. Han gjorde sig især fortjent af Læren om Varmen og skrev „La thermochrose, ou la coloration calorifique“ (1850).

Melo, Don Francisco Manuel de, spansk Historieskriver, f. i Lissabon 1611, d. 1665, indtraadte 17 Aar gammel i Arméen. Da Spanien og Portugal adskiltes 1640, optraadte han som Tilhænger af Huset Braganza og blev derved mistænkelig i det spanske Hofs Øine; han udtraadte af den spanske Armé og anvendtes derpaa i Lissabon til diplomatiske Forretninger. Som Følge af en falsk Anklage for Mord kastedes han i Fængsel, fradømtes sin Formue og forvistes til Brasilien, men hjemkaldtes 1648 paa Ludvig den trettendes og Mazarins Forbøn. Senere beskjeftigede han sig hovedsagelig med literære Sysler og udgav ca. 100 Bind historiske, politiske, moralske og poetiske Skrifter, af hvilke det berømteste er hans „Historia de los movimientos, separacion y guerra de Cataluña en tiempo de Felipe IV“ (Lissabon 1645).

Melodi, en Række paa hinanden følgende, efter Tonekunstens Love ordnede Toner, i Modsætning til Harmoni, hvor flere Toner klinger samtidig. Melodien er en væsentlig Bestanddel af ethvert Musikstykke, medens Harmonien hovedsagelig træder til som Hjelpemiddel for at karakterisere Udtrykket. Den ældste Musik bestod omtrent udelukkende i Melodi, idet Harmonien (s. d.), der spiller en saa vigtig Rolle i den moderne Musik, f. Ex. hos Grækerne, var ukjendt. Endnu afhænger et Musikstykkes Almenforstaaelighed væsentlig af dets Melodiøsitet, og den mest populære Musik udmærker sig altid i denne Henseende.

Melodrama, i Almindelighed ethvert med Musik forbundet Drama; særlig et saadant, i hvilket Deklamationen ledsages af Musik, som slutter sig til den, uden at faa nogen selvstændig Udvikling saaledes som i Operaen.

Melon (Cucumis Melo), Plante af Agurkslægten, er enaarig og skiller sig fra Agurker og Græskar ved sine Blade, som har afrundede Lapper; Blomsterne er gule. Frugterne har en eiendommelig behagelig Duft, er saftige og smager sødt og aromatisk; deres Form og Udseende er meget forskjelligt, hvorfor man skjelner mellem mange Varieteter; Kantaluperne har vortede Frugter med tyk Skal og det fineste Kjød af alle Melonsorter; Netmelonerne har en Skal med netformede Tegninger og bliver tidligere modne end de andre Afarter; de riflede Meloner har indtil 12 dybe Længderifler. Farven paa Frugterne vexler i grønt, gult og hvidt. Melonen hører oprindelig hjemme i Mellem- og Sydasien, men dyrkes nu almindelig i alle varmere Lande og kan — ialfald enkelte Arter — i varme Sommere ogsaa modnes paa Friland i Norge. Melonavl er forresten meget vanskelig, da Planterne er ømfindtlige. Til Udsæd maa kun bruges Frø, som er mindst 4 Aar gammelt. Frøet indeholder en fed Olie. Melonerne spises som Dessert enten alene eller med Sukker eller med Peber og Salt. — En egen Art er Vandmelonen (Cucumis Citrullus), som tildels regnes til Græskarrene eller opstilles som en egen Slægt (Citrullus). Den skjelner sig fra Melonerne ved dybt delte, næsten sjøgrønne Blade og mindre, grønlighvide Blomster. Frugten er meget stor, kugleformet, glat og omgiven af en sortgrøn Skal; Kjødet er rødt, undertiden gulagtigt og saftigt, men lidet velsmagende. Frøet er for det meste sort. Den er ogsaa hjemmehørende i Sydasien, men dyrkes overalt i de varme Lande; den kræver et varmere Klima end de egentlige Meloner og dyrkes derfor sjelden i Norge.

Melorm, Larven af Melbillen (Tenebrio molitor), er ca. 1 Tomme lang, gul, haardskallet og trind; den lever i Mel og Klid og er et søgt Foder for forskjellige Sangfugle.

Melos, nu **Milo**, Ø i Arkipelagos, er den vestligste af de sydlige Sporader, men regnes af mange med til Kykladerne. Den danner sammen med Øerne Kimolos, Sifnos, Folegandros og Sikinos et Eparkhi, som hører til det græske Nomarkhi Kykladerne, og har ca. 11,000 Indb. Selve Melos er $1^1/_4$ Kv.mil stor og har ca. 4,000 Indb. Den har paa Nordsiden en dybt indskaaren Bugt, som danner en god Havn, og er gjennemgaaende bjergfuld og af vulkansk Dannelse; dens høieste Punkt er St. Elias, som er 774 M. høit. Paa Sydkysten findes varme Svovlkilder. Dens vigtigste Produkter er Alun, Svovl, Salt, Uld, Ost, Hvede og Vin, hvilken sidste dog er af slet Kvalitet. Den gamle Hovedstad, som ogsaa hed Melos, laa paa Nordostsiden af den store Bugt; i Nærheden ligger den nuværende Hovedstad Kastro. — Melos beboedes oprindelig af Fønikere, som blev overvundne af Minyer og Dorier og gik op i disse. I den peloponnesiske Krig blev Øen 416 f. Kr. indtagen af Athenienserne, som dræbte Mændene og solgte Kvinderne og Børnene som Slaver, hvorefter den befolkedes med atheniensiske Kolonister. 1204—1537 stod Melos under Tyrkerne, senere hørte den til det venetianske Hertugdømme Naxos. Ved Melos beseirede Venetianerne Tyrkerne i et stort Sjøslag 1661.

Melpomene, i den græske Mythologi en af de ni Muser, betragtedes som Tragediens Muse

og afbildedes sædvanlig med den tragiske Maske i Haanden. — **Melpomene** er ogsaa Navn paa en Planetoide.

Melrakke, se Ræv.

Melstof, d. s. s. Stivelse.

Meltzer, Harald, norsk Forfatter, f. i Bergen 7de Marts 1814, d. 25de Juli 1862, blev Student 1835 og tog 1842 juridisk Embedsexamen. Efter i nogen Tid at have været ansat i Indredepartementet fik han 1848 Ansættelse ved Kristiania Politi og blev 1853 Politiadjutant, hvilket Embede han indehavde til sin Død. Allerede som Politifuldmægtig begyndte han for „Kristianiaposten" og senere for „Aftenbladet" at skrive sine „Politinotitser", der gjorde stor Lykke. Opfordret dertil fra flere Kanter begyndte han at samle og gjennemse dem, og 1ste Bind af hans „Smaabilleder fra Folkelivet" (indeholdende Politihistorier, „Grundset Marked" og „Smaa Næringskilder i og omkring Kristiania") forelaa trykt ved hans Død og udkom nogle Uger efter. 1863 udkom 2det Bind, indeholdende Politihistorier, „Til og fra Amerika" og „Smaa Næringskilder i og omkring Kristiania II." Denne Samling var ligeledes gjennemset og ordnet af ham selv. Hans „Efterladte Papirer" udkom i 2 Bd. 1872—73, gjennemsete og udgivne af hans Enke. Foruden disse i Bogform foreliggende Arbeider skrev Meltzer ogsaa adskilligt i „Skilling-Magazinet" og andre Blade. Det er især hans „Politihistorier", som er blevne meget yndede og har faaet talrige Læsere paa Grund af den brede Humor og djærve Komik, der er fremherskende i dem, samt den Sympati og Forstaaelse, hvormed de fattigere og lavere Klassers Liv i dem er skildret.

Melun (udt. Meløng), Hovedstad i det franske Departement Seine-Maine, ligger i Østsydost for Paris, ved Seinen og har 12,000 Indb., et Kommunalcollege, et Lærerseminarium m. fl. Skoler, et stort Centralfængsel, Bomuldsspinderier, Kalikoværier, Hattefabriker, Sukkerkogerier m. fl. industrielle Anlæg samt betydelig Handel med Korn, Trævarer, Fjerkræ, Kvæg og Ost. Melun er det gamle **Melodunum**, af hvilke der er fundet enkelte Levninger.

Melville, Henry Dundas, Viscount, engelsk Statsmand, f. 1742, d. 1811, studerede Retsvidenskaben, blev 1763 Sagfører og fik snart som saadan betydelig Praxis. 1775 blev han Generaladvokat i Skotland og indvalgtes snart efter i Underhuset som Repræsentant for Edinburgh; han sluttede sig til Oppositionen, men hans Kundskaber og hans Veltalenhed bevirkede, at Ministeriet North søgte at vinde ham, hvilket ogsaa lykkedes. Efterat North var gaaet af, blev Melville Medlem af det hemmelige Raad og en Tid efter under Shelburnes Ministerium Skatmester for Marinen. Denne Post maatte han opgive, da Fox traadte ind i Regjeringen, hvorfor han til Gjengjeld bekæmpede Fox's Indiabill. Under Pitt var han atter Skatmester og vidste, da Georg den tredie blev findssyg, at hindre, at Kronprinsen blev udnævnt til Regent. 1791 blev han Statssekretær for det Indre og 1794 Krigsminister, i hvilken Stilling han ligesom Pitt optraadte ugunstig mod Frankrige og Revolutionen; sammen med Pitt aftraadte han ogsaa 1801 og blev næste Aar ophøiet til Baron og Viscount. 1803 traadte han ved Krigens Begyndelse som første Admiralitetslord atter ind i Styrelsen, men blev anklaget af Underhuset for at have anvendt Statens Penge til uvedkommende Ting og maatte trække sig tilbage. I den mod ham anlagte Proces blev han dog frikjendt. — Den foregaaendes Søn **Robert Saunders-Dundas, Viscount Melville**, f. 1771, d. 1851, valgtes 1802 til Medlem af Underhuset og blev 1807 Præsident for det indiske Departement; 1809 overtog han Posten som Oversekretær for Irland, men vendte allerede næste Aar tilbage til sin forrige Post. 1812 blev han første Admiralitetslord og forvaltede med Hæder dette Embede lige til 1827, da han trak sig tilbage, idet Canning kom i Spidsen for Regjeringen, og sluttede sig til Toryerne. 1828 blev han under Wellington atter Marineminister, men aftraadte 1830, da et nyt Whigministerium kom til Roret, for bestandig fra den politiske Skueplads.

Melville, Herman, amerikansk Forfatter, f. 1819, har foretaget en Række Sjøreiser og fra disse hentet Inspirationerne til de fleste af sine Digte, af hvilke kan nævnes „Typee, or a peep at Polynesian life" (1847), „Omoo, a narrative of adventures in the South Seas" (1847), „Redburn" (1849), „Moby Dick, or the white whale" (1851), „Pierre, or the ambiguities" (1852), „Israel Potter" (1855) og „Battle pieces and aspects of the war" (1866), hvilket sidste Verk er en Samling af patriotiske Digte.

Melville, 1) Ø i Nordishavet, mellem 74° 25' og 76° 50' n. B. og 87° 52' og 116° 23' v. L., i Nord for Melvillesund, er bjergfuld med stærkt indskaaret Kyst. Den er ikke fast beboet, men besøges om Sommeren af Eskimoer fra det amerikanske Fastland. Her overvintrede Parry 1819—20. — **Melville** er ogsaa Navn paa en Halvø i de nordamerikanske Polaregne, omgiven af Boothiabugten og Foxkanalen. Her findes nogle fastboende Eskimoer. — Ogsaa i Australien findes en Ø med Navnet **Melville**; den ligger foran Indgangen til Van Diemensbugten.

Membran (af lat. membrana), Hud, Hinde; haandskreven Bog paa Pergament. — **Membranos**, hinde- eller hudagtig.

Memel, 1) se Niemen. 2) By i den preussiske Provins Østpreussen, ved Indseilingen til det Kuriske Hav, har 20,000 Indb. og en rummelig og god Havn. Byen besidder et Gymnasium, en Navigationsskole m. fl. Undervisningsanstalter, Fabriker for Ravvarer og Sæbe, Brændevinsbrænderier, Jernstøberier og adskillig Skibsbygning. Den vigtigste Indtægtskilde er Handel med Trælast og Korn. Byen grundlagdes 1253.

Memento, lat., betænk! husk paa! — **Memento mori**, husk paa, at du skal dø.

Memfis, ægyptisk **Mennufi**, den ældste Hovedstad i Nedreægypten, paa Nilens vestlige Bred, skal ifølge Manethos og Herodot allerede være grundet af Kong Menes den første, som samlede Ægypten til ét Rige. Fra den Tid indtil det 12te Dynasti var Memfis Kongeresidens, men maatte derpaa vige for Theben, som snart overstraalede den. Fra det 21de Dynasti var Memfis atter Hovedstad, indtil paa Makedonernes Tid Herredømmets Sæde forlagdes til Alexandria. Nu er der kun uformelige Sandhøie at se paa den gamle Hovedstads Plads; af Mariette blev

der i sin Tid anstillet en Del Udgravninger, som dog ikke var omfangsrige nok til at føre til noget betydeligt Resultat.

Memfis, By i Shelby-County i den nordamerikanske Stat Tennessee, syd for St. Louis, paa Mississippis venstre Bred, har 50,000 Indb., 48 Kirker og særdeles livlig Handel. Den er en af Hovedstapelpladsene for Mississippidalen og indtager som Handelsplads for Bomuld den næstførste Plads i de Forenede Stater. Gjennemsnitsomsætningen af Bomuld repræsenterer en Værdi af 30 Mill. Doll. aarlig.

Memling, Hans, flamsk Maler, f. ca. 1440, d. 1495, var rimeligvis af tysk Herkomst; han lod sig, ifølge Sagnet, i Nederlandene hverve til Soldat, kjæmpede med under Karl den dristige i Slaget ved Nancy og blev i saaret Tilstand bragt til Johanneshospitalet i Brügge, hvor han blev pleiet; af Taknemmelighed viede han denne Anstalt sin Kunst. Disse Efterretninger ansees dog for mindre paalidelige. Han var Elev af den ældre Rogier van der Weyden, hvorhos han ogsaa viste sig paavirket af Dirk Bouts. Han levede stadig i Brügge, hvor han vandt stor Anerkjendelse. Som Kunstner udmærkede han sig ved sin skarpe Opfatningsevne, fremragende Kolorit og omhyggelige Udførelse af Detaljerne; hans Billeder viser Grupper i livlig Bevægelse og med et stort Antal smaa Figurer. Af hans Arbeider kan nævnes „Den hellige Ursulas Skrin" i Johanneshospitalet i Brügge, et Relikvieskrin med 16 Helgenfremstillinger i Miniatur, Johannesalteret i Brügge, „Marias syv Glæder" (i München), „Marias syv Smerter" (i Turin) m. fl. Han var ogsaa en særdeles fremragende Portrætmaler.

Memmingen, By i den baierske Provins Schwaben, 7 Mil sydvest for Augsburg, med 8,000 Indb., et smukt Raadhus fra 1586, betydelig Industri og Handel med Humle, Uld, Læder og Korn.

Memnon, i de homeriske Digte en Søn af Eos; hos de senere græske Forfattere en æthiopisk Fyrste, Søn af Tithonos; han deltog i den trojanske Krig paa Priamos's Side, dræbte Antilokhos, men blev derpaa selv fældet af Akhilleus. Da hans Lig var brændt, lod Zeus af hans Aske fremstaa en Flok Fugle, som siden hvert Aar kjæmpede over hans Grav. Der tilskrives Memnon store Bygverker i Asien og Ægypten; af Grækerne kaldtes hele det vestlige Theben Memnonia, hvilket Navn dog rimeligvis er opstaaet ved en Misforstaaelse af det gammelægyptiske men eller mennu, som betyder Monumenter. — Memnonsøilen kaldtes i Oldtiden den ene af de to kolossale Statuer af den ægyptiske Konge Amenofis den tredie udenfor hans Tempel i Theben. Den bestaar af et haardt og skjørt Kiselkonglomerat, som ved Veirligets Paavirkning har faaet mange Sprækker. En af disse bevirkede, at hele den øvre Del af Statuen ved et Jordskjelv 27 f. Kr. faldt ned. Fra den Tid skal man ved Solopgang have hørt klare, klingende Toner udgaa fra Statuen. Dette kom sandsynligvis af, at Temperaturvexlingen bragte smaa Stykker til at udvide sig. Efterat Statuen, rimeligvis paa Keiser Septimius Severus's Tid, var bleven restaureret, ophørte Tonerne.

Mémoire (udt. Memoar), fr., Hukommelse; Erindring, Mindeskrift; Skildringer af Begivenheder, som Forfatteren selv har oplevet eller deltaget i. Memoireliteraturen er i den nyere Tid overordentlig rig, særlig hos Franskmændene, tildels ogsaa hos Englænderne, og omfatter mange Verker, der er af Vigtighed som Kildeskrifter for Historieskriverne.

Memorandum, Erindringsskrivelse (mest i forretningsmæssig Betydning).

Memorere, erindre, lære udenad, gjentage udenad for at indprente i Hukommelsen (f. Ex. en Tale).

Memorial, i Handelssproget en Bog, hvori der gjøres Notater om allehaande løbende Forretninger, for senere at indføres i de specielle Bøger.

Mena, Juan de, spansk Digter, f. 1411, d. 1456, opholdt sig efter at have studeret i Salamanca en Tid i Rom, hvor han lærte Dantes og Petrarcas Verker at kjende, og levede siden ved Johan den anden af Kastiliens Hof. Han digtede efter latinske og italienske Mønstre og indførte en saakaldt klassisk Smag i den spanske Poesi. Hans Hovedverk er det allegorisk-didaktiske Digt „El laberinto".

Menabrea, Luigi Federigo, italiensk Hærfører og Statsmand, f. 1809, studerede Mathematik ved Universitetet i Turin, indtraadte derpaa som Løitnant i det sardinske Ingeniørkorps, men kaldtes kort efter til Professor ved Militærakademiet, Artilleriskolen og Universitetet i Turin. 1848 blev han Kaptein og virkede som Udsending fra Kong Karl Albert væsentlig med til, at de italienske Hertugdømmer sluttede sig til Sardinien. 1859 blev han Generalmajor og Øverstbefalende for Ingeniørtropperne, i hvilken Stilling han udførte flere Befæstningsarbeider og deltog i Slagene ved Palestro og Solferino. Senere ledede han Befæstningsarbeiderne i Bologna, Piacenza og Pavia, kommanderede som Generalløitnant Operationerne ved Ancona og Capua samt ledede den tremaanedlige Beleiring af Gaëta. 1861 blev han Marineminister i Ricasolis Kabinet og overtog efter Ratazzis Afgang 1867 Posten som Første- og Udenrigsminister, i hvilken Stilling han forblev til 1869. Fra nu af virkede han kun som Senator, indtil han 1876 blev udnævnt til Gesandt i London. Han har udgivet en Del mathematiske og militærvidenskabelige Skrifter.

Ménage (udt. Menasj), fr., Husholdning, Familie, Ægtestand.

Menageri (udt. Menasjeri), Samling af levende udenlandske Dyr, navnlig Rovdyr, Elefanter o. lign. større Dyr, der forevises for Penge.

Menaistrædet, engl. Strait of Menai, det ca. 30 Kilom. lange, men i Gjennemsnit kun 400 Meter brede Stræde, som skiller Øen Anglesey fra den nordvestlige Del af Wales. Over Strædet er bygget en stor Kjædebro, Menaibroen, samt den endnu mere storartede, henved 600 Meter lange Britanniabro (s. d.).

Menander, den berømteste græske Komediedigtere af den saakaldte nyere attiske Komedie, f. i Athen 342 f. Kr., d. 290, skrev over 100 Komedier, af hvilke dog ingen er bevaret i sin Helhed; man har imidlertid talrige Brudstykker, og da de romerske Komedieforfattere Plautus og især Terentius i sine Stykker efterlignede græske Mønstre af den nyere Komedie, kan man danne sig et nogenlunde godt Begreb om denne Digtning, som netop i Menander havde sin ypperste Repræsentant (se Art. Græsk Sprog og Literatur).

Ménant (udt. Menang), Joachim, fransk Assyriolog, f. 1820, studerede Retsvidenskaben og beklædte forskjellige juridiske Embeder, men har siden 1869 udelukkende beskjæftiget sig med de assyriske Indskrifter, over hvilke han har udgivet talrige Skrifter. Han har ogsaa skrevet en „Essai sur Zoroastre" og et juridisk Værk „Du droit de vie et de mort" (1846).

Mende (udt. Mangd), Hovedstad i det franske Departement Lozère, ved Floden Lot, med ca. 8,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har betydelige Væverier.

Mendelssohn, Moses, berømt tysk filosofisk Forfatter, f. 1729, d. 1786, tilhørte en jødisk Familie i Dessau og fik allerede fra sit tredie Aar Undervisning i Hebraisk og Talmud, hvorhos han saa flittig studerede Bibelen, at han lærte hele det Gamle Testamente udenad. Maimonides's „Veiviser for Forvildede" vakte hos ham først Tilbøieligheder for filosofisk Tænkning. Ved tidlige og overdrevne aandelige Anstrengelser paadrog han sig en Nervelidelse, der som Følger efterlod en Rygradskrumning og bestandig Sygelighed. 1743 fulgte han sin Lærer Rabbi Fränkel til Berlin og levede der flere Aar i smaa Kaar, medens han lagde sig efter Latin og flere moderne Sprog. 1750 blev han Huslærer hos en rig jødisk Fabrikant, hvis Bogholder han blev nogle Aar senere. Paa denne Tid lærte han at kjende Lessing og knyttede med denne et Venskab, som varede til hans Død. 1755 udgav Mendelssohn og Lessing sammen Skriftet „Pope en Metafysiker"; s. A. udkom Mendelssohns Breve „Ueber die Empfindungen", hvorpaa 1756 fulgte en Oversættelse af Rousseaus Afhandling om Menneskenes Ulighed. Ogsaa til Nicolai og Abbt stod Mendelssohn i venskabeligt Forhold og medvirkede i „Bibliothek for de skjønne Videnskaber" samt „Breve betræffende den nyeste Literatur". 1763 indleverede han til Videnskabsakademiet i Berlin en Afhandling om „De metafysiske Videnskabers Evidens", som blev prisbelønnet af Akademiet. Hans Værk „Phædon, eller om Sjelens Udødelighed" (1767) erhvervede ham ved sin klare Fremstilling, sine dybe Tanker og sin smukke Stil europæisk Berømmelse. 1783 udkom hans Skrift „Jerusalem eller om religiøs Magt og Jødedom", et Arbeide, som blev Gjenstand for mange falske Opfatninger og skjæve Bedømmelser, da det tildels drog tilfelts mod dybt indgroede Fordomme hos hans Troesfæller. Sit filosofiske System, navnlig sin Lære om Guds Tilværelse, fremsatte han i „Morgentimer" (1785). Hans sidste Skrift var „Moses Mendelssohn til Lessings Venner" (1786), hvori han søgte at imødegaa Jacobis Paastand om, at Lessing havde været en Tilhænger af Spinozas Lære. Af hans øvrige Arbeider maa især nævnes „Afhandling om Sandsynligheden" (1755), „Om Jødernes Redning" (1782) samt Oversættelser af Davids Salmer og Mosebøgerne. Han udøvede en stor Indflydelse paa Jødernes Kulturudvikling samt saavel paa Udbannelsen af det tyske Sprog som paa den samtidige filosofiske Tænkning. Hans samlede Skrifter er udgivne af hans Sønnesøn G. B. Mendelssohn (7 Bd., Leipzig 1843—45). — Af Mendelssohns Sønner indtog flere fremragende Stillinger som Forretningsmænd, Embedsmænd eller Forfattere.

Mendelssohn-Bartholdy, Felix, udmærket tysk Komponist, en Sønnesøn af Moses Mendelssohn, f. i Hamburg 1809, d. 1847, fik allerede som Barn den første Undervisning paa Pianoforte af sin Moder og uddannede sig derpaa videre under Lud. Berger og senere under Moscheles, medens hans Undervisning i Musiktheori overtoges af Zelter. Allerede som 9aars Gut besad han en Færdighed, som vakte Forundring, og ikke mange Aar efter begyndte han at komponere. 1821—25 skrev han Operaen „Gamachos Bryllup", flere Kvartetter for Piano og en Strygekvartet. Hans Ouverture til „Midsommernatsdrømmen", et af de Værker, som først bidrog til at grundlægge hans Berømmelse, skriver sig fra Tiden 1826—28. Efter i Berlins „Singakademie" at have bragt Bachs „St. Matthæus's Passion" til Opførelse og derved aflagt Prøve paa sin udmærkede Dygtighed som Dirigent, gjorde han 1829 en Reise til England, besøgte derpaa Italien, Paris o. fl. Steder og nedlagde sine Reiseindtryk i en Samling Reisebreve, som udkom efter hans Død. 1833 besøgte han atter England og overtog derpaa Posten som Stadsmusikdirektør i Düsseldorf, hvor han virkede, indtil han 1835 efter at have ledet Musikfesten i Köln blev Direktør for Gewandhauskoncerterne i Leipzig. Her opholdt han sig til 1841 og fuldendte sit Oratorium „Paulus" samt komponerede Ouverturen til „Ruy Blas" og flere Sager for Piano. 1841—42 opholdt han sig paa Kongen af Preussens Indbydelse i Berlin, hvor han lagde sidste Haand paa sin Musik til Sofokles's „Antigone"; efter sin Tilbagekomst til Leipzig skrev han Musiken til Shakespeares „Midsommernatsdrøm" og gav Stødet til Oprettelsen af et Musikkonservatorium. 1843 vendte han tilbage til Berlin som kongelig Generalmusikdirektør m. m., men opholdt sig der, da han ikke kunde bringe sine Planer til Musikens Reorganisation til Udførelse, kun en kort Tid, hvorefter han vendte tilbage til Leipzig. Her fuldendte han Musiken til Sofokles's „Ødipus i Kolonos" og til Racines „Athalie". 1846 ledede han i Birmingham den første Opførelse af sit Oratorium „Elias", som blev modtaget med stormende Begeistring. Vinteren 1846—47 dirigerede han atter Gewandhauskoncerterne, gjorde en ny Reise til England og opholdt sig Sommeren 1847 i Baden-Baden og Schweiz. Efter sin Tilbagekomst til Leipzig om Høsten blev han syg og døde efter en Maaneds Sygeleie. — Mendelssohn var en i høi Grad dannet og intelligent Kunstner. Hans Kompositioner bærer gjennemgaaende et Præg af Glæde, Lykke og Forsoning. Foruden de ovenfor nævnte større Værker har han komponeret et stort Antal Sange, der betragtes som hans ypperste Arbeider og hører til det fineste og skjønneste i sin Slags i den moderne Musikliteratur. Særlig bekjendte er hans yndige „Lieder ohne Worte". Han var ogsaa fremragende som Pianist og Organist. Af hans Breve er der udkommet flere Samlinger. — Hans ældste Søn **Karl Mendelssohn-Bartholdy**, f. 1838, d. 1874, studerede Historie, besøgte to Gange Grækenland og blev 1864 Docent i Heidelberg, 1867—74 var han Professor i Freiburg. Han har forfattet flere historiske Værker, deriblandt „Grev Johan Kapodistrias" (1864), „Friederich v. Gentz" (1867) og „Grækenlands Historie fra 1453 til vore Dage"

(2 Bd., 1870—74). — Foregaaendes yngre Broder **Paul Mendelssohn-Bartholdy**, f. 1841, er en dygtig Kemiker. — En Søster af F. Mendelssohn-Bartholdy, **Fanny**, f. 1807, d. 1847, en udmærket Pianistinde og Komponistinde, blev gift med Hofmaler Hensel i Berlin. Hun udgav flere Kompositioner for Klavér, en Trio for Violin, Violoncel og Pianoforte samt mange én- og flerstemmige Sange, som alle vidner om hendes store Begavelse.

Mendikanter, lat., Tiggermunke.

Mendizabal, Don Juan Alvarez y, spansk Finansmand, f. ca. 1790 af jødiske Forældre, d. 1853, fik ved Franskmændenes Invasion 1808 en Ansættelse ved Proviantforvaltningen, understøttede efter Konstitutionens Gjenindførelse 1820 Ministeren Canga-Arguelles, men maatte 1823 flygte til London, hvor han ved Handel erhvervede sig en betydelig Formue. Efter at have forstrakt den spanske Regjering med flere Laan blev han 1835 udnævnt til spansk Finansminister; da han i London for den spanske Regjerings Regning havde afsluttet et Laan, begav han sig til Spanien, hvor han om Høsten s. A. blev Førsteminister. Hans Styrelse var letsindig og bragte Spanien dybere i dets Gjeld; da han tilmed lod Cortes opløse, blev han i Mai 1836 nødt til at gaa af. Under Calatrava var han igjen Finansminister fra Septbr. 1836 til Aug. 1837; det samme Embede beklædte han endnu en Gang under Esparteros Regentskab 1844, men maatte efter hans Fald flygte til Udlandet. 1848 vendte han tilbage og var siden en af de mere indflydelsesrige Førere for det liberale Parti.

Mendoza, Stat i den argentinske Republik i Sydamerika, 1,590 Kv.mil stor, med ca. 66,000 Indb., gjennemstryges i sin vestlige Del af Kordillererne, medens den største, østlige Del er flad, sandet, men frugtbar der, hvor der er tilstrækkeligt Vand. Mendoza er den bedst dyrkede Del af Argentina og frembringer meget Korn og Vin. Industrien er af ringe, Handelen derimod af større Betydning. — Hovedstaden **Mendoza** ligger 707 Meter over Havet og har ca. 10,000 Indb.

Mendoza, Don Diego Hurtado de, spansk Forfatter, f. ca. 1503, d. 1575, forplantede gjennem sine Digte de italienske Versemaal og den italienske Stil til Spanien. Af hans prosaiske Verker er den humoristiske Roman „Vida de Lazarillo de Tormes“ (1553) og det historiske Arbeide „Guerra de Granada“ de vigtigste. — Hans Broder **Antonio Hurtado de Mendoza** var Vicekonge i Nyspanien og naturhistorisk Forfatter.

Mendoza, Iñigo Lopez de, se Santillana.

Mendozasøerne, d. s. s. Marquesasøerne.

Menedemos, græsk Filosof fra Eretria paa Euboia, levede ca. 350—276 f. Kr. og stiftede den saakaldte eretriske Skole, en Gren af den megariske, men forresten lidet kjendt.

Menelaos, ifølge Homers Digte en Konge i Sparta, Søn af Atreus og Broder af Agamemnon, var gift med Helena og en af Hovedmændene i Grækernes Kamp mod Troia. Efterat Troia var ødelagt, begav han sig paa Hjemveien med Helena, men maatte i otte Aar flakke om, førend han kom hjem. Senere levede han lykkelig og rig i Sparta; ved sin Død henfattes han til de Saliges Øer.

Menenius Agrippa, efter Sagnet den Gesandt, som Patricierne i Rom sendte til Plebeierne under disses Oprør 494, og som ved at fortælle en Fabel fik dem overtalt til at slutte Fred, mod at Folketribunsembedet oprettedes.

Menestrels, se Troubadourer.

Mengs, Anton Rafael, berømt Maler, f. i Bøhmen 1728, d. 1779, fik sin første Undervisning af sin Fader Israel Mengs og fulgte 1741 denne til Rom, hvor han studerede Antikerne og Michel Angelos Verker. 1744 kom han til Dresden og blev udnævnt til Kong August den tredies Hofmaler, men fik Tilladelse til at vende tilbage til Rom og udførte nu flere større Arbeider, hvorfor han høstede megen Berømmelse. Under et nyt Ophold i Dresden blev han udnævnt til første Hofmaler og fik det Hverv at male et Billede til Høialteret i den katholske Kirke. Dette udførte han i Rom, hvor han 1754 blev Direktør for det nyoprettede Malerakademi paa Kapitolium. I de derpaa følgende Aar malede han bl. a. Loftet i Kirken San-Eusebio, et Loft i Kardinal Albanis Villa og forskjellige Oliemalerier. 1761 kaldtes han af Kong Karl den tredie til Madrid, hvor han opholdt sig til 1770 og udførte flere af sine større Verker. Derpaa vendte han tilbage til Italien, hvor han malede et stort Loftbillede i det vatikanske Bibliothek. 1773—76 opholdt han sig atter i Madrid, hvor han malede sit Hovedverk, et Loftbillede i Spisesalen paa det kongelige Slot, forestillende Trajans Apotheose og Berømmelsens Tempel. Sine sidste Aar tilbragte han i Rom. Han tjente en betydelig Formue paa sine Arbeider og anvendte den dels til paa en liberal Maade at understøtte unge, lovende Kunstnere, dels til Indkjøb af Kunstverker. — Mengs tog fornemmelig Rafael og Antiken til Mønstre og opnaaede derved at kunne komponere sine Billeder og gruppere deres Figurer paa en simpel, ædel og smagfuld Maade; hans Kolorit var paavirket af Tizians og udmærker sig ved Kraft og Skjønhed. Trods disse Fortrin er der i hans Arbeider noget vist kjøligt, der forraader Mangel paa egen kunstnerisk Inspiration. Han forfattede ogsaa flere Skrifter, som udkom samlede paa Italiensk i Parma 1780 og paa Tysk i Halle 1786. En Englænder, Webb, hvem han havde meddelt sine Idéer om Kunsten, fremsatte disse i et Skrift, „Undersøgelser om Skjønheden“, og udgav dem for sine egne, ved hvilket Plagiat han opnaaede at gjøre sig bekjendt.

Meng-tse (d. e. den vise Meng), latiniseret **Mencius**, kinesisk Moralfilosof i det 4de Aarh. f. Kr., gjelder ved Siden af Konfucius for Kinas største Morallærer. Han besøgte flere af Hofferne i de Smaastater, hvori Kina paa den Tid var delt, for at skaffe sin Lære Indgang, men forgjeves. De Samtaler, han i den Anledning førte med Fyrsterne og deres Hofmænd og Ministre samt med sine egne Disciple, blev optegnede og udgjør Indholdet af „**Meng-tses Bog**“, der gjentagne Gange er bleven oversat paa europæiske Sprog.

Menighed betegner dels i videste Forstand d. s. s. Kirke, d. v. s. Samlingen af alle de Individer, der bekjender sig til den kristne Tro, dels i snevrere Forstand et vist Religionssamfunds Medlemmer eller de Medlemmer af et Kirkesamfund, der bor i et vist Land, endelig i den mest indskrænkede Betydning Beboerne af det til et

Prestegjeld eller Sogn hørende Territorium. I denne sidste Betydning tages Ordet almindelig i daglig Tale. Menighederne er i de forskjellige Kirkesamfund og Lande forskjellig organiserede; navnlig staar de i et snart mere, snart mindre afhængigt Forhold til Staten og dens administrative Myndigheder, dette naturligvis dog kun i de Lande, hvor de kirkelige Anliggender staar under den samme øverste Ledelse som de verdslige, hvor der med andre Ord er Statskirke. I enkelte Lande har saaledes f. Ex. Menighederne en mere eller mindre udstrakt Indflydelse paa Valget af sin Prest, medens en saadan i andre Lande, f. Ex. i Norge, ikke existerer. — Menighedsraad, et Raad af Mænd inden en Menighed, der skal gaa Presten tilhaande under Sjelesorgens Udøvelse og ved Siden af ham arbeide for det kristelige Livs Udvikling inden Menigheden, findes i flere evangeliske Lande og er bl. a. tilladte i Danmark, hvor de dog kun har nydt liden Tilslutning. I Norge findes intet af Menigheden valgt Raad, men kun Medhjelpere, der antages af Presten (Se forøvrigt under Art. Kirke).

Menin (udt. Menæng), By i den belgiske Provins Vestflandern, ved Floden Lys, med 11,000 Indb., er befæstet og har betydelig Fabrikation af Kniplinger. I dens Omegn drives en udstrakt Dyrkning af Lin.

Meningitis, d. s. s. Hjernebetændelse.

Menippos, græsk Filosof af den kyniske Skole, stammede fra Syrien. Han skal ved Aager have tjent en stor Formue, men mistet den igjen og derpaa af Sorg dræbt sig selv. Hans Skrifter, hvoraf intet er tilbage, behandlede dels paa Prosa, dels paa Vers Gjenstande fra den praktiske Filosofis Gebet. Efter hans Forbillede skrev Romeren Varro sin „Satira Menippea", hvoraf flere Brudstykker er bevarede.

Menneske, det høiest organiserede af de paa Jorden levende Væsener, hører i naturhistorisk Henseende til Pattedyrene og har i sin Typus adskillig tilfælles med Aberne, som i legemlig Henseende indtager den nærmeste Plads under det. En væsentlig Forskjel fra Aberne frembyder Mennesket i sin høiere Udvikling af Hjernen og af Extremiteterne; den første medfører en større og mere udviklet Hjerneskalbygning samt større aandelige Evner, den sidste den opreiste Gang, som er eiendommelig for Mennesket og kun deles af enkelte Aber, men selv af disse ikke gjennemgaaende. Af denne opreiste Stilling følger ogsaa, at Baglemmerne (Benene) hos Mennesket har den udelukkende Rolle at tjene til Bevægelsesredskaber, medens Forlemmerne (Armene med Hænderne) levnes for andre Sysler. Den menneskelige Fod udmærker sig ved sin store første Taa, som er længere og tykkere end de øvrige, den faste Forbindelse mellem Mellemfodens og Fodrodens Knokler samt ved det store, stærkt udviklede Hælben. Af Benenes Rolle som Bevægelsesorganer afhænger ogsaa Skinnebenenes og Laarbenenes Størrelse og Styrke, det brede og stærke Bækken, som under den opreiste Stilling har at bære Størstedelen af Indvoldenes Vegt, Rygradens dobbelte Krumning samt Musklernes Koncentration i Læggene og Laarene. Armene og Hænderne frembyder langt færre Uoverensstemmelser med Abernes; dog er disses Tommelfinger mindre udviklet, og deres Overarm er betydelig længere. Ogsaa Hovedets Stilling til Kroppen er afhængig af den opreiste Gang, idet dets Understøttelsespunkt hos Mennesket ligger mere i Midten, hos Aberne nærmere den bagre Kant af Hjerneskallens Basis. — Skjønt Menneskets Hjerne ingenlunde er den absolut største inden Dyreriget og heller ikke den største i Forhold til Legemet, er den dog den mest udviklede. Navnlig er den store Hjernes begge Halvkugler større hos Mennesket i Forhold til de øvrige Hjernedele, og ligesaa er Hjernens enkelte Dele mere udviklede, især dens Vindinger. Som Følge af Hjernens større Udvikling er ogsaa som ovenfor nævnt Hjerneskallens Omfang større; navnlig er dens forreste Del fremspringende over Øinene og danner derved en lodret eller noget affkraanende Pande, som hos Dyrene enten ganske mangler eller er meget stærkt tilbageskraanende. Ansigtet, navnlig Kjæverne, er meget mindre udviklet og ikke snudeformig fremstaaende som hos Dyrene; kun Næsen rager frem, ligesom der ved Underkjæven dannes en fremspringende Hage, som mangler hos Aberne. — Tænderne forholder sig hos Menneskene som hos den gamle Verdens Aber; de er 32 i Tallet, hvoraf 2 Fortænder, en Hjørnetand og 5 Kindtænder i hver af de 4 Kjævehalvdele. — Hvad angaar Menneskets Forhold til de øvrige Pattedyr og navnlig Aberne samt de forskjellige Menneskestammers Forhold til hverandre, er derom inden Naturvidenskaben forskjellige Meninger. De Naturforskere, som har antaget den af Darwin udviklede Evolutionstheori, finder i Mennesket Fuldendelsen af den Typus, som halvt er kommen til Gjennembrud i Aberne. De derimod, som betragter alle saakaldte Arter inden den organiske Verden som stillestaaende og en Gang for alle faststaaende, antager, at Mennesket ligesom enhver anden Art er Resultatet af en særegen Skabelsesproces. En lignende Forskjel i Meningen finder Sted med Hensyn til de forskjellige Menneskestammers indbyrdes Forhold, idet de af nogle betragtes som særegne Arter af en fælles Slægt, af andre som Varieteter af samme Art. Om Menneskeslægtens Inddeling se forøvrigt Artikelen „Folkeslag". — Ved sin udødelige Aand, ved Selvbevidsthed og Frihed staar Mennesket høiere end noget andet levende Væsen. Et eiendommeligt Udtryk for sin overlegne aandelige Dygtighed har Mennesket i Sproget. Det er vistnok ikke usandsynligt, at ogsaa Dyrene, ialfald mange af dem, har Midler til at gjøre sig forstaaelige for hverandre; men ingen af dem besidder et artikuleret Sprog. Ved sin Tænksomhed og Opfindelsesevne har Mennesket endog været istand til at omsætte sit Sprog, som i og for sig bestaar af Lyd, der som saadanne alene kan opfattes af Høresansen, i Tegn eller Billeder, der kan opfattes af Synet, saa at Mennesket gjennem Sproget kan gjøre sig forstaaeligt for sine Lige i en langt større Afstand end det talte Sprogs Lyd kan række. — I sin Evne til abstrakt Tænkning besidder Mennesket et absolut Fortrin fremfor Dyrene; dette, at Menneskene kan løsrive sig fra de øieblikkelige Indtryk og Impulser og frit sammenkjæde Forestillingerne med hverandre, betinger Opkomsten af Filosofi og Religion blandt dem. Denne Tankens Overlegenhed danner sammen med Menneskets mere udviklede Evner til at anvende sine Lemmer

(særlig Hænderne) til forskjelligt Slags Arbeide Betingelsen for dets Skikkethed til at opfinde og benytte Redskaber og derved grundlægge en Industri. Saaledes hviler tilsidst al Civilisation og Kultur ogsaa paa dette Grundlag.

Menneskerettigheder, de Rettigheder, som ansees for at tilhøre ethvert Menneske som saadant og derfor bør sikres det under en hvilkensomhelst Statsforfatning. De udledes fra Anerkjendelsen af Personlighedsprincipet, der er Grundlaget saavel for Rettigheder som for Pligter. Disse Rettigheder er imidlertid først sent blevne almindelig anerkjendte. Det var under det 18de Aarhundredes „Oplysningsperiode", at Læren om Menneskerettighederne navnlig i Frankrige udvikledes og der af denne Lære udledede bestemte praktiske Krav, som først fik sin positive Anvendelse i Amerika, hvor de frigjorte engelske Koloniers Kongres 1776 paaberaabte sig Menneskerettighederne som de ledende Grundsætninger i Statsretten. Lafayette fremsatte under Revolutionen for den franske Nationalforsamling det Forslag at bygge den nye Konstitution, som skulde gives, paa Erkjendelsen af den frie Personlighed. I Aug. 1789 blev ogsaa den berømte „Menneske- og Borgerrettighedernes Erklæring" („Déclaration des droits de l'homme et du citoyen") ophøiet til Dekret og 3die Sept. 1791 indlemmet i Konstitutionen. Da Forfatningen efter Republikens Indførelse blev forandret, opstillede Robespierre en anden Rettighedserklæring, som dog vakte stor Misfornøielse blandt de mere maadeholdne. Efter Terrorismens Fald indførte derfor Konventet i Konstitutionen af 22de Aug. 1795 en modificeret Menneskerettighedserklæring, ifølge hvilken de Grundrettigheder, som tilkommer Mennesket i Staten og Samfundet, er Retten til Frihed, Lighed, personlig Sikkerhed og Eiendom. Erklæringen af 1789 opregnede foruden disse Rettigheder ogsaa Retten til Ytringsfrihed, Samvittigheds-, Religions- og Pressefrihed; Robespierres Erklæring omfattede endvidere Borgerens Ret til at modtage Undervisning og Understøttelse samt Ret til at gjøre Opstand for det Tilfælde, at en politisk Autoritet overskred Lovene. Under den Regjering, som var ved Roret i Frankrige efter 18de Brumaire, saavelsom under det første Keiserdømme var der i Konstitutionerne ikke Tale om Menneskerettighederne; derimod blev en Del af disse paany anerkjendte i det af Ludvig den attende 4de Juni 1814 udstedte Charte som Principerne for den offentlige Ret. De er i større eller mindre Udstrækning anerkjendte i de fleste nyere Grundlove, saaledes i den hollandske, belgiske, danske, italienske, portugisiske, preussiske, ligeledes i den norske (§§ 96, 97, 99, 100, 101, 102, 105, jfr. 23, 108 og 109). Derimod tilsikrer hverken de nuværende franske Forfatningslove af 1875 eller Tysklands Rigsforfatning Individet Rettigheder, som er uangribelige af Statsmagten.

Menno Simons, Stifteren af Mennoniternes Sekt, f. i Friesland 1492, d. 1559, blev 1524 Prest og begyndte ivrig at forske i det Nye Testamente, men blev derved opfyldt af Tvivl om Sandheden af Kirkens Lære i flere Punkter og sagde sig 1536 formelig løs fra Kirken. Overbevist om Barnedaabens Uskriftmæssighed sluttede han sig nu til de saakaldte „Daabsfindedes" Parti, lod sig døbe og blev Lærer og Biskop for sine Tilhængere i Groeningen. Efter at have gjort flere Reiser for at virke for sin Læres Udbredelse og skaffe sine Tilhængere Anerkjendelse af de forskjellige Staters Regjeringer tilbragte han sine sidste Aar i Fresenburg ved Oldesloe i Holsten, hvor han fik Tilladelse til at oprette et Bogtrykkeri til Udbredelsen af sine Skrifter. Han var en mild og sagtmodig Personlighed, som overalt optraadte mæglende, men samtidig vidste at overholde en streng Kirketugt blandt sine Tilhængere. Sin Lære nedlagde han i „Den rette kristelige Tros Fundamentbog" (1539); derhos forfattede han en Række andre Skrifter, der udmærker sig ved den Kraft og Varme, hvormed han gjennem dem fremholdt sine Anskuelser.

Menologium, Helgenkalender, d. e. Fortegnelse over alle Aarets Helgenfeste tilligemed kort Beskrivelse af enhver Helgens Levnet.

Menorca, se Minorca.

Menorrhagi, altfor rigelig Menstruation (s. d.). — Menostasi, Menstruationens Ophør.

Menou (udt. Menu), Jacques François, Baron de, fransk General, f. 1750, d. 1810, indtraadte som ung i Armëen og var ved Revolutionens Udbrud allerede avanceret til Maréchal-de-Camp. Indvalgt i Nationalforsamlingen sluttede han sig til Tredjestanden, var med at stifte Feuillanternes Klub, kommanderede 1792 Pariserarméen og kjæmpede 1793 i Vendée, hvor han blev slagen; af Robespierre anklagedes han for Konventet, men blev frifunden. I Mai 1795 undertrykte han Opstøret i St. Antoine, men negtede i Oktbr. s. A. at angribe Nationalgarden, hvorfor Bonaparte overtog hans Kommando. I Toget til Ægypten deltog han som Divisionsgeneral, gik over til Islam og antog Navnet Abdallah Jakob Menou; 1800 overtog han som ældste General Overkommandoen, men blev slagen ved Alexandria og maatte kapitulere. Ved sin Tilbagekomst blev han af Førstekonsulen forsvaret mod sine Anklagere og beklædte senere Guvernørembederne i Piemont og i Venedig.

Mensal (af lat. Mensa, Bord), hvad der hører til Bordet. — Mensalgods, et Gods, hvis Afkastning er bestemt til en Fyrstes eller Embedsmands Underhold. — Mensalgaarde, i Danmark tidligere en Klasse af de til Prestekaldene henlagte Gaarde.

Menschikov, Alexander Danilovitsch, russisk Feltherre og Statsmand, f. 1672, d. 1729, kom som Gut i Bagerlære, men tiltrak sig ved sin Kvikhed og sit opvakte Udseende General Leforts Opmærksomhed og blev ansat i Keiser Peter den stores Tjeneste. Da han var heldig nok til at opdage en Sammensværgelse blandt Strelitserne, vandt han snart en høi Grad af Yndest, der endnu mere steg efterat han havde ledsaget Keiseren paa hans Reise til Holland og England. 1706 slog han Svenskerne ved Kalisch og tvang efter Slaget ved Pultava den største Del af den svenske Armé til at kapitulere, hvorefter han udnævntes til Feltmarskal og Fyrste. 1713 indtog han Stettin, som han mod Keiserens Villie overgav til Preusserne; dette i Forbindelse med hans Egennyttighed og Havesyge opbragte Keiseren mod ham, og han blev stillet for en Krigsret, som dømte ham til Døden. Han blev vistnok benaadet og beholdt alle sine Embeder og Værdigheder, men gjenvandt ikke

sin tidligere Yndest hos Keiseren. Efter Peters Død havde han under Katharina den førstes Regjering stor Indflydelse; efter hendes Død stillede han sig i Spidsen for Regjeringen som Formynder for den unge Peter den anden og stod netop i Begreb med at gifte denne med sin Datter, da han styrtedes af Familien Dolgoruki og 1727 forvistes til Sibirien, hvor han tilbragte sine sidste Aar. — Hans Sønnesøns Søn, Fyrst Alexander Sergejevitsch Menschikov, f. 1789, d. 1869, var fra 1806 Attaché ved det russiske Gesandtskab i Wien, deltog som Keiser Alexanders Fløiadjutant i Felttogene 1812—15 og avancerede til Generalmajor, men tog 1823 sammen med Kapodistrias, Stroganov o. fl. sin Afsked, da Rusland ikke intervenerede til Fordel for Grækenland. Under Keiser Nikolaus sendtes han i en Mission til Persien, kommanderede 1828 i det tyrkiske Felttog Expeditionen til Anapa, som efter en kort Beleiring overgav sig, og saaredes strax efter haardt ved Varna. Efter sin Helbredelse blev han Viceadmiral og Chef for Marinens Generalstab, 1831 tillige Generalguvernør over Finland, 1834 Admiral og 1836 Marineminister. 1853 gik han som extraordinær Gesandt til Konstantinopel for bl. a. at tvinge Porten til at anerkjende Ruslands Protektorat over de græsk-katholske Kristne; da Sultanen afviste dette Krav, afbrød Menschikov Forhandlingerne og reiste bort. Ved Krimkrigens Udbrud blev han Overstkommanderende over den russiske Land- og Sjømagt, men blev slagen ved Alma og hindredes ved Slaget ved Inkerman fra at undsætte Sebastopol, som han dog forsvarede i flere Maaneder, indtil han paa Grund af Svagelighed traadte tilbage fra sin Kommando. 1856 blev han Øverstbefalende i Kronstadt. Senere optraadte han i Komitéen angaaende Livegenskabets Ophævelse som Modstander af Reformpartiet.

Mensdorff-Pouilly (udt. —Puiji), Alexander, Greve, østerrigsk Feltmarskalløitnant og Statsmand, f. 1813, d. 1871, blev 1848 Adjutant hos Franz Josef, udmærkede sig i Krigen i Ungarn 1849 og fungerede 1850—52 som Forbundskommissær i Holsten. Derpaa var han en Tid Gesandt i Petersburg, deltog i Krigen i Italien og blev 1860 kommanderende General i Temeser-Banatet og det serbiske Voivodskab samt 1861 Statholder i Galizien og kommanderende General der og i Bukovina. 1864 blev han Udenrigsminister som Medlem af det saakaldte „Tregreveministerium", hvis Politik ledede til Krigen med Preussen 1866. Efter Krigens Slutning tog han sin Afsked og blev 1868 Kavalerigeneral.

Menstruation, maanedlig Renselse (menses), en periodisk Blødning fra de kvindelige Kjønsorganer, indtræder med Mandbarhedsperioden og varer indtil Forplantningsdygtighedens Ophør. Den indtræder samtidig med, at et modent Æg løsrives fra sin Plads i Æggestokken og gjennem Æggelederen trænger ned i Uterus. Menstruationen indtræder i de tempererede Klimater omtrent mellem det 13de og 16de Aar, i koldere Klimater forholdsvis senere og i varmere Klimater tidligere. Ved sin første Indtræden medfører den i Almindelighed et mere eller mindre stærkt Ildebefindende. Den varer 3—4, undertiden lige til 8 Dage, og vender tilbage temmelig nøiagtig efter 4 Ugers Forløb; hos enkelte Individer forekommer den dog hyppigere, hver 3die eller hveranden Uge. Det ved Menstruationen fremtrængende Blod har den Eiendommelighed, at det ikke koagulerer. Ved indtrædende Svangerskab forsvinder Menstruationen og indtræder ikke igjen førend efter Fødselen, undertiden først efter Diegivningens Slutning.

Mensur, af lat. mensura, Maal, Maalet for Forholdet mellem Delene i et musikalsk Instrument; dette Forhold selv. Ogsaa det indbyrdes Forhold mellem de forskjellige Noders Tidsvarighed. Mensuralmusik, i videre Forstand al Musik, mellem hvis Noders Varighed der hersker et bestemt Forhold, og hvor en bestemt Taktordning gjør sig gjeldende; i mere indskrænket Forstand brugtes tidligere Ordet Mensuralmusik, Musica mensurata, i Modsætning til Musica plana eller contus planus, hvilken sidste med meget faa Undtagelser lod sig nøie med to Slags Tonelængder og gav de fleste Stavelser lige lange Tidsmaal, i Lighed med den almindelige Koralsang. — I Fegtekunsten betegner Mensur den Afstand, hvori de Fegtende skal holde sig fra hinanden; i Dansekunsten de enkelte Danseres rigtige Afstand fra hverandre; i Billedhuggerkunsten en firkantet Ramme med lodret udspendte Traade til Overførelse af Maal fra Modellen paa Marmoret.

Mental, af lat. mens, Aand, hvad der angaar Aanden.

Mentana, en liden By i Nærheden af Rom, bekjendt ved den Seier, som Franskmændene her den 3die Novbr. 1867 vandt over Garibaldi.

Menter, Sofie, berømt tysk Pianistinde, f. 1848, uddannede sig ved Konservatoriet i München og gav allerede i Femtenaarsalderen Koncerter under stort Bifald. Efter 1867 at have gjort stormende Lykke ved Gewandhauskoncerterne i Leipzig blev hun udnævnt til Hofpianistinde hos Fyrsten af Hohenzollern og gjorde samtidig Bekjendtskab med Karl Tausig, hvem hun skylder meget af sin kunstneriske Udvikling. Senere har hun besøgt de fleste europæiske Lande, i 1881 ogsaa Norge, paa Koncertreiser og overalt høstet det mest enthusiastiske Bifald. Hendes Spil udmærker sig især ved sin ildfulde Lidenskab og Kraft, og hendes Repertoire er særdeles omfattende, idet hun ligesaavel spiller de gamle Mestre som de moderne Komponister Liszt, Rubinstein o. fl. — Hun var en Tid gift med Violoncellisten David Popper, men er senere skilt fra ham og optræder nu igjen under sit Pigenavn.

Mentone, fr. Menton (udt. Mangtong), By i det franske Departement Alpes maritimes, ved den italienske Grændse, i Nordost for Nizza, med ca. 8,000 Indb., er bekjendt for sin herlige Beliggenhed samt som Kursted for Personer, der lider af Brystsygdomme.

Mentor, i de homeriske Digte Søn af Alkimos, var Odysseus trofaste Ven; han underviste Telemakhos under Faderens Fravær og førte Opsyn med hans Hus. I hans Skikkelse ledsagede Athene Telemakhos til Pylos. „En Mentor" bruges endnu hyppig som Betegnelse for en Person, der er Lærer og Veileder for en anden.

Menu (udt. Meny), fr., Spisefeddel.

Menuet, en ældre Dans, oprindelig stammende fra Frankrige, kom ved Midten af det 17de Aarh. i Mode ved Ludvig den fjortendes Hof. Den udmærker sig ved ædel Anstand og Værdighed og

passede med sine afmaalte Bevægelser særlig for en Tid, da Fiskebensskjørter og Allongeparykker var i Mode. Nu danses den kun sjelden, skjønt den neppe fortjente at gaa saa ganske i Glemme. Musiken er i 3/4 Takt og bestaar af to Repriser paa 8 eller 16 Takter. Hertil føres endnu en anden Sats, ligeledes i to Repriser og rhytmisk ganske lig den første, men af en modsat Karaktér. Menuetten udgjorde tidligere almindelig en Del af Suiter, Symfonier og Sonater, men er nu som saadan for det meste fortrængt af Scherzoen (s. d.).

Menzel, Adolf Friedrich Erdmann, tysk Historiemaler, f. 1815, uddannede sig i Berlin paa egen Haand uden at besøge Akademiet og fremtraadte 1833 med en Række lithografiske Pennetegninger, som vandt stort Bifald. 1836 udgav han 12 Lithografier af den brandenburgsk-preussiske Historie og senere flere andre Kompositioner, deriblandt flere satiriske. Imidlertid havde han ligeledes paa egen Haand uddannet sig i Oliemaleriet og vandt 1837 almindelig Anerkjendelse for sin „Retskonsultation". I de nærmeste 10 Aar leverede han flere historiske Billeder i Olie, den store Karton „Henrik Barnets Indtog i Marburg 1247" samt en Del Kobberstik, men beskjeftigede sig hovedsagelig med at levere Tegninger for Træsnit, især de 400 fortræffelige Illustrationer til Fredrik den stores Historie. Ogsaa Fredrik den stores Verker samt flere Skrifter om denne Konge forsynede han med Illustrationer; det grundige Studium af Fredrik den stores Tidsalder, som han havde gjort i Anledning af disse Arbeider, førte ham til fra nu af hovedsagelig at vælge Emner fra denne Tid, som han har skildret i en Række fremragende Malerier. Fra den nyere Tid har han ogsaa leveret en Del Fremstillinger, saaledes Kong Vilhelms Kroning og hans Afreise til Arméen 1871. Af hans senere Illustrationer kan nævnes de aandrige og fine Billeder til Kleists „Der zerbrochene Krug".

Menzel, Friedrich Wilhelm, tysk Diplomat, f. 1726, d. 1796, var Geheimesekretær og Kancellist i det sachsiske Kabinet og deltog i de diplomatiske Forhandlinger, som forud for Syvaarskrigen førtes mellem Sachsen, Østerrige og Rusland. Den preussiske Gesandt i Dresden overtalte ham paa Fredrik den andens Tilskyndelse til mod en høi Betaling at give ham Afskrifter af denne Korrespondance, hvorved den preussiske Konge blev istand til at træffe sine Forberedelser og begynde Krigen ganske uventet. Da Menzels Forbrydelse blev opdaget, søgte han at redde sig ved Flugt, men blev indhentet og tilbragte derpaa Tiden fra 1763 til sin Død i strengt Fængsel paa Königstein.

Menzel, Karl Adolf, tysk Historiker, f. 1784, d. 1855, studerede i Halle og blev 1809 Professor ved Elisabethanum i Breslau, hvor han senere ogsaa indehavde flere andre høie Embeder, indtil han kort for sin Død trak sig tilbage til Privatlivet. Hans Hovedverker er „Tyskernes Historie" (8 Bd., 1815—23) og „Tyskernes nyere Historie fra Reformationen til Forbundsakten" (12 Bd., 1826—48), der hviler paa udstrakte Kildestudier og udmærker sig ved fædrelandssindet Tænkemaade og fortræffelig Fremstilling. Han har ogsaa fortsat Bechers Verdenshistorie.

Menzel, Wolfgang, bekjendt tysk Kritiker, Historieskriver og Digter, f. 1798, d. 1873, deltog 1815 i Felttoget mod Napoleon, studerede derpaa i Jena og Bonn, var en Tid Lærer i Aarau i Schweiz, gik derpaa til Heidelberg og Stuttgart og blev 1830 Medlem af den würtembergske Stænderforsamling, hvor han sluttede sig til Schott, Uhland og Pfizer. Efter 1838 at have trukket sig tilbage fra det offentlige politiske Liv blev han endnu en Gang i 1848—49 Medlem af det würtembergske Kammer. I Literaturen blev han først bekjendt 1823 ved sine „Streckverse", hvori han med Aandrighed og skarp Satire drog tilfelts mod forskjellige literære Retninger. 1824—25 udgav han sammen med List o. fl. „Europäische Blätter", hvori han polemiserede mod det hule Formvæsen i Poesien, men samtidig ved sine Angreb paa Goethe skaffede sig mange Fiender blandt den store Digters Beundrere. Ogsaa til Voss's Tilhængere kom han i et spendt Forhold ved sit Skrift „Voss und die Symbolik" (1825); endvidere stødt han paa skarp Modstand mod den polemiske Del af sit Verk „Die deutsche Literatur" (1828). Siden 1825 redigerede han „Das Literaturblatt", som han omskabte til et specielt Organ for sig i sine literære Feider; her drog han efter Julirevolutionen navnlig voldsomt tilfelts mod den franske Indflydelse i Literaturen og foranledigede derved Börnes bekjendte bidende Skrift „Menzel der Franzosenfresser" (1837). Af de talrige Skrifter, han i denne Periode og senere udgav, kan nævnes Eventyrene „Rübezahl" og „Narcissus", Romanen „Furore" med Skildringer fra Trediveaarskrigen, flere Reisebeskrivelser, en Række historiske Verker, hvoriblandt en „Allgemeine Weltgeschichte" (12 Bd., 1862—65) samt flere Skrifter af mythologisk og religiøst Indhold. Hans Søn Karl Menzel udgav efter hans Død hans „Denkwürdigkeiten" (1877).

Menzikov, se Mentschikov.

Meppel, By i den nederlandske Provins Drenthe, med 8,000 Indb. og betydelige Skibsverfter.

Merasch, By i Syrien, 50 Mil nord for Aleppo, med 10,000 Indb.

Mercadante, Saverio, italiensk Komponist, f. 1798, d. 1870, studerede ved San Sebastiano i Neapel og komponerede tidlig adskillige Sager for Violin og Fløite; 1818 vakte han Opmærksomhed ved en Kantate, hvorefter han komponerede Operaerne „L'apoteosi d'Ercole" og „Violenza e Costanza", paa hvilke der snart fulgte flere andre, deriblandt „Elisa e Claudio" (1821), et af hans bedste Arbeider. 1827—31 opholdt han sig i Madrid som Komponist og Musikdirektør for den italienske Opera sammesteds, hvorefter han 1833—40 var Kapelmester ved Kathedralkirken i Novara. Senere blev han Direktør for Konservatoriet i Neapel. Han har skrevet over 50 Operaer, af hvilke de bedste foruden den ovenfor nævnte er „Il giuramento" og „I due illustri rivali". Ved Siden af adskillig Trivialitet forekommer der i hans Verker ofte et betydeligt musikalsk-dramatisk Liv og en tiltalende Melodiøsitet.

Mercator, paa Tysk Kremer, Gerhard, berømt flamsk Geograf, f. 1512, d. 1594, studerede Filosofi og Mathematik i Herzogenbusch og Löwen, hvorhos han lagde sig efter Kobberstikkerkunsten. Efter at have forfærdiget en Globus for Kardinal Granvella blev han af denne anbefalet til Keiser

Karl den femte, for hvem han arbeidede en Jord- og en Himmelglobus, der overgik alt, hvad der indtil da var præsteret af denne Slags. Ca. 1559 flyttede han til Duisburg, hvor han senere opholdt sig og tilsidst førte Titel af Kosmograf hos Hertugen af Jülich. Mercator har erhvervet sig et stort Navn som Geograf, men især som Kartegner; han er Opfinderen af den efter ham benævnte **Mercators Projektion** (se Kart), som siden Midten af det 17de Aarh. er i udelukkende Brug paa Sjøkarter. Hans vigtigste Verker er „Tabulae geographicae ad mentem Ptolemaei restitutae" (1578) og navnlig „Atlas, sive geographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura" (1595). Paa sine gamle Dage forfattede Mercator ogsaa adskillige theologiske Skrifter, som af Paven sattes paa „Index".

Mercia, et af de angelsachsiske Riger i England, paa begge Sider af Trent, mellem Havet og Wales's Grændse, kom 825 under Vestsachsernes Herredømme.

Mercier (udt. Mersie), Louis Sebastien, fransk Forfatter, f. 1740, d. 1814, var Advokat og offentliggjorde før Revolutionen flere Digte, som dog blev modtagne med lidet Bifald. Derimod holdt nogle af hans Dramaer sig længe paa Scenen. Ved Revolutionens Udbrud sluttede han sig til den og blev Medlem af Konventet, hvor han stemte mod Dødsdommen over Kongen. Efter at have været republikansk Medlem af de 500's Raad blev han ansat ved Statens Lotteri og fik senere et Embede som Professor i Historie ved Centralskolen. Hans betydeligste literære Frembringelser er hans aandrige og friske Skisser, hvoriblandt navnlig „Tableau de Paris" (12 Bd., 1782—88) med livfulde Skildringer af Folkelivet i Paris er af stor Interesse. En Fortsættelse udgav han under Titlen „Le nouveau Paris" (1797). Af hans øvrige Skrifter af samme Genre kan nævnes „L'an 2440", „Bonnet de nuit" (1778—84) og „Bonnet de matin" (1786). Hans Sprog udmærkede sig ved en hel Del Nydannelser og andre stilistiske Friheder, som han forsvarede i et eget Skrift.

Merck, Johann Heinrich, tysk Forfatter, f. 1741, d. 1791, var en Ungdomsven af Goethe. Efter fuldendte Universitetsstudier gik han paa Reiser og blev 1767 Geheimekancelli-Sekretær, senere Krigsraad og Krigskasserer i Darmstadt. Hans egen literære Virksomhed var ikke betydelig og indskrænkede sig væsentlig til Oversættelser samt Bidrag til flere Tidsskrifter. Mere Betydning fik han ved sin personlige Indflydelse paa Mænd som Herder og Goethe. Huslige Ulykker gjorde ham forstemt og nærede det Hang til Bitterhed, som var ham medfødt; tilsidst berøvede han sig i et Anfald af Tungsind selv Livet. Af hans Breve til Samtidens berømte Mænd er flere Samlinger udkomne.

Merdø, Ø i Nedenæs Amt, udenfor Arendal, med en meget søgt Havn.

Mergel kaldes den naturlige Blanding af Lerjord og kulsur Kalk, som derhos undertiden indeholder Sand og andre mere tilfældige Bestanddele. Efter det forskjellige Forhold mellem Bestanddelene skjelner man mellem Ler-, Kalk- og Sandmergel; efter den geologiske Formation, hvori Mergelen forekommer, mellem Kridtmergel, Liasmergel osv. Mergelholdig Jordbund udmærker sig ved sin Frugtbarhed; Mergel bruges derfor ogsaa i stor Udstrækning som Gjødning og som mekanisk Jordforbedringsmiddel, idet den udsat for Luften let smuldrer hen og saaledes løsner Jorden. Mere kalkholdig Mergel bruges fortrinsvis paa tung og stiv Jord, den mere lerholdige paa lettere Jord. Foruden som Gjødning benyttes Mergelen ogsaa ved Fabrikationen af Cement. I Norge findes et svagt kalkholdigt Mergel-Ler paa flere Steder. Med dette maa ikke forvexles den saakaldte Skjælmergel, som bestaar af Muslingskaller af Saltvandsdyr eller Conchylier af Ferskvandsdyr, ophobede i Lag eller Banker; ogsaa den er af Værd for Landmanden.

Mergelsandsten, mergelholdig Sandsten.

Mergelskifer, mergelholdig Lerskifer.

Merguiarøerne, en talrig Gruppe af Smaaøer langs Bagindiens Vestkyst, er især bekjendte for sin Rigdom paa spiselige Fuglereder.

Merian (Origanum Majorana), Plante af de Læbeblomstredes Familie, med smaa, hvide Blomster i Ax, ovale, graagrønne, filtede Blade og en eiendommelig stærk aromatisk Lugt og Smag. Den hører hjemme i Orienten og Nordafrika og dyrkes overalt i Norge som Kryderurt. — En anden Art af samme Slægt, **Vild Merian** (Origanum vulgare), med lyserøde Blomster i smaa Ax, der er sammenstillede i Halvskjærmform, voxer vildt i Norge til Ranen i Nordland.

Merian, Navn paa en bekjendt tysk Kunstnerfamilie. — **Matthæus Merian den ældre** var født i Basel 1593, uddannede sig i Zürich og Oppenheim, levede i længere Tid i Paris og var derpaa Kunsthandler i Frankfurt am Main. Han døde 1650. Han var en særdeles dygtig Raderer og er især bekjendt for sine „Topographien", en Samling Afbildninger af de vigtigste Byer i Europa, især i Tyskland. — Hans Søn **Matthæus Merian den yngre**, f. 1621, d. 1687, var Elev af Anton v. Dyck og en dygtig Portrætmaler. Sidstnævntes Søn **Johan Matthæus Merian**, d. 1716, var ligeledes fremragende som Portrætmaler. — Ogsaa den ældre Matthæus Merians Datter **Maria Sibylla Graff**, f. 1647, d. 1717, gjorde sig bekjendt som Kunstnerinde. Hun malede særdeles fint og ombyggelig Blomster og Insekter i Vandfarver paa Pergament; for at iagttage den rige Insektverden i Surinam reiste hun did og opholdt sig der i to Aar, i hvilken Tid hun afbildede et stort Antal Insektarter. Hun udgav bl. fl. Verker med Kobbere af hende selv „Der Raupen wunderbare Verwandlung und sonderbare Blumennahrung" (2 Bd., 1679—83) og „Metamorphosis insectorum Surinamensium" (1705).

Merida, 1) By i den spanske Provins Badajoz i Estremadura, med ca. 8,000 Indb. og prægtige Oldtidslevninger. 2) Tidligere en Provins i den sydamerikanske Republik Venezuela, nu delt i Staterne Guzman og Tachira. Hovedstaden **Merida**, tidligere **Santiago de los Caballeros de Merida**, med ca. 10,000 Indb., ligger paa en frugtbar Høislette, 1640 Meter over Havet, er Sæde for en Biskop og udfører udmærket Kaffe samt vævede Stoffer og Tepper.

Meridian, Middagsplan, den vertikale Plan, som tænkes lagt gjennem et Steds Zenith og Verdenspolen; ogsaa den Storcirkel, hvori dette Plan skjærer den tilsyneladende Himmelkugle. Den

skjærer lodret Ækvator og Horisonten; dens Skjæringslinie med Horisonten kaldes Middagslinien. Naar Solen viser sig i et Steds Meridian, har dette Sted fand Middag. Af Definitionen vil det fremgaa, at to Steder, hvoraf det ene ligger østlig eller vestlig for det andet, ikke kan have samme Meridian; derimod er Meridianen fælles for alle Steder, der ligger ret i Nord og Syd for hverandre; disse har saaledes Middag og de øvrige Klokkeslet fælles. Enhver Meridian deles i 360 Grader, der tjener til Bestemmelse af et Steds geografiske Brede. — Meridiancirkel, et astronomisk Instrument til at bestemme Stjerners Deklination m. m.

Meridianmaaling, se Gradmaaling.

Mérimée, Prosper, berømt fransk Forfatter, f. 1803, d. 1870, studerede Retsvidenskaben og blev Advokat, indehavde efter Julirevolutionen flere Embeder i Ministerierne og blev 1831 Inspektør for Frankriges antike og historiske Mindesmærker, hvilken Stilling han beklædte, med en enkelt Afbrydelse, lige til sin Død. 1844 blev han Medlem af det franske Akademi og 1853 Senator. Han debuterede først i Literaturen med „Théatre de Clara Gazul" (1825), en Samling dramatiske Arbeider efter Mønster af de spanske „Intermezzos" og af ham selv udgivne for Oversættelser fra Spansk, samt „Guzla" (1827), en Digtsamling, der angav sig at bestaa af Oversættelser af illyriske Folkesange. Begge Arbeider vakte stor Opsigt og mystificerede for en Tid Publikum fuldstændig. 1828 udgav han anonymt „La Yacquerie", historiske Skildringer fra Feudaltiden, og 1829 „La chronique du régne de Charles IX", en historisk Roman. Senere skrev han en Række Noveller i „Revue de Paris" og „Revue des deux Mondes"; en Del af dem er senere udgivne samlede under Fællestitelen „La mosaïque". De bedste af hans Noveller, „Colomba" og „Carmen", hører til den franske Literaturs Perler. Han udgav ogsaa flere arkæologiske og historiske Verker af stort videnskabeligt Værd. Prosper Mérimée er en af Frankriges ypperste Stilister, klar, elegant og koncis; hans Behandling af sit Stof er strengt objektiv og realistisk. Efter hans Død er der udkommen flere Samlinger af hans Breve, der navnlig kaster Lys over Personer og Tilstande ved Hoffet under det andet Keiserdømme, som Mérimée i Egenskab af Napoleon den tredies og Keiserinde Eugenies Fortrolige kjendte tilbunds.

Merino, en Art 3- eller 4skaftet Kamuldstøi; Halvmerino har Bomulds Rending.

Merinosfaar, en Gruppe af finuldede Faareracer, der enten oprindelig hører hjemme i Spanien eller er blevne indførte did af Maurerne; fra Spanien er de udbredte til alle Europas Lande og har ved Krydsning med andre Racer frembragt mange fortrinlige Faareslag.

Merioneth (udt. Merrionedh), Grevskab i Wales, ca. 28 Kv.mil stort, med 48,000 Indb., er bjergfuldt og rigt paa Naturskjønheder. Jordbunden er kun lidet frugtbar, hvorfor Agerbruget ikke er af stor Betydning; derimod spiller Kvægavlen en større Rolle, ligesaa Industrien, især Flonelvæveriet. Ogsaa en Del Bergverksdrift finder Sted. Grevskabet sender et Medlem til Parlamentet.

Meriter (fr. mérites), Fortjenester, Bedrifter.

Merkantil, hvad der henhører til Handelen. — Merkantilsystemet kaldes det statsøkonomiske System, ifølge hvilket et Lands Formue antages at bero paa Besiddelse af Penge (ædle Metaller) og maales efter Mængden af disse. Dette System har især udviklet sig fra Colberts Tid. Et Lands Opgave i finansiel Henseende skal ifølge det bestaa i at skaffe sig saa store Forraad af ædle Metaller som mulig. Hvis der ikke i Landet findes Bergverker, bør der lægges særlig Vegt paa Industriens Udvikling, forat Udførselen skal overstige Indførselen og de manglende ædle Metaller derved tilveiebringes fra Udlandet. — Systemet er nu at anse for forladt, efterat det videnskabelig er tilintetgjort af Fysiokraterne (s. d.) og Adam Smith (s. d.).

Merkesmand kaldtes i ældre Tider den, som i Strid bar Kongens Banner. I Norge paalaa det ham at sammenkalde Hirdstevnerne og at bilægge Tvistigheder inden Hirden. I Magnus Lagabøters Hirdskraa bestemtes det, at Merkesmanden skulde have Rang næst efter Stallaren og foran Skutilsvendene.

Merkur (Mercurius), hos Romerne Navn paa Hermes, Handelens Gud og Gudernes Sendebud. — Ogsaa Navn paa den af Planeterne i vort Solsystem, der er Solen nærmest. Dens Middelafstand fra Solen er 7,700,000 geogr. Mil, men da dens Bane har en temmelig stor Excentricitet ($0,_{2056}$), er dens Afstand til forskjellige Tider meget forskjellig, fra 6 til 9 Mill. geogr. Mil. Fra Jorden er Merkurs korteste Afstand omtr. 11 Mill. Mil, dens længste 29 Mill. Mil. Banens Heldning mod Jordbanens Plan er 7°, Længden af den opstigende Knude i Ekliptiken 47°. Hurtigheden af Merkurs Bevægelse i sin Bane er 47 Kilom. i Sekundet og er saaledes betydelig større end Jordens; Banen tilbagelægges i sin Helhed siderisk i en Tid af $87._{969}$ Dage, medens den synodiske Omløbstid er $115._{870}$ Dage. — Merkurs Gjennemsnit er 650 Mil, saaledes kun lidt over $1/3$ af Jordens Radius; dens Masse er = $0._{07}$ af Jordens. Merkurs Omdreining om sin Axe antages at finde Sted i omtr. 24 Timer, og dens Ækvators Heldning mod Banens Plan at være omtr. 20°. — Merkurius er ogsaa Betegnelse for Kviksølv. — Merkurial, fælles Benævnelse for flere Lægemidler, som indeholder Kviksølv. — Merkurialisme, Kviksølvforgiftning.

Merle d'Aubigné (udt. Merl daabinje), Johann Heinrich, bekjendt schweizisk Kirkehistoriker, f. 1794, d. 1872, studerede i Genf og Berlin og blev 1818 Prest ved den franske Kirke i Hamburg. Herfra gik han 1823 paa Kong Vilhelm den førstes Kaldelse til Brysel som Prest ved det fransk-protestantiske Hofkapel. Efter Belgiens Løsrivelse fra Holland vendte han tilbage til Genf, hvor han til sin Død virkede som Professor ved den 1831 ved privat Foranstaltning oprettede „Ecole de théologie évangelique". Han er især bleven berømt for sin „Reformationens Historie" (5 Bd., Genf og Paris, 1835—53); som Fortsættelse til dette Verk udgav han „Reformationens Historie i Europa paa Calvins Tid" (1—7, 1863—76). Han har derhos skrevet „Den engelske Republik i Cromwells Dage" (1849), hvori han opstiller Cromwell som en Protestantismens Heros, samt „Tre Aarhundreders Kamp i Skotland". Han hyldede den

strengt bibeltroende Kalvinisme; hans Skrifter vidner om Kjærlighed til og Begeistring for sit Stof, og hans Fremstilling og Sprog er ypperlige.

Merlin, i de gamle britiske Sagn en Troldmand, om hvem der berettedes en Række Eventyr. Hans Navn forekommer bl. a. i Forbindelse med Sagnet om Kong Artus og Ridderne ved det runde Bord, og middelalderske Digtere omhandler ham ofte, saaledes Gotfred af Monmouth.

Merlin de Douai (udt. Merlæng dø Duæ), Philippe Antoine, Greve, fransk Jurist og Statsmand, f. 1754, d. 1838, blev først bekjendt ved Beaumarchais's Proces mod Præsident Dupaty samt som Medarbeider i „Répertoire universel de jurisprudence". Ved Revolutionens Udbrud sluttede han sig til den og udarbeidede under Direktoriet den nye Straffelov af 3die Brumaire Aar IV; derpaa var han en Tid Justitsminister, senere Medlem af Direktoriet og under det første Keiserdømme Generalprokurør ved Kassationsretten samt Statsraad. Efter den første Restauration mistede han sine Embeder og maatte efter den anden Restauration flygte, hvorefter han levede i Harlem til 1832. Af hans Skrifter kan nævnes „Récueil alphabétique des questions de droit, qui se présentent le plus fréquemment dans les tribunaux" (13 Bd., 1804—10) og hans „Répertoire du Droit".

Merlin de Thionville (udt. Merlæng dø Tiongvill), Antoine Christophe, fransk Revolutionsmand, f. 1762, d. 1833, var ved Revolutionens Udbrud Retstjener i Thionville og valgtes 1791 ind i Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til Hoffets Modstandere og forfulgte de Præster, som ikke vilde aflægge Konstitutionseden. Ved Urolighederne i Juni og August 1792 beskyttede han den kongelige Familie, men stemte senere for Kongens Død. Efter med Tapperhed at have deltaget i Mainz's Forsvar blev han Folkerepræsentant i Vendée; efter Robespierres Fald hjalp han til at gjenoprette Ro og Orden og blev senere Medlem af de Femhundredes Raad. Efter sin Tilbagekomst fra Italien, hvorhen han 1798 var sendt som Armékommissær, blev han Generalpostforvalter, men mistede dette Embede, da han stemte imod Napoleons Konsulat paa Livstid.

Merode (udt. Merod), Filip Felix Balthasar Otto Ghislain, Greve af, belgisk Statsmand, f. 1791, d. 1857, deltog virksomt i Septemberopstanden i Brüssel og virkede som Medlem af den provisoriske Regjering for Fastsættelsen af et konstitutionelt Monarki og for Kong Leopolds Valg. 1831 blev han Minister uden Portefølje og var 1832 en kort Tid Krigsminister; senere virkede han kun som Medlem af Deputeretkammeret som ivrig Tilhænger af det katholske Parti. — Hans Søn Fredrik Xaver Ghislain, Greve af Merode, f. 1820, d. 1874, var en Tid Løitnant, men indtraadte derpaa i den geistlige Stand og blev 1860 Krigsminister i Kirkestaten. Efter 1865 at have taget sin Afsked som Minister blev han 1866 Geheime-Almisseuddeler og Erkebiskop af Mytilene.

Meroë, i Oldtiden Hovedstad i det æthiopiske Rige, efter Herodots Udsagn alle Æthiopers Moderstad, var efter Strabos Beretning beliggende mellem to Floder, der dannede en Ø, og antages nu almindelig at have ligget i Nærheden af det nuværende Begerauîeh, nord for Schendi. Det er dog sandsynligt, at Strabos Meroë ikke var det samme som Herodots, og at dette laa meget længere mod Nord, sandsynligvis i Nærheden af Napata, hvor der endnu findes en Landsby med Navnet Meraui. — I Meroë var efter de gamles Beretning Presterne den mægtigste Stand, inden hvilken ogsaa Kongerne valgtes; disse skal endog have været forpligtede til paa Presternes Befaling at dræbe sig selv. Staten skal ogsaa have været regjeret af Dronninger.

Merom, ogsaa Samokhonitis, Indsjø i Palæstina, nord for Gennesarets Sjø; her slog ifølge Bibelens Beretning Josva flere kanaanitiske Konger, deriblandt Jabin.

Merope, i de græske Sagn Datter af Kypselos, gift med Kresfontes, Konge af Messenien, blev af Polyfontes nødt til at ægte ham, efterat han havde dræbt hendes Mand og hendes ældste Sønner. Den yngste, Æpytos, undkom og hevnede siden Faderens og Brødrenes Drab ved i Fællesskab med Moderen at myrde Polyfontes. Euripides har behandlet dette Sagn dramatisk, ligesaa Voltaire, Maffei m. fl. moderne dramatiske Digtere.

Merovingerne kaldes den frankiske Kongeslægt, som grundede det frankiske Rige i Gallien. Som dens Stamfader nævnes en Mervig eller Merovæus, hvis Levetid ikke kjendes. Den første sikkert historiske Konge af Merovingernes Slægt er Childerich, som blev Fader til Chlodevig (s. d.). Om Merovingernes Historie forøvrigt se Art. Frankrige.

Merrimack, Flod i de Forenede Stater, løber gjennem Massachusetts i en Længde af 40 Mil og falder i Atlanterhavet.

Mers, en Platform ved Toppen af den egentlige Mast (Undermasten) paa Brigger og større Seilskibe, tjener til at udspile Vanterne fra de ovenfor anbragte Stænger. Paa Krigsskibe benyttes fra Merset Haandskyts under Træfninger.

Merscheid, By i den preussiske Rhinprovins, 3 Mil nord for Köln, med ca. 10,000 Indb. og Fabrikation af Jern- og Staalvarer.

Merseburg, By i den preussiske Provins Sachsen, ved Floden Saale, med ca. 14,000 Indb., er uregelmæssig og gammeldags bebygget, men har en særdeles smuk gammel Domkirke og et Slot samt flere andre mærkelige Bygninger. Den har adskillig Industri; tidligere var især dens Øl berømt. Merseburg er en af Tysklands ældste Byer; den var i det 9de Aarh. Hovedstad i et Grevskab af samme Navn og har senere i Tidens Løb gjentagne Gange været brændt og plyndret.

Mersey, Flod i det vestlige England, dannes af to mindre Floder, Tame og Goyt, som udspringer inde i Landet, og falder efter 100 Kilometers Løb i det Irske Hav. Den er paa en længere Strækning seilbar og af megen Vigtighed for Samfærdselen.

Merskum (tysk Meerschaum, Sjøskum), et blødt, let Mineral af Talkgruppen, er af jordagtig Konsistens og hvidt med et Skjær i Rødt, Gult eller Graat, af Egenvegt indtil 1.5. Stregen er under Neglen glinsende, Brudbet jevnt. Merskum bestaar af Magnesia, Kiseljord og Vand og forekommer især i knollede Masser. I Handelen kommer det mest fra Orienten og Grækenland, men ogsaa fra Krim, Spanien og Mähren. Det bruges hovedsagelig til Pibehoveder og Cigar-

30*

mundstykker og bliver da først tilskaaret og boret, derefter kogt i Melk, senere pudset med Skavgræs og endelig kogt i Vox eller Olie. De fra Tyrkiet kommende, raat tilskaarne Pibehoveder tilskjæres finere og faar sin Fuldendelse navnlig i Wien og paa andre Steder i Østerrige. En ringere, uægte Sort Pibehoveder gjøres af Merskumsaffaldet, opblandet med Ler eller Gibs.

Merssljakov, Alexei Fedorovitsch, russisk Digter og Kritiker, f. 1778, d. 1830, blev efter fuldendte Studier Lærer i Veltalenhed og Poesi i Moskva, men gik 1805 paa Muraviefs Indflydelse til Petersburg, hvor han kom i Berørelse med de fleste af Hovedstadens fremragende Mænd. Efter sin Tilbagekomst til Moskva blev han 1807 Professor, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Han har oversat adskilligt fra Fransk, Italiensk, Græsk og Latin samt selv skrevet bl. a. „Russiske Sange“, som ved sin Simpelhed og ukunstlede, inderlige Stemning har vundet mange Læsere.

Merthyr-Tydfil, By i Grevskabet Glamorgan i Wales i England, ved Floden Taff, har ca. 52,000 Indb. og er den største By i Wales. Den var endnu for 100 Aar siden en ubetydelig Flække, men har blomstret op paa Grund af Omegnens Rigdom paa Jern, Stenkul og Kalk, af hvilke Artikler den udfører meget. Dens Havnestad er Cardiff (s. d.).

Merv, Oase paa Turkmanersteppen i Centralasien, med ca. 2,000 Indb. Her anlagde Antiokus Soter Aar 270 f. Kr. en By, som fik Navnet Antiokia Margiana.

Méry (udt. Meri), Joseph, fransk Digter og Romanforfatter, f. 1798, d. 1866, kom 1824 til Paris, hvor han sluttede et nært Venskab med Barthélémy, sammen med hvem han begyndte at skrive politiske Satirer, der ved sin sarkastiske og bidende Polemik vakte stor Opsigt og vandt megen Tilslutning inden den liberale Opposition. Senere gik han til Rom, hvorfra han hentede Stoffet til flere af sine senere Arbeider, saaledes „Scènes de la vie italienne“ (2 Bd., 1837), „La juive au Vatican“ m. fl. Efter en Reise til London udgav han „Nuits de Londres“ (1840). Senere udgav han flere Romaner med Skildringer fra Indien, Kina og Amerika samt en Række Theaterstykker og Operatexter, endvidere talrige, formfuldendte Leilighedsdigte.

Mesalliance (udt. Mesallians), fr., Giftermaal mellem to Personer af ulige Stand eller meget forskjellig Alder.

Mesanmast, den agterste Mast paa et tremastet Skib; ogsaa den agterste Mast paa et galeasrigget Fartøi. — Mesan, Gaffelseil paa Mesanmasten.

Mesched, Hovedstad i Provinsen Khorasan i Persien, i Nordvest for Herat, 893 Meter over Havet, ligger i en smuk og frugtbar Egn og er en af Schiiternes helligste Byer. Den har 70,000 Indb., en Høiskole og mange Fabriker, er et vigtigt Knudepunkt for Karavanveiene og har betydelig Handel. Til de mærkeligste Bygninger hører Moskéen med Persiens Skytspatron Imam Risas Marmormindesmærke.

Mesched-Ali, d. e. Alis Grav, By i det tyrkiske Vilajet Bagdad, ved Ørkenranden og ved en Biflod til Eufrat, har 20,000 Indb. og er et berømt Valfartssted for Schiiterne.

Mesched-Hussein, By i det tyrkiske Vilajet Bagdad, i Nordvest for Mesched-Ali, med 25,000 Indb., for det meste Perser, er Schiiternes vigtigste Valfartssted og besøges aarlig af 100,000 Pilegrime. Hertil saavelsom til Mesched-Ali bringes et stort Antal Lig af Schiiter fra Persien for at begraves.

Mesen, Flod i Nordrusland, 77 Mil lang, falder i det Hvide Hav.

Meshed, se Mesched.

Mesmer, Friedrich Anton (Franz), schweizisk Læge, f. 1733, d. 1815, studerede først Theologi og Retsvidenskab, men lagde sig senere efter Medicinen og tog 1766 Doktorgraden i denne Videnskab. Sammen med Pater Hell begyndte han derpaa at anstille Undersøgelser angaaende den mineralske Magnets helbredende Kraft og førtes derved hen til Tanken paa, at der hos Mennesket fandtes en lignende Kraft, som han kaldte den dyriske Magnetisme (Mesmerisme). Efter et Ophold i München forsatte han sine Undersøgelser i Wien, men maatte forlade denne By, da Beretningen om, at han ved den dyriske Magnetisme havde gjort en blind Pige seende, viste sig at være opdigtet. Han gik nu 1778 til Paris, hvor han bragte Magnetismen paa Mode, og hvor han mod en subskriberet Sum, der gik op til 340,000 Livres, lovede at meddele Hemmeligheden ved sin Kurmethode, hvilket dog aldrig skete. Efterat han ved sine Kure havde været medvirkende til flere høitstaaende Personers Død, blev der indledet Undersøgelser mod ham, og to Kommissioner af Læger og Naturforskere udtalte sig mod ham. Derved tabte han sin Anseelse, forlod Paris og levede siden i Tyskland og England.

Mesnavandene, to Indsjøer i Kristians Amt øst for Lillehammer. De har Udløb til Mjøsen gjennem Mesnaelven, der danner flere prægtige Vandfald.

Mesopotamien, d. e. Landet mellem Floderne, kaldtes hos de senere Grækere det Land, som ligger mellem Floderne Eufrat og Tigris i Vestasien og mod Nord begrændses af det armeniske Bjergland. I det Gamle Testamente kaldes Landet Aram-Naharaim, hos Araberne El Djesiret. Mesopotamien har siden 538 f. Kr. været beherske efter hverandre af Perser, Makedoner, Parther og Romere; derpaa hørte det til Khalifernes Rige, blev efter Khalifatets Fald indtaget af Mongolerne, kom senere igjen under Tyrkerne i Persien og endelig 1648 under de Osmaniske Tyrker, som senere har beholdt det. Det udgjør nu tre Vilajeter, Diarbekr, Bagdad og Bassora. Landet er kun i det nordlige bjergfuldt, mod Syd fladt og frugtbart, men lider Mangel paa Vand, hvorfor en stor Del ligger øde. Produkterne er de samme som i Forasien.

Messala Corvinus, Marcus Valerius, romersk Taler og Historieskriver, f. ca. 65 f. Kr., uddannede sig i Athen, sluttede sig efter sin Tilbagekomst til det republikanske Parti og kjæmpede ved Filippi mod Oktavian, men gik senere over til denne, blev 31 f. Kr. Konsul og deltog i Slaget ved Aktium. I sine senere Aar levede han hovedsagelig for Videnskaberne. Han døde ca. 9 e. Kr. Af hans Taler, som udmærkede sig ved Kraft og ved Elegance i Sproget, er kun Brudstykker tilbage; han har ogsaa skrevet Bøger paa Græsk. Tibullus, der var hans Ven, har forfattet flere Digte til hans Pris.

Messalina, Valeria, romersk Keiserinde, Datter af Marcus Valerius Messala Barbatus, ægtede ca. 38 e. Kr. Claudius, som 41 blev romersk Keiser. Hun er berygtet i Historien for sin grændseløse Usædelighed saavelsom for sin Gjerrighed og Egennytte. Flere Mænd, som hun forgjeves efterstræbte, lod hun dræbe, saaledes hendes Moders anden Mand, Appius Silanus, samt Valerius Asiaticus, ved hvis Død hun bemægtigede sig de i hans Eie værende lukulliske Haver. Tilsidst gik hendes Frækhed saa vidt, at hun i Keiserens Fravær fra Rom indgik formeligt Ægteskab med den smukke Gajus Silius. Keiserens Sekretær, den frigivne Narcissus, som skjønnede, at hun ogsaa vilde komme til at efterstræbe Keiserens Liv, lod hende dræbe. Hendes Skjebne er behandlet dramatisk af Wilbrandt i „Arria og Messalina". — Statilia Messalina, se Statilia.

Messe, lat. missa, i den ældste Kirke Benævnelse for Gudstjenesten i det hele, saavel for Prædikenen (Katekumenernes Messe) som for Kommunionen (de Døbtes Messe). Navnet kommer af, at Slutningen paa Gudstjenesten blev tilkjendegivet de Tilstedeværende ved Ordene: „Ite, missa est (concio)", d. e. „Gaa, Forsamlingen er endt". Senere kom Ordet i den katholske Kirke til at betegne de gudstjenstlige Forretninger for Alteret ved Nadverdens Uddelelse og navnlig det saakaldte Messeoffer, ved hvilket Presten nød Nadverden paa Menighedens Vegne. Den katholske Messe falder i 3 Dele, Offertoriet, Velsignelsen af Brødet og Vinen og Nydelsen deraf. Forresten skjelnes der mellem forskjellige Slags Messer, hvoriblandt kan nævnes den stille Messe, ved hvilken Bønnerne læses sagte, og Sjelemessen for Døde. — I den evangeliske Kirke forstaaes ved Messe den Del af Gudstjenesten, som Presten udfører, staaende foran Alteret; den bestaar i Oplæsning eller Reciteren af Bønner og de for Dagen anordnede Skriftsteder (Epistel og Evangelium). — De katholske Prester bærer under Messen en Dragt af forskjellig Farve (hvid, sort, rød, grøn eller violet efter de forskjellige Tider i Kirkeaaret); de evangeliske Geistliges Messedragt er en Messeskjorte af hvidt Lærred og en Messehagel, en Kaabe af Fløiel (mest rødt) med et gyldent Kors paa Ryggen.

Messe, Officersmesse, det Sted ombord i et Skib eller i en Leir, hvor Officererne spiser i Fællesskab.

Messenien, det sydvestligste Landskab paa Peloponnes, i Vest og Syd omgivet af det Joniske Hav, der danner den messeniske Bugt, i Nord begrændset af Arkadien og Elis, i Øst af Lakonien, er rigt og frugtbart og var allerede i Oldtiden berømt for sin Rigdom paa Vin og Korn. Landskabets ældste Beboere var lelegiske og æoliske Stammer, hvoraf ialfald de fleste var forenede til ét Rige med Pylos til Hovedstad. Som Konge i Pylos nævnes i Homers Digte Nestor (s. d.). Ved Dorernes Indtrængen i Peloponnes blev Messenien et selvstændigt dorisk Kongerige, men dets nye Indbyggere laa ofte i Grændsestridigheder med sine østlige Stammefrænder Spartanerne. Af disse udviklede sig de bekjendte messeniske Krige. Den første af disse fandt Sted 743—724 f. Kr. og endte med Overgivelsen af Bjergfæstningen Ithome, hvori Messenierne i 14 Aar havde forsvaret sig. Spartanerne underkastede sig derpaa Landet og gjorde Indbyggerne til Penøker. Den haarde Behandling foranledigede 685 den anden messeniske Krig, under hvilken Aristomenes udmærkede sig som Messeniernes Anfører. Efter 18 Aars Forløb erobrede Spartanerne den messeniske Bjergfæstning Eira, hvorefter en Del af Messenierne udvandrede til Sicilien, medens Resten blev gjort til Heloter. En ny Befrielseskrig, den tredie messeniske Krig (464—55), førte ogsaa til et uheldigt Resultat, og Messenien vedblev nu at staa under Sparta, indtil det 369 f. Kr. af Thebaneren Epaminondas blev gjort til en selvstændig Republik, som dog ingen større politisk Betydning fik. Nu danner Messenien et Nomarkhi i Kongeriget Grækenland, 57 Kv.mil stort, med vel 130,000 Indb.

Messer kaldes i flere Lande de store Markeder, som varer i længere Tid og er beregnede paa en større Kreds end den nærmeste Omegn. De er opstaaede af de gamle Kirkemesser i den katholske Tid, til hvilke der, da der med dem var forbundet Aflad, strømmede en stor Mængde Mennesker, saaledes at derved gaves Anledning til at gjøre Handelsforretninger. De vigtigste Messer er for nærværende de i Leipzig (navnlig for Boghandel), Frankfurt a. d. Oder, Brunsvig, Frankfurt am Main, Lyon, Beaucaire, Sinigaglia, Bergamo, Pest, Nischni-Novgorod og Ufundsjova.

Messias, hebr., d. s. s. det græske Kristus, d. e. Salvet, bruges ofte i det Gamle Testamente som Betegnelse for Kongerne. Særlig betegnes dog derved den Frelser, som ifølge Profeternes Spaadomme skulde fremstaa af Davids Slægt og gjenoprette Israels sunkne Herlighed.

Messidor (udt. Messidaar), d. e. Høstmaaned, en af Maanederne i den franske republikanske Kalender (19de Juni—18de Juli).

Messina, By og Hovedstad i den italienske Provins af samme Navn, paa Sicilien, ved Messinastrædet, med ca. 120,000 Indb., udmærket Havn, et Universitet og mange pragtfulde Bygninger, har blandt flere andre Industrigrene betydelig Fabrikation af Silkevarer samt livlig Handel. Udførselsgjenstandene er navnlig Silke, Oliven, Sydfrugter og Koraller. — Messina førte i den tidligste Oldtid Navnet Zankle og var oprindelig en sicilisk By, men blev efter den anden messeniske Krig erobret og befolket af messeniske Udvandrere under Anaxilas og kaldtes Messana. Byen fik i Tidens Løb stor Handel og Sjøfart, men blev erobret og ødelagt af Karthagerne 396 f. Kr. Efter at være gjenopbygget af Dionysius af Syrakus stod Byen under ham, senere under Agathokles og Mamertinerne, indtil den ved den anden puniske Krig kom i Romernes Besiddelse. I Middelalderen tilhørte Messina efter hinanden Saracenerne, Normannerne, Hohenstauferne, Karl af Anjou, Spanien og Aragonierne og var i det 15de Aarh. berømt som Sæde for Kunst og Videnskab. 1674 underkastede Byen sig Ludvig den fjortende, som dog maatte opgive den 1678. I forrige Aarhundrede og i Begyndelsen af dette led den meget af Pest, Jordskjelv og Oversvømmelser. Under Revolutionen 1848 blev den gjentagne Gange bombarderet. 1860 besattes den af Garibaldis Friskarer, hvorefter dens Citadel overgav sig i Marts n. A.

Messing, en Legering af Kobber og Zink, fremstilles nu sædvanlig ved at sammensmelte begge disse Metaller, medens det tidligere frembragtes ved at sammensmelte Kobber og Galmei ɔ: kulsurt kiselsurt Zinkoxyd, under Tilsætning af Kul. Det bestaar i Regelen af 70 Dele Kobber og 30 Dele Zink, men Sammensætningen varierer efter den Brug, der skal gjøres af Legeringen. Messing har en smuk gul Farve, lysere, jo mere Zink det indeholder, er elastisk og strækkeligt, i desto høiere Grad, jo mere Kobber det indeholder, lader sig strække, valse og udtrække til Traad, men er i Varmen sprødt. En liden Tilsætning af Bly (1—2 %) gjør det lettere bearbeideligt ved Filing og Dreining. Messing finder i Industrien en udstrakt Anvendelse, men erstattes nu mere og mere af Nikkel-Legeringer. En Afart af Messing er det saakaldte Yellow Metal, der bestaar af 60 Dele Kobber og 40 Dele Zink, er hammer- og smibart og lader sig i Glødhede baade hamre og valse; det bruges til Bolter og Forhudning paa Skibe.

Messis, Metsys eller **Massys,** Quentin, berømt flamsk Maler fra Antwerpen, f. ca. 1460, d. ca. 1530, skal til sit 20de Aar have drevet Smedehaandverket og forfærdiget flere kunstnerisk forarbeidede Metalsager, begyndte derpaa at tegne og uddannede sig til Maler, som det fortælles af Kjærlighed til en Pige, som lovede at ægte ham, hvis han blev Maler. Han uddannede sig mest paa egen Haand og staar uafhængig ligeoverfor sine Forgjængere; medens disse væsentlig havde malet Figurer i mindre Maalestok, fremstillede han sine Personer i fuld Legemsstørrelse og udmærker sig særlig ved den mægtige Karakteristik, som han forstod at indlægge i sine Arbeider. Hele hans Behandlingsmaade er fri og djerv. Hans mest berømte Verk er Kristi Gravlægning med to Sidebilleder, Evangelisten Johannes's Martyrium og Herodias med Johannes den Døbers Hoved; det findes nu i Antwerpens Muséum. Ogsaa „St. Annas Levnet" i Peterskirken i Löwen hører til hans bedste Arbeider. — Hans Søn Johann Messis var ogsaa Maler, men mindre betydelig; flere Genrebilleder i Legemsstørrelse tilskrives ham.

Mesterlektie, tidligere Benævnelse for øverste Klasse paa en lærd Skole.

Mestersangere (tysk Meistersinger), i den senere Middelalder og Begyndelsen af den nyere Tid de tyske Digtere af Borgerstanden, der fortsatte med at dyrke den lyriske Kunstdigtning, som i det 12te og 13de Aarh. var opstaaet ved Hofferne og dyrket af de saakaldte Minnesangere. Som den første Mestersanger nævnes Henrik af Meissen („Frauenlob"). Mestersangerne dannede Foreninger med Love og Regler, og de digteriske Frembringelser blev af Forfatteren foredragne for hans Kammerater. Det poetiske Værd i Mestersangernes Arbeider er som oftest ikke stort; betydeligst i saa Henseende er Hans Sachs, hvis Berømmelse dog ikke væsentlig skyldes hans Mestersange. Kunstlet Udtryksmaade, Jagen efter nye Former og Tørhed i Indholdet gjorde sig i Tidens Løb mere og mere gjeldende inden denne Digtning. Fra det 17de Aarh. begyndte Mestersangernes Selskaber at forsvinde; det sidste af dem, i Ulm, holdt sig lige til 1839.

Mestiz, Afkom af en Indianer og en Hvid.

Mestre, By i den italienske Provins Venezia, med 10,000 Indb., Chokoladefabrikation, Maskinverksteder og meget besøgte Markeder.

Mészáros, Lazar, ungarsk General, f. 1796, d. 1858, begyndte at studere Retsvidenskaben i Pest, men gik 1813 ind i et Korps Frivillige, deltog i Felttogene 1814 og 1815 og blev efter Fredsslutningen Premierløitnant i Arméen. 1831 deltog han som Ritmester i Kampen mod Oprørerne i Modena og avancerede 1837 til Major og 1844 til Oberst. Da Batthyányi som Følge af Begivenhederne i Marts 1848 dannede et ungarsk Ministerium, blev Mészáros Krigsminister; han optraadte først mæglende, men sluttede sig ved Krigens Udbrud afgjort til den nationale Sag og organiserede med Dygtighed den ungarske Armé. Efter Uafhængighedserklæringen af 14de April 1849 nedlagde han sin Post som Minister, efterfulgte i Juli Görgei som Overstbefalende og maatte i August sammen med Dembinski tage sin Tilflugt til Tyrkiet. Efter 1851 opholdt han sig vexelvis i England, Frankrige og Amerika. Han er Forfatter af flere politiske og landøkonomiske Skrifter.

Metafor, i Rhetoriken Anvendelsen af et billedligt Udtryk istedenfor en Gjenstands egentlige Navn.

Metafysik, gr., Benævnelse paa den filosofiske Grundvidenskab, som beskjæftiger sig med alle Tings sidste og høieste Grundprinciper, nærmere bestemt den Gren af Filosofien (s. d.), som gaar ud paa Fremstillingen af de almindelige Grundbestemmelser og Forudsætninger for alt det værende.

Metaller, en Hovedafdeling af de kemiske Grundstoffer, adskiller sig fra de ikke-metalliske Elementer (Metalloider) ved sin for det meste større specifike Vegt, sin Ugjennemsigtighed, sin eiendommelige Glans, Metalglans, der viser sig paa Krystalfladerne og paa polerede Metalflader, samt ved sin større Evne til at lede Elektricitet og Varme. Alle Metaller er med Undtagelse af Kviksølv ved almindelig Temperatur faste; de forbinder sig alle med Surstof til Oxyder, sædvanlig med basisk Karaktér, og indgaar desuden ogsaa Forbindelser med Chlor, Brom, Jod og Svovl. Efter den specifike Vegt skjelner man mellem lette og tunge Metaller. Til de første hører alle de, hvis specifike Vegt ikke overstiger 5, og som særdeles let forbinder sig med Surstof. De deles i Alkalimetaller, der er lettere end Vand og hurtig dekomponerer dette (Kalium, Natrium, Lithium, Cæsium og Rubidium), Jordalkalimetaller, der er tungere end Vand og ligeledes hurtig dekomponerer dette (Barium, Strontium og Kalcium) og Jordmetaller, som er tungere end Vand og kun langsomt dekomponerer dette (Aluminium, Beryllium, samt endel lidet bekjendte, hvoriblandt de saakaldte Cerit- og Gadolinit-Metaller). Til de lette Metaller hører ogsaa Magnesium (s. d.) — De tunge Metaller har en Egenvegt af over 5 og uden Undtagelse tydelig Metalglans. De deles i ædle og uædle; de ædle (Sølv, Guld, Platina og de saakaldte Platin-Metaller) oxyderer ikke i Luften ved Ophedning; deres Oxyder dekomponeres ved Ophedning. Kviksølvet, der oxyderer ved længere Tids Ophedning i Luften, men hvis Oxyd let dekomponeres i høiere Temperatur, danner Overgangen mellem de ædle og uædle Metaller. Zink og Metaller af Jerngruppen (Jern, Mangan, Chrom, Kobolt og Nikkel, alle tungsmeltelige)

oxyderer i Luften lidt efter lidt og dekomponerer Vandet ved Rødglødhede. Svagere Indvirkning paa Vandet har de lettere smeltelige Metaller, Antimon, Vismut, Tin og Bly samt Kobber, der smelter tungere end de sidstnævnte. Af sjeldnere nædle Metaller kan mærkes: Uran, Titan, Volfram, Kadmium, Thallium o. fl. — Metallerne spiller en meget stor Rolle i Tekniken og Industrien. Dertil bidrager flere Egenskaber ved de egentlige Metaller (haarde Metaller), der gjør disse let forarbeidelige, deriblandt deres Smeltbarhed, som er størst hos Tin, Bly og Vismut, mindst hos Jern og Platina, og flere Metallers Evne til at lade sig sveise (saaledes Jern, Platina og Palladium). Endvidere modtager Metallerne en mere eller mindre smuk Politur, som dog kun hos de ædle Metaller samt hos Nikkel og under visse Omstændigheder hos Staal er varig i Luften. Jern, Nikkel og Kobolt samt enkelte Forbindelser af disse Metaller modtager Magnetisme og kan ved en elektrisk Strøm temporært omdannes til Magneter. De fleste teknisk uanvendelige Metaller er sprøde; hamres kan Guld, Sølv, Kobber, Tin, Platina, Bly, Zink og Jern; disse Metaller kan ogsaa udtrækkes til Traad og valses til Blik. — Ved Metaloxydernes Forening med Syrer opstaar **Metalsalte**, ved hvilket Navn almindelig i indskrænket Forstand menes de i Vand opløselige Salte af de tunge Metallers Oxyder.

Metalloider, Betegnelse for de ikkemetalliske Grundstoffer. Af saadanne gives der, saavidt man for nærværende véd, 16, som deles i følgende Grupper: 1) Vandstof; 2) Chlor, Brom, Jod og Fluor; 3) Surstof, Svovl, Selén, Tellur; 4) Kvælstof, Fosfor, Arsén, Antimon; 5) Bor, Silicium og Kulstof. Adskillelsen mellem Metaller og Metalloider er en rent vilkaarlig, og flere Stoffer regnes snart til den ene, snart til den anden Gruppe.

Metallurgi, Læren om Fremstillingen af Metaller af de Forbindelser, hvori de i Naturen forekommer. — **Metallurg**, Bergverkskyndig.

Metamorfose, Forvandling; især de i Fablerne forekommende Forvandlinger af Mennesker til Dyr, Planter osv. — I Botaniken betegner Metamorfose de Forandringer, som et og samme Organ, f. Ex. et Blad, undergaar paa Planternes forskjellige Udviklingstrin. Den første, som paaviste denne Metamorfose, var Goethe. — I Zoologien betegner Metamorfoser de forskjellige Udviklingstrin, som flere Dyr efterhaanden gjennemgaar fra Ægget af og indtil det opnaar fuld Udvikling; paa de lavere Udviklingstrin er der somoftest enkelte provisoriske Organer forhaanden, som Dyret i udviklet Tilstand mangler. Mest bekjendte er Insekternes og Amfibiernes Metamorfoser; ogsaa hos de fleste andre Dyr, med Undtagelse af de høiere Hvirveldyr, finder noget lignende Sted. — **Metamorfiske Stenarter** kaldes de Stenarter, som oprindelig har havt en anden Sammensætning og Beskaffenhed end den, de nu har. Herhen hører f. Ex. Gneis og Glimmerskifer.

Metastasio, Pietro Antonio Domenico Bonaventura, egentl. **Trapassi**, italiensk Digter, f. 1698, d. 1782, var Søn af en fattig Handlende i Rom, men fandt en Velynder i den berømte Jurist Gravina, som tog sig af hans Uddannelse og testamenterede ham sin betydelige Formue. Han debuterede som lyrisk-dramatisk Digter med Syngespillet „Didone abbandonata", som 1724 med Musik af Sardi opførtes i Neapel. 1729 kaldtes han af Keiser Karl den sjette til Wien og udnævntes til Hofdigter; denne behagelige Stilling indehavde han til sin Død. Han er mest bekjendt for sine Texter til Operaer og Kantater, til hvilke flere af Samtidens berømteste Komponister satte Musik; de bedste Egenskaber ved hans Arbeider er Sprogets og Rhytmens eiendommelige, indsmigrende Velklang.

Metathesis, gr., Omsætning, i Grammatiken Forflyttelsen af en Lyd inden samme Ord til en anden Plads, end den oprindelig indtog.

Metellus, Navn paa en bekjendt romersk Familie af den plebejiske Slægt Cæcilierne. — **Lucius Cæcilius Metellus** var under den første puniske Krig to Gange Konsul (251 og 247 f. Kr.) og gjorde sig fortjent ved 243 som Pontifex maximus at redde Helligdomme ud af det brændende Vestatempel. — **Qvintus Cæcilius Metellus** med Tilnavnet Macedonicus, beseirede 148 f. Kr. Andriskos, der havde opkastet sig til Konge af Makedonien, var 143 Konsul og kjæmpede mod Viriathus. Af hans Sønner kunde den ældste i Faderens levende Live triumfere over Erobringen af de baleariske Øer, medens den tredie var Konsul og den fjerde Prætor. — **Qvintus Cæcilius Metellus Numidicus**, foregaaendes Brodersøn, blev 109 f. Kr. Konsul og kjæmpede seierrig mod Jugurtha. 100 blev han, fordi han satte sig imod Saturninus's Agerlov, forvist til Asien. Han døde kort efter sin Tilbagekomst 99. Han hørte til sin Tids hæderligste og karakterfasteste Mænd. — Hans Søn **Qvintus Cæcilius Metellus** med Tilnavnet **Pius** sluttede sig 83 til Sulla, seirede ved Faventia og blev derpaa Pontifex maximus; 80 var han Konsul sammen med Sulla og havde senere Overbefalingen mod Sertorius. Han døde 64. — **Qvintus Cæcilius Metellus Creticus** var 69 f. Kr. Konsul og erobrede 68 og 67 Kreta, som han gjorde til romersk Provins. — **Qvintus Cæcilius Metellus Celer** besatte 63 f. Kr. for at bekjæmpe Catilinas Tropper Passerne, som over Apenninerne fører til det cisalpinske Gallien. 60 var han Konsul og optraadte mod Pompejus. — **Qvintus Cæcilius Metellus Pius Scipio**, Søn af Publius Cornelius Scipio Nasica, adopteredes af Qvintus Cæcilius Metellus Pius. Hans Datter Cornelia ægtede 52 Pompejus, hvis Kollega i Konsulatet han s. A. blev. Efter i Senatet at have optraadt skarpt mod Cæsar gik han ved Krigens Udbrud 48 til Syrien, kjæmpede under Pompejus ved Farsalus og flygtede derpaa til Afrika, hvor han, skjønt han var forhadt for sin Grusomhed, fik Overbefalingen over Pompejanernes Hær. Efter at have tabt Slaget ved Thapsus 46 dræbte han sig selv paa Flugten.

Metempsykose, Sjelevandring.

Meteor, i videre og videnskabelig Forstand alle Luftfænoméner, som f. Ex. Skyer, Nordlys, Morgen- og Aftenrøde, Regnbuer osv.; i snevrere Forstand d. s. s. Stjerneskud og Ildkugler. — **Meteorologi**, den Del af Fysiken, som beskjeftiger sig med Fænoméner i Atmosfæren, saaledes hovedsagelig med Meteorer (i den ovenanførte videre Forstand). Efterat allerede de gamle Grækere og Romere med ufuldkomne Hjelpemidler havde søgt

videnskabelig at studere Meteorologien, tog denne et stort Opsving ved Opfindelsen af Barometret og Thermometret; dog hævedes Studiet først til virkelig Videnskab i den anden Halvdel af forrige Aarh., da Franklin paaviste Lynets elektriske Beskaffenhed og flere nye meteorologiske Instrumenter blev opfundne. Især virkede det meteorologiske Selskab i Mannheim meget for denne Videnskabs Opkomst ved at skaffe tilveie de saa yderst vigtige Jagttagelsesrækker fra forskjellige Dele af Jorden. Alexander v. Humboldt og Leopold v. Buch indlagde sig ogsaa i Begyndelsen af dette Aarhundrede store Fortjenester af Meteorologien, den sidste ved sin Oversigt over de vigtigste Barometerfænoméner, den første bl. a. ved at give Stødet til Oprettelsen af et Net af meteorologiske Stationer, hvilket siden stadig er blevet udvidet og nu omspender paa det nærmeste hele den beboede Jord. Større Centralstationer findes i Petersburg, Wien, Leipzig, Hamburg, Utrecht, Paris, London, Kristiania, Upsala, Kjøbenhavn og Washington; de fleste af disse offentliggjør daglige telegrafiske Veirberetninger. Telegrafen spiller i det hele taget en meget vigtig Rolle i Nutidens Meteorologi, idet det ved den bliver muligt øieblikkelig at meddele Forandringer i Atmosfæren paa et givet Sted, saaledes, at man paa andre Steder med temmelig Sikkerhed kan forudsige indtræffende Storm osv., hvilket selvfølgelig er af allerstørste Vigtighed for Sjøfolkene og forskjellige andre Næringsdrivende. — Ved flere meteorologiske Kongresser er der arbeidet for at faa fastsat Brugen af de samme Instrumenter og Methoder overalt ved de meteorologiske Stationer, hvilket i høi Grad har bidraget til at gjøre Observationerne lettere og mere praktisk anvendelige. Af den nyere Tids mest fremragende Meteorologer kan nævnes Kämtz, Dove, Buys-Ballot, Maury og Nordmanden Professor Henrik Mohn. — **Meteorstene** eller **Aërolither** kaldes de stenagtige Masser, som falder til Jorden ved Sprengningen af Ildkugler. Disse springer i Regelen i en betydelig Høide, og Stykkerne falder, endnu varme, overtrukne med en tynd, sort Skorpe, ned med en saadan Kraft, at de større af dem ofte borer sig flere Fod ned i Jorden. Meteorstenenes Bestanddele er i det væsentlige de samme, nemlig Jern, Nikkel, Kobolt, Fosfor, smaa Mængder af Chrom og Manganoxyd, Svovl, Kalk, Lerjord, Talkjord, undertiden desuden Kul, Vand, Natron, Kali, Saltsyre, Kobber og Tin. Deres specifike Vegt varierer fra 1.3 til 6 à 8, hvilket sidste er det sædvanligste. Foruden de egentlige Meteorstene falder der ogsaa undertiden ned Stykker af gedigent Jern, **Meteorjern**, der kan veie lige til flere tusen Kilogram. — Om Meteorstenenes Udspring har der gjort sig flere Hypotheser gjeldende. Aldeles uholdbare er de Anskuelser, ifølge hvilke de skal skrive sig fra Vulkanerne paa Jorden eller være dannede i Luften af metalliske Dampe; mere Udbredelse havde i sin Tid den Antagelse, som bl. a. Olbers, Laplace og Berzelius delte, at de hidrørte fra Maanevulkaner. Det er nemlig ved Beregning godtgjort, at en Masse, som slynges op fra Maanens Overflade i Retning mod Jorden med en Hastighed af 2500 Meter i Sekundet, ikke kan vende tilbage til Maanen, men paa Grund af Jordens stærke Tiltrækning vil drages mod denne og efter 70—80 Timers Forløb komme til Jorden med en Hastighed af 11 Kilom. i Sekundet. Dog er heller ikke denne Hypothese meget sandsynlig, og man antager nu almindelig, at Meteorstenene kommer fra det store Verdensrum. Naar disse **Meteoriter**, som de ogsaa kaldes, møder Jorden, fremkalder Atmosfærens Modstand mod deres stærke Fart en Glødning, der gjør dem synlige som Stjerneskud eller Ildkugler. — **Meteorolog**, en Veirkyndig.

Meter, fr. Mètre, af græsk *μέτρον*, Maal, er Enheden for Længdemaal i det franske Maalsystem, som fra Frankrige efterhaanden er udbredt til de fleste Lande. Efter Meteren kaldes ogsaa det hele franske System for Maal og Vegt **det metriske System**. Dette hviler helt og holdent paa Tidelingen og frembyder derfor store praktiske Fordele, hvad der har bidraget til dets store Udbredelse. Enhederne i dette System er for Længdemaal **Meter**, for Hulmaal **Liter**, for Kubikmaal forresten **Ster**, for Flademaal **Ar**, for Vegt **Gram**. Navnene paa de forskjellige Underafdelinger af Enhederne dannes ved foran Enhedens Navn at sætte **latinske** Talord; derved fremkommer f. Ex. Decimeter = $^1/_{10}$ Meter, Centiliter = $^1/_{100}$ Liter osv. Navnene paa de høiere Enheder (10, 100, 1000 Gange Grundénheden) dannes ved foran Grundénhedens Navn at sætte **græske** Talbetegnelser, hvorved man f. Ex. faar Dekameter (10 Meter), Hektoliter (100 Liter), Kilogram (1,000 Gram osv.). Grundlaget for det metriske System er, som allerede anført, Meteren, der oprindelig beregnedes til at skulle være = $^1/_{10.000.000}$ af Jordmeridianens Bue mellem Polen og Ækvator. Den herfor til Grund lagte Beregning hvilede paa den Antagelse, at den nævnte Bue (Jordkvadranten) var 5,130,840 Toiser, idet Jordens Fladtrykning ved Polerne regnedes for $^1/_{334}$. Fladtrykningen er imidlertid ikke saa stor (se Art. Jorden), og Jordkvadrantens Længde er saaledes noget større. Imidlertid har man holdt fast ved den engang beregnede Værdi for Meteren = 443.296 gamle Pariserlinier = paa det nærmeste 38$^1/_4$ norske Tommer. — Det metriske Maal- og Vegtsystem er ved Lov af 22de Mai 1875 indført ogsaa i Norge, saaledes, at den tvungne Benyttelse af dette System i Handel og Vandel er indtraadt fra 1ste Juli 1882. I nedenstaaende Tabel findes sammenstillet de metriske Størrelser, som har vundet almindelig Indpas saavel i det praktiske Liv som i videnskabelige Arbeider, i Forbindelse med deres relative Værdier, samt de forkortede Betegnelser, som er bragte i Forslag af den internationale Meterkomité i Paris og af vedkommende norske Regjeringsdepartement er antagne for Norge, nemlig:

1) **Længdemaal** (Grundénhed 1 Meter).			Betegnelse:
1 Kilometer	=	1000 Meter	km.
1 Meter	=	1 "	m.
1 Decimeter	=	$^1/_{10}$ "	dm.
1 Centimeter	=	$^1/_{100}$ "	cm.
1 Millimeter	=	$^1/_{1000}$ "	mm.
1 Mikron	=	$^1/_{1000}$ Millimeter	μ.

2) **Flademaal** (Grundénhed 1 Ar).

1 Kvadratkilometer	=	100 Hektar	km.^{2}
1 Hektar	=	100 Ar	ha.
1 Ar	=	100 □ Meter	a.
1 Kvadratmeter	=	100 □ Decimeter	m.^{2}
1 Kvadratdecimeter	=	100 □ Centimeter	dm.^{2}

1 Kvadratcentimeter = 100 □Millimeter cm.²
1 Kvadratmillimeter mm.²

3) Kubikmaal (Grundenhed 1 Meter).

1 Kubikmeter	= 1000 Decimeter	m.³
1 Ster	= do.	"	s.
1 Kubikdecimeter	= 1000 Centimeter	dm.³
1 Kubikcentimeter	= 1000 Millimeter	cm.³
1 Kubikmillimeter	=		mm.³

4) Hulmaal (Grundenhed 1 Liter = 1 Kubikdecimeter).

1 Hektoliter	= 100 Liter	hl.
1 Dekaliter	= 10 "	dal.
1 Liter	= 1 "	l.
1 Deciliter	= $^1/_{10}$ "	dl.
1 Centiliter	= $^1/_{100}$ "	cl.
1 Milliliter	= $^1/_{1000}$ "	ml.
1 Mikroliter	= $^1/_{1000}$ Milliliter	λ.

5) Vegt (Grundenhed 1 Gram = Vegten af 1 Kubikcentimeter destilleret Vand ved + 4° C., veiet i lufttomt Rum).

1 Ton	= 1000 Kilogram	t.
1 metrisk Kvintal	= 100 "	q.
1 Kilogram	= 1000 Gram	kg.
1 Hektogram	= 100 "	hg.
1 Gram	= 1 "	g.
1 Decigram	= $^1/_{10}$ "	dg.
1 Centigram	= $^1/_{100}$ "	cg.
1 Milligram	= $^1/_{1000}$ "	mg.
1 Mikrogram	= $^1/_{1000}$ Milligram	γ.

Methfessel, Albert, tysk Komponist, f. 1786, d. 1869, var en Tid Kammersanger i Rudolstadt, senere Musiklærer i Hamburg og Hofkapelmester i Brunsvig. Han har komponeret et stort Antal Sange, flere med Text af ham selv; særlig yndede er hans Melodier til Drikkeviser.

Methode, gr., Vei til noget; en af visse Grundsætninger ledet Fremgangsmaade for at naa et bestemt Maal. — Methodik, Methodelære, systematisk Veiledning til methodisk at undervise i en Videnskab eller til at udføre et andet Hverv.

Methodister, Navn paa et Samfund inden den engelske Kirke, som især har vundet stor Udbredelse i England og de Forenede Stater. Dens første Begyndelse gaar tilbage til Aaret 1729, da nogle unge Studenter i Oxford sluttede sig sammen til Udøvelsen af en mere levende Gudsfrygt. Navnet Methodister er oprindelig et Spottenavn, som blev tillagt dette Samfund, idet det sagdes, at dets Medlemmer mente, at Omvendelsen maatte foregaa efter en vis bestemt Methode; senere optog de selv Navnet som et Hædersnavn, som betegnede, at de lærte Saliggjørelsens Vei overensstemmende med den i Skriften anviste Methode. Hovedmanden i det nystiftede Selskab var John Wesley (s. d.); til Medlemmerne hørte desuden hans Broder Charles, Morgan, Kirkman, Benj. Ingham, James Hervey og den bekjendte Georges Whitefield. Fra sin oprindelige, strenge Livsanskuelse med fortrinsvis Prædiken af Loven vendte Methodisterne sig snart, paavirkede af Herrnhuterne, til en mere evangelisk Retning. Det var paa en Reise til Amerika, at Brødrene Wesley kom i Berørelse med Spangenberg, der fik stor Indflydelse paa deres Udvikling. Efter sin Tilbagekomst til Europa 1738 dannede begge Brødre Methodistmenigheder omkring i England, og da Whitefield med sin storartede Veltalenhed begyndte at virke i Sagens Tjeneste, udbredte det nye religiøse Samfund sig snart med stor Hurtighed. Da Kirkerne negtedes de methodistiske Prædikanter, tog disse sin Tilflugt til at prædike under aaben Himmel; især til Whitefield strømmede der umaadelige Menneskemasser, og de voldsomme Optrin, som gjentagne Gange fandt Sted under hans Prædikener, foranledigede Øvrigheden til at forbyde den Slags Møder (Campmeetings). Methodisterne begyndte nu at bygge sig egne Kapeller, først i Bristol (1739), senere ogsaa paa andre Steder. Imidlertid indtraadte der snart Spaltninger inden Methodisternes egen Leir. Efterat Wesley havde skilt sig fra Herrnhuterne i Fetterlane (1740), skilte Whitefield sig Aaret efter fra ham i Prædestinationslæren, som Whitefield opfattede i Kalvins Aand, medens Wesley var arminianskfindet. Whitefields Fraktion fik Understøttelse af Grevinde Huntingdon, som grundede talrige Kapeller og oprettede et methodistisk Presteseminarium i Trevecca i Wales, alt i nær Tilslutning til den engelske episkopale Statskirke. Wesley blev derimod af Omstændighedernes Magt dreven til i stedse høiere Grad at skille sig fra den herskende Kirke og grunde egne Menigheder, og Mangelen paa geistlig uddannede Medhjelpere nødte ham til i stor Udstrækning at benytte sig af Lægprædikanter. Ledelsen af den hele Menigheds Anliggender var fra 1744 hos den aarlige Konference, som senere bestod af 100 Prester og som efter Wesleys Død blev Methodisternes øverste kirkelige Myndighed med næsten uindskrænket Magt i Henseende til Lære, Kirkelovgivning, Forvaltning og Disciplin. Et strengt gjennemført hierarkisk System muliggjorde et overordentlig nøie Opsyn med hvert enkelt Menighedslems Levnet. I liturgisk Henseende sluttede Wesley sig nær til den anglikanske Ritus, ligesom han jo ogsaa fra først af havde sluttet sig til den anglikanske Kirkes Lære saagodtsom uden nogen Afvigelse; senere indtraadte der i denne Henseende en Forandring, idet Wesley opfattede Læren om Retfærdiggjørelsen ved Troen mere i Luthers end i Kalvins Aand. Tillige lærer Methodisterne, at de Omvendte allerede her paa Jorden kan, i evangelisk Betydning, opnaa Frelse fra al Synd. — Ved Wesleys Død talte det af ham stiftede Religionssamfund allerede ca. 77,000 Tilhængere i England og Amerika. Senere har det stadig vundet Terræn og overalt, hvor det har faaet Indgang, virket vækkende paa det religiøse Liv. For den theologiske Videnskab har Methodismen udgivet flere Verker, men har især indlagt sig store Fortjenester ved Udbredelse af religiøse Skrifter, ved Arbeide for Slaveriets Ophævelse og ved sin Virksomhed for Fattig- og Sygepleien saavelsom for Hedningemissionen. — I Norge har Methodisterne ogsaa i de senere Aar vundet adskillige Tilhængere og har Kirker eller Kapeller i flere Byer, deriblandt i Kristiania. Ifølge de to sidste Folketællinger i 1865 og 1875 var Methodisternes Antal i Norge i disse Aar henholdsvis 987 og 2,759.

Methodius, se Cyrillus.

Methone, se Modon.

Methusalah, urigtig skrevet Methusalem, efter Beretningen i Genesis en Søn af Henoch og

Fader til Lamek, skal være bleven den ældste af alle Mennesker, som nogensinde har levet, idet han opnaaede en Alder af 969 Aar (1 Mos. 5, 27). Hans Navn er derfor blevet et Ordsprog for at betegne en meget høi Alder.

Methyl, et Kulvandstofradikal, CH_3. Methylalkohol er Træspiritus (s. d.). Af naturligt forekommende Methylforbindelser kan mærkes Wintergreenolien, den behageligt lugtende Olie af Gaultheria procumbens. Methylvandstof (Methan) er Sumpgas eller Grubegas. — Methylgrønt, en Anilinfarve, som næsten ganske har fortrængt det tidligere Jodgrønt paa Grund af sin renere Farve. — Methylæter eller Methyloxyd, en letantændelig Luftart, som fremstilles ved Destillation af Træspiritus og Svovlsyre.

Metis, i den græske Gudelære Klogskabens Gudinde, Datter af Okeanos og Thetis, Zeus's første Hustru, blev, medens hun var frugtsommelig med Athene, opslugt af Zeus, som derefter fødte Athene af sin Pande. — Metis er ogsaa Navn paa en Planetoide.

Metonymi, i Rhetoriken Ombytning af det egentlige eller almindelige Begreb med et andet dermed i Forbindelse staaende. — Metonomasi, Forandring af et Navn, især ved Oversættelse til et fremmed Sprog, f. Ex. „Melanchthon" istedenfor „Schwarzerd".

Metoper, gr., i den græske Bygningskunst de Dele af den doriske Frise, som findes mellem Triglyferne. Man antager i Almindelighed, at der her oprindelig var aabne Rum, som senere fyldtes med Metoperne, Stenplader, for det meste forsirede med Billedhuggerarbeide.

Metrik, gr., Læren om Rhythmen som Grundlag for Versebygningen samt om Versemaalene. — Metrisk, versificeret, affattet paa Vers. Den musikalske Metrik beskjæftiger sig med Læren om Tonefødder, Takt og Taktarter. — Metrisk Maal og Vegt, se Meter.

Metritis, Livmoderbetændelse.

Metronom, se Taktmaaler.

Metropolis, gr., Moderstad, i Modsætning til Koloni; nu ogsaa Hovedstad. — Metropolit, Erkebiskop i en større By; Metropolitankirke, en saadan Erkebiskops Hovedkirke.

Metrum, af gr. Metron, Maal, især Versemaal.

Metternich, gammel tysk Adelsfamilie. — Clemens Wenzel Nepomuk Lothar, Fyrste af Metternich-Winneburg, f. 1773, d. 1859, studerede 1788—90 i Strasburg og senere i Mainz, hvorpaa han gik til Wien og ægtede en Sønnedatter af Fyrst Kaunitz. 1797—99 virkede han paa Fredskongressen i Rastatt som Gesandt for det westfalske Rigsgrevekollegium, var 1801 østerrigsk Gesandt i Dresden, 1803 i Berlin og 1806—09 i Paris, hvor han kom i Yndest hos Napoleon den første. 1809 blev han efter Grev Stadion østerrigsk Udenrigsminister og sluttede som saadan Freden i Wien. 1821 blev han keiserlig Hus-, Hof- og Statskansler og 1826 tillige Præsident for Ministerialkonferencerne for de indenrigske Anliggender. I alle disse Embeder, som han beklædte i henimod 40 Aar, var han Sjelen i hele Østerriges saavel indenrigske som udenrigske Politik. Han har imidlertid i Historien faaet et mørkt Eftermæle som Befordrer af den mest yderliggaaende reaktionære Politik og Modstander af alle Ytringer af Folkefriheden. Det er i denne Henseende tilstrækkeligt at minde om, at han var Hovedmanden ved Stiftelsen af den berygtede „hellige Alliance". I sin blinde Iver mod alle nye Idéer saa han tilsidst ikke disses Udvikling, der affødte Revolutionen i 1848, et Slag, som traf ham uforberedt og nødte ham til at nedlægge sine Embeder og flygte til England. Efter Reaktionens Indtræden vendte han tilbage til Fastlandet, opholdt sig først i Bryssel og senere i Wien som Privatmand til sin Død. — Hans ældste Søn af andet Ægteskab, Fyrst Richard Clemens Lothar Hermann von Metternich, f. 1829, blev 1852 Gesandtskabsattaché i Paris, 1854 Legationssekretær og 1856 østerrigsk Gesandt i Dresden. Efter 1859 at have ledet de diplomatiske Forretninger ved Hovedkvarteret i Italien, var han fra Decbr. 1859 til Slutningen af 1871 Gesandt i Paris, hvor han og hans Hustru (født Grevinde Pauline von Sándor, (f. 1836) glimrede ved Hoffet og i det fornemme Selskab. Fra 1871 lever han som Privatmand, beskjæftiget med at udgive Faderens Memoirer.

Metz, By og stærk Fæstning i Lothringen, ved Floden Mosel, med ca. 46,000 Indb., er for det meste gammeldags og trangt bebygget, men har flere smukke aabne Pladse og prægtige Bygninger, blandt hvilke maa mærkes St. Stefans Kathedralkirke. Af Undervisningsanstalter findes et Gymnasium, et Lærer- og Lærerindeseminarium, en Krigsskole, en Døvstummeanstalt m. m.; endvidere findes en Musik- og Tegneskole, et Bibliothek paa 36,000 Bind, et naturhistorisk Muséum, en botanisk Have, en Malerisamling m. m. Industrien er livlig, dog existerer der med Undtagelse af en Krudtfabrik ingen større Fabrikanlæg. Handelen er ogsaa af Betydning. — Metz's Befæstning er saa gammel som Byen selv, men er stadig bleven forøget og gjort stærkere. Under den fransk-tyske Krig 1870 blev Byen, i hvilken Bazaine med den franske Rhinarmé havde kastet sig ind, beleiret af Tyskerne og kapitulerede.

Metzu ell. **Metsu**, Gabriel, fremragende nederlandsk Genremaler, f. 1615, d. efter 1667, levede i Leiden og Amsterdam. Hans Billeder udmærker sig ved den utvungne og naturlige Opfatning, den harmoniske Kolorit og de fine og gemytlige Sujetter. Særlig glimrende er hans Behandling af Stofferne. Han arbeidede overordentlig flittig, men meget langsomt, og hans anstrengte Virksomhed bidrog til at fremskynde hans Død. Hans bedste Elever var van der Meer og J. van Geel.

Meudon (udt. Mødaang), By i det franske Departement Seine-Oise, tæt ved Paris, med ca. 12,000 Indb. og et gammelt Slot.

Meulen (udt. Møln), Anton Franz van der, flamsk Maler, f. 1634, d. 1690, var Elev af Peter Snayers og kaldtes af Colbert til Frankrige, hvor han vandt stor Yndest hos Ludvig den fjortende, hvem han ledsagede paa flere Felttog for at male Slagene. Han var en af Samtidens berømteste Slagmalere, men udmærkede sig ogsaa i Genre- og Landskabsfaget. Han opholdt sig til sin Død i Frankrige, hvor der findes mange Arbeider fra hans Haand.

Meurs (udt. Mørs), Jan de, latiniseret Meursius, hollandsk Filolog og Arkæolog, f. 1579, d.

1639, blev 1610 Professor i Historie og kort efter i Græsk i Leiden. 1625 indkaldtes han af den danske Konge som Lærer ved Sorø Akademi, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Han udgav flere græske Forfatter fra den senere Periode og leverede i en Række Monografier en næsten fuldstændig encyklopædisk Fremstilling af de græske Antikviteter, der dog mere vidner om Belæsthed og Samlerflid end om Kritik og Smag. Ogsaa hans Søn **Johannes Meursius**, f. 1613, d. 1654, skrev flere værdifulde arkæologiske Afhandlinger.

Meurthe (udt. Mørt), 1) Flod i det nordøstlige Frankrige, udspringer paa Vogeserne, løber gjennem Departementet Meurthe-Moselle forbi Luneville og Nancy i en Længde af 22 Mil og falder i Mosel. 2) Tidligere et fransk Departement med Nancy som Hovedstad; ved Fredsslutningen 1871 afstodes den nordøstlige, mindre Del til Tyskland, medens den større, sydvestlige Del forblev i Frankriges Besiddelse og nu udgjør en Del af Departementet Meurthe-Moselle.

Meurthe-Moselle, fransk Departement, grændser mod Nord til Belgien og Luxembourg, mod Nordost til tysk Lothringen, mod Syd til Departementet Vosges og mod Vest til Departementet Meuse. Det er ca. 94½ Kv.mil stort og har 405,000 Indb. Jordbunden er temmelig frugtbar, og Agerdyrkning er Hovednæringsveien; desuden findes betydelig Industri samt de vigtigste Jerngruber i Frankrige. Hovedstad Nancy (s. d.).

Meuse (udt. Møs), Departement i det nordøstlige Frankrige, er 113 Kv.mil stort og har 290,000 Indb. Landet er meget bjergfuldt og rigt paa Mineralier, især Jern. Hovednæringsveien er Agerbrug, men der findes ogsaa flere betydelige Fabriker. Hovedstad Bar le Duc (s. d.)

Mexikanske Bugt kaldes den Del af Atlanterhavet, som skjærer sig ind mellem de Forenede Stater i Nord, Mexiko i Syd og Vest og Halvøerne Yucatan og Florida i Øst; foran Indgangen ligger Øen Kuba. Af større Floder falder Missisippi og Rio del Norte i den Mexikanske Bugt. Kysterne er for det meste lave og flade og frembyder kun faa gode Havne. Fra Bugten udgaar Golfstrømmen (s. d.).

Mexiko ell. **Mejiko**, officielt Mexikos forenede Stater (Estados unidos de Mejico), Forbundsrepublik i Nordamerika, mellem 15° og 32° 42′ n. B. og mellem 67° 34′ og 99° 7′ v. L., omfatter et Fladerum af 34,614 Kv.mil og begrændses i Nord af de Forenede Stater, i Øst af de Forenede Stater og den Mexikanske Bugt, i Syd af de mellemamerikanske Republiker og det Stille Hav, i Vest af dette sidste; Indbyggernes Antal er ca. 9½ Million. Landet gjennemskjæres af Kordillererne, som danner en udstrakt Høislette, paa hvilken der hæver sig flere vulkanske Toppe, tildels bedækkede med evig Sne. Den betydelige Høide over Havet gjør, at Varmen i det Indre af Landet, skjønt det ligger i den tropiske Zone, ikke er altfor stærk; paa Høilandets Skraaninger ned mod Havet og paa de lave Kyster hersker derimod en stærk Hede. Høisletten lider gjennemgaaende af Mangel paa Vand, hvorfor der heller ikke udspringer mange betydeligere Floder; den vigtigste er Rio del Norte, som falder i den Mexikanske Bugt. Af Indsjøer kan mærkes Chapala og Tezcuco. — Landets Frugtbarhed og Vegetation er meget forskjellig i de varmere, de tempererede og de koldere Egne. Det egentlige Mexiko, Høisletten Anahuac, hører til Verdens frugtbareste og af Naturen rigest udstyrede Lande; dog findes ogsaa her ved Siden af Strækninger med den yppigste tropiske Vegetation andre tørre, sandede og ufrugtbare. Endnu mere er dette Tilfældet længere mod Nord, hvor der findes golde Klippestrækninger afvexlende med Savanner, som kun i den vaade Aarstid bedækkes med Græs. Alle europæiske og amerikanske Korn- og Frugtsorter trives i Mexiko, i de varme og frugtbare Egne derhos Bananer, Brødfrugttræet, Kokospalmen, Vanillen og Kakaotræet, endvidere Kaffe, Sukker og Bomuld. Af nyttige Træsorter findes en overordentlig stor Mængde; man tæller over hundre forskjellige Slags Træ, der kan benyttes til Tømmermands- og Snedkerarbeide. — Som en Følge af den rige Vegetation er Jordbruget den vigtigste Næringsvei. Produkterne er foruden Korn væsentlig Sukker, Kaffe, Kakao, Bomuld og Kosjenille. Kvægavlen er ogsaa betydelig; alle europæiske Husdyr findes. Bergverksdriften er en vigtig Næringskilde; Mexiko staar blandt alle Jordens Lande øverst med Hensyn til Rigdom paa ædle Metaller, skjønt det nu ikke længer leverer de Masser af Sølv og Guld som tidligere. Man beregner den samlede Værdi af det Guld og Sølv, som er udvundet i Mexiko fra Landets Erobring af Spanierne til 1870 til 4,200 Mill. Dollars. Industrien og Handelen ligger nede, den første væsentlig paa Grund af de uheldige politiske Forhold, som i lang Tid har været raadende og ogsaa har virket uheldig paa de øvrige Næringsveie, den sidste foruden af samme Grund ogsaa af Mangel paa tilstrækkelige Kommunikationsmidler. De vigtigste Industrigrene er Bomulds- og Uldmanufaktur samt især Forarbeidelse af Guld- og Sølvsager. Indførselens Værdi udgjorde 1874 ca. 28½ Mill. Doll., Udførselens ca. 25½ Mill. Doll., hvoraf ca. ¾ for ædle Metaller. Handelsflaaden bestod s. A. af 1029 Skibe. Af Jernbaner fandtes 1876 kun 595 Kilom. i Drift, af Telegraflinier i 1877 11,697 Kilom. — Indbyggerne er af forskjellig Herkomst. Paa det høieste Trin i Civilisation staar Kreolerne eller de Hvide af spansk Afstamning; deres Antal er ca. 1 Mill. De taler Spansk, som er Landets Hovedsprog og er kjendt af de øvrige Indbyggere. Af Indianere, Landets Urindvaanere, findes ca. 4½ Mill., væsentlig aztekiske Stammer; af Negre forekommer ca. 70,000, der nedstammer fra Slaver. Efter Slaveriets Ophævelse tager Negerbefolkningen stadig af. Endelig findes der et betydeligt Antal (ca. 2½ Mill.) Blandingsfolk af Indianere, Negre og Europæere; de hører til de dygtigste Elementer inden Befolkningen og har siden alle Folkestammer og Racer fik lige Rettigheder spillet en betydelig Rolle. Religionen er den romersk-katholske; derhos findes omtrent 200,000 hedenske Indianere og i Byerne et ringe Antal Protestanter; alle Troesbekjendelser har siden 1873 fri Religionsøvelse. Den katholske Geistlighed, i hvis Spidse staar tre Erkebiskoper og 10 Biskoper, er for det meste uvidende og raa og har bidraget meget til at holde Folket paa et lavt Trin i Oplysning. Skolevæsenet har lige til den sidste Tid været yderst daarligt, men

efter Franskmændenes Fordrivelse er der gjort meget for dets Opkomst. Af højere Læreanstalter findes et Universitet, 10 geistlige Seminarier og 15 medicinske, juridiske, bergvidenskabelige, Landbrugs-, Krigs- og Handelsskoler. Med Hensyn til Statsforfatningen, er den udøvende Magt hos Præsidenten, som vælges paa 6 Aar, med et Ministerium af syv Medlemmer. Den lovgivende Magt er hos Nationalforsamlingen (Kongressen), som bestaar af to Huse; Deputeretkammerets Medlemmer vælges, 1 for hver 80,000 Indb., paa to Aar ved direkte Valg og med almindelig Stemmeret, Senatorerne, to for hver Stat, af de enkelte Staters lovgivende Forsamlinger. — Republiken bestaar foruden af Forbundsdistriktet og Territoriet Kalifornien af følgende 27 Stater: Mexiko, Guerrero, Queretaro, Puebla, Veracruz, Tabasco, Yucatan, Chiapas, Oaxaca, Michoacan, Jalisco, Tamaulipas, San Luis Potosi, Guanaxuato, Zacatecas, Durango, Coahuila, Aguas Calientes, Campeche, Colima, Morelos, Tlaxcala, Hidalgo, Nuevo-Leon, Chihuahua, Sonora og Sinaloa. — Statens Indtægter beløb sig i Finansaaret 1875—76 til henved 24 Mill. Doll., Udgifterne til ca. 25 Mill. Doll. Statsgjeldens Størrelse er ikke nøiagtig bekjendt, men udgjør sandsynligvis henimod 400 Mill. Doll. Hæren talte 1874 vel 22,000 Mand. — **Historie.** Mexiko opdagedes først af Spanieren Salis de Pinzon, som 1508 fandt Halvøen Yucatan. 10 Aar senere kom Grijalva til Østkysten af Anahuac, og 1519 landede Fernando Cortez og erobrede Aztekernes Rige. Mexiko fik 1540 Navn af Kongeriget Nyspanien og styredes af spanske Vicekonger. De Indfødte gjorde gjentagne forgjeves Oprørsforsøg og behandledes strengt; Spanierne vogtede i det hele omhyggelig paa denne den rigeste af alle dets Kolonier, og i Løbet af 270 Aar var al Adgang for Fremmede forbudt. Trods den stærke Undertrykkelse blev Kolonien Moderlandet tro; da Napoleon 1809 indtog Spanien, indsattes der i Mexiko en Regjering i Ferdinand den syvendes Navn, men den erklærede sig mod Juntaen i Spanien, da denne ikke vilde gaa ind paa at afskaffe flere af de Misbrug og Byrder, hvorunder Landet led. Derhos var der opstaaet to Partier, mellem hvilke Kampen snart brød løs, nemlig Kreolerne og de saakaldte „Gammelspaniere" (de i Spanien fødte Hvide); de sidste havde hidtil udelukkende havt Landets Styrelse i sine Hænder, medens de første, der dannede en rig og intelligent Godseierstand, nu tragtede efter at faa lige Rettigheder med dem. Høsten 1810 reiste Presten Hidalgo en Opstand af Kreolerne, som kraftig understøttedes af Indianerne; Hidalgo havde dog ikke Lykken med sig og blev 1811 fangen af Spanierne og henrettet; men en anden Prest, Morelos, fortsatte Kampen, indtil ogsaa han 1815 led samme Skjebne. Revolutionen syntes en Tid at skulle lægge sig lidt efter lidt; men den nye Vicekonge Collejas Grusomhed opflammede atter Kampen, og hans Efterfølger Apodacas Mildhed kom for sent. Omkring 1820 var Trangen til Uafhængighed allerede fuldt bevidst tilstede hos det hele Folk. Guerrero var paa denne Tid Opstandens Hovedleder; med ham forenede sig Iturbide, som fuldendte Mexikos Løsrivelse og opkastede sig selv til Keiser under Navn af Augustin den første (1822—23). Men først efterat han var styrtet fuldførte Kongressen sit Konstitutionsverk, og den nye Grundlov traadte i Kraft 1824. Til Republikens første Præsident valgtes General Vittoria, og ved en kort efter udkommen Lov blev al Slavehandel forbudt. Den nye Republik anerkjendtes først af de Forenede Stater (1ste Jan. 1825) og England og derpaa kort efter af Portugal, Brasilien, Nederlandene, Sverige og Norge, Danmark, Preussen og Frankrige. Der udviklede sig snart to Partier, Escoceses, som ønskede en centraliseret og aristokratisk, helst monarkisk Forfatning, og Yorkinos, der repræsenterede de demokratiske Ideer. Da Præsidentvalget i September 1828 faldt paa General Pedrazza, som heldede til det førstnævnte Parti, gjorde Yorkinos Opstand og nødte den nye Præsident til at flygte til Europa, medens Mestizen Guerrero kom i hans Sted; Bustamente blev Vicepræsident og General Santa-Anna Krigsminister. I Marts 1829 udstedtes en Lov, ifølge hvilken alle Spaniere blev forviste; derved mistede Landet ca. 20,000 af sine rigeste Indbyggere. Spanien havde imidlertid rustet en Expedition for at gjenerobre Mexiko. En spansk Hær paa 34,000 Mand landede og indtog Tampico, men maatte efter et Par Maaneders Forløb opgive Byen og drage bort igjen. 1ste Jan. 1830 maatte Guerrero vige for Bustamente, som efter et Par Aar selv blev fortrængt af Santa-Anna. Denne opløste Kongressen og indkaldte en ny, som han fik til at vedtage en ny Forfatning, der ophævede de enkelte Staters Selvstændighed. Herover udbrød der Opstand i Texas, som løsrev sig; Santa-Anna blev slagen og fangen, hvorefter Bustamente atter kom til Roret. I Slutningen af 1836 anerkjendte endelig Spanien Mexikos Uafhængighed; derimod opstod der 1838—39 en Strid med Frankrige, som ledede til, at Mexiko maatte gaa ind paa Fred og betale Omkostninger. 1841—45 var Santa-Anna atter Præsident; han blev fordreven af Herrera, som dog s. A. maatte vige for Paredes, der ønskede Krig med de Forenede Stater, til hvilke Texas havde sluttet sig. Efter to Aars Krig, medens der samtidig havde fundet flere Præsidentskifter Sted, sluttedes endelig Fred i Begyndelsen af 1848; Mexiko maatte afstaa Øvrekalifornien, Nymexiko m. fl. Landskaber for en Sum af 15 Mill. Doll. Herrera, som igjen var bleven Præsident, holdt sig til 1851; efter en Del nye Uroligheder kom derpaa Santa-Anna 1853 atter til Magten, tiltog sig et fuldstændigt Diktatur og erklærede sig for Præsident for Livstid, men blev forjaget 1855. Efter ham kom først den gamle Indianerhøvding Juan Alvarez og derpaa General Comonfort, under hvis Styrelse der gaves en ny, frisindet Forfatning med Ophævelse af Geistlighedens og Militærets Forrettigheder; Kirkegodserne blev inddragne. Comonfort styrtedes 1858 af den klerikale General Zuloaga, der imidlertid ikke anerkjendtes af de Liberale; disse udkaarede derfor Vicepræsidenten, Indianeren Juarez, til Præsident. Efterat Zuloagas Efterfølger Miramon i Slutningen af 1860 var slagen af Ortega og nødt til at forlade Landet, holdt Juarez sit Indtog i Hovedstaden Mexiko. Han fortsatte med Kraft Comonforts Arbeide, men maatte vedligeholde en Guerillakrig mod sine

Modstandere, medens han samtidig kom i Strid med England, Frankrige og Spanien om nogle Pengespørgsmaal. De tre Magter sendte i Begyndelsen af 1862 Tropper til Mexiko; England og Spanien gik dog snart ind paa Forlig, hvorimod Napoleon den tredie, inspireret af de Klerikale, fattede den Plan at gjøre Mexiko til et Monarki. De franske Tropper forblev derfor i Mexiko, og nye Forstærkninger kom til, med hvilke Marskal Bazaine og General Forey vandt den ene Seier efter den anden. Hovedstaden blev besat i Juni 1863, Juarez maatte trække sig tilbage til de nordlige Stater og indskrænke sig til at føre en Guerillakrig, og det i Mexiko indsatte klerikale Regentstab tilbød f. A. den østerrigske Erkehertug Maximilian Kronen som Keiser. Efter en paa Skrømt foretagen Folkeafstemning, der bekræftede dette Valg, modtog Maximilian Tilbudet og ankom i Mai 1864 til Mexiko. Juarez trængtes tilbage til Grændsestaten Chihuahua, og den nye Statsforfatning blev anerkjendt af alle fremmede Magter, undtagen de Forenede Stater og de nyspanske Republiker i Sydamerika. Efterat den nordamerikanske Borgerkrig var tilende, begyndte de Forenede Staters Regjering at øve et stedse stærkere Tryk paa Frankrige for at faa det til at kalde sine Tropper hjem; da Trykket blev stærkt og Foretagendet ikke saa ud til at have Fremtiden for sig, begyndte Franskmændene ogsaa at trække sine Soldater bort fra de nordlige Stater, og efterhvert som dette skete, vandt Juarez strax det tabte Terræn tilbage. Da de sidste franske Tropper Vaaren 1867 havde forladt Mexiko, varede det ikke længe, inden Keiser Maximilian blev tagen til Fange; 19de Juni blev han skudt, og en Maaneds Tid efter vendte Juarez tilbage til Hovedstaden, hvor han vedblev at herske som Diktator, indtil Forfatningen af 1857 igjen kunde sættes i Kraft, hvorefter han gjenvalgtes til Præsident i Oktober 1867. I 1871 gjenvalgtes han ligeledes, men først efter en haardnakket Valgkamp, der fik et Efterspil i en Opstand i Porfirio Diaz's Navn. Juarez døde i Juli 1872, og Lerdo de Tejada (f. 1824) valgtes til hans Eftermand. Denne kuede Oprøret, tog strenge Forholdsregler mod Røverne og arbeidede meget for frisindede Reformer; saaledes fik han istand en ny Kirkelov, ifølge hvilken Stat og Kirke blev helt adskilte, fuld Troesfrihed indførtes, Klostrene lukkedes og det borgerlige Ægteskab gjordes obligatorisk; Jesuiterne udvistes. Ved Udløbet af sin Embedstid gjenvalgtes Lerdo de Tejada 1876; Iglesias protesterede mod Valgets Gyldighed, som dog blev stadfæstet af Kongressen. Porfirio Diaz reiste sig med Vaaben i Haand mod denne Afgjørelse, og Præsidenten maatte flygte til de Forenede Stater. I 1877 blev Diaz derpaa definitivt valgt til Præsident.

Mexiko, Hovedstad i Forbundsrepubliken Mexiko, ligger 2276 Meter over Havet, ved to Indsjøer, i en deilig Egn og er særdeles regelmæssig bebygget, men har for det meste lave Huse paa Grund af de hyppige Jordskjelv, som hjemsøger Landet. Indbyggerantallet er ca. 250,000. Der findes et Universitet, et Kunstakademi, en Bergskole, en botanisk Have, to Bibliotheker og flere lærde Selskaber. Mexiko grundedes i den første Halvdel af det 14de Aarh. af Aztekerne og var under Spaniens Herredømme en særdeles vigtig Handelsplads. Senere er den som Følge af de indre Urolighedeer gaaet tilbage. — Staten Mexiko er 366 Kv.mil stor, med ca. 664,000 Indb. Hovedstad Toluca (s. d.).

Meydell, Jakob Gerhard, norsk Officér og militær Forfatter, f. i Gran 1786, d. 1876, udexamineredes 1803 fra det norske militære Institut og tog 1804 Artilleriexamen i Kjøbenhavn. 1808 blev han Premierløitnant, 1813 Kaptein og deltog i Felttoget 1814; 1827 blev han Major, 1831 Oberstløitnant, 1839 Oberst og Chef for Artilleribrigaden og 1847 Generalmajor. 1854 blev han paa Grund af Blindhed nødt til at tage sin Afsked. 1811—14 havde han været Lærer i Mathematik og Fortifikation ved det norske Landkadetkorps; fra den militære Høiskoles Oprettelse 1844 var han Lærer ved denne i Krigshistorie og Topografi. Han var Medlem af Videnskabsselskabet i Trondhjem og det svenske Krigsvidenskabsakademi i Stockholm. 1815 udgav Meydell anonymt en opsigtvækkende Brochure om Felttoget i Norge det foregaaende Aar; senere udkom der fra hans Haand en Række militærvidenskabelige Skrifter, bl. a. om Arméens Organisation, om den almindelige Værnepligt, de forenede Rigers Forsvar og Indretningen af Norges Krigsmagt tillands m. m. samt to forskjellige Lærebøger i Krigskunsten (1825—26 og 1837). Desuden skrev han et stort Antal Afhandlinger i militært Tidsskrift m fl. periodiske Skrifter.

Meyer, Friedrich Johann Lorenz, tysk Forfatter, f. 1760, d. 1844, var en Ven af Klopstock. Han blev især bekjendt ved sine Skrifter om geografiske og ethnografiske Emner, Reisebeskrivelser m. v.

Meyer, Johann Georg, kaldt Meyer von Bremen, tysk Genremaler, f. 1813, uddannede sig 1833—42 ved Akademiet i Düsseldorf og lagde sig i Begyndelsen efter Fremstillingen af bibelske Emner, men opdagede snart, at dette Felt ikke laa for hans særegne Begavelse, og begyndte isteden at fremstille Scener af Børnenes Liv, i hvilken Genre han opnaaede Mesterskab. Han har været særdeles produktiv, og hans Arbeider er især blevne solgte til England og Amerika.

Meyer, Johann Heinrich, tysk Arkæolog og Kunstkjender, f. 1759, d. 1832, lagde sig efter Malerkunsten og opholdt sig for sin Uddannelses Skyld en Tid i Italien, hvor han sluttede et nært Venskab med Goethe, ligesom han ogsaa i Neapel lærte Herder at kjende. 1792 blev han paa Goethes Foranstaltning kaldt til Weimar som Professor ved det nyoprettede Tegneakademi, for hvilket han 1807 blev Direktør. Han udgav sammen med Fernow Winckelmanns Verker og skrev selv „De bildende Kunsters Historie hos Grækerne"; han forfattede ogsaa et større Antal kritiske Opsatser i forskjellige af Goethe og Schiller udgivne Tidsskrifter.

Meyer, Leo, fremragende tysk Sprogforsker, f. 1830, studerede i Göttingen og Berlin, blev 1856 Privatdocent og 1862 Professor i Göttingen. 1863 kaldtes han til Dorpat som Professor i Tysk og sammenlignende Sprogvidenskab, hvilken Stilling han siden har indehavt. Han har offentliggjort en Række Afhandlinger og større Skrifter om de klassiske Sprogs Formlære, den græske Mythologi samt Tysk og Gothisk.

Meyerbeer, Giacomo, egentl. Jakob Meyer Beer, berømt tysk Komponist, f. i Berlin 1794, d. 1864, var Søn af en rig og anset jødisk Bankier og fik tidlig Anledning til at uddanne sin store musikalske Begavelse. Efter allerede tidligere at have komponeret flere Sange og Kantater fik han i sit 18de Aar opført sin Opera „Jeftas Datter", som vandt Kjenderes Bifald, men forøvrig ikke gjorde Lykke. Derpaa gik han til Wien, hvor han snart indtog en høi Rang som Pianist, medens hans Forsøg som Komponist fremdeles ikke slog an. Under et Ophold i Italien paavirkedes han stærkt af Rossini, som han tog til Mønster ved Udarbeidelsen af en Række italienske Operaer, der gjorde Lykke og gjorde hans Navn bekjendt i Italien; kun en af dem, „Korsfarerne i Ægypten" (1824) trængte igjennem i Tyskland og Frankrige. Fra 1826 opholdt Meyerbeer sig i Paris, men optraadte først 1831 med et nyt Verk „Robert le Diable", som betegnede en ny Epoke i hans Udvikling og gjorde stor Lykke. 1836 befæstede og udvidede han yderligere sin Berømmelse ved „Hugenotterne", som er hans mest fremragende Arbeide. Af hans senere Verker er „Profeten" (1849), „Nordstjernen" (1854), „Dinorah" (1859) og „Afrikanerinden" (først opført efter hans Død) de mest bekjendte. Meyerbeers Operaer udmærker sig ved rig Melodiøsitet og Mesterskab i Anvendelsen af alle Midler til at opnaa musikalsk og dramatisk Effekt. Ved Siden deraf forekommer især i hans mindre heldige Arbeider en til det yderste dreven Karakterisering og en overdreven Ophobning af dramatiske Effektmidler. Hans Kompositioner for Scenen beherskede denne i en lang Aarrække og gives endnu hyppig; hans øvrige Arbeider kan ikke taale Sammenligning med de sceniske.

Meyerheim, Friedrich Eduard, tydsk Genremaler, f. 1808, d. 1879, uddannede sig i Berlin og udgav først en Del Lithografier; senere (fra 1834) vakte han Opmærksomhed ved sine Genremalerier, hvis Emner væsentlig er hentede fra Landsbylivet i Nordtyskland. Hans Billeder er udførte med stor Omhyggelighed og Naturtroskab. Fra 1838 var han Medlem af Kunstakademiet i Berlin. — Hans yngre Broder Wilhelm Alexander Meyerheim har opnaaet Anerkjendelse som Slagmaler og Lithograf. Ogsaa Eduard Meyerheims to Sønner Franz (f. 1838) og Paul (f. 1842) er fremragende Kunstnere. Franz er Lærer ved Kunstakademiet i Berlin; Paul har høstet stor Anerkjendelse for fine humoristiske Abebilleder og sit „Menageri" og er Medlem af Akademiet i Berlin.

Meyr, Melchior, tysk Digter og Forfatter, f. 1810, d. 1871, studerede i München og Heidelberg, udgav 1835 Digtet „Wilhelm og Rosina" og 1837 „Vor Tids poetiske Retninger", hvorpaa han til 1852 opholdt sig i Berlin og skrev meget i forskjellige Blade. Senere opholdt han sig dels i München, dels i sin Fødeby Ekringen. Af hans poetiske Verker har „Erzählungen aus dem Ries" vundet størst Bifald. Resultaterne af sine filosofiske Studier nedlagde han i Skrifterne „Gud og hans Rige" (1860), „Emilie", „Tre Samtaler om Sandhed, Godhed og Skjønhed" (1863) m. fl.

Meza, Salomon, Theofilus de, dansk Læge af jødisk Slægt fra Amsterdam, f. 1727, d. 1800, som 1753 til Kjøbenhavn, hvor han havde betydelig Praxis som Læge. Han lod sig døbe 1783. — Hans Sønnesøn Kristian Julius de Meza, f. 1792, d. 1865, blev Kadet 1804 og Officér 1810, var derpaa Lærer i levende Sprog ved Artilleriinstitutet og den militære Høiskole indtil 1842, da han blev Major i Artilleriet. Under Krigen fik han 1849 som Oberst Kommandoen over en Infanteribrigade, var derpaa Høistkommanderende paa Als og deltog med Berømmelse i Slaget ved Fredericia, hvorefter han blev General og et halvt Aar efter Chef for Artilleriet. Efter Schleppegrells Fald kommanderede han dennes Division saalænge Krigen varede. Efter senere at have indehavt flere militære Embeder fik han ved Krigens Udbrud 1864 Overkommandoen over Tropperne i Danevirkestillingen; efter Sammenstødene ved Mysunde og Danevirke besluttede han at føre Armeen tilbage til Als, hvilket ogsaa heldig lykkedes ham; som Følge heraf blev han kaldt tilbage fra Overkommandoen. Efter Fredens Slutning fik han sin Afsked.

Mezzanin, lavt Vindu i en Attikka; lav Etage mellem to høiere.

Mezzofanti, Giuseppe, berømt Sprogmand, f. 1774, d. 1849, blev 1797 Prest, 1804 Professor og 1812 Bibliothekar i Bologna. 1831 bosatte han sig i Rom, blev Sekretær for Propagandakollegiet og senere Kardinal. Han var berømt for sin fabelagtige Evne til at tilegne sig fremmede Sprog; ved sin Død talte og forstod han ikke mindre end 58 saadanne.

Mezzotinto, ital., i Malerkunsten Mellemfarver, der opstaar ved, at to Farver gaar over i hinanden; i Kobberstikkerkunsten d. s. s. Sortekunst (s. d.)

Mezö-Tur, By i Ungarn, 9 Mil øst for Kecskemét, med 21,000 Indb. og betydelig Handel med Vin og Pottemagervarer.

Mglin, By i Guvernementet Tschernigov i Rusland, med 9,000 Indb. og livlig Handel.

Miako, eller Mejako, nu officielt Kioto eller Kyoto, den gamle Hovedstad i Japan, paa Øen Nipon, har ca. 375,000 Indb., rette, meget renlige, men trange Gader og et stort Antal Paladser og Templer. Byen var tidligere Mikadoernes Residens og har i den senere Tid, efterat Residensen forlagdes til Jedo tabt meget i Betydning og Folketal. Den har imidlertid endnu betydelig Industri og Handel.

Miasma, har man kaldt et Stof, som udvikler sig i Jordbunden, forplantes gjennem Luften eller Vandet og frembringer Sygdom hos Mennesket. De saakaldte miasmatiske Sygdomme er ikke smitsomme, medens de ved Kontagium forplantede smitter. I den senere Tid har man dog maattet opgive at trække en saa streng Grændse som tidligere mellem Miasma og Kontagium (se Smitte) og har sammenfattet de paa begge disse Maader opstaaede Sygdomme under Fællesbenævnelsen Infektionssygdomme. En særegen Art af Miasma er Malaria (s. d.)

Miaulis, Andreas Vokos, græsk Admiral, f. 1768 (eller 1772), d. 1835, begyndte sin Løbebane som Matros og gjorde Tjeneste paa Katzonis Eskadre, der længe gjorde de tyrkiske Farvande usikre. Under den franske Revolution førte han Korn fra Odessa til de franske og spanske Havne,

idet han gjennembrød Englændernes Blokade. 1821 sluttede han sig til den nationale Frihedskamp og vandt som Øverstbefalende for den græske Flaade flere betydelige Seire. Under Kapodistrias hørte han til Oppositionen; 1831 blev han Medlem af den provisoriske Regjering paa Hydra og bemægtigede sig 30te Juli Krigshavnen Poros samt lod 14 Dage senere den der liggende græske Flaade opbrænde, forat den ikke skulde falde i Russernes Hænder. 1832 gik han som Medlem af Hyldningsdeputationen til München; 1833 blev han Kontreadmiral, 1835 Viceadmiral og fik det Hverv at reorganisere Marinen.

Miava, By i Ungarn, 9 Mil nord for Pressburg, med 10,000 Indb. og betydelig Bomuldsog Uldindustri.

Micali, Giuseppe, italiensk Arkæolog, f. 1776, d. 1844, har gjort sig bekjendt ved de omfangsrige Verker „Italien før Romernes Herredømme" (4 Bd., 1810), „Italiens gamle Folkeslags Historie" (3 Bd., 1852) og en stor Samling Afbildninger i Kobberstik af antike Monumenter.

Micha, en af det Gamle Testamentes tolv saakaldte smaa Profeter, levede paa Kong Ezekias's Tid, ca. 700 f. Kr.

Michaëli, Louise, egentl. Michal, bekjendt svensk Sangerinde, f. 1830, d. 1875, blev 1849 Elev ved Stockholms kgl. Theater og debuterede samme Aar som Elvira i „Don Juan". Senere uddannede hun sig i Paris under Garcia og optraadte derpaa dels paa Scenen, dels ved Koncerter i de fleste nordeuropæiske Lande under stedse voxende Bifald og Anerkjendelse. Hun besad en overordentlig skjøn og stor Stemme og en omhyggelig kunstnerisk Uddannelse, og over hele hendes Kunst var der noget nobelt og fint, som gjorde den i høi Grad tiltalende.

Michaelis, Johann Benjamin, tysk Digter, f. 1746, d. 1772, har strevet en Række Fabler, Sange og Satirer, af hvilke de sidste er de betydeligste.

Michaelis, Johann David, tysk Theolog, f. 1717, d. 1791 som Professor i Göttingen, leverede vigtige Bidrag til den grammatiske og historiske Fortolkning af det Gamle Testamente ved sine Skrifter „Indledning i den gamle og den nye Pagts Skrifter", et vidtløftigt, uformeligt Verk, „Grundig Forklaring af den mosaiske Ret" m. fl. Han hørte til den rationalistiske Retning.

Michaud (udt. Mischoo), Josephe François, fransk Historiker og Publicist, f. 1767, d. 1839, virkede paa Revolutionens Tid i Paris som royalistiskfindet Journalist og dømtes 1797 for sine Skriverier til Deportation, men undkom til Jura, hvor han forfattede sit bekjendte Digt „Le printemps d'un proscrit". Efter den 18de Brumaire vendte han tilbage til Paris, hvor han atter strev i Aviserne og beskjeftigede sig med historiske Forskninger. Udbyttet af disse nedlagde han i „Keiserdømmet Mysores Historie under Hyder-Ali og Tippo-Saib" og „Korstogenes Historie". 1802 udgav han en „Biographie moderne", som blev beslaglagt af Politiet. Sammen med sin Broder Louis Gabriel Michaud, f. 1773, d. 1858, udgav han det store Verk „Biographie universelle ancienne et moderne" (45 Bd.). 1816 udkom hans Pamflet mod Napoleon „15 Ugers Historie", der oplevede 27 Oplag. Senere forfattede og udgav han endnu en Række Skrifter af Betydning; særlig maa mærkes hans Udgave af første Del af Grimms literære Korrespondance.

Michel, François Xavier, fransk Forfatter, f. 1809, blev 1839 Professor i Literatur i Bordeaux. Han har udgivet en Række sprogvidenskabelige og kulturhistoriske Skrifter, deriblandt „Etudes sur l'argot et les idiomes analogues" og „Histoire des races maudites de la France et de l'Espagne".

Michel, Louise, f. 18 . ., gjorde sig bekjendt ved Deltagelse i Pariserkommunens Voldsomheder (1871) og blev derfor deporteret til Nykaledonien. Efter Amnestiens Udstedelse vendte hun tilbage og har siden i Skrift og Tale været virksom for at udbrede yderliggaaende kommunistiske Anskuelser. Hendes literære Arbeider — Noveller, Digte og Dramaer — røber et vist Talent, men er dog uden egentlig literært Værd.

Michel Angelo (udt. Mikel Andsjelo), se Buonarroti.

Michelet (udt. Mischle), Jules, berømt fransk Historieskriver og filosofisk Forfatter, f. 1798, d. 1874, uddannede sig for Lærerfaget, blev 1830 Chef for den historiske Afdeling i Rigsarkivet og 1838 Professor i Historie ved Collége de France. Ved sin eiendommelige ildfulde Personlighed og sin henrivende Veltalenhed trak han store Tilhørerskarer til sig og begyndte fra sit Katheder en heftig Kamp for de demokratiske Ideer og mod Jesuiterne og de Ultramontane. Under den Strid, som udviklede sig af hans Optræden, udgav han flere Flyveskrifter, deriblandt „Om Jesuiterne" (1843), „Om Presten, Kvinden og Familien" (1844) og „Om Folket" (1846). Under Indflydelse af Begivenhederne i 1848 udtalte han sig i sine Forelæsninger aabent for Republiken og blev efter Statskuppet 1851 afsat som Arkivar, da han negtede at aflægge Ed til Napoleon den tredie. Han begyndte nu at befatte sig med Naturhistorie og strev en Række Bøger, som ved sin glimrende Stil og sin Aandrighed er blevne verdensberømte: „Fuglen" (1856), „Insektet" (1857), „Kjærligheden" (1858), „Kvinden" (1859), „Havet" (1861). Mest fremragende er han dog som Historiker; hans „Romerske Historie" (2 Bd.), „Frankriges Historie" (16 Bd., 1833—67) og „Omrids af den nyere Historie" (9de Oplag 1864) er i sin Slags klassiske Verker, hvori grundigt Kjendskab til Kilderne er forenet med en levende Fantasi, som lader de historiske Personligheder træde klart frem for Læseren.

Michelet, Karl Ludwig, tysk Filosof, f. 1801, studerede i Berlin Retsvidenskab, Filosofi og Theologi, var 1825—50 Lærer ved det franske Gymnasium sammesteds og blev derhos 1829 Professor i Filosofi ved Universitetet. Han sluttede sig til den hegelske Skoles „Venstre", uden dog at gaa saa vidt som Strauss. Sit Standpunkt har han tydeligst fremstillet i sine „Forelæsninger over Guds Personlighed og Sjelens Udødelighed eller Aandens evige Personlighed" og „Epiphanie der ewigen Persönlichkeit des Geistes". Af hans øvrige talrige Skrifter kan mærkes „Aristoteles's Ethik i dens Forhold til Moralsystemet" og „Kritisk Undersøgelse af Aristoteles's Metafysik", hvori han begrundede den af Hegel udtalte Mening, at Aristoteles ikke blot har været Empiriker, men ogsaa spekulativ Tænker; endvidere „Menne-

skehedens Fremtid og Sjelens Udødelighed" og „Menneskehedens Historie i dens Udviklingsgang siden 1775". 1845 var han med at stifte det filosofiske Selskab i Berlin, i hvis Organ „Der Gedanke" han har skrevet talrige Afhandlinger.

Michelis, Friedrich, tysk gammelkatholsk Theolog, f. 1815, blev 1838 viet til Prest og ansattes derpaa som Lærer ved Gymnasiet i Duisburg. 1864 blev han Professor i Filosofi ved Lyceum Hosianum i Braunsberg. Han optraadte allerede tidlig mod Jesuiterne og mod Ufeilbarhedsdogmet, som han senere stadig har bekjæmpet; 1870 blev han derfor exkommuniceret. I talrige Skrifter har han derhos udviklet sine filosofiske Anskuelser og bekjæmpet Materialismen i den moderne Videnskab.

Michelsen, Andreas Ludwig Jakob, fremragende tysk Historiker, f. 1801 i Slesvig, blev 1829 Professor i Historie i Kiel og 1842 i germanistisk Retsvidenskab i Jena. 1848 stillede han sig paa den slesvig-holstenske Bevægelses Side og valgtes til Medlem af den tyske Nationalforsamling, hvor han hørte til høire Centrum. 1862 blev han Forstander for det germaniske Muséum i Nürnberg; fra 1864 levede han atter dels i Kiel, dels i Slesvig. Af hans Skrifter kan nævnes „Nordfrieslands Historie i Middelalderen", „Retsmindesmærker fra Thüringen" m. fl.

Michelsen, Hans, norsk Billedhugger, f. 1789 i Trondhjems Stift af fattige Forældre, d. 1859, drev allerede i sin Ungdom med Held den nationale Træskjærerkunst og erhvervede sig ved sine Arbeider af denne Art Midler til at reise til Stockholm for at uddanne sig som Billedhugger. Da han lagde en betydelig Begavelse for Dagen, fik han et Statsstipendium og reiste til Rom, hvor han fra 1820 arbeidede under Thorvaldsen. Under sit Ophold her fuldendte han flere betydelige Arbeider og vandt en stedse stigende Anerkjendelse. 1833 udførte han paa Bestilling af Kong Karl Johan de tolv Apostlers Statuer, som Kongen forærede til Trondhjems Domkirke. I Fædrelandet lykkedes det dog ikke Michelsen trods hans betydelige Kunstnernavn at erholde de nødvendige Subsistensmidler; Folket var fattigt, og Sansen for Kunst endnu for lidet udviklet til at navnlig en Billedhugger skulde kunne faa tilstrækkelig Beskjeftigelse i Norge. Efter mange mislykkede Anstrengelser trak Michelsen sig modløs tilbage til sin Fødebygd, hvor han en Række af Aar levede som Bonde. Han var allerede næsten glemt, da flere kunstelskende og fædrelandssindede Mænd atter gjorde opmærksom paa ham og satte en Nationalsubskription i Gang til Fordel for ham. Ved Hjelp af denne lykkedes det at berede ham en mindre trykket økonomisk Stilling, saa han kunde tage fat paa flere Arbeider, der blev bestilte hos ham, bl. a. til Slottet Oskarshal. Men han var allerede en gammel Mand og hans Kræfter var brudte, saa at denne hans anden Virksomhedsperiode som Kunstner efter ikke lang Tids Forløb blev afbrudt ved Døden. I Betragtning af de sørgelige Kaar, hvorunder denne store Begavelse levede, er det ikke underligt, at Tallet paa hans Arbeider ikke er meget stort; men de vidner tilstrækkelig tydelig om, at Michelsen, hvis han havde kunnet udvikle sig under bedre Kaar, vilde være bleven en af de største Kunstnere, Norge har frembragt.

Michigan (udt. Missjigæn), en af de Forenede Stater i Nordamerika, bestaar af to Halvøer paa begge Sider af Michigansjøen, er 2634 Kv.mil stor og har ca. $1\frac{1}{2}$ Mill. Indb. Den nordlige, mindre Halvø er bjergfuld og uskikket til Agerbrug, men har en stor Rigdom paa Metaller, især Kobber; den sydlige Halvø bestaar af bølgeformet Land, som er frugtbart og for en stor Del bevoxet med Skov. Michigan blev 1836 optaget som Stat i Unionen; den tidligere Hovedstad er Detroit (s. d.), den nuværende Lansing (s. d.)

Michigansjøen, en af de fem store kanadiske Indsjøer, den eneste af disse, som helt hører til de Forenede Stater, omgives i Nord og Øst af Michigan, i Syd af Indiana og i Vest af Illinois og Wisconsin, ligger 175 Meter over Havet og er 1116 Kv.mil stor. Kysterne er for det meste lave og sandede; af gode Havne findes ikke mange.

Michoacan ell. **Mechoacan,** Stat i den mexikanske Forbundsrepublik, ved det Stille Hav, 1107 Kv.mil stor, med ca. 620,000 Indb. Den er frugtbar og rig paa Sølv. Hovedstad Morelia (s. d.).

Micipsa, Konge i Numidien 148—118 f. Kr., Søn af Massinissa, var i de paa hans Tid herskende Krige Romernes Forbundsfælle.

Mickiewicz, Adam, Polens største Digter i den nyere Tid, f. 1798, d. 1855, tilhørte en fattig Adelsfamilie og studerede i Wilna Historie, Literatur, levende Sprog og Naturvidenskab. Hans første Digterdebut var en Samling af forskjellige Arbeider, der udkom 1822 og bl. a. indeholdt det af en ulykkelig Kjærlighed inspirerede Digt „Dziady" (Ligbegjængelse), den episke Digtning „Grážyna" og flere Romancer, Ballader og Sonetter. Allerede i disse sine første Arbeider viste han sig som begeistret Tilhænger af den unge romantiske Skole, der paa denne Tid udbredte sig over Europa. 1823 blev han arresteret som Medlem af et hemmeligt Selskab og ført til Petersburg; skjønt han ikke kunde overbevises om nogen Forgaaelse, blev han dog forvist til det Indre af Rusland og gjorde nu en Reise til Krim, hvor han digtede en Række ypperlige Sonetter, som forskaffede ham Fyrst Galirzyns Yndest. Efter at have udgivet det episke Digt „Konrad Wallenrod" (1828), som bidrog meget til at vække nationale og patriotiske Følelser hos den polske Ungdom, opnaaede han Tilladelse til at reise til Udlandet. I Tyskland gjorde han Goethes Bekjendtskab og gik derpaa til Frankrige. Ved Udbrudet af Opstanden 1830 var han i Italien; hans „Ode til Ungdommen" bidrog mægtig til at begeistre hans for sin Frihed kjæmpende Landsmænd. Efter Warschaus Fald gik han til Paris, hvor han 1832 udgav Skriftet „Ksiegi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego", i hvilken han i et Sprog, der er dannet efter Bibelens Prosa, skildrede Polens Frihed og dets Fremtids Bestemmelse. 1834 udkom hans ypperlige nationale Digt „Pan Tadeusz". 1838 blev Mickiewicz Professor i latinsk Literatur i Lausanne, men ombyttede snart denne Stilling med et Professorat i slaviske Sprog og Literaturer ved Collége de France. Hans Forelæsninger her 1840—43 er udgivne i Trykken. Paa Grund af Delagtighed i Towianskis mystiske Foretagende blev Mickiewicz paa ubestemt Tid

suspenderet fra sit Professorat, gik derpaa 1848 til Italien, hvor han søgte at reise polske Legioner, og blev efter Napoleons Statskup Underbibliothekar ved Arsenalets Bibliothek. 1855 gik han for at udforske de tyrkiske Slavers Stemning til Orienten, hvor han døde i Konstantinopel. Han havde allerede 1838 selv foranstaltet en Samling af sine Digterværker; en anden Samling udkom efter hans Død.

Midas, et sædvanligt Navn paa Kongerne i Frygien. Den første Konge af dette Navn skal ifølge Mythen af Dionysos have faaet den Gave, at alt, hvad han berørte, forvandledes til Guld. For at blive kvit denne besværlige Egenskab badede han sig i Floden Paktolos, som siden den Tid er guldførende. Efter et andet Sagn skulde han være Prisdommer ved en musikalsk Væddekamp mellem Pan og Apollon og tilkjendte da den førstnævnte Prisen; til Straf gav Apollon ham Æselsører. Midas skjulte disse under sin frygiske Hue, men hans Barber opdagede dem og plagedes saaledes af Hemmeligheden, at han maatte hviske den ned i en Grav; op af denne voxede der Rør, som ved sin Hvisken forraadte Historien.

Middag, det Tidspunkt, da Solens Centrum staar i Meridianen.

Middagscirkel, d. s. s. Meridian (s. d.)

Middagskikkert, d. s. s. Passageinstrument.

Middagslinie, Skjæringslinien mellem Horizontens og Meridianens Planer.

Middelafstand, i Astronomien Middeltallet af den største og den mindste Afstand, som en Planet eller Maane under sit elliptiske Løb omkring sit Centrallegeme efterhaanden kommer i fra dette. Middelafstanden er lig den elliptiske Banes halve Storaxe.

Middelalderen, i Historien Benævnelsen paa det Tidsrum, som ligger imellem Oldtiden og den nyere Tid. Grændserne trækkes noget forskjelligt af de forskjellige Historikere, idet enkelte allerede regner Middelalderens Begyndelse fra Kristendommens Seier under Konstantin den store; det almindelige er dog, at man regner den fra det vestromerske Riges Undergang, 476 e. Kr. Grændsen mellem Middelalderen og den nyere Tid regnes af nogle fra Amerikas Opdagelse, af andre fra Bogtrykkerkunstens Opfindelse, af atter andre fra den westfalske Fred. De fleste antager dog Reformationens Begyndelse (1517) som Mærkeaaret. Middelalderen karakteriseres ved Folkevandringernes Afslutning gjennem Dannelsen af nye Stater, ved de germaniske Folkeslags Fremtræden paa Verdensskuepladsen, Kristendommens Udbredelse og den romerske Kirkes Udvikling gjennem Pavedømmet, indtil et almindeligt Forfald inden Hierarkiet indtraadte, ved Lens- og Riddervæsenets Udvikling, Borgerstandens og Byernes Opkomst, Korstogene og endelig mod Slutningen af de store Opfindelser og Opdagelser samt af Kunstens og Literaturens Gjenfødelse (Renaissance, s. d.), der forberedte den nyere Tid.

Middelburg, By og Hovedstad i den nederlandske Provins Zeeland, paa Øen Walcheren, har 16,000 Indb. og et smukt Raadhus. Handelen, som tidligere var særdeles livlig, er nu af mindre Betydning.

Middelfart, By paa Fyen i Danmark, ved den smaleste Del af Lillebelt, har ca. 3000 Indb. Byens nævnes allerede 1231.

Middelhavet, det største Indhav i den gamle Verden, gaar gjennem Gibraltarstrædet, der paa det smaleste kun er 3 Mil bredt, ind fra Atlanterhavet mellem Europa i Nord og Afrika i Syd og skiller i sin hele Længde disse to Verdensdele fra hinanden. Mod Øst skyller det op til Asien og staar mod Nordøst gjennem Strædet ved Dardanellerne, Marmorahavet og Bosporos i Forbindelse med det Sorte Hav. Middelhavets Længde er 515 Mil, dets største Brede 240, dets Middelbrede 80 Mil og dets Fladeindhold noget over 46,000 Kv.mil. Man kan dele det i et østligt og et vestligt Bassin, der staar i Forbindelse med hverandre gjennem det smale Messinastræde og en bred Havarm mellem Sicilien og den afrikanske Kyst. Ved det vestlige Bækken er den afrikanske Kyst kun lidet indskaaren af Havet, hvorimod dette paa den europæiske Side danner de tre store Bugter ved Valencia, Lion og Genua; ved Øerne Korsika og Sardinien afgrændses det Tyrrhenske Hav mellem dem og Italiens Fastland. I det østlige Bækken danner Havet paa den afrikanske Kyst en stor Bugt, hvis enkelte Dele kaldes store og lille Syrte. Paa den europæiske Side gaar Adriaterhavet mod Nordvest op langs Italiens Østkyst; vestenfor skjærer Tarantobugten sig ind i Italien, medens østenfor Bugten ved Korinth gaar ind i Grækenland. Den Del af Middelhavet, hvorfra disse tre Havarme udgaar, kaldes det ioniske Hav. Mellem Grækenland, Tyrkiet og Lilleasien ligger det Ægeiske Hav eller Arkipelagus, hvorfra der udgaar talrige Bugter. Af Øer findes i det vestlige Bækken, foruden de store italienske Øer, Balearerne, i det østlige af større Øer Kreta og Cypern, af mindre Malta m. fl. Mest ørig af alle Middelhavets Dele er det Ægeiske Hav. Af større Floder udmunder kun faa i Middelhavet, fra den afrikanske Side kun Nilen, fra den europæiske Rhone (i Lionbugten), Ebro (i Bugten ved Valencia) og Po (i Adriaterhavet); en betydelig Vandforsyning tilføres Middelhavet fra de store Floder (Don, Dnjepr, Dnjestr, Donau m. fl.), der falder i det Sorte og Azovske Hav. Fordampningen fra Middelhavets Overflade er dog saa stærk, at Tilstrømningen af Ferskvand ikke kan erstatte den, hvorfor der stadig strømmer Vand ind i Middelhavet fra Atlanterhavet. Paa Grund af den stærke Fordampning er Middelhavets Vand saltholdigere end det store Oceans. — Middelhavet er særdeles rigt paa Fiskearter, idet der kjendes ca. halvfemte hundre saadanne; af disse benyttes imidlertid ikke Fjerdeparten som Menneskeføde, og kun henimod et halvt hundre kan kaldes velsmagende. Større Fiskerier i Lighed med de nordlige Haves Torske- og Sildefiskerier findes ikke, og Middelhavet afgiver derfor ikke tilstrækkelig Fisk for de omkringliggende Landes Behov.

Middellevetid, se Levetid.

Middelskole, se Skolevæsen.

Middelsol, se Sol.

Middeltal mellem to Størrelser, i Mathematiken d. s. s. deres halve Sum; saaledes er Middeltallet mellem f. Ex. 5 og 11 $= (5 + 11) : 2 = 16 : 2 = 8$. Middeltallet mellem flere Størrelser er lig Størrelsernes Sum divideret med deres Antal; Middeltallet mellem 1, 6, 8 og 13 er saaledes $= (1 + 6 + 8 + 13) : 4 = 28 : 4 = 7$.

Middelthun, Julius Olavus, norsk Billedhugger, f. 1820 paa Kongsberg, hvor hans Fader var Myntgravør, uddannede sig fra først af som Gravør og reiste 1840 til Kjøbenhavn, hvor han studerede ved Kunstakademiet og vandt dettes lille og store Sølvmedalje for Modellering efter levende Model. Nogen praktisk Virksomhed som Billedhugger kom han dog ikke til at udøve, førend han 1851 paa Foranledning af den svenske Billedhugger Molin kom til Rom. Her arbeidede han først i Molins Atelier, indtil han af den norske Stat fik et Stipendium, der gav ham friere Hænder. Efter flere Aars Ophold i Rom vendte han tilbage til Kjøbenhavn og derfra 1859 til Kristiania, hvor han senere har været bosat og virket som Lærer ved den kgl. Tegneskole samt som Medlem af Nationalgalleriets og Kunstindustrimuséets Bestyrelse. Dels som Følge af det forholdsvis sene Tidspunkt, paa hvilket Middelthun fik Anledning til at ofre sig helt for sin Kunst, og dels af andre Grunde har han kun været lidet produktiv; hans Arbeiders ringe Antal opveies dog af deres Værd, da han i dem har nedlagt en Sum af alvorligt Arbeide, der giver ham Rang som en af de samvittighedsfuldeste blandt de nulevende norske Kunstnere, hvorhos hans fine kunstneriske Intelligens aldrig har fornegtet sig i noget af hans Verker. Hans Betydning for den norske Kunsts Udvikling er derfor langt større end man ved blot at hense til hans Arbeiders Antal kunde fristes til at tro. — Af et større Antal Portrætbuster, han har udført, kan nævnes Wessels (i Nationalgalleriet), Welhavens (i Studentersamfundet og Kunstforeningen), Overlærer Fritzners (i Trondhjems Kathedralskole), Halfdan Kjerulfs (for Kjerulfmonumentet i Kristiania), ligesom en lignende monumental Buste af Professor Schweigaard iaar (1883) vil blive opstillet i dennes Fødeby Kragerø. Af større Arbeider har han udført den vellykkede Døbeengel i Trefoldighedskirken i Kristiania samt den nu (Marts) snart til Opstilling i Kristiania færdige Statue af Schweigaard, som tegner til i enhver Henseende at skulle blive hans bedste Arbeide.

Middeltid, se Tid og Tidsinddeling.

Middeltryksmaskine, se Dampmaskine.

Middendorf, Alexander Theodor von, bekjendt russisk Naturforsker og Reisende, f. 1815, blev 1839 Lærer i Zoologi ved Universitetet i Kiew. 1840 reiste han med C. E. v. Baer til Nordishavet og undersøgte navnlig Laplands Fauna. 1842—45 bereiste han det nordlige Sibirien og gav ved sin Beskrivelse af Amurlandet Anledningen til, at dette blev indlemmet i det russiske Rige. Et udførligt Verk over denne Reise, som gav et meget rigt videnskabeligt Udbytte, har han udgivet i 4 Bind (1848—75). 1856 blev han Statsraad; 1867 ledsagede han Storfyrst Alexis til Island og Nowaja-Semlja, hvor han anstillede Jagttagelser over Havets Temperatur og Strømninger. Siden 1873 har han levet paa et af sine Godser i Lifland.

Middlesborough (udt. Middelsbro), By i det engelske Grevskab York, ved Floden Tees, med 72,000 Indb., store Jernstøberier og Maskinverksteder samt betydelig Handel.

Middlesex, det næstmindste af Englands Grevskaber, men samtidig det rigeste og vigtigste, ligger mellem Hertford i Nord, Essex i Øst, Surrey i Syd og Buckingham i Vest, er ca. $13^1/_2$ Kv.mil stort og har lidt over halvtredie Mill. Indb. I dette Grevskab ligger den Del af London, som er nord for Themsen. Landskabet er frugtbart og særdeles veldyrket; Agerbrug og Kvægavl staar paa et overordentlig høit Standpunkt. Hovedstad Brentford (s. d.).

Middleton (udt. Middlt'n), By i det engelske Grevskab Lancaster, ved Fl. Irk, med 15,000 Indb.

Mider (Acarida), Familie af Arachniderne, bestaar af smaa, ofte mikroskopiske Leddyr, hos hvem Hoved, Brystskykke og Bagkrop er sammenvoxede til ét Stykke. De har som unge 3, senere 4 Fodpar, og deres Bagkrop er uden Led. De staar paa et lavt Udviklingstrin, idet de ganske mangler Sanseorganer (undtagen hos nogle af Arterne Øine). De ernærer sig i Regelen som Snyltedyr. Paa Planter snylter saaledes Gamasus telarius; paa forskjellige Fugle, Pattedyr og Insekter findes andre, ja enkelte Arter snylter endog paa andre Mider, f. Ex. Acarus acarorum. En Art, Skabmiden, foraarsager den ubehagelige og ved Berøring smitsomme Hudsygdom Skab (s. d.). Enkelte Arter Mider lever af Planteføde eller i raadnende organiske Stoffer, saaledes Mel- og Ostemiden (se disse Art).

Midfaste, lat. Lætare, 4de Søndag i Fasten.

Midgard og **Midgardsormen,** se Gudelære, den nordiske.

Midhat Pascha, tyrkisk Statsraad, f. 1825, blev efter at have faaet en god Uddannelse 1839 ansat ved Civiladministrationen i Rustschuk og avancerede derpaa lidt efter lidt, indtil han i Sextiaarene blev Pascha og Generalguvernør i Vilajetet Tuna. 1867 blev han Minister for de offentlige Arbeider og 1868 Generalguvernør for Provinsen Irak-Arabi. Efter at være vendt tilbage til Konstantinopel blev han 1872 Storvezir, men traadte efter kort Tids Forløb tilbage og sluttede sig til Oppositionen. 1876 blev han atter Minister, deltog i den Bevægelse, som førte til Sultan Abdul-Aziz's Fald, og blev s. A. igjen Storvezir, i hvilken Stilling han strax proklamerede en Forfatning. 1877 blev han imidlertid som Følge af en Paladsintrige forvist, men kaldtes tilbage 1878 og blev Statholder i Syrien. Senere blev han under Paaskud af at have deltaget i Mordet paa Abdul-Aziz, fængslet og ført til Hedjas i Arabien, hvor han endnu (Marts 1883) opholder sig som Statsfange.

Midianiter, et i det Gamle Testamente omtalt Folk, som stammede fra Midian, Søn af Abraham og Ketura (1 Mos. 25, 1—2). En medianitisk Prest og Stammefyrste (Sjeik), Reuel, levede med sin Søn Jetro og sine 7 Døtre, af hvilke Zippora blev gift med Moses, paa Halvøen Sinai, i Nærheden af Horeb (2 Mos. 2, 15—21; 3, 1). Midianiternes egentlige Hjemstavn var i Ørkenen østenfor det Døde Hav og Jordan. Medens Israeliterne laa i Leir paa Moabs Ødemarker, vet i Øst for Jeriko, søgte Midianiterne at forføre dem til at dyrke Baal-Peor og blev derfor tugtede af Moses (4 Mos. Kap. 25 og 31). I Dommernes Dage kom Midianiterne, som Græshopper i Tal, med sine Kameler og fortærede Landets Grøde. De blev slagne af Gideon ved Foden af Gilboa og forfulgte til sit Land (Dom. Kap. 6 og 8). Fra denne Tid forsvinder Midianiterne af Historien.

Mid=Lothian eller **Edinburghshire**, Grevskab i Sydskotland, ca. 17 Kv.mil stort, med ca. 330,000 Indb., er for det meste bjergfuldt, men gjennemgaaende frugtbart og veldyrket; Hovednæringsvei er Agerbrug, Kvægavl, Bergverksdrift og Fiskeri. Hovedstaden, tillige Skotlands Hovedstad, er Edinburgh (s. d.).

Midnat, det Tidspunkt, som falder nøiagtig ½ Døgn efter Middag, og i hvilket Solen for anden Gang gaar gjennem Meridianen og tilsyneladende staar dybest under Horizonten. — Midnatspunkt eller Nordpunkt, Skjæringspunktet mellem Meridianen og Horizonten i Nord.

Midshipman, den engelske Benævnelse paa en Sjøkadet.

Midtpunkt, d. s. s. Centrum.

Midtskog, Gaard i Eidskog Prestegjeld, i den sydlige Del af Hedemarkens Amt, nær Rigsgrændsen. Kampen ved Matrand (s. d.) 5te Aug. 1814 benævnes ogsaa undertiden Fegtningen ved Midtskog.]

Mierevelt, Michael Janson, berømt hollandsk Portrætmaler, f. 1567, d. 1641(?), var Elev af Anton af Montfort og særdeles yndet af sin Samtid. Foruden Portræter malede han ogsaa mythologiske Billeder m. m. Hans Udførelse af sine Billeder er trods hans store Produktivitet særdeles omhyggelig. — Ogsaa hans Søn Peter Mierevelt, f. 1595, d. 1632, var en dygtig Portrætmaler.

Mieris, Frans van, berømt hollandsk Genremaler, f. 1635, d. 1681, blev i en ung Alder Elev af Gerhard Dow, til hvis Retning han sluttede sig. Hans Billeder, som for det meste fremstiller Scener af de mere velstaaende Klassers selskabelige og huslige Liv, er holdte i en gemytlig og elskværdig Tone, i Regelen malede i liden Maalestok og særdeles omhyggelig udførte; Koloriten og Clairobskuren er mesterlig behandlede. Hans Arbeider var allerede i hans levende Live stærkt efterspurgte og solgtes til meget høie Priser; han tjente saaledes store Summer, som han dog snart bortødslede. — Hans Søn og Elev Willem van Mieris, f. 1662, d. 1747, var ligeledes en udmærket Genremaler. Han var ikke i Besiddelse af den Produktivitet og Opfindelsesevne som Faderen, men udførte sine Arbeider med stor Omhyggelighed og Finhed. — Frans van Mieris den yngre, Søn af Willem (eller Jan) v. M., f. 1689, d. 1763, dyrkede Malerkunsten og efterlignede med Held Faderens og Bedstefaderens Manér, men er mest bekjendt som Historiker. Af hans Skrifter kan især nævnes „Historie der nederlandsche vorsten", „Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en herren van Vriesland" og „Leidens Historie", som efter hans Død fortsattes af Daniel van Alphen.

Mieroslavski, Ludvig, bekjendt polsk Revolutionsmand, f. 1814, d. 1878, var Søn af en polsk Oberst i fransk Tjeneste. Ved Udbruddet af Revolutionen 1830 var han Kadet i Kalisch og indtraadte strax i Nationalarméens Rækker; efter Kampens Afslutning gik han til Paris, hvor han offentliggjorde flere Fortællinger med politisk Tendens samt et Par historiske Skrifter. 1840 indvalgtes han i de polske Emigranters Centralkomité og lagde sig derpaa med Iver efter de militære Videnskaber. Efter at have været Hovedmanden i Sammensværgelsen 1846 blev han arresteret og dømt til Døden, men benaadet og fik sin Frihed 1848. Kort efter seirede han i Posen over de preussiske Tropper, men blev atter tagen til Fange og begav sig efter sin Frigivelse igjen til Paris. 1849 kaldtes han til Baden som Øverstbefalende over den revolutionære Armé; efterat Opstanden i Baden var undertrykt, boede han i Versailles til 1863, da han ved Udbruddet af den polske Opstand reiste hjem og tog Kommandoen over et Frikorps, som dog blev slaaet ved Radzieivo. Efter at have protesteret mod Langiewicz's Diktatur vendte han tilbage til Frankrige, hvor han opholdt sig til sin Død.

Mignard (udt. Minjar), Pierre, fransk Maler, f. 1612, d. 1695, studerede i Rom og vandt et anset Navn som Portrætmaler. Efter at være hjemkaldt af Ludvig den fjortende malede han Kuppelen i Kirken Val-de-Grace i Fresko og arbeidede senere i Versailles og St. Cloud. Efter Lebrun blev han første Hofmaler. Han efterlignede dels Rafael, dels Domenichino, men nærmer sig mest til Carlo Dolci ved sin varme og klare Kolorit, men undertiden noget svage Opfatning.

Mignet (udt. Minje), François Auguste Alexis, berømt fransk Historieskriver, f. 1796 i Aix, studerede Retsvidenskaben i sin Fødeby, hvor han sluttede et inderligt Venskab med Thiers. Efterat have underkastet sig Advokatexamen gik Mignet til Paris og blev Medarbeider i „Courrier français", samtidig med at han under stort Bifald holdt Forelæsninger over den nyere Historie. 1824 udgav han sin franske Revolutions Historie, som har oplevet et stort Antal Udgaver og er bleven oversat til de fleste europæiske Sprog. 1836 blev han Medlem af det franske Akademi og 1837 stadig Sekretær ved Akademiet for de moralske og politiske Videnskaber, i hvilken Stilling det bl. a. paalaa ham at holde de brugelige Mindetaler (éloges). 1843 udkom en Samling af disse hans Taler, der er Mønstre i sit Slags, under Titelen „Portraits et notices historiques". Efter Februarrevolutionen levede Mignet som Privatmand. Af hans Skrifter kan foruden de allerede nævnte mærkes „Underhandlinger angaaende Tronfølgen i Spanien". „Antonio Perez og Filip den anden", „Marie Stuarts Historie", „Karl den femte", „Historiske Mindetaler" m. fl. Mignet er en fremragende Forfatter saavel hvad Lærdom angaar som fra den formelle Side; hans Skrifter er i stilistisk Henseende Mesterverker.

Mignon (udt. Minjong), Abraham, hollandsk Blomster- og Stillebensmaler, af tysk Herkomst, f. 1640, d. 1679, var Elev af Jakob Moreel og J. D. van Heem, til hvilken sidstes Stil han sluttede sig. I flere Aar levede han i Wetzlar. Han forstod med usædvanligt Liv at male Blomster og Insekter og at ordne dem paa den smagfuldeste Maade. Hans to Døtre hørte til hans bedste Elever.

Migræne, af gr. ἡμικρανια, d. e. Hovedpine i Halvdelen af Hovedet, er en særegen Art af Hovedpine, som kun ytrer sig i den ene Sidehalvdel af Hovedet, optræder meget heftig og i Regelen vender periodisk tilbage i Mellemrum af fra en Uge til flere Maaneder. Blodfattige, hysteriske og blegsottige Personer er mest udsatte for

Migræne. Den kan undertiden helbredes varig ved at anvende styrkende Midler, Dampbade og Elektricitet; til Lindring af de enkelte Anfald tjener stærk Kaffe eller The, Morfin, Chinin m. fl. Midler.

Miguel, Dom Maria Evarist, Usurpator i Portugal, f. 1802, d. 1866, var Søn af Johan den sjette og voxede op i Brasilien uden nogen Uddannelse. Efter 1821 at være vendt tilbage til Spanien ophidsedes han af sin Moder, Carlotta af Spanien, til understøttet af det absolutistisk-theokratiske Parti at gjøre Opstand for at faa Magten over sin svage Fader. 1824 lod han dennes troe Tjener, den gamle Markis Loulé, myrde og gjorde nu Opstand, men blev nødt til at bede om Naade og forvistes med Moderen fra Landet. Efter Johan den sjettes Død 1826 var hans ældste Søn, Dom Pedro, Brasiliens Keiser, den nærmeste Tronarving; han gav Portugal en Konstitution og takkede derpaa af til Fordel for sin Datter Maria da Gloria, idet han bestemte Dom Miguel til hendes Mand og til Regent under hendes Mindreaarighed. 1828 lod Dom Miguel sig imidlertid udraabe til Konge og havde en Tid Lykken med sig; han undertrykte med stor Grusomhed sine Modstandere, medens han selv hengav sig til de affindigste Udsvævelser. Efter en vedholdende Kamp lykkedes det endelig Dom Pedro 1832 at erobre Oporto; 1833 indtog han ligeledes Lissabon, og 1834 maatte Dom Miguel kapitulere, frasktive sig alle Rettigheder til Tronen og love aldrig mere at betræde Portugals Grund. Han gik til Genua, hvorfra han protesterede mod Kapitulationen.

Mikado, Titelen for Fyrsten i Japan, har været i Brug som saadan fra Rigets Stiftelse 660 f. Kr.

Mikaël, Navn paa en af de tre i Bibelen omtalte Erkeengle, gjaldt for Israels Folks Skytsengel. Ifølge Johannes's Aabenbaring ansees han i den katholske Kirke som Kirkens Beskytter, og der feires hver 29de September en Fest til hans Ære.

Mikael Obrenovitsch, Fyrste i Serbien, se Obrenovitsch.

Mikkelsen, Hans, Borgermester i Malmø, d. 1532, ledsagede 1523 Kong Kristian den anden paa hans Flugt til Holland. Han var den første, som oversatte det Nye Testamente til Dansk.

Miklosich, Franz von, berømt østerrigsk Sprogforsker, f. 1813 i Steiermark, studerede Retsvidenskaben i Gratz og fungerede 1837 som Lærer i Filosofi ved det derværende Universitet. 1838 tog han i Wien den juridiske Doktorgrad og begyndte at beskjeftige sig med juridisk Praxis, men nærede saa overveiende Tilbøielighed for Sprogvidenskaben, at han forlod denne Bane efter faa Aars Forløb. 1844 blev han ansat ved Hofbibliotheket; 1848 indvalgtes han af sine Landsmænd i Østerriges konstituerende Rigsdag og blev 1849 extraordinær, 1850 ordinær Professor i slavisk Filologi ved Universitetet i Wien, hvilken Stilling han senere stadig har indehavt. Han er Europas første nulevende Autoritet paa de slaviske Sprogs Omraade. Af hans talrige videnskabelige Skrifter kan nævnes „Radices linguae palaeoslovenicae" (1845), „Lexicon linguae palaeoslovenicae" (1850) og fremforalt den udmærkede „Sammenlignende Grammatik over de slaviske Sprog" (4 B., 1852—74). Desuden har han udgivet en Række latinske, græske og slaviske Texter og skrevet et stort Antal Afhandlinger, deriblandt om de europæiske Zigeuneres Dialekter og Vandringer (Wienerakademiets Forhandlinger 1872—77).

Mikrocefaler (gr., „Smaahoveder"), en egen Klasse af aandelig abnorme Mennesker, hvis lave Standpunkt skriver sig fra en medfødt Feil, idet Hjernen og Hjerneskallen er unaturlig lidet udviklede. I de mest deciderede Tilfælde opnaar Hjerneskallen i voxen Tilstand neppe en knyttet Næves Størrelse, og Hjernen er mindre end en Gorillas eller Orang-Utangs. Panden er som Følge heraf meget lav; Hjerneskallen er kun ubetydelig hvelvet, Ansigtet usædvanlig stort og Fortænderne skjevtstillede (prognath). Det er navnlig den øvre Del af den store Hjerne, som staar tilbage i Udvikling; der lader sig ogsaa i dens Dannelse paavise flere Detaljer, som er karakteristiske for Aberne. Legemet er hos Mikrocefalerne i Regelen veldannet, men noget mindre end hos sædvanlige Mennesker; Ansigtsudtrykket, Holdningen o. s. v. minder stærkt om Aberne; alle Bevægelser er livlige og raske. Mikrocefalerne formaar kun at fremtvinge uartikulerede Lyd, i det høieste mere eller mindre tydelig at efterligne enkelte Ord. De fleste af dem dør i en ung Alder. Alle bekjendte Individer af denne Klasse har været fødte af aandelig og legemlig normale Forældre, og deres Søskende har ligeledes intet feilet. Fænoménet forklares ved Atavisme (s. d.)

Mikrofon, Apparat til at forstærke de ved Telefonen (s. d.) frembragte Lydsvingninger.

Mikrokokkus, Kuglebakterie, en Gruppe af yderst smaa, kugleformede eller ovale Bakterier, som forekommer i overordentlig stort Antal i gjærende og raadnende Stoffer, samt i Safterne og Vævene hos Mennesker og Dyr, der lider af visse Sygdomme. Det er nu almindelig antaget, at disse smaa levende Væsener er det egentlige Smittestof ved mange smitsomme Sygdomme; sikkert er dette paavist ved Pyæmi, Barselfeber, Rosen m. fl. (s. Pasteur).

Mikrokosmos, en Verden i det smaa.

Mikrometer, Instrument til at maale yderst smaa Størrelser, anbringes paa Kikkerter og Forstørrelsesglas og er af forskjellig Konstruktion. Meget anvendt er Traadmikrometeret, der bestaar af to parallele Traade, som kan nærmes og fjernes ved en fin Skrue.

Mikronesien, Fællesnavn for de i Øst for Filippinerne liggende Øgrupper i det Stille Hav.

Mikroskop, optisk Instrument til at frembringe forstørrede Billeder af smaa Gjenstande. Der gives baade enkelte og sammensatte Mikroskoper; det enkelte bestaar af én eller flere tæt bag hverandre anbragte konvexe Linser og kaldes sædvanlig Lupe. Det sammensatte Mikroskop bestaar af to Linser, som er befæstede i en vis Afstand fra hinanden i et Messingrør, som indvendig er sværtet. Den ene er en meget liden Konvexlinse med stærkt krummet Overflade og saaledes meget kort Brændvidde; den kaldes Objektiv og vender mod den Gjenstand, som skal betragtes. Den anden Linse, Okularet, som ved Observationerne vendes mod Øiet, er ogsaa konvex, men i langt ringere Grad end Objektivet.

Naar det af dette sidste frembragte forstørrede Billede istedenfor paa en Skjærm bringes til at falde indenfor Okularets Brændpunkt, hvilket er afpasset ved Afstanden mellem begge Glas, fremtræder Billedet gjennem Okularet yderligere forstørret for Øiet. Røret med Linserne i er opret stillet paa et Stativ, altsaa med Okularet opad; under Objektivet findes en liden Plade, hvorpaa de Gjenstande, som skal betragtes, anbringes. Tilstrækkelig Belysning paa Gjenstandene tilveiebringes ved et Hulspeil eller en Linse, som samler Lyset. — Solarmikroskopet bestaar af én eller flere stærke Samlelinser, der svarer til Objektivet i et sammensat Mikroskop. Istedenfor at betragte Billedet gjennem et Okular lader man det falde paa en i nogen Afstand anbragt hvid Skjærm. Sollyset koncentreres ved Hjelp af en Linse paa Gjenstanden, som saaledes bliver meget stærkt belyst. Til Belysning kan man ogsaa bruge en almindelig Lampe, det elektriske Lys osv., og Instrumentet faar da gjerne Navn derefter, saasom Lampemikroskop, elektrisk Mikroskop osv. — Forstørrelsesgraden hos et Mikroskop betegnes enten lineært eller kvadratisk; i første Tilfælde tages Hensyn til, hvormeget en Linie viser sig forlænget, i sidste, hvormange Gange Billedets Flade er større end den virkelige Gjenstand. — Hvad angaar den mikroskopiske Undersøgelsesmaade, kan de fleste Stoffer eller Gjenstande ikke uden videre iagttages i Mikroskopet, men maa paa Forhaand særskilt præpareres. Af Vædsker tages en liden Draabe paa en Glasplade, der bedækkes med en anden; begge lægges derpaa under Objektivet. Af faste Legemer maa man med en Barbérkniv eller et andet skarpt Instrument skjære en yderst tynd Skive, som derpaa befugtet med Vand, Glycerin, Terpentinolie ell. lign. lægges mellem to Glasplader; af haarde Gjenstande, som Ben, Sten o. lign., slibes Splinter tilstrækkelig tynde paa en Slibesten.

Mil (tysk Meile, engl. mile), et Længdemaal for større Afstande, har været brugt af alle germaniske Nationer, men er nu paa flere Steder fortrængt af Metermaalet. Den geografiske Mil er = $^1/_{15}$ af en Ækvatorgrad eller 7420.$_{415}$ Meter. Den tyske Mil er af samme Størrelse som den geografiske. Den danske Mil udgjør 24,000 danske Fod eller 7532.$_{48}$ Meter. Den svenske Mil er 36,000 svenske Fod eller 10,688.$_{82}$ Meter. Den norske Mil (36,000 norske Fod) udgjør 11,294.$_{73}$ Meter. Efter Indførelsen af det metriske System er i Norge Afstandsmaalet Kilometer = 1000 Meter. Den engelske Mil har 5280 Feet eller 1760 Yards og svarer til 1609.$_{3295}$ Meter; af disse Mile gaar 69.$_{1579}$ paa en Ækvatorgrad. Foruden denne „Statute mile" bruges ogsaa i England en kortere, den saakaldte „London mile", som ogsaa er i Brug i de Forenede Stater; den er 1523.$_{986}$ Meter. Alle europæiske Folks Sjømil er = $^1/_4$ geografisk Mil = $^1/_{60}$ Ækvatorgrad = 1855.$_{104}$ Meter.

Milano, se Mailand.

Milanollo, Teresa, fremragende italiensk Violinistinde, f. 1827, siden 1857 gift med en fransk Officér og bosat i Toulouse, uddannede sig allerede fra Barn af og vakte paa talrige Koncertreiser rundt om i Europa stor Opmærksomhed for sin virtuose Færdighed og sit fine og sjelfulde Foredrag. — Hendes Søster Maria Milanollo, f. 1831, d. 1848, uddannedes af hende til Violinistinde og optraadte sammen med hende under stort Bifald.

Milazzo (udt. Milatso), By i Provinsen Messina paa Sicilien, med 8000 Indb., Havn og Sjøhandel, er det gamle Mylae, hvor Agrippa 36 f. Kr. vandt et Sjøslag mod S. Pompejus. 1860 seirede her Garibaldi over Neapolitanerne.

Mile, Kulmile, se Kul.

Mile (udt. Meil), engelsk Mil, se Mil.

Milet, gr. Miletos, ionisk By i Lilleasien, ved Floden Mæandros i Karien, grundlagdes ifølge Traditionen af attiske Udvandrere under Neleus. Byen fik snart betydelig Sjøhandel, Industri, navnlig i fine Uldvarer, og Rigdom. Efter Kyros's Erobring af Lydien mistede Milet sin Selvstændighed, men vedblev at blomstre under det milde persiske Herredømme; derimod blev dets Magt og Velstand knækket for bestandig ved den ioniske Opstand, som Milesierne stod i Spidsen for. Da den var kuet, blev Byen plyndret og ødelagt af Perserne 495 f. Kr., og Indbyggerne blev dels dræbte, dels førte som Slaver til Persien. Senere blev Stedet vistnok igjen bebygget, men opnaaede aldrig nogen Betydning. Nu findes der kun en ussel liden Landsby. En Del Ruiner af den gamle By er i den senere Tid blevne afdækkede.

Milits (lat. militia, Krigsmagt), en Krigsmagt, som i Modsætning til en staaende Hær kun har en kort Øvelsestid i Fred, men som i Krigstilfælde kan opbydes til Tjeneste; Officérerne har i Fredstid ikke fast Gage som saadanne (med Undtagelse af et mindre Antal ved Staberne og ved Specialvaabnene), men driver en anden Haandtering. Ved Skytterforeninger o. lign. søger man at erstatte den manglende militære Øvelse hos Soldaterne. Militssystemet, som bl. a. er gjennemført i Schweiz og de Forenede Stater, har den Fordel, at Hæren derved kan gjøres meget talrigere, medens Udgifterne til den i Fredstid forholdsvis formindskes; derimod indvendes der, at Militssoldater ikke i Dygtighed kan maale sig med de staaende Hære.

Militær, som angaar Krigsvæsenet; Krigsfolk, Soldater.

Militærgrændsen, tidligere Navn paa en langstrakt, smal Landstrækning paa Grændsen af Østerrige-Ungarn mod Tyrkiet. Den har sit Navn efter den af Kong Sigismund af Ungarn indførte Ordning, hvorefter Familien, „Grændsehuset", var forpligtet til at yde Krigstjeneste, saasnart det behøvedes, saaledes at alle vaabenføre Mænd skulde opbydes. Til Løn herfor fik hvert Grændsehus Brugsret til et vist Areal Jord, hvilken Brugsret 1807 blev arvelig og 1850 gik over til virkelig Eiendomsret. Flere Grændsehuse udgjorde en „Grændsekommunion", som igjen forenedes med andre saadanne til Kompagnier, hvoraf der dannedes Regimenter. Militærgrændsen skulde forhindre pludselige Indfald fra Tyrkiet og Indtrængen af Pest samt hemme Smugleri. Nu er Landet tildels indlemmet i Ungarn og Kroatien, medens Resten danner det kroatisk-slavoniske Grændsegebet.

Miljutin, Dimitri Alexejevitsch, russisk General, f. 1816, tjente med Udmærkelse i Kaukasus og ansattes i Slutningen af 50aarene i Krigsministe-

riet. Han indlagde sig stor Fortjeneste af Udkastene til en fuldstændig Reorganisation af den russiske Armé og blev 1862 Krigsminister, i hvilken Stilling han med Dygtighed gjennemførte sine Reformplaner. Han afskaffede de barbariske korporlige Straffe og fik 1874 almindelig Værnepligt indført. — Hans Broder Nikolai Alexejevitsch Miljutin, f. 1818, d. 1873, spillede under Alexander den andens Regjering en betydelig Rolle som Fører for det demokratiske Nationalparti.

Mill, James, engelsk Historiker, Filosof og Statsøkonom, f. 1773, d. 1836, studerede Theologi i Edinburgh og gik derpaa til London, hvor han bl. a. arbeidede i Benthams Tidsskrift „The philanthropist" og samlede Materialier til et Verk over Indien. Tillige arbeidede han for Skolevæsenets Forbedring og var senere med at grunde Londons Universitet. Da hans „History of British India" (1818—19) udkom, vakte den almindelig Opsigt og Beundring og skaffede ham et høit Embede i det indiske Kompagnis Tjeneste. Han fortsatte ogsaa som Embedsmand sin Forfattervirksomhed og skrev „Elements of political economy" (1821) i Tilslutning til Ricardo, „Analysis of the phenomena of the human mind" (1829), et af de mest fremragende Verker paa den engelske empiriske Filosofis Omraade, „Fragment on Mackintosh" (1835) m. fl. Ved sine skarpe Kritiker kom han i en heftig Polemik med Macaulay. Med Hensyn til sine politiske Anskuelser var han udpræget liberal. — Hans Søn John Stuart Mill, f. 1806, d. 1873, var en af Englands mest fremragende Tænkere i dette Aarhundrede. Han fik under sin Faders Opsyn allerede fra sine tidligste Aar en omhyggelig, men høist eiendommelig Opdragelse og ansattes 1823 i det ostindiske Kompagnis Tjeneste; ved Faderens Død fik han hans Embede, som han indehavde til 1858. 1835—40 redigerede han „London and Westminster Review", hvori han selv skrev talrige Opsatser. Efter 1843 at have udgivet sit filosofiske Hovedverk, „System of logic, ratiocinative and inductive", hvori han hævdede den empiriske Induktion som det eneste Grundlag for al Erkjendelse, fremtraadte han 1848 med sine berømte „Principles of politial economy", et Verk, som kan stilles ved Siden af Says og Ricardos Arbeider. Han tager i dette Skrift især Sigte paa Nutidens praktiske Behov og nøier sig ikke med at paapege de forhaandenværende sociale Onder, men stræber ogsaa alvorlig efter at finde Botemidler for dem. Paa det samme Felt bevæger han sig ogsaa i sine „Essays on some unsettled questions of political economy" (1844). 1865 udgav han de to filosofisk-kritiske Verker „Examination of Sir W. Hamiltons philosophy", hvori han drager stærkt tilfelts mod Hamilton og overhoved den skotske Metafysik, men slutter sig til ham i hans Modstand mod den tyske Transscendentalfilosofi, og „Auguste Comte and positivism", en kritisk Fremstilling af Comtes Lære. Paa Politikens Omraade optraadte ogsaa Mill med flere Skrifter; i „Thoughts on parliamentary reform" (1859) tog han Ordet for Kvindens Stemmeret; hans „Considerations on representative government" og „On liberty" indeholder en Rigdom af træffende Bemærkninger over borgerlige og sociale Forhold og stempler ham som en aaben, varmhjertet Frihedsmand. Kvindens økonomiske, politiske og sociale Ligestilling med Manden var stedse en af hans Yndlingsidéer, som han mest energisk udtalte i sit berømte Skrift „Subjection of women" (1869). Af Stuart Mills øvrige Skrifter maa nævnes hans „Dissertations and discussions", hvori han havde samlet en Række af sine mindre Afhandlinger og tillige en enkelt af sin Hustru, der ved sin Begavelse og sin Begeistring for hans Idéer var ham en værdifuld og kjær Medhjelp i hans Arbeide. En Autobiografi af ham udkom efter hans Død. Han var 1865—68 Medlem af Underhuset, hvor han dog ikke spillede nogen betydelig Rolle. — Stuart Mills filosofiske Standpunkt er væsentlig empirisk-sensualistisk, men lider efter Kjenderes Dom af dybe Inkonsekvenser. I moralsk Henseende hævdede han Nytte- eller Lykkeprincipet som Grundlag for Moralen. I religiøs Henseende er hans Anskuelser nærmest at betragte som atheistiske, idet han ialfald ikke anerkjender nogen almægtig og alvis Gud. I sit private Liv forenede han med Humanitet en hjertelig Ligefremhed, som vandt ham alles Hjerter. Han ligger begraven i Avignon, hvor han døde; 1877 blev en Statue af ham reist paa Thames-Embankment i London.

Millefiori, enslags Glasmosaik, hvorved farvede Mønstre er indsmeltede i Krystalglas paa en mat Grund. Det benyttes fornemmelig til Nipssager.

Miller, Johann Martin, tysk Digter, f. 1750, d. 1814 som Dekan i Ulm, skrev en Række fortrinlige Sange, deriblandt flere religiøse, samt Romaner, af hvilke især „Siegwart, en Klosterhistorie" (1776), en Efterligning af Goethes „Werther", er bekjendt for sin Sentimentalitet. Han udgav ogsaa en Samling udmærkede Prækener.

Millesimo, Landsby i Norditalien, sydost for Turin, bekjendt af Napoleon den førstes seierrige Kampe her mod Østerrigerne 13de—15de April 1796.

Millevoye, Charles Hubert, fransk Digter, f. 1782, d. 1816, studerede Retsvidenskaben, men blev senere Boghandler, medens han i sine ledige Stunder beskjeftigede sig med Poesien. Han skrev to episke Digte, „Karl den store i Pavia" og „Alfred", som begge kun er af ringe Værd; høiere staar hans dedaktiske Digt „Moderkjærlighed" „Belzunce eller Pesten i Marseille" samt hans Elegier, af hvilke kan nævnes „Løvfald" og „Den døende Digter".

Milliard, tusen Millioner (1000,000,000), benyttes kun om Pengesummer.

Milligram, Milliliter, Millimeter, se under Meter.

Millin (udt. Milæng), Aubin Louis, berømt fransk Arkæolog, f. 1759, d. 1818, blev i sin Ungdom ansat ved det kongelige Bibliothek og sluttede sig senere afgjort til Revolutionen. Under Direktoriet mistede han sin Formue og maatte derfor tage Ansættelse i Undervisningsministeriet; senere blev han Professor i Arkæologi i Paris og Konservator for Antik- og Myntsamlingen i Nationalbibliotheket. Han udgav en Række arkæologiske og kunsthistoriske Skrifter, hvoriblandt et Verk over de antike Vasemalerier og „Galérie mythologique" (2 Bd., 1811).

Million, tusen Gange tusen (1,000,000).

Milman, Henry Hart, engelsk Digter og Historiker, f. 1791, d. 1868 som Dechant ved Paulskirken i London, forfattede flere Tragedier, hvoriblandt „Fazio", „Jerusalems Fald", og „Anna Boleyn", men som ikke gjorde synderlig Lykke. Heldigere var han som Historieskriver med sin „Jødernes Historie", „Kristendommens Historie fra Kristi Fødsel til Hedenskabets Udryddelse" og „Den latinske Kirkes Historie indtil Pave Nikolaus den femte".

Milne-Edwards, Henry, bekjendt fransk Naturforsker, f. 1800 i Brügge, studerede Medicin i Paris, hvor han 1841 blev Professor ved det naturhistoriske Muséum. Han har især beskjeftiget sig med den sammenlignende Anatomi og Zoologi og forfattet et Hovedverk over Krebsdyrene samt flere Lærebøger i Zoologi. — Alphonse Milne-Edwards, Søn af foregaaende, ligeledes Professor ved det naturhistoriske Muséum i Paris, har forfattet mange zoologiske Afhandlinger.

Milo, d. s. s. Melos (s. d.).

Milo, Titus Annius, romersk Folketribun, er bekjendt af sine Kampe med Publius Clodius. Under sit Tribunat 57 f. Kr. optraadte han til Fordel for Pompejus og for Ciceros Tilbagekaldelse, hvilket gav Anledning til Stridighederne. Efter 52 at have ladet Clodius dræbe forvistes han trods Ciceros Forsvar til Massilien; 48 sluttede han sig til M. Cælius, men faldt s. A. ved Compsa.

Milon fra Kroton, en for sin uhyre Styrke bekjendt Athlet, levede ifølge Herodot ca. 520 f. Kr. Han skal have baaret en levende Oxe paa Skuldrene tvers over Væddeløbsbanen i Olympia og derpaa have slagtet og opspist Oxen paa én Dag. En anden Gang hindrede han en Bygning, hvori Pythagoras med fine Disciple befandt sig, fra at styrte ned, idet han stillede sig selv isteden for en svigtende Søile, indtil alle havde reddet sig. Tilsidst fik han, da han i Skoven skulde kløve en tyk Træstamme med Hænderne, disse indeklemte i Sprækken og blev i denne hjelpeløse Tilstand opædt af vilde Dyr.

Miloradovitsch, Michal Andrejevitsch, russisk General, f. 1770, d. 1825, uddannede sig som Militær under Suvarov i Italien og Schweiz, udmærkede sig derpaa i Krigene 1805—13 og besatte det sidstnævnte Aar Warschau. 1818 udnævntes han til Militærguvernør i Petersburg, hvor han blev dræbt under Militæropstanden, da han vilde berolige Oprørerne.

Milreïs, portugisisk og brasiliansk Mynt, = 1000 Reïs. I Portugal er 1 Milreïs nu = 4 Kr. 3 Øre, før 1854 = 4 Kr. 34 Øre. Den brasilianske Milreïs er = 2 Kr. 4 Øre.

Milt, den største Blodkjertel i det dyriske Legeme, ligger i den øvre Del af Bughulheden, tæt under Mellemgulvet, til venstre for Maven. Den er oval, flad paa den ene Side og hos Mennesket af en Vegt af ca. 225 Gram. Den bestaar af et Net af Bindevæv, hvis Mellemrum er opfyldt af det egentlige Kjertelvæv, i hvilke der findes en stor Mængde smaa, hvide Knuder, Miltlegemerne eller de Malphigiske Legemer. Miltens Funktion i Legemet er endnu ikke tilstrækkelig bekjendt; det antages, at den tjener til at danne nye Lymfekorn, som derpaa overføres i Blodmassen og omdannes til røde Blodlegemer. Derhos er det rimeligt, at de udbrugte røde Blodlegemer dekomponeres i Milten. Dog er Milten tilsyneladende ikke af den store Betydning for Livsfunktionerne som flere andre store Kjertler; den kan nemlig fjernes ved Operation, uden at Dyret, hvis det overstaar denne, synes at lide noget. Sandsynligvis overtager da et andet Organ (maaske Lymfekjertelsystemet) Miltens Funktion. Ved alle feberagtige Sygdomme svulmer Milten op, i Koldfeber og Tyfus saa stærkt, at dette hører til disse Sygdommes vigtigste Kjendemærker.

Miltbrand (Anthrax), en ondartet, overordentlig smitsom Sygdom, som optræder hos de planteædende Dyr og ligeledes kan overføres til Mennesket, medens den ikke saa let angriber kjødædende Dyr eller Fugle. Den kan undertiden allerede meget kort Tid efterat Smitte har fundet Sted medføre Døden, som ved Slag; hvis ikke dette er Tilfældet, begynder den i Almindelighed med Feberfrost, hvorpaa følger en stærk Hede i Huden; Aandedrættet bliver hurtigere, Pulsen svagere, og Døden indtræder oftest som Følge af Blodets Dekompostition i Løbet af én eller to Dage. Sjelden overstaar de planteædende Dyr denne Sygdom, som ogsaa kan antage lokal Karaktér og blive dødelig paa denne Maade. Miltbranden optræder oftest i den varme Aarstid og om Høsten samt ved tørt Veir; den angriber gjerne først de mest velnærede Dyr, som ogsaa sikrest bukker under for den. Smitten finder ikke Sted gjennem Luften, men kun ved Berøring med de angrebne Dyrs Spyt, Blod eller Exkrementer, ligesom Miltbrandsmittestoffet ogsaa kan trives og udvikle sig i Jordbunden f. Ex. paa forskjellige Plantedele, samt en Eng, hvor den engang er udsaaet, f. Ex. ved uforsigtig Begravelse af et af Miltbrand dødt Dyr, atter og atter kan give Anledning til Smitte af de Dyr, som græsser paa samme Eng; Miltbrandbakterien kan nemlig overvintre fra Aar til Aar i Jorden og paa Marken. Det synes især at være i fugtige Sommere, naar en saadan Eng for en Tid har været overskyllet af Vand og derpaa er bleven tør, at den er farlig for det sammesteds græssende Kvæg, hvilket man især i Frankrig har havt en sørgelig rig Erfaring fra. At Kvæget altsaa ogsaa vil kunne smittes gjennem Foder, der er høstet paa en saadan Eng, er indlysende, og det er vel neppe Tvivl underkastet, at mange af de hos os forekommende Tilfælde skyldes Smitte ved Foder, der er hjemført fra Lande, hvor Sygdommen er hyppigere end den heldigvis endnu er hos os. Hos Mennesket ytrer Miltbrandsmitten sig først ved en liden Blære paa det Sted, hvor Smittestoffet er indbragt; den voxer hurtig, antager en graasort Farve, med violette Rande, og medfører heftig Feber og ikke sjelden Døden. For ikke at udsætte sig for Smitten bør man ikke flaa de af Miltbrand døde Dyr, men hurtigst mulig nedgrave dem saa dybt, som det lader sig gjøre. — Miltbrand er i videnskabelig Henseende en af de interessanteste Sygdomme, da den ved Siden af Trikinosen er den Infektionssygdom, hvis Væsen og Aarsager er fuldstændigst bekjendt. Den beror ifølge flere franske Naturforskeres (deriblandt især Davaines og Pasteurs og nu senest Tyskeren Kochs) Undersøgelser paa Til-

stedeværelsen i Blodet af mikroskopiske Organismer, Bakterier (s. d.), som formerer sig med utrolig Hurtighed og hidfører Blodets Dekomposition. Hvorledes disse Smaaorganismer først indbringes i Legemet, er ikke altid let at afgjøre; at de imidlertid ved Regnormene kan bringes op paa Jordens Overflade der, hvor af Miltbrand døde Dyr er begravne, samt at de kan medføres ved Insektstik, synes at være bevist. Lige til den sidste Tid har man intet andet Middel kjendt til at stanse denne Sygdom, der epidemisk har herjet store Distrikter og gjort uhyre Skade, end at dræbe og nedgrave de af den angrebne Dyr. I de allerseneste Aar har det imidlertid lykkedes den berømte franske Naturforsker Pasteur (s. d.) at udfinde et Beskyttelsesmiddel, hvis Effektivitet synes at være utvivlsom. Det bestaar i at indpode de Husdyr, som er udsatte for Miltbrand, med en afsvækket Miltbrandgift, som tilveiebringes ved at dyrke Miltbrandbakterien i længere Tid i visse Vædsker, som Kjødsaft eller lign. under Tilgang af Luftens Surstof. Det afsvækkede Smittestof frembringer en ganske let Form af Sygdommen, som hurtig helbredes og, ligesom Vakcinen mod Kopperne, gjør Organismen uimodtagelig for Miltbrand i dens farlige Form. Det har ved talrige Forsøg vist sig, at de inokulerede Dyr næsten uden Undtagelse forbliver upaavirkede, naar de senere indpodes med usvækket Miltbrandgift, medens andre, ikke inokulerede, ligesaa sikkert dør. Pasteurs Undersøgelser over dette Emne fortsættes forresten endnu og vil forhaabentlig lede til, at den ødelæggende Sygdom, om ikke ganske udryddes, saa dog i væsentlig Grad kan indskrænkes i sin Udbredelse. I Frankrige dør der aarlig af denne Sygdom, ifølge Pasteur, Kvæg til en Værdi af 20 Millioner Frcs. Miltbrandbakterien er en stavformig Bakteri (Bacillus anthrasis), der har Evnen til at formere sig, foruden ved simpel Deling, ogsaa ved Dannelse af Sporer, der udmærker sig ved sin Seiglivethed og derfor kan overvintre i det Frie.

Miltiades, berømt atheniensisk Feltherre i Slutningen af det 6te og Begyndelsen af det 5te Aarh. f. Kr., erhvervede sig et blivende Ry i Forsvarskampen mod Perserne ved 12te Septbr. 490 ved Marathon med en liden atheniensisk Hær og kun understøttet af 1000 Platæer fuldstændig at beseire de mange Gange stærkere Persere. Kort efter sendtes han med en Flaade paa 70 Skibe for at straffe og gjenerobre de Øer i det Ægeiske Hav, som havde sluttet sig til Perserne. Efter en mislykket Beleiring af Paros fik hans Fiender og Misundere ham ved Hjemkomsten ilagt en stor Pengebod, som han ikke kunde betale; han blev da kastet i Fængsel, hvor han døde af sine Saar. Boden maatte senere hans Søn Kimon betale.

Milton (udt. Milt'n), John, berømt engelsk Digter, f. 1608, d. 1674, studerede i Cambridge og begyndte allerede i en ung Alder at beskjeftige sig med Digtekunsten. Efter at have bereist Frankrige, Schweiz og Italien begyndte han at tage Del i det offentlige Liv, idet han optraadte til bedste for Puritanismen og de politiske Frihedsbestræbelser. Han skrev flere Afhandlinger over Kirkeforvaltningen, om Ægteskabsskilsmisse, Opdragelse, Pressefrihed o. s. v., forsvarede i sit Skrift „The tenure of kings and magistrates“ (1649) Karl den førstes Henrettelse og gjendrev i sin „Iconoclastes“ et Skrift, hvis Forfatterskab blev tillagt denne Konge, samt skrev mod Salmasius's „Defensio regia“ sin berømte „Defensio pro populo Anglicano“ (1651), paa hvilke senere fulgte „Defensio secunda“ og „Defensio pro se“. 1649 blev han af Cromwell udnævnt til Geheimeskriver i Statsraadet, hvor ham fik med Udfærdigelsen af de paa Latin forfattede Dokumenter at gjøre; Parlamentet bevilgede ham for hans „Defensio“ en Belønning af 1000 Pd. St. Skjønt han siden 1652 var uhelbredelig blind, fortsatte han dog rastløst sin literære Virksomhed. Efter Restaurationen blev flere af hans politiske Skrifter brændte af Bøddelen, og han selv fængsledes for en kort Tid; til disse Gjenvordigheder kom økonomiske Tab og huslige Ulykker; men hans kraftige Sind lod sig ikke bøie. Medens han forfattede og udgav det ene Skrift efter det andet, modnedes hos ham Planen til hans Livs Storverk, det berømte Epos „Paradise lost“ („Det tabte Paradis“), som efter hans Diktat blev nedskrevet af hans Døtre og udkom 1667. Betegnende for Datidens literære Forhold er det, at Milton i to Aar maatte vente paa en Forlægger for dette senere verdensberømte Digt, og at han, da han tilslut fandt en, fik Manuskriptet betalt med kun 10 Pd. St. „Det tabte Paradis“ hører ikke til de poetiske Verker, som en Nutidslæser har let ved at kunne nyde; men Digterens mægtige Begavelse maa ligefuldt beundres, idet han, baaren af den mest svulmende Idealisme, i et storslagent, paa de dristigste og farverigeste Billeder rigt Sprog og i en kraftig, dramatisk mere end episk Fremstilling skildrer Menneskets oprindelige Herlighed og dets Fald gjennem Djævelens Forlokkelse. De mest sublime Steder i Digtet er Skildringerne af Helvede og dets Fyrste, hvor han minder om Michel Angelos djerveste Frembringelser. „Det tabte Paradis“ overgaar langt alt, hvad Milton ellers har leveret af Poesi; et senere Epos „Paradise regained“ (1671) og en Tragedie „Samson Agonistes“ er matte og forfeilede. Ogsaa Miltons seneste prosaiske Skrifter er af ringe Betydning. — Miltons Verker er gjentagne Gange udgivne samlede; af de nyere Udgaver kan især nævnes Milfords (8 Bd., London 1851).

Milwaukee (udt. Miluaaki), By i Wisconsin i de Forenede Stater, ved Mundingen af Floden Milwaukee i Michigansjøen, har ca. 120,000 Indb., god Havn og storartet Kornhandel, idet den er den største Udførselshavn for Hvede i hele Unionen. Endvidere findes en Mængde industrielle Anlæg, deriblandt ca. 20 Bryggerier, hvis Øl er bekjendt for sin Godhed. Milwaukee er endnu en ny By; 1835 stod paa det Sted, hvor den er anlagt, kun en Pelshandlers Hytte og 1840 en Landsby paa vel halvandet tusen Indb., men 1850 var Indbyggerantallet over 20,000 og har senere jevnt steget.

Mimas, en af Saturns Maaner.

Mime, se Gudelære, den nordiske.

Mimer, en egen Slags Komedie, der bestod i Opførelse af lystige Scener af Hverdagslivet, var allerede tidlig i Oldtiden gjængs i Nedreitalien og paa Sicilien. Sofron fra Syrakus

(ca. 420 f. Kr.) og hans Søn Xenarchos uddannede dem til en egen Kunstart med aandrige og vittige Dialoger paa Prosa. Disse Mimer var dog rimeligvis ligesaa lidt som de tidligere Frembringelser i samme Genre bestemte til at opføres paa Scenen, men udgjorde kun en Del af de ved Gjestebud brugelige Forlystelser. Hos Romerne blev derimod Mimerne altid opførte paa Theatret, men var her planløse Spektakelstykker, indtil Dec. Laberius og Publius Syrus paa Ciceros Tid hævede den til en mere kunstmæssig Rang. — Ogsaa de Skuespillere, som optraadte i disse Stykker, kaldtes Mimer; Forfatterne kaldtes Mimografer.

Mimik, Kunsten at give Sindsstemningerne et levende og anskueligt Udtryk i Miner og Geberder, spiller en vigtig Rolle i den sceniske Kunst.

Mimnernos, græsk lyrisk Digter fra Smyrna, levede ca. 630 f. Kr. Han gjaldt hos de Gamle for den ypperste af Oldtidens erotiske Digtere, men skrev ogsaa Elegier over Smyrnæernes Kamp mod Gyges. Af hans Digte er flere Brudstykker endnu forhaanden.

Mimose (Mimosa), Planteslægt af en med de Erteblomstrede nær beslægtet Familie, omfatter Træer og Buske med fjerdelte Blade og smaa røde eller hvide Blomster. Mimoserne er især bekjendte for sine Blades Følsomhed, en Egenskab, som i større eller mindre Grad findes hos mange Arter af Slægten, men især hos M. pudica, M. sensitiva og fl. Ved Berøring folder Bladene sig lidt efter lidt sammen og Bladstilken bøier sig nedad, indtil det hele Blad hænger som visnet. Hvis hele Stammen rystes, viser det samme Fænomén sig hos samtlige Blade. Efter nogen Tids Forløb udfolder og reiser de sig igjen. Mimoserne hører hjemme i de tropiske Lande, men dyrkes under de høiere Bredegrader ofte i Drivhuse.

Mina, Don Francisko Espoz y, den berømteste spanske Guerilla-Anfører i Opstanden mod Kong Josef og Franskmændene, f. 1784, d. 1836, kjæmpede i Spidsen for en talrig Guerillaskare 1808—14, og udmærkede sig i den Grad, at han 1813 udnævntes til Brigadegeneral. Ved Ferdinand den syvendes Tronbestigelse faldt han i Unaade og maatte flygte til Frankrige, hvor Keiser Napoleon 1815 tilbød ham en Kommando, hvilken han dog afslog. Da han 1820 vendte hjem, udnævntes han til Generalkaptein i Katalonien og undertrykkede som saadan med Strenghed det Parti, som under Navn af Troeshæren havde gjort Opstand. Da Franskmændene 1823 rykkede ind under Hertugen af Angoulème, gjorde Mina tapper Modstand, men blev lidt efter lidt tvungen ud af sine Stillinger og maatte flygte til England. 1834 hjemkaldtes han for at bekjæmpe Karlisterne, men Svagelighed tvang ham til Aaret efter at nedlægge Kommandoen.

Minaret, egtl. Minareh, de slankbyggede, høie Taarne ved Siden af de muhamedanske Moskéer, hvorfra Muezzin udraaber de fem daglige Bønnetimer.

Minas Geraes, Provins i det indre af Brasilien, 10,358 Kv.mil stor, med noget over 2 Mill. Indb. og Rigdom paa Guld og Diamanter. Af Befolkningen bestaar Størstedelen af Farvede. Hovedstad Ouro-Preto (s. d.).

Mincio (udt. Mintsjo), Flod i Øvreitalien, udspringer i Tyrol, flyder gjennem Dalene Genova og Rendana og falder i Gardasjøen, som den igjen løber ud af ved Peschiera, hvorefter den gaar mod Syd og Sydost og endelig falder i Po. Nedenfor Gardasjøen er den seilbar. Dens hele Længde er 29 Mil.

Mind, Gottfried, kaldt der Berner Friedli, bekjendt schweizisk Maler, f. 1768, d. 1814, var en Krøbling og tilbragte et paa Nød og Kummer rigt Liv. Uden nogen Dannelse i andet end i Malerkunsten og halv idiotisk, omgikkes han næsten ingen andre levende Væsener end Katte, som han forstod at fremstille paa en saa mesterlig Maade, at han fik Tilnavnet „Kattenes Rafael". Ogsaa Bjørne tegnede og malede han med Mesterskab.

Mindanao, den sydligste af Filippinerne (s. d.).

Minden, By i den preussiske Provins Westfalen, 8 Mil øst for Osnabrück, med 18,000 Indb., en smuk Domkirke og livlig Fabrikvirksomhed i Tobak, Læder, Lamper, Sæbe og Kemikalier. Byen existerede allerede og var befæstet i det 13de Aarh.

Mindreaarig, se under Myndig.

Mindremand, tidligere i Norge og Danmark Benævnelse paa en Person, der ved Retten var fradømt sin Ære; saaledes den, der for løgnagtige Injurier var idømt den med Ærestab forbundne 3 Marks Bod („Tremarksmand").

Mine, egentl. Mna ($\mu\nu\acute{\alpha}$), en græsk Vegtenhed = $1\frac{1}{2}$ Kilogram. Tidligere betegnede Mine baade Mynt- og Vegtenhed med forskjellige Værdier.

Mine, en under Jordens Overflade, under en Bygning eller under Vand anbragt Ladning af Krudt, Dynamit eller et andet Sprængstof, som enten mekanisk eller ved Antændelse gjennem en Lunte, ved Elektricitet ell. lign. bringes til at explodere. Miner spiller en vigtig Rolle i Beleiringskrigen. — Minere, udsprænge Fjeld ved at bore Huller i dette, fylde endel Krudt eller Dynamit deri og derovenpaa anbringe en Forladning. Gjennem denne gaar en Lunte, som antændes. — Minerbor, en rund Staalstang, fladsleben i den ene Ende, bruges ved Mineringen paa den Maade, at det drives ind i Fjeldet ved at man slaar paa det med en Slægge og mellem hvert Slag dreier det lidt.

Minelli eller Min-Elli, Johan, hollandsk Filolog, f. 1625, d. 1683 som Rektor ved den lærde Skole i Rotterdam, gjorde sig bekjendt ved sine Udgaver af et stort Antal latinske Forfattere, ledsaget med korte, forklarende Anmærkninger.

Mineral kaldes enhver i Jordskorpen naturligt forekommende Stofforbindelse af lovmæssigt kemisk Indhold, der saaledes helt igjennem er homogént (sammensat af ligeartede Dele). I enkelte Tilfælde bliver der med denne Definition Tvivl, hvor visse mineraliserede eller omdannede Produkter skal høre hen. Stenkul regnes saaledes vel af de fleste til Mineral, Brunkul og Torv derimod har endnu bevaret det vegetabilske Præg. Mineralriget er det Naturrige, som omfattes væsentlig af uorganiske Naturfrembringelser. Ved Inddelingen af Mineralerne tages der navnlig Hensyn til deres kemiske, fysiske og morfologiske Egenskaber. I kemisk Henseende skjelnes mellem Grundstoffer, Oxyder, Svovlmetaller, Haloidsalte, Surstoffsalte

m. v.; i fysisk Henseende tages Hensyn til Mineralernes Spaltbarhed, Haardhed, Vegt, Glans, Farve, optiske, elektriske og magnetiske Forhold; ved de morfologiske Egenskaber forstaaes Krystalform og Struktur. — **Mineralogi** er den Del af Naturvidenskaben, som beskjæftiger sig med Studiet af Mineralerne, enten i indskrænket Forstand, naar den kun behandler deres Egenskaber og Væsen, saaledes som de nu viser sig, eller i mere udvidet Betydning, naar den ogsaa beskjæftiger sig med deres Oprindelse og indre Sammenhæng. Mineralogien som egentlig Videnskab er ikke gammel, da den i væsentlig Grad beror paa Kemien og Krystallografien, som først i den senere Tid har naaet nogen betydeligere Udvikling. Systematiken inden Mineralogien kan ikke uddannes saa strengt som f. Ex. inden Botaniken og Zoologien, idet enkelte mineralogiske Systemer væsentlig er baserede paa Mineralernes morfologiske og fysiske Forhold, andre paa deres kemiske. **Werners** System er Exempel paa første Slags, **Berzelius's** System paa sidste. En gammel Grundlægger af en praktisk Mineralogi var **Agricola** (16de Aarh.) s. d. **Haug** indførte først en strengere mathematisk Betragtningsmaade for Krystallerne. **Weiss** udfandt Axernes Betydning. De nu maaske almindeligst brugelige Formler i Mineralogien er de Neumannske og de Mitterske.

Mineralfarver, de Farver, der tilberedes af forskjellige mineralske Produkter, som Kaolin, Kobberlasur, Gibs, Tungspat, Kobberoxyd m. fl. De fornemste Mineralfarver er Blaat, Grønt, Gult og Hvidt, og de udmærker sig næsten alle ved sin Metalglans.

Mineralsyrer, dels i videre Forstand alle uorganiske Syrer, dels i mere indskrænket Betydning Fællesnavn for Svovlsyre, Salpeter- og Saltsyre.

Mineralvande, Vande, som adskiller sig fra sædvanligt Vand ved at indeholde visse mineralske Bestanddele i afvigende Forhold, og som derfor for det meste kan anvendes som Lægemidler. Mange Mineralkilder udmærker sig ogsaa ved en høi Temperatur, der kan gaa lige op til Kogepunktet. Mineralkildernes Indhold af Salte o. desl. striver sig fra, at deres Vand løber gjennem underjordiske Lag af disse Stoffer eller deres Bestanddele; den høie Varmegrad hidrører fra, at de med saa stor Hurtighed, at Vandet ikke faar Tid til at afkjøles, strømmer op fra Steder, der ligger nær Jordens varme (glødende) Kjærne. Efter sine forskjellige Egenskaber deles Mineralkilderne i flere forskjellige Grupper. De vigtigste er: 1) **Indifferente Kilder**, som væsentlig udmærker sig ved sin høie Temperatur, men er meget fattige paa mineralske Bestanddele og indeholder næsten kemisk rent Vand; 2) **Kogsaltkilder**, som væsentlig indeholder Kogsalt (Chlornatrium) og andre Chlorider og dels kan være varme, dels kolde; 3) **Jod- og bromholdige Kilder**, som ved Siden af Kogsalt indeholder Jod- eller Bromider; 4) **Surbrønde**, som udmærker sig ved sit Indhold af Kulsyre, men hvori der desuden sædvanligvis ogsaa findes Karbonater og Kogsalt; 5) **Bittervande**, som navnlig indeholder Bittersalt (svovlsur Magnesia); 6) **Glaubersaltkilder**, som indeholder meget Glaubersalt (svovlsurt Natron); 7) **Svovl-** eller **Svovlvandstofkilder**, som indeholder Svovlvandstof og Svovlmetaller; 8) **Jernvande**, som indeholder dobbelt kulsurt Jernoxydul. — Mineralkildernes Egenskaber har været kjendte fra gammel Tid af, og man er allerede tidlig kommen paa den Tanke at anvende dem som Helbredelsesmidler. I den senere Tid, da deres Indhold er blevet kemisk undersøgt, og Medicinen har gjort saa store Fremskridt, indtager de en vigtig Plads i Rækken af Lægemidlerne. Flere Mineralvande bruges kun som Bad, saaledes de indifferente og Kogsaltkilderne, medens andre hovedsagelig drikkes, som Bitter- og Glaubersaltvandene; de fleste Mineralvande benyttes dog baade til indvortes og udvortes Brug. Mange af de Mineralvande, som er bestemte til at drikkes, forsendes i stor Maalestok paa Flasker; af andre Sorter til samme Brug forsender man en Extrakt, som faaes ved at bortdampe Vandet. I de senere Aar har man ogsaa begyndt i stor Udstrækning at fabrikere **kunstige Mineralvande** ved at tilsætte rent Vand med de for ethvert Slags Mineralvand eiendommelige Kemikalier. I mange Tilfælde opnaar man derved at erholde et Produkt, som fuldstændig staar ved Siden af de naturlige Mineralvande. Særlig har den kunstige Fabrikation af det kulsyreholdige Seltersvand (s. d.) taget Overhaand. Man fremstiller nu ogsaa kunstig flere mineralske Vande, som ikke forekommer i Naturen, saaledes fosforsure og kulsure Jernvande, kulsurt Magnesiavand m. fl.

Minerva, en italisk Gudinde, hvis Dyrkelse hørte hjemme hos Sabinerne og Latinerne, men som senere ogsaa stod i stor Anseelse i Rom. Hun var Forstandens og Klogskabens Gudinde og smeltede senere sammen med den græske Athene (se Gudelære, den græske).

Ming, kinesisk Dynasti, se Kina.

Mingevand, Navn paa den vestre Arm af Glommen, hvor den deler sig, omtrent en Mil ovenfor Sarpsfossen (s. d.).

Minghetti (udt. Mingetti), Marco, italiensk Statsmand og Publicist, f. 1818, optraadte i en ung Alder med flere statsøkonomiske Skrifter, hvori han forsvarede de engelske Frihandelsmænds Idéer. Ved den Reformbevægelse, som ledsagede Pius den niendes Regjeringstiltrædelse, lededes ogsaa Minghetti til at fremtræde paa den politiske Skueplads. Da Paven 1848 for første Gang tog et væsentlig af Lægmænd bestaaende Ministerium, blev han i dette Minister for de offentlige Arbeider; men det varede ikke længe, førend han opgav Haabet om Pavedømmets reformatoriske Kald og gik over til Kong Karl Albert af Sardinien. Efter at være avanceret til Major i den sardinske Hær blev han 1859 Generalsekretær under sin Ven Cavour og ledede senere som Præsident Romagnas Nationalforsamling. 1860 blev han Indenrigsminister i Cavours Kabinet, hvilken Stilling han ogsaa indehavde i Ministeriet Ricasoli; da et Forslag af ham om en decentraliseret Styrelse for det nye Kongerige Italien ikke blev antaget, traadte han tilbage. 1862 blev han Finansminister under Farini, derpaa Ministerpræsident, 1868 Gesandt i London, 1869 Agerdyrkningsminister under Menabrea, 1873 paany Første- og Finansminister; efter at være traadt tilbage 1876 har han levet som Privatmand og forfattet flere historiske og politiske Skrifter.

Mingrelien (d. e. de tusen Kilders Land), Provins i det russiske Statholderskab Kaukasien, grændser i Nord til Floden Ingur, i Øst til Hestefloden og Kaukasus, i Syd til Floden Rion og i Vest til det Sorte Hav. Det udgjør en Del af det gamle Kolkhis. Landet er temmelig bjergfuldt, særdeles frugtbart og rigt paa Vegetation, men usundt. Størrelsen er ca. 126 Kv.mil og Indbyggerantallet 240,000. Befolkningen hører til den georgiske Stamme og er græsk-katholsk.

Minho (udt. Minjo), spansk Mino, Flod paa den pyrenæiske Halvø, udspringer i det nordøstlige Galicien, danner paa en Strækning Grændsen mellem Spanien og Portugal og falder i Atlanterhavet. Længden er 37 Mil; Floden er kun paa en kortere Strækning farbar for mindre Fartøier.

Miniaturmalerier (af lat. minium, d. e. Mønje), smaa og særdeles fint udførte Malerier, der i Oldtiden og Middelalderen anbragtes som Zirater i haandskrevne Bøger, og hvis Brug allerede kan spores hos de gamle Ægyptere. Miniaturmaleriernes Blomstringstid var omtrent fra det 7de til det 15de Aarh.; de udførtes i Regelen i Punktérmanér og anbragtes navnlig i religiøse Skrifter. Senere fortrængtes de ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse af Billeder i Kobberstik og Træsnit. — Miniatur bruges endnu som Betegnelse for et Billede eller en Model i stærkt formindsket Maalestok.

Minié, C. E., fransk Artilleriofficér, f. 1805, d. 1879, opfandt det efter ham opkaldte Miniégevær (se Gevær).

Minimer (af lat. minimi, d. e. de mindste), Navn paa Medlemmerne af en af Franciskus af Paula 1435 stiftet Munkeorden.

Minimum, se Maximum.

Minister, egentl. Tjener, nu i de fleste Lande Benævnelse paa de Statsembedsmænd, der fører Regjeringen som Medlemmer af Fyrstens eller Præsidentens Raad og i konstitutionelle Stater er ansvarlige ligeoverfor Nationalforsamlingen for Forvaltningens rigtige Udøvelse. I Norge fører Ministrene Titel af Statsraader, medens to af dem, af hvilke den ene stedse opholder sig hos Kongen, medens den anden staar i Spidsen for den norske Regjering, benævnes Statsministre. Den sidstnævnte svarer nærmest til, hvad der i andre Lande kaldes Ministerpræsident, Konseilspræsident, Første- eller Premierminister.

Ministerialbog, den af Presten førte offentlige Protokol over Fødsler, Dødsfald, Ægtevielser o. desl. inden Menigheden.

Ministeriel, som hører til eller udgaar fra Ministeriet.

Ministerresident, en egen Klasse af diplomatiske Gesandter.

Minneapolis, By i den nordamerikanske Stat Minnesota, ved Floden Mississippi, er forenet med den ligeoverfor liggende By St. Anthony og har sammen med denne ca. 5000 Indb., hvoraf et større Antal norske.

Minnesangere (af tysk Minne), d. e. Kjærlighed), Navn paa de tyske Lyrikere i det 12te og 13de Aarh. De opstod først i Øvreøsterrige og udbredte sig derfra over alle tysktalende Lande; i Rhinlandene paavirkedes deres Poesi af det tilgrændsende Frankriges. Af de fornemste Minnesangere maa nævnes Heinrich v. Veldeken, Reinmar von Hagenau, Walter von der Vogelweide, Hartmann von Aue, Gottfried fra Strasburg, Wolfram von Eschenbach og Ulrich von Lichtenstein. (Se videre Art. Tysk Sprog og Literatur.)

Minnesota, en af de Forenede Stater i Nordamerika, 3900 Kv.mil stor, med ca. 700,000 Indb., begrændses i Nord af Britisk Nordamerika, i Øst af Wisconsin og Øvresjøen, i Syd af Iowa og i Vest af Dakota. Landet er for det meste fladt, frugtbart Prærieland, dels bevoxet med Græs, dels skovgroet. Overalt findes talrige Indsjøer, som for en stor Del staar i Forbindelse med hverandre. I Minnesota findes Mississippis Kilder. Klimatet er ikke meget strengt, og Vinteren er forholdsvis tør. Af Indbyggerne er en stor Del (i 1870 57,000) af skandinavisk Herkomst, idet Minnesota ligesom de tilgrændsende Stater Iowa og Wisconsin hører til de Distrikter, hvorhen den skandinaviske Udvandring fortrinsvis har taget Veien. Minnesota hørte indtil 1848 til de omkringliggende Stater, blev 1849 organiseret som Territorium og 1858 optaget som Stat i Unionen. Den sender tre Deputerede til Kongressens Repræsentanthus. — Hovedstad St. Paul (s. d.).

Minorca ell. **Menorca**, en af de baleariske Øer i Middelhavet, ca. 13 Kv.mil stor, med 32,000 Indb., er bjergfuld og stærkt indskaaren af Havet. Den er mindre frugtbar og tørrere end Mallorca, og Agerbruget er temmelig forsømt. Hovednæringsveiene er Kvægavl, Skibsfart og Fiskeri. — Hovedstad Mahon eller Port-Mahon (s. d.).

Minoriter, d. s. s. Franciskanere.

Minoritet, Mindretal, modsat Majoritet.

Minos, en mythisk Konge paa Kreta, siges at have lagt Grunden til den kretensiske Sjøfart og at have givet de berømte minoiske Love. Han var ifølge Mythen Søn af Zeus og Europa og blev efter sin Død sammen med Æakos og Rhadamanthys Dommer i Underverdenen. Senere adskilte man to forskjellige Konger af samme Navn.

Minotauros, efter den græske Mythe Søn af Kong Minos's Hustru Pasifaë og en Tyr, var et Menneske med et Tyrehoved og er rimeligvis at betragte som en Personifikation af den fønikiske Solgud. Efter Sagnet sperrede Minos ham inde i Labyrinthen og gav ham aarlig til Føde et Antal Ynglinger og Jomfruer, som Athen maatte yde som Tribut; Theseus dræbte ham og befriede saaledes Athen fra Tributen.

Minsk, Guvernement i det vestlige Rusland, 1637 Kv.mil stort, med 1,200,000 Indb., er fladt, for en stor Del sumpet og har vidtstrakte Skove og Stepper. Om Vaaren oversvømmes det meste af Landet. Klimatet er mildt; Agerbrug er Hovednæringsveien, hvorhos der finder Jagt, Fiskeri og betydelig Transithandel Sted. — Hovedstaden Minsk, ved en Biflod til Beresina, har 44,000 Indb., en smuk Kathedralkirke og betydelig Handel; i Marts hvert Aar holdes her store Markeder.

Minstrels, se Menestrels.

Minto, Gilbert Elliot, Greve, engelsk Statsmand, f. 1751, d. 1814, blev 1774 Medlem af Underhuset og sluttede sig til Oppositionen. 1793 gik han til Korsika og fik denne Ø forenet med England, hvorpaa han selv blev Vicekonge; alle-

rede 1796 maatte han dog forlade Øen. 1808—13 var han derpaa Generalguvernør i Indien. — Hans Søn **Gilbert Elliot-Murray-Kynynmond, Grev Minto**, f. 1782, d. 1859, stemte i Overhuset for Katholikernes Ligestilling og for den parlamentariske Reform, blev 1831 Gesandt i Berlin og 1835 Generalpostmester samt kort efter Marineminister, i hvilken Stilling han satte Flaaden i en fortræffelig Stand. 1841 gik han af, men blev 1846 Lordseglbevarer og gik 1847 til Italien i en diplomatisk Mission til Kong Karl Albert. 1852 tog han sin Afsked som Minister.

Minucius Felix, kristen Apologet, levede i Begyndelsen af det 3die Aarh. som Sagfører i Rom. Hans Apologi for Kristendommen, „Octavius", er affattet i dialogisk Form og har i sproglig Henseende Fortrin fremfor de fleste andre Apologeters Skrifter.

Minuend (lat. minuendus, som skal formindskes), i Arithmetiken den Størrelse, hvorfra noget subtraheres.

Minus, lat., mindre; i Arithmetiken Betegnelse for Subtraktion. Tegnet for minus er — eller ÷, og stilles mellem Minuend og Subtraktor, f. Ex. 8—6 = 2. Stillet foran et enkelt Led, f. Ex. — a, betegner dette, at Størrelsen — a er negativ og a dennes Talværdi.

Minuskler, se Majuskelskrift.

Minut, i Tidsmaal $^1/_{60}$ af en Time (= 60 Sekunder); i Gradmaal = $^1/_{60}$ af en Grad (′) = 60 Sekunder (″).

Minutiøs, smaalig, nøieregnende.

Minutoli, Heinrich, Friherre Menu von, tysk General af italiensk Herkomst, f. 1772, d. 1846, forestod 1820—22 en arkæologisk Expedition til Ægypten, hvorfra han medførte rige Samlinger, som dog tildels gik tabt undervejs. Han forfattede flere arkæologiske og krigsvidenskabelige Skrifter. — Hans Hustru **Wolfradine**, født v. Schulenburg, f. 1794, d. 1868, fulgte sin Mand til Ægypten og beskrev Reisen i sine „Erindringer fra Ægypten", som vakte Opsigt ved sin elegante Stil og Aandrighed. — De foregaaendes Søn **Julius, Baron von Minutoli**, f. 1804, d. 1860, blev 1830 Kammerretsassessor i Koblenz, 1839 Politipræsident i Posen og senere i Berlin samt 1851 Generalkonsul i Spanien og Portugal. Kort før sin Død var han bleven akkrediteret som preussisk Gesandt i Persien. Han har foruden nogle juridiske og historiske Skrifter forfattet flere værdifulde Værker om Spanien, Portugal og de Kanariske Øer. — Hans Broder **Alexander, Baron von Minutoli**, f. 1806, indehavde flere høie Embeder, men beskjeftigede sig ved Siden deraf med Kunsthistorie og udgav værdifulde Værker over den middelalderlige Bygningskunst i Brandenburg (1836) og Trondhjems Domkirke (1853).

Minyer, Navn paa Argonauterne (s. d.).

Miocænformationen, den midlere Del (navnlig indesluttende Brunkultiden) af Tertiærformationen.

Mionnet (udt. Mione), Theodore Edme, fransk Numismatiker, f. 1770, d. 1842, blev 1789 Advokat og fik senere Ansættelse ved Nationalbibliotheket. Foruden flere andre Afhandlinger og Skrifter i sit Fag forfattede han det omfangsrige Værk „Description de médailles grecques et romaines" (18 Bd., 1806—39), som er en uundværlig Haandbog for alle Numismatikere.

Miquél, Johannes, tysk Politiker, f. 1828, nedsatte sig efter fuldendte juridiske Studier i Göttingen som Sagfører. 1859 var han med at stifte den tyske Nationalforening og 1864 den tyske „Abgeordnetentag"; efter at have udgivet et Par opsigtvækkende politiske Flyveskrifter blev han 1864 indvalgt i det hannoveranske Andetkammer og blev 1865 Borgermester i Osnabrück, hvilken By han efter Hannovers Indlemmelse i Preussen repræsenterede i det preussiske Deputeretkammer og senere i den nordtydske Rigsdag; efter 1870 har han i den tyske Rigsdag repræsenteret Fyrstendømmet Waldeck og hørt til de mest fremragende Medlemmer af det nationalliberale Parti. Efter 1870—73 at have været Direktør for Diskontoselskabet i Berlin blev han 1876 Overborgermester i Osnabrück.

Miquelets (udt. Mikle), krigerske og røverske Bjergboer i de sydlige Pyrenæer.

Miquelon, to Smaaøer ved Nyfundlands Sydkyst, tilhører Frankrige og er en af de vigtigste Stationer for Torskefiskeriet paa Nyfundlandsbankerne.

Mira Ceti, Stjerne i Stjernebilledet Hvalfisken, udmærker sig ved sin periodiske foranderlige Lysstyrke, idet den i en Periode af 331 Dage fra at lyse som Stjerne af 2den eller 3die Størrelse gaar over til at blive usynlig.

Mirabeau (udt. Mirabaa), Victor Riquetti, Marquis de, fransk statsøkonomisk Forfatter, f. 1715, d. 1789, var en Tilhænger af det fysiokratiske System og forfattede et stort Antal Skrifter, hvoriblandt det mest bekjendte er „L'ami des hommes" (1755). Efter dette Skrifts Titel pleiede han at kalde sig selv „Menneskevennen". Trods sine filantropiske Bestræbelser var han dog i sin Familie den værste Despot; mod sin Hustru og sine mange Børn bevirkede han Udstedelsen af ikke mindre end 54 „Lettres de cachet" (s. d.). — Hans ældste Søn, **Honoré Gabriel Riquetti, Marquis de Mirabeau**, f. 1749, d. 1791, var en af de største Begavelser blandt den franske Revolutions Ledere. Han viste allerede som Barn usædvanlige Aandsevner og et heftigt Temperament; af Legemsbygning blev han usædvanlig stærk, men han var styg og allerede fra Barn af stærkt koparret. 1764 sattes han af Faderen i et strengt Militærpensionat og blev 17 Aar gammel Kavaleriløitnant. Paa Grund af hans tøileløse Liv lod Faderen ham arrestere og holde i Fængsel paa Øen Ré; efter 6 Maaneders Forløb blev han fri og reiste til Korsika til den franske Legion, men tog 1770 Afsked fra Militærtjenesten, hvorpaa han 1772 ægtede den rige Marquis Marignanes Datter. Ved sin Ødselhed kom han i stor Gjeld og blev af denne Grund 1773 forvist til Manosque, men flygtede og blev derfor paa Faderens Foranstaltning bragt som Fange til If og 1775 til Fort Joux ved Pontarlier. Forladt af sin troløse Hustru traadte han her i et Kjærlighedsforhold til den gamle Marquis de Monniers 19aarige Hustru Sofie, med hvem han flygtede til Schweiz og senere til Holland. Her udgav han bl. fl. Skrifter sin „Essai sur le despotisme", som ved de deri dristig udtalte frisindede Idéer vakte stor Opsigt.

Efter at være dømt til Døden og henrettet in effigie for den ovenfor nævnte Bortførelse blev han 1777 paa Faderens Anstiftelse udleveret og sat i strengt Fængsel i Vincennes, hvor han tilbragte 3½ Aar. Her skrev han sin glimrende „Essai sur les lettres de cachet et les prisons d'état" (2 Bd., 1782), men tillige en Række slibrige Romaner. De Breve, som han fra Fængslet skrev til Sofie de Monnier, udgaves 1792 af Manuel. 1780 lod hans Fader sig endelig bevæge til Forsoning, og han blev nu frigiven. I en Proces mod sin Svigerfader vakte han 1783 først Forbauselse ved sin overordentlige Veltalenhed. Efter et Ophold i London begyndte han paa det heftigste at angribe Calonnes Finanspolitik; for at forsone ham sendte man ham i en hemmelig Mission til Fredrik den andens Hof i Berlin, hvor han samlede Materialierne til sit skarpsindige Værk „Det preussiske Monarki under Fredrik den store" (1787), men hvorfra han allerede efter 6 Maaneders Forløb blev nødt til at vende tilbage. Foruden mod Calonne skrev han nu ogsaa mod Necker; flere af hans Pamfleter blev offentlig brændte, og mod ham selv udstedtes der en Arrestordre, men det lykkedes ham at undbrage sig Fængslingen. — Da Rigets Stænder 1789 skulde indkaldes, reiste Mirabeau til Provence, hvor Adelen imidlertid ikke vilde vide af ham for hans demokratiske Anskuelsers Skyld, og fordi han intet Lensgods besad. Han truede med ligesom Marius at ville ødelægge Aristokratiet og frasagde sig sit Adelskab, idet han aabnede en Forretning som Klædeshandler og opstillede sig som Tredjestandens Kandidat. Han blev valgt fra Marseille og befæstede sin Popularitet i denne By ved sin kraftige Optræden ligeoverfor et Oprør. I Nationalforsamlingen kom han snart til at beherske Forhandlingerne ved sin skarpe Dialektik og sin storartede Veltalenhed. Hvad han tilsigtede, var ikke at omstyrte Tronen, men kun at oprette et konstitutionelt Kongedømme. Revolutionen voxede ham dog snart over Hovedet. Kun enkelte af de mere klartskuende Medlemmer af Nationalforsamlingen, som Chapelier og Siey̆ès, støttede hans Bestræbelser, medens ellers baade Høire og Venstre blev hans fanatiske Modstandere. Kongen var ogsaa trods hans Forsvar for Monarkiet hans personlige Fiende, men maatte endelig i den yderste Nød, da Stillingen blev mere og mere truende, beslutte sig til at udnævne ham til Minister. Saasnart denne Plan blev bekjendt, skyndte hans Fiender i Nationalforsamlingen sig at faa vedtaget et Dekret, som forbød enhver Deputeret at blive Minister. Mirabeaus Indflydelse begyndte under disse Omstændigheder stærkt at synke; dog hævede hans Popularitet sig atter noget, da han støttede Kirkegodsets Salg og Udstedelsen af Assignater. Dronningen, som i ham saa Kongedømmets eneste mulige Støtte, bevægede ham i Mai 1790 til en Sammenkomst i St. Cloud, hvor han fik udbetalt en betydelig Pengesum; skjønt hans Fiender strax benyttede denne Omstændighed til at stemple ham som Forræder, forandrede han dog ikke i mindste Maade sin Overbevisning, men vedblev med sine Forsøg paa at forsone Hoffet og Revolutionens Ledere. I Decbr. 1790 opnaaede han at blive Præsident i Jacobinerklubben, hvor det lykkedes ham foreløbig at holde Robespierre i Tømme; i Februar 1791 blev han endog Præsident i Nationalforsamlingen, men hans Kræfter, baade legemlige og aandelige, var allerede betænkelig nedbrudte ved overdrevent Arbeide og ligesaa overdrevne Udsvævelser. Da han 27de Marts i en Debat havde holdt 5 Taler, sank han sammen ved Nedgangen af Talerstolen og maatte bæres bort; allerede 2den April døde han, og med ham faldt den sidste Skranke for Revolutionen. Hans Død vakte megen Sorg rundt om i Frankrige, da han trods sine mange Feil og Laster var agtet for sin Begavelse og elsket for sit gode Hjerte og sin Menneskekjærlighed. Hans „Udvalgte Skrifter" er udgivne af Mérilhou (9 Bd., 1825—27). — Hans Broder André Boniface Louis Riquetti, Vicomte de Mirabeau, f. 1754, d. 1792, var ogsaa berygtet for sine Udsvævelser og navnlig henfalden til Drik. Han blev 1789 af Adelen i Limoges indvalgt i Nationalforsamlingen, hvor han optraadte som en af de ivrigste Aristokrater. 1790 emigrerede han og oprettede 1792 ved Rhinen en Emigrantlegion, de saakaldte „Dødens Husarer", med hvilken han en kort Tid førte en blodig Friskarekrig.

Mirabile dictu, lat., „forbausende at fortælle".

Mirakel, se Undergjerning.

Miramare, keiserligt Lystslot i Nærheden af Triest, berømt for sin herlige Beliggenhed.

Miramon, Miguel, mexikansk General, f. 1832, d. 1867, var 1858 med at styrte Comonfor og fungerede 1859—60 som Præsident, indtil han blev slagen af de Liberales Tropper og maatte flygte, hvorefter han opholdt sig i Europa. 1866 vendte han tilbage og stillede sig til Keiser Maximilians Disposition, hvorpaa han efter et kort, ulykkeligt Felttog blev fangen og skudt sammen med Keiseren og General Meja 19de Juni 1867.

Mirandola, By i den italienske Provins Modena, med 14,000 Indb., et Citadel og betydelig Silkeavl, var til 1710 Hovedstad i et eget Hertugdømme.

Mirès (udt. Miræs), Jules, fransk Bankier af jødisk Slægt, f. 1809, d. 1871, begyndte efter Februarrevolutionen sammen med sin Troesfælle Moses Millaud at drive stedse mere storartede Forretninger med Aktieselskaber og Blade. Fra 1853 opererede han paa egen Haand og fremkaldte et stort Antal industrielle Foretagender, indtil han 1861 blev fængslet og tiltalt for uregelmæssig Bogførsel. Efter langvarige Processer blev han frikjendt, men de af ham stiftede Selskaber var imidlertid opløste og hans uhyre Formue gaaet tabt.

Mirjam, hebraisk Kvindenavn, paa Græsk og andre Sprog Maria, var Moses's Søster. — Mirjam er ogsaa Navn paa en af Planetoiderne.

Miropolje, By i det russiske Guvernement Kursk, med 11,000 Indb. og Læderhandel.

Mirza, egentl. „Fyrstesøn", et persisk Ord, som, naar det føies efter et Personnavn, betegner vedkommende som Medlem af Kongehuset, medens det foran Navnet svarer til vort „Hr."

Mirzapur, By i Divisionen Benares i de engelske Nordvestprovinser i Indien, ved Ganges, med 70,000 Indb., er Indiens vigtigste Bomuldsmarked og har betydelige Væverier.

Misanthrop, gr., Menneskehader (modsat Filanthrop). — Misanthropi, Menneskehad.

Misceller ell. **Miscellanea**, lat., Blandinger (navnlig literære).

Mischna, se Talmud.

Misdannelser ell. **Deformiteter**, Afvigelser fra det normale i Legemets eller dets Organers Form, kan enten være medfødte eller erhvervede. Betydelig misdannede Fostre kaldes Misfostre eller Monstra. Disse kan være af forskjellig Beskaffenhed, idet enkelte Organer kan være overtallig tilstede, f. Ex. 6 Fingre paa én Haand ell. paa begge Hænder, to Hoveder ell. lign. (monstrositates per excessum), eller enkelte Dele kan mangle, f. Ex. Arme eller Ben, (monstrositates per defectum); endelig kan de indre Organer have en forkjert Beliggenhed, idet Hjertet kan findes i den høire og Leveren i den venstre Side (monstrositates per situm transversum). Hyppigst er de defekte Misfostre. Ogsaa Sygdomme hos Forældrene kan bevirke Misdannelser. Nogle af disse er undertiden arvelige.

Mise en scène (udt. Mis-ang-sæn), fr., Iscenesættelse.

Misère, fr. Elendighed, Usselhed. — Miserabel, ussel, ynkelig.

Miserere, lat., „forbarm dig!", en berømt katholsk Kirkesang (egentl. Davids 57de Salme) efter Begyndelsesordene: „Miserere mei domine!" („Forbarm dig over mig, Herre!")

Misfoster, se Misdannelser.

Misfødsel, Abort, se Fødsel.

Miskolcz (udt. Mishkolts), By i Ungarn, med 22,000 Indb. og betydelig Udførsel af Vin og Korn, er Sæde for en reformeret Superintendent.

Misogyn, Kvindehader. — Misogyni, Kvindehad. — Misandri, Mandsky, Had til Mandfolk.

Misolog, en, der foragter og hader Videnskaberne.

Mispel (Mespilus), Planteart af Æblefamilien, omfatter tornede Buske og Smaatræer, med hvide, enkeltstaaende Blomster, og Frugter med benhaarde Kjerner. Mespilus germanica vokser vild i Tyskland og Frankrige og dyrkes undertiden. Dens bitre Frugter bliver først spiselige ved at fryse eller henligge i længere Tid. — Mispel kaldes ogsaa en anden til samme Familie hørende Busk (Cotoneaster vulgaris), som bliver 1—2 Alen høi, har ovale, helrandede, paa Undersiden hvidfiltede Blade, hvide eller rødlige Blomster og røde Stenæbler. Den vokser vildt i Norge til Overhalden. En anden Art, Cotoneaster melanocarpa, med sorte Frugter, forekommer omkring Kristiania, Fredrikshald og paa Ringerige.

Miss, engl., Frøken.

Missal, i Bogtrykkersproget en Skriftsort, der er større end Kanon. Den deles i lille og store Missal samt Dobbeltmissal og bruges til Titler og Plakater.

Missale, lat., Messebog, tidligere ofte prydet med Miniaturer og andre Forsiringer.

Missinippi, indiansk Navn paa Floden Churchill (s. d.).

Mission (lat. missio, Sendelse) kaldes særlig Udsendelsen af kristne Lærere med det Formaal at prædike Kristendommen. Der skjelnes mellem **den ydre Mission**, hvis Hovedopgave er at forkynde Evangeliet for de ikkekristne Folkeslag, og **den indre Mission**, der har til Hensigt inden Kirken selv at arbeide for et fyldigere kristeligt Liv. Den ydre Missions Historie gaar tilbage til den kristne Kirkes tidligste Tider, da Apostlerne og deres Efterfølgere i Virkeligheden kan betragtes som de første Missionærer. Imidlertid dreves Missionen i Begyndelsen kun af enkelte Mænd, som dertil følte sig kaldede, og som for det meste virkede hver for sig; det var først i det 6te Aarh., at den romerske Kirke som Enhed begyndte at udfolde en livlig Missionsvirksomhed, ved hvilken Angelsachserne, Tyskerne og de forskjellige vestslaviske Folkestammer omvendtes til Kristendommen. Senere udstraktes Missionsvirksomheden til de skandinaviske Lande, Østersjøens Kyster og det østlige Europa. De, der drog ud som Missionærer, var næsten udelukkende Munke, og mange af dem maatte besegle Læren med sit Blod. Efterat saagodtsom hele Europa var blevet kristnet, synes Missionsiveren at have lagt sig for en Tid. Det var først i det 16de Aarh., da den romerske Kirke ved Reformationen havde tabt en stor Del Bekjendere, at den med Kraft gjenoptog Missionsvirksomheden, ikke blot ved at virke blandt Protestanterne i Europa, men ogsaa ved at udsende Missionærer til de andre Verdensdele. Dette lettedes betydelig ved, at Datidens fornemste sjøfarende Nationer, Spanierne og Portugiserne, bekjendte sig til den katholske Lære. I Begyndelsen af det 17de Aarh. grundedes forskjellige saakaldte Seminarier til Uddannelse af katholske Missionærer, der sendtes til Asien og Afrika, og fra de derværende europæiske Kolonier drog ud blandt Hedningerne. Det var især Jesuiter, som gik i Missionens Tjeneste, og de fik navnlig i Indien, Kina og Japan stort Tilløb, og døbte Hedninger i hundretusenvis. Men deres Lære var i den Grad lempet efter Hedningernes religiøse Begreber og sociale Forhold, at den neppe kan kaldes Kristendom. Andre Munkeordener klagede forgjeves over dette, og der hengik over 100 Aar inden denne lempelige Maade at forkynde Kristendommen paa blev forbudt af Paven. Senere har den katholske Kirke med Iver fortsat sin Missionsvirksomhed, og den har for Tiden talrige Missionsstationer i alle Verdensdele. — Den protestantiske Kirke holdt sig længe udenfor Missionsvirksomheden. Først i Midten af det 17de Aarh. begyndte den at henvende sin Opmærksomhed derpaa, og blandt de første Forsøg i denne Retning kan nævnes de fra Sverige (under Gustav Adolf) og fra Danmark (under Kristian den fjerde) affendte Missionærer til Lapperne. Det største Fremstød fik dog først den protestantiske Hedningemission, da de spanske og portugisiske Kolonier i Asien og Afrika efterhaanden gik over i Englands og Hollands Besiddelse. I England stiftedes 1649 et Missionsselskab, og omtrent samtidig begyndte Hollænderne at tage sig af Sagen. Men disse Bestræbelser bar liden Frugt, vistnok for en stor Del af den Grund, at man gik planløst tilverks, og det var først Fredrik den fjerde af Danmark, som 1705 i Ostindien (Trankebar), grundede en virkelig ordnet Missionsvirksomhed. Senere har alle protestantiske Lande deltaget i Missionsarbeidet; de mest fremtrædende i saa Henseende er England, Tyskland og Nordamerika. Ogsaa enkelte

af de engere Samfund inden den protestantiske Kirke har med Iver taget sig af Missionens Sag, fornemmelig Brødremenigheden, der i de to sidste Aarh. har været blandt de virksomste i Missionsgjerningen. — I Norge stiftedes 1842 et Missionsselskab, som har sit Hovedsæde i Stavanger. Det bestaar af Foreninger Landet rundt, hvis Antal for Tiden (1883) udgjør noget over 800, og som igjen er samlede i Missionskredse, hvoraf der gives 7: Kristianias, Drammens, Kristianssands, Stavangers, Bergens, Trondhjems og Tromsøs. Selskabet ledes af en Hovedbestyrelse paa 10 Medlemmer. Dets Virksomhed er henlagt til Zululandet og Natal, hvor det for Tiden har 13 Missionsprester, og til Madagaskar, hvor 25 Missionsprester er ansatte. Desuden virker et andet Selskab i Natal, hvor Biskop Schreuders (s. d.) seneste Virksomhed midlertidig har været fortsat af hans Enke. Nu (Marts 1883) skal norsk Prest Astrup reise til Natal for at overtage denne Missions Styrelse. — Fra Norge understøttes desuden en tredie Missionsvirksomhed, nemlig den af Dansken Børresen og Nordmanden Skrefsrud (s. d.) grundede Mission i Santhalistan i det østlige Forindien, hvilken har havt en sjelden Fremgang. Ogsaa for Jødernes Omvendelse til Kristendommen har den kristne Menighed, saalænge den har bestaaet, været virksom. Oprindelig forkyndtes Evangeliet endog udelukkende for Jøder. Efterat imidlertid Hedningemissionen gjennem Paulus var bleven begyndt og gjennem hans Efterfølgere saaledes udvidet, at det aldeles overveiende Antal af den kristne Menighed bestod af døbte Hedninger og disses Efterkommere, blev Jødemissionen gjennem længere Tid en Sag, som ofredes mindre Opmærksomhed. Den grusomme Maade, hvorpaa saakaldte Kristne i Middelalderen optraadte mod Jøderne, gjorde vel ogsaa disse lidet modtagelige for, hvad der fra denne Kant bødes i religiøs Henseende. I den nyere Tid, især i dette Aarhundrede, har imidlertid Jødemissionen taget et betydeligt Opsving. Den drives ikke blot i alle de europæiske Lande, hvor der findes noget større Antal Jøder, men ogsaa i andre Verdensdele, saaledes bl. a. i Palæstina. I Norge stiftedes 1844 „Israelsvennernes Forening" i Stavanger, hvilken afløstes paa Foranledning af Foreningen selv ved den af daværende Kand. Th. C. Bernhoft i Kristiania 1861 dannede Centralkomité for Israelsmissionen, der omfatter hele Landet; de gjennem dette Selskab indkomne Midler bruges nu hovedsagelig til at støtte den svenske, tyske og russiske Jødemission. Norske Jødemissionærer er ikke udsendte af Foreningen. — I de senere Aar har Indremissionen næsten i alle protestantiske Lande været virksomt fremmet og har udrettet ikke lidet for det kristelige Livs Fremvæxt. — Ordet Mission bruges ogsaa om en Gesandts Udsendelse i et diplomatisk Ærinde saavelsom om dette Ærinde selv.

Mississippi, d. e. den store Flod, den største af Nordamerikas og en af de største af hele Jordens Floder, udspringer i Staten Minnesota under 47° 10′ n. B. af Sjøen Itasca, løber først mod Nord, derpaa mod Øst og endelig mod Syd under et stort Antal Krumninger gjennem en af Verdens største Lavsletter, indtil den nedenfor New-Orleans gjennem flere Arme falder i den Mexikanske Bugt. Længden er 660 Mil. Den vigtigste af Bifloderne er Missouri (s. d.), der med større Ret kunde betragtes som den egentlige Hovedflod; i dette Tilfælde vilde Længden i det hele blive 970 Mil, og Floden vilde da overgaa enhver anden paa Jorden i Længde, medens den, naar man regner Missouri for Biflod, staar tilbage for Amazonfloden. Mississippis Strømgebet er 58,051 Kv.mil og dens Delta alene 655 Kv.mil stort. Bredden svarer egentlig ikke paa noget Punkt til Længden; Dybden er meget forskjellig og foranderlig, idet de talrige Sandbanker idelig flytter sig; derved bliver Skibsfarten paa Mississippi en farlig og vanskelig Sag. Trods dette er denne Skibsfart meget betydelig og fortsættes indtil 470 Mil fra Mundingen (til St. Anthonyfaldene ovenfor St. Paul). Længden af den seilbare Strækning paa Mississippi og alle dens Bifloder tilsammen beløber sig til 3613 Mil.

Mississippi, en af de sydligste af de Forenede Stater i Nordamerika, grændser i Nord til Tennessee, i Øst til Alabama, i Syd til Louisiana og den Mexikanske Bugt og i Vest til Louisiana og Arkansas, fra hvilke den skilles ved Floden Mississippi. Fladeindholdet er 2200 Kv.mil og Indbyggerantallet ca. 900,000. Landet er i Syd fladt, længere mod Nord bakket og i det nordlige bjergfuldt; Jordbunden er særdeles frugtbar; Hovedprodukterne af Jordbruget er Mais, Hvede, Sukker og Bomuld. Kvægavlen er ogsaa af Betydning. Handelen lettes ved Nærheden af den seilbare Mississippiflod; den led meget under Borgerkrigen, men har nu hævet sig igjen. Staten sender 6 Medlemmer til Kongressens Repræsentanthus. Hovedstaden er Jackson. — Mississippi blev 1682 taget i Besiddelse af Frankrige under Navnet Louisiana og fik fra 1699 faste Kolonister. 1798 blev det optaget som Territorium og 1817 som selvstændig Stat i den nordamerikanske Union. Under Borgerkrigen sluttede det sig til Slavestaterne og blev først 1870 gjenoptaget i Unionen.

Missolonghi, rigtigere Messolongion, Hovedstad i Eparkhiet af samme Navn i den græske Nomarki Akarnanien-Ætolien, ved Patrasbugten, med ca. 6000 Indb., spillede ved sit tapre Forsvar mod Tyrkerne en stor Rolle under Grækenlands Frihedskamp, men indtoges 1826 af Tyrkerne. Her døde Lord Byron 1824.

Missouri (udt. Misuri), d. e. Dyndsfloden, en af Nordamerikas største Floder, udspringer i Rocky Mountains mellem Montana og Idaho, løber mod Nord, Øst og Sydøst og forener sig efter et Løb paa 688 Mil med Mississippi. Den optager talrige Bifloder, der ligesom den selv paa lange Strækninger er farbare for Skibe. Missouris Flodgebet er ca. 34,234 Kv.mil stort.

Missouri, en af de Forenede Stater, ligger mellem Iowa i Nord, Illinois, Kentucky og Tennessee i Øst, Arkansas i Syd og Kansas, Nebraska og Indianerterritoriet i Vest, er 3050 Kv.mil stort og har ca. 2 Mill. Indb. Landet er i det sydlige fladt og frugtbart, længere mod Nord bakket og rigt paa nyttige Mineralier, især Jern, Kobber, Salt og Stenkul. Klimatet er behageligt og sundt, undtagen i de lavest liggende Strøg. De vigtigste Næringsveie er Agerbrug, Kvægavl

og Bergværksdrift; ogsaa Industrien har i den senere Tid hævet sig meget. Staten sender 13 Medlemmer til Repræsentanthuset. Hovedstad Jefferson-City. — Missouri hørte oprindelig til det af Frankrige kjøbte Louisiana og fik 1812 som Territorium sit nuværende Navn; 1819 skiltes det fra Arkansas og blev 1821 egen Stat.

Mistbænk, af tysk Mist, d. s. s. Drivbænk, s. Drivhus.

Mistel (Viscum), Planteslægt af Familien Loranthaceae, omfatter smaa Buske, som snylter paa andre Træer, navnlig Æbletræer. Den almindelige Mistel (V. album) findes navnlig hyppig i Mellemeuropa; den er regelmæssig gaffelformet grenet, har helrandede, lancetdannede, modsatte, læderagtige Blade, Tveboblomster og hvide, meget slimede Bær, af hvilke der tilberedes Fuglelim. Den findes hist og her ved Bredderne af Kristianiafjord indtil Holmestrand. — Misteltein kaldes i den oldnordiske Mythologi den lille Kvist, hvormed Loke lokkede Hød til at skyde Guden Balder.

Mister, forkortet Mr., engl., „Hr."

Misteraa, Elv i Østerdalen, Hedemarkens Amt, udspringer paa Fjeldhøiderne vestenfor Fæmundsjøen, gaar mod Syd og Sydvest og falder i Rena strax ovenfor Storsjøen. Dens Længde er 7 Mil.

Mistral, en heftig og kold Nordenvind, som kommer fra Avennerne og ofte om Vaaren virker ødelæggende paa Aarsvexten i Rhonelandskaberne.

Mistress (udt. Missis, d. s. s. det franske Maitresse), forkortet Mrs., engl., Frue; ogsaa Elskerinde.

Mistretta, By i Provinsen Messina paa Sicilien, med 11,000 Indb. og betydelig Handel.

Misvisning, Kompassets, se Deklination.

Mitau, russ. Mitava, Hovedstad i det tidligere Hertugdømme Kurland og Semgallen, 10 Mil sydvest for Riga, med 23,000 Indb. og Handel med Korn, Lim og Limfrø. Byen har et gammelt Slot, i hvis Hvelving de kurlandske Hertuger ligger begravne.

Mitchell (udt. Mitsjel), irsk Politiker, f. 1814, d. 1872, Grundlægger af det nye nationale Parti, som arbeider for Irlands Løsrivelse fra England.

Mithras, i den gammelpersiske Religion Navn paa en Gud for Lyset, Fiende af Mørket og alt ondt. Oprindelig var han en Guddom af lavere Rang, men blev tilslut selve Hovedguden i den persiske Kultus. Romerne optog Mithrasdyrkelsen, som vandt stor Udbredelse i den senere Keisertid.

Mithridat, en af mange forskjellige Stoffer sammensat Latværge, som tidligere var i Brug som Modgift og angaves at skrive sig fra Kong Mithridates.

Mithridates ell. **Mithradates**, Navn paa flere Konger i Pontus. Mest bekjendt er Mithridates den sjette, Eupator, f. ca. 130 f. Kr., d. 63. Han besteg Tronen 11 Aar gammel og overtog 114 selv Regjeringen. Han begyndte strax at realisere sine Erobringsplaner og underkastede sig først de Folkestammer, som boede paa Nord- og Østsiden af det Sorte Hav tilligemed de paa disse Kanter beliggende græske Kolonier. Derved dannede han ved Siden af sit Fædrenerige et andet, som fik Navn af det bosporanske Rige. Efter at have indtaget en Del af Paflagonien og Kappadokien blev han af Romerne tvungen til at give Slip paa disse Lande igjen; alligevel paaførte Manius Aqvilius ham Krig, skjønt Romerne da — under Bundsforvandtkrigen — ingen Tropper havde i Asien. Mithridates seirede og erobrede 88 Kappadokien, Bithynien og Frygien samt det romerske Lilleasien, med Undtagelse af Magnesia og Sipylos, hvorefter han lod alle Romere i de erobrede Lande dræbe. Ogsaa Øerne i det Ægeiske Hav bemægtigede han sig, med Undtagelse af Rhodos. Denne Krig har i Verdenshistorien faaet Navn af den første mithridatiske Krig. Nu gik Mithridates's Feltherre Arkhelaos til Athen, hvor han blev vel modtagen; Grækenlands Frihed proklameredes, og Bøotierne, Akhæerne og Spartanerne sluttede sig til Mithridates. Sulla kom imidlertid 87 til Grækenland, stormede n. A. Grækenland og slog Arkhelaos ved Khæronea ligesom 85 ved Orkhomenos. Mithridates blev ved disse Nederlag nødt til 84 at slutte Fred, give alle Erobringer i Asien tilbage og betale Sulla 2,000 Talenter samt udlevere ham 70 Krigsskibe. Legaten Licenius Murena begyndte 83 under et Paaskud paany Fiendtligheder mod Mithridates, men blev slaaet tilbage, hvorefter Freden 81 blev gjenoprettet. Efterat saaledes den anden mithridatiske Krig var bragt til Afslutning, begyndte Mithridates efter Sullas Død at ruste sig til nye Foretagender. Han sluttede Forbund med Tigranes (s. d.), som 76 trængte ind i Kappadokien, medens han selv faldt ind i Bithynien. Fra romersk Side udsendtes mod de forenede Konger Konsulerne Marcus Aurelius Cotta og Lucius Licinius Lucullus. Den sidste drev 73—72 Mithridates tilbage til Pontus og tvang ham 71 til at flygte til sin Forbundsfælle Tigranes, erobrede derpaa 70 Pontus, slog 69 Tigranes ved Tigranocerta og begge Konger 68 ved Arsanias, men kunde ikke hindre Mithridates fra 67 at gjenerobre Pontus. Efterat Lucullus's Efterfølger Manius Acilius Glabrio havde vist sig uvirksom, fuldendtes Felttoget af Gnæus Pompejus. Han slog ved Eufrat Mithridates, som maatte flygte til sit bosporanske Rige. Her rustede han sig til at fortsætte Krigen, men truedes af sine egne Folks Forræderi. Hans Søn Makhares forbandt sig med Romerne og blev derfor af Faderen nødt til at dræbe sig selv; da ogsaa hans kjæreste Søn Farnakes satte sig op mod ham, tog den gamle Konge Gift og lod sig, da denne ikke virkede hurtig nok, dræbe af en Soldat. Saaledes endte den tredie mithridatiske Krig. — Mithridates var en overordentlig begavet Mand og omhyggelig uddannet i græsk Videnskabelighed; han skal have forstaaet og talt 22 Sprog. Det berettes, at han af Frygt for at blive forgivet havde vænnet sig til at taale al Slags Gift og at han tillige kjendte mange Slags Modgift. Et Middel, der længe stod i Ry som saadan, er angivelig opfundet af og opkaldt efter ham (se Mithridat).

Mitra, Bispehue.

Mitrailleuse (udt. Mitraijøs), Kuglesprøite, en Art Skyts, der bestaar af et forskjelligt Antal (4—37) Geværløb, som er saaledes sammenstillede, at der fra dem ad mekanisk Vei kan frembringes en overordentlig hurtig og effek-

tiv Ild. Løbene ligger enten ved Siden af hverandre (Palmkrantz) eller er ordnede i Cirkel om en fælles Axe eller er fast forbundne til en liggende Søile, som omsluttes af et Jern- eller Broncerør. — Mitrailleusen stammer fra Middelalderens Orgelstyts, men har først siden 1860 fundet sin moderne Form. De første moderne Mitrailleuser, den franske, konstrueret af Reffye, samt den belgiske af Christophe & Montigny, var Salvestyts, hvor et nyt Kammer med Patroner maatte indsættes for hver Affyring. De senere, Gatlingkanonen, Hotchkiss's Revolverkanon, den baierske samt Palmkrantz's, (ogsaa kaldet Nordenfeldts) Kuglesprøite har „Patronføderе", hvorved Ilden kan fortsættes kontinuerlig i nogen Tid. Herigjennem er det lykkedes at affyre ligetil 850 à 1000 Skud i et Minut. Mitrailleuser er sædvanlig konstruerede for Geværammunition, men man har dog ogsaa Mitrailleuser med større Kaliber, som udskyder enten massive Staalprojektiler eller smaa Sprængprojektiler (Hotchkiss's), og som specielt anvendes mod Torpedobaade og lign. Mitrailleusen har fundet sin største Anvendelse i Marinerne og ved Kystforsvaret ligesom i Fæstningskrigen. Om dens Hensigtsmæssighed i Felten har Meningerne været mere delte, ihvorvel deres Nytte ved Forsvaret af faste Stillinger i Almindelighed erkjendes.

Mitscherlich, Christoph Wilhelm, tysk Filolog, f. 1760, d. 1854, var 1785—1833 Professor i Göttingen. Han har udgivet flere klassiske Forfatteres Verker, navnlig Horats's Oder og Epoder.

Mitscherlich, Eilhard, berømt tysk Kemiker, f. 1794, d. 1863, studerede først Sprogvidenskab og Historie, men viede sig fra 1818 udelukkende til Kemien og opdagede s. A. Isomorfismen. Berzelius, som indsaa Vigtigheden af denne Opdagelse, tog ham med til Stockholm, hvor han arbeidede i Berzelius's Laboratorium; 1821 blev han paa Berzelius's Forslag udnævnt til Klaproths Efterfølger som Professor i Kemi i Berlin, hvilket Embede han indehavde til sin Død. Af hans Opdagelser kan fremdeles nævnes Svovlets dobbelte Krystalform, den kemiske Forbindelse ved Kontakt o. s. v.; han anstillede ogsaa Undersøgelser over den ulige Forandring i Krystallernes Vinkler ved Varme. Foruden en Række Opsatser og Afhandlinger i Tidsskrifter forfattede han en udmærket Lærebog i Kemi (1829—40). — Hans yngre Broder Karl Gustav Mitscherlich, f. 1805, d. 1871 som Professor i Berlin, var en fremragende Farmakolog.

Mittel, i Bogtrykkerkunsten Navn paa en Sort Typer, der er større end Cicero, men mindre end Tertia. — Dobbeltmittel, Typer dobbelt saa store som Mittel. Mittel bruges til Titler i Bøger o. lign., og Dobbeltmittel til Plakater.

Mittermaier, Karl Josef Anton, berømt tysk Jurist, f. 1787, d. 1867, blev 1811 Professor i Landshut, 1819 i Bonn og 1821 i Heidelberg. 1831 blev han Medlem af den badenske Stænderforsamling, hvor han virkede for mange Reformer, navnlig i Retspleien; 1833—37 var han Præsident i det badenske Andetkammer og indehavde 1848 den samme Stilling i Forparlamentet i Frankfurt. Som Medlem af den tyske Nationalforsamling s. A. virkede han for Oprettelsen af en tysk Forbundsstat paa lovmæssig Vei. Han var lige berømt som videnskabelig Jurist og som akademisk Lærer; hans talrige Skrifter behandler navnlig den tyske Privatret og Procesѕ samt Kriminalretten. Ved mange vigtige Lovgivningsarbeider toges han paa Grund af sit omfattende Kjendskab til andre Landes Retsvæsen med paa Raad, og han forfegtede stadig humane og liberale Reformer. Navnlig var han en afgjort Modstander af Dødsstraffen, mod hvilken han forfattede et særskilt Skrift, der er oversat til de fleste europæiske Sprog. Ogsaa i Fængselsvæsenet virkede han med Held for tidsmæssige Reformer.

Mittnacht, Herman von, würtembergsk Statsmand, f. 1825, blev 1861 Medlem af Deputeretkammeret og hørte til dets mest fremragende konservative Medlemmer. 1867 blev han Justitsminister og virkede 1870 til Oprettelsen af det nye tyske Rige; 1873 blev han Udenrigsminister og traadte 1876 i Spidsen for Kabinettet.

Mittweida, By i Kongeriget Sachsen, 7 Mil vest for Dresden, med ca. 10,000 Indb., en Maskinbygningsskole og betydelige Lin-, Uld- og Bomuldsmanufakturer.

Mitylene, se Mytilene.

Mixed pickles (udt. mixd pickels), engl., Grønsager af forskjellig Slags (Agurker, Blomkaal o. s. v.), blandede og nedlagte i Eddike.

Mixtum, lat., blandet; Blanding.

Mixtur, et af flere forskjellige Bestanddele sammensat flydende Lægemiddel til indvortes Brug.

Mjød, en vinlignende Drik, som tilberedes af Honning og Vand ved Gjæring, oftest under Tilsætning af lidt Malt og Krydderier eller af forskjellige Frugtsorter. Den bliver betydelig bedre ved at lagres i længere Tid. Mjød var tidligere en over hele Europa almindelig yndet Drik; navnlig var den meget i Brug hos de gamle Nordboer. Nu er den forholdsvis sjelden og fabrikeres mest kun i Polen, Rusland og Preussen.

Mjødurt (Spiræa), Planteslægt af Rosenfamilien, omfatter temmelig høie Urter med slank Stilk, mellembrudt finnede Blade og hvide eller røde Blomster i en tætblomstret Top. Frugten bestaar af flere smaa, kransstillede Belgkapsler. — I Norge er to Arter vildtvoxende. Almindelig Mjødurt (Sp. Ulmaria) har kantet Stilk og snoede Belgkapsler; Blomsterne har en eiendommelig, behagelig sød og stærk Lugt. — Knollet Mjødurt (Sp. filipendula) har trind Stilk og røde Blomsterknopper, rette Belgkapsler og opsvulmede Knoller paa Rodtrevlerne. Den første af disse er almindelig ligetil Nordkap og paa Fjeldene til 3,500 Fod o. H., den anden findes kun i de sydlige Dele af Lavlandet til Hedemarken. — Flere udenlandske, tildels buskartede Former dyrkes i Haver.

Mjølner, Thors Hammer, se Gudelære, den nordiske.

Mjøsen, Norges største Indsjø, ligger paa Grændsen mellem Hedemarkens og Kristians Amter, 387 Fod over Havet. Den er 13 Mil lang, men temmelig smal, saa at Kvadratindholdet kun er $6^1/_2$ Kv.mil. Omtrent paa Midten, hvor Furnæsfjorden skjærer sig ind, er den dog henved 2 Mil bred. I Forhold til Breden er Dybden dog betydelig; paa et Sted udgjør den 1,440 Fod. Omegnen er bekjendt for sin Naturskjønhed. Ved Mjøsen ligger 3 Byer, Hamar paa dens østlige og

Gjøvik paa dens vestlige Side samt Lillehammer i dens nordlige Ende. Dens vigtigste Tilløb er Gudbrandsdalslaagen, og den har gjennem den tildels seilbare Vormen Afløb til Glommen. Siden 1840 har den været befaret af flere Dampskibe, der nu for en Del er gjorte overflødige ved Hedemarksbanen.

Mjøsen, Vangsmjøsen (s. d.).

Mjøsvand, Indsjø i Øvre Telemarken, Bratsberg Amt. Den er 4 Mil lang. I den sydlige Ende deles Indsjøen i to Arme, hvoraf den østlige har Afløb til Tinsjøen. Høiden over Havet er 2,780 Fod.

Mnemonik, Mnemoteknik, Hukommelseskunst, den Kunst ved en særegen Methode at styrke Hukommelsen og sætte den istand til usædvanlige Præstationer. Denne Kunst har været dyrket lige fra Oldtiden, og der existerer mange forskjellige mere eller mindre indviklede Systemer for den. — Mnemoteknikere, Hukommelseskunstner.

Mnemosyne, i den græske Mythologi en Titaninde, Datter af Uranos og Gæa, Hukommelsens Gudinde, blev ved Zeus Moder til de ni Muser. — Mnemosyne er ogsaa Navn paa en Planetoide.

Mnesikles, berømt Bygmester i Athen paa Perikles's Tid, nævnes som Propylæernes (s. d.) Arkitekt.

Mo, 1) Prestegjeld i Indre Helgeland, Tromsø Stift. 2) Prestegjeld i Øvre Telemarken, Bratsberg Amt, bestaar af Sognene Mo og Skafse.

Mo, en Gaard i Frostens Prestegjeld, Nordre Trondhjems Amt, hvor det gamle Frostathing skal være holdt.

Moabit, en af Berlins Forstæder, med et bekjendt Cellefængsel.

Moabiterne, der stammede fra Moab, Lots Søn med den ældste af hans Døtre (1 Mos. 19, 31—37), boede i Bjerglandet østenfor det Døde Hav. De kjæmpede med Israeliterne under skiftende Lykke. Under Dommerne maatte Israeliterne betale Skat til Moabs Konge (Dom. 3, 11—30). Moabiterne blev overvundne af David (2 Sam. 8, 2), men løsrev sig efter Akabs Død (2 Kong. 1, 1 og Indskriften paa „Stenen i Moab", funden ved Deban i Moab 1868). Moabiterne nævnes endnu af Josefus som et stort Folk. — Nu er de smeltede sammen med Araberne.

Moafugle (Dinornis), hos de Indfødte paa Nyséiand Benævnelse paa nogle store, nu uddøde Fugle af Strudsefamilien, af hvilke der findes talrige Knokler, som tyder paa, at de har været af en plumpere Bygning end de nulevende Strudse. Enkelte af de ca. 15 Arter overgik ogsaa alle bekjendte Fugle i Høide (indtil 5—6 Alen); de mindste var ikke større end en stor Kalkun. Deres Udryddelse synes at have fundet Sted kort Tid før Europæernes Ankomst.

Mob, engl., Pøbel, Pak.

Mobil (lat. mobilis), bevægelig; om en Hær: færdig til Krig. — Mobilisering, en Hærs Overgang fra Freds- til Krigsfod.

Mobile, By i den nordamerikanske Stat Alabama, ved Floden Mobile, nær dens Munding i Mobilebugten, med 35,000 Indb., er næst New-Orleans det største Udskibningssted for Bomuld i de Forenede Stater.

Mobilgarden, i Frankrige 1867—72 en Hærstyrke, som bestod af Mandskaber, der ikke tilhørte den staaende Hær, med forhenværende Officérer, Eiendomsbesiddere o. lign. til Befalingsmænd. I Krigen 1870—71 dannede Mobilgarden egne Troppekorpser.

Modalister, Navn paa de Theologer i det 4de Aarh., som ansaa de tre Personer i Guddommen for blotte Existens- og Virkemaader (Modi) af det guddommelige Væsen.

Modalitet, af lat. Modus, betegner den Art og Maade, hvorpaa noget existerer, hender eller tænkes, idet man derved nærmest betegner de tilfældige Bestemmelser. I Logiken betegner Modalitet den Omstændighed ved en Dom, hvorvidt noget udsiges som virkeligt, muligt eller nødvendigt.

Modania eller **Mudania**, By i tyrkisk Lilleasien, ved Marmarahavet, 4 Mil nordvest for Brussa, med 10,000 Indb. og Havn.

Mode, i Almindelighed Fællesbegrebet af alle et Folks Skikke og Sædvaner i Dragt, Vaaben, Husgeraad osv.; i snevrere Forstand d. s. s. Maaden at klæde sig paa, og endelig de oftest mindre betydelige, men dog karakteristiske Forandringer, som den i det væsentlige samme Dragt i Tidens Løb, næsten daglig, undergaar.

Model, Mønster, Forbillede; Fremstilling i formindsket Maalestok; i Billedhuggerkunsten et i Ler eller Gibs udført Arbeide, som skal tjene til Forbillede for det endelige Kunstverk i Marmor eller Bronce; Gjenstand, over hvilken der tages en Form af Sand ell. desl. til Afstøbning; Person, som anvendes af Malere og Billedhuggere for at disse kan studere Legemets Former. — Modellere, forfærdige en Model; udføre et Billedhuggerarbeide i Ler.

Modena, tidligere et italiensk Hertugdømme, nu delt i Provinserne Modena, Massa-Carrara og Reggio. Efter først at have tilhørt Exarkhatet, derpaa Toskana og senere Familien Torellis kom Modena 1290 i Familien Estes Besiddelse. 1582 blev det med Modena forenede Ferrara som ledigt Len inddraget af Pave Klemens den ottende. Den sidste Hertug af Huset Este, Herkules den tredie, flygtede ved Franskmændenes Invasion 1796, og Modena indlemmedes nu i den cisalpinske Republik, senere i Kongeriget Italien. Efter 1814 regjerede de østerrigske Hertuger Frans den fjerde og Frans den femte (den sidste fra 1846); begge styrede yderst reaktionært, og den sidstnævnte forjoges 1859, hvorpaa Landet sluttede sig til Sardinien. — Byen Modena, Hovedstad i det tidligere Hertugdømme Modena, nu i den italienske Provins af samme Navn, ligger paa en frugtbar Slette og har ca. 60,000 Indb., et Universitet og flere høiere Undervisningsanstalter, en prægtig gothisk Domkirke med et berømt Klokketaarn, et stort Bibliothek, et astronomisk Observatorium og et udmærket Billedgaleri. — Modena omtales første Gang kort før Udbruddet af den første puniske Krig; 185 blev det romersk Koloni.

Moderat, maadelig, maadeholden, lemfældig, rimelig. — Moderation, Maadehold, Sindighed, Lemfældighed; Nedsættelse i Pris eller Betaling. — Moderere sig, beherske eller styre sig, slaa af i sine Fordringer.

Moderator, se Regulator.

Moderatørlampe, se Lampe.

Moderkage, se Placenta.

Moderlud, den Opløsning, som bliver tilbage, naar et opløst Stof er udkrystalliseret.

Moderne, efter almindelig Sprogbrug hvad der stemmer med Moden; ellers, navnlig i Literatur- og Kunsthistorien, Betegnelse for den Retning, der væsentlig hører Nutiden til og staar i Modsætning saavel til Klassiciteten som til Romantiken.

Modernelliker, se Krydernelliker.

Modersyge, se Hysteri.

Modgift, Middel, der anvendes for at neutralisere en i Legemet indført Gift. Se nærmere Art. Gift.

Modica, By i den italienske Provins Syrakus paa Sicilien, med 35,000 Indb. og Handel med Sydfrugter.

Modificere, bestemme eller afpasse nærmere, især indskrænke, formilde (f. Ex. et Udtryk). — Modifikation, nærmere Bestemmelse; Afpasning, Indskrænkning.

Modlin, se Novogeorgievsk.

Modok-Indianere, en amerikansk Indianerstamme, oprindelig en Del af Klamathstammen, levede ved Klamathsjøen i Kalifornien. I den senere Tid har de gjentagne Gange levet i Ufred med de Hvide; Resterne af Stammen bor nu i Indianerterritoriet.

Modon, By i den græske Provins Messenien, paa et Forbjerg paa Sydvestkysten af Morea, har god Havn og ca. 8,000 Indb. Den ligger paa samme Sted som Oldtidens Methone eller Mothone. Under den græske Frihedskamp ødelagdes den af Ibrahim Pascha 12te Mai 1825.

Modsatte Regningsarter, to Regningsarter, der gjensidig hæve hinanden, f. Ex. Addition og Subtraktion, Multiplikation og Division, Potensering og Rodudddragning; + og — kaldes modsatte Fortegn.

Modugno (udt. Modunjo), By i den italienske Provins Bari, med 8,000 Indb. og Udførsel af Vin og Sydfrugter.

Modulation betyder i Musiken nærmest Akkordvexling, d. v. s. den Maade, hvorpaa man gjennem forskjellige Harmoniforbindelser gaar over (modulerer) fra én Toneart til en anden. Ordet bruges ogsaa i Betydning af Tonenuancering.

Modulus betegner i Mathematiken 1) en Størrelses Modulus, væsentlig det samme som dens Talværdi (bruges fornemmelig, naar Størrelsen er imaginær); 2) et Logarithmesystems Modulus, et bestemt Tal, hvormed man multiplicerer samtlige Logarithmer i det naturlige Logarithmesystem for at erholde Logarithmerne i et andet System; Modulus for det Brigg'ske System er 0.43429 . . . .

Modum, Prestegjeld i Buskeruds Amt, bestaar af Sognene Heggen, Nykirke og Snarum.

Modums Bad, se St. Olafs Bad.

Modums Blaafarveverk, fordum et af Norges vigtigste Bergverker og nu dets eneste Koboltverk, ligger i Modums Prestegjeld, 3½ Mil nord for Drammen, ved den af Simoaelven dannede anselige Hongfos. En afskediget Bergmand fra Kongsberg, Ole Witlock, opdagede her 1772 Koboltserts, og Aaret efter paabegyndtes Driften for Kongsberg Sølvverks Regning. 1776 oprettedes paa Stedet et eget Blaafarveverk. 1822 blev Verket privat Eiendom, — det tilhører et tysk, væsentlig sachsisk Selskab — og fra den Tid udvidedes Driften betydelig, men er senere efter Opfindelsen af den kunstige Ultramarin gaaet betydelig ned. Verkets Gruber ligger i Heggen Sogn i en høi Fjeldaas paa vestre Side af Snarumselven. 1840 var Arbeidsstyrken 78 og 1875 140 Mand. Sidstnævnte Aar gik Produktionsværdien op til 125,000 Kr. Koboltmalmens Procentindhold er 10—14.

Modus, lat., Maade; i Grammatiken de forskjellige Former af Verbet, hvorved man betegner de forskjellige Maader, hvorpaa Prædikatet udsiges om Subjektet. — Modus vivendi, egentlig Maade at leve paa, en Maade, paa hvilken to Stater, Partier ell. lign. kan vedblive at opretholde det gode Forhold sig imellem.

Moe, Bernt, norsk Literat, f. 1814, d. 1850, tog 1832 Examen Artium, men fortsatte ikke den akademiske Løbebane, da han udelukkende ofrede sig for Studiet af Norges Historie, især i personalhistorisk Retning. 1837 blev han Assistent i Rigsarkivet. Han har udgivet en Række Skrifter, hvoriblandt kan nævnes: „Beskrivelse over Kristiania", „Nor, en Billedbog for den norske Ungdom", „Aktstykker til den norske Krigshistorie under Fredrik den fjerde", „Tidsskrift for den norske Personalhistorie". 1ste Række. Ny Række, 1—6 Hefte. (Kristiania, 1840—50). „Peder Griffenfeldts Levnet". Desuden skrev han flere historiske Afhandlinger i forskjellige Blade og Tidsskrifter.

Moe, Jørgen Engebretsen, norsk Digter og Geistlig, f. 22de April 1813 i Hole paa Ringerike, d. 1882, var Søn af en agtet og velstaaende Bonde, som, da Sønnen tidlig viste usædvanlige Evner, besluttede at lade ham studere. Han blev derfor 1826 Elev af Kapellan Støren i Norderhov, som forberedte flere unge Mennesker til Examen artium, deriblandt P. Chr. Asbjørnsen, med hvem den unge Moe sluttede et Venskab, som først Døden opløste. 1830 blev Moe Student. Istedenfor strax at lægge sig udelukkende efter sit Brødstudium beskjeftigede han sig allerede nu meget med at samle Folkesagn og Eventyr, idet han og Asbjørnsen drev dette Arbeide i Forening. Efter 1839 at have taget theologisk Embedsexamen havde han Ansættelse ved flere Skoler og blev 1845 Lærer ved Krigsskolen. Som saadan havde han lange Sommerferier, som han anvendte til at besøge de fleste Egne af Landet, hvor der var Udsigt til at kunne samle Folkedigtninger. 1846 gjorde han med offentligt Stipendium et saadant Besøg i Hardanger, hvorhen han begav sig over Telemarken; i dette sidstnævnte Distrikt gjorde han en særdeles rig Høst, hvorimod han i Hardanger kun fandt lidet af, hvad han søgte. 1847 besøgte han atter med Statsunderstøttelse Telemarken samt Sætersdalen. 1849 blev han Universitetsstipendiat og kunde i denne Stilling i større Udstrækning end tidligere hengive sig til Bearbeidelsen af det indsamlede Stof og til et videnskabeligt Studium af Folketraditionerne; dette Stipendium ophørte imidlertid paa Grund af Universitetsforhold allerede i Midten af 1850, og han saa sig da vanskelig istand til at fortsætte den Virksomhed, han havde slaaet ind paa. En allerede tidligere følt Tilbøielighed til Prestegjerningen blev atter levende hos ham, og 1853 søgte og fik han det residerende Kapellani til Sigdal, Eggedal og Krødsherred. Med

den Samvittighedsfuldhed, der var en af hans mest fremtrædende Egenskaber, ofrede han sig fra nu af saaledes for sit geistlige Kald, at han kun producerede særdeles lidet og ikke fik Tid til at beskjæftige sig videre med Samlingen og Bearbeidelsen af Folkedigtningerne. 1863 blev han Sogneprest til Bragernæs Menighed i Drammen og 1871 til Vestre Aker ved Kristiania; 1875 udnævntes han til Biskop i Kristianssands Stift, men maatte i Slutningen af 1881 tage Afsked fra denne Stilling paa Grund af svækket Helbred. — Jørgen Moes Hovedbetydning for den norske Literatur ligger i hans Virksomhed som Samler og Gjenfortæller af Folkeeventyrene, hvorved han og hans Medarbeider Asbjørnsen bidrog saa meget til at indføre en national Retning i Literaturen og Sproget. Paa hver sin Maade var han og Asbjørnsen lige ypperlige Gjenfortællere af, hvad de havde optegnet fra Folkemunde, og begge gik til sit Arbeide med den samme dybere Forstaaelse af og Kjendskab til Folkets Levevis og Tænkesæt, uden hvilken det vilde være en Umulighed saa godt at opfatte og gjengive en saa karakteristisk Folkedigtning som den norske. — Efterat Moe 1840 havde udgivet en „Samling af Sange, Folkeviser og Stev i norske Almuedialekter" fremtraadte han og Asbjørnsen 1842 i Fællesskab med den første Samling „Norske Folkeeventyr"; 1844 udgav de en ny Samling, og 1852 forenedes disse til et Verk i nyt Oplag, hvortil Moe skrev en interessant Fortale om Eventyrenes Udbredelse og indbyrdes Slægtskab. I Bearbeidelsen og Udgivelsen af den senere Samling Folkeeventyr, udgiven af Asbjørnsen 1871 (2den Udgave 1876), deltog Moe ikke, men Bogen indeholder en Mængde Stykker, for hvilke hans Optegnelser ligger til Grund. Moes egne poetiske Arbeider er ikke særdeles mange og væsentlig af lyrisk eller fortællende Art. Intet af dem er af større Omfang. I den senere Tid af sit Liv forfattede han næsten kun Leilighedsdigte. Hans Digte er formfuldendte og tiltalende ved en ren og ædel Følelse, „en Fjeldduft, som er dem fuldstændig egen, og en fin Ynde, der altid vil sikre dem en Plads i Literaturen". Af hans Prosaarbeider staar den ypperlige Barnebog „I Brønden og i Tjernet" øverst. Hans samlede Skrifter er udkomne i to Bind (Kristiania, 1877). — Hans Søn **Ingebret Moltke Moe**, f. 1859, Student 1876, har med Held fortsat hans og Asbjørnsens Virksomhed som Samler af norsk Folkedigtning og har som saadan flere Gange havt offentlig Understøttelse. Vaaren 1882 bevilgede Storthinget ham et aarligt Statsstipendium „til systematisk Indsamling og Studium af norsk Folketradition." Han har leveret nogle Afhandlinger over folketraditionelle Emner og forbereder nu (April 1883) sammen med Asbjørnsen en ny Række Folkeeventyr.

Moe, Olefine, norsk Sangerinde, f. i Bergen 18de Marts 1850, fik sin første Musikundervisning af sin Onkel, Organist Moe, og ytrede tidlig Lyst til Scenen, men fik først 1867 Forældrenes Tilladelse til at følge denne Tilbøielighed og debuterede i Oktober s. A. paa Kristiania Theater som Emmeline i „Den første Kjærlighed". Ved Theatret kom hun efterhaanden til at optræde i en Række Syngestykker og Operetter, idet hun indøvede Sangpartierne væsentlig paa egen Haand. 1871 reiste hun til Stockholm, hvor hun tog Undervisning af Fru Stenhammar og under denne uddannede sig paa en saadan Maade, at hun blev tilraadet at debutere ved Operaen sammesteds. Debuten faldt meget heldig ud, og hun fik kort efter Ansættelse ved Operaen. Efter at have foretaget en Udenlandsreise tiltraadte hun sin Stilling, som hun indehavde i 7 Aar; 1881 gik hun over til „Mindra teatern" i Stockholm. Hun har oftere givet Gjesteroller i Norge. Hun udmærker sig ved en særdeles tiltalende Stemme og et rent, friskt Foredrag, ligesom ogsaa hendes Spil og Apparition har tilvundet hende levende Bifald i Roller som Titelrollen i „Mignon" m. fl. I Febr. 1883 optraadte hun med Bifald i Kjøbenhavn.

Mofetter, Udstrømninger af Kulsyre fra Spalter i Jorden i vulkanske Egne.

Mogador, i de Indfødtes Sprog Sueïra, Havne- og Handelsby paa Vestkysten af Marokko, med 12,000 Indb.

Mogilas, Petrus, græsk-katholsk Geistlig af en rumænsk Fyrsteslægt, f. 1597, d. 1646, blev 1632 Metropolit i Kiev. Han var en lærd Mand og ivrig Modstander af den romerske Katholicisme. 1638 skrev han den i den græsk-katholske Kirke som Bekjendelsesskrift almindelig antagne „Rettroende Bekjendelse"; desuden forfattede han ogsaa en liden Katekismus.

Mogul, se Stormogul.

Mohács, By i det ungarske Komitat Baranya, ved Floden Donau, med 12,000 Indb. og livlig Handel og Industri. Her seirede Sultan Soliman den anden over den sidste ungarske Konge, Ludvig den anden, 29de Aug. 1526.

Mohammed, se Muhamed.

Mohikaner, en Indianerstamme, som, da Hollænderne nedsatte sig i den nuværende Stat New-York, boede paa begge Sider af Hudsonfloden. 1628 blev de beseirede af Mohawkerne, en Gren af Irokeserne, hvorefter de flyttede til Connecticut. 1690 deltog de paa Englændernes Side i Krigen mod Franskmændene; senere har de blandet sig med andre Stammer og er for Størstedelen gaaede op i disse. Kun ca. 100 Mennesker af ublandet Mohikanerstamme opholder sig under Navnet Stockbridges endnu i Indianerreservationen Red-Springs. Mohikanerne er blevne berømte gjennem Coopers Romaner, især „Den sidste Mohikaner".

Mohiléw ell. **Mogiléw**, Guvernement i Vestrusland, ca. 865 Kv.mil stort, med 980,000 Indb., var tidligere under Navn af Hviderusland forenet med Vitebsk. Landet er fladt, meget frugtbart, med mildt, skjønt fugtigt Klima; mere end en Tredjedel er Agerland, af Resten er over Halvdelen skovbevoxet. Agerbrug og Frugtavl staar paa et høit Standpunkt; desuden hører ogsaa Fædrift og Jagt til Hovednæringsveiene. Indvaanerne er mest Rusniaker og særdeles flittige og driftige. — Hovedstaden Mohiléw, paa begge Sider af Dnjepr, med over 40,000 Indb., er en af Ruslands smukkeste Byer; den har store Læderfabriker og andre Industrianlæg samt livlig Handel.

Mohl, Julius von, berømt tysk Orientalist, f. 1800, d. 1876, blev 1826 Professor i Tübingen, men opholdt sig i de nærmeste Aar væsentlig

i London og Oxford, hvor han især fortsatte sine Studier af Persisk. 1832 tog han Afsked som Professor og bosatte sig i Paris for at forberede Udgivelsen af Firdusis „Schahnameh" (Paris 1838—68). 1845 blev han Professor i Persisk ved Collége de France og 1852 Inspektør for den orientalske Afdeling i det keiserlige Trykkeri, hvorhos han s. A. blev Sekretær i det asiatiske Selskab. Bottas Udgravninger i Ninive blev foretagne efter hans Plan. — Hans ældre Broder **Robert von Mohl**, f. 1799, d. 1875, studerede Retsvidenskaben og blev 1824 Professor, 1836 tillige Overbibliothekar i Tübingen. 1845 optraadte han som Valgkandidat og offentliggjorde da et Valgopraab, som skarpt dadlede Regjeringen; dette indviklede ham i Ubehageligheder, og han forsattes til Ulm. Han traadte imidlertid ud af Statstjenesten og indvalgtes derpaa i det würtembergske Andetkammer. 1847 kaldtes han til Professor i Heidelberg. 1848 var han Medlem af Forparlamentet og den tyske Nationalforsamling og blev s. A. Justitsminister i Rigsministeriet, men traadte allerede 1849 tilbage og overtog sit Professorat. Senere virkede han som Universitetets Repræsentant i det badenske Førstekammer og 1861—66 som badensk Gesandt ved Forbundsdagen; 1867—71 var han Gesandt i München og blev 1874 Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han sluttede sig til de Liberale. Han har skrevet „Kongeriget Würtembergs Statsret" (1829), „Statsvidenskabens Historie og Literatur" (3 Bd., 1855—58), „Den tyske Rigsstatsret" (1873) m. fl. juridiske Skrifter og Afhandlinger. — Foregaaendes Broder **Moritz von Mohl**, f. 1802, blev 1826 Referendar ved det würtembergske Finansministerium og 1831 Assessor ved Finanskammeret i Reutlingen. 1848 sluttede han sig ivrig til Martsbevægelsen og hørte i Forparlamentet og Nationalforsamlingen til det moderate Venstre. Siden 1849 havde han stadig Sæde i det würtembergske Andetkammer, hvor han var Talsmand for demokratiske og „stortyske" Anskuelser. Han var imod Würtembergs Deltagelse i den fransk-tyske Krig og modsatte sig i den tyske Rigsdag 1871—73 enhver Udvidelse af Rigskompetencen. Han har forfattet flere økonomiske Skrifter. — **Hugo von Mohl**, de foregaaendes Broder, f. 1805, d. 1872, var siden 1835 Professor i Botanik og Direktør for den botaniske Have i Stuttgart. Han har gjort sig bekjendt som grundig Forsker paa Plantefysiologiens Omraade og har forfattet flere videnskabelige Skrifter.

Mohn, Henrik, fremragende norsk Videnskabsmand, f. i Bergen 15de Mai 1835, blev Student 1852 og tog 1858 mineralogisk Examen, hvorefter han 1858—59 deltog i Norges geologiske Undersøgelse. 1860—66 var han Universitetsstipendiat i Astronomi og 1861—66 Observator ved det astronomiske Observatorium i Kristiania, ligesom han 1864—66 deltog i de da paagaaende Gradmaalingsarbeider. 1866 udnævntes han til Professor i Meteorologi ved Universitetet og Chef for det meteorologiske Institut. 1874—1881 var han desuden Medlem af Direktionen for den geografiske Opmaaling. Han foreslog og deltog i den norske Nordhavs-Expedition 1876—78. Gjentagne Gange har han repræsenteret Norge paa videnskabelige Kongresser, saaledes paa den meteorologiske Kongres i Rom 1879, ligesom han er Medlem af den internationale meteorologiske Komité og den internationale Polarkommission. 1877 kreeredes han til Æresdoktor ved Upsala Universitets 400aarsjubilæum. Han er Medlem af Videnskabsselskaberne i Kristiania og Trondhjem samt Vetenskapssocieteten i Upsala, Æresmedlem af Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg, det kgl. danske geografiske Selskab, det geografiske Selskab i Dresden, det meteorologiske Selskab i Wien, det geografiske Selskab sammesteds og Meteorological society i London samt korresponderende Medlem af flere udenlandske lærde Selskaber. Professor Mohn har offentliggjort et stort Antal videnskabelige Afhandlinger i inden- og udenlandske Tidsskrifter og derhos bl. a. udgivet „Norsk meteorologisk Aarbog" (1867—81), „Elementær Lærebog i Astronomi" (1876, sammen med Observator Geelmuyden), „Vind og Veir", (oversat til Tysk „Grundzüge der Meteorologie", 3die Udgave, 1883, Russisk, Italiensk og Spansk) m. fl. Arbeider. — Foregaaendes Broder **Jakob Neumann Mohn**, f. i Bergen 30te Mai 1838, d. 16de Februar 1882, blev Student 1855 og tog 1859 juridisk Embedsexamen. Efter at have virket en Tid som edsvoren Fuldmægtig og opholdt sig en Stund i Paris, hvorfra han hjemsendte interessante Korrespondancer, blev han Kopist i Justitsdepartementet, men maatte 1867 for sin Helbreds Skyld gjøre en længere Sjøreise, paa hvilken han besøgte Nyséland. Efter sin Hjemkomst indtraadte han i det statistiske Kontor, hvor han senere uafbrudt virkede, fra 1874 som første Sekretær. I denne Stilling indlagde han sig særdeles store Fortjenester af Statistikens Udvikling i Norge; særlig besad han i alle de Emner, som vedrører Norges Næringsveie, grundige Kundskaber. Nogle Aar før sin Død begyndte han Forarbeiderne til et omfattende statistisk-topografisk Verk over Norge, og de mange værdifulde Materialier, han samlede hertil, vil tjene som Grundlag for Verkets Udarbeidelse, efterat denne senere er overdragen til det statistiske Bureaus Chef. Mohn virkede forresten ogsaa flittig som Forfatter af statistiske og økonomiske Artikler i Dagspressen; paa Opfordring af Kirkedepartementet udarbeidede han Udkast med Motiver til Lov angaaende Børns og unge Menneskers Arbeide i Fabriker m. v., hvilket Udkast endnu (Marts 1883) ikke er forelagt Storthinget.

Mohnike, Gottlieb Christian Friedrich, tysk Theolog og Literaturhistoriker, f. 1781, d. 1841 som Prest ved Jakobikirken i Stralsund, har gjort sig bekjendt ved sine „Hymnologiske Forskninger" (2 Bd., 1831—32) m. fl. literaturhistoriske Verker samt ved sine Oversættelser af Tegnérs Digte og flere andre skandinaviske Skrifter.

Mohr, Eduard, tysk Afrikareisende, f. 1828, d. 1876, uddannede sig til Styrmand og gjorde derpaa vidtløftige Sjøreiser. 1866—67 besøgte han Natal og Zululandet; ligesaa 1869, da han undersøgte de af Mauch ved Tati opdagede Guldfelter og 1870 opdagede Mosivatunjafaldet i Zambesifloden. Paa denne Reise foretog han en Række vigtige astronomiske Positionsbestemmelser. 1876 sendtes han af det tyske afrikanske Selskab til Angola, hvorfra han trængte ind i det Indre af Landet; underveis døde han i Malange. Han har udgivet flere Beskrivelser af sine Reiser.

Mohs, Friedrich, tysk Mineralog, f. 1773, d. 1839, blev 1811 Professor i Grætz, 1817 i Freiburg og 1826 i Wien. Han blev Grundlæggeren af den saakaldte „naturhistoriske" Methode i Mineralogien, der satte alle Hensyn til Mineraliernes kemiske Egenskaber tilside, og nu kan betragtes som ganske forladt. Han har gjort sig fortjent ved flere videnskabelige Skrifter.

Moiré (udt. Moare), Fællesnavn for vatrede Stoffer af Silke, Uld eller andre Emner. Vatringen (Moireringen) foregaar i Regelen ved at lade Tøiet gaa gjennem et Valseverk. — Moiré metallique, fortinnet (flammet) Jernblik, som er beitset med svag Syre og derved har faaet et eiendommeligt flekket og skinnende Udseende.

Moirer ell. **Morer**, se Parcer.

Moissac (udt. Moasak), By i det franske Departement Tarn-Garonne, 8 Mil nordvest for Toulouse, med 9,000 Indb. og betydelig Handel med Korn.

Mokassiner, Pelssko, som bruges af Indianerne i Nordamerika.

Mokka ell. **Mokha**, By i den arabiske Provins Yemen, ved det Røde Hav, har en rummelig Havn, som forsvares af to Kasteller, og 5—6,000 Indb. Den er fra gammel Tid berømt som Udskibningssted for den bedste Kaffe, Mokkakaffe, som dog nu for det meste gaar over Aden.

Mokschan, By i det russiske Guvernement Pensa, med 15,000 Indb.

Mol, se Moll.

Mola, Pietro Francesco, almindelig kaldt Mola di Roma, italiensk Maler, f. 1612, d. 1665 eller 66, uddannede sig i Rom, Bologna og Venedig. Han malede en Række Freskobilleder i Rom samt paa Alexander den syvendes Bestilling „Josefs Gjenkjendelse" i Quirinalpaladset. Ogsaa i Louvre er der flere Billeder af ham. Hans Tegning er særdeles korrekt og hans Opfindsomhed i Behandlingen af Sujetterne stor, men han mangler Gratie og er ofte for dunkel i sin Kolorit. — Giovanni Battista Mola, f. 1616, d. 1661, var en fremragende Figur- og Landskabsmaler.

Mola di Bari, By i den italienske Provins Bari, ved Adriaterhavet, med 12,000 Indb. og Sjøhandel.

Moland vestre og østre, to Prestegjeld i Nedenæs Amt. I vestre Moland ligger Ladestedet Lillesand, der er Annex. Østre Moland bestaar af Sognene Moland og Stokken.

Molarsvangerskab, se Svangerskab.

Molasse, i Schweiz Navn paa en finkornet, graa Sandsten, som hører til de midlere og yngre tertiære Dannelser, hvilke ofte efter den fører Navn af Molasseformationen.

Molay (udt. Molæ), Jakob Bernhard de, Tempelherreordenens sidste Stormester, f. ca. 1250, d. 1314, blev 1265 optagen i Ordenen og ca. 1298 valgt til dens Overhoved paa Grund af sin Retskaffenhed, Klogskab og Tapperhed i Krigen mod de Vantro. Medens han forberedte et nyt Tog mod Saracenerne blev han 1306 af Pave Klemens den femte indbudt til at komme til Frankrige, hvor han sammen med de øvrige Tempelriddere 1307 blev fængslet ved Kong Filip den fjerdes Foranstaltning. Han beskyldtes for Kjætteri og Trolddom og blev efter aarelange Pinsler brændt ved langsom Ild.

Molbech, Christian, dansk Sprogmand og Historiker, f. 1783, d. 1857, blev Student 1802 og ansattes 1804 som Volontør ved det store kgl. Bibliothek, hvor han 1823 blev første Bibliotheksekretær. 1829 blev han extraordinær Professor i Literaturhistorie ved Universitetet, hvilken Stilling han indehavde til 1843. Han hører til den danske Literaturs flittigste og frugtbareste Forfattere. Foruden en Række Monografier over historiske Emner skrev han Biografier over Ewald og Schack-Staffelt, udgav en „Dansk poetisk Anthologi", „Studier over Øhlenschlägers Poesi" og „Forelæsninger over den danske Poesi", en Samling af „Danske Ordsprog, Tankesprog og Rimsprog", „Den danske Rimkrønike", „Henrik Harpestrengs danske Lægebog", „Den ældste danske Bibeloversættelse", „Hr. Michaels tre danske Rimverker" m. fl. Hans Hovedarbeider ligger dog paa Lexikografiens Omraade. Hans „Dansk Haand-Ordbog" (1813) og navnlig hans „Dansk Ordbog" (1833, 2den Udgave 1859) er fremragende Verker, hvortil slutter sig „Dansk Glossarium eller Ordbog over forældede danske Ord" (1857—66) og „Dansk Dialektlexikon" (1841). Han udgav ogsaa en Del Reiseskildringer, polemiserede i sin Afhandling „Den skandinaviske Enhedstanke" (1857) mod Skandinavismen og øvede en betydelig Indflydelse som Kritiker, men var som saadan ofte ubillig og uretfærdig streng. Af hans mindre Arbeider er der udkommen to forskjellige Samlinger. — Hans Søn Christian Knud Frederik Molbech, f. 1821, beklædte 1853—64 Posten som Professor i dansk Sprog og Literatur i Kiel. 1872—81 var han Censor ved Kjøbenhavns kongelige Theater. Han har paa en særdeles fortjenstfuld Maade oversat Dantes „Guddommelige Komedie"; selv har han skrevet en Del Digte („Dæmring", 1851, „Blandede Digte" m. fl.) og Dramaer („Dante", „Ambrosius", „Faraos Ring", „Opad" m. fl.), hvoraf især Digtene har mange formelle Fortrin, men savner dybere poetisk Værd. Af de nævnte Dramaer har „Ambrosius" gjort Furore paa Scenen i Kjøbenhavn.

Molboer, se Mols.

Moldau, tidligere et af de under tyrkisk Overhøihed staaende Donaufyrstendømmer, nu forenet med Valakiet til Kongeriget Rumænien (s. d.), hvoraf det udgjør den nordøstlige Del, er 788 Kv.mil stort og har 1,900,000 Indb. Om Naturbeskaffenhed, Produkter osv. se Rumænien; ligesaa hvad Historien angaar, da Moldau omtrent uden Afbrydelse har delt Skjebne med Valakiet, hvormed det nu er forenet.

Moldau ell. **Moldava**, Hovedfloden i Böhmen, udspringer paa Böhmerwald, ved den baierske Grændse, løber først mod Sydost, derpaa mod Nord og falder ligeoverfor Melnik i Elben. Længden er 57 Mil.

Molde, By i Romsdals Amt, paa den nordlige Side af Moldefjorden, med 1,700 Indb. Molde er en af Norges smukkeste Smaabyer; dens fornemste Næringsveie er Handel og Skibsfart; den havde ved Udgangen af 1881 23 Skibe med en samlet Drægtighed af 1218 Tons og en Besætning af 112 Mand. — Molde var tidlig et meget søgt Handelssted og fik i Midten af det 17de Aarh. sin egen Kirke. Dets Handelsrettigheder var dog længe indskrænkede paa Grund af de Privilegier, som Trondhjem besad. I 1742 blev det et eget Toldsted og fik Kjøbstadsrettighed. Den fornemste Udfør-

selsartikel er Fiskevarer. — Moldefjord, se Romsdalsfjord.

Moldenhawer, Daniel Gotthilf, dansk Theolog af tysk Fødsel, f. 1753, d. 1823, var fra 1777 Professor i Kiel og 1783—1805 i Kjøbenhavn, hvorhos han fra 1788 tillige var Overbibliothekar ved det kongelige Bibliothek, som han udvidede og ordnede.

Molé, Matthieu, fransk Statsmand, f. 1584, d. 1656, blev 1641 Præsident i Parlamentet i Paris. Under Frondens Uroligheder forsvarede han Folket og Friheden, paa samme Tid som han ogsaa værnede om Kronens Rettigheder. Efter at have nedlagt dette Embede blev han 1651 Storseglbevarer og nød ogsaa som saadan stor Anseelse for sin Retskaffenhed. — Édouard François Matthieu Molé, f. 1760, d. 1794, blev 1788 Parlamentspræsident. Han emigrerede 1789, men vendte tilbage, blev fængslet og henrettet. — Hans Søn Louis Matthieu, Greve de Molé, f. 1781, d. 1855, blev under Napoleon Præfekt og Statsraad, udnævntes 1813 til Justitsminister og ledsagede 1814 Keiserinden til Blois. Under de 100 Dage gjenindtraadte han i sine Embeder, blev efter den anden Restauration Pair og var 1817—18 Marineminister. Efter senere at have øvet stor Indflydelse i Pairskammeret blev han efter Julirevolutionen Udenrigsminister og 1836 Ministerpræsident, hvilken Stilling han indehavde til 1839. Efter Februarrevolutionen blev han Medlem af den konstituerende og den lovgivende Nationalforsamling og traadte efter Napoleon den tredies Statskup 1851 tilbage til Privatlivet.

Molekuler (udt. Molekyler) betegner de mindste Atomgrupper, hvoraf al Materie tænkes at bestaa. Et Vand-Molekul f. Ex. er den mindste Vandmasse, som kan tænkes, nemlig en Forbindelse af to Atomer Vandstof med ét Atom Surstof.

Moleschott, Jakob, en af Nutidens berømteste Fysiologer, f. 1822 i Herzogenbusch, d. 1882, studerede i Heidelberg og nedsatte sig 1845 som Læge i Utrecht, medens han samtidig arbeidede i Mulders Laboratorium. 1847—54 virkede han som Privatdocent i Heidelberg og derpaa et Par Aar som Leder af et fysiologisk Laboratorium; 1856 blev han Professor i Fysiologi i Zürich, hvorfra han 1861 flyttede til Turin i samme Egenskab. 1876 blev han italiensk Senator. Hans Studier har omfattet Lungen, Blodet, Melken, Galden, Musklernes Struktur og Horndannelserne; paa den egentlige Fysiologis Gebet i snevrere Forstand har han især beskjeftiget sig med Aandedrættet, Hjertets Nervesystem, de molekulære Processer i Nerverne samt med embryologiske Problemer. Af hans Opdagelser kan nævnes den, at Lyset virker befordrende paa Aandedrættet og forøger den derved udskilte Kulsyremængde. Af hans Skrifter skal her anføres „Næringsmidlernes Fysiologi" (1850), „Læren om Næringsmidlerne. For Folket" (1850), „Stofvexelens Fysiologi hos Planter og Dyr" (1851), „Livets Kredsløb" (1852), „Fysiologisk Skizzebog" (1861) og „Georg Forster, Folkets Naturforsker" (1854) samt en Række akademiske Foredrag.

Molière (udt. Moliær), Jean Baptiste, egentlig Poquelin, Frankriges største Komediedigter, f. 1622, d. 1673, var Søn af en kongelig Kammertjener og Hoftapetserer. Han fik en omhyggelig Opdragelse i en lærd Skole, men havde mere Tilbøielighed for Skuespilkunsten, hvorfor han helt ofrede sig for Scenen og dannede et eget Skuespillerselskab, med hvilket han i 12 Aar, fra 1646 til 1658, drog om i de franske Provinsbyer og opførte Komedier, tildels af Molières eget Forfatterskab, deriblandt „L'étourdi" og „Le dépit amoureux". Ved Hjelp af sin forhenværende Skolekammerat, Prinsen af Conti, opnaaede Molière at faa give en Forestilling for Kong Ludvig den fjortende og behagede denne saa meget, at han med sit Selskab fik Tilladelse til at blive i Paris, hvor Truppen under Navn af „Troupe de Monsieur" optraadte paa Théâtre du Petit-Bourbon; efterat dette var nedrevet, flyttede Selskabet over til det i Palais Royal indrettede Theater. 1659 opførtes „Les précieuses ridicules", en glimrende Satire paa den skruede og unaturlige Stil og Tone, som paa den Tid udbredte sig fra Hotel Rambouillet (s. d.). Molières næste betydelige Arbeide (bortset fra den overgivent lystige „Cocu imaginaire") var „L'école des maris" (1661), der 1662 fik sin Pendant i „L'école des femmes", for hvilket sidste der delvis ligger personlige Oplevelser og Følelser til Grund. Molière havde nemlig s. A. ægtet Armande Béjart, der enten var en yngre Søster eller en Datter af hans tidligere Elskerinde Madeleine Béjart; hun var letsindig og utro og bragte ham megen Sorg. Den aldrende Elskers hjelpeløse Stilling i det nævnte Stykke synes at være et med bidende Selvironi udkastet Billede af hans egen Situation. Stykket vakte Forbitrelse hos Prestepartiet, som rettede stærke Angreb paa dets „skandaløse" Scener; Molière blev forsvaret af Boileau og gav ogsaa selv et Indlæg i Striden ved sin vittige „Critique de l'école des femmes" (1663). — En lignende Forbitrelse vakte „L'impromptu de Versailles" ved sin Satire over visse af Molières Modstandere, som han lod optræde under Navn og lægge sine Svagheder for Dagen. Der brød en Storm løs mod Digteren, og han blev for Kongen anklaget for at have giftet sig med sin egen Datter. Ludvig den fjortende besvarede disse Forsøg paa at sværte Molière ved at indbyde ham — der efter Faderen havde arvet Stillingen som kongelig Kammertjener — til sit eget Bord og vise ham den største Opmærksomhed. Molières næste Arbeider var „Le mariage forcé" (1664), „La princesse d'Elide" (1664) og „Don Juan ou le festin de Pierre" (1665), for hvilken sidste Tirso de Molinas „El burlador de Sevilla" ligger til Grund, dog neppe umiddelbart, men gjennem en italiensk Bearbeidelse. Ogsaa „Don Juan" vakte meget Anstød og fremkaldte nye Angreb paa Digteren, medens Kongen end yderligere understøttede ham og hans Selskab. 1665 opførtes „L'amour médecin", en skarp Satire paa Samtidens Humbug i Lægevidenskaben; 1666 fremkom ogsaa „Le misanthrope", et af Molières mest fuldendte Verker, hvori han dokumenterer sin overlegne Evne til at tegne slaaende sande og naturlige Karakterer. Ikke længe efter forfattedes „Le médecin malgré lui", et muntert og overgivent Stykke. Fra 1668 er „Amphitryon", en Bearbeidelse af Plautus's Komedie af samme Navn og i mange Henseender staaende over denne Original; samme Aar spilledes ogsaa „George Dandin" og „L'avare", af hvilke den sidste til-

hører Molières Mesterverker. Over alt, hvad han ellers skrev, staar dog den udødelige „Tartufe“, som allerede var forfattet 1664, og da blev opført én Gang i Kongens Fravær, men som af Øvrigheden blev forbudt, idet Erkebispen af Paris endog truede alle dem, som læste, saa eller hørte Stykket, med Exkommunikation; paa Grund af disse Hindringer blev „Tartufe“ først igjen opført 1669. Det er et af de ypperste satiriske Verker, som nogensinde er skrevet; i den sunde og sande Morals Navn kaster Digteren her Handsken i Ansigtet paa den hyklerske Konvention, bag hvilken Lasten og den spidsfindige Kasuistik skjuler sig. 1669 opførtes ogsaa en Komedie paa Prosa, „Monsieur de Pourceaugnac“; fra 1670 skriver sig „Les amants magnifiques“ og „Le bourgeois gentilhomme“, en Satire paa Tidens latterlige Jagen efter Rang og Titler. Fra 1671 skriver sig bl. a. det lystige Spektakelstykke „Les fourberies de Scapin“; 1672 kom Molière i „Les femmes savantes“ tilbage til et lignende Stof, som han tidligere havde behandlet i „Les précieuses ridicules“, og hvilket han her behandlede mere udførlig og i mere udarbeidet Form. Molières sidste Stykke er „Le malade imaginaire“, som spilledes i Begyndelsen af 1673. Skjønt hans Helbred længe havde været meget vaklende, og hans Venner den ene Gang efter den anden havde opfordret ham til at trække sig tilbage fra Scenen, kunde han dog ikke bestemme sig til dette Skridt, men spillede Hovedrollen ogsaa i det nævnte Stykke. Ved dets fjerde Opførelse fik han paa Scenen en Blodstyrtning, som inden faa Timer gjorde Ende paa hans Liv. Efter hans Død aabenbarede den Fanatisme, som stedse havde gjort ham Livet surt, sig først i sit rette Lys. Som Skuespiller negtedes han en kirkelig Begravelse, og det var kun ved Kongens personlige Mellemkomst, at Enken opnaaede, at to Prester maatte assistere ved Begravelsen; kun ved at kaste Penge til den sammenstimlede Pøbel lykkedes det at afholde denne fra at begaa Voldsomheder. Den Fordom mod Skuespillere, der som ovenfor nævnt traadte i Veien ved hans Begravelse, havde ogsaa gjort, at han i levende Live ikke havde kunnet optages i det franske Akademi; først over 100 Aar efter hans Død blev denne Miskjendelse i nogen Grad gjort god igjen ved, at hans Buste blev opstillet i Akademiets Lokaler med den betegnende Indskrift: „Rien ne manque à sa gloire, il manquait à la nôtre“. — Molière var personlig en elskværdig og gjestfri Mand, skjønt han som de fleste store Komikere oftest var alvorlig og til og med tungsindig; han havde i den senere Del af sit Liv store Indtægter og brugte dem til at føre et stort Hus; de mest fremragende af Samtidens Forfattere var hans Venner og Gjester, saaledes Racine, Lafontaine og Boileau. Han udfoldede ogsaa en overordentlig stor Velgjørenhed og viste sig i det hele taget som en ædel og agtværdig Personlighed. Han var en særdeles fremragende Skuespiller, hvis rige Lune slog fortrinlig an hos Publikum, og hvis Stemme og Ansigt ved sit rigt vexlende Udtryk egnede sig ypperlig for de komiske Roller. Hans Betydning som Digter er den, at han dannede Mellemledet mellem den rige, svulmende Renaissance med dens overgivne Lune paa den ene Side og den mere ræsonnerende og tænkende Nytid paa den anden; samtidig med, at han optog Elementer fra den italienske „commedia dell' arte“ og udviklede denne til en udpræget Kunstform, satte han paa den anden Side de største Problemer under Debat og blev Skaberen af den moderne Karaktérkomedie med dens skarpe Kritik over Samfundsforhold og Samtidsfænomener. Han raadede over alle skiftende Stemninger, naar undtages den romantisk-lyriske, der ligesaa lidt laa for ham som for Flertallet af hans Landsmænd; hans Herredømme over Formen var og er uovertruffet. Med Hensyn til Stoffet hyldede han den største Frihed; han tog, hvad han behøvede, hvor han fandt det, hos de Gamle, hos Italienerne og hos Spanierne; „Je prends mon bien ou je le trouve“, sagde han selv i denne Anledning. Til Gjengjeld har ogsaa Eftertidens Komikere øst af den rige Kilde i hans omfangsrige Forfatterskab; navnlig kan det mærkes, at hans store Jevnbyrdige i det 18de Aarhundrede, Holberg, laante adskilligt fra ham. Af Molières Verker er der udkommet et stort Antal ældre og nyere Udgaver; af de ældre er Brets (6 Bd., 1773) den bedste, af de nyere Molands (7 Bd., 1863—64) samt Despois's og Mesnards (6 Bd., 1873—81). Hans Hovedverker er alle oversatte til de fleste levende Sprog og spilles endnu paa alle Scener som udødelige Mesterverker i sin Slags.

Molin, Johan Peter, fremragende svensk Billedhugger, f. 1814, d. 1873, blev først sat til Handelen og havde allerede egen Forretning, da han opgav denne Levevei for at dyrke Kunsten. 1843 reiste han til Kjøbenhavn, hvor han fik Undervisning af Medaljør Christensen; 1845—53 opholdt han sig derpaa i Rom og blev efter sin Hjemkomst 1855 Professor ved Akademiet i Stockholm. De mest berømte af hans Arbeider er den ypperlige Gruppe „Beltespænderne“ samt Karl den tolvtes Statue i Stockholm og den bekjendte i Bronce støbte Fontæne i „Kungsträdgården“ sammesteds. Hans Kompositionsevne var særdeles rig og hans Opfatning ægte kunstnerisk; Udførelsen er undertiden temmelig skizzeret, men i Regelen omhyggelig. — Foruden de nævnte og flere andre større Verker modellerede Molin flere Portrætbuster, der udmærker sig ved slaaende Lighed og sin Karakteristik.

Molina, Ludvig, spansk Theolog, f. 1540, d. 1601, var Jesuit og Lærer i Theologien ved det portugisiske Universitet i Evora. Han er bleven bekjendt ved sin mæglende Stilling til de kirkelige Dogmer om Naaden og Naadevalget. Han forsøgte at forsone den katholske Kirkes Theori og Praxis med hinanden ved at hæve Modsigelsen mellem den første, der støtter sig til Augustins Lære, og den anden, der helder til Semipelagianismen; han kom imidlertid i Realiteten til at give den sidste Medhold. De i hans Hovedverk „Liberi arbitrii cum gratiæ donis“ osv. (1588) udtalte Anskuelser foranledigede en Strid mellem Dominikanerne og Jesuiterne, da disse sidste sluttede sig til Molinas Parti (Molinisterne). Paven nedsatte i den Anledning en Kommission, som aldrig blev færdig med sin Dom; den katholske Kirke har dog senere i Realiteten anerkjendt Molinas Lære.

Molina, se Tirso de Molina.

Molinos, Michael, spansk Mystiker, f. 1640 (eller 1627), d. 1696, levede efter 1669 som Prest

i Rom og udgav der sin „Guida spirituale" (1675), hvori han lærte, at det sande Kristenliv bestod i ren Kjærlighed til Gud og umiddelbar Beskuelse af ham. Hans System fik Navn af Qvietisme (s. d.) og hans Tilhængere af Qvietister. I hans Skrift udpegede Jesuiterne 68 formentlig kjætterske Læresætninger, som 1687 blev fordømte af Paven; Molinos maatte afsværge sin Lære og tilbringe Resten af sit Liv i et Dominikanerkloster under haarde Bodsøvelser.

Molitor, Gabriel Jean Joseph, fransk Marskal, f. 1770, d. 1849, indtraadte under Revolutionskrigene som Kaptein i en Bataljon Frivillige, udmærkede sig gjentagne Gange og avancerede allerede 1799 til Brigadegeneral. Efter 1805 med Udmærkelse at have kjæmpet under Masséna blev han efter Freden i Presburg Guvernør i Dalmatien og indlagde sig Fortjeneste af Landets Organisation. 1807 kommanderede han i Pommern og indtog Stralsund, førte 1810 Besalingen i Hansestæderne og gik derpaa til Holland; 1814 underkastede han sig Bourbonnerne og blev Generalinspektør over Infanteriet, men organiserede under de 100 Dage Nationalgarderne i Elsas og mistede derfor ved den anden Restauration sit Embede, som han først fik igjen 1818. Efter ved sin raske Optræden at have bidraget til den hurtige Afgjørelse af Krigen i Spanien 1823 blev han Marskal og Pair af Frankrige.

Moll (af lat. mollis, d. e. blød), i Musiken Betegnelse for den af de to Toneslægter, der som Særmærke har liden Ters og liden Sext (i Modsætning til Dur, hvor Tersen og Sexten er store).

Molla, egentl. Mewla, arab., Herre, Titel for Overprester og Kadier i visse større Byer i de muhamedanske Lande.

Moller, Georg, tysk Arkitekt, f. 1784, d. 1852, byggede et større Antal Kirker, Theatret i Mainz og det hertugelige Residensslot i Wiesbaden samt udgav flere Skrifter om ældre Bygverker.

Mollientia, i Medicinen d. s. s. blødgjørende Midler.

Mollusker, Bløddyr (s. d.).

Molo, en Dæmning, som anbringes for at beskytte mod Bølgeslag i en Havn, der ikke af Naturen er lukket.

Moloch ell. **Molech**, egentl. Konge, et hos flere semitiske Folk forekommende Gudenavn. Paa den Tid, da Israeliterne lærte Fønikerne og Syrerne at kjende, dyrkedes Moloch som Gud for Sommersolen og den fortærende Hede ved Menneskeofre og blodige Selvlemlæstelser. Paa Salomos Tid indførtes Molochsdyrkelsen ogsaa i Israel (1 Kong. 11, 7), og der ofredes i Hinnoms Dal ved Jerusalem Børn til denne barbariske Gud, indtil Kong Josias 609 f. Kr. gjorde Ende paa Afgudsdyrkelsen (2 Kong. 23, 10).

Molokaner, d. e. Melkespisere, en religiøs Sekt i Rusland, som adskiller sig fra den græske Kirke ved at spise Melk i Fastetiden.

Molosser, i Oldtiden et Folk i Epiros. — Molossus, en fra Molosserne stammende Versfod, som bestaar af 3 lange Stavelser (— — —).

Mols, et Herred i Randers Amt i Jylland. Indbyggerne kaldes Molboer og er tidligere blevne beskyldte for at udmærke sig ved sin Dumhed, hvilket har givet Anledning til, at der er opstaaet en Række Sagn (**Molbohistorier**) om deres opdigtede dumme Bedrifter.

Moltke, oprindelig Molteke, en adelig Slægt, som fra Mecklenburg indvandrede til Danmark paa Erik Menveds Tid. — Viggo Moltke forsvarede 1368 tappert Vordingborg Slot mod Hanseaterne og blev senere Statholder i Skaane. — Adam Gottlob Moltke, Greve til Bregentved, f. 1709, d. 1792, samlede sig en betydelig Formue og var ved sin Død Danmarks største Jordegodseier. Han havde stor Indflydelse hos Fredrik den femte og befordrede ivrig Videnskab og Kunst; 1763 blev han Statsminister i Konseilet, men maatte 1770 vige for Struensee. — Hans Søn Joachim Godske Moltke, f. 1746, d. 1818, indtraadte 1771 i den civile Statstjeneste og beklædte flere høie Embeder. Som første Deputerede i Rentekammeret udvirkede han den vigtige Forordning af 1781 om Fællesskabets Ophævelse og var derpaa 1781—84 Statsminister. Da han det sidstnævnte Aar maatte vige for Guldberg, trak han sig tilbage til Privatlivet, indtil han 1813 blev kaldt til at overtage Ledelsen af Statens Finanser, som han derpaa med Dygtighed forvaltede til sin Død. Han var en overordentlig velgjørende Mand og oprettede Legater paa tilsammen 600,000 Kr., væsentlig for Studerende; sin rige Malerisamling aabnede han for Publikum, og sin Naturaliesamling skjænkede han til Universitetet. — Hans Søn Adam Vilhelm Moltke, f. 1785, d. 1864, blev 1809 Høiesteretsassessor, 1812 Deputeret i Rentekammeret og 1831 Finansminister. 1848 overtog han den vanskelige Post som Førsteminister; samtidig var han først Finans-, senere Udenrigsminister, indtil han 1852 trak sig tilbage, hvorefter han til 1860 var Medlem af Landsthinget og til 1863 kongevalgt Medlem af Rigsraadet. Han var for sin humane og ædle Færd meget yndet og deler med Faderen Æren for de rige Moltkeske Donationer. — Sidstnævntes Søn Fredrik Georg Julius Moltke, f. 1825, d. 1875, var Landsthingsmand fra 1864 og blev kort før sin Død Udenrigsminister. — Otto Joakim Moltke, yngre Søn af Adam Gottlob Moltke, f. 1770, d. 1853, blev 1813 Præsident i det slesvig-holstensk-lauenburgske Kancelli og 1824 Statsminister. Han var en trofast Støtte for den danske Sag i Slesvig, men aftraadte 1842, da han indsaa, hvilke Følger Prinsen af Augustenborgs Udnævnelse til Statholder vilde faa. — Karl Moltke, Greve til Nütschau, en Sønnesøns Søn af A. G. Moltke, f. 1798, d. 1866, blev 1834 Deputeret i Rentekammeret og for Finanserne, 1848 Præsident i det slesv.-holst.-lauenburgske Kancelli og var 1848 i kort Tid Statsminister; s. A. blev han Formand for den midlertidige Regjering i Slesvig og Holsten, men forjoges af Oprørerne; 1852—54 var han Minister for Slesvig og optraadte med Kraft mod de slesvig-holstenske Tendenser. — Karl Fredrik Moltke, f. 1784, d. 1863, blev Kaptein 1804 og Generalmajor 1842; som saadan kommanderede han 1849 en Brigade ved Kolding og Fredericia og 1850 en Division ved Isted. 1851—58 var han Generalløitnant og kommanderende General i Nørrejylland.

Moltke, Hellmuth Karl Bernhard, Greve, preussisk Generalfeltmarskal, f. 1800, er Søn af en Generalløitnant i dansk Tjeneste og fik sin Uddannelse paa Landkadetakademiet i Kjøbenhavn.

1818—22 var han dansk Løitnant, men gik derpaa i preussisk Tjeneste og blev 1835 Generalstabskaptein; s. A. tiltraadte han en Reise til Orienten; paa Mehemet Chosref Paschas Anmodning bosatte han sig for en Tid i Konstantinopel, hvor han tog virksom Del i den af Mahmud den anden iverksatte Omorganisation af den tyrkiske Armé samt forestod flere Befæstningsarbeider. 1838 gik han til Lilleasien, som han gjennemstreifede i alle Retninger, og tog derpaa Del i Krigen mod Kurderne og mod Ægypterne i Syrien. Efter sin Hjemkomst blev han 1842 Major, opholdt sig 1845—46 i Rom som Prins Henriks Adjutant, blev 1850 Oberstløitnant, 1851 Oberst, 1855 Generalmajor og 1859 Generalløitnant; fra 1857 forestod han Generalstaben og udnævntes 1858 definitivt til dens Chef, hvilken Stilling han senere stadig har indehavt. For Krigen med Danmark 1864 lagde Moltke Planen, ligesom han ledede Forberedelserne for Overgangen til Als; 1866 lagde han ligeledes Planen for Krigsførelsen mod Østerrige og viste sig derved i Besiddelse af et ganske overordentligt Feltherretalent; selv ledede han Infanterigeneral den preussiske Hærs Operationer og deltog i Slaget ved Königgrätz; efter denne Seier fik han en betydelig Statsdotation. For tredie Gang, i den tysk-franske Krig 1870—71, fik man Brug for Moltkes geniale Begavelse; allerede før Krigens Udbrud kunde han fremlægge et fuldstændigt Operationsudkast, og det for Tyskerne heldige Udfald af Krigen skyldes for en væsentlig Del hans ypperlige Ledelse. Under Krigen blev han 1870 Greve og efter dens Afslutning i 1871 Generalfeltmarskal, ligesom han 1872 blev Medlem af det preussiske Herrehus og atter fik store Dotationer. — Som Medlem af Rigsdagen (fra 1866) udøver Moltke stor Indflydelse ved Behandlingen af alle militære Spørgsmaal.

Moltke, Ludvig, dansk Literat, f. 1805, d. 1872, oversatte paa en fortrinlig Maade til Dansk et stort Antal Verker af den engelske Literatur, deriblandt Dickens's Romaner og flere af Bulwers og Marryats.

Molua eller **Moropue**, et mægtigt Negerrige i det indre Afrika, mellem 5° og 13° s. Br., ved Zambesiflodens Kilder. Befolkningen skal staa paa et forholdsvis høit Udviklingstrin og driver Landbrug og Slavehandel. Hovedstaden Kabebe skal have 50,000 Indb. og være regelmæssig bebygget.

Molukkerne eller **Krydderøerne**, det af en stor Mængde mindre Øer bestaaende Arkipel mellem Celebes og Nyguinea. Øerne er for det meste vulkanske og hjemsøges ofte af ødelæggende Jordskjelv; Klimatet er tropisk, men Heden dæmpes af Sjøvindene, og Opholdet er i Almindelighed ikke usundt for Europæere. De største af Øerne er Dsjilolo eller Halmahera, Ceram og Buro; samtlige Øers Fladeindhold er tilsammen ca. 2,000 Kv.mil og Indbyggerantallet ca. 450,000. Øernes Flora er overordentlig yppig og rig paa Arter; Krydernellikerne og Muskatnøddene har her sit Hjemsted; Kokos- og Sagopalmen forekommer i Mængde. Dyreverdenen er derimod yderst sparsomt repræsenteret, hvad Pattedyr angaar; af Fugle og navnlig af Insekter findes et stort Antal Arter. Indbyggerne er for det meste Haraforas eller Alfurer, som lever af Agerbrug og for en stor Del er protestantiske Kristne. — Molukkerne opdagedes 1512 af Portugiserne, som tog dem i Besiddelse, men i Begyndelsen af det 17de Aarh. blev fordrevne af Hollænderne, i hvis Besiddelse Øerne fremdeles er.

Molybdæn (Mo), et metallisk Grundstof, forekommer i Naturen ikke frit, men oftest forbundet med Svovl som Molybdænglans eller som molybdænsurt Blyoxyd eller (meget sjelden) som Molybdænsyre. Det udvindes i Form af et graat Pulver, hvis Streg har Metalglans, og som leder Elektriciteten; kun i den stærkeste Blæserørsflamme lader det sig sammensmelte til sammenhængende Masser og har da en tinhvid Farve. Det har en specifik Vegt af 8.6, er noget haardere end Sølv og lader sig hamre. I Luften oxyderer det meget let. Det rene Metal har ingen teknisk Interesse. Af dets Forbindelser kan mærkes molybdænsur Ammoniak, der spiller en vigtig Rolle i den analytiske Kemi som Reagens paa Fosforsyre, og Fosformolybdænsyre, der bruges som Reagens paa de organiske Baser.

Molyn, Peter, se Tempesta.

Moment, lat., Øieblik; Tidspunkt; ogsaa væsentlig Omstændighed ved noget; Bestemmelses- eller Bevæggrund. — Momentan, øieblikkelig; hurtig forbigaaende.

Momiers (udt. Momie), Spottenavn paa en metodistisk Sekt i Schweiz.

Mommsen, Theodor, berømt tysk Historieskriver og Arkæolog, f. 1817, studerede Retsvidenskab og Historie i Kiel og tilbragte derpaa nogle Aar i Frankrige og Italien; 1848 redigerede han en Tid „Schleswig-holsteinische Zeitung" og kaldtes s. A. til Professor i Retsvidenskaben i Leipzig; hans Deltagelse i de politiske Begivenheder medførte 1850 hans Afsættelse, hvorpaa han 1852 blev Professor i Romerret i Zürich. 1854 gik han i samme Egenskab til Breslau, hvorfra han 1858 forflyttedes til Berlin. 1874 udnævntes han til Professor i Retsvidenskab i Leipzig, men afslog denne Stilling, da han kort efter blev valgt til stadig Sekretær for Videnskabsakademiet i Berlin. Siden 1873 er han Medlem af Deputeretkammeret i den preussiske Landdag, hvor han hører til den national-liberale Fraktion. Mommsens literære Virksomhed er særdeles omfangsrig. Han begyndte den 1843 med Skriftet „De collegiis et sodaliciis Romanorum", paa hvilket fulgte et Verk over „De romerske Tribus i administrativ Henseende", „Oskiske Studier" (1845), „De nedre-italiske Dialekter" (1850), et paa sit Felt epokegjørende Arbeide, „De nordetruskiske Alfabeter" (1853), „Corpus inscriptionum Neapolitanarum" (1851), „Inscriptiones confoederationis Helveticae latinae" (1854) og „Corpus inscriptionum latinarum" (1863 og flgg.), som han udgav sammen med Henzen. Som Udbytte af de grundige historiske Forskninger, som han stadig drev ved Siden af de epigrafiske, udkom 1854—56 hans Hovedverk, „Römische Geschichte", som har oplevet 6 Udgaver og hører til de mest fremragende historiske Arbeider i den nyere Tid. Mommsen har derhos offentliggjort fortrinlige Monografier over den romerske Kronologi før Cæsar, det romerske Myntvæsen m. m. samt „Römisches Staatsrecht" (1876—77). — Hans Broder Johannes Tycho

Mommsen, f. 1819, har gjort sig bekjendt som dygtig Filolog og Kritiker. — En tredie Broder August Mommsen, f. 1821, er en fremragende Arkæolog.

Momos, i den senere græske Mythologi Dadelsygens Gud, efter Hesiod Søn af Natten.

Monaco, et lidet italiensk Fyrstendømme, som omgives af det franske Departement Alpes maritimes og staar under Frankriges Beskyttelse. Dets hele Areal er kun lidt over ¼ Kv.mil og Indbyggerantallet ca. 6000. Landets vigtigste Frembringelser er Sydfrugter og Olie. Regjeringsformen er absolut-monarkisk; Fyrsten har saavel den lovgivende som den udøvende Magt i sin Haand. Hovedstaden Monaco ligger i Nærheden af Nizza og har ca. 2800 Indb. og Havn. Klimatet er sjelden mildt og behageligt, hvorfor Byen ligesom Nizza besøges af Brystsyge. Den største Tilstrømning af Fremmede skriver sig dog fra den berygtede Spillebank, som i længere Tid har bestaaet her, og fra hvilken Fyrsten faar sine vigtigste Indtægter. Monaco har siden 968 været i Slægten Grimaldis Besiddelse; den nuværende Fyrste er Karl den tredie, f. 1818.

Monade, af gr. μόνας, d. e. Enhed, i Filosofien Betegnelse for et enkelt aandigt Væsen (se Leibnitz). — Monader kaldes ogsaa en Gruppe af mikroskopiske Organismer.

Monaghan (udt. Monnægæn), Grevskab i den irske Provins Ulster, 23 Kv.mil stort, med 114,000 Indb. Landet er for det meste fladt eller bakket og ret frugtbart; Agerbrug og Kvægavl er Hovednæringsveiene. Hovedstaden af samme Navn har ca. 4,000 Indb.

Monaldeschi (udt. Monaldeski), Giovanni, Marchese, italiensk Adelsmand, kom under Dronning Kristina til Sverige og blev 1652 Staldmester. Han vandt Dronningens særlige Gunst og sendtes af hende i flere diplomatiske Missioner til Polen og Italien. Efter hendes Tronfrasigelse fulgte han hende til Udlandet. Medens hun opholdt sig ved det franske Hof, lod hun ham i et Anfald af Vrede, maaske foraarsaget af Jalousi, dræbe i Versailles 1657. Hans Historie har gjentagne Gange været poetisk behandlet.

Monark, egentl. Enehersker; sædvanlig d. s. s. Konge eller overhoved Fyrste. — **Monarki**, egentl. Eneherredømme, Rige, hvor Statsoverhovedet hersker uindskrænket; nu betegner dog Ordet i Almindelighed (i Modsætning til Republik) en Stat, der styres af en arvelig og personlig uansvarlig Konge eller Keiser; med Hensyn til dennes forskjellige Magtfylde skjelnes mellem uindskrænkede eller absolute Monarkier, hvor Fyrsten indehar saavel den lovgivende og høieste dømmende Myndighed som den udøvende, og hvor der ingen Folkerepræsentation findes, og indskrænkede eller konstitutionelle Monarkier, hvor den lovgivende og bevilgende Myndighed er hos Folket og af dette udøves gjennem dets Repræsentation, medens Kongen eller Keiseren med sit ansvarlige Statsraad indehar den udøvende Magt. — Monarkisk kaldes en Forfatning, ifølge hvilken Regjeringsformen er et Monarki.

Monastir, Bitolia ell. **Toli-Monastir**, Hovedstad i Vilajetet af samme Navn i det sydvestlige Tyrki, har 55,000 Indb., som driver betydelig Industri og Handel. Omegnen frembringer Hvede, Tobak og Krap. — Monastir er ogsaa Navn paa en By paa Østkysten af Tunis, med 8,000 Indb.

Monbuttu, et Folk i Centralafrika, mellem 3° og 4° n. B., er ligesom dets Naboer, Niam-Niamstammen, Menneskeædere. De driver betydelig Industri.

Moncada, Don Francisco de, Greve af Osona, spansk Historieskriver, f. 1586, d. 1635, beklædte en Række høie Embeder, bl. a. som Guvernør over Nederlandene og Øverstbefalende over de derværende spanske Tropper. Hans Hovedverk, „Historie om Katalonernes og Aragonernes Expedition mod Tyrkerne og Grækerne" (1623), er et klassisk Arbeide, hvad Sprog og Fremstilling angaar.

Moncey (udt. Mongsæ), Bon Adrien Jeannot, Hertug af Conegliano, fransk Marskal, f. 1754, d. 1842, blev 1794 Brigadegeneral og kort Tid efter Divisionsgeneral samt fik 1795 Overkommandoen i Pyrenæerne. Efter gjentagne Gange at have seiret og underlagt sig hele Biscaya sluttede han Vaabenstilstanden i San Sebastian. 1800 kommanderede han i Italien et Korps under Bonaparte og udmærkede sig ved Marengo og Roveredo; 1801 blev han Inspektør for Nationalgendarmeriet, 1804 Marskal og 1805 Hertug af Conegliano. 1808 kjæmpede han paany heldig mod Spanierne, men blev derefter paa Grund af Uenighed med Keiseren i Politiken ikke anvendt førend i 1814, da han blev Næstkommanderende over Nationalgarden i Paris. Efter Keiserens Tronfrasigelse sluttede han sig til Restaurationen og blev Pair; han imidlertid negtede at præsidere i den Krigsret, som skulde dømme Ney, blev han afsat og for en Tid fængslet, men 1819 atter udnævnt til Pair; 1823 kommanderede han et Korps mod Spanierne, hørte derpaa i Pairskammeret til Oppositionen og blev 1834 Guvernør for Invalidernes Hotel i Paris.

Mondovi, forhen Montevico eller Monreale, By i den italienske Provins Cuneo, 10 Mil syd for Turin, med 17,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har betydelig Industri og Handel. Her beseirede Franskmændene under Masséna og Augereau Østerrigerne under Beaulieu 21de April 1796.

Mondur, d. s. s. Mundering (s. d.).

Mone, Franz Joseph, tysk Historiker, f. 1796, d. 1871, blev 1817 Privatdocent i Heidelberg, 1818 Sekretær ved Universitetsbiblioteket og 1819 Professor i Historie; 1825 blev han tillige Universitetsbibliothekar. 1827 kaldtes han til Professor i Löwen, men vendte 1831 tilbage til Heidelberg, hvor han levede som Privatmand, indtil han 1835 kaldtes til Geheimearkivar og Direktør for det badenske General-Landsarkiv. Som saadan foranstaltede han „Quellensammlung der badischen Landesgeschichte" (1845—67). Af hans Skrifter kan foruden et Antal mindre Afhandlinger nævnes „Hedenskabets Historie i det nordlige Europa" (1822—23), „Kilder og Forskninger til den tyske Literaturs og det tyske Sprogs Historie" (1830), „Oversigt over den nederlandske Folkeliteratur i ældre Tid" (1838), „Det galliske Sprog og dets Brugbarhed for Historien" (1851), „Keltiske Forskninger til Mellemeuropas Historie" (1857) m. fl.

Monge (udt. Mongsj), Gaspard, berømt fransk Mathematiker og Fysiker, f. 1746, d. 1818, blev 16 Aar gammel Lærer i Fysik ved Skolen i Lyon

og kaldtes 1780 til Professor i Hydrodynamik i Paris. Under Revolutionen, til hvilken han sluttede sig, var han 1792—93 Marineminister og derpaa Direktør for Republikens Vaabenfabriker. En af hans største Fortjenester i dette Tidsrum er hans Deltagelse i Grundlæggelsen af den polytekniske Skole i Paris (1794), hvor han ledede det geometriske Studium indtil 1809, og hvor han og hans Elever lagde Grunden til den saakaldte „moderne Geometri". Senere gik han til Italien for at lede Overførelsen af de der erobrede Kunstskatte og til Ægypten, hvor han undersøgte Oldtidslevningerne og bl. a. opdagede Luftspeilingernes Theori. Efter sin Hjemkomst blev han atter Professor og hædredes af Napoleon med de største Udmærkelser; efter Restaurationen mistede han sine Embeder. Han har gjort en Mængde videnskabelige Opdagelser, især ved sindrige Anvendelser af Infinitesimalregningen paa Geometrien og omvendt, hvorhos den deskriptive Geometri (se Geometri) omtrent som den endnu læres, næsten kan siges at være skabt af ham.

Monghir ell. **Mungair**, By i det britiske Præsidentskab Bengalen, ved Floden Ganges, med 60,000 Indb.

Mongoler, et Folkenavn, hvis Betydning er forskjellig; almindelig omfatter det dog et bestemt Folk af den altaiske Folkestamme. Oprindelig var Mongolerne og Tatarerne Grene af samme Folk, der boede paa det store Plateau mellem Sibirien og Kina, og som samledes af Dsjingis-Khan; med dennes Undersaatter forenede sig ogsaa Tyrker og Tunguser, og af denne Blanding opstod en Navneforvirring, som ledede til, at man nu under Fællesnavnet Tatarer almindelig omfatter de tre Underafdelinger Mongoler, Tyrker og Tunguser. Mongolernes udprægede Legems- og Ansigtsform har gjort dem til Typus for en hel Menneskerace (se Folkeslag). — I mere indskrænket Forstand betegner man med Navnet Mongoler Beboerne af Mongoliet, mellem Kina i Syd og Sibirien i Nord, øst og vest for Ørkenen Gobi (s. d.). Disse Mongoler deles i tre forskjellige Grupper, Østmongolerne, Kalmukkerne (s. d.) og Buræterne (s. d.). Østmongolerne har mest udpræget bevaret Stammens Eiendommeligheder; de bor i Filtelte eller Jurter og lever hovedsagelig af Kvægavl. Deres vigtigste Husdyr er Faar, Kameler og Heste, hvorhos de ogsaa holder Hornkvæg og Æsler. Agerbruget er hos dem høist ubetydeligt, og deres Industri indskrænker sig til Forfærdigelsen af Filt og Pelsklæder. De lever under mange indbyrdes uafhængige Høvdinger, som staar under Kinas Overhøihed og maa betale Tribut; et politisk Opsyn øver de i Landet boende kinesiske Guvernører. Religionen er den buddhistiske, og den øverste religiøse Myndighed er Dalai-Lama. — Størrelsen af hele det under kinesisk Overøvrighed staaende Mongoli er 60,850 Kv.mil og Befolkningen udgjør ca. 2 Mill., hvoraf $1^1/_2$ Mill. Mongoler og $^1/_2$ Mill. Kinesere. — Mongolernes Historie i den ældste Tid er meget dunkel. Først fra Dsjingis-Khans Optræden i Begyndelsen af det 13de Aarh. e. Kr. har man nøiagtige Oplysninger. Denne store Hærfører samlede flere beslægtede Stammer og drog med dem herjende om, idet han underlagde sig uhyre Strækninger i det indre af Asien; samtidig begyndte dels Buddhismen, dels Muhamedanismen at vinde Udbredelse blandt Mongolerne; dermed fulgte ogsaa nogen Kultur, og der opstod endog en egen mongolsk Literatur, som bl. a. har vigtige historiske Verker at opvise. Efter Dsjingis-Khans Død 1227 deltes hans Rige mellem hans Sønner, med en af dem, Uegetai eller Oktai, til Overkhan. De fortsatte med Erobringstogene, underkastede sig Kina, styrtede Khalifatet i Bagdad og gjorde de seldsjukiske Sultaner i Ikonium afhængige. En af dem, Batu-Khan, drog 1237 mod Rusland, erobrede Moskva, herjede Landet og lagde det under sig, hvorpaa han med sine Krigerskarer rykkede gjennem Polen ind i Schlesien, slog 1241 de tyske Ridderes, Polakernes og Schlesiernes forenede Hære ved Wahlstatt og herjede derefter paa det skrækkeligste Mähren, indtil han 21de Juni blev slaaet ved Olmütz; han vendte sig nu mod Ungarn, som han ligeledes herjede; men ved Uegetais Død 1243 foranledigedes han til at afstaa fra videre Operationer i Europa og trække sig tilbage til Hovedstaden Karakorum. I den anden Halvdel af det 13de Aarh. stod det mongolske Rige paa sin Høide. Under Overkhanens Herredømme stod flere Underkhaner i de enkelte Lande og Landsdele; men denne Fordeling af Herredømmet ledede til Rigets Forfald. Indre Stridigheder opstod, og allerede ved Aarhundredets Slutning var det mongolske Rige opløst i flere uafhængige Stater, hvoraf de betydeligste var de i Kina, Turkestan, Sibirien, Rusland og Persien. 1368 blev Mongolerne fordrevne fra Kina, og i den sidste Halvdel af det 15de Aarh. mistede de sit Fodfæste i Rusland. Derimod befæstedes deres Magt i Mellem- og Vestasien af Timur (Tamerlan), som i den sidste Halvdel af det 14de Aarh. grundede et nyt mongolsk Rige, der dog efter et Aarhundredes Forløb opløste sig. Kun i Dsjagatai holdt Timurs Slægt sig, og herfra udgik Baber, som 1519 grundede et nyt Rige i Indien og blev Stamfader til Stormogulerne. Fra Begyndelsen af det 16de Aarh. tabte Mongolerne al verdenshistorisk Betydning og delte sig i en Mængde Stammer, som for Størstedelen underkuedes af Naboerne. Kun i Dsjagatai har der lige til Nutiden holdt sig uafhængige mongolske Herskere, som udleder sin Herkomst fra Dsjingis-Khan og Timur.

Monika, Kirkefaderen Augustins Moder, dyrkes af den katholske Kirke som Helgen; hendes Mindedag er den 4de Mai.

Monisme, den metafysiske Verdensanskuelse, som søger at forklare alle Fænoméner ud af et eneste Princip og navnlig stiller sig mod Dualismen (s. d.) med Hensyn til Forholdet mellem det materielle og det immaterielle.

Moniteur (udt. Monitør), d. e. „Paaminder", et i 1789 grundet fransk Blad, der af Bonaparte som Førstekonsul blev gjort til hans officielle Organ; fra 1811 førte det Titelen „Le moniteur officiel" og vedblev at være Regjeringsorgan til 1869, da det solgtes og gik over til at blive et konservativt Partiblad, medens det erstattedes ved „Journal officiel". De ældre Aargange af Bladet indeholder vigtige historiske Oplysninger og er gjentagne Gange optrykte.

Monitor, Navn paa et eiendommeligt Slags Krigsskibe, som for første Gang blev benyttede

1861 i den amerikanske Borgerkrig. Opfinderen er den berømte svenske, i Amerika bosatte Ingeniør John Ericsson. Monitorerne er forholdsvis smaa, byggede helt af Jern og uden Seilmaster, saa at de udelukkende drives af Maskinen; de er saaledes konstruerede, at Dækket kun rager ganske ubetydelig op over Vandfladen for ikke at frembyde noget stort Sigteobjekt for Fienden; paa Midten af Fartøiet hæver sig et rundt Taarn, beklædt med svære Panserplader, i hvilket der findes én eller to Kanoner af svært Kaliber. Taarnet lader sig ved en Maskine dreie rundt. Den første Monitor blev berømt ved sin heldige Kamp med Panserfartøiet „Merrimac", men gik senere under med hele sit Mandskab, da den skulde forsøge at gaa ud i rum Sjø. Senere har man dog gjort væsentlige Forbedringer i Monitorernes Konstruktion og derved gjort det muligt for dem ogsaa at bevæge sig udenskjærs; den amerikanske, med to Taarne forsynede Monitor „Miantonomok", hvis Dæk kun ligger 45 Centimeter over Vandfladen, gik endog 1866 over Atlanterhavet og tilbagelagde Veien fra New-York til England paa 10 Dage. De fleste Stater har nu anskaffet nogle Monitorer; den norske Marine har fire.

Monk, George, Hertug af Albemarle, engelsk Hærfører og Statsmand, f. 1608, d. 1670, tjente i sin Ungdom i Spanien og Nederlandene og deltog 1639 i Karl den førstes Tog mod Skotterne. Under Borgerkrigen blev han 1644 tagen til Fange og sat i Tower, hvor han maatte tilbringe to Aar; ved sin Frigivelse maatte han besværge Covenantet, kjæmpede nu med Held mod Royalisterne og blev af Cromwell udnævnt til Generalløitnant. Efter at have udmærket sig i Slaget ved Dunbar blev han Øverstbefalende i Skotland, gik 1653 mod Hollænderne og blev 1654 Guvernør i Skotland. Royalisterne begyndte imidlertid at have sine Øine henvendte paa Monk; men han afviste deres Tilnærmelser og erklærede sig ved Cromwells Død for hans Søn. Da imidlertid under General Lambert Militærdespotiet begyndte at gribe om sig, rykkede han Nytaarsdag 1660 med 6,000 Mand over den engelske Grændse, forenede sig med Fairfax og drog efter en Maaneds Forløb uden Sværdslag ind i London. Efter at have gjenindsat de fordrevne presbyterianske Parlamentsmedlemmer traadte han i Underhandling med Karl den anden, som 8de Mai blev udraabt til Konge. Karl belønnede ham paa det rigeste; senere udmærkede han sig i Krigen mod Hollænderne 1666, i hvilken han blev slagen af Ruyter, men derpaa beseirede denne i et blodigt Sjøslag ved North-Foreland. — Hans Søn **Christofer Monk**, f. 1653, døde 1688 som Guvernør paa Jamaika.

Monmouth (udt. Monmøddh), Grevskab i det vestlige England, mellem Hereford i Nordost, Glocester i Øst, Severn i Syd og Wales i Vest og Nordvest, er ca. 27 Kv.mil stort og har ca. 200,000 Indb. Landets Karaktér er stærkt vekslende; Jordbunden er frugtbar, Agerbrug og Kvægavl Hovednæringsveiene. Hovedstaden **Monmouth** har 6,000 Indb.

Monmouth, James, Hertug, engelsk Tronprætendent, en uægte Søn af Kong Karl den anden, f. 1649, d. 1685, fik af Faderen en omhyggelig Opdragelse og blev Guvernør i Skotland, hvor han ved Mildhed søgte at berolige Presbyterianerne. Han kunde dog ikke hindre, at der udbrød en Opstand, som han 1679 beseirede. 1681 maatte han aftræde sit Embede til Kongens Broder, den senere Jakob den anden; han søgte nu at fortrænge denne fra Tronfølgen ved at skaffe Beviser for at være født i et hemmeligt Ægteskab. Kongen maatte forvise ham til Holland, men understøttede ham samtidig. Efter Jakob den andens Tronbestigelse samlede han sine Tilhængere og landede i Skotland; efter at have faaet ikke lidet Tilløb, saa at han raadede over en Armé paa 6,000 Mand, antog han 20de Juni 1685 Kongenavn og rykkede frem mod Bridgewater. 5te Juli blev han imidlertid beseiret ved Sedgemoore, fangen og 15de Juli uden retslig Undersøgelse henrettet paa Tower-Hill.

Monnier (udt. Monie), Henri, fransk Forfatter, f. 1799, d. 1877, havde i sin Ungdom Ansættelse paa et Regjeringskontor, men lagde sig senere efter Malerkunsten, navnlig efter Karrikaturtegningen, og illustrerede Lafontaines og Bérangers Verker. 1830 udgav han „Scènes populaires, dessinées à la plume" med yderlige Skildringer fra det pariske Bourgeoisis og Spidsborgerskabs Kredse; senere dramatiserede han, tildels sammen med andre, flere af sine Fortællinger.

Monnier, Marc, fransk Forfatter, f. 1828, har tilbragt en Del af sit Liv i Italien og behandlet flere Episoder af dettes Historie i Monografier („Garibaldi", „Erobringen af begge Sicilier", „Røvervæsenet i Syditalien"). Han har desuden optraadt som Novellist, Komedieforfatter, Lyriker og Theaterhistoriker („Les aïeux de Figaro").

Monocle, Øieglas for ét Øie.

Monod (udt. Monaa), Adolphe, fransk protestantisk Theolog, f. 1802 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader var fransk reformert Prest, d. 1856, stiftede 1825 en evangelisk Menighed i Neapel, hvis Prest han var til 1827, og ansattes derpaa som Prest ved den protestantiske Menighed i Lyon. Her reiste der sig en heftig Opposition mod ham, og da han engang i en Prædiken havde udtalt sig vel skarpt, blev han afsat. Han stiftede nu en Frimenighed, som vandt stor Tilslutning. 1836 blev han Professor i Theologi ved det reformerte Fakultet i Montauban, hvor han virkede til 1847, da han kaldtes til Prest i Paris. Han har udgivet et større Antal Prædikener, der ligesom hans øvrige Skrifter („Lucile" m. fl.) er oversatte til flere levende Sprog.

Monodi, énstemmig Sang.

Monodrama, et Drama, hvori kun én Person optræder.

Monofysiter, i Kirkehistorien Benævnelse paa et religiøst Parti, som lærte, at Kristus kun havde én Natur. Partiets theologiske Hovedrepræsentant var Patriarken Kyrillos af Alexandria, som 431 opnaaede at faa Læren om Kristi to Naturer fordømt paa Synoden i Efesos. Hans Efterfølgere Dioskuros og Arkimandriten Eutykhes i Konstantinopel fik Monofysitismen formelig anerkjendt paa den saakalte Røversynode i Efesos 449; men allerede 451 blev Eutykhes med alle sine Tilhængere fordømt paa Kirkeforsamlingen i Khalkedon. Trods mangehaande Forfølgelser holdt dog

Monofysiterne sig og er endnu adskillig udbredte i Ægypten, Syrien og Mesopotamien, hvor de kaldes Jakobiter; til de monofysitiske Kirkeafdelinger hører ogsaa den abessiniske og den koptiske.

Monogami, én Mands ægteskabelige Samliv med én Kvinde (modsat Polygami og Polyandri).

Monografi, et Skrift, der behandler en enkelt Gjenstand paa en eller anden Videnskabs Gebet som et hele for sig.

Monogram, sammenslynget Navnetræk.

Monokord, musikalsk Instrument til at maale Toneafstande (Intervaller). Det bestaar af et inddelt Gribebret og havde oprindelig kun én Streng, hvortil senere er føiet flere, indtil otte.

Monokotyledoner, d. s. s. Enfrøbladede.

Monokrom, Maleri, udført med én Farve.

Monolog, Enetale, i Dramaet (i Modsætning til Dialog) en Replik, som en af de handlende Personer udtaler til sig selv alene.

Monom, i Mathematiken en enkeltledet Størrelse (modsat Polynom).

Monomani, en af Esquirol opstillet Art af Vanvid, som skal karakteriseres ved fremherskende Tilbøielighed og Drift i en enkelt Retning, mest en forbrydersk, medens Aandslivet ellers er normalt. Den nyere Psykiatri forkaster denne Inddeling, ved hvilken der ikke er taget Hensyn til den sygelige sjelelige Grundtilstand.

Monopol, d. e. Enehandel, en af Staten en Person eller et Selskab meddelt udelukkende Ret til at handle paa et bestemt Land eller med en bestemt Vare; ved en saadan Eneret bortfalder naturligvis enhver Konkurrance, saa at Monopolets Indehaver kan stille sine Fordringer saa høit, han vil. For enkelte Artiklers vedkommende er Monopol i flere Lande forbeholdt Staten selv, saaledes i Frankrige for Tobak. — Monopolernes gyldne Tidsalder var i omtrent alle europæiske Lande Enevældets Tid, da der gaves Monopoler i alle mulige Retninger, til Landenes store Skade; i Nutiden er de fleste ophævede, og den Anskuelse er trængt almindelig igjennem, at den frie Konkurrance bedre svarer til den enkeltes saavelsom til Samfundets Tarv.

Monopoli, By i den italienske Provins Bari, ved Adriaterhavet, med 14,000 Indb., er Sæde for en Biskop.

Monotheisme, Troen paa og Dyrkelsen af én Gud. De monotheistiske Religioner er Jødedommen, Kristendommen og Muhamedanismen.

Monotheleter, en gammelkristen Sekt, som lærte, at der hos Kristus vel var to Naturer, men dog kun én Villie, den guddommelige. Monotheleternes Lære blev 680 fordømt som Kjætteri; af Sektens Rester udviklede Maroniterne sig.

Monotoni, Entonighed, Mangel paa Modulation; Ensformighed. — Monoton, i en og samme Tone; ogsaa ensformig.

Monrad, Ditlev Gothard, fremragende dansk Geistlig og Politiker, f. 1811, blev Student 1830, tog 1836 theologisk Embedsexamen og 1838 Magistergraden med en Disputats om et Emne af den orientalske Sprogvidenskab. Efter en Udenlandsreise begyndte han at udgive sine „Flyvende politiske Blade“ (1840—42), som vakte stor Opmærksomhed ved sin frimodige Tone og paadrog ham Domfældelse, Mulkt og Censur. 1840 blev han Medudgiver af „Fædrelandet“ og valgtes 1841 til Medlem af Kjøbenhavns Borgerrepræsentation samt næste Aar til Medlem af Direktionen for Skolevæsenet. 1843 blev han Redaktør af Trykkefrihedsselskabets Organ „Dansk Folkeblad“; 1846 blev han Prest paa Laaland, i hvilken Stilling han dog ikke længe forblev; 1848 blev han nemlig efter at have været blandt Indbyderne til det store Kasinomøde udnævnt til Kirke- og Undervisningsminister i det nye Kabinet. Efter væsentlig at have udarbeidet Udkastet til en Grundlov maatte han imidlertid allerede i November gaa af med de øvrige Ministre, og 1849 udnævntes han til Biskop over Laaland og Falsters Stift. I Decbr. s. A. indvalgtes han i det første Folkething og var senere stadig Folkethingsmand for Nykjøbing; 1856 valgtes han af Folkethinget til Medlem af Rigsraadet. I Mellemtiden var han af det Ørstedske Ministerium bleven afskediget som Biskop, da han hørte til de høiere Embedsmænd, som havde paadraget sig dets Uvillie; efter Ministerskiftet blev han 1855 Overdirektør for Danmarks Borger- og Almueskolevæsen, Departementschef under Kultusministeriet og 1858 Direktør i samme Ministerium; 1859 indtraadte han som Kirke- og Undervisningsminister i det Hallske Kabinet, med hvilket han dog allerede efter 7 Maaneders Forløb gik af. Da det derpaa følgende Rotwittske Ministerium faldt ved Rotwitts Død, kaldtes Monrad 24de Febr. 1860 paany til Kultusminister under Hall og var derhos til Høsten 1861 Indenrigsminister, i hvilken Egenskab han gjennemførte flere vigtige Reformer. Da Hall gik af 31te December 1863 og Krigen stod for Døren, fik Monrad det Hverv som Konseilspræsident at danne et nyt Ministerium, i hvilket han selv tillige blev Finansminister og interimistisk Minister for Holsten og Lauenburg. Han formaaede dog ikke under Krigens Tid at hindre, at Landet i kort Tid blev bragt til Afgrundens Rand; 11te Juli 1864 gik han derfor af, og det følgende Ministerium søgte strax Fred. 1865 udgav Monrad fortrinlige nye Oversættelser af Profeten Esaias, Jobs Bog og Salmerne; s. A. reiste han til Nyséland, hvor han med sin Familie opholdt sig til 1869. Efter sin Tilbagekomst det nævnte Aar blev han Prest i Brøndby og kaldtes derfra atter 1871 til Biskop i Laaland og Falster, hvilket Embede han siden stadig har beklædt. Saavel 1871 som 1872 søgte han igjen at faa Plads i Folkethinget, uden at det lykkedes ham; først i 1882 blev han paany indvalgt fra sin gamle Kreds Nykjøbing. Ogsaa i de senere Aar har han fortsat sin literære Virksomhed og bl. a. udgivet en fortrinlig Prædikensamling (1871) m. fl. theologiske og Opbyggelsesskrifter samt „politiske Breve“, af hvilke navnlig den i 1882 offentliggjorte Brochure „Den stille Magt“ vakte stor Opsigt og gav Anledning til Polemik fra det konservativ-ministerielle Partis Side.

Monrad, Marcus Jakob, norsk Videnskabsmand og Forfatter, f. i Nøtterø 19de Januar 1816, kom 1832 i Skiens Skole, hvorfra han dimitteredes til Universitetet 1834; saavel for Examen artium som Andenexamen (1835) erholdt han Karakteren Laudabilis præ ceteris og tog 1840 theologisk Embedsexamen, ligeledes med Udmærkelse. Allerede som theologisk Studerende havde han ved Siden af sit egentlige Examensfag ogsaa lagt sig efter Filologi, Mathematik og Filosofi; efter at have taget Embeds-

examen begyndte han at fordybe sig mere i Filosofien, og 1842 reiste han med offentligt Stipendium til Berlin for at høre Schelling. Foruden dennes Forelæsninger besøgte han ogsaa flere hegelianske Filosofers og søgte at sætte sig ind i den hegelske Logik. Efter et Ophold i Italien, hvor han studerede Kunsten og dens Historie, gik han til Paris, hvor han opholdt sig til Høsten 1844. Efter sin Hjemkomst blev han 1845 udnævnt til Lektor og 1851 til Professor i Filosofi ved Kristiania Universitet, hvilken Stilling han siden har indehavt. 1857 var han med at stifte Videnskabsselskabet i Kristiania; foruden af dette er han ogsaa Medlem af Videnskabsselskabet i Trondhjem og af et Par lærde Selskaber i Udlandet. Ved Universitetet har Monrad, foruden Begyndelsesgrundene i Filosofien for Andenexamensstuderende, fortrinsvis foredraget Religionsfilosofi og Æsthetik samt fortolket Skrifter af Platon og Aristoteles. Som Forfatter har han været særdeles frugtbar paa forskjellige Felter. Foruden et stort Antal Opsatser væsentlig af filosofisk Indhold i forskjellige Aviser og Tidsskrifter har han særskilt offentliggjort bl. a. „Studenten" (1843, en Række Taler, holdte i Studentersamfundet), „Filosofisk Propædeutik", „Psykologi" og „Ethik", tre kortfattede Lærebøger, beregnede paa de Studerende til Andenexamen, „Om det arvelige Kongedømmes Betydning" (1853, en akademisk Leilighedstale), „Om de klassiske Studiers Betydning for den høiere Almendannelse" (1857, et Indlæg i Skolestriden til Fordel for de klassiske Sprog), „Tolv Forelæsninger om det Skjønne" (1859), et historisk Arbeide over det norske Universitet (1861, som Program i Anledning af Universitetets Halvhundredaarsfest), „En Episode under Forhandlingerne mellem Tro og Viden" (1869), „Tankeretninger i den nyere Tid, et kritisk Rundskue" (1874; ogsaa udgivet paa Tysk), „Literaturen og dens Dele, en Indledning til Literaturstudium" (1876) og „Udsigt over den høiere Logik" (1881). Som Filosof er Monrad nærmest at regne til den hegelske Skole, men hører egentlig ikke til nogen af de Fraktioner, hvori Skolen har delt sig, idet han har stræbt at holde sig selvstændig og optaget et vist skeptisk Moment i Modsætning til de nævnte Fraktioners Dogmatisme. Som Forfatter staar han høit ved sin klare, letfattelige Fremstilling og sit elegante, smukke Sprog. — Af de offentlige Hverv, Monrad har indehavt, kan nævnes, at han har været Medlem af Kommissionerne angaaende det høiere Skolevæsen, angaaende Landstads og Hauges Salmebøger og angaaende Lindemans Koralbog. 1850 var han Medstifter af „Selskabet til Folkeoplysningens Fremme", af hvis Bestyrelse han senere stadig har været Medlem; 1869 foreslog han Oprettelsen af et Skulpturmuséum i Kristiania, og efterat dette 1881 var kommet istand, deltog han i dets Indretning og blev Medlem af dets Bestyrelse. Ligesaa har han i længere Tid været Medlem af Nationalgaleriets Bestyrelse. Han var ogsaa en af de første, som virkede for Oprettelsen af en norsk Scene i Kristiania, og deltog i Begyndelsen i dens Ledelse. Det filharmoniske Selskab havde i ham en af sine Stiftere og i længere Tid Medbestyrere; sammen med Ole Bull o. fl. indgav han i sin Tid Forslag om Oprettelsen af et norsk musikalsk Akademi, dog uden Resultat.

Monreale, By i Provinsen Palermo paa Sicilien, 1 Mil sydvest for Palermo, med 16,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop og har blandt andre mærkelige Bygninger et bekjendt Benediktinerabbedi og en gammel Domkirke, hvor de normanniske Konger ligger begravne. Her begyndte 30te Marts 1282 den sicilianske Vesper (s. d.).

Monroe, James, Præsident i de Forenede Stater, f. 1759, d. 1831, studerede Retsvidenskaben, da Uafhængighedskrigen udbrød og kaldte ham til Vaaben. Efter Krigens Slutning udtraadte han af Hæren som Kaptein, gjenoptog sine Studier og blev 1783 Medlem af Kongressen. 1789 valgtes han til Senator for Virginien, gik 1794 som Gesandt til Frankrige og var derpaa 1799—1802 Guvernør i Virginien. 1803 gik han atter som Gesandt til Paris og derpaa til London og Madrid. Efter paany at have beklædt Guvernørembedet i Virginien blev han 1811 Statssekretær og Krigsminister; 1817 valgtes han til Unionens Præsident, og efter Udløbet af sin Funktionstid blev han 1821 enstemmig gjenvalgt. Under hans første Embedsperiode optoges Missisippi, Illinois og Alabama som nye Stater i Unionen, og Florida erhvervedes ved Kjøb; i hans anden Periode optoges Missouri som Slavestat og indgikkes det uheldige Missouri-Kompromis, ifølge hvilket de Stater, som laa søndenfor 36° 30′ n. Br., var berettigede til at holde Slaver. I sin Udenrigspolitik gjorde Monroe sig bekjendt ved at udtale den saakaldte „Monroe-Doktrin", der gik ud paa, at der i Amerika ikke burde oprettes nye europæiske Kolonier, og at Udvidelser af de europæiske Staters Indflydelse eller af den monarkiske Forfatning paa det amerikanske Fastland ikke maatte taales. Forvaltningen var under Monroe udmærket og Landets Tilstand god; han selv var en redelig, kraftig og flittig Mand af jevne Sæder og høit agtet af sine Medborgere.

Monrovia, Hovedstad i Negerrepubliken Liberia, paa Afrikas Vestkyst, med 13,000 Indb.

Mons, paa Flamsk Bergen, By og Hovedstad i den belgiske Provins Hainaut, med 25,000 Indb., en Kunst- og Musikskole, betydelig Fabrikation af Bomuldsvarer og udstrakt Handel med Korn og Stenkul. Byen skylder en af Cæsars Leire sin første Oprindelse og var allerede i Middelalderen af Vigtighed. Dens Fæstningsverker nedlagdes 1866.

Monsen, Christian Martin, norsk Digter, f. 18de Juni 1815, d. 1852, tog farmaceutisk Examen og var derpaa Redaktør i Drammen og senere i Trondhjem. Foruden flere mindre Skrifter, deriblandt en Samling Digte, „Alpeblomster", skrev han Dramaet „Gudbrandsdølerne", som har været opført i Kristiania og flere andre Steder. Romanen „Dronning Gyda" var Begyndelsen til en Række historiske Romaner, som han agtede at udgive, men hvoraf kun den nævnte udkom. Monsen tilhørte som Digter væsentlig den Wergelandske Skole. Trods meget ufærdigt og uklart indeholder flere af hans Arbeider rige Spor af en original Begavelse, som imidlertid væsentlig paa Grund af uheldige ydre Omstændigheder ikke kom til fuld Udvikling.

Monsieur (udt. Mosiø) forkortet „M", i Flertal Messieurs (udt. Mesiø), forkortet „M. M.", fr., det sædvanlige franske Tiltale- og Omtale-

prædikat for enhver voxen Mandsperson, altsaa svarende til vort „Hr.“ Tidligere kaldtes fortrinsvis Kongens ældste Broder „Monsieur“, i Tiltale „Monseigneur“.

„Monsieur de Paris“, tidligere i Frankrige Navnet paa Bøddelen.

Monsigny (udt. Mongsinji), Pierre Alexandre, berømt fransk Komponist, f. 1729, d. 1817, fik Undervisning i Komposition af Giannotti og debuterede 1759 med den lille komiske Opera „Les aveux indiscrets“, som gjorde Lykke. Indtil 1777 skrev han nu en Række Operaer, hvoraf den mest fremragende er „Le déserteur“ (1769). De udmærker sig alle ved Melodirigdom og dramatisk Liv og stiller Monsigny ved Siden af Grétry og Philidor som en af den ældre komiske Operas ypperste Repræsentanter.

Monstrans, hos Katholikerne det Kar (oftest af Guld eller Sølv og rigt forsiret), hvori den indviede Hostie opbevares og fremvises for Folket. Kun en indviet Prest maa røre ved Monstransen, og ved Synet af den maa alle troende Katholiker falde paa Knæ.

Monstrum, lat., eller Monstre, fr., Uhyre, Vanskabning, Misfoster, saavel i bogstavelig som overført Betydning. — I Sammensætninger betegner Monstre- noget af usædvanligt Omfang, saaledes Monstrekoncert, Kjæmpekoncert med et usædvanligt Antal Medvirkende, Monstreproces, en Proces af ualmindeligt Omfang. — Monstrositet, Misdannelse (især legemlig og medfødt). — Monstrøs, vanskabt, uformelig.

Monsummano, By i den italienske Provins Florens, med en mærkelig Stalaktitgrotte med varm og fugtig Luft, der benyttes til naturlige Dampbade.

Monsuner, en egen Art periodiske Vinde, som hersker i den nordlige Del af det Indiske Hav og den ene Halvdel af Aaret (April—September) blæser fra Sydvest og den anden Halvdel (Oktober—Marts) fra Nordost. Overgangen fra den ene til den anden Retning ledsages i Regelen af voldsomme Orkaner, Tordenveir og heftige Regnskyl. Ogsaa Sydafrikas Vestkyst og Asiens Østkyst har lignende monsunartede Vinde. (Se foregaaende Art. Passat.)

Montagna (udt. —tanja), Bartolommeo, italiensk Maler, f. 1489, d. 1522, Elev af Andr. Mantegna, er monoton i sin Kolerit og jevn og alvorlig i sin Opfatning. — Benedetto Montagna, sandsynligvis foregaaendes Broder, f. 1458, d. 1530, var Maler og Kobberstikker og tegnede derhos Billeder for Træsnit, som han, efter hvad det lader til, undertiden ogsaa selv udførte.

Montagnana, By i Norditalien, 5 Mil sydvest for Padua, med 9,000 Indb. og betydelig Industri.

Montagu (udt. Montægju), Mary Pierrepont, Lady Wortley, engelsk Forfatterinde, f. 1690, d. 1762, ægtede 1712 den rige Edward Wortley Montagu, hvem hun, da han blev Gesandt i Konstantinopel, 1716 ledsagede did. Under Opholdet der lærte hun den i Tyrkiet allerede for længe siden brugelige Vaccination at kjende og fik den ved sin Hjemkomst 1719 indført i England. I sit Hus i London samlede hun Samtidens betydeligste Forfattere, Addison, Steele, Young og Pope; den sidste blev senere uenig med hende og hevnede sig ved at skrive Satirer over hende. Paa Grund heraf samt af Sygelighed og huslig Ulykke reiste hun til Italien, hvor hun opholdt sig i 22 Aar til 1761. Hun skrev adskillige Digte af mindre Betydning samt en stor Del Breve, som efter hendes Død blev udgivne, og som udmærker sig ved sin kraftige og skjønne Stil og ved klar og harmonisk Tænkning. — Hendes Søn Edward Wortley Montagu, f. 1715, d. 1776, løb i sin Ungdom gjentagne Gange bort og streifede om paa den mest eventyrlige Maade, men erhvervede sig paa samme Tid udstrakte Kundskaber, navnlig paa Arkæologiens Omraade. Efter et Ophold i Paris, hvor han omgikkes Eventyrere og Forbrydere, vendte han tilbage til London og blev 1754 Medlem af Parlamentet. 1759 udgav han det udmærkede Verk „Reflections on the rise and fall of the ancient republics“. Efter Forældrenes Død gjennemreiste han Europa og slog sig tilsidst ned i Orienten, hvor han gik over til Islam, skaffede sig et Harem og klædte sig og levede som Tyrk. Fra 1773 levede han i Venedig. Hans talrige videnskabelige Afhandlinger findes i det engelske Akademis Skrifter.

Montaigne (udt. Mongtænj), Michel Eyquem de, berømt fransk Moralfilosof, f. 1533, d. 1592, studerede Retsvidenskaben og blev allerede 1554 Parlamentsraad i Bordeaux. Han beskjeftigede sig dog mere med Studiet af de græske og romerske Filosofer end med sit Embede, fra hvilket han 1569 tog Afsked og trak sig tilbage paa sit Fædreneslot, hvor han skrev de to første Bøger af sine berømte „Essais“. 1581—86 var han Maire i Bordeaux. Han søgte under de herskende Religionskrige at optræde mæglende, men maatte taale Angreb fra begge Partier, da han selv hverken var Katholik eller Protestant. 1588 udkom tredie Bog af hans „Essais“. Han var en original Tænker og en gjennemdannet Aand; hans Standpunkt var helt igjennem skeptisk og polemisk ligeoverfor den raadende Scholastik. Han samlede ikke sine Reflexioner til noget System, men optegnede dem efterhvert som de kom, saa at hans Skrifter nærmest tager sig ud som en broget Mosaik med en Række af glimrende Tanker. Hans Stil er snart mønstergyldig, fin og elegant, snart igjen løs og knudret. I Filosofiens Historie staar han paa den ene Side som Banebryderen for Descartes, paa den anden som en Forgjænger for Locke og Rousseau.

Montaigu (udt. Mongtægy), René de, fransk Skuespiller, levede i Kjøbenhavn, hvor han stod i stor Yndest hos Fredrik den fjerde, og hvor han 1722—28 ledede den første „Danske Skueplads“, hvor Holbergs Komedier opførtes. Hans Hustru var en fortrinlig Karaktérskuespillerinde.

Montalembert (udt. Mongtalangbær), Navn paa en fransk adelig Slægt fra Poitou. — Marc René, Marquis de Montalembert, f. 1714, d. 1800, var en fremragende Ingeniør og udførte en Række Befæstningsarbeider efter et nyt System, „la fortification perpendiculaire“, som han beskrev i et eget Verk. — Hans Brodersøn Marc René Anne Marie, Greve af Montalembert, f. 1777, d. 1831, tjente i Prinsen af Condés og siden i den engelske Hær, var under Restaurationen Gesandt i Kjøbenhavn og Stockholm og blev 1819

Pair. — Sidstnævntes Søn Charles Forbes, Greve af Montalembert, f. 1810, d. 1870, blev i sin Ungdom en begeistret Tilhænger af den nye romantiske Skole, som brød igjennem med Victor Hugo, og sluttede sig ligeledes til Lamennais's og Lacordaires frisindet-katholske Bevægelse, der fik Udtryk i Bladet „L'avenir". Da imidlertid denne Bevægelse blev fordømt af Paven, sadlede Montalembert om og blev nu en af Ultramontanismens ivrigste Forsvarere. Samtidig erklærede han sig i Pairskammeret for Polens Frihed, for de nationale Bevægelser i Irland og for det schweiziske „Sonderbund". Efter Februarrevolutionen sluttede han sig til den nye Republik og indvalgtes i den konstituerende Nationalforsamling, hvor han først stemte sammen med de maadeholdne Republikanere, men snart gik over til yderste Høire. Efter at have hilset Napoleons Statskup med Begeistring misbilligede han det senere, da dets Udfald ikke svarede til hans ærgjerrige Forventninger; i den lovgivende Forsamling udgjorde han en Tid næsten ganske alene Oppositionen. Efter 1857 lykkedes det ham ikke at blive gjenvalgt. Han var en glimrende Taler; derimod var han som Forfatter mindre fremragende. Hans betydeligste Verker er „St. Elisabeth af Ungarns Historie" (1836) og „Munkene i Occidenten" (5 Bd., 1860—68).

Montalivet (udt. Mongtalive), Jean Pierre Bachasson, Greve, fransk Statsmand, f. 1766, d. 1823, blev 19 Aar gammel Parlamentsraad i Grenoble, indehavde under Direktoriet og Konsulatet flere høie Embeder og blev 1809 Indenrigsminister, i hvilken Egenskab han gjennemførte Napoleons Planer for Handel og Industri. Efter Restaurationen trak han sig tilbage, men blev 1819 Medlem af Pairskammeret, hvor han forsvarede de konstitutionelle Rettigheder. — Hans Søn Marthe Camille Bachasson, Greve af Montalivet, f. 1801, d. 1880, blev 1826 Pair og forsvarede moderat-liberale Anskuelser. Under Julikongedømmet var han gjentagne Gange, men altid kun for en kort Tid Indenrigsminister, hvorimod han i længere Tid var Intendant for Civillisten. Efter det andet Keiserdømmes Fald erklærede han sig for Republiken og valgtes 1879 til Senator paa Livstid.

Montalvan, Don Juan Perez de, spansk dramatisk Digter, f. 1602, d. 1638 som apostolisk Notar ved Inkvisitionen, var en Ven og Discipel af Lope de Vega, hvis Manér han efterlignede, uden at kunne maale sig med ham i Originalitet og Begavelse. Mange af hans Arbeider spilles dog endnu med Bifald.

Montana, Territorium i Nordamerika, begrændses i Nord af Britisk Amerika, i Øst af Dakota, i Syd af Wyoming og Idaho og i Vest af Idaho, er 6,790 Kv.mil stort og har ca. 40,000 Indb., hvoraf Halvdelen Indianere. Den østlige og større Del af Landet er flad eller bakket, medens den vestlige er bjergfuld. Klimatet er sundt, Vinteren temmelig streng og Sommeren varm. Jordbunden er paa de fleste Steder frugtbar, og der avles meget Korn. Paa ædle Metaller, især Guld, er Landet rigt. — Montana organiseredes som Territorium i 1864.

Montanelli, Giuseppe, italiensk Frihedsmand f. 1813, d. 1862, blev 1840 Professor i Retsvidenskaben i Pisa og tog virksom Del i Tidens politiske Bevægelser som udpræget Republikaner. 1848 fik han en Reisning istand i det italienske Tyrol, kjæmpede i det toskanske Korps og blev haardt saaret ved Curtatone. 1849 blev han sammen med Guerrazzi og Mazzoni Triumvir i Toskana og gik til Frankrige for at hverve Tropper, men forblev der, da Reaktionen havde seiret i Toskana, indtil 1859. Da vendte han tilbage, deltog i Kampen som menig Soldat og stemte derpaa i den toskanske Nationalforsamling, tro mod sine republikanske Principer, mod Landets Indlemmelse i Sardinien.

Montanister, en i det 2det Aarh. udbredt Sekt, som lærte, at Kristendommen nu havde udviklet sig saa vidt, at meget af, hvad Kristus endnu havde tilladt eller ikke forbudt, nu maatte forbydes; de optog derfor ikke Frafaldne, selv om de gjorde alvorlig Bod, forbød anden Gangs Ægteskab og skjerpede Fasten; det „tusenaarige Rige" holdt de for nær forestaaende. Sekten fik sit Navn efter Montanus, der optraadte som Profet og Lærer i Frygien.

Montargis (udt. Mongtarsji), By i det franske Departement Loiret, 8 Mil øst for Orleans, med 8,000 Indb. og Handel med Korn og Vin.

Montauban, Cousin-, se Palikao.

Montauban (udt. Mongtaabang), Hovedstad i det franske Departement Tarn-Garonne, med 26,000 Indb., betydelige Spinderier, Væverier, Farverier og andre industrielle Anlæg samt Handel med Læder, Korn, Vin, Olie m. m. Af høiere Læreanstalter findes bl. a. et katholsk Presteseminarium og et reformert theologisk Fakultet. Byen anlagdes 1144 af Grev Alfons af Toulouse.

Mont-Avron (udt. Mongt-avraang), befæstet Høide østenfor Paris, spillede en Rolle ved Paris's Beleiring 1870—71 og besattes 29de Decbr. 1870 af Tyskerne.

Montbéliard (udt. Mongbeliar), By i det franske Departement Doubs, med 7,000 Indb. Her fandt i Begyndelsen af 1871 heftige Kampe Sted mellem Franskmænd og Tyskere.

Montblanc (udt. Mongblang), d. e. det hvide Bjerg, Europas høieste Fjeldtop, ligger paa Grændsen mellem det franske Departement Haute-Savoie og den italienske Provins Turin og hører til Savoieralperne. Høiden over Havet er 4,810 Meter (15,325 Fod). Montblanc er i den nyere Tid ofte blevet besteget flere Gange aarlig.

Montbrison (udt. Mongbrisong), By i det franske Departement Loire, med 7,000 Indb. og mineralske Bade.

Mont-Cenis (udt. Mong-seni), Bjerg i de grajiske Alper, mellem Savoien og den italienske Provins Turin; det høieste Punkt ligger 2,063 Meter (6,576 Fod) over Havet. Gjennem en Del af Bjerget, Col de Fréjus, fører en 12 Kilom. lang Jernbanetunnel, som aabnedes for Færdselen 1871.

Mont de Marsan (udt. Mong dø Marsang), Hovedstad i det franske Departement Landes, ved Floden Douze, med ca. 10,000 Indb. og Bade.

Mont-Dore (udt. Mong daar), den høieste Del af Bjergene i Auvergne; den høieste Top, Pic de Sancy, er 6,012 Fod over Havet.

Montebello, Landsby i den italienske Provins Pavia; her slog Lannes Østerrigerne 1800 og fik derfor af Napoleon Titelen „Hertug af Montebello“.

Monte-Cimone (udt. Monte Tschimaane), Fjeldtop i de toskanske Apenniner, 6,907 Fod høi.

Monte-Cristo, Ø i Middelhavet, 6 Mil syd for Elba.

Montecuculi, Raimund, Greve, italiensk Feltherre i tysk Tjeneste, f. 1608, d. 1681, udmærkede sig i Trediveaarskrigen i flere Slag, men blev 1639 fangen af Banér; 1643 gik han til Italien og udnævntes af Hertugen af Modena til Feltmarskal, men vendte snart tilbage og blev af Keiseren udnævnt til Feltmarskalløitnant, hvorefter han atter deltog i flere Slag og efter den vestfalske Fred anvendtes i diplomatiske Sendelser. 1657 tvang han i Spidsen for det Korps, som Keiseren sendte til Hjelp for den polske Konge Johan Kasimir, Rakoczy til at slutte Fred; 1658 slog han Karl den tiendes Tropper i Danmark. 1664 vandt han ved St. Gotthard en stor Seier over Tyrkerne og udmærkede sig senere i Krigen mod Frankrige 1672 og 1675. 1679 blev han tysk Rigsfyrste. Han efterlod sig flere krigsvidenskabelige Skrifter.

Montefiascone, By i Mellemitalien, 11 Mil nordvest for Rom, ved Bolsenasjøen, med 8,000 Indb., er berømt for den ypperlige Muskatellervin („Est, est, est“), som dyrkes i Omegnen.

Montefiore, Sir Moses, bekjendt engelsk Bankier af jødisk Slægt, f. 1784, blev 1837 valgt til Sherif (den første Jøde, som opnaaede denne Værdighed). Ved Efterretningen om de Ulykker, som et voldsomt Jordskjelv havde anrettet i Palæstina, reiste han med sin Hustru did og bidrog særdeles meget til at lindre den herskende Nød. Nogle Aar senere udbrød der Jødeforfølgelser i Damaskus, og Montefiore reiste da sammen med Crémieux til Damaskus, Alexandria og Konstantinopel og opnaaede ved sin Mellemkomst hos Mehemed Ali og Sultanen, at Forfølgelserne blev indstillede. 1846 reiste den utrættelige Mand til Rusland, hvor han hos Keiseren udvirkede Ophævelsen af en Aaret i Forveien mod Jøderne udstedt streng Ukas; derpaa bereiste han paa Keiserens Anmodning det russiske Polen for at undersøge de derværende Jøders Stilling. Ved sin Tilbagekomst til London blev han udnævnt til Baronet. 1854 reiste Montefiore atter til Palæstina for at besørge Uddelingen af de i England indsamlede rige Gaver til de af Hungersnød lidende Jøder; af Sultanen fik han Tilladelse til at kjøbe Grundeiendomme og anlagde nu flere Fattighuse samt forskjellige industrielle Anstalter. Ved Jødeforfølgelsen i Marokko 1863 begav Montefiore sig derhen paa en til hans Raadighed stillet engelsk Fregat; Sultanen modtog ham med store Æresbevisninger og sikrede saavel Jøder som Kristne lovlig Beskyttelse. Ogsaa senere har Montefiore gjort flere Reiser for at sikre sine Troesfæller mod Mishandlinger og Nød, saaledes 1866 og 1875 til Palæstina og 1867 til Rumænien.

Monteleone, By i Syditalien, ved Eufemiabugten, med 10,000 Indb.

Montélimart (udt. Mongtelimar), By i det franske Departement Drôme, ti Mil nord for Avignon, med 11,000 Indb. og Vinavl.

Montelius, Oscar, fremragende svensk Arkæolog, f. 1843, blev 1868 ansat som Amanuensis ved det historiske Muséum i Stockholm. Han har forfattet flere Skrifter og Afhandlinger om svenske Oldsager og svensk Oldtidshistorie. Siden 1880 er han Hovedredaktør af den Letterstedtske Forenings „Nordisk Tidskrift“.

Montemayor, Jorge de, spansk Digter af portugisisk Slægt, f. ca. 1520, d. 1561, var først Soldat, men havde mest Tilbøielighed for Poesien og Musiken og blev derfor i Spanien Sanger i det kongelige Kapel. Senere fulgte han Filip den anden paa hans Reiser og kaldtes derpaa af Dronning Katharina til det portugisiske Hof. Han skal være falden i en Duel i Turin. Ved sin (ufuldendte) „Diana“ (1545) blev han Skaberen af den spanske Hyrderoman; den blev fortsat af Gil Polo. Derhos skrev han et episk Digt om Pyramos og Thisbe samt Ekloger, lyriske Digte og Satirer.

Montenegro, paa Tyrkisk Kara-dagh, i de Indfødtes Sprog Zrnagora eller Tsjernagora, Fyrstendømme paa den tyrkisk-græske Halvø, omgives i Nord af Herzegowina, i Øst af Bosnien, i Syd af Albanien og i Vest af Dalmatien, er 78 Kv.mil stort og har henimod 200,000 Indb. Landet er helt igjennem bjergfuldt med dybe, trange Dale; Jordbunden er ret frugtbar, men der mangler paa mange Steder Vand. Tidligere har Fjeldene været beklædte med Skov, som nu paa mange Steder er udhugget. Hovednæringsveiene er Kvægavl og Agerbrug; de vigtigste Produkter er Korn, Poteter, Tobak og Frugt. Industrien er af ringe Betydning, og Handelen besværliggjøres ved Mangel paa ordentlige Veie. De vigtigste Udførselsgjenstande (der væsentlig gaar over Cattaro), er Huder, Uld, Vildt, Fisk og Kjød samt Farvetræ. Indbyggerne, Montenegrinerne, hører til den serbiske Gren af den slaviske Folkestamme; de bekjender sig for den største Del til den græske Kirke og anser Keiseren af Rusland for sit geistlige Overhoved. De er raske, haardføre, tapre og nøisomme, men vilde og ustadige; som en Levning fra ældre Tider er Blodhevnen endnu i Brug hos dem. — Landets Forfatning er indskrænket monarkisk. Fyrsteværdigheden er arvelig i Familien Petrovitsch Njegusch. Ved Siden af Fyrsten staar et Statsraad paa 3 Medlemmer og et Senat, hvis 16 Medlemmer vælges af Folket blandt de mest ansete Familier, og som har den lovgivende samt øverste dømmende og administrative Myndighed. En Folkeforsamling, Skupschtina, bestaaende af Hovederne for de forskjellige Stammer, har den afgjørende Myndighed i alle vigtigere Anliggender. Statens Indtægter anslaaes til ca. 530,000 Kr., Udgifterne til 430,000 Kr. aarlig. Med Undtagelse af Fyrstens Livvagt og et Elitekorps findes ingen staaende Hær, men i Krigstid kan der opstilles en Militshær paa 20—25,000 Mand. Befolkningen lever i 358 Landsbyer; egentlige Byer findes ikke med Undtagelse af Hovedstaden Cetinje. — Montenegro hørte i Middelalderen under Navn af Zeta til det serbiske Rige. Da Serbien 1389 kom i Afhængighedsforhold til Tyrkiet, blev Montenegro uafhængigt under den serbiske Konge Lazarus's Svigersøn, Georg Balscha. Da hans Slægt uddøde 1421, blev Stefan Czerny Fyrste; den sidste af

hans Efterkommere, Georg den femte, takkede af 1516 og overgav Regjeringen til den daværende Metropolit, Erkebiskop Bavil, og fra nu af regjeredes Landet af Erkebiskoperne, der førte Titelen Vladika og forenede den verdslige og geistlige Magt i sin Haand. Efter haarde Kampe med Tyrkerne blev Daniel Petrovitsch Njegusch, den nuværende Fyrsteslægts Stamfader, Vladika og vidste ligesom hans Efterkommere at sikre Montenegros Uafhængighed. Efter fornyede Kampe med Tyrkerne stillede Folket sig 1710 under Ruslands Beskyttelse, og de russiske Keisere gjorde siden meget for at knytte Montenegrinerne fastere til sig. 1718 „aftraadte“ Venedig Montenegro, som aldrig havde tilhørt det, til Tyrkerne, hvilket kun endnu mere tjente til at drive Montenegrinerne over i Russernes Hænder. 1768 og senere under Peter Petrovitsch den første (1777—1830) i Krigene 1787—91 ydede Montenegrinerne Rusland og Østerrige store Tjenester; ved Freden i Sistova opgav dog Rusland paa en Maade Montenegro, som nu hjemsøgtes haardt af Tyrkerne, der imidlertid led store Tab. Efter Peter den første fulgte Peter den anden (1830—51), en dannet og ædel Mand, som gjorde meget for at udbrede Civilisation i Landet. Efter ham kom hans Brodersøn Danilo Petrovitsch (1851—60), under hvem den geistlige Magt skiltes fra den verdslige og ordentlige Love indførtes. 1852 og 1858 maatte han føre Krig med Tyrkerne. Da han 1860 blev myrdet og kun efterlod sig en mindreaarig Datter, blev hans Brodersøn Nikita den første (f. 1841) hans Efterfølger. Under ham fik Landet atter Krig med Tyrkerne 1862 og maatte tage mod tyrkisk Besætning, som dog snart blev inddragen igjen. Efter en Del Grændsestridigheder sluttede Fyrsten sig 1876 til Serbien, som da erklærede Tyrkiet Krig; efterat Serbien havde faaet Fred, fornyedes 1877 Fiendtlighederne mellem Montenegro og Tyrkiet; ved Berlinertraktaten 1878 sikredes Montenegro fuldstændig Uafhængighed og dets Besiddelser udvidedes, saa at det fik Adgang til Adriaterhavet. Fyrst Nikita har senere med Held arbeidet paa at hæve Landet saavel i materiel som i aandelig Henseende.

Montenotte, Landsby i det nordlige Italien, 5 Mil vest for Genua. Her seirede 12te April 1796 Bonaparte over Østerrigerne.

Montépin (udt. Mongtepæng), Xavier Aymon de, fransk Romanforfatter, f. 1824, d. 1873, skildrede i sine Romaner det vilde og udsvævende Pariserliv under det andet Keiserdømme. Flere af dem blev af ham selv eller andre bearbeidede for Scenen.

Montepulciano (udt. Montepultsjano), By i den italienske Provins Siena, 12 Mil sydost for Florens, med 13,000 Indb., er Sæde for en Biskop og er bekjendt for sin Vinavl.

Montere, sætte istand, udruste, forsyne, f. Ex. et Hus med Møbler.

Montereau (udt. Mongteraa), By i det franske Departement Seine-Marne, 10 Mil sydost for Paris, med 7,000 Indb. Her seirede Napoleon 18de Febr. 1814 over Kronprinsen af Würtemberg.

Monterey, By og Hovedstad i den mexikanske Stat Nuevo Leon, ved Rio de Monterey, med 14,000 Indb., er smukt bebygget og har livlig Handel. Den grundedes 1599.

Monterosa, den næsthøieste Fjeldtop i Alperne, paa Grændsen mellem Kanton Wallis og de italienske Provinser Turin og Novara, 14,765 Fod høi.

Monte-Sant Angelo (udt. — Andsjelo), By i den italienske Provins Foggia, med 14,000 Indb. og en berømt Valfartskirke.

Montespan (udt. Mongt'spang), Françoise Athenaïs, Marquise de, en af Ludvig den fjortendes Elskerinder, f. 1641, d. 1707, var Datter af Hertugen af Mortemart og ægtede 1663 Marquis de Montespan. Da hun kom til Hoffet som Æresdame, forelskede Kongen sig i hende, forlod for hendes Skyld Madame Lavallière og holdt sig fra 1667 ganske til hende. Hendes Mand, som mod Sædvane ved Hoffet ikke vilde finde sig i dette Forhold, blev først kastet i Bastillen, derpaa forvist til Guyenne og endelig retslig skilt fra hende. Med Kongen havde hun 6 Børn; da hun fik Madame de Maintenon til Opdragerinde for disse, fortrængte den sidstnævnte hende lidt efter lidt af Kongens Gunst, og 1686 fandt der et fuldstændigt Brud Sted. 1691 maatte hun fjerne sig fra Paris og gik da i Kloster, men vedblev til sin Død at gjøre Krav paa at behandles som en Dronning.

Montesquieu (udt. Mongteskiø), Charles de Secondat, Baron de la Brède et de, berømt fransk Forfatter, f. 1689, d. 1755, blev 1714 Parlamentsraad og 1716 Præsident for Parlamentet i Bordeaux. 1726 nedlagde han sit Embede og tiltraadte en Reise gjennem Tyskland, Ungarn, Italien, Schweiz og Holland til England, hvor han opholdt sig i 2 Aar og omgikkes bl. a. Lord Chesterfield. Efter sin Tilbagekomst til Frankrige opholdt han sig som Privatmand paa sit Slot Brède ved Bordeaux. Hans første literære Arbeide var de berømte „Persiske Breve“ (1721), hvori han under en reisende Persers Forklædning lader sin skarpe Satire behandle Samtidens politiske, literære og selskabelige Liv i Frankrige. Bogen, der er ligesaa elegant og formfuldendt som vittig skreven, skaffede ham 1728 en Plads i det franske Akademi. Efter sin Tilbagekomst fra England udgav han sine „Betragtninger over Aarsagerne til Roms Storhed og Forfald“ (1734), der er bleven kaldt en Roms Historie for Filosofer og Statsmænd; om end dette Arbeide tildels ikke kan bestaa for den moderne historiske Kritik, har det dog fremdeles sit store og blivende Værd. 1748 udkom „Samtale mellem Sulla og Lysimakos“ (anonymt), og samme Aar saa Montesquieus udødelige Hovedverk, „Lovenes Aand“ Lyset. I dette storartet anlagte Arbeide fremstiller han den Vei, ad hvilken Staternes Forfatninger langsomt, men sikkert maa udvikle sig henimod en Frihedstilstand, hvis Ideal han fandt i den engelske Forfatning. Ved disse frisindede Anskuelser og ved det aandfulde Overblik, som Forfatteren giver over Lovenes Tilblivelse og nødvendige Sammenhæng med Regjeringsform, Sæder, Religion, Klima, aandeligt og materielt Kulturstandpunkt, blev „Lovenes Aand“ epokegjørende for Statsvidenskaben. Samtidig med, at Bogen skaffede Montesquieu de Konservatives Had, misbilligedes den paa den anden Side af Encyklopædisterne, som ikke fandt den radikal nok. — I sine sidste Aar levede Montesquieu dels i Paris, dels paa sit Gods, hvor han

udfoldede en Godgjørenhed og Omsorg for sine Undergivne, der vandt ham deres Yndest.

Montesquiou-Fézensac (udt. Mongt'skiu Fesangsak), en af de ældste adelige Familier i Frankrige. — Anne Pierre, Marquis de Montesquiou-Fézensac, f. 1739, d. 1798, sendtes ved Revolutionens Udbrud af Adelen i Paris som Deputeret til Nationalforsamlingen, hvor han indtog et liberalt Standpunkt og udmærkede sig i Finansdebatterne. 1792 blev han Chef for Sydarméen, med hvilken han faldt ind i Savoien, som han indtog uden Sværdslag. Næste Aar blev han imidlertid anklaget og maatte til 1795 leve som Flygtning i Schweiz. Han har skrevet flere Dramaer og et Værk om Frankriges Finansforvaltning (1797).

Monteverde, Claudio, italiensk Komponist, f. 1566, d. 1650, var fra 1613 Kapelmester ved Markuskirken i Venedig. Han skrev Messer, Salmer, Kanzonetter og Madrigaler, hvilke sidste egentlig var hans Specialitet, samt flere Operaer; hans Virksomhed blev af stor Betydning for Musikens, særlig Operaens Udvikling.

Montevidēo, Hovedstad i den sydamerikanske Republik Uruguay, ved Mundingen af La Platafloden, med 105,000 Indb., er smukt bebygget og Landets rigeste Handelsplads. Havnen er rummelig, men mindre god. 1875 løb der 1662 Skibe af tilsammen 947,197 Tons Drægtighed ind i Havnen og et lidt større Antal ud af den. Indførselens Værdi 1872 var $19^1/_2$ Mill. Pesos, Udførselens $15^1/_2$ Mill. Pesos. Udførselens vigtigste Gjenstande er Huder, Uld, Ben, Horn og Kjødextrakt. Byen grundlagdes 1726 og blev 1777 befæstet af Spanierne.

Monte Viso, Bjerg i de kottiske Alper, paa Grændsen mellem Frankrige og Italien, 12,256 Fod høit.

Montez, Lola, bekjendt Eventyrerske, f. i Skotland 1820, d. 1861, var nægte Datter af en skotsk Officér og en Kreolerinde. Hun ægtede ung en Officér, med hvem hun en Tid opholdt sig i Indien, men fra hvem hun derpaa løb bort; efter at have ført et eventyrligt Liv i London og Paris kom hun 1846 til München, hvor hun optraadte som spansk Danserinde og vidste i den Grad at vinde Kong Ludvig den førstes Gunst, at han for hendes Skyld viste en Opførsel, som vakte almindelig Forargelse. Hun blev ophøiet til „Grevinde Landsfeld“ — det ultramontane Ministerium Abel, som satte sig derimod, blev afskediget — og samlede i sit Hus en Del yngre, hende hengivne Mennesker, hvoriblandt flere Studenter, der dannede en egen Forening „Alemannia“, og traadte i Opposition til den øvrige Studenterverden. Paa Grund af de saaledes opstaaede Stridigheder maatte Universitetet 1848 lukkes. Kort efter udbrød der i München en Opstand, som havde hendes Fjernelse tilfølge, og da Martsurolighederne begyndte, blev hendes Tilbagekomst for altid umuliggjort. Senere tumlede hun sig om i England, Amerika og Australien, hvor hun atter betraadte Scenen samt holdt Foredrag over sine Oplevelser i Baiern m. v.

Montezuma, den sidste indfødte Keiser i Mexiko, f. ca. 1480, d. 1520, efterfulgte 1502 sin Fader af samme Navn paa Tronen. 1519 kom Cortez til Mexiko og blev først af Montezuma modtagen med stor Ærbødighed; senere fattede dog Keiseren den Plan at udrydde de Fremmede; Cortez lod ham da fængsle, hvilket havde et Folkeopløb til Følge, og da Montezuma vilde tale sine Landsmænd tilrette, saaredes han af et Stenkast. Utrøstelig herover afviste han Spise og Drikke og rev Forbindingen af sit Saar, saa at han kort efter døde som Følge af dette. Hans Børn blev Kristne og fik Titel af Grever af Montezuma; den sidste af hans Efterkommere Don Marsil o de Teruel, Greve af Montezuma, Grande af Spanien, blev af Ferdinand den syvende som liberal forvist fra Spanien og døde i New-Orleans 22de Oktober 1836.

Montfaucon (udt. Mongfaakong), Bernard de, paa Latin Montefalco eller Montefalconius, fransk Arkæolog, f. 1655, d. 1741, indtraadte 1675 i Benediktinerordenen. Han var en særdeles flittig Forsker og Samler og forfattede flere Skrifter.

Montferrat (udt. Mongfera), tidligere et selvstændigt Hertugdømme i Norditalien, mellem Piemont, Mailand og Genua, med Casale som Hovedstad, kom 1703 i Sardiniens Besiddelse.

Montgelas (udt. Mongsjela), Maximilian Josef, Greve, baiersk Statsmand, f. 1759, d. 1838, blev 1799 Udenrigsminister og indlagde sig som saadan stor Fortjeneste. 1806 blev han Indenrigs- og 1809 Finansminister. 1817 afgik han, da han var en Modstander af den da givne Konstitution.

Montgolfier (udt. Monggolfie), Jacques Etienne, Luftballonens Opfinder, f. 1745 i Departementet Ardèche i Frankrige, d. 1799, studerede sammen med sin ældre Broder Joseph Michel Montgolfier Mathematik, Mekanik og Fysik og overtog ligeledes sammen med ham en fra Faderen arvet Papirfabrik. Ved at læse Priestleys Skrifter om Luftarterne og ved egne Forsøg ledededs begge Brødre hen paa Tanken om at konstruere et Luftskib; da det første Forsøg med de af dem opfundne Luftballoner, de saakaldte Montgolfierer (se Luftballon) lykkedes, gik Etienne til Paris, hvor han gjentog sine Experimenter i Hoffets Overvær. Begge Brødre høstede for sin Opfindelse store Udmærkelser. Den ældre Broder Joseph Michel (f. 1740, d. 1810) gjorde derhos forskjellige andre Opfindelser; saaledes konstruerede han en Stødhævert, den saakaldte hydrauliske Væder. 1807 gav han Idéen til Oprettelsen af et Selskab til Industriens Ophjelp.

Montgomery, Grevskab i det engelske Fyrstendømme Wales, mellem Merioneth, Denbigh, Shropshire, Radnor og Cardigan, $35^1/_3$ Kv.mil stort med 68,000 Indb. Landet er frugtbart, Agerbrug og Fædrift er Hovednæringsveie; derhos drives Industri, især i Uldvarer. Hovedstaden, Montgomery, ved Severn, har 1,500 Indb.

Montgomery (Monggomeri), Gabriel de, fransk Adelsmand af skotsk Slægt, havde 1559 det Uheld ved en Turnering at tilføie den franske Konge Henrik den anden et Saar, hvoraf Kongen døde, gik derpaa til England og traadte over til Protestantismen, men vendte tilbage, da Religionskrigene begyndte, og forsvarede 1562 tappert Rouen. Efter ogsaa senere at have deltaget i Protestanternes Forsvar undkom han fra Bartholomæusnattens Myrderier og flygtede til Eng-

land; 1573 kom han til La Rochelle med en liden Flaade, hvormed han herjede Kysten af Bretagne. Da han havde landet og samlet et Korps Hugenotter, begyndte han Krig paa egen Haand, men maatte 1573 overgive sig og blev efter længere Tids Fangenskab henrettet 1574.

Montgomery, James, engelsk Digter, f. 1771, d. 1854, blev 1792 Medarbeider i et liberalt Blad i Sheffield, hvis Redaktion han overtog kort efter. 1794 dømtes han til 3 Maaneders Fængsel for et Digt om Bastillens Indtagelse og 1795 til et halvt Aars Fængsel for en anden „Pressforseelse." Alligevel vedblev han stedse med Varme at arbeide for Frihedens Sag, indtil han 1825 opgav Redaktionen af sit Blad. Fra 1830 holdt han Foredrag over Poesi ved Royal-Institution. Af hans Digte kan nævnes „The wanderer of Switzerland, and other poems" (1806), „The West-Indies" (1809), hvori han forherligede Slaveriets Afskaffelse, „The world before the flood" (1813), „Greenland" (1819) og „The Pelican Island" (1828). Desuden udgav han en Del religiøse Digte. Alle hans Arbeider udmærker sig ved varm Religiøsitet og fin Natursans.

Montgomery, Robert, engelsk religiøs Digter, f. 1807, d. 1855, gjorde sig bekjendt ved Digtene „Satan", „Messiah" og „Luther", som en Tid var meget yndede, men nu næsten kun huskes fra Macaulays bidende Kritik over dem.

Montholon (udt. Mongtolong), Charles Tristan de, Greve, fransk General, f. 1782, d. 1853, var som Eskadronschef virksom ved Revolutionen af 18de Brumaire, deltog i Felttogene under Konsulatet og Keiserdømmet og blev 1811 Gesandt i Würzburg. Senere blev han Brigadegeneral, fik 1814 Kommandoen i Departementet Loire og blev under de 100 Dage Generaladjutant. Efter Slaget ved Waterloo fulgte han med Hustru og Børn Napoleon til St. Helena og blev hos ham til hans Død, var en af hans Testamentsfuldbyrdere og fik til Opbevaring en Del af hans Papirer, hvoraf han senere udgav Uddrag. Da Ludvig Napoleon 1840 ved sin Landing i Boulogne i en Proklamation betegnede Montholon som Chef for sin Generalstab, blev han dømt til længere Tids Fængsel, hvorunder han nedskrev nogle Fortællinger fra Napoleons Ophold paa St. Helena. 1849 indvalgtes han i den lovgivende Forsamling.

Monthyon (udt. Mongtiong), Jean Baptiste Robert Auget, Baron de, bekjendt fransk Filantrop, f. 1733, d. 1820, testamenterede Størstedelen af sin betydelige Formue til velgjørende Øiemed; mest bekjendt af hans Stiftelser er den efter ham opkaldte Monthyonske Dydspris. Han udgav flere politiske og statistiske Skrifter.

Monti, Vincenzo, italiensk Digter, f. 1754, d. 1827, offentliggjorde 1787 Tragedien „Aristodemo", som gjorde stor Lykke, navnlig ved sin glimrende Diktion. Senere skrev han flere Tragedier og Oder, hvori han efterhaanden forherligede den henrettede Konge Ludvig den sextende af Frankrige, Revolutionen, Napoleon og Østerrigerne. Desuden gjorde han sig fortjent af Studiet af Dante og udgav en Oversættelse af Homer.

Montignies (udt. Mongtinji), By i den belgiske Provins Hainaut, med 13,000 Indb. og Jernindustri.

Montijo (udt. Moticho), By i den spanske Provins Badajoz, med 6,000 Indb. Herfra stammer Greverne af Montijo, til hvis Slægt den forhenværende Keiserinde Eugenie af Frankrige hører.

Montilla (udt. Montilja), By i den spanske Provins Cordova, med 15,000 Indb., Vindyrkning og Væverier.

Montluçon (udt. Mongly̆song), By i det franske Departement Allier, ved Floden Cher, med 24,000 Indb. og betydelig Industri. I Nærheden er Bade og romerske Oldtidslevninger.

Montmartre (udt. Mongmartr), en Høide i den nordlige Del af Paris, udgjør en egen Bydel med en bekjendt Kirkegaard. Her forefaldt i Marts 1871 den første Episode i det kommunistiske Oprør.

Montmorency (udt. Mongmorangsi), en gammel fransk Adelsslægt, stammer fra Flekken Montmorency i Departementet Seine et Oise. — **Mathieu de Montmorency**, d. 1230, kaldet „den store Connetable", var en udmærket Feltherre under Filip August. — **Anne de Montmorency**, f. 1492, d. 1567, udmærkede sig i Frans den førstes Krige med Karl den femte, blev efter Slaget ved Bicoca Marskal og blev 1525 tagen tilfange ved Pavia. Senere styrede han Frankriges Finansforvaltning og gjorde derpaa atter Krigstjeneste, slog 1536 Karl den femte ved Susa og blev 1538 Connetable. Da han ved sin Raskhed fik mange Fiender og tillige var mistænkelig i Kongens Øine, maatte han 1540 trække sig tilbage paa sine Godser, men kom igjen til Hæder og Værdighed under Henrik den anden. 1557 led han et Nederlag ved St. Quentin og blev fangen. Under Karl den niendes Mindreaarighed opretholdt han sin Indflydelse og dannede med Hertugen af Guise og Marskal Saint-André et bekjendt Triumvirat. 1562 blev han fangen af Hugenotterne under Condé ved Dreux og 1567 dødelig saaret i Slaget ved St. Denis. — **Henri den anden, Hertug af Montmorency**, f. 1595, d. 1632, Sønnesøn af den foregaaende, blev allerede 17 Aar gl. Admiral, beseirede Hugenotterne i Languedoc, erobrede 1625 Øen Ré, overvandt 1628 Hertugen af Rohan og beseirede 1630 Spanierne i Piemont, hvorefter han blev Marskal. Da han imidlertid forsvarede den fordrevne Hertug Gaston af Orleans, blev han 1632 erklæret for Majestætsforbryder, blev saaret og tagen til Fange ved Castelnaudary og henrettet i Toulouse. Han skal have overgaaet alle sine Samtidige i Skjønhed og Tapperhed. — **Matthieu Jean Félicité, Hertug af Montmorency**, f. 1760, d. 1826, kjæmpede i den nordamerikanske Frihedskrig og blev ved Revolutionens Udbrud frisindet Deputeret for Adelen. Under Revolutionens Udvikling flygtede han imidlertid til Schweiz, hvor han var Fru de Staëls Gjest paa Coppet. Mistænkeliggjort og holdt borte fra det offentlige Liv under Napoleon blev han efter Restaurationen en af Bourbonernes ivrigste Tilhængere og udnævntes til Pair, 1821 til Udenrigsminister og senere til Førsteminister. Som saadan virkede han for Krigen mod Spanien 1823, men maatte kort efter gaa af. Af Karl den tiende blev han udnævnt til Opdrager for Greven af Chambord. Skjønt han aldrig havde optraadt som Forfatter blev han dog 1825 Medlem af Akademiet.

Montoro, By i den spanske Provins Cordova, ved Floden Guadalquivir, med 11,000 Indb. og Udførsel af Olie.

Montpellier (udt. Mongpelie), Hovedstad i det franske Departement Hérault, paa en Høide ved den lille Flod Lez, en Mil ovenfor dens Udløb i Middelhavet, med 56,000 Indb., er en af Sydfrankriges smukkeste Byer. Den gamle Del har smale og bratte, men renlige Gader, hvorimod Forstæderne er meget regelmæssig og smukt bebyggede. Paa den smukke aabne Plads Peyrou findes en Rytterstatue af Ludvig den fjortende. Af Bygverkerne kan nævnes Domkirken (fra 1364), den nye Kathedralkirke, Raadhuset, Triumfbuen og den storartede Vandledning. Byen har tre videnskabelige Fakulteter, hvoraf et for Medicin, endvidere en farmaceutisk Skole, et Preste- og et Lærerseminarium osv.; den er Sæde for en Biskop og et reformert Konsistorium. Industrien er betydelig; især fabrikeres Spanskgrønt, renset Vinsten og andre Kemikalier, Lys, Sæbe, Brændevin, vævede Sager, Lædervarer m. m. — Montpellier skal være grundlagt 737 og var allerede tidlig i Middelalderen en betydelig By. Under Henrik den tredies Regjering var den Hugenotternes Hovedtilholdssted.

Montpensier (udt. Mongpangsie), Navn paa flere Sidelinier til det bourbonske Kongehus. — Anna Marie Louise d'Orléans, Hertuginde af Montpensier, bekjendt under Navnet La grande Demoiselle, en Broderdatter af Ludvig den trettende, f. 1627, d. 1693, tog Del i Frondens Kampe og gjorde Partiet mange vigtige Tjenester. Efter Urolighedernes Ophør maatte hun en Tid holde sig skjult, levede derefter paa et Landgods, hvor hun samlede mange aandrige og lærde Mænd om sig, og vendte endelig 1657 tilbage til Hoffet. 1669 forelskede hun sig i den unge og smukke Greve af Lauzun, hvem hun vilde ægte, og som i den Anledning blev kastet i Fængsel, hvor han maatte tilbringe ti Aar. Efterat Hertuginden havde afstaaet sine Godser til Madame Montespans Søn, blev Lauzun frigiven og gift med hende, men opførte sig saa slet mod hende, at hun 1685 maatte skille sig fra ham. Hendes Memoirer indeholder mange vigtige Bidrag til Samtidens Hofhistorie. — Prins Antoine Marie Philippe Louis d'Orleans, Hertug af Montpensier, Kong Ludvig Filips femte Søn, f. 1824, ægtede 1846 den spanske Dronning Isabellas Søster, var fra 1857 Marskal i den spanske Armé, men blev 1868 udvist for sine Agitationer mod Regjeringen. Efter Dronningens Fordrivelse s. A. vendte han tilbage og optraadte som Tronprætendent, men blev atter udvist, da han 1870 havde dræbt Prins Henrik af Bourbon i en Duel. Under Kong Amadeos Regjering indvalgtes han i Cortes; senere udsonede han sig med den fordrevne Dronning og agiterede med Held til Fordel for hendes Søn, den nuværende Konge Alfons.

Montre (udt. Mongtr), fr., Uhr; Skab eller Opsats, bestemt til at optage Udstillingsgjenstande.

Montreal (udt. Montriæl), By i Kanada, ved Udmundingen af Ottawa i Lorensfloden, paa en Ø, er smukt bebygget og har 120,000 Indb. Den er Sæde for en Biskop og har et Universitet m. fl. høiere Læreanstalter. Som Handelsplads er den særdeles vigtig, da den bl. a. er Hovedstapelplads for Hudsonsbugtkompagniets Pelshandel. Havnen er stor og god og Byens Handelsflaade særdeles betydelig. 1873 udgjorde Udførselens Værdi henved 20 Mill. Doll., Indførselens over 44 Mill. Doll. Byen anlagdes 1640 af Maisonneuve og hed oprindelig Villemarie.

Montrose (udt. Montros), By i det skotske Grevskab Angus (Forfar), ved Nordsjøen, med 15,000 Indb. og stor Lærredsfabrikation.

Montrose, James Graham, Marquis, engelsk Partigjænger, f. 1612, d. 1650, tilbød efter at have reist i Udlandet Kong Karl den første sin Tjeneste, men blev afvist og gik da til Skotland, hvor han ansattes i Presbyterianernes Armé. Snart begyndte han dog at virke for Kongedømmets Sag og aabnede 1644 Fiendtligheder mod Covenanterne. Efter at have sammenkaldt et Parlament i Glasgow blev han i September 1645 fuldstændig slagen ved Philiphaugh, men fortsatte med nogle faa Tilhængere en Partigjængerkrig, indtil den i Skotternes Leir fangne Konge befalede ham at holde inde. Han drog derpaa til Tyskland og steg i de sidste Aar af Trediveaarskrigen til keiserlig General; senere tilbød han Karl den anden sin Hjelp til Englands Tilbageerobring og landede 1650 i Skotland, men blev slagen, tagen til Fange og hængt.

Monument, lat, Mindesmærke, især paa en Grav. — Monumental, som hører til et Monument; udført som Monument og bestemt til at staa i længere Tid (om en Bygning ell. lign.

Monvel (udt. Mongvell), Jacques Marie Boutet, fransk Skuespiller, f. 1745, d. 1811, udmærkede sig især i tragiske Roller. Han var 1770—81 ansat ved Théâtre français, opholdt sig 1781—86 i Stockholm som Leder for et fransk Skuespillerselskab og var derpaa igjen 1791—1806 ved Théâtre français. Han var Fader til den berømte Skuespillerinde Mademoiselle Mars.

Monza, By i den italienske Provins Mailand, med 25,000 Indb. og Industri i uldne Varer, Hatte og Læderarbeider. I den smukke Domkirke opbevares Longobarderkongernes Jernkrone.

Moore (udt. Mur), Sir John, engelsk General, f. 1761, d. 1809, deltog i Krigen i Amerika, i Toget til Gibraltar og i Expeditionen til Korsika og blev 1795 Brigadegeneral. 1796 gik han til Vestindien, blev Guvernør paa Sta. Lucia og befriede denne Ø fra de omstreifende Negerbander. 1798 udmærkede han sig mod Oprørerne i Irland, deltog 1799 i Expeditionen til Holland og 1800 i Toget til Ægypten. 1808 fik han Overkommandoen over et Korps paa 10,000 Mand, som skulde hjelpe Svenskerne mod Danmark og Rusland, men blev uenig med Gustav den fjerde og vendte tilbage. Derpaa fik han Overbefalingen i Portugal, rykkede frem til Burgos, men blev nødt til at trække sig tilbage til Coruña, hvor han 16de Jan. 1809 blev dødelig saaret i et Slag.

Moore, Thomas, berømt engelsk Digter, f. 1780 i Dublin, d. 1852, studerede i sin Fødeby og derefter i London Retsvidenskaben og udgav 1800 en udmærket Oversættelse af Anakreon. Aaret efter offentliggjorde han under Pseudonymet „Thomas Little" en Samling erotiske Digte og blev 1803 Sekretær ved Admiralitetsretten paa Bermudasøerne. Dette Embede lod han bestyre

af en Fuldmægtig og bereiste selv de Forenede Stater, af hvis Forhold og Tilstande han modtog et saa ubehageligt Indtryk, at han i sine „Oder og Epistler" (1806) skarpt satiriserede over dem. Efter en Tids Ophold i England reiste Moore til Frankrige og Italien og blev paa Hjemveien nødt til et længere ufrivilligt Ophold i Paris, da der i England var udstedt en Arrestordre mod ham, fordi hans Stedfortræder paa Bermudasøerne havde gjort sig skyldig i Underslæb. Efter at have dækket Summen vendte Moore 1823 tilbage til England og tilbragte siden Resten af sit Liv i Fred og Ro paa et Landsted i Wiltshire, idet han nød en Pension paa 300 Pd. St. aarlig, som hans politiske Meningsfæller havde skaffet ham. Efter sin Debut udfoldede Moore et meget omfangsrigt Forfatterskab paa saavel det poetiske som andre Felter. Da han var hjemkommen fra Amerika, angreb han i en Række vittige Satirer og Flyveskrifter Torypartiet og skaanede ikke selve Prinsregenten; til disse satirisk-politiske Skrifter sluttede sig siden „Den bedragerske Familie i Paris" (1818) og „Fabler for den hellige Alliance" (1823). 1813 begyndte Udgivelsen af de berømte „Irske Melodier", som først afsluttedes 1837. I disse Sange, der er skrevne som Texter til irske Folkemelodier, naar Moore sit høieste som Lyriker, og flere af dem hører til det yndefuldeste, som Verdensliteraturen eier. En elegisk Tone gaar gjennem dem alle, blandet med den varmeste Fædrelandskjærlighed og Medfølelse for det ulykkelige irske Folk. 1824 skrev Moore „Erindringer af Kaptein Rocks Liv", hvori han gav en maaske noget ensidig, men i det hele sand, ubarmhjertig Skildring af de Uretfærdigheder, som England havde gjort sig skyldig i mod Irland. — Sidestykker til de „irske Melodier" leverede Moore i „Nationale Melodier" (1815) og „Aandelige Sange" (1816). Hans største Verk er et episk Digt i Romancer „Lalla Rookh" (1817), hvori han behandlede et Emne fra Orienten med glimrende Sprogvirtuositet, med en Billedrigdom og en sand Lokalfarve, der har gjort Digtet høit yndet i Østerlandene. Et andet orientalsk Billede gav han i „Englenes Kjærlighed" med et Motiv fra Genesis (1823). Af Digterverker skrev han foruden de nævnte endnu kun Romanen „Epikuræeren" (1827). Senere beskjeftigede han sig væsentlig med Historie, især Irlands. 1831 udkom hans „Erindringer om Lord Edward Fitzgerald", et værdifuldt Bidrag til Irlands Historie; hans „Irlands Historie" (i Lardners "Cyclopedia", 1835) er et fremragende Verk, men gaar kun til Englændernes Indblanding i Irlands Anliggender. Efter 1821 at have besørget en Udgave af Sheridans Verker skrev han 1825 ogsaa hans Biografi; 1830 udgav han ifølge sin Ven Lord Byrons sidste Villie dennes „Breve og Dagbøger", med biografiske Optegnelser; flere af de ham af Byron betroede Manuskripter lod han sig dog af den Afdødes Familie overtale til at tilintetgjøre, et Skridt, som paadrog ham skarp Dadel fra flere Kanter. — Moores Skrifter blev samlede og udgivne af hans Ven Lord Russell (8 Bd., 1853—56).

Mops, en liden graagulagtig Hunderace med rundt Hoved og stærkt afstumpet sort Snude samt spiralkrummet Hale. Det er rimeligvis en Varietet af Bulbideren. Tidligere var Mopserne meget yndede som Stuehunde, men nu er Racen næsten uddød.

Mopsos, ifølge de græske Sagn Søn af Ampyx og Nymfen Khloris, var berømt som Spaamand og deltog i Argonauternes Tog. Han døde i Libyen af et Slangebid og dyrkedes senere som Heros.

Mora eller **Morra**, et i Italien brugeligt Spil.

Mora, Kirkesogn i Ofvan-Siljans Fogderi i Dalarne, bekjendt fra Gustav Vasas Historie samt i Nutiden for den Fabrikation af Stueuhre, som der finder Sted.

Mora, Don José Joaquin de, spansk Digter, f. 1783, d. 1863, kjæmpede 1808 mod Franskmændene, men blev tagen til Fange og levede i længere Tid i Frankrige. Efter sin Tilbagekomst overtog han 1814 Redaktionen af „Cronica literaria y cientifica", som senere under Titelen „El Constitucional" havde stor politisk Indflydelse. Efter det absolute Monarkis Gjenoprettelse maatte han flygte 1823 og opholdt sig nu i London og Sydamerika til 1843, da han blev Direktør for Kollegiet San-Felipe i Cadiz. 1856 gik han som Konsul til London. Han har skrevet mange, tildels særdeles vellykkede lyriske Digte, af hvilke de humoristiske og satiriske er de bedste.

Moradabad, By i de engelske Nordvestprovinser i Forindien, med 62,000 Indb. og livlig Handel.

Moral, af lat. mores, Sæder, Sædelære, Læren om, hvorledes Menneskenes Forhold i Livet bør være; ogsaa d. s. s. Moralitet, Sædelighed. — Moralsk, sædelig, som stemmer overens med Moralen. — Moralist, en Person, som prædiker Moral. — Moralfilosofi, d. s. s. Ethik (s. d.). — Moralsk Person, d. s. s. juridisk Person (s. d.).

Morales, Christofero de, spansk Komponist, f. 1520 i Sevilla, var paa Pave Paul den tredies Tid Sanger og Kapelmester i det pavelige Kapel. Han komponerede talrige Messer, Motetter m. m. og var en Forløber for Palestrina.

Morales, Luis de, berømt spansk Maler, f. 1509, d. 1586, dannede sig efter italienske Forbilleder og fremstillede de udelukkende religiøse Motiver, som han behandlede, i en streng Stil og med en ofte noget haard og stiv Tegning, men med en sjelden fin Udførelse og Farveharmoni.

Moraliteter kaldtes i Middelalderen de religiøse Skuespil, der ikke ligesom Mysterierne (s. d.) dreiede sig om Scener af den hellige Skrift eller Helgenlegenderne, men gik ud paa at anskueliggjøre enkelte moralske Sætninger gjennem opfundne Exempler. Foruden Personer af den hellige Historie optraadte i disse Stykker ogsaa allehaande Personifikationer af Dyder og Laster m. m. Allerede i det 13de Aarh. spilledes saadanne Stykker i Italien, England og Frankrige; fra ca. 1400 fik de i Paris enslags kunstnerisk Uddannelse gjennem „La confrérie de la Bazoche". En senere Gjenoplivelse af Moraliteterne var i Spanien de saakaldte „Autos sacramentales" af Lope de Vega og Calderon.

Morastenene kaldes de Stene, som betegner en Plads paa Moraengen, nu Kongsengen, nær ved Upsala, hvor Sveriges Konger i Middelalderen pleiede at vælges.

Moratin, Nicolas Fernandez de, spansk Digter, f. 1737, d. 1780, var Professor i Poetik i Madrid, bestræbte sig ved sine Dramaer i fransk Stil for igjen at hæve det spanske Theater. 1765 udgav han Læredigtet „La Diana, ó arte de la casa"; hans bedste Verk er det heroiske Digt „Canto épico de las naves de Cortés destruidas" (1785). — Hans Søn Leandro Fernandez de Moratin, f. 1760, d. 1828, skulde blive Juvelér, men ofrede sig isteden for Digtekunsten og offentliggjorde 19 Aar gl. Romancen „La Toma de Granada". Efter Faderens Død maatte han imidlertid for at ernære sig og Moderen gribe til Juvelérhaandverket, indtil han 1786 fik følge Grev Cabarrus som Sekretær til Paris, hvor han omgikkes Goldoni. 1789 vendte han tilbage og fik et Præbende i Burgos. Efter en længere Udenlandsreise ansattes han i Udenrigsministeriet, var en Tid Theaterdirektør og senere Overbibliothekar ved det kongelige Bibliothek. I sine sidste Aar levede han i Frankrige. Hans Lystspil med deres fortræffelige Karakterskildringer og simple, naturlige Komposition fik stor Indflydelse paa det spanske Theaters Udvikling, om han end i Originalitet ikke kunde maale sig med de tidligere store spanske Dramatikere. Han skrev ogsaa fortræffelige satiriske Digte.

Moratorium, lat., Bevilling, hvorved en Skyldner faar Henstand med Betalingen af Gjeld mod deraf kun at svare simple Renter. I Norge vides Moratorier ikke at være bevilgede efter 1814, og det er tvivlsomt, om der nu længere er Adgang til at udfærdige dem.

Morava, Flod i Serbien, dannes ved Forening af to Floder, den bulgariske og den serbiske Morava, og falder i Donau.

Morbiditet, af lat. morbus (Sygdom), i Statistiken Forholdstallet mellem de Syge i et Land og samtlige dettes Indbyggere.

Morbihan (udt. Morbiang), Departement i det vestlige Frankrige, mellem Atlanterhavet og Departementerne Finistère, Côtes-du-Nord, Ille-et-Vilaine og Loire-inférieure, 122 Kv.mil stort, med 506,000 Indb. Landskabet er dels fladt, dels bakket og ret frugtbart; Agerbruget staar ikke høit, men leverer dog mere end tilstrækkeligt Korn samt flere andre Produkter. Da der findes ypperlige Græsgange, drives Kvægavl i stor Udstrækning; en Mængde Bier holdes, som leverer fortræffelig Honning. Ved Kysten finder et rigt Sardelfiske Sted. — Hovedstad er Vannes (s. d.).

Morbærtræ (Morus), buskartede Planter af Familien Moreæ, med axstillede Blomster, som har et firdelt Blomsterdække og en Nødfrugt, som ved Modningen omsluttes af Blomsterdækket, der bliver saftigt og kjødfuldt; de Bær, som udvikler sig af Blomsterne i samme Ax, voxer indbyrdes sammen, saa at der opstaar en Samfrugt af Form som et Bjørnebær. — Det sorte Morbærtræ (Morus nigra) stammer fra Asien, men er allerede i den tidligste Oldtid bragt til Sydeuropa, hvor det nu er at betragte som forvildet; ogsaa i Mellemeuropa dyrkes det, ja giver endog i almindelige Sommere moden Frugt ved Kristiania. Frugterne er violetsorte med mørkerød Saft og har en behagelig, sødsyrlig Smag. — Det hvide Morbærtræ (M. alba) hører hjemme i Kina, men er ogsaa forplantet til Syd- og Mellemeuropa. I Norge dyrkes det lige til Bredderne af Trondhjemsfjorden. Frugterne er hvide eller rødlige og spises, men er ikke saa velsmagende som det sortes. Træet dyrkes hovedsagelig for Bladenes Skyld, der udgjør den bedste Næring for Silkeormen. I Kina og Japan forfærdiger man af dets Bast Tøier og udmærket Papir. — Det røde Morbærtræ (M. rubra), med velsmagende, lyserøde Frugter, hører hjemme i Amerika. Ogsaa denne Art holder sig godt ved Kristiania.

Mord, overlagt Drab, den strafbare Handling, hvorved Morderen med Overlæg og i Hensigt at dræbe berøver et Menneske Livet. Mord straffes ifølge den norske Kriminallov med livsvarigt Strafarbeide eller med Døden.

Mordviner, et til den finske Stamme hørende Folkeslag, som hovedsagelig bor i de russiske Guvernementer Pensa, Simbirsk, Saratov, Samara, Nishnei-Novgorod og Tambov. De udgjør omtr. 480,000 Mennesker og lever af Agerbrug, Fædrift, Jagt, Fiskeri og Biavl.

More, Hannah, engelsk Forfatterinde, f. 1745, d. 1833, optraadte 17 Aar gl. med Hyrdestykket „The search after happiness", som gjorde stor Lykke. Det følgende Aar udgav hun Tragedien „The inflexible captive", paa hvilket senere fulgte „Percy", „The fatal falsehood" samt flere religiøse og moralske Skrifter. Hun virkede ogsaa med Iver for de ubemidlede Klassers Undervisning.

More, Thomas, se Morus.

Morea, i Oldtiden og endnu ofte Peloponnes, den store Halvø, som udgjør den sydlige Del af Grækenland (s. d.).

Moreau (udt. Moraa), Jean Victor, berømt fransk Hærfører, f. 1761, d. 1813, studerede Retsvidenskaben, men overtog 1792 Ledelsen af en Bataljon Frivillige og blev allerede 1794 Divisionsgeneral. Medens han i Nederlandene udførte den ene glimrende Vaabendaad efter den anden, maatte hans Fader, en gammel Advokat, i Paris bestige Skafottet; efter nogen Vaklen besluttede Sønnen dog ikke derved at lade sig afholde fra at tjene Republiken. 1796 blev han efter Pichegru Anfører for Rhin- og Moselarméen, slog Erkehertug Karl ved Ettlingen og drev Østerrigerne tilbage til Donau, men maatte efter den af Jourdan kommanderede Maas- og Sambre-armés Uheld under store Vanskeligheder trække sig tilbage, hvilket han udførte saaledes, at Tilbagetoget i Krigshistorien nævnes som et Mesterstykke. Vaaren 1797 tog han Kehl og Offenbach, men Freden stansede hans videre Fremrykning. Da Krigen med Østerrige udbrød 1798, fik han under Schérer en Kommando i Italien, men maatte kort efter aftræde Pladsen til Joubert; efter dennes Fald ved Novi førte Moreau som Overstbefalende de slagne Tropper hjem. Hans overlegne Dygtighed og uplettede Karaktér bevægede et Parti, som vilde styrte Direktoriet, til at tilbyde ham Diktaturet, men han afslog Tilbudet og støttede i Stedet Bonaparte, hvorefter han blev Overstbefalende over Rhinarméen. Vaaren 1800 gik han over Rhinen, slog Østerrigerne den ene Gang efter den anden og trængte frem over Donau, seirede ved Hochstädt, Nördlingen og Neuburg, trængte frem til Regensburg, besatte

München og vandt 3die Decbr. den glimrende Seier ved Hohenlinden, som ledede til Vaabenstilstand og derpaa til Freden i Lunéville. Ved sin Tilbagekomst til Paris blev han modtagen med store Æresbevisninger, og Bonaparte søgte ved alle Midler at knytte ham til sig; men den ærlige Republikaner nærede Uvillie mod Førstekonsulens monarkiske Lyster og traadte i aaben Opposition til ham. Denunceret som Medskyldig i Pichegrus og Cadoudals Komplot blev han 1804 fængslet og erklæret for skyldig; men Bonaparte vovede ikke at lade ham dømme til Døden, hvorfor han i Stedet blev forvist. 1805 begav han sig til Amerika og kjøbte sig en Eiendom i New-Jersey. 1813 vendte han tilbage til Europa for at hjelpe til at styrte Napoleons fordærvelige Magt. Han landede i Göteborg, havde i Stralsund en Sammenkomst med Karl Johan og gik derpaa til Prag til Keiser Alexander den første, hvem han ledsagede paa Toget mod Dresden. I Slaget ved Dresden 27de Aug. fik han begge Ben knuste af en Kanonkugle og døde kort efter. Moreau var næst Napoleon Bonaparte Revolutionstidens største Hærfører og overgik ham i Karakterens Ædelhed og virkelig Sjelsstorhed. Ludvig den attende lod hans Statue opreise i Paris 1819.

Morelia, tidligere Valladolid de Michoacan, Hovedstad i den mexikanske Stat Michoacan, paa en Slette, 6,400 Fod over Havet, har 37,000 Indb., et Presteseminarium og en høiere Skole og er Sæde for en Biskop.

Moreller, se Kirsebær.

Morelli, Giacomo, italiensk Bibliograf, f. 1745, d. 1819, var fra 1778 Bibliothekar ved Bibliotheket San Marco i Venedig. Af hans om usædvanlig omfattende Lærdom vidnende Skrifter kan nævnes hans „Dissertazione storica intorno alla pubblica libreria di San Marco" (1774) og „Bibliothek for græske og latinske Manuskripter" (hvoraf dog kun ét Bind udkom 1802).

Morelly (udt. Moreli), fransk socialistisk Forfatter i det 18de Aarh., var Søn af en Embedsmand, som selv offentliggjorde flere moralfilosofiske Skrifter. Sønnen udgav 1751 „Fyrsten, Hjertets Glæder, eller Fremstilling af en stor Konges Egenskaber", hvori han skildrer en ideal Fyrste; det samme Stof behandlede han senere ogsaa i et Digt „Basiliade". 1755 udkom hans Hovedverk „Naturens Lov", hvori han prædiker den rene Kommunisme og til hvilket Forfatterskabet en Tid feilagtig tillagdes Diderot.

Mores, lat., Sæder; Skikke. — „Lære en Mores" lære en, hvad der passer sig, give en en alvorlig Irettesættelse.

Moreto y Cavanna, Don Augustin, spansk Digter, f. ca. 1618, d. 1669 som Bestyrer for Hospitalet del Refugio i Toledo, omgikkes i sin Ungdom med Lope de Vega, Calderon, Quevedo og andre berømte Digtere og forfattede selv et stort Antal Komedier, som vel ikke udmærker sig ved synderlig Originalitet, men derimod ved kraftig Komik, dygtig Karaktértegning og scenisk Effekt; en enkelt af dem, „El desden con el desden", regnes blandt det gammelspanske Theaters fire klassiske Stykker.

Moretonbai, en stor Havbugt paa Østsiden af det australske Fastland, i det sydlig Queensland.

Morfeus, i den græske Gudelære Drømmenes Gud, Søvnens Søn.

Morfin ell. **Morfium**, det vigtigste virkende Stof i Opium, hører til Plantebaserne og danner i ren Tilstand smaa, glinsende, farveløse Prismer, smager bittert, er tungt opløseligt i koldt Vand, noget lettere i kogende og Chloroform og let opløseligt i Alkohol, næsten uopløseligt i Æther og Benzol. Morfin forekommer i Opium i en Mængde af indtil 15, gjennemsnitlig 8—10 %; den udvindes ved at udtrække Opium med kogende Vand og lade den derved fremkomne og inddampede Vædske koge med Kalkmelk samt tilsætte med et Overskud af Salmiak, hvorved Morfinen udskilles sammen med lidt Narkotin (s. d.) og Farvestoffer. Blandingen behandles nu med kogende, fortyndet Saltsyre, hvori Morfinen opløses, men Farvestofferne ikke. Den derved fremkomne saltsure Morfin udkrystalliseres, opløses, koges med Kalkmelk, filtreres og fældes med Salmiak. — Morfin er en stærk narkotisk Gift, som i smaa Doser virker oplivende, men senere bedøvende og i større Kvanta ($^1/_5$ à $^1/_{10}$ Gram) medfører Lammelse og endelig Døden. Som Modgift mod Morfin kan anvendes stærk Kaffe, Tannin og garvestofholdige Vædsker tilsat Salmiakspiritus. Morfin og dens Salte benyttes meget i Medicinen som Tilsætning til forskjellige Lægemidler og til Indsprøitninger under Huden som lindrende Middel ved Krampe og Nervesygdomme. I den senere Tid misbruges ogsaa hyppig Morfinindsprøitninger som stimulerende Middel, hvilket snart ødelægger Sundheden og medfører Slappelse, Afmagring og Ødelæggelse af Nervesystemet.

Morfologi, i Zoologien Beskrivelsen af Dyrenes ydre Form og Organer; i Botaniken Læren om Planternes ydre Bygning, deri ogsaa indbefattet de enkelte Organers Bygning.

Morgagni (udt. Morganji), Giovanni Battista, berømt italiensk Læge og Anatom, f. 1682, d. 1771 som Professor i Anatomi (fra 1711) i Padua, var Grundlæggeren af den pathologiske Anatomi. Hans paa Latin skrevne Hovedverk er „Om Sygdommenes Sæde og Aarsager" (2 Bd., 1761). Foruden Anatomien dyrkede han ogsaa Filologi og Arkæologi.

Morgan, Edwin, amerikansk Statsmand, f. 1811, d. 1883, havde fra en fattig ung Mand arbeidet sig op til Chef for et betydeligt Handelshus i New-York og blev Senator og Guvernør i denne Stat. Som Guvernør udfoldede han under Borgerkrigen 1861—1865 en storartet Virksomhed, idet han i Løbet af 22 Maaneder udrustede 223,000 Mand og sendte dem i Felten. Selv var han Generalmajor i Hæren. 1863—69 var han Unionssenator og 1872 under den Valgkampagne, som endte med Grants Gjenvalg, Præsident for det republikanske Partis Valgkomité. 1865 afslog han Posten som Finansminister, hvilket ogsaa var Tilfældet i 1876, da han af Republikens Præsident blev tilbudt den.

Morgan, Sydney, Lady, engelsk Forfatterinde, f. 1783 (eller 1777), d. 1859, var Datter af en Skuespiller og skrev allerede tidlig forskjellige Digte, men vakte først Opmærksomhed ved Romanen „The wild Irish girl" (1806), paa hvilken fulgte flere andre med livlige og anskuelige Skildringer af Livet i Irland. Efter at have ægtet en Læge, Sir Ch. Morgan, reiste hun 1816—23 i Italien

og Frankrige og skildrede senere disse to Lande i udførligere Værker, hvoraf det om Italien bidrog meget til at vække Englændernes Interesse for Italiens nationale Frihedsbestræbelser. Under Begivenhederne i 1847—48 udsendte hun et aabent Brev, hvori hun opfordrede Pius den niende til at vedblive med de Reformer, som betegnede hans første Regjeringsaar. I sine sidste Aar nød hun en hende af Ministeriet Grey tildelt aarlig Pension.

Morganatisk Ægteskab, Ægteskab til venstre Haand, der indgaaes med den Bestemmelse, at Hustruen og Børnene ikke skal blive delagtige i Mandens høiere Stand. Denne Slags Ægteskaber forekommer især inden Fyrstehusene.

Morgarten, en Fjeldryg paa Grændsen mellem de schweiziske Kantoner Zug og Schwyz, 3940 Fod høi, er bekjendt i Historien ved det Slag, som her fandt Sted 15de Novbr. 1315, og i hvilket Indbyggerne i de schweiziske Skovkantoner Uri, Schwyz og Unterwalden seirede over Østerrigerne under Erkehertug Leopold.

Morgengave, tidligere en Foræring, som Ægtemanden Morgenen efter Bryllupet skjænkede Hustruen, og som var dennes Særeie, saa at hun havde Ret til efter Mandens Død at udtage den af Boet, uden at den kom til Deling mellem Arvingerne.

Morgenrøde, se Aftenrøde.

Morgenstjerne, Benævnelsen paa Planeten Venus, naar den staar op før Solen; naar den gaar ned efter Solen, kaldes den Aftenstjerne.

Morgenstjerne, et Slagvaaben i den senere Middelalder, var ogsaa indtil ind i dette Aarhundrede i Brug af Natvægterne. Den bestod af en Kølle med langt Skaft, jernbeslagen og forsynet med lange, skarpe Jernpigger.

Morgenstjerne, Bredo Henrik von Munthe af, fremragende Jurist, f. i Vordingborg 1774, d. 1835, blev 1795 juridisk Kandidat og 1800 Assessor i Kjøbenhavns Hof- og Stadsret. To Aar senere udnævntes han til Høiesteretsadvokat, hvilket Embede han paa Grund af en Embedsforsømmelse mistede 1804. Efter et Ophold i Tyskland og Holland kom han 1806 til Norge og var i Moss under Krigen Sektionsanfører ved Kystværnet. 1810 fik han kongelig Opreisning og blev Overretsprokurator i Norge, fik Aaret efter Kancelliraads Titel, blev 1814 Høiesteretsadvokat, to Aar senere Regjeringsadvokat og 1820 Sorenskriver i Bamble. I 1828 indvalgtes han som Medlem af den kgl. Kommission til at udarbeide Udkast til en ny Kriminallov. Han har forfattet flere juridiske og politiske Brochurer og Afhandlinger, og nød som Jurist megen Anseelse paa Grund af sin Lærdom og Veltalenhed.

Morghen, Raffaello, berømt italiensk Kobberstikker, f. 1758, d. 1833, fik sin første Uddannelse hos sin Fader og Onkel og blev senere i Rom Elev af Volpato, med hvem han derpaa arbeidede sammen. 1793 blev han Professor i Kobberstikkerkunsten i Florens. Han har leveret en Række høist fortjentfulde Arbeider efter berømte Mestres Malerier, deriblandt særlig Leonardo da Vincis „Nadverd". Antallet af hans Kobberstik beløber sig til ikke mindre end 254.

Morgue, La, (udt. La morg), oprindelig et lidet Aftrædelsesværelse ved Indgangen til et Fængsel; nu det bekjendte Ligbus i Paris, hvor alle de ukjendte Lig, som findes i Seinen, paa Gaderne i Byen og dens Omegn o. s. v., bringes hen og i tre Dage udstilles for at gjenkjendes. De, med hvem dette er Tilfældet, udleveres til de Paarørende mod Erstatning af Omkostningerne; de øvrige begraves paa Byens Bekostning.

Morhof, Daniel Georg, tysk Literaturhistoriker, f. 1639, d. 1691, begrundede ved sin „Polyhistor" (1688) et planmæssigt Studium af Literaturens Historie og gjorde ved sin „Oplysning om tysk Sprog og Poesie" (1682) det første Forsøg paa en historisk Begrundelse af den tyske Grammatik.

Moria, den mærkeligste af de fire Bjerge eller Høie, paa hvilke Jerusalem er bygget. Det ligger 100 Fod lavere end Zion, fra hvilket det er skilt ved en Kløft, som fordum hed Tyropøon, og som nu tildels er opfyldt. — Det var paa „et af Bjergene i Morias Land" (d. e. selve Moria eller Oliebjerget eller det Onde Raads Bjerg), at Abraham gik for at ofre Isak, og paa Moria Bjerg byggede Salomo sit navnkundige Tempel. Nu kneiser midt paa Moria den 90 Fod høie Kuppel, som hvælver sig over en 10—12 Fod høi Bjergknaus, „den hellige Sahra," som efter Muhamedanernes Tro er falden ned fra Himlen og svæver i Luften uden at være støttet paa noget Sted. — Siden Korstogene havde det været baade Jøder og Kristne forbudt at komme ind paa Moria, indtil 1862, da Prinsen af Wales var i Jerusalem. Man kunde ikke afvise et Ønske af Englands Tronarving, og siden kan Kristne (men ikke Jøder) komme ind mod Betaling.

Morier, James, engelsk Forfatter, f. ca. 1780, d. 1849, opholdt sig en Tid som Sekretær ved det engelske Gesandtskab i Persien og udgav derpaa Reiseskildringer fra dette Land samt flere Romaner, hvori han skildrede Livet i Persien, og som vandt meget Bifald og stor Udbredelse. Senere offentliggjorde han endnu en Del andre Romaner, som dog ikke gjorde synderlig Lykke.

Morild, se Fosforescens.

Morisker, sp. Moriscos, Navn paa de Maurer, som under Ferdinand den katholske Regjering nødtvungne antog Kristendommen; senere blev de forfulgte og for Størstedelen fordrevne, men en Del Efterkommere af dem lever endnu i Alpujarras og Provinsen Valencia.

Moritz, Hertug og Kurfyrste af Sachsen, f. 1521, d. 1553, var Søn af Hertug Henrik den fromme og fik en lærd Opdragelse. 1539 gik han over til den protestantiske Kirke og ægtede 1541 en Datter af Landgreve Filip af Hessen, hvorefter han s. A. efterfulgte Faderen i Regjeringen i den hertugelige Del af Sachsen. Efterat han, skjønt en ivrig Tilhænger af Reformationen, havde vægret sig ved at tiltræde det schmalkaldiske Forbund, kom han 1542 i Strid med sin Fætter Kurfyrst Johan Fredrik om Magdeburg og nogle andre geistlige Besiddelser i Sachsen. S. A. understøttede han Keiseren mod Tyrkerne og 1543 mod Franskmændene, hvorved han erhvervede sig Keiserens Gunst. Dog hjalp han 1545 det schmalkaldiske Forbunds Hovedmænd mod Hertug Henrik af Brunsvig, som han efter at have fanget ham udleverede til Filip af Hessen. Men da det 1546 kom til aabent Brud mellem Keiseren og det schmalkaldiske Forbund, stillede han sig paa den førstes Side og sikredes ved en hemmelig Overenskomst til Løn

Kurværdigheden og Johan Fredriks Lande. Han indtog nu i kort Tid næsten hele Kurfyrstendømmet Sachsen, men blev snart nødt til at vige det; med Keiserens Hjelp gjorde han dog atter Fremskridt, og efterat Kurfyrsten var fangen ved Mühlberg 1547, tildelte Keiseren Moritz Kurværdigheden offentlig. Keiseren vedblev imidlertid mod Aftale at holde den nye Kurfyrstes Svigerfader fangen, og dette i Forbindelse med hans Stræben efter at opnaa fuldstændigt Enevælde bevægede Moritz til at forene sig med den franske Konge Henrik den anden; han overfaldt pludselig Keiseren i Innsbrück og tvang ham til at indgaa paa Forliget i Passau 22de Aug. 1552. Da Markgrev Albrecht af Brandenburg ikke vilde respektere dette Forlig, begyndte Moritz Krig med ham 1553 og seirede ved Sievershausen, men blev dødelig saaret i Slaget. Han var en Mand af stor Begavelse og Dygtighed, men lod sig af sin overdrevne Ærgjerrighed forlede til ikke altid at tage det saa nøie med Valget af de Midler, hvorved han søgte at opnaa sine Hensigter.

Moritz, Prins af Oranien, Greve af Nassau, berømt nederlandsk Feltherre, f. 1567, d. 1625, var Søn af Prins Vilhelm den første af Oranien og Moritz af Sachsens Datter. Han studerede i Leiden og blev 1584, da hans Fader var bleven snigmyrdet, udnævnt til Statholder i Provinserne Holland og Seeland, senere ogsaa i Utrecht. 1590 erobrede han Breda, befriede derpaa Geldern, Overyssel, Friesland og Groeningen fra Spanierne og fik derpaa Overbefalingen over alle de forenede Provinsers Krigsmagt samt blev Statholder i alle Provinser undtagen Friesland og Groeningen. Senere gjorde han yderligere Fremgang og erobrede indtil Vaabenstilstanden 1609 40 Stæder fra Spanierne. Senere søgte han at udvide sin Magt og benyttede sig til den Ende af de theologiske Stridigheder mellem Remonstranterne og Gomaristerne, hvilke sidste han ivrig understøttede; hans Planer nød dog ingen Fremgang. Han var personlig i høi Grad tapper, energisk og ærgjerrig, og hans Hær gjaldt for den bedste Skole i Datidens Krigskunst.

Moritz, Greve af Sachsen, bekjendt under Navnet „Marskallen af Sachsen", berømt Feltherre, f. 1696, d. 1750, var en uægte Søn af Kong August den anden af Polen og Grevinde Maria Aurora v. Königsmark. Allerede 1709 deltog han i Felttoget i Flandern under Eugen og Marlborough, som udtalte sig rosende om ham; 1715—16 kjæmpede han i Polen og gik 1720 til Frankrige, hvor han blev Maréchal de camp og lagde sig efter Studiet af Mathematik og Fortifikation, medens han samtidig førte et yderst tøileløst og ødselt Liv. 1726 valgtes han af Stænderne i Kurland til Hertug; men den polske Rigsdag erklærede Valget for ugyldigt, og Faderen befalede ham at forlade Kurland, som han heller ikke senere kom i Besiddelse af. I den polske Arvefølgekrig udmærkede han sig under Marskal Berwick saaledes, at han 1734 blev Generalløitnant; i den østerrigske Arvefølgekrig erobrede han 1741 Prag og 1742 Eger og blev efter Fredsslutningen 1744 udnævnt til Marskal af Frankrige, den første Protestant, som siden det nantiske Edikts Ophævelse nød denne Udmærkelse. S. A. ledede han Felttoget i Flandern med Mesterskab, seirede 1745 ved Fontenay, 1746 ved Raucoux, erobrede 1747 Bergen-op-Zoom og 1748 Mastricht, hvorved Krigen afsluttedes. Efter Freden i Aachen levede han dels paa Reiser, dels paa Slottet Chambord, hvor han døde. — Han forfattede 1731 „Rêveries militaires", der indeholder mange nye og geniale Tanker om Krigsvidenskaben. 1794 offentliggjordes hans Breve og Memoirer.

Morkel (Morchella esculenta), en Sop af Skivesoppenes Familie, har en kegleformet, brunlig Hat paa en flere Tommer høi Stilk. Den er vildtvoxende saagodtsom overalt i Europa og i Norge hist og her lige til Alten (70°). Som spiselig Sop har den været kjendt af de gamle Romere; men i den nyeste Tid har man dog fundet, at den har lidt giftige Egenskaber.

Morkinskinna („det morkne Skind"), et Pergamentmanuskript fra Slutningen af det 13de Aarh., indeholder Skildringer af Norges Historie 1035—1157. Det fandtes paa Island og opbevares nu i Kjøbenhavn.

Morlair (udt. Morlæ), By i det franske Departement Finistère, med 15,000 Indb., en hydrografisk Skole og betydelig Industri og Handel.

Morlaker, de serbiske Beboere af den sydvestlige Del af Istrien, Qvarnersøerne og den nordøstlige Del af Dalmatien.

Mormoner eller „de sidste Dages Hellige" (Latter-day Saints), en religiøs Sekt, som 1827 stiftedes i Amerika af Joë Smith (f. 1805). Han havde faaet en daarlig Opdragelse og færdedes i slet Selskab; en Tid streifede han om som Skattegraver og indbildte lettroende Mennesker, at han kunde tyde Drømme og give Anvisning paa, hvor der var underjordiske Skatte at finde. Medens han opholdt sig i Staten New-York, fik han efter sin egen Beretning den 22de Septbr. 1827 en Aabenbarelse, ifølge hvilken han i en Høi skulde finde nogle guldglinsende Metalplader med en egen Slags Skrifttegn paa. Han fandt dem og tillige et magisk Seglas („Urim og Thummim"), ved hvis Hjelp han blev istand til at læse de mystiske Tegn. Det tog imidlertid efter hans Udsagn lang Tid at oversætte Manuskriptet, saa at dets Indhold først blev offentliggjort 1830 under Titelen „Mormons Bog". Denne fortæller i et Sprog, der er en plump Efterligning af det bibelske, en opdigtet Historie om, hvorledes Amerika paa Kong Zedekias's Tid koloniseredes af Israeliter, Nefiterne, hvilke senere, allerede før Kristi Fødsel, kaldte sig Kristne. Efterat Kristus var opstanden fra de døde, kom han til Amerika og forkyndte der Evangeliet, ligesom han havde gjort i Palæstina. Efter derpaa at have ført et kristeligt, patriarkalsk Liv spaltedes Nefiterne ca. 320 e. Kr. i flere Partier, og der opstod Krige, i hvilke Kristendommen næsten gik til Grunde. Da optraadte Mormon, en tapper og from Mand, som beseirede et af Partierne, Lamaniterne; disse mistede til Straf for sin Ugudelighed sin hvide Hudfarve og blev Stamfædre til de nuværende Indianere. Mormon begyndte at forfatte det mystiske Manuskript, som blev fortsat af hans Søn Moroni indtil 400 e. Kr., paa hvilken Tid ogsaa Nefiterne var aldeles frafaldne fra Troen og derfor blev udryddede af Lamaniterne. Moroni var den eneste gjenlevende af dem; han nedgravede

420 e. Kr. Tavlerne og lagde „Urim og Thummim“ ved Siden deraf, idet han betegnede Smith som den fremtidige Opdager af det hele. — Dette er i Korthed Indholdet af „Mormons Bog“. Ikke saa snart var denne udkommen, førend Enken efter en afdød middelmaadig Forfatter, Salomon Spaulding, offentlig erklærede, at det hele var Plagiat efter et af hendes Mand forfattet Romanmanuskript, der paa uretmæssig Maade var kommet i Smiths Besiddelse. Smith opfordredes til at fremlægge de Tavler, han sagde sig at have fundet, men forgjeves; kun 8 Mænd af hans nærmeste Kreds aflagde Ed paa at have set dem, men de fleste af disse Mænd var rigtignok straffede Tyve og andre Forbrydere. Trods alt dette fik den nye Lære snart en Mængde Tilhængere, for hvem Smith — naturligvis ifølge en Aabenbaring — optraadte som Ypperstepræst. Menigheden nedsatte sig først i Missouri, men maatte snart flytte derfra til Illinois, hvor den anlagde en egen By, Nauvoo. Ogsaa her blev dog snart deres Stilling mindre behagelig; Folk misundte dem den Rigdom og Magt, de i forbausende kort Tid ved Flid og Omtanke erhvervede, og man beskyldte dem for allehaande Forbrydelser, især efter 1843, da Smith ifølge en angivelig ny Aabenbaring forkyndte, at de troende Mormoner skulde leve i Polygami. Det saa endelig ud til at skulle komme til aaben Kamp mellem Mormonerne og deres Naboer, da Smith og hans Broder paa Guvernørens Opfordring søgte at afværge dette ved frivillig at fremstille sig for Retten. De holdtes foreløbig arresterede; men Folkemassen stormede Fængslet og dræbte dem begge 27de Juni 1844. Efter Joë Smiths Død blev der Strid om, hvem der skulde blive hans Efterfølger; Valget faldt endelig paa Brigham Young, en usædvanlig begavet og energisk Mand, som med stor Dygtighed ledede Mormonernes Styrelse baade i geistlig og verdslig Henseende i over 30 Aar. Ikke længe efter at have opnaaet den ypperstepræstelige Værdighed begyndte Brigham Young at forberede nok en Flytning af Mormonkolonien, idet Opløb og voldsomme Angreb paa denne næsten daglig fandt Sted i Illinois. Han fæstede sin Opmærksomhed paa Landet vestenfor Klippebjergene, navnlig Egnen omkring den store Saltsjø i den nordlige Del af det dengang endnu til Mexiko hørende Kalifornien. Det var oprindelig hans Plan her at grunde et ganske selvstændigt Rige. Efterat Mormonerne havde tiltraadt Marschen vest over, idet den første Afdeling paa 5,500 Mand havde forladt Nauvoo, blev denne By 1846 angreben og ødelagt af den omkringboende Befolkning; de Mormoner, som var igjen, blev forjagede. Efter over et Aars besværlig Reise under Møie og Savn af enhver Art kom Fortroppen af Mormonerne i Juli 1847 til Saltsjødalen, som de tog i Besiddelse og kaldte Utah; ved Bredderne af Sjøen grundede de en By, Great Saltlake City, ogsaa kaldet det nye Zion eller Jerusalem. 1848 blev Utah meget mod Mormonernes Ønske af Mexiko afstaaet til de Forenede Stater; derved forspildtes Udsigten til at kunne danne et eget Rige, og man søgte da ialfald at opnaa, at Landskabet maatte blive en egen Stat i Unionen. Heller ikke dette lykkedes, hvorimod Utah 1850 organiseredes som Territorium med Brigham Young som Guvernør. Denne forstod klogelig at benytte sin Magt, og i Virkeligheden herskede han nu saa uindskrænket som mulig, idet han ordnede hele Territoriets Administration theokratisk med al Myndighed samlet hos ham selv, Ypperstepræsten, som Toppunktet. Mormonstatens Rigdom tog hurtig til, og Folkemængden øgedes rask, idet man var meget ivrig for ved udsendte Missionærer at trække nye Proselyter til, medens paa den anden Side Flerkoneriet blev gjort til Institution. For en streng Justits mod den, der vovede at opponere, sørgedes der ved en hemmelig Morderbande, de saakaldte „Straffens Engle“, som i al Stilhed fjernede alle mishagelige. Ringeagten for Unionens Overhøihed og Love blev tilslut saa paatagelig, at man fandt det nødvendigt at gribe energisk ind; 1857 sendtes der Tropper mod Utah, men da de nærmede sig, faldt Mormonerne tilføie og underkastede sig den nye Guvernør, Cumming. Flere Mormoner, som ikke vilde taale det strenge Præsteherredømme, udvandrede; der opstod flere forskjellige Sekter blandt Mormonerne, og flere Ikke-Mormoner bosatte sig i Utah. Under Borgerkrigen holdt Utah med Unionen, men kunde dog ikke opnaa at blive en egen Stat; tvertimod blev dets Landomraade beskaaret ved Dannelsen af flere nye Territorier, og 1862 udfærdigedes der en Lov mod Flerkoneriet. Denne Lov skjærpedes 1870, og flere Mormoner sattes under Tiltale saavel for Polygami som for Delagtighed i et Mord 1857; blandt disse sidste var ogsaa Brigham Young selv. Ingen af dem blev dog dømt. Senere foretoges intet nyt Skridt mod Mormonerne førend i 1881—82, da Bestemmelserne om Flerkoneriets Utilladelighed atter blev skjærpede og det fastsattes, at alle, som gjorde sig skyldig deri, skulde miste sine borgerlige Rettigheder. 1877 døde Brigham Young og efterfulgtes som Ypperstepræst af J. Taylor. — Mormonerne vedbliver endnu i temmelig stor Udstrækning at gjøre Proselyter, navnlig i England og de skandinaviske Lande, hvorfra aarlig ikke faa reiser til Utah.

Mornay (udt. Mornæ), Philippe de, Seigneur du Plessis-Marly, fransk Statsmand, f. 1549, d. 1623, gik efter Faderens Død over til Protestantismen og begav sig paa Reiser. 1575 traadte han i den senere Konge Henrik den fjerdes Tjeneste og benyttedes af ham i diplomatiske Ærinder. Efter Kongens Overgang til Katholicismen gjorde Mornay ham alvorlige Bebreidelser, men blev dog udnævnt til Statsraad og Guvernør i Saumur, hvor han oprettede et reformert Akademi. Ved Hugenotternes Reisning 1620 søgte han at mægle Fred og blev af denne Grund af Ludvig den trettende afsat fra sin Guvernørpost. Han forfattede flere historiske og religiøse Skrifter, hvoraf kan mærkes „Den kristelige Religions Sandhed“ (1580) og „Memoirer og Korrespondancer som Bidrag til Reformationens Historie i Frankrige“ (1624).

Morny (udt. Morni), Charles Auguste Louis Joseph, Hertug, fransk Statsmand, f. 1811, d. 1865, var en uægte Søn af Grev Flahault og Dronning Hortense. Han adopteredes af Grev Morny og gik 1832 som Underofficér til Algier, men traadte 1838 ud af Arméen for at vie sig til industrielle Foretagender og statsøkonomiske Studier. 1842 indvalgtes han i Deputeretkammeret, hvor han hørte til de konservative. 1849

indvalgtes han i den lovgivende Nationalforsamling, hvor han stemte med det monarkiske Parti. 1851 var han sin Halvbroder Ludvig Napoleons virksomme Hjelper ved Statskupet, overtog strax Indenrigsministeriet og undertegnede alene de første Proklamationer, men udtraadte allerede i Januar 1852 af Ministeriet, som Følge af det Dekret, hvorved de orleanske Familiegodser konfiskeredes. S. A. blev han atter Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hørte til Regjeringens Tilhængere, og hvis Præsident han var fra 1854. 1856—57 var han fransk Gesandt ved Hoffet i Petersburg. Han havde vigtig Andel i den uheldige franske Expedition til Mexiko.

Morosini, en gammel adelig Slægt i Venedig. Til denne hørte bl. a. Francesco Morosini, f. 1618, d. 1694, der som Anfører for den venetianske Flaade vandt en Række Seire over Tyrkerne og 1667—69 paa en glimrende Maade forsvarede Kreta og afslog 50 Storme, hvorved Tyrkerne tabte 120,000 Mand. 1684 fik han paany Overbefalingen mod Tyrkerne og vandt store Seire paa Peloponnes, hvorfor han fik Tilnavnet „Peloponnesiacus“. 1687 medførte han, efter at have indtaget Athen, til Venedig den Marmorløve fra Piræus, som er opstillet udenfor Arsenalet i Venedig. Fra 1688 til sin Død var han Doge.

Morphy, Paul, berømt amerikansk Schakspiller, f. 1837, vandt siden 1857 i en Række Schakturneringer og fik Ry for at være en af Verdens første Mestre i Schakspil. I de senere Aar har han levet som Sagfører i New-Orleans.

Morrison, Robert, engelsk Missionær, f. 1782, d. 1834, reiste 1807 som det britiske Bibelselskabs Udsending til Kina for at lære Kinesisk og oversatte Bibelen til dette Sprog. 1818 oprettede han i Malakka en Skole for engelsk og kinesisk Literatur samt til Udbredelse af Kristendommen. 1823 vendte han tilbage til England medførende et Bibliothek paa 10,000 Bind kinesisk Literatur. 1826 reiste han atter til Kina og fungerede under Stridighederne mellem dette Land og England som den engelske Regjerings Agent. Han har udgivet „Horae Sinicae“ (1812), en kinesisk Grammatik (1815) og en kinesisk Ordbog (6 Bd., 1815—22).

Mors, den største til Jylland hørende Ø, ligger i den vestre Del af Limfjorden, er $6^1/_2$ Kv.mil stor og har ca. 20,000 Indb. Paa Øen ligger Byen Nykjøbing (s. d.).

Morschansk, By i det russiske Guvernement Tambov, 45 Mil sydost for Moskva, med 20,000 Indb. og Kornhandel.

Morse (udt. Mors), Samuel Finley Breese, Opfinderen af den nu brugelige elektriske Skrivetelegraf, f. i Charlestown i de Forenede Stater 1791, d. 1872, ofrede sig for Malerkunsten, men opnaaede ingen betydelig Rang som Kunstner. 1811—15 opholdt han sig i Europa, som han atter besøgte 1829—32. Efter at have sat sig ind i de paa den Tid stedfundne nye Opdagelser paa Elektromagnetismens Omraade begyndte han at udkaste Planen til sit Telegraf-Skriveapparat, og 1835 havde han en Model færdig. Denne, som han dog først bragte for Offentligheden i 1837, leverede en Zikzakskrift; senere konstruerede han det nu overalt antagne Apparat, som striver ved Hjelp af Streger og Prikker. 1844 blev paa Morses Initiativ den første elektromagnetiske Telegraf i de Forenede Stater anlagt; allerede paa samme Tid foreslog han at lægge en undersjøisk Kabel mellem Europa og Amerika. 1857 sammentraadte Repræsentanter for 10 forskjellige Lande (deriblandt Norge) i Paris og voterede Morse en Hædersgave af 400,000 Franks for hans Opfindelse.

Morsing, Kristen Terkelsen, dansk Videnskabsmand, f. ca. 1485, d. 1560, studerede ved udenlandske Universiteter og blev 1536 Professor i Medicin i Kjøbenhavn. Han var Bugenhagen behjelpelig med Universitetets Omorganisation og var dets første Rektor samt fra 1544 dets Vicekansler.

Mortalitet, se Dødelighed.

Mortara, By i den italienske Provins Pavia, 11 Mil øst for Turin, med 8,000 Indb. og udstrakt Dyrkning af Ris. Her slog Østerrigerne Piemonteserne 21de Marts 1849.

Mortendalselv, Vasdrag i Tromsø Amt, udspringer nær Rigsgrændsen, løber mod Nordnordvest og falder i Lyngenfjord; 6 Mil lang.

Morter, se Mørser.

Mortier (udt. Mortie), Edouard Adolphe Casimir Joseph, Hertug af Treviso, fransk Marskal, f. 1768, d. 1835, udmærkede sig i Felttogene 1792—96 og avancerede til Oberst, slog 1799 som Brigadegeneral Østerrigerne ved Liptingen, blev samme Aar Divisionsgeneral og indlagde sig 1800 stor Fortjeneste i Schweiz under Masséna. 1803 besatte han Hannover og ved Keiserdømmets Oprettelse blev han Marskal. Senere tog han uafbrudt Del i alle Keiserdømmets Krige; 1807 bidrog han til Seiren ved Friedland, hvorfor han efter Freden i Tilsit blev Hertug; paa det ulykkelige Felttog til Rusland 1812 blev han Guvernør i Moskva og fik det Hverv at sprenge Kreml i Luften; paa Tilbagetoget var han meget virksom for at redde Hærens Levninger. 1813 deltog han i alle Hovedslag; 1814 fik han med Marmont det Hverv at dække Paris, men maatte 31te Marts kapitulere og underkastede sig nu Ludvig den attende, som udnævnte ham til Pair. Under de 100 Dage ledsagede han først Kongen til Belgien og gik derpaa efter af ham at være løst fra sin Troskabsed over til Napoleon. Efter den anden Restauration mistede han sin Pairsværdighed, som han dog fik igjen 1819. Efter Julirevolutionen sluttede han sig til Ludvig Filip og var 1834—35 en Tid Krigs- og Førsteminister; det sidstnævnte Aar saaredes han dødelig af Fieschis Helvedesmaskine.

Mortifikation, i Retsvidenskaben Benævnelse paa den Ugyldighedserklæring, som i visse Tilfælde gives, i Regelen af Domstolene. Navnlig finder en saadan Foranstaltning Sted: a) Ved Injurier, idet den Fornærmede i Almindelighed nedlægger Paastand om, at de fornærmelige Ytringer skal mortificeres og ikke komme ham til Skade paa Navn og Rygte. b) Ved bortkomne Gjeldsbreve og lignende Dokumenter; for at Mortifikation i sidstnævnte Tilfælde skal kunne ske, maa der efter norsk Ret i Regelen (d. e. i alle andre Tilfælde, end hvor en Panteobligation søges mortificeret som udækket ved en over Pantet afholdt Tvangsauktion) for hvert enkelt Tilfælde erhverves kongelig Bevilling. Denne gaar ud paa, at Mortifikationssag kan anlægges. Hvis denne vindes, bliver ved Dommen enten blot vedkom-

nende Dokument kjendt dødt og magtesløst, medens den Forpligtelse, som knyttede sig til det, vedbliver at bestaa (dette, hvis Mortifikationssagen er anlagt af Kreditor, hvem Dokumentet er kommet afhænde), eller ogsaa bortfalder selve Forpligtelsen (dette, hvis det er Skyldneren, som har anlagt Mortifikationssagen, f. Ex. naar han har mistet et indfriet Gjeldsbrev). Forkomme Kontrabøger og lign. kan mortificeres efter en simpel Indkaldelse af Ihændehaveren, udfærdiget af Bestyrelsen for den Indretning, der har udfærdiget Kontrabøgerne (altsaa uden Mortifikationssag); men ogsaa i dette Tilfælde maa der for hver Gang erhverves kongelig Bevilling.

Morus, egentl. More, Thomas, bekjendt engelsk Statsmand og Retsfilosof, f. 1480, d. 1535, studerede i Oxford Retsvidenskaben og blev Sagfører samt Undersherif. Efter Henrik den ottendes Tronbestigelse kom han i Gunst hos ham og anvendtes i en Række diplomatiske Sendelser. Efterat han 1529 med stor Dygtighed havde ledet Fredsforhandlingerne i Cambrai, blev han udnævnt til Lordkansler, hvilket Embede han forvaltede med Dygtighed og Retfærdighed; dog viste han som ivrig Katholik megen Strenghed mod Protestanterne. 1532 nedlagde han sine Embeder, da han ikke vilde samtykke i Kongens Ægteskabsskilsmisse; han levede nu i Fattigdom i Chelsea indtil 1534, da han sammen med Biskop Fisher kastedes i Tower, beskyldt for Høiforræderi, da han ikke vilde aflægge Ed paa det nye Sukcessionsstatut. I 13 Maaneder holdtes han fængslet, og man gjorde paa alle optænkelige Maader Forsøg paa at omstemme ham; tilsidst lod Kongen ham Suprematseden forelægge til Underskrift, og da han negtede dette, blev han efter en kort og formløs Proces dømt til at hænges. Kongen forvandlede dog Straffen til Halshugning. Den 6te Juli 1535 besteg han med Ro og Fatning Skafottet. Han var en af sin Tids mest fremragende og mest alsidig dannede Aander; han var foruden Politiker og Jurist ogsaa en dygtig Sprogmand og har Fortjeneste af det engelske Sprogs Udvikling. Hans fornemste Skrift er det berømte „De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia“ (1516), hvori han under Beskrivelsen af en opdigtet Ø i Sydhavet fremsætter sit Statsideal og derved tillige indirekte kritiserer det europæiske Statsvæsen. Bogen vakte i sin Tid uhyre Opsigt og er oversat til de fleste europæiske Sprog.

Morveau (udt. Morvaa), Louis Bernard Guyton de, fransk Kemiker, f. 1737, d. 1816, deltog ivrig i Revolutionen, var fra 1792 Præsident i den lovgivende Forsamling og senere Medlem af Konventet og hørte til det yderste Venstre („Bjerget“). Senere foranstaltede han under Republikens Krige oprettet et Korps af Luftskippere til Rekognoscering; han havde ogsaa virksom Andel i Oprettelsen af den polytekniske Skole i Paris. Som Kemiker er han mest bekjendt for sine Undersøgelser over Chlor som Desinfektionsmiddel og som en af Ophavsmændene til den nu brugelige kemiske Nomenklatur.

Morven, et Fjeldparti paa Grændsen af de skotske Grevskaber Caithness og Sutherland, bekjendt fra de ossianske Sange (se Ossian).

Morœne, se Jøkler.

Mosaik, Kunsten at sammensætte flade Forsiringer eller Billeder af forskjelligfarvede Stykker af et haardt Materiale. Træmosaiken adskilles sædvanlig som en egen Gren, Marquetteri, og man forstaar ved Mosaik i egentlig Forstand kun Sammensætning af Stykker af Stene, Paster eller farvede Glasfliser. De enkelte Stykker sættes stedse ved Siden af hinanden i den Orden, som de i det færdige Arbeide skal have, og besæstes indbyrdes ved en eller anden Slags Kit; derpaa jevnes og poleres Overfladen. Mosaiken er meget gammel og synes fra Orienten at være kommen til Grækenland og Rom, hvor den blomstrede i Oldtiden. Det betydeligste Mosaikarbeide fra denne Tid, som er opbevaret, er det i Pompeji fundne og nu i Neapel opbevarede „Alexanderslag“. (Se forresten Art. Malerkunst). I Middelalderens Kirker spiller Mosaiken en stor Rolle t. Ex. i Markuskirken i Venedig. I Nutiden trives Mosaiken især i Italien; man skjelner mellem florentinsk Mosaik, som udføres af Stene, der er tilskaarne efter Billedernes Omrids, og hvis Farveafskygninger benyttes i Maleriet, og romersk Arbeide, som sammensættes af ganske smaa firkantede Stifter eller ogsaa af uregelmæssige Smaastykker, for det meste af en Glaskomposition. Den vigtigste Mosaikfabrik er for nærværende den pavelige i Vatikanet.

Mosambique, se Mozambique.

Mosander, Karl Gustaf, svensk Kemiker, f. 1797, d. 1858, studerede ved det karolinske medicinsk-kirurgiske Institut og blev 1829 ansat ved denne Læreanstalt som Adjunkt i Kemi og Farmaci; 1846 udnævntes han til Professor i Kemi. Han gjorde sig særlig bekjendt ved sine Undersøgelser over Cerium og dets Forbindelser, ved hvilke Undersøgelser han opdagede 4 nye metalliske Grundstoffer, Lanthan, Didym, Erbium og Terbium.

Moscati, Pietro, Greve, italiensk Læge og Statsmand, f. 1739, d. 1824, var en Tid Professor i Pavia, tog derpaa ivrig Del i de politiske Bevægelser som Patriot og Tilhænger af den franske Revolution og blev 1798 Direktør og kort efter Præsident i den cisalpinske Republik. Efterat han 1805 havde været Medlem af den Consulta, som tilbød Napoleon den italienske Kongekrone, blev han Generaldirektør for den offentlige Undervisning, Senator og Greve. Efter 1814 levede han i Stilhed som Privatmand.

Moscheles, Ignaz, berømt bøhmisk Pianist og Komponist, f. 1794 af jødiske Forældre, d. 1870, uddannede sig under F. D. Weber og Albrechtsberger og vandt fra 1816 paa en Række Koncertreiser stort Bifald saavel for sit virtuose Spil som for sine Kompositioner, men især for sin store Evne til at improvisere Fantasier paa Pianoet. 1825 blev han Professor ved det musikalske Akademi i London, hvilken Stilling han indehavde til 1846, da han flyttede til Leipzig for sammen med Mendelssohn at lede Konservatoriet. Han komponerede meget, navnlig for Piano, og hans Arbeider (deribl. 8 Koncerter, en Septet, en Sextet og en Trio, flere Sonater og Etuder m. m.) indtager en høi Rang.

Mosdok, By i det russiske Distrikt Ter i Kaukasien, ved Floden Terek, med 10,000 Indb., Vin- og Silkeavl.

Mosdyr (Bryozoa), en talrig Gruppe af Smaadyr, som lever i Havet i Kolonier, der har Lighed med Koraller; Mosdyrene er dog af en fuldkomnere Organisation end de egentlige Koraldyr og nærmer sig Sjøpungene. De har i tidligere Jordperioder bidraget meget til Dannelsen af mægtige Kalklag.

Mose (Musci ell. Muscineae), en stor Gruppe af Sporeplanterne, danner Mellemledet mellem disses lavere Klasser (Alger, Lav og Soppe) paa den ene Side og de høiere (Bregner og Hestehaler) paa den anden. Moserne er i Almindelighed smaa Planter uden egentlige Rødder; deres Blade udmærker sig derved, at de med overordentlig stor Lethed opsuger Vand. Flere Mosarter kan tørres og henligge i denne Tilstand i længere Tid, men leve op igjen, naar de lægges i Vand. De fleste har en smuk grøn eller gulgrøn Farve; enkelte er dog, paa Grund af Mangel paa Chlorofyl, bleggrønne, hvide eller rødlige. — Moserne deles i to Grupper, Bladmoser (Musci frondosi) og Lever- eller Halvmoser (M. hepatici). De første har en tydelig adskilt Stilk og Blade. Af deres Sporer fremkommer en traadformet Forkim, paa hvilken der udvoxer Knopper, hvoraf igjen de egentlige Mosplanter udvikler sig. Forplantelsesorganerne er dobbelte; de mandlige kaldes Antheridier og de kvindelige Archegonier; begge er enten adskilte paa forskjellige Planter eller samlede paa én. Archegoniernes Kimblære voxer efter Befrugtningen ud og danner et kapselformet Sporehus, som sidder paa en tynd Stilk og ved Modningen aabner sig med et Laag, over hvilket der sidder en Hætte. Kapselen indeholder en Midtstøtte, omkring hvilken Sporerne er anbragte. Af Bladmosernes forskjellige Arter, hvoraf der ogsaa i Norge findes et overordentlig stort Antal, kan nævnes Jomfruhaar (Polytrichum), hvis Blade er temmelig stive og tykke, staar tæt sammen rundt hele Stilken og har en mørkegrøn Farve, og hvis Kapsel er endestillet og forsynet med en langhaaret Hætte; Rødmose (Sphagnum), som er blegrød, hvidlig eller rødagtig og forekommer i store Mængder i Myrer, hvor den bidrager til Torvdannelsen; den afgiver et meget brugt Tætningsmateriale ved forskjellige Bygningsarbeider. I den nyere Tid har den ogsaa været forsøgt som Materiale for Papirsfabrikationen. — Levermoserne har tildels ikke tydelig adskilte Stilke og Blade og fremkommer ikke af nogen Forkim; Sporehuset aabner sig ved 4 Klapper og mangler Midtsøile. — Videnskaben om Moserne kaldes Bryologi.

Mosehøg, se Sumphøg.

Mosel, fr. Moselle, en Biflod til Rhinen, udspringer i det franske Departement Vosges, løber først mod Nordvest og Nord, senere afvexlende mod Nordvest og Nordost og falder i Rhinen ved Koblenz; Længden er 67 Mil. Den er seilbar fra Frouart. Dens vigtigste Bifloder er fra høire Side Meurthe, Seille og Saar, fra venstre Side Orne.

Moselle (udt. Mosell), tidligere Departement i det nordøstlige Frankrige, 97 Kv.mil stort, med ca. 450,000 Indb., aftraadtes efter den sidste fransk-tyske Krig for Størstedelen til Tyskland; Resterne er sammenslaaede med Departementet Meurthe til et nyt Departement, Meurthe-Moselle.

Moselvine kaldes de Vine, som tilvirkes ved Floden Mosel, især i den preussiske Rhinprovins. De er dels røde og dels hvide, de fleste hvide, lette og behagelige og har Lighed med Rhinskvinene, men er mindre sure og mindre alkoholholdige. De bliver bedst efter ca. 1 Aars Forløb. Den bedste er Brauneberger fra den venstre Moselbred; den opnaar senere sin Godhed end de fleste andre Sorter, men holder sig ogsaa længere (indtil 6 Aar).

Mosen, Julius, tysk Digter, f. 1803, d. 1867, studerede Retsvidenskaben og praktiserede som Advokat, især i Dresden; 1844 blev han Dramaturg ved Hoftheatret i Oldenburg. Af hans „Digte" (1836) er der flere, som udmærker sig ved Liv, Følelse og en folkelig Tone; enkelte, saaledes „Andreas Hofer" og „De sidste ti af fjerde Regiment" er blevne til Folkesange. Af hans Prosaverker kan især nævnes Romanen „Kongressen i Verona" (2 Bd., 1842). Efter 1836 skrev han hovedsagelig for Scenen; af hans temmelig talrige dramatiske Arbeider har dog næsten kun „Keiser Otto den tredie" holdt sig paa Scenen.

Mosenthal, Salomon Hermann von, tysk dramatisk Digter, f. af jødiske Forældre 1821, d. 1877, blev 1851 Arkivar i Undervisningsministeriet i Wien og adledes 1871. Af hans Stykker kan især nævnes Folkeskuespillene „Deborah" og „Sonnenwendhof" samt Dramaet „De tyske Komedianter", af hvilke navnlig de to første gjorde stor Lykke paa Scenen.

Moser, Johann Jakob, tysk Publicist og Statsretslærer, f. 1701, d. 1785, blev allerede 19 Aar gl. extraordinær Professor i Retsvidenskaben i Tübingen. 1721 gik han til Wien, men vendte efter nogle Aars Forløb tilbage og beklædte i en Del Aar Embedet som ordinær Professor i Retsvidenskaben ved det fyrstelige Kollegium i Tübingen. 1733 blev han Regjeringsraad og 1736 preussisk Geheimeraad, Universitetsdirektør og Professor i Frankfurt an der Oder. 1739 nedlagde han ogsaa disse Embeder, hvorefter han 1747 af Landgreven af Hessen-Homburg udnævntes til Kancellichef; da hans Foranstaltninger imidlertid stødte paa Modstand, forlod han ogsaa denne Stilling; 1751 kaldtes han til Stuttgart som Landskabskonsulent. Da her udbrød Konflikter mellem Hertugen og Stænderne, beskyldtes Moser for at have forfattet nogle mod Hertugen rettede Skrifter og blev 1759 sat i haard Fæstningsarrest, hvor han uden at blive forhørt maatte forblive til 1764, da Hertugen erklærede ham for uskyldig og gav ham hans Embede igjen. For Fremtiden levede han nu mest for sin literære Virksomhed. Hans Skrifter udgjør over 400 Bind, af hvilke de over den tyske Strafferet og over den positive europæiske Folkeret er de mest fremtrædende.

Moser, Gustav von, tysk dramatisk Forfatter, f. 1825, var indtil 1856 preussisk Officér, men har senere levet udelukkende for sin Forfattervirksomhed. Han har strevet et større Antal Lystspil og Farcer, hvoraf de fleste har gjort stor Lykke i Tyskland, hvorimod kun faa har slaaet an andensteds. Til de mest bekjendte hører „Ultimo", „Gardinprækener", „Blomsterkongen" („Der Veilchenfresser), „Krig i Fred" og „Reif von Reiflingen".

Moses, Israeliternes Befrier fra den ægyptiske Trældom og deres Lovgiver, levede efter de Beregninger, man har kunnet gjøre paa Grundlag af Tidsangivelser i de hellige Skrifter, ca. 1500 f. Kr. Han var Søn af Leviten Amram og dennes Hustru Jochebeth og blev udsat i Nilen, men frelstes af Kongens egen Datter og opdroges ved Hoffet samt oplærtes i al Ægypternes Visdom. Da han blev voxen, fik han høre en Trætte mellem en Ægypter og en Israelit; han antog sig sin Landsmands Sag, slog Ægypteren ihjel og maatte nu flygte til Halvøen Sinai, hvor han forblev i 40 Aar og ægtede Høvdingens, Presten Reuels Datter. Derpaa vendte han paa Guds Befaling tilbage til Ægypten for at føre sine Landsmænd derfra til Kanaan. Dertil fik han imidlertid ikke Tilladelse af Farao, hvorfor Gud lod ti forfærdelige Landeplager hjemsøge Ægypten, den ene efter den anden. Derved opnaaede han endelig at faa Faraos Tilladelse til at føre Israeliterne ud; da disse imidlertid var komne et Stykke paa Veien, angrede Kongen den givne Tilladelse og satte med sin Hær efter dem, men Hæren omkom i det Røde Hav, efterat Moses med Israeliterne ved et Under var komne tørskoede over. Under Vandringen i Ørkenen besteg Moses Sinai og modtog der af Gud de ti Guds Bud, som han indgravede paa to Stentavler, og som blev Midtpunktet i den hele Moselov, der omfattede Bestemmelser saavel for det religiøse som for det borgerlige og politiske Liv. Derpaa gjorde Moses Forsøg paa at trænge ind i Kanaan, men nødtes af Folket til at opgive det og maatte ifølge Herrens Bestemmelse vandre med Israeliterne i Ørkenen i 38 Aar, indtil en yngre, kraftigere Slægt var opvoxet; selv kom han ikke ind i det forjættede Land, men fik kun se det i det fjerne fra Bjerget Nebo, hvor han døde 120 Aar gammel. Josva, en af de to gjenlevende af dem, som med Moses var udvandrede af Ægypten, fuldendte hans Verk og førte Israeliterne ind i Kanaan. Vi har af Moses fem Bøger, som begynder med Verdens Skabelse og ender med Israels Ophold paa Moabs Ødemarker, østenfor Jordan: 1) Genesis eller Skabelsen, som fortæller om Skabelsen, Syndfloden og Patriarkerne. 2) Exodus eller Udgangen, som fortæller om Udgangen af Ægypten og Lovgivningen paa Sinai. 3) Leviticus eller Prestebogen, som handler om den kirkelige og borgerlige Lov. 4) Numeri eller Mandtallet, som indeholder Mandtal over alle Vaabenføre, fra 20 Aar gamle og derover, og fortæller om Vandringen fra Sinai til Moabs Ødemarker, østenfor Jordan. 5) Deuteromum eller den fornyede Lovgivning, i hvilken Moses fornyer Lovgivningen paa Sinai og udlægger den for den nye Slægt. Det sidste Kapitel, som fortæller om Moses Død, er et Tillæg, som maaske skyldes Forfatteren af Josvas Bog, der er en Fortsættelse af dette sidste Kapitel.

Mosfell, Gaard paa Island, øst for Reykjavik. Her boede den mægtige Mosfellsæt, fra hvem flere af Islands navnkundige Mænd nedstammer, deriblandt Dens første Biskoper Isleif og Gissur.

Mosheim, Johann Lorenz von, tysk Theolog, f. 1694, d. 1755, blev 1723 Professor i Helmstedt, 1726 Konsistorialraad og 1747 Professor i Göttingen, hvor han ved sin Død tillige var Universitetets Kansler. Han gjorde sig fortjent af Kirkehistorien, hvis pragmatiske Opfatning han grundlagde; hans Hovedverk paa dette Omraade var „Institutiones historiæ ecclesiasticæ" (1755); foruden flere andre kirkehistoriske Arbeider udgav han ogsaa en „Anvisning til opbyggelig Prædiken" samt en Række Prædikener.

Mosjøen, Ladested i Vefsen, Nordlands Amt, med 800 Indb. Stedets vigtigste Udførsel er Trælast.

Moskau, se Moskva.

Moské, muhamedansk Gudshus.

Moskhos, græsk Digter fra Syrakus i det 2det Aarh. f. Kr., digtede Idyller og sammenstilles i Almindelighed med Bion og Theokrit; de under hans Navn til Nutiden komne Arbeider pleier at udgives sammen med de to nævnte Digteres.

Moskitoer kaldes flere i de varmere Lande forekommende Myggarter, hvis Stik er ligesaa smerteligt eller endnu værre end den almindelige Myggs, og som ofte, ligesom Myggen i Norge, kan optræde i stor Mængde og bliver en Plage for Mennesker og Dyr, især da Saarene efter deres Stik under den høiere Varmegrad lettere medfører Betændelse.

Moskitokysten, den centralamerikanske Østkyst langs det Karaibiske Hav i en Længde af 100 Mil, tilhører Republiken Nicaragua og har et hedt, usundt Klima, men er rig paa værdifulde Naturprodukter, især kostbare Træsorter. Indbyggerne er for det meste Blandinger af Indianere og Negre.

Moskus eller **Bisam**, en mørkebrun, temmelig bløð, kornet Substans, som affondres i en liden rundagtig Pung ved Kjønsdelen hos Moskushjorten (se nedenfor). Den har en stærk, gjennemtrængende, længe vedvarende Lugt, som meddeler sig til alt, hvad den kommer i Berøring med, og som er eiendommelig aromatisk, men for mange Mennesker ikke behagelig. Den kommer i Regelen i Handelen i Pungene, hvilket byder den bedste Garanti mod Forfalskning; den af Pungene udtagne Moskus forfalskes ofte med tørret Blod, Galde, Asfalt o. lign. Moskus anvendes i Medicinen samt tildels (tidligere mere end nu) som Parfume. Den bedste er den tongkingske, thibetske, kinesiske ell. orientalske Moskus, som udføres over Kanton til England; en ringere Sort er den kabardinske, sibiriske eller russiske Moskus, som kommer fra de kaukasiske Lande ved det Kaspiske Hav.

Moskusand (Anas moschata), en Andeart, som skal stamme fra Sydamerika, men som ogsaa findes vild omkring Volga og det Kaspiske Hav. I de nordligere Lande holdes den undertiden som Husfugl. Den er sortegrøn og hvid med røde Ben og har en eiendommelig Moskuslugt.

Moskushjort eller **Bisamdyr** (Moschus moschiferus), en liden Hjorteart uden Takker, men (hos Hannen) med lange Hjørnetænder i Overkjæven, hvilke rager ud af Munden, er omtrent af et halvaarsgammelt Raadyrs Størrelse og lever paa Høiasiens Plateauer og Fjelde.

Moskusoxe (Ovibos moschatus), en liden Oxeart, som lever vild i de nordamerikanske Polarlande og for det meste nærer sig af Lavarter. Den har lange, nedhængende Haar, som rækker

næsten helt til Jorden, og Horn, som ligner Bøffelens; Kjødet lugter af Moskus.

Moskusrotte, d. s. s. Bæverrotte.

Moskussvin eller **Navlesvin** (Dicotyles), Slægt af Svinegruppen, omfatter mindre Dyr med smaa Hugtænder og som mangler Hale og den ydre Bitaa paa Bagbenene. Af en Hudkjertel, som aabner sig paa Ryggen, afsondres et moskuslignende Sekret.

Moskva, paa Tysk Moskau, 1) Flod i Rusland, udspringer i Guvernementet Smolensk, løber gjennem Guvernementet og Byen Moskva og falder nedenfor Kalomna i Oka, en Biflod til Volga. Den er 59 Mil lang og seilbar fra Byen Moskva; dens øvre Løb er ved Moskvakanalen forbundet med Volga. I Slaget ved Moskva (eller ved Borodino) 7de Septbr. 1812 mistede Russerne omtrent Trediedelen, Franskmændene næsten Halvdelen af alle sine Tropper. 2) Guvernement i Rusland, det tidligere Storfyrstendømme Moskva, mellem Tver i Nord, Vladimir i Nordost, Rjæsan i Øst, Kaluga og Tula i Syd og Smolensk i Vest, er 600 Kv.mil stort og har 1,855,000 Indb. Landet er næsten ganske fladt, frugtbart og bedre dyrket end de fleste andre russiske Guvernementer; Agerbrug, Kvægavl og Dyrkning af Handelsvexter (Lin, Hamp, Humle) er Hovednæringsveiene; dertil kommer en særdeles livlig Industri, navnlig i vævede Varer. Undervisningsvæsenet og Oplysningen staar høiere end i noget andet Guvernement. 3) Hovedstad i Guvernementet Moskva, Ruslands gamle Hovedstad, ved Floden af samme Navn, med 600,000 Indb., er omgivet af Volde og Grave og bedækker et Areal af $1^1/_4$ Kv.mil. Den deles i 4 Hovedbdele: Kreml paa Nordsiden af Moskva omfatter Czarernes gamle Palads, Kroningskirken m. fl. Kirker og Paladser, Arsenalet o. s. v. og omgives af en 60 Fod høi kreneleret Mur med 5 Porte. Kitaigorod (d. e. Handelsstedet) ligger i Øst for Kreml og omgives ligeledes af en Mur; den er Hovedsædet for Handelen og omslutter Børsen samt store Komplexer af Butiker. Bjeloigorod (d. e. den hvide By) er større end nogen af de to førstnævnte Bydele og omgiver den i en Halvcirkel; den er smukt bebygget og Byens eleganteste Del. Semljanoigorod (d. er Jordbyen) omgiver atter Bjeloigorod i en næsten kredsformig Ring, som ogsaa strækker sig over paa Sydsiden af Floden; denne Bydel har smukke Boulevarder, men er tildels daarlig bebygget. Udenom disse 4 Bydele ligger igjen talrige Forstæder. Af Husene i Moskva er endnu over Halvdelen af Træ; de prægtigste Bygninger er Kirkerne, hvis Antal er over 400, og som med sine eiendommelige, broget bemalede eller lueforgyldte Kupler frembyder et prægtigt og malerisk Skue. Desuden findes 18 Klostre, et stort Theater, et Universitet, et stort Exercérhus, et Vaisenhus m. m. Af videnskabelige og kunstneriske Samlinger findes et Bibliothek paa 250,000 Bind, et Myntkabinet, flere Malerisamlinger og en Samling Afstøbninger efter Skulpturverker m. m. Foruden Universitetet findes flere høiere Læreanstalter og videnskabelige Institutter. Moskva er Ruslands første Fabrikstad og dets rigeste By; Handelen er særdeles omfattende; Importen af udenlandske Varer havde 1875 en Værdi af over 95 Mill. Rubler. — Moskva grundlagdes 1147 af Fyrst Juri Vladimirovitsch Dolgoruki og blev 1328 Hoved- og Residensstad. Skjønt den flere Gange hjemsøgtes haardt af Ildebrand og Plyndringer, hævede den sig dog hurtig og blomstrede ogsaa efterat Peter den store 1712 havde forflyttet Residensen til Petersburg. Haardest medtagen blev Byen 1812, da den blev besat af Napoleon og derefter stukken i Brand paa Foranstaltning af Guvernøren, Grev Rostoptschin. Meget over Halvdelen af Byen lagdes i Aske, og Eiendomme for over 320 Mill. Rubler fortæredes af Flammerne. Byen hævede sig dog saa raskt, at den allerede ca. 1830 havde flere Indbyggere end før Branden.

Moskostrømmen, en rivende Malstrøm ved Lofotens Sydspids mellem Øen Mosken og Moskenæsø. Den gaar med en Hurtighed af indtil 6—7 Knob og er i stormende Veir farlig at passere. Imidlertid er dens Farefuldhed bleven betydelig overdreven i de ældre Beskrivelser.

Moslim, i Flertal **Moslemin**, se under Muhamedanisme.

Moss, By i Smaalenenes Amt, paa den østlige Side af Kristianiafjorden, 8 Mil syd for Kristiania, har 5,100 Indb. Byen, der ligger ved det smale Sund, som adskiller Gjeløen fra Fastlandet, har en fortrinlig Havn og ikke ubetydelig Skibsfart. I 1881 eiede den 50 Fartøier med en samlet Drægtighed af 12,743 Tons og 395 Mands Besætning. Dens fornemste Udførselsartikel er Trælast. — Moss er et gammelt Handelssted og skylder Trælasten sin Oprindelse. Længe før Kristiania blev anlagt, var her et eget Toldsted. 1720 fik Moss sin egen Byfoged, men sorterede under Fredrikstads Magistrat indtil 1755. Senere har Byen tiltaget, om end langsomt, i Folkemængde og Velstand. Den har flere Gange været herjet af ødelæggende Ildebrande, sidste Gang i 1881, da 39 større og mindre Gaarde lagdes i Aske. — I Moss sluttedes 14de August 1814 en Konvention med Sverige, hvorved den nyvalgte norske Konge Kristian Fredrik forpligtede sig til at sammenkalde et Storthing, der skulde underhandle med Sverige.

Moss Verk, tidligere et af Norges betydeligste Jernverker, tæt ved Moss, paa nordre Side af Mosselven. Det optoges 1705 og leverede i 1781, da det var i den Ankerske Families Eie, 1973 Skippund Rujern, 1460 Skippund Støbegods, 1123 Skippund Stangjern og 2 Millioner Spiger. I 1808 var Produktionen 1956 Skippund Kanoner, 18 Skippund Kugler og 1505 Skippund Rujern; desuden leverede Verket forskjelligt Slags Støbegods, saasom Sagtapper, Plogjern osv., endvidere Spiger, Baandjern, Sagblade, Sagtrosser o. m. Verket beskjeftigede da 100 Arbeidere. Senere aftog Produktionen lidt efter lidt, indtil Verket endelig nedlagdes.

Mossul ell. **Mosul**, By i den tyrkiske Provins Bagdad i Lilleasien, paa den høire Bred af Floden Tigris, med ca. 70,000 Indb., var tidligere berømt for sin Industri i vævede Sager (Musselin) og Lædervarer og har endnu betydelig Handel.

Most, udpresset, endnu ugjæret Frugtsaft; Æblevin.

Most, Johann Josef, tysk socialdemokratisk Politiker, f. 1846, var først Bogbinder, derpaa Journalist og redigerede „Neue freie Presse" i

Berlin. Siden 1874 er han Medlem af den tyske Rigsdag.

Mostar, Hovedstad i den østerrigske Provins Herzegovina, ved Floden Narenta, med 18,000 Indb. og betydelig Vaabenfabrikation. Byen anlagdes 1440.

Moster, Ø i Søndhordland i Søndre Bergenhus Amt. Paa dens Østside findes en fortrinlig og meget besøgt Havn, Mosterhavn. Paa Moster landede Kong Haakon Adelstensfostre, da han 995 kom til Norge, og lod her bygge en af de første Kirker. Her holdt Olav den hellige 1024 det saakaldte Mostrarthing, hvor han og Biskop Grimkell satte Kristenretten.

Motala, By i Östergötland i Sverige, ligger ved Götakanalens Udløb af Vettern og har ca. 2000 Indb.; her findes den betydeligste Maskinfabrik i Sverige (anlagt 1822).

Motet, et flerstemmigt Sangstykke uden Akkompagnement af Instrumenter, ialmindelighed komponeret til et Bibelsprog.

Motion, Bevægelse; ogsaa et for en Nationalforsamling indbragt Forslag.

Motiv, Bevæggrund, Drivfjer til en Handling; Stof eller Emne for kunstnerisk Fremstilling; i Musiken en af faa Toner bestaaende Figur, som gjentages, forandres og sammensættes med andre i samme Musikstykke. — Motivere, begrunde, forklare Bevæggrundene til noget. Motiveret Dagsorden, en oprindelig fra Frankrige stammende parlamentarisk Form, hvorved en Nationalforsamling uden at fatte egentlig Beslutning i en Sag bestemmer, at der skal gaaes over til næste Sag paa Dagsordenen, efterat der som Motiv herfor er vedtaget en almindelig Meningsudtalelse om den først foreliggende Sag.

Motley, John Lothrop, amerikansk Historieskriver, f. 1814, d. 1877, studerede ved Harward-College og senere i Tyskland, bereiste flere europæiske Lande og var 1841—42 Gesandtskabssekretær i Petersburg. Derpaa beskjæftigede han sig i Amerika hovedsagelig med digteriske Forsøg, som dog ikke vandt synderligt Bifald. 1851 bosatte han sig i Dresden og viede sig til historiske Studier; 1861—67 var han de Forenede Staters Gesandt i Wien og 1869—70 i London, hvor han efter sin Afsked tilbragte Resten af sit Liv. Hans Hovedverk er den berømte Skildring af „Opstanden i Nederlandene" (3 Bd., 1856—60), med sin Fortsættelse, „De forenede Nederlandes Historie fra Vilhelm af Oraniens Død til Synoden i Dortrecht" (4 Bd., 1860—67), der udmærker sig saavel ved grundig Forskning som ved en sjelden udmærket Stil og Fremstilling.

Motor, lat., hvad der frembringer Bevægelse; Mekanisme, hvorved Naturkræfter sættes i Stand til at indvirke bevægende (saaledes en Dampmaskine, Gasmotor eller elektrisk Motor).

Motril, By i den spanske Provins Granada, med 13,000 Indb.

Motto, ital., Tankesprog; Citat eller Sentens, som sættes i Spidsen for en Bog eller Opsats for at antyde dens Indhold.

Motzfeldt, Ulrik Anton, norsk Jurist, f. 1807 paa Øen St. Thomas i Vestindien, d. 1865, tog 1823 Examen Artium og 1826 juridisk Embedsexamen. 1829 ansattes han som Lektor ved Kristiania Universitet, 1834, som konstitueret og 1839 som virkelig Professor ved samme. 1842 blev han Assessor i Høiesteret. 1847—52 var han Sorenskriver i Nakkestad og sidstnævnte Aar udnævntes han atter til Assessor i Høiesteret, hvilket Embede han indehavde til sin Død. 1851 valgtes han til Storthingsmand fra Smaalenene og gjenvalgtes senere i Kristiania til Storthingene i 1854, 57, 59 og 62, men blev ved det sidste Valg paa Grund af Helbredshensyn nødt til at frasige sig Hvervet. 1854 og 57 var han Storthingets Præsident. Han er Forfatter til flere juridiske Skrifter, hvoraf kan nævnes „Veiledning til den juridisk-praktiske Prøve" og „Den norske Kirkeret". Sammen med Schweigaard og Fougstad grundede han Bladet „Den Constitutionelle" og var i flere Aar dets Hovedredaktør. Desuden var han en Tid Medredaktør af Ugeskriftet „Vidar".

Mouchard (fr., udt. Musjar), Politispion.

Mouche, fr. (udt. Musj), Flue; „Skjønhedsplet". — Mouches volantes (udt. Musjvolangt), smaa, bevægelige sorte Pletter for Øinene, hidrører fra yderst smaa fremmede Partikler i Glasvædsken.

Moucheron (udt. Musj'rong), Frédéric de, nederlandsk Landskabsmaler, f. 1633, d. 1686, uddannede sig under Jan Asselyn og levede en Tid i Paris. Hans Arbeider er Frugten af et omhyggeligt Naturstudium. — Hans Søn Isaak de Moucheron, f. 1670, d. 1744, var ligeledes en fremragende Maler og Kobberstikker.

Moulins (udt. Mulæng) eller Moulins-sur-Allier (udt. — syr Alie), Hovedstad i det franske Departement Allier og i det tidligere Hertugdømme Bourbonnais, med 20,000 Indb., en smuk Kathedralkirke, et Preste- og et Lærerseminarium og betydelig Handel og Industri.

Mounier (udt. Munie), Jean Joseph, fransk Politiker, f. 1758, d. 1806, blev 1783 Dommer i Grenoble. 1789 valgtes han som Deputeret til Nationalforsamlingen og udgav et Par politiske Skrifter, hvori han fremholdt Fordelene ved en Forfatning lig den engelske. Han valgtes til Nationalforsamlingens Præsident og Medlem af den Komité, som skulde gjøre Udkast til en Forfatning; men Bevægelsen voxede ham snart over Hovedet, og han udtraadte af Forsamlingen, hvorefter han maatte flygte til Schweiz, hvor han udgav et Skrift om „De Aarsager, som har hindret Franskmændene i at blive frie" (1792). Efter den 18de Brumaire vendte han tilbage, blev Præfekt og senere Statsraad.

Mount Everest ell. Gaurisankar, i Himalaja, Jordens høieste Fjeldtind, 8,840 Meter høi (se Everest og Himalaja).

Mount Vernon, Washingtons Gods ved Potomacfloden i Virginien.

Moussere, fr., bruse, navnlig om Drikkevarer, som indeholder Kulsyre, saaledes Øl, Champagne, Selters (mousserende Drikke).

Moustache (udt. Mustasj), Overskjæg, Knebelsbarter.

Mouton (udt. Mutong), George, fransk Marskal, f. 1770, d. 1838, indtraadte 1792 i en Bataljon Frivillige og gjorde sig bemærket ved sin kjæmpemæssige Størrelse og Styrke og sin Tapperhed. Efter at have tjent ved Moselarméen og i Italien udnævntes han 1805 af Napoleon til Brigadegeneral og kort efter til Keiserens Adjutant. Efter Freden i Tilsit blev han 1807 Gene-

ralinspektør for Infanteriet, kæmpede derpaa i Spanien og Tyskland og blev efter Slaget ved Aspern Greve af Lobau. Efter at have været med paa Toget til Rusland fulgte han Keiseren til Frankrige for at organisere en ny Armé, kæmpede derpaa 1813 ved Lützen og Bautzen, indesluttedes senere i Dresden og kom ved Byens Overgivelse i østerrigsk Fangenskab. Først efter Freden i Paris blev han frigiven; under de 100 Dage blev han Pair, toges til Fange ved Waterloo og maatte derpaa til 1818 leve i Landflygtighed. 1828 indvalgtes han i Deputeretkammeret og var 1830 med i den Municipalkommission, som overdrog Ludvig Filip Regjeringen. S. A. blev han Chef for Nationalgarden i Paris og 1831 Marskal.

Movers, Franz Karl, fremragende tysk Orientalist, f. 1806, d. 1856 som Professor i den gammeltestamentlige Theologi ved det katholsk-theologiske Fakultet i Breslau, har gjort sig bekjendt ved sine grundige Studier over Fønikernes og Karthagernes Historie og Religion.

Mozambique eller **Mozambik**, portug. Generalguvernement paa Østkysten af Sydafrika, skilt fra Madagaskar ved den 230 Mil lange og 50—130 Mil brede Mozambiquekanal, strækker sig fra Kap Delgado (10° 41' s. B.) til Delagoabugten (26° s. Br.) og har et Fladeindhold af 17,859 Kv.mil, hvoraf dog kun en mindre Del staar under Portugiserne. Landet deles ved Zambesifloden i to Hoveddele, det egentlige Mozambique i Nord og Sofala i Syd; i Øst er det i Havets Nærhed fladt, lidet indskaaret og fattigt paa Havne; i Vest stiger det op mod det store afrikanske Plateau. Klimatet er overordentlig varmt og især ved Regntidens Ophør yderst usundt; i de høiere liggende Strækninger er det dog noget sundere. Hele den tropisk-afrikanske Plante- og Dyreverden forefindes i Mozambique i yppig Fylde; foruden de sædvanlige tropiske Brødfrugter trives Bomuld og mange værdifulde Træarter. Disse Varer samt Huder og Elfenben danner Udførselsgjenstande. Af Mineralier forekommer Jern, Kobber og Stenkul. Indbyggerne hører til Kafferne, men er delte i flere Stammer. Europæerne trives saa daarlig, at, naar undtages Guvernørerne, næsten alle de portugisiske Embedsmænd i Mozambique saavelsom Soldaterne er deporterede Forbrydere. Under Guvernøren staar 6 Underguvernører. Forvaltningen og Landets Tilstand er trods de store naturlige Hjelpekilder yderst slet. Portugisernes Herredømme i Mozambique daterer sig fra 1498, da Vasco de Gama tog Landet ved Zambesi Munding i Besiddelse. — Hovedstaden Mozambique ligger paa en liden Koraløø nær Kysten, har 8—9,000 Indb., er Sæde for Generalguvernøren og Landets vigtigste Handelsplads.

Mozarabere ell. **Mostarabere**, d. e. Fremmede blandt Araberne, kaldtes de Kristne i Spanien under det arabiske Herredømme.

Mozart, Johann Chrysostomus Wolfgang Amadeus, en af Verdens største Komponister, f. i Salzburg 1756, d. 1791, viste sig allerede som fireaarsgammelt Barn i Besiddelse af stor musikalsk Begavelse og fik sin første Uddannelse af sin Fader, Leopold Mozart, som var Kapelmester i Salzburg. 6 Aar gammel kom han med sin ældre Søster, der ogsaa var meget musikalsk begavet, til München og Wien, hvor han vakte stor Opmærksomhed ved Hoffet og i de fornemme Kredse; efter derpaa at have lært at spille Violin tiltraadte han sammen med Faderen og Søsteren 1763 en Koncertreise, der varede til 1766, og paa hvilken han optraadte i Sydtyskland, Schweiz, Paris, London og Holland. I denne Tid udgav den unge Mozart tre Hefter Sonater for Piano og spillede paa sine Koncerter væsentlig egne Kompositioner. Efter Tilbagekomsten til Salzburg vedblev han under Faderens strenge og samvittighedsfulde Ledelse at udvikle sit Talent og komponerede foruden en Del Kirkemusik ogsaa en latinsk Opera. 1767 kom han atter til Wien, hvor han fik opført en Operette, en Messe m. m. Efter et nyt Ophold i sin Fødeby reiste Mozart med Faderen til Italien, hvor han komponerede Operaen „Mitridate", som 1770 opførtes med Bifald i Mailand. Ved en Række derpaa følgende Arbeider viste den unge Musiker sig vel hjemme i den italienske Opera; som Koncertmester i Salzburg fik han ogsaa Anledning til at udvikle sig i andre Retninger, bl. a. paa Kirkemusikens og Instrumentalmusikens Omraade. 1777 tog han som Følge af en mindre honnet Opførsel fra Erkebiskopen af Salzburgs Side sin Afsked fra sin Bestilling, opholdt sig derpaa i München, Manheim og Paris, hvorhen hans Moder ledsagede ham, men vendte efter hendes Død 1778 ifølge Faderens Ønske tilbage til Salzburg, hvor han fik sin tidligere Stilling igjen paa rimeligere Betingelser. 1781 opførtes i München hans Opera „Idomeneo", et Mesterverk, fremgaaet af et nøie Kjendskab til den italienske Opera seria samt til den ved Gluck bevirkede Reform i Operamusiken. S. A. opgav han for altid sin Koncertmesterpost i Salzburg og reiste til Wien, hvor han bosatte sig og 1782 giftede sig. Det lykkedes ham imidlertid ikke saa snart at finde en Ansættelse, der svarede til hans Betydning. Først efter at han 1782 med overordentligt Bifald havde bragt „Bortførelsen fra Serailler", den første tyske Opera, paa Scenen og 1786 havde feiret en ny Triumf med den italienske Opera buffa „Figaros Bryllup", blev han 1787 udnævnt til keiserlig Kammermusikus med 800 Gylden i aarlig Gage. Hans Kompositioner kastede lidet af sig, og han var derfor væsentlig indskrænket til at skaffe sig og sin Familie Ophold ved Koncerter og Musikundervisning. 1787 opførtes i Prag hans ypperste Verk, der tillige er Perlen for alle indtil Nutiden komponerede Operaer, „Don Juan"; hans næste større Verk var „Cosi fan tutte" (1790), paa hvilken fulgte „Trylleføiten" (1791) og „Titus" (s. A.). Medens han var beskjeftiget med at komponere „Trylleføiten", bestilte en ham ukjendt Mand paa en hemmelighedsfuld Maade et Reqviem af ham. Det er senere blevet bekjendt, at Bestilleren var en Grev Walseck, der efter Mozarts Død lod det herlige Verk opføre som sin egen Komposition. Endnu førend dette Reqviem var ganske fuldendt (det afsluttedes efter Mozarts Anvisning af hans Elev Süssmaier), kastedes den allerede før svage og sygelige Mester paa Dødsleiet. Hans Familie sad tilbage i Fattigdom, og da Enken ikke kunde bestride Begravelsesomkostningerne, blev han bisat i en Fællesgrav for Fattige, og Stedet blev fuldstændig glemt; da der 1859 skulde sættes den udødelige Komponist en Mindesten,

kunde man kun tilnærmelsesvis slutte sig til, hvor hans Grav var. Hans Biografi er skreven af hans Hustrus anden Mand, den danske Etatsraad Nissen, som ogsaa sørgede for hans to Sønner; af disse blev den ældste, Karl Mozart, østerrigsk Embedsmand og døde 1858, 74 Aar gl. i Mailand; den yngste, Wolfgang Amadeus Mozart, f. 1791, d. 1844, var Pianist og Komponist, men uden videre Betydning. — Mozart komponerede en utrolig Mængde i alle mulige Musikgenrer og lagde overalt den samme Genialitet for Dagen; størst er han som dramatisk Komponist, og hans bedste Verker for Scenen har lige til Nutiden bevaret sin Tiltrækning og er ikke overgaaede af noget andet; men ogsaa hans Symfonier, Koncerter, Sonater m. m. m. hører til Musiklitteraturens ypperste og karakteriseres i rigt Maal af den samme Skjønhed, Adel og Harmoni, som Operaerne. Tallet paa hans Kompositioner angives til ca. 600.

Msta, Flod i Rusland, 56 Mil lang og seilbar paa en længere Strækning, falder i Ilmensjøen.

Mucius, Navn paa en romersk plebejisk Slægt, som sagdes at nedstamme fra Gajus Mucius Scævola, der levede paa den Tid, da Republiken indførtes. Da Etruskerkongen Porsenna 507 f. Kr. beleirede Rom, sneg Mucius sig ind i hans Leir for at dræbe Kongen; han tog imidlertid feil og fældte hans Skriver. Han blev nu bragt for Kongen og strakte for at vise sit Mod frivillig sin høire Haand ind i en Ild og holdt den der, indtil den var forbrændt. Af Beundring for dette Mod lod Kongen ham sætte i Frihed; til Gjengjeld fortalte Mucius ham, at 300 unge Romere, alle ligesaa modige som han selv, havde sammensvoret sig om at rydde Kongen af Veien. Forskrækket hævede Kongen Beleiringen og forlod Rom. Til Belønning fik Mucius et Stykke Land (Mucia prata) og Tilnavnet Scævola („den kjeivhændte"). — Af Slægtens senere Medlemmer kan nævnes Publius Mucius Scævola, som var Konsul 133 f. Kr. og støttede Tiberius Gracchus; Qvintus Mucius Scævola, som var Augur, Konsul 117 og Ciceros Lærer i Retsvidenskaben, samt Qvintus Mucius Scævola, Søn af Publius, som 95 var Konsul efter at have med stor Uegennyttighed bestyret Provinsen Asien; han udmærkede sig ogsaa som Jurist og skrev 18 Bøger om Jus civile. Han blev 83 dræbt paa den yngre Marius's Befaling.

Muddermaskiner, Apparater til at uddybe Farvandet paa grunde Steder, hvor Bunden dertil er skikket. De kan enten bestaa i store Skovle med Skaft, hvilke stødes ned i Bunden og derefter med sit Indhold heises op ved et Toug, eller i en Række saadanne Skovle, befæstede til en Ledekjætting uden Ende og som ved dennes Omdreining afvexlende gaar ned og op. Muddermaskinerne kan enten være anbragte paa et fast Stillads eller paa en Pram (Mudderpram), der ofte er indrettet til at tømmes igjen gjennem en bevægelig Klap i Bunden.

Muflon (fr. Moufflon), se Faar.

Mufti, den øverste Retslærde blandt Muhamedanerne.

Mugnatind, Fjeldtop i Valdersfjeldene, syd for Bygdinsjøen, 4,370 Fod høi.

Muhamed eller **Mohammed**, arabisk Religionsstifter og Erobrer, f. i Mekka i April 571 e. Kr., d. 632, tilhørte den mægtigste af de arabiske Stammer, Koreisjiterne, men hans Familie var uformuende og besad ringe Indflydelse. Muhamed mistede strax før eller efter sin Fødsel sin Fader og blev 6 Aar gammel ogsaa moderløs, hvorefter han opfostredes af sin Bedstefader og derpaa af sin Onkel Abu-Talib, hvem han 12 Aar gl. ledsagede til Basra, hvor en kristen Munk skal have gjort Onkelen opmærksom paa Guttens store Begavelse. Om hans Ungdomsliv forresten berettes det kun, at han deltog i Koreisjiternes Krig med Stammen Havazin og derpaa en Tid vogtede Faar for Mekkas Indbyggere. I sit 25de Aar traadte han i Tjeneste hos en rig Enke Kadidsja, som forelskede sig i ham og ægtede ham. Fra denne Tid af levede han som Kjøbmand, men hengav sig ved Siden deraf meget til religiøse Grublerier. Baade den religiøse og den politiske Tilstand i Arabien var paa denne Tid høist misslig, og det kan derfor ikke undre, at en genial Mand som Muhamed fandt Tidspunktet kommet til at optræde som Reformator. Folkets gamle Religion havde geraadet i Forfald og vist sig at være lidet tilfredsstillende; Kristendommen og Jødedommen havde derfor havt adskillig Fremgang blandt flere Stammer, men ingen af dem i fuldkommen ren Skikkelse. Muhamed havde Anledning til at lære begge, om end ufuldstændig, at kjende og optog deraf, hvad han havde Brug for. Efter at have tilbragt længere Tid i en afsides Egn under Faste og Grublerier fremstod han i sit 40de Aar med sin saakaldte Aabenbaring, paa hvilken der senere fulgte en Række andre hele hans Liv igjennem. Det er maaske antageligt, at han ved den første Optræden selv troede paa sine Visioner og saaledes endnu ikke var en bevidst Bedrager, hvilket han derimod senere uden Tvivl maa have været. I Begyndelsen betroede han sig kun til sine nærmeste, deriblandt hans Hustru og nogle andre Slægtninger, hvilke strax anerkjendte ham som Profet. Antallet af de nye Troende voxede kun langsomt, og da han endelig traadte offentlig frem og prædikede sin Lære, modtoges han med Haan og Foragt, især af sine egne Stammefæller Koreisjiterne. Hans Stilling blev saa ubehagelig, at han maatte raade sine Tilhængere til at flygte til Abessinien, hvilket ogsaa en Del af dem gjorde; selv svævede han længe i Fare, indtil det lykkedes at faa et mod ham udtalt Ban hævet. Da hans trofaste Hustru og hans mægtige Beskytter, Onkelen Abu-Talib, samtidig døde 620, forværredes atter hans Stilling; imidlertid fandt der snart et Omslag Sted, da nogle Mænd fra Medina kom til Mekka og sluttede sig til hans Lære. De vendte tilbage og prædikede med saa stor Fremgang for Medinenserne, at disse 622 opfordrede Muhamed til at flygte for sine Fiender til Medina, hvilken Opfordring han efterkom s. A.; denne Flugt kaldes Hedsjra (s. d.), og fra den begynder Muhamedanerne sin Tidsregning. Hans Tilhængere, hvis Antal nu allerede var betydeligt, var dels dragne i Forveien til Medina, dels fulgte de efter. Muhamed optraadte nu ikke længer blot som Profet, men ogsaa som Lovgiver og forsøgte at vinde Jøderne for sig; da dette ikke helt lykkedes, blev han deres ivrige Fiende og indtog saavel ligeoverfor dem som for Mekkas Indbyggere og andre „Vantroe" en fiendtlig

Stilling, idet han prædikede, at den nye Lære ikke længer skulde udbredes blot ved Prædiken, men ogsaa ved Sværdet. Efter en Række Plyndretog og Slag maatte Mekkas Indbyggere slutte Fred og anerkjende ham som sin jevnbyrdige; han begyndte derpaa at sende Missionærer omkring til de forskjellige Stammer samt til Fyrster udenfor Arabiens Grændser, og hvor disse Sendebud ikke blev vel modtagne, der rammede ufortøvet Muhameds Hevn. Efterat en stor Del af Mekkanerne var vundne for den nye Lære, erobredes Mekka formelig, da det havde brudt Forliget, og renfedes for Afguderiet; nu havde Muhamedanismen vundet Overhaand i Arabien, og Muhamed kunde modtage Gesandter fra de forskjellige Stammer, der hyldede ham. Mekka blev Hovedvalfartsstedet for den nye Læres Tilhængere; efter foreløbig at have bragt sit Verk tilende gjorde Muhamed selv i det 10de Aar efter Hedsjra en høitidelig Valfart did og prædikede sine vigtigste Love og Troessætninger for den forsamlede Mængde. Det sidste Aar af sit Liv tilbragte han i Medina med at fuldende Organisationen af det af ham stiftede Rige. — Om hans Liv berettes der naturligvis en Række vidunderlige Ting og talrige Mirakler; naar man ser bort fra disse fabelagtige Tilsætninger, faar man af flere samtidige Historieskriveres Verker et tro Billede af den sjeldne Mand. Han var i Besiddelse af hele sit Folks Fantasi og Følelse, udviklet i høieste Grad; han var gavmild, modig, opofrende og uegennyttig. — Efter sin første Hustrus Død giftede han sig igjen og fulgte nu den blandt hans Landsmænd herskende Skik at tage flere Koner paa én Gang, hvad han oprindelig havde anset for urigtigt, men nu forsvarede, og som senere er blevet Sædvane hos Muhamedanerne. Af hans Døtre (hans eneste Søn døde som Barn) er **Fâtima** den mest bekjendte. — Muhamed blev begraven i Medina, hvor hans Grav, der er et berømt Valfartssted, endnu vises.

Muhamed, Navn paa 4 tyrkiske Sultaner. — **Muhamed den første**, d. 1421, var Søn af Bajazet den første og kjæmpede om Magten med sine Brødre. — **Muhamed den anden**, f. 1430, d. 1481, den foregaaendes Sønnesøn, kom paa Tronen 1451 og erobrede 1453 Konstantinopel, som han gjorde til sin Hovedstad. Derhos underkastede han sig 1467 Albanien og senere Serbien, Grækenland og Keiserdømmet Trapezunt samt flere græske Øer. 1456 forsøgte han forgjeves at indtage Belgrad og 1480 Rhodos. — **Muhamed den tredie**, foregaaendes Sønnesøns Sønnesøns Sønnesøn, f. 1566, d. 1603, var Sultan fra 1595 og herskede grusomt og despotisk; hans Sønnesøns Søn **Muhamed den fjerde**, f. 1642, d. 1691, herskede fra 1648; han var grusom, men sløv; dog vandt Riget noget af sin tabte Glans tilbage ved hans to dygtige Storvezirer, men senere førtes der uheldige Krige med Polen og Ungarn, og tilsidst blev Sultanen afsat 1687 og holdt i Fængsel til sin Død.

Muhamedanisme, den af Muhamed forkyndte Lære, kaldes af sine egne Tilhængere **Islam**, d. e. „Hengivelse i Guds Villie". Kilder for den er dels **Koranen**, d. e. en Samling af Muhameds Udsagn og angivelige Aabenbaringer, hvilke nedtegnedes af hans Disciple og efter hans Død sammenstilledes, dels **Sunna**, d. e. Optegnelser efter mundtlig Tradition. Ingen af disse Bøger danner et ordnet hele, hvorfor det er vanskeligt af den at uddrage en overskuelig Oversigt over Lærens dogmatiske Hovedpunkter. Dog har de muhamedanske Theologer opstillet et konsekvent dogmatisk System, som imidlertid i adskillige Henseender fjerner sig fra det oprindelige Læregreb. Hovedpunktet danner Troen paa Guds Enhed og paa hans Ledelse og Forsyn, som fra Evighed af har forudbestemt alt, og hvem Mennesket skal være hengivent i blind Tro og Underkastelse. Denne Lære har medført en Fatalisme, som for en ikke ringe Grad har været medvirkende til den Fremgang, Muhamedanismen har gjort, idet dens Tilhængere er gaaede i Kampen for sin Tro med Forvisningen om kun at kunne falde, hvis saa af Gud var bestemt. Foruden paa Gud skal en troende Muhamedaner (**Moslim**, Flert. **Moslemin**, deraf ved en fordærvet Udtale **Muselman**) tro paa de af Gud sendte Profeter, fra Adam til Kristus, men især paa Muhamed, som den største af alle Profeter. Derhos kræver Islam Troen paa en Mængde Engle, hvoraf flere benævnes med Navne hentede fra Bibelen, saaledes Gabriel og Mikael. De Vantroe kommer efter Døden til Helvede, de Troende i et Paradis, hvis Tillokkelser beskrives paa den mest forførende Maade. Islams Sædelære indskjærper Velgjørenhed, Broderfind, Trofasthed og Maadehold; der paabydes daglige Bønner til forskjellige bestemte Tider paa Dagen, Almissenddeling, Faste i en Maaned om Aaret (Ramadan) og Pilegrimsreiser til de hellige Steder. Visse Spiser af de i det Gamle Testamente forbudne ansees for urene, og Vin maa ikke drikkes af de Troende. Hver Fredag er Helligdag, da der holdes Gudstjeneste i Moskéerne. — I Tidens Løb har der dannet sig forskjellige Sekter inden Islam, saaledes **Motazileherne**, der kan betragtes som enslags Protestanter, og **Wahhâbiterne** (s. d.). De to vigtigste Hovedgrene, hvori Muhamedanerne er delte, er **Schiiter** og **Sunniter** (s. d.). — Muhamedanernes Antal anslaaes for Tiden til ca. 206 Millioner; de fleste af dem findes i det europæiske og asiatiske Tyrki, det asiatiske Rusland, Centralasien, Persien og tilgrændsende Lande, Arabien, Kina, det indobritiske Rige, Øerne i det Indiske Hav og i Afrika, navnlig Nord- og Østafrika.

Muir (udt. Mjur), John, berømt engelsk Orientalist, f. 1810, gik som Embedsmand i det indiske Kompagnis Tjeneste 1828 til Indien, hvor han beklædte flere Poster som Dommer og Toldkasserer. 1839 udgav han „A sketch of the argument for Christianity against Hinduism", et Verk, der er skrevet paa Sanskrit og tilsigtede at paavirke de lærde Hinduer til Fordel for Kristendommen. I samme Øiemed skrev han senere „Examination of religions" (1852—54), der udkom baade paa Engelsk og Sanskrit. Efter 1853 at have udtraadt af Embedstjenesten beskjeftigede han sig især med Udgivelsen af sit store Verk „Original Sanskrit texts, on the origin and history of the people of India, their religion and institutions" (1—5 Bd., 1858—70).

Muk, en hos Hesten ofte forekommende Hudsygdom, som har sit Sæde bag i Koden under Hovskjægget. Den giver sig tilkjende ved, at Haarlaget i Kodebøiningen synes sammenfiltret, og

ved større eller mindre hudløse Saar, der udsveder en eiendommelig ildelugtende Vædske. Sygdommens Aarsager er dels Urenlighed og Mangel paa ordentlig Pudsning, dels Forkjølelse. Den helbredes bedst ved, at det angrebne Ben holdes forsvarlig rent, og at Staldgulvet holdes saa tørt som muligt; tillige bruges Omslag af Linkagemel og Vaskning med Sæbevand. I ondartede Tilfælde bør man raadspørge en Dyrlæge.

Mukden, paa Kinesisk Schin-Jang, By i det kinesiske Mandsjuri, med 170,000 Indb., var de mandsjuriske Fyrsters Residens, førend de bemægtigede sig Kina.

Mukhtar-Pascha, Achmed, tyrkisk General, f. 1832, blev 1867 Kommissær ved den tyrkisk-montenegrinske Grændse og overtog 1870 en Kommando i Expeditionen til Yemen, hvilken han senere med Held ledede som Øverstbefalende. 1875 blev han Chef i Herzegowina og forsvarede de vigtigste Positioner, indtil Kampen fik Ende; 1877 gik han til Erzerum, slog den russiske Feltarmés Hovedkorps, undsatte Kars og vandt Ardahan tilbage; samme Aars Høst blev han dog slagen ved Aladja-Dagh, maatte prisgive Kars og trække sig tilbage til Erzerum. 1878 kjæmpede han med Dygtighed paa Kreta.

Mulat, Barn af en hvid Fader og en sort Moder eller omvendt.

Mulde, Flod i Sachsen, opstaar ved Foreningen af to mindre Elve og falder nedenfor Dessau i Elben. Den er 33 Mil lang, men ikke seilbar.

Mulder, Gerardus Johannes, berømt hollandsk Kemiker, f. 1802, studerede Medicin i Utrecht og nedsatte sig derpaa som praktiserende Læge i Rotterdam. 1840 blev han Professor i Kemi i Utrecht, hvilket Embede han 1868 af Helbredshensyn maatte nedlægge. Han er især bleven berømt for sine Forskninger paa den organiske Kemis Omraade, navnlig over Æggehvidestofferne. Af hans Skrifter kan mærkes „Forsøg til en almindelig fysiologisk Kemi“ (1843), Arbeider over Næringsmidler o. desl. samt 50 Afhandlinger over kemiske og medicinske Emner.

Muldjord kaldes det øverste Lag af Jordoverfladen paa alle de Steder, hvor Plantevext findes. Den bestaar af de forraadnede Levninger af organiske Legemer, blandede med Dele af Undergrunden. Dens Dybde vexler i Forhold til Vegetationens Frodighed og andre Omstændigheder fra 1 Tomme til 1 Alen og derover; den er vigtig ikke blot ved at indeholde mange Stoffer, som Planterne behøver for sin Ernæring, men ogsaa derved, at den ved sin mørke Farve samler flere Solstraaler og derved forøger Jordsmonnets Varmegrad.

Muldvarp (Talpa), en Pattedyrslægt af Insektædernes Orden, omfatter smaa Dyr med en lang, spids Snude, kort Hale, blød Haarbedækning og korte, brede, skovldannede, næsten lodret stillede, udadvendte Forpoter, som er forsynede med brede Klør og danner udmærkede Graveredskaber. Ydre Øre mangler og Øinene er ganske smaa og skjulte mellem Haarene eller endog helt overdækkede af Huden. Muldvarpene lever i Gange, som de graver sig under Jorden, og som ender i en Hule ca. 2 Alen under Jordoverfladen. Deres Føde bestaar af Regnorme samt af Insektlarver og andre Leddyr. Hvor deres Gange udmunder paa Jordoverfladen, er Jorden opkastet i en liden tueformet Forhøining, der kaldes **Muldvarpeskud**. Ingen Arter af denne Slægt findes i Norge; i Mellem- og Nordeuropa forøvrigt findes indtil det mellemste Sverige **den almindelige Muldvarp** (Talpa europaea); i Sydeuropa forekommer T. coeca, hvis Øine er helt overdækkede af Huden. I Amerika findes **Vandmuldvarpen** (Scalops), med Svømmepoter paa Baglemmerne, og **Stjernemuldvarpen** (Rhinaster), med en Krans af Vorter om Snuden.

Muldyr og **Mulæsler** er Navn paa to forskjellige Slags Bastarder af Hest og Æsel. Muldyret er Afkom af en Æselhingst og en Hoppe; det er af Hestens Størrelse og Legemsform, men har Hoved, Øren, Hale, Hove og Stemme som Æslet. Farven er forskjellig, oftest mørkebrun, sort eller graa. Muldyret er nøisommere og mere udholdende end Hesten samt stærkere end Æslet, hvorfor det i de varmere Lande, navnlig i Bjergegne, anvendes til Ride- og Lastdyr. — Mulæslet er Afkom af en Hingst og en Æselshoppe; det er mindre end Muldyret, svagere og mere ligt Æslet. Det benyttes ogsaa som Lastdyr, men er sjeldnere. — Hverken Muldyret eller Mulæslet kan som Bastarder forplante sig.

Mulestol, se Spindemaskiner.

Mulgrave (udt. Molgræv), Constantine John Phipps, Lord, engelsk Sjøfarende, f. 1744, d. 1792, blev 1765 Fregatkaptein og gik 1773 ud paa en Expedition for at finde en Gjennemgang fra Atlanterhavet til det Stille Hav gjennem det nordlige Polarhav. Paa Reisen, der varede i 3 Maaneder, kom han til Spitsbergen, men indsaa det umulige i sit Forehavende og maatte vende om igjen. Under den amerikanske Krig kommanderede han et Linieskib og blev 1784 Peer. — Hans Broder **Henry Phipps, Greve Mulgrave**, f. 1755, d. 1831, deltog som Officér i Krigen i Amerika, blev derpaa ministerielt Medlem af Underhuset, 1794 Peer og kort efter Minister i Pitts Kabinet. 1807 blev han for anden Gang Minister og modsatte sig Katholikernes Emancipation. 1812 blev han Admiralitetschef.

Mulkt, lat., Bøde, Pengestraf. Efter norsk Ret anvendes Mulkt dels som Straf (se Straf og Straffemidler), dels som Tvangsmiddel mod den, der har paataget sig eller er paalagt en Forpligtelse, idet han fra et givet Tidspunkt ilægges en **løbende Mulkt** for hver Dag, Uge eller Maaned, indtil Forpligtelsen er opfyldt.

Mull, en af Hebriderne (s. d.).

Mulle (Mullus), en Slægt af de pigfinnede Fiske, ligner Knurren, med noget sammentrykt Legeme, liden Mund med svage Tænder, to Hageskraade og store Skjæl. Farven er i Regelen rød og guldglinsende. Af Arterne, som tilhører de varmere Have og har velsmagende Kjød, findes en ved Norge.

Mulready (udt. Mølreddi), William, engelsk Maler, f. 1786, d. 1863, begyndte 1804 at udstille Landskaber, men malede derpaa væsentlig Genrebilleder, indtil han i sin senere Periode oftere kombinerede Landskab og Genre. Han udmærkede sig ved en sjelden Flid i sit Naturstudium og en paa samme Tid tro og poetisk Opfatning.

Multan, engl. Mooltan, By i den engelske Provins Pendschab i Indien, med 57,000 Indb.

ligger i en frugtbar Egn, har betydelig Industri i vævede Sager og udbredt Handel. Den var tidligere en af de stærkeste Fæstninger i Asien.

Multe (Mugil), Slægt af de pigfinnede Fiske, har en liden, flad Mund uden Tænder samt store Skjæl. Arterne forekommer især i varmere Jordstrøg og lever ved Kysterne eller i Brakvand. En Art er almindelig ved Flekkefjord under Navn af Helt.

Multebær ell. Molter (Rubus Chamæmorus), en liden, urteagtig Plante af Rosenfamilien, har usammensatte, næsten nyreformede Blade, som er 5—7lappede, énblomstret Stilk og hvide Blomster. Frugten er i Begyndelsen gulrød og bliver ved Modningen mørkegul og meget saftig; den er velsmagende og benyttes dels i frisk Tilstand, dels opbevares den, da den kan holde sig i længere Tid og taale lang Transport uden nogen Tilsætning. Multerne hører hovedsagelig hjemme i Norge, Sverige og Rusland, hvor de voxer paa myrlændte Strækninger, mest tilfjelds; i den nordligste Del af Norge, især paa Andøen i Vesteraalen, findes store Multemyrer, hvor denne Frugt voxer i Overflod og er en vigtig Indtægtskilde for Befolkningen. Multer er et fortrinligt Middel mod Skjørbug, og dette har været kjendt i de sidste tre hundre Aar.

Multiplikation, d. e. Mangedobling, er den af Regningsarterne, hvorved der søges et Tal, der er saa mange Gange større end et af to givne Tal, som det andet har Enere. Det første af de to givne Tal kaldes Multiplikand, det andet Multiplikator; begge kaldes med et fælles Navn Faktorer, og det Tal, som fremkommer ved Multiplikationen, kaldes Produkt. Tegnet for Multiplikation er enten $\times$ eller . , saaledes 2×6 eller $2 . 6 = 12$. Brøk og helt Tal multipliceres, idet man danner en Brøk, hvis Tæller er Produktet af Brøkens Tæller og det hele Tal, og hvis Nævner er Brøkens Nævner. To Brøker multipliceres, idet der dannes en Brøk, hvis Tæller er Produktet af Tællerne og Nævner af Nævnerne. Et Produkt af n ligestore Faktorer a kaldes n^{te} Potens af a (s. d.). — Multiplicere, udføre en Multiplikation.

Multiplum (Mangefold) af et Tal, i Læren om hele Tal, et andet, hvori det første gaar op uden Rest. — Fælles Multiplum for to eller flere Størrelser er en Størrelse, hvori hver af dem kan divideres uden Rest; 12 er saaledes fælles Multiplum for 2 og 3. Det mindste fælles Multiplum for to eller flere Størrelser er den mindste Størrelse, hvori de hver især gaar op; 30 er saaledes det mindste fælles Multiplum for 5, 6 og 10.

Mumier kaldes de især i Ægypten ved Balsamering beskyttede Lig, især af Mennesker, som kan opbevares i lang Tid uden at raadne eller hensmuldre. Hos de gamle Ægyptere var det almindelig Skik at bevare Ligene paa denne Maade, og Balsameringskunsten var derfor hos dem allerede fra den tidligste Oldtid udviklet til stor Fuldkommenhed. Fremgangsmaaden var meget vidtløftig. Ifølge Herodot og Diodor gaves der tre forskjellige Klasser af Balsamering, den ene kostbarere end den anden. Den kostbareste Maade bestod i at fjerne Hjernen gjennem Næsen, og Indvoldene ved et Sideindsnit i Underlivet, hvorefter Liget vaskedes med en Natronopløsning og imprægneredes med Olier og Krydderier; endelig udfyldtes de efter Indvoldene aabne Rum med Asfalt eller andre harpixagtige Stoffer. Den anden Maade var i det væsentligste overensstemmende med den første med Undtagelse af, at Indvoldene ikke blev udtagne; efter den tredie og billigste Methode blev Ligene kun vaskede, saltede og tørrede og derefter ofte omgivne med et Lag Asfalt. Mumierne har i den Tilstand, hvori de nu findes, dels en gulagtig, dels en mørkebrun eller sort Farve; de ældre er saa haarde, at de let kan slaaes i Stykker, hvorimod de yngre fra Theben endnu er bøielige. De ligger udstrakte i Ligkister og har Armene enten lagte langs Siderne eller overkors over Legemet; de er indviklede i en stor Mængde lange Bind af Lintøi og bisatte i Sten- eller Trækister, som ofte er dobbelte eller tredobbelte; i de store Grave ved Theben ligger de tildels ogsaa uden Kiste i den tørre Jord. Et stort Antal Mumier er i Tidens Løb førte til Europa og opbevares i de forskjellige Muséer; i ældre Tider benyttedes de i Lægekunsten. Foruden Lig af Mennesker balsamerede de gamle Ægyptere ogsaa hyppig saadanne Dyr, som af dem ansaaes for hellige, saaledes Oxer (Apis), Schakaler, Ibiser, Katte, Krokodiler osv., der hyppig findes i Gravene. Ogsaa flere andre Folk forstod at forvandle Ligene til Mumier, saaledes Guancherne paa de kanariske Øer, Mexikanerne og Peruanerne. — Naturlige Mumier opstaar paa forskjellige Steder, hvor den tørre, kolde Luft i Gravhvelvinger hindrer Ligene fra at raadne og kun lader dem langsomt indtørke; dette er f. Ex. Tilfældet i Kapucinerklostret ved Palermo, i Klostret paa St. Bernhard og i Blykjelderen under Domkirken i Bremen. Paa samme Maade opstaar de saakaldte arabiske Mumier, hvilke er Lig, som er blevne tildækkede af Flyvesand i Ørkenen og gjennemtørrede af den stærke Solvarme.

Mumme, en egen Sort tykt, stærkt, mørkt Øl med en behagelig, sødlig Smag, brygges i Brunsvig.

Mummius, Lucius, romersk Konsul, gjorde 146 f. Kr. Ende paa det akhæiske Forbund ved Seiren ved Leukopetra og s. A. ødelagde Korinth samt gjorde Grækenland til romersk Provins.

Munan Biskopssøn, norsk Syсselmand og senere Lendermand paa Oplandene paa Haakon Haakonssøns Tid, antages at have været en Søn af den Aar 1197 afdøde Biskop Thore i Hamar. Som Kongens tro Tilhænger deltog han i Feiderne mellem denne og Hertug Skule.

Munan Gautssøn fra Æнæs i Kvindherred, en af den norske Konge Magnus Erlingssøns dygtigste Krigere i hans Kampe med Sverre Sigurdssøn. I Slaget i Norefjorden 15de Juni 1184 tog han hæderlig Del og maa senere have underkastet sig Sverre, da han ikke nævnes blandt de Faldne og ikke senere kjæmper mod Sverre.

Munch, Andreas, norsk Digter, f. i Kristiania 19de Oktbr. 1811, tog 1830 Examen Artium og lagde sig først efter Retsvidenskaben, men tog ikke juridisk Examen. Efter 1841—46 at have redigeret Bladet „Den Konstitutionelle" blev han 1850 Amanuensis ved Universitetsbiblioteket; 1860 fik han af Storthinget bevilget en Gage som extraordinær Docent i Literatur ved Universitetet, hvor

han dog ikke har holdt Forelæsninger; 1866 blev han extraordinær Professor. Munch optraadte først som Digter 1836 med „Efemerer", paa hvilke fulgte Dramaet „Kong Sverres Ungdom" (1837). Sine senere lyriske Digte har han udgivet i flere Samlinger („Digte, gamle og nye", 1848, „Nye Digte", 1850, „Nyeste Digte", 1861, „Eftersommer", 1867, „Sorg og Trøst", 1852). Desuden har han udgivet Romancesamlingerne „Jesu Billede" (1865) og „Kongedatterens Brudefart" (1861) samt Dramaerne „Salomon de Caus" (1854), „Lord William Russell" (1857), „En Aften paa Giske" (1855), „Hertug Skule" (1864), „Moder og Søn" (1871) og „Fangen paa Munkholm". Endnu maa nævnes „Billeder fra Syd og Nord" (1848, en Række Skildringer fra Italien), den historiske Roman „Pigen fra Norge", samt Digtet „Pave og Reformator" (1880). Munch er (ved Siden af Welhaven og Wergeland) den tredie i det Kløverblad, med hvilket den norske Digtning i Trediveaarene tog et saa betydningsfuldt Opsving. Men medens de to andre betegner og i Kamp forfegter stærke Modsætninger, er Munch den blødere Lyriker, som væsentlig besynger Hjertets blidere Følelser. Fra Ungdommen af noget sværmerskt anlagt, har han senere hævet sig til en mandigere Livsopfatning og navnlig i de dramatiske Arbeider fra hans kraftigste Alder, som „Salomon de Caus", „En Aften paa Giske", „Lord Russel" og „Hertug Skule", leveret betydningsfulde, stedse af en ideal Lyrik gjennemaandede historiske Billeder. I de senere Aar har han taget Bolig i Danmark, men besøger jevnlig Norge, ligesom han endnu i sin høie Alder stedse vedbliver ved udsendte Digte at vise sin levende Deltagelse for Personer og Begivenheder i sit Fædreland. — Johan Storm Munch, foregaaendes Fader, norsk Geistlig, f. i Vaage i Gudbrandsdalen 1778, d. 1832, blev 1796 Student og 1799 theologisk Kandidat. 1805 blev han residerende Kapellan i Skjeberg, var derpaa en Tid Lærer ved Fredrikshalds offentlige Skole, udnævntes 1813 til Sogneprest i Sande, 1817 til Slotsprest paa Akershus og 1823 til Biskop i Kristianssand. Munch har forfattet flere mindre, tildels ret heldige Digte, ligesom han tidligere var Medarbeider i forskjellige Blade og paa anden Maade virkede som Forfatter og Oversætter. Han skrev ogsaa Skuespillet „Presten i Hallingdal".

Munch, Peter Andreas, berømt norsk Historiker, f. 15de Decbr. 1810 i Kristiania, d. 25de Mai 1863, begyndte allerede som Skolediscipel at beskjetige sig med Studiet af Norges gamle Sprog og Historie, hvilket Studium han fortsatte ved Universitetet under Keyser efter 1828 at være bleven Student. Som Brødstudium valgte han imidlertid Retsvidenskaben og tog 1834 juridisk Embedsexamen. 1835 fik han det Hverv sammen med Keyser at forberede Udgivelsen af Norges gamle Love, i hvilken Anledning han 1835—37 opholdt sig i Sverige og Danmark; det sidstnævnte Aar udnævntes han til Lektor i Historie ved det norske Universitet og 1841 til Professor i samme Fag. Senere gjorde han i sine videnskabelige Forskningers Interesse en Række Udenlandsreiser, deriblandt 1846 til England og Frankrige (Normandiet) og 1849 til Skotland og de skotske Øer. 1857 bevilgede Storthinget ham 120 Spd. (480 Kr.) maanedlig i Løbet af to Aar for at undersøge saadanne udenlandske Arkiver, hvor man kunde vente at finde Bidrag til Norges tidligere Historie. Efter et Ophold i Kjøbenhavn reiste han gjennem Tyskland til Wien, hvor han afskrev flere vigtige historiske Aktstykker, og derfra til Rom, hvor han med stor Beredvillighed gaves Adgang til de vigtige Samlinger i Vatikanet. Han afskrev her alt, hvad han kunde overkomme vedrørende de nordiske Lande; men Stoffet var saa rigt, at han end ikke tilnærmelsesvis kunde blive færdig i den oprindelig fastsatte Tid, hvorfor han 1860 fik et nyt Stipendium til et forlænget Ophold i Rom. Vaaren 1861 var han færdig med det væsentligste af sit Arbeide og vendte nu hjem, hvor han s. A. konstitueredes som Bestyrer af Rigsarkivet. For at forbedre hans daarlige økonomiske Stilling foreslog Regjeringen ham udnævnt til Rigshistoriograf med en større Gage, men denne blev af Storthinget ikke bevilget. Imidlertid blev han fritagen for at holde Forelæsninger for derved at faa mere Tid tilovers til sine literære Arbeider. Hans Død indtraf i Rom, hvortil han var vendt tilbage for at afhente sin Familie, som var forbleven der fra Opholdet 1858—61. Munch var en af den nyere Tids sjeldneste Begavelser. Med en fabelagtig Hukommelse forenede han en mærkværdig Skarpsindighed og Kombinationsevne og en Arbeidskraft, der satte ham istand til at udfolde en overordentlig Produktivitet. Hans eminente Sprogbegavelse var ham ligeledes til stor Nytte, idet han derved kunde sætte sig ind i alt, hvad han behøvede af historiske Kildeskrifter og lærde Verker paa de forskjelligste Sprog. At han kom til at skrive saa overordentlig meget, havde forresten foruden i hans Arbeidskraft og Virkelyst ogsaa en Grund i hans ovenfor berørte trange økonomiske Kaar, der tvang ham til at producere i en overdreven og for hans Helbred svækkende Grad; Sporene af denne Arbeidsmaade er heller ikke vanskelige at paavise i hans Skrifter i Form af Brede, en mindre vel udarbeidet Stil og undertiden bristende Grundighed. Alt i alt var han trods dette en af Norges mest fremragende Videnskabsmænd og ved Siden af Keyser Grundlæggeren af den norske Historieskrivning. Hans Theori om Nordmændenes Indvandring nordenom den botniske Bugt og deres Stammes senere Udbredelse til Danmark og Sydsverige, hvor den fortrængte de oprindelige Indbyggere af tysk Herkomst, er bleven skarpt kritiseret af de danske Historieskrivere saavelsom ogsaa i Norge (først af L. Kr. Daa). Det er umuligt her at opregne alt, hvad Munch har skrevet; hans vigtigste Arbeider skal imidlertid nævnes. De er hans „Norges, Sveriges og Danmarks Historie til Skolebrug" (1838), „Historisk-geografisk Beskrivelse over Kongeriget Norge i Middelalderen" (1849), hans Oversættelse af Snorres „Heimskringla" (1859), men fremfor alt „Det norske Folks Historie", hvoraf der 1851—63 udkom 8 Bind, og som gaar til Kalmarunionens Tid. Blandt flere geografiske Skrifter og Afhandlinger udgav han ogsaa et meget benyttet Kart over det nuværende Norge. Hans samlede Afhandlinger af historisk, sproglig og tildels politisk Indhold udgaves efter hans Død paa offentlig Foranstaltning ved G. Storm (1873—77).

Munch-Ræder, Ole, norsk Jurist, f. paa Kongsvinger 3die Mai 1815, blev Student 1832 og tog 1839 juridisk Embedsexamen. 1846—49 opholdt han sig med offentlig Understøttelse i Nordamerika for at studere Juryinstitutionen; Resultaterne af dette Ophold findes i hans fortjenstfulde Skrift „Jury-Institutionen i Storbritannien, Kanada og de Forenede Stater i Amerika" (3 Bd., 1850—52). 1850 blev han Expeditionssekretær i Marinedepartementet og 1861 Konsul paa Malta, senere i Alexandria; for nærværende (1883) er han de forenede Rigers Generalkonsul i Hamburg.

Munck, Adolf Fredrik, svensk Adelsmand, f. 1749, d. 1831, var Hofstaldmester hos Gustav den tredie og dennes fortrolige Yndling. Efter at have mæglet mellem Kongen og hans Ægtefælle steg han endnu højere i deres Gunst, men beskyldtes af Udenforstaaende for at have været Dronningens Elsker og Fader til den senere Konge Gustav den fjerde Adolf. 1792 blev han landsforvist, efter at være blevne overbevist om at have forfærdiget falske Banksedler, og levede senere i Italien.

Munck af Rosenschöld, Eberhard Zacharias, svensk Læge og Statsmand, f. 1775, d. 1840, var 1802—32 Professor i Medicin i Lund. Siden 1800 var han Medlem af det oppositionelle Parti i Ridderhuset, og 1809 tog han efter Revolutionen vigtig Del i Forhandlingerne angaaende Kongevalget. — Thomas Munck af Rosenschöld, en Slægtning af foregaaende, f. 1813, studerede Retsvidenskaben i Lund og blev 1858 Præsident i Skånes Hofret. 1844—66 var han Medlem af Ridderhuset og efter den nye Rigsdagsordnings Indførelse 1867—74 Talman i Rigsdagens første Kammer.

Mund- og Klovesyge, en meget smitsom Sygdom, som hyppigst viser sig blandt Hornkvæget, Faaret og Svinet, men som ogsaa kan angribe Mennesker og Fjærkræ. Den giver sig tilkjende ved, at der opstaar Udslet eller Blemmer paa Næsens og Mundens Slimhinder, i Klovspalten og tildels paa Patterne. Klovesygen er meget smitsom, og en Berøring af det syge Dyr er tilstrækkelig til at forplante den videre, ligesom Smitstoffet i maanedsvis kan holde sig i Stalde, hvor Sygdommen engang er forekommet. Ligeledes er Melken af de angrebne Dyr skadelig. Sygdommen ytrer sig ved Feber; Mundhulens Slimhinde bliver varm og overtrækkes med et seigt Slim, som flyder ud af Munden, Ædelysten tager af, og Fordøielsen er i Uorden. Fødderne bliver hovne og ømme, og Dyret ligger meget og kvier sig for at reise sig. Melken antager en slimet Beskaffenhed og løber let sammen. Sygdommen er dog ikke særdeles farlig, da Dødeligheden blandt de angrebne Dyr kun er ringe; stærke og forøvrigt sunde Dyr kan helbredes efter et Par Ugers Forløb. Men paa Grund af sin store Smitteevne kan den alligevel foraarsage betydelige Tab.

Mundering eller **Mondur**, den samlede Beklædning for Soldater, navnlig forsaavidt den leveres dem af Staten; den deles i Overmundering og Undermundering.

Mundklemme, se Stivkrampe.

Mundt, Theodor, tysk Forfatter, f. 1808, d. 1861, blev ikke længe efter at have debuteret som Forfatter truffen af de Forholdsregler, som paa hin Tid blev tagne mod det saakaldte „unge Tyskland", og hindredes derved fra at faa nogen Ansættelse. Først 1842 fik han paa Schellings Anbefaling Tilladelse til at habilitere sig som Privatdocent ved Universitetet i Berlin; 1848 blev han Professor i Literatur og Historie i Breslau og 1850 Professor og Universitetsbibliothekar i Berlin, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Mundt begyndte sin literære Bane med en Del Noveller og fortsatte den senere med flere Romaner (deriblandt „Thomas Münzer", „Mendoza" og „Die Matadore"), men uden at opnaa noget betydeligt som Digter. Ulige større Betydning fik han som Kritiker ved sine Arbeider „Die Kunst der deutschen Prosa" (1837) og „Geschichte der Literatur der Gegenwart" (1842) m. fl. Arbeider. — Foregaaendes Hustru Klara Mundt, tysk Romanforfatterinde, f. 1814, d. 1873, udfoldede efter sit Giftermaal 1839 en overordentlig Produktivitet under Pseudonymet Louise Mühlbach. Hendes første betydeligere Arbeide var „Aphra Ben" (1849); senere behandlede hun især historiske Stoffer. Hendes Romaner blev modtagne med Bifald, men er uden egentlig poetisk Gehalt og er nu næsten glemte.

Mundus vult decipi, latinsk Ordsprog: „Verden vil bedrages".

Mungo Park, se Park.

Municipal, d. s. s. kommunal, især naar Talen er om en Kjøbstadkommune.

Municipium kaldtes hos Romerne oprindelig enhver By, med hvilken de havde sluttet Forbund som ligeberettiget (hospitium publicum); senere forstodes ved Municipium en By, der var afhængig af Rom, og hvis Borgere (municipes) nød romersk Borgerret med eller uden politiske Rettigheder i snevrere Forstand samt som tildels havde bevaret sin kommunale Selvstændighed. 90 f. Kr. blev ved Lex Julia alle italienske Byer Municipier med fuld Borgerret.

Munition, se Ammunition.

Munk, Navn paa en dansk Adelsslægt. — Mogens Munk var Landsdommer i Jylland og Medlem af Rigsraadet, paa hvis Vegne han i Januar 1523 overbragte Kristiern den anden det Dokument, hvori Rigsraadet opsagde ham Huldskab og Troskab; samtidig tilbød han Fredrik den første Kronen. — Kirsten Munk, Datter af Ludvig Munk, som var Lensmand i Trøndelagen og blev afsat for sine Udsugelser, er bekjendt som Kong Kristian den fjerdes anden Hustru. Hun var født 1598 og viedes 1615 til Kongens venstre Haand, men var af et heftigt Sindelag, hvorfor Ægteskabet blev meget ulykkeligt, især da hun med eller uden Grund mistænktes for at staa i et utilladeligt Forhold til en tysk Adelsmand. Af hendes 10 Børn med Kristian den fjerde er Eleonore Kristine, den senere Grevinde Ulfeld, den mest bekjendte. 1629 blev Kirsten Munk forvist fra Hoffet og levede siden i Boller.

Munk, Jens, dansk Sjøkaptein, f. 1579, d. 1628, udsendtes 1619 af Kristian den fjerde for at finde en ny Vei til Indien nordenom Amerika. I Hudsonsbugten blev hans Fartøier omringede af Is, saa at han maatte tage Vinterkvarter paa en øde Ø; i Vinterens Løb døde alle Expeditionens 64 Mand paa Munk og to andre nær, som efter mange Besværligheder vendte tilbage n. A. Ved sin Død stod han netop i Begreb med at

tiltræde en ny Ishavsreise; hans Død tilskrives et Slag i Hovedet, som han engang under en Ordstrid fik af Kong Kristian den fjerde; dog er denne Beretning tvivlsom.

Munk, Salomon, fremragende tysk Orientalist, f. 1805 af jødiske Forældre, d. 1867, studerede i Berlin og Bonn og lagde sig fra 1828 i Paris under de Sacy og Chézy efter Arabisk, Persisk og Sanskrit. 1840 blev han Kustos ved Nationalbibliotheket i Paris og fulgte s. A. Montefiore og Crémieux til Ægypten, hvorfra han hjemførte en Samling arabiske Manuskripter. 1852 maatte han paa Grund af Svagelighed nedlægge sit Embede ved Bibliotheket; 1865 blev han Professor i Hebraisk, Kaldæisk og Syrisk ved Collége de France. Af hans Skrifter kan mærkes „Réflexions sur le culte des anciens Hébreux dans ses rapports avec les autres cultes de l'antiquité" (1833), „Palestine. Description géographique, historique et archéologique" (1845) samt en Oversættelse af Maimonides's „De Forvildedes Fører" (3 Bd., 1856—66). — Hans Broder Eduard Munk, f. 1803, d. 1871, var en dygtig Filolog og udgav bl. a. Lærebøger i den græske og den romerske Literaturhistorie.

Munkács (udt. Munkatsj), By i Komitatet Beregh i Ungarn, med 9,000 Indb. og en Fæstning, der benyttes som Statsfængsel.

Munkaczy (udt. Munkatsji), Michael, berømt ungarsk Maler, f. 1846 i Munkács, kom i sin Ungdom i Snedkerlære, men skaffede sig samtidig Anledning til udstrakt Læsning og forsøgte sig paa egen Haand i Tegnekunsten. Derpaa fik han i Gyula nogen Veiledning i Portrætmaleriet af en omreisende Maler og reiste senere til Pesth, hvor han ernærede sig som Tegnelærer og ved at male Portræter og smaa Genrebilleder. Efter et Ophold ved Akademiet i Wien kom han 1866 til München og Aaret efter til Düsseldorf, hvor han studerede under Knaus og Vautier og 1869 udstillede „En Dødsdømts sidste Timer", et Billede, som skabte hans Berømmelse og 1870 skaffede ham Medalje paa Salonen i Paris. I de nærmest følgende Aar malede han en Række Billeder, dels med alvorligere, dels med humoristiske Motiver, deriblandt „Fangne Forbrydere føres bort ved Nattetid", „Hos Pantelaaneren", „Rekruterne", „Episode af Ungarernes Frihedskamp", „Landsbyens Hane" m. fl., som samtlige vandt stor Anerkjendelse og solgtes til høie Priser. Fra 1872 er Munkaczy fast bosat i Paris og gift med en luxemburgsk Adelsmands Enke, med hvem han har faaet en betydelig Formue; han lever saaledes i materiel Henseende under de heldigste Omstændigheder og har af denne Grund kunnet undlade at forcere sin Produktion, hvorfor han ogsaa i sine senere Arbeider har leveret Kunstverker af første Rang. Herhen hører hans Dobbeltportræt af ham selv og hans Hustru (1877), „Milton dikterer for sine Døtre" (1878), „Barselvisiter hos den unge Moder" (1879) og endelig hans Mesterverk, „Kristus for Pilatus", som udstilledes paa Parisersalonen 1881 og vandt det mest enthusiastiske Bifald. Munkaczy er i Besiddelse af en fin psykologisk Opfatning, som han forstaar at give det mest talende Udtryk; han er en særdeles fremragende Kolorist, som især har sin Styrke i at opstille en Harmoni af Farver, der i og for sig er mørke og temmelig tunge, men tilsammentagne gjør en rolig, mættet og nobel Virkning.

Munke kaldes i den katholske Kirke de Mænd, som lever sammen i Klostrene og danner egne religiøse Ordener, hvis Formaal er Gudsdyrkelse og Udøvelse af Barmhjertighedsgjerninger. Som Navnet (af gr. μόναχός, Eneboer) antyder, er Munkevæsenet oprindelig udgaaet fra Eremitlivet, der allerede før Kristendommens Dage havde spillet en Rolle hos flere forskjellige Folkeslag og inden den kristne Kirke alt i de første Aarhundreder begyndte at blive almindeligt. Til Grund for dette Eneboerliv laa en misforstaaet Opfatning af de religiøse Krav om Aandens Frigjørelse fra Kjødets og Sansernes Herredømme, hvilket ledede til, at man søgte den høieste Fuldkommenhed i at afsondre sig fuldstændig fra Verden. I Længden blev imidlertid Eneboerlivet umuligt at realisere, og de spredte Eremiter samlede sig derfor i egne Boliger, Klostre, hvor de gjensidig kunde støtte hverandre i sine Bestræbelser efter at opnaa den størst mulige religiøse Fuldkommenhed. — De første Klostre omtales i Ægypten i Slutningen af det 4de Aarh. Herfra udbredte Munkevæsenet sig med stor Hurtighed til alle de østerlandske Lande, hvor Kristendommen havde vundet Indgang. I Vesterlandene gik det i Begyndelsen langsommere, men fra Augustins Tid af blev ogsaa der Klostrene mere og mere almindelige. Munkene beskjeftigede sig ved Siden af sine religiøse Sysler ogsaa med forskjellige Næringsveie, hvorved de erhvervede sig sit Ophold; navnlig drev de Agerbrug og enkelte Haandverk. Hvad der paa denne Maade blev fortjent, var fælles Eiendom. De Landstrækninger omkring Klostrene, som blev opdyrkede af disses Indbyggere, kom til at danne Klostergodser, som senere gjennem Tiderne udvidedes ved Gaver, saaledes at flere Klostre blev meget betydelige Eiendomsbesiddere. Klostrenes Indtægter hævede sig i det hele taget til en saadan Høide, at deres Beboere saa sig istand til at leve i et Vellevnet, der altfor ofte blev hele deres Opgave. Overhoved kom Klostermurene ofte til at indeslutte stor sædelig Fordærvelse. Ved dette var selvfølgelig det, som laa til Grund for Klosterlivet, Askesen, fuldstændig tilsidesat; men Klostrene havde i saa høi Grad vundet Anerkjendelse i den almindelige Bevidsthed, at de ligefuldt kunde vedblive at existere tiltrods for, at Munkenes forargelige Levnet ikke altid kunde holdes helt skjult. Paa den anden Side er det umuligt at overse, at Munkene i Tidernes Løb har gjort overordentlig meget godt. Agerbrug og Industri har gjennem dem faaet mangt et kraftigt Fremstød, og i enkelte Perioder har der i Klostrene været drevet vigtige videnskabelige Studier, der har sat Frugt i betydningsfulde lærde Verker. — Til forskjellige Tider har der været gjort Forsøg paa at føre Klosterlivet tilbage til dets oprindelige Begrændsning og reformere Munkenes Sæder, alt med større eller mindre Held. Et Udslag af disse Bestræbelser var de talrige nye Ordener, som gjennem Middelalderen oprettedes den ene efter den anden og den ene med strengere Ordensregler end den anden. Kun faa af dem har imidlertid formaaet at holde sig paa den sædelige Høide, som de tilstræbte. Navn-

lig har Tiggermunkene i Tidens Løb udviklet sig til væsentlig at være en Samling af uvidende, dumt og raat Pak. Paa den ædleste og bedste Maade opfyldte de Munkeordener sin Opgave, som tog sig af Ungdommens Opdragelse; i denne Henseende har de katholske Lande i Aarhundreder havt Klostrene meget at takke for, om end Klosterundervisningen har havt mange betænkelige Sider ved sig, især i den senere Tid, hvorfor der ogsaa f. Ex. i Frankrige fra Statens Side har været taget Skridt imod den. Andre Munkeordener har virket meget til Udbredelse af religiøst Liv ved at reise om som Prædikanter og optræde som Skriftefædre; denne Lægmandsinstitution har i stor Udstrækning opnaaet Yndest hos den lavere Del af Befolkningen i de katholske Lande, der ikke saa godt har kunnet finde sig tilrette med det stærkt hierarkiske Presteskab. Ogsaa af Kristendommens Udbredelse blandt Hedningerne har Munkene gjort sig meget fortjente; der er fra Klostrene udgaaet talrige Missionærer til hedenske Lande, og de har i Regelen forstaaet i kort Tid at samle ikke ubetydelige Menigheder om sig. Ofte har dog dette Omvendelsesverk været drevet paa en meget overfladisk Maade og har blot ført til, at der er opstaaet Skarer af Navnkristne. — For nærværende er Munkevæsenet i de katholske Lande utvivlsomt i Tilbagegang, om der end vedblivende existerer et stort Antal Klostre baade blandt de græske og de romerske Katholiker. Om de forskjellige Munkeordener henvises til de særlige Artikler. — I de nordiske Lande blev der i Middelalderen oprettet flere Klostre, uden at det kan siges, at denne Institution nogensinde blev populær her. I Norge existerede der baade norden- og søndenfjelds endel Klostre, hvis Historie vil findes under de specielle Artikler. Efterat alle Klostre i de Lande, hvor Reformationen i det 16de Aarh. blev indført, var ophævede og deres Eiendomme inddragne af Staten, er det kun i liden Udstrækning lykkedes den katholske Propaganda atter at indføre Munkevæsenet. Enkelte Klostre er oprettede f. Ex. i England og Danmark, men deres Betydning er omtrent ingen. I Norge maa ifølge Grundlovens § 2 „Jesuiter og Munkeordener ikke taales". — Munkelatin, den slette Latin, som skreves og taltes af Munkene i Middelalderen. — Munkeløfte, se Klosterløfte. — Munkeskrift, de Bogstaver, hvormed Manuskripter fra den senere Middelalder er skrevne, og som efterlignedes af de første Bogtrykkere.

Munkeliv Kloster, et Benediktinerkloster paa Nordnæs ved Bergen, anlagdes af Kong Eystein Magnussøn, medens hans Broder Sigurd var fraværende paa sit Korstog, og skjænkede det meget Jordegods. Dets officielle Navn var foresten St. Michaels Kloster. Dels ved Kjøb, dels ved Gaver udvidedes efterhaanden dets Jordeiendomme, og det var en Tid et af de rigeste Klostre i Norden. Ved Vitalianernes Herjinger i Slutningen af det 14de Aarh. begyndte det at komme i Forfald og maatte afhænde noget af sit Jordegods. 1426 overdroges det med Pave Martin den femtes Samtykke til Birgittinerordenen. Dets prægtige Bygninger blev Marts 1536 ved Svig lagt i Aske under Kampen mellem Katholicismen og den lutherske Lære, og dets Eiendomme gik efterhaanden over til Private.

Munkeskrift kaldes denslags Bogstaver, som findes anvendte i Haandskrifterne fra det 13de—16de Aarh. Grundlaget for denne Skrift var den latinske, som fik en særegen Karaktér og en mere kantet Skikkelse derved, at Munkene tilføiede en Del Snirkler og Slyngninger. Efterat Bogtrykkerkunsten var opfunden, forenkledes Munkeskriften og gik over til den nu brugelige Fraktur (s. d.), medens ved Siden deraf ogsaa de latinske Bogstaver i en fornyet Skikkelse som Antiqva (s. d.) paany kom i Brug.

Munkholmen, tidligere kaldet **Nidarholm**, Holme i Trondhjemsfjorden ret ud for Trondhjems Havn. Her var tidligere et Kloster, kaldet St. Benedikts og St. Laurentii Kloster, som ophævedes ved Reformationens Indførelse. Under Trondhjems Beleiring 1658 blev her af Nordmændene opkastet en Skanse, som et Par Aar senere indrettedes til en ordentlig Fæstning. Munkholmen tjente under de danske Konger som Fængsel for Statsfanger; blandt disse var Peder Griffenfeld, som sad fangen her fra 1680 til 1698.

Muñoz (udt. Munjods), Don Fernando, Hertug af Rianzares, Enkedronning Kristine af Spaniens anden Ægtefælle, f. 1808, d. 1873, ægtede Dronningen 1833 og udnævntes 1845 til Hertug.

Munster ell. Mounster, den sydvestligste og største af Irlands Provinser, mellem Connaught i Nord, Leinster i Øst og Atlanterhavet i Syd og Vest, 442 Kv.mil stor, med 1,390,000 Indb., hvilket Antal i de senere Aar stadig har sunket. Kysten er stærkt indskaaren af Havet; Landet er opfyldt af Bjerge og omslutter de høieste Toppe i Irland. Af nyttige Mineralier findes Stenkul, Bly, Kobber og Jern. Agerbrug, Kvægavl og Fiskeri er de vigtigste Næringsveie; desuden drives adskillig industriel Virksomhed og Handel. Munster deles i 6 Grevskaber: Clare, Cork, Kerry, Limerick, Tipperary og Waterford.

Muntaner, En Ramon, spansk Krønikeskriver, f. 1265, forlod 1285 efter det franske Indfald i Katalonien sit Fædreland og førte i 30 Aar et omvandrende Liv, indtil han tilslut bosatte sig i Valencia. Hans „Kronik" over de aragoniske Kongers Historie udmærker sig ved tro og friske Skildringer af Begivenhederne og staar ogsaa i stilistisk Henseende høit.

Munthe, en norsk Slægt, som stammer fra Holland, hvorfra den indvandrede i det 17de Aarh. Til den hører Gerhard Munthe, f. 1795, d. 1876. Han blev 1811 Officér og 1816 Lærer i Tegning ved Landkadetskolen, hvilken Stilling han 1845 maatte nedlægge paa Grund af Dienssvaghed. Munthe har gjort sig bekjendt ved sine geografiske Arbeider; saaledes deltog han i Udgivelsen af det Forsellske Kart over Norge og Sverige og paabegyndte en Samling af Amtskarter; til Jakob Aalls Udgave af Snorres Kongesagaer skrev han geografiske Anmærkninger. Ligeledes studerede han flittig Genealogien og har paa dette Felt leveret flere værdifulde Afhandlinger i „Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie", som han var med at udgive.

Munthe, Ludvig, f. 1841, er en af de mest begavede yngre norske Landskabsmalere. Han begyndte sin kunstneriske Uddannelse i Bergen og gik derpaa 1871 til Düsseldorf, hvor han i et halvt Aars Tid studerede under Flamm, den

eneste egentlige Lærer, som han kan siges at have havt. 1866 udstillede han et „Vinterlandskab“, som først hendrog Opmærksomheden paa ham; 1873 vandt han stort Bifald i Kjøbenhavn og Wien ved Arbeider i samme Genre. Ogsaa senere har han med Forkjærlighed fremstillet Vinter- og Høstlandskaber med enkelte, men originale Motiver og udførte med stor Finhed og koloristisk Virtuositet. Skjønt han i de senere Aar har opholdt sig i Düsseldorf, staar hans Malemaade og hele Retningen i hans Kunst den moderne franske Skole nærmere end den tyske. Nationalgalleriet i Kristiania eier af ham et Høstlandskab og to Vinterbilleder. Paa Verdensudstillingen i Paris 1878 fik han første Medalje.

Munykhia, en af det gamle Athens Havne.

Munzinger, Werner, schweizisk Afrikareisende, f. 1832, d. 1875, studerede Naturvidenskab, Historie og orientalske Sprog og nedsatte sig 1853 som Kjøbmand i Alexandria. 1854 gik han i Spidsen for en Handelsexpedition til det Røde Hav, hvor han opholdt sig et Aar og gjorde en Udflugt til Bogolandet; 1855 vendte han tilbage dertil og tilbragte 6 Aar i Bogolandets Hovedstad. 1861 fulgte han med v. Heuglins Expedition og trængte frem til Kordofan; 1865 blev han engelsk Konsul i Massaua og gjorde sig høit fortjent under Krigen mod Kong Theodor af Abessinien. 1868 blev han fransk Konsul i Massaua og gjorde flere Reiser til Abessiniens nordlige Grændselande; 1870 bereiste han med Miles Arabiens sydøstlige Kystlande, blev 1870 ægyptisk Guvernør og 1872 Pascha og Generalguvernør i det østlige Sudan; 1875 tiltraadte han en Expedition mod Abessinierne, paa hvilken han blev dødelig saaret. Han har forfattet flere Beskrivelser over sine Reiser samt de af ham besøgte Folkeslags Sprog og Sæder.

Muonio, en Bielv til Torneå, 36 geogr. Mil lang.

Mur, Biflod til Drau, udspringer i Salzburg, løber gjennem Steiermark og Ungarn og udmunder ved Legrad. Den er 33 Mil lang, seilbar fra Judenburg og optager ca. 100 Bifloder.

Mur, Bygverk af Sten, ialmindelighed forbunden ved Murkalk (Mørtel, s. d.). Stenen kan enten være naturlig, og da enten utilhuggen eller huggen, eller ogsaa kunstig, Mursten (Teglsten, s. d.). De Stene, der ligger paalangs Muren, kaldes Løbere, de, der ligger paatvers, Bindere. Se forøvrigt Art. Bygningskunst.

Murad, Navn paa 5 Sultaner i Tyrkiet. — Murad den første var Sultan 1359—89 og faldt det sidstnævnte Aar i et Slag paa Kossovasletten mod Serberne og deres Forbundsfæller. — Murad den anden, f. 1403, d. 1451, den foregaaendes Sønnesøns Søn, besteg Tronen 1421 og bidrog ved sine Krige meget til at udvide Rigets Magt. Efter lange Kampe beseirede han Ungarerne under Hunyades, men forsøgte i sine sidste Aar forgjeves at kue den tapre epirotiske Fyrste Georg Kastriota (Skanderbeg, s. d.). — Murad den tredie var Sultan 1574—95 og bidrog ved sin slette Styrelse til Rigets Forfald. — Murad den fjerde regjerede 1623—40, oprettede flere Tab, som Tyrkiet i den nærmest foregaaende Tid havde lidt, og seirede bl. a. over Perserne, men gjorde sig forhadt ved sin Grusomhed og Lastefuldhed. — Murad den femte, f. 1840, var Søn af Abd-ul Medschid og efterfulgte 1876 Abd-ul Asiz, men stødtes allerede efter 3 Maaneders Forløb fra Tronen som sindssvag og efterfulgtes af sin Broder Abd-ul Hamid.

Murano, Ø i Venedigs Laguner, tidligere berømt for sin Glasfabrikation. Endnu forfærdiges i masseviis Glasperler, hvis Forarbeidelse beskjeftiger over 2000 Arbeidere.

Murat (udt. Myra), Joachim, Konge af Neapel, f. 1767, d. 1815, var Søn af en Gjestgiver i Bastide nær ved Cahors. Han var først bestemt til Prest, men forlod Skolen og indtraadte som Frivillig i Ardennerhæren; da han truedes med Straf for Insubordination, forlod han Armêen og skal derpaa en Tid have været Opvarter i Paris; ved Oprettelsen af Ludvig den sextendes konstitutionelle Garde gik han ind i denne, blev efter dens Opløsning Løitnant ved et Chasseurregiment og avancerede i kort Tid til Oberst. 1796 blev han Bonapartes Adjutant og overbragte som saadan Direktoriet de erobrede Faner; 1798 fulgte han med paa Toget til Ægypten og blev for sin glimrende Tapperhed udnævnt til Divisionsgeneral. Efter at have ydet vigtige Tjenester den 18de Brumaire ægtede han 1800 Bonapartes yngste Søster Karoline. I Italien udmærkede han sig bl. a. i Slaget ved Marengo; 1804 blev han ved Keiserdømmets Oprettelse Marskal, Storadmiral og keiserlig Prins. Efter at have bidraget meget til Seirene under det østerrigske Felttog 1805 blev han Storhertug af Berg; derpaa kjæmpede han med Udmærkelse mod Preusserne og Russerne og fik 1808 Overkommandoen i Spanien, hvor han i kort Tid trængte frem til Madrid; efterat derpaa Josef Bonaparte havde faaet Spanien, blev Murat i Juli 1808 gjort til Konge af Neapel under Navn af Joachim den første Napoleon. Han viste sig i sin nye Stilling mild og velvillig og arbeidede paa at opretholde Ordenen og ophjelpe Landet, men manglede ganske politisk Skarpblik og Villiefasthed. 1812 kommanderede han paa en glimrende Maade Kavaleriet paa Toget til Rusland; 1813 gik han igjen til den franske Hær, men vendte efter Slaget ved Leipzig tilbage til Neapel i Haab om at kunne gjøre sig uafhængig af Napoleon. 1814 sluttede han en Overenskomst med Østerrige og en Vaabenstilstand med England samt lovede at støtte de Allierede ved et Troppekorps, men foretog ellers intet afgjørende Skridt. Paa Wienerkongressen forlangte Bourbonerne hans Afsættelse, og da han 1815 ved Efterretningen om Napoleons Tilbagekomst fra Elba ubetænksomt begyndte Krig med Østerrige, var hans Skjebne afgjort. Efter at være slagen af Østerrigerne den ene Gang efter den anden flygtede han til Øen Ischia og derfra til Cannes; efter Slaget ved Waterloo samlede han en Del af sine Officerer om sig paa Korsika og landede 8de Oktbr. ved Pizzo i Kalabrien, hvor han proklamerede sig som Konge, men strax blev fangen og efter faa Dages Forløb dømt til Døden og skudt. — En af hans Sønner, Lucien Murat, f. 1803, d. 1878, levede i længere Tid i Amerika, kom derpaa til Frankrige og var 1848—51 Medlem af Nationalforsamlingen samt senere indtil 1870 Senator. Saavel 1855 som 1861 erklærede han sig villig til at modtage Neapels Krone, men

fandt ingen Tilslutning og desavoueredes af den franske Regjering.

Muratori, Lodovico Antonio, italiensk Historiker, f. 1672, d. 1750 som Bibliothekar og Arkivar (siden 1700) hos Hertugen af Modena, udgav ca. 100 Bind lærde Skrifter, hvoraf kan nævnes „Anecdota" (4 Bd., 1697—1713), „Anecdota Graeca" (1709), „Rerum Italicarum scriptores" (25 Bd., 1725—51), „Annali d'Italia" (12 Bd., 1744—49) m. fl. — Muratoris Kanon kaldes en af de ældste Fortegnelser over de nytestamentlige Skrifter; den stammer rimeligvis fra Slutningen af det 2det Aarh. og blev først udgivet af Muratori 1740.

Muravjev, Navn paa en russisk Adelsfamilie. — Nikolai Jeroféjevitsch Muravjev, d. 1770 som Generalløjtnant og Guvernør over Lifland, udgav 1752 den første russiske Lærebog i Algebra. — Mikael Nikititsch Muravjev, f. 1757, d. 1807, udgav flere Skrifter over historiske, moralske og literære Emner. — Nikolai Nikolajevitsch Muravjev, f. 1768, d. 1840, Søn af Nikolai Jeroféjevitsch M., tjente i den russiske Hær og Flaade og tog 1797 sin Afsked som Oberstløjtnant, hvorefter han paa sit Gods ved Moskva oprettede en Skole for Generalstabsofficérer, der uddannede mange dygtige Hærførere og 1816 gik over til at blive keiserlig. Efter 1823 at have fratraadt som dens Bestyrer virkede han med Iver for Landbrugets Fremme. — Hans Søn Alexander Muravjev, f. 1792, d. 1864, forvistes som Deltager i Opstanden af 1825 til Sibirien, men kaldtes senere tilbage og virkede som Guvernør i Nischnij-Novgorod for Livegenskabets Ophævelse. — Nikolai Muravjev, foregaaendes Broder, f. 1794, d. 1866, deltog i Felttogene 1812—15 og i Krigen i Kaukasus, gik 1819 i en Sendelse til Khiva, som han beskrev, udmærkede sig 1828 ved Kars og 1829 ved Kainlev, afgjorde 1831 Seiren ved Kazimierz og blev Generalløjtnant. 1832 gik han som Gesandt til Ægypten; 1838 faldt han i Unaade og fik Afsked, men indtraadte 1848 atter i Tjenesten, blev 1854 Statholder i Kaukasien og erobrede 1855 Kars. Efter Krimkrigens Slutning blev han Rigsraad. — De to foregaaendes Broder Mikael Muravjev, f. 1796, d. 1866, uddannede sig som Mathematiker og blev 1842 Chef for Landmaalerkorpset. Som Formand for det russiske geografiske Selskab ledede han Opdagelsesreiserne til Sibirien og blev 1857 Domæneminister, i hvilken Stilling han viste stort administrativt Talent, men var en Modstander af Bøndernes Frigivelse. 1861 tilraadede han de strengeste Forholdsregler ligeoverfor Studenterurolighederne i Moskva og blev derved saa forhadt, at han s. A. maatte tage sin Afsked. 1863 blev han Guvernør i Vilna og undertrykte Opstanden i Lithauen med en saadan Grusomhed, at han 1865 maatte kaldes tilbage. — Den fjerde Broder Andrei Muravjev, d. 1874, gjorde sig bekjendt som Forfatter ved flere ypperlig skrevne Reiseskildringer samt religiøse og kirkehistoriske Skrifter. — Nikolai Nikolajevitsch, Greve Muravjev-Amurskij, f. 1810, blev 1847 Generalguvernør i Østsibirien, erobrede Amurlandet og sluttede 1858 den Overenskomst med Kina, ved hvilken det definitivt afstodes til Rusland. Til Belønning herfor blev han Greve og Infanterigeneral. 1859 gik han til Jeddo og sluttede en for Rusland fordelagtig Traktat med Japan; 1861 blev han Rigsraad. — En Sidegren af Slægten fører Navnet Muravjev-Apostol; til denne hører Ivan Matvéjevitsch Muravjev-Apostol, f. 1769, d. 1851 som Geheimeraad og Senator. Han var en meget sprogkyndig Mand, oversatte flere græske, latinske og engelske Digterværker til Russisk og udgav 1822 en Beskrivelse over en arkæologisk Reise til Taurien. — Hans Søn Sergéi Muravjev-Apostol, studerede ved den polytekniske Skole i Paris og blev efter sin Tilbagekomst 1825 en af Hovedlederne for Opstanden s. A.; han bemægtigede sig Vasilikov og udraabte Storfyrst Konstantin til Keiser, men blev fangen i Jan. 1826 og hængt i Juli s. A. En af hans Brødre, Ippolit, faldt ved hans Side, da han blev tagen tilfange, og en anden, Matvéi, forvistes til Sibirien, hvor han døde.

Murbrækker, tidligere en Krigsmaskine, bestemt til ved Stød at nedbryde Fæstningsmure.

Murchison (udt. Mørtschis'n), Sir Roderick Impey, berømt engelsk Geolog og Geograf, f. 1792, d. 1871, blev 1807 Dragonofficér og deltog i Krigen i Spanien, men udtraadte 1816 af Arméen og viede sig til videnskabelige Sysler. Sammen med Sedgwick undersøgte han Englands ældre Formationer, dengang endnu lidet kjendte. Hans Værk „The Silurian system" (1834) gjorde ham europæisk berømt. Han opstillede som geologiske Formationer disse: Siluriske, Devoniske, Permiske. Hans senere Værk „Siluria" (1854) har oplevet flere Udgaver og stor Berømmelse. Paa Keiserens Indbydelse bereiste han 1841 Rusland sammen med den franske Geolog de Verneuil og med den russiske Greve Keyserling. Det bekjendte Værk „Geology of Russia in Europe and Ural mountains" af disse Forfattere udkom 1854. Efter sin Tilbagekomst blev han 1855 Generaldirektør for den geologiske Undersøgelse i England og 1866 Baronet. Senere virkede han for Udsendelse af Expeditionerne efter Franklin og Livingstone. Murchison virkede med Iver i de engelske Selskaber for Geologi og for Geografi, i hvilket sidste han i en lang Række af Aar var stadig Præsident. Han har foruden de nævnte Værker publiceret en Mængde forskjellige geologiske Afhandlinger. Hans Navn er for stedse knyttet til Englands Geologi og navnlig til Siluria, som han saa skarpt og beundringsværdigt vidste at dele og skildre.

Murcia, et af de gamle spanske Landskaber med Titel af Kongerige, mellem Nykastilien i Nord, Valencia i Øst, Middelhavet i Syd og Andalusien i Vest, er bjergfuldt, men har i Øst en større Slette mellem Kartagena og Orikuela. Jordbunden er frugtbar, men Mangel paa Regn bevirker, at kunstig Vanding er nødvendig, for at den skal give rig Afgrøde. Murcia erobredes 711 af Araberne, dannede i over 300 Aar en Provins af Khalifatet og senere til 1241 et eget maurisk Kongerige, hvis sidste Konge underkastede sig Ferdinand den tredie. Landet deles nu i de to Provinser Albacete og Murcia. Den sidstnævnte er ca. 209 Kv.mil stor, og har 440,000 Indb., som driver udstrakt Bergværksvirksomhed. Hovedstaden Murcia, med 85,000 Indb., har mange

prægtige Bygninger, livlig Industri og er Sæde for en Biskop.

Mure (Potentilla), Plante af Rosenfamilien, med koblede Blade, gule Blomster, fire- eller fembladet Bæger og talrige Smaanødder paa et ophøiet Frugtfæste. I Norge forekommer flere Arter, deriblandt Gaasemure (P. anserina), Norsk Mure (P. norvegica), Sølvmure (P. argentea) og Vaarmure (P. varna).

Muret (udt. Myre), Marc Antoine, paa Latin kaldt Muretus, fransk Humanist, f. 1526, d. 1585, holdt i Rom Forelæsninger over græsk og latinsk Literatur samt over Retsvidenskaben og indtraadte 1576 i den geistlige Stand. Hans Skrifter paa Latin udmærker sig ved en høi Grad af Elegans, og hans Udgaver af klassiske Forfattere var for sin Tid udmærkede.

Murexid, purpursur Ammoniak, er et Derival af Urinsyren. Forbindelsen, der opdagedes af Liebig og Wöhler 1839, har før Opdagelsen af Tjærefarvestofferne havt Anvendelse som rødt Farvestof.

Murg, Biflod til Rhinen, er 13 Mil lang og udmunder nedenfor Rastatt.

Murger (udt. Myrsjær), Henri, fransk Digter, f. 1822, d. 1861, blev 1838 Sekretær hos den russiske Greve Tolstoi og begyndte at skrive Digte, men fandt ingen Forlægger; under et eventyrligt Liv sammen med ligesindede Kammerater, under Sult og Savn, samlede han Materialierne til sit berømte Verk „Scènes de la vie de Bohême“ (1848), en glimrende Skildring af hint regelløse Forfatter- og Kunstnerliv, der senere har beholdt Benævnelsen „Bohêmeliv“. Det samme Stof bearbeidede han ogsaa i andre Romaner, „Le Pays latin“, „Les buveurs d'eau“, „Les vacances de Camille“ m. fl. Af hans øvrige Verker kan nævnes „Les amours d'Olivier“ med selvbiografiske Motiver og Digtsamlingen „Les nuits d'hiver“.

Murillo (udt. Muriljo), Bartolomé Esteban, berømt spansk Maler, f. 1618, d. 1682, uddannede sig i Sevilla og Madrid og studerede med Forkjærlighed Tizian, Correggio, Rubens og van Dyck. 1645 nedsatte han sig i Sevilla, hvor han stiftede en Malerskole og arbeidede med en overordentlig Produktivitet. Han forsøgte sig omtrent paa alle Malerkunstens Omraader; snart fremstillede han Figurer fra det daglige Liv, Gadegutter, Tiggere, Bønder osv., snart Scener af den bibelske og af Helgenhistorien, alt med lige Mesterskab. Han var af Anlæg Naturalist, men der er ved Siden af Egenskaber, som vidner derom, over hans bedste Verker tillige et idealistisk Skjønhedspræg af en eiendommelig betagende Virkning. Opfatningen og Behandlingen af Emnerne er naturligvis mere djerv, kraftig og naturalistisk i hans Genrebilleder end i de religiøse Billeder, om end heller ikke disse er uden tydelige Spor af hans skarpe Naturstudium. Kompositionen i hans Billeder er fortrinlig, Behandlingen af Farverne og Clairobscuren overordentlig fin og Penselføringen mesterlig. De spanske Kunsthistorikere skjelner, hvad den tekniske Behandling angaar, mellem 3 forskjellige Manérer i hans Arbeider: den „varme“ (calido), hvor Farven forbinder Kraft med Klarhed og skinner i en lys Guldtone, den „kolde“ (frio), med et blødere Foredrag og med en Farveharmoni, der mere skinner i en Sølvtone, og den „taagede“ (vaporoso), med en bleg, sølvgraa og svømmende Kolorit. Af Murillos mest berømte Verker kan nævnes „Den hellige Antonius af Padua's Vision“ i Kathedralkirken i Sevilla samt „Barmhjertighedens Gjerninger“, 8 Billeder malede for Hospitalskirken de la Caridad sammesteds, men af hvilke kun tre endnu findes der, medens de øvrige er bragte til England og Rusland.

Murmeldyr (Arctomys), Slægt af Gnavernes Familie, har et tykt, plumpt Legeme, store, sammentrykte Kløer, der er skikkede til at grave med, og korte Øren. Herhen hører Alpemurmeldyret (Arctomys Marmota), som bebor Alperne lige op til Snegrændsen og lever selskabelig i Huler, som de graver i Jorden. Det er ca. 40 Ctmt. langt (Halen fraregnet), brandgult paa Bugen, gulagtigt og sortgraat paa Ryggen og har lodden Næse. Fra Midten af September til April ligger det i Vintersøvn i sin Hule, hvis Indgang det tilstopper med Jord og Græs. I Begyndelsen af denne Periode udgraves Murmeldyrene ofte af Alpeboerne, som betragter deres Kjød, der om Høsten er meget fedt, som en Lækkerbidsken. De bliver let tamme og kan læres til at gjøre forskjellige Kunster. — I Østeuropa og Sibirien findes en anden Art, A. Bobac, som lever paa Sletter og Stepper. — I Amerika findes Præriehunden (A. Ludovicianus), der bebor enslags Hytter, som den opfører over Jorden.

Murner, Thomas, tysk Satiriker, f. 1475, d. 1536, indtraadte ung i Franciskanerordenen og besøgte derpaa flere Universiteter, hvor han dels studerede, dels holdt Forelæsninger over Logik samt borgerlig og kirkelig Ret. 1502 udgav han et Smædeskrift mod Wimpfeling i Strasburg, hvilket blev konfiskeret; han maatte nu forlade Byen og drog omkring paa forskjellige Steder som Prædikant og Lærer, men blev paa det ene Sted efter det andet forvist paa Grund af sine anstødelige Prækener. Endelig slog han sig til Ro i Basel, hvor han holdt juridiske Forelæsninger og aabnede Rækken af sine tyske Satirer „Die Narrenbeschwörung“ (1512), „Der Schelmen Zunft“, „Die geistliche Badenfahrt“, „Die Mühle von Schwindelsheim“ og „Die Gäuchmatte“ (1519), i hvilke han livlig og drastisk gjorde Nar af forskjellige Skrøbeligheder. Samtidig forfattede han flere videnskabelige Verker og strev sandsynligvis den senere saa berømte Folkebog „Till Uglspeil“ Fra 1519 levede han atter i Strasburg, hvor han udgav theologiske Skrifter mod Reformationen; denne bekjæmpede han ogsaa ved sin bedste Satire „Von dem großen lutherischen Narren, wie ihn Doctor M. beschworen hat“ (1522). I sine senere Aar flakkede han atter omkring og forjoges snart fra det ene, snart fra det andet Sted. Hans Skrifter er sjeldne; de er af stor Vigtighed for Studiet saavel af Sproget som af hans Samtids Historie.

Murom, By i det russiske Guvernement Vladimir, 10 Mil nordvest for Moskva, med 11,000 Indb. og betydelig Handel med Korn.

Murray (udt. Mørræ) eller **Gulwa**, den største Flod paa det australske Fastland, udspringer ved Mount-Leinster paa de australske Alper, løber først mod Nordvest, derpaa mod Vest og endelig mod Syd og falder i Viktoriasjøen, hvorfra en

Kanal leder ud i Encounterbugten. Længden er 117 Mil; den nedre Del af Floden er farbar for fladbundede Fartøier og tildels for større Skibe.

Murray ell. Moray, James Stuart, Greve, uægte Søn af Jakob den femte af Skotland, f. 1531, d. 1570, var først bestemt til Geistlig, men ledsagede 1548 sin Halvsøster Maria Stuart til Frankrige og sluttede sig efter sin Hjemkomst til det protestantiske Parti, indgik et Forbund med Dronning Elisabeth af England og haabede af denne at erholde den skotske Krone. Alligevel søgte Maria Stuart ved sin Tilbagekomst 1561 en Støtte i ham og gjorde ham til Greve; efter at have søgt at hindre Dronningens Giftermaal med Darnley gik han til Frankrige, men vendte snart tilbage og skal efter nogles Mening have været medskyldig i Mordet paa Darnley. Derpaa anklagede han Bothwell og Dronningen som Mordere, stillede sig 1567 i Spidsen for Adelen og tog Dronningen til Fange, hvorefter han blev anerkjendt som Regent under Jakob den sjettes Mindreaarighed. Da Maria Stuart var flygtet fra Slottet Lochleven, forfulgte han hende, splittede hendes Tilhængere og tvang hende til at søge Tilflugt i England, hvorefter han aabnede en retslig Undersøgelse mod hende; førend denne var tilende blev han imidlertid myrdet i Linlithgow af James Hamilton (s. d.).

Murray, Sir George, engelsk General, f. 1772, d. 1846, kjæmpede med Udmærkelse i Nederlandene, Ægypten og Spanien og blev 1812 Generalmajor. Efter en kort Tid at have været Chef for de engelske Tropper i Kanada gjorde han efter Slaget ved Waterloo Tjeneste ved Okkupationsarmeen i Frankrige, blev 1819 Direktør for Militærkollegiet og 1823 Generalløitnant samt Medlem af Parlamentet. 1828 blev han under Wellington Statssekretær for Kolonierne (indtil 1830); 1834—35 var han Felttøimester under Robert Peel og indehavde 1841—46 atter det samme Embede. Han udgav Marlboroughs Depecher (5 Bd., 1845—46).

Murray, John, bekjendt engelsk Forlagsboghandler, f. 1778, d. 1843, overtog efter at være bleven voxen Faderens Boghandel og udvidede og oparbeidede den i kort Tid til en af de første i London. Til hans Forlagssager hørte bl. a. Scotts, Byrons, Campbells, Southeys m. fl. af de mest berømte samtidige Digteres Verker. Fra 1809 udgav han „Qvarterly Review" og fra 1830 til 1841 sit bekjendte „Family Library" i 80 Bd. — Hans Søn John Murray, f. 1808, blev 1829 Medeier og 1843 Eneeier af Faderens Forretning. Han har forlagt en Række videnskabelige Verker, deriblandt Darwins, Lyells og Grotes, og udgivet talrige meget benyttede Reisehaandbøger, som han tildels selv har forfattet.

Murrinske Kar kaldtes hos de gamle Romere enslags Pragtkar, mest Drikkebægere, som kom fra Asien og stod i meget høi Pris. De var rimeligvis forfærdigede af Flusspat.

Murrumbidgee (udt. Mørrumbidsji), en af Bifloderne til Floden Murray i Australien (s. d.).

Murschedabad, By i den engelske Provins Bengalen i Indien, ved Floden Bhagarati, med 46,000 Indb. og Fabrikation af Silkevarer og Shawler, var i det 18de Aarh. Bengalens Hovedstad, men er nu gaaet sterkt tilbage.

Mursuk eller **Murzuk**, Hovedstad i Oasen Fezzan i Tripolis, med 11,000 Indb., er en af Karavanernes Samlingspunkter.

Mursvale, se Svale.

Murt, Slægt af Karpefamilien (se Karpe).

Murten, fr. Morat, By i Kanton Freiburg i Schweiz, ved Murtensjøen; her seirede Schweizerne 22de Juni 1476 over Karl den dristige.

Murusjøen og **Kvedlidsjøen**, to sammenhængende Indsjøer i Nordre Trondhjems Amt, nær Rigsgrændsen. Den samlede Længde er $2^{1}/_{2}$ norske Mil; de har Afløb til Angermanelven.

Mus (Mus), Slægt af Gnaverne, omfatter talrige Arter, som samtlige er temmelig smaa, formerer sig sterkt og er meget graadige. De har en tilspidset Snude, middels eller meget lang Hale, der i Regelen er besat med Skjæl, samt 4 Tæer paa Forlemmerne og 5 paa Baglemmerne. Til de egentlige Mus hører Rotterne (s. d.) og en Del mindre Arter, som i Almindelighed i indskrænket Betydning benævnes Mus. Den mest bekjendte Art er Husmusen (Mus musculus), som oprindelig hører hjemme i Europa, men nu er udbredt over hele Verden og kun forekommer, hvor der bor Mennesker. Den er graa, lysere paa Bugen og har lang Hale; hver Hun bringer i Sommerens Løb 20—36 Unger til Verden, og med denne overordentlige Frugtbarhed og sin store Graadighed er det lille Dyr til stor Skade, da det gnaver og æder omtrent alle Slags Fødevarer. Musens farligste Fiender er Pindsvinet og især Katten, som er bleven Husdyr hovedsagelig for at udrydde den. — Brandmusen (M. agrarius) er brun med en mørk Stribe langs Ryggen; den holder sig i Agre og Lader. — Skovmusen (M. sylvaticus) er gulbrun med hvid Bug og har længere Bagben end Husmusen; den er ogsaa betydelig større end denne. Skovmusen lever i Skovene, men besøger ogsaa Haver og Agre og afgnaver Bark, Knopper og unge Spirer. — Dvergmusen (M. minutus) er den mindste af alle Mus og et af de mindste Pattedyr overhoved. Den er rustrød med hvid Bug og bygger sig en kuglerund Rede af fint Græs mellem Plantestilke over Jorden. — Til Musenes Gruppe hører foruden de ovenfor nævnte egentlige Mus ogsaa Springmusene, Blindmusene, Hamsteren, Syvsoverne, Stubsmusene (se disse Art.) samt Buskmusene.

Musagetes, Tilnavn for Apollon som Anfører for Musernes Kor.

Musaios, mythisk Sanger og Digter i Grækenland, Søn af Eumolpos og Selene, efter andre af Orfeus; Sagnene om han var især udbredte i Attika og Eleusis. I den senere Oldtid tillagde man ham et stort Antal Digte, Orakler osv. — En senere Digter af samme Navn levede i Slutningen af det 5te eller Begyndelsen af det 6te Aarh. e. Kr. Han har efterladt sig et smukt erotisk Digt „Hero og Leandros".

Muselman, se Muhamed.

Muser, gr. *Μοῦσαι*, hos Grækerne i Oldtiden Gudinderne for de skjønne Kunster og Videnskaberne. Deres Antal var 9, nemlig Kalliope (den episke Digtnings Muse), Klio (Gudinde for Historien), Euterpe (for den lyriske Poesi), Thalia (for Komedien og den bukoliske Poesi), Melpomene (for Tragedien), Terpsikhore

(for Dansekunsten), Erato (for den erotiske Poesi), Polyhymnia (for Musikken) og Urania (for Astronomien). Denne Fordeling af de enkelte Kunster og Videnskaber mellem de forskjellige Muser stammer dog først fra en senere Periode. Efter den sædvanligste Mythe var de alle Døtre af Zeus og Mnemosyne; deres Opholdssted var Olympen. De tænktes i Regelen som Jomfruer; dog tales der af og til om Kjærlighedsforbindelser mellem enkelte af dem med Guder eller Mennesker. I den bildende Kunst fremstilles Muserne ofte, dels samlede, dels én eller flere for sig, og forsynede med Attributer.

Museum, gr. *μουσεῖον*, hos de gamle Grækere ethvert til Muserne helliget Sted; senere overhoved ethvert Sted, hvor man beskjæftigede sig med videnskabelige eller kunstneriske Studier; nu en i videnskabeligt eller kunstnerisk Øiemed sammenbragt og ordnet Samling af forskjellige Gjenstande, som Oldsager, Kunstverker, Naturfrembringelser, ethnografiske Gjenstande osv. Kunstmuséer findes i de fleste større Byer, naturhistoriske og arkæologiske Muséer mest i Forbindelse med Universiteter eller andre lignende Anstalter. I Norge er de betydeligste Muséer Bergens samt Universitetets i Kristiania; i den sidstnævnte By findes ogsaa et Skulpturmuséum (aabnet 1881), væsentlig indeholdende Gibsafstøbninger, samt et Kunstindustrimuséum (aabnet 1877) (se Kunstindustri).

Musik, hos Grækerne Fællesbenævnelse paa alle de Kunst- og Videnskabsgrene, som tjente til at uddanne Aanden, fornemmelig Tone-Digtekunst og Veltalenhed (i Modsætning til Gymnastik); senere gik Ordet over til, som nu, blot at betegne Tonekunsten (s. d.).

Musivguld, en Forbindelse af Tin og Svovl, har en smuk Broncefarve og Glans og benyttes til Broncering af forskjellige Gjenstande, men er nu for en stor Del fortrængt af andre Broncefarver.

Muskatnødtræ (Myristica moschata), Træ af en egen, med Laurbærtræerne beslægtet Familie, vorer vildt paa Øerne i det indiske Arkipelag, men er nu ogsaa forplantet til Isle de France og de varme Dele af Amerika. Det bliver henimod 10 Meter høit, har læderagtige, æglancétformede, mørkegrønne og vellugtende Blade, smaa Blomster i Halvskjærme og en pæreformet, kjødet, gul Frugt af en Ferskens Størrelse; Kjødet er tørt og bittert; Kjernen er indesluttet i flere Skallag; udtagne af den ydre Skal kommer den i Handelen som Muskatnød og anvendes som et yndet Kryderi. Muskatnødderne er udvendig noget rynkede, indvendig rødbrunt marmorerede, har en stærk krydret, noget fedtet Smag og en gjennemtrængende, behagelig aromatisk Lugt. Før de forsendes, tørres de langsomt og lægges derpaa en kort Tid i Kalkvand for at bevares fra at blive harske og ormstukne. De bedste Muskatnødder kommer fra Molukkerne. — Ved at presse opvarmede Muskatnødder faaes Muskatsmør eller Muskatbalsam, et talglignende, gult og brunt marmoreret Fedtstof, som lugter meget behageligt og navnlig anvendes i Medicinen. Det indeholder ætherisk Muskatnødolie, som udvindes af Muskatnødderne ved Destillation, er hvidgul og har Lugt og Smag som Muskatnødder. Den benyttes som Kryderi, Parfume og i Medicinen. — Muskatblomme kaldes et orangefarvet, seigt, kjødagtigt Hylster, som omgiver Muskatnødderne under den ydre Skal. Den har en stærk, behagelig krydret Lugt og Smag og anvendes paa samme Maade som Muskatnødder.

Muskat- eller **Muskatellervine** kaldes flere forskjellige Sorter rød eller hvid Vin, som vorer i Frankrige, Spanien, Italien, paa Sicilien, de lipariske og de græske Øer og faaes af de saakaldte Muskatellerdruer.

Muskau, By og Gods i den preussiske Provins Schlesien, med 15,000 Indb. og et Slot med en berømt Park og Samlinger, tidligere tilhørende den som Forfatter bekjendte Fyrst Pückler-Muskau (s. d.).

Musket, se Gevær.

Muskler kaldes de Organer, ved hvis Hjelp det dyriske Legemes Bevægelser finder Sted; de omgiver Knoklerne, til hvilke de udvendig er befæstede, og danner tilsammen Kjødmassen. Man skjelner mellem to Slags Muskler, de vilkaarlige og de uvilkaarlige. De førstnævnte staar i Forbindelse med de Nerver, som er underlagte Villiens Herredømme; de bestaar af en meget stor Mængde rundagtige, lange, særdeles sammentrækkelige Fibrer, som er forenede til større Bundter, der omsluttes af tynde Hylstre af Bindevæv. Disse Bundter samles atter i større, som ligeledes omgives af en Hinde, og saaledes dannes endelig den hele Muskel, der ogsaa har sit fælles Hylster af Bindevæv. I disse Hylstre udbreder Nerverne og Aarernes Haarkarnet sig. De vilkaarlige Muskler er som før nævnt fæstede til et bevægeligt Ben, enten umiddelbart eller ved længere eller kortere Baand, som kaldes Sener; ved deres Sammentrækning og Udvidelse finder al vilkaarlig Bevægelse Sted. Saaledes bevirkes f. Ex. Armens Bøining i Albuen ved Sammentrækning af Armens Bøiemuskel, der kan føles paa den indvendige Side af Overarmen; naar Armen rettes ud igjen, sker dette gjennem en Sammentrækning af den paa den udvendige Side af Overarmen beliggende Strækkemuskel. — De uvilkaarlige Muskler staar i Forbindelse med det sympatetiske Nervesystem og frembringer de Bevægelser, som er uafhængige af Villien (Hjertets Slag, Fordøielsesveienes Bevægelser osv.) De er af en blegere Farve og har glatte Muskeltraade, medens Traadene i de vilkaarlige Muskler er tæt tverstribede. — I enhver Muskel rører der sig en elektromotorisk Virksomhed, den saakaldte Muskel-Elektricitet, som efter Døden lidt efter lidt forsvinder. Musklernes Kraft og Hurtigheden i deres Funktioner er overordentlig stor; til at knække en Ferskenkjerne udkræves en Kraftvirkning, der er lige med et Tryk af 300 Pd., og dog kan mange Mennesker bide den itu med Tænderne; naar man taler, kan man efter en Beregning af Haller udtale 1500 Bogstaver forbundne til Ord i et Minut, og følgelig maa der ogsaa i denne korte Tid finde 1500 forskjellige Muskelsammentrækninger Sted.

Muskonisi Arkipelag, en Samling af ca. 40 Smaaøer i Bugten ved Edremid paa Lilleasiens Vestkyst, nordost for Øen Lesbos, med mange og gode Havne.

Muskovade, se Sukker.

Muslinger (Conchifera) ell. **Bladgjællede,** en Klasse af Bløddyrene, udmærker sig ved at

mangle Hoved og ved, at deres Legeme omgives af en af to Klapper bestaaende Skal. Under denne findes endnu en af Muskler sammensat ligeledes toklappet Kappe, mellem hvis Lapper Munden og for det meste to Par bladede Gjæller befinder sig. Paa Bugen findes en stiveformet Fod, ofte med en Bundt Skjæg (Byssus) ved Siden. Hos Østersen mangler Foden. Skallerne er paa Rygsiden fæstede til hverandre ved Tænder, som griber ind i hinanden og danner et Hængsel; hos nogle Arter mangler dog dette. Skallernes Aabning og Lukning foregaar ved egne dertil bestemte Muskler. — Alle Muslinger er Vanddyr, og de fleste lever i Havet; deres Føde bestaar af yderst smaa Dyr og organiske Substanser. Æggene udklækkes hos flere Arter indenfor Moderens Kappe, og Yngelen undergaar en Forvandling. Muslingernes Klasse omfatter et stort Antal Slægter og Arter af forskjellig Størrelse og med forskjellig formede Skaller; flere af dem er spiselige, saaledes især Østersen (s. d.) og **Blaamuslingen**; i andre Arter findes Perler, medens atter andre er Skadedyr, som borer sig ind i Træverk under Vand og ødelægger det.

Muspelsheim, se Gudelære, den nordiske.

Muspratt, James, bekjendt engelsk Fabrikant, f. 1793, grundede 1822 en kemisk Fabrik i Liverpool, hvor han fremstillede gult Blodludsalt og andre Præparater; Aaret efter grundede han en Sodafabrik, som tog stort Opsving og nu er den største i England; ved Siden af Soda fremstillede han ogsaa Saltsyre, Svovlsyre og forskjellige kunstige Gjødningsstoffer. — Hans ældste Søn James Sheridan Muspratt, f. 1821, d. 1871, var en fremragende Kemiker.

Musschenbroek, Peter van, fremragende hollandsk Fysiker, f. 1692, d. 1761 som Professor i Leiden, var en af den experimentale Fysiks Grundlæggere og forfattede en Række vigtige videnskabelige Verker.

Musselin, saa kaldet efter Byen Mosul i Mesopotamien, et glat, af meget fint Garn vævet Bomuldstøi. I den senere Tid har man ogsaa overført Navnet paa Tøier, vævede af Uld eller Halvuld.

Musset (udt. Myse), Louis Charles Alfred de, berømt fransk Digter, f. 1810, d. 1857, beskjeftigede sig efter endt Skolekursus med forskjellige Studier, Medicin, Jus, Malerkunst osv., indtil han ved at træffe sammen med Victor Hugo, Nodier o. fl. af den unge romantiske Skoles Heroer, bestemte sig til udelukkende at ofre sig for Digtekunsten. Han havde allerede som Skolegut frembragt Digte, og de første Arbeider, som han meddelte den literære Kreds, hvori han i Paris begyndte at færdes, vakte stormende Bifald. Allerede i en Alder af 19 Aar udgav han sine „Contes d'Espagne et d'Italie", en Samling Digte, som ved sin trodsige Opposition mod al Konveniens vakte den akademiske literære Verdens høieste Forbitrelse. 1832 udkom „Le spectacle dans un fauteuil". Nu flog Musset sig for en Tid til Ro uden at udgive noget, men stadig sværmende fra den ene Nydelse og Udsvævelse til den anden; hans Liv var ligesaavel som hans Digte stridende mod Konveniensen, og Byrons Exempel paavirkede ham ikke alene literært, men ogsaa med Hensyn til det private Liv. Til Madame Dudevant (George Sand) traadte han i et inderligt Kjærlighedsforhold og gjorde med hende en Reise til Italien; underveis fandt der imidlertid et Brud Sted, uvist af hvilken Grund; George Sand og Mussets Broder Paul søgte senere gjensidig at vælte Skylden over fra den ene paa den anden. 1840 udkom hans fire større Digte „Les nuits", der betegner Høidepunktet af hans lyriske Talent; senere skrev han paa Prosa en Række Noveller samt Proverber (s. d.), oprindelig ikke bestemte til at opføres paa Scenen, men som dog senere for en stor Del er blevne opførte med stort Bifald. I disse Arbeider viser han sig som Prosaforfatter af første Rang; der hviler en Ynde over disse Smaafortællinger og dramatiske Situationer, som er uforlignelig. Af Proverberne og Komedierne kan især nævnes „Le caprice", „Le chandelier", „Les caprices de Marianne", „Il ne faut jurer de rien", „On ne badine pas avec l'amour" m. fl. Som Lyriker er Musset uden Tvivl Frankriges ypperste i den nyere Tid; den „Weltschmerz", som Paavirkningen af Byron indførte i hans Digtning, fik et mere blødt og elegisk Udtryk end hos Byron selv. En med digterisk Frihed behandlet Selvbiografi leverede han i „La Confession d'un enfant du siècle". Allerede i sin kraftigste Alder bukkede imidlertid Musset under for Følgerne af sit uregelmæssige Liv, efterat hans Optagelse i Akademiet, der var bleven ham negtet af den samme Grund, endelig havde fundet Sted 1852. Hans samlede Skrifter er udgivne i 10 Bd. 1865—68 og senere. — Hans Broder Paul Edme de Musset, f. 1804, d. 1880, skrev flere Noveller og Romaner, hvoraf den mest bekjendte er „Lui et Elle" (1859), i hvilken han forsvarer Broderen ligeoverfor George Sand og søger at vælte Skylden for Bruddet over paa denne. Han forfattede ogsaa en interessant Reisebeskrivelse fra Italien. Uden at besidde det samme overlegne Talent som Broderen eiede han et tiltalende kunstnerisk Maadehold og udmærkede sig ved sin Stils Elegans.

Mustafa Bairaktar, tyrkisk Storvezir, f. 1755, d. 1808, kjæmpede 1806 som Pascha af Rustschuk mod Russerne. Han var en Tilhænger af den 1807 afsatte Sultan Selim den tredie og vendte tilbage fra et Felttog for at forsøge paa at gjenindsætte ham. Selim var imidlertid bleven myrdet, og Mustafa afsatte nu den nye Sultan Mustafa den fjerde og satte Mahmud den anden paa Tronen i hans Sted. Selv blev han Storvezir og modarbeidede ivrig Janitscharerne, som derfor gjorde Oprør i November 1808. Mustafa Bairaktar dræbte nu i sidste Øieblik den afsatte Sultan Mustafa, som Janitscharerne vilde gjenindsætte, og sprengte sig selv i Luften.

Mustafa, Kara, tyrkisk Storvezir under Muhamed den fjerde, var Søn af en Spahi og gjorde sig tidlig berygtet ved sine Grusomheder mod de Kristne. 1676 blev han Storvezir og erklærede som saadan n. A. Rusland Krig, der imidlertid førtes uheldig og afsluttedes ved Vaabenstilstanden i Radzim 1681. 1682 begyndte han Krig med Keiser Leopold den første, trængte 1683 med 200,000 Mand frem mod Wien og beleirede Byen, men maatte efter en kort Tids Forløb

slagen trække sig tilbage og blev nu paa Sultanens Befaling halshugget.

Musvaak (Buteo vulgaris), Rovfugl af Ørnefamilien, har lange, brede Vinger og hurtig Flugt, men ikke saa stærke Næb og Kløer som Ørne og Falke; den er mørkebrun med hvidagtig, brunplettet Bug. Den lever af Fugleunger, Markmus og Lemæn.

Musäus, Johann Karl August, tysk Forfatter, f. 1735, d. 1787, studerede Theologi og skulde blive Præst paa Landet, men opnaaede ikke at faa det Kald, han søgte, da Bønderne ikke vilde have ham, fordi han engang havde danset. 1770 blev han Professor ved Gymnasiet i Weimar. De fleste af hans Skrifter har et satirisk Element i sig, saaledes hans „Fysiognomiske Reiser" (1778—79) mod Lavater. 1782—86 udgav han „Tyskernes Folkeeventyr" (5 Bd.), en værdifuld Samling, der er bleven en yndet Folkebog.

Muta, lat., underforstaaet litera, stum Konsonant, saaledes b, g, d, k, p, t, modsat Liqvida.

Mutatis mutandis, lat., „med de fornødne Forandringer."

Muttra eller **Mattra**, By i de indiske Nordvestprovinser, med 70,000 Indb., er en af Hinduernes hellige Stæder.

Mücke, Heinrich, tysk Historiemaler, f. 1806, studerede i Berlin og Düsseldorf, i hvilken sidste By han tog blivende Ophold. 1829 fik han sammen med Lessing det Hverv at smykke Slottet Heltorf med Fresker af Keiser Fredrik Barbarossas Liv; af dette Arbeide udførte han Størstedelen. Af hans Staffelibilleder kan mærkes „Eginhard og Emma", „Genoveva" og „Den hellige Katharina". 1848 blev han Professor ved Düsseldorfs Akademi.

Müffling, Friedrich Ferdinand Karl, Baron von, preussisk Generalfeltmarskal, f. 1775, d. 1851, udførte som ung Officér flere Opmaalingsarbeider og blev 1813 Oberstløitnant i Generalstaben samt Generalkvartérmester for den schlesiske Armé; som saadan deltog han i Blüchers Hovedkvartér i alle Slag indtil Paris's Erobring. 1815 var han preussisk Kommissær hos Wellington og blev derpaa Guvernør i Paris. 1820 blev han Generalstabschef, mæglede 1829 mellem Tyrkiet og Rusland, blev 1837 Guvernør i Berlin og 1841 Præsident i Statsraadet. Ved sin Afsked i 1847 blev han Generalfeltmarskal. Foruden flere krigsvidenskabelige Skrifter forfattede han interessante Memorier.

Mügge, Theodor, tysk Forfatter, f. 1806, d. 1861, var først Handelsmand, derpaa Soldat og studerede siden i Berlin Naturvidenskaber, Historie og Filosofi. Derpaa ofrede han sig udelukkende for Literaturen og skrev en lang Række Romaner og Noveller, som vandt en betydelig Læsekreds. I en af hans bedste Romaner, „Afraja" (1854), er Scenen henlagt til Norge; Romanen skildrer Forholdet mellem Lapper og Nordmænd. Til hans bedste Noveller hører „Leben und Lieben in Norwegen" (1858). Ved sit Skrift „Censurforholdene i Preussen" (1845), hvori han skarpt kritiserede Datidens Censur, paadrog han sig mange Forfølgelser. 1850 var han Medgrundlægger og senere i længere Tid Medredaktør af „Nationalzeitung".

Mühlbach, Louise, se Mundt.

Mühlenbruch, Christian Friedrich, fremragende tysk Jurist, f. 1785, d. 1843, tog 1805 Doktorgraden, blev 1806 Advokat, 1808 Raadsherre og 1810 Professor i Rostock. 1815 gik han som Professor til Greifswald, 1818 til Königsberg, 1819 til Halle og 1833 til Göttingen. Hans ved Klarhed og Skarpsindighed udmærkede Skrifter behandler især Civilprocessen og Romerretten.

Mühler, Heinrich von, preussisk Statsmand, f. 1813, d. 1874, gjorde sig i sin Ungdom bekjendt ved flere Digte, deriblandt særlig vellykkede Drikkeviser. Efter at have indehavt forskjellige underordnede Embeder blev han 1846 refererende Raad i Kirkeministeriet; s. A. udgav han „Den evangeliske Kirkeforfatnings Historie i Mark Brandenburg". 1862—72 var han Kultusminister og virkede som saadan i strengt pietistisk og konservativ Retning; den samme Aand gaar gjennem hans Verk „Grundlinier til Stats- og Retslærens Filosofi efter evangeliske Principer" (1873).

Mühlhausen, By i den preussiske Provins Sachsen, 17 Mil sydvest for Magdeburg, med 22,000 Indb., betydelig Industri og Kornhandel.

Mülhausen, By i Elsas, ved Floden Ill, med 60,000 Indb., er Sæde for en meget omfattende Bomuldsindustri, ligesom der ogsaa fabrikeres vævede Sager af Uld, Lin og Silke samt Maskiner m. m.

Mülheim am Rhein, By i den preussiske Rhinprovins, paa høire Side af Rhinen, skraa overfor Köln, med 18,000 Indb., livlig Industri, Handel og Skibsfart.

Mülheim an der Ruhr, By i den preussiske Rhinprovins, med 16,000 Indb., og betydelig Bergverksdrift.

Müllenhof, Karl Victor, tysk Sprogmand og Arkæolog, f. 1818, blev 1843 Docent og 1846 Professor i Kiel og beklæder siden 1858 et lignende Embede i Berlin. Han har leveret talrige Afhandlinger og Skrifter væsentlig om den germaniske Filologi og Oldtidsvidenskab.

Müller, Adam Heinrich, tysk Publicist og Diplomat, f. 1779, d. 1829, gik 1805 over til den katholske Kirke og holdt 1806—09 i Dresden Forelæsninger over tysk Literatur og Statsvidenskab. Fra 1813 var han i østerrigsk Statstjeneste og blev tilsidst Hofraad. I sine filosofiske og politiske Skrifter røber han Aandrighed, men ogsaa Mangel paa positive Kundskaber og Siden af en yderst vidt dreven reaktionær Tænkemaade; et af hans Hovedformaal var at bekjæmpe Adam Smith.

Müller, Friedrich, bekjendt under Navnet „Maler Müller", tysk Digter, Maler og Kobberstikker, f. 1749, d. 1825, gik 1778 til Rom, hvor han traadte over til Katholicismen og beskjeftigede sig med Studier over Byen. Han blev først bekjendt ved en Samling originale og dristige Raderinger; senere henfaldt han som Maler til en overdreven Efterligning af Michel Angelo. Som Digter var han af større Betydning; han var en Repræsentant for „Sturm- und Drang"-perioden og øvede betydelig Indflydelse paa Samtidens og Fremtidens tyske Literatur. De vigtigste af hans poetiske Verker er Dramaerne „Niobe", „Faust" (1778) og „Genoveva".

Müller, Friedrich, tysk Sprogforsker, f. 1834 i Böhmen, siden 1866 Professor i Sanskrit og

sammenlignende Sprogvidenskab i Wien, har udgivet fortræffelige Værker over sammenlignende Sprogvidenskab („Grundriss der Sprachwissenschaft", I, 1876—77) og Ethnografi („Allgemeine Ethnographie", 1873).

Müller, Friedrich Max, berømt tysk Sprogforsker og Religionshistoriker, f. 1823, er Søn af Digteren Wilhelm Müller (se nedenfor). Han studerede i Leipzig og lagde sig der hovedsagelig efter Sanskrit; allerede 1844 kunde han udgive en Oversættelse af „Hitopadesa". Efter derpaa i Berlin at have hørt Bopp og Schelling gik han til Paris, hvor han paa Burnoufs Tilskyndelse begyndte Forarbeiderne til en Udgave af Rig-Veda med Sâyanâcâryas Kommentar. I dette Øiemed gik han 1846 til London og Oxford for at benytte de derværende Manuskripter og fik 1847 af det ostindiske Kompagni det Hverv at udgive Rig-Veda; han bosatte sig nu i Oxford, hvor Udgaven udkom i 6 Bd., 1849—74, og hvor han 1850 blev Deputy-Taylorian-Professor i Literaturhistorie og sammenlignende Grammatik, 1854 Professor i nyere Sprog og Literatur og 1858 Fellow i All-Souls-College. Hans Udnævnelse til Professor i Sanskrit hindredes 1860 af det pietistiske og konservative Parti. 1865—67 var han Bibliothekar ved den orientalske Afdeling af det Bodleyanske Bibliothek, og 1868 udnævntes han til den første Indehaver af det nye Professorat i sammenlignende Filologi; efter 1872 at have afslaaet et Professorat i Strasburg nedlagde han 1875 sit Embede i Oxford, men bor fremdeles der. Foruden de før nævnte er de vigtigste af Max Müllers literære og videnskabelige Arbeider følgende: „History of ancient Sanskrit literature" (1859), en tysk Oversættelse af „Meghadûta" (1847), en Sanskritgrammatik (1866), „A survey of languages" (1855), „Proposals for a missionary Alphabet" (1854), „Essay on comparative mythology" (1858), „Lectures on the science of language" (1861—64), „Chips from a German workshop" (en Samling af hans Tidsskriftartikler, 4 Bd., 1868—75) og „Introduction to the science of religion" (1873), hvilket sidste Skrift især har vakt megen Opmærksomhed. Derhos har han med Held forsøgt sig som Novellist i „Deutsche Liebe" og som Biograf i sin Levnetsbeskrivelse af sin Oldefader Basedow. Max Müller er en af Samtidens lærdeste og tillige aandrigeste Mænd, hvis Skrifter ei alene udmærker sig ved høit videnskabeligt Værd, men ogsaa ved Formfuldendthed. Flere af hans vigtigste Arbeider er oversatte til forskjellige europæiske Sprog.

Müller, Jakob Worm, norsk Videnskabsmand, f. i Bergen 23de Decbr. 1834, blev Student 1852 og tog 1860 medicinsk Embedsexamen, hvorefter han en Tid fungerede som Sessionslæge i Bergens og Trondhjems Stifter og derpaa indtil 1865 virkede som praktiserende Læge i Kristiania med en meget betydelig Praxis. 1865—67 studerede han i Wien, Würzburg og Bonn praktisk Øien- og Ørensygdommene, hvorefter han særlig lagde sig efter Fysiologien. Efter i 1867—70 at have gjort de nødvendige anatomiske, histologiske og fysiologiske Forstudier i Zürich, Würzburg, Breslau og Leipzig, blev han 1870 Universitetsstipendiat i Fysiologi i Kristiania; 1873 udnævntes han til extraordinær Professor i Fysiologi og Bestyrer af det fysiologisk-kemiske Laboratorium, som er grundlagt af ham; 1877 blev han ordinær Professor i Medicin samt Bestyrer af Universitetets fysiologiske Institut. Worm Müller har i flere Aar fungeret dels som Formand, dels som Viceformand i det norske medicinske Selskab; 1879 udnævntes han af „Le Congrès international pour l'étude des questions relatives à l'alcoolisme" til Medlem af dens permanente internationale Kommission; s. A. promoveredes han ved Københavns Universitets Firehundredaarsjubilæum til Æresdoktor i Medicin. 1882 blev han udnævnt til Medlem af „Svenska läkaresällskapet" i Stockholm. Af hans Skrifter og Afhandlinger, hvoraf flere er af fremragende videnskabeligt Værd, kan nævnes: „Untersuchungen über Flüssigkeitsketten, Beiträge zur Physik, Physiologie und Chemie" (Leipzig 1869); „Experimentelle Beiträge auf dem Gebiete der thierischen Electricität" (I „Untersuch. aus d. physiol. Laboratorium in Würzburg", Leipzig 1869), „Fortgesetzte Untersuchungen über Flüssigkeitsketten" (I Poggendorffs „Annalen der Physik u. Chemie", 1870), „Über die Spannung des Sauerstoffs der Blutscheiben" (I „Arbeiten aus der physiologischen Anstalt zu Leipzig", 1870), „Die Abhängigkeit des arteriellen Druckes von der Blutmenge" (I „Berichte der Königl. Sächs. Ges. der Wissensch., math. phys. Classe.", 1873), „Transfusion und Plethora. Eine physiologische Studie" (Universitetsprogram for 1ste Semester 1875. Kristiania 1875), „Om Ernæring og Forpleining" (Kristiania 1879), „Meddelelser fra det fysiologiske Institut i Christiania" (Kristiania 1880, indeholdende en Række i Fællesskab med J. Hagen og C. Sandborg udførte Arbeider over Druesukkerets kemiske Forhold og Hjertets Mekanik). I Pflügers „Archiv für die gesammte Physiologie des Menschen und der Thiere" har han i en Aarrække skrevet Afhandlinger (i 1882 om Urinsyre, Kreatinin og om Sukkerets Paavisning i Urinen); det samme er Tilfældet i flere andre Tidsskrifter, deriblandt det af ham sammen med Professorerne G. O. Sars og Sofus Lie 1876 grundlagte „Archiv for Mathematik og Naturvidenskab", som endnu (1883) udkommer under den samme Redaktion. Endelig har han skrevet flere Arbeider af mere populær Natur, navnlig om Mineralvande og Næringsmidler. Som Bestyrer af det fysiologiske Institut har han stillet sig den Opgave at befordre Medicinernes videnskabelige Arbeider, og flere saadanne, for hvilke Æren for en ikke ringe Del tilkommer ham, er udkomne i de sidste fire Aar.

Müller, Johann Gotthard von, berømt tysk Kobberstikker, f. 1747, d. 1830, uddannede sig i Stuttgart og Paris og blev 1776 Professor i Stuttgart, hvor han uddannede et stort Antal dygtige Elever. Hans Kobberstik er væsentlig efter nederlandske Maleres Arbeider. — Hans Søn Johann Friedrich Wilhelm Müller, f. 1782, d. 1816, uddannede sig under Faderens Veiledning til en fremragende Kobberstikker og blev 1814 Professor ved Akademiet i Dresden. Blandt flere andre fortræffelige Arbeider har han leveret et udmærket Stik efter Rafaels sixtinske Madonna.

Müller, Johann Gottwerth, sædvanlig kaldet Müller von Itzehoe, tysk Romanforfatter, f.

1744, d. 1828, var først Boghandler i Itzehoe i Holsten og levede siden sammesteds som Privatmand med en aarlig Pension af den danske Konge. Han efterlignede hovedsagelig Smollett og Fielding; blandt hans særdeles talrige Romaner, der i sin Tid blev meget læste, kan især nævnes „Siegfried von Lindenberg" (1779) og „Komische Romane aus den Papieren des braunen Mannes" (8 Bd., 1784—91).

Müller, Johann Heinrich Jakob, tysk Fysiker, f. 1809, d. 1875 som Professor i Freiburg, bekjendt ved en Række fysiske Undersøgelser samt gode Lærebøger i Fysik og Meteorologi.

Müller, Johannes von, berømt tysk Historieskriver, f. 1752, d. 1809, studerede Theologi og Historie i Göttingen og blev 1772 Professor i Græsk ved Gymnasiet i Schaffhausen. 1774 blev han Huslærer i Genf og tilbragte derpaa flere Aar i denne By og dens Omegn, beskjeftiget med sine historiske Studier. 1781 blev han Professor i Statistik ved Collegium Carolinum i Kassel og 1782 Bibliothekar sammesteds, men tog 1783 sin Afsked og levede derpaa atter nogle Aar i Schweiz. 1786 blev han Hofraad og Bibliothekar i Mainz; 1792 blev han østerrigsk Hofraad i Hof- og Statskancelliet, og 1800 fik han et Embede ved det keiserlige Bibliothek i Wien; 1804 gik han i preussisk Statstjeneste som Geheime-Krigsraad og Historiograf. Efter at være bleven vundet for Napoleon udnævntes han af denne 1807 til Ministerstatssekretær for det nye Kongerige Westfalen, fra hvilket Embede han dog allerede n. A. tog sin Afsked. Müllers Hovedverk er hans „Schweizergeschichte" (5 Bd., 1806—08), et fortræffeligt Arbeide, om der end kan reises enkelte Indvendinger derimod i kritisk Henseende; desuden skrev han „Vierundzwanzig Bücher allgemeiner Geschichte", en tankerig, pragmatisk Fremstilling af Verdenshistorien, samt en Række mindre Skrifter, der alle vidner om stor Begavelse og Lærdom.

Müller, Johannes, tysk Fysiolog, f. 1801, d. 1858, blev 1824 Privatdocent og 1826 Professor i Bonn; 1833 overtog han Professoratet i Fysiologi ved Berlins Universitet, hvor han senere virkede. Han var den egentlige Grundlægger af den fysisk-kemiske Skole i Fysiologien; ogsaa Medicinen har ham at takke for vigtige Fremskridt, ligesom han gjorde grundige Undersøgelser paa Zoologiens Omraade.

Müller, Karl Otfried, berømt tysk Arkæolog og Filolog, f. 1797, d. 1840, studerede i Breslau og Berlin og kaldtes 1819 til Professor i Göttingen, hvilket Embede han senere indehavde. 1839 tiltraadte han en Reise til Grækenland, hvor han døde i Athen. Af hans talrige og mangesidige Skrifter kan fremhæves „Geschichte hellenischer Stämme und Staaten" (1820—24), „Ueber die Wohnsitze, Abstammung und ältere Geschichte des macedonischen Volks" (1825), „Die Etrusker" (1828), „Handbuch der Archäologie der Kunst" (1830), „Prolegomenen zu einer wissenschaftlichen Mythologie" (1825), „Geschichte der griechischen Literatur" (udg. paa Engelsk 1840, paa Tysk 1841). Desuden foranstaltede han kritiske Udgaver af flere klassiske Forfattere og oversatte bl. a. Æschylos's „Eumenider". Af hans talrige mindre Artikler og Opsatser udkom efter hans Død en Samling. — Hans Broder Eduard Müller, f. 1804, d. 1875 som Gymnasiedirektør i Liegnitz, gjorde sig bekjendt ved sin „Geschichte der Theorie der Kunst bei den Alten" (1834—37).

Müller, Morten, norsk Landskabsmaler, f. i Holmestrand 29de Febr. 1828, begav sig 1847 til Düsseldorf, hvor Schirmer og Gude veiledede ham. Men da de fleste Düsseldorferkunstnere 1848 vendte tilbage til Norge paa Grund af de revolutionære Urolígheder i Tyskland, drog ogsaa Müller hjem, og opholdt sig et Aarstid i Stockholm, hvorpaa han atter tog Bolig i Düsseldorf. Her forblev han til 1866, da han for en Række Aar fæstede Bo i Kristiania og efter Eckersbergs Død sammen med Knut Bergslien overtog den af førstnævnte grundede Malerskole, der nød Statsbidrag. I denne Tid besøgte han ogsaa nogle Dage Stockholm efter Indbydelse af Karl den femtende. I 1873 flyttede han endelig tilbage til Düsseldorf, hvor han fremdeles (1883) er bosiddende. Müllers Begavelse ligger nærmere Gudes end Eckersbergs Retning; han besidder mere Sans for Naturstemningen end Eckersberg, men ikke dennes stærke Kjærlighed til Naturen selv og til dens reale Gjenfremstilling, ligesom han ikke altid med samme Kjærlighed gjennemarbeider sine Motiver. Han maler bredt og sikkert og har et smukt Blik for det storslagen alvorlige i den norske Natur, og navnlig maa hans Forkjærlighed for Fureskoven fremhæves. „At skildre, hvorledes Solskinnet leger i en Furetop, mens der er Mørke nede i Skovbunden — det har maaske ingen gjort som Müller". Det norske Nationalgalleri eier af ham „Landskab fra Omegnen af Kristianiafjorden" (1855) og „Ved Hardangerfjordens Udløb" (sandsynligvis malet 1866). Sammen med Tidemand fuldendte han 1876 „Sinclairs Landstigning i Romsdalen", der eies af Grosserer Astrup i Stockholm. — Müller har gjentagne Gange erholdt Udmærkelser for forskjellige af sine udstillede Arbeider; 1855 fik han saaledes paa Pariserudstillingen Mention honorable for et norsk Skovlandskab, og senere har han faaet Medaljer paa Udstillingerne i Stockholm 1866 og Wien 1873 og 1882. Paa sidstnævnte Udstilling fungerede han som Kommissær for den norske Afdeling og nød den Ære, at hans udstillede Maleri indkjøbtes til den af Udstillingsbestyrelsen foranstaltede store Udlodning.

Müller, Otto, tysk Romanforfatter, f. 1816, blev 1843 Medredaktør af „Frankfurter Conversationsblatt" og 1848 af „Manheimer Journal"; i den senere Tid levede han hovedsagelig i Stuttgart. Hans talrige Romaner og Noveller, af hvilke flere behandler historiske eller biografiske Emner, har faaet en ikke liden Læsekreds.

Müller, Paludan, se Paludan-Müller.

Müller, Peter Erasmus, dansk Geistlig og Videnskabsmand, f. 1776, d. 1834, blev 1801 Professor i Theologien i Kjøbenhavn og 1830 Biskop i Sjællands Stift. Han redigerede 1805—10 „Kjøbenhavnske lærde Efterretninger" og 1811—30 dette Skrifts Fortsættelse „Dansk Literaturtidende". Foruden endel theologiske Skrifter udgav han flere arkæologiske, sprogvidenskabelige og historiske Verker og Afhandlinger samt en for sin Tid fremragende „Dansk Synonymik" (1829). — Hans Søn, Adam August Müller, f. 1811, d. 1844, var en begavet Historiemaler, af hvis Arbeider især kan nævnes „Luther for Rigsdagen i

Worms", „Kristus og Evangelisterne" og „Den forlorne Søn".

Müller, Vilhelm, tysk Digter, f. 1794, d. 1827, studerede Filologi og Historie i Berlin, deltog som preussisk Frivillig i Befrielseskrigen og fortsatte efter dens Slutning sine Studier. 1817—19 bereiste han Italien og kaldtes efter sin Hjemkomst til Lærer ved den lærde Skole i Dessau, hvor han ogsaa blev Bibliothekar ved det nyoprettede hertugelige Bibliothek. Hans lyriske Digte vidner om stor Begavelse og er et smukt Udtryk for hans harmoniske og ædle Personlighed; de udkom i flere Samlinger, saaledes „Gedichte aus den hinterlassenen Papieren eines reisenden Waldhornisten" (1821—24), „Lieder der Griechen" (1822—24), hvori han med Begeistring feirer det græske Folks Frihedskamp, og „Lyrische Reisen und epigrammatische Spaziergänge" (1827). Han var ogsaa en fremragende Videnskabsmand og aflagde Vidnesbyrd derom i sin ypperlige Skildring „Rom, Römer und Römerinnen" (1820) og i „Homerische Vorschule" (1824), hvori han sluttede sig til de af Fr. Aug. Wolff fremsatte Anskuelser om de homeriske Digte. 1825 udgav han en Samling Oversættelser af nygræske Folkeviser; 1822 paabegyndte han Udgivelsen af det efter hans Død af K. Förster fortsatte „Bibliothek deutscher Dichter des 17. Jahrhunderts".

Müller, Wilhelm Konrad Hermann, tysk Filolog, f. 1812, siden 1845 Professor i Göttingen, har gjort sig bekjendt ved lærde Skrifter om de gammelgermaniske Myther og de tyske Sagn, samt især ved sin Deltagelse i den paa Beneckes efterladte Arbeider grundede „Mittelhochdeutsches Wörterbuch", hvoraf han udarbeidede 1ste og 3die Bind samt anden Afdeling af 2det Bd.

Müller, Wolfgang, efter sit Fødested almindelig kaldet Müller von Königswinter, tysk Digter, f. 1816, d. 1873, studerede Medicin i Bonn og virkede 1842—53 som praktiserende Læge i Düsseldorf. Han har i sine lyriske Digte og Fortællinger med Kjærlighed og Varme skildret Livet i Rhinegnene, behandlet Episoder af disse Egnes Historie og de der hjemmehørende Sagn. Han er især fremragende som Lyriker.

Müllner, Amandus Gottfried Adolf, tysk Dramatiker og Kritiker, f. 1774, d. 1829, blev 1798 Advokat i Weissenfels, hvor han fik indrettet et Theater, for hvilket han skrev en Række vittige og fint udførte Lystspil efter franske Mønstre samt Skjebnetragedier i Zacharias Werners Manér. Fra 1820 virkede han udelukkende som Kritiker og skabte sig som saadan mange Fiender ved sine bidende Skarpheder og Personligheder; han blev derfor indviklet i mange Processer, som han dog, selv en dygtig Sagfører, for det meste vandt. Foruden Dramaer skrev han ogsaa Romanen „Incest" (1799) og flere juridiske Arbeider.

Münch, Ernst Hermann Josef von, tysk Historieskriver, f. 1798, d. 1841, blev 1824 Professor i Freiburg og senere Hofraad og Bibliothekar i Stuttgart. Hans Hovedverker er „Det kristne Europas Krigstog mod Osmanerne og Grækernes Befrielsesforsøg" (5 Bd., 1822—26) og „Huset Nassau-Oraniens Historie" (3 Bd., 1831—33).

Münch-Bellinghausen, Eligius Franz Joseph, Friherre, østerrigsk Digter, f. 1806, d. 1871, blev 1840 østerrigsk Regjeringsraad, 1845 første Kustos ved Hofbibliotheket i Wien, 1861 Medlem for Livstid af det østerrigske Herrehus og 1867 Generalhoftheater-Intendant. 1834 optraadte han under Pseudonymet Friedrich Halm med Dramaet „Griseldis", som gjorde megen Lykke paa Scenen. Derpaa fulgte en Række Tragedier og historiske Dramaer, af hvilke især „Ørkenens Søn" (1843) og „Fegteren fra Ravenna" (1854) blev modtagne med overordentligt Bifald, oversatte og opførte paa baade tyske og udenlandske Theatre.

München, Hovedstad i det tyske Kongerige Baiern, ligger paa begge Sider af Floden Isar, paa en Slette, og har 194,000 Indb. Den gamle Del af Byen er trangt og uregelmæssig bebygget; de nyere Dele udmærker sig ved en Rigdom paa prægtige Bygverker. Af aabne Pladse findes Max-Josefsplads med en Statue af Kong Max Josef den første, Wittelsbacherpladsen med Statue af Kurfyrst Max den første, Odeonpladsen med Statue af Kong Ludvig den første, Promenadepladsen med flere Statuer, Karolinenplads, Maximiliansplads med Goethes og Schillers Statuer m. fl. Blandt Bygverkerne maa nævnes den gothiske Fruekirke, Mikaelskirken, Basilikaen, Ludvigskirken o. fl., det gamle kongelige Residensslot med dets nyere Tilbygninger (Königsbau og Festsaalbau), flere Theatre, Posthuset, Mynten, Koncertlokalet Odeon, Universitetet, Maximilianeum, Wittelsbacherpaladset, det baierske Nationalmuséum, Glyptotheket med en udmærket Samling af antike Billedhuggerverker, det gamle og det nye Pinakothek med store Malerisamlinger, Propylæerne, Glaspaladset, Siegesthor, det nye Raadhus, Feldherrenhalle og Ruhmeshalle, den sidste med Bavarias kolossale Statue samt indeholdende en Række Statuer af berømte Baierе. Af videnskabelige og Kunstanstalter er ovenfor nævnt flere under Opregningen af Bygningerne; endvidere kan mærkes Videnskabsakademiet, Statsbibliotheket (950,000 Bd. og 25,000 Manuskripter), den polytekniske Skole, Krigsakademiet, Observatoriet, Kunstakademiet, Musikkonservatoriet m. m. Byen har et stort Antal milde Stiftelser. Industrien staar paa et særdeles høit Trin, navnlig hvad angaar Forarbeidelsen af kunstindustrielle Gjenstande. Bryggerierne er berømte. Handelen omfatter især Korn, Tømmer, Bygningssten og Industriprodukter. — München blev grundlagt af Henrik Löve 1158; dens kunstneriske Udsmykning skriver sig fra Hertugerne Albrecht den fjerde og den femte, Vilhelm den femte og Maximilian den første, men især fra Kongerne Ludvig den første og Maximilian den anden.

Münchhausen, Alexander von, hannoveransk Statsmand, f. 1813, blev 1836 Auditør og 1841 Medlem af første Kammer, hvor han sluttede sig til de konservative Aristokrater. 1850 blev han Første- og Udenrigsminister og arbeidede for en maadeholden Reaktion. 1851 gik han af og levede nu som Privatmand til 1856, da han blev indvalgt i andet Kammer; her sluttede han sig til Oppositionen mod den vidtgaaende Reaktion og tilraadede 1866 Hannovers Neutralitet; men efter Hannovers Annexion slog han om og sluttede sig til det welfisk-partikularistiske Parti, af hvilket han indvalgtes i det nordtyske Forbunds

konstituerende Rigsdag, hvor han stemte mod Rigsforfatningen. 1870 fængsledes han for en Tid paa Grund af et Opraab til sine Meningsfæller.

Münchhausen, Karl Friedrich Hieronymus, Friherre, f. 1720, d. 1797, tjente i sin Ungdom som Kavaleriofficér i den russiske Armé og levede senere paa sit Familiegods Bodenwerder i Hannover. Han blev bekjendt for sin Lyst til at fortælle de mest utrolige og eventyrlige Historier, der skulde have passeret ham selv under hans Kampe med Tyrkerne og paa hans Reiser og Jagter. Allerede i hans Levetid udkom i London en Samling af saadanne Historier, „Baron Münchhausen's narrative of his marvellous travels and campaigns in Russia" (1785), der skyldtes den forhenværende tyske Professor Raspe; 1787 udgav Bürger en tysk Bearbeidelse. Bogen er senere oversat til de fleste Sprog og bl. a. illustreret af Gust. Doré. Efter Münchhausen kalder man enhver grotesk-komisk Skrønehistorie en „Münchhausiade".

Münnick, Burkhard Christoph, Greve, russisk Feltherre og Statsraad, f. 1683, d. 1767, gik i russisk Tjeneste og steg snart til høie Embeder. Efter at have omorganiseret den russiske Hær beleirede og erobrede han 1733—34 Danzig, herjede 1736 i Krigen mod Tyrkerne Krim, erobrede flere Byer, slog Tyrkerne og besatte Moldau. Efter Keiserinde Annas Død styrtede han 1740 Biron og blev Førsteminister, men tog 1741 sin Afsked; s. A. blev han, da Keiserinde Elisabeth var kommen til Magten, fængslet og forvist til Sibirien, hvorfra han først 1762 kaldtes tilbage; s. A. blev han Generaldirektør for Havnene ved Østersjøen.

Münster, Hovedstad i den preussiske Provins Vestfalen, ved Floden Aa, med 36,000 Indb., er en smuk By med flere monumentale Bygninger og er Sæde for en Biskop. Industrien omfatter Fabrikation af vævede Sager, Læder, Lys m. m. Af videnskabelige Anstalter findes et Akademi med et katholsk-theologisk og et filosofisk Fakultet, et Presteseminarium m. v.

Münster-Ledenburg, Ernst Friedrich Herbert, Greve, hannoveransk Statsmand, f. 1766, d. 1839, var 1801—04 Gesandt i Petersburg og senere i London, blev 1814 Arvelandmarskal og deltog 1815 i Wienerkongressen. Samtidig blev han Formynder for Hertug Karl af Brunswig; da denne 1827 var bleven myndig og optraadte med Klager over Münsters Administration, forsvarede han sig i et eget Skrift. 1851 blev han paa Grund af sin reaktionære Styrelse nødt til at tage Afsked fra sin Stilling som ledende Minister for de hannoveranske Anliggender ved Hoffet i London. — Hans Søn Grev Georg Herbert Münster-Ledenburg, Friherre von Grotthaus, f. 1820, var 1867—70 i den nordtyske og fra 1871 i den tyske Rigsdag Medlem af det konservative Parti; 1873 blev han tysk Gesandt i London.

Münter, Balthasar, tysk Prest, f. 1735, d. 1793, kom 1765 til Kjøbenhavn og blev Prest ved St. Petri Kirke. Han forberedte den dødsdømte Struensee til Døden og skrev senere „Struensees Omvendelseshistorie". — Hans Søn Friedrich Christian Karl Heinrich Münter, f. 1761, d. 1830, tog 1781 theologisk Examen i Kjøbenhavn og opholdt sig derpaa flere Aar i Tyskland og Italien, hvor han navnlig studerede Arkæologi og orientalske Sprog. 1788 blev han Professor i Theologien i Kjøbenhavn; 1808 udnævntes han til Biskop over Sjællands Stift. Han heldede stærkt til den rationalistiske Retning og kan derfor ikke siges at have øvet nogen heldig Indflydelse som theologisk Professor og Biskop; tilmed stod han i det hele altfor langt udenfor sin Samtids Rørelser til paa noget Punkt at kunne gribe mere afgjørende ind. Derimod erhvervede han sig et anset Navn som Videnskabsmand, især paa Kirkehistoriens Omraade; blandt hans vigtigste Skrifter kan nævnes „Haandbog i den ældste kristelige Dogmehistorie" (1801—04) og „Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen" (3 Bd., 1823—31).

Münzer, Thomas, religiøs Sværmer paa Reformationens Tid, f. 1489, d. 1525, studerede i Wittenberg, hvor han blev Magister. 1520 kom han til Zwickau, hvor han traadte i Forbindelse med flere Sværmere, som Niklas Storch og hans Tilhængere; han begyndte nu i Tale og Skrift heftig at ivre mod Pavedømmet, men forkastede ogsaa Luthers Lære som dødt Bogstavverk og prævede i Kraft af et eget „indre Lys" en total Revolution i alle kirkelige og borgerlige Forhold. I Mühlhausen vandt han Folkemængden for sig, afsatte Raadet, plyndrede Klostrene og de rige Huse og forlangte Formuesfællesskab; en anden Sværmer ved Navn Pfeifer forbandt sig med ham, og der gjordes af begge omfattende Foranstaltninger til Krig; men Kurfyrsten og Hertugen af Sachsen, Landgreven af Hessen og Hertugen af Brunsvig forbandt sig mod dem, slog 15de Mai 1525 deres uøvede, men fanatiske Tropper ved Frankenhausen og fangede Münzer og Pfeifer, som med 24 af sine Kammerater blev henrettede.

Mycelier, se Soppe.

Myg (Culex), Slægt af de tovingede Insekter, har et langstrakt, tyndt Legeme, lange Ben, bløde Hud, mere udviklede Kjævepalper end Fluerne og lange, mangeleddede, hos Hannen fjerformede Følehorn. Myggenes Farver er i Regelen matte; deres Flugt er let. Flere Arters Hunner suger Blod af Mennesker og Dyr og er, hvor de optræder talrig, til stor Plage; dette er Tilfældet med den almindelige Myg (Culex pipiens), som lægger sine Æg i Vand, hvor Larverne opholder sig. — Stankelbenene (Tipula) hører ogsaa til Myggefamilien; de har overordentlig lange Ben og stikker ikke. — Knot (Simulia) er de mindste til denne Familie hørende Insekter; de er ligesom de egentlige Myg meget plagsomme for Mennesker og Dyr.

Mykale, Forbjerg i det lilleasiatiske Jonien, mellem Efesos og Milet. Her slog de græske Hærførere Leotykhides og Xanthippos 479 f. Kr. Persernes Hær og Flaade.

Mykenæ, gammel By i det Indre af det græske Landskab Argolis, var efter Homers Beretning Agamemnons Residens og berømt for sin Rigdom. 463 f. Kr. erobredes den af Argiverne og blev forladt af sine Indbyggere. Byens vældige Ringmure med den bekjendte Løveport staar endnu; desuden findes her det saakaldte Atreus's Skatkammer, en underjordisk Kuppelbygning, der vel har været en Kongegrav. Schliemann har ved sine Udgravninger i Mykenæ 1876—77 opdaget en stor Del Oldsager af megen Vigtighed for den forhistoriske Arkæologi.

Myklegaard (oldn. Mikligarðr), Nordboernes Navn paa Konstantinopel i Middelalderen.

Mykologi, Læren om Svampene.

Mykonos, nu **Mykoni**, Ø i det Ægæiske Hav, hører til Cykladerne, er 2 Kv.mil stor og har ca. 6,000 Indb., som hovedsagelig ernærer sig af Skibsfart og Fiskeri.

Mylady (udt. Milædi), engl., Tiltaletitel for adelige Damer, „naadige Frue (Frøken)".

Mylitta, hos de gamle Babyloniер en Naturgudinde, som i Væsen og Kultus havde meget tilfælles med Grækernes Afrodite, altsaa var Gudinde for Kjærlighed og Frugtbarhed.

Mylord, engelsk, Tiltaleord til adelige Herrer.

Myndighed, en Persons retlige Evne til at foretage saadanne Retshandler, hvorved han paadrager sig Forpligtelser. Myndighed udkræves saaledes ikke for at indgaa Retshandler, hvorved **kun** erhverves Rettigheder, f. Ex. til at modtage Gaver; heller ikke til at paadrage sig Ansvar (til Straf og Erstatning) ved retsstridige Handlinger udenfor Kontraktsforhold. En Mellemstilling mellem den Umyndige og den Fuldmyndige indtager den **Mindreaarige**, som vistnok kan indgaa forpligtende Retshandler, men i de fleste Tilfælde kun med Samtykke af en Kurator. — Den talrigste Klasse af Ufuldmyndige danner de, som endnu ikke har opnaaet Myndighedsalderen. Efter de gamle norske Love blev saavel Mand som Kvinde fuldmyndig oprindelig ved det 15de, efter Magnus Lagabøters Landslov ved det 20de Aar. Ifølge Kristian den femtes Lovbog var derimod Kvinde uden Hensyn til Alder umyndig (kun Enke var myndig, dog saaledes, at hun maatte raadføre sig med en **Lagværge**); Mandspersoner blev myndige under Kurator ved det 18de og fuldmyndige ved det 25de Aar. Heri gjordes Forandring ved Lov af 16de Juli 1845, som bestemte, at ugift Kvinde efter det fyldte 25de Aar skulde være myndig under Kurator, og endnu mere ved Lov af 11te April 1863, som ganske ligestillede ugift Kvinde og Mand, idet ogsaa den ugifte Kvinde blev mindreaarig ved fyldte 18de og fuldmyndig ved fyldte 25de Aar. Samtidig blev Enke fritagen for Forpligtelsen til at benytte Lagværge. Endelig er Fuldmyndighedsalderen for begge Kjøn ved Lov af 27de Marts 1869 nedsat til det 21de Aar. Saavel ugifte Kvinder som alle Mandspersoner bliver altsaa nu mindreaarige ved det fyldte 18de og fuldmyndige ved det fyldte 21de Aar. Gift Kvinde er derimod fremdeles som efter Lovbogen umyndig under Mandens Værgemaal (se Ægteskab). — Den, der ifølge sin Alder er umyndig, er som saadan ganske uraadig over sine Formuesanliggender. I personlige Retsforhold, t. Ex. ved Indgaaelse af Kontrakter om personlig Tjeneste, antages det derimod vistnok af de fleste, at der efter norsk Ret ogsaa udkræves Vedkommendes eget Samtykke, eller at dette endog er tilstrækkeligt, dog forudsat, at han har opnaaet en saadan Alder, at han har tilbørlig Indsigt i det paagjeldende Kontraktsforhold. Ved Indgaaelse af Lærekontrakter for Haandverkslærlinge er det udtrykkelig lovbestemt, at den Umyndige maa samtykke. — Overbestyrelsen af den Umyndiges Formue tilkommer efter den nugjeldende Ret saavel paa Landet som i Byerne **Overformynderiet**. Enhver Kjøbstad og paa Landet ethvert Ladested med særskilt Formandskab og ethvert Thinglag danner i Regelen et eget Overformynderdistrikt. Overformynderne — to i Antal — vælges i Kjøbstæderne af Magistrat og Formandskab, paa Landet af Sorenskriver og Formandskab. Lovgivningen indeholder forøvrigt nærmere Bestemmelser om, hvorledes Umyndiges Formue kan anbringes. Som Regel er dette under Form af Jordegods eller mod Pant i fast Gods, der giver den lovbestemte (saakaldt „reskriptmæssig") Sikkerhed. Anvendelsen af Renterne af den Umyndiges Formue paahviler **Værgen**, som ogsaa har Bestyrelsen af Jordegodset samt af hans Løsøre, forsaavidt saadant mod Regelen maatte være bevaret usolgt, alt dog under Overformynderiets Kontrol. Værgen tages fortrinsvis blandt den Umyndiges Slægtninger, der i en lovbestemt Orden er saavel berettigede som forpligtede til at overtage Værgemaalet; paa Landet beskikkes han af Sorenskriveren, undtagelsesvis Lensmanden, og Overformynderiet, i Byerne af Magistraten og Formandskabet med Overformyndernes Samtykke. — Ligestillet med den, som paa Grund af manglende Alder er umyndig, er den, som af Øvrigheden (d. e. i Kristiania og Bergen Magistraten, i de andre Kjøbstæder saavelsom paa Landet Amtmanden) er umyndiggjort. Umyndiggjørelse iverksættes, i Regelen efter Andragende fra Vedkommendes Familie, naar en Person viser sig uskikket til selv at styre sine Anliggender, saasom paa Grund af Sindssygdom, Drikfældighed, Ødselhed osv. Derhos kan enhver, som for sig selv, Ægtefælle eller Barn under 15 Aar faar Fattigunderstøttelse, af Fattigvæsenet forlanges umyndiggjort. Bortfalder Aarsagen til Umyndiggjørelsen, kan Vedkommende igjen erklæres myndig af Øvrigheden. Under Værgemaal skal endvidere sættes Arvemidler, som tilfalder en Straffange, en forsvunden Persons efterladte Formue (dog kun, hvis han ikke har efterladt sig enten Ægtefælle, med hvem han har levet i Formuesfællesskab, eller en Fuldmægtig, som han selv har indsat til at varetage hans Anliggender under hans Fravær), endelig ogsaa i visse Tilfælde Arvemidler, som tilfalder fraværende Arvinger. — Den **Mindreaarige** er i alle rent personlige Retsforhold fuldmyndig. Derimod tiltrænger han til alle vigtigere formueretlige Retshandler Samtykke af sin **Kurator**. Denne beskikkes i Byerne af Magistraten og Formandskabet, paa Landet af Sorenskriveren alene. Selv med Kurators Samtykke kan den Mindreaarige ikke indgaa Kaution; andre Indskrænkninger i hans retslige Handleevne opstiller den nugjeldende Lovgivning derimod ikke. Under Kurator kan ogsaa sættes Hustru, hvis Mand er umyndiggjort, naar hun med Samtykke af Magistrat eller Sorenskriver og Overformynderi overtager Boets Bestyrelse. — Af det tidligere tvungne **Lagværgemaal** er nu kun en liden Levning tilbage, nemlig for Hustru, hvis Mand er forsvunden, og som derfor overtager Fællesboets Bestyrelse. Vistnok kan enhver myndig Kvinde efter Lov af 27de Marts 1869 fordre sig beskikket en Lagværge; men dette medfører ingen Indskrænkning i hendes Myndighed, idet hun ogsaa er bunden ved Forpligtelser, som hun indgaar uden at have raadført sig med Lagværgen.

Myndling, en mindreaarig Person, som staar under Formynder.

Mynster, Jakob Peter, bekjendt dansk Theolog, f. 1775, d. 1854, tog 1794 theologisk Embedsexamen og blev 1801 Sognepræst i Spjellerup og Smerup paa Sjælland. Under de første Aar af hans Virken i dette Kald foregik der en dybtgaaende Forandring med ham, idet han, som tidlig havde begyndt at fjerne sig fra den positive Kristendom, her atter vendte tilbage til den for at omfatte den med fornyet Alvor og Inderlighed. Da Biskop Boisen 1806 udgav et Skrift med Forslag om Liturgiens Forandring i rationalistisk Aand, optraadte Mynster mod ham med en alvorlig og grundig Afhandling. Foruden flere theologiske Afhandlinger, som offentliggjordes i Roskilde Landemodes Forhandlinger, udgav han i disse Aar ogsaa sine bekjendte „Spjellerupsprædikener“ (1809), det første kraftige og bestemte Vidnesbyrd i evangelisk Aand mod Tidens Rationalisme, og 1810 „Om den Kunst at prædike“. 1811 blev han første residerende Kapellan ved Frue Kirke i Kjøbenhavn. I Hovedstaden var, som rimeligt, Rationalismens Hovedsæde, og den tørre Fornuftkristendom, som prædikedes i alle Kirker, havde bevirket, at disse stod næsten tomme. Mynster vidste at faa dette Forhold forandret; tiltrukne af hans ærlige, troende Vidnesbyrd om Evangeliet saavelsom af hans store Lærdom og usædvanlige Veltalenhed strømmede Folk til Kirken, og blandt hans Tilhørere taltes snart en Skare yngre Theologer, der senere blev hans Medhjelpere i Kampen mod Rationalismen. En frugtbar Virksomhed udfoldede han ogsaa som Lærer ved Pastoralseminariet. 1817 blev han Medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler, 1828 Konfessionarius samt Hof- og Slotspræst og 1834 Biskop over Sjællands Stift, hvilket Embede han indehavde til sin Død. I det politiske Liv deltog Mynster som Medlem af Roskilde Stænderforsamling og senere af den grundlovgivende Rigsdag, men vandt paa Grund af sin absolutistiske Konservatisme ingen Popularitet som Politiker. Af hans Skrifter kan foruden de foran anførte nævnes en Aargang Prædikener (1823), en ny Oversættelse af Luthers lille Katekismus (1814) og „Betragtninger over de kristelige Troeslærdomme“ (1833), det mest ansete og læste af alle hans Skrifter; hans „Blandede Skrifter“ af kirkehistorisk, dogmatisk og filosofisk Indhold samledes 1852—57. Endnu kan nævnes hans Deltagelse i Revisionen af den nye Oversætielse af det Nye Testamente (1819) og i Udarbeidelsen af Tillægget til den evangelisk-kristelig Salmebog (1845); 1837 fik han det Hverv at gjøre Udkast til Forandringer i Alterbogen og Ritualet; men hans Forslag (udgivet 1839) blev ikke antaget. — Hans Broder *Ole Hieronymus Mynster*, f. 1772, d. 1818, studerede Medicin og blev 1805 Professor; han beskjeftigede sig med kemiske og elektrometriske Undersøgelser. — Foregaaendes Søn *Frederik Ludvig Mynster*, f. 1811, er bekjendt, som Oversætter af Ossian, af Herders „Cid“, flere af Luthers mindre Skrifter m. m.

Mynt, Metalstykker af en nøie fastsat Vegt og Sammensætning, med et Præg, der angiver deres Værdi. Ved Mynter af Guld samt større Sølvmynter svarer denne Værdi ganske eller tilnærmelsesvis til Metallets Værdi; ved mindre Sølvmynter samt Kobber- og Broncemynt er den mindre end Metalværdien, idet disse Mynter bruges som Repræsentativ for en vis Værdi, der garanteres af Staten. — Prægningen af Mynt er en meget gammel Opfindelse. Allerede Oldtidens græske og andre Mynter havde for det meste den endnu brugelige Form af en cirkelrund Skive; firkantede, sexkantede eller ottekantede Mynter er af og til blevne forsøgte, men har ikke vundet megen Udbredelse. Oprindelig var Mynten kun præget paa den ene Side, senere paa begge. Myntfabrikationen var fra først af fri for enhver; men da det snart viste sig, at Privatmænd benyttede denne Adgang til at slaa Mynt af ringere Værdi end angivet, og da det desuden var af Vigtighed at faa en Enhed i Værdien af Mynterne i de enkelte Lande, blev det almindelig bestemt, at Retten til at slaa Mynt udelukkende skulde tilkomme Staten. I Middelalderen erhvervede dog ogsaa flere Biskoper, Adelsmænd og Byer sig Myntret, som de dog snart igjen tabte. Nu er Myntningen paa de fleste Steder Statsmonopol. — Ved Mynter skjelnes mellem Forsiden (Aversen) og Bagsiden (Reversen). Præget er i Regelen ophøiet, dog ikke meget, for at det ikke skal slides altfor stærkt. Guld- og Sølvmynter gjøres ikke af ganske rent Metal, da dette vilde være for blødt, men faar en Tilsætning af en ringe Mængde Kobber. Guldmynter gjøres nu i Regelen af en Finhed lig 0.900, d. v. s. de bestaar af 900 Vegtsdele rent Guld og 100 Vegtsdele Kobber. Sølvmynternes Finhed varierer meget efter deres Størrelse; saaledes udgjør den for de skandinaviske Sølvkroner 0.800, for Femti-Øre og Femogtyve-Øre Mynter 0.600 og for Ti-Øre Mynter 0,400. For nøiagtig at bestemme en Mynts Gehalt i Overensstemmelse med Myntfoden bliver Metallet før Prægningen omhyggelig *proberet* (se Probering) og de enkelte Myntstykker bagefter *justerede*, d. v. s. veiede paa en meget fin Vegt, hvorefter de overvegtige afskrabes eller files, medens de, som er for lette, indsmeltes igjen. Da det imidlertid er umuligt at opnaa aldeles absolut Nøiagtighed, er der saavel ved Proberingen som Justeringen indrømmet en bestemt, meget liden Afvigelse til begge Sider af det rette; denne Afvigelse kaldes *Tolerance* eller *Remedium*. — Den tekniske Fremgangsmaade ved Myntning er følgende. De ædle Metaller smeltes i store Digler af Grafit eller Smedejern og udstøbes derpaa i lange Stænger. Disse lader man gaa gjennem et Valseverk, som udstrækker dem til flade Strimler af den Brede, som er nødvendig. Efter at have faaet denne Form glødes de, hvorefter de enkelte Myntstykker udhugges med et Stempel. Nu justeres de runde Plader (Blanketter), hvorefter de glødes og beitses med fortyndet Svovlsyre for at faa en ren og blank Overflade. Blanketterne bringes derpaa i *Prægemaskinen*, hvor de ved en mekanisk Indretning en efter en føres hen mellem *Stemplerne*. Disse er gjorte af Staal, som efter Graveringen er hærdet, og er anbragte saaledes, at Myntblanketten kommer til at ligge horizontalt mellem dem. Paa Understemplet, der er faststaaende, er anbragt en Ring, som i det Dieblik, da Blanketten kommer hen paa Stemplet, hæver sig og omslutter den under Prægningen, medens den efter denne gaar ned udenom Stemp-

let. Overstemplet er bevægeligt i vertikal Retning og sættes i Bevægelse af en Mekanisme af forskjellig Konstruktion. Tidligere brugtes svære Skrueslagpresser, som enten bevægedes ved Haandkraft eller ved en Dampmaskine; nu anvendes almindelig en Knæpresse; den mest fuldendte Prægemaskine er den Uhlhornske, hvorved der kan præges 30—36 større eller 60—75 mindre Mynter i Minutet. Prægningen sker ved et enkelt, momentant Slag af Overstemplet; Blankettens Rand hindres af den nævnte Ring fra at udvide sig og forsynes ogsaa ved større Mynter samtidig med et riflet eller paa anden Maade forsiret Præg, idet Ringen indvendig er graveret. De smaa Mynter, som ikke skal have riflet Rand, har paa Forhaand gjennemgaaet et *Randverk*, hvor de er blevne forsynede med cirkelrund, glat Rand. — Medaljer præges paa samme Maade som Mynter; men da deres Præg i Regelen er meget mere ophøiet, maa de gjentagne Gange udsættes for Stemplets Slag og imidlertid af og til glødes og beitses. — *Myntfod* kaldes dels det Metal, der benyttes som Værdimaaler i et Land, dels den ved Lov bestemte Mængde af dette Metal, som udgjør Myntènheden. Tidligere var i flere Lande Sølvmyntfoden den brugelige, saaledes ogsaa i de nordiske Lande; i den senere Tid er man imidlertid i de fleste Stater gaaet over til Guldmyntfoden, med Bibeholdelse af Sølv som Skillemynt. Mynter af uædelt Metal er naturligvis overalt kun Skillemynt. — *Myntkonvention* kaldes en Overenskomst mellem to eller flere Stater om Fællesskab i Mynt, saa at Myntfoden bliver den samme og den ene Stats Mynt er gjeldende inden den eller de andres Grændser lige med den indenlandske. En saadan Myntkonvention sluttedes 1865 mellem Frankrige, Belgien, Italien og Schweiz og tiltraadtes senere af Grækenland samt i det væsentligste af Spanien. Inden denne Konvention er Franken Myntènheden (dog med forskjellige Navne), og Myntmetallet har en Finhed af 900 Tusindedele. I Guld præges Stykker paa 100, 50, 20, 10 og 5 Francs, i Sølv paa 5 Francs samt (med ringere Finhed) paa 2 og 1 Francs, 50 og 20 Centimer. — 1873 sluttedes mellem Sverige og Danmark en Myntkonvention, som 1875 ogsaa tiltraadtes af Norge. Ifølge denne er Guld antaget som Myntfod i de tre nordiske Lande med Bibeholdelse af Sølv og ringere Metal som Skillemynt. For de tre Riger er der to fælles Hovedmynter; den ene udmyntes saaledes, at 248 Stkr. indeholder 1 Kilogram fint Guld, den anden saaledes, at 124 Stkr. indeholder den samme Mængde. Tiendedelen af den førstnævnte eller Tyvendedelen af den sidstnævnte Mynt skal være den fælles Regningsènhed, som heder Krone. Kronen deles i 100 Øre. Guldmynterne skal præges af 90 Vegtdele fint Guld, legeret med 10 Vegtdele Kobber. I Guld udmyntes Stykker paa 20, 10 og 5 Kr., i Sølv paa 2 og 1 Krone, 50, 25 og 10 Øre; i Bronce findes Mynter paa 5, 2 og 1 Øre. — Følgende Oversigt over de forskjellige Landes Myntsystemer hidsættes:

England	regner i	Pund Sterling à 20 Shillings à 12 Pence = Kr. 18.16.
Frankrige	„	Francs à 100 Centimer = Kr. 0.72.
Grækenland	regner i	Drachmer à 100 Lepta = Kr. 0.72.
Italien	„	Lire à 100 Centesimi = Kr. 0.72.
Nederlandene	„	Gulden à 100 Cents = Kr. 1.50.
Portugal	„	Milreis à 1000 Reis = Kr. 4.03.
Rusland	„	Rubler à 100 Kopeker = Kr. 2.98.
Spanien	„	Pesetas à 100 Centesimas = Kr. 0.72.
Tyrkiet	„	Piaster à 40 Para = Kr. 0.16.
Tyskland	„	Mark à 100 Pfennige = Kr. 0.89.
Østerrige	„	Gulden à 100 Kreuzer = Kr. 1.80.
De Forenede Stater	„	Dollars à 100 Cents = Kr. 3.73.

Mynte (Mentha), Planteslægt af de Læbeblomstredes Familie, har næsten regelmæssig 4fliget Krone, kransstillede Blomster og 4 næsten lige lange Støvdragere. Vildt voxer i Norge *Ager-Mynte* (M. arvensis), med opstigende Stilk, ægformede, stilkede Blade, klokkeformet Bæger og rødblaa Blomster. — *Pebermynte* (M. piperita) og *Krusemynte* (M. crispa) dyrkes hyppig i Haver som Apothekervexter; af den første destilleres *Pebermynteolie*, som benyttes af Konditorer o. a.

Myntregale, Statens udelukkende Ret til at slaa Mynt.

Myologi, Læren om Musklerne (s. d.).

Myopi, d. s. s. Nærsynthed.

Myreløve (Myrmeleon) kaldes Larven af et til de netvingedes Orden hørende Insekt. Dette har et smekkert Legeme, smale Vinger og kølleformede Følehorn; det opholder sig mellem Træernes Blade og kommer først frem om Aftenen. Larven er kort, bred og haaret, har et stort Hoved med svære Kjæver og lever i Sandet, hvor den danner tragtformede Fordybninger, i hvis Bund den holder sig selv skjult, saa at blot Kjæverne rager frem; naar en Myre kommer ud paa Randen af denne Faldgrube, triller den ned deri med det løse Sand, gribes af Larven, udsuges ved de dertil indrettede Kjæver og kastes saa ud igjen. Puppehylstret dannes af et eget Spind i Forbindelse med Sandkorn.

Myrepindsvin (Echidna), Pattedyr af Monotremernes Gruppe, har et plumpt Legeme, som paa Ryggen og Siderne er besat med pindsvinagtige Pigge. Det har et rundt Næb, som ligner et Sneppenæb, og ud af hvilket den lange, ormlignende Tunge kan strækkes. Det lever i Australien i Jordhuler, som det selv graver, og ernærer sig af Myrer, som det fanger paa samme Maade som Myreslugeren.

Myrer (Formicida), Insektfamilie af de aarevingedes Orden, har knæformet bøiede Følehorn. Hannerne og Hunnerne har fire med Aarer tæt gjennemvævede Vinger, hvorimod de kjønsløse Arbeidere (Hunner, som er blevne hemmede i sin Udvikling), er vingeløse. Myrerne har en stærk Bidemund og undergaar en fuldstændig Forvandling; Larverne er hvide og mangler Fødder; Puppen er omgiven af en hvid Kokon og kaldes i daglig Tale hyppig

„Myreæg". Myrerne lever selskabelig i store Kolonier, hvis langt overveiende Befolkning bestaar af Arbeidere; undertiden forekommer foruden disse endnu en anden kjønsløs Form med store Hoveder og Kjæver, Soldaterne. Koloniens Bolig er af forskjellig Indretning, snart anbragt i Jorden, snart i Træstubber ell. lign. og snart bygget over Jorden i Form af en større eller mindre Tue af Kviste, Bar o. lign. Boligen er gjennemkrydset af Gange, som fører til forskjellige Rum for Hunnerne, for Æggene, Larverne, Pupperne o. s. v.; de sidstnævnte slæbes af Arbeiderne ved godt Veir ud af Tuen og bringes om Aftenen tilbage. Parringen foregaar i Luften paa en varm Sommerdag; nogle af de befrugtede Hunner vender tilbage til Tuen, hvor de senere opholder sig og lægger Æg, medens andre udvandrer og danner nye Kolonier. Myrerne samler ikke Vinterforraad; om Vinteren ligger de i Regelen i Dvale inde i sine Boliger. Flere Arter benytter sig af Bladlusene som enslags Melkekjør, idet de bringer dem til at give fra sig en sød Sukkersaft, som de har indsuget af den Plante, hvorpaa de sidder fast, og som da Myrerne med Begjærlighed fortærer. Myrerne pleier dem omhyggelig, flytter dem fra fortørrede Planter over paa friske o. s. v. Hos flere Myrearter bestaar Slaveri; saaledes arbeider f. Ex. Amazonmyren (Polyergus) ikke selv, men røver Pupperne fra andre Myrearter; naar disses Forvandling er tilende, maa de tjene som Amazonmyrernes Slaver og slæbe Føde til dem. Der gives et stort Antal Slægter og Arter af Myrernes Familie; flere, især i de varmere Lande, gjør stor Skade paa Agre og Plantninger. Deres hele Familie deles i to Hovedgrupper, Stikmyrer (Myrmica), som har en Braad, og egentlige Myrer (Formica), som mangler Braad, men har en Kjertel, der afsondrer Myresyre, som bringes ind i de ved deres Bid frembragte Saar og bringer dem til at svie. — Myresyre er i koncentreret Form en farveløs, stærkt surt lugtende Vædske med en brændende Smag; den krystalliserer ved 0° og koger ved 99°. Den findes i Myrernes Giftkjertler og rimeligvis ogsaa hos flere andre Insekter; ligesaa indeholdes den i Brændnesler og i forraadnet Ved af Naaletræer. Kunstig kan den fremstilles paa mange forskjellige Maader, saaledes ved Oxydering af Træspiritus (Methylalkohol). Dens Salte har stor Lighed med Eddikesyrens. Da den med Lethed reducerer de ædle Metallers Oxyder, kan man i Fotografien anvende den istedenfor Pyrogallussyre. — Myrespiritus er et Præparat, der undertiden anvendes i Medicinen som udvortes Middel; den fremstilles ved at destillere Myrer med Alkohol og Vand; dens virksomme Bestanddele er Myresyre og Myreolie.

Myresluger eller **Myrebjørn** (Myrmecophaga), Slægt af Gumlernes Gruppe, har en lang, tynd Snude, liden Mund, som ganske mangler Tænder, og en lang, udstrækkelig og ved store Spytkjertler klæbrig Tunge, ved hvis Hjelp den fanger Myrer og Termiter efter først at have udgravet deres Boliger. De nedsluger Stene til Søndermaling af Føden i Maven. Den store Myresluger eller Yurumi (Myrmecophaga jubata) bliver næsten 2 Meter lang og har en lang, busket Hale, som under Gangen lægges frem over Ryggen; den langhaarede Pels er sortgraa. Den saavelsom de øvrige Arter af Slægten lever i Sydamerika.

Myriade, gr., et Antal af 10,000; figurlig en stor, utællelig Mængde.

Myriapoder, se Tusindben.

Myrmalm, se Jern.

Myrmidoner, i Oldtiden en Folkestamme i Fthia i Thessalien, nedstammede efter Mythen fra Myrmidon, Søn af Zeus og Eurymedusa. Efter et andet Sagn var de ved Forvandling opstaaede af Myrer. Ifølge de homeriske Digte kjæmpede de under Akhilleus foran Troia.

Myron, en af Oldtidens største græske Billedhuggere, var fra Bøotien og uddannede sig under Ageladas, som ogsaa var Fidias's og Polyklets Lærer. Hans Verker støbtes for det meste i Bronce, dog efterlod han sig ogsaa Arbeider i Marmor og Træ. Han fremstillede med Forkjærlighed Athleter i forskjellige Stillinger; af hans berømte Diskobol (Diskuskaster) er flere Kopier og Efterligninger opbevarede. Mest Berømmelse vandt han dog ved sine mesterlige Fremstillinger af Dyr; der nævnes især en i Bronce støbt Ko, som omtales med den største Ros af flere af Oldtidens Forfattere. Hans kunstneriske Hovedfortrin synes at have været en fuldstændig Naturtroskab i Opfatning og Fremstilling; dog vedblev han i enkelte Detaljer, navnlig Haarenes Behandling, at beholde en vis arkaïserende Stivhed.

Myrrha kaldes den størknede Saft af det i Arabien hjemmehørende Balsamtræ (s. d.). Saften udflyder af Barken i gule, olieagtige Draaber, som efterhaanden størkner og bliver mørkere. Myrrha lugter balsamisk og smager aromatisk og bittert; den bestaar af en Blanding af Harpix, ætherisk Olie, Gummi, Salte og Vand. Den anvendes i Medicinen og benyttedes tidligere ved Balsamering af Lig.

Myrsnipe, ogsaa kaldt Myrspove (Limosa rufa), Fugl af Sumpfuglenes Orden og Sneppernes Familie, bliver indtil 15 Tommer lang, er oventil sortagtig med rødbrune Flekker. Den forekommer i den sydlige Del af Norge, fornemmelig paa Jæderen, hvor den om Høsten sees vadende langs Strandbredden for at søge Føde. Dens Kjød er meget velsmagende.

Myrte (Myrtus), Planteslægt af Myrtefamilien, der hører til den 12te Klasse i Linnés System, omfatter Træer og Buske med altidgrønne Blade, hvide Blomster med kugleformet Underbæger og en 2—4rummet, blaasort Bærfrugt. Den almindelige Myrte (Myrtus communis) er en Busk paa indtil 1 Meters Høide; den hører hjemme i Landene omkring Middelhavet og dyrkes i de fleste Lande, dels i Haver, dels i Potter i Værelser. Der gives flere Varieteter med enkelte eller fyldte Blomster, større eller mindre Blade; det er den smaabladede Afart, som almindelig dyrkes i Potter og benyttes til Brudekranse. Flere amerikanske Arters Bær er søde og velsmagende.

Myruld (Eriophorum), Sumpplante af Halvgræsarternes Familie, med haarformet Blomsterdække, som efter Afblomstringen udvoxer til en hvid, lang Uld og som saadan giver Myrene et

eiendommeligt Udseende. Den findes overalt i Norge.

Mysien, i Oldtiden i videre Forstand hele det Landskab i det nordvestlige Lilleasien, som i Nord grændser til Propontis og Hellespont, i Vest til det Ægæiske Hav, i Syd til Lydien, i Øst til Frygien og Bithynien. I snevrere Forstand brugtes Navnet kun om den nordøstligste og mellemste Del af dette Landskab. Mysiens Beboere hørte oprindelig til den thrakisk-frygiske Stamme, men var stærkt blandede med Semiter. 130 f. Kr. blev Mysien en romersk Provins.

Myske (Asperula odorata), Plante af de Kransbladedes Familie, med indtil en Fod høi Stilk, hvide klokkeformede Kroner og med Hagebørster besat Frugt. Den er vildtvoxende i Norge til den 67de Bredegrad og gaar i den sydlige Del af Landet til ja endog over Furegrændsen. Plantens tørrede Blade er meget vellugtende og indeholder Cumarin, det samme Lugtestof, som findes i den bekjendte Tonkabønne (Dipterix odorata).

Mysore (udt. Meisur), engelsk Vasalstat i det Indre af det sydlige Forindien, 1,241 Kv.mil stor, med over 5 Mill. Indb., dannes af en Høislette med meget frugtbare Dale og behageligt Klima. Handelen og Industrien er ikke af Betydenhed. — Hovedstaden Mysore har et Fort og 58,000 Indb.

Mysterium, gr., Hemmelighed, uudgrundelig Ting. Hos Grækerne betegnedes med Navnet Mysterier visse Former for Religionsøvelsen, i hvilke kun de Personer maatte deltage, som ved visse Forberedelser, ofte ogsaa ved at underkaste sig visse Prøver og aflægge Taushedsed, gjorde sig skikkede dertil. Saavidt man kjender til disse Mysterier bestod de dels i Foredrag af Legender om Guderne og deres Bedrifter, dels i visse Ceremonier, under hvilke de nævnte Legender i de festlige Sammenkomster fremstilledes i enslags dramatisk Form. De mest bekjendte Mysterier i Grækenland var de eleusinske. Ogsaa i den ægyptiske Religion fandtes noget lignende. — I Middelalderen forstod man ved Mysterier en egen Slags kirkelig dramatisk Digtning; den udviklede sig fra de store ved Kirkefesterne brugelige Optog med Sange og andre Ceremonier til en dramatisk Fremstilling af forskjellige bibelske Emner, navnlig Kristi Lidelseshistorie. Skuepladsen var i den ældste Tid i en Kirke, og de agerende Personer var Prester og Kordrenge; senere opførtes Mysterierne paa Torve, Gader og aabne Pladse af Borgerne. De ældste Spor af denne Dramatik gaar tilbage til det 11te, maaske endog til det 9de Aarh. Optegnede blev Mysterierne først i det 15de Aarh. I Italien trivedes de fra det 13de Aarh. til helt ind i det 17de. I Spanien opførtes de første Gang af Korsfarere, som vendte tilbage fra Palæstina; de fik her Navnet Autos sacramentales. I England kaldtes de Miracles, fordi de især behandlede Helgenernes Undergjerninger; 1542 blev de forbudte af Henrik den ottende. 6 Aar senere blev de ogsaa forbudte i Frankrige, hvor de fra det 14de Aarh. af havde faaet stor Udbredelse. I Tyskland optraadte Mysterierne tidlig og blomstrede især i det 15de Aarh., da der bl. a. ved Koncilet i Kostnitz opførtes storartede Skuespil af denne Art. De fortrængtes væsentlig af Fastelavnsspillene, men i enkelte Egne af det katholske Tyskland finder endnu noget lignende Sted, navnlig i Oberammergau, hvor de berømte „Passionsskuespil" opføres. — Mysteriøs, hemmelighedsfuld, dunkel. — Mystagog, i den græske Oldtid den Prest, som indførte den, der skulde indvies i Mysterierne. — Mystificere, føre bag Lyset, helst paa en spøgefuld og humoristisk Maade.

Mystik, oprindelig egentlig den Egenskab at være indviet i de religiøse Mysterier; senere i Almindelighed den Form for Religiøsitet, der væsentlig ytrer sig i et religiøst Gemytsliv som en umiddelbar Anskuen af Gud og Hengivelse til ham. Den sygelig udartede Form af denne religiøse Retning kaldes Mysticisme. — Mystikere kaldes i Kirkens Historie Tilhængerne af de forskjellige Retninger, inden hvilke Mystiken var fremherskende. — Mystisk, dunkel, hemmelig, gaadefuld.

Mysunde, en Indsnevring af Slien (s. d.) med et Færgested, strax i Øst for Byen Slesvig. Her myrdedes Kong Erik Plogpenning 1250; 1850 slog Danskerne her under General Krabbe et heftigt Anfald af Slesvigholstenerne tilbage, og 1864 forsøgte Preusserne under Prins Fredrik Karl forgjeves at storme de ved Mysunde anlagte og af General Gerlach forsvarede Skanser.

Mythe, gr., egentlig Tale, Fortælling; senere hos Grækerne enhver Fortælling fra den forhistoriske Tid. I den moderne Videnskab defineres Mythe som en Fortælling, hvis Midtpunkt er et guddommeligt Væsen, eller som den i konkret Form som Fortælling optrædende religiøse Tro. Hos ethvert Folk og under enhver Religion gives der særegne Myther, hvis Vandringer fra det ene Folk til det andet som Følge af religiøs Paavirkning i mange Tilfælde tydelig kan eftersperes. — Mythologi betegner paa den ene Side Samlingen af de Myther, som er benyttede til en Religion; man taler saaledes om den græske, den oldnordiske og den ægyptiske Mythologi i Betydningen af den græske, den oldnordiske og den ægyptiske Gudelære (s. disse Art.) Paa den anden Side forstaaes ved Mythologi den Videnskab, som sammenholder, systematiserer og fortolker Mytherne, paaviser deres indbyrdes Sammenhæng osv. — Mythisk, hvad der hører til Mytherne; sagnmæssig.

Mythografer kaldes de af Oldtidens Forfattere, som i prosaisk Form sammenstillede og bearbeidede Sagn og Myther.

Mytilene, se Lesbos.

Mytteri, Sammenrottelse til Oprør, især blandt Soldater i en Armé eller Besætningen paa et Skib.

Myus, i Oldtiden en By i Karien i Nordost for Milet, ved Floden Mæandros; dens Indbyggere flyttede tilsidst over til Milet.

Myvatn, en betydelig Indsjø paa Island, i Thingøsyssel, er 3 Mil lang og $2^1/_2$ Mil bred og har en stor Mængde Øer og Holme. I Indsjøen finder betydeligt Ørretfiske Sted. Navnet kommer af den Mængde Myg, som findes i Omegnen.

Mzensk, By i det russiske Guvernement Orel, ved Floden Ssuscha, med 14,000 Indb. og Udførsel af Landbrugsprodukter.

Mæandros, Flod i det vestlige Lilleasien, udspringer i Frygien, strømmer mod Vest gjen-

nem Karien og falder i Nord for Milet i det Ikariske Hav. Den var allerede i Oldtiden bekjendt for sine usædvanlig mange Krumninger, hvorfor man betegnede et eiendommeligt Ornamentsmønster med i hinanden slyngede Bugtninger (à la greque) med Navnet Mæandros. Floden kaldes nu Mender.

Mæcenas, Gajus Cilnius, romersk Ridder af en gammeladelig etrurisk Slægt, var Keiser Augustus's Yndling og opnaaede, skjønt han aldrig beklædte noget af Statens høiere Embeder, gjennem Keiserens Fortrolighed stor Indflydelse; navnlig udførte han ofte diplomatiske Hverv og var i Aarene 31—29 f. Kr. Keiserens befuldmægtigede Stedfortræder under hans Fravær. Han døde 8 f. Kr. I de senere Aar af sit Liv hengav han sig til en yppig og fløvende Levemaade. Han er navnlig bleven bekjent ved den høisindede Maade, hvorpaa han understøttede begavede Mænd, især Digterne Horats og Virgil. Selv var han en dannet Mand med mange Kundskaber, om end uden større Begavelse; han skrev afskilligt, hvoraf Brudstykker er opbevarede. — En Mæcenat betegner nu i overført Forstand en Beskytter af Videnskab og Kunst.

Mädler, Johann Heinrich von, tysk Astronom, f. 1794, d. 1874, blev 1836 Assistent ved Observatoriet i Berlin og 1837 Professor sammesteds; 1840—65 virkede han som Professor og Observatoriedirektør i Dorpat. Han beskjeftigede sig bl. a. med Undersøgelser af Maanens Overflade og skrev foruden Lærebøger i Astronomi flere Verker over Fixstjernerne, Centralsolen m. m. samt en Astronomiens Historie (2 Bd., 1872—73).

Mægler, en Forretningsmand, der som Mellemmand mellem Sælger og Kjøber afslutter Handeler en gros; den Kontrakt, som udfærdiges derom, kaldes Slutseddel og har efter flere Landes Lovgivning en særegen Beviskraft.

Mähren, Markgrevskab i den cisleithanske Del af det østerrigske Keiserdømme, grændser i Nord til det preussiske Grevskab Glatz og til østerrigsk Schlesien, i Øst til Ungarn, i Syd til Nedreøsterrige og i Vest til Bøhmen, er 393 Kv.mil stort og har ca. 2,100,000 Indb. Landet er opfyldt af Forgreninger af Grændsebjergene Sudeterne, de Mähriske Bjerge og Karpaterne; i det sydlige findes nogle Slettepartier. Hovedfloden er March; større Indsjøer findes ikke. I Dalene og de mere flade Strækninger er Jorden særdeles frugtbar; Agerdyrkningen staar paa et meget høit Trin, og over 51 pCt. af hele Landets Fladeindhold er Ager eller Vinbjerge. Ogsaa Fædriften, især Faareavlen, er af stor Vigtighed. Skovene indtager 26 pCt. af Landets Areal og leverer megen Trælast. Befolkningen tilhører for det meste den mähriske Stamme, som er nær beslægtet med Czecherne i Bøhmen; over 95 pCt. af dem bekjender sig til den romersk-katholske Kirke. De driver megen Industri, især i Uldvarer, men ogsaa i andre vævede Sager m. m. Handelen er særdeles livlig og understøttes af gode Veie og Jernbaner. Undervisningsvæsenet er velordnet; af høiere Læreanstalter findes bl. a. to theologiske Skoler, en kirurgisk og en teknisk Læreanstalt, en Forstskole o. s. v. Ifølge Forfatningen af 1861 har Markgrevskabet en Landdag, bestaaende af 100 Medlemmer, som i Landets Anliggender har den lovgivende Myndighed, og som vælges ved direkte Valg (undtagen de 31 Medlemmer fra Landskommunerne). Den mähriske Landdag sender 22 Medlemmer til det østerrigske Rigsraads Deputeretkammer. I Spidsen for Forvaltningen staar en Statholder. Retspleien udøves af 6 Underretter og en Landsoverret i Brünn; øverste Instans er den østerrigske Høiesteret i Wien. Hovedstaden er Brünn (s. d.) — Mähren beboedes i den ældste bekjendte Tid af Markomanner og Quader. Da disse 407 e. Kr. fulgte med Vandalerne til Spanien, besattes Landet af Rugierne, derpaa af Herulerne og 548 af Longobarderne. Endelig blev det befolket af en slavisk Koloni, som kaldte sig Moraver; da Avarernes Rige forfaldt, udbredte Moraverne sin Magt og grundede et Kongerige Stormähren, som havde meget større Udstrækning end det nuværende Mähren. Karl den store overvandt dem og tvang deres Konge Samoslav til at lade sig døbe; men først senere blev Kristendommen videre udbredt blandt dem ved Cyrill og Methodius. 908 opløstes det mähriske Rige og deltes mellem de omliggende Stater; 1029 kom det nuværende Mähren under Bøhmen og 1197 blev det Markgrevskab. Efter Kong Ludvig den andens Død 1526 kom Mähren sammen med Bøhmen til Østerrige, hvis Skjebne det senere har delt. Efter Tabet af den største Del af Schlesien blev Resten af denne Provins forenet med Mähren, men skiltes 1849 atter derfra.

Mähriske Brødre, se Bøhmiske og Mähriske Brødre.

Mälaren, paa Gammelsvensk Lögrin, en af Sveriges store Indsjøer, mellem Upland, Vestmanland og Södermanland, er ca. 17⅓ geogr. Mil lang fra Vest mod Øst og indtil 6 Mil bred; dens Fladeindhold er 21 Kv.mil, fraregnet de overordentlig talrige Øer (ca. 1300). Ved Stockholm staar Mälaren, hvis Høide over Havet kun er ca. 70 Centimeter, gjennem Norrstrøm og Söderstrøm i Forbindelse med Østersjøen; en anden Forbindelsesvei er Söderteljekanalen. Gjennem Hjelmarekanalen staar den i Forbindelse med Hjelmaren. Mälarens Betydning for Skibsfarten er derfor særdeles stor. Af de Elve, som falder i den, kan nævnes Fyrisâ, Sagâ, Kolbäcksâ, Arbogaâ og Eskilstunaâ. Mälarens Omegn og dens Øer er berømte for sin sjeldne Naturskjønhed; en Mængde Villaer og Slotte er derfor anlagte her.

Mænader eller **Bakkhantinder** kaldtes i den græske Oldtid de Kvinder, som feirede Bakkhosfesterne og derunder ved Nydelsen af Vin bragte sig i en ophidset, rasende Tilstand.

Mæonien, gammelt Navn paa Lydien. — Mæonide, Tilnavn for Homer, enten fordi han antoges for at være født i Smyrna, eller fordi hans Fader troedes at have hedt Mæon.

Mære (Mæren), Gaard i Sparbo Prestegjeld, Nordre Trondhjems Amt, var i ældre Tider det fornemste Offersted i Trøndelagen, og her stod et anseligt Afgudstempel. Paa Mære tvang Bønderne 951 Kong Haakon Adelstensfostre til at spise Hesteleveр, hvilket den Tids Kristne ansaa for en hedensk Vederstyggelighed, og til at drikke af Offerbollerne uden at der var gjort Korsets Tegn over dem. Under et andet Blotgilde 997

ødelagde Olav Tryggvessøn Templets Gudebilleder og tvang Bønderne til at lade sig døbe.

Mærs, se Mers.

Mæslinger, en epidemisk optrædende og akut forløbende smitsom Sygdom, som ytrer sig ved, at der i Ansigtet, senere over hele Kroppen opstaar røde, noget ophøiede Pletter, ledsagede af Feber samt i Regelen Snue, Hoste og Betændelse i Øiets Bindehud. Efter nogle Dages Forløb bliver Pletterne blegere og skaller af. Sygdommen medfører som oftest ingen Fare i Øieblikket og varer kun et Par Uger; men undertiden kan den dog antage en særlig ondartet Karaktér eller foranledige forskjellige Eftersygdomme og Svaghedstilstande, saa at den alligevel maa siges at være af overordentlig stor Betydning for den almindelig Sundhedstilstand. Smittestoffet er foruden i Legemets Vædsker ogsaa tilstede i den Syges Uddunstninger. Mæslinger optræder aldrig eller yderst sjelden to Gange hos samme Individ.

Mætning, se Opløsning.

Möbius, August Ferdinand, tysk Mathematiker og Astronom, f. 1790, d. 1868, blev 1815 Privatdocent og 1816 extraordinær Professor i Astronomi i Leipzig; 1818—21 forestod han Omorganisationen af Observatoriet sammesteds. 1844 blev han ordinær Professor i den høiere Mekanik og Astronomi. Af hans videnskabelige Arbeider er især hans „Barycentrische Calcul" (1827) af Betydning som medvirkende ved Siden af Poncelets Arbeider til at grundlægge den moderne Geometri; desuden har han ved Siden af talrige Afhandlinger strevet gode Lærebøger i Statik og Astronomi. — Hans Søn Theodor Möbius, f. 1821, studerede germanisk Filologi og blev 1852 Privatdocent i skandinaviske Sprog og Literaturer i Leipzig. 1859 blev han Professor sammesteds og flyttede derfra 1865 til Kiel som Professor i de nordiske Sprog. Han har udgivet Sæmunds Edda og flere Sagaer, en udmærket Catalogus librorum Islandicorum et Norvegicorum ætatis mediæ (1856, med Tillæg til 1880) samt et „Oldnordisk Glossar" (1866).

Møen, dansk Ø i Syd for Sjælland, skilles fra denne Ø ved Ulvsund og i Vest fra Falster ved Grønsund, er henimod 4 Kv.mil stor og har 14,000 Indb. Næst Bornholm er Møen den høieste af alle danske Øer; den østlige Del, Høie-Møen, bestaar af en Række parallele indtil 453 Fod høie Bakker, som er lodret afskaarne af Havet og bekjendte under Navnet Møens Klint. Hovedformationen er Kridt, som brydes og udføres fra Øen. Den høie, kridhvide og steile Klint som strækker sig $1^1/_2$ Mil langs med Havet, frembyder et eiendommeligt Syn. Bakkepartiet her er smukt bevoxet og danner et af Danmarks vakreste Punkter, hvorfor det besøges meget i Sommertiden.

Møgeltønder, Landsby i Slesvig, nær Tønder, med 1000 Indb. I Nærheden fandtes de berømte Guldhorn.

Möhler, Johann Adam, tysk katholsk Theolog, f. 1796, d. 1838, blev 1827 Professor i Tübingen og 1835 i München. Han var strengt orthodox og bekjæmpede med Iver og Talent Protestantismen, især i sin „Symbolik" (1832), der ved Siden af hans Skrift om „Athanasius den store" (1827) er hans Hovedverk.

Møkeren, Indsjø i Vinger Prestegjeld, Hedemarkens Amt, nær Rigsgrændsen, har Afløb til Sverige.

Møl (Tinea), Slægt af smaa og fintbyggede Natsommerfugle, for det meste graaagtige af Farve. Deres Larver er meget graadige; de lever i Rør, som de danner af Spind eller af de Stoffer, som de ernærer sig af. Larverne af Pelsmøl (Tinea pellionella) og Klædemøl (T. sarcitella) gjør stor Skade ved at søndergnave Pelsverk og uldne Tøier. Disse sikres mod dem ved at indlægges i tætte Lærredsposer, som de ikke gjennemgnaver. Larven af Tinea granella er den saakaldte hvide Kornorm.

Mølle, en Bygning med tilhørende Mekanisme bestemt til at male Korn til Mel eller Gryn. Malningen sker mellem Mølle- eller Kværnstene, som dels udhugges af naturlige Stenarter, dels fabrikeres kunstig ved Hjelp af Cement. Som Drivkraft benyttes i flade Lande Vind (Vind- eller Veirmøller), hvor der er Fossefald, oftest Vandkraft, i den nyere Tid hyppig Damp.

Møllehaugen, se Tønsberg.

Møller, Jens Peter, dansk Landskabsmaler, f. 1783, d. 1854, uddannede sig i Kjøbenhavn og Paris og blev efter en længere Udenlandsreise Medlem af Kjøbenhavns Akademi, Konservator ved den kgl. Malerisamling og Inspektør ved det Moltkeske Galleri. De fleste af hans Arbeider behandler med Naturtroskab og Kjærlighed Emner fra Danmarks Natur.

Møller, Peter, norsk Apotheker, f. paa Røraas 1793, d. 1869, tog 1822 farmaceutisk Examen og kjøbte 1829 Svaneapotheket i Kristiania, som han drev indtil nogle Aar før sin Død, da det overtoges af hans Søn. Hans Navn er især knyttet til den forbedrede Udvikling af Medicintran, der for Norge er bleven en betydelig Udførselsartikel. Desuden forfattede han en Del Skrifter og Afhandlinger af farmakologisk og kemisk Indhold. Han var Medlem af flere kgl. Kommissioner og var en i Kristiania meget anvendt Kommunemand.

Møller, Peter Ludvig, dansk Forfatter, f. 1814, d. 1865, blev Student 1832 og lagde sig nu især efter Æsthetiken. Efter 1840 at have udgivet et Bind Digte vandt han 1841 Universitetets Guldmedalje for en æsthetisk Afhandling og virkede i de nærmeste Aar som en frugtbar og smagfuld Kritiker; et Antal af hans kritiske Opsatser udkom senere samlet. Efter et toaarigt Ophold i Tyskland 1848—50 bosatte han sig i Paris. 1855 udgav han Digtsamlingen „Løvfald" og 1858 en interessant Afhandling om „Det nyere Lystspil i Frankrige og Danmark."

Møller, Poul Martin, dansk Forfatter, f. 1794, d. 1838, blev Student 1812 og valgte trods sin Forkjærlighed for de gamle Sprog Theologien som Brødstudium. Han blev imidlertid snart dragen stærkt ind i det bevægede literære Liv i Hovedstaden og sluttede sig med Varme til Øhlenschlägers Tilhængere. Mod Baggesen og Grundtvig optraadte han med vittige polemiske Arbeider. 1816 tog han theologisk Embedsexamen; omtrent samtidig strev han en Fortælling „Eyvind Skaldaspiller" og flere af sine bedste Digte. Resultatet af hans fortsatte Syslen med de klassiske

Sprog var nogle Prøver af en Oversættelse af Odysseen (1816 og 1825). 1819 gik han til Kina som Prest paa et Skib; underveis skrev han „Optegnelser paa en Reise til Kina", og flere Digte. Efter Hjemkomsten fra den toaarige Reise begyndte han at arbeide paa en Roman med Stof fra Reformationstiden, men omarbeidede den senere til en Nutidsfortælling, hvoraf imidlertid kun Fragmentet „En dansk Students Eventyr" blev fuldendt. 1822 blev han Lærer i Latin og Græsk ved Metropolitanskolen og kaldtes 1826 til Lektor i Filosofi ved Kristiania Universitet. Her fortsatte han sine filologiske og filosofiske Studier, men vantrivedes saaledes i den endnu lille og paa aandeligt Liv forholdsvis fattige By, at han 1831 med Glæde modtog en ham tilbudt Ansættelse som Professor i Filosofi i Kjøbenhavn. Fra hans sidste Leveaar stammer en Række filosofiske og kritiske Opsatser samt Digte. Han var en kraftig og djerv Personlighed, som i sin Poesi gik Virkeligheden adskillig nærmere ind paa Livet end de øvrige danske Digtere paa den Tid; hans Humor er sund, om ogsaa ofte grovkornet, og hans Stil fortræffelig. Som Kritiker udøvede han betydelig Indflydelse. Hans samlede Skrifter er udgivne i 6 Bind (1855—56).

Mønje, se Bly.

Mørch, Otto, dansk Naturforsker, f. 1828, d. 1878, udmærkede sig navnlig som Konkyliolog og skrev fremragende Arbeider over Danmarks og dets Bilandes Bløddyrsfauna.

Mørd, Søn af Valgard Gode, en lovkyndig, men tillige listig og ondskabsfuld Islænding, var med i Overfaldet paa Gunnar af Lidarende og deltog siden i Høskuld Hvitanesgodes Drab. Ligeledes styldte Mordbranden paa Bergthorshval hans Rænker.

Møre, se Norge.

Mörike, Eduard, tysk Digter, f. 1804, d. 1875, var en Tid Prest i Nærheden af Weinsberg og senere Lærer i Stuttgart. Han hørte som Digter til den saakaldte schwabiske Skole og skrev tiltrækkende Folkelivsbilleder fra Schwaben saavelsom Digte og Eventyr, alt præget af dyb poetisk Følelse og mild Humor. Han oversatte ogsaa Anakreon og Theokrit.

Møris, ifølge græske Forfattere fra Oldtiden Navn paa en gammelægyptisk Konge, som skulde have ladet den store Mørissjø (Birket-el-Karun i den nuværende Provins Fayum) grave. Antagelsen af en Konge med dette Navn er opstaaet af en feil Udtydning af Sjøens Navn. Den Konge, som lod Sjøen grave, var Amenemha den tredie, som tilhørte det 12te Dynasti og regjerede ca. 2200 f. Kr.

Mörk, Jakob Henrik, svensk Forfatter, f. 1714, d. 1763, blev 1743 Prest. Han var Sveriges første egentlige Romanforfatter og udmærkede sig især ved sit smukke Sprog; af hans Arbeider kan nævnes „Adalriks och Göthildas Äfventyr" (1742—45) og „Thecla" (1748—58).

Mørkfos, se Glommen.

Mörner, Navn paa en svensk adelig Slægt. Af dens Medlemmer var Grev Karl Mörner (f. 1755, d. 1828) Statholder i Norge 1816—18. — Grev Hjalmar Mörner, f. 1794, d. 1837, var en fremragende Maler, som især havde sin Styrke i Fremstillingen af Scener af Folkelivet samt i Karikaturtegninger.

Mørser (Morter), se Kanon.

Mørtel kaldes den Masse, hvormed ved Bygningsarbeider Fugerne mellem Stenene udfyldes, og som ved at stivne og hærdes forbinder dem med hverandre. Den sædvanlige Mørtel (Luftmørtel) bestaar af en nøie gjennemarbeidet Blanding af lædsket Kalk, Sand og Vand. Visse Kalkarter faar den Egenskab at hærdes under Vand og benyttes derfor til hydraulisk Mørtel (se Cement); denne kan ogsaa fremstilles af almindelig Kalk med Tilsætning af saakaldt hydraulisk Tilslag (Puzzolanjord o. lign.)

Mosadlen, et henved 4,000 Fod høit Fjeld paa Hindø i Nordlands Amt.

Möser, Justus, tysk Statsmand, Publicist og Historiker, f. 1720, d. 1794, studerede Retsvidenskaben i Jena og Göttingen og virkede derpaa som Sagfører, idet han især tog sig af de Fattige og Undertrykte. Senere indehavde han flere høie Embeder i Osnabrück; saaledes var han fra 1763 i 20 Aar under Hertug Fredrik af Yorks Mindreaarighed Regentens første Raadgiver. Af hans Skrifter er hans „Osnabrückische Geschichte" (2 Bd., 1768) og hans „Patriotische Phantasien" (1775—86) de mest fremragende.

Møsien, i Oldtiden en romersk Provins i Syd for Nedre-Donau; den deltes i Nedremøsien, der omtrent svarede til det nuværende Bulgarien, og Øvremøsien, det nuværende Serbien. 378 kom Landet i Vestgothernes Besiddelse; i det 17de Aarh. besattes det af Serber og Bulgarer.

Möskirch, Landsby i Storhertugdømmet Baden, 5 Mil nord for Konstans, er bekjendt af den Seier, som den franske Marskal Moreau 5te Mai 1800 her vandt over Østerrigerne under Kray.

Møtrik, se Skrue.

N.

N, i de moderne Alfabeter det 14de Bogstav, var det 13de i det latinske og græske, i hvilket sidste det hed Ny (ν). Den er en Nasallyd, men regnedes tidligere til Liqvidae. Som kemisk Tegn betyder N Kvælstof (Nitrogenium).

Naademidler, i den kristelige Dogmatik Benævnelse paa de Midler, hvorved Guds Naade meddeles det enkelte Menneske; derhen regnes Sakramenterne, Guds Ord og Bønnen.

Naadensaar ell. **Naadsensaar**, Retten for geistlige Embedsmænd eller deres Arvinger til i det første Aar efter sin Afgang fra Embedet at oppebære en vis Del af dets Indtægter. Denne Ret er nu væsentlig ophævet.

Naadevalg, se Prædestination.

Naalefiske (Syngnathi) eller Buskgjellede, en Gruppe af smaa Fiske uden Luftgang, med langstrakt, trindt eller kantet Legeme og en Snude, der er trukken ud til et Rør, som ender med en liden tandløs Mund. Finnerne er med Undtagelse af Rygfinnen ubetydelige; selv Halefinnen mangler ofte. Gjælleblabene har en afvigende Form, som giver Gjællerne et drueklaseformet Udseende; Gjællespalterne er lukkede med Undtagelse af et lidet Hul i Nakken paa hver Side. Huden mangler Skjæl, men er besat med Ringe af Benplader. Naalefiskene opholder sig nær Land blandt Tangen; ogsaa i Sargassohavet forekommer de. Ungerne udklækkes af Æggene under Hannens Bug, hvortil Æggene fastklæbes eller indesluttes i et Rum; hos Søhestene (Hippocampus) foregaar Udklækningen i en egen Sæk.

Naaletræer (Coniferæ), en Orden af de nøgenfrøede Planter, omfatter Træer med naale- eller skjælformede Blade, der hos de fleste Arter er altidgrønne; Han- og Hunblomsterne er stedse adskilte, men dog som oftest tilstede paa samme Plante. Hanblomsterne sidder i Rakler, Hunblomsterne i Kongler, som ved Modningen bliver haarde og træagtige, idet hvert af Frugtblomsternes Dækblade udvikler sig til et haardt Skjæl. Mellem disse Skjæl, som ved fuld Modning aabner sig, ligger Frøene, smaa Nødder med en træ- eller læderagtig Skal og gjerne forsynede med Vinger. Hos Eneren vokser Frugtbladene sammen til en saftig Bærkongle. Frøbladenes Antal er enten to eller flere, lige til 15. Vedens Bygning er meget simpel; den bestaar af lodrette, lange, prismatiske Celler, som skjæres af de radialt udløbende Marvstraaler. I Veden ligger enkelte smaa Intercellular-Rum fyldte med flydende Harpix (Terpentin). Harpix og ætheriske Olier findes saavel i Naaletræernes Ved og Bark som i deres Blade, Knopper og Kongler. Deres Reproduktionsevne er ringe, idet kun ganske faa skyder Rodskud, efterat Stammen er nedhuggen. Naaletræerne deles i 5 Familier: Araucarierne, Dammaraceerne, Granfamilien, Cypresfamilien og Taxusfamilien. — Mange Naaletræer, ja næsten alle, er af Vigtighed ved sin Ved, som bruges til allehaande Bygnings- og Snedkerarbeider; flere af dem optræder i store Mængder og danner Skove. I Høide overgaar de i Gjennemsnit Løvtræerne; det høieste bekjendte Naaletræ er det kaliforniske Kjæmpetræ (Sequoia gigantea), som bliver over 100 Meter høit. Ogsaa udmærker Naaletræerne sig for det meste ved at opnaa en høi Alder; man har troet, at Cedrene paa Libanon kan blive et Par tusen Aar gamle.

Naalevikelv, Vasdrag i Stavanger Amt, danner Afløb for en Mængde Smaasjøer og falder i Havet nær Egersund; 2 Mil lang.

Nabatæer, i Oldtiden Navn paa en Folkestamme i det petræiske Arabien, Efterkommere af Nebajot (1 Mos. 25,13).

Nablus ell. **Nabulus**, By i Syrien, det gamle Sichem (s. d.).

Nabob, egentl. Nuvvâb (Repræsentant), i Stormogulernes Rige Titel for de enkelte Provinsers Statholdere; senere de engelske Vasaller i Indien. Nu bruges Ordet overført om Betegnelse for en Rigmand, der fører et overdaadigt Liv.

Nabonassar, paa Assyrisk Nabunasir, en babylonisk Konge, som regjerede 747—733 f. Kr. og efter hvem den saakaldte Nabonassars Æra er opkaldt; denne begynder Onsdag den 26de Februar (efter den julianske Kalender) 747 f. Kr.,

Nabovinkler, i Geometrien to Vinkler, som har Toppvinkel og ét Ben tilfælles, medens de to andre Ben danner hinandes Forlængelser. Summen af to Nabovinkler er = 2 rette Vinkler = 180°.

Nachitschevan, By i det russiske Guvernement Jekaterinoslav, ved Fl. Don, med 16,000 Indb. og Fabrikation af Tobak og Vat. — Nachitschevan er ogsaa Navn paa en By i det russisk-kaukasiske Guvernement Erivan, med 9,000 Indb. og Bergverksdrift paa Salt.

Nachtigal, Gustav, berømt tysk Afrikareisende, f. 1834, studerede Medicin og blev 1858 Militærlæge i Köln. Paa Grund af Brystsvaghed maatte han nedlægge sin Stilling 1861 og gik nu til Algerien og derfra 1863 til Tunis, hvor han tjente som frivillig Læge paa Felttoget mod de oprørske Stammer og blev ansat ved Beiens Hof. 1868 fik han af Rohlfs det Hverv at bringe Sultan Omar af Bornu Foræringer i Kongen af Preussens Navn; han brød op fra Tripolis i Begyndelsen af 1869, opholdt sig en Tid i Fesan og kom først Sommeren 1870 til Bornus Hovedstad Kuka. 1871 gjorde han en Reise til Kanem og Borku, derpaa til Bagirmi og de i Syd for dette liggende Landskaber og endelig 1873 til Vadaï, hvor hidtil ingen Europæer var kommen, med Undtagelse af Vogel, som var bleven dræbt der. Nachtigal gik fra Hovedstaden Abesche til Landets Sydgrændse og kom 1874 til Darfor, hvorefter han over Kordofan begav sig til Khartum. 1875 vendte han tilbage til Tyskland for at udarbeide Beskrivelserne over fine Reiser.

Naddodd, Islands Opdager, norsk Viking i det 9de Aarh., var en af de første Kolonister, som bosatte sig paa Færøerne. Paa en Reise fra Norge kort før 870 blev han af en Storm dreven langt mod Nordvest, og kom til Island, som dengang var ukjendt. Han kaldte Landet Sneland.

Nadir, det Punkt paa den tilsyneladende Himmelkugle, som er diametralt modsat Zenith og som altsaa ligger lodret under Jagttagerens Fødder.

Nadir, Schah of Persien, f. 1688, d. 1747, levede en Tidlang som Røverhøvding, men traadte senere i den regjerende Schah Thamasp den andens Tjeneste og slog flere Gange Afghanerne og Tyrkerne. 1730 stødte han imidlertid Schahen fra Tronen og gjorde sig selv til Hersker i hans mindreaarige Søns Navn. Efter heldige Krige med Tyrkerne og Russerne lod han sig 1736 selv krone som Schah. Han førte derpaa sine Tropper mod Afghanerne i Kandahar og siden til Indien, hvor han trængte frem til Delhi, og udvidede sit Rige, saa det strakte sig til Indus, Oxus, det Kaspiske Hav og Eufrat. 1746 sluttede han Fred med Tyrkerne og søgte at befæste den ved at bortrydde den religiøse Forskjel mellem Tyrkerne og Perserne, idet han vilde danne en religiøs Skole, som skulde forene Sunniter og Schiiter. Aaret efter blev han imidlertid myrdet af schiitiske Officerer i sin Hær. Efter hans Død sank Riget igjen snart ned til sit tidligere lave Standpunkt.

Nadverd, den hellige, et af den kristne Kirkes Sakramenter, indstiftet af Kristus „i den Nat, da

han blev forraadt," d. e. Natten før Skjærtorsdag. Efter hans Paabud feirede allerede de første Kristne Nadverden til hans Ihukommelse ved at nyde Brød og Vin under Bøn og Velsignelse. I Tidens Løb gjorde der sig forskjellige Anskuelser gjeldende om Nadverden; fra det 3die Aarh. begyndte man at betragte den som enslags Offer, og af Pave Gregor den store omdannedes dens høitidelige Nydelse til en Messe. Fra Midten af det 9de Aarh. begyndte den Anskuelse af komme frem, at Brødet og Vinen i Nadverden ved Prestens Velsignelse ligefrem forvandledes til Kristi forklarede Legeme og Blod; denne mystiske Forvandling (Transsubstantiation) blev 1215 paa den 4de Lateransynode erklæret for et Dogme, som senere er blevet staaende inden den romersk-katholske Kirke. Ogsaa i den græske Kirke er den samme Lære gjeldende siden 1672. Luther forkastede Transsubstantiationslæren og erklærede Brødet og Vinen i Nadverden for at være virkeligt Brød og Vin; men „i, med og under" disse synlige Ting var Kristi Legeme og Blod tilstede paa en uforklarlig, sakramental Maade. Zwingli og Økolampadius havde en anden, saa at sige mere rationalistisk Opfatning. Ifølge denne skulde de Kristi Ord ved Indstiftelsen: „Dette er mit Legeme" egentlig forstaaes som „dette betyder mit Legeme", saaledes at Brødet og Vinen kun skulde være at betragte som Symboler. Kalvin fastholdt, at en virkelig Nydelse af Kristi Legeme og Blod fandt Sted i Nadverden, men kun paa en aandelig Maade, idet den Troende ved Sakramentets Nydelse henrykkedes i Aanden til Himlen og der delagtiggjordes i Kristi forklarede Person. Disse afvigende Meninger blandt Reformatorerne foraarsagede mange og tildels heftige theologiske Stridigheder; da den lutherske Lære 1580 fastsloges ved Konkordieformelen, udvidedes derved Kløften mellem Lutheranerne og de Reformerte ikke lidet, uden at der senere har fundet nogen Tilnærmelse Sted. — Ogsaa i Maaden, hvorpaa Nadverden nydes, er der Forskjel i de forskjellige kristelige Kirkesamfund. I den romersk-katholske Kirke ledede Transsubstantiationslæren til, at man med stor Omhyggelighed søgte at vogte paa, at ikke en Draabe af den indviede og saaledes til Kristi Blod forvandlede Nadverdvin gik tilspilde; man gav derfor Folket den gjennem Rør, indtil man senere opdagede, at Lægfolk slet ikke behøvede at nyde Vinen, thi, sagde man, den indeholdes i Brødet, ligesom Blodet i Legemet. Lige til Nutiden har den Skik bibeholdt sig i den katholske Kirke, at Lægfolk kun faar nyde Brødet (Nadverden sub una specie); Presterne nyder derimod Nadverden under begge Skikkelser (sub utraque). Hus optraadte først med Fordring paa, at ogsaa Lægfolk skulde blive delagtige i Nadverden under begge Skikkelser; hans Tilhængere kaldtes derfor Utraqvister. Baade i den lutherske og den reformerte Kirke er Nydelsen af Vinen i Nadverden tilbagegiven Lægfolket; i den græske Kirke har Nadverden altid været nydt under begge Skikkelser.

Nafta, oprindelig den farveløse eller svagt gulagtige mineralske Olie, som paa fine Steder flyder frem af Jorden, i Modsætning til den mere tykke og mørke Petroleum. Nu betegner man med samme Navn nogle letantændelige og flygtige Stoffer, der vindes ved Raffination af Petroleum og ikke er skikkede til Lampeolie, men som finder forskjellig anden teknisk Anvendelse. Ogsaa Æther kaldes i daglig Tale Nafta.

Naftali, Patriarken Jakobs anden Søn med Rachels Tjenestepige Bilha (1 Mos. 30, 7—8), var Stamfaderen for Naftali Stamme, (4 Mos. 1, 43), som efter Kanaans Indtagelse boede i Nordpalæstina, vestenfor Sjøerne Gennesaret og Merom, ved Antilibanon.

Naftalin, en fast Kulvandstofforbindelse, som opstaar ved tør Destillation af Stenkul og i rigelig Mængde er tilstede i Stenkultjære. Den krystalliserer i tynde, rhombiske Blade og har en eiendommelig gasagtig Lugt, smelter ved 80° C. og koger ved 218°. Den er uopløselig i Vand, men let opløselig i kogende Alkohol, Benzol, Æther, flygtige og fede Olier og Eddikesyre. I kemisk Henseende staar den Benzol nær; ligesom der af denne dannes Anilin og deraf igjen de mange forskjellige Anilinfarver, saaledes opstaar der af Naftalin, af dens Derivat Naftol og af dens til Anilin svarende Base (Naftylamin), paa analog Maade et Antal prægtige Farvestoffer (gule, røde og blaa), hvoraf Martinsgult er det mest fremtrædende.

Nagasaki ell. **Nangasaki**, By i Japan, paa Øen Kiusiu, ligger i en smuk Egn ved en rummelig Havn og har ca. 80,000 Indb. Gaderne er trange, men renlige, og Byen har mange pragtfulde Templer. Nagasaki var den første japanesiske Havnestad, som aabnedes for den europæiske Handel; efterat dette har fundet Sted, har dens Betydning som Handelsplads tiltaget meget.

Nagelfluh, tysk, i Geologien almindelig Betegnelse for de grove Konglomerater, som tilhører Tertiærformationen og danner hele Bjerge, især i Schweiz; saaledes det berømte Rigi.

Nagler, Karl Ferdinand Friedrich von, tysk Embedsmand, f. 1770, d. 1846, beklædte efter endte Studier flere Statsembeder og blev 1821 Chef for det preussiske Postvæsen samt 1823 Generalpostmester. I denne Stilling indlagde han sig stor Fortjeneste ved fra Grunden af at reformere Postvæsenet. 1824—35 var han Gesandt ved Forbundsdagen i Frankfurt og blev 1836 Statsminister.

Naglfar, se Gudelære, den nordiske.

Nagpur, en tidligere mahrattisk Stat i det nordlige Dekan, udgjør nu en Division af de til det britiske Præstdentskab Bengalen hørende Centralprovinser, 1,042 Kv.mil stor, med 2,280,000 Indb. Landet er i den senere Tid veldyrket og frembringer en Mængde Korn og Bomuld, der er de vigtigste Udførselsprodukter. De oprindelige Beboere er Gonder, med flade, brede Næser, tykke Læber og kruset Haar. — Hovedstaden Nagpur, ved Floden Nag, i en usund Egn, har 85,000 Indb. og er slet bebygget. Industrien bestaar især i Fabrikation af vævede Sager.

Nagy-Bánya (udt. Nadjbanja), By i det ungarske Komitat Szathmar, med 9,000 Indb. og Bergverksdrift paa Guld og Sølv.

Nagy-Becskerek, se Becskerek.

Nagy-Karoly, By i det ungarske Komitat Szathmar, med 11,000 Indb. og store Markeder.

Nagy-Kikinda, By i det sydlige Ungarn, med 18,000 Indb.

Nagy-Körös, se Körös.

Nagy-Szent-Miklos, By i Sydungarn, med 10,000 Indb., Vinavl og Spiritusdestillation.

Nahe, Biflod til Rhinen, 14 Mil lang, udmunder ved Bingen.

Nahum, en af Bibelens 12 saakaldte smaa Profeter, levede under Kong Ezekias ca. 720 f. Kr. og profeterede om Ninives Undergang.

Nain, en liden By i Palæstina, bekjendt af, at Jesus her opvakte Enkens Søn fra de Døde (Luk. 7, 11). Byen, som nu er forfalden og heder Nein, tilhørte Isaschars Stamme.

Nairn (udt. Nærn), Grevskab i det nordlige Skotland, ved Murraybugten, 10 Kv.mil stort, med 11,000 Indb., er i det indre bjergfuldt, ved Kysten fladt med Flyvesandstrækninger. Det dyrkbare Land (22 pCt. af Arealet) er veldyrket; Agerbrug og Kvægavl er Hovednæringsveie. Hovedstaden Nairn har 4,000 Indb. og Sjøbade.

Naïv, fr., naturlig, ukunstlet; ogsaa i dadlende Betydning, barnlig, enfoldig, uden Verdenserfaring. — Naivitet, Ukunstlethed, Naturlighed, Aabenhed.

Najader, i den græske Mythologi Kildenymfer, (se Nymfer).

Nakke, den bagerste Flade af Halsen. — Nakkeben, se Hjerneskal under Art. Hjerne.

Nakskov, By paa den danske Ø Laaland, ved Nakskov- eller Albuefjorden, med 4,000 Indb., er Endepunkt for den laaland-falsterske Jernbane og har i den senere Tid taget Opsving som Handelssted. Den fik sine første Privilegier af Erik Glipping.

Namakvaer, en Stamme af Hottentotterne (s. d.).

Namdalen, Dalføre i Nordre Trondhjems Amt, begynder i Nærheden af Rigsgrændsen og strækker sig mod Sydvest og Vest, til det ender i Namsenfjord. Dalen, som er særdeles rig paa Skov, gjennemstrømmes i sin hele Længde af Namsen Elv, der løber ud fra det 3 Mil lange Namsenvand og falder i Havet i Nærheden af Ladestedet Namsos; Længde 18 n. Mil. Sex Mil fra sit Udløb danner Elven den prægtige Fiskumfos, et af Norges mest imponerende Vandfald. Af dens vigtigste Bielve kan nævnes Trondenæselven, Tunelven, Sandøla og Grongstadelven. — Namsenfjord, en 5 Mil lang, men temmelig smal Fjord i Nordre Trondhjems Amt, gaar ind fra Havet mellem Otterø og Fastlandet. — Namdalen (oldnorsk Naumdal) var en af de tidligst befolkede Dele af Norge og paa Fylkeskongernes Tid tillige en af de mægtigste, hvor mange historisk bekjendte Mænd havde hjemme. Paa Harald haarfagres Tid havde Naumdal to Konger, Herlaug og Hrollaug, af hvilke sidstnævnte skal have underkastet sig Harald, medens den første ifølge Sagaerne foretrak at lade sig levende begrave (se Herlaug). Det maa ialfald ansees som sikkert, at Naumdal kom i Haralds Besiddelse uden Kamp. Under hans Regjering udvandrede flere mægtige Naumdøler til Island og bosatte sig der, ligesom denne Landsdel afgav en betydelig Kontingent til de Vikingeskarer, som færdedes overalt i Europa.

Namsos, Ladested i Nordre Trondhjems Amt, ved Namsenelvens Udløb i Namsenfjord, har 1,550 Indb. Stedets fornemste Udførselsartikel er Trælast, som flødes ned ad Namsenelv fra Indlandets Skovbygder og udskibes dels i forædlet, dels i uforædlet Tilstand. Af Fabriker findes en Dampsag, en Maskinfabrik og en Fabrik for Textilindustri med tilsammen 81 Arbeidere. — Namsos fik 1845 Ladestedsrettigheder.

Namur (udt. Namyr), Provins i Belgien, mellem Brabant, Liège, Luxembourg, Hainaut og Frankrige, 66 Kv.mil stor, med 325,000 Indb. Landet er dels fladt, dels gjennemstrøget af Høidedrag med Skov og er meget frugtbart; foruden Agerbrug drives ogsaa Bergverksdrift paa Jern og andre Mineralier. — Hovedstaden Namur, ved Sambres Udløb i Maas, har 27,000 Indb., 17 Kirker, et theologisk Seminarium, et Kunstakademi, et Musikkonservatorium, et stærkt Citadel og betydelig Metal- og Læderindustri.

Nana-Sahib, se Nena-Sahib.

Nanas eller **Hajdu Nanas,** By i Ungarn i det saakaldte Hajdukdistrikt, 24 Mil øst for Pest, med 13,000 Indb. og Handel med Landbrugsartikler.

Nancy (udt. Nangsi), Hovedstad i det franske Departement Meurthe-Moselle, tidligere Hovedstad i Lothringen, nær ved Fl. Meurthe, i en frugtbar Egn, med 66,000 Indb. Her findes de gamle Hertuger af Lothringens Slot, bygget i gothisk Stil. Byen har flere prægtige Kirker og offentlige Bygninger, smukke aabne Pladse med Kolonnader og Statuer (deriblandt af Thiers), et Universitet, en farmaceutisk Høiskole, et Preste- og et Lærerseminarium med flere Undervisningsanstalter, livlig Handel og Industri (Broderi, vævede Sager m. m.).

Nangasaki, se Nagasaki.

Nanking, egentlig Kiang-ning, Hovedstad i den kinesiske Provins Kiang-su, nær Fl. Kiangs Munding, med ca. 400,000 Indb. Af dens Mærkeligheder var tidligere det berømte Porcelænstaarn, som ødelagdes under Taipingernes Opstand 1853, den fornemste. Ogsaa i andre Henseender led Byen meget ved denne Opstand.

Nanking kaldes et tæt og fast, lærredsvævet, glat Bomuldstøi af rødliggul Farve; det skriver sig oprindelig fra Byen Nanking, og dets Farve er den der forekommende Bomulds naturlige; i Europa efterlignes det, men den eiendommelige Farve frembringes her paa kunstig Maade.

Nanna, Balders Hustru, se Gudelære, den nordiske.

Nannestad, Prestegjeld paa Romerike, Akershus Amt, bestaar af Sognene Nannestad, Bjerke og Holter.

Nannini, Agnolo, egentl. Giovannini, sædvanlig kaldet Firenzuola, italiensk Forfatter, f. 1493 d. henimod Midten af det 16de Aarh., indtraadte i en geistlig Orden og fik, skjønt han senere løstes fra de geistlige Løfter, to Abbedier. Senere bosatte han sig i den toskanske By Prato. Han forfattede mange Skrifter paa Vers og Prosa og af forskjelligt Indhold, burleske og satiriske, moralske, dramatiske og novellistiske. Af hans Arbeider kan især nævnes to Lystspil, en Bearbeidelse af Apulejus's „Gyldne Æsel" og 8 Noveller efter Mønster af Boccaccios „Decameron".

Nansen, Hans, dansk Embedsmand, f. 1598, d. 1667, gjorde i sine yngre Aar flere Handelsreiser til Nordrusland og Island, blev 1639 Raadmand og 1644 Borgermester i Kjøbenhavn. Som saadan stod han i Spidsen for Kjøbenhavns

Borgere under deres tapre Forsvar mod Svenskerne 1658—59 og bidrog derpaa i høi Grad til at faa indført den forandrede Regjeringsform, Enevældet. Til Belønning herfor udnævntes han til Præsident i Kjøbenhavn, kongelig Raad og Assessor i Statskollegiet og Høiesteret.

Nantes (udt. Nangt), Hovedstad i det franske Departement Loire inférieure, paa høire Side af Loire, med 122,000 Indb., er velbebygget og livlig, har et stort Antal Pragtbygninger, hvoriblandt et gammelt Slot og en Kathedralkirke, og er Sæde for en Biskop. Af de høiere Undervisningsanstalter maa nævnes et Presteseminarium, en hydrografisk Skole, en høiere Skole for Videnskaber og Literatur, en Landbrugsskole, et Musikkonservatorium m. m. Det offentlige Bibliothek tæller 90,000 Bd., 500 Manuskripter og 10,000 Kobberstik; for Kunstværker findes et rigt Museum. Byens Industri er meget omfangsrig og i rask Stigning; navnlig forfærdiges alleslags Udrustningsgjenstande for Skibe; Handelen er ligeledes meget betydelig. — I Nantes udstedte Henrik den fjerde 13de April 1598 det bekjendte nantiske Edikt, som indrømmede Protestanterne fri Religionsøvelse, men som blev ophævet af Ludvig den fjortende 1685.

Napier (udt. Nepier), Sir Charles, engelsk Admiral, f. 1786, d. 1860, blev 1809 Kaptein i Marinen og erobrede s. A. Fort Eduard paa Martinique. 1810 udmærkede han sig i Spanien og 1811 i Neapel. 1832 gik han som Admiral i Don Pedros Tjeneste og seirede 1833 ved Kap St. Vincent. Efter Dom Miguels Fordrivelse vendte han tilbage til England, men indtraadte først 1840 igjen i aktiv Tjeneste og tog s. A. Del i Expeditionen til Syrien. Ved sin Tilbagekomst indvalgtes han i Parlamentet, hvor han sluttede sig til Whigpartiet og virkede for Reformer i Marinen. 1846 blev han Kontreadmiral, 1853 Viceadmiral og 1854 Chef for den engelske Armé i Østersjøen; 1855 blev han atter Parlamentsmedlem og 1858 Admiral. Hans Artikler i Times om Misbrug i den engelske Marineforvaltning blev udgivne af hans Fætter 1851.

Napier, Sir Charles James, foregaaendes Fætter, engelsk General, f. 1782, d. 1853, blev 1804 Major og udmærkede sig paa Felttoget i Spanien. 1812 kjæmpede han mod Amerikanerne, deltog 1815 i Stormen paa Cambrai og blev 1821 Oberst og Guvernør paa Kefalonia. Ved sine Reformbestræbelser blev han imidlertid Lord-Overkommissæren ubehagelig og fjernedes, hvorefter han en Tid syslede med literære Arbeider. Efter 1837 at være bleven Generalmajor gik han 1841 til Indien som Chef for Troppekorpset i Bombay og fik kort efter Kommandoen i Sind og Beludsjistan. Efter de glimrende Seire ved Meanee og Hyderabad fuldendte han ved et Felttog mod Bjergfolkene paa den høire Side af Indus 1845 Landets Erobring; hans energiske Optræden paaskjønnedes af Regjeringen, men ikke af det indiske Kompagni, hvorfor han 1847 blev hjemkaldt. Men allerede 1849 sendtes han atter til Indien for at bekjæmpe Sikherne; ved hans Ankomst var imidlertid Krigen nylig endt, og han maatte nu nøie sig med at tage strenge Forholdsregler mod de Misbrug, som havde indsneget sig i Hæren. 1851 vendte han tilbage til England. — Hans Broder Sir William Francis Patrick Napier, f. 1785, d. 1860, udmærkede sig i de spansk-franske Felttog og blev senere General. Han forfattede flere Skrifter, af hvilke den velskrevne „Historie om Krigen paa den pyrenæiske Halvø og i Sydfrankrige" (6 Bd., 1828—40) er af stor Vigtighed for Krigshistorien.

Napier, John, ogsaa kaldet Neper, berømt skotsk Mathematiker, f. 1550, d. 1617, studerede i St. Andrews og bereiste senere Frankrige, Italien og Tyskland. Han gjorde sig især berømt ved Opfindelsen af Logarithmerne (s. d.).

Napier of Magdala, Robert Cornelius, Lord, berømt engelsk General, f. 1810, blev 1828 Ingeniørløitnant i Bengalen og kjæmpede 1845—46 som Brigademajor tappert mod Sikherne. Efter 1849 at have udmærket sig i Guzerate blev han Oberstløitnant, ledede 1858 Beleiringen af Lucknow og deltog i Gwaliors Erobring; 1860—61 havde han under Krigen i Kina væsentlig Del i Pekings Indtagelse, var 1861—65 Medlem af det indiske Statsraad og blev 1865 Chef for Tropperne i Bombay. 1867 fik han Kommandoen over Expeditionen til Abessinien og skilte sig saa glimrende fra dette Hverv, at han blev belønnet med Peersværdigheden og en stor aarlig Pension. 1870 gik han atter til Indien som Chef for alle Tropper der og Medlem af Statsraadet; 1876 blev han Guvernør i Gibraltar.

Napoleon, Navn paa to Keisere i Frankrige. — Napoleon den første, Bonaparte, f. i Ajaccio 1769, d. 1821, var anden Søn af Korsikaneren Carlo Bonaparte (s. d.) og Letizia Ramolini. Han fik 1779 Friplads i Militærskolen i Brienne og 1784 i Militærskolen i Paris, hvor han især lagde sig efter Mathematik. 1785 blev han Løitnant i Regimentet Lapère og 1786 i et Artilleriregiment; 1792 avancerede han til Kaptein i Artilleriet. Under den franske Revolution var der imidlertid paa Korsika udbrudt en Opstand mod Frankriges Herredømme; hele Familien Bonaparte blev dog Frankrige tro, og den unge Napoleon kjæmpede 1791 og 1793 i den franske Armé mod Korsikanerne. Familien blev derfor forvist, og Napoleon vendte tilbage til Frankrige, hvor han blev en ivrig Tilhænger af Konventet. Høsten 1793 fik han Kommandoen over Beleiringsskytset ved Toulon og tvang Byen til at kapitulere; til Belønning blev han i Febr. 1794 udnævnt til Brigadegeneral i Artilleriet; som saadan gik han til Italien, hvor han havde stor Indflydelse som Raadgiver hos Konventskommissærerne i Hovedkvarteret, især den yngre Robespierre; som Følge deraf blev han indviklet i Robespierres Fald og holdtes en kort Tid fængslet, hvorefter hans Kommando blev ham fratagen. Han levede nu en Tid i stor Nød og rugede over alskens Planer, bl. a. at tilbyde Sultanen sin Tjeneste og søge at spille en Rolle i Orienten. Efter den 13de Vendemiaire blev han imidlertid Chef for Garnisonen i Paris og dæmpede som saadan paa en blodig og energisk Maade de terroristiske Elementers Opstand i Oktober 1795. Til Belønning herfor udnævntes han til Divisionsgeneral og kort efter til Chef for Arméen i det Indre. 1796 ægtede han Josefine Beauharnais, Enken efter den under Terrorismen henrettede General Alexandre Beauharnais. S. A. fik han

Overbefalingen over Arméen i Italien og afreiste did faa Dage efter sit Bryllup. Hæren var i en sørgelig Forfatning og neppe 40,000 Mand stærk, medens Fienden, de forenede Østerrigere og Sardinier, havde 57,000 Mand i Marken. Men ved sin Felttogsplan og sine Proklamationer opnaaede den unge General at indgyde baade Officérer og Soldater Mod, og det varede ikke mange Uger, inden han efter en Række heldige Kampe kunde trænge Østerrigerne tilbage til Po. Sardinierne maatte nu slutte Vaabenstilstand mod at overgive tre Fæstninger; Napoleon gik derpaa over Po og Adda og holdt i Mai som Seierherre sit Indtog i Mailand. I Løbet af faa Uger var hele Lombardiet indtil Adige erobret og Østerrigerne indesluttede i Mantua. Efter disse glimrende Bedrifter begyndte Napoleon at handle som sin egen Herre uden at bryde sig synderlig om Regjeringens Befalinger. Fyrsterne af Parma, Modena og Sardinien samt Paven maatte slutte Vaabenstilstand og kjøbe Freden ved allehaande Afstaaelser. I Slutningen af Juli rykkede en ny østerrigsk Hær under Wurmser frem til Adige for at undsætte Mantua; men Napoleon slog den ved Lonato, Castiglione, Roveredo og Bassano, og til Slutning blev Wurmser ogsaa indesluttet i Mantua. Endnu en ny Armé under Alvinczy havde ikke bedre Lykke med sig; den blev slagen ved Caldiero og Arcole i Novbr. og ved Rivoli i Januar 1797, hvorefter den blev trængt tilbage til Tyrol; Mantua blev derpaa 2den Febr. nødt til at kapitulere. Nu var hele Lombardiet erobret, og Turen kom til Paven, som havde vist en tvetydig Holdning. Napoleon gjorde Indfald i Kirkestaten og tvang Paven til at afstræde Legationerne. Han greb nu Offensiven mod Østerrige; efter et dristigt Tog over de juliske Alper ind i Istrien, Kärnthen og Steiermark tvang han Østerrige til Fredspræliminærerne i Leoben 18de April, hvorved Lombardiet afstodes til Frankrige. Til Gjengjeld skulde Østerrige have Venedig, som nu blev okkuperet af Franskmændene og 17de Oktbr. ved Freden i Campoformio overladt til Østerrige. Lombardiet med Modena og Legationerne blev derpaa forvandlet til den cisalpinske Republik (s. d.) og Genua til den liguriske Republik (s. Genua). I December 1797 vendte Napoleon tilbage til Frankrige, hvor han blev modtagen med Enthusiasme. Direktoriet var imidlertid bange for hans Popularitet og hans Egenraadighed og søgte efter Paaskud til snarest mulig at faa ham bort fra Paris igjen. Det greb derfor med Begjærlighed hans Plan om et Tog til Orienten og satte ham i Spidsen for en Expedition, som skulde erobre Ægypten, forat Frankrige derfra kunde true Englands ostindiske Besiddelser. En Flaade og Landgangstropper organiseredes i Toulon, og 19de Mai 1798 afseilede Expeditionen, ledsaget af mange Videnskabsmænd og Kunstnere. Underveis indtoges Malta; 30te Juni landede Napoleon i Alexandria, seirede 21de Juli over Mamelukkernes Hær ved Pyramiderne og drog 4 Dage efter ind i Kairo. Ved den engelske Flaades Seier over den franske ved Abukir 1ste Aug. blev imidlertid Napoleon afskaaren fra al Forbindelse med Frankrige. Han lod sig dog ikke forskrække, men tog ivrig fat paa at organisere det erobrede Land. Vaaren 1799 trængte han frem til Syrien og beleirede St. Jean d'Acre, men maatte vende om med uforrettet Sag; derimod slog han og adspredte 25de Juli ved Abukir en tyrkisk Hær. Imidlertid var den anden Koalitionskrig udbrudt, og da Lykken var Franskmændene ugunstig, besluttede han sig til at vende hjem; 21de Aug. overgav han Kommandoen i Ægypten til Kleber og kom i Oktober tilbage til Paris. Der herskede paa dette Tidspunkt stor Misnøie med Direktorialregjeringen; denne Omstændighed benyttede Napoleon. Han forenede sig med Sieyès og med flere indflydelsesrige Generaler og iverksatte Statskupet af 18de Brumaire (9de Novbr. 1799), hvorved Direktoriet styrtedes og Konsulatet indførtes. Som „Førstekonsul" var Napoleon nu faktisk eneraadende i Frankrige; han flyttede ind i Tuilerierne og holdt et glimrende Hof, medens hans egenmægtige Optræden vakte baade Royalisternes og Republikanernes Misnøie. Fra begge Kanter blev han gjentagne Gange truet af Mordattentater. Imidlertid begyndte han atter at tænke paa Krigsbedrifter. Norditalien var under hans Fravær i Ægypten gaaet tabt, og det gjaldt nu at gjenerobre det. I Mai 1800 foretog han sit berømte Tog over Alperne og vandt 14de Juni ved Marengo en afgjørende Seier, som endte Felttoget og medførte den cisalpinske Republiks Gjenoprettelse. Foruden at sikre og udvide Frankriges Magt udadtil benyttede ogsaa Napoleon sit Herredømme til at foretage vigtige Foranstaltninger i den indre Styrelse. Forvaltningen omorganiseredes, Politiet forstærkedes og fik betydelig Magt, og ved Konkordatet med Paven af 15de Aug. 1801 blev den katholske Religion gjenindført, dog saaledes, at Geistligheden blev afhængig af Staten og ikke fik det inddragne Kirkegods tilbage. 1802 fik Napoleon sin Værdighed som Førstekonsul, der oprindelig var fastsat til 10 Aar, forlænget med 10 Aar til og udnævntes s. A. til Førstekonsul paa Livstid; kort efter forandredes Forfatningen derhen, at han næsten fik en uindskrænket Fyrstes Magt, og endelig lod han sig, efterat Cadoudals Sammensværgelse var opdaget og strengt straffet, ved hvilken Leilighed han plettede sig med Justitsmordet paa Hertugen af Enghien, af Senatet 18de Mai 1804 udraabe til „de Franskes Keiser". 2den Decbr. s. A. lod han sig og sin Gemalinde i Notre-Damekirken krone af Paven, som i dette Øiemed var hentet fra Rom, og paasatte sig selv Keiserkronen; i Mai 1805 lod han sig i Mailand krone med Longobardernes gamle Jernkrone som Konge af Italien. Det nye Keiserhof glimrede ved en storartet Pragt, og den forhenværende Friheds- og Lighedsmand omgav sig med en ny arvelig Adel; alle Institutioner, som mindede om Republiken, blev omhyggelig fjernede. Imidlertid var den tredie Koalition mod Frankrige indgaaet, og Napoleon maatte fra de Planer, han nærede mod England, vende sig mod de forbundne Russere og Østerrigere. I Septbr. 1805 gik han over Rhinen, fik Baiern, Würtemberg og Baden paa sin Side, tvang en østerrigsk Hær til at kapitulere ved Ulm og drog i Novbr. ind i Schönbrunn ved Wien. Ved Efterretningen om den franske og spanske Flaades totale Nederlag ved Trafalgar og da det saa ud til, at ogsaa Preussen vilde tiltræde Koalitionen, saa Napoleons Stilling ikke heldig ud; men han

seirede med Glans i det berømte Trekeiserslag ved Austerlitz 2den Decbr.; Russerne drog hjem, Preussen maatte slutte et ydmygende Forlig, og Østerrige tabte ved Presburgerfreden 26de Decbr. den sidste Rest af sine Besiddelser i Italien foruden Tyrol m. m. Samtidig erklærede Napoleon det neapolitanske Dynasti for affat, og inden faa Uger var hele den italienske Halvø besat af Franskmændene. Hans Forbundsfæller i Tyskland, Baiern og Würtemberg, belønnedes derimod med Titel af Kongeriger og fik sine Grændser udvidede. Efter sin Tilbagekomst til Paris i Januar 1806 begyndte han at uddele Troner til sine Slægtninger og knytte de tyske Fyrster til sig ved Slægt- og Svogerskabsbaand. Hans Broder Josef Bonaparte blev Konge af Neapel, en anden Broder, Ludvig, blev Konge af Holland, Keiserens Stedsøn Eugen Beauharnais Vicekonge i Italien, hans Svoger Joachim Murat Storhertug af Berg; han Søstre Elise og Pauline fik italienske Fyrstendømmer. Ved det i Marts udstedte Familiestatut blev samtlige Familiens Medlemmer gjorte til Keiserens afhængige Vasaller. S. A. omdannedes det tyske Keiserrige til det saakaldte Rhinforbund, hvis „Protektor" Napoleon blev. Nu fik imidlertid Frankrige ogsaa Krig med Preussen. I Dobbeltslaget ved Jena og Auerstädt slog Napoleon de preussiske Tropper 14de Oktober 1806, hvorefter han 27de Oktober drog triumferende ind i Berlin; i November var alt Land indtil Weichsel besat af Franskmændene. Efterat Russerne havde forenet sig med Preusserne, blev deres forenede Hære slagne ved Eylau 7de og 8de Februar 1807 og ved Friedland 14de Juni, hvorefter Rusland og Preussen maatte slutte Fred i Tilsit 7de og 9de Juli. Medens Rusland opnaaede fordelagtige Betingelser, mistede Preussen Halvparten af alle sine Provinser; af de erobrede Lande vestenfor Elben dannede Napoleon Kongeriget Westfalen, som han tildelte sin Broder Jerôme, medens de preussisk-polske Provinser under Navn af Hertugdømmet Warschau gaves til Kongen af Sachsen. Nu vendte Napoleon sit Blik mod den pyrenæiske Halvø. Dynastiet Braganza i Portugal erklæredes for affat, og franske Tropper besatte Landet; i Mai 1808 tvang han den spanske Konge Karl den fjerde og dennes Søn Ferdinand den syvende til at frasige sig sine Krav paa Spaniens Krone, som derpaa gaves til Josef Bonaparte, medens dennes tidligere Rige Neapel tilfaldt Joachim Murat. Spanierne lod sig imidlertid ikke godvillig paaføde den nye Konge, og der opstod en Befrielseskrig, som understøttedes af England og tvang Napoleon til vedvarende at holde en stor Del af sine Tropper paa den pyrenæiske Halvø. Vel seirede Napoleon ved sin personlige Nærværelse og drog i Decbr. 1808 ind i Madrid, men allerede efter kort Tids Forløb blev han nødt til at vende tilbage, da Østerrige gjorde store Rustninger. I April slog han gjentagne Gange Østerrigerne, forfulgte dem nedad Donau og indtog 13de Mai Wien; 17de Mai udstedte han et Dekret, ifølge hvilket Kirkestaten indlemmedes i det franske Keiserdømme; Paven (Pius den syvende) førtes fangen til Frankrige. Kort efter led Napoleon under Forsøget paa at gaa over Donau sit første Nederlag ved Aspern og Esling; men efter at have forenet sig med Prins Eugen gik han atter over Donau, seirede 5te og 6te Juli ved Wagram og fik en Uge efter istand Vaabenstilstanden i Znaim. Ved Freden i Schönbrunn 14de Oktbr. maatte Østerrige afstaa henved 1,800 Kv.mil Land, som dels føiedes til Hertugdømmet Warschau, dels omdannedes til et fransk Guvernement under Navn af de Illyriske Provinser. I de samme Dage, som Fredsslutningen fandt Sted, truedes Napoleons Liv af Stapß's Attentat, som han dog lykkelig undgik. — Efter Freden i Schönbrunn nedlagde Napoleon sine seierrige Vaaben for at beskjeftige sig med at befæste sin Trone og organisere sit Verdensrige. Flere fortjenstfulde Foranstaltninger med Hensyn til den indre Administration blev iverksatte, medens der paa den anden Side ogsaa foretoges adskilligt, som var ubetinget skadeligt, f. Ex. Indførelsen af Kontinentalsystemet, som var beregnet paa at tilføie Englands Handel et alvorligt Knæk. For at sikre sit Dynasti lod Napoleon sig ved en Senatsbeslutning af 16de Decbr. 1809 skille fra sin barnløse Ægtefælle Josefine, hvorefter han i April ægtede en Datter af sin gamle Fiende Keiser Frans af Østerrige, Erkehertuginde Marie Louise. Det eneste Barn af dette Ægteskab var en Søn, som blev opkaldt efter Faderen og strax efter sin Fødsel fik Titelen „Konge af Rom". Paa dette Tidspunkt naaede Napoleons Magt og Overmod sit Høidepunkt og begyndte at vække Uvillie endog inden hans egen Familie, som han saa rigelig havde betænkt, men som han tillige holdt i et afgjort Underdanighedsforhold. Josef Bonaparte tilbød at nedlægge Kronen; ligesaa Ludvig Bonaparte, der ogsaa virkelig gjorde det, hvorefter Holland 1810 blev indlemmet i Frankrige. Dette blev s. A. ogsaa Tilfældet med Republiken Wallis, Hansestæderne Hamburg, Bremen og Lybek, Hertugdømmet Oldenburg og en Del af Hannover. — Den Strenghed, hvormed Napoleon søgte at overholde Kontinentalsystemet, bragte ham endelig i Strid med Rusland, efterat han i flere Aar havde staaet i et personligt Venskabsforhold til Keiser Alexander den første. Denne negtede at overholde Kontinentalsystemet længer og lod engelske Varer indføres til Rusland. Napoleon benyttede Anledningen, idet han nu vilde gjøre det af med den eneste jevnbyrdige Medbeiler, han endnu havde i Europa. Men dette Skridt ledede til hans Fald, netop som hans Magt stod paa det høieste. Vaaren 1812 begav han sig til Tyskland efter at have opbudt alle sine Vasaller og Forbundsfæller til et Felttog mod Rusland; efter i Dresden at have samlet de tyske Fyrster om sig gik han til den store Armé, som han havde trukket samme ved Weichsel, og som i det hele talte ca. ½ Million Mand. 24de Juni overskred han Niemen, slog Russerne 17de Aug. ved Smolensk og 7de Septbr. ved Borodino og drog 14de Septbr. som Seierherre ind i Moskva, hvor han agtede at opholde sig Vinteren over. Men allerede næste Dag blev Byen stukken i Brand. Ilden rasede i 5 Dage og ødelagde hele den rige By; mange af de franske Soldater omkom. Efter en Maaneds forgjeves Fredsunderhandlinger maatte Napoleon endelig beslutte sig til at trække sig tilbage med sin af Kampe og Savn allerede stærkt svækkede Hær. Dette Tilbagetog er et af de sørgeligste, Krigs-

historien véd at melde om; Veiret blev i November usædvanlig strengt, og Tusender af Soldater bukkede under for Frost og Hunger. Overgangen over Beresina 26de—28de November fuldendte Hærens Opløsning, og kun ringe Rester gjensaa sit Hjem. Midt under dette Tilbagetog fik Keiseren høre om Malets Sammensværgelse i Paris; han overgav Kommandoen til Murat og ilede inkognito til Paris, hvor han ankom 19de Decbr. Han begyndte strax paa omfattende Rustninger og opnaaede virkelig Vaaren 1813 at stille en ny stor Armé i Marken; med denne beseirede han gjentagne Gange Russerne, der støttedes af Preusserne, som nu havde reist sig. Imidlertid fandt han det snart raadeligst at indlade sig paa Underhandlinger; da disse ikke førte til noget Resultat, begyndte Kampen igjen, idet ogsaa England, Sverige og senere Østerrige sluttede sig til hans Fiender. Det tre Dages „Folkeslag“ ved Leipzig i Oktober endte med Franskmændenes fuldstændige Nederlag, og Napoleon maatte trække sig tilbage til Frankrige; samtidig befriede Spanien sig ganske fra Franskmændene. De Allierede indlod sig dog i Forhandlinger med ham og opstillede som sit Forlangende, at det franske Herredømme skulde indskrænkes til Frankriges „naturlige Grændser“, samt at de gamle Dynastier i de af ham erobrede Lande skulde gjenindsættes. Paa hans undvigende Svar gik de Allierede Nytaarsdag 1814 over Rhinen, medens en engelsk Armé under Wellington over Pyrenæerne rykkede ind fra Spanien. Samtidig viste der sig for første Gang siden 1802 en Opposition mod Keiseren i Deputeretkammeret; han opløste det i Vrede, paalagde egenmægtig nye Skatter og udskrev Rekruter; men Franskmændenes gamle Begeistring for ham var borte. Dog blev Napoleon haardnakket ved at afslaa alle Fredstilbud, blindt stolende paa sin gamle Lykke. Efter flere uheldige Slag fattede han den fortvivlede Beslutning at gaa til Lothringen og der falde de Allierede i Ryggen. Men de rykkede frem mod Paris, som 31te Marts maatte kapitulere. Ved Efterretningen herom traf han sig i Hast tilbage med Resterne af sin Hær til Fontainebleau, men afstod paa sine Marskalkers Forlangende fra at levere et Hovedslag. Senatet besluttede imidlertid 3die April hans Afsættelse, og han takkede nu af til Fordel for sin Søn; dette blev imidlertid forkastet, og den 11te April maatte han bekvemme sig til at aftakke uden Betingelser; han skulde for Fremtiden have Øen Elba som suverænt Fyrstendømme og 2 Mill. Frks. i aarlig Pension; 400 Mand af hans Garde fik Lov til at følge ham. 20de April forlod han Fontainebleau, indskibede sig efter at have maattet taale alskens Forhaanelser af Folket, den 28de April og ankom 3die Mai til Elba. — Efter en kort Tid at have taget sig alvorlig af sit lille Fyrstendømmes Forvaltning begyndte han imidlertid snart at omgaaes med dristige Planer. Den franske Regjering opfyldte ikke sine Forpligtelser mod ham, og dette æggede ham til hans djærve Forehavende; de Misfornøiedes Antal i Frankrige var stort under det nye Regime, og desuden var Tidspunktet ogsaa forsaavidt beleiligt, som Stormagterne netop paa Wienerkongressen var komne i Strid om det polske og det sachsiske Spørgsmaal. Under disse Omstændigheder gik Napoleon i dybeste Hemmelighed 26de Febr. 1815 med 900 Soldater ombord paa et Skib og landede 1ste Marts paa Kysten af Provence. I de første Dage efter hans Landgang viste Befolkningen sig vaklende; men efterhvert som han drog frem hilsedes han med stedse stærkere Jubel, og de Tropper, som sendtes mod ham, gik samtlige over til ham. Allerede den 20de Marts holdt han sit Indtog i Paris, hvorfra Ludvig den attende med Hoffet Dagen i Forveien var flygtet; hele Frankrige havde han uden Sværdslag faaet paa sin Side. For at vinde de Liberale foretog han Reformer i Forfatningen og Forvaltningen, hvorefter han med Jubel hyldedes paa Marsmarken 1ste Juni. Men de europæiske Magter vilde ikke anerkjende det gjenoprettede Keiserrige, og de Forhaabninger, han havde stillet til deres Uenighed, slog feil; de forenede sig tvertimod og udtalte en formelig Achtserklæring mod ham. Imidlertid fik han samlet en stærk Hær, hvormed han 14de Juni rykkede ind i Belgien for at slaa de der samlede Englændere og Preussere, førend Russerne og Østerrigerne fik Tid til at indfinde sig. Efterat han 16de Juni havde slaaet Preusserne ved Ligny, vendte han sig mod Englænderne; i Slaget ved Waterloo kom Preusserne disse til Hjelp, og Franskmændene led et frygteligt Nederlag. 20de Juni kom Napoleon efter en ilsom Flugt til Paris; her var Stemningen atter slaaet om til Ligegyldighed for ham, og man begyndte paany at kræve hans Tronfrasigelse. Den 22de Juni frasagde han sig ogsaa for anden Gang Tronen til Fordel for sin Søn. Saaledes endte „de 100 Dage.“ Efter nogle Dages Ophold paa Malmaison gik Napoleon til Rochefort for derfra at begive sig til Amerika; ved hans Ankomst 3die Juli var imidlertid Havnen allerede sperret af engelske Krigsskibe. For ikke at falde i Fastlandsmagternes Hænder besluttede han nu at appellere til Englands Høimodighed; han skrev et Brev til Prinsregenten, hvori han udtalte, at han stillede sig under Beskyttelse af den største og ædelmodigste af sine Fiender, og gik 15de Juli ombord paa det engelske Linieskib „Bellerofon“. Han fik dog ikke Tilladelse til at gaa i Land i Plymouth eller stille sig under de engelske Loves Beskyttelse; derimod blev de allierede Magters Beslutning ham meddelt. Han skulde deporteres til den engelske Ø St. Helena i Atlanterhavet. Den 7de Aug. gik han ombord paa et engelsk Linieskib, som 16de Oktbr. ankom til St. Helena. Her fik han Ophold i en Bygning i Longwood, hvor han tilbragte sine sidste 6 Leveaar i Fællesskab med nogle af sine trofaste Generaler, som havde faaet Tilladelse til at dele hans Exil. Den engelske Guvernør Hudson Lowe bevogtede ham nøie og synes at have behandlet ham langt strengere, end nødvendigt var. De idelige Stridigheder med ham i Forbindelse med det mindre sunde Klima undergravede Napoleons Helbred, og den 5te Mai 1821 døde han af Mavekræft. Hans Lig blev begravet i en liden romantisk Dal paa Øen, et af hans Yndlingssteder, og Graven dækkedes af en simpel Sten med et eneste „N“ som Indskrift. 1840 gav den engelske Regjering Tilladelse til at opgrave Liget, som derefter paa et fransk Linieskib kommanderet af Prinsen af Joinville førtes til Paris og med stor Høitidelighed bisattes i Invalidekirken.

— Napoleons literære Arbeider udkom 1821—22 samlede i 6 Bd.; desuden udgav Generalerne Gourgaud og Montholon 1822—24 i 8 Bd. de Memoirer, som han paa St. Helena dikterede dem. Af hans Breve er flere Samlinger udkomne. Som naturligt er, har et meget stort Antal Historikere beskjeftiget sig med Napoleons Historie; men de færreste af dem har leveret noget virkelig upartisk og paalideligt Billede af den mærkelige Mand. Den utvivlsomt bedste af alle Biografier over ham er Lanfreys „Histoire de Napoléon I“ (Paris, 1867 flgg.). — **Napoleon den anden** kaldtes af Bonapartisterne Napoleon den førstes eneste ægtefødte Søn, f. 1811, d. 1832. Som i Faderens Biografi ovenfor nævnt fik han allerede strax efter sin Fødsel Titel af „Konge af Rom.“ Ved begge sine Tronfrasigelser søgte Napoleon forgjeves at sikre ham Tronfølgen. 1814 var han med sin Moder ført til Schönbrunn ved Wien, hvor han blev opdragen under Bedstefaderen Frans den førstes Opsyn. Man tænkte først paa at lade ham efter Moderen faa Arveretten til Parma, men gav ham senere Hertugdømmet Reichstädt i Bøhmen, efter hvilket han fik Titelen Hertug af Reichstädt. Han skal have været begavet og haabefuld og særlig havt Interesse for Militærvæsenet, men bortrykkedes allerede 21 Aar gl. af Tæring. — **Napoleon den tredie**, egentl. **Charles Louis Napoleon Bonaparte**, f. 1808, d. 1873, var Søn af Napoleon den førstes Steddatter Hortense Beauharnais i hendes Ægteskab med Ludvig Bonaparte, Konge af Nederlandene. Som Barn var han meget afholdt af Napoleon den første, og han betragtedes før dennes Søns Fødsel almindelig som Arvingen til det franske Keiserrige. Efter den anden Restauration maatte han med sin Moder forlade Frankrige og opholdt sig derpaa i Tyskland og Schweiz, idet han uddannede sig til Artilleriofficér under Veiledning af den schweiziske General Dufour. Efter Julirevolutionen søgte han om Tilladelse til at vende tilbage til Frankrige; da dette negtedes, gik han til Italien, hvor han sammen med sin ældre Broder blev udvist fra Neapel som meddelagtig i en politisk Demonstration; begge Brødre deltog senere i Opstanden i Romagna. Efter Broderens Død i 1831 maatte Louis Napoleon flygte til England, hvorfra han atter begav sig tilbage til Schweiz. Her syslede han hovedsagelig med Forfatterarbeider. 1832 udgav han Skriftet „Rêveries politiques“, hvori han udtalte som sin Overbevisning, at Frankrige kun kunde reddes ved et napoleonsk Keiserdømme med demokratiske Institutioner. Da Napoleon den førstes Søn døde s. A., blev han den nærmeste Arving til Bonaparternes Krav paa den franske Trone. Som Resultater af hans literære Virksomhed udkom 1833 endvidere „Considérations politiques et militaires sur la Suisse“ og 1835 en „Haandbog i Artilleri“. Imidlertid var han bleven udnævnt til Kaptein i det schweiziske Artilleri. — Ved gjentagne Besøg i Baden-Baden havde han lært at kjende en Del misfornøiede Officérer af den franske Garnison i Strasburg og besluttede ved deres Hjelp at sætte sig i Besiddelse af denne Fæstning for derpaa at forsøge paa at gjenoprette Keiserdømmet. Ved Persignys Hjelp fik han arrangeret en Sammensværgelse i Strasburg, hvor han selv hemmelig indfandt sig 28de Oktbr. 1836 og et Par Dage efter hyldedes som Keiser af det 4de Artilleriregiment. Da han ogsaa indfandt sig i Kasernen hos det 46de Infanteriregiment, blev han imidlertid arresteret og sendt til Paris. Her fik han den Meddelelse, at han ikke vilde blive stillet for Domstolene, men transporteret til Amerika. I Marts 1837 kom han til New-York, men vendte efter kort Tid tilbage ved Efterretningen om Moderens Sygdom og tog atter Ophold i Schweiz, hvor han i Thurgau var Gjenstand for almindelig Sympati og endog valgtes til Medlem af det store Raad. Af Frygt for den farlige Prætendent forlangte den franske Regjering 1838 hans Udvisning af Schweiz; dette blev afslaaet, men han foretrak selv frivillig at udvandre til England, hvor han 1839 fuldendte sit Skrift „Des idées Napoléoniennes“. Da der Vaaren 1840 begyndte at blive Tale om at flytte hans store Onkels Lig til Frankrige, udgav han Flyveskriftet „L'idée Napoléonienne“ og begyndte at forberede sig paa et nyt Coup de main. 4de Aug. 1840 indskibede han sig med Persigny, Montholon, Dr. Conneau og ca. 50 bevæbnede Ledsagere og landede den 6te i Boulogne, overrumplede Toldvagten og drog med en afrettet Ørn (Keiserdømmets Symbol) over sit Hoved ind i Byen. Garnisonen lod sig imidlertid ikke vinde for hans Plan, og han maatte ty tilbage til sit Skib; men Baaden kantrede, og han blev af Garnisonens Soldater opfisket og holdt i Arrest. Den 6te Oktbr. dømtes han af Pairskammeret efter et glimrende Forsvar af Berryer til livsvarigt Fængsel og førtes Dagen efter til Citadellet Ham i Departementet Somme, hvor han tilbragte halvsjette Aar, syslende med literære Arbeider. Hans mærkeligste Skrift fra denne Periode er „Om Pauperismens Udryddelse“ (1844), hvori han udtalte stærkt socialistiske Anskuelser. 25de Mai 1846 lykkedes det ham forklædt som Murerarbeider at flygte fra Ham, hvorefter han begav sig til England. Efter Februarrevolutionens Udbrud 1848 skyndte han sig til Paris og tilbød Republiken sin Tjeneste, men vendte paa den provisoriske Regjerings Opfordring tilbage til England. Efterat Nationalforsamlingen havde bestemt, at Forvisningsdekretet mod Bonaparterne skulde ophæves, valgtes han i fire Departementer til Medlem af Nationalforsamlingen, men afslog at modtage Valget; først efterat han 17de Septbr. paany var bleven valgt i Paris og fem andre Departementer, kom han til Paris og indtog sin Plads i Nationalforsamlingen, idet han protesterede mod at være Prætendent. Uagtet han tog liden Del i Forsamlingens Arbeider, blev hans Navn stadig mere populært, og ved Præsidentvalget 10de Decbr. udkaaredes han med over sex Mill. Stemmer af næsten otte Mill. til den franske Republiks Præsident. I Begyndelsen regjerede han med et parlamentarisk Ministerium uden bestemt Partifarve; men snart udnævnte han et nyt Kabinet af sine personlige Tilhængere og agiterede ivrig for at befæste sin Popularitet og fremmane Minderne om det første Keiserdømme. Ved Toget til Rom for at støtte Paven søgte han at vinde Geistligheden og ved Forslag om Gjenindførelse af den almindelige Stemmeret tillige den store Mængde. 1850 dreves især voldsomme Agitationer blandt Soldaterne, og i Januar 1851 følte Præsidenten sig stærk nok til at fjerne General Changarnier fra Posten som Chef

for Tropperne i Paris. Efterat hans Forslag om en Revision af Forfatningen, hvorved bl. a. skulde opnaaes, at Præsidenten efter endt Funktionstid kunde gjenvælges, i Juli 1851 var forkastet af Nationalforsamlingen, skjønt det i Forveien var bifaldt af Flerheden af Departementsraadene, og da et andet Forslag om Indførelse af almindelig Stemmeret fik samme Skjebne i November, bestemte han sig til at gjøre Statskup. Dette fandt Sted den 2den Decbr. og fik et for den ærgjerrige Præsident heldigt Udfald ved St. Arnauds, Mornys og Maupas's Bestræbelser. Nationalforsamlingen opløstes og Førerne for dens Opposition fængsledes og forvistes; en Opstand i Paris 3die og 4de Decbr. kuedes med Vaabenmagt, hvorefter den nye Tingenes Orden 20de og 21de December ved en Folkeafstemning sanktioneredes med nær halvottende Mill. St. „Prins-Præsidenten“ gav nu 10de Januar 1852 en ny Forfatning, der hjemlede ham selv uindskrænket monarkisk Magt. Det gjaldt nu kun om ogsaa i Navnet at faa Keiserdømmet gjenoprettet; ved Rundreiser og Banketter agiterede Præsidenten personlig, og hans Tilhængere gjorde allehaande Anstrengelser for at stemme Folket efter hans Ønsker. Ogsaa denne Gang havde han Held med sig; efterat Senatet ved en Beslutning af 7de Novbr. 1852 havde gjenoprettet det arvelige Keiserdømme, blev denne Foranstaltning atter bifaldt ved en Folkeafstemning med henved otte Mill. St. Paa Aarsdagen for Statskupet, 2den Decbr., holdt „Napoleon den tredie, af Guds Naade og Nationens Villie Franskmændenes Keiser,“ sit Indtog i Tuilerierne. Efter forgjeves at have friet til flere tyske Prinsesser erklærede den nye Keiser i Januar 1853 i et Manifest, at han med Hensyn til sit Ægteskab vilde følge sit Hjertes Tilbøielighed og gifte sig med den spanske Grevinde Eugenie de Montijo. Ægteskaber fandt Sted 30te Januar; den eneste Frugt deraf var en Søn Napoleon Eugène Louis Jean Joseph, f. 1856. Det nye Keiserdømme blev anerkjendt af de europæiske Magter, af Østmagterne dog kun modstræbende. At den russiske Keiser negtede efter gammel Skik blandt Fyrsterne at tiltale Napoleon som sin „Broder“, fornærmede ham stærkt og var rimeligvis en af de medvirkende Grunde til Krimkrigens Udbrud. Denne Krig gav Anledning til, at Frankrige kom i Forbund med England og senere med Sardinien, samt til, at der skete Tilnærmelser mellem det nye franske Keiserhof og Europas ældre Hoffer. Efter Krimkrigens Slutning stod Frankrige som Europas første Stormagt, og alle andre Stater tragtede efter dets Venskab; det ene fyrstelige Besøg i Paris afløste det andet. 1857 fængsledes i Paris tre Italienere, som forberedte et Attentat mod Keiserens Liv; et andet fandt Sted i Januar 1858, iverksat af fire Italienere, Orsini, Pieri, Rudio og Gomez, af hvilke de to første, da Attentatet var mislykket, henrettedes, hvorimod de to sidste blev deporterede. Disse Attentater foranledigede, at de til Beskyttelse for Keiserens Person sigtende Forholdsregler skjerpedes betydelig. — Efter Krimkrigens Slutning begyndte Napoleon at fæste Blikket paa Italien i den Hensigt at fortrænge Østerrigerne fra deres dominerende Stilling paa Halvøen. I Aug. 1858 fandt der en hemmelig Sammenkomst Sted i Plombières mellem Napoleon og den sardinske Førsteminister Grev Cavour, og ved Nytaarsaudiensen i Tuilerierne 1ste Jan. 1859 udtalte Napoleon til den østerrigske Gesandt sin Beklagelse over, at Forholdet mellem de to Stater ikke længer var saa godt som tidligere. Efterat Østerrige havde angrebet Sardinien, udstedte Napoleon 3die Mai sit Krigsmanifest, forlod 10de Mai Paris og afreiste til Italien, hvor han i Juni seirede over Østerrigerne ved Magenta og Solferino. Men kort efter den sidstnævnte Seier holdt han pludselig inde, sluttede med Østerrigerne Freden i Villafranca, hvorved Lombardiet afstodes, og vendte tilbage til Frankrige. Kort efter udstedte han en almindelig Amnesti for politiske Fanger og Deporterede fra Aarene 1848—51. Begivenhederne i Italien gik imidlertid ikke ganske efter Ønske. Kun med Møie lykkedes det for Napoleon at bevare den betydelig beskaarne Kirkestat for Paven. Til Løn for sine Tjenester fik Frankrige af Sardinien afstaaet Savoyen og Nizza, som ved en Folkeafstemning med stor Pluralitet udtalte sig for Tilslutning til Frankrige. I Betragtning af Italienernes nationale Uvillie mod den franske Besætning i Rom gik Frankrige ind paa at trække sine Tropper tilbage, hvilket fandt Sted i Slutningen af 1866. Men da et Aar efter Garibaldi gjorde sit Friskaretog til Rom, sendte Napoleon atter Tropper did, hvilke seirede ved Mentana og blev i Rom for at beskytte Paven. — Ved Toget til Mexiko, der blev et stort Fiasko, svækkede Napoleon betydelig sin Anseelse. Ogsaa en hel Del andre, mere eller mindre fantastiske Planer og Foretagender gik op i Røg. Til Preussen, hvis Magt daglig øgedes, søgte han længe at bevare et venskabeligt Forhold; men Bismarcks voxende Indflydelse og Overlegenhed som Statsmand fordærvede senere Forholdet og ledede tilslut til den Krig, der gjorde Ende paa Keiserens Regjering. Imidlertid havde de uheldige udenrigspolitiske Begivenheder ledet til en stedse større Misnøie med Keiserdømmet ogsaa indenlands. Oppositionen i Nationalforsamlingen voxede fra kun 5 Medlemmer i 1857 til 93 i 1869; derhos dannede der sig et Centrumsparti, som Napoleon ingenlunde ubetinget kunde stole paa. Ængstelig over disse forandrede Forhold forsøgte han i 1870 ved flere Reformer at stille Folket tilfreds, men det var da allerede forsent; Franskmændene havde nu faaet nok af det andet Keiserdømme. Anledningen til dettes Fald blev den Krig, som Napoleon i Juli 1870 var uforsigtig nok til at erklære Preussen, netop i den Hensigt at styrke sin Regjering ved en berømmelig Vaabenbedrift. Anledningen til denne Krig fandt han i en Hohenzollers Kandidatur til den ledige spanske Trone. Om Krigens Forløb se Art. Fransk-tyske Krig. 2den Septbr. blev Keiseren tagen tilfange ved Sedan, og allerede 4de Septbr. proklameredes i Paris Keiserdømmets Afskaffelse og Republikens Gjenoprettelse. Den fangne Exkeiser førtes til Slottet Wilhelmshöhe ved Kassel, hvor han blev til 19de Marts 1871; i Mellemtiden havde den franske Nationalforsamling næsten enstemmig bekræftet hans Afsættelse. Han protesterede vistnok mod denne Beslutning, men gjorde intet Skridt for at gjenvinde sin tabte Krone; med sin Hustru og Søn begav han sig til Chislehurst i Nærhe-

den af London, hvor han tilbragte Resten af sit Liv; her døde han 9de Januar 1873 som Følge af en Operation for Stensmerter. Han efterlod sig flere literære Arbeider, som efter hans Død blev udgivne; af hans i levende Live udkomne Skrifter er foruden de allerede nævnte især at mærke hans „Julius Cæsars Historie" (2 Bd., 1865—66), grundet paa Undersøgelser, som han for sin Regning lod foretage af et stort Antal lærde Arkæologer. — Hans Søn (se ovenfor) proklameredes ved opnaaet Myndighedsalder af det bonapartistiske Parti som dets Hoved under Navn af Napoleon den fjerde, men faldt Vaaren 1879 i Krigen i Zululandet, i hvilken han deltog som Frivillig i den engelske Armé.

Napoleonider, Ætlingerne af Napoleon den første og hans Brødre.

Napoleonsdagen, Napoleon den førstes Fødselsdag, 15de August, feiredes i Frankrige under Keiserdømmet som Festdag.

Napŏli, se Neapel.

Narbonne (udt. Narbonn), By i det franske Departement Aude, ved Narbonnekanalen, 12 Mil sydvest for Montpellier, med 18,000 Indb. og særdeles livlig Industri. Byen grundedes 118 f. Kr. af den romerske Konsul Qvintus Marcius Rex og havde i Middelalderen udstrakt Handel med Orienten.

Narcisfamilien, Plantefamilie af de énfrøbladede; herhen hører Narcisslægten (Narcissus), som har underjordisk Løg, linieformede Blade og éneller flerblomstrede Stilke, Blomster med langt, cylindrisk Rør og 6delt Krave samt en Bikrone af forskjellig Form. For sine smukke Blomsters Skyld dyrkes flere Arter almindelig i Haver, saaledes Paaskeliljen (Narcissus pseudonarcissus), med gule Blomster, og Pintseliljen (Narcissus poëticus), med hvide Perigonblade og gul Bikrone, kantet med gulrødt. Pintseliljens Blomster er vellugtende; baade den og Paaskeliljen har énblomstrede Stilke og er narkotiskgiftige.

Nardini, Pietro, berømt italiensk Violinist, f. 1722, d. 1793, var Tartinis mest fremragende Elev. Fra 1770 var han Solo-Violinist og Orkesterdirigent i Kapellet i Florens. Han var især glimrende i sit Foredrag af Adagioer og skrev flere Kompositioner for Violin, især af alvorlig Karaktér.

Narenta, Flod i Dalmatien, kommer fra Herzegowina og falder gjennem 12 Arme i det Adriatiske Hav. Den er ca. 50 Mil lang og bekjendt for sin Fiskerigdom.

Narew, Biflod til Bug, udspringer i Lithauen og udmunder ved Sierok; den er 57 Mil lang og seilbar.

Nargileh eller **Vandpibe**, en eiendommelig Slags Tobakspibe, som er meget yndet i Orienten. Hovedet sidder paa en lufttæt, helst med Vand fyldt Beholder og kommunicerer kun med denne gjennem et Rør, som udmunder under Vandet; Piberøret udmunder paa Beholderens indvendige Side over Vandet, saa at Røgen for at komme til Munden maa passere Vandet, hvorved den afkjøles og mister adskilligt af de deri indeholdte giftige Stoffer.

Nargø, Ø i den Finske Bugt, 2 Mil nordvest for Reval, med et Fyrtaarn.

Narhval, (Monodon monoceros), en Art af Tandhvalerne, mangler Rygfinne og kan opnaa en Længde af henimod 6 Meter. Af Farve er den i voxen Tilstand gulhvid med mørkere Pletter. Den er næsten ganske tandløs, naar undtages Hjørnetænderne, som igjen til Gjengjeld hos Hannen opnaar en betydelig Længde og voxer frem af Munden i horizontal Stilling; det er især den venstre, som kan blive lige til over 3 Meter lang; den er ret og udvendig spiralfuret. Tanden tjener til samme Brug som Elfenben. I Polaregnene, som er Narhvalens udelukkende Opholdssted, spises dens Kjød.

Narkissos, i latinsk Form Narcissus, efter de græske Sagn en skjøn ung Mand, som forsmaaede alles Kjærlighed; til Straf herfor opfyldte Nemesis ham med lidenskabelig Kjærlighed til sit eget Billede, som han saa i Speil i en Kilde, saa at han fortæret af Længsel sygnede hen eller, efter andre Sagn, dræbte sig selv. Af hans Blod opvoxede den efter ham opkaldte Blomst, der hos Grækerne var Symbol paa Forgjængeligheden og Døden.

Narkose, den Tilstand, hvori Organismen kommer ved Nydelsen af narkotiske Midler.

Narkotin, se Opium.

Narkotiske Stoffer, bedøvende Midler, kaldes en Gruppe som Lægemidler anvendelige Stoffer, der allerede i forholdsvis ringe Mængder virker lammende paa Hjernen og Rygmarven. Da denne Lammelse selv ved smaa Doser kan medføre Døden, regnes de narkotiske Stoffer til Giftene. De fleste skriver sig fra Planteriget og bestaar af Kulstof, Vandstof, Surstof og Kvælstof. Blandt de mest bekjendte er Nikotin i Tobak, Morfin i Opium, Stryknin i Bræknødden, Atropin i Belladonna og Blaasyre i bitre Mandler o. a. beslægtede Træers Frugter og andre Dele. Flere af de narkotiske Midler benyttes i meget smaa Kvanta som Nydelsesmidler, saaledes Morfin og Nikotin. I den nyere Tid har desuden den organiske Kemi ad synthetisk Vei forsynet os med enkelte narkotiske Stoffer af stort Værd, som f. Ex. Klorat og Kloroform.

Narni, By i den italienske Provins Perugia, ved Floden Nera, med 10,000 Indb. Her var Keiser Nerva født.

Naro, By paa Sicilien, sydost for Palermo, med 11,000 Indb. og Handel med Sydfrugter.

Narrefest, kaldtes en Fest, som fra det 5te Aarh. feiredes af Prester og Lægfolk med en Række naragtige Ceremonier. Tiden var i December og Januar, fra Jul til sidste Søndag efter Helligtrekongersdag. Efterhaanden udartede Narrefesterne til rene Karikaturer og Bespottelser af det Hellige, og der udstedtes Forbud mod dem, men først i Midten af det 16de Aarh. forsvandt de ganske.

Narses, berømt græsk Hærfører i det 6te Aarh., var af Fødsel en Persarmenier og levede som Eunuk ved Hoffet hos Keiser Justinian den første, der gjorde ham til sin Skatmester. 538 sendtes han, efter allerede tidligere at have udmærket sig som Feltherre, til Italien med en Hær for at støtte Belisar mod Østgoterne, men kom i Uenighed med ham og tilbagekaldtes 539. 552 sendtes han atter til Italien med en Hær, sammensat af mange forskjellige Nationer og slog Østgoterne

ved Gubbio, hvor deres Konge Totilas faldt. Efter at have indtaget Rom drog han 553 mod Tejas, den nye Goterkonge, og slog Goterne ved Mons Lactarius, hvor Kongen faldt. Medens Narses derpaa var beskjeftiget med at erobre flere Byer, drog Skarer af Franker og Allemanner herjende gjennem Landet; Narses slog og tilintetgjorde Størstedelen af dem ved Casilinum 554. I de nærmeste Aar overgav alle de Byer, som endnu var i Goternes Besiddelse, sig til Narses, som derpaa i Egenskab af Exarkh styrede Italien med stor Dygtighed, om end paa en egennyttig Maade, indtil 567, da han maatte nedlægge sin Værdighed. Kort efter døde han i Rom.

Narußewicz, Adam Stanislav, polsk Historiker og Digter, f. 1733, d. 1796, indtraadte 1748 i Jesuiterordenen og blev senere Lærer ved Jesuiterkollegiet i Warschau. Efter Ordenens Ophævelse blev han Biskop. 1773 fik han af Kong Stanislaus August det Hverv at skrive Historien om Polens første Deling; da dette Arbeide, som ikke blev trykt, vandt Kongens Bifald, fik Narußewicz hans Understøttelse for at kunne skrive en omfattende Polens Historie, hvoraf 2—7 Bd. udkom 1780. Til første Bind efterlod han Materialsamlinger, efter hvilke det blev redigeret efter hans Død. Hans Verk vidner om omfattende Kundskaber og skarp Kritik og er skrevet i et sammentrængt, simpelt Sprog. Han har ogsaa forfattet Idyller og Satirer og oversat Tacitus til Polsk.

Narva eller **Narova**, By med Havn i det russiske Guvernement Petersburg, ved Udløbet af Floden Narova, med 7,000 Indb., var tidligere en stærk Fæstning. Her seirede Karl den tolvte 21de Novbr. 1700 over Russerne.

Narvaëz, Ramon Maria, Hertug af Valencia, spansk Marskal og Statsmand, f. 1800, d. 1868, kjæmpede 1820 under Mina i Katalonien, blev 1834 Kaptein i et Jægerregiment og udmærkede sig saaledes, at han allerede 1836 blev Brigadegeneral. Efter at have renset La Mancha for de karlistiske Bander deltog han 1838 sammen med General Cordova i en Opstand i Sevilla og flygtede derefter til Paris, hvor han sluttede Forbund med den fordrevne Dronning Maria Christina for at styrte Regenten Espartero. Forsøget fandt Sted 1841, men mislykkedes. Under den almindelige Opstand mod Espartero 1843 landede Narvaëz i Valencia og fik stor Tilslutning; i Juli overgav Hovedstaden sig til ham. Efter Dronningens Tilbagekomst dannede han i Mai 1844 et moderat Ministerium og lod Forfatningen af 1837 undergaa en grundig Revision i konservativ Aand. 1844 blev han Marskal og 1845 Grande af 1ste Klasse. 1846 styrtedes hans Kabinet, og han blev Gesandt i Paris, men kaldtes allerede 1847 tilbage og dannede et nyt Ministerium, som blev staaende til Januar 1851. Derpaa stillede han sig i Spidsen for Oppositionen mod Hoffets reaktionære Politik, men kom først 1856 atter til Roret som Førsteminister; som saadan heldede han selv til den reaktionære Politik og maatte gaa af 1857. 1864—65 var han paany Førsteminister. Sommeren 1866 hjalp han til at bekjæmpe Militæropstanden i Madrid og blev kort efter igjen Første- samt Krigsminister, i hvilken Stilling han til sin Død ved Tvangsforholdsregler søgte at støtte Dronning Isabellas vaklende Regjering.

Narve, en Dominikanermunk, som paa Magnus Lagabøters Tid blev Biskop i Bergen. 1284 valgte Nidaros's Korsbrødre ham enstemmig til Erkebisp, som man formoder efter Kong Erik Prestehaders Ønske, da Narve var Kongens personlige Ven og en af de faa Geistlige, som holdt med ham, men Valget blev kasseret af Paven. Under Krigen med Danmark og Sverige benyttedes han som Underhandler med disse Magter, og var en af dem, som paa Norges Vegne underskrev Vaabenstilstanden til Hindsgavl (25de Septbr. 1295). Han døde 1304.

Nasal, lat., som henhører til Næsen. — Nasallyd, Næselyd.

Nashua, By i den nordamerikanske Stat New-Hampshire, ved Floden Merrimac, med 13,400 Indb.

Nashville (udt. Næsjvil), Hovedstad i den nordamerikanske Stat Tennessee, paa den venstre Bred af Cumberlandfloden, med 43,400 Indb. (1880), særdeles livlig Handel og Industri samt et Universitet.

Nasik, By i det engelske Guvernement Bombay i Ostindien, ved Fl. Godaveri, med 23,000 Indb., er et af Hinduernes mest besøgte Valfartssteder.

Nasiræer, d. e. indviet, hos Jøderne i Oldtiden Benævnelse paa Personer, som paa en bestemt Tid eller for hele Livet aflagde Løfte om ikke at nyde berusende Drikke, ikke at afrage sit Hovedhaar og ikke at gjøre sig uren ved at berøre Lig (4 Mos. 6, 2 o. ff.). Som saadanne Nasiræere nævnes i Bibelen bl. a. Samson og Profeten Samuel.

Nasred-Din, Shah af Persien, f. 1831, besteg Tronen 1848. Han har 1873 og 1878 bereist Europa.

Nassau, tidligere et suverænt Hertugdømme i Tydskland, siden 1866 en Del af den preussiske Provins Hessen-Nassau, 72 Kv.mil stort, med ca. 468,000 Indb. — Nassau var i Oldtiden i Alemannernes Besiddelse; disse blev overvundne af Frankerne, hvorefter Landet kom til det frankiske, senere til det tyske Rige. Det nassauske Fyrstehus stammer fra Greverne af Laurenburg, som hvis Stamfader nævnes Otto af Laurenburg, Broder af Kong Konrad den første. Fra 1160 kaldte disse Grever sig Grever af Nassau. Ottos Søn Walram den første havde to Sønner, fra hvem to Linier af Slægten nedstammede, Walram den anden og Otto, hvilken sidstes Efterkommere kaldte sig Grever af Nassau-Gjeldern og uddøde 1423. 1806 blev Nassau Hertugdømme, idet det tiltraadte Rhinforbundet; Fyrst Vilhelm af Nassau-Weilburg (f. 1792, d. 1859) samlede 1816 hele Nassau og førte en reaktionær Regjering; under hans Søn Adolf blev man nødt til at indføre endel Reformer, paa hvilke der dog efter kort Tids Forløb fulgte en stærk Reaktion. Efter heftige Partikampe blev Hertugen 1866 forjaget, hvorpaa Landet med Befolkningens Tilslutning indlemmedes i Preussen.

Nastrond, se Gudelære, den nordiske.

Nat, Tidsrummet fra Solens Nedgang til dens Opgang. Dette Tidsrums Længde er forskjellig efter Aarstiderne og efter ethvert Steds geografiske Brede. Under Ækvator er Dag og Nat

altid lige lange; paa ethvert andet Sted af Jorden hersker der derimod Forskjel, og kun paa to Tidspunkter af Aaret, Vaar- og Høstjevndøgn (21de Marts og 23de September) er Dag og Nat lige lange over hele Jorden. Den korteste Nat indtræffer ved Sommersolhverv (21de Juni paa den nordlige og 21de Decbr. paa den sydlige Halvkugle), den længste ved Vintersolhverv (21de Decbr. paa den nordlige og 21de Juni paa den sydlige Halvkugle.) Jo nærmere et Sted ligger en af Polerne, des større er Forskjellen mellem Dagens og Nattens Længde. Indenfor Polarcirklerne gaar Solen midt paa Sommeren, i jo længere Tid des nærmere Stedet ligger Polen, ikke ned, om Vinteren ikke op; ved Polerne er der kun én Nat og én Dag om Aaret, begge af 6 Maaneders Længde. — I den græske Mythologi personificeredes Natten (Nyx) som en Datter af Khaos og Søster til Erebos, med hvem hun havde Sønnerne Ætheren og Dagen. De orfiske Sagn gjorde hende til Kjærlighedens Gudinde.

Natabe (Nyctipithecus), en sydamerikansk Abeslægt med en Hale længere end Kroppen, men ikke Gribehale, med blød Pels og store Øine. Den holder sig i Ro om Dagen, og først naar det bliver mørkt begynder den at streife om efter Føde.

Natal, engelsk Koloni i Sydafrika, mellem 28° og 31° s. B., grændser i Øst til det Indiske Hav med en Kyststrækning af 36 Mils Længde, i Vest til Quathlambabjergene, er 859½ Kv.mil stor og havde 1874 307,000 Indb., hvoraf ca. 19,000 Hvide, Resten mest Kaffere. Landet kan fra Kysten af deles i 4 forskjellige Terrasser, den ene høiere end den anden; det lave Kystland har et tropisk Klima og en overmaade rig Vegetation; den anden Terrasse omfatter udstrakte Græsgange og frembringer desuden Mais; paa den tredie Terrasse, hvor Formationen bliver bakket, gaar Græssletterne over i Skovstrækninger, og den øverste Terrasse er ligeledes delvis skovbevoxet, medens der øverst oppe en Del af Aaret ligger Sne. Natal har nogle Floder, men ingen af dem er seilbar. Af nyttige Mineralier findes bl. a. Kul, Jern og Kobber. Hovednæringsveien er Agerbrug; den frugtbare Jord og det sunde Klima har i den senere Tid lokket ikke faa til at udvandre fra Europa, ogsaa fra Norge, til Natal. De vigtigste Udførselsartikler er Uld, Korn, Sukker, Huder og Strudsfjer. — Natals Kyst opdagedes først af Vasco de Gama Juledag 1497. Efterat Kaplandet var gaaet over fra Hollændernes til Englændernes Besiddelse, drog en stor Del hollandske Kolonister (Boers) derfra til Natal og bosatte sig 1837 paa Østkysten, hvor de grundede Byen D'Urban ved Bugten Port-Natal og i det Indre anlagde en anden By Pieter-Maritzburg. Allerede tidligere var der imidlertid ved Port-Natal en liden engelsk Koloni, og 1840 gjorde Englænderne Krav paa hele Natal, som de 1843 besatte og 1856 gjorde til en egen Koloni. Størstedelen af de indvandrede Boers flyttede da ud igjen og grundede Republiken Transvaal (s. d.).

Natbue, den Del af Himmellegemernes tilsyneladende daglige Bane, som ligger under Horizonten.

Natchez (udt. Nætsjes), By i den nordamerikanske Stat Missisippi, ved Floden Missisippi, med 7,000 Indb.

Nathan, Profet paa Davids Tid, bebreidede paa Herrens Befaling Kongen hans Synd mod Urias og var senere Salomos Opdrager.

Nathanael, en af Jesu første Disciple. (Joh. 21, 1—2).

Nathanson, Mendel Levin, dansk Forretningsmand, Forfatter og Journalist, f. 1780 i Altona af jødiske Forældre, d. 1868, kom som Barn til Kjøbenhavn, hvor han senere grundede en Manufakturhandel, og blev 1806 Kompagnon i sin Slægtning D. A. Meyers Forretning. 1825—27 medvirkede han til Afslutningen af det engelske Statslaan, hvorefter han 1830 helt trak sig tilbage fra Handelen. 1832 udgav han et Skrift om „Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finansvæsen 1730—1830" og som en Fortsættelse deraf i samme Aar „Udførligere Oplysninger om Handels- og Finans-Væsenet i Christian den syvendes og Frederik den sjettes Regjeringstid". 1833 og 1834 fulgte 2den og 3die Del af „Danmarks Handel, Skibsfart osv.," hvorefter disse Verker tildels sammenarbeidedes i Skriftet „Danmarks National- og Statshusholdning fra Frederik den fjerde indtil Nutiden" (1836; 2den omarbeidede Udgave 1844), et særdeles fortjenstfuldt Verk, som indeholder mange vigtige historiske og statistiske Oplysninger. 1838 blev Nathanson Redaktør af „Berlingske Tidende", som i hans Tid tog et betydeligt Opsving; denne Stilling fratraadte han 1858, men indehavde den atter i 9 Maaneder 1865—66. Nathanson virkede meget for at forbedre de danske Jøders Kaar, medvirkede til Oprettelsen af Skoler for dem og tog sig selv personlig af flere unge, lovende Mennesker blandt dem, ligesom han i det hele paa en liberal Maade anvendte sin Formue til at fremme Kunst og Videnskab.

Nathorst, Johan Theophilus, svensk Agronom, f. 1794, d. 1862, blev 1841 Sekretær for Landbrugsakademiet og overtog s. A. Bestyrelsen af en Landbrugsskole i Södermanland, som han indehavde til 1848. Dette Aar afløstes han af sin Søn Hjalmar Otto Nathorst, f. 1821, som bestyrede Skolen til 1855 og 1861 blev Direktør for Institutet Alvarp i Skåne. Han har ved sine agronomiske Skrifter indlagt sig stor Fortjeneste af Jordbruget i Norden.

Nathus, den Hytte ombord paa et Fartøi, hvori Kompasset er anbragt.

Nathusius, Gottlob, tysk Fabrikeier og Jordbruger, f. 1760, d. 1835, blev i sin Ungdom Kompagnon i Firmaet Richter & Nathusius i Magdeburg og erhvervede sig snart en betydelig Formue. Da Tobaksmonopolet efter Fredrik den andens Død ophævedes, anlagde han en Tobaksfabrik og blev efter Monopolets Gjennemførelse kongelig Generalfabrikdirektør. Misfornøiet med Regjeringens Finanspolitik nedlagde han dog snart denne Stilling; efter Fredrik Vilhelm den tredies Tronbestigelse fik han det Hverv at ordne Ophævelsen af Monopolforvaltningen, hvorefter han atter overtog sin Fabrik for egen Regning og udvidede den meget. Senere kjøbte han store Jordegodser og drev en særdeles udstrakt Virksomhed som Jordbruger. — Hans Søn Hermann Engelhard von Nathusius, f. 1809, d. 1879, studerede Naturvidenskaberne og udgav flere zoologiske og botaniske Afhandlinger. Efter Faderen

overtog han senere det store Gods Hundisburg, hvor han drev storartet Kvægavl og navnlig med Held bestræbte sig for at forplante engelske Kvægracer til Tyskland. I flere senere videnskabelige Afhandlinger optraadte han som en Fiende af Darwins Theorier. Siden 1868 var han Formand for Landøkonomikollegiet i Berlin. — Hans Broder **Philipp Engelhard von Nathusius**, f. 1815, d. 1872, gjorde sig bekjendt ved endel Digte samt ved publicistisk Virksomhed og var en fremragende Tilhænger af det saakaldte Junkerparti. Hans Hustru **Marie**, f. **Scheele**, f. 1817, d. 1857, skrev en Række religiøse Fortællinger, som vandt mange Læsere.

Nation, Samlingen af Individer, der er af beslægtet Oprindelse og har fælles Sprog, Sæder og Kultur; ofte forstaaes derved endvidere de, som ogsaa har Fællesskab i Love og andre Statsindretninger, hvorved Nation kommer til at betyde d. s. s. Folk. — **National**, som hører til en Nation eller er eiendommeligt for den; folkelig.

Nationalbanken, Danmarks eneste seddeludstedende Bank, oprettedes 1818 som Afløser af Rigsbanken. Den har 27 Mill. Kroners Aktiekapital og har Sæde i Kjøbenhavn med Filialer i Aarhus og Flensburg.

Nationalfarver, de Farver, hvoraf et Lands Flag (s. d.) er sammensat, saaledes i Norge Rødt, Blaat og Hvidt, i Sverige Blaat og Gult, i Danmark Rødt og Hvidt.

Nationalforsamling, en under den franske Revolution opkommen fælles Benævnelse paa de repræsentative Forsamlinger, som hos de forskjellige Folk har forskjellige Navne (se under Art. Statsforfatning).

Nationalgarde, en i Frankrige under den store Revolution oprettet og 1871 ophævet Milits.

Nationalgalleriet, det norske, en offentlig Samling af Malerier og Billedhuggerarbeider i Kristiania, er den eneste Indretning i sin Slags af udelukkende offentlig Karaktér i Norge. Det stiftedes i 1837 og har et aarligt Tilskud af Statskassen, der for nærværende udgjør 10,360 Kr. Det staar under Overopsyn af Kirkedepartementet og har en af 6 Medlemmer sammensat Bestyrelse. Galleriet har for Tiden (1883) 290 Malerier og 130 Skulpturverker. Selvfølgelig er de norske Kunstnere bedst og fuldstændigst repræsenterede.

Nationalitet, Herkomst, Afstamning (med Hensyn til, hvilken Nation man tilhører) Folkeeiendommelighed; Folkeligsindethed.

Nationalitetsbevis, Certifikat, et embedsmæssigt Vidnesbyrd, som af vedkommende Øvrighed i et Land udstedes for, at et Skib er indført i samme Lands Skibsregister og saaledes har Ret til at føre dets Flag.

Nationalitetsprincipet, det i den senere Tid af flere Statsretslærde hævdede Princip, at Staternes Grændser bør falde sammen med de ethnografiske Grændser.

Nationalisere, optage i et Folk som dets Medlem et Individ af et andet Folk.

Nationalkonventet, se Frankrige.

Nationaløkonomi, se Statsøkonomi.

Nativitet eller **Horoskop**, i Astrologien de Spaadomme, som man mente at kunne uddrage af Stjernernes Stilling (Aspekter) ved et Menneskes Fødsel.

Natkikkert, enhver Kikkert, hvis Objektiv har stor Diameter i Forhold til Brændvidden, og som derfor skaffer stor Lysstyrke, men ringe Forstørrelse.

Natlysfamilien (Onagrariæ), Plantefamilie af de Frikronedes Orden, har hele Blade, oversædige Blomster, 2—8 Støvdragere og flerrummet Kapsel-, Bær- eller Nødfrugt. Til denne Familie hører de i Norge forekommende Slægter Mjølke, Gjederams og Troldurt (s. d.) samt Prydplanterne Fuchsia (s. d.) og **Natlys** (Oenothera), hvilken sidste hører hjemme i Virginien, men nu er udbredt over hele Europa og undertiden forekommer forvildet. Den har store gule Blomster, som gjerne kun er udfoldede om Natten, og spiselig Rod.

Natmandsfolk, et i Jylland omstreifende, nu næsten forsvundet Folkefærd, der betragtede sig og betragtedes som staaende udenfor den danske Nation; de er rimeligvis opstaaede af en Blanding af Zigeunere o. a. udenlandske Omstreifere med indenlandske Landstrygere og taler et eget Sprog.

Natolien, d. s. s. Lilleasien.

Natravn (Caprimulgus), Slægt af Skrigefuglenes Orden, har et bredt, men kort Næb med meget stort Gab og omgivet af stive Fjerbørster; Benene er korte og har en kort, indadvendt Bagtaa; Vingerne er lange og spidse og Fjærklædningen blød og løs; Farven er brunlig spettet; Øine og Øreaabninger er meget store. Natravnene er natlige Fugle, som nærer sig af Natsommerfugle og andre Insekter; de ruger i Skove paa den flade Jord. — **Den almindelige Natravn** (Caprimulgus europæus) er udbredt over hele Europa; udenfor denne Verdensdel findes talrige andre Arter.

Natrium (Na), et Alkalimetal, som ikke findes frit i Naturen, men dog hører til de paa Jordens Overflade mest udbredte Stoffer. Det forekommer som Klornatrium eller **Kogsalt** og andre **Natronsalte** (se nedenfor) samt som Bestanddel af flere Silikater. I Planteriget findes Natriumforbindelser især i de saakaldte Saltplanter (flere Strandplanter og Havverter) og i Dyreriget er navnlig Chlornatrium udbredt saavel i Blodet som andensteds. Selve det metalliske Natrium er i ren Tilstand et hvidt, sølvglinsende, meget blødt Metal, som oxyderer meget hurtig i Luften, hvorefter det maa opbevares under Stenolie; Egenvegten er 0,97, saa at det flyder paa Vand, hvilket det imidlertid strax dekomponerer under stærk Vandstofudvikling. Metallet smelter ved 95° C. og koger i Rødglødhede. Det har teknisk Anvendelse som Reduktionsmiddel ved Fabrikation af Aluminium og Magnesium. En Legering af Natrium og Kviksølv (Natriumamalgam) anvendes i den organiske Kemi som Reduktionsmiddel. — Natriumspektret viser en klart lysende gul Linie, ligesom Dampen af Natrium eller flygtige Natriumforbindelser meddeler Flammer en stærk gul Farve. — **Natron** er Natrium-Oxyd (Na_2O); **Natronhydrat** ($NaHO$) ligner Kalihydrat. Af Natronsaltene kan mærkes: **kulsurt Natron** (Soda, s. d.); **dobbelt kulsurt Natron** (Natriumbikarbonat) er tungere opløselig end Soda, anvendes bl. a. til Bruspulver; **svovlsurt Natron**, Glaubersalt s. d.; **fosforsurt Natron**, **borsurt Natron** (Borax s. d.) o. fl.

Natrovfugle, se Ugler.

Natskygge, se Søtvider.

Natsommerfugle, se Sommerfugle.

Natsværmere eller **Natfly,** en talrig Insektgruppe af de Skjælvingedes Orden, med børsteformede Følehorn og brede, fladt nedliggende Vinger. De er som Larver i Almindelighed meget graadige og gjør ofte stor Skade. Herhen hører Pileboreren (Cossus ligniperda), Humlefalænen (Hepialus humuli), Græsflyet, Melmøllet og Klædemøllet.

Natter, Johann Lorenz, tysk Stempel- og Stenskjærer, f. 1705, d. 1763, uddannede sig i Italien ved at efterligne de antike Gemmer til en saadan Dygtighed, at flere af hans Kopier ikke er at skjelne fra Originalerne. Senere opholdt han sig afvexlende i de fleste europæiske Lande og arbeidede for Hofferne.

Nattergal (Sylvia Luscinia), en liden, graabrun, paa Bugen hvidgraa Sangfugl, som er udbredt over hele Europa undtagen Norge og det mellemste og nordlige Sverige. Den lever af Insektlarver og Bær og opholder sig i Løvskove. Nattergalen er berømt for sin smukke Sang, som kan høres om Aftenen i Rugetiden (før St. Hans); den fanges let og lader sig tæmme, hvorfor den ofte holdes i Bur. En anden Art, Sylvia Philomela, forekommer især i Ungarn og Polen og har noget forskjellige Vinger fra den førstnævnte; dens Sang er stærkere, men ikke saa behagelig.

Natt och Dag, en svensk Adelsslægt. — Sten Bosson Natt och Dag, d. 1411, Rigsraad og Lagmand i Nerike, var med at indkalde Dronning Margrete til Sverige. — Magnus Bengtson, f. 1434, d. 1477, dræbte Engelbrekt Engelbrektsson og blev senere Rigsraad og Lagmand. — Bo Stensson, f. 1400, d. 1469, blev gift med Karin Svensdotter Sture; deres Søn, Nils Bosson, antog Moderens Familienavn og blev Stamfader til de yngre Sturer.

Natur (lat. natura, af nasci, d. e. fødes, blive til), i Almindelighed i videre Forstand alt existerende, som bliver til og udvikler sig efter bestemte Love. I snevrere Forstand stilles Naturen som det ubevidste, materielle i Modsætning til det aandelige. I daglig Tale modsættes Begreberne Natur og Kunst, idet ved sidstnævnte forstaaes den menneskelige frembringende Virksomhed og hvad denne frembringer.

Naturalia non sunt turpia, latinsk Ordsprog: „Hvad der er naturligt, er ikke stygt".

Naturalier, Naturgjenstande, navnlig Dyr, Planter og Mineralier; Naturaliekabinet, Samling af Naturalier, tidligere Benævnelse for Muséer, indeholdende Naturgjenstande.

Naturalisation, Optagelse af en Udlænding blandt et Lands Indfødte, saaledes at han i alle Henseender faar lige Rettigheder med disse. Naturalisation af Fremmede sker i Norge ved en Beslutning af Storthinget.

Naturalisme, i Filosofien den Verdensanskuelse, som ikke anerkjender andre eller høiere Principer end Naturen og saaledes ikke anerkjender noget overnaturligt. I Æsthetiken forstaar man i den senere Tid ved Naturalisme en Kunstretning, som med Opgivelse af Kravet paa Idealitet og Skjønhed beflitter sig paa at gjengive det naturlige i dets Nøgenhed og paa en strengt korrekt Maade og ogsaa i Fremstillingen af Menneskelivet gaar ud fra et forherskende Træk af Naturnødvendighed. — I en anden Forstand betegner Naturalisme en Kunstudøvelse, der forsmaar Kunstregler, methodisk Uddannelse og Studium og kun vil umiddelbart følge naturlig Sans og Talent.

Naturel, de medfødte Natureiendommeligheder hos et Individ.

Naturfilosofi, den filosofiske Videnskab om Naturen, en Forening af Metafysik og Naturvidenskab (se Filosofi).

Naturforsker, den, som studerer Naturvidenskaberne, især den, som uden at være udelukkende Specialist i nogen af dem beskjeftiger sig med flere eller alle.

Naturkræfter, de Kræfter, som er virkende i Naturen og bevirker de deri foregaaende Bevægelser og Forandringer (saaledes Tyngdekraften, Varmen o. s. v.)

Naturlige Børn, Børn fødte udenfor Ægteskab, se uægte Børn.

Naturlove, de Regler, efter hvilke Naturkræfterne virker.

Naturreligion, Dyrkelse af personificerede Naturkræfter som Guder.

Naturret (Naturens Ret, naturlig Ret) kaldtes tidligere et System af Retsregler, som antoges at kunne udledes enten af den menneskelige Natur (eller rettere forskjellige Sider af denne) eller af den menneskelige Fornuft, og som derfor tilkjendtes Gyldighed ved Siden af eller endog fremfor den af Staten anerkjendte Ret. Theorien herom udvikledes først af Hugo Grotius (s. d.) og holdt sig som den herskende omtrent indtil Udgangen af forrige Aarh. En Række af betydelige Filosofer og Retslærde (hvoriblandt Hobbes, Pufendorf, Thomasius, Leibnitz, Wolf og Rousseau samt til en vis Grad Kant) hyldede Theorien og fremstillede med den til Udgangspunkt Naturretten i mere eller mindre udførlige Systemer. I vor Literatur kan nævnes Holbergs „Introduktion til Natur- og Folkeretten". Det viste sig dog efterhaanden og navnlig, efterat Rousseau's „contrat social" som „Naturret" havde forkyndt Lærdomme, der i lige høi Grad stred mod de fleste tidligere Naturretslæreres Meninger og mod de bestaaende Samfundsindretninger, at et saadant abstrakt, almengyldigt Retssystem ikke lader sig opstille og saaledes heller ikke kan tillægges Betydning som virkelig bindende Ret. Theorien er derfor nu forlængst ganske forladt. Det erkjendes nu, at al Ret er positiv. Forsaavidt der fremdeles tales om Naturret eller naturlige Retsgrundsætninger, menes herved kun saadanne Sætninger, som uafhængige af det bestaaende i sig selv maa erkjendes som stemmende med den menneskelige Natur og Samfundsforholdenes Væsen, saa at de burde være Ret. Dette bliver de imidlertid først, saafremt de paa en eller anden Vei, navnlig gjennem Sædvane eller ved Lov, opnaar Anerkjendelse af Samfundet.

Naturvidenskab, Videnskaben om den materielle Natur. Den deles i Almindelighed i Naturhistorie, som omfatter Zoologi, Botanik og Mineralogi (se disse Art.), og Naturlære, som omfatter Fysik og Kemi (s. d.) og i det hele behandler Naturlovene og Naturfænoménerne i Almindelighed.

Natviol (Hesperis tristis), Plante af de Korsblomstredes Familie, har graaliggule, violetstribede Blomster, som om Aftenen og Natten udbreder en behagelig Vellugt; den dyrkes derfor saavelsom Dagviolen (H. matronalis) almindelig i Haverne, hvor begge trives godt lige til Alten og Vadsø.

Naukratis, en ægyptisk By, som under den første Psametik grundedes ved den kanopiske Arm af Nilen af Grækerne fra Milet og var en betydelig Handelsstad.

Naumann, Christian, svensk Jurist, f. 1810 blev 1832 juridisk Kandidat og 1841 Sekretær ved Lunds Universitet, hvor han 1852 blev Professor i Stats- og Procesret. 1860 blev han Justitsraad og Medlem af Høiesteret. Af hans videnskabelige Arbeider kan nævnes: „Sveriges statsförfattningsrätt" (1844—73), „Om straffrättstheorien och penitentiärsystemet" (1849) og „Svenska statsförfattningens historiska utveckling" (1864).

Naumann, Johan Friedrich, tysk Ornitholog, f. 1780, d. 1857, var Professor og Inspektør for Hertugen af Anhalt-Köthens ornithologiske Muséum. Han beskjæftigede sig især med Studiet af de tyske Fugle og udgav om dem det omfangsrige og grundige Verk „Naturgeschichte der Vögel Deutschlands" (12 Bd., 1822—44, 13de Bd., fortsat af Blasius m. fl., 1852—60).

Naumann, Johann Gottlieb (eller Amadeus), tysk Kirke- og Opera-Komponist, f. 1741, d. 1801, uddannede sig i Padua under Tartini og opholdt sig derpaa en Tid i Venedig som Musiklærer og Theaterkomponist. 1765 blev han kurfyrstelig Kirkekomponist i Dresden, og 1786 Overkapelmester sammesteds. 1776 blev han af Gustav den tredie kaldt til Stockholm for at reformere Kapellet. Her komponerede han Operaen "Amphion" til svensk Text. Efter et Aars Ophold her vendte han tilbage til Dresden, men gik 1780 atter til Stockholm, hvor han skrev Musik til to svenske Operatexter „Cora" (hans mest bekjendte Verk) og „Gustav Wasa". — Af hans Kirkekompositioner roses Musiken til Klopstocks „Vater unser" som den bedste. Mest Berømmelse vandt han dog ved sine mange fortræffelige Kirkekompositioner, saasom Salmer, Messer, Oratorier og Kantater. — Hans Søn Karl Friedrich Naumann, f. 1797, d. 1873, studerede ved Bergakademiet i Freiberg og senere i Leipzig og Jena, gjorde 1821—22 en videnskabelig Reise til Norge (beskreven i „Bidrag til Kjendskabet om Norge", 1824) og blev efter at have været Privatdocent i Jena og Leipzig Professor i Geognosi i Freiberg; 1842—71 virkede han som Professor i Mineralogi og Geognosi i Leipzig. Foruden en Række videnskabelige Afhandlinger forfattede han mange fortræffelige Lære- og Haandbøger i sit Fag. — Dennes Broder Moritz Ernst Adolf Naumann, f. 1798, d. 1871 som Professor i Bonn, var en fremragende Læge. — Hans Søn Emil Naumann, f. 1827, ofrede sig for Musiken og studerede under Mendelssohn indtil dennes Død. 1848 fik han opført et Oratorium, paa hvilket fulgte flere Operaer, Messer og Kantater. Samtidig udgav han en Afhandling om „Den protestantiske Kirkemusiks Omdannelse", hvorfor han af Kong Fredrik Vilhelm den fjerde kaldtes til Hofkirkemusikdirektør i Berlin. Her udgav han bl. a. det omfangsrige Verk „Salmer paa alle det evangeliske Kirkeaars Søndage og Helligdage". 1873 blev han Lærer i Musiktheori og Musikhistorie ved Konservatoriet i Dresden. Foruden de nævnte Verker har han komponeret ikke lidet; men hans største Betydning ligger i hans Virksomhed som Musikhistoriker. Af hans Skrifter kan især nævnes „Tonekunsten i Kulturhistorien" (1869), „Tyske Tonedigtere fra Sebastian Bach til Nutiden", „Italienske Tonedigtere fra Palestrina til Nutiden", „Fremtidsmusik og Fremtidens Musik" (1877), „Fugaens Arkitektonik" (1878) samt det populære Verk „Illustreret Musikhistorie" (1880 o. flg.)

Naumburg an der Saale, By i den preussiske Provins Sachsen, ved Fl. Saale, med 17,000 Indb., en smuk Domkirke og betydelig Industri.

Naupaktos, se Lepanto.

Nauplia ell. **Nauplion**, By i den græske Nomos Argolis ved Naupliabugten, med 4,000 Indb., er smukt bebygget og har ikke ubetydelig Handel. Den var 1824—35 Grækenlands Hovedstad.

Nausikaa, ifølge Odysséen Datter af Alkinoos, Fæakernes Konge, modtog venlig den skibbrudne Odysseus og ægtede efter senere Sagn hans Søn Telemakhos.

Naustdal, se Røstdal.

Nautgardstind, se Jotunfjeldene.

Nautik, Sjømandsvidenskab, Læren om Sjøvæsenet. — Nautisk, hvad der hører til Skibsfarten eller Skibsvæsenet.

Nautilus, Slægt af de hovedføddede Bløddyr, repræsenterer nu alene en hel Orden, som tidligere talte et meget stort Antal Slægter og Arter. Nautilerne lever i Havet; de har et mindre tydeligt, fra Kroppen ikke skarpt afsondret Hoved med ufuldkomment udviklede Arme uden Sugeskaale, men forsynede med talrige korte, tilbagetrækkelige Hudtraade eller Tentakler. Legemet omgives af et spiralformet Kalkskal, som er delt i flere Rum, af hvilke Dyret kun bebor det, som er nærmest Aabningen; de øvrige indeholder kun en tynd Streng og er forøvrigt fyldte med Luft, der bidrager til at lette Dyret under Svømningen. Man kjender to nu levende Arter, Nautilus Pompilius og N. umbilicatus, af hvilke den sidste er den sjeldneste. Begge Arter lever i det Indiske Hav. De fossile Nautiler forekommer i stor Mængde og i et overordentlig stort Antal Former i de forskjelligste geologiske Formationer, talrigst i de ældre, især de siluriske.

Nauvoo, se Mormoner.

Navarino eller **Pylos**, By i den græske Nomos Messenien, paa Sydvestkysten af Peloponnes, med ca. 2,000 Indb., er af Betydning for Sjøfarten ved sin Havn. Her tilintetgjorde den forenede engelsk-fransk-russiske Flaade den ægyptisk-tyrkiske i et Sjøslag 20de Oktbr. 1827.

Navarra, tidligere et Kongerige paa begge Sider af Pyrenæerne, bestod af Øvrenavarra paa Sydsiden og Nedrenavarra paa Nordsiden; det omfattede omtrent det nuværende franske Departement Basses-Pyrénées og det spanske Landskab Pamplona. Navarra opstod af den under Karl den store saakaldte „spanske Mark" og hævede sig under Karolingerne til Selvstændighed. Ved Johanna af Navarras Giftermaal med Filip den smukke kom det 1284 til Frankrige. Senere fik

det en ny Herskerslægt, da Grev Filip den tredie af Evreux ægtede Ludvig den tiendes Datter Johanna; 1425 gik det ved den sidste Konges Datter Blancas Giftermaal med Johan af Aragonien over til dette Rige; 1484 kom det ved Katharina af Navarra til Huset Albret. 1512 erobrede Ferdinand den katholske Øvrenavarra, som senere er forblevet spansk. Nedrenavarra forenedes 1589 ved Henrik den fjerdes Ophøielse til Konge af Frankrige med dette Land, hvis Konger indtil Revolutionen kaldte sig „Konger af Frankrige og Navarra“.

Navarrete, Don Martin Fernandez de, spansk Historiker, f. 1765, d. 1844, tjente en Tid paa den spanske Flaade, men udtraadte 1797 af Tjenesten; fra 1823 havde han et Embede ved Marineforvaltningen og blev 1837 Senator. Efter at have offentliggjort et Skrift om Spaniernes Deltagelse i Korstogene og en Biografi af Cervantes udgav han 1825—37 det paa udstrakte Arkivstudier støttede vigtige Verk „Coleccion de los viajes y descubrimientos, que hicieron los españoles desde fines del siglo XV“ (5 Bd., 1825—37).

Navigation, Skibsfart; Sjømandsvidenskab. — Navigationsskole, en Skole, hvori der undervises i denne Videnskab, undertiden ogsaa forenet med en videregaaende Undervisning for Styrmænd og Skibsførere paa Handelsflaaden. I Norge haves Navigationsskoler i flere af de vigtigste Sjøfartsbyer. Der er ansat 7 Navigationsexaminatorer, en for hvert af Landets Navigationsdistrikter (Kristiania, Tønsberg, Laurvig, Arendal, Kristianssand, Bergen og Trondhjem).

Navigationsakten, en Lov, som 1651 udstedtes af det republikanske engelske Parlament til Befordring af den engelske Skibsfart. Den var navnlig rettet mod Hollænderne og bestemte, at alle i Asien, Afrika og Amerika producerede Varer alene maatte indføres til England, Irland og de engelske Kolonier i engelske Skibe, samt at europæiske Varer kun maatte indføres til England i engelske eller ogsaa i vedkommende europæiske Landes egne Skibe. I Tidens Løb blev Navigationsaktens Bestemmelser gjentagne Gange ændrede og formildede, indtil det sidste Spor af den ophævedes 1854.

Navigatorøerne, d. s. s. Skipperøerne (s. d.).

Navle, det Ar midt paa Underlivet, som dannes ved Navlesnorens Indtørren og Affalden nogle Dage efter Barnets Fødsel (se Art. Fødsel).

Navlebrok, se Brok.

Navlesvin, se Moskussvin.

Navn, et Ord, der benyttes som Betegnelse for et enkelt Væsen, for at skjelne det fra alle andre (Navn i egentlig Forstand, Nomen proprium); Fællesnavne (nomina appellativa) bruges til at betegne et Begreb, nærmest en Art eller Klasse af Ting. Personnavnene er hos de forskjellige Folk af høist ulige Oprindelse; mest skriver de sig oprindelig fra et Adjektiv, fra en eller anden Guddoms Navn eller (i Oldtiden) fra visse Omstændigheder ved Barnets Fødsel. For at kunne skjelne Personerne fra hverandre, naar et Folk eller en Stamme er bleven saa talrig, at ikke alle Medlemmer kan have forskjellige Navne, anvendes Familienavne, der er fælles for en hel Slægt i Modsætning til Døbenavnet. Istedenfor Familienavne benyttes ogsaa af flere Folk Faders-navnet, der f. Ex. i Norge ofte er gaaet over til at blive et gjennem flere Slægtled brugt Familienavn.

Navnedag, i de katholske Lande den Dag, hvis Helgen bærer samme Navn som en Person.

Naxos, nu **Naxia,** den største af Kykladerne (s. d.), ca. 6½ Kv.mil stor, gjennemskjæres i sin Længderetning fra Nord mod Syd af en Fjeldkjæde, hvis høieste Top, Zia, er 3,176 Fod høi. Mod Øst skraaner Fjeldet brat nedad, mod Vest mere langsomt og gaar over i en Slette, der er frugtbar og frembringer Korn, Vin, Olie og Sydfrugter. Foruden disse Produkter udføres navnlig Smergel. Hovedstaden Naxia, med 2,000 Indb., er Sæde for en græsk og en romersk-katholsk Biskop. — Naxos var allerede paa Perserkrigenes Tid rig og mægtig og stillede 8,000 Tungtbevæbnede og flere Krigsskibe. Senere kom Øen under Perserne og maatte levere Xerxes 4 Skibe, som imidlertid gik over til Grækerne. Derpaa sluttede den sig til de ioniske Sjøstaters Forbund under Athens Ledelse, men kom, da den senere vilde løsrive sig, under Athens Herredømme. 1207 erobrede Venetianeren Marco Sanudo den og gjorde den til Midtpunkt for et Hertugdømme, som omfattede Øerne i det Ægæiske Hav, og som bestod til 1566, da det af Sultan Selim den anden overlodes til en Jøde, Don Josef Nasi. Efter dennes Død 1579 kom Naxos under Tyrkernes umiddelbare Herredømme. Nu danner Øen sammen med Paros et til Nomarkhiet Kykladerne hørende Eparkhi med 21,000 Indb.

Nazarener, se Overbeck.

Nazareth, nu **En Nâsira,** en liden By i Galilæa, ca. 15 Mil nordenfor Jerusalem, paa Nordsiden af Jisreels Slette, har faaet sin Betydning derved, at Jesus Kristus her voxede op, idet hans Forældre boede i Nazareth (Matth. 2, 23; Luk. 2, 39). Byen omtales ikke i det Gamle Testamente. Den har nu ca. 5,000 Indb., hvoraf ⅔ Muhamedanere og ⅓ Kristne.

Nazaræer kaldte Jøderne Kristus, rimeligvis for at nedsætte ham, fordi han var opvoxet i Nazareth. Ogsaa de første Kristne blev spottende kaldte Nazaræere (Ap. Gj. 24, 5).

Neaelv, se Nidelven.

Neander, Daniel Amadeus, tysk Geistlig, f. 1775, d. 1869, blev 1817 Superintendent og Konsistorialraad i Merseburg, 1829 første Generalsuperintendent over Provinsen Brandenburg og 1831 Medlem af det preussiske Statsraad. Han har udgivet meget læste Prædikener.

Neander, Johann August Wilhelm, tysk Kirkehistoriker, f. 1789 af jødiske Forældre, d. 1850, hed egentlig David Mendel. Efter 1806 at have ladet sig døbe studerede han i Halle og Göttingen, blev 1812 Professor i Heidelberg og s. A. i Berlin, hvor han virkede til sin Død og ved sin Personlighed udøvede stor Indflydelse paa den studerende Ungdom. Af hans Skrifter kan især nævnes „Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche“, hans ufuldendte Hovedverk (1—6 Bd., 1825—52), „Das Leben Jesu Christi in seinem geschichtlichen Zusammenhange“ (1837), rettet mod D. F. Strauss, og „Christliche Dogmengeschichte“ (udg. 1859 af Jacobi).

Neapel, paa Italiensk Napŏli, By i Syditalien, i Landskabet Campania felice, ved Bugten ved Neapel, har en usædvanlig smuk Beliggen-

hed og er en af Italiens skjønneste Byer. Indbyggernes Antal er ca. 550,000. Neapel har i Forhold til andre italienske Byer ikke mange arkitektonisk mærkelige Bygninger: til de seværdigste hører det kgl. Slot, Paladset Capo di Monte, Erkebiskopens Palads, Fattighuset (Byens største Bygning) Nationalmuséet med herlige Oldtidskunstværker, Nationalbibliotheket (200,000 Bd.), det prægtige Theater San Carlo, Italiens største, samt 258 Kirker, hvoraf især maa nævnes Domkirken San Jannario, bygget 1299, Gesù nuovo med en berømt Kuppel, og San Paolo, som er bygget paa Ruinerne af et antikt Tempel for Kastor og Pollux. Af videnskabelige og Kunstanstalter findes foruden de ovenfor nævnte et Universitet (stiftet 1224), Italiens mest besøgte, et Observatorium, Bibliotheket Brancacciana (over 50,000 Bd.) m. fl. Bibliotheker, det nye Muséum San Martino, et Musikkonservatorium, en Marineskole, en teknisk Skole o. fl. Befolkningen har fra gammel Tid et slemt Ord for Dovenskab, Letsindighed og Usædelighed, men disse Bebreidelser er for en stor Del ufortjente; derimod hersker der endnu megen Uvidenhed hos de fattigere Klasser. Industrien er ikke betydelig; den omfatter især vævede Varer, Metalliager, malet Porcellæn, Handsker, Hatte, Glas-, Træ-, Vox- og Terrakottaarbeider, Jernvarer, Maskiner, Konfekt og Makkaroni. Handelen og navnlig Bankvirksomheden er mere betydelig; Handelen tillands lettes ved Jernbaneforbindelser med Rom, Avellino, Foggia og Eboli, Sjøhandelen ved den 1302 anlagte Havn. Udførselsgjenstandene er især Olie, Korn, Silke, Bomuld, Hamp, Vin, Sydfrugter og Svovl. — Provinsen **Neapel** dannedes 1861 og omfatter Provinsen af samme Navn i det tidligere neapolitanske Kongerige samt en Del af Terra di Lavoro; den er 19 Kv.mil stor og har 920,000 Indbyggere.

Neapel og Sicilien, se Sicilierne, Begge.

Nearkhos, græsk Sjøfarende, en Ungdomsven af Alexander den store, førte, efterat Alexander var vendt tilbage til Hydaspes efter sit Tog til det vestlige Indien, hans Flaade ned ad Hydaspes, Alesines og Indus samt derpaa ind i den Persiske Bugt og til Eufrats og Tigris's Mundinger. Han beskrev denne Reise i et Verk med Titelen „Paraplus“, hvoraf et Brudstykke er opbevaret i Arrians „Indiens Historie“.

Neath (udt. Nidh), By i Grevskabet Glamorgan i Wales, ved Bristolkanalen, med 9,500 Indb. og betydelig Grubedrift.

Nebelong, Niels Sigfrid, dansk Arkitekt, f. 1806, d. 1871, studerede ved Kjøbenhavns Kunstakademi og reiste 1838 til Udlandet; efter Hjemkomsten fik han 1843 det Hverv at restaurere Ribe Domkirke, blev 1855 Medlem af Kunstakademiet og 1863 Stadsbygmester i Kjøbenhavn. Han har opført et stort Antal Bygninger, men de fleste af en saadan Art, at han ikke fik lægge sin kunstneriske Dygtighed saa stærkt for Dagen som den tekniske (Fyre, Fængsler o. s. v.); det bedste af hans Arbeider er Ombygningen af Viborg Domkirke. — Hans Broder **Johan Henrik Nebelong**, f. 1817, d. 1871, studerede ogsaa ved Kjøbenhavns Akademi, men reiste allerede 1840 til Norge, hvor han forblev til 1853, naar undtages, at han med norsk Stipendium gjorde en Studiereise til Udlandet. Efter sin Hjemkomst opførte han Lystslottet Oskarshal paa Bygdø ved Kristiania, Bergens Muséum, Pleiestiftelsen for Spedalske i Bergen m. fl. Bygninger. 1853 vendte han tilbage til Danmark, hvor han s. A. blev Lærer i Bygningskunst ved Akademiet og 1855 dettes Medlem. Af hans Arbeider i Danmark maa især nævnes Sindssygeanstaltens Bygning ved Vordingborg.

Nebenius, Karl Friedrich, tysk Statsøkonom, f. 1784, d. 1857, indehavde flere høie Embeder i Baden og blev 1838 Indenrigsminister, men gik af 1839, da Reaktionen tog Overhaand. 1843 blev han Medlem af det badenske Førstekammer, 1845 igjen Indenrigsminister og 1846 Ministerpræsident, i hvilken Stilling han s. A. deltog i Udarbeidelsen af den i liberal Aand modificerede Forfatning. 1849 aftraadte han og levede siden som Privatmand. Af hans videnskabelige Arbeider er „Den offentlige Kredit“ (1829) det mest bekjendte.

Nebo, 1) Bjerg i Palæstina, s. Abarim. 2) By paa Jordans Østside, som efter Kanaans Erobring af Israeliterne tilfaldt Rubens Stamme.

Nebraska, en af Nordamerikas forenede Stater, begrændses i Nord af Dakota, i Øst af Jowa og Missouri, i Syd af Kansas og Colorado og i Vest af Colorado og Wyoming, er 3,483 Kv.mil stor og havde 1880 453,000 Indb. Jordbunden bestaar næsten udelukkende af Prærieland; Agerbrug og Kvægavl er Hovednæringsveiene. Staten er vel forsynet med Jernbaner og i det hele taget i rask Opkomst. Den sender 2 Senatorer og 1 Repræsentant til Kongressen. 1854 organiseredes Nebraska som Territorium og optoges 1867 som Stat i Unionen.

Nebraska-Billen kaldes en Lov, som 1854 antoges af de Forenede Staters Kongres og Præsident, og som foruden at bestemme Indførelsen af en Territorialregjering i Nebraska og Kansas derhos som Princip opstillede Kongressens Ikke-Intervention i Staternes og Territoriernes indre Anliggender samt ophævede 8de Paragraf af det saakaldte Missouri-Kompromis, hvilken Paragraf forbød Indførelsen af Negerslaveriet i alle de Dele af det tidligere Territorium Louisiana, som laa nordenfor $36^{1}/_{2}$° n. B. Se forøvrigt under Art. Forenede Stater i Amerika.

Nebukadnezar eller **Nebukadrezar** kaldes i Bibelen en babylonisk Konge, som paa de assyriske Mindesmærker fører Navnet **Nebukadurrusur**, og som regjerede 604—561 f. Kr. Han var Søn af Nabopolasar, som gjorde Babylon uafhængigt af det assyriske Monarki. 606 slog Nebukadnezar den ægyptiske Konge Necho, underkastede sig derpaa Syrien og Palæstina og ødelagde 587 Jerusalem med Salomos Tempel. Senere beleirede han i 13 Aar Tyrus. Nebukadnezar udvidede i høi Grad Byen Babylon og prydede den med et stort Antal Pragtbygninger; angaaende disse hans Regjeringshandlinger findes udførlige Kileskriftdokumenter opbevarede i det britiske Muséum i London, hvorimod man intet saadant Dokument har fundet angaaende hans Krigstog. Derimod fandt man 1883 nord for Floden Nahr-el-Kelbs (Lykos') Udspring forskjellige Indskrifter, som er affattede med babylonisk Skrift og omhandler Nebukadnezars store Krigstog. De er af stor In-

teresse som de første Vidnesbyrd, der er fremkomne herom udenfor Bibelens Meddelelser.

Nebuloser, d. s. s. Stjernetaager (s. d.).

Neckar, Flod i Tyskland, udspringer i Schwarzwald, ved Grændsen mellem Würtemberg og Baden, løber gjennem Nedreschwaben i en stor Bue mod Øst, derpaa mod Nordost og Nord og endelig mod Vest og Nordvest, indtil den ved Manheim falder i Rhinen. Længden er 70½ Mil. Fra Kanstatt er den seilbar for mindre, fra Heilbron ogsaa for større Fartøier.

Neckarvine kaldes de for det meste hvide Vine, som produceres paa Strækningen fra Rottenburg i Würtemberg til Neckarelz i Baden. De er i Almindelighed tørre og ligner meget Champagnevinene; i Eslingen tilberedes deraf en god mousserende Vin.

Necker, Jacques, berømt fransk Stats- og Finansmand, f. i Genf 1732, d. 1804, kom 1750 som Handelsbetjent til Paris, hvor han derpaa etablerede sig som Bankier og under Syvaarskrigen samlede en stor Formue. Efter at have trukket sig tilbage fra Forretningen blev han Ministerresident for Genf ved det franske Hof. 1769 udgav han et økonomisk Skrift, hvori han viste sig som en Tilhænger af Merkantilsystemet; lignende Anskuelser fremholdt han ogsaa i „Essai sur la législation et le commerce des grains“ (1775), som vakte stor Opsigt, og som 1776 skaffede ham Posten som Finansraad efter Turgot. 1777 kom han med Titel af Generaldirektør i Spidsen for det franske Finansvæsen, uden dog i Egenskab af Protestant at kunne faa Stemme i Statsraadet. Han foretog flere til Ordningen af Finanserne sigtende Forholdsregler og forstod at forbedre den daarlige økonomiske Tilstand ganske væsentlig; men hans Indskrænkninger i Udgifterne til Hofholdningen gjorde ham yderst forhadt ved Hoffet og hos Dronningen, og da han 1781 i sin „Compte-rendu au roi“ gjorde Rede for Finansernes Tilstand og forlangte Stemme i Statsraadet, blev han pludselig fjernet fra sit Embede. Han bosatte sig nu paa Godset Coppet ved Genf og udgav „De l'administration des finances“, et Skrift, som endnu mere ophidsede hans Fiender. 1787 vendte han tilbage til Paris, men blev kort efter udvist, da han dadlede Calonnes ødsle Forvaltning. Efterat Loménie de Briennes daarlige Styrelse havde frembragt en voldsom Krise, blev imidlertid Ludvig den sextende nødt til 1788 atter at indkalde Necker og gjøre ham til Generalkontrolør for Finanserne og til Statsminister. Han havde allerede 1779 fremsatte Forslag om Provinsialstændernes Indkaldelse; nu erklærede han sig ogsaa for Indkaldelsen af Rigsstænderne og forøgede derved betydelig sin Popularitet. Men 11te Juni 1789 gav Kongen ham atter pludselig Afsked og paalagde ham at forlade Landet. Ved Efterretningen derom brød Urolighederne i Paris den 12te—14de Juli løs, og Kongen maatte skyndsomt kalde ham tilbage. Nu virkede han for Indførelsen af et Tokammersystem efter engelsk Mønster og bestræbte sig af alle Kræfter for at bringe Finanserne i Orden. Revolutionen voxede ham imidlertid over Hovedet, og han kunde ikke hævde sin Stilling ligeoverfor Nationalforsamlingens første Kapaciteter; efterat hans Forslag om et Laan var forkastet og Mirabeaus om Udstedelsen af Assignater vedtaget, tog han i September 1790 sin Afsked, hvorefter han tilbragte Resten af sit Liv paa Coppet, beskjeftiget med Affattelsen af sit Skrift om den franske Revolution m. fl. literære Arbeider. Han var Fader til den berømte Forfatterinde Madame de Staël.

Nedenæs Amt, der foruden det egentlige Nedenæs ogsaa omfatter Raabygdelaget (s. d.), ligger i Kristianssands Stift og grændser mod Nordvest, Nord og Nordost til Stavanger og Bratsberg Amter, mod Øst og Syd til Skagerak, og mod Sydvest og Vest til Lister og Mandals Amt. Størrelsen er 163 geogr. (72 norske) Kv.mil og Folkemængden ca. 72,000. Amtet er gjennemskaaret af en Række fra Nord mod Syd løbende Dalfører, begrændsede af tildels temmelig høie Fjeldrækker; Dalene gjennemstrømmes af tildels betydelige Vasdrag, hvoraf de vigtigste er Nisserelv, Topdalselv og Otterelv (s. d.). Kysten er steil og klippefuld og danner flere Fjorde, men har forholdsvis faa større Øer. Af Indsjøer findes en Mængde, dog er de fleste temmelig smaa. Blandt de største kan nævnes Byglandsfjord, Fyrisvand og Nisservand. Amtet deles i 2 Fogderier, 4 Sorenskriverier, 24 Herreder og 5 Bykommuner: Arendal, Grimstad, Østerrisør, Tvedestrand og Lillesand. De vigtigste Næringsveie er Agerbrug, Kvægavl, Skovdrift, Skibsfart og Fiskeri. Især indtager Amtet en fremragende Plads med Hensyn til Skibsfarten, og dets Kyststrækninger besidder en anselig Stok udmærkede Sjømænd. Inden Amtet findes talrige Malmleier; Bergverksdriften omfatter Jern, Kobber og Nikkel. Ogsaa Fabrikdriften staar paa et forholdsvis høit Trin; 1875 fandtes 140 Fabrikanlæg med over 2000 Arbeidere, af hvilke 55 besattede sig med Maskintilvirkning og 52 med Tilvirkning af Træ-varer. Amtet har gode Veie, og for Tiden (1883) virkes der for at faa en Jernbane opigjennem Sætersdalen. — Nedenæs Amt udgjør en Del af det tidligere Agder, nemlig den østre Del deraf. Indbyggerne, som kaldtes Egder, havde tidlig egne Konger. Paa Harald haarfagres Tid herskede paa Agder en Kong Kjøtve, som tillige-med sin Søn Torer Haklang kjæmpede mod Harald i Slaget i Hafsfjord. Ved Rigets Deling 900 fik Haralds Søn Olav Agder, og ca. 996 indførtes Kristendommen her. Senere forekommer Navnet sjeldnere i Historien. I Begyndelsen af det 16de Aarh. nævnes Nedenæs Len, som indtil 1580 var adskilt fra Raabygdelaget. De dansk-norske Kongers Feider med Nabomagterne havde liden Indflydelse paa denne Landsdel, der laa for langt borte fra de egentlige Krigsskuepladse. Derimod led Distriktet meget i Krigsaarene 1808—14, dels ved, at Handelen standsede, dels derved, at en stor Del af de her hjemmehørende Skibe faldt i Fiendens Hænder. Senere har Velstanden tiltaget jevnt og Næringsveiene er blevne forbedrede. — Nedenæs Amt sender 4 Repræsentanter til Storthinget.

Nederlandene, sædvanlig kaldet Holland, Kongerige i Vesteuropa, mellem 50° 45' og 53° 30' n. B., omgives i Nordvest og Nord af Nordsjøen og begrændses i Øst af Preussen, i Syd af Belgien, er 583½ Kv.mil stort og har ca. 4 Millioner Indb. Næsten hele Landet er Lavland og danner en Fortsættelse af den store tyske Slette.

Havet skjærer sig ind fra Nordvest og danner den store Bugt Zuidersjøen; af andre Fjorde kan nævnes Dollart. Hovedfloderne er Rhin, Maas og Schelde. Af Indsjøerne var den i den senere Tid udtørrede Haarlemersjø den største. Talrige Kanaler afleder Vandet fra det dyrkede Land til Floderne eller tjener til Lettelse af Transporten; de største er den nordhollandske Kanal mellem Amsterdam og Nieuwedięp og Kanalen Amsterdam—Ymuiden. De store og vandrige Floder foraarsager ofte Oversvømmelser, mod hvilke det dyrkede Land beskyttes ved Damme og Bolværker; i Provinserne Holland, Zeeland, Friesland og Groeningen har man været nødt til at gribe til samme Forholdsregler for at beskytte sig mod Nordsjøen, som gaar høiere end Kystlandet, der for en Del er vundet ved Inddæmning. Havet gjennembryder af og til Dæmningerne (Digerne) og anretter da store Ødelæggelser. Jordbunden er i det hele overordentlig frugtbar og veldyrket; 65 % af hele Landets Overflade er Ager og Eng. De betydelige Torvmyrer leverer det sædvanligste Brændsel, da Skovforsyningen er knap. De frugtbareste Landskaber er Provinserne Zeeland og Geldern; i Holland, Friesland og Groeningen findes de bedste Beiter og Enge. Agerbrug og Kvægavl er Hovednæringsveiene; af Husdyrene indtager Kjørene den første Plads; derhos holdes mange Svin samt store og stærke Heste. Af Vildt forekommer især Harer og Fugl. Fiskeriet er en vigtig Indtægtskilde, især er den hollandske Sild meget søgt i Udlandet. Industrien omfatter fornemmelig Fabrikation af Seildug og Tougverk, fint Lærred, Klæde, Bomuldsvarer, Læder, Sæbe, Papir, Tobak, Sukker, Lervarer og Brændevin samt Skibsbygning. Handelen tilsjøs har i Aarhundreder været af et særdeles stort Omfang og er endnu meget betydelig; Handelsflaaden bestod ved Udgangen af 1881 af 802 Seilskibe med en Drægtighed af 232,822 Tons og 78 Dampskibe, drægt. 72,224 Tons, tilsammen 880 Fartøier, drægt. 305,046 Tons, Fartøier under 40 Tons ikke medregnede. Indførselens Værdi beløb sig 1881 til henimod 911 Mill. Gylden, Udførselens til noget over 682 Mill., ædle Metaller ikke medregnede. De vigtigste Udførselsartikler er Kvæg og Meieriprodukter, Tobak, Lærred, Kniplinger, Læder, Papir, Genever, saltet Sild, Tran m. m. Der indføres navnlig Korn, Trælast, Metal-, Silke- og Uldvarer, Vin samt alleslags Kolonialvarer. Hovedhavnene er Amsterdam og Rotterdam. For Kommunikationsvæsenet er sørget fortræffelig ved de allerede ovenfor nævnte Kanaler samt ved et stort Antal gode Veie; af Jernbaner var 1882 i Drift 1976 km. hvoraf 966 km. private; af Telegraflinier 3,943 km. — Nederlandenes Indbyggere er for Størstedelen Hollændere (71 %); Resten bestaar af Friser og Flamlændere, der ligesom Hollænderne tilhører den germaniske Folkestamme, samt ca. 70,000 Jøder. Hollænderne er et roligt, men driftigt, flittigt og i høi Grad intelligent Folk; deres Renlighed er bleven til et Ordsprog. I religiøs Henseende hører de for Størstedelen til den reformerte Kirke; ca. 90,000 er Lutheraner, Arminianer, Mennoniter, Herrnhuter eller Tilhængere af andre kristne Religionssamfund. Katholiker findes især i Brabant og Limburg. Oplysningen staar i Nederlandene gjennemgaaende paa et høit Trin. Der findes tre Landsuniversiteter, i Leiden, Utrecht og Groeningen, af hvilke især det første stedse har været meget anset; i Amsterdam findes derhos et kommunalt Universitet. Af Gymnasier og Middelskoler er der et større Antal; af Folkeskoler, hvis Organisation daterer sig fra 1857, var der 1873 2,669 kommunale og 1,085 private. Biblioteker og Samlinger saavelsom Selskaber og Foreninger i videnskabelige og kunstneriske Øiemed er tilstede i rigt Antal. — Nederlandene er ifølge Grundloven af 24de August 1815 et konstitutionelt Monarki, hvis Krone er arvelig i Huset Oranien-Nassaus saavel mandlige som kvindelige Linie. Den nu gjeldende Forfatning proklameredes 3die Novbr. 1848. Ifølge den udgjøres den lovgivende Magt af Generalstaterne, som bestaar af to Kamre. Andet Kammers Medlemmer vælges i et Antal af 1 for hver 45,000 Indbyggere af alle voxne og hæderlige Borgere, der betaler en vis Sum direkte Skat aarlig; deres Funktionstid er 4 Aar. Førstekammer bestaar af 39 Medlemmer, som vælges paa 9 Aar af Provinsialstænderne blandt de høiest beskattede Borgere. Ved Kongens Side staar et ansvarligt Statsraad, som sammen med de kongelige Prinser danner Kongens Kabinetsraad. Den øverste dømmende Myndighed er hos Høiesteret (Hooge Raad) i Haag; derhos findes 11 Overretter samt 34 Arrondissements- og 152 Kantonsdomstole. Trykke-, Forsamlings- og Religionsfrihed finder Sted; Adel findes ikke. Den staaende Hærs Krigsstyrke er 63,000 Mand med 2,320 Officérer; Soldaterne er Frivillige, som hverves paa en Tid af 6—12 Aar. Dertil kommer Landeværnet, der bestaar af alle Indfødte mellem 25 og 35 Aar, og Landstormen, som omfatter alle vaabendygtige Mænd mellem 19 og 50 Aar. I Indien underholder Nederlandene en Hær paa 32,000 Mand med 1,456 Officérer. Marinen bestod 1882 af 103 Dampfartøier med 393 Kanoner og 19 Seilskibe med 157 Kanoner; Flaadens samlede Mandskab var 6,600 Mand. Finanserne staar forholdsvis godt og har hævet sig meget i den senere Tid. 1880 var Statens Indtægter $107\frac{1}{2}$ Mill. Gylden og Udgifterne henved $113\frac{1}{2}$ Mill. Gylden. Statsgjelden var 942 Mill. Gylden. — Nederlandenes Vaaben er en gaaende gylden Løve med udrakt Tunge i blaat Felt; i den høire Forlab bærer den et Sværd og i den venstre 7 Pile. Flaget bestaar af 3 horizontale Striber, hvoraf den øverste er rød, den mellemste hvid og den nederste blaa. — Nederlandene deles i administrativ Henseende i 11 Provinser: Nordholland, Sydholland, Zeeland, Nordbrabant, Limburg, Utrecht, Geldern, Overyssel, Drenthe, Friesland og Groeningen. Hovedstaden er **Haag** (s. d.). De nederlandske Kolonier er nu af mindre Udstrækning end tidligere, men dog endnu af stor Betydning; de bestaar af følgende Besiddelser: I **Asien**: Java, Molukkerne, Størstedelen af Sumatra, flere af de smaa Sundaøer, Makassar og Nordostkysten af Celebes, Bali og Lombok samt enkelte Strækninger paa Borneo. I **Amerika**: de vestindiske Øer Curaçao, St. Eustache, Saba og en Del af St. Martin, samt paa Fastlandet hollandsk Guyana. I **Australien**: flere Etablissementer paa Østkysten af Nyguinea. Koloniernes Finanser viste 1877 en Udgift af 139 Mill. Gylden og en Indtægt af 148 Mill. Gyl-

den. — **Historie.** Nederlandene var allerede paa Cæsars Tid for Størstedelen beboede af germaniske Folkestammer, Bataver mellem Rhinen, Waal og Maas og Friser ved den nordlige Kyst. Batavernе førte 70 e. K. under Claudius Civilis med Held Krig mod Romerne. Fra det 5te Aarh. forsvandt Batavernes Navn, og der omtales fra den Tid kun tre Stammer: Frankerne i Syd, Friserne i Nord og Sachserne i Øst; de to sidstnævnte blev i Tidens Løb betvungne af Frankerne, som selv hørte til Karl den stores Rige. Ved dettes Deling tilfaldt Nederlandene 843 Tyskland; under Keiserrigets Overhøihed opstod der i Tidens Løb et stort Antal Hertugdømmer, Grevskaber og geistlige Herskaber; de mægtigste var Greverne af Flandern. Hertugerne af Burgunds yngre Linie samlede paa forskjellig Maade de fleste af disse Smaastater under sit Scepter; efter Karl den dristiges Fald 1477 kom Nederlandene ved Giftermaal til det habsburgske Hus; da Keiser Maximilians Søn Karl den femte besteg Spaniens Trone, forenedes Nederlandene med dette Land. Reformationen udbredte sig paa denne Tid hurtig blandt de oplyste og velhavende Nederlændere; Keiseren forfulgte forgjeves Protestanterne, hvorimod han lod Folket beholde sine ældgamle Friheder og Rettigheder. Anderledes blev Tilstanden under hans Søn Filip den anden, der var ligesaa despotisk i politisk som religiøs Henseende. Han indførte Inkvisitionen, som selvfølgelig bidrog meget til at gjøre hans Herredømme forhadt, og søgte ved Hjelp af Kardinal Granvella at tilrive sig al Magt baade i verdslige og religiøse Sager. Under de utaalelige Forhold, som derved fremkaldtes, foretrak mange Nederlændere at udvandre, medens Adelen forenede sig for at beskytte sine Rettigheder. Deres Forbund kaldtes for Spot „Geuser" (d. e. Tiggere), hvilket Navn de senere selv benyttede. Regentinden Margrete af Parma var stemt for lempelige Forholdsregler og vilde maaske derved have opnaaet at gjenoprette Roligheden; men Filip var ubesindig nok til 1567 at sende den berygtede Hertug af Alba til Nederlandene for at kue Opstanden med Magt, og der var da ikke længer at tænke paa nogen Forsoning. 1568 lod Alba to af Nederlandenes ædleste og dygtigste Mænd, Greverne Egmont og Hoorn, henrette; Antallet af dem, som faldt for Skarpretterens Øxe i Albas hele Statholdertid, anslaaes til 18,000. Det lykkedes ham imidlertid ikke at faa fat paa det fædrelandssindede Partis ypperste Leder, den kloge Vilhelm af Oranien, som fik Tid til at redde sig ved Flugten. Efter at have raset i Nederlandene i 6 Aar kaldtes Alba tilbage 1573 og erstattedes med L. Requesens y Zuniga, som var tilbøielig til mildere Forholdsregler, men som døde allerede 1576. Under hans Funktionstid indtraf Leidens Beleiring 1574. Nederlænderne ophidsedes end mere ved de spanske Soldaters Tøileløshed, som bragte ogsaa de sydlige, hidtil rolige Provinser til at forene sig med de nordlige ved Pacifikationen i Gent 1576, der maatte anerkjendes af Requesens Efterfølger Juan d'Austria. Efter dennes Død blev Alexander Farnese Statholder; han forstod ved sin Tapperhed og ved med Klogskab at benytte sig af Provinsernes indbyrdes Uenighed at tvinge de sydlige Provinser tilbage under Spaniens Herredømme. De nordlige derimod var for bestandig tabte. 1579 fik Vilhelm af Oranien stiftet Unionen i Utrecht mellem Provinserne Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern og Groeningen; Forbundet tiltraadtes senere af Friesland, Overysel og Byen Groeningen og opsagde 1581 Kongen af Spanien Huldskab og Troskab. Provinserne antog nu Navnet de Forenede Nederlandes Republik, men kaldtes efter den vigtigste Provins i Almindelighed Holland. I Spidsen for Republiken stod Generalstaterne og Statholderen, hvilken sidste Post beklædtes af Vilhelm af Oranien, indtil han 1584 blev snigmyrdet og efterfulgtes af sin Søn Moritz. 1609 sluttedes endelig i Antwerpen en Vaabenstilstand paa 12 Aar, efter hvilken Tids Forløb Fiendtlighederne med Spanierne atter begyndte 1621; Kampen førtes heldig af Nederlænderne under Moritz og hans Efterfølger Fredrik Henrik (1625—47); endelig blev Nederlandene ved den westfalske Fred 1648 sikrede Uafhængighed. Republiken var efter Afslutningen af sin lange Frihedskamp ingenlunde i saa daarlig Forfatning, som man kunde have ventet; tvertimod havde dens Skibsfart og Handel taget et meget stort Opsving paa den spanskes Bekostning, og Grunden til Nederlandenes Kolonialbesiddelser i Indien var lagt. I den nærmeste Tid efter Frihedskampen var Nederlandene Europas første Handels- og Sjømagt; men snart fik de en Medbeiler i England, som under Krigen havde været deres Forbundsfælle, men nu vendte sine Vaaben mod den heldige Rival. De Sjøkrige, som udsprang af denne Kappestrid mellem de to driftige og tapre Nationer, førtes af Nederlænderne jevnlig med Held under saadanne Helte som Admiralerne Tromp og Ruyter; men Enden paa Kappestriden blev dog, at England lidt efter lidt indtog den Plads som Europas første Sjøfarts- og Handelsnation, som det senere har hævdet. Nogen nævneværdig Tilbagegang i Nederlandenes Velstand blev dog ikke Følgen deraf. — Fredrik Henrik efterfulgtes som Statholder af sin Søn Vilhelm den anden, der imidlertid døde allerede 1650; han efterlod sig kun en nyfødt Søn, og Statholderværdigheden blev derfor indtil videre staaende ubesat; 1667 blev den endog formelig afskaffet ved det saakaldte „evige Edikt", hvorefter Jan de Witt (s. d.) blev Landets Styrer. Da Nederlandene 1672 blev overfaldt af Ludvig den fjortende, som vilde hevne deres Deltagelse i Tripelalliancen, blev imidlertid Jan de Witt styrtet af den unge Prins Vilhelm (den tredie), som blev udnævnt til Statholder og ledede Krigsførelsen med et saadant Held, at han 1678 kunde slutte Freden i Nimwegen uden Tab. 1689 blev Vilhelm Konge i England, men vedblev ved Siden af denne Værdighed at beklæde Statholderembedet i Nederlandene, der imidlertid som Følge af hans Politik indvikledes i en ny og ikke altid heldig Krig med Frankrige. Efter Vilhelms Død 1702 forblev Statholderposten atter for en Tid ubesat, idet Raadspensionæren Heinsius styrede Republikens Anliggender. 1747 blev Vilhelm den fjerde, der tilhørte en Sidelinie af det nassau-oranske Hus, valgt til arvelig Statholder; han døde 1751 og efterfulgtes af sin Søn Vilhelm den femte, der imidlertid først 1766 som myndig tiltraadte Regjeringen. I hans Tid deltog Nederlænderne i de

nordamerikanske Staters Frihedskamp mod Englænderne; indenlands udbrød der 1787 en Opstand af et Parti, som var fiendtlig findet mod Huset Oranien („Patrioterne"), og det lykkedes først ved preussisk Bistand at betvinge den. Under den franske Revolution forenede Statholderen sig med den franske Republiks Modstandere, hvilket vakte megen Uvillie blandt det anti-oraniske Parti; dette modtog derfor med Begeistring Pichegru, da han 1795 med en fransk Armé gjorde Indfald i Landet. Statholderen blev nødt til at flygte, og Franskmændene opførte sig nu som Landets Herrer, gav det Navn af „Den bataviske Republik" og foreskrev det en ny Forfatning efter fransk Mønster, hvilken senere ofte blev forandret. Denne Tilstand medførte store Tab for Nederlandene, hvis Finanser kom i Uorden, og hvis Handel og Sjøfart led et stort Knæk, ligesom det tabte flere af sine Kolonier. Da Napoleon var bleven Keiser, ombannede han 1806 den bataviske Republik til Kongeriget Holland og satte sin Broder Ludvig Bonaparte til dets Konge. Hans Herredømme blev dog ikke af lang Varighed, da han var altfor selvstændig til i et og alt at ville bøie sig for sin keiserlige Broders Villie; 1810 takkede han af, hvorpaa Nederlandene kom til at dele Skjebne med Belgien og indlemmedes i det franske Keiserdømme. Da Napoleons Magt var bleven knækket ved Slaget ved Leipzig 1813, kom den gamle Statholderslægt tilbage, idet Vilhelm den femtes Søn overtog Regjeringen som Konge under Navn af Vilhelm den første. 1814 vedtog de nederlandske Notabler en Forfatning, som 1815 ogsaa udstraktes til Belgien, efterat det paa Wienerkongressen var blevet bestemt, at Belgien skulde føies til de nordlige Nederlande; Staten fik Navn af De forenede Nederlande. 1814 fik Nederlandene ogsaa en stor Del af sine tabte Kolonier tilbage. Belgierne, hvis Notabler havde voteret mod den Forfatning, der var bleven dem paatvungen, og som tillige af andre Grunde ikke med Glæde fandt sig i Foreningen, gjorde Opstand 1830; ved en Vaabenstilstand 1833 maatte deres Fordringer foreløbig godkjendes, og ved den endelige Fred 1839 anerkjendte Nederlandene Belgiens Selvstændighed. Som Følge af denne Adskillelse blev Nederlandenes Forfatning 1840 ændret i flere Punkter, og Kongen maatte gjøre væsentlige Indrømmelser; men allerede s. A. takkede han af til Fordel for sin Søn Vilhelm den anden, under hvis Regjering de sidste Tvistemaal med Belgien blev endelig bilagte. Samtidig bragte den dygtige Finansminister van Hall Orden i Landets Pengevæsen. Efterat Kongen allerede tidligere havde indrømmet den af Faderen afslaaede Ministeransvarlighed, maatte han 1848 give efter for Ønskerne om en Forfatningsrevision og kalde et liberalt Ministerium til Roret. Da der var indkaldt et grundlovgivende Andetkammer med et fordoblet Antal Medlemmer, kom flere vigtige Forfatningsreformer istand; s. A. revideredes den gjeldende, fra det franske Herredømmes Tid stammende Civillovbog. Vilhelm den anden døde 1849; hans Søn, der fulgte ham paa Tronen som Vilhelm den tredie, gjorde frivillig Afkald paa Halvdelen af Civillisten og kaldte de Liberales Fører, Professor Thorbecke, til Førsteminister. Uagtet der under hans Funktionstid saavel af ham selv som af Finansministeren v. Bosse blev foretaget en Række vigtige Reformer, blev dog Ministeriet afskediget allerede 1853, og Kongen kaldte et konservativt Ministerium til Roret. Dette blev staaende i længere Tid og efterfulgtes af andre Ministerier i samme Aand, skjønt de bestandig havde Minoritet i Kamrene. Under disse Omstændigheder formaaede Ministrene intet andet at faa sat igjennem, end hvad der stemte med den liberale Kammermajoritets Ønsker. Den offentlige Opinion mod Regjeringen blev imidlertid i Aarenes Løb saa stærk, at Kongen endelig 1862 maatte tage et nyt liberalt Ministerium under Thorbecke. I hans Funktionstid ophævedes 1863 Negerslaveriet endelig i de vestindiske Besiddelser, efterat Beslutning derom allerede tidligere var fattet. Det lykkedes ikke Thorbecke at sætte sit Program, hvortil bl. a. hørte vigtige Skattereformer, helt igjennem, og desuden opstod der Splid mellem ham og Kolonialministeren Fransen van de Putte om de bagindiske Øers Beskatningssystem; denne Strid bevirkede Thorbeckes og de Liberales Fjernelse fra Magten og Indsættelsen af et konservativt Ministerium i Juni 1866. Da Krigen mellem Preussen og Østerrige s. A. udbrød og det tydske Forbund opløstes, benyttede Nederlandene sig af disse Omstændigheder til at faa al Forbindelse mellem Limburg og Tyskland ophævet; 1867 udvirkede Regjeringen ogsaa paa Londonerkonferencen, at Luxemburg blev erklæret for neutralt Land. 1868 kom de Liberale atter til Magten, og nu vedtoges Love om Dødsstraffens Afskaffelse, Stempelafgiftens Ophævelse for Bladenes vedkommende, Indførelse af det metriske Maal- og Vegtsystem m. v. 1871 blev Thorbecke igjen Minister, men døde allerede 1872 og efterfulgtes af Fr. v. d. Putte og de Vries, som arbeidede videre paa de allerede begyndte Reformer i Indien. Da Andetkammeret 1874 havde forkastet Regjeringens Udkast til en mere liberal Valglov, gik Ministeriet af og fulgtes af et moderatkonservativt under Heemskerk. Dette var fra først af ingenlunde populært, men støttedes af den Uvillie, som begyndte at gjøre sig gjeldende i Landet over andet Kammers stærkt oppositionelle Holdning. Dette tvang Kammeret til mere Maadehold, og Ministeriet fik derfor flere af sine Forslag igjennem, saaledes de nye Love om Statens Jernbaner og om den høiere Undervisning. 1877 maatte Heemskerk takke af, da hans Udkast til Forandring af Folkeskoleloven af 1857 ikke vandt Bifald af noget Parti. Et nyt liberalt Ministerium under Kappeyne van der Copello blev derpaa dannet.

Nedschd ell. **Nedjd**, en Høilandsstrækning i det indre af Arabien, omfattende 5 Centralprovinser i Wahabiternes Rige. Hovedstaden Riâd har 30,000 Indb.

Neefs, Pieter, den ældre, flamsk Arkitekturmaler, f. ca. 1570, d. 1651, uddannede sig under den ældre Steenwijk. Han malede med Forkjærlighed Fremstillinger af det indre i Kirker, deriblandt Antwerpens Domkirke, og udmærkede sig bl. a. ved sin ypperlige Clairobscur. Frank, Breughel og Teniers malede sædvanlig Figurstaffagen for ham. — Hans Søn, Pieter Neefs, den yngre, f. 1601, d. efter 1675, var ogsaa Arkitekturmaler.

Neer, Aart van der, hollandsk Landskabsmaler, f. 1613 (eller 1619), d. 1683, var en særdeles frem-

ragende Kunstner. Især forstod han med Mesterskab at fremstille Vand i Maaneskin samt Vinterlandskaber og natlige Ildebrande. — Hans Søn Eglon Hendrik van der Neer, f. 1643, d. 1703, uddannede sig under J. Vanloo og var en dygtig Fremstiller af Landskaber og historiske Scener. Han var v. d. Werffs Lærer.

Neerwinden, Landsby i Provinsen Lüttich i Belgien, bekjendt af to blodige Slag, nemlig 29de Juli 1693, da den franske Marskal Luxembourg her slog de forenede Englændere, Østerrigere og Hollændere, og 18de Marts 1793, da den franske General Dumouriez blev slaaet af Østerrigerne.

Nees von Esenbeck, Christian Gottfried, tysk Botaniker og Naturfilosof, f. 1776, d. 1858, blev 1818, efter at have virket som praktiserende Læge, Professor i Botanik i Erlangen. 1819 flyttede han i samme Egenskab til Bonn, 1831 til Breslau. 1848 reiste han til Berlin, men blev udvist derfra og 1851 suspenderet fra sit Embede paa Grund af sin Deltagelse i Arbeiderbevægelserne; 1852 blev han dømt fra Embedet. Han har indlagt sig store Fortjenester af den botaniske Systematik saavelsom af Plantefysiologien; som original Tænker aabenbarede han sig i sit „System der speculativen Philosophie“ (1841). — Hans Broder Theodor Friedrich Ludwig Nees v. Esenbeck, f. 1787, d. 1837, var Professor og Inspektør for den botaniske Have i Bonn og gjorde sig ligeledes fortjent som Botaniker.

Nefrït, ogsaa kaldet Jade, en grøn, seig, serpentinlignende, men haard Sten, som ikke er krystalliseret, bruges af Nyséländerne til Stenvaaben og benyttes ellers til forskjellige udskaarne Sager, som Sabelgreb, Signeter o. lign. Den blev allerede forarbeidet af de gamle Ægyptere. — Nefrït kaldes ogsaa de herskende Bestanddele i Hornblenden.

Neftys, se Gudelære, den ægyptiske.

Negation (af lat. negare), Benegtelse. — Negativ, benegtende.

Negenoje, se Stensuger.

Neger (af lat. niger, sort), Benævnelse paa de sorte Beboere af Afrika. De stilles ifølge alle ethnografiske Systemer fra de andre Folkestammer som en særegen Race og har i det hele meget bestemte Racekjendetegn. De hører til de skjævtandede Langhoveder (prognathe Dolichocefaler) og staar saaledes ved Siden af Papuerne paa et forholdsvis lavt Trin af Udvikling. Deres Bendygning er ialmindelighed særdeles stærk og massiv; navnlig er Hjerneskallen tyk og haard. Hovedet er sammentrykt fra Siderne, Ansigtet som Følge deraf forholdsvis langt og smalt; dets nedre Partier er mere fremstaaende end hos Europæerne, og Ansigtsvinkelen er hyppig kun lidet over 70°. Næsen er bred, tyk og flad, med store Næsebor, Munden bred med tykke Læber. Skjægvæxten er i Almindelighed meget svag; Haaret er uldkruset og af ca. 8 Centimeters Længde. Huden er mere eller mindre dybt sort, fløielsblød og uddunster stedse en ubehagelig Lugt. Negertypen er i udpræget Skikkelse overordentlig hæslig; men kun paa forholdsvis faa Steder optræder den i fuld Renhed, mest i de hede Lavlande i det indre Afrika. Negrene deler sig i et meget stort Antal Stammer med indbyrdes forskjellige Sprog. — Til Negrene hører ikke følgende afrikanske Folkeslag: Berber og Kopter i Nord, Abessinier, Bedsja, Gallaer og Nubier i Øst, Fellataherne i Sudan samt de sydafrikanske Stammer (søndenfor Ækvator i det østlige, søndenfor 8° n. B. i det vestlige), hvilke sammenfattes under Benævnelsen Negroïder.

Negerslaveri har i den nyere Tid været den mest udbredte Form for Slaveri (s. d.) og har især hersket i Amerika, saavel i Nord- som Sydamerika, og paa de vestindiske Øer. Negerslaverne udførtes fra Afrika og var i Amerika Gjenstand for formelig Handel. Allerede i forrige Aarhundrede hævede mange Røster sig mod denne grove Krænkelse af Menneskerettighederne, og flere europæiske Magter afskaffede Negerslaveriet i sine Kolonier; det vedblev imidlertid at bestaa saavel i de fleste spansk-amerikanske Lande som i de Forenede Stater, indtil Negrenes Emancipation, d. v. s. deres Sidestillen med den hvide Befolkning, ved den store amerikanske Borgerkrig (se Forenede Stater) blev gjennemført. Nu forekommer Negerslaveriet væsentlig kun paa Kuba og nogle andre Øer i Vestindien.

Negl kaldes hos Mennesket den Horndannelse, som i Form af en hvælvet Plade bedækker den yderste Del af Fingrenes og Tæernes øvre Flade. Til Neglene hos Mennesket svarer analoge Dannelser hos andre høiere Hvirveldyr, saaledes Kløer hos Rovdyr, Fugle m. fl. og Klover eller Hove hos Drøvtyggerne og Tykhuderne.

Negligé (udt. neglisje), fr., egentl. „forsømt“; Morgen- eller Natdragt. — Negligere (udt. neglisjere), forsømme, ikke bekymre sig om. — Negligence (udt. neglisjangs), Forsømmelighed.

Negociation, Underhandling.

Negotiorum gestio, lat., uanmodet Forretningsførelse (s. d.).

Negri, Christoforo, italiensk politisk og økonomisk Forfatter, f. 1809, var 1841—48 Professor i Statsvidenskaberne i Padua, deltog i Revolutionen og maatte derfor udvandre til Piemont; han blev nu Præsident for Universitetet i Turin og senere ansat i Udenrigsministeriet; i denne Stilling forestod han Konsulatvæsenet, som han reformerede grundig. Efterat den italienske Regjering var flyttet til Florens, grundlagde han der det italienske geografiske Selskab, hvis Præsident han i flere Aar var. 1867 trak han sig tilbage fra sit Embede og har senere beskjeftiget sig med sine geografiske Forskninger. Hans Hovedverk er „La storia politica dell' antichità paragonata alla moderna“ (1866).

Negritos, d. s. s. Australnegre eller Papua's (s. d.).

Negroïder, se Neger.

Negroponte, se Euboia.

Negruzzi, Konstantin, rumænsk Digter, f. 1808, d. 1868, studerede i Jassy og Bessarabien, hvor han lærte Puschkin at kjende, udgav 1840 sammen med Cogalniceanu og Alessandri „Dacia literara“ og blev 1861 Minister under Fyrst Cusa. Hans vigtigste poetiske Arbeider er de episke Digte med Emner fra Rumæniens Historie „Aprodul Purice“ og „Lapusneanu“. Han er især bleven af Betydning som Mønster i sproglig Henseende.

Nehemias, en fornem Israelit, var Mundskjænk hos den persiske Konge Artaxerxes Longimanus og sendtes af denne 444 f. Kr. som persisk Statholder til Jerusalem, hvor han lod Mure og

Porte gjenopbygge og bestræbte sig for at gjenoprette Gudstjenesten efter den gamle Ritus. Den efter ham benævnte Nehemias Bog er en af det Gamle Testamentes sidste kanoniske Bøger.

Neher, Bernhard, tysk Historiemaler, f. 1806, studerede i Stuttgart, München og Rom, blev 1841 Direktør for Akademiet i Leipzig, 1846 Professor i Stuttgart og 1867 Direktør for Kunstskolen sammesteds. Han har hovedsagelig virket som Historiemaler, dels i Olie, dels al fresco; blandt hans mest bekjendte Arbeider kan nævnes Malerierne i Goethe- og Schillergalerierne i det storhertugelige Slot i Weimar.

Neher, Michael, tysk Arkitekturmaler, f. 1798, d. 1876, studerede en Tid i München, gik derpaa til Italien, hvor han i 3 Aar opholdt sig i Rom, og vendte 1826 tilbage med en Række Studier og færdige Arbeider, som vakte stor Opmærksomhed. Medens han tidligere havde dyrket saavel Genre og Landskab som Arkitekturmaleriet, viede han sig nu udelukkende til det sidste, som han behandlede paa en særdeles livlig og aandfuld Maade.

Neidenelv i Østfinmarken udspringer i russisk Lapland, nord for Enaresjøen, løber mod Ostnordost og falder i en Bugt af Varangerfjord; den er 10½ norske Mil lang.

Neidhart von Neuenthal, tysk lyrisk Digter i Middelalderen, levede og digtede i den første Halvdel af det 13de Aarh. Han tog i Regelen sit Stof fra Bøndernes og andre Landboeres Liv og behandlede det med djærv Humor. Hans Digte er i den senere Tid udgivne af Haupt (1858).

Neipperg, Wilhelm Reinhard, Greve, østerrigsk Feltmarskal, f. 1684, d. 1774, var Frans den førstes og Maria Theresias Yndling. 1741 tabte han ved Mollwitz et for Schlesiens Skjebne afgjørende Slag mod Fredrik den anden. — Adam Adalbert v. Neipperg, foregaaendes Sønnesøn, f. 1775, d. 1829, udmærkede sig i Krigene med Frankrige og især i Felttogene i Italien, gik 1811 som Gesandt til Sverige og fik efter Slaget ved Leipzig det Æreshverv at overbringe Seiersbudskabet til Wien. Paa Wienerkongressen optraadte han som Exkeiserinde Marie Louises Befuldmægtigede og fulgte hende derpaa, efter at have tvunget Murat til Kapitulation, til Parma, hvor han som hendes Elsker overtog Hertugdømmets Ledelse. Kort efter Napoleons Død indgik han morganatisk Ægteskab med Marie Louise, som tidligere havde født ham en Søn, Wilhelm Albrecht, Fyrste af Montenuovo, f. 1821, som er østerrigsk Kavalerigeneral.

Neisse, to Bifloder til Oder. Glatzer Neisse kommer fra Glatzer Schneeberg og udmunder nedenfor Schurgast; den er 26 Mil lang. — Lausitzer eller Görlitzer Neisse udspringer i Böhmen og udmunder ved Schiedlow; den er 33 Mil lang og delvis seilbar.

Neisse, By og Fæstning i den preussiske Provins Schlesien, ved Floden Glatzer Neisse, med 20,000 Indb., en Krigsskole, betydelige Artilleriverksteder og Industri, er Sæde for en Biskop.

Neïth, en gammelægyptisk Gudinde, der især dyrkedes som Lokalguddom i Saïs; hun sammenlignedes af Grækerne med Athene og identificeredes i senere Tid ofte med Isis. Efter Herodots Beretning feiredes der aarlig i Saïs en stor Fest, Lampefesten, til hendes Ære.

Nekrolog (Necrologium), i Middelalderen de ved de geistlige Stiftelser og Klostrene brugelige Kalendere, hvori optegnedes Navnene paa de Afdøde, hvis Minde paa bestemte Dage skulde hædres ved, at de indesluttedes i de offentlige Forbønner. — Nu forstaaes ved Nekrolog en Levnetsbeskrivelse af en Afdød, især en nylig Afdød.

Nekromanti, Fremmanen af de Døde. — Nekromant, Aandemaner.

Nekropolis, Ligby, de Dødes Stad, stor Begravelsesplads i Nærheden af flere af Oldtidens Byer, især er de ægyptiske ved Memfis og Theben bekjendte.

Nekrose, se Koldbrand.

Nektar, efter de gamle Grækeres Tro Gudernes Drik; den gav de Mennesker, som fik smage den, Udødelighed.

Nélaton (udt. Nelatong), Auguste, berømt fransk Kirurg, f. 1807, d. 1873, studerede i Paris og virkede derpaa sammesteds som Læge ved flere Hospitaler og som Docent; 1851 blev han udnævnt til Professor i kirurgisk Klinik, hvilket Embede han indehavde til 1867. 1868 blev han Senator. Han var en af den nyere Tids mest udmærkede Kirurger og virkede baade som Lærer og praktiserende Læge meget for Udviklingen af sin Videnskab. Foruden flere mindre Skrifter forfattede han „Eléments de pathologie chirurgicale“ (5 Bd., 1844—60).

Nelde, se Neslefamilien.

Nelleman, Johannes Magnus Valdemar, dansk Jurist, f. 1831, blev 1859 Professor ved Kjøbenhavns Universitet, 1870 Landsthingmand for Hovedstaden og 1875 Justitsminister i det konservative Kabinet Estrup. Hans videnskabelige Arbeider vedrører især den danske Civilproces.

Nellikefamilien (Caryophyllaceae), en artrig Plantefamilie af de firkronbladedes Orden, udmærker sig ved sine stedse modsatte, helrandede Blade, fine kvaststillede Blomster, som har 5 Kronblade og i Regelen 10 Støvdragere, samt ved sin Frugt, der er en énrummet Kapsel, som springer op med Tænder i Spidsen, og hvori Frøene sidder omkring en midtstillet Frøstol. — Til de i Norge vildtvoxende Slægter af denne Familie hører Nellik (se nedenfor), Smelle, Hanekam, Tjæreblomst, Pragtstjerne, Klinte, Stjerneblomst, Arve og Linbendel. — Nellikslægten (Dianthus) omfatter Urter med rørformet, tandet Bæger og 4-flappet Kapselfrugt. Bladene er for det meste smale, ofte liniedannede. I det sydlige Norge voxer vild Nellik (Dianthus deltoides) paa tørre Bakker og Enge; den har linieformede Blade og smukke rosenrøde Blomster. Mange Arter dyrkes paa Grund af sine Blomsters Skjønhed og Vellugt almindelig som Have- og Potteplanter; derhen hører Havenelliken (D. Caryophyllus) fra Sydeuropa, den kinesiske Nellik (D. chinensis), Fjernelliken (D. plumarius) og Busknelliken (D. barbatus), hvilken sidste har bredere Blade og knippeformet samlede, røde og hvide Blomster.

Nellikolie, se Krydernellik.

Nellor ell. **Nelluru**, By i det engelske Præsidentskab Madras i Indien, med 30,000 Indb. og Havn, er befæstet ved et Fort.

Nelson, Horatio, Viscount, berømt engelsk Sjøhelt, f. 1758, d. 1805, begyndte allerede som 12 Aars Gut at reise tilsjøs og blev 1777 Løit-

nant i den engelske Marine. I de vestindiske Farvande udmærkede han sig derpaa i saa høi Grad, at han 1778 fik Kommandoen over en Brig, hvormed han krydsede i Hondurasbugten og ved Mosquitokysten. 1780 gjorde han sig atter bemærket ved Angrebet paa de spanske Besiddelser i Vestindien, men taalte ikke det tropiske Klima og maatte derfor vende hjem. 1782 krydsede han atter i de amerikanske Farvande under Lord Hoods Kommando; 1784 fik han Befalingen over en Fregat. 1787 ægtede han en vestindisk Dame og vendte derpaa tilbage til England, hvor han boede som Privatmand, indtil Krigen med Frankrige brød ud. 1793 gik han som Kaptein under Lord Hoods Overkommando til Middelhavet og sendtes med Depescher til den engelske Gesandt i Neapel, Lord Hamilton; med dennes Hustru, den bekjendte Lady Hamilton (s. d.), knyttede han et Kjærligheds-forhold, som fik stor Indflydelse paa hans Liv og skadede hans Eftermæle. 1794 deltog han i Erobringen af Korsika, hvor han ved Calvi mistede det høire Øie; 1795 slog han ved Alessia den fiendtlige Flaade, og 1797 havde han en væsentlig Del i Jervis's Seier ved Kap St. Vincent, hvorefter han blev Kontreadmiral. Han fik nu Kommandoen over den engelske Blokadeflaade ved Cadix; ved et Forsøg paa at tage et spansk Skib fik han den høire Arm saa stærkt beskadiget, at den maatte amputeres. Efter at være helbredet fik han det Hverv at bevogte Havnen Toulon, hvor Bonapartes Expedition til Ægypten forberedtes; medens han paa Grund af Storm blev nødt til at forlade sin Plads, fik imidlertid den franske Flaade Leilighed til at gaa under Seil. Han forstærkede nu sin Eskadre med 8 Linieskibe og afseilede til Ægypten, hvor han ankom før Franskmændene. Han vendte da tilbage til Sicilien, men gik ved Efterretningen om Franskmændenes Landing i Ægypten atter did og ødelagde i det berømte Slag ved Abukir (s. d.) den franske Flaade. Den engelske Regjering udnævnte ham efter denne Bedrift til „Baron af Nilen" og gav ham en Pension paa 2000 Pd. St. Ogsaa Sultanen, den russiske Keiser og Kongen af Neapel overvældede ham med Æresbevisninger. Det neapolitanske Hof erklærede nu Frankrige Krig; men Franskmændene trængte ind i Landet og havde Lykken med sig, saa at Kongehusets Medlemmer maatte flygte. Nelson førte dem til Palermo og søgte at støtte den af Kardinal Ruffo fremkaldte Modrevolution, ved hvilken Leilighed han gjorde sig delagtig i flere grusomme Foranstaltninger, der satte en Plet paa hans Navn. Med Lady Hamilton, som havde tilskyndt ham til denne uværdige Optræden, reiste han 1800 til England, hvor han blev Viceadmiral af det blaa Flag. Vaaren 1801 var han Parkers Næstkommanderende paa Expeditionen til Danmark og feirede 2den April i Slaget paa Kjøbenhavns Red. I Aug. s. A. gjorde han et mislykket Angreb paa de franske Skibe i Boulogne. Efter Fredsslutningen i Amiens 1802 havde Nelson ikke Anledning til at udføre videre Heltebedrifter førend 1805, da Krigen atter begyndte. Han fik da Overbefalingen i Middelhavet og endte her sin Løbebane i Slaget ved Trafalgar, hvor han 21de Oktbr. ødelagde den forenede fransk-spanske Flaade, men hvor han blev dødelig saaret af et Geværskud. Hans Lig er bisat i Paulskirken i London. Nelson efterlod sig foruden en Datter med Lady Hamilton ingen Efterkommere; hans Titel gik derfor over paa hans Broder, senere paa hans Søstersøn, hvis Søn, Horatio Nelson, f. 1827, nu fører den.

Nemausa, en af Planetoiderne.

Nemea, Dal i det græske Landskab Argolis, gjennemstrømmet af Elven Nemea, nu ubeboet, havde i Oldtiden en liden By, Bembima. Her havde efter Sagnet den af Herakles dræbte nemeiske Løve sit Tilhold. Ved Zeus Nemeios's Tempel feiredes hvert andet Aar de nemiske Lege med gymnastiske og poetisk-musikalske Væddekampe.

Nemesianus, Marcus Aurelius Olympius, romersk Digter i det 3die Aarh. e. Kr., var af Fødsel en Karthager. Han skrev tre didaktiske Digte om Jagten, Fiskeriet og Skibsfarten („Cynegetica", „Halieutica" og „Nautica"), som indbragte ham stor Berømmelse. Et Brudstykke af „Cynegetica" er endnu opbevaret.

Nemesis, hos Grækerne den straffende Retfærdigheds Gudinde, nævnes først af Hesiod og er i sit Begreb beslægtet med Eumeniderne. Hun fremstilles med forskjellige Attributer (Hjul, Maalestok, Tøile, Svøbe, Sværd) og undertiden i bevinget Skikkelse. — Nemesis er ogsaa Navnet paa en Planetoide.

Nemisjøen, i Oldtiden Lacus Nemorensis, en for sine skjønne Omgivelser berømt liden Indsjø i Krateret af en udslukt Vulkan i Albanerbjergene ved Rom.

Nemours (udt. Nømur), Louis Charles Philippe Raphael d'Orleans, Hertug af, Kong Ludvig Filips anden Søn, f. 1814, blev 1831 tilbudt den belgiske Krone, hvilket Tilbud Faderen paa hans Vegne afslog. 1836—37 deltog han i Kampene i Algier. 1848 flygtede han til England, hvor han opholdt sig til 1871.

Nena-Sahib ell. **Nana-Sahib**, en af Hovedførerne for Sepoy-Opstanden i Indien 1857—58, var af en fornem Familie og gjorde 1851 paa Grund af Slægtskab Krav paa Tronfølgen i den lille Mahratterstat Bithur. Hans Krav blev afvist af Englænderne, som forenede Bithur med Distriktet Cawnpore og gav ham en aarlig Pension. Han anstillede sig nu venligsindet mod Englænderne, men forberedte i Stilhed en Opstand, som Sommeren 1857 udbrød i Cawnpore, hvor ca. 900 Englændere, deriblandt General Hugh Wheeler, blev myrdede. I Sommerens Løb blev Nena-Sahib gjentagne Gange slagen af General Havelock, hvorefter han i 1858 tog virksom Del i Oprørernes Guerillakrig i Oude. Kort efter forsvandt han, uden at man senere hørte noget bestemt om ham; flere Personer blev udleverede til Engelskmændene under Foregivende af, at det var ham, men deres Identitet kunde ikke godtgjøres. Efter nogle Beretninger skal han være omkommen i Nepal, efter andre skal han have trukket sig tilbage til et skjult Eremitliv.

Neofyter, d. e. nyplantede, i den ældste kristne Kirke de Nydøbte; i den katholske Kirke de, som gaar over til den fra andre Kirkesamfund.

Neokastro, d. s. s. Navarino (s. d.).

Neologi, Indførelse af nye Ord, Vendinger eller Talemaader (Neologismer) i Sproget, især i dadlende Betydning, naar det sker uden

Nødvendighed og af Affektation. En Forfatter, som indfører Neologisme, kaldes **Neolog**.

Nepal ell. **Nepaul**, egentl. Nijampâl, d. e. helligt Land, Kongerige i Ostindien, paa Sydsiden af Himalaja, ca. 2,602 Kv.mil stort, med 3 Mill. Indb., bestaar for det meste af Alpeland med frugtbare Dale. Indbyggerne er for Størstedelen af hinduisk Oprindelse, men blandede med Thibetaner; de deler sig i to Hovedstammer **Gorkhas**, som er Brahmadyrkere, og til hvilke det herskende Dynasti hører, og **Nevaris** eller **Nirvaris**, Landets ældste Beboere, som dyrker Buddha, og som er de driftigste i Agerbrug og Industri, navnlig Metalarbeider. Siden 1815 erkjender Nepal Englands Overhøihed, men er i Virkeligheden saagodtsom ganske uafhængigt. Hovedstaden er **Khatmandu**, med 50,000 Indb.

Neper, se Napier, John.

Nepomuk, den hellige, egentlig **Johan af Pomuk**, Bøhmens Skytspatron, f. 1320, d. 1393, var Doktor i den kanoniske Ret og Domherre i Prag, senere Generalvikar sammesteds. Han deltog i Striden mellem Kong Wenceslaus og Erkebiskop Johan af Jenstein og blev paa Kongens Befaling først en Tidlang pint og derpaa styrtet fra en Bro i Moldau. Legenderne om ham udbredte sig i Tidens Løb, og 1729 blev han kanoniseret af Pave Benedikt den trettende. Han betragtes særlig som Broernes Helgen, og et Billede af ham er opstillet ved de fleste Broer i de katholske Lande.

Nepos, Cornelius, romersk Historieskriver i det 1ste Aarh. f. Kr., levede og døde under Keiser Augustus's Regjering. Hans Skrifter var væsentlig af biografisk og kulturisk Natur med en moraliserende Tendens; det meste af dem er gaaet tabt, saaledes hans „Chronica“, „Exempla“, Biograferne over Cato den ældre og Cicero samt Størstedelen af hans 16 Bøger „De viris illustribus“. Kun én af disse Bøger, „De excellentibus ducibus exterarum gentium“, samt Brudstykker af en anden, „De latinis historicis“, er opbevaret, tilsammen 25 Biografier, hvis Værd væsentlig beror derpaa, at forskjellige faktiske Oplysninger ikke paa anden Maade end gjennem dem er blevne overleverede Nutiden. Sproget er, om end i flere Henseender afvigende fra det klassiske, i det hele simpelt og korrekt. De bibeholdte Arbeider af Cornelius Nepos læses endnu tildels i de lærde Skoler.

Nepotisme (af lat. nepos, Broder- eller Søstersøn), Begunstigelse af sine egne Slægtninge og Venner.

Neptun, se Gudelære, den romerske.

Neptun, en af vort Solsystems store Planeter, er den yderste bekjendte af disse. Dens Middelafstand fra Solen er 596 Mill. Mil, den største Afstand 601 Mill. og den mindste 591 Mill. Mil. Den mindste Afstand fra Neptun til Jorden er 571 Mill. Mil, den største 621½ Mill. Mil. Neptuns Diameter er 7,800 Mil, altsaa 4.55 Gange saa stor som Jordens; dens Fladeindhold er saaledes næsten 21, dens Kubikindhold 94 Gange saa stort som Jordens. Den har kun en meget liden Excentricitet (ca. $^1/_{118}$ af Storaxen), og Banens Helding mod Ekliptiken er kun 1° 47′. Banen tilbagelægges paa 164 Aar 28 Dage, og Bevægelsens Hastighed er saaledes gjennemsnitlig 5.6 Kilom. i Sekundet, d. v. s. 5.4 Gange mindre end Jordens. En Dreining om Planetens egen Axe har paa Grund af den store Afstand ikke kunnet observeres, men er rimeligvis forhaanden ligesom hos de øvrige Planeter. En Maane er bleven observeret af flere Astronomer; den fuldender sit Omløb om Neptun i 5 Dage 21 Timer. At Neptun har flere Maaner, er sandsynligt. — Opdagelsen af Neptun er en af de største Triumfer for den moderne Videnskab. Man havde allerede i den første Halvdel af dette Aarhundrede iagttaget, at de Perturbationer (s. d.), som Uranus paa sin Bane var udsat for, ikke svarede til dem, man havde beregnet maatte finde Sted ved Tiltrækning af Saturnus og Jupiter. Flere Astronomer gjættede ogsaa paa, at Uoverensstemmelsen maatte skrive sig fra Tilstedeværelsen af en endnu ubekjendt Planet, hvis Bane laa udenfor Uranus's. For at komme paa det rene med dette Forhold maatte man først af de observerede Perturbationer beregne den formodede Planets Bane og Sted. To Astronomer tog omtrent samtidig og ganske uafhængig af hinanden fat paa denne vanskelige Opgave, Adams i Cambridge og Leverrier (s. d.) i Paris. Adams blev først færdig med sit Arbeide, men offentliggjorde foreløbig intet derom; efter hans Meddelelse observerede Professor Challis i Cambridge flere Stjerner, hvoriblandt Neptun virkelig var, men uden at kunne bestemme den. Leverrier offentliggjorde 31te Aug. 1846 sine Beregninger og tilskrev den tyske Astronom Galle i Berlin, hvem han meddelte, hvor den nye Planet maatte være at finde. Galle undersøgte nøie det betegnede Sted af Himlen og var samme Dag som Brevet fra Leverrier kom (23de Septbr.) saa heldig at finde Neptun ganske nær det Punkt, hvor den ifølge Beregningen maatte være.

Neptunister kaldtes de Geologer, som i Tilslutning til Abr. Gottl. Werner antog, at Jordskorpen har faaet sit nuværende Udseende alene ved Vandets Indvirkning (i Modsætning til Vulkanisterne, som tillagde Ilden de samme Virkninger).

Nérac (udt. Nerak), By i det franske Departement Lot-Garonne, ved Floden Baise, med 8,000 Indb. og Fabrikation af Gaaseleverpostéier.

Nerbadda ell. **Nerbudda**, Flod i Indien, udspringer i Gondvana og løber mod Vest og Nordvest, derpaa atter ret mod Vest, indtil den efter 172 Mils Løb falder i Cambaybugten.

Nereus, i den græske Gudelære ældste Søn af Pontus og Gæa, en Havgud, gift med Doris og Fader til 50 Døtre, de skjønne **Nereïder**; han troedes at have Spaadomsgave og afbildedes i Skikkelse af en ærværdig Olding.

Neri, Filippo, katholsk Geistlig og Helgen, f. 1515 i Florens, d. 1595, blev 1551 Prest i Rom. Dybt greben af den religiøse Gjæring, som paa den Tid opstod i den katholske Kirke som Følge af Impulser fra Reformationen, grundede han 1567 Oratorianernes (s. d.) Broderskab for at ophjelpe det kristelige Liv i Menighederne. Tillige var han Medstifter af den hellige Treenigheds Broderskab. Hans Kristendom var ikke som saa mange af hans Samtidiges mørk og blandet med Skinhellighed; han var tvertimod en munter og vennesæl Mand, som vandt stor Popularitet i Rom, og hvis Rygte endnu ikke er uddød, saa at han, efter 1622 at være bleven kanoniseret, er Almuens Yndlingshelgen i Rom.

Nerike, Landskab i Svealand i Sverige, $35^{1}/_{2}$ svenske Kv.mil (77 geogr.) stort, med 110,000 Indb., omgives af Södermanland, Vestmanland, Vermland, Vestergötland og Östergötland. I Sydost og Nordvest er Landet bjergfuldt og stovrigt, i Øst omkring Hjelmaren fladere og mere frugtbart. Nerike er rigt paa nyttige Mineralier, og Bergverksdriften udgjør ved Siden af Agerbruget Hovednæringsveien. Den betydeligste By er Örebro. — Nerike hører i administrativ Henseende til Örebro Län og i geistlig til Strengnäs Stift.

Nerly egentl. Nehrlich, Friedrich, tysk Maler, f. 1807, d. 1878, uddannede sig saavel til Dyre- og Genremaler som til Landskabsmaler og opholdt sig i længere Tid i Rom; senere nedsatte han sig for bestandig i Venedig, hvor han hovedsagelig beskjeftigede sig med Arkitekturmaleri. Hans Arbeider udmærker sig ved Naturtroskab, Liv og god Kolorit.

Nero, Lucius Domitius, romersk Keiser, f. 37 e. Kr., d. 68, var Søn af Gneius Domitius Ahenobarbus og den yngre Agrippina; da denne efter sin Mands Død ægtede Keiser Claudius, blev Nero adopteret af denne og førte senere Navnet Tiberius Claudius Nero Drusus Germanicus. 53 blev han gift med Keiserens Datter Octavia. Da Claudius 54 døde, maaske ombragt af Agrippina, blev Nero af Prætorianerne hyldet som Keiser og anerkjendt som saadan af Senatet. Han viste sig i Begyndelsen mild og god og lod sig lede af sin Lærer Seneca og Prætorianpræfekten Burrus, som styrede Riget med megen Dygtighed. Imidlertid blev han uenig med sin Moder; allerede 55 havde han ladet sin Stedbroder Britannicus dræbe ved Gift, fordi Agrippina havde villet hæve ham paa Tronen; 59 lod han, tilskyndet af den skjønne, men ryggesløse Poppæa Sabina, Moderen dræbe, og fra nu af syntes enhver Gnist af godt at være udslukket hos den begavede, men til alle Udsvævelser tilbøielige Keiser. Han unddrog sig fine dygtige Ministres Indflydelse, og da Burrus 62 var død, Seneca var bleven forvist fra Hoffet og de berygtede Processer mod „Majestætsforbrydere“ satte i Virksomhed, begyndte en Trængselstid for Rom. Udsvævelser af de græsseligste Slags, Mord og Drab betegnede hvert af Keiserens og hans Kreaturers Skridt; den keiserlige Værdighed forhaanede han ved mod alle romerske Sædvaner selv at optræde som Skuespiller og Sanger ved de Theaterforestillinger, som hørte til hans største Fornøielser. 62 lod Nero sin ædle Hustru Octavia dræbe for at ægte den ovenfor nævnte Poppæa, som han dog snart behandlede slet. 64 rammedes Rom af en voldsom Ildebrand, hvis Anstiftelse maaske med Urette blev tilskrevet Keiseren; for at befri sig for den Misnøie, som denne Begivenhed fremkaldte, skjød han Skylden over paa de Kristne, som nu paa det grusomste blev forfulgte. Byen lod han gjenopføre med større Pragt, end den nogensinde havde havt; især udmærkede sig hans nye Palads, det saakaldte „gyldne Hus“; men for at kunne udføre disse kostbare Bygverker, blev baade Italien selv og Provinserne paa det skaanselløseste udsugede. Pøbelen i selve Rom stillede man tilfreds ved „panis et circences“. 65 opdagedes en Sammensværgelse, som tilsigtede Neros Afsættelse og Gajus Pisos Ophøielse paa Tronen; Piso dræbte sig selv, og mange af de bedste og mest ansete Mænd faldt uskyldige som Ofre for Tyrannens Hevn, deriblandt Seneca og Digteren Lucanus, senere ogsaa Thrasea Paetus. 66—67 gjorde Nero en „Kunstreise“ til Grækenland, hvor han optraadte som Sanger, Skuespiller og Vognstyrer og lod sig tiljuble og bekranse af det livskræmte Folk. 68 udbrød der først i Gallien og Spanien, senere ogsaa i Rom blandt Prætorianerne en Opstand til Gunst for Galba (s. d.); Nero flygtede fra Rom, og Senatet dømte ham som Fædrelandets Fiende til Døden. Da han fik høre dette, besluttede han at dræbe sig selv, hvad han ogsaa efter en Del feig Vaklen gjorde 9de Juni 68. Hans sidste Ord skal have været: „Hvilken stor Kunstner taber ikke Verden i mig!“ — Nero er et af de største Uhyrer af Fyrster, som Verdenshistorien har at melde om. Hans Liv er blevet gjort til Stof for flere dramatiske Digtninger.

Nerthus, ifølge Tacitus hos de gamle Germaner Navn paa en Gudinde, der var en Personifikation af den moderlige Jord og dyrkedes i en hellig Lund paa en Ø. Denne Ø er af mange antaget at være Rügen, af enkelte Femern eller Als. — Navneformen Hertha istedenfor Nerthus beror paa en Feillæsning.

Nertschinsk, By i den sibiriske Provins Transbaikalien, med ca. 3,000 Indb. og storartede Sølv- og Blyminer, der beskjeftiger ca. 5,000 Arbeidere, mest deporterede Forbrydere.

Neruda, Wilhelmine, berømt Violinistinde, f. 1838 i Brünn i Mähren, uddannede sig i Wien og kom 1861—63 til Norge, Danmark og Sverige paa en Koncertreise sammen med sine Sødskende, Marie og Franz. 1864 ægtede hun Kapelmester Ludvig Norman i Stockholm og ansattes som Lærerinde i Violinspil ved Konservatoriet sammesteds, hvilken Stilling hun indehavde til 1871. Hun har senere flere Gange optraadt i Udlandet og høstet overordentligt Bifald for sit sjelfulde og teknisk virtuosmæssig fuldendte Spil. — Marie Neruda var ogsaa Violinistinde og blev senere gift med Sangeren Fritz Arlberg i Stockholm. — Deres Broder Franz Neruda, f. 1843, var en Tid ansat ved det kgl. Theater i Kjøbenhavn og har senere mest opholdt sig i England; han er en fremragende Violoncellist.

Nerva, Marcus Coccejus, romersk Keiser, f. ca. 32 e. Kr., d. 98, var i den sidste Halvdel af det 1ste Aarh. e. Kr. en af det romerske Senats ædleste og mest agtede Medlemmer. Efterat Domitian var bleven myrdet, blev Nerva 18de Septbr. 96 af Senatet gjort til Keiser og lagde som saadan de samme ædle og humane Grundsætninger for Dagen som i Egenskab af Senator. Han standsede de haarde Majestætsforbrydelsesprocesser, forbedrede Retspleien og lettede Skattebyrderne. Da han paa Grund af Alder og Svaghed ikke følte sig kraftig nok til at kunne holde de overmodige Prætorianere Stangen, adopterede han og tog til Medregent den dygtige Feltherre Trajanus (s. d.), der ved hans Død fulgte ham paa Tronen.

Nervefeber, se Tyfus.

Nervesygdomme kaldes de sygelige Tilstande hos Mennesket, hvorunder alene eller hovedsagelig Nerverne angribes. De kan deles i to Hovedklasser: de Nervesygdomme, hvorved der lader sig paavise en anatomisk Forandring af Nerverne, og

de, ved hvilken en saadan Forandring hidtil ialfald ikke har ladet sig paavise. De første kaldes materielle, de sidste dynamiske Nervesygdomme. Da der imidlertid ikke godt kan tænkes en sygelig Forandring af Nervevirksomheden uden tilsvarende abnorme anatomiske eller kemiske Tilstande i Nerverne, vil det rimeligvis i Fremtiden lykkes at paavise saadanne Forandringer ogsaa for de Sygdommes vedkommende, under hvilke de hidtil ikke er blevne observerede. Efter Ytringsmaaden kan man dele Nervesygdommene i saadanne, hvorved Nervevirksomheden er svækket, og saadanne, hvorved den er sygelig overdreven. Da Nerverne dels er Følelses-, dels Bevægelsesnerver, faar man i det hele 4 Klasser: de, som karakteriseres af hemmet Virksomhed i Bevægelsesnerverne (Lamhed), de, som medfører forhøiet Virksomhed i Bevægelsesnerverne (Krampe), de, hvorunder Følelsesnervernes Virksomhed er svækket (Følesløshed), og de, under hvilke de samme Nervers Virksomhed er sygelig anspendt (Hyperæsthesi, Nervøsitet i den i daglig Tale brugelige Betydning af dette Ord). Nervesygdommenes Aarsager er af høist forskjellig Art, og Helbredelsesmaaderne maa naturligvis rette sig efter de enkelte Sygdomsarters Beskaffenhed. Ved den almindelige Hyperæsthesi, den hyppigst forekommende Art af Nervesygdomme, er Midler, som i det hele virker styrkende paa Organismen, af gavnlig Virkning.

Nervesystemet er Apparatet for Bevidsthedslivets Ytringer hos Dyrene og er eiendommeligt for disse; hos de allerlaveste paa Grænsen mellem Dyr og Planter staaende animalske Organismer savnes dog alt Nervesystem. Nerverne er udbredte til ethvert i nogen Henseende aktivt Organ i det dyriske Legeme og mangler kun i de Væv, hvis Forretning er en rent passiv, f. Ex. Epidermis, Haarene, Neglene o. lign. Systemets centrale Del er Hjernen og den fra samme udgaaende Rygmarv. Saavel fra Hjernen som fra Rygmarven udgaar talrige Nervetraade, og man skjelner derfor mellem Cerebral- og Spinalnervesystemet. De fra Hjernen (Bevidsthedslivets Sæde) udgaaende Nervestrenge udgjør hos Mennesket 12 Par, de fra Rygmarven udgaaende 31—32. Disse Strenge er omgivne af en Bindevævsskede og forgrener sig stedse videre, idet hver enkelt af de $^{2}/_{1000}$—$^{2}/_{100}$ Millimeter tykke Nervefibre ligger hver for sig, endende i de forskjellige Organers Substans med særegne Udvidelser. Antallet af de enkelte Nervetraade er ikke paa langt nær saa stort der, hvor den samlede Nervestreng gaar ud af Hjernen eller Rygmarven, som længere ude i Forgreningerne; de enkelte Traade kløver sig ofte i flere Grene eller de ender i et lidet kugleformet Legeme, Nerveknude eller Ganglie, der bestaar af et større eller mindre Antal af Nerveceller, og hvoraf der igjen udgaar flere Nervetraade. Disse Nerveceller udgjør Hjernens og Rygmarvens saakaldte graa Substans. — Nerverne er efter sine Funktioner af to Slags, Følenerver (sensible Nerver) og Bevægelsesnerver (motoriske Nerver). De første leder Sanseindtryk af enhver Art til Nervecentret, hvor Individet derved bliver sig disse bevidst; til disse Nerver hører Syns-, Høre-, Lugte-, Smags- og Følelsesnerverne. De motoriske Nerver tjener til at forplante den Reaktion, som disse Indtryk fremkalder i Nervecentret, og som ytrer sig som Bevægelse. Denne Reaktion eller Omsætning af Sanseindtryk til Bevægelse sker enten vilkaarlig eller uvilkaarlig, bevidst eller ubevidst. De bevidste, vilkaarlige Ytringer deraf er de sædvanlige Handlinger; de uvilkaarlige er dels reflektoriske, dels automatiske. Til de automatiske Virksomheder regner man fortrinsvis Aandedrættet og Hjertebevægelserne samt Underlivs (Fordøielses-) organernes Bevægelser. Disse staar navnlig for Hjertets og Underlivsorganernes vedkommende under Indflydelsen af et eget Nervesystem, som er i Besiddelse af en vis Selvstændighed og danner ensslags Appendix til Hjerne- og Rygmarvsystemet; dette er det paa Ganglier rige sympatiske eller vegetative Nervesystem, som væsentlig er udbredt i Bryst- og Bughulen. Dette samme System forsyner ogsaa alle Kjertler samt Karrenes Hud med Nerver. Enkelte af de for Livet vigtigste Organer, saaledes Hjertet, har et eiendommeligt Gangliesystem og er derved paa en vis Maade nafhængige af Hjerne og Rygmarv. — Nervernes kemiske Bestanddele er af forskjellig Slags; den mere ydre Del af de enkelte Nervetraade bestaar tildels af eiendommelige fedtagtige Stoffer, medens det inderste Parti (Axecylinderen) er af æggehvideagtig Beskaffenhed. — Forplantelsen af Indtryk gjennem Nerverne foregaar med en Hastighed af 33 Meter i Sekundet.

Nervus rerum gerendarum, lat., den Kraft, som driver Foretagender, sædvanlig Omskrivning for Penge.

Nervøs, hvad der hører til Nerverne; nervesvag, disponeret til Forstyrrelser i Nervesystemets Funktioner.

Nesje eller **Nesjar**, tidligere Navn paa Brunlanæs i Jarlsberg og Laurvigs Amt, bekjendt ved det Sjøslag, hvori Olav den hellige 1016 her seirede over Svend Jarl.

Neslefamilien (Urticaceae), Plantefamilie af de Kroneløses Orden, omfatter Urter med uanselige, grønagtige Blomster, som enten er énbo eller tvebo og har 4—5 Støvdragere. Frugten er en liden Nød. Bladene er forsynede med stive Haar. Herhen hører Humlen (s. d.) samt Neslelægten (Urtica), der har 4delt Blomsterdække, og hvis Blade er forsynede med Brændhaar, d. v. s. Haar, hvis fine Spids ved Berøring afbrækkes, hvorved en skarp Vædske, som Haarene indeholder, flyder ind i Saaret og frembringer Blemmer og Svie. I Norge findes to Arter, Brændnesle (Urtica urens), som er énaarig, har frisk-grønne, ovale, dybt sagtakkede Blade og Enboblomster, og Stornesle (U. dioica) med æg-hjerteformede, matgrønne Blade og Tveboblomster; den er fleraarig. Disse indenlandske Arter kan foraarsage ikke ringe Smerte ved Berørelse, men den gaar snart over uden at efterlade skadelige Følger; flere Arter fra de varme Lande, navnlig Indien, kan frembringe særdeles stærke og smertelige Virkninger. Neslernes Bast er fintrevlet og seig og kan derfor bruges paa samme Maade som Lin til Spinding og Vævning af fine Tøier; den ægte Netteldug forarbeidedes tidligere af Neslebast, nu derimod anvendes dertil altid Bomuld. — To Neslearter, Urtica tenacissima og U. nivea, dyrkes i de senere Aar i meget stor Udstrækning i Kina, men især i Indien. Det af disse tilberedte Spinde-

stof, som gjerne kommer i Handelen under det engelske Navn China grass, der er meget stærkt og fint, udføres nu i stor Mængde til Amerika, men fornemmelig til England.

Nesselrode, Karl Robert, Greve, russisk Statsmand, f. 1780, d. 1862, var først Officér men ombyttede snart den militære Løbebane med den diplomatiske og erhvervede sig som Legationssekretær, Chargé d'affaires og Gesandtskabsraad ved forskjellige Hoffer snart Alexander den førstes Tillid. Under Krigen 1813—14 førte han de diplomatiske Forhandlinger og havde betydelig Andel i Affattelsen af de forenede Magters Noter; paa Wienerkongressen spillede han en af Hovedrollerne, undertegnede 13de Marts 1815 Achtserklæringen mod Napoleon og udnævntes derpaa til Udenrigsminister. Som saadan ledsagede han Keiser Alexander paa Kongresserne i Aachen, Troppau, Laibach og Verona. Under Keiser Nikolaus blev han 1829 Vicekansler og 1844 Rigskansler. 1856 trak han sig tilbage fra den aktive Politik. Han var en sjelden dygtig Diplomat og styrede Ruslands Udenrigspolitik med Forsigtighed og Bestemthed. Hans Selvbiografi udkom efter hans Død.

Nessos, en Kentaur, som omtales i de græske Sagn om Herakles. Han vilde øve Vold mod dennes Hustru Deianeïra, men blev dræbt af Herakles; i sit Dødsøieblik sagde han til Deianeïra, at hans Blod var et sikkert Middel til at bevare hende Herakles's Troskab. Da hun senere blev skinsyg paa sin Mand, besmurte hun en Klædning indvendig med Kentaurens Blod og forærede ham den; Herakles tog den paa, men plagedes saa voldsomt af de Smerter, som det forgiftede Blod foraarsagede ham, at han lod sig selv opbrænde paa et Baal.

Nestor, ifølge de homeriske Digte Søn af Neleus og Khloris, fra det messeniske Pylos, bekjendt for sin Tapperhed i Ungdommen og sin Visdom i Alderdommen. Skjønt allerede i en høi Alder deltog han i Grækernes Tog mod Troia og øvede stor Indflydelse ved sine kloge Raad og sin Veltalenhed. Efter hans Hjemkomst besøgte Telemakhos ham i Pylos for at spørge efter nyt fra sin Fader Odysseus.

Nestor, den ældste russiske Krønikeskriver, levede i sidste Halvdel af det 11te Aarh. og nogle Aar ind i det 12te og var Munk i Kiev. Hans Krønike begynder med Syndfloden og slutter med de første Aar af det 12te Aarh. Hans eget Manuskript er ikke opbevaret; derimod findes talrige Afskrifter, efter hvilke der i de senere Aar er udgivet flere kritiske Textudgaver og Oversættelser til fremmede Sprog, saaledes til Dansk (af C. W. Smith, 1869).

Nestorius, Patriark i Konstantinopel, d. ca. 440, var Discipel af Diodor af Tarsus og uddannedes i den antiokenske Skoles Aand. 428 blev han Patriark. Da han negtede at kalde Jomfru Maria „Guds Moder", idet han kun ansaa hende for Jesu Moder efter hans menneskelige og ikke efter hans guddommelige Natur, blev han beskyldt for at negte Kristi sande Guddom. Navnlig paa Cyrillus af Alexandriens Foranstaltning blev han 431 paa Kirkeforsamlingen i Efesos erklæret for Kjætter og afsat fra sit Embede. Hans Tilhængere, Nestorianerne, de khaldæiske Kristne eller Thomaskristne, udbredte sig navnlig i Persien, senere ogsaa i Arabien og Indien. De forplantede den syriske Kirkes Videnskabelighed og blev Budbærere for den græske Aand i Asien. 1551 underkastede en Del af dem sig den romerske Stol, idet de antog den katholske Kirkes 7 Sakramenter, men fastholdt sine Dogmer og sin Ritus i det væsentligste uforandrede; de kaldes unerede Nestorianere. De ikke-unerede Nestorianere har tre Sakramenter: Daab, Nadverd og Prestevielse. Deres Prester har Tilladelse til at gifte sig.

Nestroy, Johann Nepomuk, østerrigsk Skuespiller og Komediedigter, f. 1802, d. 1862, studerede Retsvidenskaben, men vendte sig snart til Theatret og gjorde med sin smukke Basstemme stor Lykke som Operasanger i Wien, Amsterdam, Brünn og Gratz. Ved Siden deraf optraadte han ogsaa i komiske Farceroller, som snart blev hans egentlige Fag. I en Række af Aar virkede han som Skuespiller og Theaterdirektør i Wien og var sine Byesbørns erklærede Yndling. Af hans Theaterstykker, Farcer og Folkekomedier er de mest bekjendte „Talismanen" og „Lumpacivagabundus", som har været opførte i de fleste europæiske Lande.

Nethinde, se Øie.

Netscher, Kaspar, hollandsk Maler af tysk Herkomst, f. 1639, d. 1684, uddannede sig under de Koster og Terburg og gjorde 1659 en Reise til Frankrige. Senere boede han i Haag. Ved Siden af sine fine og elegante Genrebilleder, med Scener af de velhavende Klassers Liv, malede han ogsaa fortræffelige Portræter. To af hans Sønner, Theodor, f. 1661, d. 1732, og Konstantin, f. 1670, d. 1722, var ogsaa dygtige Malere.

Netteldug, et Tøi, vævet af Neslens Bast; nu bruges Benævnelsen undertiden om Musselin (s. d.).

Netto, ital., ren; i Handelssproget modsat Brutto (s. d.), saaledes Nettovegt, en Vares Vegt fraregnet Emballagen; Nettoindtægt, Indtægtens Overskud over Udgifterne.

Netvingede (Neuroptera), en Orden af Insekter, med Bidemund, ufuldstændig Forvandling og 4 klare, ensartede Vinger med et mere eller mindre tæt Net af Aarer. Herhen hører Døgnfluerne, Libellerne og Termiterne.

Netze, Flod i Preussen, gaar ud af Goplosjøen i Posen og falder ved Zantoch i Warthe efter et Løb af 45 Mil.

Neuburg an der Donau, By i Schwaben, ved Floden Donau, med 8,000 Indb., var tidligere Hovedstad i Fyrstendømmet Neuburg-Pfalz.

Neuchâtel (udt. Nøsjatell), paa Tysk Neuenburg, Kanton i det vestlige Schweiz, 14 Kv.mil stor, med 98,000 Indb., grændser mod Nord til Bern, mod Øst til Neuchâtelersjøen, mod Syd til Waadt og mod Vest til Frankrige. Landet gjennemskjæres fra Sydvest mod Nordost af flere paralelle, til Jurabjergene hørende Kjæder; derimellem ligger langstrakte Dalfører med gode Græsgange og Skov. Den frugtbareste Del er Strøget mellem Jura og Neuchâtelersjøen, hvor der drives adskillig Vinavl. Hovednæringsveiene er Agerbrug, Kvægavl og Industri, især Fabrikation af Uhre, Spilledaaser og Kniplinger. — Hovedstaden Neuchâtel ligger i en skjøn Egn 1,508 Fod over

Havet, er smukt, tildels prægtig bebygget og har 14,000 Indb. Handelen og Industrien er livlig, og Byen rig og blomstrende. — **Neuchâteler-sjøen**, 1,300 Fod over Havet, er $4^1/_4$ Kv.mil stor.

Neuhof, Theodor, Baron von, bekjendt tysk Eventyrer, f. 1686, d. 1756, studerede i Köln, hvor han i Duel dræbte en Mand og maatte derpaa flygte, hvorefter han i flere Aar førte et eventyrligt Liv i flere Lande i Europa og Afrika. 1732 blev han keiserlig Resident i Florens, hjalp 1735 Korsikanerne i deres Uafhængighedskamp og bragte dem 1736 Penge, Vaaben og andre Krigsforraad. S. A. lod han sig udraabe til Konge paa Korsika under Navn af Theodor den første og gik til Holland, hvorfra han ved sin Tilbagekomst medbragte store Krigsforraad. 1738 hjalp franske Tropper atter Genueserne til at komme i Besiddelse af Korsika, og Neuhof maatte flygte. 1743 kom han igjen, men maatte atter flygte til England, hvor han plagedes af Kreditorer, indtil han ved Hjelp af en Subskription, som Walpole satte i Gang for ham, opnaaede Akkord med dem.

Neuhäusel, paa Ungarsk Érsek Ujvár, By i det ungarske Komitat Neutra, ved Floden Neutra, med 10,000 Indb., var tidligere stærkt befæstet.

Neuilly (udt. Nøiji), By i det franske Departement Seine, strax i Nordvest for Paris, med 16,000 Indb. og en stor Bro over Seinen.

Neukomm, Sigismund, tysk Komponist, f. 1778, d. 1858, blev 15 Aar gl. Universitetsorganist og 3 Aar senere Kor-Repetitør ved Hoftheatret i Salzburg; 1797 gik han til Wien og blev Elev af Josef Haydn; 1804 ansattes han som Kapelmester ved den tyske Opera i Petersburg, men maatte paa Grund af Sygelighed allerede 1805 nedlægge denne Post, hvorefter han levede i Moskva, Wien, Montbéliard og Paris; paa det sidstnævnte Sted lærte han at kjende Talleyrand, hvem han 1814 ledsagede til Wienerkongressen. 1814—21 bereiste han Brasilien og opholdt sig senere afvexlende i næsten alle europæiske Lande. Af hans Arbeider, hvoraf mange er virkelig gedigne, kan nævnes Operaen „Alexander ved Indus", Musiken til Schillers „Braut von Messina" samt flere Oratorier og anden Kirkemusik.

Neumann, Jakob, norsk Geistlig og Videnskabsmand, f. 1772 i Drammen, d. 1848, studerede ved Kjøbenhavns Universitet og blev 1799 Sogneprest i Asker. 1822 valgtes han til Biskop i Bergens Stift, hvilket Embede han indehavde til sin Død. 1814 var han Medlem af det første overordentlige Storthing. Han var paa Grund af sin hæderlige Karaktér og sit venlige Væsen meget populær i sit Stift saavelsom i selve Bergen; denne By har ham ogsaa meget at takke for i Anledning af hans utrættelige Arbeide for Oprettelsen og Berigelsen af Bergens Muséum. Saavel han selv som hans Ven Stiftamtmand Christie gjorde paa sine Reiser mange interessante, især antikvariske Fund og tilveiebragte Grundstammen af Muséets nuværende betydelige Oldsagssamling. Han forfattede foruden Afhandlinger og Opsatser om Landbruget ogsaa flere antikvariske Afhandlinger, som for det meste findes i Tidsskriftet „Urda" (Bergen, 1837—48).

Neumann, Karl Friedrich, berømt tysk Orientalist og Historiker, f. 1798, d. 1870, hed egentlig Bamberger og var Søn af en fattig Jøde. Han blev først sat til Handelen, men kom 1816 til Heidelbergs Universitet, senere til München, hvor han gik over til den evangeliske Kirke, og blev 1822 Professor ved Gymnasiet i Speier. 1825 blev han afskediget, angivelig paa Grund af altfor frie religiøse Anskuelser, gik derpaa 1827 til Venedig, hvor han i Klostret paa San-Lazaro lærte Armenisk, og 1828 til Paris, hvor han fortsatte sine orientalske Studier og bl. a. lagde sig efter Kinesisk. 1830—31 bereiste han Kina og hjemførte derfra et kinesisk Bibliothek paa 10,000 Bd., som han forærede til den baierske Stat. Han blev nu Konservator ved denne Samling og Professor ved Münchens Universitet, hvor han læste over Armenisk og Kinesisk, Geografi, Ethnografi og Historie. Paa Grund af sin ivrige Deltagelse i de politiske Frihedsbevægelser 1848 fik han 1852 sin Afsked, hvorefter han levede som Privatmand, fra 1863 i Berlin. Hans talrige Skrifter omhandler hovedsagelig armenisk og kinesisk Sprog, Historie og Literatur; derhos skrev han „Det engelske Riges Historie i Asien" (2 Bd., 1857) og „De amerikanske Forenede Staters Historie" (3 Bd., 1863—66).

Neumann, Karl Gottfried, tysk Mathematiker, f. 1832, blev 1863 Professor i Halle, s. A. i Basel, 1865 i Tübingen og 1868 i Leipzig. Han har udgivet en Række værdifulde videnskabelige Skrifter og Afhandlinger, dels af rent mathematisk, dels af fysisk-mathematisk Indhold. Sammen med Clebsch er han Grundlægger af det ansete Tidsskrift „Mathematische Annalen".

Neumann, Karl Johan, dansk Marinemaler, f. 1833, siden 1869 Medlem af Akademiet i Kjøbenhavn, er en af de mest fremragende blandt de nulevende danske Kunstnere i sin Genre. Som et af hans bedste Arbeider kan nævnes „Skibe under Land efter en Byge" (1867).

Neumark, Georg, tysk Digter, f. 1619, d. 1681 som Arkivsekretær i Weimar, er Forfatter af den bekjendte Salme „Hvo ene lader Herren raade", til hvilken han ogsaa selv har komponeret Melodien.

Neumünster, By i den preussiske Provins Slesvig-Holsten, ved Fl. Schwale, med 10,000 Indb. og Klædesfabriker.

Neupert, Karl Fredrik Edmund, udmærket norsk Pianist, f. i Kristiania 1ste April 1842, fik sin første musikalske Undervisning af sin Fader, Musiklærer og Musikhandler Herman Neupert, og kom allerede i Femtenaarsalderen til Berlin for at nyde Professor Kullaks Veiledning. Denne benyttede han i flere Aar, ligesom han ogsaa tog Undervisning hos Fr. Kiel. Efterat han 24 Aar gammel havde forladt Berlin, begyndte han snart at vække Opmærksomhed overalt, hvor han optraadte og lod sig høre. I de to sidste Aar, han opholdt sig i Berlin, havde han virket som Lærer i Pianospil ved Sterns Konservatorium. Senere blev han engageret som Lærer ved Kjøbenhavns Musikkonservatorium, hvor han virkede lige til 1880 og vandt Anerkjendelse som en Lærer af første Rang; i Ferierne gjorde han under stort Bifald Koncertreiser og gav ogsaa enkelte Kurser i Pianospil i Kristiania. Hans Virksomhed vandt i høi Grad Anerkjendelse ogsaa i Udlandet; der blev tilbudt ham en Professorpost ved Musikakademiet i Stockholm, hvilken han dog ikke saa sig istand til at kunne modtage, og i Slutningen

af 1880 modtog han gjennem Rubinstein Kaldelse til et Professorat ved Konservatoriet i Moskva. Denne ærefulde og indbringende Stilling tiltraadte han endnu samme Aar, men allerede efter næsten et Aars Forløb forlod han Rusland, opholdt sig i længere Tid i Kristiania og er nu (Sommeren 1883) siden Høsten 1882 paa en Koncerttournée i Amerika. — Neupert staar som Exekutør paa sit Instrument særdeles høit; hans fremherskende Egenskaber er Klarhed og Kraft forenede med en Finhed, der er dobbelt paafaldende hos en saa energisk og mandig Kunstnerpersonlighed. I sin Kunst er han helt igjennem harmonisk, ædruelig og overlegen, og der er altid over hans Spil en Objektivitet, som lader hvemsomhelst af de Mestre, hvis Verker han fortolker, komme til sin fulde Ret i alle sine Eiendommeligheder. Som Komponist har Neupert været temmelig produktiv, men alt, hvad han har strevet, er Smaastykker, mest Etuder, Romancer og Albumblade, hvilke dog alle giver Indtryk af en fin og poetisk Kunstnernatur og i formel Henseende er virtuosmæssig fuldendte. Hans Etuder har ikke blot Værd som et ypperligt Øvelsesmateriale, men et stort Antal af dem hører efter sin Natur ogsaa hjemme i Koncertsalen og er jevnlig blevne spillede af de mest fremragende Pianister.

Neuralgi, Nervesmerter. — Neuralogi, Læren om Nerverne.

Neureuther, Eugen, tysk Tegner og Maler, f. 1806, d. 1882, studerede ved Akademiet i München og anvendtes af Cornelius ved Dekorationsarbeiderne i Glyptotheket; det var ogsaa Cornelius, som foranledigede ham til at udføre sine „Randtegninger til Goethes Ballader og Romancer" (5 Hefter, 1829—40). Fra nu af viede han sig hovedsagelig til Illustrationer og leverede paa dette Felt en Række fremragende Arbeider. 1848—56 var han Direktør for den kongelige Porcellænsfabrik i Nymphenburg og 1868—77 Professor ved den kgl. Kunstindustriskole; senere har han næsten udelukkende leveret Tegninger som Illustrationer til Eventyr. De fleste af hans Oliemalerier behandler Motiver fra tyske Digteres Verker.

Neuruppin, By i Preussen, ved Ruppinersjøen, med 12,500 Indb., et Sindssygeasyl, Spinderier og Væverier og en storartet Fabrik for de bekjendte Godtkjøbs-Billedark, som forsendes til alle Verdensdele.

Neusatz, By i det ungarske Komitat Bács-Bodrog, ved Fl. Donau, med 20,000 Indb., er Sæde for en græsk Biskop, har betydelig Frugtavl og livlig Handel.

Neusiedlersjøen, paa ungarsk Fertø, d. e. Sumpen, Indsjø i Ungarn, mellem Komitaterne Oedenburg og Wiesenburg, ca. 6 Kv.mil stor. Efterat den fra Midten af forrige Aarh. havde voxet stadig, begyndte den 1855 at minke, indtil den 1868 tørrede ganske bort. Man var allerede ivei med at dyrke Jorden paa dens Bund og opføre Bygninger der; men 1869 begyndte Vandet atter at stige, og Vaaren 1876 var Sjøen ligesaa stor som før.

Neusohl, By i det ungarske Komitat Sohl, ved Foreningen af Floderne Gran og Bistritz, med 12,000 Indb. og Bergverksdrift paa Jern og Kobber.

Neustadt, 1) By i den preussiske Provins Schlesien, ved Floden Prudnicka, med 13,000 Indb., Spinderier, Væverier og betydelige Kornmarkeder. 2) Neustadt an der Hardt, By i Rhinpfalz, ved Floden Speierbach, med 10,000 Indb., Fabrikation af farvet Papir samt Guld- og Sølvvarer. 3) Neustadt-Magdeburg, Forstad til Magdeburg, med 24,000 Indb. og store Fabriker.

Neustrelitz, Hoved- og Residensstad i Storhertugdømmet Mecklenburg-Strelitz, mellem Zierker- og Glambechersjøen, med 9,000 Indb., Bryggerier, Tobaksfabriker og flere andre betydelige industrielle Anlæg.

Neustrien ell. **Vestfrancien** (Francia occidentalis), efter Delingen 511 Navn paa den vestlige Del af det frankiske Rige, fra Scheldes Munding til Loire.

Neuß, By i den preussiske Rhinprovins, ved Floden Erft, med 16,000 Indb., en mærkelig gammel Kirke og betydelig Kornhandel.

Neutitschein, By i Mähren, ved Floden Titschbach, med 9,000 Indb. og Klædesfabriker.

Neutra, ungarsk Nyitra, Komitat i Ungarn, ca. 102 Kv.mil stort, med 361,000 Indb.; Fædrift er Hovednæringsvei, og Landskabet staar i denne Henseende høiest af alle Ungarns Komitater. Ogsaa Industri og Handel er af Betydenhed. Befolkningen er hovedsagelig slavisk og katholsk. — Hovedstaden Neutra, med 11,000 Indb., er en meget gammel By; den har en theologisk Læreanstalt og er Sæde for en Biskop.

Neutral, som ikke tager Parti, sædvanligst om en Magt, som under en Krig mellem to andre ikke tager Del men holder sig rolig. En neutral Magt er ifølge den internationale Ret forpligtet til ikke paa nogen Maade at begunstige nogen af de krigførende Magter. I Europa er der sikret Schweiz, Belgien og Luxemburg bestandig Neutralitet. Bevæbnet Neutralitet kaldes det, at en Magt (eller flere i Forening) ruster sig og holder sig slagfærdig for at bevare sin Neutralitet. — Neutralisere, gjensidig ophæve, gjøre uvirksom eller uskadelig; i Kemien d. s. s. mætte.

Neutrum, lat., intet af begge; i Grammatiken d. s. s. Intetkjøn, det tredie Kjøn i Sprog, med fuldstændig Kjønsadskillelse.

Neuwied, By i den preussiske Rhinprovins, med 9,500 Indb. og med en af Brødremenigheden ledet Opdragelsesanstalt samt et Fyrsterne af Wied tilhørende Slot med store naturvidenskabelige Samlinger.

Neva, Flod i det russiske Guvernement Petersburg, strømmer ud af Ladogasjøen, flyder gjennem St. Petersburg i flere Arme og falder nær Byen i den finske Bugt. Den er kun $8^2/_3$ Mil lang, men meget bred og vandrig; den er derfor seilbar selv for store Skibe, men er i Regelen tilfrosen fra Midten af November til Begyndelsen af April.

Nevada, en af de Forenede Stater i Nordamerika, mellem Oregon og Idaho i Nord, Utah i Øst, Arizona i Syd og Kalifornien i Vest, 4,773 Kv.mil stor, med 62,300 Indb. Landet gjennemskjæres af Udløbere af Sierra Nevada; disse Bjerge er berømte for sin Rigdom paa Guld og Sølv, og Bergverksdriften paa disse Metaller er særdeles omfangsrig. 1874 udvandtes for 10 Mill. Doll. Guld og $25^1/_2$ Mill. Doll. Sølv. Bekjendte er ogsaa de mange varme Kilder i

Nevada. Staten organiseredes 1861 som Territorium og optoges 1864 som Stat i Unionen. Den sender til Kongressen to Senatorer og én Repræsentant. Hovedstaden er Carson City, med ca. 4,000 Indb.

Never mind (udt. never meind), engl., „det gjør ingenting!"

Nevers (udt. Nevær), Hovedstad i det franske Departement Nièvre, ved Floden Nièvres Udløb i Loire, med 22,000 Indb. og livlig Industri, især i Fajance, Emailvarer og Jernarbeider, er Oldtidens Noviodunum og var tidligere Hovedstad i Grevskabet, senere Hertugdømmet Nivernais.

Neville (udt. Nevil), engelsk Adelsfamilie. Ralph Neville, Greve af Westmoreland, Johan af Lancasters Svigersøn, d. 1425 i en høi Alder, deltog meget i sin Tids politiske Uroligheder. — Hans Søn Richard Neville, blev 1442 Greve af Salisbury og deltog i Krigen mellem den røde og den hvide Rose som Tilhænger af Huset York. 1460 blev han tagen tilfange i Slaget ved Wakefield og henrettet. — Hans ældste Søn var Greven af Warwick (s. d.); den anden, John Neville, ligeledes en af Førerne for det Yorkske Parti, seirede ved Hexham over Hertugen af Somerset, forenede sig senere med sin ældste Broder om at styrte Edvard den fjerde og paany sætte Henrik den sjette paa Tronen, men faldt sammen med Broderen ved Barnet 1471.

Nevis, en af de smaa Antiller, i Vest for Antigua, $2^1/_4$ Kv.mil stor, med 12,000 Indb., bestaar foruden af en smal, frugtbar Kyststrækning af et eneste, 2,550 Fod høit Bjerg, der er en udslukket Vulkan. Hovedprodukterne er Sukker og Rum. Den koloniseredes 1628 af Englænderne, som fremdeles indehar den; den danner en egen Koloni og styres af en Præsident, en Exekutivkomité og en lovgivende Forsamling paa elleve Medlemmer.

Nevlunghavn, en meget søgt Havn i Brunlanæs Prestegjeld, Jarlsberg og Laurvigs Amt, er tillige Lodsstation.

Nevø (fr. Neveu), Broder- eller Søstersøn (se Niece).

New-Albany, By i den nordamerikanske Stat Indiana, ved Floden Ohio, med Dampskibsbyggeri og Fabriker, 16,400 Indb.

Newark (udt. Njuærk), By i den nordamerikanske Stat New-Jersey, ved Passaicfloden, med 136,500 Indb. og særdeles livlig Handel, Industri og Skibsfart.

Newark upon Trent, By i det engelske Grevskab Nottingham, ved Floden Trent, med 12,000 Indb. og en smuk Kirke (St.-Mary).

New-Bedford (udt. Nju-Bedford), By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, ved Atlanterhavet, med 26,800 Indb., Bomuldsindustri og betydelig Skibsfart.

New-Brighton, By i den nordamerikanske Stat New-York, med 12,700 Indb.

New-Brunswick (udt. Nju-Bronsvik), By i i den amerikanske Stat New-Jersey, med 17,200 Indb. og et reformert Presteseminarium.

Newburgh, By i den nordamerikanske Stat New-York, ved Floden Hudson, med livlig Handel og 18,000 Indb.

Newburyport (udt. Nju-Børriport), By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, ved Floden Merrimac, med 15,000 Indb.

Newcastle (udt. Njukasl), Thomas Pelham-Holles, Hertug af, engelsk Statsmand, f. 1694, d. 1768, blev 1731 ved Walpoles Indflydelse udnævnt til Statssekretær og sluttede sig først til Walpoles fredelige Politik, men gik senere over til Krigspartiet, som bevirkede Walpoles Fald 1742; ogsaa efter denne Seier for Oppositionen beholdt han sit Embede. 1743 blev hans Broder Henry Pelham Førsteminister; ved dennes Død 1754 blev han selv hans Efterfølger. — En af foregaaendes Slægtninger, Henry Pelham Fiennes-Pelham-Clinton, Hertug af Newcastle, f. 1785, d. 1851, var en af Torypartiets ivrigste Tilhængere og bidrog særdeles meget til, at Overhuset 1831 forkastede den første Reformbill. Dette vakte en saadan Forbitrelse, at hans Slot i Nottingham kort efter afbrændtes af Folkemassen. Efterat Reformbillen var gaaet igjennem, trak han sig tilbage fra Overhuset; 1839 afsattes han paa Grund af en fornærmende Skrivelse til Lordkansleren fra sit Embede som Lordløitnant i Grevskabet Nottingham. — Hans Søn Henry Pelham Pelham-Clinton, Hertug af Newcastle, f. 1811, d. 1864, førte før Faderens Død Titel af Grev Lincoln og blev 1832 Medlem af Underhuset, hvor han sluttede sig til Peel; under denne var han 1834—35 Skatkammerlord og blev 1841 Overkommissær for Forstvæsenet. 1845 blev han Oversekretær for Irland, men trak sig med Peel tilbage 1846. 1852 overtog han Posten som Statssekretær for Kolonierne og blev ved Krimkrigens Udbrud Krigsminister; fra dette Embede maatte han 1855 tage Afsked, hvorefter han 1859 —64 atter var Statssekretær for Kolonierne.

New-Castle, By i den nordamerikanske Stat Pennsylvanien, med 8,400 Indb.

Newcastle under Lyme, By i det engelske Grevskab Stafford, ved Floden Trent, med 16,000 Indb. og betydelig Handel med Pottemagervarer.

Newcastle upon Tyne (udt. Njukasl uppen Tein), Hovedstad i det engelske Grevskab Northumberland, paa den nordlige Bred af Fl. Tyne, med 145,000 Indb., er en af Englands smukkeste Byer; navnlig er den nye Bydel for en stor Del pragtfuldt bebygget. Af videnskabelige Anstalter findes bl. a. en Sjømandsskole, et Observatorium, en botanisk Have, et filosofisk Selskab med Muséum og Bibliothek, en naturvidenskabelig Forening med Muséum, et arkæologisk Selskab med Museum osv. — Newcastle er en særdeles rig By; dens vigtigste Indtægtskilde er de umaadelige Stenkullag paa begge Sider af Tyne, fra Shields til Lammington, hvor 50,000 Mennesker stadig er beskjeftigede i Gruberne, og som leverer 110 Mill. Centner Kul aarlig. Udførselen af Kul fra Newcastle var 1873 ca. $5^1/_3$ Mill. Tons foruden 156,200 Tons Cokes. Desuden udføres Jern, Bly, Korn, og forskjellige Industriprodukter. 1882 udgjorde Byens Handelsflaade 526 Skibe med en samlet Drægtighed af 224,000 Tons; s. A. løb 4,883 Skibe af tilsammen 2 Mill. Tons Drægtighed kommende fra Udlandet ind i Havnen. Af de industrielle Anlæg kan især nævnes det armstrongske Kanonstøberi og flere betydelige Skibsverfter.

Newfoundland (udt. Njufaundlænd), en England tilhørende Ø og Koloni ved Nordostkysten af Nordamerika, i Øst for Laurensbugten, udgjør sammen med Anticosti og en Del af Labrador, et eget Guvernement i Britisk Nordamerika, er ca. 1,900 Kv.mil stort, med 180,000 Indb. (1881). Kysterne er stærkt indskaarne af Havet og i Regelen steile og kløftede, undtagen paa Vestsiden, hvor der findes mere jevne Kyststrækninger. Indlandet er temmelig høit og ujevnt og opfyldt af Sjøer, Elve og Myrstrækninger. Klimatet er kjøligt og meget omvexlende, men sundt. Dyrkbar Jord findes kun i meget liden Udstrækning, og Agerbrug og Kvægavl er derfor af liden Betydning. Af Skov findes i det indre god Forsyning. Den vigtigste Næringsvei er de uhyre Torskefiskerier, som aarlig foregaar ved Kysterne og paa de omliggende Banker, og hvori flere europæiske Nationer deltager med talrige Fartøier. — Newfoundland opdagedes først af Italieneren Giovanni Caboto og hans Søn Sebastian og toges 1583 i Besiddelse af Englænderne. Ved Slutningen af det 16de Aarh. satte Franskmændene sig fast paa Øen, hvilket gav Anledning til stadige Stridigheder. 1713 tilfaldt Newfoundland ved Freden i Utrecht udelukkende England; men Stridighederne vedvarede, da Franskmændene havde forbeholdt sig Ret til at deltage i Fiskerierne; den samme Ret indrømmedes 1783 ved Pariserfreden ogsaa Nordamerikanerne. Øen har imidlertid senere stedse været i Englands Besiddelse. Den styres af en engelsk Guvernør, som ogsaa er Chef for Koloniens Tropper; ved hans Side staar et Raad paa syv Medlemmer. Den lovgivende Forsamling bestaar af et Senat paa 15 Medlemmer, som udnævnes af den engelske Regjering eller Guvernøren, og et Repræsentanthus paa 31 Medlemmer, som vælges af Folket. Koloniens Indtægter var 1880 205,000 Pd. St., Udgifterne 230,000 Pd. St.; Statsgjelden var 302,000 Pd. St. — Hovedstaden er St. John (s. d.).

Newgate (udt. Njugæt), Kriminalfængslet i London.

New-Hampshire (udt. Nju Hæmpsjir), en af Nordamerikas Forenede Stater, begrændset i Nord af Kanada, i Øst af Maine, i Sydost af Atlanterhavet, i Syd af Massachusetts og i Vest af Vermont, hvorfra den skilles ved Floden Connecticut, 425 Kv.mil stor, med 347,000 Indb. Kysten er for det meste lav og sandet med faa Bugter og Havne; længere inde i Landet hæver Terrænet sig, samtidig med at Jorden bliver bedre, og i Nord er Landet bjergfuldt. Af Floder er foruden Connecticut Merrimac den betydeligste. De vigtigste Næringsveie er Agerbrug og Kvægavl, hvorhos Bergverksdriften paa Kobber og Jern samt Industrien er af Betydning, ligesaa Skovbrug og Fiskeri. De vigtigste Udførselsprodukter er Trælast, Fisk, Kjød og Flesk, Heste, Faar og Potaske. Handelen er aftaget i de senere Aar. — Den første Kolonisation af New-Hampshire fandt Sted 1623; 1679 blev Distriktet adskilt fra Massachusetts og gjort til en egen Provins. 1778 antog New-Hampshire Unionsforfatningen. Til Kongressen sender Staten 2 Senatorer og 3 Repræsentanter. Den politiske Hovedstad er Concord (s. d.), den vigtigste Sjøhandelsstad Portsmouth (s. d.) og den største By Manchester (s. d.).

New Haven (udt. Njuhævn), By i den nordamerikanske Stat Connecticut, ved en Bugt af Long-Islandsundet, med 62,900 Indb., god Havn og en bekjendt Høiskole (Yale-Colleges), var tidligere afvexlende med Hartford Statens Hovedstad indtil 1875.

New-Jersey, en af de amerikanske Forenede Stater, mellem New-York i Nord, Hudsonfloden og Atlanterhavet i Øst, Atlanterhavet i Syd og Pennsylvanien og Delaware i Vest, 381 Kv.mil stor, med 1,131,100 Indb. Landet er i Nord bjergfuldt, længere mod Syd bakket og nærmest Kysten fladt; Kysten har kun faa Indskjæringer og Havne. Jordbunden er ikke af bedste Slags, men Jordbrug og Kvægavl er dog Hovednæringsveiene; derhos er Bergverks- og Skovdriften af Vigtighed, ligesaa Industrien, hvorimod Handel og Skibsfart er af mindre Betydning. — 1623 kom de første Kolonister, Hollændere, til New-Jersey; efter dem kom Svensker og Englændere, hvilke sidste fra 1664 var i Besiddelse af Landet. 1776 gav New-Jersey sig en egen Konstitution og antog 1787 Unionens Forfatning. Til Kongressen sender Staten 2 Senatorer og 7 Repræsentanter. Den betydeligste By er Newark (s. d.).

New-London, By i den nordamerikanske Stat Connecticut, med 11,800 Indb.

Newman (udt. Njumen), John Henry, engelsk Geistlig, f. 1801, blev 1828 Prest og sluttede sig nøie til Pusey (s. d.). Da dennes Tilhængere i stor Maalestok begyndte at gaa over til Katholicismen, udtraadte ogsaa Newman 1845 af den evangeliske Kirke og indtraadte i Rom i Oratorianernes Orden. 1853 blev han Rektor for det nygrundede katholske Universitet i Dublin og overtog 1859 Ledelsen af en Opdragelsesanstalt for den katholske Adel i Edgbaston ved Birmingham. 1879 udnævntes han til Kardinal.

Newmarket (udt. Njumærkt), By i det engelske Grevskab Cambridge, med 5,000 Indb., bekjendt af de store Hestevæddeløb, som her aarlig finder Sted i April, Juli og Oktober.

New-Mexiko, Territorium i de Forenede Stater, grændser mod Nord til Colorado, mod Øst til Indianerterritoriet og Texas, mod Syd til Mexiko og mod Vest til Arizona. Størrelsen er 5,700 Kv.mil og Indbyggerantallet var 1880 120,000. Landet gjennemstryges af Andesbjergene (Cordilleras), hvis Udløbere forgrener sig til begge Sider, og Landet bestaar saaledes for en væsentlig Del af udstrakte Høilandsstepper, afbrudte af Fjeldkjæder, Aasrygge og Dale. Det er paa fine Steder rigt paa Skov, fornemmelig bestaaende af Ceder og Eg; derimod er det fattigt paa Vand og har ikke en eneste seilbar Flod. Hovedfloden er Rio del Norte. Klimatet er tempereret, men tørt og særdeles sundt. Jordbunden er mager og sandig og giver selv paa de Steder, hvor kunstig Vanding anvendes, kun tarvelige Afgrøder; de fornemste Landbrugsprodukter er Mais, Hvede, Bønner og Tobak. Bergverksdriften er derimod betydelig og leverer Guld, Sølv, Kobber og Jern. — Hovedstad Santa-Fé (s. d.). — New-Mexiko toges i Slutningen af det 16de Aarh. i Besiddelse af Spanierne. 1850 indlemmedes det som Territorium i de Forenede Stater.

New-Orleans (udt. Nju-Aarlins), Hovedstad i den nordamerikanske Stat Louisiana, ved

Hovedarmen af Mississippi, 22 Mil fra dens Munding, med 216,000 Indb. Byen er regelmæssig og smukt bebygget, men har ikke mange arkitektoniske Pragtværker. Der findes 142 Kirker, hvoraf 38 katholske, et Universitet, flere højere Skoler og lærde Selskaber m. m. Klimatet er som Følge af den sumpede Omegn yderst usundt, idet den gule Feber, Tyfus og Kolera meget hyppig herjer blandt Byens Indbyggere. Trods dette er New=Orleans næst New=York de Forenede Staters vigtigste Handelsstad, idet Omsætningen af Bomuld og Sukker er af stor Udstrækning. Industrien er derimod af mindre Betydning. Historisk bekjendt er New=Orleans ved den Seier, som General Jackson her vandt over Englænderne 8de Januar 1815.

Newport (udt. Njuport), By i det engelske Grevskab Monmouth, ved Floden Usk, med 27,000 Indb., store Jerngruber og Udførsel af Jern og Stenkul.

Newport, Hovedstad paa den engelske Ø Wight, med 8,000 Indb. I Nærheden, paa Carisbrooke=Castle, sad Karl den første fangen.

Newport, By i den amerikanske Stat Rhode=Island, ved Narraganfetbugten, med 15,700 Indb., har en udmærket Havn og betydelig Handel.

Newport, By i den nordamerikanske Stat Kentucky, ved Floden Ohio, med 20,400 Indb., et Arsenal og Jernstøberier.

Newstead=Abbey (udt. Njustæd Æbbi), et Gods, tidligere Abbedi, i det engelske Grevskab Nottingham, tilhører Familien Byron; her ligger Digteren Lord Byron begraven.

Newton (udt. Njut'n), Sir Isaac, berømt engelsk Mathematiker og Fysiker, f. 1642, d. 1727, studerede ved Cambridges Universitet Mathematik under Barrow og gjorde allerede i sin Studentertid vigtige mathematiske Opdagelser, som han dog foreløbig ikke publicerede. 1665 blev han ved Pestens Udbrud nødt til at forlade Cambridge og tilbragte nu en Tid paa sin Moders Eiendom i Woolsthorpe. Her skal han ved at se et Æble falde af Træet først være bleven ledet hen paa Tanken om Tyngdekraften (s. d.). Ved at sætte denne Tanke i Forbindelse med den tredie Keplerske Lov kom han til den Slutning, at Kraften af Solens Tiltrækning stod i omvendt Forhold til Kvadratet af Afstanden. 1666 begyndte Newton at beskjeftige sig med Undersøgelser af Sollyset og gjorde den Opdagelse, at dettes forskjellige Farver kunde skilles fra hverandre ved Hjelp af et Prisme. 1669 efterfulgte han sin Lærer Barrow som Professor i Mathematik i Cambridge. Ikke længe efter fuldendte han sine allerede 1668 paabegyndte Undersøgelser over Speilteleskopet og vakte derved det londonske Videnskabsselskabs Opmærksomhed; han forærede Selskabet et af ham selv forfærdiget, 40 Gange forstørrende Teleskop og blev 1672 dets Medlem. I dets Møder forelagde han en Del af sine Undersøgelser over Lyset og kom derved i en videnskabelig Strid med Hooke. 1679 foreslog han, ledet dertil ved den Beretning, han havde at aflægge over en astronomisk Undersøgelse, at paavise Jordens Bevægelse ved direkte Experimenter med den Afvigelse fra den lodrette Retning, som frit faldende Legemer viser. Da Franskmanden Picard senere havde maalt en Meridiangrad og paa denne Maaling grundet en nøiere Bestemmelse af Jordradiens Længde, gav dette Newton Anledning til at paavise, at Maanens Bevægelse nøie stemte med den af ham opdagede Tyngdelov. 1684 havde han fuldendt sin „Tractatus de motu“, som danner de to første Bøger af hans Verk „Philosophiae naturalis principia mathematica“ (1687). I Mellemtiden havde Newton ogsaa faaet Anledning til at spille en politisk Rolle; han var nemlig 1688 og 1689 Universitetet Cambridges Repræsentant i Parlamentet, hvor han tiltrak sig Grev Halifax's Opmærksomhed; Greven foranledigede hans ikke længe efter paafølgende Ansættelse i Finansministeriet saavelsom hans Udnævnelse til Myntguardein 1696 og Myntmester 1699. Ved den da paagaaende Myntreform gjorde Newton store Tjenester; han foranledigedes derved til at inddrage Kemien i Rækken af de Videnskaber, han beskjeftigede sig med, men mistede kort efter ved en Ildebrand sit Laboratorium med de dertil hørende vigtige Antegnelser. 1701 valgtes han atter til Universitetets Repræsentant i Underhuset og 1703 til Præsident i Londons Videnskabsselskab. 1704 offentliggjorde han „Optics, or a treatise of the reflections, refractions, inflections and colours of light“, en Redegjørelse for Resultaterne af hans optiske Undersøgelser. Af hans øvrige Verker og Afhandlinger maa her nævnes „De quadratura curvarum“, „Enumeratio linearum tertii ordinis“, „Arithmetica universalis“ (1707), „Methodus differentialis“ og „Analysis per aequationes numero terminorum infinitas“ (1711), som alle er af mathematisk Indhold. Newton gjorde nemlig ogsaa i Mathematiken, som i næsten enhver Videnskab, han behandlede, Epoke. Særlig er hans Navn i saa Henseende udødeligt ved Opfindelsen af Infinitesimalregningen (s. d. samt Art. Differential= og Integralregning). 1705 opstod der en Strid om, hvem der egentlig havde Æren for denne Opfindelse, han eller Leibnitz. Angaaende Grunden til denne Strid er den nu gjængse Mening, at saavel Newton som Leibnitz kan tillægges Æren for Opfindelsen, ganske uafhængige af hinanden. Foruden med Mathematik, Fysik, Astronomi og Kemi beskjeftigede Newton sig ogsaa med Kronologi og berigede denne Videnskab med skarpsindige Undersøgelser. Selv Theologien var ham ikke fremmed; ogsaa her finder man hans vanlige Skarpsindighed, især ved Textkritik. Man ved, at han allerede omkring 1690 beskjeftigede sig med saadanne Ting, men ingen af hans theologiske Skrifter udkom før efter hans Død. — Newtons Marmorstatue er reist i Trinity=College i Cambridge; hans Lig er bisat i Westminster=Abbediet. Hans Skrifter er gjentagne Gange udgivne samlede, saaledes af Horsley (5 Bd., 1779—85) og Lesueur og Jacquier (3 Bd., 1730—42).

Newton, By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, med 17,000 Indb.

New=York (udt. Njujork), en af de Forenede Stater i Nordamerika, begrændses i Nord af Kanada, Laurensfloden og Ontariosjøen, i Øst af Connecticut, Massachusetts og Vermont, i Syd af Pennsylvanien, New=Jersey og Atlanterhavet og i Vest af Niagarafloden og Eriesjøen, er 2,155 Kv.mil stor og har 5,082,900 Indb. Landet er i Øst bjergfuldt og opfyldt af Fortsættelser af Alleghanybjergene, hvorimod det i Vest er fladt,

naar undtages den sydvestligste Del. Af Floderne er Hudson den vigtigste. Af Indsjøer findes et stort Antal. Klimatet er sundt, men Varmen om Sommeren og Kulden om Vinteren er paa de fleste Steder meget stærk. Jordbunden er gjennemgaaende frugtbar, og i den vestlige Del af Staten drives der udstrakt Agerbrug; derimod er Kvægavlen mest udviklet i det østlige. I de mere bjergfulde Strækninger forekommer rige Skove, ligesom af nyttige Mineralier findes Salt og Jern. — Efterat Hudsonfloden og Øen Manhattan 1609 var opdagede af Henry Hudson, nedsatte Hollænderne sig 1613 paa den nævnte Ø. 1664 blev imidlertid Landet af Englænderne under Richard Nicholls taget i Besiddelse for Hertugen af York. 1673 indtoges det atter af Hollænderne, som dog allerede 1674 maatte give det tilbage. Under Frihedskrigen blev det 1776 erobret af Englænderne og holdt besat af dem indtil Freden 1783. 1788 antog Staten New-York Unionens Forfatning. Statens egen Forfatning er en af de liberaleste i Amerika og skriver sig fra 1846. Guvernøren vælges paa tre Aar. Den lovgivende Forsamlings Senat har 32 og dens Repræsentanthus 128 Medlemmer. Til de Forenede Staters Kongres sender New-York 2 Senatorer og 33 Repræsentanter. — Hovedstaden er Albany (s. d.).

New-York, By i den amerikanske Stat af samme Navn, er Amerikas største By og næst London Verdens vigtigste Handelsstad; den har ca. 1,206,300 eller, hvis Brooklyn, Jersey-City og Hoboken, som kan regnes for dens Forstæder, medtages, ca. 1,800,000 Indb. Den ligger paa Sydspidsen af Øen Manhattan, ved New-York-bugten, og har en ypperlig Havn. Naar undtages den allerældste Del er Byen regelmæssig og prægtig bebygget; dens Glanspunkt danner Hovedgaden, den berømte Broadway, som er ca. $\frac{1}{2}$ Mil lang og har en Mængde storartede Butiker. Af de offentlige Bygninger maa nævnes Toldhuset, Mynten, Posthuset, Raadhuset, Kriminalrettens Lokale med Fængsel, Universitetet og Columbia-College. Ogsaa af Privathuse findes der mange, som udmærker sig ved kjæmpemæssige Dimensioner og Pragt. Newk-Yorks mest storartede Bygverk er den berømte Croton-Aqvædukt, som daglig fører over 5 Mill. Hektoliter Vand til Byen. Af Kirker og andre Huse bestemte til Gudstjeneste findes ca. halvfjerde hundre, tilhørende over tredive forskjellige Konfessioner. De smukkeste er Trefoldighedskirken med et 255 Fod høit Taarn samt den nye katholske Kathedralkirke. Af offentlige Skoler findes ca. 250 med henved 3,000 Lærere og Lærerinder. Desuden findes særlige Skoler for flere indvandrede Nationaliteter. Af høiere Undervisningsanstalter er især at mærke Columbia-College, grundet 1754 af Kong Georg den anden, med 71 Lærere og 1,400 Studenter, og Universitetet, oprettet 1830, med 54 Lærere og 600 Studenter, desuden College of the City of New-York, Uddannelsesanstalten for Læger og Kirurger, et episkopalt og et presbyteriansk Prestesemi-narium m. fl. Blandt de videnskabelige Selskaber og Samlinger maa nævnes det historiske Selskab, det ethnologiske Selskab, det geografiske Selskab, Clinton-Hall-Association til Befordring af Kunst og Videnskab, Byens Bibliothek paa 40,000 Bd., Astor-Bibliotheket paa 120,000 Bd., til hvis Grundlæggelse og Vedligeholdelse den rige Kjøbmand Jakob Astor i sin Tid testamenterede 400,000 Dollars osv. De milde Stiftelsers saavelsom de religiøse og filantropiske Selskabers Antal er særdeles stort. 1874 udgaves i New-York 398 Blade og Tidsskrifter, hvoraf 40 paa fremmede Sprog. — Industrien kappes med Handelen om Forrangen som Byens Hovednæringsvei. 1870 fandtes 7,624 industrielle Anlæg med 1,261 Dampmaskiner, 129,577 Arbeidere og en samlet Produktion af Værdi 333 Mill. Dollars. Maskin- og Skibsbyggeriet er de vigtigste Industrigrene. New-Yorks Handelsflaade talte 1874 2889 Seil- og 848 Dampskibe med en Drægtighed af resp. 607,552 og 377,398 Tons. Indførselen havde f. A. en Værdi af noget over 395 Mill., Udførselen af fremmede Produkter af ca. $14\frac{1}{2}$ Mill., af indenlandske Produkter af over 340 Mill. Dollars. Toldintraderne beløber sig aarlig i Gjennemsnit til 100—120 Mill. Doll.

Nexø, By paa Østkysten af den danske Ø Bornholm, med 1,600 Indb.

Ney (udt. Næ), Michel, Hertug af Elchingen, Fyrste af Moskva, fransk Marskal, f. 1769, d. 1815, var Søn af en Haandverker og indtraadte 1788 i et Husarregiment. Efter Udbruddet af Revolutionen, hvortil han med Liv og Sjel sluttede sig, blev han Officér og 1794 af Kleber udnævnt til Eskadronschef og Generaladjutant. 1796 tjente han under Jourdan i Maas- og Sambrearméen og blev efter Indtagelsen af Würzburg og Forchheim Brigadegeneral. 1799 gik han med Bernadottes Korps over Rhinen, overrumplede og indtog Mannheim og blev derpaa Divisionsgeneral. Senere kjæmpede han i Schweiz under Masséna, vendte derpaa tilbage til Rhinarméen, overtog midlertidig Overbefalingen og hindrede Erkehertug Karls Forening med Russerne. Efter Freden i Luneville udnævnte Bonaparte ham til Generalinspektør ved Kavalleriet. 1802 istandbragte han som Gesandt i Schweiz Freden og Mediationsakten og blev ved Keiserdømmets Oprettelse Marskal. 1805 aabnede han med sit Korps Felttoget, foranledigede ved sin Seier ved Elchingen Ulms Kapitulation og udnævntes derfor til Hertug af Elchingen. Derpaa trængte han ind i Tyrol, fordrev Erkehertug Johan og stod i Begreb med at trænge ind i Kärnthen, da Freden i Presburg endte Felttoget. I de følgende Aar deltog han i de fleste af Napoleons Slag; 1808 gik han til Spanien, hvor han udførte en Række glimrende Bedrifter; 1809 blev han imidlertid uenig med Masséna om Felttogsplanen og viste sig saa paastaaelig, at han blev fjernet fra Arméen. Forbitret trak han sig nu tilbage til Privatlivet indtil 1812, da han under Toget til Rusland udmærkede sig ved Smolensk og Moskva og af Napoleon blev kaldt „den tapreste af de tapre". Efter paa en mesterlig Maade at have ledet Tilbagetoget organiserede han Vaaren 1813 sit Arméekorps næsten kun af Rekruter og kjæmpede under dette Aars Felttog atter med sin vante Tapperhed. 1814 anstrengte han sig til det yderste for at forsvare det truede Keiserrige, men raadede efter Paris's Indtagelse Napoleon til at frasige sig Tronen. Ludvig den attende udnævnte ham til Pair og Chef for den 6te Division, men allerede i Januar 1815 trak han sig

tilbage til Privatlivet. Ved Napoleons Tilbagekomst fra Elba forsikrede han Kongen om sin Troskab og gik med 4,000 Mand mod Keiseren; hans Tropper gik imidlertid over til denne, og overtalt af General Bertrand fulgte han selv Exemplet. Han deltog nu i Napoleons Felttog under de 100 Dage og udmærkede sig især ved sin fortvivlede Tapperhed i Slaget ved Waterloo. Efter Paris's Kapitulation lod han sig af sin Familie bevæge til at flygte til Schweiz; da Grændsen var sperret af Østerrigerne, maatte han imidlertid skjule sig paa en Slægtnings Slot nær Aurillac, hvor han blev opdaget og i Aug. transporteret til Paris. Af Pairskammeret blev han 6te Decbr. som Høiforræder dømt til Døden, hvorpaa han 7de Decbr. blev skudt. — Hans Søn Josef Napoleon Ney, Hertug af Elchingen, Fyrste af Moskva, f. 1803, d. 1857, blev 1831, Pair, men indtog først 10 Aar senere sin Plads i Pairskammeret efter forgjeves at have opfordret det til at erklære Faderens Domfældelse for uretfærdig. 1848 var han med at indbyde til Reformbanketterne og blev efter Revolutionen Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han virkede som ivrig Bonapartist. 1852 blev han Senator.

N'gami, en stor Indsjø i det indre Sydafrika, i Nord for Ørkenen Kalahari.

Niagara (udt. Neiægære), Flod i Nordamerika, forbinder Eriesjøen med Ontariosjøen og danner Grændsen mellem Kanada og Staten New-York. Dens Længde er $7^1/_3$ Mil. En Mil nedenfor sit Udløb af Eriesjøen deler den sig i to Arme, som omgiver Øen Grand-Island; længere nede danner Floden den berømte Niagarafos, Verdens mægtigste Vandfald. Fossen deles ved Gjedeøen i to ulige store Arme; den østlige, det saakaldte amerikanske Fald, er 1,052 Fod bredt og 148 Fod høit, medens den vestlige, Hesteskofaldet, er 1,842 Fod bredt og 143 Fod høit. Af den trange Kløft, hvori Vandet styrter sig, opstiger der stadig Masser af Skum og Taage, som kan sees i lang Afstand; Larmen af Fossen kan høres indtil over 5 norske Mil borte. Nedenfor Faldene findes to Hængebroer over Floden, en for Jernbanetrafik og en for Kjørende og Gaaende.

Niam-Niam, en afrikansk Folkestamme, som bebor en Landstrækning i det nordlige Centralafrika vestenfor 29° ø. L. og mellem 4° og 6° n. B. Landet udmærker sig ved en overordentlig yppig Vegetation; af vilde Dyr findes mange, især Elefanter. Folket selv er Menneskeædere, hvilket ogsaa er udtrykt i deres Navn, der paa Sudan-arabisk betyder „Menneskeædere". Selv kalder de sig Sandeh. De er af en kraftig Legemsbygning, har lang Næse, liden Mund, langt Haar og stærk Skjægvext; Hudfarven er rødbrun. De staar under talrige Høvdinger, som har uindskrænket Magt over sine Undersaatter. I Forfærdigelsen af Pottemager- og Jernarbeider viser de stor Kunstfærdighed. Det er endnu ikke tilstrækkelig opklaret, i hvilket ethnografisk Forhold de staar til de øvrige afrikanske Stammer. De har kun været kjendte af Europæerne i de sidste Decennier, idet Petherik var den første Europæer, som 1858 trængte frem til dem; senere har de været besøgte af Brødrene Poncet, af Piaggia, Heuglin og Schweinfurth (1870).

Nibby, Antonio, italiensk Arkæolog, f. 1792, d. 1839, fik 1812 en Ansættelse ved det vatikanske Bibliothek og udgav en Oversættelse af Pausanias med kritiske og arkæologiske Anmærkninger, som henledede Opmærksomheden paa ham. 1820 blev han Professor ved Universitetet i Rom. Hans tildels for den arkæologiske Videnskab meget vigtige Skrifter behandler især det gamle Roms Topografi og Levninger.

Nibe, By i Aalborg Amt i Jylland, ved Limfjorden, med 1,500 Indb.

Nibelungenlied, oprindelig „Der Nibelunge Nôt", et berømt episk Digt fra Tysklands Middelalder, behandler i 38 Sange en Del af det samme Sagnstof, der indeholdes i den ældre Eddas Digte om Vølsunger og Nivlunger. Det fortæller om Siegfrid (i de nordiske Fremstillinger Sigurd Favnesbane), hans Ægteskab med den burgundiske Kongedatter Kriemhild, om hvorledes han sviges af sin Svoger, og om hans Enkes Hevn over hans Mordere. I Digtets første Del behandles et rent mythisk Sangstof, medens i dets Slutning historiske Sagn om det burgundiske Riges Undergang er sammensmeltede med det mythiske. Efterat Digtet gjennem flere Aarhundreder var blevet udbredt i Afskrifter, glemtes det, og den første, som igjen fremdrog det (1751), var Bodmer; senere er det gjentagne Gange udgivet paany og oversat paa Nyhøitysk bl. a. af Simrock.

Nicander, Karl August, svensk Digter, f. 1799, d. 1839, blev 1817 Student i Upsala og udgav allerede 1821 Tragedien „Runesvärdet eller den första riddaren", som røbede store Digtergaver. Ogsaa nogle mindre Digtsamlinger udgav han i sin Studentertid. 1825 blev han ansat som Kopist i Krigsexpeditionen, udgav 1826 Digtet „Tassos död", hvorfor han fik det svenske Akademis store Præmie, og fik 1827 Understøttelse af Akademiet og Kronprinsen for at gjøre en Reise til Italien. Efter sin Hjemkomst 1829 udgav han sine Reiseindtryk under Titelen „Minnen från södern" samt „Hesperider" (1835), en Samling Digte og Noveller, der ansees for hans bedste Frembringelser. Hans sidste Arbeide var en Cyklus Digte med Titelen „Lejonet i öknen" (1838). Nicanders Digtning udmærker sig ikke saa meget ved Rigdom paa originale og store Ideer som ved den varme Følelse, der gjennemstrømmer den, og ved et usædvanlig skjønt Sprog.

Nicaragua, Republik i Mellemamerika, mellem Honduras i Nord, Antillerhavet i Øst, Costa-Rica i Syd og det Stille Hav i Vest, 2,667 Kv.mil stor, med ca. 300,000 Indb. Landet er i Nord og Øst adskillig bjergfuldt og har mange Vulkaner; i Syd danner det en stor Slette med to Sjøer, Managua- og Nicaraguasjøen, hvilken sidste er 156 Kv.mil stor og ligger 95 Fod over Havet. Den har Afløb gjennem San Juan, Landets Hovedflod, 21 Mil lang. Klimatet er delvis sundt, navnlig i det indre og paa Vestkysten, men paa Østkysten gjennemgaaende usundt og næsten dræbende for Europæere. Jordbunden er særdeles frugtbar og Plantevexten tropisk og yppig. Der dyrkes alle europæiske og de sædvanlige tropiske Kulturplanter. Hovedprodukterne er Sukker, Kakao, Bomuld og Indigo. De rige Leier af Guld, Sølv, Kobber, Jern og Tin tilgodegjøres paa en meget ufuldkommen Maade. Indbyggerne bestaar kun for en yderst ringe Del

af Hvide; talrigst er Blandinger (Ladinos, Mestizer), dernæst Indianere. — Statsforfatningen er af 19de Aug. 1858 og demokratisk. Præsidenten vælges paa 4 Aar; den lovgivende Forsamling er ordnet efter Tokammersystemet. Statens Indtægter var 1876 ca. $2^1/_4$ Mill. Doll., Statsgjelden ca. $3^1/_2$ Mill. Doll. Hovedstaden er Managua, med 6,500 Indb. — Nicaragua opdagedes 1521 af Gil Gonzalez Davila og hørte derefter som en egen Intendantur til det spanske Generalkapitanat Guatemala. 1821 løsrev Indbyggerne sig fra Spanien og indtraadte 1823 i de fem mellemamerikanske Staters Forbund. Efter dets Opløsning 1839 blev Nicaragua en egen Stat. Senere har der stadig herfket forbitrede Partikampe mellem de Liberale og de Konservative og tildels Borgerkrige. 1855—57 lykkedes det en nordamerikansk Eventyrer William Walker at tilrive sig Herredømmet, men det sidstnævnte Aar blev han fordreven.

Niccolini, Giovanni Battista, italiensk Digter, f. 1782, d. 1861, studerede i Pisa og blev derpaa Professor ved Kunstakademiet i Florens, samt dettes Sekretær. Han skrev en Række Tragedier, først i den gamle klassiske Skoles Smag, men senere i afgjort romantisk Aand; mest Lykke gjorde de, hvis Stof var hentet fra den italienske Historie, deriblandt „Antonio Foscarini“ (1827) og „Arnaldo da Brescia“ (1835), hvilken sidste paa Grund af de deri udtalte frisindede Ideer blev sat paa den pavelige Index.

Niche, Fordybning i en Mur, bestemt til at optage et Billedhuggerverk eller lignende.

Nicolai, Christoph Friedrich, tysk Boghandler og Forfatter, f. 1733, d. 1811, kom 1749 i en Boghandel i Frankfurt a. d. O., men læste ved Siden deraf flittig Skjønliteratur, Mathematik, Filosofi og Historie. 1755 udgav han „Briefen über den jetzigen Zustand der schönen Wissenschaften“, hvori han paaviste flere Mangler og Ensidigheder ved begge de paa den Tid med hinanden kjæmpende literære Retninger i Tyskland, Bodmers og Gottscheds. 1757 besluttede han at trække sig tilbage fra Boghandelen, men overtog 1758 ved Broderens Død Faderens Forretning. 1757—60 udgav han sammen med Moses Mendelssohn de første 4 Bind af „Bibliothek der schönen Wissenschaften“, og 1761—66 offentliggjorde Nicolai, Mendelssohn og Lessing i Fællesskab „Briefe, die neueste Literatur betreffend“ (24 Bd.) 1765—91 udgav Nicolai „Allgemeine deutsche Bibliothek (106 Bd.); Fortsættelsen deraf, „Neue allgemeine deutsche Bibliothek“ redigerede Nicolai fra 1801 til 1805. Dette Tidsskrift øvede stor Indflydelse paa den tyske Literaturs Udvikling, men tabte med Aarene i Anseelse paa Grund af den bitre Tone og den altfor nøgterne Kritik, som deri kom til Orde. Af hans øvrige Skrifter kan nævnes hans „Beskrivelse af Berlin og Potsdam“, hans værdifulde „Anekdoter om Fredrik den anden“, flere Romaner, deriblandt „Hr. Magister Sebaldus Nothankers Levnet og Meninger“ (1773—76), et Angreb paa den religiøse Intolerance, endvidere „Beskrivelse over en Reise gjennem Tyskland og Schweiz“ (12 Bd., 1783—96). Hans tørre og rationalistiske Verdensanskuelse gjorde, at han ikke forstod den paa hans Tid stedfindende Renaissance i den tyske Literatur gjennem Herder, Goethe og Schiller og ligesaa lidt den nye Retning, som den filosofiske Kritik tog ved Kant. Hans skaanselløse Angreb paa alt dette nye indviklede ham i mange literære Kampe, og Herder, Goethe, Schiller, Lavater og Fichte sparede ikke sit Vid paa ham. Hans Selvbiografi er udgiven af Lowe (Berlin, 1806.)

Nicolaie (udt. Nikolæ), L. F., fransk Vaudevilleforfatter, f. 1811, d. 1879, bekjendt under Navnet Clairville, er bl. a. Forfatteren til Texten til „Madame Angots Datter,“ som ved Lecoqs Musik er bleven overordentlig populær.

Nicolaysen, Nicolay, norsk Arkæolog og Historiker, f. i Bergen 12te April 1817, blev Student 1835 og tog 1841 juridisk Embedsexamen, hvorefter han indtil 1850 var ansat som Kopist i Revisionsdepartementet. Imidlertid begyndte han allerede nu at beskjeftige sig mere og mere med sit Yndlingsstudium, Arkæologien, og tog virksom Del i Arbeidet i den 1844 stiftede „Forening til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring“. 1848 blev Nicolaysen Medlem af Foreningens Bestyrelse og har siden 1851 stadig været dens Formand, i hvilken Stilling han har havt at lede alle dens Foretagender og taget Initiativet til de fleste af de trufne Foranstaltninger. Siden 1860 er han ansat som Foreningens Antikvar og oppebærer en aarlig Gage af Statskassen. Hans betydningsfulde Undersøgelser og lærde Skrifter omfatter dels den norske Diplomatik, dels de i Norge fundne Oldtidslevninger og Mindesmærker. 1850 fik han det Hverv at fuldføre den af afdøde Bernt Moe paabegyndte officielle Udgave af „Norske Stiftelser“, en Samling Fundatser, Gavebreve og Testamenter vedrørende offentlige milde Stiftelser i Norge. Dette store Samlerverk udkom i 1858. 1875 udgaves et Supplementbind. Af endnu større Betydning er det 1858—70 af Nicolaysen udgivne „Norske Magazin“ (3 Bd.), indeholdende en Række historiske Kildeskrifter og Optegnelser vedrørende Norge efter Reformationen. Som enslags Supplement til dette Verk udgav han 1878 efter offentlig Foranstaltning „Bergens Borgerbog 1550—1751“. 1854 havde han udgivet „Mindesmærker af Middelalderens Kunst i Norge“, hvorpaa fulgte det omfattende Verk „Norske Bygninger fra Fortiden“, hvoraf 3 Rækker udkom 1866—80 og senere fortsættes under Titelen „Kunst og Haandverk fra Norges Fortid“, endvidere „Norske Fornlevninger“ (1862—66). 1882 udgav han en detaljeret og nøiagtig Undersøgelse af det mærkelige paa Gokstad ved Sandefjord fundne Langskib. Foruden gjennem denne omfattende og betydningsfulde literære Produktion har Nicolaysen ogsaa paa andre Maader været virksom i sin Videnskabs Tjeneste, idet han ved stadige Reiser rundt om i Landet har samlet og undersøgt mange Oldtidslevninger og foretaget en Række Udgravninger m. v. Saaledes har han bl. a. udgravet Levningerne af Munkeliv Kloster i Bergen og Mariekirken i Oslo, ligesom det var ham, der i 1880 ledede Udgravningen af Gokstadskibet og dets Transport til Kristiania. Som Medlem af Direktionen (1863—67) for „Den norske Kunst- og Tegneskole“ bragte han Reformen af denne Skole paa Bane og udarbeidede dens nugjeldende Plan, deltog senere i Stiftelsen af „Den norske Haandverks- og Industriforening“, var i flere Aar

Medlem af dennes Bestyrelse, oversatte (1872) Jacob Falkes „Kunsten i Huset", gav Stødet til Oprettelsen (1876) af „Det norske Kunstindustrimuséum" og har siden afvexlende været Formand i dets Bestyrelse.

Nicot (udt. Nikaa), Jean, Sieur de Villemain, fransk Lærd og Diplomat, f. 1530, d. 1600, stod i høi Yndest hos Henrik den anden og Frans den anden. 1560 gik han i et diplomatisk Ærinde til Lissabon og lærte der at kjende Tobaksplanten, som han indførte i Frankrige, og som blev opkaldt efter ham (Nicotiana), da det gav Stødet til dens Udbredelse i Europa. Af hans literære Arbeider kan især mærkes „Trésor de la langue française".

Nicotera, Giovanni, Baron, italiensk Statsmand, f. 1828, studerede Retsvidenskaben og sluttede sig til „det unge Italien", deltog 1848 i Opstanden i Kalabrien og indtraadte derpaa i den romerske Republiks Armé. 1857 deltog han i den af Mazzini foranledigede Expedition mod den bourbonske Regjering i Neapel, men blev fangen og dømt til livsvarigt Strafarbeide. 1860 befriedes han af Garibaldi og kjæmpede senere under denne i flere Slag. I det italienske Deputeretkammer sluttede han sig til Venstre og udmærkede sig ved en glimrende Veltalenhed. 1876—77 var han Indenrigsminister i Depretis's Kabinet og gjorde sig fortjent ved sine energiske Bestræbelser for at udrydde Røvervæsenet paa Sicilien.

Nid, Ondskab, Beskjæmmelse. Deraf Nidvise, en Vise, som er digtet til Spot over eller Ærekrænkelse for en.

Nidarholm, det tidligere Navn paa Munkholmen (s. d.). — Nidarholms Kloster, se Munkholmen.

Nidaros, det gammelnorske Navn paa Trondhjem.

Nidelven, Elv i Søndre Trondhjems Amt, dannes først af flere Elve, hvoraf den vigtigste er Tyda, som kommer fra Stuesjø i Tydalen og falder i Selbosjø. Den optager Nea, som løber ud fra Øisandsjø i Sverige, og Ledolidelven, som kommer fra Hammarkleppen paa Størdalens Sydside. Hovedretningen er mod Vest. Ved Udløbet af Selbosjø kaldes Vasdraget Nidelven, under hvilket Navn den falder i Trondhjemsfjorden, idet den før sit Udløb i Havet i en Bue omslynger Trondhjem og deler denne i to Dele. Den danner flere prægtige Vandfald, blandt hvilke kan nævnes Trangfossen og Store- og Lille Lerfos. Den samlede Længde fra Tydas Udspring er 21 (14 norske) Mil.

Nidstang (oldn. nidstöng), i den nordiske Oldtid Benævnelse paa en Stang med et Hestehoved paa Spidsen, der oftere opreistes mod en Fiende, som man foragtede; den blev da plantet i Jorden under Forbandelser og Besværgelser; ofte indristedes der paa den Runer, som forkyndte den forhadte Persons Vanære.

Niebuhr, Karsten, berømt tysk Reisende, f. 1733, d. 1815, traadte 1760 som Ingeniørofficér i dansk Tjeneste og deltog 1761 i den af Fredrik den femte udsendte Expedition, som skulde undersøge Arabien. Alle de Videnskabsmænd, som deltog i Expeditionen, døde underveis paa Niebuhr nær, som 1767 vendte tilbage og udgav sin Reisebeskrivelse saavelsom en Beskrivelse af Arabien, der udmærker sig ved Nøiagtighed og Paalidelighed og endnu er af stort Værd. 1778 blev han Landskriver i Sønderditmarsken, hvilket Embede han indehavde til sin Død. — Hans Søn Barthold Georg Niebuhr, f. 1776, d. 1831, studerede fra 1793 Handelsvidenskaben i Hamburg og 1794—96 Retsvidenskab og Filosofi ved Universitetet i Kiel. 1796 kaldte den danske Finansminister Schimmelmann ham til Kjøbenhavn som sin Privatsekretær. Efter 1798 at have opgivet denne Post gik han til England og Skotland og indtraadte 1800 i den danske Statstjeneste. Han fik nu paa Embeds Vegne mest at bestille med Finansvæsenet, som han ogsaa ivrig lagde sig efter, uden imidlertid at forsømme sine lærde Studier. 1806 traadte han over i preussisk Tjeneste, blev 1808 Statsraad, men tog 1810 sin Afsked og holdt derpaa ved Berlins Universitet Forelæsninger over Roms Historie; 1811—12 udkom de to første Bind af hans store Verk over det samme Emne. Under Krigen offentliggjorde han flere politiske Flyveskrifter; efter dens Ophør blev han 1816 Gesandt ved det pavelige Hof, i hvilken Stilling han udvirkede en Ordning af den katholske Kirkes Forhold i Preussen, medens han tillige benyttede Opholdet i Rom til at studere Byens Fortidslevninger og Materialierne til dens Historie. Efter 1823 at være vendt tilbage holdt han ved Bonns Universitet Forelæsninger over sine romerske Forskninger. Hans Hovedverk er den ovenfor nævnte „Roms Historie" (3 Bd., 1811—32), som gaar til de puniske Krige og blev epokegjørende for Studiet af den romerske Historie. Hans Forelæsninger over Roms og Oldtidens Historie er udgivne efter hans Død, ligesom flere af hans mindre Afhandlinger er samlede. — Hans Søn Markus Karsten Nikolaus von Niebuhr, f. 1817, d. 1860, studerede i Kiel, Bonn, Halle og Berlin og ansattes derpaa i det preussiske Kultusministerium. Han hyldede først liberale Anskuelser, men optraadte fra 1848 som Junkerpartiets Forkjæmper i Pressen og var bl. a. en flittig Medarbeider i „Kreuzzeitung". 1850 blev han Regjeringsraad og udnævntes 1851 af den preussiske Konge til Geheimeregjeringsraad og Kabinetssekretær. 1852 gjorde han en diplomatisk Reise til London og blev 1854 Statsraad samt adledes paa egen Ansøgning. Sin store Indflydelse hos Kongen benyttede han til at arbeide for den mest udprægede reaktionære Politik. 1856 blev der bortstjaalet en Del hemmelige Statspapirer og Depecher, som var i Niebuhrs Værge; dette virkede saa stærkt paa ham, at han 1857 blev sindssyg. Af hans Skrifter kan nævnes et Arbeide over Bankvæsenet (1846) og „Assurs og Babels Historie" (1857), hvori han søgte at paavise de assyriske Kileskrifters Overensstemmelse med Bibelens Beretninger.

Niece (udt. Niæs), fr., Broder- eller Søsterdatter (se Nevø).

Niel (udt. Niell), Adolphe, fransk Marskal, f. 1802, d. 1869, blev 1835 Ingeniørkaptein og ansattes 1836 ved Generalstaben for Expeditionen mod Konstantine. Efter at have bidraget betydelig til Byens Indtagelse blev han Chef for Ingeniørtropperne i Provinsen Konstantine. 1839 vendte han tilbage til Frankrige og blev 1846 som Oberst Chef for det andet Ingeniørregiment.

1849 blev han under Expeditionen til Rom Generalstabschef hos General Vaillant og bragte efter Roms Indtagelse dets Nøgler til Paven i Gaëta. 1850 ansattes han i Krigsministeriet, blev 1852 Medlem af Statsraadet og 1853 Divisionsgeneral. Under Krimkrigen gik han til Østersjøen og ledede Bomarsunds Beleiring; 1855 sendtes han til Krim og forestod efter General Bizots Død Beleiringen af Sebastopol indtil dets Indtagelse. 1857 blev han Senator. Under det italienske Felttog 1859 deltog han med Udmærkelse i Slagene ved Magenta og Solferino og blev Marskal. 1867 blev han Krigsminister, i hvilken Stilling han med Iver paabegyndte en Reorganisation af Arméen, hvilken han dog ved sin Død ikke havde opnaaet helt at gjennemføre.

Niello, ital., en egen Slags sort Emalj; ogsaa en særegen Metalteknik, som bestaar deri, at Arbeider af Metal (især Sølv) forsynes med graverede Ornamenter, der fyldes med sort Emalj for at træde kraftigere frem. Denne Teknik var især udbredt i Middelalderen; i den nyere Tid har man ikke uden Held forsøgt at gjenoplive den. Nielloarbeidet ledede til Opfindelsen af Kobberstikkerkunsten (s. d.).

Niels, dansk Konge i det 12te Aarh., Søn af Sven Estridssøn, kom paa Tronen 1104. Han var en svag og uduelig Fyrste, men hans Regjering støttedes kraftig af hans ædle Brodersøn Knut Lavard. Da denne var bleven dræbt af Kongens Søn Magnus, udbrød der en Borgerkrig, idet Erik Emun stillede sig i Spidsen for den Myrdedes Tilhængere og lod sig udraabe til Konge. Efter Slaget ved Fodvig maatte Niels flygte og begav sig til Slesvig, hvor han blev dræbt af Gildebrødrene 1134. Han var første Gang gift med den norske Konge Magnus Barfods Enke Margrete.

Niels den hellige, Søn af den danske Konge Knut den femte, var bekjendt for sit strenge og fromme Levnet; ved hans Grav skulde der efter Sagnet være skeet Jertegn, og han blev derfor 80 Aar efter sin Død kanoniseret 1260.

Niels Ebbesøn til Nørreris, dansk Adelsmand fra Jylland, er bekjendt som sit Fædrelands Befrier fra Grev Gerts, „den kullede Greves" Tyranni. I Slutningen af Kristofer den andens Regjering havde Holstenerne begyndt at tilrive sig de danske Provinser, som efter Kongens Død næsten alle kom i deres Besiddelse, og Grev Geert udøvede et utaaleligt Tyranni. Niels Ebbesøn, som desuden skal have havt en personlig Fornærmelse at hevne, besluttede at gjøre Ende paa dette Uvæsen og trængte Natten til 1ste April 1340 med halvhundre Mand ind i Randers, hvor Greven laa med 4,000 Mand. Han opsøgte Greven i hans Soveværelse, dræbte ham og affastede derpaa Broen over Gudenaa efter sig. 2den Mai s. A. adsplittede og dræbte han en Flok Holstenere, som holdt paa at opføre en Befæstning ved Skjernaa; derpaa beleirede han Skanderborg, hvor han faldt i Novbr. 1340 (eller 1342).

Nielsen, Johan Peter Ludvig, Skuespiller ved Kristiania Theater, f. i Kjøbenhavn 1808, reiste efter nogle Aars Studier og Øvelse paa private Theatre i Danmark til Norge og debuterede paa Bergens Theater 1ste Septbr. 1830 som Stig Anderssøn i Tragedien „Niels Ebbesøn". Efter 3 Aars Virksomhed i Bergen var han 1833—34 engageret i Trondhjem og debuterede derefter paa Kristiania Theater 8de Septbr. 1834 som Philibert junior i „Brødrene Philibert". Siden den Tid har han været knyttet til Kristiania Theater, hvis Senior han nu i længere Tid har været; endnu (1883) virker han med usvækkede Kræfter i sin Kunsts Tjeneste. Nielsen er en intelligent og samvittighedsfuld Kunstner, som navnlig i Karakterroller, saavel komiske som alvorlige, ofte har præsteret noget ganske fortrinligt. At indgaa paa en Opregning af hans Roller, hvis Antal er overordentlig stort, vilde føre for langt; dog bør følgende nævnes: Troels Korfitz i „Barselstuen", Goldfinch Silky i „Veien til Ødelæggelse", Moses i „Bagtalelsens Skole", Markien i „Emigranten og hans Datter", Oldfux og Vielgeschrei i „Den Stundesløse", Salomon i „Kong Salomon og Jørgen Hattemager", Aldobrandini i „Statsmand og Borger", Sortebroder Knud i „Axel og Valborg", Thorberg i „En Aften paa Gidske", Bisp Nikolas i „Kongsemnerne", Korfitz i „Fruentimmerskolen", Geronte i „Scapins Skalkestykker", Knox i „Maria Stuart i Skotland" og Peponet i „Skikkelige Folk".

Nielsen, Karsten Tank, f. 1818 i Kristiania, blev 1837 Marineofficér og udnævntes 1855 til Direktør for de norske Statstelegrafer, som han senere har bestyret med stor Dygtighed og hvis hele Organisation han har ledet.

Nielsen, Nikolai Peter, fremragende dansk Skuespiller, f. 1795, d. 1860, blev 1811 Artilleriløitnant, men udtraadte 1820 af Arméen og debuterede paa Kjøbenhavns kgl. Theater som Axel i Øhlenschlägers „Axel og Valborg". Han fik snart et omfangsrigt Repertoire blandt Tragediens Helte- og Elskerroller, i hvilke han gjorde fortrinlig Fyldest ved sit kraftige og mandig følelsesfulde Spil saavelsom ved sit udmærkede Organ og sin skjønne Diktion. Senere gik han over til det ældre Rollefag, i hvilket han ogsaa skabte en Række fortrinlige Figurer. Foruden i Danmark optraadte han ogsaa i Norge og Sverige, overalt med det samme Bifald. 1829 blev han Instruktør ved det kgl. Theater og senere titulær Professor. 1854—56 trak han sig paa Grund af Svagelighed tilbage fra Scenen, til hvilken han forøvrigt var knyttet indtil sin Død. — Hans anden Hustru, Anna Helene Dorothea Wexschall, f. Brenøe, f. 1803, d. 1856, ægtede 1823 Koncertmester Wexschall, efter hvis Død hun 1834 blev gift med Nielsen. 1821 debuterede hun paa det kgl. Theater og spillede i en Række af Aar Tragediens og Komediens Elskerinderoller med en poetisk og sjelfuld Opfatning, hvis Lige sjelden er set paa den danske Scene. Ligesom sin Mand gik hun senere med samme Held over til det ældre Rollefag.

Nielsen, Rasmus, bekjendt dansk Filosof, f. 1809, er Søn af en Husmand i Nærheden af Middelfart og blev 1832 Student. 1837 tog han med Udmærkelse theologisk Embedsexamen og 1840 den theologiske Licentiatgrad, hvorefter han som Privatdocent begyndte at holde theologiske Forelæsninger. 1841 blev han udnævnt til Professor i Filosofi ved Kjøbenhavns Universitet, hvilken Stilling han senere har indehavt. Han var, da han tiltraadte sit Embede, en ivrig Hegelianer og Til-

hænger af den spekulative Theologi; senere lededes han ved Søren Kierkegaards Optræden til Overbevisningen om Umuligheden af en videnskabelig Forening af Tro og Viden; ud fra dette Standpunkt angreb han skarpt Martensens Dogmatik og hævdede Troens og Videns absolute Uforenlighed; Troen er ifølge hans Opfatning en udelukkende personlig-praktisk Sag, medens Viden er en theoretisk Sag, som kun har med det objektive at gjøre. Heraf følger dog ikke, at Videnskaben ikke ogsaa af den Troende kan optages som relativ Opgave, naar den kun ikke vil udgive sig for at løse Livets største Gaader. Senere har der hos Nielsen kunnet spores en Tilnærmelse til den Grundtvigske Retning. Hans filosofiske Virksomhed har foruden at beskjæftige sig med Forholdet mellem Tro og Viden hovedsagelig gaaet ud paa at kritisere Theologien fra den selvstændige, personlige Troes Standpunkt samt at hævde Idéens Subjektivitet og de positive Videnskabers Betydning for Filosofien. Af hans Skrifter kan foruden hans Hovedverk „Grundidéernes Logik" (1864—66) især nævnes „Filosofisk Propædeutik" (1857), „Religionsfilosofi" (1869), „Natur og Aand" (1873) samt flere Forelæsninger og folkelige Foredrag.

Nielsen, Yngvar, Søn af forannævnte K. T. Nielsen, f. i Arendal 1843, tog 1865 filologisk Embedsexamen, var 1869—1878 Assistent ved Rigsarkivet og har senere været Stipendiat ved Kristiania Universitet, hvor han har læst over Historie og Geografi. Tillige har han fra 1878 været Bestyrer af Universitetets ethnografiske Museum. 1880 tog han den filosofiske Doktorgrad. Hans Hovedstudium har været Norges Historie, navnlig i den nyere Tid. Af hans talrige Skrifter kan nævnes: „Grev Essens Breve" (1867), „Bidrag til Norges og Sveriges Historie" (1869), „De nordenfjeldske Begivenheder 1657—1660" (1868), „Grev Sandels's Statholderskab" (1873), „Grev Platens Statholderskab" (1875), „Norges Historie efter 1815", I (1883), „Bidrag til Norges Historie i 1814", I (1883), samt forskjellige mindre Afhandlinger og Kildesamlinger vedk. den samme Periode, hvilke fornemmelig er trykte i Kristiania Videnskabsselskabs Forhandlinger. Videre maa nævnes „Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden" (1877), hvortil der igjen slutter sig en Række mindre Afhandlinger vedk. den hanseatiske Historie, fornemmelig det bergenske Kontor i Middelalderen og i den nyere Tid, „Det norske Rigsraad" (1880) med enkelte mindre Afhandlinger om norske Samfunds- og Forfatningsforhold i Middelalderen, „Jens Bjelke" (1872), der tilligemed andre mindre Afhandlinger (bl. a. „Kvægholdet i Norge 1657", „Idre og Særna", „Fredrik den tredies Hyldning" m. fl.) leverer Bidrag til Norges indre Historie i det 17de Aarh., samt forskjellige andre Arbeider. Endnu ikke helt afsluttet er Udgaven af „Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger 1574—1597", hvoraf sidste Hefte vil udkomme i 1883. I en egen Klasse for sig staar „Træk af den norske Bondestands Kulturudvikling" (1882), der leverer en Del Resultater af Forfatterens Studier over dette Emne, byggede paa de af ham foretagne Indsamlinger, „Reisebreve og Folkelivsstudier" (1881), som tildels behandler et lignende Stof, samt „Det norske og svenske Kongehus" (1883). Fremdeles maa nævnes hans norske og tyske Reisehaandbøger over Norge (tredie norske Udgave 1883) samt det illustrerede Verk „Rundt Norge" (1882). Fra 1882 deltager Yngvar Nielsen med Direktør Kjær i Udgivelsen af det statistisk-topografiske Verk over Norge, hvoraf de første Afsnit vil udkomme i 1884. Mod Professor J. E. Sars's „Historisk Indledning til Grundloven" har Yngvar Nielsen i 1882 og 1883 udgivet to mindre Modskrifter.

Niemann, Albert, tysk Operasanger, f. 1831, uddannede sig i sin Ungdom som Tekniker, men betraadte allerede tidlig Scenen og ansattes 1849 som Skuespiller og Korist i Dessau. Efter i længere Tid at have arbeidet paa at uddanne sin prægtige Tenorstemme, vakte han 1860 først almindelig Opmærksomhed ved sin Optræden i Wagners „Tanhäuser" i Paris. Siden 1866 er han ansat ved Operaen i Berlin. Hans Glansroller er for det meste i Wagnerske Operaer. — Hans Hustru Hedvig Raabe, f. 1844, er en fremragende Skuespillerinde, især i Lystspillet.

Niembsch von Strehlenau, se Lenau, Nikolaus.

Niemcewicz, Julian Ursin, polsk Lærd og Statsmand, f. 1757, d. 1841, indtraadte 1777 som Czartoryiskis Adjutant i den litauiske Hær, men forlod 1788 Militærtjenesten som Major. 1788—92 var han Medlem af Rigsdagen og virkede med glimrende Veltalenhed for Konstitutionen af 1791. Under Opstanden 1794 blev han Kosciuszkos Adjutant, toges sammen med ham til Fange ved Maciejovice og holdtes fængslet i Petersburg til Keiser Pauls Tronbestigelse. Derpaa gik han til Amerika, hvor han i længere Tid levede i Washingtons Hus. 1807 vendte han tilbage og blev Senatssekretær og Kastellan; efter Polens Forening med Rusland som Kongerige blev han Præsident i Konstitutionskomitéen. 1830 blev han ved Revolutionens Udbrud Medlem af Administrationsraadet; kort før Warschaus Fald gik han til Paris, hvor han senere opholdt sig, beskjæftiget med literære Sysler. Af hans Skrifter kan mærkes „Polakernes historiske Sange" (1816), „Kong Sigismund den tredie af Polens Regjeringshistorie" (1819) og „Samling af Memoirer til Polens gamle Historie" (1822) m. fl.

Niemen, se Njemen.

Niemeyer, August Hermann, tysk Pædagog og Theolog, f. 1754, d. 1828, blev 1780 Professor i Theologi i Halle og 1804 Overkonsistorialraad. 1808 blev han Rektor ved Halles Universitet. Han erhvervede sig stor Fortjeneste ved sit pædagogiske Forfatterskab („Ledetraad i Pædagogik og Didaktik", 1802, „Opdragelsens og Undervisningens Grundsætninger", m. fl.). — Hans yngste Søn Hermann Agathon Niemeyer, f. 1802, d. 1851, blev 1826 theologisk Professor i Jena og 1829 Professor og Meddirektør for de Franckeske Stiftelser i Halle, hvis Ledelse han f. A. overtog som Direktør. Som Theolog tilhørte han den rationalistiske, historisk-kritiske Skole. — August Hermann Niemeyers Sønnesøn Felix Niemeyer, f. 1820, d. 1871, studerede Medicin i Halle og nedsatte sig 1844 som Læge i Magdeburg, blev 1855 Professor i Greifswalde og 1860 i Tübingen. Hans største Fortjeneste knytter sig til hans fortræffelige „Lærebog i den specielle Pathologi og Therapi" (1858). — Hans Halvbroder Paul Niemeyer, f. 1832, Docent i

Leipzig, har ogsaa gjort sig bekjendt som en fortjenstfuld medicinsk Forfatter.

Niepce (udt. Niæps), Josephe Nicephore, fransk Officér, f. 1765, d. 1833, deltog i Krigene under den første franske Republik og forestod, efter paa Grund af svækket Syn at have maattet udtræde af Armén, 1795—1801 Administrationen i Nizza. Senere levede han i Châlons-sur-Saône, beskjeftiget med mekaniske og kemiske Arbeider. 1813 kom han først paa den Tanke at benytte sig af Sollyset til Frembringelse af Billeder og var den første, som opnaaede at fixere Billeder i et Camera obscura. Paa denne Maade blev han den egentlige Opfinder af Fotografien. Efter at have gjort denne Opfindelse forenede han sig med Daguerre, som efter hans Død bragte den nye Kunst til større Fuldkommenhed. — Hans Brodersøn Abel Niepce de Saint-Victor, f. 1805, d. 1870 som Kommandant i Louvre, bidrog meget til Fotografiens Udvikling og var den første, som forsøgte Æggehvide som Overtræk paa de fotografiske Plader. Han bestræbte sig ogsaa, men uden Held, for at fremstille farvede Fotografier.

Niersteiner, en berømt Sort Rhinskvin, har sit Navn efter den lille Landsby Nierstein i Hessen, med 3,000 Indb.

Niethammer, Friedrich Immanuel, tysk filosofisk og pædagogisk Forfatter, f. 1766, d. 1848, fra 1793 Professor i Jena og fra 1829 første evangeliske Overkonsistorialraad i München, var en Tilhænger af Fichtes Idealisme. Som Pædagog gjorde han sig fortjent ved sit Skrift „Striden mellem Filantropinisme og Humanisme" (1808).

Nièvre, Biflod til Loire, 7 Mil lang, udmunder ved Nevers.

Nièvre, Departement i Frankrige, omgives af Departementerne Yonne, Côte-d'Or, Saône-Loire, Allier, Cher og Loiret, er 121 Kv.mil stort og har 347,000 Indb. Agerbrug og Kvægavl er vigtige Næringsveie, men Landskabets Hovedrigdom bestaar i dets rige Stenkulgruber. Ogsaa Jernverkerne samt flere andre industrielle Anlæg beskjeftiger mange Arbeidere. — Hovedstad Nevers (s. d.).

Niger, næst Nilen Afrikas største Flod, udspringer rimeligvis paa Kongbjergene i Høisudan og fører paa sit Løb forskjellige Navne, saaledes Dsjoliba, Issa eller Sai og Kuorra. Den løber først mod Nordost indtil Timbuktu, derfra mod Øst og Sydost og tilsidst mod Syd, indtil den gjennem et stærkt forgrenet Delta falder i Guineabugten. Dens Længde er ikke nøiagtig bekjendt, men anslaaes til ca. 330 Mil. Niger har først siden 1796 været bekjendt for Europæerne og har i den senere Tid været Gjenstand for mange reisende Forskeres Undersøgelser.

Nightingale (udt. Neitingæl), Florence, en som Sygepleierske bekjendt engelsk Dame, f. 1823, fik en omhyggelig Opdragelse og gjorde med sine Forældre Reiser i flere af Europas Lande, hvor hun satte sig ind i Hospitalsvæsenet og den praktiske Sygepleie. Efter et Ophold hos de barmhjertige Søstre i Paris samt ved Fliedners Diakonisseanstalt i Kaiserswerth traadte hun i Spidsen for et i London oprettet Sygehus for Guvernanter, som hun organiserede paa en fortræffelig Maade. Under Krimkrigen gik hun 1854 med de under hendes Ledelse staaende Sygepleiersker til Skutari og Balaklava og gjennemførte vigtige Forandringer i Hospitalsvæsenet. Efter hendes Hjemkomst 1856 stiftedes ved frivillige Bidrag Nightingale-Fondet paa 50,000 Pund Strl., hvis Renter anvendes til Udvidelse af St. Thomas-hospitalet i London. Miss Nightingale har nedlagt sine Erfaringer paa Sygepleiens Omraade i „Hints on hospitals" (1859), „Notes on nursing" (1858) o. fl. Skrifter.

Nigra, Constantino, italiensk Diplomat, f. 1827, tjente 1848 som Frivillig i Krigen med Østerrige, var 1856 paa Pariserkongressen Cavours Specialsekretær og deltog 1859 paa en fremragende Maade i Underhandlingerne om et Forbund mellem Italien og Frankrige, ligesom han i Napoleon den tredies Hovedkvartér deltog i Krigen s. A. Efter at have været tilstede ved Fredsunderhandlingerne i Zürich som den italienske Deputeredes Sekretær blev Nigra Sardiniens, senere det nye italienske Kongeriges Gesandt ved Hoffet i Paris, hvilken Stilling han med en kort Afbrydelse (1861) indehavde til 1876. Det sidstnævnte Aar blev han Gesandt i Petersburg. Han har gjort sig bekjendt i Literaturen ved Skrifter om de italienske Dialekter og den italienske Folkepoesi.

Nigritien, se Sudan.

Nihil, lat., intet. — Nihilisme, en Theori, der saavel naar man tager Hensyn til dens Udgangspunkter som til dens Endemaal ikke gaar ud paa noget positivt. Undertiden betegnes ogsaa Buddhas Lære, ifølge hvilken alle skabte Ting skal vende tilbage til det store Intet (Nirvâna), som Nihilisme. I den nyere Tid betegner man med det samme Navn en politisk Retning, som især har været fremme i Rusland, og som navnlig er udbredt blandt den studerende Ungdom. Denne Retning maa siges at være fremkaldt af de utaalelige politiske og sociale Tilstande i Rusland, paa hvilke den vil raade Bod ved voldsom Omstyrtelse af det bestaaende. Nihilismen skyr intet Middel, og Antallet af de af dens Tilhængere forøvede Mord og Mordattentater er overordentlig stort. Mordet paa Keiser Alexander den anden Vaaren 1881 var saaledes Nihilisternes Verk. Uagtet den russiske Regjering med Politiets og Militærets Hjelp har taget energiske Forholdsregler mod Nihilismen, er denne dog endnu (1883) en yderst farlig Magt, er saa forgrenet og har saa stærke Støtter blandt den mere intelligente Del af Befolkningen, at den sandsynligvis kun ved indgribende Reformer vil kunne bekjæmpes. En stor Del af dens Ledere har forresten emigreret og styrer Bevægelsen fra Udlandet, navnlig Schweiz.

Niigata ell. **Niigata**, Havnestad i Japan, paa Øen Nipon, med 34,000 Indb. Havnen aabnedes 1869 for udenlandske Skibe, men Byens Betydning som Handelsplads er ikke bleven saa stor, som man ventede.

Nijmegen (udt. Neimegen), se Nimwegen.

Nikander, græsk Læge og Digter fra Kolofon, levede antagelig ca. 140 f. Kr. Han forfattede flere didaktiske Digte, hvori han nedlagde sin udstrakte Lærdom; kun to af dem, et om giftige Dyr og Midlerne mod deres Bid og et om Modgifter, er opbevarede til vor Tid.

Nike, hos de gamle Grækere Seiren, personificeret som Gudinde (= Romernes Victoria).

Nikeforos, Navn paa flere græske Historieskrivere i Middelalderen. — Nikeforos, Patriark af Konstantinopel, f. 758, d. 828, forfattede en „Chronologia compendiaria" og et „Breviarium historicum". — Nikeforos Bryennios fra Makedonien, d. 1137, skrev det komneniske Hus's Historie, der fuldførtes af hans lærde Hustru Anna Komnena, men hvoraf kun 4 Bøger er opbevarede til vor Tid. — Nikeforos Blemmides, Patriark af Konstantinopel i den første Halvdel af det 13de Aarh., har efterladt sig to geografiske Skrifter. — Nikeforos Gregoras, Patriark af Konstantinopel i det 14de Aarh., forfattede en „Byzantinsk Historie" i 36 Bøger, hvoraf længe kun 24 var bekjendte; de 12 øvrige offentliggjordes af J. Bekker 1855.

Niketas Akominatus, ogsaa kaldt Khoniates, byzantinsk Historieskriver, uddannede sig i Konstantinopel, beklædte derpaa flere Embeder og flygtede efter Konstantinopels Erobring til Nikæa, hvor han døde ca. 1206. Han har skrevet de græske Keiseres Historie i 21 Bøger, som danner en Fortsættelse af Zonaras Verk og omfatter Tidsrummet 1117—1203.

Niketas Eugenianos, græsk Digter i det 12te Aarh., skrev et længere Digt om Kharikles's og Drosillas Kjærlighedseventyr.

Nikias, atheniensisk Statsmand og Feltherre, levede og virkede paa den peloponnesiske Krigs Tid. Han var Lederen for det konservative Parti og viste som Feltherre stor Dygtighed, om han end ofte manglede Beslutsomhed under kritiske Omstændigheder. Efter det for Athenienserne uheldige Slag ved Amfipolis 421 fik Nikias en Fred paa 50 Aar istand med Sparta paa Betingelse, at alt skulde være som før Krigen. Imidlertid blev Freden snart brudt. Alkibiades overtalte sine Landsmænd til et Felttog mod Sicilien; Nikias fraraadede dette, men gik senere ind paa at deltage i Expeditionen. Efter Alkibiades's Flugt vandt han en Seier ved Syrakus og var nær ved at indtage Byen; men en peloponnesisk Flaade kom den til Hjelp og slog 413 den atheniensiske Flaade, hvis Mandskab dels blev dræbt, dels taget til Fange. Nikias blev henrettet.

Nikkel (Ni) findes i Naturen hovedsageligt bundet til Svovl og Arsén; i Norge er den vigtigste Nikkelerts Magnetkis. Dette Mineral, der bestaar af Svovl og Jern ($Fe_7 S_8$), indeholder nemlig undertiden nogle faa Procent Nikkel (ofte med lidt Kobolt). Ved forskjellige Rostninger og Smeltningsprocesser overføres Magnetkisen til saakaldet Nikkelsten, der er Svovlforbindelser af Jern (Kobber) og Nikkel, men langt rigere paa sidstnævnte Metal end den oprindelige Erts. Heraf kan da selve det metalliske Nikkel erholdes. Dette er hvidt, med et svagt gulagtigt Skjær, temmelig haardt, meget strækkeligt og istand til at modtage en smuk Politur; det smelter vanskelig og har en specifik Vegt af 8,97. Med Hensyn til Magnetisme forholder det sig som Jern. Indtil over Midten af dette Aarh. fandt Nikkel næsten ingen anden Anvendelse end til Fremstilling af Nysølv; i den senere Tid produceres det i meget store Mængder og benyttes i flere Lande til Mynter (Skillemynt); dets vigtigste Anvendelse er dog nu til galvanisk Fornikling af allehaande Metalarbeider, navnlig af Jern og Staal. Disse faar derved et smukt, sølvlignende Overtræk, som beskytter mod Rust, holder sig fortræffelig i Luften og sent slides af.

Nikobarerne, paa Malajisk Pulo-Sambiang, en Gruppe af syv større og tolv mindre Øer i den sydøstlige Del af den Bengalske Bugt, mellem Andamanøerne og Sumatra. De deles i to ved Sombrerokanalen adskilte mindre Grupper og har et samlet Fladeindhold af 34 Kv.mil. Den sydlige Gruppes Øer er de største og stærkt bjergfulde; de nordlige er mindre og fladere. Klimatet er tropisk, om end Varmen dæmpes af Havvindene og den stærke Regn. Befolkningen, som hører til den malajiske Race, tæller ca. 5,000 Mennesker, der staar paa et meget lavt Kulturtrin. Øernes Hovedprodukt er Kokosnødder. De fleste Forsøg fra europæisk Side paa at kolonisere Nikobarerne er strandede paa det usunde Klima; Danskerne gjorde 1770 og 1846 Kolonisationsforsøg, men opgav Øerne 1848, hvorefter Englænderne 1869 tog dem i Besiddelse.

Nikodemus, en Farisæer, der var Medlem af Synedriet eller det høie Raad i Jerusalem, søgte Jesus som en Lærer, der var kommen fra Gud. Af Frygt for de Nidkjære kom han til Jesus om Natten (Joh. 3, 1 og 2); senere, efter Korsfæstelsen, bragte han aabenlyst Myrrha og Aloe til Jesu Begravelse (Joh. 19, 39).

Nikola (Nikita) den første, Petrovitsch Njegusch, Fyrste af Montenegro, f. 1841, efterfulgte 1860 den myrdede Fyrst Danilo i Regjeringen. 1861 deltog han med sine Tropper med stor Tapperhed i den Krig, som udbrød ved Opstanden i Herzegowina. Efter Fredsslutningen arbeidede han ivrig for at indføre moderne Reformer i sit Land, idet han især sørgede for Kommunikationerne, Skolevæsenet og Arméens Organisation. Om hans Deltagelse i Krigen mod Tyrkiet 1876 og Resultaterne deraf, se Art. Montenegro.

Nikolaiter, Navn paa en Sekt, som skal have været udbredt i Syrien og Lilleasien i det 1ste Aarh., og som nævnes i Johannes's Aabenbaring. Man kjender forøvrigt lidet til den. Efterat Cølibatet var blevet paabudt i den romerske Kirke, kaldte man de Prester, som ikke vilde skille sig ved sine Hustruer, nikolaitiske Kjættere. — Navnet Nikolaiter har senere ogsaa været brugt om en fra den husitiske Bevægelse udgaaet Sekt i Bøhmen i det 15de Aarh. og om en theosofisk Sekt i England i det 16de Aarh., hvis Tilhængere skulde udgjøre en eneste stor, ved indbyrdes Kjærlighed forbunden Familie; den undertryktes 1580 ved et strengt Edikt af Dronning Elisabeth.

Nikolajev, By i Guvernementet Kherson i det sydlige Rusland, nordvest for Kherson, ved Floden Bug, med 83,000 Indb., Krigs- og Handelshavn, Skibsverfter og Kaserner, er Hovedstation for Flaaden i det Sorte Hav. Byen er smukt bebygget og stærkt befæstet, har 12 Kirker, 2 Synagoger, en Artilleriskole, Styrmands-, Lods- og Skibsbygningsskoler, 3 Bibliotheker, et hydrografisk Kartdepôt m. m. Klimatet er særdeles mildt og sundt. Indbyggerne driver udstrakt Handel og livlig Industri. I Nærheden findes Ruiner af den gamle milesiske By Olbia eller Olbiopolis.

Nikolaus, en af den græske Kirkes fornemste Helgener, Biskop i Myra i Lilleasien, sattes under

Keiser Diokletian i Fængsel og kom først under Konstantin den store paa fri Fod igjen. 325 optraadte han paa Kirkemødet i Nikæa som en ivrig Bekjæmper af den arianske Vranglære. Hans Mindefest feires den 6te December.

Nikolaus, Navn paa sex romerske Paver. — Nikolaus den første, kaldet „den store“, var Pave 858—67. Det var en dristig, energisk og begavet Mand, som bidrog meget til at udvide og befæste den pavelige Magt. I Anledning af Stridighederne mellem Erkebiskop Hinkmar af Rheims og Biskop Rothad af Soissons forstod han paa Grundlag af de netop opdukkede pseudo-isidoriske Dekretaler (s. d.) at bringe ogsaa den indtil da næsten uafhængige frankiske Kirke ind under den pavelige Stols Overhøihed. Ved at belægge Patriarken Fotius med Ban hidførte Nikolaus det første Schisma mellem den østerlandske og den vesterlandske Kirke. — Nikolaus den anden beklædte Pavestolen 1058—61. Han arbeidede for Pavedømmets fuldstændige Uafhængighed af den verdslige Magt, overdrog Pavevalget udelukkende til Kardinalerne og stræbte at gjennemføre Cølibatslovene. I Nadverdstridighederne optraadte han mod Berengar af Tours for Transsubstantiationslæren. — Nikolaus den tredie, 1277—80, var en Ven af Videnskaberne, men befordrede derhos ogsaa en vidtgaaende Nepotisme. Han havde den Tilfredsstillelse at se de lange Stridigheder mellem Pave- og Keisermagten afgjorte til den førstes Fordel ved Rudolf af Habsburgs Afkald paa alle keiserlige Rettigheder over Kirkestaten. — Nikolaus den fjerde, 1288—92, arbeidede forgjeves for at bringe et nyt Korstog istand. — Nikolaus, Modpave mod Johan den toogtyvende, indsattes 1328 af Ludvig Baireren, men maatte underkaste sig sin Modstander og døde i Fængsel; han regnes ikke med i Paverækken. — Nikolaus den femte, regjerede 1447—55. Han var en varm Ven af Videnskaberne, indkaldte mange lærde Grækere og udvidede betydelig det vatikanske Bibliothek. 1448 sluttede han Wiener-konkordatet med Keiser Fredrik den tredie og opløste 1449 Koncilet i Basel.

Nikolaus Arnesson, en af Norges mest indflydelsesrige katholske Prælater, var Søn af den mægtige Lendermand Arne paa Stodreim (nu Stareim) i Nordfjord og Kong Harald Gilles Enke Ingerid, deltog i Slaget paa Ilevoldene 1180 som Magnus Erlingssøns Mand, idet han var Fører for den Trop, som skulde falde Sverre og Birkebeinerne i Ryggen. Efter Magnus's Fald 1184 synes han at have indgaaet enslags Forlig med Sverre, hvilket dog ikke blev af lang Varighed. Da Stavanger Bispestol blev ledig, drev Erkebiskop Erik igjennem, at Pladsen besattes med Nikolaus, trods Sverres Modstand. Aaret efter blev han Biskop i Oslo. Fra denne Tid sluttede han sig ivrig til Sverres Fiender og blev paa Grund af sin Klogskab, Anseelse og fornemme Byrd en af Kongens farligste Modstandere. Baglernes Opstandsforsøg udgik saaledes fra ham, idet han fik Inge, en virkelig eller foregiven Søn af Magnus Erlingssøn, erkjendt som Kongsemne. Han samlede en Hær i Viken og lod Inge udraabe til Konge 1196, men 26de Juli næste Aar blev han aldeles slagen af Sverre ved Oslo. Nikolaus drog nu til Oplandene og samlede Folk og derfra til Bergen, som han satte Ild paa, hvorved Byen for en stor Del ødelagdes. Derfra drog han 1199 med Baglerne til Trondhjem, men hans Angreb paa Byen tilbagesloges af Sverre, hvorefter han trak sig ind i Trondhjemsfjorden. Sverre fulgte efter, og den 18de Juni 1199 slog han Nikolaus fuldstændig paa Strindsjøen. Efter Sverres Død underkastede Nikolaus sig Kong Haakon, men efter dennes Død reiste han atter med dansk Hjelp Baglerpartiet, i hvis Spidse han satte Erling Steinvegg (s. d.), og efter dennes Død søgte han at faa sin Søstersøn Filip Simonssøn anerkjendt af Baglerne som Konge, hvilket ogsaa lykkedes ham. Et Forlig, væsentlig ved Nikolaus's Mægling, kom istand, ifølge hvilket Norge skulde deles mellem Inge Baardssøn og Filip, dog skulde førstnævnte være Overkonge. Efter Filips Død 1217 anerkjendte Nikolaus Haakon Haakonssøn som Konge, skjønt han lige til sin Død 1225 fortsatte med Intriger mod ham.

Nikolaus Pavlovitsch (den første), Keiser af Rusland, f. 1796, d. 1855, var Søn af Keiser Paul den første. Under sin Opvext havde han mest Interesse for Militærvæsenet; fra Politiken og al Deltagelse i det offentlige Liv holdtes han fjernet under sin ældre Broder Alexander den førstes Regjering. Ved Broderens Død 1825 kom Nikolaus paa Tronen og undertrykte med blodig Strenghed en samtidig udbrudt Militæropstand. Da der viste sig Tegn til, at flere lignende Opstandsforsøg var igjære, og da Misnøien blandt Befolkningen af og til blusede op i en Grad, der forekom ham at true hans Herskermagt, tog han det Parti ved Militærdespoti og stor Strenghed at holde alle Opinionsytringer nede og ivrig at arbeide paa Befæstelsen af det personlige, uindskrænkede Regimente. Hans Regjeringssystem gjennemførtes af ham selv og hans Hjelpere konsekvent og hensynsløst: ved Siden af at holde Folket i Umyndighedstilstand søgte han imidlertid ogsaa at indføre enkelte Reformer, navnlig i den yderst korrupte Administration, og arbeidede for Næringsveienes Opkomst, hvilket til en vis Grad lykkedes og adskillig forøgede Rigets materielle Velstand. Bønderne lod han forblive at være Livegne, men søgte ved forskjellige Lettelser at gjøre deres Kaar noget taaleligere. I sin Udenrigspolitik havde han i Begyndelsen især Asien for Øie og udvidede ved en heldig Krig med Persien Ruslands Landomraade, ligesom han opnaaede flere Fordele af Tyrkiet ved Freden i Adrianopel. Da de politiske Bevægelser i 1830 ogsaa naaede til Polen og der medførte en national Reisning, opbød Keiseren alt for at dæmpe denne, hvilket ogsaa lykkedes og havde Ophævelsen af Konstitutionen af 1815 og Polens faktiske Indlemmelse som russisk Provins til Følge. Fra nu af gik Nikolaus's Bestræbelser endnu mere end før ud paa at gjennemføre den strengeste Despotisme. Rusland afstængtes saa meget som muligt fra den øvrige Verden, et udbredt Net af Politi- og Spionvæsen omspendte hele Riget, Videnskabernes Studium tilsidesattes og Pressen holdtes under den strengeste Censur. De Folkeslag af anden Nationalitet, som fandtes inden det uhyre Riges Grændser, forsøgtes med Vold og Magt russificerede, og Protestanter og romerske Katholiker bearbeidedes

systematisk for at bringe dem over til den græske Kirke. Efterat de politiske Storme i 1848—49 var gaaede over, ved hvilken Leilighed Nikolaus var ude paa alle Kanter for at forøge sin Magt, antog han 1853 det beleilige Tidspunkt for at være kommet til sætte sine Planer mod Tyrkiet i Verk, idet han forstod at give Angrebet Karaktér af en Religionssag. Napoleon den tredie bragte denne Plan til at strande, idet han fik en Koalition istand, der ledede til Krimkrigen (s. d.). Midt under Krigen døde Keiser Nikolaus. Han var en sjelden begavet Hersker og som Privatmand respektabel, men besad et lidet vindende og tillidvækkende Væsen. Han efterfulgtes paa Tronen af sin ældste Søn Alexander den anden (s. d.).

Nikolsburg, By i Mähren, med 8,000 Indb. Her afsluttedes 26de Juli 1866 Fredspræliminærerne mellem Østerrige og Preussen.

Nikomedes, Navn paa tre Konger af Bithynien. — Nikomedes den første kaldte 278 f. Kr. Gallerne fra Thrakien til Asien til Hjelp mod den syriske Konge Antiokhos den første og grundede Byen Nikomedia. — Nikomedes Epifanes kom 149 f. Kr. paa Tronen efter at have gjort Oprør og myrdet sin Fader; han døde 91. Hans Søn Nikomedes Filopator blev under den første mithridatiske Krig to Gange fordreven af Mithridates, men gjenindsat af Romerne, til hvilke han ved sin Død 75 f. Kr. testamenterede sit Rige.

Nikomedia, Bithyniens Hovedstad, anlagdes af Kong Nikomedes den første ved den Albianske Bugt (nu Ismidbugten) og blev snart en rig og prægtig By. Flere af de senere romerske Keisere valgte den til Residensstad. Ruiner af Byen findes ved det nuværende Ismid.

Nikon, russisk Patriark, f. 1605, d. 1681, blev 1646 Arkimandrit i Klostret Novospas i Moskva og 1649 Erkebiskop af Novgorod. 1652 blev han russisk Patriark. Da han mærkede, at Keiser Alexei begyndte at blive mindre velvillig ligeoverfor ham, forlod han 1658 Moskva, trak sig tilbage til det af ham opførte voskresenske Kloster og udtalte en høitidelig Forbandelse over sine Uvenner. Senere indfandt han sig atter i Moskva og traadte i aaben Opposition mod Keiseren. Denne kaldte Patriarkerne af Alexandria og Antiokia til Moskva, hvor Nikon 1666 paa et Koncil afsattes og dømtes til at leve som Munk i Klostret Therapont ved Bjelosersk. Under Feodor Alexeievitsch fik han Tilladelse til at vende tilbage til det voskresenske Kloster. Han indlagde sig literær Fortjeneste ved at berigtige de gammelslaviske Kirkebøger efter de græske Originaltexter, men fremkaldte derved de saakaldte „Gammeltroendes" Frafald fra den russiske Kirke.

Nikopoli, By i Bulgarien, ved Osmas Udløb i Donau, med ca. 8,000 Indb., er Sæde for en græsk Biskop. Byen grundedes af Keiser Trajan. 1877 erobredes den af Russerne.

Nikotin ($C_{10} H_{14} N_2$), en flygtig Plantebase, der indeholdes i Tobaksbladene. For at udvinde den kan man udtrække Bladene med Vand og destillere Udtrækket med Kalk. Destillatet inddampes med Oxalsyre og tilsættes derpaa med Kalilud, der udskiller Nikotinen; ved at ryste Moderluden med Æther, erholdes endnu noget mere. Den saaledes erholdte Nikotin faaes ren ved forsigtig Destillation i en Strøm af Vandstofgas. Den er en ubehageligt lugtende, yderst giftig Vædske, der bliver brun ved at henstaa i Luften; den koger ved 247° og opløses i Vand, Alkohol og Æther. Mængden af Nikotin i Tobak kan variere meget (fra $^2/_3$ til 6 pCt.) efter Kvalitet og Tilberedningsmaade.

Nikæa, By i det lilleasiatiske Landskab Bithynien, ved Askaniassjøen, opførtes af Antigonos, Filips Søn, og kaldtes efter ham i Begyndelsen Antigonia; sit senere Navn fik den ved at opkaldes efter Perdikkas's Hustru. Nikæa var allerede tidlig Sæde for en kristen Biskop, senere for en Erkebiskop. Her holdtes det første og det syvende økumeniske Koncil 325 og 787. 1080 erobredes Byen med Tyrkernes Hjelp af Nikeforos Melissenus, men indtoges 1097 af Gottfried af Bouillon og indlemmedes atter i det græske Rige. 1206 grundede Theodor Laskaris et eget græsk Keiserdømme i Nikæa, hvilket bestod indtil 1261. Siden 1330 har Byen været i Tyrkernes Besiddelse. Nu fører den Navnet Isnik og er kun en ubetydelig Flække.

Nikænske Symbol, den paa det første økumeniske Kirkemøde i Nikæa 325 vedtagne Troesbekjendelse, i hvilken paa den apostoliske Bekjendelses Grundlag Dogmet om Kristi Guddommelighed stærkt betones. Det udvidedes noget paa Kirkemødet i Konstantinopel 381 og er nu under Navn af det nikæno-konstantinopolitanske Symbol Bekjendelsesskrift for omtrent alle kristne Kirkesamfund.

Nil admirari, lat., ikke at lade sig henrive til Beundring af noget, en bekjendt Sætning hos Horats, hvilken af denne opstilles som Betingelse for at kunne leve lykkelig.

Nilen, Afrikas største og maaske Verdens længste saavelsom mest berømte Flod, dannes ved Foreningen af to forskjellige Floder, den Hvide og den Blaa Nil. Den førstes Udspring har længe været ubekjendt, og man har kun vidst, at den kom fra det Indre af Afrika; ifølge de nyere Undersøgelser løber den ud af den store Indsjø Ukereve eller Viktoria-Nyansa, gaar i vestlig Retning gjennem Sjøen Muta-Nzige eller Albert-Nyansa, vender derpaa mod Nordost og gjennemstrømmer Landskabet i Sydvest for Abessinien under Navnet Bar-el-Djebel; senere tager den Retning lige mod Nord og forener sig ved Khartum med den Blaa Nil, som er kortere og mindre vandrig og udspringer i Abessinien. Den forenede Flod fortsætter sit Løb mod Nord og Nordost, optager fra Øst Albara og gaar derpaa i store Krumninger mod Nordvest, Sydvest, Nord og Nordost, indtil den indtræder i Ægypten og danner de bekjendte Katarakter. Som en stille, mægtig Strøm med en overordentlig stor Vandmasse gjennemløber den Ægypten og deler sig strax nedenfor Kairo i et stort Antal Arme, som falder i Middelhavet. Mellem Armene ligger det store Delta. Længden, der maatte maales fra den Hvide Nils Udspring, er ikke nøiagtig bekjendt; mellem Kilden og Udløbet er der ca. 35 Bredegrader, og man har beregnet Længden til ca. 832 Mil. Nilen spiller navnlig for Ægypten en yderst vigtig Rolle, eftersom det er den, Landet har at takke for sin Frugtbarhed. Den stiger hvert Aar i Juni og oversvømmer de lavere Dele af

Nildalen; gjennem talrige Kanaler og Render ledes Vandet overalt om og gjennemvæder Jorden samt afsætter et Lag af et fedt, frugtbargjørende Dynd. Efterat Oversvømmelsen i September har naaet sit Høidepunkt, synker den atter i de nærmest paafølgende Maaneder. Paa Grund af denne sin Vigtighed for Agerbruget holdtes Nilen af de gamle Ægyptere for hellig og dyrkedes personificeret som en Gud. — Reiser og Expeditioner til Udforskning af Nilens Kilder har allerede været gjorte i Oldtiden; det berettes saaledes, at Keiser Nero sendte to Centurioner ud paa en saadan Opdagelsesreise. At dømme efter deres Reisebeskrivelser trængte de frem omtrent til den 10de eller 9de nordlige Bredegrad. 1769 bereiste Bruce (s. d.) Nillandene og fulgte den Blaa Nil til dens Kilder i Abessinien; flere senere Reisende undersøgte ogsaa denne Nilarm. Den Hvide Nil bereistes 1849 af Missionæren Knoblecher indtil i Syd for 5° n. Br. 1839—42 sendte Mehemed Ali tre Expeditioner for at finde den Hvide Nils Kilder; de trængte frem omtr. til 4° n. B. Efterat Missionærerne Krapp og Rebmann 1855 havde givet Meddelelser om de udstrakte Indsjøer i det Indre af Afrika, fandt Englænderne Speke og Grant 1858 Ukerevesjøen, og det er senere af Baker, Stanley, Cameron og Gessi bragt til Sikkerhed, at den Hvide Nil udspringer af den. Endnu er imidlertid en betydelig Del af Nilens Tilløb, nemlig det Flodsystem, som ligger vest for den Hvide Nil, og hvis Vande naar denne gjennem Gazellefloden, uudforsket.

Nilhest, se Flodhest. — Nilhestetænder kaldes de i Handelen forekommende Hugtænder af Flodhesten. De kommer fra Afrika, er indtil 25 Tommer lange, noget krummede og nedentil hule. Det er den fineste Benmasse, man kjender, den er tæt, haard og af en sjelden hvid Farve, som næsten aldrig taber sig. Nilhestetænderne benyttes til samme Slags Arbeider, som Elfenben, nemlig til Galanterivarer, Beslag paa Træinstrumenter osv.; tidligere anvendtes de ogsaa til kunstige Tænder.

Nilsson, Kristina, berømt svensk Sangerinde, f. 1843 i Småland, var Datter af fattige Husmandsfolk og tjente i Barndommen sit Brød ved at spille Violin og synge paa Markederne. Hun vakte ved en saadan Leilighed en Musikvens Opmærksomhed og fik ved hans Hjelp Skoleundervisning og kunde 1858 begynde at uddanne sin prægtige Stemme. Efter 1860 at have givet sin første Koncert i Stockholm, reiste hun s. A. til Paris, hvor hun tog Undervisning af Masset og Wartel. Efter 4 Aars flittige Studier debuterede hun Høsten 1864 paa Théâtre lyrique som Violetta i Verdis „La Traviata" og modtoges med stormende Bifald. Senere var hun 1867—70 ansat ved den store Opera i Paris og gjorde talrige Kunstreiser i de fleste af Europas Lande, stadig befæstende og forøgende sit Ry som en Sangerinde af første Rang. Hendes Stemme er en særdeles høi og skjøn Sopran. 1872 ægtede hun i Paris den franske Bankier C. Rouzeaud; han døde 1882 efter først at være bleven sindssyg som Følge af de store Tab, han led i Anledning af en Bankiers Fallit. Disse Tab foranledigede ogsaa, at Kristina Nilsson, som i de nærmest foregaaende Aar kun sjelden var optraadt, atter betraadte Scenen og Høsten 1882 begav sig paa en Kunstreise til Amerika. Her gjorde hun stor Lykke og vendte Aaret efter tilbage til Europa.

Nilsson, Sven, svensk Zoolog og Arkæolog, f. 1787, studerede i Lund og blev 1812 Docent i Naturhistorie sammesteds. 1816 blev han Adjunkt og 1819 Forstander ved det zoologiske Muséum i Lund, der blev ordnet af ham. 1821 fik han Professortitel og kaldtes 1828 til Stockholm som Forstander for Videnskabsakademiets zoologiske Muséum. 1831 vendte han tilbage til Lund som ordinær Professor og Direktør for det zoologiske Muséum; i disse Embedsstillinger virkede han til 1856, da han i Anledning af sin høie Alder tog Afsked. Hans Hovedverk er „Skandinavisk Fauna" (4 Bd., 1820—53), hvorhos han har forfattet en Række lærde Verker over enkelte Grene af Zoologien og bl. a. først paavist Forsteningerne i de skaanske Kridt-, Sandstens- og Stenkulslag. Praktisk har han indlagt sig Fortjeneste ved sine Skrifter over Sveriges Fiskerier, som han undersøgte paa Regjeringens Opfordring. Desuden har han med Forkjærlighed dyrket Arkæologien og paa dette Felt bl. a. offentliggjort „Skandinaviska Nordens Urinvånare" (4 Dele, 1838—43).

Nimbus, lat., Regn- eller Taageskyy; Lysskin (Glorie) om Hovedet paa Helgenbilleder; i overført Forstand Glans, Anseelse.

Nimes (udt. Nim), Hovedstad i det franske Departement Gard, 15 Mil nordvest for Marseille, med 63,000 Indb., er i sin ældre Del uregelmæssig og trangt bebygget, hvorimod de nyere Bydele og Forstæderne er anlagte i moderne Stil og anselig udstyrede. Af mærkelige Bygninger kan især nævnes Raadhuset, Kathedralkirken St. Castor, Sygehuset, det nye Hôtel Dieu og Centralfængslet. Byen har betydelig Industri i Silke- og Uld- samt Jernvarer; derhos findes storartede Handelsgartnerier. Handelen omfatter især Silkevarer. I og omkring Byen findes talrige og interessante Oldtidslevninger fra den romerske Tid, saaledes en Akvædukt, et Amfitheater og et korinthisk Tempel.

Nimrod, Søn af Chus, Kams Søn. Han var en „vældig Jæger" og grundede Ninive og flere andre Byer (1 Mos. 10, 8—12). I de i den senere Tid opdagede og dechiffrerede Kileskrifter findes ingen Efterretninger om ham.

Nimwegen, Nymegen eller **Nijmegen**, By i den nederlandske Provins Geldern, ved Floden Waal, med 24,000 Indb., Handel med Korn samt talrige Ølbryggerier og Fabriker for Blikvarer, Ovne, Smede- og Snedkerprodukter, har et smukt Raadhus, en reformert Kirke (Stefanskirken) fra det 13de Aarh. m. fl. Gudshuse og mange smukke aabne Pladse. Byen var i ældre Dage en Rigs- og Hansestad og blev, fordi den 1579 havde sluttet sig til Utrechterunionen, 1585 beleiret og erobret af Spanierne. 1591 kom den imidlertid atter i Prins Moritz af Oraniens Hænder. 1672 bemægtigede Franskmændene under Turenne sig uden Modstand Nimwegen, hvor der 1678—79 holdtes en Fredskongres af Spanien, Østerrige, Frankrige og de forenede Nederlande; Natten mellem den 10de og 11te Aug. 1678 sluttedes her Freden i Nimwegen mellem Frankrige og Nederlandene. 17de Septbr. s. A. sluttedes ligeledes Fred mellem Frankrige og

Spanien og 5te Febr. 1679 mellem Frankrige paa den ene Side og Tyskland og Sverige paa den anden. 1702 gjorde Franskmændene forgjeves Angreb paa Nimwegen, hvorimod Byen 1794 under Revolutionskrigene blev erobret og besat af Pichegru.

Ningpo eller **Ningpo-fu**, By i den kinesiske Provins Tsche-kiang, nær Haugtscheubugten, 22 Mil syd for Shanghai, har 120,000 Indb. og betydelig Industri i Silke-, Bomulds- og Uldvarer samt store Saltverker. Den omgives af gamle, nu noget forfaldne Mure, har brede, vel brolagte Gader og for det meste énetages Huse. Siden 1842 er Havnen aaben for de europæiske og amerikanske Skibe. Handelen er særdeles livlig saavel med de europæiske og amerikanske Lande som med Japan; der udføres foruden Byens Industriprodukter navnlig The og Bygningstømmer. Ningpo er ogsaa berømt for de mange Lærde, som lever her.

Ninive ell. **Ninua**, det assyriske Riges gamle Hovedstad, efter Sagnet anlagt af Kong Ninos, laa ved Floden Tigris, ligeoverfor det nuværende Mosul. Af de i den nyere Tid udgravede og oversatte Kileskrifter er hidtil intet bekjendt om Byens Grundlæggelse. Ktesias's Beretning om dens uhyre Omfang er ubetinget fabelagtig. Ninives Mure findes endnu; de omslutter et uregelmæssigt femkantet Areal af ca. 1 Kv.mil, og en af Portene er endnu bevaret. Siden 1843 er Byens Ruiner udgravede af Layard m. fl., og store Samlinger af mærkelige Oldtidslevninger er derved komne for Dagen; British Muséum har navnlig modtaget en betydelig Del deraf. Ninive omtales 1 Mos. 10, 11; Jon. 1, 2 og 3, 3; Nah. 1, 1 og Matth. 12, 41.

Ninon de Lenclos, se Lenclos.

Ninus, efter Sagnet Grundlæggeren af det store assyriske Rige, synes ligesom hans Søn Ninyas at være en Personifikation af Byen Ninive. Sagnet beretter, at han forøgede det assyriske Riges Landomraade saaledes, at det strakte sig fra Ægypten til Indien. Han var gift med Semiramis (s. d.), af hvem han tilsidst blev myrdet. Han nævnes som Ninives Grundlægger, og hans Levetid sattes af Sagnene til 2000 f. Kr. Mythen om Ninus og Semiramis blev udbredt gjennem Grækeren Ktesias (s. d.).

Niobe, efter de græske Sagn Datter af Tantalos, gift med den thebanske Konge Amfion, med hvem hun havde 6 Sønner og 6 Døtre. Overmodig paa Grund af sin Lykke vovede hun at sammenligne sig med Leto, Apollons og Artemis's Moder, men rammedes derfor af en frygtelig Straf; Apollon og Artemis dræbte ved Pileskud alle hendes Børn lige for hendes Øine. Niobe blev hyppig fremstillet af den græske bildende Kunst; særlig berømt er en Gruppe fra Apollon Sossianus's Tempel i Rom. Den skriver sig fra den yngre atheniensiske Billedhuggerskole og opbevares nu i Florens.

Niobium (Nb), et meget sjelden forekommende Element, der findes i Kolumbit, Euxenit o. fl. sjeldnere Mineralier. Niobium opdagedes i Fyrretyveaarene af Henr. Rose i Kolumbit fra Bodenmais i Baiern. Det forekommer i Naturen som Niobsyre, oftest sammen med Tantalsyre. Vigtige Arbeider over disse Forbindelser skyldes Kemikeren Blomstrand i Lund samt Marignac i Genf (omkring 1865). Metallisk Niobium er staalgraat, af Egenvegt 7.

Niort (udt. Niaar), Hovedstad i det franske Departement Deux-Sèvres, 17 Mil sydøst for Nantes, med 22,000 Indb., udstrakt Havedyrkning og Industri samt Handel med Korn, Mel, Uld, Vin, Brændevin, Skind osv.

Nipon, Keiserdømmet Japans største Ø, mellem 32° og 43° n. Br., er ca. 4,200 Kv.mil stor og grændser mod Nord til Øen Jezo, mod Øst og Syd til Stillehavet, mod Sydvest til Øen Kjusju og adskilles i Vest fra Asiens Fastland ved det Japanesiske Hav. Øen, der er temmelig langstrakt, gjennemskjæres i sin hele Længde af en høi Fjeldkjæde, som sender Udløbere til begge Sider, rige paa vulkanske Dannelser. I Forhold til sin Størrelse er den talrig befolket. Paa begge Sider danner Havet en Mængde Fjorde og Bugter, som afgiver fortrinlige Havne, og ved flere af disse findes der betydelige Byer, som aarlig besøges af Skibe fra alle Verdensdele. Se forøvrigt Art. Japan.

Nippold, Friedrich Wilhelm Franz, tysk Kirkehistoriker, f. 1838, blev 1867 Professor i Heidelberg og 1871 i Bern. Han er bleven bekjendt ved sin „Haandbog i den nyeste Kirkehistorie" (1867) m. fl. kirkehistoriske og religiøse Skrifter af stor Fortjeneste.

Nips, fr. nippes, Smaasager til Pynt i et Værelse.

Nirvana, i Buddhas Lære det Intet, hvori alle Ting tilsidst skal gaa op.

Nisamapatam, By i det engelske Præsidentskab Madras i Indien, ved Mundingen af Floden Kistna, med 25,000 Indb. og betydelig Handel.

Nisâmi, persisk Digter, levede i det 12te Aarh. Han var Grundlæggeren af det romantiske Epos hos Araberne og har foruden en Samling lyriske Digte efterladt sig store episke Verker, som endnu skattes høit af hans Landsmænd.

Nisan, hebr., Foraarsmaaned; efter den jødiske Kalender sidste Halvdel af Marts og første Halvdel af April.

Nisard (udt. Nisar), Jean Marie Napoléon Désiré, fransk Literaturhistoriker og Kritiker, f. 1806, arbeidede i sin Ungdom i flere Blade og blev efter Julirevolutionen af Guizot udnævnt til Lærer ved Normalskolen, hvilken Stilling han indehavde til 1840. 1843 blev han Professor ved Collége de France, 1845 Direktør for Normalskolen og senere Overinspektør for den offentlige Undervisning, i hvilket Embede han forblev til 1876. Hans kritiske og literaturhistoriske Verker vidner om stor Lærdom og Belæsthed, men samtidig om Ensidighed og national Fordomsfuldhed. Hans Hovedverk er hans „Histoire de la littérature française" (4 Bd., 1844—61), der udmærker sig ved sin formfuldendte Fremstilling, men hvori alle literære Fænoméner er sete fra den gammeldagse Klassicismes Standpunkt.

Nisch, By i Serbien, ved Floden Nischava, med 16,000 Indb., er Sæde for en græsk Biskop og har betydelig Handel med Uld og Læder.

Nische (fr. Niche), se Niche.

Nise (Delphinus phocæna), en Art af Tandhvalerne, bliver kun ca. 2—3 Alen lang, er oventil sort og under Bugen hvid samt har en Masse

Tænder. Den findes talrig i de nordlige Have og saavel i Norge som i de tilgrændsende Lande fanges den i stort Antal, da der af dens Spæk koges Tran.

Nishne-Tagil ell. **Nishnij-Tagilsk**, By i det russiske Guvernement Perm, i Nord for Jekaterinenburg, ved Fl. Tagil, er en af Verdens største Bergverksbyer, idet der findes storartede Gruber med Jern, Kobber, Guld og Platina. Indbyggernes Antal er 30,000.

Nishnij-Novgorod, Provins i det europæiske Rusland, udgjør et Guvernement af 907½ Kv.mil Størrelse og har 1,300,000 Indb. Klimatet er mildt og Jordbunden frugtbar, hvorfor Guvernementet er et af Ruslands vigtigste Kornforraadskamre. Ogsaa Kvægavlen er meget betydelig; Fiskeri er ligeledes en af Hovednæringsveiene. Industrien omfatter især Fabrikation af Læder, Sæbe, Talg og Potaske, ligesom der gives betydelige Fabriker for Seildug og Toug samt Ølbryggerier m. m. Handelen er særdeles blomstrende. — Hovedstaden er Nishnij-Novgorod, der ligger paa høire Side af Floden Volga, ved Okas Munding, og har 45,000 Indb. Byen er meget malerisk og smukt beliggende og har flere prægtige Kirker, livlig Industri, Handel og Skibsfart. Særlig Betydning faar den som Station for Karavanerne fra Asien. Tre Gange om Aaret finder her store Markeder Sted; mest bekjendt er den store Peter-Paulsmesse, Verdens største Handelsstevne, som begynder i Slutningen af Juli og varer ind i September. Antallet af dem, som daglig besøger denne Messe, anslaaes til 300,000. Hovedgjenstandene for Handelen er The, Korn, Bomuld, Kamelhaar, Skind, Krap, Jern, Klokker, Kobber, Hjulskinner, Sukker, Ædelstene, Pelsverk, alle Slags Manufakturvarer og orientalske Smykkegjenstande.

Nisibis, paa Kileskriftmonumenterne Nisibina, en af de ældste og berømteste Byer i Mesopotamien, ved Floden Mygdonius, tilhørte oprindelig Syrerne, men erobredes senere af Partherne, som 149 f. Kr. overlod den til Armenierne. 68 f. Kr. indtoges den af Romerne, kom 53 atter til Partherne og 116 e. Kr. paany under Romernes Herredømme, men opgaves igjen allerede 117. 165 indtoges den atter af Romerne under Lucius Verus og var fra nu af længe et Hovedbolverk for det romerske Rige og Kristendommen mod Perserne. 363 overgaves Byen til disse. Under Arabernes Herredømme hævede den sig atter, men sank efter Tamerlans Tog ned til en elendig Flekke, hvoraf der endnu er nogle Ruiner tilbage.

Nismes, se Nimes.

Nissan ell. **Nisä**, Elv i Sverige, falder ved Halmstad i Kattegat. Ved dens Munding stod 1062 det bekjendte Slag, i hvilket den norske Konge Harald haardraade beseirede Svend Estridsøn.

Nissedal, Prestegjeld i Thelemarken, Bratsberg Amt, bestaar af Sognene Nissedal og Treungen.

Nissen, Ole Hartvig, norsk Skolemand, f. 1815, d. 1874, tog 1843 filologisk Examen og grundede allerede samme Aar „Nissens Skole" i Kristiania, en privat Latin- og Realskole, der fik en meget stærk Søgning. Ligeledes stiftede han 1849 en Pigeskole, som endnu bestaar under sit gamle Navn. 1850—54 virkede han som Kirke-Departementets Konsulent i Skolens Anliggender og udgav 1854 et Skrift om Skotlands Skolevæsen, som han havde undersøgt paa en offentlig Stipendiereise. Fra 1865—1872 var han Expeditionschef i Kirke-Departementets Skolekontor. 1872 blev han Rektor ved Kristiania Kathedralskole. Nissen var en fremragende Mand i sit Fag og har havt betydelig Indflydelse saavel paa Almueskolelovene af 1860 som paa den nye Ordning af det lærde Skolevæsen. Han var den første, som fremsatte Grundlovsforslag om Indførelse af aarlige Storthing. Forslaget, som han indgik med til Storthinget i 1857, blev behandlet i 1860, men ikke bifaldt, væsentlig af Hensyn til dets formelle Mangler.

Nissen, Rasmus Tønder, norsk Theolog og Statsraad, f. 14de Januar 1822 i Melhus i Guldalen, d. 19de Januar 1882, blev Student 1839 og tog 1843 theologisk Embedsexamen. Umiddelbart efter blev han Lærer ved Hartvig Nissens Latin- og Realskole, hvis Bestyrelse han overtog 1850; han underviste her i Religion, Græsk og Historie, især i sidstnævnte Fag, og vandt saavel ved sin pædagogiske Dygtighed som ved sit elskelige Væsen sine Elevers Agtelse og Kjærlighed. 1854 blev han konstitueret og 1856 virkelig Lektor i Theologi ved Universitetet, hvor han 1864 blev Professor i samme Fag. Høsten 1874 udnævntes han til Statsraad, hvilken Stilling han beklædte til sin Død, idet han stadig fungerede som Chef for Kirke-Departementet. Som Forfatter er Nissen især kjendt ved sin kortfattede Kirkehistorie samt sine forskjellige Lærebøger i Verdenshistorien, der har været meget benyttede i de lærde og Middelskolerne. Han skrev desuden adskilligt i det af ham i Forening med Gisle Johnson og Caspari i 1858 grundede „Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge" m. fl. Tidsskrifter. Som en dygtig praktisk Skolemand var han en Tid Medlem af Kristiania Skolekommission; ligesaa deltog han i Salmebogskommissionen samt i Revisionen af den nye Bibeloversættelse. Som Kirkeminister var han en dygtig Administrator, men hans Navn knytter sig ikke til nogen vigtig Reform paa det kirkelige eller Skolens Omraade.

Nissen-Saloman, Henriette, svensk Sangerinde, f. 1821, d. 1879, var 1843—44 ansat ved Operaen i Paris og virkede senere hovedsagelig i Petersburg. Fra 1850 var hun gift med Komponisten Saloman. Hun hørte til de mere fremragende Kræfter inden den svenske Sangverden i den nyeste Tid og uddannede ogsaa mange Elever. Hun efterlod Materialier til en stor Sangskole, der senere ordnet af hendes Mand udkom 1882 i russisk, fransk, tysk Udgave under Titel „L'Etude du chant".

Nisservand, en 4½ (3 norske) Mil lang Indsjø i Hiterdals og Nissedals Prestegjeld i Øvre Thelemarken. — Nisserelv udspringer paa den østlige Skraaning af Sætersdalens Heie og gaar mod Øst gjennem Bjorsjøvand, Skrævand, Vraavand og Nisservand. Ved Udløbet af sidstnævnte bøier den mod Syd og optager forskjellige Tilløb, hvoriblandt Fyriselven og Gjevedalselven. Strax ovenfor sin Forening med førstnævnte danner den den 100 Fod høie, lodrette Høgfos. Ved Grimstad bøier den mod Øst og Nordost og deler sig i

to Arme, som danner Hisøen, og hvoraf den ene falder i Arendals Havn. Dens samlede Længde er 24 (16 norske) Mil.

Nissumfjorden, Fjord paa Vestkysten af Nørrejylland, staar ved Thorsminde i Forbindelse med Nordsjøen. En større Del af Fjorden er i den senere Tid udtørret.

Nite, et Lotterinummer, som ved Trækningen udkommer uden Gevinst.

Nitedal, Prestegjeld paa Romerike, Akershus Amt, bestaar af Sognene Nitedal og Hakedal.

Nitelv, en af Glommens Bielve, løber ud fra Haretovandet paa Hadeland, gaar mod Sydost gjennem Hakedal, Nitedal og Skedsmo og forener sig med Glommen ved dennes Udløb i Øieren; 6 (4 norske) Mil lang.

Nithard, tysk Historieskriver i Middelalderen, f. 790, d. 843, var Søn af en Abbed og Karl den stores Datter Bertha. Hans Verk „De dissensionibus filiorum Ludovici Pii 814—43" er af betydeligt Værd.

Nitid, smuk, omhyggelig og elegant udført.

Nitrobenzol erholdes ved Behandling af Benzol med Salpetersyre. Det er en gulagtig Vædske, der lugter som Bittermandelolie, hvorfor den anvendes noget til Parfumerier (Mirbanessents); dens vigtigste Anvendelse er imidlertid til Fremstillingen af Anilin.

Nitrocellulose, d. s. s. Skydebomuld (s. d.).

Nitrogenium, latinsk Navn paa Kvælstof.

Nitroglycerin, en explosiv Forbindelse, der danner Glycerinets (s. d.) salpetersure Æther, opdagedes 1847 af Sobrero i Paris og fremstilledes for første Gang fabrikmæssig og i større Mængder af Svensken Alfred Nobel 1862. Nitroglycerin faaes ved at behandle Glycerin med en Blanding af koncentreret Svovlsyre og Salpetersyre; det er et olieagtigt Legeme med en specifik Vegt af 1.6, er uopløseligt i Vand, men opløseligt i Æther, Alkohol osv. Ved — 20° bliver det fast og krystallinsk. Ved Stød eller Slag samt ved hurtig Ophedning explođerer det meget heftigt; hvis det derimod antændes paa et enkelt Sted, afbrænder det med klar Flamme og rolig til Kulsyre, Vanddamp og Kvælstof. Nitroglycerin udvikler ved at forbrændes langt mere Gas end Krudt og er derfor særdeles vel skikket til Sprængemne, men kan paa Grund af den heftige Gasudvikling ikke anvendes som Ladning i Skydevaaben, hvorimod det finder udstrakt Anvendelse ved Minering. Dog benytter man det i den senere Tid sjelden i ren Tilstand, men blander det heller med forskjellige Stoffer saaledes, at det kan bringes i fast Tilstand, hvorved det lettere og mere farefrit kan transporteres og opbevares. Saadanne Nitroglycerinpræparater er Dynamit (s. d.) og Sprænggelatin eller Sprænggummi, som erholdes ved at opløse Skydebomuld i Nitroglycerin.

Nitrum, latinsk Navn paa Salpeter (s. d.).

Nitzsch, Karl Ludwig, tysk protestantisk Theolog, f. 1751, d. 1831, var 1790—1813 Generalsuperintendent og Professor i Wittenberg og blev 1817 Direktør for Presteseminariet sammesteds. Af hans Skrifter mærkes „De discrimine revelationis imperatoriae et didacticae" (1830) m. fl. — Hans Søn Karl Immanuel Nitzsch, f. 1787, d. 1868, blev 1822 Professor og Universitetsprædikant i Bonn, 1847 Professor i Berlin og 1755 Provst sammesteds. Han sluttede sig nærmest til Schleiermacher, men lod sig lede af sine Tilbøieligheder for Mystiken uden tilstrækkelig Kritik og blev derved Grundlæggeren af den vaklende og holdningsløse „Mæglingstheologi". Hans Hovedverk er „System der christlichen Lehre" (1829). — Foregaaendes Broder Gregor Wilhelm Nitzsch, f. 1790, d. 1861, studerede Filologi i Wittenberg og blev 1827 Professor i den klassiske Literatur ved Universitetet i Kiel. 1852 blev han sammen med syv andre Professorer afsat fra sit Embede, men kaldtes s. A. til Professor i Leipzig. Hans videnskabelige Virksomhed beskjeftigede sig hovedsagelig med Fortolkning og Kritik af de homeriske Digte; i Modsætning til F. A. Wolf og dennes Tilhængere hævdede han den Anskuelse, at Homer har været en virkelig historisk Person og Forfatter til de Digte, der endnu bærer hans Navn. — Hans Søn Karl Wilhelm Nitzsch, f. 1818, d. 1880, fra 1862 Professor i Königsberg og fra 1872 i Berlin, var en fremragende Historiker.

Niu-tsjuang, Handelsstad i den sydlige Del af den kinesiske Provins Sjingking eller Mukden, ved Floden Liao, med 60—70,000 Indb., er den nordligste af de kinesiske Havne, som ved Traktater er aabnede for Verdenshandelen. Her findes en engelsk Missionsanstalt. Der udføres hovedsagelig The, Ris og Silketøier.

Niveau (udt. Nivaa), fr., vandret Flade, Jevnhøide. — Niveauovergang, en Veis Overskjæring af en Jernbanelinie, naar begge ligger i samme Plan.

Nivellering, den Forretning, hvorved man bestemmer Høideforskjellen mellem to eller flere forskjellige Punkter paa Jordens Overflade, navnlig ved Forberedelsen af saadanne Anlæg som Veie, Jernbaner, Kanaler o. lign. Til Nivellering betjener man sig af forskjellige Slags Instrumenter, hvormed der sigtes fra det ene Punkt i vandret Retning mod det andet, hvor en Nivellerstang med tydelig Inddeling i Længdemaal er opstillet. — Nivellere, bestemme Høideforskjellen; udjevne; i figurlig Forstand gjøre alt lige, saaledes, at alt fremragende i en eller anden Henseende fortrænges til bedste for Middelmaadigheden.

Nivelles, (udt. Nivel), By i den belgiske Provins Brabant, 17 Mil syd for Bryssel, med 10,000 Indb., en gammel romansk Kirke samt Industri i Uld- og Bomuldsvarer, Jernbanemateriel, Vogne, Papir- og Lærredsvarer.

Nivernais (udt. Nivernæ), et gammelt Landskab (Grevskab) i Frankrige, omfattede det nuværende Departement Nièvre og Dele af Departementerne Loiret og Cher.

Nivlheim, se Gudelære, den nordiske.

Nivôse (udt. Nivos), Snemaaned, i den franske republikanske Kalender den første Vintermaaned, fra 21de December til 19de Januar.

Nizams, Navnet paa Linietropperne i den tyrkiske Armé.

Nizza, fransk Nice, Grevskab ved Middelhavet, paa Grændsen mellem Frankrige og Italien, hørte tidligere til Provence, kom 1388 til Savoyen, erobredes 1792 af Franskmændene og indlemmedes i Frankrige under Navn af Departementet Alpes maritimes, men gaves 1814 tilbage til

Sardinien. Det dannede nu en egen Provins af 74 Kv.mils Størrelse og havde 1857 256,000 Indb. Ved Traktaten i Turin 24de Marts 1860 afstodes den vestlige Del af Provinsen (49 Kv.mil) til Frankrige som Erstatning for den Hjelp, denne Magt havde ydet Sardinien under Krigen det foregaaende Aar. Den saaledes afstaaede og s. A. i Frankrige indlemmede Del af Nizza forenedes med et Arrondissement af Departementet Var til Departementet Alpes maritimes, medens den Del, som forblev italiensk, udgjør Provinsen Porto-Maurizio. — Byen Nizza, Hovedstad i det franske Departement Alpes maritimes, ligger ved Middelhavet, ved Mundingen af Floden Paillon, og har 54,000 Indb. Beliggenheden og Omegnen er overordentlig skjønne, og Byen selv gjør et meget behageligt Indtryk. Den er Sæde for en Biskop, har et Preste- og et Lærerseminarium samt betydelig Industri i Parfumerier, Silkevarer, Straahatte og kunstige Blomster. I Omegnen drives storartet Blomstergartneri. Nizza er berømt for sin rene og milde Luft, som er særdeles velgjørende for Brystsvage, samt for sine Sjøbade, der aarlig besøges af mange Gjester.

Njaal Torgeirsson, en af Islands navnkundigste Mænd i det 10de Aarh., boede paa Gaarden Bergtorshvaal paa Øens Sydkyst. Han var en af sin Tids lovkyndigste Mænd og stod i fortroligt Venskabsforhold til Gunnar Haamundssøn (s. d.). Da Gunnar blev dræbt, tog Njaals Sønner en blodig Hevn over flere af Drabsmændene, og dette førte til, at disses Slægtninger Natten mellem 3die og 4de Septbr. 1011 omringede Bergtorshvaal og indebrændte Njaal, hans Hustru og deres Sønner Skarphedin, Grim og Helge.

Njam-Njam, se Niam-Niam.

Njegosch eller **Njegusch**, Vinavn for den fyrstelige Slægt Petrovitsch, som hersker i Montenegro.

Njemen eller **Niemen**, Flod i Vestrusland og Østpreussen, udspringer i det russiske Guvernement Minsk, kaldes efter at være indtraadt paa preussisk Grund Memel og falder gjennem flere Arme i Kurisches Haff. Længden er 116 Mil. Vandmængden er meget betydelig, hvorfor Floden er af stor Vigtighed for Samfærdselen.

Njeshin ell. **Neshin**, By i det russiske Guvernement Tsjernigov, med 22,000 Indb., Tobaksavl og betydelige Markeder.

Njord, se Gudelære, den nordiske.

Njorvasund, de gamle Nordmænds Navn paa Gibraltarstrædet.

N. N., Forkortning af det latinske „Nomen nescio", d. e. „Navnet er mig ubekjendt", sættes i Formularer til Dokumenter o. lign. istedenfor en Persons Navn, naar dette er ubekjendt eller ikke skal nævnes.

Noa, Menneskeslægtens anden Stamfader, Søn af Lamech. Da Gud vilde lade en stor Vandflom komme over Jorden, bød han Noa, der var en from Mand, som havde fundet Naade for hans Øine, at bygge Arken, i hvilken han, hans Hustru og Sønner og disses Hustruer gik ind. Da Vandet faldt, blev Arken staaende paa Ararats (Armeniens) Bjerge, og Noa bragte Gud sit Takoffer (1 Mos. 6—9 Kap.). Hans Sønner var Sem, Kham og Jafet (s. d.)

Noailles (udt. Noaij), bekjendt fransk Adelsslægt, stammer fra et Herresæde af samme Navn ved Fl. Brives i Departementet Corrèze, hvilket var i Slægtens Besiddelse allerede i det 11te Aarh. Slægtens Hovedlinie uddøde 1449 med Jean den anden, som indsatte sin Brodersøn Aimar, Stamfaderen til den nulevende Slægt Noailles, til sin Arving. Af Slægtens Medlemmer kan nævnes Louis Antoine de Noailles, f. 1651, d. 1729; han var Kardinal og Erkebiskop af Paris. Ved den Understøttelse, han ydede Jansenisten Quesnel, kom han i Ugunst hos Jesuiterne og Hoffet og nødtes endelig til at antage den bekjendte pavelige Bulle Unigenitus. — Hans ældste Broder Anne Jules de Noailles, f. 1650, d. 1708, udmærkede sig som Hærfører under Felttogene mod Spanierne og viste Ludvig den fjortende store Tjenester ved Udryddelsen af Protestanterne i Languedoc, men paadrog sig ved sit Venskab til Broderen Hoffets Unaade. — Hans Søn Adrien Maurice de Noailles, f. 1678, d. 1766, kommanderede et Arméкorps i den spanske Arvefølgekrig og stod derpaa under Hertugen af Orleans's Regentskab i Spidsen for Finanserne, indtil han som Modstander af Law (s. d.) fortrængtes af Aguesseau. Han levede nu i længere Tid som Privatmand; 1733 blev han ansat ved Rhinarméen, over hvilken han senere fik Overbefalingen tilligemed Marskalsværdigheden. 1734 fordrev han i Spidsen for de sardinske Tropper de Keiserlige fra Italien. Under den østerrigske Arvefølgekrig gik han med en stærk Hær over Rhinen og begyndte sine Operationer med megen Omtanke, men led dog ved Dettingen s. A. et stort Nederlag, hvorefter han udtraadte af Arméen. Som Medlem af Statsraadet ledede han derpaa i længere Tid Udenrigspolitiken; 1746 gik han som Gesandt til det spanske Hof og istandbragte dettes Forsoning med det franske. 1755 udtraadte han af Statsraadet. Hans vigtige Memoirer udgaves 1777 af Millot. — Paul de Noailles, f. 1802, blev 1827 Medlem af Pairskammeret, hvor han optraadte som Legitimist. Han har skrevet „Madame Maintenons Historie" (4 Bd., 1848—58).

Nob eller **Nobe**, By i Palæstina, tilhørte Benjamins Stamme og var en Prestestad. Den ødelagdes af Saul, som ogsaa lod Presterne og alt levende, som fandtes i Byen, dræbe, fordi Ypperstepresten havde givet David paa dennes Flugt fra Kongen Skuebrødene og Goliaths Sværd. (1 Sam. 21 og 22 Kap.).

Nobel, af lat. nobilis, ædel, høisindet, adelig. — Noblesse, Adel; det fine Selskab. — Noblesse oblige (udt. Nobless oblisj), fransk Ordsprog, „Adelsskab forpligter" (nemlig til en ædel Handlemaade).

Nobel, Immanuel, svensk Tekniker, f. 1801, d. 1872, er navnlig bekjendt som Opfinder af en Methode til at fremstille Nitroglycerin fabrikmæssig, hvorved dette Stof blev tilgjængeligt i større Mængde og kunde bruges som Sprængstof. Hans Søn Alfred Nobel opfandt at anvende Nitroglycerinen i en mere haandterlig Form som Dynamit.

Nobiles, hos Romerne Efterkommerne af dem, som oprindelig havde beklædt de kurulske Embeds-

poster. Samlingen af disse Nobiles kaldtes Nobilitas og udgjorde et arveligt Adelsskab.

Nobiling, Karl, tysk Literat og Dr. philos., f. 1848, bekjendt for det Mordattentat, han Sommeren 1878 gjorde mod Keiser Vilhelm, og hvorved han bibragte denne et farligt Skudsaar. Bagefter skjød han sig selv og døde af Følgerne af sit Saar efter længere Tids Sygdom.

Nocera (udt. Notsjera), By i Italien, 4 Mil sydost for Neapel, med 9,000 Indb., er Sæde for en Biskop.

Nocturne, se Notturno.

Noder, i Musiken de Tegn, hvormed de enkelte Toner betegnes; deres Stilling paa Liniesystemet viser Tonernes Høide eller Dybde, medens Tonens Varighed bestemmes ved Nodens Form (Figur). — Nodesystem er samtlige de til et Tonesystem hørende Tegn og deres Ordning. Vort nuværende Nodesystem er udgaaet fra det tidligere brugelige Mensuralnodesystem og er en Forbedring deraf. — Nodepapir, tykt, glat Maskinpapir, forsynet med Liniesystem til Skrivning af Noder. — Nodetryk foregaar paa forskjellige Maader. Den nu mest brugelige Methode bestaar i at sammensætte Formerne af bevægelige Typer paa samme Maade som ved Bogtryk. Ifølge en anden Fremgangsmaade anvendes Lithografien i Nodetrykkets Tjeneste, medens en tredie Methode bestaar i at anvende Plader af en Legering af Tin og Bly, i hvilke først Liniesystemerne optrækkes, hvorefter Nodetegnene indslaaes ved Hjelp af Staalstempler. Aftrykket sker i dette Tilfælde i Kobbertrykspresse.

Nodier (udt. Nodie), Charles Emmanuel, berømt fransk Digter og Forfatter, f. 1783, d. 1844, blev 1797 ansat ved Bibliotheket i sin Fødeby Besançon. 1802 udgav han Romanen „Stella, ou les proscrits" og 1803 "Le peintre de Saltzbourg". Under Konsulatet indvikledes han i royalistiske Partibestræbelser, og da han optraadte skarpt mod Napoleon, maatte han flygte til Schweiz, hvor han ernærede sig som Korrekturlæser. Efter at være vendt tilbage til Frankrige holdt han i Dôle Forelæsninger over Literatur; men snart gik han atter til Udlandet og bosatte sig i Laibach, hvor han blev Bibliothekar og Redaktør af „Télégraphe illyrien". 1814 vendte han tilbage til Frankrige, skrev i „Journal des débats" og „Quotidienne" og blev 1823 Bibliothekar ved Arsenalet. 1833 optoges han i det franske Akademi. Han tilhørte med Liv og Sjel den romantiske Skole, til hvis Fremgang han bidrog meget. Grundtrækkene i hans Digterpersonlighed var en fin og yndefuld Humor og en levende Fantasi ved Siden af en Følelsesfuldhed, som af og til slog over i det sentimentale. Paa Sprogformen lagde han særdeles stor Vegt og opnaaede ogsaa paa dette Felt et Mesterskab som faa. Af hans Romaner og Noveller kan især nævnes „Jean Sbogar" (1818), „Thérèse Aubert" (1819), „Smarra" (1821), „Trilby" (1822) og „Histoire du roi de Bohême et ses sept châteaux" (1830), hvilken sidste især er fængslende ved sin fine og friske Humor. Som Kritiker gjorde han sig ogsaa høit fortjent ved en Række udmærkede Udgaver af franske Klassikere. Endelig var ogsaa hans filologiske Virksomhed af stor Betydning; hans „Dictionnaire raisonné des onomatopées françaises" (1808), „Dictionnaire universel de la langue française" (1822) og Notices élémentaires de linguistique" (1834) er særdeles dygtige og grundige Verker.

Nogaier, den vestligst boende Stamme af Tatarer i Rusland, paa Stepperne ved Dnjepr, Kuban og Krim (den nogaiske Steppe).

Nogent (udt. Nosjang), Navn paa flere Byer i Frankrige. Nogent-de-Rotrou (udt. — dø Rotru) i Departementet Eure-Loir, har 8,000 Indb. Her fandt under den fransk-tyske Krig Fegtninger Sted 21de Novbr. 1870 og 7de Jan. 1871.

Nok, se Naanok.

Nola, en af de ældste Byer i det italienske Landskab Kampanien, grundedes af Ausonerne og indtoges 313 f. Kr. i Samniterkrigen af Romerne. Paa Vespasians Tid blev Byen romersk Koloni. Keiser Augustus døde her 14 e. Kr. I det 4de Aarh. skal de første Kirkeklokker være støbte i Nola. Byen vedblev ogsaa i Middelalderen at være af Betydning; nu har den 12,000 Indb.

Nolens volens, lat., enten man vil eller ikke.

Noli me tangere, lat., „rør mig ikke", Jesu Ord til Maria Magdalena efter hans Opstandelse (Joh. 20, 17). Udtrykket bruges som Navn paa følsomme Planter, navnlig den vilde Balsamine eller Springfrø (s. d.), som i Botaniken fører Navnet Impatiens noli me tangere.

Nolo, lat. (egentlig „jeg vil ikke"), en Spillemaade i L'hombre, hvor Spilleren istedenfor at stikke Modpartens Kort skal søge at undgaa Stik.

Nomader, gr., d. e. Hyrdefolk, kaldes et Folkeslag, som hovedsagelig lever af Kvægavl og ikke har faste Boliger, men drager om fra det ene Sted til det andet for at finde de bedste Beiter for sine Hjorder. Med Hensyn til Kultur staar disse Folkeslag høiere end Jæger- og Fiskerfolkene, men lavere end de, som ernærer sig ved Agerbrug og Industri. Det omvandrende Liv forøger Tilbøieligheden til at gaa paa Krigstog og Eventyr, og der er derfor i Tidens Løb skeet mange Erobringer af de nomadiske Stammer. I Europa findes nu kun paa Stepperne ved det Sorte Hav samt i det høieste Norden enkelte lidet talrige Nomadestammer, paa det førstnævnte Sted af tyrkisktatarisk, paa det sidstnævnte af lappisk Stamme. Asien og Afrika er derimod Nomadernes egentlige Hjem; ogsaa i Sydamerika findes enkelte Stammer, der fører den samme Slags Levevis.

Nomarkhi, i Grækenland Benævnelsen paa de enkelte Provinser, hvori Landet i administrativ Henseende er delt. — Nomarkh, den Øvrighedsperson, som bestyrer et Nomarkhi.

Nomen, lat., Navn; i Grammatiken d. s. s. Navneord, d. e. Substantiv (nomen substantivum) og Adjektiv (nomen adjectivum). — Nomen proprium, Egennavn, Substantiv, som er Navn paa en enkelt Gjenstand, f. Ex. en Person, i Modsætning til andre af samme Art. — Nomen appellativum, Fællesnavn, Benævnelse paa alle Gjenstande af en og samme Slags. — „Nomina sunt odiosa", lat. Ordsprog, „Navne er forhadte", d. e., vi vil ikke nævne noget Navn. — Nominel, af Navn, modsat reel, virkelig.

Nomenklatur, Navneliste, Ordbog; Samlingen af de tekniske Udtryk og systematiske Navne i en Videnskab.

Nominalisme, en filosofisk Retning, som især var fremtrædende i Middelalderen, og som negtede, at Almenbegreberne var noget virkeligt værende, samt erklærede dem for blotte Navne (nomina rerum). Almenbegreberne var efter Nominalisternes Anskuelse kun Produkter af Erfaringen og forudsatte Erkjendelsen af Tingene selv som sit Grundlag. I Modsætning til denne Retning stod Realismen (s. d.). I den nyere Tid kan man betegne de realistiske Filosofer som Nominalister, idet Terminologien har forandret sig saaledes, at hvad man nu forstaar ved Realisme, er omtrent det modsatte af, hvad man i Middelalderen forstod derved.

Nominativ, den Kasus, hvori et Substantiv (eller et Ord, der bruges som Substantiv) staar, naar det er Subjekt eller Prædikatsord i en Sætning.

Nomos, gr., Distrikt.

Nonchalance (udt. Nongsjalangs), fr., Skjødesløshed. — Nonchalant (udt. nongsjalang), skjødesløs, ligegyldig.

Nonconformister, Navn paa de ældste engelske Puritaner (s. d.).

Non contemnendus, lat., „ikke at foragte", den tredie og daarligste Karaktér ved de akademiske Examina i Norge og Danmark.

None, i Musiken det niende Trin fra en hvilkensomhelst Tone (se Interval).

Nonius, se Vernier.

Nonkombattant, se Kombattant.

Nonner kaldes i den katholske Kirke de Kvinder, som aflægger Klosterløfte og lever i Kloster (Nonnekloster) paa samme Maade som Munkene. De første Nonneklostre grundedes af Pakhomius i Ægypten ca. 340. I Spidsen for en saadan Anstalt stod en ældre Kvinde, som senere kaldtes Abbedisse eller Priorinde. Ved Hieronymus's Indflydelse bragtes talrige Kvinder i Rom, selv af de fornemste Damer, til at gaa i Kloster, og der opstod lidt efter lidt et stort Antal Nonneklostre, som i Orienten organiseredes efter den hellige Basilius's, i Vesterlandene efter den hellige Benedikts Regel. Senere grundedes af den hellige Bernhard Cistercienserindernes, af Franciskus af Assisi Klarisserindernes Orden; i Sverige opstod Birgittinerordenen. I Løbet af Middelalderen indsneg der sig i Nonneklostrene ligesom i Munkeklostrene de værste Misbrug og en grændseløs Usædelighed; senere søgte man at gjenoprette den gamle Strenghed, hvilket ogsaa for en Del lykkedes ved de haardeste Straffebestemmelser for Overtrædelse af Klosterløfterne. En Nonne, som lod sig besvangre, skulde saaledes levende begraves. Senere mildnedes disse barbariske Forskrifter noget. Efterat Protestanterne ved Reformationen havde ophævet alle Klostre i de Lande, hvor den evangeliske Lære vandt Indgang, tog Nonnevæsenet fra Slutningen af det 16de Aarh. et nyt Opsving hos Katholikerne, og der dannedes flere nye Ordener, som tildels gjorde sig fortjente af Ungdommens Opdragelse og af Sygepleien.

Nonnos, græsk Digter fra Panopolis i Ægypten, levede i det 4de eller Begyndelsen af det 5te Aarh. e. Kr. Han skrev et Digt i 48 Bøger, „Dionysiaka", hvori han beskrev Bakkhos's Tog til Indien, og som endnu er bevaret.

Nonpareille (udt. Nongpareij), i Bogtrykkerkunsten en meget fin Skriftsort: Nonpareille.

Non plus ultra, lat., uovertræffeligt, det ypperste i sin Slags.

Nonsens, meningsløs Snak, Sludder.

Nonæ, i den gamle romerske Kalender (s. d.) den 7de Dag i Maanederne Marts, Mai, Juli og Oktober, og den 5te Dag i alle de øvrige Maaneder.

Nora, By i Örebro Län i Sverige, ved Norasjøen, med 1,600 Indb. og betydelig Bergverksdrift paa Jern.

Norangsfjorden, en Arm af Jøringfjorden paa Søndmøre; til den støder Norangsdalen, som er bekjendt for sin vilde Natur.

Norberg, Matthias, bekjendt svensk Orientalist, f. 1747, d. 1826, studerede ved Universitetet i Upsala, hvor han 1774 blev Docent i Græsk. 1777 gik han med offentlig Understøttelse paa Reiser og kom til Konstantinopel, hvor han under Veiledning af indfødte Lærde studerede Arabisk og Tyrkisk. Efter 1780 at være udnævnt til Professor i Græsk og orientalske Sprog ved Universitetet i Lund vendte han 1781 tilbage til Sverige og virkede nu i det nævnte Embede til 1820. Han udgav bl. fl. Skrifter den bekjendte „Codex Nazareus" (1815—16), til hvilken han forfattede et Glossarium (1817), „Gihan Numa, Geographia Orientalis, ex Turcico in Latinum versa" (1818) og „Turkiska rikets annaler" (1822).

Norbert den hellige, Stifteren af Præmonstratenserordenen, var Tysker og tilhørte en rig og anset Familie. Efter at have været Kanonikus i Xanten og Köln drog han 1118 ud som Bodsprædikant i Tyskland, Frankrige og Nederlandene og grundede 1121 i et vildt Landskab i Prémontré nær Laon en Munkeorden med meget strenge Regler. Skjønt han 1126 blev Erkebiskop i Magdeburg, vedblev han dog at virke for sin Ordens Udbredelse indtil sin Død 1134.

Norby, Søren, en af Danmarks mest bekjendte Sjøhelte, levede under Kongerne Hans og Kristiern den anden; hans Herkomst, Fødested og Fødselsaar er ubekjendte. Efter under Kong Hans at have udmærket sig i Kampen mod Hanseaterne, optraadte han under Kristiern den anden med Kraft og Frimodighed mod de Grusomheder, som Kongen begik i Sverige, og frelste under det stockholmske Blodbad flere Svensker ombord paa sit Skib. Da Kristiern havde forladt sine Lande, blev Norby ham tro; som Lénsmand paa Gotland gjorde han gjentagne Anfald paa Lybekkerne og Svenskerne, men blev 1524 nødt til at hylde Fredrik den første. Allerede næste Vaar gjorde han dog et Indfald i Skåne og bragte Almuen til at reise sig til Fordel for Kristiern. Johan Rantzau beseirede ham imidlertid, og han blev indesluttet i Landskrona, hvor han maatte indgaa paa Forlig og overgive Gotland til den danske Konge; til Gjengjeld fik han Forleninger i Blekinge, hvorpaa han vedblev at beseide Lybekkerne. Senere blev han nødt til at søge Tilflugt i Rusland, hvor han sad fangen i 3 Aar; derpaa gik han i Karl den femtes Tjeneste og faldt 1530 ved Florens's Beleiring.

Norcia (udt. Nortsja), se Nursia.

Norcross, Johan, engelsk Eventyrer, f. 1688, d. 1758, gik under den store nordiske Krig som

Kaperkaptein i svensk Tjeneste og gjorde 1717 et mislykket Forsøg paa at fange og bortføre den daværende danske Kronprins (senere Kristian den sjette). Fra 1726 til sin Død sad han som dansk Statsfange i Citadellet Fredrikshavn; flere Gange brød han ud og kom engang endog til Hamburg, men blev anholdt og sendt tilbage, hvorefter han i over 15 Aar (1727—42) sad indesperret i et Bur.

Nord, den Himmelegn, som for vor Halvkugle ligger til samme Kant som den Himmelpol, der er over Horizonten. — Nordpolen er enten Jordens eller den tilsyneladende Himmelhvælvings. Jordens Nordpol er det Punkt paa den nordlige Halvkugle, hvor den tænkte Jordaxe ender. Himlens Nordpol er det Punkt, hvor den fra Nordpolen af forlængede Jordaxe skjærer Himmelkuglen.

Nord, Le (udt. Lø Naar), Departement i det nordlige Frankrige, mellem Belgien, Nordsjøen samt Departementerne Pas de Calais, Somme og Aisne, 100½ Kv.mil stort, med ca. 1½ Mill. Indb. Landskabet er for det meste fladt med enkelte Bakkepartier; Agerbruget er Hovednæringsvei, hvorhos der ogsaa drives betydelige Jern- og Stenkulsgruber. Industrien staar paa et særdeles høit Trin; den producerer vævede Sager, Roesukker, Olie, Glas, Metalvarer m. m. — Hovedstad Lille (s. d.).

Nordalbingien, i Middelalderen den Del af Tyskland, som laa nordenfor Elben. Beboerne kaldtes Nordalbinger.

Nordamerika, se Amerika.

Nordamerikanske Fristater, se Forenede Stater.

Nordamerikansk Literatur, se under England, 1 Bd., Side 447.

Nordberg, Göran, svensk Prest og Historieskriver, f. 1677, d. 1744, fulgte i Aarene 1703—09 med den svenske Armé og kom efter Slaget ved Pultava i russisk Fangenskab, hvoraf han først blev udløst 1715. Derpaa var han til 1717 Karl den tolvtes Skriftefader. Under „Frihedstiden" deltog han ivrig i Rigsdagens Forhandlinger og blev tilsidst Sogneprest for Klara Menighed i Stockholm. Han er mest bekjendt ved sin „Karl XII historia" (1740), udgivet paa Rigsdagens Opfordring; det er trods adskillige Mangler en af de vigtigste Kilder til den berømte Konges Historie.

Norddalen, Prestegjeld paa Søndmøre, Romsdals Amt.

Nordenberg, Bengt, bekjendt svensk Maler, f. 1822 i Blekinge som Søn af en fattig Husmand, skulde først studere, men maatte allerede efter kort Tids Forløb opgive denne Bane og levede nu flere Aar som Gjetergut, indtil han kom i Malerlære og efter en lang og streng Læretid blev Malersvend. Da han havde sparet sig nogle Penge sammen, gik han til Stockholm og indtraadte som Elev ved Akademiet. 1851 reiste han til Düsseldorf, hvor han senere har opholdt sig. Skjønt han aldrig var Elev af Tidemand, har hans Kunstretning dog meget tilfælles med dennes. Ligesom den norske Kunstner, fremstiller Nordenberg med Forkjærlighed Scener af sit Fædrelands Folkeliv, som han behandler med god og sand Karakteristik, om end ofte lidt idealiseret og pudset. I sine bedste Arbeider viser han sig som en dygtig Kolorist. Af hans Billeder kan nævnes „Den sidste Reise", „Læser, som forstyrrer Glæden i en Gildestue" samt „Tiendemøde i Skåne". Mange af hans Arbeider findes i Tyskland, hvor hans Kunst er meget yndet.

Nordenflycht, Hedvig Charlotte, svensk Digterinde, f. 1718, d. 1763, fik en lærd Opdragelse og blev 16 Aar gammel efter Faderens Bestemmelse forlovet med en Mand, der havde havt stor Indflydelse paa hendes Aandsudvikling, men for hvis Ydre hun nærede stor Modbydelighed. Efter 3 Aars Forløb døde han, og hun ægtede nu en ung Prest Fabricius, med hvem hun levede i et særdeles lykkeligt Ægteskab, som dog kun varede faa Maaneder. Ved hans Død blev hun af Sorg heftig syg; efter at være kommen sig igjen bosatte hun sig paa et lidet Landsted i Nærheden af Stockholm og udgav 1743 en Samling elegiske Digte under Titelen „Den sörjande turturdufvan", som først vakte Opmærksomheden for hendes Begavelse. Efter nogen Tids Forløb flyttede hun ind til Hovedstaden igjen, hvor hun i sit Hus samlede en Kreds af unge Digtere og Forfattere, som dannede et literært Samfund, hvori hun selv var Sjelen. De poetiske Arbeider, som frek sig fra denne Kreds, blev udgivne i flere Samlinger. Selv udgav Fru Nordenflycht forunden flere andre Skrifter det politiske Aarsskrift „Qvinligt tankespel af en herdinna i Norden", der udkom i Aarene 1744—50. Under Indflydelsen af en ulykkelig Kjærlighed til den sytten Aar yngre J. Fischerström forlod hun 1761 Stockholm, for stedse at kunne leve i hans Nærhed; hendes Død foraarsagedes ved et heftigt Udbrud af Skinsyge. Hendes udvalgte Arbeider blev 1774 udgivne af Fischerström. Af hendes Digte er flere, især de erotiske, udmærkede ved en varm og inderlig Følelse, men lider under en endnu lidet uddannet Sprogform.

Nordenskiöld, en svensk-finsk Slægt, som adledes 1751. — Otto Henrik Nordenskiöld, f. 1747, d. 1832, udmærkede sig under den amerikanske Frihedskrig som Officér i den franske Flaade og deltog 1788—90 i Krigen med Rusland; efter Træfningen ved Hogland blev han Kontreadmiral og senere Viceadmiral. — Hans Brodersøn Nils Gustav Nordenskiöld, f. 1792, d. 1866, studerede Kemi og Mineralogi, tog 1817 Bergexamen og blev 1818 Bergmester i Finland. 1823 blev han Overintendant ved Bergvæsenet og indlagde sig i denne Stilling stor Fortjeneste saavel ved at ophjelpe Bergverksdriften som af Landets geologiske Undersøgelse. Han gjorde sig som Videnskabsmand bekjendt ved at opdage og bestemme en Række nye Mineralier og fremsatte et originalt, kemisk-atomistisk Mineralsystem samt en Theori for de erratiske Fænoméner. — Hans Søn Nils Adolf Erik Nordenskiöld, f. 1832, er bleven en af den nyere Tids mest berømte Opdagelsesreisende. Han lagde sig ligesom Faderen efter Mineralogien og understøttede ham ved hans Arbeider samt ledsagede ham paa hans videnskabelige Reiser. 1857 tog han den fysisk-mathematiske Doktorgrad ved Universitetet i Helsingfors og gik derpaa til Stockholm, hvor han Aaret efter fik Ansættelse som Professor og Intendant ved de

mineralogiske Samlinger paa Rigsmuséet. 1858 og 1861 fulgte han med de af O. Torell ledede Expeditioner til Spitsbergen; 1864 ledede han selv en ny Expedition derhen og afsluttede de af Torell paabegyndte Rekognosceringsarbeider for en Gradmaaling. Hans Interesse for de arktiske Forskninger ledede ham til atter 1868 at gaa ud paa en ny Nordpolsexpedition; med Dampskibet „Sofia" trængte han efter at have besøgt Beeren-Eiland samt flere Punkter paa Spitsbergens Vest- og Nordkyst frem til 82° 41′ n. B., men maatte her vende om og afstaa fra videre Forsøg paa at trænge længer frem. 1870 besøgte Nordenskiöld Grønland for at træffe Forberedelser til en ny Polarfærd; med Understøttelse af Private kunde han 1872 tiltræde denne Reise med Dampbaaden „Polhem" og Briggen „Gladan". Det var hans Plan om Vinteren at gjøre en Udflugt med Slæder fra den nordlige Del af Spitsbergen; men denne Plan maatte paa Grund af flere sammenstødende uheldige Omstændigheder opgives, og Nordenskiöld bereiste nu isteden i Sommerens Løb Nordkysten af Spitsbergens Nordostland indtil dettes østlige Spidse, hvorpaa han vendte tilbage over Indlandsisen. Ved Høstens Begyndelse tiltraadte han Hjemreisen. Saavel paa denne Expedition som paa de tidligere lykkedes det Nordenskiöld at samle et særdeles omfangsrigt og betydningsfuldt Materiale for videnskabelige Undersøgelser. 1875—76 begav den utrættelige Forsker sig paa Undersøgelsesreiser til Novaja-Zemlja og det Kariske Hav. Sit Livs Storverk havde han dog endnu ikke udført. Det var stedse mere gaaet op for ham, at der maatte kunne findes en for Skibsfarten aaben Vei nordenom Asien til Beringsstrædet, og han omfattede nu med levende Interesse den Plan at forsøge paa at finde denne Vei. Understøttet af Kong Oskar den anden, Dr. Dickson i Göteborg og Russeren Sibiriakoff tiltraadte han sin berømte Reise 1878 med Dampskibet „Vega", ført af Løitnant i den svenske Marine L. Palander. Der medfulgte Expeditionen flere yngre Videnskabsmænd for at gjøre Iagttagelser og Indsamlinger af forskjellig Slags. Expeditionen forløb særdeles heldig; efter at have omseilet Sibiriens Nordkyst naaede den Beringsstrædet den 20de Juli 1879, og Efterretningen om „Nordostpassagens" Opdagelse vakte en uhørt Jubel inden hele den videnskabelige Verden. Efter et kort Ophold i Japan vendte Nordenskiöld og hans Følge gjennem Suezkanalen og Middelhavet tilbage til Europa og hilsedes overalt, hvor han kom hen, med den største Enthusiasme. Ved Tilbagekomsten til Stockholm fandt der store Festligheder Sted, og Nordenskiöld udnævntes til Friherre. Beskrivelsen over fin sidste Reise udgav han i Løbet af 1881; den er oversat til de fleste europæiske Sprog og har vundet stor Udbredelse baade paa Grund af den Interesse, som for Sagens Skyld naturligen maatte fæste sig til den, som paa Grund af den udmærkede Fremstilling. Senere er Nordenskiöld indvalgt i den svenske Rigsdags andet Kammer. For Tiden (August 1883) foretager han en Expedition til Grønlands Østkyst for at udforske Landets Forhold.

Norderhov, Prestegjeld paa Ringerike, Kristiania Stift, med Sognene Norderhov, Haug, Lunder og Hønefos.

Norderney, Ø i Nordsjøen, ved Kysten af Østfriesland, hører til den preussiske Provins Hannover og har et Fladeindhold af ¼ Kv.mil med ca. 2,000 Indb. Her er de mest besøgte Sjøbade i Tyskland, hvilke aarlig benyttes af ca. 6,500 Kurgjester.

Nordfjord, Sorenskriveri i Nordre Bergenhus Amt, udgjør en Del af det gamle Firdafylke (s. d.).

Nordgren, Axel, svensk Landskabsmaler, f. 1828, studerede først ved Kunstakademiet i Stockholm og derpaa fra 1851 i Düsseldorf under Gude; senere har han boet i Düsseldorf. Hans Arbeider udmærker sig ved en frisk og kjæk Opfatning, om de end hverken med Hensyn til Originalitet eller Udførelse kan kaldes egentlige Mesterverker. De fleste af dem findes i Udlandet.

Nordhausen, By i den preussiske Provins Sachsen, 13 Mil sydvest for Magdeburg, med 24,000 Indb. og livlig Industri i Tobak, Kaffesurrogater, Læder, Kemikalier, Sukker, Tapeter, vævede Sager og Brændevin, hvilken sidste Artikel produceres af ikke mindre end ca. 70 Brænderier. Byen er en af de ældste i det nordlige Tyskland.

Nordholland, Provins i Kongeriget Nederlandene, 48 Kv.mil stor, med 630,000 Indb., bestaar af frugtbart Marskland, gjennemskaaret af Kanaler. Hovednæringsveiene er Agerbrug og Kvægavl. — Hovedstad Amsterdam (s. d.).

Nordhollandske Kanal, betydeligt Kanalanlæg i Nederlandene, byggedes 1819—25 mellem Helder og Buckslood am Y; den er 10½ Mil lang og 121 Fod bred.

Nordhordland, Fogderi i Søndre Bergenhus Amt, udgjør den nordlige Del af Amtet.

Nordin, Karl Gustav, svensk Geistlig og Historiker, f. 1749, d. 1812, var først Lektor ved Hernösands Gymnasium og kaldtes derpaa til Stockholm for at tilveiebringe en Samling Kildeskrifter til Sveriges Historie i Middelalderen. Ved sin Dygtighed og Lærdom vandt han Kong Gustav den tredies Gunst, optoges i det nyoprettede Akademi og arbeidede paa Rigsdagen for de kongelige Interesser. Efter Gustav den tredies Død vendte han tilbage til sit Lektorembede, men udnævntes senere af Gustav den fjerde Adolf til Provst og 1805 til Biskop i Hernøsand. Hans værdifulde Samling Manuskripter vedrørende den svenske Historie indkjøbtes efter hans Død af Kong Karl Johan og foræredes til Upsala Universitets Bibliothek. Af Nordins Skrifter er det mest bekjendte hans „Minnen öfver namnkunniga svenska män" (1818).

Nordiske Krig, den store, kaldes i Historien den Krig, som 1700—21 førtes mellem Sverige paa den ene Side og Danmark-Norge, Rusland, Polen-Sachsen samt tilsidst ogsaa Preussen og Hannover-England paa den anden. Denne Krig blev af væsentlig Betydning for den europæiske Politik derved, at den knækkede Sveriges Magt og blev Ophavet til Ruslands Overmagt i Nordeuropa. Efterat Sverige 1719—20 i Stockholm havde sluttet Fred med Hannover og Preussen, fandt Fredsslutninger med Danmark-Norge Sted paa Fredriksborg 1720, med Polen s. A. og med Rusland i Nystad 1721. Om de enkelte Begivenheder under Krigen henvises til Artiklerne Karl den tolvte, Fredrik den fjerde, Peter den store

samt de forskjellige i Krigen indviklede Landes Historie.

Nordkap, Forbjerg paa Magerøens Nordside under 71° 12' n. Br., er tidligere almindelig blevet betragtet som Norges og Europas nordligste Punkt. Den paa Nordkaps Vestside fremspringende lave Odde, Knivskjærodden, gaar imidlertid nogle Sekunder længere nord. Nordkap er et anseligt Fjeldparti, som er aldeles fladt ovenpaa og paa Siderne styrter steilt ned mod Havet; den mod Nord vendende Side gaar paa fire Steder næsten lodret ned. Det besøges aarlig af mange udenlandske Turister, og 1872 lod Kong Oskar den anden reise en Støtte paa Nordkap til Minde om sit Besøg der.

Nordkarolina, en af de Forenede Stater i Nordamerika, begrændses i Nord af Virginien, i Vest af Tennessee, i Syd af Sydkarolina og i Øst af Atlanterhavet, er 2,345 Kv.mil stor og har ca. 1,200,000 Indb. Kyststrækningen er lav, flad og sandet; ved Kysten ligger mange Sandbanker, og Indskjæringerne er grunde, hvorfor Kysten er farlig for Skibe. Længere inde i Landet ligger store sumpede Sletter, der afløses af et bølgeformet Bakkeland og senere af et Plateau med ca. 1750 Fods Middelhøide over Havet. Her er Jorden i Modsætning til, hvad Tilfældet er paa Østkysten, i det hele taget frugtbar. Klimatet er paa Lavlandet ved Kysten varmt, om Sommeren usundt, medens det i det vestlige er behagelig tempereret. Hovedprodukterne af Jorddyrkningen, der udgjør Hovednæringsveien, er Bomuld, Tobak, Ris, Mais og de almindelige europæiske Kornsorter. Ogsaa Vinavl finder Sted. Kvægavl, Skovog Bergverksdrift er ligeledes vigtige Næringsveie. Af Metaller udvindes især Jern og Guld. Industrien er ikke af stor Betydning; de fleste Fabriker er Bomuldsfabriker, Møller, Tobaks- og Terpentinfabriker. Udførselen havde 1874 en Værdi af noget over 3½ Mill. Dollars, Indførselen af 144,000 Dollars. — Den første Koloni i Nordkarolina grundedes ca. 1660 fra Virginien af. 1663 skjænkedes baade Nord- og Sydkarolina af den engelske Konge til en royalistisk Familie, men 1729 kom Landet atter under Kronen. Nordkarolinas nuværende Forfatning skriver sig fra 1776, men er senere to Gange revideret. — Hovedstad Raleigh (s. d.).

Nordkyn, Forbjerg paa en Halvø mellem Tanafjord og Laxefjord i Østfinmarken, ca. 10 Mil øst for Nordkap, er den nordligste Spids af Europas Fastland, under 71° 6' n. Br.

Nordlands Amt, det sydligste af Tromsø Stifts Amter, grændser mod Nord til Tromsø Amt, mod Øst til svensk Norrland, mod Syd til Nordre Trondhjems Amt og mod Vest til Havet. Størrelsen er ca. 700 (304 norske) Kv.mil og Indbyggerantallet ca. 105,000. Det er altsaa i Udstrækning næst Finmarkens Amt det største af Norges Overøvrighedsdistrikter, hvorimod det med Hensyn til Indbyggerantal kun er Nr. 7. Den til Fastlandet hørende Del af Amtet udgjør en lang og forholdsvis temmelig smal Landstrimmel langs Rigsgrændsen, gjennemskaaren af talrige, tildels større Fjorde, hvoriblandt kan mærkes Vessenfjord, Ranenfjord, Saltenfjord og Tysfjord. Landets Indre har fordetmeste Alpekaraktér; det er opfyldt af dels sammenhængende Fjeldkjæder, dels fritstaaende Toppe, paa hvilke der findes større og mindre Isbræer. Den betydeligste af disse er Svartisen (s. d.). Af de talrige Indsjøer kan nævnes Røsvandet, en af Norges største. De talrige Elve er for det meste smaa og korte med et rivende Løb; en Undtagelse herfra danner dog Vessenelven og Ranens Vasdrag. Amtets lange Kyststrækning er omkranset af et tæt Belte af Øer og Holmer, hvilket kun paa faa Steder er afbrudt; blandt de større Samlinger af saadanne maa først og fremst nævnes Lofotøerne, samt Vesteraalens og Trænhavets Øgrupper (s. d. Art.). Størsteparten af disse Øer er høie og steile med vilde, forrevne Fjeldtoppe, som ofte antager de underligste Former. — Amtet deles i 4 Fogderier (Søndre og Nordre Helgeland, Salten samt Lofoten og Vesteraalen), 4 Sorenskriverier, 37 Herreder og 2 Bykommuner (Bodø og Mosjøen). Dets vigtigste Næringsveie er Fiskeri, Agerbrug, Fædrift og Skovdrift. Af Fiskerierne maa især nævnes Norges betydeligste Skreifiske, som hver Vinter foregaar i Lofoten, og hvortil der samles indtil 30,000 Mennesker fornemmelig fra de nordre Distrikter, men ogsaa fra andre Dele af Landet. Ogsaa Sildefiskerierne er af megen Vigtighed. Skovdriften foregaar navnlig fra de større Fjorde Vessen og Ranen. Bergverksdriften er endnu ubetydelig, men de i de sidste Aar hyppig gjorte Fund af Ertsforekomster lader formode, at ogsaa den med Tiden vil tage Opsving. Industrien er liden og indskrænker sig hovedsagelig til Baadbyggeri og Forfærdigelse af Fiskeredskaber; dog er der i Lofoten i de senere Aar oprettet adskillige fabrikmæssige Anlæg for Tilgodegjørelse af Fiskeprodukter (Guanofabriker og Tranbrænderier). — Nordlands Amt udgjorde forhen tilligemed en Del af Tromsø Amt de gamle Nordmænds Haalogaland. Landet havde tidlig sine egne Konger, blandt hvilke kan nævnes den saakaldte Haaleygeæt, hvorfra Haakon Ladejarl skulde nedstamme. Ættens Stamfader angives at være Sæming, en Søn af Odin. I den ældste historiske Tid forekommer Navnene paa flere mægtige haalogalandske Ætter, hvis Medlemmer ofte greb afgjørende ind i Landets Skjebne. Harald haarfagres Erobringer nordenfjelds lettedes betydelig ved, at den haalogalandske Jarl Haakon Grjotgardssøn frivillig underkastede sig. I Slutningen af det 10de Aarh. indførtes Kristendommen, men Haaleygerne fandt sig misfornøiede med Olav den hellige og var blandt de første, som hyldede Kong Knud af Danmark, ligesom de tog vigtig Del i Stiklestadslaget. Senere traadte Haalogaland mere i Baggrunden for det mægtige Trøndelagen og synes ikke at have deltaget synderlig i de borgerlige Uroligheder; dog hævdede det en vis Betydning paa Grund af sine rige Fiskerier, hvilket førte til en livlig Handelsforbindelse med Bergen. I det 15de og 16de Aarh. var Landet meget udsat for Plyndringer fra Englænderens og Russernes Side, ligesom de bergenske Kjøbmænds Monopoler og enevældige Optræden havde en uheldig Indflydelse paa Landet. Dertil kom ogsaa, at det haalogalandske eller, som det nu kaldtes, nordlandske Jordegods var i Hænderne paa enkelte Rigmænd, hvorved Selveierstanden blandt Bønderne saagodtsom forsvandt. Fra forrige Aarhundredes Begyndelse indsaa den danske Regjering,

at noget maatte gjøres for disse Landsdele, og flere Forbedringer indførtes, men uden synderlige Følger, da Monopolhandelen vedblev at bestaa. Krigsaarene 1807—14 var en haard Tid for Nordland, da samtidig flere Uaar indtraf. Senere er Amtet gaaet jevnt fremad i Velstand og Folkemængde; denne har saaledes fordoblet sig siden 1825.

Nordlandske Kirke- og Skolefond, et af Kong Fredrik den fjerde 1715 oprettet Fond til Missionsvæsenets Fremme i Finmarken. Fondets nuværende Bestemmelse er dels at udrede Pensioner til Prester og Skolelærere samt deres Enker, dels at yde Lønsbidrag til de daarligst aflagte geistlige Embedsmænd samt at bidrage til Almueskolevæsenets Fremme m. m. i Tromsø Stift. Ved Udgangen af Regnskabsaaret 1881—82 udgjorde Kapitalfondets Formue 1,238,053 Kr. 88 Ø.; Rentefondets Indtægter var i samme Aar 73,733 Kr. 51 Ø., og dets Udgifter 80,106 Kr. 59 Ø.

Nordlys, et Lysfænomén, som undertiden viser sig paa Himlen i den mørkere Del af Døgnet, navnlig i de Lande, som ligger i Nærheden af Polerne. At Fænoménet kaldes Nordlys, beror paa, at det først er iagttaget i Landene paa den nordlige Halvkugle; paa den sydlige Halvkugle sees ganske analoge Sydlys, og det rigtigste er derfor at indbefatte begge Dele under den fælles Benævnelse Polarlys. Nordlyset viser sig sædvanlig som en lysende Bue paa den nordlige Horizont over et mørkt Segment; ofte bestaar denne Bue af flere udenom hverandre liggende Kredse. Fra Buen udskydes Straaler, der strækker sig mere eller mindre langt op paa Himmelhvelvingen, undertiden endog forbi Zenith, og pludselig flammer op med et stærkt Skin af ren hvid, rød eller grønlig Farve. Naar Straalerne gaar forbi Zenith fra en større Del af Himlen, fremkommer den saakaldte Nordlyskrone. Fænoménet hører, naar det antager betydeligere Dimensioner, til de pragtfuldeste, der viser sig i Naturen. Sandsynligvis forekommer Polarlyset ofte samtidig ved begge Poler og fremkaldes af den samme Aarsag, der staar i Forbindelse med Jordens magnetiske Kraft. Nordlysets Hyppighed er, ligesom forskjellige andre jordmagnetiske Fænoméner, underkastet den samme 11aarige Periode som Solpletterne; paa vore Breder er der flest Nordlys, naar der er flest Solpletter, men nærmere den magnetiske Pol, f. Ex. i Grønland, er det omvendt; da Nordlyset der for det meste viser sig i Sydost, staar denne Forandring i Hyppighed rimeligvis i Forbindelse med en periodisk Flytning af Lyset. Da Nordlyset ikke ligesom Stjernerne viser en daglig Bevægelse fra Vest mod Øst, maa det deltage i Jordens Omdreining om sin Axe og saaledes have sit Sæde i Atmosfæren. Det afficerer Magnetnaalen og frembringer Forandringer i dens Retning; det høieste Punkt af Nordlysbuen ligger omtr. i Retning af Jordens magnetiske Pol. Jordmagnetismen har kort før Nordlyset viser sig en usædvanlig Styrke, som dog strax efter dets Begyndelse aftager og synker under det sædvanlige. Da den magnetiske Kraft kun er en Ytringsmaade af den elektriske i en bestemt Form, henviser de ovenfor beskrevne Omstændigheder til den Antagelse, at Nordlyset bestaar i enslags elektrisk Udladning, angaaende hvis Beskaffenhed de hidtil udførte Observationer endnu ikke har ledet til noget bestemt Resultat. Blandt de Naturforskere, som har gjort sig fortjente ved Studier over Nordlyset, kan nævnes Euler, Franklin, Lichtenberg, Biot og Christofer Hansteen.

Nordmarken, en vidtløftig Fjeldstrækning i Akershus Amt, et Par Mil nordenfor Kristiania, fordetmeste skovbevoxet og opfyldt af smaa Indsjøer og Tjern.

Nordmøre, Fogderi i Romsdals Amt, mellem Fosens og Romsdals Fogderier. Det udgjør det tidligere Nordmörafylki, og havde før Harald haarfagres Tid egne Konger. Se forøvrigt Romsdals Amt.

Nordnæs, en Del af Bergen, bekjendt ved den Seier, som Sverre Sigurdssøn den 31te Mai 1181 her vandt over Magnus Erlingssøn og Heklungerne.

Nordostpassagen, se Nordenskiöld, N. A. E.

Nordpolarlandene kalder man alle de Lande, som ligger indenfor den nordlige Polarcirkel, altsaa de nordligste Dele af Europas, Asiens og Amerikas Fastland, hvortil derhos kommer et stort Antal Øer. De hidtil bekjendte af disse sidste er Grønland, Spitsbergen, Kong Karls Land (47° ø. L.), Arkipelaget Franz Josefs Land, Jan Mayn, Beeren-Eiland, Novaja Semlja, de nysibiriske Øer, Wrangels Land og Ploverøen, Heraldøen samt det udstrakte Arkipel i Nord for det amerikanske Fastland, hvortil hører Grinnelland, Parryøerne, Banks-Øen, Prince of Wales Land, Melvilleøerne, Baffinsland og North-Somerset. Omtrent 120,000 Kv.mil af den Strækning, som ligger indenfor Polarcirkelen, er endnu uudforsket. — I disse nordlige Regioner er naturligvis i den største Del af Aaret Kulde, Sne og Is fremherskende; en Undtagelse danner dog den nordlige Del af Norge, som paa Grund af Golfstrømmens varmende Indflydelse har en langt høiere Temperatur end nogen anden Landstrækning under samme Bredegrad. — Under den 70de Bredegrad varer den længste Dag og den længste Nat 2 Maaneder; under 80° varer Vinternatten og Sommerdagen over 3 Maaneder, og ved selve Nordpolen er Solen 186 Dage aarlig ikke under og 179 Dage ikke over Horizonten. I de lange Vinternætter kan Temperaturen synke langt under Kviksølvets Frysepunkt (—40° R), og Solens skraafaldende Straaler om Sommeren formaar ikke at optø den stivfrosne Jordbund mere end til en ringe Dybde. Ved Jakutsk i Sibirien har man ved Boring af en Brønd fundet Jorden frossen lige til en Dybde af 371 Fod. Det synes imidlertid, at den laveste Temperatur ikke netop hersker ved selve Nordpolen, men at der gives en særegen eller endog to Kuldepoler. — Ligesom Klimatet er forskjelligt i de forskjellige Dele af Nordpolarlandene, saaledes er ogsaa det samme Tilfældet med Plantevexten. Medens denne f. Ex. i den nordligste Del af Norge er forholdsvis yppig, er den i mange andre Egne af Nordpolarlandene omtrent kvalt under Is og Sne og fremviser kun faa Arter foruden de allerlaveste Planter, som Lav og Mose. Af de vilde Dyr er Renen det vigtigste; den findes saavel i de til Amerika og Asien som til Europa hørende Polarlande. Mere indskrænket er det Gebet, paa hvilket Moskusoxen trives, idet denne kun findes i de nordamerikanske Polarlande. Isbjørnen forekommer overalt ved Kysterne. Af andre Landpattedyr findes indenfor Polarcir-

kelen Lemæn, Hare, Hvidræv, Ulv og Jerv. Af Fugle, navnlig Svømmefugle, findes et stort Antal; ligesaa af Fiske og Vandpattedyr. — De indfødte Beboere af Nordpolarlandene er i Amerika og de dertil hørende Øer Eskimoer, i Europa Lapper og Samojeder, i Asien Samojeder, Tschuktscher, Jakuter m. fl. Stammer.

Nordpolen, se under Art. Nord.

Nordraak, Richard, norsk Komponist, f. i Kristiania 1842, d. 1865, var først bestemt til at blive Handelsmand og opholdt sig for sin Uddannelses Skyld en Tid i Kjøbenhavn. Han havde imidlertid allerede tidlig lagt for Dagen stor Interesse og Begavelse for Musiken, og han besluttede sig, trods sin Families Modstand, til at ofre sig for denne. Under et Ophold i Berlin studerede han Pianospil under Kullaks og Kontrapunkt og Komposition under Kiels Ledelse; han nedsatte sig endelig i Berlin, hvor han, fraregnet nogle Besøg i Hjemmet, opholdt sig til sin Død. Nordraak var en sjelden begavet og original Aand, der gav saa store Løfter om en rig kunstnerisk Fremtid, at hans tidlige Død blev almindelig beklaget. Det væsentligste af, hvad han har komponeret, er Sange, især til Texter af hans Slægtning Bjørnstjerne Bjørnson (deriblandt „Ja vi elsker dette Landet", der lige meget for Musikens som for Textens Skyld er bleven Norges Nationalsang); han har ogsaa skrevet Musik til Bjørnsons Drama „Maria Stuart i Skotland."

Nordreisen, Fjord i Tromsø Amt, en Arm af Kvænangsfjord. Herfra foregaar en efter Forholdene ikke ubetydelig Udførsel af Trælast til de nærmeste Distrikter, især Furetømmer.

Nordsjø, en af Norges betydeligste Indsjøer, ligger i Bratsberg Amt og strækker sig fra Skien i nordvestlig Retning i en Længde af $4^1/_2$ (3 norske) Mil. Breden er fra én til en halv Mil. Nordsjø optager Thelemarkens betydeligste Vasdrag, og har gjennem Skienselven Afløb til Frierfjord. Den er ved Kanalisering og flere Sluseanlæg sat i Forbindelse baade med Havet og flere af de høiere liggende Indsjøer. Se forøvrigt det norske Kanalvæsen under Art. Kanal.

Nordsjøen, i Danmark kaldt Vesterhavet, den Del af Atlanterhavet, som ligger mellem Storbritannien, Nederlandene, Danmark og Norge og indtager et Fladerum af 8,850 Kv.mil. Den staar gjennem den britiske Kanal i Forbindelse med det egentlige Atlanterhav og gjennem Skagerak og Kattegat med Østersjøen. Vandet er i Nordsjøen mere saltholdigt end i Østersjøen; den Mængde fosforescerende Bløddyr, som lever deri, frembringer stærk Morild. Havets Dybde er størst i Nord men forøvrigt stærkt vexlende; den vigtigste Banke er Doggerbank (s. d.) mellem Slesvig og Newcastle, over hvilken der kun er 55—60 Fod Vand. Blandt de Floder, som udmunder i Nordsjøen, kan nævnes Elben, Weser, Ems, Rhinen, Schelde, Themsen, Humber, Tay, Eideren samt flere af de norske Elve. Af Fjorde og Bugter mærkes Dollart, Jadebugten, Elbmundingen, de skotske og de vestnorske Fjorde. Strømmen i Nordsjøen har for det meste Retning mod Nordost, dog gaar den mellem Jylland og Norge mod Vest som Følge af det Overskud af Vand, som fra Østersjøen strømmer ud gjennem Skagerak. Skibsfarten paa Nordsjøen er i det hele vanskelig paa Grund af de mange og tildels farlige Sandbanker.

Nordstjerneordenen, en svensk Ridderorden, oprettet af Fredrik den første 1748.

Nordstrand, tidligere en stor Ø i Nordsjøen, ved Slesvigs Vestkyst, hørte til Nordfriesland. Gjentagne Gange blev dens Areal formindsket ved Stormflod; tilsidst ødelagdes det meste af den ved en voldsom Stormflod 11te—12te Oktbr. 1634, ved hvilken Leilighed 6408 Mennesker omkom. Resten af Øen er den nuværende Ø Nordstrand samt Pellworm, hvilke begge bestaar af frugtbart Marskland.

Nordström, Johan Jakob, svensk Videnskabsmand, f. 1801, d. 1874, var af finsk Slægt og blev efter at have taget juridisk Examen Adjunkt i Økonomi ved Helsingfors Universitet, hvor han 1834 blev Professor i Statsret og Statsøkonomi. 1839—41 udgav han sit Verk „Bidrag till svenska samhällsförfattningens historia" (ikke fuldendt). 1846 kaldtes han til Sverige som Rigsarkivar; ved Siden heraf indehavde han en Række andre Embeder, idet han var Kanslersekretær for begge de svenske Universiteter m. m. Ogsaa som Rigsdagsmand indtog han en fremragende Plads.

Nordtyske Forbund kaldtes den Forbundsstat, som, efterat det tyske Forbund 1866 var opløst, dannedes af Preussen og under dettes Præsidium; den bestod af alle de tyske Forbundslande nord for Main, undtagen Luxemburg og Limburg, hvorimod der som nye tilkom Provinserne Preussen, Posen og Slesvig, der ikke havde deltaget i det tyske Forbund. Det gik i 1871 over i det tyske Rige (s. d.).

Nordvestpassagen, Sjøveien mellem Atlanterhavet og det Stille Hav nordenom Amerikas Fastland, har allerede længe været Gjenstand for Forsøg paa Udforskning. Først M'Clure lykkedes det 1850 at udfinde Nordvestpassagen gjennem Lancastersund, Barrowstræde, Melvillesund og Banksstræde (Prince of Wales's Str.), men denne Vei har vist sig umulig at befare paa Grund af Isforholdene.

Nordvestprovinserne, en af Hovedafdelingerne af det engelske Præsidentskab Bengalen i Indien, omfatter Divisionerne Agra, Allahabad, Benares, Jhansi, Kamaun, Mirat og Rohilkhand samt Vasalstaterne Garhwal og Rampur; Udstrækningen er ca. 3,830 Kv.mil og Indbyggerantallet ca. 31 Millioner. Da Provinserne er saa udstrakte, er naturligvis de geologiske Forhold meget forskjellige; en Del af den nordligste Division, Kamaun, er et Alpeland, som er rigt paa Mineralier og Skov; andre Distrikter bestaar derimod næsten udelukkende af lavt Sumpland med Krat. Den største og vigtigste Del af Nordvestprovinserne udgjør de vidtstrakte Alluvialsletter nord for Floderne Ganges og Djamna. Disse Sletter er rigelig forsynede med Vand og særdeles frugtbare. De vigtigste Produkter er Ris, Mais, Bomuld, Sukker, Indigo, Tobak, Hvede, Byg, Hamp, Lin, Opium m. m. Af Befolkningen er 85 % Hinduer, 14 % Muhamedanere, Resten er Jøder, Europæere eller hører til Urindvaanerne. — Hovedstaden for Nordvestprovinserne er Allahabad (s. d.).

Nordvest-Territorierne, den nordvestlige Del af Dominion of Canada, bestaar for Størstedelen af de tidligere Hudsonsbugtlande (s. d.) og omfatter med

de dertil hørende Øer et Areal af over 120,000 Kv.mil, men har kun lidt over 60,000 Indb., hvoraf vel et Par tusen Hvide, Resten Indianere, som lever af Jagt, Fiskeri og Pelshandel.

Nore, Prestegjeld i Numedal, Buskeruds Amt, bestaar af Sognene Nore, Opdal og Dagalid.

Norefjeld, et mægtigt Fjeldparti mellem Krødsherred og Eggedal, Buskeruds Amt; dets høieste Top, Høgvarden, er 1,510 m. (4,810 Fod).

Norefjord eller **Norevand**, Indsjø i Nore i Numedal, er egentlig kun en Udvidelse af Numedalslaagen og dens Tilløb.

Norefjord, en Arm af Sognefjorden. Slag 1184 ved Fimmereide (s. d.).

Norfolk (udt. Norrfaak), Grevskab i det østlige England, ved Nordsjøen, og forøvrigt omgivet af Grevskaberne Suffolk, Cambridge og Lincoln, 97 Kv.mil stort, med 440,000 Indb. Landet er fladt, paa enkelte Steder sumpet, og over Halvdelen af Arealet er Agerland. Agerbruget er da selvfølgelig Hovednæringsveien; dertil kommer Kvægavl og Fiskeri, især af Sild. Industrien, som er meget betydelig, omfatter hovedsagelig Fabrikation af Silke- og Uldstoffer. — Hovedstad Norwich (s. d.).

Norfolk, By i den nordamerikanske Stat Virginia, ved Elisabetfloden, nær Chesapeakbugten, med 22,000 Indb., har en rummelig og god Havn og forsvares af to Forter. Handelen er betydeligere end i nogen anden By i Virginia; Exportartiklerne er hovedsagelig Tobak og Bomuld.

Norfolk, Ø i Australien, i den vestligste Del af det Stille Hav, mellem Nykaledonien og Nyseeland, ¾ Kv.mil stor, med ca. 500 Indb., er særdeles frugtbar og tilhører England, som tidligere benyttede den til Forvisningssted for Forbrydere. I den sidste Tid findes her en Missionsskole.

Norfolk, Titel for den engelske Adelsslægt Howard, af hvilken Slægt John Howard 1483 ophøiedes til Hertug af Norfolk. Hans Søn Thomas Howard, faldt i Slaget ved Bosworth i Henrik den syvendes Hænder og maatte sidde tre Aar i Fængsel. Senere udmærkede han sig ved flere Leiligheder som Kriger og Diplomat, blev 1501 Lordskatmester og under Henrik den ottende Storsherif, i hvilken Stilling han maatte bringe sin ældste Søns Svigerfader, Hertugen af Buckingham, paa Skafottet. Han døde 1524. — Hans Søn Thomas Howard, f. 1474, d. 1554, gik 1521 som Lordløitnant til Irland, hvor han dæmpede den af O'Neale reiste Opstand. 1522 stilledes han i Spidsen for Expeditionen mod Frankrige, landede i Bretagne og trængte frem til Paris's nærmeste Omegn, men vendte om, da Hertugen af Vendôme nærmede sig. Efter sin Tilbagekomst blev han Lordskatmester og fik efter at have været med at styrte Kardinal Wolsey stor Indflydelse. Han var ivrig Katholik og søgte derfor paa alle Maader at hindre Henrik den ottende fra at bryde med Paven; ikke destomindre begunstigede han Kongens Giftermaal med Anna Boleyn, hvis Fiende han dog senere blev, da han mærkede, at hun yndede Reformationen, og over hvem han fældte Dødsdommen. Efterat Hertugen under de Katholskes Opstand i de nordlige Provinser havde maattet bekjæmpe disse sine Troesfæller, fik han efter Kongens Giftermaal med hans Broderdatter Katharina Howard Anledning til at forfølge de Reformerte paa det heftigste. Ogsaa efter Katharinas Fald bevarede han Kongens Yndest ved at være hans blinde Redskab. 1544 deltog han i den af Kongen personlig ledede Expedition mod Frankrige; efter Tilbagekomsten lykkedes det hans Fiender at mistænkeliggjøre ham i Kongens Øine, og 1546 blev han sammen med sin Søn, Greven af Surrey, kastet i Tower under Paaskud af, at han havde næret Planer om efter Kongen Død at styrte Dynastiet. Sønnen blev efter faa Dages Forløb dømt og henrettet, hvorimod Hertugen af Norfolk reddedes ved Kongens Død. Under Edvard den sjette blev han dog siddende i Tower; efter Marias Tronbestigelse blev han løsladt, fik sine Godser og Embeder tilbage og opnaaede stor Indflydelse. — Hans Sønnesøn Thomas Howard, Søn af den henrettede Greve af Surrey, f. 1536, d. 1572, stod i høi Gunst hos Dronning Elisabeth, men besluttede at optræde som Frier til Maria Stuart og satte sig derfor i Forbindelse saavel med denne som med Paven, Kongen af Spanien og Hertugen af Alba for at udvirke hendes Frigivelse af Fængslet. Da dette var blevet bekjendt gjennem Murray, stilledes han for en Peerskommission, dømtes til Døden og henrettedes. Titelen Hertug af Norfolk blev nu inddragen, hvorfor den Henrettedes Efterkommere kaldte sig Grever af Arundel; 1644 fik den henrettede Hertugs Sønnesøn, Thomas Howard, Titelen igjen. Slægten havde dog i lang Tid ingen politisk Betydning, idet den var udelukket fra at tage aktiv Del i det offentlige Liv, fordi den holdt fast ved den katholske Konfession. Et Medlem af Familien, Charles Howard, f. 1742, gik 1780 over til den reformerte Kirke og fik derved Ret til at indtræde i Underhuset, hvori han indvalgtes. Han bekjæmpede saavel her som i Overhuset North og Pitt, men nød paa Grund af sit uregelmæssige Levnet ikke stor Anseelse. Da han døde 1815 uden legitime Arvinger, gik Slægtens Godser og Værdigheder over til en fjernere Slægtning, Bernard Edward Howard, f. 1765, d. 1842; han var den første katholske Peer, som efter Emancipationsbillen 1829 tog Sæde i Overhuset. — Hans Søn Henry Charles Howard, f. 1791, d. 1856, blev 1832 Medlem af Underhuset og ophøiedes endnu medens Faderen levede til Peer som Lord Maltravers. Han sluttede sig med Iver til Whigpartiet, optraadte med Bestemthed mod Pavens Forsøg paa at gjenvinde sin Magt i England og gik selv over til den protestantiske Kirke, hvorimod hans Sønner saavelsom hans Sønnesøn Henry Fitzalan Howard, f. 1847, som nu bærer Titel af Hertug af Norfolk, blev den katholske Kirke tro.

Norge, Kongerige i det nordvestlige Europa, udgjør den vestligste Del af den skandinaviske Halvø. Det ligger mellem 57° 57′ 45″ og 71° 11′ 40″ n. B. og mellem 22° og 49° ø. L. og grændser med sin nordligste Del i Øst til Rusland, længere mod Syd ligeledes i Øst til Sverige og omgives forresten paa alle Kanter af Hav: i Nord og Nordvest af Nordishavet, i Vest af Atlanterhavet og Nordsjøen og i Syd af Skagerak. Fladeindholdet er 318,195 km².[1] (5,744 geografiske eller 2,495 norske Kvadratmil), og Folkemæng-

[1] Alle Størrelser betegnes her og i den følgende Del af Verket efter det metriske System (se Art. Meter, Side 472).

den var ved den i 1875 afholdte Folketælling 1,818,853; ved Udgangen af 1880 beregnedes den til 1,913,000. — Norge er i udpræget Grad et Kyst- og Fjeldland; kun forholdsvis mindre Strækninger er Sletteland. De forskjellige ældre og yngre geologiske Formationer er rigelig repræsenterede. Den ældste af alle Formationer, Grundfjeldet, ligger især i Dagen i det sydlige Norge, i Thelemarken, Hallingdal, Romsdalen og flere Egne i Bergens Stift; i det mellemste Norge, Østerdalen o. fl. St. er det store Sparagmitfjeld fremherskende, medens Silurfjeldet optræder mellem Mjøsen og Langesundsfjorden. I orografisk Henseende indgaar Norge som Led i det store skandinaviske Fjeldsystem, der ogsaa strækker sig ind i russisk Lapland og Finland. Intetsteds antager dette Fjeldsystem saa vilde Former og har saa mange og saa høie Toppe at fremvise som i Norge. Hele det vestlige og nordlige Norge er et sammenhængende Høiland, som styrter brat ned i Havet, medens Høilandet mod Øst og Sydost skraaner mere sagte af. Det beregnes, at ca. 39,000 km². (704 geogr. Kv.mil) af Norges Overflade ligger over 1,000 m. over Havet; 91,000 km². (1,640 Kv.mil) ligger mellem 500 og 1,000 m. Høide, og hele Landets Middelhøide over Havet er 490 m. Norges Fjeldmasser deles af Geograferne almindelig i 3 Hovedstrøg, Kjølen, Dovre og Langfjeldene. Kjølen omfatter den nordligste Del af Fjeldmassen langs den svenske Grændse nedover til Røraas og mod Nordost strækkende sig ind i russisk Lapland. Den danner Vandskillet mellem Ishavet og Atlanterhavet i Nord og Vest og den botniske Bugt i Øst. Den nordligste Del af Kjølen, fra Tanaelven og nedover mellem Finmarkens og Tromsø Amter paa den ene og Lapland paa den anden Side er endnu forholdsvis ubekjendt, og man har fra denne Strækning ingen nøiagtige Høidemaalinger. Høiderne synes imidlertid her ikke at være meget betydelige. Paa Grændsen mod Rusland, strax nordenfor det Sted, hvor Grændsen mod Sverige tager sin Begyndelse, hæver sig Ortasoaive til en Høide af over 940 m. Længer mod Syd kommer Vaggivarri og Doderetsfjeldet, videre Olmajolos (1,590 m.) og Sulitjelma (1,880 m.) med store Sne- og Isbræer. I Hemnæs Prestegjeld i Nordland kommer saa Oxtinderne (over 1,250 m.) og i Sydost for Røsvandet Hatfjeldet (1,150 m.); i Syd for det sidstnævnte findes et dybt Pas, der sætter Vesfenelvens Dalføre i Forbindelse med den svenske Voimselvs. Strax søndenfor Passet hæver sig Store Børgefjeld, en omfangsrig Fjeldstrækning paa 380 km². (ca. 7 geogr. Kv.mil). Paa Sydsiden findes Toppen Vuenjaolki (1,570 m.), noget længere mod Øst Jadnemfjeldet (1,250 m.) og længere mod Syd Sibmek (1,410 m.). Naar man kommer saa langt mod Syd som til Namdalen, sænker Kjølen sig og omgives paa begge Sider af betydelige Indsjøer. Paa denne Strækning er Jormfjeldet (1,150 m.) og Portfjeldet (640 m.) de høieste Toppe. Fra det sidstnævnte af bøier Kjølen med Rigsgrændsen ud mod Jemtland i Finliderne, hvor man finder Muruhatten, Hestkjølen, Haarkjølen (over 940 m.), og længere mod Syd hæver Kjølen sig atter til betydelige Toppe, saasom Guslidpiggen, Fosdalshøgda (1,100 m.), Andorfjeld, Jævsjøhatten (1,320 m.), Sjækerhatten (1,160 m.) m. fl. Søndenfor den Fjeldgruppe, Sjækerfjeldene, hvortil den sidstnævnte Top hører, findes atter en Forsænkning i Kjølen, frembragt af Værelvens, Åresjöns og Kallsjöns Vasdrag. Strax i Syd for det Pas, hvorigjennem Hovedveien fra Levanger gjennem Værdalen gaar til Jemtland, findes Kjølhaugen 1,280 m.). Endnu sydligere findes et nyt Pas, Skurdalsporten, i 650 m. Høide over Havet. Søndenfor dette Pas begynder en lang sammenhængende Strækning af Kjølen, der har en Høide af ca. 1,000 m. Blandt Toppene paa denne Strækning kan mærkes Store Glukfjeld (1,000 m.), Lille Hammerklep (990 m.), Syltoppene (1,790 m.), Skarsfjeldet (1,520 m.), Haftorstøt (1,150 m.) og Rutefjeld (1,110 m.). Mellem dette sidstnævnte og det søndenfor liggende Store Vigelfjeld (1,610 m.) gaar der et Pas i en Høide af 850 m., gjennem hvilket Vei fører til Sverige. Fra Vigelfjeldet fortsættes Kjølen med Svukufjeld (1,420 m.), Grøthaagna (1,430 m.), Elgehaagna (1,490 m.), Salsfjeldet (1,210 m.), Drevfjeld (1,050 F.), Fulufjeld (1,080 m.) og Faxefjeld (940 m.). Fra dette sidste bøier Kjølen af ind i Sverige. — Vestenfor Kjølens sydlige Del og nordenfor Glommens Dalføre udbreder sig den trondhjemske Høislette, hvis Middelhøide i Syd er ca. 940 m. og længere mod Nord ca. 630 m. — Dovre strækker sig fra Tunnas og Orklas Dalfører i Øst gjennem den sydlige Del af Orkedalens Fogderi, samt nordre Gudbrandsdalen og gaar i Vest lige til Havet, hvor det udbreder sig i en Række Halvøer mellem Surendalsfjorden i Romsdals og Sognefjorden i Søndre Bergenhus Amt. Den østlige Del af Dovre er forholdsvis flad og har en Middelhøide af 1,100 m.; de høieste Toppe er her Fokstuhø (1,730 m.), Knudshø (1,660 m.) og Rottefjøhø (1,650 m.). Nordvest for denne saakaldte Dovres Fjeldmark kommer Dovres Høifjelde med Toppe som Snehætten (2,320 m.), Skredshø (2,290 m.), Skrimskolla (2,070 m.) m. fl. Søndenfor Gudbrandsdalslaagen kommer Lesjekjølens Fjelde med en Gjennemsnitshøide af 1,250 m. Skardstinden naar her en Høide af 1,880 m., Skardvangen 1,730 m., Skardhø 1,630, Lomshorungen 1,820, Aursjøhø 1,300, Sletflykampen 1,380, Heggerbothøvde 1,370 og Synstaalkirken 1,330 m. Nordenfor Dovres Høifjelde og vestenfor Orkla hæver sig Surendalsfjeldene, hvoraf flere naar en Høide af ca. 1,600 m.; mellem Sundalsfjorden og Romsdalsfjordene stikker Sundalsfjeldene ud (høieste Toppe Kalfonna og Kalken, ca. 1,250 m.). Mellem Romsdalsfjorden og Storfjorden paa Søndmøre findes et andet betydeligt Fjeldsystem, som er blevet kaldt Romsdalsalperne; til de høieste Toppe her hører Storhøgda (2,040 m.), til de mest bekjendte Romsdalshorn (1,250 m.) og Troldtinderne (ca. 1,700 m.); talrige Toppe i denne Gruppe saavel paa Søndmøre som i Romsdalen er af over 1,300 indtil 1,800 m. Høide. Søndenfor Storfjorden, mellem denne og Nordfjord, kommer Horninfjeldene, hvor Horninddalsrokken naar en Høide af 1,590 m. Disse Fjelde danner Vestlandets vildeste Partier, med bratte Styrtninger, trange Dale og smale

Fjorde. Den vestligste Udløber af Horninfjeldenes Gruppe er Forbjerget Stat, det vestligste Punkt paa Norges Fastland (510 m. over Havet). Mellem Nordfjord og Sognefjorden strækker sig Jostedalsbræens Halvø, som er rig paa større og mindre Snebræer; Jostedalsbræen bedækker her et Areal af 1,500 km.² (27 geogr. Kv.mil), og dens Ryg ligger ca. 1,570 m. over Havet; fra den hæver sig Lodalskaupens to Tinder til resp. 2,010 og 1,920 m. Omkring Jostedalsbræen grupperer sig et Antal Toppe af indtil 1,700 m. Høide. — Østenfor Jostedalsbræens Fjeldkomplex kommer Lomsfjeldene, der i Nærheden af Loms Kirke ender med Lomseggen, hvis østlige og vestlige Tind er resp. 1,530 og 1,820 m. høie. Af de øvrige Toppe i Lomsfjeldene mærkes især Tundradalskirken og Tverdalskirken (begge 2,100 m.), Hestbræpiggene (2,110 m.) og Grjotaafjeld (2,040 m.). — Den tredie Hovedgruppe af de norske Fjelde, Langfjeldene, løber fra Vaage og Lom i Gudbrandsdalen sydover indtil Byklefjeld og falder der af mod Lavlandet om Stavangerfjorden. De danner i Syd for Sognefjorden Grændsen mellem Bergens Stift i Vest og Hamars, Kristiania og Kristianssands Stifter i Øst og falder i flere Grupper. Jotunfjeldene, længst mod Nord, er den høieste Fjeldgruppe i hele Nordeuropa nordenfor Alperne og Karpatherne. Her findes en Mangfoldighed af høie, tildels ubestegne Tinder, adskilte ved dybe Dale og store Fjeldvande. Af dem kan især nævnes Galdhøpiggen, Norges høieste Top (2,570 m.), Glitretind (2,470 m.), Kvitingskjølen (1,970 m.), Veslefjeldtinden (2,150 m.), Leirhø (2,320 m.), Heilstuguhø (2,370 m.), Tykningsuen (2,370 m.), Nautgardstinden (2,320 m.), Beshø (2,320 m.), Tjærnhultinden (2,360 m.), Knudshultinden, Kalvaahøgda (2,180 m.), Svartdalspiggene (2,190 og 2,180 m.), Sletmarkhø (2,190 m.), Bitihorn (1,610 m.), Skarvdalstinden (1,930 m.), Skagastølstinderne eller Horungerne (2,190—2,470 m.), Stølsnaastinderne (2,350—2,500 m.) m. fl. I Øst for Jotunfjeldene ligger Heimdalsfjeldene (indtil 1,820 m.); i Syd for Tyensjøen Filefjeld (indtil 1,770 m.), længere mod Syd Hemsedalsfjeldene (Jukuleggen 1,920 m.), Hallingdalsfjeldene med Hallingskarven (1,960 m.), Kirkedørnuten (1,960 m.), Hallingjøkulen (1,990 m.), Vosseskavlen (2,050 m.), m. fl. Toppe. I Syd for Hallingskarven gaar Langfjeldene over i den store Høislette Hardangervidden, hvis Gjennemsnitshøide er 1,250 m., og hvorfra der hæver sig enkelte lavere Aaser og Koller. Søndenfor Hardangervidden fortsættes Langfjeldenes Kjæde med Hardangerfjeldene (Haarteigen i Kinservik, 1,680 m.), Røldalsfjeldene (Nupseggen, 1,730 m.) og Byklefjeldene, der med fine Forgreninger danner Afslutningen paa Langfjeldenes Kjæde. — Af Høisletter mærkes foruden den trondhjemske og Hardangervidden endvidere Oplandenes Høislette mellem Langfjeldene og den sydlige Del af Kjølen. Mellem denne og den trondhjemske Høislette ligger Hummelfjeldet i Tolgen (1,570 m.), Tronfjeldet i Tønset (1,740 m.), Stygfjeldet (1,880 m.) og Jettafjeld i Vaage (1,660 m.). Fra Oplandenes Høislette hæver sig flere betydelige Toppe, bl. a. Ronderne (1,880 m.). Høisletten gjennemskjæres af flere Dalfører og deles derved i tre Hoveddele, Østerdalen, Gudbrandsdalen og Valders. — I Vest for Hardangervidden findes Folgefonfjeldet, en Halvø mellem Hardangerfjorden og Aakrefjorden, paa hvilken ligger den store Snebræ Folgefonnen, hvis Fladeindhold er 280 km.² (ca. 5 Kv.mil) og Høide 1,650 m. I Syd for Hardangervidden strækker Sætersdalsheiene sig, skraanende sydover ud til Lindesnæs. Af disse Fjelde hæver kun faa sig over 940 m. over Havet. Endelig ligger i Øst for Hardangervidden Øvre Thelemarkens Fjelde, hvis høieste Top, Gausta, hæver sig 1,890 m. over Havet. — De ovenfor beskrevne Fjeldgrupper danner et stort Antal Dale, som i de mere vilde Fjeldegne gjennemgaaende er smale og trange, men undertiden antager en mere aaben Karaktér og fremviser større flade Strækninger. Dalene gjennemstrømmes af Elve, hvorpaa Norge er meget rigt, men af hvilke kun faa og selv disse kun paa enkelte kortere Strækninger er farbare, ialfald for større Fartøier, idet dels deres Vandmængde er for liden, dels deres Fald saa stærkt og afbrudt af Fosse, at de ikke kan befares. Af de norske Elve gaar Klarelven, der udspringer af Fæmundsjøen, til Sverige; ligesaa modtager Østre og Vestre Dalelv samt Venern Tilløb fra Norge. Følgende Elve falder i Havet: 1) Enningdalselven, der kommer fra Sverige og falder i Idefjorden. Længde i Norge 12 km. 2) Tista, der udspringer af Flolangensjøen i Næs, løber mod Syd og Vest og ved Fredrikshald falder i Idefjorden. Længde 124 km. 3) Glommen, den skandinaviske Halvøs største Vasdrag, kommer fra Vigelniptjernet i Tydalen, gjennemstrømmer Østerdalen fra Nord mod Syd og falder ved Fredriksstad i Skagerak. Længde 567 km. Af Glommens Bielve mærkes a) Rena, der kommer fra Tyldalen og er 127 km. lang; b) Vormen, som danner Afløb for Mjøsen og er 32 km. lang; den medfører den Vandmasse, som strømmer gjennem Mjøsens Hovedtilløb, Gudbrandsdalslaagen. Denne udspringer fra Lesjeskogvandet paa Dovre, løber mod Sydost gjennem Gudbrandsdalen og er 190 km. lang. 4) Mosseelven, Afløb fra Vandsjøen, 5 km. lang, falder i Kristianiafjorden ved Moss. 5) Akerselven, Afløb fra Maridalsvandet i Nord for Kristiania, gjennemstrømmer Kristiania og falder i Bjørviken; 9 km. lang. 6) Lysakerelven kommer fra Flatevandene paa Krogskoven og falder i Kristianiafjorden vest for Kristiania; Længde 28 km. 7) Sandvikelven kommer ogsaa fra Krogskoven og falder i Kristianiafjorden; 25 km. 8) Lierelven gjennemstrømmer den 17 km. lange Lierdal og falder i Dramsfjorden; 20 km. 9) Dramselven udspringer af Tyrifjorden og falder ved Drammen i Dramsfjorden. Længde 40 km. Gjennem den har følgende Elve Afløb: a) Dokka, b) Røkenelven, c) Randselven, d) Bægna i Valders, 193 km., e) Storelven, 11 km., dannet ved Randselvens og Bægnas Forening, f) Sognedalselven, g) Hallingelven, 186 km., der gjennemløber Hallingdal, h) Simoa, 71 km., i) Skotselven, k) Vestfoselven fra Ekernsjøen. 10) Sandeelven kommer fra en Aasryg syd for Drammen og falder i Sande-

sognsbugten, der gaar ind forbi Holmestrand; 17 km. 11) **Aulielven**, 26 km. lang, falder i Havnen ved Tønsberg. 12) **Numedalslaagen** kommer fra Fjeldsjøen Nordmandslaagen midt paa Hardangervidden, løber mod Ostnordost og Sydsydost gjennem Numedal og falder i Laurviksfjorden strax østenfor Laurvik; Længde 300 km. 13) **Farriselven**, 1 km., kommer fra Farrisvandet, løber gjennem Laurvik og falder i Laurviksfjorden. 14) **Skienselven** kommer fra Nordsjø, løber forbi Skien og falder ved Porsgrund i Frierfjorden; 14 km. lang. Den danner Afløbet for Øvre og Nedre Thelemarkens betydelige Vasdragssystem. De vigtigste til dette System hørende Elve er: a) **Tessungelven** i Attraa Annex til Tinn, 40 km., falder i Tinnsjøen. b) **Maarelven**, løber ud af Maarvandet og falder i Tinnsjøen; 38 km. c) **Gjøsdalselven** udspringer af Gjøsdalsvandet og falder i Tinnsjøen; 30 km. d) **Kvænna** kommer fra Holmevand paa Grændsen af Røldal og Kinservik, løber gjennem Kvænsjøen, Mjøsvandet og en Række andre mindre Indsjøer og falder i Tinnsjøen; Længde 124 km. Kvænna danner det berømte Vandfald **Rjukan**, 245 m. høit. e) **Tinnelven** danner Afløbet for Tinnsjøen og falder i Hitterdalsvandet; Længde 29 km. Den danner **Tinnfossen**, 16 m. høi. f) **Hjertdøla** falder ligeledes i Hitterdalsvandet. g) **Søfdeelven**, 11 km. lang, danner Hitterdalsvandets Afløb til Nordsjø. h) **Silgjordelven**, 102 km. lang, kommer fra Veisingvandet i Syd for Mjøsvandet og falder i Nordsjø. i) **Songa** kommer fra Hellevand i Hardangerfjeldene, løber mod Ostsydost og falder i Nordsjø; Længde 175 km. — Skienselven har som Følge af disse mange Tilløb en betydelig Vandmængde; den er kanaliseret saaledes, at den er farbar fra Porsgrund til den øverste Ende af Hitterdalsvandet paa en Strækning af 73 km. 15) **Bolvikelven** kommer fra Kilevandet i Solum og falder i Frierfjorden; 8 km. 16) **Kammerfoselven**, 80 km., danner Afløb for en Del mindre Vande i Nedre Thelemarken og falder i Kilefjorden vestenfor Kragerø. 17) **Gjerrestadelven** kommer fra Livand i Gjerrestad og falder i Søndeledfjorden; 23 km. 18) **Vegaarelven** kommer fra Vegaarvandet i Vegaarsheiens Herred, falder i Sandnæsfjorden, sydvest for Risør; 30 km. 19) **Nisserelven** kommer fra Sætersdalsheiene, løber gjennem en Række Indsjøer og falder i Arendals Havn, medens en Sidegren falder i Skagerak; 181 km. 20) **Moelven**, 8 km., falder i Lillesandsfjorden. 21) **Topdalselven** kommer fra Bærevand paa Grændsen mellem Sætersdalen og Thelemarken, løber mod Syd og falder i Topdalsfjorden østenfor Kristiansand; 135 km. 22) **Otterelven** kommer fra Sesvandet øverst i Sætersdalen, gjennemløber dette Dalføre i sydlig Retning og falder ved Kristianssand i Skagerak; 226 km. lang. 23) **Søgneelven**, 34 km., falder ved Hølen i Skagerak. 24) **Mandalselven** kommer fra Aaseral og falder ved Mandal i Skagerak; 73 km. 25) **Undalselven** kommer fra Bjelland og falder i Snigfjord østenfor Lindesnæs; 53 km. 26) **Lyngdalselven** kommer fra Hægebostad og falder i Lyngdalsfjorden strax vestenfor Lindesnæs; 68 km.

27) **Kvina** danner Afløb for flere Fjeldsjøer mellem Lister og Mandals Amt og Sætersdalen, er 127 km. lang og falder i Fedefjorden, en Arm af Listerfjorden. 28) **Gylandselven** kommer fra Bakke Herred og falder i Fedefjorden; 23 km. 29) **Aaensire** kommer fra Stovestensvandet i Bykle i Sætersdalen, gaar gjennem Sirevandet og Lundevandet og falder i Nordsjøen; 135 km. 30) **Soggendalselven**, Afløb fra flere Smaavande i Soggendal og Heskestad, falder i Nordsjøen ved Ladestedet Soggendal; 26 km. 31) **Naalevikselven**, Afløb for flere Smaasjøer i Hellelands og Ekersunds Herreder, falder i Naaleviken; 18 km. 32) **Hellelandselven** kommer fra Siredalen og falder ved Ekersund i Nordsjøen; 40 km. 33) **Birkremselven**, ogsaa fra Siredalen, 49 km., falder i Ekerøfjorden. 34) **Ogneelven**, 21 km., falder i Ognebugten. 35) **Haaelven** i Tune og Haa, 28 km. 36) **Fikveelven** falder i Nordsjøen i Nord for Jæderens Rev, 34 km. 37) **Svieelven**, 23 km., falder i Hølefjorden, Stavangerfjordens sydøstligste Arm. 38) **Dyrdalselven** kommer fra Hunvand i Siredalen og falder i Hølefjord; 32 km. 39) **Frafjordelven** falder i Frafjorden, en Arm af Hølefjorden; 28 km. 40) **Espedalselven**, 23 km., falder i Hølefjorden. 41) **Lyseelven** løber mod Sydvest ud i Lysefjorden; 11 km. 42) **Spjodelven**, Udløb for Nedre Tysdalsvand og Bjøreimvandet, 23 km. 43) **Aardals Storelv** kommer fra Sætersdalsheiene og falder i Aardalsfjorden; 45 km. 44) **Fyrriselven**, Afløb for flere Smaasjøer mellem Sætersdalen og Hjelmeland, falder i Jøssefjord; 32 km. 45) **Ulla**, Afløb for flere Smaavande i Byklefjeldene, falder i Jøssefjord; 25 km. 46) **Suldalslaagen** kommer fra Suldalsvandet og udmunder ved Sands Kirke; 70 km. 47) **Slettedalselven** falder i Saudefjorden; 34 km. 48) **Vikedalselven**, Afløb for flere Smaavande mellem Vikedal og Etne, falder i Sandeidfjorden; 23 km. 49) **Etneelven**, 26 km., falder i Etnepollen. 50) **Oddeelven** udspringer paa Røldalsfjeldene og falder ved Odde i Sørfjorden; 28 km. 51) **Tysso** udspringer paa Hardangerfjeldene og løber mod Vest gjennem Ringedalsvandet ud i Sørfjorden; 34 km. Et andet Tilløb til dette Vand danner den bekjendte **Ringedals-** eller **Skjæggedalsfos**, 156 m. høi. 52) **Kinso** kommer fra Hardangerfjeldene og falder i Sørfjorden ved Kinservik Kirke; 34 km. 53) **Eidfjordelven** danner Afløbet for Eidfjordvandet til Eidfjorden, Hardangerfjordens østlige Arm; 2 km. lang. I Eidfjordvandet forenes a) **Veigelven**, som kommer fra Hardangerfjeldene og er 37 km. lang, og b) **Bjoreia**, som kommer fra Hardangervidden og er 34 km. lang; den danner et af Norges største og smukkeste Vandfald, **Vøringsfossen**, 145 m. høi. 54) **Simodalselven** kommer fra Hallingjøkulen og falder i en Bugt af Eidfjorden. 55) **Gravens Vasdrag**, 15 km., løber gjennem Gravensvandet ud i Gravensfjorden, en Gren af Hardangerfjorden. 56) **Tøsselven**, 17 km., falder i Samnangerfjorden. 57) **Bergsdalselven** kommer fra Hamlegrøvandet og er 23 km. lang. 58) **Vosselven**, 19 km., danner Afløb for Vossevangsvandet til Bolstadfjorden. Vossevangsvandet optager a) **Rundalselven** fra

Grændsen mellem Voss og Sogn, 45 km., og b) Opheimselven, 28 km. 59) Exingdalselven i Mo Annex til Hosanger, 40 km. 60) Stenslandelven i samme Sogn falder i Mofjorden; 34 km. 61) Flaamselven kommer fra Hallingskarven og falder i Aurlandsfjorden; 34 km. 62) Aurlandselven kommer fra Vargebræen og falder i Aurlandsfjorden; 40 km. 63) Lærdalselven dannes i Borgund Annex til Lærdal og falder i Lærdalsfjorden; 34 km. 64) Utla kommer fra Jotunfjeldene og falder i Aardalsfjorden, Sognefjordens østligste Arm; 51 km. 65) Koldedøla, der falder i Utla i Nærheden af Gaarden Vetti i Aardal, danner Norges høieste Vandfald, den storartede Vettisfos, 260 m. i lodret Fald. 66) Fortunelven kommer fra Lomsfjeldene og falder i Lysterfjorden; 34 km. 67) Jostedalselven kommer fra Styggevandet mellem Lomsfjeldene og Jostedalsbræen og falder i Lysterfjorden; 45 km. 68) Hafslos Vasdrag kommer fra Jostedalsbræen og falder i Sogndalsfjorden; 28 km. 69) Sogndalselven kommer ligeledes fra Jostedalsbræen og falder i Sogndalsfjorden; 20 km. 70) Gaula, Afløb for flere Vande paa den vestre Skraaning af Jostedalsbræens Fjelde, falder i Dalsfjorden; 51 km. 71) Førdeelven udspringer af Jølstervandet og løber mod Vest til Førdefjorden; 45 km. 72) Bredeimselven udspringer af Bredeimsvandet og falder i Gloppenfjorden; 43 km. 73) Aaldens Vasdrag danner Aaldenvandenes Afløb og falder i Nordfjord; 32 km. 74) Loenselven er Afløbet for det nær Lodalskaupen liggende Loensvand og falder i Nordfjord; 32 km. 75) Strynselven er Afløbet til Nordfjord fra Strynsvandet; 34 km. 76) Hornindelven, 51 km., Udløbet for Hornindalsvandet til Eidsfjorden. 77) Vanelven kommer fra Grændsen mellem Nordfjord og Søndmøre og falder i Vanelvfjorden; 20 km. 78) Sunelven udspringer ligeledes paa Amtsgrændsen og falder i Sunelvfjorden; 19 km. 79) Geirangerelven kommer fra et lidet Vand paa Grændsen mellem Søndmøre og Gudbrandsdalen og falder i Geirangerfjorden; 17 km. 80) Herdalselven falder i Norddalsfjorden og er 29 km. lang. 81) Tafjordelven, 34 km., falder i Bunden af Norddalsfjorden. 82) Valdalselven kommer fra Romsdalsalperne og falder i Norddalsfjorden; 36 km. 83) Rauma danner det nordvestlige Afløb for Lesjeskogvandet og falder i Romsdalsfjorden mellem Strandstederne Veblungsnæs og Næs; 62 km. 84) Aura kommer fra Lesje, gjennemløber Eikisdalsvandet og falder i Langfjorden; 61 km. 85) Øxendalselven falder i Sundalsfjorden og er 23 km. lang. 86) Lilledalselven kommer fra Tørbodvandet, nord for Aursjøen, og falder i Sundalsfjorden; 34 km. 87) Driva kommer fra Snehætten, løber mod Øst og Nord, senere mod Vest og Nordvest og falder ved Sundalsøren i Sundalsfjorden; 110 km. 88) Surna udspringer i det nordøstligste af Romsdals Amt og falder ved Surendalsøren i Surendalsfjorden; 52 km. 89) Bæverelven, 19 km., falder i Bæverfjorden, en Gren af Surendalsfjorden. 90) Hevneelven, 30 km. lang, falder i Hevnefjorden. 91) Gjelmelven, 23 km. lang, falder i Ørkedalsfjorden. 92) Orka kommer fra store Orkelsjø i Opdal, løber mod Øst, derpaa mod Nordnordvest og falder ved Ørkedalsøren i Ørkedalsfjorden; 153 km. 93) Budvikelven, Afløb for flere Smaavande i Melhus Herred, falder i Budvikfjorden, en Arm af Ørkedalsfjorden; 19 km. 94) Gula udspringer paa den nordlige Skraaning af Storskarven, løber mod Vestnordvest og Nord gjennem Guldalen og falder i Budvikfjorden; 125 km. 95) Nidelven, fra sit Udspring af Selbosjøen 28 km., falder ved Trondhjem i Trondhjemsfjorden; den danner de smukke Lerfosse. 96) Stjørdalselven kommer fra Skurdalssjøen i Sverige, løber mod Vest og falder ved Stjørdalshalsen i Trondhjemsfjorden; 68 km. 97) Værelven kommer fra Indsjøen Væran ved Rigsgrændsen og falder ved Værdalsøren i Trondhjemsfjorden; 56 km. 98) Lexdalselven kommer fra Lexdalsvandet og falder i Beitstadfjorden; 30 km. 99) Stenkjærelven dannes af den 42 km. lange Aagnaelv og Snaasenelven (90 km.) og falder ved Stenkjær i Beitstadfjorden; 93 km. 100) Skougdalselven løber gjennem Rissen og falder i Trondhjemsfjorden; 45 km. 101) Aafjordens Vasdrag dannes af Norddalselven og Stordalselven (49 km.) og falder i Aafjorden. 102) Finvoldelven kommer fra Finvoldvandet i Fosen og falder i en Arm af Namsenfjord; 25 km. 103) Flatselven, Afløb for flere mindre Vande, falder i Namsenfjord; 25 km. 104) Bangselven kommer fra Bangsjøerne mellem Sævik og Snaasen; 51 km. 105) Namsenelven kommer fra Namsenvandet ved Foden af store Børgefjeld, løber mod Sydvest og Vest gjennem Namdalen og falder ovenfor Namsos i Namsenfjord; 138 km. 106) Salselven, 34 km., danner Udløbet for Salsvandet i Kolvereid. 107) Rosendalselven kommer fra Høland, falder i Indre Foldenjord; 29 km. 108) Vefsenelven udspringer paa Østsiden af store Børgefjeld og falder i Bunden af Vefsenfjorden; 97 km. 109) Fustelven kommer fra Fustvandet i Vefsen og falder i Vefsenfjorden; 32 km. 110) Drevja falder ligeledes i Vefsenfjord; den er 28 km. 111) Røselven danner Afløb for Røsvandet og falder i en Arm af Ranenfjord; 40 km. 112) Græsvalselven kommer fra Græsvandet ved Foden af Oxtinderne og falder i en Arm af Ranenfjord; 32 km. 113) Ranenelven eller Dunderlandselven udspringer paa Grændsen mellem Saltens og nordre Helgelands Fogderier og falder i Bunden af Ranenfjord; 68 km. 114) Beierelven udspringer fra Svartisen og falder i Beierfjorden; 45 km. 115) Saltelven kommer fra den sydøstligste Del af Saltdalen og falder i Skjærstadfjorden; 73 km. 116) Vatnbygdens Vasdrag dannes af flere smaa Indsjøer, som er indbyrdes forbundne, og falder gjennem et kort Udløb i Skjærstadfjorden; 39 km. 117) Sagvandenes Vasdrag dannes paa lignende Maade og falder i Sagfjorden; 34 km. 118) Forselven er Udløb for en Række Vande i Ofoten og Lødingen til Ædfjorden; 23 km. 119) Elvegaardselven udspringer i Sverige og falder i en Arm af Ofotfjorden; 56 km. 120) Salangselven udspringer paa Grændsefjeldene og falder i Salangen; 47 km. 121)

Maalselven dannes ved Sammenløbet af Bardoelven og Divielven og falder i Malangen; Længden fra Sammenløbet er 31 km. Bardoelven kommer fra Altevandet og er til Sammenløbet 62 km. lang; Divielven udspringer paa Rigsgrændsen og er 90 km. lang. 122) Mortensdalselven kommer fra Rigsgrændsen og falder i Lyngenfjorden; 45 km. 123) Omasielven kommer fra Fjeldsjøen Koltajavre og falder i Lyngenfjorden; 56 km. 124) Skibotnelven kommer fra en Del Smaavande paa Grændsen mod Sverige og Rusland og falder ved Skibotn i Lyngenfjord; 73 km. 125) Kaafjordelven udspringer fra Kolasjavre paa den russiske Grændse og falder i Kaafjorden; 48 km. 126) Reisenelven kommer fra Grændsen af Kautokeino og Rusland og falder i Nordreisen; 113 km. 127) Altenelv udspringer i Kautokeino og løber mod Nord ud i Altenfjord; 160 km. 128) Staburselven kommer fra Vouriduoddars Vestskraaning og falder i Porsangerfjorden; 62 km. 129) Laxelven kommer fra Vouriduoddars Østskraaning, løber mod Syd, derpaa mod Øst og Nord og falder i Porsangerfjorden; 56 km. 130) Lottejokka eller Brændelven kommer fra Gaggajavre og falder i Porsangerfjorden; 50 km. 131) Børselven dannes af to forskjellige Elve, hver ca. 68 km. lang, og falder fra Øst i Porsangerfjorden. 132) Matsjokka, to Elve, som hver er ca. 45 km. lange og forenes ved sit Udløb i Laxefjorden. 133) Tanaelven dannes af Anarjokka, der kommer fra Syd, og Karasjokka, der kommer fra Vest. Begge udspringer i Karasjok; deres Længde er resp. 100 og 90 km.; Tanaelvens Længde fra Foreningspunktet er 190 km. Tanaelven danner paa en længere Strækning Grændsen mod Rusland. 134) Neidenelven kommer fra russisk Lapland og falder i Kjøfjorden, en Bugt af Varangerfjorden; 79 km., hvoraf kun 17 km. i Norge. 135) Patsjokka eller Pasvikelven kommer fra Enaresjøen i russisk Lapland og falder i Klosterfjorden, en Arm af Varangerfjorden; 124 km., hvoraf kun 5 km. i Norge; ellers danner Elven paa en længere Strækning Grændsen mod Rusland. 136) Jakobselven er den sidste Grændseelv mod Rusland; den er 28 km. lang. — Af Indsjøer findes i Norge et stort Antal, men de er næsten alle smaa og langstrakte og kan betragtes som Udvidelser af Elveløbene. Den største af dem er Mjøsen i Hedemarkens og Kristians Amter; den er 99 km. lang og kun paa Midten af nogen betydeligere Brede; Fladeindholdet er 364 km². (ca. $2^6/_7$ norske Kv.mil). Røsvandet i Nordland, hvis Længde angives til 34 km. og Fladeindhold til 287 km²., er aldrig nøiagtig opmaalt og er saaledes maaske betydelig mindre. Fæmundsjøen i Østerdalen er 58 km. lang og har et Fladeindhold af 202 km².; Randsfjorden i Hadeland og Land er 73 km. lang og har et Fladeindhold af 131 km².; Tyrifjorden paa Ringerike er 21 km. lang og 131 km². stor; Øieren paa Nedre Romerike er 30 km. lang og 94 km². stor. Af de thelemarkske Indsjøer er Nordsjø 28 km. lang og har en Overflade af 57 km².; Hiterdalsvandet er 20 km. langt og 15 km². stort, Tinnsjøen 34 km. lang og 52 km². stor, Mjøsvandet 35 km. langt og 50 km². stort, Bandaksvandet 27 km. langt og 26 km². stort, Totakvandet 24 km. langt og 37 km². stort, Nisservandet 36 km. langt og 74 km². stor, Fyrrisvandet 27 km. langt og 54 km². i Udstrækning. Hornindalsvandet i Nordfjord har en Længde af 26 km. og et Fladeindhold af 57 km²., Selbosjøen i Strinden og Selbo Fogderi en Længde af 29 km. og et Fladeindhold af 55 km²., Snaasenvandet paa Inderøen en Længde af 36 km. og et Fladeindhold af 78 km². Altevand i Tromsø Amt er 68 km. langt og har et Fladeindhold af 220 km². — Det er allerede ovenfor sagt, at Norge foruden et Fjeldland ogsaa i særlig Grad er et Kystland; Kystlinien har en Længde af 1,800 km., naar der ikke tages Hensyn til Fjordene; men da disses Antal er meget stort og flere af dem er af en betydelig Størrelse, bliver den virkelige Kystudstrækning flere Gange saa stor. De betydeligste Fjordsystemer er: Kristianiafjorden, der ved Den Færder gaar ind fra Skagerak ret mod Nord til Kristiania og fortsættes af Bundefjorden der gaar mod Sydsydost; en Gren af den er Dramsfjorden. Bukkenfjorden gaar ind fra Nordsjøen ved Stavanger og deler sig i en Mængde Grene, hvoraf mærkes den trange Lysefjord. Hardangerfjorden skjærer ind mod Nordost og forgrener sig inderst inde; dens østligste Gren er Eidfjorden, den sydligste Sørfjorden, som gaar ret i Syd til Odde. Sognefjorden gaar ind mod Øst i Nordre Bergenhus Amt og deler sig ligeledes i mange Arme, hvoraf den inderste, Lysterfjorden, gaar mod Nord og Nordost. Længere mod Nord gaar Søndfjord og Nordfjord ind. Paa Søndmøre findes Storfjorden, som forgrener sig i et System af trange Fjorde, der udbreder sig gjennem næsten hele Fogderiet. Nordenfor de romsdalske og nordmørske Fjorde gaar Trondhjemsfjorden ind mod Sydost og Øst, bøier derpaa mod Nordost og fortsættes i Beitstadfjorden. Namsenfjorden gaar ind til Namsos. Vestfjorden kaldes den store Havbugt i Retning fra Sydvest mod Nordost mellem Nordlands Fastland og Lofotens Øgruppe; fra Vestfjorden gaar igjen Skjærstadfjorden, Folden, Tysfjorden, Ofoten m.fl. ind i Nordland. I Tromsø Amt er de vigtigste Fjorde Malangen, Balsfjorden, Ulfsfjorden, Lyngenfjorden og Kvænangfjorden; i Finmarken skjærer Altenfjorden, Porsangerfjorden, Laxefjorden og Tanafjorden ind fra Nord mod Syd, Varangerfjorden fra Øst mod Vest. — Langs Kysterne strækker sig lige fra den svenske Grændse til Nordkap et saagodtsom sammenhængende Belte af større og mindre Øer, Holmer og Skjær, Skjærgaarden. Mellem denne og Fastlandet kan Fartøierne lægge sine „indenskjærs" Ruter. Jæderen og Østfinmarken er de eneste Dele af hele Landets Kyst, hvor der ingen Skjærgaard findes. Øernes og Holmernes Antal gaar op til flere tusen, hvoraf ca. 1160 er stadig beboede. De største af Øerne er Bømmeløen, Tysnæsøen, Stordøen og Store Sartor i Søndre Bergenhus Amt, Sulen, Bremangerland og Vaagsø i Nordre Bergenhus Amt, Gurskø og Hareidland paa Søndmøre, Smølen paa Nordmøre, Hiteren og Frøien i Søndre Trondhjems Amt, Lofoten og Vesteraalens store Øgruppe, af hvilken de betydeligste er Hindø, Norges største Ø, 2,238

km². (40 geogr. Kv.mil), Øst- og Vestvaagøerne, Langø og Andø, endvidere Senjen, Kvalø m. fl. i Tromsø Amt og Sørøen, Stjernøen, Seiland, Kvalø og Magerø i Finmarken. — Norges Klima er i det hele taget mildere end i noget andet Land, der har den samme Afstand fra Ækvator. Langs Kysterne og paa Øerne hersker der et mildt, fugtigt Kystklima med mindre varme Somre og mindre kolde Vintre; i det indre af den sydlige Del af Landet har man Oplandsklima med strenge Vintre og milde Somre. At Klimatet for et saa nordligt Land er saa mildt, skyldes Golfstrømmen, hvis opvarmede Vandmasser beskyller Norges nordlige Kyster. Kun i Høifjeldsegnene og i det indre af Finmarken samt paa et Sted ved Varangerfjorden har man fundet en aarlig Middeltemperatur under 0°; den høieste aarlige Middeltemperatur, 7° 30′ C., har den yderste Kystlinie fra Lister til Sognefjorden. Sommerens Middeltemperatur er høiest i Østlandets Oplandsdistrikter og i Indre Sogn (Juli over 16°) samt i Hardanger (ca. 16°), lavest ved Kysten i Finmarken (8.8°) og paa Røraas (6.9°). Temperaturvexlingen er størst inde i Landet (over 30° i Finmarken, over 25° i det indre af det søndenfjeldske Norge), mindst ved Kysten (11° ved Kysten i Romsdals Amt). Hvad Ydergrændserne for Varme og Kulde angaar, da har man paa Østlandet og i det indre af Finmarken undertiden en Sommervarme af 30°, ved Vestkysten af ca 25°; om Vinteren hender det jevnlig i Østerdalen og det indre af Finmarken, at Kviksølvet fryser (— 40° C.). Til nærmere Belysning af Temperaturforholdene hidsættes følgende tabellariske Oversigt over Aarstemperaturens Gjennemsnit paa efternævnte Steder:

	Grader:		Grader:
Vardø	+ 0.8	Flesje	+ 6.3
Fruholmen (Finmarken)	+ 1.9	Hellisø	+ 7.3
Alten	+ 0.9	Bergen	+ 6.9
Tromsø	+ 2.2	Ullensvang (Hardanger)	+ 7.1
Andenæs (Lofoten)	+ 3.6	Utsire	+ 6.9
Bodø	+ 3.6	Skudesnæs	+ 7.1
Ranen	+ 2.9	Lister	+ 7.4
Brønø	+ 4.6	Lindesnæs	+ 6.8
Villa (ved Foldenfjorden)	+ 6.5	Mandal	+ 6.6
Ytterøen	+ 5.0	Oxø	+ 6.9
Kristianssund	+ 6.2	Torungen	+ 7.1
Ona	+ 6.8	Sandøsund	+ 6.6
Aalesund	+ 6.7	Kristiania	+ 5.2
Florø	+ 6.6	Dovre	+ 0.3
		Granheim	+ 1.6

Havets Temperatur paa Overfladen er ved de norske Kyster næsten overalt over 0°, i Dybet endnu høiere. Kun endel af de indre Fjorde fryser til om Vinteren. Mængden af Vanddampe i Luften er altid større ved Kysten end i det indre af Landet; ved Finmarkens Kyst er Luftens Fugtighed størst; i Vardø er den saaledes om Sommeren 86 pCt., medens den i Kristiania kun er 60 pCt. Skydækket er tættest i Finmarken, hvor man regner 1 klar Dag paa 3 overskyede (Vardø); Sommermaanederne er i Gjennemsnit noget klarere end Vintermaanederne. Nedbørden er rigeligst paa Vestkysten; her er Regnhøiden aarlig mellem Sognefjorden og Stat over 2,000 mm., i Bergen 1,800 og i Skudesnæs 1,100 mm. Nordenfor har Aalesund 1,150 mm. og Lofoten 1,600. Hvor meget mindre Nedbørd der falder paa Østlandet, kan sees af, at Aarets Regnmængde i Kristiania kun er 540 mm. og paa Dovre 330 mm. Paa Vestkysten er det om Høsten og Vinteren, paa Østlandet i August, at den meste Nedbørd falder. Følgende Steders aarlige Regnmængde hidsættes efter de sidste Opgaver:

	mm.		mm.
Bodø	834	Skudesnæs	1,091
Brønø	839	Mandal	1,185
Ytterøen	579	Sandøsund	582
Aalesund	1,090	Kristiania	671
Florø	1,873	Dovre	340
Bergen	1,722		

Vindene er om Vinteren i alle Landets Dele for en fremherskende Del Landvinde, som enten blæser ret ud ad Dalene og Fjordene eller stryger langs Kysten med Landet til Høire. Derimod er om Sommeren Sjøvinde hyppigst; de blæser gjerne langs Kysten med Landet til Venstre. I Kystdistrikterne er Vindens Styrke gjennemsnitlig meget større end inde i Landet, ligesom der om Vinteren ved Kysten forholdsvis sjelden er Vindstille; omvendt er det om Sommeren, da der er mere stille ved Kysten end inde i Landet. Stærkere Storme forekommer næsten udelukkende ved Kysten; deres Retning er hyppigst fra Sydvest, dernæst fra Vest og Nordvest. — Tordenveir er forholdsvis ikke hyppigt i Norge og forekommer næsten blot om Sommeren, ialfald i den østlige Del af Landet; paa Vestkysten og i Nordland optræder der undertiden Tordenveir om Vinteren, og det er da meget stærkt og farligt paa Grund af, at Skyerne hænger lavt. — Jordbunden i Norge er forholdsvis ikke meget frugtbar. Af Landets hele Overflade er store Strækninger Høifjeld næsten eller aldeles uden Spor af Plantevext; kun i Dalene og de forholdsvis faa og lidet udstrakte Sletbygder er Jordbunden skikket til Dyrkning, og Jordsmonnet er her paa flere Steder godt. Man regner, at af hele Landets Areal er kun ca. 2,700 km². (ca. 48 geogr. Kv.mil) dyrket Land; det dyrkbare, men udyrkede Land er vistnok meget større end dette Tal, saa at der er Rum for en betydelig Udvidelse af Dyrkningen, men det udyrkbare Areal er dog, naar alt medtages, overveiende. Skovene indtager efter Beregning et Areal af ca. 64,000 km². (ca. 1,153 geogr. Kv.mil), den naturlige Eng (fraregnet Sæterbeiterne) af 12,000 km². (ca. 216 Kv.mil. Myrstrækningerne er forholdsvis lidet betydelige. Af Mineralprodukter frembyder Norge et stort Antal, og flere af dem er eller kan blive Gjenstand for Bergverksdrift. Af ædle Metaller findes Guld sporadisk i Finmarkens Elveleier og i Eidsvold m. fl. St., men dets ringe Mængde har gjort, at den forsøgsvise Drift af disse Forekomster ikke har kunnet lønne sig. Derimod forekommer Sølv i ikke ringe Mængde ved Kongsberg, hvor der drives Gruber for Statens Regning. I de senere Aar er der ogsaa opdaget lovende Sølvforekomster i Nordland. Kobber udvindes paa flere Steder, navnlig ved Røraas og Vigsnæs, og er af fortrinlig Godhed. Jern er ligeledes paa flere forskjellige Steder Gjenstand for Bergverksdrift, og det ved de norske Jerngruber vundne Produkt staar ved Siden af det svenske som det bedste i Verden. Af andre

mineralske Produkter, der er Gjenstand for industriel Udnyttelse, forekommer bl. a. Kobolt, Svovlkis, Marmor og andre Sorter Kalksten samt i mængdevis andre nyttige Stenarter, navnlig paa mange Steder prægtig Granit. — Planteverdenen er, som naturligt maa være i et saa langt mod Nord liggende Land, ikke særdeles yppig eller rig paa Arter; imidlertid gjør det forholdsvis milde Klima, at alle Planter i Norge trives meget længere mod Nord end i noget andet mellem de samme Bredegrader beliggende Land paa Jorden. Hovedmassen af Landets Skove bestaar af Furu og Gran; dertil kommer adskillig Løvskov, som hovedsagelig bestaar af Birk. Bøg forekommer kun paa et enkelt Sted (ved Laurvik) vildtvoxende i saadan Mængde, at den danner Skov. Med Egen er dette intetsteds Tilfældet. Af andre Løvtræer er Or, Asp, Rogn, Hæg, Løn og Ask de hyppigste i vild Tilstand; af mindre Træer og Buske findes Hassel, mange forskjellige Pilarter m. m. samt Ener, der gaar høit tilfjelds. Skovgrændserne kan fremstilles saaledes: Granen gaar i det sydlige Norge til en Høide af 930 m. over Havet, paa Dovres Sydskraaning til 800 à 900 m., i Trondhjems Stift til 500 à 650 m. og i Finmarken til 200 m. over Havet; Furen gaar gjennemgaaende ca. 80 à 100 m. høiere tilfjelds end Granen og tillige længere mod Nord end denne. Paa den 70de Bredegrad har man i Alten ordentlige Furuskove, hvor Træerne naar en Høide af 18 m. Birken gaar derimod høiere end noget af Bartræerne (950—1,000 m. over Havet). Der, hvor den almindelige Birk ophører, erstattes den paa Høifjeldet af Dvergbirken, et ofte buskformet lidet Træ, der dog aldrig naar Mandshøide; sammen med denne danner i disse høitliggende Trakter Vidje og Ener den mere fremtrædende Plantevext. Endnu høiere end nogen af disse Buske gaar flere Lyngarter, Græsarter og Lav, hvilken sidste danner Slutledet i Høifjeldsvegetationen. — Af Planter med spiselige Frugter voxer forholdsvis ikke mange vildt i Norge. Æbletræet forekommer i vild Tilstand, men dets Frugt er da uspiselig; derimod findes Bærbuske som Ribs, hvis Bær i vild Tilstand vistnok er sure, men dog spiselige, endvidere mange Arter Bærlyng (Blaabær, Skintryter, Tytebær, Tranebær m. fl.), Jordbær, Bringebær og Bjørnebær samt Multer, der især for de nordlige Landsdele er af stor Vigtighed, da de i masseviis indsamles og sendes til alle Egne af Landet. Af Græsarter, som afgiver et godt Kvægfoder, voxer mange og fortrinlige vildt og danner udmærkede Beiter. Af Blomsterplanter, der paa Grund af sin Skjønhed egner sig til Dyrkning som Prydplanter, findes ikke mange; dog forekommer bl. a. flere smukke Aurikelarter. Den eiendommelige Fjeldflora har mange smukke Planter at opvise, der udmærker sig ved store, rentfarvede Blomster. — Dyreverdenen er endnu rigere paa Arter end Planteverdenen. Af større firføddede vilde Dyr er Antallet sunket meget, saa at de vigtigste af dem nu paa de fleste Steder er sjeldne. Elgen, Europas største Landdyr, forekommer i de sydøstlige Dele af Landet, og dens Udryddelse søges nu hindret ved strenge Fredningsbestemmelser. Af andre Dyr henhørende til Hjorteslægten findes Kronhjorten, hovedsagelig paa nogle Øer ved Vestkysten, samt især Renen, der holder til paa Høifjeldene og er Norges vigtigste firføddede Jagtvildt. Foruden disse madnyttige vilde Pattedyr er Haren det eneste, der er Gjenstand for Jagt. Derimod jages flere større Rovdyr, for hvis Udryddelse der er sat Præmie, saaledes Bjørn, Ulv, Gaupe, Jerv og Ræv; disse Dyrs Hud afgiver derhos værdifuldt Pelsverk. Af mindre Rovdyr findes flere Arter Maar og Oter, samt Røskat. Flaggermus forekommer almindelig i den sydlige Del af Landet. Til Skadedyrene maa ogsaa regnes de i Norge som overalt forekommende Mus og Rotter samt Lemænen, som lever paa Høifjeldene og til visse Tider, med længere Aarrækkers Mellemrum, vandrer ned i Dalene i uhyre Skarer, ødelæggende alt, hvad de kan overkomme af Plantevext. Til de i Norge sjelden forekommende Pattedyr hører Bæveren, som nu kun findes paa et Par Steder og strengt fredes. Af Havpattedyr findes ved Kysterne Masser af Sæl og Hval. Fugleverdenen har at opvise en stor Mængde madnyttige Arter, saasom Tiur, Aarfugl, Hjerpe, Rype, Vildænder og Gjæs, Sneppe, Trost o. s. v.; Rovfuglene repræsenteres af Kongeørnen, Hav- og Fiskeørnen samt forskjellige Arter af Høge, Falke og Ugler. Sjøfuglene danner et meget vigtigt Led af Norges Dyreverden, naturligvis især i Kystdistrikterne og nordpaa; flere af dem lever selskabelig i store Kolonier (Æg- og Dunvær, s. d.), hvor de opsøges og fanges eller berøves Æggene, Edderfuglene ogsaa den Dun, hvormed de forer sine Reder. Edderfuglen er derfor meget vigtig for de nordlige Landsdele og Gjenstand for Fredning. Af de mindre Fugle findes ikke faa Arter; de fleste af dem er Trækfugle, som indfinder sig om Vaaren for at forplante sig og om Høsten igjen forlader Landet for at søge til sydligere Egne. Af Krybdyr findes udelukkende smaa, og Arternes Antal er kun fem. Den eneste giftige Slange er Hugormen. Fisk forekommer i Mængde langs Kysterne saavelsom i næsten enhver nogenlunde betydelig Elv og Indsjø. Af de Saltvandsfiske, som indfinder sig ved Kysterne og i Fjordene, er Torsken og Silden uden Sammenligning de vigtigste, da de er Gjenstand for Fangst og Udskibning i masseviis; dernæst kommer Sei, Lange, Brosme, Hvitting, Kolje, Makrel, Flyndre, Aal o. s. v. Forskjellige Haiarter fiskes for Leverens Skyld, hvoraf der koges Tran. Af Ferskvandsfiske forekommer især flere Arter af Laxeslægten, saaledes Lax og Ørret, endvidere Røe, Gjedde, Lakesild m. fl. Af de Led- og Bløddyr, som er Gjenstand for Fangst, forekommer Hummer, Krabbe og Ræker paa flere Steder langs Kysten i Mængde, endvidere Østers og Blaaskjæl; Perlemuslinger findes paa enkelte Steder i Elvene, og de deri indeholdte Perler kan tildels være ganske store og værdifulde. — Norges Befolkning bestaar hovedsagelig af Nordmænd, der danner en Gren af den germaniske Folkestamme og er nærmest beslægtet med Svensker og Dansker. Det er et i Almindelighed storvoxet, stærkt og seigt Folkefærd, arbeidsomt og udholdende. Af den ved Folketællingen 1875 fundne Folkemængde var 1,481,026 Personer Landbefolkning og 332,398 Personer Bybefolkning; 5,429 Personers Hjemsteder var ikke opgivne. Det sees heraf, at Landbefolkningen i Norge er aldeles overveiende og

over firedobbelt saa talrig som Bybefolkningen. Folkemængdens Bevægelse kan sees af følgende statistiske Tabeller:

Folkemængde ved Tællingerne:

	Mennesker.		Mennesker.
1801	883,038	1855	1,490,047
1835	1,194,827	1865	1,701,756
1845	1,328,471	1875	1,818,853

Efter den fra det statistiske Centralbureau udgivne statistiske Aarbog hidsættes følgende summariske Oversigt over Folkemængden i Midten af efternævnte Aar:

	Mennesker.		Mennesker.
1851	1,409,000	1866 . . .	1,707,200
1852	1,425,000	1867 . . .	1,716,600
1853	1,440,000	1868 . . .	1,725,100
1854	1,457,000	1869 . . .	1,731,400
1855	1,479,000	1870 . . .	1,737,400
1856	1,501,000	1871 . . .	1,746,800
1857	1,521,000	1872 . . .	1,757,100
1858	1,543,000	1873 . . .	1,770,000
1859	1,570,000	1874 . . .	1,787,100
1860	1,596,000	1875 . . .	1,807,800
1861	1,614,000	1876 . . .	1,829,200
1862	1,627,000	1877 . . .	1,852,500
1863	1,646,000	1878 . . .	1,878,200
1864	1,668,000	1879 . . .	1,903,600
1865	1,690,000	1880 . . .	1,921,000[1])

Tilvexten i Befolkningen beløb sig for hvert af de ovenfor anførte 30 Aar til:

1851	18,340	1861	10,449	1871	10,344
1852	14,797	1862	15,767	1872	10,348
1853	13,771	1863	23,128	1873	15,053
1854	20,757	1864	20,513	1874	19,386
1855	22,649	1865	23,246	1875	22,053
1856	21,128	1866	10,872	1876	20,643
1857	19,137	1867	7,846	1877	26,099
1858	25,764	1868	9,217	1878	25,149
1859	27,449	1869	3,430	1879	25,777
1860	25,128	1870	8,500	1880	8,911[1])

At den paafaldende ringe Forøgelse af Folkemængden i Slutningen af Sextiaarene samt i 1880 ikke skrev sig fra et abnormt lidet Antal af Fødsler eller stort Antal af Dødsfald, vil vise sig af følgende Opgave over de levende Fødtes og de Dødes Antal i de 30 her medtagne Aar:

	Levende Fødte.	Døde.		Levende Fødte.	Døde.
1851	44,899	24,092	1866	54,510	28,993
1852	44,219	25,565	1867	51,348	31,708
1853	46,039	26,391	1868	51,661	31,737
1854	49,896	23,362	1869	49,458	29,534
1855	49,438	25,362	1870	50,434	28,120
1856	48,311	25,357	1871	51,080	29,567
1857	50,198	26,017	1872	52,271	29,172
1858	51,671	24,796	1873	52,981	29,828
1859	54,556	26,738	1874	54,928	32,452
1860	53,074	27,398	1875	56,358	33,964
1861	49,546	31,493	1876	58,230	34,356
1862	52,190	32,502	1877	58,855	31,354
1863	53,905	31,076	1878	58,408	29,528
1864	53,158	29,692	1879	60,917	28,616
1865	53,939	28,066	1880	58,862	30,532[1])

1) Opgaven for 1880 kun foreløbig.

Aarsagen til den ringe Forøgelse af Folketallet i 1867—73 og 1880 ligger derimod i, at Udvandringen da antog meget store Dimensioner. I 1851 udvandrede der kun 2,640 Personer, og i de paafølgende Aar til og med 1865 oversteg Udvandrernes Antal kun undtagelsesvis 6,000 (6,050 i 1853, 6,480 i 1857, 8,900 i 1861). Derimod steg Tallet stærkt i 1866 og vedblev at være usædvanlig stort til og med 1873, hvilket kan sees af følgende Oversigt over de Udvandredes Antal i efterfølgende Aar:

1866	15,455	1870	14,838
1867	12,829	1871	12,276
1868	13,211	1872	13,865
1869	18,070	1873	10,352

Med 1874 indtraadte en stor og pludselig Nedgang i Emigranternes Antal, som det nævnte Aar var 4,601 og senere holdt sig under 5,000 indtil 1879, da det steg til 7,608; i 1880[1]) var det større end nogensinde før, nemlig 20,212. Den betydelige Udvandring er meget langt fra at opveies af Indvandringen, der neppe kan anslaaes til 2,000 om Aaret. — De ovenfor opgivne Data over Folkemængdens Bevægelse omfatter samtlige Landets Indbyggere uden Hensyn til Nationalitet. Vi skal her give en Oversigt over Indbyggernes Nationalitetsforhold ved Tællingen 1875. Følgende Antal Personer var fødte i efternævnte Lande:

Norge	1,769,550
Sverige	29,340
Danmark	2,205
Finland	2,709
Tyskland og Østerrige . . .	1,532
England	518
Rusland	242
Nordamerika . .	236
Andre Lande . . .	568

Med Hensyn til Race var Forholdet følgende:

Kvæner (Finner)	var	7,594
Lapper	„	15,718
Norsk-Kvænske .	„	2,610
Norsk-Lappiske .	„	1,762
Kvænsk-Lappiske	„	1,089

— Ved at tage i Betragtning Forholdet mellem Fødsler og Dødsfald (se Tabellen 1ste Spalte) vil man med Lethed kunne beregne, hvor stort Overskuddet af de førstnævnte til enhver Tid har været over de sidstnævnte. Dette Overskud er gjennemsnitlig = 1.38 % af Landets Befolkning, hvilket Procentantal er forholdsvis meget betydeligt. Grunden til dette heldige Forhold ligger imidlertid ikke i Befolkningens større Frugtbarhed og et deraf følgende overordentlig stort Antal af Fødsler i Forhold til Folkemængden. Fødslernes Antal, 3.14 % af Folkemængden, er mindre end i mange andre europæiske Lande og mindre end Gjennemsnittet for hele Europa (3.8 %). Aarsagen til det store Overskud af Fødte over Døde maa derfor søges i den Omstændighed, at Dødeligheden er betydelig mindre i Norge end i noget andet europæisk Land. Dødelighedsprocenten gaar nemlig kun op til 1.76 % aarlig, medens den i de fleste andre civilicerede Lande er 2, 2½ til 3 %. Navnlig blandt nyfødte Børn er der i Norge en paafaldende liden Mortalitetsprocent, hvilket skriver sig fra den gjennemgaaende herskende Skik, at Mødrene selv ammer sine Børn. — I efternævnte Femaarsperioder døde aarlig følgende Antal Personer paa hvert 1,000 Indbyggere i de tilføiede Aldersklasser:

1) Opgaven for 1880 kun foreløbig.

Døde for hvert 1000 Indbyggere.

	0—10 Aar.		11—20 Aar.		21—30 Aar.		31—40 Aar.		41—50 Aar.		51—60 Aar.		61—70 Aar.		71—80 Aar.		81—90 Aar.		91—100 Aar.	
	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Mandkjøn.	Kvindekjøn.
1816—20	35.6	30.8	4.8	4.1	7.6	6.5	8.6	8.7	12.2	11.1	20	17	38	34	72	70	154	144	246	284
1821—25	31.5	27.9	4.5	4.3	8.1	6.4	8.4	8.5	12.7	10.9	20	16	37	33	76	70	146	146	304	290
1826—30	31.0	27.3	4.3	4.0	7.9	6.2	8.7	8.5	12.0	10.6	21	16	38	34	80	78	172	178	324	312
1831—35	30.7	27.1	4.7	4.3	8.6	6.6	11.1	9.7	14.4	12.3	24	19	43	36	92	84	184	182	300	316
1836—40	29.0	25.4	4.9	4.6	9.1	6.6	11.6	10.0	16.3	13.5	25	19	47	39	96	88	192	188	318	344
1841—45	26.9	22.8	4.6	4.2	7.9	5.8	9.0	8.2	13.7	11.1	21	16	39	35	83	74	166	164	288	326
1846—50	33.3	27.1	4.9	4.3	8.3	6.0	9.4	8.8	13.4	11.0	22	17	40	35	92	84	183	180	308	341
1851—55	25.9	23.1	4.7	4.1	8.6	6.1	9.2	8.8	12.3	10.8	20	16	37	32	84	79	172	161	319	293
1856—60	26.4	23.5	4.5	4.2	8.2	5.9	8.2	8.6	11.7	10.4	17	14	35	30	78	73	185	168	322	294
1861—65	31.2	28.8	5.5	5.1	8.4	6.3	8.0	8.3	11.1	9.9	17	14	35	30	81	72	193	171	309	338

Ved Folketællingen i 1875 befandtes der at være følgende Antal Personer i efternævnte Aldersklasser:

0—1 Aar . .	52,704	45—50 Aar .	94,701
1—2 „ . .	44,473	50—55 „ .	86,871
2—3 „ . .	43,858	55—60 „ .	70,804
3—4 „ . .	43,631	60—65 „ .	51,803
4—5 „ . .	41,496	65—70 „ .	38,258
5—10 „ . .	201,763	70—75 „ .	31,381
10—15 „ . .	197,269	75—80 „ .	22,406
15—20 „ . .	183,142	80—85 „ .	12,668
20—25 „ . .	159,524	85—90 „ .	4,832
25—30 „ . .	130,588	90—95 „ .	1,187
30—35 „ . .	111,604	95—100 „ .	379
35—40 „ . .	97,487	100—105 „ .	73
40—45 „ . .	95,947	105—106 „ .	4

De vigtigste Dødsaarsager var 1879 følgende i nedenfor angivne Antal Tilfælde:

Svindsot	2,431	Medfødt Svaghed, Atrofi	345
Lungebetændelse . . .	1,222	Organisk Hjertesygdom	353
Hjernebetændelse etc.	1,150	Kronisk Bronkit . . .	318
Skarlagensfeber . . .	679	Kighoste	126
Alderdomssvaghed . .	1,009	Mavebetændelse . . .	220
Kræft	791	Strubehoste	165
Diarrhoe etc.	754	Barselfeber	191
Akut Bronkit	556	Organisk Underlivssygdom	164
Vatersot, Morbus Brightii	439	Difteritisk Svælgbetændelse	89
Tyfoidfeber	245		
Hjerneslag	369		

Samme Aar behandledes følgende Tilfælde af epidemiske Sygdomme:

	Tilfælde:	Døde:		Tilfælde:	Døde:
Exantematisk Tyfus . .	79	10	Kighoste . . .	1,933	96
Tyfoidfeber .	2,154	226	Difterit . . .	874	74
Cerebrospinalmeningit	38	15	Strubehoste .	275	150
Barselfeber .	590	158	Rusma . . .	265	0
Børnekopper	3	0	Akut Bronkit	46,379	578
Vandkopper .	1,267	0	Lungebetændelse . . .	7,709	1,099
Skarlagensfeber . . .	4,279	599	Pleurit . . .	1,608	84
Rødlinger . .	310	0	Gigtfeber . .	2,390	58
Mæslinger . .	1,180	21	Koldfeber . .	132	0
Rosen	1,802	49	Diarrhoe etc.	17,584	516
			Blodgang . .	289	26
			Skjørbug . .	117	5

I det vestlige Norge er Spedalskhed en sørgelig udbredt Sygdom. Følgende Opgaver viser dens Udbredelse i efterfølgende Aar:

1856	2,858	1868	2,571	1875	1,752
1858	2,767	1870	2,426	1876	1,731
1860	2,733	1871	2,312	1877	1,704
1862	2,686	1872	2,190	1878	1,681
1864	2,664	1873	2,074	1879	1,642
1866	2,615	1874	1,937	1880	1,582

Som det af foranstaaende Tal vil sees, er Sygdommen i en jevn, glædelig Aftagen. De Landsdele, hvor den endnu holder sig værst, er følgende:

	Antal Spedalske 1880.	For hvert 10,000 Indb.
Stavanger Amt	91	7.7
Søndre Bergenhus Amt . .	260	21.7
Bergens By	34	7.9
Nordre Bergenhus Amt . .	425	48.3
Romsdals Amt	210	16.9
Søndre Trondhjems Amt .	148	12.0
Nordre Trondhjems Amt . .	153	18.2
Nordlands Amt	188	16.5
Tromsø Amt	44	7.5
Finmarkens Amt	5	1.9
Andre Amter	24	0.2

Af Sindssyge har Norge et forholdsvis stort Antal; foruden de mange, som ikke nyder nogen medicinsk Pleie, behandledes i 1880 i de forskjellige Sindssygeasyler tilsammen 1610 Sindssyge. Antallet af samtlige Sindssyge, Idioter ikke medregnede, var 1875 4,568, hvoraf 2,186 af Mandkjøn og 2,382 af Kvindekjøn. 1865 var det samlede Antal 3,156. Af Idioter er Antallet ganske vist betydeligt, men paa Grund af disse Aandssyges eiendommelige Tilstand, der er i det uendelige forskjellig i Grad, er det ikke muligt med nogen Sikkerhed at bestemme deres Antal. — Af Døvstumme var der 1865 1,569, 1875 1,571; af Blinde 1865 2,320, 1875 2,468. — Hvad Folkemængdens Fordeling efter Kjøn angaar, var der ved Folketællingen i 1875 ialt 888,571 Mænd og 930,282 Kvinder. Med Hensyn til ægteskabelig Stilling var der f. A. 564,631 ugifte mandlige Personer og 567,467 ugifte kvindelige do. 291,317 Mænd og 292,243 Kvinder af den det nævnte Aar i Norge hjemmehørende Befolkning var gifte; Enkemændenes Antal var 31,808, Enkernes 69,443; af fraskilte fandtes 815 Mænd og 1,129 Kvinder. Af de gifte Mænd var 358 i en Alder af 15—20 Aar, 7,141 var 20—25 Aar og 25,091 25—30 Aar; af de gifte Kvinder hørte henholdsvis 1,536, 16,222 og 33,512 til de tre nævnte Aldersklasser. Af de ugifte Mænd var 12,324 i en Alder af over 50 Aar; af de ugifte Kvinder var 20,628 over denne Alder. Med Hensyn til de uægte Børn og disses Antal i Proportion til de ægtefødtes stillede Forholdene sig i Tiaaret 1866—75 i Rigets Amter og større Byer saaledes:

	Absolut Antal af uægte:	Pct. af samtlige levende fødte:
Smaalenenes Amt	199	0.26
Akershus Amt	315	0.29
Hedemarkens Amt	471	0.40
Kristians Amt	327	0.28
Buskeruds Amt	197	0.25
Jarlsberg og Laurviks Amt	128	0.20
Bratsbergs Amt	96	0.14
Nedenæs Amt	65	0.11
Lister og Mandals Amt	37	0.07
Stavanger Amt	104	0.13
Søndre Bergenhus Amt	139	0.12
Nordre Bergenhus Amt	169	0.20
Romsdals Amt	276	0.28
Søndre Trondhjems Amt	361	0.39
Nordre Trondhjems Amt	224	0.29
Nordlands Amt	309	0.33
Tromsø Amt	122	0.27
Finmarkens Amt	51	0.28
Kristiania	388	0.58
Bergen	61	0.20
Trondhjem	96	0.46
Stavanger	31	0.17
Drammen	38	0.22
Kristianssand	16	0.14
Bygderne	3,590	0.25
Byerne	978	0.32
Hele Riget	4,568	0.26

Med Hensyn til Livsstillinger inddeltes i 1875 Befolkningen paa følgende Maade: 1) Embedsmænd; a) Hovedpersoner 2,291, b) Familielemmer og Tjenere 11,401, tilf. 13,692. 2) Bestillingsmænd; a) Hovedpersoner 10,493, b) Familielemmer og Tjenere 25,769, tilf. 36,262. 3) Selvstændige Erhvervsdrivende; a) Hovedpersoner 230,229, b) Familielemmer og Tjenere 731,383, tilf. 961,612. 4) Private Betjente; a) Hovedpersoner 35,596, b) Familielemmer og Tjenere 46,434, tilf. 82,030. 5) Arbeidere; a) Hovedpersoner 211,873, b) Familielemmer og Tjenere 378,655, tilf. 590,528. 6) Uproduktive; a) Hovedpersoner 71,019, b) Familielemmer og Tjenere 32,986, tilf. 104,005. 7) Ufuldstændig betegnede 18,355. 8) Extrahusholdninger (Børn i Waisenhuse o. desl.) 416. — **Næringsveie.** I et Land med Norges Naturbeskaffenhed er det klart, at Agerbruget aldrig kan faa den Betydning som Næringsvei som i de frugtbare Slettelande. Det spiller dog en ganske stor Rolle ogsaa i Norge, og det overveiende Antal af Befolkningen lever af denne Næringsvei. Agerbruget har i den senere Tid taget et ikke ubetydeligt Opsving i flere Distrikter ved Indførelse af forbedrede Driftsmethoder og Anvendelse af større Kapitaler; Slettebygderne kan saaledes paa flere Steder brødføde sig selv, hvilket ikke er Tilfældet med Landet i det hele. De mest dyrkede Kornsorter er Havre og Byg, dernæst Rug; Hvede trives vistnok og giver et ikke ringe Udbytte, ialfald i de sydligere Egne af Landet, men hvad der avles af denne Kornsort er dog forholdsvis ubetydeligt. Af andre Brødplanter dyrkes navnlig Erter. Blandt Rodfrugterne indtager Poteter en aldeles overveiende Plads. Her meddeles en Opgave over Agerarealet samt Udsæden og Avlingen af Korn, Erter og Poteter i 1875 tilligemed Avlingens Værdi efter Middelpriserne i 1871—75:

Amt.	Areal tilsaaet med						
	Hvede. Hektarer.	Rug. Hektarer.	Byg. Hektarer.	Blandkorn. Hektarer.	Havre. Hektarer.	Erter. Hektarer.	Poteter. Hektarer.
Smaalenene	1,344	4,360	3,528	85	13,981	272	2,245
Akershus	598	2,184	5,884	778	15,441	579	2,408
Kristiania	1	6	31	0	3	0	21
Hedemarken	30	1,907	4,709	7,775	6,647	1,657	3,562
Kristians	19	1,119	10,490	5,735	504	1,487	2,901
Buskerud	527	1,540	4,882	1,660	4,119	310	1,811
Jarlsberg og Laurvik	1,191	2,117	2,586	24	7,439	35	2,038
Bratsberg	420	508	3,434	169	2,783	20	1,551
Nedenæs	224	119	1,674	144	517	1	1,432
Lister og Mandal	115	140	860	559	2,003	0	1,513
Stavanger	3	252	1,127	205	7,242	0	2,103

Amt.	Areal tilsaaet med: Hvede. Hektarer.	Rug. Hektarer.	Byg. Hektarer.	Blandkorn. Hektarer.	Havre. Hektarer.	Erter. Hektarer.	Poteter. Hektarer.
Søndre Bergenhus	4	5	434	784	3,972	0	2,137
Bergen	0	0	0	0	0	0	0
Nordre Bergenhus	1	58	2,060	518	3,331	7	2,053
Romsdal	4	81	1,607	1,129	6,781	1	1,500
Søndre Trondhjem	3	104	3,688	726	5,501	91	1,640
Nordre Trondhjem	51	127	3,987	130	9,306	165	3,023
Nordland	1	184	3,722	246	1,053	19	1,920
Tromsø	0	26	1,183	3	5	3	936
Finmarken	0	0	11	0	0	0	85
Hele Riget	4,536	14,837	55,897	20,670	90,628	4,647	34,879
Deraf Bygderne	4,474	14,698	55,623	20,653	90,358	4,634	34,619
„ Byerne	62	139	274	17	270	13	260

Amt.	Udsæd: Hvede. Hektoliter.	Rug. Hektoliter.	Byg. Hektoliter.	Blandkorn. Hektoliter.	Havre (til Korn). Hektoliter.	Erter. Hektoliter.	Poteter. Hektoliter.
Smaalenene	4,031	8,001	10,020	257	61,847	894	59,053
Akershus	1,648	4,105	16,105	2,765	66,354	1,772	64,991
Kristiania	3	11	82	1	11	1	575
Hedemarken	82	3,987	15,068	28,377	28,185	4,915	89,666
Kristians	50	2,583	39,083	25,702	2,284	4,606	83,436
Buskerud	1,333	2,736	14,942	6,219	16,925	1,094	49,060
Jarlsberg og Laurvig	3,105	4,085	6,476	83	31,445	99	50,431
Bratsberg	955	935	11,390	598	10,867	44	50,393
Nedenæs	785	361	7,672	924	3,154	3	36,931
Lister og Mandal	381	502	4,068	3,865	15,682	0	44,634
Stavanger	13	692	4,042	991	42,665	0	48,562
Søndre Bergenhus	15	24	2,507	6,208	36,872	0	62,449
Bergen	0	0	0	0	0	0	15
Nordre Bergenhus	1	124	10,357	4,291	30,269	13	52,110
Romsdal	6	138	6,495	6,808	53,943	3	50,250
Søndre Trondhjem	7	133	10,967	3,051	27,462	184	58,766
Nordre Trondhjem	110	228	10,707	431	41,732	342	84,198
Nordland	1	532	14,838	1,182	5,910	39	63,619
Tromsø	0	50	4,754	17	30	5	27,254
Finmarken	0	0	57	0	1	0	1,964
Hele Riget	12,526	29,227	189,630	91,770	475,638	14,014	978,357
Deraf Bygderne	12,358	28,961	188,804	91,700	474,308	13,982	971,300
„ Byerne	168	266	826	70	1,330	32	7,057

Amt.	Beregnet Avling (uden Fradrag af Udsæd): Hvede. Hektoliter.	Rug. Hektoliter.	Byg. Hektoliter.	Blandkorn. Hektoliter.	Havre. Hektoliter.	Erter. Hektoliter.	Poteter. Hektoliter.
Smaalenene	30,198	105,381	86,701	1,990	382,984	5,575	391,905
Akershus	13,604	57,822	171,788	24,646	487,967	12,432	482,783
Kristiania	19	164	976	13	99	6	4,540
Hedemarken	753	53,639	138,774	264,114	227,879	29,493	795,287
Kristians	327	25,051	299,125	173,255	14,316	25,704	592,525
Buskerud	10,233	39,526	115,572	42,913	114,031	5,909	351,053
Jarlsberg og Laurvig	25,384	52,342	67,674	776	203,511	553	352,041
Bratsberg	8,339	12,568	97,322	5,265	72,922	202	355,266
Nedenæs	6,616	3,040	50,204	6,140	22,842	14	278,901
Lister og Mandal	3,514	3,911	33,760	25,180	98,633	0	326,359
Stavanger	82	6,818	43,096	8,397	321,076	0	407,034
Søndre Bergenhus	117	154	17,691	38,857	196,128	1	391,477
Bergen	0	0	0	0	0	0	364
Nordre Bergenhus	7	945	69,057	24,389	151,541	0	372,018
Romsdal	93	1,518	59,236	50,393	360,395	0	398,199
Søndre Trondhjem	117	2,252	111,789	23,666	241,077	1,553	426,453
Nordre Trondhjem	933	2,096	106,527	3,421	311,767	2,609	684,806
Nordland	0	1,961	67,739	5,125	27,760	0	359,961
Tromsø	0	211	20,858	0	0	0	139,129
Finmarken	0	0	368	0	0	0	13,685
Hele Riget	100,336	369,399	1,558,257	698,540	3,234,928	84,051	7,123,786
Deraf Bygderne	98,826	365,791	1,550,053	698,001	3,224,710	83,880	7,068,050
„ Byerne	1,510	3,608	8,204	539	10,218	171	55,736

Avlingens Værdi tilsammen:

	Korn og Erter.		Poteter.	
Smaalenene	5,011,000	Kr.	1,735,200	Kr.
Akershus	5,587,800	„	1,900,300	„
Kristiania	14,000	„	22,900	„
Hedemarken	6,252,600	„	2,487,100	„
Kristians	5,408,500	„	1,785,700	„
Buskerud	3,135,100	„	1,304,200	„
Jarlsberg og Laurvig	2,811,000	„	1,552,100	„
Bratsberg	2,016,000	„	1,297,800	„
Nedenæs	1,050,200	„	1,227,200	„
Lister og Mandal .	1,333,300	„	1,385,300	„
Stavanger	2,543,700	„	1,661,900	„
Søndre Bergenhus	1,826,500	„	1,853,300	„
Bergen	—	„	1,800	„
Nordre Bergenhus	1,984,800	„	1,505,100	„
Romsdal	3,402,600	„	1,337,800	„
Søndre Trondhjem.	3,036,500	„	1,178,500	„
Nordre Trondhjem.	3,203,100	„	1,829,200	„
Nordland	1,355,500	„	1,375,100	„
Tromsø	314,200	„	624,700	„
Finmarken	4,800	„	67,000	„

— Havedyrkning, der maa betragtes som en Underafdeling af Agerbruget, er ikke meget udbredt i Norge, skjønt omtrent alle de brugeligste Kjøkkenvexter og mange Frugtsorter trives. De Vexter, som ud over Bygderne dyrkes af Bønderne, er hovedsagelig Kaalrabi og Næper samt lidt Gulerødder; hvor Sansen for det heldbringende i at bruge Grøntsager som en staaende Bestanddel af Kosten er trængt ind, dyrkes ogsaa andre saadanne Vexter med Held, særlig Kaal, Løg o. desl. De mest sædvanlig dyrkede Frugttræer er Æble-, Pære- og Kirsebærtræer; disses Afkastning udgjør i enkelte Distrikter, navnlig Hardanger og Sogn, en ikke lidet vigtig Del af Bøndernes Indtægter; det samlede Beløb, som Landets Havedyrkning indbringer, lader sig imidlertid vanskelig beregne. — Fædriften er en af de Næringsveie, som synes særlig at være foreskrevne Norge af Naturen. De store Strækninger tildels ypperlige Beiter, baade i Dalene og paa Høifjeldene, er istand til at underholde et betydeligt Antal Kreaturer om Sommeren; Engdyrkningen har det imidlertid i de fleste Distrikter lige til det seneste været temmelig smaat med, saa at Høproduktionen har været utilstrækkelig til at ernære alle de Kreaturer, som kan finde Føde ude om Sommeren. Af kunstig Eng findes i ikke faa Bygdelag særdeles lidet, og Dyrkningen af andre Foderurter end de sædvanlige vildtvoxende, som danner den naturlige Eng, er først i de senere Aar trængt mere almindelig ind. Brugen af Kraftfoderstoffer, for at bøde paa den utilstrækkelige Høavling, er heller ikke paa langt nær saa udbredt, som den fortjente at være. Imidlertid er der ogsaa inden denne Næringsvei Tegn til, at forstandigere Synsmaader og mere rationelle Driftsmethoder begynder at faa Indpas. Efter Resultaterne af Tællingen i 1875 meddeles her Antallet i hele Landet af de vigtigste Husdyr:

Heste	151,903	Gjeder . . .	322,861
Storfæ . . .	1,016,617	Svin	101,020
Faar	1,686,306	Ren	96,567

Det største Antal Heste, Storfæ og Gjeder havde det nævnte Aar Kristians Amt; derimod er Faareavlen mest udbredt i de vestlandske Amter fra og med Stavanger til og med Nordland. Paa Øerne ved Vestkysten holdes paa flere Steder Udgangerfaar, som ernærer sig ude hele Aaret. Ren holdes som Husdyr kun i de nordlige Amter, og det aldeles overveiende Antal af disse Dyr falder paa Finmarkens Amt, hvor Lapperne endnu lever som Nomader og ernærer sig af Renavl. — Meierivirksomheden har i de senere Aar, ved energiske Bestræbelser fra det Offentliges Side, faaet en større Udvikling og meget bidraget til at gjøre Kvægavlen mere indbringende. Der udføres nu ikke lidet Smør til Udlandet, ligesom man paa flere Steder i større Maalestok har begyndt at tilberede Ost efter udenlandske Methoder istedenfor de to eneste „nationale" Ostesorter, Gammelost og Pultost. Kondensation af Melk har været forsøgt med Held, og Produktet har vist sig godt. Levende Kreaturer sælges i ikke ringe Mængde til Udlandet; navnlig er dette Tilfældet med Heste, men i den senere Tid, efterat gode Storfæ- og Faareracer er indførte og akklimatiserede, ogsaa med disse Dyr. Andre Fædriftsprodukter, saasom Huder, Talg osv. forbruges for en stor Del i selve Landet. Fædriftens Bruttoafkastning var i 1877 anslaaet til ca. 130 Mill. Kr. aarlig. — Fiskerierne er for Norge af en Vigtighed som for faa andre Lande. Af den store Mængde Fisk, som forekommer ved Kysterne samt i Fjordene, er det navnlig Torsk og Sild, som fremfor alle andre er Gjenstand for de store Fiskerier. Ved Siden deraf er det fornemmelig Makrel, Lax og Ørret, som fanges i større Mængder. Idet forøvrigt henvises til Art. Fiskeri (1ste Bd.), meddeles her en Del statistiske Oplysninger angaaende de forskjellige Grene af Fiskeribedriften. I Aarene 1876—80 deltog følgende Antal Fiskere og Baade i Torske-, Fedsild- og Makrelfiskerierne:

	I Torskefiskerierne.		I Fedsildfiskerierne.			I Makrelfiskerierne.
	Fiskere.	Baade.	Fiskere.	Garnbaade.	Notlag.	Fiskere.
1876	62,757	15,135	48,831	12,463	1,862	3,436
1877	66,386	15,676	42,028	7,279	1,660	3,264
1878	73,740	16,903	31,459	6,001	1,238	3,083
1879	83,589	19,600	32,476	5,316	1,462	3,374
1880	80,441	18,475	35,130	6,443	1,258	3,719

1870—80 fangedes af følgende Fiskesorter efterstaaende Kvanta:

	Skrei. Stk.	Vaarsild. Hektoliter.	Fedsild, Brisling og Smaasild. Hektoliter.		Storsild. Hektoliter.	Makrel. Stk.
1870	49,345,000	432,000	284,000		268,000	6,370,000
1871	40,782,000	129,000	645,000		1,058,000	8,703,000
1872	47,011,000	271,000	481,000		232,000	7,848,000
1873	49,968,000	111,000	395,000		448,000	7,049,000
1874	47,687,000	24,000	809,000		382,000	6,880,000
1875	57,788,000	1,200	1,061,000		—	5,250,000
			Fedsild.	Brisling og Smaasild.		
1876	40,101,000	11,000	859,000	152,000	—	4,192,000
1877	66,805,000	36,000	826,000	250,000	—	4,546,000
1878	50,833,000	37,000	675,100	138,300	—	5,739,000
1879	63,494,000	89,100	442,700	129,900	--	6,080,000
1880	68,273,000	61,700	719,800	212,500	—	5,744,000

Af Hummer fangedes der i Aarene 1876—80 følgende Kvanta (Opgaver for de tidligere Aar mangler):

	Stk.		Stk.
1876	1,141,000	1879	1,118,000
1877	987,000	1880	1,206,000
1878	1,107,000		

Værdien af Udbyttet af samtlige norske Fiskerier var i Aarene 1870—80 følgende:

	Skrei. Kr.	Sild. Kr.	Sei, Lange osv. Kr.	Makrel. Kr.	Lax og Sjøørret. Kr.	Hummer. Kr.	Ialt. Kr.
1870	13,980,000	4,476,000	1,204,000	684,000	232,000	240,000	20,816,000
1871	13,384,000	9,220,000	1,360,000	900,000	220,000	220,000	25,304,000
1872	14,884,000	5,068,000	1,396,000	716,000	240,000	252,000	22,556,000
1873	15,276,000	6,388,000	1,748,000	832,000	408,000	252,000	24,904,000
1874	14,656,000	5,892,000	1,328,000	796,000	352,000	296,000	23,320,000
1875	15,405,000	5,658,000	1,270,000	719,000	407,000	337,000	23,796,000
1876	10,864,000	7,970,000	2,000,000	621,000	458,000	355,000	22,268,000
1877	19,411,000	6,790,000	1,790,000	703,000	449,000	291,000	29,434,000
1878	12,933,000	4,786,000	1,977,000	671,000	362,000	315,000	21,044,000
1879	13,682,000	4,920,000	1,371,000	681,000	336,000	342,000	21,332,000
1880	12,540,000	7,103,000	1,448,000	696,000	382,000	405,000	22,574,000

Som det af ovenstaaende vil sees, er det Torskeeller Skreifiskerierne, som er de vigtigste, idet de alene giver et meget større Udbytte end alle de andre Fiskerier tilsammen. Disse Torskefiskerier foregaar hovedsagelig i Lofoten, Finmarken og Romsdals Amt. Hvorledes Udbyttet fordeler sig paa disse forskjellige Fiskeridistrikter, kan sees af følgende Oversigt.

1) Kvantum:

	Lofotfisket. Stk.	Finmarksfisket. Stk.	Romsdalsfisket. Stk.	Andre Torskef. Stk.
1870	21,500,000	14,607,000	4,760,000	8,478,000
1871	17,500,000	13,835,000	3,044,000	6,403,000
1872	20,000,000	11,854,000	6,841,000	8,316,000
1873	19,500,000	16,834,000	6,143,000	7,491,000
1874	20,000,000	17,843,000	4,690,000	5,154,000
1875	23,000,000	19,725,000	6,845,000	8,218,000
1876	21,980,000	5,228,000	4,074,000	8,819,000
1877	28,400,000	17,643,000	7,831,000	12,931,000
1878	25,270,000	12,061,000	6,269,000	7,233,000
1879	26,320,000	19,333,000	6,476,000	11,365,000
1880	27,500,000	23,626,000	9,561,000	7,586,000
1881	28,400,000	12,849,000	4,515,000	9,389,000

2) Værdi (iberegnet Tran og Rogn):

	Lofotfisket. Kr.	Finmarksfisket. Kr.	Romsdalsfisket. Kr.	Andre Torskef. Kr.
1870	6,460,000	3,032,000	1,976,000	2,512,000
1871	6,328,000	3,508,000	1,356,000	2,192,000
1872	6,854,000	2,356,000	2,680,000	2,994,000
1873	6,220,000	3,528,000	3,040,000	2,488,000
1874	6,576,000	3,412,000	2,632,000	2,036,000
1875	6,971,000	3,326,000	2,484,000	2,624,000
1876	5,682,000	964,000	1,629,000	2,589,000
1877	8,823,000	3,650,000	3,124,000	3,814,000
1878	6,820,000	2,082,000	2,105,000	1,926,000
1879	6,435,000	2,666,000	1,746,000	2,835,000
1880	5,734,000	2,690,000	2,350,000	1,765,000
1881	5,623,000	2,358,000	1,091,000	1,853,000

Fiskeriernes Udbytte i 1880 fordelt paa Amterne sees af følgende Tabeller:

1) Skreifiskerierne:

	Værdi. Kr.		Værdi. Kr.
Stavanger Amt .	131,000	Nordre Trondhjem	43,000
Søndre Bergenhus	146,000	Nordland	6,764,000
Nordre Bergenhus	71,000	Tromsø.	64,000
Romsdal	2,351,000	Finmarken	2,690,000
Søndre Trondhjem	280,000		

2) Sildefiskerierne:

	Værdi. Kr.		Værdi. Kr.
Smaalenene	25,000	Romsdal	639,000
Akershus	9,000	Søndre Trondhjem	603,000
Jarlsb. og Laurvig	5,000	Nordre Trondhjem	142,000
Lister og Mandal .	28,000	Nordland	3,834,000
Stavanger	749,000	Tromsø	337,000
Søndre Bergenhus	403,000	Finmarken	21,000
Nordre Bergenhus	308,000		

3) Makrelfiskerierne:

	Værdi. Kr.		Værdi. Kr.
Smaalenene	31,000	Nedenæs	28,000
Akershus	7,000	Lister og Mandal .	263,000
Jarlsb. og Laurvig	142,000	Stavanger	217,000
Bratsberg	5,000	Søndre Bergenhus	3,000

4) Sommerfiske af Sei, Lange osv.

	Værdi. Kr.		Værdi. Kr.
Nedenæs	1,000	Søndre Trondhjem	37,000
Lister og Mandal .	15,000	Nordre Trondhjem	61,000
Stavanger	7,000	Nordland	206,000
Søndre Bergenhus	72,000	Tromsø	198,000
Nordre Bergenhus	25,000	Finmarken	788,000
Romsdal	38,000		

5) Laxe- og Sjøørretfiske:

	Værdi. Kr.		Værdi. Kr.
Smaalenene.	5,000	Nordre Bergenhus .	18,000
Buskerud	8,000	Romsdal	42,000
Jarlsb. og Laurvig	14,000	Søndre Trondhjem .	71,000
Bratsberg.	2,000	Nordre Trondhjem .	16,000
Nedenæs.	16,000	Nordland	3,000
Lister og Mandal. .	91,000	Tromsø	3,000
Stavanger.	63,000	Finmarken	5,000
Søndre Bergenhus .	25,000		

6) Hummerfangst:

	Værdi. Kr.		Værdi. Kr.
Smaalenene	19,000	Stavanger	143,000
Jarlsb. og Laurvig	56,000	Søndre Bergenhus	47,000
Bratsberg	13,000	Nordre Bergenhus	15,000
Nedenæs	35,000	Romsdal	8,000
Lister og Mandal .	69,000		

Ialt:

	Værdi. Kr.		Værdi. Kr.
Smaalenene . . .	80,000	Søndre Bergenhus	696,000
Akershus	16,000	Nordre Bergenh.	437,000
Buskerud	8,000	Romsdal.	3,078,000
Jarlsb. og Laurv.	217,000	Søndre Trondhj.	991,000
Bratsberg	20,000	Nordre Trondhj.	262,000
Nedenæs	80,000	Nordland	10,807,000
Lister og Mandal	466,000	Tromsø	602,000
Stavanger	1,310,000	Finmarken	3,504,000

— Skovbruget danner en af de vigtigere Næringsveie. Hvorledes Skovforekomsten stiller sig i de forskjellige Landsdele, vil sees af følgende Tabel, der angiver Skovarealet i Kvadrat-Kilometer (km.^{2}). (Paa 1 norsk Kv.mil gaar 127$^1/_2$ Kv.-Kilometer):

Smaalenene. .	2,961 km.^{2}	Stavanger	383 km.^{2}
Akershus . . .	3,864 „	Søndre Bergenhus	766 „
Hedemarken. .	14,509 „	Nordre Bergenhus	893 „
Kristiania. . .	5,579 „	Romsdal	3,055 „
Buskerud . . .	5,449 „	Søndre Trondhjem	5,845 „
Jarlsberg og Laurvig . . .	1,560 „	Nordre Trondhjem	5,262 „
Bratsberg. . .	6,067 „	Nordland	7,800 „
Nedenæs . . .	4,351 „	Tromsø	1,922 „
Lister og Mandal	1,834 „	Finmarken	2,691 „

Den overveiende Del af Trævirket fra disse Skove forbruges i selve Landet. Det er beregnet, at al Hugst i Skovene aarlig andrager til omkring

14,430,300 m^3. (Kubikmeter); medens heraf udføres ca. 2,317,500 m^3., forbruges til Nybygning af Huse i Landdistrikterne 704,257 m^3., til andre Gaardsfornødenheder i Landdistrikterne 9,308,566 m^3., til Brænde og Bygningsvirke i Byerne 1,539,228 m^3., til Skibs- og Baadbygning 194,670 m^3., til Grube- og Hyttedrift samt andre industrielle Anlæg 348,243 m^3., til Anlæg og Vedligeholdelse af Jernbaner, Telegrafer, Broer m. v. 17,836 m^3. Oplysninger om den exporterede Trælastmængde og dennes Værdi vil findes i Tabellerne over Udførselen. — Bergverksdriften i Norge har været underkastet store Fluktuationer, og der har i Aarenes Løb været anlagt en Mængde Gruber, der senere har maattet nedlægges som ikke lønnende, væsentlig paa Grund af vanskelig Transport samt manglende Kapital. De vigtigste Gjenstande for Bergverksdriften er Jern, Kobber og Sølv; det sidste vindes paa Kongsberg, hvis Gruber er Statseiendom. Desuden udvindes Nikkel, Kobolt og Svovlkis; ved det i 1875 nedlagte Jarlsberg Verk producerededes et mindre Kvantum Zink og Bly. Malmen indsmeltes dels i Landet selv, dels udføres den, hvilket navnlig er Tilfældet med Malmen fra de Grubeanlæg, som er i Udlændingers Eie; den Kapital, som har været nødvendig for at drive Bergverkerne, er nemlig i flere Tilfælde komne fra Udlandet. — Udbyttet af Grube- og Hyttedriften var i 1879:

	Mængde. Kg.	Værdi. Kr.	Antal Arb.
1. Grubedrift.			
Sølv og Sliger . . .	875,000	726,000	333
Kobbererts	10,478,000	640,000	400
Svovlkis	50,318,000	1,396,000	558
Nikkelmalm	4,548,000	118,000	51
Koboltsliger	108,000	200,000	120
Jernmalm	8,060,000	64,000	38
2. Hyttedrift.			
Fint Sølv	4,270	586,000	25
Garkobber	418,000	501,000	182
Nikkel	46,000	285,000	46
Kalcineret Koboltserts	68,000	220,000	10
Rujern og Støbegods	1,400,000	98,000	24
Stangjern og Staal	370,000	237,000	54

— Handelen saavel med Landets egne Produkter som med indførte Varer er af et ganske betydeligt Omfang. Hovedsæderne for den udenrigske Handel er de større Byer, især Kristiania og Bergen. Inde i Landet lettes Handelen nu ved de forbedrede Kommunikationer, der har forøget Omsætningen meget. Norges vigtigste Udførselsprodukter er Fiskevarer og Trælast; derimod indføres især Korn, Kolonialvarer og Industriprodukter. Indførselens og Udførselens Mængde og Værdi i Aarene 1872—82 vil sees af følgende Tabeller:

	Varernes Mængde. Indførsel. 1,000 kg.	Varernes Mængde. Udførsel. 1,000 kg.	Varernes Værdi. Indførsel. Kroner.	Varernes Værdi. Udførsel. Kroner.
1872	780,361	1,536,938	136,508,800	104,723,600
1873	798,378	1,548,535	167,191,200	120,950,400
1874	950,079	1,407,818	185,777,200	121,196,800
1875	984,468	1,194,370	176,912,800	103,493,600
1876	915,721	1,426,499	167,397,800	118,137,300
1877	1,182,565	1,367,668	189,771,800	109,114,200
1878	963,177	1,262,464	140,347,900	91,630,300
1879	951,162	1,182,095	132,225,900	89,222,400
1880	1,069,151	1,454,093	150,870,900	108,738,900
1881	1,167,651	1,583,180	164,996,900	120,934,100
1882	1,224,417	1,677,961	160,475,000	122,955,000

Indførsels- og Udførselstolden udgjorde i de samme Aar følgende Beløb:

	Indførselstold. Kroner.	Udførselstold. Kroner.		Indførselstold. Kroner.	Udførselstold. Kroner.
1872	11,036,232	817,020	1878	15 496,194	583,579
1873	12,348,896	824,092	1879	13,638,312	567,332
1874	14,627,928	723,492	1880	16,485,139	692,963
1875	15,551,868	623,460	1881	14,739,517	672,084
1876	15,471,286	746,037	1882	17,085,431	670,827
1877	16,408,520	693,017			

Blandt samtlige Lande er England det, hvormed Norge har den største Omsætning; dette gjelder baade Indførselen og Udførselen. Dernæst kommer Tyskland, Sverige og Danmark. Tabellarisk fremstillet viser den samlede Omsætning i 1881 med efterstaaende Lande følgende Tal.

	Kr.		Kr.
Sverige	29,053,800	Italien og Østerrige	3,678,300
Danmark	26,807,100	Tyrkiet og Grækenland	2,957,900
Island og Færøerne	681,700	Afrika	1,004,900
England	83,262,100	Britisk Nordamerika	43,200
Rusland og Finland	16,176,200	Forenede Stater	2,991,000
Tyskland	61,685,400	Mexiko	8,300
Holland	13,924,300	Vestindien . . .	106,000
Belgien	5,600,700	Brasilien og Laplata	373,300
Frankrige	18,041,600	Australien . . .	1,165,300
Portugal	2,935,600		
Spanien	15,344,200		

Fordelte efter Varegrupper viser Ind- og Udførsel i 1881 følgende Tal:

Indførsel.	Kr.	Udførsel.	Kr.
Levende Dyr . .	1,176,300	Fiskevarer . . .	42,443,900
Madvarer af Dyr	12,418,600	Andre Madvarer af Dyr	3,424,100
Kornvarer . . .	41,840,700	Kornvarer . . .	1,090,700
Kolonialvarer .	18,375,300	Rogn, Lever og Fiskeguano . .	2,427,000
Spirituosa og andre Drikkevarer	3,444,100	Tran og Spæk .	5,570,500
Spindestoffer . .	5,546,100	Trævarer, uforarbeidede og halvforarb. .	42,082,700
Manufakturvarer	22,514,000	Do. forarbeidede	2,565,200
Trævarer . . .	3,489,200	Mineralier, Raastoffer	3,800,600
Mineralier, Raastoffer	10,839,100	Metaller	2,423,900
Metaller	10,454,900	Skibe, Vogne, Maskiner . . .	1,065,900
Skibe, Vogne, Maskiner . . .	9,605,400	Levende Dyr . .	312,900

Af de vigtigste Toldartikler forbrugtes der i 1881 i Norge følgende Kvanta pr. Indbygger:

Kaffe	3.60 kg.	Tobak i 1880 og 1881 gjennemsnitlig 1.04 kg.
Sukker	4.74 —	
Sirup	2.64 —	Brændevin . . 3.9 Liter.

— Med Hensyn til Sjøfarten indtager Norge en høi Rang mellem Europas Lande. Dets udstrakte Kyst har ledet til en saadan Udvikling af denne Virksomhedsgren, at Norges Handelsflaade i Forhold til Folketallet er større end noget andet Lands, medens dens absolute Størrelse kun overgaaes af den engelske, nordamerikanske og franske. Naar Hensyn tages til Norges ringe Indbyggerantal og deraf følgende indskrænkede Omsætning, vil det være tydeligt, at en saa stor Handelsflaade ikke kan beskjeftiges alene ved Udførselen fra og Indførselen til Norge. Norske Skibe gaar derfor for en meget stor Del i Fragtfart mellem fremmede Lande og for fremmed Regning. Til Belysning af den norske Handelsflaades Udvikling i de 30 Aar fra 1851 til 1880 hidsættes Opgaver over Fartøiernes Antal i Tonnage i hvert af disse Aar.

	Antal.	Tonnage.		Antal.	Tonnage.
1851	4,496	315,000	1866	6,215	820,200
1852	4,742	339,000	1867	6,457	862,200
1853	4,893	360,000	1868	6,909	931,400
1854	5,129	398,000	1869	6,833	960,300
1855	5,215	427,000	1870	6,993	1,004,000
1856	5,475	479,000	1871	7,063	1,043,400
1857	5,764	521,000	1872	7,189	1,101,100
1858	5,842	539,000	1873	7,447	1,224,200
1859	5,943	552,000	1874	7,664	1,316,500
1860	5,960	558,000	1875	7,814	1,395,200
1861	6,016	577,000	1876	7,909	1,436,200
1862	6,109	593,000	1877	8,064	1,493,000
1863	6,083	629,000	1878	8,248	1,526,700
1864	6,283	663,000	1879	8,147	1,510,700
1865	6,331	743,000	1880	8,095	1,518,700

Bemandingen paa disse Fartøier steg i det samme Tidsrum fra 24,057 Mand i 1851 til 58,890 Mand i 1880. Forholdet mellem Damp- og Seilfartøier viser sig af følgende Oversigt for Aarene 1868—81.

Seilfartøier:

	Antal.	Tonnage.		Antal.	Tonnage.
1868	6,811	920,400	1875	7,596	1,349,200
1869	6,727	948,400	1876	7,651	1,390,300
1870	6,875	989,600	1877	7,791	1,446,200
1871	6,933	1,022,400	1878	7,942	1,475,000
1872	7,019	1,069,300	1879	7,823	1,455,900
1873	7,248	1,183,000	1880	7,761	1,460,600
1874	7,453	1,272,800	1881	7,618	1,454,800

Dampfartøier:

	Antal.	Tonnage.		Antal.	Tonnage.
1868	98	11,000	1875	218	46,000
1869	106	11,900	1876	258	45,900
1870	118	14,400	1877	273	46,900
1871	140	21,000	1878	306	51,700
1872	170	31,800	1879	324	54,800
1873	199	41,200	1880	334	58,100
1874	211	43,700	1881	359	65,600

Det vil af disse Opgaver sees, at Dampskibsflaaden i de senere Aar har forøget sig i en ganske anderledes betydelig Grad end Seilskibsflaaden, idet den førstnævnte i Løbet af 14 Aar har næsten firdoblet sig, medens den sidstnævntes Forøgelse kun er omtrent 16 %. Dette Forhold vil sandsynligvis i Fremtiden komme til at stille sig endnu ugunstigere for Seilfartøiernes vedkommende, da disse i Fragtfarten har meget vanskelig for at konkurrere med de moderne store hurtiggaaende Dampskibe, en Omstændighed, der i de senere Aar har øvet en meget uforbelagtig Indflydelse paa den norske Fragtfart. — Om Antallet af de til Norge ankomne og fra Norge afgaaede Fartøier vil følgende Tal give Oplysning. I 1881 ankom til Norge ialt 11,451 Fartøier med en Drægtighed af 1,976,462 Tons. Deraf var Seilfartøier:

Norske . . .	5,730	paa 1,049,927	Tons,
Fremmede .	4,036	„ 290,730	—
Tilsammen.	9,766	paa 1,340,657	Tons,

og Dampfartøier:

Norske . . .	792	paa 260,033	Tons,
Fremmede .	893	„ 375,772	—
Tilsammen.	1,685	paa 635,805	Tons.

Fra Norge afgik samme Aar 12,495 Fartøier af tilsammen 2,125,006 Tons Drægtighed. Heraf var Seilfartøier:

Norske . . .	6,080	paa 1,187,552	Tons,
Fremmede .	4,711	„ 298,296	—
Tilsammen	10,791	paa 1,485,848	Tons,

og Dampskibe:

Norske . . .	815	paa 266,087	Tons,
Fremmede .	889	„ 373,071	—
Tilsammen.	1,704	paa 639,158	Tons.

Skibsfartsforbindelsen var det nævnte Aar stærkest med England, hvorfra der ankom 3,070 Fartøier paa tilsammen 856,599 Tons, og hvortil der afgik 3,942 Fartøier paa tilsammen 1,001,699 Tons. Dernæst kommer for de ankomne Skibes vedkommende Danmark (med Island og Færøerne), Tyskland, Sverige og Rusland og for de afgaaedes vedkommende Sverige, Danmark, Tyskland og Rusland. Over den udenrigske Skibsfart under norsk Flag hidsættes følgende Opgaver, ligeledes for 1881. De i Havn indløbne Skibe under norsk Flag var 26,240 med en samlet Drægtighed af 7,651,911 Tons; heraf var:

Seilskibe . . .	23,927	paa 6,818,208	Tons,
Dampskibe. . .	2,313	„ 833,703	—

Af Havn udløb s. A. under norsk Flag 26,526 Skibe med en samlet Drægtighed af 7,785,305; heraf var:

Seilskibe . . .	24,173	paa 6,938,076	Tons,
Dampskibe. . .	2,353	„ 847,229	—

Den af norske Fartøier ved den udenrigske Skibsfart optjente Bruttofragt var 1881:

Seilskibe....................	82,172,000 Kr.
Dampskibe..................	8,210,000 —
Tilsammen	90,382,000 Kr.

— Industrien har i Norge flere Betingelser for at kunne drives op, da der navnlig i de mange Fossefald er Adgang til billig Drivkraft for Fabrikanlæg. Den har ogsaa i de sidste Aar gjort betydelige Fremskridt, hvilket den i Kristiania 1883 afholdte vellykkede Industri- og Kunstudstilling har leveret Bevis for. Havde den tilstrækkelige Kapital været tilstede, er der ingen Tvivl om, at Industrien vilde have befundet sig paa et endnu høiere Trin. Her hidsættes følgende Opgave over Fabriker i Norge 1879 samt Antallet af deres Arbeidere.

	Anlæg.	Arbeidere.
Kalkbrænderier	22	264
Teglverker	199	3,540
Pottemagerier	13	197
Glasverker	8	511
Spiger- og Valseverker	8	299
Jernstøberier	23	1,142
Andre Metalvarefabriker	34	348
Mekaniske Verksteder	44	3,481
Vognfabriker	8	162
Skibsverfter	112	2,388
Fabriker for musik. Instrumenter	5	80
Fyrstikfabriker	14	1,208
Fiskeguanofabriker	15	254
Medicintranfabriker	123	598
Tranbrænderier		
Oliemøller	2	52
Spinderier	15	733
Spinderier og Væverier	7	1,841
Væverier	10	880
Trikotagefabriker	6	181
Rebslagerier	47	895
Træmassefabriker	27	805
Papirfabriker	9	558
Garverier	50	379

	Anlæg.	Arbeidere.
Sagbrug	743	7,677
Høvlerier	51	2,532
Møbelfabriker	13	538
Kornmøller	552	2,039
Ølbryggerier	47	1,513
Brændevinsbrænderier	23	452
Tobaksfabriker	51	1,160

— Hvad Religionen angaar, tilhører det overveiende Antal af Norges Befolkning den evangelisk-lutherske Kirke. Til den hørte ved Folketællingen i 1875 1,800,846 Personer. Af romerske Katholiker fandtes samtidig 502, af græske Katholiker 61, Methodister 2,759, Baptister 819, Kvækere 432, andre kristne Dissenter 879, Mormoner 542 og Jøder 34. For 26 Personers vedkommende opgaves ingen Troesbekjendelse. Da den evangelisk-lutherske Kirke er Statskirke, er dens Presteskab Statsembedsmænd, der nyder Løn af Statskassen. Landet er delt i Sognekald, hvert med sin Sogneprest og undertiden derhos med én eller flere Kapellaner. Flere Sognekald er forenede til et Provsti under en Provst, der af Sognepresterne vælges inden deres egen Midte. Endelig staar over Provsterne Biskoperne, der udnævnes af Kongen blandt dem, som ved Presteskabets Valg har faaet det største Antal Stemmer. Det øverste Hoved for Kirken er Kongen. Til Prest kan ingen ordineres uden ved Universitetet at have underkastet sig saavel den theoretiske som den praktisk-theologiske Examen. — Undervisningsvæsenet er ligeledes ordnet som offentlig Institution. Landets høieste Undervisningsanstalt er Universitetet i Kristiania, der stiftedes 1811 og traadte i Virksomhed 1813. Det har for nærværende (1883) 52 Professorer fordelte i 5 Fakulteter: et theologisk, et juridisk, et medicinsk, et historisk-filosofisk og et mathematisk-naturvidenskabeligt. Det theologiske Fakultet har 5, det juridiske 6, det medicinske 8, det historisk-filosofiske 18 og det mathematisk-naturvidenskabelige 15 Professorer. Desuden har Universitetet 10 Stipendiater, som aarlig udnævnes af det akademiske Kollegium (samtlige Fakulteters Dekaner); de oppebærer et Stipendium og er til Gjengjeld forpligtede til at holde Forelæsninger og deltage i Afholdelsen af Universitetets Examina. Ved Universitetet meddeles Undervisning gratis til alle de Studerende, ligesom der ogsaa er Adgang for andre til uden Godtgjørelse at høre Forelæsningerne. Som akademiske Borgere indskrives de, som har bestaaet en hvert Aar i August afholdt Optagelsesprøve (Examen artium), som hidtil (1883) er holdt ved Universitetet, men som fremtidig aflægges ved Skolerne; en Andenexamen (Examen philosophicum) giver Adgang til de forskjellige Embedsstudier, der afsluttes med Embedsexamina. De Studerendes Antal var ved Udgangen af 1882 888, af hvilke 100 Theologer, 256 Jurister, 193 Medicinere, 65 Filologer, 68 Real- og Bergstuderende og 206 Andenexamensstuderende. Til Universitetet er knyttet et Bibliothek paa 235,000 Bind, en botanisk Have med Bibliothek, en botanisk Samling, et astronomisk og magnetisk Observatorium, et meteorologisk Institut, en Samling af nordiske Oldsager, et Myntkabinet, en zoologisk og en zootomisk Samling, en fysiologisk Apparatsamling, et fysiologisk-kemisk Laboratorium, en mineralogisk Samling, et metallurgisk Laboratorium, et kemisk Laboratorium, en anatomisk og en pathologisk-anatomisk Samling, en farmakologisk og en hygienisk Samling, et fysisk Kabinet, en kirurgisk Instrumentsamling, en obstetricisk Instrumentsamling, en teknologisk Modelsamling, en ethnografisk Samling, en Samling af Grubekarter, Atlasser m. v. og en Samling af kunsthistorisk Undervisningsmateriale. I Universitetets Lokaler foregaar Undervisningen i det praktisk-theologiske Seminarium, der staar under Bestyrelse af Biskopen i Kristiania Stift og det theologiske Fakultet. — Til Universitetet forbereder de offentlige Skoler for den høiere Almendannelse. Af saadanne findes 14, nemlig Kathedralskolerne i Kristiania, Kristianssand, Bergen og Trondhjem samt Skolerne i Fredrikshald, Hamar, Lillehammer, Drammen, Skien, Stavanger, Aalesund, Molde, Kristianssund og Tromsø. Disse Skoler bestaar af Middelskole og Gymnasium; derhos findes 3 offentlige Middelskoler, paa Kongsberg, i Laurvig og i Arendal. Undervisningen i Middelskolerne afsluttes med en Examen, som er Betingelse for at kunne optages i en af de offentlige Skolers Gymnasier samt for at underkaste sig Examen Artium ved Universitetet. Kommunale Middelskoler med Statsbidrag findes i de fleste Byer, hvor der ikke findes offentlig Middelskole eller Gymnasium; disse Skolers Antal er 24, og de fleste af dem har Ret til at afholde Middelskolens Afgangsexamen med samme Virkning som de offentlige Middelskoler. Den samme Ret har endvidere 6 private Latin- og Realskoler i Kristiania og en i Bergen samt Kristiania Borger- og Realskole, Trondhjems borgerlige Realskole og 3 Pigeskoler i Kristiania. I Byerne findes 36 kommunale Borger- og Pigeskoler og 63 private Gutte- og Pigeskoler udenfor Almueskolerne. — Paa Landet og i Byerne findes Almueskoler, hvor Børnene fra sit ottende Aar (eller tidligere) er tvungne til at deltage i Undervisningen, saafremt det ikke dokumenteres, at de paa anden Maade nyder tilstrækkelig Undervisning. Disse Skoler er kommunale, men modtager Tilskud af Statskassen. I 1879 fandtes paa Landet 6,376 Skolekredse med 3,386 Lærere og 136 Lærerinder; i Almueskolerne paa Landet undervistes det samme Aar 206,320 Børn. I Byerne fandtes 142 Almueskoler (hvoraf i Kristiania 19, i Trondhjem 10, i Bergen 9 og i Stavanger 7) med 385 Lærere og 407 Lærerinder; i disse Almueskoler undervistes 41,929 Børn. Til Uddannelse af Almueskolelærere haves 7 Skolelærerseminarier, i Asker, Hamar, Hvideseid, Kristianssand, Stordøen, Klæbo og Tromsø; desuden findes to Lærerskoler, i Flekkefjord og Kopervik. Flere Lærerskoler har tidligere været i Virksomhed, men er nu nedlagte. For den af Almueskolen udskrevne Ungdom i Landdistrikterne findes Amtsskoler (i 1882 43) og Aftenskoler i de enkelte Skolekredse, begge med Statsbidrag. Lignende Formaal som Amtsskolerne har Folkehøiskolerne, hvoraf flere har Statsbidrag. Almueskolerne, Amts- og Aftenskolerne staar under Skoledirektørernes Opsyn; af disse Embedsmænd findes 6, en i hvert Stift, hvilke sammen med Biskopen og Stiftamtmanden danner Stiftsdirektionen for Almueskolevæsenets vedkommende og antager og afskediger Almueskolelærere m. v. — Af særlige høiere og lavere Fagskoler findes i Norge en Krigsskole (i Kristiania) og

en Sjøkrigsskole (paa Horten), hvilke uddanner Officérer henholdsvis for Arméen og Marinen; den militære Høiskole i Kristiania uddanner Officérer for Generalstaben, Artilleri- og Ingeniørbrigaden; for at optages i denne Høiskole maa man have gjennemgaaet en af Krigsskolerne. — Af tekniske Skoler findes 3, i Kristiania, Bergen og Trondhjem, hvortil kommer tekniske Aftenskoler i Kristianssand og Stavanger. I Kristiania findes en kongelig Tegneskole, hvorhos der i flere Byer udenfor Kristiania er oprettet offentlige Tegneskoler. — For Abnorme findes følgende Skoler: Det offentlige Døvstumme-Institut i Trondhjem samt to private Døvstømme-Instituter i Kristiania, et paa Hamar, et i Kristianssand og et i Bergen; et Blindeinstitut i Kristiania (offentligt) og to private Skoler for aandssvage Børn i Kristiania. De private Institututer af denne Slags nyder alle Bidrag af Statskassen. — Over Udgifterne ved det offentlige Skolevæsen i 1878 hidsættes følgende Oversigt:

	Samlet Udgift: Kr.	Deraf af Statskassen: Kr.
A. Almueskolen:		
1. De lavere Almueskoler paa Landet:		
a. De mindre Skolekassers Udgifter	2,167,725	20,462
b. Kredsenes Udredsler i Penge	110,903	
c. Værdien af Lærernes Emolumenter samt Kirkesangerindtægter .	345,342	
d. Amtsskolekassernes Udgifter	367,669	393,046
2. Almueskoler i Byerne .	969,135	4,516
3. Høiere Almueskoler paa Landet.	20,917	3,534
4. Amts- og Aftenskoler .	246,382	199,159
5. Lønstillæg af Statskassen til Almueskolelærere	409,393	409,393
B. Kommunale Borger- og Pigeskoler	201,685	14,950
C. Kommunale Middelskoler.	315,676	14,569
D. Offentlige Skoler for den høiere Alméndannelse . .	652,678	254,783
E. Stiftsseminarierne	78,494	76,805
F. Lærerskolerne	18,818	17,072
G. Uddannelse af Lærerinder	3,758	3,758
H. Do. af Almueskolelærere	18,597	18,597
I. Undervisning i Gymnastik og militære Øvelser . . .	4,456	4,456
K. Institutter for blinde, døvstumme og abnorme Børn	47,096	30,256
L. Pensioner til Almueskolelærere og deres Enker . .	119,863	119,863
M. Udgifter ved Skoledirektørembederne	42,641	42,641
N. Tegneskolen i Kristiania .	24,288	16,800
O. Offentlige Tegneskoler udenfor Kristiania	18,948	8,515
P. Universitetet	470,740	419,000
Tilsammen	6,655,204	2,072,175

Det i Forhold til Indbyggerantallet betydelige Antal Skoler og de ved disse ansatte Læreres Dygtighed har bidraget hver sit til, at Folkeoplysningen i Norge staar ikke lidet høit. Af de voxne Indbyggere er det kun ganske faa, som hverken kan læse eller skrive; et forsvindende Antal af de ældre kan alene læse. — Forfatning. Norges Forfatning er bestemt ved Grundloven, givet af Rigsforsamlingen paa Eidsvold 17de Mai 1814, og 4de Novbr. s. A. noget modificeret som Følge af Foreningen med Sverige. Ifølge denne Grundlov er Norge et frit, selvstændigt, udeleligt og uafhændeligt Rige, forenet med Sverige under en fælles Konge. Regjeringsformen er indskrænket og arvelig monarkisk. Kongen, som er uansvarlig og ulastelig, har den udøvende Myndighed; Ansvaret for hans Regjeringshandlinger paahviler hans Raad, som han selv vælger blandt norske Borgere, der ikke maa være under 30 Aar. Det bestaar af to Statsministre og ikke under 7 (nu i 1883 9) Statsraader, af hvilke den ene Statsminister og to Statsraader altid skal opholde sig i Sverige, naar Kongen residerer der; alene i disses Overvær skal norske Sager afgjøres af Kongen. Den anden Statsminister og de øvrige Statsraader opholder sig i Kristiania og danner her den norske Regjering, hvis Betænkning over enhver Sag ordentligvis skal indhentes, førend Kongen og Statsraadsafdelingen i Stockholm fatter Beslutning angaaende den. Kongen skal stedse bekjende sig til den evangelisk-lutherske Religion, som han skal haandhæve og beskytte; som Kirkens Øverste anordner han al Kirke- og Gudstjeneste, alle Møder og Forsamlinger om Religionssager o. s. v. Kongen kan give og ophæve Anordninger angaaende Handel, Told, Næringsveie og Politi, hvilke dog ikke maa stride mod Grundloven eller nogen anden gjeldende Lov og kun har provisorisk Gyldighed, indtil næste Storthing sammentræder. De Skatter og Afgifter, som Storthinget paalægger, lader Kongen indkræve og indflyde i den norske Statskasse, der altid maa forblive i Norge og kun anvendes til Norges Tarv. Kongen har Benaadningsret; dog kan den, som er fældt ved Rigsretsdom, af Kongen kun fritages for idømt Livsstraf. Embedsmændene, saavel de geistlige og militære som de civile, udnævnes af Kongen efter Regjeringens Indstilling. De kan ikke afsættes uden efter Lov og Dom; dog kan Statsraadets Medlemmer, Departementsembedsmænd, Gesandter og Konsuler, Amtmænd, Biskoper, militære Korpschefer, Kommandanter i Fæstninger og Øverstbefalende paa Krigsskibe naarsomhelst afskediges af Kongen. Ordener tildeles af Kongen den, han bestemmer; de Fortjenester, for hvilke Ordenen gives, maa offentlig kundgjøres. Kongen har Overbefalingen over hele Norges Land- og Sjøkrigsmagt. Denne maa ikke forøges eller formindskes uden Storthingets Samtykke og ikke overlades i fremmede Magters Tjeneste, uden at Storthinget ligeledes har givet sit Bifald dertil. Fremmede Magters Krigsfolk maa ikke inddrages i Landet uden Storthingets Samtykke, og i Fredstid maa overhoved ingen udenlandske Tropper være stationerede i Norge. Storthingets Bifald udkræves, for at Norges Tropper og Roflotille kan anvendes til Angrebskrig; til en saadan maa kun Linietropperne, men under ingen Omstændighed Landevæernet anvendes. Kongen kan sammenkalde Tropper, begynde Krig og slutte Fred, indgaa og ophæve Forbund, sende og modtage Gesandter. I Statsraadet føres en Protokol over alle forhandlede Sager. Statsraaderne er forpligtede til frimodig at sige sin Mening, og Kon-

gen er skyldig at høre dem. Kongen behøver dog ikke ved Afgjørelsen at tage Hensyn hertil. Hvis nogen Statsraad finder, at Kongens Beslutning er lovstridig eller skadelig, skal han til Protokols neblægge Protest derimod og kan isaafald ikke drages til Ansvar for den fattede Beslutning. Medlemmerne af Statsraadsafdelingen i Stockholm har Sæde og raadgivende Stemme i det svenske Statsraad ved Behandlingen af Sager, som angaar begge Riger. Under Kongens Mindreaarighed føres Regjeringen af de Formyndere, som vælges af det norske Storthing og den svenske Rigsdag eller en af dem nedsat Komité, bestaaende af lige mange norske og svenske Medlemmer; paa samme Maade vælges Tronfølgeren, hvis ingen arveberettiget Prins findes, ligesom ogsaa den samme Fremgangsmaade skal befølges ved Valg af nyt Kongehus, hvis det regjerende skulde uddø. — Den lovgivende Magt er hos Folket, som udøver den gjennem Storthinget. Stemmeret ved Storthingsvalgene (saavelsom ved kommunale Valg) har de norske Borgere, som har fyldt 25 Aar og været bosatte i Landet i 5 Aar, som endvidere er eller har været Embedsmænd, eller paa Landet eier eller paa længere Tid end 5 Aar har bygslet matrikuleret Jord, eller i Finmarken har været Rettighedsmænd i 5 Aar eller er Kjøbstadborger, eller i Kjøbstad eller Ladested eier Gaard eller Grund af mindst 600 Kroners Værdi. Stemmeretten tabes ved, at Vedkommende har været dømt til Strafarbeide eller Afsættelse eller Fængsel for Tyveri, Røveri, Bedrageri eller Mened, endvidere ved, at den Stemmeberettigede gaar i fremmed Magts Tjeneste uden Regjeringens Samtykke, erhverver Borgerret i fremmed Stat eller overbevises om at have kjøbt eller solgt Stemmer eller stemt i flere end én Valgforsamling. Stemmeretten suspenderes, naar Vedkommende til Thinge anklages for saadanne Forbrydelser, der kunde medføre Stemmeretstab, samt endvidere ved Umyndiggjørelse og ved Opbud eller Fallit, der ikke er foraarsaget ved Ildsvaade eller andet utilregneligt og bevisligt Uheld, indtil Skyldneren atter har faaet sit Bo extraderet enten ved Akkord eller ved at yde fuld Betaling til sine Kreditorer. Valgmaaden er indirekte. Hvert Herred paa Landet samt hver Kjøbstad vælger et bestemt Antal Valgmænd i Forhold til Folkemængden, og disse Valgmænd sammentræder senere for hvert Amts og hver særskilt repræsenteret Kjøbstads vedkommende for at udkaare Repræsentanter til Storthinget. Valgene afholdes hvert tredie Aar og skal være tilendebragte inden December Maaneds Udgang. Valgforsamlingerne for hvert Herred paa Landet holdes i Prestegjeldets Hovedkirke, for Kjøbstæderne enten i Kirken, paa Raadhuset eller i et andet bekvemt Lokale. De bestyres paa Landet af Sognepresten og hans Medhjelpere, i Kjøbstæderne af Magistraten og Formandskabet. De Stemmeberettigede opraabes efter den Orden, hvori de er opførte i Mandtallet; Tvistigheder om Stemmeretten afgjøres af Valgbestyrelsen, men dennes Kjendelser kan indankes for Storthinget, der har den sidste afgjørende Myndighed i alle Valgspørgsmaal. Valget af Valgmænd sker efter følgende Forhold: I Kjøbstæderne vælges én Valgmand for hver 50 stemmeberettigede Indvaanere, paa Landet derimod én for det første hundre Stemmeberettigede og derefter én for hvert overskydende hundre eller Del deraf. Kjøbstadsvalgmændene samles til Distriktsforsamling for at udkaare Storthingsrepræsentanter inden 8 Dage efter Valgmandsvalget; Landsvalgmændene samles amtsvis inden 1 Maaned. Storthingsrepræsentanternes Antal er 114, og af disse vælger følgende Byer og Amter efternævnte Antal: Byer: Aalesund og Molde tilsammen 1, Arendal og Grimstad tilsammen 1, Bergen 4, Brevig 1, Kristiania, Hønefos og Kongsvinger tilsammen 4, Kristianssand 2, Kristianssund 1, Drammen 2, Flekkefjord 1, Fredrikshald 1, Fredrikstad 1, Hammerfest, Vardø og Vadsø tilsammen 1, Holmestrand 1, Kongsberg 1, Kragerø 1, Laurvig og Sandefjord tilsammen 1, Lillehammer, Hamar og Gjøvik tilsammen 1, Mos og Drøbak tilsammen 1, Porsgrund 1, Sarpsborg 1, Skien 1, Stavanger og Haugesund tilsammen 2, Tromsø og Bodø tilsammen 1, Trondhjem og Levanger tilsammen 4, Tønsberg 1 og Østerrisør 1. Amter: Akershus Amt 5, Nordre Bergenhus Amt 5, Søndre Bergenhus Amt 5, Kristians Amt 5, Finmarkens Amt 2, Hedemarkens Amt 5, Nordlands Amt 5, Romsdals Amt 5, Stavanger Amt 5, Tromsø Amt 2 og Smaalenenes, Bratsbergs, Buskeruds, Jarlsberg og Laurvigs, Nedenæs, Lister og Mandals, Søndre Trondhjems og Nordre Trondhjems Amter hver 4. Til Storthingsrepræsentant kan ingen vælges, uden han har fyldt 30 Aar og i 10 Aar opholdt sig i Riget. Statsraader, Departementsembedsmænd samt Hoffets Betjente og Pensionister kan ikke vælges til Storthingsrepræsentanter. De Valgte er forpligtede til at modtage Valget, medmindre de af Distriktsforsamlingen og i Tilfælde i øverste Instans af Storthinget findes at have lovligt Forfald. Den, som har mødt paa tre ordentlige Storthing efter samme Valg, kan for de følgende tre Aar undslaa sig for Gjenvalg. Ved Siden af Repræsentanterne vælges et ligesaa stort Antal Suppleanter; dette Valg kan efter Distriktsforsamlingens Bestemmelse enten foregaa særskilt eller saaledes, at de, som næst Repræsentanterne har de fleste Stemmer, opnævnes til Suppleanter. Dør en Storthingsrepræsentant, inden hans Funktionstid er tilende, eller faar lovligt Forfald, som kan fritage ham fra at fremmøde, indkaldes en af Suppleanterne i den Orden, hvori de er valgte. Storthingsrepræsentanterne nyder paa Reisen til og fra Storthinget samt saalænge dette varer Skyds- og Diætgodtgjørelse. Paa Reisen fra og til Storthinget samt under sit Ophold der er de befriede for personlig Heftelse, medmindre de gribes i offentlige Forbrydelser; heller ikke kan de udenfor Storthingets Forsamlinger drages til Ansvar for, hvad de der ytrer. Storthinget sammentræder i Almindelighed den første Søgnedag i Februar Maaned hvert Aar i Kristiania; i Tilfælde af fiendtligt Indfald, farlige Epidemier ell. lign. kan Kongen indkalde Storthinget til en anden af Landets Kjøbstæder. Extraordinært Storthing kan af Kongen med 14 Dages Varsel indkaldes naarsomhelst; til saadant Storthing finder intet nyt Valg af Repræsentanter Sted. Storthingets Medlemmer fungerer i tre paa hinanden følgende Aar; de forbliver samlede, saalænge de finder det fornødent, dog ikke over to Maaneder, uden Kongen meddeler sit Samtykke dertil. Blandt sine Medlemmer ud-

vælger Storthinget en Fjerdedel til at udgjøre Lagthinget; de øvrige tre Fjerdedele udgjør Odelsthinget. Begge Things Sammensætning forbliver uforandret paa alle de Storthing, der afholdes efter samme Valg. Det tilkommer Storthinget: 1) at give og ophæve Love, paalægge Skatter og Afgifter, Told og andre offentlige Byrder, som dog ikke gjelder længer end til 1ste Juli det Aar, da næste ordentlige Storthing sammentræder; 2) at aabne Laan paa Rigets Kredit; 3) at føre Opsyn over Rigets Pengevæsen; 4) at bevilge de til Statsudgifterne fornødne Pengesummer; 5) at bestemme Udgifterne til Kongens og Vicekongens Hofstat samt den kgl. Families Apanage, som ikke maa bestaa i faste Eiendomme; 6) at lade sig forelægge til Gjennemgaaelse Regjeringens Protokoller samt alle offentlige Indberetninger og Papirer, militære Kommandosager undtagne; 7) at lade sig forelægge Forbund og Traktater, som Kongen paa Statens Vegne har indgaaet med fremmede Magter; 8) at kunne fordre enhver til at møde for sig i Statssager, Kongen og den kgl. Familie undtagen; 9) at revidere og efter Forgodtbefindende forandre midlertidige Gage- og Pensionslister; 10) at udnævne 5 Statsrevisorer til aarlig at gjennemgaa alle Statens Regnskaber; 11) at naturalisere Fremmede. Alle Lovsager foreslaaes først for Odelsthinget, enten af et af dettes Medlemmer eller af Regjeringen. Er Forslaget bifaldt af Odelsthinget, sendes det til Lagthinget; hvis dette bifalder det, sendes det ved en Deputation til Kongen eller den norske Regjering for at sanktioneres; hvis derimod Lagthinget forkaster det, sendes det med Lagthingets Anmærkninger tilbage til Odelsthinget for at undergives fornyet Behandling. Har et Forslag to Gange været underkastet Afstemning i saavel Odelsthing som Lagthing, uden at begge Afdelinger derom har opnaaet Enighed, behandles det i samlet Storthing og afgjøres der med ²/₃ Stemmeflerhed. Hvis Kongen billiger en af Storthinget fattet Lovbeslutning, forsyner han den med sin Underskrift, hvorved den bliver Lov. Hvis han ikke billiger den, tilkjendegives dette Storthinget, førend det opløses. Antages en Lovbeslutning uforandret og ordlydende af tre ordentlige Storthing, sammensatte efter forskjellige Valg, bliver den Lov, hvad enten Kongen sanktionerer den eller ikke. Kongens Sanktion udkræves ikke til de Storthingsbeslutninger, hvorved 1) Storthinget erklærer sig samlet ifølge Forfatningen; 2) det bestemmer sin egen Forretningsorden og sit indvortes Politi; 3) det antager eller forkaster tilstedeværende Medlemmers Fuldmagter; 4) det stadfæster eller forkaster Kjendelser om Valgstridigheder; 5) det naturaliserer Fremmede; 6) Odelsthinget beslutter Tiltale for Rigsret. Enhver Handling sigtende til at forstyrre Storthingets Frihed og Sikkerhed straffes som Landsforræderi. — Den dømmende Magt i alle sædvanlige civile og kriminelle Sager er i sidste Instans hos Høiesteret, som ikke maa bestaa af færre end Justitiarius og 6 (Antallet er nu [1883] 8) Assessorer. Høiesterets Domme kan i intet Tilfælde blive Gjenstand for Paaanke eller Revision. Til Høiesteretsmedlem kan ingen beskikkes, som ikke er 30 Aar gammel. Sammen med to høie Officérer er Høiesteret i Fredstid anden og sidste Instans i alle Krigsretssager, der angaar Liv, Ære eller Frihedstab for længere Tid end 3 Maaneder. Sammen med Lagthingets Medlemmer danner Høiesteret Rigsretten, der i første og sidste Instans dømmer i alle de Sager, som af Odelsthinget anlægges mod Statsraadets eller Høiesterets Medlemmer saavelsom mod Storthingsrepræsentanter for Forbrydelser, de som saadanne maatte begaa. I Rigsretten fører Lagthingets Præsident Forsædet. — Foruden ovenanførte Bestemmelser om den enhver af Statsmagterne tillagte Myndighed indeholder ogsaa Grundloven en Del almindelige Bestemmelser, hvoraf følgende er de vigtigste: Til norske Embedsmænd maa kun udnævnes norske Borgere, som taler Landets Sprog og enten er fødte i Landet af Forældre, som da var norske Undersaatter, eller er fødte i Udlandet af norske Forældre, som da ikke var fremmed Magts Undersaatter, eller har opholdt sig i Riget i 10 Aar, eller af Storthinget er naturaliserede. Disse Regler gjelder dog ikke Lærere ved Universitetet og de lærde Skoler, Læger og Konsuler paa fremmede Steder. Alle Embedsmænd maa bekjende sig til den evangelisk-lutherske Religion; Undtagelse kan ved Lov gjøres for alle andre Embedsmænds vedkommende end Statsraader og Dommere. Ingen kan dømmes uden efter Lov eller straffes uden efter Dom. Pinligt Forhør maa ikke finde Sted. Ingen Lov maa gives tilbagevirkende Kraft. Ingen kan arresteres uden i lovbestemt Tilfælde og paa lovbestemt Maade. Militærmagt maa ikke anvendes mod Statens Medlemmer uden efter de i Lovene bestemte Former, medmindre nogen Forsamling forstyrrer den offentlige Rolighed og ikke øieblikkelig adskilles, naar de Artikler i Loven, der angaar Oprør, tre Gange er lydelig oplæste af den civile Øvrighed. Trykkefrihed finder Sted; frimodige Ytringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand er enhver tilladte. Nye Indskrænkninger i Næringsfriheden tilstedes ikke. Husinkvisitioner maa kun i kriminelle Tilfælde finde Sted. Jord og Boeslod kan ikke i noget Tilfælde forbrydes. Naar rørlig eller urørlig Eiendom fratages nogen til Fordel for Staten, skal derfor gives fuld Erstatning af Statskassen. Odels- og Aasædesretten maa ikke ophæves. Nye Grevskaber, Baronier, Stamhuse og Fideikommisser maa ikke oprettes. Almindelig Værnepligt finder Sted. Norge beholder sin egen Bank og sit eget Penge- og Myntvæsen. Det har ogsaa Ret til at have sit eget Koffardiflag; Orlogsflaget er et Unionsflag. Forslag til Forandring i Grundloven, hvilket aldrig maa modsige dens Principer, men alene angaa Modifikationer i enkelte Bestemmelser, der ikke forandrer Konstitutionens Aand, maa fremsættes paa første ordentlige Storthing efter nyt Valg og kundgjøres ved Trykken; derefter afgjøres det af et af de ordentlige Storthing efter nyt Valg med ²/₃ Stemmeflerhed. — **Administration og Inddeling:** I Spidsen for den civile, geistlige og militære Administration staar Regjeringskontorerne eller Departementerne, hvis Antal er 7, nemlig Kirke- og Undervisnings-Departementet, Justits- og Politi-Departementet, Departementet for det Indre, Finans- og Told-Departementet, Armé-Departementet, Marine- og Post-Departementet samt Revisions-Departementet (se disse Art.). Hvert Departement bestyres

af en Statsraad, under hvem der staar Expeditionssekretærer, Bureauchefer, Fuldmægtige, Kopister og Extraskrivere. Norge inddeles i geistlig Henseende i 6 Stifter, nemlig Kristiania, Hamar, Kristianssands, Bergens, Trondhjems og Tromsø; i Spidsen for hvert Stifts Geistlighed staar en Biskop, der bor i vedkommende Stiftsstad. Stifterne inddeles i Provstier, hvoraf der findes 83, deri medregnet de 6 Stiftsprovstier. Provstierne er følgende: A. Kristiania Stift: 1) Kristiania Stiftsprovsti, 2) Nedre Borgesyssels Provsti, 3) Mellem Borgesyssels, 4) Vestre Borgesyssels, 5) Øvre Borgesyssels, 6) Nedre Romerikes, 7) Øvre Romerikes, 8) Askers, 9) Drammens, 10) Ringerikes og Hallingdals, 11) Kongsbergs, 12) Nordre Jarsbergs, 13) Søndre Jarlsbergs og 14) Laurvigs Provsti. B. Hamar Stift: 1) Hamars Stiftsprovsti, 2) Solør og Odalens Provsti, 3) Søndre Østerdalens, 4) Nordre Østerdalens, 5) Hedemarkens, 6) Thotens, 7) Søndre Gudbrandsdalens, 8) Nordre Gudbrandsdalens, 9) Hadeland og Lands og 10) Valders Provsti. C. Kristianssands Stift: 1) Kristianssands Stiftsprovsti, 2) Skiens Provsti, 3) Bamble, 4) Nedre Thelemarkens, 5) Øvre Thelemarkens østfjeldske, 6) Øvre Thelemarkens vestfjeldske, 7) Østre Nedenæs, 8) Arendals, 9) Vestre Nedenæs, 10) Sætersdalens, 11) Torrisdals, 12) Mandals, 13) Listers, 14) Flekkefjords, 15) Dalernes, 16) Jæderens, 17) Stavangers, 18) Ryfylke og 19) Karmsunds Provsti. D. Bergens Stift: 1) Bergens Stiftsprovsti, 2) Søndre Søndhordlands Provsti, 3) Nordre Søndhordlands, 4) Hardanger og Voss, 5) Midthordlands, 6) Nordhordlands, 7) Ytre Sogns, 8) Midtre Sogns, 9) Indre Sogns, 10) Søndfjords, 11) Nordfjords, 12) Søndre Søndmøres, 13) Nordre Søndmøres og 14) Østre Søndmøres Provsti. E. Trondhjems Stift: 1) Trondhjems Stiftsprovsti, 2) Indre Romsdals Provsti, 3) Ytre Romsdals, 4) Ytre Nordmøre, 5) Indre Nordmøre, 6) Søndre Dalernes, 7) Nordre Dalernes, 8) Fosens, 9) Søndre Indherreds, 10) Nordre Indherreds, 11) Indre Namdals og 12) Ytre Namdals Provsti. F. Tromsø Stift: 1) Tromsø Stiftsprovsti, 2) Søndre Helgelands Provsti, 3) Indre Helgelands, 4) Nordre Helgelands, 5) Søndre Saltens, 6) Nordre Saltens, 7) Lofotens, 8) Vesteraalens, 9) Trondenæs, 10) Senjens, 11) Tromsø, 12) Altens, 13) Hammerfests og 14) Varangers Provsti. Provstierne inddeles i Prestegjeld, hvoraf der for Tiden (1883) findes 462, Byernes Sognekald deri medregnede. Hvert Prestegjeld bestaar af ét eller (hyppigst) flere Sogne. Paa Landet udgjør et Prestegjeld i Regelen et særskilt Herred; det er dog heller ikke sjelden, at et Prestegjeld er delt i flere Herreder. Stifterne har følgende Udstrækning og Folkemængde (1875): Kristiania Stift 26,115 km²., med 489,915 Indb., Hamar Stift 51,086 km²., med 236,432 Indb., Kristianssands Stift 40,184 km²., med 342,672 Indb., Bergens Stift 38,511 km.², med 284,061 Indb., Trondhjems Stift 50,632 km.², med 271,575 Indb., Tromsø Stift 111,664 km.², med 182,245 Indb. I civil Henseende inddeles Landet i Overøvrighedsdistrikter eller Amter, hvoraf der findes 20, naar medregnes de to Byer Kristiania og Bergen, som hver danner et eget Overøvrighedsdistrikt. Amterne, i Spidsen for hvis Forvaltning staar Amtmænd, inddeles i Fogderier og disse igjen i Herreder. Desuden inddeles Amterne i judiciel Henseende i Sorenskriverier, men da denne Inddeling ingen videre administrativ Betydning har, medtages den ikke i nedenstaaende tabellariske Oversigt over Rigets civile Inddeling. Med Hensyn til den ved ethvert Amt, Fogderi og Herred samt de Byer, der ligger indenfor ethvert Overøvrighedsdistrikts Grændser, anførte Folkemængde bemærkes, at den ved Amterne opførte beregnede Folkemængde ved Udgangen af 1880 er et Sandsynlighedsoverslag, hvorved man (det statistiske Bureau) har taget Hensyn til Folkemængdens Forøgelse i de nærmest foregaaende Aar og derefter beregnet den antagelige Folkemængde ved det angivne Tidspunkt. Den ved enkelte Byer anførte Folkemængde senere end 1875 er funden ved kommunale Tællinger til de med vedføiede Datum betegnede Tider.

Kristiania (udgjørende særskilt Overøvrighedsdistrikt), 10 km².; 1875: 95,836 hjemmehørende Indb., af hvilke 18,970 i Forstæderne; 1879: 116,108; 1880: 119,407 og 1881: 122,036 Indb., alt ved Udgangen af de nævnte Aar.

Akershus Amt,
5,184 km.²,
1875: 95,897 Indb.; 1880 beregnet: 100,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Drøbak 2,096 Indb., Soon 744 Indb., Hølen 263 Indb.

Aker og Follo Fogderier, 1,315 km.², 33,800 Indb.

Herreder.
Hjemmehørende 31te Dcbr. 1875:

Aker (v. og ø.), Kristiania Forstæder ikke medregnede,..	11,994
Asker	3,676
Bærum	5,704
Næsodden	1,736
Fron	1,856
Aas	2,697
Kraakstad......	2,997
Vestby[1])	3,140

Nedre Romerikes Fogderi, 1,929 km.², 28,194 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:

Sørum	2,635
Enebak	3,853
Fet	4,271
Skedsmo......	4,757
Nitedal	2,462
Urskog	4,398
Høland	5,818

Øvre Romerikes Fogderi, 1,932 km²., 1875: 30,800 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:

Gjerdrum	1,729
Ullensaker.....	6,031
Næs	8,296
Nannestad	4,074
Eidsvold	7,354
Hurdalen......	2,172
Feiringen	1,144

Smaalenenes Amt,
4,118 km.²,
1875: 107,562 Indb.; 1880 beregnet: 114,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Moss 4,449 Indb., Sarpsborg 3,327, Fredriksstad 9,672, Fredrikshald 9,913 Indb.

Moss og Tune Fogderi, 1,066 km.², 1875: 32,112 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:

Haabøl	2,315
Vaaler........	2,687
Rygge	2,750
Moss Landdistr.	1,410
Raade	2,937
Tune.........	7,023
Onsø.........	5,125
Glemminge....	6,522

Ide og Marker Fogderi, 1,591 km.², 1875: 22,487 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:

Varteig	1,343
Borge	4,108
Skjeberg	4,501

1) Deraf Ladestedet Hvidsten 157 Indb.

Berg	3,773
Id	3,576
Aremark	3,993
Hvaløerne	2,536

Rakkestad, Heggen og Frølands Fogderi, 1,516 km.^{2}, 1875: 25,602 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Askim	2,415
Trygstad	4,276
Rakkestad	5,894
Spydeberg	2,523
Rødenæs	2,290
Eidsberg	5,446
Skibtvet	2,758

Hedemarkens Amt,

26,042 km.^{2}, 1875: 119,449 Indb.; 1880 beregnet: 123,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Hamar 2,281 Indb., Kongsvinger 930 Indb.

Hedemarkens Fogderi, 2,600 km.^{2}, 1875: 38,355 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Næs	3,910
Ringsaker	10,708
Vang	8,323
Stange	6,088
Romedal	4,933
Løiten	4,393

Solør Fogderi, 2,897 km.^{2}, 1875: 21,895 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Aasnæs	4,559
Vaaler	3,988
Hof	3,217
Grue	6,274
Brandvold	3,857

Vinger og Odalens Fogderi, 2,075 km.^{2}, 1875: 22,941 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Vinger	5,770
Eidskog	6,171
Søndre Odalen	6,834
Nordre Odalen	4,166

Søndre Østerdalens Fogderi, 7,201 km.^{2}, 1875: 18,547 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Elverum	7,117
Trysil	4,978
Aamot	3,249
Storelvedalen	3,203

Nordre Østerdalens Fogderi, 11,265 km.^{2}, 1875: 14,500 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Ø. Rendalen } tilsf. bev.	1,901
Y. Rendalen } tilsf. bev.	1,488
Tønset	3,029
Lilleelvedalen	3,263
Tolgen	3,507
Kvikne	1,339

Kristians Amt,

25,044 km.^{2}, 1875: 115,522 Indb., 1880 beregnet: 113,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Gjøvik 1,116 Indb., Lillehammer 1547 Indb.

Thotens Fogderi, 1,416 km.^{2}, 1875: 22,683 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Birid	4,913
Østre Thoten	7,121
Vestre Thoten	6,767
Vardal	3,882

Søndre Gudbrandsdalens Fogderi, 4,433 km.^{2}, 1875: 23,747 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Søndre Fron	3,242
Ringebo	4,844
Sollien	430
Øier	3,663
Ø. Gausdal } tilsf. bev.	2,941
V. Gausdal } tilsf. bev.	2,993
Faaberg	5,657

Nordre Gudbrandsdalens Fogderi, 11,015 km.^{2}, 1875: 23,661 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Lesje	3,267
Dovre	2,426
Lom	3,140
Vaage	7,072
Skiaker	2,623
Nordre Fron	5,133

Hadeland og Lands Fogderi, 2,866 km.^{2}, 1875: 23,983 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Nordre Land	4,883
Søndre Land	4,580
Gran	8,884
Jevnaker	5,636

Valders Fogderi, 5,312 km.^{2}, 1875: 18,785 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Vang	2,442
Østre Slidre	2,456
Vestre Slidre	2,964
Nordre Aurdal	5,483
Søndre Aurdal	5,440

Buskeruds Amt,

14,545 km.^{2}, 1875: 101,712 Indb., 1880 beregnet: 104,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Kongsberg 4,295 Indb., Hønefos 1,130 Indb., Drammen 18,851 Indb. (1880, 31 Dcbr. 19,582 Indb.).

Hallingdals Fogderi, 5,519 km.^{2}, 1875: 14,335 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Næs	4,179
Aal	3,682
Hol	2,255
Gol	4,219

Numedal og Sandsvær Fogderi, 4,501 km.^{2}, 1875: 12,398 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Sandsvær	4,661
Flesberg	2,669
Rollag	1,767
Nore	3,301

Ringerikes Fogderi, 1,680 km.^{2}, 1875: 13,062 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Norderhov	6,819
Aadalen	2,273
Hole	3,970

Buskeruds Fogderi, 2,834 km.^{2}, 1875: 37,641 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Sigdal	6,168
Modum	7,259
Eker (øvre og nedre)	11,531
Lier	6,939
Røken	2,832
Hurum	2,889

Jarlsberg og Laurvigs Amt,

2,258 km.^{2}, 1875: 89,344 Indb., 1880 beregnet: 92,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Holmestrand 2,207 Indb., Svelvik 1,677 Indb., Horten 5,466 Indb., Aasgaardstrand 522 Indb., Tønsberg 5,174 Indb., Sandefjord 2,452 Indb., Laurvig 7,905 Indb.

Jarlsbergs Fogderi, 1,327 km.^{2}, 1875: 42,721 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Skouger	3,274
Hof	2,066
Sande	3,494
Strømmen	1,230
Botne	1,983
Ramnæs	2,985
Vaale	2,445
Borre	2,883
Andebo	2,637
Stokke	5,250
Sem	5,893
Nøterø	5,463
Tjømø	3,118

Laurvigs Fogderi, 922 km.^{2}, 1875: 21,220 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Sandeherred	6,207
Tjødling	3,343
Fredriksværn	1,191
Brunlanæs	4,136
Hedrum	3,838
Laurdal	2,505

Bratsberg Amt,

14,780 km.^{2}, 1875: 83,570 Indb.; 1880 beregnet: 87,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Skien 5,450 Indb., Porsgrund 3,521 Indb., Brevig 2,247 Indb., Stathelle 454 Indb., Langesund 1,060 Indb., Kragerø 4,850 Indb.

Bamle Fogderi, 2,383 km.^{2}, 1875: 21,959 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Drangedal	3,416
Sandøkedal } tilsf. bev.	2,174
Skaadø } tilsf. bev.	3,803
Bamble	4,125
Eidanger	3,054
Gjerpen	4 280
Slemdal	991

Nedre Thelemarkens Fogderi, 1,777 km.^{2}, 1875: 19,360 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Solum	5,113
Holden	3,188

Bø 2,487
Lunde 2,131
Saude 3,391
Hiterdal 3,050

Øvre Thelemarken Fogderi, 10,617 km.², 1875: 24,669 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Gransherred... 2,278
Tinn 2,580
Hjertdal 2,742
Siljord 3,748
Hviteseid 3,277
Nissedal 1,680
Fyresdal 2,032
Laurdal 1,396
Mo 1,904
Vinje 1,987
Rauland 1,045

Nedenæs Amt, 9,179 km.², 1875: 10,025 km.², 75,609 Indb.; 1880 beregnet: 79,000 Indb.; 1882: 9,179 km.², 71,987 tilstedev. Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Arendal 4,107 Indb., Grimstad 1,784 Indb., Risør 2,488 Indb., Tvedestrand 1,457 Indb., Lillesand 1,432 Indb.

Nedenæs Fogderi, 3,939 km.², 1875: 54,249 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Sondeled 3,567
Dybvaag 4,765
Holt 4,493
Vegarsheien ... 1,793
Gjerestad 2,565
Ø. Moland } tilstedev. 2,485
Barbo ... 4,568
Tromø ... 2,159
Diestad 4,474
Hisø 2,652
Froland 2,051
Aamli 2,327
Mykland 638
Fjære 5,394
Eide 801
Landvig 2,220
Heirefos 581
Vestre Moland. 2,424
Høivaag 2,093
Birkenæs 1,693

Sætersdalens Fogderi, 5,237 km.², 1875: 6,083 km.², 8,666 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Veigusdal 933
Evje 882
Hordnæs og Iveland 2,216
Bygland 2,224
Valle 2,390

Lister og Mandals Amt, 7,245 km.²; 1875: 6,399 km.², 77,059 Indb.; 1880 beregnet: 77,000 Indb., 1882: 7,245 km.², 76,549 tilstedeværende Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Kristianssand 12,191 Indb; 1880, 31 Dcbr., 12,282, Mandal 4,043 Indb., Farsund 1,497 Indb., Flekkefjord 1,678 Indb.

Mandals Fogderi, 3,086 km.²; 1875: 2,240 km.², 28,532 Indb.; 1882: 3,086 km.², 29,784 tilstedev. Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Oddernæs 4,042
Tvet 1,640
Vennesland ... 1,187
Øvrebø og Hægeland 1,813
Søgne 3,668
Bjelland og Grindem 2,080
Finsland 858
Øslebø og Løvdal 1,943
Holme 1,441
Søndre Undal . 4,678
Nordre Undal . 2,076
Halsaa og Hartmark 3,106
Aaseral 1,447

Lister Fogderi, 4,141 km.²; 1875: 29,118 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Lyngdal 4,970
Hægebostad 2,112
Fjotland 1,096
Kvinesdal 4,157
Herod 2,458
Vanse 5,763
Næs og Hiterø. 3,902
Bakke 2,684
Siredalen 1,976

Stavanger Amt, 8,980 km.², 1875: 113,675 Indb.; 1880 beregnet: 118,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Sogndal 526 Indb., Egersund 2,419 Indb., Stavanger 20,288 Indb.; 1880, 1 Jan., 23,500 Indb., Sandnæs 1,507 Indb., Skudesnæshavn 1,317 Indb., Kopervik 853 Indb., Haugesund 4,421 Indb.

Jæderen og Dalerne Fogderi, 2,983 km.²; 1875: 34,440 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Lunde 1,477
Heskestad 1,054
Sogndals Landdistrikt 2,984
Helleland 1,287
Birkrem 2,029
Egersunds Landdistrikt 2,719
Ogne 1,111
Haa 3,120
Time 2,400
Gjesdal 1,157
Klep 2,411
Høiland 3,599
Haaland 3,077
Hetland 6,015

Ryfylke Fogderi, 5,991 km.², 1875: 47,904 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Høle 1,196
Fossan 2,087
Strand 2,279
Aardal 1,103
Hjelmeland og Fister 3,081
Suledal 2,122
Sand 1,762
Saude 1,921
Jelse 2,584
Finnø 1,727
Rennesø 2,401
Bukken 997
Tysvær 2,127
Vikedal 2,934
Skjold 3,530
Nerstrand 1,568
Sjærnerø 835
Skudesnæs 4,685
Avaldsnæs 5,382
Torvestad. } tilstedev. 1,843
Skaare... 1,55[illegible]

Søndre Bergenhus Amt, 15,123 km.², 1875: 15,157 km.², 121,284 Indb.; 1880 beregnet: 121,000 Indb.

Søndhordlands Fogderi, 3,076 km.², 1875: 33,995 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Stordøen 1,996
Valestrand 1,105
Fitje 2,334
Finnaas 4,316
Sveen 32,41
Fjelberg 3,838
Etne 2,492
Skonevik 3,214
Tysnæs 4,430
Strandebarm og Varaldsø ... 2,476
Kvindherred .. 4,553

Hardanger og Vos Fogderi, 8,051 km.², 1875: 24,610 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Jondal 1,902
Vikør 2,935
Ulvik 3,826
Ullensvang 5,576
Røldal 917
Vos 7,448
Vossestranden.. 2,006

Nordhordlands Fogderi, 1882: 3,996 km.², 62,679 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Os 3,873
Fuse 3,220
Fane 4,056
Sund 4,508
Fjeld 2,745
Askøen 5,197
Aarstad 2,364
Hammer 5,599
Haus 4,611
Bruvik 2,217
Hosanger 4,318
Herlø 2,684
Manger 4,644
Lindaas ... } tilstedev. 5,695
Masfjorden 2,036

Bergen (udgjørende særskilt Overøvrigheds-distrikt), 36 km.², 1875: 34,388 Indb.; 1880, 31 Dcbr., beregnet: 43,026 Indb.

Nordre Bergenhus Amt, 18,243 km.², 1875: 86,108 Indb.; 1880 beregnet: 88,100 Indb.

Kjøb- og Ladested med særskilt Kommunebestyrelse: Florø 492 Indb.

Sogns Fogderi, 9,938 km.², 1875: 35,394 Indb.

Herreder.
Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Lærdal 2,459
Borgund 861
Aardal 1,525
Lyster 3,628
Hafslo 2,956
Sogndal 3,608
Aurland 2,132
Jostedal 855
Lekanger 2,305

Balestrand 2,188
Vik 3,190
Klævold 1,606
Ladvik og Brekke 2,045
Evindvik 3,017
Utvær 1,495

Søndre- og Nordfjords Fogderi, 8,305 km.², 1875: 50,222 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Hyllestad[1] 2,521
Askevold[1] 3,106
Ytre Holmedal. 3,815
Indre Holmedal 3,511
Førde 5,282
Vefring 1,295
Jølster 2,590
Kinn 4,572
Bremanger 2,085
Gloppen 4,793
Indviken 2,998
Stryn 2,492
Eid 3,083
Hornindal 1,677
Daviken 3,212
Selø 4,684

Romsdals Amt[2], 14,632 km.², 1875: 116,781 Indb., 1880 beregnet: 125,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse: Aalesund 5,783 Indb., (1880: 6620), Molde 1,690 Indb., Kristiansund 7,575 Indb. (31 Dcbr. 1880: 9,025 Indb.).

Søndmøre Fogderi, 5,102 km.²; 1875: 39,112 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Vanelven 2,626
Volden 5,555
Jøringfjord 1,805
Sandø 2,479
Herø 2,759
Ulvsten 2,919
Sunelven 1,705
Norddalen 2,326
Stranden 2,327
Ørskog 3,764
Skodje 2,726
Borgund 5,371
Harham 2,750

1) En Del af Hyllestads (1,207 Indb.) og en Del af Askevolds Herred (317 Indb.) hører til Sogns Fogderi.

2) Aalesunds By og Søndmøre Fogderi hører til Bergens Stift, den øvrige Del af Amtet til Trondhjems Stift.

Romsdals Fogderi, 3,432 km.², 1875: 25,508 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Vestnæs 3,475
Vold 973
Eid 683
Grytten 3,116
Veø 2,579
Næsset 3,567
Bolsø 3,832
Akerø 2,222
Sandø 737
Frænen 2,434
Bod 2,098

Nordmøre Fogderi, 6,073 km.², 1875: 37,113 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Kvernæs 6,531
Fredø 1,521
Aure 3,931
Edø 2,855
Tustern 1,327
Rindalen 2,754
Surendalen ... 3,124
Stangvik 2,916
Halse 1,941
Sundalen 2,308
Øksendalen ... 1,335
Thingvold 2,642
Strømsnæsset . 1,279
Øre 2,441

Søndre Trondhjems Amt, 18,339 km.², 1875: 116,722 Indb., 1880 beregnet: 123,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Trondhjem 22,544 Indb.

Orkedals Fogderi, 4,223 km.², 1875: 16,817 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Orkedal 6,502
Meldalen 3,402
Rennebo 2,689
Opdal 4,277

Guldals Fogderi, 5,262 km.², 1875: 19,425 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Melhus .. } tilſ. beb. 2,529
Flaa 631
Høilandet 1,234
Horg 2,446
Støren ... } tilſ. beb. 2,225
Budal 531
Soknedalen 1,945
Singsaas 1,744
Holtaalen 911
Aalen 1,688
Røraas 3,564

Strinden og Selbo Fogderi, 1875: 3,508 km.², 22,583 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Selbo 5,603
Klæbo 1,589
Strinden 7,793
Bynæsset 2,030
Budviken 778
Børsen 3,710
Leinstranden ... 1,080

Fosens Fogderi, 5,320 km.², 1875: 35,300 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Hiteren ... } tilſ. beb. 4,469
Frøien ... 3,952
Hevne 4,740
Stadsbygden .. 1,884
Rissen 3,826
Ørlandet 4,433
Bjugn 4,206
Aafjord 3,600
Bjørnør 4,180

Nordre Trondhjems Amt, 22,771 km.², 1875: 81,421 Indb., 1880 beregnet: 84,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Levanger 960 Indb., Stenkjær 1,459 Indb., Namsos 1,483 Indb.

Stjør- og Værdalens Fogderi, 4,516 km.², 1875: 31,656 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Lexviken 3,019
Hegre 2,841
Meraker 1,705
NedreStjørdalen 6,894
Frosten 3,008
Aasen 1,879
Skogn 3,669
Levanger Landdistrikt 2,152
Værdalen 6,489

Inderøens Fogderi, 8,484 km.², 1875: 25,389 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Ytterøen 1,501
Mosviken og Verran 2,811
Inderøen 5,391
Sparbo 4,283
Egge 881
Stod 2,331
Beitstaden 4,825
Snaasen 2,232

Namdals Fogderi, 9,758 km.², 1875: 20,474 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Overhalden 2,392
Namsos Landdistrikt 2,157
Grong 3,103
Lierne 1,134
Fosnæs 2,730
Flatanger 1,741
Nærø 1,717
Vigten 2,098
Kolvereid og Foldereid 2,664
Lekø 1,872

Nordlands Amt, 37,965 km.², 1875: 103,369 Indb., 1880 beregnet: 116,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Mosjøen 774 Indb., Bodø 1,478 Indb.

Søndre Helgelands Fogderi, 10,729 km.², 1875: 25,834 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Bindalen 2,193
Brønø 4,606
Velfjorden 1,161
Vegø 1,824
Alstahaug 3,698
Herø 3,073
Tjøtø 3,067
Vefsen 5,168
Hatfjelddalen ... 1,044

Nordre Helgelands Fogderi, 7,386 km.², 1875: 18,975 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Mo 3,760
Hemnæs 4,028
Næsne 4,306
Lurø 1,894
Trænen 346
Rødø 4,641

Saltens Fogderi, 15,998 km.², 1875: 30,233 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:
Gildeskaal 2,706
Beieren 1,331
Saltdalen 2,289
Bodø Landdistrikt 3,311
Skjerstad 3,660
Folden 3,293
Stegen 2,954
Hammerø 2,515
Lødingen 2,442

Tysfjorden	1,601
Ofoten	4,131

Lofoten og Vesteraalens Fogderi, 3,852 km.², 1875: 26,075 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Hadsel	4,443
Sortland	1,872
Bø	2,784
Øksnæs	2,390
Overberg	2,157
Værø	563
Flakstad	1,847
Buksnæs	3,060
Borge	2,862
Baagen	3,049
Gimsø	1,048

Tromsø Amt, 26,302 km.², 1875: 53,931 Indb.; 1880 beregnet: 60,000 Indb.

Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Tromsø 5,443 Indb.

Senjen og Tromsø Fogderi, 26,294 km.², 1875: 48,488 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Kvædfjord	2,542
Ibestad	4,939
Salangen	1,562
Trondenæs	5,516
Sand	1,148
Tranø	3,881
Maalselven	2,888
Bardodalen	1,050
Lenvik	3,419
Hillesø	984
Berg	1,722
Balsfjorden	2,506
Malangen	1,289
Tromsøsundet	3,444
Lyngen	4,637
Karlsø	2,162
Skjervø	3,153
Kvænangen	1,646

Finmarkens Amt, 47,397 km.², 1875: 24,185 Indb., 1880 beregnet: 27,000 Indb. Kjøb- og Ladesteder med særskilt Kommunebestyrelse 1875: Hammerfest 2,127 Indb., Vardø 1,355 Indb.

Altens Fogderi, 12,872 km.², 1875: 6,119 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Loppen og Øksfjord	863
Talvik	2,158
Alten	2,360
Kautokeino	738

Hammerfest Fogderi, 8,777 km.², 1875: 4,788 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Hasvik	562
Hammerfest Landdistrikt	872
Kvalsund	655
Maasø	903
Kjelvik	429
Kistrand	1,367

Tanens Fogderi, 17,451 km.², 1875: 4,574 Indb.

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Karasjok	515
Lebesby	680
Tanen	2,092
Næsseby	1,287

Vardø Fogderi, 2,258 km.² 1875: 746 Indb.

Herred.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Vardø Landdistrikt	746

Varangers Fogderi, 6,021 km.², 1875: 4,465 Indb., indbefattet Byen Vadsø (1875: 1,761 Indb.).

Herreder.

Hjemmeh. 31te Dcbr. 1875:	
Vadsø	1,087
Sydvaranger	1,628

— Finanser. Statskassens Indtægter og Udgifter gik i Budgetaaret 1880—81 op til følgende Beløb:

Indtægter.

1. Indirekte Afgifter:	Kr.
Toldintrader	15,858,057
Brændevinsafgift	3,500,841
Maltafgift	2,251,037
Stempletpapir og Spillekort	432,196
Arveafgift, 6te og 10de Penge	152,899
Departements-, Rets- og Auktionssportler	814,037
Lateris	23,009,067

	Kr.
Transport	23,009,067
2. Statseiendomme:	
Af Jordegods og Statsskovene	197,868
Kongsberg Sølvverk	930,778
3. Statskassens Aktiva:	
Renter og Afdrag af Fordringer	651,882
Udbytte af Bankaktier	376,511
Renter af den kontante Beholdning	252,061
Andre Indtægter af Aktiva	670,375
4. Offentlige Foranstaltninger:	
Postvæsenet	1,713,564
Telegrafvæsenet	932,846
Indtægt af Jernbanedrift	3,671,045
5. Forskjellige Indtægter:	
Universitetet	285,184
Offentlige Skoler	260,957
Strafanstalterne	478,716
Medicinalvæsenet	530,769
Andre og tilfældige Indtægter	656,644
6. Salg af uopsigelige Statsobligationer (1879—80) Kr. 795,868.	
7. I Anledning af Jernbaneanlæg:	
Kommunale og private Jernbanebidrag	1,275,800
Midler tilveiebragte ved Statslaan	4,958,584
8. Til Indtægt ved Statslaan for at dække Underbalancen i 1880—81 og tidligere Aar	777,486
Tilsammen Indtægter	41,630,137

Udgifter:

1. Det kgl. Hus m. v.:	
Det kgl. Hus	386,000
Udgifterne ved de til Kongens Disposition stillede Statseiendomme	49,414
2. Storthinget	408,531
3. Statsraadet og Regjeringen	1,141,329
4. Kirke-Departementet:	
Videnskab og Kunst	639,090
Skolevæsenet	2,061,495
Geistlighed og Kirker	76,343
Fattigvæsenet	44,351
Tilskud til den almindelige Enkekasse	95,000
Andre Udgifter	53,903
Tilfældige Udgifter	4,108
5. Justits-Departementet:	
Domstolene	820,204
Politiet	108,695
Tilskud til Strafanstalterne	785,420
Udgifter ved Undersøgelse af Lovovertrædelser m. v.	743,653
Medicinalvæsenet	1,594,685
Andre Udgifter	58,893
Tilfældige do.	8,627
6. Indre-Departementet:	
Overøvrighederne	200,524
Landbonæringen	164,311
Udskiftningsvæsenet	143,205
Fiskerierne	77,327
Den geologiske Undersøgelse	8,385
Atlanterhavsexpeditionen	14,259
Veivæsenet { Tilskud til Veifondet	152,800
Veivæsenet { Iøvrigt	237,921
Kanalvæsenet	43,211
Jernbanevæsenet	3,695,447
Industrielle Formaal	19,117
Justérvæsenet	82,965
Lateris	13,919,213

	Kr.
Transport	13,919,213
Statistisk Centralbureau, Folketælling	53,843
Andre Udgifter	87,999
Tilfældige do.	30,302
7. Finans-Departementet:	
Hovedkasserne, Fogder og Lensmænd	501,565
Toldvæsenet	1,749,937
Brændevins- og Maltkontrol	123,112
Udgifter ved Kongsberg Sølvverk	565,986
Skovvæsenet	123,055
Forskj. Statseiendomme	21,953
Pensioner, Gratialer og Vartpenge	470,417
Statsgjelden, Afdrag	1,313,496
Do., Renter og Omkostninger	4,502,958
Andre Udgifter	22,191
Tilfældige do.	46,991
8. Armé-Departementet:	
Lønninger	2,526,260
Undervisningsanstalter	139,971
Arméens Øvelser	246,063
Arméens Forpleining, Forsyning og Udrustning	2,944,384
Ingeniørvæsenet	120,702
Extraordinært til Befæstninger, Udrustninger osv.	117,036
Den geografiske Opmaaling	195,481
Andre Udgifter	290,210
Tilfældige do.	188
9. Marine- og Post-Departementet:	
Marinen	1,883,135
Fyr-, Rednings- og Lodsvæsenet	539,645
Havnevæsenet	446,658
Postvæsenet	1,870,646
Telegrafvæsenet, Vedligeholdelse og Drift	973,354
Skydsvæsenet og Fjeldstuerne	180,449
Tilskud til privat Dampskibsfart	442,078
Andre Udgifter	41,871
Tilfældige do.	4,336
10. Udenlandske Anliggender:	
Diplomatiske Anliggender	194,000
Konsulatvæsenet	226,713
Forskjellige Udgifter	79,024
11. Erhvervelse af Statsaktiva:	
Indkjøb af Aktier osv.	452,168
12. Fremme af Jernveisanlæg:	
Fuldførelse af Jernveisanlæg	1,186,567
Nye Jernveisundersøgelser	47,817
Tilsammen Udgifter	43,681,774
Formindskelse af Statskassens kontante Beholdning	2,051,637
	41,630,137

For Budgetaaret 1ste Juli 1882—30te Juni 1883 var Statsbudgettet opgjort saaledes af Storthinget:

Indtægter:

	Kr.
1. Det kgl. Hus og de til Kongens Disposition stillede Statseiendomme	1,650.00
2. Statsraadet og Regjeringen	65,348.00
3. Kirke-Departementet	1,425,771.00
4. Justits-Departementet	1,979,912.65
5. Indre-Departementet	5,491,825.00
6. Finants-Departementet	27,327,611.19
7. Armé-Departementet	111,353.20
8. Marine- og Post-Departementet	3,747,082.96
9. Udenlandske Anliggender	112,500.00
Tilsammen	40,263,054.00

Udgifter:

	Kr.
1. Det kgl. Hus og de til Kongens Disposition stillede Statseiendomme	430,772.00
2. Storthinget og Statsrevisionen	433,500.00
3. Statsraadet og Regjeringen	1,127,238.00
4. Kirke-Departementet	3,923,901.71
5. Justits-Departementet	4,147,059.65
6. Indre-Departementet	6,559,044.09
7. Finans-Departementet	9,854,184.00
8. Armé-Departementet	6,134,957.30
9. Marine- og Postdepartementet	6,182,993.56
10. Udenlandske Anliggender	534,325.00
11. Tilfældige og uforudsete Udgifter	135,078.69
Tilsammen	39,463,054.00
Paaregnet Overskud, som tillægges Statskassens kontante Beholdning	800,000.00
Ialt	40,263,054.00

Indenlandsk Gjeld
(30te Juni 1881):

Ældre uopsigelig Statsgjeld (3—5 %)	7,813,400
Nyere do. do. til Indløsning af Præferenceaktier i Hovedjernbanen ($4^1/_2$ %)	2,960,000
Ialt indenlandsk Gjeld	10,773,400

Udenlandsk Gjeld
(30te Juni 1881):

Statslaanet af 1872 (6 Mill. Kr. a $4^1/_2$ %)	5,158,000
Do. af 1874 (20 Mill. Kr. a $4^1/_2$ %)	18,019,200
Do. af 1876 (24 Mill. Kr. a $4^1/_2$ %)	23,106,800
Do. af 1878 (30,900,000 Kr. a $4^1/_2$ %)	30,637,700
Do. af 1880 (16 Mill. Kr. a 4 %)	16,817,200
Gjenstaaende Del af Indløsningssummen for Scheldetolden (oprindelig 1,170,177 Kr.)	566,100
Ialt udenlandsk Gjeld	94,305,000
Samlet Statsgjeld	105,078,400

— Norges Hovedbankinstitut er Norges Bank (se Bank og Bankvæsen), oprettet 1816. Den er Landets eneste seddeludstedende Bank og har sit Hovedsæde i Trondhjem med Filialafdelinger i Kristiania, Drammen, Skien, Kristianssand, Bergen, Fredrikshald, Hamar, Lillehammer, Stavanger, Kristianssund, Bodø og Tromsø. Hovedsædets Repræsentanter og Direktører og Filialafdelingernes Administratorer eller Bestyrere med Suppleanter vælges af Storthinget. Bankens Metalfond udgjorde ved Udgangen af 1880 33,721,356 Kr., dens cirkulerende Seddelmasse 38,713,675 Kr. — En anden offentlig Bankindretning er Hypothekbanken i Kristiania (s. d.), der giver Laan mod Pant i fast Eiendom. Af private Banker fandtes 1880 15 med et subskriberet Grundfond af tilsammen 28,830,000 Kr., hvoraf indbetalt 12,906,000 Kr., samt Reservefonds 3,783,000 Kr. Af Sparebanker existerede i Landets Bygder og Byer ved Udgangen af 1879 308 med en samlet Formue af 16,753,298 Kr. — **Forsvarsvæsen.** Den norske Armé bestaar af Linietropper og Landeværn, de første opgaaende til 750 Officérer og 18,000 Mand af alle Vaabenarter. Infanteriet bestaar af et garnisonerende Korps af frivillige (norske Jægerkorps) og 5 Infanteribri-

gader, nemlig 1ste og 2den akershusske, kristianssandske, bergenske og trondhjemske Brigade. Ingeniørbrigaden har ingen Menige og bestaar af 20 Officérer og 7 Voldmestere; Artilleribrigaden bestaar af 5 Bataljoner samt 1 Fyr- og Haandverkerkompagni; Kavaleribrigaden af 3 Korpser. Marinen tæller 37 Dampfartøier med tilsammen 152 Kanoner; af disse Fartøier er 4 Monitorer, 2 Fregatter, 2 Korvetter og 29 Kanonbaade. Flaadens Hovedstation er paa Horten. Befæstningsverker findes i Kristianiafjorden (Oskarsborg), ved Kristiania (Akershus), Fredrikshald, Kongsvinger, Bergen (Bergenhus), Trondhjem og Vardø (Vardøhus); intet af dem kan gjøre Krav paa at ansees for Fæstninger af nogen Rang. — *Mynt, Maal og Vegt.* Efter Adskillelsen fra Danmark fik Norge sit eget Myntsystem, hvis Enhed var Speciedaleren, der deltes i 5 Mark (Ort) a 24 Skilling. Myntfoden var Sølv. 1875 tiltraadte imidlertid Norge Myntkonventionen mellem Sverige og Danmark og antog Guldmyntfoden samt den for de to nævnte Lande vedtagne Enhed, Kronen a 100 Øre. Maal- og Vegtsystemet vedblev efter Adskillelsen fra Danmark at være det samme som i dette Land; fra 1ste Juli 1882 er det metriske System indført som det alene tilladte i Handel og Vandel. — Norges Vaaben bestaar i en opreist gylden Løve med en Øxe i Forlabberne i rødt Felt. Flaget er rødt med et blaat Kors indsattet i hvid Rand. Orlogsflaget har Split og Tunge og maa være forsynet med et af de norske og svenske Farver sammensat Unionsmærke, der har sin Plads øverst i Flaget nærmest Stangen. — Af Ordener har Norge én, nemlig St. Olafsordenen, oprettet af Kong Oskar den første 1847. De med denne Orden dekorerede deles i Riddere, Kommandører af 1ste og 2den Klasse samt Storkors. — **Historie.** Norges ældste Historie er indhyllet i et næsten ugjennemtrængeligt Mørke. Selve Landet var saagodtsom ukjendt for Oldtidens Kulturfolk. Pytheas fra Massilia, som levede i det 3die Aarh. f. Kr., omtaler et Land i det høie Norden, som han kalder *Thule*, og efter hans Fremstilling synes han dermed at have ment den skandinaviske Halvø. Han siger nemlig, at Thule laa sex Dages Seilads i Nord for Britannien, og at der om Sommeren var uafbrudt Dag og om Vinteren uafbrudt Nat. Andre ældre Geografer, som Plinius, Diodor, Xenofon m. fl., omtaler ogsaa et Land langt mod Nord, men det er umuligt af deres Angivelser at slutte sig til, om de mener Landene syd eller nord for Østersjøen. Det er først i Middelalderen, at Norge træder ud af Sagnets Dunkelhed. At Landet ialfald tildels var befolket, førend Nordmændene tog det i Besiddelse, derom vidner nogle af de i de senere Aar gjorte arkæologiske Fund. Alt tyder imidlertid hen paa, at denne Urbefolkning har været et Nomadefolk, som ikke har havt nogen fast Bolig, men har draget om eftersom Forholdene bød det, og har maaske tilhørt den tschudiske Folkestamme, altsaa den samme, som vor Tids Lapper tilhører. De gjorte Oldfund viser, at Norges oprindelige Befolkning har levet i Stenalderens Tid, idet alle de fundne Redskaber fra denne Periode bestaar af Sten. At Norge saavelsom de andre europæiske Lande ogsaa har havt en Broncealder, fremgaar tydelig af de gjorte Gravfund; dog er det endnu uafgjort, om Broncens Anvendelse er bleven bekjendt i Norge ved fremmed Indvandring eller ved fredelig Samhandel med andre Folk. Sikkert er det kun, at Jernalderens Befolkning var Nordmænd; men Tiden for disses Indvandring kan kun ganske løselig sættes til nogle hundre Aar f. Kr. *Nordmændene* tilhørte den germaniske Stamme, som er en Gren af den indo-europæiske Folkeæt (se Art. Germaner). — Det ældre Norges egentlige Grændse gik paa den Tid ikke saa langt mod Nord som nu; hvad der laa nordenfor Forbjerget Afglapen (paa Sydsiden af Malangenfjord i Tromsø Amt), kaldtes med et fælles Navn Finmarken (Finmórk) og beboedes udelukkende af de nomadiserende Lapper. Landets ældste Inddeling var Fylker, hvoraf ethvert havde sin egen Konge. Fylkernes Antal regnes til ialt 31, nemlig Háleygjafylki eller Hálogaland, det nuværende Nordlands Amt og Tromsø Amt indtil Malangen; Naumdœlafylki, Namdals Fogderi; Eynafylki, Inderøens og Beitstadens samt en Del af Ytterøens Prestegjeld; Sparbyggjafylki, Sparbo, Stod og Snaasen; Verdœlafylki, det nuværende Værdalen; Skeynafylki, Skogn og en Del af Ytterøens Prestegjeld; Stjørdœlafylki, Stjørdalen, Selbo og Klæbo; Strindafylki, Strinden, Frosten og Lexvigen; Gauldœlafylki, Melhus, Støren, Holtaalens og Røraas Prestegjeld; Orkdœlafylki, Orkedal, Meldal, Opdal og Bynæsset; Norðmœrafylki, Nordmøre tilligemed Fosens Fogderi; Raumsdœlafylki, det nuværende Romsdals Fogderi; Sunnmœrafylki, Søndmøre Fogderi; Firðafylki, Nordfjord og Søndfjord; den sydligste Del af dette Fylke kaldtes Fjalir; Sygnafylki, Distrikterne om Sognefjorden; Hörðafylki, Størstedelen af Søndre Bergenhus Amt; Haddingjadalr, Hallingdalen; Valdres, Valders; Rygjafylki, det nuværende Stavanger Amt; Egðafylki, Nedenæs Amt; Grænafylki, Bratsberg Amt tilligemed Numedal; Vestfold, Jarlsberg og Laurvigs Amt tilligemed Lier, Eker og Sandsvær af Buskeruds Amt; Vingulmørk, Aker og Follo Fogderi samt Smaalenenes Amt; Alfheimar, Bohus Len; dette Fylke kaldtes ogsaa Ránriki eller Rænafylki; Raumafylki, Romerike samt Solør og Odalen; Haðafylki, Hadeland, Ringerike, Thoten og Land samt Sigdals Prestegjeld; Heinafylki, Hedemarken, Vardal og Birid; Guðbrandsdalir, Gudbrandsdalen med Faaberg og Gausdal; Eystridalir, Østerdalen med Idre og Særna Sogne i Sverige; Herjardalir (Herjedalen) og Jamtaland (Jemteland) var ogsaa norske Fylker. Denne Fylkeinddeling bestod længe efterat Landet var samlet under én Konge, og ethvert af dem udgjorde enslags civil eller administrativ Enhed. De indvandrede Germaner eller Nordmænd, som de herefter kaldtes, var Hedninger og deres Religion var Asalæren (se Gudelære, den nordiske); de bestod af *Frie* og *Ufrie* eller *Trælle*. De Frie var efter sin Stand delte i *Jarler* og *Karler*. Jarlerne var af fornem Byrd, og dem paalaa det at føre Krig eller forsvare Landet. Karlerne dyrkede Jorden; de af dem, som eiede arvet Jordegods, kaldtes Odelsbønder (Holder), medens de, som leiede (bygslede) en Gaard eller Gaardpart hos Odelsbønder, kaldtes Leilændinger. Trællene var enten Krigsfanger eller fødte i ufri Stand; de eiedes af sine Herrer og kunde sælges

som andet Gods; imidlertid var det ikke sjelden, at de frigaves, især naar de havde udmærket sig paa en eller anden Maade, ligesom de ogsaa kunde løskjøbe sig. Fylkeskongerne omgav sig med en Livvagt, som kaldtes Hird (af angelsaxisk hîred: Husfolk); deres fornemste Mænd var Jarlerne. Fylkets indre Anliggender afgjordes paa almindelige Sammenkomster, som kaldtes Thing; til disse havde alle frie Mænd Adgang. Paa Thinget vedtoges Love samt dømtes i Trætter Mand og Mand imellem af de valgte Dommere eller Lagretten. Der afholdtes tre Slags Thing, nemlig Fjerdings- eller Tredingsthing for Sager, som angik det enkelte Herred, Fylkesthing for hele Fylket, og Fællesthing, naar det gjaldt Spørgsmaal, som angik flere Fylker. Thinget aabnedes og fredlystes med megen Høitidelighed, og et Brud paa Thingfreden ansaaes for en stor Forbrydelse. Naar en, som havde en Sag at føre paa Thinget, ikke paa anden Maade kunde bevise sin Paastand, havde han at aflægge Ed, samt at skaffe endel Mededsmænd, som skulde bevidne, at de kjendte ham som en brav og sandfærdig Mand. I den Tids Retspleie var der ikke Tale om legemlige Straffe for Forbryderen. Næsten enhver Misgjerning, selv Manddrab, kunde assones ved Bøder, undtagen naar dette kom ind under den Tids Begreber om Snigmord; da blev Manddraberen lyst utlæg (fredløs). Naar en Drabsmand vedtog og betalte den ham ilagte Bod, var Sagen dermed afgjort, og det stempledes som Nidingsdaad at tage Hevn over en, der havde udredet den ham paalagte Mandebod. Hvis han ikke indgik Forlig eller betalte dette, kunde den Dræbtes Slægtninger søge Blodhevn ved at fælde ham selv eller en af hans nærmeste. At Rettergangen stod i nøie Forbindelse med Gudsdyrkelsen, sees deraf, at de saakaldte Gudsdomme var i høi Anseelse. Den mest benyttede af disse var Holmgangen (s. d.). Familielivet var hos de gamle Nordmænd naaet frem til et forholdsvis høit Udviklingstrin. Kvinden nød stor Anseelse, og det var sjelden, at en Mand havde mere end én Hustru. Det synes kun at have været enkelte Konger og andre fornemme Mænd, som samtidig havde flere Hustruer, men blandt disse var der sædvanlig én, der betragtedes som den fornemste og virkelige Ægtefælle. Husfaderen havde stor Myndighed over sine Børn og Undergivne; havde et Barn en Lyde, var det sygeligt, eller Faderen af andre Grunde ikke vilde opfostre det, kunde han udsætte det, d. v. s., han kunde bære det ud i Skoven og lade det omkomme der. Denne barbariske Skik holdt sig i Norge lige til ind i det 11te og 12te Aarh. Naar et Barn var født, og det var bestemt til at opfødes, blev det overøst med Vand og samtidig givet Navn. Ligene blev dels brændte, dels jordede ubrændte; over dem opførtes gjerne en Haug, og paa denne reistes en Bautasten, som ialfald for de Fornemmes vedkommende indeholdt en Mindeskrift. Naar en Stormand hauglagdes, pleiede han gjerne at faa med sig i Graven sine Vaaben, sin Rustning, sine Yndlingsdyr osv. Kvinderne fik flere af sine Prydelser med sig i Graven. — Gudsdyrkelsen foregik dels i Hov, ordentlige Templer, som forestodes af Goden (Tempelforstanderen), dels i Hørger, som kun bestod af Stenaltere under aaben Himmel eller med Sten indhegnede Offersteder. I Hovene fandtes gjerne Gudernes Billeder opstillede, og flere af dem var rigt udstyrede. Gudsdyrkelsen bestod i Ofringer (Blot) af Husdyr; dog er det sandsynligt, at der af og til, ialfald i den ældste Tid, ogsaa ofredes Mennesker. Blodet af de ofrede Dyr opsamledes i Lautbollen og stænkedes ud over Forsamlingen, hvorimod Kjødet kogtes og spistes i Fællesskab. Der afholdtes tre større aarlige Offerfester, Vinternatsblot 14de Oktober til Tak for et godt Aar, Midvintersblot 14de Januar for at bede Guderne om et godt Aar og om Fred, og Sommerblot 14de April for at paakalde Gudernes Hjelp i de forestaaende Krigstog. Som Afgudsdyrkere var det naturligt, at de gamle Nordmænd ligesom de fleste hedenske Folk søgte at løfte Fremtidens Slør ved at hente Orakelsvar hos Guderne eller ved at tage Varsler af forskjellige Ting. En af de Maader, hvorpaa de søgte at se ind i det kommende, var at gaa til Frett (af fritte: spørge), hvilket bestod i, at en Del Træpinder kastedes paa et Klæde, og efter de Figurer, disse kom til at danne, søgte man at udfinde Svaret paa det, man spurgte om. Der fandtes naturligvis Folk, som udgav sig for Troldmænd, og som ved Galder og Seid (s. d. Art.) paastod at kunne gribe ind i Skjebnens Gang. Nordmændene kjendte og brugte ligesom andre Germaner i Jernalderen enslags Bogstavskrift, de saakaldte Runer (s. d.). — Det siger sig selv, at en Religion, der som Asalæren sætter Tapperhed som den høieste Dyd, og Døden paa Valpladsen som den sikreste Vei til et bedre Liv efter dette, maatte opdrage sine Dyrkere til et tappert og stridslystent Folk. Og Anledning til Strid gaves der snart. Grændserne mellem Fylkerne var temmelig ubestemte, saa der snart opstod Trætte om, hvad der tilhørte den eller den; Overgreb fra en eller anden Side og meget andet førte snart til blodige Feider mellem Fylkeskongerne. Efterhvert, som Folkemængden tog til, fandt fornemmelig de mange Konge- og Jarlesønner det for trangt hjemme. De drog da ud til fremmede Lande, dels for at erobre sig Land, dels for at gjøre Bytte, dels vel ogsaa for at søge Eventyr, naar det var for roligt i Fædrenehjemmet. Med ét eller flere Langskibe (Krigsfartøier) seilede de afsted og plyndrede og røvede fra Land til Land; af og til forlod de sine Skibe og drog som en hærjende Strøm langt op igjennem Landene, og der stod en saadan Skræk af disse nordiske Vikinger, som de kaldtes, at man i Frankrige i det 9de Aarh. i Kirkebønnerne bad om Guds Beskjærmelse mod dem. Førerne af disse Røverskarer kaldtes dels Hærkonger, dels Næskonger, naar de hjemme ikke eiede mere end et Næs, hvor de holdt til om Vinteren, dels Sjøkonger, hvis hele Kongerige ofte kun bestod i et Langskib, og hvis Undersaatter var en Flok Hærmænd. Vikingetiden, som omfatter Tidsrummet fra 800 til 1000 e. Kr., danner i Norge Overgangen fra Sagnhistorien til Sagaen. Det var dog ikke bare fra Norge, at Vikingetogene udgik; ogsaa fra Danmark drog store Skarer til de sydlige Lande, lige til Middelhavet og Grækenland. Ofte forenede disse Vikinger sig til et fælles Foretagende, angreb hele Stater og leverede formelige Slag, omstyr-

tede Kongeriger og oprettede nye. — Feiderne mellem Fylkeskongerne i Norge førte efterhaanden til, at enkelte af dem blev overvundne og deres Land erobret af Seierherren; desuden hendte det ogsaa, at en Fylkeskonge ved Arv eller Giftermaal kunde forøge sit Landomraade. I den Tid, da Norge træder ind i Historiens Række, synes flere Fylker at være sammensmeltede til ét. Saaledes herskede *Gudrød Veidekonge* (s. d.) der levede omkring 800 e. Kr., i Vestfold, og ikke blot over denne Landsdel, men ogsaa over Hedemarken, Thoten og Hadeland. Hans Søn *Halfdan svarte* (s. d.) forøgede endnu mere sine Besiddelser ved at erobre en Del af Vingulmörk, Raumariki og Heinafylki. Ved Giftermaal fik han ogsaa Sygnafylki. Det synes imidlertid ikke at have faldt den dygtige og folkekjære Halfdan ind at samle hele Norge til ét; denne Stordaad var det forbeholdt hans Søn *Harald haarfagre* at udføre. Da Halfdan døde (860), var Harald, hans eneste Arving, mindreaarig, og Nabokongerne troede derfor, at det vilde være en let Sag at frarive Barnekongen en Del af hans Lande. Men ved Haralds Side stod hans dygtige Morbroder Hertug Guttorm (s. d.), en af de ridderligste Skikkelser i den ældre norske Historie, og han beseirede Nabokongerne og føiede derved nye Landsdele til Søstersønnens Rige. Herved var Harald bleven Norges mægtigste Fylkeskonge. Der hviler nogen Dunkelhed over, hvad det var, som bragte Harald paa den Tanke at underlægge sig hele Norge. Nogle Historieskrivere beretter, at det var en Kongedatter *Gyda*, som han friede til, og som ikke vilde gifte sig med ham, før han var Enekonge i Norge, der satte ham paa den Tanke at samle de forskjellige Fylker til ét Rige; andre, at det var en *Ragna*, Datter af en Bonde ved Navn Adils, som fra først af æggede Harald til at underlægge sig hele Landet. Det er dog mest rimeligt, at den forholdsvis mægtige Konge, som havde en saa dygtig og erfaren Raadgiver som Morbroderen Guttorm, uden nogen ydre Foranledning kan have udklækket Planen til hele Norges Forening. Det er ogsaa rimeligt, at de to store Riger i Øst og Syd (Sverige og Danmark) har staaet for ham som Forbillede og vakt den unge og daadlystne Konges Hu til at forene de norske Riger under sig. Han drog først opover Oplandene, som han underlagde sig, derfra til Trøndelagen, hvis otte Konger han beseirede, og derefter til det nordlige Norge. Af Naumdalens Konger Herlaug og Hrollaug foretrak den første at begrave sig levende fremfor at underkaste sig Erobreren, hvorimod Hrollaug gav sig under Harald og blev hans Jarl. En væsentlig Forstærkning fik Harald derved, at den haalogalandske Jarl Haakon Grjotgardssøn frivillig gik over til ham. Fra Trøndelagen vendte Harald sig mod de langs Kysten liggende Fylker, og i Slagene ved Solskel (s. d.) 864 og 865 underlagde han sig Mørerne og Romsdal. Endnu stod dog den værste Dyst tilbage. Det sydvestlige Norges Fylkeskonger forenede sig om at stanse Erobreren. Kongerne af Hörðafylki, Rygjafylki, Egðafylki m. fl. mødte samlede Harald i Hafrsfjord (s. d.) og her stod 872 et af de blodigste Sjøslag, Norges Historie kjender. Udfaldet blev, at Harald seirede, og derved var hans Eneherredømme over Norge sikret. Der var dog mange, som efterat det hele Rige var samlet ikke kunde finde sig i Haralds strenge og myndige Enestyrelse. Især krænkede det Bønderne, at Kongen fratog dem deres Odel (ɔ: gjorde dem skattepligtige), og Følgen heraf var, at flere af Landets mægtigste Mænd udvandrede dels til det nys opdagede Island, dels til Øerne norden- og vestenfor Skotland. Kong Harald, som havde vovet saa meget for at samle Norge, begik en stor Feil ved i sin Alderdom at dele Landet mellem sine mange Sønner og ved at udnævne sin Yndlingssøn den grusomme *Erik Blodøxe* til Overkonge. Erik begyndte sin Regjeringstiltrædelse (930) med at dræbe flere af sine Brødre, vistnok for en Del tilskyndet dertil af sin rænkefulde Hustru *Gunhild*. Hans Herredømme varede dog kun kort. Et Aar efter Haralds Død kom dennes yngste Søn *Haakon Adelstensfostre* til Norge (934), og ved Hjelp af den mægtige *Sigurd Jarl* paa Hlade, en Søn af Haakon Grjotgardssøn, blev han strax tagen til Konge i det Nordenfjeldske. Hvad der især bidrog til, at han saa hurtig vandt Stemningen for sig, var vistnok hans Tilbud om at ville give Bønderne deres Odel tilbage, hvis de vilde vælge ham til Konge. Haakon drog over Oplandene til det sydlige Norge og hyldedes overalt af Almuen. Erik forsøgte vel at samle en Hær for at møde Haakon, men det lykkedes ham ikke, da de fleste af Landets mægtige Mænd faldt fra ham og søgte til Haakon; han begav sig da ud af Landet og drog til England, hvor han nogle Aar efter faldt i et Slag. Som Konge indførte Haakon flere nyttige Reformer; han fik vedtaget *Gulathingsloven* for de vestenfjeldske, og *Frostathingsloven* for de nordenfjeldske Fylker. Landet inddeltes i *Skibreder*, hvoraf ethvert i Krigstid havde at stille et fuldt udrustet og bemandet Langskib til Kongens Raadighed. Paa høie Fjelde reistes der *Varder* (Stabler af Ved), som der holdtes Vagt ved, og som skulde antændes, saasnart en Fiende nærmede sig. Haakon, som var opdragen i det kristne England og derfor selv bekjendte sig til Kristentroen, søgte ogsaa at indføre denne i Norge. Han byggede Kirker og indkaldte Missionærer fra Udlandet. Men Nordmændene vilde ikke opgive sine gamle Guder; de brændte Kirkerne, dræbte Presterne og tvang endog Kongen ved et Blotgilde i Indherred til at deltage i deres hedenske Skikke. Denne overmodige Færd af Trønderne havde maaske ført til en blodig Borgerkrig, dersom ikke ydre Fiender samtidig havde truet Haakon. Erik Blodøxes Sønner, *Eriksønnerne*, som Historien kalder dem, havde efter sin Faders Død faaet Tilhold hos den danske Konge Harald Gormssøn, og fra Danmark begyndte de at gjøre Erobringstog til Norge for at gjenvinde sin Faders Rige. De hjemsøgte først Viken, hvor Haakons Brodersøn Tryggve Olavssøn var indsat som Underkonge. Derpaa drog de nordefter, men paa Avaldsnæs (ved Haugesund) mødte Haakon dem 953 og slog dem fuldstændig. To Aar efter led de et nyt Nederlag paa Rastarkalv paa Fredø (nær Kristianssund); 961 kom de igjen og blev atter slagne af Haakon paa Øen Stord (Søndre Bergenhus Amt) trods sin store Overmagt. Men under Forfølgelsen af Fienden blev Haakon truffen af en Pil, som blev hans Bane. Haakons Død vakte almindelig Landesorg, og Tilnavnet „den gode“, som Samtiden gav ham, viser, hvor

høit han var elsket. Før sin Død indsatte han Eriksønnerne til sine Arvinger, og disse tog fort efter Landet i Besiddelse. Den ældste af dem, Harald Graafeld, blev Overkonge, men han synes at have været en svag og udüelig Mand, som fordetmeste har gaaet i sin rænkefulde og herskesyge Moders Ledebaand. Eriksønnerne gjorde sig desuden paa mange Maader forhadte, blandt andet ved sin Gjerrighed og ved at snigmyrde flere af Landets fremragende Mænd, deriblandt den ansete Sigurd Jarl paa Hlade. Denne sidste Udaad førte til, at Trønderne valgte Sigurds Søn Haakon Jarl til sin Fører. Haakon var en rænkefuld og raadsnild Mand, derhos tapper og daadskraftig; da han af Eriksønnerne blev tvungen til at forlade Landet, drog han til Danmark, hvis Konge Harald Gormssøn han forstod at vinde. Harald Graafeld blev under et Paaskud lokket ned til Danmark og dræbt (ca. 970), og den danske Konge drog med en stor Flaade til Norge, som han underkastede sig. Haakon blev udnævnt til hans Jarl i det Norden- og Vestenfjeldske. Efter Harald Graafelds Død flygtede hans Moder Gunhild og de gjenlevende af hendes Sønner til Orknøerne, hvorfra de endnu i flere Aar vedblev at forurolige Norge. Haakon Jarls Afhængighedsforhold til Danmark varede dog ikke længe. Harald Gormssøn fik Ufred med Keiser Otto den anden, og da løsrev Haakon sig fra hans Overherredømme. Harald foretog et Herjingstog til Norge for at tugte den opsætsige Jarl, men da Haakon drog ham imøde med en anselig Flaade, vendte han om uden at vove at indlade sig i Kamp. Senere fik den danske Konge Jomsvikingerne (s. d.) til at angribe Haakon. Men i det blodige Slag i Hjørungavaag (paa Søndmøre) led Jomsvikingerne et fuldstændigt Nederlag. Haakon førte et kraftigt Regimente, og da han var en ivrig Tilhænger af Asalæren, saa nok de hedenske Nordmænd i ham et Værn mod den mere og mere omsiggribende Kristentro. Men hans Vellystighed skaffede ham i de sidste Aar af hans Regjering mange Fiender, og dette i Forbindelse med Nordmændenes Hengivenhed for Harald haarfagres Æt bevirkede, at da Olav Tryggvessøn, en Sønnesøns Søn af Harald, 995 kom til Norge, blev han strax tagen til Konge. Haakon, der saa sig forladt af de fleste af sine Mænd, flygtede til sin Elskerinde Thora paa Rimul i Melhus, og her dræbtes han af sin Træl Kark. Olav, som i England havde antaget Kristendommen, indførte denne med Magt i Norge; de, som ikke vilde antage den nye Lære, blev enten dræbte eller landsforviste. Det er forresten høist rimeligt, at Nordmændenes Samkvem med det øvrige Europa allerede forud havde banet Veien for Kristendommens Indførelse, da det ikke er let tænkeligt, at Olav i sin korte Regjeringstid skulde have formaaet de stridbare og frihedselskende Nordmænd til forandre Religion. Den Begeistring, hvormed Befolkningen synes at have omfattet Olav, tyder ogsaa hen paa, at hans Paabud om Religionsforandringen ikke var kommet uventet. Olav friede til den mægtige svenske Enkedronning Sigrid Storraade, men da hun ikke vilde antage Kristendommen, fornærmede han hende, og hun lovede Hevn. En Tid efter, da Olav havde giftet sig med den danske Konge Harald Gormssøns Datter Thyra, drog han til Venden (s. d.) for at kræve sin Hustrus Arv. Sigrid, som imidlertid var bleven gift med den danske Konge Sven Tjugeskjæg, æggede nu denne og sin Søn Olav Skötkonung i Sverige til at overfalde Olav Tryggvessøn. Til disse sluttede sig Erik, en Søn af Haakon Jarl. Med forenede Kræfter passede de ham op, og ved Svoldr, tæt ved Rygen i Pommern, angreb de ham med en stor Overmagt (Aar 1000). Efter en lang Kamp sprang Olav overbord, og dermed var Striden afgjort. Norge blev nu delt mellem den norske og den svenske Konge, og disse overlod Bestyrelsen deraf til Erik Jarl og hans Broder Sven, hvilke i 15 Aar førte Herredømmet i Norge. Deres Regjering var mild, og uagtet de selv var døbte, lod de enhver leve efter sin Tro. Erik, der rimeligvis var den af Brødrene, som havde mest at sige, fik Holmgangen afskaffet i Norge. 1015 reiste Erik til England for at hjelpe Danekongen Knut den mægtige med at forsvare den af Knuts Fader Kong Sven gjorte Erobring af dette Rige. Samme Aar kom Olav Haraldssøn, en Sønnesøns Søn af Harald haarfagre, til Norge. Han havde i længere Tid faret i Viking, og paa et af disse Tog havde han antaget Kristendommen. Ved Efterretningen om, at Erik havde forladt Norge, drog han med kun to Skibe did for at søge at vinde Landet. Strax efter sin Ankomst fangede han Eriks Søn Haakon og tvang ham til at opgive ethvert Krav paa Riget. Ved Hjelp af sin Stedfader Sigurd Syr og de øvrige oplandske Smaakonger samlede Olav en Hær, og næste Aar slog han Sven Jarl ved Nesje (tæt ved Fredriksværn). Sven flygtede til Sverige og døde strax efter, og nu blev Olav hyldet over hele Riget. Som ivrig Kristen begyndte han med Kraft at indføre Kristendommen overalt i Landet; thi uagtet Olav Tryggvesøn havde paatvunget Folket den nye Lære, var der dog endnu mange, som hængte ved de gamle Guder, og andre, som dyrkede disse og „den hvide Krist" isleng. Med en Strenghed, som stundom udartede til oprørende Grusomhed, tvang han Folket til at lade sig døbe, og faa Aar efter hans Regjeringstiltrædelse var det hele Land kristnet og dermed Asalæren for stedse fortrængt som offentlig Religion. De oplandske Smaakonger vilde ikke finde sig i Olavs myndige Regimente, og fem af dem enedes derfor om at overfalde ham. Men Olav, som fik Nys om deres Forehavende, overrumplede og fangede dem alle, og dermed var Modstanden mod Rigets Enhed og den nye Tro brudt. Olav forbedrede Haakon Adelstensfostres Love, gav ved Hjelp af Biskop Grimkell den første Kristenret og byggede mange Kirker samt sikrede Presterne Indtægter. Ligeledes udgav han en Hirdskraa, som indeholdt Love og Regler for Kongens Hird. Desuden førgede han for, at de enkelte Landsdele, som hidtil fordetmeste kun havde staaet i et løst indbyrdes Forhold til hverandre, knyttedes nærmere sammen, og Norges egentlige Forening til et samlet Hele er for en væsentlig Del Frugten af Olavs kraftige og kloge Styrelse. Med Nabokongerne i Sverige og Danmark stod han paa en spendt Fod, da disse ikke rolig kunde finde sig i, at han havde skilt dem ved deres i Svoldrslaget gjorte Erobring og fordrevet Hladejarlerne, som var besvogrede

med disse Konger. Med Svenskekongen Olav Skötkonung kom det vel til enslags Forlig, idet Olav Haraldssøn ægtede dennes Datter. Knut den mægtige af Danmark derimod satte sig i Forbindelse med Norges misfornøiede Stormænd, som ikke kunde finde sig i Olavs myndige Regjering. Hans strenge Overholden af Lovene, idet han uden Persons Anseelse straffede enhver, som forgik sig mod dem, skaffede ham ogsaa mange Fiender blandt de egenraadige norske Høvdinger. De mægtigste af disse var Erling Skjalgssøn paa Sole, Einar Tambarskjelve, Thore Hund fra Bjarkø, Haarek af Tjotta og Kalv Arnessøn. Flere af dem sluttede sig til Knut, som 1028 med en stor Hær drog til Norge og blev tagen til Konge i Nidaros; han udnævnte derefter Haakon Erikssøn til sin Jarl og Landets Styrer. Størstedelen af Folket faldt nu fra Olav, og han besluttede sig da til at forlade Landet. Først drog han til sin Svoger Kong Anund Jakob i Sverige og derfra til Gardarike. Efter Haakons Død 1030 samlede han en Hær og drog tilbage til Norge, men ved Stiklestad i Værdalen mødte Bønderne ham, anførte af Kalv Arnessøn, Haarek og Thore Hund. Det kom til et Slag, og efter en tapper Kamp faldt Olav (29de Juli 1030). Knut den mægtiges mindreaarige Søn Svein blev nu udraabt til Konge i Norge; men hans Moder Alfiva, som førte Regjeringen, gjorde sig snart forhadt, og Nordmændene begyndte at længes efter en Høvding af den gamle Kongestamme. Da der strax efter Olavs Fald opkom Rygter om de Jertegn, som skulde være skeet ved hans Lig, begyndte man snart at betragte ham som en hellig Mand, og omtrent et Aar efter sit Fald blev han af Biskop Grimkell offentlig erklæret for Helgen, hvilket var den haardeste Stød for Danskevældet. Flere af Olavs Modstandere, deriblandt Kalv Arnessøn og Einar Tambarskjelve, enedes nu om at indkalde Olavs unge Søn Magnus fra Rusland, og 1035 antoges han til Konge af det hele Land. Svein flygtede til Danmark og døde kort efter. Dennes Broder Hardeknut, som nu regjerede i Danmark, gjorde imidlertid Fordring paa Norge. Det var nær kommet til Krig, men under et Møde i Götaelven forligtes Kongerne saaledes, at hvis en af dem døde sønneløs, skulde den anden arve hans Rige. Dette skete ogsaa 1042, idet Hardeknut døde, og nu var Magnus Konge over begge Lande. Han var i Begyndelsen haard og streng mod sin Faders Fiender; Kalv Arnessøn maatte forlade Landet, og Haarek af Tjotta blev dræbt under et Besøg hos Kongen, visnok med dennes Vidende og Samtykke. Men Sighvat Skald advarede Kongen i et frimodigt Kvad om ikke at forspilde Folkets Hengivenhed ved unødig Strenghed, og Magnus blev nu saa vennesæl, at han fik Tilnavnet „den gode“. Hans Herredømme over Danmark blev ikke af lang Varighed. Sven Estridssøn, som var hans Jarl der, søgte snart at gjøre sig uafhængig, og uagtet Magnus flere Gange forjog ham, kom han dog igjen, saasnart Kongen var borte. — 1045 kom Olav den helliges Halvbroder Harald Sigurdssøn hjem fra Grækenland, og Aaret efter blev han Magnus's Medkonge. To Aar efter døde Magnus under et nyt Tog til Danmark, og Harald var nu Enekonge; hans Regjering var temmelig streng, hvad der forskaffede ham Tilnavnet „haardraade“. Sin Fordring paa Danmark vilde han ikke opgive og gjorde flere Tog derhen, men 1064 maatte han erkjende Sveins Uafhængighed. To Aar efter drog den stridslystne Konge med en stor Flaade over til England for at hjelpe Tostig Jarl mod hans Broder Kong Harald Godvinessøn. Han indtog Byen York, men ved Standford Bro, lidt nordenfor York, overrumpledes han af Englænderne og faldt efter en blodig Kamp (25de September 1066). Hans Søn Olav Kyrre, som nu kom paa Tronen, var et Særsyn blandt den Tids Fyrster; hans 27aarige Regjering var en uafbrudt Fredsperiode. Istedenfor at føre Krige søgte han ved fredelige Midler at fremhjelpe Landets Opkomst og mildne Indbyggernes endnu i mange Henseender raa og barbariske Sæder, og begge Dele lykkedes ham i betydelig Grad. Han anlagde den vigtige Handelsstad Bjørgvin (Bergen), som snart blomstrede op, forbedrede Husenes Indretninger, fik Beboerne til at klæde sig paa de mere dannede Folkeslags Vis, og sendte unge Mænd udenlands for at tilegne sig Kundskaber. Flere Kirker blev i hans Regjeringstid opførte, deriblandt Kristkirkerne i Bergen og Nidaros. Da han døde 1093, blev hans Søn Magnus Barfod Konge i hans Sted. Havde Olavs Regjering været fredelig, saa blev Sønnens saa meget mere krigersk. Han gjorde Tog til Vesterhavet, tvang den skotske Konge til at afstaa alle Øerne vestenfor Skotland, sikrede sig Herredømmet over de Øgrupper, som før stod i enslags Lensforhold til Norge, og herjede i Irland. En Tvist med den svenske Konge endte med, at Magnus ægtede hans Datter og fik Dalsland i Medgift. Paa sit sidste Vesterhavstog blev han i det nordlige Irland overrumplet af Irerne med en stor Overmagt og faldt efter den tapreste Modstand (24de August 1103). Hans Sønner Sigurd, Eystein og Olav fik efter Faderens Død alle Kongenavn. Sigurd havde Lyst til at gjøre et Korstog til det hellige Land, og i en Alder af 17 Aar drog han afsted med en veludrustet Hær og Flaade (1107). Efter adskillige Eventyr undervels, deriblandt flere Kampe med de Vantro, naaede han 1110 Jerusalem, hjalp samme Aar Kong Balduin med at erobre Byen Sidon og vendte hjem over Grækenland, efter at have været borte i henved fire Aar. Dette Tog, som kastede en ny Glans over Norge og dets kjække Konge, skaffede ham Tilnavnet Jorsalfare. Eystein havde imidlertid med Kraft og Dygtighed styret Landet og indført mange gode Indretninger. Hans kloge Styrelse bragte ham i saadant Ry, at Jemtland frivillig underkastede sig Norge. 1116 døde Olav, og hans to Brødre delte nu Magten mellem sig. Forholdet mellem den voldsomme og herskesyge Sigurd og den findige, men bestemte Eystein var ikke det bedste; dog kom det ikke til noget Sammenstød. Da Eystein døde 1123, blev Sigurd Enekonge. Af dennes øvrige Bedrifter kan nævnes, at han kristnede Smaaland. I sine sidste Aar henfaldt han til Tungsind, og var stundom fuldkommen vanvittig. Sigurds Død 1130 danner Begyndelsen til en sørgelig Periode i Norges Historie, som benævnes de borgerlige Uroligheder, og som vedvarede i over 100 Aar. De mange Kongsemner, som var eller troede sig arveberettigede til Tronen, samlede en Flok om sig og bekjæmpede sine Rivaler paa Liv og Død.

Herskesyge Geistlige pustede til Krigsluen, der snart rasede fra den ene Ende af Landet til den anden. Den ene Kongssøn efter den anden lod sit Liv paa Valpladsen, og Seierherren drog videre, idet han herjede og plyndrede Modstandernes Tilhængere, for om kort Tid selv at bukke under for en ny Modstander. I Sigurds sidste Leveaar kom Harald Gille fra Irland; han udgav sig for en Søn af Magnus Barfod og beviste sin Paastand ved Jernbyrd (s. d.). Han tvang Sigurds Søn Magnus blinde til at dele Landet med ham, og da de ikke forligtes, fangede og lemlæstede han Magnus og lod ham sætte i Kloster. 1136 kom Sigurd Slembe til Norge; han paastod ligeledes at være en Søn af Magnus Barfod, og Harald, der mistænkte ham for at stræbe efter Kronen, søgte at blive ham kvit ved at snigmyrde ham, men Sigurd undkom og overfaldt strax efter Kongen og dræbte ham. Sigurd tog den blinde Magnus ud af Klosteret og fik et stort Antal Tilhængere; et andet Parti tog derimod den dræbte Haralds Sønner Sigurd Mund, Inge Krokryg og senere Eystein til Konger. Sigurd Slembe og Magnus led først et Nederlag mod Brødrene paa Minne ved Mjøsen 1137. To Aar efter tabte Magnus baade Liv og Rige i Slaget ved Holmengraa (nær Strömstad). Sigurd Slembe, som vistnok kun havde brugt den blinde Magnus til Skjul for sine egne Planer, fangedes og henrettedes under mange Pinsler. Enigheden mellem de seirende Brødre varede dog ikke længe. Inge, som var vanfør, vilde Brødrene helst være af med, men han havde Landets dygtigste Mænd paa sin Side. 1155 lykkedes det ham at fælde Sigurd, og to Aar efter Eystein. Inge var nu Enekonge, men kun for kort Tid; Modpartiet tog Sigurd Munds Søn Haakon Hærdebred til Konge, og i et Slag mod denne paa Isen ved Oslo faldt Inge 1161. Aaret efter fældtes Haakon af Erling Skakke i et Sjøslag ved Sekken i Romsdalen. Erling havde kort før faaet sin Søn Magnus, en Dattersøn af Sigurd Jorsalfare, tagen til Konge, og styrede nu Landet i hans Sted. For at sikre sin Søns Stilling fik Erling Erkebiskop Erling til at krone Magnus, men maatte til Gjengjeld indrømme Biskoperne stor Indflydelse paa Kongevalget. Herimod reiste sig imidlertid et nyt Parti, Birkebeinerne (s. d.), som ikke vilde erkjende Magnus, da han ikke var af Harald haarfagres mandlige Æt og derfor ikke arveberettiget. De valgte Eystein Meyla, en Søn af Eystein Haraldssøn, til Konge, men han blev slagen og faldt paa Re ved Tunsberg 1177. Birkebeinerne fik dog snart en dygtigere Fører i den tapre og kloge Sverre Sigurdssøn. Han var paa Færøerne bleven viet til Prest, men da han fik vide, at han var en Søn af Sigurd Mund, drog han til Norge for at prøve sin Lykke. Da han i Vermland strax efter Eystein Meylas Fald kaaredes til Birkebeinernes Høvding, bestod hans Hær kun af 70 Mand, som var saagodtsom blottede baade for Vaaben og Klæder. Men snart voxede hans Tilhængeres Antal, og Høsten samme Aar lykkedes det ham at tage Nidaros og faa Kongenavn paa Ørething. Han var dog ikke stærk nok til at møde Erling og Magnus, og maatte derfor i to Aar drage om fra Bygd til Bygd, ofte forfulgt af en overlegen Fiende og udsat for Savn og Lidelser. Men hvad han manglede i Magt, opveiedes fuldt af hans Klogskab og Udholdenhed. Endelig angreb han 1179 Magnus i Trondhjem og overvandt ham i Slaget paa Kalvskindet, hvor Erling faldt. Magnus og hans Flok Heklungerne (s. d.) søgte vel flere Gange at fravriste Sverre Magten, men uden Held, og ved Fimreit i Sognefjorden stod endelig det afgjørende Slag (1184), i hvilket Magnus og de fleste af hans dygtigste Mænd mistede Livet. Saasnart Freden var nogenlunde oprettet, tog Sverre sig med Iver af Landets indre Styrelse og indførte flere Forbedringer. Men snart fremstod nye Oprørsflokke og foruroligede Riget, Kuvlungerne, Varbelgerne og Øskjeggerne (s. d. Art.). Farligere var derimod Sverres Strid med Geistligheden, som under Urolighederne havde tilrevet sig stor Myndighed. Erkebisp Erik i Trondhjem vilde, at Kirken kun skulde styres efter den kanoniske Ret, men Sverre modsatte sig alt, som stred mod Rigets gamle Love, og heri fik han Medhold af Trønderne. Erik blev nødt til at forlade Landet, men fik Paven til at sætte Sverre i Ban, og samtidig fremstod der en ny Oprørsflok Baglerne (s. d.), som støttedes af flere mægtige Mænd, deriblandt af Biskop Nikolaus i Oslo. Men Sverre greb Sagen an med sin sædvanlige Raskhed og Handledygtighed. Han slog Baglerne i flere Slag og indtog i Januar 1202 deres sidste Tilflugtssted, Borgen ved Tunsberg, samt dæmpede en farlig Bondeopstand i Viken. Disse Anstrengelser havde imidlertid udtømt hans Kræfter; han blev syg, og 9de Marts 1202 mistede Norge den største Konge, som nogensinde havde siddet paa dets Trone. Sverres Søn Haakon arvede nu Riget, men døde allerede efter to Aars Forløb, maaske af Gift; hans Efterfølger og Brodersøn Guttorm Sigurdssøn, et fire Aars gammelt Barn, havde efter faa Maaneders Forløb samme Skjebne. En Søstersøn af Sverre, Inge Baardssøn, arvede derpaa Tronen. Striden mellem Bagler og Birkebeiner brød ud igjen med fornyet Raseri. Efterat den første Baglerkonge Inge, en Søn af Magnus Erlingssøn, var død, valgte de Erling Steinveg, og efter dennes Død Filip Simonssøn til Konge. Den sidste indgik imidlertid 1208 Forlig med Inge Baardssøn mod at faa Jarlenavn og en Del af Landet at styre, og dette Forlig skaffede Landet nogle Aars Ro. Ved Inges Død 1217 valgte Birkebeinerne Sverres Sønnesøn, Haakon Haakonssøn (senere kaldet den gamle) til Konge, uagtet Inges Broder Skule gjorde Fordring paa Riget. Da Filip Jarl døde, kom der endelig Forlig istand mellem Birkebeinerne og Baglerne; enkelte mindre Oprørsflokke som Slitungerne og Ribbungerne (s. d.) blev med Lethed adsplittede. Den unge Konges farligste Modstander blev Rigsforstanderen under Kongens Mindreaarighed, Skule Jarl. Uagtet Haakon, da han selv overtog Regjeringen, gav Skule en Trediedel af Riget at styre, giftede sig med hans Datter og ophøiede ham til Hertug, kunde denne dog ikke glemme sin Arveret til Kongedømmet. Efter flere Rivninger lod Skule sig paa Ørething 1239 udraabe til Konge, samlede en Hær og opnaaede nogle Fordele over Kongens Befalingsmænd. Men Haakon fulgte efter til Oslo og slog Skule her aldeles 1240, hvorpaa denne flygtede til

Trondhjem, hvor han og hans Søn Peter blev dræbte i Elgesæter Kloster. Ved Skules Død ophørte de ulykkelige Borgerkrige, som i saa lang Tid havde herjet Norge. Haakons kloge og kraftige Styrelse bragte snart Landet paa Fode igjen; Handel og Næringsveie blomstrede op, og i de 46 Aar, hans Regjering varede, opnaaede Norge en Anseelse i Udlandet, som hverken før eller siden. Med Paven og Geistligheden stod Haakon paa en god Fod. Da han 1247 lod sig krone i Bergen, sendte Paven Kardinal Vilhelm af Sabina op til Norge for at udføre denne høitidelige Handling. Paven tilbød ham endog den tyske Keiserkrone, hvilket Tilbud han imidlertid afslog. Udenlandske Fyrster søgte Haakons Venskab, og den franske Konge Ludvig den hellige anmodede ham om at overtage Anførselen paa et Korstog. Norges Herredømme over de skotske Øer var under de borgerlige Uroligheder blevet temmelig løst, men under Haakon befæstedes det paany. Ogsaa Islands Forening med Norge, hvilken flere af de foregaaende Konger forgjeves havde forsøgt, fuldførtes under Haakon; kort før var Grønland blevet norsk Provins. Mange Borge og offentlige Bygninger opførtes, deriblandt Kongehallen i Bergen og den vestre Del af Trondhjems Domkirke. Den skotske Konge Alexander den tredies Fordringer paa Syderøerne nødte Haakon Sommeren 1263 til at drage bidover med en Flaade. Svære Storme ødelagde imidlertid en stor Del af denne, og i Begyndelsen af Oktober havde hans svækkede Hær en haard Kamp at bestaa med Skotterne ved Largs i Clydesfjorden. Paa Grund af den fremrykkede Aarstid besluttede Haakon at drage til Orknøerne for at overvintre; kort efter sin Ankomst der blev han syg og døde 15de December f. A. Haakons Søn og Efterfølger **Magnus Lagabøter** sluttede Fred med Skotland ved at afstaa Syderøerne. Denne Konge gjorde sig meget fortjent af Landets Lovvæsen, idet han forbedrede og omordnede de tildels forældede gamle Love og tillige fik istand en almindelig Lovbog for hele Riget, istedenfor at hver Landsdel før havde sin særskilte Lov, som i mange Ting afveg fra, hvad der gjaldt andre Steder. Under ham udkom ogsaa en **Bjarkøret** (Bylov) for alle Byer og en fælles **Hirdskraa** for Embedsmændene. Landets mægtigere Mænd fik en ny og høiere Titel, i Lighed med hvad der var Skik og Brug i andre Stater; saaledes blev Lendermændene kaldte Baroner og de fornemste af Hirdmændene Riddere; disse fritoges for nogle af de almindelige Skatter, mod at hver af dem holdt et vist Antal Folk til at tjene Kongen i Krig; derved oprettedes et slags staaende Hær, paa samme Tid som de mægtigere i Landet fik endel Forrettigheder. Den tidligere Ledingspligt ophørte og afløstes af en særskilt Skat, og Bestemmelserne om Trællene udslettedes af Loven, da den ufrie Stand var ophørt. Lagthingene vedblev at bestaa, men de tabte den lovgivende Myndighed, idet det herefter blev Kongen og hans „gode Mænd", som paa et Rigsmøde skulde vedtage Lovforandringer. Magnus døde 1280, og da hans Søn **Erik** var mindreaarig, styredes Riget af et Raad, bestaaende af nogle af Landets Stormænd. Disse søgte at indskrænke Geistlighedens altfor store Magt, og det med Held. Navnet Prestehader, som denne Konge fik, tilkommer derfor ikke med Rette ham, men hans kraftige Raad, som fik sat en rimelig Grændse for Biskopernes Anmasselser. Da Striden med Geistligheden nogenlunde var endt, fik Erik Krig med Danmark paa Grund af, at Kongens Moder, som var en Datter af den danske Konge Erik Plogpenning, ikke fik sin Arv udbetalt. Krigen varede i 20 Aar og endtes først under Eriks Eftermand, men bestod for det meste i Plyndringstog, som den norske Konge foretog til de danske Kyster. Ved Eriks Død 1299 blev hans Broder **Haakon (den femte)** Konge. Han havde ingen Sønner og fik derfor Tronfølgeloven saaledes forandret, at Dattersønner skulde være arveberettigede, naar der ingen Sønner og Sønnesønner var. Det var en kraftig Mand, som indførte flere Reformer i Styrelsen. Med ham uddøde 1319 den mandlige Gren af Norges gamle Kongeæt. Tronen gik nu over til **Magnus Eriksson (Smek)**, en Søn af Haakons Datter Ingebjørg og den svenske Hertug Erik. Da Eriks Broder Kong Birger af Sverige paa en grusom Maade myrdede sine Brødre, blev han afsat, og den treaarige Magnus arvede derved samtidig begge Riger, der saaledes for første Gang forenedes under én Konge. Under Kongens Mindreaarighed skulde et for hvert Rige særskilt Raad styre Landet; men Kongens Moder Ingebjørg vidste for en kort Tid at skaffe sig en utilbørlig og skadelig Indflydelse paa Styrelsen. 1332 overtog Magnus selv Regjeringen; det var en Mand uden Handlekraft, med hvem der snart opstod Misfornøielse, fordi han ofte styrede Landet fra Sverige af. — Det er forresten mærkeligt, at Norge, som lige siden Haakon Haakonsøns Dage ialfald havde havt indre Fred, i dette Tidsrum ligesom synes at gjennemgaa en Afmagtsperiode, der lidt efter lidt lammede Folkets Kraft. Aarsagen hertil maa vel dels søges i den menige Almues gradvis tiltagende Afhængighed af de Rige og Mægtige, dels i, at Hanseaterne, som under Magnus Lagabøter fik flere Privilegier, efterhaanden tilrev sig saagodtsom hele Handelen og derved tvang den norske Bybefolkning under et trykkende Aag, som det tog Aarhundreder at faa afkastet, og som endnu ind i det 17de og 18de Aarhundrede havde sine Eftervirkninger. Hvad der ogsaa bidrog til Norges Afmagt, var den sorte Død, som i Magnus's 17de Regjeringsaar (1349) naaede Landet. Denne frygtelige Farsot rasede hele den følgende Vinter, lagde hele Bygder øde, bortrev omtrent en Trediedel af Befolkningen og lammede enhver Virksomhed i den Grad, at der hengik lang Tid, inden alle dens Følger var forvundne. Nordmændenes Misfornøielse med Magnus tiltog mere og mere, og de tvang ham til at udnævne sin Søn **Haakon (den sjette)** til Enekonge i Norge 1355. Da Magnus nogen Tid efter (1363) blev afsat af Svenskerne, tog Haakon Faderens Parti, og Norge fik derfor Krig med Sverige. Magnus opnaaede tilsidst at faa en Del af Sverige tilbage, ligesom han deltog med sin Søn i Norges Anliggender; men kort efter (1374) druknede han paa Bømmelfjorden, syd for Bergen. Haakon, som var gift med den danske Konge Valdemar Atterdags Datter Margrete, kræbede Danmark for sin Søn Olav og kom derved i Krig med Albrecht af Mecklenburg, Brodersøn af den Albrecht, som 1364 var bleven Konge i Sverige. Albrecht erklærede sig uden videre for Konge

af Danmark og forbitrede derved de danske Stormænd, som 1376 valgte Haakons Søn Olav til Konge. Ved Haakons Død 1380 blev Olav ligeledes Konge i Norge, men han døde allerede 1387 kun 17 Aar gammel, og hans kraftfulde Moder, Dronning Margrete, blev da i begge Riger valgt til Rigsforstanderske. I Sverige havde Kong Albrecht gjort sig forhadt, og da han i Tyskland havde samlet en stor Hær for at hævde sine Besiddelser, blev han ved Falköping 1389 fuldstændig slaaet af en forenet dansk-norsk-svensk Hær og fangen. Efter Olavs Død var hans Frænde Haakon Jonssøn maaske den nærmeste Arving til Norges Trone, men han afgav en Erklæring om, at han ingen Rettigheder havde, og snart var Margrete erkjendt som Dronning i alle tre Riger. Til sin Efterfølger kaarede hun *Erik af Pommern*, som var af norsk Kongeæt, og 1389 blev den 7aarige Erik i Trondhjem tagen til Konge og nogle Aar senere ogsaa i Danmark og Sverige. 1397 kronedes han i Kalmar som Konge i alle tre Riger. Margretes Plan gik ud paa en varig Sammensmeltning af de skandinaviske Lande, og under Kroningsfesten i Kalmar blev *Kalmarunionen* (s. d.) vedtagen af de der fremmødte norske, svenske og danske Stormænd. Margretes Regjering var kraftig, og havde hendes Efterfølgere vist en større Klogskab, saa havde Kalmarunionen maaske bestaaet længere end den gjorde. Men deres ukloge Fremfærd og tildels Uduelighed, i Forening med de tre Landes ofte stik modsatte Interesser bragte snart den løst opførte Bygning til at vakle. At Margrete foretrak alt hvad der var dansk og indsatte danske Befalingsmænd i Norge og Sverige, vakte snart Uvillie, ligesom disse Lande indvikledes i en dem uvedkommende langvarig og blodig Krig, som Danmark paaførtes af de mægtige holstenske Grever. Da Margrete 1412 døde, overtog den uduelige Erik Regjeringen. Han fortsatte Krigen med Holsten, hvormed det mægtige Hanseforbund allierede sig. En hanseatisk Flaade angreb under denne Krig Bergen, Norges betydeligste Handelsby, og plyndrede den 1428. 1435 blev Erik nødt til at slutte en ufordelagtig Fred og samtidig at indrømme Hanseforbundet flere Rettigheder til stor Skade for Norge. Den langvarige Krig føltes tungt af Befolkningen formedelst de store Pengesummer, som den fordrede. Skatterne inddreves paa en skaanselløs Maade af de af Kongen indsatte Oppebørselsbetjente, af hvilke mange ofte plyndrede Almuen for egen Regning. I alle tre Riger var man desuden misfornøiet med, at Erik indkaldte en Mængde Udlændinge, især Tyskere, hvem han valgte til sine Fortrolige og gav de vigtigste Embeder. Misnøien brød først aabenlyst ud i Sverige, hvor Engelbrekt Engelbrektssøn reiste en Opstand og fik Rigsraadet (1434) til at sige sig løs fra Erik; til Rigsforstander valgte Svenskerne Karl Knutssøn Bonde. Det sydlige Norge gjorde et Par Aar efter ligeledes Oprør, som dog stilledes. Den usle Erik blev kjed af disse mange Gjenvordigheder og rømte til Gotland, hvor han siden drev Sjørøveri. Efter Eriks Rømning indkaldte det danske Rigsraad hans Søstersøn *Kristoffer af Baiern* og udnævnte ham til Rigsforstander. 1440 valgtes han til Konge i Danmark, Aaret efter i Sverige og det følgende Aar i Norge. Nordmændene havde før Valget forgjeves forsøgt at faa Erik tilbage. — Ved dette Kongevalg blev det bestemt, at hvert Rige skulde styres særskilt, og at en Rigsforstander i Kongens Fravær skulde føre Regjeringen. Kristoffer udrettede lidet eller intet til Afhjelpelse af den Nød, som herskede overalt, og hans svage Forsøg paa at indskrænke Hanseaternes Magt førte ikke til noget. Han døde allerede 1448 i en ung Alder, og nu stod de tre nordiske Rigers Troner atter ledige. Det danske Rigsraad indkaldte paa egen Haand *Kristiern (den første) af Oldenburg* efter forgjeves at have tilbudt Hertug Adolf af Slesvig Kronen. I Sverige derimod valgte man Karl Knutssøn til Konge. I det nordlige Norge vaklede man en Tid mellem Rigsforstanderen Sigurd Jonssøn, en Ætling af Norges gamle Konger, og den flygtede Erik; at man der saa længe og vedholdende hængte ved en saa uduelig Fyrste som Erik, kom vistnok for en stor Del af, at han var beslægtet med Harald haarfagres afholdte Kongestamme. Da ingen af disse var villige til at modtage Kronen, besluttede dette Parti, i hvis Spidse Rigsraadet og den mægtige Erkebiskop Aslak Bolt stod, at forene sig med Sverige og hylde Karl Knutssøn. I det søndenfjeldske Norge holdt man derimod paa Foreningen med Danmark. Dette Partis Fører var Hartvig Krummedike, en Holstener, samt Biskop Jon i Oslo, som var dansk af Fødsel. Rigsraadet begik den Feil at sende disse to Mænd ned til Danmark udelukkende for at underhandle om Fred mellem de to Riger, og de maatte edelig forpligte sig til ikke at tilbyde Kristiern den norske Krone. De brød imidlertid denne Ed, saasnart de ankom til Danmark, og fik derved Kristiern til at drage med en Hær til Oslo, hvor man ikke var forberedt paa at møde en Fiende. Raadet og Erkebispen maatte tvungne af Omstændighederne hylde Kristiern. Denne svigagtige Færd vakte Nordmændenes Harme, og ikke saasnart var Erkebisp Aslak kommen paa fri Fod, før han drog til Trondhjem, indkaldte Karl Knutssøn og lod ham krone. Almuen sendte nu Kristiern et formeligt Opsigelsesbrev. Men Karl Knutssøn magtede ikke at værge sit nye Rige. Kristiern gjorde et Tog til Trondhjem, og da Aslak Bolt nu var død, var der ingen, som kunde samle Nordmændene til kraftig Modstand. Kristiern blev antagen til Konge, lod sig krone i Norge, og paa et i Bergen sammenkaldt Møde blev det bestemt, at Norge for stedse skulde være forenet med Danmark (den bergenske Reces). 1457 hyldedes han ogsaa som Konge i Sverige. Kristiern den første var en svag og ubetydelig Regent, som desuden regjerede temmelig egenmægtigt. Under et nyt Skattepaalæg 1463 gjorde Svenskerne Oprør og indkaldte paany Karl Knutssøn. Kongens stadige Pengemangel gjorde, at intet blev udrettet til Rigernes Opkomst. Norge led herunder ikke mindst, hvortil kom, at Hanseaterne fik huse som de vilde; i Bergen f. Ex. dræbte de Befalingsmanden Olav Nilssøn, Biskopen samt en hel Del andre Mænd, fordi Olav vilde have dem til at lyde Lov og Ret, og den kraftløse Kristiern formaaede ikke at gjøre noget for at hevne denne Udaad. Russerne og Karelerne plyndrede ustraffede Norges nordlige Landsdele, og tyske og danske Eventyrere oversvømmede Landet og fik dets bedste Embeder. Da hans Datter Margrete ægtede den skotske Konge Jakob den tredie, kunde han ikke betale Med-

giften paa Grund af sin sædvanlige Pengemangel; han greb da til den Udvei at eftergive Skotland dets til Norges Statskasse hidtil erlagte Afgift af Syderøerne; da dette ikke strak til, pantsatte han de gamle norske Skatlande Orknøerne og Shetlandsøerne, hvilket Pant aldrig blev indløst. Ved Kristierns Død 1481 blev hans Søn Hans kaaret til Konge i Danmark. Allerede 1457 var han i Upsala bleven hyldet som Tronfølger i alle tre Riger, men Sverige havde som berettet løsrevet sig, og i Norge var der et stort Parti, som ønskede en Tilslutning til Sverige; dette Partis Fører var Erkebisp Gaute i Trondhjem. Imidlertid blev Hans 1483 valgt til Konge i Norge, og kort efter ogsaa af endel af det svenske Folk. Da Steen Sture i Sverige paany reiste sig mod Danskevældet, var der ogsaa et stort Parti i Norge, som gjorde det samme, og i hvis Spidse stod Knut Alvssøn af Giske, Befalingsmand paa Akershus. Henrik Krummedike, som beleirede Akershus med en stærk Flaade, fik Knut lokket ombord til sig og dræbte ham 1502. Denne Voldsdaad bidrog endnu mere til at ophidse Gemytterne. Henrik Krummedike blev slagen, Knuts Parti indtog Konghelle og beleirede Bohus. Kongens Søn Hertug Kristiern drog derpaa op til Norge, og ham lykkedes det at kue Opstanden. Herlog Høvudsat forsøgte 1508 paa Hedemarken at reise en ny Opstand, men den undertryktes efter kort Tid. Ophavsmændene til disse Uroligheder blev strengt straffede; flere henrettedes efter at have været lagte paa Pinebænken, andre sattes i Fængsel. Kong Hans døde 1513, og Kristiern den anden besteg nu den dansk-norske Trone. Han var maaske den kraftigste og mest begavede af de oldenborgske Konger, men hans Strenghed, som ofte udartede til oprørende Grusomhed, foraarsagede, at hans mægtigste Mænd lidt efter lidt faldt fra ham. For de lavere Stænder viste han megen Omhu, og dette gjorde, at Borgerne og Bønderne i Danmark og Norge blev ham tro længe efterat Adelen og Geistligheden havde sagt sig løs fra ham. Ved sin Tronbestigelse maatte han underskrive en Haandfæstning (s. d.), hvorved Adelen sikrede sig hidtil ukjendte Rettigheder. Han foresatte sig imidlertid, saasnart Leilighed tilbød sig, at ydmyge den overmodige Adel, samt at undertvinge Sverige, til hvis Krone han betragtede sig som retmæssig Arving. Han samlede en stor Hær, bestaaende dels af norske og danske Tropper, dels af franske, tyske og skotske Leietropper, og brød 1520 ind i Sverige, hvor Steen Sture tabte Slaget ved Bogesund i Østergötland og blev dødelig saaret. I det stockholmske Blodbad (s. d.) blev en Mængde af Sveriges mest formaaende Mænd henrettede. Denne Udaad skilte Kristiern ved Sveriges Krone, og derved var Kalmarunionen for stedse opløst. Hanseaternes Magt i Norge søgte han at indskrænke ved at give Kjøbstæderne adskillige Friheder, og lagde sig derved ogsaa ud med dette mægtige Forbund. Da den jydske Adel 1523 opsagde ham Huldskab og Troskab, tabte han Modet og flygtede til Holland, uagtet Kjøbenhavns Borger- og Bondestand og den overveiende Del af den norske Befolkning holdt med ham. Hans Farbroder Fredrik den første, Hertug af Slesvig og Holsten, var imidlertid af endel jydske Stormænd bleven tilbudt de forenede Rigers Krone; han modtog Tilbudet, men først efter flere Kampe med Kristierns Tilhængere lykkedes det ham at blive anerkjendt som Konge i hele Danmark. I Norge trak det ogsaa ud, før han blev valgt, da Kristierns Parti ventede dennes Tilbagekomst; da han imidlertid ikke lod høre fra sig, blev Fredrik 1524 kaaret til Norges Konge, blandt andet paa Betingelse af, at Landet fremdeles skulde være et Valgrige. Fredrik holdt dog kun daarligt sine Løfter; de norske Fæstninger og betydeligere Forleninger kom i Hænderne paa danske Adelsmænd, og den norske Adel blev tilsidesat. Det kom desuden snart til Uenighed mellem Kongen, som hyldede Luthers Lære, og den katholske Geistlighed. I Norge hængte Flerheden fast ved den romersk-katholske Lære, og dette i Forening med det Tryk, som de danske Magthavere udøvede i Landet, gjorde, at da Kristiern 1531 forsøgte paa at gjenvinde sine Lande og til den Ende landede i Norge, tog en stor Del hans Parti, deriblandt flere af Biskoperne, og Rigsraadet opsagde Fredrik Huldskab og Troskab. De stærkeste Fæstninger var imidlertid i de Danskes Hænder. Kristiern beleirede Akershus, men Befalingsmanden, Mogens Gyldenstjerne, trak Tiden ud med Underhandlinger. Ved Undsætning af Lybekkerne lykkedes det Gyldenstjerne at holde sig paa Akershus, og Kristiern vendte sig mod Viken. Han havde lidet Held med sig, især fordi den svenske Konge Gustav Wasa blandede sig i Sagen. Da der næste Aar kom en dansk Hær under Biskop Knut Gyldenstjerne til Norge, indlod Kristiern sig i Underhandlinger med Knut, og under Løfte om sikkert Leide begav han sig til Danmark for at underhandle. Kong Fredrik var imidlertid lav nok til at bryde det givne Leide, og Kristiern blev fængslet og holdt i Fangenskab til sin Død. Hans Parti i Norge, i hvis Spidse stod Erkebispen Olav Engelbrektssøn, blev nødt til at forlige sig med Fredrik, hvis Herredømme derved var sikret. Fredriks tiaarige Regjering var forøvrigt af liden Betydning for Norge, med Undtagelse af, at hans vistnok for en Del begrundede Mistanke til Nordmændene og hans Forkjærlighed for Danskerne bidrog til, at Norge mere og mere kom til at indtage et Lydrigeforhold. Hans Forsøg paa at sætte en Stopper for Hanseaternes Udsugelser førte ikke til noget. Ved hans Død 1533 var der i Danmark Strid om, hvem der skulde blive hans Eftermand. Kongevalget blev udsat et Aar, dels paa Grund af, at de norske Rigsraader ikke var mødte frem, dels vel ogsaa fordi ingen af Parterne følte sig stærk nok til at drive sin Villie igjennem. Da Pfalsgrev Fredrik, som var gift med en Datter af Kristiern den anden, gjorde Fordring paa Danmark og Norge, laante Erkebisp Olav Engelbrektssøn i Norge, hvor der endnu var et stort Parti, som ønskede Kristierns Gjenindsættelse, Øre dertil, da han deri saa en Frelse for den katholske Kirke. Han sammenkaldte i Slutningen af 1535 et Rigsmøde i Trondhjem til Kongevalg, men fra det søndenfjeldske Norge mødte ingen; derimod fik de danske Stormænd, blandt hvilke Vincentz Lunge og Nils Lykke var de mest fremtrædende, det sydlige Norge til paa egen Haand at vælge Kristian den tredie. Paa et nyt Rigsmøde i Trondhjem i Begyndelsen af 1536 gav flere af de søndenfjeldske Stormænd Møde og fordrede, at det foretagne Kongevalg skulde godkjendes, samt kræede Skat i Kristians Navn. Dette forbitrede den

nordenfjeldske Almue, og der udbrød et Opløb, under hvilket Vincentz Lunge og Nils Lykke blev dræbte. Imidlertid havde Kristian underlagt sig hele Danmark, og da de Forsøg, som fra Trondhjem gjordes paa at faa en almindelig Reisning mod ham istand, mislykkedes, søgte Erkebispen at underhandle med Kongen. Han tilbød at anerkjende Kristian, mod at denne sikrede Norge dets gamle Friheder; men de danske Adelsmænd modsatte sig dette og forlangte, at Norge skulde behandles som et erobret Rige, henlægges som en Provins under Danmark og uddeles i Len til den danske Adel. Kongen gav sit Bifald dertil, og paa en Rigsdag i Kjøbenhavn blev Norge erklæret uværdigt til at beholde sin Selvstændighed. Erkebispen, som erfarede, at en stærk Hær drog mod Trondhjem, tabte Modet og flygtede ud af Landet, og saaledes mistede Norge den eneste Mand, som havde Mod og Indflydelse nok til at kunne modsætte sig de Danskes Magt. Kristian den tredies første Bestræbelse, da han var kommen i rolig Besiddelse af sine Riger, gik ud paa at indføre den lutherske Lære, og Adelen, som gjerne vilde komme i Besiddelse af de rige Kirkegodser, stod ham trolig bi. Bisperne fængsledes og blev tvungne til at frasige sig Embederne, Kirkegodset inddroges under Kronen og **Reformationen** indførtes ved et Magtbud (1537), uagtet en stor Del, ialfald i Norge, ikke engang kjendte Luther af Navn, endsige hans Lære. I Norge var det kun Biskop Hans Reff i Oslo, som beholdt sit Embede, da han gik over til Protestantismen. I dette Land gik dog Reformationsverket fornemmelig ud paa at bemægtige sig Kirkens Eiendomme; Kongens Udsendinge drog om i By og Bygd og formelig plyndrede Kirkerne og Klostrene, ja endog borttog de hellige Kar, som benyttedes ved Sakramenterne. Olav den helliges Sølvskrin, som havde sin Plads paa Høialteret i Trondhjems Domkirke, og som var af stor Værdi (det veiede 6500 Lod Sølv), gik samme Vei. For Almuens Oplysning blev der lidet sørget, ja Almuen fik endog beholde de katholske Prester, da andre ikke kunde skaffes i en saadan Fart, og de, som endelig kom isteden, stod med Hensyn til Kundskaber og Uddannelse ofte snarere under end over sine Forgjængere. Følgen var, at Almuen i Norge haardnakket hængte ved den gamle Lære og holdt sig til sine forrige Prester, som de kjendte og havde Tillid til. De paatvungne Prester blev ofte fordrevne eller endog dræbte af sine Menigheder. De faa lutherske Geistlige, som havde erholdt nogenlunde Uddannelse for sit Kald, var saa sjeldne, at Folk holdt dem for enslags Troldmænd, som havde studeret paa „den sorte Skole“ i Wittenberg og eiede „Svartebogen“. Uheldigt for Indførelsen af den evangeliske Lære i Norge var det ogsaa, at næsten alle de nye Geistlige var danskfødte og derfor benyttede sit Modersmaal ved Gudstjenesten, hvilket Størsteparten af Landbefolkningen ikke forstod. En hæderlig Undtagelse herfra danner dog den første evangeliske Biskop i Bergen Gjeble Pedersøn, som med Iver tog sig af Presternes Undervisning. Almuens Stilling var i det hele taget sørgelig. Nedsunken i Vankundighed og Overtro og berøvet sin gamle Støtte i Religionen uden at faa nogen ny isteden, som den havde Tillid til, forfaldt en stor Del til yderlig Raahed. Folket var derhos omtrent prisgiven de danske Adelsmænd, som havde giftet sig til Størstedelen af Landets Adelsgods og derhos raadede over de faste Borge og de kongelige Forleninger; de udsugede Folket og plagede det paa forskjellige Maader. Hanseaternes Magt var imidlertid i sin Dalen, dog i Begyndelsen ikke som Følge af Kristian den tredies Mellemkomst; den svage Konge havde tvertimod fornyet deres Handelsrettigheder. Men de indfødte Handelsmænd begyndte at blive mere foretagsomme, og da ogsaa andre fremmede Nationer fik Handelsret paa Norge, blev Konkurransen større og Priserne mere fordelagtige. I Bergen, hvor Hanseaterne havde sit egentlige Tilhold, og hvor man især havde været trykket af deres Aag, fik deres Magt det farligste Stød ved den dygtige Lensherre Kristoffer Valkendorf. Han tvang de indvandrede tyske Haandverkere til enten at sværge Kongen Lydighed og derved underkaste sig Landets Love, eller forlade Landet; da de tyske Kjøbmænd gjorde Tegn til at forsvare sine Landsmænd, vendte han sine Kanoner mod deres Bydel og truede med at skyde den ibrand. — Med Kongemagten var det paa Reformationstiden heller ikke synderlig bevendt; de fleste af Kongerne var svage Mænd, som ofte mere bekymrede sig om sine private Anliggender end om sine Landes Interesser, og desuden var deres Hænder saaledes bundne ved de Haandfæstninger, de ved sin Regjeringstiltrædelse maatte underskrive, og som ved næsten hvert Tronskifte mere og mere indsnevrede Kongens Handlefrihed, at de intet kunde udrette mod Rigsraadets og Adelens Vilie. Ialfald var det ikke at tænke paa at faa indført nogen Lettelse i de lavere Klassers jernhaarde Vilkaar; enhver saadan Lettelse greb ind i Adelens Privilegier, og denne stod derfor som én Mand imod, saasnart der var Fare for, at der kunde gjøres noget Skaar i dem. — 1559 døde Kristian, og hans Søn **Fredrik den anden**, der allerede i Faderens Tid var hyldet som hans Efterfølger, besteg Tronen. Den unge Konges heldige Tog til Ditmarsken synes at have opmuntret hans Krigslyst, og der savnedes ikke Leilighed til at faa den tilfredsstillet. Sverige havde omtrent samtidig havt Tronskifte, idet Erik den fjortende var fulgt sin Fader Gustav Wasa i Regjeringen. Den gamle Avind mellem Sverige og Danmark dukkede paany frem, og Tvistepunkterne forfleredes især ved flere fornærmelige Handlinger fra Fredriks Side. 1563 udbrød **den nordiske Syvaarskrig**, en af de blodigste og mest ødelæggende Krige, Skandinaviens Historie kjender. Den Grusomhed, hvormed Krigen fra begge Sider blev ført, lagde Grunden til det ulykkelige Nationalhad mellem Nordmænd og Svensker, hvilket kostede saa meget Blod og anrettede saa store Ulykker. Norge led forfærdeligt under denne Krig; det var aldeles overladt til sig selv, da Kong Fredrik behøvede alle de Tropper, han kunde opdrive, for at føre Krigen med Eftertryk og til at værge de danske Grændser. Svenskerne benyttede sig heraf og gjorde flere ødelæggende Herjetog ind i det saagodtsom forsvarsløse Norge. 1563 drog en svensk Hær under Knut Soop ind i Jemtland; den blev vel trængt tilbage af Befalingsmanden i Trondhjem Evert Bild, men snart kom en ny Hær under Claude Collart, som ikke alene bemægtigede sig Jemtland, men ogsaa rykkede frem til Trondhjem og indtog Byen. Slottet Stenviks-

holm, hvortil Evert Bild var tyet for Overmagten, maatte overgive sig. Svenskerne plyndrede overalt; fra Domkirken i Trondhjem tog de blandt andet Olav den helliges Hjelm og Sporer, og derpaa drog de som en ødelæggende Strøm til Romsdalen, hvor de imidlertid standsedes af den fra Bergen udsendte Erik Munk, som drev dem tilbage til Trondhjem. Collart satte sig fast i Stenviksholm, men Munk beleirede Slottet, indtog det og tog Collart med 1000 Mand tilfange. Et nyt svensk Hærkorps under Matts Törne forsøgte sig paany mod Trondhjem, men det udrettede ikke andet end at ødelægge, hvad der ikke var ødelagt før. Det sydlige Norge led endnu mere under Svenskernes Indfald. Især fór det svenske Korps under Johan Siggesøn haardt frem; det oversvømmede Hedemarken, Solør, Romerike, Hadeland og Ringerike og betegnede overalt sin Vei med Blod og Ruiner. Hamars prægtige Domkirke lagdes i Aske, og alt rørligt Gods, som havde nogen Værdi og kunde flyttes, gjordes til Bytte. Desuden afbrændtes ogsaa Sarpsborg; den samme Skjebne rammede Oslo, vel ikke ved Fiendehaand, men derved, at Befalingsmanden paa Akershus, Kristen Munk, fik Byens egne Borgere til at stikke den ibrand, for at Svenskerne, som ryktede frem mod Oslo, ikke skulde finde noget Ly for Fæstningens Kanoner. Endelig kom der Hjelp fra Befalingsmanden i Bergen, Erik Rosenkrands, og derved frelstes Akershus, idet Svenskerne blev slagne og maatte trække sig tilbage med et Tab af 6000 Mand. Forinden de drog bort, satte de Ild paa de Levninger, som endnu var tilbage af Oslo. Svenskerne havde imidlertid affat Erik, og hans Eftermand, Johan, indgik 1570 paa at slutte Fred. De norske Landskaber, som holdtes besatte af Svenskerne, blev tilbagegivne. Tilstanden i Norge efter Fredsslutningen var høist sørgelig. To af dets Byer laa i Aske, og store Strækninger var aldeles udplyndrede. Dertil kom de forfærdelige Udsugelser og det Tyranni, som de danske Magthavere tillod sig ligeoverfor Befolkningen. Fredrik den anden besøgte aldrig Norge, og der førtes liden Kontrol med, hvorledes det styredes; der paasaaes kun, at de udskrevne Skatter kom nogenlunde ordentlig ind. Fredrik døde 1588. Hans Søn **Kristian den fjerde** var ved Faderens Død mindreaarig, og Rigernes Styrelse blev derfor overdragen til fire Rigsraader, som i otte Aar stod i Spidsen for Regjeringen. 1596 overtog den unge Konge selv denne. Han havde faaet en omhyggelig Opdragelse og besad gode Evner, og under hans lange Styrelse blev adskilligt udrettet til Forbedring af Folkenes Kaar. Især tog han sig af Norge, som han ofte besøgte, og engang reiste han langs dets Kyst lige til den russiske Grændse. De gamle norske Love blev omarbeidede, en egen norsk Kirkelov given, og de Prester, som overbevistes om fremdeles at bekjende sig til den katholske Lære, blev affatte; Norges Bergverksdrift fik et nyt Fremstød ved at Kongsberg Sølvverk og Røraas Kobberverk anlagdes, Skoleundervisningen forbedredes, og en ordnet Postforbindelse oprettedes mellem Danmark og Norge. Kristians Virkelyst ytrede sig blandt andet ved Anlæg af nye Byer. I Norge anlagde han saaledes Kristiania (1624) og Kristiansand (1641), bestemte deres Beliggenhed og udstak deres Gader. Anlægget af førstnævnte By foregik paa den Maade at han udenvidere kommanderede Indbyggerne i det afbrændte Oslo til at flytte nærmere Akershus, for at de i Tilfælde af et nyt fiendtligt Indfald kunde være mere i Ly af Fæstningens Kanoner. Forøvrigt sørgede han omhyggeligt for Rigernes Forsvar og holdt især Orlogsflaaden i god Stand. Den svenske Konge Karl den niende's Paastand om, at alle Lapper i det nordlige Norge, fra den russiske Grændse til Tysfjorden i Nordlands Amt, var svenske Undersaatter, foranledigede **Kalmarkrigen**. I lange Tider havde Nordmændene betragtet Finmarken og dets Beboere som henhørende under Norge; men af og til var der dog opstaaet Tvist mellem Norge og Rusland om, hvad der var norsk, og hvad der var russisk. Sveriges Udvidelse mod Øst og dets derpaa følgende Konflikter med Rusland førte til, at Ruslands Hersker afstod til Sverige sin formentlige Ret til norsk Finmarken. Den stridbare Karl lod sig ikke en saadan Leilighed glide ud af Hænderne; ved sin Kroning lod han sig give Titel af Lappernes Konge, sendte Skatteopkrævere til Finmarken og gav sine svenske Undersaatter Lov til at drive Fiskeri ved dets Kyster. Da Kristian forgjeves protesterede herimod, erklærede han 1611 Sverige Krig. Denne, som varede i tre Aar, endte med, at Karls Søn Gustav Adolf opgav sine Fordringer paa Finmarken. Under denne Krig hvervede Karl to Leiekorpser i Skotland, hvilke tog Veien over Norge, da de paa Grund af den danske Flaades Overmagt i Kattegat ikke turde forsøge paa at lande i Sverige. Det ene Korps under Oberst Munkhaven tog ind i Trondhjemsfjorden og naaede lykkeligt Sverige, da Befalingsmanden i det Trondhjemske, Steen Bilde, ikke besad Fremfærd nok til at gjøre Modstand. Det andet Korps under Oberst Sinclair (s. d.) var ikke saa heldigt; det landede ved Veblungsnæs i Romsdalen og tog over Fjeldene til Gudbrandsdalen. Begge Korpser herjede paa røvervis og fór grusomt frem mod den forsvarsløse Befolkning. Gudbrandsdølerne havde imidlertid faaet høre om Skotterne, og Fogden Lars Gram opbød Befolkningen til Modværge. Under hans samt Lensmændene Lars Hages, Berdon Seielstads og Peder Randklevs Anførsel mødte Bondehæren Skotterne ved Bjergpasset Kringelen i Sel og dræbte dem alle paa to Mand nær. Med Sverige fik Kristian en ny Krig, da han blandede sig i Svenskernes Kamp mod den tyske Keiser, og under den gik det ham uheldigt. I Freden til Brømsebro 1645 maatte han blandt andet afstaa de norske Landskaber Jemtland og Herjedalen. Kristian døde 1648. Uagtet hans Velvillie for Norge led dette dog i hans sidste Leveaar maaske mere end nogensinde under det trykkende danske Adelsvælde. Kongens Svigersøn Hannibal Sehested, som var Statholder i Norge, havde som saadan vidst at berige sig i den Grad, at han eiede omtrent $^1/_{16}$ af Landets Jordegods. Det skyldes imidlertid ham, at en staaende Hær i Norge blev oprettet. Kristians ældste gjenlevende Søn **Fredrik den tredie** lod sig bevæge til at erklære Sverige Krig, uagtet Danmarks og Norges Forsvarsvæsen var i den ynkeligste Forfatning. Sveriges krigerske Konge Karl den tiende tvang Fredrik til at slutte Fred i Roskilde, hvilken foruden andre Landafstaaelser

kostede ham de norske Provinser Trondhjems Stift og Bohus Len, ene og alene for at frelse Danmark, da den norske Hær under Krigen overalt havde holdt Fienden Stangen. Da Sverige kort efter brød Freden, sendtes flere Hærkorpser mod Norge, men med lige saa lidet Held som før. Et Angreb paa Halden (Fredrikshald) 1658 af den svenske Harald Stake blev med Kraft tilbageslaaet af Peder Olufssøn Nordmand, og senere foretog denne sammen med Generalløitnant Bjelke et heldigt Indfald i Bohuslen. Den svenske Befalingsmand i Trondhjem Klas Stjernsköld blev indesluttet af General Reichwein, som ilede til med de søndenfjeldske og gudbrandsdalske Bønder, og maatte overgive sig mod fri Afmarsch. Da det gik Karl mere og mere uheldigt i Danmark, sendte han 1660 en ny Hær mod Norge under Anførsel af Lars Kagg og Harald Stake. Ogsaa denne Gang vendte Svenskerne sig mod Fredrikshald. Men Byen var imidlertid bleven bedre befæstet og havde faaet en stærkere Garnison, som kjækt afslog ethvert Angreb. Efter 6 Ugers Beleiring saa de Svenske sig nødt til at hæve denne og drage bort. Da Karl imidlertid var død i Göteborg, kom der Fredsunderhandlinger istand, som endte med Fredsslutningen i Kjøbenhavn 1660, ved hvilken Trondhjems Len blev tilbagegivet Norge. Fredriks Lande var efter Krigens Slutning i den jammerligste Forfatning. Statens Hjelpekilder var udtømte, Befolkningen forarmet og Statskassen havde en betydelig Gjeld. For at raade Bod paa dette sammenkaldte Kongen en almindelig Rigsdag for Danmark i Kjøbenhavn (10de Septbr. 1660), paa hvilken Deputerede baade fra Adelen, Geistligheden og Borgerne gav Møde. De sidste led ligesaa meget under Adelsvældets Tryk som Bondestanden og ønskede intet hellere end at faa afkaste Aaget. Geistligheden var ikke stort bedre faren; den var for en væsentlig Del afhængig af Adelsmændene, som i Regelen sad inde med Retten til at bortgive Prestekaldene paa deres Godser til hvem de vilde, og denne Ret udøvede de ofte paa en vilkaarlig Maade uden at tage Hensyn til Menighedens Tarv. Paa Rigsdagen vilde Adelen som sædvanlig vælte alle Byrder fra sig. Herover forbitredes de øvrige Stænder, som sluttede sig sammen og tilbød Kongen at gjøre Kronen arvelig. Adelen, som var i afgjort Minoritet, blev nødt til at give efter, og da Biskop Svane foreslog, at man skulde overdrage Kongen uindskrænket Enevoldsmagt til at foranstalte, hvad han fandt tjenligst, blev dette vedtaget. I Norge gik man villig ind paa Systemskiftet; Nordmændene havde længe ønsket, at Kronen skulde være arvelig, da Rigsraadets trykkende Enevælde derved vilde være brudt, og ved et Stændermøde paa Akershus, bestaaende af indkaldte Mænd fra hele Landet, blev Fredrik den tredie hyldet som Arvekonge. Den indre Styrelse undergik adskillige Forandringer. Saaledes blev Lenene inddragne og Landdistrikterne inddelte i Amter, hvis Bestyrelse overdroges til Amtmænd, som derefter sattes paa fast Gage istedenfor som før at erholde alle Lenets Indtægter mod en vis Afgift. Indkrævning af Skatterne blev i Norge overdraget til Fogderne. En staaende Hær paa 24,000 Mand oprettedes, og Flaaden sattes i ypperlig Stand; paa samme Tid forbedredes Statens Finanser. Det norske Halden, hvis Borgere under de sidste Feider med Sverige havde vist saa megen Dygtighed, fik Kjøbstadsrettigheder og Navnet Fredrikshald, og Fæstningen Fredriksten anlagdes. Forøvrigt tog Fredrik lidet Hensyn til Norge, det maatte i Regelen skjøtte sig selv, og uagtet den Tapperhed, hvormed Nordmændene havde forsvaret sit Land under Krigen, maatte dette ved det endelige Opgjør med Sverige betale Legen. For at faa Bornholm indløst, opgav Kongen til Sverige den ældgamle norske Provins Bohuslen. Fredrik døde 1670, og hans Søn, den svage og pragtsyge Kristian den femte besteg Tronen som den første Arvekonge af Oldenburgernes Æt. Han lagde fornemmelig an paa at omgive Tronen med al mulig Glans og ødslede derved i en uforsvarlig Grad med Statens tarvelige Hjelpemidler. For Regjeringsanliggenderne viste han liden eller ingen Interesse, men overlod dem fornemmelig til sine Ministre. Heldigvis havde disse en Fører, som var sit vanskelige Kald voxen, nemlig Peder Griffenfeld (s. d.), som allerede i Faderens Levetid havde formaaet at bane sig Vei til Statens høieste Poster, og som under sin korte Styrelse ved kloge Underhandlinger hævede Danmarks og Norges Anseelse i Udlandets Omdømme til en hidtil saagodtsom ukjendt Høide. For endnu mere at forøge Hoffets Glans indstiftedes en ny og høiere Adel, bestaaende af Grever og Baroner, hvorhos Grevskaber og Baronier for denne nye Adel oprettedes, deriblandt tre i Norge, nemlig Grevskaberne Laurvig og Tønsberg samt Baroniet Rosendal; disse tilfaldt henholdsvis Kongens Halvbroder U. F. Gyldenløve, Rigskansleren Griffenfeld og den danske Adelsmand Rosenkrands. Den norske Adel fik Dødsstød ved Forordningen af 1679, idet den mistede sin Skattefrihed, ligesom det blev bestemt, at ingen nye adelige Sædegaarde skulde erholde en saadan, og at de gamle skulde tabe den, naar de kom i Uadeliges Eie. Dertil kom, at de norske Krongodser lidt efter lidt solgtes til Privatmænd. Lovvæsenet blev under Kristian den femtes Styrelse forbedret, og 1687 indførtes i Norge den saakaldte Kristian den femtes norske Lov. For at reise Penge leiede Kristian ud Hjelpekorps til fremmede Fyrster, og blandt dem befandt sig en stor Del Norske. Som ivrig Soldat vilde han ogsaa selv prøve Krigslykken, vistnok i det Haab at erholde tilbage noget af de tidligere gjorte Landafstaaelser, og benyttede derfor Sveriges Ufred med Brandenburg til 1675 mod Griffenfelds Raad at erklære den svenske Konge Karl den ellevte Krig. Dermed udbrød den skaanske Feide, som varede i 4 Aar og endte med Freden i Lund. Denne Krig, som i Norge blev kaldt Gyldenløvefeiden efter Statholderen, den ovenfor nævnte U. F. Gyldenløve, førtes med Kraft fra begge Sider. Fra Norge drog 1676 en Hær paa 4000 Mand under Gyldenløve ind i Bohus, fordrev ved Kvistrum Bro et svensk Korps, indtog Venersborg og brandskattede Vestergötland. Marstrand og Karlstens Fæstning blev af Gyldenløve tagne med Storm, men en svensk Hær, som ilede til Undsætning tvang Nordmændene til at trække sig tilbage til Strømstad. Den svenske Hær tog Stilling ved Uddevalla, og den 29de August 1677 angreb Gyldenløve den og slog den aldeles. Ogsaa nordenfjelds var de norske Vaaben heldige. Rigtignok var Røraas Kobber-

verk blevet ødelagt af et svensk Korps, men kort efter drog Trønderne under Generalerne Hoven og Schultze ind i Jemtland, hvor de der staaende svenske og finske Korpser i al Hast rømmede Marken. Begge Parter var imidlertid blevne kjede af Krigen, og ved fransk Mægling kom Freden istand, uden at nogen af Parterne høstede nogen Fordel. Ved Kristians Død 1699 var hans Lande i en temmelig svækket Forfatning. Desuagtet begyndte hans Søn og Efterfølger **Fredrik den fjerde** strax efter sin Tronbestigelse Krig med Sverige, hvis unge Konge Karl den tolvte allerede havde Ufred med Rusland og Polen. Men Fredrik blev tvungen til at slutte en hurtig og ufordelagtig Fred i Travendal (18de Aug. 1700). Karls heldige Krige med Rusland, Polen og Sachsen vakte imidlertid Fredriks Frygt for, at Sverige skulde gaa altfor mægtigt ud af denne Kamp, og han sluttede 1709 et nyt Forbund med Polen og Rusland. Efter Svenskernes Nederlag ved Pultava 1709 erklærede Fredrik Sverige Krig. Da Karl 1714 kom hjem, samlede han en Hær og agtede først at overføre Krigen paa dansk Grund, men da dette mislykkedes, vendte han sig mod Norge. Dette Land havde imidlertid lidt adskilligt under Krigen. Næsten Halvdelen af dets regulære Tropper var kaldt ned til Danmark, og de, som var igjen, manglede baade Klæder, Vaaben og Underhold. Dets Sjøhandel ødelagdes af svenske Krydsere, som kaprede Kjøbmandsskibene og forstyrrede Postgangen. Norges Statholder, Baron Valdemar Løvendal, forsøgte vel af al Magt at sætte Landets Forsvarkræfter i bedst mulig Stand, og den dristige Peder Wessel (Tordenskjold) udførte med „Løvendals Galei" Vidundere af Tapperhed; men de Midler, disse to kjække Mænd havde at virke med, var for smaa, og fra Danmark blev de, dels af Ligegyldighed, dels af Misundelse, kun daarligt understøttede. Løvendal samlede saaledes 1711 en Hær paa 18,000 Mand, faldt ind i Sverige og tænkte endog paa at beleire Göteborg. Men den Understøttelse, han ventede af den danske Flaade, udeblev, og da der endelig kom nogle faa Skibe, viste disses Befalhavende sig uvillig til at lystre Statholderen, hvorfor han maatte trække sig tilbage. Karl drog mod Norge med 4000 Mand og tog Veien over Vermland til Romskogen og Høland. Samtidig marscherede en anden svensk Hær paa 6000 Mand ind i Smaalenene og trængte frem mod Mojs, hvor begge Korpser forenede sig. Forinden havde Karl i Høland stødt paa en uventet Modstand, idet Oberst Kruse angreb den mangedobbelt overlegne Fiende og først efter en længere Kamp blev tvungen til at overgive sig. Den forenede svenske Styrke tog nu Veien mod Kristiania og indesluttede Akershus, men maatte forinden udholde adskillige Skjærmydsler med de Baghold, som Landets Forsvarere havde lagt i dens Vei. Der blev dog intet af Beleiringen, da Svenskerne ikke havde tilstrækkelig Kanoner; flere Uheld ramte dem ogsaa, deriblandt et Par mislykkede Tog mod Ringerike. Da Karls Indfald i Norge blev bekjendt i Danmark, blev de derværende norske Tropper sendte tilbage; de landede ved Fredrikstad, slog 19de April 1716 fuldstændigt det svenske Korps, som holdt Mojs besat, og en dansk Flaade seilede op til Akershus og forsynede Besætningen med Fornødenheder, uden at Svenskerne kunde hindre det. Da samtidig den norske Hovedstyrke, som under General Lützow ved Svenskernes Ankomst først havde trukket sig tilbage til Drammen og derfra til Grevskaberne, nærmede sig Kristiania og kun stod en Milsvei borte, maatte Karl forlade Akershus. Han tog Veien gjennem Smaalenene, stedse forfulgt af den norske Hær. Men kommen over Glommen fik han Forstærkning fra Sverige, og da han samtidig erfarede, at en svensk Transportflaade med alslags Krigsfornødenheder var underveis, vendte han sig mod Fredrikshald og efter en voldsom Gadekamp satte han sig i Besiddelse af Byen. Men Peder Colbjørnsens Heltemod og Fredrikshaldensernes Offervillighed tvang ham snart ud igjen; Borgerne stak selv sin By ibrand, og for at unddrage sig Fredrikstens Kanoner maatte Karl med stort Tab drage bort. Da han omtrent samtidig fik høre, at hans ventede Transportflaade var bleven ødelagt i Dynekilen af Tordenskjold, maatte han forlade Norge. Karl opgav imidlertid ikke saa let sine Planer. To Aar efter (Høsten 1718) rykkede han selv med en veludrustet Hær paa 22,000 Mand mod Fredrikshald, medens General Armfeldt med 9000 Mand over Jemtland drog mod Trondhjem. Fredriksten forsvarede sig kjækt, men et af Fæstningens Udenverker (Fortet Gyldenløve) blev taget med Storm, og de Svenske aabnede Løbegrave mod Fæstningen. De var denne allerede paa 250 Skridt nær, da Karl blev truffen af en Kugle, som endte hans Liv (11te Decbr. 1718). Kort efter forlod Svenskerne det søndenfjeldske Norge. Armfeldt havde imidlertid naaet Trondhjem, men følte sig for svag til at angribe, og da han af Mangel paa Levnetsmidler maatte trække sig tilbage til Jemtland, erfarede han Kongens Død. Han forlod nu Norge, men blev paa Hjemveien overfaldt af et saa forfærdeligt Uveir med Snefog og Kulde, at Størstedelen af hans Hær omkom. Efter Karls Død forsøgtes der vel Fredsunderhandlinger, men de førte ikke til noget, og 1719 drog en Hær fra Norge under Fredriks egen Anførsel ind i Bohus, som for en stor Del faldt i hans Hænder uden Modstand. Samtidig indtog Tordenskjold Marstrand og bemægtigede sig Fæstningen Karlsten. Ved engelsk Mellemkomst optoges Underhandlingerne paany. 14de Juli 1720 kom den endelige Fred istand. Begge Lande var imidlertid yderst medtagne. Især havde de norske og svenske Grændseprovinser lidt uhyre ved de hyppige fiendtlige Indfald og den dermed følgende Brandskatning. Der var ogsaa flere Ting, som bidrog til, at man i Norge var mindre vel fornøiet med Samværet med Danmark. Under Krigen var Norge saagodtsom overladt til sig selv, uagtet det igrunden maatte tage af det haardeste Stød, og naar der engang imellem kom en liden Forstærkning, saa det ud, som om disse Forstærkninger mere var for at passe paa Nordmændene end for at hjelpe dem. Man nærede nemlig i Danmark megen Frygt for, at dersom det norske Folk skulde blive sig sin Kraft bevidst, kunde det let blive farligt for Rigernes Forening. Kongens Forsøg paa ogsaa i Norge at indføre en bedre Ordning i Matrikulvæsenet strandede paa Almuens Modvillie, tildels paa Grund af, at det var et ufuldkomment Arbeide, som ingen fandt sig tjent med. Det vakte ogsaa ikke liden Forbitrelse, at

Fredrik for at bringe Penge ind i Statskassen solgte de norske Kirker og de dertil hørende Eiendomme til Privatmænd. Dette Overgreb krænkede Almuens Rettigheder dybt og bidrog maaske mere end noget andet til at forøge Misstemningen. De første Tegn til en mere levende Sans for Kristendommens Udbredelse blandt Hedningerne spores paa denne Tid. Saaledes drog Nordmanden Hans Egede til Grønland for at prædike Evangeliet der, og omtrent samtidig virkede en anden Nordmand, Thomas von Westen, blandt Lapperne i Finmarken. Fredrik den fjerde døde 1730. Sønnen, Kristian den sjette, som nu overtog Regjeringen, var en svag og indskrænket Mand, derhos menneskefiendsk og i høi Grad intolerant, for hvem en ydmyg og pietistisk Optræden gjaldt mere end Dygtighed og Begavelse. Det værste var dog, at Kongen, for at befordre en strengere Religiøsitet i sine Lande, underkuede Folkets frie Villie ved formelig at kommandere det til at gaa i Kirke ved hver Gudstjeneste; den, som ikke efterkom Befalingen, udsatte sig for Mulkt og vanærende Straffe. Dette i Forbindelse med meget andet fremavlede et Hykleri og et Skinvæsen, hvis Følger havde en uheldig Indflydelse paa den offentlige Forvaltning. For Befolkningens materielle Tarv sørgede den indskrænkede Konge ikke. Godseierne fik tvertimod endnu større Magt over sine Fæstere end før. Rigtignok gjordes der baade i Danmark og Norge Forsøg paa at ophjelpe Fabrikdriften, men paa en saa bagvendt Maade, at disse Forsøg og de Summer, som ødsledes dervaa, gjorde ofte mere Skade end Gavn. I Norge begyndte imidlertid Handelen at tage Opsving, især med Trælast; derimod skadede det Norge betydeligt, at det paalagdes at hente fra Danmark, hvad det behøvede af Kornvarer. For Rigets Forsvar blev der dog sørget, idet den virksomme og dygtige Grev Danneskjold satte Flaaden i ypperlig Stand, anlagde Magasiner, optog nøiagtige Sjøkarter, forbedrede Sjøkrigsskolen osv. For Oplysningen droges der ogsaa megen Omsorg; de høiere Undervisningsanstalter i begge Lande udvidedes, og i Norge oprettedes Almueskoler, hvor der undervistes i Læsning og tildels i Skrivning. Konfirmationen indførtes 1736. Under Kristians Regjering blev Landeværnet indført i Norge (1742), nærmest foranlediget ved en Krig mellem Rusland og Sverige. Han døde 1746 og efterfulgtes af sin Søn Fredrik den femte. Det var en mild og venlig Mand, men paa Grund af sin svage Karakter uduelig som Regent og overlod derfor ganske Styrelsen til sine Ministre. En Krig, som Keiser Peter den tredie af Rusland truede med, krævede store Rustninger og forøgede den dansk-norske Statsgjeld, som den pragtelskende og ødsle Konge endnu mere forøgede. Det gik saa vidt, at Regjeringen for at fylde den bundløse Statskasse endog paalagde en Særskat, Kopskatten, som bestod i, at enhver over 12 Aar skulde betale 8 Skilling maanedlig, — en i den Tid ualmindelig trykkende Byrde. Under Ministeren Grev Johan Bernstorffs Styrelse gjordes meget for at fremme Rigernes materielle Opkomst, skjønt adskillige af de tagne Forholdsregler vidner mere om god Villie end om Fremsyn og grundig Indsigt. Saaledes forsøgte man fremdeles ved Monopoler, der aldeles kuede den private Foretagsomhed og den personlige Dygtighed, at ophjelpe Handel- og Fabrikdrift, og hvad den sidste angik, ofte ved at slaa ind paa Industrigrene, hvori den dansk-norske Stat paa Grund af sin Beliggenhed og med den Tids Kommunikationsmidler umulig kunde holde de heldigere stillede Lande Stangen. Grændsestridighederne mellem Norge og Sverige blev 1759 for Fremtiden forebyggede ved, at Grændsen blev ordentlig opmaalt og opryddet, idet en 10 m. bred Vei blev hugget overalt, hvor det lod sig gjøre, og Rigsgrændsen afmærket ved Stenrøser. For Videnskaben og Oplysningens Fremme gjordes der meget. I Trondhjem stiftedes saaledes Videnskabsselskabet, i Kristiania anlagdes en mathematisk Skole, den senere Krigsskole, og en Undervisningsanstalt for Bergvæsen grundedes paa Kongsberg. Fredrik døde 1766. Den 17aarige Tronfølger, Kristian den syvende, var ikke uden Begavelse, men han lod sig lede af sine Yndlinger, som snart førte ham paa Afveie, og som lagde Spiren til hans senere Vanvid. Strax efter sin Tronbestigelse foretog han en Udenlandsreise, paa hvilken han ledsagedes af sin Livlæge, Tyskeren Struensee (s. d.), en dygtig og begavet Mand, men derhos med en temmelig slap Moral. Denne beherskede fuldkommen den svage Konge, og snart kom det dertil, at han som ene raadende Minister styrede Landet efter sit eget Hoved. Han indførte flere nyttige Reformer, deriblandt Trykkefrihed, og søgte at ophjelpe Rigernes Pengevæsen, Handel og Næringsveie. Efter Struensees Fald kom Guldberg i Spidsen for Styrelsen, og nu blev de fleste af de indførte Reformer ligesaa snart ophævede eller indskrænkede, ogsaa Trykkefriheden. Guldbergs Styrelse var dog af adskillig Nytte for de forenede Riger. Videnskaberne blev kraftig understøttede, Skolevæsenet forbedret og det tyske og det franske Sprog udelukkede fra de offentlige Forhandlinger. Under den nordamerikanske Fribedskrig blev Regjeringen enig med Sverige og Rusland om at danne den saakaldte væbnede Neutralitet (s. d.). Den dansk-norske Handel og Skibsfart tog nu et hidtil ukjendt Opsving, og Velstand strømmede ind, men Pengevæsenet var i en daarlig Forfatning, og Statsgjelden steg Aar for Aar. Da Kronprinsen, den senere Fredrik den sjette, 1784 blev konfirmeret, overtog han selv Regjeringen og udnævnte den dygtige Andreas Bernstorff til Udenrigsminister. Under ham blev Trykkefriheden udvidet, Forsvarsvæsenet forbedret, og for Handelens og Agerbrugets Opkomst droges der Omsorg. Saaledes blev i Norge den finmarkske Handel given fri, og Byerne Tromsø, Hammerfest og Vardø anlagte. For Retspleiens hurtigere Fremme i Norge sørgedes der ved at fire Stiftsoverretter oprettedes, en i hver af Stiftsstæderne, og de gamle Lagstole, Raadstueretterne og Overhofretten afskaffedes; derved blev Retsvæsenet lettere og enklere. Ligesaa indførtes Forligelseskommissioner for at forebygge de kostbare og ødelæggende Processer. I Sveriges Krig med Rusland 1788 blev ifølge et 1767 sluttet Forbund Danmark-Norge indviklet. Ved dette havde Danmark og Rusland forpligtet sig til gjensidig at understøtte hinanden med et vist Antal Tropper og Skibe. En norsk Hjelpehær samledes i det sydlige Norge under Prins Karl af Hessen. Hovedstyrken sammendroges mellem Fredriksstad

og Fredrikshald og drog over Svinesund ind i Bohus, medens en Brigade afgik sjøværts fra Fredriksværn til Uddevalla. Nordenfjelds skulde General Krogh gjøre et Indfald i Jemtland. Den 22de September om Aftenen brød Hovedhæren op fra Fredrikshald, slog Broer over Svinesund og stod den 26de paa svensk Grund. De svenske Forposter trak sig tilbage uden at gjøre Modstand og tog Stilling bag Kvistrum Elv. Strømstad besattes af de Norske, og da de den 28de naaede Kvistrum Bro, som Svenskerne havde forsømt at afbryde, bemægtigede de sig den og tvang ved en omgaaende Bevægelse den underlegne svenske Styrke til at overgive sig. Prins Karl benyttede sig med Raskhed og Kraft af de vundne Fordele; den 1ste Oktober rykkede han ind i Uddevalla, satte den 4de over Götaelven, bemægtigede sig Dagen efter Bohus og Kongelf og skjød sine Fortropper frem mod Göteborg. Den svenske Konge Gustav den tredie var imidlertid ilet til den daarligt befæstede By, og en Opfordring fra Karls Side om dens Overgivelse mødte bestemt Afslag. Men nu lagde England og Preussen sig imellem og truede Danmark-Norge med Krig, hvis det ikke ophørte med sit Angreb paa Sverige. Underhandlinger kom igang, og den 17de November sluttedes en Vaabenstilstand, hvorefter den norske Hær gik tilbage til Grændsen; nogle Maaneder efter kom den endelige Fred istand. Den blev dog ikke af lang Varighed. De voldsomme Storme, som paa denne Tid rystede det øvrige Europa under Napoleon den førstes Krige med Frankriges Nabomagter, drog ogsaa den dansk-norske Stat med ind i Forviklingerne. 1800 sluttede Kronprins Fredrik, for at beskytte Rigernes Handelsinteresser, sig paany til den væbnede Neutralitet, som var bleven oprettet mellem Sverige og Rusland, hvilken Preussen ogsaa tiltraadte. Da England, som heri fandt en Hindring for dets Planer mod Frankrige, ikke vilde erkjende Overenskomstens Hovedpunkt, at „frit Skib giver fri Ladning," sendte det Vaaren 1801 en Flaade paa 41 Skibe mod Danmark under Kommando af Admiralerne Parker og Nelson. 2den April stod det mindeværdige Slag paa Kjøbenhavns Red, under hvilket den dansk-norske Defensionslinie under Olfert Fischers Kommando i fem Timer holdt den store fiendtlige Overmagt Stangen. Nelson, som havde ledet Angrebet, foreslog Vaabenstilstand, og denne sluttedes paa 14 Uger; da den russiske Keiser strax efter myrdedes, kom den endelige Fred istand, og Neutralitetsforbundet ophævedes for Danmark-Norges vedkommende. Der herskede nu Fred i nogle Aar; men da Napoleon 1807 havde tvunget Rusland og Preussen til at slutte Freden i Tilsit, blev der mellem den russiske og den franske Keiser gjort en hemmelig Aftale om, at Danmark-Norge skulde bringes til at udlevere sin Flaade til Frankrige for at bruges i Napoleons Kamp med England. Den engelske Regjering, som fik Nys derom, vilde ikke lade en saa forholdsvis mægtig Orlogsflaade, som den dansk-norske Stats dengang var, falde i Napoleons Hænder, og den sendte derfor en stærk Flaade under Gambier og Popham samt en Hær paa 33,000 Mand mod Danmark. Efter et voldsomt Bombardement paa Kjøbenhavn blev der indledet Underhandlinger, og disse endte med, at hele den dansk-norske Flaade, bestaaende af 17 Linieskibe, 11 Fregatter og endel mindre Fartøier, samt alle de i Arsenalerne værende Forraad blev udleveret til Englænderne, som ødelagde, hvad de ikke kunde føre med sig. Denne Ulykke rammede de forenede Riger haardt, idet ikke blot deres væsentligste Forsvar, men ogsaa deres eneste Forbindelsesled berøvedes dem. Kronprins Fredrik erklærede nu England og tillige Sverige Krig. Kort efter døde Kristian den syvende, og Fredrik besteg under temmelig mørke Udsigter den dansk-norske Trone. Krigen med det mægtige England var ødelæggende for hans Lande. Især led Norge meget ved, at engelske Krydsere bortsnappede de norske Handelsskibe og saagodtsom tilintetgjorde dets Sjøhandel. Dertil kom, at trykkende Uaar samtidig hjemsøgte Landet, saa at der paa mange Steder opstod Hungersnød, samt at Pengevæsenet var i fuldstændig Uorden paa Grund af en uforholdsmæssig Forøgelse af Seddelmassen. Da Norge efter Tabet af Flaaden og ved de engelske Krydseres Aarvaagenhed fuldstændig var afskaaret fra Danmark, blev dets Regjering overdragen til en Kommission, bestaaende af Prins Kristian August af Augustenborg som Præses, Stiftamtmand i Akershus Grev Moltke samt Justitiarius i Akershus Stiftsoverret Enevold Falsen, hvortil senere kom Amtmand i Smaalenene Magnus Gjø Rosenkrantz. Da Skibsfarten saaledes var bleven lammet paa Grund af den engelske Overmagt tilsjøs, udrustedes der i flere af de norske Byer Kapere, som gjorde Jagt paa de engelske og svenske Handelsskibe og opbragte mange af dem. Til Gjengjeld gjorde Englænderne sande Røvertog langs Kysten. Prins Kristian August, som var Overstbefalende for den norske Hær, ordnede med megen Dygtighed og Forudseenhed Landsforsvaret. Da det var sandsynligt, at de Svenskes Hovedangreb vilde blive rettet mod Kristiania, blev der fra Trondhjems og Bergens Stifter trukket sydover alle de Tropper, som kunde undværes. Først var det Meningen at gjøre et Indfald i Bohuslen; men da man kom efter, at Norges Østgrændse truedes af en betydelig fiendtlig Overmagt, maatte denne Plan opgives, og Prins Kristian August indskrænkede sig til at lade sin Hær indtage Forsvarsstillinger langs Grændsen. De til hans Raadighed staaende Tropper blev opstillede fra Fredrikshald til Kongsvinger; de udgjorde ialt 8,000 Mand og havde mindst den dobbelte Overmagt mod sig, desuden led de Mangel baade paa Vaaben og Levnetsmidler. Men heldigvis havde de i Prinsen en Fører, som var sin Post voxen. General Armfeldt, som kommanderede den svenske Armé, der skulde marschere mod Norge, begik desuden den Feil at dele sin Hær og lade den rykke frem ad forskjellige Veie; derved gjorde han det muligt for Prins Kristian August at kaste sig over en enkelt Afdeling og slaa denne for derefter at vende sig mod en anden. Saaledes slog han 19de April Grev Schwerin i Høland og gjorde mange Fanger, og ved idelige Overfald paa de spredte svenske Afdelinger opnev han dem saaledes, at de tilslut blev nødte til at trække sig ud af Landet. Da Napoleon sendte Danmark en Hær under Marskal Bernadotte tilhjelp, kom der Underhandlinger istand, som 10de December 1809 endte med Freden i Jönköping. Kort efter blev Kristian August valgt til Tronfølger i Sverige, da Kongen, Karl den trettende, var barnløs. Krigen med England fortsattes imidlertid, og Norge led

ikke mindst herunder, idet engelske Orlogsskibe idelig omsværmede Kysten, kaprede Handelsskibene og sendte deres Mandskaber til England som Fanger. Man gjorde vel store Anstrengelser for at forskaffe Landet Sjøforsvar og udrustede Kanonbaade og tildels større Skibe, men Overmagten var for stor, og om der end tildels opnaaedes ikke ubetydelige Smaafordele, saa havde dog disse ingen Indflydelse paa selve Krigens Gang. Desuden blev enkelte af de udrustede Orlogsfartøier tagne eller ødelagte af Fienden, saaledes Fregatten „Najaden" i Slaget ved Lyngør (s. d.) 6te Juli 1812. Imidlertid var der i denne haarde Tid hos Nordmændene bleven vakt en større Friheds- og Selvstændighedsfølelse; man indsaa, at Danmark i Farens Stund ikke formaaede at yde Norge nogen væsentlig Hjelp, og at Landet vilde være bedre tjent med at være uafhængigt af Danmark. Baandet mellem de to Riger begyndte derfor lidt efter lidt at løsnes, og uagtet Kong Fredrik, som frygtede dette, søgte at knytte Norge fastere til sig ved at indrømme Nordmændene deres længe nærede Ønske om et eget Universitet (1811), syntes dette dog ikke at vække nogen Begeistring for Unionen. Utilfredsheden forøgedes tvertimod paa Grund af de svære Skatter, der som en Følge af Krigsudgifterne blev paalagte Folket, og ved Pengevæsenets grændseløse Forvirring; denne gik endog saa vidt, at en Rigsdaler i Papir regnedes lig med to Skilling Sølv. For at bøde herpaa oprettede Styrelsen en Rigsbank, grundet paa faste Statseiendomme, og de gamle Pengesedler indbroges; de nye Sedler skulde have en Værdi af 6 Rigsmark (de gamle lød paa 4), og deres Sølvværdi skulde bestemmes to Gange aarlig. Denne Statsbankerot ruinerede mange forhen velstaaende Familier. — Begivenhederne paa den europæiske Krigsskueplads forberedte imidlertid Norges Adskillelse fra Danmark. Kong Fredrik, som fremdeles holdt med Frankrige, kom ved Napoleons ulykkelige Tog til Moskva 1812 i en vanskelig Stilling. Til de Magter, som havde forenet sig mod Frankrige, havde ogsaa Sverige sluttet sig, og den svenske Konge blev til Løn herfor lovet Norge. Marskal Bernadotte, som var bleven valgt til svensk Kronprins under Navnet Karl Johan, overtog Befalingen over de Allieredes Nordarmé, og Sverige og Rusland erklærede Danmark Krig. Efterat Karl Johan havde hjulpet til at knække Napoleons Magt i Slaget ved Leipzig (Oktober 1813), rykkede han med en stærk Hær mod Danmark. Fredrik saa sig nødt til at indlade sig paa Underhandlinger, og disse endte med Freden i Kiel (14de Januar 1814), ved hvilken Danmark afstod til Sverige hele Norge med Undtagelse af dets Bilande, Island, Færøerne og Grønland. Derved var Foreningen mellem Danmark og Norge, som havde bestaaet i 434 Aar, opløst. Efterretningen om Kielertraktaten maatte naturligvis hos alle patriotiske og frisindede Mænd vække Uvillie og Harme. Selv den Del af Folket, som hidtil havde været mest tilbøielig til at finde sig i Forholdene som de engang var og taale at indtage en Lydrigestilling til Danmark, oprørtes ved Tanken om, at Norge skulde tuskes bort og komme i samme Stilling ligeoverfor Sverige, som det hidtil havde været i til Danmark. Frihedstanken bemægtigede sig alle, men paa forskjellig Vis; et Parti holdt bestemt paa Norges Selvstændighed uden nogen Forbindelse med Sverige, et andet paa en Union, under hvilken Fædrelandets Frihed kunde opretholdes. Kong Fredrik den sjettes Søskendebarn, Prins Kristian Fredrik (den senere danske Konge Kristian den ottende) var 1813 bleven norsk Statholder. Da Budskabet om Kielertraktaten kom til Landet, besluttede han ikke at forlade det, men drage sig Omstændighederne til Nytte og vinde Norges Krone. Han undlod til den Ende for det første officielt at bekjendtgjøre Kong Fredriks Deklaration angaaende Rigernes Adskillelse og foretog imidlertid i Februar 1814 en Reise nordigjennem Landet til Trondhjem for at skaffe sig Oplysning om Folkestemningen. Da han i det hele taget troede at have Grund til at være fornøiet med Reisens Udbytte, stansede han paa Tilbageveien i Eidsvold, hvor han indkaldte omtrent tyve af Landets mest ansete og fremragende Mænd til at mødes med ham i Karsten Ankers Hus den 16de Februar. Blandt dem, som udgjorde denne Forsamling, var Biskop Bech, Professor Treschow, Amtmand Collet, Peder og Karsten Anker samt Professor Georg Sverdrup, der var den, som fik størst Indflydelse paa Mødets Resultat. Kristian Fredrik udtalte som sin Overbevisning, at han havde Ret til Norges Krone, da han paa Grund af Fredrik den sjettes Barnløshed var Tronarving til Danmark, og da han mente, at Fredrik vel havde kunnet fraskrive sig selv Retten til Norge, men ikke ham. De øvrige Indbudne syntes ikke at have havt noget væsentligt at indvende mod denne Paastand; men Sverdrup udtalte sig med Bestemthed imod den. Han paaviste, at Kong Fredriks Frasigelse af sin Ret til Norges Rige ingen anden Betydning kunde have, end at han ikke længer saa sig istand til at hævde Forbindelsen mellem Danmark og Norge, og at dette sidste saaledes igjen var kommet i Besiddelse af sin naturlige og uomtvistelige Ret til selv at bestemme sin Forfatning og til uden alt andet Hensyn at overdrage den exekutive Magt til hvem det vilde og dertil ansaa dueligst. Prinsen lod sig overbevise af den fædrelandsfindede Mands Argumentation og gik over til hans Mening, som ogsaa blev antagen af alle de øvrige Tilstedeværende paa et Par nær. De Mødende var fremdeles enige om, at Kielertraktatens Artikler vedrørende Norge ikke burde ansees bindende for dette. Prinsen blev opfordret til som Regent at føre Styrelsen, indtil Folket ved sine Repræsentanter kunde fatte Bestemmelse om Norges Etablering som selvstændig Stat. Kristian Fredrik var klog nok til at gaa ind paa dette Arrangement, saameget mere, som det stilledes ham i Udsigt, at han alligevel kunde være vis paa Norges Krone. Han satte sit Haab fornemmelig til Englands Bistand; af Sverige, som naturligvis maatte antages at ville forsøge ved Vaabenmagt at hævde det Herredømme over Norge, der ved Kielertraktaten var blevet det hjemlet, var der ialfald foreløbig ikke meget at befrygte; de svenske Tropper var for Størstedelen udenlands og kunde i ethvert Tilfælde ikke komme hjem før udpaa Sommeren; Norge derimod havde en i Forhold til Landets Befolkning stor Krigsmagt, idet det kunde stille 30,000 Mand; af disse var de 20,000 opstillede langs Glommen, hvorhos de østlandske Fæstninger

var ganske godt forsynede saavel med Forraad som med Besætning. Efterat Kristian Fredrik saaledes var bleven Regent, begyndte han at forberede Sammenkaldelsen af den Rigsforsamling, som efter Aftalen paa Eidsvold skulde sammentræde for at bestemme over Landets fremtidige Skjebne. Han udsendte en Række Proklamationer til flere høiere Embedsmænd for at forberede dem paa Sagen, hvorhos han den 19de Februar officielt bekjendtgjorde Kielertraktatens Indhold, Norge betræffende, og opfordrede Folket til at hævde sin Selvstændighed, samtidig med at han underrettede Fredrik den sjette om, at han havde overtaget Regentskabet og saaledes ikke agtede at bøie sig for Kielerfredens Bestemmelser og vende tilbage til Danmark. Kundgjørelsen til det norske Folk gjorde sin Virkning, om den end ved sin svulstige Udtryksmaade og sine store Ord ikke tilfredsstillede det Parti, som saa mere nøgternt paa Sagernes Stilling; da den indeholdt temmelig skarpe Udtalelser mod Sverige, maatte den naturligvis støde alle dem, som i en Union med Sverige saa den bedste Borgen for Norges Selvstændighed. Dette Parti var imidlertid det svageste og betragtedes med mindre velvillige Følelser af det saakaldte „Selvstændighedsparti", der stod Prinsen nærmest. Samme Dag, som den ovenfor nævnte Proklamation udstedtes, tilstillede Prinsen ogsaa alle Rigets Biskoper en Rundskrivelse, ifølge hvilken det skulde paalægges Presterne at samle Almuen i Kirkerne, gjøre den bekjendt med Fredrik den sjettes aabne Brev, hvorved han løste Nordmændene fra deres Undersaatsforhold til ham, saavelsom med Kristian Fredriks Manifest, hvorefter de tilstedeværende skulde tages i Ed paa at ville „hævde Norges Selvstændighed og vove Liv og Blod for det elskede Fædreland". I Forbindelse hermed skulde der foretages Valg paa to af hver Menigheds Embedsmænd, Brugseiere, Jorddrotter eller Gaardbrugere, som var over 25 Aar gamle, og som skulde møde amtsvis paa et dertil bestemt Sted, for der for hvert Amt at vælge 3 Mænd som Medlemmer af den Rigsforsamling, som berammedes til at møde paa Eidsvold den 10de April. Paa lignende Maade skulde der ved Valgmænd udkaares Repræsentanter for Byerne. Selv aflagde Prinsen i Fællesskab med Kristiania Borgere den 25de Febr. Ed paa at ville hævde Norges Selvstændighed, hvorefter han valgte sig et Statsraad. I den Tid, som nu forløb inden Rigsforsamlingen traadte sammen, arbeidede Kristian Fredrik utrættelig paa at berolige Folket med Hensyn til de udenlandske Magters Stemning, især Englands; jo mere han ved disse og andre Forholdsregler følte sin Anseelse voxe, des aabnere udtalte han sig i de af ham udsendte Proklamationer. Derhos lagde han for Dagen en prisværdig Iver for at ordne Landets indre Anliggender i forskjellige Retninger. Den 10de April sammentraadte de til Rigsforsamlingen paa Eidsvold (s. d.) valgte Repræsentanter. Deres Antal var 112. Foruden fra Amterne og Byerne var der ogsaa valgt særskilte Repræsentanter for Arméen og Flaaden. Fra Nordland og Finmarken mødte ingen, da det var umuligt med den Tids Kommunikationsmidler at faa afholdt Valg og skaffe Repræsentanterne frem til Eidsvold til den fastsatte Tid. — Begge de ovenfor omtalte Partier, saavel „Selvstændighedspartiet" som „Svenskepartiet", var repræsenterede paa Rigsforsamlingen, det første talrigst. For det første Parti var Kristian Magnus Falsen Hovedføreren, hvorimod det saakaldte Svenskeparti navnlig repræsenteredes af Grev Herman Wedel-Jarlsberg og ved Siden af ham besad fremragende Mænd i Løvenskjold, Wergeland og Jakob Aall. Den inden Forsamlingen allerede i de første Dage nedsatte Konstitutionskomité begyndte strax Arbeidet med at istandbringe Udkast til en Forfatning. Falsen havde tidligere i Forening med Lektor Johan Adler udarbeidet et saadant Udkast, hvilket i sine Grundtræk blev det bestemmende for den endelig vedtagne Forfatning. De Materialier, som kan antages i størst Udstrækning at have været brugte ved Grundlovens Udarbeidelse, er den franske Konstitution af 1791, den spanske Kortesforfatning af 1812 samt tildels de Forenede Staters Grundlov, Direktorialforfatningen af 1795 og den svenske Konstitution af 1809. Foruden Falsens var der indkommen endel andre private Udkast, som tildels blev benyttede af Konstitutionskomitéen. Den 4de Mai var denne Komité færdig med sit Forslag til Grundlov, hvorefter Debatterne og Voteringerne om de enkelte Paragrafer begyndte. Da det saakaldte Selvstændighedsparti var det aldeles overveiende i Antal, satte det igjennem, at dets Hovedprinciper for den nye Forfatning blev antagne, saa at altsaa en Forening med Sverige ikke blev antydet i denne. „Svenskepartiets" Deltagelse i Konstitutionsverket maatte derved indskrænke sig til at arbeide for Modifikationer i enkelte Paragrafer, men her viste det sig ogsaa virksomt og dygtigt. Allerede den 17de Mai var Grundloven færdig og i sin Helhed vedtagen af Forsamlingen. Efterat det var blevet bestemt, at det første ordentlige Storthing skulde sammentræde første Søgnedag i Februar 1815, skred man i Overensstemmelse med Majoritetens Beslutning strax til Valg af en Konge. Der var flere af Medlemmerne, som ikke ønskede at foretage noget Valg, bl. a. Peder Anker. Men da Flertallet bestemt holdt paa Kongevalg, maatte Mindretallet bøie sig, og Kristian Fredrik valgtes derpaa enstemmig til Norges Konge. Da Valget var blevet ham tilkjendegivet, og han havde modtaget det, undertegnedes Grundloven den 18de Mai af samtlige Rigsforsamlingens Medlemmer, hvorpaa Forsamlingen den 19de Mai opløstes. Saaledes var da det Storverk fuldbyrdet, som under de dengang herskende uheldige Forhold baade indadtil og udadtil maa betragtes som dobbelt beundringsværdigt; et Folk, som i Aarhundreder havde levet under Enevældet, havde nu i den korte Tid af lidt over en Maaned ved sine Repræsentanter under de mest faretruende Forhold givet sig en fri Forfatning, hvilken, om den end kunde have sine Mangler, dog stedse er bleven regnet til de bedste og mest frisindede monarkiske Forfatninger, som har existeret. — Saasnart Rigsforsamlingen var hævet, begav den nye Konge sig til Kristiania, hvor han holdt sit Indtog under Befolkningens Jubel. Imidlertid var der mange og det just blandt de alvorligste Fædrelands- og Frihedsvenner, som endnu nærede bange Anelser om Fremtiden. Sverige maatte forudsættes ikke frivillig at ville finde sig i at give Slip paa Norge, men at det med Vaaben-

magt vilde forsøge at tage Landet i Besiddelse. Foreløbig var dog Faren mindre overhængende, da den svenske Tronfølger med Størstedelen af den svenske Hær endnu først befandt sig paa Hjemveien. Imidlertid fremkom den ene Opfordring efter den anden til Kristian Fredrik om at give Afkald paa Norges Trone, saaledes ogsaa fra Fredrik den sjette. Da imidlertid ingen Forestillinger frugtede ligeoverfor Kristian Fredrik, rykkede de svenske Tropper, som nu var komne hjem, i Slutningen af Juli over Grændsen ind i Smaalenene. Samtidig angreb og besatte en svensk Flaade Hvaløerne. Nordmændene manglede som omtalt ikke Tropper, men disse savnede desto mere en dygtig og energisk Ledelse. Kristian Fredrik overtog selv den øverste Kommando, men bragte ved sin vaklende Holdning Uorden i Hærens Operationer, idet han gjentagende tilbagekaldte sine Befalinger kort efter at have udstedt dem. Desuden var den norske Armé daarlig forsynet med Proviant. Under disse Omstændigheder gjorde Svenskerne hurtige Fremskridt, og Nordmændene maatte begynde at trække sig tilbage. Fredriksstad blev indtaget af Svenskerne, medens omtrent samtidig Oberst Krebs ved Matrand (s. d.) i Nærheden af Kongsvinger slog den svenske General Gahn tilbage med betydeligt Tab, en Seier, som dog fik ringe Indflydelse paa Krigens Gang. Kristian Fredrik vilde ikke høre Tale om at samle sine Kræfter og vove et Hovedslag; han befalede endog Oberst Hegermann, der med Dygtighed forsvarede en vigtig Position ved Glommen (Broen ved Langenæs), at trække sig tilbage istedenfor at fortsætte Kampen. Svenskerne gik nu over Glommen; men istedenfor at føre Kampen videre, begyndte Karl Johan at underhandle om Fred. Om Norge end under de forhaandenværende Omstændigheder ikke havde nogen stor Udsigt til at kunne staa sig mod Sverige, var det dog ogsaa for dette Rige forbundet med ikke ringe Fare at fortsætte Krigen. Dets Finanser var ikke i den Forfatning, at de ret længe vilde have tilladt en Fortsættelse af Felttoget, og Karl Johan ønskede ikke at benytte de russiske og preussiske Tropper under General Bennigsen, som Stormagterne havde stillet til hans Raadighed. De gjennem Statsraad Tank og Provst Hount den 7de Aug. overbragte Tilbud om Vaabenstilstand toges under Overveielse af Kongen og Statsraadet, og Resultatet af de foreløbige Underhandlinger blev Istandbringelsen af Konventionen i Moss 14de August. Ved denne Overenskomst forpligtede Kristian Fredrik sig til at overdrage Regjeringen til Statsraadet og personlig ikke at befatte sig med Regjeringshandlinger, men strax sammenkalde et overordentligt Storthing, i hvis Hænder han skulde nedlægge sin Krone. Den svenske Konge forpligtede sig paa sin Side til, hvis han valgtes til Norges Konge, at regjere Landet i Overensstemmelse med den paa Eidsvold vedtagne Grundlov, med de Ændringer og Tillæg, som ved Unionen gjordes nødvendige. Indtil dette fandt Sted, skulde Fiendtlighederne være stansede, dog skulde Svenskerne holde Glommens Østside besat. Som Følge af denne Overenskomst aabnedes Fredriksstens Fæstning for Svenskerne. Kristian Fredrik trak sig tilbage til Bygdø Hovedgaard og overlod overensstemmende med Konventionen Regjeringen til Statsraadet. Den 7de Oktober sammentraadte det overordentlige Storthing, hvorefter Kristian Fredrik strax nedlagde Kronen og vendte tilbage til Danmark. Den 13de fremstillede sig for Storthinget de svenske Kommissærer, som den 5te s. M. havde indfundet sig i Kristiania for paa den svenske Konges Vegne at underhandle om Unionens Indgaaelse. De overleverede sit Udkast til de Forandringer, som ansaaes nødvendige i Anledning af Foreningen, hvorefter en Komité nedsattes for at tage dem under Overveielse. Den 20de Oktober fattede Storthinget Beslutning om, at Foreningen med Sverige skulde finde Sted paa visse Betingelser. Derefter fortsattes Underhandlingerne med de svenske Kommissærer, og efterat man var kommen til Enighed om Grundlovsforandringerne, traadte Foreningen i Kraft den 4de November 1814 ved at Sveriges Konge, Karl den trettende, ogsaa valgtes til Norges Konge. Kort efter indfandt Karl Johan sig paa Kongens Vegne i Kristiania og overbragte hans skriftlige Ed paa Konstitutionen, hvorpaa en Storthingsdeputation blev affendt til Stockholm for i det norske Folks Navn at hylde Karl den trettende som Konge. Foreningens nærmere Vilkaar fastsattes derefter ved Rigsakten, som vedtoges af den svenske Rigsdag og det i 1815 sammentraadte første ordentlige Storthing. Imidlertid blev den nye Tingenes Tilstand anerkjendt af de paa Wienerkongressen forsamlede Repræsentanter for de europæiske Magter. — De Byrder, som nødvendigen maatte være forbundne med Norges Konstituering som selvstændig Stat, formaaede Landet i de første Aar kun med Møie at bære. Det i Bund og Grund forstyrrede Pengevæsen maatte ordnes ved Oprettelsen af en Statsbank, „Norges Bank“ (1816), men de fornødne Midler til dens Grundfond kunde ikke skaffes tilveie paa anden Maade end ved tvungne Bidrag. Desuden stod det tilbage at ordne Norges Mellemværende med Danmark og foretage et Opgjør over, hvor stor Del af begge Rigers Statsgjeld Norge skulde overtage. Danmark gjorde store Fordringer, men Underhandlingerne førtes med Dygtighed fra norsk Side, og i 1819 gik Norge ind paa at betale 3 Millioner Rdlr. Hamb. Bko. (12 Mill. Kroner). Stormagterne, hvis Ministre behandlede Spørgsmaalet i London, forlangte en Afslutning, som ogsaa kom istand. Storthinget i 1821 viste sig imidlertid uvilligt til at anerkjende Opgjøret med Danmark, men da Negtelsen af at udbetale de 3 Millioner vilde have bragt Norge i en farlig Stilling, fik Kongen bevæget Storthinget til at godkjende det. Forinden havde han, for at afvende Muligheden af en Indskriden fra Stormagternes Side, antydet for disse, at der maatte foretages Grundlovsforandringer, hvorved han bandt sig til senere at foreslaa saadanne. — Næringsveiene begyndte som Følge af Freden og Rigets Selvstændighed at hæve sig noget efter det Forfald, hvori de var komne under Krigsaarene; men det varede dog endnu en god Tid, inden der kunde siges at være kommen nogen Fart i deres Udvikling. — Allerede paa de første Storthing fattedes flere vigtige Beslutninger, saaledes i 1815 en Lov om Adelens Ophævelse. Denne Lov kunde vistnok ikke siges at være af nogen stor Betydning, da der i Norge paa den Tid kun existerede faa

adelige Slægter med kun faa særlige Forrettigheder, men man ansaa det med Rette for stødende i et Land med Norges demokratiske Statsordning at beholde selve Adelsnavnet og Adelstitlerne, hvilke ialfald i enkeltes Øine gav deres Indehavere et vist uberettiget Præg fremfor Landets øvrige Indbyggere. Kongen negtede imidlertid Loven Sanktion. Men i 1818 blev den samme Lovbeslutning uforandret gjentagen af Odelsthinget og Lagthinget. Karl Johan, der s. A. havde besteget Tronen, negtede dog ogsaa denne Gang Sanktion, men da Loven 1821 vedtoges for tredie Gang, blev den efter nogen Betænkning sanktioneret af Kongen. — 1821 indbragtes for Storthinget en Række kgl. Forslag til Grundlovsforandringer. Disse, der først kunde behandles i 1824, gik hovedsagelig ud paa følgende Bestemmelser: De Statsraader, som efter Grundloven skulde opholde sig hos Kongen i Stockholm, skulde vexle hvert Aar, „efter Kongens Bestemmelse"; Kongen skulde have Ret til at suspendere samt uden Lov og Dom afskedige alle Rigets Embedsmænd, Dommere alene undtagne; han skulde have Ret til efter eget Forgodtbefindende at sammenkalde Storthinget til hvilkensomhelst norsk By; han skulde have Opløsningsret samt Ret til at udnævne Storthingets og dets Afdelingers Præsidenter og Vicepræsidenter; det absolute Veto ved almindelige Lovsager skulde indføres ved at stryge Grundlovens § 79; Storthingets Beslutninger om Naturalisation af Fremmede skulde gjøres til Gjenstand for kongelig Sanktion; et overordentligt Storthing skulde ikke kunne behandle andre Sager end de, som af Kongen blev det forelagte; Kongen skulde have Ret til at oprette en ny arvelig Adel; endelig foresloges en fuldstændig Omorganisation af Rigsretten. Ligesom der i 1821 havde fundet en Sammendragning af svenske Tropper Sted i Kristianias umiddelbare Nærhed, saaledes blev der i 1824 i Skaane samlet en større svensk Øvelsesleir end nogensinde tidligere. Man har, uvist om med eller uden Grund, udtydet den første af disse Foranstaltninger fra Kongens Side som Forsøg paa at influere paa Storthingets Beslutninger. Hvorledes det end hænger sammen dermed, blev ialfald de kongelige Forslag uden Undtagelse enstemmig forkastede af Storthinget. Uagtet dette blev de senere gjentagne Gange fremsatte paany, men fik stedse den samme Skjebne. — En Kilde til nye Misforstaaelser mellem Folket og Kongen blev den Uvillie, hvormed denne sidste betragtede Nordmændenes Høitideligholdelse af Grundlovens Tilblivelsesdag, den 17de Mai, hvilken Høitideligholdelse han opfattede som en Demonstration mod ham og Unionen. Ikkedestomindre blev 17de Mai for hvert Aar mere og mere en Folkefest, som feiredes hele Landet rundt, og hvor den nationale Selvstændigheds- og Frihedsfølelse manifesterede sig i begeistrede Taler og Sange. I det hele taget opblomstrede Nationalfølelsen i 20- og 30-Aarene i en mærkelig Grad; denne „Norskheds-periode", som man har kaldt den, gik endog for en stor Del saa vidt, at dens Sværmeri for det nationale blev latterligt og urimeligt. Trods stne Udskeielser blev denne Periode dog af stor Betydning for den videre saavel materielle som aandelige Udvikling. — Om den literære Side af „Norskheden" og den Renaissance i den norske Literatur, som ledsagede og paafulgte Perioden, henvises til Art. Skandinavisk Sprog og Literatur. — Foruden de allerede nævnte Omstændigheder, der tildels maatte stille Karl Johans Regjering i et mindre fordelagtigt Lys for Almenheden, indtraf der i 1836 en ny Begivenhed, som endog førte til Statsministerens Fældelse ved Rigsret. Storthinget blev nemlig i det nævnte Aar pludselig opløst; det fik dog saavidt itide Underretning om Opløsningsdekretet, at det inden det skiltes kunde beslutte Rigsretstiltale mod Statsminister Severin Løvenskiold, der var det eneste Medlem af Statsraadet, som ikke havde protesteret mod Opløsningen. Da denne fandtes at være „øiensynlig skadelig for Riget", idømtes Løvenskiold af Rigsretten en Mulkt. Han blev dog staaende i sit Embede som Statsminister indtil 1841, da han afløste Grev Wedel som Norges Statholder. Statholderposten havde i Begyndelsen været besat med Svensker, ibet Essen, Mörner, Sandels og Platen efter hverandre havde indehavt den; efterat den i nogle Aar havde staaet ledig, blev den 1836 besat med Grev Wedel og 1841 efter dennes Død, som ovenfor nævnt, med Løvenskiold. Efter dennes Fratræden 1855 blev Posten for bestandig staaende ubesat. Forøvrigt hindrede ikke Uvillien over enkelte Regjeringshandlinger, at Karl Johan personlig var meget populær i Norge. Det skal ogsaa erkjendes, at han gav sin Medvirkning til flere for Landet vigtige Foranstaltninger, deriblandt først og fremst det udvidede Selvstyre, som blev Kommunerne til Del ved Formandskabsloven af 1837. Af andre vigtige Lovarbeider, som emanerede under Karl Johans Regjering, bør især nævnes den nye Kriminallov af 1842. Ligeledes skyldes ham Anerkjendelse for Opgjøret med Danmark angaaende Statsgjelden (se Art. Holst, P. Chr.), samt for at han fik bestemt Finmarkens Grændser mod Rusland. — I 1844 fik Norge sit eget Orlogsflag, idet en kgl. Resolution desangaaende udfærdigedes af Kong Oskar den første, Karl Johans Søn og Efterfølger. Forøvrigt hengik Tiden, medens Oskar den første sad paa Tronen, forholdsvis fredelig i Henseende til politiske Sager af større Betydenhed. (Den vigtigste Undtagelse, Sagen om Statsraadernes Adgang til Storthingets Forhandlinger, vil blive omtalt nedenfor.) Derimod kom i 1859, samme Aar som Kong Oskar den første døde og hans Søn Karl den femtende besteg Tronen, en vigtig Sag paa Dagsordenen, nemlig Statholdersagen. Allerede fra Foreningens første Aar havde der blandt Nordmændene hersket en ikke liden Uvillie over den Bestemmelse, som tillod Kongen at udnævne en svensk Mand til Statholder. At Frygten for de Konsekvenser, der kunde følge af denne Ret, ikke var saa ganske ugrundet, viste sig deraf, at de fire første Statholdere, som allerede ovenfor nævnt, var Svensker. Men selv efterat to Nordmænd havde indehavt dette Embede, ja efterat Statholderposten fra 1855 var bleven staaende ubesat, vedvarede Misnøien med den nævnte Bestemmelse, fordi den gav Norge et Provinsmærke. Gjentagne Gange havde der været fremsat Forslag om Statholderpostens Ophævelse, men Sagen var strandet dels paa Regjeringens Modstand, dels paa Storthingets Forsigtighed. Endelig var der i 1859 Udsigt til, at Forslaget skulde gaa igjennem, idet

Kongen da havde givet Tilsagn om at sanktionere en eventuel Beslutning derom. En saadan fattedes af Storthinget den 9de Decbr. s. A. med 110 Stemmer mod 2, men blev mod Formodning ikke sanktioneret. I November s. A. var der for den svenske Rigsdags Ridderhus fremsat den saakaldte „Anckarsvärdske Motion", hvorved krævedes en Revision af Unionsakten paa Basis af intet mindre end Kielertraktaten, og hvis baade Form og Indhold var skikket til i høieste Grad at virke saarende paa enhver, der holdt paa Norges Frihed og Selvstændighed. Saa kom kort efter Beslutningen om Statholderpostens Ophævelse en Motion i Borgerstanden, den „Dalmanske", hvori udtaltes, at Bestemmelsen om Statholderposten var et Unionsvilkaar, der var indkommet i Grundloven gjennem Underhandlingerne med de svenske Kommissærer i 1814, og som Følge deraf ikke kunde ophæves uden med de svenske Stænders Samtykke. En voldsom Storm reiste sig i Anledning af disse to Motioner samt Storthingsbeslutningen af 9de Decbr. saavel inden den svenske som den norske Presse og i den offentlige Opinion. Enkelte af Sveriges mest fremragende Publicister og Rigsdagsmænd talte vistnok i varme Ord Norges Sag, men de var i Minoritet. De to Motioner oversendtes Rigsdagens „Ekonomi-Utskott" til Betænkning. Denne, der fremkom i Begyndelsen af 1860 og den 17de Marts blev bifaldt af Rigsdagens fire Stænder, anbefalede en Revision af Unionsvilkaarene, ikke paa Basis af Norges i Grundloven og Rigsakten udtalte Ligestilling med Sverige, men paa Grundlag af, at Sverige i visse Henseender skulde indtage en principal Stilling. Havde Motionerne vakt Sorg og Uvillie hos det store Flertal af det norske Folk, maatte naturligvis Utskottsbetænkningen og dens Vedtagelse gjøre det samme i endnu høiere Grad. Stemningen i Sverige formildedes igjen, da Kongen 4de April, trods sit eget givne Løfte, i norsk Statsraad negtede Sanktion paa Statholdersagen, mod hele det norske Statsraads enstemmige Protest. Rigtignok lod Kongen tilføre Protokollen, at han i det væsentlige delte Statsraadets Anskuelser, og selv, naar „det beleilige Tidspunkt" kom, vilde fremsætte Forslag om Statholderpostens Ophævelse; men dette opfattedes og kunde alene opfattes som en Trøst i Dieblikket, der i sig selv intet havde at betyde. Den Opinion i Sverige, som var fiendtlig sindet mod Norges Ligeberettigelse, havde altsaa i Realiteten vundet en Seier, skjønt dens Anskuelser formelt var underkjendte. Dette fremgik endmere af Kongens Svar faa Dage efter paa det svenske Justitsdepartements Skrivelse af 2den April. Den svenske Justitiestatsminister lod tilmed i det samme Møde, hvor dette kgl. Svar blev afgivet, tilføre Protokollen, at det svenske Statsraad ansaa Bestemmelsen om Statholderposten for at angaa begge Riger og antog, at Storthingsbeslutningen af 9de Decbr. 1859, retteligen burde være bleven behandlet i sammensat svensk-norsk Statsraad, men at der nu, da Sagen var bleven stanset i norsk Statsraad, ikke længer forelaa nogen Nødvendighed for Spørgsmaalets unionelle Behandling. Statsraadet indskrænkede sig derfor til i Kongens Sanktionsnegtelse at se „et fornyet Bevis paa Hs. Majestæts naadige Tilbøielighed til at imødekomme det svenske Folks Ønsker". Da Medlemmerne af den norske Statsraadsafdeling i Stockholm kom til Kundskab om, hvad der var passeret i dette Møde i det svenske Statsraad, forlangte de under Trusel om at tage sin Afsked Udskrift af den i vedkommende Møde førte Protokol. Efterat denne Udskrift var bleven dem meddelt, nedlagde de i Statsraadets Møde en skarp Protest mod den svenske Justitiestatsministers Udtalelser samt fremsatte Krav paa, at Udskrifter af Statsraadsprotokollerne denne Sag vedrørende maatte blive forelagte Storthinget. Dette, som hidtil intet Skridt havde gjort ligeoverfor Forhandlingerne i Stockholm, oversendte de derfra modtagne Meddelelser til en særlig Komité, som derefter fremlagde et Adressеudkast, hvilket efter en langvarig Debat blev bifaldt af Storthinget den 23de April 1860. Adressen tilbageviste paa en bestemt og værdig Maade de svenske Stænders Paastand om Indflydelse paa Forandringer i Norges Grundlov og udtalte, at der alene paa Basis af Norges i Rigsakten hjemlede fuldstændige Ligestilling med Sverige kunde blive Tale om en Revision af Unionsvilkaarene. Adressen førte imidlertid ikke til noget. Et Aar efter, den 9de April 1861, fremlagde Justitiestatsministeren i sammensat Statsraad paany Stændernes Skrivelse fra det foregaaende Aar og fremholdt stærkt Nødvendigheden af en Revision af Unionsakten paa Grundlag af de deri udtalte Principer. En Kommission til at udarbeide Forslag til en saadan Revision foresloges samtidig nedsat. Denne Optræden fra den svenske Regjerings Side ligeoverfor Norge fik sit Svar i det norske Justitsdepartements Foredrag af 21de Oktober 1861, hvori Nedsættelsen af en saadan Kommission fraraadedes under Henvisning til Storthingets Adresse. Foredraget tiltraadtes af hele den norske Regjering; imidlertid var der i dette enkelte Pasſus, som den norske Statsminister i Stockholm forlangte udslettede, førend han paatog sig at fremlægge det for Kongen. Statsraadets Flertal gik ind derpaa; men Foredragets Forfatter, Statsraad Birch-Reichenwald, samt Statsraaderne Petersen og K. Motzfeldt tog i Anledning af dette Forlangende sin Afsked. Ved dette Ministerskifte, det eneste, som hidtil i Norge havde fundet Sted af politiske Grunde, gjenindtraadte forhenværende Statsraad Stang i Regjeringen som dennes ledende Mand. Regjeringsforedraget kom den 18de Febr. 1862 under Behandling i sammensat Statsraad, og den svenske Justitiestatsminister besvarede det da med en fornyet Gjentagelse af Paastanden om, at Statholderposten var en Unionssag, hvorhos han medgav, at der vistnok burde herske Lighed og Jevnbyrdighed mellem de to Riger, men paa den Maade, at Bestemmelsesretten skulde staa i Forhold til Rigernes Folkemængde. Sluttelig udtalte Ministeren sit Haab om, at den Revision, som han nu ikke længer vilde fastholde, engang vilde blive akcepteret af Nordmændene. Da de tilstedeværende norske Statsraader havde givet et kort Svar paa Ministerens Foredrag, udtalte Kongen i et Protokoldiktamen Ønskeligheden af en Revision, hvorhos han antydede de Principer, der antoges at burde lægges til Grund for en saadan. Udskrift af vedkommende Statsraadsprotokol blev af Storthinget sendt dets Konstitutionskomité, af hvis Medlemmer fem fandt de i det kgl. Protokoldiktamen udtalte Principer for en Revision tilfredsstillende, medens

to dissenterede. Den samlede Komité enedes endelig om en Indstilling, hvori der udtaltes, at en Revision alene kunde finde Sted paa Grundlag af Ligeberettigelse, men i hvilken det ogsaa blev sagt, at det kgl. Protokoldiktamen opfattedes som et Udtryk for den samme Anskuelse. Denne Indstilling bifaldtes den 17de Juni 1863 af Storthinget mod 7 St. I den Trontale, hvorved Storthinget faa Dage efter hævedes, udtaltes det temmelig tydelig, at Regjeringen opfattede Storthingets Beslutning som indeholdende et Samtykke til den i Forslag bragte Revision. Som Følge af denne Regjeringens Opfatning blev der, om end først halvandet Aar senere, nedsat en Komité for at tage Forandringerne i Unionsakten under Overveielse. I 1867 fremlagde Unionskomitéen Forslag til en ny Foreningsakt paa 71 Paragrafer, hvilket den norske Regjering anbefalede til Vedtagelse. Storthinget forkastede det imidlertid efter skarpe Debatter 14de—17de April 1871 med 92 Stemmer mod 17. Senere er Forslag om Revision af Unionsakten ikke kommet frem igjen, og Statholdersagen bragtes endelig til Afslutning derved, at Kong Oskar den anden den 7de Juni 1873 sanktionerede Storthingets Beslutning derom. Allerede før var en betydningsfuld Reform bleven gjennemført, idet Storthinget 1869 besluttede, at det herefter skulde samles hvert Aar istedenfor som før hvert tredie Aar, og denne Beslutning sanktioneredes af Kongen. Det Storthing, som i 1871 forkastede Unionsforslaget, var det første af de ifølge den nye Grundlovsbestemmelse sammentraadte aarlige Storthing. Ved Slutningen af denne Session vakte Kongens pludselige Opløsning af Storthinget Misnøie hos Venstre og fremkaldte fra dets Side en motiveret Dagsorden, hvori dette Skridt beklagedes. Men fra næste Aar, 1872, begyndte først for Alvor den konstitutionelle Kamp, som i de sidste Aar har gjort Norges indre politiske Historie til en lidet lystelig Foreteelse. Spiren dertil var lagt ved dette Aars første Gang fattede Beslutning om Statsraadernes Adgang til Storthingets Forhandlinger. Denne Reform havde staaet paa Dagsordenen siden 1821. Men i denne Tid havde Sagen undergaaet en mærkelig Skjebne. Fra først af var nemlig Forslaget fremsat af Regjeringen, som, efterat det i 1821 var blevet forkastet, senere gjentagne Gange fremsatte det paany; ved Siden deraf forelaa jevnlig alternerende Forslag fra privat Haand. 1824, 1839, 1842, 1845 og 1848 forkastede Storthinget alle de Forslag i Statsraadssagen, som blev det forelagte. 1851 bifaldtes et noget modificeret privat Forslag, som imidlertid ikke vandt Sanktion. Paa Storthinget i 1854 faldt saavel dette uforandret paany fremsatte Forslag som to andre private om den samme Sag; heller ikke i 1857 fik noget af de da foreliggende Forslag den i Grundloven bestemte Majoritet for sig. I 1859—60 og 1862—63 saavelsom i 1865—66 var det samme Tilfældet. Storthinget havde saaledes i den lange Tid af 42 Aar stadig — med Undtagelse af en enkelt Gang — afslaaet at gaa ind paa Reformen. Men efterat de aarlige Storthing var blevne indførte, indtraadte Omslaget. Den 9de Marts 1872 bifaldtes med 80 St. mod 29 et privat fremsat Forslag om Statsraadernes Adgang til Storthingets Forhandlinger. Nu var det imidlertid Kongemagten og Regjeringen, der bestemt satte sig imod Sagens Fremme. Kun to af Regjeringens Medlemmer, Dr. O. J. Broch, og N. Irgens, tilraadede Sanktion og tog sin Afsked, da den ikke blev meddelt. Regjeringen fremholdt i det Foredrag, der laa til Grund for Sanktionsnegtelsen, at hvis Sagen skulde bifaldes, maatte der kræves en Del Garantier for at modvirke den Tendens til „parlamentarisk" Styre, som da formentlig vilde komme til at gjøre sig gjeldende i det konstitutionelle Liv. Hvori disse Garantier skulde bestaa, blev rigtignok ikke bestemt udtalt, men Regjeringen antydede i sit Foredrag bl. a. Opløsningsret, Statsraadernes Valgbarhed til Storthinget, Tokammersystem og en vis begrændset Diæt for Storthingsmændene. Sanktionsnegtelsen fremkaldte en den 15de Mai 1872 besluttet Mistillidsadresse mod Regjeringens Medlemmer, der som Følge heraf stillede sine Embeder til Kongens Disposition. Kongen udtalte imidlertid i et Protokoldiktamen, at Statsraaderne besad hans Tillid, hvorfor han ikke fandt sig beføiet til at indgaa paa at afskedige dem. For nærmere at præcisere de Fordringer, der fra Regjeringens Side fremsattes, hvis den skulde gaa ind paa Statsraadernes Adgang til Storthingets Forhandlinger, fremsattes for Storthinget i 1874 en kgl. Proposition, hvorved denne Reform foresloges iverksat under endel Betingelser, deriblandt Opløsningsret, grundlovbestemt Pension for afgaaede Statsraader og Fastsættelsen af en Maximalsum som Diæt for Storthingets Medlemmer. Storthinget i 1874, som ifølge Grundloven ikke kunde behandle denne Proposition, gjentog derimod sin Beslutning af 9de Marts 1872 blot med en Redaktionsforandring, der nødvendiggjordes ved den imidlertid stedfundne Ophævelse af Statholderposten og Oprettelsen af et nyt Statsministerembede. Heller ikke denne Gang nød Beslutningen Kongens Sanktion. Da den kgl. Proposition i 1877 forelaa til Afgjørelse, blev den enstemmig forkastet, hvorimod der fattedes en Beslutning aldeles ligelydende med den af 1874, men som atter negtedes Sanktion. 1880 kom Sagen paany under Behandling. Ved Votering den 17de Marts blev Grundlovforslaget om Ret for Statsraaderne til at deltage i Storthingets Forhandlinger, dog uden Stemme, bifaldt for tredie Gang i uforandret Skikkelse med 90 mod 23 Stemmer. Ogsaa denne Gang paafulgte Sanktionsnegtelse. Venstrepartiet, som for enhver Pris vilde have Statsraaderne ind i Storthinget, hvorved Flertallets Magt i høi Grad vilde forøges, reiste nu Spørgsmaal om Kongens Sanktionsret ved Grundlovsforandringer. Den 9de Juni 1880 erklærede Storthinget efter en flere Dages Debat, at dets Beslutning af 17de Marts var gjeldende Grundlov, uagtet den var bleven negtet Sanktion. I denne Erklæring laa altsaa, at Kongen ikke havde noget absolut Veto i Grundlovssager. Partiet var dog ikke enigt, idet nogle af samme under Debatten udtalte den Mening, at Kongen havde suspensivt, andre, at han intet Veto havde. Da Regjeringen negtede at publicere Beslutningen af 9de Juni i Lovtidenden, opstod den saakaldte „Vetostrid", der især i Dagspressen førtes med den største Heftighed. Paa Regjeringens Opfordring afgav Universitetets juridiske Fakultet sin Betænkning i Sagen, hvilken gik ud paa, at Kongens absolute

Veto i Grundlovssager maatte anerkjendes. Denne Betænkning var Signal til de voldsomste Udfald i Venstres Blade, og da Storthingsvalgene i 1882 skulde foregaa, holdt navnlig dette Parti det ene Folkemøde efter det andet for at indvirke paa dem. En saa voldsom Agitation havde tidligere ikke været set i Norge; alt benyttedes for at stemme Folket til Gunst for Venstre og opægge det mod Grundlovsvetoet, deriblandt ikke mindst Trontalen ved Storthingets Opløsning 1882. I den havde Kongen bl. a. udtalt, at hans Overbevisning om det uberettigede i Storthingets Paastand, at det uden Kongens Samtykke kunde forandre Grundloven, var urokkelig. Senere paa Sommeren negtede Regjeringen at tage til Følge en Bevilgning til de i de sidste Aar stiftede Folkevæbningssamlag samt til Centralforeningen for Udbredelse af Legemsøvelser og Vaabenbrug. Høsten samme Aar faldt der kgl. Resolution i Anledning af en Storthingsbeslutning af 17de Juni om en Centralstyrelse for de i Drift værende Jernbaner, i hvilken to af Storthinget valgte Medlemmer skulde indtræde. Resolutionen gik ud paa, at Beslutningen skulde tages tilfølge, dog saaledes, at den Passus, som omhandlede de storthingsvalgte Medlemmer af Centralstyrelsen, skulde udgaa. Ogsaa disse Sager spillede en væsentlig Rolle under den Agitation, der som før bemærket blev dreven i stor Maalestok foran og under Valgene. Iveren for Deltagelsen i disse var større end nogensinde før. Mange, som ikke havde Stemmeret, søgte at skaffe sig den ved at gjøre sig til „Myrmænd“, d. v. s. ved at kjøbe eller bygsle værdiløse Jordlapper, ifølge en af Storthinget fattet Beslutning, der gav dem Adgang dertil. I Byerne var der ikke ganske faa, som uden at drive borgerlig Næring løste Handels- eller Haandverkerborgerskab for derved at faa Stemmeret. Da det paa flere Steder saa ud til, at ulovlige Midler kunde være anvendte ved Valgene, medførte dette en Række Forhør og Undersøgelser, som Følge af hvilke Fuldmagtskomitéen paa Storthinget i 1883 fik et langvarigt Arbeide med at prøve enkelte Valgkredses Fuldmagter. Udfaldet af Valgene blev, at Venstre var i betydelig Majoritet; det talte 82 Medlemmer, medens Høirepartiet kun bestod af 32. — Efter Storthingets Sammentræden i Febr. 1883 blev det paalagt Protokolkomitéen at tage under Overveielse, hvilke Forholdsregler der skulde anvendes mod Regjeringen. Komitéens Indstilling gik ud paa, at Ministeriets samtlige Medlemmer skulde sættes under Tiltale for Rigsret for at have udvirket de kgl. Resolutioner, ved hvilke der var negtet Sanktion paa Beslutningen i Statsraadssagen, paa Bevilgningen til Folkevæbningssamlagene samt delvis paa Beslutningen om Jernbanernes Centralstyrelse. Da denne Indstilling forelaa til Behandling i Odelsthinget, opstod der desangaaende en Debat, til hvilken der ikke har været Sidestykke siden Norge fik sin Forfatning. Sagen behandledes i 18 Møder fra og med den 6te til og med den 24de April. Resultatet var, at Indstillingen blev bifaldt med 52 mod 32 Stemmer. Rigsret blev saaledes dekreteret i 1883 for Forbrydelser, som Regjeringen skulde have begaaet i 1880 og 1882. Istedenfor at forhandle om Sagen umiddelbart efterat de formentlige Forbrydelser havde fundet Sted, opsatte Odelsthingets Flertal dermed, indtil der ved nyt Valg ved Hjelp af Venstrebladenes ophidsende Sprog og talrige Folkemøder var tilveiebragt den fornødne Majoritet i Storthinget, hvorved Lagthinget kunde besættes udelukkende med Mænd af Partiet, og dette desuagtet være i overveiende Majoritet i Odelsthinget. Dette Resultat opnaaedes ogsaa ved det ovenfor omtalte Udfald af Valgene. En anden Foranstaltning, hvis Hensigt syntes at være at give Venstre Overvegt i Rigsretten, var en Beslutning af Storthinget den 21de Juni 1880, hvorved Høiesteret skulde formindskes fra 11 Medlemmer til 9. Som anført Side 633 dannes Rigsretten af Høiesteret og Lagthinget i Forening. Da Lagthinget udgjorde 29 Medlemmer, kom Rigsretten til at bestaa af 38 Medlemmer, af hvilke de Anklagede ifølge Forfatningen udskjød en Tredievart, hvorefter Antallet blev 26. En Aktionskomité valgtes, og den besluttede, at enhver af Regjeringens 11 Medlemmer skulde aktioneres særskilt, uagtet de Tiltalte for at forkorte Rigsretsaktionen havde erklæret, at de ikke skulde benytte sin Udskydelsesret hver for sig, men i Fællesskab, saa at Rigsretten kom til at bestaa af de samme 26 Medlemmer. Retten traadte sammen den 7de August, og efter en vidtløftig Procedure angaaende flere af Lagthingsmedlemmernes Habilitet, begyndte Realitetsproceduren mod Statsminister Selmer den 22de Oktober. — Medens disse politiske Stridigheder i en før ukjendt Grad har optaget alles Interesser, er Landet i økonomisk Henseende gaaet saa godt fremad, som det var muligt under de uheldige Konjunkturer. Efterdønningerne efter en større Pengekrise voldte mange Forlegenheder, hvorhos Udbyttet saavel af Fiskerierne som af Trælasten i flere af de senere Aar har været mindre godt. Handelen, Industrien og flere andre Næringsveie har dog jevnt udviklet sig; Handelen begunstigedes af flere nye Handels- og Sjøfartstraktater (saaledes med Frankrige 1882 og Spanien 1883). Paa Kommunikationernes Udvikling har der været arbeidet med Held, og en Række nye Veianlæg er blevne udførte i de senere Aar, ligesom flere Jernbaneanlæg er komne istand. Jernbanebygningen er endog i enkelte Perioder maaske bleven vel meget forceret, hvad der har foraarsaget Landet en forøget Statsgjeld, som der imidlertid er al Udsigt til at kunne faa dækket ved Jernbanernes Afkastning. De sidst fuldendte Jernbaneanlæg er det, som forbinder Trondhjem med Sundsvall ved den botniske Bugt (1882), Smaalensbanens indre Linie (1882) samt Banen fra Bergen til Voss (1883). Koncession paa en Jernbane fra Luleå i svensk Norrland til Ofoten meddeltes 1883 et engelsk Selskab. — Ogsaa den aandelige Kultur har gjort Fremskridt i en forbausende Grad; Norge besidder fortiden en i næsten alle Grene blomstrende Literatur, og videnskabelige Sysler har vundet stedse større Omfang (se Art. Skandinavisk Sprog og Literatur). Ved Universitetet har Tilgangen af Studerende i de sidste Aar i høi Grad oversteget, hvad der har fundet Sted i de tidligere Aar. I 1882 var Antallet større end nogensinde (378), og i 1883 var der anmeldt endnu flere, nemlig 473, af hvilke 318 bestod Examen, medens 22 i Oktober endnu ikke havde fuldendt den.

Norges Bank, se Bank og Bankvæsen.

Norges geografiske Opmaaling, se Geografisk Opmaaling.

Noricum kaldtes af Romerne det Land, som laa Syd for Donau og i Vest grændsede til Vindelicien og Rhætien, i Syd til Karnernes Land og Pannonien og i Øst strakte sig til Mons Cetius og Pannoniens Sletter; Landet omfattede saaledes det nuværende Østerrige i Syd for Donau samt Salzburg, Steiermark og Kärnten. Indbyggerne kaldtes oprindelig Taurisker, senere Noriker. Landet blev 16 f. Kr. gjort til romersk Provins af P. Silius.

Norislegræs, f. Linnæa.

Norit benævnedes af Mineralogen Jens Esmark alle Varieteter af Gabbro i Norge. Navnet er beholdt for den vakre Labradorsten i det sydlige Norge.

Norium, et metallisk Grundstof, hvis Surstofforbindelse, den saakaldte Norjord, man i sin Tid har antaget indeholdtes i Zirkonjorden.

Norm, lat. norma, Regel, Rettesnor, Mønster. — Normal, stemmende med Regelen, regelmæssig, som det skal være. — Normere, fastsætte som Regel, anordne.

Normalaar kaldes Aaret 1624, fordi det ved den vestfalske Fred blev bestemt, at alle de, som i dette Aar havde havt fri Religionsøvelse paa et bestemt Sted, ogsaa for Fremtiden skulde nyde denne Begunstigelse, og at alle geistlige Stiftelser, Bispedømmer, Klostre og Kirker skulde vedblive at tilhøre det Religionsparti, i hvis Besiddelse de havde været 1ste Januar 1624.

Normalskala, i Musiken Benævnelse paa C-Dur og A-Mol, efter hvilke alle de øvrige Skalaer dannes.

Normaltone kaldes i Musiken den Tone, hvorefter alle andre Toners Høide bestemmes; dertil vælges i Almindelighed det énstregede a, hvis Høide er den, som fremkommer ved 870 Svingninger i Sekundet, saaledes som det i Frankrige er officielt fastsat.

Norman, Eilert Adelsten, norsk Landskabsmaler, f. 1848 i Bodø. Han var oprindelig bestemt for Handelen, men tiltrukken af Kunsten kom han 1869 til Akademiet i Düsseldorf, hvor han til 1873 var Elev af Eugen Dücker. Næsten hvert Aar gjorde han Studiereiser i sit Hjemlands Bjergegne. Sine fleste Fremstillinger har han hentet fra Nordlands Natur; hans Arbeider udmærker sig ved Lufttonernes Klarhed og Farvernes Sikkerhed samt ved en sjelden Troskab mod det givne Emnes Karaktér. Det er især Fjordbilleder, han leverer; af saadanne kan nævnes hans „Romsdalsfjord" og „Midnatsbelysning" samt „Motiv fra Sognefjorden" (sidstnævnte i Nationalmuséet i Stockholm). Paa den med Industriudstillingen i Kristiania 1883 forbundne Kunstudstilling var han repræsenteret ved et fremragende, stort Billede, „Motiv fra Lofoten". Norman har taget fast Bolig i Düsseldorf.

Norman, Georg Warde, engelsk Statsøkonom, f. 1795, d. 1882, tilhørte en Kjøbmandsfamilie i London, som i hele forrige Aarhundrede drev Trælastforretninger paa Norge, med hvilket Land han derfor stod i mange Forbindelser, og hvor han oftere opholdt sig. Han eiede en Tidlang Eidsvolds Verk samt Sanne og Soli Brug i Smaalenene. I det lange Tidsrum af 50 Aar var han Medlem af Direktionen for Englands Bank og gav Idéen til den Reform i denne Banks Indretning, som blev gjennemført ved Peels Bankakt. Han har skrevet endel statsøkonomiske Afhandlinger, og da han havde et nøie Kjendskab til norske Forhold, skrev han undertiden Opsatser i norske Blade, navnlig i Morgenbladet.

Norman, Ludvig, svensk Komponist, f. 1831, Elev af A. F. Lindblad og Leipzigerkonservatoriet, blev 1861 udnævnt til første Hofkapelmester ved Operaen i Stockholm fra hvilken Post han 1882 tog Afsked, medens han dog fremdeles vedbliver at dirigere Kapellets Symfonikoncerter. Blandt hans Kompositioner kan nævnes en Symfoni for Orkester, en Kvintet for Strygeinstrumenter, en Sonate for Pianoforte og Violin samt flere Pianokompositioner. Siden 1864 er han gift med den berømte Violinvirtuosinde Wilhelmine Neruda-Norman (se Neruda).

Norman, Johannes Musæus, norsk Botaniker, f. 1823, studerede ved Kristiania Universitet og tog 1847 medicinsk Embedsexamen. Han begyndte dog snart at gjøre Botaniken til sit Hovedstudium og gjorde flere Reiser saavel inden- som udenlands i dette Øiemed. 1858—60 opholdt han sig i Tyskland for at studere Forstvidenskaben og i 1860 udnævntes han til Forstmester i Tromsø og Finmarkens Amter, hvilket Hverv han indehavde til 1876, fra hvilken Tid han aarligen af Storthinget er bevilget en Løn af 4,800 Kr. samt 1,600 Kr. til Reiseudgifter for at studere den arktiske Flora. Han har virket meget for at udbrede Kjendskab til det nordlige Norges Planteliv og har i flere Afhandlinger i forskjellige naturvidenskabelige Skrifter nedlagt Resultatet af sine Forskninger paa dette Felt.

Normanby (udt. Normenbi), Constantine Henry Phipps, Marquis, engelsk Statsmand, f. 1797, d. 1863, blev 1818 Medlem af Underhuset og sluttede sig i dette til de Liberale samt arbeidede for Katholicismens Emancipation. Paa Grund af sin Families Uvillie over hans politiske Optræden forlod han imidlertid foreløbig det offentlige Liv, opholdt sig en Tid i Italien og indtraadte først 1822 atter i Underhuset, hvor han kraftig støttede John Russels første Krav paa en Parlamentsreform. Samtidig vandt han literært Ry ved flere Romaner med Stof fra de høiere Klassers Liv. Efter ved Faderens Død at have faaet Sæde i Overhuset som Greve af Mulgrave, forfegtede han her Whigregjeringens Politik. 1832 blev han Guvernør paa Jamaika, 1834 Seglbevarer og 1835 Lordløitnant i Irland, hvor han ved sin forsonlige og folkelige Optræden tilveiebragte en Periode af fredelig Opkomst, hvortil der ikke paa lange Tider havde været set Mage. 1839 blev han Minister for Kolonierne og samme Aar Indenrigsminister; efter Whigministeriets Fald 1841 hørte han til Oppositionens Førere i Overhuset og blev, efterat Whiggerne 1846 igjen var komne til Roret, Gesandt i Paris. 1854—58 var han Gesandt i Florens.

Normandiet (La Normandie), en af Frankriges gamle Provinser, grændsede i Nord og Vest til den britiske Kanal, i Øst til Picardiet og Isle de France, i Syd til Orléanais, Maine og Bre-

tagne. Nu udgjør Landskabet de fem Departementer Seine inférieure, Eure, Orne, Calvados og Manche. Jordbunden er frugtbar og frembringer meget Korn, Lin og Frugt; Befolkningen er kraftig og haardfør. Agerbrug, Kvægavl, Fiskeri og Industri staar paa et høit Standpunkt. — Normandiet har faaet sit Navn efter Normannerne, hvis Anfører Gange-Rolf 912 fik det til Len af Karl den enfoldige. Efterat Vilhelm Erobreren, en af Rolfs Efterkommere, havde indtaget England, var Hertugværdigheden over Normandiet forenet med den engelske Krone; i Begyndelsen af det 13de Aarh. gjorde den franske Konge Filip August Krav paa Normandiet som forbrudt Len og erobrede det 1203—04. Det vedblev nu at være fransk, indtil Kong Henrik den femte af England efter Seiren ved Azincourt gjenerobrede det 1417—19; men allerede 1449 kom det atter i Franskmændenes Besiddelse, hvor det senere er forblevet.

Normanner, i den tidligere Middelalder Benævnelse paa de norske og danske Sjørøvere og Erobrere, som hjemsøgte en stor Del af Europas Lande med Plyndring og Feide. Normannertogenes Begyndelse regnes fra 793, da norske og danske Vikinger plyndrede de engelske og skotske Kyster; kort efter hjemsøgtes ogsaa de frisiske Kyster paa samme Maade. Norske Vikinger rettede sine Angreb mod de skotske Øer, Skotland og Irland. Fra 832 gjentog disse Røvertog sig aarlig og fik lidt efter lidt et stedse større Omfang. Normannerne drog op ad Seinen, Loire og Garonne, ja besøgte endog Spanien, Portugal, Nordafrika og Italien. I Midten af det 9de Aarh. satte danske Vikinger sig fast i Ostangeln og Mercia, og 878 maatte Alfred den store indrømme dem betydelige Rettigheder. I Frankrige rettedes Normannernes Angreb mod Paris; 912 kom Nordmanden Ragnvald Mørejarls Søn Rolf (Gange-Rolf) til Frankrige, hvor han tvang den da regjerende Konge Karl den enfoldige til at give ham Normandiet til Len, mod at han lod sig døbe. Fra Normandiet udgik nye Erobringstog til Neapel og Sicilien i den anden Halvdel af det 11te Aarh. De Normanner, som havde sat sig fast i England, underkastede sig 927 Kong Athelstan, men et norsk Rige i Northumberland fornyedes efter hans Død og holdt sig under vexlende Forhold indtil 954, da dets sidste Konge Erik Blodøxe faldt. Spanien hjemsøgtes 950—70, og 1015 fandt det sidste Normannertog til Frankrige Sted, samtidig med at Knut den store drog til England. Indtil omkring 1200 vedblev der i Irland at existere normanniske Riger. De gamle Krønikeskrivere har meddelt overdrevne Skildringer af de Grusomheder og den Raahed, som Normannerne lagde for Dagen, hvor de drog frem; at de meget ofte ogsaa gjorde sig skyldige i saadant, er utvivlsomt, om det end ikke fandt Sted i saa høi Grad, som Beretningerne tyder paa. Normannernes Tog var baade for deres Hjemlande og for de Lande, de besøgte, af stor Betydning, for de førstnævnte navnlig derved, at de tilbagevendende Vikinger medbragte Kundskaber om den europæiske Kultur og Kristendom.

Normanniske Øer, en til England hørende Øgruppe i Kanalen, nær Kysterne af Bretagne og Normandiet, bestaar af de to større Øer Jersey og Guernsey samt de to mindre Alderney og Serk samt et stort Antal ubetydelige Holmer og Klipper. Øerne har tilsammen et Fladeindhold af $195^1/_2$ km². og er beboede af ca. 100,000 Mennesker. Hovednæringsveiene er Agerbrug og Havedyrkning, Kvægavl, Fiskeri, Handel og Skibsfart. Indbyggerne bekjender sig til den reformerte Kirke. Øerne har en egen Forfatning, der ligner den engelske, og besidder mange særegne Privilegier, idet de f. Ex. er ganske fri for Told og andre Afgifter. I Spidsen for Administrationen staar en Guvernør. Om de enkelte Øer se de særskilte Artikler.

Norner, i den nordiske Mythologi Skjebnens Gudinder, se Gudelære, den nordiske.

Norrbotten, det nordligste Län i Sverige, 112,000 km². stort, med 87,000 Indb., ligger ved den botniske Bugt og omgives forresten af Norge, Finland og Vesterbottens Län. Agerbruget er af liden Betydning, hvorimod Skovdriften spiller en betydelig Rolle. Bergverksdriften paa Jern vil udentvivl blive af største Vigtighed, naar Luleå—Ofoten Jernbanen bliver færdig, hvorved de store Rigdomme, Landet besidder, vil kunne udnyttes. Norrbotten deles i 4 Fogderier; i geistlig Henseende hører det til Hernösands Stift.

Norristown, By i den nordamerikanske Stat Pennsylvanien, med 13,100 Indb.

Norrköping, By i Linköpings Län (Östergötland) i Sverige, nær Motalaströmmens Udløb i Bråviken, er regelmæssig og smukt bebygget og har 28,000 Indb. Industrien, som er meget betydelig, omfatter især Fabrikation af Klæde samt Bomuldsvarer, Sukker, Tobak og Papir. Ogsaa Skibsverfterne er af Betydning; Sjøhandelen har ligeledes en ikke ringe Udstrækning. Der findes en Forbedrings- og Strafanstalt for Kvinder, som er udmærket indrettet. — Norrköping nævnes allerede i det 12te Aarh., uden at Byen dog blev af nogen større Betydning, førend i det 17de Aarh. Historisk bekjendt er den bleven ved de to Rigsdage, som der blev holdte 1604 og 1800; paa den første fik Karl den niende den svenske Krone, og Tronfølgen sikredes hans Søn Gustav Adolf; paa den sidstnævnte Rigsdag kronedes Gustav den fjerde Adolf til Sveriges Konge.

Norrland, den nordligste af de tre store Hoveddele af Sverige, omfatter Länene Gefleborg, Vestnorrland, Jemtland, Vesterbotten og Norrbotten, er 276,958 km². stor og har 582,000 Indb. Her ligger Sveriges høieste Fjeldtoppe, Sulitjelma og Åreskutan. Kun en meget ringe Del af Arealet er Agerland; Hovednæringsveien er Skovdrift, hvorimod de rige Jerngruber ikke er saa udnyttede, som de sandsynligvis vil blive om nogen Tid. (Oktbr. 1883).

Norrtelge, By i Stockholms Län i Sverige, med 2,000 Indb. og Bade.

Norske Jægerkorps, se Jægerkorps, Norske.

Norske Selskab, se Skandinavisk Sprog og Literatur.

Norte, Rio del, se Rio Grande del Norte.

North (udt. Nordh), Frederick, Lord, Greve af Guilford, engelsk Statsmand, f. 1733, d. 1792, blev 1759 ansat i Finansministeriet, hvilket Embede han mistede 1765, da Ministeriet Rockingham kom til Roret. 1767 efterfulgte han Townshend som Skatkammerkansler, og 1770 blev han Pre-

mierminister, hvilken Stilling han indehavde i 12 Aar. Hans første Foranstaltninger var meget populære; men senere vakte den Haardnakkenhed, hvormed han fastholdt Thetolden, stor Forbitrelse i de amerikanske Kolonier, som af denne Grund greb til Vaaben og begyndte sin Frihedskamp. Ligeoverfor Pitts, Fox's og Burkes energiske Opposition maatte North 1782 nedlægge sit Embede; men 1783 forenede Fox sig med ham og dannede det saakaldte Talenternes Ministerium med North som Indenrigsminister. Efterat denne Koalition allerede s. A. var opløst, hørte North i Parlamentet til Regjeringens heftigste Modstandere.

North Adams, By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, med 10,200 Indb.

Northampton (udt. Nordhæmpten), Grevskab i det mellemste England, mellem Leicester, Rutland, Lincoln, Cambridge, Huntingdon, Bedford, Buckingham, Oxford og Warwick, 2,550 km². stort, med 244,000 Indb. Landet er fladt eller bølgeformet; kun i Syd og Vest findes nogle betydeligere Høidedrag. Hovednæringsveiene er Agerbrug og Kvægavl, især Faareavl. Af større industrielle Anlæg findes kun faa, paa Grund af Mangel paa Stenkul. — Hovedstaden Northampton ved Fl. Nen, med 42,000 Indb. og livlig Industri og Handel, er et Centralpunkt for Samfærdselen mellem London og det nordlige England. Her stod 1460 et Slag, hvori Henrik den sjette blev overvunden og tagen til Fange af Hertug Richard af York.

Northampton, By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, ved Floden Connecticut, over hvilken der gaar en 1080 Fod lang Bro til den ligeoverfor liggende By Hadley. Den har Garverier, Uldmanufakturer og 12,200 Indb.

Northcote (udt. Nordkot), Sir Stafford Henry, Baronet, engelsk Statsmand, f. 1818, var 1843—45 Privatsekretær hos den daværende Handelsminister Gladstone og valgtes 1855 af de Konservative i Dudley til Medlem af Underhuset. Senere er han stadig bleven gjenvalgt i forskjellige Valgkredse. Det er især i finansielle og Handelsanliggender, han har lagt betydeligt Talent og mange Kundskaber for Dagen. 1866 blev han Handelsminister og var 1868 en kort Tid Minister for Indien, hvorefter han hørte til den Gladstoneske Regjerings mest ansete Bekjæmpere i Parlamentet. Fra 1874 var han under Disraeli Finansminister og fra 1876 tillige den konservative Regjerings Ordfører i Underhuset.

Northumberland (udt. Nordhomberlænd), det nordligste Grevskab i England, omgives af Nordsjøen, Cumberland, Durham og de skotske Grevskaber Berwick og Roxbourgh, er 5,222 km². stort og har 386,000 Indb. Størstedelen af Landet er bjergfuldt eller bakket, hvorhos der findes store Myrstrækninger og nøgne Heder. Jorden er i Dalene meget frugtbar. Grevskabets Hovedrigdom ligger i dets store Stenkulleier, hvorhos der ogsaa findes Jern, Sølv, Bly og Tin. Skibsbygning, Fiskeri, Faareavl og Agerbrug hører næst Bergverksdriften til de vigtigste Næringsveie. — Hovedstad Newcastle (s. d.).

Northumberland, grevelig og hertugelig Titel for flere adelige Slægter i England, især Slægten Percy, af hvilken Slægt Henry, Lord Percy, 1377 blev ophøiet til Greve af Northumberland. Han understøttede Henrik den fjerdes Usurpation af Tronen, men blev senere hans Fiende og samlede en Hær for at styrte ham. Paa Grund af Grevens Sygdom maatte hans Søn af samme Navn tage Kommandoen, men faldt 1403 i et blodigt Slag ved Shrewsbury. Greven forsonede sig vel med Kongen, men deltog senere i en ny Sammensværgelse, flygtede til Shetland og faldt 1408, da han derfra skulde gjøre et Indfald i Skotland. — Under Edvard den fjerde kom Titelen Greve af Northumberland til John Neville, Lord Montagu, og senere til en Efterkommer af Henry Percy, hvis Sønnesøn af samme Navn var forlovet med Anna Boleyn før hendes Giftermaal med Henrik den ottende. — Edvard den sjette ophøiede den bekjendte John Dudley (s. d.), Greve af Warwick, til Hertug af Northumberland; da denne var bleven henrettet, blev Thomas Percy gjort til Greve af Northumberland; han henrettedes under Elisabeth som Ophavsmand til en katholsk Sammensværgelse. Flere Medlemmer af Slægten Percy, som derpaa førte samme Titel, gjorde sig ligeledes skyldige i Sammensværgelser og blev fængslede eller henrettede. — Algernon Percy, 10de Greve af Northumberland, d. 1668, var Storadmiral under Karl den første. Med hans Søn, Joscelin Percy, 11te Greve af Northumberland, uddøde Slægten Percy paa Mandssiden. Karl den anden ophøiede nu sin uægte Søn George Fitzroy til Greve, senere til Hertug af Northumberland. Efterat han var død uden Arvinger, gik Grevetitlen over paa Algernon Seymour, Hertug af Somerset, en Søstersøn af den sidste Percy; han døde 1750, og hans Svigersøn, Hugh Smithson, antog Navnet Percy og blev 1766 Hertug af N. Hans ældste Søn, Hugh Percy, f. 1742, d. 1817, tjente som General i Krigen i Nordamerika; dennes ældste Søn af samme Navn døde uden Børn 1847, og Titelen gik da over til den yngre Broder, Algernon Percy, f. 1792, som gjorde sig bekjendt ved sine Reiser i Orienten og sin Interesse for Videnskabernes Fremme. Han blev 1862 Admiral. Hertugtitelen arvedes af hans Fætter George Percy og derpaa af dennes Søn Algernon George Percy, f. 1810, som tidligere har været Admiralitetslord og fra 1878 er Seglbevarer.

Norton, Caroline Elisabeth, f. 1808, d. 1877, Sønnedatter af Lystspildigteren R. B. Sheridan, er en af de betydeligere engelske Forfatterinder i nyere Tid. Hun har skrevet en Række Digte og Romaner, hvori hun viser sig stærkt paavirket af Byron i Manér og Livsanskuelse. Ligeledes har hun været virksom i filantropisk og pædagogisk Retning.

Norvegia, det latinske Navn paa Norge.

Norvegium, et af Bergmester Tellef Dahll 1879 fremstillet metallisk Grundstof, der ligner Vismut.

Norwalk, By i den nordamerikanske Stat Connecticut, med 14,000 Indb.

Norwich (udt. Norvitsj), Hovedstad i det engelske Grevskab Norfolk, ved Fl. Wensum, nær dennes Udløb i Yare, med 82,000 Indb., ansees for den smukkeste By i det østlige England. Den har 36 Kirker foruden mange andre Gudshuse, et stort

Sygehus, en Latinskole, et Bibliothek og et pathologisk Selskab. Industrien gaar især ud paa Forfærdigelsen af Uld- og Silkeshawler samt mange andre Slags Tøier, Bomuldsgarn, Jern- og Messingvarer o. s. v., hvilke Fabrikata sammen med Korn udgjør de vigtigste Udførselsartikler.

Norwich, By i den nordamerikanske Stat Connecticut, ved Sammenløbet af Shetucket og Yantik, af hvilke den herfra seilbare Flod Themsen (Thames River) dannes. Byen har 15,100 Indb. og store Fabriker, der leverer Bomulds- og Uldtøier, Maskiner, typografiske Presser, Typer og Papir, samt livlig Handel. Den grundlagdes 1659.

Nosologi, gr., Sygdomslære.

Nossi-Bé eller **Nossi-Bariu**, Ø ved Nordvestkysten af Madagaskar, 136 km.² stor, med 9,000 Indb., tilhører siden 1840 Frankrige. Den er skovbar og har en frugtbar Jordbund, som frembringer Ris og Sukkerrør; ogsaa Dyrkningen af Kaffetræet er med Held forsøgt indført.

Nostalgi, Hjemve.

Nostradamus, egentl. **Michel de Notredame**, fransk Astrolog, f. 1503 af en jødisk Slægt, d. 1566, studerede Medicin og drev senere Kvaksalveri, indtil han slog sig paa Astrologien. 1558 udgav han paa Vers en Samling Spaadomme om Frankriges Historie indtil 1999, hvilket Verk vakte betydelig Opsigt og indbragte ham store Foræringer af Kong Henrik den anden. Karl den niende gjorde ham til sin Livlæge. Hans Spaadomme blev senere af Paven satte paa Index, da der i dem bl. a. var henthydet til Pavedømmets Undergang.

Nota, Alberto, italiensk Komedieforfatter, f. 1775, d. 1847, praktiserede som Advokat og indehavde senere høiere Embeder. Hans Lystspil med Motiver fra det daglige Liv udmærker sig mere ved aandfuld Karaktertegning og skarp Iagttagelse end ved Komik og Intrige.

Notabel, anset, fremragende. — Notabilitet, Anseelse; anset Mand. — Notabler, Samlinger af de mest ansete og indflydelsesrige Mænd i et Land. — Notabelforsamlinger, Forsamlinger af et Lands Notabler; i Frankrige indkaldtes under Kongedømmets Tid oftere saadanne Forsamlinger af Kongen istedenfor Rigsstænderne. I Danmark sammenkaldtes 1851 en Notabelforsamling i Flensburg for at overveie Udkastet til en Helstatsforfatning for Danmark og Hertugdømmerne.

Notarius publicus. I Almindelighed har en Embeds- eller Bestillingsmand kun Fides publica (s. d. under Fides) med Hensyn til saadanne Gjenstande og Handlinger, som henhører til hans Forretningskreds. Notarialembedet er derimod anordnet udelukkende i den Hensigt at give Borgerne et Middel ihænde til at udføre Akter, hvorved Rettigheder stiftes, Ansvar forebygges m. v., paa en saadan Maade, at Beviset bliver til med eller ialfald ledsager Handlingen selv. Notarius publicus kan saaledes i Almindelighed med fuld Beviskraft afgive Bevidnelse om alt, hvad han efter Opfordring af nogen Vedkommende har erfaret. Notarialforretningerne er i Norge paa Landet henlagte til Sorenskriveren, i de fleste Byer til Byfogden eller, hvor der er ansat en særskilt Byskriver, i Regelen til denne.

Note, Anmærkning. Ogsaa en diplomatisk Henvendelse, der foregaar skriftlig fra et Lands Regjering gjennem dets Gesandt til et andet Lands. — Cirkulærnoter kaldes saadanne Noter, som af en Regjering udstedes til samtlige dens Gesandter i Udlandet angaaende et eller andet vigtigt Spørgsmaal. — Kollektivnote, en af flere Magter i Fællesskab udstedt Note. — Identisk Note, en Note, der af flere Magter hver for sig udstedes med samme Indhold og Lydelse. — Notere, bemærke, anmærke, optegne. — Notering, Optegning; Fastsættelse af Prisen paa en Vare eller Kursen paa en Myntsort paa en bestemt Børs.

Nothomb (udt. Notong), Jean Baptiste, Baron, belgisk Statsmand, f. 1805, var Advokat i Luxemburg og Brysel og udnævntes efter Septemberopstanden 1830 af den provisoriske Regjering til Medlem af Forfatningskomitéen. Som Medlem af Kongressen og den diplomatiske Komité udtalte han sig afgjort for Indførelsen af det konstitutionelle Monarki og blev en af de belgiske Doktrinæres Førere. Prins Leopolds Kaldelse til belgisk Konge var for en stor Del hans Verk. Efter den nye Forfatnings Gjennemførelse var han i Nationalforsamlingen de Moderates Fører og virkede samtidig som Generalsekretær i Udenrigsministeriet. 1837 blev han Minister for de offentlige Arbeider, 1840 Gesandt ved Forbundsdagen i Frankfurt, 1841 Indenrigsminister og 1843 Førsteminister. Efter at være aftraadt fra denne Stilling blev han belgisk Gesandt i Berlin. — Hans Broder Alphonse Nothomb, f. 1815, var 1855—57 Justitsminister og foranledigede Loven om de geistlige Stiftelser. Senere har han hørt til de Ultramontane i andet Kammer.

Notifikation, Tilkjendegivelse, Meddelelse af en Note. — Notificere, tilkjendegive, meddele en Note.

Notis, Anmærkning, Bemærkning; tage Notis af noget, bryde sig om det.

Notker, Navn paa flere Munke i St. Gallen. — Notker Balbulus (d. e. den stamme) eller den hellige, d. 912, gjorde sig især betjendt ved at arbeide for Kirkesangens Udvikling og forfattede foruden en Del theologiske Skrifter ca. 50 Salmer. — Notker Physicus (d. e. Lægen) stod ved Otto den førstes Hof i stor Anseelse som Læge. Han var desuden ogsaa berømt som Musiker, Kalligraf og Maler. — Notker, Biskop i Lüttich 972—1008, forfattede den hellige Remaclus's Levnet. — Notker Labeo eller Teutonicus (d. e. den tyske), var berømt som Theolog, Musiker, Digter, Astronom, Mathematiker, Maler og Læge. Under hans Ledelse stod Klosterskolen i St. Gallen i stor Anseelse. Paa Tysk skrev han flere Oversættelser og Kommentarer af de hellige Skrifter. Han døde 1022.

Noto, By i den italienske Provins Syrakus paa Sicilien, med 15,000 Indb., er Sæde for en Biskop og driver betydelig Vinhandel.

Notorisk, vitterligt, almindelig bekjendt.

Notre Dame (udt. Noter Dam), den franske Benævnelse paa Jomfru Maria; Benævnelse paa flere til hende indviede Kirker, saaledes navnlig den store Hovedkirke i Paris, et af den franske Gotiks Mesterverker.

Nottingham eller **Notts**, Grevskab i Mellemengland, mellem York, Lincoln, Leicester og Derby,

2,130 km.² stort, med 320,000 Indb., er et af Englands rigeste og frugtbareste Landskaber og har betydeligt Agerbrug og Kvægavl. Af mineralske Produkter findes Bly, Alabast, Gibs og Stenkul. Industrien bestaar især i Strømpevæveri. — Hovedstaden Nottingham, ved Fl. Leen, med 87,000 Indb., er Midtpunktet for Grevskabets Fabrikvirksomhed og driver udstrakt Handel.

Notturno (ital.; fr. nocturne), Natstykke, tidligere et Musikstykke for 3 eller flere Instrumenter, bestemt til at spilles under aaben Himmel; nu især mindre, cantable Stykker for Sang eller Piano af en blød, vemodig Karaktér. De mest berømte Notturner er Fields og Chopins.

Novaja-Semlja, d. e. det nye Land, Dobbeltø i det nordlige Ishav, mellem 71° og 77° n. Br., hører til det russiske Guvernement Arkangelsk og er af ca. 90,000 km.² Omfang. Grændserne mod Nord og Øst er dog lidet kjendte, da de her ophobede Ismasser hindrer enhver nærmere Undersøgelse. Kysterne er stærkt indskaarne af Havet. Det Indre er ubekjendt. Vegetationen er yderst ringe; Træer findes ikke og af Buske kun nogle forkrøblede Vidjearter. Derimod er Dyrelivet temmelig rigt, idet der findes Isbjørne, Ræve, Ulve, Røskatte, en Art Hjort samt en Mængde forskjellige Fuglearter. I Havet findes Hval, Sæl, Hvalros og en Rigdom paa Fisk. Af Mennesker findes ingen bosiddende, men Øen besøges ofte om Sommeren af Jægere og Fiskere fra Fastlandet.

Novalis, se Hardenberg.

Novara, Hovedstad i den italienske Provins af samme Navn, mellem Agogna og Terdopio, med 15,000 Indb. og betydelig Industri i Lærred og Hatte samt Handel med Ris og Silke. Her beseirede Østerrigerne under Radetzky 23de Marts 1849 Kong Karl Albert af Sardinien.

Nova Scotia eller Nyskotland, en 56,280 km.² stor Halvø paa Nordamerikas Østkyst, paa Sydsiden af Indløbet til Laurentsbugten, med ca. 400,000 Indb., fordetmeste af engelsk Herkomst. Kysten er høi og bjergig og danner flere Indskjæringer fra Havet. Halvøens Indre er bakket og har mange Indsjøer og Vasdrag. Jordbunden er frugtbar, men lidet dyrket, og Klimatet er forholdsvis mildt. De vigtigste Næringsveie er Kvægavl, Agerbrug og Skovdrift samt Fiskeri. Af Mineralier findes Kul, Jern og Kobber. Halvøen udgjør en Provins af Kanada og bestyres af en Viceguvernør samt et exekutivt Raad paa 9 Medlemmer. Den lovgivende Magt udøves af et Overhus paa 21 Medlemmer, udnævnte for Livstid af Viceguvernøren, samt et Underhus paa 38 Medlemmer, valgte paa 4 Aar af de Stemmeberettigede. — Nova Scotia opdagedes 1497 af Sebastian Cabot og var snart i Englands, snart i Frankriges Besiddelse, indtil det 1711 blev indlemmet i de engelske Kolonier i Nordamerika.

Novatianer, et religiøst Parti i det 3die Aarh. e. Kr., opkaldt efter den romerske Presbyter Novatianus, som arbeidede for at indføre en strengere Kirketugt og navnlig udstøde af Kirken alle, der havde gjort sig skyldige i Dødssynder. Partiet kaldte sig selv „de Renes Kirke“ og gik senere saa vidt at erklære alle de sakramentale Handlinger, som forrettedes af uværdige Prester, for ugyldige. Novatianske Menigheder holdt sig paa flere Steder indtil ind i det 6te Aarh.

Novation af et kontraktmæssigt Retsforhold kaldes en Overenskomst mellem de kontraherende Parter, hvorved den tidligere Kontrakt ophæves og afløses af en ny, navnlig naar denne i væsentlige Punkter — med Hensyn til Personer eller Indhold — er forskjellig fra den tidligere Kontrakt.

Novelle, egentlig Nyhed, en mindre Fortælling paa Prosa (dog tales der ogsaa undertiden om Noveller paa Vers). Novellen slutter sig ligesom Romanen til det virkelige Liv, men gaar ikke ud paa at give et omfattende Tids- eller Livsbillede, idet den indskrænker sig til at behandle en kortere Episode. Novellens Skaber er Boccaccio (s. d.). — Novellist, Novelleskriver, Forfatter af Smaafortællinger. Noveller kaldes ogsaa de senere Forordninger, som de græske Keisere udstedte som Tilføielser til den afsluttede justinianske Lovsamling (corpus juris).

November, af lat. novem, 9, i den ældste romerske Kalender Aarets 9de Maaned, er nu den 11te. Den har 30 Dage.

Noverre (udt. Noværr), Jean Georges, fransk Danser, f. 1727, d. 1810, optraadte allerede 1740 med stort Bifald i Fontainebleau. Derpaa vandt han i Berlin Fredrik den stores Yndest og gik senere paa Garricks Raad til England. Efter at have virket som Danser og Balletmester i forskjellige europæiske Hovedstæder blev han første Balletmester ved Académie royale de musique i Paris. Han var Grundlæggeren af den moderne franske Ballet og uddannede blandt andre Elever den berømte Vestris.

Novgorod, se Nischnij Novgorod.

Novgorod-Veliki, Guvernement i Store-Rusland, 122,337 km.² stort, med 1,021,000 Indb., udgjør en Del af det tidligere Storfyrstendømme af samme Navn. Landet er rigt paa Indsjøer og Floder; Jordbunden er mindre god paa de fleste Steder, ofte sumpet, og kun bevoxet med Mos. I det sydlige er den dog frugtbarere. Klimatet er raat og meget fugtigt. Hovednæringsveiene er Agerbrug, Fiskeri og Skovdrift. — Hovedstaden Novgorod-Veliki, ved Fl. Volkhov, med 17,000 Indb., er en af Ruslands ældste Byer og var allerede mægtig i det 9de Aarh. I Slutningen af det 14de og Begyndelsen af det 15de Aarh. var den Ruslands største By og en af de vigtigste Handelsstæder i Europa; den skal da have havt over 400,000 Indb. Nu er den af ringe Betydning.

Novi, By i den italienske Provins Alessandria, med 12,000 Indb. og betydelig Silkehandel. Her seirede 1799 Russerne under Suvarov over Franskmændene under Joubert.

Novi-Bazar eller **Novi-Pasar**, By i Bosnien, ved Floden Raschka, med 12,000 Indb., er af stor strategisk Betydning. Ifølge Berlinertraktaten blev den 1879 besat af østerrigske Tropper.

Novice, en Person, som har erklæret at ville indtræde i et Kloster, og som derfor gjennemgaar en bestemt Prøvetid, Noviciat, under Opsyn af en Ordensgeistlig, der kaldes Novicemester.

Novo-Georgievsk, tidligere Modlin, stærk Fæstning i det russiske Guvernement Warschau.

Novo-Georgievsk, tidligere Krylov, By i det russiske Guvernement Kherson, ved Fl. Tjasmin, med 10,000 Indb.

Novogrudok, By i det russiske Guvernement Minsk, med 9,000 Indb., tidligere Hovedstad i Sorterusland.

Novo-Tscherkask, By i de donske Kosakkers Land i Sydrusland, ved en Arm af Don, med 33,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop og har betydelig Vinavl og Handel.

Nuance, Afskygning i Farve, Skattering; fin Forskjel.

Nubar Pascha, ægyptisk Statsmand, f. 1825 i Armenien, traadte tidlig i ægyptisk Tjeneste og beklædte under flere Khediver vigtige diplomatiske og andre Embeder. Efter Ismail Paschas Tronbestigelse 1863 blev han Udenrigsminister og arbeidede som saadan for at bevare Ægyptens Uafhængighed samt gjøre Landet delagtigt i den europæiske Kultur. 1874 styrtedes han ved Frankriges Indblandelse, var 1875—76 atter Udenrigsminister og blev 1878 Forsteminister, men afsattes og forvistes 1879 paa Grund af sin Opposition mod Khedivens Villaarlighed.

Nubien, en Landstrækning i Nordafrika, i Syd for Ægypten, regnes fra Katarakterne ved Assuan i Nord til Østsudans Sletter i Syd og fra det Røde Hav og Abessiniens Nordvestgrændse i Øst til ind i den libyske Ørken i Vest. Fladeindholdet er ca. 864,500 km.², og Indbyggernes Antal anslaaes til ca. 1 Million, der hører til forskjellige Nationaliteter. En stor Del af Landet bestaar af Ørkener med frugtbare Oaser. Klimatet er hedt og tropisk, Plante- og Dyreliv det samme som ellers i det tropiske Afrika. Indbyggerne befjender sig hovedsagelig til Islam og ernærer sig af Jordbrug og Kvægavl. — Nubien hørte i Oldtiden til Æthiopien og dannede senere et selvstændigt fristent Rige; siden 1820 hører det under Ægypten.

Nucha, By i det russiske Guvernement Jelisavetpol, ved Fl. Kisch-Tschai, med 25,000 Indb., er berømt for sin Silkeavl og Fabrikation af Silkevarer. Handelen er betydelig. Byen er befæstet og Sæde for en Erkebiskop.

Nugent (udt. Nuddsjent), Navn paa en gammel irsk Adelsfamilie. — Gilbert Nugent hjalp i det 12te Aarh. Henrik den anden til at erobre Irland. — George Nugent, f. 1757, d. 1849, som Feltmarskal, udmærkede sig i Krigene med Frankrige fra 1800 og var senere Overstkommanderende i britisk Nordamerika. — Hans Broder Charles Edvard Nugent, d. 1844, udmærkede sig i Englands Sjøkrige og blev 1833 Admiral. — George Nugent Temple-Grenville, f. 1788, d. 1850, var fra 1812 Medlem af Underhuset, hvor han sluttede sig til de Liberale. 1820 optraadte han til Fordel for Dronning Karoline og støttede senere Grækernes Frihedskamp. 1832—35 var han Overkommissær paa de ioniske Øer. — Af Slægten Nugent udvandrede efter Stuarternes Fordrivelse fra England flere Medlemmer til Østerrige, hvor deres Efterkommere endnu lever. Til denne Gren af Slægten hørte Laval, Grev Nugent, f. 1777, d. 1862, som 1794 indtraadte i den østerrigske Armé, hvor han avancerede til Oberst. Han førte 1813 Kommandoen i Italien mod Eugen Beauharnais, indtog Triest og sendtes 1816 til Neapel for at organisere Arméen. Efter 1820 at være bleven forjagen, gik han atter i østerrigsk Tjeneste, kommanderede 1848—49 et Armékorps i Italien og Ungarn og blev Feltmarskal. 1859 deltog han som Frivillig i Slaget ved Solferino.

Nukahiva, den største af Marquesasøerne, 440 km². stor, med flere gode Havne.

Nullitet, den Omstændighed ved en Retshandel eller et Retsdekret, at den mangler én eller flere absolut nødvendige Betingelser for retslig Gyldighed, hvorved det, hvad enten Paastand derom af nogen Vedkommende fremsættes eller ikke, er at betragte som fuldstændig intetsigende.

Nulpunkt, Begyndelsespunktet for en Inddeling, f. Ex. paa et Thermometer.

Numantia, By i det gamle Iberien, ved Floden Durius (nu Duero), i Omegnen af det nuværende Soria i Gammelkastilien, bekjendt for sin heltemodige Modstand mod Romerne, som efter langvarig Beleiring endelig indtog den 133 f. Kr. under den yngre Scipio Africanus's Anførsel, hvorefter den blev fuldstændig ødelagt.

Numa Pompilius, ifølge de gamle historiske Sagn Roms anden Konge, skal have hersket fra 715 til 672 f. Kr. Han var af sabinsk Slægt og en Svigersøn af Tatius. Ham tilskrives Ordningen af den gammelromerske Kultus, Kalenderens Forbedring og en Række andre Foranstaltninger, der sigtede til at fremme Roms fredelige Opkomst og Udvikling. Det berettes af Sagnet, at han stod i et Venskabsforhold til den vise Kildenymfe Egeria, som understøttede ham med Raad.

Numea eller **Port de France** (udt. Paar dø Frangs), By paa Nykaledonien, Sæde for den franske Guvernør.

Numedal, et 15 norske Mil langt Dalføre i Buskeruds Amt, udgjør tilligemed Sandsvær et eget Fogderi. Se forøvr. Art. Buskeruds Amt og Laagen.

Numeri, (Tallene), Navn paa fjerde Mosebog.

Numerus, lat., Tal; Numer. — Numerere, mærke med Tal. — Numerale, Flertal Numeralia, Talord. — Numerisk, bestemt ved Tal; numerisk Styrke, Talstyrke; numerisk Værdi, i Mathematiken en Størrelses Talværdi uden Hensyn til dens Fortegn; numerisk Ligning, en Ligning, hvis Koefficienter er Tal. — Numeri, se ovenfor.

Numidien, i Oldtiden Navn paa den Del af det nordafrikanske Kystland, som omtrent svarer til det nuværende Algerien. Indbyggerne i Oldtiden hørte til samme Stamme som de nulevende Berber. De var kraftige og krigerske og især bekjendte som gode Ryttere. De deltes i flere Stammer, saaledes Massylierne i den østlige og Massæsylierne i den vestlige Del af Landet. Massyliernes Konge Masinissa forenede de forskjellige nomadiske Stammer under sit Herredømme ca. 200 f. Kr.; af hans Efterkommere er Jugurtha og Juba berømte i Historien. 46 f. Kr. blev Numidien en romersk Provins.

Numismatik, Myntkundskab, Videnskaben om Mynter og Medaljer som Hjelpemiddel for den historiske Forskning. — Numismatiker, Myntkjender.

Numitor, efter de gamle romerske Sagn en Konge i Alba longa, blev stødt fra Tronen af sin Broder Amulius. Da hans Dattersønner Romulus og Remus var blevne voxne, gjenindsatte de ham og fik til Tak derfor et Stykke Land, hvorpaa de grundede Byen Rom.

Nuntius, lat., Sendebud; især pavelig Gesandt, som ikke er Kardinal. — Nuntiatur, en pavelig Nuntius's Embede og Embedssæde, se forøvr. Legater.

Nureddin, Sultan i Aleppo, f. 1097, d. 1174, indtog og ødelagde 1146 Edessa og gav derved Anledningen til det andet Korstog. Senere underkastede han sig Landene ved den øvre Tigris og Eufrat og gjorde sig 1154 til Sultan af Damaskus. 1164 gjorde han et Indfald i Ægypten og slog der den kristne Hær.

Nursia, (nu Norcia), By i den italienske Provins Umbrien, var den hellige Benedikts Fødeby.

Nuschirvan eller **Kosru** (Kosroes), persisk Konge 531—79 e. Kr., prises for sin Visdom og Retfærdighed.

Nutation, den periodiske Forandring i Jordaxens Retning, hidrører fra den ved Maaneknudernes Bevægelse frembragte forskjellige Retning af Maanens Tiltrækningskraft paa Jorden. Maaneknuderne gjennemløber i 18,6 Aar hele Ekliptiken, og i det samme Tidsrum beskriver den forlængede Jordaxe paa Himlen en liden Ellipse, hvis Axer har en Længde af 18,4 og 13,7 Sekunder.

Nutkasund, Bugt paa den nordamerikanske Ø Vancouver (s. d.).

Nuva, Navn paa en af Planetoiderne.

Nux, lat., Nød; nux vomica, Bræknød.

Nürnberg, den næststørste By i Baiern, ligger paa en sandet Slette, paa begge Sider af Fl. Pegnitz, og har 92,000 Indb. Den er trods mange Forandringer og Moderniseringer i den senere Tid endnu hovedsagelig en gammeldags By, som bærer Præg af Middelalderens Bygningsmaade. Den ældste Del af Byen omsluttes endnu af sine fra Middelalderen stammende Fæstningsverker, der bestaar i en Mur med ca. 100 Taarne og Grave. Af Bygningerne kan mærkes det gamle Slot, som i den senere Tid er restaureret og gjort beboeligt. Radhuset er et af de pragtfuldeste i Tyskland. Af Kirkerne er de mærkeligste de to Hovedkirker St. Lorenz og St. Sebaldus, hvor der findes mange gamle Kunstverker. Af Samlinger for Kunst og Videnskab kan nævnes Billedgalleriet i Moritzkapellet, det germaniske Nationalmuséum m. fl. Med høiere og lavere Skoler samt milde Stiftelser er Byen vel forsynet. Nürnberg har særdeles livlig Handel, især med de i Byen producerede Manufakturvarer. Der fabrikeres især Metal-, Træ- og Hornvarer, Blyanter, Kortevarer og Legetøi, som er vidt bekjendt under Navn af Nürnbergervarer og forsendes til alle Verdensdele. Desuden har Byen en betydelig Handelsvare i Humle; af større industrielle Anlæg findes en Ultramarinfabrik, Maskin- og Jernbanevognfabriker, Jernstøberier, den berømte Faberske Blyantfabrik samt flere større Bryggerier. Tidligere, navnlig før Opdagelsen af Sjøveien til Indien, var Nürnberg en meget vigtig Handelsstad, da de indiske Varer fra Italien førtes over Nürnberg til det nordlige Europa. Den omtales første Gang 1050 og blev 1219 fri Rigsstad; 1806 indlemmedes den i Baiern.

Ny, det Tidspunkt, da Nymaanen begynder at lyse (modsat Næ, da Fuldmaanen begynder at aftage).

Ny-Almaden, et rigt Kviksølvdistrikt i Kalifornien, nogle Mil syd for San Francisko.

Nyanza, se Ukereve.

Nyassa, **Nyassi** eller **Nyandsja**, en stor Indsjø i det indre af Sydafrika, mellem 14° 25′ og 9° 15′ sydlig Brede og 51° 55′ og 53° 20′ ø. L., ligger 464 Meter over Havet og er meget dyb. Den har Afløb gjennem Shire, en Biflod til Zambese. Efterretningen om Sjøens Tilværelse skyldes Cooley 1835; Livingstone opdagede den 1859, og s. A. besøgtes den af Roscher. Først 1875 blev den hele Sjø befaret af den engelske Sjøofficér E. D. Young.

Nyberg, Julia Kristina, svensk Forfatterinde, f. 1785, d. 1854; hendes Pigenavn var Svärdström. Under Pseudonymet „Euphrosyne" optraadte hun 1817 i „Poetisk Kalender" med endel lyriske Smaadigte og udgav senere forskjellige Digtsamlinger, som udmærker sig ved fin og varm Følelse samt et rent, velklingende Sprog.

Nyblom, Karl Rupert, svensk Æsthetiker og Digter, f. 1832, er siden 1867 Professor i Æsthetik i Upsala. Han har under Pseudonymet „Carlino" skrevet en Række lyriske Digte og tillige været en frugtbar og heldig Oversætter fra Engelsk og Italiensk. Som Kritiker har han øvet adskillig Indflydelse. — Hans Hustru Helene Nyblom, dansk af Fødsel, har i de seneste Aar offentliggjort flere Noveller og en Digtsamling, der vidner om et smukt Talent.

Nyboder, en Samling af flere Rækker lave Huse i den nordøstlige Del af Kjøbenhavn, opførte under Kristian den fjerde som Boliger for Flaadens faste Mandskab. En stor Del deraf er nu nedbrændt.

Nyborg, By paa Østkysten af den danske Ø Fyen, ved en Bugt af Storebelt, med 5,000 Indb. og Havn, anlagdes allerede 1170 og var indtil 1869 befæstet. Her blev Svenskerne slagne 1659, hvorefter de maatte romme Fyen.

Nybritannien, en halvkredsformet Gruppe smale Øer nord for Nyguinea, adskilt fra denne ved Dampiersstrædet. De største af dem er det egentlige Nybritannien (Birara), Ny-Irland (Tombara) og Nyhannover. Øerne er af vulkansk Oprindelse og derfor meget bjergfulde; deres samlede Størrelse er ca. 40,000 km^2.

Nyerup, Rasmus, dansk Historiker, f. 1759, d. 1829, var Søn af en fattig Bonde paa Fyen. Han blev 1776 Student og fik 1778 Ansættelse som Amanuensis ved det store kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn. Efter 1779 at have taget filologisk og 1780 theologisk Embedsexamen, blev han 1796 Professor i Literaturhistorie og 1803 Universitetsbibliothekar, hvilket Embede han indehavde til sin Død. Han var i Besiddelse af en udstrakt Lærdom og en overordentlig Flid, der satte ham istand til at tilveiebringe særdeles omfattende og værdifulde Materialsamlinger, som dog maa benyttes med en vis Kritik. Af hans Verker skal her nævnes „Edda eller Skandinavernes hedenske Gudelære, oversat af Islandsk" (i Forening med Rask 1808), „Udvalgte danske Viser fra Middelalderen" (1812—14) med Fortsættelse „Udvalg af danske Viser fra Midten af det 16de Aarh. til henimod Midten af det 18de" (1821), flere Udvalg af Luxdorphs, Langebeks og Suhms literære Efterladenskaber, „Bidrag til den danske Digtekunsts Historie" (1800—08) med flere Fortsættelser, „Kjøbenhavns Beskrivelse" (1800) og „Dansk-norsk

Literaturlexikon", udgivet i Forening med Jens Kraft 1818—19, m. m. fl. Nyerup deltog 1786 i Oprettelsen af „Efterslægtsselskabet", 1796 af det skandinaviske Literaturselskab, gav Stødet til Oprettelsen af det oldnordiske Museum i Kjøbenhavn og gjorde sig meget fortjent af Bibliotheksvæsenet i Danmark.

Nye Testamente, se Bibel.

Nygranada, se Kolumbias forenede Stater.

Nygrækere, se Grækenland.

Nygræske Sprog og Literatur, se Græsk Sprog og Literatur.

Nyguinea eller Papua, en af Jordens største Øer, ligger nord for det australske Fastland, mellem 0° 20′ og 10° 40′ s. Br. samt 148° 30′ og 167° 30′ østl. L. Fladeindholdet er ca. 711,000 km². og Befolkningens Antal omtrent 1 Million. En fra Nord indgaaende Bugt danner af Øens vestlige Del en Halvø, som kun ved et smalt Eid hænger sammen med Hoveddelen, og som ved en dyb Fjord fra Vest atter deles i to omtrent lige store Dele. Øens Indre er kun lidet bekjendt; den gjennemskjæres fra Nordvest mod Sydost af en temmelig høi Fjeldkjæde, hvis Toppe paa enkelte Steder naar en Høide af over 4,000 m. Klimatet er tropisk og Plantevexten paa Grund af Heden og den stærke Nedbør overordentlig yppig. De vigtigste Frembringelser af Planteriget er Brødfrugttræet, Kokospalmen, Krydderier og Tobak. Af firfødde Dyr findes faa Arter (Pungdyr, Papusvin), hvorimod Fuglene er talrigt repræsenterede. Den største Del af Befolkningen er Papuer (krushaarede), tildels blandede med Indvandrede fra Molukkerne; de tilhører Australnegernes Race, men staar paa et høiere Kulturtrin end sine Stammefrænder. En stor Del af dem er Muhamedanere. Forøvrigt driver baade den katholske og den protestantiske Kirke Missionsvirksomhed her, den sidste med ikke liden Fremgang. — Nyguinea opdagedes sandsynligvis 1526 af Portugiseren Menezes. Hollænderne tilegnede sig senere Høihedsretten over en Del af Øen, men afstod 1872 sine Rettigheder til England.

Nyhebriderne, Øgruppe i Stillehavet, nordost for det australske Fastland, er tilsammen ca. 15,000 km.² stor, med 135,000 Indb. Øerne er bjergfulde og meget frugtbare, men Klimatet er usundt.

Nyhellesund, se Hellesund.

Nyholland, se Australien.

Ny-Israeliter, en sværmersk Sekt, som 1801 stiftedes i England af Johanna Southcote, der forkyndte, at hun skulde blive Moder til Verdens Frelser, og at man for at modtage ham paa en værdig Maade maatte overholde den gamle jødiske Lov. Efterat Johanna var død uden Børn 1814, vedblev Sekten dog endnu en Tid at holde sig.

Nykaledonien, en ca. 17,500 km.² stor Ø i Stillehavet, tilhører tilligemed de nærliggende Loyalitatsøer Frankrige og benyttes som Forvisningssted for Forbrydere. Øen gjennemstryges af to ligeløbende Fjeldkjæder, mellem hvilke der gaar en indtil 20 km. bred Dal. Øgruppen bestyres af en fransk Guvernør, som residerer i Noumea. — 1774 opdagedes Nykaledonien af Cook og toges 1853 i Besiddelse af Frankrige.

Nykjøbing, Navn paa 3 danske Byer. — Nykjøbing paa Falster, ved Guldborgsund, har 4,000 Indb. og er Sæde for Biskopen og Stiftamtmanden i Laaland-Falsters Stift. Byen nævnes allerede i Midten af det 13de Aarh. Et gammelt Slot blev nedrevet 1767. — Nykjøbing paa Mors, ved en liden Bugt af Limfjorden, har ca. 3,000 Indb. og nævnes som Kjøbstad 1299. — Nykjøbing paa Sjælland ligger i Holbek Amt, 8 Mil NV. for Kjøbenhavn, og har 1,600 Indb. Den blev 1290 afbrændt af Marsk Stigs Tilhængere.

Nyktalopi, Natteseen, Dagblindhed: skarpere Syn i Mørke end ved Lys.

Nyktobat, Søvngjænger.

Nyköping, Hovedstad i Södermanlands Län i Sverige, ved Nyköpingsåens Udløb i en Bugt af Østersjøen, har 5,000 Indb., en lærd Skole, et Sindssygeasyl og betydelig Handel med Korn og Tømmer. Paa Slottet holdtes Hertugerne Erik og Valdemar Magnussønner fangne og døde her 1317.

Nymaane finder Sted, naar Maanen, paa Grund af, at den er i Konjunktion med Solen, vender sin mørke Side til Jorden, saa at den er usynlig. Hvis Bredeforskjellen mellem Solen og Maanen samtidig er meget ringe, opstaar partielle eller totale Solformørkelser, idet Maanen dækker Solen for Beboerne af en Del af Jorden. Kort før og efter Nymaane, naar en svag Rand af Maaneskiven sees oplyst af Solen, kan man tydelig se den uoplyste Del med en graaagtig Farve; dette skriver sig fra Jordens Skin paa Maanen.

Nymexiko, se New-Mexiko.

Nymfe, gr., ung, giftefærdig Pige; ung Kone; i Mythologien forstaaes ved Nymfer kvindelige Naturguddomme af lavere Rang, hvilke antoges at leve i Kilder og Bække (Najader), paa Bjergene (Oreader) eller i Træer (Dryader). De ansaaes ikke for udødelige, men levede meget længe og blev aldrig gamle. De indgik ofte i Kjærlighedsforhold til Guder og Mennesker. I den bildende Kunst fremstilles de som skjønne unge Kvinder, enten nøgne eller halvt beklædte. — Nymfe kaldes i Entomologien det Udviklingstrin hos Insekter med ufuldstændig Forvandling, da de allerede har Spor af Vinger og forbereder sig til sit sidste Hudskifte.

Nymfomani, en sygelig forstærket Kjønsdrift hos Kvinder, kan bero paa udelukkende fysiske Aarsager eller ogsaa være et Symptom paa en psykisk Sygdom.

Nymphenburg, Lystslot i Nærheden af München, med en Park paa 7 Kilometers Omkreds.

Nyperose, se Rose.

Nyplatoniske Skole, en filosofisk Skole, som blomstrede i det 3die—6te Aarh. efter Kristus og dannede Afslutningen paa den græske Filosofi. Det var efter dens egen Mening dens Opgave at gjenoprette den gamle Platonisme i dens Renhed, men betegner dog væsentlig en videre Udvikling, idet den ogsaa havde optaget Elementer fra næsten alle andre filosofiske Skoler. Nyplatonismen kjæmpede for den gamle Polytheismes Bibeholdelse og var derfor ivrig Modstander af Kristendommen, om den end i det ydre i flere Henseender frembød Lighedspunkter med denne. Den søgte ikke længer det høieste i Fornuften, men i et bestemmelsesløst Urvæsen, det Ene, hvorfra den tænkte sig al Tilværelse at udgaa i en trin-

vis ordnet Række af Væsener, som ender i Materien. Sjelens Længsel efter at vende tilbage til Urvæsenet tilfredsstilles ikke ved Tænkning, men ved en ekstatisk Hengivelse, forberedt ved en asketisk Unddragelse fra Sanseverdenen. — Som den nyplatoniske Skoles Stifter betragtes Ammonius Sakkas; Plotin var den første, som udviklede dens System, hvilket atter blev videre udarbeidet af Porfyrios. Jamblikhos og den syriske Skole gav især Systemet en afgjort religiøs Karaktér og forsøgte at restaurere Polytheismen ligeoverfor Kristendommen. Hypatia, den aandrige Alexandrinerinde, bidrog meget til at hæve Skolens Glans og Anseelse. En strengere videnskabelig Karaktér vendte tilbage gjennem den atheniensiske Skole (Plutarkhos, Hierokles m. fl.), og Proklos søgte i et omfattende System at hævde Skolens Bestaaen; men Forfaldet begyndte allerede at gjøre sig gjeldende og fremtraadte tydelig hos Damascius. 529 forbød Keiser Justinian de nyplatoniske Filosofer at holde Forelæsninger i Athen, og Skolens betydelige Formue blev inddragen. Damascius og Simplicius drog da til den persiske Konge Nuschirvans Hof og virkede der; Simplicius vendte senere tilbage og fortsatte sin Virksomhed i Grækenland. Den sidste Lærer i den nyplatoniske Filosofi var Olympioboros, som levede i den anden Halvdel af det 6te Aarh. Inden Udgangen af dette Aarhundrede var de sidste Tilhængere af Skolen forsvundne.

Nypythagoræiske Skole, en filosofisk Skole, der fremkom i det 1ste Aarh. f. Kr. som en Fortsættelse eller Fornyelse af den gamle pythagoræiske Skole, der allerede længe havde været uddød. Skolen havde et eklektisk Grunddrag, idet den var grundlagt paa en Blanding af pythagoræisk og platonisk Filosofi, hvori der var indblandet Momenter hentede fra Aristoteles og Stoikerne. Den gik ud fra fire Grundprinciper: Guddommen, Ideerne eller Tanken, Verdenssjelen og Materien. Guddommen skulde efter dens Lære kun tilbedes i Taushed; men under den høieste Gud stod et Antal underordnede Guder og Dæmoner, som skulde tilbedes og hædres ved Ofre o. desl. Nypythagoræerne opfattede ikke som Platon Ideer og Former som selvstændige Væsener, men som Guddommens Tanker. Mellem Gud og Verden stod som et Mellemled Verdenssjelen. Skolen drev en udstrakt Symbolik med Tallene, idet Guddommens Tanker nærmest opfattedes som Tal og Talforhold; fra den ældre pythagoræiske Tallære skilte den sig saaledes ved, at den ikke ansaa Tallene for den Substans eller det Stof, hvoraf Tingene bestaar. Med Hensyn til Materien dannede Skolen sig en Opfatning, der var en Forening af den aristoteliske, platoniske og stoiske. Materien ansaaes for at være i bestandig Vexlen, at bære i sig Mulighederne til alt og at være delelige i det uendelige. Kun Formerne er det i Sandhed virkelige, hvorimod Tingene er underkastede en aldrig endende Forandring. Mennesket er i det smaa et Afbillede af Verden og forener i sig alle de høiere og lavere harmoniske Kræfter; det har en Sjel, der ligesom Verdenssjelen er et Tal, af guddommelig Natur og ulegemlig. Sjelens Forudtilværelse og Sjelevandringen, der som bekjendt spillede en stor Rolle i Pythagoras's Lære, nævnes kun sjelden af de nypythagoræiske Filosofer og ansees af mange blandt dem kun for en Fabel. — Den nypythagoræiske Skole opstod sandsynligvis i Alexandria; i denne By saavelsom i Rom finder man de første Spor af den. Den dannede en Forløber for Nyplatonismen (s. d.).

Nyrationalisme, en i den nyere Tid fremstaaet religiøs-filosofisk Retning, hvis Særkjende det er, at den søger at indtage et Middelveisstandpunkt mellem Kristendommen paa den ene og Atheismen paa den anden Side. Dens Tilhængere opstiller som Princip Guds Tilværelse og søger ved Hjelp af sin Fornuft at udfinde Kjernen af Kristendommen, saaledes som denne efter deres Mening fra Begyndelsen af har været, uden at tage Hensyn til saadanne Dogmer, som de anser for senere Tilsætninger, f. Ex. Kristi Guddom, Miraklerne o. s. v. De vil derfor helst kaldes Kristne, men gjør sig her skyldige i et Feilsyn, idet de ikke indser, at med Fornegtelsen af Kristi Guddom maa enhver Tale om Kristendom bortfalde. Nyrationalisternes Standpunkt er derfor at betegne som uholdbart og inkonsekvent, da det maa betragtes som et overvundet Standpunkt at ville mægle mellem saa uforligelige Modsætninger, som den kristne Tro og den paa Fornuften baserede Vantro. Kristendom eller Atheisme er de to eneste Standpunkter i vor Tid, der frembyder sig for den, som vil komme til en konsekvent religiøs Livsanskuelse. Blandt Nyrationalismens mest fremragende Forkjæmpere kan nævnes Franskmanden Renan, Tyskeren Strauss og Svenskeren Victor Rydberg.

Nyrer, to større Kjertler, der ligger i Bughulens bagerste Del, en paa hver Side af Lændehvirvlerne, og hvis Funktion det er at afsondre Urinen. Menneskets Nyrer har omtrent Form som en Bønne og er ca. 4 Tommer lange. De har en temmelig kompliceret Bygning, men bestaar i det væsentlige af et System fine, meget stærkt forgrenede Rør, Urinkanalerne, hvis indvendige Flade er beklædt med Epithelceller. Disse Rør begynder i de yderste Lag af Nyrerne (Barksubstansen) med smaa blæreformede Udvidelser, omfattende et meget lidet Nøste af Haarkar. Disse smaa Nøster, „de malpighiske Legemer", hvoraf der skal findes ca. en Million i hver Nyre, er hovedsageligen de Apparater, hvorigjennem Materiale til Urinen udsondres af Blodet. Efter at have passeret gjennem de omtalte Urinkanaler samles Urinen gjennem Nyrebækkenet i Urinlederen, der fører den til Blæren. Af Nyrernes Sygdomme kan nævnes Nyrebetændelse, der enten kan optræde som en egentlig Betændelse, hyppig som en Følge af Nyresten, eller ogsaa som en eiendommelig, oftest kronisk Sygdomsproces, der betegnes som Brights Sygdom (s. d.). — Nyrekolik kaldes de heftige Smerter, som foraarsages ved, at Nyrestene er tilstede i Nyrebækkenet og derfra passerer gjennem Urinlederen ned i Blæren. — Nyregrus, Nyresten, se Sten.

Nyrop, Jens Larsen, dansk Operasanger, f. 1831, var 1862—82 ansat ved Kjøbenhavns kgl. Theater, hvor han i sin Tid gjorde megen Lykke som Masaniello i „Den Stumme i Portici", som Faust og som Eleazar i „Jødinden". I de senere Aar optraadte han kun sjelden. — Hans Hustru Agnes Nyrop, f. Lange, f. 1841, debuterede 1857 paa Kjøbenhavns Folketheater, hvor hun var

ansat, indtil hun 1864 fik Engagement ved det kgl. Theater.

Nysa, Navn paa en af Planetoiderne.

Nyséland, en Øgruppe i Australien, i Sydost for det australske Fastland, bestaar af to større og flere mindre Øer, der ligger mellem 34° 30' og 47° 30' s. B. og mellem 163° 45' og 175° 50' v. L. Samtlige Øers Fladeindhold anslaaes til 270,050 km². og Indbyggerantallet til 422,000. De to Hovedøer er adskilte ved Cooksstrædet; den nordligste af dem kaldes af de Indfødte Te-Ika-a-Maui, den sydligste Te-Vahi-Pu-namu. Kysterne er stærkt indskaarne af Havet; af større Bugter kan nævnes paa Nordøen Haurahibugten, Manuhaubugten, Plentybugten og Hawkebugten, paa Sydøen Blindbugten med sin Gren Masfacrebugten, Pegasusbugten og Pewnywybugten. Begge Hovedøerne saavelsom den søndenfor Sydøen liggende Ø Stuart er i sin Længderetning gjennemskaarne af en Fjeldkjæde, som er høiest paa Sydøen og der naar 4,024 Meters Høide (Cooks Bjerg). Flere Vulkaner findes, dels udslukte, dels endnu virksomme. Af Floder findes et stort Antal og tildels temmelig betydelige, ligesaa af Indsjøer. Klimatet er særdeles mildt og behageligt, idet Sommervarmen ikke er meget trykkende; Europæere trives overalt meget godt. Vegetationen er af en sjelden Rigdom og der findes udstrakte Urskove af nyttige Træer. En for Øerne eiendommelig Plante er den **nyséländske Hamp**, en Lilieart, hvis Blade forarbeides paa samme Maade som Lin (se nedenfor). I den senere Tid har Dyrkningen af alle europæiske Kulturplanter vundet Indgang. Agerdyrkningen er af mest Betydning paa Sydøen. Dyrelivet har at opvise flere eiendommelige Former, særlig inden Fugleverdenen; af større firføddede Dyr hører derimod ingen Art hjemme paa Nyséland. De europæiske Husdyr er indførte dertil og trives særdeles vel. Af Mineralier findes Guld, Kobber og Jern, endvidere Chrom og Grafit samt Stenkul. En Stenart, der findes paa Øerne, Grønsten, anvendtes af de Indfødte, førend de lærte Jernet at kjende, til Vaaben og Redskaber. De oprindelige Indbyggere er Maorier, en kraftig og ganske intelligent Race, som antages at være indvandrede fra Sandwichsøerne eller Skipperøerne i det 15de Aarh. De har tidligere været tilbøielige til Menneskeæderi, men er nu for en stor Del døbte og civiliserede. Deres Antal synker forresten stadig og hurtig, saa at der nu neppe findes 40,000 af dem. — Nyséland opdagedes 1642 af Hollænderen Abel Tasman, som kaldte Landet Staatenland; Cook besøgte paa sin første Reise Nordøen 1769 og opdagede n. A. det efter ham opkaldte Stræde. Efterat engelske Missionærer siden 1814 havde prædiket Kristendommen og omvendt Størstedelen af Maorierne, tog England 1840 Landet i Besiddelse som Koloni. Det styres af en Guvernør, der ved Siden af sig har et lovgivende Raad og et Repræsentanthus. Blodige Krige mellem Maorierne og de indvandrede Kolonister (siden 1860) har paaført Kolonien store Udgifter og bragt Statsgjelden til at stige. Udgifterne var 1874 2,960,711 Pd. Sterl., Indtægterne 3,024,348 Pd. St., Gjelden 13,366,936 Pd. St. — Hovedstad **Auckland** (s. d.).

Nyselandsk Hamp (Phormium tenax), Plante af Kronliliernes Familie, har pragtfulde gule Blomster i Klaser og store, sværdformede Blade. De fine og stærke Basttrevler, som findes i Bladene, bruges paa samme Maade som Lin og udgjør en vigtig Handelsartikel. Dette er det stærkeste Spindestof, som man hidtil har fundet i Planteriget. Planten hører hjemme paa Nyséland, men dyrkes nu paa flere andre Steder, saaledes ogsaa i Syd- og Vesteuropa.

Nysen bestaar i en kraftig og pludselig Udaanding, som foregaar gjennem Næsen efter en rask og dyb Indaanding og river den i Næsehulen tilstedeværende Slim med sig. Den er en Reflexbevægelse, hovedsagelig begrundet i Irritation af Næsens Nerver.

Nyserod (Helleborus), Planteslægt af Ranunkelfamilien, med Rodstok, læderagtige Blade og kræmmerhusformede Kronblade. Alle Arter, hvoraf kan nævnes Helleborus niger, H. purpurascens og H. viridis, indeholder et stærkt Giftstof og bruges i Medicinen; flere af dem dyrkes ogsaa i Haver som Prydplanter.

Nysibirien, en Øgruppe ved Asiens Nordkyst, østenfor Lenaflodens Munding, mellem 73° og 75° n. Br. og 155° og 169° østl. L. Øerne, som er ubeboede, er lidet kjendte paa Grund af, at de i Regelen er omgivne af Is. Deres samlede Størrelse anslaaes til 26,000 km.². De største af dem er Kotelnoi, Novaja, Sibir, Fadejv og Blishnij. Øerne besøges om Sommeren af Russerne, som der driver Jagt paa Hvalros, Sæl og Rensdyr samt Isbjørn og Ræv. Desuden udgjør den Mængde Mammuthtænder, som findes her, en indbringende Handelsartikel.

Nyskotland, se Nova Scotia.

Nystad, By i Guvernementet Åbo, Bjørneborg i Finland, ved den botniske Bugt, ligeoverfor Alandsøerne, har 4,000 Indb., en god Havn og betydelig Handel med Trælast, Lærred m. m. Skibsfarten er ligeledes af Vigtighed. Byen anlagdes 1617 af Gustav den anden Adolf; her sluttedes 10de Septbr. 1721 Fred mellem Sverige og Rusland, hvorved den store nordiske Krig endte.

Nysted, By paa Sydsiden af den danske Ø Lolland, med 1,400 Indb.

Ny-Sydwales, engelsk Koloni i Australien, tidligere omfattende hele den østlige Del af det australske Fastland samt Tasmanien og en Del mindre Øer; herfra er nu skilt Sydaustralien, Viktoria- og Queensland, saa at Koloniens Fladeindhold nu er 799,128 km². med en Befolkning af 586,000 Mennesker. I Øst findes talrige tildels ligeløbende Fjeldkjæder; i vest for disse er Landet en stor Slette, hvorfra der længer mod Vest hæver sig lavere Fjeldpartier. Fra Kystbjergenes Vestside kommer flere betydelige Floder, som for det meste har sit Afløb til Floden Murray. Klimatet er mildt og sundt. Agerbrug og Kvægavl er Hovednæringsveiene; derhos drives ogsaa Bergverksdrift, især paa Guld, Kobber og Jern, samt Industri og fremfor alt betydelig Handel. Kolonien staar under en Guvernør, som ved Siden af sig har et udøvende og et lovgivende Raad. Hovedstad Sydney (s. d.).

Nysølv, Argentan, en Legering af Kobber, Nikkel og Zink; Forholdet mellem de forskjellige Bestanddele i Legeringen er noget varierende. Nysølv er haardere end Sølv og modtager en smuk Politur, ligesom det holder sig godt i Luften;

det anvendes derfor til mange forskjellige Slags Gjørtlerarbeide.

Nytaarsfest feiredes allerede i Oldtiden hos Perserne, Grækerne, Romerne og Jøderne. Det kristne Kirkeaars Nytaarsdag er den 4de Søndag før Jul, hvorimod det borgerlige Aar begynder den 1ste Januar, hvilken Dag ligeledes feires som Helligdag.

Næ, se Ny.

Næb, de forlængede, tandløse, hornklædte Kjæver hos Fuglene, har efter disses Levevis forskjellig Form og Størrelse hos de forskjellige Fuglearter.

Næbdyr (Monotremata) eller Kloakdyr, en Pattedyrorden, som udmærker sig ved, at Kjæverne er forlængede til et hornagtigt Næb ligesom hos Fuglene. Øinene er smaa, Kløerne paa Forbenene brede, paa Bagbenene spidse og krumme; Hannens Bagben er forsynede med skarpe Sporer. Patter mangler; i deres Sted findes under Bugen en Mængde fine Porer, hvorigjennem Melken siver ud. Ligesom Pungdyrene har Næbdyrene Pungben og udmærker sig ved, at ingen Moderkage (Placenta) forbinder Fosteret med Livmoderen. Endetarmen og Urinrøret forgrener sig til én Aabning. — Denne Orden, som udelukkende tilhører Australien og Nyguinea, omfatter kun tre bekjendte Arter, nemlig to Arter Myrepindsvin (s. d.) og det egentlige Næbdyr, (Ornithorhynchus paradoxus). Dette sidste lever i den sydlige Del af Nyholland og Van Diemensland, har Svømmefødder, en bred Hale og en tæt, kort Haarbeklædning. Dets Mund er forsynet med 4 hornagtige Kindtænder, som ikke sidder i Tandgjerdet. Næbdyret lever i Huler i Nærheden af Vandet og søger sin Føde i dette.

Næbhval, se Hvaler.

Nägele, Franz Karl, tysk Læge, f. 1778, d. 1851, nedsatte sig efter endte Studier som praktiserende Læge i Barmen og blev 1810 Professor i Fødselsvidenskaben samt Direktør for Fødselstiftelsen i Heidelberg, i hvilke Embeder han virkede til sin Død. Han har udgivet flere fremragende Arbeider over Fødselsvidenskaben.

Nägeli, Karl Vilhelm von, berømt tysk Botaniker, f. 1817, blev 1841 Docent og 1847 Professor i Zürich, 1852 Professor i Freiburg og 1858 i München. Han har indlagt sig stor Fortjeneste af den generelle Botanik, Plantefysiologien og Cellelæren; han er en afgjort Tilhænger af den darwinske Decendenstheori og har navnlig lagt dette sit Standpunkt for Dagen i Foredraget „Entstehung und Begriff der naturhistorischen Art" (1865). I flere andre Arbeider har han nedlagt værdifulde Undersøgelser over Algerne og Soppene.

Næpe, se Turnips.

Næren, Indsjø i Ringsaker Prestegjeld, Hedemarkens Amt.

Næringsfrihed. I tidligere Tider har denne i Norge som i de fleste andre Lande været underkastet forskjellige Indskrænkninger, navnlig saaledes, at enkelte Næringer var mere eller mindre bundne til Byerne, og at Udøverne skulde være forenede i Laug (s. d.) Efterhaanden er dette forandret. Navnlig er Laugene med en enkelt Undtagelse ophævede ved Lov af 14de April 1866, og norsk Ret aabner nu som Regel enhver myndig Person, Mand eller Kvinde, Adgang til at erhverve Hjemmelsbrev, der berettiger til at drive Handel eller hvilkensomhelst Slags Haandverk. Derimod er der i den seneste Tid ved Lov af 15de Juni 1881 igjen bleven gjort forskjellige Indskrænkninger i den ubundne Kontraktsfrihed med Hensyn til Antagelse af Haandverkslærlinge osv., som havde afløst Laugsvæsenet.

Næringsstoffer, se Ernæring.

Nærstrand, Prestegjeld i Ryfylke, Kristianssands Stift, bestaar af Sognene Nærstrand og Stjernerø.

Nærsynthed, Myopi, en Uregelmæssighed ved Synet, bestaar deri, at man kun meget utydelig kan skjelne Gjenstande, som ligger længere borte, medens man ser skarpt og tydelig, hvad der ligger Øiet meget nær. Denne Feil beror sædvanlig paa, at Øiets Længdeaxe er for lang, hvilket bevirker, at det dannede Billede af fjernere Gjenstande falder foran Nethinden. Nærsyntheden er i Regelen medfødt, men udvikles ogsaa ofte under Opvexten især ved jevnlig at holde Øinene nær de Gjenstande, som betragtes. For at kunne se fjernere Gjenstande maa nærsynte Personer bære Briller med konkave Glas.

Nærø, Prestegjeld i Namdalen, Nordre Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Nærø og Vigten. Hovedsognets Kirke staar paa Øen af samme Navn, der er de Gamles Njardey.

Næs, se Halvø.

Næs, 3 Prestegjeld i Norge. 1) Næs i Hallingdal bestaar af Sognene Næs og Flaa. 2) Næs paa Hedemarken har Sognene Næs og Baldeshol. 3) Næs paa Romerike med Sognene Udenæs og Fenstad.

Næse, i videre Forstand Lugteorganet med dets Huler, i snevrere Forstand kun den Del af dette Organ, der rager frem i Ansigtet mellem og under Øinene. Denne ydre Næse dannes oventil af Næsebenene, hvorimod den nederste Del bestaar af Næsebrusken. Den indre Næse, Næsehulen, er skilt fra Mundhulen ved den haarde Gane og ved en Skillevæg delt i to Sidehalvdele, til hvilke Luften faar Adgang gjennem de to Næsebor og ved de tvende bagre Næseaabninger staar i Forbindelse med Svælget. I den øvre Del af Næsehulen, som overalt er beklædt med en Slimhinde, er Lugtesansens egentlige Sæde. Lugtenerverne forgrener sig i Slimhinden og staar med fine yderst-fine Grene i Forbindelse med egne Celler, Lugtecellerne, gjennem hvilke de indaandede luftformige Stoffer paavirker Nerverne. — Næseblødning, Blødning fra Næsens Slimhinde, kan have forskjellige Aarsager, saaledes Slag paa Næsen, Blodkongestioner til Hovedet, Feil ved Hjertet ell. lign., og kan ligeledes være et Symptom paa forskjellige Sygdomme. Naar den indtræder meget ofte eller stærkt, kan den paa Grund af Blodtabet blive farlig.

Næsebjørn (Nasua), en amerikansk Rovdyrslægt, der ligner Bjørnene i Tandbygningen og derved, at de gaar paa hele Saalen. Benene er korte, Pelsen fyldig, Halen busket og temmelig lang og Snuden forlænget til en Tryne. Næsebjørnene lever dels af vegetabilske Stoffer, dels af Æg, Insekter o. lign.

Næseskat kaldtes i de nordiske Lande i gamle Dage en Personskat, som oftere omtales.

Næshorn (Rhinoceros), Pattedyrslægt af de Tykhudedes Familie, udmærker sig ved at have tre Tæer paa Fødderne og ét eller to store Horn paa Næseryggen. Disse Horn er kun forbundne med Huden. Næshornene har et stort, plumpt Legeme og temmelig lave Ben; Huden er meget tyk, nøgen eller kun forsynet med nogle faa stive Børster. Halen er kort med en Børstedusk i Enden. Næshornene lever i de tropiske Egne af Asien og Afrika, hvor man træffer dem i Flokke; de opholder sig fortrinsvis paa sumpede Steder, nærer sig af Planteføde og er dorske og tungvindte, men kan, naar de tirres, blive meget farlige. Det indiske Næshorn (Rhinoceros Indicus) lever i Indien og udmærker sig ved et enkelt, ca. 60 Centimeter langt Horn og en stærkt rynket Hud; det javanesiske Næshorn (Rh. Sondaicus), som er meget mindre, har ligeledes kun ét Horn. To Horn har det sumatranske Næshorn (Rh. Sumatranus) samt de afrikanske Arter, det sorte Næshorn (Rh. bicornis), det hvide eller stumpnæsede (Rh. simus) og Keitloa-Næshornet (Rh. Keitloa). Af disse Arter er det hvide Næshorn det største, det sorte det farligste og vildeste. Kjødet spises, og af Huden, der i frisk Tilstand skjæres i Remmer, gjøres Svøber og Ridepiske. — Af uddøde Arter kan især mærkes det nordiske Næshorn (Rh. tichorhinus), hvoraf man har fundet flere Exemplarer i de nyere Lag i Europa og Sibirien; paa det sidstnævnte Sted har man truffet Kadavere af dette Dyr, der har været indefrosne i Isen ligesom Mammuthen og har vist sig at være vel bevarede. Dyret har havt en tæt Haarbeklædning og et meget stort Horn. Til samme Slægt hører et andet fossilt Dyr, Rh. incisivus, der har manglet Horn.

Næshornsbille (Oryctes nasicornis), en stor brun Bille. Hannen udmærker sig ved en brunagtig Forlængelse paa Hovedet.

Næshornsfugl (Buceros), Slægt af store, mørkfarvede Skrigefugle, der lever i Indien og Afrika og har et meget stort, men tyndt og let Næb, fra hvis Overdel der udgaar en hornagtig Forlængelse af samme Beskaffenhed som Næbbet, og som tjener som Sangbund til at forstærke Skriget. Hunnen lader sig i Rugetiden indmure i et hult Træ og strækker Næbbet frem gjennem en Spalte for at mades af Hannen.

Næskonger, i Middelalderen i de nordiske Lande Benævnelse paa saadanne Smaakonger, som herskede over mindre Landstrækninger ved Sjøkysterne.

Næsne, Prestegjeld i Nordre Helgeland, Nordlands Amt, bestaar af Sognene Næsne og Dønnæs.

Næsodden, Prestegjeld i Akershus Amt, paa en Halvø af samme Navn, der fra Syd stikker ud mellem Bundefjorden og Drøbakssund. Prestegjeldet bestaar af Sognene Næsodden og Oppegaard.

Næsseby, Prestegjeld i Varanger, Finmarkens Amt, bestaar af Sognene Næsseby og Polmak.

Næsset, Prestegjeld i Indre Romsdal, Romsdals Amt, bestaar af Sognene Rød, Vistdal og Erisfjord.

Næstved, By i Præstø Amt paa Sjælland, ved Susaaen, med 5,000 Indb. og flere industrielle Anlæg, nævnes allerede i det 12te Aarh. Her stod i Juni 1259 et Slag, i hvilket den sjællandske Almue blev overvundet af den rygiske Fyrste Jarimar.

Næs Verk, et af Norges ældste og vigtigste Jernverker, ligger i Holts Prestegjeld i Nedenæs Amt, $^3/_4$ Mil fra Tvedestrand. Det fik sine første Privilegier 1665 og kaldtes fra Begyndelsen af Baaselands Jernverk. 1799 kjøbtes Verket af Jakob Aall, i hvis Families Eie det siden har været, og som gjorde meget for at udvide dets Drift. I den senere Tid har Næs Verk delt Skjebne med Landets øvrige Jernverker, idet Driften paa Grund af de lave Jernpriser har maattet indskrænkes.

Næveret, Selvtægt med Vaaben i Haand.

Nævius, Gnæus, f. i Campanien, romersk Digter i det 3die Aarh. f. Kr. Han har strevet flere Tragedier og Lystspil, af hvilke der kun er nogle faa Brudstykker tilbage.

Nævninger, i Danmark efter den gamle Ret et vist Antal Mænd, som i vigtigere, navnlig kriminelle Sager havde at erklære den Anklagede for skyldig eller ikke skyldig, hvorefter Dommen afsagdes. Nævningerne lignede saaledes i betydelig Grad Juryinstitutionen, dog med den Forskjel, at de, efter de fleste Forfatteres Mening, var et Bevismiddel og ingen Domstol eller Led i en saadan. — I Sverige svarede tidligere til Nævningerne de saakaldte „Nämnder"; nu betegnes med dette Navn i Sverige Meddomsmænd.

Nød kaldes i Botaniken en Frugt, der har et tørt, ikke opspringende Frøgjemme, som i Regelen kun indeslutter ét Frø (Kjærne).

Nøddekraake (Caryocatactes guttatus), Fugl af Ravnefamilien, er brun og hvidflekket og har et stort, ret Næb. Den bygger Rede i Trætoppene og lever af Insekter samt Nødder og andre Frugter.

Nøddeolie kaldes den Olie, som ved Presning faaes af Hasselnødder og Valnødder. Hasselnødolien er af lysgul Farve og ikke tørrende; derimod er Valnødolien tørrende og bruges derfor til finere Oliemaling istedenfor Linolie.

Nøddetræ, almindelig teknisk Benævnelse paa Veden af det almindelige Valnødtræ (Juglans regia), som bruges i Møbelsnedkeriet.

Nødhjelpere, hos Katholikerne 14 eller 15 Helgener, som særlig paakaldes under Sygdom eller anden Nød. Det er St. Georg, Erasmus, Pantaleon, Dionysius, Achatus, Ægidius, Blasius, Vitus, Kristofer, Cyriacus, Eustachius, Katharina, Margrete og Barbara.

Nødværge, Anvendelsen af Magt for at hindre en hvilkensomhelst Retskrænkelse. Nødværge kan udøves enten af den, der selv trues af Retskrænkelse, eller af en anden, der optræder som hans Forsvarer. Dog maa selvfølgelig aldrig Nødværget være af voldsommere Beskaffenhed, end der behøves for at hindre den tilsigtede Forbrydelse. Derhos er det omtvistet, om Nødværge kan udøves, naar det eneste Middel, der staar til Raadighed, ikke staar i Forhold til det angrebne Retsgode, saaledes om man som Nødværge kan benytte sig af Midler, der truer Angriberens Liv, i andre Tilfælde, end naar der er Fare for den Angrebnes Liv eller Helbred.

Nøgenfrøede (Gymnospermae), en af de 3 Hovedklasser af de blomsterbærende Planter, ud-

mærker sig ved, at Frøet ikke indesluttes i nogen Frugtknude. Klassen omfatter de 3 Ordener Bartræer, Cycadeer og Gnetaceer.

Nøgleben eller Kraveben (Clavicula), et Sformet smalt Ben, som ligger tvertover Brystet og forener Skulderbladet med Brystbenet.

Nøk, efter den i de nordiske Lande gjængse Folketro et overnaturligt Væsen, som holder til i Elve og Vande (Vand-Vætte). Paa saadanne Steder bliver aarlig Mennesker borte, især er der farligt for Smaabørn. Størst Magt faar Nøkken efter Solnedgang; det skal da være godt for Færdesmanden, før han sætter over Vand, at sige: „Nykk, Nykk! Naal i Vatn, Jomfru Maria kasta Staal i Vatn! Du søkk, eg flyt.“ I de forskjellige Egne opfattes Nøkken imidlertid noget forskjellig og er tildels sammenblandet med beslægtede Forestillinger om Fossegrimen, Sjøtroldet, Havmanden osv. For at faa Mennesker i sin Magt kan den vise sig i de forskjelligste Skikkelser, der dog ofte har mangelagtig Form; hyppigst optræder den i Folketroen nutildags, ligesom i vore gamle Forfædres, som en hestelignende Skabning, der f. Ex. lader sig bruge til Markarbeide, eller paa hvis Ryg Børn morer sig med at ride, men nævnes dens Navn, før den naar Vandet, taber den sin Magt og forsvinder uden Bytte. Paa andre Steder fremstilles den med ikke saa lyse og venlige Træk, hvad der dog beror paa Forvexling med andre mythiske Vand-Væsener; saaledes den hyppig tilbagevendende Fortælling om dens Salighedshaab. — Den almindeligste Form er i vort Land Nykk, der ligesom det danske Nøk og den svenske Näck stammer fra den gammelnorske Benævnelse Nykr; i hele den germaniske Verden findes forøvrigt Forestillinger og Ordstammer, som synes at have Sammenhæng med de nævnte nordiske.

Nøkkeroser (Nymphæaceæ), Familie af Vandplanter, som vorer i grunde Kjern o. lign. — Den hvide Nøkkerose (Nymphæa alba) har stort, hjerteformet-rundagtige, helrandede, læderagtige Blade, der paa Undersiden gjerne er rødlige; de svømmer paa Vandfladen, og det samme er Tilfældet med de store, smukke, hvide Blomster. Disse har 4 Bægerblade og et stort Antal Kronblade, som udad aftager i Størrelse. Frugten er kjødfuld, rund og mangerummet. Den hvide Nøkkerose findes lige til Senjenøen (69° 11′) og i sydlige Egne til 3000 Fod over Havet. — Den gule Nøkkerose (Nuphar luteum) har mindre Blade, som er dybt hjerteformede, samt 5 gule Bægerblade og mange smaa mørkegule Kronblade. Frugten er kandeformet. Denne Art gaar mod Nord til Saltdalen (67° 5′) og til samme Høide over Havet som den foregaaende.

Nördlingen, By i den baierske Provins Schwaben, med 8,000 Indb. Her slog de keiserlige Tropper under Trediveaarskrigen Svenskerne under Bernhard af Sachsen-Weimar 1634; 1645 overvandt her Franskmændene under Condé Østerrigerne.

Nøren, en af Glommens Bielve, løber ud af et lidet Fjeldvand nord for Hummelfjeldet, gaar mod Nordvest og falder i Glommen strax søndenfor Røraas; Længde 43 km. (ca. 4 n. Mil).

Nørrejylland, se Danmark.

Nørreris, Nils Ebbesens Borg, laa antagelig i Folby Sogn i Aarhus Amt.

Nørre-Sundby, Handelsplads i Jylland, ved Limfjorden, med 1,600 Indb., er forbundet med det ligeoverfor liggende Aarhus ved to Broer.

Nøstdal (tidligere Naustdal), Gaard i Eids Prestegjeld i Nordfjord, Nordre Bergenhus Amt. Her blev 866 Vemund Kamban, som efter Harald haarfagres Erobring af Søndmøre havde opkastet sig til Konge over Firdafylke, overfaldt af Ragnvald Mørejarl og indebrændt med 90 af sine Mænd.

Nøtterø, Prestegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt.

O.

O er i de nyere Alfabeter det 15de, i det latinske det 14de Bogstav. Den er en af de saakaldte haarde Vokaler, og dens Lyd ligger mellem a og u. Til det nu brugelige Tegn for O svarede i Græsk to forskjellige Tegn, o (omikron, kort o) og ω (Omega, langt O.). Som kemisk Tegn betyder O Oxygen (Surstof). Foran irske Personnavne sættes O (f. Ex. O'Brien) i samme Betydning som det skotske Mac (M'), d. e. Søn. — Et lidet latinsk o betegner Grad og sættes øverst tilhøire for det Tal, der angiver Graden (f. Ex. 5°).

Oahu, den næststørste af Sandwichsøerne, s. d.

Oakland (udt. Okländ), By i Kalifornien, ligeoverfor San Francisko, med 34,500 Indb.

Oaser kaldes de beboede og dyrkbare Steder, der ligesom Øer forekommer hist og her i de tropiske Landes, navnlig Afrikas Ørkener. At disse Steder kan frembringe Plantevext, beror paa, at der er Fugtighed tilstede, hvorfor man ved Boring af artesiske Brønde kan skabe kunstige Oaser, saaledes som det er skeet paa flere Steder i Algerien.

Oaxáca ell. **Oajáca** (udt. Oakhaka), Stat i Forbundsrepubliken Mexiko, ved det Stille Hav, 86,950 km.² stor, med 663,000 Indb., er for det meste bjergfuld og har et særdeles mildt og behageligt Klima. Agerbrug er Hovednæringsveien; der dyrkes især Mais, Hvede, Byg, Indigo, Kaffe, Sukker og Kakao. Ogsaa Kvægavlen er af Betydning. Mineralriget leverer bl. a. Guld, Sølv, Kobber, Bly, Kviksølv m. m., men Bergverksdriften er ikke saa betydelig, som den kunde blive. Industrien er af liden Vigtighed, ligesaa Handelen af Mangel paa ordentlige Veie. Befolkningen bestaar hovedsagelig af Mestizer og Indianere. — Hovedstaden, Oaxáca, ved Floderne Otoyac og Tlacolula, i en overordentlig skjøn Egn, er regelmæssig og smukt bebygget og har 25,000 Indb., et Presteseminarium, et Institut for Videnskaber og Kunster samt Industri i Cigarer og Chokolade.

Ob ell. **Obj**, den betydeligste Flod i Vestsibirien, udspringer paa Altaibjergene, løber mod Vest, derpaa i mange Krumninger mod Nord og endelig mod Øst, indtil den falder i Obskaja-Guba (den Obske Bugt), en Arm af Ishavet. Længden er 3975 km.; hvis man regner den mægtige Biflod Irtysch for Hovedfloden, faar man en samlet Længde af 5145 km. Den øvre Del af Obs Løb befares af et større Antal Fartøier. Floden er rig paa Fisk.

Obadja, en af det Gamle Testamentes 12 „smaa" Profeter, levede mod Slutningen af det 6te Aarh. f. Kr.

Obdam ell. **Opdam**, Jakob van Wassenaer, Herre til, hollandsk Admiral, f. 1610, d. 1665, undsatte 1658 Kjøbenhavn, der truedes af Svenskerne. I Sjøslaget ved Lowestoft omkom han ved, at hans Admiralskib sprang i Luften.

Obdorsk, By i Guvernementet Tobolsk i Sibirien, ved Floden Obs Udløb i Ishavet, er af ikke liden Betydning som aarlig Markedsplads. Her samles ved Nytaarstid en Mængde Russer, Ostjaker og Samojeder, som driver en udstrakt Tuskhandel.

Obduktion ell. **Sektion**, anatomisk Undersøgelse af et Lig for at udfinde Dødsaarsagen. I de fleste Lande er det bestemt, at Obduktioner foretagne i retslige Øiemed overværes af Vidner og Øvrighedspersoner. Fremgangsmaaden er den, at først det ydre af Legemet omhyggelig besigtiges, ligesaa de af Legemets Hulheder, der kan sees udenfra; derpaa aabnes alle de indvendige Hulheder, og samtlige Organer besigtiges paa det omhyggeligste. Resultaterne af disse Undersøgelser optegnes paa Stedet. Naar Liget er af et nyfødt Barn, har den obducerende Læge ogsaa at undersøge og optegne, om Fosteret har været fuldt udviklet eller ikke. Hvis der er Mistanke om, at Gift har været Dødsaarsagen, udtages særskilt Maven og Tarmkanalen med deres Indhold samt Leveren og Nyrerne for at undersøges kemisk. — Obduktionssaar, Saar, som man kan komme til at tilføie sig ved en Obduktion, er af en særegen farlig Beskaffenhed, da de er udsatte for at forurenses af forraadnede Stoffer, som kan frembringe stærk og omsiggribende Betændelse, ja endog Døden. Saadanne Saar maa derfor behandles med megen Omhu og helst udbrændes eller ætses.

Obeïd, By i den nubiske Provins Kordofan i det østlige Ægypten, sydvest for Khartum, skal have ca. 20,000 Indb.

Obelisker, en særegen Art af ægyptiske Monumenter, bestaar i høie, i Forhold til Høiden temmelig slanke, firkantede Stensøiler, der smalner af opover og ender med en pyramideagtig Spids. Obeliskerne er stedse udhugne af én Sten, for det meste Granit. Høiden er forskjellig, indtil 45½ Meter. Obeliskernes Sider er gjerne forsynede med Billeder og Hieroglyf-Indskrifter, indhugne i Stenen. Man kjender et temmelig stort Antal Obelisker, men allerede tidlig er mange af dem førte bort fra Ægypten og opreiste i forskjellige andre Lande. I Rom findes ikke mindre end 13, hvoraf en fandtes 1883; andre findes i Paris, Konstantinopel, London og Newyork. De fleste Obelisker er reiste i det 18de og 19de Dynastis Tid; dog findes der ogsaa flere fra senere Tider. I Æthiopien har man fundet Obelisker, som er Efterligninger af de ægyptiske; ogsaa i Asien var denne Form for Monumenter bekjendt; saaledes har man fra Nimrod en 2 Meter høi Obelisk af sort Marmor med Kileindskrifter; den findes nu i British Museum.

Oberammergau, Landsby i Baiern, bekjendt af de der hvert 10de Aar opførte Passionsskuespil (s. d.).

Oberhausen, By i den preussiske Rhinprovins, med 16,000 Indb. og betydelige Fabriker, især for Metalvarer.

Oberlin, Jeremias Jakob, bekjendt tysk Oldgransker, f. 1735, d. 1806, blev 1770 Professor ved Universitetet i Strasburg. Han udgav flere Skrifter om Oldtidsvidenskaben og fuldendte bl. a. Scherz's „Glossarium Germanicum medii aevi". — Hans Broder, Johann Friedrich Oberlin, f. 1740, d. 1826, er bekjendt som ivrig Filantrop. Han blev 1767 Prest for den protestantiske Menighed i Waldersbach i en lidet frugtbar Egn i Vogeserne og arbeidede saa ihærdig paa at befordre baade aandelig og materiel Kultur inden sin Menighed, at Beboernes Vilkaar blev meget forbedrede og Befolkningen steg ved Indvandring fra de omliggende Egne. Foruden Jordbruget ophjalp han flere Industrigrene, saaledes Straafletning, Bomuldsspinding og Vævning.

Oberon, Alfernes Konge, Titanias Gemal, nævnes først i den gammelfranske Chanson de geste „Huon de Bordeaux". Af de mange digteriske Behandlinger, som Sagnene om dette Eventyrvæsen har fremkaldt, er de mest berømte Shakespeares „Midsommernatsdrøm" og Wielands Epos „Oberon".

Oberst, den høieste Charge for Stabsofficérer. — Oberstløitnant, den nærmest under Obersten rangerende Officérscharge.

Objekt, lat., Gjenstand; en Forestillings Indhold, i Modsætning til Subjektet, det Væsen, som forestiller sig Objektet; i Middelalderens Filosofi anvendte man disse to Ord i den modsatte Mening. I Grammatiken forstaaes ved Objektet den Sætningsdel, som betegner, hvad den ved et transitivt Verbum udtrykte Handling er rettet paa. — Objektiv, hvad de... er til Objektet i Modsætning til subjektivt, hvad der tilhører den handlende eller betragtende Person. — Objektivitet, den Egenskab at være objektiv, saaledes uafhængig af subjektiv Tilfældighed.

Objektivglas kaldes i en Kikkert eller Mikroskop det Glas, som vender mod den Gjenstand, der beskues, og modtager Lysstraalerne fra denne. I Fotografien kalder man det Linseapparat, gjennem hvilket det fra Gjenstanden kommende Lys samler sig til et Billede paa Glaspladen, Objektiv.

Oblater, tynde Skiver bagte af Hvedemel uden Tilsætning af Gjær eller Surdeig; ved at vædes bliver de bløde og klæbende og bruges derfor til Forsegling af Breve. Navnet skriver sig fra det usyrede Brød i Nadverden, der i den første kristne Kirke blev medbragt (oblatus) af de rigere for de fattige. Disse Gaver kaldtes Oblationes. Brødet i Nadverden kaldes endnu Oblater og fremstilles paa samme Maade som de til Forsegling bestemte Oblater. — Oblater kaldtes ogsaa i det katholske Kirkesprog Lægbrødrene og Lægsøstrene i Klostrene (oblati og oblatae) saavelsom

de, der viede sin Formue til klosterlig Brug, og de, som allerede fra Børn af bestemtes til Klosterlivet.

Obligat, lat., forpligtet, bunden. I Musiken de Stemmer eller Instrumenter, som alene eller afvexlende med hverandre fører et Stykkes Hovedmelodi og saaledes ikke blot er akkompagnerende.

Obligation, Forpligtelse. Bruges hyppig, navnlig i Sammensætninger (Pantobligation, Statsobligation osv.), enstydig med Gjeldsbrev. I den juridiske Sprogbrug betegnes som obligatoriske Retsforhold saadanne formueretslige Forhold mellem to Personer, hvor idetmindste den ene af disse i Kraft af et særligt forpligtende Faktum (navnlig en Kontrakt eller en Skadetilføielse) kan kræve, at den anden foretager eller undlader at foretage en Handling eller en Række af Handlinger. Den Del af Retssystemet, som omhandler disse Retsforhold, kaldes Obligationsretten og modstilles Tingsretten (s. d.), hvori omhandles Formuerettigheder over Dele af den ufrie Natur. Grændsen mellem begge Slags Rettigheder er forøvrigt tildels stærkt omtvistet, idet Kjendemærkerne paa dem af de forskjellige Forfattere tildels angives forskjelligt og som Følge heraf enkelte Rettigheder (saaledes f. Ex. efter en thinglyst Arrest, s. d.) af nogle ansees som obligatoriske, af andre som tinglige. Denne Strid, der i de sidste Par Aartier har været meget levende, kan endnu ikke betragtes som afsluttet. — Obligatorisk, forpligtende.

Obo ell. **Hobo,** fr. Hautbois, et Blæseinstrument af Træ, bestaar af et Rør, som i den ene Ende udvider sig kegleformet og i den anden er forsynet med et Mundstykke; paa Røret findes Lydhuller og Klapper. Rørets Længde er ca. 58 Centimeter. Oboer forfærdiges af en haard Træsort og er indrettede til at tages fra hinanden. Toneomfanget er fra lille h eller énstreget c til trestreget f eller g; den behageligste Klang har Mellemtonerne. Oboen benyttes saavel i Orkestret og Militærmusiken som til Soloforedrag.

Obolos, en Stillemynt i det gamle Athen, 1/6 af en Drachme, omtrent af 10 Øres Værdi. Nu fører det græske Decigram samme Navn.

Obotriter, se Polaber.

Obrenovitsch, Navn paa den serbiske Fyrsteslægt siden 1816 (se Art. Serbien).

O'Brien (udt. Obreien), en gammel irsk Familie, der nedstammer fra Brian Boroimhe, som faldt 1014 i Slaget ved Clontarf. Hans Efterkommere kaldte sig Konger af Thomond. — Af Slægtens Medlemmer i den nyere Tid mærkes Sir Lucius O'Brien, f. 1800, d. 1872, som 1826—30 og 1847—52 var Medlem af Parlamentet, hvor han ivrig forfegtede konservative og protektionistiske Grundsætninger. — Hans Broder William Smith O'Brien, f. 1803, d. 1864, indvalgtes 1832 i Underhuset, hvor han skjønt Protestant og hørende til en Toryfamilie sluttede sig til den af O'Connell fremholdte Repealbevægelse. Omkring ham dannede der sig lidt efter lidt et Parti, som kaldte sig „det unge Irland" og arbeidede for Irlands Løsrivelse fra England ved voldsomme Midler. Efter O'Connells Død blev O'Brien Partiets Leder. Han fraraadede foreløbig voldsomme Skridt og søgte ved sit Skrift „Reproductive employment" (1847) at paavise Midler til at hæve Irland i materiel Henseende. Ved Februarrevolutionens Udbrud ansaa han Tiden for kommen til at vove en Opstand. Efter en Reise til Paris sammenkaldte han i Dublin et Nationalkonvent, som dog blev forbudt af Regjeringen; han samlede nu væbnede Skarer om sig, hvilket foranledigede Ministeriet og Parlamentet til at suspendere Habeas-Corpus-Akten og udstede Arrestordre mod O'Brien og hans Tilhængere. I Juli blev hans Friskarer adsplittede af en liden Politistyrke og han selv dømt til Døden, hvilken Straf dog formildedes til Forvisning til Australien. 1854 fik han Tilladelse til at forlade Australien og 1856 til at vende tilbage til Irland.

Obscøn, uanstændig.

Observation, lat., Iagttagelse. — Observere, iagttage. — Observationskorps, en større eller mindre Hæravdeling, som er bestemt til at iagttage Fiendens Bevægelser. — Observatorium, et Sted, der er indrettet til Iagttagelse af Himmellegemerne (astronomisk Observatorium) eller fysiske Fænoméner (magnetisk, meteorologisk Observatorium osv.). — Observator, Iagttager (i astronomisk Betydning).

Obsidian, et glasartet Mineral, der forekommer i Naturen som Produkt af vulkansk Virksomhed. Den findes mest i størknede Lavastrømme, har stærk Glasglans, muslet Brud, er af sort eller brun, sjeldnere graaagtig eller grønlig Farve og af en Haardhed, der ligger mellem Feldspatens og Kvartsens. Obsidian forarbeides til Daaser, Knapper, Broscher og lign.; flere Folkeslag, som ikke kjender Jernets Brug, saaledes Aztekerne, benytter den til deraf at gjøre Vaaben og Redskaber.

Obskur, mørk, uklar; ubekjendt (sædvanlig med et Bibegreb af Foragt). — Obskurant, en Modstander af Oplysning. — Obskurantisme, Bestræbelse for at modarbeide religiøs og politisk Oplysning.

Obstetrik, Fødselsvidenskab.

Obstinat, egensindig, halsstarrig, stivsindet; — Obstination, Haardnakkenhed, Egensindighed, Gjenstridighed.

Obstruktion, Forstoppelse. I den senere Tid betegner man ved dette Navn en Bestræbelse hos et Parti i en debatterende Forsamling for at hindre Modpartiet fra at tilendebringe Sagen eller for at faa udtrættet det ved at trække Forhandlingerne i Langdrag.

Ocaña, By i den spanske Provins Toledo, bekjendt af det blodige Slag, som stod her den 19de November 1809, i hvilket Franskmændene under Marskal Mortier seirede over den dobbelt saa stærke spanske Hær under Marquis Areizaga.

Occam, William, engelsk skolastisk Filosof, f. ca. 1270, d. 1347, indtraadte i sin Ungdom i Franciskanerordenen og blev Elev af Duns Scotus. Senere holdt han i Paris Forelæsninger over Theologi og Filosofi; paa Grund af sit Forsvar for Kong Filip den smukke mod Pave Bonifacius den ottende blev han sat i Ban af denne og søgte derpaa Tilflugt hos den tyske Keiser Ludvig Baireren. Han gjenoprettede den noget ældre Nominalisme (s. d.) og bekjæmpede med den paa den skarpsindigste Maade den da herskende Scholastik. Hans Hovedverk er „Summa totius logices"

(trykt 1488). Han fik Navnet Doctor singularis et invincibilis".

Ocean, Betegnelse for Verdenshavet (se Hav), der omfatter de fem store Have, Atlanterhavet, det Stille Hav, det Indiske Hav samt Nord- og Sydishavet, med alle deres Forgreninger og Bugter.

Oceanien, d. s. s. Australien; ogsaa i mere indskrænket Forstand de australske Øer med Undtagelse af Nyholland.

Oceaniske Dyr, se pelagiske Dyr.

Ochino, Bernardino, italiensk Reformator, f. 1487, d. 1566, var først Franciskaner, derpaa fra 1534 Kapucinermunk og prædikede under stor Tilstrømning af Mennesker i flere italienske Byer. 1538 og 1541 valgtes han til Kapucinerordenens General. Da han ved Studium af Bibelen mere og mere lededes til Troen paa Retfærdiggjørelse af Naade, indstevnedes han til at møde i Rom, men flygtede underveis og blev 1543 Præst for de italienske Flygtninger i Genf. Senere virkede han paa samme Maade blandt sine landflygtige Landsmænd i flere andre Byer, saaledes Basel, Augsburg, London, Zürich m. fl. Steder. Fra Zürich blev han forvist, fordi han heldede til Socinianismen og forsvarede Flerkoneri. Senere var han stadig paa Reiser og forfulgt. Han forfattede en Række Skrifter, hvoraf kan mærkes „Dialoghi sacri" (1542), „Prediche" (1543 flgg.), Kommentarer over flere bibelske Skrifter m. m.

O'Connell, Daniel, bekjendt irsk Folkeleder, f. 1775, d. 1847, tilhørte en gammel anset irsk Familie. Han var først bestemt til Præst og studerede hos franske Jesuiter, men slog senere ind paa den juridiske Vei og blev 1798 Advokat, i hvilken Stilling han snart vandt stort Ry, ligesom hans Patriotisme gjorde ham overordentlig populær blandt hans katholske Landsmænd. 1800 protesterede han ivrig mod den legislative Union mellem Irland og England og 1809 optraadte han for første Gang som Folketaler ved Reorganisationen af den katholske Forening. Han gjorde et saa vældigt Indtryk paa det forsamlede Folk, at han fra den Tid af var selvskreven som det nationale Partis Leder. Efter at have set sine Forsøg paa at fremkalde en noget større Tolerance overfor sine Troesfæller strande, begyndte han gjennem Pressen og i sine henrivende Folketaler at arbeide for at faa sat en Folkemagt op imod den trykkende og intolerante Regjeringsmagt. Den katholske Forening fik under hans Ledelse en saadan Betydning, at Ministeriet 1825 maatte paakalde Parlamentets Medvirkning for at faa den undertrykt. O'Connell stiftede umiddelbart derefter en ny Forening med et nyt Navn, men med samme Formaal. Da Toryerne 1828 under Wellington og Peel var komne til Roret, valgtes O'Connell til Medlem af Parlamentet, men negtede at aflægge den foreskrevne „Test-Ed", den eneste Hindring, der stod i Veien for Katholikernes Adgang til Parlamentet. Hans Protest vakte umaadelig Opsigt, og Bevægelsen i Irland blev saa stærk, at Wellington meget mod sin Villie saa sig nødt til at gjennemføre Katholikernes Emancipation. Efterat Parlamentet havde vedtaget den dertil sigtende Lov, indtraadte O'Connell 1830 i Parlamentet. Dette var ham imidlertid blot et Middel til des ivrigere at arbeide for Tilbagekaldelse (Repeal) af den legislative Union, til hvilket Formaal et stort Antal af de irske Repræsentanter i Underhuset sluttede sig til ham. Da Melbourne 1834 traadte i Spidsen for Ministeriet, fik O'Connell i ham en god Støtte; da Toryerne s. A. bemægtigede sig Regjeringen, opbød derfor de irske Folkeledere al sin Indflydelse for ved Valgene at faa den nye Regjering desavoueret; Resultatet blev, at Melbourne n. A. atter blev Premierminister. Med denne Seier stod O'Connell paa Høiden af sin Magt; men snart kom han i Uvenskab ogsaa med Whiggerne og bekjæmpede nu ogsaa disse. Efter en stærk Agitation for Repeal-Politiken valgtes han 1842 til Lordmayor i Dublin og indbød 1843 til et Monster-Folkemøde, som dog med Vaabenmagt hindredes fra at sammentræde. O'Connell blev stillet for Retten og dømt til et Aars Fængsel og 2000 Pd. Sterling i Bøder. Efterat han godvillig havde indtraadt i Fængslet, erklærede en Peersdomstol Dommen over ham for ugyldig, og han blev løsladt igjen. Hans Indflydelse havde imidlertid lidt et Knæk, og der opstod Splid inden hans eget Parti. Mismodig forlod han Landet for at gjøre en Pilegrimsreise til Rom, men døde underveis i Genua. — Hans Liv er skildret af hans Søn John O'Connell, f. 1808, d. 1858, som delte hans Fængsel og efter hans Død fortsatte hans Værk.

O'Connor, en gammel irsk Slægt. — Feargus Edward O'Connor, f. 1796, d. 1855, uddannede sig som Advokat og sluttede sig med Begeistring til det irske Folkeparti. 1832 indvalgtes han i Underhuset, men hindredes 1835 af sine Fiender i at blive gjenvalgt og begyndte nu at virke som Agitator i England. Ved sine glødende Folketaler samlede han Chartisterne (s. d.) til et sluttet Parti og ledede 1838 den store Chartistforsamling i Birmingham, hvorpaa fulgte Sammenkaldelsen af et Nationalkonvent i London. Da Chartisterne 1839 var slagne ved Newport og flere af dem fængsledes og deporteredes, undgik O'Connor reislig Tiltale og grundede nu et Blad, „The Northern Star", i hvilket han med Held bearbeidede de fattigere Klasser. 1847 indvalgtes han atter i Parlamentet. Ved Efterretningen om Februarrevolutionen i Frankrige 1848 indkaldte han et nyt Chartistkonvent og overrakte Parlamentet en ved en storartet Folkedemonstration støttet Monsterpetition for Indførelsen af Nationalchartet. Parlamentet viste det hele Foretagende sin Foragt, og da Begivenhederne i Irland tog en saa bedrøvelig Ende, afskrækkede dette ogsaa Chartisterne fra videre Foretagender. Kort efter blev O'Connor under det smertelige Indtryk heraf vanvittig og tilbragte Resten af sit Liv i et Sindssygeasyl. — Hans Onkel, Arthur O'Connor, f. 1766, d. 1852, var en af Lederne for den irske Opstand 1798 og maatte derpaa flygte til Frankrige, hvor han ægtede Condorcets Datter og blev General.

Octavia, Antonius's Hustru, berømt for sin Skjønhed og sin ædle Karaktér. Efter sin første Ægtefælle G. Cl. Marcellus's Død ægtede hun Antonius 40 f. Kr., hvilket Skridt hidførte en Forsoning mellem denne og hendes Broder Octavian, den senere Keiser Augustus. Da Antonius gik til Asien, tog han hende ikke med og forbød hende senere, da han var bleven fængslet

af Kleopatras forførende Skjønhed, at komme til ham. Hendes Broder ønskede, at hun skulde stille sig fra sin uværdige Ægtefælle, men hun forblev dog i hans Hus i Rom til 32, da han selv sendte hende Skilsmissebrev. Senere levede hun for sine Børns Opdragelse; da efter Antonius's Død hans tre Børn med Kleopatra bragtes til Rom, optog hun ogsaa disse i sit Hus. Hun døde 11 f. Kr. — Octavia hed ogsaa Keiser Neros ulykkelige Hustru, Datter af Claudius og Messalina. Efter sit Giftermaal med Keiseren 53 blev hun stadig tilsidesat for hans Elskerinder; 62 blev hun forstødt, falskelig anklaget for Ægteskabsbrud og dræbt, 20 Aar gammel.

Octavius, Navn paa en romersk plebejisk Slægt, som stammede fra Velitræ i Latium. — Gnejus Octavius deltog i den anden puniske Krig som Prætor paa Sardinien og erobrede 205 f. Kr. 80 karthagiske Skibe. Derpaa var han Anfører for den romerske Flaade under Krigen i Afrika. — Hans Søn Gnejus Octavius tvang som Prætor under den makedoniske Krig 169 Perseus til at overgive sig og blev 165 Konsul. 162 myrdedes han i Laodicea. — Hans Søn, Marcus Octavius, var 133 Folketribun sammen med Tiberius Gracchus og optraadte som dennes ubøielige Modstander, hvorfor han afsattes fra sit Embede. — Gnejus Octavius var 87 Konsul sammen med Cinna, hvem han paa Grund af dennes Anskuelser fordrev. Efter Cinnas Tilbagekomst blev han dræbt. — Gajus Octavius var 61 Prætor, 60—59 Bestyrer af Provinsen Makedonien med Titel af Prokonsul og udmærkede sig ved sin Humanitet og Retfærdighed. — Hans Søn Gajus Octavius adopteredes af sin Slægtning paa mødrene Side Julius Cæsar og antog derpaa Navnet Gajus Julius Cæsar Octavianus. Som Keiser førte han senere Tilnavnet Augustus (s. d.)

Oculi, latinsk Benævnelse paa 3die Søndag i Faste.

Odalen, Nordre og Søndre, to Prestegjeld i den sydlige Del af Hedemarkens Amt. Nordre Odalen bestaar af Sognene Sand og Mo, og Søndre Odalen af Sognene Strøm, Ullern og Opstad.

Odaliske, tyrkisk **Odalyk,** en hvid Slavinde i en tyrkisk Sultans Harem.

Odals Verk, tidligere et ikke ubetydeligt Jernverk i Søndre Odalens Prestegjeld. Det optoges 1708 og leverede 1792 2,037 Skippund Rujern, 422 Skippund Støbegods, 1,954 Skpd. Stangjern samt 498,000 Spiger. Nu er Verket af mindre Betydning, og Driften er indskrænket til Udsmeltning af Rujern.

Oddaverjer, i ældre Tider en mægtig Æt paa Island, som udledede sin Herkomst fra den danske Konge Harald Hildetand. Til Ætten hørte blandt andre navnkundige Mænd ogsaa den berømte Sæmund Frode.

Oddeelven udspringer paa Røldalsfjeldene i Søndre Bergenhus Amt, løber mod Nord og falder ved Odde i Sørfjorden, Hardangerfjordens inderste Arm. Længden er 28 km. ($2^1/_2$ n. Mil). Henved 3 km. ovenfor Udløbet danner den det ca. 6 km. lange Oddevand.

Odder, se Oter.

Oddernæs, Prestegjeld i Lister og Mandals Amt, nær Kristianssand, bestaar af Sognene Oddernæs og Randøsund. Inden Prestegjeldet ligger den saakaldte Oddernæs Kongsgaard, et ældgammelt Herresæde, som i tidligere Tider var Sæde for Agdesidens Befalingsmand.

Odd Snorresson, sædvanlig kaldt Odd Munk, islandsk Munk, boede i Thingøre Kloster omkring 1200. Han forfattede en Olaf Tryggvessøns Saga paa Latin, af hvilken der dog nu kun existerer en Oversættelse paa Islandsk, som tilmed ikke er fuldstændig.

Ode, hos Romerne og Grækerne Sang, dernæst ethvert lyrisk Digt, som var bestemt til at synges. Efter nyere Sprogbrug forstaaes ved Ode et begeistret lyrisk Digt med en kunstig, for det meste rimfri, antikiserende Strofebygning.

Odel, efter den nugjeldende Lovgivning en Løsningsret, som i Norge paahviler Jordeiendom paa Landet, der i 20 Aar har været eiet af en og samme Person eller hans Forfædre, til Fordel for denne Person eller hans Efterkommere. — Efter de gamle norske Love var Odelsretten væsentlig et personligt Fortrin for visse af Landets Grundbesiddere. Jord blev til Odel ved at nedarves til 6te Generation, ved Mageskifte af Odel mod Odel og umiddelbart ved enkelte andre Erhvervelsesmaader. Saalænge Odelsgodset var i Slægten, ansaaes alle dennes Medlemmer som tilhørende et Slags Aristokrati (Haulderne), hvem der tilkom visse personlige Forrettigheder fremfor andre frie Bønder. Da Hauldsretten imidlertid ophørte for samtlige Slægtens Medlemmer ved Godsets Salg ud af Familien, havde enhver af dem Forkjøbsret i Tilfælde af Salg eller Pantsættelse. — I Tidernes Løb traadte Odelsrettens personlige Betydning mere og mere tilbage og har i den nugjeldende Lovgivning næsten ikke efterladt sig nogen Spor. Derimod traadte samtidig den formueretlige Side, Adgangen til at komme i Besiddelse af en Gaard, mere og mere i Forgrunden, navnlig eftersom Fordringerne til Erhvervelse af Odelsret nedsattes. Hævdstiden forkortedes allerede i de gamle Love til 4de Generation, hvorhos der tilføiedes et bestemt Antal, 60 Aar. Og den følgende Lovgivning nedsatte Hævdstiden efterhaanden lige til 10 Aar (en Forordning af 1771), hvorfra den dog ved en Lov af 1857 atter er forhøiet til 20 Aar. Derimod ophævede Kristian den femtes Lovbog Adgangen til at erhverve Odel ved Besiddelse gjennem et vist Antal Generationer. Endnu mere betydningsfuldt var det, at Magnus Lagabøters Landslov tillod de odelsberettigede, naar de ikke strax kunde gjøre sin Forkjøbsret gjeldende, at forbeholde sig den ved at lyse Forfald (saasom Pengemangel o. s. v.). Odelsretten var herved i Virkeligheden gaaet over fra en Forkjøbs- til en Løsningsret, for hvilken der oprindelig var fastsat samme Varighed som for Hævdstiden (altsaa 60 Aar o. s. v.), men som af de senere Tiders Lovgivning efterhaanden er bleven indskrænket til 3 Aar. — I den nyere Lovgivning fremtræder Odelsretten ogsaa i Formen som en Løsningsret, der i en bestemt Rækkefølge tilkommer alle Efterkommere af den, i hvis Eiendomstid Odelshævdstiden er udløbet (uægtefødte Efterkommere i Forhold til sin Fader og hans Slægt dog kun, hvis de er lyste i Kuld

og Kjøn; s. d. under Løsning). Den kan erhverves med Hensyn til al Jord paa Landet, derimod ikke til Jord i Kjøbstæderne eller i de Ladesteder, hvis Grund er udgaaet af Landets Matrikul, heller ikke til Fabriker eller desl. paa Landet. Ligesom efter de gamle Love kan den foruden ved Odelshævd ogsaa erhverves ved Mageskifte — uden Mellemlag — af Odelsjord mod Odelsjord. Paa den anden Side kan en Besidder, hvis Odelshævdstid endnu ikke er udløben, forebygge Odelsrets Erhvervelse ved at afgive og faa thinglyst en skriftlig Erklæring om, at Eiendommen skal være fri for Odel. Allerede erhvervet Odelsret bortfalder, foruden ved Fraskrivelse, ved Forældelse, der som anført nu indtræder, naar Godset i tre Aar har været udenfor Familien, eller for en nærmere odelsberettigets vedkommende, naar det i ligesaa lang Tid har tilhørt en fjernere berettiget. Endelig tabes Odelsretten ogsaa, saafremt der under det Søgsmaal, hvorved den gjøres gjeldende, fra Løsningsmandens Side begaaes nogen processuel Feil, som efter almindelige Procesregler vilde lede til Sagens Afvisning, — en Bestemmelse, der er saa meget strengere, fordi Lovgivningen indeholder særdeles detaljerede og bindende Forskrifter om de Former, hvori Odelssøgsmaal skal anlægges. Endelig er det ogsaa Pligt for Løsningsmanden i 3 Aar efter Løsningen selv at drive Gaarden, og Overtrædelse af denne Bestemmelse medfører Ret for den fordrevne Besidder til at søge Godset tilbage fra ham. — Ifølge Grundlovens § 107 kan Odelsretten ikke ophæves. Der har gjentagende været fremsat Forslag for Storthinget om Ophævelse af denne Bestemmelse; men Forslaget er hver Gang forkastet. — Udenfor Norge bestaar Odelsret kun paa Island. Paa Færøerne, hvor den ligeledes tidligere fandtes, er den nu ophævet ved en Lov af 1857. I Danmark har den aldrig været gjeldende. Derimod har man i Sverige havt en noget lignende Institution, som imidlertid nu er ophævet.

Odenathus, Konge i Palmyra, kjæmpede heldigt mod Romerne og gjorde sig 263 e. Kr. uafhængig; fire Aar efter blev han myrdet. Han efterfulgtes i Regjeringen af sin Dronning, den bekjendte Zenobia (s. d.)

Odense, Amt i Danmark, bestaar af det nordlige Fyen samt Øerne Thorø, Bogø, Brandsø og Fænø, Æbelø og Bonæsø samt flere mindre Holmer. Størrelsen er 1800 km.² og Indbyggerantallet ca. 125,000. Det hører i geistlig Henseende til Fyens Stift. — Den betydeligste By er Odense, ved Odenseaa, med 17,000 Indb., flere smukke Kirker, af hvilke især kan mærkes St. Knuds Kirke, hvor flere danske Konger ligger begravne, et adeligt Jomfrukloster, betydelig Handel og Industri i Øl, Brændevin, Handsker, Tobak, Papir, Sukker, Bomuldsvarer og Maskiner. Odense er en meget gammel By, der første Gang nævnes 988. Her blev Knud den hellige dræbt 1086, og hans Lig bisattes 1102 i den efter ham opkaldte Kirke, hvorefter der til denne fandt mange Valfarter Sted. Rigsdage holdtes i Odense 1527, 1539 og 1657. 1579 sluttedes her Forlig mellem Kong Fredrik den anden og hans Farbrødre, Hertugerne Hans og Adolf.

Oder, Flod i Tyskland, udspringer i Nærheden af Liebau i Mähren, gjennemstrømmer den preussiske Provins Schlesien samt Brandenburg og Pommern og falder i Stettiner Haff. Længden er 812 km. Den er betydelig vandrig og modtager en Mængde Bifloder; paa en Strækning af over 750 km. er den seilbar, men bliver stedse mere tilsandet.

Odessa, By i det russiske Guvernement Kherson, mellem Dnjestrs og Dnjeprs Mundinger, med 185,000 Indb., er regelmæssig og smukt bebygget og har en rummelig Red, som dog ikke yder Beskyttelse mod de hyppige Nordenvinde. Den har et Universitet, stiftet 1865, med et filologisk, et fysisk-mathematisk og et juridisk Fakultet, desuden et historisk og arkæologisk Selskab, flere høiere Skoler, meget besøgte Sjøbade, store Bryggerier, Rebslagerier, Tobaks- og Lysfabriker, Jernstøberier, Sæbesyderier m. fl. industrielle Anlæg samt udstrakt Handel, især med Hvede. Odessa, som blev anlagt 1794 af Katharina den anden, har i den senere Tid taget et overordentlig stort Opsving og er nu hvad Folkemængde angaar den fjerde i Rangen blandt Ruslands Byer.

Odeum, gr. **Odeion**, hos Grækerne Benævnelse paa Bygninger, som anvendtes til musikalske Væddekampe; nu Koncert- og Danselokaler o. lign.

Odhner, Karl Theodor, svensk Historiker, f. 1836, er siden 1871 Professor i Historie ved Universitetet i Lund. Han har forfattet udmærkede Lærebøger i Nordens og Sveriges Historie samt en Række Afhandlinger over Sveriges Historie i det 17de Aarh.

Odilon-Barrot, se Barrot.

Odin, se Gudelære, den nordiske.

Odios, forhadt, modbydelig, ærgerlig. — **Odium**, Had, Fiendskab.

Odoaker ell. **Odovakar**, italiensk Konge af germanisk Slægt, var en Rugier, Edikos Søn. Ca. 472 traadte han i det vestromerske Riges Tjeneste og udraabtes 476 af de tyske Leietropper i Orestes's Armé til Konge i Italien, hvorved det vestromerske Keiserrige omstyrtedes. Han styrede med Kraft og Dygtighed, underlagde sig Dalmatien og bekrigede med Held Rugierne i Noricum. Ved Theodoriks Ankomst faldt mange af de under Odoaker staaende Høvdinger fra, og 489 blev han slagen af Theodorik, men forsvarede sig endnu i over 2 Aar i Ravenna. Efterat der var sluttet Forlig om, at begge Konger skulde dele Magten, blev Odoaker 493 dræbt i et Drikkelag sandsynligvis ikke uden Skyld fra Theodoriks Side.

O'Donnell, en gammel irsk Slægt, som besad det nuværende Grevskab Donegal. Da Jakob den anden efter at være fordreven fra England søgte at hævde Herredømmet i Irland, stillede Slægten sig paa hans Side, og de fleste af dens Medlemmer maatte derfor efter Slaget ved Boynefloden forlade Landet. Flere af dem drog til Østerrige, hvor de indehavde høie Embeder. — Karl O'Donnell indtraadte i den østerrigske Armé og blev General 1746; senere udmærkede han sig ved flere Leiligheder under Syvaarskrigen og blev 1768 Generalguvernør i Siebenbürgen. — Maximilian Karl Lamoral O'Donnell, f. 1812, blev østerrigsk Generalmajor og reddede 1853, som Keiser Frans Josefs Adjutant hans Liv, der truedes af et Attentat. — Josef Henrik O'Donnell, Greve af Abisval, f. 1770, d. 1834, indtraadte i den

spanske Garde og deltog i Krigen mod Franskmændene 1795. Senere udmærkede han sig i den spanske Frihedskrig mod Napoleon, blev af Ferdinand den syvende 1814 udnævnt til Generalkaptein i Andalusien og 1818 til Guvernør i Cadix. 1819 forsøgte han uden Held at undertrykke Opstanden paa Øen Leon og fik derpaa Overbefalingen over Tropperne i La Mancha; paa disses Tog til Galicien erklærede han sig for Konstitutionen. 1823 kjæmpede han heldig mod Franskmændene, men blev, da han traadte i Underhandlinger med det royalistiske Parti, af sine egne Soldater tvungen til at nedlægge Kommandoen. Senere opholdt han sig mest i Frankrige. — Hans Søn Don Leopoldo O'Donnell, Greve af Lucena, Hertug af Tetuan, f. 1809, d. 1867, kjæmpede i Borgerkrigen fra 1833 heldig mod Karlisterne og avancerede til Brigadegeneral; 1838 slog han Karlisterne ved Urieta og indtog Oyarzun, hvorefter han blev Generalkaptein over Aragonien, Valencia og Murcia. 1839 slog han Cabrera ved Lucena, hvorved han væsentlig bidrog til Borgerkrigens Afslutning. 1841 forsøgte han sammen med Narvaez og Concha en Opstand mod Espartero, hvilken imidlertid mislykkedes, og han maatte nu indtil Esparteros Fald 1843 opholde sig i Frankrige. Derpaa var han til 1848 Guvernør paa Kuba, hvor han samlede sig en stor Formue. Han hørte nu til Oppositionen i Senatet og konspirerede i Hemmelighed mod Regjeringen; da han 1854 stod i Begreb med at blive forvist, satte han sig i Spidsen for en Militæropstand og blev s. A. Krigsminister under Espartero. 1856 styrtede han denne og blev Premierminister, men maatte allerede efter 3 Maaneders Forløb aftræde denne Post til Narvaez. Som Fører for „den liberale Union" søgte han nu at sammensmelte de forskjellige Partier og opnaaede 1858 atter at blive Førsteminister, i hvilken Stilling han holdt sig til 1863; 1865—66 beklædte han paany den samme Post.

Odontalgi, Tandpine; — Odontiasis, ondt for Tænderne hos Børn; — Odontologi, Lære om Tænderne.

Odysseus, af Romerne kaldet Ulysses eller Ulixes, Helten i det berømte homeriske Digt Odysséen, var, efter hvad der i dette Digt fortælles, Søn af Laërtes og herskede som Konge paa Øen Ithaka. Han var gift med Penelope, med hvem han havde Sønnen Telemakhos. Han lod sig kun med Møie overtale til at deltage i Toget mod Troia, efterat han først forgjeves havde forsøgt at faa Troianerne til at udlevere Helena. Foran Troia viste han sig som en ligesaa tapper Kriger som klog og slu Raadgiver; han mæglede mellem Agamemnon og Akhilles og fik efter dennes Død hans Vaaben, hvorfor Aiax blev hans Fiende. Under hans Ledelse blev Krigslisten med den bekjendte Træhest udført; han var selv den første, som gik ud af Hesten og begyndte den Kamp, for hvilken Troia maatte falde. De Eventyr, han oplevede paa sin Hjemreise, gav Anledning til en stor Del Sagn, som udgjør Odysséens Hovedindhold. Han flakkede om fra det ene Land til det andet og besøgte Jordens yderste Egne; en af de mest tiltrækkende Episoder i det berømte Digt skildrer hans Ankomst til o Ophold paa Scheria, Faiakernes Ø, hvor han blev gjestfrit modtagen af Kong Alkinoos og dennes Datter Nausikaa. Ligesaa fortælles, at han i 7 Aar holdtes tilbage paa Øen Ogygia (antagelig det nuværende Malta) af Nymfen Kalypso. Endelig efter 20 Aars Fravær kom han tilbage til Ithaka, hvor hans trofaste Hustru imidlertid havde været plaget af en Skare Friere, som anholdt om hendes Haand, i det Haab, at Odysseus skulde være død. Han dræbte nu hele Skaren og levede derpaa lykkelig som Konge i sit Rige indtil en høi Alder. Ogsaa den bildende Kunst har oftere beskjeftiget sig med Fremstillingen af Odysseus og hans Skjebne.

Oedenburg, Komitat i Ungarn, 3,307 km.² stort, med 230,000 Indb. — Hovedstaden Oedenburg, nær Neusiedlersjøen, har 21,000 Indb., betydelig Vinavl og Stenkulsgruber.

Oehlenschläger, Adam Gottlob, berømt dansk Digter, f. 1779 i Kjøbenhavn, d. 1850, var Søn af en tyskfødt Organist ved Fredriksberg Kirke. Han var allerede som Barn livlig og opvakt, men gjorde ikke videre Fremskridt i Skolekundskaber, da han foretrak at streife om i den store Fredriksberg Have og Omegn og læse Digterverker. Da Forældrene sad i trange Kaar, skaffede Digteren Edv. Storm den trettenaarige Oehlenschläger en Friplads i en Skole i Kjøbenhavn. Her læste han med Forkjærlighed nordisk Mythologi og Historie, hvorhos han allerede begyndte at skrive Vers og Theaterstykker, som han selv var med at opføre. Efter at være konfirmeret skulde han sættes paa et Handelskontor, hvilken Plan dog til hans Glæde strandede. Han skulde nu læse til Examen artium, men forlod allerede efter et Aars Forløb denne Bane for at forsøge sig som Skuespiller. Han fik Undervisning af den berømte Nordmand Michael Rosing og debuterede 1797 ved det kgl. Theater. Uagtet hans første Optræden ikke var uheldig, opgav han dog snart denne Plan og slog da atter ind paa den studerende Vei, blev Student 1800 og begyndte at læse Retsvidenskab. Paa denne Tid paavirkedes han mægtig af den store Revolution i Poesien, som de første tyske Romantikere havde gjennemført. 1800 udsatte Universitetet en Pris for en Afhandling om den nordiske Mythologis Anvendelighed i Poesien, hvilken Opgave Oehlenschläger besvarede og fik „Accessit" for. 1802 traf han sammen med den unge Nordmand Henrik Steffens, som kom fra Tyskland, opfyldt af Begeistring for den Schellingske Filosofi og den unge romantiske Digtning. Dette Møde blev af afgjørende Betydning for Oehlenschläger, ligesom Steffens ved sine Forelæsninger over Naturfilosofi og Goethes Verker øvede stor Indflydelse paa mange af de bedre Hoveder blandt den daværende studerende Ungdom. Oehlenschläger kom til Klarhed om sig selv, og hans Digteraare begyndte at strømme med en mærkelig Kraft. Allerede 1802 udkom hans første Digte, der gjorde Epoke som Romantikens Førstegrøde i Danmark, og hvori det mest fremragende Stykke er det fantastiske „St. Hansaftenspil". 1805 udgav Oehlenschläger „Poetiske Skrifter", der bl. a. indeholdt Syngespillet „Freias Alter", „Vaulundurs Saga" og det geniale Eventyrdrama „Aladdin eller den vidunderlige Lampe", bygget paa et af de skjønneste Eventyr i „Tusen og én Nat".

1805 tiltraadte han med offentlig Understøttelse en Udenlandsreise, paa hvilken han besøgte Halle (hvor Steffens var Professor), Berlin, Weimar, Jena, Dresden, Paris, flere Steder i Schweiz samt Italien, hvor han ophold sig en Tid i Rom. Han havde et rigt Udbytte af denne Reise, idet han kom i Berørelse med det meste af, hvad de Lande, han besøgte, eiede af udmærkede Begavelser og berømte Mænd. I Weimar lærte han saaledes at kjende Goethe, i Berlin Johannes Müller, Alex. v. Humboldt og Fichte, i Jena Hegel, i Dresden Tieck, paa Coppet i Schweiz Madame de Staël o. s. v. Af sine egne berømte Landsmænd traf han sammen med Brøndsted, Thorvaldsen, Malte-Brun, P. A. Heiberg og Baggesen. Han skrev ogsaa meget paa denne Reise; saaledes forfattede han i Halle sin første og mest berømte Tragedie „Hakon Jarl", i Weimar og Dresden „Baldur hin gode", i Paris „Palnatoke" og „Axel og Valborg", hvorhos han skrev mange lyriske Digte paa Dansk og Tysk og oversatte sine Dramaer til dette sidste Sprog, idet han tragtede efter ogsaa at blive tysk Digter. „Correggio" skrev han i Rom paa Tysk, hvorefter han senere bearbeidede Stykket paa Dansk. Høsten 1809 vendte han tilbage og fandt i Kjøbenhavn et Publikum, der ydede ham en begeistret Velkomsthilsen som Skaberen af de Tragedier, der allerede havde fundet Veien til det kgl. Theater og der var opførte med stort Bifald. 1810 udnævntes Oehlenschläger til Professor i Æsthetik ved Universitetet og ægtede sin Forlovede, Kristiane Heger, en Søster af den bekjendte Karen Margrete Rahbek. Som Professor holdt han bl. a. Forelæsninger over Ewald og Schiller, hvilke blev udgivne paa Tryk. Han vedblev at udfolde en storartet Produktivitet og skrev i de nærmest følgende Aar bl. a. Eventyret „Aly og Gulhyndy", Tragedien „Stærkodder" (1812), Digtet „Helge" (1814), Tragedien „Hagbarth og Signe" (1815), det dramatiske Eventyr „Fiskeren" (1816) m. fl. 1817 bereiste han Tyskland og besøgte Wien og Paris; i den sidstnævnte By skrev han f. A. „Hroars Saga" og Tragedien „Fostbrødrene". Efter 1818 at være kommen hjem udgav han s. A. Idyllen „Den lille Hyrdedreng", paa hvilken 1819 fulgte den berømte Romancecyklus „Nordens Guder". Ved disse Tider vakte Oehlenschägers poetiske Virksomhed en heftig Strid inden den danske Literatur. Baggesen angreb nemlig paa en bitter og skaanselløs Maade flere af Oehlenschlägers tildels svagere Arbeider, og den yngre Slægt, som var den nye Aandsretning med Liv og Sjel hengiven, tog heftig Parti for den angrebne. En Fornyelse af denne Strid fandt Sted 1827, da Tragedien „Væringerne i Miklagard" kritiseredes strengt af J. L. Heiberg i „Kjøbenhavns flyvende Post". I Mellemtiden havde Oehlenschläger bl. a. skrevet Tragedien „Erik og Abel". 1827 forfattede han, glemmende den bitre Strid med Baggesen, en smuk Epilog til dennes Mindefest. Blandt de „Nye poetiske Skrifter", som udkom 1828—29, kan især fremhæves Heltedigtet „Hrolf Krake" og Tragedien „Longobarderne"; 1830 fulgte „Trillingbrødrene fra Damask", 1833 Tragedierne „Tordenskjold" og „Dronning Margareta" samt Digtcyklen „Norgesreisen", fremkaldt ved en Sommertur til Norge, hvor den berømte Digter modtoges med stor Hyldest. Allerede 1829 var han bleven Gjenstand for den mest smigrende Opmærksomhed i Sverige, hvor han af Tegnér var bleven kronet med en Laurbærkrans ved Magisterpromotionen i Lunds Domkirke. 1835 udgav Oehlenschläger „Fyensreisen" og Tragedien „Sokrates", 1841 det nordiske Eventyr „Ørvarodds Saga", 1842 det tragiske Drama „Dina". Efter en ny Reise til Norge 1843 drog han n. A. atter til Tyskland og Frankrige og kom i Paris i Berørelse med Heine, Victor Hugo, Alfr. de Vigny, Guizot o. fl. Her skrev han ogsaa „Landet fundet og forsvundet". Efter at have besøgt Bryssel, Antwerpen, Amsterdam og Hamburg vendte han tilbage Vaaren 1845. N. A. udkom Tragedien „Amleth", 1849 Tragedien „Kjartan og Gudrun", det didaktiske Digt „Digtekunsten" og Romancerne om Ragnar Lodbrok, hvilke blev hans sidste større Arbeide. Efterat han i Novbr. 1849 var bleven feiret ved en storartet Fest i Anledning af hans syttiaarige Fødselsdag, døde han allerede 20de Jan. n. A. Hans Ligfølge var det største, man paa lange Tider havde set i Kjøbenhavn. Oehlenschläger har selv skildret sit Levnet i en Selvbiografi (udkommen 1830—31) og i sine „Erindringer" (udg. af hans Søn 1850—51). Hans Skrifter er udgivne i en samlet kritisk Udgave af F. L. Liebenberg (1857 flgg.). — Oehlenschläger var som Digter en udpræget Type paa Romantiken med dens Fortrin og Feil. Meget af, hvad han har skrevet, har og vil altid beholde sit blivende Værd, uanset skiftende Smagsretninger; men det kan ikke negtes, at han ved Siden deraf ogsaa har leveret mangt, som allerede og med Rette er glemt. Mest Bifald vandt de bedste af hans Tragedier, som i lang Tid tilhørte de nordiske Theatres faste Repertoire og i Kjøbenhavn fik ypperlige Fortolkere i en Række udmærkede Skuespillere (Dr. Ryge, Nielsen, Fru Nielsen m. fl.).

Oeil (udt. Øi), fr. Øie. — Oeil de boeuf (udt. Øi dö böf), egentlig „Oxeøie", et rundt Tagvindu; ogsaa Benævnelse paa et Forværelse i Slottet i Versailles, der spillede en vigtig Rolle i Hofhistorier og Hofskandaler paa Ludvig den fjortendes Tid.

Oels (udt. Øls), By i den preussiske Provins Schlesien, med 9,000 Indb., Hovedstad i det tidligere Fyrstendømme af samme Navn.

Oeser, Adam Friedrich, tysk Maler og Raderer, f. 1717, d. 1799 som Direktør for Akademiet i Leipzig, var en af de første, som paavirkede af Winkelmann søgte at gjennemføre en af Antikens Aand berørt og renset Smag i Malerkunsten. Hans bedste Billeder findes i Leipzig.

Oetker, Friedrich, tysk Politiker, f. 1809, blev 1837 Sagfører i Kassel og optraadte med Kraft mod den da herskende Politivilkaarlighed. 1848 grundede han et liberalt Blad og blev Medlem af den kurhessiske Landdag, hvor han virkede for Tysklands Enhed. 1850 dømtes han til en Maaneds Fængsel og maatte derpaa forlade Landet; 1859 kom han tilbage og gjenoptog sin tidligere Virksomhed samt blev Medstifter af den tyske Nationalforening. Efter 1866 at have deltaget i de Forhandlinger, som forberedede Kurhessens Indlemmelse i Preussen, har han været Medlem

af Underhuset og Rigsdagen og skrevet i „Preussische Jahrbücher“.

Oettingen, Alexander von, tysk Theolog og Moralstatistiker, f. 1827, er siden 1856 Professor i Dorpat. Han har optraadt mod det ultramontane Parti og leveret flere værdifulde videnskabelige Skrifter, af hvilke „Moralstatistiken og den kristelige Sædelære“ (1869—74) er hans Hovedværk.

Oettinger, Eduard Maria, tysk Forfatter, f. 1808, d. 1872, begyndte 1829 i Berlin at udgive Vittighedsbladet „Eulenspiegel“, men maatte paa Grund af Censuren lade dette gaa ind, hvorefter han i München udgav et lignende Blad, „Das schwarze Gespenst“, som ogsaa skaffede ham Ubehageligheder fra Politiets Side og et Udvisningsdekret. Senere udgav han paa forskjellige Steder Blade, der altid af samme Grund fik et kort Liv; længst bestod „Charivari“, som udkom i Leipzig 1841—51. Han har derhos skrevet en Række Romaner og Digte, som tildels har faaet stor Udbredelse, samt flere bibliografiske og historiske Skrifter.

Oettinger-Wallerstein, Ludwig Krafft Ernst, Fyrste, baiersk Statsmand, f. 1791, d. 1870, tog paa Landdagene 1818 og 1821 Sæde i Rigsraadernes Kammer, hvor han bekjæmpede Bureaukratiet. Han blev derfor samt paa Grund af sit Giftermaal med en Gartnerdatter berøvet sit Sæde i Kammeret, som han dog igjen indtog 1828. 1831 blev han Indenrigsminister, men maatte afgaa paa Grund af Uenighed med Finansministeren, hvorefter han sluttede sig til Oppositionen. Ved sit Forsvar for Stændernes Ret til at disponere over Budgetoverskuddene kom han 1840 i heftig Strid med sin Efterfølger i Indenrigsministeriet, Abel, hvilken Strid endog førte til en Duel. 1845—46 bekjæmpede han paa det skaansélløseste Regjeringens klerikale Politik, men modtog dog en overordentlig Gesandtpost i Paris; 1847—48 var han Chef for det saakaldte „Lola-Ministerium“; efter at have taget Afsked nedlagde han sin Rigsraadsværdighed og var 1849—62 i Deputeretkammeret Fører for yderste Venstre.

Ofen, se Buda-Pest.

Offenbach, By i det tyske Storhertugdømme Hessen, ved Fl. Main, med 26,000 Indb. og særdeles livlig Fabrikvirksomhed. Der forarbeides især Vogne, Maskiner, Læder og forskjellige Slags Galanterivarer.

Offenbach, Jacques, berømt Operettekomponist, f. i Köln 1822 af jødiske Forældre, d. 1880, fik den første musikalske Undervisning af sin Fader og studerede derefter 1835—37 ved Paris's Konservatorium. Senere virkede han som Violoncellist i forskjellige Orkestre, deriblandt ved Opéra comique, hvorhos han med Bifald optraadte som Solist paa Violoncel og komponerede adskillige Smaastykker for samme Instrument. Ved sine Kompositioner til Lafontaines Fabler røbede han først sit eiendommelige komiske Talent. Efter et toaarigt Ophold i Tyskland vendte han 1850 tilbage til Paris, var en Tid Musikdirektør ved Théâtre français og oprettede 1855 et eget Theater, Bouffes-Parisiennes. Tilstrømningen til dette blev, da han havde fundet sit rette Felt, snart saa stor, at han maatte skaffe sig et større Lokale, og han høstede store Rigdomme. Med sit Theaterpersonale besøgte han flere Gange de franske Provinser, England og Tyskland og gjorde overalt stormende Lykke. 1866 nedlagde han Ledelsen af Theatret; senere besøgte han bl. a. Amerika, hvor han dirigerede Koncerter under Udstillingen i Filadelfia. — Offenbach brød paa Operettens Omraade en ny Bane og skabte en hel Genre, som er bleven høist forskjellig bedømt baade fra musikalsk Standpunkt og i andre Henseender. Til Texter af Forfattere som Halevy, Meilhac o. fl. skrev han en eiendommelig livlig, pikant og burlesk Musik, hvis originale Rythmer ligefrem virkede elektriserende. Hans hele Stil er saa specifik hans egen, at „Offenbachiade“ er bleven en almindelig Betegnelse for Genren. Hans Texters ofte temmelig betænkelige Indhold har bidraget det meste til at vække Forargelse, og det kan ikke negtes, at baade hans Librettoforfattere og han selv af og til har gjort sig skyldige i ikke ganske smaa Ekvivociteter; men upartisk set maa det indrømmes, at den offenbachske Genre har sin store Betydning for det moderne Samfund, og at Offenbach selv ialfald var en uomtvistelig stor Begavelse. Blandt hans meget talrige Arbeider skal her nævnes Operetterne „De to Blinde“, „Tromb-Alcazar“, „Giftermaal ved Lygteskin“, „Fortunios Sang“, „Sukkenes Bro“, „Lieschen og Fritzchen“, „Prins Pipi og Frøken Titi“, „Prinsessen af Trapezunt“ og især de mest berømte: „Orfeus i Underverdenen“, „Den skjønne Helena“, „Røverne“, „Storhertuginden af Gerolstein“, „Blaaskjæg“ og „Pariserliv“. Hans sidste Arbeide i hans gamle Genre var „Den skjønne Lurette“, som hører til hans mest tiltalende Sager. I sit allersidste Værk, „Hoffmanns Eventyr“, som han efterlod delvis ufuldendt, forsøgte han sig med afgjort Held i en ifølge den sædvanlige Betragtning høiere liggende Kunstsfære, den specifike Opéra comique. Offenbachs mest berømte Operetter spilles endnu stadig omtrent i alle europæiske Lande.

Offensiv, angrebsmæssig, angrebsvis.

Offer, af lat. offerre, fremhæve, tilbyde, en Gave, der bringes Guddommen som Erkjendtlighedsbevis eller som Sonemiddel for en begaaet Brøde. Baade i den jødiske og i de forskjellige hedenske Religioner spillede Ofre en stor Rolle, derimod er de afskaffede hos de Kristne. — I den norske og danske Kirke betegnes nu ved Offer de Pengegaver, som, især paa de store Høitidsdage, bringes Presten paa Alteret.

Offertorium kaldes det første Hovedafsnit af den katholske Messe (s. d.).

Officer (fr. officier), Benævnelse paa det militære Overbefal, fra Sekondløitnant opover, i Modsætning til Underofficerer eller Underbefal. I den norske Armé har man nedenfra opad følgende Officérscharger: Sekondløitnant, Premierløitnant, Kaptein (i Kavaleriet Ritmester), Major, Oberstløitnant, Oberst, Generalmajor, Generalløitnant og General. I Marinen har man Sekond- og Premierløitnant, Kaptein, Kommandørkaptein, Kommandør, Kontreadmiral, Viceadmiral og Admiral.

Officiel, paa Embeds Vegne, autoritetsmæssig, offentlig; officiøs, som skriver sig middelbart fra en Autoritet uden at staa direkte for dennes Regning (halvofficiel).

Officin, lat., Fabrik, Værksted, især Bogtrykker- og lithografisk Værksted.

Officinelt kaldes ethvert i den gjeldende Farmakopé optaget Lægemiddel.

Officium, lat, Pligt, Embedspligt, Embede, ogsaa Gudstjeneste.

Ofir, i det Gamle Testamente Benævnelsen paa et Land, hvorfra Jøderne, især paa Salomos Tid, hentede Guld. Hvor dette Land laa, er ubekjendt, sandsynligvis har det været enten i Afrika eller Indien, maaske Den Ceylon. (1 Kong. 9, 28; 10, 11; 22, 49; Es. 13, 12.)

Ofoten, 1) Fjord i Salten, Nordlands Amt, gaar ind mellem Fastlandet og Tjeldø ret i Øst og deler sig inderst i flere Arme. Længden er 78 km. (7 n. Mil). Her er Norge smalest, idet der fra Ofotens Bund til Rigsgrændsen kun er 11 km. (1 n. Mil). 2) Prestegjeld ved Fjorden af samme Navn, bestaar af Sognene Evindnæs og Ankenæs.

Oftalmi (af gr. oftalmos, Øie), Øiensygdom. — **Oftalmolog**, Øienlæge. — **Oftalmologi**, Læren om Øiensygdomme. — **Oftalmoskop**, Øienspeil.

Ofterdingen, Heinrich von, tysk Digter i Middelalderen, omtales i Digtet om Sangerkampen paa Wartburg, hvor han skal have optraadt med et Digt til Hertug Leopold af Østerriges Ære og som Walther von der Vogelweides Modstander. Han er i det hele en eventyrmæssig Skikkelse, hvis virkelige Existens ikke er bevist; Simrock antager ham for en Schwaber og Forfatter af anden Del af Digtet om Wartburgerkampen. Novalis har gjort ham til Helt i en (ufuldendt) Roman.

Og, i det Gamle Testamente en Konge af Basan, som blev overvunden af Moses, hvorefter hans Land tilfaldt Manasse Stamme (4 Mos. 21, 33; 5 Mos. 3, 11).

Oggione (udt. Oddjaane), Marco d', ogsaa kaldet **Uggione** eller **Da Uglone**, italiensk Maler, d. 1530, var Elev af Leonardo da Vinci og arbeidede i dennes Stil. Han har dels al fresco, dels som Staffelibilleder malet mange Scener af den hellige Historie; af Vigtighed er især hans to frie Kopier efter Leonardos berømte Nadverd, hvilke faar forøget Værd for Nutiden derved, at Originalen er omtrent ganske ødelagt.

Oginski, Navn paa en bekjendt litauisk Magnatfamilie. — **Mikael Kasimir Oginski**, Storhetman af Litauen, f. 1731, d. 1799, havde stort Talent for Musik og Malerkunst og samlede paa sit Slot mange Kunstnere og andre begavede Personer. 1771 kjæmpede han i Spidsen for de litauiske Konføderationer mod de russiske Hære, som trængte ind i Polen; efter at være slagen af Suvarov maatte han flygte, og hans Godser sekvestreredes. 1776 fik han Amnesti, vendte tilbage og lod bygge den 48 km. lange **Oginski-Kanal**, som forener Pripec og Njemen og derved sætter det Sorte Hav og Østersjøen i Forbindelse med hinanden. Paa Rigsdagen 1791 forsvarede han Konstitutionen af 3die Mai, uagtet han selv derved gik glip af sin Hetmanværdighed. — Hans Broderson **Mikael Kleofas Oginski**, f. 1765, d. 1831, blev 1793 Statmester, sluttede sig 1794 som Chef for et paa hans Bekostning udrustet Jægerregiment til Kosciuszkos Opstand og udmærkede sig i høi Grad, men maatte efter den ulykkelige Udgang paa Kampen søge Redning i Flugt. Efter at have fungeret som de polske Patrioters Agent i Paris og Konstantinopel og forgjeves opbudt alt for Polens Frelse søgte og fik han 1802 Tilladelse til at vende tilbage til sit Gods i Nærheden af Vilna. Efter Freden i Tilsit gik han til Frankrige og Italien, til hvilket sidste Land han, efter at have været russisk Senator og Geheimeraad 1810—15, vendte tilbage, og hvor han opholdt sig til sin Død. — Han komponerede en Række berømte Polonæser m. m. og udgav bl. a. Mémoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788—1815, som indeholder interessante Oplysninger vedrørende Tiden fra 1794 til 1798.

Oglio (udt. Oljo), Biflod til Po, udspringer paa Monte-Gavio og udmunder ved Scorzarolo; dens Længde er 218 km. Indtil 1859 dannede den Grændsen mellem Østerriges og Sardiniens Besiddelser.

Ogyges, efter de græske Sagn en Bandbæmon, skal have hersket som Konge i Attika og Bootien. Under hans Regjeringstid skal en stor Vandflod, den **ogygeske Flod**, have herjet i begge disse Lande og udryddet Befolkningen.

Ohio (udt. Oheio), 1) Biflod til Mississippi, dannes i Nærheden af Pittsburg ved Forening af to andre Floder, Alleghany og Monongahela, danner derefter Grændsen mellem Staterne Ohio, Indiana og Illinois paa den ene Side og Westvirginien og Kentucky paa den anden og gaar forbi Byerne Cincinnati og Louisville. Dens Længde er i det hele 2190 km. Den er meget vandrig og farbar for større Fartøier lige op til Pittsburg, hvorfor den er en særdeles vigtig Færdselsvei. 2) En af de Forenede Stater i Nordamerika, begrændses i Nord af Eriesjøen og Michigan, i Øst af Pennsylvanien og Westvirginien, i Syd af Floden Ohio og i Vest af Indiana, er 103,502 km.² stort og har ca. 3,200,000 Indb. Landet er kun i Øst noget bakket; i Nordvest er det fladt og tildels sumpigt, og i Vest bestaar det af Prærier og tætte Skove. Jordbunden er næsten overalt meget frugtbar. Hovedproduktet er Hvede, hvorhos der ogsaa avles betydelig Mais, Tobak, Frugt og Vin. Kvægavlen er af stor Betydning. Bergverksdriften leverer Stenkul og Salt, Industrien navnlig Jernvarer, Uld- og Bomuldstøier, Papir, Læder, Krudt, Silke o. s. v. Handelen er meget livlig, især med Landmandsprodukter. Af Indbyggerne er et stort Antal indvandrede fra Europa, deriblandt ikke faa fra de skandinaviske Lande. — Ohio hørte tidligere til Virginien, udgjorde derpaa en Del af Nordvestterritoriet og blev 1802 en selvstændig Stat i Unionen. — Hovedstad er **Columbus** (s. d.).

Ohlau, By i den preussiske Provins Schlesien, ved Fl. Oder, med 8,000 Indb. og betydelig Tobaksavl samt Tobaksfabriker.

Ohm, Georg Simon, tysk Fysiker, f. 1787, d. 1854 som Professor i Fysik ved Münchens Universitet, har især erhvervet sig Fortjeneste ved sine Studier paa Elektricitetens Felt, hvor hans Navn særlig er knyttet til den efter ham saakaldte „Ohmske Lov", der udtrykker den elektriske Strøms

Styrke i Forhold til den „elektromotoriske" Kraft og Ledningsmodstanden.

Oise (udt. Oas), Flod i Frankrige, udspringer paa Ardennerne, gjennemstrømmer Departementerne Aisne og Oise og falder efter et Løb paa 302 km. i Seinen ved Conflans Ste.-Honorine, 22 km. nedenfor Paris. Den er seilbar paa en Strækning af 138 km.

Oise, Departement i Frankrige, omgivet af Departementerne Somme, Aisne, Seine-Oise, Seine-Marne, Eure og Seine-Inférieure, 5,855 km.² stort, med 402,000 Indb., er bakket og har en frugtbar Jordbund. Agerbrug, Kvægavl, Havedyrkning og Industri er Hovednæringsveiene; Handelen er af stort Omfang og lettes ved de seilbare Floder Oise og Aisne. — Hovedstad Beauvais.

Okcidenten, Vest, den Himmelegn, hvor Solen synes at gaa ned; Vesterlandene, de europæiske Lande, i Modsætning til Orienten (s. d.).

Okeanos (lat. Oceanus), i de homeriske Digte Oceanet, den store Strøm, som omgiver den beboede Jord; ogsaa personificeret som Havgud.

Oken, Lorenz, egentl. Ockenfuss, berømt tysk Naturforsker og Naturfilosof, f. 1779, d. 1851, blev 1807 Professor i Medicin i Jena og samlede der overordentlig mange Tilhørere ved sine Forelæsninger. 1816 begyndte han at udgive et Blad „Isis" af encyklopædisk, men væsentlig naturvidenskabeligt Indhold. Paa Grund af den i Weimar herskende udvidede Pressefrihed sendtes der fra alle Kanter af Tyskland Besværinger og Klager saavelsom frisindede Artikler i alle Retninger til dette Blad, som derved vandt meget i Interesse. Den Beredvillighed, hvormed Oken optog alt saadant, naar det blot havde almindelig Interesse, vakte dog tilslut et saadant Misnøie fra Autoriteternes Side, at han blev stillet ham Valget mellem at opgive sit Professorat eller „Isis". Han valgte det første og levede nu som Privatmand, beskjeftiget med literær og naturvidenskabelig Virksomhed, indtil han 1828 kaldtes til det nyoprettede Universitet i München. Herfra flyttede han 1832 som Professor til Zürich, hvor han virkede til sin Død. Oken er en af Hovedrepræsentanterne for den spekulative Naturfilosofi, der væsentlig slutter sig til Schellings ældre System; ved Siden af Goethe og Lamarck indtager han en fremragende Plads som Forløber for den darwinske Evolutionslære. Af hans Skrifter kan især nævnes „Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände" (13 Bd., 1833—41) og „Lehrbuch der Naturphilosophie" (1808—11).

Okhlokrati, gr., Masseherredømme, Pøbelregimente, en Udartning af Demokratiet, hvor Massens Herredømme gjør sig gjeldende paa den raaeste Maade uden at være organiseret i lovlige Former.

Okhotsk, tidligere en særskilt Provins i Sibirien, nu en Del af det østsibiriske Kystgebet. — Hovedstaden Okhotsk, ved Mundingen af Okhota, er en ussel liden Flekke med 2—300 Indb. og en Kosakskole. Tidligere var den af meget større Betydning. — Okhotske Hav, ogsaa kaldt det tungusiske eller lamutiske Hav, en betydelig Bugt af det Stille Hav paa Asiens Nordostkyst, mellem Kamtsjatka, Sibirien og Amurlandet, besøges hvert Aar af nordamerikanske Hvalfangere, som her ofte gjør særdeles rigelig Fangst. Karakteristisk for det okhotske Hav er de her herskende Monsuner (s. d.).

Okhrida, By i det tyrkiske Vilajet Monastir i Albanien, med 10—12,000 Indb., adskillig Industri og betydelig Handel.

Okkasionalisme, en metafysisk-psykologisk Theori (især udviklet af Cartesianeren Geulinx), ifølge hvilken Sjel og Legeme, som absolut uensartede ikke umiddelbart kan indvirke paa hinanden, men kun afgive Anledninger eller Leilighedsaarsager (causae occasionalis) til Virkninger, som frembringes af den guddommelige Almagt.

Okker, Navn paa forskjellige i Naturen hyppig forekommende mineralske Stoffer, der mest er jordagtige og er opstaaede som Sønderdelingprodukter og Forvitringsprodukter af metalholdige Stenarter. Farven er oftest gulagtig eller rødlig. De sædvanligst forekommende Arter er de forskjellige Jernokker, som indeholder forskjellige Jernforbindelser og bruges til gule, røde eller brune Malerfarver.

Okkupation, Indtagelse og Besættelse med Tropper.

Oktaëder, i Stereometrien Benævnelse paa et Legeme, der begrændses af 8 Triangler. Det har 6 Hjørner og 12 Kanter.

Oktant, Ottendedelen af en Cirkel. Det regulære Oktant begrændses af lutter ligesidede Trekanter. Det fremkommer, naar man afstumper Terningens Hjørner. — Oktant kaldes ogsaa et Instrument til Vinkelmaaling (se Sextant.)

Oktav, i Musiken det 8de diatoniske Trin fra en hvilkensomhelst Tone, har samme Klang som denne og danner en Gjentagelse af Grundtonen, høiere eller dybere. Da Rummet mellem en Tone og dens Oktav indeholder alle Musikens væsentlig forskjellige Toner, bliver vort hele Tonesystem inddelt i Oktaver, af hvilke den dybeste kaldes under-kontra Oktav, hvorefter følger kontra Oktav, store og lille Oktav, énstregne, to-tre-fire-femstregne Oktav. — Oktava er ogsaa Navnet paa et Orgelregister, som staar 1 eller 2 Oktaver høiere end Principalregistret. — Octava alta (8va eller all'ottava) over Noder betyder, at disse skal spilles en Oktav høiere. — Octava bassa, at de skal spilles en Oktav dybere end Noteringen. — Oktav kaldes ogsaa et Bogformat, i hvilket der af hvert Ark Papir dannes 8 Blade (16 Sider); det er det nu mest anvendte Format for almindelige Bøger. — Oktave kaldes i den romersk-katholske Kirke saadanne Fester, som varer i 8 Dage; ogsaa den 8de af disse Festdage.

Oktet, Musikstykke for 8 selvstændige Vokal- eller Instrumentalstemmer.

Oktober, af lat. octo, 8, i den nyere Kalender den 10de Maaned i Aaret, var hos Romerne oprindelig den 8de. Den har 31 Dage.

Oktroi, fr., Bevilgning. I norsk Statsret er det fornemmelig blevet brugt om Bevilgninger, hvorved et større privat Interessentskab har faaet Eneret til at drive et vist Slags Handel eller Bankvirksomhed. Bankoktroien af 14de Juni 1816 var saaledes en Lov, som tilbød at give Bankprivilegier til et da paatænkt frivilligt Bankselskab, som ei kom istand. Oktroi er i Frankrige Benævnelsen paa Love, som tillægger en Bykommune Ret til at oppebære Afgifter af visse Varer, f. Ex. Vin, Kjød osv., der indføres til Byen.

Selve disse Afgifter kaldes da ogsaa Oktroi. — Oktroiere, bevilge. En oktroieret Forfatning er en Grundlov, som en Monark af egen Drift og Magtfuldkommenhed har givet sit Land.

Okular, Okularglas, af lat. oculus, Øie, kaldes det Glas i en Kikkert eller et Mikroskop, som vender mod Jagttagerens Øie.

Okulering, en Forædlingsmaade af dyrkede Træer, hvorved man, istedenfor som ved Podning at bringe en hel Kvist af den ædlere Træsort til at vore fast i den mindre ædle Stamme, kun indpoder en Knop (et Øie, deraf Navnet). Okuleringen foregaar sædvanlig saaledes, at man forsigtig løsner den omkring Øiet siddende Bark og Bast fra Stammen i Form af en liden Trekant; derefter gjør man i Barken paa den Stamme, der skal forædles, et Tformet Indsnit, netop saa stort, at det trekantede Barkstykke kan bringes ind under Stammens Bark, naar Fligene paa begge Sider af Længdesnittet forsigtig bøies ud. Det øvre Tversnit maa støde nøie sammen med Trekantens øvre Side. Derefter omvikles det hele ikke altfor stærkt med Bast eller lign., saaledes at Øiet bliver frit. Okulering kan enten foregaa om Vaaren, førend Safterne er begyndt at stige op i Stammen (Okulering med drivende Øie), eller efter Midsommer (Okulering med hvilende Øie); i første Tilfælde borttages alle den forædlede Stammes egne Øine, og der vil da fra det indokulerede Øie samme Aar udgaa et nyt Skud; i sidste Tilfælde skjæres intet bort, og det ædle Skud kommer først frem til næste Vaar.

Olafsson, Eggert, islandsk Videnskabsmand, f. 1726, d. 1768, foretog 1752—57 sammen med Bjarne Paulssøn en videnskabelig Reise gjennem Island for at udforske Landets fysiske og økonomiske Tilstand. Deres Reisebeskrivelse (2 Bd., 1772) er et værdifuldt Verk.

Olafsson, Stefan, islandsk Digter, f. 1620, d. 1688 som Prest i Vallanæs, oversatte Vøluspá og en Del af Snorres Edda paa Latin og skrev en Række Digte, som 1823 udgaves samlede af det islandske literære Selskab. Han oversatte ogsaa Kingos Morgen- og Aftensalmer til Islandsk.

Olai, Ericus, svensk Historieskriver, d. 1486 som Dekan i Upsala, skrev en „Chronica regni Gothorum" (udg. af Messenius 1615), som er det første udførligere Arbeide paa Prosa over den svenske Historie.

Olav, Navn paa fem norske Konger. — Olav Tryggvessøn var Sønnesønsøn af Harald Haarfagre og Søn af Tryggve, Konge i Viken, der blev dræbt af en af Erik Blodøxes Sønner. Da ogsaa den Dræbtes Enke og den unge Olav efterstræbtes af Eriksønnerne, maatte de flygte og tog gjennem Sverige Veien til Rusland, hvor Olav blev opdragen. Om hans Oplevelser fortælles en Række Sagn, som vel ikke er meget at lide paa; bl. a. skal han være bleven solgt som Slave og senere allerede i en ung Alder have udmærket sig som en af de tapreste og dristigste Vikinger. Endnu ung kom han til England, hvor han lod sig døbe og ægtede en fornem Kvinde ved Navn Gyda. J Spidsen for en mægtig Vikingflaade herjede han i flere Aar Englands østlige Kyster, indtil han sluttede Fred med Kong Ethelred og derpaa 995 drog over til Norge, hvor Haakon Jarl i de sidste Aar havde hersket og gjort sig forhadt ved sin Usædelighed og Grusomhed. Trøndelagen var netop i fuldt Oprør, og da Haakon var bleven dræbt af sin Træl, anerkjendtes Olav som Norges Konge. Det første, han nu foretog sig, var at gjenoptage det af Haakon den gode forgjeves forsøgte Verk at omvende Nordmændene til Kristendommen. De Midler, han anvendte for at fremme dette store Verk, var vistnok ikke sjelden dadelværdige, da han hverken forsmaaede List, Grusomhed eller Vold af enhver Slags for at undertrykke Hedenskabet; men dette lykkedes ham dog, forsaavidt som han fik bevæget de mest ansete Mænd over hele Landet til at lade sig døbe. Det er en Selvfølge, at der i Begyndelsen ikke kunde være Tale om nogen synderlig Opfattelse af Kristendommens Lære og dens Sandheder, og at den i en saadan Fart indførte Kristendom væsentlig forblev et ydre Skin; men alligevel kan det ikke bestrides, at Olav gjorde sig høilig fortjent af Landet ved at bryde Veien for Kristendommen. Han grundede Nidaros og førte der et for den Tid stort og prægtigt Hof; Religionsforandringen gav ham Midler ihænde til at udvide Kongemagten, paa samme Tid som den hjalp ham til at oprette og bevare roligere og mere lovmæssige Tilstande inden Riget. Efter med Held at have arbeidet for Kristendommens Udbredelse til de daværende norske Lydriger Færøerne og Orkenøerne samt til Island og Grønland gjorde Olav Aar 1000 et Krigstog til Venden for at tage i Besiddelse en Del Eiendomme, som han havde faaet med sin anden Hustru Thyra, en Søster af Svend Tveskjæg. Paa Tilbageveien blev han ved Svoldr, nær det nuværende Greifswalde, angreben af den danske Konge Sven, den svenske Konge Olof Skøtkonung og den fra Norge fordrevne Jarl Erik Haakonssøn, som havde forenet sig mod ham. J det blodige Sjøslag (9de Septbr. 1000) blev han efter et tappert Forsvar overvundet og søgte selv Døden ved at springe overbord, 32 Aar gammel. — Olav Haraldssøn, den hellige, Søn af Harald Grænske, Konge i Vestfold, der var Sønnesønssøn af Harald Haarfagre, blev født efter Faderens Død og kom, da Moderen Aasta giftede sig med Kong Sigurd Syr paa Ringerike, i dennes Hus. Han var i sin tidligste Ungdom stærk, stolt og trodsig og tragtede efter at komme ud paa Krigstog; 12 Aar gammel drog han med de af Stedfaderen for ham udrustede Skibe i Viking til Østersjøen, England og Frankrige, hvor han paa vikingevis røvede og plyndrede. J Rouen lod han sig døbe, og han blev nu saa greben af Kristendommen, saaledes som den paa hans Tid opfattedes, at han længtes efter at virke for dens Udbredelse. 1015 kom han tilbage til Norge, hvorhen Rygtet om hans Krigsbedrifter allerede var naaet. Norge var paa den Tid delt mellem Jarlerne Erik og Svein; den første var netop fraværende paa et Krigstog i England. Olav var heldig nok til at fange hans unge Søn Haakon i et Sjøslag og fik ham til at afsværge alle sine Rettigheder, hvorefter Olav toges til Konge paa Oplandene. Efter at have overvundet Svein Jarl i Slaget ved Nesje anerkjendtes han som Konge over hele Norge og gav sig nu med Iver til at fortsætte Olav Tryggvessøns Omvendelsesverk, idet han betjente sig af de samme Midler, som denne hans Forgjænger

havde brugt. Den nye Lære havde imidlertid allerede faaet Tid til at fæste sig noget, hvilket hjalp Kongen meget i hans Bestræbelser, saa han ved sin Død virkelig kunde siges at efterlade sig Norge som et kristent Land. Til hans Ros bør det ogsaa siges, at han bestræbte sig for ved at ansætte Lærere og Prester og bygge Kirker at sørge for, at Kristendommen efter hans Tid ikke skulde gaa tilbage. Samtidig hermed fuldendte han ogsaa Harald haarfagres Verk at samle hele Norge til ét Rige; efter Haralds Død var det nemlig atter blevet opløst i flere Smaakongedømmer. Disse underlagde Olav sig med Magt, ligesom han ogsaa styrkede Kongedømmet ved paa alle Maader at svække og undertrykke de mægtige Slægter i Landet. Udadtil befriede han sig for det Overherredømme, som Sverige og Danmark havde faaet over Norge efter Slaget ved Svoldr; Olof Skøtkonung var i Sverige bleven saa forhadt, at han maatte vige for sin Søn Anund Jakob, som blev Olavs Ven og Svoger; i Danmark herskede Knut den store, som var altfor optagen af sine Erobringsplaner mod England til at anvende synderlig Kraft paa at modvirke Olavs stigende Magt. Men efterhaanden gav Olav selv uden sit Vidende Knut Midler i Hænde til at bemægtige sig Norge. Hans Haardhed og strenge Opretholdelse af Lovene vakte megen Uvillie mod ham, og mange af de mest ansete og mægtige blandt de misfornøiede tyede til Kong Knut. Denne begyndte nu systematisk at underkjøbe de mægtigste norske Høvdinger ved Gaver og Løfter, og der kom et udbredt Komplot istand mod Olav. Forsent indsaa denne Faren og søgte nu i Forbund med den svenske Konge at afværge den ved et Anfald paa Danmark; da han med Levningerne af sin Krigsstyrke vendte tilbage, var allerede Oprøret ifærd med at bryde ud. Uden Flaade og uden at have nogen, han ubetinget kunde stole paa, maatte Kongen endelig fra Søndmøre drage over Fjeldene til Sverige og derfra til sin Svoger Storfyrst Jaroslav i Gardarike. Ikke saa snart havde han forladt Norge, før hele Landet hyldede Knut. I Længden kunde dog den virkelystne og kraftige Olav ikke holde ud at se sit Rige i Fremmedes Besiddelse; han samlede til sig flere Nordmænd, som var blevne ham tro, og fik Forstærkning i Sverige, saa at han havde en Hær paa 3,000 Mand, da han Sommeren 1030 over Jemtland drog ned gjennem Værdalen. De mægtigste Høvdinger samlede mod ham en fire Gange saa stor Hær, og den 29de Juli kom det til Slag ved Stiklestad. Modpartiets Førere var Thore Hund, Haarek af Thjotta og Kalv Arnesøn. I Slaget faldt Kongen, og hans Hær blev adspredt. Ikke længe efter begyndte man at tale om mærkelige Jertegn, som skulde have fundet Sted ved hans Lig, og den Opfatning blev nu snart gjeldende, at han var bleven Martyr for den kristne Tro, en Opfatning, som styrkedes ved det stedse stigende Misnøie med Knuts Herredømme. Olavs Lig blev senere bisat i Nidaros Domkirke i et pragtfuldt Skrin, som ligetil Reformationen gjaldt for den fornemste Helligdom i Norden; han betragtedes som Norges Skytshelgen, og hans Navn har endnu en god Klang blandt de troende Katholiker. — Olav Kyrre (den fredelige), Søn af Harald haardraade, f. ca. 1050, deltog som ganske ung i Faderens Tog til England; efterat Harald var falden ved Stanford Bro 1066, vendte Olav hjem og blev Konge sammen med sin ældre Broder Magnus, som imidlertid allerede døde efter 3 Aars Forløb. Olav var en af de faa norske Konger i Middelalderen, hvis Virksomhed udelukkende var af fredelig Art; men netop dette bidrog til, at han har faaet et smukt Eftermæle i Historien. Hans Regjering var mild og human, og han bestræbte sig redelig for at fremme Kultur og Kristendom. Ogsaa den materielle Kultur fremmedes under denne Konge, idet han ophjalp Handel og andre Næringsveie og anlagde Bergen, som snart blev en stor Handelsstad. Paa hans Tid fandt flere gjennemgribende Forandringer Sted i Folkets Klædedragt og Boliger, idet begge Dele fik mere Lighed med andre europæiske Folks. Denne almindelig elskede Konge døde 22de Septbr. 1093. — Olav Magnussøn, Sønnesøn af foregaaende, blev ved sin Fader Magnus Barfods Død Konge i en Alder af 3 Aar sammen med sine ældre Brødre Eystein og Sigurd. Han døde allerede 1115 kun 15 Aar gammel. — Olav Haakonssøn, Søn af Haakon den sjette og Dronning Margrete af Danmark, fødtes i Oslo 1371. 1376 valgtes han til dansk Konge efter sin Morfader Valdemar Atterdag, og da Faderen døde 1380, arvede han ogsaa den norske Krone, hvorved den Forening mellem Norge og Danmark kom istand, som varede lige til 1814. Margrete førte Regjeringen i Sønnens Navn; han døde allerede 1387. 1402 fremstod der i Tyskland en Bedrager, som udgav sig for Olav; han blev af den tyske Ordens Stormester udleveret til Margrete og levende brændt. f. A.

Olav, en Søn af Harald haarfagre, fik ved Rigets Deling tilligemed sine Brødre Bjørn og Sigtryg Viken, Raumarike og Thelemarken. Da Bjørn var bleven dræbt af Erik Blodøxe, overtog Olav Bestyrelsen af Vestfold, som Bjørn havde havt, ligesom han tog Bjørns Søn Gudrød til Opfostring. Da Vikværingerne hørte, at Erik Blodøxe var hyldet til Overkonge i Hordaland, udnævnte de Olav til sin Overkonge. Men Erik overraskede ham i Tunsberg Vaaren 934, og efter en kort Kamp paa den nuværende Møllebakken faldt Olav, hvorimod det lykkedes hans Søn Tryggve at undkomme.

Olav af Stein, Stallare hos de norske Konger Magnus Lagabøter og Erik Prestehader, blev af den sidste sendt til Island 1287 for at mægle i den der opstaaede Kirkestrid, hvilket Hverv han udførte med megen Dygtighed, saa at det lykkedes ham at faa et Forlig istand paa Althinget, trods mange Forsøg, som gjordes paa at forpurre Forliget. Ogsaa ved andre Leiligheder, saaledes ved Forliget mellem Kongerne af Danmark og Sverige, viste Olav sig som en dygtig og begavet Diplomat. Han døde 1299.

Olav paa Geirstad, ogsaa kaldet Geirstad-Alv, Søn af Gudrød Veidekonge (s. d.), blev efter Faderens Død Konge over Vestfold. Han synes at have nydt stor Anseelse blandt sine Samtidige, uagtet hans Rige var temmelig lidet og han heller ikke udførte saa glimrende Bedrifter eller var en saa kraftig Regent som hans Broder Halfdan svarte.

Olav hvite, norsk Sjøkonge, drog 852 til Irland og underkastede sig Dublin, hvor han oprettede et norsk Kongerige, som varede i henimod 350 Aar. Under sin Regjering gjorde han flere Tog til England og Skotland, dels som det synes i Fællesskab med andre nordiske Vikinger. Han faldt omkring 872 i et Slag i Norge.

Olav Paa, berømt islandsk Stormand i Slutningen af det 10de Aarh., var Søn af den mægtige Høskuld Dalakollssøn ved Breidefjord og en irsk Kongedatter. Han besøgte i en ung Alder Norge og kom i stor Yndest hos Harald Graafeld. Efter sin Hjemkomst giftede han sig med en Datter af Egil Skallagrimssøn og bosatte sig paa Hjardarholt. Olav var en fredsæl og forstandig Mand, som bidrog meget til at stifte Fred mellem de stridbare Høvdingeætter og nød derfor stor Anseelse blandt sine Samtidige.

Olavs Bad, se St. Olavs Bad.

Olavsordenen, den eneste norske Ridderorden, stiftet 1847 af Oscar den første.

Olav Thordssøn, kaldet Olav Hvitaskald, islandsk Lærd og Digter, var Brodersøn af Snorre Sturlassøn, i hvis Hus han indviedes i den Tids Videnskabelighed. 1237 gik han til Norge, senere til Danmark, stod 1240 paa Haakon Haakonssøns Side i Slaget ved Oslo og var derpaa 1252—56 Lovsigemand paa Island; han døde 1259. Foruden flere Digte, som man nu kun har Brudstykker tilbage af, har han forfattet „Målskrudsfrædi", en grammatikalsk Afhandling, der som Tillæg er føiet til Snorres Edda.

Olav Ugæva, en af de mange Tronprætendenter, som opholdt sig i Norge under de borgerlige Uroligheder, var en Dattersøn af Øystein Magnussøn. Han samlede en Flok om sig 1165 og overrumplede engang Erling Skakke, der med Nød og neppe reddede sig ved Flugt. Kort efter blev han slagen af Erling og hans Tilhængere adsplittede, hvorpaa han maatte flygte til Danmark. Her døde han Vaaren 1169, og blev en Stund af Danskerne anset for en Helgen.

Olbers, Heinrich Wilhelm Matthias, berømt tysk Astronom, f. 1758, d. 1840, studerede Medicin og nedsatte sig derpaa som praktiserende Læge i Bremen, hvor han opholdt sig til sin Død. Allerede tidlig havde han med Forkjærlighed dyrket Astronomien, som lidt efter lidt blev hans Hovedbeskjeftigelse; særlig studerede han Kometerne. Bl. a. udfandt han den endnu brugelige Methode til at beregne en Kometbane af 3 Observationer; endvidere leverede han den indtil hans Tid fuldstændige Fortegnelse over beregnede Kometbaner og opdagede 1780, 1796, 1798 og 1815 nye Kometer, af hvilke den sidste, som er beregnet at komme igjen i 1887, af Bessel blev opkaldt efter ham. 1802 opdagede han en af de første Planetoider, Pallas, og 1807 en ny, Vesta. Foruden alt dette anstillede han ogsaa Undersøgelser angaaende Meteorstenenes Oprindelse og Stjernestudbene.

Oldbury, (udt. Oldbørri), By i det engelske Grevskab Worchester, med 16,000 Indb. og betydelige Jern- og Staalfabriker.

Olden, Fællesnavn for Egens og Bøgens Frugter; se Agern.

Oldenbarneveldt (udt. felt), Jan van, berømt nederlandsk Statsmand, f. 1547, d. 1619, blev 1586 Landsyndikus i Provinsen Holland, i hvilken Stilling han med Held modarbeidede den engelske Greve Leicester, der f. A. var kommen til Holland som Generalkaptein og stræbte efter Herredømmet der. Det var ogsaa paa hans Raad, at Provinserne Holland og Zeeland tog den unge Prins Moritz af Oranien til Statholder. Senere øvede Oldenbarneveldt i en Række af Aar stor Indflydelse i Statsraadet og bidrog meget til Udviklingen af den nederlandske Republiks Forbundsforfatning. Ved sin Modstand mod Moritz's Bestræbelser for at udvide Statholderens Magt blev han hans Fiende, ligesom ogsaa ved at modsætte sig hans Krigsplaner og bevirke Afslutningen af Vaabenstilstanden med Spanien 1609. Den religiøse Strid mellem Arminianerne og Gomaristerne gav endelig Statholderen Anledning til at fjerne den forhadte Modstander, idet nemlig Provinserne Holland og Utrecht havde skaffet sig egne Militser for at forsvare de forfulgte Arminianere. Da Moritz fandt dette at være et Indgreb i sine Rettigheder, lod han Oldenbarneveldt arrestere 1618 og af en partisk Domstol dømme til Døden. Da han vægrede sig ved at bede om Naade, blev han halshugget. Hans to Sønner, Vilhelm og René, blev samtidig afsatte fra sine Embeder; 1623 deltog de i en mislykket Sammensværgelse mod Statholderen, og René blev halshugget, medens Vilhelm reddede sig ved Flugt.

Oldenborre (Melolontha), Insekt af de Helvingedækkedes Orden, gjør baade som Larve og som fuldtudviklet Insekt stor Skade paa Træer og Planter.

Oldenburg, tysk Storhertugdømme, grændser i Nord til Nordsjøen og omsluttes iøvrigt for Størstedelen af den preussiske Provins Hannover; desuden hører til Storhertugdømmet ogsaa Fyrstendømmerne Lybek og Birkenfeld, som er adskilte fra selve Hovedlandet; sidstnævnte Fyrstendømme ligger i den sydlige Del af den preussiske Rhinprovins. Det egentlige Oldenburg hører til den tyske Lavslette og bestaar langs Kysten af frugtbart Marskland med Myr; længere mod Syd findes der sandige „Geest", hvor der er flere større Heder og Myrer. Klimatet er forholdsvis mildt, i Marskegnene mindre sundt. Foruden Weser (s. d.) findes flere mindre Floder. Skov mangler for Størstedelen; derimod er rigeligt Brændsel forhaanden i de udstrakte Torvmyrer. Befolkningen er i Marskegnene af frisisk, i Geestegnene af sachsisk Oprindelse; de fleste af dem bekjender sig til den evangeliske Religion. Hovednæringsveien er Agerbrug; desuden drives ogsaa Kvægavl og Skibsfart, i Birkenfeld tillige Bergverksdrift. Forfatningen er af 1852; Landdagen bestaar af et Kammer paa 32 Medlemmer, som vælges ved indirekte Valg; almindelig Stemmeret er gjeldende. Efter Militærkonventionen med Preussen stiller Oldenburg til den tyske Rigsarmé 1 Infanteriregiment, 1 Dragonregiment og 2 Batterier Artilleri. Tronfølgen er arvelig for Hertug Peter Friedrich Ludvigs mandlige Efterkommere. Hertugen fører besynderlig nok Titelen „Arving til Norge". Flaget er blaat med et rødt Kors. — Oldenburg hørte i Middelalderen til Sachsen. Den første historisk bekjendte Indehaver af det nuværende Storhertugdømme var Grev

Egilmar, som nævnes 1108; hans Efterkommere hørte til Henrik Løves Vasaller. I Begyndelsen af det 15de Aarh. regjerede Greve Dietrich den lykkelige, af hvis 3 Sønner den ene, Kristiern, blev dansk Konge (Kristian den første) og Stamfader til den oldenburgske Kongeæt i dette Land. Den yngste af Brødrene, Gerhard den stridbare, fik Oldenburg. 1667 uddøde hans Æt med Anton Günther, og Oldenburg kom nu til Danmark, men bortbyttedes af denne Magt 1773 mod den gottorpske Del af Holsten. Friedrich August (f. 1711, d. 1785) blev nu Hertug af Oldenburg; hans Søn og Efterfølger Peter blev 1814 Storhertug. — Hovedstaden Oldenburg, ved Floden Hunte, har 20,000 Indb., et smukt Residensslot med flere større offentlige Bygninger samt betydelig Industri, Handel og Skibsfart; aarlig holdes her 4 store Hestemarkeder.

Oldenburgske Kongehus, se Danmark.

Older, se Or.

Oldermand, i Laugsvæsenets Tid Benævnelse for Formanden i et Laug (s. d.).

Oldgesel, Formand for de til et Laug hørende Svende.

Oldham, By i det engelske Grevskab Lancaster, med 83,000 Ind. og store industrielle Anlæg, især Bomuldsspinderier.

Oldnorsk Sprog og Literatur, se Skandinavisk Sprog og Literatur.

Oleander (Nerium), Planteslægt af Apocyneerne, har 5bladet Bæger, en talerkenformet, femspaltet Krone og fem Støvdragere; Bladene er læderagtige, modsatte eller kransstillede og forsynede med parallele Sidenerver. Blomsterne er samlede i side- eller understillede Halvskjærme og er røde eller hvide af Farve. — Den almindelige Oleander (Nerium Oleander) hører hjemme i Sydeuropa, Nordafrika og Orienten; den dyrkes i nordlige Lande meget hyppig som Prydplante, især i Potter, paa Grund af sine smukke og vellugtende Blomster. Alle Plantens Dele indeholder en bitter Melkesaft og besidder narkotisk-giftige Egenskaber. — Den vellugtende Oleander (N. odorum) hører hjemme i Ostindien og dyrkes ligeledes i Norge; den har større og mere vellugtende Blomster. — En anden Art, N. piscidium, som ogsaa hører hjemme i Indien, har en trevlet Bast, der kan bruges isteden for Hamp. Ved at lægges i en Dam dræber denne Plante Fiskene i den nærmeste Omkreds.

Olearius, Adam, egentlig Oelschläger, tysk Forfatter, f. ca. 1600, d. 1671, var Bibliothekar hos Hertug Fredrik den tredie af Holsten-Gottorp og anvendtes i flere diplomatiske Sendelser til Rusland og Persien. Han udgav en „Ny orientalsk Reisebeskrivelse" (1647), som hører til de fra Sprogets og Fremstillingens Side bedste tyske Prosaverker paa den Tid, samt oversatte Saadis Digte fra Persisk. Han skal være Oehlenschlägers Stamfader.

Oleïn eller Elaïn, et Fedtstof af olieagtig Konsistens, der sammen med Stearin og Palmitin findes i betydelig Mængde i alle Arter Fedt, især i de fede Olier; ved Alkalier forsæbes det og bliver til Glycerin og Oliesyre. Denne sidste vindes som Biprodukt i stor Mængde ved Fabrikationen af Stearinlys; det er en farve-, lugt- og smagløs Olie, som ved at behandles med Salpetersyrling gaar over til den faste Elaïdinsyre. Oxyderet med Salpetersyre danner Oliesyren forskjellige organiske Syrer, af hvilke nogle ved Alkohol forvandles til vellugtende Ætherarter, der skal finde Anvendelse som kunstig Vinbouket.

Oléron (udt. Olerong), Ø i Middelhavet ved Kysten af det franske Departement Charente-inférieure, 153 km.^{2} stor med 18,000 Indb., frembringer Korn og Vin, hvorhos der produceres betydelige Mænder Sjøsalt. Fiskeri og forskjellige Industrigrene danner ogsaa vigtige Næringsveie. Den har tidligere været benyttet som Deportationssted. — Efter Den Oléron benævnes en gammel Samling af sjøretslige Bestemmelser (les Rôles, Jugements Lois ell. d'Oléron).

Olga den hellige, russisk Helgeninde, var den russiske Storfyrste Igor af Kievs Hustru og regjerede efter hans Død i sin mindreaarige Søn Svætoslavs Navn. 955 gik hun til Konstantinopel og lod sig der døbe; 969 blev hun kanoniseret. Hendes Mindedag er 11te Juli (gl. St.)

Olibanum, se Virak.

Olie er det fælles Navn paa en Række organiske Forbindelser, som dels stammer fra Dyreriget, dels fra Planteriget og enten er fede eller ætheriske. De fede Olier kan simpelthen ansees for flydende Fedtstoffer; de forekommer mest i Planteriget, fremfor alt i forskjellige Frøsorter, f. Ex. Sennep, Rapsfrø, Valmue-, Lin- og Hampefrø, Nødder o. s. v.; i Oliventræets Frugter er det Kjødet, som indeholder Olien. I Dyreriget forekommer Olie som Tran og Benfedt. De fleste Olier er noget tykflydende, farveløse eller af en lysagtig Farve, med ringe Lugt og Smag og lettere end Vand; de gjør Papir gjennemskinnende, opløses ikke i Vand, men i kogende Alkohol og Æther og absorberer Surstof fra Luften, hvorved de bliver harske. De fede Olier er ligesom de faste Fedtstoffer Glycerider, som ved at behandles med Alkalier spalter sig i Sæbe og Glycerin; Hovedbestanddelen i dem er Oleïn (s. d.) Man skjelner mellem tørrende og ikke tørrende fede Olier; de første har den Egenskab, naar de udsættes for Luften, i et tyndt Lag at tørre til en seig, fast Masse, hvorfor de egner sig til at anvendes i Oliemaleriet og som Fernisser; saadanne Olier er Linolie, Valmueolie, Valnødolie og Hampolie. De ikke-tørrende Olier kan paa Grund af sin Beskaffenhed ikke finde en saadan Anvendelse; til dem hører Oliven-, Raps- og Mandelolie, Ricinusolie, Bomuldsfrøolie og Tran. De fede Olier fremstilles mest ved Presning af de Plantedele, hvori de indeholdes; i den senere Tid har man ogsaa begyndt at uddrage dem kemisk ved Hjelp af Svovlkulstof. Den Rest, som ved begge disse Fremgangsmaader bliver tilbage af Frøet, kaldes Oliekager og anvendes til Kreaturfoder. De forekommer i Handelen i en firkantet, fast presset Form og inddeles efter det Frøslags, de er pressede af, i Bomuldsfrøkager, Linfrøkager, Palmekager, Rapskager m. fl. Fra Norge udførtes i 1881 1,622,240 kg. Oliekager. — Ætheriske Olier, s. d.

Oliebjerget, den mærkeligste af de Jerusalem omgivende Høider, paa Østsiden af Kedron, bekjendt fra Kristi Lidelseshistorie.

Oliefarver kaldes dels de med Fernis blandede Farver, som anvendes til Bestrygning af

Bægge o. lign., dels de finere i Malerkunsten anvendte Farver.

Olietryk, Efterligning af Oliemalerier, udføres ved Stentryk og Malerfarver; se forøvr. Stentryk.

Oligarkhi eller Oligokrati, gr., Faamandsvælde, er en Udartelse af den aristokratiske Statsform paa samme Maade som Okhlokratiet (s. d.) af den demokratiske.

Oligoklas, en hyppig forekommende Natron-Feldspat, hvis Klyvninger alle danner ret Vinkel. Oligoklas, ofte grønlig-hvid, er hyppig tilstede i Granit ved Siden af almindelig kjødrød eller hvid Feldspat.

Oliphant, Lawrence, engelsk Reisende og Diplomat, f. 1832, besøgte 18 Aar gl. Indien og leverede en særdeles interessant Beskrivelse af sin Reise; derpaa studerede han Retsvidenskaben, hvorefter han 1852 reiste til Rusland, hvor han trængte helt frem til Ural, Kaukasus og Kina; Resultatet af Reisen var hans Skildring af „De russiske Sortehavskyster“ (1853). Han blev nu Privatsekretær hos Guvernøren i Kanada, Lord Elgin, og bereiste Kanada og de Forenede Stater, hvorfra han hjemsendte interessante Reiseskildringer. Efter at have været tilstede under Krimkrigen i Omer Paschas Hovedkvartér gik han 1857 med Lord Elgin til Kina og ansattes kort efter som engelsk Konsul i Japan; her blev han imidlertid saa farligt saaret af Mordere, at han maatte vende tilbage. 1865—68 var han Parlamentsmedlem, opholdt sig derpaa en Tid i Amerika og er siden 1873 Agent for et Telegrafkompagni i Nordamerika. 1870 udgav han Fortællingen „Piccadilly“, som vakte megen Opsigt.

Oliva, Landsby i den preussiske Provins Vestpreussen, nær Danzig, bekjendt ved den Fredsslutning, som her fandt Sted 1660 og gjorde Ende paa Krigen mellem Sverige, Polen, den tyske Keiser og Brandenburg.

Olivárez, Don Gasparo de Guzman, Greve, Hertug af San-Lucar, spansk Statsmand, f. 1587, d. 1645, blev Filip den fjerdes Yndling, idet han begunstigede Kongens Udsvævelser, og steg derpaa til Førsteminister, i hvilken Stilling han i 22 Aar øvede en næsten uindskrænket Magt. I Begyndelsen traf han flere vigtige Foranstaltninger, men stræbte senere paa alle Maader at udsuge Landet for at faa Penge til lange og kostbare Krige. Dette tilligemed hans Bestræbelser for at udslette de enkelte spanske Landes særegne Love og Rettigheder fremkaldte flere Opstande, ligesom Portugal 1640 løsrev sig fra Spanien. 1643 saa Kongen sig endelig nødt til at fjerne ham.

Olivecrona, Samuel Rudolf Detlof Knut, svensk Jurist, f. 1817, var 1852—68 Professor i Upsala og senere Medlem af den svenske Hoiesteret. Af hans Skrifter har det om Dødsstraffen (1866) vakt mest Opmærksomhed; ligesom han deri paa det bestemteste optræder mod denne Straf, har han ogsaa i andre Punkter af Strafferetten arbeidet for humanere Betragtningsmaader og bl. a., som Medlem af Rigsdagen 1859—66 havt en heldig Indflydelse i denne Retning.

Olivenfamilien (Oleineae), Planteslægt af de Helkronedes Orden, omfatter Træer og Buske med for det meste modsatte Blade, regelmæssige undersædige Blomster med 4delt Bæger og Krone og to Støvdragere. Frugten er forskjellig. Herhen hører bl. a. Asken og Syrenen samt Oliventræet eller Olietræet (Olea europæa), som i vildtvoxende Tilstand er buskagtigt og tornet, men som dyrket mister Tornerne og bliver et 6—12 Meter høit Træ. Det stammer sandsynligvis fra Orienten, hvorfra det er overført til Grækenland; nu dyrkes det i alle Middelhavslandene, paa de kanariske Øer, i Sydafrika, Australien og Amerika. Paa flere Steder ved Middelhavet optræder det forvildet som almindeligt Skovtræ. Det har matgrønne Blade, som ligner Pilens, smaa, hvide Blomster i korte, tætte Klaser og ovale, kugle- eller ægformede Frugter af sort, violet, rødlig hvidagtig eller grøn Farve. Disse Frugter, Oliven, indeholder i sit Frugtkjød en stor Mængde fed Olie, Olivenolie eller Bomolie, som udpresses og i frisk Tilstand anvendes til Madlavning istedenfor Smør. Den finder ogsaa udstrakt teknisk Anvendelse. Umodne Oliven spises ogsaa syltede og nedlagte paa forskjellige Maader. Veden er meget haard og fin og bruges til mange Slags Dreierarbeider o. desl.

Olla portrida, sp. en spansk Nationalret, bestaaende af forskjellige Kjødsorter og Grøntsager; i overført Betydning d. s. s. Miskmask.

Ollivier (udt. Olivie), Emile, fransk Statsmand, f. 1825, blev 1847 Advokat i Paris og erhvervede sig efter Februarrevolutionen Ry som en dygtig og frisindet Defensor. 1857 indvalgtes han i den lovgivende Forsamling, hvor han glimrede som Taler i Oppositionens faatallige Rækker. Efter sit Gjenvalg 1863 begyndte han mere at nærme sig Centrum og forsvarede Keiserdømmets Udenrigspolitik. 1865 blev han Vicekongen af Ægyptens juridiske Raadgiver og Kommissær. Efter endnu mere at have nærmet sig Regjeringspartiet udgav han foran Valgene 1869 en Broschure, der skulde forklare hans Forhold til Napoleon; han vragedes i Paris, men valgtes fra Departementet Var og støttede nu som Fører for det nye Mellemparti (tiersparti) ubetinget Regjeringens Politik. I Januar 1870 blev han Førsteminister og gjennemførte som saadan en ny Forfatning. Da Napoleon forberedte sig til Krig med Preussen, og Thiers i Deputeretkammeret advarede mod dette fortvivlede Skridt, erklærede Ollivier, at Ministeriet „med let Hjerte“ vilde tage Ansvaret for Krigen. Efter de første uheldige Slag maatte hans Ministerium afgaa s. A. Ollivier har foruden mange juridiske Afhandlinger skrevet en „Dialogue entre Michel-Ange et Raphael“ (1872) og „Lamartine“ (1874).

Olmütz, slav. Olomunc ell. Holomunc, By i Mähren, paa en Ø i Fl. March, med 20,000 Indb., er stærkt befæstet og forsynet med en talrig Garnison. Af offentlige Bygninger kan nævnes Domkirken og Raadhuset. Byen er Sæde for en Erkebiskop og havde 1581—1778 samt 1827—53 et Universitet. Industrien omfatter især Fabrikation af Uldvarer og Brændevin.

Olof eller Olav, med Tilnavnet Skötkonung, svensk Konge, Søn af Erik Seiersæl og Sigrid Storraade, regjerede ca. 995—1022 og var Sveriges første kristne Konge. Han havde efter Faderen ogsaa arvet Danmark, som dog 999 gik over til Sven Tveskjæg, der ægtede hans Moder. Olof sluttede nu Forbund med sin Stedfader mod Olav Tryggveson, som de begge i

Forening med Erik Jarl angreb ved Svoldr; derpaa fik ogsaa den svenske Konge en Del af Norge, som han lod styre af Sven Jarl. Olofs fiendtlige Forhold til den norske Konge Olav den hellige vakte stor Misnøie, og han blev af Uppsvearne tvungen til at tage sin Søn Anund Jakob til Medregent samt slutte Fred med Olav, som ægtede hans Datter Astrid. En anden af hans Døtre blev gift med den russiske Storfyrste Jaroslav.

Olof Trätelja, en Sagnkonge af den gamle Ynglingeæt, Søn af Ingjald Illraade i Upsala, drog efter Faderens Død til Vermland, ryddede Skoven og foranledigede dette Landskabs Bebyggelse. Sagnet fortæller, at hans Undersaatter tilsidst ofrede ham til Guderne for at afvende et Uaar. Han angives som Stamfader til de norske Konger af Ynglingeætten.

Olonez, Guvernement i Rusland, mellem Finland, Arkangelsk, Vologda, Novgorod, Petersburg og Ladogasjøen, 148,761 km.² stort, med 317,000 Indb., er for det meste fladt, sumpet eller sandet og ufrugtbart. Kun 3 pCt. af Overfladen er dyrket Land; derimod er 75 pCt. Skov, og herfra udføres betydelig Trælast. — Hovedstaden er Petrosavodsk (s. d.).

Oloron (udt. Olorong) ell. Oléron, By i det franske Departement Basses-Pyrénés, med 9,000 Indb. og betydelig Handel, især med Mastetræer.

Olozaga, Don Salustiano de, spansk Statsmand, f. 1803, d. 1873, fængsledes 1831 som indviklet i en Sammensværgelse mod Ferdinand den syvende, men flygtede til Frankrige. Efter Ferdinands Død vendte han tilbage og blev indvalgt i Cortes, hvor han sluttede sig til Oppositionen mod Ministeriet Isturiz. Efter Revolutionen i 1836 traadte han i Spidsen for den monarkiske Opposition og blev 1840 af Espartero udnævnt til Gesandt i Paris. 1843 blev han Førsteminister, men maatte efter faa Dages Forløb flygte, da han vilde bevæge Dronningen til at opløse Cortes. Først 1847 vendte han tilbage fra Udlandet, var 1854—56 og atter 1868—73 Gesandt i Paris og havde vigtig Andel i Udarbeidelsen af Forfatningen af 1869.

Olsen, Ole, norsk Komponist, f. 1850 i Hammerfest, var først bestemt til Ingeniør eller Arkitekt og skulde uddanne sig som saadan i Trondhjem, men viste saa afgjort Begavelse og Lyst til Musiken, at han efter Organist Just. Lindemans Raad fik Forældrenes Tilladelse til at vælge denne Kunst til Livsopgave. Han studerede nu under Lindeman og fra 1870 i Leipzig, hvor han opholdt sig i 4 Aar og skrev sine første Kompositioner. Efter sin Tilbagekomst til Norge virkede han som Musiklærer og Kordirigent i Kristiania og dirigerede efter Svendsen og Grieg Musikforeningens Koncerter sammesteds. Senere har han gjentagne Gange besøgt Udlandet, dels for at studere sin Kunst, dels for at lede Opførelsen af sine Kompositioner, der navnlig i Wien og flere tyske Byer har gjort stor Lykke. Olsen har sluttet sig nøie til den Retning i Musiken, som repræsenteres af Richard Wagner, og hører til denne Retnings talentfuldeste yngre Tilhængere. 1882 blev han af Wagnerforeningen i Wien indbuden som Æresgjest til at overvære „Parsifalopførelserne" i Bayreuth og skrev derfra i Dagbladet en Række interessante Artikler over Wagner og Bayreutherforestillingerne. Af hans Arbeider kan nævnes: Symfoni i G-Dur, „Asgaardsreien" og „Alfedans", symfoniske Digtninger for Orkester, Ouverture og Mellemaktsmusik til J. Weilens Drama „Erik den fjortende" (komponeret for Burgtheatret i Wien), „Marsk Stig", Opera i 5 Akter (Text af ham selv), større og mindre Korverker, Sange og Pianostykker. Af Leilighedsarbeider har han skrevet „Festmarsch" ved Afsløringen af Kristian den fjerdes Statue i Kristiania samt „Festforspil" ved Aabningen af Kunst- og Industriudstillingen i Kristiania 1883.

Olsen, Andreas, norsk Jurist og Digter, f. i Bergen 1791, d. som Sorenskriver i Laurvig 1845, var en Tid Justitssekretær i Høiesteret og blev senere Byfoged i Bergen. 1830 og 1833 var han Medlem af Storthinget og valgtes begge Gange til Præsident i Lagthinget. Han har udgivet flere smaa Digtsamlinger, der vidner om ikke liden lyrisk Begavelse.

Olsen, Rolf, Søn af foregaaende, norsk Politiker og Forfatter, f. 1818 i Bergen, d. 1864, tog 1841 juridisk Examen og begyndte derefter at optræde som politisk Forfatter, idet han 1846—51 var Medarbeider i Morgenbladet. 1852 udgav han en kort Tid Nationalbladet, 1852 blev han Sagfører, senere Sorenskriver i Guldalen. 1854—63 var han Medlem af Storthinget. 1840—55 skrev han forskjellige dramatiske Arbeider, deriblandt Dramaerne „Den sidste Viking" og „Anna Kolbjørnsdatter" samt Vaudevillen „Salonen eller Intrigen i Kræmmerhuset", hvilke alle blev opførte, tildels med Bifald, men er uden videre Værd.

Olshausen, Herman, tysk Theolog, f. 1796, d. 1839 som Professor i Erlangen, er bekjendt for sin fortrinlige Fortolkning af det Nye Testamentes Skrifter. — Hans Broder Theodor Olshausen, f. 1802, d. 1869, deltog som ung Student i det forfulgte „Burschenschaft" og maatte flygte til Schweiz og Frankrige. 1828 blev han Advokat i Kiel og derpaa Redaktør af „Kieler Correspondenzblatt", hvori han forsvarede den „nyholstenske" Retning, der gik ud paa Holstens politiske Adskillelse fra Danmark. 1842 sluttede han sig til Slesvigholstenerne, blev 1846 Jernbanedirektør og senere Demokraternes Talsmand i Stænderforsamlingen. Paa Mødet i Rendsborg 18de Marts 1848 forlangte han Slesvig strax indlemmet i Tyskland, var derpaa en af de slesvigholstenske Afsendinger i Kjøbenhavn og senere Medlem af den provisoriske Regjering og Landsforsamlingen. 1851—65 levede han i Amerika og udgav flere Skrifter, bl. a. et Verk om de Forenede Stater og en „Mormonernes Historie".

Oluf Hunger, dansk Konge, Søn af Sven Estridsøn, regjerede 1086—95. Hans Regjeringstid er kun mærkelig ved den langvarige Hungersnød, som dengang herskede i Danmark.

Olufsen, Oluf Kristian, dansk Statsøkonom og Forfatter, f. 1764, d. 1827, studerede i Udlandet Landbrug og Statsøkonomi og blev 1815 Professor i dette sidste Fag ved Kjøbenhavns Universitet. Han udgav en meget benyttet „Lærebog i den danske Landøkonomi" (1805) og skrev desuden flere komiske Digterverker, hvoraf Lystspillet „Guldkaasen" er det mest bekjendte. —

Hans Søn, Kristian Friis Rottbøl Olufsen, f 1802, d. 1855, studerede Astronomi, blev 1829 Observator, 1831 Lektor og 1832 Professor i Astronomi ved Kjøbenhavns Universitet. Foruden en Lærebog „Begyndelsesgrunde af Astronomien“ (1848) samt en Række mindre Afhandlinger har han sammen med P. O. Hansen offentliggjort „Tables du soleil, exécutées d'après les ordres de la Société des sciences de Copenhague“ (1853).

Olympia, en Dal i det peloponnesiske Landskab Elis, hvor de berømte olympiske Lege i Oldtiden afholdtes. Paa Stedet var ingen By, men kun enkelte Huse, der tjente til Boliger for Presterne og Herberge for de mange Fremmede, som indfandt sig til Legene, men hvoraf Størstedelen maatte bo i Telte. Olympia var overordentlig rigt paa Kunstværker; der fandtes et stort Antal Templer, Monumenter, Altere o. s. v. samt Statuer af de i Legene seirende Athleter; endnu paa den ældre Plinius's Tid fandtes der 3000 Statuer. Da Stedet var helligt og indviet og saaledes ukrænkeligt, var det ogsaa Skik at opbevare vigtige private Dokumenter og Værdigjenstande i Olympia. Den hellige Lund, som omsluttede Zeus's Tempel og et stort Antal andre Gudshuse, kaldtes Altis og dannede en af Mure omgiven Firkant af ca. 400 Meters Længde og 200 Meters Brede. Udenfor Muren fandtes de Anlæg, hvor Kamplegene fandt Sted, nemlig en Hippodrom, et Stadion, et Theater og et Gymnasium. Efterat de olympiske Lege havde ophørt at feires, begyndte alle disse Anlæg lidt efter lidt at forfalde, og dels Tidens Tand, dels Menneskehaand fuldendte deres Ødelæggelse. Stedet blev tilsidst skjult under et tykt Lag Sand og uigjenkjendeligt. Først 1829 fandt en fransk Expedition ved Gravning paa det Sted, hvor Zeustemplet havde ligget, Fundamentet for denne Bygning samt nogle Rester af dets Metoper, hvilke nu opbevares i Louvre. I de senere Aar har den tyske Regjering, nærmest paa Foranledning af den berømte Arkæolog Ernst Curtius, ladet foretage omfattende Udgravninger i Olympia, og man har derved bragt for Dagen en Række Fund af overordentlig stor Interesse. Efterat den tyske Regjering havde sluttet en Overenskomst med den græske om, at alle Fund skulde være den græske Stats Eiendom, medens Tyskerne skulde have Ret til at tage Afstøbninger deraf, begyndte Arbeidet Høsten 1875 og er senere hvert Aar fortsat. Blandt de Kunstværker, som er bragte for Dagen, kan især nævnes Skulpturerne fra begge Zeustemplets Gavle, en kolossal Nike af Paionios og Hermes af Praxiteles. Curtius, Adler og Hirschfeld har, efterhvert som Udgravningerne er skredne frem, publiceret en Beskrivelse over dem ledsaget af fotografiske Afbildninger af Fundene. — De olympiske Lege feiredes hvert 4de Aar til Ære for Zeus. Til denne Fest indfandt alle græske Stammer sig for at kappes i allehaande Idrætter, og Legene blev saaledes et Foreningsbaand mellem de mange adskilte Stammer, hvori Grækerne i Oldtiden var splittede. Hvad Tid disse Lege begyndte, er uvist, men man véd, at Seierherrernes Navne fra 776 f. Kr. blev officielt optegnede, og fra dette Aar regnede Grækerne Tiden, idet 776 gjordes til Udgangspunkt for den første Olympiade (Fireaarsperiode).

Olympias, Filip af Makedoniens Hustru, Moder til Alexander den store, var Datter af Kong Neoptolemos i Epiros. Hun besad stor Klogskab, men var derhos herskesyg og rænkefuld. 340 f. Kr. blev hun forskudt af Filip, og hun mistænktes derfor senere for at have havt en Finger med i Spillet ved hans Mord 336. Under sin Søn Alexanders Regjering holdt hun sig nogenlunde i Ro, men efter hans Død søgte hun at gjøre sine Krav paa Regjeringen gjeldende og støttedes deri af Polysperkhon; paa Grund af den Grusomhed, hvormed hun lod Alexanders Stedbroder m. fl. ansete Makedoniere dræbe, blev hun snart almindelig forhadt, og da Kassandros havde taget hende til Fange i Pydna, blev hun 315 dømt til Døden og henrettet.

Olympiodoros, platonisk Filosof fra Alexandrien i Slutningen af det 6te Aarh. e. Kr., skrev Platons Biografi samt Kommentarer eller Scholier til flere af hans Dialoger. — En anden Filosof af samme Navn, ligeledes en Alexandriner, levede i det 5te Aarh. og hørte til den peripatetiske Skole. Han var den berømte Nyplatoniker Proklos's Lærer. — En tredie Olympiodoros fra Theben i Ægypten levede i den første Halvdel af det 5te Aarh. Han forfattede en Verdenshistorie i 22 Bøger, omhandlende Aarene 407—25.

Olympos, Navn paa flere Bjerge i Grækenland og Lilleasien. Mest bekjendt er Olympos ved Thessaliens Nordgrændse, lige overfor Ossa, hvorfra det var skilt ved Dalen Tempe. Bjerget er 2,974 m. høit, og dets Top er ofte omgivet af Skyer. Dets Skraaninger er tildels bevoxede med Løv- og Naaleskov. Hos Grækerne betragtedes dette Bjerg som Zeus's og de øvrige himmelske Guders Bolig, hvorfor Navnet ofte bruges som Betegnelse for Himmelen overhoved.

Olynthos, græsk By paa den thrakiske Halvø Khalkidike, var sandsynligvis anlagt af Euboerne. Byen blev især paa den peloponesiske Krigs Tid af stor Vigtighed og Magt, da Beboerne af nogle andre Kystbyer paa Khalkidike flyttede derhen. Flere andre græske Byer i Thrakien sluttede sig til Olynthos, som derved blev Hovedet for en mægtig Forbundsstat. Sparta, som blev skinsyg paa dennes Magt, angreb Olynthos, som efter den olynthiske Krig (382—79 f. Kr.) blev nødt til at opløse Forbundet. 348 angreb Filip af Makedonien Byen, som søgte Hjelp hos Athen; her var navnlig Demosthenes ved sine tre berømte „olynthiske Taler“ virksom for at skaffe Olynthierne Understøttelse. Det eneste, Athenerne gjorde, var imidlertid at afsende nogle faatallige Hjelpekorpser, som ikke kunde hindre, at Filip ved Forræderes Hjelp indtog og ødelagde Byen, der senere ikke er bleven opbygget igjen.

Omaha-City, By i den nordamerikanske Stat Nebraska, ved Missouri, er det østlige Endepunkt for den store Pacifikbane og har 30,500 Indb.

Omaijaderne eller **Omeijaderne**, rigtigere Umeijaderne, et arabisk Khalifdynasti, nedstammede fra Omaija Ibn-Abd-Schems, en Slægtning af Muhamed. Slægtens Medlemmer herskede 661—749 som Khalifer i Damaskus; efterat de var udryddede af Abbasiderne paa Abderrahman nær, flygtede denne til Cordova i Spanien, hvor han 755 grundede et nyt, uafhængigt Khalifat, der bestod til 1031.

Omar, Khalif 634—44, udvidede Khalifatets Grændser ved at underlægge sig Syrien, Ægypten og en Del af Persien. Han var en ivrig Beforder af Muhamedanismens Udbredelse og den første, som indførte Tidsregningen efter Hedsjra.

Omars Moske (Kobbet es-Sakra), en af Muhamedanernes fornemste Templer, er bygget paa Bjerget Moria i Jerusalem. Den er et af Orientens stolteste Bygverker, af ottekantet Form og forsynet med en vældig Kuppel, som bæres af 16 Søjler og 8 mægtige Stenstøtter. Kuppelen er 90 Fod høi. Moskéen antages at være bleven opført i sidste Halvdel af det 7de Aarh.

Omasi, Elv i Tromsø Amt, løber ud fra det lille Fjeldvand Koltajavre, gaar mod Nordvest og falder i Lyngenfjord; Længde 56 km. (5 n. Mil).

Ombrækning, i Bogtrykkerkunsten Satsens Afdeling i Kolumner (Sider eller Spalter).

Ombud, offentligt, især kommunalt Hverv, som det paaligger Borgerne at overtage efter Valg eller gjennem Opnævnelse efter Tur, uden derfor at oppebære nogen Godtgjørelse.

Omdreiningstid kaldes den Tid, som et Himmellegeme behøver for at dreie sig rundt om sin egen Axe.

O'Meara (udt. Omira), Barry Edward, irsk Læge, f. 1770, d. 1836, var Skibslæge i den engelske Marine og fungerede som saadan paa Skibet „Bellerophon", hvorpaa Napoleon 1815 søgte Tilflugt. Han vandt Keiserens Tillid og fulgte ham paa hans Anmodning som Livlæge til St. Helena. Hudson Lowe søgte at benytte ham for at udspionere Keiseren, og da han med Bestemthed negtede at overtage en saadan Rolle, maatte han 1818 forlade Øen. Sine Dagbogsoptegnelser udgav han efter Napoleons Død med Titelen „Napoleon in exile, or a voice from St. Helena", et vigtigt Bidrag til Napoleons Historie. Efter Udgivelsen af denne Bog mistede han sit Embede som Marinelæge.

Omega, det lange græske o (se græsk Skrift, Sprog og Literatur), det sidste Bogstav i det græske Alfabet, deraf i figurlig Forstand Ende.

Omelette (udt. Omelett), fr., Ægge- eller Pandekage.

Omen, lat., Varsel, godt eller ondt, især ethvert hørbart Tegn, medens synlige Fænoméner, der tillagdes varslende Betydning, kaldtes Prodigium. — Omen accipio, „jeg modtager Varslet", d. e. jeg ser deri et godt Varsel. — Ominøs, varslende, faretruende.

Omer Pascha, berømt tyrkisk Hærfører, f. 1806, d. 1871, var af Fødsel østerrigsk Kroat, gik som Kadet ind i et Grændseregiment, men flygtede paa Grund af en Forseelse til Tyrkiet, hvor han gik over til Muhamedanismen og blev ansat som Kaptein i Arméen. 1840 udmærkede han sig i Syrien som Brigadegeneral ved at undertrykke den i Libanonegnene udbrudte Borgerkrig; 1848 kommanderede han de Tropper, som faldt ind i Rumænien, undertrykte 1850—51 Opstanden i Bosnien og slog 1852 Montenegrinerne. Ved Begyndelsen af den orientalske Krig anførte han 1853—54 Hæren ved Donau og 1855 paa Krim, hvor han dog spillede en ubetydelig Rolle. 1857 blev han Statholder i Bagdad, men fjernedes 1859 for sin Vilkaarlighed og Strenghed. 1862 tvang han Montenegro til Fred; 1867 fik han det Hverv at undertrykke Opstanden paa Kreta, hvilket han ogsaa gjorde, men viste en saadan Grusomhed, at han maatte holdes tilbage.

Omfale, efter de græske Sagn en Datter af den lydiske Konge Jardanos, kjøbte af Hermes Herakles som Slave og fik med ham én eller flere Sønner. Herakles skal i hendes Tjeneste have siddet ved Rokken og spundet, medens hun passede hans Kølle og Løvehudskappe.

Omli, Prestegjeld i Nedenæs Amt, bestaar af Sognene Omli, Gjevedal og Lille-Topdal.

Omlyd, Overgang af de tre haarde Vokaler a, o og u til de bløde æ, y og ø (ä, ü, ö), finder navnlig i de germaniske Sprog ofte Sted under Ordenes Bøining og Afledning (Mand — Mænd, tung — Tyngde o. s. v.).

Omløbstid, den Tid, i hvilken et Himmellegeme fuldender sin Bane om et andet.

Omnibus, lat., „for alle", rummelige Vogne, som til bestemte Tider kjører i Rute og befordrer Personer for en billig Betaling.

Omnipotens, Almagt; omnipotent, almægtig.

Omsk, Hovedstad i det russiske Generalguvernement Vestsibirien, ved Floden Irtysch, med 32,000 Indb., hvoriblandt mange Forviste, samt med Fæstning og store Markeder.

Omskjærelse blev af Gud paalagt Abraham som religiøs Skik for ham selv og hele hans Slægts mandlige Medlemmer (1 Mos. 17, 10). Den var dog allerede i den tidligste Oldtid brugelig blandt de gamle Ægyptere og findes endnu foruden blandt de rettroende Jøder ogsaa blandt Kopterne, de kristne Abessinier, Muhamedanerne o. fl. Folkeslag.

Omskreven kaldes i den elementære Plangeometri en retliniet Figur, hvis samtlige Sider danner Tangenter til samme Cirkel; Cirkelen kaldes omskreven, naar dens Periferi gaar gjennem alle Hjørnepunkter i en retliniet Figur. I Stereometrien forstaaes ved et omskrevet Polyeder et Polyeder, hvis samtlige Sideflader tangerer en Kugles Overflade; Kuglen er omskreven om et Polyeder, naar dettes samtlige Hjørner ligger i Kuglens Overflade.

Onani, en Form af unaturlig Tilfredsstillelse af Kjønsdriften (Selvbesmittelse), har sit Navn efter Judas Søn Onan (1 Mos. 38, 9).

Onatas, en græsk Billedhugger og Maler i det 5te Aarh. f. Kr., nævnes som Mesteren for to berømte Broncestatuer af Herakles og Apollon. Som Maler arbeidede han sammen med Polygnotos. Han tilhørte den æginetiske Skole.

Onega, Indsjø i Rusland, næst Ladogasjøen den største i Europa, ligger i Guvernementet Olonez og er 9,752 km.² stor. Den optager bl. a. gjennem Vodlafloden Vodlasjøens Vande og har gjennem Sjøen Afløb til Ladogasjøen. Den omslutter mange Øer, har et særdeles klart, rent Vand og er meget rig paa Fisk.

Onega, Flod i det russiske Guvernement Arkangelsk, 720 km. lang, falder ved Byen af samme Navn i det Hvide Hav.

Onkel Adam, se Wetterbergh.

Onomakritos, græsk Digter, levede i Athen i det 6te Aarh. f. Kr., deltog i den af Peisistratos foranledigede Redaktion af de homeriske Digte, hvorved han skal have gaaet temmelig frit til-

verks. Da han ogsaa skulde ordne de Orakler, som gik under Orfeus's og Musæos's Navn, og blev overbevist om at have forfalsket disse, blev han af Hipparkhos forvist fra Athen. Efter Peisistratidernes Fordrivelse fra Athen forsonede han sig imidlertid med disse og fulgte med dem til Persien, hvor han ophidsede Xerxes til at angribe Grækenland.

Onomastikon, gr., Navnefortegnelse; lexikalsk Verk, Encyklopædi, hvori Artiklerne ikke er ordnede alfabetisk, men efter sit Indhold.

Onomatopoie, gr., egentlig Orddannelse, Ordopfindelse; nu Ords Dannelse i Overensstemmelse med nartikulerede Naturlyd (f. Ex. „mjave", „plaske"). — Onomatopoietiske Ord, Ord, som paa denne Maade er dannede efter Naturlyd.

Onslow, George, engelsk Komponist, f. 1784, d. 1853, uddannede sig i London og Paris og studerede grundig Haydns, Mozarts og Beethovens Verker. 1807 udgav han nogle Kompositioner for Piano samt Strygekvartetter, der modtoges med stort Bifald. Han fortsatte nu flitig at komponere Kammermusik og leverede bl. a. 34 Strygekvintetter, 36 Strygekvartetter, 4 Symfonier og et stort Antal andre Kompositioner, som udmærkede sig ved tiltalende Motiver og fin Udarbeidelse. For Scenen komponerede han et Par Operaer, som dog ikke vandt synderligt Bifald.

Onsø, Prestegjeld i Smaalenenes Amt.

Ontario, Provins i Dominion of Canada, tidligere kaldet Øvre- eller Vestkanada, 279,138 km.² stor, med 1,621,100 Indb. — Hovedstad Toronto.

Ontariosjøen, den østligste og mindste af de flere store kanadiske Indsjøer, 19,823 km.² stor, ligger 70 m. over Havet. Den modtager gjennem Niagara de uhyre Vandmasser fra Eriesjøen og har gjennem St. Lorensfloden Afløb til Atlanterhavet. Sjøen fryser aldrig til, hvorfor Skibsfarten kan foregaa hele Aaret.

Ontologi, gr., Læren om det værende, kaldes den mest abstrakte Del af Metafysiken; den behandler det værende i dets Almindelighed, saaledes de almindelige Principer og Grundbestemmelser. — Ontologisk Bevis for Guds Tilværelse kaldes det Bevis, man har villet finde i selve Gudsbegrebet.

Onus, lat., Flertal onera, Byrde, Afgift. Onus probandi, Bevisbyrden.

Onyx, en Afart af Khalkedon, er hvid- og sort- eller brunstribet og forarbeides til kostbare Smykker.

Oolachan (Fakkelfisk), en Fiskeart, som fanges ved Sydamerikas Nordkyst, og som er saa fed, at den i tørret Tilstand af Indbyggerne benyttes til Fakler. Man har i den senere Tid begyndt at presse Fedtet ud af den, hvilket benyttes i samme Øiemed som Medicintran.

Oolith, Rognsten, en egen Sort Kalksten, der er sammensat af smaa, kuglerunde Korn af kulsur Kalk. Den forekommer især i Juraformationen.

Oologi, Læren om Fuglenes Æg.

Oost, Jakob van, nederlandsk Maler, f. ca. 1600, d. 1671, udmærkede sig i sin Ungdom ved fine ypperlige Kopier efter Rubens og van Dyck og slog senere ind paa Historiemaleriet. Hans Komposition er naturlig og simpel, hans Tegning og Perspektiv gode og hans Kolorit frisk. — Hans Søn Jakob van Oost, den yngre, f. 1637, d. 1713, studerede i Paris og Rom og blev ligeledes Historiemaler. Han overgik Faderen i Kraft og Frihed i Penselføringen.

Opal, et Mineral, der bestaar af amorf vandholdig Kiselsyre, har et smukt Brud, er tildels gjennemsigtig og viser ofte paa Bundfladen et skiftende Farvespil i alle Regnbuens Farver. De smukkeste Sorter, saasom Ildopal og Ædelopal, slibes som Smykkestene.

Opbud, se Konkurs.

Opdal, Prestegjeld i Dalerne, Søndre Trondhjems Amt.

Opdalselv, en Bielv til Numedalslaagen, løber ud fra Skarsvandet, gaar mod Øst og falder i Laagen strax ovenfor Norevand. Længde 45 km. (4 norske Mil).

Opdam, se Obdam.

Opera, et til Opførelse bestemt dramatisk Kunstverk, hvor Vokal- og Instrumentalmusik udgjør en væsentlig Bestanddel, idet Dialogen ganske eller for en større Del er erstattet ved Sang med Orkesterakkompagnement. Texten til en Opera maa saaledes helt eller for Størstedelen skrives paa Vers; den træder betydelig tilbage for Musiken, der har den dominerende Rolle. Ved Operaer lægges i Almindelighed mere Vegt paa en pragtfuld Iscenesætning end ved andre dramatiske Kunstarter, ligesom man kan tillade sig større Theatereffekt og større Frihed fra Virkelighedens Baand. Man skjelner mellem forskjellige Arter Opera, nemlig Opera seria ell. Dramma per musica, som er af alvorlig, mest tragisk Natur, og Opera buffa, hvor det komiske Element er fremherskende; Opéra comique kaldes en Opera, hvor Sang og Dialog verler, og hvis Indhold oftest er af mere munter Beskaffenhed. — Operaen opstod i Italien i de sidste Aar af det 16de Aarh. og vandt snart almindelig Yndest i de fleste europæiske Lande, først og fremst i Frankrige. Da det er Musiken og ikke Texten, der giver Operaen dens Karaktér, henvises angaaende dens Udvikling til Art. Musik.

Operation, Foretagende, Virksomhed i Almindelighed; i Medicinen en af Lægerne for at helbrede eller hindre en Sygdom foretagen Indskriden med mekaniske Hjelpemidler, især skarpe Instrumenter. I Militærsproget forstaaes ved Operationer en Armées Krigsforetagender og Bevægelser. — Operationsbasis kaldes den Linie, hvorfra en Hær rykker frem, og hvor den har sine Forraad o. s. v. samlede; under Operationerne er det af Vigtighed ikke at blive afskaaren fra denne Basis. — Operationslinie, den Vei, ad hvilken en Hær rykker frem mod Fienden. — Operativ, virkende; som hører til en Operation. — Operere, virke; foretage en Operation. — Operatør, en, som udfører Operationer, navnlig kirurgiske.

Operette, en for det meste liden Opera med verlende Sang og Dialog, mest af overgivent og komisk Indhold og med lette, ørefaldende Melodier. Den moderne Operette kan siges at have faaet sit Præg af Offenbach, ved Siden af hvem Franskmanden Lecoq og Østerrigeren Suppé staar som de mest yndede Operettekomponister i Nutiden.

Operment, se Auripigment.

Opfostringshus, se Waisenhus.

Ophaug, Gaard paa Ørlandet, Søndre Trondhjems Amt, var den fra Olav Tryggvessøns Historie bekjendte Høvding Jernskegges Bopæl.

Ophiologi, Læren om Slangerne.

Ophit, d. s. s. Serpentin (s. d.).

Ophiter, Ophianere ell. **Naassener** (Slangebrødre), Benævnelse paa flere gnostiske Religionssekter, som opstod i det 2det Aarh. Ved sine religiøse Mysterier betjente de sig af en levende Slange, som skulde forestille Klogskaben og den menneskelige Sanselighed. I det 6te Aarh. forsvinder de af Historien.

Opiat, opiumholdigt Præparat til Lægebrug.

Opie, John, engelsk Maler, f. 1761, d. 1807, udmærkede sig især som Kolorist. Hans store Billede „Rizzios Mord" skaffede ham Udnævnelse som Medlem af det engelske Akademi. Han var ogsaa en meget søgt Portrætmaler.

Opinion, lat., Mening; især den offentlige Mening.

Opitz, Martin, tysk Digter, f. 1597, d. 1639, udgav allerede 1616 en Samling latinske Epigrammer, studerede derpaa i Frankfurt a. d. Oder og Heidelberg, paa hvilket Sted han samlede en Kreds unge Digtere om sig, og gik 1620 for at undgaa Krigsurolighederne til Nederlandene og Danmark. 1622 ansattes han ved Gymnasiet i Weissenburg i Siebenbürgen, men vendte 1623 tilbage til Schlesien og blev 1624 hertugelig Raad hos Hertugen af Liegnitz og Brieg. 1626 blev han Sekretær hos Kammerpræsidenten i Schlesien. 1628 blev han optagen i Adelsstanden og gik 1630 i et diplomatisk Ærinde til Paris, hvor han lærte at kjende Hugo Grotius. 1637 blev han kongelig polsk Historiograf og Sekretær hos Vladislav den fjerde. — Opitz frembragte en ny Blomstring i den paa hans Tid dybt sunkne tyske Poesi og indlagde sig især Fortjeneste af Formens Udvikling. Af hans Digte og øvrige Verker kan nævnes det beskrivende Digt „Vesuvius", Syngespillet „Dafne", Læredigtet „Zlatna" eller om Sindsro, „Trøstedigte mod Krigens Ulykker" og „Buch von der deutchen Poeterei". Han udmærker sig mere ved Reflexion end ved Forstand og Følelse; hans Digtning har et afgjort moralsk og belærende Præg. Han blev Grundlæggeren af den første schlesiske Digterskole.

Opium, den indtørrede Melkesaft, som faaes af de modne Frøhuse af Valmuen (Papaver somniferum). Omtrent 14 Dage før Modningen gjør man Ridser eller Indsnit i disse Frøhuse, og der udflyder da en tyk, hvidagtig Saft, som i Luften antager en brun Farve, og som man i Luften eller over en sagte Varme tørrer, sædvanlig i Form af flade Kager. Opium er for Størstedelen opløseligt i Alkohol og Vand. Det indeholder Harpixer, en organisk Syre, Mekonsyre, samt forskjellige krystalliske Alkaloider, af hvilke Morfin (s. d.), Codeïn, Thebaïn, Papaverin, Narkotin og Narceïn er de vigtigste. Opium er en overordentlig stærkt virkende narkotisk Gift; dets Egenskaber skriver sig hovedsagelig fra Morfinen, som indeholdes deri i en Mængde af indtil 10 pCt. I smaa Doser virker Opium først svagt oplivende, derpaa beroligende, smerte- og krampestillende samt søvnbringende. Det er derfor et meget vigtigt Lægemiddel. I større Mængder frembringer det Bedøvelse, Søvn under Drømme og Hallucinationer og endelig en Lammelse af det centrale Nervesystem, der medfører Døden. Allerede $^1/_{50}$ Gram kan dræbe et Barn, $^1/_4$—$^1/_2$ Gram en voxen Person. I Orienten benyttes Opium som narkotisk Nydelsesmiddel, idet det dels spises i Form af Piller, dels røges for at fremkalde en behagelig Rus; denne Skik, som især er fremherskende blandt Kineserne, er imidlertid yderst fordærvelig, da den hurtig ødelægger Kræfterne og Sundheden saavel paa Sjel som paa Legeme. Under en anden Form, nemlig som Indsprøitninger under Huden af en Morfinopløsning, har Brugen af Opium i den sidste Tid udbredt sig ikke lidet ogsaa i flere europæiske Lande, navnlig blandt de bedre stillede Klasser. — Ved Opiumsforgiftninger bør man først og fremst se til at fjerne Giften fra Maven ved Hjelp af et Brækmiddel og modarbeide Patientens Tilbøielighed til Søvn ved at lade ham drikke stærk Kaffe, tage en Kaffeïnopløsning eller lign. En Opløsning af Tannin eller ogsaa af Jod i Jodkalium anvendes som Modgift. — Den Mængde Opium, som aarlig produceres, er meget stor. Det meste kommer fra Indien, Persien, Ægypten og det tyrkiske Asien, men ogsaa i Syd- og Mellemeuropa produceres en Del. Fra Smyrna udførtes der 1872 2756 Kister à 90 Kilogr.

Opland, Indland; det Indlandsdistrikt, hvor en By har sin fornemste Afsætning af Varer, og hvorfra den igjen modtager andre.

Oplandene kaldes i Norge med et fælles Navn Hedemarkens og Kristians Amter. Til det tidligere „Upplønd" regnedes vistnok ogsaa en Del af Buskeruds Amt.

Oplysningstiden kaldes et Tidsafsnit i Europas Kulturhistorie, der strækker sig gjennem en stor Del af det 18de Aarh., fornemmelig dets anden Halvdel. Mod tidligere snevrere Synsmaader, laugsmæssig Lærdom og trykkede Samfundsforhold, reiste sig en kraftig og betydningsfuld Opposition, som gjorde Frihed og almindelig Oplysning til sit Løsen, og en Række fremragende Mænd virkede med Mund og Pen for Tankens Realisation. Efterhaanden udartede dog Bevægelsen, der fra Begyndelsen stod i Pagt med en vis Rationalisme, til Materialisme og Naturdyrkelse, idet alt, som den menneskelige Fornuft ikke kunde begribe, forkastedes som Fabel og Overtro. Bevægelsen udgik fra England, hvor Newton og Locke først traadte i Skranken for den frie Forskning og selvstændige Tænkning; i Frankrige fandt den i sin udartede Skikkelse Tilslutning hos Mænd som Voltaire, Diderot, d'Alembert, Rousseau m. fl. Ogsaa i Norden spores, om end i det hele taget senere, Indflydelsen af denne Aandsretning, der navnlig under Struensees Ministerium søgte at faa fast Fod i Danmark og Norge. Se forøvr. Art. Encyklopædi og Encyklopædister.

Oplysningsvæsenets Fond, det norske, oprettedes ved Lov af 20de Aug. 1821 og bestyres af Kirke-Departementet. Det havde 1881—82 en Kapitalformue af 15,012,170 Kr., derhos Kapitaler, tilhørende forskjellige Embeder og Bestillinger, 1,641,340 Kr., samt et Byggefond paa 359,220 Kr. Af Renterne af førstnævnte Kapital tilfalder en Trediedel Universitetet, Resten Understøttelsesfondet, hvoraf udredes Bidrag til Almueskolevæsenet og til Fremme af almennyttige Foranstaltninger, Pensioner til Prester, Lærere og sidstnævntes Enker m. m.

Understøttelsesfondet har et aarligt Tilskud af Statskassen, hvilket for Budgetaaret 1881—82 udgjorde 787,800 Kr.

Opløsning kaldes den fysiske Proces, hvorved et Legeme, især et fast, men ogsaa et flydende eller luftformigt, blander sig saaledes med en Vædske, at det hele bliver ensartet og ikke afsætter Bundfald. Den derved fremkomne Vædske kaldes ogsaa en Opløsning. De forskjellige Legemers Opløselighed er meget forskjellig, idet enkelte opløser sig i en given Vædske (f. Ex. Vand) i meget stor Mængde, medens andre kræver et stort Kvantum Vædske for at opløses selv i et meget lidet Kvantum. Enkelte Legemer (f. Ex. Salte) opløses i Vand, andre derimod ikke, hvorimod de er opløselige i Æther eller Alkohol; flere Stoffer opløses kun i Olier. Opløsningsprocessen kan paaskyndes ved at pulverisere det Legeme, som skal opløses, og ved at omrøre Blandingen. Er Opløsningsmidlet opvarmet, kan det i Regelen opløse mere af det givne Stof end i kold Tilstand; dog gives der Tilfælde, da det modsatte finder Sted. Naar en Vædske har opløst saa meget af et Stof, at den ikke kan optage mere, siges Opløsningen at være mættet; af en ved høi Temperatur frembragt mættet Opløsning udskiller, naar den afkjøles, en Del af det opløste Stof sig i Krystalform. Dog gives der enkelte Salte (Soda, Glaubersalt m. fl.), som, efter at være opløste indtil Mættelse i kogende Vand, ikke udskilles, hvis Opløsningen faar foregaa i fuldstændig Ro. Hvis Karret med den afkjølede overmættede Opløsning rystes, eller hvis et skarpkantet Legeme, helst en Krystal af samme Salt, som er i Opløsningen, bringes ind i denne, udskiller Overskuddet sig øieblikkelig. — I Mathematiken forstaaes ved Opløsning af en Opgave saavel det Resultat, der faaes af den, som alle de Operationer, der foretages for at komme til dette Resultat. — I Musiken betegner Opløsning af dissonerende Intervaller eller Akkorder deres Overgang til konsonerende.

Opmand, en Person, der vælges for ved sin Stemme at gjøre Udslaget, hvis der ved en Afstemning er lige mange Stemmer paa begge Sider.

Opmarsch, den Bevægelse, hvorved en Hærafdeling overgaar fra den Formation, den har marscheret i, til den Opstilling, hvori den skal kjæmpe.

Opodeldok, en Opløsning af Sæbe og Kamfer i Alkohol med Tilsætning af Ammoniak og ætheriske Olier, danner en hvidagtig, gjennemskinnende Masse, som i Medicinen benyttes til at indgnide i Huden ved forskjellige Sygdomme i denne.

Oporto ell. Porto, By i Portugal, i den gamle Provins Entre Douro e Minho, ved Fl. Douro, 6 km. ovenfor dens Munding i Atlanterhavet, har 105,000 Indb. og er næst Lissabon Landets største og vigtigste By. Den har en mærkelig Kathedralkirke, et kongeligt Slot m. fl. prægtige Bygninger, et Presteseminarium, et polyteknisk Akademi, et stort offentligt Bibliothek og flere lærde Selskaber samt er Sæde for en Biskop. Næst Lissabon er den Hovedpunktet for den portugisiske Industri; der findes ca. 400 større industrielle Anlæg, især Bomulds- og Silkevæverier samt Garverier. Handelen er ligeledes af stor Betydning, navnlig udføres en berømt Sort hed Vin (se Portvin). Havnen er god, men har et farligt Indløb. — Oporto skriver sig fra de første Aarhundreder e. Kr. og har givet Portugal dets Navn.

Opossum (Didelphys Virginiana), en amerikansk Pungrotteart, lever af Kjød og skiller sig fra de andre Arter af samme Slægt ved, at Tommeltæerne paa Bagbenene mangler Klo, og at Halen kun ved Roden er lodden, længere ude nøgen og beklædt med Skjælringe. Den bliver ½ Meter lang, Halen fraregnet, og er udbredt fra Mexiko til Pennsylvanien. Den gjør ved sit eiendommelige Udseende og sin ubehagelige Uddunstning et modbydeligt Indtryk; Kjødet har ligeledes en ubehagelig Lugt, men spises af Negrene.

Oppeln, By i den preussiske Provins Schlesien, ved Floden Oder, med 13,000 Indb., adskillig Industri og Handel samt Skibsfart.

Oppert, Julius, fremragende Orientalist, f. 1825 i Hamburg af jødiske Forældre, studerede orientalske Sprog i Bonn og Berlin og gik 1847 til Paris. 1848 blev han Lærer i Tysk ved Lycéet i Laval og 1850 i Rheims, medens han ved Siden deraf beskjeftigede sig med sine orientalske Studier og 1852 udgav et Verk over Akæmenidernes Indskrifter. 1851—54 opholdt han sig paa den franske Regjerings Bekostning i Mesopotamien, hvor han for første Gang nøie undersøgte Stedet for det gamle Babylon. Efter sin Tilbagekomst beskjeftigede han sig hovedsagelig med den assyriske Kileskrift, hvis Dechiffrering han bragte til større Fuldkommenhed. 1857 blev han Professor i Sanskrit, men læste fra 1869 over Kileskrift og blev 1874 extraordinær Professor i Assyriologi ved Collége de France. Hans betydeligste videnskabelige Skrifter behandler Assyriens Sprog og Historie.

Oppolzer, Johan von, tysk Læge, f. 1808, d. 1871, nedsatte sig 1838 som praktiserende Læge i Prag. 1841 blev han Professor i medicinsk Klinik, 1848 Professor i speciel Pathologi og Therapi samt Direktør for Jakobshospitalet i Leipzig. Fra 1850 til sin Død var han ansat i lignende Stilling i Wien. Han bidrog meget til den anatomisk-fysiologiske Retnings Indførelse i den praktiske Medicin og forfattede fortjenstfulde videnskabelige Skrifter og Afhandlinger. — Hans Søn Theodor v. Oppolzer, f. 1841, siden 1870 Professor i Wien, er en fremragende Astronom.

Opponere, gjøre Indsigelse, modsætte sig, fremføre Indvendinger mod noget. — Opponent, en, der opponerer, især ved en videnskabelig Disputats. — Opposition, den Handling at opponere, gjøre Modstand; Strid, især i politisk Betydning, Modstand mod den af en Regjering forfægtede Politik; ogsaa det Parti, som paa denne Maade bekjæmper Regjeringen. — I Astronomien forstaar man ved Opposition mellem to Himmellegemer den Stilling, hvori de fra Jorden af ser ud, som om de stod 180° fra hinanden (egentlig, at deres Længdeforskjel er 180°).

Opportun, bekvem, beleilig. — Opportunist, Leilighedsmand, en, som forstaar at benytte sig af Leiligheden.

Opreisning, se Rehabilitation.

Opskyllet Land, s. Alluvium.

Opstandelse, de Dødes, Legemets eller Kjødets, er den Gjenforening med Sjelen til nyt, udødeligt Liv, som efter det kristelige Dogme skal foregaa med det ved Døden opløste Menneskelegeme. Jesus forkyndte ved Læren om Himmeriges Rige ei alene et evigt Liv for alle dem, som er kaldte til dette Rige, men ogsaa de Dødes Opstandelse i Forbindelse med hans egen herlige Gjenkomst. (Joh. 5, 29; jfr. ogsaa Luk. 14, 14 og 20, 35—37.) Da alle Mennesker skal opstaa, baade „Retfærdige“ og „Uretfærdige“, gives der ifølge Skriften en dobbelt Opstandelse, „Livets“ og „Dommens“ Opstandelse. Om de opstandne Legemer lærer Skriften, at de skal være forklarede i Lighed med Kristi opstandne Legeme (1 Cor. 15). I de Troendes Opstandelse naar det Liv, som ved Gjenfødelsen skabes i deres Hjerter, sit sidste Maal. Det hele Menneske er da til Legeme og Sjel helligt og derfor herligt, friet fra Synden og alle dens Følger og skikket til at dele Guds Salighed.

Opsæt, se Føderaad.

Optage en Sag til Doms betegner den Handling af Retten, hvorved den udtaler, at Proceduren er tilende, og at den nu vil overveie Sagen for at afsige Dom i den. — Optage til Votering betegner i diskuterende og besluttende Forsamlinger, at Præsidenten erklærer Diskussionen for sluttet og opfordrer til at afgive Stemme.

Optakt, i Metriken og Musiken en ubestemt Takttid; især den ufuldstændige Takt, hvormed et Musikstykke undertiden begynder.

Optativ, i den græske Grammatik den Modus af Verbet, hvorved et Ønske udtrykkes (Ønskemaade).

Optik, gr., Lære om Lyset.

Optikus, Fabrikant af optiske Instrumenter, saasom Briller, Kikkerter, Mikroskoper o. s. v.

Optimater, d. e. de velsindede, i det gamle Rom i den senere republikanske Tid Navn paa det konservativt-aristokratiske Parti i Modsætning til Folkepartiet (Populares).

Optimisme, af lat. optimus, d. e. den bedste, den Anskuelse, at Verden trods sine Mangler dog i Hovedsagen er god, og at alt, hvad der sker, bidrager til at befordre det gode. Denne Lære staar i Modsætning til Pessimismen (s. d.).

Optometer, Synsmaaler, Instrument til at bestemme Synsevnen med.

Opus, lat., Verk, Gjerning; især literært eller musikalsk Verk. — Opera supererogatoria, i den katholske Kirke Navn paa de gode Gjerninger, som Kristus og Helgenerne udførte udenfor hvad de var skyldige til; dette Overskud af gode Gjerninger betragtes som Kirkens Eiendom og kan af denne meddeles til dem, som selv har udført for faa gode Gjerninger.

Or eller **Older** (Alnus), Træ af Birkefamilien, med fjernervede Blade, firefliget Blomsterdække og korte, med Skjæl besatte Frugtrakler. Af denne Slægt har man i Norge to Arter, Graa-Or eller Hvid-Or (Alnus incana) og Svart-Or (Alnus glutinosa). Graa-Oren er almindelig overalt, gaar mod Nord lige til Alten (70°) og mod Øst til Udløbet af Tanaelv. I Alten findes Træer, som er 60′ høie med 3′ Omfang af Stammen. Paa Fjeldene gaar den i de sydlige Egne af Landet omtrent til Birkegrændsen. Veden har en gulagtig Farve, der bliver mørkere ved at udsættes for Luften. Svart-Oren findes hist og her paa fugtig Grund til Snaasen i Nordre Trondhjems Amt (64° 10′) og neppe til en større Høide over Havet end 800—1000 Fod. Den friske Ved har en pomeransgul Farve; i tørret Tilstand bliver den lys rustbrun og med Tiden næsten som Mahogni.

Ora et labora, latinsk Tankesprog: „Bed og arbeid!“

Orakel, lat. oraculum, hos Oldtidens Folkeslag de Guddomssvar, som man antog at faa paa visse til en Guddoms Prester rettede Spørgsmaal om vigtige Anliggender; ogsaa det Sted, hvor saadanne Svar gaves, samt den der bestaaende Institution. Maaden, hvorpaa man fik disse Svar meddelte, var meget forskjellig; ved Oldtidens berømteste Orakel, det i Delfi i Grækenland, skete det ved at Prestinden (Pythia) siddende paa en Trefod i Templet lod sig bedøve af de Dunster, som angivelig opsteg fra en Sprække i Klippen, og i bevidstløs Tilstand udtalte forvirrede Ord, som Presterne derpaa satte sammen til et Svar. Det er rimeligt, at Orakelsvarene i mange Tilfælde af vedkommende Prester blev givne i god Tro; men sikkert er det, at de ogsaa ofte var blot og bart Prestebedrag. I Regelen var de saa tvetydig affattede, at de passede paa mange forskjellige Tilfælde.

Oran, Provins i den franske Koloni Algerien, omfatter det gamle Mauritania Cæsariensis, er 86,100 km.² stor og har 767,000 Indb. — Hovedstaden Oran, ved en Bugt af Middelhavet, med 59,000 Indb., er smukt bebygget og befæstet samt Sæde for en Biskop. Den grundedes allerede i Oldtiden af romerske Kolonister.

Orange (udt. Orangsj), By i det franske Departement Vaucluse, ved den lille Flod Meyne, med 10,000 Indb. og betydelig Industri, er berømt for sine mange Levninger fra Romernes Tid. I Middelalderen og senere var den Hovedstad i Fyrstendømmet Orange (Oranien) og havde fra 1365 til Revolutionen et Universitet.

Orangefamilien (Aurantiaceae), Plantefamilie af de Frikronedes Orden, omfatter Træer og Buske, som udmærker sig ved, at næsten alle deres Dele indeholder ætheriske Olier. Bladene er altidgrønne, Blomsterne undersædige og regelmæssig 4—5 delte; Frugten er et flerrummet, tykskallet Bær med saftigt Kjød. Der gives et stort Antal Arter, af hvilke mange dyrkes almindelig i alle varmere Lande. Herhen hører Pomeranstræet (Citrus aurantium), som næsten hele Aaret rundt staar i Blomst; det har hvide Blomster og kuglerund Frugt. — Citrontræet (Citrus Limonum) har blegrøde Blomster og aflange lysegule Frugter. — Bergamottræet (C. Bergamia) ligner Pomeranstræet, men har pæreformede eller noget nedtrykte Frugter. — Apelsintræet (C. aurantium sinense) ligner ogsaa Pomeranstræet og har store, kuglerunde, orangegule Frugter. Af alle disse Træer spises Frugten, hvorfor de dyrkes meget almindelig overalt, hvor de kan trives. Blandt samtlige her nævnte Arter og Former er Apelsinen den, som sidst er bleven kjendt i Europa. Den er nemlig først 1520 indført til Portugal fra Kina. Herom minder ogsaa Navnet Portugala, som endnu bruges paa flere Steder i Middelhavslandene, samt det tyske Navn

Appelsin og det norske Apelsin d. e. kinesisk Æble. — Af Blomsterne af de forskjellige til Orangefamilien hørende Træer destilleres Orangeblomstolie (Neroli) og Orangeblomstvand, der benyttes i Medicinen og til Parfumerier. — Orangeri, en Samling af Orangetræer og andre træagtige Planter, der om Sommeren kan stilles ud under aaben Himmel, men om Vinteren maa beskyttes mod Kulden i Orangehus.

Orangeloger, Navn paa de politiske Foreninger, som siden 1795 oprettedes i Irland af det engelsksindede og protestantiske Parti for at modarbeide den nationale, katholske Bevægelse. Medlemmerne kaldtes Orangemen (Orangister), og Navnet hentedes fra Vilhelm den tredie af Oranien. Logerne udbredte sig senere ogsaa til England; 1835 var der 1,880 af dem med tilsammen 315,000 Medlemmer. Saavel i England som i Irland arbeidede Orangelogerne i den vidtgaaende Konservatismes Tjeneste indtil 1836, da der førtes saa store Klager over dem, at de maatte opløses.

Orang-Utang (Simia eller Pithecus), en Slægt af Aberne, har mange Ligheder med de to andre menneskelignende Slægter, Gorillaen og Chimpanséen, men skiller sig fra disse ved sine lange Arme, der næsten naar til Jorden, naar Dyret gaar opreist, samt ved at mangle Negle paa Baghændernes Tommelfingre. I ung Tilstand ligner Orang-Utangen Mennesket mere end i en mere fremrykket Alder; Ungerne lader sig let tæmme, hvorimod de ældre Dyr i vild Tilstand er farlige at træffe paa. Der gives af denne Slægt sandsynligvis kun én Art, Simia Satyrus, der har en rustrød Pels og lever paa Borneo og Sumatra, hvor den for det meste opholder sig i Træerne.

Oranien, fr. Orange, tidligere et lidet Fyrstendømme i Frankrige, i det nuværende Departement Vaucluse, regjeredes fra det 11te Aarh. af egne Fyrster. Den sidste, Philibert af Châlons, døde 1531 uden Børn, hvorfor Fyrstendømmet gjennem hans Søster, der var gift med en Greve af Nassau, tilfaldt den dillenburgske Linie af dette Hus, hvortil Vilhelm af Oranien, den senere Statholder i Nederlandene, hørte. Dennes Ætling Vilhelm den tredie blev 1689 Konge i England; da han døde 1702, blev Oranien inddraget under Frankrige. Fyrsten af Nassau-Dietz fik dog Ret til at bære Titelen Prins af Oranien, hvilken Titel derpaa gik over til det hollandske Kongehus og nu benyttes af den hollandske Tronarving.

Oranjefloden, Flod i Kaplandet, opstaar ved Foreningen af to mindre Floder under 29° 10' s. B. og 42° 28' ø. L., flyder derpaa mod Vest, danner Grændsen mellem Kapkolonien og Hottentotlandet og falder under 28° 38' s. B. i Atlanterhavet. Længden er 2,040 km. Paa Grund af sin ringe Brede og Vandmasse er den aldeles uden Betydning for Samfærdselen.

Oranje-Republiken, en af hollandske Kolonister (Boer) grundet Republik i det indre af Sydafrika, grændser i Nord til den engelske Koloni Transvaal, i Nordost til Natal, i Øst til Basutolandet, i Syd til Kapkolonien og i Vest til Vestgrikvalandet, er 110,000 km.² stor og har ca. 65,000 Indb. Landet ligger i Gjennemsnit ca. 1,500 m. over Havet og bestaar for det meste af en stor, bølgeformet Slette. Klimatet er behageligt og sundt. Af Skov findes næsten intet undtagen ved Floderne. Af vilde Dyr, især Antiloper og Løver, findes mange. Hovednæringsveiene er Agerbrug og Fædrift, især er Landet fortrinlig skikket for Faareavl, og Uld er den vigtigste Udførselsgjenstand. Befolkningen bestaar hovedsagelig af Boer, hvortil kommer 20,000 Indfødte. Forfatningen er af 10de April 1854 og revideredes 1866. Præsidenten vælges paa 5 Aar; den lovgivende Magt er hos Folkeraadet, som bestaar af 50 Medlemmer. Staaende Hær findes ikke. Hovedstad er Bloemfontein.

Oration, Tale. — Orator, Taler.

Oratorium, lat., i det katholske Kirkesprog ethvert til Bøn bestemt, med Krucifix, Alter o. lign. forsynet Værelse; Bedesal i et Kloster. — I Musiken forstaaes ved Oratorium et større Musikstykke for Sang og Instrumenter med en Text, der sædvanlig er laant fra de hellige Skrifter, og affattet i dramatisk Form, men ikke bestemt til at opføres paa Scenen. Som Oratoriekomponister staar Händel, Haydn og Mendelssohn øverst. — Oratoriets Prester eller Oratorianerne kaldes et geistligt Broderskab, som 1548 stiftedes i Rom af Filippo Neri og oprindelig kaldtes den hellige Treenigheds Broderskab. Medlemmerne af denne Orden er ikke bundne ved Munkeløfter; deres Opgave er at leve for Andagtsøvelser, Mission, Barmhjertighedshandlinger og lærde Studier.

Orbilius Pupillus, en romersk Grammatiker, virkede som Lærer i Rom paa Ciceros Tid. Han var berygtet som Pedant og skylder kun sin mest berømte Elev Horats, at hans Navn er kommet til Efterverdenen.

Orbis pictus, se Comenius.

Orcagna (udt. Orkanja), Andrea, italiensk Maler og Arkitekt, f. ca. 1308, d. 1368. Hans vigtigste Arbeider som Maler er Freskerne i Strozzikapellet i Kirken Sta. Maria Novella i Florens. Som Arkitekt udførte han ogsaa flere større Verker; den berømte Loggia de' Lanzi i Florens er sandsynligvis udført efter hans Udkast.

Orchan, se under Tyrkiets Historie.

Orcus, hos Romerne Navn paa Underverdenen.

Ordalier, se Gudsdomme.

Ordbog, Lexikon, en alfabetisk ordnet Samling af Ord med vedføiet Oversættelse paa et andet Sprog eller med Tilføielse af Ordenes Betydning efter de Gjenstande, som de betegner.

Orddannelse er i Sprogvidenskaben Læren om Ordenes Tilblivelse, nærmest af andre Ord. Om Sprogets første Begyndelse vides intet, men man antager, at det indoeuropæiske Stamsprog paa et meget tidligt Trin bestod af forholdsvis faa énstavelses Rødder eller Rodord uden Endelser, f. Ex. ma (forboblet ma-ma), Moder. Paa et senere Trin antages de vigtigste Grundord at være dannede af disse Rødder ved tilføiede Afledningsendelser, f. Ex. Mo-der, latinsk ma-ter (primære Afledninger). Af disse Grundord dannes igjen nye Afledninger, f. Ex. moder-lig, lat. ma-ternus (sekundære Afledninger).

Orden, i Naturhistorien en systematisk Betegnelse for en Gruppe, der omfatter flere Familier og selv som Underafdeling gaar ind under Klassen.

Orden kaldes i den katholske Kirke geistlige Foreninger af Mænd eller Kvinder, der slutter sig sammen til gjensidigt Fremme af et religiøst Liv. Om disse Ordener se Art. Kloster, Munke, Nonner. — Verdslige Ordener kaldes Samlingerne af de Mænd, som for virkelige eller antagne Fortjenester af Regenten har faaet sig tildelt visse ydre Udmærkelsestegn. Disse, der sædvanlig bestaar i farvede Baand, Kors og Stjerner, kaldes ligeledes Ordener.

Ordinans, før Kristian den femtes Tid i Danmark og Norge Benævnelse paa visse Love, især om kirkelige Forhold.

Ordinat, se Koordinater.

Ordination, Preste- og Bispevielse, en Persons Indvielse til geistligt Embede, et af den katholske Kirkes 7 Sakramenter. — Ordinere, prestevie.

Ordinær, almindelig, ordentlig, simpel.

Ordonnans, en Officér, Underbefalingsmand eller menig Soldat, som sendes med Ordrer eller Meldinger fra den ene høiere Officér til den anden. — Ordonnansofficér, en bereden Officér, som er ansat hos en kongelig Person eller hos en Chef for en høiere Militærafdeling.

Ordre, Befaling, Bud, Forordning; Ret, som overdrages en anden til at modtage en Vexels Beløb eller overdrage Modtagelsen deraf til en tredie.

Ordsprog, et blandt Folket almindelig gjængs Mundheld, som i en pointeret Form indeholder en Leveregel eller Bemærkning, der har vundet almindelig Anerkjendelse som sand eller rigtig. Ordsprogene er ofte affattede i rimet Form eller med Alliteration (se Bogstavrim). — Ordsprogene er ogsaa Navnet paa en af de gammeltestamentlige kanoniske Bøger, som hvis Forfatter Salomo nævnes.

Oreader, se Nymfe.

Oregon, en af de Forenede Stater i Nordamerika, grændser i Nord til Territoriet Washington, i Øst til Idaho, i Syd til Nevada og Kalifornien og i Vest til det Stille Hav, er 246,750 km.² stor og har 174,800 Indb. Hovedfjeldbragene er Kaskadebjergene og de blaa Bjerge. Prægtige Skove findes, og Bjergene indeholder en Rigdom paa ædle Metaller. Agerbrugets Hovedprodukt er Hvede. Landets store naturlige Hjelpekilder er dog endnu ikke paa langt nær udnyttede. — Oregon dannede oprindelig sammen med Washington og Idaho en Del af Oregonterritoriet, organiseredes 1848 som eget Territorium og blev 1859 optaget som Stat i Unionen. Den sender to Senatorer og 1 Deputeret til Kongressen. Hovedstad er Salem.

Orel, Guvernement i Rusland, 46,726 km.² stort med 1,853,000 Indb., ligger i Syd for Guvernementerne Kaluga og Tula. Landet er overordentlig frugtbart og naturskjønt og har et mildt, behageligt Klima. Agerbrug er Hovednæringsveien; dets fornemste Produkter er foruden Korn Hamp, Tobak og Humle; ligesaa dyrkes meget Frugt. Kvægavlen er ogsaa af stor Betydning; der opdrættes især udmærket Hornkvæg og Heste. Handel og Fabrikvirksomhed er særdeles livlig. — Hovedstaden Orel har 45,000 Indb., et Presteseminarium, et Gymnasium m. fl. Skoler samt betydelig Industri i Hamp- og Linvarer, Læder m. m.

Orelli, Johann Kaspar, schweizisk Filolog og Kritiker, f. 1787, d. 1849, blev 1806 Prest og virkede 1807—13 som saadan ved den reformerte Menighed i Bergamo. 1819 blev han Professor i Zürich. Han besørgede gode Udgaver af en Række latinske og græske Forfattere og udgav derhos bl. a. den værdifulde „Inscriptionum Latinarum selectarum collectio“ (2 Bd., 1828).

Orenburg, Guvernement i Rusland, paa Sydostgrændsen mod Asien, 191,176 km.² stort, med 1,096,000 Indb., bestaar dels af skovrigt Bjergland, dels af Stepper; kun $^1/_{17}$ er Agerland. Kvægavlen er Hovednæringsvei; især findes et meget stort Antal Heste. Ogsaa Bergverksdriften er af Betydning. Størst Vigtighed har dog Guvernementet som Centralpunkt for Handelen mellem Rusland og Mellemasien. Langs Grændserne er anlagt Rækker af større og mindre Befæstningsverker med Besætning af Kosakker. — Hovedstaden Orenburg, ved Uralfloden, har 36,000 Indb., en Kadetskole m. fl. høiere Læreanstalter og livlig Handel og Industri. En stor Brand ødelagde 1879 meget af Byen.

Orense, Provins i det spanske Landskab Galicien, 7,093 km.² stor, med 388,000 Indb. — Hovedstaden Orense, ved Floden Miño, har 13,000 Indb., et Presteseminarium samt betydelig Fabrikation af Lingarn og Chokolade, ligesom der ogsaa leveres fortrinlige Skinker.

Orestes, ifølge de gamle græske Sagn Søn af Agamemnon og Klytaimnestra, hevnede sin Faders Mord ved at dræbe sin Moder og hendes Elsker. Hos de græske Tragikere, som med Forkjærlighed behandlede Orestes's Historie, udpyntedes denne med en Række digtede Biomstændigheder og Tilføielser. Som Modermorder prisgaves Orestes til Eumeniderne, der berøvede ham Forstanden og jog ham fra Sted til Sted, indtil han endelig kom til Athen, hvor Athene lod hans Sag forelægge Areopagos. Da Stemmerne her var lige for og imod ham, gjorde Athene ved sin egen Stemme Udslaget til hans Frikjendelse. Efter den hos Euripides forekommende Version af Sagnet vedblev en Del af Eumeniderne endnu at forfølge Orestes, som derpaa af Apollon fik Befaling til at reise til Taurien og hente Artemis's Billede. Han og hans Ven Pylades blev i Taurien grebne og skulde efter Landets Skik ofres til Artemis; Ifigenia (s. d.) skulde som Prestinde forrette Ofringen, men gjenkjendte Broderen og undveg med ham efter at have sat sig i Besiddelse af Artemisbilledet.

Orfeus, berømt mythisk Sanger i Grækenland, var efter Sagnet Søn af Apollon og Musen Kalliope. Han besad den Magt ved sin Sang og sit Strengespil at kunne bevæge Træer og Stene og tæmme vilde Dyr. Da han havde mistet sin Hustru Eurydike, steg han ned i Underverdenen og formaaede Hades til at give ham hende tilbage, men mistede hende for bestandig, da han mod Gudens Løfte saa sig om efter hende, førend de var komne op paa Jorden. Han nævnes ogsaa som en af Deltagerne i Argonautertoget og skal tilsidst, da han modsatte sig den med Udsvævelser forbundne Bakkhoskultus være bleven sønderreven af rasende Bakkhantinder. Hans Hoved og hans Lyre skal være ført til Øen Lesbos. Orfeussagnene forekommer endnu ikke i Homers og

Hesiods Digtning; senere Digtere behandlede og udpyntede dem paa mange Maader, ligesom ogsaa den bildende Kunst beskjæftigede sig meget med Fremstillingen af Orfeus. — Under Orfeus's Navn besad man allerede tidlig i Oldtiden en Del Digte, hvoraf der nu kun er faa Fragmenter tilbage. Af senere Oprindelse, sandsynligvis fra det 4de Aarh. e. Kr., er en Del saakaldte orfiske Digte, som endnu er opbevarede.

Orfila, Matthieu Joseph Bonaventure, fransk Læge og Kemiker af spansk Herkomst, f. 1787, d. 1853, holdt fra 1811 Forelæsninger i Paris, hvor han samtidig praktiserede som Læge. 1819 blev han Professor i Retsmedicin og Toxikologi og 1823 i medicinsk Kemi. Hans Hovedværker er „Traité des poisons, ou toxicologie générale" (1814) og „Eléments de chimie médicale" (1817).

Organ, gr. ὄργανον, Redskab, Værktøi, Instrument; særlig de Redskaber, som findes hos de levende Væsener og er bestemte til Udførelsen af de for disse eiendommelige Funktioner; ogsaa d. s. s. Stemme; i overført Forstand betegner Organ (Presseorgan) et periodisk Blad. — Organisme, levende Væsen, forsynet med Organer. — Organisk, hvad der tilhører Organismer, er forsynet med Organer; levende; af animalsk eller vegetabilsk Oprindelse. — Organisere, egentlig forsyne med Organer; ordne. — Organisation, organiserende Virksomhed; Ordning. — Organografi, den videnskabelige og methodiske Beskrivelse af de et Legeme tilhørende Organer.

Orgel, et sammensat musikalsk Instrument, hvis Toner frembringes ved at Luften ad mekanisk Vei presses ind i et System af Piber, hvorefter de enkelte af disse bringes til at lyde ved at der spilles paa en Klaviatur. Orgelet er det største, mest fuldtonende og fuldkomne af alle Instrumenter, idet det har en Række Toner af forskjelligt Klangpræg og stort Omfang. Orgelpiberne gjøres af en blød Metallegering (Bly og Tin) eller af Træ i en Længde af fra ½—1 Decimeter op til 3—4 Meter, eftersom de skal frembringe høiere eller dybere Toner. Ved Registrene kan Luftens Adgang til en bestemt Del af Piberne hindres. Manualen kaldes den eller de Klaviaturer, som er bestemte til at spilles med Hænderne; derimod er Pedalen bestemt til at spilles med Fødderne. De Blæsebælge, som skaffer Luft ind i Piberne, sættes i Bevægelse ved at trædes af én eller flere Mænd; paa meget store Orgler bruges det nu at lade Luften drives ind i Piberne ved Dampkraft. Orgelets Oprindelse er uvis; det eneste, man véd, er, at der før 1000 e. Kr. neppe existerede noget Instrument, der kunde betragtes som Orgel. Det første virkelige Orgel var maaske det, som 1312 af en Tysker blev bygget i Venedig. I Løbet af det 14de Aarh. blev Orgler til Kirkebrug mere almindelige, om de end i Begyndelsen endnu var meget ufuldkomne og ubekvemme at spille paa. Først lidt efter lidt blev Tangenterne gjorte smale og Klaviaturen saa let, at Orglet kunde spilles med Fingrene; der tilføiedes en Pedal, og de halve Toner sattes ind mellem de diatoniske. I den nyere Tid har Orgelbyggerkunsten gjort store Fremskridt, og flere kolossale Instrumenter er byggede; der gives Orgler med 100 og endnu flere Stemmer, saaledes i Riga, Ulm, Paris, London, Rom, Washington m. fl. St. Orglet er endnu i de fleste Lande næsten udelukkende helliget til kirkeligt Brug. — Organist, Orgelspiller.

Orgelkoral, en i det Indiske Hav m. fl. St. forekommende Slægt af Koraldyrene, med parallele, opretstaaende, rødfarvede Kalkrør, der har en vis Lighed med Orgelpiber. Rørene er forbundne ved tynde, vandrette Kalkplader i bestemte Mellemrum.

Orgier kaldtes i Grækenland oprindelig alle religiøse Skikke og enhver Gudstjeneste overhoved; senere især den hemmelige Gudstjeneste, navnlig til Ære for Demeter og endnu mere for Bakkhos. Nu betegner Ordet vilde Drikkelag forbundne med andre Udsvævelser.

Oriani, Barnabé, fremragende italiensk Astronom, f. 1752, d. 1832, blev 1802 Direktør for Observatoriet i Mailand. Han var en af de første, som bestemte Uranus's Bane, og da Piazzi 1801 opdagede Planetoiden Ceres, var det Oriani, som først paaviste, at det var et planetisk Himmellegeme. Foruden flere andre vigtige Skrifter forfattede han et klassisk Verk over den sfæriske Trigonometri.

Oribasios, græsk Læge i det 4de Aarh. e. Kr., var Keiser Julians Livlæge og blev af ham gjort til Kvæstor i Konstantinopel. Han gjorde en berømt Samling Uddrag af ældre medicinske Forfatteres Verker, hvilken længe nød meget stor Anseelse.

Orientalske Krig, se Krimkrigen.

Orientalske Spørgsmaal kaldes i den internationale europæiske Politik det meget omhandlede Spørgsmaal om det tyrkiske Riges og de derunder hørende Landes fremtidige Skjebne.

Orientalsk Sprog og Literatur betegner alle de asiatiske og de moslemisk afrikanske og europæiske Folkeslags Sprog og Literaturer. Den orientalske Literatur omfatter hovedsagelig: 1) Den kinesiske Literatur. 2) Den japanske, som er beslægtet med den kinesiske. 3) Den bagindiske, hvorved nærmest forstaaes Tonkins, Kokinkinas, Siams og Birmas literære Frembringelser. En betydelig Del af disse er buddhistisk-religiøse Verker. 4) Den mongolske, der skriver sig fra Middelalderen. 5) Den mandschuiske, der siden Kinas anden Erobring af Mandschuerne har staaet under stærk Indflydelse af den kinesiske Kultur. 6) Den tatariske, hvortil den uiguriske, den dschagataiske, den kaptschakiske, den jakutiske og den tyrkiske Literatur hører. 7) Den tibetanske, som i det 7de Aarh. fremstod med den buddhistiske Religions Antagelse i Tibet. 8) Den malaiiske, der indbefatter a) den egentlig malaiiske, som har hjemme paa Malakka og Sumatra og b) den javanske, som hører hjemme paa Java. 9) Den indiske (se Sanskrit). 10) Den persiske. 11) Den kaldæiske. 12) Den hebraiske. 13) Den samaritanske, som hovedsagelig bestaar af en Oversættelse af Mosebøgerne. 14) Den føniciske, der er af mindre Betydning. 15) Den syriske. 16) Den æthiopiske. 17) Den arabiske. 18) Den koptiske. 19) Den armeniske og 20) den georgiske eller grusiske Literatur. Denne fremkaldtes ved Kristendommens Indførelse i Georgien i det 4de og 5te Aarh.

Orienten, af lat. oriens, d. e. opgaaende, kaldes Himmelegnen Øst, hvor Solen synes at gaa op; ogsaa og fornemmelig Betegnelse for de østlige, asiatiske Lande (i Modsætning til Occidenten).

— Orientalist, en Lærd, som især dyrker de østerlandske Sprog.

Orientere sig, finde sig tilrette.

Oriflamme, de gamle franske Kongers Krigsfane, var rød med grønne Kvaster.

Origenes med Tilnavnet Adamantios, berømt græsk Kirkefader, f. 185 i Alexandria, d. 254, var Elev af Klemens af Alexandria og Nyplatonikeren Ammonios Sakkas. 19 Aar gl. blev han Kateket i sin Fødeby og gik 211 til Rom, hvor han vandt mange indflydelsesrige Velyndere. Efter sin Tilbagekomst fortsatte han at virke som Lærer i Alexandria, men kom i Strid med Biskop Demetrios og flygtede til Palæstina, hvor han kom i stor Anseelse hos de derværende Biskoper. 228 blev han i Cæsarea ordineret til Presbyter; Biskop Demetrios paastod nu, at det havde tilkommet ham alene at prestevie Origenes, hvem han derfor 232 afsatte og exkommunicerede. De fleste Biskoper bøiede sig for denne Dom, men Menighederne i Palæstina, Fønikien, Arabien og Grækenland holdt fast ved Origenes, som nu prædikede i Cæsarea. Under den af Keiser Maximus foranstaltede Kristenforfølgelse maatte han i to Aar holde sig skjult i Kapadocien; da Forfølgelsen var forbi, kaldtes han til Arabien, hvor han overbeviste og omvendte Biskop Beryll af Bostra, som negtede, at Kristi guddommelige Natur havde existeret før hans Menneskevorden. Da der under Keiser Decius udbrød en ny Kristenforfølgelse, blev Origenes fængslet og pint, saa at han kort efter døde af Følgerne af disse Mishandlinger. Origenes var en overordentlig aandrig og lærd Mand, men beskyldtes saavel i levende Live som efter sin Død jevnlig for kjætterske Anskuelser, idet han skal have forfalsket den orthodoxe Lære ved at opblande den med Nyplatonisme. Det er ogsaa vist, at hans Hang til filosofisk at ville begribe Kristendommen ledede ham til at adoptere flere Anskuelser, der dels allerede paa hans Tid betragtedes som Vranglære, dels af de senere Tiders Orthodoxe opfattedes som saadanne. Den Yderlighed, hvortil han gik i sit asketiske Levnet, idet han f. Ex. endog gildede sig selv, paadrog ham ogsaa Bebreidelser. Af hans meget talrige Skrifter er mange nu tabte eller kun forhaanden i Brudstykker; især kan blandt dem mærkes hans apologetiske Skrifter, hans store Værk „De principiis“, og „Hexapla“ med vigtige Bidrag til den bibelske Textkritik.

Original, af lat. origo, d. e. Begyndelse, oprindelig; eiendommelig, udmærket ved særegne Eiendommeligheder; oprindeligt Arbeide (f. Ex. Kunstværk) modsat Kopi; besynderligt Menneske, Særling. — Originalitet, den Egenskab at være original; Eiendommelighed.

Orihuela, By i den spanske Provins Alicante i Valencia, ved Floden Segura, med ca. 20,000 Indb., er Sæde for en Biskop, har et Presteseminarium m. fl. høiere Læreanstalter og betydelig Handel og Industri. 712—1264 tilhørte Byen Araberne.

Orinoco ell. **Orenoco**, en af Sydamerikas største Floder, udspringer i Guianas Høiland, gjennemløber i en stor Bue Republiken Venezuela og falder i Syd for Øen Trinidad i Atlanterhavet. Dens Længde er over 2,500 km., og dens hele Strømgebet, der omfatter 436 Floder, har en Udstrækning af 954,300 km.². Under Regntiden stiger Floden meget høit og oversvømmer vaa flere Steder sine lave Bredder. I en Længde af ca. 1,500 km. nedenfra er den seilbar; ogsaa ovenfor Mavpures kan den paa lange Strækninger befares.

Orion, efter de græske Sagn en stor Jæger og sin Tids skjønneste Mand, blev dræbt ved et Stik af en Skorpion og senere med sine Hunde sat vaa Himmelen. Hans Navn fører endnu et af de smukkeste Stjernebilleder, der er kjendeligt paa 3 klare Stjerner af 2den Størrelse, som staar i en ret Linie og kaldes Jakobs Stav.

Orissa, en Division af Nedrevrovinserne i det engelsk-indiske Præsidentskab Bengalen, 22,568 km.² stor, med 3,163,000 Indb. Kystlandet er fladt og sumpet; længere inde bliver Landet bjergfuldt og skovrigt. Distriktets Hovedrigdomme bestaar i nyttige Træsorter samt ædle Metaller, Diamanter og Rubiner. 1765 kom Landet i det ostindiske Selskabs Besiddelse. — Hovedstaden er Cuttack (Kattak).

Orizaba, By i den mexikanske Stat Veracruz, med 14,000 Indb. og store Bomuldsspinderier. I Nærheden findes den store Vulkan Orizaba eller Citlaltepetl, Nordamerikas høieste Bjerg; den er 5,450 Meter høi og nu udbrændt.

Orkan, se Vind.

Orkedal, se Orkedal.

Orkester, i Theatre den nærmest ved Scenen liggende Del af Salonens Gulv, var i de græske Theatre optaget af Koret og Musikerne, medens det hos Romerne anvendtes til Plads for Senatorerne. I de moderne Theatre har Musiken sin Plads i Orkestret, hvorfor dette Navn ogsaa ofte betegner selve Musikkorpset. — Orkestermusik kaldes den Instrumentalmusik, hvori kun énstemmige Instrumenter (altsaa ikke Piano, Orgel o. desl.) medvirker. — Orkestrion har man kaldt et stort, sammensat mekanisk Spilleverk, hvori alle Instrumenter i et Orkester efterlignes.

Orkhoménos, Navn paa to gamle græske Byer, hvoraf den ene laa i Bøotien og den anden i Arkadien. Den førstnævnte laa ved Sjøen Kopais og var Hovedstad i Minyernes i den forhistoriske Tid mægtige Stat. Allerede tidlig gik det tilbage med Byen, som 367 f. Kr. blev ganske ødelagt af Thebanerne; vel gjenoprettedes den af Filip af Makedonien, men fik senere ingen politisk Indflydelse. En Del Levninger af den findes endnu. — Orkhoménos i Arkadien laa ved den nuværende Landsby Kalpaki og var i sin Velmagtsperiode en af Arkadiens mægtigste Stæder. Af den gamle Akropolis's (s. d.) Ringmure er der endnu nogle Ruiner tilbage.

Orknøerne, Øgruppe i Atlanterhavet, i Nord for Skotland, omfatter 67 Øer med et samlet Fladeindhold af 1,140 km.² og en Folkemængde af 31,300 Mennesker. Kun 30 af Øerne er beboede; de øvrige benyttes til Græsgange, Fiskepladse osv. Træer voxer kun plantede i Ly, men det viser sig af de af Myrerne opgravede Træstammer, at Øerne tidligere har været bevoxede med Skov. Jordbunden er for en stor Del sumpet, og der gives store Strækninger Torvmyr. Kvægavl og Fiskeri er Hovednæringsveiene; ogsaa Sælfangst og Jagt paa Fugl er vigtige Indtægtskilder. Jern, Sølv, Tin o. fl. nyttige Mineralier findes, men er

ikke Gjenstand for Bergværksdrift. De oprindelige Beboere af Orknøerne var af britisk-keltisk Stamme, men i Løbet af Middelalderen smeltede de efterhaanden sammen med og gik op i de indvandrede Skandinaver, navnlig Nordmænd, saa at den nuværende Befolkning i det væsentlige kan regnes for at være af norsk Herkomst. Fra Slutningen af det 9de Aarh. udgjorde Orknøerne et arveligt Jarledømme under Torv-Einar og hans Slægt; i Slutningen af det 11te Aarh. blev de sammen med Shetlandsøerne af Magnus Barfod underlagte Norge, men kom 1469 ved Kristiern den førstes Datter Margretes Giftermaal med den skotske Konge Jakob den tredie til Skotland, idet Kristiern egenmægtigt pantsatte dem for Prinsessens Medgift, og siden blev de aldrig indløste.

Orlando Lasso, se Lasso.

Orlean, et Farvestof, der fremstilles af Frugten af Bixa orellana, som vokser i Guiana og Brasilien. Frøene, der er overtrukne med en rød, harpixagtig Hud, lader man gjære, hvorved Farvestoffet afsættes. Det forekommer i Handelen i Form af en tyk Deig og indeholder et rødt Farvestof, som man har kaldt Bixin.

Orléans (udt. Orleang), Hovedstad i det franske Departement Loiret, ved Floden Loire, med 55,000 Indb., er Sæde for en Biskop, har en smuk Kathedralkirke og et anseligt Raadhus, m. fl. a. mærkelige Bygværker, et Lycéum, et Præsteseminarium, en Tegne- og Arkitektskole, en Musikskole m. fl. højere Undervisningsanstalter, betydelige kunstneriske og videnskabelige Samlinger, Industri i Uldvarer m. m. og livlig Handel, navnlig med Vin, Brændevin og Korn. Orléans er det gamle galliske Genabum, som ødelagdes af Julius Cæsar; senere førte Byen Navn af Aureliani eller Aurelianum. 451 blev den forgjeves beleiret af Attila. Efter Chlodvigs Død var den Hovedstad i et merovingisk Rige, hvormed Burgund var forenet. Mest historisk berømt er Orléans bleven ved en Beleiring af Englænderne 1428—29, da det befriedes af Jeanne d'Arc (s. d.), som derfor fik Tilnavnet Jomfruen fra Orléans. 1870 stormedes Byen af Tyskerne, hvorefter der i Decbr. s. A. fandt heftige Kampe Sted om den.

Orléans, en Sidelinie af det franske (bourbonske) Kongehus. Den første, som førte Titelen Hertug af Orléans, var Filip (f. 1336, d. 1375), Søn af Kong Filip den sjette. Han døde uden ægtefødte Efterkommere, og efter hans Enkes Død 1392 kom Titelen over til Ludvig, Broder af Karl den sjette (f. 1372, d. 1407). Den nye Hertug tilrev sig under Kongens Sindssygdom Regjeringen sammen med Dronning Isabella, men blev ikke længe efter myrdet paa Foranstaltning af Hertug Johan den uforfærdede af Burgund. Fra dette Mord udspandt sig den heftige Kamp mellem det armagnacske og det burgundiske Parti. Ludvig efterlod sig foruden flere ægtefødte Sønner, af hvilke Karl (f. 1391, d. 1465) arvede Hertugtitelen, ogsaa en uægte Søn, den berømte Dunois, „Bastarden af Orléans". Hertug Karl var Hovedet for det mod Burgund og England fiendtligsindede Parti; han blev saaret og fangen ved Azincourt 1415 og maatte derpaa tilbringe 25 Aar i Fangenskab. Han var ogsaa en begavet Digter. Da det franske Kongehus's Hovedlinie var uddød med Karl den ottende, besteg Hertug Karl af Orléans's Søn Ludvig den franske Trone 1498 som Ludvig den tolvte, og Hertugdømmet Orléans faldt saaledes tilbage under Kronen; af Kong Ludvigs Svigersøn og Efterfølger Frans den første gaves Hertugdømmet til hans Søn Henrik og efterat denne var bleven Dauphin til en yngre Broder, Karl. Efter dennes Død tilfaldt det efter hinanden Henrik den andens 3 Sønner, Ludvig, Karl og Henrik. Under Henrik den fjerde blev denne Konges Søn 1607 Hertug af Orléans, men han døde allerede 1611; 1626 kom Hertugdømmet derpaa til hans yngste Broder Jean Baptiste Gaston, f. 1608, d. 1660. Denne er især bekjendt ved sine Bestræbelser for at styrte Richelieu, til hvilken Ende han bl. a. tog Del i Cinq Mars's Sammensværgelse; senere blev han under Ludvig den fjortendes Mindreaarighed Frankriges Generalstatholder, men tog under Frondeurolighederne Parti mod Mazarin og blev tilsidst forvist til sit Slot i Blois. Han havde ingen Sønner, men 4 Døtre, hvoraf den ældste var den bekjendte Mademoiselle de Montpensier. — Hertugdømmet gaves nu af Ludvig den fjortende til dennes Broder Filip, tidligere Hertug af Anjou (f. 1640, d. 1701), som lagde Grunden til Familien Orléans's store Rigdomme. Han var en blødagtig og lidet fremragende Person, men viste dog megen Tapperhed paa Felttogene i Nederlandene. — Hans Søn var Filip den anden af Orléans, f. 1674, d. 1723, bekjendt under Navnet „Regenten", en af Frankriges dygtigste, men tillige mest berygtede Statsmænd. Han var i Besiddelse af store Evner og fik en lærd Opdragelse, men henfaldt, foranlediget dertil af sin Lærer Dubois, til de mest yderliggaaende Udsvævelser, ligesom han i religiøs Henseende blev en fuldstændig Atheist. Da Hertugen under den spanske Arvefølgekrig havde lagt stor Feltherredygtighed for Dagen og han derefter nærede Planer om at gjøre Krav paa den spanske Trone, vakte han Ludvig den fjortendes Mistanke og var nær ved at blive stillet for Retten som Høiforræder. 1711—12 mistænktes han af Pøbelen for at have forgivet flere Medlemmer af Kongehuset, som pludselig døde, og hans Liv truedes gjentagne Gange af Folket, uden at Kongen efterkom hans Anmodninger om at lade Sagen undersøge. Da Ludvig den fjortende var død 1715, valgtes Hertug Filip af Parlamentet til Regent under den unge Ludvig den femtendes Mindreaarighed. Denne Stilling indehavde han til 1723, i hvilken Tid bl. a. Laws bekjendte Finansoperationer og Deltagelsen i Kvadrupelalliancen mod Spanien fandt Sted. Hoffets Usædelighed og Skamløshed overgik i dette Tidsrum alle Grændser, og Regenten var selv den værste. Efterat Kongen var bleven myndig, blev Hertugen 1723 Førsteminister, men døde s. A. — Hans Søn, Ludvig, f. 1703, d. 1752, der arvede Hertugtitelen, var en Modsætning til Faderen; han var from og sædelig og trak sig efter sin Ægtefælles Død tilbage til et Kloster. — Hans Søn, Ludvig Filip, Hertug af Orléans, f. 1725, d. 1785, blev Fader til den bekjendte Hertug Ludvig Filip Josef af Orléans, bekjendt som „Borger Egalité" eller „Filip Egalité" (Lighed). Han var født 1747 og var en særdeles begavet Mand,

men ødelagde sig tidlig ved Udsvævelser. Af Forfængelighed og ledet af Familiens gamle Oppositionslyst ligeoverfor Kongehuset sluttede han sig ved Revolutionens Udbrud til Hoffets Modstandere og blev en af de vildeste Revolutionære; saaledes stemte han bl. a. i Konventet for Kongens Død. Hans Karakterløshed og Feighed paadrog ham imidlertid snart hans Meningsfællers Mistanke, og 1793 blev han af Revolutionstribunalet dømt til Døden og henrettet. Han var Fader til Hertug Ludvig Filip af Orléans, som 1830 blev fransk Konge (se Ludvig Filip). — Dennes Søn Ferdinand Filip Ludvig Karl Henrik Josef, f. 1810, blev 1830 Hertug af Orléans; han omkom 1842 ved et Ulykkestilfælde og efterlod sig to Sønner, Greven af Paris og Hertugen af Chartres. Om de øvrige orleanske Prinser, Ludvig Filips Sønner, henvises til Artiklerne Aumale, Joinville, Montpensier og Nemours. — Orleanister kaldes det monarkiske Parti i Frankrige, som arbeider for at hæve en af Ludvig Filips Efterkommere (Greven af Paris) paa Tronen.

Orleans, enslags fine, silkelignende Tøier med Kjede af Bomuld og Islet af Kamuldgarn, anvendes til Damedragter, Frakkefor osv. De tilvirkes især i England og Tyskland.

Orléansville (udt. Orleangvill), Militærstation i Algerien, med 12,000 Indb.

Orley, Bernhard van, ogsaa kaldet Barent af Bryssel, flandersk Maler, f. 1490, d. 1541, uddannede sig først i sit Hjemland og blev senere i Rom Elev af Rafael, hvem han hjalp med at udføre flere Arbeider. Derpaa vendte han tilbage og blev Hofmaler hos Karl den femte, senere hos Margrete af Parma. Af hans Arbeider kan nævnes „Dommedag" i St. Jakobskirken i Antwerpen, et Alterbillede i Mariekirken i Lybek samt „den hellige Familie" i Liverpool-Institution. Han leverede ogsaa en Række Kartoner til Glasmalerier og Tapeter.

Orlog, Krig, især Sjøkrig: Krigstjeneste tilsjøs. — Orlogsskib, ogsaa Orlogsmand, Krigsskib. — Orlogsverft, Skibsverft, hvor Staten lader sine Krigsskibe bygge og reparere. — Orlogsflag, en egen Form af et Lands Flag, der benyttes paa Krigsskibe; det norske Orlogsflag skiller sig fra Handelsflaget ved at det har Split og Tunge, medens Handelsflaget er rektangulært.

Orlogsvæsen, et Lands samlede Sjøkrigsvæsen (smlgn. Marine).

Orlov, Navn paa en bekjendt russisk Adelsfamilie. — Grigorij, Fyrst Orlov, f. 1734, d. 1783, blev i en ung Alder den daværende Storfyrstinde Katharinas Elsker og var 1762 Hovedmanden i den Revolution, der hævede hende paa Tronen som Katharina den anden. Han fik nu en Række høie Embeder og Værdigheder og var Rigets egentlige Regent; Keiserinden tænkte endog paa at ægte ham, men hindredes deri af den høie Adel. Hans Stolthed og Brutalitet skaffede ham mange Fiender, og endelig blev han fortrængt fra Keiserindens Gunst af Potemkin, hvorefter han blev vanvittig og kort efter døde. Fra hans uægte Børn med Keiserinden nedstammer den adelige Familie Bobrinskij. — Hans Broder Alexei, Grev Orlov Tschesmenskij, f. 1735, d. 1808, var ligeledes en af Hovedmændene for Revolutionen af 1762 og ansees for den afsatte Keiser Peter den tredies Banemand. Han blev derpaa Generaladmiral over den russiske Flaade og vandt i Sjøslaget ved Tschesme 1770 en stor Seier over Tyrkerne. Under Keiser Paul forvistes han fra Hoffet. — Alexis Orlov, en uægte Søn af en af de foregaaendes Brødre, f. 1787, d. 1861, udmærkede sig i Krigen mod Franskmændene og var senere Oberst i Petersburg, hvor han 1825 kuede den der udbrudte Opstand, hvorefter han blev Generaladjutant. Senere indehavde han flere vigtige diplomatiske Poster. — Hans Søn Nikolai Orlov, udmærkede sig i Krimkrigen og har senere været anvendt i diplomatisk Tjeneste. — Vladimir Orlov, der kun paa Mødrenesiden er beslægtet med de foregaaende, gjorde sig bekjendt som Talsmand for Adelens Opposition mod Livegenskabets Ophævelse og for dens Krav paa en Forfatning; 1866—67 var han Formand for Guvernementsforsamlingen i Petersburg.

Orme (Vermes), efter Linnés System alle hvirvelløse Dyr, Insekterne undtagne; i de moderne zoologiske Systemer Fællesnavn for alle de hvirvelløse Dyr, som ikke gaar ind under Insekternes, Bløddyrenes og Straaledyrenes Klasser. Ormene deles i Ledorme, hvortil regnes Igler og Børsteorme, og uledede Orme, hvortil hører Rundorme, Fladorme, Ikter og Bændelorme. — Orme kaldes ogsaa ofte Insekternes Larver (se Insekter).

Ormefrø, et ormfordrivende Lægemiddel, bestaar af de endnu ikke fuldt udviklede Blomsterkurve af flere Malurtarter; de bedste kommer fra Persien. Ormefrøets virksomme Bestanddel er Santonin, som taget i større Mængde er giftig.

Ormehøg, se Musvaak.

Ormen lange, Olav Tryggvesøns berømte Skib, som han lod bygge under Ladehamrene ved Trondhjem, og hvis Lige i Størrelse og prægtigt Udstyr indtil da ikke var set i Norge. Det var et Drageskib med forgyldt Hoved og Hale, temmelig høibordet og havde 34 Rum. I Kjølen var det 56 Alen langt og førte paa hver Side 52 Aarer; Besætningens Antal anslaaes til mindst 600 Mand. Efter Slaget ved Svoldr (s. d.) beholdt Erik Jarl Skibet. — Ormen skamme (korte), ligeledes et af Olav Tryggvesøns Hærskibe, som han tog fra Raud den ramme paa Godø i Salten, var mindre end Ormen lange, men dog betydelig større end de almindelige Langskibe.

Orm Ivarsson, ogsaa kaldet Orm Kongsbroder, Søn af den norske Konge Harald Gilles Enke Ingerid og en Ivar Sneis, var en af Kong Inge Krokryggs mest betroede Mænd. I Slaget ved Oslo 4de Februar 1161, hvor Inge faldt, søgte Orm saa længe som mulig at byde Fienden Spidsen og var den sidste, som veg for Overmagten. Senere sluttede han sig til Magnus Erlingssøn og var næst efter denne og hans Fader Erling Skakke anset for den mægtigste Mand i Landet. Han deltog i Magnus's Kampe med de forskjellige Medbeilere til Tronen og synes at have været den egentlige styrende i det sydlige Norge, naar Magnus og Erling opholdt sig nordenfjelds. I Slaget i Norefjorden 15de Juni 1184 mellem Magnus og Sverre tog han hæderlig Del og faldt der samtidig med Magnus.

Ormus eller Hormuz, Ø ved Indløbet til den Persiske Bugt, 33 km.² stor, med ca. 300 Indb. Her fandtes tidligere en befæstet portugisisk By, som i sin Glansperiode havde 40,000 Indb. Nu hører Øen til Persien. — Ormusstrædet kaldes det Stræde, der fører fra det Indiske Hav ind i den Persiske Bugt, og hvori Øen Ormus ligger. Det har en Brede af 44—80 km.

Ormuzd, paa Zendsproget Ahura-mazda, ifølge Zoroasters Religionssystem det godes Gud, modsat Ahriman.

Ornament, lat., Prydelse, navnlig paa arkitektoniske Frembringelser og kunstindustrielle Gjenstande. Ornamenterne er vistnok en Biting, som kun tjener til at frembringe et Skjønhedsindtryk; men for at de skal kunne gjøre dette, maa de staa i organisk Forbindelse med Gjenstandenes konstruktive Dele og Former og ikke paa noget Punkt gjøre Indtryk af noget vilkaarlig paaklistret. Ornamenterne kan enten bestaa i Tegning, og da enten ensfarvet eller flerfarvet, eller være plastiske, og da mest reliefartede samt ligeledes enten én- eller flerfarvede. — Ornamentik, Læren om Ornamenterne og deres kunstrigtige Anvendelse. — Ornere, pryde.

Ornat, egentlig Prydelse, Benævnelse paa Geistliges Embedsdragt.

Orne (udt. Orn), Flod i det nordlige Frankrige, 158 km. lang, falder i den britiske Kanal.

Orne, Departement i Nordfrankrige, 6,097 km. stort, med 376,000 Indb. Landskabet fremviser en bølgeformet Overflade, og Jordbunden er for en Del stenet og sandet, hvorimod den paa andre Steder er særdeles frugtbar. Agerbruget er, skjønt det ikke staar paa noget høit Trin, ved Siden af Kvægavl og Bergverksdrift Hovednæringsveien. Ogsaa Industrien leverer flere Produkter til Udførsel, saasom Jernvarer, Kniplinger, Lin- og Bomuldstøier, Handsker o. s. v. — Hovedstad Alençon (s. d.)

Ornitholog, en Videnskabsmand, der studerer Fuglenes Natur og Liv. — Ornithologi, Læren om Fuglene.

Orografi, gr., Fjeldbeskrivelse, den Del af den fysiske Geografi, der omhandler Fjeldstrækningerne paa Jordens Overflade.

Orontes, nu Nahr-el-Asi, Flod i det nordlige Syrien, udspringer paa Antilibanon, løber mod Nord, Vest og Sydvest og falder i Middelhavet. Den har en betydelig Vandmasse, men er paa Grund af Strøm og Banker kun farbar paa enkelte Strækninger.

Orosius, romersk Historieskriver i det 5te Aarh. e. Kr., var fra Tarragona i Spanien. Han forfattede foruden flere theologiske Skrifter ogsaa „Historiarum libri VII adversus paganos", hvori han søgte at modbevise den Paastand, at Kristendommens Udbredelse var Aarsagen til det romerske Riges Forfald.

Orseille, et rødligviolet Farvestof, som faaes af flere Slags Lav ved at lade den gjære med ammoniakholdige Vædsker. Orseille kommer i Handelen i forskjellige Former, mest som en dybt purpurrød, fugtig Deig, og bruges til Farvning af Uld og Silke. Dens Farve er dog lidet bestandig og mindre smuk end Anilinfarverne, som derfor nu for en stor Del har fortrængt den.

Orsini, Navn paa en bekjendt italiensk Adelsslægt, som i det 12te—15de Aarh. deltog meget i de indre Kampe i Rom, hvor den optraadte som Slægten Colonnas Fiende. Flere af Slægtens Medlemmer udmærkede sig som Feltherrer.

Orsini, Felice, Greve, italiensk Revolutionsmand, f. 1819, d. 1858, virkede allerede som ung Student i republikansk Retning og sad 1844—48 i Fængsel, hvorefter han det sidstnævnte Aar deltog i Kampene i Lombardiet og Venetien. Efter Pavens Flugt blev han Guvernør i Ancona, maatte efter den romerske Republiks Fald flygte og opholdt sig i forskjellige Lande, hvor han optraadte som Mazzinis Agent. 1857 holdt han i London meget talrig besøgte Foredrag over Italien; s. A. begav han sig til Frankrige med den Plan at rydde Napoleon den tredie, i hvem han saa en Hovedhindring for Italiens Befrielse, af Veien. 14de Januar 1858 forsøgte han med en Del flere Landsmænd et Attentat ved Hjelp af Sprængbomber; men det mislykkedes, og han blev sammen med sine Medskyldige fængslet, dømt til Døden og henrettet. Fra Fængslet rettede han en Skrivelse til Napoleon, hvori han opfordrede denne til at støtte Italiens Befrielse. De af Orsini benyttede pæreformede Sprængbomber, bestemte til at kastes, har efter ham faaet Navn af Orsinibomber.

Ort, 1) tidligere i Guldvegten ¼ Kvintin. 2) d. s. s. Mark, ældre norsk Mynt = 24 Skilling = 80 Øre.

Orthodoxi, gr., Rettroenhed, Fastholden ved det overleverede kirkelige Lærebegreb. — Orthodox, overensstemmende med Kirkens Lære.

Orthoëpi, Læren om Ordenes rigtige Udtale.

Orthogonal, retvinklet.

Orthografi, Retskrivning. — Orthografisk, rigtig bogstaveret. — Orthografisk Projektion af en geometrisk Figur paa et Projektionsplan opstaar, naar der fra ethvert Punkt i Figuren falder en lodret Linie ned paa Projektionsplanet.

Orthoklas, et Mineral af den udbredte store Feldspatgruppe, bestaar af Kali, Lerjord og Kiselsyre. Den har faaet Navn efter sine to lodret paa hinanden staaende Kløvningsretninger. Farven er for det meste kjødrød eller hvid. I Granit, Gneis, Porfyr, Syenit m. fl. Bergarter udgjør Orthoklas en Hovedbestanddel.

Orthopædi, Læren om abnorme Formforandringer af det menneskelige Legeme, saasom Skjævheder o. s. v. og om den methodiske Behandling, hvorved saadanne Feil kan bringes til at forsvinde. Midlerne dertil er dels Gymnastik af hele Legemet eller enkelte Lemmer, dels Operationer o. lign. Orthopædien udøves i egne orthopædiske Instituter; den Læge, som har gjort den til sin Specialitet, kaldes Orthopæd.

Ortlesalperne eller Ortleralperne, en Fjeldgruppe i den sydlige Del af Tyroleralperne, med Toppen Ortlerspitze, som er 3,905 m. høi.

Ortolan, d. s. s. Hortulan (Emberiza hortulana) s. d.

Ortona, By i det sydlige Italien, ved Adriaterhavet, med 9,000 Indb. og Handel med Vin.

Oruro, Hovedstad i Departementet af samme Navn i den sydamerikanske Republik Bolivia, 3,612 Meter over Havet, med 9,000 Indb.

Orvieto, By i den italienske Provins Perugia, ved Floden Paglia, med 13,000 Indb., berømt for sin prægtige Kathedralkirke, har desuden flere andre Pragtbygninger og driver udstrakt Handel, især med Vin.

Os, Jan van, hollandsk Maler, f. 1744, d. 1808, er især bekjendt for sine fortræffelige Frugt- og Blomsterstykker; han optraadte ogsaa som Digter. — Hans Søn Pieter Gerardus van Os, f. 1776, d. 1839, gjorde sig bekjendt som Dyremaler; senere efter i Krigsaarene 1813—14 at have tjent som Kaptein ved et Korps Frivillige, begyndte han ogsaa med Held at dyrke Slagmaleriet. — Hans yngre Broder Georg Jakob Johannes van Os, f. 1782, d. 1861, uddannede sig under Faderens Veiledning til Blomstermaler, tog navnlig Jan van Huysum til Forbillede og opnaaede inden kort Tid stor Anerkjendelse. Fra 1812 opholdt han sig for det meste i Frankrige, hvor han beskjeftigede sig meget med at male for Porcellænsfabriken i Sèvres. Han forsøgte sig ogsaa med Held som Landskabsmaler.

Os, Prestegjeld i Midthordland, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af Sognene Os og Samnanger.

Osage, Flod i Nordamerika, udspringer i Staten Kansas, løber mod Øst og falder i Missouri; Længde 750 km.

Osager ell. **Wawsosch**, en Indianerstamme i de Forenede Stater, beslægtet med Siouxindianerne, beboede tidligere Osagedistriktet, men er nu overflyttede til Indianerterritoriet, hvor man har forsøgt at civilisere dem, dog uden synderlige Resultater.

Osaka ell. **Ohosakka**, By i Japan, paa Sydvestkysten af Nipon, ved Osakabugten, med 287,000 Indb., er Hovedsædet for den japanesiske Industri og den vigtigste Handelsstad i hele Riget. 1866 aabnedes Havnen for europæiske Fartøier.

Oschatz, By i det tyske Kongerige Sachsen, ved Döllnitz, med 8,000 Indb. og Fabrikation af Uldvarer.

Oschersleben, By i den preussiske Provins Sachsen, ved Floden Bode, med 8,000 Indb. og Fabrikation af Runkelroesukker.

Oscillation, se Svingning.

Osensjøen, en 22½ km. (2 norske) Mil lang Indsjø i Osen Sogn i Søndre Østerdalen, mellem Aamot og Trysil. Den har gjennem Osen Elv Afløb til Glommen.

Oshkosh, By i den amerikanske Stat Wiskonsin, med 15,700 Indb.

Osiander, Andreas, egentlig Hosemann, tysk Reformator, f. 1498, d. 1552, blev 1522 den første protestantiske Prest i Nürnberg og deltog 1529 i Religionssamtalen i Marburg og 1530 i Rigsdagen i Augsburg. Efter Augsburgerinterimet 1548 nedlagde han sit Embede, men kaldtes Aaret efter til Professor i Königsberg. Han er mest bekjendt for sin Strid med flere andre protestantiske Theologer om Retfærdiggjørelsen, idet han betragtede denne som en substantiel Meddelelse af Kristus, saaledes at hans Retfærdighed saa at sige fysisk indplantedes i den troende, medens Luther overensstemmende med Skriften lærte, at Gud tilregner den Troende Kristi Retfærdighed og derved anser ham for retfærdig. — Foregaaendes to Sønner Lukas Osiander den ældre og den yngre var ogsaa Theologer og deltog ved polemiske Skrifter i sin Tids religiøse Stridigheder.

Osinski, Ludvig, polsk Digter og Taler, f. 1775, d. 1838, vakte først Opmærksomhed ved sine fortræffelige Oversættelser af Corneilles Tragedier (1801—4) og indehavde derpaa forskjellige Statsembeder i det nyoprettede Hertugdømme Warschau. Senere ledede han det polske Theater i Warschau og blev 1818 Professor i Literaturhistorie sammesteds; efter Universitetets Ophævelse ansattes han i Undervisningsministeriet. Foruden Corneille oversatte han ogsaa flere andre franske Digteres Arbeider og forfattede selv en Række lyriske Digte af høi Fortjeneste. Han var ogsaa udmærket som Taler. Som Tilhænger af den klassiske Retning i Literaturen hørte han til Mickiewicz's og Romantikens Modstandere.

Osiris, i den ægyptiske Mythologi Søn af Kronos og Rhea, var gift med sin Søster Isis. Han dyrkedes over hele Ægypten som Solens Guddom.

Oskar, Navn paa to Konger af Norge og Sverige, Navnet er laant fra Macphersons Ossian (s. d.); saaledes hed Ossians tidlig afdøde Søn. — Oskar den første, Josef Frans, eneste Søn af Kong Karl Johan, f. 1799, d. 1859, fik efterat Faderen var bleven svensk Tronarving Titel af Hertug af Södermannland og ledsagede Faderen 1814 paa Felttoget i Norge. 1823 ægtede han Eugéne Beauharnais's Datter Josefine. Efter som Kronprins, hvilket han blev 1818, at have sat sig ind i de forskjellige Grene af den civile og militære Administration og et Par Gange at have fungeret som Vicekonge i Norge efterfulgte han 1844 Faderen som Konge. Kort efter udstedte han en Resolution, hvorved det norske Flag fik sit nuværende Udseende, hvorved begge Rigers Ligestilling fik et synligt Tegn, en Foranstaltning, som bidrog meget til at gjøre ham populær i Norge. Af de øvrige Reformer, som i hans Regjeringstid fandt Sted, kan nævnes flere Forbedringer i Retspleien og Kriminallovgivningen i begge Lande, Ophævelsen af Laugsvæsenet, en mere frisindet Ordning af Toldvæsenet, Reformer i Skolevæsenet og Postvæsenet samt Anlæg af Jernbaner og Telegraflinier. I Sverige indførtes desuden under hans Regjering flere vigtige Reformer, blandt hvilke kan nævnes Ophævelsen af „Inddragningsmakten“, hvorved Landet fik fuld Trykkefrihed. I sin udenrigske Politik forstod Kong Oskar at bevare Norges og Sveriges Neutralitet under de Krige, som paa hans Tid fandt Sted. Under de slesvig-holstenske Uroligheder optraadte den norske og den svenske Regjering til Fordel for Danmark og opnaaede uden aktiv Indblanding at de forenede Landes Krigsmagt at indskrænke Krigen inden bestemte Grændser. 1855 sluttede Kongen en Traktat med Vestmagterne i Anledning af den orientalske Krig. Efter længere Tids Sygelighed blev Oskar den første allerede 1857 nødt til at overlade Regjeringen til sin ældste Søn Karl, som ved hans Død fulgte ham paa Tronen. Oskar gav sig adskilligt af med de skjønne Kunster saavelsom med videnskabelige Studier og leverede navnlig i sit Skrift „Om straff och straffanstalter“ (1840) et værdifuldt Arbeide. — Oskar den anden Fredrik, foregaaendes tredie Søn, f. 1829, indtraadte som ung Prins i den svenske Marine, gjorde flere Togter med og avan-

cerede til Viceadmiral. Paa disse Reiser studerede han med Interesse de forskjellige Landes Institutioner og Kulturforhold; literære og videnskabelige Sysler beskjeftigede ham i en omfattende Maalestok, og han har optraadt med flere Skrifter og Afhandlinger af sjømilitært og krigshistorisk Indhold. Ogsaa som Digter og Oversætter af fremmede Digteres Arbeider har han forsøgt sig; 1857 vandt han det svenske Akademis Pris for sin Digtcyklus: „Ur svenska flottans minnen", i hvilken han hovedsagelig viser sig paavirket af Runeberg. Efter sin ældste Broder Karl den femtendes Død (den næstældste, Prins Gustav, var allerede død 1852) besteg han de forenede Rigers Trone 18de Septbr. 1872, hvorefter han næste Aar lod sig krone i Stockholm og Trondhjem. 1873 sanktionerede han Storthingets Beslutning om Statholderpostens Ophævelse, hvilken Beslutning to Gange før var bleven vedtagen af Storthinget, men negtet Sanktion, og afsluttede derved et omstridt unionelt Spørgsmaal. Kort før var der i Norge begyndt en politisk Agitation, som efterhaanden antog betydelige Dimensioner og førte til en Konflikt, der endnu (Jan. 1884) venter paa sin Løsning (se Norges Historie under Norge). I Sverige har det ikke lykkedes at gjennemføre Hærordningssagen, der i flere Aar har staaet paa Dagsordenen. I Trontalen ved Rigsdagens Aabning 17de Januar 1884 erklærede Kongen, at da Meningerne om Beskaffenheden af en ny Hærordning var delte, vilde der kun blive fremsat Forslag om nødvendige Foranstaltninger. Kong Oskar den anden er formælet med Sofie Vilhelmine Mariane Henriette af Nassau (f. 1836) og har 4 Sønner: Oskar Gustav Adolf, Kronprins, f. 16de Juni 1858, Oskar Karl August, f. 15de Novbr. 1859, Oskar Karl Vilhelm, f. 27de Febr. 1861 og Eugen Napoleon Nikolaus, f. 1ste Aug. 1865.

Oskarsborg, Sjøbefæstning ved Drøbaksund, ca. 30 km. fra Kristiania. Allerede tidlig var man opmærksom paa Vigtigheden af dette strategiske Punkt, hvor Kristianiafjorden smalner sig sammen til et Sund af ca. 1500 Meters Brede, og hvor Kaholmene, som ligger midt i Sundet, frembyder særdeles gunstige Betingelser for Befæstningsanlæg. Ved at kunne holde en sjøværts angribende Fiende tilbage paa dette Sted vil man ikke alene beskytte Kristiania mod et Bombardement fra Sjøsiden, men ogsaa i Kristianiafjordens indre Bassin have et sikkert Tilflugtssted for saavel Handels- som Krigsflaaden, hvorhos man vil kunne hindre Fienden fra en Landgang i de rige Egne omkring Bunden af Kristianiafjorden og tvinge ham til at gaa i Land længere syd i Fjorden; paa begge Fjordsider vil han da under en Fremtrængen mod Kristiania finde en Række Defiléer og i det hele et Terræn, som egner sig for Forsvar, og som derfor vil give den norske Armé Anledning til at kunne optage Kampen under gunstigere Betingelser. — Under Krigen med Sverige ved Aarhundredets Begyndelse var Sundet forsvaret af 3 aabne Batterier med ialt 13 Stk. 18 ℔s Kanoner, nemlig et Batteri paa 6 Stk. paa søndre Kaholmen, et paa 4 Kanoner paa Husvig (Drøbakslandet) og et paa 3 Kanoner nord for Færgestedet paa Hurumlandet. — Efterat den under 20de Novbr. 1836 nedsatte Centralkommission for Norges Befæstningsvæsen den 27de Juli 1839 havde fremsat Forslag til et Fort paa søndre Kaholmen, blev 1843 de første Midler til nye Fæstningsanlæg bevilgede. 1856 var disse Verker i det væsentlige færdige. De bestod af: a) Et stormfrit kasematteret Hovedfort af Graastensmur med 39 Stkr. 7 toms Bombekanoner i ligesaa mange bombefaste Kasematter samt et aabent Tagbatteri for ca. 26 Stkr. mindre Skyts og en Gorgekaserne for 12 Stkr. lignende Kanoner under Hvelv; b) Vestre Strandbatteri, kasematteret og armeret med 10 Stkr. 7 toms Bombekanoner; c) Østre Strandbatteri, kasematteret og armeret med 10 Stkr. 7 toms Bombekanoner; d) Nordre Batteri (Havnefortet) med 7 Stkr. Bombekanoner, hvoraf 2 kasematterede og 5 i Halvkasematter; e) Søndre Batteri, et aabent Indverk, pasagèrt anlagt i 1848 og armeret med 7 Stkr. 7 toms Bombekanoner. — Saaledes befæstet var der i 1856 etableret et mod Datidens Krigsfartøier meget respektabelt Forsvar af Drøbaksund. Men neppe var Befæstningerne færdige, førend man paa Grund af Artilleriets kraftige Udvikling gjennem Indførelse af Riflekanoner og Skytsets overordentlige Tilvext i Størrelse og Effekt, samtidig med Panserklædningers Anbringelse paa Fartøier, blev tvungen til at tænke paa en fuldstændig ny Anordning af Forsvaret ved Drøbaksund. 1863 blev der nedsat en Kommission, som 1ste Juni 1868 fremkom med et Forslag til nye Befæstninger, hovedsagelig koncentrerede til Forsvaret af det østre Løb, medens det vestre Løb dels af økonomiske Grunde, dels for at indskrænke Befæstningens Størrelse blev foreslaaet sperret ved en Stenjetté. Til Forsvaret af østre Løb skulde der anlægges og beskyttes Batterier samt udlægges Sperrekjæder og Undervandsminer; Udgifterne hermed blev beregnede til 3,800,000 Kr. og til Jettéen 1,200,000 Kr. Denne nye Plan er senere bleven noget modificeret, og er der derhos udenfor denne 1872 bygget et aabent Jordverk for 3 Stkr. panserbrydende Kanoner paa søndre Kaholmens Sydspids og et lignende for 3 Stkr. endnu sværere Kanoner østenfor Hovedfortets Hjørnekvadrant. Af Befæstningsanlæg efter den nu gjeldende Plan er kun Stenjettéen færdig. Fremdeles Halvparten af det saakaldte Hovedbatteri, et høitliggende Jordverk af de stærkeste Dimensioner for 6 Stkr. 30.5 cm. Bagladekanoner, hvilket Batteri dækker det gamle Hovedfort mod direkte Beskydning fra Sydsiden. Til de øvrige Befæstningsanlæg, som skal bestaa dels af aabne Batterier, dels af pansrede Dreietaarne og pansrede Kasematter — hvilke Batterier ikke alene skulde anlægges paa søndre og nordre Kaholmen, men ogsaa paa Landsiderne og paa Haaøen — er der endnu ikke (Januar 1884) bevilget de fornødne Midler.

Oskarshal, Lystslot paa Bygdø ved Kristiania, opført 1847—52 af Kong Oskar den første efter Tegning af Arkitekt Nebelong. Navnlig fra dets Taarn har man en prægtig Udsigt over Kristiania. Slottets Værelser er smykkede med en Række Malerier og Billedhuggerarbeider af Norges mest bekjendte Kunstnere.

Oskarshamn, tidligere Döderhultsvik, By i Kalmar Län i Sverige, ved Østersjøen, med 5,100 Indb., har god Havn og betydelig Udførsel af Trælast og Jern.

Osterne, paa Latin Osci, et italisk Folkeslag, som især boede i Kampanien og skal have været nær beslægtet med Ausonerne. Da Samniterne i det 5te Aarh. f. Kr. trængte ind i Kampanien, gik Navnet Osker ogsaa over paa disse. Det oskiske Sprog er kun bevaret i enkelte Brudstykker, navnlig Indskrifter paa Mynter; i dette Sprog var en ikke ubetydelig Literatur i Oldtiden forhaanden; især kan mærkes en eiendommelig Slags Skuespil, de saakaldte Atellaner.

Oskol, Flod i det sydlige Rusland, udspringer i Guvernementet Kursk, gaar mod Syd og falder i Donez; 318 km. lang.

Oskulation (Kyssen), i Geometrien Berøring af en krum Linie eller Flade af høiere Orden med en anden saadan.

Oslo, tidligere en af Norges betydeligste Byer, anlagdes i Midten af det 11te Aarh. af Harald haardraade paa Østsiden af Akerselvens Udløb i Bjørviken. Byen blev kort efter Sæde for en Biskop, og Kongerne opholdt sig ofte her, hvilket bevirkede, at Byen tog raskt til i Folkemængde og Velstand. Under de borgerlige Uroligheder led Byen meget, da flere af de Kampe, som leveredes mellem de forskjellige Tronprætendenter, holdtes i eller ved Oslo. 1137 afbrændtes Byen af den danske Konge Erik Emun, som deltog i Krigen mellem Magnus blinde og Harald Gille. Først da Borgerkrigene ved Hertug Skules Fald 1240 ophørte, begyndte Byen igjen at reise sig, og nu gik den raskt frem, saa at den ved Kalmarunionens Stiftelse betragtedes som Norges Hovedstad, og af de følgende Konger lod Kristoffer af Baiern og Kristiern den anden sig krone her. Reformationens Indførelse gav Oslos Anseelse et Knæk, idet de storartede Indretninger, som var forbundne med den katholske Religion, ophævedes eller ødelagdes. 1567 blev den aldeles afbrændt af Befalingsmanden paa Akershus Kristiern Munk, for at den ikke skulde falde i Hænderne paa de fremrykkende Svensker. Den blomstrede dog op igjen, men 1624 ødelagdes den paany af Ildsvaade, saa at kun Bispegaarden og nogle faa andre Huse stod igjen. Dermed var Oslos Skjebne afgjort. Kristian den fjerde befalede nemlig Byens Indbyggere at flytte til Vestsiden af Akerselven for i Krigstilfælde at være mere i Ly under Akershus Fæstnings Kanoner. Senere bebyggedes det afbrændte Strøg lidt efter lidt og beholdt sit gamle Navn, men blev kun betragtet som en Forstad til Kristiania. — I sine Velmagtsdage havde Oslo 8 Kirker, hvoraf St. Halvards og St. Marias var de fornemste. Desuden var her tre Klostre, et for Franciskanerne (det nuværende Oslo Hospital), et for Dominikanerne og et Nonnekloster. Nu udgjør Oslo et eget Sognekald. — Oslo Bispegaard, som i 1883 blev nedreven, og paa hvis Tomt blev opført en ny, smuk Bygning, var en Levning fra Byens Velmagtsdage og havde efter dens Kjælderhvelvinger at dømme tidligere været et Kloster. — Oslo Ladegaard, en betydelig Jordeiendom, som antagelig engang har været Kongsgaard, men senere beboedes og brugtes af Befalingsmanden paa Akershus. Til den hørte betydeligt Jordegods i Aker, deriblandt Gaarden Ulven. 1774 solgtes Ladegaarden til Generalmajor Sehested for 24,000 Rigsdaler, en for den Tid betydelig Sum, og 1806 til Grosserer Lumholtz for 75,000 Rd. Siden er Eiendommen bleven udstykket.

Osman, Navn paa 3 tyrkiske Sultaner (s. Tyrkiet)

Osmaniske Rige, se Tyrkiet.

Osman-Nuri-Pascha Ghazi, berømt tyrkisk Feltherre, f. 1837 i Lilleasien, blev 1854 Kavaleriløitnant og deltog senere i Bekjæmpelsen af Drusernes Opstand i Syrien samt af Opstanden paa Kreta, ved hvilken sidste Leilighed han 1867 blev Oberstløitnant. 1871 blev han Oberst, deltog i Felttoget i Yemen og blev 1875 Divisionsgeneral samt fik kort efter Kommandoen over et Korps mod Serberne. Efter at have udmærket sig ved flere Leiligheder blev han Marskal og efter Fredsslutningen Korpskommandant i Widdin. Under den russisk-tyrkiske Krig rykkede han 1877 ud fra Widdin med 30,000 Mand og kom til Plevna, hvor han afslog flere Angreb af Fienden og befæstede sin Stilling. Efter et heltemodigt Forsvar maatte han af Mangel paa Levnetsmidler kapitulere i Decbr. 1877 og var indtil Fredsslutningen i russisk Fangenskab. 1878 blev han Chef for den tyrkiske Garde og Krigsminister.

Osmium, et metallisk sjeldent Grundstof, som i Naturen mest forekommer i Forbindelse med Iridium som Osmiridium i Form af meget haarde Korn, der bliver tilbage ved Platinasandens Behandling med Kongevand. Osmium har en smuk blaa Farve, er krystallinsk og haardere end Glas samt er det tætteste af alle hidtil kjendte Legemer (22.477). Rent Osmium er usmelteligt og uopløseligt i enhver Syre; det oxyderer let i Luften og forbrænder ved Ophedning til en flygtig, meget giftig Syre, Osmiumsyre, som gjør Alkohol- og Gasflammen lysende, naar den ledes ind i den.

Osnabrück, Hovedstad i det tidligere Fyrstendømme af samme Navn i den preussiske Provins Hannover, ved Floden Hase, med 30,000 Indb., er Sæde for en katholsk Biskop, har en mærkelig Domkirke og flere andre Kirker, hvoriblandt den gothiske Mariakirke, flere høiere Undervisningsanstalter og betydelig Industri, navnlig i Tobak og Cigarer. Historisk mærkelig er Byen ved, at den vestfalske Fred, som endte Trediveaarskrigen, sluttedes her 1648.

Ossa, nu **Kissavos,** Fjeld i det græske Landskab Thessalien, 1953 m. høit, skilles i Nordvest ved den berømte Dal Tempe fra Olympos og hænger i Syd sammen med Pelion ved en Række lave Høider.

Ossenbeck, Jan ell. Josse van, hollandsk Maler, f. ca. 1627, d. 1678, uddannede sig i Italien, virkede senere som keiserlig Hofmaler i Wien og levede derpaa i Regensburg. Han malede især Folkefester, Torvscener o. lign. med mange Figurer i vel komponerede Grupper. Ogsaa som Raderer var han fremragende.

Osseter ell. Osser, et kaukasisk Bjergfolk, staar under Rusland og deles i 4 Stammer; de taler et eiendommeligt Sprog af den iranske Sprogstamme.

Ossian, ifølge de gamle skotske Sagn en berømt Barde (s. d.) i det 3die Aarh. e. Kr. Han skal have været en Søn af Helten Fingal og skildres ligesom Homer som blind. Ossians Navn er især bekjendt for Nutiden ved den literære Strid, som hans angivelige Digte, udgivne i Oversættelse af Macpherson, foranledigede. Efterat Opmærksomheden var bleven henledet paa den

gamle høiskotske Folkepoesi, da der 1756 tryktes en liden Prøve paa en Oversættelse af gaeliske Digte, udgav Macpherson 1760 en Digtsamling, som angivelig skulde være oversat efter gaeliske Digte, der levede i Folkemunde eller var bevarede i gamle Haandskrifter. Disse Digte vandt et uhørt Bifald, Macpherson fik Understøttelse til en ny Reise for at samle flere Digte, og Frugterne heraf var en Oversættelse af Heltedigtet „Fingal“ samt flere mindre Digte (1762) og af et andet Heltedigt „Temora“, ligeledes med et Tillæg af en Del mindre poetiske Arbeider (1763), alt under Ossians Navn. Allerede strax efter sin Fremkomst blev disse Sager af flere betegnede som uægte, saaledes af Johnson og Laing; derimod optraadte Mænd som Blair, Graham, Young o. fl. til Fordel for Macpherson. Modstanderne opfordrede denne til at fremlægge Originalerne til sine angivelige Oversættelser, men dertil var han ikke at bevæge. Det høilandske Selskab i Edinburgh foranstaltede en Undersøgelse af Sammenhængen, men Resultaterne heraf, som offentliggjordes af Henry Mackenzie, tjente kun til i høi Grad at svække Troen paa Digtenes Ægthed. Senere foranledigede det irske Akademi i Dublin en ny Undersøgelse, hvorunder irske Lærde søgte at paavise, at Macphersons angivelige gaeliske Original, som var bleven funden og udgiven efter hans Død, blot var en Oversættelse til Nygaelisk af de oprindelig paa Engelsk skrevne Digte og fuld af Sprogfeil. I den senere Tid har man imidlertid søgt at rense Macpherson for den Beskyldning, at han var en ren Bedrager, og en af Nutidens største Kjendere af keltisk Sprog og Literatur, E. Windisch, har gjort opmærksom paa, at den udgivne gaeliske Text ialfald ikke helt igjennem er en Oversættelse af den engelske Udgave, da netop flere vanskelige gaeliske Steder mangler i den sidste. Undersøgelserne er endnu ikke bragte til endelig Afslutning, men man tør antage, at Macpherson i mere eller mindre Grad har bearbeidet gamle skotske Sagn, som igjen er at føre tilbage til irsk Oprindelse. Da de „ossianske“ Digte blev bekjendte i Europa, gjorde de strax et dybt Indtryk paa mange af Tidens største Digtere, t. Ex. Goethe og Herder, og de vandt gjennem Oversættelse til et stort Antal europæiske Sprog en udbredt Læsekreds. De er ensformige og sentimentale, men besidder dog en lyrisk Kraft, der giver dem et høit poetisk Værd.

Ossifikation, lat., Forbening.

Ossolinski, Navn paa en fornem polsk Familie. — Jerzy Ossolinski, f. 1595, d. 1650, anvendtes af Kong Vladislav den fjerde i flere diplomatiske Sendelser og udmærkede sig som ypperlig Taler. Senere blev han polsk Storkansler og præsiderede som saadan ved Religionssamtalen i Thorn. — Josef Maximilian Ossolinski, f. 1748, d. 1826, beskjeftigede sig tidlig med literære Sysler og kom 1789 som Medlem af den galiziske Stænderdeputation til Wien, hvor han ved Hoffet arbeidede i sine Landsmænd Interesse. Efter at have taget fast Ophold i Wien ofrede han sig udelukkende for Literaturen og blev Direktor for det keiserlige Bibliothek. Han tilveiebragte en stor og værdifuld Samling af gamle slaviske, især polske Literaturverker, som han testamenterede til de galiziske Stænder, og som nu under Navn af det Ossolinskiske Institut findes i Lemberg. Foruden flere novellistiske Arbeider skrev han en fortjenstfuld polsk Literaturhistorie (3 Bd., 1819).

Ost, se Ostestof.

Ostade, Adrian van, berømt hollandsk Maler og Radérer, f. 1610, d. 1685, var Elev af Frans Hals og Rembrandt, hvorhos hans Ven Brouwer ogsaa fik Indflydelse paa Uddannelsen af hans Talent. Han opholdt sig for det meste i Amsterdam og samlede ved sine Arbeider en betydelig Formue. Han fremstillede med Forkjærlighed Bondegaarde og Bondestuer, Vertshus- og Danse-scener o. lign., alt paa en humoristisk og elskværdig Maade, fint udført og med en ofte fortrinlig Kolorit. Han producerede temmelig meget, og hans Billeder er spredte over de fleste europæiske Lande; flere af dem har han selv gjengivet i Kobberstik og Radéring. — Hans Broder Isaak van Ostade, f. 1612 (efter andre Beretninger 1617 eller 1621), d. 1657(?), var ligeledes en fremragende Maler i samme Branche som Broderen; han fremstillede ogsaa med Held Scener af Dyrelivet.

Ostangeln, et af de gamle angelsachsiske Riger i England, mellem Thems- og Washbugten.

Ostemark, Larven af en liden sort Flue (Piophila casei), er hvid af Farve. Den anretter tildels megen Skade i Ysterierne ved at bore sig ind i og fortære den færdiglavede Ost.

Ostemid er en Art Mid (Acarus), som findes i gammel Ost.

Ostende, By i den belgiske Provins Vestflandern, ved Nordsjøen, har 17,000 Indb., en god Havn, en Sjømandsskole samt Industri i Tobak, Lærred og Seildug. Handelen er betydelig, og Byen er vigtig som Endepunkt for en Dampskibslinie mellem London, Dover og Kontinentet. Sjøbadene er talrig besøgte. Ostende beleiredes 1601—04 af Spanierne.

Ostentation, Tilskuestillen, Pralen. — Ostensiv ell. ostentativ, øiensynlig, pralende.

Osteologi, Benlæren, en Underafdeling af Anatomien.

Osteomalaci, Benblødhed, en Sygdom, under hvilken Benene mister sine Kalksalte og bliver bløde, saa at de bøies og sammenklemmes til abnorme Former. Den udvikler sig især hos Kvinder efter en Barselseng.

Osterfjord, en ca. 56 km. (5 n. Mil) lang Fjord i Nordhordlands Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, er egentlig en Fortsættelse af Herløfjord.

Osteri, italiensk Benævnelse paa et Vertshus.

Ostermann, Heinrich Johann Friedrich, Greve, russisk Diplomat af tysk Herkomst, f. 1686, d. 1747, traadte 1704 i russisk Tjeneste. 1711 understøttede han Keiserinde Katharinas Bestræbelser for at redde Peter den store ud af hans farlige Stilling ved Pruth og anvendtes senere i flere vigtige diplomatiske Ærinder; saaledes sluttede han bl. a. Freden i Nystad 1721. Saavel under Peter den stores som senere under Katharinas Regjering indehavde han høie Embeder og blev efter Keiserindens Død Overhofmester for den unge Peter den anden og Medlem af Regentskabsraadet. Under Keiserinde Anna Ivanovna blev han Udenrigs-

minister og under Anna Karlovna Generaladmiral, men arresteredes efter Elisabeths Tronbestigelse 1741 og dømtes til Døden, hvilken Straf dog forandredes til livsvarig Forvisning til Sibirien. — Hans Dattersøn, Grev Alexander Ivanovitsch Ostermann-Tolstoi, f. 1772 (eller 1770), d. 1857, deltog med Udmærkelse i Krigene med Tyrkerne og Polakkerne, blev 1797 Generalmajor og 1806 Generalløitnant, udmærkede sig atter i Krigene med Frankrige og blev 1817 Infanterigeneral. Efter at have taget Afsked af Tjenesten besøgte han Orienten og levede senere for det meste i Schweiz.

Østerø, en af de betydeligste Øer i Bergens Stift, ligger paa Nordsiden af Indseilingen til Bergen og adskilles fra Fastlandet ved Osterfjord. Dens Længde er 34 km. (3) og dens største Brede 22½ km. (2 n. Mil).

Ostestof, Kasein, et i Melk forekommende Proteïnstof (s. d.), der udfældes som hvide Klumper, naar Melken bliver sur. Det udfældes ogsaa af et Ferment, der findes i Slimhuden af Kalvens Løbmave. Saaledes, som Ostestoffet udskilles, naar Melk tilsættes med en Syre eller med Løbe, indeholder det en stor Del Fedt, navnlig hvis Melken har været sød og uskummet. Det afgiver Raastoffet for Ostefabrikationen. Af Ost gives der mange forskjellige Slags, alt efter Beskaffenheden af den dertil anvendte Melk og efter Behandlingsmaaden. Gjennemgaaende er det, at det koagulerede Ostestof underkastes en Presning og senere hensættes for at gjære i længere eller kortere Tid, enten under almindelig Temperatur eller ved kunstig Varme. Den Tid, der behøves for at Osten skal blive „moden", er forskjellig efter de forskjellige Sorter. Til de mest bekjendte Ostesorter hører Roquefortost, Parmesan-, Gruyère-, Chester-, Eidamer- og Nøgelost.

Ostia, By i det gamle Latium, ved Mundingen af Tiberens venstre Arm, var efter Sagnet grundet af Ancus Marcius og ansaaes for Roms ældste Koloni. Den var af stor Vigtighed som Sjøhandelsplads og tjente i længere Tid som Station for en Afdeling af den romerske Flaade. Nu er Byen Sæde for en Biskop og har store Saltverker, der allerede fandtes i Oldtiden.

Ostindien, Navnet paa det sydlige Asien, bestaar af de store Halvøer Forindien og Bagindien samt de asiatiske Øgrupper i Syd og Øst. Det grændser i Nord mod Himalaya, i Øst mod Stillehavet, i Syd mod det Indiske Hav og i Vest mod Floden Indus. Sit Fællesnavn har Landet faaet i Modsætning til Vestindien, der af Amerikas Opdagere ansaaes for at være Indiens Østgrændse (s. Indien). Med Hensyn til Landets Beskaffenhed kan Forindien inddeles i 5 Grupper: Himalayabjergene, som strækker sig langs den nordlige Grændse; de store Slettelandskaber mellem Indus og Ganges; Sletterne ved Kysten; den nordlige Høislette, i hvis sydlige Del Vindhyabjergene hæver sig, samt den sydlige Høislette eller Dekan. Bagindien er mere bjergig end Forindien og har ikke saa store Fladlandskaber; Halvøen hæver sig paa flere Steder terrasseformigt op fra Havet. De bagindiske Bjerge, som i Nord slutter sig til Himalayakjeden, løber i flere indbyrdes parallele Arme fra Nord til Syd gjennem Halvøen. I den nordvestlige Del af Bagindien strækker sig Kystbjergene i Arakan. — Af større Floder i Forindien kan nævnes: Indus, som kommer fra Belurbjergene og Himalaya og falder efter et Løb af ca. 5,500 km. i det Indiske Hav; Ganges, som udspringer i Himalayabjergene og falder i den Bengalske Bugt; Bramaputra, der har sit Udspring i Nærheden af Indus's og Ganges's Kilder, gjennemstrømmer Tibet og falder efter et Løb af ca. 4,800 km. i den Bengalske Bugt; Nerbudda, som kommer fra Vindhyabjergene, Tapti, Godavery og Mahanuddy. I Bagindien: Irawaddy, som kommer fra Tibet, er ca. 5,100 km. lang og et Stykke nordenfor Ava 11 km. bred og falder ovenfor Malakka i den Bengalske Bugt; Menam, som gjennemstrømmer Siam og munder ud i den Siamesiske Bugt, samt Mayhung eller Kambodscha, som er ca. 5,000 km. lang og falder i det Kinesiske Hav. — Forindien, der udgjør omtr. 3,575,000 km.², med omtr. 240 Millioner Indbyggere, grændser i Vest mod Afghanistan, Beludschistan og det Persiske Hav, i Syd mod Manaarbugten, i Øst mod den Bengalske Bugt, Bagindien og Kina og i Nord mod Himalaya (s. d.). I Syd, hinsides Palkstrædet, ligger den store Ø Ceylon. Bagindien grændser i Vest mod den Bengalske Bugt og Malakkastrædet og i Øst mod det Kinesiske Hav. Dets Fladeindhold er henimod 2,324,000 km.², med et Indbyggerantal af omtr. 30 Millioner. Bagindien indbefatter Anam, Siam, Malakkastaterne, Birma samt de engelske og franske Besiddelser. Til England hører Assam, der gjennemstrømmes af Floden Bramaputra, Landsdelene mellem Assam og Birma, engelsk Birma, som ligger langs Østsiden af den Bengalske Bugt samt The Straits Setlements. — Til Frankrige hører det Land, som mellem Siambugten og det Kinesiske Hav gjennemstrømmes af Floden Mekhong. Til Forindien hører af Øer: Ceylon, Lakediverne og Malediverne. Til Bagindien: Andamanerne og Nikobarerne samt nogle andre mindre Øgrupper. — De asiatiske Øgrupper, der bestaar af de store og de smaa Sundaøer og ligger mellem 18° n. B. og 12° s. B. og mellem 110° og 150° ø. L. indbefatter: Sumatra, Java, Borneo og Celebes samt de smaa Sundaøer, Molukkerne, Filippinerne og Suluøerne. Disse Øer tilhører i det væsentlige England, Holland, Spanien og Portugal. Nogle af dem er uafhængige som f. Ex. en stor Del af Sumatra, Borneo, Filippinerne og Suluøerne. Holland eier af Øgrupperne henved 1,600,400 km.², med 24½ Mill. Indb. Spanien besidder Størstedelen af Filippinerne, der har over 6 Millioner Indb. Til Portugal hører en Del af Øen Timor, der har 250,000 Indb., og til England Øen Labuan med 5,000 Indb. — Med Hensyn til Ostindiens Klima skjelner man mellem Lavlandenes og Kyststrækningernes varme og fugtige Luft og Høilandenes kjøligere og tørre. Saaledes bærer de forindiske Slettelandskaber, Bagindiens brede Dalfører og alle Ostindiens Kystlandskaber det tropiske Klimas Særmærker: Lummerhede, voldsomme Uveir og Styrtregn. I Bjergegnene er Luften derimod kjølig og tør. Især udmærker sig Høidebraget Dekan ved sin frugtbare og behagelige Luft. Monsunerne (s. d.) har stor Indflydelse paa Klimatet i den Del af det sydlige Ostindien, som ligger indenfor Vendekredsen. Aarstiderne ind-

deles i: den kjølige (November til Januar), den hede (Marts til Mai), Regntiden (Juni til August), Høsten (September til November). Denne Aarstid er undertiden farlig paa Grund af de Uddunstninger, som følger med Oversvømmelserne. — Ogsaa i Plante- og Dyrelivet hersker den samme, af Høideforholdet over Havet betingede Forskjel. I Bjergegnenes friske og rene Luft voxer vidstrakte Skove af Bartræer og Birk, om og ved Foden af disse Bjerge støder man i den tropiske Hede paa Palmeskove. I Sletlelandskaberne langs Indusfloden findes store øde Strækninger, hvis Tilstand skyldes de hede Luftstrømme og Mangelen paa Vand. I Bengalen og i Halvøernes Lavlande og Kystegne er Vegetationen derimod usædvanlig rig, paa Grund af den tropiske Solvarme og Havets Nærhed. Her findes uhyre Skove af forskjellige Slags Bambusrør, Sandel- og Teaktræ, desuden store Strækninger bevoxede med Kokus- og Sagopalmer. Foruden sidstnævnte er Banananernes og Brødfrugttræernes Forekomst af stor Vigtighed som næringsgivende Planter. Af Krydderier forekommer i Ostindien bl. a. Muskat-, Kanel- og Nelliketræet, desuden Ingefær og flere Slags Peber. Af Dyr findes Elefanter, som forekommer i stor Mængde; de er lette at tæmme og bruges meget som Husdyr; endvidere Tigre, Løver, Næshornet, Pantheren, Vildsvinet, Bøffelen og mange Abearter. Floderne vrimler af Krokodiller, Urskovene og Moradserne af Slanger. — Bomuld, Sukker og Kaffe dyrkes; men som det vigtigste Næringsmiddel indtager Risdyrkningen den forreste Plads i Jordbruget hele Ostindien igjennem. — Befolkningen bestaar for Hindostans vedkommende hovedsagelig af ariske Hinduer, som taler et med Sanskrit beslægtet Sprog. De har en regelmæssig, slank og middelshøi Legemsbygning; Hovedet og Ansigtet har den kaukasiske Races Form, Haaret og Øinene er sorte og Hudfarven for det meste brun. Dog forekommer ofte en lysere Hudfarve blandt saavel Mænd som Kvinder af de høiere Klasser. Størsteparten af det dekanske Distrikt beboes af aravidiske Folkestammer saasom Malabarer, Kanaresere, Tamulere osv. Desuden findes en hel Del andre Folkeslag, som i Religion, Sprog og Udseende skiller sig fra Hovedstammerne. Af disse er følgende de mærkeligste: Ramusierne omkring Punah, Pubarrierne paa Grændsen af Bengalen, Berar og Gondwana; de negerlignende Pulindaer ved Floden Nerbuddas Udspring, de muhamedanske Pindarier i Vindhyabjergenes Skove, Baddaherne og Singaleserne paa Ceylon samt Kulierne. De fleste af disse Folkeslag nedstammer sandsynligvis fra Ostindiens Urbeboere, der hørte til den mongolske Races turanske Afdeling. Den indfødte Befolkning deles i fire Kaster: Braminerne, hvortil Presterne og de Lærde i det hele taget hører; Ksatrierne eller Krigerne; Vaysyerne, Borgerklassen, og Sudraerne, der omfatter alle de lavere Klasser. Hver Klasse holder sig omhyggelig afsondret, og Ægteskab mellem Folk af forskjellig Kaste tillades ikke. Den laveste Del af Befolkningen, Pariaerne, staar udenfor Klasseinddelingen, de anses for urene, maa udføre det laveste Arbeide, og staar udenfor Lovene. Dog er deres Kaar i den senere Tid forbedrede, navnlig under Englændernes Indflydelse paa Styrelsen. — Hinduernes Karakter bærer næsten alle et underkuet Folks Feil. De er lidet krigerske, deres Høflighed er slavisk, de er falske og upaalidelige, løgnagtige, hevnsyge og blodtørstige. Deres religiøse Fanatisme og Overtro overgaar alle andre Folks. Paa den anden Side er Hinduen maadeholden, renslig og taalmodig og dyrker gjerne Fredens Sysler, navnlig Agerbrug og videnskabelige Studier. — Omtrent $^3/_4$ af Ostindiens Befolkning beskjeftiger sig med Jordbrug. Overalt, hvor Vand findes, er Jordbunden usædvanlig frugtbar. Ostindien frembringer og udfører bl. a. Kaffe, raa Bomuld, Bomuldsvarer, Ris, Hvede, Hamp, Indigo, Jute, saavel raa som tilvirket, Palmeolie, Linsæd, Opium, Sukker, en Mængde Krydderier, Tobak, The og desuden flere Slags Byggematerialier. Af andre Udførselsartikler kan nævnes Silke, Vox, Skildpaddeskal, Moskus, Perler og Elfenben. Fædriften, navnlig Faareavl, spiller en stor Rolle. Af mindre Betydning er Bergverksdriften. Jern findes i Dekan, Britisk Birma, Himalaya osv., Kobber i Radschastan og ved Bengalens Sydvestgrændse; desuden Bly, Tin, Kobolt, Alun, Svovl og Borax. Stenkul findes i Bengalen og i Nerbuddadalen. Salt udvindes i Pandschab, ved Madraskysten og i uhyre Mængder i Ganges' Delta. Ædelstene forekommer i Ostindien i større Mængde end i noget andet Land. Diamanter findes i det nordlige og sydlige Dekan, Rubiner, Topaser, Krepoliter, Saffirer, Smaragder, Ametyster osv. i Bjergegnene ved Mupore, paa Ceylon og Koromandelkysten. Af Industriens Frembringelser udmærker sig især Schawler og Tepper fra Kaschmir, Tepper og Silketøier fra Multon og Benares. Af stor Betydning er ogsaa Indigofabrikerne, Tilvirkningen af Kokusnød- og Kastorolie, Læderfabrikationen samt de udmærkede Jern- og Staalarbeider. — Handelen i og med det Indre og Oplandene drives hovedsagelig ved Karavaner. De vigtigste Stationer er Multon, Lahore og Kaschmir. Sjøhandelen, der især foregaar over Kalkutta, Madras, Bombay og Singapore, drives hovedsagelig af Englænderne; dog underholder ogsaa de øvrige sjøfarende europæiske Nationer en stadig øgende Skibsfart paa disse Havne. 1875 var Indførselsværdien over 720 Mill. Kr., Udførselsværdien omtr. 1,044 Mill. Kr. Antallet af de ind- og udklarerede Fartøier i de britisk-indiske Havne gaar op til 50,000 om Aaret. Det engelske Peninsular and Oriental Steam Navigation Companys og det franske Messageries maritimes's Dampskibe underholder Ostindiens Forbindelse paa den ene Side med Europa, paa den anden med Australien, Kokinkina, Kina, Filippinerne og Japan, amerikanske Dampskibe med Nordamerikas Vestkyst gjennem Forbindelse i Yokohama og Hongkong; endelig sørger et engelsk Dampskibsselskab for Forbindelsen mellem alle Havne i britisk For- og Bagindien. — Et uhyre Jernbanenet, tilhørende dels den engelske Regjering, dels private Selskaber, breder sig udover næsten hele Forindiens Halvø og forbinder alle de betydeligste Byer, ligesom alle de større af disse er telegrafisk forbundne. Til England kan fra Ostindien telegraferes gjennem tre forskjellige Linier og siden Begyndelsen af Syttierne har man gjennem Madras staaet i telegrafisk Forbindelse med Kina og Australien. — Statsstyrelsen. Det Indo-Britiske Rige, der omfatter den væsentligste Del af Forindien, be-

staar af følgende Landsdele: Præsidentskabet Bengalen med Hovedstaden **Kalkutta** (s. d.), hvor Regjeringens Sæde er, Nordvestprovinserne, Pandschab, Centralprovinserne, Britisk Birma, Kommissariaterne Audh, Assam, Atschmir, Berar, Mysore og Kurg af hvilke de 4 sidstnævnte staar direkte under Generalguvernøren samt Præsidentskaberne Madras og Bombay, hvortil regnes Sind. Disse Præsidentskaber har hver sin Guvernør. I Spidsen for den hele Styrelse staar Generalguvernøren eller Vicekongen. Den Ceylon har en egen Guvernør, som er aldeles uafhængig af Vicekongen. De talrige indfødte Fyrster erkjender alle Englands Overhøihed, men deres Afhængighedsforhold er ellers meget forskjelligt; nogle maa følge den engelske Regjerings Raad i administrative Sager, andre betale Tribut og stille Tropper til den engelske Armé. Denne tæller ca. 200,000 Mand, hvoraf ca. 80,000 er engelske Officerer og Menige. — Engelskmændene har i overordentlig høi Grad bidraget til Landets og Befolkningens Udvikling ved Anlæg af Jernbaner, Kanaler og deslige Samfærdselsmidler, ved Udvidelse af Sjøhavnene og Lettelse af disses Tilgjængelighed ved Oprettelsen af Kystfyre, ved at ophjelpe Agerbruget og Fædriften osv. Desuden har de oprettet tusinder af Almueskoler, Middelskoler og Læreanstalter for Børne. I Kalkutta, Madras og Bombay findes desforuden Universiteter, hvortil saavel Indfødte som Engelskmænd har Adgang. Et ikke ringe Antal Museer, saasom det indiske og det geologiske, bidrager ogsaa meget til Befolkningens Opdragelse. — **Historie.** Ca. 2000 f. Kr. begyndte de ariske Indere fra det nordvestlige Indien at oversvømme de lavere liggende Lande og undertvang efterhaanden Urbeboerne. Af Blandingen mellem Erobrerne og Urbeboerne er det nuværende Hindufolk fremstaaet. Landet var i hine Tider udstykket i en Mængde Smaastater, hver enkelt under en Rajas (Smaakonges) Styrelse. Af disse stod igjen flere under en Maharaja (Overkonge). Brahmanerne (Presterne) skrev Lovene og havde stor Indflydelse paa Styrelsen. Omkring 600—540 f. Kr. blev Buddhismen udbredt. Nogen Kundskab om Indien havdes ikke udenfor Landet før Alexander den stores Fremtrængen til Pendschab (326). Efter dette Felttog begyndte Handelen med Grækenland, dels tilsjøs og dels ved Karavaner. Mange Grækere udvandrede til Indien og nedsatte sig som Handelsmænd. Det gamle Indiens literære og kunstneriske Glansperiode var under Kong Wikramaditya, med hvis Regjeringstid (57 f. Kr.) den Tidsregning begyndte, som endnu benyttes af Inderne. Forbindelsen med Europa fortsattes og afbrødes først i det 8de Aarh. e. Kr., ved Arabernes Erobring af Persien og en Del af Indien. Under Muhamedanernes senere Herredømme udryddedes efterhaanden den eiendommelige, nationale Udvikling. Kun det utilgjængelige Dekan bevarede sin Uafhængighed. Efterat flere muhamedanske Kongeslægter havde regjeret grundedes 1526 Stormogulens Rige af Babur, Timurs Sønnesøn. Mogulernes Residensstad var vexelvis Delhi og Agra. Imidlertid havde Portugiserne fundet Sjøveien til Ostindien (1498) og her grundet flere befæstede Handelsstæder, hvorfra de næsten alene i omtrent hundre Aar drev Handelen med Europa. Men ved Enden af det 16de Aarh. blev de fordrevne af Hollænderne og Engelskmændene. Ogsaa Franskmændene havde erhvervet sig Territorium og Handelsforbindelser. Og da det ostindiske Kompagni (s. d.) stiftedes 1600, og Englænderne fik Enehandelen, opstod der Uenighed mellem disse og Franskmændene, hvis Krig i Hjemlandene forplantede sig til Ostindien. Ved Freden til Paris 1763 mistede Frankrige Størstedelen af hvad det havde erhvervet i Ostindien. 1757 grundfæstedes Englændernes Magt ved Lord Clives Seier ved Plassy over Naboben af Bengalen, som i længere Tid havde plaget dem med Oprør og Overfald. Paa Grund af hyppige Tronskifter og de derved frembragte anarkiske Tilstande forfaldt efterhaanden Stor-Mogulernes Rige, og en hel Del uafhængige Smaastater opstod. Af dette Røre forsøgte Franskmændene at skaffe sig Fordel og forbandt sig med Hyder-Ali, Sultanen af Mysore, i den Hensigt at knække Englændernes Herredømme. Men under Generalguvernøren Warren Hastings energiske Ledelse seirede Englænderne. 1784 sluttedes Fred med Tippo Sahib, Hyder-Alis Søn, men under Lord Cornwallis's Regimente kom det atter til Krig med Tippo Sahib (1789—92) med det Udfald, at denne mistede Størsteparten af sine Besiddelser. Franskmændene forsøgte endnu en Gang at ophidse de Indfødte mod England, og flere Fyrster, hvoriblandt Tippo Sahib, sluttede sig til dem. Men Generalguvernøren Wellesley kuede hurtig Oprøret. Tippo Sahib blev dræbt under Stormen paa Seringapatam 1799. Englands Magt voxede efter dette betydelig, og da Maharatterne 1818 var fuldstændig ødelagte, var dets Herredømme over Indien sikret. De eneste uafhængige indiske Fyrster efter dette var Rajaen af Nipal, Emiren af Sindh og Maharajaen af Lahore. 1824 udbrød Krig med Birma. Ved Freden til Jandabo afstod Birma til Englænderne Arrakan og Provinsen Tenasserim paa Bagindiens Kyst. 1838 foraarsagede Russernes Intriger Englænderne en Krig med Afghanistan, hvilken 1842 endte med Englændernes ulykkelige Tilbagetog. 1843 gjordes Sindh til engelsk Provins, efterat Sir Charles Napir havde slaaet Emiren ved Miani. Samme Aar blev Maharajaen af Sindiah undertvungen. 1844 udnævntes General Hardinge til Generalguvernør. Han kom strax i Krig med Sikherne, der længe gjorde tapper Modstand, men tilsidst maatte slutte Fred i Lahore 1846. Ved denne mistede Lahore sin Selvstændighed. Trods dette forbandt de sig 1848 med Muhamedanerne mod Englænderne. Dost-Muhamed og en Del andre Smaafyrster sluttede sig til dem, og snart var Oprøret i fuld Gang. Men Sir Hugh Gough kuede Oprøret, dog først efter flere blodige Slag. Pendschab og Peschawur, Sikhernes Land, blev nu indlemmet i det britisk-indiske Rige. Fra April til Oktober 1852 havde Englænderne atter Krig med Birma. Ved denne mistede dette Land Provinsen Pegu, hvorhos Floden Irawaddi aabnedes for Englændernes Handelsflaade. I de nærmest paafølgende Aar udvidedes Englændernes Besiddelser for en stor Del derved, at regjerende Fyrstehuse uddøde, hvorefter Vasalstaterne indlemmedes i det britisk-indiske Rige. 1856 indlemmedes Kongeriget Audh paa Grund af daarlig Styrelse. Lord Dalhousie, som i disse Aar var Generalguvernør,

arbeidede ivrig paa de indre Tilstandes Forbedring, især ved Udvikling af Samfærdselsmidlerne; men hans Haardhed og ofte voldsomme Reformer gjorde ham meget upopulær blandt de Indfødte, navnlig vakte Indlemmelsen af Audh stor Ophidselse. Under en Krig med Persien 1857, medens Lord Canning var Generalguvernør, gjorde et Par Regimenter af de indfødte Tropper (Sepoyer) Opstand, der vel blev kuet, men som kun var Forløberen for den saakaldte Sepoyopstand, der alvorlig truede Englændernes Herredømme. Som Paaskud for Reisningen tjente Indførelsen af et nyt Slags Patroner, som var smurt med Ko- eller Svinefedt. Kofedtet oprørte Hinduernes religiøse Følelse, Svinefedtet Muhamedanernes; men den virkelige Aarsag var et almindelig næret dybt Had til de Fremmede. Mai 1857 begyndte den store Reisning, idet Sepoyerne i Mirat myrdede de engelske Officérer og deres Familier og afbrændte Kaserne. Derefter erobrede de under de skrækkeligste Grusomheder mod Europæerne Delhi, hvor de bemægtigede sig 150 Kanoner, et umaadeligt Krigsforraad og betydelige Pengesummer. Snart var alle Nordvestprovinsernes Garnisonsstæder i fuldt Oprør. Englænderne opbød alle sine Kræfter mod Oprørerne og en ikke ringe Del af de Indfødte sluttede sig af Racehad mod Sepoyerne til dem. Under General Wilsons Ledelse indtoges Delhi efter en sex Timers Storm (20de September 1857). Marts 1858 erobredes Luknow af Engelskmændene under Sir Colin Campbell efter en Række morderiske Kampe. Opstanden vedvarede Sommeren udover, paa mange Steder dæmpedes den, medens den i andre Provinser brød ud. I December kuedes den fuldstændig i Audh. Først i Februar 1859 var Reisningen forbi, efterat store Forstærkninger var komne fra Europa. I November 1858 blev det Ostindiske Kompagni ophævet, og Ostindien kom nu direkte under den engelske Krone. Generalguvernøren fik Titel af Vicekonge og alle det ostindiske Kompagnis Embedsmænd beholdt sine Stillinger. De indfødte Fyrsters Rettigheder skulde respekteres og fri Religionsøvelse tilstodes alle, ligesom enhver „saavidt mulig" skulde være ligeberettiget til Embedsposter. Fuld Amnesti tilstodes dem, som ikke direkte havde deltaget i Mord paa britiske Undersaatter. — Siden Sepoyeropstandens Undertrykkelse har Englænderne kunnet arbeide i Ro paa Landets og Befolkningens Udvikling, og Forholdet mellem de Indfødte og Englænderne er stadig blevet bedre. 1875—76 foretog Prinsen af Wales en Rundreise til de ostindiske Fyrstehoffer og fik overalt en venlig Modtagelse. Januar 1877 lod Dronning Viktoria sig udraabe til Keiserinde af Indien; samtidig stiftedes den keiserlige indiske Kroneorden, der bl. a. kan bæres af indiske Fyrstinder.

Ostindiske Kompagnier kaldtes flere Selskaber, som i de forskjellige europæiske Lande havde dannet sig for at drive Handel paa Ostindien. Det mest bekjendte er det engelsk-ostindiske Kompagni, som stiftedes Aar 1600 med en Kapital af kun 30,000 Pund Sterling, som dog allerede 1618 var forøget til to Millioner Pund. Kompagniet var oprindelig oprettet for at drive Handel og fik omsider Eneret i England til at drive Handel paa Ostindien og Kina. Det begyndte imidlertid at kjøbe smaa Landstrækninger af indiske Fyrster og blev derved draget ind i den indiske Politik. 1661 fik det af Karl den anden nye Privilegier, som gav det Ret til at holde Tropper og føre Krig med alle ikke kristne Magter, og det erhvervede nu store Landstrækninger. Tilsidst blev Kompagniet, tildels meget mod sin Villie, nødt til at udstrække sit Herredømme til hele Ostindien. Dets politiske Stilling blev derved saa betydningsfuld, at Englands Parlament og Regjering efterhaanden tiltog sig Ledelsen af Kompagniets politiske Anliggender, Ostindiens indre Styrelse og Forsvarsvæsen. Allerede 1773 blev det bestemt, at Generalguvernøren skulde ansættes med Kongens Samtykke, 1784 ophævedes Kompagniets Eneret til at drive Handel paa Ostindien og 1833 dets Eneret til at drive Handel paa Kina. Det blev endog forbudt Kompagniet at drive nogenslags Handel, og det bestod nu kun som politisk Korporation. Frihandelens Tilhængere forlangte 1853, at Kompagniet skulde ophæves; dette gik vel Ministeriet ikke ind paa, men skaffede sig dog Ret til at udnævne en Del af Direktørerne. 1858 ophævedes endelig Kompagniets Regjering, og Ostindien henlagdes under umiddelbar Bestyrelse af den engelske Regjering. — Det hollandsk-ostindiske Kompagni konstitueredes 1602. Det satte sig fast paa de indiske Øer, gjorde Batavia til sin Hovedstad og beherskede i lang Tid hele den ostindiske Handel, med Fortrængsel af Portugiserne og Englænderne. Fra Slutningen af det 17de Aarh. gik det dog tilbage med Kompagniet, og Englænderne begyndte at faa Overtaget i den ostindiske Handel. 1795 opløstes Kompagniet, og Holland overtog dets Besiddelser og Gjeld. — Det dansk-ostindiske Kompagni stiftedes 1616 og valgte Koromandelkysten til sit Operationsfelt. Det anlagde Trankebar, men maatte allerede 1634 opløse sig. 1670 blev det gjenoprettet, men paadrog sig efterhaanden en saa stor Gjeld, at det 1729 maatte overgive sine Besiddelser og Rettigheder til den danske Stat, som 1732 stiftede et nyt Selskab under Navn af det dansk-asiatiske Kompagni; dette overgav 1777 sine Besiddelser til Regjeringen. Handelen blomstrede stærkt indtil ca. 1807, da den paa Grund af Krigen med England begyndte at gaa tilbage. Danmark solgte endelig 1845 sine Besiddelser i Indien til det engelsk-ostindiske Kompagni. — Det fransk-ostindiske Kompagni grundedes 1664, anlagde 1672 Pondichery og skaffede sig udstrakte Besiddelser samt en Militærmagt; den livlige Handel begyndte efter Krigene med England at gaa tilbage, og 1769 opløstes Kompagniet, hvis Besiddelser overtoges af den franske Stat. — Det svensk-ostindiske Kompagni stiftedes i Göteborg 1731, reorganiseredes 1806 og bestaar endnu; det driver kun Handel uden at befatte sig med Erhvervelse af faste Besiddelser og politisk Indflydelse.

Ostjaker, et Folkefærd, der tilhører den ugriske Gruppe af den finske Folkestamme og bor i Guvernementerne Tobolsk og Tomsk i Sibirien. De lever af Jagt, Fiskeri og Renavl og tæller ca. 25,000 Mennesker. Deres Sprog deler sig i to Dialekter. — Et andet Folkefærd, som ogsaa fører samme Navn, men er ganske forskjelligt fra de egentlige Ostjaker, er Jenisei-Ostjakerne, som i et Antal af ca. 1000 bor mellem Byerne Jeniseisk og Turukansk og taler et eiendommeligt Sprog, der ikke hører til den ural-altaiske Stamme.

Ostrakisme, en i det gamle Athen brugelig, først af Kleisthenes indført Forholdsregel, der blev benyttet ligeoverfor indflydelsesrige Borgere, som vel ikke havde begaaet nogen Forbrydelse, men af hvem man troede at kunne befrygte en Forstyrrelse af den demokratiske Statsorden; den bestod i, at Vedkommende ved en Folkeafstemning dømtes til Landsforvisning paa 10, senere paa 5 Aar. Navnet kommer af, at de Stemmende optegnede Navnet paa den Mand, som de ønskede forvist, paa et Potteskaar (Ostrakon). Den ved Ostrakismen Landsforviste forblev i fuld Besiddelse og Brugsret af sin Formue og indtraadte efter sin Tilbagekomst i Nydelsen af alle medborgerlige Rettigheder og Hædersposter. Han kunde ogsaa ved en Folkebeslutning naarsomhelst kaldes tilbage, før Forvisningstiden endnu var udløben. Ostrakismen kom ud af Brug, efterat Alkibiades havde forstaaet at lede den fra sig over til en anden.

Ostrog, By i Volhynien, med 8,000 Indb. — Her residerede tidligere en suveræn polsk Fyrsteslægt, som førte Titel af Fyrster af Ostrog.

Ostrolenka, By i Guvernementet Lomscha i Polen, bekjendt af det Slag, som stod her 26de Mai 1831, og hvori Diebitsch fuldstændig slog den polske General Skrzynecki.

Ostrowo, By i den preussiske Provins Posen, med 9,000 Indb. og Kornhandel.

Ostrowski, Navn paa en gammel polsk Adelsslægt. — Tomasz Ostrowski, f. 1739, d. 1817, blev under Stanislav Augusts Regjering Senator, men maatte senere som ivrig Befordrer af Konstitutionen af 1791 opgive sin Stilling. 1809 blev han Landdagsmarskal og derpaa Senatspræsident i det nyoprettede Hertugdømme Warschau; den samme Værdighed indehavde han siden i Kongeriget Polen. — Hans Søn Antoni Ostrowski, f. 1782, d. 1845, var 1809 Medlem af den provisoriske Regjering, overbragte efter Kongeriget Polens Gjenoprettelse Polakernes Tak til Keiser Alexander den første for den nye Konstitution og virkede derpaa som Diplomat, indtil han efter Faderens Død blev Senator; som saadan stillede han sig i Spidsen for Oppositionen mod Storfyrst Konstantins Vilkaarlighed og maatte derfor forlade Landet. Ved Efterretningen om Opstanden 1830 ilede han til Warschau, blev Overstbefalende over Nationalgarden, men gik efterat Krukowiecki var kommen til Magten ud af Rigsforsamlingen og kjæmpede som menig Soldat. Efter som Senatspræsident at have udtalt Krukowieckis Afsættelsesdom fulgte han Hæren til Modlin, udstedte et Manifest til Europas Fyrster og Folk og begav sig derpaa til Frankrige, hvor han opholdt sig til sin Død.

Ostrowski, Alexander Nikolajevitsch, russisk Komediedigter, f. 1820, har stræbet et stort Antal Lystspil med Emner af det russiske Folkeliv i de forskjelligste Samfundsklasser og nyder næst Gogol den største Anseelse blandt sit Fædrelands Lystspilforfattere.

Ostuni, By i Syditalien, ved Adriaterhavet, med 14,000 Indb., er Sæde for en Biskop.

Osuna, By i den spanske Provins Sevilla, med 16,000 Indb., betydelig Industri og Handel med Olie, Korn, Vin og Frugt.

Osvald den hellige, Konge i Northumberland, f. 604, d. 642, kom paa Tronen 636 og udmærkede sig ved sin Fromhed, Tapperhed og Retfærdighed. Efterat han var falden i et Slag mod Mercinernes hedenske Konge, begyndte man at fortælle om Jertegn, som skulde have fundet Sted der, hvor han døde. Mange middelalderske Digtninger dreier sig om Osvald og hans Bedrifter.

Oswego (udt. Osuigo), By i den nordamerikanske Stat New-York, ved Oswegokanalens Munding i Ontariosjøen, med 21,100 Indb., store Sagbrug og Møller og betydelig Handel og Skibsfart.

Otaheiti, se Tahiti.

O tempora, o mores! lat., „o Tider, o Sæder!", et af Cicero i hans første Tale mod Catilina benyttet Udtryk.

Oter (Lutra), Pattedyrslægt af Maarenes Familie, udmærker sig ved et lidet, noget fladtrykt Hoved, langstrakt Krop, lang Hale, korte Ben med Svømmehud, smaa Øine og Øren og en kort, tæt, brun Pels. Oterne opholder sig ved Bredderne af Elve eller Fjorde samt ved Havkysten og lever af Fisk, som de fanger ved at dukke under Vandet. Naar de fanges som unge, kan de tæmmes og afrettes til Fiskefangst. Man gjør Jagt paa Oterne for Skindets Skyld, da det afgiver et udmærket og kostbart Pelsverk.

Otfried, en tysk Munk i den tidlige Middelalder, var Elev af Hrabanus Maurus og levede i Benediktinerklostret Weissenburg i Elsas. Han forfattede ca. 868 en versificeret Evangelieharmoni, som er det første opbevarede literære Verk paa Tysk, hvor der findes Enderim i Versene. Verket er en uvurderlig Kilde til Kundskab om det gammelhøitydske Sprogs Grammatik og Metrik.

Othniel, Kalebs Broder, den første Dommer i Israel efter Josva (Dom. 3, 9—11).

Otho, Marcus Salvius, romersk Keiser, f. 32 e. Kr., var oprindelig en af Deltagerne i Neros Udsvævelser, men sendtes 59 af Keiseren til Lusitanien som Statholder og udmærkede sig her ved Tapperhed og Retfærdighed. Da Galba gjorde Opstand mod Nero, sluttede Otho sig strax til den første og haabede at blive designeret til hans Efterfølger; da Galba bestemte denne Værdighed for Piso, fik Otho Prætorianerne til at gjøre Opstand og dræbe baade Galba og Piso. Otho blev derpaa udraabt til Keiser i Januar 69; men Legionerne i Germanien tog sin Anfører Aulus Vitellius til Modkeiser, og da denne rykkede ind i Øvreitalien og seirede ved Bedriacum, dræbte Otho sig selv af Fortvivlelse i April s. A.

Otium, lat., Fritid, Frihed for Sysler.

Otranto, By i den italienske Provins Lecce, ved Adriaterhavet, har ca. 3,000 Indb. og en smuk Kathedralkirke. Efter Byen fører det 75 Kilom. brede Stræde, som forener det Adriatiske og det Joniske Hav Navn af Otrantokanalen.

Otta, en af Gudbrandsdalslaagens Bielve, udspringer paa den østlige Side af Jostedalsbræen, gaar mod Øst og falder i Laagen i Vaage Prestegjeld. Den samlede Længde er 120 km. ($10^1/_2$ norske Mil). Under sit Løb danner den en flere Mil lang Indsjø, der dog kun er at betragte som en Udvidelse af Elveleiet.

Ottar Birting, en af Norges navnkundigste Lendermænd i det 12te Aarh., var først Kjertesvend hos Sigurd Jorsalfar og blev af Kongen udnævnt til Lendermand, fordi han var frimodig

nok til at irettesætte Kongen, da han i et Anfald af Vanvid havde forgaaet sig. Efter Harald Gilles Drab sluttede Ottar sig først til hans Søn Sigurd i Kampen mod Magnus blinde og Sigurd Slemmedegn og var en af dem, som under de unge Konger Sigurds og Inges Mindreaarighed styrede Riget. Han blev gift med Harald Gilles Enke Ingerid og tog sit Ophold i Trondhjem. Senere gik han over til sin Stedsøn Kong Inges Parti; ikke længe efter blev han snigmyrdet netop som han skulde gaa i Kirke, som man tror paa Foranstaltning af Kong Sigurd.

Ottar fra Haalogaland, en meget bereist Nordmand paa Harald Haarfagres Tid, gik i den engelske Konge Alfred den stores Tjeneste og gav denne Konge vigtige og interessante Oplysninger om det nordlige Norge og Rusland til Hvidehavet, hvilke Egne han havde befaret. Hans Beretning, der blev nedskreven i England, er den første paalidelige Beskrivelse af disse Egne.

Ottar svarte, Skald af islandsk Herkomst paa Olav den helliges Tid, opholdt sig en Tid hos den svenske Konge Olav Skötkonung og virkede ivrig for et Forlig mellem Kongerne ved Olav den helliges Giftermaal med den svenske Konges Datter. Efter Olav Skötkonungs Død drog han til Norge, og den af ham digtede Draapa om Olav den hellige indeholder vigtige Oplysninger om denne Konges tidligere Bedrifter.

Ottava rima, 8liniet Stanze, en Strofeform, der bestaar af 8 Verslinier, hvoraf de 6 første afvexlende rimer (1ste, 3die og 5te og 2den, 4de og 6te indbyrdes), medens de to sidste rimer paa hverandre. Dette Versemaal egner sig især for episk Fremstilling og benyttedes for første Gang i et større Digt af Boccaccio i hans „Teseide".

Ottawa, d. e. den store Flod, Flod i Nordamerika, udspringer under 48° 30′ n. Br., løber mod Østsydost, idet den danner Grændsen mellem Øst- og Vestkanada, og falder efter 1300 km.s Løb i Lorensfloden. Den danner flere prægtige Fossefald. — Ottawa heder ogsaa Kanadas Hovedstad, der ligger ved Floden af samme Navn, paa den vestkanadiske Side, og har 22,000 Indb. Det derværende Parlamentshus ansees for det smukkeste og mest praktisk indrettede i Verden.

Ottensen, By i den preussiske Provins Slesvig-Holsten, grændser umiddelbart til Altona og kan betragtes som dennes Forstad. Den har 13,000 Indb. og livlig Fabrikvirksomhed og Handel. Her ligger Digteren Klopstock begraven.

Otterelv, Elv i Lister og Mandals Amt, løber ud fra Sesvandet i Sætersdalen, gaar mod Syd gjennem den østlige Del af Mandals Fogderi og falder i Havet ved Kristianssand. Længden er 226 km. (20 norske Mil). Den modtager fra begge Sider talrige Tilløb fra de omliggende Indsjøer. I sit Løb danner den tildels ikke ubetydelige Vandfald, hvoraf flere driver industrielle Anlæg.

Otterø, en 111 km.² (ca. 2 Kv.mil) stor Ø udenfor Moldefjord i Romsdals Amt, udgjør et eget Sogn af Akerø Prestegjeld.

Otto, Prins af Danmark, Søn af Kristofer den anden, gjorde efter Faderens Død mod Holstenerne et Forsøg paa at bemægtige sig Danmark, men blev slagen ved Viborg 1334 og holdt i Fangenskab til 1341. Efterat hans yngre Broder Valdemar Atterdag havde besteget Tronen, frasagde han sig alle Krav paa denne og indtraadte i de tyske Ridderes Orden; senere vides intet om hans Skjebne.

Otto, Navn paa 4 tyske Keisere. — Otto den første, den store, f. 912, d. 973, var Søn af Kong Henrik Fuglefænger, efter hvis Død han 936 blev kronet til Konge. Hans Regjering var kraftig og ærefuld, men foruroligedes uafladelig af Fyrsternes Opstande. Den bøhmiske Hertug Boleslav blev efter 14 Aars Krig tvungen til at erkjende det tyske Riges Overhøihed, og Hertug Eberhard af Franken og de øvrige oprørske Vasaller blev nødte til at falde tilfode, hvorefter Kongen gav de ledige Len til sine Slægtninge og Venner og paa denne Maade styrkede sin Magt. Under ham blev Lothringen erobret fra Frankrige, og Slaverne ved Oder og Spree blev undertvungne og nødte til at lade sig døbe. Overhoved gjorde Otto meget for at udbrede Kristendommen baade i Tyskland og Danmark, hvor han 965 stadfæstede de tre ældste jydske Bispedømmer og gav dem Privilegier. 951 kaldtes han af Enkedronning Adelheid til Italien, hvor han overvandt Berengar den anden og ægtede Enkedronningen. Efterat han var vendt tilbage, gjorde Berengar Opstand; Otto overvandt ham paa et nyt Tog til Italien og lod sig 962 i Rom af Paven krone til romersk Keiser; fra den Tid af var den romerske Keiserværdighed knyttet til den tyske Kongekrone. I Mellemtiden mellem disse to Tog havde han kuet et Oprør, som hans Søn Ludolf havde vakt, og forjaget de hedenske Ungarer, der gjorde Indfald i Tyskland. Han ligger begraven i den af ham opførte Domkirke i Magdeburg. — Otto den anden, kaldet „den røde", f. 955, d. 983, den foregaaendes Søn med Adelheid, kronedes allerede 961 til romersk Konge og tiltraadte ved Faderens Død Regjeringen. Han gjorde et Tog mod den danske Konge Harald Blaatand og trængte helt frem til Limfjorden, slog derpaa 978 sin Fætter, den franske Konge Lothar, i Lothringen og begav sig nu til Italien, hvor han beseirede Crescentius og erobrede Neapel, Salerno og Tarent fra Grækerne, men 982 blev han slagen ved Basantello og maatte flygte. Han døde i Rom. — Otto den tredie, den unge, f. 980, d. 1002, foregaaendes Søn, blev opdragen af den senere Pave Sylvester den anden og tilegnede sig en omhyggelig klassisk Dannelse. 996 blev han af Paven kronet til Keiser og omgikkes med Planen til at gjøre Rom til sit Riges Hovedstad, men døde allerede i sit 22de Aar i Viterbo. — Otto den fjerde, Søn af Henrik Løve, f. 1174, d. 1218, valgtes efter Henrik den sjettes Død af Welferne til Konge og kronedes i Aachen 1197; herved opstod en tiaarig Borgerkrig, som først endte med hans Modkonge Filip af Schwabens Mord 1208, hvorefter Otto kronedes af Paven 1209. Da han vilde gjøre sine Rettigheder gjeldende ligeoverfor Paven, blev denne hans Fiende og lod til hans Modkonge udnævne Hohenstauferen Fredrik den anden, med hvem Otto derpaa med lidet Held maatte stride om Magten. Efter at være slaaet ved Bovines 1214 under et Forsøg paa at hjelpe sin Morbroder Johan uden Land mod den franske Konge Filip August trak han sig tilbage til Brunsvig og døde paa Harzburg. Han var den

eneste Welser, som har siddet paa den tysk-romerske Keisertrone.

Otto, Konge af Grækenland, f. 1815, d. 1867, Søn af Kong Ludvig den første af Baiern, blev 1832 af Stormagterne udset til græsk Konge og antoges som saadan af Grækerne; 1833 kom han til Nauplia og overtog 1835 selv Regjeringen, som i Mellemtiden havde været ført af et tysk Regentskab. Han vedblev ogsaa efter at være bleven myndig at lade sig lede af sine Landsmænd og, efterat disse var fjernede 1837, af Hoffredsene, hvis Indflydelse gav hans Regjering et ufolkeligt Præg. 1843 blev han ved en Revolution tvungen til at give Grækenland en ny Forfatning; men han viste sig stadig utilbøielig til ærlig at overholde den, og Misnøiet med ham blev derfor tilslut saa stort, at han 1862 erklæredes for afsat, hvorefter han strax reiste fra Grækenland og senere opholdt sig i Baiern.

Otto af Freising, tysk Historiker, Søn af Markgrev Leopold den fjerde af Østerrige, bestemtes for den geistlige Stand, studerede i Paris og indtraadte derpaa i et Cistercienserkloster i Burgund, hvor han blev Abbed; 1137 valgtes han til Biskop af Freising, hvilken Stilling han indehavde til sin Død 1158. Han indtager med sin Verdenshistorie (indtil 1156) og sin Fredrik den førstes Historie en ærefuld Plads blandt Middelalderens tyske Historieskrivere.

Otto af Wittelsbach, Filip af Schwabens Morder, kjæmpede først for Filip mod Keiser Otto den fjerde; men da Filip paa Grund af hans Grusomhed og Raahed negtede at give ham sin Datter tilægte, dræbte han ham 1208. Otto den fjerde erklærede ham for fredløs, og 1209 blev han dræbt af Marskalken af Pappenheim, og hans Slotte blev nedrevne.

Ottokar af Steiermark, en af de ældste, tyske Historieskrivere, levede i Slutningen af det 13de Aarh. Han skrev en meget værdifuld Rimkrønike paa over 83,000 Vers.

Ottokar den anden, Premysl, Konge af Bøhmen, d. 1278, Søn af Wenzel den første, gjorde allerede som ganske ung i Spidsen for en Del af den bøhmiske Adel Opstand mod sin Fader og fordrev ham, hvorefter han lod sig udraabe til Konge. Kort efter udsonede han sig dog igjen med Faderen og satte sig derpaa i Besiddelse af Hertugdømmet Østerrige, hvorefter han ved Giftermaal ogsaa erhvervede Steiermark. Han havde imidlertid mange Kampe at bestaa med Ungarerne og Bairerne, inden hans Herredømme var befæstet. 1254—55 gjorde han sammen med de tyske Riddere og Otto af Brandenburg et Korstog mod de hedenske Preussere; hverken her eller i Litauen 1267 vandt han synderlige Fordele. 1269 arvede han Kärnten efter Hertug Ulrik. Da han negtede at anerkjende Rudolf af Habsburg som tysk Konge, kom han til Krig med denne, og Ottokar blev 1276 nødt til at tage Bøhmen og Mähren i Len af den tyske Keiserkrone samt afstaa alle sine øvrige Lande. I en fornyet Kamp for at gjenerobre sine Lande faldt han i et Slag ved March. Han var en stor Herskerpersonlighed, tapper og energisk og derhos virksom for at fremme Kultur og Velstand blandt sine Undersaatter.

Ottoman, enslags tyrkisk Sofa.

Ottomaner, d. s. s. Osmaner, s. d. under Tyrkiet.

Otway (udt. Ottuæ), Thomas, engelsk dramatisk Digter, f. 1651, d. 1685, studerede i Oxford og forsøgte sig derpaa uden Held som Skuespiller. 1675 udgav han Tragedien „Alkibiades“, som 1676 efterfulgtes af „Don Carlos“, der opførtes med stort Bifald. Af hans senere Arbeider er Tragedierne „The orphan“ og „Venice preserved“ de bedste. Han skrev ogsaa flere Lystspil, der er vittige, men uanstændige, ligesom ogsaa Digterens Levesæt var høist udsvævende.

Oude, se Audh.

Oudenaarde, fr. **Audenarde,** By i den belgiske Provins Østflandern, ved Fl. Schelde, med 6,000 Indb., berømt ved det Slag, hvori Prins Eugen og Marlborough 1708 her beseirede Franskmændene under Hertugerne af Bourgogne og Vendôme.

Oudinot (udt. Udinaa), Charles Nicolas, Hertug af Reggio, fransk Marskal, f. 1767, d. 1847, sluttede sig med Begeistring til Revolutionen og avancerede efterhaanden til Divisionsgeneral. 1800 var han Chef for Generalstaben i Italien og kommanderede 1805 med Udmærkelse et Grenadérkorps ved Austerlitz. Efter senere at have udmærket sig bl. a. ved Friedland var han under Kongressen i Erfurt Kommandant i denne By, aabnede 1809 Felttoget, slog Østerrigerne ved Pfaffenhofen og var i Mai med ved Indtoget i Wien, blev efter Slaget ved Wagram Marskal og fik 1810 det Hverv at besætte Holland. 1812 var han en kort Tid Guvernør i Berlin, deltog derpaa i Toget til Rusland og fik det Hverv at dække Overgangen over Beresina. 1813 kjæmpede han med ved Bautzen og Leipzig; 1814 sluttede han sig efter Napoleons Abdikation til Bourbonerne og blev Pair og Statsminister. Da han under de 100 Dage forholdt sig rolig paa sine Godser, fik han efter den anden Restauration flere høie Embeder. 1823 kommanderede han et Arméкorps paa Toget mod Spanien, sluttede sig 1830 til Julirevolutionen og blev til Belønning Storkansler ved Æreslegionen og Guvernør for Invalidehotellet. — Hans Søn Nicolas Charles Victor Oudinot, Hertug af Reggio, f. 1791, d. 1863, deltog efter 1809 i Keiserdømmets Felttog, blev 1824 Brigadegeneral, kjæmpede derpaa med Udmærkelse i Algier og avancerede til Generalløitnant. 1842 blev han Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hørte til venstre Centrum; 1849 kommanderede han Expeditionen til Kirkestaten og ledede Roms Beleiring, var Medlem af den konstituerende og den lovgivende Nationalforsamling og søgte 1851 at modsætte sig Statskupet, hvorfor han senere stod i Unaade hos Napoleon den tredie.

Oudry (udt. Udri), Jean Baptiste, fransk Dyremaler, f. 1686, d. 1755, forsøgte sig først som Portræt- og Historiemaler, men gik senere over til udelukkende at fremstille Dyr og opnaaede stor Berømmelse for sine Billeder af Hunde, Ræve, Hjorte osv. Til den berømte Pragtudgave af Lafontaines Fabler, som Montevault 1755 foranstaltede, leverede han over 150 Tegninger, der blev stukne i Kobber under Cochins Ledelse.

Ouessant, en liden Ø udenfor Vestkysten af Bretagne i Frankrige, er beboet af Lodsjer og Fiskere. I dens Nærhed stod 27de Juli 1778 et blodigt Søslag mellem Englænderne og Fransk-

mandene; et andet Søslag mellem de to Magter udkjæmpedes her 1ste Juni 1794.

Ouida, se Ramée, Louise de la.

Ouro Preto, By i den brasilianske Provins Minas Geraes, med 9,000 Indb., var tidligere bekjendt for sine Guldminer.

Ourthe, Flod i Belgien, udspringer i Luxemburg, og falder i Maas i Nærheden af Lüttich; 166 km. lang.

Ouse (udt. Us), Flod i England, opstaar ved Floderne Swales og Ures Forening i Grevskabet York og danner i Forening med Trent Humber. Dens Længde er 240 km.

Outram, Sir James, engelsk General, f. 1803, d. 1863, deltog 1838—40 i Krigen i Afghanistan og gjorde derpaa diplomatisk Tjeneste i Indien. Paa Grund af sin frimodige Optræden mod den indiske Regjering maatte han imidlertid vende tilbage til England, men blev 1854 igjen Resident i Lucknow, annekterede 1856 Audh og blev 1857 Overstkommanderende for den engelske Armé mod Persien. Efter i kort Tid at have bragt denne Krig til en heldig Afslutning, deltog han i Krigen mod de oprørske Sepoyer og var senere Medlem af „The supreme Council" i Kalkutta, indtil han 1860 paa Grund af svækket Helbred maatte vende tilbage til Europa.

Outrere, fr., overdrive.

Ouverture (udt. Uvertyr), fr., egentl. Aabning; Orkesterstykke, der tjener som Indledning til en Opera, et Oratorium, en Ballet ell. lign.

Oval, ægformet, aflangrund, elliptisk; aflangrund Figur, Ellipse.

Ovarium, se Æggestok. — Ovariotomi, en kirurgisk Operation, hvorved Æggestokkene fjernes, naar de er angrebne af Svulster.

Ovation, hos de gamle Romere en mindre Triumf; høitidelig Modtagelse.

Owen, John, engelsk latinsk Digter, f. i Wales, d. 1622, studerede først Retsvidenskaben i Oxford, men maatte senere paa Grund af Fattigdom ernære sig som Skolelærer. Han skrev talrige latinske Epigrammer, som i Formen er fortrinlige og derhos vidner om megen Vittighed og Menneskekundskab.

Owen, Richard, berømt engelsk Naturforsker, f. 1804, studerede i Edinburgh og nedsatte sig derpaa som Læge i London, hvor han 1835 blev Konservator ved College of Surgeons's Museum og senere Professor i Anatomi og Fysiologi sammesteds. Han har i sine videnskabelige Verker og Afhandlinger beskrevet de i England fundne fossile Pattedyr, Fugle og Reptilier og ellers behandlet den komparative Anatomi, Osteologien og Palæontologien.

Owen, Robert, engelsk Socialpolitiker, f. 1771, d. 1858, var Søn af fattige Forældre og uddannede sig for Handelen. 30 Aar gl. ægtede han en rig Manufakturhandlers Datter og fik Bestyrelsen af et stort Bomuldsspinderi i Skotland. Forholdene ved denne Fabrik var ikke gode, og Owen begyndte strax at bestræbe sig for at hæve Arbeiderne i Dannelse og forbedre deres Kaar. Idet han gik ud fra, at Menneskene af Naturen hverken er gode eller onde, men først bliver det ved Forholdenes Indflydelse, søgte han personlig at foregaa sine Undergivne med et godt Exempel og øve Indflydelse paa dem ved en aldrig svigtende Velvillie. Frugterne af denne Fremgangsmaade viste sig snart. Arbeiderbefolkningens Kaar forbedredes i en mærkelig Grad, og det blev muligt at udvide den oprindelig ikke meget heldig situerede Fabrik til ogsaa at omfatte andre industrielle Foretagender. En Skole, som Owen for egne Midler oprettede for 600 Børn, gav ligeledes glimrende Resultater, og ledet af disse besluttede han at optræde som social Reformator. 1812 udgav han en Brochure betitlet: „New views of society, or essays upon the formation of human character", hvori han som Basis for Individernes Opdragelse opstillede deres fuldstændige moralske Utilregnelighed og tog Ordet for Afskaffelse af enhver Slags Superioritet, navnlig Kapitalens. Samtidig var han utrættelig virksom for Oprettelsen af Smaabørnsskoler og understøttede med store Pengesummer Bells og Lancasters pædagogiske Foranstaltninger. Den engelske Geistlighed blev imidlertid paa Grund af hans Utilregnelighedslære hans bitre Fiende, og han maatte endelig forlade England for i de Forenede Stater at forsøge Dannelsen af et idealt kommunistisk Samfund. Han kjøbte Rapps Koloni New-Harmony i Indiana, men maatte allerede efter tre Aars Forløb 1826 opgive sin Plan, da blot mere eller mindre eventyrlige og forulykkede Subjekter indfandt sig. Da et nyt Forsøg paa at danne en Koloni i Texas ligeledes mislykkedes, maatte han 1827 vende tilbage til England, hvor han begyndte at udgive en Række Smaaskrifter og blev Lederen for Arbeiderforeningerne og Chartistagitationen. En Række af Uheld bragte imidlertid lidt efter lidt hans Popularitet til at synke og lammede hans Bestræbelser. — Hans Søn Robert Dale Owen, f. 1801, d. 1877, ledsagede Faderen til Amerika og forblev der; han var senere Medlem af de Forenede Staters Kongres og amerikansk Gesandt i Neapel. Under Borgerkrigen optraadte han som afgjort Tilhænger af Unionen. I sine senere Aar hørte han til Spiritualismens ivrigste Forkjæmpere. — Hans yngre Broder David Dale Owen, f. 1807, d. 1860, nedsatte sig ligeledes i Amerika og opnaaede Anerkjendelse som en fremragende Geolog.

Overbeck, Johann Friedrich, tysk Maler, f. 1789, d. 1869, studerede ved Wiens Kunstakademi, men blev efter nogle Aars Forløb relegeret paa Grund af sin umedgjørlige Optræden og gik nu til Rom, hvor han sammen med en Del andre tyske Malere dannede en Kunstnerkreds, som paa Grund af sin exklusive Holdning fik Ogenavnet „Klosterbrødrene" eller „Nazarenerne". Overbeck og hans Kammerater fordybede sig stedse mere i den kirkelig-middelalderske Romantik og paavirkedes saaledes deraf, at flere af dem, deriblandt Overbeck selv, gik over til den katholske Kirke. Senere opholdt han sig til sin Død i Rom. Hans hele Kunstretning gik ud paa en Tilbagevenden til de førrafaelske Forbilleder og paa at stille al Kunst i Kirkens Tjeneste. Som Følge deraf malede han næsten udelukkende religiøse Billeder i en arkhaiserende, farvesvag Manér, der ikke er synderlig tiltalende for Nutiden, men som hos hans romantiske Samtid fandt mange Beundrere og Efterlignere. Mere fremragende var han som Tegner. Af hans talrige Verker kan nævnes Freskerne af Josefs Historie i Casa Zucchari i Rom, Fresker i Villa Massimi, „Kristi Indtog i Jerusalem", „Madonnas

Himmelfart", „Moses ved Brønden", „Religionens Triumf i Kunsten" o. fl. — Foregaaendes Brodersøn Johannes Adolf Overbeck, f. 1826, studerede Filologi og Arkæologi i Bonn og blev 1858 Professor i Leipzig. Han har udgivet en Række Skrifter af arkæologisk og kunsthistorisk Indhold, blandt hvilke især kan nævnes „Den græske Plastiks Historie" (2 Bd., 1857—58).

Overfaldshjul, Overvandshjul, s. Vandhjul.

Overfangsglas, Glas, der ikke er farvet helt igjennem, men bestaar af et Lag farvet Glas, som er bedækket med et Lag ufarvet.

Overformynderi, se under Art. Myndighed.

Overgangsformation kaldtes tidligere de geologiske Lagrækker, som ligger mellem Grundfjeldet (eller Ur-Formationen) og Kulformationen (den cambriske, den siluriske og den devoniske Formation). Man talte saaledes om Kristianiadalens, om Skiensdalens, Mjøsens, det centrale Norges Overgangsformation.

Overgjæring, se Gjæring.

Overhalden, Prestegjeld i Namdalen, Nordre Trondhjems Amt, bestaar af Sognene Ranem og Skage.

Overhus, se Repræsentation.

Overlærer, i Norge Betegnelse for den næstøverste Klasse af Lærere ved de offentlige lærde Skoler.

Overret, se Appel.

Overskou, Thomas, dansk Forfatter, f. 1798, d. 1873, blev 1823 Skuespiller ved Kjøbenhavns kongelige Theater, hvor han virkede til 1842; derefter var han 1849—58 Sceneinstruktør ved samme Theater og fik 1852 Professortitelen. Han har dels forfattet, dels for Scenen bearbeidet et stort Antal Komedier, Folkeskuespil og Vaudeviller; blandt hans Originalarbeider kan, som de, der er blevne mest populære, især nævnes „Misforstaaelse paa Misforstaaelse", „Østergade og Vestergade", „Vor Tids Mennesker", „En Bryllupsdags Fataliteter", „Pak", „Capriciosa" og „Kunstnerliv". Af større Betydning og blivende Værd er hans historiske Arbeide om „den danske Skueplads" (indtil 1848).

Overtryk, se Stentryk.

Overweg, Adolf, tysk Reisende, f. 1822, d. 1852, studerede Naturvidenskaberne, især Geologien, fulgte 1850 Richardson og Barth paa deres Expedition til det indre af Afrika og udførte en Række Bredebestemmelser, meteorologiske og geologiske Undersøgelser samt Høidemaalinger, hvilke sidste viste, at Sahara ikke, som tidligere antaget, væsentlig er et Lavland.

Overyssel (udt. Overeisel), nederlandsk Provins, omgivet af Drenthe, Friesland, Geldern, den preussiske Provins Hannover og Zuydersjøen, 3345 km.² stor, med 268,000 Indb.

Ovidius, Publius, med Tilnavnet Naso, berømt romersk Digter, f. 43 f. Kr., d. 17 e. Kr., tilhørte en velhavende Ridderfamilie og uddannedes paa det omhyggeligste i en Rhetorskole. Senere gjorde han en Reise til Udlandet og levede derpaa i Rom under de lykkeligste Omstændigheder, yndet af Augustus og i Omgang med ham og hans Familie samt de øvrige paa den Tid levende mest fremragende Digtere. 9 e. Kr. blev han imidlertid pludselig og af endnu uopklarede Grunde af Augustus forvist til Tomi ved det Sorte Hav, hvor han opholdt sig til sin Død. Det meste af Ovids Verker er endnu opbevaret; man har af ham en Samling „Heroides" eller „Epistolae", fingerede Breve fra Heltinder til deres Elskede, en Samling Elegier, „Amores", „Ars amatoria" (3 Bøger), „Remedia amoris", det store episke Verk „Metamorphoses" (15 Bøger), „Fasti", en poetisk Kommentar til den romerske Kalender, samt de i Landflygtigheden skrevne Klagesange „Tristia" og „Epistolae ex Ponto" m. m. Ovids Digtning er gjennemgaaende af et temmelig let Indhold, og især har hans tidligere Digte kun sjelden nogen dybere Følelse at opvise; derimod er den vittig, aandrig og pikant, hvorhos Ovid, hvad elegant Form og Herredømme over Sproget angaar, staar over alle andre latinske Digtere. Mest bekjendt er „Metamorphoses", en Række Fortællinger om Forvandlinger (deraf Navnet); Dele af dette Verk læses endnu i de fleste Landes lærde Skoler.

Oviedo, Hovedstad i den spanske Provins af samme Navn i det gamle Asturien, med 32,000 Indb., er Sæde for en Biskop, har et Universitet og en prægtig Kathedralkirke.

Ovipara, lat., æglæggende Dyr

Ovn betyder i sin Almindelighed et Redskab til Udvikling af Varme eller til Behandling af forskjellige Slags Stoffer under høi Temperatur. I sidstnævnte Tilfælde anbringes det Stof, som skal behandles, enten ind imellem Brændematerialet eller i et Rum, hvor det slikkes af Flammerne. I Smelteovne lægges det i Digler. Kogeovne (Komfurer) til Kogning af Mad bruges saaledes, at Kogekarret enten sættes paa Ovnens ophedede Plade eller i en Aabning, hvor det berøres af Ilden. Til Opvarmning af Husrum benyttes enten Stueovne eller Varmluftsovne. Førstnævnte er af Jern eller Sten eller af brændt Ler (Kakkelovne). Af Varmluftsovne eller de saakaldte Trækovne er de svenske meget benyttede. Disse er saaledes konstruerede, at Luften fra Værelset trækkes ind i Ovnen, opvarmes og atter slippes ud igjen. Fyldovnene udmærker sig derved, at de ved om Morgenen at fyldes med Brænde varmer hele Dagen uden videre Tilsyn. — Ovne til Opvarmning af Beboelsesrum synes ikke at være nogen særdeles gammel Opfindelse; ialfald var i Norge Olav Kyrre (1066—93 e. Kr.) den første Konge, som lod de indtil da brugelige „Lang-Ilde", afløse af Ovne. Disse Lang-Ilde bestod i et vældigt Baal, optændt paa Jordgulvet midt i Huset, hvilket i Taget var forsynet med „Ljorer", for at Røgen kunde slippe ud. At Beboerne af de sydligere Lande, hvor Ovne paa Grund af de klimatiske Forhold var mindre nødvendige end i Norden, ikke synderlig længe før havde lært at benytte sig af dem, er sandsynligt. De første Ovne bestod udelukkende af Sten; til deres Opførelse anvendtes dels Mursten, dels almindelig Graasten; senere benyttedes ogsaa Klæbersten, som paa Grund af sin Blødhed med Lethed lod sig tilhugge i saa tynde Plader, som man ønskede. Det varede længe, inden man fandt paa at anvende Jern til Ovne; 1490 støbte man Jernovne i Elsas, og de ældste Spor af Støbejernsartikler, som derefter findes, er i Sachsen fra 1550. Det vides ikke med Sikkerhed, paa hvilken Tid man i Norge begyndte med Støbning af Ovne, men der

er Grund til at tro, at det var omtrent samtidig med de første Jernværkers Anlæg, altsaa i sidste Halvdel af det 16de Aarh. Jalfald vides det om Bærums Jernverk, (s. d.), som er et af Landets ældste Jernverker, at det lige fra det første tilvirkede Støbegods, hvilket paa den Tid neppe bestod i andet end Gryder og Ovne. De første Jernovne, som brugtes, var de saakaldte „Bilæggere“, firkantede Kasser, hvis ene Gavl mundede ud i Skorstenen, hvorfra Ilægget foregik. Var Skorstenen anbragt i Kjøkkenet, stod den saa nær Skillevæggen mellem Kjøkkenet og Stuen, at Ovnen stak ind i denne gjennem en Aabning i Væggen. De første Jernovne var uforholdsmæssig tykke og fordrede en Masse Brænde, førend de kunde blive saavidt ophedede, at de gav nogen Varme fra sig. Det Tab af Varme, som herved foraarsagedes, gjorde, at man efterhaanden fandt paa at gjøre Ovnsiderne tyndere samt at give Ovnen en egen Pibe, hvorved et betydeligt Fremskridt var gjort. Efterhaanden fandt man paa at dele Ovnene i flere Etager og at lede Røgen gjennem flere Bugtninger, førend den naaede Piben, for at den derved kunde afsætte saa meget som muligt af sin Varme. En af de senere Konstruktioner af Ovne er de saakaldte Magasinovne, der blandt andet besidder en væsentlig Fordel deri, at de tillader en nøiagtig Regulering af Lufttrækket, saaledes at Forbrændingens Livlighed og derved Varmeudviklingen kan afpasses efter Behovet. Den nyeste Slags Ovne er Manteloovnene, der indvendig bestaar af en Magasinovn med Ribber; udenpaa denne er et cylinderformet Rør, i hvilket Luften ved en Ventilationsindretning i Ovnens Bund suges ind, for, efter at være bleven opvarmet, at strømme ud igjen oventil. Den forbrugte eller bedærvede Luft undviger gjennem et Afledningsrør.

Oxalsyre ell. **Surkløversyre**, en organisk Syre, der næst Kulsyren er den surstofrigeste af alle organiske Forbindelser, forekommer meget udbredt i Planteriget, deriblandt især som Kalisalt i Surkløver (Oxalis acetosella, deraf Navnet) samt som Kalksalt i flere Planter og i Urin og som Ammoniaksalt i Guano. Man fremstiller nu i Regelen ikke Oxalsyren af Planter, men ved Oxydation af Kulhydrater (Stivelse, Sukker, Cellulose). Oxalsyren danner i ren Tilstand farveløse Prismer, der har en stærkt sur Smag og er opløselig i Vand og Alkohol. Ved Ophedning spalter den sig i Kuloxyd, Kulsyre, Myresyre og Vand; ophedet sammen med Glycerin danner den Myresyre. Oxalsyren og dens Salte, især oxalsurt Kali, anvendes i stor Udstrækning i industrielle Øiemed, navnlig i Kattuntrykkerier og Farverier samt til at blege Straa og fjerne Rustflekker; ligesaa benyttes den som kosmetisk Middel for at gjøre Huden blød og hvid. Tagen indvortes er den en meget stærk Gift; som Modgift anvendes med stort Held Kridt.

Oxe ell. **Hornkvæg** (Bos), Slægt af de skedehornede, drøvtyggende Pattedyr, udmærker sig ved sit brede Hoved, sine runde, glatte mere eller mindre i Halvmaaneform udadbøiede Horn, som ialmindelighed findes hos begge Kjøn, og ved at Hunnen har 4 Patter. De til denne Slægt hørende Dyr er temmelig plumpt byggede, vilde af Natur og ikke meget intelligente. I vild Tilstand lever de selskabelig og i Polygami. Oxerne er udbredte over hele Jorden, med Undtagelse af Australien. Efter Hjerneskallens Bygning, Hornenes Form osv., kan man dele Oxerne i forskjellige Undergrupper og Afdelinger; man opstiller saaledes de egentlige Oxer (Bos), hertil hører det over næsten hele Jorden udbredte tamme Hornkvæg og endvidere en Del andre tamme Arter, saaledes den indiske Pukkeloxe (Bos indicus) og den afrikanske Pukkeloxe (Bos africanus) samt de vilde Gayaler (Bos frontalis), Gaus (Bos gauries), og Banteng (Bos Banteng), samtlige i Indien eller paa de indiske Øer; Bøflerne (Bubalus), hvortil hører den for sin Vildhed og Farlighed bekjendte afrikanske Bøffel (Bubalus caffer), den i Indien levende Arni (Bubalus Arni), et kjæmpemæssigt, over 2 Meter høit Dyr, samt den almindelige Bøffel (Bubalus vulgaris), der hører hjemme i Indien og der saavelsom i Italien og de øvrige Middelhavslande holdes som Husdyr; Bisonoxerne (Bison), der udmærker sig ved korte Horn og Manke og hvortil hører den europæiske Bisonoxe (Bison europæus), som endnu kun findes i Litauen og Kaukasus, og den amerikanske Bisonoxe (s. d.); Grynteoxerne (Poëphagus), hvoraf der kun gives én Art, den i Himalajaegnene levende Yak (Poëphagus grunnicus); Moskusoxerne (Ovibos), hvoraf der ligeledes kun gives én Art, den i de amerikanske Nordpolarlande forekommende Ovibos moschatus. Flere Oxearter, hvoraf der i tidligere geologiske Dannelser findes Levninger, er nu uddøde, saaledes den kjæmpemæssige Uroxe, som dog endnu ind i Middelalderen skal have levet i Europa. I den senere Tid har man paavist, at de forskjellige Racer af tamt Hornkvæg nedstammer fra forskjellige nu uddøde Arter. Det tamme Hornkvæg er udbredt over hele Jorden undtagen i de arktiske Egne og er et af Menneskenes vigtigste Husdyr: Oxekjød er det Kjød, der i størst Mængde forbruges som Menneskeføde, og Hundyrenes (Kjørenes) Melk er ligeledes et vigtigt Næringsmiddel, ligesom den benyttes til Fremstilling af Smør og Ost. Huden af Hornkvæget forarbeides til Læder, og Horn, Ben og Haar finder ligeledes Anvendelse. I flere Lande bruges Oxer meget almindelig til Trækdyr.

Oxe, Navn paa en gammel dansk Adelsfamilie. — Thorben Oxe, var under Kristiern den andens Regjering Slotsherre paa Kjøbenhavns Slot. Da Kongens Elskerinde Dyveke pludselig døde, udspredtes det Rygte, at Oxe skulde have staaet i et Kjærlighedsforhold til hende og være Skyld i hendes Død; Kongen lod ham derfor anklage for Rigsraadet, som imidlertid frikjendte ham; mod al Sædvane og alle de adelige Privilegier lod Kongen derpaa nedsætte en Ret af 12 Bønder, hvis forblommede Udtalelser han opfattede som en Dødsdom, hvorfor han trods Oxes Slægt og uagtet Dronningen gik i Forbøn for den utvivlsomt uskyldig Anklagede lod ham henrette den 29de Novbr. 1517. — Foregaaendes Brodersøn Peder Oxe, f. 1520, d. 1575, stod i stor Anseelse hos Kristian den tredie, men faldt senere i Unaade og gik i Landsflygtighed; under Fredrik den anden blev han kaldt tilbage og sat i Spidsen for Bestyrelsen af Rigets Finanser, som

dengang befandt sig i den værste Uorden, men som han med overordentlig Dygtighed forstod at bringe i den bedste Stand. 1567 blev han Rigshofmester og kom som saadan i Spidsen for hele Statsstyrelsen. Peder Oxe har ogsaa Fortjenesten af at have indført Dyrkningen af flere Frugtsorter samt Karpe- og Karudseavl til Danmark.

Oxehoved, gammelt Maal for flydende Varer = 2 Tønder.

Oxe- og Fleskeskat, en Skat, som i Danmark første Gang udskreves 1666 i Anledning af Rustningerne mod England, og som oprindelig tildels erlagdes in natura, men senere gik helt over til at blive en Pengeafgift, der 1813 inddroges under Hartkornskatterne.

Oxenstjerna, Navn paa en gammel svensk Adelsfamilie. — Jøns Bengtsson (Oxenstjerna) blev 1448 Erkebiskop i Upsala og styrtede 1457 Karl Knutsson fra Tronen samt gjorde sig selv til Rigsforstander. Under Kristiern den andens Regjering førtes han paa Grund af Opsætsighed 1463 som Fange til Danmark; efter Kong Karls Tilbagekomst kom han i Frihed og fordrev endnu en Gang Kongen, hvorefter han atter førte Regjeringen, indtil han 1467 maatte flygte til Øland, hvor han døde s. A. — Hans Brodersøn Sten Christenson (Oxenstjerna), begyndte 1501 Opstanden mod Kong Hans og var 1510 en af de 7 Stormænd, som besluttede at begynde Ufred med Danmark. 1511 kjæmpede han mod Svante Sture, men stillede sig senere paa Sten Stures Side. 1515 begyndte han imidlertid at konspirere mod denne og blev derfor sat i Fængsel, hvor han døde 1516. — Slægten delte sig senere i flere Linier; blandt dens Medlemmer er den mest bekjendte Axel Gustafsson Oxenstjerna, f. 1583, d. 1654. Han studerede ved flere tyske Universiteter og hjemkaldtes 1602 af Karl den niende, under hvem han steg til Rigsraad, og i hvis Testamente han indsattes til Medlem af Formynderregjeringen. Efter Gustav den anden Adolfs Overtagelse af Regjeringen blev han 1612 Rigskansler og var derpaa den egentlige Leder af saavel den indenrigske som den udenrigske Politik. 1631 gik han til Tyskland og overtog Rhinlandenes Bestyrelse; efter Gustav Adolfs Fald blev han 1633 i Heilbronn valgt til den evangeliske Forbunds Bestyrer. Efter sin Tilbagekomst til Sverige 1636 blev han Medlem af Formynderregjeringen, og den Indflydelse, han i denne Stilling udøvede, vedligeholdt sig ogsaa under de første Aar af Dronning Kristinas Regjering. Han afsluttede 1645 Freden i Brömsebro paa meget heldige Betingelser og gjorde ogsaa sin overlegne Statsmandsdygtighed gjeldende ved flere Leiligheder til stor Fordel for sit Fædreland. Enigheden mellem ham og Dronningen varede dog ikke længe, og den udmærkede Mand maatte finde sig i ved forskjellige Leiligheder at blive mere og mere tilsidesat; som Følge heraf trak han sig ogsaa efterhaanden ud af Statsforretningerne og døde kort efter Kristinas Tronfrasigelse, som han paa det bestemteste havde fraraadet. — Hans Søn Johan Oxenstjerna, f. 1611, d. 1657, blev 1639 Rigsraad og senere Rigsmarskal og Præsident for det wismarske Tribunal. Ved Fredskongressen i Osnabrück var han Sveriges første Gesandt. — Til en anden Linie af Slægten hørte Johan Oxenstjerna, f. 1733, d. 1803, som gik over til Katholicismen og blev Kanonikus i Köln, men senere atter antog den lutherske Konfession og vendte tilbage til sit Fædreland. Han optraadte som Forfatter med de bekjendte i en fin og let Stil forfattede „Pensées de Mr. le comte Oxenstjerna". — Johan Gabriel Oxenstjerna, f. 1750, d. 1818, var en af Sveriges mest fremragende Digtere under Gustav den tredie. 1770—74 var han ansat ved det svenske Gesandtskab i Wien og blev 1786 Rigsraad og tilforordnet Kancellipræsident, en Stilling, som han dog var lidet skikket for, og som han 1789 fratraadte; 1792—1801 var han Rigsmarskal. Af hans poetiske Arbeider er de mest bekjendte „Skördarne" og „Dagens Stunder", som er rige paa prægtige og fantasifulde Naturbeskrivelser, om end Digteren ikke har formaaet at frigjøre sig fra sin Samtids konventionelle Smagsretning. Hans Epigrammer og poetiske Epistler udmærker sig ved Liv og Vittighed. I sine senere Aar beskjeftigede han sig med at oversætte Milton og Tasso.

Oxetunge (Anchusa), Planteslægt af de rubladedes Familie, har tragtformet, hulkravet Krone med ret Rør og en Svælgkrans af hvælvede Knuder; Frugterne er kantede og glatte. I Norge voxer almindelig Oxetunge (Anchusa officinalis), der har rødlige Blomster, som senere antager en smuk mørkvioletblaa Farve. Den findes kun i de sydlige, lavere Dele af Landet.

Oxford, Grevskab i England, mellem Grevskaberne Warwick, Northampton, Buckingham, Berkshire og Glocester, 1902 km.² stort, med 178,000 Indb. Landet er fladt med enkelte Bakker, og Jordsmonnet for det meste frugtbart. Agerbrug er Hovednæringsveien, og de vigtigste Produkter er Korn, Grøntsager, Frugt, Humle og Lin. Industrien og Handelen er af liden Betydning. — Hovedstaden Oxford, ved Floden Cherwells Munding i Themsen, har 32,500 Indb. og er en af de smukkeste Byer i England. Sin største Betydning har Byen ved sit berømte Universitet, der stiftedes 1249 og for nærværende har 40 Professorer og ca. 2,400 Studenter. Universitetsbiblioteket, det Bodleyanske Bibliothek, er et af de største i sin Slags i Europa; det tæller 500,000 Bind foruden 22,000 Haandskrifter. Af andre videnskabelige Anstalter findes flere forskjellige Bibliotheker, to Observatorier, en botanisk Have m. m.

Oxford, Robert Harley, Greve, engelsk Statsmand, f. 1661, d. 1724, blev tidlig indvalgt i Parlamentet og optraadte der som Tilhænger af Whigpartiet; efter at være bleven udnævnt til Statssekretær begyndte han imidlertid snart at nærme sig Toryerne. 1708 blev han som mistænkt for at høre til Prætendentens Tilhængere nødt til at nedlægge sit Embede, men vedblev at have Indflydelse hos Dronningen og optraadte nu som afgjort Tory. 1710 blev han Skatkammerkansler og kort efter Storskatmester, hvorefter han sammen med Bolingbroke gankse rev Regjeringen til sig; 1713 kom han dog i Strid med Torypartiet og Hoffet og kort efter ogsaa med Bolingbroke, som 1714 satte hans Afsættelse fra alle hans Embeder igjennem. Under Georg den første blev han anklaget for Høiforræderi og 1715 sat i Tower, hvorfra han først kom ud 1717.

Oxus, i Oldtiden Navn paa Fl. Amu-Darja (s. d.)

Oxyd kaldes i Kemien dels i videre Betydning enhver Forbindelse af et Grundstof med Surstof, dels i mere indskrænket Betydning en saadan Forbindelse, som ikke har sure Egenskaber. Hvis et Stof giver flere Oxyder, anvendes dette Navn fortrinsvis paa det, der sammen med en Syre kan danne et Salt; det Oxyd, der indeholder mindre Surstof, kaldes Oxydul eller i visse Tilfælde Suboxyd, surstofrigere Oxyd kaldes Hyperoxyd eller Superoxyd.

Oxygen, Surstof (s. d.)

Oxytonon kaldes et Ord, som har Hovedakcenten paa sidste Stavelse.

Oxø, en liden Ø udenfor Topdalsfjordens Munding, en Mil fra Kristianssand. Her er opført et fast Fyr af anden Orden, hvormed er forbundet en Semaforstation (se Semafor).

Ozelot, se Panter.

Ozon eller aktivt Surstof, en egen Modifikation af dette Element, adskiller sig fra det sædvanlige Surstof ved sin eiendommelige Lugt og sine stærkt oxyderende og blegende Egenskaber. Det dannes af almindeligt Surstof ved Elektricitetens Paavirkning og gaar ved Ophedning tilbage til Surstof; det har dog ikke lykkedes at fremstille Ozonet i ren Tilstand, idet man kun faar ozonholdigt Surstof. Ozon dannes fremdeles ved forskjellige langsomme Oxydationsprocesser, f. Ex. naar Fosfor ligger i fugtig Luft. Luften indeholder ogsaa i Almindelighed lidt Ozon.

P.

P, det 16de Bogstav i vort Alfabet, er en Læbelyd og svarer som haard saadan til den bløde Lyd b. Som Forkortning benyttedes P i Latin for Publius samt for populus (Folk); i Musiken betegner p piano, pp pianissimo; i Citater betyder det pagina. Som kemisk Tegn betegner det Fosfor.

Paafugl (Pavo), Slægt af Hønsefuglene, udmærker sig især ved sin Fjerbeklædning paa Hovedet samt ved sine lange, prægtige Haledækfjer, som er prydede med smukke, metallisk glinsende, farvede Pletter, som ligner Øine. Paafuglene findes i vild Tilstand i Asiens tropiske Egne, hvor de lever selskabelig i Skovene. Den almindelige Paafugl (Pavo cristatus) er af Farve metalgrøn; Hannen er blaa paa Bryst, Hoved og Hals samt under Bugen sort. Paa Hovedet findes en Kam af tynde Fjer. Haledækfjerenes Pletter er overordentlig smukt farvede, og Fuglen hører ved sin Farvepragt til de smukkeste levende Væsener. Den holdes meget almindelig som Husdyr over hele Europa, men tjener kun til Prydelse, da dens Stemme er yderst ubehagelig og dens Kjød uspiseligt. I den romerske Oldtid spiste man dens Hjerne og Tunge. — Af andre Arter kan nævnes den sortvingede Paafugl (Pavo nigripennis) og Kjæmpepaafuglen (P. spicifer).

Paal, Biskop i Bergen, udnævntes af Kong Eystein Haraldssøn til Biskop, men afsattes igjen af Eysteins Broder Inge. Under Magnus Erlingssøn fik han sit Embede igjen, og under ham fuldførtes Kristkirken i Bergen, ligesom han lod St. Sunnivas Levninger flytte fra Selø Kloster til Kristkirken.

Paal, Biskop i Hamar paa Haakon Haakonssøns Tid, kom i Strid med Kongen om Helgeøen i Mjøsen og gjorde en Reise til Rom for at faa Paven til at tage sig af Sagen, hvilket ogsaa lykkedes ham. Da Kongen, der betragtede Øen som tilhørende Kronen, ikke vilde give efter, sluttede Paal sig til Hertug Skule. Senere blev dog han og Kongen forligte. Han døde 1252.

Paal Jonsson, Biskop i Skaalholt paa Island fra 1193, var en af sin Tids lærdeste Mænd. Han forsøgte og ofte med Held at mægle i de opstaaede Stridigheder mellem Snorre Sturlassøn og hans Modstandere, ligesom han oftere maatte stifte Fred mellem den stridbare Biskop Gudmund af Hole og hans Fiender. Han døde 1211, og det ansaaes som en stor Ulykke, at den fredelskende og saa høit ansete Mand faldt bort, netop som Feiderne mellem de mægtige islandske Høvdinger raste som værst.

Paal Vaagaskalm, en anset Lendermand paa Haakon Haakonssøns Tid, boede paa Dynjarnæs (nu Dønnæs) i Haalogaland. Han deltog med Hæder i Kongens Kampe mod Ribbungerne og var med paa Rigsmødet i Bergen, hvor Haakons Eneberettigelse til Norges Trone erkjendtes. Uagtet han hørte til Skules Venner, holdt han dog fast ved Kongen.

Paalsbufjord, Indsjø i Numedal, Buskeruds Amt, 10 km. lang.

Paalstave kaldtes hos de gamle Nordboer enslags Vaaben eller Redskab, der var dannet omtrent som et stort Brækjern.

Paalzow (udt. Paltsov), Henriette von, tysk Romanforfatterinde, f. 1788, d. 1847, var en Søster af Maleren Wach og ægtede en preussisk Officer, fra hvem hun efter 5 Aars Forløb lod sig skille. Efter at have vendt tilbage til sin Moders Hus begyndte hun at skrive Romaner og erhvervede sig stor Anerkjendelse for „Godwie-Castle" (1836) og „St. Roche" (1839). Hendes senere Verker staar ikke paa Høide med disse første.

Paaske, paa hebraisk Passah, den største af Jødernes tre store Høitider, feiredes til Minde om deres Udgang af Ægypten. Den holdtes i Midten af Maaneden Nisan (sidste Halvdel af Marts og første Halvdel af April), og varede i 7 Dage. Ifølge Mose Lov skulde Jøderne paa den fjortende Dag i den første Maaned (i den jødiske Kalender Nisan eller Paaskemaaneden) „æde usyrede Brød, indtil den enogtyvende Dag i Maaneden" (2 Mos. 12, 18). Paaskelammet, som enhver Familie var forpligtet til at nyde Aftenen før fjortende Nisan, skulde steges og spises staaende, i Hast og med Vandringsstaven i Haand (2 Mos. 12, 1—13). Det var et Symbol paa Jødernes Udfrielse af den ægyptiske Trældom. Da Kristi Op-

standelse skete paa Jødernes Paaskedag, blev denne Dag i den kristne Kirke feiret som Kristi Opstandelsesfest og er derved bleven en af dens tre store Høitider. — I de første tre Aarhundreder feirede den østerlandske Kirke Paasken samtidig med Jøderne, hvorimod den vesterlandske Kirke henlagde Paasken til den første Søndag efter den tredie Fuldmaane i Aaret. Denne Forskjel foranledigede Stridigheder mellem de to Kirker, indtil det endelig paa Kirkemødet i Nikæa 325 blev bestemt, at den vesterlandske Beregning ogsaa skulde optages af den østerlandske Kirke. Denne Beregning af Tiden for Paasken er nu den almindelig gjeldende baade blandt Katholiker og Protestanter. Som Følge heraf kan Paaskedagen ikke indtræffe tidligere end 22de Marts og ikke senere end 25de April.

Paaskelilie, se Narcisfamilien.

Paaskeøen, paa de Indfødtes Sprog Vaïhu, en for sig selv beliggende Ø i det Stille Hav, under 27° 7' s. B. og 91° 45' v. L., ca. 30 km.² stor, bjergfuld og vulkansk, er beboet af Malayer. Ved Øens Opdagelse 1721 fandtes Levninger af en ældgammel Kultur, navnlig kolossale Stenstatuer, som nu er ødelagte.

Pacht, Laurids Vilhelm, dansk Maler, f. 1843, opfandt 1873 Heliotypien, hvilken Gren af de mangfoldiggjørende Kunster han senere med Held har dyrket.

Pacifikation, Fredens Gjenoprettelse, Fredsslutning. — Pacificere, tilveiebringe Fred, dæmpe en Opstand.

Pacifikbaner, Stillehavsbaner, storartede Jernbaneanlæg tvers over det nordamerikanske Fastland, forbinder Stillehavet med Atlanterhavet ved at knyttes til ældre Jernbaneanlæg i Øststaterne. Den første Pacifikbane (Central Pacific Rail Road) blev færdig 1869 og gaar fra Byen Omaha i Staten Nebraska til San Francisko. Den nordlige Pacifikbane, mellem Byen Duluth ved Øvresjøen og Puget Sund, fuldførtes Høsten 1883. En tredie er for Tiden (1884) under Bygning; den gaar fra Texas og skal naa Stillehavet i det sydlige Kalifornien.

Pacius, Friedrich, tysk Musiker, f. 1809, uddannede sig som Violinist under Spohr og i Komposition under den udmærkede Lærer M. Hauptmann. 1828 ansattes han som Soloviolinist ved Hofkapellet i Stockholm. 1834 blev han Musiklærer ved Helsingfors Universitet og fik 1860 Titel af Professor. Han har komponeret to Operaer, „Kung Karls jagt" og „Prinsessan af Cypern" samt en stor Del andre Vokal- og Instrumentalsager, hvoraf især mærkes de populære Melodier til „Vårt Land" og „Suomis sång".

Packfong ell. Putenag, en hvid Metallegering, som i Kina og Japan benyttes til mange forskjellige Arbeider; i sin Sammensætning er den identisk med Nysølv.

Pacuvius, Marcus, romersk Tragediedigter, f. ca. 220 f. Kr. i Brundusium, virkede som Skuespiller og Maler i Rom og døde i en Alder af ca. 90 Aar i Tarent. Hans Tragedier, der for Størstedelen er Efterdannelser efter Sofokles og Euripides, udmærker sig ved heldig Karakterfremstilling og Kraft i Udtrykket og var meget yndede af de gamle Romere. Nu er kun nogle Brudstykker deraf tilbage.

Padde (Bufo), Slægt af de haleløse Amfibier skiller sig fra Froskene ved plumpere Kropsform og kortere Fødder, hvorfor Bevægelsen er mere kravlende end hoppende. Den almindelige Padde eller Skrubtudse (Bufo cinereus) er et i Norge meget hyppigt forekommende Dyr.

Paddefiske eller Sjødjævle, en liden Familie af Fiskene, hvis Haandrodben er forlængede, saa de ligner Arme, paa hvilke Brystfinnerne sidder. Til disse hører Marulken (s. d.).

Paderborn, By i den preussiske Provins Westfalen, ved Fl. Pader, med 14,000 Indb., er Sæde for en katholsk Biskop og har bl. andre gamle og mærkelige Bygninger en Domkirke og et Raadhus. Byen grundedes af Karl den store.

Padilla (udt. Padilja), Juan de, spansk Frihedshelt paa Karl den femtes Tid, fik 1518 Overkommandoen over de kastilianske Stæders Insurrektionsarmé og kjæmpede nu med Held mod Keiserens Tropper, indtil han 1521 tabte Slaget ved Villalar, hvor han blev saaret og fangen; kort efter henrettedes han. Hans Enke forsvarede derpaa en Tid lang Toledo og maatte senere flygte til Portugal.

Padilla, Pedro de, spansk Digter, d. 1599, var en Ven af Cervantes. Han forfattede en Række Romancer og Viser, som blev meget populære, og var især berømt som Improvisator.

Padischah, Konge eller Fyrste, Titel for den tyrkiske Sultan og Schahen af Persien.

Padua, ital. Padova, Provins i Italien, 1,956 km.² stor, med 366,000 Indb. — Hovedstaden Padua ligger ved Bacchiglione, paa en smuk, veldyrket Slette, og har 67,000 Indb., talrige Kirker, hvoriblandt den prægtige, endnu ufuldendte Domkirke og St. Antoniuskirken, endvidere et berømt Universitet med 61 Professorer og ca. 1,000 Studenter, en Rabbinerskole, et Videnskabs- og Kunstakademi samt flere Hospitaler og milde Stiftelser. Byen er ogsaa Sæde for en Biskop. Industrien frembringer især Silketøier, Læder samt Strenge til Strygeinstrumenter; Hovedgjenstandene for Byens Handel er Kvæg, Vin, Olie, Silke og Korn.

Padus, se Po.

Paër, Ferdinando, italiensk Komponist, f. 1774, d. 1839, optraadte allerede 16 Aar gammel med en Opera, „La locanda de' vagabondi", der ligesom dens Efterfølger „I pretendenti burlati" gjorde megen Lykke. 1791—97 var han ansat som Kapelmester i Venedig og skrev her et stort Antal Operaer, hvoraf „Sofonisba" og „Griselda" gjelder for de bedste. 1797—1801 opholdt han sig i Wien og 1801—06 i Dresden, hvor han var Hofkapelmester; her lærte Napoleon ham og hans Hustru, en dygtig Sangerinde, at kjende og bevægede ham til at komme til Paris, hvor han fra 1807 var ansat som keiserlig Kapelmester og fra 1812 som Musikdirektør ved den italienske Opera. Ogsaa under Restaurationen og Julikongedømmet indehavde han offentlige Ansættelser i Paris. Foruden sine mange Operaer, som gjorde stor Lykke hos Samtiden, komponerede han ogsaa forskjellige kirkelige Stykker samt andre Instrumental- og Vokalsager.

Paëz, Jose Antonio, Præsident og Diktator i Venezuela, f. 1790, d. 1873, nedstammede fra en indiansk Familie og stillede sig 1810 ved Cara-

cas's Uafhængighedserklæring i Spidsen for en Rytterafdeling mod Spanierne. Han fik nu Ansættelse i den regulære Hær og blev 1816 som Brigadegeneral dens Øverstbefalende. Efter at have leveret flere heldige Træfninger mod Spanierne vandt han 1821 den afgjørende Seier ved Carabobo, der sikrede den nye Republik Kolumbias Uafhængighed. Senere var han som Senator og Kommandant i Venezuela en af Førerne for det føderative Parti og søgte 1826 at vække en Opstand; 1829 stillede han sig i Spidsen for Opstanden mod Centralregjeringen og blev 1830 Præsident i den nyudskilte Republik Venezuela. Efter i 5 Aar at have været virksom for Agerbrugets og Industriens Opkomst nedlagde han sit Embede, men gjenvalgtes til Præsident 1839 og fungerede som saadan til 1842. Ved Udbruddet af Krigen mellem de Farvede og de Hvide udnævntes han 1846 til Diktator, kuede de Farvedes Opstand og overgav derpaa Statsstyrelsen til Monagas, som imidlertid tvang ham til at gaa i Landflygtighed indtil 1858. 1861—63 var han atter Præsident med diktatorisk Myndighed og vendte derpaa tilbage til New York, hvor han opholdt sig til sin Død.

Paflagonien, et Landskab i det nordlige Lilleasien, ved det Sorte Hav, hørte under Krøsus til det lydiske Rige og blev derpaa af Kyros indlemmet i det persiske; senere forenedes det med Kongeriget Pontos og gik i det 1ste Aarh. f. Kr. over i Romernes Besiddelse. Indbyggerne var af semitisk Herkomst.

Pafos, i Oldtiden Navn paa to Byer paa Øen Cypern. Det gamle Pafos, Palaipafos, grundlagdes af Fønikerne i den sydvestlige Del af Øen og var berømt for sit Tempel for Afrodite, som her ifølge Mythen skal være stegen i Land efter sin Fødsel af Bølgerne. — Det nye Pafos, Neapafos, paa Vestkysten, var i den romerske Tid Øens Hovedstad.

Pagai, Aare med Blad i begge Ender.

Paganini, Nicolo, den nyere Tids største Violinvirtuos, f. i Genua 1784, d. 1840, undervistes tidlig af sin Fader, samt af Servetto og Costa og gjorde saa store Fremskridt, at han allerede i Niaarsalderen kunde optræde offentlig. Fra sit 11te Aar nød han Undervisning i Violinspil af Alessandro Rolla og i Kontrapunkt af Ghiretti og bereiste derpaa fra 1797 Lombardiet, hvor han holdt Koncerter i alle de større Byer. 1799 optraadte han i Lucca, hvor han lagde Grunden til sit store Ry i Italien. Efter Koncertreiser omkring i Landet blev han 1805 første Soloviolinist ved Hofkapellet i Lucca; 1808 tiltraadte han atter en Række Koncertreiser, men forlod først 1828 Italien for at lade sig høre i Østerrige og Tyskland, hvor hans exempelløse Virtuositet i Forbindelse med hans originale Væsen vakte umaadelig Opsigt. Derpaa bereiste han Frankrige, England, Holland og Belgien, hvor han overalt modtoges med Enthusiasme og samlede sig en stor Formue. 1834 vendte han tilbage til Italien, hvor han tilbragte sine sidste Aar paa sin Villa i Nærheden af Parma. Hans Kompositioner, som er beregnede paa at udføres af første Rangs Virtuoser, og som er af Interesse ved sine mange nye og eiendommelige Effekter, blev for Størstedelen først udgivne efter hans Død; deriblandt staar i nogle Koncerter, Variationer (deriblandt den berømte „Venedigs Karneval), Kapricer og Etuder.

Paganisme, lat., Hedenskab. — Paganus, Hedning.

Page (udt. Paschj), i Riddertiden en adelig Yngling, som tjente og opvartede ved en Ridders eller Fyrstes Hof.

Page (udt. Pædsj), David, f. 1814, d. 1879, engelsk Mineralog og Geolog, bekjendt som populær geologisk Forfatter, navnlig fra sin Forbindelse 1843—51 med de driftige Forlæggere Chambers, ved hvilke han har udgivet eller medarbeidet i en Række af Opsatser, Veiledninger, Haandbøger osv. Han er en af de tidligst optrædende Forfattere i den populære Fremstillings Retning over geologiske Emner. 1871 blev han Professor ved Universitetet i Durham.

Pagina, Side i en Bog. — Paginere, sætte fortløbende Tal paa Siderne i en Bog.

Pagode, af indisk Bhagavati, d. e. helligt Hus, hos Europæerne Benævnelse paa Hinduernes og andre sydasiatiske Folkeslags fritstaaende Templer i Modsætning til Grottetemplerne. De er oftest byggede i Korsform med et høit, taarnlignende Tag i flere Afsatser.

Pahlen, von der, en Adelsslægt i de russiske Østersjøprovinser. — Peter von der Pahlen, f. 1746, d. 1826, deltog 1769 i Krigen mod Tyrkerne og kommanderede 1788 en Kolonne ved Stormen paa Otschakov; 1790 anvendtes han ved Fredsunderhandlingerne med Sverige, blev derpaa Gesandt i Stockholm og 1795 Guvernør i Kurland. Under Keiser Paul kom han i stor Yndest ved Hoffet og udnævntes til Militærguvernør i Petersburg og senere til Udenrigsminister. Da han paa Grund af Keiserens lunefulde Karaktér med Grund frygtede snart at tabe hans Gunst igjen, stillede han sig 1801 i Spidsen for den Sammensværgelse, som kostede Keiseren Livet; da han imidlertid ikke saa sine Forhaabninger opfyldte, tog han sin Afsked og trak sig tilbage til Privatlivet. — Hans Søn Peter von der Pahlen, f. 1777, d. 1864, deltog som General med Berømmelse i Felttogene 1812—13, kjæmpede senere med Held mod Tyrkerne og Polakerne, var 1835—41 Gesandt i Paris og 1847—62 Generalinspektør for hele Ruslands Kavaleri.

Paijkull, Gustav, svensk Naturforsker, f. 1757, d. 1826, beskjeftigede sig især med at studere Insekterne og erhvervede sig store Samlinger af Fugle og Insekter. — Hans Sønnesøn Karl Vilhelm Paijkull, f. 1836, d. 1869, er især bekjendt for sit Arbeide over Istiden i Norden (1867).

Pailleron (udt. Paijerong), Edouard, fransk Digter, f. 1834, udgav 1860 en satirisk Digtsamling, „Les parasites“ og har senere skrevet flere fine og elegante Digte, der udmærker sig ved Humor og Vid. Sin største Betydning har han dog som dramatisk Forfatter ved sine fine og vittige Lystspil, hvoriblandt kan nævnes „L'étincelle“, „Le dernier quartier“, „Le monde où l'on s'amuse“, „Les faux ménages“, „Pendant le bal“ og „Le monde où l'on s'ennuie“; især det sidstnævnte Stykke har gjort Furore paa Scenen baade i Frankrige og Udlandet. Pailleron blev 1882 Medlem af det franske Akademi.

Pailletter (udt. Paijetter), smaa blanke Metalplader, der fastsyes som Prydelse paa Klædningsstykker.

Paine (udt. Pæ'n), Thomas, berømt engelsk politisk og filosofisk Forfatter, f. 1737, d. 1809, var en Tid ansat som Toldembedsmand, men udvandrede 1774 til Amerika, hvor han 1776 optraadte med det populære Flyveskrift „Common sense"; paa dette fulgte en Række opsigtvækkende Flyveskrifter, hvori han med Varme forsvarede Koloniernes Rettigheder. Efter ved de Forenede Staters Kongres at have fungeret som Sekretær i Udenrigsdepartementet vendte han tilbage til England, hvor han 1791 udgav sin verdensberømte Bog om „Menneskerettighederne", hvori han i Modsætning til Burke optraadte som Forsvarer af den franske Revolutions Grundsætninger. For den Frimodighed, hvormed han i denne Bog kritiserede engelske Institutioner og Forhold, blev han sat under Tiltale for Majestætsforbrydelse; han gik nu til Frankrige, hvor han indvalgtes i Konventet og udtalte sig for Kongens Deportation. Herved vakte han „Bjergets" Uvillie, og Robespierre lod ham under Paaskud af, at han var Udlænding, udstøde af Konventet og kaste i Fængsel. I sit Fangenskab, der varede i 14 Maaneder, skrev han „Age of reason", ved hvilket Værk han paadrog sig Beskyldning for Atheisme. Efterat han ved den nordamerikanske Regjerings Mellemkomst havde faaet sin Frihed og sin Plads i Konventet tilbage, var han Medlem af dette, indtil det opløstes; dervaa forfattede han en bidende Kritik af den engelske Finansforvaltning i de sidste Aar og begav sig 1802 tilbage til Amerika, hvor han opholdt sig til sin Død.

Pairs (udt. Pær), fr., Peers (udt. Piirs), engl., af lat. pares, d. e. Ligemænd, kaldtes i Begyndelsen af Feudaltiden Vasallerne, til hvis Privilegier det hørte at dømmes alene af sine Ligemænd; senere gik Benævnelsen i England og Frankrige over til at betegne den høiere Adel, som i Frankrige dannede et staaende Rigsraad, der tilsidst smeltede sammen med Pariserparlamentet og i Forbindelse med dette ophævedes ved den store Revolution. 1814 oprettedes ved Restaurationen et Pairskammer, der igjen afskaffedes ved Februarrevolutionen 1848. I England regnes til Peersskabet (Peerage) Hertuger, Marquier, Earler, Viscounter og Baroner, der i Egenskab af saadanne har Sæde i Overhuset.

Paisiello ell. **Paesiello**, Giovanni, italiensk Komponist, f. 1741, d. 1816, uddannede sig i Neapel og komponerede 1763 Operaerne „La pupilla" og „Il mondo al rovescio", som vandt stort Bifald. I Løbet af 13 Aar til 1776 skrev han derpaa ikke mindre end ca. 50 Operaer; 1776—84 opholdt han sig i Petersburg og var 1785—98 Hofkapelmester hos Kong Ferdinand den fjerde af Neapel; denne Bestilling indehavde han ogsaa senere under Josef Bonaparte, Murat og efter Restaurationen. 1802—04 var han Direktør for det keiserlige Kapel i Paris. Af Operaer komponerede han i det hele ca. 100; de bedste blandt dem er „La Molinara" og „Nina o la pazza per amore". Hans Melodier er bløde og kantable, og han forstod især at give Udtryk for mildere Stemninger. Foruden sine Operaer har han ogsaa skrevet en Række kirkelige Kompositioner, Kantater m. m.

Paisley (udt. Pesli), By i det skotske Grevskab Renfrew, ved Floden Firth of Clyde, med 50,000 Indb. (med Forstæderne over 60,000), er en af Skotlands vigtigste Fabrikbyer. Her fabrikeres en Masse Garn og vævede Sager, endvidere Lys, Sæbe, Stivelse, Brændevin, Maskiner osv. Handelen er ogsaa særdeles livlig.

Paixhans (udt. Pæksang), Henri Joseph, fransk General, f. 1783, d. 1854, opfandt de efter ham opkaldte Paixhanske Bombekanoner for Kystbatterier og Krigsskibe.

Pakhomius, en Discipel af den hellige Antonius, var den første, som samlede de hidtil adspredt boende Eneboere til fælles Samliv i Klostre; 340 anlagde han en saadan Fællesbolig for Munke paa Øen Tabenna i Nilen. Han døde 348. Hans Søster blev Stifterinde af det første Nonnekloster.

Pakington (udt. Pækingt'n), Sir John Somerset, engelsk Statsmand, f. 1799, blev 1837 indvalgt i Underhuset, hvor han som ivrig Konservativ hørte til Robert Peels Tilhængere. Korntoldens Ophævelse fandt imidlertid i ham en afgjort Modstander. 1852 blev han Kolonialminister, men fratraadte allerede s. A. og indtog atter sin Plads i Underhuset, hvor han nærmede sig de mere moderate og navnlig virkede for Folkeoplysningen. 1858—59 var han første Admiralitetslord under Derby og indehavde 1866—67 atter den samme Stilling; 1867—68 var han Krigsminister. Ved Dannelsen af D'Israelis andet Ministerium blev han 1874 som Lord Hampton Medlem af Overhuset.

Paktolos, en i Oldtiden for sin Guldsand berømt Flod i det gamle Lydien, fører nu Navn af Sarabat.

Palacky (udt. Palatski), Franz, berømt bøhmisk Historiker, f. 1798, d. 1876, debuterede med en Del æsthetiske Skrifter, der lagde hans Lærdom og Dygtighed for Dagen. 1829 udnævntes han af de bøhmiske Stænder til Nationalhistoriograf, hvilken Udnævnelse først 1839 stadfæstedes af Regjeringen. Hans Hovedværk, til hvilket han gjorde omfattende Arkivstudier, er „Bøhmens Historie" (5 Bd., 1836—67), et Værk, som er af den største videnskabelige Betydning, men som paa Grund af de deri udtalte nationale Tendenser er blevet gjort til Gjenstand for skarp Kritik fra Tyskernes Side. Han har desuden forfattet en Række andre historiske Værker og Monografier. 1848 var Palacky Medlem af det bøhmiske Guvernementsraad, derpaa en af Lederne for den slaviske Kongres og endelig Fører for det slaviske Parti paa den østerrigske Rigsdag, hvor han søgte at virke for en Omdannelse af den østerrigske Forfatning i føderalistisk Aand. Fra 1861 var han for Livstid Medlem af det østerrigske Herrehus. — Hans Søn Johann Palacky, f. 1830, er en dygtig geografisk Forfatter.

Paladin, af lat. Palatinus, i den senere Middelalder i de franske, spanske og italienske Romaner og Ridderdigte Benævnelse paa de i Sagaen om Karl den store optrædende, Keiseren nærstaaende Helte; senere gik Ordet ogsaa over til at betegne Helte i andre Sagnkredse og endelig vandrende, eventyrsøgende Riddere overhovedet.

Palafox y Melzi, Don José de, Hertug af Saragossa, spansk General, f. 1780, d. 1847, ledsagede Ferdinand den syvende paa hans Reise til

Bayonne, og flygtede, da Kongen blev fangen, til Saragossa, hvor han satte sig i Virksomhed for at hindre Franskmændene fra at trænge ind i Aragonien og særlig udmærkede sig ved Franskmændenes Beleiring af Saragossa. Under denne blev han syg, faldt i Franskmændenes Hænder og holdtes i haardt Fangenskab indtil Forliget i Valençay 1813. 1814 blev han Generalkaptein i Aragonien, levede senere som General i Madrid og erklærede sig her for Dronning Isabella og Estatuto real, men blev mistænkt for at have deltaget i det ultraliberale Partis Foranstaltninger og blev derfor fængslet. Efter længere Tids Fangenskab blev han løsladt og begav sig nu 1835 til Saragossa; 1836 blev han Hertug af Saragossa og var 1837—41 Generalkaptein for Garden.

Palais (udt. Palæ), fr., Slot, Palads. — Palais royal (udt. Palæ roajal), et berømt Slot i Paris, i Nærheden af Tuilerierne, opførtes af Richelieu 1629—32; nu benyttes det som Lokale for Regjeringens Kontorer. I Sidefløiene findes pragtfulde Butiker og Caféer.

Palamedes, ifølge de græske Sagn en Søn af Nauplios og Klymene, drog med sin Slægtning Agamemnon mod Troia, men kom her i Fiendskab med Odysseus og blev paa hans Foranstaltning stenet af Grækernes Hær. Han skal have opfundet Terningspillet samt Maal og Vegt; ligeledes skal han have føiet 4 nye Bogstaver til det gamle af Kodmos indførte Alfabet.

Palander, Folke Adolfsson, svensk Sjøofficér f. 1835, d. 1876, uderamineredes 1852 fra Krigsakademiet og blev ansat som Sekondløitnant i Marinen. 1858 gik han i engelsk Orlogstjeneste og udmærkede sig i Krigen mod Kina 1860. Aaret efter vendte han hjem og blev 1866 udnævnt til Marinekaptein. 1870—72 var han Medlem af den svenske Rigsdag og virkede i denne Stilling ivrigt for Landets Sjøforsvar.

Palander, Adolf Arnold Louis, svensk Sjøofficér, f. 1842, blev i en Alder af 14 Aar Sjøkadet og udnævntes 1864 til Officér. 1866 gik han i Koffardifart og fik 1868 Kommandoen over Dampskibet „Sofia", med hvilket Professor Nordenskiöld besøgte Spitsbergen og ad denne Vei trængte længere mod Nord, end noget Fartøi før havde formaaet. 1872—73 førte han paany den Nordenskiöldske Expedition med Dampskibet „Polhem" og overvintrede i Mosselbai ved Spitsbergens Nordkyst. Da Nordenskiöld fattede den dristige Plan at naa Beringsstrædet mod Øst, blev Palander antagen som Skibschef paa „Vega", og det skyldes vistnok for en stor Del hans Dygtighed og Erfaring, at denne første Omseiling af Asien fik et saa heldigt Udfald. Efter sin Hjemkomst blev han adlet under Navnet Louis af Palander.

Palankin, en i Ostindien især tidligere brugelig Art Bærestol, som er indrettet til at den Reisende kan ligge udstrakt i den; den bæres af 4—8 Bærere (Kuliers).

Palatin (af lat. palatium), Hof- eller Statsembedsmand; i Ungarn tidligere Titel for Landets øverste Myndighed, Kongens Repræsentant. Comes palatinus er den latinske Betegnelse for Pfalzgreve, Palatinatus for Pfalzgrevskab.

Palatinske Høi, lat. mons palatinus, en af de 7 Høie, hvorpaa det gamle Rom var bygget; her skal Romulus have grundlagt Byen.

Paleario, Aonio, se Aonio Paleario samt Rettelsen Side 977.

Palembang, hollandsk Residentskab paa Sumatra, 73,784 km.² stort, med 501,000 Indb. — Hovedstaden Palembang, ved Floden Musi, med 46,000 Indb., har betydelig Handel, navnlig med Peber og Tin.

Palencia, spansk Provins i det gamle Kongerige Gammelkastilien, 8,097 km.² stor, med 185,000 Indb. — Hovedstaden Palencia, ved Fl. Carrion, har 13,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har betydelig Industri, navnlig i grovere uldne Stoffer.

Palenque (San-Domingo del), By i den mexikanske Stat Chiapas, ved Floden Micol, berømt ved de i Nærheden liggende Ruiner af en gammel indiansk By, der giver vigtige Oplysninger om Landets gamle Civilisation.

Palermo, Hovedstaden paa den italienske Ø Sicilien og i Provinsen af samme Navn (5,087 km.², med 618,000 Indb.), ligger ved en Bugt paa Øens Nordside og har 227,000 Indb. Byen er prægtig bebygget i en malerisk Stil og har mange storartede Bygninger, hvoriblandt den til den hellige Rosalie indviede Kathedralkirke, Kirken San Domenico, det kongelige Slot samt en hel Del andre Paladser. Palermo er Sæde for en Erkebiskop og har et Universitet, som navnlig udmærker sig ved sine betydelige naturvidenskabelige Samlinger, to større Bibliotheker, et stort Arkiv, et Observatorium, flere videnskabelige Selskaber m. v. Industrien leverer navnlig Marmorarbeider, Silke- og Bomuldsvarer, Guld- og Sølvvarer, Handsker, Koralsmykker og Møbler. Palermo er Oldtidens Panormus, som anlagdes af Fønikerne og senere var i Karthagernes Besiddelse. 254 kom den til Romerne, indtoges 831 af Araberne og blev af disse gjort til Sæde for Øens snart næsten ganske uafhængige Statholder. 1071 blev den erobret af Normannerne og var senere Sæde for Keiser Fredrik den andens glimrende Hof.

Pales, Navn paa en af Planetoiderne.

Palestrina, det gamle Præneste, By i Italien, i Nærheden af Rom, hørte i Oldtiden til det latinske Forbund, sluttede sig 499 f. Kr. til Rom, faldt siden fra igjen, men blev 380 f. Kr. undertvungen og besat af en romersk Koloni. Fra 976 e. Kr. var Byen i Familien Colonnas Besiddelse. Den er nu Sæde for en Biskop og har ca. 7,000 Indb.

Palestrina, Giovanni Pietro Aloisio (eller Pierluigi da), ogsaa kaldt Il Prenestino og Prænestinus, senere tillagt Hæderstitlen „Musicæ Princeps", berømt italiensk Kirkekomponist, f. 1524 i Palestrina, d. 1594, uddannede sig i Rom og optraadte 1554 med sine første Kompositioner, en Del Messer, som hævede ham til en høi Rang blandt Samtidens Komponister. 1555 blev han Medlem af de pavelige Kapelsangeres Kollegium og stod i høi Gunst hos Paverne Julius den tredie og Marcellus den anden; under Pave Paul den fjerde blev han imidlertid afskediget, da han ikke tilhørte den geistlige Stand og derhos var gift; han var nu i 6 Aar Kapelmester ved Laterankirken og derpaa til 1571 ved Kirken Sta. Maria Maggiore. Imidlertid var der efter Foranledning af det tridentinske Koncilium nedsat en Kommission til at tage Kirkesangens Forbedring under Overveielse og navnlig søge fjernet

den Misbrug, som paa denne Tid blev dreven, ved at der komponeredes Messer o. lign. over de mest frivole profane Melodier. Kommissionen overdrog til Palestrina at komponere nogle nye Messer, som for Fremtiden kunde tjene til Mønster; han skrev da tre 6stemmige Messer, af hvilke især „Missa Papae Marcelli" blev berømt som et Mesterstykke af skjøn og ædel Kirkemusik. Han blev nu Komponist ved det pavelige Kapel og fik ogsaa andre høie Embeder, saa at han for Resten af sit Liv kom i temmelig gode Kaar. Han efterlod sig et overordentlig stort Antal Kompositioner, af hvilke imidlertid kun en mindre Del er trykt; mange af dem udføres endnu hvert Aar ved bestemte kirkelige Fester i det sixtinske Kapel i Rom. Palestrina betegner med sine Verker Høidepunktet for al hidtil existerende Kirkemusik; han bevægede sig med en mærkelig Lethed i selv de sværeste kontrapunktistiske Former, og alle hans Arbeider er gjennemtrængte af Originalitet og Genialitet. Foruden kirkelig Musik komponerede han ogsaa yndefulde Madrigaler o. lign. Hans 4 Sønner var ogsaa Musikere, men uden nogen fremragende Betydning.

Palet, en tynd, oval Skive af Træ, undertiden ogsaa af Elfenben eller Porcellæn, hvorpaa Malerne opsætter og blander sine Farver, og som de under Arbeidet holder i den venstre Haand, idet Tommelfingeren stikkes gjennem et dertil bestemt Hul i Paletten.

Paletot (udt. Pal'taa), fr., Overfrakke.

Palgrave (udt. Pelgræv), Sir Francis, engelsk Historieskriver og Arkæolog, f. 1788, d. 1861, tilhørte en jødisk Familie i London og hed før sin Overgang til Kristendommen Cohen. Han studerede Retsvidenskaben og gjorde sig først bekjendt ved Udgivelsen af „Parliamentary writs"; senere behandlede han i en Række Skrifter Englands ældre Historie. Hans Hovedverk er „History of Normandy and England" (2 Bd., 1851—57). Fra 1838 til sin Død var han Vicedirektør for Statsarkivet.

Pâli, et indisk Sprog, som er et Søstersprog til Sanskrit og betragtes som de sydlige Buddhisters hellige Sprog, har sin Hjemstavn i Provinsen Magadha i det østlige Indien og er derfra blevet udbredt gjennem de buddhistiske Missionærer. Da Buddhismen med Vold og Magt blev udryddet i Indien, uddøde Palisproget der; paa Ceylon, i Birma og i Siam holdt det sig dog som Literatursprog og trives som saadant endnu i Nutiden. Sproget er nær beslægtet med Sanskrit saavel i Ordforraad som i grammatikalsk Henseende, men er meget mere afslebet og mindre oprindeligt. Pali-Literaturen omfatter alle Grene af den indiske Videnskab og er rigest paa buddhistiske theologiske Verker. Til de berømteste Kjendere af Palisproget hører især Franskmanden Burnouf og Nordmanden Lassen.

Palikao, Charles Guillaume Marie Apollinaire Antoine Cousin-Montauban, Greve af, fransk General, f. 1796, d. 1878, traadte 1814 ind i Armeen, tjente 1831—58 i Afrika og blev 1860 Overstbefalende for det franske Expeditionskorps til Kina. Her seirede han over Kineserne ved Palikao, hvorefter han fik sin Grevetitel, og plyndrede det keiserlige Sommerpalads i Peking. 1870 blev han ved Olliviers Fald Første- og Krigsminister, men afgik efter Slaget ved Sedan og Republikens Indførelse. Senere levede han som Privatmand.

Palikarer, tidligere i Tyrkiet Benævnelse paa de græske eller albanesiske Leietropper; nu de irregulære græske Tropper.

Palimpsester ell. **Codices rescripti** kaldes de gamle Haandskrifter, paa hvilke den oprindelige Skrift er afvasket med en Svamp, hvorefter Pergamentet er skrabet og slebet med Pimpsten, medens Papyrusen i Papyrushaandskrifterne er glattet ved at bankes med en Hammer og overtrækkes med en Limopløsning; Pergamentet eller Papyrusen er da benyttet til derpaa at skrive noget nyt. Denne Skik var i Oldtiden og endnu mere i Middelalderen meget almindelig paa Grund af Skrivematerialiernes Kostbarhed. At læse den oprindelige Text paa Palimpsesterne er kun muligt ved at anvende kemiske Reagenser, som lader den fremtræde paanyt; særlige Vanskeligheder frembyder Læsningen af de saakaldte Codices ter scripti, hvor Texten to Gange er udraderet for at give Plads for en tredie.

Palindrom, græsk, et Vers eller en Sætning, hvori Bogstaverne kan læses saavel forfra som bagfra med samme Betydning; ogsaa en Gaade over et Ord, der har forskjellig Betydning, efter som det læses forfra eller bagfra (f. Ex. Kniv—Vink).

Palingenesi (Gjenfødelse), kaldes fornemmelig den Forvandling, som Insekterne undergaar, idet de, efter at være blevne fuldvoxne Larver, fremtræder i en fuldstændig forandret Skikkelse.

Palinodi, hos Oldtidens Folk en Tilbagekaldelse af et Vers, hvori man havde udtalt noget haanende eller fornærmeligt mod nogen.

Palisandertræ, d. s. s. Jakarandatræ (s. d.).

Palissader, tilspidsede Træstammer, som nedrammes i Jorden ved Siden af hverandre med Spidsen opad for at danne en stormfri Befæstning.

Palissot de Montenoy (udt. Palisaa dø Mongt'noa), Charles, fransk Digter, f. 1730, d. 1814, var først Medlem af Oratoriefædrenes Kongregation, men udtraadte senere deraf for at ofre sig for literære Sysler. Han er især bekjendt for sine bitre Angreb paa Rousseau og Encyklopædisterne overhoved, hvorved han indvikledes i ubehagelige literære Stridigheder.

Palissy (udt. Palissi), Bernard de, berømt fransk Pottemager og Glasmaler, f. 1519, d. 1589, opdagede efter lange Studier og Bestræbelser en ny Slags Email for Lervarer og holdt derpaa i Paris Forelæsninger over Naturhistorie, især Mineralogi, samt blev udnævnt til „Kongens og Enkedronningens Hofpottemager". 1587 blev han som ivrig Protestant kastet i Bastillen, hvor han henlevede sine sidste Aar. Hans Pottemagerarbeider udmærkede sig ved sine ophøiede, farvede Reliefer og er udførte i en elegant og smagfuld Renaissancestil. Hans Skrifter, hvori han omhandler sit Liv og sin Kunst, er udgivne samlede (Oeuvres de Bernard de Palissy, Paris 1777).

Palksstrædet, den nordlige Del af det Stræde, som skiller Øen Ceylon fra Forindiens Sydspids.

Palla, hos Romerne Kvindernes vide Overklædning, sædvanlig af Uld og hvid, undertiden ogsaa af Silke og farvet.

Palladines, se Aurelle de Palladines.

Palladio, Andrea, berømt italiensk Arkitekt, f. 1518, d. 1580, studerede i Rom de derværende Lev-

ninger af Oldtidens Bygverker. Efter i længere Tid at have virket i sin Fødeby Vicenza, gik han 1560 til Venedig, hvor han opholdt sig til sin Død. Palladio støttede sig i sin Kunst helt paa Antiken, men opfattede sine Forbilleder frit og vidste at lægge sin egen Originalitet ind i sine Arbeider. Særlig Vegt lagde han paa Façadernes regelmæssige og simple, men harmoniske og smukke Udstyr og Anordning. Han opførte talrige smukke Kirker, Paladser og andre Bygninger i Vicenza og Venedig; desuden udgav han et Verk over Roms Oldtidslevninger og en Lærebog i Arkitekturen.

Palladium, gr. Παλλάδιον, i den græske Oldtid Benævnelse paa Billeder af Pallas, der i enkelte Byer bevaredes som et Pant paa den offentlige Lykke og Stadens Blomstring. Især er af Sagnene berømt det troianske Palladium, som efter Sigende var faldt ned fra Himlen og gjorde Troia uindtageligt. Det blev derfor stjaalet af Odysseus og Diomedes. Senere paastod flere forskjellige Byer at være komne i Besiddelse af dette Billede. — Nu benyttes Ordet Palladium som Betegnelse for enhver Ting, der holdes hellig og virker beskyttende.

Palladium (Pd), et metallisk Grundstof, som forekommer sammen med Platina. Det har Platinas Farve, men en Egenvegt, der for det hamrede nærmer sig 12. Det er næsten ligesaa tungsmelteligt som Platin, men lader sig lettere sveise. Palladium har paa Grund af sin sjeldne Forekomst ikke faaet nogen synderlig udbredt teknisk Anvendelse; man har deraf forfærdiget enkelte kirurgiske Instrumenter samt andre Sager, der ikke taaler at øryderes; ligesaa har man anvendt det paa samme Maade som Platina i Speilfabrikerne.

Palladius, Petrus, egentlig Peder Plade, dansk Reformator, f. 1504, d. 1560, studerede fra 1531 i Wittenberg under Luther og Melanchthon og udnævntes 1537 paa deres Anbefaling af Kristian den tredie til Biskop i Sjællands Stift og Professor i Theologi ved det danske Universitet. Efter Bugenhagens Bortreise fra Danmark var det Palladius, som havde den vegtigste Stemme ved Ordningen af alle kirkelige Forhold, ligesom han var en af de vigtigste medvirkende ved Universitetets Reorganisation. I Skrift og Tale var han utrættelig virksom for at befæste og videre udbrede den nye evangeliske Lære, men han gik altid frem med Varsomhed og Mildhed. Han medvirkede ved Oversættelsen af Bibelen og oversatte selv Luthers lille Katekismus m. fl. af Luthers Skrifter samt udgav den første danske Alterbog.

Palladius, Rutilius Taurus Æmilianus, romersk Forfatter i det 4de Aarh. e. Kr., skrev et Verk om Landbruget („De re rustica"), tildels paa Vers.

Pallas Athene, hos Romerne Minerva, se Gudelære, den græske og den romerske.

Pallas, en af de største af Planetoiderne, opdaget af Olbers 1802.

Pallas, Peter Simon, berømt tysk Reisende og Naturforsker, f. 1741, d. 1811, lagde sig især efter Zoologien og udgav flere vigtige videnskabelige Skrifter; 1767 kaldtes han af Katharina den anden til Petersburg som Adjunkt ved det daværende Akademi. 1768 fik han Ledelsen af en paa offentlig Bekostning udsendt videnskabelig Expedition til det asiatiske Rusland. Paa denne Reise, der varede i 6 Aar, gjorde han en overordentlig Mængde vigtige videnskabelige Iagttagelser, som han gjorde Rede for i en udførlig Reisebeskrivelse m. fl. Skrifter. Han medførte ogsaa righoldige naturvidenskabelige Samlinger til Petersburgs akademiske Muséum. 1777 blev han Medlem af en Kommission for Ruslands topografiske Opmaaling og 1787 Historiograf ved Admiralitetskollegiet. Fra 1796 levede han som Privatmand.

Pallask, et langt Ryttersværd med ret Klinge.

Palleske, Emil, tysk Digter og Oplæser, f. 1823, d. 1880, studerede først Filologi og debuterede derpaa som Skuespiller, hvorefter han i flere Aar var ansat ved Hoftheatret i Oldenburg. Efter at have opsagt sit Engagement bereiste han alle Egne af Tyskland saavelsom flere andre europæiske Lande, idet han med stort Bifald oplæste Shakespeares Dramaer, senere ogsaa Fritz Reuters Verker. Af hans egne literære Frembringelser kan nævnes Dramaerne „Achilles" (1847), „Kong Monmouth" (1853) og „Oliver Cromwell" (1855) samt „Schillers Liv og Verker" (2 Bd., 1858—59), hvilket sidste Skrift har faaet særdeles stor Udbredelse.

Palli, By i Skytsstaten Djodpur i Forindien, med 50,000 Indb., er en af de vigtigste Midtpunkter for Handelen med Nordvestprovinserne.

Palliativ, i Medicinen et Lægemiddel, der formilder eller hæver et Sygdomssymptom uden at hæve selve Sygdommen. — Palliativkur kaldes en Kur, der gaar ud paa at hæve de for Patienten mest generende Symptomer (f. Ex. Søvnløshed o. lign.), i Modsætning til Radikalkur, som tilsigter at rydde selve Sygdommen af Veien. — I daglig Tale forstaar man ved Palliativmiddel en Foranstaltning eller Handling, som kun for Øieblikket, ikke varigt, bortrydder vedkommende Onde.

Pallium, et Tegn paa den biskopelige Værdighed i den græsk-katholske og paa den erkebiskopelige Værdighed i den romerske Kirke, bestaar af en hvid ulden Krave af 3—4 Fingers Brede, paa hvilken der med Silke er indsyet 6 sorte Kors; det bæres om Skuldrene udenpaa det øvrige Ornat. Pallierne tilvirkes af Nonnerne i St. Agnesklostret i Rom af Uld af Lam, som i Forveien er helligede til dette Brug. Palliet maa inden tre Maaneder efter en Erkebiskops Udnævnelse hentes i Rom enten af ham selv eller af en af ham dertil befuldmægtiget; oprindelig meddeltes det uden Betaling, men senere har den, som har skullet erholde det, maattet betale temmelig betydelige Summer (indtil 30,000 Gylden) til den pavelige Kasse.

Palm, Gustav Vilhelm, svensk Maler, f. 1810, studerede ved Kunstakademiet i Stockholm og opholdt sig derpaa en Tid i Tyskland og Schweiz, hvorefter han 1838 begav sig til Italien. 1852 vendte han tilbage til Sverige, blev s. A. Medlem af Akademiet og 1859 Lærer ved Elementærtegneskolen. Han har især vundet Bifald for sine Landskabsbilleder fra Italien, i hvilke Arkitekturen spiller en fremragende Rolle, og som navnlig udmærker sig ved sin harmoniske og varme Kolorit.

Palm, Johann Philip, tysk Boghandler f. 1766 d. 1806, var Indehaver af den Steinske Boghandel i Nürnberg. Fra denne Boghandel udsendtes Vaaren 1806 et Flyveskrift betitlet „Tyskland i sin dybe Fornedrelse", der indeholdt skarpe An-

greb paa Napoleon og Franskmændene, særlig de franske Troppers Opførsel i Baiern. Skriftet var angivelig ikke trykt paa Palms Forlag, men kun af ham expederet pr. Kommission. Da Franskmændene fik Kundskab om dets Tilværelse, blev Palm arresteret, stillet for en Krigsret og dømt til Døden, uagtet han i de faa Forhør, det blev ham tilladt at tale sin Sag, troede at have lagt sin Uskyldighed klart for Dagen. 26de Aug. blev han skudt. Senere er det godtgjort, at Flyveskriftet virkelig var forlagt af Palm; som dets Forfatter nævnes forskjellige, uden at det endnu er godtgjort, hvem det virkelig var.

Palma, en af de til Spanien hørende kanariske Øer, 671 km.^{2} stor, med 32,000 Indb., er bjergfuld og tildels frugtbar, navnlig skikket for Vinavl, og har store Skove af nyttige Træsorter. Hovedstad Santa-Cruz med 5,000 Indb.

Palma, By og Hovedstad paa den spanske Ø Mallorca, med 55,000 Indb., er Øens vigtigste Handelsplads og Sæde for en Biskop. Den har flere høiere Undervisningsanstalter, endel pragtfulde Bygninger, god Havn og betydelig Skibsfart.

Palma, Jacopo, med Tilnavnet il Vecchio (d. e. den ældre), italiensk Maler i det 16de Aarh., d. 1528, var Giov. Bellinis Elev og forstod især med Mesterskab at fremstille kvindelige Figurer. Hans Hovedverk er den hellige Barbara i Kirken Sta. Maria Formosa i Venedig. Han var ogsaa en ypperlig Portrætmaler. — Jacopo Palma, il giovane (den yngre), ogsaa kaldt Palmetta, f. 1541, d. 1628, skal have været en Brodersøns Søn af den foregaaende. Han uddannede sig i Rom, idet han især tog Rafael og Michel Angelo til Mønstre, men vendte sig senere til Tintorettos Retning. Hans bedste Arbeider er „Korsets Opdagelse“ i Urbino og „Dommedag“ i Dogepaladset i Venedig.

Palma di Montechiaro, By i den italienske Provins Girgenti, paa Sydkysten af Sicilien, med 14,000 Indb., Svovlgruber og Dyrkning af Vin samt udmærkede Mandler.

Palmblad, Vilhelm Fredrik, svensk Digter og Videnskabsmand, f. 1788, d. 1852, studerede i Upsala, hvor han tidlig sammen med jevnaldrende Venner dyrkede literære Sysler, og hvor han 1810 kjøbte det akademiske Bogtrykkeri. Herfra udgav han Atterboms Tidsskrift „Phosphoros“ og senere „Svensk Literaturtidning“ (1813—24), i hvilke han selv sammen med Atterbom og Hammarsköld var den flittigste Medarbeider og ved sine skarpe og slagfærdige Kritiker viste sig som „Fosforisternes“ dygtigste Polemiker. 1822 habiliterede han sig som Docent i Upsala, hvor han senere blev Adjunkt i Historie og 1835 Professor i græsk Sprog og Literatur. Af hans videnskabelige Skrifter kan især nævnes „Handbok i physiska och politiska geografien“ (5 Bd., 1826—27), som endnu staar uovertruffen i den svenske Literatur, og „Grekisk Fornkunskap“ (2 Bd., 1842—45); af hans digteriske Frembringelser er Romanerne „Familjen Falkensvärd“ (1844—45) og „Aurora Königsmark“ (1846—51) de betydeligste. Fra 1835 var Palmblad Redaktør af det værdifulde Samlerverk „Biographiskt Lexikon öfver namnkunnige Svenska Män“.

Palmcrantz, Helge, svensk Tekniker, f. 1842, d. 1880, kom 1860 til Stockholm, hvor han fik Plads som Lærling paa et mekanisk Verksted. En Ven af hans Fader blev imidlertid opmærksom paa hans sjeldne Evner og forstrakte ham med Midler til at gjennemgaa et Kursus ved det teknologiske Institut. Efter tilendebragte Studier lykkedes det ham ikke at faa nogen Ansættelse, hvorfor han vendte tilbage til Hjemmet. Her lagde han sig med Iver efter at udtænke nye Opfindelser, og den første Frugt af hans Forsøg var en ny Geværmodel. Hvad der imidlertid har forskaffet ham et berømt Navn, er Opfindelsen af den efter ham opkaldte Kuglesprøite, som nu er indført i flere europæiske Lande (se under Art. Mitrailleuse).

Palmefamilien, en eiendommelig Familie af de enfrøbladede Planter, som næsten udelukkende forekommer i de tropiske og subtropiske Lande. De fleste Palmer er høie Træer med ugrenet, slank Stamme, der oventil bærer en Krone af store, smukt formede, altidgrønne Blade; mellem disses Stilke hænger Blomsterne og Frugterne ned, ofteft i store Klaser. Bladene er i de fleste Tilfælde dybt delte, undertiden forsynede med Torne og altid af en haard, træagtig Textur. Stammen er enten ru og knudret eller glat og alene forsynet med Ringe efter de affaldne Bladkredse. Blomsterne er i Regelen hverken store eller udmærkede ved nogen særlig Skjønhed, men forekommer derimod ofte i et overordentlig stort Antal; de er dels Enbo-, dels Tveboblomster. Frugten er en Stenfrugt med et kjødagtigt eller trevlet Yderdække, som omslutter en tyk, haard Skal, hvori der igjen findes en æggehviderig Kjerne. Man kjender hidtil 600 Palmearter, som med Undtagelse af ca. 40 alene forekommer mellem Vendekredsene og giver de tropiske Landes Vegetation deres eiendommelige Præg; i størst Antal forekommer Palmerne i den varme Del af Amerika samt i Sydasien og paa de dertil hørende Øer. I Europa findes kun en virkelig vildtvoxende Art, nemlig den almindelige Dvergpalme, som voxer i Middelhavslandene og naar en Høide af ½ til henimod 1 Meter. I Spanien forekommer Daddelpalmen, som imidlertid ikke hører hjemme i Europa, men er overført fra Nordafrika. For de tropiske Verdensdeles Beboere, som i Regelen staar paa et temmelig primitivt Standpunkt i Kultur, er de forskjellige Palmearter af overordentlig Vigtighed. Frugten af mange Arter er velsmagende og nærende; ligesaa spises Marven af Sagopalmen og de inderste, spæde Blade (Palmekaal) af enkelte andre Arter; af fleres Saft tilvirkes en lædskende og berusende Palmevin. Stammer af de større Palmer giver Bygningsstømmer m. m., Bladene tjener til Materiale for Fletverk samt paa flere Steder til Skrivemateriale; det trevlede Frugtdække af Kokospalmen samt Bladstilkenes Trevler hos flere Arter til Materiale for Matter, Touge osv. Olie og Vox vindes af flere Palmearter. — Med Hensyn til de enkelte Slægter og Arter af denne omfangsrige Familie henvises til de særskilte Artikler om enhver af dem.

Palmella, Don Pedro de Sousa-Holstein, Hertug af, portugisisk Statsmand, f. 1786, d. 1850, gjorde sig først bekjendt ved den Fasthed, hvormed han personlig imødegik Napoleons Paastand om, at Portugal skulde gaa op i Spanien, var

derpaa portugisisk Befuldmægtiget paa Kongresserne i Wien og Paris, blev 1815 Gesandt i London og 1816 Statssekretær for det brasilianske Udenrigsdepartement. 1823 blev han portugisisk Første- og Udenrigsminister og stod i Spidsen for den Junta, som paa Kongens Befaling skulde udarbeide en ny Forfatning. Dennes frisindede Aand mishagede imidlertid Kongen, og Palmella blev for en kort Tid fængslet samt berøvet Konseilspræsidiet; 1825 gik han paany som Gesandt til London. Da Don Miguel efter Kong Johans Død 1828 havde ophævet Konstitutionen, gik Palmella til Oporto til Regentskabet, med hvilket han maatte flygte til London; udnævnt til Formand for Regentskabet under Maria da Glorias Mindreaarighed tiltraadte han 1830 denne Stilling, blev 1832 Udenrigsminister og s. A. atter Gesandt i London. Efter Don Pedros Død var han en kort Tid Førsteminister, maatte efter Revolutionen 1836 flygte til England, men kom snart efter tilbage. 1846 var han en kort Tid Første- og Finansminister.

Palmeolie, et vegetabilsk Fedtstof, som i Guinea og Guyana udvindes af den kjødagtige Del af Frugten hos to Palmearter: Elaeis melanococca i Sydamerika, men fornemmelig Elaeis guineensis paa Vestkysten af Afrika. I den senere Tid dyrkes denne Art ogsaa i Indien. Olien er rødgul, af Konsistens som Smør og har en behagelig aromatisk Lugt; den bestaar væsentlig af et neutralt Fedt, Palmitin (Palmitinsyrens Glycerinforbindelse) samt Oleïn. Palmeolien benyttes til Fabrikation af Sæbe og Lys, til Maskinsmørelse m. m. og danner en meget vigtig Handelsartikel paa Vestkysten af Afrika. Handelen med Palmeolie var 1825 endnu i den Grad i sin Barndom, at den alene blev dreven med Glasperler, smaa Speile og lignende Bagateller som Byttevare; men i Løbet af ti Aar steg den saaledes, at der i 1835 indførtes til Liverpool 9½ Millioner Kilogram og 1852 ikke mindre end 23½ Mill. kg. Siden har denne Handel stadig været i Tiltagende, og i de sidste Aar er Indførselen af Palmeolie til England stegen til 50 Millioner kg., der har en Værdi af omtrent 7½ Million Pund Sterling (ca. 135 Mill. Kroner). Det er en i England paa Kjendsgjerninger grundet almindelig Mening, at samtlige bevæbnede Krydsere og den Hærskare af andre Foranstaltninger, som man i England har truffet til Slavehandelens Afskaffelse, tilsammen ikke har bidraget saa meget til at hemme denne Skandal for Menneskeheden, som den stadig stigende Tilvirkning af og Handel med Palmeolie. Grunden hertil maa dog ikke i ringeste Maade, ialfald ikke endnu, søges i en mulig større Grad af Kultur hos de Folk, der bebor Guineakysten, hvorfra Udførselen af denne Vare foregaar, og hvor tidligere den største Slavehandel fandt Sted, men alene deri, at man nu finder, at det lønner sig langt bedre at blive hjemme for at tilvirke og sælge Palmeolie til Europæerne end at reise om og røve Negre for at drive Slavehandel med Amerikanerne.

Palmerston (udt. Pamerst'n), Henry John Temple, Viscount, engelsk Statsmand, f. 1784, d. 1865, blev allerede 1806 Medlem af Underhuset og virkede i de nærmest paafølgende Aar som Admiralitetslord og Krigssekretær under Perceval, Liverpool og Canning. Han hørte oprindelig til Torypartiet, men begyndte fra 1828 at slutte sig til flere Reformer, som da stod paa Dagsordenen, idet han f. Ex. erklærede sig for Katholikernes Emancipation, og gik endelig helt over til Whigpartiet. 1830 blev han Udenrigsminister i det nye Whigministerium og ledede Englands Udenrigspolitik ind paa nye Baner ved at bringe Kvadruppelalliancen i Stand, støtte det repræsentative Regjeringssystem paa den pyrenæiske Halvø og hjelpe til at ordne de belgiske Anliggender. Ligeledes var Forbundet med Rusland og Østerrige mod Mehemed Ali samt Krigen med Kina 1841 for Størstedelen Palmerstons Verk. Da Whigministerpartiet 1841 maatte vige for et Torykabinet, blev Palmerston i Underhuset Oppositionens energiske Fører. 1846 kom Whiggerne atter til Roret, og han gjenoptog da sin Stilling som Udenrigsminister; han brød nu i Anledning af de spanske Giftermaalsanliggender med Ludvig Filip, støttede Schweiz ved at tilintetgjøre Stormagternes Bestræbelser til bedste for „Sonderbund" og tog det italienske Reformparti under sin Beskyttelse. Efter at have søgt at mægle mellem Danmark og Tyskland angaaende Slesvig, blev han 1851 fjernet, fordi han paa egen Haand havde billiget Louis Napoleons Statskup. Allerede efter et Par Maaneders Forløb sprængte hans Opposition Kabinettet Russell, som erstattedes med et Toryministerium, der forgjeves søgte at vinde Palmerston. 1852, da et Whigministerium kom til Roret, blev han Indenrigsminister, tog afgjort Ordet for Krigen med Rusland og blev 1855 Førsteminister. Hans Popularitet stod nu paa sit høieste; uagtet Cobden 1857 havde faaet et Dadelsvotum mod ham sat igjennem i Underhuset, faldt de nye Valg dog med overvældende Majoritet ud til Fordel for ham. Paa Grund af den 1858 forelagte Sammensværgelsesbill maatte han for en kort Tid nedlægge sit Embede, men kom atter 1859 i Spidsen for Regjeringen og indehavde nu denne Stilling indtil sin Død, idet han nu mere bestræbte sig for at bevare Freden udadtil og at hæve de materielle Hjelpekilder indadtil end at tage nogen aktiv Del i den store Udenrigspolitik. Et Monument over Palmerston blev 1876 reist paa Parlament-Square i London.

Palmesøndag, Søndagen før Paaske, Mindefest for Jesu Indtog i Jerusalem.

Palmette, et eiendommeligt, af lange, smale, vifteformigt svungne Blade sammensat Ornament, som allerede i Oldtiden benyttedes ved Dekoration af arkitektoniske Detaljer o. lign.

Palmieri, Luigi, italiensk Mathematiker, Fysiker og Meteorolog, f. 1807, fungerede siden 1828 som Lærer i Mathematik og Fysik ved forskjellige Lycéer og blev 1845 Professor i Fysik ved den kongelige Marineskole i Neapel samt 1847 ved Universitetet sammesteds. 1848 udnævntes han til Direktør for det meteorologiske Observatorium paa Vesuv samt 1860 til Professor i den terrestriske Fysik ved Universitetet i Neapel og Direktør for det fysikalske Observatorium sammesteds. Han har opfundet flere videnskabelige Instrumenter, saaledes Sismometeren (s. d.), Anemografen, en Regnmaaler samt en Elektrometer til Bestemmelse af den atmosfæriske Elektricitet; mest bekjendt er

han dog bleven ved sine Iagttagelse af Vesuvs Udbrud, navnlig i 1872, da han med Livsfare observerede den da i April stedfindende Eruption.

Palmitinsyre, en organisk Fedtsyre, danner sammen med Stearinsyre, en Hovedbestanddel af de fleste faste Fedtstoffer. Den forekommer især i Mængde og tildels i tør Tilstand i Palmeolie. I ren Tilstand danner den fine, hvide Naale, som smelter ved 62° C. og ved Afkjøling stivner til en krystallinsk Masse. Palmitinsyre danner Hovedbestanddelen i Stearinlys.

Palmyra, i de orientalske Sprog Thadmor, gammel By i en Oase i den syriske Ørken, er efter det Gamle Testamentes og Josefus's Beretning grundlagt af Salomo og nævnes ved Navnet Palmyra første Gang under Antonius's Krige mod Partherne fra 41 f. Kr. Under Trajans Krige blev Byen næsten ødelagt, men reistes igjen under Hadrian og fik da Navnet Hadrianopolis. Ca. 212 blev den romersk Koloni og bestyredes af en indfødt Senator Odenathus; dennes Søn af samme Navn støttede Rom i dets Krig mod Perserne og antog efter Keiser Valerians Tilfangetagelse Titel af „Kongernes Konge" samt grundede det palmyrenske Rige. 267 blev han efter heldige Felttog mod Perserne myrdet og efterlod Regjeringen til sin Dronning Batzebina, der paa græsk kaldte sig Zenobia (s. d.). Hun erklærede sig for uafhængig, men blev efter et tappert Forsvar beseiret af Keiser Aurelianus, hvorefter Riget 273 gik til Grunde. Under Diokletian og Justinian blev Byen gjenoprettet, men ødelagdes 744 af Araberne. Ruinerne opdagedes i det 17de Aarh. og har siden 1751 været Gjenstand for Undersøgelse. Der findes pragtfulde Levninger af Bygverker, blandt hvilke især kan mærkes et Baalstempel. Indskrifterne er affattede i en aramæisk Dialekt.

Palnatoke, oprindelig en fynsk Høvding, som var den danske Konge Svend Tveskjægs Fosterfader. Sammen med Svend førte han Krig mod dennes Fader Harald Blaatand og dræbte ham 987, hvorefter han begav sig til Venden og her grundede Jomsvikingernes Sjørøverstat.

Palomino de Velasco, Don Antonio, spansk Maler, f. 1653, d. 1726, studerede først ved Universitetet i Cordova og blev derefter Maleren Valdes's Elev. 1678 gik han til Madrid, hvor han af Kong Filip den fjerde fik det Hverv at udføre Freskerne i Hjortegalleriet i Prado. Her fremstillede han med Mesterskab Mythen om Psykhe og blev derefter udnævnt til kongelig Hofmaler. Senere indtraadte han i den geistlige Stand. Hans Billeder udmærker sig især i perspektivisk og koloristisk Henseende. Han forfattede et biografisk Verk over spanske Malere med Tilføielse af en Veiledning i Malerkunsten under Titelen „El museo pictorico yescala optica" (3 Bd., 1715—24).

Paludan-Müller, Kaspar Peter, dansk historisk Forfatter, f. 1805, d. 1882, blev 1829 Adjunkt og 1843 Overlærer ved Odense Kathedralskole, 1853 Rektor ved Nykjøbing Kathedralskole og 1872 Professor i Historie ved det danske Universitet. Han har udgivet en Række historiske Skrifter, der vidner om Lærdom og stor historisk Dygtighed; de vigtigste er „Jens Andersen Beldenak", „Cola de Rienzo" (1838), „Macchiavelli som Skribent" (1839), „Grevens Feide" 2 Bd.; 1853—54), samt „De første Konger af den oldenborgske Slægt" (1874). — Foregaaendes Broder Frederik Paludan-Müller, f. 1809, d. 1876, var en af Danmarks betydeligste Digtere. Han blev Student 1828. 1830 konkurrerede han til den af „Selskabet for de skjønne Videnskaber" udsatte Pris for de fire bedste fædrelandske Romancer og opnaaede en hædrende Omtale (Prisen blev ikke uddelt). 1832 udgav han disse Romancer og vakte samtidig Opmærksomhed ved sit romantiske Skuespil „Kjærlighed ved Hoffet"; 1833 befæstede han endmere sit Digterry ved den episke Digtning „Danserinden", som ved sin yndefulde, snart spøgende og humoristiske, snart alvorlig-pathetiske Tone og sin overordentlig elegante, efter Byron dannede Form vakte stor Beundring. 1834 udkom det mythologiske Digt „Amor og Psyche", der senere efterfulgtes af „Venus", „Tithon" og „Dryadens Bryllup". 1835 tog Paludan-Müller juridisk Embedsexamen og udgav derpaa den poetiske Fortælling „Zuleimas Flugt" samt Skuespillene „Eventyr i Skoven" og „Alf og Rose"; en ugunstig Anmeldelse af disse samlet udkomne Arbeider („Poesier") foranledigede ham til det polemiske Digt „Trochæer og Jamber". Som andet Bind af sine „Poesier" udgav han derpaa det romantiske Skuespil „Fyrste og Page" samt de poetiske Fortællinger „Beatrice", „Vestalinden" og „Slaven". Efter i 1838 at have gjort en Udenlandsreise og navnlig opholdt sig en længere Tid i Rom udgav han 1841 første Bind af sit Hovedverk, det berømte satiriske Digt „Adam Homo", hvoraf andet og tredie Bind udkom 1848. I dette Arbeide, der hvad Formen angaar stedse vil vedblive at staa som et klassisk Mesterverk, hudfletter han med skarpt Vid den dagligdagse Tilværelse med dens Madstræv og Higen efter borgerligt Vellevnet, Hæder og Anseelse, idet han fra et idealistisk Standpunkt paaviser, hvorledes Livets ideelle Indhold af ædel Humanitet i Hverdagslivet gaar mere og mere til Grunde, efterhvert som Individet stiger paa den Spidsborgerlighedens Rangstige, ad hvilken Helten i Digtet klatrer op. 1852 udgav han „Luftskipperen og Atheisten", med hvilket Arbeide Digteren slog ind paa en ny Retning, den religiøs-spekulative; til den samme Genre hører Digtene „Kalanus", „Paradiset", „Abels Død", „Kain", „Ahasverus" og „Benedikt fra Nursia og hans Amme". Paa Prosa skrev han Fortællingen „Ungdomskilden" og den omfangsrige Roman „Ivar Lykkes Historie", hvilken sidste skildrer Livet i Danmark under Slutningen af Frederik den sjettes Regjering. Endelig optraadte han 1874 paany som dramatisk Digter med Skuespillet „Tiderne skifte", hvorefter han f. A. afsluttede sin poetiske Virksomhed med det mythologiske Digt „Adonis". Paludan-Müllers Digtning er helt igjennem præget af ethisk Alvor og en ideel Livsanskuelse; hans stærkt udviklede Reflektionsevne træder paa alle Punkter frem ved Siden af hans sjeldne Herredømme over Formen, der giver hans Arbeider en eiendommelig klar, plastisk Ynde. Hans samlede poetiske Skrifter udkom i 8 Bd. 1878—79. — De foregaaendes yngste Broder Jens Paludan-Müller, f. 1813, tog 1837 theologisk Embedsexamen, blev 1847 Prest og udnævntes 1874 til Sognepræst i Snesere paa

Sjælland. Han er en af Danmarks mest ansete theologiske Forfattere; af hans Skrifter kan især nævnes „Om Guds Ord“ (1869), „Evangelisk Prestegjerning“ (1870) og „Skriften og Overleveringen“ (1871). Han indtager en mæglende Stilling mellem Grundtvigianerne og deres Modstandere.

Palæografi, Videnskaben om Udtydningen af gamle Haandskrifter og andre skriftlige Verker.

Palæologerne, det sidste Dynasti i det byzantinske Keiserrige, regjerede 1261—1453 (se Græske Keiserdømme).

Palæontologi, Videnskaben om de i Jord- og Berglagene forekommende Forsteninger af Planter og Dyr.

Palæotherium, en nu uddød Pattedyrslægt, som hørte til Tapirfamilien og paa alle fire Ben havde tre Tæer. Der findes i de ældre tertiære Lag Levninger af mange Arter Palæotherier af høist forskjellig Størrelse; de største er omtrent af Hestens, de mindste af Harens Størrelse.

Palæotyper, d. s. s. Inkunabler (s. d.).

Palæozoiske Dannelser er Stenlag fra den „palæozoiske“ eller Gammel-Livets Tid i Geologien. Disse følger i Rækken efter og ligger over det ældste Grundfjeld og bestaar af Sandstene, Konglomerater, Lerskifere, Kalkstene og kulholdige Lag, ofte dog i meget forvandlet Skikkelse, og indeholder Levninger fra Gammel-Livet, det er Dyrformer, som nu er forsvundne.

Palæstina, d. e. Filisternes Land, kaldtes først Kana'ans Land eller blot Kana'an efter Kams Søn Kana'an. Det ligger i Vestasien, ved Bunden af Middelhavet, og grændser mod Nord til den frugtbare Dal Hulsyrien samt til Libanon, Antilibanon og Hermon (det nuværende Dsjebel es-Scheik), mod Øst til den syrisk-arabiske Ørken, mod Syd til Edom eller Idumæa og Halvøen Sinai, mod Vest til Middelhavet og Fønikien. Størrelsen er 29,500 km.^{2}, og Folkemængden kan sættes til ca. 400,000. Landets Fjeldbygning frembyder det Særsyn, at den søndre Halvdel af Jordans Dalføre med det Døde Hav er det laveste Strøg paa Jorden, hvor Luften frit kan trænge ned. Jordans Udspring af Hermon ligger 188 og Merom Sjø 2 m. over Havet, men Galilæas Sjø 207 og det Døde Hav 408 m. under Havet. Den høieste Top vestenfor Jordan er Jebel Jermak i Galilæa, 1143 m.; Jerusalem ligger 784 og Hebron 940 m. over Havet. Landet østenfor Jordan er en Høislette, som mod Øst grændser til Fjeldryggen Hauran, 1880 m., og til den syrisk-arabiske Ørken. Høilandet vestenfor Jordans Kilder samt den dertil stødende Slette Jisre'el danner det for sin Frugtbarhed bekjendte Landskab Galilæa; længere mod Syd kommer Samaria, Efraims og Manasse Stammers tidligere Besiddelser og derefter Judæa, et mere vildt og øde Bjergland. I Vest ved Middelhavet slutter sig til det judæiske Høiland Filisternes Sletteland, der mod Nord løber ud i Saronsletten, som ved Forbjerget Karmel skilles fra det nordenfor liggende galilæiske Kystland. Af Floder mærkes, foruden Jordan, Kison, som løber gjennem Jisre'elsletten, og Krit, der udspringer paa Judæas Bjerge og forbi Jeriko flyder ud i Jordan. Jordan danner to Ferskvandsjøer, Merom og Galilæas Sjø, og falder ud i den store Saltsjø det Døde Hav. I det hele maa Landet trods sine talrige Kilder betegnes som fattigt paa Vand; dets Frugtbarhed er heller ikke stor, skjønt det i denne Henseende fordelagtig udmærker sig fremfor sine Nabolande i Syd og Øst. Paa Bjergene er der gode Græsgange for Faar og Gjeder, i Dalene ogsaa for Storfæ; derhos trives i Bjerglandskaberne Vin, Oliven, Figen og anden Frugt; i Dalene dyrkes desuden Hvede og Byg m. m. De vigtigste Udførselsprodukter er Korn og Olie. Af vilde Dyr fandtes tidligere Løver, som nu er udryddede; derimod forekommer endnu Vildsvin, Pantere, Schakaler, Gazeller, Hjorte og Stenbukke. Af Krybdyr forekommer smaa Krokodiller samt flere giftige Slanger; i Galilæas Sjø findes et temmelig betydeligt Antal Fiskearter. — Palæstina var oprindelig beboet af semitiske Folkeslag, saasom Amoriter og Kana'aniter. Abraham udvandrede ifølge Genesis fra Khaldæa, og hans Efterkommere slog sig ned i Landet, som de dog senere forlod for at tage Bolig i Ægypten. Da de vendte tilbage derfra, underlagde de sig Landet 1400 f. Kr. Om dets videre Historie under Israeliternes Herredømme se Art. Hebræer. 721 f. Kr. ødelagde Assyrerne Israels Rige og tvang dets Befolkning til at udvandre til Landet Mesopotamien, mellem Eufrat og Tigris, nordenfor Babylon; 133 Aar senere blev Juda Rige omstyrtet af Babylonierne, og dets Indbyggere bortførtes ligeledes i Exil til Khaldæa, mellem Eufrat og Tigris, omkring Babylon. Efter dettes Fald gav Perserne Israeliterne Tilladelse til at vende tilbage til Palæstina, hvor Idumæer og Samaritaner i Mellemtiden paa flere Steder havde fat sig fast. Senere delte Palæstina det øvrige Vestasias Skjebne og tilhørte efter hinanden det persiske og det makedoniske Rige. Under Seleuciderne reiste Makkabæernes Slægt sig og tilkjæmpede Landet for en Tid Uafhængighed; men 64 f. Kr. kom det gjennem Pompejus's Seire i Afhængighedsforhold til Rom, indtil det 70 e. Kr. ved Titus's Indtagelse af Jerusalem fuldstændig gik over til at blive en romersk Provins. Under det romerske Herredømme, der varede i 566 Aar, udryddedes mere og mere Jødedommen i Landet, og Kristendommen blev den herskende Religion; imidlertid fandt den arabiske Kalif Omar kun ringe Modstand, da han 636 trængte seierrig frem og lagde Palæstina under Kalifatet. Siden den Tid har Palæstina været i Muhamedanernes Besiddelse med Undtagelse af Tiden fra 1099 til 1187, da det udgjorde et af Korsfarerne oprettet kristent Kongerige. Ved dettes Undergang kom Landet under Ægypten, indtil det 1517 gik over i Tyrkernes Besiddelse; 1832—40 var det atter besat af Ægypterne, men har senere stadig været underlagt Tyrkiet. — I den senere Tid er der foretaget flere vigtige videnskabelige Undersøgelser af dette i historisk Henseende saa mærkelige Land, og en Mængde interessante arkæologiske Gjenstande er bragt for Dagen.

Palæstra, hos de gamle Grækere en Anstalt, hvor Ungdommen undervistes og øvedes i Brydning og Nævekamp.

Pamflet, egentl. d. s. s. Brochure ell. Flyveskrift, nu i Almindelighed d. s. s. Smædeskrift. — Pamfletist, Forfatter af Pamfleter.

Pamfylien, et smalt, lavt Kystland i Lilleasien, ved den pamfyliske Bugt, i Nord omgivet af Pesidien, i Øst af Kilikien og i Vest af Lykien, hørte i Oldtiden til det persiske, senere til det syriske Rige og blev 78 sammen med Kilikien, senere sammen med Lykien en romersk Provins.

Pamiers (udt. Pamie), By i det franske Departement Ariége, med 8,000 Indb., er Sæde for en Biskop.

Pampa, i de sydamerikanske Indianeres Sprog Benævnelse paa Slette. Almindelig forstaar man ved Pampas den uhyre Sletteſtrækning, som i den sydlige Del af La Platastaterne strækker sig mod Vest fra Laplatafloden til Foden af Andesbjergene, og som dels bestaar af et græsrigt Beiteland, der giver Næring for uhyre Hjorde af vildt og tamt Kvæg, dels af tørre, ufrugtbare Saltstepper. Undertiden forstaar man ved Pampas ikke alene disse træbare Strækninger, men ogsaa Sletter bevoxede med Urskov.

Pamplona, Provins i Spanien, omfatter det gamle Kongerige Navarra, er 10,478 km.^{2} stor og har 319,000 Indb. Landet er meget bjergfuldt med frugtbare Dale; foruden Agerbrugsprodukter frembringes især Jern samt forskjellige Industriprodukter. — Hovedstaden Pamplona ligger ved Arga, en Biflod til Ebro, og har 24,000 Indb. Den er stærkt befæstet og smukt bebygget samt Sæde for en Biskop. Af Undervisningsanstalter findes her et biskopeligt Seminarium, en mathematisk Skole og en Tegneskole m. fl. Industrien og Handelen er betydelig.

Pan, hos de gamle Grækere en Hyrde- og Skovgud, Nymfernes Elsker og Opfinder af Hyrdefløiten (Syrinx). Han fremstilledes i menneskelig Skikkelse med Horn, Hale, Bukkeben og Hagesksjæg. — Panisk Skræk, oprindelig den Frygt, som undertiden kan overkomme Mennesker i Skovens Ensomhed; nu betegner panisk Skræk eller Panik en pludselig stor Forskrækkelse, især naar den er ugrundet.

Panacea, d. e. den althelbredende, hos Grækerne en Helbredelsesgudinde, Datter af Asklepios. — Ved Panaceer betegnes nu saakaldte Universallægemidler.

Panamá, Stat i den mellemamerikanske Republik Kolumbia, 81,770 km.^{2} stor, med ca. 226,000 Indb. — Hovedstaden Panama, paa en Landtunge, der stikker ud i det Stille Hav, har 18,000 Indb., god Havn og Perlefiskerier; den vigtigste Handel er for det meste i Hænderne paa Europæere og Nordamerikanerne. — Panamaeidet er den Landtunge, som forbinder det nordamerikanske og det sydamerikanske Fastland med hinanden. Den er paa sit smaleste Sted kun 46 km. bred, og Cordilleras Kjæde sænker sig her saa lavt, at de høieste Bakkedrag ikke overstiger 350 Meter. Da det vilde være forbundet med overordentlige Fordele for Handelen mellem Vestamerika og Europa, at Varerne ikke behøvede at transporteres ad den lange og besværlige Vei rundt Amerikas Sydspids, blev der i Aarene 1850—55 bygget en Jernbane, Panamabanen, mellem Atlanterhavet og det Stille Hav; den er 85½ km. lang. Planen til at gjennemskjære Panamatungen med en Kanal, hvilket vilde medføre end yderligere Lettelser for Samfærdselen, har været drøftet siden de første Decennier af dette Aarhundrede; man er dog stedse bleven staaende ved blotte Undersøgelser, indtil den berømte franske Ingeniør Lesseps 1880 for Alvor tog sig af Foretagendet og fik samlet den dertil fornødne Kapital. For nærværende (1884) er Arbeidet i fuld Gang.

Panathenæerne, en Fest, som i Oldtiden aarlig feiredes i Athen til Ære for Gudinden Pallas Athene; hvert 5te Aar feiredes de saakaldte store Panathenæer efter en større Maalestok. Festen var en almindelig Glædesfest med Sang, Kamplege o. s. v. og sluttede med en storartet Hekatombe og Bespisning af hele det athenienſiske Folk.

Panckoucke (udt. Pangkuk), Charles Joseph, fransk Boghandler, f. 1736, d. 1798, var Søn af en Boghandler og Forfatter i Lille og kom 28 Aar gl. til Paris, hvor han i sit Hus samlede de berømteste og aandrigste Mænd om sig. Samtidig udfoldede han en omfangsrig Virksomhed som Forlægger; saaledes udkom bl. a. Buffons Verker m. fl. vigtige literære Arbeider hos ham. Tidsskriftet „Mercure de France“ fik under hans Ledelse en overordentlig Udbredelse. Han skrev selv bl. a. en „Grammaire raisonnée“. Det berømte Blad „Le Moniteur“ grundedes efter hans Plan og er endnu i hans Efterkommeres Eie. — Hans Søn Charles Louis Fleury Panckoucke, f. 1780, d. 1844, var ligeledes Boghandler og Forfatter; af hans Skrifter kan især nævnes „Essai sur l'exposition, la prison et la peine de mort“, hvori han med Kraft optraadte mod Gabestokkens og Dødsstraffens Anvendelse. Han oversatte ogsaa Tacitus. — Hans Søn Erneste Panckoucke, f. 1806, har oversat Horats og Fædrus og i en Række af Aar ledet „Monitørens Udgivelse.

Pancratius, en kristen Martyr, blev henrettet under Kristenforfølgelserne under Diokletian. Hans Mindedag er den 12te Mai.

Pancsova (udt. Pantſjova), By i Ungarn, ved Fl. Temes, med 14,000 Indb., Silkeavl og livlig Handelsforbindelse med Tyrkiet.

Pandanus, Planteslægt af de Enfrøbladedes Klasse, omfatter Træer, som for det meste har en palmelignende, ugrenet Stamme, der kun i Toppen bærer en Krone af store Blade. Fra den nedre Del af Stammen udgaar Luftrødder, som fæster sig i Jorden. Flere Arter har spiselige Frugter og dyrkes derfor i de tropiske Lande, saaledes Pandanus utilis og P. odoratissimus.

Pandekter, d. s. s. Digester (s. d.)

Pandemi, en almindelig Folkesygdom, Landfarsot; jfr. Epidemi.

Pandora, efter den græske Mythe den første paa Jorden levende Kvinde. Da Prometheus havde frarøvet Zeus Ilden, lod nemlig Zeus Hefaistos skabe en Kvinde til Mændenes Fordærvelse; Guderne udstyrede hende med Skjønhed og et indsmigrende Væsen og medgav hende desuden en Æske, hvori der var alleslags Fordærvelse for Menneskeheden. Epimetheus modtog Pandora trods Prometheus's Advarsel; da hun aabnede Æsken, fløi strax alle Slags Ulykker ud over Jorden, og kun Haabet blev tilbage paa Æskens Bund, da den lukkedes. — Pandora er ogsaa Navn paa en af Planetoiderne.

Pandsjab, se Pendsjab.

Pandurer, i det 17de og 18de Aarh. Benævnelse paa en til en østerrigsk Armé hørende Slags irregulære Tropper, der rekruteredes fra Sydungarn og nu er afskaffet.

Pandæmonium, i den senere græske Oldtid et til samtlige Halvguder eller Dæmoner indviet Tempel; i den kristelige Mystik ogsaa Indbegrebet af alle overnaturlige, især onde Væsener, fortrinsvis Satans Rige.

Panegyrik, Lovtale over en Person eller Ting. — Panegyrist, en, der holder Lovtaler, en Lovpriser, Beundrer.

Pangenesis, en af Darwin paa Embryologiens Omraade opstillet Hypothese, ifølge hvilken det er selve Cellerne, som frembringer nye Organismer.

Panik, se under Pan.

Panin, Nikita Ivanovitsch, Greve, russisk Statsmand, f. 1718, d. 1783, blev 1747 Gesandt i Kjøbenhavn og 1749 i Stockholm og udnævntes ved Katharina den andens Tronbestigelse 1762 til Statsminister. I denne Stilling havde han stor Indflydelse paa Udenrigspolitiken, idet han var den hovedsagelig medvirkende til Krigen med Tyrkiet, Byttet af Holsten mod Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, den bevæbnede Neutralitet o. s. v. Han gjaldt for Hovedrepræsentanten for det preussiske System i det russiske Kabinet. — Hans Broder Grev Peter Ivanovitsch Panin, f. 1721, d. 1789, udmærkede sig i Syvaarskrigen, kommanderede 1770 i Krigen mod Tyrkerne og indtog Bender samt undertrykte 1775 Pugatschevs Opstand. — Hans Sønnesøn Grev Viktor Nikititsch Panin, f. 1800, d. 1874, var en Tid Chargé d'affaires i Grækenland, blev derpaa Statssekretær og var 1840—62 Justitsminister. 1860 fik han det Hverv at lede Arbeiderne inden den Komité, som redigerede Loven om Livegenskabets Ophævelse. 1864—67 var han Generaldirektør i det keiserlige Kancelli for Lovgivnings og indre Anliggender.

Panis, lat., Brød. — Panis et Circences, „Brød og Cirkuslege". — Panisbrev, d. e. Brødbrev, tidligere i det tyske Rige en af Keiseren udstedt Anvisning, ifølge hvilken et Kloster eller en anden geistlig Institution havde at forsørge en bestemt Person for et vist Tidsrum eller paa Livstid.

Panizzi, Antonio, berømt Bibliothekar, f. 1797 i Italien, d. 1879, var først Advokat og deltog 1821 i den piemontesiske Revolution, hvorefter han in contumaciam blev dømt til Døden og hans Formue konfiskeret. Som Flygtning levede han nu først i Schweiz, derpaa i England, hvor han 1828 blev udnævnt til Professor i italiensk Sprog og Literatur ved Universitetet i London. 1831 blev han Hjelpebibliothekar ved Britisk Museum og 1837 Kustos for dettes Afdeling af trykte Bøger. 1856 blev han Muséets Overbibliothekar, fra hvilket Embede han 1866 tog sin Afsked. Han var den, som mest bidrog til at ordne det uhyre Bibliothek og bringe det i en saadan Stilling, at det medrette kunde betragtes som Verdens første Indretning i sin Slags. Han udgav en italiensk Grammatik og Læsebog samt besørgede kritiske Udgaver af flere klassiske italienske Forfatteres Verker.

Pankreas, d. s. s. Bugspytkjertelen, se und. Bug.

Pannonien, en gammel romersk Provins, som omfattede det nuværende Ungarn hinsides Donau, Slavonien, en Del af Bosnien samt Strækninger af Kroatien, Krain, Steiermark og Nedreøsterrige. Beboerne var Pannonier, et Folk af illyrisk Stamme.

Panofka, Theodor, tysk Arkæolog, f. 1801, d. 1858, studerede i Berlin, besøgte derpaa Rom, Sicilien og Paris og habiliterede sig 1827 som Docent i Berlin, men begav sig derpaa atter til Paris og Italien og ledede 1829 Udgravningerne i Nola. 1834 vendte han tilbage til Tyskland og blev 1844 udnævnt til Professor i Berlin. Han har offentliggjort et stort Antal Skrifter og Afhandlinger, væsentlig over den græske og romerske Kunstarkæologi.

Panopea, en af Planetoiderne.

Panorama, et Rundmaleri, der forestiller et Landskab, en By eller lign., og som er saaledes anbragt rundt Væggene af en dertil bestemt cirkelformet Sal, at Tilskueren, naar han befinder sig i Salens Midte, kan overskue Billedet, som om han saa Gjenstandene i Naturen.

Panser, Harnisk, Kyrads, Dækvaaben til i Krigen at beskytte Legemet, navnlig Overkroppen mod Hug og Skud. I Oldtiden og Middelalderen anvendtes i stor Udstrækning Pansere, først af flerdobbelt Lærred eller Læder, forsynede med Skjel eller Ringe af Metal (Panserskjorter), senere af Bronce og Jern. I den nyere Tid har Indførelsen af Ildvaaben gjort Pansere overflødige; dog benyttes endnu i enkelte Arméer af det tunge Rytteri og Sappørerne enslags Pansere eller Kyradser af Jern- eller Staalplader. — Panserbrydere kaldes det sværeste Kyst- og Marineskyts, bestemt til at udskyde Spidsprojektiler af Staal eller haardstøbt Jern (panserbrydende Projektiler) mod pansrede Skibe eller Befæstningsanlæg. De er stedse tiltagne i Størrelse; de største veier for Tiden ca. 100 Tons og udskyder Projektiler af indtil 1000 kg. Vegt. — Panserkanon kaldes en af Krupp konstrueret Kanon, hvis Munding ved en paa Hovedet fæstet Kugle dreibart hviler i en Panserkassemats Brystværn. Denne Kanon har saaledes intet Tilbageløb efter Skuddet, og dens Affutage bestaar kun af de fornødne Mekanismer for Høide- og Sideretning. — Panserkassemat paa Skibe eller Landbefæstninger er et ved Panserplader eller ved Murverk med Skjolde af Panserplader dækket Kanonemplacement. — Panserplader kaldes tykke Plader, oprindelig valsede af Smedejern, bestemte til at modstaa Virkningen af svære Projektiler. De fabrikeres ogsaa af Staal eller af Staal og Smedejern i Forening (compound-plates) og fæstes ved Bolte enten direkte til Spanterne eller med en mellemliggende Bakning af haardt Træ samt en Inderhud af tyndere Jernplader. De anvendes enten som enkelte Plader eller i flere Lag. — Panserskibe, Krigsskibe, som ved Beklædning af Panserplader er beskyttede mod fiendtligt Skyts's Virkninger. Den første, som byggede denne Slags Skibe, var Keiser Napoleon den tredie, der under Krimkrigen 1854 benyttede sig af svømmende Batterier, byggede af Træ og forsynede med 10 cm. tykt Panser. Idéen udgik oprindelig fra den franske General Paixhans. 1859 byggedes i Frankrige den første Panser-

fregat, som imidlertid endnu led af væsentlige Mangler. Senere har man i alle europæiske Sjøstater saavelsom i Amerika bygget talrige Panserskibe, mere og mere forbedrede, af større og større Dimensioner og med stigende Pansertykkelse, saa at denne sidste nu naar op til 50 cm., dog kun ved Vandgangen og paa enkelte Dele af Fartøierne, til Beskyttelse af Kanonstandene og andre vigtige Emplacements. Oprindelig byggedes de af Træ, men i den senere Tid anvendes næsten udelukkende Staal- og Jernkonstruktioner. Bougen er oftere forsynet med en stærk „Vædder", hvormed de ved Stød under Vandet kan løbe fiendtlige Skibe i Sænk. De udgjør nu Hovedstyrken i de fleste Landes Mariner. I Regelen fører de et mindre Antal store Kanoner samt noget mindre Skyts. Efter de store Kanoners Anbringelse benævnes de Bredside-, Kassemat- eller Taarnskibe (Monitorer). Ved den gjensidige stærke Udvikling i panserbrydende Kanoners og Panserpladers Fabrikation er Panserskibenes Størrelse, Vegt og Pris tiltaget enormt. Prisen gaar for de størstes vedkommende op til 20 Mill. Kroner. Dels af økonomiske Grunde, dels fordi disse Kolosser har liden Manøvredygtighed i trangere Farvande, har der i den senere Tid reist sig Stemmer for Bygning af upansrede eller letpansrede Skibe med kraftige Maskiner og kraftige Kanoner, hvilke ved sin store Hurtighed og derved, at de bygges med vandtætte Skot, skulde have en Erstatning for det svære Panser. — Pansertaarne anbringes, foruden paa Skibe, ved Landbefæstninger, særlig Kystbefæstninger. De kan være faste eller dreibare og optage en eller to svære Panserbrydere. Pansertaarne kan ligesom ogsaa Panserkassematter bygges af haardstøbte Støbejernsblokke (Grusons Taarne) istedenfor af Panserplader fæstede paa Spanter.

Panserdyr, Fællesnavn for de med et Panser af benede eller hornagtige Plader forsynede Pattedyr, saaledes f. Ex. Beltedyrene (Armadillerne) og Skjældyrene.

Panserkindede, en Underafdeling af de pigfinnede Fiske, udmærker sig ved, at ét eller flere af Benene nedenfor Øiet bedækker en større eller mindre Del af Kinderne. Herhen hører Knurren, Ulkene og Stingsilden.

Panslavisme, den i den nyere Tid udbredte politiske Idé om alle slaviske Folks Samling til ét Rige under Ruslands Ledelse. Slovaken Johan Kollár gav 1831 først Stødet til den panslavistiske Bevægelse ved sit Skrift „Om den literære Gjensidighed mellem den slaviske Nations Stammer og Mundarter"; senere har Panslavismens Tilhængere udfoldet en omfattende Agitation for sine Theorier, der i den sidste Tid navnlig har vundet stor Indgang i Rusland, hvor de forfegtes af Mænd som Katkoff, Ivan Oksakoff m. fl.

Pant, i Retsvidenskaben en fast eller rørlig Værdigjenstand, der saaledes er stillet en Fordringshaver til Sikkerhed for hans Fordring, at han skal faa forlods Fyldestgjørelse af den, saafremt Fordringen ikke bliver ordentlig betalt. Den kan være stillet til Sikkerhed for Eierens egen eller en andens Gjeld eller endelig for Gjeld, hvorfor ingen er personlig ansvarlig, og som saaledes kun kan søges dækket af Pantets Værdi. Fordringshaverens Sikkerhedsret i Pantet, hvilken i Almindelighed medfører Ret for ham til selv at realisere Pantet for at skaffe sig Fyldestgjørelse, kaldes Panteret; den, som eier Pantet og stiller det til Kreditors Disposition under de ovenfor omtalte Omstændigheder, kaldes Pantsætter, den, hvem Panteretten tilkommer, Panthaver. Hvis Pantet af Pantsætteren overleveres til Panthaveren og forbliver i dennes Besiddelse, indtil Forpligtelsen er opfyldt, kaldes det haandfaaet Pant; hvis det derimod ikke overleveres til Panthaveren, men denne som Garanti for sin Panteret blot faar et af Pantsætteren udstedt Dokument, Pantebrev, der maa thinglæses og indføres i Rettens Pantebog, kaldes Pantet et Underpant. Efter norsk Ret kan, naar bortsees fra et Par lidet væsentlige Undtagelser, kun faste Eiendomme og Skibe stilles som kontraktmæssigt Underpant; som Følge heraf kan Fordringer uden Gjeldsbrev, Forlagsrettigheder o, desl., som efter sin Natur heller ikke kan benyttes som Haandpant, overhoved aldeles ikke pantsættes. I ældre Tider var det meget almindeligt, at Panthaveren overdroges Brugen af Underpantet (brugeligt Pant), som oftest paa det Vilkaar, at han skulde oppebære Indtægten deraf istedenfor Rente, og altsaa ikke skulde aflægge noget Regnskab for sin Bestyrelse; dette Forhold, som i Virkeligheden ofte kun var en Form for et Salg med en mere eller mindre betinget Tilbagefaldsret, forekommer nu i Norge saagodtsom ikke udenfor et Par Distrikter; derimod har en almindelig Underpanthaver fremdeles, naar Fordringen misligholdes, en Ret, som dog sjelden sees benyttet, til at tiltræde Pantet til Brugelighed; men han maa da afskrive paa Fordringen eller betale Eieren, hvad Indtægten udgjør mere end Renterne. Udenfor disse Tilfælde forbliver Underpantet altid helt i Pantsætterens Værge og bruges af ham, indtil Kreditors Fordring enten er fyldestgjort eller ved Forfaldstid skal søges fyldestgjort ved Realisation af Pantet. Naar Eieren beholder Underpantet i sin Besiddelse, kan han pantsætte den samme Gjenstand til flere, dog ikke for et samlet Beløb, der overstiger, hvad Tingen antages at være værd; de forskjellige Panthavere kan i dette Tilfælde enten faa lige Panteret saaledes, at de ved Pantets Realisation deler dets Salgssum procentvis i Forhold til sin Fordrings Størrelse, hvis fuld Betaling ikke opnaaes, eller der meddeles dem forskjellig Prioritet, almindeligvis efter den Tidsfølge, hvori Panteforholdet er stiftet, saaledes, at den, hvis Panteret er ældst, har første Prioritet osv.; naar Pantet realiseres, faar den bedre prioriterede altid fuld Dækning, førend nogen af de følgende faar noget. Foruden det frivillige eller villiesbestemte Pant (i Almindelighed stiftet ved Overenskomst, undertiden ogsaa ved Testament osv.), hvilket nærmest er omhandlet i det foregaaende, maa endvidere nævnes Retspantet, som stiftes ved thinglæst Exekution eller Arrestforretning (se disse Art.), samt de lovbestemte eller stiltiende Panterettigheder, som Lovgivningen hjemler visse Fordringer enten umiddelbart eller middelbart, paa Betingelse af, at Fordringshaveren foretager visse dertil sigtende Skridt.

Pantalon, en Person i den italienske Commedia dell'arte, optræder iført en lang Advokattalar og med Skjæg.

Pantellaria, Ø, i Middelhavet, 150 km. fra Sicilien og 50 km. fra den afrikanske Kyst, 145

km.² stor med ca. 7,000 Indb., hører til den italienske Provins Trapani.

Panter, fælles Navn for flere Arter af Dyr, hørende til Katteslægten; de udmærker sig ved sit plettede Skind. Derhen hører bl. a. Leoparden (s. d.), Jaguaren (s. d.) og den asiatiske Panter (Felis irbis), som hører hjemme i Mellemasien.

Pantheisme kaldes den filosofisk-religiøse Verdensanskuelse, ifølge hvilken Guddommen ikke er noget transscendent Væsen, som staar udenfor Verdensaltet, men tvertimod er identisk med dette og tilstede paa ethvert Punkt deraf som det, der ligger til Grund for og rører og bevæger alt.

Pantheon, gr., i Oldtiden et Tempel, der var indviet til alle eller til de fornemste Guder i Fællesskab. Mest berømt er Roms Pantheon, en smuk, rund Kuppelbygning, der nu som Kirke er indviet til Jomfru Maria og alle Martyrer og derfor kaldes Sta. Maria ad Martyres eller efter sin Form Sta. Maria della Rotonda. Det er opført af Marcus Agrippa 25 eller 27 f. Kr.

Pantofag, en Altæder, Slughals.

Pantograf, se Storkesnabel.

Pantomime, enslags dramatisk Forestilling, hvor man istedenfor af Tale betjener sig af mimiske Gebærder, der skal tjene til at udtrykke Karaktererne, Situationerne og Handlingen. I Forbindelse med Dans bliver Pantomimen til Ballet (s. d.)

Panum, Peter Ludvig, dansk Mediciner, f. 1820, studerede i Kiel og Kjøbenhavn og lagde sig særlig efter Fysiologi. 1853 blev han Professor i denne Videnskab i Kiel og 1864 i Kjøbenhavn, hvor han fremdeles virker. Han er en fremragende Fysiolog, der har gjort særdeles meget for sin Videnskabs Opkomst i Danmark og desuden erhvervet sig et anset Navn ved en Række videnskabelige Skrifter.

Paoli, Pascal, berømt korsikansk Politiker, f. 1726, d. 1807, blev 1755 Generalkaptein paa Korsika, hvor han iverksatte en Række Reformer og navnlig bestræbte sig for at faa afskaffet den barbariske Blodhevn; tillige søgte han at hæve Oplysningen, bl. a. ved at grunde et Universitet. Han drev Genueserne tilbage til Kysterne, saa at de kun beholdt nogle faa faste Pladse igjen og maatte tage sin Tilflugt til Franskmændene for at faa Hjelp. 1764 besatte disse flere faste Pladse paa Korsika og fik 1768 Øen afstaadt af Genueserne; Paoli og hans Broder formaaede ikke at holde sig mod Franskmændene, og han begav sig derfor 1769 til England. Efter 20 Aars Forløb vendte han tilbage og vandt som ivrig Republikaner Revolutionspartiets Tiltro. Efter 1790 i Paris at have aflagt Troskabsed for Nationalforsamlingen blev han Chef for den korsikanske Nationalgarde. Da Tilstandene i Frankrige under Revolutionens videre Forløb blev mere og mere anarkiske, fattede han den Plan at gjøre Korsika til et uafhængigt Rige og sammenkaldte til den Ende 1793 en Consulta, som udnævnte ham til Præsident og Generalissimus. Han blev da indstevnet af Konventet og erklæredes, da han ikke mødte, for Landsforræder. Han forbandt sig nu med England, begunstigede 1794 engelske Troppers Landgang og hjalp disse til at fordrive Franskmændene fra Øen. Derved tabte han imidlertid en stor Del af sin Popularitet hos sine Landsmænd, og det Vederlag, han fik af Englænderne, der betragtede Øen som erobret Land, svarede ikke til hans Forventninger. Han forlod derfor 1796 Korsika og tilbragte sine sidste Aar i Nærheden af London.

Paolo Veronese, se Veronese.

Pap, se Papir.

Papa, stor Flække i Komitatet Veszprim i Ungarn, med 15,000 Indb., betydelige Væverier og Fabrikation af Ler- og Stentøi.

Papalsystem (modsat Episkopalsystem, s. d.) i den romersk-katholske Kirke Theorien om Pavens ubetingede Magtfuldkommenhed. I Virkeligheden har Systemet været gjeldende siden Tridentiner-Konciliet (s. d.), men først da Pavens Ufeilbarhed erklæredes (1870), blev det ophøiet til Dogme.

Papegøier (Psittacida), en Gruppe af Klatrefuglene, omfatter et stort Antal Slægter og Arter, der udmærker sig fremfor de øvrige Klatrefugle ved sin usædvanlige, tykke, kjødede Tunge og sin med Panden elastisk forbundne Overkjæbe. Næbbet er kort, tykt og meget stærkt, og Overnæbbet er i en Hage krummet ned over Undernæbbets Spids. Papegøierne findes saagodtsom alene i de tropiske Lande, hvor de lever sammen i Flokke og ernærer sig af saftige Frugter og Frø. I Fangenskab bliver de let tamme og vænner sig til de forskjelligste Slags Føde, endog Kjød. Flere Arter, især de sydamerikanske, taaler godt det europæiske Klima og holdes derfor ofte i Bur for sine pudsige Manerers og sin Lærvilligheds Skyld. Deres Tunges Beskaffenhed tillader dem at lære at udtale enkelte Ord, hvortil de derfor ofte afrettes. De opnaar en meget høi Alder, men forplanter sig kun sjelden i Fangenskab. Af de mange forskjellige Slægter og Arter hører de enkelte hjemme paa skarpt begrændsede Omraader, saaledes Kakaduerne paa Molukkerne og de australiske Øer, Araerne i Sydamerika, Lorierne i Indien, Jordpapegøierne i Australien osv. Størrelsen vexler fra en Spurvs til en Hønes og mere; de fleste Arter har en meget smuk broget Fjerklædning.

Papias, Biskop i Hierapolis i Frygien, en af de saakaldte apostoliske Fædre, skal have været en Discipel af Apostelen Johannes. Han levede til efter Midten af det 2det Aarh. Af en Bog af ham om Jesu Liv samt Udlægninger af hans Taler er kun enkelte Brudstykker bevarede.

Papier maché, se Papirmasse under Papir.

Papillotte, Papirstrimmel, om hvilken Haaret vikles for at blive krøllet.

Papin (udt. Papæng), Denis, fransk Mathematiker og Fysiker, f. 1647, d. 1715, studerede først Medicin, lagde sig derpaa i England efter Mathematik og Fysik og maatte som Kalvinist efter det nantiske Edikts Ophævelse forlade Frankrige. 1687—1707 var han Professor i Mathematik ved Universitetet i Marburg. Hans Navn er især blevet bekjendt ved Opfindelsen af den saakaldte Papinske Gryde eller Digestor, et Kogeapparat med hermetisk lukket Laag, forsynet med en Sikkerhedsventil og bestemt til at kunne foretage Kogning under et stærkt Tryk. Papin gav ogsaa det første Stød til Anvendelsen af Høitryksmaskiner og konstruerede selv enslags Damp-

skib, hvormed han 1707 seilede ned ad Floden Fulda fra Kassel til Münden.

Papinianus, Æmilius, berømt romersk Jurist, d. 212 e. Kr., indehavde høie Embeder under Keiser Severus og bestræbte sig efter dennes Død for at mægle mellem hans Sønner Caracalla og Geta. Efterat Caracalla havde myrdet Geta, opfordrede han Papinianus til at forsvare denne Ugjerning, men den Lærde afslog det med Bestemthed. Caracalla lod ham derfor dræbe af Prætorianerne. Papinianus gjelder for at være den første blandt de romerske Jurister.

Papir, det i Nutiden ene brugelige Materiale til at skrive og trykke Bøger paa, er ensslags tynd Filt, som forfærdiges af forskjellige trevlede vegetabilske Stoffer. Det bedste Materiale for Papirfabrikationen er Klude af Lin, Bomuld og Hamp; da disse imidlertid ikke kan faaes i den Mængde, som Nutidens enorme Papirforbrug kræver, har man søgt at erstatte dem ved en Mængde forskjellige Surrogater, hvoraf flere har vist sig fortrinlige, ialfald blandede med Klude. Man anvender saaledes Bomuldsaffaldet fra Spinderierne, Esparto- eller Alfagræs (se Esparto), Halm, Træmasse (s. d.) samt tildels i den nyere Tid forskjellige Arter Mose. Ligeledes tilsættes Papirmassen ofte med mineralske Bestanddele. — Den første Forretning ved Papirfabrikationen er at sortere Kludene efter Stof, Farve, Finhed osv., hvorved tillige Urenhed fjernes. Kludene renses yderligere i en Maskine, hvor Støv, Sand osv. bankes af dem. Derpaa koges de i Lud under flere Atmosfærers Tryk og males derefter i de saakaldte „Hollændere" til Halvstof ved en roterende med Knive forsynet Valse. Samtidig vaskes de. Skal Blegning foretages, sker dette med Chlorkalk. I andre Hollændere, hvor Blandingen af de forskjellige Sorter Stof, Træstof, Cellulose osv. foregaar, males Halvstoffet til Helstof, Lim og Farve tilsættes, og Stoffet gaar da til Papirmaskinen for at tilvirkes til Papir. Efter den ældre Methode gjordes alt Papir for Haand, medens det nu hovedsagelig fremstilles ved Maskine. Papirformeren tog en af Messingtraad flettet Form, der saa ud som en aflang firkantet, flad Kasse af Papirarkets Størrelse, dyppede den i Papirmassen, saaledes at den blev fyldt, og lod derpaa Vandet rinde af mellem Metaltraadene. Derefter blev det vaade Ark lagt paa et Stykke Filt, og flere saadanne Filtstykker blev da med de mellemliggende Papirer lagte ovenpaa hverandre, hvorefter de underkastedes en hurtig og stærk Presning. Efter at være udtagne af Filtmellemlagene pressedes derpaa Arkene hvert for sig og hængtes endelig paa Snorer for at tørres. De fleste Slags Tryk- og Pakpapir var dermed færdige, saa at man blot behøvede at tælle Arkene og lægge dem sammen i Bøger, efter at have fjernet de feilfulde Ark. Skrivpapir maatte derimod først limes, hvilket skete ved at Arkene dyppedes i en Limopløsning med Tilsætning af Alun, hvorefter de atter pressedes og tørredes. Det paa denne Maade fremstillede Papir (det saakaldte Bøttepapir) har mange Fortrin; navnlig er det stærkere end Maskinpapir. Det er imidlertid klart, at den her beskrevne Formningsproces maa gaa langtsomt for sig; en Mand kan i det høieste forme ti Ris om Dagen. Det haandgjorte Papir bliver derfor meget kostbarere end Maskinpapiret og er af den Grund nu for en stor Del fortrængt af dette. Det benyttes dog endnu almindeligt til vigtige Dokumenter, hvortil dets Styrke giver det Fortrinet, samt tildels til at trykke mere luxuriøst udstyrede Bøger paa. Dette Papir er ofte forsynet med et Vandmærke, d. v. s. Figurer eller Bogstaver, som indsættes i Formens Bund og dannes af Metaltraade eller Blik samt bevirker, at Papiret her bliver noget tyndere og mere gjennemskinnende. I det meste haandgjorte Papir sees ogsaa en Række parallele Striber, der frembringes ved tykkere Metaltraade i Formens Bund. Haandpapir fabrikeres nu mest i Holland. — Efter den nyere Methode fabrikeres som sagt Papiret paa Maskiner og ikke i enkelte Ark, men i lange Strimler af betydelig Brede. I Maskinen fordeles Papirmassen jevnt ud over et endeløst Traadnet, som gaar omkring Valser. Naar Nettet er kommet et Stykke hen over dette Sted, passerer det over en Kasse, hvoraf Luften udpumpes, og presses derved sagte; det bliver da saavidt fast, at det kan aftages af Traadnettet ved Hjelp af et Valsesystem. De første Valser er af massivt Jern og Kautschuk; fra dem kommer den endeløse Papirstrimmel ind mellem andre Valser, som er hule og fyldte med Damp; derved tørres Papiret, hvorefter det endelig opruIles paa en Hasp. Det sælges derefter enten i hel Tilstand og efter Vegt eller det sønderskjæres i Ark og sammenlægges paa samme Maade, som det haandgjorte Papir. Limingen foregaar ved Maskinpapir oftest i selve Massen, idet man giver denne en Tilsætning af Harpixsæbe (Opløsning af Harpix i Natron), som derpaa dekomponeres af Alun eller svovlsur Lerjord. Finere Sorter Skriv- og Trykpapir underkastes en egen Presning i en Satinérmaskine for at gjøre det ganske glat. Maskinpapiret udmærker sig i det hele ved at være mere glat end det haandgjorte Papir. — Det ældste bekjendte Papir er det ægyptiske Papyrus (s. d.), der forfærdigedes af Papyrusplantens Bast. Fra det 5te Aarh. e. Kr. blev det stedse mere kostbart, indtil det i det 12te Aarh. begyndte at erstattes af Bomuldspapir. I Mexiko anvendte de Indfødte før Europæernes Ankomst et Papir, som de tilberedte ved at udvande Agavens Blade og fjerne deres kjødede Bestanddele, hvorefter de sammenhængende Trevler lagdes paa hverandre, pressedes og glattedes. Bomuldspapiret lærte Araberne ca. 700 at kjende i Bokhara; de begyndte derpaa selv at forarbeide det af raa Bomuld og bragte antagelig i det 9de Aarh. denne Kunst med sig til Spanien og Italien. I Spanien udviklede den sig videre, og der opstod et stort Antal Papirmøller; lignende industrielle Anlæg banede sig ogsaa ved Slutningen af det 13de Aarh. Vei til Italien, Frankrige og Tyskland, og man begyndte allerede at forarbeide Bomuldsklude til Papir. Allerede tidlig forsøgte man at blande Linklude i Bomuldspapirmassen, hvilket senere ledede til, at Araberne fabrikerede Papir udelukkende af Lin og Hamp. Ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse, blev Papirforbruget i alle civiliserede Lande mangedobbelt, hvilket førte til stadig flere og større Forbedringer i Fabrikationsmaaden, indtil endelig det 19de Aarhundredes Maskiner har drevet det til, at Papiret nu i god Kvalitet leveres for en meget lav Pris. — I Norge fandtes

1882 12 Papir- og Papfabriker, af hvilke de tre var forenede med Træmassefabriker og at betragte som Appendixer til disse. Disse 12 Fabriker beskjeftigede tilsammen 846 Arbeidere. — Papirets Rolle i Nutiden er saa stor, at det hører til de i allerstørst Udstrækning benyttede Materialier paa de mest forskjellige Felter. Fra oprindelig kun at være Skrivemateriale har det gaaet over til ogsaa at benyttes i en Masse forskjellige andre Retninger. Som Pap (dannet ved Sammenpresning af et Antal vaade Papirark) tjener det foruden til egentligt Paparbeide i den nyere Tid ogsaa bl. a. til Fremstilling af saadanne Gjenstande som Jernbanehjul og skal til dette Brug have vist sig varigere end Jern. I de østasiatiske Lande Kina og Japan, hvis Papirfabrikation staar meget høit, anvendes Papiret i ikke liden Udstrækning til Klædningsstykker. — **Papirmasse**, Papier mâché, en plastisk Masse af grovmalet Papirstof, tilsat med Gibs, Kridt o. s. v. samt en Limopløsning. Denne Masse presses i Former til de forskjelligste Ting, Ornamenter, Dukkehoveder og andet Legetøi o. s. v. De af Papier mâché forfærdigede Sager kan males og poleres; de er Gjenstand for en ikke ubetydelig Industri.

Papirius eller **Papisius**, en bekjendt gammelromersk Slægt, til hvilken der baade hørte patriciske og plebeiiske Familier. — **Lucius Papirius Cursor** udmærkede sig i høi Grad som Feltherre mod Samniterne og var fem Gange Konsul samt to Gange Diktator. Hans Søn **Lucius Papirius Cursor**, udmærkede sig ligeledes mod Samniterne, som han 272 f. Kr. bragte ganske under romersk Herredømme. — **Gajus Papirius Carbo** var en Ven af Tiberius Gracchus og fik 131 f. Kr. som Folketribun sat igjennem en Lov (Lex tabellaria), som fastsatte skriftlig og hemmelig Afstemning ved Behandlingen af Lovsager. Senere gik han over til Optimaternes Parti, men blev anklaget som Deltager i Gracchus's Planer og gik i Exil. — **Gnejus Papirius Carbo** var en Tilhænger af Marius og var dels sammen med Cinna, dels med den yngre Marius gjentagne Gange Konsul. Slagen af Metellus og Pompejus blev han dræbt paa Flugten.

Papirmorbærtræ (Broussonetia papyrifera), et Træ af Figenfamilien, dyrkes i Kina og Japan for sin Basts Skyld, hvoraf der forfærdiges en meget stærkt Slags Papir.

Papirpenge er ved Siden af de egentlige Penge (Mynt) et i den senere Tid i stor Udstrækning benyttet Repræsentativ for disse. Papirpengene udstedes enten af Staten eller af offentlige Banker, som dog for det meste staar under Statens Opsyn. Seddelen er paatrykt Angivelse af den Sum, som den skal repræsentere. Denne Sum kan i de fleste Tilfælde (saaledes ved alle af Norges Bank udstedte Papirpenge) naarsomhelst mod Seddelens Aflevering kræves udbetalt i Metal; undertiden er dette ikke Tilfældet, og Pengesedlerne gaar og gjelder da kun i Kraft af et af Staten udstedt Paabud om, at de skal antages som Betalingsmiddel lige med Mynt. Eiendommeligt for Papirpengene i Modsætning til andre Statspapirer er det, at de uden videre kan gaa over fra en Haand til en anden, da de altid lyder paa Ihændehaveren, samt at de hverken betinger Rente eller Diskonto. Gjeldsbreve, som lyder paa Ihændehaveren, er, selv om de ikke bærer Renter og kan fordres indløste paa Anfordring, ikke Papirpenge, naar de ikke ved Lov er gjorte til tvunget Betalingsmiddel, og enhver anden end Udstederen altsaa kan negte at modtage dem. Et (offentligt eller privat) Bankinstitut kan, naar det styres godt, uden Fare udstede Pengesedler til et betydeligt større Beløb, end dets Beholdning af ædle Metaller gaar op til. Det er nemlig i høi Grad usandsynligt, ja omtrent umuligt, at alle de, som indehar Bankens Papirpenge, paa en og samme Tid indfinder sig for at faa dem ombyttede mod Mynt. — Papirpenge skal efter enkelte Beretninger have existeret allerede i det gamle Ægypten og Karthago (i Form af Læderstykker o. lign.), men efter al Sandsynlighed er Kineserne at betragte som deres Opfindere. I teknisk Henseende frembyder Forfærdigelsen af Papirpenge mange Vanskeligheder, da det gjelder om at overvinde den uheldige Egenskab, at Materialet er saa let forgjængeligt; man benytter derfor stedse særdeles stærkt, haandgjort Papir. Desuden er Papirpengene endnu mere end Mynt udsatte for at eftergjøres, hvorfor de maa indrettes saaledes, at dette bliver saa vanskeligt som mulig. Foruden at benytte Papir med et bestemt Vandmærke maa man derfor ogsaa udarbeide de til Trykningen anvendte Plader (Kobber- eller Staalstik) saa omhyggeligt og fint, at det bliver vanskeligt for Falskmyntnere at gjøre dem aldeles nøiagtig efter. Endelig forsynes hver af de til en bestemt Serie hørende Sedler med sit særskilte Numer og undertegnes af dertil ansatte Funktionærer ved den Anstalt, der udsteder dem.

Papirsnekke (Argonauta), en Slægt af Blæksprutter med otte Arme, hvoraf to brede, der tjener som Seil. Hunnen har en hvid, meget tynd og halvt gjennemsigtig Skal, der ligner et Sneglehus og sandsynligvis tjener til at beskytte Æggene.

Papisme, af lat. Papa, d. e. Pave, Pavedømme. — **Papist**, Tilhænger af Pavedømmet.

Pappenheim, Gottfried Heinrich von, berømt keiserlig Feltherre i Trediveaarskrigen, f. 1594, d. 1632, tilhørte en gammel schwabisk Adelsslægt. Han gik 20 Aar gammel over til den katholske Kirke og søgte nu enhver Anledning til at faa lagt sin Iver for sin nye Tro for Dagen. I Slaget ved Prag 1620 viste han stor Tapperhed og blev 1623 af Keiseren udnævnt til Chef for et Regiment Kyrasérer, de berømte **Pappenheimere**. 1623—25 kjæmpede han med disse i Spidsen for Spanierne i Lombardiet, dæmpede 1626 Bondeopstanden i Øvreøsterrige, hjalp derpaa Tilly med at beleire Kristian den fjerde og havde den væsentligste Del i Magdeburgs Erobring, ved hvilken Leilighed han og hans Tropper gjorde sig skyldige i de skjændigste Grusomheder. Derpaa fulgte han Tilly til Leipzig og foraarsagede ved sin Ubesindighed, at Slaget ved Breitenfeld mod de forenede Sachser og Svensker tabtes; efter Tillys Død forenede han sig med Wallenstein, hjalp ham med at erobre Leipzig og Sachsen og deltog 1632 i Slaget ved Lützen, hvor han blev dødelig saaret. Han var overordentlig tapper, men af indskrænkede Aandsevner; af sine Soldater, hos

hvem han stod i en stor Respekt, var han tillige meget afholdt.

Papuas, Beboerne af Nyguinea og de nærmestliggende Øer, adskiller sig fra de malajiske Nabostammer saavelsom fra det australske Fastlands Beboere ved sin mørkebrune Hudfarve og sit krusede, uldagtige Haar. De er i Almindelighed velbyggede og har regelmæssige Ansigtstræk, som vidner om Intelligens. De dyrker Ris, Mais og Sagopalmer samt driver Jagt og Fiskeri. De talrige Stammer ligger jevnlig i indbyrdes Krige.

Papyrus, en Planteslægt af Halvgræsarternes Familie. Blandt de 15 bekjendte Arter er den ægyptiske Papyrus (Papyrus antiquorum) den mærkeligste. Planten bliver 3—4 Meter høi, har en tyk, træagtig, aromatisk lugtende Rod og nøgne, trekantede, ved Roden næsten armtykke Stilke, som i Toppen bærer en sammensat Halvskjærm af Blomster. Den voxer paa grundt Vand langs Flodbredderne og i Sumpe i de varme østlige Dele af Afrika. I Ægypten, hvor den i Oldtiden var meget hyppig, er den nu næsten uddød. For at tilberede Papir deraf, deltes Stilken (Skaftet) i tynde Lag, som lagdes ved Siden af hverandre; ovenpaa lagdes saa i modsat Retning et nyt Lag, hvorefter det hele blev vædet, sammenpresset, tørret, banket med en Hammer og, naar det var nødvendigt, glattet med en Dyretand. Det saaledes fabrikerede Papir var i Brug hos de gamle Ægyptere, og de derpaa skrevne Dokumenter og Bøger, som opbevaredes i Gravene, er endnu saa vel vedligeholdte, at man, efter at have lært at dechiffrere den hieratiske Skrift, kan læse den. Man har fundet saadanne Dokumenter, som er skrevne i det 18de Aarh. f. Kr. — Ægypterne brugte denne Plante til de mest forskjelligartede Øiemed: Marven blev spist baade kogt og stegt, og Roden saavelsom andre Dele af Planten blev brugt til Brændematerial. Af Skaftet gjorde man Sko, Klædningsstykker, Touge, Bæger i Voxlys og Begfakler, Matter og Seil, ja endog Baade, der blev tættede med Jordbeg. Man antager i Almindelighed, at den Kurv, hvori Moses blev sat ud i Nilen (2 Mos. 2, 3), var flettet af Papyrus. — Fra Ægypten udbredte Brugen af Papyrus sig til Rom og andre europæiske Lande, hvor den almindelig anvendtes, indtil den afløstes af Bomuldspapir, som man har kjendt siden det 8de Aarh. De første Spor til Fabrikation af Linpapir har man ikke førend i det 14de Aarh.

Para, en liden tyrkisk Kobbermynt = $\frac{1}{40}$ Piaster (ca. $\frac{2}{5}$ Øre).

Pará eller Grão-Pará, tidligere den nordligste og største Provins i Brasilien; nu den østligste af de ved den tidligeres Deling opstaaede Provinser, 1,150,000 km.² stor, med 276,000 Indb. Landet er fladt og for en stor Del bevoxet med Urskov. — Hovedstaden Pará eller Sta.-Maria de Belem do Grão-Pará, ved Parafloden, med 35,000 Indb., er Sæde for en Biskop og driver betydelig Handel.

Parabase (gr. Parabasis), i den gamle græske Komedie et Afsnit, hvori Korføreren henvendte sig til Publikum med Reflexioner i Digterens Navn.

Parabel, i Rhetoriken d. s. s. Lignelse, Exempel; opdigtet Fortælling, der i Lignelsens Form indeholder en moralsk Lærdom, saaledes Jesu Parabler.

Parabel, i Mathematiken et Keglesnit, der opstaar, naar man gjennemskjærer en Kegle med et Plan, som er parallelt med en af dens Sidelinier. Parabelen er en plan, krum Linie, i hvilken ethvert Punkt har lige stor Afstand fra et givet Punkt, Brændpunktet, og en given ret Linie, Ledelinien (Directrix). En fra Brændpunktet lodret paa Directrix trukken ret Linie, Parabelens Axe, deler Parabelen i to symmetriske Dele, som fortsættes i det uendelige og nærmer sig mere og mere til at blive parallele med Axen uden dog at blive det. Det Punkt, hvor Axen skjærer Parabelen, og hvorfra altsaa de symmetriske Arme udgaar, kaldes Toppunktet og ligger midt imellem Brændpunktet og Directrix. — Paraboloider, énaxede Flader af 2den Grad, der skjæres af ethvert med Axen parallelt Plan i en Parabel, saaledes Omdreiningsparaboloiden, der opstaar, naar en Parabel dreies om sin Axe. I et Hulspeil, hvis Flade er sleben i Form af en Omdreiningsparaboloide, kastes de med Axen parallelt udfaldende Lysstraaler saaledes tilbage, at de støder sammen i Brændpunktet; et saadant Speil kan derfor anvendes som Brændspeil. — Parabolsk, lignelsesvis; som henhører til eller har Form af en Parabel. Parabolske Elementer til en Kometbane er saadanne Elementer, som er beregnede under Forudsætning af, at Banen er en Parabel, hvis Brændpunkt er Solen (se Kometer).

Paracelsus, egentl. Philippus Aureolus Paracelsus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, berømt schweizisk Læge, Kemiker og Theosof, f. 1493, d. 1541, studerede Samtidens Alkemi og gik derefter paa Reiser til flere europæiske Lande, idet han paa forskjellige Steder praktiserede som Læge og Kirurg. Hans Hovedbestræbelse var at opdage „de Vises Sten", men under sine Experimenter fandt han flere værdifulde Lægemidler. Hans Ry som Læge bevægede Magistraten i Basel til at kalde ham til Professor. Efter to Aars Forløb forlod han dog 1528 Byen og vandrede derpaa om i Elsas og Tyskland, idet han førte et uordentligt og vildt Liv. Dette i Forbindelse med hans umaadelige Hidsighed i sine Angreb paa Samtidens Læger og et vist Præg af Markskrigeri, som han ikke kan frikjendes for, bidrog til, at han ikke fik udrettet saa meget for Medicinen og Kemien, som hans ualmindelige Skarpsindighed og Iagttagelsesevne ellers vilde have sat ham istand til. Han har imidlertid beriget Farmacien og Kemien med mangfoldige Opdagelser. Af hans mange, gjennemgaaende dunkle og mystiske Skrifter (efter Sigende 364) er kun faa trykte.

Parachroma, Mangel paa Evne til at skjelne Farverne; Farveblindhed.

Parade, fr., høitideligt Optog, Opstilling, Pragt; Hærskue (Revy), egentlig Troppers Formering og Manøvres ved Mønstringer. Deraf Paradeuniform, Parademarsch o. lign. Vagtparade, den daglige Optroppen paa Vagt, Kirkeparade, Opstilling til Kirkegang. — I Fægtekunsten en Bevægelse for med sit eget Vaaben at afværge (afparere) Modstanderens Hug eller Stød.

Paradigma, gr., Forbillede, Exempel; i Grammatiken Ord, der som Exempel for Ordbøjninger opføres med alle sine Former.

Paradis, et fra Persisk til Græsk overført Ord, der betegner en stor, smuk Have. I Bibelen betegnes med dette Ord de første Menneskers Opholdssted i Landet Eden; ogsaa de Saliges Opholdssted efter Døden.

Paradisfugl (Paradisea), Fugleslægt af Ravnenes Gruppe, lever paa Nyguinea og de dertil hørende Smaaøer. Der gives ca. 30 Arter. Hannerne har en pragtfuld Fjerklædning, idet Fjerene paa Kroppens Sider dels er buskede, dels har andre eiendommelige Former og smukke Farver; de midterste Halefjer er meget lange. Paradisfuglene lever i de tætteste Skove og nærer sig af bløde Insekter og Frugter. I udstoppet Tilstand benyttes deres Skind til Pynt paa Damehatte o. lign.

Paradiskorn ell. **Melegetapeber** er Frøet af en Plante (Amomum Melegeta), der hører til samme Slægt som den almindelige Kardemome. Lige fra Begyndelsen af det 13de Aarh. har man faaet dette Frø i den europæiske Handel fra Afrikas Vestkyst. Det indeholder kun en ringe Mængde ætherisk Olie, men fornemmelig en skarp Harpix, som har en peberagtig Smag, og heri ligger den væsentligste Forskjel mellem dette Frø og den virkelige Kardemome (Cardamomum minus), som hører hjemme i Indien.

Paradox, gr., en Mening, som er eller synes urimelig.

Parafere, underskrive, sætte sit Navn under.

Paraffin, en Blanding af flere meget kulstofrige Kulvandstoffer, som 1830 opdagedes af v. Reichenbach blandt Produkterne af tørdestilleret Træ, og som desuden udvindes af Torv, Brunkul osv. Det forekommer ogsaa færdigdannet i Naturen, nemlig som Bestanddel af Petroleum og Jordbeg samt bituminøse Skifre. Paraffin er i ren Tilstand en fast, voxlignende Masse, uden Lugt og Smag; den smelter ved en Temperatur af omkring 50° C. Paraffinen anvendes hovedsagelig til Lys, idet den til dette Øiemed blandes med noget Stearin; desuden bruges den til Maskinsmørelse, til Tætning af Fade osv. — **Parafinolie**, se Petroleum.

Parafrase, Omskrivning, især for at tydeliggjøre; i Musiken en thematisk Gjennemarbeidelse af en kjendt Melodi.

Paragraf, gr., egentlig noget tilskrevet, føiet til i Randen af en Text; nu et mindre Afsnit f. Ex. i en Lov. Paragraf betegnes ved §.

Paragram, indskudt Tilsats til et Skrift; et Ords eller Stavelses Betegning med Tal, f. Ex. 10melig istedenfor timelig.

Paraguay, Flod i Sydamerika, se La Plata.

Paraguay, Republik i Sydamerika, mellem Bolivia, Brasilien og Argentina, 146,886 km². stor, med ca. 300,000 Indb., hvoraf kun ca. Tyvendedelen er Kreolere, det aldeles overveiende Antal derimod Indianere. Landet gjennemskjæres fra Nord mod Syd af en Fjeldkjæde; i Øst for denne er Terrænet høiere og ujevnere end vestenfor. Af Floder findes mange, ligesaa af betydelige Indsjøer. Klimatet er halvt tropisk, meget sundt og særdeles gunstigt for Plantevexten, som derfor er overordentlig yppig. Det vigtigste Produkt af Planteriget er Paraguay-The (s. d.), dernæst Tobak. Af Mineralier forefindes Jern, Kobber, Zink, og Kviksølv. Industrien er ikke meget betydelig, men staar dog høiere end i de andre La Platalande; Handelen hemmes meget af Mangel paa ordentlige Veie. — Paraguay styres af en paa 4 Aar valgt Præsident, ved Siden af hvilken der staar en Kongres med to Kamre. Statens Indtægter var 1875 ca. 547,050 Pesos, Udgifterne derimod over 1 Mill. Pesos Statsgjelden var 1876 ca. 10¼ Mill. Pesos. Staaende Hær findes ikke. Paraguays Vaaben er et blaat Skjold med en sexspidset gylden Stjerne omgivet af to Laurbærgrene. — Spanierne forsøgte allerede fra 1515, da La Platafloden blev opdaget, at sætte sig fast i Paraguay; efter mange forgjæves Anstrengelser lykkedes ogsaa dette tilsidst. 1608 fik Jesuiterne Indgang, omvendte Indianerne til Kristendommen og oprettede et theokratisk-patriarkalsk Styrelsesæt, som 1758 omstyrtedes, hvorefter Jesuiterne udvistes. 1810 forplantede den i Buenos Ayres udbrudte Revolution sig ogsaa til Paraguay; Dr. Francia (s. d.) stillede sig i Spidsen for den og herskede fra 1814 som Diktator. Han regjerede dygtig, men strængt og stræbte at afsperre Landet saa meget som muligt fra Udenverdenen. Da han 1840 døde, gik Magten over til hans Slægtning Lopez, som 1862 efterfulgtes af sin Søn. Under denne, der døde 1870, kom Paraguay i en Krig med Brasilien og Argentina, under hvilken Landet led meget. Efter Freden 1872 fik Paraguay en ny liberal Forfatning.

Paraguay Roux, en Tinktur, som anvendes til at stille Tandpine, og som udvindes af en fra Sydamerika stammende Plante, Parakarsen (Spilanthes oleracea). Den er grøn af Farve og har en skarp, spytaffondrende Smag.

Paraguay-The ell. Maté, de tørrede Blade af en i Paraguay og Brasilien hjemmehørende og der i betydelig Udstrækning dyrket Busk af Kristtornfamilien, Ilex Paraguayensis. Et Udtræk af disse Blade smager aromatisk-bittert og drikkes almindelig som The i Sydamerika; Theen indføres nu ogsaa til Europa. Bladene indeholder det samme eiendommelige Stof (Theïn) som den kinesiske The.

Parahyba ell. **Parahiba**, Provins i Brasilien 75,000 km.² stor, med 376,000 Indb. — Hovedstaden Parahyba, ved Floden af samme Navn, har 12,000 Indb. og Havn.

Paraklet, gr., Bistand, Trøster, i den kirkelige Sprogbrug Betegnelse for den Helligaand.

Paralipomena, gr., Udeladelser, udeladte Ting; Supplementsskrifter; i Bibelen Navnet paa Krønikernes Bøger.

Parallaxe, gr., den Forandring i Synsliniens Retning, som følger af en Forandring i Iagttagerens Standpunkt, altsaa den Vinkel, som to Synslinier, der er rettede mod samme Gjenstand, danner med hinanden. Parallaxen tjener i Astronomien til Beregning af Himmellegemernes Afstand.

Parallel, gr., jevnsidesløbende. I Mathematiken kaldes to Linier i samme Plan, en Linie og et Plan eller to Planer indbyrdes parallele, naar de overalt har den samme Afstand fra hverandre og, selv om de forlænges i det uendelige, aldrig kommer til at skjære hverandre. — **Parallelcirkler** kaldes de paa Himlen eller Jorden trukne (tænkte)

Smaacirkler, som er parallele med Ækvator. — **Parallelepiped**, i Stereometrien et Prisme, hvis Grundflader er Parallelogrammer. — **Parallelogram**, i Geometrien en Firkant med parvis parallele Sider; dets Fladeindhold er = Produktet af en af Siderne multipliceret med dens Afstand fra den med samme parallele Side. **Kræfternes Parallelogram** kaldes i Fysiken en Sætning, ifølge hvilken to Kræfter, som fra forskjellige Udgangspunkter virker paa samme Gjenstand, er lig en tredie, der, naar de to oprindelige fremstilles grafisk ved to sammenstødende rette Linier, og der paa disse konstrueres et Parallelogram, kan betegnes ved dette Parallelograms Diagonal. Figuren kommer til at se saaledes ud:

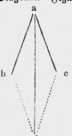

Ligger den paavirkede Gjenstand i a og de paa den virkende Kræfter tænkes repræsenterede af Linierne ab og ac, trækkes dernæst Linien bd parallel med ac, og cd parallel med ab, bliver Diagonalen altsaa ad. Denne betegner Størrelsen og Retningen af den Kraft (Resultanten), der virker ligesaa stærkt paa Gjenstanden som de to oprindelige Kræfter (Komponentene) tilsammen. — **Paralleltrapez**, i Geometrien et Trapez, i hvilket det ene Par modstaaende Sider er indbyrdes parallele.

Paralyse, Lamhed (s. d.). — **Paralysere**, lamme.

Paramaribo, Hovedstad i hollandsk Guyana (Surinam) i Sydamerika, ved Surinamfloden, med 22,000 Indb., er Hovedsædet for Koloniens Handel. Byen har en god og rummelig Havn. Klimatet er hedt og usundt.

Paramatta, By i den engelske Koloni Nysydwales i Australien, med 12,000 Indb.

Parameter, i et Keglesnit den Korde, som gaar gjennem et Brændpunkt og staar lodret paa Axen.

Paraná, Provins i Brasilien, 221.319 km. stor, med 127,000 Indb. og betydelig Kvægavl. — Hovedstad **Curityba**.

Paraplegi, Lamhed i én eller flere Legemsdele efter Slagtilfælde.

Parasit, gr., egentl. Medspiser, en, som spiser sammen med eller hos en anden; i foragtelig Betydning en Person, som søger at leve paa andres Bekostning, Snyltegjest; deraf ogsaa Parasitdyr (Snyltedyr) og Parasitplante (Snylteplante). — **Parasitisk**, snyltende.

Parat, færdig, beredt.

Parc au cerfs (udt. Park aa sær), egentl. „Hjorteparken“, et af Mad. Pompadour i Versailles for Ludvig den femtende oprettet Harem.

Parcel, Del, Led; især Del af et udskiftet Stykke Jord.

Parcer (Moirer), i den græske Mythologi Livets og Skjebnens Gudinder, Døtre af Zeus og Themis. De var tre i Tallet: Klotho, Lakhesis og Atropos; den første holdt Tenen, hvoraf Livets Traad skulde spindes, den anden spandt den og den tredie klippede den over.

Parchim, By i det tyske Storhertugdømme Mecklenburg-Schwerin, ved Elben, med 8,500 Indb., Uldmanufakturer og flere andre industrielle Anlæg. Her findes en Statue af Feltmarskal Moltke, som er født her.

Parcival, se Wolfram v. Eschenbach.

Pardon (udt. Pardong), fr., Tilgivelse, Eftergivelse af Straf.

Pardubitz, By i Böhmen, ved Floden Elben, med 8,500 Indb.

Paré, Ambroise, lat. **Paræus**, berømt fransk Kirurg, f. 1517, d. 1590, deltog 1536 i Felttoget mod Italien og var senere Livlæge hos Henrik den anden, Frans den anden, Karl den niende og Henrik den femte. Han var Grundlæggeren af den kirurgiske Videnskab i Frankrige og indførte især en forbedret Behandling af Skudsaar.

Parelius, Sofie, norsk Skuespillerinde, f. i Bergen 18de September 1827. 21de November 1852 debuterede hun som Jeanne i Sauvages Skuespil „Matrosen“ paa det daværende norske Theater (oprettet af den danske Skuespiller Kronborg). Ved dette virkede hun indtil 1855, da hun som Ragnhild i Oehlenschlägers „Dronning Margrethe“ for første Gang optraadte paa Kristiania Theater. Til denne Scene har Frøken Parelius siden været knyttet, med Undtagelse af et Par Sæsoner i Bergen, et Aars Studieophold i Paris og de to Aar, hun spillede paa Theatret i Møllergaden sammen med det Selskab, som dengang stod under Bjørnstjerne Bjørnsons Ledelse. Frøken Parelius' Kunst udmærker sig ved et samvittighedsfuldt Studium og helt gjennemført Spil, baaret af djærv Lune og stærk komisk Sans. De klassiske Skuespils solide, saftig komiske Roller, saasom Pernillerne, Gedskerne og Magdelonerne i Holbergs Komedier, Grethe i „Kjærlighed uden Strømper“, Madam Smith i „Gjenboerne“, Madam Jourdain i Molières „Den adelsgale Borger“, Aase i „Per Gynt“ o. m. a., har af hende faaet en Fremstilling, der stempler hende som en af de dygtigste Kræfter ved Kristiania Theater.

Parenthes, indskudt Sætning, Mellemsætning, der uden at afbryde Sammenhængen kan udelades; ogsaa de Tegn, hvorved en saadan indskudt Sætning betegnes, ( ), [ ] eller — —. I Mathematiken betegner Parenthesen, at de i den indesluttede Størrelser skal betragtes som et hele; saaledes betegner $a(b + c - d)$, at Polynomet $b + c - d$ skal multipliceres med a, $(a + b - c) : d$, at $a + b - c$ skal divideres med d.

Parere, fr., vædde; adlyde (f. Ex. en Ordre). — **Paré**, egentl. **Pari**, Væddemaal.

Par excellence (udt. — exellangs), fr., fortrinsvis.

Par force, (udt. fors), fr., med Vold og Magt. — **Parforcejagt**, Hidsejagt.

Parfum (udt. Parføng), fr., Vellugt, behagelig Duft. — **Parfumeri** (udt. Parfymeri), Fremstilling af vellugtende Essencer o. lign. — **Parfumere** (udt. parfymere), gjøre vellugtende ved Hjelp af en Parfum. — **Parfumør** (udt. Parfymør), Fabrikant eller Sælger af Parfumer.

Pari, lige, bruges i Handelssproget om Pengesorter og Statspapirer, hvis Værdi i Handel og Vandel er lige med deres paalydende Beløb. En Statsobligation, som lyder paa tusen Kroner, siges at staa i Pari-Kurs, naar den kan sælges for tusen Kroner.

Parias, den laveste Folkeklasse i Indien, staar udenfor Kasteinddelingen og er Gjenstand for Af-

sky og Foragt hos Hinduerne. De driver de laveste, smudsigste og besværligste Haandteringer og var tidligere fuldstændig retløse; efterat Englænderne har faaet Magten i Indien, har deres Kaar forbedret sig betydelig.

Parieu (udt. Pariø), Marie Louis Pierre Felix Esquiron de, fransk Statsmand og økonomisk Forfatter, f. 1815, blev 1841 Advokat, valgtes 1848 til Medlem af den konstituerende Nationalforsamling og sluttede sig her til de maadeholdne Republikanere. 1849—51 var han Undervisningsminister, 1851—70 Medlem af Statsraadets Finanssektion og 1870 Minister under Ollivier. 1876 valgtes han af de Konservative i Cantal til Senator. Han har forfattet en Række Skrifter om Frankriges og Udlandets Skattevæsen m. m.

Parini, Giuseppe, italiensk Digter, f. 1729, d. 1799, var en Tid Professor ved den palatinske Skole i Mailand, sluttede sig ved den franske Okkupation til det republikanske Parti og var derpaa til sin Død Medlem af Mailands Municipalitét. Han blev først bekjendt ved sin Satire „Il mattino, il mezzogiorno, il vespro e la notte", hvori han gjorde Nar af det saakaldte gode Selskabs Liv og Sæder. Senere skrev han bl. a. en Operatext „Ascanio in Alba" samt en Række lyriske Digte og Prosa'arbeider.

Paris, ogsaa kaldet Alexandros, efter de gamle græske Sagn den trojanske Konge Priamos's anden Søn med Hekabe. Medens hans Moder gik frugtsommelig med ham, drømte hun, at hun havde født en Brand, der satte hele Byen i Flamme; Séerne udtydede Drømmen saaledes, at Sønnen skulde blive Aarsag til Fædrelandets Undergang, hvorfor Priamos lod ham udsætte paa Bjerget Ida. Her blev han imidlertid ernæret af Bjørne og senere opdragen af en Hyrde. Medens han vogtede Faar paa Ida, kom de tre Gudinder Here, Athene, og Afrodite til ham, for at han skulde dømme, hvem der var den skjønneste. Han tilkjendte Afrodite Prisen og fik af hende Løfte om, at han skulde vinde den skjønneste Kvindes, Helenas Kjærlighed. Efter at være anerkjendt af Priamos som hans Søn begav han sig til Lakedaimon under Menelaos's Fravær og bortførte Helena til Troia. Da Menelaus paa sit Forlangende ikke fik hende tilbage, samlede han de græske Fyrster om sig og begyndte den troianske Krig (s. d.). Under denne dræbte han Akhilleus ved et Pileskud i Hælen, men døde selv efter at være saaret af en af Filoktetes's forgiftede Pile.

Paris (paa Fransk udtalt Pari), Hovedstad i Frankrige, paa begge Sider af Floden Seine samt paa to af denne Flod dannede Øer, har noget over 2 Millioner Indb. Den bestaar af følgende Dele: 1) La Cité paa de to Øer i Seinen, 2) La ville paa den høire og 3) L'Université eller Quartier latin paa den venstre Seinebred. Derhos er den paa alle Kanter omgiven af Forstæder, som tidligere har udgjort egne Byer og Kommuner, men nu ved Paris's stadig voxende Udvidelse er inddragne i dens Territorium. Hele Komplexet af Bydele og Forstæder er omgivet af en Fæstningsmur, udenfor hvilken der igjen ligger detacherede Forter. Over Seinen fører 27 Broer, af hvilke især kan mærkes Pont d'Austerlitz, Pont neuf, Pont des Arts, Pont des invalides m. fl. Af mærkelige Bygninger findes et stort Antal fra ældre og nyere Tid. Især mærkes Frankriges prægtigste Kirke, den berømte gothiske Notredamekirke, opført i det 12te—14de Aarh., endvidere Kirkerne St. Eustache, St. Roch, St. Vincents de Paul, Nortre Dame de Lorette, St. Sulpice, St. Germain des Prés og Ste. Clothilde; det store Hospital Hôtel-Dieu, der allerede grundlagdes i det 7de Aarh.; Palais de justice, som i tidligere Tider (indtil 1431) var Residens for de franske Konger; Conciergeriet, et berømt Fængsel; Raadhuset (Hôtel de Ville), opført i det 16de Aarh., ødelagdes under Kommunen 1871, men er nu gjenopbygget (udvidet 1882), beliggende ved Strandpladsen (Place de la Grève), hvor de berygtede Massehenrettelser under den første franske Revolution fandt Sted; Slottet Louvre, med berømte Kunst- og arkæologiske Samlinger; det stod tidligere i Forbindelse med Tuilerierne, der i dette Aarhundrede var Residensslot, men blev afbrændt under Kommunen og nu med Undtagelse af enkelte Paviljoner er nedrevet. Ved Tuilerierne ligger en prægtig offentlig Have, der støder til Konkordepladsen, hvor der er reist en ægyptisk Obelisk og talrige Statuer. Konkordepladsen støder igjen til Champs Elysées, en prægtig Spadsérplads. Her findes det i 1855 opførte Industripalads samt Palais Elysé, hvor nu Republikens Præsident residerer. I Nærheden af Konkordepladsen ligger den i græsk Stil opførte Madeleinekirke; herfra strækker sig i en Halvkreds udenom den gamle Bydel paa den nordlige Seinebred Bulevarderne, brede, beplantede Spadserveie, omgivne af prægtige Butiker osv. De ender ved Bastillepladsen, hvor det under Revolutionen nedrevne Fængsel Bastillen laa, og som nu er prydet med en Søile til Minde om Julierevolutionen 1830. En Række nyere Bulevarder strækker sig rundt Kvartalerne udenfor de indre Bulevarder. Ved de ydre Bulevarder ligger Place de l'Etoile med den af Napoleon den første paabegyndte og under Ludvig Filip fuldendte Triumfbue Arc de l'Etoile. Af andre Pladse og Bygninger paa den nordre Seinebred kan mærkes Vendômepladsen med den under Napoleon den første opførte, under Kommunen omstyrtede, men senere gjenopreiste Vendômesøile, støbt af erobrede Kanoner og med Napoleon den førstes Statue; Théâtre français, Verdens berømteste Theater; det store Bibliothek (1,200,000 Bd., 100,000 Manuskripter, 2 Mill. Kobberstik). Udenfor de ydre Bulevarder ligger Parkerne Buttes Chaumont og Parc Monceaux samt den berømte Kirkegaard Père Lachaise. — Paa den sydlige Side af Seinen findes foruden det prægtige Kvartal Faubourg St. Germain, der beboes af det høie Aristokrati, mange gamle og uregelmæssige Kvartaler, som dog i den senere Tid for en stor Del har maattet vige for mere moderne. Her findes Sygehuset La Salpetrière for kvindelige Patienter, de store Vinhaller, Mynten, Institut de France, Kunstakademiet, Deputeretkammerets Lokaler, Invalidehotellet, en pragtfuld og rigt doteret Stiftelse for gamle Soldater, Militærskolen og Pantheon med Mindesmærker over berømte Franskmænd. I denne Bydel ligger ogsaa den smukke Boulogneskov Jardin des Plantes, en berømt botanisk og zoologisk Have, samt den store Exercérplads Marsmarken, hvor Verdensudstillingerne i 1867 og 1878 af-

holdtes. Ogsaa paa Sydsiden af Seinen er Byen omgiven af Bulevarder; ved disse ligger Observatoriet samt Luxemburghaven med Palais Luxembourg, der indeslutter en Samling af nyere Maleres Værker. — Af højere Læreanstalter og videnskabelige Indretninger findes mange i Paris; deriblandt skal nævnes det gamle Universitet La Sorbonne med et theologisk og et filologisk Fakultet, Collége de France (s. d.), en medicinsk og en juridisk Skole, den berømte polytekniske Skole samt de mange videnskabelige Samlinger, af hvilke de fleste i det foregaaende er nævnte. Af Kunstanstalter mærkes først og fremst de mange Theatre (over 50), som gjør Paris til den dramatiske Kunsts Hovedsæde i hele Verden. Det berømteste er det gamle Théâtre français, der ubleder sin Oprindelse fra Molières Tider; her spilles det klassiske Repertoire samt de fortrinligste nyere Arbeider paa det reciterende Dramas Omraade. Det musikalske Drama dyrkes i den store Opera og i Opera comique, hvilke begge ligesom Théâtre français nyder Tilskud af Staten. Det reciterende Drama repræsenteres endvidere af Odéon, Gymnase m. fl. Et stort Antal Theatre dyrker udelukkende Operetten, Vaudevillen og Féeriet. — Paris staar paa Industriens Omraade overordentlig højt. Især forarbeides her allehaande Luxusgjenstande o. lign. til en Fuldkommenhed som paa intet andet Sted i Verden. Der findes forholdsvis langt flere mindre Værksteder end større industrielle Anlæg. Handelen er ligeledes særdeles livlig, og ingen By kan opvise flere pragtfulde og smagfuldt arrangerede Butiker. Berømte er de store Centralhaller, hvor Handelen med Levnetsmidler har sit Hovedsæde. Handelen med Udlandet og de franske Provinser lettes ved Adgangen til Skibsfart paa Seinen samt ved de mange Jernbaner, der i Paris støder sammen som i sit Knudepunkt. — Paris nævnes først paa Cæsars Tid som Hovedstad i den galliske Stamme Parisiernes Rige under Navn af Lutetia Parisiorum. Byen laa da paa den ene af Seineøerne, som Cæsar 54 f. Kr. lod befæste efter her at have holdt en Forsamling af de galliske Stammer. Senere opholdt flere romerske Keisere, deriblandt Julianus Apostata, sig oftere i Paris. 508 blev Byen Chlodevigs Residens, og flere af de merovingiske Konger tog ligeledes Ophold der; i denne Tid voxede Byen hurtig i Folkemængde og Velstand. Efter 845 blev den oftere indtagen og plyndret af Normannerne, men forsvaredes 886 tappert af Grev Odo af Paris. Da Kapetingerne 987 kom paa Frankriges Trone, blev Paris deres faste Residens. Fra det 12te Aarh. traf de lærde Undervisningsanstalter Studerende til sig fra alle Europas Lande; disse Skoler forlagdes til den sydlige Seinebred (heraf Navnene l'Université og Quartier latin). Under Filip August blev Gaderne brolagte og Byen omgiven med Mure. Fra og med Ludvig den fjortende residerede de franske Konger indtil Revolutionen i det nærliggende Versailles, men de vedblev dog at udvide og forskjønne Paris. Ved Begyndelsen af dette Aarhundrede talte Byen noget over ½ Million Indbyggere, saa at den største Forøgelse af dens Folketal skriver sig fra dette Aarhundrede. Under det andet Keiserdømme paabegyndtes 1852 under Ledelse af Seinepræfekt Haussmann en storartet Ombygning af de i den indre By beliggende Arbeiderkvarterer; der blev gaaet frem med liden Pietet for de historiske Minder, men Byen vandt overordentlig i Skjønhed. 1859 fandt den store Udvidelse Sted, hvorved Bygrændsen udstraktes lige til Ringmuren. — Navnlig siden den første franske Revolution har Paris faaet en Verdensbetydning som ingen anden By. Det her rigt pulserende Aandsliv paa den ene Side og Byens ubestridte Herredømme i alt hvad Elegance og Moder angaar paa den anden Side har paatrykket hele det moderne Europa sit Stempel i større eller mindre Grad. Af historiske Begivenheder knytter manges Navne sig til Paris. Her kulminerede den store Revolution; her sluttedes 1814 og 1815 den første og den anden Pariserfred; her foregik 1830 Julirevolutionen, hvorved den ældre bourbonske Linie for bestandig stødtes fra Tronen og Ludvig Filip blev Konge; her udbrød ligeledes 1848 Februarrevolutionen, der gjorde Ende paa Ludvig Filips Regjering, hvorefter der i Juni s. A. fandt et voldsomt Oprør Sted af de socialistiske Arbeidere; her fuldbyrdede Napoleon den tredie 1851 sit Statskup; her holdtes 1855, 1857 og senere 1867 og 1878 storartede Verdensudstillinger; her sluttedes 1856 den Fred, som gjorde Ende paa Krimkrigen; her proklameredes 4de September 1870 den tredie franske Republik. Kort efter indsluttedes Byen af Tyskerne; den forsvarede sig tappert, men maatte paa Grund af Mangel paa Levnetsmidler 28 Januar 1871 kapitulere. I Marts s. A. begyndte den blodige Kommuneopstand, under hvilken en stor Del af Stadens Bygninger gik op i Luer og mange Mennesker omkom. I Mai blev Regjeringstropperne endelig Herre over Opstanden, og dens Ledere og Deltagere sendtes i tusenvis som Deporterede til Ny-Kaledonien. Senere har Paris under den tredie Republik gaaet fremad med kjæmpeskridt og forvundet de umaadelige Tab, som Krigen og Kommunen havde foraarsaget. Nationalforsamlingen, som efter Republikens Proklamation havde holdt sine Møder i Versailles, flyttede 1879 tilbage til Paris.

Paris, Louis Philippe Albert d'Orléans, Greve af, Sønnesøn af Kong Ludvig Filip, Huset Orleans's nuværende Chef, f. 1838, blev efter Februarrevolutionen opdragen i Tyskland og England, kjæmpede under den amerikanske Borgerkrig i Nordstaternes Armé og levede derpaa i England, indtil han 1870 vendte tilbage og deltog i Loirearméens Kampe mod Tyskerne. 1873 frasagde han for sig og sin Familie alle Krav paa den franske Trone til Fordel for Greven af Chambord (s. d.). Siden dennes Død i 1883 er Greven af Paris den bourbonske Æts Tronprætendent i Frankrige. Som Forfatter er han optraadt med Skrifter om den amerikanske Borgerkrig og de engelske Arbeiderforeninger.

Paris, (udt. Pari), Alexis Paulin, fransk Literaturhistoriker, f. 1800, var 1853—72 Professor i middelalderlig fransk Literatur ved Collége de France. 1824 udgav han som begeistret Tilhænger af den romantiske Skole en „Apologi" for denne; senere oversatte han Byron. Hans betydeligste literære Præstationer er imidlertid en Række Udgaver af gammelfranske Literaturmindesmærker. — Hans Søn Gaston Bruno Paulin Pa-

ris, f. 1839, er en af Nutidens ypperste Forskere paa det romanske Sprogs Omraade og har paa dette Felt offentliggjort en Række ypperlige Skrifter. I de senere Aar har han ogsaa beskjeftiget sig med den sammenlignende Mythologi. Sammen med P. Meyer har han siden 1872 udgivet det filologiske Tidsskrift „Romania". S. A. efterfulgte han sin Fader som Professor ved Collége de France.

Pariserblaat, se Berlinerblaat. — Pariserrødt, renset Mønje; ogsaa fint Polérrødt. — Pariserlak, se Florentinerlak.

Parish-Alvars, Elie, berømt Harpevirtuos, f. i London 1808, d. 1849, tilbragte Størstedelen af sit Liv paa Reiser og bosatte sig 1847 i Wien, hvor han levede til sin Død. Han skrev ogsaa værdifulde Koncerter, Fantasier og Ouverturer for sit Instrument.

Parisienne (La), den af Casimir Delavigne til Forherligelse af Julirevolutionen digtede Hymne „Peuple français, peuple des braves".

Park, en større, indhegnet Plads, bevoxet med Græs og Træer og indrettet efter Landskabsgartneriets Regler; ogsaa Fiskedam. I Militærsproget forstaaes ved Park det Reserveforraad af Vaaben, Ammunition o. desl., som transporteres efter en Hær i Felten; ogsaa de til Transport af Hærens Forraad benyttede Kjøretøier.

Park, Mungo, berømt engelsk Afrikareisende, f. 1771, d. 1805, studerede Lægevidenskaben og gik 1792 til Indien som Kirurg i det ostindiske Selskabs Tjeneste. 1795 reiste han til Vestafrika, opholdt sig en Tid i et engelsk Faktori ved Gambia og gik derfra mod Øst under mange Farer og Besværligheder, indtil han naaede Niger. Denne Flod fulgte han derpaa mod Vest til Mandingoernes Rige, hvorfra han 1797 vendte tilbage til Gambia. Efter sin Tilbagekomst til England s. A. udgav han 1799 en særdeles interessant Beskrivelse over sin Reise. 1801—5 virkede han som Læge i Skotland, men tiltraadte det sidstnævnte Aar med 36 andre Europæere en ny Afrikareise, idet han fra Goree trængte ind i det indre af Fastlandet. Efterat de fleste af hans Ledsagere var døde, sendte han fra Riget Bambarra ved Niger sine Dagbøger og Breve til Gambia, byggede sig en Baad, med hvilken han ledsaget af fire Europæere naaede Riget Haussa. Her lod Kongen ham ved Bussa paa en Flod, han seilede nedad for at finde Nigers Munding, overfalde af Beboerne; under Forsøget paa at redde sig ved Svømning druknede han. Efterretningen om hans Død bragtes 1806 af Slavehandlere til de engelske Kolonier i Senegal.

Parker, en berømt engelsk Sjøofficérsfamilie. — Sir Hyde Parker, d. 1783, kommanderede 1781 som Viceadmiral den engelske Flaade i det blodige Sjøslag mod Hollænderne ved Doggerbank. 1783 udnævntes han til Chef for den engelskindiske Flaade, men omkom s. A. paa Overreisen til Indien. — Hans Søn, Sir Hyde Parker, f. 1740, d. 1807, deltog med Udmærkelse i den amerikanske Krig og blokerede 1782 de hollandske Havne, kommanderede 1795 den engelske Flaade i Vestindien og fik 1801 Overbefalingen over den Flaade, der sendtes til Østersjøen, og som bombarderede Kjøbenhavn. (Bombardementet blev dog udført mod hans Villie af hans Næstkommanderende Nelson). Efter sin Tilbagekomst til England blev han Admiral af det hvide Flag. — Hans Fætter Sir William Parker, d. 1802, havde 1797 en væsentlig Andel i Seiren ved St. Vincent. — Sir George Parker, f. 1766, d. 1847, fik 1807 Kommandoen over en Eskadre i Østersjøen og erobrede 1808 det danske Linieskib „Prins Kristian". 1814 blev han Kontreadmiral, 1825 Viceadmiral og senere Admiral af det røde Flag. — Sir William Parker, f. 1781, d. 1866, udmærkede sig allerede i en ung Alder som Kaptein, blev 1830 Kontreadmiral og kommanderede 1832 den engelske Eskadre i Tejo. 1835—41 var han Admiralitetslord og fik det sidstnævnte Aar Overkommandoen over den mod Kina udsendte engelske Flaade. Efter sammen med det af Gough kommanderede Troppekorps at have vundet flere Seire viste han sig med Flaaden foran Nanking, da de kinesiske Sendebuds Fredstilbud gjorde Ende paa Krigen. 1844 blev han Chef for den engelske Flaade i Middelhavet og blokerede 1850 de græske Havne. Senere var han i længere Tid Havnekommandør i Devonport; 1863 blev han Flaadeadmiral.

Parker, Theodor, amerikansk Prest, f. 1810, d. 1860, studerede i Cambridge og blev 1836 Prest for en unitarisk Menighed i Roxbury. Fra 1840 udgav han sammen med Emerson, Brownson og Margaret Fuller Tidsskriftet „Dial"; de deri forfegtede frisindede Anskuelser vakte saa stort Anstød i Nyengland, at han saa sig nødt til at nedlægge sit Embede og reise til Europa. Efter et længere Ophold i England, Tyskland, Frankrige og Italien, hvilke Landes Sprog og Literaturer han studerede, vendte han 1844 tilbage til Amerika og blev nu kaldet til Prest i Boston, hvor hans Prædikener samlede umaadelige Tilhørerskarer. Fra 1845 var han en af de mest fremragende Ledere for det abolitionistiske Parti; Loven om flygtede Slavers Udleverelse satte han sig praktisk imod, idet han 1854 optog i sit Hus en fra sin Eier flygtet Negerslavinde og negtede at udlevere hende. 1859 gjorde han for sin Helbreds Skyld en ny Reise til Europa, men døde i Florens n. A. Af hans Skrifter kan især mærkes „Critical and miscellaneous works" (1849) og „Ten sermons on religion" (1852).

Parket, Gulv, som er sammensat af Tavler af kostbare og smukke Træsorter i forskjellige Mønstre; i Theatre den Del af Tilskuerpladsen, som ligger mellem Orkestret og Parterret.

Parlament, fr. Parlement, engl. Parliament, af middelaldersk Lat. Parlamentum, i Frankrige tidligere Benævnelse paa enhver til fælles Raadslagning foranstaltet Forsamling, som havde en offentlig Karaktér. Især betegnedes med dette Navn Pairsforsamlingen, som med Tiden udvidedes til at danne en Rigsforsamling af hele Adelen og Geistligheden. Omkring Midten af det 12te Aarh. udskiltes af denne Rigsforsamling et af Kongen nedsat Udvalg, som dannede en Høiesteret. Ved Siden af de Baroner og Prælater, som sad i denne Ret, indsattes ogsaa Hofembedsmænd og Retskyndige, som lidt efter lidt bemægtigede sig Forretningen og paatrykkede Parlamentet Karakteren af et kongeligt Overtribunal. 1302 omdannede Filip den fjerde Rigsforsamlingen til Rigsstænderne, Generalstaterne eller Generalstænderne (Etats généraux) og skilte lovformelig den

dømmende Magt fra disses Forretninger. Parlamentet fik nu Sæde i Paris, medens 14 underordnede Parlamenter oprettedes omkring i Provinserne. Parlamentet i Paris havde fra gammel Tid af den Forrettighed, at de kongelige Bestemmelser kun ved at indregistreres i dets Protokoller fik Lovskraft; Kongen kunde imidlertid, naar han personlig indfandt sig og afholdt et saakaldt lit de justice, paabyde en saadan Indregistrering. Parlamenterne blev i Frankrige ophævede 1771 af Kansleren Maupeou, hvilken Forholdsregel vakte stor Forbitrelse, saa at Ludvig den sextende strax efter at være kommen paa Tronen saa sig nødsaget til at gjenoprette dem. Det viste sig dog snart, at Parlamenterne ikke længer svarede til Folkets Krav. 1788 afskaffedes de atter af Ministeren Loménie de Brienne; vel blev de gjenoprettede af Necker, men med Indkaldelsen af Generalstænderne forsvandt de atter, hvorefter de ved et Dekret af 1790 blev formelig ophævede. — I England benyttedes Benævnelsen Parlament for første Gang 1272 som Betegnelse for en Rigsforsamling af Baronerne og Prælaterne. Her lykkedes det imidlertid ikke Kongerne at nedsætte Parlamentet til en blot kongelig Overret; tvertimod udviklede det sig i Tidens Løb lidt efter lidt til den nuværende engelske Folkerepræsentation med to Kamre (se Art. England). Med det engelske Parlament forenedes 1707 det skotske og 1800 det irske Parlament. — **Parlamentarisk**, hvad der angaar et Parlament, en repræsentativ Forsamling. — **Parlamentarisk System** eller **Parlamentarisme**, det Princip i et Lands Styrelse, at Ministrene i alle vigtigere Sager maa være enige med Folkerepræsentationens Flertal eller i modsat Fald træde ud af Regjeringen, hvorefter nye Ministre maa vælges blandt Nationalforsamlingens Flertal.

Parlamentær, i Krigen en Officér, som sendes til Fiendens Overstbefalende for at underhandle med ham; Parlamentæren ledsages af Trompetere og kjendes paa et hvidt Flag, der bæres foran ham; ifølge international Skik og Brug er han ukrænkelig. Tilsjøs benyttes **Parlamentærskibe**, som fører Parlamentærflag.

Parleur (udt. Parlør), fr., Lærebog, der giver Veiledning i at tale et fremmed Sprog.

Parma, tidligere et suverænt Hertugdømme i Italien, bestod af Provinserne Parma og Piacenza. Landet tilhørte paa Romernes Tid det cisalpinske Gallien, delte efter det vestromerske Riges Undergang Lombardiets Skjebne, kom med dette under de tyskromerske Keisere og indvikledes i Middelalderen under idelige Kampe for at hævde sin Uafhængighed i den blodige Strid mellem Guelferne og Ghibellinerne. Under de indre Stridigheder tilrev efterhaanden forskjellige Slægter, især Husene Este og Visconti, sig Magten; i Begyndelsen af det 16de Aarh. bemægtigede Ludvig den tolvte af Frankrige sig Parma og Piacenza, som derpaa 1514 kom under den krigerske Pave Julius den anden. 1545 gjorde Pave Paul den tredie begge Stæder til et Hertugdømme og forlenede dermed sin uægte Søn Pietro Luigi Farnese. Da dennes mandlige Efterkommere 1731 uddøde, fik Don Carlos af Spanien, Filip den femtes Søn, der paa mødrene Side var beslægtet med den parmesanske Hertugslægt, Parma, som han dog kort efter overlod Keiser Karl den sjette som Vederlag for Neapel og Sicilien. 1748 aftraadte Maria Theresia Parma til Don Carlos's Broder Filip, hvis Efterkommere derpaa herskede indtil 1802, da Landet blev taget i Besiddelse af Franskmændene. Ved Pariserfreden 1814 og Wiener-Kongressens Bestemmelse 1815 tilfaldt Parma, Piacenza og Guastella den forhenværende Keiserinde af Frankrige, Erkehertuginde Marie Louise. Da hun døde 1847, tilfaldt Hertugdømmet den hidtilværende Hertug af Lucca, Karl den anden. 1848 udbrød en Revolution, som nødte Hertugen til at forlade Landet og kort efter til at abdicere; hans Søn og Efterfølger Karl den tredie lod sig i sin Politik ganske lede af sin Yndling, Englænderen Ward, og blev 1854 myrdet paa Gaden i Residensstaden. Hans Enke førte nu Regjeringen under sin Søns Umyndighed; hun forsøgte ved en imødekommende Politik at forsone Folket, men da hun under Krigen mellem Sardinien og Frankrige paa den ene Side og Østerrige paa den anden 1859 erklærede sig for neutral, maatte hun efter Slaget ved Magenta forlade Landet med sine Børn. Sammen med Modena og Romagna dannede Parma nu Guvernementet Emilia, som efter en almindelig Folkeafstemning 1860 indlemmedes i det nye Kongerige Italien. — Nu er Parma Navn paa en italiensk Provins, 3,239 km.² stor med 265,000 Indb. — Hovedstaden **Parma**, ved Floden af samme Navn, har 46,000 Indb. og er særdeles smukt bebygget. Den er Sæde for en Biskop, har et 1599 grundet Universitet med et astronomisk Observatorium, en botanisk Have og ca. 400 Studerende, endvidere et biskopeligt Seminarium, en teknisk, en Kunst- og en Musikskole m. m. Industrien frembringer især vævede Sager af Silke og Uld.

Parmenides, en græsk Filosof fra Elea, Hovedrepræsentanten for den eleatiske Skoles Metafysik, kom paa sine ældre Dage ca. 450 f. Kr. til Athen, hvor Sokrates lærte ham at kjende. Han agtedes i hele Oldtiden høit ikke blot som en betydelig Tænker, men ogsaa for sin ædle Karaktér. Sin Lære nedlagde han i et didaktisk Digt, hvoraf nogle Brudstykker endnu er opbevarede.

Parmenion, en af Alexander den stores Feltherrer, udmærkede sig i Krigen mod Perserne, men myrdedes 329 paa Kongens Befaling.

Parmentier (udt. Parmangtie), Antoine Augustin, berømt fransk Farmaceut og Agronom, f. 1737, d. 1813, gjorde sig især fortjent ved at skaffe Potetdyrkningen almindelig Udbredelse i Frankrige. Senere beskjeftigede han sig med at forbedre Fremgangsmaaden ved Fabrikation af Druesukker samt reformere Armélazaretvæsenet. Ved sin Død var han Generalinspektør for Medicinalvæsenet.

Parmesanost, en fed, velsmagende Ost, som især tilberedes i Omegnen af Lodi, og som har faaet sit Navn efter Parma, hvor der tidligere var et Hovedoplagssted for Varen.

Parnassos, nu Liakura, bekjendt Bjerg i Grækenland; den høieste Top, Lykoreia, nu Liakura, er 2,459 m. høi. Her antog man i den græske Oldtid, at Muserne og Apollon opholdt sig; her feirede ogsaa Thyaderne (Bacchantinderne) ved Vaarens Frembrud sine Orgier.

Parnell, Charles Stewart, irsk Agitator, f. 1846, blev 1875 valgt ind i Underhuset, hvor han

strax sluttede sig til det uforsonlige irske Parti. Han var en af Stifterne af den saakaldte irske Landliga, som ved Mord og andre Voldsgjerninger forsøgte at tage sig selv tilrette, og blev derfor 1880 en Tid sat i Fængsel sammen med flere af sine Meningsfæller. Det var dog ikke Parnells Hensigt, at den irske nationale Bevægelse skulde udarte til Forbrydelser, og da han med Skarphed optraadte mod dem, som anvendte saadanne Midler til Opnaaelsen af sit Øiemed, tabte han sin Indflydelse paa Landligaen og skal endog være bleven efterstræbt. Han er fremdeles (1884) Medlem af Parlamentet og en af de mest ihærdige Forkjæmpere for Irlands nationale Rettigheder.

Parny (udt. Parni), Evariste Désiré Desforges, Vicomte de, fransk Digter, f. 1753, d. 1814, indtraadte i den franske Armé, levede siden dels paa sit Fødested, Øen Bourbon, dels i Indien, og bosatte sig 1782 i Nærheden af Paris. Senere indehavde han forskjellige underordnede Embeder og levede i det hele under trykkende Kaar. Han er mest bekjendt for sine yndefulde erotiske Digte; desuden forfattede han bl. a. det komiske Epos „La guerre des dieux anciens et modernes“ (1799) tilligemed flere lignende frivole Digte, der blev forbudte af Censuren under det første Keiserdømme.

Parodi, en Art af Satire (s. d.), bestaar i, at et alvorligt (især poetisk) Skrift efterlignes med Hensyn til Stil og Udtryk, men ombannes saaledes, at Indholdet handler om en ubetydelig, komisk Gjenstand, saa det hele bliver et Vrængebillede. — **Parodiere**, efterligne paa den ovenfor anførte Maade, forvrænge. — **Parodisk**, spottende, forvrængende.

Parole, fr., Ord; Løsen, et Ord, som daglig meddeles af en Fæstningskommandant til dem, som har at føre Tilsyn med Vagterne, for at det kan tjene dem til Legitimation. — Parole d'honneur, fr. (udt. Paraal donnør), Æresord. — Parolbefaling, Dagsordre.

Paros, græsk Ø, en af de betydeligste blandt Cykladerne, ca. 270 km.² stor, er fra Nord mod Syd gjennemskaaren af et Høidedrag, der helt igjennem bestaar af Marmor. Paa de fladere Dele af Øen dyrkes Korn og Vin. Paros var allerede i Oldtiden berømt for sin Marmor, der er af fortrinlig Godhed og endnu meget søgt som Materiale for Billedhuggerverker. Den beboedes først af Kretensere, derpaa af Jonier og tiltraadte under den anden Perserkrig det atheniensiske Sjøforbund. Senere kom den under de ægyptiske Kongers Overhøihed og derpaa under Romerne; fra det 3die Aarh. hørte den til den romerske Provins (Provincia insularum) og delte siden de øvrige Cykladers Skjebne. Nu danner den sammen med Øen Naxos et Eparkhi i det græske Nomarkhi Cykladerne.

Paroxysme, egentl. Skjærpelse; Anfald af en intermitterende Sygdom.

Par préférence, fr., (udt. Par preferangs), fortrinsvis.

Parrhasios, græsk Maler i det 5te Aarh. f. Kr., var ved Siden af Zeuxis den fornemste Repræsentant for den ioniske Malerskole. Han fremstillede med Forkjærlighed mandlige Skikkelser og roses af de Gamle særdeles saavel for sin Tegning som for sin Kolorit.

Parry, Sir William Edward, berømt engelsk Sjøfarende, f. 1790, d. 1855, udmærkede sig som ung Marineløitnant i flere Slag og fik 1818 Kommandoen paa „Alexander“, det ene af de Skibe, hvormed Kaptein Ross gjorde sin Nordpolarfart. I Tiden indtil 1826 gjorde Parry i det hele 4 Reiser til Nordpolaregnene, hvilke ledede til særdeles vigtige videnskabelige Resultater. 1829—32 var han Kommissær for det australiske Agerdyrkningsselskab, blev 1852 Kontreadmiral og 1853 Viceguvernør for Marinehospitalet i Greenwich. Efter ham fører en Gruppe Øer i Polarhavet nordenfor Amerika Navnet Parryøerne.

Parser, ogsaa Geber, kaldes de Persere, som efter det sassanidiske Riges Ødelæggelse af Araberne 652 forblev Zoroasters Religion tro. De blev Gjenstand for mange Forfølgelser fra Muhamedanernes Side og maatte for en stor Del flygte til Indien, hvor Størstedelen af Parser endnu findes; i selve Persien bor nu kun nogle faa tusen.

Part, i det juridiske Sprog Benævnelse paa den, der i en civil Sag for Retten optræder som Sagsøger eller sagsøgt. — **Partsed** er efter norsk Ret et lidet benyttet Bevismiddel. Den maa i Regelen paalægges ved Dom og anvendes navnlig i Sager, hvor den Part, som Bevispligten paahviler, har kunnet skaffe noget, men ikke fuldt Bevis. Dommen faar saaledes i disse Sager to Alternativer, idet den giver den ene eller den anden Part Medhold, eftersom Eden aflægges eller ikke. Hvor en Person udlægges som Fader til et uægte Barn, kan Benegtelsesed dog paalægges ham ved Øvrighedens Resolution. Hvad enten Partsed er paalagt ved Dom eller af Øvrigheden, maa den tilstevnes som en særskilt Sag (Edssag) og Eden aflægges inden Retten. I mange Lande har Parters Afhørelse med eller uden Edsaflæg en langt mere udstrakt Anvendelse end i Norge.

Partant pour la Syrie, en bekjendt fransk Romance, Melodien komponeret af Dronning Hortence, benyttedes under det andet Keiserdømme som Nationalsang.

Partere, dele, sønderlemme.

Parterre, i den gamle franske Gartnerkunst den Del af Haven, som optoges af Grønsvær og Blomster, fordelte i regelmæssige Bed med Gange imellem. I Theatrene forstaaes ved Parterre den bagerste Del af Tilskuerpladsen paa Gulvet.

Parthenogenesis, d. e. Jomfrufødsel, kaldes i Zoologien det eiendommelige Forhold hos visse lavere Dyrearter, at Hunnerne, skjønt forsynede med veludviklede Kjønsorganer, ikke parrer sig og dog lægger Yngel eller Æg, hvoraf der fremkommer levedygtig Yngel. Dette Fænomén er navnlig iagttaget hos Bladlus samt visse Sommerfugle og Bier og staar i Forbindelse med enkelte andre uregelmæssige Forplantningsmaader (se Generationsvexel).

Parthenon, den berømteste af Bygningerne paa Athens Akropolis, var et til den jomfruelige Athene (Athena Parthenos) indviet Tempel. Det opførtes paa Perikles's Tid af Bygmesteren Iktinos og er det smukkeste Mønster paa den doriske Tempelstil. Templet er paa alle Sider omgivet af doriske Søiler, 8 paa hver Tverside og 17 paa hver Langside; Stylobaten er 71 m. lang og 31 m. bred. I det indre fandtes Fidias's be-

rømte khryselefantine Statue af Athene. Udvendig var Bygningen prydet med Billedhuggerarbeide i Gavlene og paa Metoperne; langs Cellevæggene gik der en sammenhængende Frise. Parthenon blev efter Kristendommens Indførelse i Grækenland forvandlet til en Kirke, der indviedes til Jomfru Maria; da Muhamedanerne satte sig fast i Landet, omgjorde de Bygningen til en Moské, hvorved den bevaredes for Ødelæggelse, indtil den 1687 ved Akropolis's Beleiring af Venetianerne sprængtes i Luften, saa at kun begge Ender af Bygningen blev staaende. Af Skulpturverkerne er en stor Del bortførte til forskjellige europæiske Lande, bl. a. til British Museum. Bygningen er senere ikke bleven restaureret, men fredes nu for at bevares for videre Ødelæggelse.

Parthenope, efter de græske Sagn Datter af Ankæos, fødte Apollon Sønnen Lykomedes; samme Navn bar Okeanos's Hustru, som fødte ham Døtrene Europa og Thrake. — Parthenope er ogsaa Navn paa en Planetoide.

Parthenopæiske Republik, (af Parthenope, det ældste Navn paa Neapel), se Italien, 1ste Bd., S. 893.

Parthien, i Oldtiden den nordvestlige Del af det nuværende persiske Landskab Khorasan samt et Stykke af Irak-Adsjemi, beboedes af **Partherne**, som var ypperlige Bueskytter og Ryttere men raa og vilde. Parthien stod efter hinanden under Assyrerne, Mederne, Perserne og Makedonerne; 256 f. Kr. reiste Partherne sig mod Antiokhos den anden og grundede et eget Rige under det arsacidiske Dynasti. Dette Rige, der blev meget udstrakt og mægtigt, bestod indtil 226 e. Kr. og bidrog meget til at udbrede græsk Kultur i Persien. Med Rom laa det parthiske Rige jevnlig i Krig; først under Trajan lykkedes det Romerne at beseire Partherne, men Hadrian maatte give Erobringerne tilbage. Senere kjæmpede Lucius Verus med Held mod dem og ødelagde Hovedstaden Seleucia. 226 blev Kong Artobanus overvunden af Sassaniden Artaxerxes den første, som stiftede det nypersiske Rige.

Participant, Deltager.

Participium, den Form af et Verbum, som spiller et Adjektivs Rolle. I Norsk saavelsom i de fleste andre moderne Sprog findes to Participialformer, Præsens og Perfektum („gaaende", „gaaet").

Partiel (udt. partsiel), delvis.

Partikel, liden Del; i Grammatiken et af de saakaldte Smaaord, som ikke undergaar nogen Bøining, saaledes Adverbier, Præpositioner og Konjunktioner.

Partikulier (udt. —lie), en formuende Privatmand, som lever af sine Midler.

Partikulær, særegen, delvis, angaaende en Del (af et hele).

Partisan, Partigjænger; Leietropper, som drev Krigen mere paa egen Haand. — **Partisane**, en slags Hellebard med lang sværdbannet, skjærende Klinge, bag hvilken findes to sigdformede Spidser istedenfor Øren. Længde ca. 3 Meter.

Partitur, egentl. Deling, Fordeling; i Musiken Notering af et flerstemmigt Musikstykke saaledes, at alle Stemmer er optegnede under hverandre paa samme Blad og paa hvert sit Liniesystem. En saadan Partitur benytter da Dirigenten til Veiledning for sig ved Verkets Opførelse.

Partologi, Fødselslære.

Partout (udt. Partu), fr., overalt; **Partoutbillet**, en Billet, som giver fri Adgang til hvilkensomhelst Plads i et Theater eller lign.

Parvenu (udt. Parveny), fr., en, som fra en ringe Stilling og Formue er kommen til Værdighed og Rigdom.

Pas, Indsænkning i en Fjeldkjedes Ryg tvers over denne.

Pas, Reisepas, et af Øvrigheden udstedt Dokument til en Reisende, ifølge hvilket dennes Identitét konstateres, samt at han er berettiget til at tiltræde Reisen til ét eller flere i Passet opgivne Steder. Saadanne Dokumenter brugtes i ældre Tider almindelig, ogsaa i Norge, men er nu her saavelsom i de fleste andre Lande afskaffede som en lidet gavnlig og for de Reisende yderst besværlig Indretning.

Pasargadæ, en af Hovedstæderne i det gamle persiske Rige; her laa Kyros begraven. Ruiner af Byen er fundne ved det nuværende Firuzabad.

Pasca, N., fremragende fransk Skuespillerinde, f. i Lyon 1836. Hun blev opdragen i Paris og uddannede sig til Sangerinde under Marmontel og Del Sarte. Uagtet sin store Begavelse optraadte hun dog ikke, da hun tidlig blev gift med en Kjøbmand fra Lyon. Men efterat Mandens Død havde opløst et ulykkeligt Ægteskab, gjenoptog hun sine sceniske Studier, debuterede 1864 paa Gymnase og gjorde Lykke. Ved sit intelligent opfattede, fint nuancerede og helt gjennemførte Spil i de forskjelligste Roller blev hun snart Parisernes Yndling. Siden 1871 har hun været engageret ved Michal-Theatret i St. Petersburg, hvor hun har været Gjenstand for storartet Hyldest, saavel offentlig som i Selskabslivet. 1879 gav hun med Coquelins franske Selskab nogle Gjesteroller paa de nordiske Theatre.

Pascal (udt. Paskall), Blaise, berømt fransk Mathematiker, f. 1623, d. 1662, nød fra sin tidligste Barndom en omhyggelig Opdragelse og sattes navnlig til at studere de klassiske Sprog og Literaturer, men beskjeftigede sig ved Siden deraf med Forkjærlighed med Mathematiken og skrev 16 Aar gammel en Afhandling om Keglesnittene, som vakte stor Opmærksomhed hos Fagmænd. Sammen med sin Lærer **Desargues** kan han regnes blandt den moderne Geometris mærkeligste Forløbere. Dog glemtes snart disse hans Fortjenester over hans andre vigtige Arbeider. 23 Aar gammel paaviste han i en Afhandling, at de Fænomener, som tidligere var tilskrevne den saakaldte Horror vacui, hidrørte fra Luftens Tyngde. Han var ogsaa en af de første, som anstillede Høidemaalinger ved Hjelp af Barometer. Allerede som 24aarig Mand havde Pascal sat sig ind i hele Samtidens Videnskab; de overordentlige Anstrengelser, han underkastede sig, i Forbindelse med hans nervøse Temperament undergravede hans Sundhed og bidrog end mere til at udvikle hos ham Tilbøieligheden til et asketisk Liv. Han underkastede sig strenge Selvpinsler og gik næsten ganske op i Kontemplation og religiøse Grublerier. 1653 bosatte han sig ved Abbediet Port-Royal, i hvis Nærhed der boede flere fremragende Jansenister, til hvem han sluttede sig. 1656—57 udgav han under Pseudonymet Louis de Montalto

sine berømte „Provinsialbreve“, et heftigt, men sandhedskjærligt og beføiet Angreb paa Jesuiterne med deres slappe Moral. Bogen oplevede over 60 Oplag og har bidraget mere end noget andet Verk til at ødelægge Jesuiterne. Den er skreven i et mønstergyldigt Sprog. Ikke mindre berømt blev et andet af Pascals Verker, „Tanker om Religionen“, som først udkom efter hans Død og udgjør Fragmenter af en storartet anlagt Apologi for den kristelige Tro. Pascals Verker er i den nyere Tid oftere blevne udgivne samlet, deriblandt af Lemercier (2 Bd., 1830).

Pasch, Lorentz, svensk Portrætmaler, f. 1733, d. 1805, uddannede sig i Kjøbenhavn og Paris og vandt et berømt Navn ved sine vellykkede Portræter. — Hans Søster Ulrika Fredrika Pasch var ogsaa heldig i Portrætmaleriet.

Pascha, i Tyrkiet Titel for de høieste civile og militære Embedsmænd. — Paschalik, et Statholderskab, i Spidsen for hvilket der staar en Pascha; d. s. s. Ejalet ell. Vilajet.

Paschalis, Navn paa 3 Paver, af hvilke den ene dog ikke af den romerske Kirke regnes med i Paverækken. — Paschalis den første regjerede 817—24 og skal efter en Beretning, som dog har vist sig at være urigtig, af Ludvig den fromme have faaet sig tildelt verdslig Herskerret over Rom. — Paschalis den anden beklædte Pavestolen 1099—1118 og fortsatte Kampen mod Henrik den fjerde, men blev senere af dennes Søn Henrik den femte nødt til at indrømme Keiserne Investiturretten. — Paschalis den tredie valgtes 1164 af de keiserligsindede Kardinaler til Modpave mod Alexander den tredie. Han kanoniserede Karl den store.

Pas de Calais (udt. Pa dø Kalæ), hos Franskmændene Benævnelse paa den smaleste Del af den britiske Kanal, Englændernes Strait of Dover, mellem Dover paa den engelske og Calais paa den franske Side. Afstanden mellem de to nævnte Byer er 41 km. — Pas de Calais er ogsaa Navn paa et Departement i Nordfrankrige, ved Kanalen, og forresten omgivet af Departementerne Nord og Somme, 6,606 km.² stort, med 795,000 Ind. Jordbunden er for det meste flad og frugtbar; Agerbruget er den vigtigste Næringsvei, men ogsaa Industrien staar høit. Hovedstad Arras (s. d.)

Pasewalk, By i den preussiske Provins Pommern, med 9,000 Indb. og betydelige Bryggerier.

Pasifaë, efter de græske Sagn Datter af Solguden og Perseïs og gift med Minos, blev ved en Tyr Moder til det bekjendte Uhyre Minotauros.

Paskevitsch, Ivan Fedorovitsch, Greve af Erivan, Fyrste af Warschau, russisk Feltherre, f. 1782, d. 1856, deltog med Udmærkelse i Slaget ved Austerlitz, gik derpaa til Donauarméen og deltog i Felttogene mod Tyrkerne indtil 1812; 1810 var han bleven Generalmajor. 1813 udmærkede han sig i Tyskland, navnlig i Slaget ved Leipzig, og blev Generalløitnant; 1814 deltog han i Slaget ved Paris og blev efter Freden Chef for en Gardedivision. I Krigen med Persien slog han 1826 den persiske Hær under Abbas Mirza ved Jelisavetpol, erobrede n. A. det persiske Armenien, stormede 1827 Erivan og besatte Tauris samt sluttede 1828 den for Rusland fordelagtige Fred i Turkmantschai. Nu trængte han ind i Tyrkiet, slog Tyrkerne ved Kars og senere ved Eufrats Kilder, indtog flere Fæstninger og besatte 1829 Erzerum. 1830 lagde han Bjergfolkene i Daghestan under Ruslands Overhøihed og blev efter Diebitschs Død 1831 Overstbefalende over Arméen i Polen. Efter Warschaus Fald blev han Statholder i Polen og søgte som saadan at berolige det beseirede Folk. Da 1849 den russiske Intervention i Ungarn var besluttet, blev Paskevitsch stillet i Spidsen for de russiske Tropper og slog Gørgey. 1854 fik han Overkommandoen ved Donau, men saaredes ved Silistria og nødtes til at forlade Arméen.

Pasquil (udt. Paskil), Smædeskrift.

Pasquier (udt. Paskie), Etienne Denis, Hertug af, fransk Statsmand, f. 1767, d. 1862, indehavde før Revolutionen et Embede ved Pariserparlamentet, blev 1804 ansat i Statsraadet og udnævntes 1810 til Statsraad og Baron. Kort efter blev han Politipræfekt i Paris, hvilket Embede han indehavde indtil Restaurationen. Under denne var han Deputeret og Kammerpræsident og blev 1821 Pair; under Ludvig Filips Regjering fungerede han som Pairskammerets Præsident. Efter Februarrevolutionen levede han som Privatmand.

Passage (udt. Passasje), Gang, Gjennemgang; Sted (i en Bog eller et Musikstykke). — Passageinstrument, en Kikkert, som er opstillet i Meridianens Plan og tjener til Observation af Stjernernes Kulmination.

Passager (udt. Passasjer), Reisende, især med et Skib.

Passaglia (udt. Passalja), Carlo, italiensk Lærd og Theolog, f. 1814, traadte 1844 ind i Jesuiterordenen og blev Professor ved Collegium Romanum. Da omkring 1852 Dogmet om Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse var Gjenstand for en heftig Strid, blev Passaglia Formand i den Kommission, som havde at afgjøre Striden, og udtalte sig som saadan for Dogmet. 1859 sluttede han sig til den nationale Bevægelse, hvorved han kom i et mindre godt Forhold til sin Orden og maatte forlade Rom, hvorefter han 1861 blev Professor i Moralfilosofi i Turin. 1862—66 redigerede han „Il Mediatore“, hvori han paa det heftigste angreb den romerske Kirke og Pavens verdslige Magt.

Passarowitz, By i Serbien, med 8,000 Indb.

Passatvinde kaldes de mellem Vendekredsene herskende Vinde, som stedse blæser fra samme Kant og med jevn Styrke. Nordenfor Ækvator blæser de fra Nordost, søndenfor fra Sydost.

Passau, By i den baierske Provins Nedrebaiern, ved Inns og Ilz's Munding i Donau, med 15,000 Indb., en mærkelig Domkirke, et Slot og betydelig Industri, navnlig i Læder og Øl. Historisk bekjendt er Byen ved Forliget i Passau 1552.

Passavant, Johann David, tysk Maler og Kunsthistoriker, f. 1787, d. 1861, studerede i Paris under David og Gros og sluttede sig senere til den tysk-romantiske Skole, hvis Anskuelser han søgte at hævde i sine „Ansichten über die bildende Kürste“ (1820). Mere end ved sine Malerier er han bleven bekjendt ved sine kunsthistoriske Skrifter, hvoraf især kan mærkes et Verk over Rafael (3 Bd., 1839—58).

Passer, et af to rette eller krummede, i den ene Ende ved et Led forbundne, i den anden Ende spidse Ben bestaaende Instrument, som benyttes til at udmærke Liniers Længde og beskrive Cirkler.

Passere, drage forbi eller igjennem; hende; gjelde for.

Passiar, Snak, Samtale, Sludder.

Passion, lat. passio, Lidelse, især Kristi Lidelse; ogsaa Lidenskab, lidenskabelig Tilbøielighed. — Passionshistorie, Kristi Lidelseshistorie. — Passionsmusik, Kirkemusik af dramatisk Karaktér til en Text, som behandler Kristi Lidelseshistorie. — Passionsskuespil, dramatiske Fremstillinger af Kristi Lidelseshistorie, har udviklet sig af de middelalderlige Mysterier og forekommer endnu paa enkelte Steder i de katholske Lande. Berømte er de Passionsskuespil, som hvert tiende Aar opføres i Landsbyen Oberammergau i Baiern, og i hvilke alle Roller udføres af Egnens Bønder. — Passionstid, Fastetid. — Passioneret, lidenskabelig; lidenskabelig hengiven til noget.

Passionsblomst (Passiflora), en Agurkfamilien nærstaaende Planteslægt, som næsten udelukkende hører hjemme i det tropiske Amerika. De herhen hørende Planter er klatrende, altidgrønne Buske, enkelte af dem Urter, med hele eller haanddelte Blade, Slyngtraade og Blomster, som kun bliver staaende i det høieste én Dag. Blomsterne er store og smukfarvede og har 4—5 Støvdragere. Frugten er et Bær. De forskjellige Arter dyrkes meget hyppig i Drivhuse som Prydplanter, deriblandt Passiflora quadrangularis med hvide og røde Blomster og skarpkantede Grene; dens Rod indeholder en stærk Gift, som har faaet Navnet Passiflorin. I Blomsterpotter dyrkes meget ofte den blaa Passionsblomst (P. caerulea). Flere Arters Frugter er spiselige, saaledes de i Sydamerika og Vestindien hjemmehørende Arter P. laurifolia, P. maliformis, P. incarnata og P. edulis.

Passiv, lidende, uvirksom; den Form af Verberne, hvori de udtrykker et lidende, uvirksomt Forhold fra Subjektets Side i Modsætning til Aktiv, som udtrykker Subjektets handlende Forhold. — Passivitet, Uvirksomhed. — Passiva, et Bos samlede Gjeldsforpligtelser, modsat Aktiva.

Passow, Franz Ludwig Karl Friedrich, tysk Filolog, f. 1786, d. 1833, blev 1815 Professor i den gamle Literatur ved Universitetet i Breslau. Han har navnlig udmærket sig paa den græske Lexikografis Omraade; hans Hovedverk er en græsk Ordbog, der har oplevet en Række Oplag og vundet stor Anerkjendelse.

Passus, lat., egentl. Skridt; et romersk Længdemaal; Ytring eller Sted i et Skrift.

Passy (udt. Passi), tidligere en af Paris's Forstæder, med 18,000 Indb., er siden 1860 indlemmet i Paris.

Pasta, Giuditta, italiensk Sangerinde, f. 1798 af jødiske Forældre, d. 1865, optraadte først uden synderligt Held i Paris og London, studerede derpaa i længere Tid navnlig den dramatiske Side af sin Kunst og opnaaede fra 1821 at gjøre overordentlig Lykke i Paris, London og flere italienske Byer. Pacini skrev for hende Operaen „Niobe“ og Bellini „La sonnambula“ og „Norma“. Hun udmærkede sig navnlig i tragiske Partier ved sin prægtige Stemme, sin dramatiske Kunst og sin ædle og skjønne Apparition. Fra 1834 levede hun i Italien uden at optræde. 1840 lod hun sig for sidste Gang høre i Tyskland og Rusland.

Paste, Deig i glasagtig Masse, som i halvflydende Tilstand benyttes til at tage Aftryk af Gemmer o. s. v.; deigagtige Lægemidler, som tilberedes af Sukker, Gummi og forskjellige Plantesafter.

Pastelmaleri, se Malerkunsten.

Pasteur (udt. Pastør), Louis, berømt fransk Kemiker, f. 1822, blev 1840 Lærer ved Colléget i Besançon og 1843 ved Normalskolen, tog 1847 Doktorgraden, blev 1848 Lærer i Fysik ved Lycéet i Dijon, 1849 Professor i Strasburg og 1854 i Lille, 1857 Direktør for Normalskolen i Paris, 1863 Professor i Geologi, Fysik og Kemi ved Kunstskolen og 1867 Professor i Kemi ved Sorbonnen. 1882 blev han Medlem af det franske Akademi. Han har navnlig ved sine Undersøgelser paa Gjæringskemiens og Mykologiens Gebeter erhvervet sig Ry som en af Europas ypperste nulevende Naturforskere. Saaledes har han studeret de forskjellige sygelige Udartninger af Vinen, der er betingede af Sopdannelser i denne, og angivet et praktisk og sikkert Forebyggelsesmiddel derimod, den efter ham opkaldte Pasteurisering, som bestaar i at ophede Vinen til mindst 60° C. og holde den paa denne Temperatur ét eller flere Minuter, hvorved Sopsporerne dræbes. Desuden har han angivet et Middel til at udrydde en hos Silkeormen hyppig optrædende Sygdom, hvorfor han bl. a. af den østerrigske Regjering har faaet en betydelig Pengebelønning. Den Opdagelse, som har udbredt hans Navn i de videste Kredse, er dog den, at Miltbrand beror paa Bakteriers Tilstedeværelse i Legemet, og at Sygdommen kan forebygges ved en Inokulation af Miltbrandsmitstof i en ved Kultivering fortyndet Form. Til de vidtløftige Experimenter, ved hvilke han har paavist Rigtigheden af denne sin Opdagelse, har han havt Understøttelse af den franske Stat. Han har offentliggjort talrige Afhandlinger og selvstændige Skrifter og i disse tillige vist sig som en særdeles fremragende Stilist.

Pastinak (Pastinaca), Planteslægt af de skjærmblomstredes Familie, har guldgule Blomster og langagtig runde, fladtrykkede Frugter. De herhenhørende Planter er to eller flereaarige Urter med kjødet Rod; den mest bekjendte er den almindelige Pastinak (P. sativa), som voxer vild i en stor Del af Europa og Asien og almindelig dyrkes som Kjøkken- og Fodervext. Dyrkningsmaaden er i alt væsentligt den samme som for Gulerødder.

Pastor, lat., Hyrde; i den kristne Kirke, navnlig hos Protestanterne, Benævnelse paa Presterne. — Pastoralbreve, Pauli Breve til Thimoteus og Titus. Disse Breve fører dette Navn, fordi de fornemmelig handler om Menighedsforstandernes Gjerning og Pligter. — Pastorale, Hyrdeskuespil, Musikstykke af idyllisk Karaktér, med simpel Melodi og Harmoni og i langsom Takt; i den katholske Kirke en authentisk Fremstilling af alle de Ceremonier, som Presten har at iagttage under Gudstjenesten. — Pastoraltheologi er den Del af den praktiske Theologi, som omhandler Prestens Embede og hans Sjelesørgergjerning i

Menigheden. — Pastoralseminarier, Anstalter, hvor praktisk Theologi foredrages for vordende Geistlige.

Pastorat, Prestekald, Prestegjeld.

Pasvikelv eller **Patsjokka**, se under Norge, 2det Bd., S. 619, 1ste Spalte.

Patagonien, den sydligste Del af det amerikanske Fastland, mellem Rio Negro og Magellanstrædet, ca. 894,000 km.², med henimod 23,000 Indb., staar i Navnet under den argentinske Republiks Herredømme, ligesom ogsaa Chili gjør Fordring paa Landet, men er i Virkeligheden uafhængigt. Den østlige Del stiger langsomt og i parallele Trappetrin op mod Andesbjergene, der gjennemskjærer den vestlige Del langs Kysten og falder steilt af mod det Stille Hav, som gjør mange Indskjæringer og danner Øer, der minder om den norske Vestkyst. Store Jøkler strækker sig tildels helt ned til Havet. Forresten er Vestkysten for en betydelig Del skovbevoxet, medens den østlige Del af Landet paa Grund af Mangel paa Vand næsten er blottet for Vegetation. Dyreverdenen er forholdsvis fattig; der findes dog et større Antal smaa Gnavere samt Guanacoen og den amerikanske Struds (Nandu). Forbildede findes paa flere Steder Heste og Hornkvæg. — Patagonierne danner en egen Stamme af den amerikanske Folkerace og maa ikke forvexles med Ildlænderne; de lever af Kvægavl og streifer om tilhest som Nomader, er vilde og tapre og udmærker sig ved sin høie Vext.

Patchouli, en moskuslignende Parfume, som faaes af Bladene af den i Indien og paa de indiske Øer voxende Patchouliplante (Pogostemon Patchouly), som hører til de Læbeblomstredes Familie.

Patena, lat., Skaal, Tallerken, især den lille Tallerken af Guld eller Sølv, hvorpaa Oblaterne ved Nadverden ligger.

Patent, lat., af patens, d. e. aaben, egentlig aabent Brev (s. d.). I Almindelighed forstaaes nu ved Patent Opfindelsespatent, d. e. en Bevilling, som af Staten meddeles en Opfinder paa Eneret til i et bestemt Antal Aar at forfærdige og forhandle de af ham opfundne Gjenstande. For at erholde et saadant Patent, der i Norge meddeles af Departementet for det Indre, maa vedkommende Opfinder indsende nøiagtig Beskrivelse (og i Tilfælde Tegning) af den opfundne Gjenstand eller af den Fremgangsmaade, som anvendes ved dens Fremstilling, hvis den er et teknisk Produkt. For Meddelelse af Patent betales et bestemt Gebyr.

Pater, lat., Fader. — Paternitet, det at være Fader — Paternitetssager kaldes saadanne Retssager, som opstaar af Tvist om, hvem der er Fader til et uægte Barn og som saadan pligtig til at yde Opfostringsbidrag. Efter norsk Lov staar det den, der er bleven udlagt som Fader til et uægte Barn, frit for at fralægge sig Paterniteten ved Ed inden en vis Tidsfrist; hvis dette ikke finder Sted, betragtes hans Paternitet som bevist ved Barnemoderens Udsagn.

Paternoster, lat., Fadervor; ogsaa en Rosenkrans (s. d.).

Paternostererter, Frøene af en i Indien og Ægypten hjemmehørende Plante, Abrus precatorius, er kuglerunde, af en smuk koralrød og sort Farve og stenhaarde; de benyttes til Forfærdigelse af Rosenkranse (s. d.). Man finder dem ofte limede paa Æsker og lignende Gjenstande, hvorfor det er nødvendigt at vide, at de er meget giftige.

Paterson (udt. Pæters'n), By i den nordamerikanske Stat New-Jersey, ved Fl. Passaic, med 51,000 Indb., og storartet Fabrikation af Uldvarer, Papir og Maskiner.

Pathologi, Læren om Sygdommene, udgjør en af Medicinens Hovedgrene. Man skjelner mellem almindelig og speciel Pathologi; den første beskjeftiger sig med Sygdomsbegrebet og Sygdommene i Almindelighed, hvorimod den specielle Pathologi befatter sig med de enkelte Sygdomme. — Pathologisk, hvad der staar i Forbindelse med Pathologien; hvad der er eiendommeligt for den syge Organisme. — Pathologisk Anatomi, Læren om syge Organers eller Legemsdeles anatomiske Forhold.

Pathos, gr., Lidelse, Lidenskab; stærk Sindsbevægelse, Affekt; ogsaa Udtrykket for en Lidenskab eller Affekt. — Pathetisk, lidenskabelig, stærkt bevæget; i dadlende Betydning svulstig.

Patience (udt. Passjangs), Taalmodighed; ogsaa enslags Kortspil.

Patient, Lidende, en, som er angreben af en Sygdom.

Patina, lat., den ved Luftens Indflydelse fremkomne Forandring af Overfladen paa en Kunstgjenstand eller lign., specielt paa en Broncegjenstand, naar denne i Tidens Løb oxyderer og overtrækkes med et Lag Oxyd af smuk grøn eller brunlig Farve. Paa de fra Oldtiden stammende Broncegjenstande er Patinaen sædvanlig grøn, paa lignende Sager fra Renaissancen brunlig. I Nutiden antager Broncesager i Luften en smudsig, sortagtig Farve, hvilket rimeligvis skriver sig fra, at de ikke ciseleres saa glatte som tidligere. Da en smuk Patina er en stor Prydelse for en Broncestatue, har man forsøgt at frembringe den ad kunstig Vei ved Ætsning o. desl.; navnlig har de franske Broncefabrikanter opnaaet stor Dygtighed heri.

Patkul, Johann Reinhold eller Reginald von, liflandsk Adelsmand, f. 1660, d. 1707, indtraadte i den svenske Armé og blev Kaptein, stod derpaa i Spidsen for den liflandske Adels Modstand mod den under Karl den ellevte gjennemførte Reduktion og deltog 1689 i den Deputation, som i denne Anledning henvendte sig til Kongen. Da Deputationens Forestillinger ingen Virkning havde, henvendte han sig 1692 atter til Kongen, hvorefter han 1693 sammen med flere andre blev stevnet til Stockholm. 1694 reiste han ogsaa, efterat han havde faaet sikkert Leide, til Stockholm, men vendte snart tilbage derfra, hvorefter han dømtes til at miste den høire Haand og Hovedet, medens hans Godser skulde konfiskeres og hans Skrifter brændes af Bødelen. Patkul begav sig nu til Schweiz og Frankrige og blev 1698 Geheimeraad i sachsisk Tjeneste. Da August den anden af Sachsen og Polen havde besluttet i Forening med Danmark og Rusland at begynde Krig med Sverige og igjen forene Livland med Polen, tilbød Patkul ham sin Tjeneste og gik 1702 til Petersburg, hvor Forbundet blev sluttet. Efter som russisk Generalkrigskommissær at have gjort Tjeneste ved forskjellige diplomatiske Forretninger gik Patkul 1704 som Peter den stores Ge-

sandt med August den anden til Dresden. Tillige blev han Generalløjtnant og Chef for de russiske Hjelpetropper, som skulde støtte August. Efterat August og Peter i Decbr. 1705 havde havt en hemmelig Overenskomst, blev Patkul kort efter fængslet under Foregivende af at have drevet forræderske Underhandlinger med Østerrigerne. Efter Freden i Altranstädt udleveredes han af August til Karl den tolvte, som 1707 lod ham stille for en Krigsret og som Landsforræder dømme til Døden samt radbrække, halshugge partere og lægge paa Steile og Hjul.

Patmos, nu Patmo eller Patino, Ø i det Ikariske Hav, i Syd for Samos, bekjendt som Apostelen Johannes's Forvisningssted, hvor han skal have havt de i Apokalypsen beskrevne Aabenbaringer. Som hans Opholdssted vises endnu en Grotte, i Nærheden af hvilken findes et Kloster med et Bibliothek, der tidligere indeholdt mange værdifulde gamle Manuskripter.

Patna, Division i det engelske Præsidentskab Bengalen i Indien, 61,463 km.² stor, med vel 13 Mill. Indb. — Hovedstaden Patna ligger paa Floden Ganges's høire Bred og har ca. 160,000 Indb. Den er daarlig bebygget og omsluttes af Volde. Tidligere var Byen af langt større Betydning og havde ca. 350,000 Indb. Der udføres betydelige Mængder af Opium.

Patois (udt. Patoa), fr., Dialekt, Provinsdialekt af et Sprog.

Patras, nu Patræ, By i Grækenland, var en af de 12 selvstændige Byer i Landskabet Akhaia, som af Augustus gjordes til romersk Koloni. Nu er den Hovedstad i Nomarkhiet Akhaia og Elis og har ca. 20,000 Indb. Den ødelagdes under den græske Frihedskrig, men har senere reist sig og er nu Vestgrækenlands vigtigste Handelsstad samt Sæde for en Erkebiskop.

Patriark, Stamfader, Benævnelse paa det israelitiske Folks Stamfædre Abraham, Isak og Jakob; i videre Forstand indbefattes under den samme Benævnelse ogsaa Familiernes Overhoveder lige fra Adam til Abraham. I den kristne Kirke benyttedes Titelen Patriark oprindelig for alle Biskoper, senere blot for Biskoperne i Konstantinopel, Alexandria, Antiokia og Jerusalem. I den romerske Kirke fører Erkebiskoperne af Venedig og Lissabon Titel af Patriark, ligesom ogsaa de øverste geistlige Overhoveder over Armenierne, Abessinierne, Jakobiterne og Maroniterne kaldes saaledes. I Rusland og Grækenland er Patriarkværdigheden nu forenet med Kronen. — Patriarkalsk, hvad der hører til en Patriark; i overført Forstand gammeldags, simpel (om et Folks Levemaade og Regjeringsform).

Patrice, i Stempelskjærerkunsten de graverede Staalstykker, med hvilke Stemplerne præges.

Patricier (patricii), i Rom under de gamle Konger samtlige fribaarne og virkelige Borgere af Byen, i Modsætning til den lavere Klasse, Plebeierne, der først under Ancus Martius optraadte som en fri Folkeklasse. Patricierne havde saavel under Kongedømmet som i Begyndelsen af Republikens Tid udelukkende Privilegium paa alle Statens Embeder, ligesom Senatets Medlemmer udvalgtes inden deres Midte; under Republiken blev imidlertid Plebeierne lidt efter lidt ligestillede med dem og tilkjæmpede sig tilsidst den overveiende Indflydelse paa Statsstyrelsen.

Patrick, lat. Patricius, den hellige, Irlands Apostel, f. ca. 372 i Skotland, d. 464, opdroges i den kristelige Tro af sine Forældre, der angivelig stammede fra Bretagne. 16 Aar gl. blev han røvet af Sjørøvere og ført til Irland, hvor han maatte vogte Kvæg. Efter 6 Aars Forløb flygtede han og levede nu i flere Aar i sine Forældres Hus, indtil han fattede den Beslutning at optræde som Missionær. Efter at være viet til Prest og Biskop gik han til Irland, hvor han under mange Forfølgelser og Farer begyndte at prædike Evangeliet. Desuden søgte han ogsaa at udbrede Kjendskab til Skrivekunsten o. desl. blandt Irerne. I de Klosterskoler, han anlagde, trivedes videnskabelige Sysler, saa at der fra alle Europas Lande strømmede Disciple did. I sin høie Alderdom forfattede han et Verk, „Confessio“, der bl. a. indeholder Efterretninger om hans Liv. Hans Mindedag er den 17de Marts, Patricksdagen, som er en Nationalfestdag i Irland.

Patrimonium, lat., Arv, Fædrenearv. — Patrimonium Petri, d. e. Petrus's Arv, i den katholske Kirke Benævnelse paa Kirkestaten.

Patriomani, overdreven Fædrelandskjærlighed.

Patriot, af lat. patriota, d. e. Indfødt, Fædrelandsven. — Patriotisme, Fædrelandskjærlighed, Offervillighed for Fædrelandet.

Patristik, af lat. pater, d. e. Fader, Læren om Kirkefædrene.

Patroklos, ifølge de homeriske Digte Akhilleus's Ven og Vaabenfælle, dræbtes af Hektor og hevnedes af Akhilleus.

Patron, hos de gamle Romere Benævnelse paa den, der stod som en andens (Klientens) Skytsherre (se Klient); ogsaa Skytshelgen. — Patronatsret kaldes den i enkelte Lande existerende Ret for den, som besidder Jordegods, hvortil hører en Kirke, til at kalde eller foreslaa Menighedens Prest. I Norge forekommer denne Institution ikke.

Patron kaldes den Hylse af Papir, hvori den forud afveiede Krudtladning samt Projektilet for et Geværskud er indesluttet. Man bruger nu for det meste Enhedspatroner, hvor Krudtladning, Projektil, Tændsats og en Tætteprop af Talg og Vox er indesluttet af en Hylse af Metal (Kobber). Tændsatsen kan være fordelt langs Omkredsen af Patronens Krave (Randantændelse) eller den kan være anbragt i en midt i Patronens Bund fæstet Tændhat (Centralantændelse). — Foruden disse skarpe Patroner har man løse Patroner til Exercérbrug. — Patron kaldes ogsaa et Mønster, hvorefter noget forfærdiges. — Patrontaske, en Taske af Læder eller Læder og Træ, i hvilken Soldaten fører sine Patroner. Den bæres enten i en Rem over Skulderen (Rytteriet) eller i et Livgehæng (Infanteriet).

Patronisere, beskytte.

Patronymikon, et Personnavn, som er dannet af Faderens eller en af Forfædrenes Navn (f. Ex. Atrider).

Patrulje, i Militærsproget en mindre Afdeling, som udsendes for at indhente Underretninger o. desl. eller for at visitere Poster. Rekognoscéringspatruljer er stærkere,

Krigspatruljer mindre Afdelinger, udsendte for at udspeide Fienden.

Pattedyr, (Mamalia), den høieststaaende Klasse af Dyrene, udmærker sig ved at føde levende Unger, som de giver Die af de dertil indrettede Organer, Patterne, som afsondrer en Vædske (Melk), der i den første Tid danner Ungens eneste Næring. Antallet af Patterne er meget forskjelligt, ligesom de ogsaa har sit Sæde snart paa Brystet mellem Forlemmerne, snart rækkevis langs Bugen og snart mellem Baglemmerne. Endvidere udmærker Pattedyrene sig ved i Regelen at være haarbeklædte. Hos de allerfleste er alle 4 Lemmer udviklede til Gangapparater; hos Menneskene er Forlemmerne forsynede med Hænder og ikke bestemte til at gaa paa; Aberne har Hænder paa alle fire Lemmer og benytter dem i Regelen alle under Gangen og ved Klatring. Hos enkelte i Vandet levende Pattedyr er Forlemmerne indrettede til brede, flade Svømmeluffer, medens Baglemmerne er svundne ind til et Par rudimentære Knokler, som ligger indenfor Huden (Hvaldyr). — Lemmernes Beskaffenhed samt Tandforholdene er de Kjendemærker, hvorefter Pattedyrene inddeles. Der kan skjelnes mellem følgende Hovedgrupper: Pattedyr med Hænder: 1) Mennesker, 2) Aber. Pattedyr med Poter: 3) Flaggermus, 4) Insektædere, 5) Pungdyr, 6) Næbdyr, 7) Gnavere, 8) Rovdyr, 9) Gumlere, 10) Sæler. Pattedyr med Hove: 11) Drøvtyggere, 12) Tykhudede. Pattedyr med Svømmeluffer: 13) Sjøkjør, 14) Hvaler.

Patti, Adelina Maria Clorinda, berømt italiensk Sangerinde, f. 1847 i Madrid, kom som Barn med sine Forældre til Amerika, hvor hun uddannedes ved sin Svoger Strakosch og 1859 debuterede i New York med stort Bifald. Efter at have besøgt flere af Amerikas store Byer kom hun 1861 til Europa og optraadte med afgjort Bifald i England, Frankrige, Tyskland og Nederlandene. Efter i længere Tid at have været engageret ved de italienske Operaer i Paris, London og Madrid har hun senere igjen optraadt og givet Gjesteroller i en stor Del europæiske Byer, ligesom hun ogsaa har besøgt Amerika. Hun har sine ypperste Roller i Operaerne „Lucia af Lammermoor", „Traviata", „La Sonnambula", „Rigoletto", „Barberen i Sevilla", „Aïda", „Dinorah" m. fl. Hendes Stemme er ligesaa stor og skjøn som vel uddannet, og hendes Spil er ligeledes mesterligt; hun gjelder almindelig for Nutidens første dramatiske Sangerinde. 1868 ægtede hun Marquis de Caux, fra hvem hun blev skilt i 1877; senere har hun indgaaet Ægteskab med den italienske Tenorsanger Nicolini. — Hendes ældre Søster, Carlotta Patti, f. 1840, optraadte ligeledes først i Amerika som Sangerinde og har senere ladet sig høre i de største europæiske Byer. Da hun paa Grund af et Ulykkestilfælde i sin Barndom er halt, har hun udelukkende været henvist til at synge paa Koncerter. Hun har en overordentlig høi og smuk Sopranstemme og har overalt, hvor hun har optraadt, høstet stort Bifald.

Paturages (udt. Paturasj), By i den belgiske Provins Hainaut, med 11,000 Indb. og betydelige Stenkulsgruber.

Pau, (udt. Paa), By i det franske Departement Basses-Pyrénées, ved Floden Gave-de-Pau, med 29,000 Indb., er smukt bebygget og tjener paa Grund af sit milde og sunde Klima til Vinteropholdssted for mange Brystsyge. Industrien omfatter især Tilvirkning af Metal- og Lærredsvarer. I Pau var Marskal Bernadotte, den senere norsk-svenske Konge Karl Johan, født.

Pauke, et musikalsk Instrument, der bestaar af en drevet halvkugleformet Kobberkjedel, over hvilken der er spendt et Æsel- eller Kalveskind. For at Lyden, naar der slaaes paa Pauken, kan finde en Udgang, er Kjedelen nedentil forsynet med et lidet rundt Lydhul. Skindet kan spendes mere eller mindre stramt, hvorved den ved Slaget frembragte Tone kan gjøres høiere eller dybere. De Stokke, hvormed der slaaes paa Pauken, er forsynede med et med Skind eller Filt beklædt Hoved. Pauker benyttes kun i Orkesteret og sædvanlig to og to, af hvilke den ene (mindre) i Regelen er stemt i Musikstykkets Tonica, den anden (større) i dets Dominant, dog stemmes de undertiden paa anden Maade, f. Ex. i Oktav, Terz osv.

Paul (Paulus), Navn paa fem romerske Paver. — Paul den første blev 757 Pave efter sin Broder Stefanus den anden. 767 holdt han en Synode, der fastslog den Helligaaands Udgang fra Guds Søn. S. A. døde han; senere er han bleven kanoniseret. — Paul den anden var Pave 1464—71. Han var pragtelskende og holdt et overdaadigt Hof; til en Krig mod Tyrkerne samlede han stadig Penge uden nogensinde at faa begyndt den. — Paul den tredie, Pave 1534—49, hed oprindelig Alexander Farnese. Han stadfæstede den nystiftede Jesuiterorden, aabnede Koncilet i Trident og anordnede en almindelig Inkvisition til Udryddelse af Protestantismen. Sin uægte Søn Pietro Farnese udnævnte han til Hertug af Parma. — Paul den fjerde, Pave 1555—59, var sammen med Cajetan Theatinerordenens Stifter, protesterede mod den augsburgske Religionsfred samt mod Ferdinand den førstes Udnævnelse til Keiser og skjærpede Inkvisitionen mod Protestanterne. Ligeledes udgav han en Index librorum prohibitorum og forfulgte med stor Iver alle formentlig kjætterske Bøger. Ved sin Strenghed gjorde han sig forhadt hos det romerske Folk saavelsom hos Adelen, og efter hans Død blev alle hans Statuer sønderslagne og Inkvisitionens Bygning ødelagt. — Paul den femte regjerede 1605—21 og førte lange, for ham uheldige Stridigheder med Republiken Venedig.

Paul den første, Keiser i Rusland, f. 1754, d. 1801, Søn af Peter den tredie og Katharina den anden, blev opdragen af udmærkede Mænd, men holdtes under Moderens Regjering udenfor alle Regjeringsforretninger. 1796 besteg han Tronen og begyndte at gjennemføre flere Reformer, ligesom han tog Hevn over Faderens Mordere og Moderens skamløse Yndlinger. Den Maade, hvorpaa han under sin Opvext var bleven behandlet, havde imidlertid gjort, at hans Anlæg for Despotisme var blevne udviklede, og han traadte i en skarp Opposition til alle de fra den franske Revolution udgaaede frisindede Bevægelser. 1798—99 deltog han i Koalitionen mod den franske Republik, men udtraadte senere deraf, da han troede sig krænket af England og Østerrige, og sluttede sig nu til den daværende Førstekonsul Bonaparte. I Indenrigspolitiken havde imidler-

tid hans Despotisme vakt en saadan Misfornøielse, at der 1801 dannedes en Sammensværgelse mod ham under Grev Peter Pahlens Ledelse. Natten til den 23de Marts 1801 trængte de Sammensvorne ind i hans Soveværelse og tog ham til Fange; da han ikke vilde frasige sig Tronen, blev han dræbt af de Sammensvorne. Han var Fader til de senere Keisere Alexander den første og Nikolaus den første samt Storfyrsterne Konstantin og Mikael.

Paulding (udt. Paalding), James Kirke, amerikansk Forfatter, f. 1779, d. 1860, begyndte 1807 sammen med sin Svoger William Irwing og dennes Broder Washington Irwing at udgive det satiriske Tidsskrift „Salmagundi". Tidsskriftet vandt stort Bifald, og Paulding besluttede helt at ofre sig for Forfatterbanen. Han optraadte nu med en Række Satirer og andre Skrifter mod Englænderne, hvoriblandt hans mest berømte Arbeide „The diverting history of John Bull and Brother Jonathan" (1812). Efter ved sin „Backwoodsman" (1818) med heldige Skildringer af Nybyggerlivet i det fjerne Vesten at have vundet Anerkjendelse ogsaa som alvorlig Digter udgav han flere Romaner, blandt hvilke maa mærkes „Koningsmarke" (1823), „The Dutchmans fireside" (1831), „Westward Ho!" (1832) m. fl. Derhos vedblev han endnu at skrive Satirer, ligesom han bl. a. offentliggjorde en Række „Breve om Slaveriet. 1838—41 var han de Forenede Staters Marineminister.

Pauli, Georg Reinhold, tysk Historieskriver, f. 1823, d. 1882, studerede i Berlin og Bonn, blev 1857 Professor i Historie i Rostock, 1859 i Tübingen, 1867 i Marburg og 1870 i Göttingen. Han har især beskjeftiget sig med Englands Historie og bl. a. udgivet „Kong Alfred og hans Stilling i Englands Historie" (1851), „Billeder fra det gamle England" (1860), „Englands Historie efter Fredsslutningerne i 1814 og 1815" (1864—75) samt „Simon af Montfort" (1867).

Paulicianere, et i Armenien fra Midten af det 7de Aarh. opstaaet gnostisk Parti, som synes at være fremgaaet af Marcioniterne og delvis at have smeltet sammen med Manikæerne. Det stiftedes af Konstantin fra Samosata, der henrettedes ca. 684; de paastod at ville gjenoprette den oprindelige Kristendom, saaledes som den var bleven forkyndt af Paulus. De maatte gjentagne Gange udholde blodige Forfølgelser fra de græske Keiseres Side; i det 9de Aarh. forenede de sig med Araberne for at kunne gjøre Modstand mod disse Forfølgelser. Under Keiser Alexius Komnenus forsøgte man med Magt at omvende dem, men de vedblev at holde sig hele Middelalderen igjennem.

Paulli, Holger Simon, dansk Musiker, f. 1810, uddannede sig som Violinist og ansattes 1828 som saadan i det kgl. Kapel; 1849 blev han Koncertmester og 1863 Kapelmester ved det kgl. Theater i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling han virkede til 1882, da han tog sin Afsked. Han har skrevet Musik til flere af Bournonvilles Balletter m. m.

Paulsen, John, norsk Romanforfatter, f. i Bergen 1851, hvor han gjennemgik en privat Borgerskole, var først bestemt til Handelen og arbeidede paa et Handelskontor i Bergen indtil sit 21de Aar. Han beskjeftigede sig imidlertid med literære Arbeider og udgav 1872 „Fra Bylivet", en Samling Smaafortællinger, der strax efter paafulgtes af Digtsamlingen „I Mol og Dur". „Fra Bylivet" blev saa velvillig modtaget af Publikum, at Paulsen sattes istand til at tage et længere Studieophold i Udlandet. Her forblev han nu, dels i München, dels i Paris, Italien, Rom og Kjøbenhavn, indtil Sommeren 1882, da han vendte tilbage til Norge igjen. I dette Tidsrum fremkom fra hans Haand følgende novellistiske **Verker:** „Dorothea", „Sjødronningen", „Margherita", en Fortælling fra Italien, „Norsk Provinsliv", hvis Handling foregaar i Bergen, „Familien Pehrsen", „Paa Vandring", en Samling Reiseskisser og Indtryk, Skuespillet „Falkenstrøm og Søn" og Fortællingen „Moderne Damer", sidstnævnte skrevet under Paulsens Ophold i Kristiania 1882—83. „Falkenstrøm og Søn" har været opført i Tyskland og gjort adskillig Lykke, ligesaa er det kommet til Opførelse paa „Dagmartheatret" i Kjøbenhavn. Foruden ovennævnte Arbeider har Paulsen leveret flere skjønliterære Bidrag til forskjellige nordiske Aviser og Tidsskrifter. John Paulsen hører, hvad den ydre Kunstform angaar, nærmest til den realistiske Digterskole. Hans Stil er som oftest livlig og farverig. Ellers røber hans Digtning ikke nogen synderlig original Forfatterpersonlighed. Siden Høsten 1883 har han atter taget Ophold i Udlandet.

Paulsen, Paul Ditlef Kristian, dansk Jurist og Politiker, f. 1798, d. 1854, studerede ved tyske Universiteter og tog 1821 juridisk Examen i Kiel. Uagtet han var opdragen paa tysk, sympathiserede han dog i de nationale Brydninger med Danmark og reiste til Kjøbenhavn, hvor han habiliterede sig som Docent ved Universitetet. 1825 blev han Professor ved Universitetet i Kiel, hvor han energisk arbeidede mod den opdukkende slesvigholstenske Agitation. Sammen med sin Kollega Professor Flor grundlagde han 1838 det første danske Ugeblad i Slesvig, „Danevirke". 1848 forlod han ved Oprørets Udbrud Kiel og optraadte i de følgende Aar som Docent i slesvigsk Ret ved Kjøbenhavns Universitet. 1851 blev han Medlem af Overjustitskommissionen i Flensborg og virkede i denne Stilling meget for Retstilstandens Forbedring i Slesvig. S. A. blev han ogsaa Medlem af den af Regjeringen indkaldte Notabelforsamling, som skulde drøfte Planen til det danske Monarkis Organisation. Han har bl. a. udgivet „Lehrbuch des Privatrechts der Herzogthümer Schleswig und Holstein" (1834).

Paulun, forældet Udtryk for Telt, deraf Bolig overhoved.

Paulus, en af de kristelige Apostler, heb egentlig Saul og var født i Tarsus i Kilikien af jødiske Forældre, som havde romersk Borgerret. Navnet Paulus har han rimeligvis efter daværende jødisk Skik antaget under Samkvemmet med Grækere og Romere. Af sine Forældre bestemtes han til Rabbi, medens han paa den anden Side kom meget i Berørelse med den i hans Fødeby blomstrende græske Kultur. Han blev sendt til Jerusalem, hvor han under Gamaliels Veiledning uddannede sig i den farisæiske Theologi, medens han efter Datidens Skik samtidig lærte et Haandverk, idet han uddannede sig som Væver. Som ivrig orthodox Jøde stræbte han efter den størst mulige Ustraffelighed ligeoverfor Loven og var med paa

det strengeste at haandhæve den rene jødiske Lære. Da Stefanus optraadte og prædikede Kristendommen i Jerusalem, var Paulus en af hans heftigste Modstandere og indirekte medskyldig i Mordet paa ham. Paa Veien til Damaskus, hvorhen han skulde begive sig for at foranstalte en Forfølgelse af de Kristne, fik han imidlertid en Aabenbaring, som bevirkede en total Forandring hos ham. (Ap. Gj. Kap. 9); efter Ankomsten til Damaskus lod han sig undervise i Kristendommens Lære og døbe. Efter heftige indre Kampe kom han endelig til fuld Klarhed angaaende Kristendommens Væsen og blev fra nu af dens mest fremragende Apostel. Som det var at vente af en saa begavet og filosofisk dannet Mand, uddannede han et theologisk System strengt dialektisk gjennemført og konsekvent. Midtpunktet var for ham Kristi Forsoningsdød og Retfærdiggjørelsen af Naade for Kristi Skyld for alle dem, der troede paa den aabenbarede Frelser. Efter sin Omvendelse tilbragte Paulus først en Tid i stille Tilbagetrukkenhed, men gik derpaa ud for at prædike Evangeliet for Hedningerne, idet han følte et Kald i sig til at virke blandt disse, medens de ældre Apostler hidtil hovedsagelig havde indskrænket sin Virksomhed til Jøderne. Først virkede han sammen med Barnabas i den af hellenistiske Jøder og græske Proselyter dannede Menighed i Antiokia i Syrien og gjennemvandrede Cypern, Pamfylien, Pisidien og Lykaonien. Hans Virksomhed blev imidlertid ikke i et og alt billiget af de Jødekristne i Jerusalem, og han begav sig derfor Aar 54 derhen for at erhverve den derværende Menigheds Anerkjendelse af Grundsætningerne for sin Missionsvirksomhed. Der kom ogsaa en Overenskomst istand; men det varede ikke længe, førend et Besøg af Apostelen Petrus i Antiokia paany vakte Tvistigheder. De oprindelige Jødekristne holdt endnu fast ved den mosaiske Ceremoniallov og tillod de nye Hedningekristne kun under visse Betingelser at fritages for at opsylde den; Paulus prædikede derimod utilhyllet ogsaa de Jødekristnes Frihed ligeoverfor Moseloven, hvad der førte til, at mange af hans Tilhængere, deriblandt hans Reisefælle Barnabas, forlod ham. Han fik imidlertid nye Reisefæller, med hvilke han besøgte de nystiftede Menigheder i Lilleasien og efter i et Syn at være opmuntret dertil reiste over til Makedonien. En Række af nystiftede Menigheder voxede op i hans Spor; men hans Modstandere fulgte ham i Hælene og gjorde for en Tid Resultaterne af hans Arbeide tvivlsomme. Efter et længere Ophold i Korinth begav han sig tilbage til Lilleasien, hvor han fornemmelig virkede i Efesos; senere reiste han tilbage til Jerusalem for med Raad og Daad at hjelpe til at gjenoprette Freden i den derværende Menighed. Efter endnu en Gang at have besøgt de makedoniske og lilleasiatiske Menigheder tiltraadte han 59 sin sidste Reise til Jerusalem, hvor han udsattes for saadanne Fiendtligheder fra Jødernes Side, at han for at beskytte sig maatte ty til den romerske Øvrighed. Af Statholderen Felix blev han i to Aar holdt fangen i Cæsarea og sendtes derpaa af hans Efterfølger, Festus, efter at have indskudt sin Sag for Keiseren, til Rom. Underveis led han Skibbrud paa Malta; Vaaren 62 kom han til Rom, hvor han vistnok blev holdt fangen, men dog havde Anledning til at prædike Evangeliet. Han vendte ikke tilbage fra Rom, hvor han sandsynligvis er bleven henrettet under de af Keiser Nero foranstaltede Kristenforfølgelser. — I det Nye Testamente er optaget 14 Breve, som antages at skrive sig fra Paulus's Haand, og af hvilke de 13 udtrykkelig i selve Texten angiver sig at være forfattede af ham.

Paulus af Samosata, Biskop i Antiokia 260—72, lærte, at Jesus væsentlig var et Menneske, i hvem kun „Logos" boede som en iboende Guds Kraft. Paa to Synoder i Antiokia 264 og 269 blev han anklaget som Kjætter og dømt fra sit Embede; senere fandt han Beskyttelse hos Dronning Zenobia af Palmyra.

Paulus Diakonus, longobardisk Historieskriver og en af sin Tids lærdeste Mænd, f. ca. 720, var Elev af Grammatikeren Flavianus og levede senere i længere Tid ved Hoffet i Pavia. Efter at være indtraadt i den geistlige Stand skrev han for Kong Desiderius's Datter Adelperga et af sine Hovedverker, „Historia Romana", som for Nutiden ikke har stort Værd, men i Middelalderen nød megen Anseelse. Af Karl den store kaldtes han til Frankrige, hvor han stod i stor Gunst hos Keiseren. Han besørgede her en berømt Homiliesamling og forfattede en Fremstilling af Biskoperne af Metz's Historie. 787 begav han sig tilbage til Italien og indtraadte som Munk i Monte-Cassino, hvad han ogsaa før havde været. Hans Dødsaar er ubekjendt. I Klostret forfattede han sin „Historia Longobardorum", som gaar til Liutprands Død (744). Han skrev ogsaa nogle Digte samt theologiske Arbeider.

Paulus, Heinrich Eberhard Gottlob, tysk Theolog, f. 1761, d. 1851, blev 1789 Professor i orientalske Sprog i Jena og 1793 Professor i Theologi sammesteds. 1803 kaldtes han i samme Egenskab til Würzburg og 1811, efter i Mellemtiden at have indehavt forskjellige andre Embeder, til Heidelberg. Han var inden den tyske Theologi en af de dygtigste og lærdeste Repræsentanter for den saakaldte Vulgærrationalisme og har forfattet en Række videnskabelige Skrifter, hvilke dog nu kun har Betydning som theologiske Kuriosa.

Pauperisme, af lat. pauper, d. e. fattig, Fattigdom, Forarmelse, navnlig den gjennem længere Tid vedvarende økonomisk daarlige Tilstand inden den arbeidende og besiddelsesløse Folkeklasse, hvilken Tilstand bl. a. tilkjendegiver sig ved langsom Tilvæxt i Befolkningen, øget Udvandring osv. Udvandringen tjener imidlertid som Korrektiv for Pauperisme, idet den lader større Arbeidsfortjeneste blive tilbage for dem, som forbliver i Landet. Pauperismen har i dette Aarhundrede fremkaldt en overordentlig omfangsrig Literatur paa de fleste Sprog og danner et af de vigtigste og vanskeligste Problemer for den moderne Statsøkonomi.

Pausanias, spartansk Feltherre, var Regent under sin Fætter Pleistarkhos's, Leonidas's Søns Mindreaarighed og anførte 479 Grækerne i det blodige, men seierrige Slag ved Platæa. Derpaa tvang han Theben til at udlevere Hovedmændene for det derværende persiske Parti og fortsatte derpaa i Asien Kampen mod Perserne. Overmodig over sit Held tilskrev han sig alene alle de af Grækerne i Fællesskab udførte Bedrifter og frastødte Forbundsfællerne ved sin Stolthed, medens Aristides og Kimon ved Venlighed og Nedladenhed vandt alle

for sig. Da han desuden indlod sig paa hemmelige Underhandlinger med Xerxes og begyndte at efterligne Perserne i Klædedragt og Levemaade, blev Misfornøielsen med ham saa stor, at han blev tilbagekaldt. Han blev imidlertid ikke dømt, men fortsatte sine forræderske Underhandlinger, indtil endelig et Brev fra ham til den persiske Satrap Artabazos blev opsnappet og tilfulde røbede ham. Da Eforerne nu vilde gribe ham, flygtede han ind i Athene Khalkioikos's Tempel; man lod da Døren tilmure, saa at han omkom af Sult.

Pausanias, græsk Geograf fra Magnesia i Lilleasien, bereiste under Hadrian og Antoninerne Grækenland, Lilleasien, Syrien, Ægypten, Libyen og Italien og skrev om disse Reiser et Verk i 10 Bøger, som endnu er et af de vigtigste Kildeskrifter til den gamle Topografi og Kunsthistorie.

Pause, d. e. Hvile, Ophold; i Musiken den Tid, i hvilken én eller flere Stemmer tier (pauserer); ogsaa de til Betegnelse heraf anvendte Tegn.

Pauwels, Ferdinand, belgisk Maler, f. 1830, studerede i Antwerpen og opholdt sig derpaa i flere Aar i Rom, hvor han malede en Række Billeder med Sujetter fra det Gamle Testamente. 1862 blev han Professor ved Karlsskolen i Weimar og 1876 i Dresden. I den senere Tid har han gaaet over fra de bibelske og andre religiøse Sujetter til historiske og har erhvervet sig stor Berømmelse, navnlig ved de Billeder, hvis Motiver er hentede fra hans Fædrelands Historie.

Pave, af lat. Papa, Fader, i den ældste Kirke Benævnelse for enhver Biskop, senere blot for Biskopen i Rom, som lidt efter lidt kom til at indtage en Forrang fremfor alle de andre Biskoper i Vesterlandene. Allerede tidlig var den romerske Paves Anseelse saa stor, at man almindelig pleiede at appelere til ham, naar theologiske eller kirkelige Sager skulde afgjøres. 343 anerkjendte en Synode i Sardica Paven som Primas for Biskoperne, og denne hans Rang bekræftedes 445 ved et Dekret fra Keiser Valentinian den tredie; imidlertid hævede der sig lige til ud i det 8de Aarhundrede hyppige Røster mod dette Suprematі. Men Leo den store (440—61), Gregor den store (590—604) m. fl. kraftige Paver hævdede den romerske Bispestols Myndighed saa eftertrykkelig, at dens Primas fandt stedse færre Modstandere. Efterat Pave Zakarias 752 havde hjulpet Pipin den lille til at støde den sidste merovingiske Konge fra Tronen og til selv at indtage denne, hjalp Pipin til Gjengjeld Paven mod Longobarderne og skjænkede Pavestolen Kirkestaten, hvilken Gave blev bekræftet og forøget af Pipins Søn og Efterfølger Karl den store, som Aar 800 af Paven kronedes til romersk Keiser. Omkring Midten af det 9de Aarh. fremkom de bekjendte pseudoisidorske Dekretaler, som bidrog til at knytte Geistligheden mere umiddelbart til den pavelige Magt. Nikolaus den første (858—67) var den første Pave, som formelig lod sig krone; han optraadte med Kraft og Held mod Erkebiskop Hincmar af Rheims og Kong Lothar den anden. Hans Efterfølgere var ikke alle ligesaa dygtige og heldige; snart indtraadte der endog et dybt Forfald i det 10de Aarh. Pavestolen besattes paa den skandaløseste Maade af de berygtede Theodora og Marozia. Den romerske Kuries Indflydelse og Anseelse formindskedes dog ikke i nogen væsentlig Grad ved disse Skjændigheder. Til en hidtil ukjendt Høide hævede Gregor den syvende (1073—85) Pavemagten ved sin Kamp om Investituren med de tysk-romerske Keisere, som tilsidst maatte give efter for Pavens Fordringer. Endnu mægtigere blev den „hellige Stol" paa Korstogenes Tid, der overhoved var Katholicismens Blomstringstid. Da herskede Paven næsten som en Fyrste over samtlige katholske Lande, idet Konger og Keisere anerkjendte hans Magt, med eller mod sin Villie, i en Grad, der gjorde dem selv til hans Underordnede eller Vasaller. Allerede i Begyndelsen af det 14de Aarh. begyndte det imidlertid at gaa tilbage, og Pavens „babyloniske Fangenskab" i Avignon vidnede om, at der ikke længer stod en saadan Skræk af ham som før. Den fra Tyskland og Schweiz udgaaede Reformation tilføiede fra Begyndelsen af det 16de Aarh. Pavedømmet et Knæk, som det aldrig mere skulde forvinde. Vistnok oprettedes Jesuiterordenen, og forskjellige andre Foranstaltninger vedtoges for at bekjæmpe Reformationen; men hele Lande med alle sine Indbyggere faldt fra Katholicismen, hvilket naturligvis ikke kunde andet end berøve Paven en væsentlig Del af hans verdslige Magt. Den franske Revolution og det første Keiserdømme medførte en yderligere Reduktion af Pavemagten; endnu værre gik det den, da den italienske Befrielseskrig udbrød og skilte den af med hele Kirkestaten undtagen Rom (1859—60). Ogsaa denne den sidste af Pavestolens Besiddelser annekteredes af Kongeriget Italien 1870, og Paven ophørte saaledes fra denne Tid af at være verdslig Fyrste. Kun Vatikanet er forblevet i hans Besiddelse, og siden 1870 har Paverne ikke forladt dette Slot, hvor de efter den blandt de rettroende Katholiker gjængse Anskuelse sidder i enslags Fangenskab. I kirkelig Henseende er imidlertid Pavemagten i den senere Tid snarere udvidet end indskrænket; navnlig fik Pius den niende 1870 sat igjennem en Beslutning paa et Koncilium, ifølge hvilken Paven skal betragtes som ufeilbar. Dog har ikke alle Katholiker villet anerkjende dette Dogme. Paverne valgtes oprindelig som alle Biskoper saaledes, at Folket eller Menighederne havde Indflydelse paa Valget. Fra det 10de Aarh. stod imidlertid Pavevalget under overveiende Indflydelse af den romerske Adel, indtil Pave Nikolaus den anden 1059 gav Kardinalerne udelukkende Ret til at besætte Pavestolen. En længere Tid igjennem beholdt dog de tysk-romerske Keisere Retten til at meddele Stadfæstelse paa Valget. Forskrifterne for Valget indeholder en Række af Tid efter anden tilkomne Bestemmelser. Naar en Pave er død, samles Kardinalerne, hvis Antal i det høieste kan være 70; for at Valget skal være gyldigt, maa over Halvparten af alle i Live værende Kardinaler fremmøde. Efterat de nødvendige Forberedelser er trufne, begiver Kardinalerne sig den 10de eller 12te Dag efter Pavens Død ind i det saakaldte Konklave, der sædvanlig er indrettet i Vatikanet. Her indelukkes de, indtil Valget er foregaaet. Man vælger enten ved Akklamation eller ved Stemmesedler, i hvilket sidste Tilfælde ³/₄ Stemmeflerhed udkræves. Valgbare er egentlig alle voxne Katholiker af Mandkjøn; men siden 1378 er kun Kardinaler og siden 1522 kun Italienere blevne valgte.

Pavels, Klaus, norsk Geistlig, f. 1769 i Vanse, d. 1822, virkede først en Tid som Prest i Danmark, derpaa 1805—17 i Kristiania og var fra det sidstnævnte Aar til sin Død Biskop i Bergen. Han gjaldt som Taler for at være en af Norges mest udmærkede, ligesom han forfattede adskillige Opbyggelsesskrifter og Digte. Efter hans Død har hans Dattersøn C. P. Riis udgivet hans Dagbøger (2 Bd., 1864—67), som indeholder mange vigtige Bidrag til Norges Historie og Literaturhistorie paa hans Tid.

Pavia, i Oldtiden Ticinum, senere Papia, Hovedstad i den lombardiske Provins af samme Navn i Kongeriget Italien, er en af Landets ældste Byer og har 30,000 Indb. Den er Sæde for en Biskop og har et berømt Universitet, der skal være stiftet af Karl den store; det omfatter Fakulteter for Retsvidenskab, Medicin og Naturvidenskaber og besøges af henimod 600 Studerende. I Omegnen drives betydelig Agerdyrkning, og Byen udfører en hel Del Landbrugsprodukter.

Pavillon (udt. Pavijong), fr., egentlig Telt; isoleret staaende Lysthus eller lign., ogsaa lysthuslignende Dele af et større Bygningskomplex, især paa Midten eller Hjørnerne af en Fløi.

Pavillon (udt. Pavijong), C., fransk Digter, f. i Paris 1632, d. 1705. Han besad et usædvanlig smidigt Digtertalent og var særdeles produktiv, hvilket i Forening med et fængslende Ydre gjorde ham meget yndet i Frankriges aristokratiske Verden. Skjønt hans Digterverker ikke havde blivende Værd, blev han dog 1691 optagen i Akademiet og fik en kgl. Pension.

Pawneer, tidligere en mægtig Indianerstamme i Nebraska i Nordamerika; nu er den næsten gaaet tilgrunde, idet den neppe tæller 4,000 Individer.

Pax, lat., Fred. — Pax vobis cum, Fred være med eder!

Paxo, i Oldtiden Paxos, en af de til Kongeriget Grækenland hørende ioniske Øer, ca. 20 km.² stor, med 5,000 Indb., ligger i Syd for Korfu og hører til Nomarkhiet Korfu. Øen er meget bjergfuld og næsten helt bevoxet med Olivetræer, der leverer den meste og bedste af den Olie, som produceres paa de ioniske Øer. Søndenfor Paxo ligger Oldtidens Propaxos, nu Antipaxo, der kun er ca. 3 km.² stor, og beboes af 100 Mennesker, som driver Fiskeri og Olivendyrkning.

Paxton, Sir Joseph, engelsk Landskabsgartner og Arkitekt, f. 1803, d. 1865, fik Ansættelse ved Hertugen af Devonshires Haveanlæg i Chatsworth, som han forskjønnede og udvidede paa en saadan Maade, at de fik europæisk Berømmelse og gjorde ham selv bekjendt som en af den nyere Tids mest fremragende Mænd i sit Fag. 1838 udgav han en Afhandling om Dyrkningen af Georginen, ved hvilken han erhvervede sig Anseelse ogsaa som botanisk Forfatter; 1840 udgav han sammen med Lindley en „Botanisk Lommeordbog", hvorpaa senere fulgte flere videnskabelige Afhandlinger. 1850 udkastede han Planen til Verdensudstillingens Glaspalads i Hydepark, hvorved han opnaaede stor Anseelse som Arkitekt; da Glaspaladset blev nedrevet og i udvidet Skikkelse gjenopført i Sydenham, stod han ogsaa i Spidsen for dette Foretagende. 1854 blev han Medlem af Parlamentet og organiserede under Krimkrigen det Arbeiderkorps, som byggede Jernbanen fra Balaklava til Løbegravene.

Payen (udt. Pæjæng), Anselme, fransk Kemiker, f. 1795, d. 1871, blev 1836 Professor ved Ecole des arts et métiers i Paris. Han beskjeftigede sig især med Kemiens Anvendelse i tekniske Øiemed og udgav en Række ansete Skrifter, hvoriblandt „Cours de chimie élémentaire et industrielle" (2 Bd., 1830—31) og „Précis de chimie industrielle" (2 Bd., 1849).

Payer, Julius, østerrigsk Polarreisende, f. 1842, d. 1883, blev 1859 Løitnant i den østerrigske Armé, var derpaa Lærer i Historie ved Militærakademiet i Wien og udførte senere Høidemaalinger i de østerrigske Alper. 1869—70 deltog han i Polarexpeditionen under Koldewey og gjorde 1871 sammen med Weyprecht en Reise for at undersøge Polarhavet østenfor Spitsbergen. Næste Aar udrustede han og Weyprecht en større Nordpolexpedition, paa hvilken han og hans Kammerater maatte tilbringe to Vintre indefrosne i Isen og endelig forlade Fartøiet for ved Hjelp af Baade og Slæder at naa Land. Medens de laa fast i Drivisen og af Strømsætningen førtes med den, opdagede de 1873 paa 81° n. Br. en tidligere ukjendt Øgruppe, som de kaldte Frans Josefs Land, og som de undersøgte saa nøiagtig som mulig. Efter to Aars Forløb kom Payer og hans Selskab tilbage til Østerrige, hvorefter han udtraadte af Armeen. Han har forfattet en interessant Beskrivelse af Polarexpeditionen 1872—74, hvilken ogsaa er oversat til Norsk.

Paykull, Otto Arnold, f. i Lifland 1662, gik i en ung Alder i sachsisk Krigstjeneste og blev Generalløitnant. Da han ikke efterkom Karl den tolvtes Opfordring til alle svenskfødte Undersaatter om at vende hjem, men derimod førte Vaaben mod Svenskerne, blev han, efter at have tabt et Slag mod disse, tagen tilfange og sendt til Sverige, hvor han 1707 blev halshuggen.

Payne (udt. Pæ'n), Thomas, se Paine.

Paysley (udt. Pæsli), By i det skotske Grevskab Renfrew, ved Fl. Cart, med 56,000 Indb. og betydelig Bomulds- og Silkeindustri.

Pazzi, Navn paa en italiensk Adelsfamilie, som især er bleven bekjendt ved sin Deltagelse i Sammensværgelsen mod Lorenzo og Giuliano de' Medici 1478. De fleste af Familiens Medlemmer blev som skyldige i Sammensværgelsen fængslede og hængte.

Peabody (udt. Piboddi), George, amerikansk Filantrop, f. 1795, d. 1869, uddannede sig som Handelsmand, kjæmpede under Krigen 1812 mod England og grundede derpaa en storartet Klædefabrik, som han senere gjentagne Gange udvidede, og som indbragte ham en stor Formue. 1843 flyttede han over til London, hvor han grundede en omfangsrig Agentur- og Vexelforretning. Efter 1851 paa egen Bekostning at have opført og udrustet den for de Forenede Stater ved Verdensudstillingen i London bestemte Afdeling ofrede han 1852 betydelige Pengesummer paa Udrustningen af Kanes Expedition for at opsøge Franklin. Senere skjænkede han storartede Summer bl. a. til Bibliotheker o. lign. i flere amerikanske Byer samt til Forbedring af de amerikanske Klassers Kaar i London. Ogsaa efter at have trukket sig tilbage fra Forretningerne skjænkede og testamenterede han

Millioner til flere veldædige Øiemed. Hans Fødeby Danvers i Massachusetts har efter ham antaget Navnet Peabody.

Peber (Piper), en i den varme Zone hjemmehørende Plantefamilie, der omfatter en Mængde Arter, som dels er Urter, dels slyngende Buske eller smaa Træer, og som udmærker sig ved sine i Kolber stillede, uanselige grønlige Blomster og sine énfrøede Bær, der har en eiendommelig skarp, aromatisk Smag, som hidrører fra en i den forekommende Harpix. Denne krydrede Smag gjør, at Frøene af flere Peberarter har faaet stor Anvendelse som et af de almindeligste og mest yndede Krydderier. Foruden den omtalte Harpix indeholder Peberen ogsaa en ætherisk Olie samt en organisk Base, Piperin. Almindeligst bekjendt som Krydderi er den sorte Peber (Piper nigrum), som voxer vild i Indien og paa de indiske Øer, men ogsaa dyrkes i mange andre tropiske Lande. Bærene er først grønne, senere røde og i moden Tilstand gule. Naar de afplukkes umodne og tørres, kommer de i Handelen som „sort Peber"; „hvid Peber", som er langt mindre skarp, er Frugten af den samme Plante, men moden og befriet for Frugtkjødet. Andre Arter er Kubeber (P. cubeba), hvis Frugter bruges i Lægevidenskaben, Langpeber (P. longum), hvis umodne Frugtax, bestaaende af mange sammenvoxne Frugter, benyttes som Krydderi, Betelpeber (P. Betle), hvis Frugter sammen med Betelnødden (se Areka) tygges af de Indfødte i Indien, samt Ava- eller Kavapeber (P. methysticum), som voxer paa de australske Øer, især paa Fidsjiøerne, og der benyttes til Fremstillingen af en yndet berusende Drik. — Spansk Peber eller Cayennepeber er Frugten af en Plante, som ikke hører til Peberslægten, men en Slægt, der gaar ind under Solanacéernes eller Natskyggefamilien.

Peberfugl, se Tukan.

Peberkysten, se under Guinea.

Pebermynte, se Mynte.

Peberrod (Cochlearia Armoracia), Plante af de Korsblomstredes Familie, har en stor, tapformet Rod, som foruden Stivelse, Sukker og fed Olie indeholder et eiendommelig skarpt Stof, som gjør den til en yndet Kjøkkenplante, der især anvendes til Saucer o. lign. Den hører hjemme i det sydøstlige Europa, men dyrkes ogsaa næsten overalt i Norge.

Pebersvende kaldtes oprindelig de Handelsbetjente, som Hansestædernes Kjøbmænd havde til at drive sine Handelsforretninger i de norske og danske Byer. Navnet kommer af, at Peber var en af de vigtigste Varer, som de havde at forhandle. De var forpligtede til at leve ugifte og førte derfor i Regelen et tøileløst og usædeligt Liv med løsagtige Fruentimmer, af hvilke store Skarer sendtes dem fra Tyskland. — I den senere Sprogbrug er Pebersvend gaaet over til at betegne en ugift Mandsperson af en noget fremskreden Alder; i Analogi dermed har man dannet Ordet Pebermø for at betegne ugifte ældre Kvinder.

Pecci (udt. Pettsji), Gioacchino, se Leo den trettende.

Pechlin, Karl Fredrik, Friherre af Löwenbach, svensk Officér og Politiker, f. i Holsten 1720, d. 1796, kom som Barn til Sverige, indtraadte 1733 i den svenske Armé og blev 1751 adlet. Efter at have udmærket sig i Krigen med Preussen blev han 1770 Generalmajor. Han blev saavel paa Ridderhuset som ved Hoffet med Rette mistænkt for at drive allehaande politiske Intriger og fængsledes flere Gange, uden at det lykkedes at overbevise ham om nogen Brøde. Da han ogsaa mistænktes for at staa i Forbindelse med den Sammensværgelse, for hvilken Gustav den tredie faldt som Offer, blev han atter fængslet, men heller ikke denne Gang kunde man overbevise ham, skjønt det nu er sandsynligt, at han har været en af de fornemste Ledere for Sammensværgelsen. Han blev imidlertid indtil sin Død holdt fangen paa Varbergs Fæstning.

Pecht, Friedrich, tysk Maler, Tegner og Forfatter, f. 1814, var først Lithograf, gik 1839 til Paris, hvor han uddannede sig som Maler under Delaroche. Senere opholdt han sig i München, Dresden og Leipzig. Han er især bekjendt ved sine Illustrationer til de tyske Klasikere.

Pedal, lat., egentlig som angaar Foden; paa Orgler den Tastatur, som spilles med Fødderne; paa Pianofortet et Apparat til at træde med Foden og bestemt til at modificere Tonernes Klangstyrke og paa Harpen for at frembringe de kromatiske Toner.

Pedant, en, som har indskrænkede Synsmaader og hænger sig ensidig i Formen; Pedanteri, smaalig og ensidig Formaliseren. — Pedantisk, smaalig, ensidig.

Pedel, Bud eller Tjener ved et Universitet eller en Skole.

Pedersen, Kristiern, dansk Forfatter og Bogtrykker, f. ca. 1480, d. 1554, var først Kannik i Lund, studerede senere i Paris, hvor han lod Saxos Danmarkshistorie trykke for første Gang (1514), og fungerede derpaa som Kansler hos Erkebiskopen i Lund samt som Sekretær hos Kristiern den anden, men maatte 1526 som Tilhænger af Søren Norby flygte til Nederlandene. 1532 erholdt han Tilladelse til at nedsætte sig som Bogtrykker i Malmø, hvorefter han under Grevens Feide var Jørgen Koks Sekretær. Han havde allerede 1514 udgivet en katholsk Bønnebog m. m. og 1515 „Jertegnspostillen"; senere udgav han flere andre Skrifter, for det meste religiøse, og oversatte, efter at have antaget den evangeliske Tro, flere af Luthers Smaaskrifter. Han blev af stor Betydning for dansk Sprogs og Literaturs Udvikling og har faaet Navnet „den danske Literaturs Fader". Han var ogsaa en af de vigtigste Medarbeidere ved den af Kristian den tredie foranstaltede Bibeloversættelse.

Pedersen, Thomas Vilhelm, dansk Tegner, f. 1820, d. 1859, blev 1841 Sjøofficér, men lagde sig ved Siden deraf efter kunstneriske Studier, for hvilke han senere hovedsagelig ofrede sig. Han er mest bekjendt for sine Illustrationer til H. Chr. Andersens Eventyr, i hvilke han paa en ypperlig Maade har truffet Digterens Tanke og forstaaet at anskueliggjøre den paa en simpel, men talende Maade.

Pedro, Navn paa de to Keisere, som efter Brasiliens Uafhængighedserklæring har hersket i dette Land. — Pedro den første de Alcantara, f. 1798, d. 1834, var Søn af den portugisiske Konge Johan den sjette. I sit tiende Aar kom han sammen med den kongelige Familie til Rio Janeiro. Da den konstitutionelle Bevægelse

i Portugal ogsaa udbredte sig til Brasilien, raadede han Faderen til at imødekomme Folkets Ønsker og proklamerede i Febr. 1821 en Konstitution, hvorefter han som Regent stilledes i Spidsen for Styrelsen. Imidlertid skred den nationale Bevægelse fremad, og Pedro fulgte med for at bevare Brasilien for sit Dynasti. Efter i Mai 1822 at have antaget Titel af Brasiliens „stedsevarende Beskytter" proklamerede han i Septbr. Landets Uafhængighed og lod sig i Oktbr. udraabe til Keiser. Efter sin Faders Død 1826 arvede han Portugals Krone, som han efter at have givet Landet en Konstitution overlod til sin Datter Maria da Gloria. Imidlertid fik han efter det uheldige Felttog mod Montevideo samt som Følge af flere andre sammenstødende Omstændigheder Stemningen saaledes mod sig i Brasilien, at han 1831 under en Opstand takkede af til Fordel for sin mindreaarige Søn, hvorefter han tilbragte de sidste Aar af sit Liv i Europa. — **Pedro den anden de Alcantara**, foregaaendes Søn, f. 1825, efterfulgte som Barn Faderen paa Tronen og fik en omhyggelig Opdragelse. Flere forskjellige Statsmænd fungerede som hans Formyndere og Rigets Regenter, indtil han 1840 som myndig selv tiltraadte Regjeringen. Hans Styrelse har været strengt konstitutionel, hvilket i Forbindelse med hans elskværdige Personlighed har gjort ham meget populær. Trods Landet gjentagne Gange har havt Ufred, er dets Finanser og Næringsveie under ham blomstrede særdeles op. 1871—72 og 1875—77 gjorde han længere Reiser gjennem flere af Europas Lande.

Pedro den femte de Alcantara, Konge i Portugal, Dattersøn af Keiser Pedro den første af Brasilien, f. 1837, d. 1861, efterfulgte 1853 sin Moder Maria da Gloria paa Tronen, medens hans Fader førte Regjeringen som hans Formynder. 1855 overtog han selv Styrelsen. Han regjerede i nøie Overensstemmelse med Konstitutionen og var derfor yndet og elsket af Folket. Da han døde barnløs, efterfulgtes han af sin Broder Ludvig den første.

Peebles eller **Tweedale**, Grevskab i Skotland, 922 km.² stort, med ca. 13,000 Indb. Landskabet er bakket og temmelig frugtbart; Agerbruget er betydeligt, men den vigtigste Næringsvei er dog Kvægavl og Meieridrift. Industrien er ikke af nogen fremragende Betydning.

Peel (udt. Pil), Sir Robert, berømt engelsk Statsmand, f. 1788, d. 1850, var Søn af en rig Bomuldsfabrikant i Tamworth og fik en særdeles omhyggelig Opdragelse. 1809 blev han Medlem af Underhuset og sluttede sig der til Toryerne; 1810 indtraadte han som Understatssekretær for Kolonierne i Ministeriet, hvor han derpaa 1812—18 var Oversekretær for Irland. 1822—27 var han Indenrigsminister, hvilket Embede han 1828 atter overtog efter Cannings Død. Den første Konflikt mellem Torypartiet og ham fremkaldtes i denne Tid af hans Iver for Katholikernes Emancipation, hvorimod han traadte i afgjort Modstand mod Reformbillen, som han efter at være aftraadt som Minister 1830 bekjæmpede i Parlamentet. Herved blev han fuldstændig udsonet med Toryerne og blev nu Lederen for den konservative Opposition, hvis Styrke han ivrig søgte at forøge. Efter Ministeriet Melbournes Fald var han 1834—35 i nogle Maaneder Førsteminister, men maatte snart træde af igjen; 1841 var det dog lykkedes ham at vinde den almindelige Stemning for den konservative Sag i den Grad, at Whigministeriet maatte træde af, hvorefter han 1841—46 stod i Spidsen for Regjeringen. I denne Stilling indsaa han imidlertid snart, at han ikke længer kunde holde paa det System, som han og hans Meningsfæller hidtil havde repræsenteret. Arbeidsklassens Nød og den almindelige materielle Krise i Landet ledede ham til at foretage flere vigtige Reformer, navnlig i Toldvæsenet; herved fjernede han sig saa meget fra sit Parti, at en stor Del af dette forlod ham, medens han til Gjengjeld fik Tilslutning af mange blandt sine tidligere liberale Modstandere. Han brød nu helt med det gamle System og forelagde 1846 Parlamentet en Række vigtige Reformforslag, deriblandt et, hvorved Korntolden næsten ganske afskaffedes. Med Støtte af de Liberale satte han sine Forslag igjennem; men da han havde en Følelse af, at det konservative Parti var i Opløsning, tog han sin Afsked som Minister og stillede sig i Spidsen for en Gruppe, der fik Navnet **Peeliterne** og nærmede sig de maadeholdne Whigger. Senere støttede han og hans Tilhængere gjentagne Gange Whiggerne i deres Kamp for Frihandelen, medens han sammen med Toryoppositionen bekjæmpede Palmerstons Politik ligeoverfor Grækenland. Han var en af Englands hæderligste og agtværdigste Statsmænd, ligesom han var en af dets dygtigste, om ikke netop genialeste. — Af hans 5 Sønner har flere udmærket sig som Statsmænd. — **Jonathan Peel**, Broder af Robert Peel, f. 1799, d. 1879, var i en længere Aarrække konservativt Medlem af Underhuset og var et Par Gange i kortere Tid Krigsminister.

Peer (udt. Pir), engl., se Pairs.

Peerlkamp, Hofman Peter, hollandsk Filolog, f. 1786, d. 1865, studerede i Groeningen og virkede 1822—48 som Professor ved Universitetet i Leiden. Han har udgivet kritiske Textudgaver af flere klassiske Forfattere og derved lagt for Dagen stor Lærdom og Skarpsindighed, medens han dog undertiden har gjort sig skyldig i søgte Hypotheser og Konjekturer. Desuden forfattede han flere latinske Verker af historisk og literaturhistorisk Indhold.

Pegasos, i de græske Sagn en bevinget Hest, som opstod af Medusas Blod, da Perseus afhuggede hendes Hoved. Den blev fanget af Bellerofon, som red paa den under Kampen mod Khimæra. Ved et af sine Hovslag frembragte den paa Helikon den til Muserne indviede Kilde Hippokrene. Dette sidste Sagn har vel været Foranledningen til, at Pegasos senere er bleven opfattet som et Muserne helliget Væsen og et Attribut for Digtere. — **Pegasos** er ogsaa Navn paa et Stjernebillede.

Pegu eller **Mone**, et tidligere uafhængigt Rige i Bagindien, nu en Del af den engelske Provins Birma, 70,704 km.² stor, med noget over 1½ Mill. Indb. — Hovedstaden **Pegu** var engang en betydelig Handelsstad og havde 150,000 Indb., men er nu sunket ned til en ubetydelig Landsby.

Pehlevi, se persisk Sprog og Literatur.

Peiho, Flod i Kina, udspringer i Nordnordvest for Peking, løber i mange Krumninger mod Sydost forbi denne By og falder i Petschyli-bugten; Længden er 556 km. Den er ikke særdeles vandrig, men er af stor Betydning som den eneste Vandvei til det kinesiske Riges Hovedstad.

Peile kaldes i Sjømandssproget at finde den Retning, hvori en Gjenstand (f. Ex. et Skib) ligger. Peilingen af faste Punkter (Forbjerg, Fyrtaarn, Landkjending osv.) sker hovedsagelig for at bestemme Skibets Plads.

Peipus ell. Tschudskoie Osero, Indsjø i Vestrusland, 3,513 km.² stor, har gjennem Narova eller Narva Afløb til den Finske Bugt. Den er rig paa Fisk og vigtig for Samfærdselen.

Peirithoos, se Pirithous.

Peisistratos, se Pisistratus.

Peitho, hos de gamle Grækere Navn paa Overtalelsens Gudinde. — Ogsaa Navn paa en af Planetoiderne.

Peking, Hovedstad i det kinesiske Rige, er beliggende i Provinsen Petschyli, ved Peihofloden og har en Folkemængde, som angives forskjellig, fra 1,700,000 til 2 Millioner. Den bestaar egentlig af to forskjellige Byer, som gjennem flere Porte staar i indbyrdes Forbindelse; den sydlige Del er den kinesiske By, der er Handelens Hovedsæde; den nordlige, mandsjuiske eller tatariske By omslutter Keiserpaladset. Byen har en Mangfoldighed af Templer og andre offentlige Bygninger, er i det hele taget regelmæssig anlagt og gjør et smukt og malerisk Indtryk. Den er meget gammel og var allerede flere hundre Aar før Kristus Hovedstad i Riget Yan. Siden 1403 har den været Residens for de kinesiske Keisere; 1644 indtoges den af Mandsjuerne, i hvis nye Rige den ligeledes blev Hovedstad. Under Kinas Krig med de europæiske Vestmagter blev Peking 1860 uden Sværdslag besat af Europæerne; siden den Tid er Byen Sæde for Gesandter fra forskjellige europæiske Magter.

Pektinstoffer kaldes en Del organiske Stoffer, som forekommer i kjødede Frugter og Rødder og er af en geléagtig Natur, men hvis kemiske Egenskaber paa Grund af Undersøgelsens Vanskelighed er lidet kjendte. I umodne Frugter og Roer forekommer en kvælstoffri, i Vand, Alkohol og Æther uopløselig Substans, Pektose, som imidlertid er overmaade foranderlig og derfor endnu ikke har kunnet isoleres; naar Frugterne modnes eller koges med fortyndede Syrer, gaar den over til Pektin, som er neutral og opløselig i Vand. Ved videre Indvirkning af Syrer eller af et eiendommeligt, i Frugterne forekommende Gjæringsstof, Pektose, gaar Pektin over til Parapektin, som med Tiden atter overføres til en Række beslægtede Former, af hvilke den sidste, Metapektinsyre, har vist sig at være identisk med Arabin. Pektin fremstilles bedst af Saften af modne Pærer, idet denne først ved Oxalsyre befries for sin Kalk og ved Garvesyre for fine albuminagtige Stoffer, hvorefter Pektinen udskilles ved at tilsætte Alkohol. Pektin danner Hovedbestanddelen i Frugtgeléer.

Pekuniær (af lat. pecunia, Formue), som angaar Formuen.

Pelagianer, Benævnelse paa en Sekt i Kristendommens første Aarhundreder, der i Modsætning til den orthodoxe Kirkes Lære hævdede, at den menneskelige Natur ikke ved Syndefaldet var bleven helt ond, men kun havde faaet en ved Vanens Magt forstærket Tilbøielighed til det onde. Navnet kommer af en britisk Munk Pelagius, som levede i Rom i det 5te Aarh. og senere kom til Afrika, hvor Augustin heftig optraadte mod ham og fik hans Lære fordømt paa flere Kirkemøder. Pelagius flygtede derpaa til Jerusalem, hvor han døde i en høi Alder 420. Han fik et stort Antal Tilhængere, og i en Tid var Pelagianismen herskende i Størstedelen af den østerlandske Kirke; men efterhaanden vandt Augustins Lære om Retfærdiggjørelsen ved Troen alene almindelig Anerkjendelse. En modificeret Pelagianisme lærte senere, at Naaden vistnok var nødvendig til Omvendelsen, men at Mennesket dog havde Evne til af egen Magt at imødekomme Naaden og tilegne sig den. Denne Lære, som af Augustins Tilhængere benævntes Semipelagianisme (d. e. Halvpelagianisme), var i Virkeligheden hele Middelalderen igjennem og er endnu herskende i den romersk-katholske Kirke med dens stærke Betoning af de gode Gjerningers virksomme Kraft til Salighed. Luther og med ham den evangeliske Kirke vendte tilbage igjen til den strengt augustinske Lære om Naturens fuldkomne Fordærvelse. Senere har forskjellige religiøs-filosofiske Partier og Retninger i større eller mindre Grad nærmet sig Pelagius's Lære.

Pelagiske Dyr kaldes i videste Forstand alle saadanne Dyr, som fører et frit omflakkende Liv paa eller i de store Verdenshave og i større Afstand fra Kysterne. Saagodtsom blandt alle Hovedafdelinger af Dyreriget findes saadanne pelagiske Former. Af Fuglene kan saaledes Havsuler, Havheste, Albatrosser, Fregatfugle osv. ansees for pelagiske, af Pattedyrene Hvalerne. Jalmindelighed tænker man dog ved Begrebet pelagisk nærmest paa virkelige Sjødyr, som da udmærker sig derved, at de svømmer frit om mere eller mindre nær Overfladen af Havet, uden at være afhængige af Bund- eller Dybdeforhold. Af Fiske findes der mange, som er ægte pelagiske, saaledes blandt de madnyttige Fiske Sild og Makrel. Disse lever igjen af lavere pelagiske Dyr, hovedsagelig af Smaakrebsenes Gruppe (saakaldt Aate), der ofte optræder i saa enorme Masser, at Havet over større Strækninger synes at antage en egen Farve.

Pelagoskop, Vandkikkert.

Pelargonium, Planteslægt af Storkenæbfamilien, omfatter Urter, Halvbuske og Buske, som næsten alle har sit Hjem i Sydafrika i Egnene om det Gode Haabs Forbjerg. Pelargonierne har femdelte Blomsterkroner, der ofte har pragtfulde Farver; flere Arter har ogsaa vellugtende Blade, hvorfor de almindelig dyrkes som Prydplanter saavel i det Frie som i Potter i Værelser.

Pelasger, de ældste bekjendte Beboere af flere af Grækenlands Landskaber, synes at have været en græsk Stamme, som tidligere end de andre havde forladt det oprindelige Hjemsted i Asien. De har vistnok været et fredeligt Folk, som hovedsagelig drev Agerbrug og Kvægavl, men ogsaa boede i Byer, der tildels var omgivne af Fæstningsværker. Senere hen i Tiden underkuedes de af andre græske Stammer, med hvem de smeltede sammen; dog holdt de sig i enkelte Byer endnu i længere Tid ublandede og bevarede sine Eien-

dommeligheder og fit for de øvrige Grækere uforstaaelige Sprog.

Pèle-mèle (udt. Pæl-mæl), fr., hulter til bulter; nordnet Omhinandenblanding.

Peleus, ifølge de græske Sagn Søn af Aiakhos, herskede over Myrmidonerne i Fthia i Thessalien. Han var gift med Nereïden Thetis, med hvem han havde Sønnen Akhilleus; denne kaldes derfor ofte i de gamle Sange Peliden.

Pelew-Øerne, en Øgruppe i det Stille Hav, øst for Filippinerne, mellem 5° og 8° n. B. og 151° og 156° ø. L., bestaar af 26 smaa, langstrakte Øer, som er omgivne med Koralrev og bevoxede med Skov. Befolkningen udgjør omkring 10,000. Klimatet er sundt og Jorden frugtbar; Havet er i Omegnen meget fiskerigt, og Fiskeri udgjør derfor en af Indbyggernes Hovednæringsveie. Beboerne hører til den malajiske Stamme.

Pelias, ifølge de græske Sagn en Søn af Poseidon og Tyro og Tvillingbroder til Neleus, bemægtigede sig efter sin Stedfader Kretheus's Død Herredømmet over Jolkos, idet han dræbte sin Halvbroder Aison og sendte dennes Søn Jason til Kolkhis for at hente det gyldne Skind. Da Jason mod hans Formodning var kommen tilbage i god Behold, medførende Medea, overtalte denne Pelias's Døtre under Foregivende af, at deres Fader skulde blive ung igjen, til at dræbe ham ved at koge ham i en Kjedel.

Pelikan (Pelecanus), Slægt af Svømmefugle, hører til den aarefodede Gruppe af disse og skiller sig fra de nærmest beslægtede ved sit lange, smale, rette og fladtrykte Næb samt ved sin stærkt udvidelige Strubepose, hvori Pelikanerne kan opbevare sin Fangst, der bestaar af Fisk, som de dykker efter. De er store Fugle, som har et noget plumpt Udseende, men flyver hurtig og udholdende og dukker udmærket. Farven er hos de fleste Arter hvid med et rødligt eller gulagtigt Skjær. Pelikanerne lever i de varmere Egne af Jorden; et Par Arter forekommer i Sydeuropa. De opholder sig ved Havet eller ved større Indsjøer og bygger kunstløse Reder af Kviste og Løv. I sin Strubepose bringer de Ungerne Næring; for at udtømme denne af Posen trykker de Næbbet mod Brystet, hvilket har givet Anledning til den gamle Fabel, at Fuglen med Næbbet oprev sit Bryst og nærede sine Unger med sit Blod.

Pelion, nu Plessidi, Bjerg paa den thessaliske Halvø Magnesia, hænger mod Nord sammen med Ossa.

Pélissier (udt. Pelisie), Jean Jacques Aimable, Hertug af Malakof, fransk Marskal, f. 1794, d. 1864, blev 1815 Artilleriløitnant, deltog 1823 i Felttoget i Spanien og 1828 i Expeditionen til Morea, hvor han udmærkede sig og avancerede til Kaptein. 1830 deltog han i Erobringen af Algier, hvortil han efter et otteaarigt Ophold i Frankrige 1839 vendte tilbage som Oberstløitnant. Han deltog nu i en Række af Aar i de fleste Slag og udmærkede sig ved Dygtighed og Tapperhed, men gjorde sig forhadt ved den Grusomhed, hvormed han gik frem mod de Indfødte; 1846 dræbte han saaledes ved Røg et stort Antal Arabere, som havde søgt sin Tilflugt i Grotterne ved Dahara. Efter at være avanceret til Divisionsgeneral, blev han som saadan 1850—54 Generalinspektør for Infanteriet og fungerede flere Gange midlertidig som Generalguvernør i Algerien. Under Sebastopols Beleiring kaldtes han 1855 til Krim, hvor han blev Øverstbefalende efter Canrobert; da han i September havde stormet Malakof, blev han Hertug og Marskal. 1858—59 var han Gesandt i London, kommanderede under den italienske Krig Observationsarméen ved Rhinen og var fra 1860 til sin Død Generalguvernør i Algerien.

Pella, By i Makedonien, var dette Lands gamle Hoved- og Residensstad. Her var Alexander den store født.

Pellāgra, en endemisk Sygdom, der hovedsagelig hjemsøger Overitalien, men derhos ogsaa optræder i Sydfrankrige og andre Egne af Europa, især der, hvor der drives Maisdyrkning. Den udmærker sig ved Forstyrrelser i Fordøielsen, Nervelidelser, almindelig Mathed osv., hvortil kommer en rosenagtig Hudsygdom, der om Sommeren og senere hele Aaret igjennem optræder paa de for Solen udsatte Dele af Legemet. Døden pleier at indtræde inden 6—7 Aar. Om Sygdommens Aarsager og Natur véd man lidet eller intet, ligesom intet Lægemiddel imod den er bekjendt; man véd kun, at den Syge, naar han paa et tidligt Stadium af Sygdommen flyttes til en Egn, hvor Sygdommen ikke hersker, kan komme sig uden Anvendelse af Lægemidler.

Pelletan (udt. Peltang), Pierre Clément Eugène, fransk Publicist og Politiker, f. 1813, blev efter at have studeret Retsvidenskaben 1839 Medarbeider i „La Presse" og opnaaede snart Anerkjendelse for sin frisindede og uafhængige Optræden. En Tid deltog han ogsaa med Lamartine i Udgivelsen af „Bien public". 1863 og 1869 valgtes han i Paris til Medlem af den lovgivende Forsamling, hvor han begge Gange sluttede sig til Venstre; 1870 blev han efter Republikens Proklamation Medlem af Nationalforsvarsregjeringen og indvalgtes 1871 i Deputeretkammeret, hvor han indtil 1876, da han blev Senator, hørte til det republikanske Venstres fremragende Mænd. Af hans Skrifter kan især mærkes „Det nye Babylon" (1862), „La Décadence de la monarchie française" (1860) og „Voyage d'un homme à la recherche de lui même" (1877).

Pellico, Silvio, italiensk Digter og Forfatter, f. 1789, d. 1854, opholdt sig i sin Ungdom i Frankrige og blev derpaa Lærer i Fransk i Mailand, hvor han stiftede Bekjendtskab med Sismondi, Manzoni og flere patriotisksindede Mænd. 1820 blev han som Deltager i den karbonariske Bevægelse arresteret og holdtes nu først i over et Aar fængslet i Venedig, derpaa i det østerrigske Statsfængsel Spielberg, hvor han maatte tilbringe 8 Aar. Dette langvarige Fængselsliv, som ganske undergravede hans aldrig stærke Helbred, har han beskrevet i sit bekjendte Verk „Le mie prigioni" (1833), som har vundet en ganske overordentlig Udbredelse og er oversat til de fleste europæiske Sprog. Efter sin Frigivelse levede han i Turin som Sekretær hos Marquisen af Barolo. Af hans digteriske Arbeider udmærker sig især Tragedien „Francesca da Rimini" (1818); alle hans Verker bærer ved Siden af varm og inderlig Følelse og digterisk Begeistring Præg af hans melankolske Temperament. Hans Skrifter er gjentagne Gange udgivne samlede.

Pelopidas, berømt thebansk Feltherre i det 4de Aarh. f. Kr., flygtede med flere af sine Landsmænd under Spartanernes tyranniske Herredømme i Sparta til Athen, men vendte 379 tilbage i Spidsen for en Del sammensvorne Patrioter og myrdede ved en Fest de spartanske Tyranner. 371 bidrog han sammen med Epaminondas væsentlig til Seiren ved Leuktra, hvorefter han og Epaminondas i Fællesskab deltog i Indfaldet i Peloponnes og Kampen mod Sparta. Senere deltog han ogsaa i Thebanernes tre Felttog mod Tyrannen Alexander af Feræ og faldt paa det sidste af disse Tog ved Kynoskefalæ 364.

Pelopium, Benævnelse paa et antaget metallisk Grundstof, som efter Tyskeren Roses Angivelse fandtes i Mineralet Tantalit sammen med Metallerne Niobium og Tantal og i en Surstofforbindelse, som blev kaldt Pelopsyre. Denne Forbindelse er imidlertid nu eftervist at være en Niobiumforbindelse.

Peloponnēs, d. e. Pelops's Ø, nu Morea (s. d.), i Oldtiden Navn paa den Halvø, som udgjør den sydligste Del af Grækenland og kun ved det smale Eid ved Korinth hænger sammen med det egentlige Grækenland. Halvøen omfatter de gamle Landskaber Arkadien, Akhaia, Elis, Lakonien, Messenien, Argolis og Korinth. Af disse var Lakonien eller Sparta den mægtigste og mest indflydelsesrige. Om Peloponnes's Historie se forøvrigt Art. Grækenland.

Pelops, Søn af Tantalos og Dione, blev ifølge de græske Sagn engang, da Guderne besøgte hans Fader, af denne slagtet og fremsat som Spise for dem for at prøve deres Alvidenhed. Guderne lod sig imidlertid ikke bedrage; de befalede at kaste Stykkerne af Liget i en Kjedel, og Pelops fremgik nu levende af denne. — Efter de almindeligst bekjendte græske Sagn var Pelops en Frygier, som udvandrede til Peloponnes, der fik Navn efter ham; han ægtede her Hippodameia, fik hendes Faders Kongerige og blev Fader til Atreus og Thyestes. Han nævnes som Fornyeren af de olympiske Lege og dyrkedes derfor fremfor de andre Heroer i Olympia, hvor han havde et Alter.

Peloton (udt. Pelotong), fr., d. e. Skare, i Militærsproget Benævnelse paa en taktisk Underafdeling af et Kompagni Infanteri. I det norske Infanteri deles Kompagniet i 3 Pelotoner, hver Peloton i 2 Troppe og hver Trop i 2 Halvtroppe.

Pelslus, en med Lusene beslægtet Gruppe af smaa, vingeløse Insekter, som lever paa Huden hos forskjellige Pattedyr og Fugle og hovedsagelig henter sin Næring fra disses Haar eller Fjer.

Pelsverk, Fællesnavn for de Klædningsstykker m. m. af Dyreskind, som efter Tilberedningen har beholdt sin oprindelige Haarbedækning. Pelsverk anvendes til Ydertøi, Fodtepper, Slædefelde, Hestedækkener osv. og benyttes især i de koldere Lande. De fleste Slags Dyreskind kan benyttes som Pelsverk til et eller andet Brug, dog er det fornemmelig Vilddyrskind, som anvendes dertil. Blandt disse er det navnlig Skind af Zobel, Maar, Røskat (Hermelin), Ekorn, Ræv, Bjørn, Løve, Tiger, Panther, Gaupe, Ulv, Jerv, Grævling, Bæver, Oter, Sælhund, Hare og Kanin, som almindeligst benyttes; af tamme Dyr, hovedsagelig Skind af Faar, Rensdyr, Hund og Kat; i den sidste Tid har Pelsverk af Fjerkræ, især af Vandfugle, faaet ikke liden Anvendelse. Af de vilde Dyr jages en stor Del udelukkende for Pelsens Skyld; dette er især Tilfældet i de koldere og tempererede Egne af Jorden, hvor Dyrenes Haarbedækning paa Grund af Klimatet er tættere og blødere, og i mange Egne er Pelsjagten en af Befolkningens Hovednæringsveie. Pelsverkshandelen har i lange Tider været en af de mest florerende Handelsgrene. Det vigtigste Handelsmarked for det er Leipzig, idet Størstedelen af de for Pelsvaretilvirkning skikkede Dyreskind fra Europa og Nordamerika bringes did for at tilberedes, og denne Bys aarlige Indførsel af saadanne Skind repræsenterer en Værdi af henved 20 Mill. Kr. Det meste Pelsverk kommer fra Rusland, det nordlige Amerika, de skandinaviske Lande samt Tyskland og England; ogsaa Island og Grønland leverer ikke ubetydeligt. Man skjelner mellem raat og tilberedet Pelsverk; det sidste er mygt, befriet for alle ved Skindet hængende Kjøddele, lugtfrit og i Regelen enten foret med Tøi eller benyttes selv som For. Det kostbareste Pelsverk er af Zobel, Hermelin og Maar og bruges derfor kun af meget rige Folk. Raat kaldes Pelsverket, naar Skindet er som det er flaaet af Dyret. Eskimoerne, Lapperne, Samojederne samt flere halvvilde og vilde Stammer i de øvrige Verdensdele benytter saagodtsom udelukkende raat Pelsverk, hvilket ofte udgjør deres hele Beklædning; efterat Dyrehuden er tørret, tilskjærer de den, syr den sammen og tager den paa. Flere vilde Folk pleier endog ubenvidere at indsvøbe sig i det nylig flaaede Dyreskind og bære det, til det gaar istykker.

Pelusium, en gammel By i Ægypten, ved den nordøstlige Grændse for Deltaet, i Nærheden af det nuværende Port Saïd, var i Oldtiden af stor Vigtighed; den traadte isteden for den ældre By Auaris, som blev anlagt af Hyksosfolket kort efter dets Indvandring og befæstet for at tjene som Værn mod de nordligere boende Folkeslag, som kunde befrygtes at ville trænge ind i Landet.

Pembroke, det sydvestligste Grevskab i Wales (England), 1593 km.^{2} stort, med 92,000 Indb., er bakket og tildels bjergfuldt; Kysterne er stærkt indskaarne af Havet. Agerbruget er af mindre Betydning, hvorimod Kvægavlen er Hovednæringsvei; ogsaa Fiskeri og Bergverksdrift ernærer mange af Grevskabets Indbyggere. — Hovedstad Haverfordwest, med 7,000 Indb.

Pembroke, en engelsk Jarletitel, som til forskjellige Tider har været ført af forskjellige Slægter. — William af Hampstead, Rigsmarskal, blev 1202 Greve af Pembroke. Han var 1216 —19 den unge Henrik den tredies Formynder og førte som saadan Regjeringen samt fordrev Franskmændene. Han døde 1219. — Jasper Tudor, en Halvbroder af Henrik den sjette, blev 1450 Jarl af Pembroke. Han deltog paa Huset Lancasters Side i Krigen mellem „den røde og den hvide Rose" og maatte derfor efter Edvard den fjerdes Tronbestigelse flygte til Skotland. Da hans Brodersøn Henrik den syvende var bleven Konge, blev han Hertug af Bedford, Marskal og Vicekonge i Irland. 1492 gik han med en Hær til Frankrige, hvor han beleirede Boulogne og sluttede Freden i Estaples. Han døde 1495.

Pemmikan, blandt de nordamerikanske Jægere Benævnelse paa enslags tørret Bisonkjød, som de paa Jagten fører med sig som Niste.

Pen (af lat. penna, d. e. Fjer), Redskab til at skrive med ved Hjælp af Blæk. I Oldtiden benyttede man til Penne visse Slags Rør, som blev tilskaarne til dette Brug. Senere var det Svingfjerene af forskjellige Fugle, som paa samme Maade blev tilskaarne og anvendte som Penne; hyppigst var dette Tilfældet med Gaasefjer. I de sidste 40 Aar er Fjerpennene imidlertid stedse mere blevne fortrængte og erstattede med Staalpenne, som nu er de, der almindeligst benyttes over hele den civiliserede Verden. Staalpennene, som især fabrikeres i England, forfærdiges af tynde Staalplader, af hvilke de enkelte Emner udstemples ved Hjælp af en Slagpresse. De gjennemgaar derpaa flere Maskiner, hvor de forsynes med forskjellige Mærker, Huller osv. samt bøies; den i Spidsen værende Split klippes op ved en særegen Maskine. Staalpennene er indrettede til at anbringes i et dertil bestemt Skaft. Forskjellige andre Metaller har ogsaa været anvendte som Materiale for Penne, saaledes navnlig Guld, som kan benyttes i lang Tid, medens en Staalpen lettelig er udsat for at ødelægges af Rust eller ved Indvirkningen af Syrer o. lign. i Blækket.

Penater (Penates) kaldtes hos de gamle Romere de Husguder, som man særlig tænkte sig som Husets og den hjemlige Arnes Beskyttere. Deres Billeder var opstillede i Husenes Atrium, ved Arnen, sammen med Larernes Billeder. I den senere Oldtid forvexledes ofte Penaterne med Larerne. Foruden de Penater, der tænktes som de private Huses Beskyttere, gaves der ogsaa saadanne for hele Staten (Penates publici).

Pence, se Penny.

Pencz, Georg, tysk Maler og Kobberstikker, f. ca. 1500, d. 1550, var efter al Sandsynlighed en Elev af Albrecht Dürer, hvis Indflydelse paa hans Kunst ialfald tydelig kan spores. I sin Ungdom deltog han i de af Karlstadt og Münzer foranstaltede religiøse Urolighеder, hvorfor han blev stillet for Retten og som Gudsfornegter dømt til Landsforvisning. Senere vendte han dog tilbage til sin Fødeby Nürnberg, hvor han tilbragte Resten af sit Liv. Hans betydeligste Verk er en Gruppe, der forestiller Nürnbergs Stadsmusikanter og er anbragt over Indgangen til den store Raadhussal sammesteds. Han var især i sine senere Arbeider en betydelig Kunstner, der lige meget udmærkede sig som Tegner og som Kolorist.

Pendant (udt. Pangdang), fr., Sidestykke, modsvarende et andet.

Pendel, et Apparat, der bestaar af en Traad, Stang ell. lign., til hvis ene Ende der er fæstet en Vegt, medens den anden er saaledes befæstet, at Traaden frit kan svinge til Siderne. I rolig Tilstand vil et Pendel altid hænge lodret; tvinges det ved ydre Indvirkning ud af denne Ligevegtsstilling, vedbliver det i længere Tid at svinge frem og tilbage. Den Bue, som dets underste Ende derunder beskriver, kaldes Svingebue eller Amplitude; den Vinkel, som Pendelet danner med en vertikal ret Linie i det Øieblik, dets underste Ende befinder sig længst ude til en af Siderne, kaldes dets Udslagsvinkel eller Elongation, og den Tid, det behøver til en Svingning, kaldes Svingetid. Naar Pendelets Svingebue er meget liden, er den Tid, der medgaar til enhver Svingning, omtrent den samme, medens ved større Svingebuer de længere Svingninger medtager længere Tid end de kortere. Et Pendels Svingetid er afhængig af dets Længde og af Tyngdekraftens Størrelse. To Pendlers Svingetider forholder sig til hinanden direkte som Kvadratrødderne af deres Længder og omvendt som Kvadratrødderne af Tyngdekraftens Størrelse. Saaledes vil, naar et Pendel af en vis Længde nøiagtig behøver et Sekund for at gjøre en Svingning, et andet Pendel, som skal behøve to Sekunder til en Svingning, være nøiagtig 4 Gange saa langt som det første. Det samme Pendel svinger i en betydelig Høide over Havet langsommere end ved Havfladen og ligeledes i Nærheden af Ækvator langsommere end nærmere Polerne — begge Dele af den Grund, at Tyngden virker med mindre Kraft i større Afstande fra Jorden og ligesaa med mindre Kraft i Nærheden af Ækvator end ved Polerne. De vigtigste Love for Pendelets Bevægelse opdagedes allerede 1602 af Galilei ad experimental Vei; senere gjorde især Huyghens Fremskridt i Kundskaben om dets Væsen og lærte at anvende det til Regulering af Uhre. I dette sidste Øiemed benyttes nu oftest det saakaldte Kompensationspendel, der er indrettet saaledes, at Pendelkuglen altid bibeholder den samme Afstand fra Ophængningspunktet, hvorved Svingetiden bliver den samme, trods den Udvidning eller Sammendragning, som Pendelstangen undergaar ved Temperaturforandringer. Kompensationspendelet bestaar enten af flere Stænger af forskjellige Arter Metal eller af en Stang, forbunden med et Rør, fyldt med Kviksølv.

Pendentif, i Bygningskunsten Benævnelse paa det trekantede Rum mellem Parrene af de Buer, paa hvilke Grundlinien for en Kuppel hviler.

Pendsjab, Punjâb ell. **Punjaub**, d. e. de fem Strømmes Land, den nordvestligste Provins i de engelske Besiddelser i Forindien, dannedes 1849 af de nylig under engelsk Herredømme lagte Dele af Sikhernes Land m. fl. andre Territorier. Størrelsen er 531,853 km.² og Indbyggernes Antal ca. 23 Mill. Befolkningen tilhører forskjellige Stammer og bekjender sig for Størstedelen til den muhamedanske Religion. Omtrent Halvdelen af den lever af Agerbrug. Pendsjab deles i 10 England umiddelbart undergivne Divisioner samt 34 Vasallande. — Pendsjabs Navn kommer af dets 5 Hovedfloder, som udspringer paa Himalaya og senere forener sig for at falde i Indus. Deres Navne er Dsjelam (ell. Behat, i Oldtiden kaldet Hydaspes), Tsjinab (Acesines), Ravi eller Iravati (Hyarotis), Bjasa eller Bejas (Hyfasis ell. Hypasis) og Setledsj ell. Gara (Hesidrus eller Zadadres).

Peneios, Navn paa to Floder i Grækenland. Den ene, som nu kaldes Salamvria, udspringer paa Grændsen mellem Epiros og Thessalien, løber gjennem den thessaliske Slette og den bekjendte Dal Tempe og falder i Salonikibugten. Den anden, som nu i sit øvre Løb kaldes Verveni, i det nedre Gastuni, kommer fra Grændsen mellem Arkadien og Elis, gjennemstrømmer det sidstnævnte Landskab og falder i det siciliske Hav. I Oldtiden havde den sin Munding i den kylleniske Bugt.

Penelope, efter de homeriske Sange Odysseus's skjønne og trofaste Hustru, Moder til Telemakhos, som netop var født, da hendes Mand drog mod Troia. Da Odysseus efter Troias Indtagelse i lang Tid flakkede om paa Havet uden at vende tilbage til sit Hjem, bestormedes hun af Friere, der vilde, at hun skulde ægte en af dem. Hun vidste imidlertid at opholde dem med Løfter, indtil Odysseus vendte tilbage og dræbte Frierne.

Penge er Benævnelsen paa det Omsætningsmiddel, der i Handel og Vandel benyttes som Mellemled ved Ombytningen af Ting eller andet, som har Værdi. Penge har allerede været benyttede af de civiliserede Folk, saalænge Historien gaar tilbage, men under forskjellige Former. Medens man nu udelukkende benytter Metaller, afveiede og prægede i en vis Form, samt Papirer, der repræsenterer en vis Mængde Metal, benyttedes i Oldtiden hyppig Metallerne (Guld og Sølv) i uforarbeidet Tilstand, hvilket medførte den Ulempe, at de maatte veies, naar en Betaling skulde finde Sted. Af enkelte uciviliserede Folkeslag benyttes andre Gjenstande som Penge, saaledes f. Ex. visse Konkylier. Om de forskjellige Arter Penge se Artiklerne Mynt og Papirpenge. — **Pengekrise**, se Handelskrise under Art. Handel.

Pengegræs, se Engekall.

Penibel, pinlig, ubehagelig.

Penn, William, bekjendt engelsk Kolonist i Amerika, f. 1644, d. 1718, studerede ved Universitetet i Oxford og sluttede sig til Kvækernes Religionssamfund. Han prædikede under stort Bifald paa forskjellige Steder og erhvervede sig almindelig Agtelse ved sin ædle Karaktér; de offentlige Myndigheder lod ham imidlertid saavelsom hans Troesbrødre forfølge, og han blev gjentagne Gange sat i Fængsel. Efterat han sammen med Fox og Rob. Barclay havde gjort en Reise til Holland og Tyskland for at udbrede Kvækernes Lære, blev han ved Faderens Død Arving til en betydelig Formue og besluttede, da han fremdeles var Gjenstand for Forfølgelse, at udvandre til Amerika og der grunde en Stat, som skulde baseres paa den kristelige Broderkjærligheds og Tolerances Princip. Den engelske Regjering solgte til ham en større Landstrækning ved Delawarefloden og gav ham Tilladelse til her under engelsk Overhøihed at grunde en Stat med den Regjeringsform, han selv bestemte. 1682 begav han sig til Amerika, hvorhen 1683 talrige Udvandrere fulgte ham; disse samlede han til en Generalforsamling og lod denne vedtage en Forfatning, der senere ved de Forenede Staters Uafhængighedserklæring blev Mønstret for deres Forfatning. Sit Landomraade udvidede Penn ved Kjøb fra Indianerne; som Hovedstad i den nye Stat grundede han Byen Filadelfia. Efterat Kolonien ved Indvandring af talrige Emigranter fra flere forskjellige Lande havde voxet sig stor og stærk, vendte Penn under Jakob den andens Regjering tilbage til England for at udvirke større Frihed for sine forfulgte Troesfæller; dette Maal naaedes først 1689 efter Stuarternes Fordrivelse. Men nu beskyldtes han for at have staaet i en forræderisk Forbindelse med Huset Stuart, hvorfor han gjentagne Gange stilledes for Retten og mistede sin Koloni. Efter tre Gange at være bleven frikjendt for de mod ham rettede Anklager fik han endelig Eiendomsretten til Pennsylvanien tilbage og begav sig 1694 atter did. Endnu en Gang vendte han dog tilbage til England for at virke i sine Troesfællers Interesse; da hans Formue for en stor Del var gaaet tabt, var han nødt til at sælge den engelske Regjering Pennsylvanien for 280,000 Pd. St., hvorefter han tilbragte sine sidste Aar paa et Landgods i Berkshire. Hans Skrifter blev udgivne samlede 1726.

Pennalisme, ved de tyske Universiteter i tidligere Dage den Skik, at de nyankomne Studenter („Pennales") et helt Aar igjennem stod under ubetinget Kommando af sine ældre Kammerater og maatte finde sig i disses tyranniske Behandling.

Pennsylvanien, d. e. Penn's Skovland, en af de Forenede Stater i Nordamerika, begrændses i Nord af Eriesjøen og Staten New-York, i Øst af New-York og New Jersey, i Syd af Delaware, Maryland og Vestvirginien og i Vest af Ohio og Vestvirginien. I det indre er Landet tildels temmelig bjergfuldt, medens det ellers for en stor Del er fladt; Jordbunden er gjennemgaaende frugtbar, og da der ikke er Mangel paa Vand, har Agerbruget alle Betingelser for at trives; som agerdyrkende Stat kommer Pennsylvanien ogsaa næst efter Illinois, New-York og Ohio. Ogsaa Industrien er udviklet i en Grad, der kun overgaaes af New-Yorks. Udstrækningen er 119,135 km.² og Indbyggernes Antal ca. 4,300,000. Pennsylvanien sender 27 Deputerede til Kongressen. Hovedstad Harrisburg (s. d.). — Om Landets Kolonisation se Art. Penn. Efterat William Penn havde solgt Kolonien til den engelske Regjering, delte den Skjebne med de andre engelske Kolonier i Nordamerika indtil Befrielseskrigen. 1787 antog den de Forenede Staters Konstitution og indlemmedes i Unionen.

Pennsylvaniske System eller **Filadelfiasystemet**, se Fængselsvæsen.

Penny, Flertal Pence, engelsk Skillemynt = $1/_{12}$ Shilling = $7^1/_2$ Øre, prægedes først af Sølv, senere af Kobber og er nu af Bronce. — „Penny-a-liner" (udt. Penni æ leiner), engl., foragteligt Udtryk om en Forfatter, som skriver for Betaling („en Penny Linien").

Pensa, Guvernement i Østrusland, mellem Nischnij-Novgorod, Simbirsk, Saratov og Tambov, 38,840 km.² stort, med 1,202,000 Indb. — Hovedstaden Pensa, ved Floden Sura, med 30,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har betydelig Industri, Frugtavl og store Markeder.

Pensacola, By i den nordamerikanske Stat Florida, ved Pensacolabugten, 16 km. fra den Mexikanske Bugt, med 4,000 Indb., er Statens vigtigste Havne- og Sjøhandelsstad samt en Hovedstation for de Forenede Staters Flaade. I Pensacola eier Foreningen til Evangeliets Forkyndelse for skandinaviske Sjømænd i fremmede Havne (s. d.) Kirke (med Læseværelse) samt Prestebolig, og en af Foreningen lønnet Prest virker afvexlende her og i Kvebek blandt Sjømændene.

Pensel, Instrument til Paastrygning af Farve, forfærdiges af Haar. Til mindre Pensler for Kunstmalere bruges Ekorn-, Ilder- eller Maarhaar, medens større Pensler for Haandverksmalere væsentlig laves af Svinebørster. Efter sin Form benævnes Penslerne forskjelligt.

Pension, den aarlige Sum, som af Staten udbetales dens Embeds- og Bestillingsmænd, eller

af private Driftsherrer tilstaaes deres Tjenere, efterat de paa Grund af Alder eller af andre ikke selvforskyldte Grunde er blevne nødte til at tage sin Afsked. I Norge fastsættes Pensionerne af Storthinget, som reviderer de af Regjeringen midlertidig bevilgede Pensioner. — **Pensionere**, sætte paa Pension, bevilge Pension. — **Pensionist**, en, som oppebærer Pension. — **Pension** bruges ogsaa i Betydning af en Kostskole, hvor Eleverne bor i Huset (Pensionat), eller en hotelmæssig Indretning, hvor Kostgjængere omgaaes med vedkommende Familie og indbyrdes.

Pensionsfondet for Geistliges Enker, et i Norge 1845 oprettet Fond, udelukkende bestemt for Enker efter geistlige Embedsmænd, og hvis Kapital er tilveiebragt ved Salget af det geistlige Enkesæder tilhørende Jordegods. Fondet eier nu ca. 4 Mill. Kr.; det bestyres af Kirke-Departementet.

Pensum, Flertal **Pensa**, lat., egentlig noget afveiet; foresat Arbeide, især Opgave, Skolelektie i et Fag.

Pentaeder, i Stereometrien et Legeme, som er begrænset af fem Planer.

Pentagram, et i Middelalderens Magi brugeligt Tegn, der saa saalededes ud ☆.

Pentameter, et femfodet daktylisk Vers, hvis Schema har følgende Udseende:

—◡◡ —◡◡ — ‖ —◡◡ —◡◡ ◡

Dette Versemaal benyttes aldrig alene, men kun i Forening med Hexametret, idet et Hexameter med et paafølgende Pentameter danner et saakaldt Distikhon eller Dobbeltvers; denne Forbindelse af Hexametre og Pentametre kaldes det **elegiske** Versemaal.

Pentateuch, egentl. et Bind, som indeholder 5 Bøger; den græske Benævnelse paa de 5 Mosebøger.

Pentekoste, gr., den 50de, d. e. femtiende Dag efter Paaske, græsk Benævnelse for Pinsen, hvilket Ord saavelsom de tilsvarende i andre Sprog (f. Ex. fr. Pentecôte, tysk Pfingsten osv.) kommer af dette græske Ord.

Pentelikon, et bekjendt Fjeld i det nordøstlige Attika, berømt for sit prægtige hvide Marmor, hvoraf de mange antike Pragtbygninger i Athen er opførte.

Penthesileia, efter de græske Sagn Ares's Datter, Amazonernes Dronning, kjæmpede i den troianske Krig mod Grækerne og blev fældet af Akhilleus.

Pentheus, ifølge de gammelgræske Sagn Ekhions og Agaves Søn, Konge i Theben, modsatte sig Dionysos's Dyrkelse og blev derfor sønderreven af de rasende Mænader, blandt hvilke var hans egen Moder.

Penthièvre (udt. Pangtiævr), Navn paa et gammelt Grevskab i Frankrige, som nu danner Departementet Morbihan, tilhørte oprindelig forskjellige Fyrstehuse, men blev derpaa inddraget under Kronen, indtil det 1697 gjenoprettedes som Hertugdømme og gaves til en af Ludvig den fjortendes uægte Sønner med Mad. Montespan. Dennes Søn **Louis Jean Marie de Bourbon**, Hertug af **Penthièvre**, f. 1725, d. 1793, udmærkede sig som Hærfører i flere Slag, men trak sig efter den østerrigske Arvefølgekrig tilbage til sine Godser. Han var bekjendt ikke blot for sin Rigdom, men ogsaa for sin sjeldne Retskaffenhed og Velgjørenhed, saa at han selv under Terrorismen fik Lov til at være i Fred paa Grund af den Agtelse, han indgød endog sine Modstandere. Hans Datter blev gift med Hertug Filip „Egalité“ og Moder til den senere Konge Ludvig Filip.

Pentlandsfjord (engl. Pentland Firth), den Havarm, som mellem Skotlands Nordkyst og Orknøerne forbinder Atlanterhavet med Nordsjøen. Den er den egentlige Seilled for Skibe, som farer mellem de skandinaviske Lande og det nordvestlige Skotland samt Irland, men er paa Grund af den haarde Strømsætning vanskelig at befare.

Penzance (udt. Pensængs), By i det engelske Grevskab Cornwall, nær Englands Sydspids, med 10,500 Indb. og betydelige Fiskerier og Tingruber. Byen er ogsaa et meget søgt Badested.

Peoria, By i Staten Illinois i Nordamerika, ved Floden Illinois, med 29,300 Indb. og betydelig Handel og Flodfart.

Pepe, Navn paa en neapolitansk Slægt, som er bleven bekjendt i sit Fædrelands Historie. — **Gabriele Pepe**, f. 1781, d. 1849, lagde sig efter Retsvidenskaben, indtraadte ved den parthenopæiske Republiks Oprettelse i den fransk-neapolitanske Hær, gik senere i Josef Bonapartes Tjeneste og kjæmpede for ham ogsaa i Spanien, men vendte derpaa tilbage og sluttede sig til Murat. Efter at have tjent som Oberst under Ferdinand den første sluttede han sig 1820 til Revolutionen i Neapel, men kom efter Restaurationen i østerrigsk Fangenskab. Efter to Aars Ophold paa Fæstningen Olmütz fik han sin Frihed igjen og viede sig nu til videnskabelige Sysler. — Hans Fætter **Florestano Pepe**, f. 1780, d. 1851, tjente ligeledes under Josef Bonaparte i Neapel og Spanien, deltog i Napoleons Felttog til Rusland, men faldt i Russernes Hænder og holdtes indtil Freden i Fangenskab. Efter Murats Flugt blev han Guvernør i Neapel; 1820 dæmpede han Opstanden paa Sicilien, traadte, da Østerrigerne rykkede frem, i Spidsen for Generalstaben og tabte derfor efter Restaurationen sit Embede i Arméen, hvorefter han levede som Privatmand. — Hans Broder **Guglielmo Pepe**, f. 1783, d. 1855, var 1804 en Hovedbeltager i Opstanden i Kalabrien og dømtes derfor til livsvarigt Fangenskab paa en af de ægadiske Øer, men kom fri og tjente senere under Josef Bonaparte og Murat. 1820 sluttede han sig til Revolutionen, blev Øverstbefalende over Insurrektionstropperne og drog 9de Juli som Seierherre ind i Neapel. Han blev nu udnævnt til Rigets Generalkaptein, men nedlagde denne Værdighed, da Parlamentet aabnedes og Kongen antog Konstitutionen. Da Østerrigerne nærmede sig, fik han Kommandoen over et Armékorps, men blev slagen og maatte flygte, hvorefter han til 1848 opholdt sig i Udlandet. Efter sin Tilbagekomst anførte han Hæren mod Østerrigerne, gik til Venedig og førte paa en udmærket Maade Kommandoen der under Beleiringen, hvorefter han begav sig til Udlandet.

Pepita de Oliva, spansk Danserinde, f. 1830, d. 1871, optraadte 1861 i de skandinaviske Lande, hvor hun vandt overordentligt Bifald især for Udførelsen af den spanske Nationaldans „El Ole“.

Peplos, i det gamle Grækenland Kvindernes folderige Klædning.

Pepoli, Gioacchino, Marchese, italiensk Statsmand, f. 1825, var 1846 med at rette en Petition til Konklavet om Reformer og slog 1848 i Spidsen for Nationalgarden Østerrigerne tilbage fra Bologna. Senere var han sammesteds Sjelen i de liberale Bestræbelser. Efterat Østerrigerne havde rømmet Bologna, traadte han i Spidsen for den provisoriske Regjering, blev senere Finans- og Udenrigsminister og indehavde derefter flere forskjellige Porteføljer, ligesom han udførte en Del diplomatiske Hverv. Siden 1874 er han Senator.

Pepsin, en Substans, som forekommer i de smaa Kjertler i Mavens Slimhinde og virker som et Ferment, der befordrer Fordøielsen. Det kan ved forskjellige Fremgangsmaader udvindes af Maverne af slagtede Dyr og har i flere Former været bragt i Handelen som Lægemiddel for at styrke Fordøielsen. Ogsaa udenfor Fordøielsesorganerne udøver Pepsinen i svagt sur Vædske en fordøiende eller opløsende Indflydelse paa Æggehvide, Fibrin, Muskelsubstans osv. — Pepton kaldes de Produkter, som fremkommer ved Indvirkning af Mavesaften og Pankreassaften paa Æggehvidestoffer; de er lettere opløselige og saaledes lettere fordøielige, hvorfor de ogsaa er blevne anvendte i Medicinen.

Pera, en for det meste af Europæere beboet Forstad til Konstantinopel (s. d.).

Per ardua ad astra, latinsk Ordsprog, „gjennem Trængsel (kommer man) til Stjernerne", d. e. ved Kamp vinder man Seier.

Perception, Opfattelse, Iagttagelse.

Perceval, se Parcival.

Perceval, Spencer, engelsk Statsmand, f. 1762, d. 1812, gjorde sig tidlig bemærket som en fremragende Advokat, indvalgtes i Underhuset og forsegtede der med stort Talent Pitts Politik, ligesom han efterhaanden beklædte flere høie juridiske Embeder. Da et Whigministerium kom til Roret 1806, blev han i Underhuset Chef for Toryoppositionen, men indtraadte snart i det forandrede Kabinet og blev 1809 Førsteminister. 1812 blev han skudt af en Vexelagent Bellingham.

Perche (udt. Persj), gammelt Grevskab i Nordfrankrige, udgjør nu Dele af Departementerne Orne, Eure-Loir og Eure. Herfra nedstammer en bekjendt Hesterace, der kaldes Percherons (udt. Persjrong).

Percy, se Northumberland.

Percy, Thomas, engelsk Digter og Literaturhistoriker, f. 1729, d. 1811, var fra 1756 Prest i Wilby i Northamptonshire, fra 1769 Hofkapellan og fra 1782 til sin Død Biskop i Dromore i Irland. Han optraadte først med Oversættelser og Bearbeidelser af islandske Digtninger samt af Salomos Høisang, men vendte sig senere navnlig til den ældre engelske Folkedigtning og istandbragte en udmærket Samling af denne under Titelen „Reliques of ancient English poetry" (1765). Af hans egne Arbeider er de i Folkevisetone digtede Ballader de mest vellykkede.

Perczel (udt. Pertsel), Moritz, ungarsk Revolutionsmand, f. 1814, uddannede sig som Ingeniør og blev 1843 Medlem af den ungarske Landdag, hvor han sluttede sig til det demokratiske Parti. Efter Martsrevolutionen 1848 spillede han en betydelig Rolle som Fører for et Frikorps, men maatte endelig 1849 flygte til Tyrkiet, hvorfra han begav sig til England. 1867 vendte han tilbage, indvalgtes i Underhuset og fik som en af Førerne for det Déákske Parti stor Indflydelse.

Perdikkas, Navn paa flere makedoniske Konger. — Perdikkas den første nævnes som en Heraklide og Grundlæggeren af det makedoniske Dynasti; hans Regjeringstid sættes til det 7de og 8de Aarh. f. Kr. — Perdikkas den anden regjerede 454—13 og indtog under den peloponnesiske Krig en vaklende Holdning, idet han dels holdt med Sparta, dels med Athen. — Perdikkas den tredie (364—59), Alexander den stores Onkel, faldt i Krigen mod Illyrierne. — Perdikkas var ogsaa Navnet paa en af Alexander den stores dygtigste Feltherrer og bedste Venner. Han skal af Kongen paa Dødsleiet være udset til Rigsforstander, og stræbte med stor Energi for at holde Riget samlet. 321 blev han dræbt af sine egne Soldater.

Pereat, lat., „han dø!" „ned med ham!"

Peregrinos med Tilnavnet Proteus, en græsk kynisk Filosof i den første Halvdel af det 2det Aarh., gik i Palæstina over til Kristendommen, men blev paa Grund af sit forargelige Levnet udstødt af Menigheden og nedsank derpaa i Udsvævelser, som gjorde ham almindelig foragtet. For endnu en Gang at vække Opsigt og vinde Beundring lod han bekjendtgjøre, at han ved de olympiske Lege agtede at brænde sig selv levende, hvilket han ogsaa skal have gjort 168 e. Kr.

Pereire (udt. Pørær), Emile, fransk Bankier af jødisk Slægt, f. 1800, d. 1875, var en ivrig Tilhænger af St. Simon, hvorefter han deltog i Ledelsen af Bladene „Globe" og „National". Sammen med sin Broder Isaac Péreire (f. 1806, d. 1880) byggede han Jernbanen til St. Germain og begyndte derpaa en Række større Finansforetagender, hvoriblandt især kan mærkes det storartede Bankinstitut Crédit mobilier med en Grundkapital paa 60 Millioner Frcs. Den dristige, næsten svindelagtige Maade, hvorpaa disse Foretagender blev ledede, gjorde, at de efter en Tids Forløb for Størstedelen gik overstyr.

Perejaslav, By i det russiske Guvernement Pultava, sydost for Kiev, med 9,000 Indb. samt livlig Handel med Korn og Kvæg.

Peremptorisk, afgjørende, bestemmende.

Perennerende, vedvarende, fleraarig (om Planter).

Perez, Antonio, spansk Statsmand, f. 1539, d. 1611, blev 25 Aar gammel Statssekretær og fik stor Magt over Filip den anden, men gjorde sig forhadt ved sin Stolthed og sin Gjerrighed. Da Kongen 1578 ønskede at rydde den ham mishagelige Juan de Escovedo afveien, paatog Perez sig dette Hverv og lod Escovedo myrde; men da den Dræbtes Familie og andre af Perez's Fiender betegnede ham som Morderen, lod Kongen ham i Stikken; han blev fængslet og ved Tortur bragt til at bekjende, men undkom og reiste nu en Opstand i Aragonien. 1591 maatte han flygte og levede senere i England og Frankrige. Hans Memoirer („Relaciones", 1594) er vigtige for Filip den andens Historie.

Per fas et nefas, lat., ved Ret og Uret, ved Benyttelse saavel af tilladelige som utilladelige Midler.

Perfekt, lat., fuldkommen. — Perfektibilitet, Evne til at fuldkommengjøres.

Perfektum, lat., i Grammatiken den Tidsform af Verbet, hvorved den i dette udtrykte Handling eller Tilstand er fuldført i Forhold til Nutiden. Flere navnlig ældre Sprog har særegne Perfektformer, medens saavel Norsk som de fleste andre nyere Sprog udtrykker Perfektum ved en Sammensætning af Præsens at „have“ med Hovedverbets Perfektum Participium (f. Ex. „jeg har strevet“).

Perfid, troløs, falsk, lumsk.

Perforation, Gjennemboring, en kirurgisk Operation, hvorved en Hulhed eller Kanal i Legemet aabnes. I Fødselsvidenskaben forstaaes derved, at Hovedet af det ufødte, døde Foster gjennembores (og knuses), naar det er saa stort, at det gjør Fødselen umulig eller i høi Grad livsfarlig.

Pergament, et i ældre Tider sædvanligt Materiale til at skrive paa, bestaar af Huden af forskjellige Dyr, afhaaret, renset og glattet. Tilberedningen er først den samme som ved Hvidgarvning (se Garvning), men istedenfor at anvende noget Garvemateriale sliber man blot Pergamentet med Pimpsten og befrir det fra Fedt ved at indgnide det med Kridt. Efterat Papir nu forlængst har fortrængt Pergament som almindeligt Skrivemateriale, anvendes det sidstnævnte endnu undtagelsesvis til meget vigtige Dokumenter o. lign., da det er langt mere holdbart end Papiret. Enkelte Pragtexemplarer af Bøger trykkes ogsaa undertiden paa Pergament. Forresten anvendes det til Trommeskind, til Bund i Sigter og Sold osv. — Pergamentpapir er et i 1847 opfundet og nu til allehaande teknisk Brug meget benyttet Pergamentsurrogat. Det bestaar af ulimet Papir, som dyppes i stærk Svovlsyre eller en Opløsning af Chlorzink og derefter omhyggelig udvaskes. Efter Tørringen faar det en hornagtig Beskaffenhed, saa at det i Styrke næsten staar lige med virkeligt Pergament. Det benyttes til vigtige Dokumenter, Værdipapirer og Pengesedler, Bogbind m. m., ligesom det ogsaa finder Anvendelse i Kirurgien.

Pergamom ell. **Pergamos**, gammel By i Mysien i Lilleasien, ved Floden Kaikos, var Hovedstad i det 280 f. Kr. af Filetairos grundede pergameniske Rige, som 131 blev taget i Besiddelse af Romerne og gjort til Provins. Byen var bekjendt for sit Bibliothek og sin Grammatikerskole. Her skal efter de gamle Forfatteres Opgivende Pergamentet (s. d.) være opfundet, men der er Rimelighed for, at Byen kun kan tilskrive sig Æren for at have forbedret dette allerede tidligere kjendte Skrivemateriale.

Pergola, ital., enslags Allée af Piller eller Stolper med Tag af Lægteverk, hvor der slynger sig Planter, saa at det hele danner en indelukket Gang.

Pergolese, Giovanni Battista, berømt italiensk Komponist, f. 1710, d. 1736, uddannede sig i Neapel og skrev tidlig Operaer, Oratorier samt det berømte Intermezzo „La serva padrona“ (1731). 1734 blev han Kapelmester ved Domkirken i Loretto og komponerede nu foruden flere Operaer bl. a. det prægtige Stykke Kirkemusik „Salve Regina“. Hans sidste Verk var det berømte „Stabat mater“. Hans Kompositioner udmærker sig ved Melodirigdom og Stemning, men mangler ofte noget i Kraft.

Peri (persisk), en god Aand (Fé).

Periandros, Tyran eller Herster i Korinth, regjerede 627—585 f. Kr. Han regnes blandt Grækenlands saakaldte syv Vise.

Periculum in mora, lat., Fare ved Udsættelse.

Périer (udt. Perie), Casimir, fransk Statsmand, f. 1777, d. 1832, deltog i flere af Republikens Felttog og grundede derpaa 1802 sammen med sin Broder et Bankierhus, som snart udfoldede en særdeles omfattende Virksomhed. Efter 1817 at have udgivet et skarpt kritisk Flyveskrift om Ministeriets Finanspolitik valgtes han til Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til det konstitutionelle Parti og ved sin Veltalenhed og Dygtighed erhvervede sig stor Anseelse. Efter Julirevolutionen valgtes han til Præsident i det konstituerende Kammer og blev kort efter Minister; efter Lafitte blev han 1831 Første- og Indenrigsminister og blev som saadan en af de mest fremragende Begrundere og Repræsentanter for den saakaldte „juste-milieu-Politik“. — Hans Søn Aug. Casimir Périer, f. 1811, d. 1876, var først ansat i diplomatisk Tjeneste, blev 1846 indvalgt i Deputeretkammeret og 1849 i den lovgivende Nationalforsamling, hvor han protesterede mod Statskupet. Derpaa trak han sig under det andet Keiserdømme tilbage til Privatlivet, men blev 1871 Medlem af Deputeretkammeret og var 1871—72 Indenrigsminister. 1876 blev han Senator. Han hørte i sine senere Aar til de moderate Republikanere.

Periferi, i Geometrien Omkredsen af enhver Figur, der begrændses af en krum Linie, især Cirkelen.

Périgord (udt. Perigaar), et gammelt Landskab i det sydvestlige Frankrige, udgjør nu Departementet Dordogne og en Del af Lot-Garonne. Landskabet er bekjendt for sine fortrinlige Trøfler.

Périgueux (udt. Perigø), Hovedstad i det franske Departement Dordogne, ved Floden Isle, med 24,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har betydelig Udførsel af Trøfler, Kalkuner, Posteier, Likører og Vine, hvorhos der drives Industri i Metalvarer, Klæde m. m.

Perigæum, det Punkt, hvor Maanen eller Solen er Jorden nærmest.

Perihelium, se Aphelium.

Perikles, berømt atheniensisk Statsmand, f. 499 f. Kr., d. 429, var Søn af Feltherren Xanthippos og fik en meget omhyggelig Opdragelse. 467 optraadte han for første Gang som Politiker og erhvervede sig ved sin Dygtighed og Veltalenhed en særdeles stor Indflydelse. Han blev Føreren for det demokratiske Parti, og efter 444 kunde han betragtes som Athens Leder i alle Statssager. Under den Periode, da han saaledes førte Regjeringen, naaede Athen sin høieste Blomstring i videnskabelig, literær og kunstnerisk Henseende, ligesom dets politiske Magt var større end nogensinde før eller senere. Ved at berøve Areopagos Overopsynet med hele Statsforvaltningen fjernede Perikles den sidste Rest af de gamle aristokratiske Institutioner, medens han paa den anden Side ved at udvide de heliastiske Domstoles Myndighed direkte fremmede Demokratiets Sag og ved at faa fastsat en Dagløn for Deltagelse som Edsvoren i disse Domstole og for Fremmøde i Folkeforsamlingerne begunstigede han de mindre Bemidledes Deltagelse

i Statsstyrelsen. En anden Forholdsregel af Perikles var at indføre en Pengeuddeling til de fattige Borgere for at give dem Anledning til at besøge Theatret; denne Foranstaltning blev senere ofte misbrugt af Demagoger, som ikke besad Perikles's ædle Uegennyttighed. I Kunsthistorien er Perikles's Navn knyttet til de herligste Frembringelser af den atheniensiske Kunst. Det var nemlig ham, som lod opføre Propylæerne og Parthenon paa Athens Akropolis og lod disse Bygverker smykke med Fidias's og hans Kunstfællers Billedhuggerarbeider. Som Feltherre udmærkede Perikles sig gjentagne Gange, som Taler var han en af Grækenlands ypperste. — Det høie Opsving, som Athen under hans Ledelse tog, maatte føre til Fiendtligheder med Sparta, hvor der raadede Skinsyge mod Athen. 459—51 og 448—46 blev der ført Krig mellem de to Stater, begge Gange med heldigt Udfald for Athen. 2 Aar efterat Krigen for tredie Gang brød ud (den saakaldte peloponnesiske Krig), døde Perikles, og hans Efterfølgeres Feilgreb bevirkede, at denne Krig endte med en Ydmygelse af Athen.

Perikope, Afsnit af Bibelen, der ifølge de kirkelige Forskrifter skal oplæses under Gudstjenesten fra Alteret eller Prædikestolen.

Perikum (Hypericineæ), Plantefamilie af de Tofrøbladedes Orden, forekommer hyppig ved Veikanter, paa Jordvolde og i Kratskove. Den har gule Blomster og helrandede Blade, der ved at holdes mod Lyset ser ud, som om de var gjennemhullede med en Naal. I Norge forekommer flere Arter, hvoraf firkantet Perikum (H. quadrangulum) og prikbladet Perikum (H. perforatum) er de almindeligste. Blomsterne har en bitter, sammensnerpende Smag og anvendes mange Steder som Husmiddel, paa Bomolie mod Saarskader og paa Brændevin som „Bittert". Blomsterne indeholder et rødt Farvestof.

Perimeter, i Geometrien Omkredsen af en retliniet, plan Figur.

Peringskjöld, Johan, svensk Videnskabsmand og Oldgransker, f. 1654, d. 1720, blev 1693 Rigsarkivar, hvilket Embede han indehavde til 1719. Han var den første, som besørgede en fuldstændig Udgave af Snorre Sturlassøns Kongesagaer; han udgav ogsaa et svensk Diplomatarium, hvorhos han samlede antikvariske Beskrivelser af svenske Landskaber.

Periode, gr., Omløb, betegner i Kronologien snart det samme som Cyklus (s. d.), snart en Samling af flere saadanne, der anvendes for at udjevne de forskjellige Tidsregninger indbyrdes. Herhen hører den julianske Periode, der blev beregnet af Josef Scaliger (s. d.) og fremkommer ved en Multiplikation af Solcyklens, Maanecyklens og Indiktionscyklens Aarantal. Perioden omfatter saaledes 7980 Aar, efter hvis Forløb Sol-, Maane- og Indiktionscykeltallene samtidig vender tilbage i den samme Orden. — I Mathematiken betegner Periode en Gruppe af Værdier, der kommer igjen i samme Orden, saaledes Talgrupperne i Tællerne i en periodisk Decimalbrøk (se Decimalbrøk). — I Grammatiken betegnes ved Periode en Forbindelse af Sætninger, som hører sammen og indeholder en afsluttet Mening. Perioden begrændses af Punktum. — Ellers betegner Periode i Almindelighed et Tidsafsnit, der med Hensyn til de deri foregaaede Begivenheder ligesom danner et afsluttet Hele for sig. — Periodisk, hvad der kommer igjen i en bestemt, regelmæssig Orden eller Tidsfølge.

Peripatetisk Filosofi kaldes Aristoteles's (s. d.) Filosofi samt de forskjellige Retninger, der senere nærmest sluttede sig til denne. Navnet kommer af Ordet περιπατεῖν, d. e. spadsere frem og tilbage, idet Aristoteles pleiede at holde sine Foredrag, medens han vandrede frem og tilbage i Lyceets Søilegange.

Peripneumoni, Lungebetændelse.

Perissologi, Ordgyderi, Vidtløftighed i Tale, Skvalder.

Peristaltisk, ormformig, kaldes den eiendommelige Bevægelse af Tarmkanalen, som bevirkes ved en uvilkaarlig Sammentrækning af dens ringformede Muskler og tjener til at befordre dens Indhold nedad. En modsat Bevægelse, der undertiden finder Sted, navnlig naar Tarmen i Sygdomstilfælde et eller andet Sted er bleven lukket, kaldes antiperistaltisk.

Peristyl, gr., Søilegang.

Peritonitis, Bughindebetændelse.

Perkal, enslags fint, tæt, lærredsvævet Bomuldstøi.

Perkussion, lat., Stød, Slag, Banken, en lægevidenskabelig Undersøgelsesmethode, som bestaar i, at man ved at banke let paa visse Legemsdele, f. Ex. Brystet eller Underlivet, af Lyden søger at danne sig en Mening om de indre Organers Tilstand. Nu lægger man ofte en liden Plade af Elfenben eller hærdet Kautschuk paa det Sted, der skal undersøges, og banker derpaa med en liden Hammer. — Perkussionslaas, se Gevær.

Perleberg, By i det preussiske Regjeringsdistrikt Potsdam, med 8,000 Indb.

Perlehøne (Numida), Slægt af Hønsefuglene, udmærker sig ved sin korte Hale, fine sporeløse Ben og sin kegleformede Benhjelm paa Hovedet. — Den almindelige Perlehøne (Numida Meleagris) lever i Nordafrika; den er mørkegraa med hvide, runde Prikker. Den holdes nu ganske almindelig tam i Hønsegaardene; baade dens Kjød og dens Æg er meget velsmagende.

Perlemor, det inderste Lag af Skallen hos forskjellige Muslinger, især de ægte Perlemuslinger. Perlemor udmærker sig ved sit eiendommelige verlende Farvespil og forarbeides til forskjellige Smaagjenstande som Knapper, Penneknivskafter o. lign.

Perler, eiendommelige pathologiske Dannelser hos forskjellige Slags Muslinger, opstaar, naar Dyrets Kappe bliver læderet, naar Sandkorn trænger ind mellem Skallerne osv. De Muslinger, som giver de fleste og smukkeste Perler, er den ægte Perlemusling (Margarita margaritifera), som navnlig forekommer i det Indiske Hav samt i Atlanterhavet og det Stille Hav ved Mellemamerikas Kyster, og Elveperlemuslingen (Unio margaritifera), som er temmelig almindelig i alle europæiske Lande og ogsaa findes i flere Vasdrag i Norge. De Perler, som findes hos den sidstnævnte Art, er kun yderst sjelden af den Størrelse og Værdi, som de, der findes hos Havperlemuslingen. Perlerne bestaar af yderst tynde Lag af den samme Substans, som danner Perlemoret, hvormed Skallernes Inderside er be-

flædt. Deres Værdi retter sig efter deres Størrelse, regelmæssige (kuglerunde, pære- eller løglignende) Form saavelsom efter deres Glans og Farve, der helst maa være melkehvid. Til Optagelse af Havperlemuslingerne benyttes Dykkere. — De ægte Perlers overordentlig høie Pris har bevirket, at man har forsøgt paa flere Maader at efterligne dem. Saaledes har man de uægte Perler, der bestaar af smaa, ganske tynde, indvendig hule Glaskugler, som udvendig har et Overtræk af Perleessens (Skjællene af en Karpeart, fordelte i en Husblasopløsning og tilsatte med lidt Ammoniak). Disse Perler kan være meget smukke og er temmelig kostbare. Romerske Perler bestaar af Alabast, som er dyppet i smeltet Vox og overtrukket med Perleessens. — I videre Forstand kalder man ogsaa de mange forskjellige til Smykker benyttede Smaakugler af forskjellige Substanser Perler; man har saaledes Metal-, Glas-, Rav- m. fl. Slags Perler.

Perleskrift, den næst mindste Skriftsort i Bogtrykkerierne, staar mellem Nonpareille og Diamant: Perleskrift.

Perm, et Guvernement i Østrusland, paa begge Sider af Uralbjergene, ca. 332,156 km.^{2} stort, med $2^1/_4$ Million Indbyggere, indeholder store Skovstrækninger og er især bekjendt for sine Guld- og Sølvminer; ogsaa andre værdifulde mineralske Produkter, saaledes Kobber og Salt, udvindes. — Hovedstaden Perm, med 32,000 Indb., har store Metalvarefabriker.

Permanent, vedvarende. — Permanens, Vedvaren, stadig Bestaaen.

Permisk Formation, i Geologien Benævnelse paa en Formation, der i Tyskland bestaar af rød Sandsten og Zechsten, som er yngre end Kulformationen og ældre end Triasformationen (se Geologiske Formationer). Navnet kommer af Guvernementet Perm i Rusland, hvor tilsvarende Lag er meget udbredte.

Permission, Tilladelse; midlertidig Fritagelse fra Udøvelsen af Embedsforretninger eller anden Tjeneste. — Permittere, give Permission, forløve. — Permissioner, Benklæder. — Permutation, i Math. Omsætning, forandret Opstillen.

Pernambuco, Provins i det østlige Brasilien, ved Atlanterhavet, 128,395 km.^{2} stor, med 845,000 Indb., er ved Østkysten flad, men hæver sig mod Vest og danner der betydelige Høisletter, som er bedækkede af Græs, men ofte lider under Tørke; Lavlandet er meget frugtbart og for en stor Del bevoxet med Urskov. Blandt de i Landet forekommende Træsorter spiller især Fernambuktræet (s. Cæsalpinia) en vigtig Rolle og danner en Hovedudførselsgjenstand. Iøvrigt dyrkes ogsaa Bomuld, Tobak og Sukker. — Hovedstaden Pernambuco, (bras. Cidade do Recife eller blot Recife), med 120,000 Indb., er næst Rio Janeiro og Bahia Brasiliens vigtigste By. Den har en fortræffelig Havn og særdeles omfattende Handel og Sjøfart. Der udføres især Bomuld, Sukker, Rum, Huder og Ris.

Pernau, By i det russiske Guvernement Livland, med 10,000 Indb., ved Mundingen af Floden Pernau eller Pernava i Rigabugten, har Sjøbade og ikke ubetydelig Skibsfart.

Pernicios, lat., fordærvelig, ondartet.

Peroration, Tale, Slutningstale.

Pérouse, La, se Lapérouse.

Perov, Basil, russisk Maler, f. 1834 i Tobolsk, studerede i Moskva og blev 1866 Medlem af denne Bys Kunstakademi. Han er en af de mest fremragende russiske Kunstnere, og hans Billeder „Ligkisten paa Slæden", „Den druknede Kvinde" og „Den landlige Ligfærd" indtager uagtet sine triste Sujeter en fremtrædende Rang blandt Nutidens Kunstverker.

Perovskij, Vassilij Alexejevitsch, Greve, russisk General, f. 1794, d. 1857, indtraadte 1811 i Generalstaben, var 1825 med at dæmpe Opstanden i Petersburg, tjente 1828 som Menschikovs Stabschef i Krigen mod Tyrkerne og ledede derpaa som Generalmajor Varnas Beleiring, men blev haardt saaret og maatte forlade Hæren. 1833 blev han Militærguvernør i Orenburg, underkuede de store Kirgiserhorder og gjorde 1839—40 et uheldigt Tog mod Khiva. Efter flere Aars Ophold i Petersburg blev han 1851 atter Generalguvernør i Orenburg og gjenoptog nu sine Operationer mod Khiva, hvis Fyrste 1854 maatte indgaa paa en for Russerne særdeles fordelagtig Fred.

Perpendikel, lodret Linie; Pendel. — Perpendikulær, lodret, som danner en ret Vinkel med Horizonten; ogsaa en lodret Linie.

Perpetuum-mobile, d. e. det altid bevægelige, kaldes et Legeme eller en Maskine, som uophørlig er i Bevægelse. Man har kaldt f. Ex. Himmellegemerne for naturlige Perpetua mobilia, idet man har antaget, at deres Bevægelse gjennem Himmelrummet var uophørlig og uendelig; efter de nyere Theorier antages dette imidlertid ikke at være Tilfældet. Endnu umuligere end disse „naturlige" er de kunstige Perpetua mobilia, d. v. s. Maskiner, som, naar de engang var satte i Bevægelse, uafbrudt skulde vedblive at gaa, idet Drivkraften skulde frembringes ved selve Bevægelsen. Opfindelsen af et Perpetuum-mobile har i Aarhundreder været Gjenstand for talrige mere eller mindre spekulative Hoveders Grublerier, trods det, at Maalet ifølge Sagens Natur maa siges at ligge udenfor Grændserne af det, menneskelig talt, mulige.

Perpignan (udt. Perpinjang), Hovedstad i det franske Departement Østpyrenæerne, ved Floden Têt, med 28,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har flere høiere Undervisningsanstalter samt Handel med Vin, Spirituosa, Olie, Korn m. v.

Perplex, forbløffet, ude af Fatning.

Perrault (udt. Pæraa), Charles, fransk Forfatter, f. 1628, d. 1703, uddannede sig som Advokat, men slog snart ind paa den literære Vei, blev Bibliothekar ved Kunstakademiet og Generalkontrolør for de kgl. Bygverker. Foruden ved sin Polemik mod den ældre Skoles Digtere er han især bleven bekjendt ved sin fortræffelige Eventyrsamling „Contes de ma mère l'Oye" (1697), som endnu læses og indtager en høi Rang i sin Genre ved den udmærkede Maade, hvorpaa Eventyrene er gjenfortalte. — Hans Broder Claude Perrault, f. 1613, d. 1688, var en fremragende Arkitekt; han leverede bl. a. Tegningerne til Louvres Façade.

Perron (udt. Pærong), fr., Stentrappe; lav Terrasse; især det forhøiede Gulv paa Jernbanestationerne, som er anbragt for at lette Passagererne Ind- og Udstigningen.

Perry (udt. Päri), Matthew Calbraith, amerikansk Sjøofficér, f. 1795, d. 1858, blev 1837 Kaptein i de Forenede Staters Flaade og udmærkede sig i denne Egenskab i Krigen mod Mexiko. 1852 fik han Ledelsen af den Expedition, der udsendtes for at søge Handelen paa Japan aabnet for Amerikanerne og andre civiliserede Nationer. Dette Hverv udførte han med stor diplomatisk Dygtighed, saaledes at der 1854 sluttedes en Overenskomst i Kanagawa, ifølge hvilken to Havne aabnedes for Amerikanerne. Hans interessante Erindringer fra dette Togt blev udgivne af den amerikanske Regjering.

Persefone, lat. Proserpina, ifølge den græske Gudelære en Datter af Zeus og Demeter, bortførtes af Pluton og herskede derpaa sammen med ham som hans Gemalinde over de Dødes Skygger; hun fik dog af sin Fader Tilladelse til at tilbringe Halvdelen af Aaret paa Jorden.

Persepolis, Hovedstad i det gamle persiske Rige, nær Floden Araxes, smykkedes af Dareios, Xerxes og Artaxerxes med prægtige Bygninger og var en stor og blomstrende By. Efter Slaget ved Arbela 330 f. Kr. blev Paladset og en stor Del af Byen brændt af Alexander den store. Endnu findes der betydelige Levninger af det gamle Persepolis med vigtige Kileskrifttexter indhugne i de kolossale Mure.

Perseus, ifølge de græske Sagn en Søn af Zeus og Danaë, blev af Kong Polydektes paa Øen Serifos sendt til Gorgonerne for at hente Medusas Hoved. Ved Nymfernes vise Raad blev han istand til at dræbe det frygtelige Uhyre, hvis blotte Syn virkede dræbende; han reiste tilbage gjennem Æthiopien og befriede der Andromeda, som han tog med sig. Efter derpaa at have befriet sin Moder fra Kong Polydektes's Efterstræbelser reiste han til Argos, senere til Tiryuth, hvor han blev Konge. — Efter ham er et Stjernebillede paa den nordlige Himmel opkaldt.

Perseus, Konge i Makedonien, var en uægte Søn af Filip den tredie, hvem han 179 f. Kr. efterfulgte. Han fortsatte de af Faderen paabegyndte Rustninger mod Rom og kjæmpede med vexlende Held mod dette Verdensrige, indtil han 168 blev slagen ved Pydna, flygtede, men toges til Fange og døde i romersk Fangenskab. Han var Makedoniens sidste Konge.

Persien, paa Landets eget Sprog Iran ell. Eran, et Kongerige i det vestlige Asien, ligger mellem 27° og 39° n. B., og mellem 62° og 80° ø. L. og grændser mod Nord til det russiske Kaukasien, det Kaspiske Hav og det turanske Lavland, i Øst mod Forindien, i Syd mod den Persiske Bugt og det Røde Hav og i Vest mod Armenien og Tigrislandene. Landets Fladeindhold er 1,648,200 km.² og Indbyggernes Antal noget over 7½ Mill. Persien afslutter mod Vest det store Eranske Høiland; af Grændsebjergene mærkes Elbursbjergene (mod det Kaspiske Hav). En stor Del af Persien optages af Ørkener eller Lerede, ufrugtbare Stepper, men enkelte smale Dale mellem Bjergkjæderne er overordentlig frugtbare. I det hele er Landet tørt og lider meget under Mangel paa Regn og et tilstrækkeligt Antal Floder. Skov findes der lidet af paa Slettelandet, hvorimod ogsaa i dette Stykke Fjelddalene er rigt udstyrede. I de frugtbare Strøg voxer Sydfrugter, Vin m. m. til temmelig høit over Havet, Hvede endnu høiere. Der dyrkes flere forskjellige narkotiske Planter, saaledes den indiske Hamp, hvoraf tilberedes et berusende Middel, som er kjendt under Navnet Haschisch, saavelsom Opium, Tobak o. fl. En storartet Rosendyrkning finder Sted i Ben Schiras og paa flere Steder, hvor der fremstilles en Mængde Rosenvand. — Af Husdyr holdes flest Faar, der udgjør Persernes hovedsageligste Slagtekvæg. Det persiske Faar har en Fedthale af 5—10 Punds Vegt og leverer et fortrinligt Kjød. De unge Lam, især de sorte fra Schiras og Kum, staar i høi Pris paa Grund af sit Skind. Ulden af de persiske Faar er grov. Derimod findes Gjeder med en fin Uld, hvoraf kostbare Sjaler forfærdiges. Hornkvæg holdes kun som Trækdyr; til Lastdyr benyttes Kamelen og Hesten, hvilken sidste i Persien forekommer i en særdeles høit skattet og udmærket Race. Af vilde Dyr findes Gazeller, Antiloper, Ræve, vilde Æsler, Ulve, Schakaler, Geparder, Gauper, Løver, Hyæner, Leoparder, Bjørne, Bævere m. fl., og der drives betydelig Jagt. — Af Mineralriget forefindes flere kostbare og nyttige Produkter, saaledes Guld, Kobber, Jern, Bly og Kobolt. Bergverksdriften er imidlertid kun lidet udviklet. Af ædle Stene forekommer navnlig smukke Turkiser, af andre Mineralprodukter Jordbeg. Der udvindes ogsaa Nafta. — Landets Industri har i tidligere Tider været af stor Betydning, men har i de seneste Par Aarhundreder staaet stille eller endog gaaet tilbage. Af Vigtighed er endnu Fabrikationen af Uld-, Silke-, Metal- og Lædervarer samt vellugtende Essenser. Handelen foregaar i det indre af Landet ved Karavaner. Skibsfart finder næsten aldeles ikke Sted. Denne Mangel paa Skibe saavelsom paa fremkommelige Veie, Broernes ringe Antal og slette Beskaffenhed samt Usikkerheden paa mange Hovedruter hindrer den frie og livlige Handel, som ogsaa støder paa Hindringer, der er begrundede i de Ørkener, som tildels opfylder Landet. De fornemste Udførselsartikler er Hvede, Frugt, Opium, Tobak, Sesamfrø, Krap, Uld, Raasilke, Heste, Lammeskind, Gjede- og Kamélhaar, Apothekervarer, Tepper, Sjaler, Lædervarer, Vaaben, Piberør og Rosenvand. Derimod indføres Sukker, Krydderier, Metaller, fine Bomuldsvarer, Kaschemirsjaler, Pelsverk, Nafta, Lærred, Klæde, Uhre, Papir-, Metal-, Glas- og Lervarer, Kaffe, The og Røgelser. Værdien af Udførselen beregnes at overskride Indførselens med en Ubetydelighed. — Befolkningen i Persien bestaar hovedsagelig af Perser (Farsi), som er Landets Urindbyggere. De hører til den kaukasiske Race og udmærker sig ved Skjønhed i Ansigt og Legemsbygning. Desuden forekommer Meder, Tyrker, Kurder, Arabere, Armenier, Jøder, Turkomaner, Afghaner m. fl. Stammer. Af Europæere findes en Del, der er beskjeftigede som Læger, Kjøbmænd og Haandverkere og lever isolerede fra Landets egne Indbyggere. Hvad Religionen angaar, er Perserne for den allerstørste Del Muhamedanere og tilhører den schiitiske Sekt, som forkaster Sunna. Geistligheden bestaar af Scheik-ul-islam, Imam-Dschuma og Mutschtehid, der maa være af Profetens Efterkommere, samt den lavere Presteklasse Mulas, som tages af selve Folket. Derwischerne, blandt hvilke der i tidligere Tider fandtes flere for sin Fromhed og Lærdom

høit ansete Mænd, danner nu væsentlig en Klasse af Landstrygere, der nyder liden Anseelse. Det officielle Sprog er Nypersisk (se Persisk Sprog og Literatur), som hører til den indoeuropæiske Sprogstamme. Medens Videnskab og Kunst tidligere stod paa et høit Trin i Persien, er nu det modsatte Tilfældet, og Folkets gjennemsnitlige Dannelsestrin ligger lavt. Regjeringen sørger næsten slet ikke for offentlig Undervisning; alle Skoler for den første Uddannelse er Privatinstituter, der sædvanligvis har sit Lokale i en eller anden Bazar Side om Side med den mest støiende Handelstrafik. Læsning i Koranen samt Skrivning er Hovedfagene. Pigebørn har lige til de sidste Aar næsten ingen Undervisning faaet, men nu er der dog oprettet enkelte Skoler for dem. Ogsaa hos Nomaderne bestaar enslags Skoleundervisning, som dog er endnu tarveligere end hos de fastboende Indbyggere. — Statsforfatningen er absolut monarkisk, et Despoti, som forresten formildes noget ved et vist patriarkalsk Præg, der hviler over alle Forhold. Monarken kaldes Schah (Konge), Padischah (Konge og Beskytter) og Schahinschah (Kongernes Konge). Tronfølgen er arvelig i den mandlige Linie, men Schahen bestemmer selv, hvilken af hans Sønner, der skal følge ham paa Tronen. Trods Schahens uindskrænkede Magt er der dog mange af hans Befalinger, som ikke bliver fuldbyrdede, da Provinsernes Forvaltere og Statholdere ikke sjelden regjerer ganske uafhængig. Den høieste Embedsværdighed er Storvezirens; ved Siden af eller under ham staar Vezirerne for de udenlandske Anliggender, det Indre, Finanserne, Justitsen, Handelen osv. Uagtet Persien ingen Krigsskibe besidder, existerer der dog en Admiral for det Kaspiske Hav og den Persiske Bugt. Schahens Indtægter skriver sig fra Grundskatter, Told, Foræringer og særegne Afgifter og Ydelser, hvortil Landsbyernes Beboere er forpligtede, naar Schahen er ude paa Reiser. — Retspleien har i lang Tid næsten udelukkende været i Presternes Hænder. Da de imidlertid i høi Grad misbrugte sin Stilling, indførtes ved Siden af den geistlige Retspleie ogsaa en verdslig, der udøves af Kongen, Guvernørerne og Høiesteret (Divan Chaneh). Dødsstraf bruges i stor Udstrækning og anvendes ofte uden tilstrækkelig forudgaaende Undersøgelse af Sagen. Tortur, Lemlæstelser og Pengeudpresninger er endnu i Brug, om end ikke i saa stor Udstrækning som tidligere. Forbrydere finder Fristeder paa forskjellige hellige Steder. I det hele taget er Retspleien overordentlig mangelfuld. — Persien har en regulær Hær paa 90 Bataljoner Fodfolk, 5000 Mand Artilleri og 500 Mand Kavaleri; Officererne er talrige, men kun slet uddannede. Den irregulære Hær bestaar af 30,000 Mand Rytteri og er bestemt til at beskytte Grændserne mod fiendtlige Indfald. — Persien deles i 20 Guvernementer, nemlig Azerbeidschan, Chamseh, Hamodan, Kasvin, Teheran, Kum, Kaschan, Ispahan, Schirat, Yezd, Kirman, Malair-Tusirhan, Khorazan, Arshistan, Kirmanschah, Kurdistan, Astrabad, Ghilan, Masenderan og Burudschird. I Spidsen for hvert Guvernement staar en af Schahen paa et Aar udnævnt Guvernør; denne har igjen under sig Underguvernører, som han kan ind- og afsætte. Nomaderne hører ikke under Guvernørerne, men har egne Chefer, Ilchani, som er Guvernørerne sideordnede. Guvernementernes Grændser er imidlertid ikke nøie afstukne. — **Historie.** Til det nuværende Persien hører ogsaa, hvad der i Oldtiden kaldtes Medien. Det mediske Rige stod længe selvstændigt ligeoverfor det assyriske, som det oprindelig havde været underlagt, men hvorfra det ca. 700 f. Kr. gjorde sig fri. Kong Deïokes grundede Ekbatana (nu Hamadan), Hoved- og Residentstaden i det mediske Rige, som med Tiden hævede sig til en af Asiens prægtigste Byer. Hans Søn Fraortes (655—633) blev beseiret og slagen i en Krig med Assyrerne. For at hevne ham drog hans Søn Kyaxares i Forbindelse med den babyloniske Konge Nabopolassar med en stor Troppestyrke mod Ninive, erobrede og ødelagde denne By og gjorde Ende paa det assyriske Rige. Efter Kyaxares fulgte hans Søn Astyages (585—550), hvis Rige blev styrtet af Perserkongen Kyros (s. d.). Efter Kyros herskede hans Søn Kambyses (529—22), som erobrede Tyrus, Cypern og Ægypten. En Mager, der udgav sig for Kambyses's Broder, regjerede en kort Tid efter ham, hvorpaa Dareios, Hystaspes's Søn, (521—485) kom paa Tronen. Han gjorde et Tog mod Skytherne og underkastede sig ved denne Leilighed Thrakien og Makedonien, medens han derimod ikke havde Held med sig, da han angreb Grækenland. Hans Planer mod Grækerne blev optagne af hans Søn Xerxes den første (485—65), som med en overordentlig stor Styrke drog afsted for at underkue dem, men efter de berømte Slag, hvori han blev overvunden af de faatallige, men tapre og fædrelandssindede Grækere, maatte han indskrænke sig til Forsvar og omsider helt trække sig tilbage. 465—25 regjerede Artaxerxes den langhaandede, under hvem Riget paa en betænkelig Maade begyndte at opløses. Dette blev i endnu høiere Grad Tilfældet under de følgende Konger i det næste Aarhundrede. Den sidste persiske Konge var Dareios den tredie Kodomannos, som kom paa Tronen 336 og blev slaaet af Alexander den store i Slagene ved Granikas, Issos og Gaugamela og derefter dræbt af en af sine Mænd. Det persiske Rige omfattede ved sin Opløsning det nuværende asiatiske Tyrki, Ægypten, det nuværende Persien, Størstedelen af det frie Tartari samt Østpersien eller Afghanistan og Beludsjistan. Efter Alexander den stores Død (323 f. Kr.) og Krigene mellem hans Feltherrer, der kjæmpede indbyrdes om Besiddelsen af hans Rige, stiftede Seleukes den første Nikator (312—281) det syriske Rige, der omfattede Mesopotamien og samtlige tidligere persiske Provinser mellem Tigris og Indus. Seleukas's Efterfølgere, der regjerede i Tiden fra 281 til 224 f. Kr., formaaede ikke at holde et Rige af saa stort Omfang samlet, og saaledes kunde det gaa til, at den ene Statholder efter den anden faldt fra med sin Provins og stiftede selvstændige Riger. Dette var saaledes Tilfældet med Statholderne i Parthien (omfattende de nuværende persiske Provinser Taberistan og Kohistan) og Baktrien (nu Balkh ved Nordgrændsen af Afghanistan). I Parthien var det Understatholderen Arsakes, som 256 f. Kr. dræbte den almindelig forhadte syriske Overstatholder eller Satrap Agathokles og grundede et uafhængigt Rige, der af hans Efterfølgere, især Arsakes den sjette, udvidedes til at omfatte alle Lande mellem

Eufrat, Indus og Oxus. Det var ogsaa Arsakes den sjette, som med det parthiske Rige forenede Baktrien, der samtidig med Parthien var faldt af fra det syriske Rige og senere havde været selvstændigt. Residensstæderne var om Vinteren Ktesifon og det ligeoverfor liggende Seleukia og om Sommeren Ekbatana. 226 e. Kr. blev Arsakes den tredivte (eller Artabanos den fjerde) fordreven af Perseren Artaxerxes, Sassans Søn, der efterat Arsakiderne havde regjeret i 482 Aar, grundede Sassanidernes Dynasti og det nypersiske Rige. Sassanidernes Dynasti holdt sig ved Magten indtil 632 e. Kr. Den berømteste blandt dets Medlemmer var Kosroes den første, med Tilnavnet Nushirvan (d. e. den retfærdige), som regjerede paa den græske Keiser Justinian den førstes Tid (531—79 e. Kr.). 632 blev Persien delvis og senere i Tidsrummet fra 636 til 612 fuldstændig erobret af Araberne. Efter Khalifatets Forfald kom Persien i det 11te Aarh. under de fra det frie Tartari stammende Seldsjukers Herredømme; efter disse fulgte i det 12te Aarh. Khovaresmierne, der stammede fra Khorasan og det tilgrændsende turkmeniske Land, og i det 13de Aarh. Mongolerne. Endelig blev Persien igjen selvstændigt. En Perser, Ismael, af Slægten Sofi eller Efterkommerne af en i det 14de Aarh. berømt Helgen af dette Navn optraadte nemlig i Begyndelsen af det 16de Aarh. som Erobrer i det nordlige Persien og havde ved sin Død i 1524 bragt næsten hele Persien under sit Herredømme. Saaledes blev han Grundlæggeren af det nyeste persiske Rige, som hvis Herskere han tillagde sig Titelen Schah og tog sin Residens i Ispahan. Hans Sønnesøn, Abbas den første eller den store (1587—1628) befæstede Sofisdynastiet ved sin Tapperhed og Dygtighed; under ham omfattede det persiske Rige 24 Statholderskaber mellem Eufrat og Indus. Dets Magt forfaldt dog under Abbas's vanslægtede Efterfølgere. 1710 udbrød en Opstand i Afghanistan. Schah Husein maatte flygte og blev afsat; vistnok blev hans Søn Thamasp 1729 sat paa Tronen af Nadir (s. d.) Kuli Khan, men blot for at give Plads for denne selv, der 1736 gjorde sig til Schah, styrkede den persiske Krigsmagt, plyndrede Stormogulens Rige i Indien og slog Tyrkerne. Efterat han 1747 var bleven myrdet, løsrev Afghanistan sig fra Persiens Overherredømme; i det nuværende Iran syntes Kerim Khans Familie at ville holde sig; men den blev 1785 fortrængt af Kadjaren Aga-Mohammed. Denne blev derpaa Stifteren af det Dynasti, som endnu hersker i Persien, Kadjarerne. Da hans Stamme havde sit Hjemsted omkring Astrabad, valgte han Teheran til Residens, medens tidligere Tæbris, Kasvin, Ispahan, Schiras m. fl. andre Byer havde været Residensstæder. Under hans Brodersøn, Baba Khan, som regjerede fra 1796 til 1834 under Navnet Feth Ali, maatte Persien afstaa Schirvan, Daghestan og Armenien til Rusland. Efter ham regjerede fra 1834 til 1848 hans Brodersøn Mohammed Schah, Søn af Abbas Mirza. Under denne Fyrstes Regjering begyndte Ruslands Indflydelse paa Persiens Anliggender at antage et stort Omfang. Ved hans Død kom hans Søn, den nu regjerende Schah Nasr-Eddin (f. 1830) paa Tronen. I hans Regjeringstid falder flere Kampe med de røverske Turkomaner, i hvilke Perserne led stort Mandefald, samt en Krig med England. Medens Perserne indtog Herat, besatte Englænderne fra Bombay Sjøstaden Bender-Buschir. Efterat Perserne i Februar 1857 var slagne ved Kuschhab, blev der ved fransk Mægling sluttet Fred 4de Marts 1857; det bestemtes da, at de erobrede Byer fra begge Sider skulde rømmes, hvorhos der tilstodes Englænderne flere Begunstigelser med Hensyn til Handelen paa Persien. Allerede tidligere (1855) havde Imanen af Maskat i Bender Abbas søgt at vinde Suverænitetsrettigheder, men var bleven beseiret. — Nasr-Eddins Regjering har forresten været betegnet af adskillige Fremskridt paa flere Omraader. Uden selv at være i Besiddelse af europæisk Dannelse interesserer han sig for flere af den civiliserede Verdens Indretninger og har selv paa Reiser i Europa 1873 og 1878 søgt at gjøre sig bekjendt dermed.

Persienne, Jalousi, Vinduesskjærm af tynde Træspiler, indrettet til at trækkes op.

Persiflage (udt. Pærsiflasj), fr., fin, giftig Spot. — Persiflere, spotte paa en bidende Maade.

Persigny (udt. Pærsinji), Jean Gilbert Victor Fialin, Hertug, fransk Statsmand, f. 1808, d. 1872, blev i en ung Alder Militær, men afskedigedes 1830 for Insubordination og blev nu en af Bonapartisternes ivrigste Forkjæmpere. Efter at have gjort mislykkede Forsøg paa at grunde et bonapartistisk Blad forberedede og deltog han i Militæropstanden i Strasburg 1836, hvor han blev fangen, men undveg af Fængslet og reiste til England. 1840 deltog han i Expeditionen til Boulogne og blev derpaa dømt til 20 Aars Fængsel. Ved Februarrevolutionen blev han fri og arbeidede nu ivrig for Louis Napoleons Kandidatur til Præsidentvalget. Han blev derfor en af Napoleons særlige Yndlinger og fik efter det andet Keiserdømmes Oprettelse stor Indflydelse. Efter en Tid som Mornys Efterfølger at have bestyret Indenrigsministeriet blev han 1855 fransk Gesandt i London; 1860—63 var han atter Indenrigsminister. Siden 1852 havde han Sæde i Senatet. Efter Republikens Proklamation i 1870 levede han som Privatmand uden at besatte sig med Politik.

Persiko, en Likør, der faar sin eiendommelige Smag af Ferskenkjerner eller bitre Mandler.

Persille eller **Petersille** (Apium), Planteslægt af de Skjærmblomstrendes Familie, omfatter én- eller toaarige Urter, af hvilke den almindelige Persille (Apium petroselinum) i flere Afarter dyrkes som Kjøkkenplante, idet dels Bladene, dels Roden anvendes som et behageligt Krydderi til forskjellige Spiser.

Persio, se Orseille.

Persis, det gamle Navn paa Farsistan (s. d.).

Persiske Bugt, den store Havbugt, som trænger sig ind mellem Arabien og Persien og gjennem Ormusstrædet (s. d.) kommunicerer med det Arabisk-Persiske Hav. Dens vigtigste Tilløb er Schat-el-Arab, som dannes ved Eufrats og Tigris's Forening.

Persisk Sprog og Literatur. Som ovenfor nævnt i Art. Persien hører det persiske Sprog til den indoeuropæiske Sproggruppe; dette er Tilfældet ikke blot med det moderne Persiske, men ogsaa med de ældre Sprog, som har været talte i

dette Land, forsaavidt de er bekjendte. Man skjelner mellem følgende ældre og nyere Grene af det persiske Sprog: 1) Gammelbaktrisk eller Zend, det Sprog, hvori Zoroasters gamle religiøse Skrifter er bevarede, hvilket tales i det nordøstlige Persien og stod Vedaernes gamle indiske Mundart nær. 2) Gammelpersisk, som var i Brug paa Akæmenidernes Tid og er opbevaret i en Række Kileskrifter, som i den nyere Tid tildels er blevne dechifrerede. 3) Pehlevi, Parthernes Sprog, holdt sig længst i den Del af Iran, som de persisk-arabiske Geografer kalder „Pahlaviernes Land", og som falder sammen med det gamle Medien. Pehlevi betegner overhoved Persiens gamle Sprog; det blev dog talt under Sasanidernes Herredømme (226—651), indtil det efterhaanden gik over i Nypersisk. 4) Nypersisk, et Sprog af gjennemgaaende moderne Karaktér, som har sløifet de gamle Afledningsstavelser og Flexioner. Da Araberne underlagde sig Persien, og Islam indførtes der, indsneg mange arabiske Ord sig i det nypersiske Sprog; fra den Tid indførtes ogsaa de arabiske Bogstaver, som endnu er i Brug. Nypersisk spalter sig i mange forskjellige Dialekter. Det er i den nyere Tid gjort til Gjenstand for Studium af flere fremragende europæiske Videnskabsmænd. — Den nypersiske Literatur er en Affødning af Islam og udviklede sig først efter dennes Indførelse. De ældste literære Verker af poetisk og historisk Indhold er fra det 9de og 10de Aarh. Siden den Tid er Literaturen bleven beriget med et i Forhold til Folkets Kulturtrin overordentlig stort Antal Verker. Hvad den poetiske Literatur angaar, da omfatter den en stor Rigdom paa mindre, lyriske Digte; der forekommer dog ogsaa større historiske og allegoriske Digte samt Eventyr og Fortællinger paa Prosa, ofte med indblandede Vers. Omkring Midten af det 10de Aarh. levede Digteren Rudegi, der skrev talrige lyriske Digte og oversatte Bidpais Fabler til Persisk. Samtidige med Rudegi eller lidt senere var en Række andre Digtere, hvis Arbeider delvis er opbevarede. En af Persiens berømteste Digtere er Firdusi (s. d.), som levede paa Ghasnevidernes Tid og forfattede et stort Nationalepos Sâmnâmeh med Emner fra den persiske Sagnhistorie. Af de senere Digtere, af hvilke her kun er Plads til at nævne nogle faa, kan mærkes Ferîd-eddin-Attâr, som var en af de mest berømte theosofiske Digtere og efter Sagnet skal have opnaaet en Alder af 100 Aar. I det 12te Aarh. levede Nisâmi (d. 1199), som ved Siden af en Samling lyriske Digte forfattede et stort Epos Iskendernâmeh. Fra en noget senere Tid er Djelâl ed-dîn-Rûmi (d. 1274), der skrev en Samling sufiske Digte med Titelen „Methnevi" og tillige er bekjendt som Stifter af Mewlewiternes Munkeorden. Saadi (1184—1291), Dehlevi (d. 1315), Hafis (d. 1389), Djami (d. 1493) og Hosain Waiz (d. 1504) har ligeledes et stort Navn i den persiske Literaturs Historie. Fra Begyndelsen af det 16de Aarh. fandt en mærkbar Tilbagegang Sted i den persiske Poesi, som navnlig tabte i Originalitet og isteden lagde mere Vind paa Floskler og affekteret Efterligning af tidligere Tiders store Digtere. I Slutningen af det 16de Aarh. levede Feizi, som bl. a. oversatte det indiske Digt Nal-u-Daman. Af de nyere poetiske Verker kan især nævnes det historiske Digt Schahinschâh-nâmeh med Motiver fra Persiens nyere Historie, samt Firuz-ben-Kaus's George-nâmeh, som skildrer Englændernes Erobringer i Indien. Medens der saaledes i den persiske Literatur findes en Rigdom paa episke og lyriske Verker, eier den intet dramatisk Arbeide; den sceniske Kunst har aldrig slaaet fast Rod i Persien, om den end ikke ganske er ubekjendt der. — Den persiske Literaturhistorie er fremstillet af Dauletschah og Lutf-Ali-Beg, hvilken sidstes Verk Ateschkedah gaar lige ned til den nyeste Tid. Den rent historiske Del af den persiske Literatur er ikke mindre rig og betydelig end den poetiske. De mange historiske Verker fremstiller dels den muhamedanske Verdens Historie i det hele taget, dels de forskjellige Dynastiers, som har regjeret i Persien og Indien. I andre Fag kan især nævnes de ethiske Verker, deriblandt Kâbûs-nâmeh (fra det 11te Aarh.), de religionshistoriske (Ulemâi islâm med en Fremstilling af den gammelpersiske Religion og Dâbistân, en Fremstilling af samtlige de asiatiske Religioner), de rhetoriske, medicinske og filologiske. Den fuldstændigste og bedste Fortegnelse over de trykte persiske Bøger er givet af Zenker i „Bibliotheca orientalis".

Persius, Aulus Flaccus, romersk Satiredigter, f. 34 e. Kr., d. 62, opdroges i den stoiske Filosofi og blev en Tilhænger af dens Lærdomme. Af hans Satirer er opbevaret 6, hvori han revser den paa hans Tid herskende sædelige Fordærvelse og som Modsætning opstiller Stoicismen og det gamle Roms strenge Sæder. Satirerne er skrevne i en mørk og streng Tone, med megen Kraft og Energi, men Udtrykket lider ofte af Svulst og Unatur, hvad der tildels kan tilskrives Forfatterens unge Alder og deraf følgende Umodenhed.

Person, i Almindelighed d. s. s. menneskeligt Individ; i juridisk Forstand ethvert Væsen, som kan have Rettigheder og Pligter, saaledes ikke blot enkelte Mennesker, men ogsaa de saakaldte juridiske Personer (s. d.). — Personale, det samlede Antal af Personer, der er beskjeftigede ved den samme Bedrift. — Personalia, Oplysninger om en Persons Levnet m. m. — Personal eller personel, personlig; Personalunion, en Forening mellem to Stater, som har samme Regent, men hver sin Statsforfatning og Lovgivning og er uafhængige af hinanden forresten (saaledes som Forholdet f. Ex. er mellem Norge og Sverige). — Personelkapellan, se Kapellan. — Personalskatter, personlige Skatter, der udredes af ethvert voxent Individ eller af visse Klasser af saadanne uden Hensyn til Formue, Indtægt eller deslige; denne Betalingsmaade er nu forladt i de fleste civiliserede Lande. — Personage (udt. Personnasj), Person (især foragtelig). — Personifikation, Personliggjørelse (af en Idé osv.); personificere, personliggjøre, tænke sig eller fremstille noget som Person. — Personret, Indbegrebet af de Retsregler, som gjelder om Retssubjekterne eller Personerne som saadanne, navnlig om deres Arter, Betingelserne for Retsevnen og den Indflydelse, som Personernes særlige Beskaffenhed (f. Ex. Alder og Kjøn), deres borgerlige Egenskaber m. v. har paa Retsevnen. Hertil

slutter sig undertiden en Fremstilling enten af Retsreglerne om Grændserne for Personernes individuelle Frihed og navnlig for Adgangen til at benytte sine aandelige og legemlige Kræfter (f. Ex. Tankeytringsfriheden, den videnskabelige og kunstneriske Virksomhed, Næringsfrihed osv.) eller i det hele af den forskjellige retlige Stilling, som tildels betinges ved, at Personerne tilhører forskjellige Samfundsklasser; i Almindelighed behandles dog alt dette under andre Dele af Retssystemet, navnlig under den offentlige Ret. I nyere Fremstillinger af Retssystemet indeholder derhos stundom Privatrettens almindelige Del et Afsnit om Retssubjekterne eller Personerne, og Personretten bortfalder da gjerne i sin Helhed som en særskilt Del af Systemet (jfr. Art. Privatret).

Perspektiv, de mathematiske Regler, efter hvilke legemlige Gjenstande ved Maleri eller Tegning afbildes paa en Flade paa en saadan Maade, at de fremtræder som Legemer. Man skjelner mellem Linearperspektiv og Farve- eller Luftperspektiv (se forresten Art. Malerkunst). — **Perspektivisk**, overensstemmende med Reglerne for Perspektivet.

Persson, Gøran, Erik den fjortendes Raadgiver, f. 1530, d. 1568, vandt allerede Eriks Gunst, medens denne var Tronfølger, og blev efter hans Tronbestigelse hans Sekretær og erklærede Yndling. Han var vistnok medvirkende ved mange gode og retfærdige Foranstaltninger under Eriks Regjering, men tjente ogsaa ofte som Redskab for Kongens Vilkaarlighed og Voldsomhed og blev derfor i høi Grad forhadt. Under Kongens Sindssygdom blev han af Adelen dømt til Døden, men man vovede ikke at fuldbyrde Dommen. 1568 blev han imidlertid af de oprørske Høvdinger tagen til Fange under Stockholms Beleiring, lagt paa Pinebænken, radbrækket og derpaa halshugget.

Perter, Touge, som med Enderne er fastgjorte til et Skibs Raanokker og ellers til flere Steder af Raaen, og tjener som Fodfæste for Matroserne, naar de beslaar eller reber Seil. — **Pertline**, Toug til at varpe med.

Perth, Grevskab i de skotske Høilande, 6,736 km.² stort, med 128,000 Indb., er bekjendt for sin romantiske Naturskjønhed. Indbyggerne er dels Gaëler, dels af engelsk (angelsachsisk) Stamme; de driver Jordbrug, Kvægavl og Industri. — Hovedstaden **Perth**, ligger ved Tays Munding og har 27,000 Indb. Den har betydelig Handel og Industri og var i tidligere Tider Skotlands vigtigste By.

Perthes, Johann Georg Justus, bekjendt tysk Boghandler, d. 1816, grundede 1785 en Forlagsboghandel i Gotha, hvilken endnu bestaar, og hvorfra bl. a. den bekjendte „Gothakalender" udgives. Under Ledelse af hans Sønnesøn **Bernhard Wilhelm Perthes**, f. 1821, d. 1857, udvikledes Forretningen til et geografisk Institut, hvorfra er udgaaet flere betydelige Kartarbeider samt Geografen Petermanns bekjendte „Mittheilungen".

Pertinax, Publius Helvius, romersk Keiser, kjæmpede under Marcus Aurelius mod Germanerne, indehavde mange forskjellige høie Embeder og var Præfekt i Rom, da Keiser Commodus i Decbr. 192 e. Kr. blev myrdet. Han blev nu udraabt til Keiser, men vakte ved sin Jevnhed og strenge Sæder de fordærvede Prætorianeres Uvillie, saa at de allerede i Marts 193 dræbte ham, 68 Aar gammel.

Perturbationer, Forstyrrelser, kaldes i Astronomien Himmellegemernes Afvigelser fra sine regelmæssige elliptiske Baner. Disse Afvigelser foraarsages ved Himmellegemernes indbyrdes Tiltrækning; for at frembringe Perturbationer maa mindst tre forskjellige Legemer virke. Problemet om Perturbationerne er et af de vanskeligste i den fysiske Astronomi og endnu ikke løst i sin Helhed.

Perty, Josef Anton Maximilian, tysk Naturforsker, f. 1804, blev 1838 Professor ved Akademiet i Bern, hvor han virkede indtil 1876. Han beskjeftigede sig væsentlig med zoologiske og mikroskopiske Undersøgelser, hvortil senere kom anthropologiske og psykologiske; særlig henvendte han sin Opmærksomhed paa det saakaldte magiske Sjeleliv. Han har forfattet talrige videnskabelige Skrifter.

Pertz, Georg Heinrich, fremragende tysk Historieforsker, f. 1795, d. 1876, studerede i Göttingen, gjorde derpaa en Reise gjennem Tyskland og Italien og blev 1823 Sekretær ved det kongelige Arkiv i Hannover. Senere blev han Bibliothekar sammesteds og endelig Overbibliothekar i Berlin. Han er især bekjendt for sit kjæmpemæssige Samlerverk „Monumenta Germaniae historica", en Samling af middelalderske Kildeskrifter til Tysklands Historie (22 Bd., 1826—77). Af dette Verk udgav han desuden et Udvalg af de særlig interessante Forfattere under Titelen „Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum". Af hans øvrige talrige Skrifter kan især nævnes hans Biografier af Stein og Gneisenau.

Peru, spansk El Perú, Republik i Sydamerika, begrændses i Nord af Ecuador, i Øst af Brasilien og Bolivia, i Syd af Bolivia og i Vest af det Stille Hav, er 1,078,718 km.² stor, og har 2,658,000 Indb. Den lange Kyst mod Stillehavet er kun lidet indskaaren af Havet og lider derfor Mangel paa gode Havne, ligesom der kun findes faa Øer. I en Afstand af ca. 120 km. fra Kysten gjennemstryger Cordillererne Landet fra Nord mod Syd; de deler sig i flere Kjæder og danner et System af Høisletter og høitliggende Fjelddale af tildels betydelig Størrelse. Medens Kyststrækningen kun er lidet frugtbar, har derimod Høisletterne og Fjeldalene i Cordillererne saavelsom disses østlige Skraaning et herligt Klima og en særdeles frugtbar Jordbund. I den østlige Del af Landet findes adskillige Vulkaner, og i Kyststrækningerne hersker ofte voldsomme Jordskjelv. Peru er berømt for sin Rigdom paa Metaller. Sølv forekommer i betydelig Mængde i Fjeldegnene, Guld ved de Elve, som gjennemstrømmer Dalene paa Cordillerernes Østskraaning, samt i Kvartsgange i Fjeldene. Kviksølv findes ligeledes rigelig saavelsom Kobber, Bly og Jern; af andre nyttige Mineralier forekommer Stensalt, Stenkul, Salpeter og Borax i store Leier. Klimatet er som en Følge af de meget vexlende Høideforhold høist forskjelligt i de forskjellige Dele af Landet; i det hele taget er det ikke saa varmt, som man skulde antage efter den geografiske Beliggenhed, idet Havets Nærhed virker afkjølende. Ved Kysten er der næsten ingen Regn, hvorimod der i Sommermaanederne hersker en stærk, vaad Taage, som fremlokker en rig Vegetation paa de tørre, øde Sandsletter. Længere inde i Landet er der mere Regn, men trods den høiere Be-

liggenhed er Temperaturen her tildels høiere end ved Kysten. Øverst oppe paa Plateauet, hvorfra Andesbjergenes (Cordilleras, s. d.) Toppe hæver sig, er det hele Aaret rundt kjøligt. Perus Dyreverden omfatter de Arter, som er sædvanlige i Sydamerika, saaledes Jaguaren, Pumaen m. fl. Rovdyr, Tapirer, Dovendyr, Myreslugere, Bæltedyr, Lamaer, Alpakas, Vikunnaer og Guanakoer. Af Fugle findes den kjæmpemæssige Kondor samt flere Arter af Papegøier. Floderne i den østlige Del af Landet er Tilholdssteder for en Masse Fisk saavelsom for Alligatorer. En Eiendommelighed er den Guano, som findes paa flere ubeboede Øer ved Perus Kyst; den bestaar af Exkrementer af Sjøfugle o. lign. og har allerede fra ældgamle Tider været benyttet som Gjødning. — Planteverten er ligeledes den samme, som er typisk for det tropiske Amerika. Af eiendommelige Arter forekommer især Cocatræet, hvis Blade benyttes som stimulerende Middel, og Kinatræet. Af Befolkningen i Peru er noget over Halvdelen af indiansk Herkomst; af Mestizer findes henimod en Fjerdepart, af Hvide 14 pCt., af Negre, Mulatter og Zambos 7 pCt. Den herskende Religion er den romersk-katholske; i Lima residerer en Erkebiskop, under hvilken staar 5 Biskoper. Oplysningen er ikke stor, skjønt der i den senere Tid er gjort adskilligt for Skolevæsenet, saavel det høiere som det lavere. Flere Universiteter har tidligere været i Virksomhed, men existerer nu væsentlig kun i Navnet. Indbyggernes Hovedbeskjeftigelser er Agerbrug, Kvægavl, Jagt, Fiskeri, Skov- og Bergverksdrift. Industrien leverer vævede Sager i Uld og Bomuld, fine flettede Varer af Palmetrevler, saaledes Hatte o. lign., Guld- og Sølvarbeider, Læder, Sæbe m. m. Industrien er dog i det hele taget kun lidet udviklet, og de af Europæerne gjorte Forsøg paa Anlæg af Fabriker er mislykkede af Mangel paa dygtige Arbeidere. Mere betydelig er Handelen. Der udføres navnlig Guano (i 1870 482,299 Tons), Salpeter, Sukker, Metaller, Bomuld, Alpaka- og anden Uld, Læder, Tobak og Salt. Udførselens samlede Værdi angives til gjennemsnitlig 133 Mill. Kr. aarlig. Handelsmarinen talte 1876 147 Skibe med en samlet Drægtighed af 49,860 Tons. Handelen lettes i den senere Tid betydelig af en Række omfattende Jernbaneanlæg, der dels er udførte, dels projekterede. — Peru er ifølge Forfatningen af 1860 en Republik, i Spidsen for hvilken der staar en af Folket paa 4 Aar valgt Præsident. Nationalforsamlingen (Kongressen) sammentræder hvertandet Aar og bestaar af to Kamre, et Deputeretkammer, hvis Medlemmer vælges ved almindelig Stemmeret, en for hver 30,000 Indb., og et Senat, hvis Medlemmer vælges af Grundeierne i de forskjellige Departementer. Begge Kamre fornyes ved, at Trediedelen af Medlemmerne hvertandet Aar udtræder. For Retspleien er der sørget ved en Høiesteret i Lima, Overretter i de forskjellige Departementer samt Underretter og Fredsdommere. Statens Budget er saavel paa Indtægts- som paa Udgiftssiden steget stærkt, siden man begyndte systematisk at udnytte Guanoleierne, hvis Drift er Statsmonopol. For Aarene 1875 og 1876 beløb Statsindtægterne sig til 65,566,000 Soles (à ca. Kr. 3.56), Udgifterne til 73,600,000 Soles; Statsgjelden var 1876 213,883,000 Soles. Hæren bestod samme Aar af 8 Bataljoner Infanteri, der tilsammen talte 5,600 Mand, 3 Regimenter Kavaleri (1200 Mand) og to Brigader Artilleri (1000 Mand); dertil kommer en Gendarmeristyrke paa 5,400 Mand. Flaaden talte 1876 4 Panserskibe, 6 armerede og 5 uarmerede Dampere og 3 Skoleskibe med tilsammen 66 Kanoner. Perus Vaaben bestaar af et Skjold, i hvis nedre røde Felt er anbragt et Overflødighedshorn, medens der oventil findes en Lama i blaat og et Kinatræ i Sølvfelt. Flaget bestaar af en horizontal hvid Stribe mellem to røde. Hovedstaden er Lima (s. d.). — **Historie.** Peru dannede før Spaniernes Ankomst til Amerika et blomstrende Rige under Inkaernes Herredømme; deres Dynasti skriver sig omtrent fra det 12te Aarh. Riget var paa den Tid meget større end den nuværende Republik. Efterat Francisco Pizarro af Pascual de Andagoya havde faaet de første Underretninger om Landet og dets Rigdom forenede han sig med Eventyreren Diego de Almagro samt Hernando de Luque og udrustede en Expedition, som efter i 1524 at være udgaaet fra Panama 1526 kom til San Mateo, hvor den fik en Del nærmere Oplysninger om det peruanske Rige. Den vendte nu tilbage, hvorefter der 1531 udsendtes en ny Expedition, i Spidsen for hvilken Pizarro selv stod. Paa denne Tid var Inkaen Huayna Capac død, og der var udbrudt Krig mellem hans to Sønner Atahualpa (s. d.) og Huascar; denne Omstændighed bidrog meget til Spaniernes Fremgang. Efterat Atahualpa 1532 var tagen til Fange og 1533 henrettet, erobredes Riget indtil Cuzco; men nu opstod der ogsaa indbyrdes Stridigheder mellem Erobrerne. Det seirende Parti erklærede sig for uafhængigt af Spanien, men Landet blev 1547 underlagt den spanske Krone, ligesom en senere Opstand i 1554 blev undertrykt. Peru forblev nu i Spaniernes Besiddelse indtil 1810, i hvilket Tidsrum der ikke foresaldt nogen særlig mærkelig Begivenhed. I 1810 trængte Republikanerne fra Laplatastaterne ogsaa ind i Peru for at fordrive Spanierne derfra; der førtes nu i flere Aar Krig, som endte med, at Spanierne 1820, uagtet de i det hele taget havde havt Lykken med sig i Kampen, maatte opgive Øvreperu. 1821 trængte General San Martin ind i Lima, hvorefter Perus Uafhængighed 28de Juli s. A. blev proklameret. 1823 slog den spanske Armé de peruanske Republikanere og tog paany Lima i Besiddelse; men Byen maatte snart opgives igjen, for at de spanske Tropper kunde møde Kolumbierne, der rykkede frem mod dem. I Slutningen af 1824 tog den kolumbiske General Sucre den spanske Nordarmé tilfange, hvorved der for stedse blev gjort en Ende paa det spanske Herredømme i Peru. Senere har Landet i høi Grad været hjemsøgt af Borgerkrig og Uroligheder, der har virket hemmende paa dets Udvikling. 1845 lykkedes det den da tiltrædende Præsident, General Ramon Castilla, at skaffe lidt mere Fred og Orden tilveie, hvoraf fulgte et betydeligt Opsving i flere Retninger. Castillas Efterfølger vakte adskilligt Misnøie og blev afsat ved en Opstand, hvorefter Castilla optraadte som Diktator og bl. a. dekreterede Negerslaveriets Ophævelse. Efter at have hersket en Tid som Diktator, valgtes han atter til Præsident, hvilken Stilling han indehavde indtil 1862. Efter

ham fulgte endnu en urolig Tid, idet flere Præsidenter fortrængtes før Udløbet af deres Funktionstid; i de sidste Aar er det begyndt at gaa noget bedre i saa Henseende, og de sidste Præsidenter, Mariano Ignacio Prado og Francisco Garcia Calderon (den sidste fra 1880) har tiltraadt sit Embede uden at nogen Rolighedsforstyrrelse har fundet Sted. I Aarene 1879—1883 førtes der Krig mellem Chili og Peru.

Perubalsam (Balsamum peruvianum), en mørk brunlig eller rødagtig Balsam, som faaes af Myroxylon Pereirae, et Træ, som voxer i Guatemala. Den har en behagelig Lugt, der minder noget om Vanille og bruges som Surrogat for dette Krydderi samt i Medicinen og til Røgelse.

Perugia, By i den italienske Provins Umbrien, ligger ved Tiberen og har 50,000 Indb. Den er Sæde for en Biskop, har et lidet Provinsialuniversitet, et Kunstakademi og adskillig Industri, navnlig betydelige Silkevæverier. Byen var i Oldtiden under Navnet Perusia en af de tolv etruriske Republiker, som først blev underkuede i Borgerkrigene mellem Antonius og Octavianus. I den tidligere Del af Middelalderen gjorde den sig uafhængig og beherskede en stor Del af Umbrien.

Perugino, se Vannucci.

Perusalpeter, d. s. s. Chilisalpeter (s. d.).

Peruviansk Balsam, d. s. s. Perubalsam.

Peruzzi (udt. Perutsi), Baldassare, italiensk Maler og Arkitekt, f. 1481, d. 1536, uddannede sig i Rom hovedsagelig efter Rafaels Forbillede. Han byggede Palazzo Farnesina i Rom, som han ogsaa bidrog til at udsmykke; hans bedste Bygverk er dog Palazzo Massimi sammesteds. Han lagde ogsaa den første Plan til Peterskirken.

Peruzzi, Ubaldino, italiensk Statsmand, f. 1822, studerede Filosofi og Retsvidenskab i Siena, men lagde sig siden væsentlig efter Bergbygning og Metallurgi og gjorde flere videnskabelige Reiser. 1848 gik han som den toskanske Regjerings Kommissær til Wien for at underhandle om de toskanske Krigsfangers Frigivelse; han blev derpaa Borgermester i Florens, men afsattes som saadan, da han 1850 protesterede mod den storhertugelige Regjerings Krænkelse af Forfatningen. Han var nu en af det liberale Partis Hovedledere og virkede for Toskanas Tilknytning til Sardinien; efterat denne havde fundet Sted blev han 1861 Minister for de offentlige Arbeider i Cavours og Ricasolis Kabinetter. Derpaa var han i 1863—64 Indenrigsminister under Farini og Minghetti. Senere har han stadig været Medlem af Parlamentet, hvorhos han atter har været Borgermester i Florens og som saadan arbeidet for Byens Forskjønnelse.

Peræa, Del af Palæstina østenfor Jordan.

Pesaro, By og Hovedstad i den italienske Provins Urbino-Pesaro, ved Floden Foglias Udløb i Adriaterhavet, med 20,000 Indb., udfører en Mængde Figener, Oliven og Trøfler og har adskillig Industri i Pottemagerarbeider, vævede Sager, Lak osv.

Peschaver ell. Peschâur, en Division af den engelsk-indiske Provins Pendjab, 20,116 km.² stor, med noget over 1 Million Indb. Hovedstaden Peschaver, i Nærheden af Floden Indus, har 60,000 Indb., af hvilke de allerfleste er Muhamedanere, samt betydelig Industri og Handel. Tidligere var Byen særdeles blomstrende og havde 100,000 Indb.; efter et længere Forfald har den først under det engelske Herredømme atter begyndt at hæve sig.

Peschel, Oscar, tysk Geograf, f. 1826, d. 1875, uddannede sig som Jurist, var fra 1848 Medarbeider i „Augsburger allgemeine Zeitung" og redigerede derpaa 1854—71 „Das Ausland". 1871 blev han Professor i Geografi i Leipzig. Hans Skrifter udmærker sig ikke alene ved Lærdom, men ogsaa ved Aandrighed og en fuldendt Elegance i Formen. Blandt de vigtigste af dem kan nævnes „Opdagelsestidsalderens Historie" (1858), „Geografiens Historie indtil A. von Humboldt og K. Ritter" (1865), „Völkerkunde" (1874) samt „Nye Problemer i den sammenlignende Geografi" (1878).

Peseta, Myntenheden i Spanien, = 1 Frk., deles i 100 Céntimos.

Pesjeræer, de indfødte Beboere af Ildlandet (s. d.).

Peso, egentl. Vegt, en tidligere benyttet italiensk Vegtenhed; ogsaa en Mynt i flere forskjellige Lande og af forskjellig Værdi (se Piaster).

Pessimisme, i videste Forstand enhver mørk Stemning, der bringer en til at se Livet i sort; i snevrere Betydning den filosofiske Lære, at Verden er slet eller endog den slettest mulige. Den er i den senere Tid især forkyndt af Schopenhauer og v. Hartmann (s. d.). Den modsatte Livsanskuelse kaldes Optimisme (s. d.).

Pest, benævnes i daglig Tale hyppig enhver ondartet Sygdom, der optræder epidemisk, herjer over større Strækninger og medfører Døden for mange eller de fleste angrebne. Allerede hos Oldtidens Forfattere nævnes saadanne Sygdomme, saaledes den, der begyndte 542 e. Kr. og i et halvt Aarhundrede herjede Europas Lande. At dømme efter Beretningerne om denne Epidemi, maa den have været ensartet med den Sygdom, som endnu fortrinsvis benævnes Pest, den orientalske Pest. Denne er en feberagtig Sygdom, som giver sig tilkjende ved Brandbylder i Huden og smertefulde Svulster i Lymfekjertlerne i Lysken og paa andre Steder; samtidig indtræder en stærk Sammenfalden af hele Organismen. Forresten er Sygdomsforløbet høist forskjelligt. Smittestoffet er endnu ganske ukjendt. Sygdommen begynder i Regelen 2—5 Dage efter dets Optagelse i Legemet med Mathed, hvorefter følger Feber og Raseri; naar Bylderne er fremtraadte, indtræder enten efter 6—8 Dages Forløb Helbredelse eller efter 3—4 Dage Døden. Dødelighedsprocenten er overordentlig stor, idet ofte lige til ja endog over $^2/_3$ af de angrebne dør. Pestens Hjemland er Orienten, især Ægypten, hvor den imidlertid i længere Tid ikke har vist sig, og hvor den muligens neppe vil komme igjen, efterat der ved Udtørringen af flere sumpede Egne og ved Gjennemførelse af andre hygieiniske Foranstaltninger er tilveiebragt sundere Forhold. I den senere Tid er Pesten optraadt i Mesopotamien og Persien. Europa er jevnligen i de elleve hundre Aar, fra Midten af det 6te til Midten af det 17de Aarh. blevet herjet af Pestepidemier; den mest bekjendte er den, som i det 16de Aarh. herskede i Italien, især i Florens, samt den, der i det 14de Aarh. foruden det øvrige Europa ogsaa hjemsøgte de nordiske Lande (Sorte-

døden, s. d.). Sidste Gang, Pesten hjemsøgte Norge, var i Aaret 1654, da der i Kristiania døde over 1000 Mennesker.

Pest, se Buda-Pest.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Komitat i det indre af Ungarn, 11,593 km.² stort, med 840,000 Indb. — Hovedstad Buda-Pest (s. d.).

Pestalozzi, Johann Heinrich, bekjendt tysk (schweizisk) Pædagog, f. 1746, d. 1827, studerede først Sprog, Theologi og Retsvidenskab, men lagde efter Læsningen af Rousseaus „Emile“ og en haard Sygdom sine Studier paa Hylden og blev Landmand. Paa sin Gaard Neuhof i Kanton Aargau begyndte han fra 1775 at indrette et Asyl for fattige og forladte Børn og samlede over 50 saadanne om sig. Paa Grund af sin ringe praktiske Administrationsevne kom han imidlertid i betydelig Gjeld, saa at han efter 5 Aars Forløb maatte opgive sin Virksomhed som Forsørger for de fattige Børn. Han skrev nu Romanen „Lienhardt und Gertrud“ (3 Bd., 1781—85), hvori han fremlagde sine Erfaringer om Aarsagerne til de fattigere Klassers Nød og Elendighed og udtalte sine Ideer til dens Afhjelpelse. Paa dette Skrift, der vakte stor Opmærksomhed, fulgte 1782 „Christoph und Else“ samt flere mindre Afhandlinger. Imidlertid kom det schweiziske Direktorium ham til Hjelp, saa at han 1798 kunde oprette en Opdragelsesanstalt for fattige Børn i Stanz. Anstalten var allerede i god Gang og havde henved 80 Elever, da Krigen og hans Modstanderes Bestræbelser ødelagde den efter blot et Aars Forløb. Nu nedsatte han sig som Skolelærer i Burgdorf, hvor han atter fik Hjelp af flere indflydelsesrige Mænd og paany kunde ofre sig for sit kjæreste Hverv. Imidlertid mistede han paa Grund af sine demokratiske Anskuelser flere af sine fornemme og rige Velyndere. Det gik dog stadig fremad med hans Opdragelsesanstalt, som han 1804 flyttede til München-Buchsee ved Hofwyl og kort efter til Yverdon. Anstalten opdrog ikke blot et stort Antal fattige Børn, men besøgtes ogsaa af mange unge Mænd fra alle Kanter, der her fuldendte sin Uddannelse som Lærere. Indre Tvistigheder mellem Medarbeiderne og forskjellige andre Omstændigheder bidrog imidlertid i Aarenes Løb til, at den kom i Forfald og 1825 maatte nedlægges. Pestalozzis Virksomhed gik ud paa at forbedre Opdragelsen i Hjemmet, hæve de fattigere Klasser ved at bibringe dem større Oplysning og udvikle en befrugtende Undervisningsmethode. Hans Arbeide har baaret Frugt i mange Forbedringer af Skolevæsenet saavel i som udenfor hans Fædreland, og hans Disciple har ved at virke i hans Aand bragt hans Ideer videre ud. Om den Tilslutning, disse har vundet, vidner de „Pestalozzi-Stiftelser“, velgjørende Opdragelsesanstalter, som i Hundredaaret efter hans Fødsel oprettedes rundt omkring i Schweiz og Tyskland.

Pestilens, d. s. s. Pest.

Petarde, Sprengmørser, et tidligere brugeligt Sprengapparat, der bestod af et kegle- eller mørserformet Metalkar, som havde et Fænghul i Bunden og var fæstet med Mundingen til et Bret, der ophængtes paa den Pallisade, Port eller deslige, som skulde sprenges. Karret var fyldt med Krudt og antændtes gjennem Fænghullet. Nu benyttes til samme Øiemed Nitroglycerinpræparater og Skydebomuld. — Ifølge Petersburger-Konventionen af 11te Decbr. 1868 existerer en international Overenskomst om ikke i Felten at bruge Sprengprojektiler af Vegt under 0.4 kg.

Petavius, egentlig Petau, Denis, fransk Kronolog, f. 1583, d. 1652, indtraadte i Jesuiterordenen og holdt derpaa Forelæsninger paa forskjellige Steder. Hans mest bekjendte Verk er „Opus de doctrina temporum“ (1627).

Petechier, i Lægevidenskaben Benævnelse paa smaa, mørkerøde, blodunderløbne Pletter i Huden under visse Sygdomme, f. Ex. Skjørbug, Tyfus osv.

Peter, lat. Petrus, en af de mest udmærkede blandt Jesu Disciple og Apostle, hed egentlig Simon og var Søn af en Fisker i Kapernaum ved Galilæas Sjø; hans Broder var Apostelen Andreas. Navnet Peter (paa aramæisk Kefas, Klippe) fik han af Kristus selv, som udtalte, at han paa denne Klippe vilde bygge sin Kirke. Han indtog allerede fra Begyndelsen af en fremragende Stilling blandt Jesu Disciple og hørte sammen med sin Broder samt Jakob og Johannes, Zebedæus's Sønner, til Jesu Fortrolige. Efter hvad der berettes om ham i Evangelierne, maa han have været en ildfuld og heftig, men i den første Tid vankelmodig Natur, hvilket sidste bedst viser sig af, at han, som var fast bestemt paa at dele alle Farer med sin Mester, efter dennes Tilfangetagelse, fornegtede ham i Forgaarden til Ypperstepræstens Palads. Efter Kristi Død var han ved Siden af Jakob og Johannes den mest ansete Apostel i den første Kirke. Peter, som efter Beretningen i Apostlernes Gjerninger vel døbte de første Hedninger, kunde ingen Tvivl nære om, at Evangeliet blev bestemt for Hedninger som for Jøder. Derimod ser vi af Galaterbrevet, at hans Frygt for at støde Jøderne, ialfald ved én Leilighed, har forledet ham til at handle, som om han ansaa de mosaiske Spiselove for bindende ogsaa for Hedningekristne. Beretningerne om Peters sidste Dage er sagnmæssige og indbyrdes afvigende. Efter et Sagn skal han i 25 Aar have virket som Biskop i Rom; det er paa dette Sagn, Pavedømmet er bygget. Men det er allerede af rent kronologiske Grunde umuligt, at dette kan forholde sig saa; det er ikke engang bevist, at Peter nogensinde har været i Rom, endnu mindre, at han der har lidt Martyrdøden paa Korset; tvertimod synes det rimeligere, at han i sine senere Aar opholdt sig i Babylon. — Under Peters Navn er i det Nye Testamente opbevaret to Breve, som begge udmærker sig ved kjernefuldt Indhold og en Rigdom paa skjønne og ophøiede Tanker. Flere Skrifter, som tildels tidligere tillagdes Peter, er forlængst strøgne af den nytestamentlige Kanon.

Peter, med Tilnavnet den store, Alexejevitsch, Keiser (Czar) af Rusland, f. 1672, d. 1725, var Søn af Czar Alexei og skulde efter Tronfølgen være dennes Efterfølger, efterat den ældre Broder Fedor var død. Hans Søster Sofia fik det imidlertid ordnet saaledes, at Herredømmet deltes mellem ham og hans aandssvage Broder Ivan, medens Sofia selv fik mest at sige. Hun havde utvivlsomt den Plan helt at tilrive sig Magten; men Peters store Herskeregenskaber udviklede sig snart og satte ham i Stand til at hævde Herredømmet for sig. Han var af Naturen høit

begavet, og om der end ikke i Rusland paa den Tid var stor Anledning til at erhverve nogen højere Dannelse, lykkedes det dog den unge Czar at skaffe sig en Del Kundskaber, som han senere ved enhver Leilighed søgte at udvide. Udlændinger, især Schweizeren Frans Lefort (s. d.), underviste ham i Krigsvæsenet. Efterat Peter ved sit Giftermaal var kommen i Svogerskab og Venskab med flere af Landets mægtigste Familier, kunde han aabent optræde mod Søsterens Anmasselser og afkrævede hende Regnskab for hendes Styrelse. Hun vandt nu en Del af Streliţerne for sig, der skulde overfalde og myrde Peter, som imidlertid flygtede til et Kloster, hvorhen hans Venner og Tilhængere fulgte ham. Han organiserede nu sin Styrke, tvang Sofia til at gaa i Kloster og holdt 1689 sit Indtog i Moskva som Enehersker. Broderen Ivan var kun i Navnet Medregent til sin Død i 1696. Peters første Bestræbelser gik ud paa at danne en Hær i Overensstemmelse med de Fordringer, den europæiske Krigskunst paa den Tid stillede. Dette lykkedes ham ogsaa i kort Tid ved Leforts og Skotten Gordons Hjelp. Det var ogsaa gjennem Udlændinger, at han opnaaede at faa en Flaade organiseret; i det hele forstod han, at han for at reformere de gammeldagse og stagnerede Tilstande i Riget maatte ty til Udlandet og ikke afstænge sig fra dets Indflydelse. Dette vakte imidlertid ikke ringe Misfornøielse blandt den Del af Befolkningen, som stærkest hang fast ved de gamle Sæder og Skikke, især da Peter ikke tog det lempeligt med Midlerne til at gjennemføre selv mindre vigtige Reformer; da han saaledes havde paabudt, at Russerne skulde afklippe sit lange Haar og Skjæg og anlægge en kortere Dragt end hidtil brugeligt, lod han de Gjenstridiges Haar, Skjæg og Klæder offentlig afklippe. 1700 begyndte Peter Krig med den svenske Kong Karl den tolvte; denne vandt et blodigt Slag mod ham ved Narva 30te Novbr.; men dette Nederlag blev, som Peter selv sagde, for ham og Russerne den Skole, hvori de lærte at seire. Medens Krigen fortsattes, lagde Peter 1703 Grunden til Petersburg, som han bestemte til at blive Ruslands Hovedstad for Fremtiden. Efter flere Aars Krig slog han endelig Karl ved Pultava 1709 og knækkede derved den svenske Magt, hvorefter han seirrig kjæmpede i Lifland og Karelien. 1711 fik han Krig med Tyrkerne, som af Karl den tolvte var ophidsede mod ham, og opnaaede først Fred, da han afstod Asov m. m. 1713 erobrede han Finland fra Sverige, men først efter Karl den tolvtes Død lykkedes det ham at tilendebringe Krigen med Svenskerne, som ved Freden i Nystad maatte afstaa ham hele Lifland, Estland og Ingermanland samt Viborgs og Kexholms Län. Efter Freden antog han Titel af Keiser og Selvhersker over alle Russer samt forandrede Arvefølgen derhen, at Keiseren selv skulde bestemme sin Efterfølger, hvorhos han udnævnte sin Gemalinde Katharina til Keiserinde efter sig. 1722—23 førte han en heldig Krig med Persien og erobrede flere Provinser. I sin indre Politik vedblev han at gjennemføre en Række Reformer, i Regelen paa en meget skaanselløs og despotisk Maade; selv sin egen Søn Alexei, som satte sig imod ham, lod han henrette. Han anlagde Kanaler og andre offentlige Bygverker, arbeidede for Handelens Udvikling og grundede et Handelsakademi m. v. Det anstrengende Arbeide i Forbindelse med hans udsvævende Levnet undergravede imidlertid hans Helbred, og da han ved at deltage i Redningen af et strandet Skib paadrog sig en heftig Forkjølelse, gjorde denne 8de Febr. 1725 Ende paa hans baadrige Liv. Faa Herskere har gjort mere for sit Lands baade materielle og aandelige Udvikling end Peter den store, selv om de Midler, han for en stor Del benyttede sig af, ikke kan billiges af Nutiden. 1782, 100 Aar efter hans Tronbestigelse, reistes der ham i Petersburg en Rytterstatue. — **Peter den anden Alexejevitsch**, foregaaendes Sønnesøn, f. 1715, d. 1730, efterfulgte 1727 Keiserinde Katharina den første. Han lod sig beherske af den mægtige Familie Dolgorukij, forviste Menschikov til Sibirien og stod i Begreb med at forbinde sig med Dolgorukijerne ved Ægteskab, da han døde af Kopperne. — **Peter den tredie Feodorovitsch**, f. 1728, d. 1762, var en Dattersøn af Peter den store og oprindelig Hertug af Holstein-Gottorp. Han udnævntes 1742 af sin Tante, Keiserinde Elisabeth, til Tronfølger og besteg efter hendes Død Tronen i Januar 1762. Hans Forkjærlighed for alt Tysk og hans Mangel paa Forstaaelse af det russisk-nationale fremkaldte Misnøie med ham, og denne Omstændighed blev klogelig benyttet af hans intrigante Gemalinde Katharina. Allerede 9de Juli s. A. blev han afsat og Katharina udraabt til Keiserinde; faa Dage efter blev han for Sikkerheds Skyld dræbt.

Peter af Amiens, ogsaa kaldet **Peter Eremit**, en af de ivrigste Korstogsprædikanter i det 11te Aarh., samlede 1096 en stor Skare af alskens Pak, hvormed han drog afsted til det hellige Land. Han var imidlertid uheldig og løb tilsidst bort fra sine Tropper. Han døde 1115 i det af ham stiftede Kloster i Huy.

Peter af Husestad, Erkebiskop i Nidaros paa Haakon Haakonsøns Tid, var en fjern Slægtning af Erkebiskop Eystein (s. d.). Han sluttede sig strax til Skule og de øvrige af Kongens Fiender, uagtet han for en stor Del havde denne at takke for sin Værdighed. Saaledes tog han Sigurd Ribbung i Beskyttelse, da denne krævede en Del af Riget, og truede endog med Ban, hvis nogen angreb Sigurds Parti, førend Forlig var prøvet. Peters tidlige Død (1226) hindrede imidlertid ethvert aabent Brud mellem ham og Kongen.

Peter-Paulsdagen, den 29de Juni, ansees af Katholikerne for Apostlerne Peters og Paulus's Dødsdag og feires som en stor Festdag.

Peter Skulesson, en Søn af den norske Hertug Skule og Anders Skjaldarbands Hustru Ingebjørg, blev efter Anders's Død af Skule erkjendt som hans Søn og var især virksom for at faa Faderen anerkjendt paa Ørethinget 1239 som Konge. Da Skule efter sit Nederlag ved Oslo flygtede til Trondhjem, fulgte ogsaa Peter ham did og tog tilligemed Faderen sin Tilflugt i Elgeseter Kloster, hvor han blev dræbt af Birkebeinerne.

Peter Stepper, en Søstersøn af Kong Sverre Sigurdssøn, blev af Sverre udnævnt til Befalingsmand ved hans Hird. Han tog hæderlig Del i Sverres Kampe og var en af hans mest betroede Mænd. Efter Sverres Død tilføiede han Baglerne et alvorligt Nederlag i Bukufjorden og

erobrede deres Skibe. Under Inge Baardssøn var han en af Anførerne i det blodige Slag i Bergen 1206, hvor Baglerne ligeledes blev slagne. 1210 begav han sig paa et Korstog, men baade han og hans Hustru, en Datter af Magnus Erlingssøn, døde undervejs. Tilnavnet Steypper bar han efter sit Sværd Steypis (d. e. dræbende).

Peterborough (udt. Peterboro), By i det engelske Grevskab Northampton, ved Fl. Nen, med 12,000 Indb., en smuk Kathedralkirke og betydelig Handel med Korn, Stenkul, Trælast, Kalk, Mursten osv. — I Nærheden ligger Ruinerne af det gamle Slot Fotheringhay (s. d.).

Peterhead (udt. Peterhedd), By i det skotske Grevskab Aberdeen, ved Nordsjøen, med 8,000 Indb., Bade og betydelige Fiskerier.

Peterhof, By i det russiske Guvernement Petersburg, ved den Finske Bugt, ligeoverfor Kronstadt, har 8,000 Indb. I Nærheden er et keiserligt Lystslot.

Petermann, August, berømt tysk Geograf, f. 1822, d. 1878, uddannede sig i Professor Berghaus's geografiske Kunstskole i Potsdam, hvor han opnaaede stor Dygtighed som Karttegner. Efter at have givet flere Prøver herpaa, t. Ex. i A. v. Humboldts „Asie centrale", kaldtes han 1845 til Edinburgh for at deltage i Udgivelsen af det af A. K. Johnston bearbeidede fysikalske Atlas; 1847 nedsatte han sig som Kartograf i London og skrev derhos en Række geografiske Afhandlinger, væsentlig over de arktiske Egne. Efter at have foranlediget, at tyske Videnskabsmænd, hvoriblandt Barth, deltog i den Undersøgelse af det indre Afrika, som i 1849 blev besluttet af den engelske Regjering, ansattes han 1854 ved Perthes's geografiske Anstalt i Gotha og begyndte derfra i 1855 at udgive sine bekjendte „Mittheilungen", et fortræffeligt geografisk Maanedsskrift, der har indeholdt en Række af gedigne Afhandlinger og bidraget meget til den geografiske Videnskabs Fremme. Ved Siden heraf arbeidede han fremdeles ivrig som Kartograf, ligesom han virkede for Udsendelse af videnskabelige Expeditioner, saaledes Heuglins, Beurmanns m. fl. Afrikareisendes. Fra 1865 foranledigede han ogsaa flere Nordpolsexpeditioner.

Peters, Christian Carl, dansk Billedhugger, f. 1822, studerede ved Kjøbenhavns Akademi og opholdt sig derpaa en Tid i Rom, ligesom han ogsaa senere har reist udenlands. 1868 blev han Professor ved Akademiet. Foruden at have leveret flere om Dygtighed vidnende Statuer og andre Billedhuggerarbeider har han virket meget for at fremme Sansen for plastisk smykket Metalarbeide.

Peters, Vilhelm Otto, norsk Maler, f. 17de Aug. 1851. Allerede i sin tidligste Ungdom beskjeftigede han sig med at tegne og var fast bestemt paa at blive Maler. 1867 blev han Elev af Eckersberg og havde i to Aar Statens Friplads paa hans Skole. Da Eckersberg døde (1870), fik Peters af Kong Karl den femtende et Stipendium for at studere ved Stockholms Akademi. Her blev han til 1873, da han reiste til Rom, hvor han under et treaarigt Ophold fortrinsvis malede Scener af Folkelivet. Senere har han opholdt sig i Norge, naar undtages korte Studiereiser til Skagen og Paris. Paa „Salonen" i Paris har Peters tre Gange udstillet. Hans Billeder udmærker sig gjennemgaaende ved en sund Realisme baade med Hensyn til Valg af Motiver, Tegning samt Behandling af Farverne. Peters har ogsaa studeret Raderkunsten. 1882 udgav han 7 Blade „Fra Havet"; siden har han udført flere større Blade for det franske Tidsskrift „L'art" og udstillede paa „Salonen" 1883 nogle af sine Gravørarbeider. Som Tegner har han leveret Bidrag til franske og engelske Blade, endvidere har han illustreret den franske Oversættelse af Bjørnsons „Synnøve Solbakken" og den engelske Udgave af Professor Friis's „Laila".

Peters, Wilhelm Karl Hartwig, tysk Reisende og Naturforsker, f. 1815, studerede i Kjøbenhavn og Berlin, derefter paa en længere Reise Middelhavets Fauna og reiste 1842 til Mozambique, hvor han opholdt sig i 5 Aar; derpaa besøgte han Zanzibar, Komorerne, Madagaskar og Kap, senere flere Kyststrækninger i Indien og vendte 1848 tilbage til Berlin, hvor han s. A. blev Prosektor ved det anatomiske Institut og nogle Aar senere Professor i Zoologi. Foruden en Række mindre Afhandlinger af zoologisk, anatomisk og sprogligt Indhold har han udgivet en fortræffelig Beskrivelse over sit Ophold i Mozambique (5 Bd., 1852—68).

Petersburg, russ. Sankt P., Hoved- og Residensstad i Rusland, ligger i Guvernementet af samme Navn, ved Nevas Munding i den Finske Bugt, og har ca. 900,000 Indb. Den er særdeles regelmæssig bebygget og delt i 55 Kvarterer med brede, rette Gader, tildels af en betydelig Længde og for en stor Del bebyggede med pragtfulde Paladser. Over Nevaen fører 78 Broer. Byen har mange smukke offentlige Pladse, saaledes Senatspladsen med Peter den stores kolossale Rytterstatue, Pladsen ved Vinterpaladset med Alexandersøilen, Marsmarken med en Statue af Suvarov m. fl. Af keiserlige Slotte findes flere, deriblandt Vinterpaladset med den store og den lille Eremitage; af andre Pragtbygninger mærkes det Orlovske Marmorpalads, Storfyrst Mikaels Palads o. fl. Byen har 405 Kirker foruden 3 Moskéer og 6 Synagoger; den prægtigste er Isakskirken med en storartet Kuppel og et overordentlig rigt indre Udstyr. Petersburg har et Universitet, et medicinsk-kirurgisk Akademi, et Videnskabsakademi, flere militære og lærde Skoler samt mange værdifulde videnskabelige og kunstneriske Samlinger. Industrien er blomstrende; der produceres fortrinsvis Bomuldsvarer og Læder; i de store keiserlige Fabriker forarbeides Speile, Broncevarer, Glas, Porcellæn og slebne Ædelstene. Handelen er ligeledes af stor Betydning, skjønt Havnen om Vinteren er tilfrossen; flere end 3000 Skibe besøger aarlig Byen. — Petersburg anlagdes 1703 af Peter den store, væsentlig som en Fæstning til Forsvar mod Svenskerne, men valgtes snart til Residensstad istedenfor Moskva. — Guvernementet Petersburg omfatter det tidligere Landskab Ingermanland; det er 53,767 km.² stort og har 1,350,000 Indb.

Petersen, Hans Kristian, norsk Statsraad, f. 1793, d. 1862, blev 1817 Høiesteretsadvokat og fungerede 1827 som Defensor for Statsraad Collett og 1836 for Statsminister Løvenskiold i Rigsretten, ved hvilke Leiligheder han vandt stort Ry som udmærket Retstaler. 1837 blev han Stiftamtmand i Kristiania og indtraadte 1839 i Statsraadet, hvis første Medlem han 1858 blev. Negtelsen

af Sanktion paa en Beslutning i 1860 om Statholderpostens Ophævelse ledede til Forhandlinger, som endte med, at Petersen sammen med K. Motzfeldt og Birch-Reichenwald n. A. tog sin Afsked som Statsraad.

Petersen, Nils Matthias, bekjendt dansk Sprogmand, Historiker og Literaturhistoriker, f. 1791, d. 1862, var en fattig Husmandssøn fra Fyen. Han blev Student 1808 og udnævntes 1829 til Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn. 1845 blev han Professor i nordiske Sprog ved Universitetet. Han har udgivet et stort Antal Skrifter, af hvilke kan nævnes „Dansk Orddannelseslære" (1826), „Det danske, norske og svenske Sprogs Historie under deres Udvikling af Stamsproget" (2 Bd., 1829—30), „Danmarks Historie i Hedenold" (3 Bd., 1834—38), „Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude" (4 Bd., 1839—44), „Nordisk Mythologi" (1849), „Bidrag til den danske Literaturs Historie" (6 Bd., 1853—64) m. fl.

Petersille, se Persille.

Peterspenge var i Middelalderen Benævnelse paa en Pengeafgift, som af de nordiske Lande ydedes Pavestolen. De indførtes først i England 725, og deres Bestemmelse skulde være at bidrage til et Seminarium for engelske Geistlige i Rom. Senere blev det ogsaa i Norge, Sverige og Danmark Skik at yde Paven Peterspenge. Endnu bruges Benævnelsen for de frivillige Pengegaver, som i de katholske Lande indsamles til Paven.

Peterssen, Eilif, fremragende norsk Maler, f. i Kristiania 1852, besøgte først Eckersbergs Malerskole i sin Fødeby og studerede derpaa ved Kjøbenhavns Akademi, hvorefter han 1871 med Stipendium begav sig til Karlsruhe, hvor han modtog Veiledning af Riefstahl, og til München, hvor han var Elev af W. Diez. Senere har han opholdt sig dels i Kristiania, dels i Udlandet, saaledes en Tid i Italien. Peterssen er en af de mest begavede blandt de yngre norske Malere og udmærker sig ved en kraftig Originalitet og stor Dygtighed i Koloriten. Af hans Arbeider kan nævnes „Korfitz Ulfeldts Død", „I Kirken", „Judas Ischarioth", „Kong Kristian den anden underskriver Dødsdommen over Thorben Oxe", Altertavlerne i Johanneskirken og Jakobskirken i Kristiania samt den for Kunstvennernes Samfund udførte „Piazza Montanara" i Rom. Han har faaet 2den Medalje i München 1876 og i Paris 1878.

Petersson, Axel Jacob, fremragende Jernbaneingeniør, f. paa Øland 1834, d. i Kristiania 1884. Han fik sin første Uddannelse ved det teknologiske Institut i Stockholm 1852—55. Efterat han havde arbeidet som underordnet Ingeniør ved nogle mindre svenske Jernbaneanlæg, kom han 1859 til Norge, hvor han blev Ingeniørassistent ved en Afdeling af Lillestrøm-Kongsvingerbanen, som da var under Bygning. Her vakte hans Arbeider saadan Opmærksomhed, at han snart efter forflyttedes til Jernbaneanlæggenes Kontor i Kristiania, hvilket han fra 1865 forestod under Jernbanedirektørens Administration. Han virkede ogsaa her med stor Dygtighed indtil 1881, da han paa Grund af aandelig Overanstrengelse for bestandig maatte nedlægge sit Arbeide. Petersson var i særlig Grad begavet som spekulativ Ingeniør paa Mekanikens Omraade. Under sine Sysler med Fotografien opnaaede han at faa konstrueret en Mekanisme til Kameraen, hvorved et kontinuerligt Billede af et større Felt af Naturen kunde optages. Han opfandt ogsaa to Regnemaskiner, den ene kun for Addition, den anden ogsaa for de øvrige Regningsarter. Endvidere skyldes den Krog-Peterssonske Geværkonstruktion ham for en Del sin Oprindelse. Som Jernbaneingeniør beskjeftigede han sig fornemmelig med Brobygning. Hans Anvendelse af Pendelpillarer ved større Broer vandt megen Anerkjendelse baade i Norge og i Udlandet. Det „Peterssonske System" er blevet anvendt ved Viadukterne ved Lysedal, Prestebakke, Solbergdalen, Haabøldalen og Broen over Minnesund. For sine Fortjenester af Jernbanevæsenet belønnedes han med St. Olafsordenen.

Peterwardein, By og Fæstning i det kroatisk-slavoniske Militærgrændsedistrikt af samme Navn, ved Fl. Donau, er beliggende i en sumpet, usund Egn og har ca. 5,000 Indb. Den er en af de stærkeste Fæstninger i det østerrigsk-ungarske Monarki og skal efter Sigende have sit Navn efter Peter af Amiens.

Pétion (udt. Petiong), Alexandre, vestindisk Statsmand, f. 1770 paa Haiti, d. 1818, var paa mødrene Side af Mulatslægt og deltog 1797 i Mulatternes Kamp mod Negrene. Han maatte som Følge heraf flygte til Frankrige, hvorfra han 1802 vendte tilbage som fransk Oberst i de af Leclerc kommanderede Tropper. Imidlertid gik han snart over til Dessalines, da Franskmændene vilde gjenoprette Slaveriet paa Øen; men Dessalines's Grusomhed bragte 1806 Pétion til at gjøre Opror, hvorefter han oprettede en Mulatrepublik i den sydlige Del af Haiti og styrede denne som Præsident til sin Død.

Pétion de Villeneuve (udt. Petiong do Vill'nøv), Jerôme, fransk Revolutionsmand, f. 1753, d. 1793, virkede som Advokat i Chartres og blev 1789 en af Tredjestandens Repræsentanter i Nationalforsamlingen. Han øvede betydelig Indflydelse i Jakobinerklubben og blev 1791 udnævnt til Præsident i Kriminalretten i Paris; efter en Reise til England for at virke i Revolutionens Interesse blev han Maire i Paris, i hvilken Egenskab han 20de Juni 1792 fik Folket, der vilde storme Tuilerierne, til at trække sig tilbage. Derefter androg han i Kommunens Navn paa Kongens Afsættelse; senere viste han sig dog noget mere moderat, uden imidlertid at besidde Fasthed nok til at kunne indtage noget konsekvent Standpunkt. Efterat Terroristerne havde seiret, sank hans Magt og Popularitet; han blev dog indvalgt i Konventet, hvor han sluttede sig til Girondisterne, stemte vel for Kongens Død, men foreslog, at Henrettelsen skulde udsættes, indtil den var appelleret til Folket. Ved Girondisternes Fald blev han fængslet, men flygtede; kort efter fandtes han død i en Skov i Nærheden af Bordeaux. Hans Taler og Brochurer er udgivne samlede (1793).

Petit (udt. Peti), fr., egentlig liden, i Bogtrykkerkunsten Benævnelse paa den Skriftsort, som i Størrelse staar mellem Bourgeois og Kolonel. Nærværende Verk er trykt med Petit.

Petit, Jean Louis, fransk Kirurg, f. 1674, d. 1750, var fra først af Barbér, men lagde sig med stort Held efter Kirurgien og blev 1731 Direktør for det da oprettede Academie de chirurgie. Han

gjorde flere vigtige Forbedringer i sin Videnskab og opfandt forskjellige Instrumenter.

Petition, lat., Andragende, Ansøgning, især til Regjeringen eller Folkerepræsentationen. — Petition of Rights, d. e. Andragende om Rettighedernes og Frihedernes Gjenoprettelse, kaldes i den engelske Historie det Bønskrift, som af Parlamentet 1628 forelagdes Kong Karl den første (se Art. England). — Petition principii, lat., i Logiken den Feil i Bevisførelsen, at man beviser noget ved en Grund, der selv er ubevist.

Petit-maître (udt. Peti mætr), fr., Laps, Modeherre.

Petra, By i det nordvestlige Arabien, Nabatæernes gamle Hovedstad, var i Oldtiden i længere Tid Bispesæde, men faldt siden det 6te Aarh. i Forglemmelse, indtil dens Ruiner 1812 blev opdagede igjen. Der findes en Mængde tildels storartede Oldtidslevninger.

Petrarca, Francesco, berømt italiensk Digter, f. 1304, d. 1374, blev af sin Fader sat til at studere Retsvidenskaben, der imidlertid faldt saa lidet i hans Smag, at han strax efter Faderens Død 1326 forlod den for at ofre sig for Poesi og klassiske Studier. Han lagde sig med Alvor efter Latin og søgte, saa godt det paa den Tid lod sig gjøre, ogsaa at sætte sig ind i Græsk. Han er den første og betydeligste af Humanismens Bærere i Italien og har ved sin Virksomhed i denne Retning havt overordentlig stor Indflydelse paa Udviklingen saavel i selve Italien som i Vesterlandene. Hele sit Liv igjennem fortsatte han sine Studier af de gamle Haandskrifter, og hvor han overkom noget af dem, kjøbte eller afskrev han saa mange af dem som muligt. Blandt de Manuskripter, han først opdagede, kan nævnes Ciceros Breve „ad familiares“ samt Dele af Qvinctilians Verker. I Forbindelse med Petrarcas Virksomhed for Gjenoplivelsen af de klassiske Studier maa ogsaa nævnes hans Forfatterskab paa Latin; han har bl. a. forfattet et stort Verk: „De vitis virorum illustrium“, samt „Rerum memorandarum libri IV“, „De remediis utriusque fortunae“ m. fl. Ogsaa paa Vers skrev han meget i det latinske Sprog, deriblandt et episk Digt over den anden puniske Krig, „Africa“. Petrarca førte et bevæget Liv og var meget paa Reiser; en længere Tid levede han i Vaucluse ved Avignon, derpaa afvexlende i flere italienske Byer, sidst i Arquà ved Padua, hvor han døde. Trods hans store Betydning som Humanist er det dog fremfor alt hans lyriske Digte paa Italiensk, der har gjort hans Navn udødeligt. De er samlede under Fællestitelen „Canzoniere“ og bestaar af Sonetter, Canzoner og Madrigaler. Hvad der inspirerede ham til disse herlige Digte, var hans Kjærlighed til den skjønne Laura (s. d.), som danner deres gjennemgaaende Gjenstand. Petrarcas Lyrik kan i sin mystiske Erotik betragtes som en Fuldendelse af den provençalske; Sproget er musikalsk og af en yndefuld Velklang, men Meningen skjuler sig ofte bag langveisfra hentede Billeder og Allegorier. Hans allegorisk-moralske Digte „Trionfi“ staar meget tilbage for Sonetterne. Disse sidste er trykte utallige Gange og oversatte — saa godt det med Bibeholdelse af deres bedste Egenskaber har kunnet lade sig gjøre — til de fleste nyere Sprog. — Petrarca var i det hele en af de Aander, som er forud for sin Tid. I en Tidsalder, da Scholastiken endnu beherskede alt, hvad der existerede af aandeligt Liv, hævede han sig over dens Skranker og vovede at tænke og digte uafhængig af den. Han blottede Astrologiens og det daværende qvasi-videnskabelige Kvaksalveris Latterligheder og angreb skaanselløst Kirkens Forfald og de Geistliges forargelige Levnet. Paa sine gamle Dage indtraadte han vistnok selv i den geistlige Stand, men undlod at benytte sig af de Tilbud om glimrende Værdigheder og indbringende Præbender, som gjordes ham; ligesaa afslog han et ham tilbudt Professorat ved Universitetet i Florens. Han virkede gjentagne Gange med stor Dygtighed som Diplomat. I politisk Henseende hyldede han med Varme de frisindede Anskuelser, som er nedlagte i de store latinske Forfatteres Verker fra Republikens Tid. I Arquà er der reist et Mindesmærke paa hans Grav.

Petrefacta, lat., d. s. s. Forsteninger.

Petrel, se Stormfugl.

Petri, Laurentius, egentlig Lars Persson, bekjendt svensk Geistlig, f. 1499, d. 1573, studerede i sit Fædreland og levede derpaa som Lærer i Upsala, indtil han 1531 valgtes til Sveriges Erkebiskop. Han virkede med Iver for Reformationens Indførelse, forestod Udarbeidelsen af en fuldstændig Oversættelse af Bibelen til Svensk og oversatte selv flere af dens Bøger samt modarbeidede Kalvinisternes og Katholikernes Forsøg paa at vinde Terræn. Af hans mange theologiske Skrifter kan nævnes den svenske Kirkeordning, som 1572 blev vedtagen af Presterne paa Mødet i Upsala. — Hans Broder Olaus Petri (Olof Persson), f. 1497, d. 1552, var det virksomste Redskab til Reformationens Indførelse i Sverige. Han studerede i Wittenberg, hvor han kom i nær Berørelse med Luther og blev stærkt paavirket af dennes Lære; 1519 kom han tilbage til Sverige og blev Aaret efter Diakon i Strengnäs, hvor han kort efter blev Forstander for den derværende lærde Skole. Her begyndte han aabent at prædike Reformationen, hvad han ogsaa gjorde efter 1524 at være bleven forflyttet til Stockholm som Byraadets Sekretær og Diakonus. 1525 giftede han sig, hvad der gav Anledning til endnu stærkere Angreb paa hans Person fra Katholikernes Side end dem, han tidligere havde været udsat for. Efterat Lærefriheden var sikret ved de paa Mødet i Vesteraas 1527 fattede Bestemmelser, begyndte Petri en mere omfattende Virksomhed for saavel skriftlig som mundtlig at udbrede den evangeliske Lære. Et ikke ringe Antal Skrifter, som gjorde stor Virkning, udgik i de nærmest paafølgende Aar fra hans Pen. 1531—33 var han Kongens Kansler, og 1539 lod han sig ordinere til Prest, hvorefter han blev Sogneprest i Stockholm. Kort efter blev han imidlertid stillet for Retten, da han optraadte mod Kongens Forsøg paa at tilrive sig større Magt over Kirken, og desuden ikke havde røbet en ham i Skriftestolen betroet Sammensværgelse mod Kongens Liv. Han dømtes til Døden, men benaadedes, mod at hans Venner tilveiebragte betydelige Bødesummer; efter tre Aars Forløb fik han ogsaa sit Embede igjen. Olaus Petri er i den svenske Literatur tillige af Betydning paa anden Maade end som Forfatter af reformatoriske Skrifter. Han optraadte nemlig ogsaa med historiske Arbeider („Svensk krönika“,

et vigtigt Kildeskrift til Sveriges Historie i den sidste Del af Middelalderen), samt med et bibelsk Skuespil „Tobie commedia", som er det ældste bekjendte dramatiske Arbeide paa Svensk.

Petrikov, Petrikau, polsk Piótrkov, Guvernement i Polen, 12,249 km.² stort, med 683,000 Indb. — Hovedstaden Petrikov har 17,000 Indb. og er en af Polens ældste Byer; her holdtes i det 15de og 16de Aarh. de polske Rigsdage.

Petrografi, ogsaa Lithologi, den Del af Geologien, som befatter sig med Beskrivelsen af de forskjellige Bergarter.

Petroleum, Jordolie, ogsaa kaldet Stenolie, er en i Naturen i betydelig Mængde forekommende Blanding af forskjellige Kulvandstoffer. Den findes i underjordiske Reservoirer og Kilder, som udspringer derfra, og opsamles direkte fra Kilderne eller ved Boringer. I størst Mængde udvindes Petroleum i Nordamerika, navnlig i Pennsylvanien og Dele af Staterne Ohio og New-York. Ogsaa i Galizien, ved det Kaspiske Hav o. fl. St. findes den. I raa Tilstand er den overordentlig ildsfarlig og forsendes derfor ikke, førend den ved Raffinering er befriet fra de mest flygtige Bestanddele. I denne Tilstand er den en tyndflydende, noget fluorescerende, gulagtig Vædske af en eiendommelig gjennemtrængende ubehagelig Lugt. Den specifike Vegt er 0.81. Som bekjendt anvendes Petroleum som Belysningsmateriale, idet den anbringes i Lamper og opsuges af en Væge. Lysevnen er betydelig; hvis det Lys, der afgives af brændende Voxlys, sættes = 100, er Petroleumslyset = 180—195. Ogsaa som Brændematerial lader Petroleum sig anvende; den benyttes allerede meget i smaa transportable Kogeapparater, og man har gjort Forsøg paa at bringe den i Anvendelse ved Dampmaskiner. Lignende Kulvandstoffer som de i Petroleum forekommende dannes ved tør Destillation af Torv, Brunkul o. desl. Af den derved erholdte raa Tjære udvindes forskjellige Produkter. Den lettest flygtige Del, den, som først bestillerer over, er Benzin; senere overdestillerer (udskilles) en til Belysning skikket Vædske (Paraffinolie); den tungest flygtige Del stivner ved Afkjøling til Paraffin (s. d.)

Petrolører og **Petroløser** kaldtes i Paris under Kommuneopstanden i Mai 1871 de Mænd og Kvinder, som i stor Udstrækning stak Huse i Brand ved Hjelp af Petroleum.

Petronius Arbiter, en romersk Forfatter, som har skrevet en Roman, hvoraf nu kun en Del større Brudstykker er bevarede, og i hvilken han skildrer Livet i flere italienske Byer med stærke Farver og en udpræget Tilbøielighed for det smudsige og usædelige. Det er rimeligvis den samme Mand, hvem Tacitus nævner som en af Neros Hofmænd og Yndlinge, der 67 e. Kr. dræbte sig selv paa Grund af Hofintriger.

Petropavlovsk, By i det russiske Guvernement Tobolsk i Vestsibirien, ved Fl. Ischim, med 12,000 Indb., er et vigtigt Handelssted. — Petropavlovsk er ogsaa Navn paa en By i Kamtsjatka, ved en Bugt af Kamtsjatkahavet, med god Havn og 500 Indb.

Petropolis, tysk Koloni i den brasilianske Provins Rio Janeiro, med en By af samme Navn paa 8,000 Indb.

Petrovsk, By i det russiske Guvernement Saratov, med 11,000 Indb.

Petrus, se Peter.

Petrus Lombardus, se Lombardus.

Petrus Valdez, se Valdez.

Petrus Eremita, se Peter af Amiens.

Petrus de Vinea (eller de Vineis), egentl. Pietro delle Vigne, berømt italiensk Jurist og Statsmand, studerede Retsvidenskaben i Bologna og var 1225—47 Hofdommer hos Fredrik den anden, hvorhos han virkede som Keiserens Raadgiver og som Diplomat. Han var berømt saavel for sin Veltalenhed som for sine med Mesterskab skrevne Breve; hans Proklamationer og Svar paa de pavelige Banbuller fremmede i overordentlig Grad Keiserdømmet i dets Kamp mod Pavestolen. 1247 blev han Protonotar og Kansler; men snart blev han med eller uden Grund beskyldt for at være delagtig i en Sammensværgelse mod Keiserens Liv og kastet i Fængsel efter først at være blindet. Han skal have endt sit Liv ved i Fortvivlelse at knuse Hovedet mod Fængselsmuren.

Petscheneger, i deres eget Sprog Kangli eller Kangar, en raa, nomadisk Stamme af tyrkisk Herkomst, boede oprindelig mellem Volga og Jaik og spillede i den tidlige Middelalder en vigtig Rolle i flere af de krigerske Bevægelser i Østeuropa. 883 fortrængte de Ungarerne fra deres Hjemsted mellem Don og Dnjestr samt bemægtigede sig selv Landet mellem Don og Aluta; fra dette Tilholdssted angreb de gjentagne Gange det græske Rige, men ogsaa Russerne og Bulgarerne, og 1048 indtog de en betydelig Del af Bulgarien. Senere smeltede de mere og mere sammen med Magyarerne og forsvinder fra det 13de Aarh. fra Historien.

Petschora, Flod i Rusland, udspringer paa Vestsiden af Uralbjergene, gjennemstrømmer Guvernementerne Perm, Vologda og Arkangelsk og falder efter et Løb af 1,760 km. i Nordishavet. Den optager mange Bifloder og er paa lange Strækninger farbar.

Pettenkofer, Max von, tysk Kemiker og Hygieniker, f. 1818, studerede i München, hvor han 1847 blev Professor i medicinsk Kemi og senere Direktør for det kgl. Hofapothek. Han har anstillet en Række vigtige Undersøgelser saavel paa den organiske som paa den uorganiske Kemis Omraade og desuden offentliggjort en Række Skrifter og Afhandlinger. Mest Opmærksomhed har han dog vakt ved sine Arbeider over Ventilation, ved sit Respirationsapparat og ved sine Undersøgelser over Koleraens Udbredelsesmaade. 1865 blev han Professor i Hygiene i München, hvor der tillige 1872 paa hans Foranstaltning blev oprettet et hygienisk Institut.

Petöfi, Alexander, berømt ungarsk Digter, f. 1822, d. 1849, var i sin Ungdom dels Soldat, dels Medlem af en reisende Skuespillertrup, hvorhos han offentliggjorde talrige Digte i forskjellige Tidsskrifter; 1844 udkom de samlede. Senere udgav han det komiske Heltedigt „A' helység kalapácsa" (1844), Eventyrdigtet „János vitéz" (1845) samt en Mængde lyriske Digte. Fra 1844 arbeidede han ogsaa i forskjellige Blade; 1847 blev han sammen med Jókai Redaktør af „Eletképek", hvori han offentliggjorde sine Digte samt en Del smukke Noveller. Som Romanforfatter optraadte han bl. a. med „A' hóhér

kötele" (1846), et temmelig forfeilet Arbeide; paa Dramaets Omraade forsøgte han sig ligeledes, dog uden stort Held. 1848 stillede han sig i Spidsen for Ungdommen i Pest, skrev sit herlige Digt „Most vagy soha" „Nu eller aldrig", der mægtig bidrog til at vække den fædrelandske Begeistring, og fik Ansættelse som Bems Adjutant. 31te Juli 1849 faldt han i Slaget ved Szegesvár. Hans Digte er gjentagne Gange udkomne samlede og er oversatte til flere fremmede Sprog.

Peu à peu (udt. pø a pø), fr., lidt efter lidt.

Peucker, Eduard von, preussisk General, f. 1791, d. 1876, blev Officér 1811, deltog i Krigene mod Napoleon og ansattes efter Freden i Krigsministeriet. 1848 blev han Rigskrigsminister og ledede 1849 med Dygtighed Underkuelsen af Opstanden i Frankfurt am Main. Senere blev han 1854 Generalinspektør for det militære Undervisningsvæsen, organiserede som saadan de preussiske Krigsskoler efter en forbedret Plan og fik stor Indflydelse paa den Retning, hvori Officerernes Uddannelse senere har gaaet. Fra 1872 var han paa Livstid Medlem af det preussiske Herrehus.

Peutinger (udt. Päitinger), Konrad, tysk Arkæolog, f. 1465, d. 1547, studerede i Italien og fik derpaa Embedet som Stadsskriver i Augsburg, hvorfra han gjentagne Gange sendtes som Deputeret til Rigsdagene. Han gjorde sig bekjendt ved flere videnskabelige Arbeider; i et af dem offentliggjorde han for første Gang romerske Steninskriptioner. I hans rige Bibliothek var den bekjendte „Tabula Peutingeriana", et gammelt Kart over det romerske Riges Militærveie.

Peyron, Amadeo, bekjendt italiensk Orientalist og Arkæolog, f. 1785, d. 1870, blev 1815 Professor i Turin, hvor han senere uafbrudt virkede. 1848 blev han Senator. Han blev især berømt ved sine Forskninger over det koptiske Sprog, ligesom han gjennemforskede en Række græske Papyrustexter og Palimpsesker. Hans vigtigste Arbeider er det store „Lexicon linguae Copticae" (1835) og „Grammatica linguae Copticae" (1841) samt Udgaver af Brudstykker af gamle Manuskripter.

Peyronnet (udt. Pærone), Charles Ignace, Greve, fransk Statsmand, f. 1778, d. 1854, gjorde sig som Advokat bekjendt ved sin ildfulde Veltalenhed. 1814 erklærede han sig for Restaurationen og hjalp ved Napoleons Tilbagekomst Hertuginden af Angoulême til at flytte til England, hvorfor han efter den anden Restauration blev Dommer i Bordeaux og senere Generalprokurør ved Domstolen i Bourges. 1821 blev han Medlem af Deputeretkammeret og s. A. Justitsminister. I denne Egenskab tog han strenge Forholdsregler mod Pressen og arbeidede ivrig for Indfaldet i Spanien. 1828 gik han af sammen med Villèle, men blev i Mai 1830 Indenrigsminister i Polignacs Kabinet. Efter Julirevolutionen søgte han at flygte, men blev greben og holdtes til 1836 i Fangenskab paa Ham; senere levede han paa sine Godser. Han skrev en Frankriges Historie, en Del Satirer m. v.

Pfaff, Christian Heinrich, tysk Kemiker og Fysiker, f. 1772, d. 1852, var fra 1801 Professor i Kiel. Hans videnskabelige Undersøgelser dreiede sig især om Elektricitet og Magnetisme, over hvilke Gjenstande han udgav en Række Skrifter. — Hans Brødre Johann Friedrich Pfaff (f. 1765, d. 1825) og især Johann Wilhelm Andreas Pfaff (f. 1774, d. 1835), vandt et anset Navn som Mathematikere; sidstnævntes Søn Hans Heinrich Ulrich Vitalis Pfaff, f. 1824, d. 1872, var som Faderen mathematisk Professor i Erlangen.

Pfalz, af lat. palatium, Slot, Palads, kaldtes i Tyskland i Middelalderen de omkring i Landet spredte keiserlige Slotte, i hvilke Keiserne afvexlende opholdt sig. — Pfalzgreve var hos de frankiske Konger Titel paa den øverste Embedsmand og Hofdommer; senere forstodes ved Pfalzgrever Bestyrerne af de tyske Kongers Godser og de rigsumiddelbare Lande.

Pfalz, tidligere Benævnelse paa to forskjellige tyske Lande, Øvre- og Nedrepfalz, som indtil 1620 var forenede. Nu udgjør Øvrepfalz (baiersk Pfalz) den nordlige Del af Kongeriget Baiern, medens Nedrepfalz (Pfalz am Rhein) nu danner Rhinbaiern samt Dele af Baden, Hessen og Preussen.

Pfeffel, Gottlieb Konrad, tysk Digter, f. 1736, d. 1809, studerede Retsvidenskaben, men blev allerede i en ung Alder ganske blind. Han levede senere i sin Fødeby Colmar i Elsas, hvor han med den franske Konges Tilladelse 1773 grundede en akademisk Opdragelsesanstalt for Protestanter. I fine sidste Aar var han Præsident i Undervisningskommissionen samt Medlem af det evangeliske Konsistorium. Han har skrevet en Række Fabler og poetiske Fortællinger, hvoraf mange udmærker sig ved elskværdigt Vid og Lune samt let og smuk Versifikation. Af hans fortællende Digte er især „Tobakspiben" bleven populær.

Pfeiffer, Burchard Wilhelm, tysk Jurist og Publicist, f. 1777, d. 1852, blev 1799 Arkivar i Kassel, 1817 Appellationsretsraad sammesteds og 1820 Medlem af Appellationsretten i Lybek. Senere kaldtes han tilbage til sit Embede i Kassel, hvor han virkede til 1843, da han tog sin Afsked. Han udgav en Række juridiske Skrifter og forsegtede som Publicist med Iver og Varme den konstitutionelle Forfatning. — Hans Søn Louis Georg Karl Pfeiffer, f. 1805, d. 1877, studerede Medicin og virkede derpaa som Læge i Kassel. Han vandt et anset Navn ved sine talrige Skrifter og Afhandlinger over zoologiske og botaniske Emner.

Pfeiffer, Franz, tysk Filolog, f. 1815, d. 1868, blev 1846 Bibliothekar i Stuttgart og virkede derpaa fra 1857 som Professor i tysk Sprog og Literatur i Wien. Han udgav et stort Antal ældre tyske Sprogmindesmærker og kastede ved fine skarpsindige og indgaaende Forskninger Lys over mange dunkle Spørgsmaal vedrørende gammeltysk Sprog og Literatur.

Pfeiffer, Ida, tysk Reisende og Forfatterinde, f. 1797, d. 1858, ægtede 1820 Advokat Pfeiffer i Wien, fra hvem hun imidlertid snart blev skilt. Efter at have ledet sine Børns Opdragelse begav hun sig 1842 alene og med kun faa Midler til Lilleasien, Syrien, Palæstina og Ægypten; fine Oplevelser skildrede hun i Verket „En Wienerindes Reise til det hellige Land" (2 Bd., 1843), som vandt mange Læsere. 1845 besøgte hun Norge, Sverige og Island, hvilke Lande hun ogsaa skildrede i et interessant Reiseverk. 1846—48 reiste hun rundt Jorden; 1851—55 foretog hun en ny Reise over Kap, Sundaøerne, Australiens Fast-

land, Polynesien og Amerika. 1856 reiste hun til Madagaskar, hvor hun en Tid sad i Fængsel som mistænkt for at være politisk Spion; hun vendte syg hjem og døde kort efter Hjemkomsten. Ogsaa over sine senere Reiser udgav hun meget læste Beskrivelser.

Pfennig, i det nye Myntsystem for det tyske Rige Hundreddelen af en Reichsmark = 0,89 Øre. Der præges i Bronce Mynter paa 1 og 2, i Nikkelkobber paa 5 og 10 og i Sølv paa 20 og 50 Pfennige.

Pfister, Albrecht, tysk Bogtrykker, f. ca. 1420, d. ca. 1470, virkede i Bamberg og trykte flere Verker, som nu hører til de største Sjeldenheder.

Pfizer, Gustav, tysk Digter og Kritiker, f. 1807, studerede i Tübingen og levede derpaa i Stuttgart, hvor han 1846 blev Professor ved Gymnasiet. Han vakte først Opmærksomhed ved en 1831 udgiven Digtsamling, paa hvilken 1835 fulgte en anden; 1836 udgav han „Martin Luthers Liv" og 1844 Digtet „Der Welsche und der Deutsche"; 1840 havde han udgivet en ny Samling „Digtninger af episk og episk-lyrisk Art". For Ungdommen skrev han „Alexander den stores Historie" (1846) og „Grækernes Historie" (1847). Hans mest bekjendte kritiske Arbeide er hans Skrift over Uhland og Rückert (1837). Pfizer regnes som Digter til den schwabiske Skole, men skiller sig i flere Henseender fra denne og nærmer sig i mange Maader Schiller. — Hans ældre Broder Paul Achatius Pfizer, f. 1801, d. 1867, studerede Retsvidenskaben og blev 1827 Assessor i Tübingen, fra hvilket Embede han maatte tage sin Afsked paa Grund af et af ham udgivet Skrift „Brevveksling mellem to Tyskere" (1831). S. A. indvalgtes han i det würtembergske Andetkammer, hvor han til 1838 var det mest indflydelsesrige Medlem af den liberale Opposition. 1848 indtraadte han som Kultusminister i det liberale Martsministerium og valgtes til Medlem af den tyske Nationalforsamling, men maatte paa Grund af Sygdom nedlægge sit Mandat. Efter Reaktionens Seier optraadte han 1851 med det skarpe Skrift „Tysklands Udsigter"; s. A. fik han sit Assessorembede igjen, men trak sig 1858 atter tilbage paa Grund af svækket Helbred. Han var den første, som opstillede Læren om, at Preussen burde være den ledende Magt i Tyskland, hvilken Lære han bl. a. forsvarede i Skriftet „Til det tyske Forfatningsspørgsmaal" (1862). Han udgav flere juridiske Verker.

Pfordten, Ludwig Karl Heinrich von der, baiersk Statsmand, f. 1811, blev 1833 Docent i Würzburg, hvor han n. A. blev Professor i Romerret. 1841—43 var han Appellationsretsraad i Aschaffenburg, hvorefter han kaldtes til Leipzig som Professor. 1848 blev han paa Grund af sine formodede liberale Anskuelser Medlem af det nye sachsiske Ministerium, men lagde snart sine partikularistisk-konservative Tendenser for Dagen og maatte med sine Kolleger afgaa 1849. Han vendte nu tilbage til Baiern og blev Udenrigs- samt i Slutningen af 1849 tillige Førsteminister. Som saadan var han en ivrig Modstander af Preussen og indtog et udpræget reaktionært Standpunkt. 1859 maatte han paa Grund af sin fiendtlige Stilling til Repræsentationen gaa af, men udnævntes 1864 atter til Førsteminister, i hvilken Stilling han foranledigede Baierns Tilslutning til Østerrige i Krigen mod Preussen. 1866 trak han sig tilbage til Privatlivet.

Pforta, sædvanlig kaldet Schulpforte, et gammelt, 1137 grundet Cistercienserkloster i det preussiske Sachsen, blev 1543 efter at være sekulariseret omdannet til en fyrstelig Landsskole, som endnu bestaar og gjennem Tiderne har nydt stort Ry. I 1878 havde Anstalten 180 Disciple.

Pforzheim, By i det tyske Storhertugdømme Baden, ved Schwarzwalds nordlige Fod, har 24,000 Indb. og er Storhertugdømmets vigtigste Fabrikstad. Der forfærdiges især Bijouterivarer, men ogsaa Maskiner, Læder, Papir osv. Handelen er ligeledes af Betydning.

Pfund, tysk Vegt, se Pund.

Phister, Joachim Ludvig, fremragende dansk Skuespiller, f. 1807, debuterede 1825 paa det kgl. Theater i Kjøbenhavn som Per Nielsen i „Den pantsatte Bondedreng" og blev 1828 kgl. Skuespiller. Han erobrede sig hurtig en fremskudt Plads, fornemmelig som Fremstiller af de komiske Karakterroller i Holbergs Komedier. Siden optog han ogsaa de komiske Figurer i det franske Lystspil paa sit Repertoire, ligesom ogsaa de danske Vaudevilleforfattere i ham fik en ypperlig Fortolker af sine Stykker. Det store Antal originale, hver for sig fuldstændige Figurer, han skabte, skyldtes hans store Sans for det karakteristisk komiske, hans gode Hukommelse og sjeldne Forvandlingsevne. Phister optraadte ogsaa i Norge og gjorde Lykke. Han forlod Scenen 1873.

Phokion, stor atheniensisk Feltherre, f. 402 f. Kr., bekjendt for sin Tapperhed og høimodige Karakter. Han kjæmpede med Held mod Filip af Makedonien og hans Allierede, og da Antipater (s. d.) for at undertrykke den ved Alexander den stores Død fremkaldte Uafhængighedsbevægelse rykkede mod Athen, lykkedes det Phokion at opnaa gunstige Fredsbetingelser for sit Fødeland. Men trods sine Bestræbelser for Fædrelandets Vel blev han anklaget for Forræderi og dømt til at tømme Giftbægeret (318 f. Kr.).

Phokis, et Landskab i Mellemgrækenland, begrændset af Lokris, Doris, Bøotien og Havbugten ved Korinth. Her fandtes i Oldtiden det Delfiske Orakel (se Delfi), og blandt dets talrige Bjerge er Parnasfos (s. d.), 2,459 m. høit. Under Krigen mod Filip den anden af Makedonien, den saakaldte tredie hellige Krig, der varede 357—346 f. Kr., ødelagdes alle Landskabets Byer, men blev senere gjenopbyggede. Phokierne deltog med Udmærkelse i Slaget ved Khæronæa 338. Det „Phokiske Forbund", som dannedes af Landskabets Byer, opløstes af Romerne 146, men blev senere anerkjendt. Phokis danner nu med Lokris og Phthiotis en særskilt Regjeringskreds i Kongeriget Grækenland.

Phokæa kaldtes en Koloni, som Athenienserne anlagde paa Vestkysten af Lilleasien. Beboerne udmærkede sig som Handels- og Sjøfolk, hvem bl. a. Kolonien Massilia (Marseille) skylder sin Oprindelse. Under Perserkrigen flyttede de over til Korsika.

Phtalsyre, en farveløs, krystallinsk Substans, som faaes ved Oxydation af Naftalin med Salpetersyre. Nogle af dens Derivater, de saakaldte Phtaleïner, er interessante Farvestoffer (Eosin f. Ex.).

Phthisis, Svindsot, Tæring, betegner Legemets Afmagring og Udtæring, navnlig som en Følge af Lungesvindsoten (Tuberkulose).

Phylakterier (af Phylax, gr. Vogter), Amuleter, Beskyttelsesmidler; hos Jøderne Pergamentstrimler med Skriftsteder af Moseloven, som under Bønnen bæres paa Panden og den venstre Arm.

Pi (π), græsk Bogstav = p i de nyere Sprog. I Mathematiken betegnes ved π Forholdet mellem en Cirkels Periferi og dens Diameter; Bogstavet repræsenterer da et irrationalt Tal, som med 5 Decimaler kan udtrykkes tilnærmelsesvis ved 3.14159... Archimedes angav π som nær $^{22}/_{7}$, hvilket for praktisk Brug ofte er tilstrækkeligt. Nyere Mathematikere har beregnet det med flere hundrede Decimaler. Se forresten Art. Cirkel og Kugle.

Piacenza (udt. Piatsjentsa), det gamle Placentia, By i det nordlige Italien, ved Floden Po, stærkt befæstet med 35,000 Indb., er Sæde for en Biskop, har et teknisk Institut m. fl. offentlige Undervisningsanstalter og er smukt bebygget. Den grundedes 219 f. Kr. af Romerne som en befæstet Post mod Karthagerne. I Middelalderen var den Hovedstad i det med Parma forenede Hertugdømme Piacenza, som nu udgjør en italiensk Provins, 2,500 km.² stor, med 226,000 Indb.

Pianist, Musiker, der spiller Pianoforte.

Piano, ital., svagt, bruges i Musiken i Modsætning til forte (s. d.). — Pianissimo, meget svagt. Tegnet for Piano er p og for pianissimo pp.

Pianoforte, ofte blot Piano, et Strengeinstrument, som i Nutiden er uddannet til stor Fuldkommenhed og maaske er det mest benyttede af alle musikalske Instrumenter. Det er opstaaet ved Udvikling af de ældre Klaverer. Strengene er af Staal og saaledes anbragte, at de bliver af forskjellig Længde, hvorhos Tonens Høide ogsaa bestemmes ved Strengens Tykkelse og Spænding. De bringes til at klinge ved smaa i Forbindelse med Klaviaturens Tangenter staaende Hammere, som er betrukne med blødt Filt og umiddelbart efter Anslaget fjerner sig igjen fra Strengen. Mekaniken er forøvrigt temmelig indviklet og vanskelig at forklare uden Hjelp af Billeder; i den senere Tid har den modtaget gjentagne Forbedringer, saa at Pianofortet nu maa ansees for et i høi Grad fuldkomment Instrument. Man skjelner mellem tre Former af Pianoer: Flygler (Koncert- og Salonflygler), taffelformede og opretstaaende Pianoer (Pianinos). — De fleste Pianoforter forarbeides i Tyskland, Frankrige (særlig berømte er Erards) og Amerika (Chickerings); i Norge existerer flere Pianofortefabriker, hvoraf den betydeligste er Brødrene Hals's i Kristiania (grundlagt 1847), som ved en Række Udstillinger i Udlandet har opnaaet stor Anerkjendelse for sine fortrinlige Instrumenter.

Piarister, „Guds Moders Fattige til de fromme Skoler", ogsaa „de fromme Skolers Fædre", en geistlig Orden i den katholske Kirke; dens Medlemmer aflægger foruden de almindelige tre Munkeløfter ogsaa et fjerde om at ofre sig for Ungdommens Undervisning. Stiftet 1607 af den spanske Adelsmand Josef Casalanza og bekræftet af Paven 1621 har Ordenen havt stor Indflydelse ved i Lighed med Jesuiterne gjennem Ungdommens Undervisning og Opdragelse at arbeide for den katholske Læres Befæstelse og Udbredelse. I flere katholske Lande findes endnu talrige Medlemmer af Ordenen.

Piassavapalme (Attalea funifera), en i Brasilien voxende Palme, hvis seige og stærke Bladtrevler bruges til Forfærdigelse af Touge, Matter osv., men fornemmelig til Feiekoste, som er meget varige. I de Egne, hvor Palmen voxer, er Indsamlingen af Piassava nu bleven til en af de Indfødtes væsentligste Indtægtskilder. Frugterne samles ogsaa i stor Mængde og kommer skibsladningsvis til Europa under Navn af Coquillanødder. De bruges til forskjellige Slags Dreierarbeider, saasom Drikkebægre, Knapper osv.

Piast, ifølge de gamle polske Sagn Stamfaderen til de polske Fyrster, skal have levet i det 9de Aarh. og oprindelig været Bonde. Paa den polske Trone uddøde Piasternes Slægt 1399; 1675 uddøde dens sidste Gren.

Piaster, ital. piastra af lat. plastra, Metalplade, Navn paa forskjellige Mynter i Spanien, Sydamerika og Orienten. Den gamle spanske Piaster (Peso duro) var = 3 Kr. 91 Øre; den chilenske Piaster er = 3 Kr. 60 Øre, den tyrkiske = 16 Øre.

Piatra, By i det nordlige Rumænien, ved Floden Bistritza, med 12,000 Indb. og Handel med Trævarer.

Piauhy, Provins i Brasilien, ved Atlanterhavet, 301,797 km.² stor, med 203,000 Indb.

Piave, Flod i Norditalien, 213 km. lang, falder ved Porto di Cortelazzo i Adriaterhavet. Ved Piave slog Franskmændene og Italienerne under Beauharnais Østerrigerne under Erkehertug Johan 8de Mai 1809.

Piazza, ital., Plads, Torv i en By. — Piazza del popolo, en af de mest bekjendte Pladse i Rom, indenfor Porta del popolo, prydet med en ægyptisk Obelisk.

Piazzi, Giuseppe, italiensk Astronom, f. 1746, d. 1826, blev 1770 Professor i Mathematik ved Universitet paa Malta, efter hvis Ophævelse han reiste til Rom; 1773 blev han Lektor i Ravenna, 1778 Prest i Cremona og 1779 Professor i Dogmatik i Rom. 1781 ombyttede han denne Stilling med et Professorat i Astronomi og høiere Mathematik i Palermo, hvor han fik bygget et Observatorium, hvis første Direktør han blev. 1817 kaldtes han til Neapel for at granske Planen for det nye Observatorium dersteds og udnævntes til Generaldirektør for Observatorierne i Neapel og Palermo. Han opdagede 1801 Planetoïden Ceres og udgav Fixstjernefortegnelser, der paa hans Tid var uovertrufne.

Pibe, i Orgelet Benævnelse paa de enkelte, rørformede Instrumenter, som hver frembringer sin Tone. — Pibe, se Tobakspibe. — Pibe, tidligere et Maal for flydende Varer (af forskjellig Størrelse).

Pibeler, en Lerart, som udmærker sig ved at være fri for Sand samt ved sin lyse Farve; den anvendes til Fabrikation af Fajance, Kridtpiber o. lign.

Pic, fr., sp. Pico, ital. Pizzo, engl. Peak, høit, spidst Fjeld (det norske Horn).

Picador, sp., ridende Tyrefegter, bevæbnet med Lanse.

Picard (udt. Pikar), Louis Bénoît, fransk Komediedigter, f. 1769, d. 1828, var selv en Tid Skuespiller og ledede senere den store Opera, Odéon og Théâtre Favart i Paris. Hans mange Stykker

udmærker sig ved Kvikhed og god scenisk Teknik, hvorfor de har været oversatte til flere Sprog og opførte ogsaa i Udlandet; mest bekjendt er „Brødrene Philibert". Picard strev ogsaa en Række Romaner, som dog er uden synderligt Værd.

Picard, Louis Joseph Ernest, fransk Statsmand, f. 1821, d. 1877, blev 1844 Advokat og begyndte sin offentlige Løbebane i 1851 med en Protest mod Statskupet. 1858 valgtes han til Medlem af den lovgivende Forsamling, hvor han var en af de fem republikanske Oppositionsmænd; senere fjernede han sig noget fra sine tidligere Meningsfæller og grundede et selvstændigt republikansk Parti. Efter Keiserdømmets Ophævelse i 1870 blev han Medlem af Nationalforsvarsregjeringen som Finansminister. 1871 indvalgtes han i Nationalforsamlingen og var under Thiers Indenrigsminister i Kabinettet af 19de Febr. Derpaa var han en kort Tid Gesandt i Brysel. 1875 blev han valgt til Senator paa Livstid.

Picardiet, en af de 32 gamle Provinser i Frankrige, udgjør nu Departementerne Pas-de-Calais, Somme, Oise og Aisne. Hovedstaden var Amiens.

Picart (udt. Pikar), Bernard, fransk Tegner og Kobberstikker, f. 1673, d. 1733, var Søn af en ligeledes fremragende Mester i samme Genre, Étienne Picart (f. 1631, d. 1721). Han maatte paa Grund af religiøse Forfølgelser som Protestant forlade Frankrige 1710 og levede senere i Antwerpen. Han udførte et særdeles stort Antal smukke Kobberstik, for en Del efter egne Tegninger; i sine senere Aar henfaldt han til en Overproduktion, der gjør en stor Del af hans Arbeider fra denne Tid lidet værdifulde.

Piccini (udt. Pittschini), Nicolo, italiensk Komponist, f. 1728, d. 1800, tilhørte den neapolitanske Skole. Han debuterede 1754 med en Opera „Le donne dispettose", som gjorde megen Lykke og efterfulgtes af et stort Antal andre, dels i den komiske, dels i den seriøse Genre. Særlig stor Lykke gjorde „Cecchina ossia la buona figliuola" (1760), der i enkelte Retninger betegnede et Fremskridt i Operaens Teknik. Ved sine reformerende Forsøg vakte han betydelig Opmærksomhed og udpegedes som den eneste italienske Komponist, der kunde tage Kampen op med Gluck. Han kom i den Anledning til Paris 1776 og begyndte at indstudere sin nye Opera „Roland", som gik over Scenen under stormende Bifald og bragte Kampen mellem hans og Glucks Tilhængere til for Alvor at blusse op. 1780 opførtes hans „Atys", ligeledes under Bifald. Imidlertid havde den store Opera i Paris givet Striden ny Næring ved at bestille en Komposition over et og samme Emne, „Ifigenie i Tauris", saavel hos Gluck som hos Piccini. Glucks Opera feirede strax ved sin Fremkomst en stor Triumf, og Piccini tilraadedes derfor ikke at give sig i Kast med Arbeidet, især da den Libretto, der stod til hans Raadighed, stod betydelig tilbage for den, Gluck havde benyttet. Han paatog sig dog at løse Opgaven; men hans „Ifigenie" (1781) formaaede trods sine mange musikalske Skjønheder ikke at hævde sin Plads ved Siden af Glucks. Af de øvrige under hans Pariserophold skrevne Operaer gjorde især „Didon" (1783) stor Lykke. 1791—98 opholdt han sig i Italien, men tilbragte sine to sidste Leveaar i stor Nød i Paris. Han var en overordentlig flittig og frugtbar Komponist, opfindsom og melodiøs, men var ikke ganske fri for den neapolitanske Skoles stive Schematisme. — Hans Søn Luigi Piccini, f. 1766, d. 1827, var 1796—1801 Hofkapelmester i Stockholm; han skrev en Række Operaer, hvoraf dog ingen gjorde synderlig Lykke.

Piccolo, ital., liden; Piccolofløite, se Fløite.

Piccolomini, en gammel italiensk Slægt af romersk Herkomst, der i Tidernes Løb blev Hertuger af Amalfi og tyske Rigsfyrster. — Eneas Sylvius Piccolomini blev Pave under Navnet Pius den anden (s. d.). — Fyrst Octavio Piccolomini, Hertug af Amalfi, f. 1599, d. 1656, gik i spansk Krigstjeneste og kom med et Regiment til Tyskland, hvor han deltog i Trediveaarskrigen og skal have kommanderet det Regiment ved Lützen, i Kampen mod hvilket Gustav Adolf fandt Døden. 1634 satte Wallenstein ham til Overstkommanderende i Landene ovenfor Ems og gav ham betydelig Magt; ikke desto mindre blev han et af Hovedredskaberne for Wallensteins Fald og fik efter hans Mord en Del af hans Godser til Belønning. Efter Slaget ved Nördlingen trængte han frem over Main, sendtes Aaret efter med et Korps for at hjelpe Spanierne mod Franskmændene og fordrev disse fra Nederlandene. Efter at have vist sin Dygtighed mod Svenskerne gik han i Filip den fjerde af Spaniens Tjeneste, men kaldtes 1648 tilbage og blev Feltmarskal. Efter den westfalske Fred blev han keiserlig Fuldmægtig ved Konventet i Nürnberg og 1650 arvelig Rigsfyrste.

Picenum, et Landskab i Mellemitalien, mellem Adriaterhavet og Apenninerne, beboedes i den ældste Tid af Umbrer, der senere beseiredes af Sabinerne. Sammen med Samniterne og Pyrrhos bekjæmpede Picenerne Rom, men overvandtes 268 f. Kr. og gjordes til Roms Forbundsfæller.

Pichegru (udt. Pisjgry), Charles, fransk General, f. 1761, d. 1804, var Lærer i Mathematik ved Krigsskolen i Brienne, da denne besøgtes af Napoleon Bonaparte. 1783 indtraadte han i et Artilleriregiment. Da Revolutionen udbrød, sluttede han sig med Iver til den, kjæmpede i Rhinarméen og blev allerede 1793 Divisionsgeneral. 1794 fik han efter Hoche Kommandoen over den forenede Nordarmé, vandt en Række Slag og erobrede Brügge og Gent; derpaa trængte han Englænderne tilbage til Nimwegen, som han indtog i November. Overensstemmende med Velfærdskomitéens Bestemmelser trængte han nu videre frem i Nederlandene over de tilfrosne Floder og indtog næsten uden Modstand de hollandske Fæstninger; 19de Januar 1795 faldt Amsterdam i hans Hænder. Efter en kort Tid at have havt Overbefalingen over Rhin- og Moselarméen vendte han tilbage til Paris og undertrykte Jakobinernes Opstand; efter sin Tilbagekomst til Rhinarméen indlod han sig i Underhandlinger med Prinsen af Condé og førte Krigen paa en saa efterladen Maade, at Direktoriet 1796 tog hans Kommando fra ham. 1797 blev han Medlem af de 500's Raad og valgtes til dets Præsident; han stillede sig nu i Spidsen for en Sammensværgelse til Fordel for Bourbonerne, men blev opdaget og fængslet samt med en Del af sine Medskyldige deporteret til Cayenne. 1798 lykkedes det ham

imidlertid at flygte til England, hvor han aabent optraadte som Bourbonernes Tilhænger. 1803 forenede han sig med George Cadoudal for at myrde den daværende Førstekonsul Bonaparte. 1804 kom han i den Anledning til Paris, hvor man dog snart kom paa Spor efter ham. Han skjulte sig hos en Ven, som imidlertid for en stor Pengesum forraadte ham; han sattes i Temple, hvor han endnu førend Dom var falden fandtes død. Royalisterne beskyldte Bonaparte for at have ladet ham myrde, men det er sandsynligt, at han begik Selvmord.

Pichler, Johann Anton, berømt tysk Stenskjærer, f. 1697, d. 1779, levede det meste af sin Tid i Neapel og Rom. Han frembragte paa sin Kunsts Omraade en Række Arbeider, der kommer de smukkeste fra Oldtiden nær. — Hans Søn Johann von Pichler, f. 1734, d. 1791, uddannede sig under Faderens Veiledning til ligeledes at blive en fremragende Stenskjærer; han dyrkede desuden med Held Pastelmaleriet. Ogsaa flere andre af Familiens Medlemmer var Kunstnere.

Pichler, Karoline, tysk Forfatterinde, f. 1769, d. 1843, fik en omhyggelig Opdragelse og ægtede 1796 Regjeringsraad Andreas Pichler. Fra 1800 af skrev hun en Række Romaner, af hvilke de fleste behandler historiske Emner; hun forstod med megen Dygtighed at lægge det historiske Stof til rette og bearbeide det, men Udførelsen lider ofte af Brede og er ikke altid fri for Plathed. Hendes samlede Verker udkom 1820—45 i 60 Bd.

Pickles, se Mixed pickles.

Pick-pocket, engl., Lommetyv.

Pico, Giovanni, lærd Italiener, f. 1463, d. 1494, begyndte allerede 14 Aar gl. at studere den kanoniske Ret og lagde sig derpaa efter Filosofi, Naturkundskab og overhoved omtrent enhver Gren af Datidens Videnskab. Efter at have studeret ved forskjellige lærde Skoler og Universiteter i Frankrige og Italien begav han sig til Rom, hvor han 1486 opstillede 900 forskjellige Theses af alle Videnskaber, hvilke han tilbød sig at forsvare offentlig. Denne Optræden beredte ham mange Vanskeligheder, da man ifølge hans Theses's Indhold søgte at mistænkeliggjøre hans Rettroenhed; først efter længere Tids Forløb lykkedes det Lorenzo af Medici at gjøre en Ende paa Forfølgelserne mod ham. Han levede nu i Florens som et fremragende Medlem af det af Mediceerne stiftede platoniske Akademi og beskjeftigede sig med filosofiske og sværmerisk-kabbalistiske Spekulationer. — Hans Brodersøn Giovanni Francesco Pico di Mirandola, f. 1469, d. 1533, var ogsaa en ivrig Mystiker; han sluttede sig til Savonarola og forfattede en Biografi over denne.

Pictet (udt. Pikte), Markus August, schweizisk Naturforsker, f. 1752, d. 1825, var en Elev og Ven af Saussure, hvis Efterfølger han blev som Professor og senere som Præsident for Akademiet i Genf. Han har især udmærket sig som Fysiker, bl. a. ved Undersøgelser over Alperne, samt som Mathematiker og Økonom. 1796 stiftede han sammen med sin Broder Tidsskriftet „Bibliothèque britannique“, som fra 1816 bærer Titelen „Bibliothèque universelle“. — Hans Broder Charles Pictet de Rochemont (udt. —dø Rosjmaang), f. 1755, d. 1824, gjorde i sin Ungdom Tjeneste i et fransk Schweizerregiment og beklædte efter 1789 flere offentlige Embeder. Som Diplomat deltog han 1814 i Wienerkongressen, hvorefter han var Genfs Gesandt i Paris og Turin. Efter som Statsraad at have hjulpet til at gjennemføre Kanton-Organisationen trak han sig tilbage til sit Gods Lancy, hvor han med Held beskjeftigede sig med Landbrug og filantropiske Foretagender. Af hans Skrifter vakte især „La Suisse dans l'intérêt de l'Europe“ (1821) stor Opsigt. — François Jules Pictet de la Rive (udt. —dø la Riv), f. 1809, d. 1872, tilhørte den samme Familie. Han virkede som Professor i Zoologi og Anatomi i Genf og erhvervede sig stor Anseelse ved sine zoologiske og palæontologiske Arbeider.

Picus en gammelitalisk Gud, efter Sagnet Søn af Saturnus og Fader til Faunus. Der tillagdes ham Spaadomsgave.

Pièce, fr., Stykke; Pengestykke; Theaterstykke, Flyveskrift; Stykke Skyts. — Pièce de résistance (udt. Piæs dø Resistangs), det fornemste Stykke i en Samling eller paa et Repertoire, det, hvorpaa det øvrige flyder. — Pièce de rideau (udt. Piæs dø ridaa), et lidet Theaterstykke, der spilles som en Indledning til Forestillingen.

Piedestal, fr., Fodstykke, Sokkel.

Piemont, ital. Piemonte, et Landskab i det nordlige Italien, udgjorde Hovedbestanddelen af Kongeriget Sardinien og bestod af det egentlige Fyrstendømme Piemont samt Landskabet Pignerolo eller de piemontesiske Dale m. fl. Tilliggender. Nu omfatter det saakaldte Compartimento Piemont Provinserne Turin, Alessandria, Novara og Cuneo i Kongeriget Italien, tilsammen af 29,500 km.² Udstrækning og med ca. 3 Mill. Indb.

Pierce (udt. Pirs), Franklin, Præsident i de Forenede Stater, f. 1804, d. 1869, blev 1827 Advokat og gjorde sig bekjendt som ivrig Demokrat ved at støtte General Jacksons Valg til Præsident. 1833 indvalgtes han i Kongressen, hvor han 1837 blev Senator. 1842 nedlagde han dog sit Mandat og gjenoptog sin Sagførerpraxis; denne blev afbrudt ved hans Deltagelse i den mexikanske Krig, under hvilken han udmærkede sig og blev Brigadegeneral. I November 1852 valgtes han til de Forenede Staters Præsident. Som saadan arbeidede han ivrig for at fremme Sydstaternes Interesser og gik derved ofte frem paa en ikke ganske samvittighedsfuld Maade. For at befæste Slaveriet lagde han an paa at vinde Kuba, hvilket i Forbindelse med andre ukloge Skridt bidrog til at stade Republikens gode Forhold til de udenrigske Magter. Han tog Jefferson Davis til Krigsminister, og denne fik stor Indflydelse. I det hele kan man sige, at hans Regimente dannede den grundlæggende Begyndelse til den voldsomme Borgerkrig, som faa Aar senere udbrød. Efter sin Embedstids Udløb bereiste Pierce Europa; under Borgerkrigen lagde han sine Sympatier for Sydens Sag for Dagen paa en Maade, der gjorde ham i høi Grad upopulær.

Pierider, en Benævnelse paa Muserne (s. d.).

Pierrot (udt. Pjeraa), en komisk Maske i den franske Pantomime, opkom i det 17de Aarh. og danner enslags Forening af Harlekin og Pulcinella.

Pietà, ital., Fromhed, Medlidenhed, Kjærlighed. I den bildende Kunst forstaaes ved Pietà en malerisk eller plastisk Fremstilling af Jomfru Ma-

ria med Kristi Lig paa Skjødet, stundom ogsaa Kristi Lig understøttet af Engle.

Pietet (ligesom Pietà af lat. pietas), Fromhed, Kjærlighed til Forældre, Slægtninge og Velgjørere; Ærefrygt og Respekt for nedarvede Traditioner osv.

Pietisme, en i Slutningen af det 17de Aarh. opkommen Betegnelse for en da opblomstrende Retning inden den evangeliske Kirke, der ikke var tilfreds med den paa den Tid herskende blotte Orthodoxi og strenge Fastholden ved Kirkens Lære, men tillige krævede en mere levende tilegnet Kristendom, som skulde bære sine Frugter i et sandt kristeligt Liv. Navnet blev først brugt i Leipzig om nogle unge Theologer, som var paavirkede af Spener (s. d.) og fra 1689 begyndte at holde opbyggelige Foredrag over det Nye Testamente. Som rimeligt var, kunde Pietismen ikke i Længden holde sig fri for Ensidigheder og Overdrivelser, idet dens Tilhængere lagde en overdreven Vegt paa en i det ydre fremtrædende streng Fromhed, som bl. a. fik et Udtryk i Afholdenhed fra „verdslige" Fornøielser og tildels en paatagen, hovedhængende Manér. Det kan dog ikke negtes, at Pietismen gjorde ikke lidet godt ved at hindre Kirken fra at stivne i en aand- og livløs dogmatisk Orthodoxi. Pietismen kom især til at trives ved Halles Universitet, hvor den bl. a. repræsenteredes af en saa udmærket Mand som A. H. Francke. I Danmark vandt den under Kristian den sjette Indgang gjennem den tyske Hofprest Bluhme og artede sig her i en om mulig endnu mere affekteret Skikkelse end i Tyskland. Ved Rationalismens Opkomst i den sidste Halvdel af forrige Aarhundrede fortrængtes Pietismen. I den nyeste Tid er den igjen fremstaaet i en noget forandret Skikkelse.

Pietri, Joachim, fransk Statsmand, f. 1820, tilhørte en ivrig napoleonistisk Slægt paa Korsika. Han var fra 1848 Præfekt i flere franske Departementer og blev 1866 Politipræfekt i Paris, i hvilken Stilling han organiserede det franske hemmelige Politi paa en hidtil ukjendt fuldkommen Maade. Efter det andet Keiserdømmes Fald forlod han Frankrige.

Pietro delle Vigne (udt. — vinje), se Petrus de Vinea.

Pifferari, italienske Hyrder, som ved visse Høitider besøger Rom og musicerer paa sine Sækkepiber.

Pigafetta, Francesco Antonio, italiensk Reisende, f. ca. 1491, d. 1534, uddannede sig som Sjømand og Mathematiker og fulgte 1519—22 Magellan paa dennes Reise rundt Jorden. Efterat han efter mange Farer og Gjenvordigheder med 17 Ledsagere var kommen tilbage til Spanien, udgav han en Beskrivelse over Reisen, der vistnok indeholder mange Feiltagelser og Fabler, men dog er vigtig for Opdagelseshistorien.

Pigalle (udt. Pigall), Jean Baptiste, fransk Billedhugger, f. 1714, d. 1785, studerede under Lemoine og i Italien, blev senere kongelig Billedhugger og tilsidst Rektor og Kansler ved Akademiet. Af hans betydeligste Arbeider kan mærkes det barokt, men fortræffeligt komponerede og udførte Gravminde over Marskallen af Sachsen i Thomaskirken i Strasburg samt Ludvig den femtendes Statue i Rheims.

Pigault-Lebrun (udt. Pigaa Løbrøng), Charles Antoine Guillaume, fransk Romanforfatter, f. 1753, d. 1835, skrev en Række Romaner, der i sin Tid havde en særdeles stor Læsekreds, men nu er næsten ganske forglemte. De mangler poetisk Værd, men er let og kvikt skrevne. Han forfattede ogsaa en „Frankriges Historie" (8 Bd., 1823—28).

Pigen af Orléans, se Jeanne Darc.

Pigfinnede Fiske, Orden af Fiskenes Klasse, har benet Skelet og udmærker sig ved, at de første Straaler i Ryg- og Gatfinnen er uledede Pigstraaler. Svømmeblæren er lukket eller mangler. Herhen hører Aborrer, Panserkindede, Krybefiskene, Makrellen, Marulken, Berggylterne m. fl.

Pighai, se Haier.

Pighudede (Echinodermata), Klasse af Straaledyrene, udmærker sig bl. a. ved en Udsondring af kulsur Kalk i Hudens Celler i forskjellige, ikke fuldt krystalliserede Former. Kalkaflondringen fremtræder ofte som Pigge eller Knuder paa Hudens Overflade. Herhen hører Sjøpølser, Sjøæbler (Sjøpindsvin), Korstrold og Sjøliljer.

Pighvar, se Flyndre.

Pigment, se Farvestoffer under Art. Farve.

Pignerol ell. **Pinerolo**, By i den italienske Provins Turin, med 17,000 Indb., er Sæde for en Biskop, har en smuk Kathedralkirke og livlig Handel og Industri. Den var tidligere en vigtig Fæstning.

Pigrokke, se Rokke.

Pigæble (Datura Stramonium), Plante af Søtvidérfamilien, med hvid Krone og firerummet Kapselfrugt, har stærkt giftige Frø, der paa sine Steder benyttes som narkotisk Middel. I Norge findes den kun forvildet.

Pihl, Carl Abraham, norsk Ingeniør, f. 1825 i Stavanger, uddannede sig i England og lagde sig særlig efter Jernbanebygning; siden 1865 har han været Jernbanedirektør. Han er mest bekjendt som Opfinder af det saakaldte smalsporede Jernbanesystem (se Jernbaner).

Pikant (fr. piquant), pirrende, stikkende; som tiltrækker Nysgjerrigheden.

Pike, se Blanke Vaaben.

Pikkelhue, i Middelalderen en Hjelm, som ikke var forsynet med Visir; den bares af Væbnere og Fodtropper. I flere Arméer, især den tyske, bruges en Hjelm, hvis Metalbeslag oventil ender i en Spids, og som kaldes Pikkelhue.

Piket kaldes et Kompagnis Hovedstyrke, som er opstillet nogle hundre Skridt bag en mindre Del af Kompagniet, hvilken kaldes Feltvagt. Piketen tjener til Understøttelse af og til Repli for Feltvagten.

Piket (fr. piquet, udt. pike), en egen Art Kortspil for to Personer.

Piki, Længdeénheden i Grækenland, var tidligere af tre forskjellige Størrelser, men er nu efter det metriske Systems Indførelse = 1 Meter.

Pikkelhering, egentl. Spegesild, en Spasmager i den ældre hollandske Komedie.

Pikrinsyre er Produktet af Salpetersyrens Indvirkning paa Fenol- eller Karbolsyre. Den krystalliserer i lysegule Blade, som er tungt opløselige i koldt Vand, men let opløselige i varmt Vand og Alkohol. Ved 122° C. smelter den, og ved pludselig Opvarmning exploderer den. Dens væsentligste Anvendelse er som gult Farvestof for Uld og Silke samt til Pikrat-Krudt, der er et heftigt Sprengstof.

Pikrotoxin, et giftigt, bittert Plantestof (af Frøkornene af Menispermum cocculus).

Pil (Salix), Slægt af de tofrøbladede Planters Klasse, de kroneløses Orden, omfatter Træer og Buske med hele Blade og som oftest Axelblade, tvebo Blomster i hængende Rakler og Kapselfrugt, der springer op ved to Klapper; Frøene ligger i en fin, hvid Uld. Af Pil findes der i den tempererede Zone særdeles mange Arter; i Norge voxer vildt Ifter-Pil (Salix pentandra), Silje (S. caprea), Vidjepil (S. cinerea), Ørepil (S. aurita), Krybende Pil (S. repens), Sort Pil (S. nigricans) og Fjellmo-Pil eller Dvergpil (S. herbacea), hvilken sidste er en af Verdens mindste Buskvexter, idet den kun er 1—2 Tommer høi; den voxer tilfjelds. Mange udenlandske Pilearter dyrkes ogsaa i Norge, deriblandt Skjør-Pil (S. fragilis), Baandpil (S. viminalis), hvis Grene benyttes til Tøndebaand og Kvistene til Kurvmagerarbeider, samt Sølvpil (S. alba) og Taarepil (S. Babylonica), der plantes som Prydtræer, den sidste især paa Kirkegaarde.

Pil, stavformet Kasteskyts med skarp Spids, undertiden forsynet med Modhager i den ene og med en Styreindretning i den anden Ende, udskydes fra en Bue (s. d. under 2).

Piland (Anas acuta), Art af Ændernes Familie.

Pilaster, i Arkitekturen en flad Pille, som træder frem af en Væg eller paa Hjørnet af to sammenstødende Vægge; dens Formaal er væsentlig at oplive en ensformig Vægflade. Er den smal og lidet fremtrædende, kaldes den Lisene.

Pilâtre de Rozier (udt. Pilatr dø Rosie), Jean François, fransk Fysiker, f. 1756, d. 1785, var en Tid Professor i Kemi i Rheims og sit senere Ansættelse som Opsynsmand ved „Monsieurs“ Naturaliesamling. 1781 oprettede han et fysikalsk Muséum og studerede især Gaserne og Dampene; da paa den Tid Brødrene Montgolfier (s. d.) gjorde sine Forsøg med Luftballonen, begyndte ogsaa han at experimentere dermed og foretog flere Opstigninger. 1785 fik han af Regjeringen en Understøttelse af 40,000 Frks. for at forsøge en Overfart til England. Forsøget mislykkedes imidlertid og fik et høist ulykkeligt Udfald, da Rozier bestemte sig til at kombinere Montgolfiers og Charles's Methoder. Som Følge heraf antændtes Ballonen i en Høide af 4—5000 m., og Rozier og hans Ledsager Romain styrtede ned og knustes.

Pilatus, Pontius, romersk Prokurator (Statholder) i det jødiske Landskab Judæa 26—36 e. Kr., førte en hensynsløs og despotisk Regjering, hvilket tilsidst førte til, at han paa Jødernes Begjæring blev tilbagekaldt. Han var den, som paa Folkets Forlangende dømte Kristus til Døden, skjønt han selv erklærede ikke at finde nogen Skyld hos ham. Efter sin Tilbagekaldelse til Rom skal han efter nogle Beretninger, da han ikke kunde frigjøre sig for de mod ham reiste Beskyldninger, have dræbt sig selv; efter andre skal han være bleven halshugget; ifølge et tredie Sagn blev han forvist til Gallien. Legenden beretter, at hans Lig først blev kastet i Tiberen, derpaa i Rhône, at det paa begge Steder fremkaldte Storm og Oversvømmelser, og at det tilsidst blev nedsænket i en liden, dyb Fjeldsjø i Alperne, nær Luzern, ved Pilatusbjerget. — I Oldtiden tillagde man Pilatus et Skrift, „Acta Pilati“, der skulde være en Indberetning til Keiser Tiberius om Jesu Undergjerninger, men det er bevist, at det er uægte.

Pilatus, et steilt Fjeldparti i Alperne, syd for Luzern; den høieste Top er 2,228 m. høi. Man har derfra en storartet Udsigt, hvorfor Fjeldet hyppig besøges af Reisende.

Pilchard (udt. Piltsjærd), engl., en Sildeart (Clupea pilchardus), som er Gjenstand for ikke ubetydelige Fiskerier i den britiske Kanal og ved Vestkysten af Frankrige.

Pilegrim (af lat. peregrinus, d. e. Fremmed), kaldes den, som foretager en Valfarts- eller Andagtsreise til et (især fjerntliggende) „helligt“ Sted. Saaledes har i Tidernes Løb et stort Antal Pilegrime besøgt Jerusalem, Bethlehem m. fl. Steder i Palæstina, ligesom muhamedanske Pilegrime endnu aarlig i store Skarer strømmer til Mekka og Medina. De katholske Pilegrime bruger endnu tildels den gamle Pilegrimsdragt, en lang og vid, graa eller brun Kjole, en bredskygget Hat, prydet med Muslinger, og en lang Stav med en Knap foroven.

Pilegrimsfalk, se Falkeartede.

Pilegrimsfædrene kaldtes de første engelske Nybyggere, landflygtige Puritanere, som 1620 med Skibet „Maiblomsten“ landede i Massachusetts og begyndte at kolonisere Nyengland.

Pille, se Bygningskunsten.

Pillebille (Ateuchus), en Slægt af Billernes eller Torbisternes Afdeling, bestaar af temmelig store Dyr, der har brede, takkede Forben. De lægger sine Æg i pilleformede Kugler, som de ælter sammen af frisk Gjødning og derpaa triller ned i en Sprække i Jorden. Af denne Slægt var de gamle Ægypteres hellige Skarabæer (Ateuchus sacer og A. Ægyptiorum).

Piller, i Medicinen smaa Kugler af en Erts Størrelse, bestaaende af et eller andet deigagtigt Stof, hvori er indknadet et Lægemiddel, mest et Pulver eller en Opløsning af et Salt. For at hindre, at Pillerne skal klæbe sammen, overtrækkes de med et Lag af Hexemel eller et andet tørt Pulver.

Pillibit, By i engelsk Ostindien, i Guvernementet Nordvestprovinserne, med 27,000 Indb. og betydelig Handel, især med Træ私varer, Box, Honning, Uld og Borax.

Pillnitz, Landsby og Slot i Kongeriget Sachsen, ved Fl. Elben, bekjendt af de Konferencer, som her fandt Sted i August 1791 mellem Keiser Leopold den anden, Fredrik Vilhelm den anden af Preussen og Greven af Artois til Vedtagelse af fælles Forholdsregler ligeoverfor den franske Revolution.

Pilloy, Fredrik, dansk Skuespiller, var Søn af franske Forældre, som var indvandrede til Kjøbenhavn. Han virkede fra 1724 ved det første danske Skuespillerselskab i Kjøbenhavn indtil 1728, da han efter Theatrets Brand blev Vinhandler. Sammen med Holberg grundede han 1747 den nye „danske Skueplads“ og var derpaa i længere Tid Medbestyrer af samme.

Pilo, Karl Gustav, svensk Maler, f. 1712, d. 1793, bosatte sig 1741 i Kjøbenhavn, hvor han blev Professor og senere Direktør ved det ny-

oprettede Kunstakademi. Fra denne Post blev han 1772 pludselig fjernet, hvorefter han vendte tilbage til Stockholm og 1778—90 var Direktør for det derværende Akademi. Af hans Historiebilleder findes mange baade i Sverige og Danmark; de er rasft malede og behagelige, men undertiden noget usande i Koloriten.

Pilon (udt. Pilong), Germain, fransk Billedhugger, d. 1590, var efter Jean Goujon den første Kunstner i sin Genre i Frankrige paa Renaissancetiden. Mest berømt er hans Gruppe forestillende de tre Gratier.

Pilot (fr.), Lods, Styrmand. — Pilotage (udt. Pilotasj), Styrmandskunst, Lodspenge; ogsaa Pæleverk, Pæles Nedramning.

Piloty, Karl, berømt tysk Maler, f. 1826, fik den første Undervisning af sin begavede Fader og studerede derpaa ved Münchens Akademi; 1844 overtog han Ledelsen af Faderens lithografiske Institut, men vedblev ved Siden deraf, navnlig under Veiledning af Karl Schorn, at uddanne sig som Maler og gjorde Reiser i Belgien, England og Frankrige. 1854 malede han paa Maximilian den andens Bestilling et større Billede forestillende Kurfyrst Max den førstes Tilslutning til den katholske Liga; allerede i dette sit første større Verk viste han en mægtig Begavelse, der især tog Udslag i koloristisk Retning under Indflydelse af de moderne belgiske Mestre, navnlig Gallait og Biefve. 1855 grundfæstedes hans Berømmelse ved det storartede Maleri „Seni foran Wallensteins Lig" (i det nye Pinakothek i München). Efter at være bleven Professor ved Münchenerakademiet malede han endnu et Par Billeder af Wallensteins Historie; 1858 besøgte han Italien og fattede her Idéen til en Fremstilling af Nero mellem Ruinerne af det paa hans Bud afbrændte Rom, et af Kunstnerens mægtigste og mest beundrede Billeder. Herpaa fulgte en Række fremragende Historiebilleder fra ældre og nyere Tid („Galilei i Fængslet", „Cæsars Mord", „Girondisterne" m. fl.). 1862—72 opstod det Verk, der maa betegnes som hans ypperste, „Thusnelda i Germanicus's Triumftog" (i det nye Pinakothek). Senere har han bl. a. leveret et kolossalt Billede, forestillende Staden Münchens allegoriske Skikkelse omgiven af alle de fremragende Mænd, hvis Navne er nærmest knyttede til dens Kulturudvikling for Raadhuset i denne By. Piloty er en af sin Samtids mest fremragende Kolorister; hans Kunst er præget af en dyb Originalitet og en stærkt fremtrædende Realisme. Som Lærer har han havt stor Indflydelse og uddannet et betydeligt Antal udmærkede Elever, deriblandt Defregger, Lenbach, F. A. Kaulbach, Gabriel Max m. fl. Siden 1874 er han Direktør for Akademiet i München.

Pilsen, By i Bøhmen, ved Floderne Misa og Radbusa, med 24,000 Indb., er især bekjendt for sit Øl, Pilsener Bier. I Nærheden er rige Stenkulsgruber.

Pimpinelle (Pimpinella), Slægt af Skjærmplanternes Familie, mangler baade Storsvøb og Smaasvøb og har ægformede Frugter. I Norge findes vildtvoxende Gjeldkarve (Pimpinella Saxifraga) med hvide Blomster; dens saavelsom flere andre Arters Rod benyttes i Medicinen. — Til samme Slægt hører ogsaa Anis (s. d.).

Pimpsten, en størknet, skumagtig Lava, som danner en stenlignende, overordentlig porøs Masse og er saa let, at den svømmer paa Vand. Den kommer i Handelen fra forskjellige vulkanske Egne og bruges paa Grund af sin Ruhed til at slibe med.

Pinakothek, hos Romerne et med Malerier og Skulpturarbeider prydet Sted i Huset ved Indgangen til Atrium; i den nyere Tid betegnes ved dette Ord Malerisamlinger eller Kunstsamlinger i Almindelighed. Særlig bekjendte er det gamle og det nye Pinakothek i München, der har sine Lokaler i de af Ludvig den første opførte Pragtbygninger.

Pince-nez (udt. Pængs-ne), fr., Dobbeltlorgnet, der ved en Fjer klemmes fast paa Næsen.

Pincette, Fjertang, et lidet, tangagtigt Instrument, hvis to Arme er forbundne ved en Fjer, som holder dens Spidser ud fra hinanden, saaledes at de kan sluttes sammen ved et let Tryk.

Pinçon, Martinez Alonzo og Vicenzo Yanez, to Spaniere, der som Underbefalingsmænd deltog i Kolumbus's første Reise til Amerika. Den sidstnævnte opdagede 1500 Brasilien.

Pindaros, Grækenlands største lyriske Digter, f. 522 f. Kr. i Kynoskefalæ, d. 442, var i Athen Elev af Dithyrambedigteren Lasos og omgikkes derhos den berømte bøotiske Digterinde Korinna. Senere synes han at have ført et omreisende Liv, høit agtet og overøst med Æresbevisninger overalt, hvor han kom hen. Hans Digte omfatter alle Genrer af den græske Lyrik; han skrev Hymner, Dithyramber, Drikkesange, Seierssange til Ære for Prisvinderne ved de offentlige Lege osv. Kun 4 Bøger af hans „Epinikier", d. e. Æresdigte over Seierherrerne i de olympiske, delfiske, nemeiske og isthmiske Lege, er endnu bevarede. De vidner om en ophøiet, alvorlig Digteraand med dybe Tanker og dristige Billeder og er skrevne med fuldendt Kunst i rhytmisk og metrisk Henseende.

Pindemonte, Giovanni, Marchese, italiensk Digter, f. 1751, d. 1812, var en Samtidig af Alfieri og opnaaede langt større Popularitet end denne ved sine Tragedier, som dog ikke taaler nogen Sammenligning med Alfieris. Han besad en storartet Fantasi, men Udførelsen var ofte smagløs. — Hans Broder Ippolito Pindemonte, f. 1753, d. 1828, nød en lærd Opdragelse og gjorde talrige Reiser, medens han flittig dyrkede Poesien og vandt et anset Navn som Lyriker. Han forfattede ogsaa Reisebeskrivelser og Romaner og oversatte flere græske og latinske Digtere.

Pindos, i Oldtiden Navn paa den sydlige Del af den lange Fjeldkjæde, som ligger paa Grændsen mellem Epiros og Thessalien. Ligesom Helikon og Parnassos betragtedes denne Fjeldgruppe i Oldtiden som Musernes Sæde.

Pindsvin (Erinaceus), en Dyreslægt af de insektædende Pattedyrs Orden, udmærker sig ved sine lave Ben og sin korte Hale samt derved, at hele Ryghuden er besat med spidse Pigge; naar Dyret ruller sig sammen, kan denne Hud ved en egen Muskel trækkes ned over Hovedet og Lemmerne, medens Piggene stritter ud til alle Sider: Dyret bliver derved næsten uangribeligt for sine Fiender. Pindsvinene lever af Insekter, Mus, Slanger osv., men spiser ogsaa Rødder og Frug-

ter; om Vinteren ligger de i Dvale. I Norge forekommer det **almindelige Pindsvin** eller **Igelkoten** (E. europæus) temmelig sparsomt i den sydlige Del af Landet.

Pindsvinfisk eller **Kuglepigfisk**, Fiskeart af de Samkjævedes Orden, har hele Kroppen besat med kortere eller længere Pigge, som stritter ud til alle Sider. Ved en egen Indretning af Luftblæren kan den puste sig op, saa den faar Udseende af en Kugle. Den tilhører de varme Have.

Pinel, Philippe, fremragende fransk Læge, f. 1745, d. 1826, blev 1791 Leder af Sindssygeanstalten Bicêtre og 1794 af Salpetrière i Paris. Den endnu paa denne Tid herskende grusomme Behandling af de Sindssyge oprørte ham saaledes, at hans Livskald blev at faa indført en mere menneskelig og rationel Behandlingsmaade for disse ulykkelige Væsener. Stor Opsigt vakte han 1791 ved sit Skrift „Sur l'aliénation mentale“, hvori han bestemt krævede Reformer i Sindssygehospitalernes Indretning. Det lykkedes ham ogsaa at faa flere saadanne gjennemførte, og den moderne Psykhiatri har ham i det hele meget at takke for. Af hans Skrifter kan foruden det ovenfor nævnte fremhæves hans „Nosographie philosophique“ (1798).

Pingré (udt. Pængre), Alexandre Guy, fransk Astronom, f. 1711, d. 1796, viede sig til den geistlige Stand og var en Tid Professor i Theologi i Senlis. Paa Grund af sin Deltagelse i de jansenistiske Stridigheder maatte han imidlertid nedlægge sit Embede og nøie sig med en underordnet Lærerstilling, indtil han udnævntes til Astronom ved Videnskabsakademiet i Rouen. 1751 kaldtes han til Paris, forestod Opførelsen af et nyt Observatorium og ledede dette til sin Død. Han har gjort sig fortjent af sin Videnskab ved at anstille Observationer af Venus's og Merkurs Gjennemgange m. m., men er især bekjendt for sin Beregning af et stort Antal Kometbaner, hvis Resultater han udgav i sin „Cométographie“ (1783).

Pingvin eller **Pengvin**, **Fedtgaas** (Aptenodytes), en Slægt af Sjøfugle, som lever i det sydlige Ishav og nærmest kan sammenlignes med Alkerne. Deres Vinger er udviklede til luffeagtige Svømmeorganer og mangler ganske Svingfjær, hvorfor disse Fugle heller ikke kan flyve; Benene er korte og sidder langt bag, saa at Fuglen sidder ret op og ned og kun med Vanskelighed kan gaa. Halefjær mangler. Pingvinerne lever i mange Arter og i særdeles stort Antal paa Øerne og ved Kysterne af Sydhavet; de fanges for Fjerpelsens og Kjødets Skyld, hvilket sidste giver Tran.

Pinie, se Fure.

Pinse, af græsk *πεντηκοστή*, d. e. den 50, kaldes saaledes, fordi den falder paa den 50de Dag efter Paaske; det er en Høitid, som hos Jøderne feiredes som Mindefest om Lovgivningen paa Sinai, medens den hos de Kristne høitideligholdes til Minde om den Helligaands Udgydelse over Apostlerne.

Pinselilie, se under Art. Narcisfamilien.

Pinsk, By i det russiske Guvernement Minsk, ved Floden Pina, med 18,000 Indb., er af stor Vigtighed som et Knudepunkt for Transithandelen med Korn, Talg, Uld, Tobak m. m.

Pint (udt. Peint), Hulmaal i England og Amerika, = 1/8 Imperial Gallon = 0,568 Liter.

Pinturicchio, Bernardino, egentl. **Betti**, italiensk Maler, f. 1454, d. 1513, tilhørte den umbriske Skole og var en Samtidig og Studiefælle af Pietro Perugino. Hans Verker findes hovedsagelig i Siena, Spello og Rom; især kan nævnes hans Fresker i Bibliotheket i Sienas Domkirke.

Pinxit, almindelig Indskrift paa Billeder efter Malerens Navn: har malet (det).

Pio, Louis, dansk Socialist, f. 1841, havde en Tid Ansættelse ved Postvæsenet i Kjøbenhavn og beskjeftigede sig ved Siden deraf med Studier over Folkesagn; som Frugt heraf udgav han 1869 en Afhandling „Om Holger danske Sagnet“. 1871 begyndte han at drive en omfattende Agitation blandt Arbeiderbefolkningen, nemlig ved Hjelp af Ugebladet „Socialisten“. Han stiftede en dansk Filialafdeling af Selskabet „Internationale“ (s. d.), som i kort Tid fik 9,000 Medlemmer, og sammenkaldte i Mai 1872 et stort Folkemøde paa Nørrefælled. Dette blev forbudt af Politiet, men afholdtes trods dette; Pio og nogle af hans Medhjelpere blev derfor satte under Tiltale, og han dømtes til 5 Aars Strafarbeide. 1875 fik han den resterende Del af Straffen eftergivet. Efterat han 1876 forgjeves havde stillet sig til Valg som Folkethingsmand, udvandrede han 1877 til Amerika.

Piombino, tidligere et under Storhertugen af Toskana staaende Fyrstendømme i Italien, er siden 1860 indlemmet i Kongeriget Italien. Hovedstaden **Piombino** har 4,000 Indb.

Piombo, Fra Sebastiano del, italiensk Maler, egentl. **Luciani**, f. 1485, d. 1547, dyrkede først Musiken, men uddannede sig derpaa under Giovanni Bellini og Giorgione som Maler. Paa Grund af sin fine og delikate Malermaade og tiltalende Kolorit blev han af Michel Angelo antaget som Medarbeider. Hans Arbeiders hovedsagelige Fortjenester skyldes Michel Angelos Indflydelse. Af hans selvstændige Arbeider er en Del Portræter de mest vellykkede, saaledes Pietro Aretinos og Pave Klemens den syvende. Af denne blev han udnævnt til pavelig Seglbevarer og maatte nu indtræde i den geistlige Stand; fra nu af beskjeftigede han sig kun undtagelsesvis med at male, men dyrkede hovedsagelig Poesien.

Pionerer, Ingeniørsoldater, Skansegravere, se Sappører.

Piótrkov, se Petrikov.

Pipatudse (Pipa americana), en stor Paddeart i Sydamerika, har en tandløs Mund og mangler Tunge; Tæerne er paa en eiendommelig Maade stjerneformet delte. Den er især bekjendt ved den besynderlige Maade, hvorpaa Æggenes Udklækning foregaar; de anbringes nemlig ved Hannens Hjelp paa Ryggen af Hunnen, hvor der i Huden danner sig smaa Celler for hvert Æg, i hvilke disse da udklækkes.

Piper, Navn paa en svensk Familie af liflandsk Herkomst. — **Karl Piper**, f. 1647, d. 1716, adledes 1679. Som Sekretær i Kammerkollegiet forstod han at vinde Karl den ellevtes Yndest, blev 1689 Kancelliraad og Statssekretær og fik stor Indflydelse paa Kongen. Da Karl den tolvte var kommen paa Tronen, blev Piper Statsraad og

nød den samme Gunst som under den foregaaende Konge. Han fulgte Karl paa dennes Krigstog som Raadgiver for de indenlandske samt diplomatiske Sager; i Slaget ved Pultava blev han fangen og tilbragte derpaa Resten af sit Liv som Fange paa Schlüsselburg.

Piperin, et Alkaloïd, som indeholdes i Peber. Det danner farveløse, prismatiske Krystaller, er uden Smag og lidet opløseligt i Vand; en Opløsning af Piperin i Alkohol har en stærk Pebersmag. Ved Behandling med Alkalier giver det en flygtig, stærk Base, **Piperidin**, som danner mange Salte.

Pipette, Stikhævert, især af Glas.

Pipin eller **Pippin**, Navn paa flere Mænd, som har spillet en fremragende Rolle i Frankriges ældre Historie. — **Pipin af Landen** var Major domus i Austrasien under Kong Dagobert den første. Han var en Ven af Biskop Arnulf af Metz, sammen med hvem han hjalp til at styrte Brunhilde. — **Pipin af Heristal** var Austrasiernes Fører i Kampen mod Neustriens og Burgunds Major domus Ebroin. Han havde al Magten i Austrasien, da Tronen her fra 678 var ledig; han førte ikke Titel af Major domus, men kaldte sig Frankernes Hertug. Da der i Neustrien og Burgund opstod en heftig Strid om, hvem der skulde blive Ebroins Efterfølger, blandede Pipin sig i den, sejrede i Slaget ved Tertri 687 og fangede Kong Theuderik den tredie af Neustrien og Burgund, som han nu gjorde til Konge ogsaa i Austrasien, medens han forbeholdt sig selv som Major domus al Magt. Han forsvarede det af ham paany forenede frankiske Rige tappert mod forskjellige Fiender og førte en kraftig Regjering. Han døde 714. — **Pipin den lille**, Søn af foregaaendes Søn Karl Martel, efterfulgte Faderen sammen med sin Broder Karlman. Efterat den frankiske Trone havde været ledig 7 Aar, indsatte Brødrene 743 igjen en Konge, Childerich den tredie, den sidste af Merovingerne, og førte nu, hver i sin Landsdel, Regjeringen under den gamle Titel Majores domus og som „Frankernes Hertuger og Fyrster". 747 gik Karlman i Kloster, og Pipin fik da hele det frankiske Rige under sit Herredømme. Nu ansaa han Tiden for at være kommen til at foretage et afgjørende Skridt. Med de frankiske Stormænds Samtykke sendte han et Gesandtskab til Pave Zacharias for at forestille denne, at den, som var Konge af Gavn, ogsaa burde være det af Navn, og at den uduelige merovingiske Slægt burde fjernes fra den frankiske Trone. Paven gik ind paa dette og sendte med Gesandtskabet det Bud tilbage, at han ifølge sin apostoliske Magtfuldkommenhed befalede, at Pipin skulde være Konge. Pipin skyndte sig da strax efter Gesandternes Tilbagekomst med at lade sig hylde, krone og salve som Konge, og Childerich blev sat i Kloster. Først et Par Aar senere, nemlig 754, fik Tronskiftet formelig pavelig Sanktion, da Pave Stefan kom over Alperne for at udbede sig Pipins Hjelp mod Longobarderne. Pipin fulgte Opfordringen, drog over Alperne og beseirede Longobardernes Konge, som maatte indgaa paa at betale Tribut og afstaa Exarkhatet (s. d.). Ogsaa inden sit eget Lands Grændser havde Pipin Fiender at kjæmpe med; saaledes maatte han drage mod de oprørske Høvdinger i Bretagne og Aquitanien saavelsom mod Araberne, der blev fordrevne fra Narbonne. Med Sachsen og Baiern havde han ligeledes Ufred; det sidste Land kom 757 under hans Overhøihed, idet hans Søstersøn Tassilo, der havde Arveretten der, maatte hylde ham og som Vasal sværge ham Troskab. 6 Aar efter gjorde Tassilo sig dog uafhængig igjen. Efter en kraftig og for Riget lykkebringende Regjering døde Pipin 768; Riget havde han delt mellem sine Sønner Karl den store (s. d.) og Karlman. — Ogsaa senere førte flere Medlemmer af den karolingiske Slægt Navnet Pipin.

Piplærke (Anthus), Fugleslægt af Sangfuglenes Familie, har i Udseendet mest Lighed med Lærkerne, idet de er af omtrent samme Farve, har et tyndt, ret Næb, temmelig lange Ben og lang Hale samt en lang og ret Bagklo; forresten har de i zoologisk Henseende mest tilfælles med Erlerne. I Norge findes **Engpiplærken** (Anthus pratensis) og **Træpiplærken** (A. arboreus); begge er smukke og livlige Sangfugle, som ofte fredes.

Pippi, Giulio (udt. Djulio), bekjendt under Navnet **Giulio Romano**, berømt italiensk Maler og Arkitekt, f. 1492, d. 1546, var Elev af Rafael og den, som bedst tilegnede sig den store Mesters Undervisning. Han deltog med Rafael i Udførelsen af flere af dennes betydeligste Arbeider, saaledes mange af Malerierne i Loggierne i Vatikanet, ligesom han fuldendte det af Rafael paabegyndte berømte Billede „Transfigurationen". Selvstændig udførte Pippi bl. a. Dekorationen af Villa Madama ved Rom, en Bygning, som var opført af ham selv og viser, at han ogsaa besad fremragende Begavelse som Arkitekt; endvidere en Række Madonnabilleder, St. Stefanus m. fl. Billeder af den hellige Historie. 1524 blev han udnævnt til Hertugen af Mantuas Maler og Arkitekt og fik i denne Stilling Anledning til at udfolde sit Talent paa en friere og frugtbarere Maade end tidligere, hvorhos Paavirkningen fra Rafael mere og mere gav Plads for en Udfoldelse af hans egne kunstneriske Eiendommeligheder. Han byggede i Mantua Palazzo del Te og dekorerede dette Bygverk samt Hertugens Palads med storslagne Billeder af den hellige Historie og den græske Mythologi. Desuden udfoldede han en storartet Virksomhed som Arkitekt, idet han ombyggede store Dele af Byen og udførte flere Bygverker ogsaa i andre italienske Stæder. 1544 ombyggede han Domkirken i Mantua, et af hans bedste Verker. Kort før sin Død kaldtes han til Rom for at fuldende Peterskirken, men kunde paa Grund af Sygdom ikke modtage Indbydelsen.

Piranesi, Giambattista, italiensk Tegner, Kobberstikker og Arkitekt, f. 1720, d. 1778, syslede meget med antikvariske Forskninger og leverede et storartet Pragtverk med Afbildninger af Roms gamle Mindesmærker og Bygninger (29 Bd., indeholdende 2000 Plancher), hvilket er uundværligt for Studiet af denne Gjenstand. — Hans Søn **Francesco Piranesi**, f. 1756, d. 1810, fortsatte Faderens Arbeide; ogsaa hans Broder **Pietro** og hans Søster **Laura** hjalp til at fuldføre det store Verk.

Pirano, By i Istrien, ved Largonebugten, med 11,000 Indb., god Havn, en interessant gotisk Kirke og betydelig Handel og Sjøfart. Her

seirede 1177 Venetianernes Flaade over de med Fredrik Barbarossa forbundne Genuesere.

Pirat, Sjørøver.

Pirithous, efter den græske Mythe Søn af Ixion og Dia, var gift med Hippodameia og herskede som Konge over Lapitherne i Thessalien. Ved hans Bryllup fandt de berømte Kampe Sted mellem Lapitherne og Kentaurerne, der gjentagne Gange er fremstillede af den græske Kunst.

Pirmasens, By i det baierske Rhinpfalz, med 10,000 Indb. og Læderindustri. Her seirede 1793 Preusserne under Hertugen af Brunsvig over Franskmændene.

Pirna, By i Kongeriget Sachsen, ved Elben, med 11,000 Indb. I Nærheden er store Sandstensbrud, hvorfra Stenen forsendes i betydelige Mængder.

Piroger kaldes de af Sydamerikas Indianere benyttede Baade, som er udhulede af en enkelt Træstamme.

Pirogoff, Nikolaus, berømt russisk Læge, f. 1810, d. 1881, blev 1837 Professor i Kirurgi og pathologisk Anatomi i Dorpat og 1841 Professor i Kirurgi ved det medicinsk-kirurgiske Akademi i Petersburg. Han var en særdeles fremragende Kirurg og har skrevet flere vigtige Arbeider over Anatomi og Kirurgi.

Pirol (Oriolus), Fugleslægt af Spurvefuglenes Orden, har et langt, kegleformet Næb, kort Hale og korte, stærke Ben. De forskjellige Arter hører hjemme paa den østlige Halvkugle; enkelte af dem, saaledes den smukke gule og sorte Kirsebærpirol (Oriolus galbula), er almindelig i Syd- og Mellemeuropa.

Piron (udt. Pirong), Alexis, fransk Digter, f. 1689, d. 1773, var en Ven af Crébillon den ældre og ivrig Deltager i de bekjendte Sammenkomster hos Caveau, hvor hans Lune og Vittighed vandt Anklang. Efter gjennem flere humoristiske Breve og Smaafortællinger at være bleven kjendt blandt Publikum begyndte han at skrive for Scenen; han leverede en Række Komedier af tildels betydeligt Værd, men vandt dog ikke stor Paaskjønnelse, førend ved sin „Métromanie" (1738), der er et meget fremragende Arbeide. Hans Verker udkom samlede 1776.

Pirouette (udt. Piruett), i Dansekunsten en hurtig Omdreining paa ét Ben. I Ridekunsten en lignende hurtig Omdreining af Hesten.

Piræus, gr. Peiraieus, By i Attika, Athens Havn (se Athen).

Pisa, Provins i Kongeriget Italien, 3,056 km.² stor, med 266,000 Indb. — Hovedstaden Pisa, med 52,000 Indb., er en af Italiens ældste og smukkeste Byer. Den ligger ved Floden Arno, 7½ km. fra Havet, i en smuk og frugtbar Egn, og er Sæde for en Erkebiskop. Gaderne er rette og brede; der findes mange aabne Pladse og prægtige Bygverker, deriblandt en Domkirke fra det 11te Aarh., det berømte, af Marmor opførte skjæve Taarn, Johanneskirken med en mægtig Kuppel o. fl. En Mærkelighed er ogsaa den bekjendte Kirkegaard (Campo Santo), hvis Jord er hentet fra Jerusalem, og som er omgiven af gotiske Buegange, prydede med Freskobilleder af flere berømte gamle Mestre. Byen har endvidere et Universitet, der i ældre Tider stod i meget stor Anseelse og nu har 450 Studerende; desuden findes et Kunstakademi, en teknisk Skole m. fl. høiere Læreanstalter. Handel og Industri er af liden Betydning. — Pisa førte i Oldtiden Navnet Julia Pisana. I Middelalderen var Byen en Republik, der udmærkede sig ved sit Frisind og en Vindskibelighed, som gjorde den rig og anset. I det 11te Aarh. erobrede den Sardinien, Korsika og Balearerne, anlagde senere flere Kolonier og var tilsjøs Genuesernes Ligemand. I Kampene mellem Guelfer og Ghibelliner stod Pisanerne paa de sidstes Parti og formaaede i længere Tid tappert at holde sig mod de guelfiske Byer; 1284 blev de imidlertid slagne af Genueserne ved Meloria og mistede alle sine Besiddelser. Nu kom Byen under Guelferføreren Ugolino Gherardescas Herredømme; senere kom imidlertid Ghibellinerne atter til Magten, og Byen hævede sig paany. Indre Feider og Partistridigheder svækkede den dog, og tilsidst maatte den paakalde Milanos Beskyttelse, blev solgt til Galeazzo Visconti og kom 1406 under Florens, som beherskede den med stor Strenghed. 1494 gjorde den Opstand under Simon Orlandi, stillede sig under Kongen af Frankriges Beskyttelse og opnaaede efter en lang og haard Kamp paany Selvstændighed. Forgjeves beleirede Florentinerne Pisa 1499, 1504 og 1505; men 1509 lykkedes det dem at udhungre Byen, saa at den maatte overgive sig, hvorefter den hørte til Toskana og delte dettes Skjebne.

Pisang (Musa), Planteslægt af en eiendommelig Familie, Musaceerne, bestaar af store, trælignende Buske af et palmeagtigt Udseende og har enkle Blomster. Bladene er meget store, kortstilkede, læderagtige og helrandede; de danner en Krone paa Toppen af Stammen, og mellem dem reiser Blomsterkolberne sig. Blomsterne er store og uregelmæssige. Arterne hører hjemme i de tropiske Egne; i stor Udstrækning dyrkes den almindelige Pisang (Musa paradisiaca) og Bananen (M. sapientum), hvis store og velsmagende Frugter udgjør en væsentlig Del af de Indfødtes Næring i flere tropiske Lande. Flere Arter indeholder seige og stærke Trevler, der forarbeides til Tougverk, Tøier o. desl.

Pisano, Nicola, italiensk Billedhugger, d. 1278, var født i Pisa, hvor han ogsaa for det meste levede og virkede. Han indtager en eiendommelig Stilling i Kunsthistorien, idet han, efterat Billedhuggerkunsten i Aarhundreder havde ligget aldeles nede, fremtraadte med Verker, der tydelig viser Paavirkning af Antiken og er besjelede af dens Aand. Nogen Gjenoplivelse af den antike Kunst kom dog ikke istand ved ham; han blev staaende som et mærkeligt, isoleret Fænomén, og først i det 15de Aarh. blev hans Arbeide gjenoptaget og fuldført. Af hans mest berømte Verker kan nævnes Relieferne paa Prædikestolene i Baptisteriet i Pisa og i Domkirken i Siena samt den hellige Dominikus's Sarkofag i Bologna. — Hans Søn Giovanni Pisano, f. ca. 1240, d. ca. 1320, var Faderens Elev og blev en fremragende Billedhugger og Arkitekt; som saadan var han en Repræsentant for den paa hans Tid i Italien indtrængende gotiske Stil. Han har bl. a. anlagt den berømte Campo santo i Pisa. — Andrea Pisano, f. ca. 1273, d. ca. 1349, var ligeledes Billedhugger og Arkitekt. Han har bl. a. udført de smukke ældre Broncedøre til Baptisteriet i Florens.

Pisé, en Bygningsmaade ved simplere Murarbeider, bestaar i, at man opsætter et Par Bordvægge i den Afstand fra hinanden, som svarer til den vordende Murs Tykkelse, og stamper Mellemrummet tæt fuldt med Ler. Undertiden sammenstampes eller sammenpresses ogsaa Leret til Blokke, der benyttes til Mur paa samme Maade som Kvaderstene. Mere holdbar og hensigtsmæssig end begge disse Maader er den af den svenske Arkitekt Rydin opfundne Kalk- og Sandpisé, der bestaar af sammenpressede Blokke af Kalk og Sand, hvilke bliver haarde som Sten og har et Fortrin fremfor denne i sin større Lethed.

Pisek, By i Böhmen, ved Floden Wottava, med 10,000 Indb.

Pisidien, Landskab i det sydlige Lilleasien, i Nord for Pamfylien, til hvilket Pisidien i den senere Oldtid regnedes. Beboerne var bekjendte for sin Dristighed og Tapperhed. Nu hører Landet til det tyrkiske Vilajet Konia.

Pisistratus, gr. Peisistratos, Tyran eller Hersker i Athen i det 6te Aarh. f. Kr., var en Slægtning af Solon. Han var af Naturen rigt begavet og forstod i en sjelden Grad at tilvinde sig Folkets Yndest. Ved listig beregnede Manøvrer lykkedes det ham 560 at gjøre sig til Byens Hersker; han optraadte paa en forsonlig og mild Maade og søgte at undgaa alt, hvad der smagte af Tyranni, men formaaede dog ikke at gjøre Folket fuldt tilfreds med sit Herredømme. Inden kort Tid blev han derfor landsforvist; men 5 Aar efter indkaldtes han igjen af en af dem, der havde været hans ivrigste Modstandere, og fik nu Magten igjen. Heller ikke denne Gang lykkedes det ham at holde sin Stilling; han blev atter fordreven og levede nu i ti Aar paa Euboia som landsforvist. Ved Hjelp af Leietropper fra Theben, Argos og Naxos slog han endelig Athenerne ved Marathon, tog atter Athen i Besiddelse og holdt sig ved Magten til sin Død 527. I denne Tid gjorde han særdeles meget for Athens materielle og aandelige Opkomst. Han gav Stødet til Plantning af Oliventræer paa Attikas øde Marker og skaffede derved Egnen en vigtig Indtægtskilde; han forstod at forøge Statens Indkomster uden at paalægge trykkende Skatter og anvendte Overskudet til at pryde Athen med Pragtbygninger; han anlagde Bibliotheker og lod de homeriske Digte samle. Ved sin Død efterfulgtes han af sine Sønner, Pisistratiderne, Hippias, Hipparkhos og Thessalus.

Piso, Navn paa en plebejisk Familie af Calpurniernes Slægt i det gamle Rom. — Gajus Piso er den første af Familiens Medlemmer, som nævnes; han var Prætor 211 f. Kr. — Lucius Calpurnius Piso Cæsoninus var Konsul 15 f. Kr. og bestyrede derpaa med stor Dygtighed Embedet som Bypræfekt i Rom. Han døde 32 e. Kr. Til ham skrev Horats sin berømte Epistel om Digtekunsten („Ars poetica"). — Lucius Calpurnius Piso, med Tilnavnet Frugi, var Folketribun 149 f. Kr. og gjennemførte som saadan den første Lov mod Provinsernes Udsugelse (Lex Calpurnia repetundarum). 133 f. Kr. var han Konsul og kjæmpede mod de oprørske Slaver paa Sicilien. Han skrev en romersk Historie, som nu er gaaet tabt. — Gnejus Calpurnius Piso var 7 f. Kr. Konsul sammen med Tiberius og fik, efterat denne var bleven Keiser, Syrien at bestyre. Han kom i denne Stilling i Uenighed med Germanicus, som han 19 e. Kr. mistænktes for at have ladet dræbe ved Gift i Antiokia. Efter hans Tilbagekomst til Rom blev af denne Grund Uvillien mod ham saa stærk, at Tiberius, maatte lade hans Sag undersøge af Senatet; han dræbte derfor sig selv 20 e. Kr. — Gajus Calpurnius Piso stod 65 e. Kr. i Spidsen for en Sammensværgelse mod Nero og dræbte sig selv, da den blev opdaget.

Pistacie (Pistacia), Træslægt af Terebinthacéernes Familie, omfatter Buske og Træer, som voxer i Middelhavslandene, det varme Asien samt Nordamerika. Frugten er en tør Stenfrugt. — Pistacia vera hører hjemme i Orienten og dyrkes hyppig i Sydeuropa. Dens Kjærner, Pistacienødder eller grønne Mandler, er rige paa fed Olie og smager som søde Mandler; de spises og anvendes i Konditorierne, ligesom der ogsaa presses Olie af dem. — Pistacia Lentiscus leverer Mastix (s. d.). — Pistacia Terebinthus indeholder i sin Bark en fin Terpentin, der kaldes cyprisk Terpentin og dels faaes ved Indsnit i Stammen, dels af sig selv rinder ud.

Pistil, Morterstøder; Støvvei i en Blomst.

Pistoja, By i den italienske Provins Florens, med 13,000 Indb., er Sæde for en Biskop, har en smuk Domkirke m. fl. andre betydelige Bygverker samt Industri i Jern- og Silkevarer og musikalske Instrumenter. I Omegnen drives Gartneri i stor Maalestok. Byen hed i den romerske Tid Pistoria; her faldt Catilina 62 f. Kr.

Pistol, et kort Ildvaaben, der holdes i udstrakt Arm med den ene Haand. Laasens Mekanisme er som ved Geværerne. Nu er Pistolerne for en stor Del fortrængte af de flerløbede Revolvere (s. d.).

Pitaval, François Gayot de, fransk Jurist, f. 1673, d. 1743, var fra 1713 Advokat. Han blev berømt ved den af ham udgivne Samling af mærkelige Retssager („Causes célèbres et intéressantes", 20 Bd., 1734 og følg.), der senere er bleven fortsat og oversat til flere fremmede Sprog.

Pitcairn (udt. Pitkern), den sydligste Ø i Gruppen Tuamotu i det Stille Hav, er $3^1/_2$ km. lang og henimod Halvdelen saa bred. Den opdagedes 1767 af Carteret og var da ubeboet, men viste Tegn til, at der tidligere havde været Mennesker. Den er bekjendt ved en mærkelig Historie, som tildrog sig i forrige Aarhundrede. Mandskabet paa et engelsk Skib „Bounty" gjorde 1788 ved Tahiti Mytteri under Ledelse af Styrmanden Fletcher Christian. Efter at have sat Kapteinen i en Baad og overgivet ham til hans Skjebne nedsatte de sig med 6 Mænd og 12 Kvinder fra Tahiti paa Pitcairn, hvor de dyrkede Jorden og dannede et lidet patriarkalsk Samfund. Efter nogle Aars Forløb gjorde de tahitiske Mænd Oprør mod Englænderne og blev udryddede. Der voxede nu en ny Slægt op, en Blandingsrace, som udmærkede sig ved Skjønhed og Kraft og under Ledelse af John Adams og Edv. Young førte en idyllisk Tilværelse paa den frugtbare Ø. Ingen vidste imidlertid noget om Koloniens Existens, førend den 1808 blev opdaget af den amerikanske Kaptein Folger; den engelske Regjering lod 1814 Forholdene undersøge; de, som havde gjort sig skyldige i Mytteriet paa „Bounty", kunde

ikke længer straffes, da Forbrydelsen var præskriberet. Regjeringen drog Omsorg for Kolonisterne, som nu gjentagne Gange fik Besøg af europæiske Skibe. 1830 bragtes de til Tahiti, hvor de dog ikke trivedes; de vendte derfor tilbage til Pitcairn, hvor det lille Samfund vedblev at blomstre, styret af en selvvalgt Forstander. 1856 var Befolkningen paa Øen stegen til 170. Da Øen led meget af stærke Regnskyl, som bortførte den dyrkbare Jord, flyttedes Beboerne det sidstnævnte Aar til den frugtbare Ø Norfolk; senere er dog en stor Del af dem vendt tilbage til Pitcairn.

Piteå, By i Norrbottens Län i Sverige, ved den botniske Bugt, med ca. 2,500 Indb., anlagdes 1621 og flyttedes 1668 til sin nuværende Plads. Her findes betydelige Skibsværfter, ligesom der ogsaa drives megen Handel med Trælast.

Piteå Lappmark hører til Norrbottens Län og ligger mellem Luleå og Lyckséle Lapmarker; den er af ca. 24,700 km² Størrelse. Baade Lapmarken og Byen har sit Navn efter Piteelven, der udspringer af Indsjøen Pjeskajaur og efter et Løb paa 290 km.s Længde falder i den botniske Bugt.

Pithöus (udt. Pitu), Pierre, paa Latin kaldet Petrus Pithoeus, fransk Jurist og Filolog, f. 1539, d. 1596, var i længere Tid Generalprokurator i Paris. Han forfattede dels paa Latin og dels paa Fransk adskillige juridiske Verker, af hvilke især „Les libertés de l'église gallicane" (1594) er af Vigtighed. Størst Betydning har han dog som Filolog ved sine Fortolkninger til Persius m. fl. latinske Digtere, men især derved, at han 1596 besørgede den første Udgave af Fædrus's Fabler.

Pitprops kaldes enslags smaa Rundlast, som i massevis udskibes fra de nordlige Lande til England, hvor den benyttes til Afstivning i Bergverksgruberne.

Pitt, Navn paa to i Englands Historie berømte Statsmænd. — William Pitt, Greve af Chatham, kaldet Pitt den ældre, f. 1708, d. 1778, blev 1735 Medlem af Parlamentet, hvor han sluttede sig til Oppositionen mod Walpoole og i den Anledning mistede et libet Embede, han havde erholdt. Ved sin Veltalenhed og overlegne Dygtighed blev han imidlertid snart Regjeringen saa farlig, at den ansaa det for raadeligt at give ham Embedet som Skatmester for Irland (1746); ved Syvaarskrigens Udbrud blev han til Folkets almindelige Tilfredshed Statssekretær; han tog med Iver fat paa at forstærke Flaaden, ved hvis Hjelp Englænderne seierrig kjæmpede mod Franskmændene, samtidig med, at de direkte understøttede Fredrik den store. Den vigtigste Vinding for England var, at Kanada erobredes fra Franskmændene. Ved Georg den tredies Tronbestigelse begyndte Toryerne at vinde større Indflydelse, og Pitts Planer hemmedes stærkt; 1761 maatte han gaa af og erstattedes af Bute, hvorefter han atter blev Oppositionens Fører. Hans gamle Popularitet fulgte ham usvækket. 1766—68 var han paany Medlem af Ministeriet og udnævntes til Greve af Chatham, i hvilken Egenskab han tog Sæde i Overhuset. Under Forhandlingerne om Englands Politik ligeoverfor sine amerikanske Kolonier havde han bestandig tilraadet Mildhed og Hensynsfuldhed; da hans Raad imidlertid ikke frugtede, og de haarde Skattepaalæg tvang Kolonisterne til at begynde Krig, lagde Pitt hele sin Indflydelse i Vegtskaalen for at bevæge England til Eftergivenhed i sidste Øieblik. Efterat Englænderne var slagne ved Saratoga 1777, blev den før saa modige Regjering forsagt og var betænkt paa at indgaa paa forskjellige Indrømmelser for at faa Fred. Men nu hævede Pitt sin Stemme mod, hvad han ansaa for at stride mod Englands Ære; allerede dødssyg lod han sig bringe hen i Overhuset og holdt en storartet Tale, der omstemte alle og ledede til, at Krigen fortsattes. Den store Anstrengelse lagde imidlertid efter kort Tids Forløb den gamle Mand i Graven. Han blev begraven paa Statens Bekostning, ligesom ogsaa Staten betalte hans Gjeld og udsatte en Pension paa 4000 Pund Sterl. for hans ældste Søn. Pitt var en af de mest fremragende Mænd, England har havt; hans store Statsmandsdygtighed og eminente Talegaver var forenede med en Retskaffenhed og en Karaktérfasthed, der vandt ham alles Agtelse. — Hans tredie Søn William Pitt, den yngre, f. 1759, d. 1806, blev 1781 Medlem af Underhuset, hvor han sluttede sig til Faderens gamle Parti, Whiggerne, og med dem deltog i Oppositionen mod North. Allerede næste Aar blev han i en Alder af 23 Aar Medlem af Ministeriet Shelburne. Nu begyndte det uforsonlige politiske Had at udvikle sig, som gik gjennem Størstedelen af Pitts og hans store Modstander Fox's Liv. Pitt sluttede sig mere og mere afgjort til Toryerne, medens Fox blev udpræget Whig. Vaaren 1783 maatte Pitt med hele Ministeriet gaa af og give Plads for et „Koalitionsministerium" Fox; da saa Fox f. A. fremtraadte med sin East-India-Bill (se Fox), modsatte Pitt sig den paa det heftigste, og det lykkedes at faa den forkastet i Overhuset. Nu maatte Koalitionsministeriet træde tilbage, og Pitt blev i December 1783 Førsteminister. Efter at have opløst Parlamentet og efter heftige Valgkampe at have vundet Majoritet i det nye begyndte han at ordne Englands daarlige Finanser og se sig om efter Erstatning for de Tab, England havde lidt ved de amerikanske Koloniers Løsrivelse. Ligeoverfor den franske Revolution og Republiken indtog han en afgjort fiendtlig Holdning og blev Sjelen i de tre Koalitioner mod Frankrige. Den haardnakkede Krig var imidlertid det engelske Folk imod; der gjorde sig Misfornøielse gjeldende, og Pitt maatte 1801 gaa af. Imidlertid fornyedes Krigen 1804, og han kom da igjen til Roret, hvorefter han til sin Død var Førsteminister. Han har en stor Del af Skylden for den prosaiske Kræmmerpolitik, som senere undertiden har gjort sig gjeldende hos den engelske Regjering; i det hele taget var han mere et praktisk Forstandsmenneske, der forstod at benytte Leiligheden, end en virkelig genial Statsmand, som lod sig lede ogsaa af ideelle Hensyn. Han blev begravet i Westminsterabbediet; hans Taler er udkomne samlede i 3 Bd.

Pittakos, en af Grækenlands saakaldte 7 Vise, f. ca. 650 f. Kr., d. ca. 590, hørte hjemme i Mitylene. Han befriede sin Fødeby og hele Lesbos fra et trykkende Tyranherredømme og overtog selv efter Folkets Villie den øverste Magt; efter at have truffet en Række heldige Foranstaltninger nedlagde han den igjen og trak sig tilbage til Privatlivet. Af hans Skrifter er kun et libet Digt opbevaret.

Pittoresk, ital., malerisk.

Pittsburgh, By i den nordamerikanske Stat Pennsylvanien, ved Floden Ohio, med ca. 157,000 Indb., er en af de Forenede Staters vigtigste Fabrikbyer og har en særdeles livlig Handel med Stenkul, Jern og Petroleum, der i Omegnen forekommer i Mængde. Byen opstod 1765 og havde endnu 1800 blot 1,565 Indb., men har især efter Midten af Aarhundredet hævet sig i høi Grad.

Pittsfield, By i Staten Massachusetts i de Forenede Stater, med 13,500 Indb.

Pius, Navn paa 9 Paver. — Pius den første skal have regjeret fra 142 til 157. — Pius den anden, egentlig Æneas Sylvius Bartholomæus Piccolomini, f. 1405, d. 1464, blev Pave 1458. Han var som Privatmand af en alt andet end hæderlig Vandel; men han besad en betydelig Begavelse og vidste at benytte den som Pave, især i diplomatisk Retning. Da han var bleven Pave, fornegtede han sine tidligere liberale Grundsætninger og kjæmpede ivrig for Pavemagtens Udvidelse. Forgjeves søgte han at bevæge de europæiske Fyrster til at deltage i et nyt Korstog. Han skrev paa Latin en Roman „De duobus amantibus“ m. fl. poetiske Arbeider samt en Del historiske Verker; hans latinske Breve (udg. samlet 1473) er af Betydning for Samtidens Historie. — Pius den tredie, foregaaendes Nevø, efterfulgte 1503 Alexander den sjette som Pave, men døde allerede efter 26 Dages Forløb. — Pius den fjerde, regjerede 1559—65; han er mest bekjendt for sin Virksomhed for Vatikanets og de romerske Kirkers Forskjønnelse. — Pius den femte efterfulgte den foregaaende og regjerede til 1572. Han var en streng Forfegter af Pavemagten og optraadte med megen Anmasselse mod de Fyrster, som ikke vilde lystre ham. Han befordrede Inkvisitionen, men gjorde sig paa den anden Side fortjent ved at indføre en strengere Kirketugt for de fordærvede Geistlige. — Pius den sjette, f. 1717, d. 1799, var først Jurist og begyndte derpaa at studere Theologi, blev 1766 pavelig Generalskatmester, 1773 Kardinal og 1775 Pave. Han var en ganske velvillig Mand, som foretog flere Reformer, men alle kun halvt, hvorfor ingen af dem lykkedes eller indbragte ham hverken Fordel eller Yndest. Ligeoverfor de europæiske Magter holdt han strengt paa Pavedømmets gamle Magt, som dog kun blev lidet respekteret; paa sine gamle Dage maatte han se Neapel løsrive sig fra sit Lensforhold til Kirkestaten og endog Rom forvandlet til en Republik; selv blev han 1798 ført i Fangenskab til Valence, hvor han døde. — Pius den syvende, f. 1742, d. 1823, blev 1785 Kardinal. Han udtalte sig for de af Franskmændene forfegtede Friheds- og Lighedsideer, og det var maaske ved fransk Indflydelse, han 1800 valgtes til Pave efter Pius den sjette. 1801 tilkjøbte han sig det meste af Kirkestaten igjen mod gjennem et Konkordat at sikre den franske Stat Besiddelsen af det inddragne Kirkegods samt Retten til at udnævne Biskoperne. 1804 begav han sig til Paris for at krone Napoleon; men i de følgende Aar viste han sig ikke altid villig til at være Keiserens lydige Tjener, og 1808 blev derpaa Kirkestaten igjen besat af Franskmændene samt 1809 erklæret for at tilhøre Frankrige. Pius satte Napoleon i Ban og blev nu holdt i Fangenskab, snart her, snart der. For Napoleon var imidlertid denne Tilstand ikke i Længden ublandet fordelagtig, og han samtykkede derfor 1813 i et nyt Konkordat, som Paven underskrev, men umiddelbart derefter gjenkaldte for at vende tilbage til sit Fængsel. Efter Napoleons Fald blev han gjenindsat i sin Værdighed. Han oprettede nu paany Jesuiterordenen, protesterede mod, at Wienerkongressen ikke restituerede de tidligere geistlige Fyrstendømmer i Tyskland og fordømte Bibelselskaberne som fordærvelige. — Pius den ottende, f. 1761, d. 1830, blev 1800 Biskop af Montalto, 1816 Kardinal og 1829 Leo den tolvtes Efterfølger paa Pavestolen. Han gjorde sig yndet af Kirkestatens Befolkning ved at afskaffe flere Byrder, som hvilede paa den; derimod vedblev han i sine Forgjængeres Spor at holde strengt paa Pavens baade geistlige og verdslige Magt og forbød bl. a. Ægteskab mellem Katholiker og Protestanter, naar det ikke blev lovet, at Børnene skulde opdrages i den katholske Tro. — Pius den niende, f. 1792, d. 1878, egentlig Giovanni Maria, Greve di Mastai-Ferretti, blev Prest 1818, var 1823—25 med paa Missionen til Chili og blev 1827 Erkebiskop. 1840 blev han Kardinal og gjorde sig almindelig bekjendt ved sit milde og velvillige Sind; dette var vel en af Hovedgrundene til, at han 1846 valgtes til Pave. Sværmerisk, patriotisk, men uden Karaktérfasthed, som han var, begyndte han sin Regjering i afgjort frisindet Aand, udstedte Amnesti og tog frisindede Ministre; disse Forholdsregler vakte en umaadelig Jubel i Italien, hvor Frihedens Forkjæmpere priste sig lykkelige ved at se Paven gaa i Spidsen for den nationale Bevægelse. Men efterhvert, som denne voxede sig stærk, blev Paven betænkelig og skiftede snart ganske Sind; han begyndte at begunstige Østerrigerne, og den Forfatning, han udstedte i Marts 1848, gav han kun nødtvungen. Da Folket fik Rede paa Omslaget, tabte hans Popularitet sig hurtig. Efterat hans Minister Rossi i Novbr. 1848 var bleven myrdet, flygtede han forklædt fra Rom til Gaëta, og Republiken proklameredes nu i Rom af Mazzini og hans Tilhængere. Efter Sardiniens Nederlag paa det korte Felttog 1849 besluttede de katholske Magter Pavens Gjenindsættelse; Franskmændene besatte Rom, og 1850 vendte Paven tilbage. Han havde vistnok paany lovet nogle Reformer og en Amnesti, men ingen af disse Løfter blev opfyldt. Fra nu af hengav han sig mere og mere til Jesuiternes Indflydelse og blev stedse mere reaktionær baade i kirkelig og politisk Henseende. Ved Kongeriget Italiens Oprettelse 1859—60 mistede Paven $^2/_3$ af Kirkestaten, og 1861 blev Rom af det italienske Parlament erklæret for Landets naturlige Hovedstad. Ethvert Forsøg fra den italienske Regjerings Side paa at istandbringe en Forsoning eller en modus vivendi med ham mislykkedes. Efterat Franskmændene havde forladt Rom, gjorde Garibaldi et uforsigtigt Streiftog ind i Kirkestaten, hvilket havde til Følge, at Franskmændene vendte tilbage og nu forblev i Rom til Krigens Udbrud 1870. Efter Slaget ved Sedan rykkede Victor Emanuel ind i Rom og tog 31te Decbr. 1870 Kvirinalet i Besiddelse som sit Residensslot. Saaledes var endelig Pavestolens unaturlige

Herredømme over Byen med de tilliggende Landskaber tilende, og Rom var indlemmet i det frie italienske Rige. Paven sikredes alle Æresbevisninger som Suveræn samt en aarlig Pengesum af 3¼ Mill. Lire; han tog imidlertid ikke mod dette, men stængte sig inde i Vatikanet og spillede fra nu af en „Fanges“ Rolle. Imidlertid voxede Pavens geistlige Indflydelse, efterhvert som hans verdslige aftog. Pius den niende var under hele sin Regjering virksom for at øge Pavens kirkelige Magt, og det lykkedes ham at sætte igjennem flere nye Dogmer, saaledes det om Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse (1854) og især det berygtede Dogme om Pavens Ufeilbarhed, vedtaget paa Koncilet i Vatikanet 18de Juli 1870. Dette sidste dristige Skridt førte forøvrigt i flere Lande, især i Tyskland, til en Spaltning af Katholikerne, idet et Parti ikke vilde anerkjende den gudsbespottelige Lære om Ufeilbarheden. Efter at have siddet længere paa Pavestolen end nogen af sine Forgjængere døde endelig den gamle, personlig meget elskværdige og afholdte Mand i 1878; han efterfulgtes af Giacomo Pecci som Leo den trettende.

Piusforening, en i 1848 i Mainz dannet katholsk Forening, hvis Formaal er at virke for Pavens Magt og Katholicismens Udbredelse. Den stadfæstedes 1849 af Pave Pius den niende.

Piris, Theodor Ludvig August, tysk Historiemaler, f. 1831, uddannede sig i München og opholdt sig senere en Tid i Italien. Hans Arbeider er især fremragende fra Kompositionens Side. Blandt de betydeligste af dem kan nævnes „Huss's Afsked fra sine Venner i Konstans“, tre store Freskobilleder af de svenske Konger Karl den tiendes og Karl den ellevtes Historie (det baierske Nationalmuseum) „Kalvins sidste Samtale med Servet i Fængslet i Genf“ samt en stor Del Tegninger og Kartoner med Motiver af Wagnerske Operaer m. fl.

Pizarro, Francisco, spansk Opdagelsesreisende, f. 1471, d. 1541, var en uægte Søn af en spansk Adelsmand og fik en yderst tarvelig Opdragelse. I sin Ungdom blev han sat til at vogte Svin, men løb bort og lod sig hverve som Soldat. Fra 1510 deltog han i Krigene paa Kuba og Hispaniola og ledsagede Balboa paa dennes Tog til Panama. Senere forenede han sig med Diego de Almagro og Hernando de Luques for at erobre de rige Lande ved Sydamerikas Stillehavskyst. Efter et mislykket Tog 1524—27, paa hvilket han fik høre om Peru og dets Rigdomme, men hindredes i at naa derhen, reiste han til Spanien og fik Keiser Karl den femtes Tilladelse til at erobre Peru og regjere det som Vicekonge. 1529 kom han tilbage til Panama og samlede med megen Møie det nødvendige Mandskab, hvorefter han begav sig paa Veien; ved troløst Forræderi fangede han Peruanernes Konge (se Peru), bemægtigede sig Landet og øvede store Grusomheder mod Indbyggerne. 1535 grundede han Lima og gjorde denne By til Hovedstad. Peruanerne gjorde imidlertid, ophidsede af hans og hans Brødres Grusomheder, Oprør 1536; Almagro benyttede Leiligheden, ilede til og tog to af hans Brødre til Fange. Da han vægrede sig ved at anerkjende Pizarros Overhøihed over Landet, kom det til Strid mellem dem; den bilagdes efter en Tids Forløb ved en Overenskomst, men da Pizarro havde faaet sine Brødre paa fri Fod, brød han Overenskomsten, fangede Almagro og lod ham henrette. Dette Skridt vakte megen Forbitrelse ogsaa blandt Spanierne i Peru og hevnedes ved, at Almagros Tilhængere 1541 sammensvor sig og myrdede Pizarro.

Pizzicato betegner i Noder for Strygeinstrumenter, at de Toner, ved hvilke dette Ord staar, ikke skal spilles med Buen, men med et Knips med Pegefingeren. Naar Buen atter skal bruges, sættes „col arco“.

Pjatigorsk, By i det russisk-kaukasiske Guvernement Stavropol, med 10,000 Indb. og meget besøgte Bade.

Placenta, se Moderkage.

Placentia, se Piacenza.

Placere, anvise Plads, anbringe, ansætte i en Stilling.

Pladskommandant, den Officér, som i Krigstid fører Overkommandoen i en ikke befæstet By.

Pladsmajor, en Stabsofficér, som er attacheret Kommandanten i en Fæstning for at være hans Medhjelper i hans Forretninger.

Plafond (udt. Plafong), fr., Loft, især naar det er kunstnerisk dekoreret.

Plagiat, egentlig Menneskètyveri (lat. plagium), Tyveri af en andens aandelige (kunstneriske eller literære) Eiendom; **plagiere**, stjæle en andens Idéer eller fuldførte Verk og udgive det for sit eget.

Plagoskop, Vindsløi, Veirhane; Indretning til at vise Himmelegnene.

Plaid (udt. Plæd), enslags firkantet Kappe af tykt, farvet Uldtøi, skriver sig oprindelig fra Skotland.

Plaidere (udt. plædere), føre en Sag, især tale i den for Retten.

Plaine (udt. Plæn), Slette, Græsvold.

Plakat, skreven eller trykt Meddelelse, der opslaaes offentlig.

Plan, se Flade. — **Planering**, Jævning af et kuperet Terræn; i Bogbinderkunsten Limning af Arkene i Bøger, som er trykte paa ulimet Papir.

Planche (udt. Plangsj), fr., Planke; Plade; Kobberstik; større Billede til en Bog, hvilket ikke er trykt i Texten.

Planche, Jean Baptiste Gustave, fransk Kritiker, f. 1808, d. 1857, begyndte fra 1831 at skrive i „Revue des deux mondes“, hvis literære og kunstneriske Afdeling han ikke længe efter overtog. Senere arbeidede han i „Journal des débats“ og i Balzacs Tidsskrift „La chronique“. 1838—45 opholdt han sig i Italien, beskjeftiget med at studere dette Lands Kunst. Af Napoleon den tredie fik han Tilbud om Æresposter og Udmærkelser, men foretrak for at bevare sin Frihed at leve som Privatmand. Hans Kritiker er skarpe og hensynsløse og gaar fremfor alt ud paa samvittighedsfuldt at analysere, hvad de behandler. De er udkomne i flere forskjellige Samlinger.

Planetariske Taager kaldtes af W. Herschel saadanne kosmiske Taager (s. d.), som har nogen Lighed med Planeterne, fordi de viser en regelmæssig rund eller elliptisk Flade eller Skive. De bestaar efter spektroskopiske Undersøgelser af glødende Luftarter og findes talrigst i Nærheden af Melkeveien.

Planeter eller **Vandrestjerner** kaldes de Himmellegemer, som bevæger sig omkring Solen i

en bestemt, elliptisk, næsten cirkelformet Bane, og som selv er mørke og kolde, men faar Lys og Varme fra Solen. Af de til vort System hørende Planeter kjendtes allerede i Oldtiden — foruden Jorden, der imidlertid ikke betragtedes som Planet — de fem inderste større, Merkur, Venus, Mars, Jupiter og Saturnus; Uranus og Neptun er først blevne opdagede, den første i forrige og den sidste i indeværende Aarhundrede (se de særskilte Artikler). De Tal, hvormed disse Planeters Afstande fra Solen kan udtrykkes, viser en regelmæssig Rækkefølge (Bodes Lov), dog saaledes, at der mellem Mars og Jupiter bliver et Hul. Dette var allerede i forrige Aarhundrede paafaldende for Astronomerne, som derved ledede til at anstille Undersøgelser; som Resultat af disse fremgik det, at der paa det Sted i Systemet, hvor den ubekjendte Planet søgtes, existerede en hel Skare af smaa Planeter, de saakaldte Planetoïder (se nedenfor). — Flere af Planeterne har mindre Himmellegemer i sit Følge, hvilke bevæger sig omkring dem; disse kaldes Biplaneter, Drabanter eller Maaner. Af saadanne har saaledes Jorden én, Jupiter fire osv. Planeternes Lys er roligt og ikke som Fixstjernernes blinkende; de sees gjennem Teleskopet som runde Skiver, medens Fixstjernerne, selv i de stærkeste Kikkerter, altid viser sig som Punkter. — Planetarium, et Anskuelsesapparat, der ved en Mekanisme, som kan bringes i Omdreining, viser Planeternes Omløb omkring Solen. — Planetoïder kaldes de smaa Planeter, der har sine Baner mellem Mars og Jupiter. At maale deres Størrelse er forbundet med store Vanskeligheder; efter deres Lysstyrke har man antaget, at deres Diameter vexler mellem 10 og 450 Kilometer. Den klareste af dem er Vesta, som undertiden kan sees med blotte Øine. De først opdagede Planetoïder er Ceres, Pallas, Juno og Vesta, der blev fundne i de fire første Aar af dette Aarhundrede; fra 1845 er der stadig opdaget nye, saa at det hele bekjendte Antal 1878 beløb sig til 191, ved Udgangen af 1883 til 235. Saalænge man kun kjendte et ringe Antal af disse Smaaplaneter, antog man, at de var fremkomne ved Sprengning af en større Planet mellem Mars og Jupiter, men denne Anskuelse er nu forladt.

Plangeometri, se Mathematik, 1ste Sp., S. 439, og Geometri.

Planiglobium, et Kart, paa hvilket en af Jord- eller Himmelhalvkuglerne er fremstillet.

Planimetri, d. s. s. Plangeometri (se Geometri).

Plantage (udt. Plangtasj), Plantning; Eiendom i de tropiske Lande, paa hvilken der dyrkes Kaffe, Sukker, Bomuld o. a. tropiske Produkter, ofte ved Hjelp af Slaver.

Plantagenet (udt. Plæntædsjenet), i England Navn paa det franske Dynasti Anjou, som beklædte den engelske Trone 1154—1485. Den første Konge af Huset Plantagenet var Henrik den anden, den sidste Rikard den tredie; dennes Brodersøn, Jarl Edvard af Warwick, den sidste mandlige Ætling af Slægten, henrettedes 1499.

Plantedyr, Zoophyter, Afdeling af Straaledyrene, har faaet sit Navn deraf, at de som oftest danner plantelignende Kolonier, som er fæstede paa Havbunden. Herhen hører Svampe, Koraller Hydroïder og Manæter. I sin Organisation staar de langt lavere end de øvrige Straaledyr, de saakaldte Pighuder.

Plantegeografi er den Videnskab, som omhandler den nulevende Vegetations Fordeling og Beskaffenhed over Jordens Overflade. Den deles i almindelig Plantegeografi, Plantetopografi, Plantestatistik og Fysiognomik. Den almindelige Plantegeografi staar i nær Forbindelse med de Videnskaber, der afhandler saadanne Naturforhold, som betinger Planternes Udbredelse og Fordeling, saaledes fysisk Geografi, Geologi, Meteorologi, Kemi og Fysik. Topografien behandler Planternes Forekomst og Udbredelse med de specielle Forhold, der hænger sammen dermed, og fører disse tilbage til bestemte Love; Statistiken inddeler Jordens Overflade i bestemte Regioner efter de Plantearter, som forekommer der, og Fysiognomiken beskjeftiger sig med de enkelte Planteindividers eller de større Ansamlingers særlige Udseende og giver et Billede af Vegetationens Fysiognomi i en bestemt Egn. Plantegeografien indtager en særdeles betydningsfuld Plads blandt Specialgrenene i den moderne Botanik og er især af stor Betydning for det praktiske Liv; den er imidlertid kun lidet bearbeidet, og større Strækninger af Jordoverfladen er endnu aldeles eller saagodtsom ikke undersøgte af Plantegeograferne. Der er saaledes kun beskrevet ca. 100,000 Plantearter, medens der er Grund til at antage, at der existerer mindst det dobbelte Antal. Kun faa af disse Planter kan siges at være omtrent kosmopolitiske; dette gjelder først og fremst Kornarterne samt enkelte af de Ugræsarter, som har fulgt med dem fra det ene Land til det andet. I Regelen har hver Verdensdel derimod sin eiendommeligt udviklede Flora, hvis Fysiognomi stiller sig fra alle andres. Paa større Fastlande, der ligger meget afsides, kan denne Eiendommelighed være overordentlig stærkt pointeret; saaledes findes paa det australske Fastland 5,000 karakteristiske Arter, men kun 400, der gjenfindes i andre Verdensdele. Man har i plantegeografisk Henseende inddelt Jorden i Belter, af hvilke et, det æqvatoriale, omslutter de 15 nærmeste Bredegrader i Nord og Syd for Ækvator, de to tropiske Strækninger fra 15° til 23° paa hver Side, de to subtropiske fra 23° til 34°, de varme tempererede fra 34° til 45°, de koldere tempererede fra 45° til 58°, de subarktiske fra 58° til 66°, de arktiske fra 66° til 72° og Polarbelterne fra 72° til Polerne. Herved er imidlertid at mærke, at det ikke blot er de af Afstanden fra Ækvator afhængende Varmeforhold, som betinger Planternes Udbredelse, men ogsaa andre Forhold, særlig Klimatet forøvrigt, Jordsmonnet og Høiden over Havet. Plantegeografiens Fader var Alexander v. Humboldt. For Norges vedkommende har Professor F. C. Schübeler gjort sig fortjent ved omfattende plantegeografiske Undersøgelser.

Planter kaldes de levende Væsener, der ikke har bevidst Sansning eller Evne til vilkaarlig Bevægelse samt optager sin Næring ved Indsugning gjennem Membraner. Mærkes bør det dog, at det kun er de høiere Planter, der skarpt adskiller sig fra de høiere Dyr; paa saavel Plantesom Dyrerigets laveste Trin findes der en Række Former, som har saa meget tilfælles, at man kun med Vanskelighed har kunnet indregistrere dem

under det ene eller det andet; flere af dem er endnu omtvistede, eller rettere, det er gaaet ind i Naturforskernes Bevidsthed, at der overhoved ikke eksisterer nogen bestemt Grændse mellem de to Riger, hvori man har delt de organiske Væsener i Modsætning til de uorganiske Ting, der skarpt adskiller sig fra dem. — Alle Planter bestaar af Celler (s. d.), mange af de laveststaaende blot af en eneste saadan eller af en enkelt Cellerække; de fleste, deriblandt alle højerestaaende Planter, indeholder Celler i millionvis. Cellerne, der i Almindelighed betragtes som Planternes Elementærorganer, er i Virkeligheden hver for sig afsluttede Individer, hvorfor Planterne egentlig kan betragtes som Kolonier af selvstændige Væsener. Cellernes Vægge bestaar af Cellulose (s. d.) og vokser i Tykkelse ved at der indvendigfra afsættes nye Lag; under denne Proces indvæves ogsaa mange Stoffer, som i kemisk Henseende intet har med Cellulose at bestille, i Cellevæggene, saaledes mineralske Stoffer, Proteinstoffer, Pigmenter osv. Ældre Celler undergaar hyppig en Proces, hvorved de gaar over til Træ eller Kork og derved forandres saavel i fysisk som i kemisk Henseende. Celler, som har undergaaet en saadan Proces, kan danne ganske haarde, tildels endog stenlignende Substanser, saaledes i Stenfrugternes Kjærneskaller. — De højere organiserede Planter bestaar af Rod, Stamme (eller Stilk) og Blade; Blomster og Frugter kan ansees som Organer, der er afledede af Stilk og Blade. Roden er det Organ, som tjener til at holde Planten fast i Jorden, i hvilken den i større eller mindre Grad forgrener sig. Den er udvendig paa Spidsen forsynet med et Lag af tykvæggede Parenchymceller, som beskytter den spæde Rodspids mod at lide Skade, idet den trænger sig frem gjennem Jorden. Roden udskyder talrige haarformede Forgreninger, hvis Forretning det er at opsuge opløste Næringsstoffer af Jorden. Stammen eller Stilken er en overjordisk Forlængelse af Roden og sammensat af Karbundter, gjennem hvilke det af Roden opsugede Næringsstof stiger op til alle Plantens Dele. Der findes imidlertid hos mange Planter ogsaa en underjordisk Stilkdannelse, Rodstokken, der kan have Form af en tyk, liggende Stilk, Løg eller Knoller. Stilkens Form er stærkt varierende hos de forskjellige Arter af Planter. Hos nogle er den neppe paaviselig, idet Bladene udbreder sig umiddelbart over Jorden; hos andre er den højere, dels hul, dels massiv, af haardere eller blødere Konsistens og enten énaarig, saaledes, at den, selv om Roden vedvarer i flere Aar, afdør hver Høst og til næste Vaar erstattes af en ny (urteagtig), eller fleraarig og da som oftest træet. Hos de Planter, som har en træet Stamme, kan man adskille flere udenom hverandre liggende Lag; inderst kommer en porøs Marv, udenom denne Veden, der aarlig vokser med et nyt, udenfra afsat Lag, derpaa Basten, som indeholder de Karbundter, gjennem hvilke Safterne stiger op, og endelig yderst den mere eller mindre tykke Bark, som bestaar af Korkmasse og er bestemt til at beskytte de underliggende Dele. Stammen hos de ikke egentlig træagtige Planter, navnlig de énfrøbladede (se nedenfor), er af en væsentlig anden Struktur, idet Veddannelsen ikke er saa kompakt og de saftførende Træbundter er fordelte gjennem den hele Stamme. — Paa Stammen sidder Bladene, der i Modsætning til Rod og Stamme med deres cylinderlignende Form gjerne er flade Blader. Man skjelner mellem forskjellige Arter af Blade, saaledes Frøbladet (se und. Frø), Rodbladene, der hos enkelte Planter udvikler sig direkte fra Rodhalsen, omkring Stilkens nedre Del, og Stilkbladene, som er de, der optræder i størst Antal, og hvem de egentlige Næringsfunktioner, forsaavidt den overjordiske Del af Planten angaar, paahviler. Disse Blades Hoveddel er Bladpladen; som oftest bestaar de desuden af en længere eller kortere Stilk, hvorved de er fæstede til Stilken, samt undertiden af en Skede, der som en Udvidelse af Stilken omfatter en større eller mindre Del af Stammens Omfang. Bladpladen bestaar af et tæt Cellevæv, der ligger mellem de paa forskjellig Maade forgrenede Karbundter, som sammensætter Bladnerverne; den fine ydre Hud har Spalteaabninger, gjennem hvilke de luftformede Næringsstoffer indsuges og de forbrugte Emner udstødes. — Forplantningen finder Sted gjennem de afledede Dannelser, der kaldes Blomster og Frugter. Blomsterne er en Sammenstilling af modificerede Bladdannelser, hvis Form er yderst forskjellig. Blomstens Hovedbestanddele er Støvblade og Frugtblade; dertil kommer som oftest Kronblade og Bægerblade, som omgiver de førstnævnte og tjener til Beskyttelse for dem. Samtlige Blomsterblade sidder paa en Udvidelse af Blomsterstilkens øvre Ende, der kaldes Frugtbunden. Støvbladene, som i Regelen er af Traadform, udvikler i sin øvre, udsvulmede Del, Støvknappen, en Masse smaa Celler, Blomsterstøvet, der spiller samme Rolle hos Planterne som Sæden hos Dyrene. Dette Støv optages gjennem yderst fine Aabninger paa Frugtbladene, de saakaldte Støvveie, og føres gjennem disse til deres underste Del, Frugtknuden, hvor de Æg ligger, der ved Befrugtningen udvikler sig til Frø. Antallet af Støv- og Frugtblade hos de forskjellige Plantearter er yderst forskjelligt; hos mange findes disse to Slags Organer ikke forenede i samme Blomst, ja undertiden endog ikke paa samme Plante; Blomsterne eller Planterne kaldes da énkjønnede. Naar de i Frugtknuden hvilende Frøembryer er blevne befrugtede, udvikler de sig som sagt til Frø. Disse, der er bestemte til Frembringelse af nye Individer af samme Art, har et forskjelligartet Hylle, der sammen med Frøene udgjør Frugten (s. d.). — Den her beskrevne Anordning af Forplantningsprocessen gjennem Blomster og Frugter gjelder kun for de saakaldte Blomsterplanters vedkommende. En lavere staaende Plantegruppe er Sporeplanterne, som ingen paaviselige Blomster eller Frugter har, men hvis Forplantning foregaar ved enkelte Celler, Sporerne. — Planteriget omfatter et overordentlig stort Antal Arter; for Tiden tæller man omtrent 100,000. Med Hensyn til Inddelingen af denne store Mængde har man fulgt forskjellige Systemer. Da Blomsterne er det vigtigste Organ paa Planterne, har man, lige siden man begyndte at opstille mere videnskabelig ordnede Plantesystemer, baseret disse paa Blomsternes Bygning. Mest bekjendt og i sin Tid almindelig benyttet er det Linnéske Plantesystem, der vistnok udmærker sig ved en overordentlig Simpelhed og Overskuelighed, men paa samme Tid er højst vilkaarlig og kunstig sammensat. Det

tager alene Hensyn til Støv- og Frugtbladenes Antal, Form og Stilling til hverandre (se under Art. Linné). Paa Grund af dette Systems Vilkaarlighed og Ensidighed har flere Botanikere senere opstillet nye, naturlige Plantesystemer, ved hvilke der har været taget Hensyn saavel til Blomsterne som til Planternes øvrige Organer. Efter det nu mest benyttede og fuldkomneste System inddeles Planterne i: 1) Blomsterløse eller Sporeplanter, 2) Blomsterplanter uden Frugtknude og 3) Blomsterplanter med Frugtknude. Den første Række inddeles igjen i Celleplanter (Sop, Alger, Lav og Mos) og Karplanter (Kraakefod, Bregner og Snelder). De blomstrende Planter, som mangler Frugtknude, omfatter alene Bartræerne. Blomsterplanterne med Frugtknude deles i Enfrøbladede og Tofrøbladede, de sidste igjen i tre Ordener, Kroneløse, Helkronede og Frikronede. Hver af de her nævnte Hovedafdelinger omfatter saa igjen flere Familier, Slægter og Arter.

Planudes, Maximus, en Munk fra Konstantinopel, levede i det 14de Aarh. og blev bekjendt ved sine græske Oversættelser af latinske Forfattere samt ved, at han samlede den „græske Anthologi". Selv skrev han bl. a. en eventyrmæssig Biografi af Æsop.

Plaster, Fællesnavn for flere i sin Sammensætning forskjellige medicinske Blandinger, der bestaar af Vox, Harpixer, Fedtstoffer eller lign., hvori er indblandet Lægemidler. Plastrene er af haard Konsistens og bestemte til at smøres paa Tøi eller Papir for at anbringes paa det syge Sted.

Plastik, i Almindelighed d. s. s. Billedhuggerkunst (s. d.); ogsaa Læren om det menneskelige Legemes skjønne og karakteristiske Stillinger, f. Ex. paa Scenen. — Plastisk, hvad der hører til Plastiken; hvad der egner sig for at fremstilles af Plastiken. — Plastisk Kirurgi omfatter de kirurgiske Operationer, ved hvilke man søger at erstatte tabte Legemsdele, lukke medfødte eller erhvervede Aabninger eller Spalter (f. Ex. Hareskaar) o. lign. Dette sker oftest ved Indsætning af Stykker af Hud og Kjød fra de nærmest omliggende Legemsdele eller ialfald fra Patienten selv; sjelden tages Hud af andre Mennesker og kun undtagelsesvis, men sædvanlig uden Resultat, af Dyr (Kaniner o. lign.).

Plat de ménage (udt. Pla dø menasj), en liden Bordopsats med Beholdere for Eddike, Peber, Sennep osv.

Plata, La, se La Plata.

Platan (Platanus), Træslægt af en egen til de kroneløse henhørende Familie, Platanfamilien, omfatter for det meste store, smukke Træer med haanddelte Blade og enkle Blomster. Der existerer 5 Arter, af hvilke de 4 tilhører Amerika; af disse er især den nordamerikanske Platan (P. occidentalis) et almindelig plantet Allé- og Prydtræ i Mellem- og Nordeuropa, hvilket ogsaa holder sig i de sydligste Egne af Norge. — Den orientalske Platan (P. orientalis) hører hjemme i Orienten og Grækenland og forekommer plantet over hele Sydeuropa, medens den vanskelig taaler den nordeuropæiske Vinters Kulde.

Plateau (udt. Platoa), Høislette.

Platen, Navn paa en tysk Slægt, som hører hjemme paa Rügen og har forplantet sig til Sverige. — Baltzar Bogislaus von Platen, f. 1766, d. 1829, tjente i længere Tid i den svenske Flaade, men tog Afsked 1800 og levede nu paa sin Eiendom i Vestergötland. Det var ham, der lagde Planen til Kanalisation mellem Kattegattet og Østersjøen (Götakanalen), en Plan, som han, da han 1809 blev Statsraad, kunde sætte igjennem, og for hvis Udførelse han ivrig arbeidede. 1814 var han en af de svenske Kommissærer ved Afslutningen af Konventionen i Moss; 1827 blev han Statholder i Norge, i hvilken Stilling han blev meget upopulær ved sit aristokratisk-strenge Væsen og sin Iver for at hindre Festligholdelsen af den 17de Mai. — Hans Søn Grev Baltzar Julius Ernst v. Platen, f. 1804, d. 1875, tjente ligeledes i sin Ungdom i Flaaden, blev 1849 Marineminister, men afgik 1852 og var derpaa Gesandt i London. 1862—68 var han atter Marineminister og oprettede som saadan et specielt Kystforsvarskorps i Flaaden. 1871—72 var han Udenrigsminister.

Platen-Hallermund ell. **Hallermünde**, August von, Greve, berømt tysk Digter, f. 1796, d. 1835, indtraadte som ung i den baierske Armé som Løitnant og deltog i det andet Felttog mod Franskmændene. Derpaa studerede han Sprogvidenskab og Filosofi i Würzburg og Erlangen og begyndte at udgive sine digteriske Arbeider. 1821 udkom hans af den persiske Literatur paavirkede „Ghaseler" og en Samling ældre og nyere Digte under Titelen „Lyriske Blade"; 1826 udkom de satiriske Dramaer „Glastøflen" og „Den skjebnesvangre Gaffel", paa hvilke i 1829 fulgte „Den romantiske Ødipus"; i disse Dramaer latterliggjorde han paa en uimodstaaelig Maade den saakaldte Skjebnetragedie og den falske Romantik; nærmest var hans Angreb rettede mod Müllner og Immermann. Af hans øvrige Verker kan nævnes hans „Sonetter fra Venedig" (1825), Dramaet „Ligaen i Cambrai" (1833), et historisk Verk over Kongeriget Neapel i 1414—43 (1833) og en større Digtning „Abbassiderne" (1835). Fra 1826 opholdt han sig i Italien, hvorfra han kun et Par Gange gjorde Reiser til Tyskland. Han havde bl. a. den Fortjeneste at hæve den poetiske Form i en Tid, da der lagdes liden Vegt paa denne; hans Digte er gjennemgaaende Mesterverker i formel Henseende. Den strenge Formfuldendthed i Forbindelse med et vist aristokratisk Drag i hans Natur synes at have hindret hans Begavelse fra at komme til et fuldt og varmt Gjennembrud. Dette sker dog af og til, især i hans „Polenlieder", en Begyndelse til Aarhundredets politiske Digtning. Med Heine kom han paa Grund af sine satiriske Dramaer i en heftig Feide, hvorunder den vittige Jøde ikke skaanede ham hverken literært eller som Menneske. Hans Verker er udgivne af Minckwitz.

Platfod, en hyppig forekommende Misdannelse af den menneskelige Fod, hvorved denne mister sin hvelvede Form og bliver flad under, medens den ofte tillige dreies saaledes, at man træder paa den indre Fodrand. Misdannelsen kan skrive sig fra en ved megen Gang o. lign. fremkaldt Slappelse i Fodens Baand og Sener.

Platform, ophøiet Flade, hvorpaa der er Plads for flere Mennesker; i Amerika Talerstolen i de politiske Møder og derefter i overført Forstand de politiske Partiers Programer.

Platina, et til de ædle Metaller henhørende Grundstof, forekommer i Naturen gedigent som smaa Skjæl og Korn i den guldførende Sand, navnlig i Ural, Kolumbia og paa Borneo. I den raa Tilstand, hvori det saaledes forekommer, er det blandet med Palladium, Rhodium, Iridium, Osmium, Ruthenium, Jern, Kobber og Bly. Af ren Platina indeholder de udvundne Klumper 57—86 pCt. Platina er af hvid, sølvglinsende Farve, har en særdeles stor specifik Vegt (21.504) og smelter først ved 1460° C. Det er overordentlig strækkeligt, kan udtrækkes til fine Traade og hamres eller valses til tyndt Blik, der er saa blødt, at det kan klippes med en Sax. Platina benyttes i temmelig stor Udstrækning i tekniske Øiemed, idet dets Uangribelighed af Syrer samt dets høie Smeltepunkt gjør det skikket til mange Anvendelser, hvor det ikke kan erstattes af noget andet Materiale; man benytter det saaledes til Kjedler i Svovlsyrefabrikerne, til Digler og andre Apparater i de kemiske Laboratorier, til Spidser paa Lynafledere osv. Til Mynter har man en kort Tid anvendt det i Rusland. — Platinasvamp bestaar af metallisk Platina i en Svampform, der faaes ved Glødning af Platinasalmiak; den har den Egenskab i stor Mængde at kunne opsuge Surstof i sine utallige Porer; kommer Vandstofgas i Berørelse med Platinasvamp, der saaledes er mættet med Surstof, forener begge Gasarter sig til Vand under saa stærk Varmeudvikling, at Platinasvampen bliver glødende og antænder Vandstoffet. Paa denne Egenskab er Döbereiners Platinafyrtøi (se Fyrtøi) grundet. — Platina anvendes til flere Legeringer; saaledes blandes det med Iridium, hvorved faaes en Legering, som er haardere og tungsmelteligere end Platina og bedre modstaar kemiske Reagenser. Af en saadan Legering forfærdiges bl. a. den parisiske Meterkommissions Normaler for Meteren. En Legering af lige Vegtdele Platina og Staal giver et udmærket Speilmetal. Ved at smelte ca. 20 pCt. Jern sammen med Platina faaes Platinamagneter, som er rustfrie og derfor anbefales til Brug ombord i Skibe.

Platitude (udt. Platityd), Platbed, Plumphed, Gemenhed i Udtrykkene.

Platon, en af Grækenlands største Filosofer, f. 428 f. Kr., d. 348, tilhørte en fornem og anset atheniensisk Familie og hed egentlig Aristokles, men fik Navnet Platon paa Grund af sin brede Pande. Han forsøgte sig først som Digter, men efter i sit 20de Aar at have gjort Sokrates's Bekjendtskab viede han sig til Filosofien og nød den berømte Vismands Undervisning lige til hans Død. Derpaa forlod Platon som flere andre af den Afdødes Disciple Athen og opholdt sig en Tid i Megara hos Euklides, hvorefter han gik paa Reiser og kom efter at have besøgt flere fremmede Lande endelig til Sicilien, hvor han opholdt sig hos Tyrannen Dionysios den ældre i Syrakus; Forholdet var imidlertid ikke længe godt, og Dionysios udleverede ham snart til Spartanerne som atheniensisk Borger. Han blev nu solgt som Slave paa Ægina, men løskjøbtes og begyndte efter sin Tilbagekomst til Athen omtrent i sit 40de Aar sin offentlige Lærervirksomhed i Akademiet. I Athen tilbragte han nu Resten af sit Liv, fraregnet at han to Gange paany besøgte Syrakus, maaske dreven af Lyst til at forsøge at praktisere de af ham forfegtede politiske Grundsætninger. — Platon betegner Høidepunktet af den græske Filosofi, idet han for første Gang forenede og sammensmeltede til et helt alle de Traade, som havde gaaet gjennem Fortidens filosofiske Retninger. Hans Filosofi er gjennem-idealistisk; størst Indflydelse havde Sokrates udøvet paa ham, men ved Siden deraf var han ogsaa paavirket af Parmenides og Heraklit. Hos ham skjelnes der paa det skarpeste mellem Sansningens og Tænkningens Verdener; den sidste betragtes som den høiere, idet Menneskene først ved Tænkning føres ind i Tingenes sande og sig selv lige Væsen, medens Sansningens Resultat kun er et Kjendskab til de ydre, skiftende Fænoméner. Alt, hvad der kan opfattes med Sanserne, er kun mere eller mindre ufuldkomne Afbilleder af Idéerne; disse udgjør egentlig den sande, evige Virkelighed, og kun ved Delagtighed i dem har Tingene, de sanselige Gjenstande, Tilværelse. Idéernes Toppunkt er det godes Idé, der i Platons System repræsenterer Guddommen. Sjelen er udødelig og staar som præeksisterende oprindelig i Forbindelse med de evige Idéer, som ved dens Forbindelse med Legemet for det første er tilbagetrængte og gaaede i Forglemmelse, men som i Livet ved Betragtningen af det skjønne og sande efterhaanden kommer til Bevidsthed, saa at al Sandheds Erkjendelse egentlig er en Gjenerindring. Foruden Fornuften, som Sjelens fornemste Del, har den tillige to andre: Modet eller Villiekraften (θυμός) og Sanseligheden. Hver af disse tre Dele har sin eiendommelige Fuldkommenhed eller Dyd, Fornuften Visdom, Villiekraften Tapperhed og Sanseligheden Besindighed eller Selvbeherskelse (σωφροσύνη), medens den fjerde og øverste Hoveddyd, Retfærdigheden, væsentlig bestaar i den Livets alsidige Harmoni, at enhver Del og enhver Virksomhed bliver i sin rette Grændse og gjør sin rette Gjerning. I Sjelelivet saa han et Forbillede for Statens Indretning. Til de tre Sjelsdele svarer de tre Hovedstænder, de Styrende, Krigerne og de Næringsdrivende. Staten er det almene, for hvilket alle personlige Interesser skal tilsidesættes; Staten skal endog afslutte Ægteskaberne og lede Børnenes Opdragelse samt bestemme, til hvilken Stand hvert af dem skal høre. Denne Platons idealistiske Stat har i det hele mange Træk tilfælles med det gamle Sparta. Han forlod imidlertid i sine senere Aar sin først udkastede Statsplan, som han vistnok med Rette holdt for praktisk ugjennemførlig, og dannede sig en anden, der mere stemmer overens med det virkelige Livs Fordringer. I sin Alderdom beskjeftigede han sig iøvrigt meget med en mystisk Tallære efter pythagoræisk Mønster. — Platons Skrifter synes samtlige at være opbevarede til Nutiden; desuden findes der en Række Skrifter, som med Urette bærer hans Navn. Alle hans Bøger er i dialogisk Form, og for det meste har han lagt sine Lærdomme og Anskuelser i Munden paa Sokrates. Som nogle af de vigtigste af dem kan nævnes „Symposiet", „Fædon", „Kriton", „Sokrates's Forsvarstale", „Staten" (10 Bøger) og „Lovene" (12 Bøger). Nogle af disse Bøger læses endnu i flere Landes lærde Skoler.

Platonisk Kjærlighed kalder man efter Platon en Kjærlighed mellem to Personer af forskjelligt Kjøn, hvoraf det sanselige Moment er udelukket.

Platov, Matvei Ivanowitsch, Greve, russisk General, f. 1751, d. 1818, vandt sine første Laurbær i Tyrkekrigen 1770 og udmærkede sig i de senere tyrkiske Felttog saavelsom mod Franskmændene 1805—07 og 1812—14. Siden 1801 var han Hetman over alle donske Kosaker og viste i denne Stilling ogsaa stor Dygtighed som Civiladministrator af Landets Anliggender.

Plattensjø eller **Balatonsjø,** den største Indsjø i Ungarn og i Sydeuropa i det hele, er 1,320 km.² stor og temmelig grund, hvorfor Skibsfarten paa den er vanskelig. I Vandet findes en Mængde Fisk. Om Vinteren fryser Sjøen undertiden til.

Plattysk, se Tysk Sprog og Literatur.

Platææ, gr. Plataia, By i Bøotien i det gamle Grækenland, var oprindelig en af de Byer, som udgjorde det bøotiske Forbund, men skilte sig ud paa Grund af Thebens Overgreb og sluttede sig senere til Athen, som det understøttede i Slaget ved Marathon 490. 479 seirede ved Platææ Grækerne under Pausanias afgjørende over den af Mardonius førte persiske Hær. Til Minde om denne Seier feiredes senere hvert fjerde Aar en Befrielsesfest (Eleutheria). Under den peloponnesiske Krig blev Byen 427 erobret af Spartanerne og overgivet Thebanerne til Plyndring; den blev ganske ødelagt, men gjenopreistes 387; 373 ødelagde Thebanerne den atter, hvorpaa den først gjenopbyggedes paa Alexander den stores Tid. Den vedblev nu at existere til Slutningen af Oldtiden. Endnu findes der en Del Ruiner tilbage af den.

Plauen, By i Kongeriget Sachsen, ved Floden Den hvide Elster, med 29,000 Indb., er Hovedsædet for Tysklands Industri i vævede hvide Bomuldsvarer, hvis Fabrikation beskjeftiger et stort Antal Arbeidere.

Plausibel, antagelig, fyldestgjørende.

Plautus, Titus Maccius, romersk Komediedigter, f. ca. 254, d. 184 f. Kr., var en Tid ansat i en underordnet Stilling ved et Skuespillerselskab og forsøgte sig senere i uheldige Handelsspekulationer. I Oldtiden tillagdes der ham et særdeles stort Antal Komedier, af hvilke dog kun 21 af Varro erkjendtes for at være ægte; af disse er 20 fuldstændig opbevarede til Nutiden. De er alle i større eller mindre Grad frie Efterdigtninger efter græske Originaler, men bærer dog et eiendommeligt romersk Præg og er nøie knyttede til det romerske Folkeliv. De er rige paa frisk og umiddelbar Vittighed og har en rask, flydende Dialog, som imidlertid er stærkt spækket med temmelig grove Obscøniteter. Stor Betydning havde Plautus som en af dem, der bidrog mest til at bearbeide det latinske Sprog og gjøre det skikket for Anvendelse i Digtekunsten.

Playfair (udt. Plefær), Lyon, engelsk Kemiker, f. 1819, studerede i Glasgow og Giessen, blev derpaa Professor ved Royal-Institution i London og senere ved Muséet for praktisk Geologi sammesteds; 1859 blev han Professor i Kemi ved Edinburghs Universitet, der 1868 sendte ham som sin Repræsentant til Underhuset. 1873 blev han Generalpostmester, hvilket Embede han dog 1874 mistede ved Ministeriet Gladstones Fald. Han har især udmærket sig ved sine Arbeider i Hygieinens Tjeneste samt ved sin ivrige Deltagelse i Anordningen af Verdensudstillingerne i 1851 og 1862.

Plebiscit, hos de gamle Romere en Beslutning, der fattedes af Plebs (s. d.) i Comitia tributa og havde en lignende Lovskraft som de Beslutninger, der blev fattede af hele Folket. I den nyere Tid forstaaes derved en Masseafstemning af samtlige et Lands Borgere over et Forfatningsspørgsmaal; saaledes foranstaltede Napoleon den første Plebisciter til Bekræftelse af sin Revolution af 18de Brumaire og senere af Konstitutionen af Aar VIII saavelsom af de Senatsbeslutninger, der overdrog ham den livsvarige Konsulværdighed og Keiserværdigheden. Ligeledes søgte Napoleon den tredie gjennem Plebiscit Folkets Godkjendelse af sin fornyede Præsidentværdighed 1851 og af det andet Keiserdømmes Oprettelse 1852 samt endelig 1870 af de tilsyneladende liberale Reformer, som han lod iverksætte.

Plebokrati, Pøbelherredømme.

Plebs, Plebejer, var i den romerske Oldtid oprindelig Navn paa Klienter og Fremmede, som havde nedsat sig i Rom og i Modsætning til de oprindelige Beboere, Patricierne, ikke nød borgerlige Rettigheder; disse fik de under Servius Tullius. Senere førte de gjennem lange Aarrækker en haardnakket Kamp om Udvidelsen af sine Rettigheder og erobrede den ene Forret efter den anden fra Patricierne, indtil de blev ganske sidestillede med disse. Se forresten Art. Rom. — **Plebejisk,** simpel, pøbelagtig.

Pleiestiftelser for Spedalske, i Norge tre Stiftelser, hvor Patienter, som lider af Spedalskhed, indlægges og underholdes ved Hjelp af Statskassen. Disse Stiftelser er Pleiestiftelsen Nr. 1 ved Bergen, Reknæs Pleiestiftelse ved Molde og Reitgjerdets Pleiestiftelse ved Trondhjem. 1880 havde de tilsammen 617 Patienter. Se forøvr. Art. Spedalskhed.

Plejaden, se Ronsard.

Plejader, efter den græske Mythe 7 Døtre af Atlas og Plejone, dræbte sig selv af Sorg over Faderen og sattes derefter af Zeus paa Himmelen. Navnet benyttes derefter om Syvstjernen (s. d.).

Plektron eller **Plektrum,** en liden, af Træ, Elfenben eller Metal bestaaende, ret eller krum Stav, hvormed man i Oldtiden satte Lyrens Strenge i Bevægelse.

Plenum, lat., fuld; fuldtalligt Møde; samlet Møde af en Nationalforsamlings to Kamre eller Afdelinger. — **Plenar,** fuldtallig; Plenarmøde, d. s. s. Plenum.

Pleonasme, egentl. Overflod, et overflødigt Tillæg i Talen; **pleonastisk,** overflødig i Udtrykkene.

Pleroma, Udfyldning; Fuldkommelse, Opfyldelse; hos Gnostikerne (se Gnosis) Guddommens Fylde.

Plesiosaurus, en uddød Slægt af store Krybdyr, som er fundne forstenede i Lias- til og med Kalkformationen. Plesiosaurerne har havt en overordentlig lang, slangelignende Hals, lidet Hoved med store Øine og luffeformede Lemmer. Tænderne, som var tilstede i stort Antal, har været tynde og spidse. De har levet i Havet. Størrelsen vexler fra $1^1/_2$ til 6 Meter.

Pleskov, se Pskov.

Plessis les Tour (udt. Plesi læ Tur), Landsby i Departementet Indre-Loire i Frankrige, med et stærkt befæstet Slot, der er bekjendt fra Ludvig den ellevtes Historie.

Plet, se Plettering.

Plethora, Blodrigdom; **plethorisk**, blodrig.

Pletsch, Oskar, tysk Tegner, f. 1830, var Elev af Bendemann og virkede senere i Berlin som Tegnelærer, hvorhos han i stor Udstrækning beskjæftigede sig med at levere Tegninger til Træsnit. Siden 1872 har han opholdt sig i Niederlössnitz ved Dresden. Han er især bekjendt for sine fortræffelige Illustrationer til Barnebøger og har i en Række saadanne leveret yndefulde Skildringer af Børnenes Liv.

Plettering, en Fremgangsmaade, hvorved nædle Metaller bedækkes med et tyndt Lag af ædle. Dette finder Sted paa den Maade, at de nædle Metalplader omhyggelig renses, belægges paa en eller begge Sider med de tynde Plader af det ædle Metal og derpaa glødes, hvorefter man lader dem i glødende Tilstand gaa gjennem et Valseverk. Af det derved fremkomne pletterede Blik udpresses eller udhamres derefter forskjellige Gjenstande som Thebretter, Skeer o. lign. I den senere Tid er den egentlige Plettering for Størstedelen bleven fortrængt af den saakaldte galvanoplastiske Methode (galvanisk Forsølvning, Forgyldning osv.), idet man ved Hjelp af en galvanisk (elektrisk) Strøm udfælder et tyndt Lag af det ædle Metal paa Overfladen af de forarbeidede Gjenstande.

Pleura, Brysthinde, den serøse Hud, hvormed det indre af Brysthulen samt det udvendige af Lungerne er overtrukket. — **Pleuritis**, Betændelse i Brysthinden.

Plevna, By i Bulgarien, med 17,000 Indb., er bekjendt fra den tyrkisk-russiske Krig 1877, da Osman Pascha her slog Russerne 20de, 21de og 30te Juli. Efterat Russerne 11te og 12te Septbr. forgjeves havde forsøgt at storme hans Stilling, maatte han endelig 10de Decbr. overgive sig.

Pleyel, Ignaz, tysk (østerrigsk) Komponist, f. 1757, d. 1831, var Elev af Haydn og blev 1789 Kapelmester i Strasburg. 1795 bosatte han sig i Paris, hvor han grundede en Musikhandel, et Nodetrykkeri og en Pianofortefabrik, hvilke Etablissementer snart tog Opsving. Han komponerede et betydeligt Antal Musikstykker for Piano, Orkester o. fl. Instrumenter; flere af dem udmærker sig ved Ynde og Melodiøsitet. — Hans Søn **Camille Pleyel**, f. 1792, d. 1855, uddannede sig ligeledes som Pianist, men nedsatte sig senere i Paris og overtog Faderens Pianofabrik, der under hans Ledelse hævede sig til en af de mest ansete i Verden.

Pligtarbeide, ethvert Arbeide, som nogen paa Grund af sin Stilling pligter at udføre for en Privatmand eller det Offentlige, saasom en Husmands Arbeide for Jorddrotten og Gaardbrugernes tvungne Gratisarbeide ved Veies Anlæg og Vedligeholdelse.

Plimsoll, Samuel, engelsk Filantrop, f. 1824, en rig Kulhandler, valgtes 1868 til Medlem af Underhuset, hvor han sluttede sig til det frisindede Parti. Foruden ved sine Bestræbelser for at forbedre Arbeidernes Kaar i det hele er Plimsoll mest bekjendt for sit lange og ihærdige Arbeide mod den af mange Skibsredere drevne Misbrug, at sende usjødygtige Skibe ud paa Reiser, hvorved aarlig en Mængde Menneskeliv er gaaet tabt. 1876 lykkedes det endelig Plimsoll at faa vedtaget en Lov mod dette Uvæsen.

Plinius, Navn paa to berømte romerske Lærde. — **Gajus Plinius Secundus**, kaldet den ældre, f. 23 e. Kr., d. 79, deltog i Krigene i Germanien, indehavde derpaa flere militære og civile Embeder og blev tilsidst Chef for Flaaden ved Misenum. Her mistede han Livet ved det store Udbrud af Vesuv, som bl. a. ødelagde Pompeji, og som han vilde iagttage paa nært Hold. Han forfattede en Række Verker af historisk, rhetorisk og grammatisk Indhold; til Nutiden er kun opbevaret hans „Historia naturalis", som i 37 Bøger indeholder en Masse Opsatser og Notitser over næsten alle mulige Grene af den menneskelige Viden. Den er istandbragt ved en sjelden Samlerflid, men lider af Kritikløshed og maa derfor benyttes med stor Varsomhed. — **Gajus Plinius Cæcilius Secundus**, den yngre, foregaaendes Nevø og Adoptivsøn, f. 62 e. Kr., d. 114, studerede under Onkelens Veiledning Rhetorik og Filosofi, var Militærtribun i Syrien og senere Kvæstor, Tribun, Prætor og Konsul; 111—13 styrede han paa en udmærket Maade som Prokonsul Bithynien og Pontus. Han nød almindelig Agtelse for sin ædle Karaktér og sin høie Dannelse. Han har efterladt sig 10 Bøger Breve, som er skrevne i et overordentlig poleret og smukt Sprog og ved sit verlende Indhold er af stor Interesse; desuden har man af ham en Lovtale over Trajan, hvorimod hans mange Retstaler er gaaede tabt.

Plinthe, se Sokkel.

Pliocenformationen, den yngste af de tertiære Formationer, se Geologiske Formationer und. Art. Geologi.

Plock ell. **Plozk**, By i Polen, ved Fl. Weichsel, med 20,000 Indb., er en af Polens ældste Byer og var i gamle Dage Hovedstad i Masovien.

Plog, det vigtigste Redskab til Jordens Bearbeidelse, skriver sig allerede fra den tidligste Oldtid, men har hos mange halvvilde Folk endnu ikke afløst Hakken. Der existerer en Mængde Former af Ploge af mere eller mindre fuldkommen Konstruktion; i den nyere Tid har især England og Amerika udmærket sig paa dette Felt ligesom overhoved hvad Landbrugsredskaber angaar. Til Bearbeidelse af Jorden med Plog bruges i Regelen Hestekraft. At benytte Dampkraft har i længere Tid været forsøgt, men de forskjellige Slags **Dampploge** har hidtil ikke vundet Indgang.

Plojesti eller **Ploeschti**, By i Rumænien, med 34,000 Indb. og betydelig Handel.

Plombe, et Blysegl, der bl. a. anvendes paa Varer, som føres gjennem et Land, for at hindre, at noget af dem kan borttages underveis. — **Plombering** kaldes i Tandlægekunsten den Fremgangsmaade, hvorved Huller i Tænder fyldes med en fast Masse for at hindre Tandens videre Ødelæggelse; som Plomberingsmateriale anvendes Guttapercha, Bladguld, Kviksølvamalgam ell. lign.

Plotinos, græsk Filosof i det 3die Aarh. e. Kr., f. ca. 205, d. 270, var fra Lykopolis i Ægypten og studerede Filosofi i Alexandria. Senere levede han i længere Tid som Lærer i Rom. Han var

den betydeligste Repræsentant for den nyplatoniske Retning (se Nyplatoniske Skole). Hans mest fremragende Elev var Porfyrios.

Ploug, Parmo Carl, dansk Digter og Politiker, f. 1813, blev Student 1829 og lagde sig en Tid efter Filologi, men opgav derpaa Embedsstudiet for at slaa sig paa Forfatterskab og Journalistik. Fra 1841 var han knyttet til Bladet „Fædrelandet", som han ledede lige til 1881, da det overtoges af andre, men snart efter gik ind. I Firtiaarene hørte Ploug til den unge Fylkings bedste Kjæmper for konstitutionel Frihed, hvorhos han var ivrig Skandinav. 1848 var han Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, 1854—57 af Folkethinget, og siden 1859 har han stadig havt Sæde i Landsthinget. Som Digter har Ploug ikke leveret noget større Arbeide; hvad han i den Retning har skrevet, er Studenterviser („Poul Rytters Viser og Vers", 1846), politiske og fædrelandske Sange, Romancer og en Mængde Leilighedsdigte („Samlede Digte", 1862, og „Nyere Sange og Digte", 1869). I de senere Aar har han optraadt med flere politiske Brochurer.

Plumpudding, en engelsk Nationalret, er en puddingartet Melspise med iblandede Blommer, Rosiner, Krydderier osv., der serveres overhældt med Rom og antændt.

Pluralis, i Grammatiken Ordenes Flertalsform. — Pluralis majestatis, det af Konger og Fyrster brugte „Vi" istedenfor „Jeg". — Pluralitet, Flertal, især ved en Stemmegivning.

Plus, lat., mere; i Arithmetiken (+) Additionstegn.

Pluskvamperfektum, i Grammatiken den Form af Verbet, som betegner, at den ved Verbet udtrykte Handling var tilendebragt i en forgangen Tid (f. Ex. „jeg havde skrevet").

Plutarkhos, græsk Forfatter, f. ca. 50 e. Kr., d. mellem 120 og 130, studerede Filosofi i Athen, gjorde derpaa flere Reiser og bosatte sig tilsidst i sin Fødeby Khaironeia i Bøotien, hvor han som Arkhont og Prest for den pythiske Apollon nød høi Anseelse. Af de romerske Keisere Trajan og Hadrian hædredes han med høie Embeder og Udmærkelser. Af hans Skrifter er især hans „Vitae parallelae", en Samling af 44 Biografier af fremragende græske og romerske Mænd, berømte; de tiltrækker Læseren ved den Varme, hvormed de behandler den antike Tids Lyssider, samt ved sin kraftige Fremstilling, og de har tildels stor Interesse ved den Rigdom paa Detaljer og karakteristiske Smaatræk, de meddeler. Plutarkhs øvrige Skrifter pleier at sammenfattes under det fælles Navn „Moralia", skjønt kun en mindre Del deraf direkte afhandler Moralen eller Filosofien overhovedet; der findes blandt dem Afhandlinger af historisk, antikvarisk og naturhistorisk Indhold, snart videnskabelige, snart mere populære i Fremstillingen. Som Filosof er han Eklektiker, men væsentlig paavirket af Platon; han udmærker sig ikke ved nogen original Tankerigdom, men mere ved et sundt Overblik og Evne til at gjøre de afhandlede Gjenstande interessante. — Med denne Forfatter maa ikke forvexles den nyplatoniske Filosof Plutarkhos, der levede i Athen i det 4de og 5te Aarh. e. Kr.

Plutoniske Dannelser, i Geologien de Bjergarter, som er opstaaede ved Størkning af smeltede Masser navnlig muligvis i Dybet og under høit Tryk. Herhen hører Granit, Syenit og Gabbro.

Plutos, gr., Rigdom; Rigdommens Gud. — Plutokrati, Pengevælde, de Riges Herredømme i Samfundet.

Pluviometer, se Regnmaaler.

Pluviôse (udt. Plyvios), Regnmaaned, i den franske republikanske Kalender den anden Vintermaaned, fra 20de Januar til 18de Februar.

Plyds, tysk Plüsch, et Tøi, der er vævet paa samme Maade som Fløil, men saaledes, at det bliver mere laaddent. Det bruges til Tepper, Møbelbetræk osv.

Plymouth (udt. Pleimudh), By i det engelske Grevskab Devon, ved den fra Kanalen indtrængende Bugt Plymouth-Sund, har 137,000 Indb. og er en af Englands vigtigste Havnestæder. Den bestaar egentlig af tre forskjellige Byer, det egentlige Plymouth, Devonport og Stonehouse. Byen er stærkt befæstet og danner en vigtig Krigshavn; her findes storartede Verfter samt Verksteder, som fabrikerer Gjenstande til Skibsbrug; desuden fabrikeres Maskiner, Glasvarer, Sukker m. v. I det egentlige Plymouth og Devonport findes meget besøgte Sjøbade. Skibsfarten er af stor Betydning, og Byen eier selv mange Skibe.

Plymouth, By i Massachusetts i de Forenede Stater, ved Cap-Cod-Bay, med ca. 8,000 Indb. og adskillig Handel og Sjøfart, er den ældste af Nyenglands Byer og grundlagdes 1620.

Pneuma, gr., Vindpust, Luft, Aande; Aand. — Pneumatologi, Læren om Aandeverdenen. — Pneumatik, Læren om Luftarters Ligevegt og Bevægelse. — Pneumatisk, som staar i Forbindelse med eller er betinget af Luftarters Tryk. — Pneumatiske Jernbaner, hvor Vognene drives frem ved komprimeret Luft, der virker paa et i et lufttæt Jernrør bevægeligt Stempel, som ved en egen Mekanisme staar i Forbindelse med Vognrækken. En Afændring heraf er den pneumatiske Postbefordring, hvor Postsagerne anbringes i et lufttæt Jernrør og drives frem ved fortættet Luft.

Pneumoni eller **Pleumoni,** Lungebetændelse (s. d. under Art. Lunger).

Pnyx, i det gamle Athen den Plads, hvorpaa Folkeforsamlingerne fandt Sted; ogsaa undertiden Folkeforsamlingerne selv.

Po, i Oldtiden Padus eller Eridanus, Italiens største Flod, udspringer paa Col del Porco i de Cottiske Alper, kommer ved Saluzzo ind i den norditalienske Lavslette og løber nu mod Nordost og Øst og falder gjennem 4 Mundinger i Adriaterhavet. Den samlede Længde er 630 km. Floden er meget vandrig og derfor seilbar lige fra Turin; men Strømmen er paa flere Steder temmelig stærk. I den nedre Del af sit Løb anretter den undertiden Skade ved Oversvømmelser. Af dens Bifloder kan nævnes paa venstre Side Dora-Riparia, Dora-Baltea, Sesia, Ticino, Adda, Oglio og Mincio, paa høire Side Tanaro, Scrivia, Trebbia, Taro, Parma, Secchia og Panaro.

Podagra, se Gigt.

Podbielski, Eugen Anton Theophil von, preussisk General, f. 1814, d. 1879, indtraadte i Arméen 1831. Han fungerede som den preussiske Armés Generalkvartérmester i Krigene mod Danmark

1864, mod Østerrige 1866 og mod Frankrige 1870—71.

Podebusk, Henning, dansk Rigsdrost under Valdemar Atterdag, Olav og Margrete, udmærkede sig ved sin Dygtighed og sit Fædrelandssind. Da Kong Valdemar 1368 maatte forlade Landet, fungerede Podebusk i hans Fraværelse som Rigsforstander og forstod ved at slutte Fred med Hansestæderne at opløse det mod Danmark stiftede Forbund.

Podestà, i Middelalderen den øverste, med saagodtsom uindskrænket Magt udstyrede Embedsmand i flere italienske Byer; nu d. s. s. Borgermester.

Podiebrad und Kunstat, Georg Boczko von, Fører for de bøhmiske Husiter, f. 1420, d. 1471, var af en anset gammel Slægt. Han sluttede sig tidlig til Hussiterne og deltog efter Sigismunds Død i Kampen for at sætte Kasimir af Polen paa den bøhmiske Trone. 1444 blev han efter Lipas Død det utraqvistiske Partis øverste Fører og 1452 Statholder over hele Landet. Han stræbte imidlertid endnu højere, og 1458 lykkedes det ham at blive valgt til Bøhmens Konge efter Wladislaw. Gjennem mangfoldige Kampe og Konflikter forstod han at befæste sig paa Tronen lige til sin Død og en Tid endog at gjelde for en af Mellemeuropas mægtigste Fyrster.

Podium, i de gammelromerske Theatre og Cirkus den forreste og nederste, for de Fornemme bestemte Række af Sæder; nu en langstrakt Forhøjning; ogsaa den forreste Del af en Theaterscene, foran Teppet.

Podning eller Forædling. Herved forstaar man den Kunst, at en Bladknop eller en afskaaret énaarig Kvist befæstes saaledes paa en anden Plante, at begge voxer sammen og danner ét Individ. Knoppen kaldes da Øie, den afskaarne Kvist Podekvist og den Plante, hvorpaa disse fæstes, Understamme. Mange Planter, som vanskelig lader sig formere ved Sætkviste eller Aflæggere, formeres let ved Forædling, og heri har man et sikkert Middel til at formere ethvert Træ saaledes, at en bestemt given Varietet bibeholdes med alle dennes eiendommelige Egenskaber. Den mest udbredte og tillige nyttigste Anvendelse af Forædlingskunsten har man ved Dyrkningen af Frugttræer, af hvilke de fleste alene paa denne Maade kan formeres saaledes, at man beholder netop den bestemte Frugt, som man ønsker.

Podolien, Guvernement i det sydvestlige Rusland, mellem Guvernementerne Cherson, Bessarabien, Volhynien og Kiev. Størrelsen er 42,017 km.^{2}, og Folkemængden ca. 2 Millioner, af hvilke noget over 200,000 Jøder. Landet er fordetmeste fladt og er et af Ruslands frugtbareste Distrikter. Dyrkningen af Korn, Lin, Hamp og Tobak, tilligemed Heste- og Kvægavl er Indbyggernes fornemste Næringsveie. Af Mineralier forekommer Gibs, Stensalt og Kalk. Hovedstad Kamenez-Podolsk (s. d.).

Podolsk, By i Rusland, 38 km. syd for Moskva, med 11,000 Indb. og Handel med Bomuldsvarer.

Poe (udt. Poh), Edgar Allan, amerikansk Digter, f. 1811 i Baltimore, d. 1849, mistede tidlig sine Forældre, men blev adopteret af en rig Kjøbmand i Richmond, som lod den begavede Gut studere. Paa Grund af Udskeielser blev han relegeret fra Universitetet. Ikke bedre gik det ham paa Militærskolen, hvorefter Adoptivfaderen forskjød ham. Ogsaa som Medarbeider i et Blad gjorde han sig umulig, men hans Begavelse skaffede ham stadig Venner, som holdt ham oppe. Af hans Verker, der alle vidner om en rig, men tildels overspendt Fantasi, kan nævnes „Arthur the Gordon Pym", „Tales of the Grotesque and the Arabesque", „The Murders in the Rue Morgue" og Digtet „The Raven".

Poelenburg, Cornelis, hollandsk Maler, f. 1586, d. 1666, var en Elev af Bloemaert og studerede siden i Florens og Rom. Han malede især Prospekter samt bibelske og historiske Stykker, ofte i meget liden Maalestok. Hans Arbeider udmærker sig ved sine glansfulde og fine Farver.

Poerio, Alessandro, italiensk Digter, f. 1802, skrev for det meste patriotiske Sange, hvori han optraadte som en begeistret Forkjæmper for Italiens Enhed. I Befrielseskrigen 1848 faldt han ved Forsvaret af Venedig. 1852 udkom hans samlede Digte.

Poesi (af det græske Ord *ποιεῖν*, danne, skabe), var allerede i Oldtiden Betegnelsen for kunstneriske og fremforalt for digteriske Frembringelser. Nu betyder Ordet saagodtsom udelukkende Digtning, Digtekunst (s. d.). — Poëm, Digt, Digterverk. — Poet, Digter. — Poetisk, digterisk, billedrig.

Poggendorff, Johann Christian, tysk Fysiker, f. 1796, d. 1877, studerede i Berlin og udgav 1821 sin første videnskabelige Afhandling: „Ueber den Magnetismus der Volta'schen Säule". 1824 overtog han Redaktionen af et kemisk og fysisk Tidsskrift, blev 1834 Professor i Fysik ved Universitetet i Berlin og 1838 Medlem af Akademiet. Han har udgivet flere videnskabelige Verker, som udmærker sig ved Lærdom og Grundighed.

Pogodin, Michail Petrovitsch, russisk Historiker og Oldforsker, f. 1800, d. 1875, studerede i Moskva og vakte 1825 megen Opsigt ved sin Afhandling om Russernes Oprindelse. 1833 blev han Professor i Historie ved Universitetet i Moskva. Af hans Skrifter kan nævnes: „Issledowanija, sametschanija i lekzii" (7 Bd., 1846—54), samt „Den ældre russiske Historie" (3 Bd).

Point (udt. Poæng), Punkt; Stik, Stød; Tæller, f. Ex. i Spil, Maalskydning osv., Spids, Braadd, Hovedargumentet i en Ytring m. m.

Point de Galle (udt. Poæng d' Galle), befæstet Sjøby paa Sydvestkysten af Øen Ceylon, med 48,000 Indb. Byen er uregelmæssigt bebygget med fordetmeste smaa og uanselige Huse. Den er en af de vigtigste Anløbssteder for Skibsfarten paa Indien og Kina og besøges aarlig af en Mængde Skibe. Dens vigtigste Udførselsartikel er Kanel.

Pointe à Pitre (udt. Poængt a Pit'r), By paa Øen Guadeloupe i Vestindien, med 19,000 Indb. og livlig Handel.

Poisson (udt. Poasong), Siméon, fremragende fransk Mathematiker, f. 1781, d. 1840, blev 1802 Lærer ved den polytekniske Skole i Paris. Af hans talrige Skrifter kan nævnes: „Théorie de l'action capillaire" „Théorie mathématique de la chaleur" (1835), og „Traité de mécanique".

Poitiers (udt. Poatie), By i det franske Departement Vienne, ved Floden Clain, med 33,000

Indb. Byen var tidligere Hovedstad i det franske Landskab Poitou. Den er Sæde for en Biskop og har en prægtig Kathedralkirke, et Universitetsakademi og flere videnskabelige Dannelsesanstalter. Industrien er betydelig og omfatter især Klædefabriker, Hvidgarverier, Spinderier, Bryggerier og Støberier. — Byens ældste Navn var Pictavium. Her slog den franske Major domus Karl Martel 732 Saracenerne under Abderrahman, og 1356 seirede her Englænderne under den sorte Prins over den franske Konge Johan den gode.

Poitou (udt. Poatu), tidligere en Provins i det sydvestlige Frankrige, omfattede de nuværende Departementer Vendée, Deux-Sèvres og Vienne. Landet var i Oldtiden beboet af galliske Pictoner og blev undertvunget af Romerne og forenet med Aquitanien. Efter flere Omskiftelser blev det 1295 indlemmet i Frankrige. — Poitouvine, enslags hvide Vine, som kommer fra Departementet Vienne, og som har megen Lighed med Rhinskvine.

Pokkenholt, se Guajaktræ. Brasiliansk Pokkenholt, d. s. s. Jakarandatræ (s. d.).

Pola, stærkt befæstet By med Krigshavn i den østerrigske Provins Istrien, 83 km. syd for Triest, med 16,000 Indb. Siden 1850 er den Østerriges Hovedorlogshavn med et stort Marinearsenal, Dokker, Verfter og forskjellige andre Etablissementer. Byen er næst Triest og Fiume Østerriges betydeligste Sjøhandelsstad. Dens fornemste Udførselsartikel er Bygningssten. — Byen tilhørte fra 178 f. Kr. Romerne og kaldtes Pietas Julia; den var længe af stor Betydning og havde mange prægtige Bygninger, men sank efterhaanden mere og mere, og blev 1379 aldeles ødelagt af Genueserne.

Polarhav, se Ishav.

Polarisation. 1) Lysets Polarisation. Naar Lys passerer gjennem en tynd Plade af en Turmalinkrystal (sleben parallel med Krystallens Axe), undergaar det en eiendommelig Forandring, hvorved det adskiller sig fra Lys, som kommer direkte fra Solen eller et andet selvlysende Legeme, og man kalder det saaledes forandrede Lys „polariseret Lys". Falder en polariseret Lysstraale paa en anden Turmalinplade (sleben paa samme Maade som den første), vil Straalen kunne passere gjennem samme, dersom begge Pladers Axer er parallele, medens intet Lys vil slippe gjennem den anden Plade, dersom Axerne er stillede lodrette mod hinanden. En naturlig (ikke polariseret) Straale vil derimod trænge lige godt igjennem Turmalinpladen i hvilkensomhelst Stilling af denne lodret mod Straalen. Efter „Vibrationstheorien" bestaar Lyset i Svingninger (Vibrationer) af „Ætherpartiklerne"; ved en naturlig Straale foregaar disse Svingninger i alle mulige Retninger lodret paa Straalen; ved polariseret Lys foregaar de derimod alene i en enkelt Retning (i et bestemt Plan: Svingeplanet). At Lyset ved at gaa gjennem en Turmalinplade (saaledes som ovenfor nævnt) bliver polariseret, har sin Grund deri, at Turmalinen alene er istand til at slippe saadanne Svingninger igjennem, som er parallele med dens Axe. Lyset kan ogsaa polariseres paa andre Maader. — Forskjellige Substanser, deriblandt Sukkeropløsninger, har den Egenskab at forandre Beliggenheden af (dreie) Svingeplanet hos en polariseret Straale, naar den passerer gjennem samme. Denne Virkning fremtræder i saa meget stærkere Grad, jo mere koncentreret Sukkeropløsningen er, og bliver derved et paalideligt Middel til at bestemme Sukkergehalten. Instrumenter, som er indrettede til dette Øiemed og efter det her antydede Princip, kaldes „Sacharometre" (Sukkermaalere). Lignende Instrumenter er for Lægen et værdifuldt Hjelpemiddel til at bedømme den saakaldte Sukkersyge. — 2) Varmens Polarisation. Ogsaa Varmestraaler kan polariseres paa lignende Maade som ovenfor anført. — 3) Galvanisk Polarisation. Anbringer man i Vand, hvortil er sat lidt Svovlsyre, to Platinaplader i nogen Afstand fra hinanden og forbinder man med Kobbertraade den ene af disse Plader med den positive, den anden med den negative Pol af et galvanisk Batteri eller en anden elektrisk Strømkilde, saa vil Vandet ved den elektriske Strøm blive dekomponeret (adskilt) i sine enkelte Bestanddele i Surstof og Vandstof, idet det første udskilles ved den positive, det sidste ved den negative Polplade. En Del af de saaledes udskilte Gasarter bliver i Form af smaa Blærer hængende ved Platinapladerne og giver derved Anledning til en ny elektrisk Strøm, som gaar i modsat Retning af den oprindelige. Noget lignende optræder hver Gang en elektrisk Strøm passerer gjennem en Vædske, som dekomponeres ved Strømmen, og hvis forskjellige Dekompositionsprodukter afsætter sig paa Polpladerne (i det ovennævnte Exempel Platinapladerne). Pladerne, som oprindelig havde fuldstændig ensartede Overflader, bliver ved disse forskjellige Afsætninger uensartede og som Følge deraf Sæde for en saakaldt „elektromotorisk" Virksomhed, som igjen fremkalder en elektrisk Strøm, der altid optræder som en Modstrøm mod den oprindelige Strøm. Dette, at der hos Polpladerne paa den antydede Maade optræder en ny elektromotorisk Virksomhed, kalder man den galvaniske Polarisation, og de derved fremkaldte elektriske Strømme: Polarisationsstrømme eller ogsaa „sekundære Strømme" i Modsætning til den „primære" (oprindelige) Strøm, som ligger til Grund for den nye Virksomhed. Saalænge de to Platinaplader endnu er beklædte, den ene med Surstof, den anden med Vandstof, kan de benyttes som Strømkilde. Den oprindelige Strømkilde (den primære Strøm) har paa en vis Maade meddelt Platinapladerne en Del af sin egen Kraft, som disse nu igjen er istand til at reproducere; den dem meddelte Elektricitet er bleven omsat til kemisk „Differens", som igjen (naar de nødvendige Betingelser bringes tilveie) omsættes til Elektricitet. Den sekundære Strøm fremkalder paa sin Side en ny kemisk Dekomposition i modsat Orden af den af den primære Strøm bevirkede, og Surstof vil nu udskilles paa den Plade, hvor der før var Vandstof, og Vandstof paa den, hvor der før var Surstof; begge Gasarter vil derfor efter kortere eller længere Tid igjen være omdannede til Vand, begge Plader har igjen rene metalliske Overflader, den kemiske Differens er fjernet og dermed den sekundære Strøm ophørt. Pladerne er „udladede", og der tiltrænges en ny „Ladning", for at den omhandlede Virksomhed atter skal kunne gjentage sig. Heri ligger Principet for de saakaldte elektriske Akkumulatorer (s. d.), der nu er Gjenstand for omfattende Undersøgelser, og som synes at love godt med Hensyn til deres Anvendelse i forskjellige praktiske Øiemed. Efter

Franskmanden Faure bruges hertil store Blyplader, stillede i fortyndet Svovlsyre og bedækkede med Mønie, d. e. en Forbindelse af Bly med Surstof. Ledes en elektrisk Strøm fra den ene Plade til den anden, vil Surstof (af det med Svovlsyre blandede Vand) udskilles ved den ene, Vandstof paa den anden. Paa den første optager derfor Mønien mere Surstof, den oxyderer til Blyhyperoxyd; paa den anden afgiver Mønien Surstof til Vandstoffet — den reduceres her (ialfald delvis) til Bly. Herved er altsaa indtraadt en kemisk Differens mellem Pladerne, de er „ladede" og derved (ligesom de ovenfor omtalte med Surstof og Vandstof beklædte Platinaplader) blevne skikkede til at fremkalde en ny Strøm, en Modstrøm, som atter lidt efter lidt vil hæve Ladningen eller udjevne den elektriske Differens. Apparatet staar dog altid færdigt til at modtage en ny Ladning, en ny Tilførsel af Kraft, uden at der foregaar noget Forbrug hverken af Bly eller af nogen anden Bestanddel. Ved de almindelige galvaniske Batterier derimod sker Elektricitetsudviklingen altid paa Bekostning af et eller andet Metal, i Regelen Zink, idet den udvundne elektriske Kraft staar i Forhold til Zinkforbruget. Akkumulatorerne bliver i Almindelighed ladede ved Hjelp af en saakaldt dynamo-elektrisk Maskine, der sættes i Virksomhed ved mekanisk Arbeide, og den udvundne Elektricitet vil isaafald staa i Forhold til det anvendte Arbeide. Det praktiske ved Sagen bliver da Spørgsmaalet om, hvilken Kraftkilde er den billigste, enten Zinkforbruget eller det mekaniske Arbeide.

Polarkoordinater, i den analytiske Plangeometri et bevægeligt Punkts Afstand fra et fast Punkt (Polen) og denne Afstands Vinkel med en fast Axeretning gjennem Polen. Disse Koordinater kan træde istedenfor Parallelkoordinater til at bestemme Planets Punkter. I Rumgeometrien optræder paa lignende Maade Afstanden fra en Pol samt to Vinkler, der kan sammenlignes med de fra Geografien kjendte Begreber Længde og Brede.

Polarkredsene, se Poler.

Polarstjernen ell. **Nordstjernen**, en Stjerne af 2den Størrelse i Enden af Halen paa den lille Bjørn. Da den kun befinder sig $1^1/_3$° fra den nordlige Himmelpol, er den af megen Vigtighed for forskjellige astronomiske Observationer. Dens Afstand fra Jorden anslaaes til 55 Billioner Mil.

Polemark, gr., Feltherre, Hærfører; Polemarki, Feltherreværdighed.

Polemik, Stridskunst, især i videnskabelig Henseende, Strid i Tale og Skrift; Forsvarslære i Troessager. — Polemiker, en Troes- eller Meningsforfegter. — Polemisere, strides, trættes, kjævles om Troessager eller videnskabelige eller politiske Gjenstande.

Polemo, græsk Filosof fra Athen i det 4de Aarh. f. Kr., var en Discipel af Xenokrates og blev dennes Efterfølger som Forstander for Akademiet. Han lagde især an paa Ethiken. En Hovedsætning i hans Filosofi var, at det høieste Gode bestod i at leve overensstemmende med Naturens Krav.

Polen, tidligere et selvstændigt Kongerige i Mellemeuropa mellem Rusland, Preussen og Østerrige, udgjør nu for en Del de russiske Weichselguvernementer og fører fremdeles Titel af Kongerige. Det grændser mod Nord til Preussen, mod Øst til Guvernementerne Vilna, Grodno og Volhynien, mod Syd til Galizien og mod Vest til Schlesien. Størrelsen er 127,316 km.² og Indbyggerantallet ca. $6^1/_2$ Million, hvoraf henved de to Tredjedele er Polaker, Resten Russer, Tyskere og Jøder. Ca. $4^1/_3$ Mill. tilhører den romersk-katholske Kirke. Landet er fordetmeste fladt og lavt; kun i den sydlige Del antager det nu og da Bjergkarakter. Det gjennemskjæres af talrige Floder, af hvilke de fleste har Tilløb til Hovedfloden Weichsel (Wisla). Det er for Størstedelen meget frugtbart og fortrinlig skikket til Korn- og Kvægavl, som er Befolkningens Hovednæringsveie. Af Skove findes betydelige Strækninger, hvilke især bestaar af Bartræer, hvorfor Handelen med Trælast er af ikke liden Vigtighed. Paa Mineralier er Landet mindre rigt; de vigtigste er Jern, Kobber, Tin, Zink og Stenkul. Af vilde Dyr forekommer bl. a. Bjørn, Ulv, Gaupe og Ræv. Handelen og Industrien har i den senere Tid taget ikke lidet Opsving; den sidste omfatter især Uld- og Bomuldsvarer. — Hovedstad Warschau (s. d.). — Polens **Historie** er ikke synderlig gammel, idet den kun gaar tilbage til det 10de Aarh. e. Kr. Slaverne, som tidligere havde bosat sig paa de frugtbare Sletter ved Weichsel, delte sig efterhaanden i flere Smaariger; saaledes boede Polaner eller Polaker (d. e. Sletteboere) mellem Floderne Netze og Oder, Masovierne ved den midtre Weichsel osv. I Tidens Løb erhvervede Polanerne sig lidt efter lidt Overherredømmet over sine Stammefrænder, som derved smeltede sammen med dem. Landets Grændser var imidlertid temmelig ubestemte, og dets Forhold lidet kjendte i det øvrige Europa. Først da Miecislav den første (d. 992) af Piasternes Æt (s. d.) antog Kristendommen, træder Polen som Stat ind i Historiens Lys. Rigets egentlige Grundlægger er imidlertid Miecislavs Søn Boeslav den første (992—1025); han underlagde sig alle de polske Lande, erobrede Danzig, Schlesien, Lausitz og Mæhren, trængte mod Øst frem til Kiew, og Keiser Otto den tredie ophøiede Aar 1000 Polen til Kongerige. Under hans Efterkommere svækkedes det nye Rige meget af indre Tvistigheder, og de erobrede Provinser rev sig løs. Vladislav den første (1305—33) lykkedes det at samle det saakaldte Storpolen og Lillepolen under sit Scepter; med hans Søn Kasimir den store uddøde Piasternes mandlige Kongeæt. Polen var nu en kort Tid forenet med Ungarn under Kasimirs Søstersøn Ludvig den store. Ludvigs Datter Hedvig ægtede Fyrst Jagello af Lithauen, som 1386 blev Konge i Polen, forenede Lithauen med dette Rige og blev Stamfader til Jagellonernes Dynasti. Hans Efterkommere udvidede Riget ved heldige Krige med de tyske Riddere og hævede det til betydelig Magt og Anseelse, saa det i Midten af det 16de Aarh. var den mægtigste Stat i det østlige Europa og talte ca. 35 Mill. Indb. Adelen tilrev sig imidlertid stedse større og større Indflydelse paa Regjeringsanliggenderne og indsnevrede efterhaanden Kongemagten til næsten en tom Titel. Med Sigismund den anden uddøde 1572 den Jagellonske Mandsstamme. Polen blev nu et Valgrige, og Kongevalget, som laa i den talrige og mægtige Adels Hænder, blev for hver Gang, et saadant skulde foretages, et nyt Paaskud

for Adelen til at forøge sin altfor store og for Riget skadelige Magt. 1587 valgtes den svenske Prins Sigismund (den tredie) til Konge i Polen. Da han var en Efterkommer af det Jagellonske Kongehus samt desuden Arving til Sveriges Krone efter sin Fader Johan den tredie, haabede den polske Adel derved at forene Nordens daværende mægtigste Riger under én Konge, hvad der ogsaa skete nogle Aar efter. Men Forbindelsen mellem det katholske Polen og det protestantiske Sverige blev ikke af lang Varighed. Sigismund blev som Katholik afsat i Sverige, og Polen indvikledes desuden i Krig med Nabomagterne, hvilken Sigismund og hans Efterfølgere ikke formaaede at føre med Kraft. Af den svenske Kongeæt sad kun to foruden Sigismund paa den polske Trone, nemlig hans Sønner Vladislav den fjerde og Johan Kasimir. Rusland tilrev sig flere af Polens østlige Provinser, Lifland og Estland kom under Sverige, og Polens Lenshøihed over Sverige gik tabt. Det skadeligste for Riget var dog den uhørte Magt, som Adelen havde vidst at erhverve sig. Kongerne kunde intet foretage sig uden dens Villie, og det gik endog saa vidt, at der paa Rigsdagen, som udelukkende bestod af Adelige, ingen gyldig Beslutning kunde fattes, saasnart et enkelt Medlem modsatte sig den, og Rigsdagens frugtesløse Forhandlinger og stormende Debatter er blevne til et Ordsprog. Den kjække Konge Johan Sobieski (s. d.) (1677—96) skaffede vel ved sin personlige Dygtighed Riget en vis Anseelse, men det var af kort Varighed; under hans Efterfølgere gik Landet hurtig sin Opløsning imøde. August den anden (1694—1733) sluttede sig under den store nordiske Krig til Forbundet mod Sverige, men dettes Konge, Karl den tolvte, brød ind i Polen, erobrede Landet i en Fart, afsatte August og udnævnte Stanislaus Leczynski til Konge. Karls uheldige Tog til Rusland medførte imidlertid, at Stanislaus maatte vige for August. Efter dennes Død gjorde Stanislaus, understøttet af Frankrige, Spanien og Sardinien paany Fordring paa Kronen, og derved udbrød den polske Tronfølgekrig, idet Augusts Søn August den tredie ved Hjelp af Rusland og Østerrige ogsaa optraadte som Tronkandidat. Ved Freden i Wien 1735 blev August erkjendt som Konge. Paa samme Tid førtes ogsaa en heftig Religionsstrid mellem Katholikerne og Protestanterne. Reformationen havde tidlig vundet en stor Del Tilhængere i Polen, og Protestanterne, eller, som de kaldtes, Dissidenterne var blevne erkjendte som ligeberettigede med Katholikerne. I Begyndelsen af det 18de Aarh. begyndte imidlertid Rigsdagen at gjøre Indgreb i Dissidenternes Rettigheder, og ved Jesuiternes Tilskyndelse blev de mere og mere indskrænkede, saa at Dissidenterne tilsidst aldeles udestængtes fra Deltagelsen i det offentlige Liv. Denne indre Strid gav Rusland en bekvem Anledning til, under Paaskud af at understøtte Dissidenterne, at blande sig i Sagen. Ved August den tredies Død 1763 drev Keiserinde Katharina den anden igjennem, at Stanislaus Poniatovski blev valgt til Polens Konge. En stærk russisk Hær besatte Landet, og den russiske Gesandt opførte sig som dets Herster. Dette oprørte den fædrelandssindede Del af Nationen, og en Borgerkrig udbrød. Rusland, Østerrige og Preussen benyttede sig af Leiligheden og enedes om at udvide sit Landomraade paa Polens Bekostning, og derved foregik Polens første Deling. Ved denne underlagde de tre Magter sig store Strækninger af det faldefærdige Rige; saaledes erholdt Østerrige bl. a. Grevskabet Zips og Dele af Voivodskaberne Krakau, Sandomir, Belz og Potukien, tilsammen 70,000 km.², med henved 3 Mill. Indb., Preussen tog en stor Del af det nordvestlige Polen, og Rusland tilegnede sig det meste af Lifland m. m.; enhver af dem bemægtigede sig, hvad der laa nærmest forhaanden. Denne Voldsdaad oprørte Polakerne, og da de indsaa sin farlige Stilling, søgte de at forhindre Rigets Opløsning ved 1791 at vedtage en Konstitution, som ogsaa indrømmede Trediestanden politisk Ligeberettigelse med Adelen og Geistligheden, medens Tronfølgen skulde gaa over til Sachsens Kongefamilie. Men det var for sent. Ruslands Indflydelse var bleven den bestemmende for Polen; det forenede sig med Preussen, hvis Konge nylig havde billiget den polske Konstitution, og de to Magter foretog 1793 Polens anden Deling, ved hvilken Rusland tilrev sig Resten af Lithauen, Ukraine, Podolien m. m., medens Preussen fik Posen, Danzig, Gnesen, o. m. De russiske Troppers voldsomme Fremfærd mod det ulykkelige Folk fremkaldte 1794 en almindelig Reisning under Kosciuszko (s. d.), men trods det Fortvivlelsens Mod, hvormed der kjæmpedes, og den Dygtighed, Anføreren lagde for Dagen, kunde der intet udrettes mod Overmagten. Efter Kosciuszkos Nederlag ved Maciejovice var al Modstand brudt, og 1795 foretog Rusland, Preussen og Østerrige i Fællesskab Polens tredie Deling, hvilken for stedse udslettede Polen af Staternes Tal. Ved denne Voldsdaad tog Rusland omtrent Halvdelen af det gjenværende Landomraade, medens Preussen og Østerrige delte den anden Halvdel mellem sig. Napoleon den første gjorde under sine Kampe med de øvrige Fastlandsmagter Mine til at ville antage sig Polens Sag, idet han i Freden i Tilsit fik oprettet Storhertugdømmet Warschau (s. d.). Men ved hans Fald opløstes dette, og Kongressen i Wien bestemte, at for Fremtiden skulde Byen Krakau med Omgivelser danne en selvstændig Republik, og Storhertugdømmet Warschau skulde ophøies til „Kongeriget Polen", forenet med den russiske Krone. Polen fik 1815 en Forfatning og skulde have sin egen Rigsdag samt styres af en Vicekonge. Men da den første Rigsdag forkastede flere af Regjeringens Forslag, begyndte Rusland lidt efter lidt at stramme de Baand, hvormed det omsnørede Polen. Flere givne Løfter blev ikke holdte, Trykkefriheden indskrænkedes, og Politiets Spioner samt den despotiske Militærguvernør Storfyrst Constantin (Vicekongedømmet var allerede sløifet) udøvede et utaaleligt Tyranni. Frugten heraf var, at der blandt det underkuede Folk dannede sig talrige hemmelige Selskaber, som forberedte en Opstand, der udbrød 1830. Russerne blev fordrevne, og efterat Underhandlinger fra Polakernes Side forgjeves var forsøgte, vandt de nogle Seire under Anførsel af Skrzynecki. Men denne forstod ikke at benytte de vundne Fordele, og efter Nederlaget ved Ostrolenka (26de Mai 1831) var Polens Modstandskraft lammet. Warschau faldt ved

Krukowieckis Kapitulation i Russernes Hænder, og dermed var al Modstand knækket. Polen maatte bøde haardt for sin Opsætsighed; det berøvedes sin Selvstændighed, dets Universiteter lukkedes, det polske Sprog blev forbudt som offentligt Undervisningssprog, og en Mængde Jordegods inddroges og bortgaves til russiske Stormænd. Desuden tabte det sin Hær, som indlemmedes i den russiske, Landet inddeltes i Guvernementer, og en Mængde polske Adelsmænd og andre forvistes til Sibirien. Polakernes Had til sine Undertrykkere blev ved disse strenge Forholdsregler naturligvis ikke formindsket; tværtimod kom det oftere tilsyne i forskjellige Opløb, men disse var ikke forberedte ved nogen vel anlagt Plan og blev derfor snart undertrykte; deres eneste Følge var kun, at Deltagerne i tusenvis sendtes til Sibirien. En mildere Styrelse forsøgtes, men uden Nytte. 1862 udbrød en ny Opstand, idet de unge værnepligtige Polaker flygtede til Skovene og dannede smaa Friskarer, som overfaldt Russerne, hvor de kunde komme til dermed. Deres Opfordring til Befolkningen om at reise sig i Masse blev ikke fulgt, og efter et Par Aars Forløb var Opstanden forbi. Senere er intet Forsøg blevet gjort paa at afkaste det russiske Herredømme. Flere Lettelser er blevne indførte i Befolkningens Kaar; saaledes blev 1864 Bøndernes Afhængighedsforhold til Adelen ophævet og deres Gaarde overdragne dem til Selveiendom, Adelens Monopoler paa Byerne ophørte 1866, og en stor Del af de landsflygtige eller landsforviste Polaker har faaet Lov til at vende tilbage til Fædrelandet. Den russiske Regjerings Forsøg paa fuldstændig at russificere Befolkningen er imidlertid mislykkede, idet Polakerne haardnakket holder fast paa sit Sprog og sin Nationalitet. Se forøvr. Artikel Galizien, Krakau, Posen og Preussen.

Poler, kaldes de to Punkter af en Kugles Overflade, som synes at staa stille, naar Kuglen dreies rundt. Den rette Linie, som tænkes dragen mellem disse to Punkter gjennem Kuglens Midte, kaldes dens Axe. Jorden bevæger sig i sin Omdreining fra Vest mod Øst om en saadan Axe, hvis Endepunkter er Nord- og Sydpolen. — Himmel- eller Verdenspolerne er de Punkter paa Himmelhvælvingen, som ligger i ret Linie med Jordaxen. Fandtes der en Stjerne i et af disse Punkter, vilde den tilsyneladende staa ganske stille, medens de øvrige Stjerner bevæger sig i en Cirkel, hvis Størrelse tiltager med Afstanden fra nærmeste Pol. — Polarafstand kaldes en Stjernes Afstand fra den over Horizonten værende Pol, paa Jordens nordlige Halvkugle altsaa Stjernens Afstand fra Nordpolen; ofte betegner man imidlertid udelukkende en Stjernes Polarafstand efter dens Afstand fra sidstnævnte Pol. — I Geometrien er Pol en ikke sjelden Benævnelse paa et fast eller bevægeligt Punkt af særegen Betydning i en Figur, saaledes Begyndelsespunktet i det polare Koordinatsystem; ligeledes benævnes Skjæringspunktet for to Tangenter til et Keglesnit hyppig Pol; Forbindelseslinien mellem deres Berøringspunkter kaldes da Polare osv. — Magnetiske Poler, se Art. Magnet. — Polar, som hører til Polerne, f. Ex. Polardyr, Polaris; modsat, ligeoverfor. — Polarcirkler eller Polarkredse, to Cirkler paa Jorden, en paa den nordlige og en paa den sydlige Halvkugle, ved $66^{1}/_{2}$ Bredegrad, danner Grændsen mellem de tempererede og de kolde Jordstrøg. Norge overskjæres af den nordlige Polarcirkel omtrent 10 Mil søndenfor Bodø. — Polarlandene, i almindelig Betydning Landene indenfor Polarkredsene; sædvanlig betegner man dog derved de mindre tilgjængelige Landsdele i Ishavene.

Polering bestaar i at give Metal, Træ, Ben, Horn osv. en glat og glinsende Overflade. Metaller poleres enten ved at gnides med Wienerkalk, Engelskrødt, Tin- eller Benaske osv., eller ved at pudses med Polérstaal eller Polérsten (f. Ex. Blodsten). Ben, Horn, Rav m. m. poleres ved at gnides med Tinaske eller Wienerkalk, fugtet med Olie, Vand eller Spiritus. Træ kan ikke poleres ved Gnidning, men maa for at faa Glans bestryges med Politur, sædvanlig bestaaende af Schellak opløst i Spiritus. — Polerrødt kaldes meget fint revet Engelskrødt (se under Engelsk Grønt). — Polerskifer, et gulgraat, blødt Mineral, som er lettere end Vand, og som anvendes til Polering af Glas, Ædelstene og Metaller. Det forekommer i Bøhmen, Sachsen o. fl. St. og bestaar for det meste af Skaller af Infusionsdyr.

Polevoi, Nikolai Alexievitsch, russisk Forfatter, f. 1796, d. 1846, var Søn af en Kjøbmand og bestemtes først til Handelen. 1820 nedsatte han sig i Moskva og begyndte at udgive et Tidsskrift. Han har skrevet „Det russiske Folks Historie" (6 Bd., 1829—33), en Del kritiske Afhandlinger samt nogle Skuespil.

Polhem, Christopher (oprindelig Polhammar), fremragende svensk Mekaniker, f. 1661, d. 1751, var Søn af en Landhandler. Allerede tidlig stod hans Hu til at lære Mekanik, og sine Fritimer anvendte han til at indrette sig et fuldstændigt Snedker-, Dreier- og Smedeverksted, af hvis Verktøi flere Ting var hans egen Opfindelse. Han indsaa snart, at uden Kundskaber kom han ingen Vei, og ved udholdende Flid bragte han det saa vidt, at han i en Alder af 25 Aar fik Adgang til Upsala Universitet. 1690 vakte han almindelig Opmærksomhed ved sit Udkast til en Heisemaskine for Falu Grube, hvorfor Kong Karl den ellevte udnævnte ham til Bergmekanikus med en aarlig Løn af 400 Rigsdaler. Han foretog 1694 en Udenlandsreise, under hvilken han besøgte Tyskland, Holland, Frankrige og England, og i Paris vakte han Videnskabsmændenes Forbauselse ved flere Opfindelser. Desuden gav han overalt, hvor han paa denne Reise opholdt sig, glimrende Beviser paa sit overlegne mekaniske Geni, og fra flere Stater erholdt han høist fordelagtige Tilbud, ifald han vilde træde i deres Tjeneste. Efter sin Hjemkomst 1697 gav han Stødet til Oprettelsen af et mekanisk Laboratorium i Stockholm. Hans berømteste Arbeider er den ældre Dok i Karlskrona og „Södersluss" i Stockholm samt Paabegyndelsen af Sluseanlæggene ved Trollhättan. 1716 ophøiedes han i Adelstanden.

Polhøide, d. s. s. geografisk Brede, se Art. Brede.

Police (udt. Polis), Forsikringsbevis, se Forsikring.

Polichinel (udt. Polisjinel), enslags Løiermager paa de italienske Sekondtheatre.

Polidoro, se Caldara.

Polignac (udt. Polinjak), en fransk Adelsslægt, hvis Navn stammer fra et gammelt Slot i Departementet Haute-Loire. — **Melchior de Polignac**, f. 1661, d. 1741 som Kardinal og Erkebisp i Auch, udførte som Ludvig den fjortendes Gesandt flere diplomatiske Hverv. — **Jules de Polignac**, Hertug af, Sønnesøn af foregaaendes Broder, var tilligemed sin Hustru Ludvig den sextendes og Marie Antoinettes Fortrolige og hørte til det Parti, som modarbeidede nødvendige Reformer, hvorved de bidrog til at fremkalde Revolutionen. Ved dennes Udbrud flygtede Ægteparret til Rusland, hvor Jules døde 1817. — **Armand de Polignac**, Hertug af, foregaaendes Søn, f. 1771, d. 1847, deltog tilligemed sin Broder Jules i Cadoudals Sammensværgelse mod Bonaparte og dømtes til Døden, men benaadedes. — **Jules de Polignac**, Fyrste af, foregaaendes Broder, f. 1780, d. 1847, blev 1823 fransk Gesandt i London og 1829 Førsteminister. Som saadan fremkaldte han ved sin ukloge Styrelse Revolutionen af 1830 og blev ved Karl den tiendes Flugt dømt til livsvarigt Fængsel. 1836 blev han benaadet, hvorefter han tilbragte sine sidste Aar i England.

Poliklinik, se Klinik.

Politi, en offentlig Institution til Opretholdelse af den almindelige Sikkerhed, Ro og Orden. — I Norge er der i de fleste Byer ansat en Politimester, som i Forhold til Byens Størrelse har et større eller mindre Antal underordnede Funktionærer; i de mindre Byer og Ladestederne er denne Myndighed tillagt Distriktets Foged, Byfoged eller Sorenskriver. Paa Landet udøves Politimyndigheden af Fogden.

Politik, gr., Lære om Statslivet. Ved Anvendelsen af dens Grundsætninger paa givne Statsforhold fremkommer praktisk Politik (Statspraxis) i Modsætning til theoretisk Politik. Indre Politik kaldes det, naar den angaar et Lands indre Forhold (Forfatnings-, Rets-, Finans- og Socialpolitik), ydre Politik derimod, naar den beskjeftiger sig med Forhold Staterne imellem (Politik i snevrere Forstand). Realpolitik er den, som holder sig strengt til de praktiske Behov; den udarter ofte til Interessepolitik, i Modsætning til Idealpolitik, som gjennemført i sine yderste Konsekvenser kaldes Fantasi- eller Følelsespolitik. — Politiker, en, som praktisk eller theoretisk beskjeftiger sig med Politik.

Politiske Forbrydelser. Herunder henføres i Almindelighed Forræderi, Angreb paa Staten, Majestæts- og andre Forbrydelser mod Statens Sikkerhed og Værdighed. I norsk Ret gjelder iøvrigt ingen andre Særegenheder om disse Forbrydelser, end at Sager desangaaende — i Modsætning til de fleste andre Straffesager, Pressesager dog undtagne — ubetinget skal procederes mundtlig for Høiesteret. Derimod indtages der sædvanlig i de Overenskomster om gjensidig Udlevering af Forbrydere, som i de senere Aar er blevne afsluttede mellem en Mængde forskjellige Stater, en udtrykkelig Bestemmelse om, at Udlevering ikke skal finde Sted for politiske Forbrydelser.

Polixandertræ, en Art Jakarandatræ (s. d.).

Poliziano, Angelo Ambrogini, italiensk Digter og Humanist, f. 1454, d. 1494, blev 1480 Professor i Florens. Han besad en usædvanlig Lærdom, udmærkede sig som lyrisk Digter og blev ved sin Tragedie „Orfeo" en af Skaberne af Renaissancetidens Drama.

Polk (udt. Pok), James Knox, de Forenede Staters ellevte Præsident, f. i Nordkarolina 1795, d. 1849, nedsatte sig 1820 som Sagfører i Kolumbia og blev 1825 Medlem af Kongressen. Efter at have været Formand i et Par af dennes Komitéer, blev han 1835 Repræsentanthusets Præsident og udøvede som saadan stor Indflydelse. 1839 valgtes han til Guvernør i Tennessee, men ved Udløbet af sin Funktionstid 1841 faldt han igjennem ved Valget. 1844 blev han valgt til de Forenede Staters Præsident, og som saadan indlemmede han Texas i Unionen samt tvang Mexiko til at afstaa Nymexiko og Kalifornien m. m. — **Leonidas Polk**, foregaaendes Broder, f. 1806, d. 1864, var først Officér, men gik over til den geistlige Stand og blev 1841 Biskop i Louisiana. Ved Borgerkrigens Udbrud traadte han ind i Sydstatshæren som Brigadegeneral, deltog i flere Slag og faldt 14de Juni 1864 ved Georgia.

Polka, en moderne Selskabsdans i $^2/_4$ Takt, skal stamme fra Bøhmen.

Pollio, Gajus Asinius, en lærd Romer, som tog ivrig Del i sin Tids politiske Bevægelser; 40 f. Kr. blev han Konsul og kjæmpede heldigt i Illyrien og Dalmatien. Han udgav en Række ansete Skrifter og udøvede megen Indflydelse paa Samtidens Literatur.

Pollok, Robert, skotsk Digter, f. 1799, d. 1827, studerede i Glasgow, men maatte paa Grund af Brystsvaghed opgive sine Studeringer. Af hans Arbeider kan nævnes det religiøse Læredigt „The course of time", som er udkommet i en Mængde Oplag og indeholder en Rigdom af smukke og træffende Billeder.

Pollution, ufrivillige Sædudtømmelser (isøvne).

Pollux, se Artikl. Dioskurerne og Tvillingerne.

Pollux, Julius, græsk Grammatiker og Lexikograf fra Naukratis i Ægypten i Slutningen af det 2det Aarh. e. Kr., var i Athen Keiser Kommodus's Lærer. Han skrev under Titelen „Onomasticon" en græsk Ordbog paa 10 Bøger, hvilken i den nyere Tid flere Gange er bleven oversat.

Polo, Marco, berømt Reisende i Middelalderen, f. i Venedig omkring 1256, d. 1323, reiste 1271 sammen med sin Fader og Onkel til Tartariet og foretog derfra flere Reiser til Kina. 1295 vendte han tilbage til sit Hjemsted. Polo er den første, som har givet en nogenlunde paalidelig Beretning om det indre og østlige Asien, og hans Beskrivelse af sine Reiser har stedse indtaget en høi Rang blandt de ældre geografiske og kulturhistoriske Kildeskrifter.

Polok eller **Polozk**, By i Guvernementet Vitebsk i det vestlige Rusland, ved Fl. Düna, med 12,000 Indb. og betydelig Handel.

Polonaise (udt. Polonæs'), en polsk Nationaldans i $^3/_4$ Takt.

Polsk Sprog og Literatur. Polakerne tilhører den slaviske Folkestamme af den indo-europæiske Race, og deres Sprog ansees næst det bøhmiske for den vestslaviske Hoveddialekt. Det udmærker sig ved sin Blødhed, Bøielighed og Rigdom paa Former og korte, træffende Udtryk. Med Hensyn til Dialekter deler det sig i Masurisk

(ved Warschau), Storpolsk (i Posen), Schlesisk, Lillepolsk (ved Krakau) og Lithauisk. Fra først af var det polske Sprog nærmest ligt Bøhmisk; senere paavirkedes det betydeligt af det latinske og endnu senere af det tyske og franske Sprog. I det sidste Aarhundrede har Nationalsproget mere og mere fortrængt de fremmede Indblandinger, og fortrinlige Grammatiker og Ordbøger over det er blevne udgivne. Grundlaget for det polske Skriftsprog er Lillepolsk. — Den polske Literaturs Historie gaar tilbage til Tiden før Kristendommens Indførelse og omfatter oprindelig Ordsprog, Folkesange og Sagn. Sædvanlig inddeler man den polske Literatur i fem Perioder eller Afsnit; den første, som falder i Tidsrummet fra det 10de til det 16de Aarh., omfatter fornemmelig paa Latin skrevne Krøniker og Lovsamlinger; ligesaa dyrkedes Mathematiken og Filosofien, fornemmelig af W. Brudzevski (d. 1497) og J. Glogoviensis (d. 1507). Af Krønikørerne maa nævnes Gallus (i Begyndelsen af det 12te Aarh.), Polonus (d. 1279) samt Biskoperne Kadlubek (d. 1223) og Boguphal (d. 1253). I den anden Periode (1521—1621) tog den nationale Literatur et tidligere ukjendt Opsving, især under Sigismund den første. Fremragende Digtere i alle Grene berigede Literaturen med sine Verker, og Videnskaberne støttedes kraftigt fra Tronens Side. Af denne Periodes mere fremragende Forfattere bør først og fremst nævnes Satirikeren Nikolaus Rej (d. 1568), hvem man har kaldt den polske Poesies Fader; desuden Digterne Kochanovski, Rybinski, Miaskovski, Skarzynski, Szymonovicz m. fl. samt Historikerne Marcin, Bielski og Paprocki. Den religiøse Literatur repræsenteredes bl. a. af Brzozovski, Niemojevski, Turnovski og Volan. Af Seklucyan blev det Nye Testamente oversat for Protestanterne, og den hele Bibel for Katholikerne af Leopolita og Bujek. Ogsaa Naturvidenskaberne dyrkedes, fornemmelig af Syrenius og Petrycy. Den tredie Periode (1622—1750) er den polske Literaturs Forfaldstid, da al aandelig Virksomhed kuedes af Jesuitervældet og det nationale Sprog fortrængtes af Latinen. De literære Arbeider, som i dette Tidsrum saa Dagens Lys, er derfor af mindre Betydning. Med den fjerde Periode (1750—1822) fik den polske Literatur en ny Retning paa Grund af den Indflydelse, som det franske Sprog og de franske Forfattere erholdt. For at unddrage den høiere Undervisning Jesuiternes og Geistlighedens hemmende Indflydelse oprettede Munken Konarski et nyt Kollegium i Warschau og søgte at oplive Studierne af Klassikerne og den ældre polske Literatur. Han skrev desuden et stort Antal pædagogiske, religiøse og oratoriske Skrifter, hvilke udmærker sig ved Lærdom og klar Fremstillingsmaade. Af andre fremragende Literater i denne Periode kan nævnes Kopczynski, som skrev en udmærket Grammatik, Piramovicz, Krasicki, Trembecki, Kniaznin, Bogulavski m. fl. Den polske Literaturs femte Periode begynder omtrent samtidig med, at Polen for stedse var blevet tilintetgjort som selvstændig Stat. Begeistringen for det Nationale vaagnede nu med fornyet Styrke, og i Vilna dannede der sig en Kreds af Mænd, som med Miciewicz i Spidsen brød Banen for den nationalpoetiske Digtning. En Række fremragende Forfattere fremstod saavel paa Æsthetikens som paa Historiens og Videnskabens Omraade. Af disse bør nævnes Lyrikerne Brodzinski, Odyniec, Korsak, Krajevski og Slovacki, Novellisterne Czaykovski og Kraszevski, Lystspildigteren Fredro og Tragikeren Korzeniovski; endvidere Historikerne Naruscevicz, Kollatai, Lelewell, Balinski m. fl.

Polske Tronfolgekrig, se Polens Historie.

Polskpas, enslags Kortspil.

Poltava, se Pultava.

Poltron (udt. Poltrong), en feig, modløs Person; Nidding, Kryster.

Polyandri, en Kvindes samtidige Ægteskab med flere Mænd.

Polyarki, et Samfund med mange Herskere; modsat Monarki.

Polybios, en af de mest fremragende græske Historieskrivere, f. ca. 203 f. Kr., d. 121, var blandt de 1000 Gidsler, som det akhæiske Forbund 167 maatte sende til Rom. Efter 16 Aars Forløb fik de Gidsler, som endnu levede, sin Frihed, og Polybios vendte da hjem. Han har skrevet en Historie paa 40 Bøger om det romerske Herredømmes Udbredelse, af hvilke kun de fem første er opbevarede til vor Tid.

Polycholi, Galdesot, Overflod paa Galde.

Polydoros, græsk Billedhugger fra Rhodos, sandsynligvis i det 2det Aarh. f. Kr., skal sammen med Agesandros (s. d.) og Athenodoros have udført den berømte Laokoonsgruppe.

Polydoros, efter Sagnet yngste Søn af Kong Priamos af Troia, blev dræbt af Akhilleos. Ifølge et senere Sagn blev han af sin Moder Hekabe sendt til Kong Polymestor af Thrakien, som dræbte ham, da Troia var erobret af Grækerne. Hekabe hevnede sig ved at dræbe Polymestors Børn.

Polyeder, et af mange Flader begrændset Legeme. Polyedriske Glas mangfoldiggjør de gjennem samme betragtede Gjenstande.

Polyfem, en af Kykloperne (s. d.).

Polygami, Flerkoneri.

Polyglotte (udt. Polyglott: en Bog paa flere Sprog), bruges især om saadanne Udgaver af Bibelen, i hvilke to eller flere Oversættelser af Grundtexten sammenstilles, enten med eller uden Bedføielse af sidstnævnte.

Polygnotos, en af de betydeligste ældre græske Malere, f. ca. 480 f. Kr., d. ca. 410, er især bleven berømt ved sine Billeder af Troias Erobring og af Odysseus i Underverdenen.

Polygon, Mangekant; Figur med flere end fire Hjørner.

Polygraf, Megetskriver (i dadlende Betydning); Polygrafi, Afskensskriveri.

Polyhistor, en Lærd, som er hjemme i forskjellige Videnskaber, især Literatur og Historie.

Polyhymnia, Gudinde for den lyriske Digtekunst og Musiken, se Muser.

Polykarp, en Discipel af Apostelen Johannes, var Biskop i Smyrna og blev i en Alder af 86 Aar (156) af Keiser Domitian dømt til at lide Martyrdøden, fordi han ikke vilde fornegte Kristus. Et Sendebrev til Menigheden i Filippi tillægges ham.

Polykletos, berømt græsk Billedhugger i Oldtiden, har fornemmelig udført Ynglingeskikkelser,

som er noget af det skjønneste, Billedhuggerkunsten til alle Tider har frembragt. Han antages at have levet i sidste Halvdel af det 5te Aarh. f. Kr.

Polykrates, Hersker paa den græske Ø Samos i det 6te Aarh. f. Kr., grundede en Sjøstad, som beherskede det hele Arkipel, og virkede iøvrigt for Udbredelse af Kunst og Videnskab. Af den persiske Satrap Orontes blev han lokket over til Fastlandet og korsfæstet.

Polykrati, Regjeresyge; Lyst til fra Styrelsens Side at blande sig ind i private, Offentligheden uvedkommende Anliggender.

Polykromi (Mangefarvethed), Bygningers og Billedværkers Udsmykning med flere Farver, blev hyppig anvendt i Oldtiden og Middelalderen.

Polylogi, Snakkesalighed, Sladrelyst.

Polyneikes, efter de græske Sagn en Søn af Ødipus og Jokaste, regjerede sammen med sin Broder Eteokles over Theben, men blev fordreven af Broderen og søgte Hjelp hos sin Svigerfader Adrastos, som sammen med en Del andre Fyrster foretog det berømte Tog mod Theben (s. d.). Under en Tvekamp mellem Brødrene faldt de begge.

Polynesien, se under Australien.

Polynja ell. **Polynia**, et af flere Lærde antaget aabent Hav ved Nordpolen.

Polynom, i Algebraen en endelig Række Størrelser forbunden ved Tegnene + og —, f. Ex. $a + b - c + d + e$.

Polyper (Mangefoddede), Dyreklasse af de Tarmløses Orden, synes at danne Overgangen mellem Dyre- og Planteriget. De lever udelukkende i Vand, dels svævende frit om i dette, dels fastvoxede til Havbunden. Munden danner den eneste synlige Aabning og tjener saavel til at sluge Føden som til at udstøde dennes ufordøielige Dele. Munden er i Regelen omgiven med mange Fangarme eller Føletraade. De inddeles i Mospolyper, Blomstpolyper og Svamppolyper. Korallerne hører til denne Dyreklasse.

Polyteknik kalder man Indbegrebet af de Kundskaber og Færdigheder, som udfordres i forskjellige Grene af Kunsten og Industrien. — Polytekniske Skoler eller tekniske Høiskoler er saadanne, hvori der gives teknisk Undervisning til Uddannelse af Ingeniører, Arkitekter, Fabrikbestyrere osv. Det er først siden Slutningen af forr. Aarh., at disse Slags Undervisningsanstalter er fremstaaede, idet École polytechnique i Paris, stiftet 1795, er den ældste. Denne Skole er dog kun ensslags militær Høiskole og beregnet paa Statstjenesten, hvorimod en anden, École centrale des arts et métiers i Paris, er bestemt for den private Industri. I Hannover, Karlsruhe og Zürich findes polytekniske Skoler, som har vundet stor Anseelse og besøges af Studerende af alle Nationer. Den Undervisning, som meddeles i dem, er fælles for næsten alle polytekniske Skoler i de forskjellige Lande. Fagene er Mathematik, Fysik, Kemi, Mekanik, Tegning o. m. — Antallet af de polytekniske Skoler har stadigen tiltaget. De har bidraget overordentlig meget til at udbrede praktisk Videnskab, og fra dem er udgaaet en Mængde dygtige Mænd, som væsentlig har bidraget til det høie Opsving i de forskjellige Virksomhedsgrene, som udmærker vor Tid. Se forøvr. under Art. Teknik. — Ogsaa i Norge paatænkes oprettet en polyteknisk Skole (Polyteknikum), hvortil en Kommission har udarbeidet Plan. Forslag om Bevilgning af Statsmidler til Skolens Oprettelse og Drift blev af Regjeringen fremsat for Storthinget i 1883, men kom ikke til Forhandling, hvorfor Forslaget atter er blevet indbragt for Storthinget i 1884.

Polytheisme, Tilbedelse af mange Guder, oprindelig Forgudelse af Naturkræfterne, som ophøiedes til guddommelige Magter.

Polyxena, efter det græske Sagn en Datter af den troianske Konge Priamos, var elsket af Akhilleus og blev af Neoptolemos ofret paa hans Grav.

Pomade, en Salve, som er gjort vellugtende ved Tilsætning af ætheriske Olier og andre Plantestoffer; bruges især til at indgnide Haaret med, for at give det Glans og Bøielighed. — Læbepomade, en Blanding af hvidt Vox, Hvalrav og Mandelolie, anvendes mod Revner i Huden.

Pomare, Navn paa flere Konger og Dronninger af Tahiti (Otaheiti). — Pomare den anden, f. 1764, d. 1821, indførte Kristendommen i sit Rige og lod Bibelen oversætte til Landets Sprog. — Hans Datter Pomare den fjerde, f. 1811, d. 1877, bestemte, at Kristendommen skulde være Statsreligion. 1842 maatte hun underkaste sig Frankriges Overhøihed.

Pombal (udt. Pongbal), Sebastião Jose de Carvalho e Mello, portugisisk Statsmand, f. 1699, d. 1782, var først Portugals Gesandt i England og Østerrige og blev 1750 Udenrigsminister og 1756 Førsteminister. Som saadan indførte han en Række Reformer i Statsstyrelsen, ophjalp Handelen og Næringsveiene samt forbedrede Skolevæsenet. Jesuiterne og Adelen søgte paa alle Maader at modarbeide hans Reformiver, men han forstod at føre sine Planer igjennem, og hans kloge Styrelse hævede i betydelig Grad Landets Anseelse. Efter Kong Josef Emanuels Død faldt han i Unaade, og de fleste af hans Reformer blev ophævede.

Pomerans, se Orangefamilien.

Pomeransfugl, se Brokfugle.

Pomerellen (Pomerania parva), tidligere Navn paa en Landstrækning i det nuværende Vestpreussen, mellem Floden Weichsel, Pommern, Posen og Østersjøen. Indtil 1772 tilhørte det Polen.

Pommern, en af Preussens Provinser med Titel af Hertugdømme, grændser mod Nord til Østersjøen, mod Øst til Vestpreussen, mod Syd til Brandenburg og mod Vest til Mecklenburg, har en Størrelse af 30,122 km.² og en Folkemængde af 1,462,000. Landet, som hører til den nordtyske Slette, er fladt og gjennemskaaret af talrige, men for det meste korte Floder; den betydeligste af disse er Oder, som deler Landet i For- og Bagpommern. Af Indsjøer findes en Mængde, men ingen af dem er af nogen nævneværdig Størrelse. Jordbunden bestaar for en stor Del af lerblandet Sand og er ikke synderlig frugtbar; langs Kysten findes især i Bagpommern store Strækninger Flyvesand. Befolkningens Hovednæringsveie er Agerbrug, Fædrift, Skibsfart og Fiskeri; de vigtigste Byer er Stettin, Stralsund, Greifswalde og Stargard. — Pommern befolkedes i det 6te Aarh. af indvandrede Vender og udgjorde længe en Del af det vendiske Rige. Siden 1062 stod det under egne

Hertuger, hvis Æt uddøde 1637, hvorefter Forpommern ved Westfalerfreden overlodes til Sverige, medens Brandenburg erholdt Bagpommern. Ved Fredsslutningen i Stockholm 1720 maatte Sverige afstaa noget af sin Del til Preussen, som 1815 fik hele Pommern, der siden har udgjort en Provins af Preussen.

Pomologi, Frugtkundskab, Læren om de spiselige Træfrugter. — **Pomolog,** Frugtkyndig.

Pomona, en af Planetoïderne. Ogsaa Navnet paa den romerske Gudinde for Havefrugterne.

Pomona, den største af Orknøerne (s. d.).

Pomp, stor og offentlig Pragt; højtideligt Optog. — **Pompøs,** pragtfuld, glimrende; ogsaa højtravende.

Pompadour (udt. Pongpadur), Jeanne Antoinette Poisson, Marquise af, den franske Konge Ludvig den femtendes Maitresse, f. 1721, d. 1764, var Datter af en underordnet Funktionær ved Militærforvaltningen. Som ung kom hun i Huset til en rig Generalforpagter, som stod i et intimt Forhold til hendes Moder, hvor hun fik en udmærket Opdragelse, og 1741 blev hun gift med en Slægtning af sin Adoptivfader. Tilskyndet af sin Moder søgte hun at tiltrække sig Kongens Opmærksomhed, hvilket paa Grund af hendes Skjønhed og Begavelse snart lykkedes ved en Kammertjeners Bistand. Den vellystige Konge gav hende Adgang til Hoffet, udnævnte hende til Marquise af Pompadour, og kort Tid efter havde hun opnaaet en betydelig Indflydelse, til Ulykke for Landet. For at opretholde denne søgte hun stedse at forskaffe Kongen nye Ofre for hans dyriske Sanselighed og bidrog derved i høj Grad til Sædernes Fordærvelse. Ogsaa i Regjeringsanliggenderne blandede hun sig, fik flere af sine lydige Tilhængere og Tilbedere ansatte i de vigtigste Embeder og var den egentlige Aarsag til Frankriges Deltagelse i den preussiske Syvaarskrig, som paa Grund af, at den øverste Ledelse betroedes Hofyndlinge, fik et saa uheldigt Udfald for de franske Vaaben. Hun døde i Versailles almindelig foragtet og forhadt.

Pompeji, en paa Kristi Tid blomstrende By i det sydlige Italien, ved Foden af Vesuv, skal have havt en Befolkning af ca. 30,000. Aar 63 e. Kr. hjemsøgtes den af et ødelæggende Jordskjelv og 79 blev den tilligemed Nabobyerne Herculanum og Stabiæ under et Udbrud af Vesuv fuldstændig begraven under Aske, hvorved en stor Del af Befolkningen omkom. Først 1748 begyndte man paa at udgrave den forsvundne By, og disse Udgravninger er senere Tid efter anden blevne fortsatte, hvorved hele Gader er blevne afdækkede. Under det lufttætte Aske- og Pimpstenslag har man fundet Huse, Bohave, Kunstverker osv., ja endog Lig særdeles vel vedligeholdte, hvorved Kundskaben om de gamle Romeres Skikke og Levevis er bleven betydelig forøget.

Pompejus, Navn paa en romersk Plebeierslægt, som i Midten af det 2det Aarh. f. Kr. begyndte at faa Betydning. Af Slægtens ældre Medlemmer kan nævnes **Quintus Pompejus,** som bekrigede Viriathus i Lusitanien, samt hans Sønnesøn **Quintus Pompejus Rufus,** som virksomt støttede Sulla i hans Kamp mod Marius. — **Gneius Pompejus,** med Tilnavnet **Magnus,** f. 106, d. 48 f. Kr., udmærkede sig allerede i sine Ynglingsaar som Kriger og steg derved i den altformaaende Diktator Sullas Gunst. Efter dennes Død var han Anfører i Krigene mod Sjørøverne og mod Mithridates, hvis Rige han erobrede; efter Hjemkomsten dannede han sammen med Cæsar og Crassus (s. d.) det saakaldte **Triumvirat,** som ved sidstnævntes Død 54 f. Kr. blev opløst. Pompejus valgtes til Enekonsul, og ikke længe efter kom det til aabent Brud mellem ham og Cæsar, tildels foranlediget ved dennes Seire. Ved en Senatsbeslutning fik Pompejus udvirket, at Cæsar strax skulde nedlægge sin Kommando, hvis han ikke vilde ansees som Folkets Fiende. Cæsar marscherede mod ham og slog ham 48 ved Farsalos (s. d.). Efter Slaget flygtede Pompejus til Ægypten, hvor han kort efter blev snigmyrdet. Af hans to Sønner faldt **Gneius** 45 f. Kr. i Slaget ved Munda mod Cæsar; den anden, **Sextus,** faldt under Forsøget paa at bemægtige sig Lilleasien i Hænderne paa en af de romerske Legater, som 35 lod ham henrette.

Ponce (udt. Pondse), By paa den spanske Ø Portoriko i Vestindien, med 15,000 Indb., og Udførsel af Kaffe og Sukker.

Ponce de Leon, spansk Sjøfarende, f. 1460, gjorde Reiser til Amerika i Begyndelsen af det 16de Aarh. og opdagede 1512 Halvøen Florida samt erobrede Portoriko, hvor han blev Guvernør. 1521 blev han dræbt af de Indfødte i Florida.

Ponce de Leon, Fray Luis, berømt spansk Lyriker, f. 1528, d. 1591, traadte 1544 ind i Augustinerordenen i Salamanca og blev theologisk Professor sammesteds. Da det blev bekjendt, at han havde forfattet en Oversættelse af Salomons Høisang uden dertil at have indhentet Inkvisitionens Tilladelse, blev han, da denne fordredes til enhver Bibeloversættelse, anklaget og kastet i Fængsel. Først efter fem Aar faldt hans Dom. Han maatte tilintetgjøre sin Oversættelse, uagtet denne kun existerede i Haandskrift, men blev sat i Frihed og gjenerholdt sit Embede. Af hans Digte er især hans religiøse Oder af stor Skjønhed. Desuden har han gjort sig fortjent som Oversætter af klassiske Forfattere, deriblandt af Virgil og Horats.

Poncelet (udt. Pongs'le), Jean Victor, berømt fransk Geometer, f. 1788, d. som Ingeniørgeneral 1867, gjennemgik École polytechnique i Paris, fra hvilken mange dygtige Mathematikere blandt de franske Officérer er udgaaede. Han deltog som Ingeniørløitnant i Felttoget mod Rusland 1812, blev saaret og fanget og begyndte i sit Fangenskab at opfriske sine mathematiske, især geometriske Studier. Snart gik han i flere Retninger videre, end man før var naaet, idet han navnlig indførte nye store Principer, som tillod en friere Betragtning af Geometrien, end man tidligere var vant til. Hans Hovedarbeide: „Traité des propriétés projectives" udkom 1822 og er et klassisk Arbeide, der hører til den saakaldte nyere Geometris fundamentaleste Verker. Da imidlertid hans Methoder mødte Modstand, fulgte han nogle Venners Raad og viede sig til den anvendte Mathematik. Her indlagde han sig store Fortjenester ved den theoretiske Bearbeidelse af forskjellige Dele af Ingeniørfaget, saaledes Maskinlæren, hvor man skylder ham det saakaldte **Poncelethjul,** et Brystfaldshjul med krumme Skovler. Hans mekaniske Skrifter udgjør flere Bind.

Pondichery (udt. Pongditschjeri), Hovedstad i de franske Besiddelser i Forindien, paa Koromandelkysten, med 55,000 Indb. Byen er Sæde for den franske Guvernør og har betydelig Handel med indiske Naturprodukter samt en Del Bomuldsindustri.

Poniatovski, en polsk Fyrsteslægt, hvoraf flere Medlemmer har udmærket sig, og hvis Ry grundedes af Stanislaus Poniatovski, f. 1677, d. 1762. Under Karl den tolvtes Krig med Polen sluttede han sig til den af denne indsatte Konge Stanislaus Lesczynski, men efter Karls Død gik han over til August den andens Parti, som han igjen svigtede, da August døde. Ved Danzig blev han fangen af Russerne, men forligede sig med August den tredie, hos hvem han stod i høi Gunst. — Hans Søn Stanislaus August Poniatovski var 1764—95 Konge i Polen (se Polens Historie). — Josef Antoni, Fyrst Poniatovski, foregaaendes Brodersøn, f. 1762, d. 1813, valgte den militære Løbebane og gik i østerrigsk Tjeneste. 1789 traadte han som Generalmajor ind i sit Fædrelands Armé, og blev 1792 dens Overgeneral. Kort efter nedlagde han sin Post, men fik 1794 af Kosciuszko Kommandoen over en Division og udmærkede sig under Beleiringen af Warschau. Da Hertugdømmet Warschau oprettedes, blev han Krigsminister i den nye Regjering og tog med Udmærkelse Del i Napoleons Felttoge mod Rusland og Østerrige. I Slaget ved Leipzig udnævnte Napoleon ham til Marskal af Frankrige. Under Franskmændenes Tilbagetog fra Leipzig (19de Oktbr. 1813) fik han det ærefulde Hverv at føre Arrièrgarden, hvilket han med Dygtighed udførte, men druknede under Retræten i Floden Elster, idet han skulde lade sin Hest svømme over den. — Josef, Fyrste af Poniatovski, foregaaendes Brodersøn, f. 1816, d. 1873, tog Ophold i Toskana og var dettes Gesandt i Bryssel og London. Han var en begavet Komponist, som udgav flere Operaer.

Pons (udt. Pongs), Jean Louis, fransk Astronom, f. 1761, d. 1831, har gjort sig berømt ved i Aarene 1801—27 at opdage ikke mindre end 27 Kometer; for fleres vedkommende beregnede han tillige deres Baner.

Ponsard (udt. Pongsar), François, fransk Dramatiker, f. 1814, d. 1867, studerede Retsvidenskab i Lyon og nedsatte sig som Advokat i Vienne. Hans første Tragedie, „Lucrèce", opførtes 1843 i Paris og gjorde overordentlig Lykke paa Grund af det kraftige Sprog og de skarpt tegnede Karakterer. Den efterfulgtes i de følgende Aar af „Agnès de Méranie", „Charlotte Corday", „Horace et Lydie" m. fl. Det af hans Arbeider, som maaske gjorde størst Lykke, var hans historiske Drama „Le lion amoureux". Han optraadte som Modstander af den særlig af Victor Hugos Dramaer repræsenterede romantiske Retning i Poesien. 1872 reistes hans Statue i Vendôme.

Ponson du Terrail (udt. Pongsong dy Terrai), Pierre Alexis, Vicomte af, fransk Romanforfatter, f. 1829, d. 1871, blev 1848 Officér i Mobilgarden i Paris. Han har skrevet en stor Mængde Romaner som Feuilletoner til forskjellige Blade, for Størstedelen fremstillende gyselige og haarreisende Scener af Menneskelivets Skyggesider, i Regelen liggende under den almindelige Morals Niveau, paa samme Tid som de røber en udtømmelig Opfindelsesevne hos Forfatteren. Af hans Skrifter kan nævnes „La tour des Gerfauts" (4 Bd.), „Diane de Lancy" (4 Bd.), „La belle Provençale" (6 Bd.), „La Contessina" (5 Bd.), „Les chevaliers du clair de lune" (8 Bd.), „Les Bohèmes de Paris" (7 Bd.) og „Les exploits de Rocambole" med flere Fortsættelser.

Pont à Mousson (udt. Pongt a Musong), By i det franske Departement Meurthe-Moselle, 26 km. nordvest for Paris, med 8,000 Indb., og Jernindustri. Her findes flere romerske Oldtidslevninger.

Ponta Delgada, By paa den til Azorerne hørende Ø San Miguel, med 16,000 Indb.

Pontanus, Johan Isaksen, f. i Danmark 1571, d. i Holland 1639, var først Professor i Harderwijk, men gik 1618 til Danmark og skrev en dansk Historie paa Latin. Han udgav ogsaa andre historiske Verker.

Ponte, Lorenzo da, italiensk Operadigter, f. 1749, d. 1838, blev 1771 Professor ved det theologiske Seminarium i Treviso, men hans eventyrlige Liv bragte ham i en vanskelig Stilling, fra hvilken han reddede sig ved at flygte, og gik til Wien, hvor han fik Ansættelse som Theaterdigter ved den italienske Opera. Senere levede han i Triest og London og nedsatte sig tilsidst i New-York som italiensk Sproglærer. Af hans mest bekjendte Arbeider kan nævnes Operateksterne til Mozarts „Figaro" og „Don Juan".

Pontecorvo, By i den italienske Provins Caserta, 112 km. sydost for Rom. Kong Karl Johan førte som fransk Marskal Titel af Fyrste af Pontecorvo.

Pontevedra, By i det nordlige Spanien, ved en Bugt af Atlanterhavet, med 9,000 Indb. Byen har en vakker Beliggenhed samt god Havn.

Pontifex, i ældre Tider i Rom Medlem af det af Numa stiftede Prestekollegium, som havde at føre Tilsyn med Statens Kultus, og i hvis Spidse stod Pontifex maximus, hvilken Værdighed Keiserne i længere Tid indehavde.

Pontinske Sumpe (lat. Pomptinæ paludes), en 117 km.² stor Sumpstrækning ved Syditaliens Vestkyst sydost for Rom. Hver Vaar og Høst er den i Regelen bedækket med stillestaaende Vand, hvis Forraadnelse fremkalder pestagtige Uddunstninger og foraarsager Sumpfebre (Malaria, s. d.). I Oldtiden skal denne Egn have været særdeles frugtbar med ikke mindre end 33 Byer, men allerede i det 4de Aarh. f. Kr. havde Befolkningen maattet forlade den. Flere Forsøg har senere med store Bekostninger været gjorte for at udtørre Sumpene, men i Regelen uden synderligt Held.

Pontinske Øer eller **Ponzaøerne,** en vulkansk Øgruppe i det Tyrrhenske Hav, vest for Neapel, var under de romerske Keisere et Forvisningssted.

Pontius Pilatus, se Pilatus.

Pontivy (tidligere Napoleonville), By i det franske Departement Morbihan, med 8,000 Indb.

Ponton (udt. Pongtong), transportabel Baad i én eller to Dele, som danner det flydende Underlag ved militære Broslagninger. Den kan ogsaa direkte anvendes til Troppers Overførelse over Floder o. lign. — Pontonbro, Pontonvogn, Pontontræn, Pontonérkorps, Broslagningsmateriel og dertil hørende Betjening af Folk og Heste.

Pontoppidan, Erik, dansk Theolog, f. 1698 i Aarhus, d. i Kjøbenhavn 1764, blev Student 1716, var senere Slotspræst, blev 1747 Bisp i Bergen og 1755 Prokansler ved Kjøbenhavns Universitet. Som Theolog hørte han til Datidens pietistiske Retning, men misbilligede dog den pietistiske danske Regjerings kirkepolitiske Tvangslove. Pontoppidan var en særdeles frugtbar Forfatter saavel paa Theologiens som paa andre Omraader. Den Forklaring over Luthers Katekisme, som bærer hans Navn, og som endnu benyttes ved Religionsundervisningen i Skolerne, er af ham. Af hans øvrige Arbeider kan nævnes: „Marmora Danica" (2 Bd.), „Annales ecclesiæ Daniæ", d. e. Danmarks Kirkehistorie (paa Tysk) (4 Bd.), „Menoza" (3 Bd.), „Sandheds Kraft til at overvinde Vantro" og „Forsøg til Norges naturlige Historie" (2 Bd.). Han udgav ogsaa en Salmebog, som det blev Almuen tilladt at indføre som Kirkesalmebog, men den formaaede ikke at fortrænge Kingos.

Pontus (gr. Pontos: Hav), i Oldtiden oprindelig Navn paa et Rige i Lilleasien paa Sydostkysten af det Sorte Hav, mellem Paflagonien i Vest og Kolkhis og Armenien i Øst; senere forstod man ved Pontus dette og en Del af Kappadokien, hvilket udgjorde et særskilt Statholderskab under Perserne, hvis Statholdere efter Alexanders Død hævdede sig som selvstændige Konger, alle af Navnet Mithridates. Mithridates den store udvidede dette Rige meget, men Pompejus overvandt ham og forenede en Del af Riget med Rom, medens det øvrige afstodes til forskjellige asiatiske Fyrster. — Pontus Euxinus, i Oldtiden Navn paa det Sorte Hav.

Pony, en mindre Hesterace, som forekommer paa Shetlandsøerne, i Norge, paa Island o. fl. St.

Poole (udt. Pul), By i det engelske Grevskab Dorset, ved Kanalen, med 10,000 Indb., Fiskerier og Fabrikation af Seildug.

Poontræ, Veden af et paa de ostindiske Øer voxende Træ (Calophyllum inophyllum), som er af lysgraa Farve og benyttes baade til Bygningstømmer og til Skibsplanker.

Popayan, By i Cauca i Republiken Kolumbia i Sydamerika, ved Floden Rio Cauca, med 16,000 Indb.

Pope, i den græsk-katholske Kirke Navn paa de lavere Geistlige.

Pope (udt. Poop), Alexander, berømt engelsk Digter, f. 1688, d. 1744, var Søn af en katholsk Lærredshandler i London og begyndte allerede som Barn at beskjæftige sig med Læsning af poetiske Skrifter. I en Alder af 16 Aar udgav han sine „Pastorals", som vakte almindelig Beundring ved sit tiltalende Sprog og sin Skjønhed i Versbygningen. Fire Aar efter udkom hans „Essay on criticism" (Regler for Digtekunsten), som endnu mere forøgede hans Ry; dette Læredigt efterfulgtes af det satirisk-komiske Epos „Rape of the lock", og det beskrivende Digt „Windsor forest" m. fl. Hans Hovedværk er det filosofiske Læredigt „Essay on man, en Theodicee". Desuden skrev han en Række mindre Digte, ligesom han oversatte Iliaden samt en Del af Odysseen. Pope indtager en høi Rang i den engelske poetiske Literatur ved sit Sprog og sin Verskunst, og hans Frembringelser modtoges af hans Samtid med Begeistring; men han er væsentlig kun en nøgtern Forstandsdigter, og hans Verker er af ringe indre Værd. Hans samlede Skrifter har flere Gange været udgivne, bl. a. af Bowles (10 Bd., 1806).

Popelin (udt. Popelæng), et lysvævet Tøi af Silke, Kamgarn eller Silke og Bomuld, benyttes især til Damekjoler.

Poperinghe, By i den belgiske Provins Vestflandern, med 11,000 Indb. og betydelig Humleavl samt Bomulds- og Pottemagerindustri.

Popoffkaer, enslags Panserskibe med Taarne af kredsrund Form, opfundne af den russiske Admiral Popof.

Poppel (Populus), Træer af Pilefamilien med bredere Blade end Pilarterne, hængende Rakler, dybtfligede Dækskjæl og talrige Støvdragere. Af dens Arter kan nævnes: Kanadisk Poppel (P. canadensis), voxer i Nordamerika, Sort Poppel (P. nigra), forekommer i Syd- og Mellemeuropa, Pyramidepoppel (P. pyramidalis), ligeledes fra Sydeuropa, Balsampoppel (P. balsamifera) fra Nordamerika, Sølvpoppel (P. alba) og Graa Poppel (P. canescens). Ogsaa Aspen (s. d.) hører til Poppelslægten.

Popper, David, en af de største nulevende Violoncellister, f. i Prag 1846. Allerede i 15 Aars Alderen optraadte han som Koncertgiver og vakte Opmærksomhed ved sit forstandige Spil. 1867 kom han til Wien, hvor han blev første Violoncellist ved det k. k. Kapel. 1873 forlod han denne Stilling og har siden gjort Konsertreiser til alle Europas større Byer. Overalt har hans sjelfulde Foredrag vundet stort Bifald. Paa sine Tournéer har han flere Gange gjestet Norge.

Poppo, en af de første kristne Missionærer i Danmark, levede omkring Midten af det 10de Aarh. og skal have omvendt Kong Harald Blaatand til Kristendommen ved Jernbyrd.

Poppæa Sabina, en grusom og herskesyg Romerinde, var først Neros Elskerinde og blev senere, efterat hun havde forladt sin Mand, hans Hustru. Flere af de Ugjerninger, Nero gjorde sig skyldig i, skal have været hendes Verk, saaledes Mordet paa hans egen Moder.

Populær, almindelig yndet; let forstaaelig. — Popularitet, Folkeyndest, Mildhed, Omgjængelighed. — Popularisme, Smigren for Masserne, Stræben efter at gjøre sig yndet hos Folket.

Porcellæn, en brændt, halv gjennemsigtig Substans, tilberedes af et jernfrit Ler, den saakaldte Porcellænjord, blandet med Feldspat, ogsaa tilsat med Kvarts eller Gibs. Massen males meget fint, udrøres med Vand til en Deig, der formes enten paa Pottemagerskive eller i Former; den er, efter at være brændt, haard og fast, men porøs. Den glaseres ved Hjelp af Feldspatpulver, som man lader det porøse Gods indsuge; ved den høie Temperatur under Brændingen begynder Feldspaten at fintre eller smelte, saa den sammenkitter Lerkornene til en haard Masse. Porcellæn, som ikke er glaseret, men anden Gang stærkt brændt, kaldes Biscuit. Porcellæn anvendes til Bordstel, Kopper, Kar til kemisk Brug, Vaser, Nipssager o. m. m. Det kinesiske og japanesiske Porcellæn staar paa Grund af sin Finhed i høi Pris. — Tilvirkningen af Porcellæn var allerede i Oldtiden kjendt i Ægypten, Kina og Japan, men først i Slutningen af det 15de Aarh. bragte Portugiserne ved

sin Handelsforbindelse med Østasien Kundskaben om det kinesiske Porcellæn til Europa. Paa Grund af dettes Kostbarhed forsøgte mange Kemikere at efterligne det, men først 1708 lykkedes det Böttger i Dresden at løse Spørgsmaalet, hvilken Opfindelse snart blev en Guldgrube for Sachsen. Kurfyrst August anlagde under Böttgers Ledelse 1710 den berømte Porcellænsfabrik i Meissen, og Fabrikationen blev paa det strengeste holdt hemmelig. Men alligevel kom man andre Steder snart efter Fremgangsmaaden; saaledes anlagdes 10 Aar senere en lignende Fabrik i Wien og 1725 en i Chantilly i Frankrige. Det fornemste Anlæg i denne Industri er imidlertid den verdensberømte Fabrik i Sèvres (s. d.), som grundedes 1756, og hvis Frembringelser ansees for at være de fortrinligste, man kjender. Omtrent samtidig anlagdes lignende Fabriker i Rusland og England. — Norge indførte 1882 82,640 Kilogram Porcellæn og Biscuit til Værdi af 142,100 Kroner. — **Porcellænjord** eller **Kaolin**, en hvid, kiselsur Lerart, dannes ved en ved Vandets Indvirkning frembragt Dekomposition af Kalifeldspat.

Porcellænsnekke (Cypræa), en Havsneglslægt, som forekommer i de varmere Have, og hvis Hus er saa glinsende, som om det var poleret. Skallene af en til denne Slægt hørende Art, C. moneta, bruges i Afrika og paa de australiske Øer som Skillemynt.

Porer, Smaahuller eller Aabninger i et Legeme; **poros**, hullet, svampagtig.

Porfyr, en haard og seig Bergart, hvis Særkjende er, at den i en tæt eller finkornet Grundmasse indeslutter Krystaller af én Slags, som Feldspat, eller af to Slags, baade Feldspat og Kvarts, eller Feldspat og Augit osv. Efter disse adskilte Krystaller benævnes Porfyrerne ofte med Navnene Kvartsporfyr, Feldspatporfyr, Augitporfyr. Ogsaa andre Bergarter kan være porfyrisk udviklede ved saadanne Krystaller liggende i en Grundmasse, hvori man erkjender Granit eller Syenit eller Diorit; man adskiller da disse som Granitporfyr, Syenitporfyr, Dioritporfyr. Porfyrerne har forskjellig Farve, purpur, rød, grøn, brun indtil sort. De er af eruptiv Oprindelse og har flydt paa Lava'ers Vis. Paa Grund af sin Haardhed og Modtagelighed for Politur finder den Anvendelse til arkitektoniske Prydelser og til Monumenter. I Norge forekommer mægtige Porfyrmasser mellem Kristiania og Ringeriget, ved Holmestrand, Tønsberg o. fl. St. Berømte Porfyrer fra Oldtiden er den røde ægyptiske, den grønne græske, navnkundig er ogsaa Elfdalens o. fl. — **Porfyrit** har man kaldt de Porfyrer, hvis udskilte Krystaller tilhører de skjæve Feldspater.

Porla, Badested i Nerike, har tre Jernkilder, der bruges som Sundhedsdrik, af hvilke den ene er Sveriges rigeste Kilde paa kulsurt Jernoxyd.

Porphyrios, fra Tyros (efter andre fra Batanæa i Syrien), nyplatonisk Filosof i det 3die Aarh. e. Kr., uddannede sig i Athen og Rom og sluttede sig til Plotin. Han har efter dennes Død ordnet og udgivet hans Skrifter og i egne Afhandlinger fornemmelig forklaret og udviklet hans System. Meget bekjendt er han bleven ved sit Modskrift mod Kristendommen, der fremkaldte flere Gjendrivelser af kristelige Apologister, men som nu er tabt.

Porpora, Nicolo, italiensk Komponist, f. 1686, d. 1767, var først Lærer ved Konservatoriet i Neapel og oprettede der en Sangskole, i hvilken flere berømte Sangere uddannedes. Senere kaldtes han til forskjellige udenlandske Hovedstæder for at dirigere de af ham komponerede Operaer, som overalt vandt almindeligt Bifald. Af disse kan nævnes „Basilio“ og „Faramondo“.

Pors ell. **Post** (Myrica Gale), Plante af de Kronløses Orden, bliver indtil en Alen høi og har mørkegrønne Blade, som er smalest inde ved Stilken. Den forekommer næsten overalt i Norge og er især kjendelig paa sin harpixagtige Lugt. Den har tidligere baade i Norge og andre Lande været brugt istedenfor Humle til Øl, men den virker i høi Grad berusende.

Porsanger, den vestligste af Østfinmarkens større Fjorde, gaar mellem Magerø og Sværholtklubben ret ind i Landet i en Længde af 135 km. Ved Mundingen er den 22, ved Bunden ca. 14 og paa det smaleste 11 km. bred.

Porsenna, Konge i den etruskiske By Clusium, understøttede den 507 f. Kr. fra Rom fordrevne Konge Tarquinius Superbus, men blev efter Sagnet bevæget til at ophæve Beleiringen ved Mucius Scævolas Uforfærdethed.

Porsgrund, By i Bratsberg Amt, ved Skienselvens Udløb i Frierfjorden, ca. 12 km. ovenfor Brevig og $8^1/_2$ km. nedenfor Skien. Byen deles af nævnte Elv i to Dele, østre og vestre Porsgrund. Dens fornemste Næringsvei er Handel, især med Trælast, samt Skibsfart. I 1882 havde Porsgrund 96 Skibe med en samlet Drægtighed af 33,566 Tons og 951 Mands Besætning. Folkemængden i 1875 var 3,453. — Porsgrund omtales første Gang 1680 som Ladested, men dets Handel var lige til Midten af det 18de Aarh. ubetydelig. Senere har Byen jevnt tiltaget i Folkemængde og Velstand.

Porson, Richard, engelsk Filolog, f. 1759, d. 1808, studerede i Cambridge og blev sammesteds Professor i Græsk; senere modtog han Bibliothekarposten ved Royal-Institution i London. Han udgav flere værdifulde kritiske Udgaver af de ældre græske Klassikere, deriblandt af Æschylos og Euripides.

Port au Prince (udt. Port aa Prængs), Hovedstad i Negerrepubliken Haïti i Vestindien, med 35,000 Indb. og betydelig Handel med Mahogni, Farvetræ, Kaffe og Kokosnødder.

Port Elisabeth, By i Kaplandet ved Algoabai, med 15,000 Indb. og betydelig Udførsel af Uld.

Port Glasgow, By i Skotland, 30 km. nordvest for Glasgow, med 11,000 Indb. og betydelig Skibsfart.

Port Huron, By i den nordamerikanske Stat Michigan, med 9,000 Indb.

Port Jervis, By i Staten New-York i Nordamerika, med 9,000 Indb.

Port Louis, Hovedstad paa Øen Mauritius i det Indiske Hav, med 63,000 Indb. og ypperlig Havn.

Port Mahon, Hovedstad paa den spanske Ø Minorca i Middelhavet, med 22,000 Indb., er stærkt befæstet.

Port Natal ell. **Durban**, By i Natalkolonien paa Afrikas Sydostkyst, med livlig Handel.

Port Royal, By paa Øen Jamaika i Vestindien, med 16,000 Indb. og en ypperlig Havn.

Port Saïd, By i Ægypten, ved den nordlige Munding af Suezkanalen, er en af Ægyptens vigtigste Sjøhandelsstæder. Byen har 12,000 Indb., af hvilke kun en mindre Del bestaar af Europæere af alle Slags, mest Franskmænd. Det 53 m. høie Fyrtaarn ved Menzalesjøen er et af de høieste paa Jorden. Paa Byens Vestside er storartede hollandske Etablissementer.

Portaare, se Lever.

Portal, i Bygningskunsten en med arkitektoniske Forsiringer smykket Hovedindgang paa en Bygnings Forside.

Portamento di voce (udt. vohtsje) eller blot Portamento betyder i Sangkunsten, at Stemmen bærer én Tone over i en anden, hvorved en nøiagtig Forbindelse eller Sammensmeltning finder Sted, idet Tonerne ligesom flyder over i hinanden. Et fuldt uddannet og med Smag anvendt Portamento er et af Sangkunstens skjønneste og mest virkningsfulde Midler til et beaandet Foredrag.

Portechaise (udt. Portsjæs), Bærestol. — Porteur (udt. Portør), Bærer, Overbringer, Foreviser, Ihændehaver.

Portefeuille (udt. Portefølj), Mappe, Tegnebog. I det diplomatiske Sprog betegnes en Minister, der ikke har noget Departement at forvalte, som Minister uden Portefeuille.

Portemonaye (udt. Portemonnæ), Pengepung.

Porten eller **Den høie Port,** Betegnelse for den tyrkiske Regjering.

Portépée, Felttegn, Sabelbaand med Kvast, i Norge af Guld for Officérer og af Sølv for Underofficérer. For Kombattanter er Baandet indvævet med sorte Silkerender, for Civilmilitære med røde.

Porter, enslags stærkt, mørkebrunt engelsk Øl.

Porthan, Henrik Gabriel, finsk Videnskabsmand, f. 1739, d. 1804, blev 1770 Bibliothekar i Åbo og 1777 Professor sammesteds i latinsk Filologi. Han er den egentlige Grundlægger af Studiet af Finlands Historie, og hans Virksomhed er af stor Betydning for den finske Sprogforskning.

Portici, By i Syditalien, ved den vestlige Skraaning af Neapel, med 12,000 Indb. og Silkespinderier.

Portier, Portner, Dørvogter.

Portion, en afmaalt Del af hvad der tilkommer en, f. Ex. af Spisevarer; den paa en Lægerecept foreskrevne Andel af et Lægemiddel, som Vedkommende skal bruge; Arvedel, Part.

Portland, 1) en liden Halvø i det engelske Grevskab Dorset, ved Kanalen, bekjendt for sine ypperlige Stenbrud. 2) By i Staten Maine i Nordamerika, med 34,000 Indb. Byen er Sæde for en Biskop og har betydelig Handel og Skibsfart. 3) By i Staten Oregon, med 18,000 Indb.

Portland Cement, se Cement.

Portneren (Pylorus), den Aabning paa Mavesækken, som fører til Tarmkanalen.

Porto, Bærepenge; bruges især om det Gebyr, som Postvæsenet opkræver for at befordre Breve, Pakker o. lign. til deres Bestemmelsessteder.

Porto Allegre, By i den brasilianske Provins Rio Grande do Sul, med 25,000 Indb. og livlig Handel.

Portorico eller **Puerto Rico,** en Spanien tilhørende Ø i Vestindien, er den østligste af de store Antiller. Størrelsen er 9,314 km.² og Indvaanerantallet 666,000, hvoraf omtrent Halvdelen er Negre og Mulatter. Øen gjennemstryges fra Øst mod Vest af en Fjeldkjæde, som paa sine Steder naar op til en Høide af over 1100 m., og som ved sine talrige Smaaelve i høi Grad bidrager til Øens overordentlige Frugtbarhed. Kysten har ingen betydelige Indskjæringer og er derfor fattig paa gode Havne. Klimatet er varmt, men forholdsvis sundt og frembringer en Rigdom af tropiske Vexter. De vigtigste Udførselsartikler er Tobak, Kaffe og Sukker. — Øen opdagedes 1493 af Kolumbus, som kaldte den Johannes den Døbers Ø. Siden 1509 har den tilhørt Spanien.

Portorico, se Tobak.

Portræt, et tegnet, malet eller fotograferet Billede af en Person; især et Brystbillede.

Portsmouth, en stærkt befæstet By i Hampshire i det sydlige England, paa Øen Portsea ved Kanalen, med 127,000 Indb., iberegnet Forstæderne Portsea, Landport, Somerstown og Southsea. Byen er fordetmeste smukt bebygget, med prægtige Gader; den har 42 Kirker og Kapeller, to Latinskoler, et Marinekollegium, en Skibsbygningsskole m. fl. offentlige Indretninger, samt storartede Dokker og Skibsverfter. Dens Havn er en af de bedste og rummeligste i hele England og har Plads for mere end 1000 Skibe, hvorfor den engelske Marine her har sin Hovedstation. Paa den nærliggende Red Spithead har Marinens Øvelses- og Manøvreeskadrer sin sædvanlige Samlingsplads. Byens fornemste Handel bestaar i Skibsfornødenheder; dens Skibsfart er betydelig. — Portsmouth nævnes først af Angelsachserne, som 501 landede her; dens Befæstning paabegyndtes af Edvard den fjerde og fortsattes senere af de følgende Regenter, fornemmelig af Dronning Elisabeth.

Portsmouth, Navn paa tre Byer i de Forenede Stater: 1) By i Staten New Hampshire, med 10,000 Indb., 2) By i Ohio, med 12,000 Indb. og 3) By i Virginien, med 12,000 Indb. Her er de Forenede Staters Orlogsverft.

Portugal, Kongerige i Sydeuropa, udgjør den vestlige Del af den pyrenæiske Halvø, mellem 36° 59′ og 42° 8′ n. Br. samt 8° 12′ og 11° 25′ ø. L., omgives i Nord og Øst af Spanien, i Syd og Vest af Atlanterhavet. Fladeindholdet er 92,829 km.² og Folkemængden 4,441,000. Landet er fortrinsvis et Høiland, i Regelen med bratte Affstyrtninger mod Havet. Det gjennemstryges af flere Fjeldkjeder, som for Størstedelen er Udløbere fra Spaniens Fjeldsystem, og det er derfor rigt paa Floder, tildels af betydelig Størrelse, men paa Grund af Landets kuperede Beskaffenhed er de i Regelen ufarbare; de vigtigste er: Minho, som i den nedre Del af sit Løb danner Landets Grændse mod Spanien, Douro (Duero), Teio og Guadiana. Af Indsjøer findes ingen af Betydning. Kysten har faa Indskjæringer, og de faa Havne, som findes, er i Regelen omgivne af en Række Banker og Rev, som paa Grund af, at Kysten ikke beskyttes af noget Obelte, er yderst vanskelige at søge, især i Paalandsvind. Klimatet er mildt tempereret, i det sydlige næsten tropisk, og Regnmængden fordetmeste rigelig. Jordbunden er for

Størstedelen frugtbar, medens Afkastningsevnen ikke paa langt nær er saaledes udnyttet, som i de fleste andre europæiske Lande. Skovene er af mindre Betydning; de vigtigste Træarter er Kastanier, forskjellige Slags Bartræer og Eg, hvoriblandt Korkegen. De vigtigste Næringsveie er Kvægavl, Agerbrug, Frugt- og Vinavl samt Fiskeri. Af Mineralier forekommer Svovl, Bly, Kul og Jern; Salt tilvirkes i betydelig Mængde og er en af de vigtigste Udførselsartikler. Industrien er ikke synderlig udviklet; dens vigtigste Frembringelser er Uld-, Bomulds- og Silkevarer, Porcellæn og Metalarbeider. Portugals Handel, som omkring det 16de Aarh. var den betydeligste i Europa, sank efterhaanden, dels ved at Englænderne og Hollænderne m. fl. bemægtigede sig dets Markeder, dels paa Grund af indre Uroligheder eller som Følge af Krige med andre sjøfarende Magter; i den sidste Tid har den dog hævet sig betydeligt, om end ikke til den Høide, som tidligere. — Befolkningen nedstammer oprindelig fra Lusitanerne, men er senere bleven opblandet ved Indvandring; den inddeles i fire Stænder: Adel, Geistlighed, Borgere og Bønder. Religionen er romersk-katholsk. Undervisningsvæsenet, som tidligere stod paa et temmeligt lavt Trin, er i den sidste Tid blevet betydelig forbedret; af høiere Undervisningsanstalter kan mærkes Universitetet i Coimbra, en polyteknisk Skole i Lissabon og et polyteknisk Akademi i Oporto. — Statsforfatningen er konstitutionel monarkisk, og Tronen er arvelig saavel paa Mands-, som paa Kvindesiden. Den lovgivende Myndighed bestaar af Regenten i Fællesskab med Kortes; disse er delt i to Kammere: „Camera dos Pares“ (Pairskammeret), hvis Medlemmer dels har faaet sin Værdighed i Arv, dels af Kongen er valgte paa Livstid, og „Corte dos Deputados“ (Deputeretkammeret), valgt paa fire Aar af de Stemmeberettigede ved umiddelbart Valg. Ved Kongens Side staar et ansvarligt Statsraad paa 7 Medlemmer; dertil kommer et Statsraad med livsvarige Medlemmer, bestaaende af forhenværende Ministre. Den øverste dømmende Myndighed er Høiesteret (i Lissabon); under den staar tre Appellationsretter. Statens Indtægter har ikke kunnet balancere Udgifterne. 1878 udgjorde de ca. $25\frac{1}{4}$ og Udgifterne $26\frac{1}{2}$ Million Milreïs (à 4 Kr. 3 Ø.). Statsgjelden beløber sig til omkring 350 Mill. Milreïs. Landet er inddelt i 21 Distrikter, som hvert styres af en Guvernør. — Forsvarsvæsenet er for Arméens vedkommende ordnet ved en i 1864 udkommen Lov; Hæren bestaar af tilsammen ca. 70,000 Mand med 2,500 Officérer. Værnepligten er almindelig. Flaaden, som tidligere var af anselig Størrelse, er nu af mindre Betydning. Flaget er blaat og hvidt med Rigsvaabenet i Midten. De portugisiske Kolonier bestaar af Øen Madeira, de Azoriske og Kapverdiske Øer vest for Afrika, nogle Besiddelser i Senegambien, endel Smaaøer i Guineabugten m. fl., samt endel Besiddelser i Forindien, Kina og Polynesien. Koloniernes samlede Størrelse er ca. 3,202,000 km.^{2}, med en Folkemængde af omtrent 1,824,000. — **Historie.** Portugals ældste Indbyggere var Lusitanerne, som 139 f. Kr. blev undertvungne af Romerne, hvorefter Landet under Navn af Lusitanien udgjorde en romersk Provins. Under Folkevandringen blev det oversvømmet af Alaner, Svever og Vestgoter og i det 8de Aarh. erobret af Maurerne. I Midten af det 11te Aarh. kom den Del af Landet, som ligger mellem Floderne Minho og Douro, under Kastilien og overdroges 1093 til Grev Henrik af Burgund, som var besvogret med det kastilianske Kongehus. Dennes Søn, Alfons den første, blev paa Grund af sine heldige Krige med Maurerne 1139 udraabt til Konge. Enkelte af hans Efterfølgere udvidede Landet ved Erobringer, ligesom Kultur og Velstand fremmedes, uagtet Kongerne ofte indvikledes i alvorlige Stridigheder med den mægtige katholske Geistlighed. 1383 uddøde den burgundiske Mandsstamme, og Johan den første, en uægte Søn af Pedro den første, valgtes til Konge. Derved kom den uægte burgundiske Linie paa Tronen, som den indehavde til 1580. Dennes Regjeringstid er Portugals Blomstringsperiode, dels paa Grund af de heldige Krige, som førtes med Maurerne i Afrika og deraf følgende Erobringer, men fornemmelig ved de store Opdagelsesreiser tilsjøs, som Portugiserne foretog, og som i kort Tid hævede dem til Europas første Handelsfolk og Lissabon til Sjøhandelens fornemste Stapelplads. Saaledes fuldførte Diaz under Johan den andens Regjering Omseilingen af Afrikas Sydspids; under hans Efterfølger Emanuel den store opdagede 1498 Vasco da Gama Sjøveien til Ostindien, og et Par Aar efter fandt Cabral Brasilien. Men efterat den kongelige Mandsstamme 1580 var uddød, blev Portugal til sin Ulykke forenet med Spanien, hvis Konge Filip den anden, som Emanuel den stores Dattersøn, havde gjort Fordring paa Kronen. Denne Forening varede i 60 Aar, og nu gik det hurtig nedover med det nylig saa mægtige Rige; det indvikledes i Spaniens Krige og maatte ofte være med at betale Omkostningerne. Hollænderne, hvis Anseelse som Sjømagt ved den Tid stod paa sit høieste, erobrede flere af Portugals Kolonier og tilføiede dets Handel et uopretteligt Knæk. Kjed af det trykkende spanske Herredømme gjorde Portugiserne 1640 Revolution og valgte Johan den fjerde af Huset Braganza, der stammede fra en uægte Søn af Johan den første, til Konge. I de paafølgende Krige med Spanien hævdede Portugal, understøttet af England og Frankrige, sin Uafhængighed, men den tidligere Velstand var gaaet tabt, og Folkets indre Kraft og Foretagsomhed syntes at være bleven sløvet og dermed ogsaa Sansen for Kunst og Videnskab. Under Josef Emanuels Regjering (d. 1777) bragte vel hans dygtige Minister Pombal (s. d.) for en Del Portugals gamle Glans tilbage, men hans uduelige Efterfølgere formaaede ikke at vedligeholde den. Dertil kom den skadelige Indflydelse, som Adelen og Geistligheden overalt udøvede. Under den franske Revolution og Bonapartes seierrige Kampe sluttede Portugal sig til England, hvorfor det fik undgjelde derved, at det ved Freden i Badajoz 1801 maatte afstaa en af sine Provinser til Spanien; 6 Aar senere besatte en fransk Hær under Marskal Junot Landet, hvilket havde til Følge, at den sindssvage Dronning Maria den første tilligemed sin Søn (den senere Johan den sjette) flygtede til Brasilien. Vel blev de franske Tropper 1808 af Englænderne tvungne til at rømme Landet, men Regjeringen vedblev at

styre det fra Brasilien af, hvilket krænkede Nationalfølelsen. 1820 udbrød derfor en Revolution i Oporto, som snart udbredte sig til det hele Land. De indvandrede Englændere, som med Lord Beresford i Spidsen optraadte som Herrer, blev fordrevne, og en Nationalforsamling (Kortes) sammenkaldtes 1821 i Lissabon, hvilken udarbeidede en frisindet Forfatning. Johan den sjette vendte nu tilbage og maatte før han fik Lov til at lande godkjende den nye Forfatning. Men nu løsrev Brasilien sig og kaarede Johans Søn Dom Pedro til Keiser. 1823 blev Forfatningen omstyrtet af Kongens anden Søn Dom Miguel, men Aaret efter blev denne forvist, da han forsøgte at tvinge sin Fader til at frasige sig Tronen. Efter Johans Død 1826 fik Landet en ny Forfatning af Keiser Dom Pedro, den nærmeste Tronarving, som indsatte sin Datter Maria da Gloria til Regentinde og bestemte, at hun skulde ægte Dom Miguel; denne opkastede sig dog snart til den egentlige Hersker og fordrev Dronningen. Nu tog Dom Pedro sin Datters Parti, og en langvarig indbyrdes Krig udbrød, som først endte 1834 ved Dom Miguels Fordrivelse. Maria gjenindsattes i sine Rettigheder, men Landet vedblev at være Skuepladsen for opirvende Partikampe, hvorunder dets Velstand stadig gik tilbage. Efter Marias Død 1853 kom hendes Søn Pedro den femte paa Tronen, og denne efterfulgtes 1861 af sin Broder, den nuværende Konge Luis den første. Under de to sidstnævntes Regjering har Landet havt indre Ro, og flere gavnlige Reformer er blevne gjennemførte.

Portugisisk Sprog og Literatur. Det portugisiske Sprog har ligesom alle de romanske Søstersprog udviklet sig af det romerske Folkesprog; det er beslægtet med Spansk, men er blødere og mindre klangfuldt end dette. Med Hensyn til Alder kan det omtrent maale sig med det spanske; de ældste Dokumenter, skrevne paa rent Portugisisk, er fra Slutningen af det 12te Aarh. Sproget tales foruden i Portugal, i Vestafrika, en Del af Ostindien samt i Brasilien, ialt af ca. 20 Mill. Mennesker. Der er udgivet flere Ordbøger og Grammatiker over det, deriblandt af A. de Moraes Silva (1789) og Fr. Solano Constancio. — Den portugisiske Literatur er i Almindelighed uden Originalitet, næsten gjennemgaaende paavirket af fremmed Indflydelse. Den ældste Folkepoesi føres tilbage til det 8de Aarh.; den fortrængtes af den provençalske Kunstpoesi, som med Henrik af Burgund indførtes i de høiere Kredse. Omkring Slutningen af det 14de Aarh. fik Spansk den overveiende Indflydelse paa Poesien, og flere af Hoffets Medlemmer skrev lyriske og didaktiske Arbeider. Tidsrummet fra 1500 til 1750 er den portugisiske Literaturs rigeste Periode, i hvilken den klassisk-italienske Stil indførtes i Nationalliteraturen. Af de mere fremtrædende Digtere i denne Periode bør først og fremst nævnes Camoëns (s. d.), endvidere Moraes, Bandarra, Brandam m. fl. De fleste af dem, som dyrkede Digtekunsten, drev det dog ikke videre end til at blive matte Efterlignere af det fremmede, uden at formaa at indforlive dette med det nationale. Historieskrivningen stod paa et forholdsvis høiere Trin end den poetiske og skjønliterære Literatur; de mest fremtrædende Historikere er João de Barros, de Couto, Boccarro og de Goes. Efter 1750 tog Poesien en mere national Retning, ligesom de franske Klassikere vandt Indgang. Blandt dem, som især bidrog til at vække Sansen for det Nationale, er de Albuquerque, Elegikeren de Castilho og de Carvalho. Af den nyere Tids Digtere indtager især Ferreira, Palmeirim, Garret og da Sylva en fremtrædende Plads.

Portulak (Portulaca oleracea), en almindelig Kjøkkenvext, der kan dyrkes næsten overalt i Norge. Den har en kjødfuld, saftig Stilk, tykke, kileformede Blade og smaa gule Blomster.

Portulan (udt. Portylang), en Gradbog, som nøiagtig angiver Kysternes og Havnenes Beliggenhed m. m.

Portvin, en mørkerød, noget bitter Vin, som tilvirkes i Provinserne Minho og Beira i Portugal og udføres over Oporto, hvorefter den har sit Navn. Den er sædvanlig tilsat med Vinaand, for at blive mere skikket til at forsendes. En stor Del af den Vare, der sælges som „Portvin", er paa forskjellige Maader forfalsket.

Poseidon, d. s. s. Neptun, se Gudelære, den græske.

Posen, 1) Provins i Kongeriget Preussen, mellem Schlesien, Brandenburg, Preussen og Polen, er 28,951 km.² stor og har 1,606,000 Indb. Landet er fladt og frugtbart, hvorfor Landbrug er Hovednæringsveien. — Posen var tidligere en Del af Storpolen og tilfaldt ved Polens anden Deling Preussen. 2) Hovedstad i Provinsen af samme Navn, er siden 1827 en Fæstning af første Rang, ligger ved Floden Warthe 245 km. øst for Berlin. Byen har 61,000 Indb., deri medregnet den ca. 6,700 Mand stærke Garnison. Den er smukt bebygget og har flere prægtige offentlige Bygninger, hvoriblandt Slottet, Raadhuset, Domkirken og Stanislauskirken, og er Sæde for Erkebispen af Gnesen og en Generalsuperintendent, hvorhos sjette Armékorps's Generalkommando er stationeret der. Af videnskabelige Anstalter kan nævnes et evangelisk og et katholsk Gymnasium, et Seminarium for katholske Geistlige og en høiere Pigeskole. Byen har betydelig Handel og Industri, fornemmelig i Maskiner, Møbler, Vaaben, Uld- og Linvarer samt Læder. — Posen er en af Polens ældste Byer; i Middelalderen tilhørte den Hanseforbundet, men forfaldt senere; først efter at den kom under Preussen, har den hævet sig igjen.

Posidonius, stoisk Filosof fra Apamea i Syrien, f. ca. 103 f. Kr., foretog først Reiser i det sydlige Europa og holdt senere en filosofisk Skole paa Rhodus, hvor blandt andre Cicero og Pompejus hørte ham. Fra Rhodus var han engang i Rom. Ogsaa som Astronom udmærkede han sig; saaledes fandt han en Sammenhæng mellem Tidevandet og Maanens Bevægelse og søgte at maale Atmosfærens Høide samt Jordens Afstand fra Solen.

Position, Stilling, Tilstand, Forfatning; i Militærsproget Terrænafsnit, hvori Tropper ordnes til Kamp og kan føres; er oftest forstærket ved Feltforskansninger. — I Danse- og Fegtekunsten en bestemt Stilling. — Positionsskyts, sværere Skyts for Feltforskansninger. De skal kunne transporteres paa Veie, men ikke manøvrere. I Norge benyttes 12 cm. Kanoner, med Projektilvegt 15 kg., i høie Jernlavetter.

Positiv, bestemt, afgjørende, virkelig, bekræftende; det modsatte af negativ; positiv Religion, den aabenbarede (modsat den naturlige); den positive Ret, den lovbestemte (modsat Naturretten). **Positivitet**, Vished, Sandhed. — I Mathematikken forstaaes ved positive Størrelser (modsat negative) efter vilkaarligt Valg Størrelser af en vis Art, naar der kan tænkes andre dem modsatte Størrelser, som er definerede ved at ophæve de første. Opfattes f. Ex. Indtægt og Formue som positive, saa er Udgift og Gjeld negative Størrelser. I den analytiske Geometri betegnes den ene Retning, f. Ex. den til høire, som positiv, den modsatte som negativ.

Positiv, et Haand- eller Stueorgel uden Pedal. Ogsaa det samme som Lirekasse.

Positivisme kan man egentlig kalde enhver Tankeretning, der udelukkende eller væsentlig gaar ud fra og bygger paa noget positivt, d. e. noget, der er poneret eller sat som umiddelbart faktisk og derfor i sin sidste Grund vilkaarligt eller tilfældigt, i Modsætning til, hvad der udgaar af en Tanke som selvfølgeligt eller af Sagens Natur flydende. Man kan saaledes tale om en juridisk Positivisme, naar der (som hos de græske Sofister) ikke kjendes nogen anden Ret, end hvad der er sat eller gjort til Ret, hvad der gjelder som udtrykkeligt Magtbud, med Tilsidesættelse af al Natur- eller Fornuftret; eller om en theologisk Positivisme, der henfører al religiøs Erkjendelse kun til en (foregiven eller virkelig) Aabenbarings Autoritet med Udelukkelse af al fornuftig Tænkning. Men sædvanlig forstaar man dog i den nyere Tid ved Positivisme den religionsløse Gren deraf, som ikke vil vide af nogen anden Sandhed, end den, som beror paa den sanselige Erfaring eller dog af denne kan, som det heder, „verificeres“ eller bekræftes. Den forkaster saaledes alt overnaturligt og guddommeligt, eller om den ikke ligetil negter Muligheden af noget saadant, viser den det ialfald ud af den menneskelige Erkjendelses Kreds og lader Antagelsen deraf staa som en ligegyldig Hypothese. Men selv Naturens Love betragter den konsekvente Positivisme ikke som virkelig almengyldige og nødvendige, men kun som sammendragne Abstraktioner af de hidtil iagttagne enkelte Kjendsgjerninger, som er det eneste, der positivt vides, og de deraf uddragne Love har saaledes kun midlertidig og hypothetisk Gyldighed. Selv den rene Mathematiks Grundsætninger skriver sig kun fra gjorte Erfaringer, og der er ingen Sikkerhed for, at de vil gjelde f. Ex. paa en anden Klode. Det samme er endnu mere Tilfælde med alle moralske Grundsætninger; de er kun Resultater af Menneskeslægtens hidtil gjorte Erfaringer og derpaa beroende Udviklingstrin, men vil i følgende Tider sandsynligvis afløses af andre. I det hele vil en moralsk eller sædelig Lov ikke sige, hvad Mennesket bør gjøre, men kun hvad Menneskene i Almindelighed erfares at gjøre. Enhver Tanke om et Bør, et Ideal, eller et Øiemed for Tilværelsen, om noget, der ikke ligetil er, men som skal være — dermed da ogsaa om en menneskelig fri Villie — maa forkastes som liggende udenfor hvad Erfaringen som saadan kan verificere. — En Hovedrepræsentant for denne Tankeretning er Franskmanden Auguste Comte (s. d.), som mente, at hans „positive Filosofi“ skulde være Menneskehedens definitive eller afgjørende Standpunkt, der skulde have afløst enhver tidligere „theologisk eller metafysisk“ Synsmaade. Men det er dog klart, at efter hans egen Grundsætning kunde han ikke komme længer end til i det høieste at paastaa, at man nuomstunder faktisk tænker saa — hvilket alligevel ialfald kun delvis kan erfares —, men ingenlunde, at man bør tænke saa. Til Comte har sluttet sig af hans Landsmænd Littré, tildels Renan og Taine, af engelske Lærde J. Stuart Mill, Herbert Spencer og nogle flere. Ogsaa i Tyskland og det skandinaviske Norden har denne Lære i større eller mindre konsekvent Udvikling fundet ikke ganske liden Udbredelse.

Positur, Stilling, legemlig Holdning; sætte sig i Positur, gjøre sig parat til eller belave sig paa noget.

Possart, Ernst, fremragende tysk Karaktérskuespiller, f. 1841, var Søn af en Kjøbmand i Berlin og blev som ung ansat hos en Boghandler; af Længsel efter at faa optræde paa Scenen rømte han af sin Tjeneste og begav sig til Dresden, hvor han fik Ansættelse ved Theatret, optraadte siden i Hamburg og gik 1864 til München, hvor han nu er Overregissør.

Posse, Arvid Rutger Fredriksson, Greve, svensk Statsmand, f. 1820, studerede i Lund og tog juridisk Embedsexamen. 1856 valgtes han ind i Rigsdagen og blev snart en af dens mest fremragende Medlemmer. Som Rigsdagsmand sluttede han sig 1867 til Landmannapartiet, hvis Leder han blev. 1870 blev han Præsident i Andetkammer, hvilken Stilling han indehavde til 1880, da han af Kongen udnævntes til Statsminister efter De Geer. Da Rigsdagen i Mai 1883 forkastede flere vigtige Bestemmelser i det af Regjeringen fremsatte Hærordningsforslag, traadte Posse ud af Ministeriet. Nogle Maaneder senere udnævntes han til Præsident i Kammerretten.

Possementarbeide kaldes en talrig Klasse Arbeider af Silke, Uld, Bomuld, Metal osv., saasom Snore, Fryndser, Border o. lign., der er bestemt til at anvendes til Pynt paa Klædningsstykker eller Møbler.

Post Epiphanias, de nærmeste Søndage efter Helligtrekongersdag.

Post festum, bagefter, forsent.

Postament, Fodstykke, Underlag, især under en Billedstøtte eller en Søile.

Postdatere, ved Underskrift paa et Dokument at tilføie en senere Dato end den, paa hvilken Dokumentet er udfærdiget; modsat antedatere.

Postdiluviansk, noget, som er blevet til eller har sin Oprindelse efter Syndfloden.

Poste restante (udt. Post restangt, tilbageblivende Post), tilføies paa Breve og Postforsendelser, som skal bero paa Postanstalten, indtil de afhentes af Adressaten.

Postei (af Pasta, Deig), en med Krydderier tillavet Ret af Kjød eller Fisk, der omgives med et tyndt Lag af Deig og derefter steges i en Ovn.

Postere, sætte paa et vist Sted; anvise en Plads; ansætte i et Embede eller Bestilling.

Posthumus ell. **Postumus**, en Gut, som er født efter Faderens Død; Posthuma, en Pige, hvormed dette er Tilfældet.

Postil er et Ord, som nu bruges om trykte Prædikensamlinger, der indeholder Udlæggelse af Kirkeaarets faste Texter og er bestemte for Husandagt.

Postillon (udt. Postiljong), Postfører, Postkusk. — Postillon d'amour (udt. Postiljon damur), en, som besørger Kjærlighedsbreve.

Postludium, Efterspil, Slutningsstykke fra Orgelet efter endt Gudstjeneste.

Postscriptum, Efterskrift, Tilføielse paa et Brev efterat det er sluttet og underskrevet, betegnes sædvanlig med P. S.

Postulat, Paastand, som fordres troet uden at bevises, eller som ikke ligefrem kan bevises. — Postulat (Axiom eller Grundsætning, s. d.) kaldes i Mathematiken enhver Sætning, som i Modsætning til de paa den byggede Læresætninger ikke lader sig tilbageføre til andre og simplere, og altsaa maa danne erfaringsmæssige Udgangspunkter for de følgende Slutninger. Det euklidiske Postulat er den Sætning, at man gjennem et Punkt udenfor en ret Linie kun kan drage én Linie parallel med den givne; det benævnes efter Euklid, som allerede erkjendte Vanskeligheden ved at føre exakt Bevis for Sætningens Rigtighed, og opstillede den som Axiom. Efter flere Aarhundreders forgjeves Forsøg synes ogsaa Nutidens Mathematikere at maatte erkjende Sætningen for en Grundsætning, som ei kan bevises.

Postvæsen. Efter det moderne Begreb betegner Ordet en offentlig Institution, som mod lovbestemte Garantier og for en vis Afgift regelmæssig og efter bestemte Ruter befordrer Breve, Pakker, trykte Sager osv. fra det ene Sted til det andet. Postvæsenets Historie naar lige op i Oldtiden, og et Folk havde i Regelen ikke naaet et synderlig høit Kulturtrin, før det følte Trang til en ordnet Postforbindelse og søgte at afhjelpe den. I Begyndelsen var dog Postbefordringen ikke for den almindelige Mand, men kun for Fyrsternes eller de Styrendes Tarv; den Private maatte i Aartusender ved egne Bud eller paa andre Maader besørge sine Meddelelser osv. bragte til Bestemmelsesstedet. Den første, der omtales som den, der tilveiebragte en ordnet Forbindelse mellem sine Landsdele, er Perserkongen Kyros; han oprettede i sit uhyre Rige Stationer, hvor der altid stod opsadlede Heste til Kurerernes Afbenyttelse. I Grækenland holdt man Hemerodromer (Dagløbere), som besørgede den offentlige Budtjeneste. I Rom havde man under Republiken for det meste Slaver som Brevdragere, og Overbringelsen af et Budskab fra Rom til Athen kunde medtage en Tid af 1½—2 Maaneder. Karl den store holdt ligeledes en stadig Kurérpost igang mellem sine Landsdele, men endnu var de Private afskaarne fra dens Benyttelse. De stadige Uroligheder i den første Del af Middelalderen gjorde denne primitive Postforbindelse omtrent umulig. I Tyskland var det først 1516, at Frans af Taxis, paa Foranledning af Keiser Maximilian den første, grundede den første Postforbindelse for Publikum overhoved mellem Wien og Bryssel; de øvrige europæiske Stater fulgte efterhaanden efter, og 1624 indrettede Kristian den fjerde en Post mellem Danmark og Norge og nogle Aar senere en mellem Kjøbenhavn og Hamburg. Befordringen var imidlertid længe baade langsom og kostbar; tillands gik det endda nogenlunde, da Posten der befordredes med Hest, og det kun var forholdsvis sjelden, at Veiene var ufremkommelige. Værre var det paa de Strøg, hvor Veien skulde tilbagelægges tilsjøs; der kunde Storm eller Modvind forsinke Postgangen i ugevis. Tidligere rettede Portoens Størrelse sig efter den Veilængde, vedkommende Postsag skulde befordres, og i Norge holdt denne Praxis sig indtil omkring Midten af det 19de Aarh. Den, som først foreslog en Reform heri og samtidig en Nedsættelse af Portoen, var Englænderen Rowland Hill (s. d.). — I Norge udkom 1664 den første Anordning om Postvæsenet; 1758 efterfulgtes den af en ny, hvorved dets Indretning fik en hensigtsmæssigere Ordning. Efter Adskillelsen fra Danmark beholdt Norge den tidligere Ordning med enkelte Tillempninger indtil 1854, da en Lov udkom, som bestemte Indenrigsportoen for hvert enkelt betalt Brev, uden Hensyn til den Veilængde, det skulde befordres, til 4 Skilling, hvorhos Taxt for Bankobreve bestemtes efter deres Indhold. Ved Lov af 1871 nedsattes denne Porto til 3 Skill. eller 10 Øre pr. enkelt Brev, og forholdsvis for Bankobreve. 1873 stiftedes i Bern mellem de fleste civiliserede Lande (hvoriblandt Norge) den saakaldte „Union postale universelle“ (Verdenspostforeningen), udvidet og nærmere ordnet paa en Postkongres i Paris 1878. Foreningen tilstræber saavidt muligt ensartede og billige Taxter, i hvilke Henseender allerede særdeles meget er opnaaet. Af betydeligere Lande staar nu (April 1884) udenfor Foreningen, foruden Australien og Kapkolonien, der underhandler om Tilslutning, kun Kina, Bolivia og Siam. Inden Foreningen, der i sin Helhed kun angaar almindelige og rekommanderede Brevpostsager, bestaar der engere Foreninger, navnlig inden europæiske Lande, om Udvexling af Værdibreve, Postanvisninger og Pakker. — Det norske Postvæsen sorterer under Marine- og Postdepartementet og bestyres af en særskilt Expeditionssekretær, under hvem der er ansat 5 Bureauchefer og 11 Fuldmægtige. I de større Byer er der ansat Postmestere, som forestaar de derværende Postkontorer, og i de mindre Byer Postexpeditører; under de forskjellige Postkontorer og Postexpeditioner sorterer i Regelen et større eller mindre Antal Postaabnerier i Landsbygderne. 1881 befordredes ved det norske Postvæsen: Indenrigske Postsager: 9,567,844 almindelige Breve, 324,506 Brevkort, 169,754 rekommanderede Breve og 951,236 Breve med angiven Værdi, som tilsammen beløb sig til 172,570,476 Kr.; desuden 66,313 almindelige Pakker og 4,290 Pakker med angiven Værdi (tils. 509,366 Kr.), 2,082,834 Pakker Aviser, og 598 andre Trykfager. Til Udlandet afsendtes 1,895,036 almindelige Breve, 96,330 rekommanderede og 43,992 Bankobreve (Værdi tilsammen 8,179,184 Kr.) samt 18,129 Postanvisninger (Beløb tils. 905,468 Francs), 6,500 almindelige og 793 Værdipakker (Værdi tils. 2,333,708 Kr.) og 793 Postopkrævninger (Beløb tils. 13,896 Frcs.). Fra Udlandet ankom: 2,260,128 almindelige, 89,232 rekommanderede og 8,463 Bankobreve (Værdi tils. 4,389,450 Kr.) samt 13,361 Postanvisninger (Værdi tils. 1,192,421 Francs), 21,736 almindelige og 3,237 Værdipakker (Værdi tils. 9,387,118 Kr.) og 8,057 Postopkrævninger (Beløb tils. 183,908 Frcs.).

Pot, tidligere et Hulmaal, i Norge $0{,}_{9651}$ Liter.

Potage (udt. Potasj), Suppe, Kjødsuppe. — Pogageske, Ørefke, Sleb.

Potamografi, Beskrivelse over Floder og Strømme samt deres Løb. — Potamologi, Flod- og Strømlære.

Potaske, se kulsur Kali under Art. Kalium.

Potemkin, Grigorij Alexandrovitsch, Fyrste, russisk Feltmarskal, f. 1736, d. 1791, kom i en ung Alder til Petersburg og indtraadte i et Garderegiment, hvor han avancerede til Fanejunker. Ved et Tilfælde erhvervede han sig Keiserinde Katharina den andens Gunst og opnaaede efterhaanden at blive hendes mest formaaende Yndling og tilsidst hendes erklærede Elsker. Som saadan ophøiedes han til Arméens Øverstbefalende, Storadmiral og Generalguvernør over det sydlige Rusland. Han styrede Landet omtrent efter eget Forgodtbefindende og beherskede aldeles Keiserinden, som han desuden af og til førte bag Lyset. Potemkin var en Mand med fast Villie og ikke uden Begavelse, men derhos raa, herskesyg og grusom mod sine Undergivne samt umættelig havesyg. Ved sin Død efterlod han sig en Formue af over 100 Mill. Kr.

Potens, Magt, iboende Kraft. — I Mathematiken oprindelig et Produkt af flere ligestore Faktorer, f. Ex. $4 . 4 . 4 = 4^3$; („4 i 3die Potens" eller blot „4 i 3die"). 4 kaldes Roden, 3 Exponenten. Dernæst opfattes ogsaa visse andre Udtryk som Potenser; saaledes betegner a^{-5} („a i minus 5te") det samme som $\frac{1}{a^5}$ altsaa $= \frac{1}{a . a . a . a . a}$; endelig betegner man ved $a^{\frac{t}{n}}$ („a i t n^{te}dele") det samme som $\sqrt[n]{a^t}$ ɔ: den Størrelse, der ophøiet i n^{te} Potens er lig a^t. — Potensere, ophøie i Potens.

Potentat, Magthaver, regjerende Fyrste.

Potentilla, Plante af Rosenfamilien, se Mure.

Potenza, By i Syditalien, i Provinsen af samme Navn, øst for Neapel, med 18,500 Indb., er Sæde for en Biskop. Ved et Jordskjelv 1857 blev den næsten aldeles ødelagt.

Poterne, Udfaldsport; en overhvelvet Gang under en Fæstningsvold.

Poteter (Solanum tuberosum) hører oprindelig hjemme i Sydamerika, men dyrkes nu overalt, saavel i de tempererede som i de kolde Jordstrøg. Uagtet Poteten ikke taaler Kulde, trives den dog længere mod Nord end Bygget. Den anvendes saavel til Næringsmiddel for Mennesker og Dyr som til Brændevin. I Norge avledes 1875 978,400 Hektoliter Poteter. Planten blev indført til Europa i den anden Halvdel af det 16de og til Norge omtrent i Midten af forrige Aarhundrede. — Potetsygdommen har i de senere Aar i betydelig Grad forringet Udbyttet af Potetavlen. Den bestaar i ensslags Sop, som først angriber Bladene, der faar brune Pletter; hvorledes den forplanter sig til Knollerne, er endnu neppe tilfulde opklaret. Naar disse er angrebne, begynder de før eller senere at raadne. Smitten forplanter sig meget hurtig ved Hjelp af den fine Sop, som findes paa Bladene. Det er især efter vaade Sommere, at Potetsygdommen har anrettet mest Skade.

Pothier (udt. Potie), Robert Josef, fransk Retslærd. f. 1699, d. 1772, studerede i Orleans og blev i en Alder af 21 Aar Medlem af Byens Præsidialdomstol. Sit Ry grundede han ved Udgivelsen af „Pandectae Justinianeae in novum ordinem digestae". Hans Skrifter udkom 1810 i 25 Bind.

Potidæa, tidligere By i Makedonien, blev 429 f. Kr. ødelagt af Athenerne; i dens Sted byggedes Byen Kassandria.

Potocki, en polsk Adelsslægt, af hvis Medlemmer flere beklædte de høieste Embeder i Polen. — Stanislaus Potocki, Greve, f. 1752, d. 1808, var Overbefalingsmand for det polske Artilleri, men blev paa Grund af sin Modstand mod Statsforfatningen nødt til at flygte ud af Landet. — Jan Potocki, Greve, f. 1761, d. 1815, har erhvervet sig et berømt Navn som Historieforsker.

Potomac (udt. Potomæk), Flod i de Forenede Stater, udspringer paa Alleghanybjergene, gaar først i nordøstlig og derpaa i sydøstlig og sydlig Retning og falder i Chesapeakbugten. Dens Længde er 640 km. Fra Washington er den seilbar for de største Skibe.

Potosi, By i den sydamerikanske Republik Bolivia, har 26,000 Indb. I Nærheden findes rige Sølvminer.

Potpourri, Blanding, Lugtekrukke; ogsaa et Musikstykke, sammensat af flere Melodier, som tildels er forbundne ved indflettede Motiver (kfr. Parafrase).

Potsdam, By i den preussiske Provins Brandenburg, ved Floden Havel, 26 km. sydvest for Berlin, med 45,000 Indb. Den tildels smukt bebyggede By bestaar af to Dele: Altstadt og Neustadt samt fem Forstæder. Gaderne er lige og brede og for en Del prydede med Alléer. Af de offentlige Pladse kan nævnes Vilhelmsplads, Bassinplads og Lysthaven; den sidste er smykket med Buster og Marmorstatuer. Blandt Byens offentlige Bygninger er de mest fremtrædende Slottet, Raadhuset, det militære Waisenhus og Garnisonskirken. Potsdam er Kongeriget Preussens anden Residensstad samt Sæde for flere høiere Myndigheder. Handelen og Industrien er betydelig; den sidste omfatter især Fabrikation af Vaaben, Chokolade, Bomulds- og Silkemanufakturer, Garverier og Tobaksfabriker. I Nærheden af Byen findes de prægtige Slotte Sanssouci, Marmorpaladset og Charlottenhof.

Pott, August Friedrich, tysk Sprogforsker, f. 1802, studerede Filologi i Göttingen og blev 1833 Professor i Halle. Hans Verk „Etymologiske Forskninger" (2 Bind), vakte megen Opsigt og er af stor videnskabelig Betydning. Blandt hans andre Skrifter kan mærkes „Zigeunerne i Europa og Asien" (2 Bind), samt „Die Zählmethode bei Völkern aller Welttheile".

Pottemageri, se Lervarer under Art. Ler.

Potter, Louis de, en af Hovedmændene i den belgiske Revolution 1830, f. 1786, d. 1859, opholdt sig længere Tid i Italien, hvor han især studerede Kirkehistorie og udgav et Par større Verker i denne Branche. 1828 blev han for sine heftige Angreb paa de forenede Nederlandes Regjering dømt til 1½ Aars Fængsel, og da han fortsatte med sine bitre Skriverier, dømtes han 1831 til 8 Aars Landsforvisning. Han begav sig til Schweiz. Ved Revolutionens Udbrud ilede han hjem og førtes i Triumf til Bryssel, hvor han blev Medlem af den provisoriske Regjering. Da den

valgte Nationalkongres ikke vilde gaa med paa hans republikanske Idéer, forlod han Landet og gik til Paris, hvor han fortsatte sin historiske Forfattervirksomhed. 1838 bosatte han sig i Brys-sel og behandlede i Flyveskrifter forskjellige politiske og sociale Emner.

Potter, Paul, hollandsk Maler, f. 1625, d 1654, frembragte allerede 15 Aar gammel Arbeider, som vakte almindelig Beundring. Han lagde sig især efter Dyre- og Landskabsmaleriet, og har paa dette Omraade leveret fortrinlige Billeder.

Potteries (Pottemagerierne), et Fabrikdistrikt i Mellemengland, berømt for sit Stentøi.

Pottsville, By i den nordamerikanske Stat Pennsylvanien, med 13,300 Indb. og betydelige Støberier og Maskinverksteder. I Omegnen findes rige Jern- og Stenkulsgruber.

Poudrette (udt. Pudret), et af Menneske-exkrementer tilberedt pulveragtigt, lugtfrit Gjødningsstof, er i de sidste Aar bleven en ikke uvigtig Handelsartikel.

Poughkeepsi (udt. Pokipsi), By i Staten New-York i Nordamerika, med 20,200 Indb. og betydelig Handel.

Pouillet (udt. Puje), Claude Servais Matthias, fransk Fysiker, f. 1791, d. 1868, blev Professor i Fysik i Paris og 1831 Direktør ved Konservatoriet for Kunst og Industri. Han har udgivet fysiske og meteorologiske Verker, som er udkomne i flere Oplag.

Poujoulat (udt. Pusjula), Jean Joseph François, fransk Historiker, f. 1808, arbeidede en Tid sammen med Michaud (s. d.), og udgav paa egen Haand en Række historiske Arbeider, deriblandt „Jerusalems Historie" og „Konstantinopels Historie".

Poulsen, Christian Emil, dansk Skuespiller, f. 1842, debuterede 1867 paa Kjøbenhavns kgl. Theater som Eramus Montanus. De store kunstneriske Evner, han allerede dengang var i Besiddelse af, har siden gjennemgaaet en stærk Udvikling, saa at hans Repertoire nu omfatter de mest forskjelligartede Roller, dem han spiller med almindelig anerkjendt Mesterskab. Til hans betydeligste Præstationer hører bl. a.: Sannæs og Behrendt i „En Fallit", Doktoren og Lundestad i „De Unges Forbund", Titelrollen i „Ambrosius", Helmer i „Et Dukkehjem", Bisp Nikolas i „Kongsemnerne" og Bernich i „Samfundets Støtter" samt Shylock i „Kjøbmanden i Venedig". Emil Poulsen, som ogsaa i Norge har spillet flere af sine bedste Roller, besidder i Forening med en fin og nobel Fremtræden og udviklet psykologisk Sans et blødt Naturel, som i særlig Grad gjør ham skikket til at spille Roller, der fordrer et romantisk, farverigt Spil. — Hans Broder Olaf Rye Poulsen, dansk Skuespiller, f. 1849, debuterede paa det kgl. Theater i Kjøbenhavn 1867 samtidig med Broderen som Jakob i „Eramus Montanus". Under Phisters Ledelse udfoldede hans store Evner som komisk Skuespiller sig fornemmelig i Fremstillingen af Heibergske og Hostrupske Roller, i Begyndelsen noget traditionelt, siden med mere og mere selvstændig Opfatning. Den originale Humor og Friskhed, hvormed han forstaar at udstyre de forskjelligste komiske Roller, forenet med en lykkelig Evne til ved Maske, Holdning og Mimik at kunne karakterisere dem, har efterhaanden hævet ham til en af de mest yndede Kunstnere ved den danske Scene.

Pound Sterling, engelsk Guldmynt, lig 18 Kr. 16 Ø.; betegnes ved £.

Poussere (udt. pussere), hjelpe frem, drive, befordre, understøtte.

Poussin (udt. Pussæng), Nicolas, fremragende fransk Historie- og Landskabsmaler, f. 1594, d. 1665, uddannede sig i Paris og Rom og opnaaede endelig, efter i længere Tid at have kjæmpet med Savn og Miskjendelse, at vække Publikums Opmærksomhed. De betydeligste af hans Arbeider er „Erasmi Martyrdom" og „Moses ved den brændende Tornebusk".

Poussin (udt. Pussæng), Gaspard, egl. Dughet, fransk Historiemaler, f. i Rom 1613, d. 1675, fik sin første kunstneriske Uddannelse hos N. Poussin. Hans Billeder, der for det meste behandler bibelhistoriske Emner, s. s. „Syndfloden", „Jerusalems Indtagelse", „Nadverden", „Guldkalvens Tilbedelse" osv., og hvoraf de bedste findes i Louvre, udmærker sig saavel ved en strengt klassisk Korrekthed i Tegning som ved Kompositionens dramatiske Virkning. Derimod er de i koloristisk Henseende gjennemgaaende blasse og kolde.

Povoa do Varzim (udt. Povua du Varsing), By i det nordlige Portugal, ved Atlanterhavet, med 10,000 Indb. og Fiskerier.

Pozzo di Borgo, Karl Andreas, Greve, russisk Statsmand, f. paa Korsika 1764, d. 1842, var først Advokat og valgtes 1791 til Medlem af den franske lovgivende Forsamling. Han sluttede sig til Paoli (s. d.) og blev paa Grund af Uvenskab med Bonaparte nødt til at rømme Landet. Derefter deltog han som hemmelig Gesandt for fremmede Magter i Koalitionen mod den franske Republik, gik 1803 i russisk Tjeneste, fik Titel af Statsraad og anvendtes i flere diplomatiske Sendelser; saaledes istandbragte han 1812 Forbundet med Sverige. 1825 ophøiedes han til Greve og var en kort Tid russisk Gesandt i London.

Pozzuoli, Oldtidens Puteoli, By i Syditalien, 10 km. syd for Neapel, med 16,000 Indb. Byen er Sæde for en Biskop. Her landede Apostelen Paulus, da han Aar 62 som Fange bragtes til Rom.

Pradier (udt. Pradie), James, fransk Billedhugger, f. 1792, d. 1852, var først Stempelskjærer, men lagde sig senere efter Billedhuggerkunsten. Han har leveret en Mængde større og mindre Arbeider, deriblandt en Broncestatue af Rousseau (i Genf), de fire Apostler (i Madeleinekirken i Paris) samt en hel Del allegoriske Figurer.

Pradt, Dominique Dufour de, fransk Forfatter og Diplomat, f. 1759, d. 1837, blev 1789 valgt til Medlem af Nationalforsamlingen. Under Revolutionen maatte han som konservativ emigrere, men vendte senere tilbage og søgte Banapartes Gunst. Paa Grund af diplomatiske Tjenester udnævntes han til Baron og senere til Erkebisp af Mecheln. Efter 1812 begyndte han at svigte Keiserens Sag, gik siden over til Bourbonnerne og blev under Ludvig den attende Æreslegionens Kansler, men sluttede sig, efter at være bleven afsat fra denne Post, til Oppositionen. Han udgav en Række Skrifter af historisk og politisk Indhold, der gjorde stor Opsigt.

Prag, Hovedstad i Bøhmen, paa begge Sider af Floden Moldau, forenet ved flere Broer, deriblandt ved en 459 m. lang Kjedebro. Indbyggerantallet er 190,000. Byen er stærkt befæstet og

har en Garnison paa ca. 10,000 Mand. Den ældre Del er uregelmæssigt bebygget, hvorimod de nyere Bydele har et tidsmæssigt Præg. Af dens offentlige Bygninger kan nævnes St. Veits Domkirke fra Midten af det 10de Aarh., i hvilken de bøhmiske Konger er begravne, Lorettokirken, Slottet Hradschin, Ærkebispens Palads, Raadhuset samt flere Paladser, tilhørende forskjellige Fyrsteslægter. Byen har et Universitet, som stiftedes 1348, til hvilket hører et Bibliothek paa 130,000 Bind og en botanisk Have, foruden flere videnskabelige Indretninger. Den har et stort Antal Klostre saavel for Munke som for Nonner; en Del af Byen, den saakaldte Josefsstadt, beboes for en stor Del af Jøder. Prag er Sæde for Bøhmens Statholder og flere høiere civile og militære Myndigheder. Handel og Industri er af megen Betydning; den sidste omfatter bl. a. Maskinbygning, Tilvirkning af Tøier, Kemikalier, Olie og Læder. — Prag skal være anlagt af Hertuginde Libussa ca. 722. I Tidens Løb har den været Skuepladsen for vigtige Begivenheder, ligesom flere afgjørende Slag er blevne udkjæmpede i dens Omegn. 1420 tabte Keiser Sigismund her et Slag mod Hussiterne, som fire Aar efter bemægtigede sig Byen. 1618 lod den hidsige Grev Thurn de keiserlige Raadsherrer kaste ud af Vinduerne paa Slottet i Prag og gav derved Anledning til Trediveaarskrigen; to Aar senere tabte Fredrik af Pfalz, der var bleven valgt til Bøhmens Konge, Slaget paa det hvide Bjerg tæt ved Byen og dermed ogsaa Kongekronen. Den 23de Aug. 1866 sluttedes her Fred mellem Preussen og Østerrige, hvorved sidstnævnte gav Afkald paa sin Stilling i Tyskland.

Praga, Forstad til Warschau (s. d.).

Pragmatisk, forretningskyndig, almennyttig, belærende. — *Pragmatisk Sanktion*, en almennyttig Anordning. Ordet benyttes især om det Dokument, hvorved Keiser Karl den sjette søgte at sikre sin Datter Maria Theresia Arvefølgen.

Pragtbiller (Buprestidæ), Insektfamilie af de Helvingedækkedes Orden, omfatter flere Arter, som udmærker sig ved fine glimrende Farver. De fleste af dem lever i de tropiske Lande.

Prairi, se Prærie.

Prakrit, det indiske Almuesprog, i Modsætning til Sanskrit (s. d.), som er Skriftsproget.

Praktisk, udøvende, anvendelig; som viser sig i Gjerning. — *Praktisere*, udøve, drive Forretninger, udøve en Videnskab eller Kunst. — *Praktikabel*, udførlig, anvendelig, iværksættelig. — *Praktikus*, en, som udøver sin Kunst eller Videnskab; en øvet, erfaren Mand. — *Praxis*, Fremgangsmaade, Skik og Brug.

Pram, Christen Henriksen, norsk-dansk Digter, f. i Gudbrandsdalen 1756, d. 1821, blev 1772 Student ved Kjøbenhavns Universitet og ansattes 1781 i det danske Kommercekollegium, hvor han forblev, indtil det 1816 ophævedes; derpaa gik han som Toldembedsmand til St. Thomas i Vestindien, hvor han døde. Pram var en Mand med omfattende Interesser og var særdeles flittig som Forfatter; 1782 vakte han Opmærksomhed ved sit vakre Idyl „Emilies Kilde“. 1779 vandt han Videnskabsselskabets første Pris for Heroiden „Dronning Filippa til Erik af Pommern“; af hans øvrige literære Arbeider kan nævnes „Stærkodder“, et Digt i 15 Sange, „Lagertha“ og „Damon og Pythias“. Sammen med Rahbek udgav han fra 1785 Maanedsskriftet „Minerva“, som øvede stor Indflydelse paa Samtiden, og 1790—93 forestod han alene dets Udgivelse. Desuden forfattede han et stort Antal patriotiske, Selskabs- og Leilighedssange, af hvilke flere er vellykkede, samt Afhandlinger af økonomisk og statistisk Indhold. Hans „Udvalgte digteriske Arbeider“ udkom 1824—29 i 6 Bind, udgivne af Rahbek.

Prati, Giovanni, italiensk Digter, f. 1815, d. 1884, studerede i Padua, men opgav snart sine Studeringer for udelukkende at ofre sig for Digtekunsten. Hans først udgivne Arbeide var det episke Digt „La Edmenengarda“ (1841), hvorved han henbrog Opmærksomheden paa sig; det efterfulgtes af en Del lyriske Digtsamlinger („Ballate“ m. fl.). Af hans senere mere fremragende Arbeider bør mærkes „Rodolfo“, „Ariberto“ og „Armando“. Pratis Digte udmærker sig ved et klangfuldt, vellydende Sprog og rythmisk Skjønhed, men savner for en stor Del Originalitet og dybere Følelse.

Prato, By i den italienske Provins Florens, med 13,000 Indb. og betydelig Fabrikvirksomhed, især i Uld- og Silkemanufakturer.

Prawda ruskaia, den ældste russiske Lovbog, er fra Begyndelsen af det 11te Aarh. og udgiven af Storfyrst Jaroslav af Novgorod.

Praxis, se under Praktisk.

Praxiteles, græsk Billedhugger i det 4de Aarh. f. Kr., er en af de mest fremragende Kunstnere af den yngre attiske Billedhuggerskole. Han arbeidede saavel i Marmor som i Metal, og hans Kunstværker udmærker sig ved Ynde og Lethed i Formerne. Hans berømteste Arbeider er Apollo som Yngling, Bakkhos, Venus og en Satyr, som blæser Fløite.

Precair (udt. prekær), tiltryglet, usikker, vaklende.

Prechtl, Johann Joseph, Ridder af, tysk Teknolog, f. 1778, d. 1854, studerede Retsvidenskab i Würzburg, men lagde sig snart efter fysiske, mathematiske og kemiske Studier og vakte Opmærksomhed ved sin Afhandling over Ildens Fysik. 1814 blev han Direktør ved det polytekniske Institut i Wien, hvilken Stilling han indehavde til 1849. Det er især som Udgiver af „Teknologisk Encyklopædi“ (20 Bd.), at Prechtl har indlagt sig store Fortjenester af sin Videnskab. Han udgav desuden flere andre Skrifter, deriblandt „Praktisk Dioptrik“.

Pregel, Flod i Østpreussen, begynder ved den russiske Grændse, løber mod Vest og falder ved Königsberg i Frische Haff. Længde 239 km.

Preller, Friedrich, tysk Landskabsmaler, f. 1804, d. 1878, blev 1831 Professor og Tegnelærer ved Kunstskolen i Weimar. Han har leveret flere Landskabsbilleder til Odysseen (Vægmalerier), Sjøstykker osv.

Preller, Ludvig, tysk Oldforsker, f. 1809, d. 1861, studerede i Hamburg, Lybek o. fl. St., blev 1838 Professor i Dorpat og 1847 Overbibliothekar i Weimar. Hans Hovedværk er „Græsk Mythologi“ (2 Bd., 1854—55); desuden skrev han „Romersk Mythologi“, „Det Sorte Havs Betydning for Samfærdsel og Handel i Oldtiden“ m. fl.

Premier, den første, øverste. — *Premierløitnant*, se Løitnant.

Prent, hvad der er trykt med Bogtrykkerskrift.

Prenzlau, By i Brandenburg i Preussen, ved Ukersjøen, nordost for Berlin, med 16,000 Indb. og Industri i Tobak og Uldvarer.

Presburg ell. **Preßburg**, By i det vestlige Ungarn, ved Fl. Donau, tæt ved den østerrigske Grændse, med 46,000 Indb. Byen er smukt bebygget og har flere pragtfulde offentlige Bygninger, deriblandt det kongelige Slot og Domkirken. Handel og Industri er Befolkningens fornemste Næringsveie; de vigtigste Udførselsartikler er Korn, Vin, Haveprodukter, Kemikalier og Trævarer. Indtil 1784 var Byen Ungarns Hovedstad; 26de Decbr. 1805 sluttedes her Fred mellem Frankrige og Østerrige.

Presbyter (gr., Ældste), i den ældre kristne Kirke Forstanderen for en Menighed. Oprindelig var Betegnelserne Presbyter og Biskop omtrent ensbetydende, men fra Midten af det 2det Aarh. blev sidstnævnte efterhaanden Presbyternes Overordnede. I den romersk-katholske Kirke ombyttedes Presbyternavnet med Prest. Den reformerte Kirke optog Betegnelsen og indrettede Presbyterialforfatninger, hvorved Styrelsen af de kirkelige Anliggender overdroges til et af Geistlige og Lægfolk bestaaende Kollegium. — **Presbyterinder** kaldtes oprindelig i den kristne Kirke ældre Kvinder, som paatog sig Menighedens Sygepleie.

Presbyterianere, se Puritanere.

Prescott, William Hickling, amerikansk Historieskriver, f. 1796, d. 1859, studerede Retsvidenskab ved Harvard-College, men maatte paa Grund af Dienssvaghed opgive sine Studier. Han lagde sig derpaa efter Historie. I denne Videnskabsgren erhvervede han sig et anset Navn, og hans Verker er blevne oversatte til flere Sprog. De vigtigste af dem er „Ferdinand og Isabellas Historie", (2 Bd.), „Mexikos Erobring" (3 Bd.) og „Perus Erobring" (3 Bd.).

Presenning, tykt Lærred, som er gjort vandtæt ved at indsættes med Tjære, Olie osv., benyttes fornemmelig til under Transport af Varer at beskytte disse mod Regn og Væde, til at skjærme Seilene for Fugtighed, naar Skibet ligger i Havn, osv.

Present (udt. Presang), Gave, Foræring, Skjænk.

Presse, en Mekanisme indrettet til at frembringe et større Tryk, end det ved direkte Belastning bekvemt lader sig gjøre. Den Kraft, som ved dennesslags Indretninger tilveiebringes, benyttes i de forskjelligste Øiemed, saaledes i Myntverkstederne, ved Olie-, Papir- og Klædefabrikationen, i Bogtrykkerierne osv. Efter sin Indretning inddeles de i Vegtstangpresser, Skruepresser, Knæpresser m. fl. — **Hydraulisk Presse**, se under Art. Hydraulik.

Presse kaldes med et fælles Navn de ved Trykning udgivne Skrifter; især bruges Betegnelsen om Aviser og Tidsskrifter. — **Pressefrihed**, se Trykkefrihed.

Pressere, trænge, drive, nøde; ile, have Hastverk; paaskynde. — **Pression**, Tryk. — **Presserende**, noget, som det haster med, som maa gjøres.

Prest, Benævnelse paa en, som paa Embeds Vegne udfører de gudstjenstlige Forretninger. Til alle Tider og i alle Religionssamfund har der været bestemte Personer, som besørgede de religiøse Handlinger, og selv i den hedenske Oldtid var det kun saadanne, som mentes at staa Guddommen nærmere end andre, der i de øvriges Sted foretog Ofringerne og de andre Ceremonier; de ansaaes af Folket for hellige og traadte ligesom mellem Guderne og Menneskene. Hos Ægypterne, Grækerne og Romerne var Presterne Regjeringens Raadgivere og udøvede en betydelig Indflydelse paa det offentlige Liv. De skulde udforske Gudernes Villie af dunkle Kjendetegn (Orakler, Fuglenes Flugt, osv.), foretage symbolske Handlinger og lede den nationale Gudsdyrkelse, som bestod i Ofringer, Bønner, Procesfioner osv. Hos Jøderne var ifølge Loven Ypperstepresten (s. d.) den øverste Geistlige. Alle Prester maatte være Leviter (af Levi Stamme), men da de altid skulde nedstamme fra Aaron paa fædrene Side, var ikke alle Leviter tillige Prester. Tempeltjenesten besørgedes af 24 Presteklasser, hvoraf hver havde en Forstander og var en Uge ad Gangen i Tjenesten. Denne bestod i at slagte og undersøge Slagtofferne og stænke Blodet, forrette Altertjenesten, tilberede Deigen til Skuebrødene, bage disse og lægge dem paa Alteret, hver Sabbat erstatte dem med nye, tænde Røgelsen og sørge for Lysene i Helligdommen. Foruden Tempeltjenesten havde Presterne at bilægge Stridigheder efter Loven, besørge de daglige Morgen- og Aftenoffere, føre Tilsyn med de Urene, i Krigen bære Pagtens Ark, blæse den hellige Basun og opflamme Folkets Mod. Sit Underhold havde de af Tiende, Førstegrøde og Offer. Deres Dragt bestod af en hvid Kjortel, et brogetvirket Belte og Turban eller et Hovedbaand af Byssos (enslags Bomuldstøi). Efter Exilet fik det jødiske Prestedømme en overordentlig stor Indflydelse paa Folket, fordi dengang Kongedømmet ikke længer existerede og snart ogsaa Profetdømmet ophørte. Henimod Kristi Tid maatte dog Presterne dele sin Anseelse og Indflydelse med de Skriftlærde og Farisæerne. — Fra det andet Aarh. af fik den gammeltestamentlige Opfatning af Prestedømmet Indpas blandt de Kristne. Betingelserne for et nyt kristeligt Presteskab manglede imidlertid; Ebræerbrevet fremstiller Jesus selv som den sande Ypperstepresť, der engang gik ind i det allerhelligste og ved sin Død har bragt en evig Forsoning (Ebr. 6—9de Kap.), og derfor er der efter Skriften (Pet. 1, 2) et almindeligt Prestedømme, idet enhver troende Kristen i Bønnen selv kan tale med Gud, uden at nogen jordisk Midler behøver at træde imellem. Mod Slutningen af det 1ste Aarh. begyndte man at skjelne mellem Geistlige (Klerus, s. d.) og Lægfolk, og i det 2det Aarh. maatte visse religiøse Handlinger, som Nadverden, kun forvaltes af Biskoperne og Presbyterne. Hvad der især bidrog til, at disses Forretninger mere og mere betragtedes i det mosaiske Prestedømmes Lys, var de stedse høiere Forestillinger om Sakramenterne, men især siden det 8de Aarh. Idéen om Messeofferet, hvilken atter lod Messepresten fremtræde som en Mægler mellem Gud og Menneskene. Efterhaanden udviklede der sig en Geistlighed, inddelt i mange Klasser eller Grader, hvilken indførte en stor Pragt i Gudstjenesten og i Geistlighedens Klædedragt, herskede over Samvittighederne, erholdt samme Indtægter af Lægfolket, som engang Stammen

Levi af de øvrige Stammer, og snart ogsaa nedsank i en udvortes Tempeltjeneste. Af den gamle Kirkes Presbytere opstod efterhaanden Presternes Navn og Stand i den katholske Kirke; Navnet tilkommer kun dem, som forvalter Messe-Embedet, der forudsætter at være et Midlerembede mellem Gud og Menneskene. Cølibatet (s. d.) beror paa de samme Forestillinger om Prestestandens større Hellighed. Prestevielsen i den katholske Kirke sker ved Biskopen; denne Vielse (se Ordination) hører der til Sakramenterne. Biskopen lægger under Sang og Bøn Hænderne paa den, som skal vies til Prest, salver ham inde i Hænderne samt paa Tommel- og Pegefingrene, overrækker ham Stola (s. d.), Messehagelen og andre Dele af den prestelige Klædning og giver ham Ret til at udføre alle prestelige Funktioner, at binde og løse, at velsigne, at vie og hellige. — Den protestantiske Kirke forkaster Begrebet om en særlig Prestestand ifølge dens Lære om de Kristnes almindelige Prestedømme.

Prestebakke, Gaard i Enningdalen, Id Prestegjeld, bekjendt ved, at Karl den tolvte her tog sit første Kvartér, efterat han 1718 var trængt ind i Norge for at beleire Fredrikshald, men især ved en Fegtning, som stod her 1808. Den svenske Hær havde trukket sig ud af Norge, med Undtagelse af en Brigade, som blev staaende i Nærheden af Fredrikshald. Den norske Hærs Fører, Prins Kristian August (s. d.), befalede Kommandanten paa Fredrikssteen, Oberst Juel, at overfalde den og sprenge dens Midte, der havde besat Gaardene Berby og Prestebakke. Angrebet foretoges med nogle Afdelinger af søndenfjeldske Regiment og et Par frivillige Korpser. Den samlede Styrke beløb sig til omkring 1000 Mand under Kaptein A. Hvitfeldt, som den 10de Juni omringede Prestebakke og tog 450 Mand tilfange samt erobrede to Kanoner. Efter forgjeves at have søgt at hevne det lidte Nederlag, forlod Resten af de svenske Tropper Norge.

Prestel, Johann Gottlieb, tysk Maler og Kobberstikker, f. 1739, d. 1808, studerede først under Brødrene Zeiller i Tyrol og gik senere til Venedig og Rom. Han har som Kobberstikker efterladt sig ca. 150 Arbeider, hvoraf de fleste vidner om megen Kunstsans.

Preston (udt. Prestn), By i det engelske Grevskab Lancaster, ved Floden Ribble, med 85,000 Indb., er vel bebygget, med prægtige Gader. Den har en udviklet Industri, fornemmelig i Fabrikation af Bomulds- og Linvarer, Jern- og Messingstøberier, samt Maskinfabriker. Ogsaa Skibsfarten er af ikke liden Vigtighed. I Nærheden af Preston slog Cromwell 1648 de Kongelige under Hertugen af Hamilton, og 1715 blev her Prætendenten Edvard Stuart (den tredie) slagen.

Preti, Matteo, sædvanlig kaldet Il Cavaliere calabrese, italiensk Maler, f. 1613, d. 1699, har udført et stort Antal Billeder; hans mest bekjendte Arbeide er en Altertavle i Domkirken i Siena.

Pretiøs, kostbar, dyr; tvungen, opskruet, søgt. — Pretiosa (udt. Presiosa), Sager af stor Værdi, som Guldsmykker, Ædelstene osv.

Preuss, Johann David Erdmann, tysk Historieskriver, f. 1785, d. 1868 som preussisk Historiograf, har udgivet flere historiske Verker, der vidner om grundig Forskning og ypperlig Fremstillingsevne.

Preussen, Kongerige i det nordlige Mellemeuropa, mellem 49° 7′ og 55° 54′ n. Br. og 23° 32′ og 40° 33′ ø. L., grændser mod Nord til Nordsjøen, Danmark, Østersjøen og Rusland, mod Øst til russisk Polen og Galizien, mod Syd til Østerrige, Sachsen, Baiern og Hessen, og mod Vest til Frankrige, Belgien og Holland. Størrelsen er 348,253 km.² og Folkemængden ca. 27 Mill. Landet er delt i 13 Provinser: Østpreussen, Vestpreussen, Posen, Schlesien, Pommern, Brandenburg, Sachsen, Slesvig-Holsten, Hannover, Westfalen, Hessen-Nassau, Rhinprovinsen og Hohenzollern. Den største Del af Preussen hører til den nordtyske Slette og er derfor temmelig flad uden videre Bjerghøider. Kun den sydlige Del strækker sig ind i det tyske Alpesystem og har især ved den bøhmiske Grændse ikke faa betydelige Fjeldhøider, som tildels naar op til over 1500 m. (f. Ex. Schneekoppe). Landet gjennemstrømmes af talrige Elve, som for det meste har Afløb mod Nord eller Vest, og som paa Grund af Terrænforholdene i Regelen er seilbare overalt, hvor de har saa stor Vandmasse, at Fartøier kan flyde. De vigtigste er: Rhinen med dens Bifloder (Main, Lahn, Sieg, Wipper, Ruhr, Lippe, Mosel, Ahr og Erft), Elben (Bifloder: Havel, Bille, Alster, Stør, Mulde, Saale, Ilmenau og Oste), Weser, Oder og Weichsel. Elvedragene er for Samfærdselens Skyld endvidere forbundne ved et vidt forgrenet Kanalsystem. De vigtigste af Kanalerne er: Eiderkanalen mellem Nordsjøen og Østersjøen, Brombergkanalen mellem Floderne Brahe og Netze, Finowkanalen mellem Oder og Havel og Oste-Hammekanalen mellem Elben og Weser. Af Indsjøer er der en hel Mængde, men ingen af dem er af nogen betragtelig Størrelse. Jordbunden er især paa Slettelandet for en stor Del sandet, tildels sumpet og lidet frugtbar, men er paa flere Steder ved Kunst bragt til en høi Grad af Frugtbarhed. I Landets sydlige Del er derimod Jorden for det meste af god naturlig Beskaffenhed og frembringer i Regelen særdeles yppige Afgrøder. Klimatet er tempereret og i den østlige Del af Landet noget tørt. Varmen vexler efter Høiden over Havet; saaledes er Middeltemperaturen paa Harzbjergene 2¼° C., og i de lavere Rhinegne 10½° C. Hvad Naturprodukter angaar, er Preussen forholdsvis rig paa Mineralier; de vigtigste af disse er Stenkul, Jern, Bly, Zink, Kobber, Stensalt, Sølv, Kobolt, Nikkel og Svovl. — Befolkningen, som for den væsentligste Del er Tyskere, hører til den germaniske Stamme; en mindre Del er Danske, Lithauer, Polaker, Czeker, Vender og Valloner. Omtrent 16½ Mill. (64½ Proc.) bekjender sig til den lutherske Kirke, 8½ Mill. er romersk-katholske, 135,000 tilhører andre protestantiske Samfund; desuden er der 340,000 Jøder, og ca. 5,000, som tilhører andre Religionssamfund samt 18,000 Frireligiøse. Med Hensyn til Dannelse og Undervisning indtager Preussen en høi Rang blandt Europas Kulturstater. For det høiere Undervisningsvæsen er der sørget ved 9 Universiteter (i Berlin, Breslau, Bonn, Greifswalde, Halle, Königsberg, Göttingen, Marburg og Kiel), desuden et theologisk-filosofisk Akademi i Münster og et Lyceum i Braunsberg, med tilsammen 893 Lærere og 7,938 Studenter (1876). Af andre

højere Uddannelsesanstalter kan nævnes Videnskabsakademiet i Berlin, Akademiet for moderne Filologi (Berlin), 5 Kunstakademier (Berlin, Königsberg, Düsseldorf, Hannover og Kassel), 2 polytekniske Skoler (Hannover og Aachen), 4 Forstskoler, 2 Bergakademier (Berlin og Klausthal), 14 Navigationsskoler, 1 Krigsakademi (Berlin), 1 Marineakademi (Kiel), 1 Artilleri- og Ingeniørskole m. fl. Til det højere Undervisningsvæsen maa ogsaa regnes 100 Lærerseminarier, 233 Gymnasier og 99 Realskoler. Den lavere Undervisning besørges af 30,000 offentlige og 1500 private Elementærskoler med 48,585 Lærere og 3880 Lærerinder (1877). — Agerbrug er Landets Hovednæringsvej og beskjeftiger over Halvdelen af Befolkningen. Af Korn avles betydelig mere end til Landets Behov, og Kornvarer er derfor en af de vigtigste Udførselsartikler. Korndyrkningen omfatter fornemmelig Rug; derefter kommer Havre, Byg og Hvede. Ogsaa Poteter og Næper dyrkes i stor Maalestok og er ligeledes Gjenstand for Udførsel. Desuden avles Tobak, Humle, Lin, Hamp og Vin. Ogsaa Kvægavlen er af stor Betydning og omfatter især Opdræt af Heste, Hornkvæg og Faar. Det tyske Hornkvæg har paa Grund af hensigtsmæssig Skjøtsel vundet et udstrakt Marked og ansees for at være blandt Europas bedste. 1873 fandtes i Preussen ca. 2,300,000 Heste, 8,612,000 Hornkvæg, 19,624,000 Faar og 4,278,000 Svin. Biavlen er en af Landbrugets betydeligste Biindtægter. Af vilde Dyr findes Ulve, Ræve, Vildsvin, Elgsdyr, Hjorte m. fl. Fiskerierne er af liden Vigtighed og indskrænker sig hovedsagelig til Kysterne ved Nord- og Østersjøen; derimod er Skovdriften ikke ubetydelig, da omtrent 25 Proc. af Landets Overflade er bevoxet med Skov. Bergverksdriften staar paa et højt Trin, og dets fornemste Frembringelser er Stenkul og Jern. 1875 udvandtes 835 Mill. Centner Kul (heri iberegnet Brunkul) og ca. 52 Mill. Centner Jernerts. Bergverksdriften beskjeftigede samme Aar henved 236,000 Arbeidere. Ved Østersjøens Kyster drives et indbringende Ravfiskeri. Industrien og Fabrikdriften er betydelig, især i Landets sydlige og vestlige Del; den omfatter fornemmelig Tilvirkning af Metalvarer, samt Uld-, Bomuld- og Silkemanufakturer. Handelen og Skibsfarten er ogsaa af stor Betydning; de vigtigste Udførselsartikler er Trælast, Korn og Fedevarer, Stenkul, Kvæg, Metalvarer og vævede Sager. 1877 talte Handelsflaaden 3282 Skibe med en samlet Drægtighed af 504,000 Tons og med 21,000 Mands Besætning. De vigtigste Sjøhavne er Memel, Danzig, Rügenwalde, Stettin, Wolgast, Greifswalde, Stralsund, Barth, Kiel, Flensburg, Apenrade, Blankenese, Altona, Geestemünde og Papenburg. Samme Aar var Antallet af indgaaede Skibe 31,710, drægtige 3,131,300 Tons, og af udgaaede 31,586, drægtige 3,173,100 Tons. Den indenrigske Handel lettes foruden ved de seilbare Floder og Kanaler tillige ved et udstrakt Jernbanenet; 1876 havde Preussen 16,663 km. Jernbane. Rigets Toldindtægter var samme Aar henved 71⅓ Mill. Mark. — Mynténheden er Mark = 89 Øre. — Det vigtigste Bankinstitut er „Den tyske Rigsbank" med Hovedsæde i Berlin; desuden findes et stort Antal Banker saavel i Berlin som i Provinsbyerne. — Preussen deles i administrativ Henseende i 11 Provinser, som hver bestyres af en Overpræsident og et Provinsraad; Provinserne deles i Regjeringsdistrikter, i hvis Spidse staar en Præsident, og disse igjen i Kredse, som bestyres af en Landraad. — Statsforfatning. Preussen er Kongedømme, arveligt i den mandlige Linie, med indskrænket monarkisk Forfatning; Kongen er siden 1870 tillige tysk Keiser. Den lovgivende Magt udøves af Kongen i Forening med Landdagen, som bestaar af to Kammere: Herrehuset og Underhuset; det sidste vælges ved almindelig Valgret, men ved middelbare Valg, idet de Stemmeberettigede efter Størrelsen af den Skat, de svarer, deles i tre Klasser, og hver Klasse for sig inden Valgdistriktet kaarer et lige stort Antal Valgmænd. Valget gjelder for tre Aar. Stemmeberettiget er enhver, som er over 21 Aar gammel og i 6 Maaneder har boet i Kommunen og ikke nyder offentlig Understøttelse. — Ved Siden af Kongen staar et Ministerium paa 9 Medlemmer. Landets øverste Domstol er Overtribunalet i Berlin, under hvilket der sorterer 23 Appellationsretter. — Finansvæsenet befinder sig i en velordnet Tilstand; 1877—78 udgjorde Statsindtægterne ca. 651½ Mill. Mark; Udgifterne var ansatte til samme Beløb. Statsgjelden var samtidig noget over 947 Mill. Mark. — Hærvæsen. Den preussiske Armé danner Kjærnen af den tyske Rigshær, som er inddelt i Gardekorpset og 11 Armékorpser, hvert paa 2 Divisioner; Rigshæren bestaar i Fredstid af ca. 301,000 Mand, deraf Infanteri 213,000, Kavaleri 50,000, Artilleri 36,000, Pionerer 8000 og Trænsoldater 3000. I Krigstid forøges den til over det tredobbelte. Flaaden tæller 7 Panserfregatter, 5 Panserkorvetter, 11 Korvetter med lukket Batteri, 9 Glatdækskorvetter og 9 Kanonbaade; desuden haves et Kystforsvar af 1 Panserskib, 13 Kanonbaade, 6 Torpedobaade og 9 Avisodampere. — **Historie.** Landene ved Østersjøens Sydkyst var efter Folkevandringens Ophør beboede af en lithauisk Folkestamme, som kaldtes Porussi; de var Hedninger, og deres Hovedguddom var Perkunos (Lysets Gud). I det 11te og 12te Aarh. blev Kristendommen indført, fornemmelig ved de polske Hertuger, som søgte at undertvinge det stridbare Folk, men det varede længe, inden det lykkedes den nye Lære at vinde sikkert Fodfæste. Det var først da den tyske Ridderorden tog sig af Sagen, at det lykkedes at grunde Kristendommen, og i sidste Halvdel af det 13de Aarh. var hele Preussen kristnet, paa samme Tid som Landet faldt i Erobrernes Vold. Tyske Kolonister flyttede nu i massevis ind, og den oprindelige Befolkning blev efterhaanden fortysket. Riddernes trykkende Herredømme vakte imidlertid flere Gange Opstand, og 1454 gav Befolkningen sig under Polen. Dette førte til en blodig Krig, som 1466 endte med, at Ridderne maatte afstaa Landet vestenfor Weichsel til Polen og modtage Østpreussen som Len af den polske Konge. Da Ridderskabet 1511 valgte Markgrev Albrecht af Brandenburg til sin Stormester, kom det til ny Krig med Polen, hvilken endte med, at Østpreussen blev overdraget ham som arveligt Hertugdømme. Under hans Efterfølgere fuldbyrdedes Foreningen mellem Preussen og Brandenburg, og Landets Regenter førte Titel af Kurfyrster (s. d.) af Brandenburg; en af dem, Fredrik Vilhelm den

store [„den store Kurfyrste"] (1640—88), grundlagde Preussens Magt, dels ved heldige Krige med Naboerne, dels ved Indførelsen af flere gavnlige Reformer. Hans Søn Fredrik den tredie antog Kongetitelen, og Landet blev nu med et fælles Navn kaldt Preussen; dennes Efterfølger Fredrik Vilhelm den første udvidede Landets Grændser ved at erhverve en Del af Forpommern, og ved sin kloge og sparsommelige Styrelse forbedrede han i høi Grad Landets Finanser, paa samme Tid som han satte Krigsvæsenet paa en udmærket Fod. Da hans Søn Fredrik den anden 1740 tiltraadte Regjeringen, havde han saaledes til sin Raadighed et velfyldt Skatkammer og en kampberedt Hær, og han forstod at føre sig begge Dele til Nytte i de blodige Krige, han førte med omtrent halve Europa. Under hans Regjering blev Schlesien, Vestpreussen, Ostfriesland og en Del af Polen (ved dets første Deling) erhvervet, og Preussen fik Rang som Stormagt. Hans Søn Fredrik Vilhelm den anden (1786—97) deltog i Polens anden Deling og fik derved sit Landomraade end yderligere udvidet; dennes Søn Fredrik Vilhelm den tredie (1797—1840) indvikledes kort efter sin Regjeringstiltrædelse i Krig med Frankrige, i hvilken de preussiske Vaaben var yderst uheldige. Napoleon tvang Preussen til at afstaa store Landstrækninger, deriblandt det nylig erhvervede Hannover, og den før saa mægtige Stat truedes med at reduceres til en Magt af anden eller tredie Rang. Det lykkedes imidlertid Fredrik ved Sparsomhed og kloge og tidsmæssige Reformer at bringe Landet paafode igjen, ligesom Folkeaanden ved de lidte Nederlag syntes at vaagne til nyt Liv. Efter Napoleons Uheld i Rusland sluttede Preussen sig til hans Fiender, idet Befolkningen paa Kongens Opfordring reiste sig i Masse, og ved Leipzig bidrog den preussiske Hær i væsentlig Grad til at afgjøre Slagets Udfald. Paa Wienerkongressen 1814—15 fik Preussen de afstaaede Landsdele tilbage og desuden en Del nye, saa at dets Grændser i væsentlig Grad blev udvidede. Fredrik tog sig nu med Kraft af Landets indre Anliggender. Handelen og Næringsveiene fremmedes, Retsvæsenet forbedredes og en tidsmæssigere Ordning i Hærvæsenet indførtes. Fredrik Vilhems Løfte om at give Landet en Forfatning blev derimod ikke indfriet, og Styrelsen førtes i reaktionær Aand. Dette fremavlede Misnøie, som lidt efter lidt tiltog; en Tvist med Katholikerne førte til nogle katholske Bispers Fængsling og derved til Uenighed med Pavestolen. Under Fredriks Søn og Efterfølger Fredrik Vilhelm den fjerde (1840—58) tiltog Misnøien, hvilken Kongen forgjeves søgte at dæmpe ved Indkaldelsen af en Landdag; de Indrømmelser, Styrelsen vilde gaa ind paa, tilfredsstillede ikke Folket, og i Marts 1848 kom det til aabenbar Opstand. Kongen saa sig nødt til at give efter, og en Revision af Forfatningen blev foretagen. Ved Fredriks Tronfrasigelse 1858 kom hans Broder i Spidsen for Styrelsen under Navn af Vilhelm den første. Under ham er Preussen gaaet fremad med Kjæmpeskridt paa alle Omraader. Friere Institutioner i enhver Retning er blevne gjennemførte, Kunster og Videnskaber er blomstrede frem, og for Handelen og Næringsveiene er der gjort meget. Vilhelm har dog fornemmelig lagt an paa, understøttet af Mænd som Bismarck, Moltke og Roon, at uddanne Preussen til en Militærmagt af første Rang. 1864 forenede Preussen sig med Østerrige og blandede sig i de slesvig-holstenske Anliggender; det kom til Krig med Danmark, hvilken efter kort Tids Forløb endte med, at Danmark maatte afstaa Holsten og Størsteparten af Slesvig. Seierherrerne blev imidlertid uenige om Byttets Deling, og Juni 1866 kom det til Krig mellem dem. De preussiske Hære trængte først ind i Hannover, Sachsen og Kurhessen og tvang disse Stater til at opgive sit Forbund med Østerrige; derpaa brød de ind i Bøhmen, seirede i et Par Træfninger, og mødte 3die Juli den østerrigske Hovedhær ved Königgrätz (Sadova). Østerrigerne led et totalt Nederlag, hvilket førte til Underhandlinger, som endte med Freden i Prag 23de August. Ved denne blev Østerriges Indflydelse i Tyskland tilintetgjort, og Preussen blev nu den toneangivende. Dets Landomraade forøgedes med Slesvig, Holsten, Hannover, Kurhessen m. fl. Dette heldige Felttog havde mange og vigtige Følger for Preussen. Folkets Misnøie med de trykkende militære Byrder blev mindre, og de tyske Smaastater begyndte efterhaanden mere og mere at søge Støtte hos Preussen. Under den fransk-tyske Krig (s. d.) blev den preussiske Konge valgt til tysk Keiser, hvad der tilligemed Preussens Seire over Frankrige kastede en ny Glans over Landet udadtil. Ved Fredsslutningen med Frankrige fik Preussen Elsas og Lothringen, saaledes at det preussiske Landomraade ved de to sidste Krige blev forøget med over 100,000 km.², og Folkemængden med ca. 7 Millioner. Efter Fredsslutningen indtraadte en gylden Tid for Preussen, da de uhyre Krigsomkostninger, som Frankrige maatte betale, og hvoraf Preussen fik Broderparten, bragte en Masse ledig Kapital ind i Landet, hvilket førte til et stort Opsving i dets Handel og Industri. Herligheden varede imidlertid ikke længe; den lette Adgang til Kapital førte dels til Overproduktion i de fleste Industrigrene og deraf følgende Overfyldning af Markedet, dels til overilede Spekulationer („Gründungen"), som i Regelen endte med total Ruin. De preussiske Statsmænd har i de senere Aar paa forskjellige Maader søgt at ophjelpe Landets industrielle Virksomhed (ved Beskyttelsestold osv.), men hidtil med lidet Held. I den indre Styrelse har der desuden fundet heftige Rivninger Sted, dels med det katholske Parti, dels med Socialdemokratiet. Striden med det første, som endnu (1884) neppe kan siges at være endelig afgjort, foranledigedes dels ved Dogmet om Pavens Ufeilbarhed, som de tyske katholske Biskoper med Trusel om Straf vilde paatvinge Folket og den underordnede Geistlighed, dels ved, at Landsstyrelsen vilde have den samme Tilsynsret med og Overhøihed over den katholske som over den protestantiske Kirke. Men dette vilde den katholske Geistlighed ingenlunde gaa ind paa, og Regjeringen greb nu til kraftigere Forholdsregler. Den katholske Afdeling i Kirkeministeriet ophævedes, Skolevæsenets Bestyrelse overdroges til dertil udnævnte Inspektører, Jesuiterne m. fl. katholske Ordener udelukkedes fra Riget, og de Biskoper, som ikke vilde lystre, blev afsatte og ved at vise fortsat Trods ilagte Straf. Desuden blev de katholske Geistliges hidtil uindskrænkede Ret over alt, hvad der kunde henregnes under de kirkelige

Anliggender, beklippet paa flere Maader ved de i 1873 udkomne saakaldte Mailove. Prælaterne med Paven i Spidsen vægrede sig haardnakket ved at gaa ind paa nogen af Regjeringens Forordninger, og Spendingen mellem den og Pavehoffet var derfor temmelig stor. Katholikernes seige Modstand og det store Antal i Rigsdagen, som stillede sig paa Katholikernes Side, deriblandt Bismarcks gamle politiske Kampfæller, det saakaldte Junkerparti, bevægede imidlertid Regjeringen til at give efter ligeoverfor den romerske Kurie. Mailovenes strenge Bestemmelser ændredes efterhaanden eller udslettedes, og flere Forsøg paa en Tilnærmelse blev paa forskjellige Maader iverksatte. Nu er den tidligere Forstaaelse, om ikke ganske, saa dog for en væsentlig Del vendt tilbage, i Regelen ved Indrømmelser fra Regjeringens Side. Socialismen derimod har det endnu ikke lykkedes at komme tilrette med. Da Forretningskrisen i Syttiaarene lammede Industrien, og Arbeidsgiverne i alle Næringsgrene blev nødt til at indskrænke eller endog helt stanse sin Bedrift, blev en Mængde Arbeidere brødløse. Blandt disse fandt de socialistiske Lærdomme om en ny og bedre Samfundsordning et villigt Øre, og paa flere Steder voxede Antallet af Socialisterne saaledes, at de var istand til at beherske de offentlige Valg. Flere Forsøg er fra Styrelsens Side blevne gjort for at stanse deres Uvæsen, og strenge Forholdsregler, deriblandt Indførelse af enslags Beleiringstilstand i enkelte Byer, er blevne tagne, men Socialisterne synes ikke at have tabt i Antal eller Indflydelse. Se forøvr. herom Artikl. Socialisme og Tyskland.

Prévost-Paradol (udt. Prevo Paradol), Lucien Anatole, fransk Politiker og Forfatter, f. 1829, d. 1870, udmærkede sig som Journalist og udgav desuden forskjellige skriftlige Arbeider, som vakte berettiget Opmærksomhed. 1870 udnævntes han til fransk Gesandt i Washington, men da han strax efter sin Ankomst did fik høre om den mellem Frankrige og Preussen udbrudte Krig, grebes han af Fortvivlelse og endte sit Liv ved Selvmord.

Prévôt d'Exiles (udt. Prevo Deksil), Antoine François, fransk Forfatter, f. 1697, d. 1763, var først Jesuit, men forlod sin Orden og tog Tjeneste som Soldat. Efter i flere Aar at have ført et eventyrligt og omflakkende Liv, blev han 1735 Almosenier og Sekretær hos Prinsen af Conti, men maatte paa Grund af sin uvorne Pen flygte af Tjenesten. Blandt hans mange Verker kan mærkes de historiske Romaner „Histoire de M. Cleveland“ (6 Bind), „Histoire de Marguerite d'Anjou“ og især „Manon Lescaut“, i hvilken sidste han efter Forbilleder i den engelske Literatur giver levende og gribende Skildringer af sin egen Tid, dens Forvildelser og Usædelighed.

Preyer, Thierry William, Fysiolog, f. 1841, studerede i Bonn, Berlin, Heidelberg, Paris og Wien og ansattes 1869 som Professor i Fysiologi ved Universitetet i Jena. Han er den første, som har forsøgt at realisere den kvantitative Spektralanalyse af Blodfarvestoffet. Han har desuden udgivet værdifulde videnskabelige Afhandlinger, deriblandt om Blaasyren og om Blodkrystallerne.

Priamos, Troias sidste Konge, blev ved Byens Indtagelse dræbt af Pyrrhos foran Zeus's Alter. Blandt hans mange Sønner var Hektor og Paris.

Priapos, i den græske Gudelære Frugtbarhedens Gud.

Pribram (Przibram), Bergstad i Bøhmen, sydvest for Prag, med 9,500 Indb. og vigtige Sølv- og Blygruber.

Prichard (udt. Pritsjard), James Cowles, engelsk Fysiolog, f. 1786, d. 1848, studerede Medicin og nedsatte sig som Læge i Bristol; 1845 blev han Kommissær for Londons Daareanstalter. Han er en af den nyere Fysiologis og Antropologis Grundlæggere og har udgivet værdifulde Skrifter om disse Videnskabsgrene.

Priegnitz, Landskab i Brandenburg, 3,345 km.² stort, med 137,000 Indb.

Priestley (udt. Pristli), Josef, engelsk Theolog og Naturforsker, f. 1733, d. 1804, var Prest i Suffolk, Leeds og Birmingham; senere kastede han sig over Studiet af Fysik og Kemi og gjorde i disse Fag flere overraskende Opdagelser, saaledes af Surstoffet, Vandstoffet, Kvælstofoxydulet og Kulorydet. I Birmingham, hvor han havde indrettet sig et Laboratorium, udsattes han for Demonstrationer, hvorunder hans Hus tilligemed hans Manuskripter og Instrumenter ødelagdes af Pøbelen; han gik derpaa til Amerika, hvor han kort efter døde. Hans Skrifter, hvoriblandt „Experiments and Observations on different kinds of air“ (1772—1775), er af stort videnskabeligt Værd.

Priessnitz, Vincenz, den nyere Koldtvandskurs Grundlægger, f. 1799, d. 1851, anlagde 1826 i Gräfenberg den første Koldtvandskuranstalt, som snart efterfulgtes af en Mængde lignende Anlæg.

Prilip, By i den tyrkiske Provins Makedonien, med 11,000 Indb.

Priluki, By i det russiske Guvernement Pultava, med 13,000 Indb. og udstrakt Dyrkning af Tobak samt Handel med Kvæg og Korn.

Prim, Juan, Greve af Reus, Marquis de Los Castillejos, spansk General og Statsmand, f. 1814, d. 1870, traadte ved Borgerkrigens Udbrud 1834 ind i Hæren og havde tre Aar efter svunget sig op til Oberst. Han optraadte som Esparteros Modstander og blev derfor af den nye Regjering 1843 udnævnt til General og Guvernør i Madrid; Aaret efter gik han som Generalkaptein til Portoriko. 1850 sluttede han sig som Kortesmedlem til Oppositionspartiet mod den reaktionære Regjering. I Krigen mod Marokko 1859—60 udmærkede han sig, fik 1861 Overbefalingen over det spanske Expeditionskorps til Mexiko, men vilde ikke slutte sig til de franske Erobringsplaner og forlod næste Aar Landet. Da han som Medlem af Oppositionen i 1866 deltog i en Soldateropstand mod Ministeren O'Donnel, maatte han gaa i Landsflygtighed; men ved Dronning Isabellas Fald 1868 kaldtes han tilbage og var en Tid Førsteminister under Serrano. Valget af den italienske Prins Amadeo til Konge skyldtes for en stor Del Prim; samme Dag, som den unge Konge landede i Spanien, blev Prim dødelig saaret af en Snigmorder.

Prima, første Slags, bedste Sort. — Primadonna, første Sanger- eller Skuespillerinde ved et Theater. — Primaner, Eleverne i en Skoles øverste Klasse. — Primas, et Lands øverste Geistlige. — Primat, en Primas's Værdighed eller Forrang, f. Ex. Pavens fremfor den øvrige katholske Geistligheds.

Primaticcio (udt. Primatitsjo), Francesco, italiensk Maler, f. ca. 1500, d. 1570, kaldtes til Frankrige og fik af Frans den anden Overopsynet med de kongelige Bygninger. Han har udført en Række Stukkaturarbeider og Freskomalerier i de franske Slotte, bl. a. i Fontainebleau.

Prima=Vexel, se Vexel.

Prime, i Musiken det mindste Interval; betyder ogsaa den Tone, fra hvilken de øvrige Tonetrin i en Skala eller en Akkord beregnes.

Primitiv, oprindelig; i Grammatiken Rodord, Stammeord.

Primogenitur, Førstefødselsret (s. d.).

Primsigne, af lat. prima signatio, i de nordiske Lande før Kristendommens Indførelse enslags foreløbig Indvielse til denne, bestod i, at Presten gjorde Korsets Tegn over Proselyten til Tegn paa, at Djævelen uddreves (s. Exorcisme).

Primtal, et Tal, hvori intet andet Tal end 1 og det selv gaar op, f. Ex. 2, 3, 5, 7, 11 osv. To eller flere Tal, som ingen større fælles Divisor har end 1 (f. Ex. 8 og 15), kaldes indbyrdes Primtal.

Primula, se Aurikel.

Primær, oprindelig. — Primærform, Grundform. — Primære Formation kaldes Jordklodens ældste Bergarter.

Prince of Wales Land, se Nordpolarlandene.

Prince of Wales Ø, se Pulo Pinang.

Prince=Smith, John, tysk Nationaløkonom, f. i London 1809, d. 1874, nedsatte sig i Elbing som Lærer i Engelsk. Som Medlem af den preussiske Landdag var han Frihandelspartiets Fører.

Princip, Begyndelse, Ophav, Grundlag; Grundsætning, Bevæggrund.

Principal, Foresat, Chef, Mester; i Musiken Hovedregistret i et Orgel. — Principaliter, fornemmelig, især, i Hovedsagen.

Prins, Fyrstesøn; Prinsesse, Fyrstedatter; sædvanlig Benævnelse paa de ikke regjerende Medlemmer af et Fyrstehus. Den til Tronen nærmest arveberettigede mandlige Slægtning af et saadant fører i Keiser- og Kongedømmer Titel af Kronprins (s. d.) og hans Gemalinde af Kronprinsesse.

Prins Edvards Ø, en de britiske Besiddelser i Nordamerika tilhørende Ø i Laurentsbugten, 5,627 km.² stor, med 94,000 Indb.

Prinseøerne, en Øgruppe i den østlige Del af Marmarahavet, ikke langt fra Konstantinopel. Øerne er ni i Tallet, alle af ubetydelig Størrelse; her findes talrige smukt bebyggede Landsteder.

Prinserovet kaldes den Voldsgjerning, som den tyske Ridder Kunz af Kaufungen Natten mellem 7de og 8de Juli 1455 udførte, idet han for at hevne sig paa Kurfyrst Fredrik den sagtmodige af Sachsen røvede dennes to Sønner Ernst og Albrecht og flygtede med dem. Han blev imidlertid greben af en Kulbrænder og kort efter henrettet.

Prinsmetal, en guldlignende Metallegering, bestaaende af 6/7 Kobber og 1/7 Zink, er nu fortrængt af andre Legeringer.

Printz, Christian August, norsk Maler, f. i Fredrikshald 1819, d. i Eidsberg 1867. 1853 kom han til Düsseldorf, hvor han studerede Dyrmaleriet. Han var en særdeles flittig Kunstner, men formaaede kun i enkelte Billeder at hæve sig til en mere selvstændig Stilling. Et af hans bedste Verker, „Ræven i Hønsegaarden", malet 1860, findes i Nationalgalleriet i Kristiania.

Prior (den første), Forstander for et Munkekloster, hvor der ingen Abbed er. — Priorinde, Forstanderske for et Nonnekloster.

Prior (udt. Preiør), Matthew, engelsk Digter, f. 1664, d. 1721, studerede i Cambridge, brugtes siden til diplomatiske Sendelser og var en længere Tid engelsk Gesandtskabssekretær i Paris. Af hans Arbeider, hvoraf flere bærer Spor af en stødende Kynisme, kan nævnes de didaktiske Digte „Salomon" og „Alma"; heldigst var han i sine poetiske Fortællinger.

Prioritet, Forrang, Forret, Panteret i fast Eiendom (se forøvr. Art. Pant).

Pripet, Biflod til Dnjepr, udspringer i det russiske Guvernement Volhynien, gaar mod Syd og Sydost og falder i Dnjepr nogle Mil ovenfor Kiev; Længde 814 km.

Priscianus med Tilnavnet Cæsariensis, berømt latinsk Grammatiker i det 6te Aarh., var fra Cæsarea i Mauritanien og levede som Sproglærer i Konstantinopel. Hans „Institutiones grammaticae", et Verk paa 18 Bøger, var i Middelalderen en meget benyttet Lærebog.

Priscillian, Stifter af en gnostisk Sekt i Spanien, levede i Slutningen af det 4de Aarh. Paa en Synode i Saragossa 380 blev han exkommuniseret og fem Aar efter henrettet.

Prise kaldes i Sjøkrigssproget et Skib, som opbringes eller erobres af en fiendtlig Magts Orlogsskibe eller Kapere; vedkommende Priseret maa dog først have erklæret Opbringelsen for at være skeet i lovlige Former. Se forøvr. Art. Kaper.

Prismatoïd, Prismoïd, i Geometrien Benævnelser paa forskjellige Polyedre, der uden at være Prismer har nogen Lighed med disse, idet dog enten Sideflader eller Endeflader ikke opfylder Prismets Betingelser.

Prisme, i Geometrien et polyedrisk Legeme, der begrændses af et vist Antal Planer (efter hvilket Antal det har Navn), de saakaldte Sideflader, alle parallele med en vis Retning, Prismets Axeretning, samt af to indbyrdes parallele Endeflader. Sidefladerne bliver paa denne Maade alle Parallelogrammer. Prismet kaldes ret eller skjævt, eftersom Endefladerne staar lodrette paa Sidefladerne eller ei. Et Prismes Kubikindhold findes ved at multiplisere en Endeflades (Grundfladens) Areal med Afstanden til den anden Endeflade (Høiden). Er Endefladerne ogsaa Parallelogrammer, opstaar Parallelepipedet (f. Ex. Terningen).

Prisme, optisk, er et af plane Sideflader begrændset gjennemsigtigt Legeme, sædvanligvis af Glas, og slebet saaledes, at to af Sidefladerne (de nemlig, hvorigjennem man lader Lys passere ind og ud af Prismet), danner en større eller mindre Vinkel med hinanden. Disse to Sideflader kalder man Prismets brydende Flader; den Linie, hvori de skjærer hinanden, Prismets brydende Kant; den Vinkel, de danner med hinanden, Prismets brydende Vinkel. Ethvert Snit gjennem Prismet, lodret paa den brydende Kant, kaldes et Hovedsnit. Idet en Lysstraale trænger ind i Prismet gjennem den ene og atter ud af samme gjennem den anden brydende Flade, bliver den i begge Tilfælde brudt

eller afbøiet fra sin oprindelige Retning, saaledes, at den fjerner sig fra den brydende Kant. Afbøiningens Størrelse er betinget af Prismesubstansens lysbrydende Evne (i Forhold til det omgivende Mediums) samt af Prismets brydende Vinkel og endelig ogsaa af den Retning, i hvilken Straalen passerer gjennem Prismet. — Naar Sollys eller andet ufarvet Lys afbøies under sin Gang gjennem et Prisme, optræder der altid samtidig dermed et andet Fænomén, idet det udtrædende Lys viser sig farvet med Regnbuens Farver. Disse optræder med størst Renhed, naar det indfaldende Sollys kastes ind paa Prismet gjennem en smal Spalte, som er parallel med Prismets brydende Kant; lader man da de udfarende Straaler falde paa en hvid Skjærm, viser der sig paa denne et langstrakt farvet Billede, hvori man skjelner mellem de syv Hovedfarver Rødt, Orange, Gult, Grønt, Blaat, Indigo og Violet, der gjennem mangfoldige Nuancer gaar over i hverandre uden skarpe Grændser, og som følger hverandre i den nævnte Orden, idet det Røde ligger nærmest Prismets brydende Kant. Et saadant Billede kaldes et Spektrum (s. d. samt Spektralanalyse). Man slutter af dette Fænomén, at Sollyset, ligesom andet hvidt Lys, bestaar af (eller er sammensat af) mangfoldige forskjelligartede Bestanddele, som adskiller sig fra hverandre derved, at de besidder en forskjellig Grad af Brydbarhed, samt at de gjennem vor Synssans opfattes som forskjellige Farver. Efter det anførte er de røde Straaler de mindst og de violette de mest brydbare. Hver enkelt i Spektret optrædende Farve lader sig ikke yderligere dele, og kaldes derfor usammensat eller homogént (ogsaa monokromatisk) Lys. — Det her omhandlede Fænomén, at hvidt (sammensat) Lys ved at gaa gjennem et Prisme bliver opløst, adskilt i sine forskjellige Farvebestanddele, kaldes Farveadspredelse eller Dispersion; denne fremtræder saa meget tydeligere, jo større den brydende Vinkel er, og er desuden afhængig af Prismesubstansen, som derfor tilskrives forskjellig Dispersionsevne. Det saakaldte Flintglas (blyholdigt Glas) har saaledes dobbelt saa stor Dispersionsevne som almindeligt Glas. Ved særegne Kombinationer af flere Prismer med forskjellige brydende Vinkler og med forskjellig Dispersionsevne kan Farveadspredelsen ophæves; saadanne Kombinationer kaldes akromatiske Prismer (se Akromasi).

Prison (udt. Prisong), Fangenskab, Heftelse; bruges især om fiendtlige Soldaters Fangenskab.

Prisrend, Prisrin eller **Perserin,** By i Albanien i det tyrkiske Vilajet af samme Navn. Folkemængden angives høist forskjelligt, fra 10,000 til 50,000, som dels er Muhamedaner, dels Kristne. Byen har en livlig Handel og Industri, og i Omegnen staar Jordbruget og Kvægavlen paa et forholdsvis høit Standpunkt.

Pristina, By i Albanien, ved en af Sitnitzas Bifloder, med 11,000 Indb., er Vaabenplads for det vestlige Tyrki.

Privas (udt. Priva), By i det franske Departement Ardèche, med 8,000 Indb. og Handel med Kastanier.

Privat, i Modsætning til offentlig; hvad der tilhører, vedkommer, udøves osv. af Enkeltmand eller enkelte. — Privatmand, en, som ikke indehar nogen offentlig Funktion. — Privatist, en, som undervises i Hjemmet eller af private Lærere uden at besøge de offentlige Skoler.

Privatret, Indbegrebet af de Retsregler, som ordner de Retsforhold, hvori Personerne befinder sig uden Hensyn til Statsforbindelsen. Den omfatter saaledes Personret, Formueret, Familieret og Arveret. Mange giver imidlertid Privatretten et videre (og den offentlige Ret et tilsvarende snevrere) Omfang, idet de under den ogsaa henfører Civilproces, tildels ogsaa (navnlig i tidligere Tid) Kriminalret og Kriminalproces. I den førstnævnte, snevreste Betydning, som nu er den almindeligst antagne, benævnes Privatretten ogsaa ofte Civilret (s. d.). — Foruden Behandlingen af de ovennævnte flere eller færre særskilte Lærefag pleier de nyere Fremstillinger af Privatretten ogsaa at indeholde en saakaldt almindelig Del, der behandler Retskilderne (s. Art. Ret) og de om Retsforholdene i Almindelighed gjeldende Regler, og som undertiden derhos indeholder et Afsnit om Retssubjekterne eller Personerne. I sidste Fald bortfalder ofte Personretten som en egen Del af Systemet (jfr. Personret und. Art. Person).

Privilegium, en ved Lov eller i Kraft af Lov enkelt Mand eller enkelt Korporation meddelt Forret eller Særret, f. Ex. til at tilvirke eller handle med visse Gjenstande, at være fritagen for forskjellige Samfundsbyrder osv. Tidligere gaves der i de fleste kultiverede Samfund privilegerede Stænder (Adel og Geistlighed), som var fri for mange af de Byrder, der hvilede paa de Upriviligerede. Ogsaa Handels- og Haandværkerstanden sad nu og da inde med forskjellige Privilegier, som i Regelen ikke tjente til andet end til at berige de Priviligerede paa andres Bekostning. Deslige Forrettigheder er i den senere Tid efterhaanden afskaffede, men Samfundets Tarv kræver dog undertiden, at de fremdeles tilstaaes nogen; saaledes gives der gjerne Aktieselskaber, som anlægger Jernbaner, Skattefrihed og andre Begunstigelser for et vist Antal Aar. — Privilegere, meddele en Forret eller Særret til enkelt eller enkelte.

Pro, et Forholdsord, som betegner for, foran, f. Ex. pro Anno, for Aaret.

Probabel, sandsynlig rimelig, antagelig. — Probabilisme (Sandsynlighedslære), den jesuitiske Lære, at man i Ting, der angaar Moralen, ikke behøver at handle efter sin egen Samvittighed, men kan følge en eller anden Autoritet, endog i det Tilfælde, at man anser denne Autoritets Anskuelse for mindre rigtig. — Se forøv. Skepticisme.

Probat, prøvet, god, forsøgt. — Probation, Prøve, Undersøgelse, Bevisførelse. — Probere, prøve, forsøge, undersøge.

Proberſten (Kiselskifer, Lydit), enslags haard Lerskifer med glat muslet Brud og af mat sort Farve, anvendtes engang ved Undersøgelse af Guld- og Sølvlegeringer, nemlig til paa den at stryge Metalblandingen og af Stregens, det vil sige Pulverets Farve at bedømme Gehalten.

Proberveg̃t, en Finhedsbestemmelse, hvorefter Forholdet i en Legering af ædle og uædle Metaller angives. Se forøvr. Art. Karat og Lødighed.

Problem, Spørgsmaal, Opgave. — Problematisk, tvivlsom, uafgjort, vanskelig, dunkel.

Probus, Markus Aurelius, romersk Keiser 276—82, førte heldige Krige mod Roms ydre Fiender og sørgede ivrig for Landets indre Anliggender, men blev paa Grund af sin Strenghed mod Soldaterne dræbt under en Opstand af disse.

Probus, Markus Valerius, romersk Grammatiker i det 1ste Aarh. e. Kr., skrev flere værdifulde grammatikalske Verker, hvilke dog nu er gaaede tabt.

Procaccini (udt. Prokatsjini), Ercole, italiensk Maler, f. 1520, d. ca. 1590, gjorde sig især bemærket som Kolorist. — Camillo Procaccini, foregaaendes Søn, f. 1546, d. 1625, var en fremragende Maler, af hvis Arbeider flere er opbevarede i Billedgallerierne i Wien, Dresden, München o. fl. St.

Procedure (udt. Procedyre), se Proces.

Procent (af hundrede), en Hundrededel; betegnes med %.

Proces, kemisk, se kemiske Forbindelser under Art. Kemi.

Proces, 1) en Retssag eller den Række af Rettergangshandlinger (Proceshandlinger), som sigter til ved Domstolene at faa afgjort enten en privatretlig Tvivst eller et af det Offentlige til Afstraffelse af en formentlig Forbryder mod denne anlagt Søgsmaal; 2) Indbegrebet af de Retsregler, som fastsætter den dømmende Myndigheds Organisation og Virkekreds samt den Fremgangsmaade, som skal befølges ved Retssagers Behandling og Afgjørelse. I denne sidste Betydning falder Processen (Procesretten) i to Hovedafdelinger, Civilproces og Kriminalproces (s. disse Ord under Civil og Kriminal). Efter Norges nugjeldende Ret bestaar der en gjennemgribende Modsætning mellem Civil- og Kriminalprocessen. I Civilprocessen er Regelen i Almindelighed den, at Dommeren hverken kan gaa udenfor Parternes Paastande eller tilveiebringe andet Bevismateriale, end de har fremskaffet (hvorimod han med Hensyn til Forstaaelsen af Loven selvfølgelig er uafhængig af dem, jfr. forøvrigt Art. Forhandlingsmaximen). I Kriminalprocessen tager det Offentlige derimod hele Sagens Ledelse i sin Haand, søger ligesaavel at tilveiebringe de Oplysninger, der taler for som mod den Tiltalte, beskikker ham saaledes i Regelen en Forsvarer, der særskilt har at varetage hans Tarv, og saavel denne som den Referent eller Aktor, som optræder for Tiltalemyndigheden, staar under Dommerens og i Tilfælde de overordnede Domstoles Kontrol. Ligeledes er Domstolene her ganske ubundne ved Sagførernes Procedure og saavel berettigede som forpligtede til selv at drage Omsorg for, at det fornødne Bevismateriale i Sagen tilveiebringes. — Procedere, føre en Proces. — Procedure (udt. Procedyre), Førelsen af en Proces.

Procession, festligt Optog.

Procida, en meget frugtbar, 9 km.² stor Ø i Bugten ved Neapel, med 13,500 Indb., som væsentlig ernærer sig ved Fiskeri.

Procopius, Andreas, kaldt den store, ogsaa den ragede (Holy), berømt Hussiteranfører, var først viet til Prest, men sluttede sig efter Hussiterkrigens Udbrud til Ziska (s. d.), og blev efter hans Død Taboriternes Anfører; som saadan leverede han sine Modstandere flere blodige Slag og seirede 1426 over Meißenerhæren. Han faldt 1434 i Slaget ved Lipan og Hrzib tilligemed sin Næstkommanderede Procopius den lille.

Procter, Bryan Waller, engelsk Digter, f. 1788, d. 1874, uddannede sig som Jurist og praktiserede en Tid som Advokat, hvorhos han var Kommissær for Sindssygevæsenet. Hans første literære Arbeide var „Dramatic scenes“, som udkom 1815; derpaa fulgte „Marcian Colonna, an Italian tale“ (1820), „Mirandola“ (1821), „English songs“ (1831) m. fl. Af hans Arbeider staar de lyriske især høit med Hensyn til Form og Indhold. — Hans Datter Adelaide Anne Procter, f. 1825, d. 1864, besad ligeledes megen digterisk Begavelse.

Procyon, Stjerne af første Størrelse i Stjernebilledet den lille Hund, tilvenstre for Orion.

Prodigium, Underverk, Vidunder, Uhyre.

Prodromus, Forløber, Forbud; i Lægekunsten Symptomer, som antyder en kommende Sygdom.

Produkt, det frembragte; i Regnekunsten det ved Multiplikation fundne Tal. — Produktion, Frembringelse, saaledes et Lands, en Fabriks osv. — Produktiv, frembringende, virksom, frugtbar.

Pro et contra, Grunde for og mod en Sag.

Profan, vanhellig, verdslig. — Profanere, vanhellige, besmitte.

Profes, det Løfte, som Ordensbrødrene i et Kloster har at aflægge efter at have udtjent Noviciataarene. — Professer, den høieste af Jesuiterordenens fire Klasser. De har at aflægge det høitidelige Løfte, at de ubetinget vil paatage sig hvilkensomhelst Mission, hvortil Paven vil bruge dem, og er indviede i Ordenens Hemmeligheder.

Profession, Skriftemaal, Ordensløfte; i Almindelighed ens Haandtering, Beskjeftigelse, Forretning. — Professionel, kaldsmæssig, haandverksmæssig. — Professionist, Haandverker.

Professor, Lærer ved et Universitet eller et Akademi; ogsaa Titel for fremragende Kunstnere og Videnskabsmænd. Ved Norges Universitet er Antallet af Professorer nu (1884) 53.

Profeter (gr.; hebr. nebiim: Forkyndere af guddommelige Aabenbaringer og Guds Villie), kaldtes i det fremskredne Jødedom de Mænd, som fyldte af Guds Aand talte til Folket i Jehovas Navn, vakte og nærede dets religiøse Bevidsthed og snart forudsigende, snart truende forkyndte dets Skjebne. Deres Fremtræden falder fornemmelig i Tiden mellem Samuel (1100 f. Kr.) og Slutningen af det 5te Aarh. f. Kr.; dog nævnes der i den hellige Skrift Profeter baade før og efter den Tid (smlg. Ap. Gj. 21, 10). Det var især i bevægede Tider, at Profeterne fremstod som advarende Røster og som Lovens Fortolkere, naar det jødiske Folk havde fraveget de i Mose Lov befalede Forskrifter. De fleste bekjendte Profeters Spaadomme har imidlertid for den kristne Kirke sin største Betydning deri, at de forudsagde Kristi Komme og den faldne Menneskeslægts Forløsning ved ham. — Af Profeterne har 16 efterladt sig Skrifter, som udgjør en Del af det Gamle Testamente, og efter disse inddeler man dem i de 4 store Profeter: Esaias, Jeremias, Ezekiel og Daniel, og i de tolv smaa: Hoseas, Joel, Amos, Obadias, Jonas, Micha, Nahum, Habakuk, Zefanias, Haggai, Sakarias og Malakias.

Profil, Sidebillede; en Gjenstands Omrids set fra Siden.

Profit, Fortjeneste, Gevinst. — Profitere, have Fordel af noget, tjene paa. — Profitabel, lønnende, indbringende.

Pro forma, for et Syns Skyld, paa Skrømt.

Profos, tidligere Benævnelse paa Militærvæsenets Bødler; nu den Person, som har Tilsynet med en militær Afdelings Fængsler og Fanger.

Prognose, Forudsigelse; især i Sygdomstilfælde Forudsigelsen af en Sygdoms Forløb. — Prognostik, Læren herom.

Program, offentlig Plakat; Indholdet af en Konsert, Theaterforestilling o. l.; et politisk Partis eller et Ministeriums Grundsætninger. Ogsaa Indbydelsesskrift til en Universitets- eller Skolefest.

Progres, Fremskridt. — Progressiv, fremadskridende, tiltagende, lidt efter lidt.

Progression, se Art. Arithmetik og Geometri.

Progressister (Fremskridtsmænd), Navn paa de spanske Radikale.

Prohibitiv, beskyttende, forebyggende. — Prohibitivsystem, det handelspolitiske System, hvorefter Indførelse af visse udenlandske Frembringelser er forbudt; jf. Art. Frihandelssystem.

Projekt (udt. Prosjækt), Udkast, Plan, Forslag. — Projektere, foreslaa, lægge Plan eller gjøre Udkast til noget. — Projektmager, en, som er tilbøielig til at gjøre Forslag, uden Hensyn til, om de er begrundede eller ikke.

Projektil, Skarpet foran en Krudtladning i et Ildvaaben. Man skjelner mellem Projektiler for Ildhaandvaaben og Projektiler for det grove Skyts. De første benævnes endnu som oftest Kugler, uagtet de nutildags er Spidsprojektiler af cylindrisk Form med ogival Spids. De presses af Bly, oftest af Bly legeret med ca. en Tiendedel Tin eller Antimon (Haardbly). Expansionskugler har en Huling bag i Cylinderen, Kompressionskugler dybe Riller om Cylinderens bagre Del, i begge Tilfælde for at lette Projektilets Indtrængen i Riflerne. Ved Bagladevaaben med Nutidens stærke Ladninger bruges almindelig glatte Projektiler. — Artilleriprojektilerne var oprindelig kugleformede og massive, først af Sten, senere (1346) af Jern. Fra Midten af det 15de Aarh. benyttedes de første Hulprojektiler, Bomber, fyldte med en Sprængladning af Krudt. Granater er mindre Bomber, forsynede med Sprængladning og et Brandrør, der tændes af Ladningen. Fyldte med Brand- eller Lyssats kaldes de Brandbomber (Brandgranater) og Lysebomber. Efter Indførelsen af Rifle-Skyts bruges blot Spidsprojektiler, hvoraf kun enkelte panserbrydende af Staal eller hærdet (kokilstøbt) Jern er massive. Som Regel er de hule og forsynede med Sprængladning. Panserbrydende Granater af Staal eller af kokilstøbt Jern (Pallisergranater) er uden Brandrør, idet Sprængladningen tændes ved Chøket under Anslaget. Sprænggranater, dobbeltvæggede Granater og Ringgranater (de 2de sidste nærmest til at virke mod levende Væsener) har et Perkussionsbrandrør, der tænder ved Anslaget (Nedslaget i Marken). Granatkardætsker (Shrapnels) fyldes med Krudt og Blykugler, hvilke frigjøres ved Sprængningen og virker paa de længere Afstande som Kardætskeskud. Brandrøret er et Tidsbrandrør, der indstilles til Sprængning i Projektilbanen kort foran Maalet. Samtlige disse Spidsprojektiler erholder Rotation og Styring gjennem Knaster, Blybelæg eller Kobberringe, der griber ind i Riflerne. Kardætsker bestaar af cylindriske Jernblikbøsser fyldte med ca. 30 gr. vegtige Kugler (ved større Kanoner vegtigere) af Smedejern eller Zink. Ved Feltskytset sæstes de ved et Træspeil til Kardusen (Krudtladningen). De er virksomme paa Afstande indtil ca. 4 à 500 Meter.

Projektion, i Geometrien 1) den Handling at projicere, 2) den ved Projicering frembragte Figur. En Figur siges at projiceres paa et Plan (Projektionsplanet), naar man forbinder dens Punkter med et fast Sigtepunkt og søger Sigtelinernes Skjæring med Planet. Den paa Planet fremkomne Figur kaldes den givnes perspektiviske Projektion. Tænkes Sigtepunktet uendelig fjernt, bliver Sigtelinierne parallele og man faar Parallel-Projektion. Lodret Projektion er en Parallel-Projektion, hvori Sigtelinierne staar lodret paa Projektionsplanet. Denne anvendes i den deskriptive Geometri, hvori Rummets Figurer studeres og bestemmes, ved saadanne Projektioner paa to Planer, i Regelen et horizontalt og et vertikalt. Heraf Horizontalprojektion eller Grundrids og Vertikalprojektion eller Oprids; undertiden benyttes ogsaa en Tver- eller Profilprojektion.

Prokesch-Osten, Anton, Greve af, østerrigsk Diplomat, f. 1795, d. 1876, gik 1813 ind i Arméen, deltog Aaret efter i Felttoget mod Frankrige og blev 1827 Major og Stabschef i Marinen. 1843 blev han Generalmajor og 1848 Feltmarskalløitnant. Allerede før havde han betraadt den diplomatiske Løbebane, idet han 1834 blev østerrigsk Gesandt i Athen; 1849 forflyttedes han i samme Egenskab til Berlin og 1861 til Konstantinopel. Han har udgivet flere Skrifter vedrørende Ægypten, Palæstina og Grækenland.

Proklama, offentlig Indkaldelse af Arvinger eller Kreditorer i et Bo. — Proklamation, Kundgjørelse; offentlig Erklæring fra Regjeringen.

Proklos, nyplatonisk Filosof, f. 412 e. Kr., d. 485 i Athen, forsøgte at hæve den græske Filosofi i dens sidste Periode. Han har med stor Lærdom og Skarpsindighed foretaget en Bearbeidelse af de ældre filosofiske Systemer og derunder gaaet yderlig i Detalj.

Prokonsuler og **Propprætorer**, i Rom de afgaaede Konsuler og Prætorer, som overtog Bestyrelsen af en Provins.

Prokopios, fra Cæsarea i Palæstina, d. i Konstantinopel ca. 558 e. Kr., var den østromerske Hærfører Belisars Privatsekretær. Han er Forfatter af flere historiske Verker, der udmærker sig ved Upartiskhed og Sandhedsdruhed.

Prokrustes, efter Sagnet en Røver fra Attika, som lagde de Reisende, der faldt i hans Hænder, paa en Torturseng; han strakte deres Ben ud eller afhuggede dem, saa Legemet passede til Sengens Længde. At lægge paa Prokrustesseng er blevet til en Betegnelsen for det at indtvinge noget i en uskikket Form.

Prokura, Forvaltning, Fuldmagt; en til en anden given Bemyndigelse til at undertegne paa hans Vegne. — Prokurist, en, som handler efter en andens Fuldmagt.

Prokurator, Forretningsbestyrer; se forøvr. Sagfører.

Prokurov, By i det russiske Guvernement Podolien, med 12,000 Indb.

Prolapsus, de indre Organers Udfalden gjennem Tarm- eller Moderaabningen.

Proletarier, i Rom efter Servius Tullius's Inddeling den fattigste (6te) Klasse af Befolkningen, som var berøvet de politiske Rettigheder; nu Betegnelse for den besiddelsesløse Del af Befolkningen. — Proletariat, den fattigste Klasse.

Prolog (gr.), Fortale, Indledning.

Prolongation, Forlængelse, Udsættelse, Frist. — Prolongere, udsætte, tilstaa Frist, f. Ex. for Betalingen af en Vexel.

Prome, By i Bagindien, ved Floden Iravaddi, med 31,000 Indb.

Pro memoria, til Erindring.

Promenade, Spasergang, Lystvandring. — Promenere, spasere, bevæge sig, gaa en Tur.

Promesse, Løfte, Tilsagn.

Prometheus (den forstandige, forudseende), i den græske Mythologi Søn af Japetos og Klymene, ranede Ilden fra Himlen, hvorfor han af Zeus blev lænket til en Klippe og en Ørn sat til at udhakke hans Lever, som dog efterhvert voxede ud igjen. Herakles fældte Ørnen og befriede ham.

Pro mille, af tusen; betegnes med ‰.

Promovere, forfremme, især til akademiske Værdigheder. — Promotion, Forfremmelse. — Promotor, den som foretager Forfremmelsen.

Prompt, punktlig, ufortøvet, akkurat.

Promulgation, offentlig Kundgjørelse, især af Love. — Promulgere, bekjendtgjøre, gjøre vitterligt.

Pronomen, Stedord, i Grammatiken et Ord, som staar istedenfor Substantivet.

Pronunciamento, i Spanien en offentlig Kundgjørelse, ifølge hvilken et Parti eller dets Fører erklærer ikke at ville respektere den bestaaende Regjerings Anordninger; Signal til Opstand.

Prony, Gaspard Clair François Marie Riche, Baron de, fremragende fransk Ingeniør, f. 1755, d. 1839, uddannede sig ved Bygningsakademiet, blev 1794 Professor og 1798 Generalinspektør og Direktør ved Akademiet. Han har udgivet talrige Verker af stort fagvidenskabeligt Værd.

Propaganda, Anstalt til visse Lærdommes og Grundsætningers Udbredelse; smlgn. Art. Mission.

Propel, Skrue, se Art. Dampskib.

Propertius, Sextus Aurelius, romersk Digter, f. 48 f. Kr., d. ca. 22 f. Kr. Af hans Digte haves endnu fire Bøger af erotisk Indhold.

Prophylaxis, Afværgelse, Forebyggelse, især af en Sygdom. — Prophylaktik, Lære om Sundhedens Vedligeholdelse.

Propionsyre, en flygtig, fed Syre, som findes i raa Træeddike.

Proponere, foreslaa, foredrage, andrage paa. — Proposition (udt. Propositiōn), Forslag, Andragende, Tilbud. — Proponent, Forslagsstiller.

Propontis, ældre Benævnelse paa Marmarahavet.

Proportion, Forhold, Overensstemmelse. I Mathematiken en Ligning, som udsiger, at Forholdet mellem to Størrelser a og b er lig Forholdet mellem to andre c og d, d. e. $a : b = c : d$ f. Ex. $16 : 6 = 4 : 1^1/_2$, hvor man for begge Forhold finder samme Forholdstal (Forholdsexponent), nemlig $2^2/_3$. Læren om Proportioner og disses Behandling var i Oldtiden meget anvendt og traadte da i mange Tilfælde istedenfor Nutidens Algebra. Nu har den væsentlig sin Anvendelse i den praktiske Regning (f. Ex. i Regulatri). Proportionale eller ligefrem proportionale siges Størrelserne a og b at være med c og d, naar $a : b = c : d$; omvendt proportionale er derimod i samme Tilfælde b og c med a og d; Mellemled og Yderled er altsaa omvendt proportionale. — Proportioneret, med gode Forhold, veldannet.

Propre (udt. proper), renlig, net, omhyggelig.

Proprietær, Selveier, Eier af en større Landeiendom, Jordbrot.

Propylæer, Forhaller, i den græske Bygningskunst Indgangen til Tempelgaardene.

Propædeutik, For-Øvelse, Forberedelse til en Videnskab.

Pro rata, se Rata.

Prosa, ubunden Stil, i Modsætning til Poesi.

Prosektor, Leder af anatomiske Undersøgelser, ved Operationer, Obduktioner osv.; den, som udfører dem, forfærdiger anatomiske Præparater osv.

Proselyt (Fremmed, Tilkommen), en, som gaar over til en anden Religion. — Proselytmager (i mindre velvillig Betydning), Troeshverver, en, som søger at bevæge andre til at stifte Religion.

Proserpina, se Persefone.

Proskribere, udstøde, banlyse, landsforvise. — Proskription, Landsforvisning, Banlysning.

Prosodi, Læren om Ordenes Betoning og Stavelseform. — Prosodomani, Digtesyge, Rimefeber.

Prospekt, Udsigt, Rids, Tegning, f. Ex. af et Landskab, en By o. lign.

Prospektus, Plan, Oversigt over et Skrifts eller en Anstalts Indretning; ogsaa foreløbig Anmeldelse deraf.

Prostituere, beskjæmme, vanære. — Prostitution, Vanære, Beskjæmmelse; Skjøgevæsen.

Prossnitz, By i Mähren, sydvest for Olmütz, med 16,000 Indb. og Bomulds- og Linfabriker.

Protagoras, fra Abdera i Thrakien, græsk Filosof i det 5te Aarh. f. Kr. Han er en af Grundlæggerne af den sofistiske Skole (se Sofister) og opstillede den Sætning, at „Mennesket er altings Maal" ɔ: at alting er, hvad det synes at være. Han begyndte ogsaa at forske efter Sprogets Love. Hans Skrifter er tabte.

Protais (udt. Protæ), fransk Maler, f. 1826, har især udmærket sig som Slagmaler.

Proteïn, d. s. s. Albumin (s. d.).

Protektor, Beskytter, Skytsherre. — Protektion, Beskyttelse, Varetægt, Forsvar. Se ogsaa Art. Frihandel.

Protektionssystem, se under Frihandel.

Protégé (udt. Proteshe), en, som nyder en andens Beskyttelse eller Velvillie.

Protest, egentl. en høitidelig Erklæring, navnlig forsaavidt den gaar ud paa at opretholde nogen en tilkommende Rettighed eller at fralægge en et Ansvar. Deraf i Almindelighed om enhversomhelst Indsigelse. I et Par Sammensætninger anvendes Protest i den juridiske Sprogbrug om Forretninger, som i visse Tilfælde maa foretages

for at sikre ens Rettigheder. Saaledes Vexelprotest, en Forretning, som afholdes ved Notarius publicus (s. d.) eller hvem anden, som dertil efter vedkommende Lands Lovgivning er bemyndiget, naar en Vexel ikke akcepteres eller til Forfaldstid ikke betales, og hvorved Vexelindehaveren dels sikrer sig Beviset herfor, dels bevarer Vexelretten mod de efter Vexelen forpligtede (jfr. forøvrigt Art. Vexel). Endvidere Søprotest, en Forklaring, som efter norsk Ret en Skipper, naar der har rammet Fartøiet nogen Ulykke eller Skade, hvoraf der kan opstaa Ansvar eller Erstatningspligt, har at afgive for Notarius publicus eller vedkommende Ret eller Øvrighed, saasnart han kommer i Havn.

Protestant, lat., ialm. en, som gjør Indsigelse mod noget efter hans Mening urigtigt. Ordet bruges dog næsten udelukkende om Bekjenderne af den evangelisk-lutherske og reformerte Lære. Navnet blev oprindelig tillagt de 5 Fyrster og 14 Fristæder, som paa Rigsdagen i Speier den 19de April 1529 høitidelig protesterede mod Flertallets Beslutning om, at alle kirkelige Reformer skulde forbydes; siden blev de kaldt de „protesterende Stænder", og snart blev Protestanter en Fællesbetegnelse for alle Tilhængere af Luthers Reformation. Senere udvidedes Navnet (som dog nogle heller har villet ombytte med Betegnelsen Evangelist) til at omfatte ogsaa de Kirker i Schweiz, Frankrige, Nederlandene og Storbritannien, som har sluttet sig nærmere til den af Zwingli og Calvin gjennemførte Reformation, og som fortrinsvis kaldes Reformerte. Saavel i den lutherske, som i den reformerte Kirke har der dannet sig forskjellige Sekter eller mindre religiøse Partier, hvilke dog alle er enige i at protestere mod den romersk-katholske Kirkes Paastand om at være ufeilbar og den ene saliggjørende Kirke og mod Pavens Suprematі samt i at forkaste Jomfru Maria- og Helgendyrkelsen, de Geistliges Klosterløfter og Cølibat (s. d.), Afladen, Brugen af Rosenkransen, Messeofferet og de syv Sakramenter, Læren om Skjærsilden, Fortjenesten af gode Gjerninger osv. Navnlig efter den westfalske Fred 1648 er Protestanter bleven Fællesnavn for alle evangeliske Kristne. — Protestantisme, Betegnelse for den Hovedafdeling af den kristne Kirke, som ved Reformationen i det 16de Aarh. skilte sig fra den romersk-katholske Kirke. Navnet hidrører fra den paa Rigsdagen i Speier afgivne Protest (se ovenfor).

Protestantforening, den tyske, stiftedes i Frankfurt am Main 1863 af tyske protestantiske Theologer og Lægfolk. Dens Formaal er at fremhjelpe en med den nyere Kultur stemmende Udvikling af den protestantiske Lære. I sin Almindelighed arbeider Foreningen for frisindet Kirkestyrelse, tilstræber den protestantiske Kirkes Frigjørelse fra Statens Formynderskab og modarbeider den ivrig den katholske Kirkes Udbredelse. Den søger derhos at vække og vedligeholde Folkets Interesse for kirkelige Anliggender, virker for Renhed og Klarhed i den protestantiske Kirkelære og for Samvittighedsfrihed. Repræsentanter for de mest forskjellige theologiske Retninger findes blandt Foreningens Medlemmer. Protestantforeningen virker dels gjennem Lokalforeninger dels ved aarlige Generalforsamlinger og dels ved de saakaldte Protestantdage, som bestaar af Sammenkomster af Udsendinge fra Lokalforeningerne. Den første Protestantdag holdtes i Eisenach Juni 1865. Foreningens endelige Maal er at frembringe Ligeberettigelse for de Retninger inden den evangelisk-protestantiske Kirke, som er fremgaaet af ifølge den historiske Udvikling. — Protestantiske Venner kaldtes en Forening, som af tyske Protestanter af den rationalistiske Retning stiftedes i Magdeburg 1841. Dens Stifter og Hovedleder var den bekjendte Theolog Leberecht Uhlich.

Protestation eller Protestering, høitidelig, formel Indsigelse, f. Ex. mod Tab af Ret.

Proteus var ifølge Homer en Havgud, som boede paa Øen Faros og besad den Evne at kunne antage de forskjelligste Skikkelser. Efter ham kaldes ofte et alsidigt begavet Menneske en Proteusnatur eller Proteusskikkelse. Proteusnavnet anvendes ogsaa paa vankelmodige Personer.

Protevangelium (gr., det første Evangelium), navnlig 1 Mos. 3. 15, som ansees for at indeholde den første Spaadom om Messias.

Protister kaldes de laveste Organismer, som paa Grund af sin ufuldstændige Udvikling egentlig hverken kan henregnes til Plante- eller Dyreriget.

Protococcus, enslags Alge. P. pluvialis gjør undertiden Regnvandet brunt og P. nivalis giver Sneen paa Alperne og i Polaregnene en rødagtig Farve.

Protogenes, græsk Maler, som levede paa Rhodus i det 4de Aarh. f. Kr.

Protogenisk (gr.), som er født, frembragt først.

Protokol, et Hefte eller en Bog, som indeholder mere eller mindre fuldstændige Beretninger om og Bekræftelse af Forhandlinger af offentlig eller privat Natur. — Protokollere, indskrive i Protokol.

Protonotarius, første Sekretær i en Ret eller et Kollegium; i den græske Kirke den fornemste Geistlige næst efter Patriarken i Konstantinopel. Protonotarier kaldes i den romersk-katholske Kirke de tolv Geistlige ved Pavehoffet, som besørger alle Kirken vedkommende Akter, Proceduren ved Kanonisationer m. m.

Protoplasma, se Celle.

Protopope, Titel paa enslags Provst i den græsk-russiske Kirke.

Prototyp (gr.), Mønster, Grundform.

Protse af og paa (af det tyske Protze: Forstillingen paa en Kanon- eller Amunitionsvogn), fraskille Lavetten og stille Kanonen til Skud eller anbringe den paa Forstillingen, alt eftersom det skal skydes eller kjøres.

Protuberans, Udvext, Knude, Tind. — Protuberanser har man kaldt de røde vexlende Fremstigninger fra Solen, som først bemærkedes ved totale Solformørkelser, men som nu ved Spektroskopets Hjelp kan sees til enhver Tid. De antager de mest forskjellige Former, ligesom Skyerne, og er af betydelig Størrelse eller Høide, indtil hundre tusen Kilometer og derover. Protuberanserne styder med uhyre Hurtighed op fra Solen, forandrer stadig Skikkelse og forsvinder eller falder tilsyneladende ned igjen ligesaa hurtigt som de steg op. De bestaar af forskjellige glødende Gasarter, især Vandstof, og staar i Forbindelse med Solpletterne, da de ikke altid er ligetalrige, men har sine Perioder ligesom disse.

Proudhon (udt. Prudong), Pierre Joseph, fransk Forfatter og Socialist, f. 1809, d. 1865, begyndte som Sætter og var senere Medeier i et Bogtrykkeri. Ved et Par sprogvidenskabelige Skrifter fik han et Stipendium, der satte ham istand til at opholde sig i Paris. Her kastede han sig over nationaløkonomiske Studier. Udbyttet af disse nedlagde han bl. a. i sit Skrift „Hvad er Eiendom?" hvilket Spørgsmaal han besvarede med Satsen: „Eiendom er Tyveri". (Se forøvr. Kommunisme og Socialisme). Under Februarrevolutionen 1848 var han som Redaktør af Bladet „Folkets Repræsentant" Anfører for de demokratisk-sociale Republikanere. Juni s. A. valgtes han som Deputeret for Seine-Departementet og arbeidede utrættelig for de kommunistiske Ideers Gjennemførelse. 1848—1850 stiftede han tre Dagblade, som alle gik ind; 1849 oprettede han „Folkets Bank", der skulde afskaffe Kapitalen. Paa Grund af Presseforseelse dømt til tre Aars Fængsel flygtede han til Schweiz; men vendte snart frivillig tilbage til Paris. Han levede nu rolig indtil 1858, da han atter forbrød sig mod Presseloven ved sit Skrift: „Om Revolutionens og Kirkens Berettigelse" og dømtes til tre Aars Fængsel samt en Pengebod. Han undgik Straffen ved at flygte til Belgien, men fik dog 1860 fuld Amnesti, hvorefter han vendte tilbage til Paris og blev der til sin Død. Hans „Samlede Skrifter", 33 Bind, udkom 1868—76.

Provençalsk Sprog og Literatur. Det provençalske Sprog hører hjemme i det sydlige Frankrige, hvor Floden Loire er Sproggrændsen, og i en større Del af det nordøstlige Spanien; det har efter den bekræftende Form oc faaet Navnet Langue d'oc eller det occitanske Sprog, modsat Navnet Langue d'oïl, der betegner det nordfranske Sprog. Det provençalske Sprog ligger saavel i sproglig som i geografisk Henseende mellem det klangfulde sydromerske og det udviklede franske. Latin er dets oprindelige Element; til dette er senere kommen en betydelig Tilsætning af det germaniske samt noget Keltisk og Græsk. Det provençalske er det tidligst udviklede af de romanske Sprog. Dets Literaturs Glansperiode falder mellem det 11te og det 13de Aarh., i hvilket Tidsrum ogsaa de sydfranske Troubadurers Poesi stod paa sit høieste. I det 14de Aarh. fortrængtes det af det nordfranske. Digterskolen i Toulouse gjorde senere Forsøg paa at bevare Sprogets og Literaturens Selvstændighed bl. a. ved sine poetiske Væddekampe (Jeux floraux), men forgjeves. Det provençalske Sprog sank efterhaanden ned til en Dialekt, som endnu existerer og tildels er bleven benyttet af Forfattere i vor Tid.

Provence (udt. Provangs), gammel fransk Landsdel ved Middelhavet, mellem Floderne Rhone og Var, bestaar nu af Departementerne Rhonemundingerne, Var, en Del af Vaucluse, Drôme og Nedrealperne. Provence, som i Oldtiden tilhørte Romerne, kom 1254 under Huset Anjou og 1481 under Frankrige. Det sydlige Provence er et overordentlig frugtbart Distrikt. Silke- og Biavl drives i stor Maalestok, Korn, Vin, Oliven og alskens Sydfrugter frembringes til Overflod; ogsaa betydelig Faareavl og Fiskeri drives. Provençalerne er et eiendommeligt Folkefærd; de har sin egen Mundart og en selvstændig Literatur. De er heftige, lidenskabelige og forlystelsessyge, men ogsaa hjertelige, gjestfrie og aandrige. Ogsaa som Jordbrugere, Sjømænd og Handelsfolk udmærker de sig.

Provenceolie, d. s. s. Olivenolie (s. d. und. Art. Olivenfamilien.

Provenu (udt. Proveny), Indtægt, Udbytte.

Pro vera copia, for rigtig Afskrift (indestaar N. N.).

Proverbe, egentlig Ordsprog, kaldes enslags smaa Skuespil, som fremkom i Frankrige i det 18de Aarh. Oprindelig var de Selskabsspil, hvis Handling illustrerede et Ordsprog eller en Talemaade, og hvis Dialog improviseredes. Carmontelle (1717—1806) benyttede senere Ideen til at skrive en Række Proverber. I den nyere Tid har Alfred de Musset og Octave Feuillet strevet flere saadanne Smaastykker. I Norges Literatur fremkom Proverbet først i Syttiaarene (Alex. Kiellands „Paa Hjemveien"). Proverbets Særmærke er en tilspidset Dialog og én eller flere pikante Situationer.

Proviant, Mundforraad, Levnetsmidler, f. Ex. for Krigs- og Sjøfolk.

Providence (udt. Providens), Hovedstad i den nordamerikanske Stat Rhode-Island, ligger ved den nordlige Ende af Narragansetbugten, paa begge Sider af Floden Pawtucket, som her faar Navn af Providence-River. Byen har mange Kirker samt flere høiere Læreanstalter. Industrivirksomheden er betydelig, bl. a. tilvirkes Guld- og Sølvsager, ligesom Uld- og Bomuldsmanufakturerne er af Vigtighed. Den har udstrakt Handel og Skibsfart og tæller 105,000 Indb.

Providence Ny- (Providens), engelsk Ø i Vestindien med omtr. 10,000 Indb. Guvernøren bor i Byen Nassau paa Øens Nordside.

Provincial, Forstanderen for alle de Klostre i en Provins, som tilhører en vis Munkeorden.

Provins (Provæng), gammel fransk By i Departementet Seine-Marne, har ca. 8,000 Indb., en meget benyttet Sundhedsbrønd, Uld-, Læder-, Korn- og Melhandel. Her voxer de berømte Provinsroser.

Provins benævnedes af Romerne det Land, de havde underlagt sig, og til hvis Bestyrelse de indsatte en Prokonsul (Proprætor). I statsretlig Henseende forstod man ved Provins i sin Almindelighed den geografiske Grændse for en Magistratspersons Myndighed. Nu forstaaes ved Provins en Landsdel.

Provinsialismer kaldes de Ord eller Talemaader, som er eiendommelige for et vist Distrikt, Provins eller By.

Provinsialstænder, Forsamlinger, der repræsenterer visse Stænder ikke i et helt Rige, men i en enkelt Provins, og som har besluttende Myndighed angaaende dennes Anliggender eller giver Regjeringen Raad i Statssager. I Danmark indførtes i 1831 saakaldte Provinsialstænder, der bestod dels af kongevalgte, dels af og blandt de besiddende Klasser udkaarne Mænd med kun raadgivende Stemme i Lovgivningssager. Der var Stænderforsamlinger for Østifterne, Nørrejylland, Slesvig og Holsten, og i 1843 fik Island sin egen, der kaldtes Althing. Ved den nye Forfatning af 1849 ophævedes Provinsialstænderne for Danmarks vedkommende. I Slesvig og Holsten indførtes de igjen 1854 og bibeholdtes indtil Adskillelsen fra Danmark.

Provision, Forsyning, Forraad, især af Levnetsmidler. I Handelssproget Procentgodtgjørelse for en udført Forretning.

Provisor, Forstander; bruges især om den første Formaceut paa et Apothek.

Provisorisk, foreløbig; provisorisk Regjering, d. e. midlertidig Regjering. Ved en provisorisk Lov forstaaes en saadan Lov, som en Regent i visse Tilfælde kan give paa egen Haand, men hvis vedvarende Gyldighed afhænger af Folkerepræsentationens senere Samtykke.

Provocation, Udfordring. Provocere, udfordre, udæske.

Provost (udt. Provo), J. B. F., fransk Skuespiller, f. 1797, d. 1867, var en førsterangs scenisk Kunstner. Han debuterede 1819 paa Odéontheatret, men var siden 1835 knyttet til Théatre français.

Provst (Præpositus, en Foresat), Benævnelse for en geistlig Embedsmand, som danner et Mellemled mellem Biskop og Sogneprest. I Norge vælges Provsten af og blandt Presterne i flere Sogne, der danner et Provsti. Desuden har hvert Stift sin Stiftsprovst, som næst Biskopen er Stiftets øverste Geistlige.

Prudentius, Aurelius P. Clemens, f. 348 i Spanien, d. ca. 413, Forfatter til flere religiøse Digterverker af stor Tankedybde, poetisk Skjønhed og kunstnerisk Form. De er udgivne bl. a. af Obbarius (1845).

Prudhon, Pierre, fransk Historiemaler, f. 1758, d. 1823 i Paris, studerede først under Desvoges i Dijon, senere i Italien, fornemmelig del Sartos, da Vincis og Correggios Verker. Hans Billeder udmærker sig ved poetisk Skjønhed og klassisk Finhed i Udførelsen. Mange af hans bedste Arbeider, f. Ex. „Visdommen", „Psyche bortført af Zefyrer", „Den døende Kristus" o. a., kjøbtes til Louvre og andre store Gallerier.

Prunelle (Prunella vulgaris), Plante af de Læbeblomstredes Familie, med kvarterlang, haaret Stilk og blaa Blomster med nyreformede Dækblade. Den forekommer i Udmarker i det sydlige Norge.

Pruth, Biflod til Donau, har sit Udspring paa Karpatherne i Galizien, danner i Begyndelsen Grændsen mellem Galizien og Bukowina, gaar derpaa mod Øst gjennem Bukowina og mod Syd og falder ved Reni, nedenfor Galatz, i Donau. Pruth er Grændseflod mellem Rusland og Rumænien. Dens Længde er 630 km.

Prutz, Robert Eduard, tysk Digter og Literaturhistoriker, f. 1816, d. 1872, studerede Filologi, Filosofi og Historie i Berlin, Breslau og Halle, hvor han 1838 tog den filosofiske Doktorgrad. Sin literære Virksomhed begyndte han 1839 som Medarbeider i „Hallesche", siden i „Deutsche Jahrbücher". Af hans Skrifter maa fremhæves „Der Göttinger Dichterbund" og „Geschichte des deutschen Journalismus". 1843—48 udgav han „Literaturhistorisches Taschenbuch" (6 Bd.) og 1841 „Digte"; senere fremkom flere Digtsamlinger og dramatiske Arbeider, hvoriblandt „Die politische Wochenstube", et humoristisk-polemisk Skuespil, som vakte megen Opsigt. Hans Verker fremkaldte snart Modstand og Forfølgelse. En Tidlang bevogtedes han nøie af det preussiske Politi, men fik 1846 Tilladelse til at holde literaturhistoriske Forelæsninger i Berlin. 1847 var han dramaturgisk Leder af Stadttheatret i Hamburg. Da Februarrevolutionen 1848 udbrød, holdt han stærkt besøgte Foredrag over Dagens Begivenheder. Siden drog han til Berlin, hvor han blev en fremragende Leder af det demokratisk-konstitutionelle Parti. 1849 kaldtes han som Professor i Literaturhistorie til Universitetet i Halle, mentrak sig tilbage fra denne Stilling 1859 og reiste til Stettin. Af hans senere Arbeider kan nævnes: „Ludwig Holberg" (1857), „Die Literatur der Gegenwart 1850—60" samt flere Digtsamlinger. De sidste er oftest tankevægtige, men uden frisk Umiddelbarhed.

Prytaneion kaldtes i de græske Fristater Samlingsstedet for Prytanerne, hvilke var af og iblandt Raadet udvalgte Mænd, som udførte dettes Forretninger. I Samlingstiden havde de Fællesmaaltider paa Statens Bekostning. Til disse Maaltider indbødes ofte fremmede Gesandter, og de Borgere, som havde gjort Staten større Tjenester, belønnedes med livsvarig Bespisning i Prytaneion.

Przemysl, stærkt befæstet By i Galizien, paa begge Sider af Floden San, har ca. 16,000 Indb. og er Sæde for en græsk-katholsk og en romersk-katholsk Biskop; den har Handel med Trælast, Læder, Korn og Lærredsvarer.

Przewalskij, N., russisk Generalstabsofficér, bekjendt ved fine Opdagelsesreiser i Mantschuriet, Mongoliet, Thibet og Kina 1867—73 og 1876.

Przibram, d. s. s. Pribram (s. d.).

Præbende kaldes en katholsk Kirkeembedsmands Indtægter af beneficeret Gods.

Præcedens, Tilfælde, Kjendelse, der senere kan betragtes som Rettesnor.

Præceptor, Lærer. Privat Præceptor kaldes den Professor, der staar som nominelt Vidne ved en Students Immatrikulering som akademisk Borger.

Præcession, i Astronomien den Foreteelse, at Fixstjernerne hvert Aar faar et Længdetillæg af 50 Sekunder, fordi Ækvators Poler i ca. 25,000 Aar beskriver Smaacirkler om Ekliptikens Poler (s. d.). Da Jorden ikke er fuldstændig kugleformet, men noget fladtrykt ved Polerne, kan den betragtes som en kugleformet Kjerne, omgiven af et Skal, som er tykkest omkring Ækvator. Solens og Maanens forenede Tiltrækning paa dette Skal bevirker en langsom Forandring i Ækvators Beliggenhed i Rummet, Maanens Tiltrækning tillige en mindre periodisk Forandring i Nutationen (s. d.).

Præcipitat, Bundfald, s. Kviksølv.

Præcis, nøiagtig, paa Klokkeslettet.

Prædestination (lat., Forudbestemmelse), i Theologien Læren om, at Gud fra Evighed af har udvalgt blandt Menneskene dem, som skal blive salige, medens han overlader de andre til Fortabelse. Augustin var den første, som fremsatte denne Lære i Striden med Pelagianerne (s. d.). I det 9de Aarh. blev Munken Gottschalk i Orbais pint tilbøde i Fængslet, fordi han bekjendte sig til Læren. Oxfordtheologerne Bradwardine og Wicliffe (14de Aarh.) sluttede sig ogsaa til den. Den romerske Kirke holder fast ved den Anskuelse, at Menneskenes Salighed eller Fordømmelse bestemmes ved deres Brug af den frie Villie. Reformatorerne antog Prædestinationslæren. Luther har saaledes aldrig fralagt sig sin ivrige Tilslutning til den, men Melanchton derimod traadte 1535 tilbage fra den. I

de Reformerte under Calvin fandt Læren de varmeste Tilhængere. Paa Synoden i Dordrecht 1618 antog den reformerte Kirke som Dogme den Opfatning at de, hvem Gud har forudbestemt til Salighed, kan ikke fordømmes, og de, der af Gud er forudbestemte til at fordømmes, kan ikke blive salige.

Prædeterminisme, Forudafgjørelse (se Determinisme).

Prædikat, Omsagn, det, som siges om en Person eller Ting; ogsaa Ærestitel.

Prædiken (af lat. prædicare, forkynde) er den opbyggelige Forkyndelse og Udlæggelse af Guds Ord i en kristen Menighed. Til Grund for en Prædiken lægges et Bibelafsnit, som Prædikanten udvikler og forklarer. — Prædikant, Forkynder.

Prædisposition, Forudtilbøielighed til og Modtagelighed for (en Sygdom f. Ex.).

Prædominere, herske, have Overhaand, spille Mester; Prædomination, Overherredømme, fremherskende Vælde.

Præexistens, Sjelens Tilværelse før Fødselen af det Legeme, den er forenet med. Tanken herom var meget udbredt blandt de gamle orientalske Filosofer samt de græske Tænkere, der troede paa Sjelevandringen. Ogsaa den kristelige Theologi lærer Kristi Præexistens før hans Komme i Kjødet.

Præfekt (lat. Praefectus) kaldtes hos Romerne en Foresat, en civil eller militær Embedsmand. Chefen for Roms Politi kaldtes i Keiser tiden præfectus urbi; Anføreren for Rytteriet p. equitum; Livgardens Chef p. prætorio osv. I Frankrige oprettede Napoleon Præfektembederne 1800. Præfekten, som omtrent svarer til Amtmand, forestaar Bestyrelsen af et Departement og har under sig en Præfekturraad samt en Underpræfekt.

Præformation, Forudddannelse; den Mening, at ethvert organisk Væsen allerede er fuldkommen uddannet i Spiren.

Prægnant, frugtsommelig, vegtig. Ved prægnant Udtryk forstaaes et tankevegtigt Udtryk.

Prægning, Frembringelse af ophøiede Figurer paa den ene Side af Metalgjenstande uden Fordybning paa den modsatte (s. Mynt).

Prægravere, nedtynge stærkt, bebyrde.

Præjudice, Fordom, foregaaende Afgjørelse eller Dom, navnlig forsaavidt som den er til Skade for nogen. Ogsaa i anført Betydning om ethvert Forhold, som er til Skade for nogens Rettigheder.

Præjudikat kaldes i Retssproget et Fortilfælde, der kan bruges som Domsmønster i en senere forekommende Sag om det samme Retsspørgsmaal. I Almindelighed bruges dog Benævnelsen Præjudikat kun om Domme, afsagte af vedkommende Lands øverste Domstol. Saadanne Domme tillægges i de fleste Lande en mere eller mindre bindende Kraft. I norsk Ret antages det saaledes, at i det mindste en Række af Høiesteretsdomme, der hviler paa samme Retsopfatning, maa være bindende for senere Retsafgjørelser (Præjudikatret eller Retsbrug, jfr. Art. Ret).

Præklusion, efter norsk Ret en Rettigheds Tilintetgjørelse derved, at den ikke gjøres gjeldende inden en vis Frist efter Udfærdigelsen af en derom lovmedholdig skeet offentlig Bekjendtgjørelse. Saaledes prækluderes f. Ex. i Regelen alle uanmeldte Gjeldskrav efter Udløbet af Proklama (s. d.) i et Dødsbo.

Prælat, høitstaaende Embedsmand i den katholske Kirke, som er udstyret med Dommermyndighed, altsaa Paven, Kardinalerne, Biskoperne osv.

Præliminarier, den Overenskomst, som gaar forud for senere afgjørende Forhandlinger.

Præludium, Forspil til et Musikstykke, navnlig til det Orgelnumer, hvormed Gudstjenesten begynder; Benævnelse paa mindre, afsluttede Kompositioner (f. Ex. Bachs Præludier).

Præmie, Belønning for særlig fortjenstfuldt Arbeide eller Ydelse. — Procentafgift til et Forsikringsselskab for den overtagne Risiko.

Præmisser kaldes den Begrundelse, hvorpaa en Dom, en Beslutning, en Indstilling osv. bygges.

Præmonstratenserordenen, en Munkeorden, som stiftedes 1120 af Erkebiskop Norbert (s. d.) i det franske Bispedømme Laon. Klosterreglerne dannedes efter Augustinerordenens, kun mere asketisk end disse. Ordenen fik stor Udbredelse, men gik i det 18de Aarh. stærkt tilbage. Nu findes der kun nogle faa Klostre i Polen og Bøhmen, som tilhører den.

Præneste, det tidligere Navn paa Byen Palestrina (s. d.).

Prænumeration, Forudbetaling. — Prænumerando, mod eller ved Forudbetaling.

Præparere, tilberede, forberede. — Præparation, Forberedelse. — Præparand, en som forbereder sig til noget. — Præparat, ved Kunst tillavede Sager, f. Ex. kemiske og farmaceutiske Præparater.

Præparersalt, tinsurt Natron, anvendes i Farverierne.

Præposition, Forholdsord, kaldes i Grammatiken den Taledel, som angiver Gjenstandes eller Begrebers indbyrdes Forhold, f. Ex. Ordene: til, om, paa, ved osv.

Prærie, den engelsk-amerikanske Benævnelse paa de vidtstrakte Sletter i Nordamerika. De største Prærier findes i Midten af Missisippidalen, navnlig paa Vestsiden af Floden. Man skjelner mellem to Slags Prærier, de „vaade", som bestaar af dybe, oversvømmede og meget usunde Moradser og Sumpe, og de „tørre", der er vidtstrakte, skov- og vandfrie Flader, hvor kun Græs vokser. En Mellemting mellem disse er Buskprærien, som er bevokset med lavere Buskvexter, især Hassel. Græsset vokser paa de dybere liggende Prærier frodigt og høit, paa de høiere, hvor Jordbunden er mere tør, finere og tættere. Af Dyr findes paa Prærierne Bøffelen, Hjorten, Prærlehunden, Prærieulven, Murmeldyret, Agerhønen, Præriehønen m. fl., smlgn. Art. Llanos og Pampa.

Prærogativ, Forrettighed, f. Ex. de kongelige Prærogativer.

Præsens, lat., nuværende, tilstedeværende. I Grammatiken betegner det Verbets Nutidsform, f. Ex. jeg gaar.

Præsentere (udt. Præsangtere), fremstille, forestille, forestaa; overrække, forevise. — Præsentation, Overlevering, Forevisning; Fremstilling, Forestaaen, Indlevering.

Præservativ, Forebyggelsesmiddel. — Præservere, bevare, beskytte.

Præses, Formand.

Præsident kaldes den, som har Forsæde i et Raad eller en Forsamling. I en Republik Titelen for Statens høieste Embedsmand, Statschefen.

Præskription, Ophævelse af Ret til Krav, fordi dette ikke er gjort gjeldende inden en vis Tid.

Præstere, yde. — Præstation, Ydelse.

Præstø, By i Danmark, ved en Bugt paa Sjællands Sydostkyst, med 1,450 Indb. og Udførsel af Korn. — Præstø Amt indbefatter den sydøstlige Del af Sjælland samt Øerne Møen, Nyord og Bogø. Det har ca. 100,000 Indb.

Præsumtiv, sandsynlig. — Præsumtion, Formodning. I Retssproget en Sats, der gjelder for sand, indtil det modsatte er bevist.

Prætendent, i videste Forstand en, som gjør Fordring paa noget, bruges især om Prinser, der optræder som Tronkandidater. — Prætentiøs (udt. prætangsjøs), fordringsfuld.

Præteritum, i Grammatiken Betegnelse for Verbets Fortidsformer, Ex. jeg drak (Nutid jeg drikker).

Prætext, Paaskud, Skingrund, Foregivende.

Prætor kaldtes hos Romerne den Magistratsperson, som kom næst efter Konsulen og stod i Spidsen for Domstolene. I Begyndelsen var der én Prætor, senere to, og i Keisertiden gik deres Antal op til sexten. Prætor urbanus kaldtes den, som udøvede Jurisdiktion over Roms Borgere, P. peregrinus den, som stilte Trætten mellem de Fremmede og Romerne.

Prætorianere, den romerske Keisers Livvagt, under Anførsel af Præfectus prætorio. Soldaterne var med Hensyn til Sold, Tjenestetid osv. priviligerede fremfor de andre Legioner. Prætorianernes Magt og Betydning voxede stadig, og under de svagere Keiseres Regjering var deres Indflydelse ved Valg og Tronskifter afgjørende. Senere aftog deres Betydning, og under Konstantin den store afskaffedes de fuldstændig.

Prætorius, Michael, f. 1571, d. 1621, bekjendt tysk musikalsk Forfatter og dygtig Komponist. Hans Hovedverk er „Syntagma musicum", der udkom 1614—18, og behandler Musik og Sangkunst samt Musikinstrumenternes Historie.

Prævenere, komme i Forkjøbet, forekomme, forebygge. — Præventiv, afværgende, forebyggende. — Præventionstheorien, en strafferetlig Theori, der sætter Straffens Øiemed i at fjerne den Fare for mulige fremtidige Retskrænkelser, som den forbryderske Villie medfører.

Prøveflade kaldes i Forstvidenskaben det Stykke, som udvælges i en større Skov, derefter opmaales saavel med Hensyn til Udstrækning som Indhold af Trævirke og værdsættes, for at den hele Skovs Træmasse eller Pengeværdi efter dette kan beregnes.

Prøvehaner tre i Antal, anbringes paa Dampkjedler for at vise Vandstanden i Kjedlerne. Naar alt er i Orden, skal den ene give Damp, de to andre Vand.

P. S., Post scriptum, lat., Efterskrift, hvad der tilføies et Brev efter Underskriften.

Psaligrafi, Kunsten at udklippe Figurer og Tegninger af Papir. Paul Konewka (s. d.) har især bragt den til Fuldkommenhed.

Psalme, se Salme.

Psalter, et harpelignende, trapezformet, i Oldtiden meget benyttet Musikinstrument, hvormed man akkompagnerede Salmesangen. Det skal have havt nogen Lighed med Hakkebræt (Cimbal) og kan saaledes paa en Maade betragtes som Forløber for de senere Klaverinstrumenter. Navnet bruges ogsaa om en Salmesamling (f. Ex. Davids Psalter). I Middelalderen kaldtes den Rosenkrans, som Nonnerne af enkelte Ordener bar, Psalter.

Psammetik, Navn paa 3 ægyptiske Konger. — Psammetik den første, den berømteste af dem, regjerede 664—610 f. Kr. Han gjenindførte Orden og Rolighed i Landet og aabnede det for Handelen udenfra, hvorved uhyre Rigdomme strømmede ind. Ogsaa Kunsten tog under hans Regjering et nyt Opsving. — Under Psammetik den tredie blev Landet erobret af Perserne.

Psara, s. Ipsara.

Pseud, Pseudo, gr., et Ord, som sættes foran andre Ord for at betegne, at de ikke udtrykker det rette Begreb eller det sande og virkelige, f. Ex. Pseud-onym, som giver sig et falskt Navn, Pseudokristen, Skinkristen, osv.

Pseudo-Isidorske Dekretaler, en Samling af pavelige Dekretaler (Kirkelove og Breve), hvoraf de ældste er uægte, samlede i Midten af det 9de Aarh., medens de selv angiver sig for at være udgivne af Isidorus Hispalensis (s. d.) ca. 200 Aar før. De var beregnede paa at forøge Pavens Magt, og Pave Nikolaus den første i det 9de Aarh. var den, som først benyttede dem i denne Hensigt.

Pseudomorfoser (Afterkrystaller), kaldes mer eller mindre forandrede Mineraler, saaledes at Indholdet ikke svarer til den ydre Form, der altsaa bliver paa en Maade usand eller uægte Form. Pseudomorfosen fremkommer ved, at det oprindelige Minerals Substans taber noget af sit Indhold, ombytter dette med noget andet, eller endog helt igjennem fjernes for at give Plads for noget oprindelig for Formen ganske fremmed. Ex.: Feldspat omdannes til Kaolin (s. d.), Svovlkis til Brunjernsten.

Psilander, Gustav von, svensk Admiral, f. 1669, d. 1738, tog i en Alder af 19 Aar Tjeneste som Kadet i Marinen og udnævntes 1703 til Kaptein. Som saadan blev han ansat som Chef paa Skibet „Øland", med hvilket han næste Aar konvoierede endel svenske Handelsskibe gjennem Kanalen. Udenfor Suffolk blev han angreben af ni engelske Orlogsskibe og efter et tappert og fortvivlet Forsvar, under hvilket hans Skibs Takkelage blev næsten fuldstændig bortskudt, tagen tilfange og ført til England. Her modtoges han paa Grund af sit udviste Heltemod med Udmærkelse; den engelske Regjering lod paa egen Bekostning hans Skib reparere og gav ham Lov til at vende hjem. Efter Slaget i Kjøgebugt, i hvilket han deltog, blev han adlet og 1715 udnævnt til Admiral. Som Landshøvding paa Gotland 1716—28 forsvarede han med Held Øen mod Russerne.

Pskov eller Pleskov, Guvernement i det vestlige Rusland, begrændses af Guvernementerne Petersburg, Novgorod, Twer, Smolensk, Vitebsk og Lifland. Landet er fladt og har en Mængde Indsjøer og Floder. Indbyggernes Antal er ca. 800,000. Hovedstaden Pskov har ca. 19,000 Indb. og er Sæde for den græsk-katholske Biskop af Pskov og Lifland. Byen havde før en republikansk Forfatning og stod i Forbindelse med Hanseaterne.

Psyke, gr., Sjel, Aande(-drag), fremstilledes i den ældre græske Kunst som en bevinget Menneskeskikkelse, senere af den græsk-romerske som en Sommerfugl. I den græske Mythologi forestiller Psyke som Amors Elskede den personificerede Menneskesjel. — Psyke, en af Planetoïderne.

Psykofysik, Sjelens Naturlære, undersøger de legemlige Betingelser for Sjelevirksomheden og Legemets Afhængighedsforhold til Sjelen; den søger at maale Fornemmelsens Intensitet. I vor Tid har især Professor Fechner i Leipzig beskjeftiget sig med Psykofysiken.

Psykograf, Skriveapparat, som bruges af „Aanderne" under de spiritistiske Seancer.

Psykologi kaldes Læren om Sjelelivets Væsen, Virksomhed og Love. Som Erfaringsvidenskab (empirisk Psykologi) hviler den paa Iagttagelse, som rationel Psykologi paa spekulativ Forskning. Aristoteles var den første, som forsøgte at ordne naturlovmæssig de forskjellige psykiske Forekomster. Han skjelnede saaledes mellem en vegeterende, en følende (fornemmende) og en tænkende Virksomhed af Sjelen. Den førstnævnte gjelder Planterne den anden Dyrene og den tredie Mennesket. Efter Descartes's (s. d.) epokegjørende Optræden i det 17de Aarh. var især Aarsagssammenhængen mellem Sjel og Legeme Gjenstand for Undersøgelse; denne fortsattes af Spinoza (3die Bog af hans „Ethik"), Locke, Priestley, Reid, Condillac og Leibniz. Den Wolffske Skole tillægger Sjelen to Grundevner, den theoretiske eller Erkjendelsesevnen og den praktiske eller Begjæreevnen. Kant skjelnede mellem Sjelen som et Erfaringsvæsen og Aanden som det transcendentale Ophav for al intellektuel og moralsk Virksomhed. Herbart udledede enhver Foreteelse i Sjelen fra Forestillinger, der blev til Kræfter ved de Modsætninger, som fandt Sted mellem dem; for at finde et nøiagtigt Udtryk for de psykiske Love benyttede han sig af Regning, hvorved han grundlagde den mathematiske Psykologi. Foruden han har Beneke opstillet en Theori om Sjelelivet paa Forestillingernes Grundlag. — Psykisk, som angaar det sjelelige. — Psykopathi, Sjels-, Sindssygdom. — Psykiater, Specialist i Sindssygdomme. — Psykiatri, Sjele-Lægekunst, Sindssygdommes lægevidenskabelige Behandling.

Psykrometer, ogsaa Hygrometer (s. d.), Fugtighedsmaaler, et Instrument, hvormed man kan bestemme den Mængde Vanddamp, som indeholdes i Luften, eller dennes Fugtighedsgrad. Psykrometret, der er opfundet af Professor August i Berlin, bestaar af to Thermometre, som hænger tæt ved hinanden, og hvoraf det enes Kviksølvkugle er overtrukken med Musselin, som bestandig holdes vaadt. Jo tørrere Luften er, desto snarere fordamper Vandet fra Musselinet og desto mere synker Thermometret, idet det afgiver den til Fordampningen fornødne Varme. Af Forskjellen mellem begge Thermometrene kan man da ved Hjelp af dertil indrettede Tabeller udregne Luftens Fugtighedsindhold.

P. t., pro tempore, for Tiden, for nærværende.

Pterdodaktylus, Flyveøgle, en Krybdyrslægt fra Forverdenen (Jura- og Kridtperioden), med kort Hals, lang Snude og et med talrige skarpe Tænder bevæbnet Gab; især er den mærkelig ved den usædvanlig lange Yderfinger paa Forfoden, som har tjent til at udspende en Flyvehud, der naaede til Bagbenet. Den var af Størrelse som en almindelig Flaggermus, dog har man i Amerika og Europa fundet flere ualmindelig store.

Ptolemaïs, se Akka.

Ptolemæos er det fælles Navn paa de makedonisk-græske Konger i Ægypten efter Alexander den store (fra 323 til 30 f. Kr.). Ptolemæos den første, med Tilnavnet Lagi (d. e. Lagos Søn, efter hvem Ptolemæerne har faaet Navnet Lagiderne), var en af Alexander den stores Feltherrer. Efter Alexanders Død blev han Statholder over Ægypten, men 305 antog han Kongenavn og fik Tilnavnet Soter (Befrieren). Hans Efterfølgere var: Ptolemæos den anden Filadelfos (285—47), Grundlæggeren af Museet og Bibliotheket i Alexandria. Ptolemæos den tredie Euergetes (247—21), som gjorde krigerske Tog gjennem Mesopotamien, Babylonien, Persien, Medien osv. Ptolemæos den fjerde Filopator (221—05); Ptolemæos den femte Epifanes (205—181); Ptolemæos den sjette Filometor (181—45); Ptolemæos den syvende Euergetes (145—17); Ptolemæos den ottende Lathyros (116—81); Ptolemæos den tiende Alexander var den sidste legitime Ptolemæer. Kleopatra (s. d.) var den sidste af Slægten.

Ptolemæos, Claudius, berømt ægyptisk Geograf, Astronom og Mathematiker i det 2det Aarh. e. Kr., Grundlægger af det Ptolemæiske System, som indtil Kopernikus's Tid var det almindelig anerkjendte Grundlag for Astronomien. Hans Hovedverk om Himmellegemernes Gang (13 Bøger), er oversat til Arabisk, Tysk og Fransk under Titelen Almagest. Han har ogsaa skrevet en Geografi (8 Bøger) og flere mathematiske, astrologiske og kronologiske Verker. Forøvrigt var han mere Samler og Systematiker end Opdager.

Pubertet, Kjønsmodenhed, Mandbarhed. — Pubertetstiden, den Periode, hvori Forplantningsevnen kommer til fuld Udvikling. I Norge falder den for Kvindens vedkommende mellem 12—15, hos Manden mellem 15—18; i sydligere Lande tidligere.

Publicist betegnede før en Forfatter af stats- og folkeretslige Skrifter, nu derimod enhver, som skriver offentlig, især Redaktører af Aviser og Tidsskrifter. — Publicere, offentliggjøre.

Publikum (lat.), Almenheden, Folket; den paa et Sted forsamlede Mængde, Tilhørere, Tilskuere; en i fælles Retning forbunden Menneskemasse, f. Ex. det skrivende, læsende, musikalske Publikum osv.

Publilius, Navnet paa en berømt romersk Plebejerslægt. — Publilius Volero fik 472 f. Kr. som Folketribun en Lov istand, hvorved Patriciernes Indflydelse paa Valget af Almuens Embedsmænd betydelig svækkedes. — Quintus Publilius Philo var den første Plebejer, som blev Prætor og Censor og var fire Gange Konsul (339, 327, 320 og 315). 339 udnævntes han til Diktator. Almuens Magt og Indflydelse tiltog betydelig under hans Embedsvirksomhed.

Puchta, Wolfgang Heinrich, tysk retsvidenskabelig Forfatter, f. 1769, d. 1845, udgav flere værdifulde juridiske Verker, hvoriblandt „Handbuch des gerichtlichen Verfahrens in Sachen der freiwilligen Gerichtsbarkeit" (2 Bd.), „Das Institut der Schiedsrichter" og „Der Inquisitionsproceß". — Hans

Søn Georg Friedrich Puchta, f. 1798, d. 1846, var ogsaa en fremragende Jurist, især paa Romerrettens Omraade. Han var først Professor i Erlangen, siden i München, Marburg, Leipzig og Berlin. Hans Hovedværker er „Das Gewohnheitsrecht“, „Lehrbuch der Pandekten“, „Cursus der Institutionen“.

Pud, russisk Vegtenhed = 16.38 kg.

Pudder, et hvidt, vellugtende Pulver, der bestaar af den fineste Stivelse. Fra det 16de Aarh. af benyttedes det til at strø paa Haaret og Parykken, men er siden Begyndelsen af det 19de Aarh. gaaet af Mode. Under det andet Keiserdømme indførtes Risstivelsepulveret (poudre de riz) til at pudre Huden med.

Puddersukker, se Sukker.

Pudding, en navnlig som Efterret yndet Melspise, hvis Hovedbestanddele er Mel, Æg og Smør; som oftest tilsættes forskjellige Slags opfriskende Ingredienser. Den saakaldte Plumpudding, der i England er en Nationalret, bestaar af Mel, Brød, Sukker, Melk, Æg, Rosiner og Krydderier, koges i en Linklud og serveres overgydt med antændt Rum.

Puddingsten (eng. puddingstone) er et Navn for denslags Bergart, som man i Almindelighed nu kalder Konglomerat (s. d.). De afrundede, ofte forskjelligt farvede Rullestene, som tegner sig med skarpe Konturer i den omgivende Grundmasse, har givet Anledning til Benævnelsen. Den anvendes sjelden sleben.

Puddling, engl., kaldes Omrøringen af det kulstofholdige Jern i en Flammeovn, hvorved Raajernet renses til Smedejern.

Puebla de los Angeles, Hovedstad i Staten La Puebla i Mexiko, med ca. 70,000 Indb. Byen er regelmæssig bebygget og har 72 Kirker og 22 Klostre. Dens fornemste Udførselsartikler er Hvede, Uld- og Bomuldsvarer.

Pueril, gutteagtig, barnagtig.

Puerto Cabello, By i Republiken Venezuela, med ca. 9000 Indb., er smukt bebygget og har en ypperlig Havn.

Puerto Principe, By paa den vestindiske Ø Kuba, med over 30,000 Indb. Den har betydelige Cigarfabriker og stor Handel med Tobak og Sukker. Byen staar i Jernbaneforbindelse med Sjøhavnen Nuevitas.

Pufendorf, Samuel, Friherre af, en af de første og mest bekjendte Folkeretslærere i Europa, f. 1632 i Chemnitz, d. 1694 i Berlin. Han var først Professor i Natur- og Folkeretslære i Heidelberg siden i Lund og blev 1677 svensk Rigshistoriograf i Stockholm. 1688 blev han af Fredrik Wilhelm af Brandenburg kaldet til Berlin som Kurfyrstens Historiograf. Hans fornemste Verker er „Elementa jurisprudentiae universalis“ (Haag, 1660), „De jure naturæ et gentium“ (Lund, 1672), „De statu imperii Germanici“ (Genf, 1667); under sit Ophold i Stockholm (indtil 1688) skrev han Sveriges Historie under Gustav Adolf og Kristina samt Karl Gustavs Historie.

Pugatschev, Jemeljan, f. 1726, russisk Eventyrer, Søn af en Kosak. I Syvaarskrigen tjente han vexelvis i de russiske, preussiske og østerrigske Hære. Efter at være hjemkommen vakte han en stor Opstand af Kosakkerne ved at udgive sig for Peter den tredie, hvem han lignede meget. Ved Tilslutning af finske og tatariske Folkeslag fik han dannet en Hær paa 15,000 Mand, hvormed han bl. a. erobrede Kasan og begik store Grusomheder. Han blev tilsidst af Suwarov og Panin slaaet og tagen tilfange, ført til Moskva, og efter at være dømt til Døden henrettet 1775 med en Mængde andre Oprørere.

Puget (udt. Pysje), Pierre, fransk Arkitekt, Billedhugger og Maler, f. 1622, d. 1694. Han begyndte som Maler og Arkitekt og viede sig senere for Billedhuggerkunsten. Hans mest bekjendte Skulpturarbeider er „Milo fra Kroto“ og „Perseus og Andromeda“.

Pudget Sound (udt. Pudjet Sund), en Havbugt i Territoriet Washington i Nordamerika, er egentlig en Gren af den Havarm, som mellem Kap Flattery og Vancouvers Ø gaar ind fra Stillehavet. Ved Pudget Sound ligger Byen Tacoma, der som Endepunkt for den nordlige Stillehavsbane vil blive af stor fremtidig Betydning.

Pugilist, Nævekjæmper, s. Boxe.

Puibusque (udt. Pyibysk), A. L. de, fransk Forfatter, f. 1801, d. 1863. Hans Digt „Le naufrage de Camoëns“ blev 1828 prisbelønnet ved Jeux floraux (s. Provençalsk Sprog og Literatur). Hans betydeligste Arbeide er „Histoire comparée des littératures espagnole et française“, som 1843 fik Akademiets Pris.

Puke, Navn paa flere svenske Adelsslægter. — Erik Ketilsson Puke var en af Kong Magnus og Haakons troeste Tilhængere i Sverige, Statholder i Vermland; Kong Albrechts Venner søgte forgjeves at lokke ham over til sig. Efter Reisningen mod Kong Albrecht i 1388 blev han Rigsmarsk og kommanderede i Slaget ved Falköping 1389 Margrethes svenske Tropper, d. 1396. — Erik Puke var en af de første, som sammen med Engelbrekt Engelbrektsson gjorde Opstand 1434. Han blev senere Karl Knutsons bitreste Fiende og fik bl. a. en mislykket Reisning istand mod ham. 1437 lod Karl ham fængsle og halshugge. — Johan af Puke, Søn af Johan Puke, som 1756 blev halshugget for Deltagelse i Hoffets Revolutionsplaner, deltog som fransk Sjøofficér i Krigen mellem Frankrige og England 1778—83. Efter Hjemkomsten blev han Oberstløitnant efter Slaget ved Hogland og anførte senere den svenske Flaade ved Øland 1789 og i den viborgske Bugt 1790. 1808 blev han Admiral. Han førte Overkommandoen over den Hær, som fordrev Russerne fra Vesterbotten 1809. 1814 ophøiedes han til Greve, efterat han havde ført den svenske Flaade til Norge.

Pukkel, se Rygradskrumning under Art. Rygrad.

Pukkelore, d. s. s. Bisonoxe (s. d.).

Pukverk, Maskine til Knusning af Malm i finere eller grovere Dele.

Pulcheria, Ælia Augusta, Datter af den østromerske Keiser Arkadius, f. 399. 15 Aar gammel overtog hun Regjeringen for sin umyndige Broder Theodosius den anden og blev selv Keiserinde 450. Hun bekjæmpede ivrig Nestorianerne og Eutychianerne og blev kanoniseret baade af den græske og den romerske Kirke; hendes Mindedag er 10de Septbr.

Pulci, Luigi, italiensk Digter, f. 1431, d. 1487. Hans Epos „Il Morgante maggiore“ indtager ved

fin Rigdom paa Aand og Vid en fremragende Plads i den italienske Literatur.

Pulcinella, hos Italienerne en komisk Karaktérmaske, der forestilles som en liden Mand med spillende Humor og bidende Vid. Han er klædt i vide Buxer af hvidt Uldstof og en vidærmet Jakke af samme Tøi, paa Hovedet en høi, hvid Tophue og over tre Fjerdedele af Ansigtet en sort Maske. Næsen er krum og skarp som et Næb.

Pulk kaldes en Eskadron af Kosakker.

Pulk, baadformet Kjøretøi, som om Vinteren benyttes af Lapperne og trækkes af et Rensdyr. I Forenden har den enslags Dæk, som den Kjørende kan stikke Benene ind under, i Modsætning til Kjærissen, som oventil er aaben og i Regelen kun benyttes til Transport af Husgeraad osv.

Pulkova, Bjergkjæde syd for St. Petersburg, med et berømt Observatorium.

Pullert, kort Opstander paa et Skibsdæk til at fastgjøre et Toug om.

Pulo-Condor, Navnet paa elleve Klippeøer, som 1862 af Kokinkina afstodes til Frankrige. De danner en vigtig Station for Skibsfarten mellem Saigon—Siam—Kina—Singapore.

Pulo-Pinang ell. **Prince of Wales Island**, Ø i Malakkastrædet, tilhører England; den har et Fladeindhold af 274 km.^{2} og noget over 60,000 Indb. Havnen er god og stærkt befæstet. Hovedstad Georgetown (s. d.). Jordbunden frembringer næsten de fleste ostindiske Produkter.

Pulp, Vælling, Grød; i Botaniken Blanding af forskjellige Planters Kjødmasse.

Pulpitur, Galleri, Afslukke med Siddepladse i en Kirke.

Puls, Pulsslag, det Stød, som ved Hjertets Slag bevirkes i Pulsaarerne med en øieblikkelig Udvidelse af disses Vægge. Hos et voxent Menneske i normal Tilstand er Stødenes Antal ca. 70 i Minutet, hos Børn er Pulsen hyppigere. Hjertets Virksomhed og Pulsaarernes Tilstand bestemmer Pulsens Beskaffenhed. Pulsslaget kan saaledes være enten hurtigt eller langsomt; er en Pulsaare spendt eller strammet, bliver Pulsen stærk. I visse Sygdomstilfælde, f. Ex. i Febersygdomme, mærkes først et stærkt, strax derpaa et svagere Stød, det saakaldte Dobbeltslag. Pulsslaget stiger i Forhold til Feberens Styrke; ellers kan man aldrig med Visshed bedømme en Sygdoms Karaktér af Pulsslaget. Undertiden forekommer Pulsslag i Blodaaren, den saakaldte Venepuls. — Ved Pulsation forstaaes Blodkarrenes (se Art. Blod) regelmæssige Bevægelse.

Pulsaarer kaldes de Blodkar, hvorigjennem det Blod, som strømmer fra Hjertet, tilføres alle Legemets Organer, og som ved Pulsslaget tilkjendegiver Hjertets Bevægelse. Den Pulsaare, som gaar fra det høire Hjertekammer, fører det Blod, som vender tilbage fra Legemet for at fornyes ved Tilførsel af Surstof, ind i Lungerne. Herfra drives det, naar det gjennem Lungevenerne vender tilbage til det venstre Hjertekammer, gjennem Aorta (s. d.) atter ud i det hele Legeme. Pulsaarernes Vægge er dannede af 1) et ydre, bindevævagtigt Lag, 2) en Mellemhinde af elastisk Muskelvæv, og 3) en indre Hinde af elastiske og Bindevævstraade. Af den Kontraktilitet, som betinges af de elastiske og Muskelvævene, afhænger Blodmængdens forholdsmæssige Fordeling. En overskaaren Pulsaare falder ikke sammen ligesom Venerne, men forbliver aaben, saa at stærk Blødning indtræder. — Pulsere, banke, slaa.

Pulshammer, Apparat til at vise, at Vædsker under svagt Tryk kan bringes til at koge ved lav Temperatur. Den bestaar af et Glasrør, der i begge Ender er bøiet i ret Vinkel og udblæst i en Kugle. I begge Kugler indbringes en Del (farvet) Spiritus eller Alkohol, som, medens Røret endnu er aabent, koges over en Lampe, indtil al Luft er uddrevet, hvorpaa Røret tilsmeltes lufttæt. Holdes den ene Kugle i Haanden, er dennes Varme tilstrækkelig til at bringe Alkoholen til at koge, og det ofte saa voldsomt, at al Vædske koger over i den anden Kugle. Dette foregaar undertiden stødvis eller under en pulserende Bevægelse, hvoraf Navnet.

Pulszky von Lubocz und Cselfalva, Frans Aurel, ungarsk Forfatter og Politiker, f. 1814, studerede Filosofi, Retsvidenskab og tildels Theologi, besøgte 1833 Tyskland og Italien, senere ogsaa England og Frankrige. 1837 udkom hans „Af en i Storbritannien reisende Ungarers Dagbog“. 1840 valgt til Medlem af Ungarns Rigsdag, henledede han Oppositionens Opmærksomhed paa sig. I de følgende Aar deltog han dog ikke i Rigsdagens Forhandlinger, men paa den første Efterretning om Martsbevægelsen 1848 ilede han til Pest, blev Understatssekretær i Finansministeriet og senere i samme Egenskab forflyttet til Wien. Efter Opstanden i Oktober undkom Pulszky til Ungarn, hvor han blev udnævnt til Medlem af Landsforvaltningskomitéen. Da Windischgrätz nærmede sig, reiste Pulszky til Udlandet og kom 1849 til London, hvor han af Kossuth blev udnævnt til Ungarns Repræsentant. Senere ledsagede han Kossuth paa dennes Reiser i Amerika, hvilke han sammen med sin Hustru beskrev under Titelen „White, red, black“ (3 Bd., 1852). Af hans øvrige Skrifter maa nævnes „Jakobinerne i Ungarn“, „Ideer til Ungarns Histories Filosofi“, „Meine Zeit, mein Leben“, hvoraf 4 Bd. er udkomne (1880—83). 1852 dømtes han med 26 andre Ledere af den ungarske Revolution til Døden, men benaadedes 1866. Aaret efter indvalgtes han i den ungarske Rigsdag, hvor han sluttede sig til det Deákske Parti. 1869 blev han Direktør for Ungarns Nationalmuséum og 1872 Generalintendant for de offentlige Muséer og Biblioteker.

Pultava, Guvernement i det sydlige Rusland, omfatter en stor Del af Storfyrstendømmet Kiew og Fyrstendømmet Perejaslaw og udgjør 49,895 km.^{2}, med ca. 2,150,000 Indb. Det er en af Ruslands frugtbareste Provinser og udfører en stor Mængde Hvede og andre Kornsorter. Hornkvæget og Hestene er fortrinlige. Af Fabrikdriften udmærker sig især Uldfabrikerne, Brændevinsbrænderierne og Garverierne. — Hovedstaden Pultava er en smukt anlagt By, med mange Kirker, Læreanstalter og andre offentlige Bygninger og ca. 35,000 Indb. Om Sommeren holdes her et stort Aarsmarked. Pultava er historisk bekjendt ved Peter den stores Seier over Karl den tolvte 8de Juli 1709.

Pultusk, By i Polen, ved Floden Narew, med ca. 8,000 Indb. Her vandt Karl den tolvte 1703 en Seier over den polsk-sachsiske Hær, og 1806 stod her et uafgjørende Slag mellem Russerne under Benningsen og Franskmændene under Lannes.

Pulver kaldes ethvert Stof, som er fordelt i støvfine Smaadele. — **Pulverisere**, knuse, male, finstøde.

Puma, d. s. s. Kuguar (s. d.).

Pumpe, Maskine til ved Sugning eller Tryk at flytte (især løfte) flydende Legemer. Den almindelige Pumpe, Sugepumpen, bestaar af et Pumperør, hvori et lufttæt sluttende Stempel kan bevæges op og ned, og fra hvis Bund et Sugerør gaar ned i Vandet. Naar Stemplet løftes, aabner det ydre Lufttryk paa Vandet en Ventil, som er anbragt i Bunden af Pumperøret, hvorved Vandet følger Stemplet. Trykkes saa dette ned igjen, lukker Ventilen sig, medens en i Stemplet anbragt Ventil aabnes, hvorved Vandet i Sugerøret stiger over Stemplet og ved næste Løftning af dette strømmer over. Anvendelsen af Sugepumpen er begrændset, da det atmosfæriske Tryk kun kan løfte en Vandsøile ca. 10 m.; høiere kan altsaa Vandet umulig hæves ved denne Indretning. En Sugepumpe kaldes **Hævepumpe**, naar Sugerøret fjernes, og Pumperørets nedre Del sættes under Vandets Overflade. I **Trykpumpen** er Rør og den nederste Ventil som i Sugepumpen, men over den nederste Ventil er der ved Pumperørets Side nok en Ventil, som slutter sig til og munder ud i et Birør, som er forbundet med Pumperøret; derimod er der her ingen Ventil i Stemplet. Trykpumpen anvendes især ved Brandsprøiter. I **Centrifugalpumperne** drives Vandet op i Røret af et hurtigdreiende Skovlehjul.

Puna eller **Punah**, 1) By i Præsidentskabet Bombay i Forindien, ved Floderne Mutas og Mulas Sammenløb, 90 km. sydøstlig for Bombay. Byen har regelmæssig anlagte Gader, velbyggede og tildels anselige Huse, smukke Stenbroer, Kirker, Basarer, en engelsk Regjeringsskole med Sanskrit-Kollegium og Lærerseminarium m. fl. Undervisningsanstalter samt ca. 100,000 Indb. Handelen bestaar væsentlig i Udførsel af Korn og andre af Landets Produkter. Indtil 1818 var Puna Mahratternes Hovedstad og Sæde for deres Overhoved Peischwa. 2) **Puna**, en 45 km. lang og 22 km. bred Ø i Guayaquilbugten i den sydamerikanske Republik Ecuador.

Punch, Pudsmageren paa det engelske Dukketheater (svarer til Italienernes Pulcinella, s. d.). — **Punch** heder et engelsk Vittighedsblad, som 1841 stiftedes af Marc Lemor.

Puncheon, engelsk Rummaal; for Øl = 72 Gallons, for andre flydende Varer = 84 Gallons.

Punctum saliens, lat., egentlig hoppende Punkt, betegner det Sted i Æggeblommen, hvor det første Livstegn ytrer sig; figurlig: Hoved- eller Kjernepunktet.

Pund, før Indførelsen af det metriske System (s. d.) i Norge (og flere Lande) Enheden for Vegt = 498.11 Gram, i Sverige = 425.08 Gram, i Danmark = 500 Gram. Pundet deltes i 2 Mark à 16 Lod à 4 Kvintin. I Guld- og Sølvvegt var Pundet = 467.99 Gram. I Rusland er et Pund à 96 Solotnik = 409.51 Gram. De tidligere i Norge benyttede større Tyngdemaal var Lispund = 16 Pund, Vog = 3 Bismerpund à 12 Pund og Skippund = 320 Pund.

Punderpoor ell. **Panderpur**, By i Præsidentskabet Bombay i Indien, ved Fl. Birma, har 17,000 Indb. Den er smukt bebygget, med rette Gader, og har et stærkt besøgt hinduisk Valfartstempel.

Pungdyr (Marsupiala), en Orden af Pattedyrene. Ungerne er, naar de fødes til Verden, lidet udviklede og optages derfor i en Hudfold (Pung) paa Hunnens Underliv, indenfor hvilken Pattevorterne sidder. Kort Tid efter Fødselen findes Ungerne fastsugede til Vorterne. Til Understøttelse for Pattepungen er disse Dyr forsynede med særegne **Pungben**. Pungdyrenes Bygning og Levesæt er meget forskjellige. De findes især i Ny-Holland. I Vandiemens Land findes **Pungulven** og **Punggrævlingen**, begge Rovdyr. **Pungrotten** lever i Amerika, **Pungaberne**, som er frugtædende og ofte har Snohale, i Ny-Guinea og paa Molukkerne. Til de græsædende Pungdyr hører **Vombatten** og **Kænguruhen** (s. d.). Pungben findes ogsaa hos Næbdyrene (s. d.).

Pungpadde (Notodelphys ovifera), en mexikansk Padde, som bærer sine Æg under Ryghuden, over Tarmaabningen, hvor de udklækkes.

Puniere ell. **Ponere** kaldtes Karthagerne af Romerne efter sin Afstamning fra Fønikerne. Deraf **puniske Krige**, se Artikl. Hannibal og Karthago.

Punkt, i Geometrien det, som ingen Udstrækning har; Grændsen for en Linie. I Arithmetiken er Punktet undertiden Multiplikationstegn. I Nodeskrift forlænges en Node eller Pause med Halvdelen ved et efterfølgende Punkt. Staar der to Punkter bag en Node, gjelder det andet for Halvdelen af det første. Et Punkt over en Node betyder, at denne skal spilles let og kortvarig (staccato).

Punktérkunst og Punktérmanér, se Kobberstikkerkunsten. — **Punktérmaskine** bruges til at udstikke Mønstre i Papir. — **Punktére**, betegne ved Punkter. — **Punktérkunst** kaldes ogsaa en af Araberne opfunden Maade at spaa. Af vilkaarlig gjorte Punkter dannes efter visse Regler Figurer, ved Hjelp af hvilke man spaar.

Punktuation, Udkast til et skriftligt Forlig, hvortil begge Parter har at holde sig, indtil den fuldstændige Kontrakt er udfærdiget.

Punktum, Interpunktionstegn, som sætter Grændsen for en Sætning eller Periode; kan ogsaa betyde Sætningen selv.

Punktur ell. **Paracentese**, Indstik med spidse Instrumenter, som i Lægekunstens Tjeneste anvendes i visse Sygdomstilfælde for at fjerne Vædsker eller Gas.

Punsch, en Drik, som af Engelskmændene førtes fra Ostindien til Europa i Slutningen af det 17de Aarh. Den lavedes oprindelig af Arak, The, Sukker, Citronsaft og Vand. Deraf, at den indeholdt fem Bestanddele fik den sit Navn, idet nemlig fem paa Indisk heder pantsch.

Punsel (Poincon), Redskab af Staal, som bruges til Ciselering, Drivning, Stempelskjæring o. desl.

Pupille kaldes det runde Hul i Øiets Regnbuehinde, hvorigjennem Lyset trænger ind i Øiet, efterat det har passeret Hornhinden og den Vædske, som ligger mellem Horn- og Regnbuehinden. Er Øiet friskt, har Pupillen sort Farve. Undertiden mangler det sorte Pigment paa Aarehinden, saa at det underliggende Blodkarnet kan sees og giver

Øinene en rød Farve (se Albinos). Pupillens Størrelse afhænger af den Lysstyrke, som trænger ind gjennem den, samt af Øiets Betragtning af nær- eller fjerntliggende Gjenstande. Udsættes saaledes Øiet for et stærkt Lys, sammentrækkes Pupillen, ligesaa under Betragtningen af nærliggende Gjenstande. Disse Pupillens Bevægelser udføres ved Regnbuehindens udvidende og sammendragende Muskel. Ved Sammentrækning af de ringformede Muskelfibre eller ved Slappelse af Længdefibrene opstaar Pupilleindsnevring (Myosis), ligesaa ved at begge Tilfælde finder Sted; og ved de ringformede Muskelfibres Slappelse eller ved Sammentrækning af Længdefibrene opstaar Pupilleudvidelse (Mydriasis), hvad der ogsaa sker, naar begge Tilfælde virker sammen. Visse Giftstoffer, som f. Ex. Atropin, foraarsager Udvidelse af Pupillen; andre, som f. Ex. Kalabar, som ogsaa er giftigt, har modsat Virkning. Er Hornhinden foran Pupillen ikke gjennemsigtig, kan en kunstig Pupilledannelse, som sker ved at udskjære et Stykke af Regnbuehinden (Iridektomi), forbedre Synet.

Puppe kaldes det Udviklingsstadium hos Insekterne, naar de hviler og ikke spiser. Forskjellen mellem Puppens og det fuldt udviklede Insekts ydre Form er ofte ikke stor. Dvaletilstanden er meget forskjellig og kan vare kun nogle Dage, men ogsaa Maaneder og Aar.

Purana, i den indiske Literatur enslags Legender, som indeholder Guden Wischnus' Historie.

Purbach, Georg, berømt østerrigsk Mathematiker og Astronom, f. 1423, d. 1461. Han var Professor i Astronomi og Mathematik i Wien og skrev mange mathematiske og astronomiske Afhandlinger, hvoriblandt hans „Theoriae novae planetarum" især er berømt.

Purbunder, By paa Sydvestkysten af Halvøen Guzerate i engelsk Forindien, med livlig Handel, fornemmelig paa den Persiske Bugt, og over 30,000 Indb.

Purcell, Henry, fremragende engelsk Komponist, f. 1658, d. 1695. 1676 blev han Organist og Kapelmester ved Westminster-Abbediet og 1682 Organist ved det kgl. Kapel. Han skrev en Mængde udmærkede saavel kirkelige som dramatiske Kompositioner, Klaverstykker, Sange osv., og i hans Kompositioner kom den ægte engelske Musik til Udbrud. Som Kunstner var han en fuldstændig Repræsentant for det Nationale. Purcell ligger begraven i Westminster-Abbediet.

Purganser, Afføringsmidler.

Purgation, lat., Renselse, i Retssproget Renselse for Mistanke om en Forbrydelse. I den tidlige Middelalder skete det dels ved Gudsdomme (s. d.), dels ved Renselseseed. I den nyere Civilproces kan Retten paalægge en af Parterne Ed, for at han kan godtgjøre sin Paastand, navnlig naar der ikke ellers kan tilveiebringes tilstrækkelige Beviser for at faa Sagen opklaret (jfr. Art. Partsed under Part). — Purgere, rense, i Retssproget retfærdiggjøre sig, fralægge sig en Beskyldning eller Mistanke.

Puri, d. s. s. Djaggarnat (s. d.).

Purimsfest, en jødisk Fest, som holdes 14de —15de Adar (i Februar eller Marts) og bestaar i gjensidig Bevertning samt Godgjørenhed mod de Fattige, til Minde om Esthers og Mardochais Redning af Jøderne fra den Fare, som Haman havde beredt dem.

Purisme, Sprogrenselse, overdreven Lyst til at feie ud af Sproget alle fremmede Ord. — Purist, en Sprogrenser i denne Forstand.

Puritanere, et pietistisk-reformert Kirkesamfund i England, opkom i det 16de Aarh. under Dronning Elisabeths Regjering. Dets første Medlemmer bestod af Reformerte, som under Maria Tudors grusomme Religionsforfølgelser var flygtede ud af Landet, og som efter Elisabeths Tronbestigelse vendte tilbage. Under sin Landflygtighed opholdt de sig fornemmelig i Schweiz og Tyskland, hvor deres Omgang med den reformerte Kirkes mest fremragende Mænd endydermere bestyrkede dem i deres Tro. Efter sin Hjemkomst kunde de ikke forlige sig med den episkopale Kirke, som de ikke syntes var bedre end den katholske. Alle menneskelige Anordninger og Skikke ved gudstjenstlige Handlinger i Kirken forkastede de og erkjendte kun Bibelen som den eneste Rettesnor, hvorhos de stræbte efter at føre Kirken tilbage til dens oprindelige Renhed. Uden at melde sig ud af Statskirken oprettede de en særskilt Liturgi, der udmærkede sig ved sin Simpelhed og strenge Kirketugt. Elisabeth, som ikke vilde tillade en saadan Splittelse inden Kirken, forbød deres Gudstjeneste og fastsatte Straf for enhver, som afveg fra Statskirken. Dette havde den sædvanlige Virkning, idet Puritanerne istedenfor kun at være en Sekt blev et Parti, som med sit Had til Statskirken efterhaanden forbandt Had til Styrelsen, og som snart droges ind i de politiske Bevægelser. Den haarde Forfølgelse, de maatte døie, tjente kun til at opflamme deres Troesiver, paa samme Tid som Sympatien for dem stadig voxede. Deres Ubøielighed i Troessager, selv naar det gjaldt mindre væsentlige Spørgsmaal, førte snart til en Splittelse, hvorved de delte sig i Presbyterianere, som fastholdt den kalvinske Kirkeordning, og Independenter (s. d.); derimod var de enige i at bekjæmpe Kongedømmet, og da Cromwell kom til Magten, blev de det herskende Parti. Strax gik de igang med at reformere Kirken; Bispeembederne blev ophævede, al Pragt fjernet fra Kirkerne, Alterbillederne opbrændte osv. Men ved Karl den andens Tronbestigelse 1660 styrtedes Puritanernes Magt, og den episkopale Kirke blev gjenindført. Nu begyndte paany Forfølgelsen mod dem, og store var de Lidelser, de maatte gjennemgaa. Endelig opnaaede de 1689 fri Religionsøvelse, men fra de borgerlige Rettigheder var de fremdeles udelukkede; først 1828 fik de Ligeberettigelse med andre Statsborgere, og 1854 udkom der en Lov, som aabnede Dissenterne Adgang til at studere ved Statens Universiteter. Efter Forfølgelsernes Ophør syntes ogsaa Puritanernes Troesiver at kjølnes, og i det 18de Aarh. paavirkedes de stærkt af Rationalismen. Et kraftigere religiøst Liv er dog nu vaagnet blandt dem.

Purkinje, Johannes Evangelista, bekjendt bøhmisk Fysiolog, f. 1787, d. 1869. 1823 blev han Professor i Fysiologi og Pathologi i Breslau, 1850 Professor i Fysiologi i Prag, hvor han grundede det fysiologiske Institut. Hans Hovedverk er „Beobachtungen und Versuche zur Fysiologie des Sehens". Foruden en Mængde originale videnskabelige Afhandlinger, især i Tidsskriftet „Ziva", har han oversat Schillers Digte til Czekisk.

Purneak, By i Forindien, nord for Kalkutta, med 50,000 Indb. og prægtige Haveanlæg.

Purpur, et violetrødt Farvestof, som i Oldtiden ansaaes for det smukkeste og kostbareste. Purpurkaaben brugtes i Orienten kun af Fyrster og høitstaaende Embedsmænd. Saaledes ogsaa hos Romerne, hvis Hofmænd kaldtes „Purpurati“. I den romersk-katholske Kirke bruges endnu Purpurkaaben som Tegn paa Kardinalværdigheden. De Gamle tilberedte Purpurfarven af de Safter, som affondredes af Purpur- og Pigsneglen under Lysets Indflydelse. Fønikerne siges først at have opdaget Purpurfarven; dette er dog ikke sikkert, da Purpursneglen findes ved alle Middelhavets Kyster. — Purpurkarmin, d. s. s. Murexid. — Purpurin, Farvestof i Krap (s. d.). — Purpurtræ, d. s. s. Amaranttræ.

Purpura, en Sygdom, som ytrer sig gjennem Blodpletter i Huden.

Purre, se Løg.

Puschkin, Alexander Sergejevitsch, en af Ruslands største Digtere, f. 1799, var først ansat i Udenrigsministeriet, i hvilken Tid han skrev bl. a. nogle satiriske Digte, der paadrog ham Forvisning fra St. Petersburg. 1824 skrev han som Attaché hos Guvernøren af Nyrusland et Smædedigt om denne, hvorfor han forvistes til sin Faders Gods. Efter Keiser Nikolaus's Tronbestigelse fik han atter Ansættelse i Udenrigsministeriet (1826) og boede nu vexelvis i Moskva og St. Petersburg. Et af hans første og betydeligste Verker er „Russlan og Ludmilla“, et Helteeventyr i sex Sange. Under sin Forvisning bereiste han og studerede flittig Sydrusland og skrev bl. a. „Fangen i Kaukasus“, „Kilden i Baktschisarai“ og „Eugeni Onegin“, hvori han viser sig paavirket af Byron. Senere udkom „Zigeunerne“, „Røverbrødrene“, „Grev Nulin“ og „Pultava“, desuden en Mængde Smaadigte samt Dramaet „Boris Godunov“. 1831 begyndte han paa sin „Peter den stores Historie“ og skrev „Pugatschevs Sammensværgelseshistorie“. I dette Tidsrum skrev han ogsaa Novellerne „Pique-Dame“ og „Kapteinens Datter“, som blev trykt i hans Tidsskrift „Sovremennik“ samt flere andre betydelige Verker. Gjennem de fleste af Puschkins Arbeider gaar der en udpræget national Aand og et stærkt revolutionært Drag. Han døde 1837 af et Saar, han fik i en Duel med Franskmanden d'Antes.

Pusey, Edward, engelsk Theolog, f. 1800, d. 1882, Professor i Hebraisk ved Oxford Universitet, offentliggjorde 1833 sammen med en Del Meningsfæller en Række Traktater (heraf Navnet Traktarianere), hvori de fordrede Kirkens Tilbagevenden til den gamle apostoliske Ordning. Især lagde de Vegt paa den apostoliske Succession, benegtede den verdslige Magts Overherredømme og nærede andre lignende papistiske Anskuelser. Mange af Puseyiterne er gaaede over til Romerkirken, andre er blevne staaende i den anglikanske Kirke, men har søgt at indføre katholske Kirkeskikke. Disse kaldes Ritualister og har navnlig blandt den høiere Adel faaet adskillige Tilhængere.

Pustel, materiefyldt Blære, som fremkommer ved en Betændelse under Overhuden; den tørrer efterhaanden ind og efterlader en Skorpe, som falder af.

Puteanus, Erycius, bekjendt belgisk Oldgransker og Historiker, f. 1574, d. 1646, var Professor i Literatur i Löwen. Hans Hovedverker er „Theatrum historicum imperatorum Austriacorum etc.“, „Historiæ Insubricæ libri VI“ og „Historia barbarica“.

Putlitz, Gustav Heinrich Gans zu, tysk Digter, f. 1821. Hans Eventyrsamling „Was sich der Wald erzählt“ (1850) gjorde stor Lykke ved sin elskværdige Fremstillingsmaade, ligesaa „Vergißmeinnicht“ (1851). Senere har han udgivet et betydeligt Antal kvikke Lystspil, Dramaer og Fortællinger. Siden 1873 har han været Generaldirektør for Theatret i Karlsruhe.

Putney, Londons sydvestlige Forstad, ligger i en naturskjøn Egn i Grevskabet Surrey, har ca. 10,000 Indb. og er Hovedstationen for Baadtrafiken paa Themsen.

Putrid, raadden; putrid Gift, den Gift, som findes i forraadnede dyriske Substanser.

Puttkamer, Robert Victor von, fremragende preussisk Statsmand, f. 1828. Siden 1860 har han indehavt flere vigtige Embeder og valgtes 1874 til (konservativt) Medlem af Rigsdagen. 1879 udnævntes han til Kirke- og Undervisningsminister.

Puy (udt. Pyi), Le, Hovedstad i det franske Departement Haute-Loire, med 19,500 Indb., er Bispesæde og har en Kathedralkirke fra det 10de Aarh. Her findes den 16 m. høie Statue af Notre-Dame de France, som er sammensat af Kanoner, erobrede ved Sebastopol.

Puy-de-Dome, Departement i Auvergne, Sydfrankrige, med et Fladeindhold af 7,951 km.², har 580,000 Indb. Det er rigt paa Korn, Frugt, Vin, Hornkvæg og Faar, og har betydelig Bergverks- og Fabrikdrift.

Puzzolane, Cement bestaaende af enslags vulkansk Aske, der navnlig findes ved Puzzoli.

Pückler-Muskau, Hermann Ludvig Heinrich, Fyrste af, tysk Forfatter, f. 1785, d. 1871, studerede 1801—03 Retsvidenskab i Leipzig, men traadte derpaa ind i Arméen, hvilken Stilling han dog kort efter opgav, hvorefter han bereiste Frankrige og Italien. Efter Faderens Død 1811 tog han sit Stamgods Muskau i Lausitz i Besiddelse, men hans urolige Aand drev ham snart paa Vandring igjen. 1813 gik han som Major i russisk Tjeneste, hvor han forfremmedes til Oberstløitnant. Senere foretog han Reiser i Nordafrika og Forasien. Som Forfatter optraadte han først med „Briefe eines Verstorbenen“ (4 Bd., 1830—31), der vakte megen Opmærksomhed. Af hans senere Skrifter nævnes: „Tutti frutti“ (5 Bd., 1834), „Semilassos vorletzter Weltgang“ (3 Bd., 1835), „Semilasso in Afrika“ (5 Bd., 1836) og „Briefwechsel und Tagebücher“ (9 Bd., udgivne efter hans Død). Hans Verker bærer samtlige Præget af en begavet og aandrig Forfatter.

Pyat, Felix, fransk Forfatter og bekjendt Socialist, f. 1810. Allerede før Februarrevolutionen arbeidede han i forskjellige republikanske Blade og skrev ogsaa flere Theaterstykker med socialistisk Tendens. 1848 valgtes han til Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han blev en af „Bjergets“ Ledere. 1849 var han Socialisternes Kandidat ved Valgene i Paris; s. A. maatte han som Underskriver af Oprørsmanifestet af 13de Juni flygte til Udlandet. Først efter Napoleons Am-

nefti 1869 vendte han tilbage til Paris. Ikke længe efter blev han for Presseforseelse dømt til sex Maaneders Fængsel, men undkom til London. Under Revolutionen 1870 var han atter i Paris og udgav under Paris's Beleiring to revolutionære Blade. Marts 1871 var han Medlem af Kommunen, men flygtede til London, da Versailles-arméen trængte ind i Paris.

Pygmæer, et fabelagtigt Dvergfolk, om hvilket Homer fortæller, at de boede ved Okeanos, men som af andre hensættes til Nilens Kilder, Indien eller det yderste Norden. — I figurlig Betydning: enfoldige Mennesker.

Pylades, se Orestes.

Pyloner kaldes de store, taarnagtige Bygninger, som danner Hovedindgangen til de ægyptiske Templer.

Pylos, By i det gamle Messenien. Her var ifølge Homer Nestors Kongeborg. Pylos blev under den peloponnesiske Krig (425 f. Kr.) beleiret af Demosthenes fra Athen.

Pynacker, Adam, hollandsk Maler, f. 1621, d. 1673, studerede i Rom. Som Landskabsmaler behandlede han især sydlandske Sujetter.

Pypin, Alexander Nikolajevitsch, russisk Literaturhistoriker og Kritiker, f. 1833. 1861 blev han Professor ved Universitetet i Petersburg og var 1863—66 Medredaktør af Tidsskriftet „Sovremennik“; 1872 valgtes han til Medlem af det keis. Videnskabsakademi i Petersburg, men Valget blev paa Grund af hans radikale Anskuelser ikke stadfæstet af Keiseren. Pypin har fornemmelig arbeidet for Indførelsen af vesteuropæisk Kultur og har ivrig virket for Udbredelsen af mere humane og liberale Ideer i Rusland. Han har i Forbindelse med Spasowicz paabegyndt en vidtløftigere Fremstilling af de slaviske Folks Literaturer.

Pyr kaldes en Blanding af Vand og Affald af Dyr, som i Garverierne bruges til Opblødning af Huder, der skal bruges til Overlæder.

Pyramide, et Legeme, hvis Grundflade er en ligeliniet Figur, og hvis Sideflader smalner af opefter og tilslut ender i en Spids. Ordet bruges især om de kjæmpemæssige Bygninger fra Oldtiden, som fornemmelig findes i Nedreægypten paa Vestsiden af Nilen, mellem Kairo og Fayum. De udgjorde de ægyptiske Kongers Gravkamre og er opførte mellem 3500 og 2000 f. Kr. Antallet af dem beløber sig i Nedreægypten til 67. De fleste er byggede af Stenblokke, endel af sort Teglsten, og bestaar af Afsatser paa 10 m. hver. I Regelen lod den regjerende Konge selv opføre den Pyramide, hvori han efter Døden skulde hensættes. Pyramidegrupperne ved Abu Roasch, Gizeh, Abusir, Sakara og Dahschur tilhører alle de memfitiske Dynastier. Gravkamrene inde i dem var i Regelen under Jorden, udhugne i Klippen. For at give et Begreb om deres Størrelse og det uhyre Arbeide, deres Opførelse har kostet med den Tids mangelfulde mekaniske Hjelpemidler, kan anføres, at den største af dem, Kheops Pyramide ved Gizeh, oprindelig var 233 m. bred ved Grundfladen og 146½ m. høi; den næststørste, Khefrens, 215 m. ved Grundfladen og 138 m. høi.

Pyrenæerfreden kaldes den Fred, som 1659 sluttedes mellem Frankrige og Spanien. Efter den westfalske Fred fortsatte disse to Magter Krigen, som tog en uheldig Vending for Spanien, saa at det ved Fredsslutningen, i hvilken Mazarin deltog paa Frankriges Vegne, maatte afstaa Roussillon med Hovedstaden Perpignan, Condans og en Del af Cerdagne samt betydelige Dele af sine Besiddelser i Nederlandene. Ifølge den samme Fred ægtede Ludvig den fjortende den spanske Prinsesse Marie Theresia, som 1660 gjorde Afkald paa enhver Arveret til den spanske Trone.

Pyrenæerne, en indtil 3,400 m. høi Fjeldkjede i det sydvestlige Europa, danner Nordgrændsen for den Pyrenæiske Halvø og tillige Grændsen mellem Frankrige og Spanien. Den strækker sig fra Middelhavet i Øst til Atlanterhavet i Vest i en Længde af 450 km. Paa Midten deler den sig i to Fjeldrygge, adskilte ved Arrandalen. Til begge Sider gaar desuden talrige Tverdale, i Regelen gjennemstrømmede af rivende Elve. Fjeldkjæden har fuldkommen Alpekaraktér, og flere af dens høieste Toppe rager op over Snegrændsen. Blandt de betydeligste af dens Tinder kan nævnes: Mont Falgas (1,610 m.), Canigou (2785 m.), Pic du Géant (2,881 m.), Pic Corlitte (2,920 m.), Pic de Moncalm (3,080 m.), Mont Vallier (2,839 m.), Pic Nethou (3,404 m.), Pic Posets (3,367 m.) og Pic Coricilla (3,160 m.). Over Fjeldet fører tre Passe, og gjennem det ene, Irun, er der anlagt en Jernbane mellem Frankrige og Spanien.

Pyrenæerne, tre Departementer i det sydlige Frankrige. 1) Nedre-Pyrenæerne (Basses Pyrénées), ligger ved den Biskaiske Bugt og omgives forøvrigt af Fjeldkjeden af samme Navn samt Departementerne Øvrepyrenæerne, Gers og Landes. Størrelsen er 7,623 km.² og Indbyggerantallet 432,000. 2) Øvre-Pyrenæerne (Hautes Pyrénées), 4,529 km.² stort, med 238,000 Indb., ligger øst for det foran nævnte, ved den spanske Grændse, mellem dette og Departementerne Gers og Øvre-Garonne. 3) Øst-Pyrenæerne (Pyrenées orientales) ligger ved Foden af Pyrenæerkjedens østlige Ende og omgives forøvrigt af Middelhavet og Departementerne Ariége og Aude. Størrelsen er 4,122 km.² og Folkemængden 198,000. Alle tre Departementer er meget bjergfulde, idet de gjennemstryges af Pyrenæernes Udløbere, og Jordbruget er paa Grund af Landets ujevne Beskaffenhed af liden Betydning, saa at der ikke engang avles tilstrækkeligt Korn til Befolkningens eget Behov. Derimod drives en betydelig Frugt- og Vinavl samt Dyrkning af Lin og Hamp. Ogsaa endel Bergverksdrift, især paa Kobber og Jern, forekommer. De to førstnævnte Departementer har en Rigdom paa mineralske og varme Kilder og meget stærkt besøgte Sundhedsbrønde.

Pyrenæiske Halvø, Fællesnavnet paa Spanien og Portugal.

Pyrheliometer, Apparat til at maale Solens Varme.

Pyrit, Svovlkis; ogsaa Flint.

Pyrker, Joh. Ladislaw, tysk Digter, f. i Ungarn 1772, d. 1847. 1792 blev han Cistercienser-munk, 1818 Biskop i Zips, 1820 Patriark af Venedig og 1827 Erkebiskop i Erlau. Han har bl. a. udgivet følgende episke Digte: „Perlen der heiligen Vorzeit“, „Tunisias“ og „Rudolf von Habsburg“. Af hans lyriske Digtninger er især „Lieder der Sehnsucht nach den Alpen“ og „Bilder aus dem Leben Jesu und der Apostel“ bekjendte.

Pyrmont, Hovedstad i Fyrstendømmet Waldeck i Nordtyskland. Dens Mineralkilder benyttes aarlig af ca. 15,000 Badegjæster.

Pyromani, Lidenskab for Ildspaasættelse.

Pyrometer, Instrument til Bestemmelse af høiere Varmegrader. Der gives forskjellige Slags Pyrometre, indrettede for forskjellige tekniske Øiemed. Det paalideligste er et Luftthermometer med Beholder af Porcelæn eller Platina.

Pyrop, s. Granat.

Pyroteknik, den Del af den tekniske Kemi, som befatter sig med alt, hvad der vedkommer den kunstige Varmes og Ildens Underholdning, Anvendelse og Beherskelse, saasom Antændelses- og Slukningsmidler, Fyrverkerisager, Krudt, Sprengstoffer osv. I mere indskrænket Forstand Fyrverkerikunsten.

Pyrrhon, græsk Filosof, f. paa Peloponnes 376 f. Kr., d. 288. Han stiftede den ældre skeptiske Skole af Filosofer og gik saa vidt i sin Mistro til den positive Viden, at han holdt al Viden for umulig, anbefalede Afholdelse fra enhver Dom og lagde kun Vegt paa Dyden og den uforstyrrelige Sindsro, som følger med denne.

Pyrrhos eller Neoptolemos, Akhilleos's og Deidameias Søn, deltog sammen med Ulysses i Krigen mod Troia og dræbte ved Byens Erobring Kong Priamus. Fra Pyrrhos og Andromache, Hektors Enke, nedstammede den epirotiske Kongeæt.

Pyrrhos, Konge af Epirus ca. 300 f. Kr., var en af sin Tids største Feltherrer. Som Tarentinernes Anfører i Krigen mod Romerne, slog han disse, først 280 ved Herakles og derefter ved Asculum 279. Sidstnævnte Seier var saa dyrekjøbt, at „en pyrrhisk Seier" siden er bleven til et Ordsprog. Senere hjalp han Syrakusanerne mod Karthagerne og var i Begyndelsen heldig; men i et Sjøslag blev han overvunden af Karthagerne og vendte tilbage til Syditalien, hvor han af Romerne under Curius Dentatus blev fuldstændig slaaet ved Beneventum 275. Derefter drog han atter til Grækenland, hvor han dræbtes under Beleiringen af Argos 272 f. Kr.

Pythagoras, græsk Filosof, angivelig født paa Samos, stiftede den italiske Skole af Filosofer, der florerede mellem 540—500 f. Kr. 529 bosatte han sig i Kroton i Syditalien, hvor han stiftede og ledede det religiøs-politiske Samfund Pythagoræerne, hvis reformatoriske moralsk-politiske Formaal navnlig bar et dorisk aristokratisk Præg. De adskilte sig fra Mængden ved symbolske Skikke, optog ingen uden efter en omhyggelig Prøve og havde strenge Leveregler, idet de f. Ex. tilbragte Tiden afvexlende med gymnastiske Øvelser og aandeligt Arbeide. Pythagoræernes Filosofi gik ud paa en mathematisk-ontologisk Verdensanskuelse, idet de søgte at føre Fænoménerne tilbage til Tallet som værende Tingens Væsen, baade hvad Form og Stof angaar. De lærte, at der er ti guddommelige Himmelsfærer, som dreier sig i harmoniske Forhold, det begrændsede Verdensalt om Centralilden, Lysets og Varmens Kilde. Heraf kom „Sfærernes Harmoni". Længst fra Centralilden var Fixstjernehimmelen, derefter de fem Planeter, Solen, Maanen, Jorden og en hypothetisk „Modjord". De lærte ogsaa Sjelens Udødelighed og gradvise Renselse ved Sjelevandringen. — Den pythagoræiske Læresætning, den af Pythagoras opfundne geometriske Sætning, at i det retvinklede Triangel er Kvadratet af Hypothenussen lig Summen af Kvadraterne af begge Katheterne.

Pythagoras, græsk Billedhugger, f. i Rhegium, levede ca. 480—430 f. Kr. og var en af Grækenlands betydeligste ældre Kunstnere.

Pytheas fra Massilia (Marseille), Geograf, Astronom og Mathematiker, foretog ca. 334 f. Kr. en Reise til England, Shetland og Orknøerne samt til det saakaldte „Bernstenland". Hans Beskrivelser af denne Reise er de første sagkyndige Beretninger om Europas nordvestlige Egne. Han var den første, som maalte Solens Høide ved Sommersolhverv.

Pythia, det delfiske Orakels Prestinde, s. Delfi. — Pythiske Lege, en af de fire store helleniske Nationalfester, som skriver sig fra 586 f. Kr. og hvert femte Aar fandt Sted paa den krisæiske Slette ved Delfi. De bestod af musikalske og gymnastiske Væddekampe og Hestevæddeløb. Seierherrerne fik Laurbærkranse. Legene holdt sig til det 4de Aarh. e. Kr.

Python, i den græske Mythologi en frygtelig Drage, som boede paa Parnas og bevogtede det delfiske Orakel. Apollo dræbte den med sine Pile og bemægtigede sig Oraklet.

Pyæmi, Blodforgiftning, opstaar ved større Beskadigelser og Saar og fremkommer ved Optagelse af Materie i Blodet. Sygdommen er ikke sikkert smitsom, men viser sig hyppig epidemisk, især hvor Luften er uren, og er meget farlig. Den ytrer sig ved heftige Kuldegysninger med uregelmæssige Mellemrum, Gulsot og tilslut Delirium. I Ligene findes Materie i Leddene og de indre Organer.

Pæan (Pæon), hos Homer de olympiske Guders Læge; Tilnavn for Apollo, Helios, Dionysos o. a. Hos Grækerne en Lovsang til Apollo, ogsaa i Almindelighed Seierssang, Jubelsang.

Pædagog, Lærer, Ungdommens Opdrager. — Pædagogik, Opdragelseslære. Den er bygget enten paa Erfaringen eller paa den rene Fornuft eller ogsaa paa begge disse Grundlag. De Gamle søgte fornemmelig at opdrage Ungdommen til gode Statsborgere. Pædagogiken i den nyere Tid tog sig først især af Undervisningens Methotik; siden blev Opdragelsens psykologiske Grundlag det fornemste. Af de forskjellige Systemer gaar Humanismen ud paa gjennem Læsning af Oldtidens klassiske Forfattere at opøve Aandskræfterne; Realismen, der grundedes af Montaigne, Locke, Bacon og Comelius, virker for Modersmaalet, Anskuelighed, Studiet af reale Fag og særlig Uddannelse af Lærerne og Filantropinismen, som nærmest skriver sig fra Tilsynekomsten af Rousseaus „Emile, ou de l'aducation", har til Formaal den praktiske Nytte. Den nyere Pædagogik er grundlagt af Pestalozzi, hvis Princip for Undervisningen er en gjennem Anskuelsen opnaaet gradvis Udvikling og Anvendelse af Kræfterne. Fichte og Herbart har nærmere udviklet Principet, medens Diesterweg og Frøbel har praktisk anvendt det.

Päjäne, Indsjø i Finland, vest for Saimensjø, ca. 260 km. lang og 55 km. bred, har gjennem Kymeneelv Afløb til den Finske Bugt.

Pæleaag bestaar af Pæle, som i Strømmens Retning anbringes paatvers af en Bro til dennes

Understøttelse og sammenbindes med en Hovedbjælke, hvorpaa selve Brobjælkerne hviler. Pælene forbindes indbyrdes med Tværtræer.

Pælebygninger, Boliger, hvilende paa Pæle, nedrammede i Sjøen, brugtes i Oldtiden af Thrakerne. I Bagindien og det asiatiske Arkipel forekommer de endnu. 1853 opdagedes i Züricher-sjøen i Schweiz en Mængde Oldsager liggende mellem Pæle, som var nedrammede i Sjøbunden. Dr. Kellers Undersøgelser godtgjorde Pælebygningernes fordums Brug i Schweiz og da sandsynligvis ogsaa andre Steder i Europa. Størstedelen af Pælebygningerne skriver sig fra Stenalderen; fra Broncealderen er der færre, fra Jernalderen meget faa. — Pælesko, Beslag til Beskyttelse af Pælespidsen. — Pæleverk, Sammensætning af nedrammede Pæle, bruges meget som Grundlag. Pælene nedrammes da i en vis indbyrdes Afstand, og hver Pælerække sammenbindes med Bjælker, over hvilke der atter lægges Tverbjælker. Et Plankegulv, under hvilket der er fyldt med tætstampet Grus, lægges paa Bjælkerne, og dette danner da Grundlaget for Bygningen. Pæleverket maa bestandig kunne være vaadt.

Pælekrebs, smaa Havkrebs, som gjør stor Skade ved at gnave Gange i Træ. — Pælemusling, d. s. s. Boremusling (s. d.).

Pæon (Pæonia), Planteslægt af Ranunkelfamilien, med store Blomster. Flere Arter dyrkes almindelig som Prydplanter og enkelte af disse trives godt i de nordligste Egne af Norge fra 68° til 70°.

Pæreolie, eddikesur Amylæther i alkoholisk Opløsning, anvendes i Parfumeri og Konditori.

Pæretræet (Pyrus communis) findes næsten overalt i Europa og forekommer i ca. 1500 Afarter. Det kan naa en Alder af 100 Aar. I Norge dyrkes nu mindst 70 forskjellige Afarter, og Frugten hos enkelte af disse modnes paa fritstaaende Kronetræer lige til Inderøen (63° 52′).

Pæstum, gammel By i Syditalien, paa hvis Plads Landsbyen Pesto nu ligger, med storartede Ruiner af Poseidons og Demeters Templer.

Pøbel (fr. peuple), egentlig Folket, men bruges kun om den raa, lavttænkende Del af det.

Pölitz, C. H. L., tysk Historiker og statsvidenskabelig Forfatter, f. 1772, d. 1838, Professor i Leipzig. Af hans mange Verker er „Handbuch der Weltgeschichte" og „Die Staatswissenschaften im Lichte unserer Zeit" de fornemste.

Pølseorm (Sipunculus), Gruppe af Havorme uden Fødder, med uleddet Krop og Snabel, som kan strækkes frem.

Pölten, St., By i Østerrige, nær Wien, er Bispesæde og har 8,000 Indb.

Pønere, d. s. s. Puniere (s. d.).

Pønitens, Bodsfærdighed, Anger. I den romersk-katholske Kirke den Straf, som Presten paalægger formedelst begaaede Synder. — Pønitentiarius, eller Storpønitentiar, Titelen paa Forstanderen for det pavelige Pønitentiarkammer. Storpønitentiaren kan meddele Absolution og i visse Tilfælde ogsaa Dispensation i Pavens Navn. Kun Kardinaler kan indehave Embedet.

Pöppig, Edward, tysk Reisende og Naturforsker, f. 1798, d. 1868. 1822 reiste han til Kuba og boede senere en Tid i Nordamerika. 1829—32 gjennemreiste han Chile, Peru og Egnene ved Amazonfloden. 1833 udnævntes han til Professor i Zoologi i Leipzig.

Q.

(Artikler, som ikke findes under Q, føges under K).

Q, Alfabetets 17de Bogstav. Som Forkortning staar det i latinske Navne og Indskrifter for Quintus, Quirinus, qvæstor osv.

Qua, lat., som, i Egenskab af.

Quadra, s. Vancouver.

Quadragesima, i den katholske Kirke de 40 Dages Faste før Paaske (s. Faste).

Quadriennium, lat., Tidsrum af fire Aar.

Quadriga, hos de gamle Romere, Grækere, Ægyptere og Assyrere, en Vogn forspendt med fire ved Siden af hverandre løbende Heste. Den brugtes af Romerne og Grækerne mest ved de offentlige Væddekampe.

Quadrivium, et Sted, hvor fire Veie støder sammen; i Middelalderen de Studerendes høiere Kursus: Arithmetik, Geometri, Astronomi og Musik.

Quaglio, Domenico, Arkitekturmaler og Radérer, f. i München 1786, d. 1837. Han begyndte som Theatermaler, men forlod denne Stilling 1819 og kastede sig over Oliemaleriet, efterat han allerede havde udført mange Arbeider i Kobber og paa Sten. Han vandt snart stor Anseelse ved sine Arkitekturmalerier, Tegninger og Radéringer af middelalderske Bygninger. — Hans Brødre Angelo, Lorenzo og Simono Quaglio var ogsaa betydelige Kunstnere som Theatermalere, Tegnere og Lithografer.

Quandt, Joh. Gottlob von, tysk Kunsthistoriker, f. i Leipzig 1787, d. 1859, studerede først den italienske Kunst og foretog senere Studiereiser omkring i Europa. Han har udgivet en Række værdifulde kunsthistoriske Skrifter og forsøgte sig tillige som Novellist.

Quanten, Emil v., f. i Finland 1827, Digter og Politiker. 1853 kom han til Sverige og havde Sæde i Ridderhuset 1859—63. De følgende otte Aar var han Bibliothekar hos Karl den femtende. Han har skrevet flere antirussiske Brochurer om finske Forhold, samt Digte og desuden arbeidet i Journalistiken.

Quantz, Joh. Joachim, berømt tysk Fløitespiller, f. 1697, d. 1773, uddannede sig som Komponist fornemmelig i Italien under Scarlatti og i England under Händel. 1741 kaldtes han til Berlin som Lærer for Frederik den anden. Quantz indlagde sig stor Fortjeneste ikke alene ved sit mesterlige Spil og sine smukke Kompositioner, men ogsaa ved sin Forbedring af Fløitens Konstruktion.

Quaregnon (udt. Karenjong), By i den belgiske Provins Hennegau, med 12,200 Indb. I Nærheden er Stenkulsgruber.

Quarnero, den nordøstlige Bugt af Adriaterhavet, mellem Halvøen Istrien og Kroatien. Her ligger de til Istrien hørende Quarneriske Øer, hvoraf de største er Cherso, Lussin og Veglia. De udgjør 540 km.² og har ca. 17,000 Indb.

Quarré (udt. Karre), Firkant, i Militærsproget Infanterisoldaters Opstilling i en sluttet Kolonne med Front til alle Sider for at modtage Kavalleriangreb. Første og andet Geled knæler med høire Knæ, medens det tredie og fjerde Geled staar. Der skydes afvexlende med bageste og med forreste Geledder. Efter Udstrækningen af det indre Rum skjelner man mellem halve og hele Quarréer. Siden Bagladningsgeværernes Indførelse har Quarréen tabt sin Betydning.

Quart, engelsk Maal for flydende Varer = ¼ Gallon = 1.136 Liter.

Quarter, engelsk Rummaal. En Imperial Quarter à 8 Bushels = 290.79 Liter. — Vegt i England og Nordamerika = 12.7 kg. — I England Længdemaal = ¼ Yard = 0.229 m.

Quarteron eller Quadron, i Amerika Benævnelsen paa Afkom af en Hvid og en Terceron (s. d. samt Art. Farvede).

Quartier Latin, (udt. Kartié Latæng), Studenternes Tilholdssted i Paris, ligger paa den venstre Seinebred.

Quasi, lat., ligesom, næsten som (ofte med ironisk Betydning).

Quasimodogeniti, lat., den første Søndag efter Paaske (Petr. 1. 2, 2).

Quatember (opstaaet af quatuor tempora), i den katholske Kirke de paabudte fjerdingaarlige Fastedage.

Quatrain, fr., kaldes i Digtekunsten en Strofe paa fire Vers samt et selvstændigt, af fire Vers bestaaende Digt.

Quatre-Bras (udt. Katr'bra), Landsby i den belgiske Provins Sydbrabant, er historisk bekjendt ved det uafgjørende Slag mellem Franskmændene under Ney og den engelsk-nederlandske Armé under Wellington 16de Juni 1815.

Quatrefages de Bréau (udt. Kattrfasj de Breaa), Jean Louis Armande de, fransk Naturforsker, f. 1810, studerede Medicin og Naturvidenskab i Strasburg, hvor han 1838 blev Professor i Zoologi. 1842 bereiste han Kysterne af Atlanter- og Middelhavet, blev 1850 Professor ved Lycée Napoléon i Paris, 1855 Professor i Anatomi og Ethnologi ved Musée d'histoire naturelle sammesteds. Han har især gjort sig fortjent ved sine Undersøgelser af de lavere Dyreklasser og ved sine anthropologiske Forskninger.

Quatremère, Etienne Marc, fransk Orientalist, f. 1782, d. 1857. 1809 blev han Professor i græsk Literatur i Rouen, 1819 Professor i Hebraisk og Syrisk ved Collége de France i Paris, desuden 1838 Professor i Persisk ved Skolen for levende orientalske Sprog. Sin Berømmelse skylder han især fine Skrifter om Ægyptens Literatur, Historie og Geografi.

Quatremère de Quincy, Antoine Chrysostôme, fransk Kunsthistoriker, f. 1755, d. 1849. Før, under og efter den store Revolution indtog han en fremragende Plads som Politiker, 1816 blev han Sekretær for „Akademiet for de skjønne Kunster" og 1824 Censor for Theatret. Han har forfattet talrige kunsthistoriske Verker.

Quedlinburg, By i den preussiske Provins Sachsen, ved Floden Bode, med 17,000 Indb. og betydelig Industri i Uldvarer, Maskiner m. m. samt Fabrikation af Roesukker.

Queen (udt. Kvihn), eng., Dronning. — Queens bench, d. s. s. Kings bench (s. d.).

Queens-County, Grevskab i den irske Provins Leicester, 1719 km.² stort, med 80,000 Indb. Hovedstad Maryborugh.

Queensland, engelsk Koloni paa Østsiden af Nyholland, ca. 1,731,000 km.² stor, med omtr. 180,000 Indb. Kolonien, der bestaar af Halvøen York og de søndenfor liggende Landstrækninger indtil Caernarvoabjergene, er fordetmeste Kystlandskab, gjennemskaaret af flere Fjeldkjeder og med en Række gode og vel beskyttede Havne. De vigtigste af disse er Moretonbai, Herveybai, Keppelbai, Port Curtis, Port Bowen, Port Denison, Rockinghambai og Port Albany. Kysten omgives af en Mængde Smaaøer. Landet er rigt paa Skov, og Jordbunden er meget frugtbar. Flere Elve gjennemstrømmer Provinsen, men de fleste af dem er korte og uden Betydning for Samfærdselen. De vigtigste Næringsveie er Fædrift, især Faareavl, samt Dyrkning af Bomuld og Sukkerrør. Ogsaa Bergverksdriften er af Betydning og omfatter fornemmelig Guld, Tin og Kobber. Kolonien bestyres af en under den engelske Regjering staaende Guvernør samt af et Parlament med to Kammere. Første Kammers Medlemmer (28) udnævnes af Regjeringen; Medlemmerne af andet Kammer (43) vælges af Befolkningen. Enhver, som er over 21 Aar, og som i 6 Maaneder har opholdt sig i Kolonien samt derhos er enten virkelig eller naturaliseret engelsk Undersaat, er stemmeberettiget, naar han besidder Eiendom til 100 Pund Sterlings Værdi, eller har en fast Indtægt af samme Størrelse, eller ogsaa betaler en aarlig Husleie af 10 Pund Sterling. — Quensland opdagedes 1770 af James Cook, men først 1824 grundedes her den første europæiske Koloni, som i Begyndelsen kun bestod af forviste engelske Forbrydere. Senere flyttede andre Nybyggere til, og 1843 konstituerede Distriktet sig som en egen Valgkreds af Kolonien Nysydwales (s. d.). 1859 blev Queensland af den engelske Regjering erklæret for selvstændig Koloni.

Queich, Biflod til Rhinen i det baierske Pfalz, munder ud ved Germersheim. 52 km. lang.

Quellinus, Arthus, belgisk Billedhugger, f. 1609, d. 1668, har ligesom Sønnen Arthus, f. 1625, d. 1700, ligeledes Billedhugger, efterladt sig mange værdifulde Arbeider. — Thomas Quellinus, Søn af sidstnævnte, var ogsaa en bekjendt Billedhugger; bl. a. udførte han flere Gravmæler i Sorø og Aarhus. — Erasmus Quellinus, f. 1629, d. 1715, Søn af en Maler og Kobberstikker af samme Slægt, vandt megen Anseelse som Historiemaler.

Quentin, Saint- (udt. Sæng kængtæng), By i det franske Departement Aisne, med 39,000 Indb., har en smuk Kathedral og flere andre Pragtbygninger, et Lycéum, Kunst- og Videnskabsselskaber osv. Byen har betydelig Industri i Bomulds- og Linnedvarer, Sjals, Kniplinger osv. samt Handel med Korn og Vin. Den er historisk bekjendt ved Spa-

niernes Seier 1557 over Franskmændene. Ogsaa i den fransk-tyske Krig 1870—71 var Stedet flere Gange Kampplads, navnlig i Januar 1871, da Franskmændenes Nordarmé her led et stort Nederlag, der havde dens Opløsning tilfølge.

Quérard, Josef Marie, udmærket fransk Bibliograf, f. 1797, d. 1865. Med stor Ihærdighed samlede han Notiser om fransk Literatur i Frankrige, England, Italien og Østerrige. 1827—64 udgav han sit store Værk „La France littéraire" (12 Bd.), et fransk Forfatterlexikon for det 18de og det 19de Aarh., der tillige indeholder Notiser om de udenlandske Forfattere, hvis Værker var blevne oversatte til Fransk.

Quercia, J. d., toskansk Billedhugger, f. 1374, d. 1438. Han udførte flere skjønne Monumenter, navnlig Gravmæler, samt Portaler og Kirkeornamenter i Italien.

Quercitronbark eller Farveegebark er den malede midterste Bark af Quercitronegen (Quercus tintoria), der egentlig hører hjemme i Nordamerika, men nu ogsaa findes i Europa og trives meget godt ved Kristiania. Den anvendes fornemmelig til Gul- og Grønfarvning af Uld, Bomuld og Linned.

Querétaro, Hovedstad i Forbundsstaten Querétaro i Mexiko, i en Høide af 1850 m. over Havet, med 48,000 Indb. Byen, som er smukt bebygget og ligger i en herlig Egn, har betydelig Industri i Tobak, Bomuld og Uld. — Her blev Keiser Maximilian skudt 1867, efterat Insurgenterne under Juarez ved Hjelp af General Lopez's Forræderi havde erobret Byen.

Quesnay (udt. Kenæ), François, f. 1694, d. 1774, en af de virksomste af den „fysiokratiske Skoles" (s. d.) Stiftere. Han var Professor i Kirurgi og Livlæge hos Ludvig den femtende. I sin „Tableau économique" har han fremstillet Grundtrækkene af den „fysiokratiske Skoles" Principer. Han har ogsaa skrevet flere mindre statsøkonomiske og medicinske Afhandlinger.

Quesnel, Pascharius, fransk Theolog, f. i Paris 1634, d. i Amsterdam 1719. 1687 udgav han en fransk Oversættelse af det Nye Testamente med Anmærkninger i Jansenistisk Aand (s. Jansen, Cornelis). Bogen anbefaledes af Erkebispen af Paris, men Jesuiterne udvirkede, at Pave Clemens den niende i Bullen Unigenitus fordømte den som kjættersk. Herved opstod en Splittelse inden den franske Kirke.

Quesnoy (udt. Kænoa), Frans du, bekjendt Billedhugger, f. i Brysel 1594, d. 1644. Han levede meget i Italien, hvis Kunstretning han udelukkende fulgte. Hans „Hellige Susanna" i Santa Maria di Loreto nævnes som et af hans Samtids bedste Arbeider. Især gjorde han Lykke ved fine Statuer af Børn, de saakaldte „putti".

Quetelet, Lambert Adolphe Jacques, belgisk Mathematiker og Statistiker, f. i Gent 1796, d. 1874. 1815 blev han Professor i Mathematik ved Universitetet i Gent. 1819 nedsatte han sig i Brysel, hvor han blev Professor i Mathematik, Astronomi og Statistik. Sin Berømmelse udenfor Fædrelandet har han fornemmelig faaet ved sine Værker om Befolkningsstatistiken.

Quetsaltenango, By i Republiken Guatemala i Mellemamerika, med 30,000 Indb., mest Indianere, har flere Kirker og Klostre, Agerbrug, Kvægavl, Uld- og Bomuldsindustri og betydelige Markeder.

Queue (udt. Kø), fr., Hale; Stødestok til Billardspil. I Militærsproget den sidste Afdeling, Enden af en Kolonne. Ogsaa en Række af Personer, som har opstillet sig den ene bag den anden, f. Ex. til en Indgang.

Quevedo y Villegas (udt. Kevædo y Viljægas), Don Francisco Gomez de, udmærket spansk Digter, f. 1580, d. 1645. Af hans talrige Værker, lyriske Digte, Romaner, Skuespil og satiriske Smaaskrifter, er flere utrykte og en Del gaaet tabt. De udmærker sig ved stor Originalitet, pudsige Indfald og tildels bidende Vid. Af hans prosaiske Værker er især „Sueños y discursos" og Landstrygerromanen „Gran tacaño" kjendte og skattede udenfor Hjemlandet. Han har ogsaa skrevet Værker af religiøst Indhold samt oversat fra de klassiske Oldtidsforfattere.

Quiberon (udt. Kibrong), en langstrakt Landtunge paa Frankriges Vestkyst, historisk bekjendt ved det Nederlag, som de franske Emigranter her led ved den Landgang, de med Understøttelse af England gjorde 1795.

Quicherat, Louis Marie, fransk Filolog, f. 1799, Professor i Rhetorik. 1843 blev han Konservator ved Bibliotheket St. Geneviève i Paris. Hans Hovedværker er „Traité de versification latine", „Thesaurus poëticus linguae latinae", „Dictionaire latin-français. — Etienne Jules Quicherat, foregaaendes Broder, fransk Historiker, f. 1814. 1849 blev han Professor ved Ecole-des-Chartes og 1871 Direktør for samme.

Quilon, By i Præsidentskabet Madras i Forindien, har en god Havn, betydelig Handel og ca. 30,000 Indb.

Quillajabark, den indre Bark af Quillaja Saponania, et Træ, som hører hjemme i Peru og Chile. Den anvendes til Vaskning af farvede Tøier af Silke og Uld, til at fjerne Fedtstoffer fra Uld, til Vaskning af Faar og overhoved som Erstatning for Sæbe. Hele Skibsladninger af den sendes fra Chile til Europa.

Quimper, Hovedstad i det franske Departement Finistère, er Bispesæde, har en ypperlig Havn og over 14,000 Indb., betydelig Handel, Skibsfart og Skibsbyggeri samt Sardelfiskeri.

Quinault (udt. Kinaa), Philippe, fransk Lystspil- og Operaforfatter, f. 1635, d. 1688. Han debuterede som Forfatter 1653 med Lystspillet „Les rivales". 1670 blev han Medlem af Akademiet. Han har ogsaa skrevet flere Tragedier. Af hans Værker kan nævnes Komedien „La mère coquette", Tragedien „Astrate", desuden Operaerne „Armide" og „Atys".

Quincy, 1) By i den nordamerikanske Stat Illinois, ved Fl. Missisippi, har 28,000 Indb., Jernindustri og Handel med Kornvarer og Flesk. 2) By i Staten Massachusetts, med 11,000 Indb.

Quinet, Edgar, fransk Digter, Publicist og Literaturhistoriker, f. 1803, d. 1875. 1842 blev han Professor ved Collége de France, men fik 1846 Afsked paa Grund af sine Angreb (sammen med Michelet) paa Jesuiterne. Som Deputeret 1847 angreb han paa det ivrigste Julikongedømmet; i Nationalforsamlingen 1848—51 og efter 1871 hørte han til yderste Venstre. Ifølge Dekretet af 9de Januar 1852 maatte han gaa i Landflygtighed og

reiste til Brüssel. Af hans Digterværker kan fremhæves „Ahasverus", „Napoleon", „Prometheus" og „Merlin".

Qvinisextum (concilium), Kirkeforsamlingen i Konstantinopel 692. De fleste af Forsamlingen var Grækere, og de Bestemmelser, disse vedtog med Hensyn til Kirkens Forfatning, gik stik imod den vestlige Kirkes Ordning. Da derfor Paven modsatte sig Bestemmelserne, blev Qvinisextum den første Aarsag til Schismaet mellem den vestlige og den østlige Kirke.

Quinqvagesima, den 50de Dag, 7de Søndag før Paaske.

Quintal, det spanske og franske Navn paa et Centner. En metrisk Quintal (q) er lig 100 kg.

Quintana, Manuel José, fremragende spansk Digter, f. 1772, d. 1857. Han begyndte som Advokat i Madrid og skrev næsten alle den insurrektionelle Regjerings Manifester og Proklamationer. 1808 udgav han sine skjønne patriotiske Digte „Odas á España libre" og grundede et Tidsskrift til Opposition mod Napoleons Herredømme. Efter Restaurationen blev han fængslet, kom ud igjen 1820 og indtog sin forrige Stilling. 1823 mistede han atter sit Embede og boede i Estremadura indtil 1828. 1839 valgtes han til Medlem af Statsraadet og senere til Senator og Sekretær i Førstekammeret. 1855 kronedes han som Digter af Dronning Isabella. Quintana debuterede som Digter 1795 med sin „Oda al mar", der vakte stor Opmærksomhed. Som Historiker gjorde han sig fortjent ved sin „Vidas de Españoles célebres". Hans „Obra sineditas" udkom 1872. Alvorlige Emner, filosofisk Tendens og stærk Patriotisme udmærker hans Digterværker.

Quintilianus, Marcus Fabius, berømt romersk Rhetor, f. 35 e. Kr. i Calagurris i Spanien, d. 118. Dels her og dels i Rom virkede han som Veltalenhedslærer og blev af Domitian udnævnt til Konsul. Blandt hans Skrifter maa nævnes „Institutiones oratoriae" i 12 Bøger.

Quintomonarkianere, fanatiske Puritanere i England paa Cromwells Tid, som troede, at der efter de 4 store Kongerigers Undergang (Dan. 7de Kap.) skulde fremstaa et geistligt Kongedømme med Kristus til Konge.

Quintus Calaber, en græsk Digter, antagelig i det 4de Aarh. e. Kr., er Forfatter til „Paralipomena Homeri" eller „Posthomerica", et stort Epos i 14 Bøger, der som en Fortsættelse af Iliaden fortæller Troiakrigens Historie fra Hektors Undergang til Grækernes Hjemreise.

Quirini, Angiolo Maria, romersk Kardinal, f. 1680, d. 1759. 1727 blev han Biskop i Brescia. Han har gjort sig høit fortjent af Literaturen og Kunsten.

Quirinus, hos Sabinerne Tilnavn for Mars; hos Romerne Navn for den blandt Guderne optagne Romulus.

Quirites, Benævnelse paa det romerske Folk i Republikens Tid, særlig paa Borgerne.

Quiroga, Antonio, spansk General, f. 1784, d. 1841. Han deltog med Udmærkelse i Frihedskrigen 1808—14. 1819 var han med i en Sammensværgelse af de Liberale, fængsledes, men befriedes igjen 1820 og ledede Soldateropstanden i Cadiz, som bevirkede Gjenoptagelsen af den frie Grundlov fra 1812. 1823 kjæmpede han mod den franske Hær, men maatte flygte til Udlandet. 1833 vendte han tilbage til Spanien, hvor han døde 1841 som Generalkaptein i Granada.

Quiroga, J. Salas y, spansk Digter, f. 1813. Hans Digtning hører nærmest ind under den spanske Nyromantik. Hans poetiske Lommebog „No me olvides" har især faaet stor Udbredelse.

Quito, Hovedstaden i Republiken Ecuador, 23 km. syd for Ækvator og 2850 m. over Havet, er Sædet for en Erkebiskop, har en Kathedral og et Universitet. Den har ca. 80,000 Indb., hvoraf de fleste er Indianere og Mestizer, betydelig Handel samt Industri i Uld og Bomuld. Klimatet er meget sundt, men Byen hjemsøges hyppig af Jordskjelv.

R.

R, Alfabetets 18de Bogstav, hører til de flydende (liquidae) Bogstaver. Som Forkortning betyder R i latinske Indskrifter Regnum, Rex, Roma, Romanus osv.

Ra, Navnet paa den ægyptiske Solgud, den fornemste og ældste af alle ægyptiske Guder. Da Høgen var helliget til ham, fremstilles han for det meste med Høgehoved og med Solskiven paa Hovedet. Det særlige Navn for denne Form er Horus.

Raa ell. **Raadyr** (Cervus Capreolus), den mindste af Hjortearterne, har en fin, slank Bygning, er brun (om Vinteren brungraa) og let og spenstig i sine Bevægelser. Hannen har korte, oprette, ujevne Takker med faa Grene. Raadyret findes næsten overalt i Europa og holder helst til i de tynde Kratskove. I Norge findes det ikke. — Raadyrskind benyttes fornemmelig til enslags blødt, hvidgarvet Læder, som anvendes til Handsker, Benklæder, Gamacher o. l.

Raa, seilbærende Tverrundholt paa en Skibsmast; deraf Raaseil. — Raaseiler, raaseilførende Skib. — Raanok, Enden af en Skibsraa.

Raab, Flod i Ungarn, udspringer i øvre Steiermark og munder efter et Løb af 275 km. ud i Donau. Ved Raabs Munding ligger Byen af samme Navn, med over 20,000 Indb. Byen er Sæde for en Biskop og har betydelig Handel med Korn og Kvæg; den er Hovedstation for den privilegerede Dampskibsfart paa Donau. Som Fæstning har Raab flere Gange været Skueplads for betydelige Kampe.

Raab, Johan Leonhard, tysk Kobberstikker, f. 1825. 1868 blev han Professor ved Akademiet i München. 1875 begyndte han at lægge sig efter Akvarelmaleriet og malede sin berømte Akvarel-

kopi Madonna di Foligno efter Rafael. Han har malet flere ypperlige Portræter, udført en Mængde Kobberstik samt raderet adskillige Portræter efter Naturen.

Raab, Adam Kristian, Friherre, svensk Godseier, f. 1801, d. 1872, var 1834—66 et fremragende Medlem af Ridderhuset. Han var en ivrig Forkjæmper for Nordens Enhed.

Raabe, Wilhelm, tysk Forfatter, bekjendt som Pseudonymen Jakob Corvinus, f. 1831. Han har skrevet en Række Romaner og Noveller, hvoraf kan fremhæves: „Die Chronik der Sperlingsgasse" (1857), „Ein Frühling", Novellesamlingen „Halb Mähr, halb wahr", „Der Hungerpastor", „Freie Stimmen", „Horacker", „Wunnigel" og „Villa Schönow" (1883), der alle udmærker sig ved Humor og ypperligt Sprog.

Raabygdelaget, en Del af Nedenæs Amt, udgjør Amtets vestlige og nordlige Del. Det tilhørte i ældre Tider Agder.

Raade, Prestegjeld i Smaalenenes Amt, ved Byen Moss.

Raadmand, se Magistrat.

Raamessing fremkommer ved Sammensmeltning af Kobber, Galmei og Kulstøv, hvoraf reduceres Zink, der indgaar Forbindelse med Kobberet. Messingen smeltes da to Gange; ved første Smeltning faaes Raamessing (Arco) og ved Omsmeltningen, der ofte foregaar med Tilsætning af gammelt Messing, faaes Plader eller andet Støbegods.

Raanaasfos, Vandfald i Glommen et Par Mil ovenfor dens Udløb i Øieren.

Raasukker, se Sukker.

Raavakke, en Art Dolomit (s. d.).

Rabanus Maurus, berømt tysk Theolog og Forfatter, f. i Mainz 786, d. 856. Han var en dygtig Prædikant, forfattede en Mængde theologiske Skrifter og virkede ivrig saavel for Folkeoplysning som for den høiere Dannelse, men er især bekjendt som en ihærdig Modstander af Gottschalks Prædestinationslære (s. d.).

Rabat, befæstet Sjøstad paa Vestkysten af Marokko, med 20,000 Indb. Industri i Tepper, Uld- og Silkestoffer, Læder osv.

Rabat, i Regelen procentvis beregnet Afdrag, som gives Kjøberen ved Afslutningen af en Handel, f. Ex. naar Betaling sker kontant eller tidligere end sædvanligt.

Rabaut Saint-Etienne, Jean Paul, f. 1743, fransk Taler og Historiker. Han studerede Theologi og Retsvidenskab og hørte som Prest til den reformerte Kirke. I Skrift og Tale arbeidede han ivrig for sine Troesfællers Sag, navnlig som Medlem af den konstituerende Forsamling. Almindelig Opsigt vakte hans „Considérations sur les intérêts du Tiers-état". 1791 skrev han „Almanach historique de la révolution française". I Konventet repræsenterede han Departementet Aube og modarbeidede der „Bjergets" Fremgangsmaade, hvorfor han som Girondist henrettedes 1793.

Rabbi, hebraisk, Herre, Mester, bruges om Lærere. — Rabbiner kaldes overhoved enhver jødisk Skriftlærd. — Rabbinsk Sprog og Literatur, se Jødisk Literatur.

Rabelais (udt. Rablæ), François, berømt fransk Forfatter, f. 1483, d. 1553. Han var først Franciskanermunk, men undveg fra Klostret, gik derpaa over til Benediktinerordenen, men forlod også denne uden Tilladelse. Under sit Ophold i Klostrene studerede han flittig. 1530 reiste han til Montpellier, hvor han studerede Botanik og Medicin. Under et senere Ophold i Lyon skrev han sin berømte satiriske Roman „Gargantua". 1535—36 var han med Kardinal du Bellay i Rom og fik der Pavens Tilladelse til at gjenindtræde i Benediktinerordenen. Han var stadig Gjenstand for Munkenes Forfølgelse og maatte atter søge Beskyttelse hos du Bellay, der som Biskop af Paris skaffede ham et Presteembede i Meudon, hvor han forblev til sin Død. Rabelais var usædvanlig lærd; han forstod elleve Sprog, var Theolog, Mathematiker, Læge, Jurist, Astronom, Musiker, Maler og Digter. Sin Berømmelse skylder han dog først og fremst sin Roman „Gargantua" og dens Fortsættelse „Pantagruel", hvis bidende Satire rammede alle Forhold paa Religionens, Politikens og Literaturens Omraade og røbede en Forfatterpersonlighed af forbausende Originalitet, alsidig Lærdom og klar Tænkning, men tildels ogsaa af hensynsløs Brutalitet og voldsom Ubændighed.

Rabener, Gottlieb Wilhelm, tysk Satiriker, f. 1714, d. 1771, optraadte først i flere literære Tidsskrifter med satiriske Digtninger, som han siden udgav i en samlet og forøget Udgave. Det var især Middelklassens Daarskaber, han gjorde til Gjenstand for sine Skildringer, hvis elskværdige Humor gjorde ham meget yndet.

Rabenius, Lars Georg, Professor i Lovkyndighed, Økonomi og Handelsret i Upsala, f. 1771, d. 1846, gjorde sig bekjendt ved sine Skrifter om svensk Kameralret, Kirkeret og Nationaløkonomi. — O. M. T. Rabenius, foregaaendes Søn, f. 1823, først Professor i Nationaløkonomi i Lund, senere Professor i Upsala, er navnlig bleven bekjendt ved sin „Handbok i Sveriges gällande förvaltningsrätt".

Rabies, lat., Raseri. — Rabies canina, Hundegalskab.

Rabulist, Lovtrækker, Lovvrænger, Thingstud.

Rabutin (udt. Rabytæng), Roger de, Greve af Bussy, fransk General og Forfatter, f. 1618, d. 1693. Paa Grund af sin ypperligt skrevne, men skandaløse Fortælling „Histoire amoureuse de Gaules", paadrog han sig Ludvig den fjortendes Unaade og maatte sidde et Aar i Bastillen. Fortællingen er gjentagne Gange udkommen i ny Udgave og er den eneste af hans Verker, som har større Værd.

Racalmuto, By i Provinsen Girgenti paa Sicilien, har 11,000 Indb., Svovlgruber og Saltverker.

Racan, Honorat de Bueil, Marquis, fransk Digter, f. 1589, d. 1670, var oprindelig Officér, men trak sig tilbage til literær Virksomhed. Han var Medlem af Akademiet. Blandt hans Skrifter maa nævnes „Bergeries", en Række smukke Hyrdedramaer, samt gode lyriske Digte.

Race, i Zoologien en Afændring af samme Dyreart, hos hvem visse Afvigelser er blevne staaende og ikke ændres ved Forplantningen. Om Menneskeracer se Folkeslag.

Rachel, Joachim, satirisk Digter, f. i Ditmarsken 1618, d. 1669. Han skrev en Række satiriske Verker, som især behandler Privatlivet, og som i sin Tid gjorde ham meget populær.

Rachel, Patriarken Jakobs Hustru, Datter af Laban samt Josefs og Benjamins Moder (1 Mos. 29, 10 o. f. og 35, 18).

Rachel-Felix, berømt fransk Skuespillerinde, f. 1821 i Kanton Aargau, d. 1858. Efter et omflakkende Liv sammen med sine Forældre kom hun til Paris, hvor hun i en Deklamationsskole indøvede tragiske Roller. 1836 optraadte hun paa et mindre Theater og vandt Bifald i et Par af Molières Stykker, hvilket skaffede hende Engagement ved Gymnase. Her debuterede hun i Vaudevillen „Vendéerinden". Senere kom hun til Théâtre Français og gjorde strax megen Lykke. Den franske Tragedie kom ved Rachel atter til Hæder; i Racines, Corneilles og Voltaires Skuespil feirede hun sine største Triumfer. Hun havde en billedskjøn Skikkelse, et velklingende Organ og kunde tolke Lidenskaberne med gribende Pathos. Som Gjest optraadte hun ved de fleste europæiske og amerikanske Storstæders Theatre og vakte overalt den største Beundring.

Racine, By i Staten Wisconsin i Nordamerika, med 16,000 Indb.

Racine, Jean Baptiste, fransk Tragediedigter, Medlem af Akademiet, f. 1639, d. 1699. Han gjorde sig først bekjendt ved Oderne „La nymphe de la Seine" og „La renommée aux Muses", derimod vakte hans første Tragedier kun liden Opsigt. Den tredie af disse „Andromaque", indførte den franske Kjærlighedstragedie paa Scenen. Efter at have strævet en Række Skuespil af stedse tiltagende Skjønhed i Form og Udtryk samt Dybde i Tankegang, trak han sig paa Grund af religiøse Grublerier tilbage fra Theatret. 1689 skrev han de to bibelske Tragedier „Esther" og „Athalie", hvoraf sidstnævnte ved sin klassiske Form, Karaktértegningens Klarhed og sin religiøse Begeistring ansees for Racines bedste Arbeide. Foruden Tragedier skrev han en Mængde Oder, Epigrammer, religiøse Digte og Oversættelser. Bag hans tankevægtige, originale og udtryksskjønne Verker staar en sjelden harmonisk, nobel og overlegen Forfatterpersonlighed. — Hans Søn Louis Racine, f. 1692, d. 1763, skrev flere religiøse Digte, „La religion", „La grâce" m. fl.

Raclavice, Landsby i det russisk-polske Guvernement Kielce, historisk bekjendt ved Kosciuszkos Seier over Russerne under Tormassov 4de April 1794.

Raczynski, bekjendt polsk Adelsslægt. — Grev Eduard Raczynski, f. 1786, d. 1845, udgav flere Verker om Polens Historie, bl. a. „Polske Medaljekabinet". — Hans Broder Athanasius Raczynski, f. 1788, d. 1874, preussisk Gesandt i Kjøbenhavn, Madrid og Lissabon, Kunstsamler og Kunsthistoriker, skrev „Histoire de l'art moderne en Allemagne" og „Les arts en Portugal".

Radautz, By i det østerrigske Hertugdømme Bukowina, har 9,500 Indb. og store Stutterier.

Radbrækning, af det tyske Rad (Hjul), en middelaldersk Dødsstraf, som bestod i, at Forbryderens Arme og Ben knustes med et tungt Hjul, hvorefter han, død eller levende, lagdes paa Hjulet. Den grusomme Straf blev efterhaanden afskaffet i Slutningen af forrige Aarhundrede, væsentlig ved Bestræbelser af „Oplysningens" Repræsentanter.

Radcliffe, By i det engelske Grevskab Lancaster, med 12,000 Indb. og betydelig Industri i Bomuld.

Radcliffe (udt. Rædklif), Anna, engelsk Romanforfatterinde, f. 1764, d. 1823. Hendes „The romance of the forest" og „The mysteries of Udolpho" røbede en storslagen Evne til at skildre gruvækkende Scener. Disse og lignende Bøger skabte en hel Skole af Efterlignere. Hendes sidste Roman var „The Italian" (1797).

Radde, Gustav Ferdinand Richard, tysk Reisende og Naturforsker, f. 1831, har med Understøttelse af tyske og russiske Videnskabsselskaber foretaget Reiser i Sydrusland, Østsibirien, Kaukasien og Armenien, hvis Plante- og Dyreverden han har studeret og beskrevet i flere Verker. Han har siden 1863 været Direktør for det naturhistoriske Muséum i Tiflis.

Rademacher, Johan Gottfried, tysk Læge, f. 1772, d. 1849, grundlagde den saakaldte „Erfahrungsheillehre", hvis Principer han fremstillede i sin Bog „Rechtfertigung der von den Gelehrten miskannten, verstandesgerechten Erfahrungsheillehre der alten scheidekünstigen Geheimärzte". Læren, til hvilken mange Læger sluttede sig, støttede sig til Paracelsus og hans Disciples Theorier.

Radere, skrabe, udkradse; ogsaa ætse, ridse Figurer osv., se Kobberstikkerkunsten.

Radesyge kaldtes i Skandinavien en langvarig Sygdom, der er et Udslag af tertiær Syfilis (s. d.), og som ytrer sig ved Knuder og Saar paa Huden; den blev først bemærket i Norge, hvor den maaske forekom hyppigst.

Radetzky, Feodor Fedorovitsch, russisk General, f. 1820, fik 1876 Kommandoen over det 8de Arméкorps, gik Juni 1866 over Donau ved Simnitza, forsvarede fra August Stillingen i Schipkapasset, tog 9de Jan. 1878 hele den tyrkiske Schipka-Armé tilfange og rykkede 22de Jan. ind i Adrianopel.

Radetzky, Joseph Wenzel, Greve, østerrigsk Feltmarskal, f. 1766, d. 1858. Som Løitnant deltog han i Tyrkekrigen 1788—89, i Felttoget til Nederlandene og ved Rhinen 1792—95, blev Oberst 1799, var med i Slaget ved Hohenlinden og blev 1805 General. Som Chef for 5te Arméкorps var han 1809 med ved Aspern og Wagram. Senere blev han Feltmarskalløitnant og Stabschef. Han udmærkede sig i Krigen 1813—15 og blev saaret ved Leipzig. 1831 fik han Overbefalingen over de østerrigske Tropper i Italien og udnævntes 1836 til Feltmarskal. Under Opstanden i Mailand i Marts 1848 maatte han efter flere Dages Gadekamp trække sig tilbage til Verona. Herfra rykkede han senere ud, slog Piemonteserne ved Custozza 25de Juli og ved Novara Marts 1849 og sluttede Vaabenstilstand med Victor Emanuel. Efter Fredsslutningen blev han Generalguvernør i Lombardiet-Venedig, hvor han administrerede med Strenghed, indtil han 1857 tog sin Afsked.

Radevormwald, By i den preussiske Regjeringskreds Düsseldorf, har 9,000 Indb. og betydelig Manufaktur- og Jernvareindustri.

Radford, By i Nottinghamshire i England, med 15,000 Indb. og vigtig Bomuldsindustri.

Radiationspunkt, Punkt paa Himmelen, hvorfra de periodiske Stjerneskuds Baner synes at udgaa; for Augustsværmen et Punkt i Perseus, for Novembersværmen et Punkt i den store Løve.

Radikal (af lat. radix, Rod) grundig, indgroet, rodfæstet; ogsaa fra Roden af. I figurlig Betydning den Tænke- og Handlemaade, som søger at

virkeliggjøre og til det yderste gjennemføre noget nyt Princip paa de politiske eller kirkelig-religiøse Omraader. — Radikalisme, Stræben efter indgribende Forandringer, især i politisk Betydning. — Sammensatte Radikaler kaldes i Kemien Atomgrupper, der danner selvstændige Forbindelser paa lignende Maade som de enkelte Stoffer, f. Ex. Cyan CN (s. d.), der med Vandstof og Metaller danner Forbindelser, som er ganske analoge med de tilsvarende af Chlor, Brom og Jod.

Radiolarier kaldes en Gruppe Slimdyr, hvis indre, protoplasmatiske Legeme omsluttes af en Kapsel, gjennem hvis Porer udstraaler en Mængde fine Traade, hvormed Dyret tager Føden til sig. I Regelen har Radiolarierne et smukt af Kiselsubstans dannet Skelet i Skikkelse af straaleformede Stjerner o. lign. De findes fordetmeste i Havet, nogle Arter ogsaa i Ferskvand.

Radiometer, et af Crookes opfundet Apparat, som sættes i Bevægelse ved Lys- og Varmeudstraaling. Det bestaar af et firearmet lidet Aluminiumkors, som i Midten af en lufttom Glaskuppel kan dreie sig paa en der anbragt Naalespids; hver Arm bærer et lidet Glimmerblad, hvis ene Side er sværtet, og det saaledes, at de sorte Flader alle er vendte i den samme Dreiningsretning. Udsætter man Radiometeret for Lys- eller Varmestraaler, vil Korset dreie sig.

Radius, lat., Straale; et Periferipunkts Afstand fra Cirkelens Centrum, eller Afstanden af en Kugles Centrum til et Punkt i Kuglefladen.

Radnor, Grevskab i Wales i England, 1119 km.^{2} stort, med ca. 26,000 Indb. Dens vigtigste By er Presteigne.

Radnor, William Bouverier, Jarl af, f. 1779, d. 1869. Som Lord Folkestone var han Medlem af det engelske Underhus og indtog ved Faderens Død sit Sæde i Overhuset. Han virkede ivrig for Katholikernes Ligestilling, Valgreformen og Negerslaveriets Afskaffelse og var den første Peer, som sluttede sig til Manchestermændenes Program (s. Frihandelsforening, 1. Bd., S. 577).

Radom, russisk Guvernement i Polen, udgjør 12,352 km.^{2} og har 560,000 Indb. — Hovedstaden Radom ligger 105 km. syd for Warschau, er Sæde for Guvernøren, har 12,000 Indb. og betydelig Handel samt nogen Fabrikdrift. Den er historisk bekjendt ved det Blodbad, Svenskerne anrettede under dens Erobring 1656 og ved Russernes Plyndring 1831.

Radowitz, Joseph Maria von, preussisk General og Statsmand, f. 1797, d. 1853, tjente 1812 i den westfalske Armé, blev fangen ved Leipzig og var siden med den kurhessiske Hær under Felttoget i Frankrige. 1823 blev han Kaptein i den preussiske Generalstab og 1830 Chef for Artilleriets Stab. Som en af Kronprinsens, den senere Fredrik Wilhelm den fjerdes, fortroligste Venner, delte han dennes Planer om en ny stænderskt Forfatning og udgav flere Skrifter om denne Reform. 1842 sendtes han som Gesandt til Karlsruhe, Darmstadt og Nassau. 1845 blev han Generalmajor. Efter at han 1848 havde taget Afsked fra den preussiske Armé, blev han som Medlem af den tyske Nationalforsamling Fører for yderste Høire. 1849 vendte han tilbage til Preussen, arbeidede ivrig for den preussiske Trekonge-Union, overtog 1850 Udenrigsministeriet og forelagde et Program, som gik ud paa Modstand mod den østerrigske Politik; dette vandt ikke Bifald, hvorfor han gik af (1852) og blev Chef for den militære Skole. Hans Skrifter udkom 1853 i 5 Bind.

Radscha eller **Raja,** betyder i det indiske og malayiske Sprog Konge eller Fyrste. — Maharadscha, Storkonge eller Storfyrste, kaldes den, som hersker over flere Rajaer.

Radschamandri, By i Præsidentskabet Madras i Forindien, ved Fl. Godavari, med 20,000 Indb.

Radschmahal, By i Præsidentskabet Bengalen i Forindien, ved Fl. Ganges, har 30,000 Indb.

Radschputer, en vidtforgrenet arisk Folkestamme i Forindien, som nedstammer fra den gamle hinduiske Krigerkaste. De bebor 19 Vasalstater i Præsidentskabet Bengalen, det saakaldte Radschputana, der staar i større eller mindre Afhængighedsforhold til England. Vasalstaterne har tilsammen et Fladeindhold af 337,100 km.^{2}, med 9,500,000 Indb. De vigtigste af dem er Marwar, Dschaipur, Bikanir, Mewar og Bhartpur. Staternes politiske Anliggender administreres af en Generalagent og 7 Underagenter.

Radziwill, gammel, bekjendt lithauisk Fyrsteslægt, som har store Besiddelser i Polen og Posen. De mest bekjendte Medlemmer af Slægten er Nikolaus Radziwill, Stamfader til den nuværende Linie af Slægten, d. 1567, var Woivod af Wilna; han gik over til den reformerte Kirke og lod 1563 den berømte polske „Radziwill-Bibel" trykke. — Hans ældste Søn Christoph Nikolaus var ivrig Katholik og lod opkjøbe og brænde alle opdrivelige Exemplarer af Faderens Bibel. — Michal G. Radziwill, f. 1778, d. 1850, deltog under Kosciuszko i den polske Befrielseskrig 1794 og som Chef for et Regiment i Napoleons Felttog mod Rusland 1812. Under den polske Revolution 1830 valgtes han til polsk Overgeneral, men nedlagde strax efter sin Post. Efter Warschaus Indtagelse blev han holdt i Fængsel i det indre Rusland indtil 1836. Han døde i Dresden. — Siden har flere af Slægten været i tysk Tjeneste som Statsmænd og Militære.

Radø, en 3 Mil lang Ø i Nordhordland, Søndre Bergenhus Amt, tilhører for det meste Mangers Prestegjeld.

Rafael Santi, Italiens største Maler og en af de ypperste Kunstnere, som har levet, f. i Urbino 1483, d. i Rom 1520. Sin første Undervisning fik han af Faderen, der var en ikke ubetydelig Kunstner. Siden studerede han, antagelig fra 1496 af, under Perugino (s. d.). 1504 reiste han til Florens, hvor han studerede de gamle Mestere og udvikledes stærkt i Omgang med de yngre Kunstnere af Rang; især havde Bartolommeo Indflydelse paa hans Kunst. 1508 kaldtes han af Pave Julius den anden til Rom, hvor han forblev indtil han 37 Aar gammel døde. Af hans talrige Kunstverker er følgende de mærkeligste: „Marias Kroning", „Marias Trolovelse" og „Kristus paa Oliebjerget", hvilke skriver sig fra hans første Periode. I hans berømte „Kristi Gravlægning" (nu i Palazzo Borghese i Rom) og i hans Selvportræt mærkes Florentinerskolens Indflydelse. I Rom udførte han bl. a. Vægmalerierne i tre Værelser i Vatikanet, de saakaldte „Rafaels Stanzer", hvoriblandt „Skolen i Athen" og „la disputa", især er storartede, samt Tegningerne

til 10 Tapeter i det sixtinske Kapel. Han gav Udkastet til Dekorationerne af en Buegang i Vatikanet, de saakaldte „Rafaels Loggier", hvor der findes 52 bibelhistoriske Fremstillinger, som er blevne kaldt „Rafaels Bibel"; endvidere Udkastet til Vægmalerier, som „Galathea" og „Psyches Historie" (i Villa Farnesina), og de skjønne Madonnabilleder, hvoraf de fornemste er „Madonna di Foligno" (1511), nu i Vatikanet, „Madonna del Pesce", nu i Madrid, „Madonna della Sedia" i Palazzo Pitti i Florens og den verdensberømte „sixtinske Madonna" i Dresdenergalleriet. I Spanien er nu hans „Kristi Gang til Golgatha", oprindelig malet for en Kirke i Palermo, og La Perla (fra 1517—18). Fra 1514 skriver sig hans fire „Sibyller" i Kirken St.a Maria della Pace i Rom. Senere udførte han „St.a Cecilia" i Bologna og „St. Michael" (nu i Louvre) samt Transfigurationen, som er hans sidste og et af hans skjønneste Billeder. Som Bygmester deltog han i Peterskirkens Opførelse og forestod Bygningen af flere Slotte og andre Verker. Rafaels uudslettelige Ry skyldes foruden hans overordentlige naturlige Anlæg ogsaa det, at hans Karakters Elskværdighed og hans Aands Adel fik komme til jevn, harmonisk Udvikling i en Tid, da Malerkunsten stod usædvanlig høit. Og denne hans Harmoni har meddelt sig til hans Verker, der alle udmærker sig ved en velgjørende Symmetri, ved sin Kompositions skjønne Linier, ved sin storartede Fordeling af Lys og Skygge og ved den Farvernes Samstemning, der ikke tillader nogen bestemt Farve at dominere.

Raff, Josef Joachim, tysk Komponist, f. 1822. 1843 udgav han, med Mendelsohns Anbefaling, sine første Kompositioner. Siden kom han sammen med Lißt, der fik stor Indflydelse paa ham og øgede hans allerede vakte Begeistring for Wagner. Han skrev flere Kritiker og Afhandlinger vedkommende Wagnerstriden. Hans Kompositioner bestaar af Operaer, Kirkemusikstykker og Sange; mest populære er dog hans Klaverstykker, Sonater og Symfonier. 1877 blev han Direktør for det Hochske Musikkonservatorium i Frankfurt am Main.

Raffet (udt. Raffe), Denis Auguste Marie, bekjendt fransk Tegner og Lithograf, f. 1804, d. 1860, udførte flere Raderinger, mere end 700 Lithografier og over 1000 Træsnit og Staalstik af stort kunstnerisk Værd. De fleste behandler Sujetter fra Slagmarken. Han har ogsaa illustreret flere historiske Verker.

Raffinade, s. Sukker.

Raffles (udt. Ræffels), Sir Thomas Stamford, britisk-indisk Statsmand, f. 1781, d. 1872, var først underordnet Embedsmand i det ostindiske Kompagni. Under sit Ophold paa Pulo-Pinang og Malakka studerede han nøie saavel Naturforholdene som de Indfødtes Karaktér og Vilkaar. Det skyldtes ham, at Englænderne 1811 tog Batavia i Besiddelse, hvorfor han udnævntes til Guvernør over Java. Her fortsatte han sine videnskabelige Undersøgelser, og efter en Tur til England skrev han sin ypperlige „History of Java", som endnu har stor Betydning. 1817 sendtes han som Guvernør til Benkulen og grundede 1819 Byen Singapore. 1824 reiste han med sine Samlinger tilbage til England, hvor han indtil sin Død beskjeftigede sig med videnskabelige Arbeider af betydelig Interesse.

Rafflesia, Planteslægt, der hører til en egen Familie, Rafflesiaceæ; den blev først opdaget paa Sumatra 1818 af den engelske Dr. Josef Arnold og opkaldt efter Sir Thomas Raffles (s. d.). Rafflesia Arnoldi er en rodsnyltende Plante, som bestaar næsten bare af én ildelugtende Blomst, der bliver ca. 1 m. i Gjennemsnit og veier indtil 5 kg. En anden Art, Rafflesia Patma, som er noget mindre, er senere fundet paa Java.

Rafn, Karl Kristian, bekjendt nordisk Oldgransker, f. paa Fyen 1795, d. i Kjøbenhavn 1864, blev 1821 Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket og oprettede 1825 det nordiske Oldskriftsselskab, hvis Sekretær han siden var. 1828—30 udgav han en Oversættelse af de oldnordiske mythiske Sagaer, senere „Krákumál" med filologiskkritiske Anmærkninger, „Fornmanna-Sögur Norðrlanda" (12 Bd.), „Fornaldar-Sögur Norðrlanda" (3 Bd.) og (1832) „Færeyinga-Saga" med islandsk Text og færøisk og dansk Oversættelse. I sit store Verk „Antiquitates Americanae" har han samlet Vidnesbyrdene om, at Nordmænd opdagede Amerika i det 10de Aarh., og at de fra 11te til 14de Aarh. besøgte Rhode-Island og Massachusetts. Endelig udgav han ogsaa „Grønlands historiske Mindesmærker" (3 Bd.) og „Antiquités russes et orientales" (3 Bd.).

Rafossen, et betydeligt Vandfald i Kvinaelv, Lister og Mandals Amt.

Raftsund, et flere Mil langt, men temmelig smalt og af høie Fjelde omgivet Sund i Lofoten, Nordlands Amt, adskiller Østvaagø fra Hindø. Under Skreifisket i Lofoten foregaar tildels her et temmelig betydeligt Fiske.

Raglan, Fitzroy James Henry Somerset, Lord, engelsk General, f. 1788, d. 1855, tjente med Udmærkelse under Wellington i Spanien og i Slaget ved Waterloo, hvor han mistede den høire Arm. Siden ledsagede han Wellington paa hans Gesandtskabsreiser til Wien, Verona og Petersburg. 1852 blev han Generalfelttøimester og Peer. 1854 fik han Kommandoen over den britiske Armé i Orienten og deltog i flere af de blodige Slag paa Krim, hvor han døde af Kolera under Sebastopols Beleiring.

Ragnar Lodbrok, nordisk Sjøkonge i det 9de Aarh., af Skjoldungeætten, var ifølge den romantiske Saga om ham en Søn af Sigurd Ring (s. d.) og herskede over Danmark og det sydlige Norge samt Sverige. Sammen med sine Sønner fór han meget i Viking og er i Sagnet bleven Typus paa en Vikingekonge. Nogle Historikere har antaget, at der har været flere Konger af samme Navn, da de Bedrifter, som tillægges Ragnar, synes at være for mange og spredte over et for langt Tidsrum til at kunne være udførte af en enkelt Mand, og hans Saga er opblandet med Sagn om eventyrlige Bedrifter. Hans Sønner, Lodbrokssønnerne, som de kaldes med et fælles Navn, gjorde storartede Tog til England og Frankrige og lagde vistnok Grunden til de danske Kongers kortvarige Herredømme i England.

Ragnarok, se Gudelære, den nordiske.

Ragnfred, en af den norske Konge Erik Blodøxes Sønner, deltog i sine Brødres Kampe mod Haakon Adelstensfostre og blev efter dennes Død Medkonge i Norge. Efter sin Broder Harald Graafelds Død samlede han en Hær paa Orkn-

øerne og drog til Norge, men blev slaaet af Haakon. Dette var Gunhildssønnernes sidste Forsøg paa at gjenvinde Faderens Trone.

Ragnvald Brusesson, en Sønnesøn af Sigurd Jarl paa Orknøerne, flygtede med sin Fader til Kong Olav den hellige for Farbroderen Thorfin, som understøttedes af den skotske Konge. Olav fik Brødrene forligte, men beholdt Ragnvald hos sig som Gidsel. Da Olav flygtede fra Norge, drog Ragnvald med ham. I Slaget ved Stiklestad tog han Del som en af Førerne for Kongens Hær og var den, som efter Nederlaget reddede den haardtsaarede Harald Sigurdssøn (haardraade). Han fulgte Harald til Rusland. Af Magnus den gode udnævntes han efter Faderens Død til Jarl paa Orknøerne. Det kom dog snart til Uvenskab mellem ham og Thorfin Jarl, som tilsidst overfaldt og dræbte ham. Ragnvald var en dygtig og afholdt Høvding, og hans Død vakte derfor stor Sorg blandt Almuen.

Ragnvald Eysteinsson, sædvanlig kaldet Ragnvald Mørejarl, en af de navnkundigste Stormænd paa Harald haarfagres Tid, sluttede sig tidlig til denne, som udnævnte ham til Jarl over Fylkerne Nordmøre, Raumsdal og Søndmøre. Senere forlenede Kongen ham med Orknøerne og Hjaltland, hvilke han dog med Kongens Samtykke overdrog til sin Broder Sigurd. Efter dennes Død fik Ragnvald Jarls Søn Torv-Einar Øerne, og han blev derved Stamfader til de mægtige Orknøjarler. Uagtet hans Troskab mod Kongen, der satte stor Pris paa ham, blev han dog ca. 890 overfaldt og indebrændt af Kongens Sønner Halfdan Haalegg og Gudrød Ljome, som var forbitrede over, at Jarlerne og ikke de skulde have Land og Forleninger. Ragnvald Mørejarl var Fader til den navnkundige Gange Rolf (se Rolf Ragnvaldssøn).

Ragnvald Rettilbeine, en Søn af Harald haarfagre, blev tilligemed sine Brødre Sigurd Rise, Halfdan Haalegg og Gudrød Ljome af Faderen udnævnt til Konge over Hadafylke (Hadeland). Han blev indebrændt af Halvbroderen Erik Blodøxe.

Ragnvald Ulfsson, en Brodersøn af den svenske Dronning Sigrid Storraade, blev som Jarl i Gautland gift med Olav Tryggvessøns Søster Ingebjørg, men maatte forinden forpligte sig til at gaa over til Kristendommen og tillige lade Gautland kristne. Da Olav den hellige søgte Forlig med den svenske Konge Olav Skötkonung, understøttede Ragnvald af al Magt denne Sag.

Ragusa, 1) befæstet By i Dalmatien, ved Adriaterhavet, med 9,000 Indb., er Bispesæde og har flere høiere Læreanstalter, Kirker og Klostre samt Likørbrænderier og Industri i Silke og Læder. I Middelalderen var Ragusa en aristokratisk Republik efter Venedigs Mønster, med en Rektor i Spidsen. 1814 kom Byen under Østerrige. 2) Ragusa, By paa Sicilien, i Provinsen Syrakus, har 23,000 Indb. og stor Linvareindustri.

Rahbek, Knud Lyne, dansk Forfatter, f. 1760, d. 1830, begyndte tidlig at studere moderne, især tysk dramatisk Literatur og følte sig i det hele taget stærkt hendragen til Studiet af Theater og Skuespil. 1778 udgav han „Breve fra en gammel Skuespiller til hans Søn". I Tyveaarsalderen skrev han Skuespillet „Den unge Darby", som blev opført paa det kgl. Theater. Efter Faderens Ønske reiste han nu til Tyskland og Paris for at studere videre. Efter at være kommen tilbage til Kjøbenhavn optoges han i Dreiers Klub og i „Det norske Selskab" og udgav nu 1ste Bind af „Prosaiske Forsøg". Sammen med Pram (s. d.) begyndte han Udgivelsen af Maanedsskriftet „Minerva", der fik stor Betydning. 1788 begyndte han at holde æsthetiske Forelæsninger og blev 1790, efter at have været i Udlandet, udnævnt til Professor i Æsthetik. 1791 grundede han Ugeskriftet „Den danske Tilskuer", og 1794 udkom 1ste Bind af „Poetiske Forsøg". En Strid med Autoriteterne bragte ham 1799 til at forlade sit Professorat, som han dog gjenoptog 1816. Af Rahbeks Arbeider kan endvidere nævnes: „Dansk Læsebog og Exempelsamling til de lærde Skolers Brug" (1791—1804), „Bidrag til den danske Digtekunsts Historie" (1800—1808 sammen med Nyerup), der 1819 suppleredes med „Udsigt over dansk Digtekunst under Frederik den femte" og 1828 med „Udsigt over dansk Digtekunst under Kristian den syvende"; „Om den danske Stiil" (1802), „Samlede Fortællinger" (4 Bd., 1804—14); „Holbergs udvalgte Skrifter", hvorhos han udgav flere andre danske Digteres Verker. 1805 blev han Lærer ved den dramatiske Skole, 1809 Medlem af Direktionen for det kgl. Theater. Hans „Samlede Skuespil" udkom 1809—13. 1815—17 udgav han et udmærket Verk, „Om Ludvig Holberg som Lystspildigter". Til hans sidste Arbeider hører „Bidrag til den danske Skuepladses Historie i dens første Aarh." og „Erindringer af mit Liv" (1824—29). Han var siden 1798 gift med Karen Margareta („Kamma") Heger (d. 1829). Deres Hjem, „Bakkehuset", var i mange Aar Samlingsstedet for Danmarks første Mænd paa Literaturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Omraader.

Rahel, s. Varnhagen von Ense.

Rahl, Karl Heinrich, tysk Kobberstikker, f. 1779, d. 1843. 1839 blev han Professor ved Kunstakademiet i Wien og 1841 Professor i Florens. Han har udført et stort Antal værdifulde Kobberstik efter Rafael, Correggio, Perugino, Hogarth osv. — Karl Rahl, foregaaendes Søn, fremragende Historiemaler, f. i Wien 1812, d. 1865, studerede først i Rom, siden i Wien. Han var en Tid ved den danske Konge Kristian den ottendes Hof. 1850 blev han foreløbig ansat ved Akademiet i Wien, men hans Kunstretning vakte Modstand, hvorfor han opgav sin Post og oprettede en egen Malerskole. Senere (1863) blev han dog udnævnt til Professor. Rahl har malet et meget stort Antal Billeder, dels Slagmalerier og dels Freskoer med mythologiske Sujetter samt mange Portræter.

Raibolini, Francesco, italiensk Maler, s. Francia.

Raigræs (Lolium), Plante af Græsarternes Familie. Den som Foderplante vigtigste Art af denne Slægt er det saakaldte engelske Raigræs (Lolium perenne), der findes hist og her i de lavere Dele af Landet, men dog altid under saadanne Forhold, at det neppe kan antages, at denne Art er oprindelig vildtvoxende i Norge. En anden Art, som er giftig, er den saakaldte Svimling (Lolium temulentum), s. d.

Raillere (udt. raljere), spøge, gjøre Nar af, drille, skjemte. — **Railleri** (udt. Raljeri), Spøg, Drilleri, Skjemt. — **Railleur** (udt. Raljør), Spøgefugl, lystig Fætter.

Raimondi, Marco Antonio, almindelig kaldt **Marcanton**, den italienske Renaissances største Kobberstikker, f. ca. 1475, d. før 1534. 1505—10 reproducerede han en hel Række af Albrecht Dürers Billeder; derefter reiste han til Rom, hvor han kom i nær Forbindelse med Rafael, som overlod ham sine bedste Arbeider til Gjengivelse. Raimondis Kobberstik har stedse været særdeles værdifulde under Studiet af Rafaels Kunst.

Raimund, Ferdinand, tysk Skuespiller og Digter, f. i Wien 1791, d. 1836, gjorde megen Lykke som komisk Skuespiller og optraadte derhos 1823 som Forfatter af Folkeskuespil, hvoraf han har skrevet en hel Række. Hans bedste Arbeider er: „Der Bauer als Millionär", „Der Alpenkönig und der Menschenfeind" og „Der Verschwender", som alle fik overordentlig Anerkjendelse.

Raimund af St. Gilles, Greve af Toulouse, anførte 1096—99 en af de første Korsfareres Hære; 1103 indtog han Tripolis. — **Raimund den sjette**, f. 1156, d. 1222, var en ivrig Beskytter og Dyrker af den provençalske Troubadurdigtning og beskyttede Albigenserne, hvorfor han blev fordrevet.

Raimundus Lullus, s. Lullus.

Rain, Landsby ved Floden Lech i Baiern. Her seirede Gustav Adolf over Tilly, som blev dødelig saaret, 15de April 1632.

Raison (udt. Ræsong), fr., Fornuft, Fornuftsgrund, Ret. — **Raisonnere**, indvende, drage Fornuftsslutninger. — **Raisonnement** (udt. Ræsonnemang), Fornuftsslutning, Slutningskjæde; ogsaa Ordkløveri, Vrangvisdom. — **Raisonnabel**, rimelig, billig; gavmild, rigelig. — **Raisonnør**, Snakker, Brøvler, Modstræver.

Raizer, s. Serbien.

Raja, s. Radscha.

Rajah, d. e. Hjord, i Tyrkiet Fællesbenævnelse for de ikke-muhamedanske Folkeslag, som er Porten skatskyldige.

Rakauerkathekismus, s. Socinianere.

Rakkelhøns, Bastarder af Tiur og Aarfugl, er af Størrelse en Mellemting mellem disse. De kan, saavidt man ved, ikke forplante sig.

Rakker kaldtes før i Tiden Bøddelens Medhjelper.

Rakkestad, Prestegjeld i Mellem-Borgesyssel, i Smaalenenes Amt, bestaar af Sognene Rakkestad, Degernæs og Os. — **Rakkestadelv**, en af Glommens Bielve, udspringer østligt i Prestegjeldet, løber mod Nord og Nordvest og falder i Glommen, hvor denne danner Mingevand (s. d.). Længde 30 km.

Rakoczy, bekjendt ungarsk Fyrsteslægt, som en Tid herskede i Transsylvanien. Den første, som bar dette Navn, var **Sigmund Rakoczy**, der var Statholder, og hvem Stænderne valgte til Fyrste efter Bocskais Død 1607. Han frasagde sig Værdigheden til Fordel for Gabriel Bathori og døde 1608. — Hans Søn **Georg den første Rakoczy**, d. 1648, valgtes til Fyrste 1631. 1644 bekrigede han Østerrige, og ved Fredsslutningen Aaret efter fik hans Land politisk og religiøs Frihed. Han efterfulgtes af sin Søn **Georg den anden Rakoczy**, d. 1660. Denne fik af Muhamed den fjerde Lenshøihed over Moldau og Valakiet. Men da han forbandt sig med Sveriges Konge Karl Gustav mod Johan Kasimir af Polen uden Stændernes og Sultanens Samtykke, mistede han begge, medens Tyrkerne ødelagde hans Land. — Georgs Søn **Frans den første Rakoczy**, d. 1676, kom ikke til at regjere. Han deltog i en Sammensværgelse mod Keiser Leopold den første, men blev amnesteret. — Hans Søn **Frans den anden Rakoczy**, f. 1676, d. 1733, blev fængslet paa Grund af sin Forbindelse med Oprørsstifterne i Ungarn 1701, men undkom til Polen. 1703 var han Anfører for Ungarns Reisning; 1707 valgtes han til Fyrste af Siebenbürgen; 1708 led han et Nederlag ved Frentschin. 1710 flygtede han til Polen, men vilde ikke modtage Amnesti og reiste til Tyrkiet, hvor han døde. — **Rakoczymarschen** kaldes et gribende ungarsk Musikstykke af en ubekjendt Komponist. Det spilledes meget i Frans den anden Rakoczys Armé, hvoraf dets Navn. Under Revolutionen 1848—49 var Marschen Ungarernes Marseillaise.

Raleigh (udt. Rælleh), Sir Walter, engelsk Sjømand, f. 1552, d. 1618, foretog, efter at have kjæmpet i Frankrige 1569 paa Hugenotternes Side og 1578 i Nederlandene mod Spanierne, 1579 en uheldig Opdagelsesreise til Amerika; 1584 reiste han atter ud og grundlagde med Dronning Elisabeths Tilladelse en engelsk Koloni paa Nordamerikas Vestkyst, som til Ære for Dronningen kaldtes Virginia. 1588 deltog han med Udmærkelse i Kampen mod den spanske Armada, udrustede 1592 en Flaade, som skulde opsnappe spanske Skibe i de vestindiske Farvande, men havde ikke videre Held, og foretog 1595 en Expedition til Guyana, hvilken heller ikke lykkedes. 1597 var han Kontreadmiral under Greven af Essex, der med sin Flaade skulde tage den spansk-vestindiske Sjømagt, men Foretagendet blev resultatløst. Under Jakob den første beskyldtes han for Deltagelse i en Sammensværgelse mod denne, dømtes til Døden og sad 13 Aar i Tower. 1617 anførte han en Expedition, som skulde erobre det guldrige Guyana, men kom i Strid med Spanierne, hvorfor han ved sin Tilbagekomst paany fængsledes og blev ifølge en ældre Domsfældelse henrettet 1618. Raleigh skrev bl. a. en Verdenshistorie.

Raleigh, By i Staten Nordkarolina i Nordamerika, med 9,500 Indb. og livlig Handel.

Rallelyd frembringes i Luftrøret og dets Forgreninger, naar Luftens Passage hindres af Slim eller andre Vædsker.

Rallentando, ital., i Musiken dvælende, langsommere.

Rama kaldtes flere Byer i Jødeland. — **Ramaskrig**, voldsomme Skrig, skriver sig fra følgende Skriftsted (Matth. 2, 18): „I Rama blev hørt en Røst, Graad og Skrig" osv.

Ramadan, den 9de Maaned i det islamitiske Aar, er en 29 Dages Fest, tilbragt afvexlende med Faste, religiøse Ceremonier og Forlystelser.

Ramassejern, enslags Jern, som bestaar af omarbeidet gammelt Smedejern.

Ramayna, „Ramas Historie", et ældgammelt indisk Epos, forfattet af Valmiki i det 4de Aarh. f. Kr. I 24,000 Strofer, som danner 7 Bøger, fortælles, hvorlunde Rama, der er en Inkarnation af Guden Vischnu, opdrages og tilbringer sin

Ungdom, om hans Giftermaal med Sita og hans Landflygtighed og Kamp med Kjæmper og Dæmoner i det sydlige Indien, indtil han faar tilbage Sita, der er bleven ham frarøvet, og endelig om hans Tilbagevenden til Himmelen. Eposet er en allegorisk Fremstilling af de ariske Indieres Fremtrængen til Indiens Sydspidse og deres Seier over Dekhans raa Folkeslag.

Ramberg, Arthur Georg, Friherre von, tysk Maler og Illustrator, f. i Wien 1819, d. 1875. Han opholdt sig for det meste i München, hvor han 1865 blev Professor ved Kunstakademiet. Hans Genrebilleder udmærker sig ved en fin Karakteristik, korrekt Tegning og omhyggelig Udførelse. Stor Beundring vakte hans Tegninger til „Schiller-Galerie" og „Göthe-Galerie", som han udgav sammen med Pecht (s. d.).

Ramberg. Johan Heinrich, tysk Historie- og Genremaler, f. 1763, d. 1840, studerede først ni Aar ved Akademiet i London under Reynolds Ledelse og blev siden Hofmaler i Hannover. Han udmærkede sig især som humoristisk Tegner.

Rambouillet (udt. Rambuije), By i det franske Departement Seine-Oise, med 5,000 Indb. Her frasknev Karl den tiende sig den franske Trone 2den August 1830.

Rambuk, Maskine til Nedramning af Pæle. Mellem „Bukkens" Ben er anbragt en Ramklods af Træ eller Jern, som enten ved Haandeller Dampkraft uafladelig løftes til en vis Høide og derpaa slippes ned paa Pælen, indtil denne er rammet ned til den bestemte Dybde.

Rameau (udt. Ramaa), Jean Philippe, fransk Komponist, f. 1683, d. 1764, var først Violinist ved et omreisende Skuespillerselskab, senere Organist i Provinserne. I denne Egenskab studerede han Harmonilære og vendte 1722 tilbage til Paris, hvor han udgav sin „Traité de l'harmonie réduite à ses principes naturels". Dette Verk samt nogle andre musiktheoretiske Skrifter skaffede ham en indbringende Organistpost. 1726 kom han i stor Anseelse ved sit ypperlige Verk „Nouveau système de musique théorique", ligeledes vakte hans „Dissertation sur les différentes méthodes d'accompagnement pour le clavecin et pour l'orgue" stor Opmærksomhed. Siden begyndte han at skrive Operaer. Først satte han Musik til et Par Operatexter af Voltaire, men uden synderligt Held. Senere blev han ved sine nogle og tyve Operaer og Balletter en af sin Tids største Operadigtere og en af den franske Operas Skabere. Hans bedste Arbeide er „Castor og Pollux" (1737).

Ramée, Louise de la, engelsk Forfatterinde f. Ouida.

Ramenghi, Bartolomeo, ogsaa kaldet Bagnacavallo, bekjendt italiensk Maler, f. i Bologna 1484, d. 1542, var Elev af Rafael. Han malede en Tid Freskoer i Vatikanet og bosatte sig derefter i Bologna, hvorhen han forplantede den Rafaelske Skoles Manér.

Ramie, Basttrevlerne af en Neldeart, som voxer paa de indiske Øer, men nu ogsaa er forplantet til Europa og Amerika. Af disse Trevler fabrikeres Touge, Liner osv., som med Hensyn til Styrke og Varighed overgaar næsten ethvert andet Tougverk. Af Trevlerne spindes ogsaa Traad, som benyttes til Tøier eller ogsaa til Afmønstring i Uld- og Bomuldsstoffer som Erstatning for Silke.

Ramillies (udt. Ramilie), Landsby i den belgiske Provins Brabant. Her vandt Englænderne under Marlborough Seier over Franskmændene under Villeroy 23de Mai 1706.

Ramler, Karl Wilhelm, tysk lyrisk Digter, f. 1725, d. 1798, var 1748—1790 Professor i Logik ved Kadetskolen i Berlin, senere Meddirektør ved Nationaltheatret sammesteds. Som Digter udmærker han sig især ved et smukt Sprog og en omhyggelig udarbeidet Form. Hans bedste Arbeider er hans Oder og Kantater. Bl. a. oversatte han et større Antal af Horats's Oder.

Ramløsa, Sundhedsbrønd i Nærheden af Helsingborg i Sverige, benyttes mod Mavesygdomme og Rheumatisme.

Rammelsberg, Bjerg i Harzen, bekjendt for sin Rigdom paa Sølv, Guld, Kobber, Bly, Svovl og Vitriol. Her har været Bergverksdrift siden 968.

Rammelsberg, Karl Friedrich, tysk Kemiker, f. 1813, blev Professor i Berlin 1845. Af hans Skrifter kan nævnes „Haandordbog i den kemiske Del af Mineralogien" og „Haandbog i den krystallografiske Kemi".

Ramnæs, 1) Prestegjeld i Jarlsberg og Laurvigs Amt, bestaar af Sognene Ramnæs, Foden og Vivestad. 2) Gaard i Prestegjeldet af samme Navn, historisk bekjendt ved den Seier, som Kong Magnus Erlingssøn her vandt 1177 over Eystein Meyla, der faldt i Kampen.

Ramolino, Lætitia, s. Bonaparte, Carl.

Rampe, Rækverk, Skraaning, Opkjørsel paa en Bold.

Ramponere, beskadige, ødelægge.

Rampsinit, se under Ramses.

Ramsay (udt. Ramsæi), Allan, skotsk Folkedigter, f. 1686, d. 1758, var Boghandler i Edinburgh. Hans betydeligste Arbeide er „Gentle Shepherd", et Hyrdedrama, som giver udmærkede Billeder af skotsk Folkeliv. Foruden originale Sange, Fabler og Eventyr udgav han ogsaa to Samlinger af gammelskotske Sange. Han oprettede det første Leiebibliothek i Skotland.

Ramsden, Jesse, bekjendt engelsk mathematisk og optisk Instrumentmager, f. 1730, d. 1800. Han opfandt 1777 en Delingsmaskine og forbedrede betydelig Theodoliten, Pyrometret, Hadleys Kvadrant og Sextant o. a. Instrumenter.

Ramses, Navn paa 14 ægyptiske Konger. — Ramses den første regjerede i Midten af det 15de Aarh. f. Kr. — Under Ramses den anden (af Grækerne kaldet Sesostris), som regjerede 1388—22 f. Kr., erobredes Syrien, Æthiopien og en Del af Arabien. Ved Hjelp af sit umaadelige Krigsbytte øgede han Landets Velstand, lod opføre en Mængde Pragtbygninger, grave Kanaler osv. Under ham naaede Ægyptens Magt og Indflydelse sit Toppunkt. — Ramses den tredie, foregaaendes Søn (1269—1244 f. Kr.), hvem Herodot kalder Rampsinit, gjorde Erobringstog til Syrien og Nubien. Han var umaadelig rig. Under hans ellеve Efterfølgere gik Riget efterhaanden tilbage.

Ramsgate (udt. Ramsget), Havneby og meget besøgt Badested i det engelske Grevskab Kent, har ca. 15,000 Indb.

Ramus, Jonas, Prest til Norderhov paa Ringerike, f. 1649, d. 1718, bekjendt som Forfatter af

religiøse, historiske og geografiske Verker, hvoriblandt en Norges Beskrivelse. Han var gift med Anna Kolbjørnsdatter (s. d.).

Ramus, Petrus, egentlig Pierre de la Ramée, fransk Mathematiker og Humanist, f. 1515, arbeidede sig med stor Iherdighed op fra sin oprindelig ringe Stilling til en alsidig kundskabsrig Lærd, og studerede navnlig Filosofi. Han var en ivrig Modstander af den aristotelisk-skolastiske Filosofi. Hans i 1534 og 1543 udkomne Skrifter „Animadversionum in dialecticam Aristotelis libri XX" og „Institutionum dialecticarum libri III" vakte overordentlig Opsigt og tildels Forfølgelse. Alligevel valgtes han 1551 til Professor i Dialektik og Rhetorik ved Universitetet i Paris. I sine Verker „De moribus veterum Gallorum" og „De militia Cæsaris" fremtræder han som ægte Humanist. Paa Grund af sin kalvinistiske Troesretning maatte han flere Gange flygte fra Paris. I Schweiz og Tyskland blev han meget populær og saavel her som i Frankrige fik han mange Tilhængere, der kaldtes Ramister. 1571 vendte han tilbage til Paris, hvor han dræbtes Bartholomæusnatten (24de Aug. 1572).

Ran, se Ægir.

Rancé, Bouthillier de (udt. Butijie dø Rangse), s. Trappistordenen.

Ranch, Hieronimus Justesen, dansk Prest, f. 1539, d. 1607, bekjendt som Forfatter af Skuespillene „Kong Salomons Hylding", „Samsons Fængsel" og „Karrig Nidding", som er de ældste danske originale Theaterstykker.

Rancheros, Kvægrøgtere i Mexiko, bekjendte som dygtige Ryttere.

Randers, By i Aarhus Stift i Jylland, ligger nær ved Gudenaas Udløb i Randersfjord, har en god Havn, Skibsfart, Bryggerier, Brænderier, Cikorie- og Tobaksfabriker, betydelig Hanskefabrikation, Laxefiskerier samt 14,000 Indb. Her dræbte Niels Ebbesen Grev Gert 1340. — Randers Amt udgjør 2,432 km.², og har 100,000 Indb. Det hører under Aarhus Stift og er delt i 4 Provstier.

Randon, Jaques Louis Cesar Alexander, Grev, Marskal af Frankrige, f. 1795, d. 1871, deltog i Felttoget 1812—15, tjente 1838—47 i Algier og blev 1847 Generalløitnant. Januar—Oktober 1851 var han Krigsminister under Præsident Napoleon. December s. A. blev han Generalguvernør over Algier, foretog 1853—56 virkningsfulde Expeditioner mod Kabylerne og blev Marskal 1856. I den italienske Krig 1859 var han Chef for Generalstaben og 1859—67 atter Krigsminister.

Randsfjord, Indsjø i Hadelands og Lands Fogderi, Kristians Amt, i en Høide af 137 m. over Havet, er med Hensyn til Størrelse den femte i Rækken af Norges Indsjøer. Længden er 73 km. Den optager flere Elve, blandt hvilke kan nævnes Dokka og Røkenelv, og gjennem Randselven har den Afløb til Tyrifjord. — Randselven danner flere prægtige Vandfald, blandt hvilke kan nævnes Bergerfos, Kistefos, Aslaksrudfos, Viulfos og Lundstadfos; ved dens Sammenløb med Bægnaelven dannes Hønefossen.

Randosund, en meget besøgt Havn udenfor Kristianssand, med en fast Lodsstation.

Rane Jonsson, Kammersvend hos den danske Konge Erik Glipping, hvem han 1286 forraadte til Kongemorderne; han fangedes og henrettedes 1294.

Ranen, Fjord i Helgeland, Nordlands Amt. — Ranen Elv kommer fra Rigsgrændsen, gaar mod Vest og falder i Bunden af Ranenfjord. Dens Længde er 68 km. I Fjorden og langs Elven findes betydelige Skove, især af Gran, og Trælast er derfor en vigtig Udførselsartikel. I Ranen bygges de fleste og mest søgte Nordlandsbaade.

Rang kaldes den Orden, hvorved den enes ydre Forret for den anden betegnes. I Lande, som har Adel, har saaledes Adelsmænd Rang foran andre Samfundsklasser, hvem ikke lignende Udmærkelse er tildelt. I Norge har man kun Embedsrang, det vil sige en Orden mellem de forskjellige Embedsklasser i Forhold til hverandre.

Rangawis (Rangabé), Alexander Risos, nygræsk Digter og Lærd, f. i Konstantinopel 1810, kom 1829 til Grækenland, hvor han ivrig deltog i offentlige Anliggender, blev Undervisningsminister og gjorde som saadan meget for det høiere Undervisningsvæsen. 1845 blev han Professor i Archæologi i Athen. 1856—59 var han Udenrigsminister, 1867 Gesandt i Washington, 1868 i Paris og 1874 i Berlin. Baade som Statsmand, Digter og Videnskabsmand var han en varmhjertet Patriot. Hans Digtervirksomhed omfatter saavel Lyriken som Dramaet og Romanen. 1878 repræsenterede han Grækenland paa Kongressen i Berlin.

Rangun ell. **Rangoon**, Sjø- og Handelsstad i britisk Birma i Bagindien, ved Floden Rangun (Irawaddis østlige Mundingsarm) har over 100,000 Indb., er Dampskibsstation og har udstrakte Handelsforbindelser. Fra Rangun foregaar stor Udførsel af Ris og Teaktræ. I Nærheden er en stor Pagode med et 100 m. høit Taarn, der har en 12 m. høi forgyldt Kuppel. Den er berømt ved sine Relikvier og derfor et meget besøgt Valfartssted.

Rank, Josef, tysk Digter, f. 1816, har skrevet flere udmærkede Fortællinger fra det bøhmiske Folkeliv, desuden nogle Skuespil. 1848 var han demokratisk Medlem af den tyske Nationalforsamling. For Tiden er han Direktionssekretær ved Hofoperaen i Wien.

Ranke, Leopold von, fremragende tysk Historiker, f. 1795, blev 1825 Professor i Berlin og 1841 preussisk Stats-Historiograf. I et større Antal Verker har han navnlig behandlet de stærke religiøs-politiske Bevægelser blandt de germaniske og romanske Folk i det 16—17de Aarh. Hans Undersøgelser og Fremstillingsmaade udmærker sig ved objektiv Sandhedskjærlighed til de historiske Kjendsgjerninger, og hans Sprog er kraftigt og klart. En stor Del af de yngre tyske Historieskrivere er uddannede under ham og har sluttet sig til hans Methode, hvorfor Retningen efter ham kaldes den „Rankeske Skole". Af hans vigtigste Arbeider kan fremhæves: „Fyrster og Folk i Sydeuropa i det 16de og 17de Aarh.", „De romerske Paver, deres Kirke og Stat i det 16de og 17de Aarh.", „Tysk Historie i Reformationens Tidsalder", „Fransk Historie fornemmelig i det 16de og 17de Aarh.", „Engelsk Historie, fornemmelig i det 16de og 17de Aarh.", „Aarsag og Begyndelse til Revolutionskrigene 1791—92" samt „Verdenshistorie", hvoraf er udkommet 8 Bind. Hans samlede Skrifter udkom 1867—81 i 48 Bind.

Rankefødbede (Cirrhipedia) kaldes en Orden af Krebsdyrenes Klasse. I voxen Tilstand er de altid fastsiddende. Der gives to Underafdelinger: de Stilkede og de Stilkløse. De Stilkede, eller Lepaderne, er fæstede ved en læderagtig, hul Stilk; en Art af disse, „Langhalse" (eller „Andemuslinger"), findes ofte paa Skibe, som har været længe i Sjøen. De Stilkløse (Balaner) mangler den læderagtige Stilk; de findes overalt paa Norges Kyster, siddende paa Stenene lige i Vandskorpen. Flere Arter findes ofte i Huden paa Hvaler og større Havdyr.

Ranrike, det oldnorske Navn paa Landet paa østre Side af Kristianiafjorden, for en stor Del svarende til det nuværende Smaalenenes Amt.

Rantzau, dansk (oprindelig holstensk) Adelsslægt. Johan Rantzau, f. 1492, d. 1565, arbeidede ivrig for Reformationens Indførelse i Slesvig-Holsten. Som General udmærkede han sig under Fredrik den første mod Kjøbenhavn 1523 og i Skaane 1525 samt under Kristian den tredie og Hertug Adolf af Gottorp. 1559 var han Feltmarskal under Fredrik den anden i Felttoget mod Ditmarsken. — Hans Søn Henrik Rantzau, f. 1526, d. 1598, var Statholder i Hertugdømmerne; han arbeidede meget for Kunstens, Industriens og Videnskabens Fremme, skrev Ditmarskerkrigens Historie og en Beskrivelse af den cimbriske Halvø. — Dennes fjerde Søn Gert Rantzau, f. 1558, d. 1627 var ogsaa Statholder i Hertugdømmerne og deltog i Kalmarkrigen. — Josias Rantzau, f. 1609, d. 1650, vandt stor Berømmelse i Trediveaarskrigen, i hvilken han tjente vexelvis i den svenske, den keiserlige og den franske Hær og erholdt efterhaanden en Mængde Saar; da han traadte ud af Krigstjenesten, havde han ét Ben, én Arm, ét Øie og ét Øre. 1665 blev han fransk Marskal. — Jørgen Rantzau, f. 1642, d. 1711, deltog bl. a. i den spanske Arvefølgekrig. Han tabte Slaget ved Helsingborg 1710 — Daniel Rantzau, f. 1529, d. 1569, tjente først i Keiser Karl den femtes Hær, siden i Hertug Adolf af Gottorps og var med paa Ditmarskertoget 1559. I Syvaarskrigen 1563—70 vandt han Slaget paa Falkenberg Hede i Svarteraasfogn 1565; han faldt ved Varbjergs Beleiring. — Schack Karl, Greve Rantzau-Ascheberg, General, f. 1717, d. 1789, hjalp 1770 Struensee med at styrte Bernstorff, men var 1772 med i Sammensværgelsen mod Struensee og i Fængslingen af Karoline Mathilde.

Ranunkel (Ranunculuceæ), en talrig Planteslægt af Ranunculacéernes Familie, med tildels smukke Blomster. I Norge findes 14 Arter vildtvoxende, og alle disse er i større eller mindre Grad giftige.

Raoul-Duval (udt. Raul-Dyval), Edgar, fransk Politiker, f. 1832, studerede Retsvæsenet og var en Tid Advokat. 1871 indvalgtes han i Nationalforsamlingen, sluttede sig til Høire og bidrog ivrig til at styrte Thiers og hans Ministerium. Han hører forøvrigt til det maadeholdne Høire og er en fremragende og slagfærdig Debattant.

Raoul-Rochette, Desiré fransk Arkæolog, f. 1790, d. 1854, blev 1811 Professor i Historie ved Lycéum i Paris, 1826 Professor i Arkæologi og 1839 fast Sekretær ved Akademiet for de skjønne Kunster. Hans Skrifter handler for det meste om Oldtidens Kunst og Historie.

Rapert, d. s. s. Affutage (s. d.).

Rapgræs (Poa), Græsslægt, som forekommer i flere Arter, hvoraf enkelte giver udmærket Foder, medens andre kun er Ukrudtsplanter.

Raphani, Melbrøiesyge, s. Melbrøie.

Raphøns (Perdix), Fugleslægt af Skovhønsenes Familie. Den almindelige Raphøne (P. cinerca) er af en Hjerpes Størrelse og af graabrun Farve. Den forekommer kun sparsomt i det sydlige Norge, hyppigere i Sverige og Danmark. Raphønen formerer sig stærkt og kan hvert Aar lægge omkring 20 Æg, men dens mange Fiender samt den Omstændighed, at den ikke godt taaler Norges barske Vinter, gjør, at den er saa sjelden. Den har et særdeles fint, velsmagende Kjød.

Rapier, Kaarde med smal Klinge til Øvelse i Hug- og Stødfægtning.

Rapoport, Salomo Jehuda, fremragende israelitisk Lærd og Forfatter, f. 1790, d. 1867, har skrevet Biografier af jødiske Forfattere, Afhandlinger om den jødiske Literatur og en „Talmudisk-rabbinsk Encyklopædie" samt mindre Bidrag til en Mængde jødiske Tidsskrifter.

Rapp, Jean, Greve, fransk Kavalerigeneral, f. 1772, d. 1821. 1801 blev han Adjutant hos Bonaparte, 1804 Brigadegeneral og 1805 efter Slaget ved Austerlitz Divisionsgeneral. Han var med i Felttoget 1806 og siden i det polske Felttog. 1807 blev han Guvernør over Danzig, var med ved Aspern 1809, ved Smolensk og Moskva 1812 og forsvarede Danzig 1813—14. Efter Restaurationen tjente han først under Bourbonnerne, men gik igjen over til Napoleon efter dennes Ankomst fra Elba. Efter den anden Restauration underkastede han sig atter Ludvig den attende, der lod ham beholde sin militære Stilling.

Rapp, Georg, religiøs Sværmer, f. 1770, d. 1847, fornemmelig bekjendt som Stifter af Harmoniternes Sekt. Han troede at have en guddommelig Kaldelse til at gjenoprette Kristendommen i dens oprindelige Renhed. 1803 flyttede han med sine Tilhængere til Amerika og stiftede 1804 ved Pittsburg Kolonien „Harmony"; denne solgte han senere til den skotske Socialist Robert Owen (s. d.) og dannede 1811 ved Ohio en ny Koloni, „Economy". Harmoniterne indrettede sit Samfund efter socialistiske Principer. Sektens Tilhængere kaldes ogsaa Rappister efter sin Stifter.

Rappahannock, Flod i den nordamerikanske Stat Virginien, er over 200 km. lang og munder ud i Cheasepeakbugten. Den er af betydelig strategisk Vigtighed og var under Borgerkrigen 1861—65 Skuepladsen for mange Kampe.

Rappe, schweizisk Mynt = 1 fransk Centime = $^3/_4$ Øre.

Rappel(-skrivelse), Skrivelse, der indeholder en Tilbagekaldelse, især af en Gesandt.

Rapport, Melding; i Militærsproget en, helst skriftlig, Indberetning om det Resultat, som er naaet efter Udførelsen af en given Ordre. Den skal være nøie overensstemmende med det virkelig indtrufne, være tydelig og fuldstændig, dog ikke vidtløftigere end nødvendigt.

Raps, Plante af Kaalslægten, tilhørende de Korsblomstredes Familie. Der gives to Slags, Vinterraps og Sommerraps. Førstnævnte saaes i August og høstes næste Juli. Sommerrapsen saaes i Mai og kan høstes allerede i August eller

September. Af Rapsen, som dyrkes næsten overalt i Europa, dog mindre i det nordlige, udvindes Rapsolie, der ogsaa faaes af Agerkaal, og bruges dels som Belysningsmateriale, dels til Fabrikation af Sæbe og til Vognsmørelse; Affaldet ved Oliepresningen er de saakaldte Rapskager eller Oliekager, der bruges meget som Foderstof.

Raptus, Anfald af Raseri eller Galskab.

Rarotonga, Ø i Stillehavet, tilhørende Cooksøerne, har 2500 Indb.

Raritet (lat.), Sjeldenhed, Kostbarhed.

Rasch, Halvor Heyerdahl, norsk Videnskabsmand, f. 1805, d. 1883, blev Student 1821 og lagde sig efter Naturvidenskaberne. 1825 blev han ansat som Amanuensis ved Universitetets zoologiske Kabinet og som Konservator ved Muséet. I de følgende Aar foretog han med offentlig Understøttelse flere videnskabelige Reiser saavel i Norge som i Udlandet og besøgte de vigtigste naturhistoriske Muséer i Tyskland, Frankrige, Holland og Belgien. 1847 blev han udnævnt til Lektor i Zoologi ved Universitetet og 1852 til Professor, fra hvilken Stilling han 1874 søgte og erholdt Afsked. Rasch var ei alene en dygtig Zoolog, men besad tillige Kundskaber i de fleste andre Naturfag, især i Botanik, Mineralogi og Kemi. Ogsaa udenfor sin Virksomhed som Universitetslærer udrettede han meget for Udbredelsen af et nøiagtigere Kjendskab til sit Fædrelands Dyreverden og for en forstandigere Udnyttelse af dets Rigdom paa madnyttigt Vildt. Han er saaledes Grundlæggeren af den norske Jagtlovgivning, hvis Udarbeidelse han for en væsentlig Del har foretaget. Ligesaa har han store Fortjenester af Landbrugets Opkomst, idet saavel Statens Agronomer som Landbrugsselskaberne ofte søgte Raad og Veiledning hos ham. Den kunstige Fiskeformerelse og Østerskulturen tog han sig med Iver af og virkede saavel gjennem Lovgivningen som ved privat Veiledning ikke lidet for vore Ferskvandsfiskeriers Opkomst. Foruden talrige videnskabelige Afhandlinger i forskjellige Blade og Tidsskrifter, har han bl. a. udgivet „Jagten i Norge“ (1845), „Indledning til Zoologien“ (1845), „Om den kunstige Fiskeformerelse og om Biavlen“ (1852) samt „Om Midlerne til at forbedre Norges Laxe- og Ferskvandsfiskerier“ (1857).

Raschi, egentlig Salomo-ben-Isaak, jødisk Lærd og Forfatter, f. 1040, d. 1105, har skrevet værdifulde Kommentarer til den babyloniske Talmud samt en Forklaring til den hebraiske Bibel.

Rasere (egentl. barbere), i Militærsproget jevne, gjøre lige med Jorden, bruges i denne Betydning navnlig om Skanser og andre Forsvarsverker. Det betyder ogsaa at sløife eller nedrive. Et Linieskib kaldes raseret, naar dets øverste Batteri er sløifet. Et udstukt Projektils raserende Bane er den Del af den krumme Linie, det gjennemløber, som ikke hæver sig mere end en Mandshøide over Terrænet.

Rasgrad, By i Fyrstendømmet Bulgarien, er befæstet og har 15,000 Indb.

Rask, Rasmus Kristian, fremragende dansk Sprogforsker, f. 1787, d. 1832, begyndte allerede paa Skolen at studere Oldnorsk og udgav 1811 sin „Veiledning til det Islandske“, der vakte adskillig Opmærksomhed. 1807—12 drev han omfattende Studier af en Mængde europæiske Sprog og beskjæftigede sig fra 1809 af tillige med de indiske. 1812 begyndte han paa en Reise i Sverige at studere Finsk. Fra 1813—15 studerede han paa Island denne Øes Historie og Statistik og udgav 1818 sit store Verk „Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske Sprogs Oprindelse“. Samme Aar udgav han begge Eddaer efter at have fuldendt sin „Angelsaxiske Sproglære“. 1818—20 reiste han over Finland, Petersburg og Astrakan til Kaukasien, Persien og Indien, i hvilket sidste Land han blev i to Aar for at studere Sanskrit og indiske Sprog, hvorefter han kom hjem igjen 1823. 1826 udgav han som et Resultat af denne Reise et Skrift „Om Zendsprogets Ælde og Zendavestas Ægthed“. Efter Hjemkomsten fra Indien skrev han bl. a. „Spansk Sproglære“, „Frisisk Sproglære“, „Dansk Retskrivningslære“, „Italiensk Formlære“, en dansk Grammatik paa Engelsk, flere Lærebøger i Oldnorsk, „Engelsk Formlære“ og „Lappisk Sproglære“. Hans „Samlede Afhandlinger“ udkom 1834—38 i 3 Bd.

Raskolniker ell. **Roskolniker,** i den orthodoxe russiske Kirke Navnet paa de fra denne afvigende Sekter. Raskolnikerne fremstod 1654 efter den Revision, Patriarken Nikon foretog af den russiske Kirkes Bibeloversættelse og Andagtsbøger. 1666 løsrev mange sig fra Statskirken; de bekjæmpedes og forfulgtes, men tiltog stadig i Antal og opnaaede tilsidst, efter at have delt sig i en Mængde Sekter, Religionsfrihed under Katharina den anden.

Rasmagergarn ell. **Halvkamgarn,** enslags Uldgarn, som kardes, men siden behandles som kjæmmet Uld for at gjøre Produktet saa glat som muligt. Det bruges meget til Trikot.

Rasmussen, Jens Lassen, dansk Professor i østerlandske Sprog, f. 1785, d. 1826. Han har skrevet flere lærde Afhandlinger om Arabernes ældre Historie og deres Forbindelser med Rusland og Norden.

Rasmussen, Poul Edvard, dansk Auditør, f. 1776, d. 1860, udgav 1821 sammen med Nyerup et Udvalg af danske Viser. Han har komponeret Melodien til „Danmark deiligst Vang og Vænge“.

Raspail (udt. Raspaj), François Vincent, fremragende fransk Naturforsker og Politiker, f. 1794, d. 1878, kom 1815 til Paris og studerede flittig Naturvidenskaberne samtidig med, at han som yderliggaaende Republikaner deltog i Restaurationsperiodens voldsomme Bevægelser. Nogle skarpe Flyveskrifter mod Regjeringen paadrog ham 15 Maaneders Fængsel. Blandt hans videnskabelige Arbeider fra denne Periode kan fremhæves „Forsøg i den mikroskopiske Kemi, anvendt i Fysiologien“ og en særdeles fortjenstfuld naturhistorisk Afhandling om Planternes og Dyrenes Sygdomme og disses Helbredelse. 1834—35 udgav han Dagbladet „Le Réformateur“. 1839 fremkom hans opsigtvækkende Skrift om det af ham dannede medicinske Kamfersystem. Efter Revolutionens Udbrud 1848 tvang han i Spidsen for en Folkemasse den midlertidige Regjering til at proklamere Republiken (24de Februar). Som en af Anførerne for Opstanden 15de Mai dømtes han til 5 Aars Fængsel; 1853 tillodes det ham at gaa i Landflygtighed, hvorefter han reiste til Belgien. Senere kom han hjem igjen og valgtes 1869 i Lyon til den lovgivende Forsamling, hvor

han hørte til yderste Venstre. 1876 blev han Medlem af Deputeretkammeret.

Raspe, Udslet, som forekommer hos Hesten i Hase- eller Knæbøiningen.

Rastatt, befæstet By i Storhertugdømmet Baden, ved Floden Murg, har 12,500 Indb. Her afsluttedes den spanske Arvefølgekrig ved Freden mellem Østerrige og Frankrige 1714. Fra Decbr. 1797 til April 1799 holdtes her den resultatløse Fredskongres mellem Frankriges og det tyske Riges Delegerede, hvilken endte med Mordet paa to af de franske Gesandter. Mai 1849 begyndte Militærmytteriet i Rastatt den badensiske Opstand, som først dæmpedes 23de Juli af Preusserne.

Rastral, Instrument til at trække Nodelinier med.

Rasumovski, Grev Alexei Grigorjevitsch, russisk Generalfeltmarskal, f. 1709, d. 1771, var Søn af en Bonde fra Lillerusland. Som ung Mand kom han til Hofkapellet som Sanger og vandt saadan Yndest hos Keiserinde, dengang Storfyrstinde Elisabeth, at hun lod sig hemmelig vie til ham. Senere blev han ophøiet i Grevestanden. Hans Børn med Elisabeth døde tidlig.

Rat, paa Fartøier et Hjul, hvormed man ved Hjelp af et Toug eller en Kjætting dreier Roret.

Rata, enhver enkelts forholdsmæssige Andel i eller Bidrag til noget. — Ratabetaling, delvis Betaling til bestemte Tider.

Ratanhiarod, den træagtige Rod af en i Sydamerika voxende Plante (Krameria triandra). Dens Bark, som indeholder et sammensnerpende Stof, anvendes i Medicinen som Middel mod Mavesygdomme, Diarrhoe, Blodflod osv. samt til Mundvand for at styrke Tandkjødet.

Ratafia, Likør, som laves af Frugtsafter med Tilsætning af Vinaand, Sukker og Krydderier.

Ratdolt eller **Ratholdt**, Erhard, berømt tysk Bogtrykker i det 15de—16de Aarh. Han boede nogle Aar i Venedig, hvor han udgav mange kunstnerisk skjønne typografiske Verker. 1482 udgav han der Euclid, som blev den første Bog med mathematiske Figurer. 1486 flyttede han til Augsburg, hvor han virkede som Bogtrykker til 1516. Han skal være Opfinderen af „Blomsterbogstaverne" (Litterae florentes).

Rath, Gerhard vom, Mineralog, f. 1830, studerede i Bonn, Genf og Berlin og blev 1863 Professor i Mineralogi og Geologi i Bonn samt 1872 Direktør for det mineralogiske Muséum sammesteds. Han har Ord for at være en af de lærdeste og mest utrættelige tyske Mineraloger og er Forfatter til en Mængde udmærkede Afhandlinger i Mineralogi, Petrografi og Geologi, i hvilke han har nedlagt Resultaterne af sine videnskabelige Undersøgelser i Schweiz, Tyrol, Ungarn, Siebenbürgen, Italien og Skandinavien. Opdagelsen af Tridymit og Tonalit (s. disse Art.) skyldes ham, ligesom ogsaa Karakteristik af Augit-Syenit (i hans Afhandling om Monzoni), af Leucit'ens Krystalsystem o. m. m.

Rathenow eller **Rathenau**, By i den preussiske Provins Brandenburg, med 10,000 Indb. og betydelig Fabrikation af optiske Instrumenter. 1636 overgav den svenske Besætning Byen til Sachserne, men besatte den atter 1637. 1675 tog Preusserne Byen igjen fra Svenskerne ved Overrumpling.

Rathke, Jens, norsk Videnskabsmand, f. 1769, d. 1855, blev Student 1787 og tog 1792 theologisk Embedsexamen. Han lagde sig efter Naturvidenskaberne og bereiste 1795 og 1796 Nordland for at undersøge Fiskerierne; de følgende Aar gjorde han en Videnskabsreise til Madeira og besøgte paa Tilbageveien flere af de sydeuropæiske Lande. 1801 foretog han en ny Tur til Nordland og Finmarken i Fiskeriernes Anliggender. 1810 blev han Professor i Zoologi ved Kjøbenhavns Universitet, og 1813 Professor i Naturhistorie ved Universitetet i Kristiania, hvilken Stilling han indehavde til 1845. Som dygtig Naturhistoriker skaffede han denne Videnskab en anset Plads blandt det nyoprettede Universitets Lærefag. Da han døde ugift, testamenterede han sin Formue (60,000 Kr.) til Universitetet som Legat for naturvidenskabelige Reiser i Norge. I Blade og Tidsskrifter leverede han Tid efter anden en Række Afhandlinger over forskjellige Emner.

Ratibor, By i den preussiske Provins Schlesien, paa Oders venstre Bred, har 17,500 Indb. og betydelig Handel med Korn og Trævarer.

Ratich, Wolfgang, tysk Reformator af Undervisningsvæsenet, f. 1571, d. 1635, angreb heftig den filologisk-grammatiske Undervisning, hævdede Modersmaalet som Grundlag for Skolen samt Forstandens Udvikling i Modsætning til Hukommelsen. Han var en af Forløberne for den nyere Pædagogik.

Ratifikation, Godkjendelse af en af en anden ifølge Opdrag udført Forhandling eller Forretning. — Ratihabition kaldes den, naar Vedkommende har forhandlet paa egen Haand. Ved diplomatiske Forhandlinger forbeholder man sig altid Ratifikation.

Ratin (udt. Ratæng), ogsaa kaldet Astrakan eller Serpentin, kaldes et tungt, ofte dobbeltvævet Uldstof, hvis Luv paa Retten er samlet i smaa sammenfiltede Knuder, saa at dets Overflade er bedækket med smaa Nupper.

Ration, i Militærsproget og tilsjøs det daglige Kvantum Næringsmidler for en Mand eller en Hest. Forskjellige Rationstørrelser uddeles eftersom der er Krig eller Fred, Marsch eller Ophold paa Stedet, og for Dyrenes vedkommende efter deres Art. Ved Beleiringer uddeles ofte kun halve eller endnu mindre Rationer.

Rationalisme (af lat. ratio, d. e. Fornuft), kaldes navnlig i theologisk Henseende den Aandsretning, som anser den menneskelige Fornuft for den høieste religiøse Erkjendelsesevne. Dens vigtigste Modsætning er Supranaturalismen, som lærer, at det faldne Menneskes Fornuft er udygtig til at tilegne sig de religiøse Sandheder af sig selv, hvorfor Mennesket trænger til en umiddelbar, overnaturlig Aabenbaring. Rationalismen fremstod og florerede navnlig i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarh., dels som en Reaktion mod Pietismen og dels som en Følge af den engelske Deisme (s. d.), af den store Revolutions Ideer og af de franske Encyklopædisters Indflydelse. Disse Retningers Repræsentanter „Naturalisterne", efter hvis Bestræbelser Perioden fik Navnet „Oplysningens Tid", satte sig bestemt imod Forestillingen om en guddommelig Aabenbaring og underkastede overhoved Bibelens Indhold en skarp Kritik. Mellem Naturalisterne og Supranaturalisterne slog nu Rationalisterne ind paa en Mellemvei. De erkjendte

Aabenbaringens Sandhed, men kun forsaavidt den ikke strid mod Fornuften. De tror altsaa kun det, de kan forstaa. Saaledes ser de i Kristus kun et Menneske, som Gud har særlig udrustet og sendt, for at han skulde forkynde en renere Lære og give Menneskene et sædeligt Forbillede. Kristendommen er for dem væsentlig kun en renere og fuldkomnere Moral, og de er følgelig fremmede for dens egentlige Kjærne, det, som udgjør Kristendommens Grundvæsen, Troen paa Kristus som Guds Søn. Desuagtet holder de fast paa Bibelens Autoritet og mener at være i Samklang med den ved den saakaldte naturlige Fortolkning. Denne gaar bl. a. ud paa, at Jesus og hans Apostler i mange Tilfælde har lempet sig efter Jødernes Forestillinger og Forhold paa den Tid, og naar dette udsondres, er, mener de, intet tilbage i Jesu Lære, som ikke kan fattes af den menneskelige Fornuft.

Rationel ell. **rational**, fornuftmæssig, videnskabelig begrundet, f. Ex. rationelt Landbrug, rationel Behandling, rationel Theologi osv. — I Mathematiken betyder rationale Tal saadanne, som fuldstændig lader sig udtrykke ved Enheden eller ved Dele deraf. Irrationale kaldes derimod de Tal, som ikke lader sig udtrykke ved noget bestemt Talforhold, Ex. π, $\sqrt{2}$ osv.

Ratisbonne (udt. Ratisbon), Louis Gustave Fortuné, fransk Forfatter, f. 1827, har siden 1853 været Medarbeider i „Journal des Debats". Af hans literaturhistoriske Arbeider kan nævnes „Henri Heine", „Literære Indtryk", „Forfattere og Bøger", og af hans dramatiske „Hero og Leander"; desuden „Barnekomedien", en Fabelsamling. Han har ogsaa udgivet flere Digtsamlinger samt en Oversættelse af Dantes „Divina commedia".

Ratramnus, bekjendt fransk Munk, d. ca. 868, tilbragte hele sit Liv i Klostret Corvei, hvor han trængte en Række frisindede Indlæg i Datidens kirkelige Stridigheder. Af særlig Betydning var hans Skrift om Nadverden „Om Kristi Legeme og Blod", hvori han bekjæmpede Brødforvandlingslæren. I det hele taget ivrede han mod den romersk-katholske Kirkes Feilsyn og Overgreb og nærede de samme Anskuelser, som senere var Reformatorernes Udgangspunkter.

Ratschky, Josef Frantz von, østerrigsk satirisk Digter, f. 1757, d. 1810, har skrevet flere dramatiske Arbeider og to Digtsamlinger. Mest Opsigt vakte hans heroisk-episke Digt „Melchior Striegel", som udmærker sig ved Poesirigdom og spillende Vid.

Rattazzi, Urbano, italiensk Statsmand, f. 1808, d. 1873, var først Advokat, og befattede sig ikke med Politiken før 1848, da han valgtes til Repræsentant for sin Fødeby i det piemontesiske Deputeretkammer. Kort Tid efter blev han Undervisningsminister i det nye Kabinet af Lombardere og Piemontesere; men da ogsaa dette snart afløstes af det moderate Ministerium Alfieri-Pinelli, sluttede Rattazzi sig atter til Oppositionen. Decbr. 1848 faldt Ministeriet, og han blev Justitsminister i det nye „demokratiske" Kabinet. 1849 blev han Indenrigsminister og faktisk Fører for Ministeriet. Efter Piemontesernes Nederlag ved Novara gik ogsaa dette af og afløstes af d'Azeglio, som dog snart maatte vige og opløse Kammeret. Derefter blev Rattazzi venstre Centrums Leder og sluttede Vaaren 1849 et Forbund med Cavour som høire Centrums Fører, det saakaldte „Connubio", hvorpaa han blev Kammerpræsident og siden (1853) Justitsminister i Cavours Kabinet, hvilken Stilling han 1855 ombyttede med Indenrigsministerens. Som Justitsminister gjennemførte han Klostrenes Ophævelse. 1859 blev han Førsteminister. Som saadan istandbragte han bl. a. Lombardiets Indlemmelse. 1860 maatte han atter gaa af, da han ikke formaaede at løse de mange politiske Forviklinger. 1861 blev han Præsident i det første italienske Deputeretkammer. Marts 1862 overtog han paany Posten som Førsteminister; men allerede i Decbr. nødtes han paa Grund af Garibaldis Romertog til at fratræde; April 1867 blev han endnu engang Førsteminister, men atter bevirkede Garibaldis Tog mod Rom hans Fald. Han vedblev dog at være Venstres Fører lige til sin Død.

Ratzeburg, tysk Fyrstendømme, udgjør en Del af Storhertugdømmet Mecklenburg-Strelitz (s. d.).

Rau, Karl Heinrich, tysk Nationaløkonom, f. 1792, var fra 1822 og indtil sin Død 1870 Professor i Heidelberg. Hans vigtigste Arbeide, „Lærebog i politisk Økonomi", har oplevet mange Oplag.

Rauch, Christian, berømt tysk Billedhugger, f. 1777, d. 1857, reiste ved indflydelsesrige Venners Hjelp 1804 til Rom, hvor han studerede Antiken og omgikkes Canova og Thorvaldsen, som begge fremmede hans Udvikling. Hans første store Arbeide var Monumentet over Dronning Louise, hvilket med én Gang grundlagde hans Ry. Efter dette kom en lang Række af storartede Arbeider, saasom flere skjønne Reliefer, Statuer af Generalerne Bülow og Scharnhorst, tvende Statuer i Malm af Blücher, den ene i Berlin, den anden i Breslau, Broncestatuen af Maximilian i München, det storartede Monument over Fredrik den store i Berlin, Statuerne af Goethe, A. H. Francke, Dürer o. m. a.; desuden talrige Byster og Portrætmedaljoner. En Skole af tyske Billedhuggere dannede sig efterhaanden om ham.

Raucourt (udt. Raakur), Françoise Marié, fransk Skuespillerinde, f. 1756, d. 1815, debuterede 1772 og udviklede sig hurtig til en sjelden dygtig Fremstillerinde af de klassiske Tragediers Heltinderoller. Under Skrækregjeringen fængsledes hun som mistænkt. 1796 dannede hun af Resterne af Théâtre Français's Personale et nyt Selskab. Hun skrev Skuespillet „Henriette", der fik en gunstig Modtagelse.

Raudiske Sletter (de) i Norditalien, ved Verona, bekjendte ved Marius's Seier over Cimbrerne 101 f. Kr.

Rauenthal, Landsby i det preussiske Distrikt Wiesbaden, med 1000 Indb. Af den har den fortrinlige Rauenthalervin sit Navn.

Rauhes Haus i Horn ved Hamburg, er egentlig en Redningsanstalt for forsømte Børn, men dels ogsaa Pensionat for Børn af de høiere Klasser til videre Uddannelse samt Dannelsesanstalt for vordende Lærere ved Skoler, Korrektions- og Strafanstalter, Sygehuse osv. Institutet, som stiftedes 1833 af J. H. Wichern (s. d.), staar i Forbindelse med den tyske Indremission og har været Mønster for flere lignende Anstalter i Udlandet.

Rauland, Prestegjeld i Øvre Telemarken, Bratsberg Amt, bestaar af Sognene Rauland, Ødefjeld og Mjøsstranden.

Rauma, Elv i Romsdals Amt, løber ud fra Lesjeskogvandet, gaar mod Nordvest og falder ved Veblungsnæs i Romsdalsfjorden. Længden er 62 km.

Raumer, Friedrich Ludwig Georg von, tysk Historiker, f. 1781, d. 1873, blev 1811 Professor i Breslau. Efter en videnskabelig Reise i Tyskland, Schweiz og Italien udnævntes han 1819 til Professor i Statsvidenskab og Historie ved Berlins Universitet. 1847 maatte han fratræde sin Stilling som Medlem af Videnskabsakademiet paa Grund af en frimodig Tale, han der havde holdt om Fredrik den stores Tolerance. Som Medlem af den tyske Nationalforsamling i Frankfurt hørte han til høire Centrum. Han var ogsaa en Tid Gesandt i Frankrige. 1853 trak han sig tilbage fra offentlige Hverv. Blandt mange andre værdifulde historiske Verker har han skrevet: „Hohenstaufernes og deres Tids Historie" (6 Bd., 1823—25); „Europas Historie siden Slutningen af det 15de Aarh." og „Bidrag til den nyere Historie fra det britiske Muséum og Rigsarkivet" (5 Bd. 1836—39). Han har ogsaa skrevet ypperlige Reiseskildringer fra Frankrige, England, Italien og Nordamerika; desuden „Historisk Lommebog" og „Haandbog i Literaturens Historie" (4 Bd., 1864—66). — Hans Broder Karl Georg von Raumer, Geolog, f. 1783, d. 1865, var først Professor i Mineralogi i Breslau, siden i Halle og fra 1827 i Erlangen. Af hans Skrifter maa især fremhæves: Krystallære (1820) og Geognostisk Omrids af Frankrige, Storbritannien, Tyskland (1816), „Jordens Beskrivelse", „Palæstina" og „Pædagogikens Historie". — Rudolf von Raumer, Søn af sidstnævnte, fremragende tysk Sprogforsker, f. 1815, d. 1876, blev 1846 Professor i tysk Literatur i Erlangen. Hans Hovedverker er „Om den tyske Aand", „Samlede sprogvidenskabelige Skrifter" og „Den germaniske Filologis Historie".

Raupach, Ernst Benjamin Salomo, tysk dramatisk Digter, f. 1784, d. 1852, var som Skuespildigter ualmindelig frugtbar og besad stor teknisk Dygtighed, men manglede Dybde. Af hans Tragedier har især „Isidor og Olga", „Hohenstauferne", en Cyklus af 16 Stykker, „Tassos Død" o. a. og af hans Lystspil „Smuglerne" og „Tidsaanden" gjort Lykke. Hans samlede dramatiske Verker er udkomne i to Afdelinger: „Dramatiske Verker af alvorlig Art" (18 Bd., 1830—44) og „Dramatiske Verker af komisk Art" (4 Bd., 1829—35). Hans Fortællinger (1821 og 1833) gjorde ikke synderlig Lykke.

Rauscher, Joseph Othmar, Kardinal og Fyrst-erkebiskop i Wien, f. 1797, d. 1875, blev 1829 Professor i Kirkeret og Kirkehistorie ved det katholsk-theologiske Fakultet i Salzburg, men kom 1833 tilbage til Wien som Direktør for det orientalske Akademi og den østerrigske Keiser Frans Josefs Lærer. 1853 udnævntes han til Fyrst-Erkebiskop i Wien og 1855 til Kardinal, efter at have afsluttet Konkordatet med den pavelige Stol. Han havde stor Indflydelse paa Statsstyrelsen, navnlig arbeidede han for Vedligeholdelsen af Kirkens Magt. 1860 blev han livsvarigt Medlem af Herrehuset og var i denne Egenskab en ivrig Forkjæmper for den nye Helstatsordning. Paa det vatikanske Kirkemøde 1870 bekjæmpede han Dogmet om Pavens Ufeilbarhed, men gav dog siden efter.

Rav eller **Bernsten** er en harpixlignende Substans, der sandsynligvis oprindelig har været flydende Balsam eller Harpix af Bartræer i Brunkul-Tiden. Dets Farve er gul, honningbrun, indtil melkehvid. Rav findes i uregelmæssige Stykker af forskjellig Størrelse, hovedsagelig i Østpreussen ved Østersjøens Kyster. Det er gjennemskinnende, fast og haardt, er uden Smag og Lugt, bliver ved Gnidning elektrisk og brænder med klar Flamme. I Vand er det uopløseligt, derimod kan Vinaand, Æther samt fede og flygtige Olier opløse lidt deraf. Rav benyttes mest til Pibe- og Cigarrør, endvidere til Ravsmykker, Daaser, Bægre, indlagte Arbeider osv. — Naar Ravet underkastes en tør Destillation, mister det Ravsyre og en Del Ravolie; ved at opløse det gjenblevne (Ravcolofonium) i varm Linolie og give det en Tilsætning af Terpentinolie, erholdes Ravfernis. — Ravolie (Pyroleum succini) erholdes ved at destillere Ravaffald; den er brunrød, har en eiendommelig skarp Lugt og Smag og anvendes mest i Medicinen og Fotografien. — Ravsyre faaes sammen med Ravolie ved tør Destillation af Rav. I ren Tilstand danner den farveløse Krystaller, som smager surt og smelter ved 144° C. Den faaes ogsaa ved Gjæring af æblesur Kalk, Vand og raadden Ost.

Ravaillac (udt. Ravaijak), François, f. 1578, fanatisk fransk Katholik, der af personligt Had til Protestantismen og som Redskab for Jesuiterne og Kong Henrik den fjerdes andre Fiender myrdede denne ved et Knivstik i Hjertet 14de Mai 1610. Han blev for sin Udaad først underkastet Tortur og siden sønderreven af Heste.

Ravelin (udt. Ravlæng), d. s. s. Halvmaaneskanse, enslags Befæstningsverk, som bestaar af to foran Kurtinen anbragte Faser til Beskyttelse af denne.

Ravenna, gammel italiensk By ved Adriaterhavet, er Erkebispesæde og har 61,000 Indb., mange Kirker, Klostre, høiere Læreanstalter, Bibliotheker, Kunstsamlinger og Mindesmærker. Vinavl og Industri i Silke er af Betydenhed. Byen var længe de vestromerske Keiseres Opholdssted og efter 476 boede Kong Odoaker her. Efter Italiens Erobring af Østromerne blev Ravenna Sæde for Statholderen i Italien („Exarchen i Ravenna"). 755 tog Pipin den lille Byen fra Longobarderne, som havde erobret den, og forærede den til den pavelige Stol. 1512 seirede Franskmændene under de Foix ved Ravenna over de spanske og pavelige Arméer.

Ravenna, Marco da, egentlig Marco Denti, fremragende italiensk Kobberstikker, d. 1527, var Elev af Raimondi (s. d.) og udmærkede sig navnlig som Gjengiver af Rafaels Billeder. Han skal have reproduceret ca. 100 af disse.

Ravensburg, By i Kongeriget Würtemberg, med 10,000 Indb. og betydelig Industri.

Rawert, Jørgen Henrik, f. i Kristiania 1751, var først Ingeniørofficér i Kjøbenhavn, derefter Mathematiklærer ved Militærskolen i Kristiania. Senere beklædte han flere høiere Embeder i Kjøbenhavn, var Professor i Mathematik ved Kunst-

akademiet dersteds og døde som Generalkrigskommissær 1823. Han har bl. a. udgivet: „Forelæsning over Landmaaling tilligemed Nivellering“ og „Forelæsning over Bygningskunsten“.

Ravesteyn, Jan van, hollandsk Portrætmaler, f. 1572, d. 1657 ell. 1660. I „Schutters doele“ og i Raadhuset i Haag saavelsom i flere Gallerier findes mange Billeder af ham, der alle er fremragende Kunstværker.

Ravi, Ravee eller **Iraoti,** Oldtidens Hydraotes, en af Pendsjabs 5 Floder, kommer fra Himalaja, gaar over Lahor og falder efter et Løb af 660 km. i Dsjenab. 1849—71 blev den kanaliseret.

Rawicz (Ravitsch), By i den preussiske Provins Posen, med 11,000 Indb., Tobaksfabriker og Kornhandel. Karl den tolvte laa i Vinterkvarter her 1704.

Ravilpindi, By i Provinsen Pendsjab i Forindien, med 16,000 Indb. og livlig Handel paa Afghanistan.

Rawlinson, Sir Henry Creswicke, berømt engelsk Arkæolog, f. 1810, studerede som Officér i den indiske Armé, men navnlig som Konsul i Bagdad ivrig de Oldtidslevninger, han paa sine Reiser i Persien og Lilleasien stødte paa. Særlig studerede han Kileskriften, hvorved det bl. a. lykkedes ham at udtyde den store Darius-Indskrift paa Bjerget Behistun. 1850 offentliggjorte han i Afhandlingen „Om Assyriens og Babyloniens Indskrifter“ sine Udtydninger af Indskrifterne paa de Mindesmærker, som Layard havde udgravet. 1852 udgav han som Resultat af fine i Bagdad fortsatte Undersøgelser „Omrids af Assyriens Historie“ og 1855 „Bemærkninger angaaende Offentliggjørelsen af de kileformede Indskrifter“. Efter at være kommen tilbage igjen til England 1856 blev han Direktør i det ostindiske Kompagni og senere Medlem af det indiske Raad. Et Aarstid var han Gesandt i Teheran. 1858 samt 1865—68 var han Medlem af Underhuset. — Hans Broder Georg Rawlinson, f. 1815, Professor i Historie i Oxford, har bl. a. besørget en udmærket engelsk Oversættelse af Herodot, med Anmærkninger af Sir Henry Rawlinson. Georg Rawlinson har skrevet flere værdifulde Verker om Oldtidens Historie, blandt hvilke maa nævnes „Den gamle Verdens fem store Kongeriger“.

Ravn (Corvus Corax), en Art af Kraakefugle, som findes næsten overalt i Europa samt i Nord- og Mellemasien. Den er temmelig stor, har et stærkt, i Spidsen svagt krummet Næb og sorte Fjer med staalblaa Metalglans. Ravnen lever parvis, bygger Rede paa ensomme Steder og lever af Insekter, Smaadyr, mindre Fugle, men helst af Aadsel. Den er slu, stærk og tyvagtig. De norske Arter af Kraakefamilien er, foruden Ravnen eller Korpen (Corvus Corax), Kraaken (C. Cornix), Blaakraaken (C. frugilegus), Kajen (Alliken) (C. Monedula), Skjæren (C. Pica), Nøddeeller Kornskriken (Garrulus glandarius) og Lavskriken (G. ifnaustus). Naar Ravnen fanges ung, er den let at tæmme og er meget lærvillig. Hunnen lægger 4—5 brunprikkede, grønligfarvede Æg.

Ravn, Hans Mikkelsen, eller Corvinus, dansk Prest, d. 1663, udgav 1646 en latinsk Sangskole „Heptachordum Danicum“ og 1649 Prosodien „Ex Rythmologie Danica“. Hans „Admonitio de scholis bene constituendis“ var et Indlæg for Modersmaalet og mod Latinen, som dengang var det dominerende Fag i Skolerne.

Ravn Oddssøn, en af Islands mægtigste Mænd i det 13de Aarh., boede paa Eyre i Arnarfjord, deltog allerede i en ung Alder som Sturlungernes Tilhænger i de blodige Stridigheder, disse førte med flere af Øens fornemste Høvdinger. Han var en af Gissur Thorvaldssøns farligste Modstandere og blandt dem, som ivrigst modsatte sig Kong Haakon Haakonssøns Plan om at forene Island med Norge. Det kom dog til enslags Forlig mellem ham og Gissur, men dette var neppe alvorlig ment fra Ravns Side. Ialfald ytrede han ikke et Ord til Gissur om det allerede forberedte Overfald paa denne, uagtet han var fuldt vidende derom og kort før var hans Gjest. Da Gissur var bleven udnævnt til Kong Haakons Jarl paa Island, lykkedes det Hallvard Guldsko (s. d.) at faa Ravn til at anerkjende Norges Overhøihed over Island. Efter Gissurs Død blev han længe den mægtigste Mand paa Island og var Lederen i Kampen mod Geistligheden; han blev sat i Ban af Biskop Arne og appellerede til Kongen. Under sit Ophold i Norge deltog han 1289 i et Tog til Danmark, hvor han blev saaret, og døde kort efter i Norge.

Ravndug, enslags stærkt, tæt og fast vævet Lærred af Hør- eller Hampegarn, som er finere end almindelig Seildug, og mest bruges til mindre Skibsseil og Baadseil.

Ravne-Floke, egentl. Floke Vilgerdssøn, norsk Viking fra Rogaland, var ifølge Landnamabogen den tredie Eventyrer, som besøgte det da saagodtsom ubekjendte Island. Han havde tre Ravne ombord, som han efterhaanden slap løs; den tredie fløi i den Retning, hvor Landet laa, og derefter styrede han. Floke var den første, som kaldte Landet Island.

Raynal (udt. Rænal), Guillaume Thomas François, fransk Forfatter, f. 1713, d. 1796, var oprindelig jesuitisk Geistlig, men gik 1746 over til politiske og historiske Studier. Hans nærmeste Venner var Diderot, Holbach og Helvetius. 1771 udkom hans fornemste Skrift om Europæernes Etablissementer og Handelsforholde i Ost- og Vestindien, hvis Angreb paa Religionen og Staten foranledigede hans Landsforvisning og Skriftets Tilintetgjørelse. Fredrik den anden af Preussen optog ham ved sit Hof, hvor han forblev indtil Kongens Død 1787, da han fik Tilladelse til at vende hjem igjen.

Raynouard (udt. Rænuar), François Juste Marie, fransk Digter og Sprogforsker, f. 1761, d. 1836, optraadte første Gang 1800 som dramatisk Forfatter, skrev Tragedierne „Caton d'Utique“, „Les Templiers“ og „Les états de Blois“, blev 1807 Medlem af Akademiet og 1817 Sekretær for det franske Akademi. Stor Fortjeneste indlagde han sig ved sine Studier af det provençalske Sprog, om hvilket han skrev flere værdifulde Afhandlinger. Han udgav ogsaa et Udvalg af Troubadourernes Digte og en provençalsk Ordbog. Raynouard var tre Gange Medlem af den lovgivende Forsamling.

Rayon (udt. Ræjong), fr., i Militærsproget den Strækning, som ligger indenfor Rækkevidden af en Fæstnings Kanoner.

Razzi, Giovanni Antonio, italiensk Maler, s. Sodoma.

Razzia, arabisk Ord, som i Militærsproget betyder Plyndringstog; ogsaa Politiets Jagt paa Forbrydere o. l.

Ré eller **Rhé**, Ø i Atlanterhavet, ligeoverfor Byen La Rochelle, i det franske Departement Nedre-Charente, udgjør 73.9 km.², og har 17,000 Indb.

Reade (udt. Rihd), Charles, engelsk Digter, f. 1814, d. 1884, var først Advokat, men gik snart over til udelukkende literær Beskjeftigelse. Sammen med Tom Taylor skrev han flere dramatiske Stykker, hvoraf mange gjorde stor Lykke. Størst Betydning har han som Romanforfatter. Af hans Romaner, der i Regelen behandler Tidens sociale Spørgsmaal med djærv, fængslende Realisme, kan følgende fremhæves: „Hvide Løgne", „Kontante Penge", „Den vandrende Arving" og „En Helt og en Martyr".

Reading (udt. Rihding), By i Berkshire i England, med 32,000 Indb. og betydelige Lærreds-, Silkebaands- og Naalefabriker samt flere store Biskuitbagerier.

Reading (udt. Rihding), By i den nordamerikanske Stat Pennsylvanien, med 43,500 Indb. Den har Bomulds-, Uld-, Maskine- og Hattefabriker samt Kornmøller og Garverier.

Reagens (i Flertal Reagentia), tilbagevirkende Middel; i Kemien den Substans, man anvender til at frembringe visse Forandringer i et Stofs Farve eller Form, for derved at godtgjøre et andet Stofs Tilstedeværelse i eller Fraværelse fra samme. — Reagere, modvirke, tilbagevirke; modstræbe; udøve en bestemt kemisk Virkning. — Papirstrimler, som er gjennemtrukne med Opløsninger af Reagenser, kaldes Reagenspapir; især benyttes denne Benævnelse om det røde og blaa Lakmuspapir, som bruges til at opdage Tilstedeværelsen af en alkalisk og sur Reaktion.

Reaktion, Tilbagevirkning, Tilbageslag; enhver Bevægelse, som gaar for langt i en vis Retning, fremkalder tilsidst en Bevægelse i modsat Retning. I politisk og religiøs Forstand eller med Hensyn paa en vis Retning i Literatur eller Kunst bruges Udtrykket Reaktion som oftest om Bestræbelsen for delvis eller fuldstændig at gjenindføre gamle, ved Reformer allerede ophævede Forhold. — I Kemien betyder Reaktion ethvert ved en kemisk Proces foraarsaget Fænomén (se Reagens). — Reaktionspropel kaldes en Skibspropel, som driver et Fartøi fremad ved Vegten af en Vandsøile, der ved en Centrifugalpumpe optages i Fartøiet og igjen udstødes gjennem én eller flere Aabninger i Skibets Sider. Stødes f. Ex. Vandsøilen ret agterover, gaar Fartøiet frem; ved at stødes ud til en af Siderne, kan Fartøiet paa en letvindt Maade manøvreres. — Reaktionshjul, se Turbine. — Reaktionspresse, enslags Hurtigpresse.

Real, ældre spansk Mynt, som endnu benyttes paa enkelte Steder i Spanien og i de forhenværende spanske Besiddelser i Amerika; 1 Duro (Sølvpiaster) = 20 Realer = ca. 3 Kr. 74 Øre.

Real ell. reel, saglig, Tingen vedkommende, modsat det personlige; ogsaa virkelig existerende, modsat ideal eller tænkt. — Realinjurie eller reel Injurie, Fornærmelse i Gjerning, navnlig fornærmelig Behandling af en andens Legeme (se Art. Injurie). — Realkredit, den Kredit, som opnaaes mod Sikkerhedsstillelse i bestemte Gjenstande, navnlig faste Eiendomme. — Realkundskab, Sagkundskab, modsat Sprogkundskab. — Reel Ret, Ret til umiddelbar Raadighed over en Ting. — Realskole, høiere Borgerskole, hvori der erhverves Kundskaber for det praktiske Liv. Realskolen skiller sig fra Latinskolen derved, at de gamle Sprog ikke er Hovedfag, men de nyere Sprog i Forbindelse med Mathematik og Naturvidenskab. — Ved Realia forstaaes især Mathematik og Naturfag. — Realisere, iverksætte, udføre; omsætte, gjøre i Penge. — Realisabel, iverksættelig, sælgelig.

Realgar, rød Svovlarsenik, forekommer i Naturen i krystalliseret Form, men frembringes ogsaa kunstig ved Sammensmeltning af Svovl og Arsenikssyrling eller ved Destillation af Svovlkis og Arsenikkis. Det er meget giftigt og bruges til Fyrverkeri, i Farverier og i Kunstmaleriet.

Realitet, Virkelighed. — Realisme, den Tankeretning, som fornemmelig bygger paa den sanselige Erkjendelse; i Særdeleshed den filosofiske Anskuelse, ifølge hvilken Tingene virkelig existerer udenfor og uafhængig af Menneskenes Forestillinger, modsat Idealisme (s. d.), og den Anskuelse, at Almenbegreberne er virkelig værende (universalia sunt realia), modsat Nominalisme (s. d.). I den bildende Kunst og i Digtekunsten forstaaes ved Realisme den Retning eller Kunstform, som, idet den undgaar eller helt forkaster den frie Komposition med Hensyn til Personer, Ting og Begivenheder, lægger Hovedvegten paa en naturtro, nøgtern Fremstilling af disse.

Realunion, se Union.

Reassumere, gjenoptage. — Reassumtion, Gjenoptagelse. Ordet bruges navnlig om en Retssags Optagelse til fornyet Procedure, efterat den allerede er optagen til Doms (reassumtio litis). I Norge kan saadan Gjenoptagelse i civile Sager kun ske med begge Parters Samtykke.

Reassurance, Gjenforsikring; den Del af en af et Assurance selskab overtagen Forsikring, som det lader tegne i et andet Assuranceselskab, for derved at staa mindre Risiko.

Reate, se Rieti.

Reaumur (udt. Reaamyr), René Antoine Ferchault de, berømt fransk Fysiker, f. 1683, d. 1757, blev 1708 Medlem af Akademiet i Paris paa Grund af flere værdifulde geometriske Arbeider. Foruden en Afhandling om Tilblivelsen af Skjældyrenes Skjæl udgav han ogsaa et Skrift om Fabrikationen af Staal. Ham tilskrives Opfindelsen af det matte Glas, det saakaldte Reaumurske Porcellæn (se Afglasning). 1830 fuldførte han sit Vinaandsthermometer og den nye Gradinddeling (se Thermometer). Hans betydeligste zoologiske Skrift er „Bidrag til Insekternes Naturhistorie" (6 Bd., 1734—42).

Reb, i Skibssproget Seilenes Indretning efter Vinden, saaledes at man i øgende Vind kan formindske dem, „tage Reb ind"; at udfolde dem igjen efter Vindens Aftagen kaldes at „stikke ud Reb". — Rebe, formindske et Seil ved at indfange ét eller flere af dets Reb. — Rebseisinger kaldes de ca. fodlange Tougender, som er stukne i et Øie gjennem Seilets Dug, og som med korte Mellemrum hænger tversover hele Seilets Brede og afdeler det i Reb.

Rebekka, Patriarken Isaks Hustru, Datter af Bethuel. Som Moder til Esau og Jakob skaffede hun ved et Bedrag sidstnævnte den faderlige Velsignelse, der var bestemt for Esau som den førstefødte (1 Mos. 24, 15 og 25, 20; 27, 5 ef.).

Rebel, Oprører. — Rebellion, Opstand, Oprør.

Rebello da Silva (udt. Reveljo), Luis Augusto, portugisisk Historiker og Digter, f. 1821, blev Professor i Historie 1858. Som Medlem af Kortes udmærkede han sig ved stor Veltalenhed. Han har skrevet flere historisk videnskabelige Værker og historiske Romaner; af sidstnævnte kan især fremhæves „Fra Kong Johan den femtes Ungdom".

Reber, Franz, tysk Kunsthistoriker, f. 1834, blev 1869 Professor i Kunsthistorie i München. Han har skrevet flere værdifulde Værker om Oldtidens Kunst.

Reboul (udt. Rebul), Jean, fransk Digter, f. 1796, d. 1864, var oprindelig Bager. 1836 udgav han en Digtsamling, som gjorde megen Lykke. Senere skrev han flere Skuespil, bibelske og rent lyriske Digte, der alle er prægede af en skjøn, elegisk Stemning. 1848 var han Medlem af den konstituerende Forsamling.

Rebslagning, se Tougværk.

Rebus, Billed- eller Tegngaade.

Recamier (udt. Rekamie), Jeanne Françoise Julie Adelaide Bernard, Madame, f. 1777, d. 1849. Ved sin Skjønhed og Aandsfuldhed samlede hun i sine Saloner i Paris mange af Frankriges største Mænd og Kvinder paa Konsulatets Tid og øvede derved Indflydelse paa Literaturen. Fra 1811—14 var hun forvist fra Paris, men vendte tilbage dertil ved Bourbonnernes Gjenindsættelse.

Recanati, By i den italienske Provins Macerata, syd for Ancona, med 19,500 Indb.

Recension, ny gjennemset og forandret Textudgave, især af et ældre Værk; Bedømmelse eller Omtale af en udkommen Bog eller af en kunstnerisk Præstation. — Recensent, en som giver en offentlig Kritik af en Bog eller et Kunstværk. — Recensere, bedømme (et offentligt Skrift).

Recepisse, skriftligt Bevis for Modtagelsen af noget.

Recept (af lat. Recipe, forkortet Rp. „tag"), betyder i sin Almindelighed Forskrift, i særlig Betydning Lægernes skriftlige Anordning af Lægemidler fra Apotheket. — Recepterkunsten lærer Lægerne Reglerne for Recepternes Affattelse og Apothekerne Fremgangsmaaden ved Lægemidlernes Tillavning.

Receptivitet ell. Receptibilitet, Modtagelighed. — Receptiv ell. Receptibel, modtagelig.

Reces, Forlig, Overenskomst; i det dansknorske Monarki før Enevoldsmagtens Indførelse en hyppig anvendt Benævnelse paa forskjellige Love. Som Tilfældet i det hele var med Lovene i dette Tidsrum, gjaldt nogle Recesser kun for det ene af Rigerne, andre for begge. Flere navnlig af de vigtigste, som egentlig kun var udfærdigede for Danmark, anvendtes ogsaa i Norge, saaledes den Koldinghusiske af 1558 og Kristian den fjerdes lille Reces af 1615. Af Kristian den fjerdes store Reces (1643) gjaldt et enkelt Afsnit alene for Norge, de øvrige for begge Riger eller Danmark alene.

Rechbauer, Karl, fremragende østerrigsk Politiker, f. 1815, valgtes 1848 til Landdagen og har siden 1861 været Medlem af Rigsraadets Underhus. Fra 1867 var han en af de ledende „tyske Autonomister". Som Fremskridtsmand har han navnlig kjæmpet for direkte Valg til Underhuset; efterat hans Bestræbelser i denne Retning var lykkedes, valgtes han 1873 til Underhusets Præsident.

Recidiv, Tilbagefald (til Sygdom).

Recipient, Optager, Modtager; Glasklokken paa en Luftpumpe.

Reciprocitet, Gjensidighed. — Reciprok, gjensidig.

Recitativ, Talesang, Mellemting af Tale og Sang, anvendes mest som Sammenbindings- og Overgangsled i Operaer, Oratorier og Kantater. Recitativet, der skriver sig fra det 16de Aarh., har ikke Sangens strenge Takt og Form, idet Tonernes Varighed kun antydningsvis betegnes ved omtrentlig tilsvarende Nodeværdier, medens Foredraget væsentlig retter sig efter de deklamatoriske Accenter. Man skjelner mellem Recitativo secco eller parlante, der kun ledsages af enkelte Akkorder, og Recitativo obligato med et mere udarbeidet Instrumentalakkompagnement. — Recitere, fremsige, deklamere.

Recke, Elisa, Fru von der, tysk Forfatterinde, f. 1754, d. 1833, var af Naturen udrustet med stor Intelligens, men udvikledes først gjennem megen Modgang, siden i Omgang med Goethe, Brødrene Stolberg og andre af Datidens fremragende Mænd. Hun skrev flere Reisebeskrivelser („Reise til Italien"), religiøse Afhandlinger og Betragtninger samt Digte af saavel religiøst som rent lyrisk Indhold.

Recke, Ernst v. d., dansk Digter, f. 1848, har skrevet flere Skuespil og Digtsamlinger, saasom „Bertran de Born", „Kong Ljuvigild og hans Sønner" og „Lyriske Digte". 1880 udgav han et større Værk om den danske Verselære, 1883 „Nye Digte" og 1884 „Smaadigte".

Recklinghausen, Friedrich von, tysk Anatom og Fysiolog, f. 1833, har været Professor i pathologisk Anatomi, først i Königsberg, derefter i Würzburg og siden 1872 i Strasburg og er navnlig bekjendt for sin Opdagelse af de saakaldte „Vandreceller".

Reclam, Karl Heinrich, f. 1821, siden 1860 Professor i Medicin i Leipzig, er Forfatter af flere populære medicinske Skrifter om Sundhedspleien. I Forbindelse med sine Arbeider om og for Sundhedspleien har han ogsaa ivret for Indførelse af Ligbrænding i Tyskland.

Reclus (udt. Rø̈kly), Jean Jacques Elysée, fransk Geograf, f. 1830, har foruden populærtvidenskabelige Reisebeskrivelser skrevet „Jorden, Beskrivelse af Jordkuglens Fænoméner" og „Ny almindelig Geografi". Som Medlem af Pariserkommunen 1871 blev han landsforvist og har siden opholdt sig i Lugano.

Red ell. **Rhed**, aaben Havn, Ankerplads udenfor en Kyst, i en Flodmunding o. l.

Redaktør, Leder af et Blad, et Tidsskrift, Lexikon eller lignende. Han samler og ordner de forskjellige Artikler, som skal optages, i hvilken sidste Henseende han har den bestemmende Myndighed. — Redaktion, en Redaktørs Rettigheder og Forpligtelser som saadan; ogsaa den

Form, hvori et Blad, et Skrift, en Lov osv. affattes. Redaktion er tillige Fællesbenævnelse for samtlige et Blads Redaktører og Medarbeidere. — Redigere, ordne et Skrift, en Avis o. lign., sætte det i Stil, dels ogsaa bestemme dets Indhold.

Rede, de Boliger, som Fuglene bygger, for deri at lægge og udruge sine Æg. Den Plads, som dertil udvælges, er forskjellig efter Fuglens Natur og Levemaade; Rovfuglene bygger i Regelen i høie Træer eller paa Klippeafsatser, sjeldnere, saasom visse Ugler, i Træ- eller Murhuller, eller paa Marken, saasom Sumphøgen (Circus). Vadefuglene bygger næsten altid paa Marken, undtagelsesvis, saasom Storke og Heirer, i Træer eller Klipper (eller paa Hustage); Svømmefuglene bygger ligeledes paa Marken eller tildels i Klippevægge, saasom Alker og Lundefugle, samt Skarverne (de sidste bygger ogsaa tildels i høie Træer); visse Ænder bygger i Træhuller. Spurvefuglene bygger paa de forskjelligste Steder, dels frit paa Marken, eller i Jordhuller, dels mellem Træernes Grene, i Buske, eller i Huller i Træerne eller Mure. Bygningsmaterialierne er ligeledes yderst forskjellige, men i Regelen eiendommelige og konstante for hver enkelt Art. Mange Svømmefugle samt enkelte af de mindre Fugle f. Ex. Natteravnen (Caprivulgus), bygger ikke Rede, men benytter isteden Fordybninger i Jorden o. lign.; Spetterne hakker dybe Huller i Træernes Stammer og lægger der sine Æg paa Bunden, uden at benytte andre Redematerialier end løshakkede Træsplinter. Rovfuglene og Ravnearterne bygger store Reder af stive Kviste, men udforer dem indvendig med blødere Stoffer; de fleste Smaafugle benytter Straa eller finere Kviste og belægger dem indvendig med et tykt Lag Haar eller Fjer. Af Form er de fleste Reder skaalformede, ofte dog bedækkede ovental med et Tag (saasom Løvsangernes); særdeles kunstige, oftest pungformede, Reder bygger mange Spurvefugle, især af Finkernes Slægt, saasom Væverfinkerne (Ploceus) eller visse Meiser; den saakaldte Skrædderfugl (en liden indisk Sanger, Slægten Orthothomus), bygger sit Rede mellem et Par sammenfoldede Blade, hvis Rande fæstes til hinanden med Plantetrevler, ligesom med en Søm. Helt eller næsten svømmende Reder af sammenflettede Sivstilke bygger enkelte Svømmefugle (Lappedykkerne, Podiceps) eller Vandhøns. Hos enkelte Slægter, især af Taarnsvalernes Gruppe, Familien Cypsilidae, danner det klæbrige, størknede Spyt saagodtsom det eneste Redemateriale; herhen hører Salanganen (Collocalia), der bygger de saakaldte spiselige Svalereder; disse er geléagtig gjennemsigtige og danner en Halvskaal, som er befæstet paa de lodrette Klippevægge, der vender ud mod Havet paa flere af de indiske Øer. Disse Reder ansees som velsmagende og er Gjenstand for en livlig Handel. Reder kaldes ogsaa enkelte mindre Pattedyrs Boliger, saasom visse Smaagnaveres (Musearterne, Ekornene o. a.) eller enkelte Abers, saasom Chimpanseens. Ogsaa mange Insekter er redebyggende, saasom Bier, Hvepse, Myrer og Termiter; det samme er Tilfældet med mange Edderkoppe.

Redemptorister eller den hellige Forløsers Orden, Medlemmerne af en Klosterforening, som 1732 stiftedes i Sydltalien af Liguori. Ordenen staar i nær Forbindelse med Jesuiterne og virker navnlig for Omvendelse til den romersk-katholske Tro (se Liguori).

Reden, Friedrich Wilhelm Otto Ludwig, Friherre von, tysk Statistiker, f. 1804, d. 1857, har udgivet fortjenstfulde historisk-statistiske Verker om Tysklands og Frankriges Jernbaner, om Keiserriget Rusland, en sammenlignende Kulturstatistik af Europas Stormagter og fl. lign. Skrifter.

Reder ell. Skibsreder, Skibseier; ogsaa en, som udruster et Fartøi til en Reise. — Korresponderende Reder, den, som for et Rederi fører et Fartøis Regnskab og Korrespondanse og bestyrer dets løbende Forretninger. — Rederi, en eller flere Eiere eller Udrustere af et Fartøi.

Redgrave (udt. Redgrev), Richard, engelsk Landskabs- og Genremaler, f. 1804, har for det meste til sine Billeder hentet Motiverne fra det daglige Liv. 1857 blev han Medlem af det kgl. engelske Kunstakademi. 1866 udgav han „Et Aarhundredes Malere", der handler om engelsk Kunst i den nyere Tid.

Redif (arab.) kaldes den tyrkiske Reservehær i Modsætning til Nizam, den staaende Hær.

Redningsbaad, en Baad, som bruges til Redning af strandede Skibes Besætning. I dette Øiemed er den saaledes bygget, at den er letroet, letflydende og let at manøvrere i oprørt Hav; den er forsynet med lufttætte Rum, saa at den ikke kan synke, kan ved Hjelp af Ventiler lænse sig selv for ovenfra kommende Vand og kan hurtig reise sig efter en Kantring. — Redningsraket, Apparat til at bringe en Line ud til et strandet Skib. Mandskabet haler Linen til sig og tillige med den en Trosse, som gjøres fast ombord. Til Trossen fæstes Redningsstolen, i hvilken én Person ad Gangen hales iland. — Redningsbøie, en Ring af vandtæt Seildug, fyldt med Kork eller et andet let Stof, som kan bære én eller flere Personer i Vandet.

Redningsvæsen. Faste Organisationer til Redning af Mandskaber paa strandede Skibe, et Udslag af Nutidens humane Anskuelser, er oprettede i de fleste civiliserede Stater, efterat England, med sin "Royal Nationale Lifeboat-Institution", er gaaet i Spidsen. Medens dette er et privat Selskab, er Redningsvæsenet i andre Lande behandlet som en Statssag. I Norge organiseredes det i 1855 og underlagdes Fyrdirektørens Administration. Det er især, hvor Kysten er aaben og Farvandet udenfor grundt, at Oprettelse af Redningsstationer paakræves. Dette er som bekjendt kun Tilfældet faa Steder paa den norske Kyst, og Norge har derfor ogsaa i Forhold til dennes Udstrækning kun et ganske forsvindende Antal Stationer, nemlig 4 paa Jæderen og 2 paa Lister. Efter Kystens Beskaffenhed er Redningsstationerne enten forsynede med Baade eller med Apparater til at kaste en Line over det strandede Skib og saaledes tilveiebringe Forbindelse. Hertil bruges enten Raketter eller Morterer. Undertiden haves paa samme Station baade Redningsbaad og Kasteapparat. I Norge bruges udelukkende Raketapparater. Ved disse, som ved Morterapparaterne, der mest benyttes i Amerika, kastes først en smekker Line over det strandede Skib, og naar Folkene ombord har faaet fat paa denne, paastikkes iland en Stjerteblok, hvori Bugten af en omtrent $1^1/_2$" Trosse.

Folkene ombord haler Blokken til sig, og fastgjør den paa bekvemt Sted i Riggen. Ved Hjelp af den saaledes tilveiebragte Forbindelse hales nu en sværere Trosse ud og fastgjøres ligeledes i Riggen eller, om denne er gaaet overbord, saa høit som muligt paa Skibet. Den anden Ende fæstes paa et bekvemt Sted iland og stivhales for at holde den fri af Sjøen. Slingrer Skibet svært, kan man ikke fæste Trossen iland, men maa lade endel Folk holde den i Hænderne. Paa Sværtrossen vandrer en saakaldt Redningsstol, og denne kan man nu fra Land hale frem og tilbage ved Hjelp af den førnævnte smekre Trosse, hvis Bugt gaar gjennem Blokken ombord, og paa denne Maade bringe Mand for Mand iland. Selvfølgelig gaar saadan Redning ikke altid saa glat, som her beskrevet, og det hænder ofte, at de Reddede faar kolde Bad og alvorlige Stød, inden de naar fast Land. Redningsmandskabet er ved Raketstationer kun sjelden udsat for Fare. Dette er derimod i høi Grad Tilfældet, hvor Redningsbaade bruges. Thi endskjønt disse Baade nu har naaet en Fuldkommenhed i sin Konstruktion, som er beundringsværdig, idet de hverken kan synke eller kantre — eller retter sig ialfald selv igjen strax efter Kantring —, gaar dog neppe nogen Vinter hen, uden at nogle af Redningsmandskabet forulykkes, især paa de engelske Kyster, hvor de ogsaa paa Grund af den uhyre Trafik, som der foregaar, hele Vinteren er i uafladelig Virksomhed. Men Antallet af de ved denne Institution reddede Menneskeliv gaar ogsaa op i mange Tusender. Paa Norges Kyst, hvor Trafiken er forholdsvis liden, og hvor der er rig Tilgang paa gode Havne, er der i Regelen forholdsvis lidet Arbeide for Redningsstationerne; men de har dog i den Tid, de har existeret, udrettet nok til at godtgjøre, at der var fuld Grund til deres Oprettelse.

Redoute (udt. Redut), en lukket Skanse med Brystværn til alle Sider og med udspringende Vinkler. Den er almindelig 4 à 6sidig og benyttes som Feltforskansning til at dække Stillinger i Flankerne, naar disse er let tilgjængelige.

Redouté (udt. Redute), Pierre Joseph, fremragende fransk Blomstermaler, f. 1759, d. 1840, har, foruden en Mængde Blomsterstykker i Olie- og Akvarelfarver, hvoraf mange findes i Luxemburggalleriet, illustreret en stor Del værdifulde botaniske Verker, hvoriblandt Rousseaus Botanik. Af hans egne Verker kan fremhæves: „Liliacéerne“ samt hans Monografi af Roserne. Han døde som Professor ved det naturhistoriske Muséum i Paris.

Red-River, 1) Biflod til Mississippi, kommer fra Texas, løber gjennem Arkansas og Louisiana og munder ud ovenfor New-Orleans. Dens Længde er ca. 2,100 km., hvoraf 530 km. er seilbare. 2) Flod i Nordamerika, udgaar fra Minnesota, løber sydsydvestlig gjennem flere Indsjøer, gaar siden mod Nord og ind i Hudsonbaiterritoriet og munder ud i Winipegsjøen; den er 650 km. lang.

Redruth, By i det engelske Grevskab Cornwall, med 11,000 Indb. og Bergverksdrift.

Redtenbacher, Jakob Ferdinand, fremragende tysk Maskiningeniør, f. 1809, d. 1863, var 1834—41 Professor i Mathematik i Zürich og blev 1841 Professor i Maskinbygning ved og senere Direktør for den polytekniske Skole i Karlsruhe. Han har skrevet flere Verker om Maskinbygning, Turbiner osv.

Reducere, føre tilbage, nedsætte, formindske. — Reduktion, Tilbageførelse, Formindskelse. I Kemien betyder Reduktion Borttagen af Surstof, f. Ex. et Metals Udskillen af dets Oxyd. Reduktion af Mynt, Maal eller Vegt er Omskrivningen af samme i en anden Enhed (man reducerer f. Ex. et Lands Mynt i et andet Lands), hvortil Reduktionstabeller benyttes. Reduktion af en Brøk, Forkortning af den. Reduktion af en Ligning, Omskrivning af den til en simplere Form.

Reduit (udt. Redyi), fr., et mindre Befæstningsverk indenfor et større, og til hvilket Besætningen kan trække sig tilbage.

Reduplikation, Fordobling, i Grammatiken den delvise eller fuldstændige Gjentagelse af Bogstaver eller Stavelser under visse Verbers Bøining.

Redwitz, Oskar, Friherre af, tysk Digter, f. 1823, var 1851—52 Professor i Literaturhistorie i Wien. Han debuterede som Digter 1849 med „Amaranth“, et smukt formet, men sentimentalt romantisk Epos, hvoraf 36 Oplag er udkomne. Af flere lyriske Digtsamlinger, Skuespil og Romaner, som han har udgivet, har ingen gjort synderlig Lykke. 1871 skrev han en patriotisk Digtcyklus om „det nye tyske Rige“, som blev godt modtagen.

Reed (udt. Rid), Edward James, engelsk Marineingeniør, f. 1830, blev 1860 Overkonstruktør ved den engelske Orlogsflaade og ledede som saadan Bygningen af Størstedelen af de første engelske Panserskibe. 1871 nedlagde han sin Post paa Grund af flere Uheld med de af ham konstruerede Skibe. Siden 1874 har han været liberalt Medlem af Underhuset.

Reel (udt. Rihl), en skotsk og en irsk Nationaldans i 2/4 Takt, af livlig, djerv Karaktér.

Reel (re-el), virkelig, saglig, troværdig; en reel Karaktér, en paalidelig Karaktér. — I Mathematiken kaldes med et Fællesnavn de positive og negative Størrelser reelle (modsat imaginære, d. e. Størrelser, som hverken er positive eller negative).

Ref, svensk Længdemaal = 10 Stænger à 10 Fod.

Refektorium, den fælles Spisesal i et Kloster.

Referencer (udt. Referangs) kaldes i Forretningssproget de Huse, til hvem nogen henviser den, som søger Oplysninger om hans Vederheftighed og Dygtighed eller andre Forhold.

Referere, berette, gjengive Indholdet af noget. — Referent, egentlig en, som beskjeftiger sig med at referere (f. Ex. en Avisreferent); ogsaa om den, som foredrager Sager for en Høiereståaende til dennes Afgjørelse (enstydig med Referent i denne sidste Bemærkning bruges ogsaa undertiden Referendar). I Retssproget bruges Benævnelsen Referent i Norge om den Sagfører eller anden dertil beskikket Person, som i Justitssager for Under- og Overretterne har at fremskaffe Oplysninger i Sagen saavel mod som for den Tiltalte, forberede den til Doms i det hele og nedlægge Paastand for det Offentlige. Tiltaltes Tarv varetages derhos for Underretterne (men ikke for Overretterne) af en særskilt opnævnt Defensor (s. d.). For Høiesteret opnævnes aldrig Referent, men en Aktor (der kun skal optræde mod den Anklagede, s. Art. Aktor) samt en Defensor. — Referat, Beretning.

Reflektere, tilbagekaste (Lysstraaler), gjenstraale; tænke efter, overveie. — Reflektere

paa, agte paa, tage Hensyn til. — Reflektor, Speilteleskop eller Kikkert.

Reflex, Gjenskin, Lysets Tilbagestraaling fra en Gjenstand. — Reflexbevægelser kaldes i Fysiologien ufrivillige Bevægelser, som foraarsages ved Paavirkning af centripetale Nerver, hvorved andre, centrifugale, Nerver sættes i Virksomhed. Exempelvis kan nævnes Hoste, Nysen, Krampe, Latter frembragt ved Kildring osv. Reflexen kan ogsaa foraarsage Affsondringer f. Ex. Spytafsondringer ved Pirring af Mundslimhinden og Taareafsondring ved rent ydre Pirring.

Reflexion betegner i Fysiken Lysets, Varmens, Lydens, Vandbølgernes Tilbagekastning. — Reflexion, Overveielse, Eftertænkning.

Reflexiv, tilbagevirkende; reflexivt Verbum, et Udsagnsord, som viser tilbage paa Subjektet.

Reform (forbedrende), Omdannelse af bestaaende Ting eller Forhold. — Reform Bill, s. England S. 444, 1ste Sp. — Reformbanketter, s. Frankrige S. 560, 1ste Sp.

Reformationen er nærmest Benævnelsen paa den Kirkeforbedring, som i det 16de Aarh. udgik fra tyske Theologer, og som havde Grundlæggelsen af den lutherske og reformerte Kirke samt betydelige Forandringer i den katholske til Følge. Til Grund for Reformationen laa den middelalderske Kirkes Forfald og Romerkirkens Overgreb og Udsugelser. Dens umiddelbare Forløbere var Engelskmanden John Wiclife, som oversatte Bibelen til Engelsk og Johan Huss i Bøhmen, som var en af Wiclifes Tilhængere; desuden Koncilierne i Konstanz 1414—18 og i Basel 1431—49, hvilke forgjeves søgte at forene de stridende Meninger. Den egentlige Begyndelse til Reformationen blev de 95 Theses om Afladen, som Luther (s. d.) 1517 opslog i Wittenberg. Johan Tetzel, mod hvis Afladshandel Luthers Theses var rettede, klagede til Paven, og Luther stevnedes til at møde i Rom; men dette fik hans Beskytter, Kurfyrst Fredrik af Sachsen, forandret derhen, at Luther gav Møde i Augsburg for Kardinal Cajetan; denne kunde imidlertid intet udrette. Ved en senere Sammenkomst med den pavelige Udsending Karl v. Miltiz lovede Luther at forholde sig rolig, saalænge Modstanderne gjorde det. Omtrent samtidig med Luther (1518) var i Schweiz fremtraadt Ulrik Zwingli (s. d.), som ogsaa talte mod Pavemagten og den katholske Kirkes Overtro. Senere fremstod tillige Johan Kalvin (s. d.), som i det væsentligste stemte med Zwingli. Luther, Zwingli og Kalvin var enige i de Grundsætninger, at Guds Ord er den eneste Norm for den Kristnes Lære og den Kristnes Liv, og at Mennesket kun af Guds Naade ved Troen retfærdiggjøres. Men i Nadverdlæren var deres Meninger afvigende. Luther betragtede Sakramenterne som virkelige Naademidler, i hvilke Gud giver og besegler sin usynlige Naade. Zwingli saa i dem kun billedlige Bekjendelseshandlinger. Nadverden, mente han, var det høitidelige Erindringsmaaltid om Kristi forløsende Lidelse, ved hvilket man bekjender sig til Herren og hans Menighed. Kalvin saa i Sakramenterne Pantet paa Guds Naade; endvidere lærte han, at Kristus vistnok var tilstede i Sakramentet, men kun paa en aandelig Maade og kun for de Troende. — Forunden i Zwingli og Kalvin fik Luther ogsaa i Filip Melanchton (s. d.) en mægtig Støtte for sit Reformationsarbeide. Melanchton fremtraadte for første Gang ved Disputationen i Leipzig 1519 mellem Johan Eck og Luther. Med denne Disputation begyndte Striden at dreie sig om selve Pavedømmet. Eck drog til Rom og anklagede Luther for Kjætteri. Paven udstedte en Banbulle, som paabød, at Luthers Skrifter skulde brændes og han selv sættes i Ban og føres til Rom, hvis han ikke tilbagekaldte. Luther svarede med at kaste Banbullen paa Ilden (10de Decbr. 1520). Paa Rigsdagen i Worms, hvorhen Luther var stevnet, forlangte den pavelige Legat, at Keiseren, Karl den femte, skulde fuldbyrde Pavens Fordømmelsesdom og om fornødent med Sværdet udrydde „det lutherske Kjætteri". I Paahør af en stor Forsamling af Fyrster og indflydelsesrige Mænd, af hvilke mange stod paa Luthers Side — i den Grad havde den reformatoriske Bevægelse grebet om sig — erklærede Luther, at han ikke kunde tilbagekalde. En Maaned senere udstedtes Wormser-Ediktet, hvorved Luther med alle hans Venner og Beskyttere erklæredes fredløse; men Luther var da allerede bragt i Sikkerhed paa Wartburg. Nogen Tid efter reiste han, trods Dommen, til Wittenberg, hvor han fortsatte Reformationsverket. 1523 affattede han et nyt Reglement for Gudstjenesten; 1524 traadte han ud af Klostret og 1525 foretog han en Presteordination, hvorved han begrundede Presteindvielsens Uafhængighed af de katholske geistlige Overhoveder. Kort derpaa giftede han sig og ophævede derved for stedse Kølibatet (s. d.) i den nye Kirke. 1527—29 gjennemførtes i Sachsen den nye Kirkeordning; flere Provinser og Steder fulgte Exemplet. Paa Rigsdagen i Speier 1529 besluttede Reformationens Modstandere, at dens Udbredelse skulde hindres og dens Verk i de forskjellige Stater tilintetgjøres. Mod dette nedlagde de evangeliske Fyrster Protest, hvorfor de siden kaldtes Protestanter. Et fyldigt Udtryk for sine Grundsætninger fik Protestanterne først i den augsburgske Konfession, som Melanchton affattede og med Luthers Billigelse forelagde Rigsdagen i Augsburg 1530. Den augsburgske Konfession, som gjorde de Evangeliske til et særeget Kirkesamfund, antoges efterhaanden i Nordtyskland, Kurland, Lifland, Finland, Danmark, Sverige og Norge. Et kraftigt Middel til Reformationens Udbredelse var de af Luther oprettede kristelige Skoler og den 1524 udkomne evangeliske Salmebog samt Luthers store og lille Katekisme (1529), men fremfor alt hans Bibeloversættelse, som var færdig 1534. Paa Grund af Katholikernes truende Holdning efter Rigsdagen i Augsburg sluttede de evangeliske Fyrster 1531 et Forbund i Schmalkalden til Nødværge. 1546—47 bekrigede Keiseren de evangeliske Fyrster, som i Begyndelsen laa under for Overmagten; men siden blev Keiseren overvunden, og paa Rigsdagen i Augsburg 1555 kom en Fred istand. De, som bekjendte sig til den augsburgske Konfession, skulde have Religionsfrihed og politisk Ligeberettigelse. Pavens og de katholske Biskopers Overhøihed over Protestanterne var fra nu af ophævet. Imidlertid var de protestantiske Theologer kort efter Luthers Død 1546 begyndt at blive indbyrdes uenige om enkelte Stykker af den evangeliske Lære. Melanchton og hans Venner — „Filipisterne" — beskyldtes for Slaphed i Vedligeholdelsen af Lærens Renhed og

for at de for Fredens Skyld gjorde Indrømmelser paa Sandhedens Bekostning. Efter Melanchtons Død søgte hans Tilhængere ved mangehaande Midler ogsaa at indsmugle Kalvinismen. For at modarbeide Filipisterne og faa en Ende paa Stridighederne blev den saakaldte Konkordieformel (s. d.) opstillet og af de fleste protestantiske Stater anerkjendt som Symbol. Desuden indførtes Religionseden, hvorved Presterne forpligtede sig til at prædike overensstemmende med de symbolske Bøger. Men heller ikke disse Foranstaltninger formaaede at samle alle Protestanter til Enighed, og under Trediveaarskrigen (s. d.) blev disses religiøse Frihed stærkt truet. Ved den westfalske Fred 1648 sikredes imidlertid Protestanternes Religionsfrihed og deres Ligestillen med Katholikerne. Og med den politiske Fred og Sikkerhed fulgte efterhaanden en jevnere Udvikling og Udbredelse af Protestantismen, som siden har virket saa befrugtende paa Europas Kultur.

Reformerte Kirke, det Kirkesamfund, som omtrent samtidig med det lutherske løsrev sig fra Pavedømmet, og siden har udbredt sig navnlig i Schweiz, Sydtyskland, Nederlandene og Skotland. Bevægelsen begyndte i Schweiz, hvor Zwingli (s. d.) ligesom Luther i Tyskland offentlig fordømte Pavens Afladskræmmeri. Trods den Modstand, han fik, vandt han mange Tilhængere, og efterat han ved Religionssamtalen i Zürich 1523 havde fremsat sine 67 Sætninger og forsvaret dem mod den pavelige Generalvikar, blev han af Raadet i Zürich og af de andre Kantoners Prester opfordret til at fortsætte. Hurtig og gjennemgribende gik Reformationen for sig; alt, hvad der i Gudstjenesten smagte af Pavedømmet, afskaffedes, og 1525 var den nye Kirkeordning gjennemført i Zürich. De katholske Kantoner satte sig af al Magt imod den seierrigt fremtrængende Reformation. Flere Religionssamtaler holdtes, og hvergang fik Zwingli nye Tilhængere. Forbitrelsen mod den nye Kirke vedblev at stige og endte med, at de Katholske angreb Zürich. Ved Kappel blev de Reformertes Tropper slagne (1531), og blandt de Faldne var ogsaa Zwingli. Efterhaanden naaede Bevægelsen det franske Schweiz, og 1534 indførtes den reformerte Kirkes Kultus i Genf. 1536 optraadte Kalvin (s. d.), hvis Virksomhed blev af stor Betydning for Kirkens Udbredelse; han indførte en yderst streng Kirketugt, hvorved han fik mange Modstandere, blev forvist, men atter tilbagekaldt, og hans Lære forplantede sig efterhaanden til Frankrige, England, Skotland, Nederlandene, Polen og Ungarn. Til Nederlandene var den evangeliske Lære kommen fra Tyskland, først den lutherske, siden den kalvinske og 1579 blev den reformerte Kirke den herskende. En skarp Strid fremkaldtes inden Hollands reformerte Kirke ved Professor Arminius's Angreb paa Kalvins Prædestinationslære (den „arminianske“ Strid). Paa Synoden i Dortrecht 1618—19 fordømtes Arminianernes pelagianske Lære og de selv udelukkedes fra Kirkens Samfund. I Frankrige, hvor den reformerte Kirkes Tilblivelse nærmest skyldtes Bevægelsen i Genf, blev de Evangeliske („Hugenotterne“) allerede fra den første Tid af ihærdig forfulgte. Men trods Jesuiternes Efterstræbelser, blev de ved det nantiske Edikt 1598 anerkjendte af Staten. Siden fortsattes Forfølgelserne; det nantiske Edikt blev af Ludvig den fjortende ophævet 1685, og de Reformerte maatte atter finde sig i den Religionstvang, som først den store franske Revolution frigjorde dem for. — I England indkaldtes under Edvard den sjette af Erkebiskop Cramner flere reformerte Theologer, som efterhaanden skaffede den kalvinistiske Lære stærk Udbredelse der. Men først efter den katholske Marias grusomme Regjering blev den nye Kirkeordning gjennemført (under Elisabeth). Det strenge kalvinistiske Kirkesamfund, som siden stilte sig fra den egentlige Statskirke (se Anglikanske Kirke) fik Navnet Presbyterianere (s. d.). Disse blev især talrige i Skotland, hvor John Knox med ubøielig Strenghed prædikede og udbredte den reformerte Kirkes Lære efter Kalvins Grundsætninger. I Tyskland fik den reformerte Kirke Fodfæste ved Melanchtons Tilnærmelse til dens Lære om Nadverden. Melanchtons og Kalvins Tilhængere forenede sig, hvorved en Splittelse opstod inden den protestantiske Kirke i Tyskland. Ved Konkordieformelen (s. d.) udstødtes Melanchtons Meningsfæller af den nye „lutherske“ Kirke i Nordtyskland. Siden dannede der sig en hel Del „tysk reformerte“ Landskirker, som anerkjendtes ved den westfalske Fred. De Forsøg, som i Tyskland har været gjort (især siden 1817) paa at sammensmelte den reformerte og den lutherske Kirke er kun delvis lykkedes.

Refrain (udt. Refræng), fr., Omkvæd.

Refraktion, Brydning; i Astronomien Lysstraalernes Brydning i Luften. — Refraktor, s. Kikkert.

Refsbotten, en af Vestfinmarkens betydeligste Fjorde, gaar ind fra Havet paa Østsiden af Kvaløø. Længden er 68 km.

Refugiées (udt. Refysjie), fr., d. e. Flygtninger, kaldes de Protestanter af den reformerte Kirke i Frankrige, som efter Ophævelsen af det nantiske Edikt 1685 flygtede til Nabolandene for at undgaa Katholikernes Forfølgelser.

Refusion, Godtgjørelse, Tilbagebetaling; refundere, tilbagebetale.

Rega, seilbar Kystflod i Pommern, falder i Østersjøen ved Treptow. Længde 188 km.

Regaldi, Giuseppe, italiensk Digter og Improvisator, f. 1809, reiste en Tid om i Italien og gjorde stor Lykke ved sine Improvisationer, siden ogsaa i Grækenland. Han har udgivet flere Digtsamlinger, som udmærker sig ved dristig Tankeflugt og glimrende Sprog.

Regale, kongelig Rettighed, Kroneeiendom.

Regalere, prægtig beverte; ogsaa forære.

Regalier, ydre Tegn paa den kongelige Værdighed: Kronen, Scepteret, Sværdet og Rigsæblet.

Regatta kaldtes i Venedig en Kappestrid med Gondoler; nu betegner Regatta overhoved enhver Kapseilads og Kaproning.

Regen, Biflod til Donau i Baiern, kommer fra Bøhmerwald og munder ud ligeoverfor Regensburg. Dens Længde er 163 km.

Regeneration, Gjenfødelse, Gjenopreisning, s. Reproduktion.

Regensburg, Hovedstad i den baierske Provins Øvrepfalz, er Bispesæde og har 31,500 Indb. Byen har mange Pragtbygninger fra Middelalderen, især er Domkirkens og Raadhusets Arkitektur af stor Skjønhed. I Raadhusets Rigssal holdt den tyske Rigsdag sine Møder 1663—1806.

Regent, Rigsstyrer, Landsherre; Stedfortræder for Statsoverhovedet. — **Regentskab**, Regjeringsformynderskab f. Ex. under Tronfølgerens Mindreaarighed.

Regentsen, Hjem for ubemidlede Studenter ved Kjøbenhavns Universitet, oprettet 1624 af Kristian den fjerde. Stiftelsen har Plads for 100 Studenter og giver dem fri Bolig, Brænde og et Stipendium med Kommunitet (s. d.). Den bestyres af „Regentsprovsten", som er en af Universitetets Professorer.

Regesta, lat., kronologisk ordnede Fortegnelser over Dokumenter, med en kortfattet Angivelse af Datum, Sted og Indhold. De er især nyttige ved historiske Studier.

Reggio (udt. Rædsjio), 1) By i Norditalien, er Bispesæde, har flere pragtfulde Kirker, høiere Læreanstalter, Bibliotheker og Muséer og tæller 51,000 Indb. I Nærheden findes Ruinerne af Slottet Canossa. 2) Hovedstad i den italienske Provins Kalabrien (det gamle Rhegium Julii), ligger ved Messinastrædet, har 37,000 Indb. og betydelig Handel med Silke, Olie og vellugtende Vande. Byen har flere Gange været hjemsøgt af Jordskjelv og blev 1783 aldeles ødelagt.

Regie (udt. Resji), fr., betegner i Theatersproget alt, hvad der henhører under Regisføren, saasom Stykkernes Iscenesætning, Omsorg for at denne er i Samklang med Stykkets Stil og Tendens, Besørgelsen af de daglige Forretninger og ellers af det, som kan gavne Theatret.

Regillus, en liden Indsjø i Italien, øst for Rom, bekjendt af den Seier, som Romerne under Aulus Postumius 496 f. Kr. her vandt over den fordrevne Konge Tarquinius Superbus og de med ham forenede Latinere.

Regime (udt. Resjim), fr., Styrelse; i Medicinen Leveregler, Diæt.

Regiment, egentl. Herredømme; i Militærsproget en Hærafdeling paa 2 à 3 Bataljoner, tilsl. 1000 à 2000 Mand. Regimentschefen kan være Oberst eller Generalsperson. De fleste Armeer har Regimentsinddeling. Siden den norske Armés Oprettelse 1628 indtil Regimentsinddelingens Afskaffelse fra 1ste Januar 1818 har Antallet af dens Regimenter verlet, idet enkelte af disse til sine Tider har været delt i to, endog i tre Regimenter: 1ste, 2det og 3die (eller nordre og søndre). De norske Regiments navne, som har existeret, for enkeltes vedkommende med Afbrydelser siden 1658, er: Smaalenske, Oplandske, Søndenfjeldske, Akershuske, Telemarkske, Vesterlenske, Bergenhuske, Trondhjemske og Nordenfjeldske.

Regimente, Herredømme, Rigs- eller Statsforvaltning.

Regina, lat., Dronning.

Regino, tysk Abbed i Trier, d. 915. Hans Krønike, som gaar op til 906, var i lang Tid en af de bedste Verdenshistorier og er i den nyere Tid bleven oversat flere Gange.

Regiomontanus, egentlig Johan Müller, tysk Mathematiker, f. i Königsberg 1436, d. 1476, blev 1474 Biskop i Regensburg. Han inblagde sig store Fortjenester ved sin Forbedring af Algebraen og ved at bringe Trigonometrien til større Fuldkommenhed og fremme Mekaniken. Blandt hans mange astronomiske Afhandlinger kan især fremhæves hans berømte „Ephemerides".

Region, Egn, Landskab, Luftkreds, Luftlag, Høidebelte.

Regisfør, s. Regie.

Register, Indholdsliste, Fortegnelse (jfr. Regesta); i Orgelet den Slaa, som er anbragt paa Siderne af Tastaturet til Aabning eller Lukning af Vindhullerne, endvidere selve Orgelstemmerne eller et sammenhørende Pibesystem; i Sang betegner Register de forskjellige Stemmers Art eller Tonernes Leie, f. f. Brysttoner, Hovedtoner, Falsettoner. I Bogtrykkeriet betyder Register Spalternes nøiagtige Dækning paa begge Sider af Arket. — **Registrere**, indføre, optegne. — **Registrator**, en, som indfører og opbevarer Dokumenter. — **Registratur**, Indførelse, Optegnelse; ogsaa Optegnelses- eller Opbevaringsstedet for Dokumenterne.

Registerton, engelsk Rummaal for Skibsmaaling = 2,832 Kubikmeter.

Reglement, fr., Forskrift, Rettesnor, Tjenesteordning. — **Reglementeret**, foreskrevet, paabudt, hvad som er anordnet.

Regn fremkommer, naar en Luftmasse, som indeholder megen Vanddamp, stiger tilveirs. Under Opstigningen afkjøles Luften, idet den udvides, og Vanddampene udskilles som smaa Kugler, der danner Skyer. Disse Vandkugler løber, naar det regner, sammen til Regndraaber. I dette Tilfælde er det Regelen, at der er to Skylag, et nedre, fra hvilket Regnen falder, og et øvre, som bestaar af tynde Skyer, der virker som en Skjærm mod Solens Straaler paa det nedre. Den aarlige Regnmængde er meget forskjellig paa de forskjellige Steder. I de tropiske Egne er Regnmængden større end i de tempererede Zoner, i Bjergegnene større end i Lavlandene. Hvor Passatvinden bestandig blæser over Havet, regner det kun yderst sjeldent. — **Regnmængdens** Størrelse bestemmes efter den Høide, det nedfaldende Vand vilde naa, hvis det ikke fordampede. Til at maale den bruges en **Regnmaaler** (Hyetometer, ogsaa Udometer, Pluviometer), et Kar, som, opstillet i en bestemt Høide, gjennem en Tragt optager det nedfaldende Regnvand.

Regnard (udt. Renjar), Jean François, fransk Lystspildigter, f. 1665, d. 1709, foretog i sin Ungdom flere Reiser, hvoriblandt en til Lapland efter Opfordring af Sveriges Konge Karl den tolvte. Siden levede han paa sit Gods ved Paris, hvor han skrev Reisebeskrivelser og et større Antal Lystspil, som udmærkede sig ved stor Teknik, Vid og komiske Situationer, men bærer Præg af Tidens Usædelighed. Enkelte af hans Stykker, f. Ex. „Spilleren" opføres endnu. Hans samlede Verker er udkomne flere Gange, senest 1875.

Regnaud (udt. Renjaa) **de Saint-Jean d'Angely**, Auguste Michel Marie Etienne, Greve, fransk Marskal, f. 1794, d. 1870, var Søn af Napoleon den førstes Statsraad Regnaud. Han deltog i Felttoget 1812—15, blev Kaptein og paa Slagmarken ved Waterloo Major. Efter Restaurationen blev han udstrøgen af Armélisterne, oprettede 1825 et Rytterkorps i Grækenland, vendte derpaa tilbage til Frankrige, traadte under Julidynastiet ind i Arméen igjen som Major og fik 1842 Generalmajors Rang. 1848 var han Medlem af den konstituerende Forsamling. Efter Junidagene blev han Divisionsgeneral, 1851 var han

en kort Tid Krigsminister, 1854 blev han Chef for Garden, hvis Anfører han var i Krimkrigen og 1859 i Italien, hvor han efter Slaget ved Magenta blev Marskal.

Regnault (udt. Renjaa), Henri Viktor, fremragende fransk Fysiker, f. 1810, d. 1878, blev 1834 Professor i Lyon, 1841 Professor i Kemi ved Collége de France og 1854 Direktør for Porcellænsfabriken i Sèvres, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Han har skrevet flere udmærkede Afhandlinger om Fysik og Kemi, navnlig foretog han interessante Undersøgelser af Luftarternes Bestanddele og Egenskaber.

Regnault (udt. Renjaa), Henri, fransk Maler, f. 1843, dræbt 1871 under et Udfald fra Paris mod Preusserne, var en Søn af Kemikeren Regnault. 1866 vandt han den store Pris for Maleri og fik et Stipendium til Studiereiser i Italien. Han opholdt sig en Tid i Rom, Madrid og Marokko, hvor han havde Atelier. Hans Billeder udmærker sig fornemmelig ved ægte kunstnerisk Opfatning og Valg af Motiver samt ved storartet Lysvirkning. Mest berømt er hans Portræt af General Prim til Hest og hans „Salome".

Regnault (udt. Renjaa), Jean Baptiste, fransk Historiemaler, f. 1754, d. 1829, blev efter et Studieophold i Rom Professor ved Kunstakademiet i Paris.

Regnbue, den bekjendte glimrende Farvebue, som viser sig paa Himlen, naar Regndraaber bestinnes af Solen, navnlig naar Beskueren har Regnskyen ret foran sig og Solen ret bag. Farverne følger efter hverandre udenfra indad i følgende Orden: rødt, orange, gult, grønt, blaat, indigo og violet. Oftere sees ogsaa en anden (ydre) Bue med Farverne følgende efter hverandre i den omvendte Orden og med langt svagere Lysstyrke. Fænoménet fremkommer ved Lysets Brydning i og Refleхion fra Regndraaberne.

Regnbuehinde, se Øie.

Regnfann eller **Reinfann** (Tanacetum vulgare), en til Malurtgruppen hørende Plante af de Kurvblomstredes Familie. Den bliver indtil 2 Alen høi og har gule, halvkugleformede Blomsterkurve. Bladene er stærkt lugtende. Den er meget almindelig vildtvoxende lige til 70° i Vest-Finmarken og paa Fjeldene i den sydlige Del af Landet omtrent til Birkegrændsen. Blomsterne staar i megen Anseelse hos Almuen som et Middel mod Indvoldsorme. I Smaalenene har man i Slutningen af forrige Aarhundrede brugt Bladene som Erstatningsmiddel for Tobak og i Silgjord istedenfor Humle. Samojederne bruger Bladene som Surrogat for The.

Regnier (udt. Renje), Claude Ambroise, Hertug af Massa, Napoleon den førstes Justitsminister, f. 1736, d. 1814, var i Nationalforsamlingen 1789 udpræget revolutionær. 1795 var han Medlem af de Gamles Raad. Under Statskupet 1799 sluttede han sig nøie til Bonaparte og udnævntes af denne 1802 til Justitsminister og Storдommer („grand-juge") og ved Napoleons Tronbestigelse til Hertug af Massa. Ved den første Restauration afsattes han fra sine Embeder.

Regnier (udt. Renje), Mathurin, fransk Digter, f. 1573, d. 1613, røber i sine Satirer forbausende Iagttagelsesevne, spillende Vid og udviklet Formsans. Foruden Satirerne skrev han „Epistler" og lyriske Digte. Af hans Verker er flere Udgaver udkomne, sidst 1876.

Regnier, François Seraphim-Desmarets, fransk Sprogforsker, f. 1632, d. 1713, blev 1684 Sekretær i det franske Akademi. 1694 begyndte han Udgivelsen af „Akademiets Ordbog". Han udgav flere sprogvidenskabelige Verker, desuden historiske Skrifter og en Digtsamling med Titelen „Franske, latinske, italienske og spanske Poesier".

Regnitz, Biflod til Main, udspringer i Midtfranken og munder ud et Stykke nedenfor Bamberg; den er 210 km. lang og staar gjennem Ludvigskanalen i Forbindelse med Altmühl.

Regnorm ell. **Medemark** (Lumbricus), Ormeslægt af de Børstefoddedes Orden, omfatter flere Arter, som bliver indtil et Kvartér lange og lever i Jorden. Regnormen tillægges stor Betydning for Plantelivet, idet den ved at sluge Jord blandet med forraadnede Plantedele og arbeide sig gjennem Muldlaget smuldrer dette og gjør det tilgjængeligt for Luftens Indvirkning.

Regnpiber, Slægt af Sumpfuglenes Orden. I Norge findes flere Arter, af hvilke Heiloen er den almindeligste.

Regres, Tilbagegang. I den juridiske Sprogbrug den Adgang, nogen har til at søge Skadesløsholdelse for et Tab eller et Udlæg hos en anden. Saaledes har f. Ex. en Endossent, som har maattet indfri en Vexel, Regres til foranstaaende Endossenter, Trassenten og i Tilfælde Akceptanten (s. Art. Vexel).

Reguladetri, i den praktiske Regnelære en Anvendelse af Proportionslæren (s. d.), bestaar i af en Proportions tre bekjendte Led at beregne det fjerde.

Regulativ, d. s. s. Reglement (s. d.).

Regulator, Ordner, Styrer; Indretning til Forebyggelse eller Udjevning af Uregelmæssigheder ved en Maskine, saasom Pendelet, Vindfanget, Centrifugalregulatoren, Bremsen osv. Vindfanget dannes af to Vinger, som er fæstede paa en Axe saaledes, at de ved Axens hurtige Omdreining hindres af Luften. Jo skarpere de staar mod Luften, desto ringere er dennes Modstand, og omvendt. For Dampmaskiner er der mange Slags Regulatorer; mest brugt er Centrifugalregulatoren. Den bestaar af to ved en Charner forbundne Arme, som hænger skraat ned fra en lodret Axe. Paa Enden af hver Arm er anbragt en tung Metalkugle. Paa Grund af Kuglernes Centrifugalkraft vil Armene slaa mere og mere ud, eftersom Maskinen (og med den Axen) gaar hurtigere, og omvendt. Denne Bevægelse af Armene bruges til at aabne eller lukke en Ventil — alt efter Maskinens Bevægelse — hvorved Uregelmæssigheder i Dampens Tilstrømning til Cylinderen forebygges. — Regulere, ordne, styre.

Regulatorer kaldes nogle mindre Samfund i det sydlige Nordamerika, der som selvbestaltede Haandhævere af Justitsen paatager sig at holde Styr paa de raa og lovløse Mennesker, som kommer sammen i de nyaabnede Territorier. Af Mangel paa et ordnet Lovvæsen anvender de Lynchjustits (s. d.).

Regulerte (Regulares), i den katholske Kirke alle, som ifølge aflagt Løfte tilhører en Orden eller et særeget Kirkesamfund.

Regulus, Stjerne af første Størrelse i Stjernebilledet Løven paa den nordlige Himmel.

Regulus, Marcus Atilius, romersk Konsul 267 f. Kr., beseirede og undertvang Sallentinerne og erobrede Brundisium. 256 var han atter Konsul. Som Befalingsmand over den romerske Flaade slog han i den første puniske Krig Karthagerne ved Siciliens Sydkyst. I Afrika vandt han en fuldstændig Seier over dem ved Adis; men senere blev han slaaet og selv fanget. 250 sendtes han tilbage til Rom for sammen med andre Gesandter at mægle Fred, men opfordrede isteden derfor Romerne til at fortsætte Krigen. Han havde lovet Karthagerne at vende tilbage, hvis Freden ei kom istand, og holdt sit Løfte. Han skal da efter Sagnet være bleven dræbt under frygtelige Pinsler.

Regulær, regelmæssig. — Regulære Tropper, staaende Hær, modsat Milits og Friskarer.

Regurgitation, Opkastelse, Brækning.

Rehabeam, Søn og Efterfølger af den israelitiske Konge Salomo, regjerede 975—958 f. Kr. Ved Kongevalget i Sikem skilte 10 Stammer under Jeroboams Herredømme sig fra ham, saa at han kun beholdt tilbage Juda og Benjamins Stammer. (1 Kong. 12).

Rehabilitation, i Retssproget Gjenindsættelse i den forrige retlige Stilling, Æresopreisning. — Rehabilitere, gjenindsætte i tidligere Rettigheder eller Stilling.

Rehfues, Filip Josef von, tysk Forfatter, f. 1779, d. 1843, tilbragte sin Ungdom dels ved det neapolitanske Hof og dels vaa Reiser i Frankrige og Spanien, hvilke Lande han senere beskrev. Siden indehavde han flere høiere administrative Embeder. Foruden mange Bidrag til Blade og Tidsskrifter forfattede han flere historiske Romaner, Skuespil og poetiske Skrifter. Hans Roman „Scipio Cicala" vakte megen Opsigt.

Rehnsköld, Karl Gustav, svensk Feltherre, f. 1651, d. 1722, deltog med Udmærkelse i den skaanske Krig, var i hollandsk Tjeneste 1691—96, deltog i Landgangen paa Sjælland 1700 og var med i Krigen i Lifland og Polen. 1706 vandt han Seiren ved Fraustadt og 1709 kommanderede han ved Pultava, hvor han blev fangen og holdtes fast i Rusland indtil 1718.

Reicha, Anton, tysk Komponist og Musiktheoretiker, f. 1770, d. 1836, kom 1804 til Paris, hvor han levede som Musiklærer til sin Død. 1817 blev han Professor i Kompositionslære ved Konservatoriet. Af hans musiktheoretiske Verker kan nævnes hans Afhandlinger om Melodi og om den høiere Musikkomposition samt „Den dramatiske Kompositionskunst".

Reichardt, Joh. Friedrich, tysk Komponist, f. i Königsberg 1752, d. 1814, blev 1775 Hofkapelmester i Berlin, besøgte 1792 Paris og udgav efter sin Tilbagekomst 2 Bind „Vertraute Briefe", hvorefter han som mistænkt for revolutionære Sympatier blev afsat fra sin Post. Han flyttede nu til Hamburg, men blev allerede 1794 tilbagekaldt og udnævnt til kgl. Direktør for Salinerne i Halle. 1808 var han en kort Tid Hofkapelmester i Kassel. Af hans Operaer, Sangspil, Oratorier osv. var ingen videre fremragende; derimod havde han stor Betydning som Sangkomponist; især er hans Melodier til Goethes Sange af blivende Værd. Af hans Skrifter kan nævnes „Studier for Tonekunstnere og Musikvenner" og „Musikalsk Kunstmagazin".

Reichardt, Gustav, tysk Musiker og Komponist, f. 1797, er fornemmelig bekjendt ved sine Kompositioner „Was ist des deutschen Vaterland" og „Das Bild der Rose".

Reichenbach, 1) blomstrende Fabrikby i Sachsen, med 15,000 Indb. og stor Bomuldsindustri. 2) By i den preussiske Provins Schlesien, hvor Traktaten mellem England, Rusland og Preussen mod Napoleon underskreves Juni 1813.

Reichenbach, Heinrich Gottlieb Ludwig, tysk Botaniker og Zoolog, f. 1793, d. 1879, blev 1820 Direktør for den botaniske Have i Dresden og Professor i Naturhistorie ved det kirurgiskmedicinske Akademi. Som Botaniker grundede han et eget Plantesystem, indrettet efter genetiske Principer. Han skrev mange naturvidenskabelige Verker, hvoriblandt „Flora germanica", „Tysklands Fauna" og „Die vollständigste Naturgeschichte des In- und Auslandes". — Heinrich Gustav Reichenbach, foregaaendes Søn, tysk Naturforsker, f. 1823, blev 1855 Professor i Leipzig og 1861 Direktør for den botaniske Have i Hamburg. Af hans botaniske Skrifter kan især fremhæves: „Xenia Orchidacea" og „Bidrag til Kundskaben om Orchideerne".

Reichenbach, Karl, Friherre von, f. 1788, d. 1869, fremragende tysk Naturforsker og bekjendt ved sine udstrakte industrielle Foretagender. Han grundlagde flere større Jernverker paa forskjellige Steder, opfandt Kreosot og Paraffin og skrev flere geologiske Afhandlinger. Stor Opmærksomhed vakte han ved sin formentlige Opdagelse af en ny Naturkraft, det saakaldte „Od", om hvis Natur og Egenskaber han skrev flere Verker.

Reichenberg, By i Kongeriget Bøhmen, med 23,000 Indb. og betydelig Fabrikation af Klæde- og Uldstoffer.

Reichensperger, August, tysk Politiker og Kunsthistoriker, f. 1808. Som Kunsthistoriker har han skrevet flere sagkyndige Verker om Byggekunsten og den kristelige Kunst. Han har især arbeidet ivrig for Fuldførelsen af Kölns Domkirke. Som Politiker er han navnlig bekjendt som Stifter (1862) og Fører af det katholsk-klerikale Centrumsparti i den tyske Rigsdag. — Peter Franz Reichensperger, foregaaendes Broder, f. 1810, tilhører som Rigsdagsmedlem ligeledes det klerikale Centrum. Han har bl. a. skrevet interessante Indlæg i Kulturkampen i Tyskland.

Reichlin-Meldegg, Karl Alexander, Friherre af, tysk Filosof, f. 1801, d. 1877, var først katholsk Prest og blev 1830 Professor i Theologi i Freiburg. 1832 gik han over til Protestantismen og blev 1840 Professor i Filosofi i Heidelberg. Af hans Skrifter kan fremhæves: „Kristendommens Historie", „Lærebog i Psykologien" og „Logikens System".

Reichstadt, Napoleon Franz Josef Karl, Hertug af, f. i Paris 1811, Søn af Napoleon den første og Marie Louise af Østerrige, erholdt ved sin Fødsel Titelen „Konge af Rom". Da Napoleon efter Slaget ved Waterloo nedlagde Regjeringen, blev hans Søn proklameret som Keiser, men fik ingen Anerkjendelse. Som Erstatning for Tabet af sin Arveret til Parma efter sin Moder fik han Herskabet Reichstadt i Bøhmen, hvilket Keiser Frans den

første af Østerrige 1818 oprettede for ham. Han døde i Schönbrunn 1832. Ved Napoleon den tredies Tronbestigelse blev han regnet med blandt de franske Suveræner som Napoleon den anden.

Reid (udt. Rid), Mayne, engelsk Romanforfatter, f. 1818, rejste 1838 til Amerika og opholdt sig fem Aar blandt Indianerne. Siden deltog han i den mexikanske Krig (1846). Efter sin Tilbagekomst til England begyndte han sin Forfattervirksomhed med Udgivelsen af en Række Romaner, som fornemmelig handlede om det eventyrlige Liv blandt Indianerne og Nybyggerne i Amerika. Af disse kan især fremhæves „Skalpjægerne" og „Den hovedløse Rytter". Han har ogsaa skrevet underholdende og belærende Fortællinger for Ungdommen, saasom „De unge Jægere" og „De unge Reisende".

Reid, Thomas, berømt skotsk Filosof, f. 1710, d. 1796, blev 1752 Professor i Moralfilosofi i Aberdeen og 1763 i Glasgow. Som Stifter af den „Skotske Skole" af Filosofer, som lærte den saakaldte „sunde Menneskeforstands" Filosofi, bekjæmpede han ihærdig Humes Skepticisme. Sine Grundanskuelser fremstillede han i Skriftet „Undersøgelse af den menneskelige Forstand efter Principet om den sunde Menneskeforstand"; desuden skrev han flere værdifulde Verker om den menneskelige Tænkning. Han fik mange Tilhængere saavel hjemme som i Tyskland og Frankrige. Reids Lære er senere af Sir W. Hamilton bleven udviklet og noget modificeret ved Optagelse af andre Lærdomme.

Reid, Sir William, engelsk Officér, f. 1791, d. 1858, bekjendt ved sine meteorologiske Studier. Hans tvende Verker „Forsøg paa at udvikle Loven for Stormvindene" og „Yderligere Udvikling af Loven for Stormvindene" skaffede ham et anset Navn som Naturforsker.

Reidar Sendemand, en anset Mand fra Viken paa Kong Sverres Tid, var en tidlang i de græske Keiseres Tjeneste og sendtes af den nys tiltraadte Keiser Alexius Angelos 1195 til Norden for at hverve andre Væringer. I Norge tillod Sverre ham at hverve Tilhængere, men Reidar misbrugte Kongens Tilladelse, sluttede sig til Bisp Nikolaus og stiftede sammen med ham Baglernes Oprørsflok, for hvilken han blev en af de fornemste Førere. Under Inge Baardssøns Regjering gjorde han en Reise til det hellige Land og traadte siden paany i Tjeneste hos Keiseren i Konstantinopel, hvor han døde 1214.

Reidgotland eller **Hredgotland**, ifølge nogle nordiske Oldskrifter tidligere Navn paa Danmark.

Reiff, Jakob Friedrich, tysk Filosof, f. i Würtemberg 1810, blev 1855 Professor i Filosofi i Tübingen, hvilken Stilling han opgav 1877. Af hans Verker kan fremhæves „Filosofiens Begyndelse, med et Grundlag for de filosofiske Videnskabers Encyklopædi", „Om den Hegelske Dialektik" og „Om Spinozismen i den Kantske Filosofi".

Reiffenberg, Friedrich, Baron, belgisk Biograf og Historiker, f. 1795, d. 1850, blev 1818 Professor i Literatur i Løwen, 1835 i Lüttich og senere kongelig Bibliothekar i Brysel. Som Historieskriver beskjæftigede han sig fornemmelig med Belgiens og Hollands Historie; han virkede ogsaa som Digter, Kritiker, Filosof og Bibliograf.

Reil, Johann Christian, fremragende tysk Mediciner, f. 1758, d. 1813, studerede i Göttingen og Halle og tog 1782 den medicinske Doktorgrad. 1787 blev han Professor i Halle og 1810 Professor ved Universitetet i Berlin, hvor han tre Aar senere erholdt den øverste Ledelse af et Krigshospital. Ved sine pathologiske og therapeutiske Skrifter har han erhvervet sig et berømt Navn.

Reimann ell. **Reimmann**, Jakob Friedrich, en af Tysklands tidligste Literaturhistorikere, f. 1668, d. 1743, var en af de første i Tyskland, som henledede Opmærksomheden paa Literaturhistoriens Værd og paa de enkelte Forfatteres Fremstillingsmaade og Fortjenester.

Reimarus, Hermann Samuel, tysk Sprogforsker, Mathematiker og filosofisk Forfatter, f. 1694, d. 1768, blev 1727 Professor i Hebraisk og Mathematik i Hamburg. Til hans bedste Skrifter hører „De fornemste Sandheder i den naturlige Religion" og det af Lessing offentliggjorte „Wolfenbüttelske Fragmenter af en Unævnt", som var et Brudstykke af „Forsvarsskrift for Guds fornuftige Tilbedere".

Reimers, Arnoldus Hieronymus, norsk Skuespiller, f. ved Bergen 10de August 1844. Efterat have taget Examen Artium og ca. et Aar studeret scenisk Kunst under den danske Skuespiller Chr. Jørgensens Ledelse, debuterede han 20de Novbr. 1867 paa Kristiania Theater som Stig Hvide i „Svend Dyrings Hus". 1871 foretog han en Studiereise til Danmark og Tyskland og 1872 og 1874 til Paris, hvor Opholdet varede flere Maaneder. 1878 optraadte han som Gjest paa Bergens Theater og 1883 paa det kgl. Theater i Stockholm. Reimers's Kunstnerbegavelse er smidig og omfattende og bæres af en varm Stemningsfylde. Saaledes har han med dyb Forstaaelse spillet saa forskjelligartede Roller som de Ibsenske Figurer: Ørnulf i „Hærmændene paa Helgeland", Skule Jarl i „Kongsemnerne", Stensgaard i „De Unges Forbund", Lind i „Kjærlighedens Komedie", Nils Lykke i „Fru Inger til Østraat" og Dr. Stockmann i „En Folkefiende", Sannæs i Bjørnsons „En Fallit" og General Rosen i „Leonarda" samt Sigurd Jorsalfar af samme Forfatter, de Shakespearske Roller Macduff, Coriolan, Bassanio og Polyxenes, de Oehlenschlægerske Figurer Haakon Jarl, Vilhelm i „Axel og Valborg" og Eremiten i „Væringerne" samt Ræsonnørroller i moderne franske Skuespil af Cadol, Sardou, Pailleron o. a. Reimers har ogsaa som Deklamator vundet stor Popularitet. Oktober 1881 ægtede han Skuespillerinden Johanne Juell (s. d.). — Sofie Reimers, hans Søster, f. 19de April 1855, norsk Skuespillerinde, debuterede 1879 paa Bergens Theater som Svanhild i Ibsens „Kjærlighedens Komedie"; siden 1880 har hun været engageret ved Kristiania Theater.

Reims, s. Rheims.

Rein, Jonas, norsk Geistlig og Digter, f. 1760 i Romsdalen, d. 1821, blev 1777 privat dimitteret, tog 1780 theologisk og 1789 filologisk Embedsexamen. 1792 udnævntes han til residerende Kapellan i Skjeberg, 1800 til Sogneprest i Eidanger og 1808 til Sogneprest ved Nykirken i Bergen; fra denne By mødte han som Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold. Af hans Forfatterarbeider kan nævnes Sørgespillet „Axel og Hagen" samt tre Bind lyriske Digte. Desuden udgav han sammen med C. M. Falsen og H. Foss

Ugebladet „Den norske Tilskuer" fra 1817 til 1824. Reins Digte udmærker sig ved Velklang og naturlig Friskhed, men savner ofte den højere Tankeflugt.

Reinaud (udt. Renaa), Josef Tousfaint, fransk Orientalist, f. 1795, d. 1867, studerede Persisk, Tyrkisk og Arabisk i Paris og blev 1838 Professor i Arabisk ved Skolen for orientalske Sprog, for hvilken Skole han senere blev Direktør. I en Række Skrifter har han med omfattende Sagkyndighed behandlet Arabernes Historie, deres Forhold til Korsfarerne og Saracenernes Tog til Frankrige, Piemont og Schweiz, endvidere har han skrevet en Resumé af Orientens geografiske Videnskab og udgivet Brudstykker af Arabernes Beretninger om Indien og Kina osv.

Reinecke, Karl, tysk Komponist og Pianovirtuos, f. 1824, foretog 1843 en Koncertreise og vandt megen Anerkjendelse for sit Spil. I Kjøbenhavn fik han af Kong Kristian den ottende et Stipendium. Senere studerede han videre i Leipzig under Mendelssohn og Schumann og kom 1846 atter til Kjøbenhavn, hvor han blev Pianist ved Hoffet. 1860 blev han Lærer ved Konservatoriet i Leipzig. Hans talrige Kompositioner omfatter næsten alle Grene af Tonedigtningen. Af hans større Arbeider kan nævnes Operaen „Kong Manfred", Oratoriet „Belsazar", Musiken til Schillers „Wilhelm Tell" og „Hakon Jarl" (for Mandskor og Orkester).

Reineke Vos eller **Fuchs**, gammelt episk Digt i det nedertyske Sprog, sammensat af de indogermaniske Dyresagn fra den graa Oldtid af. Hovedpersonerne i Fortællingerne er Ræven (nedertysk Reineke), Ulven, Bjørnen, Løven og Haren. Digtene fremkom først i Flandern og Frankrige i det 10de og 11te Aarh. og anvendtes som Satirer og Læredigte. I det 12te Aarh. kom Fortællingerne tilsyne i den tyske og nederlandske Literatur. Til Tysk oversattes de af Heinrich den Glichesare under Titelen „Isengrînes nôt", til Hollandsk (i det 13de Aarh.) af en Digter ved Navn Willem. 1498 blev det trykt i Lybek paa Plattysk, i hvilket Sprog det 1867 udkom i ny Udgave. Digtet er ogsaa bearbeidet af Goethe (1794) og illustreret af Kaulbach 1847. Paa Dansk foreligger to Oversættelser, en af Schaldemose og en af Weiger.

Reinhard, Franz Volkmar, bekjendt tysk Theolog og geistlig Taler, f. 1753, d. 1812, var 1780—82 Professor i Filosofi og 1782—92 i Theologi ved Universitetet i Wittenberg. I Begyndelsen var han en ivrig Rationalist, men gik siden over til den „rationelle Supernaturalisme". Han har forfattet flere religiøse Skrifter.

Reinhardt, Johannes Christoffer Hagemann, f. i Rendalen i Norge 1776, d. 1845, blev 1814 Professor i Zoologi ved Kjøbenhavns Universitet og 1829 Bestyrer af det naturhistoriske Muséum der. Hans Skrifter omhandler fornemmelig Danmarks og Bilandes Fauna. — Hans Søn Johannes Theodor Reinhardt, Professor i Zoologi og Inspektør ved det zoologiske Muséum i Kjøbenhavn, f. 1816, d. 1882, fulgte 1845—47 Korvetten „Galathea" paa dens Jordomseiling; fra denne og fra tvende Reiser i Brasilien medbragte han zoologiske Samlinger af stor Betydning. Hans Skrifter, især hans Afhandlinger om Hvirveldyrene, røber megen Lærdom og grundigt Studium.

Reinhart, Johan Christian, tysk Maler og Radérer, f. 1761, d. 1847, har leveret talrige Raderinger, af hvilke hans italienske Prospekter især udmærker sig; de gjaldt ved sin Tilsynekomst (1799) for noget af det skjønneste i sin Slags. Talrige Exemplarer af hans Radéringer, Landskabsmalerier, Akvareller og Sepiategninger findes rundtom i Tyskland og Italien.

Reinhold, Karl Leonhard, tysk Filosof, f. 1758, d. 1823, var en Tid Munk i Wien, men flygtede fra Klostret og kom til Leipzig, siden til Weimar, hvor han sluttede en inderlig Forbindelse med Wieland. 1787 blev han Professor i Filosofi i Jena og 1794 i Kiel, hvor han forblev til sin Død. I sine Skrifter beskjeftigede han sig fornemmelig med Kants Filosofi og har Fortjenesten af at have brudt Veien for dens videre Udbredelse blandt det dannede Publikum. Ogsaa Fichtes Anskuelser skaffede han større Indgang, navnlig ved sit ypperlige Verk „Forsøg til en ny Theori om den menneskelige Forestillingsevne". — Hans Søn Christian Ernst Gottlieb Jens Reinhold, tysk Filosof, f. 1793, d. 1855, var Professor i Logik og Metafysik i Jena, hvor han virkede til sin Død. Som filosofisk Forfatter var han meget frugtbar. Hans fornemste Verk er „Filosofiens Historie" (3 Bd.). I sin Filosofi sluttede han sig til Kants Retning.

Reinick, Robert, tysk Maler og Digter, f. 1805, d. 1852. Hans Billeder er alle prægede af Elskværdighed og Lune, ligesom ogsaa hans talrige Digte, som først cirkulerede alene blandt hans Kunstbrødre, udmærker sig ved overstrømmende Munterhed og fin Fremstilling. De fleste af sine Digtsamlinger har han selv illustreret. Ogsaa hans Digte for Ungdommen vandt almindelig Anerkjendelse. Til hans bedste Skrifter hører „En Malers Sange", „ABCbog for store og smaa Børn" og „Sange og Fabler for Ungdommen".

Reinkens, Josef Hubert, tysk Geistlig og Kirkehistoriker, f. 1821, blev 1857 Professor i Theologi i Breslau. Som liberal Theolog optraadte han med Skarphed mod Ultramontanismen; navnlig rettede han mod Pavens Ufeilbarhedsdogme en kraftig Polemik i talrige Afhandlinger. Som en Følge af disse mistede han sine Embedsposter og har siden udelukkende virket for Gammelkatholikerne, som 1873 valgte ham til sin Biskop.

Reinmar von Hagenau og Reinmar von Zweter, to af de betydeligste tyske Minnesangere i det 12te og 13de Aarh. Deres talrige Sange findes i von der Hagens „Minnesinger" (3 Bd., Leipzig 1838).

Reinoso, Felix José, spansk Digter, f. 1772, d. 1842, stiftede 1793 i Forening med Digteren Roldan (s. d.) et Akademi for humanistiske Videnskaber, af hvilket flere af hans Digterverker siden prisbelønnedes. 1816 udgav han „Exámen de los delitos de infidelidad á la patria, imputados á los Esples bajo la dominacion francesa", som udkom i flere Oplag og gjentagende beslaglagdes af Inkvisitionen. Han optraadte ogsaa som filosofisk og statsøkonomisk Forfatter

Reinskloster, et Nonnekloster i Rissen, et Par Mil udenfor Trondhjem, laa paa Gaarden Rein, som Kong Olav kyrre skjænkede Skule, en Søn af den engelske Jarl Tostig Godwinessøn, som faldt i Slaget ved Standfordbro. Skules Sønne-

søns Sønnesøn, den navnkundige Hertug Skule, stiftede Klostret i første Halvdel af det 13de Aarh., og hans Søster Sigrid blev den første Abbedisse. Til Klostret hørte betydeligt Jordegods i det trondhjemske og tildels i Romsdalen, en Tid ialt 202 Gaarde. Fru Ingerd Ottesdatter til Austraat lod sig vælge til Klostrets Forstanderske (d. v. s. forvandlede det til et verdsligt Len); efter hendes Død indehavdes det som verdsligt Len af forskjellige adelige Familier, indtil det 1660 blev solgt til Privatmænd. Af Klostermurene er endnu betydelige Ruiner tilbage.

Reinthaler, Karl Martin, tysk Musiker, f. 1822, af hvis Kompositioner kan fremhæves: Oratoriet „Jephta", Operaen „Edda" og en Symfoni D-dur.

Reis, se Milreïs.

Reis-Effendi, den tyrkiske Udenrigsministers Titel.

Reisenelv udspringer ved den russiske Grændse, nær Kautokeino i Finmarken, gaar mod Nordvest og falder efter et Løb af 113 km. i Reisenfjord i Tromsø Amts nordlige Del.

Reiske, Johan Jakob, tysk Filolog og Orientalist, f. 1716, d. 1774, blev 1748 Professor i Arabisk i Leipzig. Han udgav og oversatte en Række af græske og latinske Forfattere og gjorde sig meget fortjent ved sin Recension af Abulfedas „Annales Moslemici".

Reissiger, Karl Gottlieb, tysk Komponist, f. 1798, blev 1827 Kapelmester i Dresden, hvor han forblev indtil sin Død 1859. Af hans mange Kompositioner kan fremhæves Operaen „Dido", Melodramaet „Yelva", „Adele de Foix" og „Medusas Skibbrud". Hans Trioer og Sangkompositioner har især faaet stor Udbredelse. — Foregaaendes Broder Friedrich August Reissiger, f. 1804, d. 1883, kom 1840 til Kristiania, hvor han ansattes som Kapelmester ved Theatret. I denne Stilling forblev han til 1850, da han overtog en Organistpost i Fredrikshald, hvor han ogsaa blev Direktør for Militærmusikken. Under sit Ophold i Kristiania opførte han flere større Musikværker, deriblandt „Paulus" af Mendelssohn, „Jesu Død" af Graun og „Kristus ved Oliebjerget" af Beethoven. Desuden komponerede han mange Musikstykker, af hvilke kan nævnes et Par Ouverturer for Orchester, en Kvintet for Strygeinstrumenter samt flere almenyndede firstemmige Mandssange.

Reissmann, August, tysk Komponist og Musiktheoretiker, f. 1825, har komponeret Operaen „Gudrun", flere Sonater, Sangstykker osv., samt skrevet „Musikens Historie", „Lærebog i Komposition" og Biografier af Mendelssohn, Schumann og Schubert.

Reitzel, Carl Andreas, dansk Boghandler, f. 1789, d. 1853, grundlagde 1819 i Kjøbenhavn en Boghandel, som siden er bleven en af de betydeligste Forlæggerfirmaer i Norden.

Reiz, Friedrich Wolfgang, bekjendt tysk Sprogforsker, f. 1733, d. 1790, Professor i Græsk og Latin i Leipzig. Hans forskjellige Arbeider over klassisk Filologi røber en dyb Forstaaelse af de ældre Sprog samt omfattende Literaturkundskab.

Rejicere, forkaste, afvise (ved en Examen); rejekt, afvist, underkjendt, ikke faaet Examen.

Rekapitulation, Gjentagelse af Hovedpunkterne i et Foredrag; Sammendrag af det hele; rekapitulere, sammenfatte, overskue, gjengive Hovedpunkterne i et Foredrag.

Reklamation, Tilbagefordring; Indsigelse, lovlig Paatale. — Reklame, Skilt, iøinefaldende Avertissement. — Reklamere, tilbagefordre, gjøre Paastand paa.

Reknæs Hospital ved Molde oprettedes 1713 for fattige Spedalske af Romsdals Amt. Ved Reskript af 18de Juli 1794 udvidedes Stiftelsen til en Helbredelsesanstalt for Skjørbug, Radesyge og Spedalskhed, men efterat Storthinget i 1854 og 1857 havde bevilget Midler til Hospitalets Udvidelse, er Anstalten udelukkende bleven en Pleiestiftelse for Spedalske og har Tilskud af Statskassen. Stiftelsens Kapitalformue udgjorde ved Udgangen af 1882 noget over 143,800 Kroner og Indtægterne ca. 7,900 Kr.

Rekognition, Vedkjendelse, Vedgaaelse; ogsaa om Ydelser, i Regelen mindre betydelige, som erlægges for Udøvelsen af en Brugsret over fast Eiendom (f. Ex. Hugstret, Havningsret osv.), og om lignende Afgifter.

Rekognoscere, i Militærspr. udspeide, undersøge et Terræn eller en fiendtlig Troppestyrkes Stilling, Størrelse osv.

Rekommandation, Anbefaling. — Rekommandere, anbefale, indskjærpe; rekommanderet Brev, et Brev, som Afsenderen kan lade sig meddele Kvittering for af Postvæsenet, og som af dette behandles med samme Omhu som Værdibreve. Portoen for et rekommanderet Brev er gjerne den dobbelte af et almindeligt Brevs Porto.

Rekonstruere, gjenopbygge, nydanne.

Rekonvalescents, være i Bedring efter en Sygdom, Helbredelsestilstand. — Rekonvalescent, en, som kommer sig efter en Sygdom.

Rekord (udt. Rikórd), i engelsk Retssprog en Beretning, som ved visse Retter (courts of record) afgives paa Pergamentpapir om en Proces samt Dommen i samme, og mod hvilken ingen Indvending senere tillades. — Rekorder, en Embedsmand, som afholder Kriminalassiserne i de Byer, hvor der er court of record.

Rekreation, Adspredelse, Opfriskning. — Rekreere, opfriske, opkvikke sig.

Rekrut, nyudskreven eller nyhvervet Soldat. — Rekrutere, hverve nye Soldater, gjøre en Hær(-afdeling) fuldtallig.

Rektangel, et Parallelogram, hvori alle Vinkler er rette.

Rektifikation, Rettelse, Berigtigelse. I Kemien en gjentagen Destillation af en Vædske for at bortskaffe fremmede Substanser, der har et andet Kogepunkt. I Mathematiken Forvandlingen af en krum Linies Bue til en ret Linie og Buens Beregning.

Rektor, Bestyrer, især af en Latinskole.

Rekurs, Tilflugt, især om den Hjelp, man hos en høiere Øvrighed eller Domstolene søger mod en administrativ Myndigheds Foranstaltning, ved hvilken man mener sig forurettet. — Rekurrere, tage sin Tilflugt til. — Rekurrerende Feber, Tilbagefaldsfeber.

Rekviem, i den katholske Kirke Sjelemessen for de Afdøde efter Liturgiens Begyndelsesord „Requiem aeternam dona eis". Mozart, Verdi, Cherubini o. fl. har komponeret Musik til Texten. Af disse maa særlig nævnes Mozarts Rekviem, som han komponerede paa sit yderste, et Musikverk af første Rang.

Rekvirere, kræve, forlange. — Rekvisition, Begjæring, Krav paa Rettens Hjelp; i Militærspr. Troppers Forpleining ved Ydelser fra de Landsdele, hvorigjennem de marscherer, hvilke Ydelser nutildags i Regelen betales. — Rekvirent, en, som begjærer Øvrighedens Bistand til at udføre en retlig Akt.

Rekvisit, fornøden Ting, Redskab.

Reland, Hadrian, hollandsk Orientalist, f. 1676, d. 1718, var Professor i orientalske Sprog i Utrecht. Han har skrevet flere Verker om den muhamedanske Religion, om Jødernes Antikviteter og om Palæstina.

Relata refero, lat., „jeg fortæller, hvad der er blevet fortalt."

Relation, Tilbageførelse, Beretning, Forhold, Forbindelse. — Relativ i Forhold til, modsat det absolute. Saaledes kaldes de Begreber relative, som først fremstaar, naar en Gjenstand sammenlignes med en anden, Ex.: Jorden er stor, men i Forhold (relativ) til Solen liden. — Relativt Pronomen, tilbagevisende Stedord (som, der, hvilken, osv.).

Relaxere, slappe, give efter. — Relaxation, Løsladelse fra Arrest.

Relegation, Forvïsning, Bortvisning af en Student fra Universitetet. — Relegere, bortvise, bortjage.

Relief (udt. Relief), ophøiet Arbeide; i Billedhuggerkunsten enhver Figur, som træder ud fra en Flade. Træder Billedet ud til over Halvdelen af den fuldstændige Figur, kaldes det Hautrelief, er dets Høide over Fladen mindre, Basrelief. Berømte, mønstergyldige Reliefer er Frisen fra Parthenon i Athen og Thorvaldsens Alexandertog. — Relief en ereux, fordybet Relief, hvor altsaa Figuren er udhulet. — Reliefkort, Landkort, hvorpaa Jordoverfladens Forhøininger og Fordybninger kan sees. De frembringes ved Relieftryk, der bestaar i ved Pressekraft at frembringe ophøiede Figurer (Billeder) f. Ex. i Papirmasse. Praktisk anvendes Relieftryk bl. a. til at frembringe ophøiede Bogstaver, som kan læses af Blinde ved Hjelp af Fingerspidserne.

Religion, Menneskets, Følelse og Villie omfattende, Bevidsthed om Gud, om et høiere Væsen eller Væsener, hvoraf Mennesket og dets Verden er afhængig, og til hvem det i sin Samvittighed føler sig bundet. Nærmere betyder Religion ogsaa en vis Lære om Gud og hans Forhold til Mennesket og er forbundet med en Kultus, med visse offentlige eller private Religionsøvelser, hvorved det religiøse Forhold skal anskueliggjøres og holdes levende i Tanke og Følelse. Religionen tilhører i Regelen ikke blot den enkelte, men er fælles for et eller flere Samfund og er et af de dybeste og væsentligste Samfundsbaand. Den har da ogsaa i Almindelighed (som positiv) sin Rod i en Tradition eller hellig Overlevering (ofte i en hellig Skrift), som tænkes oprindelig udgaaet fra en guddommelig Aabenbaring eller (middelbar eller umiddelbar) Meddelelse til Menneskene. I Modsætning dertil taler man ogsaa om en naturlig eller Fornuft-Religion, som en Gudserkjendelse, ethvert Menneske skulde kunne øse blot af sin egen Reflexion over sig og Verden. — De forskjellige religiøse Forestillinger, som har hersket eller endnu hersker blandt Menneskene, kan henføres til tre Hovedreligioner (der ogsaa betegner væsentlige Trin i den religiøse Idés Udvikling), nemlig Hedenskabet (med dets mange, tildels indskrænket nationale Former), Jødedommen samt Kristendommen. Først den sidste (der tillige anerkjender Jødernes hellige Skrift) er befriet for enhver national Særegenhed og som fuldkommen alméngyldig Sandhed bestemt til at omfatte alle Folk og alle Tider. Dog deler den sig atter i forskjellige Konfessioner: den græske, den romersk-katholske og den (luthersk- eller reformert-) protestantiske.

Religionsed, en Ed, som affordres de Geistlige ved deres Ordination, og ved hvilken de forpligter sig til kun at forkynde og værne om den Lære, de ved sin Indvielse til Prestestanden bekjender sig til. I enkelte kristne Samfund er Aflæggelse af Religionseden bortfaldt; isteden aflægger Vedkommende efter Ordinationen kun et høitideligt Løfte til Biskopen.

Religionsedikt, en af Statsstyrelsen udstedt Forordning om, hvilke Troessamfund, der skal tilstaaes fri Religionsøvelse inden Riget. Mest bekjendt er det nantiske Edikt (s. d. und. Nantes).

Religionsfred kaldes forskjellige især i Tyskland og Frankrige afsluttede Fredstraktater efter Reformationen, hvorved de protestantiske Kirkesamfunds Rettigheder bestemtes og sikredes. Blandt disse Fredsslutninger kan nævnes Freden i Nürnberg 1532, Forliget i Passau 1552, Freden i Augsburg 1555, det nantiske Edikt 1599 og den westfalske Fred 1648.

Religionsfrihed betegner, at enhver Statens Borger uden Hinder fra Lovgivningens Side har Ret til at slutte sig til hvilkensomhelst Troesbekjendelse, han vil, uden derfor at tabe nogen af sine borgerlige Rettigheder. Om fuldstændig Religionsfrihed kan der aldrig blive Tale i et velordnet Samfund, da der gives Sekter, selv inden den kristne Kirke, hvis Lære er ligefrem stridende mod den offentlige Moral. Ligesaa er der Stillinger, som i Samfund med en offentlig anerkjendt Statsreligion kun kan indehaves af dennes Bekjendere. — Tidligere betragtedes det som aabenbart Oprør at fravige i nogen Grad fra den Lære, som anerkjendtes af en Stat, og Dissenterne blev i Aarhundreder forfulgte paa det grusomste. Imidlertid gjorde en mere tolerant Opfatning sig lidt efter lidt gjeldende, og nu hersker der i alle civiliserede Stater Religionsfrihed med flere eller færre Indskrænkninger. Blandt de Troessamfund, som havde vanskeligst for at opnaa denne Frihed, kan nævnes Jøderne; saaledes blev der i den norske Grundlov 1814 indført en Bestemmelse om, at Jøderne skulde være udelukkede fra Adgang til Riget, og først i 1851 blev denne Bestemmelse ophævet.

Religionskrige. En stor Del af de i den historiske Tid førte Krige har i mere eller mindre Grad staaet i Forbindelse med Religionstvistigheder; ialfald har disse i mange Tilfælde været brugte som Paaskud af erobringslystne Magthavere. Benævnelsen anvendes dog kun paa saadanne Krige, hvis egentlige Formaal har været Udbredelse eller Undertrykkelse af en bestemt Lære. Blandt Religionskrigene, hvoraf flere har været meget blodige og langvarige, kan nævnes Korstogene, Arabernes Indfald i Europa i Begyndelsen af det 8de

Aarh. (se Karl Martel), Hugenotkrigene i Frankrige i det 16de og 17de Aarh. samt Trediveaarskrigen i Tyskland.

Relikvier, Levninger, navnlig i den katholske Kirke virkelige eller formentlige Efterladenskaber efter hellige Personer, saasom Klæder, Ben, Redskaber, Torturinstrumenter, hvormed Martyrerne har været pinte, osv.

Rellstab, Ludvig, tysk Romanforfatter, Dramatiker og Kritiker, f. 1799, d. 1860. Hans utrættelige Forfattervirksomhed omfattede Romanen, Novellen og Lyriken, Dramaet, Operaen og den musikalsk-kritiske Journalistik. Mest Bifald vandt hans Romaner „Algier og Paris", „Tre Aar af tredive" og „1812". Fra 1826 og til sin Død var han fast knyttet til „Vossische Zeitung"s Redaktion. Hans samlede Skrifter udgjør ca. 30 Bd.

Remarkable (udt. remarkabel), værd at lægge Mærke til, mærkværdig. — Remarkere, iagttage, give Agt paa, blive var, antegne.

Rembert ell. **Rimbert**, Ansgars Efterfølger paa Nordens Erkebispestol, var fra Flandern og blev ved Ansgars Død 865 Erkebiskop i Bremen, hvilket Embede han beklædte til 888. Han virkede særdeles meget for Kristendommens Udbredelse og gav et lysende Exempel ved sin Fromhed og storartede Godgjørenhed. Han har strevet sin Forgjængers Levnetsløb, hvilket Skrift er blandt de bedste af Datidens Literaturfrembringelser. Efter sin Død blev han kanoniseret.

Rembrandt, Hermanß van Ryn (udt. Rejn), Hollands berømteste Maler, f. 1608(?), d. 1669, var Søn af en Møller i Leiden og var bestemt til at studere, men havde mest Lyst til Malerkunsten og blev Elev hos Maleren Swanenburg. Senere opholdt han sig en Tid i Amsterdam og nød Undervisning af Lastman, vendte tilbage igjen til Leiden, men bosatte sig 1630 for bestandig i Amsterdam. Hans talrige historiske Billeder, Landskaber, Genrebilleder, Portræter osv., som alle staar uovertrufne af den hollandske Skoles øvrige Repræsentanter, er fremstillede med mesterlig realistisk Opfatning af Naturen; men det er fornemmelig ved sin mesterlige Anvendelse af Lys og Skygge, at Rembrandt har frembragt sine store Kunstverker. Til hans berømteste Billeder hører „Nattevagt", „Den anatomiske Forelæsning", „Tobias's Familie", „Simsons Bryllup", „Nadverden i Emmaus" og „Kristi Gravlæggelse". Rembrandt førte Radérnaalen næsten ligesaa dygtigt som Penselen. Af hans Radéringer kan især fremhæves: det saakaldte „Hundredgyldenblad", „Nedtagelsen af Korset", "Ecce homo", „Borgermesteren Six" og „Jødelægen". Han havde en talrig Skole af Efterlignere.

Remedium, Middel. Lægemiddel; i Myntvæsenet Spillerum for Afvigelse fra den lovbestemte Finhed og Vegt af Mynter. — Remedium juris, retsligt Hjelpemiddel.

Remigius, Erkebiskop af Rheims, f. 436, d. 532, var Frankernes Apostel; han døbte deres Konge Klodevig 496.

Remigius, Erkebiskop af Lyon, d. 875, bekjendt ved at han fik Synoden i Valence 855 til at anerkjende den dobbelte Prædestination som orthodox Lære.

Remingtonrifle, se Gevær.

Reminiscens, Minde, Erindring; i Literatur og Kunst det, som er frembragt efter Forbillede.

Remiremont (udt. Remirmong), By i det franske Dep. Vogeserne, med 8,000 Indb., har livlig Handel med Lærredsvarer, Kvæg og Ost samt betydelig Industri i Musselin, Fløil og Jernvarer.

Remise, fr., Skur, Vognskur.

Remisse, egentl. Tilbagesendelse, bruges i Handelssproget om Sendelse af Penge eller Værdipapirer. — Remittere, tilbagesende, sende Penge eller Vexler. — Remittent, i Vexelretten den, som af Vexelens Udsteder først modtager Vexelen.

Remmesæl, norsk Havært eller Kit (Phoca barbata), en af de største af de nordiske Sælhundarter; dens Hud bruges af Grønlænderne til forskjellige Slags Redskaber og Vaaben. Den forekommer sjelden i Norge.

Remo, s. San Remo.

Remonstranter, s. Arminianere.

Remonstration, Modforestilling, Indvending, Advarsel. — Remonstrere, gjøre Indvendinger eller Forestillinger.

Remonte kaldes i Militærsproget Kavaleriets stadige Forsyning med Heste til Erstatning af døde eller kasserede Dyr. — Remontere, forsyne med nye Heste; ogsaa gjøre paany bereden. Remonteringen udføres af en Remontekommission.

Remorm (Ligula) hører til Bændelormene; den er flad og uden Ledder. I uudviklet Tilstand forekommer den hos Ferskvandsfiskene og mangler da Sugegruber og Kjønsorganer; som udviklet findes den i de fiskeslugende Fugles Tarmkanal og har da som fuldt udviklet begge Dele.

Remplacere (udt. rangplasere) træde istedenfor en, besætte igjen. — Remplaçant (udt. Rangplasang), Stedfortræder, Erstatningsmand (især i Militærsproget), Reserver.

Remscheid, By i den preussiske Rhinprovins, med 26,000 Indb., har et stort Antal Fabriker til Forarbeidelse af Isenkramvarer, hvormed der drives betydelig Handel.

Remus, s. Romulus.

Remusat (udt. Remysa), Jean Pierre Abel, fransk Orientalist, f. 1788, d. 1832, blev 1814 Professor i det kinesiske og i Mandsjusproget ved Collége de France i Paris, i hvilken Stilling han virkede til sin Død. Af hans Verker om og Oversættelser af kinesisk Literatur og Sprog kan nævnes „Over kinesisk Sprog og Literatur", „Undersøgelser over de tatariske Sprog", „Kinesiske Fortællinger" og „Mélanges Asiatiques".

Remusat (udt. Remysa), Francois Marie Charles, Grev, fransk Statsmand og Forfatter, f. 1797, d. 1875, valgtes 1830 til Deputeretkammeret, hvor han havde megen Indflydelse. 1848 repræsenterede han Toulouse i den konstituerende og lovgivende Forsamling. Han var en urokkelig Republikaner og forsvarede i Skrift og Tale Revolutionen af 1789. Efter Statskupet 1852 levede han landflygtig i England, hvorfra han vendte tilbage 1859; 1871 blev han under Thiers's Præsidentskab Udenrigsminister. Som Forfatter virkede han paa den literære Kritiks, Filosofiens og Politikens Omraader. Af hans Skrifter kan fremhæves „Før og nu", „Betragtninger over Filosofien", „Filosofien i Tyskland fra Kants og indtil Hegels Tid", for hvilket sidste

han blev Medlem af Akademiet; endvidere et Forsvarsskrift for Revolutionen af 1789 samt flere Skrifter om Filosofien i England og om engelske Forhold og Statsmænd i det 18de Aarh.

Ren ell. **Rensdyr**, en Art af Hjorteslægten, har grenede, i Spidserne noget fladtrykte Horn, hvilket er fælles baade for Hannen (Renoxen) og Hunnen (Renkoen eller Simlen). Hovedet er langt, Fødderne plumpe, med brede Klover og lange Biklover, som frembringer en klaprende Lyd, naar Dyret løber. Renen findes i vild Tilstand paa Grønland, Spitsbergen, i Sibirien og paa de skandinaviske Høifjelde. Den lever hovedsagelig af Rensdyrlav (Cladonia), som den finder ved at skrabe Sneen bort med Hornene og Klovene. Den tamme Ren, som er noget mindre end den vilde, holdes i stort Antal af de arktiske Folkeslag. De bruger den til Træk- og Lastdyr, dens Kjød og Melk er deres Hovednæringsmiddel, dens Skind benytter de til Klæder og dens Ben, Sener osv. til alskens Redskaber. En Lappefamilie behøver over 300 Ren til sit Underhold. Tamrenen føres i Regelen om Sommeren tilfjelds og om Vinteren til Skovene. Vildrenen findes i Norge især paa Dovre og de sydvestlige Høifjelde helt ned i Kristianssands Stift. Det Kjøreredskab, som benyttes til Renen, kaldes Pulk (s. d.).

Rena ell. **Renelven**, en af Glommens Bielve, dannes ved Foden af Tronfjeldet af Tysla og Unsetaa, som begge udspringer i Tyldalen; den gaar mod Syd, gjennemløber Lomnæssjøen og Storsjøen og optager flere Bielve, hvoriblandt Osen Elv. Ved Aamot Kirke falder den i Glommen. Længden er fra Tyslas Udspring 127 km.

Renaissance (udt. Renæsangs), Gjenfødelse, kaldes den Periode, hvori den klassiske Oldtids Dannelse og Kunst atter kom tillive, og som danner Overgangen fra Middelalderen til den nyere Tid. Den begyndte i Italien i det 14de Aarh. og fik sit videnskabelige Udslag i Humanismen, ligesom den ogsaa kom tilsyne i Boccaccios og Petrarcas Skrifter. Den italienske Renaissances Kunst tilegnede sig Antikens storslagne Enkelhed i Tegning, dens Ro og Harmoni i Kompositionen og dens rythmiske Former og anvendte dem med original Fremstillingsevne til at udtrykke sin Tids æsthetiske Trang. Denne Kunstretning fik sit Udtryk saavel i Arkitekturen som i Maleriet og Skulpturen. Sit Høidepunkt naaede den under Bramante, Leonardo, Michel Angelo, Rafael, Tizian o. a. Fra Italien udbredte Renaissancen sig over hele Europa; i enkelte Lande blandede den sig med Gothiken, ofte med stor kunstnerisk Virkning.

Renaix (udt. Rønæ), flamsk Ronse, By i den belgiske Provins Østflandern, har 14,000 Indb. og betydelig Linned- og Bomuldsindustri.

Renan (udt. Rønang), Ernest, fremragende fransk Orientalist og kritisk-theologisk Forfatter, f. 1823, blev efter at have foretaget flere Studiereiser og strevet en Række udmærkede Verker om de semitiske Sprog, hvoraf flere prisbelønnedes af Akademiet, 1862 Professor i Hebraisk ved Collége de France. Kort Tid efter blev han imidlertid suspenderet paa Grund af sine fritænkerske Anskuelser, da han 1863 havde udgivet sit Verk „Jesu Liv", hvori han fra et radikalt filosofisk Standpunkt og støttende sig til Tübingerskolens Bibelkritik gav en Fremstilling af Jesu Liv og Tid, som dog mere udmærker sig ved Aandrighed og glimrende Fremstilling end historisk Paalidelighed. Siden har han med stor Iver beskjeftiget sig med Studiet af Kristendommens Tilblivelseshistorie og desuden behandlet flere politiske og ethisk-filosofiske Emner. Som Filosof slutter Renan sig i det væsentligste til Comtes (s. d.) „positive Filosofi."

Renblom (Dryas octopetala), en i Norge meget almindelig voxende Fjeldurt med store, hvide, otteblabede Blomsterkroner og gule Støvdragere og Støvveie. Blomsterne sidder paa lange, rødagtige Stilke i Enden af Grenene. De tørrede Blade bruges paa Island som Erstatningsmiddel for The og tillige paa mange Maader som Kvaksalvermedicin.

Rendalen, Prestegjeld i Nordre Østerdalen, Hedemarkens Amt, bestaar af Sognene Ytre- og Øvre Rendalen.

Rendez-vous (udt. Rangdevu), fr., i Militærspr. et forud bestemt Samlingssted for Tropper; i overført Betydning Sammenkomst, Stevnemøde.

Rendsburg, By i Slesvig-Holsten, ved Fl. Eideren, med 12,000 Indb., har betydelig Handel og Skibsfart, Væverier, Bryggerier og Brændevinsbrænderier. Her begyndte 1848 det slesvig-holstenske Oprør, som gav Anledning til Krigen mellem Danmark og Tyskland.

René (Renatus), den første, af Anjou, Titulærkonge af Neapel, Hertug af Lothringen og Greve af Provençe, f. 1408, d. 1480, var Søn af Ludvig den anden af Neapel. 1453 skjænkede han sin Søn Lothringen og mistede senere sine øvrige Besiddelser. Han var en ikke lidet begavet Maler og Digter; ved sine Troubadoursange søgte han at gjenoplive den provençalske Poesi.

Renegat, Troesfornegter, Apostat; i snevrere Forstand en, som fra Kristendommen gaar over til Islam.

Renfrew (udt. Rennfru), Grevskab paa Vestkysten af Skotland, 657 km.² stort, med 217,000 Indb. Her findes stor Rigdom paa Stenkul, flere betydelige Skibsbyggerier og adskillig Bomuldsindustri.

Reni, russisk By i Bessarabien, ved Pruths Udløb i Donau, har en god Havn, ikke ubetydelig Handel og 8,000 Indb.

Reni, Guido, italiensk Maler og Kobberstikker, f. 1575, d. 1642, opholdt sig først i Rom, siden i Neapel, førend han for bestandig tog Bolig i Bologna. Han besad et smidigt Talent, Blik for Formens rythmiske Skjønhed og en usædvanlig teknisk Færdighed. Hans tidligste Billeder røbede Tilnærmelse til den naturalistiske Skole; senere veg den dristige Opfatning og djærve Fremstilling Pladsen for en idealistisk Skjønhed i Komposition og Kolorit. Til hans første Periode hører bl. a. hans „Kristus paa Korset" og „Barnemordet i Bethlehem" og til hans senere Udviklingsperiode „Aurora og Phøbus" samt „Petrus's Korsfæstelse". Hans seneste Billeder viser atter en ny Periode i hans Kunst, idet de gjennemgaaende har en fin Sølvtone, som for det meste virker skjønt og harmonisk, men ogsaa undertiden tomt og blast. Hans Radéringer udmærker sig ved Frihed i Udførelsen.

Renmos, se Rensdyrlav.

Rennebo, Prestegjeld i Dalerne, Søndre Trondhjems Amt.

Rennell, John, bekjendt engelsk Geograf, f. 1742, d. 1830, udførte som Officér ved den ostindiske Armés Ingeniørvæsen flere værdifulde Karter over Dele af Indien samt skrev en hydrografisk Afhandling om Floderne Ganges og Brahmaputra. Hans Hovedværker er „Atlas over Hindostan" og „Herodots geografiske System".

Rennes (udt. Renn), Hovedstad i det franske Departement Ille-Vilaine, med 57,000 Indb., har mange Pragtbygninger, Læreanstalter for Videnskab, Kunst og Literatur, Muséer og Biblioteker samt betydelig Handel og Industri i Seildug og Lærred. Byen er Sæde for en Erkebiskop. — Rennes er en ældgammel By og kaldtes af Romerne Condate. Den var Bretagnes Hovedstad under dets Uafhængighedsperioder.

Rennesø, Prestegjeld i Stavanger Amt, paa søndre Side af Bukkenfjord, bestaar af Øer, hvoraf Rennesø og Mosterø er de vigtigste. Prestegjeldets Sogne er Hausken, Askø, Hvitingsø, Sørbø og Utsten Kloster.

Rennie, John, fremragende engelsk Civilingeniør, f. 1761, d. 1821, gjorde sig først bemærket ved at indføre betydelige Forbedringer i Møllebyggeriet. Senere ansat som Regjeringsingeniør byggede han bl. a. Kennet- og Avonkanalen samt Moloen paa Plymouth Rhed. Hans betydeligste og smukkeste Arbeider var Waterloo- og Southwarkbroerne i London. — Hans Broder Sir John Rennie, f. 1796, d. 1874, var ogsaa en dygtig Ingeniør; blandt hans større Arbeider kan nævnes den nye Londonbro og Fuldendelsen af Havnen i Ramsgate.

Renommé, fr., Rygte, Navnkundighed. — Renommist, Slagsbroder, Storskryder.

Renoncere ell. **renuncere**, give Afkald eller Slip paa, frasige sig noget.

Renovation, Fornyelse; Rengjøring, Udtømning.

Rensdyrlav ell. **Renmos** (Cladonia rhangiferina), Plante af Lavarternes Familie, er hvidagtig af Farve og stærkt forgrenet med fine, runde Grene. Den vokser helst tilfjelds paa tørre, golde Bjergstrækninger og udgjør om Vinteren Rensdyrenes fornemste Føde. Somme Steder samles den til Kreaturfoder.

Rente, i videre Forstand den Indtægt, som flyder af Kapital eller anden Eiendom, uden Modtagerens personlige Arbeide. I snevrere Forstand betegner Rente i Norge sædvanlig den procentvis beregnede Godtgjørelse, som oppebæres af udlaante Kapitaler. I Statsøkonomien bruges Ordet i Norge sædvanlig kun i Sammensætninger; saaledes Kapitalrente (Kapitalgevinst, Kapitaludbytte) om den Del af en økonomisk Virksomheds Udbytte, som tilfalder Eieren af den deri anbragte Kapital (s. d.). Endvidere Jordrente eller Grundrente om den Del af Virksomhedens Udbytte, som tilfalder Eieren af en Grund eller af Naturkræfter, som anvendes deri. Den meget omtvistede, men dog almindelig antagne Lære om Grundrenten gaar i sine Hovedtræk ud paa, at Eierne af al den Jord, der er mere frugtbar eller gunstigere beliggende end den mindst frugtbare eller uheldigst beliggende Jord, som dog maa dyrkes for at tilfredsstille Samfundets Behov, erholder et Merudbytte af Jorden eller, om de bortforpagter denne, kan betinge sig en Forpagtningsafgift deraf; dette Merudbytte eller Forpagtningsafgiften, som altsaa udelukkende hidrører fra de gunstigere naturlige Forudsætninger, kaldes Grundrenten. En saadan tilfalder paa lignende Maade Eieren af andre Naturkræfter m. v., som forekommer i begrændset Mængde i Forhold til Behovet; saaledes af gunstigt beliggende Vandfald, Byggegrunde i en By, Bergverker osv. I England betyder „rent" Forpagtningsafgift og Husleie (i engelske statsøkonomiske Verker Grundrente). I Frankrige forstaar man ved „rentes" Gjeldsobligationer, udstedte af Staten, hvoraf den kun forpligter sig til at betale en vis aarlig Rente, medens Kapitalen ikke skal tilbagebetales. Saadanne Renter kaldes evige og kan kun amortiseres ved frivilligt Tilbagekjøb. — Rentabel, rentebærende, lønnende Forretning. — Rentier eller Rentenist, en, som lever af sine Renter. — Rentefod, Maalestokken for Renteprocentens Størrelse. Den stedse tiltagende Kapitalsamling i civiliserede Lande har medført, at Rentefoden fremover gjennem Tiderne i det store taget har været i synkende. I Norge ansees endnu en Kapitalrente af 5 pCt. aarlig som den normale; i de kapitalrigeste Lande (f. Ex. England og Nederlandene) er Rentefoden derimod adskillig lavere, medens den omvendt i Australien og ialfald tildels i de nordamerikanske Fristater er endnu høiere end i Norge. Hvis Rentens Maximum er lovbestemt, kaldes Rentefoden bunden. Dette er i Norge endnu i det store taget Tilfældet, forsaavidt angaar Laan med længere Forfaldstid end 6 Maaneder; den største tilladte Rentefod for saadanne Laan er 5 pCt. aarlig. Derimod er Rentefoden fri med Hensyn til Laan efter Gjeldsbrev med kortere Forfaldstid, saaledes f. Ex. efter Vexler og Vexelobligationer (se disse Art.).

Renunciation, Frafaldelse af en Rettighed, f. Ex. af Panteret, Arveret osv.

Reoling, i Danmark en egen Slags Pløining, hvorved Underjorden bringes op til Overfladen, og hvortil den saakaldte Reolplong anvendes; man kan ogsaa opnaa samme Resultat ved at lade en almindelig Plong drages efter en anden i samme Fure. — At reole betyder i Havevæsenet at vende Muldoverfladen i en vis Dybde.

Reorganisation, Gjenoprettelse, Omdannelse (f. Ex. af Hærvæsenet).

Reparation, Istandsættelse, Forbedring, Udbedring. — Reparere, forbedre, sætte istand, erstatte.

Repartition, Fordeling, Udligning f. Ex. af en Skattevdelse. — Repartere, fordele, ligne, omdele blandt flere.

Repeal (udt. Ripil), Tilbagekaldelse, Ophævelse f. Ex. af Unionsakten mellem Storbritannien og Irland (s. Irland, 1ste Bd., S. 881).

Repertoire (udt. Repertoar), fr., Samling af Skuespil, som et Theater har liggende til jevnlig Opførelse; ogsaa de Numere, en Sanger eller Musiker fortrinsvis foredrager. — Repertorium, Samlingsbog, Register, indeholdende korte Oversigter, Kritiker osv., navnlig om videnskabelige Gjenstande og Verker.

Repetere, gjentage; i Skolen gjenlæse gamle Lektier. — Repetition, Gjentagelse. — Repetent, Hjelpelærer, som paany gjennemgaar Forelæsninger med de Studerende. — Repetitør, Theaterfunktionær, som under Indstuderingen af

Syngespil o. l. udfører Musiken. — Repeterflag kaldes i Signalsystemet det Flag, hvormed Forstaaelsen af et givet Signal tilkjendegives. — Repetergevær, s. Gevær og Revolver. — Repeterverk, et Hjulverk i Lommeuhre, som ved et Tryk angiver Klokkeslettet.

Repli, i Militærspr. et Mødested, hvortil en Hær kan trække sig tilbage; ogsaa de Tropper, som er opstillede til dens Optagelse.

Replik, i Retssproget Sagføgerens Svar paa Sagsøgtes første Tilsvar i en Sag. Repliken er saaledes i Regelen Sagsøgerens andet Indlæg i Sagen (jfr. Art. Deduktion). I Literaturen (især i den dramatiske) bruges Replik om det, som Personerne siger. — Replicere, svare, tage til Gjenmæle.

Repnin, Nikolai Wassiljewitsch, Fyrst, russisk Feltherre og Diplomat, f. 1734, d. 1804, deltog med Udmærkelse i Syvaarskrigen og var en Tid Gesandt i Berlin og siden i Warschau. Under Krigen med Tyrkiet 1770 erobrede han Ismail og Kilia og undertegnede Freden til Kutschuk-Kainardschi, hvorved Tyrkerne bl. a. mistede Krim. Ved Kongressen i Teschen 1779 udvirkede han Fredsslutningen mellem Østerrige og Preussen. I Krigen mod Tyrkerne 1789—92 tilføiede han disse store Nederlag og sluttede Freden til Jassy 1792, hvorfor han blev Feltmarskal samt Generalguvernør over Østersjøprovinserne.

Reporter, en, som meddeler en Avis Nyheder; Referent.

Repressalier, Gjengjeld; Magtmidler, som anvendes for at hevne eller tiltvinge sig Erstatning for Overgreb eller Fornærmelser overhoved.

Reprimande (udt. Reprimangd), Irettesættelse.

Reprise, Gjentagelse; Tilbagetagelse af et kapret Skib; gjentagen Bearbeidelse, gjentagen Opførelse af et Skuespil; i Musiken en Del af et Tonestykke, som skal gjentages.

Reproduktion, Regeneration; Gjenfrembringelse af Legemsdele eller Legemets forskjellige Væv. Hos Menneskene og de varmblodige Dyr bestaar den i, at nyt Stof føies til det gjenværende og slutter sig til dette; hos de lavere Dyr, og kun hos disse, kan en tabt Legemsdel fuldstændig erstattes. Det samme er ogsaa undertiden Tilfældet hos enkelte Krybdyr (især hos Firbenene).

Repræsentere, forestille; være Stedfortræder for nogen eller noget. — Repræsentant, en Stedfortræder; Tillidsmand, f. Ex. Folkerepræsentant. — Repræsentation, Fremstilling, Forestilling, Opførelse af et Skuespil; Forsamling af Repræsentanter, se under Art. Statsforfatning. — Repræsentationsret kaldes i Arveloven en Persons Ret til at indtage en bortfalden Arvings Plads. — Repræsentativer, Pengesedler, Værditegn. — Repræsentativsystem kaldes den Statsforfatning, som giver Folket Andel i de vigtigste Regjeringshandlinger, navnlig Lovgivnings- og Bevilgningsmyndighed. En saadan Forfatning kaldes ogsaa „konstitutionel" eller „parlamentarisk". Repræsentativsystemet udøves af et Folk ved dets kaarne Mænd, Repræsentanterne.

Reptilier, se Krybdyr.

Republik er efter Nutidens Sprogbrug en Stat, som ikke har en Monark i Spidsen for sin Regjering, men styres af Folket selv gjennem dets Repræsentanter, og hvis udøvende Magt er anbetroet en af Folket eller dets Repræsentation valgt Embedsmand (Præsident), som i Frankrige og Nordamerika, eller et Kollegium, som i Schweiz. En Republiks Præsident har i Regelen større Regjeringsmyndighed end en Monark i et frit konstitutionelt Land, men han vælges kun paa visse Aar.

Reputation, Anseelse, godt Rygte, se Renommé.

Requena, By i den spanske Provins Ny-Kastilien, har 11,000 Indb. og betydelig Silkeindustri.

Res, lat., Sag, Ting; Res integra, urørt, upaadømt Sag; Res judicata, den stedfundne Afgjørelse af en Retstvist. — Res publica, Samfundet, Almenvellet.

Reschid-Pascha, Mustafa Mehemed, fremragende tyrkisk Statsmand, f. 1802, d. 1858, sluttede sig allerede tidlig til det antirussiske Parti, som ved Franskmændenes Hjelp søgte at holde Rusland tilbage. 1833 sluttede han Freden med Ibrahim Pascha (s. d.), hvorved Mehemed Ali fik Syrien og Kilikien, men som ogsaa havde de russiske Hjelpetroppers Tilbagegang fra Bosporus tilfølge. 1837 blev han Udenrigsminister, 1838 gik han som Gesandt til Paris og London og søgte nu i England at finde Hjelp mod Ruslands Indflydelse i Tyrkiet. Efter den uheldige Krig med Mehemed Ali 1839 blev han kaldt tilbage og udnævntes atter til Udenrigsminister. Ved sine liberale Reformer skaffede han Porten mange Tilhængere i Europa, navnlig ved Hattischerifet af Gulhane 1839. Ham skyldtes saaledes Kvadrupelforbundets Stiftelse mod Ægypten 1840. Efter endnu to Gange at have været Udenrigsminister, fik han 1853 istand den antirussiske Politik og Forbundet med Frankrige og England til fælles Deltagelse i Krimkrigen. Under Krigen svandt imidlertid hans Indflydelse; 1856 kom han dog atter i Spidsen for Regjeringen, blev kort efter styrtet, men blev snart for sjette Gang gjenindsat i denne Værdighed, som han da indehavde til sin Død.

Rescht, Hovedstad i den persiske Provins Gilan, ved det Kaspiske Hav, har 30,000 Indb. og er en af Persiens betydeligste Handelsstæder. Den har Silkeavl og store Silkevæverier samt Størfiskeri.

Reséda (Reséda odorata), en velkjendt énaarig, vellugtende Plante af Resédafamilien. Den hører hjemme i Nordafrika, men har ikke været kjendt i Europa før omtrent 1735. I Norge kan den dyrkes overalt, hvor Mennesker bor, ja giver endog modent Frø i Karasjok i Østfinmarken.

Resektion kaldes den delvise eller fuldstændige Afskjæring af en Knokkel, hvorved Amputation ofte overflødiggjøres; undertiden gjøres ved Resektion et stivt Lem atter bevægeligt.

Resen, Hans Povelsen, lærd dansk Theolog, f. 1561, d. 1638, blev 1597 Professor i Theologi og 1615 Biskop i Sjælland. Som ivrig og streng Lutheraner oversatte han Bibelen med stor Nøiagtighed efter Grundtexten. Denne Bibeloversættelse fremkaldte en Række kalvinistiske Stridigheder, som begyndte med Professor Iver Stubs Kritik af Oversættelsen. Resen anlagde Sag mod Stub og fik ham afsat fra Embedet. Derefter bevirkede han den kalvinistiske Prest Ole Kochs

Landsforvisning. Striden med Koch fremkaldte hans ypperlige Skrift "De sancta fide" (1614), som skaffede ham Sjællands Bispestol. Siden fik han ogsaa Biskop Veile i Odense og nok en Prest dømt fra sine Embeder paa Grund af deres kalvinistiske Anskuelser. Ham skyldes saaledes for en stor Del Lutherdommens Seier over Kalvinismen i Danmark; men den Aandstvang, hans strenge Lære medførte, sporedes i lange Tider efter ham. — Hans Sønnesøn Peder Hansen Resen, Professor i Lovkyndighed, f. 1625, d. 1688, udgav „Kong Fredrik den andens Krønike", „Atlas Danicus", den yngre Edda og Hirdskraaen og flere gamle danske Lovskrifter samt testamenterede sin rige Haandskriftsamling til Kjøbenhavns Universitetsbibliothek, hvor den imidlertid næsten fuldstændig brændte 1728.

Reservager (udt. Reservasjer) kaldes i Kattuntrykkerierne de Dækbeitser (s. Beitser), som anbringes paa bestemte Steder af Tøierne for at hindre Farven i at fæste sig dertil.

Reservation, Forbehold. — Reservere, forbeholde, betinge sig. — Reserveret, forbeholden, tilbageholden, forsigtig. — Reservatio mentalis, lat., lønlig Bagtanke med en Ytring eller et Udsagn.

Reserve betegner i Almindelighed Tropper, som i Krigstilfælde indkaldes for at komplettere Hæren; i taktisk Henseende de Tropper, som før en Fegtnings Begyndelse udstilles og holdes rede til den Kommanderendes Afbenyttelse, f. Ex. til at give Fienden det afgjørende Slag. — Reservelæge, Underlæge ved et Hospital; Militærlæge, der som Læge tjener sin Værnepligt.

Reservoir (udt. Reservoar), fr., Dam, Vandbeholder.

Residens, Fyrsters eller høitstaaende kirkelige Embedsmænds faste Opholdssted.

Resident, en Fyrstes eller Stats Repræsentant paa et fremmed Sted, med Rang mellem Konsul og Gesandt.

Residuum, Rest, Bundfald eller Rest, der bliver tilbage naar en Opløsning inddampes.

Resignation, Seglenes Fratagelse; formelig Frasigelse, Afkald, Nedlæggelse af Embede, Hengivelse i sin Skjebne. — Resignere, aabne, fratage Seglene; afstaa, frasige sig; føie sig, finde sig i Omstændighederne.

Resina, italiensk By, ligger ved Foden af Vesuv, ved Neapelbugten, har 11,000 Indb., adskillig Vinavl samt Silkespinderier. Byen er bygget paa den Lava, som bedækker det fordums Herculanum.

Resinat, s. Harpix. — Resineon, en ætherisk Olie, som faaes ved at destillere Fureharpix; den bruges i Medicinen.

Reskript, kongelig Forordning.

Resolution, Beslutning. — Resolvere, beslutte. — Kongelig Resolution, en af Kongen fattet og til eller gjennem de forskjellige Autoriteter meddelt Beslutning. — Resolution kaldes ogsaa en af en Folkeforsamling vedtagen Udtalelse, som tilkjendegiver Majoritetens Mening i et vist Anliggende; i denne Forstand altsaa en Meningsudtalelse. — Resolut, bestemt, snarraadig.

Resonans, Gjenklang, Klangforstærkning, opstaar ved at Lydbølgerne kastes tilbage og forstærker den oprindelige Lyd ved at blande sig med denne. — Resonansbund, Sangbunden i Strengeinstrumenter; den bestaar af et (saavidt mulig feilfrit) Bret af Grantræ og tjener til at forstærke Tonerne.

Resorcin (Dioxybenzol, $C_6H_6O_2$), en organisk Forbindelse, der har Anvendelse i Tjærefarveindustrien; den fremkommer, naar Galbanumharpix eller andre Harpixer smeltes med Alkalier; i det store fremstilles den af Benzol. Den danner farveløse Krystaller uden Lugt.

Resorption, Opsugning af Gaser og Vædsker i Blodet gjennem Haar- og Lymfekarrene (s. Diffusion og Endosmose).

Respekt, Agtelse, Ærbødighed; respektabel, agtværdig; respektere, agte, tage Hensyn til; respektiv, paagjeldende, vedkommende; respektive (Adverbium), henholdsvis.

Respiration, Aandedræt (s. d.).

Respirator, et Apparat, som undertiden forordnes Brystsyge og bæres foran Munden til jevn Opvarmning af den indaandede Luft. Den bestaar af et Netverk af fine Metaltraade i en Ramme af uldent Stof. Metaltraadene opvarmes af den udaandede Luft og opvarmer til Gjengjeld den indstrømmende.

Respit, Udsættelse, Henstand; i Vexelretten en yderligere Udsættelse, som tilstaaes Laantageren med Ordningen af en Vexel efter Løbedagenes Udløb.

Responsorium, i den kirkelige Vexelsang Menighedens og Korets Svar paa Prestens Intonation foran Alteret.

Responsum, Svar, Besvarelse af eller Udtalelse om et forelagt Spørgsmaal.

Ressel, Josef, tysk Tekniker, bekjendt som Opfinder af Skibsskruen, f. 1793, d. 1857, begyndte, efterat han 1821 af Regjeringen var bleven ansat i Triest, med Iver sine Forsøg paa at drive Skibe frem ved Skruekraft. 1829 foretog han en Prøve med et Skrueskib, men ved en Arbeidsmands Uagtsomhed løb den uheldig af. Det er siden bleven saagodtsom bevist, at alle senere Konstruktioner af Skibsskruer har delvis eller direkte støttet sig til Ressels.

Ressource (udt. Resurs), fr., Hjelpekilde.

Rest, i Arithmetiken Differensen mellem Subtraktor og Minuend; ved en Division, som ikke gaar op, Forskjellen mellem Dividenden og det nærmest mindre Multiplum af Divisor. — Restance (udt. Restangs), ubetalt Gjeldspost. — Restant, en, der staar tilbage med Betaling, d. e. som ikke har betalt i rette Tid.

Restauration, Gjenoprettelse; Gjenindsættelse af et afsat Fyrstehus, f. Ex. Bourbonnernes 1814, 1815 og 1830; Gjenopreisning, Istandsættelse af Kunstverker eller Pragtbygninger, f. Ex. af Trondhjems Domkirke; ogsaa Bevertning, Bevertningssted. — Restauratør, Spisevert.

Restitution, Gjenoprettelse; Gjenindsættelse i den forrige Tilstand. — Restituere, gjenoprette, helbrede. — Restitutionsedikt, det Edikt, som Keiser Ferdinand den anden udstedte 6te Marts 1629, ifølge hvilket de Reformerte udelukkedes fra Religionsfreden og Lutheranerne skulde give den katholske Kirke tilbage de Kirke- og Klostergodser, de havde erhvervet siden Passauerforliget 1552.

Resultat, Slutningsfølge af en Undersøgelse eller Beregning; Udfald, Virkning, Sum, Udbytte. — Resultere, fremgaa af, følge, komme ud af.

Resumé (udt. Resyme), fr., kort Uddrag, Gjentagelse af et Indholds Hovedpunkter.

Ret, i objektiv Forstand Indbegrebet af de Regler, hvorefter de menneskelige Samfundsforhold er ordnede, og som i Almindelighed opretholdes ved ydre Tvangsmidler; i subjektiv Forstand det samme som Rettighed, den nogen ifølge den objektive Ret tilkommende Beføielse til at handle eller af andre at kræve Handling eller Undladelse; ogsaa Organet for Statens dømmende Myndighed (saaledes de egentlige Domstole saavelsom Foged-, Auktions-, Skifteretter osv.). Ved Retsforfatning forstaaes Indbegrebet af samtlige de i en Stat gjeldende Retsregler. Efter de forskjellige Arter af Retskilder (d. e. de Kjendsgjerninger, hvorved Retsreglerne faar sin Tilværelse) inddeles den objektive Ret i skreven og uskreven Ret. Den skrevne Ret udgaar direkte fra Lovgivningsmagten (Love) eller fra andre Myndigheder, der efter Lovgivningsmagtens Bemyndigelse kan foreskrive Retsregler for vedkommende større eller mindre Samfund (kongelige Resolutioner, Departementsbestemmelser, kommunale Vedtægter osv.). Den uskrevne Ret eller Sædvaneretten har sin Kilde dels i Domstolenes stadige Afgjørelse af det samme Spørgsmaal paa samme Maade (Retsbrug ell. Retspraxis), dels i Folkets sædvansmæssige Jagttagelse af visse Retsregler som umiddelbart forbindende (sædvansmæssige Vedtægter, Sædvaneret i indskrænket Forstand). Enkelte har ogsaa opstillet Retsvidenskaben som en egen Retskilde for de af den udledede Sætninger (den saakaldte videnskabelige Ret, der saaledes skulde udgjøre en særskilt Del af den uskrevne Ret); men denne Anskuelse forkastes i Almindelighed, idet de af Retsvidenskaben opstillede Sætninger først bliver virkelige Retssætninger gjennem den sædvansmæssige Udøvelse. Efter sit Indhold inddeles den objektive Ret i Privatret, de Retsregler, som anordner de Retsforhold, hvori Individerne befinder sig uden Hensyn til Statsforbindelsen (Person-, Formue-, Familie- og Arveret), og offentlig Ret (Statsret, Statsforvaltningsret, Proces- og Kriminalret; Proces- og Kriminalret henregnes dog af mange til Privatretten, s. d.). — Den ældste norske Ret var selvfølgelig uskreven og synes at have været forskjellig for hvert af de mange mindre Samfund, hvori Folket var delt. Allerede tidlig dannede der sig dog særegne større Retssamfund, hvert omfattende flere Fylker. Af saadanne Samfund, som hvert havde sit fælles Thing og sin fælles Ret, dannede der sig efterhaanden fire: Frostathingslag, indbefattende det nordenfjeldske indtil Romsdalen; Gulathingslag, omfattende det vestenfjeldske til og med Agder (omkring Kristianssand), hvortil senere derhos kom Valders og Hallingdal; Eidsivjathingslag, især omfattende Oplandene og Romerike, og endelig Borgarthingslag, omfattende Viken eller Landskaberne ved Kristianiafjorden og Skagerak indtil Götaelven. Af de fire Landskabslove, der svarede til disse Lagdømmer, er de to, Gulathingsloven og Frostathingsloven, blevne os nogenlunde fuldstændig opbevarede, medens der af de to andre ikke er synderlig mere end de kirkeretslige Afsnit tilbage. Samtlige disse „Lovbøger" er imidlertid kun Privatarbeider, indeholdende Optegnelser til praktisk Brug af, hvad Nedskriveren ansaa for gjeldende Ret, altsaa ligesaavel af de oprindelige Retsvedtægter, forsaavidt de endnu var gjeldende, som af senere Bestemmelser, udfærdigede af Lovgivningsmagten. Byerne havde tildels sin egen Ret (Bjarkøretten); men af denne er kun faa Brudstykker bevarede. Fælles Ret fik det hele Land først under Magnus Lagabøter. I Formen fremtraadte vistnok den af ham istandbragte Lovbog (der vedtoges paa Frostathing 1274 og rimeligvis kort efter paa de andre Lagthinge) fremdeles som fire forskjellige Lovbøger, hver bestemt for sit Lagdømme. Men bortset fra Thingfarebalken (indeholdende Thingordningen) var Lovbøgerne ganske enslydende, og Retsenheden for det hele Land var saaledes i Virkeligheden gjennemført. Omtrent samtidig med den fælles Landslov istandbragtes der en fælles Bylov, i det væsentlige overensstemmende med Landsloven; ogsaa Byloven fremtraadte forøvrigt i Formen fremdeles som særlige Love for de enkelte Kjøbstæder. Kong Magnus's Love vedblev i det væsentlige at gjelde indtil 1604, da de afløstes af Kristian den fjerdes norske Lov, som dog heller ikke er stort mere end en trykt Oversættelse af Magnus Lagabøters Landslov. I Virkeligheden var der dog i denne Mellemtid foregaaet betydelige Forandringer i Retstilstanden. Dette skyldtes mindre Lovgivningsmagten, uagtet denne saavel i de første Aartier efterat Kong Magnus's Lovbog var istandbragt, som navnlig i Tidsrummet efter 1536 var temmelig virksom, i sidstnævnte Tidsrum tildels ved Udfærdigelse af fælles Love for Danmark og Norge. Men fremfor alt fandt der, navnlig efter Aar 1536, en sædvansmæssig Retsudvikling Sted, hvorved den nationale Ret efterhaanden trængtes tilbage og afløstes af danske Retssætninger. Denne Udvikling fortsattes ogsaa efterat Kristian den fjerdes Lovbog var udkommen, og da henimod Aarhundredets Ende Kristian den femtes norske Lov (af 15de April 1687) fastslog en Retsforfatning, som i det væsentlige var ensartet med den danske, indførte den derfor ikke saa meget noget nyt, som den lovfæstede en allerede stedfunden Udvikling. — Norges nugjeldende Ret hviler i stor Udstrækning endnu paa Kristian den femtes Lovbog. Dette er saaledes i det væsentlige Tilfældet med Person-, Formue-, Familie- og Procesretten, omendskjønt Lovbogen dog ogsaa forsaavidt i mange og særdeles væsentlige Stykker er forandret eller afløst ved den senere Lovgivning. Arveretten har derimod nu sine vigtigste Retskilder i Arveloven af 31te Juli 1854 og Lov om forsvundne og andre fraværende Personer af 12te Oktober 1857, Strafferetten sine i Kriminalloven af 20de August 1842 og Lov om Forandringer deri af 3die Juni 1874. Den nugjeldende norske Statsret hviler selvfølgelig hovedsagelig paa Grundloven af 1814 med dens senere Tillæg og Endringer. Derimod er Norges Statsforvaltningsret endnu i mange Dele en Arv fra Foreningstiden med Danmark. Paa uskreven Ret hviler navnlig en stor Del af Formue- og Procesretten. — Retshandel, en fri Handling, der stifter, forandrer eller ophæver et Retsforhold og har dette til Øiemed. — Retssubjekt eller Person i juridisk Forstand er ethvert Væsen, som har

Retsevne eller Retshabilitet, d. e. som kan have Rettigheder og Pligter, altsaa i Norge alle Mennesker (derimod er Slaver, hvor saadanne findes, ikke Retssubjekter); derhos tillægges Retsevne ogsaa de saakaldte juridiske Personer (s. d.). — Udøvelsen af Statens dømmende Myndighed benævnes Retspleie. De Personer, som beklæder en Ret, og gjennem hvem den dømmende Myndighed saaledes udøves, kaldes med en Fællesbetegnelse Retsbetjente (ogsaa Rettens Middel, der dog navnlig betegner Fogden); Retsbetjent er saaledes ikke blot den, der har besluttende Myndighed (Dommer, Foged, Skifte- og Auktionsforvalter), men ogsaa den, der har at besørge Nedskrivningen af Retsforhandlingerne (Retsskriveren), saavelsom de Retsvidner, som ved de Retter, hvor den besluttende Myndighed hviler hos en enkelt Person, beklæder Retten sammen med denne (jfr. Art. Lagrettesmænd). Retsforfølgning siges at finde Sted, naar man gjør sine formentlige Rettigheder gjeldende ad Rettens Vei. — Retsvidenskab (Jurisprudens) omfatter: 1) Retsfilosofien (ogsaa kaldet den almindelige eller filosofiske Retslære), d. e. Fremstillingen af Rettens Begreb, dens Væsen, Grund og Øiemed samt af de Sætninger, som uafhængigt af det bestaaende i sig selv maa erkjendes som stemmende med den menneskelige Natur og Samfundsforholdenes Væsen, saa at de burde være Ret (jfr. Art. Naturret); 2) Retshistorien eller Fremstillingen af den positive Rets Udvikling; 3) Retsdogmatiken eller Fremstillingen af den gjeldende Ret. — Retssystemet betegner i Almindelighed en Stats gjeldende Ret, opfattet som et sammenhængende videnskabeligt Hele, undertiden ogsaa en systematisk Fremstilling af den gjeldende Ret. — Retslægevidenskab (Retsmedicin, medicina forensis) betegner Lægevidenskaben, forsaavidt den træder i Rettens Tjeneste til Løsningen af tvivlsomme Spørgsmaal om Tilregnelighed, Dødsaarsager osv. (jfr. Medicin).

Retablere, gjenindsætte, istandsætte.

Retardere, forsinke, opholde.

Retentionsret, Tilbageholdelsesret, Besidderens (Kreditors) Ret til at negte Udlevering af en anden Persons Gods, indtil hans Krav paa Eieren er betalt.

Rethel, Alfred, fremragende tysk Historiemaler, f. 1816, d. 1859, er især bekjendt ved sine Vægmalerier i Raadhussalen i Aachen, forestillende Scener af Karl den stores Historie. Hans Billeder, hvoraf de fleste er tysk-historiske, udmærker sig ved realistisk Opfatning, ypperlig Tegning og dramatisk Kraft. Rethel hørte som Kunstner til Düsseldorferskolens Realister.

Réthel ell. **Rhetel**, By i det franske Departement Ardennerne, ved Floden Aisne, har 8,000 Indb. og adskillig Uld- og Bomuldsindustri. Her blev Spanierne under Turenne slagne af den franske Regjeringshær 15de Decbr. 1650.

Rétif de la Bretonne (udt. Retiff dø la Brøton), Nicolas Edme, fransk Romanforfatter, f. 1734, d. 1806, reiste, efter at have levet som Bogtrykker i Provinsen, til Paris, hvor han snart begyndte at udfolde en storartet Virksomhed som Forfatter; han har skrevet over 1600 Fortællinger, som næsten alle udmærker sig ved Vid og glimrende, farverigt Sprog, men mangler kunstnerisk afrundet Form og er af et høist betænkeligt Indhold. I Samlingen „Les contemporaines“ (42 Bd.) og „Paysan perverti“ giver han ypperlige Skildringer af sin Tids sædelige Fordærvelse.

Retimo, By paa den tyrkiske Ø Kreta, med 10,000 Indb., er Sæde for en græsk Biskop.

Retina, Øiets Nethinde, s. Øie. — Retinitis, Betændelse i Nethinden, følger ofte med Nyresygdomme eller Syfilis og foraarsager hyppigt Blindhed.

Retinit, et Harpix efter Forverdenens Træer, forekommer navnlig i Brunkul, ligner meget Bernsten, bestaar af Kulstof, Vandstof og Surstof og fremtræder i gule eller brune Korn og Knoller. Det er ikke krystalliseret.

Retirade, Tilbagetog. — Retirere, trække sig tilbage.

Retløbende kaldes det Himmellegemes Bevægelse, som gaar fra Vest mod Øst, modsat retrograd (s. d.).

Retorsion, Gjengjeldelse af en Fornærmelse, f. Ex. Skjældsord ved lignende Fornærmelse. Retorsion kaldes det ogsaa i Folkeretten, naar en Stat paa en eller anden Maade har skadet en anden Stats Interesser, og den Forurettede søger at holde sig skadesløs ved at anvende de samme eller tilsvarende Midler ligeoverfor den. Især anvendes Retorsion, naar en Stat skader en andens Handel ved høie Toldsatser o. l.

Retorte, et rundt eller ovalt, med en trang, bøiet Hals forsynet Kar, som bruges til Destillation o. l. Det kan bestaa af forskjellige Slags Materialier, men forarbeides dog for det meste af Glas.

Retouche (udt. Retusch), fr., Omarbeidelse, hel eller delvis, Opfriskning af gamle Malerier og Kobberstik; ogsaa en Kunstners Overarbeidelse af et nyt Billede. At retouchere betyder i Fotografien at lægge sidste Haand paa et Billede, d. e. med sort Tusch at give det en jevn Tone ved at afdæmpe de altfor lyse Steder eller at fremhæve de utydelige.

Retour (udt. Retur), fr., Tilbagekomst, Tilbagevenden. — Retournere, vende eller sende tilbage.

Retranchement (udt. Røtrangschmang), Forskansning, et Terrænafsnit i et større Befæstningsverk, bestaaende af en Række Fæstningslinier og Skanser. — Retranchere, indskrænke, forskanse.

Retrogradation, Tilbagegang; i Astronomien et Himmellegemes Bevægelse fra Øst mod Vest, modsat retløbende (s. d.). Set fra Jorden er Planeternes Bevægelse retrograd under Oppositionen, ligesom flere Kometers.

Retræt, i Militærsproget Tilbagetog, ogsaa Signalet dertil samt det Aftensignal (Tappenstreg), efter hvilket Soldaterne ikke uden Tilladelse kan forlade sit Kvartér.

Rettebod, oldn. rettarbót, egentl. Retsforbedring, i det oldnordiske Retssprog Navnet paa Love, som bevirkede Forandring i den gjeldende Ret.

Retvingede, en Insektorden, som udmærker sig ved, at Insekterne efter at være krøbne ud af Ægget ikke undergaar anden Forvandling, end at de ved sidste Hudskifte faar fuldt udviklede Vinger. De er i Regelen Skadedyr, idet de er graadige Planteædere. Til denne Orden hører Øretvisten, Kakkerlakkene, Sirissen, Græshopperne m. fl.

Retz (udt. Ræhs), Jean François Paul de Gondy, Kardinal af, f. 1614, d. 1679, nedstammede fra en florentinsk Familie og tog, efter at han som ung Abbed havde ført et vildt Liv, 1643 Doktorgraden i Theologi og blev derefter Koadjutor hos Erkebiskopen af Paris. Under Frondens (s. d.) Uroligheder optraadte han som Folkeleder og blev en af Bevægelsens Hovedpersoner. 1650 blev han Kardinal, men paa Grund af fortsatte Intriger mod Hoffet fængslet 1652. Efter 15 Maaneders Fangenskab undslap han og flygtede til Udlandet, hvorfra han efter Mazarins Død vendte tilbage til Frankrige. Hans „Erindringer" (4 Bd.) indeholder glimrende fremstillede Bidrag til Datidens Historie.

Retzius, Anders Johan, svensk Naturforsker, f. 1742, d. 1821, studerede i Lund og blev 1777 Professor i Naturhistorie og Økonomi sammesteds og senere ogsaa i Kemi. Han udgav en Række fortjenstfulde Skrifter om Farmaci, Kemi, Mineralogi, Zoologi, Botanik og Landhusholdning; det vigtigste af disse er "Flora oeconomica". — Anders Adolf Retzius, foregaaendes Søn, f. 1796, d. 1860, studerede Naturvidenskab i Lund og Kjøbenhavn, tog Doktorgraden i Medicin og blev 1823 Professor ved Veterinærskolen i Stockholm, ved hvilken han grundede et anatomisk Muséum. 1840 ansattes han som Professor i Anatomi og Fysik ved det Karolinske Institut i Stockholm, hvis Inspektør han senere blev, og bidrog i høj Grad til at hæve denne videnskabelige Anstalts Betydning og Anseelse, ligesom der under hans Veiledning uddannedes flere fremragende Videnskabsmænd, deriblandt Axel Key (s. d.) Desuden var han ogsaa Professor i Anatomi ved Kunstakademiet. Det er især som Anatom, Fysiolog og Ethnolog, Retzius har vundet et berømt Navn, og det af ham opfundne kraniometriske System blev næsten overalt anerkjendt som det bedste. — Magnus Gustaf Retzius, foregaaendes Søn, f. 1842, blev kort efter Faderens Død Student i Upsala, hvor han lagde sig efter Medicinen. Efter at have taget Embedsexamen og den medicinske Doktorgrad, ansattes han 1871 som Docent i Anatomi ved det Karolinske Institut. Han har udgivet flere fortjenstfulde antropologiske, arkæologiske og ethnografiske Skrifter, blandt hvilke kan nævnes: "De ældste Spor af Menneskens Tilværelse paa vor Jord", "Ethnografiske Billeder fra Finland" og "Hvad har Studiet af Menneskeracernes Hovedskaldannelse udrettet?" Desuden udgav han paa Tysk, før han tog sin første medicinske Examen, en Samling af sin Faders ethnologiske Skrifter med forklarende Noter og Plancher. 1872 udgav han, ligeledes paa Tysk, en Afhandling over Dyrenes Anatomi.

Retzsch, Moritz, tysk Maler, Tegner og Radérer, f. 1779, d. 1857 i Dresden, hvor han siden 1824 havde været Professor ved Kunstakademiet. Som Romantiker behandlede han med Forkjærlighed Scener fra Mythologien. Hans Figurer udmærker sig ved stor Formskjønhed og fin Kolorit. Som Tegner og Radérer gjorde han sig især bekjendt ved fine aandfulde Illustrationer til større Digterværker, saasom ved de 26 Raderinger til Goethes „Faust", Tegningerne til Schillers Værker og Raderingerne til enkelte af hans større Digte. Retzsch var ogsaa bekjendt som en dygtig Portrætmaler.

Reuchlin, Hermann, tysk Historiker, f. 1810, d. 1873. Af hans Skrifter kan fremhæves „Frankriges Historie inden og udenfor Kirken" og „Italiens Historie fra det regjerende Dynastis Grundlæggelse til Nutiden".

Reuchlin, Johann, berømt tysk Lærd, f. 1455, d. 1522, studerede i Tyskland, Paris og Italien og lagde sig navnlig efter græsk og hebraisk Sprog og Literatur, af hvis Udbredelse i Tyskland han har stor Fortjeneste. 1509 foranledigede han den store Humaniststrid ved at modsætte sig den døbte Jøde Johan Pfefferkorns Forslag om at brænde alle jødiske Bøger undtagen den hebraiske Bibel. Herved paadrog han sig de heftigste Angreb af Dominikanerne, som understøttedes af Universiteterne i Paris, Löwen, Erfurt og Mainz. Denne Strid bidrog adskillig til Reformationens Begyndelse. 1520 blev han Professor i Ingolstadt. Som grammatisk Forfatter havde han stor Indflydelse paa Skolevæsenets Udvikling. Bl. a. begrundede han en egen Udtale af græske Diftonger, hvilken ligner den nygræske, og som efter ham kaldes den „Reuchlinske" Udtale. Hans betydeligste Skrifter er „Micropaedia, sive grammatica Graeca", „Breviloquus", „Augenspiegel" (mod Pfefferkorn) og „Rudimenta Hebraica".

Reudnitz, By i Sachsen, med 12,000 Indb., Maskinbyggerier, Cigarfabriker og Brændevinsbrænderier.

Reuleaux (udt. Rølaa), Franz, tysk Tekniker, f. 1829, studerede ved den polytekniske Skole i Karlsruhe og blev 1856 kaldet til Zürich som Professor i Maskinbygningslære. Som Tekniker har han opnaaet stor Anseelse og har udgivet flere værdifulde Fagskrifter angaaende Maskinvæsenet.

Reumont, Alfred von, preussisk Diplomat, bekjendt som aandfuld Historiker og Kunsthistoriker, f. 1808. Som Diplomat var han for det meste attacheret Gesandtskaberne i Florens, Rom og Neapel, hvor han med Forkjærlighed studerede Italiens Kunst og Historie. Foruden flere historiske Værker paa Italiensk skrev han bl. a. „Grevinden af Albany", „Byen Roms Historie" (3 Bd., 1867—70), „Lorenzo de Medici il Magnifico" og „Toskanas Historie" (2 Bd., 1876), „Gino Capponi" (1880).

Réunion, en Frankrige tilhørende Ø i det Indiske Hav, 140 km. sydvest for Mauritius, udgjør 1,980 km.² og har 183,000 Indb., hvoraf 55,000 indvandrede eller indførte Arbeidere. Før den franske Revolution og 1814—48 kaldtes Øen Isle Bourbon, 1809—14 Isle Bonaparte. Øen er af vulkansk Oprindelse og meget bjergig; de høieste Toppe er over 3,000 m. høie. Sukker og Kaffe dyrkes i betydelig Mængde; endvidere avles Tobak, Gummi, Oliven- og Kokosolie. Hovedstaden Saint-Denis, er Sæde for en Biskop og har 36,000 Indb. Andre Byer er Saint Paul med 25,000 og Saint Pierre med 28,000 Indb. — Réunion opdagedes 1505 af Portugiseren Mascarenhas og opkaldtes efter ham. Efterat Franskmændene siden 1642 havde gjort Forsøg paa at kolonisere Øen, blev den 1649 tagen i Besiddelse af dem og fik da Navnet Bourbon.

Reunionskammere kaldtes de Kollegier, som 1680 oprettedes i Metz, Breisach og Besançon, af Ludvig den fjortende for at undersøge, hvilke Landsdele havde tilhørt de Provinser, som ved Nimwegerfreden (s. d.) erhvervedes for Frankrige og

derefter gjenforene dem med disse. Resultatet var, at ca. 600 tyske Herskaber, Byer og Landsbyer annekteredes af den franske Konge. Siden indlemmedes paa samme Maade flere af Spaniens Besiddelser i Nederlandene. Denne vilkaarlige Fremgangsmaade fremkaldte tilslut Forbundet 1683 mellem Keiser Leopold den første, Spanien, Nederlandene og Sverige mod Ludvig den fjortende, hvilket førte til Krigen 1688. Efter dens Slutning beholdt Ludvig dog adskilligt af sit Rov, deriblandt Strasburg og en Del af Elsas.

Reus, By i den spanske Provins Tarragona, med 28,000 Indb., et stort Antal Bomuldsspinderier, betydelig Industri i Silke- og Linnedvarer samt Maskinfabriker. Byen er smagfuldt bebygget og har flere offentlige Pragtbygninger, hvoriblandt kan nævnes St. Peterskirken.

Reusch, Franz Heinrich, bekjendt tysk katholsk Theolog, f. 1825, blev 1861 Professor i Theologi ved Universitetet i Bonn. 1871 blev han som Modstander af Pavens Ufeilbarhedsdogme suspenderet fra sit Embede og 1872 exkommuniceret. Reusch har som ivrig Gammelkatholik sluttet sig nøie til Døllinger og Reinkens (s. d.).

Reuss (udt. Røis), Biflod til Aar i Schweiz, kommer fra St. Gotthard, gaar gjennem Vierwaldstädtersjøen og munder ved Windisch ud i Aar; den er 160 km. lang.

Reuß, to smaa Fyrstendømmer i Tyskland, mellem Kongeriget Sachsen, de sachsiske Hertugdømmer og Baiern. Det ene, Fyrstendømmet Reuß-Greiz, tilhører den ældre Linie af Fyrstehuset, udgjør 316 km.² og har 51,000 Indb.; Fyrstendømmet Reuß-Gera-Schleiz-Lobenstein-Ebersdorf, som tilhører den yngre Linie, omfatter 829 km.² og har 101,000 Indb. De fleste af Indbyggerne i begge Fyrstendømmer er luthersk-evangeliske. Betydelig Industri i Uld og Bomuld drives. Fyrstendømmerne er arvelige Monarkier med konstitutionel Forfatning. Alle Fyrster og Prinser af Reuß heder Heinrich, saa at den ældre Linie tæller indtil Heinrich den hundrede; da begynder en ny Række, medens den yngre begynder forfra igjen ved hvert Aarhundrede.

Reuter, Fritz, berømt tysk Digter, f. 1810, d. 1874, deltog som ung Student i de tyske Burschenschafters Bevægelser, hvorfor han 1833 først dømtes fra Livet, men benaadedes for Dødsstraffen og holdtes i Fængsel indtil 1840. 1853 udgav han sin paa Plattysk skrevne Bog „Läuschen un Rimels“, som vakte stor Opmærksomhed. Efterat han havde skrevet sine „Polterabendgedichte“ o. fl., tog han 1864 fast Ophold i Eisenach. Nu fulgte en Række ypperlige Noveller og Digte, hvori han paa Plattysk med kjernesundt Humor og saftige Farver skildrer de nordtyske Kjøbstads- og Landsbyfolks Levesæt. Flere af disse, som f. Ex. „Ut de Franzosentid“, „Ut mine Festungstid“ og „Ut mine Stromtid“ („Landmandsliv“) hører til det bedste i Tysklands nyere Literatur og har faaet en europæisk Læsekreds.

Reuter, Paul Julius, Grundlæggeren af Reuters Telegrafbureau i London, f. 1821, var oprindelig Boghandler i Berlin. Siden oprettede han i Paris et lithografisk Korrespondencebureau, som han med Telegrafens Udvikling udvidede til et telegrafisk Bureau, hvilket 1851 henlagdes til London. 1858 lykkedes det ham at sætte sig i Forbindelse med hele den engelske Presse, hvorved hans Bureau efterhaanden kom til at omspænde hele Verden med sit Telegrafnet. 1869 lagde Reuter den første Undervandskabel mellem Frankrige og Nordamerika.

Reuterdahl, Henrik, svensk Theolog og Kirkehistoriker, f. 1795, d. 1870, blev 1826 Forstander for Seminariet i Lund, 1838 Bibliothekar og 1844 Professor i Theologi ved Universitetet sammesteds. Af hans kirkehistoriske Verker er „Indledning til Theologien“ og „Den svenske Kirkes Historie“ de betydeligste. 1852—55 var har Kirke- og Undervisningsminister, blev sidstnævnte Aar Biskop i Lund og 1856 Erkebiskop i Upsala, i hvilken Egenskab han som Presteſtandens Formand i Rigsdagen havde stor Indflydelse ved den nye Repræsentations Indførelse 1866.

Reutlingen, By i Kongeriget Würtemberg, med 16,000 Indb. Den har betydelig Fabrikdrift med Læder, Uldstoffer, Maskiner osv. samt stor Vin- og Frugtavl. Byens Domkirke er bekjendt som et Pragtverk af gothisk Arkitektur.

Rev, Sandbanker eller Skjær, som enten ligger omkring en Ø eller skyder fra Kysten ud i Havet (Jæderens Rev, Horns Rev); se forøvrigt Art. Havbund.

Revakcination, s. Vakcination.

Reval, Hovedstad i det russiske Guvernement Estland, ved den finske Bugt, med 32,000 Indb., hvoraf en Mængde Tyskere. Byen har flere Pragtbygninger, livlig Handel og Skibsfart og udfører Kornvarer, Spiritus, Hamp, Huder, Uld osv. Den anlagdes af Peter den store, som her indrettede en Orlogshavn.

Revalenta arabica, et Lægemiddel, som i sin Tid paa markskrigersk Maade anbefaledes som altkurerende; det bestaar af Mel af Bønner og Erter.

Revanche (udt. Revangsch), fr., Gjengjeld, Hevn, Opreisning.

Revay, Nikolaus, ungarsk Sprogforsker, f. 1749, d. 1807, indlagde sig som Professor i ungarsk Sprog og Literatur i Pest stor Fortjeneste som en af de første, der systematisk og videnskabelig behandlede det ungarske Skriftsprog. Hans „Antiquitates Literaturae Hungaricae“ og „Elaboratior grammatica Hungarica“ danner Grundlaget for Sammenligningen af det ungarske Sprog med det finske.

Reveille (udt. Revelj), fr., det Signal, hvormed Tropperne vækkes om Morgenen.

Reventlow, oprindelig slesvig-holstensk Adelsslægt, som nu er udbredt i Danmark og tildels i Preussen. Den første af Familien, Gottschalk von Reventlow, omtales 1223. — Hartvig Reventlow gjorde sig bekjendt ved at myrde Greve Adolf den sjette af Holsten samt sin egen Søn. — Konrad Reventlow, f. 1644, d. 1708 blev 1699 dansk Storkansler. Han var Fader til Dronning Anna Sofie af Danmark. — Hans Søn Christian Ditlef Reventlow, f. 1671, d. 1738, var Anfører under Danmarks Krigstog til Skaane 1709—10. — Hans Sønnesøn Christian Ditlev Fredrik Reventlow, f. 1748, d. 1827, udvirkede i sin Tid store Landboreformer og forbedrede i betydelig Grad de danske Bønders Stilling. — Hans Broder Ludvig Reventlow, f. 1751, d. 1801, gjorde sig meget fortjent af Skolevæsenets Ud-

vikling. — Til den holstenske Gren af Familien hører Friedrich Reventlow, f. 1797, d. 1874, som var Ridderskabets Fører i Stænderforsamlingen under Kristian den ottende. 1848 var han Medlem af Oprørsregjeringen og blev siden landsforvist. — Hans Broder Ernst Christian Reventlow og hans Fætter Theodor Reventlow hørte begge til det danskfiendtlige Partis ledende Mænd, sidstnævnte skjønt han var Søn af den danske Statsminister C. D. Reventlow.

Revenu (udt. Reveny), fr., Indtægt.

Reverbère (udt. Reverber), fr., et poleret Hulspeil, som kaster Lysstraalerne forstærket tilbage i en bestemt Retning.

Reverbèr-Ovn, enslags Flammeovn, som anvendes ved Smeltning af Metaller, og i hvilken Smeltegodset ikke kommer i Berøring med Brændematerialet, men kun med Flammen. Reverbèr-Ovne bruges fornemmelig til Smeltning af Kobber og Bronce samt ved Fabrikation af Soda.

Revere, Giuseppe, italiensk Digter, f. 1812, har navnlig vundet et Navn som Forfatter af historiske Skuespil, der udmærker sig ved en smuk Form og farverigt Sprog, baaret af glødende Patriotisme. Han har ogsaa udmærket sig som Sonettedigter og har tillige forfattet Reisebeskrivelser.

Revers, Bagsiden af noget, f. Ex. af en Mynt; modsat Avers (s. d.); billedlig den slette Side af noget, Skyggesiden; ogsaa skriftlig Modforpligtelse, overhoved et skriftligt Løfte om at gjøre eller lade noget.

Revidere, efterse, gjennemgaa, granske. — Revision, Eftersyn, Granskning. — Revisor, en, som prøvende gjennemgaar Regnskaber. — Statsrevisor, en, som gjennemgaar Statens Finantsregnskaber. I Norge er der 5 Statsrevisorer, som hvert Aar vælges af Storthinget.

Revier, Strøg, Strækning, Distrikt, f. Ex. Jagtdistrikt.

Review (udt. Revju), eng., kaldes engelske Tidsskrifter, f. Ex. „Edinburgh Review“.

Revisions-Departementet, et af de norske Regjerings-Departementer, bestaar af et Expeditionskontor og 7 Revisionskontorer. Under dette Departement hører Revision og Decision af samtlige Regnskaber for Statskassens og øvrige offentlige Midler.

Revle er navnlig den danske Benævnelse paa de Sandbanker, som ligger langs en Kyst og farliggjør Seiladsen. Udenfor Nørrejyllands Kyster findes flere Revler.

Revolte, Opstand, Oprør, Mytteri.

Revolution, Omvæltning, betegner baade i den fysiske og den moralske Verden de Rystelser, som pludselig og voldsomt forstyrrer eller ødelægger det bestaaende og fremkalder nye Tilstande. Betegnelsen anvendes dog hovedsagelig paa sociale og politiske Forhold, som f. Ex. paa Omvæltningen i Storbritannien i det 17de Aarh. (under Stuarterne) og i Frankrige 1789—99, 1830, 1848 og 1870.

Revolutionskrige kaldes i snevrere Forstand de „Koalitionskrige“, som de europæiske Magter førte 1792—1802 mod Frankrige under dette Lands Revolutionstilstande (s. Frankrige S. 557 flg).

Revolutionstribunal kaldtes den overordentlige Kriminalret, som under Rædselsherredømmet i Frankrige nedsattes for at dømme de af Robespierre og Velfærdskomitéen Anklagede (s. Frankrige). Fra 1793 og til 1795, da det ophævedes, lod Tribunalet alene i Paris henimod 3,000 Personer henrette.

Revolver, Skydevaaben for én Haand, almindeligst med 5 à 6 Ladekamre, anbragte i en roterende Cylinder, hvis Axe ligger under Løbet, saaledes at Ladekamrene efterhaanden slutter sig nøie til Løbets bagre Ende. Man skjelner mellem Selvspændere, hvor Skuddene kan gives hurtigt paa hverandre ved et Tryk mod Aftrækkeren, og Enkeltspændere, hvor Hanen maa spændes for hvert Skud.

Revue (udt. Revy), fr., Hærskue, Troppemønstring, som foretages af en Fyrste eller høiere Befalingsmand for at erkyndige sig om Hærens Tilstand og om samtlige Mandskabers Tilstedeværelse; i Frankrige ogsaa Titelen paa Tidsskrifter, f. Ex. „Revue critique“ (smlg. eng. Review).

Rewbell (udt. Rebæhl), Jean François, Medlem af den franske Direktorialregjering, f. 1747, d. 1807. 1789 var han Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han ivrede for Republikens Indførelse, ligesaa som Medlem af Konventet. Efter dettes Opløsning valgtes han ind i Direktorialregjeringen, hvor han øvede stor Indflydelse som Udenrigs-, Finans- og Justitsminister.

Rex, lat., Konge; i den gammelromerske Stat, fra dens Stiftelse ved Romulus indtil halvtredie hundre Aar efter, Titel for den øverste, af Folket paa Livstid valgte Magistrat. Efterat den 7de romerske Konge, Tarquinius Superbus, var fordreven, traadte Konsuler i Spidsen for Staten, dog beholdtes Offerpræstens Embede, som Kongen ogsaa havde beklædt, og med det tillige Navnet Rex i den for Livstid valgte Offerkonge.

Reybaud (udt. Rebaa), M. R. Louis, fransk Forfatter, f. 1799, d. 1879, gjorde sig først bekjendt som begavet Journalist med udpræget liberale Anskuelser. En Række ypperlige Artikler, hvori han angreb St. Simons og Fouriers Theorier, udkom 1840—43 under Titelen „Studier over de moderne Reformatorer eller Socialister“. Hans Roman „Jerome Paturot“ giver en fortræffelig Fremstilling af franske sociale Forhold efter Julirevolutionen. Ingen af hans øvrige Romaner vakte synderlig Opmærksomhed.

Reykjaholt, en fra den ældre islandske Historie meget bekjendt Gaard ved Borgarfjord paa Island, eiedes i lang Tid af Snorre Sturlassøn og hans Æt.

Reykjavik, Hovedstad paa Island (oprindelig en Gaard, anlagt af Ingolf 874), blev grundlagt i anden Halvdel af forrige Aarh., har 2,500 Indb. og er Sæde for Biskopen, en Amtmand, Althinget, Landshøvdingen og Landsoverretten. Byen har endvidere et Presteseminar, et Bibliothek og en Latinskole. Paa Byens Torv er reist en Broncestatue af Thorvaldsen.

Reynaud, (udt. Renaa), Jean Ernest, fransk Forfatter og Filosof, f. 1806, d. 1863, sluttede sig til Saint-Simonisterne (s. d.) og arbeidede især iherdig for Socialismens Tilslutning til den bestaaende Religion. Efter Februarrevolutionen 1848 valgtes han til Formand i Komitéen for videnskabelige og literære Studier og havde som saadan stor Indflydelse paa Undervisningsvæsenets

Styrelse. Hans betydeligste Skrift er det religions-filosofiske „Jord og Himmel" (1867).

Reynier (udt. Rænje), Jean Louis Antoine, fransk Historiker og Nationaløkonom, f. i Lausanne 1762, d. 1824, blev 1798 af Bonaparte overdragen Overopsynet med Ægyptens finansielle Anliggender og strev senere flere Verker om Ægyptens og Karthagos økonomiske Tilstand i Oldtiden. 1806 blev han neapolitansk Statsraad og indlagde sig som Direktør for Skov- og Veivæsenet store Fortjenester. Efter Ferdinand den fjerdes Gjenindsættelse trak han sig tilbage til Lausanne. — Grev Jean Louis Ebenezer Reynier, foregaaendes Broder, f. 1771, d. 1814, blev General 1795 og udmærkede sig flere Gange under Bonapartes Tog til Ægypten saavelsom i Felttoget 1812. Hans Skrifter om det gamle Ægypten vakte i sin Tid megen Opmærksomhed.

Reynolds, Sir Joshua, berømt engelsk Maler, f. 1723, d. 1792, bosatte sig efter et treaars Studieophold i Rom 1752 i London, hvor han udviklede en storartet Produktivitet. Hans Billeder udmærker sig ved Koloritens Dybde og Varme, men mangler ofte Frihed i Kompositionen og Sandhed i Fremstillingen. 1765 valgtes han til det nystiftede Malerakademis Præsident. Reynolds har især indlagt sig Berømmelse som Portrætmaler. Et af hans mest bekjendte Billeder er „Kardinal Beauforts Død".

Rezonville (ud. Resongvil), Landsby i Lothringen, bekjendt ved det blodige Slag, som for en Del her udkjæmpedes 18de Aug. 1870 mellem Franskmændene under Bazaine og Tyskerne under Prins Fredrik Karl, hvilket har faaet Navn af Slaget ved Gravelotte.

Rhabarber (Rheum), Slægt af Syrefamilien, har en tyk Rodstilk, fligede Blade og en Blomsterstand sammensat af Blomster med et sexbladet Blomsterdække, ni Støvdragere og en trekantet Nød; den har hjemme i Thibet og Kina. — Rhabarberroden, som er et meget vigtigt Lægemiddel, faaes sandsynligvis af flere Arter af Slægten, som findes i Tatariet og Mongoliet, men som endnu ikke er nøie kjendte; den kommer enten fra de kinesiske Havne eller gjennem Sibirien og Rusland og benævnes ægte, i Modsætning til den uægte, som dyrkes i Europa. Der er al Grund til at tro, at den Art (Rheum officinale), som giver den ægte eller bedste Rhabarberrod, nu endelig er opdaget. Ved Hjelp af den franske Konsul i Hankow kom denne Art 1867 til Europa, og alle de Undersøgelser, som hidtil er foretagne, synes at vise, at dette er den bedste Sort. I Norge trives denne Art meget godt lige til Hadseløen i Nordland (68½°). — Flere Arter af Rhabarberen dyrkes ogsaa i Europa som Kjøkkenplanter, idet Bladstilkene benyttes baade til enslags Grød og en meget velsmagende Vin.

Rhabdomanti, den Evne, som enkelte Mennesker siges at besidde til at opdage Metaller, Vand osv. ved Hjelp af visse Midler, som f. Ex. ved den saakaldte Ønskekvist.

Rhachitis, det videnskabelige Navn paa den engelske Syge.

Rhadamantys, ifølge Mythologien Søn af Zeus og Europa, Broder til Minos, blev paa Grund af sin Retfærdighed Dommer i Underverdenen sammen med Minos og Æakos.

Rhapsoder, hos de gamle Grækere omvandrende Sangere, som foredrog saavel sine egne som andre Digteres Sange, men især Homers. — Rhapsodi, en Sang, som paa denne Maade foredroges, dog fornemmelig de enkelte Dele af den homeriske Digtning. I Musiken betegner Ordet en Komposition af friere Form. — Rhapsodisk, stykkevis, løsreven.

Rhea, græsk Gudinde, Datter af Uranos og Gæa, Kronos's Ægtefælle, Moder til Zeus, Poseidon, Pluton o. fl.; hun dyrkedes mest paa Kreta og svarer til den lilleasiatiske Gudinde Kybele. — Rhea, en af Saturns Drabanter.

Rhea Sylvia eller Ilia, i Sagnet om Roms Tilblivelse Datter af Numitor, ved Mars Moder til Tvillingerne Remus og Romulus.

Rhegium eller Rhegium Julii, nu Reggio (s. d.), kaldtes i Oldtiden en By paa Italiens sydlige Spids, som af Grækere, Chalkidensere og Messeniere anlagdes 743 f. Kr.; 279 blev den erobret af Romerne.

Rheims eller **Reims** (udt. Rængs), By i det franske Departement Marne, med 84,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop og var 1079—1825 saagodtsom uafbrudt de franske Kongers Kroningsstad. Som en af Frankriges ældste Byer er den særdeles rig paa interessante Bygninger fra Middelalderen, navnlig er Kathedralkirken Notre-Dame af stor Skjønhed. Her er ogsaa flere høiere Læreanstalter, Muséer et stort Bibliothek osv. Rheims er Midtpunktet for en storartet Industri i Uld- og Bomuldsvarer samt Hovedoplagssted for Distriktets betydelige Vinhandel. — Rheims kaldtes paa Cæsars Tid Duro cortum og var Hovedstad i Remi eller det belgiske Gallien. Senere kom Byen til Austrasien og senere til Neustrien. I Rheims afholdtes 813, 1049 og 1147 Koncilier.

Rheometer, Strømmaaler, Instrument, hvormed man maaler den elektriske Strøms Styrke. — Rheostat, Apparat, hvormed en elektrisk Strøms Styrke kan reguleres. — Rheotrop, Apparat, hvormed den elektriske Strøms Retning kan forandres.

Rhetor, Taler, Veltalenhedslærer. — Rethorik, Talekunstens Theori, indbefatter alle Regler for Skjønheden i den prosaiske Fremstilling af hvilketsomhelst Emne; i snevrere Forstand Hovedreglerne for Affatningen af Taler. Aristoteles skyldes den første ordnede Fremstilling af Rhetoriken.

Rheumatisme kaldes en Række Sygdomme, som paa en smertelig Maade angriber Leddene, Musklerne, Sener og Senehinder. De opstaar for det meste ved Forkjølelse og flytter sig gjerne fra det ene Sted til det andet i Legemet. Den akute Rheumatisme eller rheumatiske Feber foraarsager stærk Opsvulmning af Leddene, frygtelige Smerter og udmattende Feber samt medfører ofte Betændelser af andre Organer, især Hjertet. Den kroniske Rheumatisme er meget langvarig, men feberfri; den opstaar gjerne hos Personer, som færdes meget i fugtig Luft og foraarsager Stivhed og Krumhed i Leddene. Nervøse Mennesker er ofte udsatte for rheumatiske Smerter (Nervegigt).

Rheydt, blomstrende Fabrikby i den preussiske Rhinprovins, med 16,000 Indb.; den har betydelig Industri i Silke og Bomuld samt Støbegods.

Rhianos, græsk episk Digter, f. ca. Aar 240 f. Kr. Han foretog bl. a. en Recension af Homers Digte. Af hans episke Digte kan fremhæves „Herakleа" i 14 og „Messeniaka" i 6 Bøger.

Rhinen, en af Europas største Floder, udspringer paa St. Gotthard i Schweiz i 3 Arme, Vorder-, Mittel- og Hinterrhein. Ved Chur forener disse sig til en stærk, mod Nord flydende Strøm, som skiller Kantonen St. Gallen fra Tyrol, gjennemløber derpaa Bodensjøen, som den forlader igjen ved Constanz, danner Untersjøen og ved Laufen nærved Schaffhausen det berømte 26 m. høie Vandfald, vender derefter mod Vest indtil Basel, hvorfra den atter gaar i nordlig Retning. Den danner nu Grændsen mellem Rhinbaiern og Baden, derefter mellem Rhinhessen og Provinsen Starkenburg i Øst og Nassau i Nord; i nordøstlig Retning strømmer den derefter gjennem den preussiske Rhinprovins, indtil den ved Emmerich gaar ind i de nordlige Nederlande, hvor den deler sig i flere Arme og løber ud i Nordsjøen. Dens hele Længde er 1295 km. De vigtigste af de ca. 1200 Bifloder og mindre Vasdrag, som tilflyder Rhinen, er: Neckar, Main, Lahn, Sieg, Wupper, Ruhr og Lippe, som kommer til høire Bred, og Aar, Ill, Lauter, Nahe og Mosel, som kommer til venstre Bred. Rhinen er med Undtagelse af de Vandfald, den danner, seilbar fra Chur i Graubünden, og en stor Trafik foregaar paa den baade med Seil- og Dampskibe. — Rhin, Nedre- og Øvre-, hed indtil 1871 to franske Departementer, som da afstodes til Tyskland. — Rhinbaiern eller Rhinpfalz, Regjeringskreds i Kongeriget Baiern, er ved Rhinen adskilt fra Hovedlandet, har 642,000 Indb. og er overmaade frugtbart paa Kornvarer og Vin. Dets Hovedstad er Speier. — Rhinforbundet kaldtes det Forbund, som Napoleon 1806 stiftede med Rhinlandenes Fyrster, med det Formaal „at sikre Sydtyskland mod indre og ydre Forstyrrelser". Forbundet, som valgte Napoleon til sin Protektor, bestod 1811 af 4 Kongeriger, 5 Storhertugdømmer, 11 Hertugdømmer og 16 Fyrstendømmer, som tilsammen udgjorde 325,752 km.² med 14,600,000 Indb. En Forbundshær paa 120,000 Mand oprettedes ogsaa. Forbundet opløstes paa Grund af Begivenhederne 1813. — Rhinhessen, Provins af Storhertugdømmet Hessen, har 260,000 Indb. og er meget frugtbar, især paa Vin. Dens Hovedstad er Mainz. — Rhinprovinsen ell. Rhinpreussen, preussisk Provins, ligger for Størstedelen paa Rhinens vestre Side og er meget rig paa Stenkul, Bly, Kobber og andre Mineralier. Befolkningen driver en storartet Industri i Papir, Læder, Kemikalier, Porcellæn, men navnlig i Jern-, Staal- og Messingvarer samt Bomulds- og Silkevaverier. Vinavlen er ogsaa betydelig. Provinsens Hovedstad er Koblenz. — Rhinskvine kaldes i Almindelighed de Vinsorter, som kommer fra Rhinegnene. De er fordetmeste hvide Vine, udmærker sig ved sin Aroma og friske Smag og vinder i Bonitet ved Opbevaring. Af de bedste Rhinskvine kan fremhæves: Johannisberger, Hochheimer, Steinberger, Rauenthaler og Rüdesheimer.

Rhinoceros, s. Næshorn.

Rhinoplastik, s. Plastisk Kirurgi.

Rhizophora, Rodbærere, kaldes en Slægt af tropiske Træer, hvis Stamme og Grene bærer talrige Rødder, som voxer nedad og fæster sig i Jorden.

Rhizopoder (Rodføddede), en Afdeling af Infusionsdyrene (s. d.).

Rhodan, Svovlcyan (CNS), bestaar af Kulstof, Kvælstof og Svovl. — Rhodankalium fremkommer ved Sammensmeltning af Cyankalium eller Blodludsalt med Svovl; det danner farveløse, let opløselige Krystaller, hvis Opløsning farver Jernoxydsalte blodrøde.

Rhode-Island (udt. Rod Eiland), en af Nordamerikas Forenede Stater, grændser mod Øst og Nord til Massachusetts, mod Vest til Konnektikut og mod Syd til Atlanterhavet, er 3382 km.² stor og har 280,000 Indb. Den har betydelig Kvæg- og Faareavl, Bomulds- og Uldfabriker, Industri i Metalvarer samt livlig Handel og Skibsfart. Staten repræsenteres paa Kongressen af to Medlemmer. Dens Hovedstad er Providence (s. d.). — Rhode-Island koloniseredes 1631 af Kalvinister under Roger Williams, som for sin Troes Skyld fordreves fra Massachusetts; otte Aar senere blev Staten en selvstændig Koloni.

Rhodiserriddere, se Johanniterordenen.

Rhodium (Rh) et Metal, som forekommer sammen med Platina; det er sølvhvidt og porøst, har en stærk Metalglans og en specifik Vegt af 12,2; det angribes ikke af Syrer og smelter ikke, men lader sig dog forbinde med andre Metaller og giver da smeltelige Legeringer.

Rhododendron, en Planteslægt af Lyngfamilien, som voxer i Europas, Nordamerikas og Asiens Høifjeldsregioner; den udmærker sig ved sit smukke altidgrønne Løv og skjøntfarvede Blomster. Til denne Slægt hører den bekjendte Alperose.

Rhodus, tyrkisk Ø ved Lilleasiens Sydvestkyst, udgjør 1160 km.² og har 34,000 Indb., hvoraf de fleste er Grækere. Den er Sæde for en Pascha og en græsk Erkebiskop og har en frugtbar Jordbund, som dog kun forholdsvis lidet dyrkes; betydeligt Svampefiskeri drives. Rhodus var i Oldtiden, navnlig efter Alexander den stores Død, en blomstrende Stat med en betydelig Sjømagt og udviklet Kunst og Videnskabelighed. Under Korstogene kom Øen i Johanniterordenens Eie, men erobredes 1522 af Sultan Soliman den anden. Hovedstaden Rhodus ligger paa Nordkysten, har to Havne og tæller 10,000 Indb.

Rhombe, et i Almindelighed skjevvinklet Parallelogram med ligestore Sider. — Rhomboide, et i Almindelighed skjevvinklet Parallelogram med ulige sammenstødende Sider.

Rhone (udt. Raan), Flod i Schweiz og Frankrige, udspringer fra tre Kilder ved Foden af St. Gotthard, gjennemskjærer Kanton Wallis, dreier ved Martigny i nordvestlig Retning, flyder ud i Genfersjøen, som den forlader ved Genf, gjennembryder Jurabjergene og gaar i vestlig Retning indtil Lyon, hvorfra den vender mod Syd og falder gjennem fire Mundinger ud i Middelhavet (Golfe du Lion). Dens hele Længde er 1036 km. Fra venstre Side tilflyder den følgende Bifloder: Visp, Arve, Isère, Drôme og Durance, og fra høire: Ain, Saône (ved Lyon), Ardèche og Gard. Gjennem Rhone-Rhinkanalen staar Rhoneegnene i Forbindelse med Nordsjøen. — To franske Departementer, har sit Navn efter Rhone: 1) Rhonedepartementet, som er en overmaade rig og

frugtbar Landsdel, og hvis Hovedstad er Lyon, og 2) Departementet Rhonemundingerne, i Sydfrankrige, ved Rhones Udløb, hvor stor Frugt-, Silke- og Vinavl drives. Her er Marseille Hovedstad. — Rhonevine kaldes de hvide og røde Vinsorter, som kommer fra Lyonnais, Languedoc, Dauphiné og Provénce.

Rhus, Planteslægt af Anacardiacéernes Familie, hjemmehørende i de varmere Lande. I dens Blade og Grene findes dels en Melkesaft og dels forskjellige harpixagtige, garvestofholdige, ofte ogsaa skarpe og giftige Stoffer. Til Slægten hører bl. a. Paryktræet, som voxer i Sydeuropa og Kaukasus og hvis Ved bruges til Gulfarvning; „Sumak" eller Smak, som voxer paa solrige Steder i Sydeuropa, bruges til at garve Huder og til Sortfarvning.

Rhusma, en Blanding af Auripigment (s. d.) og brændt Kalk og Vand, som bruges i Orienten til at borttage Hoved- og Skjæggehaar.

Rhythmus, Rhythme, det symmetrisk ordnede indbyrdes Forhold af taktmæssig Bevægelse, som anvendt i Musik, Poesi og Tale frembringer Velklang og udtrykker de vexlende indre Følelser. I Musiken fremkommer Rhythmen ved at give de forskjellige Toner en vis, bestemt Tidsvarighed, og det hele Tonestykke Takt (s. d.), i Versekunsten ved at ordne de enkelte Stavelser enten efter deres Korthed og Længde, som hos Grækerne og Romerne, eller efter deres Betoning, som hos de Nyere. En Flerhed af indbyrdes ordnede Rhythmer danner et Vers, hvis forskjellige Led benævnes Fødder; en gjentagen Ordning af Vers er en Strofe; dog bliver Benævnelsen af Vers og Strofe ofte omvendt. I Talen fremkommer Rhythmer ved Stemmens Hæven og Sænken osv. — Rhythmik, Vellydslære, Læren om Tidsmaal og Velklang og deres Anvendelse. — Rhythmisk, velordnet, afmaalt.

Rhyzelius, Andreas, svensk Biskop, f. 1677, d. 1761, er særlig bekjendt som Forfatter af flere Skrifter om svenske Klostre, Borge og Slotte og af „Svea-Göthisk Biskopschrönika".

Rhokos, græsk Arkitekt i det 7de Aarh. f. Kr., byggede det store Tempel Heræon paa Samos og opfandt Kunsten at støbe i Malm.

Ri, det japanesiske Længdemaal; en Ri = 36 Tschu = 3935,2 m.

Riant (udt. Riang), Paul, fransk Greve, f. 1836, har udgivet en Række Verker om Korstogene, deriblandt „Skandinavernes Korstog og Andagtsreiser til det hellige Land" (1865).

Ribbeck, Johann Karl Otto, tysk Sprogforsker og Kritiker, f. 1827, oprettede 1859 det filologiske Seminarium i Bern, hvis Direktør han blev. 1862 blev han Professor ved Universitetet i Basel, hvor han ligeledes oprettede et filologisk Seminarium. Samme Aar blev han kaldet til Kiel som Professor i de klassiske Sprog, 1872 til Heidelberg og 1877 til Leipzig. Hans betydeligste videnskabelige Verk er „Scenicae Romanorum poesis fragmenta".

Ribbemanæter, se Gopler.

Ribben kaldes de krumme og fladtrykte Ben, som parvis udgaar fra Brysthvirvlerne og hovedsagelig danner Brystkassen. Mennesket har 12 Par Ribben, hvoraf de 7 øverste Par (sande Ribben) er forbundne med Brystbenet ved Hjelp af Brusk, medens de 5 nederste (falske Ribben) ikke naar saa høit op. Deres Elasticitet og Bevægelighed er af største Betydning for Brystkassens Rumforøgelse og Rumformindskelse under Aandedrættet.

Ribbing, svensk Adelsslægt, af hvis Medlemmer flere har taget Del i de historiske Begivenheder i Sverige. — Per Ribbing, f. 1670, d. 1719, Landshøvding i Upsala Len, hørte til de misfornøiede under Karl den tolvte. 1716 opstillede han Grundtrækkene til den frie Forfatning, som efter Karl den tolvtes Død 1719 blev antagen. Han var Formand i den Forhørskommission, som var nedsat over Görz, og Præsident i Ridderhuset 1719. — Grev Adolf Ludvig Ribbing, f. 1765, gjorde sig bekjendt som Deltager i Sammensværgelsen mod Gustav den tredie; han sagdes endog at være den, som affyrede Skuddet mod Kongen. Han dømtes til Døden, men blev benaadet med Landsflygtighed og levede dels i Brysſel, hvor han udgav et frisindet Blad, og dels i Frankrige. Han døde i Paris 1843. — Sigurd Ribbing, f. 1816, blev 1850 Professor i Filosofi i Upsala. Han har udgivet Lærebøger og filosofiske Skrifter; de fornemste af hans Arbeider er „Genetisk Fremstilling af Platos Idélære" og „Sokratiske Studier". 1863 og 1865—66 repræsenterede han Upsala Universitet paa Rigsdagen, 1867—72 var han Rigsdagsmand for Upsala i 2det Kammer og 1875 repræsenterede han Norrbottens Län i første Kammer.

Ribbunger, et politisk Parti i Norge paa Haakon Haakonssons Tid, stiftedes 1219 af Baglerhøvdingen Gudolf af Blakkestad og talte mange misfornøiede Stormænd blandt sine Tilhængere. De forenede sig med Slittungerne, kaarede Sigurd, en Søn af Erling Steinvegg (s. d.), til Konge og satte sig fast i det sydlige Norge. Kong Haakon og Skule Jarl drog mod dem og tilføiede dem flere Nederlag, hvilke dog ikke førte til noget Resultat. Efter Sigurd Ribbungs Død 1226 stillede Junker Knut (se Knut Jarl) sig i Spidsen for dem, men efter Nederlaget ved Eidsvold sluttede han Forlig med Kongen. Deres næste Fører Magnus Bladstak, blev fangen af Vermlændingerne og hængt, hvorpaa Ribbungernes Flok opløstes 1227.

Ribe, Stift i Danmark, bestaar af Ribe, Ringkjøping og Veile Amter og udgjør 9,905 km.² med 245,000 Indb. — Ribe Amt udgjør 3042,8 km.² med 66,000 Indb. Dets Hovedstad er Ribe, som ligger ved Ribeaa eller Ribsaa i det sydvestlige Jylland og er Sæde for Amtmanden og Biskopen over Ribe Stift. Byen har ca. 4,000 Indb.

Ribeiro, Thomas Antonio, portugisisk Digter, f. 1831, er især bekjendt ved sin lyriske Digsamling „Sonsque passam", Digtet „Jaime" og den episke Digtning „A delfina do mal".

Ribera, Cav. Josef de, kaldet Spagnoletto, spansk Maler, f. 1588, d. 1656, studerede og opholdt sig for det meste i Italien. Af hans talrige Billeder, som alle hører til den italiensk naturalistiske Retning, findes mange i de fleste europæiske Galerier. Han malede med Forkjærlighed gruopvækkende Scener. Som Elev af Caravaggio lagde han særlig Vegt paa kraftige Lys- og Skyggevirkninger. Ogsaa som Radérer frembragte han ypperlige Billeder.

Ribera, Don Juan Antonio, spansk Maler, f. 1779, studerede i Paris under Davids Veiled-

ning og gjorde sig siden bekjendt i sit Hjemland som Repræsentant for den franske klassiske Kunstretning. 1836 blev han Direktør for Kunstskolen i Madrid.

Ribs (Ribes), Buskplante af Ribsfamilien, hører til de Frikronedes Orden og indbefatter Ribs, Stikkelsbær og Solbær, som alle dyrkes i mange Varieteter overalt i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne. Buskene har haandlappede Blade, femdelt, klokkeformet Bæger, som smaa Kronblade og fem Støvdragere. Bærret er undersædigt, med det henvisnende Bæger i Spidsen.

Ricardo, David, berømt engelsk Nationaløkonom, f. 1772, d. 1823, erhvervede sig som Bankier stor Indsigt i Pengevæsen og Statsøkonomi og arbeidede, efter i 1819 at være bleven Medlem af Underhuset, ihærdigt for Sparsommelighed i Statshusholdningen. Stor Betydning fik han ved sine national-økonomiske Verker, hvori han kritiserede den engelske Banks uheldige Ordning, udviklede Maltus' og Wests Theorier om Kornindførselen, behandlede Beskatningsspørgsmaalet osv. Af hans samlede Verker, som udgaves af Mc. Culloch 1846, er „Nationaløkonomiens og Beskatningens Principer" det vigtigste. Hans Skrifter udmærker sig ved stor Kundskabsfylde og usædvanlig klar Fremstilling, selv der, hvor de abstrakte og indviklede Emner behandles.

Ricasoli, Bettino, Baron, fremragende italiensk Statsmand, f. 1809, d. 1880, begyndte sin offentlige Virksomhed ved 1847 at støtte og lede Agitationen for en konstitutionel Forfatning og en liberal Presselov for Toskana. Samme Aar valgtes han til Borgermester i Florens og Aaret efter til Medlem af det toskanske Parlament; men da Storhertugen sluttede sig til det radikale Parti, nedlagde han efter Slaget ved Novara sit Mandat. For at sikre Forfatningen og Landet mod Østerrigernes Indtrængen satte han sig i Spidsen for Storhertugens Tilbagekaldelse. Paa Grund af den derefter indtraadte reaktionære Bevægelse, trak han sig imidlertid tilbage, indtil han 1859 atter fremtraadte og efter Storhertugens Fordrivelse overtog den provisoriske Regjering. Efterat Toskana 1860 var bleven indlemmet i Sardinien, fungerede han som Guvernør i Toskana til 1861, da han valgtes til Medlem af det første italienske Parlament. 1861—63 var han Førsteminister efter Cavour, hvis Politik han fortsatte, og 1866—67 atter Første- samt Indenrigsminister, i hvilken Stilling han under Krigen stillede sig paa Preussens Side og bidrog meget til at ophjelpe de mislige Forhold inden Administrationen i det hele taget. Siden var han stadig Medlem af Parlamentet, til hvis konservative Partis Ledere han hørte.

Ricci (udt. Ritschi), Scipione de, bekjendt italiensk Geistlig, f. 1741, d. 1810, vakte i sin Tid stor Bevægelse i Italien ved sine Forsøg paa at reformere den romerske Kirke. Som Biskop af Pistoja og Prato fik han af Storhertug Leopold den første af Toskana en væsentlig Støtte i sit Reformarbeide, som for en stor Del gik ud paa en fuldstændig Forandring af Klostervæsenet og Indskrænkning af Pavestolens Myndighed. Leopold sammenkaldte 1787 de toskanske Prælater til Diskussion om Reformernes Indførelse, men Riccis Ideer vakte saa liden Tilslutning, at intet blev udrettet. Han blev siden Gjenstand for heftige Angreb og Forfølgelser og nedlagde 1791 sit Embede.

Ricciardi (udt. Ritschiardi), Josef Napoleon, italiensk Politiker, f. 1808, blev 1848 valgt til Medlem af Deputeretkammeret og ledede f. A. et Oprør i Kalabrien, hvorfor han dødsdømtes, men undkom til Frankrige. Som Tilhænger af det republikanske og føderalistiske Parti af 1860 kjæmpede han mod Neapels Indlemmelse i Norditalien. Han er ogsaa bekjendt som en dygtig Forfatter af historiske Skuespil og af Verker om Italiens nyeste Historie.

Ricciarelli (udt. Ritschiarelli), Daniele, ogsaa kaldet Daniele da Volterra, italiensk Maler og Billedhugger, f. 1509, d. 1566, studerede væsentligst i Rom, hvor han paavirkedes stærkt af Michel Angelo. Her malede han en Række Freskoer i Vatikanet. Kun et ringe Antal af hans Billeder, hvoraf de fleste fremstiller bibelhistoriske Scener, findes i de større Galerier, da han ikke producerede meget. De udmærker sig ved Frihed i Kompositionen og ypperlig Tegning. Ogsaa som Billedhugger var han Elev af Michel Angelo. Som ældre Mand paabegyndte han en Statue af den hellige Michael, men den blev ikke fuldført; en Rytterstatue af Henrik den anden af Frankrige blev heller ikke færdig. Hans berømteste Arbeide er „Nedtagelsen fra Korset" i Kirken Trinita de Monti i Rom.

Riccoboni, Luigi, italiensk Skuespiller og Dramatiker, f. 1674, d. 1753, bidrog meget til at reformere og løfte den italienske Maskekomedie dels ved at indføre en ordentlig Dialog og dels ved at oversætte franske Skuespil og lempe dem efter Italienernes Smag. Hans Bestræbelser vakte adskillig Modstand, hvorfor han paa Opfordring af Hertugen af Orleans drog til Paris, hvor han dannede et Skuespillerselskab. Han skrev bl. a. „Det italienske Theaters Historie" og det didaktiske Digt „Om den fremstillende Kunst".

Richard, Greve af Cornwallis, tysk Konge, f. 1209, d. 1272, var Søn af den engelske Konge Johan uden Land. Efterat han 1236 havde foretaget et Korstog, blev han 1256 af en Del Smaafyrster valgt til tysk Konge. Som Modkonge opstillede Trier, Bøhmen og Sachsen Kong Alfons den tiende af Kastilien, men denne kom aldrig til Tyskland. Richard opholdt sig oftere i England, hvor han maatte hjelpe sin Broder, Henrik den tredie, mod Baronerne. I Slaget ved Lewes 1264 blev han fangen af Simon af Montfort og løslodes først efter 14 Maaneders Forløb. Ved sin Tilbagekomst til Tyskland holdt han en Rigsdag i Worms (1269) og gjorde mange Forbedringer i Lovene. Richard var en af Europas rigeste Fyrster.

Richardson (udt. Rittscherds'n), James, engelsk Opdagelsesreisende, f. 1809, d. 1851, foretog 1845 som ivrig Bekjæmper af Slavehandelen en Reise over Tunis og Tripolis og gjennem Sahara til det Indre af Afrika, hvor han gjorde værdifulde Studier blandt Negerstammerne. 1849 fik han af den engelske Regjering Understøttelse til en Reise til Sudan, paa hvilken han ledsagedes af de tyske Reisende Barth og Overweg; men i Nærheden af Tsadsjøen døde han af Overanstrengelse.

Richardson, Sir John, fremragende britisk Naturforsker og arktisk Reisende, f. 1787, d. 1865,

fulgte 1819—22 og 1825—27 med Franklins Nordpolsexpedition og foretog 1848—49 en farefuld Reise, delvis tilbaads, i det arktiske Amerika for at finde Franklin. Fra alle disse Reiser medbragte han betydelige naturhistoriske Samlinger.

Richardson, Samuel, engelsk Romandigter, f. 1689, d. 1761, debuterede som Romanforfatter 1741 med Fortællingen „Pamela“, som vakte stor Opmærksomhed. Han vedligeholdt ogsaa dette Ry ved en Række Romaner, som alle udmærker sig ved fin Karaktértegning og ved sine ypperlige Samfundsskildringer, men som ogsaa samtidig skjæmmes ved en altfor bred Fremstilling og ved en overdrevent moraliserende Tendens.

Richardt, Christian Ernst, dansk Prest og Digter, f. 1831, bestyrede 1867—71 en Folkehøiskole. Han har udgivet nogle fortrinlige Børnebøger samt flere Digtsamlinger. Hans Digte er for det meste af stor lyrisk Skjønhed og præges af en religiøs Grundtone. 1870 udgav han en Reisedagbog fra „det hellige Land“ og 1878 Sangspillet „Drot og Marsk“.

Richelieu (udt. Rischljø), Armand Jean Duplessis, Hertug af, Kardinal, berømt fransk Statsmand, f. 1585, d. 1642, blev 22 Aar gammel Biskop i Luçon og tog vigtig Del i Stændernes Arbeider 1614. 1616 blev han ved Maria af Medicis Hjelp Krigs- og Udenrigsminister. Efterat han 1620 havde mæglet Fred mellem Ludvig den trettende og hans Moder, blev han Kardinal, 1624 Statsraad og 1531 Hertug. Han var i Virkeligheden Frankriges Styrer og søgte samtidig med at han sikrede sin egen Stilling ogsaa at hæve og forøge Frankriges Storhed saavel indadtil som i Udlandets Øine. Adelen, som før havde handlet med stor Uafhængighed, underkuede han med Strenghed for at befæste Kongens Myndighed, og for at hæve Kronens Magt indadtil bekjæmpede han Hugenotterne, hvem han (1628) fratog Sikkerhedspladsen La Rochelle. Herved knækkede han Protestantismens Magt i Frankrige. I Tyskland derimod understøttede han Protestanterne, idet han i Trediveaarskrigen allierede sig med Svenskekongen Gustav Adolf, ikke for Protestantismens Skyld, men for at bekjæmpe det Habsburgske Fyrstehus i Østerrige og Spanien, hvis Underkuelse han stedse havde for Øie. Richelieu var Gjenstand for flere farlige Sammensværgelser; den farligste stiftedes af Cinq Mars, en ung Adelsmand, hvis ærgjerrige Planer han ikke vilde fremme. Kongen, som ogsaa havde fattet Uvillie mod Richelieu, var vidende om Sammensværgelsen. Men denne ligesom de øvrige opdagedes og Deltagerne blev grusomt straffede. Cinq Mars henrettedes og mellem Kongen og Richelieu kom det til en Forklaring og Forsoning. Richelieu ophjalp Frankriges Hær og Flaade, interesserede sig varmt for Kunst og Videnskab og grundlagde det franske Akademi. Selv optraadte han ogsaa som dramatisk Forfatter. — Louis François Armand Duplessis, Hertug af Richelieu, Marskal af Frankrige, f. 1696, d. 1788, var en Sønnesøns Søn af foregaaendes Søster. Han udmærkede sig som Kriger og steg hurtig til den høieste Rang. Hos Ludvig den femtende stod han høit i Gunst som Hofmand, Officér og Statsmand; men paa den anden Side paadrog han sig ogsaa stor Uvillie ved sit udsvævende Liv og ved sine Intriger. Ved sit 25de Aar havde han allerede været tre Gange i Bastillen. — Hans Sønnesøn Armand Duplessis, Hertug af Richelieu, f. 1766, d. 1822, gik ved Revolutionens Udbrud 1789 i russisk Tjeneste og deltog i Suvarovs Krigstog mod Tyrkerne 1790. 1792 repræsenterede han Bourbonnerne ved Hofferne i Berlin og Wien, men gik senere tilbage til Rusland, hvor han 1803—13 var Guvernør i Odessa. 1814 vendte han hjem igjen til Frankrige og var efter den første Restauration en af de mest fremragende Statsmænd. Som Første- og Udenrigsminister 1815—18 sluttede han (1815) den anden Pariserfred samt udvirkede 1818, at Frankrige rømmedes af de fremmede Tropper. Som yderliggaaende Royalist maatte han imidlertid vige Pladsen for en mere moderat Leder af Regjeringen. 1820 blev han paany Førsteminister og foretog Indskrænkninger i flere frisindede Lovbestemmelser, bl. a. ophævede han Pressefriheden, men allerede 1821 maatte han gaa af, da hans Politik vakte forbitret Modstand baade blandt Royalister og Liberale.

Richer (udt. Risje), Edmond, bekjendt fransk Theolog, f. 1560, d. 1631, vakte stor Bevægelse som ivrig Modstander af den pavelige Absolutisme. I sin „De ecclesiastica potestate“ hævdede han med Overlegenhed og Styrke Pavens Afhængighed af Koncilierne og Regjeringernes Uafhængighed af Paven i verdslige Anliggender. Forfulgt herfor af de Ultramontane blev han afsat fra sit Embede som Syndikus ved det theologiske Fakultet i Paris. Siden blev han paa en brutal Maade af Richelieu tvungen til at fordømme sine Anskuelser.

Richerus, en Benediktinermunk i Klostret St. Remigius ved Rheims i det 10de Aarh., bekjendt som Forfatter af en Frankriges Historie, som gaar fra Karl den tredie (884) indtil 995 og er et vigtigt Kildeskrift til Studiet af Kapetingernes Historie. Det opdagedes 1833 af Pertz og udgaves i „Monumenta Germaniae historica“.

Richmond (udt. Ritschmønd), 1) By i Grevskabet Surry i England, ligger ved Themsen, 2 Mil vest for London, har en for sin Skjønhed berømt Park samt mange Forlystelsessteder, som stadig besøges af Londons fornemme Verden, og tæller 15,000 Indb. 2) Hovedstad i den nordamerikanske Stat Virginien, har stor Skibsfart og Handel med Tobak, Mel, Korn og Hamp, samt betydelig og forskjelligartet Fabrikdrift. Byen tæller 64,000 Indb., af hvilke en stor Del er farvede. Her vandt Sheridan Seier over Lee April 1865. 3) By i Staten Indiana i Nordamerika, med 13,000 Indb.

Richmond (udt. Ritschmønd), Navnet paa en af de ældste engelske Adelsslægter. Den første Greve af Richmond var Edvard den tredies Søn John af Gaunt (1342), gjennem hvem Titelen senere kom til Edmund Tudor og dennes Søn Kong Henrik den syvende. 1675 gjorde Karl den anden sin uægte Søn Karl til Hertug af Richmond. — Charles Gordon Lennox, Hertug af Richmond, f. 1791, d. 1860, engelsk Officér og Statsmand, blev 1830 Generalpostmester under Reformministeriet. 1846 optraadte han som en af de ivrigste Modstandere af Frihandelssystemet. — Hans Søn Charles Henry Gordon Lennox, Hertug af Richmond, f. 1818, var 1867—68 Handelsminister under Toryregjeringen og blev 1874

Præsident i Geheimeraadet under Disraelis Ministerium. 1876 fik han Titelen Hertug af Gordon.

Richter, Ole Jørgen, norsk Jurist og Politiker, nedstammer fra en indvandret sachsisk Familie og er født paa Inderøen i det Trondhjemske 17de Januar 1829. I en Alder af 16 Aar blev han Student ved Kristiania Universitet og tog 1852 juridisk Embedsexamen. Efter en Tids Ophold i England, hvor han bl. a. leverede forskjellige Artikler til Times og Globe, var han 1856—60 Medarbeider i Aftenbladet og opholdt sig derpaa atter et Aars Tid i England. 1861 blev han Høiesteretsadvokat og bosatte sig i sin Hjembygd, hvor han drev Sagførervirksomhed. Det følgende Aar valgtes han til Storthingsmand for Nordre Trondhjems Amt, hvor han siden stadig blev gjenvalgt. 1876 udnævntes han til Byfoged i Trondhjem, fra hvilken By han mødte paa Storthingene 1877 og 78. Som Storthingsmand sluttede Richter sig til Oppositionspartiet og blev paa Grund af sine Kundskaber, Begavelse og Slagfærdighed i Debatten et af dets mere fremragende Medlemmer. Men efterhvert som Partiet under Joh. Sverdrups Ledelse gik videre i sine Fordringer ligeoverfor Regjeringen, skilte Richter sig mere og mere fra det, saa at han i den sidste Tid af sin Thingfærd i flere vigtige Spørgsmaal stod paa den modsatte Side. Blandt sine Kolleger i Thinget nød han ikke liden Anseelse; saaledes indvalgtes han i flere vigtige Specialkomitéer og var en Tid Justitskomitéens og senere Konstitutionskomitéens Formand. 1871—75 var han Præsident i Odelsthinget og senere i Lagthinget. 1878 udnævntes Richter til norsk-svensk Generalkonsul i London, i hvilken Stilling han forblev indtil 1884, han traadte ind i det Sverdrupske Ministerium som Statsminister i Stockholm.

Richter, Adrian Ludvig, tysk Maler, f. 1803, d. 1884, fik sin første Uddannelse i Italien, hvor han især studerede Landskabsmaleriet. Siden forsøgte han sig ogsaa som Historiemaler. Størst Betydning fik han dog senere ved sine ypperlige Illustrationer, hvori han paa en mesterlig Maade forstod at sammensmelte Naturstemningen med Figurmotivet. Som Tegner og Raderer illustrerede han en Mængde Digterverker af forskjelligt Indhold. Fra 1841—77 var Richter Professor ved Dresdenerakademiet.

Richter, Ernst Fredrich Eduard, tysk Komponist og Musiktheoretiker, f. 1808, Lærer ved Konservatoriet i Leipzig. Han har komponeret en Række Salmer, Motetter, Oratoriet „Kristus, Forløseren“ o. a. Endvidere har han skrevet „Lærebog i Harmoni“, „Grundtrækkene af de musikalske Former“, „Lærebog i Fugaen“ m. fl.

Richter, Eugen, fremragende tysk Politiker, f. 1838, blev 1864 udnævnt til Borgermester i Neuwied, men paa Grund af hans politiske Anskuelser modsatte Regjeringen sig hans Embedstiltrædelse. Siden 1867 har han stadig været Medlem af den tyske Rigsdag og det preussiske Underhus, og har som en af Stifterne og Lederne af Fremskridtspartiet øvet vidtrækkende Indflydelse. Richter nyder megen Anseelse som Statsøkonom, er en slagfærdig Debattant og fører en god Pen.

Richter, Gustav, tysk Maler, f. 1823, d. 1884, vakte 1856 megen Opmærksomhed ved sit Billede „Jesus opvækker Jairus's Datter“, hvori han fremtraadte som en af de første Realister blandt de tyske Malere. Han har malet flere gode historiske Billeder, men udmærker sig fornemmelig som Portrætmaler, i hvilken Egenskab han var meget søgt.

Richter, Jeremias Benjamin, tysk Kemiker, f. 1762, d. 1807, gjorde sig fornemmelig bekjendt ved at udfinde og formulere Lovene for Syrernes og Basernes gjensidige Indvirkning og Saltenes Sammensætning.

Richter, Johan Paul Friedrich, sædvanlig kaldet Jean Paul, en af Tysklands største Humorister, f. 1763, d. 1825. Hans første Arbeider gik ubemærket hen, men efterat han 1793 havde udgivet Romanen „Den usynlige Loge“, udbredte hans Ry sig hurtigt over hele Tyskland og tillige i Udlandet. Jean Pauls usædvanlig talrige Verker røber alle Forfatterens eiendommelige Humor og ubændige Fantasi, men ogsaa hans ringe Formsans. Til hans bedste og mest yndede Arbeider hører Romanerne: „Hesperus“, „Quintus Fixlein“, „Siebenkäs“, „Titan“ og „Flegeljahre“. Foruden de humoristiske Verker skrev han ogsaa flere æsthetisk-filosofiske og politiske Afhandlinger som f. Ex. „Forskole i Æsthetik“, „Levana eller Opdragelseslære“, „Freiheitsbüchlein“ o. a. Hans „Samlede Skrifter“ udgjør 65 Bd.

Richter, Æmilius Ludvig, fremragende tysk Lærer i Kirkeret, f. 1808, d. 1864, blev 1846 Professor i Berlin og 1852 Overkonsistorialraad. Hans „Lærebog i katholsk og evangelisk Kirkeret“ er et værdifuldt Arbeide og er udkommet i mange Oplag.

Richthofen, Ferdinand, Friherre von, bekjendt tysk Geograf og Geolog, f. 1833, fulgte 1860 som Geolog en preussisk Expedition til Asien, men forlod Expeditionen i Siam og bereiste Bagindien, Java og Filippinerne i videnskabeligt Øiemed. Siden besøgte han Kalifornien, Nevada, Kina og Japan. Sine Undersøgelser har han nedlagt i flere for Geologien særdeles værdifulde Skrifter, hvoraf navnlig hans Verk „Kina“ er bekjendt, i hvilket han fremsætter sin Steppetheori, samt hans Inddeling af det nordamerikanske Vestens Eruptiver m. fl. 1875 blev han Professor i Bonn, senere i Leipzig.

Ricimer, en dygtig, men rænkefuld vestromersk Feltherre af Svevernes Kongeæt, som efterat han 456 e. Kr. havde styrtet Keiser Flavius Avitus fuldstændig beherskede Keiservalgene og derigjennem Riget indtil sin Død 472.

Ricinus, Planteslægt af Euphorbiaceerne (Vortemelkfamilien). Den almindelige Ricinus eller „Kristpalmen“, som har hjemme i Asien, men voxer ogsaa i Sydeuropa, bærer et Frø, hvoraf presses den saakaldte amerikanske Olie (Ricinusolie, Kastorolie).

Ricochetskydning (udt. Rikoschettsk.), en Anvendelse af Skytset, som gaar ud paa at træffe ved Projektilets Opspring; den anvendtes hyppigt ved glatløbet Skyts med Rundkugler under Beleiringer til at bestryge et Fæstningsverk paa langs samt under Kampe tilsjøs.

Ricord (udt. Rikaar), Fillippe, fremragende fransk Læge, f. i Baltimore 1800, var 1831—60 Overlæge ved Hospital du Midi i Paris. Han har indlagt sig stor Fortjeneste ved sine Undersøgelser af og Afhandlinger om de syfilitiske Sygdomme.

Ridderordener, geistlige, oprettedes paa Korstogenes Tid; deres fornemste Forpligtelse var at udbrede Kristendommen og bekjæmpe de Vantroe. Af disse Ordener kan nævnes Johanniterne, Tempelherrerne, Sværdbrødrene og de tyske Riddere (s. d. Art.). Verdslige Ridderordener oprettedes første Gang i det 14de og 15de Aarh. for at modarbeide Riddervæsenets Forfald og blev efterhaanden i alle moderne Stater en Statsinstitution til at belønne først krigerske, dernæst ogsaa civile Fortjenester. De ældste nuværende Ordener er Hosebaandsordenen (s. d.), det gyldne Skind (Vliess, 1430) i Burgund, St. Michalsordenen (1469) og den Hellig Aands Orden (1578) i Frankrige.

Ridderspore (Delpinium), Plante af Ranunkelfamilien med uregelmæssige Blomster og kapslede Frugter. Flere Arter dyrkes i Haverne som Prydplanter, ja endog ovenfor Polarcirkelen dyrkes i Norge i det mindste sex Arter.

Ridderstad, Karl Fredrik, svensk Digter og Journalist, f. 1807, gik først i Militærtjeneste og begyndte siden (1840) sin literære Virksomhed som Redaktør af „Östgötha Korrespondenten" i Linköping. Han havde længere Tid Sæde i den svenske Rigsdag, saavel før Repræsentationsreformen som efter denne og da som Medlem af andet Kammer. Han har udgivet flere Digtsamlinger, og enkelte Theaterstykker af ham er blevet opførte under betydeligt Bifald. Men det er fornemmelig som Romanforfatter, han har vundet størst Anseelse. Til hans bedste Romaner hører: „Drabanten", „Fyrsten", „Fader og Søn", „Den sorte Haand". Ridderstad, som stod i et inderligt Venskabsforhold til Henrik Wergeland, har ofte som Journalist behandlet norske Anliggender.

Riddervold, Hans, norsk Geistlig og Statsmand, f. 1795, d. 1876, blev 1813 Student og tog 1819 theologisk Embedsexamen. Aaret efter udnævntes han til residerende Kapellan i Fredrikstad. 1832 blev han Sognepræst i Fredrikshald, 1841 i Norderhov, hvilket Embede han dog ikke tiltraadte, og 1842 i Østre Thoten. Næste Aar valgtes han til Biskop i Trondhjems Stift, hvilket Embede han indehavde til 1848, da han blev Statsraad og Chef for Kirke-Departementet. Medlem af Regjeringen var han til 1872, da han tog Afsked. Riddervold var med Undtagelse af 1845 Medlem af alle Storthing fra 1827 til han indtraadte i Statsraadet, og erhvervede sig ved sin Grundighed og Indsigtsfuldhed betydelig Anseelse i Thinget. Saaledes blev han allerede 1830 valgt til Præsident i Storthinget, og fra 1833 var han stadig Medlem af Fuldmagtskomitéen og Valgkomitéen. Som Statsraad udøvede han ikke liden Indflydelse.

Riddervæsenet er Betegnelsen for de karakteristiske Egenskaber hos og Ytringer af den Del af Middelalderens Krigerstand, som ved særegne Love og Rettigheder skilte sig fra de øvrige Samfundsklasser. Det var først under Korstogene, at Riddervæsenet opblomstrede for Alvor, og i Vesteuropa, især i Frankrige, naaede det i det 12te og 13de Aarh. sin høieste Udvikling. Riddervæsenet havde stor og indgribende Betydning, fornemmelig derved, at det i hin Tid, da Næveretten og den raa Magt i Regelen afgjorde de mellem Mand og Mand opkomne Tvistigheder, vakte Sansen for et humanere Tænkesæt og samtidig med, at det dannede en gavnlig Modvegt mod Tidsalderens Barbari, tillige lagde Grunden til de kommende Tiders Civilisation. Ridderværdigheden forpligtede sine Indehavere til Gudsfrygt og Nidkjærhed for den kristne Kirke, til Sanddruhed og Oprigtighed, til at forsvare den Undertrykte og Værgeløse, til at fremme og værne om alt, hvad der var godt, skjønt og ædelt, idethele til en retskaffen Livsvandel og finere Sæder. For at opnaa Ridderværdigheden, som dengang ansaaes for den høieste Ære, maatte vedkommende Yngling gjennemgaa en lang og tildels streng Forskole. Først maatte han en Tid tjene en høiere Adelsmand som Page, dernæst som Riddersvend; naar hans Tjenestetid var udløben, blev han, efter at have forberedt sig dertil ved Faste og Bøn, under høitidelige Ceremonier og i Guds, St. Michaels og St. Georgs Navn slaaet til Ridder. Ridderslaget tildeltes i Regelen af vedkommende Fyrste eller Lensherre, som selv maatte have modtaget det, førend han kunde uddele det til andre; dog kunde ogsaa en anden Ridder eller Adelsmand udføre Handlingen. Denne Forskole var imidlertid ikke altid nødvendig; særlig udvist Tapperhed i Krig eller en opofrende og ædel Handling kunde tildels forskaffe Udøveren Ridderslaget uden de sædvanlige Ceremonier. Med Værdigheden fulgte flere Forrettigheder, som dens Indehavere i Tidens Løb forstod at vedligeholde og udvide. En Ridder, som paa en eller anden Maade vanærede sin Stand, blev udstødt deraf under beskjæmmende Ceremonier bl. a. ved at hans Skjold og Vaaben kastedes i Skarnet og sønderbrødes af Bøddelen. — I Krig udgjorde Ridderne de egentlige Kjærnetropper. Klædte i Jern fra Top til Taa og ridende paa tildels pansrede Heste, kunde de, naar de i sluttet Trop og med sælbede Lanser gjorde Angreb, ofte i en Haandevending afgjøre Kampens Udfald. Fra Ungdommen af var de opøvede i den størst mulige Vaabenfærdighed, og denne vedligeholdtes ved de hyppige Ridderspil eller Turneringer (s. d.). Men efter Ildvaabnenes Opfindelse tabte de sin Betydning, og deres svære Rustning gjorde det umuligt for dem at opnaa den Hurtighed og Lethed i Bevægelserne, som den nyere Krigskunst fordrer af en Hærstyrke. — De ædle Formaal, som fra Begyndelsen af skulde være Ridderstandens Særkjende, tabte sig efterhaanden, og Ridderne sank paa sine Steder ned til et lovløst Røverpak, hvis fornemste Næringsvei bestod i at udplyndre Reisende og brandskatte ubeskyttede Byer.

Ridefoged, Titel, som før bares af danske Herregaardsforvaltere.

Ridikule (udt. Ridikyl), fr., egentl. Latterlighed; en Dames Arbeidspose. — Ridikulisere, latterliggjøre.

Ridinger, Johann Elias, tysk Dyrmaler, f. 1698, d. 1767 som Direktør for Kunstskolen i Augsburg. Han udførte kun faa Malerier, men hans talrige Tegninger og Radéringer af vilde Dyr skattes høit af Kjendere og Samlere.

Riedel, August, tysk Maler, f. 1799, d. 1883, uddannede sig først i München og reiste 1829 til Rom, hvor han siden næsten uafbrudt har levet. Hans Billeder, som navnlig udmærker sig i kolo-

ristisk Henseende, gjengiver for det meste Scener af Italiens Folkeliv.

Riesstahl, Ludvig Friedrich Wilhelm, tysk Maler, f. 1827, vakte først Opmærksomhed ved fine Landskabsbilleder fra Nordtyskland, men er senere gaaet over til Genremaleriet, paa hvilket Omraade han ogsaa har vundet stor Anseelse. 1875—78 var han Professor ved Kunstskolen i Karlsruhe.

Rieger, Franz Ladislaus, fremragende østerrigsk Politiker, det czechiske Nationalpartis Leder, f. 1818, valgtes 1848 til Medlem af den østerrigske Rigsdag, hvor han blev en af det slaviske Partis Førere. 1860 traadte han i Spidsen for det bøhmisk-nationale Parti, blev 1861 Medlem af den bøhmiske Landdag og siden af det østerrigske Rigsraad, hvor han ivrig modarbeidede Centralisationspolitiken. Men efter 1866 negtede han og hans Venner at tage Sæde i disse Forsamlinger, da Regjeringen ikke vilde anerkjende Bøhmens Selvstændighed. Denne Strid fremkaldte en Splittelse blandt hans Meningsfæller, der delte sig i det gammel- og det ungczechiske Parti. 1879 tog Riegel paany Sæde i Rigsraadet. Som Forfatter har han udmærket sig ved en Mængde Bladartikler om Slavernes politiske Stilling samt ved flere statsøkonomiske Verker.

Riego y Nunez, Rafael de, spansk General, f. 1785, ledede 1820 den spanske Soldateropstand, som havde Kongens Anerkjendelse af den frisindede Konstitution af 1812 til Følge. 1822 valgtes han til Kortesmedlem for Asturien og blev Forsamlingens Præsident. Kong Ferdinand den syvende udmærkede ham ogsaa paa flere Maader. Men da Franskmændene 1823 rykkede ind i Spanien og gjenoprettede Enevoldsmagten, blev han fængslet og henrettet i Madrid Novbr. s. A.

Riehl, Wilhelm Heinrich, tysk Kulturhistoriker, f. 1823, siden 1854 Professor i München, har været en fremragende Medarbeider i flere tyske Blade og strevet et større Antal kulturhistoriske Verker, hvoriblandt især „Folkets Naturhistorie" har faaet stor Udbredelse. Han har ogsaa strevet kulturhistoriske Noveller, musikalske Kritiker m. m.

Riemer, Friedrich Wilhelm, tysk Filolog og Literaturhistoriker, f. 1774, d. 1845 som Overbibliothekar i Weimar, var i flere Aar Goethes Sekretær og deltog i Udgivelsen af dennes Verker. Senere udgav han Goethes Brevvexling. Han optraadte ogsaa selv som Digter og udmærkede sig saavel ved poetisk Dybde som ved en udviklet Formsands.

Riensjø, Indsjø i Guldalen, Søndre Trondhjems Amt, nær Rigsgrændsen, har en Størrelse af 14 km.² Den har Afløb til Glommen.

Rienzi, Cola di Rienzo, eg. Nikolaus Laurentius Gabrini, f. 1313, en Romer, som ca. 1347 forsøgte at oprette en romersk Republik, idet han ved sin alsidige Begavelse og med Pave Klemens den sjettes Bistand fik en Omvæltning istand, hvorved Adelens Magt knækkedes og han selv som Folketribun blev sat i Spidsen for Regjeringen. Men ved sit hovmodige Væsen og strenge Styresæt fremkaldte han en Opstand og maatte 1348 flygte, blev fangen i Prag og paa Karl den fjerdes Befaling ført til Avignon, hvor han sad i Fængsel i flere Aar. 1354 kaldtes han af den nye Pave, Innocents den sjette, tilbage til Rom som Senator for at dæmpe de anarkiske Bevægelser, men fremkaldte atter en Opstand og dræbtes s. A., idet han søgte at flygte.

Riepenhausen, Brødrene Franz og Johannes, bekjendte tyske Malere og Raderere, Franz, f. 1786, d. 1831, Johannes, f. 1788, d. 1860, var Sønner af Ernst Ludvig Riepenhausen, som gjorde sig bekjendt ved sine Kobberstik efter Hogarths Billeder. Brødrene, som indtil Franz's Død bestandig levede og arbeidede sammen, boede for det meste i Rom, hvor de først udmærkede sig som Repræsentanter for den nyromantiske, siden som Tilhængere af den forrafaelitiske Retning. Som Raderere illustrerede de bl. a. Schillers og Goethes Verker.

Ries, Ferdinand, fremragende tysk Pianist og Komponist, f. 1784, d. 1838, vandt paa sine Kunstreiser til de større europæiske Byer megen Anerkjendelse som Klaverspiller. Ogsaa som Komponist var han meget anerkjendt. Blandt hans ca. 200 Kompositioner kan især fremhæves Operaerne „Røverbruden" og „Liska eller Hexen paa Gyllenstern" samt Oratorierne „Troens Seier" og „Kongernes Tilbedelse". Han var Beethovens eneste Elev.

Riesengebirge (Kjæmpebjergene), Bjergkjæde i det østlige Tyskland, danner Grændsen mellem Bøhmen og Schlesien og er den mellemste og høieste Del af Sudeterne. Bjergkjædens høieste Top er Schneekoppe, som er 1,605 m. høi.

Rieti (det gamle Reate), By i den italienske Provins Perugia, ved Floden Velino, er Bispesæde og har 14,000 Indb.

Rietschel, Ernst Friedrich August, fremragende tysk Billedhugger, f. 1804, d. 1861, studerede en Tid hos Rauch, hvem han assisterede ved Udførelsen af flere Skulpturer. Efterat han 1832 var bleven Professor i Dresden frembragte han et betydeligt Antal tildels store Verker: Buster, Statuer, Reliefer og Figurgrupper, hvis Idealitet i Opfatningen samtidig fremhævedes og begrændsedes af en virkelighedstro Udførelse. Særlig bekjendte er hans Mindesmærker over Luther (i Worms), Lessing (i Brunsvig), Goethe og Schiller (i Weimar) og hans Reliefer i Berlin, Dresden og Leipzig.

Rietz, Julius, tysk Musiker og Komponist, f. 1812, d. 1877, studerede en Tid under stærk Paavirkning af Mendelssohn og var 1848—60 Kapelmester ved Gewandhauskoncerterne og Lærer i Musiktheori samt Komposition ved Konservatoriet i Leipzig, siden (efter Reissiger) i Dresden. Af hans større Kompositioner kan nævnes: Operaerne „Korsaren", „Jery og Bätely" og „Georg Neumark". Han var ogsaa en indflydelsesrig Musikkritiker.

Rietz, Johan Ernst, svensk Prest, f. 1815, d. 1868, samlede og udgav et stort Antal svenske Skrifter fra Middelalderen. Mest bekjendt er han ved sin „Ordbog over det svenske Almuesprog".

Rif, en Bjergkjæde i Marokko, som langs Middelhavets Kyst strækker sig fra Ceuta til Algiers Grændse. Beboerne, de saakaldte „Rifpirater", drev før dristige Sjørøverier.

Rifle, et kortere Gevær forsynet med Riflegange, se Gevær. At rifle (eng. to rifle) betyder at forsyne et Vaaben med Riflegange.

Rig, det Tougverk, som tjener til at støtte et Fartøis Master samt fastholde eller bevæge dets Rundholter og Seil. Man skjelner mellem staa-

ende og løbende Rig; til førstnævnte henregnes Vanter, Stag, Barduner m. m., til den løbende Rig Fald, Skjøder, Braser m. m.

Riga, Hovedstad i det russiske Guvernement Lifland, ved Floden Düna, 15 km. ovenfor dens Udløb i den Rigaiske Bugt, er næst Petersburg Ruslands vigtigste Sjøhandelsstad. Den egentlige By er smukt bebygget og omgiven af tre Forstæder; af dens fornemste Bygninger kan nævnes: Peterskirken med et 140 m. høit Taarn, Raadhuset, den lutherske Domkirke, Ridderhuset og et i Begyndelsen af det 16de Aarh. opført Slot, hvor Generalguvernøren residerer. Af videnskabelige Anstalter har Byen et Polyteknikum og et Realgymnasium. Indbyggerantallet er ca. 100,000. Byen besøges aarlig af 3—4000 Skibe, og dens fornemste Udførselsartikler er Kornvarer, Hamp, Tobak, Lin og Trælast. Industrien omfatter Papirtilvirkning, Uld- og Bomuldsvæverier m. m. — Riga anlagdes 1201 og tilhørte tidligere Hanseforbundet, samt var Sæde for Sværdriddernes Hærmester. 1581 kom Byen under polsk Overhøihed og tilfaldt ved Polens Deling Rusland. — Rigaiske Bugt, en større Havbugt paa den sydøstlige Side af Østersjøen, mellem de russiske Guvernementer Estland, Lifland og Kurland. Foran Bugten ligger Øerne Øsel og Dagø.

Rigas, Konstantinos, græsk Digter og Patriot, f. 1753, virkede ivrigt for Grækenlands Løsrivelse fra Tyrkiet saavel ved sine Fædrelands- og Krigssange som ved Underhandlinger med fremmede Magter. 1796 begav han sig til Østerrige og havde i Venedig en Sammenkomst med Bonaparte. Men ved Uforsigtighed paadrog han sig Mistanke, hvorfor det østerrigske Politi anholdt ham og udleverede ham til den tyrkiske Øverstbefalende i Belgrad, der 1798 lod ham henrette.

Rigaud (udt. Rigaa), Hyacinte, fransk Maler, f. 1659, d. 1743, udmærkede sig især som Portrætmaler. 1733 blev han Direktør ved Malerakademiet i Paris. Af hans fortrinlige Portrætmalerier haves over 200.

Rigel, en Stjerne af første Størrelse i Stjernebilledet Orion.

Rigi, et fritliggende Bjergparti i Kanton Schwyz (Schweiz) 1800 m. høit, besøges hvert Aar af en stor Mængde Reisende. Opefter Fjeldet fører to eiendommelig byggede Jernbaner med overordentlig stærk Stigning.

Rigorøs, alvorlig, haard, streng; — Rigorøsitet, Strenghed, Haardhed, Skarphed.

Rigsdag, i enkelte Lande, f. Ex. Sverige, Danmark og Tyskland, Navnet paa Stænder- eller Nationalforsamlinger.

Rigsdaler, før 1875 Myntényhed i Sverige og Danmark. I Danmark havde den en Værdi lig 2 Kroner, i Sverige efter 1856 lig 1 Krone 1 Øre.

Rigsforsamlingen paa Eidsvold. Efterat den dansk-norske Konge Fredrik den sjette ved Fredsslutningen i Kiel 14de Januar 1814 havde maattet afstaa Norge, lod han ved en Skrivelse til den norske Statholder, Prins Kristian Fredrik, Nordmændene løse fra deres Troskabsed. Paa Grund heraf lod Prinsen den 19de Februar udgaa en Kundgjørelse, hvori han opfordrede Folket til at vælge Mænd, der kunde raadslaa om Landets fremtidige Stilling og Forfatning. Som Følge af denne Opfordring foretoges Valg over hele Riget. Alle Amter var repræsenterede, med Undtagelse af Nordlands og Finmarkens, ligesaa Byerne; desuden var der valgt særskilte Repræsentanter for Hæren og Flaaden. Ialt bestod Forsamlingen af 112 Mænd, som den 10de April samledes i Hovedbygningen paa Carsten Ankers Eiendom i Eidsvold. For Akershus Amt mødte: Kammerherre, General-Veiintendant Peder Anker fra Aker, Sorenskriver i Folloug Christian Magnus Falsen og Bonde Christian Christensen Kollerud fra Høland. For Akershusiske ridende Jægerkorps: Major Valentin Christian Vilhelm Sibbern. For Akershusiske Skarpskytter-Regiment: Oberstløitnant, Bataljons-Kommandør Frederik Vilhelm Bruenech Stabell og Kommandérsergeant Zacharias Melleby. For Arendal: Distriktslæge Alexander Christian Møller. For Artillerikorpset: Kaptein Peter Motzfeldt og Sergeant Hans Haslum. For Bergen: Kancelli-Sekretær, Sorenskriver i Nordhordland Vilhelm Frimann Koren Christie, Grosserer Frederik Meltzer, Grosserer Jens Rolfsen og Sogneprest til Nykirken Jonas Rein. For Bergenhusiske Infanteriregiment: Kaptein og tjenstforrettende Major Ole Elias Holck og Musketér Niels Johannesen Loftesnæs. For Nordre Bergenhus Amt: Kancelliraad, Sorenskriver i Indre Sogn Lars Johannes Irgens, Sogneprest i Ytre Holmedal Nicolai Nielsen og Bonde Peder Hjermand fra Lærdal. For Søndre Bergenhus Amt: Sorenskriver i Hardanger Arnoldus von Westen Sylow Koren, Sogneprest i Vos Georg Burchard Jersin og Bonde Brynild Andersen Gjerager fra Vos. For Bratsberg Amt: Kammerherre, forhenværende Amtmand Severin Løvenskjold fra Gjerpen, Justitsraad, forhenv. Foged i Øvre Thelemarken Peter Jørgen Cloumann fra Hvideseid og Bonde Tollef Olsen Huvestad fra Laurdal. For Buskeruds Amt: Provst i Eker Frederik Schmidt, Foged og konstitueret Amtmand Johan Collett og Bonde Christopher Borgersen Hoen fra Eker. For Drammen: Forvalter Nicolai Scheitlie. For Fredrikshald: Kancelliraad, Byfoged og Sorenskriver i Ide og Marker Carl Adolph Dahl. For Fredriksstad: Kancelliraad, Byfoged Andreas Michael Heiberg. For Hedemarkens Amt: Amtmand Claus Bendeke, Kancellisekretær, Sorenskriver i Østerdalen Andreas Aagaard Kjønig og Lensmand i Aamodt Ole Olsen Evenstad. For Holmestrand: Sogneprest Halvor Hein Nysom. For Jarlsberg Grevskab: Johan Caspar Herman, Greve af Wedel-Jarlsberg, Sorenskriver i Nordre Jarlsberg Gustav Peter Blom og Forligelseskommissær, Bonde Ole Rasmussen Apenæs fra Borre. For Ingeniørbrigaden: Kaptein Henrik Frederik Arild Sibbern. For Kongsberg: Bergmester Poul Steenstrup. For Kragerø: Auditør, Byfoged Christian Hersleb Hornemann. For Kristiania: Professor Georg Sverdrup og Toldprokurør Christopher Frimann Omsen. For Kristians Amt: Sogneprest i Søndre Aurdal Hans Jacob Stabel, Sorenskriver i Toten Lauritz Weidemann og Bonde Anders Lysgaard fra Birid. For Kristianssand: Residerende Kapellan Nicolai Wergeland og Grosserer Ole Clausen Mørch. For Kristianssund: Kjøbmand, Borgerrepræsentant John Moses.

For Laurvik: Justitsraad, Byfoged og Sorenskriver Christian Adolph Diriks. For Laurviks Grevskab: Proprietær og Sektionschef Iver Hesselberg fra Tjødling, Skibskaptein Anders Grønneberg fra Brunlanæs og Bonde Ole Olsen Amundrød fra Tjødling. For Lister Amt: Kjøbmand Gabriel Lund fra Farsund, Foged i Lister Jens Erichstrup og Bonde og Sektionschef Teis Jacob Torkildsen Lundegaard fra Lyngdal. For Mandals Amt: Bonde Aasmund Andersen Lemsland fra Tved, Bonde Erik Haagensen Jaabek fra Mandal og Bonde Sivert Amundsen Eeg fra Søgne. For Molde: Byfoged Frederik Motzfeldt. For Mos: Auditør, Byfoged Gregers Winther Wulfsberg. For Nedenæs Amt: Jernverkseier Jakob Aall, Sogneprest i Vestre Moland Hans Jacob Grøgaard og Lensmand i Holt Thor Reiersen Lilleholt. For Nordenfjeldske Infanteriregiment: Kaptein Peter Blankenborg Prydtz og Musketer Helge Ellingsen Vaagaard. For Norske Jægerkorps: Kaptein Palle Rømer Fleischer og Korporal Niels Dyhren. For Oplandske Infanteriregiment: Oberst Diderik Hegermann og Kommandersergeant Harildstad. For Porsgrund: Grosserer, Stadskaptein Jørgen Aall. For Robygdelagets Amt: Sorenskriver i Østre Robygdelaget Thomas Bryn, Bonde Even Torkildsen Lande fra Bygland og Lensmand Ole Knudsen Tvedten fra Valle. Fra Romsdals Amt: Amtmand Hilmar Meincke Krohg, Provst i Romsdalen og Sogneprest i Veø Jens Stub og Bonde Elling Olsen Valbøe fra Ørskoug. For Røraas Bergkorps: Kaptein Richard Floer. For Skien: Grosserer, Borgerrepræsentant Diderik Cappelen. For Smaalenenes Amt: Provst i Nedre Borgesyssel og Sogneprest i Berg Peter Ulrik Magnus Hount og Bonde John Hansen Sørbrøden fra Berg. For Stavanger: Kjøbmand og Stadskaptein Peder Valentin Rosenkilde. For Stavanger Amt: Sogneprest i Rennesø Lauritz Oftedahl, Kjøbmand Christen Mølbach fra Egersund og Bonde Askoud Olsen Regelstad fra Finnø. For Sjø-Defensionen: Kommandør Jens Schow Fabricius, Sekondløitnant Thomas Konow, Underofficer Peter Johnsen og Matros Even Thorsen. For Søndenfjeldske Dragonregiment: Ritmester Eiler Valdemar Preben Ramm og Korporal Peder Poulsen Balke. For Søndenfjeldske Infanteriregiment: Kammerherre, Oberst Daniel Frederik Petersen og Musketer Ole Svendsen Flerød. For Thelemarkske Infanteriregiment: Kaptein Enevold Steenbloch Høyum og Kommandérsergeant Gullik Madsen Røed. For Trondhjem: Etatsraad, Justitiarius i Trondhjems Stiftsoverret Andreas Rogert og Grosserer Peter Schmidt. For Nordre Trondhjems Amt: Provst i Vest-Indherreds Provsti og Sogneprest i Beitstaden Hans Christian Ulrik Midelfart, Sogneprest i Størdalen Hieronymus Heyerdahl og Bonde og Skolelærer Sivert Poulsen Bratberg fra Beitstaden. For Søndre Trondhjems Amt: Klokker Lars Larsen Forsæth fra Klæbo, Sorenskriver i Ørkedal Anders Rambech og Sogneprest i Klæbo Jacob Hersleb Darre. For Trondhjemske Dragonkorps: Premierløitnant Frederik Hartvig Heidmann og Kvartermester Peter Johnsen Ertzgaard. For Første Trondhjemske Infanteriregiment: Kaptein Georg Ulrik Vasmuth og Sergeant Daniel Larsen Schevig. For Andet Trondhjemske Infanteriregiment: Kaptein Jacob Lange og Sergeant Helmer Andersen Gjedeboe. For Tønsberg: Grosserer Carl Stoltenberg. For Vesterlehnske Infanteriregiment: Major Just Henrik Ely og Underjæger Aasmund Bjørnsen Bercheland. For Østerrisør: Kjøbmand, Jernverkseier Henrik Carstensen. — Den 13de April var den af Forsamlingen valgte Konstitutionskomité (Hegermann, Falsen (Formand), Sverdrup, Aall, Rein, P. Motzfeldt, Rogert, Wedel-Jarlsberg, Diriks, Wergeland, F. Stabell, Omsen, F. Schmidt, Petersen og Midelfart) færdig med Udkastet til Hovedpunkterne i den nye Grundlov, og den 16de paabegyndtes Indstillingens Behandling i Rigsforsamlingen. Konstitutionens første Grundsætning var af Komitéen foreslaaet at skulle lyde saaledes: „Norge bør være et indskrænket og arveligt Monarki.“ Falsen foreslog tilføiet, at det „skal være et frit, udeleligt og uafhændeligt Monarki, og at Regenten skal føre Titel af Konge“. Falsens Votum tiltraadtes af 75 Medlemmer. 2den og 3die Grundsætning, at den lovgivende Magt og Beskatningsmyndigheden skulde tilkomme Folket, bifaldtes enstemmig. 4de Grundsætning, om Kongens Ret til at begynde Krig og slutte Fred, vakte nogen Modstand, idet Hount fandt det betænkeligt at tillægge Kongen saa stor Magt; men efterat Sverdrup og Anker havde forsvaret den, blev den bifaldt. 5te, 6te og 7de Grundsætning (om Kongens Benaadningsret, om den dømmende Magt og om Trykkefriheden), bifaldtes saagodtsom uden Debat. Den 8de (Statens Religion samt Jødernes Udelukkelse) fremkaldte et længere Ordskifte. Middelfart, Wedel-Jarlsberg og Hount fandt bl. a. Bestemmelsen om Jøderne intolerant, men Motzfeldt, Sverdrup, Wergeland og Grøgaard forsvarede den, og disses Mening seirede. 9de (at nye Indskrænkninger i Næringsfriheden ikke burde finde Sted) bifaldtes saagodtsom uden Debat, ligesaa 10de (at personelle eller blandede arvelige Forrettigheder ikke burde tilstaaes nogen). 11te og sidste Grundsætning (almindelig Værnepligt) mødte adskillig Modstand, idet særlig Løvenskiold, Wedel-Jarlsberg og Wergeland frygtede for, at almindelig Værnepligt vilde vække Misnøie. Efterat Hegermann og andre havde forsvaret Grundsætningen, blev dens yderligere Behandling udsat indtil videre. — Til Konstitutionskomitéen var der indleveret flere fuldstændige Grundlovsudkast, deriblandt det Adler-Falsenske og det Wergelandske; desuden fremkom der fra endel Repræsentanter forskjellige Forslag angaaende enkelte Punkter i Forfatningen. Den 30te April afleverede Komitéen sin endelige Indstilling, og den 4de Mai paabegyndtes dens Behandling i Rigsforsamlingen. Efterat dens samtlige Paragrafer var gjennemgaaede og vedtagne, valgtes Diriks, Sverdrup og Weidemann til som Redaktører at sætte Konstitutionen i Stil og Orden. Den 16de Mai blev deres Arbeide oplæst og vedtaget, og den 17de proklameredes det som Kongeriget Norges Grundlov. Samme Dag skred man til at foretage Kongevalget, hvorved Prins Kristian Fredrik enstemmig kaaredes til Norges Konge. Efterat Rigsforsamlingen havde opnævnt en Finanskomité, en Lovkomité og en Værne-

pligtskomité, blev den af Kongen opløst den 19de Mai.

Rigshospitalet, det norske, en i Kristiania oprettet Helbredelsesanstalt, som staar i Forbindelse med Universitetet og hvor de medicinske Studerende erholder praktisk Undervisning i Sygebehandling m. m. Oprettelsen foranledigedes ved en under 4de Oktober 1814 fra det kgl. norske Sundhedskollegium til Regjeringen indsendt Forestilling, i hvilken foresloges grundet et Hospital for hele Riget i Forening med en Fødselsstiftelse. Storthinget bevilgede 1816, efter Forslag af Regjeringen, 8000 Spd. (32,000 Kr.) aarlig til et Fond i nævnte Øiemed. Ved kongelig Resolution af 11te Decbr. 1824 blev det imidlertid bestemt, at der af Storthingets Bevilgninger til Opførelse af et Rigshospital skulde anvendes de fornødne Summer til Istandsættelse af det militære Sygehus og til Anskaffelse af fornødent Inventarium saavel for dette som for Indretningen for Veneriske og Radesyge, og at disse Indretninger skulde træde i Virksomhed som det befalede Rigshospital, hvilket derefter aabnedes i 1826 med Plads for 155 Syge; efter endel senere foretagne Tilbygninger afgav Hospitalet 1842 Plads for 210 Syge i Hovedafdelingen og 55 i Filialafdelingen. Da det senere viste sig, at Hospitalets Bygninger ikke var tilstrækkelige for Behovet og i flere Henseender uhensigtsmæssige, besluttede Storthinget 1863, at der skulde opføres et nyt Rigshospital, og vedtog Bevilgning til Indkjøb af Tomt; i Henhold hertil blev et Grundstykke paa 42 Maal indkjøbt, ligesom Arkitekterne Schirmer og Nordan fik i Opdrag at udarbeide Tegninger til de nye Hospitalsbygninger. Efterat flere Storthing havde udsat Paabegyndelsen af Anlægget, bevilgede det 1874 280,000 Kr. dertil. De følgende Storthing fortsatte Bevilgningen, og Sommeren 1883 toges det nye Rigshospital i Brug. Det bestaar af 3 Afdelinger (den medicinske, den kirurgiske og Hudsygeafdelingen), samt en Tyfoidfeberbarakke. Desuden hører til Hospitalet en Administrationsbygning, en Kjøkkenbygning, en Badebygning, et Laboratorium, et Renovationshus m. m. Anlæggets samlede Kostende beløber sig til ca. 1,900,000 Kr. Rigshospitalet bestyres af en Direktør, og Lægetilsynet udføres af 5 Overlæger og 5 Reservelæger. Det har henimod 300 Sygepladse (Reserveplads iberegnet).

Rigskansler, i enkelte Stater som f. Ex. Tyskland og Østerrige Regjeringens første Medlem.

Rigsmaal, se Rigsþula.

Rigsort, ældre Mynt i Norge og Danmark; i Norge var den lig 1/5 Species, kaldtes Ort eller Mark og var lig 24 Skilling norsk eller 80 Øre; i Danmark var den lig 1/4 Rigsdaler dansk Kurant, lig 24 danske Skilling eller 50 Øre.

Rigsret, se Art. Norge Pag. 633.

Rigsstæder kaldtes i Tyskland de Stæder, som stod umiddelbart under Keiseren, idet de ved Forlening, Løskjøbelse eller Magt var blevne stilte fra sine Landsherrer. De havde fuld Myndighed over sit Territorium samt Sæde og Stemme paa Rigsdagen. Paa den franske Revolutions Tid var der 51 Rigsstæder; men 1803 mistede de fleste sin Selvstændighed. For Tiden er der kun tre tilbage, nemlig Hamburg, Lybek og Bremen, hvis Selvstændighed dog i Virkeligheden kun er nominel.

Rigsstænder kaldtes i det tyske Rige de umiddelbart under Keiseren staaende geistlige og verdslige Medlemmer, som havde Sæde og Stemme paa Rigsdagen.

Rigsþula eller **Rigsmaal,** et af Digtene i den saakaldte ældre eller Sæmunds Edda (s. d.); det fortæller om Stændernes Oprindelse fra Rig, der efter Indledningen til Digtet er et andet Navn for Heimdall.

Rig-Veda, en af Indernes hellige Bøger.

Riis, Claus Pavels, norsk Forfatter, f. i Bergen 1826, blev 1846 Student, men opgav efter nogle Aars Forløb Studeringerne og bosatte sig som Landmand i Tysnæs Prestegjeld i Søndre Bergenhus Amt. Siden 1882 bor han i Kristiania. Under Pseudonymet „Crispinus" udgav han 1849 endel Viser og lyriske Smaastykker, som udmærkede sig ved sin Kvikhed og naturtro Skildring af Norges Natur og Folkeliv. Han skrev desuden et Par Theaterstykker, hvoraf den dramatiske Idyl „Til Sæters" vandt meget Bifald og er flere Gange bleven opført ogsaa i Sverige og Danmark. Senere udgav han sin Morfader Biskop Pavels's Dagbøger.

Rijksdaaler, hollandsk Sølvmynt = 2 1/2 Gylden = 3 Kr. 75.47 Øre.

Rikard, Navn paa tre Konger af England. — Rikard den første, Løvehjerte, f. 1157 (1189—99), som tillige herskede over store Dele af Frankrige, var Søn af Henrik den anden Plantagenet. Ligesom sine Brødre kjæmpede han stadig mod sin Fader, hvem han fulgte paa Tronen. 1190 gjorde han sammen med Filip den anden af Frankrige et Korstog og erobrede 1191 Cypern, indtog Ptolemais og overvandt Sultan Saladin, hvorefter han besatte Joppe, Askalon o. a. Stæder, som Araberne havde forladt. 1192 vendte han forklædt som Pilegrim tilbage over Italien og Tyskland. Men ved Wien blev han fangen og af Hertug Leopold den sjette af Østerrige sat i Fængsel, fordi han under Korstoget havde krænket denne. Senere blev han paa Forlangende af Keiser Henrik den sjette udleveret og holdtes af denne fangen indtil han 1194 løslodes mod en stor Pengesum. Ved sin Tilbagekomst til England tvang han sin Broder Johan uden Land, som havde tilranet sig Tronen, til Underkastelse. Derefter bekrigede han i flere Aar Filip den anden, med hvem han sluttede Vaabenstilstand 1199. Under en senere Feide med en af sine franske Vasaller blev han ved Beleiringen af Slottet Chalus ved Limoges saaret ved et Pilestud, hvoraf han døde (1199). Rikards store Egenskaber som Kriger er bleven forherliget i en Mængde Ridderromaner og Digte. — Rikard den anden, 1377—99, f. 1366, var Søn af Edvard af Wales („den sorte Prins"). Under hans Mindreaarighed styredes Landet af hans Onkler Hertugerne af Lancaster, York og Glocester. Paa Grund af Hoffets Ødselhed blev der indført en Kopskat, som vakte stor Forbitrelse. En Bondehær under Anførsel af Wat Tyler drog om i Landet, herjede Eiendomme og myrdede Embedsmænd og adelige Personer. Den unge Konge formaaede dog ved adskillige Indrømmelser at dæmpe Opstanden. Da han senere søgte at befri sig for sine Formyndere, udvalgte disse med Parlamentets Samtykke og Hjelp et Regjeringsraad paa 14 Medlemmer, som skulde styre Landet. Disse blev dog paa Grund

af indbyrdes Uenighed styrtede. Rikard førte et ødselt, udsvævende Liv og foretog store Pengeudpresninger, især i London. 1396 sluttede han, træt af Krigen, en længere Vaabenstilstand med Frankrige. Ved sin Forlovelse med Karl den sjettes elleveaarige Datter Isabella øgede han end yderligere Folkets Forbitrelse. Henrik, Hertug af Hereford (senere Henrik den fjerde af Lancaster), som han havde forvist, vendte 1399 tilbage til England i Spidsen for 60,000 Mand. Rikard blev tvungen til at overgive sig, hvorefter han blev sat i Fængsel. Kort efter maatte han frasige sig Tronen. Han døde 1400 som Fange paa Slottet Pomfret, efter et Sagn, ved at sulte sig. — Rikard den tredie, 1483—85, f. 1452, var yngste Søn af Hertug Rikard af York og en Ætling af Edvard den tredie. Efter hans ældre Broder Edvard den fjerdes Tronran blev han ophøjet til Hertug af Gloucester. Han havde et hæsligt Ydre, var slu, grusom og ærgjerrig, men tillige dygtig. 1483 overtog han Regjeringen for sin Brodersøn, den tolvaarige Edvard den femte. Under de Stridigheder, som opstod ved hans Forsøg paa at tilvende sig Kronen, bemægtigede han sig den unge Konge og dennes niaarige Broder og lod dem indesperre i Tower, medens han selv lod sig udraabe til Protektor. Derefter gjorde han offentlig Paastand paa at være sin Faders eneste legitime Søn og 1483 foregik hans Kroning i London; strax efter blev de to Prinser myrdede i Tower. Men Hertugen af Buckingham, som hidtil havde hjulpet til at fremme hans Planer, følte sig tilsidesat og bevægede Greven af Richmond (senere Henrik den syvende) til at forlade Frankrige og stille sig i Spidsen for Rikards Modstandere. Ved Bosworth kom det til Slag (1485), og her faldt Rikard efter en heltemodig Kamp. Hermed afsluttedes Rosekrigene. — „Rikard den tredie" er et af Shakespeares mest storslagne historiske Skuespil.

Rikard af York, en Sønnesøns Søn af den engelske Konge Edvard den tredie, gjorde under Henrik den sjettes Regjering som arveberettiget Prins Fordring paa Tronen og gav derved Anledning til den 30aarige blodige Krig mellem den røde og den hvide Rose (s. d.). Han faldt 1460 i Slaget ved Wakefield.

Rim eller **Rimfrost** dannes ligesom Dug (s. d.), men fremkommer derved, at Jordbunden er afkjølet til under Frysepunktet.

Rimbert, se Rembert.

Rimesse, d. s. s. Remisse (s. d.).

Rimfaxe (Hrimfaxe), i den nordiske Mythologi den Hest, som trækker Nattens Vogn, og fra hvis Bidsel Duggen drypper hver Morgen.

Rimini, det gamle Ariminum, By i den italienske Provins Forli, ved Floden Marecchia's Udløb i Adriaterhavet. Den er Sæde for en Biskop, har 10,000 Indb., en smuk Kathedral og skjønne Mindesmærker fra Romertiden.

Rimkrønike, den danske, den første (1495) trykte danske Bog. Fortællingerne gaar til Kristiern den første. Den nyere Tids Literaturhistorikere mener, at den har havt flere Forfattere. Den er udgivet af C. Molbech 1825, af Ley 1841 og af C. Brandt 1858.

Rimthurser ell. **Rimthusser**, i den nordiske Mythologi Navn paa Jætterne som Kuldens Børn.

Rimul, se Romul.

Rin, japanesisk Regningsmynt = ca. 1/3 Øre.

Rinaldi, Rinaldo, italiensk Billedhugger, f. 1793, d. 1873 som Direktør ved Akademiet San Luca i Rom. Han var en fremragende Elev af Canova.

Rinaldo Rinaldini, berømt Røverroman af den tyske Forfatter C. A. Vulpius. Den er oversat til flere Sprog og fik i sin Tid en Mængde Efterlignere.

Rindal, Prestegjeld i Indre Nordmøre, Romsdals Amt.

Rinforzando eller **rinforzato**, i Musiken (forkortet rfz.), forstærkende, stærkt betonet.

Ring, amerikansk Benævnelse for Koterier, især for hemmelige Selskaber, som lader sig benytte i politiske eller finansielle Øiemed.

Ring Dagsson, en Ætling af Harald haarfagre, var tilligemed sin Broder Rørek Underkonge paa Hedemarken og var med at anerkjende Olav den hellige som Overkonge. Senere deltog han imidlertid i en Sammensværgelse mod Olav og blev af denne tvungen til at forlade Landet. Han begav sig til Sverige, hvor han fik et Len at bestyre.

Ringdue, se Duer.

Ringebo, Prestegjeld i Søndre Gudbrandsdalen, Kristians Amt, bestaar af Sognene Ringebo, Fodvang og Venebygden.

Ringerike, Sorenskriveri i Buskeruds Amt, omgivet af Tyrifjord, Krøderen, Valders og Hadeland. — Ringerike (ford. Hringariki) udgjorde i ældre Tider en Del af Hadafylke; det erhvervedes af Halfdan svarte for det vestfoldske Kongedømme, og var saaledes et af Harald haarfagres Arvelande. Flere af Haralds Ætlinger boede her og bar Kongenavn, deriblandt Sigurd Syr, Olav den helliges Stedfader.

Ringfod, en Ben-Udvext, som undertiden forekommer hos Hesten, omkring Fodens Kronled, og som kan gjøre Dyret aldeles ubrugeligt.

Ringhorne, i den nordiske Mythologi Navnet paa Balders Skib.

Ringkjøbing, Amt i Jylland, har 3 Kjøbstæder (Ringkjøbing, Holsterbro og Lemvig) og tæller ialt 76,000 Indb. — Ringkjøbingfjord skjærer sig fra Nordsjøen ind i Jylland; den nordlige Del benævnes Stadilfjord, den sydlige Stavningfjord.

Ringkrebs, Orden af Krebsdyrenes (s. d.) Klasse, hvortil Isopoderne, Amfipoderne og Læmodipoderne hører.

Ringlaas eller Kombinationslaas, Sikkerhedslaas, som kun kan aabnes, naar dens enkelte Dele er anbragte i en vis Stilling, (f. Ex. Bogstavlaas).

Ringorm kaldes i Vulgærsproget forskjellige Hudsygdomme, navnlig naar Udslættets Form er rundagtig. Sygdommen forekommer ogsaa hos vore Husdyr og kan skrive sig fra en Svamp i Haarsækkene.

Ringsaker, Prestegjeld i Hedemarkens Amt, bestaar af Sognene Ringsaker, Veldre og Brottum.

Ringsæl, se Sælhund.

Ringvadsø, en af Norges betydeligste Øer, ligger i Tromsø Amt, mellem Kvaløy og Vandø, ca. 15 km. nordenfor Tromsø, og skilles fra Fastlandet ved Grøtsund. Størrelsen er 720 km.^{2}. Den har flere betydelige Fjeldhøider, blandt hvilke kan mærkes Skulgamtinderne, Snefjeld og Skarstensfjeld.

Ringwaldt, Bartholomæus, tysk Digter, f. 1530. Hans didaktiske Digte vandt i sin Tid almindeligt Bifald. Flere af hans religiøse Digte er optagne i evangeliske Salmebøger.

Ringøgle, Familie af Øgler, forekommer i Afrika og Amerika. Hudbedækningen bestaar af svage, rektangulære Skjæl, som ligger i Tværrader.

Rink, Henrik, dansk Geograf, f. 1819, bekjendt ved sine Reiser i og Beskrivelser af Grønland, for hvis Handel og sociale Udvikling han har ofret meget Arbeide.

Rinmanns Grønt, d. s. s. Koboltgrønt, s. Kobolt.

Riobamba eller **Bolivar**, By i Republiken Ecuador i Sydamerika, ligger 2500 m. over Havet, har stor Handel og 16,000 Indb. 1797 blev Byen næsten ganske ødelagt af et Jordskjelv og derefter gjenopført paa et andet Sted.

Rio Branco eller **Parima**, Biflod til Rio Negro i Brasilien, 1120 km. lang.

Rio de Janeiro (udt. Dsjaneiro), Hovedstad i Keiserdømmet Brasilien, ligger ved Bugten af samme Navn, er befæstet og tæller 275,000 Indb. af forskjellige Nationer og Racer. Her findes et keiserligt Slot, en prægtig Kathedral, Universitet, Observatorium samt mange Pragtbygninger og Mindesmærker. Byen har stor Handel, navnlig en udstrakt Dampskibsfart, og udfører Kaffe, Sukker, Tobak og Diamanter. — Provinsen Rio de Janeiro udgjør 68,982 km.², med 783,000 Indb.; dens Hovedstad er Nictheroy med 16,000 Indb.

Rio Grande del Norte, ogsaa kaldet Rio Bravo del Norte eller Rio del Norte, en af Nordamerikas største Floder, udspringer paa Rocky Mountains i Colorado, danner for en stor Del Grændsen mellem Texas og Mexiko og falder nedenfor Matamoras i den Mexikanske Bugt. Dens Længde er 2,600 km. Fra høire optager den Bifloden Conchos, fra venstre Peos.

Rio Grande do Norte, Provins i Brasilien, ved Atlanterhavet, udgjør 57,485 km.², med 234,000 Indb. Dens Hovedstad er Natal eller Rio Grande do Norte med 10,000 Indb.

Rio Grande do Sul, Brasiliens sydligste Provins, udgjør 236,553 km.², med 435,000 Indb., er bekjendt for sin store Kvægavl, hvoraf ³/₄ af Befolkningen lever. Provinsens Hovedstad er Porto Alegre med 16,000 Indb. Større Betydning har dog Havnestaden Rio Grande do Sul, som har stor Skibsfart, en god Havn og 19,000 Indb.

Rioja, Francisco de, spansk Digter, f. 1600, d. 1659, skrev ypperlige lyriske Digte med Klassikerne som Forbillede. Bekjendte er Samlingen „Silvas" og hans „Ode til Italicas Ruiner". Hans Digtning udmærker sig saavel fra Tankens som fra Følelsens og Formens Side.

Rioja, Provins i den sydamerikanske Republik Argentina, udgjør 89,685 km.², med 50,000 Indb. af forskjellige Nationer.

Riom (udt. Riong), By i det franske Departement Puy de Dôme, har 11,000 Indb. og Industri i Bomuldsstoffer og Jernvarer samt flere Møllebrug og Spinderier.

Rion, det gamle Phasis, Flod i det russiske Transkaukasien, udspringer i Kaukasus og falder ved Poti i det Sorte Hav. Længde 270 km.

Rio Negro, en af Amazonflodens Bielve, kommer fra Nord og udmunder efter et Løb af 2150 km. nedenfor Manaos i Brasilien.

Rios, Amador José de los, spansk Historiker, f. 1818, blev allerede 1840 Professor i Literaturhistorie ved Universitetet i Madrid. Her skrev han en Række dels rent historiske, dels literatur- og kulturhistoriske Verker, af hvilke det betydeligste er „Historia critica de la literatura española".

Rios Rosas, Anton, spansk Statsmand, f. 1812, d. 1873, blev 1837 Medlem af Kortes, hvor han sluttede sig til det konservative Parti, siden Statsraad og tog fremragende Del i Forfatningens Revision 1845. 1854 var han en kort Tid Minister, 1856 Indenrigsminister. 1859 sluttede han i Rom et Konkordat med Paven, valgtes 1863 til Formand i 2det Kammer og blev 1865 Præsident i Statsraadet. Under Reaktionens Herredømme 1866 blev han fængslet, men undkom til Portugal, hvorfra han vendte hjem igjen efter Revolutionen 1868. Han medvirkede nu ved Affattelsen af den nye Forfatning og støttede Hertugen af Montpensiers Tronkrav. 1871 tog han Parti for Kong Amadeo og 1873 for den nye republikanske Forfatning.

Ripienstemme, Stemme, som udføres af flere, modsat Solostemme; i Orkestret en Stemme, som kun virker sammen med Tuttistemmerne i en Konsert, eller naar hele Koret synger

Ripon, Frederick John Robinson, Jarl af, engelsk Statsmand, f. 1782, d. 1859, begyndte sin politiske Løbebane 1806. 1812 blev han Vicepræsident i Handelskammeret og satte som saadan Kornbillen af 1815 igjennem. Under de Opstande, denne Lov foraarsagede i London, blev hans Hus og store Malerisamling delvis ødelagt. Under Cannings Udenrigsministerium 1822 blev han Skatkammerlord. Som Lord Goderich forfegtede han i Overhuset Datidens liberale Ideer, især Katholikernes Emancipation. Siden nærmede han sig mere og mere Toryerne og tog endog Sæde i Peels Kabinet. 1846 trak han sig tilbage fra det offentlige Liv. — Hans Søn Georg Frederik Samuel Robinson, Jarl af Grey og Ripon, f. 1827, valgtes 1853 til Parlamentsmedlem og sluttede sig til det liberale Parti. 1859 indtog han sin afdøde Faders Sæde i Overhuset, blev Præsident i Geheimeraadet under Gladstones Ministerium og deltog 1871 i Afgjørelsen af Alabamaspørgsmaalet, hvorefter han blev ophøiet til Markis. 1874 gik han over til den romerskkatholske Kirke og vakte derved stor Opsigt.

Riposte, fr., (i Fegtekunsten) Modstød; et rask, rammende Svar; ripostere, støde igjen, svare raskt og træffende.

Ripperda, Johann Wilhelm, Baron, en hollandsk politisk Eventyrer, f. 1680, d. 1737, var oprindelig Katholik, men gik tidlig over til Protestantismen, som han forlod igjen under et Ophold ved den spanske Konge Filip den femtes Hof i et diplomatisk Hverv. 1725 sendtes han til Wien for at gjenoprette det gode Forhold til Keiserhoffet, blev kort Tid efter af Filip udnævnt til Krigs-, Marine- og Finansminister, men afsattes og fængsledes allerede 1726 paa Grund af mislige Forhold. Han undkom og var borte indtil 1730, da han kom til Haag og atter gik over til den protestantiske Kirke. 1731 reiste han til Marokko, kom i Gunst hos Fyrsten, blev Muhamedaner og overdroges Anførselen over en Hær mod Spanien. Men Spanierne fik Overmagten, Ripperda maatte flygte og blev fængslet, men slap igjen fri og

levede roligt i Marokko, hvor han indtil sin Død ivrede stærkt for sin nye Tro.

Rips ell. **Reps**, et tætvævet Tøi af Bomuld, Uld, Linnedgarn og Silke og i forskjellige Blandinger. Kjædetraadene er grove, Islettraadene finere, saa at Tøiet bliver riflet paalangs. Det bruges meget til Møbelbetræk, Klædningsstykker osv.

Ripuarier, s. Franker.

Ris (Oryza sativa), Plante af Græsarternes Familie, er énaarig, med énblomstrede smaa Ax og Støvdragere. Den almindelige Ris har egentlig hjemme i Ostindien, men dyrkes nu ogsaa i Sydamerika, Ægypten, Kina, Japan og Sydeuropa. Næsten Halvparten af Jordens Befolkning ernærer sig af den. Den kræver særdeles megen Fugtighed, hvorfor de risfrembringende Egne ofte maa sættes under Vand og saaledes bliver meget usunde. Til Norge indføres ca. 2 Mill. kg. Ris aarlig.

Ris, (Papir) = 20 Bøger.

Risalit kaldes den Del af en Façade, som springer frem foran Bygningens Hovedparti. Er Fremspringet meget stort, kaldes det Fløi.

Risbrigh, Børge, dansk Filosof, f. 1731, d. 1809, var 1767—1803 Professor i Logik og Metafysik og øvede som saadan stor Indflydelse. Som Discipel af Gunnerus hyldede han Wolffs Lære, men sluttede sig siden til Kant.

Riser, Gaard i Høland, Akershus Amt, bekjendt af den Fegtning, som her stod 8de Marts 1716 mellem en norsk Forpost og en mangedobbelt stor svensk Styrke. (Se forøvr. Art. Kruse, Ulrik Kristian.)

Risfugl (Tringilla oryzivora), en i Ostindien hyppig forekommende, smukt farvet Fugl af Finkeslægten. Den gjør paa Grund af sin Talrighed ofte stor Skade paa Rismarkerne.

Risiko, Vovespil, Fare; risikere, vove, staa Fare for; risikabelt, voveligt.

Rispapir, et hvidt, skjørt, papiragtigt Stof, som Kineserne bruger til at tegne Akvareller paa og Europæerne til at lave kunstige Blomster af. Det tilberedes af Marven af Rispapirplanten (Aralia papyrifera), et Træ af Vedbendfamilien, som voxer i Kina.

Rist, Johann, tysk Digter, f. 1607, d. 1667, bekjendt for sin grundige og alsidige Lærdom. Han skrev et stort Antal lyriske Digte, religiøse Sange, Skuespil og politiske Verker. Keiser Ferdinand den tredie kronede ham som Digter og ophøiede ham i Adelsstanden. Af hans Salmer, 658 i Tallet, kan nævnes „Nu velan, vær frisk tilmode".

Ristitsch eller **Ristic**, Jowan, serbisk Statsmand, f. 1831, blev 1858 Sekretær i Skuptschtinaen og bidrog i denne Egenskab meget til Alexander Karagjorgjewitsch's Afsættelse og Huset Obrenowitsch's Gjenindsættelse. Efterat han havde fungeret som Gesandt i Konstantinopel, blev han 1867 Udenrigsminister. Efter Fyrst Mikals Mord var han (1868—72) Medlem af Regentskabet. Han udarbeidede en ny frisindet Forfatning for Serbien og blev 1873 Førsteminister, men maatte gaa af allerede s. A. 1876 blev han igjen Førsteminister og bidrog i betydelig Grad til Serbiens Befrielse fra det tyrkiske Overherredømme (s. Serbien). 1878 repræsenterede han Serbien paa Kongressen i Berlin.

Ristori, Adelaide, Marchesa Capranica del Grillo, berømt tragisk Skuespillerinde, f. i en Landsby i Norditalien 1821. Hendes Forældre var Medlemmer af et omreisende Skuespillerselskab, og Adelaide betraadte allerede som Barn Scenen i forskjellige af Italiens Byer. Direktøren for det sardinske Hoftheater blev opmærksom paa hendes usædvanlige Evner og gav hende Leilighed til at uddanne dem. Efter at have studeret i Turin, fik hun Ansættelse ved Theatret i Parma, hvor hun snart vakte stor Opsigt, især i den italienske Komedie. Senere optraadte hun i flere af de italienske Byer og gjorde overalt usalmindelig Lykke. Hendes Giftermaal 1847 med Marchese Giuliano Capranica del Grillo fjernede hende for en Tid fra Theatret, da hendes aristokratiske Svigerforældre ikke vilde tillade Sønnens Hustru at fortsætte som Skuespillerinde. Men da hun i 1848 optraadte i et velgjørende Øiemed, feirede hun en saadan scenisk Triumf, at hendes Familie ikke mere modsatte sig hendes Ønske om at faa følge sit Livskald. 1849 spillede hun i Rom, senere i Paris, og paa begge Steder høstede hun et Bifald, som kun er blevet faa af Verdens største Kunstnere tildel. Senere har hun besøgt de fleste af Europas Hovedstæder og større Byer, og overalt er hendes Spil blevet anerkjendt som noget af det mest fuldendte. Hele dette andet Afsnit af hendes Kunstnerliv har været helliget Tragedien; blandt hendes Roller kan nævnes Alfieris „Myrrha", Schillers „Maria Stuart" og Legouvés „Medea". Hun har to Gange (1879 og 1881) gjestet Norge, og skal nu (Oktbr. 1884) optræde i England og der benytte det engelske Sprog. Paa sin Gjennemreise dertil gav hun i Paris en Forestilling og vandt overordentligt Bifald som Lady Machbeth i Søvngjængerscenen.

Risør, se Østerrisør.

Ritenuto, ital., (i Musiken) tilbageholdt.

Ritmester, Kavaleriofficér, Chef for en Eskadron, af Kapteins Rang.

Ritornel, i Musiken Forspil, Mellemspil eller Efterspil, som udføres af de ledsagende Instrumenter ved Solostykker, medens Hovedstemmen pauserer. Den forekom først i det 17de Aarh. i Arierne. — I den italienske Folkedigtning betegner Ritornel en treliniet Strofe.

Ritschl, Friedrich Wilhelm, bekjendt tysk Filolog og Kritiker, f. 1806, d. 1876, blev 1832 Professor i Halle og 1839 Professor i klassisk Literatur i Bonn. 1865 tog han paa Grund af Uenighed med Regjeringen Afsked og fulgte en Kaldelse til Leipzig, hvor han ligesom i Bonn øvede usædvanlig stor Indflydelse ved Forelæsninger og Skrifter og gjennem den af ham stiftede filologiske Forening. Hans Hovedverk er en kritisk Bearbeidelse af Plautus, som er et Mønster for Studiet af den gammel-romerske Digtning. Hans Methode ved Granskningen af de latinske Indskrifter ansaaes for epokegjørende. — Ritschl, Albrecht, tysk Theolog, foregaaendes Fætter, f. 1822, siden 1864 Professor i Göttingen, har skrevet flere ypperlige theologiske Verker, hvoriblandt det store dogmatiske Skrift „Den kristelige Lære om Retfærdiggjørelsen og Forsoningen".

Ritter, Heinrich, tysk Filosof, f. 1791, d. 1869, studerede først Filosofi under Schleiermachers Indflydelse og var 1824—33 Professor i Berlin, 1833—37 i Kiel og fra 1837 til sin Død i Göttin-

gen. Blandt hans talrige filosofiske Skrifter kan fremhæves: „Filosofiens Historie“, som er bragt ned til Kants Tid, „Den kristelige Filosofi“ og „System for Logiken og Metafysiken“.

Ritter, Henry, tysk Genremaler, f. i Kanada 1816, d. 1853, studerede i Hamburg og Düsseldorf og vandt megen Anerkjendelse for sine livlige, naturtro Billeder fra Sjømændenes og Fiskernes Liv. Han illustrerede en hel Del Digterværker, bl. a. Washington Irvings.

Ritter, Karl, fremragende tysk Geograf, f. 1779, d. 1859, blev efter først at have uddannet sig som Pædagog Professor i Geografi ved Universitetet og Krigsskolen i Berlin, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. Han indledede, tildels sammen med Humboldt, en ny Epoke i det geografiske Studium og begrundede den sammenlignende Geografi. Hans Hovedværk er „Geografi i Forhold til Naturen og Menneskets Historie“. Desuden kan fremhæves hans „Geografiens Historie“, „Europa“ og „Almindelig Geografi“ (udg. af Daniel).

Ritual, Forskrift, Bestemmelse om kirkelige Skikke og Ceremonier.

Ritualister, i den anglikanske Kirke Tilhængerne af katholske Kultusformer (s. under Pusey).

Rival, Medbeiler, Konkurrent; **rivalisere** (med), kappes, konkurrere med.

Rivarol, Antoine, Grev, aandfuld fransk Forfatter og Digter, f. 1753, kom fattig og ubekjendt til Paris, men banede sig hurtig Vei til de bedste Kredse ved sit Vid og glimrende Konversationstalent, en Stilling, han snart befæstede ved et Skrift om det franske Sprog, hvilket prisbelønnedes af Akademiet i Berlin. Som Medarbeider i forskjellige Tidsskrifter strev han en Mængde opsigtvækkende Opsatser over Politik, Religion og sociale Spørgsmaal samt historisk-biografiske Skildringer af bekjendte Personer. Han opholdt sig en Stund i England og reiste derefter til Berlin, hvor han stod i høi Gunst hos Hoffet. Her døde han 1801. Hvorledes han fik Grevetitelen, er ubekjendt.

Rive de Gier (udt. Riv dø Sjie), By i det franske Dep. Loire, har 15,000 Indb., store Stenkulsgruber og Fabrikdrift i Glas- og Staalvarer.

Rivellis y Helip, José, spansk Maler, f. 1788, d. 1835, er fornemmelig bekjendt ved sine udmærkede Illustrationer til den Pragtudgave af „Don Quixote“, som det spanske Akademi besørgede 1819.

Riviera (deles i Riviera di Ponente og Riviera di Levante i Vest og Øst for Genua), den smale Kyststrækning, som gaar fra Nizza langs Genuabugten til Spezzia og hvis henrivende Naturskjønhed og kunstneriske Udsmykning hvert Aar tiltrækker Tusender af Besøgende, for det meste af Europas aristokratiske Verden.

Rivoli, Landsby i den italienske Provins Verona, bekjendt ved det blodige Slag som stod her mellem Bonaparte og Østerrigerne 14de og 15de Januar 1797, hvorved disse blev aldeles slagne og maatte opgive Italien. Masséna, som udmærkede sig i dette Slag, blev siden Hertug af Rivoli.

Rixdorf, By ganske nær Berlin, med 16,000 Indb., de fleste af bøhmisk Herkomst.

Rixe, se Sumphøns.

Riza-Pascha, Hassan, tyrkisk Statsmand, f. 1810, d. 1877, blev 1843 Krigsminister og indlagde sig i denne Egenskab stor Fortjeneste ved at reorganisere den tyrkiske Hær. Med forskjellige Afbrydelser var han atter Krigsminister 1854 og 1875 og 1873—74 Marineminister.

Rizos-Nerulos, Jakovakis, græsk Statsmand og Digter, f. 1778, d. 1850 som Gesandt i Konstantinopel 1850, var i sin Ungdom i Statstjenesten i Moldau og Valachiet, i hvilken Stilling han virkede til Fordel for Grækenlands Frihedsbestræbelser og var Medlem af Hetæriet (s. d.). Udbruddet af den græske Revolution i Donaufyrstendømmerne 1821 gjorde midlertidig Ende paa hans politiske Løbebane. 1823 reiste han til Genf. 1828 kom han til Grækenland og blev af Kapodistrias betroet flere diplomatiske Hverv. 1832 blev han Kultusminister, var 1834—37 tillige Udenrigsminister, hvilke Poster han atter indehavde 1841. Rizos deltog i den nygræske Maalstrid og forfattede historiske Skrifter, Satirer, Lystspil og Tragedier.

Rizzio, David, italiensk Sanger, kom 1564 til Skotland, hvor Dronningen, Maria Stuart, antog ham først som Kapelsanger, siden som Sekretær. Han vandt omsider Dronningens Yndest i den Grad, at man kun gjennem ham kunde faa Adgang til hendes Selskab. Men derved og ved sin hovmodige Optræden paadrog han sig Adelens og Dronningens Gemals, Lord Darnleys Misundelse, og dræbtes af disse 1566, medens han sad tilbords med Dronningen og nogle Hoffolk.

Rjukandfos, en af Norges største Fosse, dannes af Kvænnaelven, der kommer fra Holmevand i Øvre Thelemarken. Faldet er lige og brat og styrter ned i en trang Kløft, hvor høit oppe paa den ene Side af Fjeldveien Maristien slynger sig frem. Høiden angives til 245 m.

Rjæsan, Guvernement i Rusland, omgives af Guvernementerne Moskau, Wladimir, Tambov og Tula. Det udgjør 42,098 km.^{2} og tæller $1\frac{1}{2}$ Mill. Indb. — Hovedstaden Rjæsan, nær Floden Oka, som gjennemstrømmer Guvernementet, er Erkebispesæde, har Industri i Klæde, Seildug og Linnedvarer og tæller 22,000 Indb.

Roald Rygg, Konge i Thelemarken, kjæmpede sammen med sin Broder Hadd den haarde mod Harald Haarfagre i Slaget i Hafrsfjord.

Roanne (udt. Roan), By i det franske Departement Loire, har 23,000 Indb. og stor Industri i Bomuldsstoffer. Her findes talrige gallo-romerske Oldtidslevninger.

Roanoke (udt. Roenok), Flod i Nordamerika i Staterne Virginien og Nordkarolina, falder gjennem Albemarlesund i Atlanterhavet og er ca. 650 km. lang.

Robbia, Luca della, florentinsk Billedhugger, f. 1400, d. 1482, udførte en større Del af sine plastiske Værker i brændt Ler og opfandt en hvid Glassur, hvorved han bibragte sine Terrakottafigurer Marmorets Glans og Haardhed. Han udførte et stort Antal Basreliefer, som især anvendtes til Pryd for Kirker. Hans Figurer udmærkede sig ved klassisk Enkelthed og ved Formernes Elegance. — Hans Nevø Andrea della Robbia og dennes Sønner Giovanni, Luca og Girolamo var ogsaa Billedhuggere af ikke ringe Betydning. De fortsatte Luca Robbias Fremstilling i glaseret Terrakotta. Af Familiens Arbeider findes mange rundt om i Sydeuropa, især i Toskana.

Robe, Damedragt med Slæb; ogsaa Embedsdragt for Øvrighedspersoner, Retslærde osv.

Robert den anden med Tilnavnet le Diable, Hertug af Normandiet, 1028—35, tilbragte Størstedelen af sit Liv med krigerske Foretagender, enten paa Erobringstog eller for at hjælpe sine Naboer. Han var usædvanlig driftig og tapper, men ogsaa grum. 1034 bevægede han Knud den mægtige af Danmark til at anerkjende hans Nevøer, Alfred og Edvard, som Arvinger til Halvdelen af England. Han døde paa Tilbagevejen fra en Pilgrimsreise til Jerusalem, hvorhen han var draget for at udsone sin Ungdoms Synder. Han var Fader til den engelske Konge, Vilhelm Erobreren. Hans eventyrlige Liv gav Stof til en Mængde Fortællinger og Digte, saavelsom til Meyerbeers Opera „Robert le diable".

Robert (udt. Rober), Auguste François, fransk Digter, f. 1813, er fornemmelig bekjendt ved sine historisk-dramatiske Arbeider „Louis XI et saint François de Paule", „Le connetable de Bourbon" m. fl. og ved sin „Studie over Digteren Runeberg".

Robert, Ernst Friedrich Ludvig, tysk Digter, Broder af den bekjendte Rahel Levin (s. Varnhagen von Ense), f. 1778, d. 1832, vakte navnlig Opmærksomhed som satirisk-epigrammatisk Digter. Ogsaa hans dramatiske Arbeider, Fortællinger og lyriske Smaadigte modtoges med almindeligt Bifald. Af hans dramatiske Verker kan fremhæves „Omstændighedernes Magt", „Jeftas Datter" og „Kassius og Fantasus".

Robert (udt. Rober), Louis Leopold, fransk Maler, f. 1794, d. 1835, drog tidlig til Rom, hvor han først ernærede sig som Portrætmaler, men lagde sig siden fornemmelig efter Genremaleriet og frembragte et stort Antal Billeder af det italienske Folkeliv, fulde af Sydens Liv og poetiske Varme. Flere af hans Billeder findes i de store Gallerier.

Robert-Fleury (udt. Rober Fløri), Josef Nicolas, fransk Maler, f. 1797, fremstillede med Forkjærlighed gruvækkende Optrin, som f. Ex. Scener fra Bartholomæusnatten, Inkvisitionen o. l. Han udmærkede sig ved sin overlegne Anvendelse af Lys og Skygge. Som Portrætmaler nød han ogsaa stor Anseelse.

Roberts, David, fremragende engelsk Landskabs- og Arkitekturmaler, f. 1796, d. 1864, tildrog sig først almindelig Opmærksomhed ved sit Billede af Kathedralen i Rouen. Siden foretog han en Studiereise til Spanien, Afrika og Orienten, hvorfra han hjembragte talrige Kunstverker af høi Rang. 1842—48 udkom hans storartede Pragtverk „Skizzer fra det hellige Land, Syrien, Idumæa, Arabien, Egypten og Nubien". Til Bulwers „Pilgrimene ved Rhinen" leverede han ypperlige Illustrationer.

Robertson, Thomas William, engelsk dramatisk Forfatter, f. 1829, d. 1871, vakte først 1865 stor Opsigt ved sit Skuespil „Society". Siden skrev han en Række Lystspil, som alle gjorde stor Lykke ved Opførelsen, navnlig „Caste" og „School". Hans Stykker udmærker sig ved frisk Humor, kvik Dialog og naturlig dramatisk Effekt.

Robertson, William, engelsk Historiker, f. 1721, d. 1793, havde som fremragende Theolog stor Indflydelse i den skotske Kirke. Som Historieskriver gjorde han sig fornemmelig fortjent ved sin „Skotlands Historie under Dronning Marys og Kong James den sjettes Regjering". Desuden maa fremhæves hans „Keiser Karl den femtes Regjerings Historie" og hans „Amerikas Historie". Hans Verker udmærker sig ved Upartiskhed, fin Karakteristik og smukt Sprog.

Robespierre (udt. Rob'spjær), Maximilien Marie Isidore, en af de mest fremragende Mænd under den store franske Revolution, f. 1758, d. 1794, praktiserede først som Advokat i Arras, hvor han 1789 valgtes til Medlem af Nationalforsamlingen. I denne optraadte han som udpræget Demokrat og vandt ved sin Veltalenhed og Energi mange Tilhængere baade i og udenfor Forsamlingen. Han blev 1792 Medlem af Konventet, og som en af de fornemste Jakobinere forfulgte han i Konventet Girondinerne med stor Ihærdighed. Efterat han havde faaet Ludvig den sextende domfældt og henrettet som den, der var Skyld i Landets elendige Tilstand, arbeidede han med stor Dygtighed og rastløs Iver paa Girondinernes Fald, der ogsaa fandt Sted 1793. Dette Resultat af hans Kamp gjorde ham til Konventets anerkjendte Leder, og da han kort Tid efter blev Formand for Velfærdskomitéen (s. d.), var han i Virkeligheden Frankriges Diktator og den ledende Aand under Skrækregjeringen. Men allerede 1794 opstod Uenighed mellem ham og hans Venner. Han fandt, at de stod i Veien for hans Planer, og vendte sig nu mod dem. Især forfulgte han Hebert (s. d.) og dennes Tilhængere, da disse havde offentlig erklæret Religionen for afskaffet og i dens Sted proklameret Atheismen. Han anklagede dem som Ultrarevolutionære og fik dem ved Jakobinernes Hjelp dømt for Høiforræderi og henrettede. En Maaned efter delte hans Kampfælle Danton (s. d.) og flere andre fremragende Mænd Hebertisternes Skjebne. Robespierres Magt var nu paa sit høieste og hans Popularitet almindelig. Og en Tid formaaede han at vedligeholde sin Stilling ved sin mægtige Veltalenhed og energiske Styresæt. Hans Plan var at gjennemføre de Rousseauske Idéer i Statsstyrelsen. Til den Ende lod han (8de Juni 1794) ved Lov bestemme „Guds Tilværelse". Men da Terroristernes Myrderier fremdeles vedblev, og Robespierres Vilkaarlighed voxede, saa at tilsidst ingen kunde være sikker paa sit Liv, sluttede hans Modstandere i Konventet sig sammen mod ham, og 27de Juli befalede Konventet efter mange voldsomme Optrin at fængsle Robespierre og hans nærmeste Tilhængere, hvoriblandt hans Broder. Samme Aften blev han af Paris's Pøbel befriet og ført til Raadhuset. Men Konventet erklærede nu Terroristerne udenfor Loven, Soldaterne stormede Raadhuset, og Robespierre, som havde gjort et mislykket Forsøg paa at dræbe sig med et Pistolskud, førtes tilligemed sine Venner under Befolkningens Glædesraab til Konkordiepladsen og henrettedes (28de Juli 1794). Med Robespierres Død forsvandt Revolutionens Rædselsperiode. Robespierre var ærgjerrig, modig og abstillig begavet; hans Karakters Ærlighed og hans sædelige Levnet var hævet over al Tvivl. Men hans Hjerteløshed steg til umenneskelig Grusomhed, naar det gjaldt for ham at fremme sine Planer og realisere sine filosofiske Sværmerier.

Robinet (udt. Robine), Jean Baptiste, fransk Filosof, f. 1735, d. 1820, fornemmelig bekjendt ved sit Verk „Om Naturen", som udkom 1761—63.

Robin Hood (udt. Robbin Hudd), en engelsk Folkehelt, som ifølge Sagnet var af adelig Herkomst, og hvis Levetid henlægges til det 12te og 13de Aarh. Ifølge nogle Beretninger var han en Fredløs, efter andre en opdigtet Person, som repræsenterede Briternes Had til Normannerne. Hans Opholdssted var Sherwoodskoven i Nottinghamshire og hans Omgangsvenner Little John og Friar Tuck. Walter Scott har forevigget ham i sin Roman „Ivanhoe", ligesom der gives et større Antal Ballader, hvori han forherliges som det undertrykte Folks Ven.

Robinson Crusoe (udt. Kruso), Helten i den engelske Forfatter Daniel Defoes (s. d.) Roman „Robinson Crusoes Liv og overraskende Eventyr", som er oversat til alle civiliserede Sprog og har faaet overordentlig Udbredelse. Den handler om en skibbrudden Sjømands Oplevelser paa en øde Ø. En Mængde Efterligninger — „Robinsonader" — er efterhaanden fremkommen, navnlig i Tyskland, og desuden en hel Literatur om disse. Tyskeren Campe har udgivet en Bearbeidelse af Originalen i pædagogisk Øiemed.

Robinson, Edvard, amerikansk Theolog, f. i Connecticut 1794, d. 1863, blev efter at have fuldendt sine Studeringer i Amerika og Europa og gjennemreist Tyskland, Frankrige, Italien og Schweiz Professor i Andover 1830, flyttede 1833 til Boston og udnævntes 1837 til Professor i Theologi i New-York. Siden foretog han Reiser i Orienten og nedlagde i flere udmærkede bibelhistoriske og geografisk-videnskabelige Skrifter Resultatet af sine omfattende og grundige Undersøgelser. — Hans Hustru Therese Robinson, f. i Halle 1797, d. 1870, var en særdeles aandfuld og lærd Dame, som under Forfatternavnet Talvj udgav en tysk Oversættelse af serbiske Folkesange, videnskabelige Afhandlinger om Indianernes og de slaviske Sprog, om Ossians Sange og de tyske Folkeviser, samt flere Noveller, f. Ex. „Heloise", „De Landflygtige" o. fl.

Roborantia, Fællesbenævnelse paa styrkende Lægemidler.

Robust, stærk, sund; kraftigbygget.

Robusti, Giacomo, s. Tintoretto.

Robygdelaget, se Raabygdelaget.

Roca, Cap de la, Forbjerg i Portugal, det europæiske Fastlands vestligste Punkt.

Rochambeau (udt. Raaschangbaa), Jean Baptiste Donatien de Vimeur, Greve, fransk Marskal, f. 1725, d. 1807, fornemmelig bekjendt som Anfører for den Hjælpearmé, der af Ludvig den sextende sendtes Nordamerikanerne til Understøttelse i deres Uafhængighedskamp 1780. Efterat han havde forenet sig med Washington, indesluttede de forenede Armeer Engelskmændene under Cornwallis i Yorktown og tvang ham til at kapitulere. Under den franske Revolution fik han Befalingen over Nordarméen samt Marskalstitelen, men nedlagde kort Tid efter sin Post, misfornøiet med Dumoriez's Administration af Krigsvæsenet. Han anklagedes og dømtes til Døden, men frelstes ved Robespierres Fald. Af Napoleon den første fik han Æreslegionens Storkors. — Hans Søn Donatien Marie Josephe de Vimeur, Vicomte de Rochambeau, f. 1755, deltog som Oberst i Faderens Felttog til Nordamerika. 1792—93 undertrykkede han som Kommandant over de vestindiske Kolonier Negeropstanden paa San Domingo og gjenoprettede Ordenen paa Guadeloupe og Ste. Lucie. Siden sendtes han flere Gange til San Domingo for at dæmpe Opstanden, men havde ikke Held med sig og blev tilslut overvunden af Englænderne og førtes til England, hvorfra han først 1811 udleveredes. 1813 fik han af Napoleon Befalingen over en Division og faldt i Slaget ved Leipzig.

Rochdale (udt. Rotschdæl), By i det engelske Grevskab Lancaster, med 65,000 Indb. Her findes de største Bomuldsvæverier i England, talrige Spinderier og stor Industri i Jern- og Messingvarer samt Kulgruber. I Rochdale dannedes de første ko-operative Arbeiderforeninger.

Rochefort (udt. Raaschfaar), befæstet By i det franske Departement Nedre Charente, er Krigshavn, har betydelig Handel og tæller 27,000 Indb. Byen har flere Læreanstalter til Uddannelse for Marinen, et stort Marinearsenal, Skibsverfter, et Kanonstøberi og et Marinehospital. Her indskibede Napoleon den første sig efter Slaget ved Waterloo, men toges til Fange paa Rheden af Englænderne.

Rochefort (udt. Raaschfaar), Henri, Greve af Rochefort-Luçay, bekjendt fransk Journalist og Politiker, f. 1832, begyndte sin Forfattervirksomhed som Vaudevilledigter og Krønikør for Pariserbladene „Figaro" og „Charivari". 1868 stiftede han Bladet „La Lanterne", som han ved sin hensynsløse Polemik mod alt hvad der hed Regjering og Overordnede og ved sin bidende Spot og glimrende Fremstillingsmaade skaffede en enorm Udbredelse. 1869 valgtes han til Medlem af Legislaturen. 1870 stiftede han det nye Blad „Marseillaise" og dømtes for sine Skriverier i dette til sex Maaneders Fængsel. Efter det andet Keiserdømmes Fald blev han Medlem af den nye Statsstyrelse, siden en af Pariserkommunens Ledere. Efter Oprørets Undertrykkelse flygtede han fra Paris, men blev fangen og dømtes til livsvarigt Fængsel. 1873 blev han deporteret til Nykaledonien, men undkom paa et engelsk Skib og reiste til London, hvorfra han sendte en Række voldsomme Artikler til de socialistiske Blade i Paris. Siden boede han en Tid i Genf, hvor han stiftede et nyt revolutionært Blad og tog virksom Del i Socialisternes Bevægelser, indtil han ved Amnesti tillodes atter at bosætte sig i Paris, hvor han nu udgiver Bladet „l'Intransigeant" („Den Uforsonlige").

Rochelle, La-, se La Rochelle.

Rochester, 1) By i det engelske Grevskab Kent, 45 km. østsydøst fra London, er Bispesæde, har en smuk Kathedral og tæller 19,000 Indb. 2) By i Staten New-York i Nordamerika, med 90,000 Indb., et usædvanlig stort Antal Kirker, Skoler og høiere Læreanstalter samt Maskinverksteder og stor Industri i Uld og Bomuldsstoffer.

Rochholz, Ernst Ludvig, tysk Sprogforsker, f. 1809, var 1836—66 Lærer i tysk Sprog og Literatur i Hofwyl og Biel, derpaa Professor i disse Fag ved Kantonskolen i Aarau. Han er fornemmelig bekjendt af sine fortrinlige Skrifter om Sagnliteraturen.

Rochlitz, Friedrich, tysk Novelledigter og musikalsk Forfatter, f. 1769, d. 1842, fornemmelig bekjendt ved sine „Smaa Romaner og Fortæl-

linger", „Nye Fortællinger" og ved sin Samling af musikteoretiske Afhandlinger „For Tonekunstens Venner". Han var den væsentligste Grunder af „Allgemeine musikalische Zeitung", hvis Hovedredaktør han var fra 1798 til 1818.

Rochus, en af den katholske Kirkes Helgener, en Franskmand, som paa Grund af sin Fromhed og Menneskekjærlighed kanoniseredes, efterat han ved Feiltagelse var kastet i Fængsel og der døde (1327).

Rockford, By i Staten Illinois i Nordamerika, med 13,500 Indb.

Rock-Island, By i Staten Illinois i Nordamerika, med 12,000 Indb.

Rockland, By i Staten Maine i Nordamerika, med 8,000 Indb.

Rocky Mountains (udt. Røkkimauntins) eller **Klippebjergene** kaldes den Fortsættelse af Andesbjergene (Cordilleras, s. d.), som i det vestlige Nordamerika gaar gjennem det sydlige Wyoming, det vestlige Kolorado og det østlige Utah. Bjergkjeden udsender en Mængde Arme i alle Retninger, har Toppe, som naar en Høide af over 4000 m. og er overmaade rig paa Guld, Sølv, Kobber, Jern osv., siden hvis Opdagelse flere Stater, Territorier og Bergstæder er anlagte. Rocky Mountains danner ikke alene en stor Hindring for Samfærselen mellem det østlige og det vestlige Nordamerika, men er ogsaa Skjellet mellem Folkeslag, Klima, Vegetation og Dyreracer. Kjeden er gjennembrudt af Pacifikbanen, som forbinder Atlanterhavets Kyster med det Stille Hav.

Rock-River (Klippefloden), Flod i Illinois, gaar ud i Missisippi ved Rock-Island; 520 km. lang.

Rococo kaldes den Kunststil, hvis historiske Grændser dannes af Slutningen af det 17de Aarh. og Spanskrigens Tilendebringelse. Stilen udviklede sig stærkest under Ludvig den femtende, efter hvem den ogsaa i Frankrige for det meste kaldes. Dens Særkjende er en overlæsset, snirklet Ornamentik. Mest anvendtes den til arkitektoniske Udsmykninger, Møbler, Porcellæns- og Juvelérarbeider. Rococotidens betydeligste Maler var Watteau (s. d.).

Rod, den Del af en Plante, som fæster denne til Voxestedet og enten fuldstændig eller delvis optager Plantens Næring. Den voxer bestandig i en fra Lyset vendt Retning og er enten simpel eller sammensat, d. e. bestaar af flere Smaarødder. Den simple Rod er enten hel eller sammensat; den sammensatte er haarformet eller trevlet eller knippeformet. Pælerod kaldes den i Dybden trængende Hovedstamme.

Rod er i Mathematiken en Størrelse, som ophøiet til en given Potens frembringer et givet Tal; $\sqrt[n]{a}$ læses „nte Rod af a" og betegner altsaa det Tal, som ophøiet til nte Potens giver a; n kaldes Rodexponenten, a Radikanden; Ex. $\sqrt[3]{8} = 2$. For anden Rod (Kvadratroden) skrives ikke Rodexponenten; Ex. $\sqrt{\frac{1}{4}} = \frac{1}{2}$.

Rode kaldes i Militærsproget de to Soldater i tvende Geleder, af hvilke den i andet Geled staar bag den i første. Mangler den ene Mand i Roden, kaldes denne Blindrode. En ulige og den tilvenstre for samme staaende lige Rode kaldes tilsammen et Rodepar. Retningsrode er den Underbefalingsmand eller Menige, paa hvilken Retningen skal tages. Rodekammerater bør ikke stilles fra hinanden under Fegtning, men hjelpe og supplere hinanden.

Rode, Christian Bernhard, tysk Maler og Kobberstikker, f. 1725, d. 1797 som Direktør for Kunstakademiet i Berlin, er fornemmelig bekjendt som Historiemaler og Fremstiller af bibelhistoriske Scener. Som Kobberstikker reproducerede han flere af sine egne Billeder samt illustrerede Gellerts Fabler.

Rode, Gotfred, dansk Digter og Folkehøiskolelærer, f. paa Balslø 1830, d. 1878. 1857 udgav han en Samling lyriske Digte og siden i Forening med Chr. Richardt (s. d.) to Bind „Fortællinger og Vers for Børn". 1874 oprettede han Folkehøiskolen paa Skovgaard.

Rode (udt. Raad), Pierre, fransk Violinvirtuos og Komponist, f. 1774, d. 1830, blev efterat han havde foretaget en Kunstreise i Holland, Tyskland og England Professor i Violinspil ved Konservatoriet i Paris. 1803 reiste han til Petersburg, hvor han blev i fem Aar og nød stor Anseelse. Af hans Kompositioner kan især fremhæves hans 12 Konserter, som hyppig har været spillet af de største Violinister.

Rodemester, kommunal Ombudsmand, som (navnlig) udfører Skatteopkrævning i visse Bydele.

Rodenberg, Julius, tysk Digter, f. 1831, har vundet stor Anseelse ved fine episke og lyriske Digte, Sangspil og Romaner. Af sine hyppige Reiser i Frankrige og Storbritannien og Irland har han givet fortræffelige Skildringer, navnlig udmærker hans Pariserbilleder sig ved en glimrende Fremstilling. 1874 stiftede han i Berlin det bekjendte Tidsskrift „Deutsche Rundschau".

Rodez, Hovedstad i det franske Dep. Aveyron, er Bispesæde, har en gothisk Kathedral af stor arkitektonisk Skjønhed, mange Fabrikker for Tilvirkning af Uld, Bomuld og Linnedvarer og 15,000 Indb.

Rodfrugter, Fællesbenævnelse for de Planter, hvis Rod benyttes til Føde for Mennesker eller Dyr. De vigtigste er Poteter, Næper, Kaalrabi og Gulerødder (s. d. Art.).

Rodney, George Brydges, berømt engelsk Sjøofficér, f. 1718, d. 1792, blev 1759 Kontreadmiral, bombarderede s. A. Havre de Grace, erobrede 1762 Martinique og blev 1771 Viceadmiral. Som Overstkommanderende paa den vestindiske Flaade erobrede han 1781 de hollandske Øer i Vestindien og Guyana og vandt 1782 ved Dominica en fuldstændig Seier over den franske Flaade under Grasse, hvorved Jamaica blev reddet. Til Løn herfor fik han en livsvarig Pension og Titel af Peer.

Rodomontade, larmende Skryderi. (Efter Navnet paa en Person hos Ariost).

Rodosto, By i det tyrkiske Vilajet Adrianopel, ved Marmarahavet, med 18,000 Indb. og betydelig Handel og Skibsfart.

Roebuck, John Arthur, fremragende engelsk Politiker, f. 1802, d. 1879, begyndte sin parlamentariske Løbebane som radikal Repræsentant for Bath 1832. 1837 stillede han sig atter til Valg, men blev kastet, da han ved sine Bestræbelser for at forbedre Kanadiernes sociale og politiske Stilling var bleven udstødt af begge Partier. 1841

fik han sit Parlamentssæde igjen og understøttede kraftigt Cobdens Frihandelspolitik. 1847 blev han atter kastet, men fra 1849—74 repræsenterede han næsten uafbrudt Sheffield og var stedse en fremragende Deltager i Parlamentets Forhandlinger. Ham skyldtes det saaledes i væsentlig Grad, at Ministeriet Aberdeen under Krimkrigen maatte vige Pladsen for Palmerstons Kabinet. Efterhaanden nærmede han sig mere og mere Toryspartiet. Han opponerede stadig mod Ministeriet Russell-Gladstone; 1867 optraadte han som Forkjæmper for Disraelis Reformbill. Af hans literære Arbeider kan nævnes hans „Whigministeriet af 1830", hvori han underkaster Partiet en skarp og nærgaaende Kritik.

Roed, Jørgen, dansk Maler, f. 1808, indtager en fremragende Plads blandt Danmarks Kunstnere ved sine Genrebilleder, Landskaber og Portræter, som fornemmelig udmærker sig ved samvittighedsfuld Udførelse og fin Karakteristik. Han har ogsaa malet flere Altertavler til Kirker i Slesvig og Sjælland. 1844 blev han Medlem af Akademiet og 1862 Professor ved Modelskolen i Kjøbenhavn.

Roelas, Juan de las, spansk Maler, f. ca. 1558, d. 1625, studerede Tizian, hvis Kolorit han fuldstændig tilegnede sig. Flere af hans ypperlige Billeder findes i Kirker i Sevilla, som f. Ex. „Den hellige Isidorus".

Roer ell. **Ruhr**, Biflod til Maas, kommer fra Hohen Venn ved Sourbrod og munder efter et bugtet Løb paa 108 km. ved Roermond ud i Maas.

Roermond, By i den nederl. Provins Limburg, ved Floden Roers Munding, er Bispesæde, har betydelig Industri i Uld og Bomuld og 10,000 Indb. I Middelalderen og indtil Slutningen af det 18de Aarh. blev Byen som Fæstningsstad flere Gange erobret.

Rogaland, det oldnorske Navn paa det nuværende Ryfylke, Stavanger Amt. Rogaland var tidlig et eget Kongerige og omtales oftere i Sagnhistorien. Det kaldtes ogsaa Rygjafylke. Den sidste Konge af Rogaland var Sulke, som faldt i Hafrsfjordslaget. Beboerne kaldtes Ryger.

Rogate, lat. (d. e. beder), kaldes 5te Søndag efter Paaske, efter Begyndelsen af den latinske Messe: Rogate etc., Joh. 16, 14.

Roger den første, Greve af Sicilien, Søn af Tancred af Hauteville, grundlagde i Forening med sin Broder Robert Guiscard Kongeriget Begge Sicilierne ved sine Erobringer i Italien 1061—90. Paa Sicilien indførte Roger den romersk-katholske Kirkes Lære og Kultus. 1090 fordrev han Saracenerne fra Malta, 1098 blev han af Pave Urban den anden udnævnt til Legat. Han døde 1101 i Mileto. — Hans Søn Roger den anden, Konge af Sicilien 1101—54, tog sig med Kraft af sit Lands Udvikling, ordnede dets Pengevæsen og fremmede dets Næringsveie. 1127 blev han ved Arv Hertug af Apulien og Kalabrien og lod sig 1130 krone og salve som Konge. Efter at have overvundet og fanget Pave Innocens den anden i et Slag, tvang han ogsaa denne til at anerkjende hans Kongetitel. Paa sine gamle Dage gjorde han flere Felttog mod den byzantinske Keiser og mod Araberne i Afrika. Gjennem hans Datters senere Giftermaal med Keiser Henrik den sjette kom Riget til Hohenstauferne.

Roger, van der Weyde, fremragende Maler af den ældre nederlandske Skole, d. ca. 1529; hans Malerier, hvoraf kun nogle faa findes, henholdsvis i Wien, Berlin, Brügge og i Spanien, udmærker sig ved dyb Stemningsfylde, fremstillet med Skolens naturalistiske Teknik.

Roger (udt. Raasje), Gustave Hippolyte, bekjendt fransk Tenorsanger, f. 1815, d. 1879, debuterede 1838 og reiste til England, hvor han optraadte sammen med Jenny Lind og gik derpaa (1849) over til den store Opera, hvor han gjorde stor Lykke som Johan i Meyerbeers „Profet". Ogsaa i Tyskland vandt han meget Bifald. 1859 mistede han ved et Uheld sin høire Arm, men fortsatte dog sin sceniske Virksomhed. Han blev Professor i Sang ved Pariserkonservatoriet 1868.

Rogers (udt. Rodjers), Samuel, engelsk Bankier og Digter, f. 1763, d. 1855, debuterede som Digter 1786 med „Ode til Overtroen og andre Digte". Efterat han ved sine Digte „Erindringens Glæder" (1792) havde vundet almindelig Anerkjendelse, udgav han efterhaanden flere Samlinger lyriske og episke Digte, som ved sin omhyggeligt udarbeidede og smagfulde Form gjorde ham til en yndet Digter.

Roggenbach, Franz, Friherre, tysk Statsmand, f. 1825, begyndte sin egentlige politiske Virksomhed som Medlem af den badensiske Mission, der efter Udbruddet af Revolutionen i Baden 1849 sendtes til Berlin. 1861 blev han badensisk Udenrigsminister i det nye liberale Ministerium under det frisindede Regjeringssystem, han havde været med at indføre, og arbeidede med Held for frisindede Idéer og national Politik. Hans politiske Ideal var dog Tysklands Enhed under Preussens Ledelse. 1865 gik han af som Minister; som Deputeret modarbeidede han kraftig Badens Deltagelse i Krigen 1866. Han blev siden Medlem af den tyske Rigsdag.

Rogier (udt. Raasjie), Karl, belgisk Statsmand, f. 1800, udmærkede sig som Medlem af den provisoriske Regjering, som proklameredes efter den belgiske Revolution 1830. 1832—34 var han Indenrigsminister og blev, efterat han to Gange havde været Guvernør i Antwerpen, Undervisningsminister samt Minister for de offentlige Arbeider (1840). Som Deputeret var han Oppositionens Leder; da det liberale Parti 1847 kom til Roret, blev han Førsteminister, og det skyldes væsentlig ham, at Belgien holdtes udenfor Revolutionen 1848. 1852 gik han af, men var atter Førsteminister 1857—68. Siden har han som Repræsentant indlagt sig store Fortjenester, bl. a. som Talsmand for Frihandelssystemet.

Rogn, Fiskenes og andre Vanddyrs Æg.

Rogn (Sorbus), Træ af Æblefamilien, med sagtakkede, finnede Blade, hvide Blomster og røde Bær. Den findes vildt voxende i hele Europa, og dens Ved, som er temmelig haard og seig, benyttes til forskjellige Slags Arbeider. I Norge forekommer 4 Arter, nemlig almindelig Rogn (S. aucuparia), Rognasal (S. hybrida), Asal eller Sølvasal (S. Aria) samt Maave eller Maavbærtræ (S. intermedia).

Rognkjærer (Cyclopterus Lumpus), Fisk af de Brystbugfinnedes Orden, tilhører Skivefiskenes Familie og forekommer overalt ved Norges Kyster samt i Nordsjøen og Østersjøen. Den har et kort,

tykt og plumpt Legeme og under Bugen en Sugeskive. Huden er besat med Benknuder istedenfor Skjæl. Den fanges paa enkelte Steder og benyttes som Agn ved Helleflyndrefiskeri.

Rohan (udt. Roang), gammel fransk Adelsslægt af det hertugelige Hus Bretagne, hvis Stamfader var Guethenoc, som ca. 1021 fik Grevskabet Porrhoët, og hvis nulevende Hoved er Hertug Charles de Rohan-Chabot, f. 1819. Den mest bekjendte Ætling af Familien er Hertug Henri Rohan, Prins af Léon, f. 1579 af protestantiske Forældre, d. 1638. Han opdroges hos Kong Henrik den fjerde af Navarra, som hvis Arving han en Tid betragtedes. 1605 ægtede han en Datter af Sully. Som ivrig Protestant blev han Hugenotternes Anfører under disses Forfølgelser og førte Kampen med saa stor Dygtighed, at Kongen nødsagedes til at slutte Freden i Montpellier (1623). Da Richelieu siden fortsatte Krigen, samlede Rohan en Hær paa 6000 Mand og optog Kampen med den langt overlegne Fiende. Han formaaede ikke at komme La-Rochelle (s. d.) til Undsætning, men kjæmpede dog saa tappert, at Protestanterne ved Freden 1629 indrømmedes fri Religionsøvelse. Efter dette drog han til Venedig, hvor han blev General. Siden underhandlede han med Tyrkiet om Afstaaelse af Øen Cypern, hvor han vilde grunde en fri Stat for alle forfulgte Protestanter, men Planen blev ikke udført. 1635 kommanderede han en fransk Armé mod Østerrigerne og Spanierne og slog Fienden gjentagne Gange. Men da han paa egen Haand sluttede en Overenskomst om at rømme Gräubunden, blev han af Richelieu tilbagekaldt. Rohan reiste til Genf, hvor han forblev til 1638, da han gik i Krigstjeneste hos Hertugen af Sachsen-Weimar. I Slaget ved Rheinfelden Februar s. A. blev han saaret og døde kort Tid efter. Rohan udmærkede sig ogsaa som historisk og politisk Forfatter.

Rohan-Guémené, Louis René Edouard, Prins af, fransk Kardinal og Erkebiskop af Strasburg, f. 1734, d. 1803, var en Mand af letsindig og svag Karaktér og ilde likt af Dronning Marie Antoinette. 1785 blev han sat i Bastillen som indviklet i Grevinde Lamothes (s. d.) berygtede „Halsbaandshistorie", men blev siden frikjendt. 1789 repræsenterede han Geistligheden i Generalstændernes Forsamling. Da han 1791 beskyldtes for Deltagelse i kontrarevolutionære Bevægelser trak han sig tilbage til den tyske Del af Bispedømmet. 1801 nedlagde han ifølge Konkordatet Erkebispeværdigheden.

Rohilkand, Distrikt i Præsidentskabet Bengalen, mellem Ganges og Himalaya.

Rohlfs, Friedrich Gerhard, tysk Afrikareisende, f. 1831, bereiste 1860—65 flere Gange Marokko, hvorefter han drog fra Tripolis gjennem Yoruba til Lagos paa Guineakysten. 1868 var han med den engelske Hær i Abessinien, var 1869 i Tripolis, reiste derpaa gjennem Kyrenaika og Jupiter-Ammons Oase, og ledede 1873—74 en Expedition til den libyske Ørken. Sine Reiser har han skildret i en Række Skrifter af stor videnskabelig Interesse.

Rojas-Zorilla, Francisco de, berømt spansk Digter, f. i Begyndelsen af det 17de Aarh., skrev et usædvanlig stort Antal Komedier og Tragedier, hvoraf enkelte endnu undertiden opføres i Spanien. De mest bekjendte af hans Verker er „Del Rey abajo ninguno, o Garcia del Castañar", „Donde hay agravios no hay zelos" og „Entre bobos anda el juego". Mange af hans Stykker er ypperlige saavel fra Indholdets som fra Kompositionens og Sprogets Side, andre derimod svulstige og indholdsløse.

Rokitansky, Karl, Friherre, f. 1804, d. 1878, blev Professor i pathologisk Anatomi i Wien, hvilken Stilling han indehavde til 1875. I denne Praxis havde han rigelig Anledning til at foretage de videnskabelige Undersøgelser, han 1842—46 beskrev Resultatet af i sin epokegjørende „Haandbog i den pathologiske Anatomi". Om ham dannede sig efterhaanden en hel Skole af Læger, som siden har faaet stor Betydning for den pathologiske Anatomis Udvikling.

Rokke ell. **Skate**, Familie af de tvermundede Fiskes Orden; de har et somoftest stort, fladtrykt Legeme og usædvanlig brede Brystfinner, der gaar fra Snuden til de langt bagved liggende Bugfinner. Ved Norges Kyster findes kun faa Arter, som alle hører til de egentlige Rokker med rhomboidalsk Krop og en tynd Hale. Hos Pigrokken er Halen stærkt pigget og ender med en liden Halefinne. Glatrokken, som kun er forsynet med meget smaa og spredte Pigger, forekommer hyppigst. I Middelhavet forekommer Zitterrokken, der er mærkelig ved sine elektriske Egenskaber. De ægte Rokker lægger Æg, omgivne af en brun, halv gjennemsigtig Hornskal.

Roland, ifølge Sagnene den tapreste af Karl den stores Paladiner, er især bekjendt ved sin heltemodige Kamp og Død ved Roncevalles i Pyrenæerne (778), hvor han kjæmpede mod Saracenerne. Hans Liv og Død blev siden Gjenstand for en Mængde Heltedigte og Sagn. Omhyggeligt skildret blev han i det 12te Aarh. i „Chanson de Roland". Foruden i Tyskland behandledes ogsaa Emnet af Nordboerne, saaledes i den islandske Karlamagnus Saga og af Christiern Pedersen i hans „Krønike om Keiser Carl Magnus". Ogsaa de italienske Digtere Bojardo, Ariosto og Pulci har bearbeidet Sagnet.

Roland de la Platiere, Jean Marie, fransk Statsmand, f. 1734, d. 1793, begyndte sin offentlige Virksomhed som Lyons Repræsentant i den konstituerende Forsamling 1791. I Paris sluttede han sig allerede i Begyndelsen til det republikanske Parti. I Marts 1792 blev han Indenrigsminister under Girondinernes Partiherredømme, afskedigedes af Ludvig den sextende, men indsattes atter efter dennes Død. Med Girondens Fald 1793 gik ogsaa han af og maatte flygte fra Paris. Da han i Rouen, hvorhen han var flygtet, hørte om sin Hustrus Henrettelse, dræbte han sig selv. — Hans Hustru, Manon Jeanne, f. 1754, var en usædvanlig lærd Dame. Navnlig besad hun grundigt Kjendskab til Oldtidens Forfattere. Hun bistod energisk sin Ægtefælle i hans politiske Arbeider og samlede i sit Hjem en Kreds af fremragende Statsmænd og Lærde. Hun blev siden paa Grund af Brevverling med de forjagne Girondiner fængslet, dødsdømt og henrettet 1793.

Rolandsføiler ell. **Rutlandsføiler**, kaldes nogle store Billedstøtter af Træ eller Sten, som findes paa Torvet i flere af Nordtysklands Byer,

og som forestiller en barhoved Mand iført Kappe og holdende et Sværd i Haanden. Støtten betegnede før i Tiden Retterstedet.

Rolf Krake, som levede ca. 550, var en af de gamle danske Hedningekonger. Han var Søn af Kong Helge i Leire og dennes egen Datter Yrsa, hvis Slægtsforhold han var ubekjendt med, da han ægtede hende. Rolf var en af sin Tids tapreste og mest gavmilde Mænd. Han holdt en talrig Hird og førte et gjestfrit Hof. Til sin nærmeste Livvagt havde han 12 Berserker, hvoriblandt Nordmanden Bjarke, Danskerne Hjalte og Vigg eller Vøgg især berømmedes. Rolf omkom tilslut ved Forræderi og Overfald af sin Søster Skuld og hendes Mand Hjørvard, som med sine Folk dræbte Rolf og alle hans Hirdmænd. Dog hevnedes han ved at Vigg, førend han selv dræbtes, gjennemborede Hjørvard. Denne Kamp blev siden besunget i det berømte „Bjarkemaal" (se Bjarke). Saavel Ewald som Øhlenschlæger har digterisk behandlet Sagnet om Rolf.

Rolf Ragnvaldssøn, sædvanlig kaldet Gange-Rolf, var en Søn af Harald haarfagres Ven Ragnvald Mørejarl. Han för tidlig i Viking, og da han paa Hjemveien fra en saadan Tur tillod sig at gjøre Strandhug (s. d.) i Viken, blev han lyst utlæg af Kong Harald, som havde sat streng Straf for enhver, der tillod sig at herje inden sit Fædrelands Grændser. Da ingen Forbøn nyttede, drog Rolf fra Landet, forenede sig med andre Vikinger og tvang 912 den franske Konge Karl den enfoldige til at afstaa hele Normandiet, mod at Rolf lod sig døbe og blev den franske Konges Jarl. Rolfs Efterkommere herskede i lang Tid i Normandiet, og de med ham indvandrede Vikinger (Normanner, s. d.) blev snart et Mønster for hele Europa, hvad Krigeraand og Ridderlighed angik. En af Rolfs Ætlinge, Vilhelm Erobreren, underlagde sig England.

Rolfsø, Ø i Vestfinmarken, 30 km. østenfor Hammerfest, med flere ikke ubetydelige Fiskevær.

Rollag, Prestegjeld i Numedal, Buskeruds Amt, bestaar af Sognene Rollag og Vægli.

Rollaug ell. **Hrollaug**, se Herlaug.

Rolle kaldes den Del af et Theaterstykke, som hver enkelt Skuespiller har at lære og udføre; tillige Afskrifter af dette Parti.

Rolle, Johann Heinrich, tysk Komponist, f. 1718, d. 1785 som Organist ved Peterskirken i Magdeburg, vakte i sin Tid Opmærksomhed ved sine Oratorier, hvoriblandt „Abels Død" og „Abraham paa Moria" vandt særlig Anerkjendelse.

Rollen, Ø i Ibestads Prestegjeld, Tromsø Amt, stilles fra Fastlandet ved Astafjord.

Rollenhagen, Georg, tysk Satiriker og didaktisk Digter, f. 1542, d. 1609 som Prest og Rektor ved Domskolen i Magdeburg, er især bekjendt ved sit Læredigt „Der Froschmeuseler", hvori han under Dyrefabelens Maske med Lune og bred Humor polemiserer mod Datidens politiske og moralske Forhold. — Gabriel Rollenhagen, foregaaendes Søn, f. 1583, var ogsaa humoristisk-satirisk Forfatter af Betydning og er derfor ofte bleven forvexlet med Faderen. Hans „Fire Bøger indianske Luftreiser" og hans Komedie „Amantes amentes" gjorde i sin Tid megen Lykke.

Rollin, Charles, fremragende fransk Historiker, f. 1661, d. 1741, blev 1683 Professor ved „Collége Plessis", 1688 ved „Collége de France", og siden Rektor ved Universitetet i Paris. Størst Betydning af hans historiske Skrifter har hans „Ægyptens og Karthagos ældre Historie" og hans „Romerske Historie". Rollins Skrifter er især mærkelige derved, at de er særlig anlagte efter Ungdommens Behov og Opfatningsevne.

Rolsø, en betydelig Ø i Smaalenenes Amt, dannes af Glommens Arme ved dennes Udløb ved Fredrikstad.

Rom (Roma) var i Oldtiden Romerrigets Hovedstad. Byen anlagdes ifølge Sagnet af Romulus 753 f. Kr. ved Tiberens venstre Bred paa de syv Høie: Palatinus, Capitolinus, Quirinalis, Aventinus, Coelius, Esquilinus og Viminalis, omkring hvilke senere en Mur opførtes af Servius Tullius. Efterat Gallerne 390 f. Kr. havde ødelagt Byen, blev den hurtig gjenopbygget og smykket med skjønne og storartede Bygningsverker. Appius Claudius lod anlægge den første Landevei, Via Appia, og den første Vandledning. Især udvikledes og forskjønnedes Byen efter de puniske Krige ved de uhyre Rigdomme, som Krigsbyttet skaffede Borgerne. Og af den græske Bygningskunst, der fik Indpas ca. 156, omtrent 10 Aar før Grækenlands Erobring, fremstod efterhaanden den skjønne romerske Bygningsstil. Til Byens Forskjønnelse bidrog især Sulla, der fra Grækenland medbragte en Mængde erobrede Kunstsager. Ca. 55 f. Kr. byggede Pompeius det første Theater; og blandt de af Cæsar opførte Pragtbygninger var navnlig hans Forum med Venus Genitrix's Tempel storartet. Stadens Udsmykning fortsattes ogsaa i Begyndelsen af Keisertiden. Augustus, som inddelte Rom i 14 Distrikter, opførte de herlige Apollos og Mars Ultors Templer, og Agrippa bedækkede Marsmarken med Templer og Paladser. Befolkningens Antal paa denne Tid har været anslaaet af nogle til ca. en, af andre til nærmere to Millioner. Efter den store Brand under Nero 64 e. Kr. blev Staden gjenopbygget med endnu større Pragt og fik desforuden bredere og luftigere Gader og større aabne Pladse. Berømt fremfor alle andre Bygninger var Neros Palads (domus aurea). Under Vespasian blev det store Amfitheater („Kolosseum") paabegyndt, men fuldendtes først under Domitian. Under Antoninerne sank Bygningskunsten efterhaanden ned til en smagløs Overlæsselse og Udslettelse af de rene Former. Under de store Folkevandringer i det fjerde og femte Aarh. herjedes Staden frygtelig af Barbarerne, trods den nye Ringmur, Aurelian lod opføre til dens Beskyttelse. Og med Konstantinopels Opblomstring og Kristendommens Udbredelse begyndte Roms Tilbagegang. — Det gamle Roms mærkeligste Bygningsverker. Blandt Templerne havde følgende mest Betydning: Jupiter Optimus Maximus's Tempel, den romerske Statsreligions vigtigste Helligdom; Templerne for Jupiter Tonans, Jupiter Custos, Saturnus, Janus; det rigtudsmykkede Tempel for Venus og Roma, som Hadrian byggede; endelig Bellonas Tempel og Pantheon paa Marsmarken. Storartede Arbeider var Vandledningerne, saasom Aqua Marcia (100,000 m., deraf 11,000 m. paa Buer), Aqva Claudia (80,000 m.) og Anio novus (100,000 m.) samt de kolossale Vandbeholdere og den af Tarquinius Priscus byggede Cloaca maxima. Til de

fornemste Forlystelsessteder hørte Circus Maximus, „Kolosseum", det af Cæsar paabegyndte Marcellus-Theater med 20,000 Siddepladse samt Pompeius' Theater. Af overdaadigt udstyrede Badeanstalter var der mange i Rom. Af disse var Agrippas, Neros, Titus's og Diokletians de største og pragtfuldeste. Over Floden førte flere større Broer. Blandt de offentlige Pladse udmærkede sig især Campus Martius, Forum Romanum og Cæsars, Augustus's, Nervas og Trajans skjønne Keiserfora. Overordentligt rigt udstyrede var Lucullus's, Sallusts, Cæsars, Mæcenas's og Domitians Paladser og store Haver. Paa forskjellige Steder i Byen var opført Triumfbuer, hvoraf flere endnu existerer, samt Søiler, saasom den 32 m. høie Trajanssøile og Antoninussøilen, som endnu bevares, og den store saakaldte Konstantins Obelisk. Langs den appiske Vei stod en Mængde Gravmæler, hvoraf flere endnu findes. Paa den anden Side af Floden byggede Hadrian sit kolossale Mausoleum (nu Engelsborg, s. d.). Ogsaa mange andre Mindesmærker, af ringere Betydning, er blevne bevarede ned igjennem Tiderne. — Trods enkelte af de senere Herskeres Bestræbelser for at gjenopbygge og bevare Staden, blev dog dens Ødelæggelse fuldstændig henimod Slutningen af det 14de Aarh. Men under Paverne Eugen den fjerde og Nikolaus den femte, i Midten af det 15de Aarh., foregik atter en Gjenopblomstring af Bygningskunsten. Under Sixtus den femte forskjønnedes Byen med mange Skulpturer og arkitektoniske Prydelser, ligesom ogsaa Oldtidslevningerne blev ordnede og beskyttede. Senere fortsattes disse Bestræbelser af Paverne Benedikt den fjortende, Clemens den fjortende og Pius den sjette; og siden Rom i 1871 blev det italienske Kongehus's Opholdssted, har der været foretaget vidtløftige Udgravninger, med interessante og værdifulde Resultater. — Det nye Rom, der, foruden at være Italiens Hovedstad, er Pavens Sæde, ligger paa begge Sider af Floden Tiber og tæller 250,000 Indb., hvoriblandt ca. 8,000 Geistlige og 5,000 Jøder. Af Stadens 19 Porte danner Porta del Popolo den nordlige, Porta Pia og Porta Maggiore, den østlige, Porta San Sebastiano og Porta Paolo den sydlige samt Porta San Pancranzio den vestlige Indgang. Over Tiberen gaar sex store Broer. Af de talrige offentlige Pladse er Piazza del Popolo med den ægyptiske Obelisk, Piazza di Monte Citorio, Piazza Colonna med Aureliussøilen, Piazza di Monte Cavallo med de store Dioskurbilleder, Piazza di Spagna, Kapitolspladsen med den forgyldte Rytterstatue af Mark Aurel og Campo vaccino de betydeligste. „Korsoen", som er 1,500 m. lang, Strada di Ripetta og Via del Babuino er de fornemste Hovedgader. Af Stadens 369 Kirker er mange rigt dekorerede med Kunstværker af de største Mestere og smykkede med alslens Kostbarheder. Et Underverk af Arkitektur og kunstnerisk Dekoration er St. Peterskirken, hvis Opførelse begyndtes af Pave Julius den anden 1506 og fuldendtes 1626. Dens oprindelige Bygmester var Bramante; blandt dem, som senere forestod Opførelsen, var ogsaa Rafael, Michel Angelo og Bernini. Den er Verdens største Kirke, er 187 m. lang, 137 m. bred og har en 117 m. høi Kuppel, der hviler paa fire uhyre Piller. Dens Kostende oversteg 46 Millioner Scudi (175 Mill. Kroner), som for en stor Del tilveiebragtes ved Afladskræmmeriet. Herlige Billedhuggerverker, Mosaiker og Malerier pryder Kirkens Indre. Udenfor, paa Peterspladsen, er Berninis berømte Søilegang og i Forhallen Rytterstatuerne af Konstantin og Karl den store. Den ældste og fornemste Kirke i Staden er Laterankirken, Pavens biskoppelige Kirke. Den har flere Gange været ødelagt og har først i den nyere Tid faaet sit nuværende Udseende. Kirken Santa Maria Maggiore, der er en af Roms fire Basilikaer (s. d.), er navnlig berømt for sine Marmorsøiler og sine med kunstneriske Mesterverker dekorerede Kapeller (Kapel Borghese). I Sta. Maria della Pace findes Rafaels Sibyller, i St. Maria della Rotunda (det gamle Pantheon) er bl. a. en korintisk Søilehal af stor Skjønhed. Her er Rafael og andre Kunstnere begravne, ligesaa (1878) Italiens første Konge, Viktor Emanuel. Blandt de øvrige, med Hensyn til Arkitektur og indre Pragt mærkelige Kirker er St. Paulskirken en af de betydeligste. Den brændte 1823, men blev gjenopbygget med al den Rigdom og Luxus, som Romerkirken raader over. Af Roms mærkeligste Paladser er Vatikanet det mest fremtrædende. Det paabegyndtes i det 5te Aarh. og har faaet Bygningstillæg lige indtil vor Tid. Bygningen indeslutter over 20 Gaardsrum, har 11,000 Værelser og er nu Pavens Residens. Foruden de Freskobilleder, som findes i det sixtinske og i det paulinske Kapel og i Loggierne, hvilke Rum indeholder mange af Michel Angelos og Rafaels berømteste Verker, indeholder Vatikanet uhyre Bogsamlinger, Antikvitetssamlinger, uvurderlige Billedhuggerverker og Haandskrifter samt Muséet Pio-Clementino, der er Verdens betydeligste Antiksamling. Ved en lang Murgang staar Vatikanet i Forbindelse med Engelsborg (s. d.). Pavernes forrige Sommer-Residens var Quirinalpaladset, der siden 1870 har været den italienske Konges Bolig. Ogsaa her findes storartede Vægmalerier og andre Kunstverker, hvoriblandt Thorvaldsens „Alexandertoget". Lateranpaladset, som indtil 1304 var Pavernes Residens, hører fremdeles til Pavestolen. Her findes et berømt Skulpturkabinet. Hvor det gamle Kapitol stod, er nu Palazzo Senatorio, hvor det romerske Municipalraad holder sine Sammenkomster. Udkastet til hele Anlægget paa Kapitol er gjort af Michel Angelo. Foruden de nævnte og flere andre offentlige Pragtbygninger er der i Rom et stort Antal private Paladser, som indeholder berømte Kunstsamlinger af uhyre Værdier. De mest bekjendte er Palazzo Barberini, med en Malerisamling og et stort Bibliothek; Palazzo Borghese, bekjendt for sin smukke Portal og sine fra Villa Borghese overflyttede Freskomalerier af Rafael; endvidere Paladserne Torlonia, Corsini, Farnese og Colonna. I Byens Omegn og nærmeste Udkanter findes talrige Villaer og yppige Haver. I den sydlige Del findes de fleste Oldtidslevninger: Templer, Triumfbuer, Thermer, Søiler og Gravmæler. For Tiden har Rom over halvandet hundre Klostre, et stort Antal Hospitaler og mange andre Velgjørenhedsanstalter. Af høiere Læreanstalter kan især fremhæves: Universitetet, Collegium Romanum, Jesuiternes Skole, Collegio di propaganda, hvor Missionærerne uddannes, og som har et Bogtrykkeri for mere end 30 Sprog; endvidere 18 Presteseminarier for Studerende af forskjellige Nationaliteter. Byens fornemste Aka-

demier er: Malerakademiet San Luca, der har en stor Malerisamling; det franske Malerakademi; Accedemia degli Arcadi (for Digtekunst); det naturvidenskabelige Selskab de Lincei, det tyske arkæologiske Institut osv. I Kirken Sta. Maria sopra Minerva findes et Bibliothek paa 120,000 Bind og i Sant Agostino et paa 87,000 Bind. Handelen er af liden Betydning. Nogen Industri drives i Silke, Uld og Læder; tillige frembringes smukke Arbeider i ædle Metaller samt Perler, Mosaiker og Kaméer.

Rom og det romerske Riges Historie. I. Kongeperioden. Roms Stifter var ifølge Sagnet Romulus, der regjerede 753—716 f. Kr. Han inddelte Folket i Slægter og omgav sig med et Senat. For at øge Befolkningen gjorde han Rom til Fristad for Misfornøiede og Forbrydere, som han skaffede Hustruer ved at røve Nabofolkenes Kvinder. Paa denne Maade kom Romerne i Strid med de nærboende Sabinere, men Striden endte med, at Sabinerne og Romerne blev ét Folk under Romulus og Sabinerkongen Titus Tatius. Under Numa Pompilius (715—672 f. Kr.) fik Riget sin Statsreligion og en ordnet Gudsdyrkelse. Hans Efterfølgere Tullus Hostilius (672—640) og Ancus Marcius (640—616) udvidede Rigets Grændser. Af de undertvungne Folkeslag indvandrede til Rom store Mængder, hvoraf dannedes Plebeierne (Almuen), i Modsætning til Patricierne (de adelige), der bestod af Roms oprindelige Befolkning. Tarquinius Priscus (616—578) ordnede og forskjønnede Staden Rom ved Bygninger og Anlæg af de store Kloaker. Under Servius Tullius (578—534) blev Plebeierne, som nu efter den nye timokratiske Forfatning maatte gjøre Militærtjeneste, optagne blandt Romerfolket. I hans Regjeringstid blev Staden omgiven med en Mur. Tarquinius Superbus (534—510) tog sig ligeledes af Roms Udvidelse og Forskjønnelse; saaledes byggede han bl. a. Jupiter Capitolinus's Tempel. Men ved sit egenraadige Styresæt paadrog han sig almindelig Uvillie og blev tilslut styrtet. Med ham ophørte ogsaa Kongedømmet (510). II. Rom som Republik. I Kongens Sted stilledes nu to blandt Patricierne valgte Konsuler i Spidsen for Regjeringen. Deres Funktionstid varede et Aar. De første Konsuler var Lucius Junius Brutus og Tarquinius Collatinus. Men der var i Rom mange, som var misfornøiede med den nye Regjering, og Tarquinius Superbus selv søgte Hjelp hos Porsenna, Konge i Klusium. Forsøget var dog forgjeves, og Tarquinius opgav fuldstændig Haabet om at faa Tronen tilbage. 498, under Krigen mod Latinerne, som af de Misfornøiede var blevne ophidsede mod Republiken, indsattes for første Gang en Diktator (s. d.). I Republikens første Tid benyttede Patricierne sig af sin Stilling til at undertrykke Plebeierne og tilrive sig al Magt og Myndighed. Navnlig trykkedes disse af den Gjeld, de for hver Krig maatte stifte hos Patricierne, da de ifølge Lovene selv maatte bestride sine Udgifter under Felttoget. Misfornøielsen blandt de lavere Klasser blev under disse Forholde tilsidst saa alvorlig, at de, da en Krig med Volskerne udbrød 494, negtede at gjøre Krigstjeneste. Ved en Sammenkomst af Folket paa „det hellige Bjerg" faldt Plebeierne atter tilføie, dog først efter at have opnaaet Eftergivelse af Gjelden, Gjeldslovenes Formildelse samt at blive repræsenteret af to Folketribuner, som skulde vaage over deres Interesser. 451 gik Tribunen Terentilius Arsas Forslag om, at skrevne Love for Staten skulde udarbeides, efter mange Kampe igjennem. Ti Mand (Decemvirerne), udstyrede med diktatorisk Myndighed, overdroges det at affatte Lovene, og 449 var de saakaldte 12 Tavlers Love færdige. Men da Decemvirerne efter endt Arbeide skulde nedlægge sine Embeder, gjorde de Forsøg paa at beholde dem, hvilket fremkaldte et Oprør, som endte med deres Fordrivelse og Gjenoprettelsen af den gamle Forfatning. Efterhaanden tiltvang dog Plebeierne sig flere Rettigheder; Ægteskab mellem Patricier og Plebeier blev godkjendt som retsgyldig (ↄ: at Børnene var arveberettigede. Blandede Ægteskaber var ogsaa før tilladte, men betragtedes som Konkubinater), og Krigstribuner med konsularisk Myndighed valgtes af og blandt Plebsen. Samtidig med disse indre Kampe førte Romerne Krig med Nabofolkene. 396 indtog Diktatoren M. Furius Camillus Veji. Men 390 blev Romerne slagne af Gallerne ved Allia, deres Stad blev brændt og en uhyre Pengesum maatte udbetales til Seierherrerne. Camillus gjenopbyggede Byen og gav Hæren en forbedret Organisation. 366 antoges de licinske Lovforslag, som fremsattes 376 af Tribunen Licinus Stolo, og som gik ud paa at udjevne al Forskjel mellem Patricier og Plebeier. Under den indre Fred, som ved disse Love var bleven oprettet, vendte Romerne sig med saa meget større Kraft mod sine ydre Fiender. 343—341 bekrigede de og overvandt Samniterne og 338 undertvang de Latinerne og gjorde dem til romerske Forbundsfæller (socii). 327 udbrød den anden Samniterkrig, i hvilken Romerne led et stort Nederlag i de kaudinske Passer. Men siden fik de atter Overmagten og slog Samniterne gjentagne Gange. I den tredie Samniterkrig (298—290), i hvilken ogsaa Umbrerne og Etruskerne deltog mod Romerne, seirede disse fuldstændig og gjorde de undertvungne Folkeslag til Forbundsfæller. 275 blev Pyrrhus, Konge i Epiros, hvem Tarentinerne havde bedet om Hjelp mod Romerne, slagen af disse ved Benevent, efterat han to Gange havde overvundet Romerne. Tarent overgav sig 272, og ca. 266 var hele Oldtidens Italien bragt under Romernes Herredømme. — Ved sin stadige Fremtrængen kom Romerne tilsidst i fiendtlig Berørelse med Karthagerne (eller Punerne), som var begyndt at faa Fodfæste paa Sicilien. 264 udbrød den første puniske Krig. Romerne erobrede i kort Tid hele Sicilien og vandt 260 for første Gang et Sjøslag under C. Duilius. 256 satte de under Regulus over til Afrika, men led her et stort Nederlag og trak sig tilbage til Sicilien igjen. Efterat Romerne atter havde beseiret Karthagerne, sluttedes 241 Fred, hvorved Romerne fik Sicilien, som de gjorde til Provins. Under en Opstand i Karthago 238 bemægtigede de sig ogsaa Sardinien og Korsika. 218 udbrød den anden puniske Krig paa Grund af Karthagernes Fremgang i Spanien. Karthagerne anførtes af Hannibal (s. d.), som førte sin Hær over Alperne, slog Romerne under Scipio ved Ticinus og kort efter ved Trebia (217). Ligeledes overvandt han en romersk Hær under Flaminius ved Sjøen Tra-

symenus 217, og 216 vandt han ved Cannæ en fuldstændig Seier over Konsulerne Æmilius Paulus og Terentius Varro. Men Aaret efter tilføiede Romerne Hannibal et Nederlag i Kampanien, paa samme Tid som de satte over til Sicilien og erobrede Syracus samt førte Krigen over til Spanien. Hannibal var overladt til sig selv og bad forgjæves om Hjelp fra Karthago. 204 satte Scipio (Africanus) over til Karthago, Hannibal blev hjemkaldt, og 202 mødtes de ved Zama, hvor Romerne vandt en afgjørende Seier. Ved Freden 201 maatte Karthagerne rømme Spanien, udlevere sin Flaade og forpligte sig til ikke at føre Krig uden Romernes Tilladelse. 200 erklærede Romerne Filip af Makedonien Krig og knækkede ved Seiren ved Kynoskefalæ 198 Makedonernes Magt over Grækenland. 191 og 190 overvandt Romerne Antiochus den store af Syrien, som efter Hannibals Raad havde erklæret dem Krig, og tvang ham til en betydelig Landafstaaelse i Lilleasien. I den anden makedoniske Krig (171—168) ødelagdes det makedoniske Kongedømme fuldstændig af Romerne. 148 blev Makedonien gjort til romersk Provins, og 146 havde Grækenland samme Skjebne, efterat det Achæiske Forbund var blevet undertvunget og Korinth erobret og plyndret af Mummius. Den tredie puniske Krig (149—146) fremkaldtes for en stor Del ved Romernes Misundelse paa Karthagos voxende Magt og Rigdom. Byen blev beleiret af Scipio Africanus den yngre, indtoges efter en fortvivlet Kamp og gjordes til romersk Provins. Romerriget udvidedes end yderligere ved Erobringer i Spanien 133 og (s. A.) ved Kong Attalus's den tredies testamentariske Overgivelse til Romerne af det pergameniske Rige. De uhyre Rigdomme, som ved disse Erobringer strømmede ind i Rom, kom kun dem tilgode, som havde havt Anførselen i Krigene. Disse dannede nu en særskilt Adelsstand, som kaldtes Nobiles eller Optimater. De delte de store Statseiendomme mellem sig og vogtede strengt over sine Rettigheder, medens Størstedelen af Befolkningen levede i Armod og maatte udføre alt Arbeide. 133 forsøgte Folketribunen T. Sempronius Grachus ved en kommunistisk Agerlov at raade Bod paa de mislige Forhold. Loven blev antagen, men ikke fuldt iverksat, idet nemlig Optimaterne fik en Reisning istand mod Grachus, hvorunder denne tilligemed mange Tilhængere blev dræbt. 121 fremtraadte hans yngre Broder Gajus med lignende Lovforslag, men med samme Resultat for ham selv som den forrige. Optimaternes Magt var herved for en Tid sikret, men Fordærvelsen blandt dem tog lidt efter lidt Overhaand; og da Romerne paa Grund af de adelige Feltherrers Udueligheb og Havesyge led flere Nederlag i Krigen med Jugurtha (112—106) og med Cimbrerne (s. d.), fik Folkepartiet atter Indflydelse. Jugurtha, Cimbrerne og Teutonerne blev overvundne af en af Folkets egne Førere Cajus Marius. 88 tilkjæmpede Forbundsfællerne sig Borgerret, efter en flereaarig Kamp, (Forbundsfællernes- eller den marsiske Krig). 87 udbrød den første Borgerkrig, mellem Marius som Folkepartiets Leder og Sulla, Optimaternes Hoved. Medens Sulla bekrigede Mithridates i Grækenland, fik Marius Sullas Hjemkaldelse med Vold sat igjennem. Sulla drog mod Rom og Marius maatte flygte. Men da Sulla atter var reist til Hæren, vendte Marius tilbage til Rom, hvor han efter skrækkelige Myrderier tiltvang sig Magten. Da Sulla efter endt Felttog vendte hjem igjen, var Marius død, men hans Tilhængere var endnu talrige, og først efter grusomme Forfølgelser (Proskriptionslisterne) lykkedes det Sulla at styrte Modstandernes Parti. Han indskrænkede nu de lavere Klassers Magt og øgede endmere Senatets og Optimaternes Privilegier. Sullas Efterfølger som Senatets Leder var Cnejus Pompeius (ca. 70). Han gjorde en Ende paa den sertorianske Krig (77—72) og i Forening med Crassus paa Slaveopstanden (71). Efterat han dernæst havde tilintetgjort Sjørøvervæsenet i Middelhavet (67), overvandt han Kong Mithridates (64), mod hvem Lucullus allerede før havde kjæmpet med Held. Ved denne Krigs Tilendebringelse blev Pontus, Kilikien og Syrien romerske Provinser. Under Pompeius's Fravær i Orienten truedes Rom af den katilinariske Sammensværgelse, saa kaldet efter Stifteren, Lucius Sergius Catilina, der havde samlet en hel Del Misfornøiede, som ved at myrde Konsulerne og sætte Ild paa Byen vilde tilrive sig Magten og Rigdommene. Men Konsulen, M. Tullius Cicero, fik Nys om Sagen, lod de Sammensvorne fængsle og henrette, medens en Hær sendtes mod Catilina, som blev slagen og faldt. Ca. 60 fremtraadte Cajus Julius Cæsar, der allerede som Hærfører i Spanien havde opnaaet Berømmelse. Med ham forbandt Pompeius sig, og siden stiftede disse to sammen med Crassus det politiske Forbund, som siden blev kaldet det første Triumvirat (60). Disse tre udgjorde den største Magt i Staten. Cæsar blev Konsul og derefter Statholder i Gallien, som han undertvang, og hvorfra han trængte ind i Germanien og satte over til Britannien. Pompeius forblev i Rom og udvidede stadig sin Magt. Da Crassus var bleven dræbt i en Krig mod Partherne, lod Pompeius sig udnævne til Enekonsul og bevægede Senatet til at fratage Cæsar Kommandoen i Gallien. Cæsar svarede med at rykke ind i Italien, og saaledes begyndte den anden Borgerkrig (49—45). Ved Farsalos i Grækenland, hvorhen Pompeius var flygtet, seirede Cæsar (48). Pompeius flygtede til Ægypten, hvor han blev dræbt. Efterat Cæsar havde underkuet Resten af Pompeianerne i Slaget ved Thapsus (46) vendte han tilbage til Rom. Som Diktator, valgt først paa 10 Aar, siden paa Livstid, var han nu Enehersker. Han forbedrede betydeligt Lovene og gik skaansomt frem mod sine Fiender. Men hans Planer til at omdanne Staten til et Kongerige forhindredes ved hans Mord 44. Efter Cæsars Død stiftede Konsulen Antonius, Cæsars Søstersøn Octavian og Lepidus det andet Triumvirat (43). Disse vendte sig nu mod Republikanerne, der anførtes af Cæsars Mordere, og slog dem ved Filippi, hvorefter de formelig delte Riget mellem sig. Lepidus blev siden udstødt af Forbundet og Octavian tog Rigets vestlige Del, Antonius den østlige. Men Antonius's daarlige Krigsførelse og hans udsvævende Liv med Kleopatra foraarsagede en Krig mellem de to Magthavere. Ved Actium vandt Octavian en afgjørende Seier (31), Antonius dræbte sig selv, og Ægypten blev romersk Provins. Octavian var nu Eneherster i Rom. — III. Rom under Keiserne. Cæsar

Octavianus (31 f. Kr. til 14 e. Kr.), der fik Tilnavnet Augustus (den „ærværdige"), tilegnede sig efterhaanden al Magt i Staten ved at forene alle de højeste Embeder i sin Person. Han tog sig med Iver af Folkets Tarv, gjenoprettede Ro og Orden i det Indre og udvidede Romerrigets Grændser til at omfatte næsten hele Datidens civiliserede Verden. Kun mod Germanerne var Romerne uheldige. Efter Varus's Nederlag i Teutoburgerskoven, blev Rhinen atter Romerrigets Grændse mod Nord. Hans Efterfølger Tiberius (14—37) var en haard, men dygtig Regent, som sørgede meget for den retfærdige Styrelse af Provinserne. Efter ham fulgte Caligula (37—41), som var raa og grusom, men blev snart myrdet. Under Claudius (41—54) forbedredes Tilstanden i Rom, og nye Provinser erobredes for Staten. Nero (54—68) hengav sig til de mest tøileløse Udsvævelser og udsugede i sine sidste Aar hele Riget for at tilfredsstille sine Luner. Under hans Regjering ødelagdes Størstedelen af Rom ved en Ildebrand, som han sagdes at have foraarsaget. De Kristne, som allerede dengang var begyndt at udbrede sig i Rom, fik Skylden derfor og forfulgtes paa det grusomste. Tilsidst maatte Nero flygte fra Rom og dræbte sig selv, efterat alle havde forladt ham og var gaaede over til Galba, som af Senatet var bleven hyldet som Keiser. Med Nero uddøde Augustus's Familie. Galba, Otto og Vitellius regjerede tilsammen kun et Aar, idet de kjæmpede indbyrdes om Magten; Vitellius ødelagde Millioner ved sit ødsle og udsvævende Liv. 69 udraabtes Vespasian til Keiser. Han regjerede 10 Aar med Dygtighed, gjenoprettede Ro og Orden, lod opføre Pragtbygninger, indtog Jerusalem 70 e. Kr. og lod fuldende Britanniens Erobring. Hans Søn Titus (79—81) udmærkede sig ved storartet Gavmildhed. I Domitian (81—96) fik Riget atter en grusom og despotisk Hersker, der tilsidst blev dræbt af sine nærmeste Slægtninge. 96 kom Nerva paa Tronen og regjerede med Mildhed til sin Død 98. Hans Eftermand Trajan, en Spanier, førte Regjeringen med stor Dygtighed. Handel, Kunst og Videnskab blomstrede frem, og Rom forskjønnedes ved mange Pragtbygninger. Han gjorde Dacien til Provins og overvandt Partherne. Hadrian (117—138) fortsatte Trajans Virksomhed som Videnskabernes og Kunstens Beskytter. Men fornemmelig tog han sig af Provinsernes Opkomst. Han efterfulgtes af den milde Antoninus Pius (138—161), der betydelig forbedrede Lovene og beskyttede Slaver og Kristne. Marcus Aurelius Antoninus Philosophus (161—180) var en ædel og dygtig Regent. Paa hans Tid begyndte flere barbariske Folkeslag fra Norden at oversvømme Riget. Under Kampen mod Markomannerne døde han, og kun faa af de Keisere, som kom efter ham, formaaede en kort Tid at standse Rigets begyndende Opløsning. Markus Aurelius efterfulgtes af Commodus (180—192), hvis grusomme Regjering fremkaldte en Sammensværgelse mod hans Liv. Tronens Besættelse kom nu i Soldaternes Hænder. Disse valgte Severus (193—211), der regjerede voldsomt, men var en dygtig Kriger og forstandig Lovgiver. Hans Søn Caracalla (211—217) anrettede frygtelige Blodbad blandt de høierestaaende Embedsmænd i Rom og i Provinserne. Og da han endelig blev dræbt, efterfulgtes han af Elagabal (218—222), hvis overdaadige og lastefulde Levnet gik over alle Grændser. Ogsaa denne Regent blev myrdet, og efter ham fulgte nu en Række vexlende Keisere, der snart valgtes af Senatet, snart af Soldaterne. Hele Rigets Styrelse kom i det sørgeligste Forfald, Medkeisere og Modkeisere fremstod og styrtedes efter nogle Ugers Regjering; kun en sjelden Gang fik Riget en nogenlunde dygtig og kraftig Hersker. 260—70 opstod der i næsten alle Provinser Modkeisere („de 30 Tyranners Tid"). Først under Konstantinus den store, der var Enehersker 324—37, gjenoprettedes Roligheden, Rigets Administration blev ordnet, Grændserne sikredes og Soldaterherredømmet knækkedes. Under ham blev Byzanz Rigets Hovedstad og Kristendommen anerkjendt Religion (325). Han efterfulgtes af sine Sønner Konstantin den anden, Konstantius og Konstans. Julian (den frafaldne) (360—363) forsøgte uden Held at gjenindføre Hedenskabet. Hans Eftermand Jovianus (363—64) gjengav Kristendommen dens Rettigheder. Af de senere Keisere var Theodosius den store den kraftigste og dygtigste; under ham blev Kristendommen den herskende Religion. Han forsvarede med Held Riget mod de Horder af Hunner og Goter, som ca. 370 begyndte at gjøre Indfald i Romerriget. Ved sin Død 395 delte han Riget mellem sine Sønner Arkadius og Honorius, og derefter blev det for stedse delt i det østlige og det vestlige Keiserdømme. Under Honorius blev Rom erobret og plyndret af Vestgoterne under Alarik (410). Og under Valentianus den tredies Regjering (423—455) tabtes Afrika og Britannien. Atter 456 plyndredes Rom, dennegang af Vandalerne. Efterhaanden opløstes det vestlige Rige mere og mere under de efterfølgende udygtige Regenter. Og da Heruleren Odoaker tilsidst styrtede den sidste Keiser Romulus Augustus og lod sig selv udraabe til Konge af Italien, gik Riget under (476). En Rest af det romerske Herredømme bevaredes i Gallien, under Syagrius, indtil 486. Karl den store fornyede det vestromerske Keiserrige 799, og den tyske Konge Otto den første lod sig 962 af Paven krone til romersk Keiser, medens det østromerske Rige vedblev at bestaa.

Roma locuta est, lat., Rom (d. e. Paven) har talt, d. v. s. Sagen er afgjort.

Romagna (udt. Romanja), forhen den nordøstligste Del af Kirkestaten, begrændset af Adriaterhavet, Posloden, Modena og Apenninerne, indbefatter nu Provinserne Forli, Ferrara, Ravenna og Bologna og tæller 1,200,000 Indb.

Romagnosi (udt. Romanjaasi) Giandomenico, italiensk Filosof og Retslærd, f. 1761, d. 1835 som Professor paa Korfu, efterat han før havde beklædt Professorater i Retslære i Parma, Mailand og Venedig. Blandt hans filosofiske og retsvidenskabelige Skrifter er hans Verk om Strafferettens Oprindelse af størst Betydning. De Theorier, som heri fremstilles om Statens Strafferet, fremkaldte ved Verkets Fremkomst en længere videnskabelig Strid.

Roman kaldes den Prosaform for den fortællende Digtning, som er traadt istedenfor det gamle Epos (se Digtekunst). I Modsætning til Novellens enklere Thema, fremstiller Romanen sin Helts Ud-

vikling, saaledes som denne betinges af Tidens herskende Ideer og Kulturforhold, hvortil der kræves en udførligere Skildring af disse, der alene kan naaes gjennem et stort Apparat af Bipersoner og Begivenheder. Den nyere Tids Roman har udviklet sig af Middelalderens Ridderroman, som navnlig blomstrede i Frankrige og Spanien, indtil den ved Cervantes's „Don Quixote“ med engang tabte sin Popularitet overalt, hvor den havde faaet Indgang. En Tid blev nu den saakaldte Landstrygerroman den herskende i Spanien og Frankrige. Fra Italien udbredte sig med Renaissancen Hyrderomanen over hele Europa. I England skabte i det 18de Aarh. Richardson (s. d.) den alvorlige borgerlige Roman, ved Siden af hvilken Fieldings og Smolletts humoristiske Skildringer af Familielivet fremstod. Goldsmiths „Vicar of Wakefield“ indvarsler med sine ypperlig skildrede Personer den egentlige Karakterroman. I det 19de Aarh. skabtes den historiske Roman af Walter Scott, hvilken siden fik Efterlignere og udbredtes over hele Europa. Den tyske Romanliteratur har fra forrige Aarhundrede af været stærkt paavirket af den engelske Familieroman, dog med selvstændig Tilegnelse (som hos Heyse og Spielhagen). I det 19de Aarh. har flere af de forskjellige Landes Digtere anvendt Romanen som Bærer for en bestemt Idé eller Tendens, f. Ex. Dickens, G. Sand, Camilla Collett, Heyse, Spielhagen, eller (hovedsagelig) til fysiologisk-psykologisk Skildring af Personerne (som hos Balzac, Flaubert, E. Zola o. fl.). En Afart af Tendensdigtningen i Romanform er den saakaldte Guvernanteroman, som skriver sig fra England. I Norge har Romanens Form først været anvendt af Camilla Collett.

Romana, Pedro Caro y Silva, Markis, spansk General, f. 1761, d. 1811, deltog med stor Udmærkelse i de forskjellige Krige 1793—1811 og var bl. a. Anfører under Bernadotte for det spanske Korps, der 1807—8 kom til Danmark som Understøttelse for Napoleon den første i Krigen mod Sverige og Rusland.

Romance, mindre, episk-lyrisk Digt, oprindelig for det meste præget af Folkesangens Enkelhed og Umiddelbarhed. Romancen har hjemme i Spanien, hvor den blomstrede under det først krigerske, siden fredelige Samkvem med Maurerne. Den er siden bleven efterlignet i andre Landes Kunstdigtning. Til de romanske Nationers Romance svarer nærmest den engelske Ballade og den nordiske Kjæmpevise.

Romancero, en Samling af Romancer. Betegnelsen skriver sig fra Spanien, hvor den først anvendtes i det 16de Aarh., da man begyndte at opbevare de spredte Folkesange i Bøger. De mest bekjendte af disse Samlinger er „Romancero del Cid“ og „Romancero general“.

Romanow, gammel russisk Bojarslægt, som 1613 kom til at beklæde Tronen, idet en af dens Efterkommere, Michael Feodorowitsch, valgtes til Czar. 1645 efterfulgtes han af sin Søn Alexei; denne døde 1676, og Tronen beklædtes nu af hans Sønner Feodor den tredie, som døde 1682, Ivan den tredie (d. 1696) og Peter den store (d. 1725). Med dennes Datter af andet Ægteskab, Keiserinde Elisabeth, d. 1762, uddøde Huset Ronanows Mandslinie.

Romans (udt. Romang), By i det franske Departement Drôme, med 13,000 Indb. og betydelig Industri i Silke, Læder og Tøier.

Romansk Bygningsstil, se Bygningskunsten.

Romanske Sprog, de Sprog, som i den tidligste Middelalder udviklede sig af det gamle romerske (latinske) Folke- og Provinssprog og udbredte sig over alle de Lande i det sydlige og vestlige Europa, som i sin Tid var blevne undertvungne af Romerne, nemlig Italien, den spanske Halvø, Gallien (Frankrige) og Rumænien. Romansk kaldes i snevrere Forstand det Sprog, som tales i en Del af Kanton Graubünden, og som deles i to Dialekter, den rumonisk og den ladinske.

Romantik, den Retning i Sæder, Kunst og Anskuelser overhoved, som var eiendommelig for Middelalderen. Modsat Antikens inderlige Harmoni mellem det aandelige og det legemlige, hengav den sig til en negativ Verdensanskuelse, som hyppigt udartede til smægtende Føleri. Renaissancen, hvis Aand var Romantikens direkte Modsætning, indtog dens Plads indtil den store franske Revolutions Tid, da Romantiken atter blev den herskende Retning i Kunst og Poesi. Saaledes stiftedes i Tyskland den romantiske Digterskole af A. W. og F. Schlegel, Tieck, Novalis, Wackenroder o. fl. I Frankrige fremtraadte fornemmelig Victor Hugo som Romantikens Forkjæmper. I Danmark blev Nordmanden Henrik Steffens dens banebrydende Forkynder og Oehlenschlæger dens fornemste Digter.

Romberg, Andreas, tysk Komponist og Violinvirtuos, f. 1767, d. 1821, studerede Musik og foretog flere Kunstreiser sammen med sin Fætter, Bernhard Romberg. 1815 blev han Spohrs Efterfølger som Musikdirektør i Gotha, hvor han forblev til sin Død. Hans Kompositioner, hvoraf de fleste er Instrumentalstykker, udmærker sig ved Behandlingens Grundighed og Melodiens Renhed. Blandt andet satte han Musik til flere af Schillers Digte, hvorved han høstede megen Anerkjendelse. — Bernhard Romberg, fremragende Violoncellist, f. 1767, d. 1841, Skaberen af den nyere Tids Violoncelspil, gjennemreiste hele Europa og vandt overalt stort Bifald. 1827 koncerterede han i Skandinavien og gav bl. a. flere Koncerter i Kristiania. Han har leveret mange udmærkede Kompositioner for Violoncel. Fra 1801—3 var han Professor ved Konservatoriet i Paris.

Romberg, Moritz Heinrich, fremragende tysk Læge, f. 1795, d. 1873, blev 1838 Professor i Pathologi og Therapi i Berlin. Af hans lægevidenskabelige Skrifter kan især nævnes hans „Lærebog i Nervesygdommene“, som er bleven epokegjørende for den nyere Nervepathologi.

Rome, By i Staten New-York i Nordamerika, med 13,000 Indb.

Rome (Narthesium ossifragum), Plante af Sivfamilien, med glat Stilk, sværdformede Blade og gule, klasestillede Blomster. I Norge forekommer den især paa Vestkysten lige til Vestfinmarken.

Romedal, Prestegjeld i Hedemarkens Amt, bestaar af Sognene Romedal og Tomter.

Romerike, Øvre og Nedre, to Fogderier i Akershus Amt, udgjør Amtets nordlige og østlige Del. Det var tilligemed Solør og Odalen de Gamles Raumariki eller Raumafylki og var et af Norges tættest bebyggede Fylker. Det hørte

med til de Landsdele, som Harald Haarfagre arvede efter sin Fader, og udgjorde tilligemed de omliggende Landsdele Kjernen af det østenfjeldske Norge.

Romerretten er baade ved sit Indhold og sin historiske Betydning mærkeligere end noget andet Folks Ret. Som dens Grundlag maa ansees de 12 Tavlers Love (omtr. 450 f. Kr.), idet disse, der hovedsagelig hvilede paa ældre Sædvaneret, med sine korte og fyndige Satser omfattede en væsentlig Del af det hele Retsomraade. Navnlig var de 12 Tavlers Love ligefrem det Grundlag, hvorpaa den saakaldte jus civile (Civilret, s. d.) udviklede sig gjennem Retspraxis samt de i Republikens Tid af Folket i Komitierne (s. d.) vedtagne Love (leges, plebiscita). Ved Siden heraf udviklede sig imidlertid en international Ret (jus gentium, som dog ikke maa forvexles med den nu saakaldte jus gentium eller Folkeret). Denne internationale Ret bestod egentlig af alle de fælles Retssætninger, som Romerne gjenfandt hos de mange forskjellige Folkeslag, hvormed de under Romerstatens Udvidelse kom i Berørelse. Den antoges derfor at bero paa selve den menneskelige Natur og benævnedes derfor ofte ogsaa jus naturale (Naturret). Dens Sætninger optoges i stor Udstrækning saavel i Retspraxis som i Øvrighedspersonernes, navnlig Prætorernes, Kundgjørelser (edicta) om, hvilke Regler de agtede at følge i sin Embedstid (jfr. Art. Edikt), og havde derigjennem overordentlig Indflydelse paa Romerrettens Udvikling, saaledes at denne, som oprindelig havde været stiv og meget formalistisk, efterhaanden blev langt smidigere og mere afpasset efter de forskjellige Forhold. I Keisertiden gik Lovgivningsmagten først, under Tiberius, over fra Folket til Senatet (Lovene kaldtes derfor i dette Tidsrum sædvanlig senatusconsulta), senere fra Senatet igjen over til Keiseren. I dette sidste Tidsrum benævnedes Lovene med et Fællesnavn constitutiones; ved Siden heraf benyttedes Benævnelserne edicta og mandata om almindelige og epistolae, rescripta og decreta om specielle, egentlig kun for det enkelte Tilfælde gjeldende Bestemmelser. Medens Lovgivningen efterhaanden kom til at spille en større Rolle i Udviklingen, tabte samtidig Prætorernes Edikter mere og mere sin Betydning i denne Retning, indtil endelig Keiser Hadrian lod foretage en Revision og Ordning af alle hidtil udfærdigede Edikter og den nye Redaktion ved Lov fastslaa som stedsegjeldende (edictum perpetuum). Den største Betydning for Retsudviklingen i denne den romerske Rets Glansperiode (2det og 3die Aarh. e. Kr.) havde derimod Videnskaben. Der opstod en Række fremragende Retslærde, navnlig Labeo, Salvius Julianus, Ulpian, Paulus og, den mest ansete af alle, Papinian. Disse virkede dels gjennem Skrifter, dels som Lærere, dels endelig ogsaa ved at afgive Betænkninger i Retsspørgsmaal. Navnlig fik denne sidste Virksomhed en særlig Betydning derigjennem, at Keiserne udtrykkelig tillagde enkelte Jurister den saakaldte jus respondendi. Under Hadrian blev det bestemt, at naar alle Retslærde, som havde denne Forret, var enige, skulde Domstolene derved være bundne, senere endog, at alle-rede Flertallets Mening skulde være bindende. Mod Slutningen af det vestromerske Riges Bestaaen indeholdtes den hele gjeldende Ret saaledes dels i de keiserlige Forordninger (der nu kaldtes leges), dels i de Retslærdes Skrifter (jus). For delvis at afhjelpe Trangen til en Oversigt over denne overordentlige Masse paa forskjellige Steder adspredte Retsbestemmelser fremkom der først to Privatsamlinger af keiserlige Forordninger (codex Gregorianus og codex Hermogenianus) og dernæst en lignende officiel Samling, som kundgjordes 438 baade i det øst- og det vestromerske Rige (codex Theodosianus). Endelig blev disse Samlinger i det østromerske Rige omkring 530 afløste af de af Keiser Justinian navnlig ved Hjelp af Juristen Tribonian istandbragte Samlinger af hele den gjeldende Ret, saavel leges som jus (Institutionerne, Pandekterne og Codex, senere tilligemed de af Justinian efter 534 udfærdigede nye Love, de saakaldte Noveller, sammenfattede under Benævnelsen Corpus juris civilis, s. d.). Hermed er den egentlige romerske Retshistorie tilende. Vistnok vedblev Romerretten endnu at gjelde i det byzantinske Keiserrige indtil dettes Undergang, men i en stedse mere forkrøblet Skikkelse. Derimod affatte Romerretten i Vesten endnu et Par kraftigere Skud. Den vedblev nemlig trods Germanernes Indtrængen at gjelde for de der bosatte Romere, og i Begyndelsen af det 6te Aarh. samledes dens Bestemmelser i flere germaniske Stater i Lovbøger (saaledes edictum Theodorici, udfærdiget af Theodorik den store Aar 500 for det østgotiske Rige og undtagelsesvis gjeldende saavel for Goter som for Romere, endvidere det saakaldte breviarium Alaricianum eller lex Romana Visigothorum af Aar 506 i det vestgotiske Rige, Sydfrankrige og Spanien. Det mere indgaaende Kjendskab til Romerretten gik derimod stadig tilbage, indtil Studiet af den omkring 1100 gjenvaktes i Bologna af Irnerius og en Række andre Retslærde (de saakaldte Glossatorer). Senere udbredte Romerretsstudiet sig til fast hele det civiliserede Europa, navnlig Frankrige og Tyskland. I det sidste Land fik Romerretten, tildels som Følge af, at de tyske Konger betragtede sig som de romerske Keiseres Efterfølgere, efterhaanden Gyldighed som subsidiær Ret. Og overhovedet fik Romerretten gjennem den videnskabelige Behandling, som blev den tildel fast i alle Lande en gjennemgribende Indflydelse baade paa Retspraxis og Lovgivning. I de nordiske Riger har denne Indflydelse dog været mindre end i de fleste andre Lande. Derimod kan Romerrettens Betydning for Rettens videnskabelige Behandling og Retsbegrebernes Udvikling i det hele ikke vurderes høit nok.

Romersk-katholske Kirke eller **romerske Kirke** kaldes den Del af den kristne Kirke, der betragter Paven i Rom som Kirkens synlige Overhoved og Kristi Statholder paa Jorden. Den stiller sig fra den græsk-katholske Kirke fornemmelig ved den Lære, at den Myndighed, som Kristus overdrog Apostelen Peter, der ifølge et af Historien ubekræftet Sagn var den første Biskop i Rom, er gaaet i Arv til hans Efterfølgere paa den romerske Bispestol, d. e. Paverne, som derfor med apostolisk Myndighed styrer Kirkens Udvikling og fastsætter dens Dogmer. Betegnelsen **katholsk**, d. e. almindelig, tillagdes den kristne Kirke allerede i Begyndelen af det 2det Aarh., men det var først i Midten af det 11te Aarh., da Adskillelsen mellem den østerlandske og den vesterlandske Kirke fuldbyr-

dedes for Alvor, at Begrebet romersk-katholsk blev det betegnende for sidstnævnte. Forinden havde der i flere Aarhundreder hersket Splid mellem den græsk-østerlandske og den romersk-vesterlandske Kirke om visse Læresætninger og om Forstaaelsen af visse Skriftsteder; især ivrede Biskoperne i Konstantinopel mod Læren om, at Biskopen i Rom skulde ansees som staaende over alle andre Prælater, og dette førte 1053 til et fuldstændigt Brud ved at Pave Leo den niendes Legater erklærede den østerlandske Kirke for exkommuniceret. Dette Schisma havde for de to Kirkesamfund høist forskjellige Følger. Medens den græsk-østerlandske eller, som den fra den Tid kaldtes, græsk-katholske Kirke efterhaanden stivnede ind i et intetsigende Formvæsen, tilegnede den romersk-vesterlandske eller romersk-katholske sig lidt efter lidt en uhyre Magt, saa at dens Villie og Lære blev den bestemmende i næsten alle Livets Forhold. Den romersk-katholske Geistlighed udgjorde en fælles Enhed, som Lægfolket oplærtes til at se op til som noget høiere, og dens Paabud og Forordninger respekteredes næsten som guddommelige Befalinger. Flere af Paverne, deriblandt Gregor den store og Gregor den syvende, bidrog i høi Grad til at hæve Geistlighedens Anseelse og bringe den i en afsondret og særegen Stilling ligeoverfor Lægfolket. Men samtidig tilrev Kirken sig ogsaa en uhyre Magt over Menighederne og indsnørede Folket efterhaanden i en Trællestand, hvor al selvstændig Forskning var strafbar, saasnart den i fjerneste Maade stred mod hvad Kirken lærte. Efterhaanden indsneg der sig flere grove Misbrug i den romerske Kirke, og dens Lære blev en forvirret Blanding af Guds Ord og Menneskepaabud. Mange af de oprigtige Kristne saa dette og forsøgte at paatale det og fremholde Nødvendigheden af en Reformation inden Kirken, men deres Optræden havde kun til Følge, at de blev forfulgte og straffede som Kjættere, ja Afvigelse fra Kirkens Lære og Forskrifter bragte oftere Vedkommende paa Baalet, saafremt han ikke tilbagekaldte eller underkastede sig en ydmygende Bod. Frygten for Kjætterbaalene og Geistlighedens Forfølgelser bragte i længere Tid enhver, som fik Øinene op for det inden Kirken drevne Uvæsen, til Taushed, indtil det aandelige Tyranni tilsidst blev saa tungt, at det ikke længere kunde taales. Mænd som Viclef, Huss, Luther og Zwingli fremstod og blottede uden Skaansel Kirkens Brøst, og om end enkelte af dem maatte bøde med Livet for sin Optræden, trængte dog Sandheden igjennem, og Millioner fik Øinene op for, at det, som den romersk-katholske Kirke lærte, i mange og væsentlige Ting afveg fra den Hellige Skrift. Den romerske Biskops og mange Geistliges Modstand mod Sandheden bevirkede, at Reformationen ikke blev en Reformation inden den romerske Kirke, men en Udtræden i massevis, idet der dannede sig selvstændige Kirkesamfund ved Siden af den gamle Kirke. Dennes Forsøg paa med Magt at gjenvinde sin tidligere Indflydelse mislykkedes, og den maatte finde sig i, at de protestantiske Kirkesamfund opnaaede Ligeberettigelse med den. Reformationen havde imidlertid den Følge for Romerkirken selv, at nogle af de værste og mest iøinefaldende Misbrug afskaffedes. Den fik derhos en mægtig Alliеret i Jesuiterne (s. d.), hvis energiske Virksomhed det vistnok for en væsentlig Del skyldes, at Frafaldet ikke blev endnu større. I de sidste Aarhundreder har den romersk-katholske Kirke drevet en udstrakt Missionsvirksomhed saavel blandt Hedningerne og de ikkekristne Religionssamfund som i de protestantiske Lande, og Antallet af dens Bekjendere anslaaes for Tiden til 180 Millioner.

Romersk Sprog og Literatur. Romernes Sprog var det saakaldte latinske, der oprindelig taltes i Latium og var en med de øvrige italiske Dialekter beslægtet Gren af den indogermaniske Sprogstamme. Ved Literaturens Fremtræden i Midten af det 3die Aarh. f. Kr. begyndte den Udvikling og videnskabelige Ordning af Sproget, som siden gjennem Digte og Veltalenhedskunst bragtes til den høieste Fuldkommenhed. Og med Romernes Erobringer og deres Indførelse i Provinserne af romerske Statsskikke og Kultur udvidedes efterhaanden Sprogets Grændser til hele Italiens. Dog skjelnedes der mellem Hovedstadens mere udviklede Sprog og det mindre kultiverede i Provinserne. Fra det 2det Aarh. e. Kr. begyndte imidlertid Provinssprogets Nydannelser, blandet med Græcismer, hurtigt at fortrænge det klassiske Sprog, og ved det 6te Aarh. var dette gaaet saa fuldstændig over i Folkesproget, at den rene Latin allerede dengang ikke mere var et levende Sprog. Af dette nye fremgik senere de romanske Sprog, medens det klassiske latinske Sprog blev Gjenstand for videnskabeligt Studium. Dog vedblev Latinen endnu længe at være Skriftsprog, idet nemlig Middelalderens Theologer og Retslærde med det som Grundlag dannede det saakaldte Munkelatin, hvori germaniske, keltiske og romanske Elementer spillede en fremtrædende Rolle. Indtil det 17de Aarh. var Latinen diplomatisk Sprog. — Før den skrevne Literatur fremstod, eiede Romerne kun i sine Atellaner (enslags Komedier) og Fescennier (s. d.) en national Poesi. Denne kom dog ikke til nogen Udvikling, da Literaturen ved sin Fremkomst i det 3die Aarh. f. Kr. kun var direkte Oversættelser eller Efterligning af græske Digterverker. Den romerske Literaturs første Periode regnes fra ca. 240 f. Kr. til Ciceros Optræden. Dette Tidsafsnits fornemste Forfattere var: Liv. Andronicus, C. Naevius og Q. Ennius (d. 169 f. Kr.) „den romerske Kunstdigtnings Fader". Disse forfattede saavel Tragedier som Komedier, hovedsagelig efter græske Forbilleder. Periodens største Tragediedigtere var: M. Pacuvius (ca. 218 f. Kr.) og L. Accius (170 f. Kr.), og Komediedigtere: Plautus (d. 184 f. Kr.), Terentius (185—159) og Afrianus (d. 150), som behandlede mere nationale Emner. Som Repræsentant for den gamle nationale Satire optraadte Lucilius (d. 102 f. Kr.) med stort Held. Til denne Tids betydeligste Prosaister hører Historieskriverne Fabius Pictor og den ældre Cato, hvis origines indtager en høi Rang i den romerske Literatur. Den romerske Literaturs anden Periode, ogsaa kaldet dens Guldalder, begynder med Ciceros Virksomhed og gaar til ca. 14 e. Kr. Under denne naar Sprogets Anvendelse sin Udviklings Høidepunkt, det er klart, velklingende og afrundet i Sætningsbygningen. Cicero bragte Prosaen til Fuldkommenhed, Virgil og Horats Poesien. Periodens betydeligste Historieskrivere var Livius, Cæsar og Sallust; dens største Digtere var, foruden de før nævnte, Lukretius, Tibullus, Ovidius

og Propertius. Endvidere er at nævne den bekjendte Grammatiker Terentius Varro. Med den tredie Periode, som falder mellem 14—117 e. Kr., og som inddeles i Sølvalderen og Kobberalderen, begynder den romerske Literaturs gradvise Forfald. Fra klassisk Renhed og Kraft gaar den efterhaanden over til Deklamation, Manér og hul Pathos og ender omsider i fuldstændig karaktérløs Forvirring. Blandt Sølvalderens mest fortjente Forfattere kan fremhæves: Historieskriverne V. Paterculus, Tacitus (Forf. til „Agricola") og V. Maximus, Rhetorerne Plinius den yngre og Quintilian samt Filosofen Seneca.

Romerske Antikviteter. Romerstaten udviklede sig fra Familien som det oprindelige Grundlag. I Spidsen for Staten stod en Konge, som var den høieste Dommer, Ypperstepræst og øverste Befalingsmand i Krig. Ved Siden af Kongen stod et Senat, som bestod af Hovederne for de Slægter, der udgjorde Folket. Folket, hvorved man forstod de voxne mandlige Medlemmer af Slægterne, inddeltes oprindelig i de tre Tribus, Rammes, Tities og Luceres. Senere fremstod en ny Stand, Plebeierne (Almuen), som navnlig dannedes af Indvandrere fra de undertvungne Nabostater, og som i Begyndelsen ingen Borgerret havde. Men ved Servius Tullius's nye, timokratiske Forfatning, hvorved Befolkningen inddeltes i fem Klasser og Klasserne igjen i Centurier, opnaaede Plebsen enkelte Rettigheder. Ved Republikens Indførelse 510 f. Kr. deltes den udøvende Magt mellem flere Øvrighedspersoner. I Spidsen stod to Konsuler. Disse Embeder kunde kun beklædes af Patricier. Men efterhaanden tilkjæmpede Plebeierne sig Ligestillethed med de Adelige, og 494 fik de sine egne Magistrater i Folketribunerne og de plebeiiske Ædiler, som forestod Politivæsenet. 443 oprettedes Censuren, som skulde føre Kontrol med Borgernes Formuesforhold og have Opsyn med den offentlige Sædelighed, og 366 Præturen, som bestyrede Retsvæsenet, og hvis Indehavere rangerede umiddelbart efter Konsulerne, samt den kurulisle Ædilitet, der beklædtes af to Patricier. Allerede før var der indsat Kvæstorer til at bestyre Statskassen. Almuens Beslutninger, der vedtoges i Komitierne (Folkeforsamlinger) blev siden lovgyldige. Til at bestyre de erobrede Provinser indsattes afgaaede Konsuler og Prætorer. — Den romerske Hær inddeltes i Legioner. De forskjellige Vaabenarter indrettedes med Hensyn til Rustning i Begyndelsen efter Soldaternes statsborgerlige Stilling. Legionerne inddeltes i Kohorter, disse igjen i Manipler. Legionerne kommanderedes under Konsulerne af sex tribuni militum, som hver fungerede i to Maaneder. Almindelig Værnepligt herskede i Rom. Tjenestetiden var fra det 17de til det 45de Aar. Forbundsfællerne leverede ogsaa Troppekontingenter til Romerhæren; disse stilledes i Slaget altid paa Fløiene. — Religionsvæsenet ledetes af collegium pontificum. Under dette stod de enkelte Guddommes Prester (flamines og sacerdotes), Fetialerne og Augurerne (Varseltydere). Denne Forfatning ændredes betydelig henimod Keisertidens Begyndelse. Augustus beholdt den republikanske Forfatnings Former og Titler; men han lod alle de øverste Myndigheder gaa op i én Person. Under Keisertiden oprettedes flere nye Magistratsposter, især Præfekturer og Prokuraturer. Den Romerske Religion var egentlig sammensat af de italiske Folkeslags (Sabinere, Latinere osv.), ved hvis Sammensmeltning Romerstaten efterhaanden dannedes. Thi ogsaa disse dyrkede Jupiter, Juno, Janus, Mars, Saturnus, Merkur, Vulkan, Venus osv. Senere udvikledes i Romerstaten et vidtløftigt Gudesystem, der indbefattede og repræsenterede omtrent alle de abstrakte Begreber, Naturkræfter, Følelser, Egenskaber osv., som karakteriserer et uvidende og umiddelbart Folk. De oprindelige romerske Guddomme stilledes siden betydelig i Baggrunden, efterhaanden som den græske Kultur fik Indpas og med den det græske Religionsvæsen, efter hvilket det romerske i det 2det og 1ste Aarh. f. Kr. næsten fuldstændig omdannedes. Romerne var strenge og nøiagtige i Udøvelsen af sin Religion. Den vigtigste Del af deres Gudsdyrkelse var Ofringerne. Disse stod under Opsigt af Pontifices, som ogsaa bestemte Offerdagene (dies festi og feriæ) og Hviledagene for alle offentlige Anliggender (dies atri).

Romerske Taltegn er: I = 1, II = 2, III = 3, IV = 4, V = 5, VI = 6, VII = 7, VIII = 8, IX = 9, X = 10, L = 50, C = 100, IO eller D = 500, M = 1000. Af 9 og 4 vil det sees, at et mindre Tal, sat foran et større, skal trækkes fra dette. (40 skrives saaledes XL). 5000 betegnedes ved IOO, 1000 ved CIO, 10,000 ved CCIOO og 100,000 ved CCCIOOO, nemlig der kun tilhøire af I for Betegnelsen af 5000, 50,000 osv. og tillige Cer paa venstre af I for at betegne 10,000, 100,000 osv.

Romilly, Sir Samuel, bekjendt engelsk Jurist og Politiker, f. 1757, d. 1818, blev 1806 Parlamentsmedlem, i hvilken Egenskab hans juridiske Kundskaber og klare Fremstillingsevne gav ham en fremstaaende Plads. Hans Skrift „Bemærkninger om Englands Kriminallov" har bidraget meget til Forbedringen af den engelske Straffelov. — Hans Søn John Romilly, f. 1802, d. 1874, var ogsaa en af Englands dygtigste Retslærde. Han repræsenterede en Tid Bridport i Parlamentet, blev siden Queens Counsel 1848 Solicitor General og 1851 Master of the rolls. 1865 fik han Peers Rang med Titel Lord Barry.

Romorantin (udt. Romorangtæng), By i det franske Departement Loir-Cher, med 8000 Indb. og mange Klædefabrikker.

Romsdals Amt, et af Norges Overøvrighedsdistrikter, grændser i Nord og Øst til Søndre Trondhjems Amt, i Sydost til Kristians Amt, i Syd til Nordre Bergenhus Amt og i Vest til Atlanterhavet. Størrelsen er 14,632 km.² ($114^3/_4$ norske Kv.mil) og Folkemængden ca. 125,000 (1880). Amtet udgjør for en væsentlig Del Dovrefjeldgruppens Skraaning mod Vest og er opfyldt af vilde og storartede Fjeldpartier, hvoraf de fleste hæver sig op over Snegrændsen. Blandt de høieste er Troldtinderne (ca. 1,700 m.) og Romsdalshorn (1,250 m.). Den til Fastlandet hørende Del af Amtet gjennemskjæres af trange Dalfører og dybe, smale Fjorde; de vigtigste af Da strøgene er Romsdal, Sundal og Surendal. Af Fjordene kan nævnes Voldenfjord, Storfjord (med sine Forgreninger Hjørendfjord, Sunelvsfjord o. fl.), Molde- eller Romsdalsfjord, Thingvold-

fjord, Halsefjord og Vinjefjord. De fleste af disse Fjorde tunger sig inde i Landet ud i flere Forgreninger. Kysten er omgiven af en Mangfoldighed af større og mindre Øer; desuden findes der en Utallighed af Holmer og Skjær, saa at Farvandet er blandt de vanskeligste langs hele Norges Kyst. Af de mange Elve er de allerfleste korte, og alle har de paa Grund af Landskabets bratte Afstyrtning mod Havet et rivende Løb og er saaledes til ingen Nytte for Kommunikationen. De vigtigste er Herdalselv, Tafjordelv, Valdalselv, Rauma, Aura, Øxendalselv, Lilledalselv, Driva og Surna. Af Øerne kan nævnes Gurskø, Herø, Hareidlandet, Sulsø, Vigerø, Harhams Øgruppe, Oterø, Akerø (ogsaa kaldet Gorsø), Averø, Fredø, Tustern, Stabben, Ertvaagø og Smølen. Øerne er tildels lave og flade. I civil Henseende deles Amtet i 3 Fogderier (Søndmøre, Romsdal og Nordmøre, af hvilke førstnævnte tilhører Bergens Stift, de øvrige Trondhjems Stift), 4 Sorenskriverier, 3 Bykommuner (Aalesund, Molde og Kristianssund) og 38 Herreder; i geistlig Henseende bestaar det af 6 Provstier og 35 Prestegjeld. — De vigtigste Næringsveie er Fædrift, Agerbrug, Fiskeri og Skovdrift. Af Fabrikanlæg fandtes der i 1875 97 (deraf 25 i Byerne), med en samlet Arbeidsstyrke af 983 Personer. — Romsdals Amt udgjorde tidligere tre særskilte Fylker: Sunnmæri, Raumsdalr og Nordmæri, af hvilke ethvert havde sine egne Konger. Da Harald haarfagre havde underlagt sig Trøndelagen, vendte han sig mod Fylkerne søndenfor. I Slaget ved Øen Solskel 864 faldt Kongerne Hunthjof af Nordmøre og Nøkkve af Romsdal, hvorved disse Fylker kom i Haralds Besiddelse. Aaret efter stod et nyt Slag ved Solskel, hvilket kostede Søndmøres Konge Arnvid Liv og Rige. Harald overlod Bestyrelsen af disse Landsdele til Ragnvald Mørejarl (s. d.). Stridighederne mellem de forskjellige Tronprætendenter i de følgende Aarhundreder afgjordes ofte her. Paa Søndmøre (se Hjørungavaag), vandt Haakon Jarl sin berømte Seier over Jomsvikingerne. Norges Stridigheder med Sverige berørte kun lidet denne Landsdel, da den laa for langt borte fra Krigsskuepladsene; det eneste fiendtlige Indfald var 300 Skotters Landgang i Romsdalen 1612. Allerede i det 16de Aarh. stod Amtets Fjorde i livlig Handelsforbindelse med Udlandet, især med Skotland og Holland, og der oprettedes to Toldsteder, et i Romsdal og et i Nordmøre. I det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarh. led Distriktet meget, dels ved indtræffende Uaar baade paa Sjø og Land, dels ved frygtelige Fjeld- og Sneskred, som paa mange Steder anrettede store Ulykker. Siden 1820 er Amtet gaaet jevnt fremad i Velstand og Folkemængde.

Romsdalsfjord, en af det vestenfjeldske Norges betydeligste Fjorde, gaar ind paa begge Sider af Oterøen i Romsdals Amt og forgrener sig ved Molde i flere Arme (Tresfjord, Rødvenfjord, Langfjord, Fannefjord m. fl.).

Romsdalshorn, en isoleret Fjeldtop ved Veblungsnæs, ca. 1250 m. høi, mærkelig ved sin Form, der ligner Alpetoppene og ender i en langstrakt, noget krumbøiet Spids. Det ansaaes tidligere for ubestigeligt, men siden 1880 er det lykkedes flere at komme op paa dets øverste Parti, som danner en mindre Flade.

Romsjøen, Indsjø i Smaalenenes Amt, nær Rigsgrændsen, 13 km.² stor, har Afløb til Sverige.

Romsø, en liden Ø i Storebelt, med Fyrtaarn.

Romul (ford. Rimul), Gaard i Melhus Prestegjeld, Søndre Trondhjems Amt, er historisk bekjendt ved, at Haakon Jarl her blev myrdet af Trællen Kark Aar 995.

Romulus, ifølge et uhistorisk Sagn Romerstatens Stifter (753 f. Kr.) og Roms første Konge. Han var Dattersøn af Kong Numitor i Alba Longa. Men dennes Broder og Medregent, Amulius, fordrev Numitor og lod Tvillingbrødrene Romulus og Remus lægge i Kiste og sætte ud i Tiberen. Her fandt en Ulvinde dem og gav dem Die. Siden blev de opdagede af Hyrden Faustulus, som opdrog dem, og da de som Voxne fik Rede paa sin Herkomst, fordrev de Amulius og gjenindsatte Numitor. Denne gav dem Tilladelse til at bygge en By ved Tiberen, og saaledes blev Rom til. Under Bygningen blev Brødrene uenige, og Romulus dræbte Remus. Romulus regjerede i 36 Aar og blev efter sin Død dyrket som Guden Quirinius; se forøvrigt Rom og det Romerske Rige.

Romulus Augustulus, det vestlige Romerriges sidste Keiser (475—476 e. Kr.). Han kom paa Tronen derved, at hans Fader Orestes med Soldaternes Hjelp fordrev Keiser Nepos og derefter indsatte sin Søn Romulus. Men denne styrtedes kort Tid efter af Germaneren Odoaker, som havde vundet Soldaterne for sig og af dem ladet sig udraabe til Konge. Orestes, som satte sig til Modværge, blev slagen og dræbt, Romulus derimod skaanedes og fik en aarlig Pengesum.

Romæer, Benævnelsen for Grækerne i Tyrkiet. Deres Sprog kaldes Romaika. Tyrkerne kalder dem Rumiler, hvoraf Navnet paa Rumelien.

Roncesvalles (udt. Rondsesvaljes), et Pas i Pyrenæerne, nordøst for Pamplona, bekjendt ved Rolands (s. d.) Heltedød 778; det kaldes nu Rolandsporten.

Ronda, By i den spanske Provins Granada, med 20,000 Indb., har adskillig Industri i Uld, Bomuld og Jernvarer. Byen er berømt for sin Skjønhed og sunde Luft.

Rondane ell. **Ronderne**, et mægtigt Fjeldparti i Hedemarkens og i den nordlige Del af Kristians Amt, med flere høie Tinder. Blandt disse kan nævnes Stygfjeld, der naar en Høide af 1880 m., Høgrond (2040 m.), Digerond (1910 m.), Rondvashøgda (2110 m.) m. fl.

Ronde, i Militærsproget en liden Troppeafdeling, som under Anførsel af en Officér om Natten inspicerer Vagtposterne.

Rondeau, et mindre lyrisk Digt, almindelig paa 13 Linier. Efter niende og sidste Linie forekommer det første Ord eller Halvdelen af første Vers som Omkvæd. — Rondo eller Rondeau, en musikalsk Sats, hvori Hovedthemaet gjentagne Gange vender tilbage, hver Gang fulgt af et forskjelligt Bithema.

Ronge, Johannes, tysk Theolog, f. 1813, Stifter af de tyske Katholikers Sekt, blev 1843 affat fra sit Presteembede paa Grund af en kritisk Bladartikel om Romerkirken og blev siden exkommuniceret som

Følge af et Brev til Biskop Arnoldi i Anledning af dennes Udstilling i Trier af den hellige Kjortel. Ronge drog siden om i Tyskland og agiterede for Oprettelsen af tyske katholske Samfund, dog uden synderligt Held. 1863 stiftede han en religiøs Reformforening i Frankfurt a. M.

Ronneby, et meget besøgt Badested i Blekinge i Sverige. Sundhedsbrønden er bekjendt for sit usædvanlig stærkt alunholdige Jernvand.

Ronsard (udt. Rongsar), Pierre de, fremragende fransk Digter, f. 1524, d. 1585, indledede ved sin Optræden som Digter en fuldstændig ny Smagsretning i Frankrige paa Poesiens Omraade, idet han med den Skole af Forfattere (kaldet „Syvstjernen"), der sluttede sig til ham, kaldte tillive igjen Dyrkelsen af den klassiske Oldtids Digtning, hvis Stil, Versebygning og Kunstform i det hele taget han efterlignede. Af hans Epos „La Franciade", som skulde være en Efterligning af Homers Digtning, blev kun 4 af de paatænkte 24 Bøger færdige. Hans Indflydelse paa Tidens Smag og Poesien var stor, men af kort Varighed.

Ronsdorf, By i den preussiske Rhinprovins, med 10,000 Indb. og betydelig Industri i Jern og Kobbervarer. Den har flere Bryggerier og Farverier.

Ronsse, d. s. s. Renaix.

Rood of land (udt. Rud ov lænd), engelsk Flademaal = $10{,}_{117}$ Ar. 1 yard of land = $12{,}_{14}$ Hektar eller 120 Rood (30 Acres).

Roon, Albrecht Theodor Emil, Greve, preussisk General, f. 1803, d. 1879, udmærkede sig allerede som ung Officér ved sine topografiske Arbeider og skrev 1832 en fortrinlig geografisk Lærebog. Han steg hurtig i Militærtjenesten og indlagde sig desuden stor Fortjeneste som militærvidenskabelig Lærer og Forfatter. 1849 deltog han i Felttoget i Baden. Efterat han 1858 havde indgivet til Prinsregenten et Forslag om en forbedret Hærordning, blev han valgt til Medlem af den Kommission, som ifølge dette Forslag nedsattes til Drøftelse af Arméens Reorganisation. 1859 blev han Krigsminister, 1861 tillige Marineminister. Med stor Iherdighed og urokkelig Kraft gjennemførte han nu sin Reorganisationsplan, som i 1866 og 1870—71 (ved Forbundshærens hurtige Mobilisering) for en stor Del sikrede Preussen Seiren. Roon selv blev nu General og fik af Landdagen en Dotation. Efter den fransk-tyske Krig blev han ophøiet i den arvelige Grevestand, fik Generalfeltmarskals Rang og blev 1873 Førsteminister, men tog kort Tid efter Afsked.

Roos, Johan Heinrich, fremragende tysk Landskabs- og Dyremaler, f. 1631, d. 1685. Hans Billeder, som i Regelen er kombinerede Landskabs- og Dyremalerier, udmærker sig saavel ved Staffagens smagfulde Gruppering som ved fin Tegning og naturlig Farvebehandling. Han forsøgte sig ogsaa med Held som Radérer og var en meget søgt Portrætmaler. — Hans Broder Theodor Roos, f. 1638, d. 1698, og hans Sønner Philip, f. 1657, d. 1705, og Johan Melchior, f. 1659, d. 1731, var ogsaa dygtige Malere.

Roosebeke, By i Vestflandern i Holland. Her seirede den franske Konge Karl den sjette over Flamlænderne Novbr. 1382.

Roothaan, Johann Phillip van, Jesuitergeneral, f. i Amsterdam 1785, d. 1853, blev 1812 russisk Prest, men maatte som Jesuit forlade Landet. Siden virkede han som Lærer, indtil han 1829 blev Vikarprovincial for Italien og kort Tid efter Jesuitordenens General. I denne Egenskab oprettede han otte nye „Provinser", henholdsvis Italien, Frankrige, Østerrige, Belgien, Holland og de Forenede Stater.

Roquefort (udt. Rakfaar), Landsby i det franske Departement Aveyron, bekjendt for sin fortrinlige Ost.

Roqueplan (udt. Rakplang), Josephe Etienne Camille, fransk Maler, f. 1803, d. 1855, var en fremragende Repræsentant for den nyromantiske Skole. Hans Billeder røber et omfattende Talent og udmærker sig ved en omhyggelig, briljant Udførelse.

Roquette (udt. Rokett), Otto, tysk Digter, f. 1824, siden 1869 Professor i Literaturhistorie i Darmstadt, har foruden literaturhistoriske Arbeider skrevet et betydeligt Antal Digte, Noveller, Skuespil og Romaner. Han er fornemmelig bekjendt ved sit ypperlige lyrisk-episke Eventyrdigt „Waldmeisters Brautfahrt", som har gjort stor Lykke og er udkommet i 43 Oplag.

Roquette, la (udt. Raket), Fængsel i Paris, hvor de Dødsdømte afventer Dommens Exekution.

Rosa, Salvator, italiensk Maler, f. 1615, d. 1673, studerede Malerkunsten under stærk Paavirkning af Caravaggio, men udviklede sig dog med stor Selvstændighed. Hans historiske Billeder, f. Ex. hans „Catilinas Sammensværgelse", men fornemmelig hans storartede, vilde Landskaber, voldsomme Naturoptrin og gruopvækkende Scener af Røver- eller Martyrlivet osv., røber et usædvanlig kraftigt Talent og en ildfuld Aand. Som Radérer udførte han et ikke ringe Antal Blade af stort kunstnerisk Værd. Ogsaa som satirisk Digter og Komponist frembragte han fortræffelige Arbeider.

Rosa Bonheur, se Bonheur.

Rosalie, den hellige, Palermos (Siciliens) Skytshelgeninde, levede i Slutningen af det 12te Aarh. ved Palermo, hvor en aarlig Fest feires til hendes Ære.

Rosamunde, Kong Henrik den anden af Englands bekjendte Elskerinde, med hvem han havde to Sønner. Hun dræbtes af Dronningen 1177. Flere Digtere har behandlet hendes Historie.

Rosanilin, organisk Base, hvoraf de fleste Anilinfarver fremkommer; se Anilin.

Rosapletter, smaa røde Pletter, som paa den tyfoïde Febers første Stadium fremkommer paa Brystet og Lemmerne.

Rosario, By i den argentinske Stat Santa Fé, med 23,000 Indb. og stor Udførsel af Huder, Uld og Kobber.

Rosas, By i den spanske Provins Gerona (Katalonien), med 8,000 Indb. og en god Havn.

Rosas, Don, Manuel Ortez de, Præsident i Argentina, f. 1793, d. 1877, traadte 1828 i Spidsen for Landbefolkningen og Føderalisterne mod „Unitarierne" og valgtes Aaret efter til Guvernør i Buenos Ayres og hermed ogsaa til Præsident. I denne Stilling forstod han øieblikkelig saaledes at tilrive sig al Magt, at han siden med næsten diktatorisk Myndighed og med stor Grusomhed mod Oppositionspartiet uafbrudt regjerede Republiken indtil 1852, da han af Brasilianerne

og den argentinske Oppositions Leder, Urquiza, blev fordreven. Han flygtede til Irland, medens hans uhyre Rigdomme konfiskeredes af Staten.

Roscher, Wilhelm, fremragende tysk Nationaløkonom, f. 1817, blev først Professor i Göttingen 1844, derefter i Leipzig 1848, hvor han siden har virket. Ved sin historiske Behandlingsmaade af Nationaløkonomien har han dannet en hel Skole af Nationaløkonomer i Tyskland. Til hans betydeligste Verker henregnes: „Geschichte der englischen Volkswirthschaftslehre im 16. und 17. Jahrh.", „System der Volkswirthschaft" og „Ansichten der Volkswirthschaft aus dem geschichtlichen Standpunkt."

Roscius, Quintus, en af det gamle Roms største Skuespillere, d. ca. 62 f. Kr. Han var Ciceros og Sullas Ven og saa almindelig stærkt beundret, at hans Navn blev ordsprogligt for en dygtig Skuespiller.

Roscoe, William, engelsk biografisk-historisk Forfatter, f. 1753, d. 1831, var en ivrig Forkjæmper for Slavehandelens Afskaffelse og skrev bl. a. Digtet „Afrikas Forurettelser". Af hans historiske Skrifter er „Lorenzo de Medicis Liv" og „Leo den tiendes Liv og Pontifikat" mest bekjendte.

Roscommon, Grevskab i Connaught i Irland, udgjør 2444 km.² med 142,000 Indb.

Rose, Slægt af Rosenfamilien. Paa Randen af Blomsterbunden (Underbægeret) er 5 Bægerog Kronblade og de talrige Støvdragere fæstede. Støvveiene er flere, adskilte, Frugten sammensat. Til denne Familie hører dels Urter, dels Buske med Barktorne og afvexlende, oftest sammensatte eller dybt delte Blade, men med Axelblade, som er sammenvoxede ved Bladstilken. Rosen, der i en Mængde Arter forekommer overalt paa den nordlige Halvkugle, dyrkes paa Grund af sin Skjønhed og Vellugt som Prydplante i utallige Nuancer. Af de smukkeste og mest bekjendte, hvoraf hver især frembringes i flere Varieteter, kan fremhæves Centifolien (den hundredbladede Rose), Mosrosen, Provencerosen og Burgunderrosen. Af Rosernes Blade præpareres mange forskjellige Slags vellugtende Produkter. Af Damascénerrosen og Bisamrosen destilleres saaledes den bedste Rosenolie. Af Damascénerrosens Blade erholdes tillige Rosenkonserve eller Rosensukker, Roseneddike og Rosenhonning. — Rose, den gyldne (Rosa aurea), kaldes en indviet Guldrose, som Paven stundom har foræret fyrstelige Personer eller Steder og Kirker som Tegn paa særlig Gunst. Den indvies paa den 4de Fastesøndag i Overvær af Kardinalkollegiet.

Rose, Navnet paa en tysk Slægt af Videnskabsmænd, fornemmelig Kemikere. Valentin Rose, f. 1736, d. 1771, gjorde sig især bekjendt ved Fremstillingen af den letsmeltelige Metallegéring, som efter ham har faaet sit Navn. — Hans Søn Valentin Rose, f. 1762, d. 1807, var Assessor i Overmedicinalkollegiet i Berlin og vandt megen Anseelse ved sin Bearbeidelse af den preussiske Farmakopøe. — Dennes Søn Heinrich Rose, f. 1795, d. 1864, blev 1835 Professor i Kemi i Berlin. Han var en af Berzelius's dygtigste Disciple, hos hvem han i Stockholm opholdt sig over et Aar. Hans „Haandbog i den analytiske Kemi" stempler ham som en af den nyere Tids største Analytikere. — Gustav Rose, sidstnævntes Broder, f. 1798, d. 1873, studerede ligeledes en Tid under Berzelius og blev 1839 Professor i Mineralogi i Berlin. Af hans Skrifter kan fremhæves „Krystallochemisches Mineralsystem" og „Beschreibung der Meteoriten".

Rosekrigene eller Krigene mellem den røde og den hvide Rose kaldes de frygtelige Kampe, som rasede i England 1452—85 mellem Husene York og Lancaster, hvis respektive Vaabenmærker var en hvid Rose (York) og en rød (Lancaster). Disse Krige, som begyndte under Henrik den sjette af Lancaster og endte med Rikard den tredie af Yorks Fald og Husets Tudors Tronbestigelse, kostede mange Prinser og en stor Del af den engelske Adel Livet.

Rosellini, Ippolito, italiensk Arkæolog og Ægyptolog, f. 1800, d. 1843, bekjendt for sine Undersøgelser i Ægypten, hvilket Land han bereiste 1829. Han har bl. a. udgivet „Mindesmærker fra Ægypten".

Rosen kaldes undertiden (især) Spise- og Festsale i fyrstelige Slotte og har sit Navn af en i Loftet anbragt Rose, der som Taushedens Symbol antyder, at hvad der tales i festlig Sammenkomst ikke bør komme udenfor Husets fire Vægge. Deraf kommer Talemaaden „sub rosa" (under Rosen, d. e. under fire Øine).

Rosen (Erysipelas), en stærk Hudbetændelse, som medfører intens Feber og i kort Tid udbreder sig over en større Del af Huden, som svulmer op og bliver glat og rød. Undertiden hæves Huden som en Blære (Blærerosen). Hyppigst angriber den Ansigtet og forekommer mest Vaar og Høst. Ved Saarrosen forstaaes fornemmelig den Rosen, som gjerne følger med større Operationssaar. Sygdommen forekommer meget i Hospitaler, Krigslasaretter o. l., som oftest epidemisk.

Rosen, Friedrich August, tysk Orientalist, f. 1805, d. 1837, kaldtes 1827 til Professor i orientalsk Literatur ved Londons Universitet, hvilken Stilling han fratraadte 1831, efterat han bl. a. havde bearbeidet Mohamed ben Musas arabiske Lærebog i Algebra. Siden reviderede han Haughtons sanskrit-bengalske Ordbog og forfattede en Katalog over syriske Manuskripter for „British Museum" samt fungerede som Sekretær for det „Asiatiske Selskab". — Hans Broder Georg Rosen, Orientalist og Historiker, f. 1820, bereiste i sprogvidenskabelige Øiemed Kaukasus 1843—44, blev derefter Dragoman ved det preussiske Gesandtskab i Konstantinopel og 1852 preussisk Konsul i Jerusalem. 1867—75 repræsenterede han Tyskland i Belgrad. Af hans Skrifter kan især nævnes: „Ueber die Sprache der Lazen", „Ossetische Grammatik", „Geschichte der Türkei von 1826—56" og „Die Balkan Haiduken".

Rosen, Julius (eg. Nikolaus Duffeck), tysk Lystspildigter, f. 1833, har skrevet et større Antal kvikke, effektfulde men ikke synderlig gehaltrige Lystspil, som hyppig spilles i Tyskland og Skandinavien. Blandt de mere bekjendte er „Hohe Politik", „Nullen" og „Größenwahn".

Rosen, Georg, Baron von, russisk General, f. 1776, d. 1841, tjente som ung Officér under Suvarov i Polen og Italien og blev efter Slaget ved Leipzig Generalløitnant. Som Infanterigeneral deltog han i Krigen i Polen 1831, blev slagen to Gange af Skrzynecki, men kjæmpede derimod heldigt mod Ramorino, hvem han tvang

til at gaa over den østerrigske Grændse og der nedlægge Vaabnene. Efter den polske Krig udmærkede han sig flere Gange som Anfører for den kaukasiske Armé, men blev omsider hjemkaldt paa Grund af gjentagne Uheld. Senere blev han Senator og Medlem af Krigsraadet.

Rosen, Georg, Baron von, russisk Digter, f. ca. 1805, har skrevet flere lyriske og episke Digte, Fortællinger og historiske Skuespil, som særlig udmærker sig ved smuk og elegant Form, men som alle er stærkt paavirkede af Puschkin. Hans Opera „Livet for Czaren" (Musiken af Glinka) er høit skattet i Rusland. Han døde i Petersburg 1860.

Rosen, Georg Johan Otto von, Greve, svensk Maler, f. 1843, fik sin første kunstneriske Uddannelse ved Kunstakademiet i Stockholm og studerede siden hovedsagelig i München og Brüssel. Som Historiemaler, særlig ved sine Billeder af Livet i det 15de og 16de Aarh., indtager von Rosen baade med Hensyn til Tegning, Kolorit og korrekt historisk Opfatning en fremskudt Plads blandt Sveriges Kunstnere. Bekjendt er hans mesterlige Oliemalerí „Erik den fjortende, Karin Månsdotter og Göran Persson", hans Portræt af Karl den femtende og Akvarellen „Blomstermarkedet i Brügge". 1874 blev han Professor i Tegning ved Akademiet i Stockholm og 1881 Akademiets Direktør.

Rosén von Rosenstein, Nils, svensk Læge, f. 1706, d. 1773, var Professor i Upsala 1740—56 og indlagde sig som saadan stor Fortjeneste ved at fremme det medicinske Studium i Sverige. Hans Skrift „Underrättelser om barna-sjukdomar" er oversat til flere europæiske Sprog.

Rosenberg, Carl Frederik Vilhelm Mathildus, dansk Redaktør og politisk Forfatter, f. 1829, afskedigedes 1866 fra sit Embede i Kirke- og Undervisningsministeriet paa Grund af sin Deltagelse i den praktiske Politik. Han har navnlig arbeidet for Virkeliggjørelsen af den nordiske Enhedstanke og har til den Ende stiftet Blade og forfattet talrige Flyveskrifter. Ligeledes har han med Forkjærlighed behandlet islandske Forhold. 1860 skrev han „Rolandskvadet". Siden har han navnlig optraadt som en frugtbar literær Kritiker samt (1878) paabegyndt et stort kulturhistorisk Verk „Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage".

Rosenborg, Slot i Kjøbenhavn, opført 1604 af Kristian den fjerde, er nu indrettet som historisk Muséum. Slotshaven er et yndet Spaséersted for Kjøbenhavns Befolkning. Ved Haven er Sundhedsbrønde med kunstig tilberedte Mineralvande.

Rosendael, By i Holland, med 8,000 Indb. samt store Garverier og Hattefabriker.

Rosendal, et stort Jordegods i Kvindherreds Prestegjeld, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af tre gamle adelige Sædegaarde, Hatteberg, Mel og Semb. I Midten af det 17de Aarh. tilhørte Godset Axel Mouatt og blev af dennes Svigersøn Ludvig Rosenkrants oprettet til et Baroni under Navnet Rosendal. Det har senere været i Familien Londemanns og er nu i Familien Hoff-Rosenkrones Eie. Da det i 1837 ophørte som Friherreskab, fik det Benævnelsen Stamhuset Rosendal. Godsets samlede Skyld er 774 Daler 3 Mark 11 Skill.

Rosendalselven, Elv i Nordre Trondhjems Amt, udspringer i Grongs Prestegjeld, løber først mod Vest og derpaa mod Nord og falder i Foldenfjord. Længde 29 km.

Rosenhoff, Claudius, dansk Forfatter, f. 1804, d. 1869, skrev mange Fortællinger og Digte, der ofte udmærkede sig ved original Humor, især de politiske Digte, han skrev som Redaktør af Bladet „Den Frisindede". Han har ogsaa udgivet flere Børnebøger.

Rosenius, Karl Olof, svensk Lægprædikant, f. 1816, d. 1868 som Redaktør af „Missionstidning" og „Pietisten". Af hans talrige religiøse Skrifter er flere oversatte til Norsk, bl. a. „Fra Døden til Livet".

Rosenkilde, Kristen Niemann, fremragende dansk Skuespiller, f 1786, d. 1861, debuterede 1816 i „De tre Galninger" og blev det følgende Aar engageret ved det kongelige Theater. Han blev snart en yndet Skuespiller, navnlig da han i Heibergs Vaudeviller fik Anledning til at skabe sine berømte komiske Figurer, der tilligemed mange andre af hans sceniske Skabelser i over 50 Aar gjorde ham til en af den danske Scenes mest feirede Kunstnere. Rosenkilde har skrevet to originale Arbeider „Vennernes Fest" og „Den dramatiske Skrædder". — Adolf Rosenkilde, foregaaendes Søn, f. 1816, d. 1882, ligeledes Skuespiller, debuterede 1837 paa det kongelige Theater, men modtog samme Aar Engagement i Kristiania, hvor han snart vandt almindelig Yndest som komisk Skuespiller. 1850 reiste han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han først optraadte paa Kasino og fra 1856 atter paa det kongelige Theater, hvor han indtil sin Død virkede som en af dets første Kunstnere. Ligesom sin Fader optraadte han som humoristisk Forfatter. Hans Fortælling „Anders Tikjøb" gjorde i sin Tid megen Lykke.

Rosenkrans, en Snor, hvorpaa er trukket et Antal smaa Perler, af hvilke hver ellevte er noget større end de andre, og som benyttes af Katholikerne til at aftælle sine Ave maria og Fadervor (deraf ogsaa Navnet Paternoster, d. e. Fadervor). Som oftest er der paa Midten af Snoren hængt et Kors eller en Relikvie.

Rosenkrantz ell. **Rosenkrands**, en gammel dansk Adelsslægt. — Jørgen Rosenkrantz, f. 1523, d. 1596, var Medlem af Formynderregjeringen under Kristian den fjerdes Mindreaarighed. Hans Søn Holger Rosenkrantz, med Tilnavnet „den Lærde", f. 1574, d. 1642, udmærkede sig som en af sin Tids første Theologer og øvede stor Indflydelse paa Kirkestyrelsen samt paa de opvoxende Theologers Aandsretning. Hans Levesæt var tungt alvorligt, og hans Anskuelser blev efterhaanden saa formbundne, især med Hensyn til bestemte Almisser og Fastedage, at han beskyldtes for at være romersk-katholsk og paa Kongens Opfordring maatte fremsætte sine Anskuelser i et offentligt Skrift. Skjønt forholdsvis ubemidlet uddelte han flere Reisestipendier for Theologer og Legater til Støtte for de høiere Læreanstalter. — Gunde Rosenkrantz, foregaaendes Søn, f. 1605, kjæmpede med stor Tapperhed under Kjøbenhavns Beleiring 1658—59. 1664 maatte han paa Grund af Uenighed med Fredrik den tredies tyske Gunstling Gabel forlade Danmark og reiste til Helsingborg, hvor han døde 1675. — Iver Rosenkrantz, foregaaendes Brodersøn, f. 1674, d. 1745, blev ved Kristian den fjettes Tron-

bestigelse første Geheimeraad, i hvilken Stilling han viste sig at besidde stort Statsmandstalent. Han tog sig især varmt af den saa undertrykte Bondestand, men uden videre Følger. Med hans Søn Fredrik Kristian Rosenkrantz, f. 1724, d. 1802, der ogsaa var Statsminister, uddøde den oprindelige Linie af Slægten. — Oluf Rosenkrantz, Baron, f. 1622, d. 1685, hører til en Sidelinie af Slægten. For et Forsvarsskrift for den danske Adel dømtes han 1681 til Embedsfortabelse og store Pengebøder, hvorover han græmmede sig tildøde. — Niels Pallesøn Rosenkrantz, f. 1627, skudt ved Indtagelsen af Helsingborg 1676, var Kommandant i Kjøbenhavn og viste som saadan stor Tapperhed under Beleiringen af Kjøbenhavn 1658—59. — Kristofer Rosenkrantz skaffede sig en sørgelig Berømmelse ved flere Falsknerier. Han henrettedes for disse Forbrydelser 1610. — Birgitte Rosenkrantz, Enke efter Nils Kaas, blev ligeledes henrettet (1603), fordi hun havde staaet i utilladeligt Forhold til en Fætter af hendes afdøde Mand.

Rosenkrantz, Markus Gjøe, norsk Statsmand, f. 1762, d. 1838, blev 1784 juridisk Kandidat og Aaret efter Assessor ved Overhofretten i Kristiania. 1794 udnævntes han til Præsident i Kristiania Magistrat og 1804 til Amtmand i Smaalenenes Amt, hvilket Embede han indehavde til 1812. Aaret efter blev han Direktør for Rigsbankens norske Afdeling, og 1814 var han en Tid Statsraad og Regjeringens første Medlem. Fra Smaalenenes Amt valgtes han til Storthingsmand 1818 og fra Fredrikshald 1824 og 1827. Paa de to første Thing var han Præsident i Lagthinget.

Rosenkranz, Johann Karl Friedrich, bekjendt tysk Filosof og Literaturhistoriker, f. 1805, d. 1879 som Professor i Königsberg. Som en af de ivrigste Hegelianere søgte han gjennem alle sine Verker om Literatur, Filosofi, Religion m. m., at indføre og anvende den Hegelsk filosofiske Retning. Af hans talrige Skrifter kan fremhæves „Poesiens Historie", „Psykologi", „Hegels Liv", „Hegel som Nationalfilosof", „Goethe og hans Verker" og „Hegels Naturfilosofi". I Forening med F. W. Schubert udgav han tillige Kants Skrifter.

Rosenkreuzere, Medlemmerne af et hemmeligt Selskab, som stiftedes i Tyskland i Begyndelsen af det 17de Aarh. med det Formaal at forbedre Kirkens mislige Tilstand. Selskabet angaves først at være stiftet i det 14de Aarh. af en vis Kristian Rosenkreuzer. Men dets Stifter var i Virkeligheden J. V. Andreä (s. d.), mod hvis Hensigt det siden blev til enslags Orden, der udbredte sig over Europa og forbandt sig med Frimureriet.

Rosenlauigletscher, en af de største Isbræer i Schweiz, ligger i Berner Oberland; den har en Længde af 5 og en Brede af 1—2 km.

Rosenmüller, Johann Georg, fremragende tysk protestantisk Theolog, f. 1736, d. 1815, blev, efterat han først havde været Professor i Erlangen og i Gießen, 1785 kaldet til Professor i Theologi i Leipzig. Han udgav et stort Antal Opbyggelsesskrifter, der fik megen Udbredelse, samt Kommentarer til det Nye Testamente. — Hans Søn Ernst Friedrich Karl Rosenmüller, f. 1768, d. 1835, blev 1813 Professor i orientalsk Literatur i Leipzig. Han strev Kommentarer til den største Del af det Gamle Testamente (Scholia in vetus Testamentum) samt Bidrag til den bibelske Literaturhistorie. — Foregaaendes Broder Johann Christian Rosenmüller, f. 1771, d. 1820, var en fremragende Anatom. 1800 blev han Professor i Anatomi og Kirurgi i Leipzig. Blandt hans Skrifter kan nævnes „Haandbog i Anatomi" og „Beiträge zur Zergliederungskunst".

Rosenobel, en engelsk Guldmynt, som Kong Edward den tredie lod slaa, og hvis Navn hidrører fra en paa hver Side anbragt Rose.

Rosenolie, en til Parfümer anvendt, meget kostbar ætherisk Olie, som erholdes ved at destillere Blomsterbladene med Vand. De hertil mest benyttede Roser er Damascenerrosen og Bisamrosen. Rosenolien produceres især i Tyrkiet, Persien og Ostindien.

Rosensten kaldes i Modsætning til Brillant og Tavlesten det Diamantsnit, som man har givet en flad Bund, men paa Forsiden trekantede Façetter i Kranse efter Billedet af en Rosenknop. Den kaldes ogsaa Rosette.

Rosentræ, forskjellige Træsorter af en lysrød Farve og aromatisk Lugt, voxer i Ost- og Vestindien og Brasilien og kommer i Handelen i Blokke af forskjellig Størrelse; Veden anvendes for det meste til Forarbeidelse af finere Møbler, dels ogsaa til Parfümer.

Rosenvand erholdes ved Destillation af friske eller saltede Rosenblade med Vand og benyttes hovedsagelig i kosmetiske Øiemed. Dets behagelige Lugt hidrører fra den ætheriske Olie, som Bladene indeholder. Det falder som Biprodukt ved Fremstillingen af Rosenolie og tilberedes fornemmelig i Sydfrankrige.

Roses Metal, en letsmeltelig Metalblanding, som bestaar af 2 Dele Vismuth, 1 Del Tin og 1 Del Bly. Den smelter ved 94° C.

Rosette, se Rosensten; ogsaa en liden Rose eller et Baand eller Smykke i Form af en Rose.

Rosette eller **Raschid**, By i Nedreægypten, med 15,000 Indb., har Industri i Bomulds- og Linnedvarer samt Risavl.

Rosettestenen, der med sin tredobbelte Indskrift, hieroglyfisk, demotisk og græsk, leverede Nøglen til de ægyptiske Hieroglyfer, blev funden ved Rosette i Ægypten; den opbevares nu i det britiske Muséum.

Rosetti, Constantinos, rumænsk Politiker, f. 1816, optraadte først som Literat. 1848 var han en af de ivrigste Deltagere i de revolutionære Bevægelser og var en kort Tid Sekretær for den provisoriske Regjering. Senere blev han fængslet, men undkom og levede landflygtig i Paris indtil 1856. Siden har han som de Radikales Fører udfoldet stor parlamentarisk Virksomhed.

Rosier (udt. Rosie), J. B., fransk Skuespildigter, f. 1805, vakte megen Opsigt ved sit Debutarbeide „Min Kones Mand". Flere af hans senere Arbeider kom til Opførelse paa Théâtre française.

Rosinante, Navnet paa Don Quixotes Hest; anvendes i det hele taget paa magre Heste.

Rosiner, Vindruer, som er tørrede enten i Solen eller ved kunstig Varme. De bedste er de saakaldte Smyrnarosiner, dernæst kommer Rosinerne fra Italien, Frankrige og Spanien. I den sidste Tid har man ogsaa i Norge faaet i Handelen en egen Slags Rosiner, der kaldes Sultanrosiner.

Disse kommer af en egen Varietet af Vindruer, som ikke indeholder Frø.

Rosing, Hans Anton, norsk Kemiker og Forfatter, f. 1827 i Fredrikstad, d. 1867, studerede 1843—49 ved det polytekniske Institut i Kjøbenhavn. 1850—55 var han ansat ved Gasværket i Kristiania og udfoldede i den Tid en ikke liden journalistisk Virksomhed. Samtidig var han med at stifte den polytekniske Forening, ligesom han ledede Redaktionen af „Polyteknisk Tidsskrift", i hvilket han skrev flere videnskabelige Artikler; desuden leverede han Bidrag til „Norsk Folkekalender". 1855 fik han offentligt Stipendium for i Udlandet at fortsætte sine kemiske Studier. Under sit Ophold i Paris skrev han flere videnskabelige Afhandlinger, som blev forelagte Videnskabsakademiet der og optagne i dets Tidsskrift. 1861 vendte han tilbage til Norge, hvor han ansattes som Lærer i Agrikultur ved Aas høiere Landbrugsskole. I Aarene 1865, 66 og 67 udgav han „Norsk Landmandsbog", et af de mest populære og udbredte Landbrugsskrifter, den norske Literatur eier. Hans tiltagende Svagelighed, som han under sit Ophold i Skotland havde paadraget sig ved en Blodforgiftning, hindrede ham imidlertid i at virke saaledes, som han ønskede, og som hans store Evner havde sat ham istand til. Folkeoplysningen og Forbedringen af de fattige Klassers Kaar laa ham meget paa Hjerte, og fra hans Pen fremkom flere Indlæg i disse Samfundsspørgsmaal. — Hedevig Rosing, foregaaendes Hustru, f. i Jylland 1827, tog 1859 Lærerindeexamen og forlod sin Stilling som Lærerinde for Lensgreve Moltkes Børn for at overtage en Post ved Almueskolen i Kjøbenhavn. 1865 flyttede hun til Norge. Efter sin Mands Død fik hun Ansættelse ved Kristiania Almueskoler, indtil hun 1871 gik over til Døvstummeundervisningen. 1881 oprettede hun selv en „Taleskole for Døvstumme", til hvilken Staten yder Bidrag. Hun har ogsaa erhvervet sig et Navn som Forfatterinde, idet hun har leveret Bidrag til forskjellige Blade og Tidsskrifter, fornemmelig om Undervisningsspørgsmaal. Desuden foreligger fra hendes Haand „Anton Rosings Ungdomstid og Reiseliv" (1869) og „Anton Rosings Alvorsliv" (1871). 1879 udgav hun et Konkurrenceskrift, som blev tilkjendt Præmie, nemlig „Barnets første Bog", hvoraf der i Norge er blevet udbredt ca. 50,000 Exemplarer, og som ogsaa er udgivet for den danske Folkeskole; som Supplement til denne Bog udgav hun senere „Veiledning ved Undervisning efter Lydmethoden", hvilken ligeledes præmiebelønnedes. Af hendes i „Folkevennen" indtagne literære Frembringelser, som ikke omhandler Undervisningsvæsenet, kan nævnes „Billeder fra Sydgrønland", „Benjamin Franklin", „Johanne d'Arc", „Pottemager Palissy", „Bunyan", „Prisonlivet", „Menneskekjærlighedens Magt" samt „Fyrtaarnet og dets Beboere". — Marie Rosing, Søster af Anton Rosing, f. 1831, Lærerinde ved Haandgjerningsskolen i Fredrikstad, udgav 1880 „Haandarbeide som Skolefag", ledsaget af ypperlige Plancher og meget findrigt udførte Apparater. Bogen tilsigter at faa indført en mere rationel Fremgangsmaade ved Undervisningen. Hendes Methode er indført ved Skolerne i flere Byer, bl. a. i Almueskolerne i Kristiania, og viser sig at bære gode Frugter for den kvindelige Ungdom.

Rosing, Michael, Skuespiller ved den danske Scene, f. i Trondhjem 1756, d. 1818, debuterede 1777 med afgjort Held paa det kongelige Theater i Kjøbenhavn. Ved sin fine Smag, sit ihærdige Arbeide for Kunstens Udvikling saavelsom ved sit smukke Ydre erobrede han ikke alene Publikum, men gav tillige Tragediefremstillingen en ny, sund realistisk Retning. 1788 blev han Instruktør ved Theatret. 1804 stiftede han i Forening med Rahbek en dramatisk Skole. — Hans Hustru Johanne Cathrine Rosing, f. 1756, d. 1853, virkede i over 50 Aar ved det kongelige Theater, fornemmelig i Dramaet og Tragedien og opnaaede stor Succes. — Deres Datter Emilie Rosing, f. 1784, var en meget lovende Skuespillerinde, men døde allerede 1811. En anden af deres Døtre var Moder til de bekjendte Skuespillere, Brødrene Wiehe. — Deres Sønnesøn, Adjunkt Michael Rosing, f. 1830, har udgivet flere Digtsamlinger og lyrisk-episke Fortællinger.

Rosini, Giovanni, italiensk Digter, f. 1776, d. 1855, blev 1804 Professor i italiensk Literatur i Pisa, hvor han virkede indtil sin Død. Foruden den italienske Malerkunsts Historie, skrev han flere literaturhistoriske Verker og historiske Romaner, af hvilke især kan nævnes „La Signora di Monza", „Luisa Strozzi" og „Il conte Ugolino della Gherardesca".

Roskilde, By paa Sjælland, med 5,500 Indb. Den er især berømt for sin gamle Domkirke, hvor en stor Del af de danske Konger, deriblandt alle af det oldenburgske Hus efter Kristian den tredie, ligger begravne. Roskilde var næsten hele Middelalderen igjennem Rigets Hovedstad, Kongens Residens og Sæde for en Biskop. 1658 sluttedes her Freden med Sverige, hvorved Danmark mistede sine Provinser paa den anden Side af Øresund. I Roskilde holdt Østifternes Provinsialstænder sine Sammenkomster 1835—48. — Roskildefjord gaar fra Isefjord ind mellem Halvøen Hornsherred og den nordvestlige Del af Sjælland.

Roskoff, Georg Gustav, fremragende tysk protestantisk Theolog, f. 1814, blev 1850 Professor i Theologi ved den protestantiske Læreanstalt i Wien. Som Lærer og Forfatter har han fornemmelig havt Indflydelse ved sit grundige Kjendskab til det Gamle Testamentes Literatur og den bibelske Arkæologi.

Roskolniker, d. s. s. Raskolniki.

Roslin, Alexander, svensk Portrætmaler, f. 1718, d. 1793, boede for det meste i Paris, hvor han blev Medlem af det franske Kunstakademi. Her malede han for Hotel de Ville „Ludvig den femtendes Tilbagekomst fra Metz". I Stockholm portræterede han flere høitstaaende Personer. I Nationalmuséet dersteds hænger hans berømte Billede „Gustav den tredie og hans Brødre". Som Kunstner var han fremfor alt Kolorist.

Rosmarin, en altidgrøn, buskagtig Plante af de Læbeblomstredes Familie, hører hjemme i Middelhavslandene. Dens Blomster er blaaligehvide og dens linieformede Blade, som er læderagtige og glinsende paa Overfladen, brugtes tidligere som Medicin. — Rosmarinolie faaes ved Destillation af den blomstrende Plante, bruges nu alene til Fabrikation af Parfumerier.

Rosmini, Antonio, udmærket italiensk Filosof, f. 1797, d. 1855, fornemmelig bekjendt som Stif-

ter af den nye religiøs-filosofiske Skole i Italien. 1828 stiftede han Selskabet „Kjærlighedens Brødre og Søstre". 1848 var han sardinsk Gesandt i Rom, hvor han siden blev pavelig Kultusminister. Aaret efter blev han ved Jesuiternes Intriger styrtet, hvorpaa han trak sig tilbage til Privatlivet. Han udgav flere religiøs-filosofiske Verker.

Rosmini, Carlo de, italiensk Literaturhistoriker, f. 1758, d. 1827, vandt megen Anerkjendelse for fine Biografier af berømte Forfattere. Han skrev ogsaa en „Mailands Historie".

Rosny, Leon de, fransk Orientalist og Ethnograf, f. 1837, blev 1868 Professor i japanesisk Sprog og Literatur. Han har stiftet flere Selskaber og Tidsskrifter for Udbredelse af Kjendskab til de orientalske Sprog og har været en af de fornemste Deltagere i de internationale Kongresser af Orientalister. Endvidere har han udgivet et større Antal Verker, hovedsagelig om det kinesiske og japanesiske Sprog.

Rosolsyre, en rød Substans af Stenkultjære; anvendes som Farvestof.

Rosor, tre, en af de mægtigste Slægter i Sverige i det 15de og 16de Aarh. — Knut Jønsson (1431—53) kom ved Ægteskab i Besiddelse af Størsteparten af den norske Gisleæts Godser. — Hans Søn Alf Knutsson, d. 1497, var en rig Godseier i Norge. Dennes Søn Knut Alfsson, Høvedsmand paa Akershus, ledede det norske Parti i Oprøret 1501. Aaret efter blev han myrdet under en Samtale med Henrik Krummedike (s. d.). — Hans Søn Karl Knutsson, var en af Kristian den andens tapreste og dygtigste Officérer. Han faldt under Beleiringen af Stockholm 1520. — Ture Jønsson, Sønnesøn af Knut Jønsson, var en Tid en af Gustav Vasas mest ansete Regjeringsmedlemmer, men paadrog sig Kongens Uvillie ved at gjøre sig til de misfornøiede Geistliges Talsmand. 1529 forsøgte han forgjeves at stifte Oprør og maatte flygte. Han drog til den afsatte Kristian den anden og ledsagede denne paa Toget mod Norge; men 1532 blev han halshugget som mistænkt for Forræderi. — Hans Søn Johan Turesøn, d. 1556, ægtede Sten Stures Enke, blev 1528 Rigsraad, kommanderede de svenske Tropper, som kjæmpede i Grevefeiden og deltog 1542—43 i Dackefeiden. — Slægten uddøde med Johan Stensson 1610.

Ross og Cromarty, to forenede Grevskaber i det nordlige Skotland, med 81,000 Indb.

Ross, Sir John, engelsk Nordpolsfarer, f. 1777, d. 1856, forsøgte 1818 at finde Nordvestpassagen, men forgjeves. 1829 gjorde han atter et Forsøg, men blev liggende fast i Polarisen indtil 1833, da han igjen vendte tilbage, efter at have opdaget Halvøen „Boothia Felix". 1850 gjorde han et mislykket Forsøg paa at finde Franklin. — Sir James Clark Ross, foregaaendes Brodersøn, f. 1800, d. 1862, var ligeledes Opdagelsesreisende. 1829 medfulgte han Onkelens Nordpolsexpedition og kommanderede 1849—53 en videnskabelig Expedition til Sydpolarhavet, hvor han naaede frem til 78° s. B. og opdagede Viktorialandet. Han havde desforuden stort videnskabelig Udbytte af Reisen. 1848—49 reiste han til det arktiske Hav for at opsøge Franklin og foretog flere Slædefarter, men maatte vende tilbage uden Resultat.

Ross, Ludvig, tysk Filolog og Oldgransker, f. 1806, blev 1837 Professor i Arkæologi ved Universitetet i Athen, hvor han 1832 var bleven ansat som Antikvitets-Konservator. 1845 blev han Professor i Halle, hvor han indtil sin Død 1859 ved Forelæsninger og talrige Skrifter leverede værdifulde Bidrag til Hellas's Historie.

Rossano, By i den italienske Provins Cosenza, med 15,000 Indb., er Sæde for en Erkebiskop.

Rosse (udt. Ross), William Parsons, Jarl, engelsk Astronom, f. 1800, d. 1867, gjorde store pekuniære Opofrelser til den astronomiske Videnskabs Fremme. Paa sit Gods i Irland lod han opføre et stort og overmaade kostbart Speilteleskop, ved Hjelp af hvilket det lykkedes ham at paavise Taagepletters Opløselighed. Resultatet af sine Opdagelser meddelte han i videnskabelige Skrifter. Han gjorde sig ogsaa bekjendt ved sin store Gavmildhed mod de fattige i Irland.

Rossetti, Dante Gabriel, engelsk Kunstner og Digter, f. 1828, d. 1882, fremtraadte offentlig først med Illustrationer til forskjellige Digterverker, hvoriblandt Tennysons Digte og til Søsteren, Kristine Rossettis Eventyr. Som Tegner og Maler sluttede han sig til Ruskins prærafaelitiske Skole. Siden fremtraadte han baade som selvstændig Digter og som en smagfuld Oversætter af de gamle italienske Digtere. Han var Søn af den italienske Digter Gabriele Rossetti, som efter Revolutionen 1820 flygtede til London, hvor han 1831 blev Professor ved Kings College.

Rosshirt, Konrad Franz, fremragende tysk Retslærd, f. 1793, d. 1873, blev 1817 Professor i Erlangen og Aaret efter i Heidelberg. Han har skrevet en Række retsvidenskabelige Verker, af hvilke navnlig hans Skrifter om Strafferetten vakte Opmærksomhed.

Rossi, Ernesto, berømt italiensk Skuespiller, f. 1829, har siden 1847 optraadt paa de europæiske Hovedstæders større Scener og vundet stort Bifald ved sine Tragediefremstillinger, fornemmelig af Shakespearske Roller. Han har ogsaa optraadt som Skuespildigter og bl. a. skrevet „Adèle" og Lystspillet „Les hyénes".

Rossi, Giovanni Battista de, italiensk Arkæolog, f. 1822, er fornemmelig bekjendt ved sine Undersøgelser af de romerske Katakomber, hvor han har fundet et stort Antal for den kristelige Arkæologi værdifulde Indskrifter. Han har udgivet flere Verker (tildels pragtfuldt illustrerede) om sine Undersøgelser, hvoriblandt „Inscriptiones christianæ urbis Romæ" og „Roma sotteranea cristiana".

Rossi, Pellegrino, Grev, italiensk Statsmand, f. 1787, studerede først Retsvidenskab, blev 1812 Professor i Bologna og 1819 Professor i Romerret i Genf. Her blev han bl. a. Medlem af den schweizerske Forbundsdag, hvor han ivrede for Regjeringens Centralisation. Siden sendtes han som schweizersk Gesandt til Paris, hvor han 1833 nedsatte sig og Aaret efter blev Professor ved Collége de France. 1839 blev han Pair af Frankrige og Aaret efter Medlem af Statsraadet. 1845 sendtes han som Gesandt til Rom. Her understøttede han ivrig Pius den niendes liberale Politik og vandt hos denne saa stor Tillid, at han, efterat Februarrevolutionen 1848 havde berøvet

ham hans Stilling, blev overdraget Dannelsen af et nyt Ministerium. Men under sine Bestræbelser for at gjenoprette Orden i Staten og dens Finanser blev han myrdet 15de November s. A. Nogle Dage efter maatte Paven flygte fra Rom.

Rossi, Grevinde, se Sontag, Henriette.

Rossieny, By i det russiske Guvernement Kovno, med 11,000 Indb. Byen er Sæde for en romersk-katholsk Biskop.

Rossini, Gioachimo Antonio, berømt italiensk Komponist, f. 1792, d. 1868, debuterede 1810 med Operaen „La cambiale di matrimonio" og blev 1815 ansat som Kapelmester ved et Operaselskab i Neapel. Næste Aar gik han med dette Selskab til Rom, hvor hans fortræffelige Opera „Barberen i Sevilla" blev opført under stort Bifald. Efter at have skrevet en Række større Arbeider, som alle gjorde Lykke paa Scenen, reiste han 1821 til Wien. Ogsaa her modtoges hans Kompositioner med almindelig Anerkjendelse. Efter et Ophold i London 1823 nedsatte han sig i Paris, hvor han begyndte at skrive for den store Opera. I dette Øiemed omarbeidede han flere af sine ældre Værker, idet han gav sine Figurer et mere nøgternt, dramatisk karakteristisk Præg. Her skrev han sit fortrinligste Verk „Wilhelm Tell", med hvilken Komposition han ogsaa afsluttede sin Virksomhed for Scenen. Han opholdt sig siden hovedsagelig i Paris, hvor han døde. Rossinis Kompositioner udmærker sig især ved friske og klangfulde Melodier, original Form og kraftig Rythmik, men røber tildels Mangel paa Idealitet. Til hans bedste Verker høre, foruden de før nævnte, Operaerne „Otello", „Mosè in Egitto", „Adina, o il Califfo di Bagdad" og „Ermione". Af Kirkekompositioner har han skrevet et Stabat mater (1842) samt en Messe.

Rost, Johann Christoph, tysk Digter, f. 1717, d. 1765, skrev Hyrderomaner og Hyrdedramaer, som i sin Tid vakte Bifald. Han var ogsaa bekjendt som en skarp Satiriker.

Rostadvand, Indsjø i Tromsø Amt, nær Rigsgrændsen, har gjennem Divielven Afløb til Maalselven; 12 km.² stor.

Rostgaard, Frederik, dansk Kancellipræsident, f. 1671, d. 1745, dømtes 1725 fra sit Embede for Bestikkelser og blev senere Amtmand og Konferentsraad. Han var levende interesseret for Videnskabernes, særlig Historieforskningens Fremme, stiftede et Legat til Oprettelse af et Professorat i nordisk Historie og var selv historisk Forfatter. Han var ogsaa Udgiver af Bordings Digte, optraadte baade som dansk og latinsk Digter og samlede betydelige Materialier til en dansk Ordbog.

Rostning, en af de vigtigste metallurgiske Processer, bestaar i Malmens Ophedning under Tilgang af Luft; den har til Øiemed dels at forbrænde Svovl, der indeholdes i Malmen og dels at fjerne Fugtighed eller Kulsyre. Rostningen er ofte en forberedende Proces, som gaar forud for den egentlige Smeltning.

Rostock, By i Mecklenburg-Schwerin, ved Floden Warnow, med 35,000 Indb. Den har en god, næsten stedse isfri Havn og er en af Østersjøens betydeligste Sjøhandelsstæder. Her findes store Garverier, Tobaksspinderier, Bomulds- og Klædefabriker osv. I den smukke Mariakirke staar Hugo Grotius's Gravmæle. Byen har et Universitet med et anseligt Bibliothek, en botanisk Have og et Observatorium. — Rostock indtog i Middelalderen en anset Plads blandt Hansestæderne. 1323 kom den til Mecklenburg.

Rostoptschin, Feodor Wassiljewitsch, Grev, russisk Statsmand, f. 1765, d. 1826, blev 1796 General og Udenrigsminister og 1799 Rigsgreve. 1812 udnævntes han til Generalguvernør i Moskva. Ved Franskmændenes Indtrængen i Byen 1812 organiserede han Ildspaasættelsen. 1814 trak han sig tilbage fra det offentlige Liv. Han er Forfatter af flere Skrifter, som 1850 blev udgivne af Smirdin.

Rostov, 1) By i det russiske Guvernement Jaroslaw, med 10,000 Indb. Den har et stærkt besøgt Marked og er et vigtigt Handelscentrum. 2) By i det russiske Guvernement Jekaterinoslaw, ved Floden Dons høire Bred, ovenfor dens Udløb i det Azovske Hav, med 45,000 Indb. Byen har Dampskibsforbindelse med Odessa og Konstantinopel.

Rostovzow, Jaroslaw, fremragende russisk Militær, f. 1804, d. 1860, fornemmelig bekjendt som en af Alexander den andens ivrigste Støtter under Bestræbelserne for Bondestandens Frigjørelse. Han var Formand for den øverste af de Kommissioner, som nedsattes i den Anledning.

Rostra kaldtes i det gamle Rom Talerstolen paa Forum; den var prydet med Snablerne (rostra) af Skibe, som Romerne havde erobret fra Karthagerne.

Roswitha, en nedersachsisk Benediktinernonne i det 10de Aarh., som efter at have faaet en grundig theologisk og literær Uddannelse udfoldede en stor Forfattervirksomhed. Hun skrev Digte, Dramaer, Otto den førstes Historie og over 900 Legender.

Roßbach, Landsby i den preussiske Provins Sachsen, bekjendt ved Fredrik den stores Seier over Franskmændene og Rigsarméen 5te Novbr. 1757.

Rota, en Valkyrie (s. d.).

Rotang (Calamus rotang og Cal. rudentum), to Arter af Palmefamilien, som leverer de saakaldte Spanskrør, Englænderne rattans, hvoraf vort „Rotting" er dannet. Stammen af begge disse Arter, der findes i de varme Dele af Ostindien, voxer slyngende eller støttende sig til andre Palmer og Træer; de bliver ikke synderlig tykkere end en Lillefinger, men skal kunne naa en Længde af indtil 156 m. I Indien bruges disse Rør, alene eller sammen med Bambus, til Broer, Stiger, Husgeraad og en Mængde andre Gjenstande. De er saa stærke, at de kan benyttes til Snarer eller Slynger, hvori man fanger Elefanter, og til de Baand, hvormed disse bindes. I de senere Aar er „Rattans" en væsentlig Udførselsartikel fra Indien til Europa og Nordamerika.

Rotation, Omdreining, Axeomdreining. — Rotere, bevæge sig, dreie sig om en Axe. Bringes en tung Skive til at dreie sig omkring en Axe, der alene er understøttet i den ene Ende, vil Skiven (forsaavidt Omdreiningen foregaar med stor Hastighed) ikke falde, men endog gjøre en mærkbar Modstand mod enhver Forandring af Omdreiningsaxens Stilling. Dette beror paa „Materiens Træghed", som gjør, at ethvert Legeme, som engang er kommen i en bestemt Bevægelsestilstand, altid vil søge at bibeholde samme

(eller mere korrekt udtrykt: ikke af sig selv kan forandre samme). Dersom intet Punkt i den Linie, hvorom et Legeme dreier sig, er understøttet, kaldes den en fri Axe, hvorpaa man har Exempel i Jordens og andre Himmellegemers Omdreiningsaxe. I det ovenanførte ligger Forklaringen af, at f. Ex. en roterende Top, en rullende Ring, en Velociped i Fart osv. ikke falder overende. — Roterende Dampmaskiner drives derved, at Dampen virker umiddelbart paa en roterende Gjenstand.

Rotatorier, d. s. s. Hjuldyr (s. d.).

Rotebro, Bro i Upland, nær Stockholm, bekjendt ved det Nederlag, den danske Armé her tilføiede den Bondehær, som skulde komme Sten Sture tilhjelp, September 1497.

Roth, Justus Ludvig Adolf, tysk Mineralog, f. 1818, siden 1867 Professor ved Universitetet i Berlin. Udbyttet af fine videnskabelige Reiser i Frankrige, Italien og Norge har han meddelt i flere udmærkede Skrifter, hvoraf især kan nævnes hans Monografi „Der Vesuv und die Umgegend von Neapel", „Die Gesteins-Analysen" og „Petrographie der plutonischen Gesteine".

Roth, Rudolf, tysk Orientalist, f. 1821, siden 1848 Professor i orientalske Sprog i Tübingen. Han har fornemmelig studeret de gamle Ariers Literatur. Hans værdifuldeste Arbeide er hans „Sanskrit-Ordbog", som blev udgiven af Petersburger Akademiet.

Rothe, Richard, fremragende tysk Theolog, f. 1799, d. 1867 som Professor i Heidelberg, efterat han siden 1828 havde indehavt flere Professorater, henholdsvis i Wittenberg, Heidelberg og Bonn. Den tyske Protestantforening (s. d.) havde i ham en af sine væsentligste Støtter. Hans theologiske Anskuelser er nærmest supranaturalistiske (s. Supranaturalisme). Et af hans fortrinligste Skrifter er „Theologische Ethik".

Rothe, Tyge, dansk politisk-filosofisk Forfatter, f. 1731, d. 1795, indehavde flere høie Embeder, men blev 1773 afskediget fra sit Amtmandsembede i Segeberg. Hans talrige Skrifter, af hvilke især „Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa", „Nordens Statsforfatning før og i Lehnstiden" og „Naturen betragtet efter Bonnets Maade" kan fremhæves, udmærker sig ved Grundighed og Aandrighed, men Fremstillingsmaaden er noget tung.

Rotherham, By i Yorkshire i England, med 8,000 Indb. og store Jern- og Staalfabriker.

Rothschild, den nyere Tids største og mægtigste Handelshus, skylder Mayer Anselm Rothschild sin Oprindelse. Denne fødtes i Frankfurt am Main 1743, var en Tid Assistent ved en Bankierforretning i Hannover og vendte derefter tilbage til Frankfurt, hvor han ved Dygtighed og Flid snart erhvervede sig Anseelse og en betydelig Formue. Sit første store Statslaan afsluttede han 1802 med Kongen af Danmark og Norge, Fredrik den fjerde. Da Kurfyrsten af Hessen 1806 flygtede for de franske Tropper, overlod han Rothschild sin Formue til Opbevaring. Denne frelste ei alene selve Formuen, men forøgede den ved heldige Spekulationer. Han døde 1812 og overlod Forretningens Fortsættelse til fine fem Sønner: 1) Anselm Mayer Rothschild, Friherre, Chefen for Huset Rothschild i Frankfurt, f. 1773, d. 1855; 2) Salomon Mayer Rothschild, Friherre, Chef for Huset Rothschild i Wien, f. 1774, d. i Paris 1855. Sidstnævntes eneste Søn Friherre Anselm Salomon von Rothschild, som var Medlem af det østerrigske Herrehus, døde 1874 og efterfulgtes af sin Søn Friherre Albert von Rothschild, f. 1844. 3) Nathan Mayer von Rothschild, f. 1777, Chef for Huset Rothschild i London, d. 1836. Hans Søn Lionel Rothschild, f. 1808, d. 1879, og dennes Søn Sir Nathaniel Rothschild var begge Medlemmer af det engelske Underhus. Førstnævntes Valg foraarsagede en Forandring i Parlamentseden. 4) Friherre Karl Mayer von Rothschild, Chef for Huset Rothschild i Neapel, f. 1788, d. 1855. 5) Friherre Jakob von Rothschild, Chef for Huset Rothschild i Paris, f. 1792, d. 1868. Hans Forretning fortsattes af Sønnerne Alfons Rothschild, f. 1827, og Gustav Rothschild, f. 1829, d. 1877. Ved inderligt Sammenhold i Forretningsanliggender og ved at gifte sig ind i hinanden har Slægten gjennem Tiderne stedse forøget sin Magt, saa at den nu behersker hele Europas Pengemarked. Den er stedse forbleven Jødedommen tro, har udfoldet en storartet Velgjørenhed og fremmet Kunst og Videnskab.

Rotrou (udt. Rotru), Jean de, fransk dramatisk Forfatter, f. 1609, d. 1650, skrev et større Antal Tragedier og Komedier, som ved Opførelsen vakte almindeligt Bifald. Til hans bedste Arbeider hører „Venceslas" og „Cosroës". Han var Corneilles Samtidige og intime Ven.

Rotte, Art af Museslægten. I Norge findes to Slags Rotter, nemlig den almindelige graa eller brune (Vandringsrotten), som er indkommen i Europa i forrige Aarh., og den sorte Rotte, som dog meget sjelden forekommer.

Rotteck, Karl von, tysk Historiker og Politiker, f. 1775, d. 1840, blev 1798 Professor i Historie, siden i Statsvidenskab ved Universitetet i Freiburg. 1819 valgtes han af Universitetet til Medlem af Badens første og 1831 af andet Kammer. Som Leder i Forening med Welcker af det frisindede Parti bevirkede han Gjennemførelsen af flere politiske Reformer. 1832 maatte han imidlertid trække sig tilbage med Pension, samtidig med, at hans Tidsskrift „Der Freisinnige" blev undertrykt. I sine aandrigt, men tillige populært skrevne historiske Verker søgte han fornemmelig at ramme den store Middelklasses aandelige Behov. Hans „Allgemeine Geschichte" fik ogsaa almindelig Udbredelse over hele Tyskland. I Forening med Welcker udgav han et omfangsrigt „Statslexikon" (3die Oplag, 14 Bd., 1856—66).

Rottekrudt, se Arsenik.

Rotten Boroughs (udt. Rotten børros) kaldtes tidligere forfaldne engelske Smaabyer eller Flækker, hvor Retten til at sende Repræsentanter til Underhuset var kommen i Hænderne paa nogle faa Eiendomsbesiddere. Denne Ret blev dem fratagen ved Valgreformen 1832.

Rottenhammer, Johann, tysk Maler, f. 1564, d. 1623, studerede i Venedig hos Tintoretto, hvis Manér han dog opfattede selvstændigt. Af hans Malerier, der for det meste var Kirkebilleder, findes nogle faa i Wien, i Pinakotheket i München samt i Louvre.

Rotterdam, By i den hollandske Provins Sydholland, ved Floden Maas, er næst Amsterdam Hollands betydeligste Søjstad og tæller 143,000 Indb. Langs de største af de mange Kanaler, som gjennemskjærer Byen, er der store Dokker og smukke Kaianlæg. Naturskjønne Promenader, talrige Kirker og andre offentlige Pragtbygninger giver Byen et smukt og imponerende Præg. Dens zoologiske Have er en af de rigeste i Europa. Med Jernbanenettets Udvikling har Byens Handel med Indlandet taget et storartet Opsving. En vidtløftig Dampskibsforbindelse vedligeholdes med alle Verdensdele.

Rottesjøhø, Fjeldtop i Opdal, Søndre Trondhjems Amt, 1650 m. høi, tilhører den nordlige Del af Dovres Fjeldmark.

Rottmann, Karl, fremragende tysk Landskabsmaler, f. 1797, d. 1850, udmærkede sig ved sin storslagne Opfatning og Gjengivelse af Naturen, idet han hovedsagelig lagde an paa Ensemblets Virkning og kun antydede Detaljerne. I Darmstadt og München findes flere ypperlige Freskoer af ham.

Rotumah, en af Fidjiøerne.

Rotunde ell. **Rotonda** kaldes i det hele taget alle kredsformige Bygninger, men specielt enkelte for sin Størrelse og Arkitektur bekjendte monumentale Bygverker, saasom Pantheon i Rom o. a.

Rotvælsk, det tyske Tyve- og Skøiersprog.

Roubaix (udt. Rubæh) By i det franske Departement Nord, tæt ved den belgiske Grændse, med 85,000 Indb., er en vigtig Handelsstad med store og talrige Uld- og Bomuldsspinderier, Garverier og Sukkerraffinaderier.

Rouen (udt. Ruang), Hovedstad i det franske Dep. Nedreseine, paa Seinens høire Bred, med 105,000 Indb. Foruden flere smukke Promenader og offentlige Forlystelsessteder har Byen adskillige Pragtbygninger af stor kunstnerisk Interesse, saasom Erkebiskopens Palads, den gamle Kathedral og Kirken St. Ouen. Paa „Place de la Pucelle" findes et Mindesmærke for Jeanne Darc, som blev brændt her 1431. Byen har ogsaa flere høiere Læreanstalter, videnskabelige Institutter og Kunstakademier. Industrien er betydelig, fornemmelig i Bomuld, Handelen og Sjøfarten overordentlig livlig. — Rouen var under Religionskrigene Hugenotternes Hovedsæde og led betydeligt Folketab ved Ophævelsen af det nantiske Edikt 1685.

Rouge (udt. ruhsj), fr., rød; Rouge et noir (udt. ruhsh e noar), d. e. rød og sort, kaldes et Hasardspil med Kugler (Roulette) eller Kort.

Rougé (udt. Rusje), Ollivier Charles Camille Emmanuel de, anset fransk Ægyptolog, f. 1811, d. 1873, blev 1849 ansat ved den ægyptiske Samling, derefter Professor ved Collège de France. Hans Afhandlinger om og Fortolkninger af ægyptiske Indskrifter ledede denne Videnskab ind i et nyt Spor. Han var en af de første, som læste og oversatte længere sammenhængende Hieroglyftexter.

Rouget de Lisle (udt. Rusje dø Lil), Claude Josef, fransk Ingeniørkaptein, f. 1760, d. 1836, er fornemmelig bekjendt som Marseillaisens Digter og Komponist. Han har ogsaa skrevet andre Krigssange, hvoriblandt „Chant des vengeances" og „Chant du combat" samt en Samling Romancer.

Rouher, Eugene, fransk Statsmand, f. 1814, d. 1884, begyndte 1848 sin politiske Løbebane som Medlem af Nationalforsamlingen. 1849—51 var han Justitsminister og stillede sig afgjort paa Præsident Napoleons Side. 1855 blev han Handelsminister, og indlagde sig som saadan stor Fortjeneste af de franske Handelsforholdes Forbedring ved liberale Traktater. 1863 blev han Statsminister. Som Regjeringens Ordfører og Napoleon den tredies fornemste Støtte maatte han udholde mange parlamentariske Kampe. Med glimrende Veltalenhed forsvarede han Regjeringens hyppigt skiftende Politik. Da Keiseren 1869 fandt det raadeligt at gjøre Nationen Indrømmelser, maatte Rouher gaa af, men blev nu Senatets Formand, hvilken Stilling han med stor Indflydelse beklædte, indtil han efter Mac Mahons Nederlag ved Sedan 1870 flygtede til England. 1871 vendte han tilbage, repræsenterede Korsika i Nationalforsamlingen 1872—75, siden Riom i Deputeretkammeret. Lige til sin Død var han Bonapartisternes Leder.

Roulade (udt. Rulade), i Sang det udsmykkende Løb paa en Vokal, som udgjør den saakaldte Koloratur.

Roulette (udt. Rulet), et Hasardspil, d. s. s. Rouge et noir. Den Indretning, som benyttes hertil, bestaar af en Skive som er inddelt i et vist Antal afvexlende røde og sorte Rum og Numere. Efter flere Omdreininger af Skiven bliver en i en Rende anbragt Kugle liggende i et af Rummene og antyder derved Gevinst eller Tab, eftersom den spillende har gjort Indsats paa rødt eller sort.

Rousseau (udt. Rusaa), Jean Baptiste, fransk Digter, f. 1670, d. 1741, skrev Oder, Epigrammer og Rimbreve, som udmærkede sig ved et poleret Sprog og en smuk Form, men manglede Følelsens Dybde. Han ansaaes som Frankriges daværende største Lyriker.

Rousseau (udt. Rusaa), Jean Jacques, berømt fransk Forfatter, f. i Genf 1712, førte i sin Ungdom et eventyrligt og omflakkende Liv. Han vakte første Gang almindelig Opmærksomhed ved sit Prisskrift „Discours sur les arts et les sciences", hvori han angreb Civilisationen som Sædelighedens Fiende. Dette Skrift aabnede ham Adgangen til Paris's ledende Kredse. Blandt andre blev Voltaire en af hans intimeste Venner. 1752 skrev og komponerede han Operaen „Le devin du village", som gjorde stor Lykke. Samme Aar kastede han sig ind i en heftig Strid om den franske og den italienske Operamusiks Fortrin og optraadte paa Italienernes Side med en Afhandling om den franske Musik, som vakte stor Opsigt og Forbitrelse hos hans Landsmænd. Nu fulgte flere andre Skrifter af forskjelligartet Indhold, der vedblev at bringe hans Navn paa alle Læber. I Genf, hvortil han var vendt tilbage og havde ladet sig optage i den protestantiske Kirke, fik han en glimrende Modtagelse. Her skrev han sit andet priskronede Skrift „Discours sur l'inégalité" (1754). Hans mest opsigtvækkende Verk i de følgende Aar var hans Afhandling om Skuespillet (1758), hvori han erklærede dette for fordærveligt. Dette var Aarsagen til hans Brud med Voltaire, ligesom det ogsaa var kommet til Brud mellem ham og hans tidligere Venner blandt Encyklopædisterne, hvis materialistiske Retning han var en Modstander af.

Hans Roman „La nouvelle Héloïse“ (1759), hvori han ukunstnerisk, men med glødende Lidenskab talte Naturens og Hjertets Sag, fremkaldte stærk Bevægelse. Hans „Contrat social“ (1762), hvori han talte for Republiken, grundet paa og styret efter Ligheds- og Folkesuverænitetsprincipet, blev siden Revolutionsmændenes Evangelium. Romanen „Émile“ (1762), Rousseaus betydeligste Arbeide, og en Bog, hvis pædagogiske Theorier har faaet stor Betydning for hele Europas Opdragelsesvæsen, vakte ved sit Angreb paa den aabenbarede Religion saadan Indignation, at Pariserparlamentet paabød Bogens Opbrænding paa Baalet af Bøddelen, medens Rousseau maatte forlade Frankrige. Han kom til Genf, men maatte flygte ogsaa herfra og reiste til Neufchatel. Herfra sendte han et glimrende Svar paa Erkebiskopen af Paris's Angreb paa „Émile“ samt „Lettres écrites de la montagne“. Fra Neufchatel maatte han siden flygte og kom til Øen St. Pierre i Bielersjøen, blev atter forjaget og reiste nu til England, hvor Filosofen David Hume tog sig af ham. Her paabegyndte han sin mærkelige Selvbiografi, „Confessions“. 1767 kom han atter til Frankrige og levede et urolig og omflakkende Liv, for det meste paa affidesliggende Steder, frygtsom og mistroisk ligeoverfor alle. Hans sygelige Sindstilstand aabenbarede sig ogsaa i hans „Dialogues“ og „Rêveries“. 1778 døde han, og 1794 blev hans Lig bisat i Pantheon i Paris. Faa Skribenter har havt større Indflydelse paa Samtid og Eftertid end Rousseau. I Politiken blev han en af den store franske Revolutions Forløbere. Hans Theorier om Menneskenes indbyrdes Lighed og Folkesuveræniteten trængte gjennem i alle Samfundslag og blev realiserede under Revolutionstiden. I religiøs Henseende var han vel en erklæret Modstander af al aabenbaret Religion, men han optraadte ligesaa heftigt mod den franske Atheisme og Materialisme; hans religiøse Idéer optoges senere af Robespierre. I Poesien indledede han en ny Tidsalder ved at bryde med den herskende konventionelle Klassicitet; han gjenindsatte de naturlige Følelser og den individuelle Eiendommelighed i deres Rettigheder og blev Forgjængeren for den Retning, der gaar fra Bernardin de St. Pierre ned til den franske Romantik, samt for Goethes og Schillers Digtning. I Opdragelsesvæsenet blev hans Idéer yderligere udviklede og praktisk gjennemførte af Basedow og dennes Efterfølgere. Hans private Liv svarede dog i meget ikke til de ophøiede Grundsætninger, han prædikede, og er skjæmmet af stygge Pletter. Af de meget talrige Udgaver af Rousseaus Verker er Petitains (22 Bd., Paris 1819—20) og Musset-Pathays (26 Bd., Paris 1823—27) de bedste.

Rousseau (udt. Russaa), Theodore, fransk Landskabsmaler, f. 1812, d. 1867. Hans Billeder udmærkede sig mindre ved omhyggelig Udførelse end ved storslagen Naturopfatning, og han yndede at fremstille Naturen under dens voldsomme Udbrud. 1867 vandt han den store Pris paa Verdensudstillingen i Paris. — Hans Broder Philippe Rousseau, f. 1808, Dyremaler, er bekjendt for fine med stor Humor opfattede og livligt udførte Billeder af de mindre Dyrs Liv.

Rousselaere, By i den belgiske Provins Vestflandern, med 16,500 Indb. og stor Linnedindustri.

Roussillon (udt. Russi'jong), tidligere en af Frankriges Provinser, danner nu Departementet Østpyrenæerne. Det kom definitivt til Frankrige ved den pyrenæiske Fred 1659.

Route (udt. Rute), Vei, Reisevei.

Routine (udt. Rutine), den Færdighed, som opnaaes ved Øvelse.

Rovbille, Familie af de Helvingedækkedes Orden, med mere eller mindre langstrakt Legeme og stærke Kindbakker og Kjæver. De lever dels af andre Insekter, dels af Aadsler og Affald og holder sig i Mos, under Bark, paa Blomster osv.

Rovdyr har sit Navn deraf, at de ernærer sig af Dyr, som hører til deres egen Række, idet de med fine skarpe Tænder afbider deres Kjød. De inddeles i: 1) egentlige Rovdyr og 2) svømmende Rovdyr eller Sæler. De egentlige Rovdyr, som omfatter Hyæne-, Hunde-, Katte-, Maare- og Bjørnefamilien, lever delvis eller udelukkende af Kjød, som de hyppigst tager af Dyr, de selv har dræbt, men ogsaa tildels af Aadsler. Mange af dem lever ogsaa for en Del af Planteføde. Deres Rovgjerrighed bestemmes af deres Tand- og Fodbygning. De svømmende Rovdyr lever dels af Fiske (Sælen) og dels af Tang, Muslinger og Krebsdyr (Hvalrossen). — Rovfod kaldes en Fuglefod, hvis Særkjende er en kort, stærk Mellemfod og fire stærke Tæer, hvoraf en vender bagtil, stærke, krumme Klør og vortede Fodsaaler. — Rovfugle, Orden af Fugleklassen, udmærker sig ved et i Spidsen, krummet Næb, der ved Roden har en blød Voxhud, ved sin Rovfod og ved overordentlig skarpt Syn samt hurtig, udholdende Flugt. De inddeles i Dagrovfugle og Natrovfugle. Til de første hører Ørne, Høge og Aadselfugle eller Gribbe; til Natrovfuglene hører Uglerne. — Rovmaage, se Tyvjo. — Rovtand kaldes hos Rovdyrene den bagerste af Sagtænderne. Den danner en skarp Eg med flere Spidser og virker i Forening med en lignende i den anden Kjæve som en Sax.

Roveredo, By i Sydtyrol, med 10,000 Indb. og betydelig Industri i Silke. Her led Østerrigerne et stort Nederlag under Bonapartes italienske Felttog 1796.

Rovigno (udt. Rovinjo), østerrigsk By ved Adriaterhavet, med 10,000 Indb. Den har to Havne, flere Skibsverfter og driver betydelige Sardelfiskerier.

Rovigo, Hovedstad i den italienske Provins af samme Navn, med 12,000 Indb., livlig Handel og Fabrikdrift.

Rowe (udt. Roh), Nicolas, engelsk Skuespilforfatter, f. 1673, d. 1718, vandt stor Anerkjendelse for sine moraliserende Tragedier. Blandt disse kan fremhæves „Tamerlane“, „The fair penitent“ og „Jane Shore“.

Roxane, Alexander den stores Hustru, den baktriske Statholder Oxyartes's Datter. Efter Alexanders Død fødte hun ham en Søn, som af Antipater (s. d.) blev ført til Makedonien. Her blev baade Roxane og Sønnen 311 f. Kr. dræbt af Antipaters Søn Kassander, som fire Aar tidligere ogsaa havde ombragt Alexanders Moder, Olympias.

Roxburgh, Grevskab i Skotland, med 55,000 Indb. Det har Agerbrug, Fædrift og Faareavl

(Cheviotfaar). Grevskabets betydeligste By er Hawick (s. d.).

Roxolaner, se Ruslands Historie.

Royalist, en Kongeligsindet, Tilhænger af Kongedømmet, efter 1789 Navnet paa Huset Bourbons Tilhængere i Frankrige. Siden Revolutionen 1830 har disse atter delt sig i Legitimister, de ældre Bourboners Venner, og Orleanister, Tilhængere af de yngre Bourboner.

Royer (udt. Roaije), A., fransk Forfatter, f. 1803, har skrevet flere Dramaer og Lystspil samt Texten til Donizettis Operaer „Lucia di Lammermoor" og „Don Pasquale". Han var Direktør for den store Opera 1853—62.

Royer-Collard (udt. Roaje Kaalar), Pierre Paul, fremragende fransk Filosof og Politiker, f. 1763, d. 1845, deltog med Iver og Dygtighed i de politiske Bevægelser, særlig under Revolutionen. Som Kongeligsindet maatte han under Skrækregjeringen holde sig skjult. 1797 blev han Medlem af de 500's Raad, men udstødtes deraf som Royalist. 1803 opgav han Politiken for sine filosofiske Studier og var 1811—14 Professor ved „Faculté des lettres". Som Modstander af Sensualismen sluttede han sig til Reid (s. d.) og den skotske Skoles Moralfilosofi og bidrog ved sine Forelæsninger meget til den franske Filosofis Nydannelse. Mænd som Jouffroy, Cousin og Guizot var hans Disciple. Efter Restaurationen 1814 udfoldede han atter stor politisk Virksomhed, var Deputeret og beklædte høie Stillinger ved Undervisningsvæsenet. 1818 dannede han som Oppositionsmand den Fraktion, som kaldtes „de Doktrinære". 1828—30 var han Deputeretkammerets Præsident. Som saadan overrakte han Marts 1830 Karl den tiende de 221 Deputeredes Adresse. 1835 optraadte han med Heftighed, da de strenge Septemberlove sattes igjennem, ligesaa 1839, da de Doktrinære forenede sig med Venstre. — Antoine Royard-Collard, foregaaendes Broder, f. 1768, d. 1825 som Professor i Paris, var en fremragende medicinsk Forfatter.

Rozsa Sandor, ungarsk Røver, deltog i Spidsen for en Friskare i Frihedskampen 1848. 1849 benyttedes han som Sendebud i et vigtigt Anliggende. Siden blev han fængslet for Røveri, men løslodes igjen og døde 1873.

Rshev, By i det russiske Guvernement Tver, ved Floden Volga, med 20,000 Indb. og betydelig Handel.

Rubel, Enheden for det russiske Pengevæsen. Den nugjeldende Sølvrubel inddeles i 100 Kopek og har en Værdi af 2 Kr. 88 Øre. De øvrige Myntsorter er: Halvimperial paa 5 Rubler Guld = 14 Kr. 88 Øre og Imperial-Dukat paa 3 Rubler = 8 Kr. 93 Øre. 1 Rubel Guld = 1 Rubel 3 Kopek Sølv. Det almindelige Betalingsmiddel i Rusland er Papirrublen, hvoraf der gaar 6 paa en Halvimperial.

Ruben, ældste Søn af Patriarken Jakob og Lea (1 Mos. 29, 32), Stamfader for Rubens Stamme, som boede i Gilead, øst for Jordan.

Ruben, Christian, tysk Maler, f. 1805, d. 1875, fik sin første kunstneriske Uddannelse i Düsseldorf. Han udførte først flere fortrinlige Glasmalerier til Udsmykning af nogle Kirker, forsøgte sig derefter med Held som Genremaler, navnlig som Fremstiller af Scener fra Klosterlivet, og gik saa over til Historiemaleriet, paa hvilket Omraade han vandt megen Anseelse. Bekjendt er hans Billede „Kolumbus i det Dieblik, han opdager den nye Verden". 1852 blev han Direktør for Akademiet i Wien.

Rubens, Peter Paul, berømt nederlandsk Maler, f. 1577, d. 1640, lededes i sine første kunstneriske Studier af van Noort og van Been. Siden reiste han til Italien, hvor han af flere høitstaaende Personer fik Hjelp og Opmuntring. I Rom forblev han indtil 1608 og udførte her flere af sine ypperligste Mesterverker. Derefter reiste han hjem og blev Hofmaler hos Erkehertug Albert. 1620—25 udførte han over 20 større Billeder, som af Maria af Medici var bestilte til Luxembourggaleriet. 1628—30 sendtes han i diplomatiske Anliggender til Spanien og England. Da han siden fra flere fyrstelige og andre høitstaaende Personer fik en Mængde store Bestillinger, indrettede han sig et stort Arbeidslokale og overlod Billedernes egentlige Udførelse til sine Elever, idet han selv kun udførte Kompositionen og lagde den sidste Haand paa Arbeidet. Rubens's af Naturen rigt udstyrede Aand fik gjennem en mangesidig og grundig Dannelse sit Udslag i en stærk Produktion paa de fleste af Malerkunstens Omraader. Han skal have frembragt over 2000 Malerier, religiøse og mythologiske Billeder, Scener af Folkelivet, Landskaber, Portræter og Dyremalerier. Til hans berømteste Verker hører „Nedtagelsen fra Korset" (i Antwerpen), „Peters Korsfæstelse" (i Köln) og „Dommedag" (i München). Rubens udmærkede sig ved glimrende Teknik, men fremforalt vidner hans Billeder om hans Storhed som Kolorist. De mest bekjendte af hans Elever var van Dyck (s. d.), J. Jordaens og T. van Thulden. Som Kobberstikker forsøgte han sig ogsaa, men overlod dog Reproduktionen af sine Verker til andre Kobberstikkere, hvem han veiledede, og derved dannede han en egen Skole af Radérere.

Rubenson, Albert, svensk Komponist, f. 1826, har bl. a. komponeret Musiken til Bjørnsons „Halte Hulda". 1872 blev han Inspektør ved Konservatoriet i Stockholm.

Rubicon ell. **Rubico**, Flod i Italien, munder ud i Adriaterhavet; den er historisk bekjendt ved at Cæsar 49 f. Kr. overskred den og derved begyndte den første Borgerkrig i Romerstaten.

Rubidium (Rb), et Alkaliemetal, som findes i forskjellige Mineralier og Stenarter; det har ogsaa været fundet i Asken af mange Planter (Runkelroe, Kaffe, The, Tobak, Vinstokken og Egen). Dets specifike Vegt er 1,5.

Rubin, en Ædelsten af rød Farve i forskjellige Nuancer, regnes i Pris næst Diamant, er en Varietet af Korund (s. d.), men gjennemsigtig og rød af Farve. Den kaldes ogsaa, til Adskillelse fra andre rubinrøde Ædelstene, orientalsk Rubin. Ogsaa mellem Spineller har man nemlig dette Navn, saasom Rubin-Spinel og Ballasrubin (bleg). Disse er ikke saa værdifulde.

Rubini, Giovanni Battista, berømt italiensk Tenorsanger, f. 1795, d. 1854, optraadte 1807—44 i de større europæiske Byer og feirede overalt store Triumfer.

Rubinstein, Anton, fremragende Pianovirtuos og Komponist, f. i Bessarabien 1830, hvor hans Forældre eiede store Godser. Da de paa Grund af uheldige Processer havde tabt sin Formue, flyt-

tede de til Moskva, hvor Sønnen fik den første Undervisning i Musik af sin Moder, som var en begavet Pianistinde. I en Alder af kun 8 Aar medvirkede Anton i en Koncert, ved hvilken Leilighed han vakte overordentlig Begeistring. To Aar senere optraadte han i Paris, hvor hans Talent ligeledes blev beundret. Her tog Frans Lißt sig af hans Uddannelse, og efter at have studeret 1½ Aar under denne berømte Mesters Veiledning, foretog han sin første Koncertreise. Derpaa opholdt han sig en Tid i Berlin, hvor han af Professor Dehn fik Undervisning i Kontrapunktet, drog senere til Wien og derfra til Presburg, hvor han forblev til 1848, da han paa Grund af de politiske Uroligheder vendte tilbage til Rusland. Her blev han Kammervirtuos hos Storfyrstinde Helene og senere keiserlig Kapelmester. 1854 foretog han en ny Reise, paa hvilken han for første Gang optraadte som Komponist, hvorved han grundlagde sin Berømmelse. Efter et fire Aars Triumftog gjennem Europa vendte han tilbage til Rusland, hvor han i Petersburg, med Understøttelse af Storfyrstinde Helene, stiftede „Det russiske Musikselskab“ samt Konservatoriet i Petersburg, hvilke under hans Ledelse tog et raskt Opsving. 1868 gik han atter paa Reiser, dels som Koncertgiver, dels som Leder ved Opførelsen af sine Operaer paa forskjellige Scener, og opholdt sig 1872—73 i Amerika, overalt modtagen med Begeistring. Sommeren 1884 gav han Konserter i Kristiania. Hans Kompositioner, hvoriblandt mange Operaer, Symfonier, Violinkvartetter, Trioer osv., gaar op til over halvandet hundre. — Nikolai Rubinstein, foregaaendes Broder, f. 1835, d. 1881, var ogsaa en fremragende Pianist og Komponist. Som Direktør for Musikkonservatoriet i Moskva hævede han dette til en høi Rang blandt Europas musikalske Undervisningsanstalter.

Rubladede (Asperifoliæ), Plantefamilie af de Helkronedes Orden. Hertil hører Stenfrø, Hundetunge, Forglemmigei, Oxetunge, Gaasefod o. fl.

Rubrik, egentl. Rødkridt, Overskrift, Afdeling.

Rucellai (udt. Rutsjellai), Giovanni, italiensk Digter, f. 1475, d. 1526 som Guvernør paa Engelsborg i Rom. Bekjendt er hans smukke Læredigt „Le api“, som handler om Biavlen, og hans Tragedier „Rosmunda“ og „Oreste“.

Rud, en gammel dansk Adelslægt, hvis Adelskab skriver sig fra 1302, og som uddøde med Borchard Rud 1647. — Otto Knudsøn Rud, f. 1520, d. 1565, udmærkede sig som Sjøhelt i den nordiske Syvaarskrig, navnlig i et stort Slag under Øland 1564.

Rudbeck, en svensk Slægt, som oprindelig er fra Holsten. — Johannes Rudbeck, Biskop og Professor i Upsala, f. 1581, d. 1646, bekjendt som Oversætter af Bibelen 1618. — Olof Rudbeck den ældre, f. 1630, d. 1702, Professor i Upsala, var bekjendt som fremragende Naturvidenskabsmand, særlig som Opdager af de lymfatiske Kar. Blandt hans Skrifter kan især fremhæves hans mærkelige „Atlantica sive Manheim“, som gaar ud paa at identificere Platos Atlantis med Sverige. — Hans Søn Olof Rudbeck den yngre, f. 1660, d. 1740, blev Professor i Medicin og Botanik 1692. Hans Samlinger til et Billedverk over de svenske Fugle blev af Betydning som Grundlaget for en svensk Ornithologi.

Rude (udt. Rydd), François, fransk Billedhugger, f. 1784, d. 1855, er en af Frankriges betydeligste Kunstnere i den nyere Tid. Et af hans bedste Arbeider er hans „Merkur“ i Louvre.

Rudelbach, Andreas Gottlob, fremragende Theolog, f. i Kjøbenhavn 1792, d. 1862, kom 1829 til Glauchau i Sachsen, hvor han som Prest og Konsistorialraad virkede ivrig for den rene Lutherdom mod Rationalismen og Unionsbestræbelserne. 1846 vendte han tilbage til Danmark, da han misbilligede, at Tyskkatholikerne i Sachsen fik Lov til at benytte lutherske Kirker. Som Theolog har Rudelbach vundet stor Anseelse, og mange af hans Skrifter er oversatte til de fleste europæiske Sprog. Af disse kan nævnes „Indledning i den augsburgske Konfession“, „Rationalismens Væsen“, „Reformation, Lutherdom og Union“, „Kristelig Biografi“ samt flere Skrifter om Salmebogssagen.

Rudiment, Begyndelse, uudviklet Organ hos Planter og Dyr. — Rudimenter, Begyndelsesgrunde. — Rudimentær, uudviklet eller standset i sin Udvikling.

Rudkjøbing, By paa Vestsiden af den danske Ø Langeland, ved Storebelt, med 3,500 Indb.

Rudolf, Navn paa flere tyske Konger og Keisere. — Rudolf den første, f. 1218, d. 1291, var Søn af Grev Albrecht den fjerde af Habsburg. Med hans Kroning som tysk-romersk Konge 1273 endte det store Interregnum. Ved kraftig Styrelse i det Indre og ved personlig Tapperhed og dygtig Krigsførsel overvandt han Kong Ottokar af Bøhmen, som maatte afstaa Østerrige, Steiermark, Kärnthen og Krain. Disse Landsdele overdrog han med Kurfyrsternes Samtykke fin ældste Søn. Rudolf blev Stifter af det habsburg-østerrigske Hus og den østerrigske Stat. — Rudolf den anden, f. 1552, d. 1612, blev Konge i Ungarn 1572, i Bøhmen 1575 og tysk-romersk Keiser 1576. Som Regent var han meget uduelig og ligegyldig, men var derimod en lærd Mand med stærke Interesser for Alkemi og Astrologi. Blandt hans Protegéer var Tycho Brahe og Kepler. 1608 tvang hans Broder ham til at afstaa Ungarn, Østerrige og Mähren, derefter tillige Bøhmen.

Rudolf von Ems, tysk episk Digter i det 13de Aarh., var bekjendt saavel for sin store Lærdom som for sine fortrinlige Digterverker. Flere af disse er gaaede tabt; af de endnu existerende kan nævnes „Der gute Gerhard“, og Oversættelserne „Barlaam und Josophat“, „Wilhelm von Orlenz“ og et ufuldendt Arbeide „Alexander“. Han døde ca. 1254.

Rudolf af Schwaben, Keiser Henrik den fjerdes Modkonge, bortførte og ægtede Henriks Søster Mathilde. 1077 lod han sig udraabe til Konge, men faldt i Slaget ved Merseburg 1080.

Rudolfinske Tavler, astronomiske Beregningstavler, som oprindelig blev opfundne af Tycho Brahe, men senere indførtes af Kepler og fik stor Betydning for Astronomien i den nærmest paafølgende Tid. De udkom i Ulm 1637 og fik sit Navn til Ære for Keiser Rudolf den anden.

Rudolphi, Karl Asmund, Naturforsker og Fysiolog, f. i Stockholm 1771, d. 1832, blev 1801 Professor i Greifswalde og 1810 Professor i Anatomi i Berlin. Foruden et udmærket Verk om Fysiologien har han skrevet Afhandlinger om Ind-

voldsormene, hvilke Skrifter har faaet stor Betydning for den nyere Tids Lægevidenskab.

Rudorff, Adolf Friedrich, fremragende tysk Retslærd, f. 1803, d. 1873, blev 1829 Professor i Romerret i Berlin. I sine Studier, Forelæsninger og Skrifter fulgte han Savignys (s. d.) Retning. Til hans bedste Verker hører „Römische Rechtsgeschichte" (2 Bd., 1857—59) og hans Restitution af det Prætoriske Edikt af 1869.

Rueda, Lope de, spansk dramatisk Forfatter, optraadte fra 1544 som Skuespiller og Digter og drog med en Skuespillertrop om fra Sted til Sted. Hans Verker, der bestaar af Komedier, Pastoraldramaer og Dialoger, dels paa Prosa og dels paa Vers, udmærker sig ved en folkelig Komik, Teknik og stor Sprogskjønhed. Han ansees som Opfinderen af den spanske Komedie. Han døde 1565.

Ruffo, Fabricius, neapolitansk Adelsmand, f. 1744, d. 1827, blev 1791 Kardinal. 1799 stod han i Spidsen for den Opstand i Kalabrien, som omstyrtede den parthenopæiske Republik.

Rufinus, en Galler, som under Theodosius den store var Præfekt i Orienten. Da Keiseren døde, indsatte han Rufinus til ved Siden af hin Søn Arkadius at styre det østromerske Rige. Han myrdedes i Konstantinopel af Gotheren Gainas 395.

Rufinus, Tyrannius, italiensk Theolog, f. mellem 330 og 340, d. 410, oversatte som kirkehistorisk Forfatter til Latin bl. a. flere græske theologiske Verker af stor Betydning, saasom Eusebius's Kirkehistorie, hvilken han ogsaa fortsatte. Hans „Forklaring af det apostoliske Symbolum" er et vigtigt Kildeskrift.

Rug (Secale cereale), Plante af Græsfamilien med toblomstrende Smaaax, der har sylspidse Yderagner og langsnerpede Inderagner. Straaet bliver indtil to Meter høit. Den er det vigtigste Korn i Norge, Sverige, Danmark, Rusland, Polen og det nordlige Tyskland og dyrkes i to Hovedformer, en énaarig (Sommerrug) og en toaarig (Vinterrug), sidstnævnte almindeligst. Axene indeholder gjennemsnitlig 50 Korn, som er valseformede, nedentil spidse, oventil buttede og finhaarede. Buskrug er længere og giver mørkere Mel. I Næringsværdi staar Rugen under Hveden, men over Bygget og Havren. I Norge falder dens Polargrændse ved 69—69$^1/_2$°, og selv der behøver Sommerrugen, som almindeligst dyrkes, i Gjennemsnit kun ca. 116 Dage fra Udsæd til Indhøstning. I 1835 blev der i Norge avlet 67,049 Tønder (93,178 Hektoliter) Rug, i 1875 derimod 244,729 Tønder (340,100 Hektoliter) = en Bygværdi af 326,305 Tønder (453,466 Hektoliter) = ca. 4$^2/_3$ Million Kroner. Indførselen udgjorde i Femaaret 1877—81 gjennemsnitlig 2,170,330 Hektoliter aarlig. — Hverken Rugen eller de andre Kornarter kjendes i vild Tilstand, men der er Grund til at tro, at Rugen er kommen fra Asien, og at den har været dyrket i Tyskland nogen Tid før vor Tidsregning. Det er neppe muligt nu at opgive, naar den er indført i Norge; sandsynlig har den været dyrket her i det 11te Aarh., og i det 13de Aarh. maa den have været meget almindelig; i Magnus Lagabøters „Nyere Landslov" (af 1274) bruges Rug (VIII. 29) som en Normalbetegnelse for Vegt. Omtrent samtidig hermed nævnes Rugen ogsaa i Sverige i Uplandslagen (af 1295).

Rugby (udt. Røgbi), By i Warwickshire i England, med 9,000 Indb. og en berømt Latinskole.

Rugde (Scolopax rusticola), ogsaa kaldet Holtsneppe, Fugl af Sumpfuglenes Familie og af Bekkasinernes Slægt, er af en Hjerpes Størrelse, oventil rustfarvet med brune Tverbaand, paa Bugen noget lysere. I Norge er den Trækfugl og kommer sædvanlig i April. Den holder helst til i sumpige Skove, hvor den om Dagen ligger stille; om Aftenen og Natten er den paa Færde for at søge Føde og foretager da det bekjendte Rugdetræk, som bestaar i, at den flere Gange flyver henover et og samme Sted, idet den frembringer en egen Lyd. Den har et meget velsmagende Kjød og efterstræbes derfor ivrigt af Jægerne, som pleier at stille sig paa Post paa de Steder, hvor den „trækker", og nedskyder den i Flugten. Dens Næring bestaar i Insektlarver og Snegler.

Ruge, Arnold, tysk Filosof og Politiker, f. 1803, blev som ung Student dømt til sex Aars Fængsel for Deltagelse i Burschenschaft, men benyttede Fængselsopholdet til Studium af Klassikerne. Efter sin Løsladelse stiftede han i Halle i Forening med Echtermeyer et videnskabelig kritisk Tidsskrift, som redigeredes i Hegelsk Aand og efter mangehaande Forfølgelser undertryktes 1843. 1848 repræsenterede Ruge Breslau i Frankfurterparlamentet og blev yderste Venstres Fører. Bladet „Reform", som han siden stiftede i Berlin, blev ogsaa undertrykt. Efterat han havde deltaget i den badenske Revolution 1849, flygtede han omtrent samtidig med Ledru Rollin, med hvem han havde underhandlet angaaende Revolutionen, fra Paris og kom til London, hvor han, Ledru Rollin, Mazzini o. fl. dannede en „international demokratisk Komité". Siden 1866 og 1870 har Ruge ved sine Skrifter stadig arbeidet for det tyske Riges Enhed. Foruden filosofiske og politiske Verker har han strevet et større Antal Digte samt flere dramatiske Arbeider og nogle Fortællinger.

Rugendas, Georg Filip, berømt tysk Slagmaler, f. 1666, d. 1742, udmærkede sig ved ypperlig Tegning og storslagen Komposition. Han forstod dog fremfor alt at fremstille Heste i de mest forskjellige Stillinger og Grupperinger. — Hans tre Sønner, Georg Filip, Kristian og Jeremias, udmærkede sig som Kobberstikkere. — Johan Moritz Rugendas, Genre- og Landskabsmaler, f. 1802, d. 1858, er fornemmelig bekjendt ved sine Tegninger fra en femtenaarig Reise i Sydamerika, hvilke i et Antal af over 3000 Blyantstegninger, Akvareller og Olieskisser kjøbtes af den baierske Stat.

Rugierne, i Oldtiden et germanisk Folk af den gotiske Folkestamme, som oprindelig hørte hjemme i Landene ved Odermundingen. Siden drog de sydover til Donau og det nuværende Østerrige, blev 487 undertvungne af Odoaker og gik saa efterhaanden op i de andre barbariske Folk.

Rugning, Fuglenes Udklækning af sit Afkom, foregaar ved, at Hunfuglen (hos enkelte Fuglearter ogsaa Hannen) ligger paa Æggene og varmer dem, indtil den i Ægget indesluttede Kylling er fuldt udviklet til at gjennembryde Skallet og begynde et selvstændigt Liv. I større Fjærkræopdrætningsanstalter har man med Held begyndt at udklække Kyllingerne ved kunstig Varme, d. v. s.

Æggene anbringes i et Apparat, hvor de stadig udsættes for en jevn Temperatur, svarende til den, Moderfuglens Legemsvarme udvikler under sin Liggen paa Æggene. Rugetiden er hos de forskjellige Fugle af ulige Varighed; sædvanlig optager den omtring 20 Døgn.

Ruhl, Johan Christian, tysk Maler og Billedhugger, f. 1764, d. 1842, virkede i flere Aar som Professor ved Akademiet i Kassel. Nogle af hans bedste Arbeider findes i Slottet Wilhelmshöhe. — Hans Søn Ludwig Sigismund Ruhl, f. 1794, var ogsaa en høit begavet Maler og Tegner. Hans Malerier henhører for det meste under den historiske Genre.

Ruhmkorff, Heinrich Daniel, tysk Mekaniker, f. 1803, d. 1877, bekjendt ved sit thermo-elektriske Apparat og sit Induktionsapparat, som bærer hans Navn.

Ruhnken, David, fremragende tysk Humanist, f. 1723, d. 1798 som Professor i Veltalenhed, Historie og Arkæologi i Leiden, hvilken Post han havde beklædt siden 1761. Til hans fortrinligste Skrifter hører hans Bearbeidelse af Timæus's Lexikon og af den homeriske Hymne til Ceres; endvidere hans „Epistolæ criticæ", „Elogium Hemsterhusii" og „Opuscula". Alle hans Skrifter er forfattede paa udmærket Latin.

Ruhr, Biflod til Rhinen, falder ud i denne ved Ruhrort, efter et Løb af 232 km.s Længde.

Ruhrort, By i den preussiske Rhinprovins, ved Floden Ruhrs Udløb i Rhinen, har 10,000 Indb. og betydelig Handel, især med Stenkul.

Ruin, Ødelæggelse, Forfald, Levninger af Bygverker.

Ruisdael (udt. Røjsdal), Jakob van, fremragende hollandsk Landskabsmaler, f. 1625, d. 1681, udmærkede sig saavel ved sine eiendommelige Motivvalg som ved Udførelsens Storslagenhed og Naturtroskab. Han gjengav med Forkjærlighed enkle Landskaber, gjerne i en dyster Stemning. Flere af Samtidens første Kobberstikkere har reproduceret hans Billeder.

Rule Britannia, engelsk Nationalsang, hvis Text er af James Thomson, og hvis Musik er komponeret af Thomas Arne.

Rulhière (udt. Ryljær), Claude Carloman de, fransk Historiker, f. 1735, d. 1791, debuterede som Forfatter med Digtet „Discours des disputes", som paafulgtes af en ypperlig historisk Afhandling om den russiske Tronrevolution 1762. Ogsaa hans Verker om det nantiske Edikts Tilbagekaldelse, om Polens Sønderlemmelse o. a. viser ham som en grundig og lærd Historiker. Foruden ovennævnte Digt skrev han ogsaa bl. a. „Les jeux de main".

Rullestene, massive Fjeldstykker af forskjellig Størrelse, forekommer spredte paa Jordens Overflade, især i Skandinavien, England og paa den nordtyske Slette. De er alle mere eller mindre afrundede og bærer Spor af at have været skurede eller gnedne. Denne Omstændighed samt at de Bjergarter, hvoraf de bestaar, ikke findes paa Stedet i fast Fjeld, har ledet til den Antagelse, at de ved en eller anden Naturkraft er førte fra sit oprindelige Leie til det Sted, hvor de nu forekommer. Sandsynligvis skriver de sig fra Istiden, da ialfald hele det nordlige Europa skjultes under et uhyre Isdække. Ved Isens stadige Skriden fra de høiere Egne nedefter er da disse Stene blevne løsnede fra Moderfjeldet og førte afsted, idet de ved at skures mod det underliggende Fjeld har erholdt sin afrundede Form.

Rum, Taffia, enslags Brændevin, som faaes ved Gjæring og Destillation af Melasse (se Sukker). Den ægte Rum forfalskes ofte ved at opspædes med fuselfri Sprit og Smørsyreæther o. desl.

Rum, en af Hebriderne (s. d.).

Rum, et seldsjukisk Rige i Lilleasien, d. s. s. Ikonion (s. d.).

Rumburg, By i Kongeriget Bøhmen, med 10,000 Indb. og store Bomulds- og Linnedvæverier.

Rumelien ell. **Rumili** udgjorde tidligere det europæiske Tyrkis sydøstlige Del og begrændsedes af Balkanbjergene, det Sorte Hav, Ægæerhavet og Marmarahavet. — Øst-Rumelien, tyrkisk Provins, syd for Balkanbjergene, grændser i Nord mod Bulgarien, i Syd og Sydvest mod Vilajeterne Saloniki og Adrianopel og i Øst mod det Sorte Hav. Befolkningen bestaar af ca. 800,000 (hovedsagelig kristne) Bulgarer. Hovedstaden er Filippopel (s. d.).

Rumford, Benjamin Thompson, Greve af, Fysiker og Filantrop, f. i Massachusetts 1753, kjæmpede, efter at have tilendebragt sine Studeringer, i den nordamerikanske Frihedskrig paa Englændernes Side og reiste efter Fredsslutningen 1783 til München, hvor han hovedsagelig ofrede sig for filantropisk Virksomhed. Blandt andet oprettede han Manufakturer for fattige Arbeidere, indførte Poteter osv. Især gjorde han sig bekjendt ved Opfindelsen af en billig, men tillige kraftig Suppe kogt paa Knokler og tilsat med Blod og andre nærende Stoffer, hvilken Suppe efter ham blev kaldt Rumfordssuppe. Til Belønning for sin menneskekjærlige Virksomhed blev han 1790 ophøiet i Grevestanden. 1799 reiste han til England og flyttede 1802 til Paris, hvor han døde 1814.

Rumjanzow, Alexei Janowitsch, russisk General, f. 1684, d. 1749, udmærkede sig som Øverstkommanderende over Arméen i Persien 1728 og mod Tyrkerne 1739. Efter at have deltaget i Krigen mod Sverige sluttede han Freden til Åbo 1743 og blev derefter belønnet med Grevetitelen. — Grev Peter Alexandrowitsch Rumjanzow, foregaaendes Søn, russisk Feltherre, f. 1725, d. 1796, deltog med stor Udmærkelse i Syvaarskrigen, i hvilken han 1761 erobrede Fæstningen Kolberg. I Krigen med Tyrkiet 1770—74 vandt han flere større Seire og sluttede med Porten Freden til Kutschuk-Kainardschi 1774. — Grev Nikolai Petrowitsch Rumjanzow, foregaaendes Søn, f. 1754, d. 1826, var 1802—7 Handelsminister, 1807—12 Udenrigsminister og sluttede som saadan med Sverige Freden til Fredrikshamn 1809. Da Krigen med Frankrige brød ud 1812, trak han sig tilbage fra det politiske Liv. Paa egen Bekostning udrustede han det Skib, hvormed Otto v. Kotzebue (s. d.) udførte sin Verdensomseiling. Tillige oprettede han et arkæologisk Museum, som bærer hans Families Navn.

Rumohr, Karl Friedrich Ludvig Felix von, tysk Forfatter, f. 1785, d. 1843, foretog efter Tilendebringelsen af sin akademiske Løbebane flere Reiser til Italien, hvor han hovedsagelig studerede Kunst og Kunsthistorie, boede derefter en Tid i Lybek og siden i Kjøbenhavn. Paa sine Reiser erhvervede han sig stor Indsigt i Kunstens Væsen,

særlig i alt vedkommende Kobberstikkerkunsten. Hans „Geschichte der königlichen Kupferstichsammlung zu Kopenhagen" udmærker sig ved dyb Forstaaelse og aandrig Fremstilling. Hans Hovedværk er „Italienische Forschungen", hvor han giver en grundig og aandrig Fremstilling af den italienske Malerkunsts Historie. Han var ogsaa anset som nationaløkonomisk Forfatter, men var som Digter mindre betydelig.

Rumohr, Theodor Vilhelm Kjerstrup, dansk Forfatter, f. 1807, d. 1884, var, efter at være bleven juridisk Kandidat, i længere Tid Medarbeider i „Berlingske Tidende". Han har skrevet et større Antal Digte og Sange, men er fornemmelig bekjendt som Forfatter til de historiske Romaner „Jakob Dannefærd", „Odins Ankomst til Norden" og de under Mærket P. P. udgivne historiske Billeder „Peter Tordenskjold", „Niels Juel og hans Samtid", „Grevens Feide" og „Billeder fra Kristian den fjerdes Tid".

Rump, Christian Gotfred, dansk Landskabsmaler, f. 1816, d. 1880, begyndte som Figurmaler, men gik senere over til Landskabsmaleriet, paa hvilket Omraade han har opnaaet megen Anerkjendelse, særlig for sine Vinterbilleder. 1865 blev han Medlem af Kunstakademiet.

Rumpparlamentet, spottende Benævnelse for den Del af det engelske Parlament, som var tilbage, efterat Cromwell 1648 havde udjaget Ikke-Republikanerne. Rumpparlamentet afsatte Karl den første.

Rumstørrelser, se Mathematik.

Rumvinkel, den Del af Rummet, som indesluttes mellem to hinanden skjærende Planer.

Rumænien, Kongerige i det østlige Europa, bestaar af de tidligere saakaldte Donaufyrstendømmer Moldau og Valakiet samt Dobrudscha og begrændses i Nord af Rusland, i Vest af Ungarn, i Syd af Bulgarien og i Øst af det Sorte Hav. Dets Fladeindhold er 127,584 km.² og dets Folkemængde 5,400,000, hvoriblandt mange Jøder, Magyarer, Tyskere, Grækere, Bulgarere og Tyrker. De egentlige Rumænere, som tæller ca. 9 Millioner, og som bor dels i Rumænien og dels i Bukowina, Siebenbürgen og Balkanegnene, nedstammer fra de Romere, som Trajan i det 2det Aarh. e. Kr. lod nedsætte sig i Dacien. Landet er for det meste fladt og Jordbunden særdeles frugtbar, Klimatet temmelig fugtigt. Hovednæringsveiene er Agerbrug og Fædrift; desuden frembringes Salt, Salpeter og Petroleum. Industrien er lidet udviklet, hvorimod Sjøhandelen er betydelig, ligesom ogsaa Skibsfarten paa Donau og fra Havnene ved dens Mundinger. Rumæniens Forfatning, der skriver sig fra 1866, er et konstitutionelt arveligt Monarki med Tokammersystem (Senat og Deputeretkammer). Dets nu regjerende Konge er Prins Karl af Hohenzollern. Statsforvaltningen foregaar gjennem syv Indre-Departementer samt Udenrigs-Departementet; Finansvæsenet er indrettet efter fransk Forbillede. Den staaende Armé tæller i Fredstid noget over 17,000, i Krig ca. 42,500 Mand. Marinen bestaar af en Donauflotille paa 3 Dampskibe og 6 Kanonchalupper. Statsreligionen er græsk-katholsk. I kirkelig Henseende er Landet inddelt i 5 Bispedømmer, med 2 Metropoliter. Af høiere Læreanstalter findes 2 Universiteter (1 i Bukarest og 1 i Jassy) og 7 Lycéer. Landets Hovedstad er Bukarest (s. d.). — **Historie.** Rumæniens gamle Navn var Dacien. I det 2det Aarh. e. Kr. blev det af Trajan gjort til romersk Provins, og af Blandingen mellem de oprindelige Beboere og de indflyttede Romere fremstod Rumænerne. I de nærmest paafølgende Aarhundreder blev Landet erobret af Goterne, ligesom ogsaa flere andre barbariske Folkeslag under de store Folkevandringer oversvømmede og tildels bosatte sig i Landet. Men i det 13de og 14de Aarh. lykkedes det Rumænerne at erobre Valakiet og Moldau, hvilke Lande de beholdt uafhængig indtil 1526, da Tyrkerne under Soliman den anden underlagde sig dem. Rumænernes flere Gange gjentagne Forsøg paa at gjenerobre sin Selvstændighed var forgjeves, medens Tyrkernes Herredømme stadig blev utaaleligere. Under de forskjellige russisk-tyrkiske Krige benyttede derfor Rumænerne bestandig Anledningen til at nærme sig Rusland og stille sig under dets Beskyttelse. Men ved Russernes voxende Indflydelse paa Landets Anliggender vaktes Frygten for en eventuel Indlemmelse i Rusland. 1848 forsøgte de atter at tilkjæmpe sig fuldstændig Uafhængighed, men Bevægelsen kuedes af Russerne. Under og efter Krimkrigen var Landet okkuperet vexelvis af russiske og østerrigske Tropper, og ved Fredsslutningen 1856 blev det besluttet, at Rumænien skulde staa under Stormagternes fælles Beskyttelse. 1859 valgtes, først i Moldau, derefter i Valakiet, Oberst Cusa, en indflydelsesrig moldauisk Bojar, til Fyrste. Hans Regjering stødte paa mange og store Vanskeligheder, fornemmelig derved, at begge Fyrstendømmer havde sin særskilte Repræsentation og Statsforvaltning. 1862 fik han derfor en Union og Fællesforfatning sat igjennem, gjorde Bukarest til Hovedstad og forbedrede hurtig Statens økonomiske Stilling ved at inddrage Klostergodserne. Men Fyrsten røbede paa forskjellige Maader, at han ikke var sin Stilling voxen, saa at han snart paadrog sig stor Uvillie. For at hævde sin Magt gjorde han Mai 1864 Statskup, opløste Kamrene og skrede sig ved et Plebiscit for en Tid sin Stilling. Men Modstandernes Parti voxede stadig, Landets Finanser forværredes og Handelen aftog. Tilsidst forbandt alle Partier sig med hverandre, og understøttet af Hæren tvang de Februar 1866 Fyrst Cusa til at frasige sig Tronen. April s. A. valgtes Prins Karl af Hohenzollern til Fyrste under Navn af Karl den første, trods Tyrkiets og andre Magters Modstand, idet de paa Grundlag af Konventionen i Paris 1857 protesterede mod en fremmed Fyrstes Valg. Karl valgte strax et Ministerium og besvor (12te Juli) den nye Forfatning. I Oktober s. A. blev hans Tronbestigelse anerkjendt af Porten, Januar 1867 af Stormagterne med Undtagelse af Rusland. I de nærmest paafølgende Aar hjemsøgtes Landet hyppig af voldsomme Partistridigheder, hvilke medførte Ministerskifter, Jødeforfølgelser o. l. 1876 kom de Radikale til Roret under Koalitionsministeriet Bratiano-Cogalniceano. Mai 1877 proklameredes Rumæniens fuldkomne Uafhængighed. August s. A. sluttede den rumænske Hær sig til den russiske i Krigen mod Tyrkiet 1877—78 og udmærkede sig navnlig ved Beleiringen og Indtagelsen af Plevna (se Russisk-tyrkiske Krige, Side 937, 2den Sp.). Ved Kongressen i Berlin Juli 1878 fik Rumænien sin Uafhængighed stadfæstet og erholdt Dobrudscha som Vederlag for den Del af Besarabien, som blev afstaaet til Rusland. Samtidig maatte det indrømme Jøderne

politisk Ligestillethed. 1880 godkjendtes Rumæniens Uafhængighed af Stormagterne, og Marts 1881 antog Fyrsten Kongetitel under stærk Tilslutning af hele Nationen.

Rumænsk Sprog og Literatur. Det rumænske Sprog er udgaaet af det latinske. Ved Blanding med Provinssprogene og de barbariske Sprog har det udviklet sig ved Siden af de romanske Sprog, med hvilke det er beslægtet. — Nogen nævneværdig Literatur fremkommer først i det 17de Aarh. Men under de mariotiske Grækere, til hvem Porten i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarh. overlod Fyrstendømmet, døde den nationale Literatur hen og erstattedes af Frembringelser i det græske Sprog, som da var Modesproget. Men ca. 1820 vaagnede den nationale Selvstændighedsfølelse op igjen, og blandt de Forfattere, som gav den nye Bevægelse digterisk Udslag, kan især fremhæves B. Alexandri, der har skrevet lyriske Digte og rumænske Folkeviser, Odedigteren G. v. Assaki, Historikeren Odobescu, der tillige er Arkæolog, Journalisten og Digteren C. A. Rosetti og Humoristen Negruzzi. Hertil kommer den Sans for Literatur, som en Mængde Oversættelser af fremmede Bøger har vakt. Ogsaa den rumænske Dronning, Elisabeth, Prinsesse af Wied, har under Signaturen „Carmen Sylvia" udgivet en Række novellistiske Arbeider og rumænske Eventyr og Sagn. Tidligere benyttedes det russiske Alfabet, men siden 1864 er det ved Landdagsbeslutning befalet at bruge det latinske.

Runcorn (udt. Rønkorn), By i Cheshire i England, ved Floden Mersey, med 13,000 Indb., flere Skibsverfter og Jernstøberier.

Rundane, se Rondane.

Rundbælg (Anthyllis vulneraria), Plante af de Ærteblomstredes Familie, med uligefinnede Blade, ugrenet Stilk og gule Blomster omgivne af haanddelte Dækblade. Den forekommer i Norge fornemmelig paa tørre Engbakker indtil 70°.

Rundetaarn, et 115 Fod høit, i Cylinderform bygget Taarn, som Kristian den fjerde lod bygge til Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn. Den Sneglegang, som leder op til Taarnets flade Tag, er saa bred, at man kan kjøre op ad den med firspændt Vogne. Paa Taget var tidligere et Observatorium.

Rundfugl, d. s. s. Pomeransfugl, se Brokfugle.

Rundholt, i Skibsbygger- og Sjømandssproget Fællesbenævnelsen for Master, Ræer, Stænger osv.

Rundhoveder (roundheads), under Borgerkrigen i England spottende Benævnelse for Puritanerne paa Grund af deres rundklippede Haar.

Rundlet, engelsk Maal for flydende Varer = 18 Gallons = 81,784 Liter.

Rundmundede ell. **Skivemundede** (Cyclostomi), Orden af en af de lavest staaende Fiskearter, med mere eller mindre langstrakt, aaleformigt Legeme. Munden staar altid paa Undersiden, enten rundt omgiven af Tænder, som staar paa en Bruskskive, der kan bruges som Sugeskaal, eller blot med Tænder til Siderne. Skelettet er bruskagtigt. Til denne Klasse hører Lampretterne og Slimaalene.

Rundorme ell. **Traadorme** (Nematoidea), Hvidorme med traadagtigt Legeme, i hvis ene Ende Munden sidder. Næsten alle er Indvoldsorme, hvoraf nogle Arter findes hos Mennesket.

Rundsag, d. s. s. Cirkelsag.

Rundschit-Singh, Sikhernes Fyrste, f. 1780, d. 1839, herskede over et lidet Rige i Pendschab i Forindien. 1797 dræbte han sin Moder for at kunne regjere uafhængig, og ved Pengemagt og Erobringer udvidede han hurtig sine Besiddelser. Han indrettede sin Hær efter engelsk Mønster og gjorde nu store Erobringer i Nabolandene. 1813 undertvang han Attock, 1818 Multan og Aaret efter Kaschmir. Han antog Titelen Maharaja af Pendschab og indkaldte franske Officérer til at organisere Hæren. 1829 erobrede han ogsaa Peschawer. Med Englænderne stod han stadig paa en venskabelig Fod og sluttede 1838 et Forbund med dem mod Afghanistan.

Runeberg, Johan Ludvig, berømt finsk-svensk Digter, f. 1804 i Jakobstad i Finland, d. 1877, blev 1830 Docent i Latin ved Helsingfors's Universitet, 1837 Lektor ved Gymnasiet i Borgå og fik 1844 Titel af Professor, men tog allerede 1857 Afsked. 1830 udgav han sine første Digte tilligemed en Samling serbiske Folkeviser. Decbr. 1831 blev hans Digt „Graven i Perrho" prisbelønnet af det svenske Akademi. Henholdsvis 1832 og 1836 udgav han de episke Idyller „Elgskyttarne" og „Hanna". I Begyndelsen af 40aarene skrev han Fortællingen „Nateschda", Idyllen „Julqvällen" og Romancecyklen „Kung Fjalar", hvis Emne er hentet fra de nordiske Sagn. 1848—60 skrev han sin berømte Romancecyklus „Fänrik Ståls Sägner", der indeholder mesterlige Skildringer af Personer og Begivenheder fra den sidste finske Krig og er bleven et af de høiest skattede Digterverker i Skandinavien. Foruden nogle mindre Prosafortællinger og dramatiske Arbeider („Kungarne på Salamis") har Runeberg skrevet et større Antal Salmer og virket abskillig som Journalist. 1863 rammedes han af et Slagtilfælde, som siden stadig bandt ham til Sygeleiet. Runebergs Digtning udmærker sig ved stor Formskjønhed, klar Tankegang og, hvor finske Emner behandles, ved dyb Fædrelandskjærlighed. — **Walter Runeberg,** foregaaendes Søn, f. 1838, blev 1857 Student. Han viste imidlertid et saadant Anlæg for Modellérkunsten, at Faderen besluttede at lade ham følge sit Kald og uddanne sig som Billedhugger. Efter at have faaet forberedende Undervisning hos Billedhugger Sjøstrand og Maler Ekman i Helsingfors, drog han 1858 til Kjøbenhavn for at uddanne sig under Bissens Veiledning. Her opholdt han sig i tre Aar og gik derpaa til Rom, hvorfra han 1864 vendte tilbage til Finland. Af hans Arbeider, der alle vidner om betydelig kunstnerisk Begavelse, kan nævnes „Merkur opfinder Lyren", „Apollo og Marsyas", „Psyke, baaren af Sefyrer", „Psyke med Ørnen" samt „Amor og Bakkus".

Runer (af det oldnordiske rún, d. e. Hemmelighed), de blandt Germanerne ældste brugelige Skrifttegn. Navnet synes at tyde hen paa, baade at Runeskriften oprindelig kun har været kjendt af nogle faa Indviede, og at Runerne har været anvendte ved Besværgelser, Trylleformularer o. lign. Da de ældste Nordboere kun lidet kjendte og benyttede Skrivematerialer, skar man Runebogstaverne ud i Træ eller meislede dem i Sten, hvilket kaldtes at „riste Runer". Naar Runeskriften først blev opfunden, lader sig ikke paavise, men man véd med Bestemthed, at den er meget gammel og har været benyttet længe før Nordboernes histo-

riske Tid begynder; dens Forbillede antages at have været det latinske Alfabet. Der gives to Slags Runeskrift, den ældre og den yngre; den første, som bestaar af 24 Bogstaver, synes at have været fælles for alle germaniske Folk. I den yngre Jernalder og langt ind i den kristne Middelalder benyttede Nordboerne et kortere Runealfabet paa 16 Bogstaver. Grundlaget for Runerne er en lige Streg, hvorpaa der tilføies forskjellige Tver- eller Skraastreger, som adskillende Tegn. Flere af Runerne brugtes oprindelig for forskjellige beslægtede Lyd (b og p, g og k, á og o osv.), men senere, da man tydeligere vilde gjøre Runerne brugelige til Bogskrift som det latinske Alfabet, opfandt man de saakaldte stungne Runer. Saaledes benyttedes f. Ex. Tegnet ᚴ baade for g og k, og Tegnet ᛒ for b og p. Men efter de stungne Runers Indførelse blev g betegnet med ᚵ og p med ᛔ. Nordboernes Skik at forevige Mindet om mærkelige Begivenheder eller berømte Mænd ved at indgrave Beretninger derom paa de saakaldte Runestene har bidraget til at opklare mange dunkle Spørgsmaal og kastet et betydeligt Lys over flere omstridte Begivenheder. Af saadanne Runestene findes i de skandinaviske Lande, fornemmelig i Sverige, et stort Antal. Det yngre Runealfabet bestaar af følgende Bogstaver:

ᚠ	fé	f	ᚼ	hagal	h	ᛏ	týr	t.d
ᚢ	úr	u, v	ᚾ	nauð	n	ᛒ	bjarkan	b,p
ᚦ	þurs, þorn	th	ᛁ	ís	i	ᛘ	maðr	m
ᚬ	ós	o, á	ᛅ	ár	a	ᛚ	lögr	l
ᚱ	reið	r	ᛋ	sól	s	ᛦ	ýr	y
ᚴ	kaun	k, g						

Rung, Henrik, dansk Komponist, f. 1807, d. 1871, debuterede 1837 med Musiken til Hertz's Drama „Svend Dyrings Hus", hvilken Komposition skaffede ham et Stipendium. Han reiste nu til Italien, hvor han i 3 Aar studerede Musik og Sang. Blandt hans senere Musikstykker kan især fremhæves „Stormen paa Kjøbenhavn". Som Sanginstruktør ved det kongelige Theater uddannede han flere af sine Elever til betydelige Kunstnere.

Runkelroe, en hvid Afart af Rødbeten, hører til Salturterne (Salsolaceæ). Sukker-Runkelroen, hvoraf faaes Sukker, dyrkes fortiden i meget stor Udstrækning i Mellemeuropa.

Runø, en Rusland tilhørende Ø i Rigabugten, hvis Indbyggere er af svensk Oprindelse.

Rupie (udt. Rupi), en ostindisk Sølvmynt af Værdi 1 Kr. 71 Øre.

Ruprecht, Kurfyrste af Pfalz, f. 1352, d. 1410, var 1400—10 Wenzels (s. d.) Modkonge. — Ruprecht, Prins, Søn af Pfalzgreve Fredrik den femte, f. 1619, d. 1682, deltog i Trediveaarskrigen og i den engelske Borgerkrig, hvor han kjæmpede for sin Onkel Karl den første, men var uheldig. Han levede derpaa i Frankrige og vendte efter Restaurationen tilbage til England, hvor han blev Admiral og Hertug af Cumberland. Han var en dygtig Kemiker og Fysiker. En Metallegering (af Kobber og Arsén) kaldes efter ham Prinsemetal; ligesaa kaldes de saakaldte Glastaarer, især i England, efter ham Prins Ruprechts Draaber.

Ruptur, Bristning, Sprengning, f. Ex. af Legemets blødere Dele og Organer.

Rurik, en Varæg, det russiske Riges Stifter. Ca. 862 drog han med et lidet Følge over Østersjøen og underlagde sig Landet fra Novgorod indtil Düna og Volga, medens andre Varæger kort efter bosatte sig i Egnene om Dnjepr og lagde Grunden til Byen Kiew. Rurik døde 879. Hans Efterkommere vedblev at regjere i Rusland indtil 1598, da den regjerende Del af Slægten uddøde med Feodor, Ivan den skrækkeliges Søn.

Ruscus, en Planteslægt af Konvalfamilien, voxer vildt i Sydamerika. Dens Grene er bladlignende og bærer gulhvide Blomster, som sidder i Randen eller midt paa Fladen. Et Par Arter findes ogsaa i Sydeuropa, og disse dyrkes undertiden som Potteplanter.

Rusland, Keiserdømme i det østlige Europa, er med Hensyn til Udstrækning Jordens største Stat. Det bestaar af det egentlige eller europæiske Rusland (Polen og Finland indbefattede) og de russiske Besiddelser i Asien (Sibirien, Kaukasuslandene og Centralasien). Det egentlige Rusland grændser mod Nord til Nordishavet, mod Øst til Uralbjergene og Uralfloden, mod Syd til Sortehavet og Rumænien og mod Vest til Østerrige, Preussen, Østersjøen, Sverige og Norge. Fladeindholdet er 5,883,482 km.², hvoraf paa Finland 373,536 og paa Kaukasien 464,956 km.², og Folkemængden ca. 80 Mill., hvoraf i Finland henved 2 og i Kaukasien ca. 5½ Mill. Asiatisk Rusland er 15,876,176 km.² stort, hvoraf Sibirien 12,495,110 og Centralasien 3,381,066 km.², med en Befolkning af ca. 8 Mill., deraf Sibirien ca. 3½ og Centralasien ca. 4½ Mill. Det grændser i N. til Ishavet, i Ø. til Kina, det Okhotske Hav og Beringsstrædet, i S. til Afghanistan og Persien og i V. til det europæiske Rusland og Sortehavet. — Det europæiske Rusland er i Regelen fladt, idet Landet udgjør det meste af den store østeuropæiske Slette. Dette Sletteland danner Græsstepperne ved det Sorte Hav samt Sump- og Isstepperne henimod Ishavet. De fornemste Bjergpartier er: De tauriske Bjerge paa Halvøen Krim; Waldai-Høiderne, som kun naar en Høide af ca. 300 m.; Uralbjergene i Øst og Udløbet af Karpaterne i Sydvest. Langs Volgas høire Bred hæver Landet sig hist og her til 2—300 m.s Høide. — Af de talrige og store Floder, som gjennemstrømmer Rusland i de forskjelligste Retninger, og hvoraf de fleste ved sin Seilbarhed er af stor Vigtighed for Samfærdselen, er følgende de vigtigste: Torneå, Uleå, Neva, Narova, Pernau, Düna, Aa og Njemen, der munder ud i Østersjøen; Pruth, Grændseflod mod Rumænien, Dnjestr og Dnjepr, som falder i det Sorte Hav; Don, Manytsch, Jeja og Kuban, som gaar til det Azowske Hav; Kur, Kuma, Volga og Ural, som falder i det Kaspiske Hav, og Kara, Onega, Petschora, Dvina og Mezen, som falder i Hvidehavet. Paa Indsjøer er Rusland usædvanlig rigt. De største er Ladoga, Onega, Peipus og Bjelo. I den sydlige og sydøstlige Del af det europæiske Rusland, fornemmelig i Guvernementet Astrakan, findes flere Saltsjøer. Klimatet er i de forskjellige Landsdele forskjelligt paa Grund af Rigets store Udstrækning. Det europæiske Rusland inddeles i klimatisk Henseende i fire Belter, nemlig 1) Polarbeltet nord for 67° n. Br.; 2) det kolde Belte mellem 57° og 67°

n. Br.; 3) det tempererede Belte mellem 50° og 57° n. Br., hvor Rigets frugtbareste Egne findes og 4) det varme Belte syd for 50°. Kornet voxer indtil 60° n. Br. — Agerbruget er Ruslands Hovednæringsvei, men er trods dette forholdsvis lidet udviklet. Dette har dels sin Grund i de klimatiske Forhold, dels i Befolkningens Mangel paa Interesse for Jorddyrkningen. De frugtbareste Egne findes i Mellemrusland, de kornrigeste omkring Floden Volga og dens Bifloder. De vigtigste Kornsorter er Rug, Hvede, Mais (i de varmere Dele), Byg, Havre og Hirse. I Mellemrusland samt i de nordlige og nordvestlige Distrikter dyrkes Hamp og Lin. Rug og Hvede er blandt de vigtigste Udførselsartikler. I det sydlige frembringes Tobak, Sukker og Vin, navnlig er Sukkertilvirkningen i stadigt Opsving. — Kvægavlen drives fornemmelig i det sydlige og sydøstlige Rusland, samt høit mod Nord. Det bedste Hornkvæg forekommer i Guvernementerne Kharkov, Estland, Podolien, Arkangel og Pultava. I Steppelandene er især Hesten af stor Betydning for Beboerne, der i stor Udstrækning benytter dens Melk og Kjød. Paa de større Stepper findes store Hestehjorde, tilhørende Godseierne; de streifer om i ensiags halvvild Tilstand og indfanges i Regelen kun, naar de skal sælges. Paa flere Steder omkring i Landet har Regjeringen oprettet fortrinlige Stutterier til Hesteavlens Fremme. Betydelig er ogsaa Faare-, Svine-, Fjerkræ- og Biavlen. Paa Krim, i Astrakan og i Transkaukasien har Silkeavlen taget Opsving. Med Undtagelse af de tre Guvernementer Astrakan, Jekaterinoslav og Kherson er alle de andre Landsdele overordentlig skovrige, og da især de nordlige Guvernementer. De hyppigst forekommende Træsorter er Gran, Fure, Lærketræ, Eg, Ask og Alm. Af de ca. 125 Mill. Hektarer Skoveiendom tilhører ca. 82½ Mill. Kronen. Forvaltningen af disse store Skove har udviklet et fortrinligt Forstvæsen med flere udmærkede Læreanstalter i de større Byer. — Jagt paa Bjørne, Ulve, Ræve, Vildsvin osv. drives med stort Udbytte for Pelsverkshandelen. Der udføres aarlig for ca. 3½ Mill. Rubler i Pelsverk. — Fiskeriet er særdeles rigt i de større Floder og Indsjøer samt ved Nordishavet; i flere Egne er det Befolkningens vigtigste Indtægt og Næringsmiddel. — Som en Følge af Landets store Rigdom paa alleslags Mineralier er Bergverksdriften særdeles betydelig. Guld findes hovedsagelig i Ural. Af dette udvindes aarlig henimod 40,000 kg. De betydeligste Sølvminer ligger i Sibirien. Det aarlige Sølvudbytte er ca. 12,500 kg. Platina forekommer kun i Ural og ikke hyppig. I Ural og i Østsibirien findes Kobber i anselig Mængde. Udbyttet af dette Metal varierer mellem 3½ og 5½ Mill. kg. Bly forekommer ikke tilstrækkelig til Dækkelse af Landets Behov; derimod er Forekomsten af Tin betydelig, navnlig i Egnene ved Ladogasjøen. Zink udvindes i Finland og Polen. I Sibirien findes fortrinlig Grafit. Jern forekommer i store Mængder, navnlig i Ural, Guvernementet Moskva og Polen. Af dette Metal produceres aarlig ca. 450 Mill. kg. og der udføres over 1½ Mill. kg. Ligesaa er Landet meget rigt paa Stenkul, hvoraf udvindes over 1 Billion kg. aarlig, hvilket Kvantum dog ikke dækker Landets Behov. Salt frembringes ogsaa i uhyre Kvantiteter, fornemmelig paa Krim og i Astrakan. Den aarlige Saltproduktion anslaaes til ca. 622½ Mill. kg. Ved Sibiriens, Kurlands og Finlands Kyster findes Rav, og i Ural forekommer Diamanter og Smaragder. — Den russiske Industri er forholdsvis lidet udviklet, men er dog i stadig Fremgang og støttes kraftigt af Regjeringen. De fleste industrielle Foretagender findes paa Landet og ledes for det meste af Udlændinge. Bomuldsindustrien er den vigtigste. Den beskjæftiger ca. 165,000 Arbeidere og producerer til en Værdi af ca. 150 Mill. Rubler om Aaret. Dernæst kommer Uldindustrien med ca. 85,000 Arbeidere og en Produktionsværdi af ca. 22½ Mill. Rubler aarlig, samt 4—500 Silkefabriker med en aarlig Produktionsværdi af ca. 10½ Mill. Rubler. Desuden findes Maskin-, Sukker-, Lærreds- og Læderfabriker, Hamp- og Hørspinderier, Brændevinsbrænderier, Bryggerier og Tobaksfabriker. Metalindustrien er i stadigt Opsving, støttet af Landets store Mineralrigdomme. De Smelteovne, Jernstøberier, Geværfabriker osv., som hidtil er oprettede, formaar dog endnu ikke at tilfredsstille Landets Behov. Derimod dominerer de indenlandske Glas- og Krystalvarer fuldstændig Markedet i Rusland. I Moskva findes ca. 50 Fajencefabriker, som leverer fortrinlige Varer. Betydelig er Produktionen af Talg, Tran, Sæbe og Lim, ligesaa af Raasukker og Kemikalier, saasom Potaske, Vitriol, Svovl, Salpeter osv. I det nordlige og nordøstlige Rusland drives betydelig Industri i Træmasse, hvorhos Skibsbyggeriet er i stadig Opkomst. — Handelen har baade i det Indre og overfor Udlandet udfoldet sig stærkt, navnlig ved Oprettelsen af talrige Jernbane- og Dampskibsaktieselskaber. Jernbaneliniernes Længde var 1878 ca. 23,000 km., hvortil kom 2,382 km. under Bygning. Telegrafliniernes Længde var 1875 81,545 km. Skibsfarten er overordentlig livlig trods de betydeligste Havnes Tilfrysning om Vinteren. 1875 havde Indførselen en Værdi af ca. 525 Mill. Rubler og Udførselen af ca. 400 Mill. Rubler. Indførselsartiklerne er hovedsagelig Kolonialvarer, Tobak, Salt, Silke, Uld- og Bomuldsstoffer, Maskiner, Metaller, Stenkul, Pelsverk og Lærredsvarer. De vigtigste Udførselsartikler er Hamp- og Linfrø, Hamp, Lin, Kornvarer, Kobber, Jern, Uld, Tøivarer, Pelsverk, Kvæg, Seildug og Lærred. Den indre Samfærdsel er i de senere Aar bleven betydelig lettet ved storartede Kanalanlæg, der i en samlet Længde af ca. 6,500 km. forbinder de større Flodsystemer; ligesaa er Dampskibstrafiken paa Floderne i stærk Udvikling. Af stor Betydning for den indre Handel er de talrige besøgte Markeder rundt om i Landet. Skibsfarten foregaar navnlig paa Petersburg (Havnen er Kronstadt), Riga, Reval, Odessa, Helsingfors, Arkangel, Cherson, Taganrog og Astrakan. — De fornemste Bankindretninger er den russiske Rigsbank, oprettet 1860, den polske Bank i Warschau og den internationale Bank i Petersburg. Mynténheden er Rubelen, som deles i 100 Kopek. Længdemaal er: Fod = 0,3048 m., Arschin = 0,7112 m. og Verst = 1,067 km. Kornmaal er: 1 Læst = 16 Tschetwert à 2,0991 hl. Vegt: 1 Pud = 40 russiske Pund = 16,38 kg.; Berkowetz (Skibsvegt) = 10 Pud. — Undervisningsvæsenet havde efter de første Skolers Oprettelse i det 16de Aarh. i lang Tid kun ringe Fremgang.

Under Katharina den andens Regjering forbedredes og udvidedes Skolevæsenet betydelig, men hemmedes atter af senere Monarker. Først under Alexander den anden tog Regjeringen sig kraftig af Oplysningen gjennem Oprettelse af Læreanstalter og ved den periodiske Presses Ophjelp. I ti af de større Byer, Petersburg, Moskva, Kasan, Kharkov, Kiev, Odessa, Dorpat, Warschau, Helsingfors og Tomsk, findes et Universitet; desuden er der i dette Aarh. stiftet Videnskabsselskaber, Akademier for Uddannelse i specielle Fag, Bibliotheker, Observatorier o. l. 1874 var Undervisningsministeriets Budget over 13 Mill. Rubler, hvoraf det meste gaar til de høiere Læreanstalter, medens Folkeundervisningen endnu er i høi Grad forsømt. — Befolkningen er sammensat af en Mængde Nationaliteter. Størstedparten danner de forskjellige slaviske Folkeslag, hvis Antal er ca. 57 Mill. Resten bestaar af lithauiske, græske, rumænske og andre europæiske Folk, hvoraf ca. 275,000 Svensker; endvidere af Armeniere, Zigeunere, Jøder (ca. $2^1/_2$ Mill.), finske Folkeslag, Tatarer og Kalmukker. — Til den græsk-katholske (russiske) Kirke, som i Rusland er Statskirke, bekjender sig ca. 64 Mill. af Befolkningen; af romersk-katholske findes 8 Mill. og af Evangeliske 3 Mill. Hertil kommer ca. 3 Mill. Jøder og ca. 8 Mill. Muhamedanere. Den høieste geistlige Autoritet i Statskirken er den hellige Synode i Petersburg, som bestaar af tre Metropoliter og to Erkebisper samt Undervisningsministeren. Synodens Overhoved (og følgelig den hele Kirkes) er Keiseren. Rusland er i kirkelig Henseende inddelt i 57 Eparkhier, med 4 Metropoliter, 29 Erkebiskoper, 39 Biskoper og ca. 40,000 Prester eller Poper. Kirkerne, Kapellerne og Klostrene er særdeles talrige. Den lavere Prestestand (Poperne) er daarligt aflønnet og i høi Grad uvidende. Alle de romersk-katholske Kirker i Riget staar under den i Petersburg boende Erkebiskops Overhøihed. De evangeliske Kirker i Finland og de øvrige Dele af det russiske Rige styres af sine Biskoper og disses Konsistorier. En aarlig protestantisk Generalsynode holdes i Petersburg. Ogsaa de øvrige Kirkesamfund har sine særskilte Styrelser og Presteseminarier. — Befolkningen udgjør i social Henseende 3 Stænder, nemlig Adel, Borgere og Bønder. Borgerstanden er inddelt i 6 Klasser. Adelen inddeltes af Peter den store i 14 Klasser, hvoraf de 4 første er arvelige, de ti øvrige personlige. Adelig Rang kan kun opnaaes ved personlig Fortjeneste af Staten. — Forfatning og Statsforvaltning. Regjeringsformen er uindskrænket monarkisk. Keiseren, som kalder sig „Selvhersker over alle Russer“, er den høieste Lovgiver, Regent og Dommer samt Kirkens Overhoved. Tronen er arvelig i den direkte nedstigende mandlige og kvindelige Linie, dog med Fortrin for den mandlige. Keiseren og Keiserinden maa bekjende sig til den russiske Statskirke. De øverste Rigsautoriteter er: Rigsraadet, der behandler alle Lovforslag og Forordninger Lovgivningen vedkommende samt fastsætter Budgettet; Senatet, som styres af Justitsministeren og nu nærmest er Domstol i sidste Instans; den hellige Synode, som er den høieste Autoritet i alle kirkelige Anliggender; endelig Statsministeriet, som bestaar af 10 Ministre i Spidsen for hver sit Departement, hvilke siden 1861 danner den saakaldte Ministerkomité til Raadslagning i visse Anliggender. — Administrativ Inddeling. Det russiske Rige bestaar af de 5 Generalguvernementer: Polen, Nordvestrusland, Sydvestrusland, Orenburg og Moskva samt de donske Kosakkers Land, 5 selvstændige Bydistrikter og 59 Guvernementer. Hvert Guvernement er igjen inddelt i Kredse og styres af en Guvernør, der støttes i sin Administration af Kreds- og Guvernementsforsamlinger. Disse vælges af og blandt Godseierne, By- og Landboerne, sidstnævnte vælger indirekte, Bybefolkningen efter Census. Kommunerne paa Landet staar ogsaa siden 1861 under enslags autonomisk Forvaltning, i Spidsen for hvilken staar en saakaldt Starost eller Ældste. — Retspleien blev ved Alexander den andens Ukas af Septbr. 1862 betydelig forandret og meget forbedret. Ifølge den er den dømmende Myndighed uafhængig af Exekutiv-, Administrativ- og Legislativmagten, Mundtlighed og Forhandlingernes Offentlighed er indført, ligesaa Jurysystemet og alles Ligestillethed for Loven. Fredsdommere, valgte blandt alle Klasser, dømmer i første Instans, Apellationsretten i anden og sidste Instans. Senatet er Kassationsret. 1863 afskaffedes Knutstraffen, Spidsrod, Brændemærken og andre barbariske Straffe. Derimod anvendes endnu ofte Forvisning til Sibirien. — Finansvæsen. Ruslands Statsgjeld udgjorde 1878 1740 Mill., dets Indtægter og Udgifter 600 Mill. Rubler. — Krigsvæsen. Siden 1874 gjelder almindelig Værnepligt. Hæren bestaar af den regulære Armé, Lokaltropperne og de irregulære Tropper eller Kosakkerne. Den regulære Armés Styrke i Krig anslaaes til 44,894 Officérer, 1,795,000 Mand, 195,900 Heste og 2614 Kanoner. De irregulære Tropper tæller, Lokaltropperne iberegnet, 3505 Officérer, 131,290 Mand, 121,000 Heste og 184 Kanoner. Tjenestetiden er 15 Aar, hvoraf 9 i Reserven. — Krigsflaaden, som er fordelt paa Østersjøen, Sortehavet, det Kaspiske Hav, Aralsjøen og det Hvide Hav, tæller 241 Skibe med 548 Kanoner, foruden mange smaa Fartøier. For 1877 var Armébudgettet 181,532,500 Rubler, Marinebudgettet 24,868,800 Rubler. Krigshavne er Kronstadt, Petersburg, Sveaborg, Reval, Arkangel, Nikolajev, Odessa, Astrakan osv. — **Historie.** Ruslands ældste Beboere var, saa langt den historiske Forskning naar, Skyther og Sarmater; de omfattede en Mængde Nomadestammer, deriblandt Roxolanerne ved Don. Under Folkevandringerne trængte til forskjellige Tider Goter, Hunner, Alaner, Bulgarer m. fl. ind i Landet. I Løbet af det 6te Aarh. forekommer Slaverne i Mellemrusland, hvor de eiede Byerne Novgorod og Kiev. Stiftelsen af det russiske Rige falder i det 9de Aarh., da Varægerne, en svensk Erobrerskare, fra Østersjøen trængte ind i Landet og undertvang Slaverne samt forskjellige finske Folkestammer; de blev kaldte Russer, og en af deres Førere, Rurik (s. d.) blev Rigets Grundlægger og Stamfader for de følgende Regenter. Erobrerne og de undertvungne Folk smeltede efterhaanden sammen ved at Varægerne antog de langt talrigere Slavers Sprog og Sæder. Omkring Slutningen af det 10de Aarh. blev Kristendommen indført af en af Ruriks Efterfølgere, Vladimir den store. Riget svækkedes imidlertid meget ved Deling og Tronstridigheder mellem de mange Fyrstætter. I

første Halvdel af det 13de Aarh. brød Mongolerne som en herjende Strøm ind over Landet, ødelagde den betydelige By Kiev og gjorde Russerne skatskyldige. Halvandet hundre Aar senere lykkedes det Storfyrst Dimitrij den tredie (d. 1399) at beseire Mongolerne ved Don, men denne Seier blev dog ikke af afgjørende Betydning, og det var først Ivan den første (1462—1505), som formaaede at gjøre Ende paa Mongolernes Herredømme. Hans Sønnesøn Ivan den anden (1533—84) var en blodtørstig Tyran, som har faaet Tilnavnet „den skrækkelige". Men uagtet sin Grusomhed gjorde han dog adskilligt for Landets Opkomst og Civilisation. Saaledes indgik han en Handelsforbindelse med England, indkaldte Kunstnere og Lærde og anlagde de første Bogtrykkerier. En staaende Hær, Strelitzerne (s. d.), oprettedes og Landets Grændser udvidedes, dels ved Erobringen af Kasan og Astrakan, dels ved Indlemmelse af det nylig opdagede Sibirien. Russerne var imidlertid endnu et halvbarbarisk Folk, som haardnakket hængte ved sine nedarvede Sæder uden at lade sig paavirke af den europæiske Civilisation. Under Ivans nærmeste Efterfølgere sønderreves Landet af en Række blodige Tronstridigheder, hvilke bragte det sin Undergang nær, da det tillige fik Krig med de mægtige Nabomagter Polen og Sverige. Tilsidst gjorde nogle fremragende Mænd Ende paa denne fortvivlede Tilstand ved 1613 at vælge Mikael Romanov til arvelig og enevældig Tsar. Mikael og hans nærmeste Efterfølgere udrettede adskilligt til Landets Fremskridt i forskjellige Retninger; men om mere gjennemgribende Reformer blev der ikke Tale; dette var forbeholdt hans Sønnesøn Peter den store (s. d.). Denne Kjæmpeaand lykkedes det i utrolig kort Tid at hæve Rusland fra dets ubemærkede og lidet paaagtede Stilling til en af Europas mere ansete Stater. Kunstnere og Haandverkere fra de mest fremskredne europæiske Lande indkaldtes, Militærvæsenet sattes paa en tidsmæssig Fod, Handel og Industri opblomstrede og Landets Sjøfart grundedes, idet Rusland ved heldige Krige med Sverige og Tyrkiet banede sig Vei til Havet i Vest og Syd. De i en Fart indførte Reformer, som endog udstrakte sig til Klædedragten, fandt i Begyndelsen liden Tilslutning blandt det konservative russiske Folk; men vant som det var til at bøie sig for Selvherskerens Villie, fandt det sig, skjønt ikke uden Knur, deri, og lidt efter lidt fæstede det nye Rod. Peters heldige Krige, som førte til Anerkjendelsen af Ruslands militære Overlegenhed i det nordlige Europa, bidrog vel ogsaa til at stemme Nationen mildere ligeoverfor Tsarens Reformiver. Under Peters nærmeste Efterfølgere, nemlig hans Enke Katharina den første og hans Sønnesøn Peter den anden, ledede Styrelsen af Menschikov, der som Russer ikke omfattede de paabegyndte Reformer med megen Varme. Heller ikke under Peter den andens Efterfølgerske Anna, en Broderdatter af Peter den store, blev dennes Reformverk fortsat. Anna lod sig lede af sin Yndling Biron, under hvis Styrelse Rusland med Held deltog i den polske Tronfølgekrig, og hvorved dets Indflydelse i Polen grundlagdes. Ogsaa med Tyrkiet førtes heldige Krige. Efter Anna fulgte 1741 Peter den stores yngste Datter Elisabeth, under hvis 21aarige Regjering de russiske Statsmænd fornemmelig lagde an paa at befæste Landets Magt og Anseelse udadtil ved at deltage i Nabomagternes Feider, deriblandt i den preussiske Syvaarskrig. Elisabeth efterfulgtes af sin Søstersøn Peter af Holsten-Gottorp, som besteg Tronen under Navn af Peter den tredie. Hans Regjering blev imidlertid af kort Varighed; ved en Paladsrevolution blev han afsat og kort efter dræbt, og hans Gemalinde, som var meddelagtig i Sammensværgelsen mod ham, udnævntes 1762 til Ruslands Herskerinde under Navn af Katharina den anden (s. d.). Hun fortsatte med Iver Peter den stores Reformverk, paa samme Tid som hun benyttede enhver Leilighed til at forøge Landets Indflydelse i Europa. Under hendes Regjering foretoges Polens Sønderlemmelse, og ved denne fik Rusland Broderparten af Rovet. De russiske Vaaben var desuden heldige overfor Tyrkiet, som maatte afstaa Asov, Jenikale, Krim m. m., samt indrømme Rusland fri Skibsfart paa de tyrkiske Farvande. Ialt erhvervedes under Katharinas Regjering over en halv Million $km.^2$ Land, og Folketallet forøgedes med flere Millioner. Saavel de indre som ydre Anliggender styredes for en væsentlig Del af Katharinas Elsker Potemkin (s. d.), hvis jernhaarde, men ofte kloge Foranstaltninger skyldes mange nyttige Indretninger. Ved Katharinas Død 1796 kom hendes Søn Paul den første paa Tronen. Han havde arvet sine Forgjængeres Lyst til at blande sig i det øvrige Europas Anliggender, og i Forening med Østerrige og Italien m. fl. bekrigede han den nylig oprettede franske Republik. Senere forlod imidlertid Rusland sine Forbundsfæller og nærmede sig Frankrige, men da Paul ved sin Despotisme havde gjort sig forhadt, blev han 1801 styrtet og dræbt og efterfulgtes paa Tronen af sin Søn Alexander den første. Hans Regjering (1801—25) begyndte lovende, og flere Reformer i Styrelsen blev indførte. Krigen med Frankrige fortsattes, og skjønt de russiske Tropper led flere Nederlag mod Napoleon, slap dog Rusland temmelig let ved Fredsslutningerne. 1809 erobredes Finland fra Sverige, og 1812 Bessarabien fra Tyrkiet, ligesom Baku og flere andre Landstrækninger ved det Kaspiske Hav afstodes af Persien. At Napoleons Magt blev knækket paa det ulykkelige Tog til Moskva, bidrog i høi Grad til at hæve Ruslands Anseelse i det øvrige Europa. Efterat Napoleon for en væsentlig Del ved Ruslands Medvirken var bleven styrtet, tog den russiske Indenrigspolitik en anden Retning, idet et udstrakt Spioneringssystem overalt indførtes. Dette rammede mange haardt og lagde vistnok Grundvolden til de senere Tiders Misnøie, som ofte har givet sig Luft ved Forsøg paa at tage sig selv tilrette overfor Statsmyndighederne. Alexander efterfulgtes 1825 af sin Broder Nikolaus den første. En Soldateropstand til Fordel for den ældre Broder Konstantin, som frivillig havde frasagt sig Arveretten til Tronen, blev med Strenghed undertrykt. I Nikolaus's første Regjeringstid førte Rusland heldige Krige med Persien og Tyrkiet, hvorved det erhvervede Eriwan, tyrkisk Armenien og enslags Høihedsret over Donaufyrstendømmerne, og dets Indflydelse i Tyrkiet og Persien blev omtrent den bestemmende

for disse Staters Udenrigspolitik. I de indre Forhold gjennemførtes det af Nikolaus's Forgjænger indførte Spionerings- og Tvangssystem til den yderste Grændse, og enhver Frihedsytring undertryktes med ubøielig Strenghed. Paa samme Tid gjordes alt muligt for at sammensmelte den uensartede Befolkning og russificere Beboerne af de erobrede Landsdele. Polen, som 1830 forsøgte at reise en Opstand for at afkaste Tyranniet, blev berøvet sin Forfatning og indlemmet i Riget som russisk Provins. Med Østerrige og Preussen knyttedes politiske Forbindelser, og Ungarns Opstand mod Østerrige 1848 dæmpedes væsentlig ved russiske Vaaben. Til Vestmagterne stod Nikolaus derimod i et spendt Forhold, fornemmelig af den Grund, at Ruslands og deres Interesser i Orienten krydsede hverandre. Allerede længe havde de russiske Statsmænd pønset paa at bemægtige sig hele Balkanhalvøen, og Tyrkiets stedse tiltagende Afmagt syntes at begunstige deres Planer. For at naa sit Maal benyttede Rusland enhver Leilighed til at blande sig i Tyrkiets indre Anliggender og øvede paa dettes Styrelse et utaaleligt Pres, som tilsidst førte til, at Sultanen 1853 erklærede Rusland Krig (se Art. Krimkrigen). Frankrige og England, som ikke rolig kunde se paa, at Rusland ved at knuse Tyrkiet blev den dominerende Magt i Europa, blandede sig i Sagen og satte derved en Stopper for Nikolaus's Planer. Denne døde før Krigens Slutning (1855), og hans Søn og Eftermand **Alexander den anden** blev nødt til at slutte Fred paa de Betingelser, Vestmagterne foreskrev, blandt hvilke kan nævnes, at Rusland maatte opgive sin Høihedsret over Donaufyrstendømmerne. Alexanders Regjering indtager en fremstaaende Plads i Ruslands Historie paa Grund af de betydningsfulde Reformer, som indførtes i den indre Forvaltning. De russiske Bønder havde indtil da været Livegne, men ved en Ukas (Forordning) af 1863 blev Livegenskabet (s. d.) ophævet, hvorved over 20 Millioner Mennesker opnaaede almindelige Menneskerettigheder. Desuden indførtes en humanere Retspleie, den frygtelige Pidskestraf (Knut) afskaffedes, og Tusender, som under de foregaaende Regenter var blevne forviste til Sibirien, ofte uden Lov og Dom, blev frigivne, saasnart det ikke kunde bevises, at de havde gjort sig skyldige i nogen Forbrydelse. Desuden sørgedes der for et forbedret Kommunikationsvæsen bl. a. ved Paabegyndelsen af et udstrakt Jernbanenet, Presse- og Næringsfriheden udvidedes og flere andre gavnlige Foranstaltninger til Landets Opkomst blev trufne. Men dette tilfredsstillede ikke Befolkningen; man vilde ogsaa have en fri Forfatning. Pressefriheden bidrog i høi Grad til, at Ideerne om Konstitution og repræsentativ Styrelse udbredtes og fandt Tilslutning blandt alle Klasser af Nationen. Nihilisterne (s. Art. Nihil) paa sin Side gjorde alt muligt for at puste til Misnøien med det bestaaende. Bevægelsen tiltog efterhvert. Derhos udbrød 1863 i de polske Guvernementer en farlig Opstand, som imidlertid kuedes med Strenghed. Forholdet til det øvrige Europa var under Alexanders 26aarige Regjering gjennemgaaende venskabeligt; Ruslands Erobringsplaner overfor Tyrkiet syntes at være opgivne, og dette bidrog i høi Grad til at berolige Vestmagterne. Derimod gjordes flere tildels vigtige Erobringer i Asien. Saaledes afstod Kina 1858 hele Amurlandet, 1859 blev Tsherkesserne undertvungne og deres tapre Scheik Schamyl tagen tilfange, hvorved hele Kaukasuslandet indlemmedes i Rusland. 1864—66 blev Khokand og Bokhara tvungne til at underkaste sig de russiske Vaaben, og Aaret efter erhvervedes Mingrelien. Nogle Aar senere blev Khiva afhængig af Rusland, hvis Indflydelse stadig forøgedes i Mellemasien. Under den fransk-tyske Krig 1870 forlangte de russiske Statsmænd en Revision af de ved Fredsslutningen i Paris vedtagne Bestemmelser, og de øvrige Stormagter, som under det daværende Røre for enhver Pris vilde forhindre Krigsluen fra at udbrede sig videre, gav efter for Ruslands Forlangende om Ophævelsen af det Sorte Havs Neutralisering. At Serbien og Montenegro 1876 erklærede Tyrkiet Krig, skyldtes efter al Sandsynlighed russisk Paavirkning; ialfald benyttede Rusland Anledningen til at blande sig i Sagen, og da Tyrkiet ikke i et og alt vilde rette sig efter Keiser Alexanders Ønsker, erklærede han Marts 1877 Tyrkiet Krig. De russiske Vaaben var heldige, og i Februar 1878 blev Tyrkiet nødt til at slutte Fred i San Stefano omtrent paa de Vilkaar, Rusland opstillede. Men nu lagde de øvrige Stormagter sig imellem, og en Kongres, bestaaende af Delegerede fra de interesserede Stater, traadte i Juni 1878 sammen i Berlin. Paa denne protesteredes der, især fra engelsk Side, mod flere af Bestemmelserne i San Stefanotraktaten, og da den engelske Førsteminister Lord Beaconsfield, som var en af sit Lands Delegerede paa Kongressen, for Alvor rustede sig til Krig, ifald Forhandlingerne ikke skulde føre til noget, saa Rusland sig nødt til at give efter i flere vigtige Punkter. Alligevel erholdt det endel Landudvidelse i Armenien samt af Rumænien en Del af Dobrudscha. Urolighederne i det Indre voxede imidlertid mere og mere under Alexanders Regjering. Hans stadige Vægring ved at give Landet en Forfatning gav Nihilisterne et velkomment Agitationsmiddel, og den Strenghed, hvormed Opviglerne straffedes, naar Myndighederne fik fat i dem, tjente kun til at gyde Olie i Ilden. Nihilisterne havde Tilhængere blandt alle Samfundsklasser og i alle Livsstillinger, og deres Oprørsskrifter udbredtes udover Landet i Masser trods Politiets Aarvaagenhed. Jo strengere Myndighederne gik frem mod Nihilisterne, jo hensynsløsere blev disse i Valget af Midlerne til Opnaaelsen af sit Formaal, og tilslut blev det almindeligt, at de søgte at rydde sine Modstandere afveien ved Snigmord og Dynamit. Flere af Ordenens Haandhævere faldt efterhaanden som Offere for Nihilisternes Hevn, og den samme Skjebne rammede ogsaa Keiser Alexander selv, idet han 13de Marts 1881 under en Kjøretur i en af Petersburgs mest befærdede Gader blev dødelig saaret af en Bombe, som en af Nihilisternes Snigmordere kastede mod ham, og opgav Aanden faa Minuter efter. Ved hans Død kom hans Søn **Alexander den tredie** paa Tronen. Hans første Regjeringshandling var at straffe de Sammensvorne, som havde berøvet hans Fader Livet, og flere af Deltagerne i Keisermordet blev henrettede. Nihilisterne eftersporedes med fornyet Iver over hele Riget, deres Forsamlingssteder, Trykkerier og Skrifter opdagedes paa de mest utænkelige Steder, og Tusender af dem,

Folk af alle Klasser og begge Kjøn, fængsledes og idømtes Straf. Ogsaa under Alexander den tredie er Ruslands Grændser blevne udvidede, idet en russisk Expedition mod Tekke-Turkomanerne medførte, at Merv og omliggende Strækninger sydøst for det Kaspiske Hav er komne under Rusland, saa at dettes Besiddelser i Mellemasien nu berører Afghanistans Nordgrændse og det østlige Persien. Denne Ruslands stadige Fremtrængen mod Syd har vakt adskillig Uro i England, hvis Statsmænd frygter for de indiske Besiddelser. Nogen Reform i Statsstyrelsen synes ikke Alexander at ville indgaa paa, og heller ikke er noget større Foretagende til Landets indre Udvikling endnu blevet sat igang. Landets Finansvæsen har forøvrigt i de senere Aar befundet sig i en mislig Tilstand, hvilket har hemmet dets Næringsveie og Fremgang.

Ruslæder ell. **Russelæder**, se under Garvestoffer.

Rusniaker, d. s. s. Ruthener (s. d.).

Russ, Karl Friedrich Otto, tysk Ornitholog og populær Forfatter, f. 1833, har ved sine Skrifter udbredt Kjendskabet til og Interessen for Fuglelivet. Han har ogsaa skrevet kulturhistoriske Verker af Interesse. Af hans Skrifter kan fremhæves „I den frie Natur", „Natur- og Kulturbilleder", „Tyske hjemlige Billeder", „Haandbog for Fugleelskere" og „De udenlandske Stuefugle".

Russell, gammel engelsk Adelsslægt, af hvis Medlemmer flere har indtaget en fremskudt Plads i Englands Historie. — William Russell, f. 1639, var under Karl den anden Oppositionens Leder og rettede heftige Angreb mod „Cabalministeriet" samt mod den paveligsindede Hertug af York. Han blev tilslut indviklet i et politisk Komplot, dødsdømtes og henrettedes 1683. — Hans Fætter Edward Russell, engelsk Admiral, f. 1651, d. 1727, blev for sin Seier over den franske Flaade ved La Hogue, ophøiet i Grevestanden. — Francis Russell, Hertug af Bedford, f. 1788, d. 1861, indlagde sig stor Fortjeneste af Agerbrugets Fremme. — John Russell, Earl, sædvanlig kaldet Lord John Russell, fremragende engelsk Statsmand, f. 1792, d. 1878, blev i en Alder af 21 Aar Medlem af Underhuset og stillede sig fra Begyndelsen af paa Whiggernes Side. Han tog sig fornemmelig varmt af Valglovenes Omdannelse og optraadte som Forkjæmper for Katholikernes Emancipation. 1831 forelagde han Parlamentet Reformbillen (se England), for hvis Antagelse han kjæmpede med stor Iharðighed og glimrende parlamentarisk Talent. Allerede 1830 var Russell bleven ansat i Ministeriet samtidig med at han overtog Posten som øverste Krigskasserer. 1835 blev han Indenrigsminister under Lord Melbourne og bidrog meget til Kommunalreformens Gjennemførelse. 1839—41 var han Minister for Kolonierne og 1846—51 Førsteminister. Som saadan tog han sig ivrigt af Frihandelens Udvikling og udvirkede bl. a. Skibsfartslovenes Ophævelse. Fra Febr. 1851 til Febr. 1852 var han atter Førsteminister samt første Statkammerlord. Derefter var han Udenrigsminister i Lord Aberdeens Koalitionsministerium og Regjeringens Fører i Underhuset. Her fremkom han med et Forslag om Udvidelse af Valgretten, som paa Grund af Krimkrigens Udbrud ikke blev gjennemført. 1855 traadte han ud af Regjeringen, men overtog kort Tid efter Ministeriet for Kolonierne i Palmerstons Ministerium. Som Medlem af Konferensen i Wien 1855 paadrog han sig ved sin Fredspolitik saa stor Uvillie, at han ved sin Hjemkomst traadte ud af Ministeriet. 1859—66 var han atter Udenrigsminister og efter Palmerstons Død Førsteminister. Juni 1866 maatte han opløse Ministeriet paa Grund af den stærke Modstand, en af ham foreslaaet Reformbill mødte. Allerede 1861 var han bleven ophøiet til Peer under Titelen Earl Russell. Han har udgivet flere historisk-politiske Skrifter, for det meste om engelske Forhold. Af disse kan fremhæves „Essay over den engelske Regjerings og Konstitutions Historie" og „C. J. Fox's Liv og Samtid".

Russell, John Scott, engelsk Marineingeniør, f. 1808, har gjort sig fortjent ved Bygning af hurtigseilende Skibe efter det af ham opfundne Bølgesystem.

Russell, William Howard, bekjendt engelsk Journalist, f. 1821, blev 1847 Medarbeider i „Times" og fulgte som dette Blads Korrespondent den engelske Hær under Krimkrigen. Hans Beretninger fra Krim vakte i sin Tid stor Opsigt, bl. a. derved, at de afslørede de Misligheder ved den engelske Hærs Administration, som senere bevirkede Ministeriet Aberdeens Fald. 1858 fulgte han Lord Clyde under Seapoyopstanden i Indien. Efterat han ved sin Hjemkomst havde stiftet „Army and Navy Gazette", reiste han 1861 til Amerika, hvorfra han skyndsomt maatte flygte paa Grund af den Forbitrelse, hans Korrespondencer om Forbundsarmeens Nederlag ved Bulls Run vakte. 1866 fulgte han som „Times"s Korrespondent den østerrigske Armé under Felttoget i Bøhmen og 1870—71 den preussiske Hær i den fransk-tyske Krig. Sine Korrespondencer osv. har han samlet i „Krimkrigens Historie", „Den britiske Expedition til Krim", „Min Dagbog i Indien", „Min Dagbog i Nord og Syd" o. a.

Russiner, d. s. s. Ruthener (s. d.).

Russisk Sprog og Literatur. Det russiske Sprog er en Hovedgren af den slaviske Sprogstamme og inddeles i tre Hoveddialekter: det Lillerussiske, det Hviderussiske og det Storrussiske; de nærmest beslægtede Sprog er Bulgarisk, Serbisk og Slovenisk. Skriftsproget grunder sig fornemmelig paa det Storrussiske, saaledes som det tales i Moskva og Omegn. Det russiske Sprog er klangfuldt og kraftigt og dets Syntax enkel, og det eier en overraskende Form- og Ordrigdom. Under Peter den store optoges i Sproget mange franske og tyske, særlig tekniske Udtryk, som senere er blevne naturaliserede. — Den russiske Literatur tager sin Begyndelse omtrent samtidig med Varægernes Stiftelse af Riget og indskrænker sig i Begyndelsen til Folkesange og Sagn. Ved Kristendommens Indførelse 988 indvandrede græske Lærde og Kunstnere, og den græske eller byzantinske Stil blev den fremherskende saavel i Arkitekturen som i Skulpturen og Malerkunsten. Med Kristendommen indførtes det gammelslaviske Sprog ved Gudstjenesten og blev tillige Skriftsprog, hvorved det egentlige russiske, af Varægerne benyttede Sprog, kun kom til at leve i Folkemunde, paa Mindesmærker osv. Fra Jaroslavs Tid, omkring 1020, stammer den første russiske Lovbog (Pravda russkaja), og omtrent samtidig levede Nestor, den

russiske Historieskrivnings Fader samt endel kirkelige Forfattere som Hilarion, Turov o. fl. Fra Slutningen af det 12te Aarh. haves det berømte episke Digt „Igors Seierstog mod Polovzerne". Mongolernes Indfald i Begyndelsen af det 13de Aarh. kvalte for en stor Del den fremspirende Civilisation, og det er først efter deres Fordrivelse, at der viser sig Tegn til et stærkere aandeligt Liv. Ivan den anden og hans Efterfølgere lod det være sig magtpaaliggende at fremme Oplysning og Dannelse, og Frugterne af deres Bestræbelser viser sig bl. a. i Literaturens Opsving i det 16de og 17de Aarh. Af russiske Forfattere i dette Tidsrum kan nævnes Historikerne Fyrst Andrei Kurbskij, Munken Palizyn, Kotoschichin, Lyslov m. fl. Under Peter den store tog den russiske Literatur et nyt og kraftigt Opsving, og blandt dens mest fremragende Dyrkere i det 18de Aarh. bør mærkes Satirikeren Kantemir (d. 1744), Lomonossov, Skaberen af den russiske Metrik. Lyrikerne Trediakovski og Petrov, Dramatikerne Sumarokov og Knjashnin, endvidere Bogdanovitsch, Dershavin og Kapnist samt den lexikalske Forfatter Polikarpov. Det historiske Studium dyrkedes i dette Tidsrum fornemmelig af Schtscherbatov, Boltin, Golikov og Müller. Alexander den første og hans Efterfølgere tog sig med Iver af Oplysningen og den boglige Dannelse, og den russiske Literatur har i det 19de Aarh. et betydeligt Antal berømte Navne at opvise. Fremst i Rækken af disse staar Romantikerne Alexander Puschkin, Ivan Turgenjev og Grev Tolstoj, hvis Arbeider er kjendte og skattede af hele den civiliserede Verden. Desuden bør af Skjønliteraturens mere fremragende Dyrkere i den sidste Tid nævnes Koslov, Krjukovskoi, Iljin, Mersljakov, Bestuschev, Gogol, Herzen, Grevinde Rostoptschin m. fl. Af Historieforskere har fornemmelig Karamsin, Bolchovitinov, Ustrialov, Bantysch-Kamenski, Jasykov og Korkunov indlagt sig Fortjenester. Ogsaa Lystspillet og Satiren kan opvise fremragende Dyrkere, deriblandt Fyrst Schakovskoi, Potjechin, Ostrovski, Vojeikov, Milonov m. fl.

Russisk-tyrkiske Krige. Mellem Rusland og Tyrkiet er der i de sidste to hundre Aar bleven ført flere tildels blodige Krige, af hvilke de fleste er faldne ud til Fordel for de russiske Vaaben. Ruslands Erobringslyst og stadige Higen efter at vinde sikrere og sikrere Fodfæste ved Sortehavets Kyster og derved blive den dominerende Magt i dette for Verdenshandelen yderst vigtige Strøg, samt dets Tragten efter at komme i Besiddelse af den frugtbare Balkanhalvø og det overordentlig heldigt beliggende Konstantinopel, Sortehavets Nøgle, har vistnok i de fleste Tilfælde været den egentlige Aarsag til disse Krige, ligesom Tyrkiets stedse tiltagende Afmagt har begunstiget det erobringslystne Ruslands Planer. Den Omstændighed, at en stor Del af de tyrkiske Undersaatter bekjender sig til den græsk-katholske Religion og saaledes er Russernes Troesfæller, har for de russiske Statsmænd været et velkomment Paaskud til at blande sig i de tyrkiske Anliggender, og Ruslands Planer om at fordrive Tyrkerne fra Europa vilde vistnok for længe siden være blevne realiserede, havde ikke de øvrige Stormagter sat en Stopper derfor. Besiddelsen af Tyrkiet vilde nemlig gjøre Rusland til den dominerende Magt i Europa, og dette har især Vestmagterne søgt at forhindre. — Af de russisk-tyrkiske Krige i dette Aarhundrede har fornemmelig de i 1853—56 og 1877—78 været af Betydning. Om den første se Art. Krimkrigen. Den nærmeste Foranledning til sidstnævnte Krig var den græske Befolknings Opstand i de tyrkiske Provinser Bosnien og Herzegowina 1875. De tyrkiske Tropper formaaede intet mod Insurgenterne, som desuden støttedes af Serbien og Montenegro, i Førstningen hemmeligt, senere aabenlyst, idet begge i Juli 1876 erklærede Tyrkiet Krig. I denne var Montenegro heldigt og tilføiede de tyrkiske Tropper flere Nederlag, hvorimod Serberne Gang paa Gang blev slaaede af Tyrkerne, som i Slaget ved Alexinats 31te Oktober 1876 aldeles lammede Serbiens Modstandskraft. Nu greb Rusland ind og tvang Tyrkiet til at indgaa en længere Vaabenstilstand, netop som det havde Serbien i sin Magt, og ved Fredsslutningen (Februar 1877) blev alt som det var før Krigen. Rusland havde imidlertid samlet en større Hær i Bessarabien, og da Tyrkiet ikke vilde indgaa paa Stormagternes Reformforslag, erklærede den russiske Regjering 24de April 1877 Tyrkiet Krig. En russisk Hær paa 160,000 Mand under General Loris Melikovs Overbefaling rykkede i fire Kolonner fra Kaukasien ind i tyrkisk Armenien og besatte efter haarde Kampe bl. a. de vigtige Punkter Ardahan og Kars. Samtidig satte Russerne sig i Bevægelse paa Vestsiden af Sortehavet, idet Storfyrst Nikolaus med henved 140,000 Mand drog ind i Rumænien, der deltog i Krigen som Ruslands Allierede, gik efter en heftig Artillerikamp over Donau og besatte Bulgarien. De Stridskræfter, Tyrkiet havde at stille mod Russerne, kunde ikke maale sig med disse i Antal og Udrustning, men alligevel gjorde flere af de tyrkiske Generaler en ærefuld Modstand mod Overmagten. Saaledes leverede Suleiman Pascha 21de—26de August Russerne hidsige Træfninger i Schipkapasset, og Osman Pascha kjæmpede ved Plevna med stor Dygtighed, indtil han 10de Decbr. 1877 saa sig nødt til at kapitulere. Ved Plevnas Fald var Tyrkiets væsentligste Modstandskraft brudt; de russiske Hærkorpser besatte efterhaanden Filippopel, Adrianopel og flere andre vigtige Punkter samt forberedte sig til at marschere mod Konstantinopel. Der aabnedes nu Underhandlinger, som tilsidst førte til Præliminærfreden til San Stefano af 3die Marts 1878, hvorved Rusland havde det i sin Magt at diktere Fredsbetingelserne efter eget Forgodtbefindende. Men de øvrige Stormagter, særlig England og Østerrige, forlangte ogsaa at høres, og da Rusland ikke godvillig syntes at ville gaa ind derpaa, lod den engelske Førsteminister, Lord Beaconsfield, en stærk Flaadeafdeling løbe ind i Marmarahavet, paa samme Tid som han lod mobilisere to Armékorps og trak indiske Tropper sammen paa Malta. Efter længere Underhandlinger indvilgede Rusland i at lade Bestemmelserne i San Stefanofreden revidere af en europæisk Kongres, og denne traadte 13de Juni 1878 sammen i Berlin under Fyrst Bismarcks Forsæde. De paa denne fattede vigtigste Bestemmelser var følgende: Rumænien, Serbien og Montenegro erklæredes for uafhængige af Tyrkiet. Bulgarien ophøiedes til et eget Fyrstendømme under tyrkisk Overhøihed. Østrumelien stilledes under en kristen Guvernør, og en europæisk Kommission skulde ordne Provinsens Anliggender. Ordningen af Forholdene i Bosnien og Herzego-

wina overdroges Østerrige. De tyrkiske Donaufæstninger skulde sløifes, og Skibsfarten paa Donau stilles under Opsigt af en europæisk Kommission. Rusland erholdt en Del af Bessarabien, hvilken afstodes af Rumænien, som derfor fik Erstatning ved at erholde en Landstrækning af Tyrkiet ved Sortehavet; desuden fik Rusland den største Del af tyrkisk Armenien med Ardahan, Kars og Batum. Ogsaa Serbien og Montenegro erholdt endel Landudvidelser. Tillige afstod Tyrkiet Øen Cypern til England. — Om de tidligere russisk-tyrkiske Krige se Artiklerne Rusland og Tyrkiet under disse Landes Historie.

Rust, se Jern. — Rust, en hos forskjellige Planter forekommende Sygdom, der foraarsages ved Rustsvampen (Uredineæ) og ytrer sig som røde, gule eller sorte Pletter. Af de forskjellige Slags Rust kan nævnes Græsrusten, som overføres fra Berberisbusken og angriber Kornsorternes Straa og Blade, samt Hvedens Rust, der overføres fra forskjellige rublabede Planter som f. Ex. Oxetunge.

Rusticitet eller **Rustifikation**, Bondskhed, Bondevæsen; rusticeres eller rustificeres, blive bondeagtig ved at bo paa Landet.

Rustige, Heinrich von, tysk Maler og Digter, f. 1810, fik sin første kunstneriske Uddannelse i Düsseldorf. 1836 blev han Lærer ved det Städelske Institut i Frankfurt am Main og 1844 Professor ved Kunstskolen i Stuttgart. Saavel hans Folkelivsbilleder fra Rhinegnene og Sydtyskland som hans historiske Malerier skattes høit over hele Tyskland. Som Digter har han frembragt flere historiske Skuespil og lyriske Digte. Desuden har han skrevet et æsthetisk Verk om det poetiske i den bildende Kunst.

Rustning, Dækvaaben, som fornemmelig i Middelalderen bares af Mand og Hest til Beskyttelse mod fiendtlige Vaaben, og bestod af Hjelm, Skjold, Halskrave, Arm- og Benskinner, Panserhansker osv. Til Brystets og Ryggens Beskyttelse brugtes i de ældste Tider Dyrehuder, hvorpaa der var fæstet Plader af Træ, Horn eller Metal. Siden indførtes Panserskjorten, eller ogsaa brugtes en saakaldt Brynje af Jernringe (Ringbrynjer). Under Korstogene, men særlig gjennem Riddervæsenets Turneringer naaede Rustningen sin høieste Udvikling i Modstandskraft og kostbar Udsmykning. I det 15de Aarh. var det alt omsluttende Pladeharnisk almindelig brugt. Men efter hvert som Ildvaabnene fik Indgang og forbedredes, forandredes og forsvandt lidt efter lidt den hele Rustning. De sidste Levninger af Rustningen, som endnu bibeholdes, er Hjelmen og det Kyrads, som en Del af det svære Kavaleri bærer.

Rustschuk, befæstet By i Fyrstendømmet Bulgarien, paa den høire Donaubred, med 30,000 Indb., er Sæde for en græsk Erkebiskop, har livlig Handel med det Indre af Tyrkiet og driver adskillig Industri i Silke, Uld, Bomuld og Læder. I de forskjellige russisk-tyrkiske Krige har Byen været Skueplads for heftige Kampe og har gjentagne Gange været bombarderet og brændt.

Rutabaga ell. **Rotabaga**, en Art Kaalrabi, se Turnips.

Rutebeuf (udt. Rytbøff), fransk Digter i det 13de Aarh., skrev bidende Satirer mod Datidens letsindige Prælater.

Ruth, en Moabiterinde, gift med en israelitisk Mand. Da han døde, vilde hun ikke forlade sin Svigermoder Naomi, men fulgte hende til hendes Fødested Bethlehem. Her blev hun gift med den rige Boas, hvorved hun blev Stammoder til Kong David og derved til den jødiske Kongeæt.

Ruthener, Russiner eller **Rusniaker**, en slavisk Folkestamme i Sydvestrusland, det østlige Galizien og det nordlige Ungarn. Deres Antal er ca. 3 Mill.

Ruthenium (Ru), et sjeldent Platinametal, opdaget 1844. Det er graahvidt, porøst, tungtsmelteligt, næsten uopløseligt i Syrer og har en specifik Vegt af 11,4.

Rutil, et Mineral, som bestaar af Titansyre. Det forekommer sjelden i nogen Mængde, har, som Navnet antyder, derhos stærk Glans, er temmelig haardt samt rødt af Farve; Pulveret er gult. Titansyre kan anvendes til at frembringe gule Farver i Porcellænsmaleriet. Rutil forekommer ogsaa paa nogle Steder i Norge.

Rutilius Lupus, romersk Grammatiker paa Keiser Tiberius's Tid, af hvem man har et Skrift, „De figuris sententiarum et elocutionis“, som skal være Udtog af et Verk af den græske Rhetor Gorgias.

Rutland, By i Staten Vermont i Nordamerika, med 12,500 Indb.

Rutland, Englands mindste Grevskab, ligger mellem Northampton, Lincoln og Leicester, er meget frugtbart og har 23,000 Indb. Hovedstaden er Oakham.

Rutuler, et Folk i Latium, hvis Navn forsvinder af Historien ved den romerske Republiks Indførelse. Deres Konge Turnus kjæmpede mod Æneas.

Ruvo, By i Sydital ien, med 15,000 Indb., er Sæde for en Biskop og har en prægtig Kathedral.

Ruysbroek (udt. Røysbruk), Johannes, flamsk Mystiker, f. ca. 1293, d. 1381 som Prior for Korherreklostret Groenendael. Hans mystiske Sværmeri for Ekstasen, hvilken han ansaa for den største Lykke, og, som han lærte alene kunde opnaaes ved Løsrivelse fra Verdens Lænker og fuld Hengivelse i Gud, skaffede ham Navnet Doctor ecstaticus. Ved sine paa Flamsk affattede Skrifter bekjæmpede han ikke blot Tidens pantheistiske Mystik, men bidrog ogsaa betydelig til det hollandske Skriftsprogs Dannelse. Blandt hans Disciple var Gerhard Groote, Stifteren af „Brødrene af det fælles Liv“ og Tauler (s. d.).

Ruysch (udt. Røisch), Friedrich, fremragende hollandsk Anatom, f. 1638, d. 1731, blev 1665 Professor i Anatomi i Amsterdam, hvor han gjennem vidtløftig Praxis og omhyggelige Studier gjorde flere nye Opdagelser paa Lægevidenskabens Omraade; han opfandt bl. a. en fortrinlig Injektion af Blodkarrene, men døde uden at meddele nogen sine Hemmeligheder ved Opfindelsen. 1737 udkom i Amsterdam hans „Opera anatomico-medico-chirurgica“. — Hans Datter Rachel Ruysch, f. 1664, d. 1750, var en betydelig Blomst- og Frugtmalerske. 1701 blev hun Medlem af Akademiet i Haag. Hun var gift med Maleren Georg Pool.

Ruysdael, se Ruisdael.

Ruyter (udt. Røiter), Michiel Andriaanszoon de, berømt hollandsk Sjøhelt, f. 1607, d. 1676,

begyndte som simpel Matros og arbeidede sig hurtig op til de høieste sjømilitære Poster. Som Kontreadmiral ydede han Portugal betydelig Støtte i Krigen med Spanien 1641. Han udmærkede sig ogsaa gjentagne Gange mod de afrikanske Røverstater, i Krigen mellem Holland og England 1642, mod Korsarerne i Middelhavet og i dansk Tjeneste mod Svenskerne. 1666 kjæmpede han i tre Sjøslag mod Englænderne og tvang disse til Freden til Breda 1667, og 1673 seirede han over de forenede fransk-engelske Flaader. Han døde af et Saar, han havde faaet i et Sjøslag ved Messina, hvor han understøttede Spanierne mod Frankrige.

Rübezahl, Riesengebirges Bjergaand, om hvem mange Sagn fortælles. Flere Digtere og Operatextforfattere har behandlet Sagnet, bl. a. Fouqué og W. Menzel.

Rückert, Friedrich, fremragende tysk Digter, f. 1788, d. 1866, debuterede som Digter 1814 med „Deutsche Gedichte", som han udgav under Pseudonymet Freimund Raimar. Med Undtagelse af en politisk Komedie udgav han alle sine senere Arbeider — flere Digtsamlinger og Skuespil samt et større Antal Oversættelser fra de orientalske Literaturer — under sit eget Navn. Hans Digtning udmærker sig gjennemgaaende ved Originalitet, Vid, Tankerigdom og stor Formskjønhed. 1826—41 var han Professor i orientalske Sprog ved Universitetet i Erlangen, 1841—49 i Berlin. Foruden en hel Del efterladte Skrifter er der efter hans Død udkommen en Samling af hans Arbeider (12 Bd., Frankfurt a. M. 1868—69). — Hans Søn Heinrich Rückert, tysk Historiker, f. 1823, d. 1875 i Breslau, hvor han siden 1852 havde virket som Professor i tysk Sprog og Literatur, har bl. a. skrevet „Den tyske Histories Annaler", „Tysk Kulturhistorie fra Tiden for Overgangen fra Hedenskabet til Kristendommen" og „Verdenshistorie".

Rüdesheim, By i den preussiske Provins Hessen-Nassau, ved Rhinen, bekjendt for sin fortrinlige Vin, den saakaldte Rüdesheimer. Ved denne By ligger i Rhinen det saakaldte Musetaarn.

Rüdiger, Feodor Wassiljevitsch, russisk General, f. 1784, d. 1856, udmærkede sig under Ruslands Krige 1812 og 1813—14 og blev 1826 Generalløitnant. I den russisk-tyrkiske Krig 1828—29 slog han Tyrkerne i forskjellige heftige Træfninger og indtog flere befæstede Byer. I det polske Felttog 1831 tvang han Dwernicki til at gaa over den østerrigske Grændse, slog Generalerne Turno og Jankovski og holdt sit Indtog i Krakau efter flere seierrige blodige Fegtninger. 1849 førte han en Del af Hæren i Ungarn og forfulgte Görgei, med hvem han sluttede Kapitulationen til Vilagos. Han døde som Chef for Garden.

Rügen, tysk Ø i Østersjøen, hører til Provinsen Pommern, har et Fladeindhold af 967 km.^{2} og 46,000 Indb. Dens vestlige Del er gjennemgaaende flad; i Øst og Nordost danner den steile Kridtbjerge, hvoraf den høieste er Stubbekammen, der naar en Høide af 128 m. Jordbunden er frugtbar, og Kvægavlen betydelig, ligesaa Skovdriften og Sildefiskeriet. Øen erobredes 1168 af Danskerne, forenedes 1325 med Pommern og kom med Forpommern 1648 under Sverige, som 1815 afstod den til Preussen.

Rüppell, Wilhelm Peter Eduard Simon, tysk Naturforsker og Opdagelsesreisende, f. 1794, d. 1884, foretog 1817—18 videnskabelige Reiser til Ægypten og Halvøen Sinai, 1822—27 gjennem Nubien, Sennaar, Kordofan, Arabien og endelig 1833 til Abessinien. Paa disse Reiser, som han har beskrevet i flere videnskabelige Skrifter, erhvervede han betydelige Samlinger af stor geografisk og ethnografisk Interesse.

Rüstow, Wilhelm, bekjendt tysk Militærforfatter, f. 1821, d. 1878, fængsledes 1850 i Posen, hvor han som Ingeniørofficér laa i Garnison, for sit frisindede polemiske Skrift „Der deutsche Militärstaat vor und während der Revolution", men undkom til Zürich, hvor han beskjeftigede sig med krigsvidenskabelige Arbeider og blev Major i Geniestaben. 1860 var han Garibaldis Stabschef og ledede som saadan flere Træfninger under Felttoget i Neapel. Siden vendte han tilbage til Schweiz, hvor han indtil sin Død udfoldede stor Virksomhed som krigsvidenskabelig og krigshistorisk Forfatter. Hans Skildringer af Nutidens Krige udmærker sig ved aandrig Fremstilling og ofte skarpe, men træffende Udtalelser, navnlig mod det preussiske Hærvæsen.

Rütimeyer, Ludvig, fremragende schweizersk Naturforsker, f. 1825, blev 1855 Professor i Zoologi og sammenlignende Anatomi i Basel, efterat han ved talrige Reiser og ved Studieophold i Italien, Frankrige og England havde erhvervet sig en usædvanlig rig og alsidig Kundskabsfylde. Han har udgivet et stort Antal Skrifter mest af palæontologisk Indhold.

Rütli, en Alpehøide i Kanton Unterwalden i Schweiz, hvor Schweizerforbundet efter Sigende blev stiftet Decbr. 1307.

Rybinsk, By i det russiske Guvernement Jaroslav, ved Floden Volga, er som Midtpunktet for det Kanalsystem, som forbinder Østersjøen med det Kaspiske Hav og Ishavet, af stor Betydning for hele den russiske Indenrigshandel. Byen har desuden adskillig Fabrikdrift og tæller 17,000 Indb., hvilket Antal ved Forretningsfolks Tilstrømning om Sommeren kan stige til 100,000.

Rybinski, Matthias, polsk General, f. 1784, d. i Paris 1874, deltog i Toget mod Rusland, blev fangen i Slaget ved Leipzig og kom 1815 til den polske Armé. 1830 blev han Oberstløitnant. Som Divisionsgeneral deltog han med Udmærkelse i Frihedskampen, navnlig ved Ostrolenka og i Warschaus Forsvar. 1831 førte han den polske Hær over den preussiske Grændse.

Rybs eller **Roeraps**, enslags Agerkaal, der dyrkes som Olieplante.

Ryckaert, David, flandersk Maler, f. 1612, d. 1661, frembragte udmærkede Folkelivsbilleder i Teniers og Ostades Manér.

Rydberg, Abraham Victor, svensk Videnskabsmand og Forfatter, f. 1829, begyndte allerede som Skolegut at skrive dels smaa Theaterstykker, dels Artikler for Bladene. Tillige udgav han en haandskreven Avis, som under Navnet „Odens korparfik" en taknemmelig Læsekreds baade i og udenfor Skolen. 1845 drog han til Gymnasiet i Vexiö, og 1851 indskreves han som Student ved Lunds Universitet, hvor han fornemmelig beskjeftigede sig med at studere Mathematik og Astronomi. Efter at have forladt Universitetet kastede han sig med

Iver over Journalistiken, idet han leverede Artikler til forskjellige Blade, fornemmelig til „Göteborgs Handels- og Sjöfartstidning“, af hvilken han 1855 blev Medredaktør. Som saadan skrev han en Række meget yndede Føljetoner, deriblandt „Den sista Athenaren“. Omtrent samtidig sluttede han sig til Fritænkerne og søgte i sin „Bibelns lära om Kristus“ at vise, at Dogmet om Kristi ingen Hjemmel har i Bibelen selv. Under den Polemik, dette Skrift fremkaldte, fremkom der flere Afhandlinger af ham af lignende Indhold. Blandt Rydbergs øvrige literære Arbeider kan nævnes „Fribytaren på Östersjön“, „Medeltidens magi“, „Romerska dagar“ og „Dikter“. — 1883 udnævntes Rydberg til Professor i Kulturhistorie ved Stockholms Høiskole, hvilken Stilling han fremdeles indehar.

Ryde (udt. Røid), By paa den engelske Ø Whigt, med 10,000 Indb. Byen er om Sommeren stærkt besøgt af Badegjester.

Rydelius, Andreas, svensk Biskop, f. 1671, d. 1738, blev 1710 Professor i Filosofi og 1734 Biskop i Lund. I sit filosofiske Skrift „Nödiga förnuftsöfningar“ viste han sig som en dyb, original Tænker. Han er ogsaa bekjendt som en fremragende Latinist og heldig Leilighedsdigter.

Rydin, Herman, Professor i Stats- og Folkeret ved Upsala Universitet, f. 1822, har foruden en Række statsretslige Afhandlinger udgivet et Skrift om „Foreningen mellem Sverige og Norge“, hvori han med stor Dygtighed har hævdet Norges Rettigheder i Unionen og navnlig paavist, at Norges Grundlov ikke var en Overenskomst mellem Norge og Sverige, men kun mellem Norge og Karl den trettende. Hans andet Hovedverk er „Svenska Riksdagen“ (3 Dele). Rydin har i længere Tid været Medlem af Rigsdagens andet Kammer.

Rydquist, Johan Erik, svensk Sprogforsker og literaturhistorisk Forfatter, f. 1800, d. 1877, blev 1858 Bibliothekar ved det kongelige Bibliothek, men nedlagde sit Embede allerede 1865. 1828 vandt han det svenske Akademis Præmie for Afhandlingen „Framfarna dagars vittra idrotter i jemförelse med samtidens“. 1828—32 udgav han det belletristiske Tidsskrift „Heimdall“. En Afhandling om „Nordens äldsta skådespel“ (1838) prisbelønnedes af „Vitterhets- og Antikvitetsakademiet“ og skaffede ham et offentligt Reisestipendium. Hans Hovedverk er „Svenska språkets lagar“.

Rye, Olaf, dansk General, f. i Norge 1792, blev 1808 Løitnant i den norske Hær men gik 1815 i preussisk Tjeneste, da han havde faaet Afsked, fordi han negtede at aflægge Ed til Karl Johan. Efterat han havde deltaget i Slaget ved Ligny, gik han i dansk Tjeneste. 1848 udviste han stor Tapperhed i Fegtningerne ved Bov, Slesvig og i Sundeved. Efter Fredericias Indeslutning 1849 lykkedes det Rye med sin Infanteribrigade og Rytteriet at forhindre Tyskerne fra at overrumple Nørrejylland, men faldt under Kampen ved Fredericia 6te Juli 1849.

Ryenbjergene, en Aasryg i Østre Akers Prestegjeld, strax østenfor Kristiania, bekjendt af den hidsige Kamp, som Aar 1200 her stod mellem Kong Sverre og en oprørsk Bondehær.

Ryfylke, Fogderi i Stavanger Amt, udgjør den nordligste og største Del af Amtet. Det ligger for en væsentlig Del om Bukkenfjord og dens Forgreninger.

Ryfylkefjord ell. **Nærstrandsfjord**, en Arm af Bukkenfjord i Stavanger Amt, deler sig inde i Landet i flere Forgreninger.

Rygge, Prestegjeld i Vestre Borgesyssel, Smaalenenes Amt.

Rygh, Oluf, norsk Videnskabsmand, f. 1833 i Værdalen, er Søn af Nordre Trondhjems Amts mangeaarige Storthingsrepræsentant Peter Strand Rygh. 1846 indskreves han ved Trondhjems lærde Skole og dimitteredes 1850 til Universitetet, hvor han valgte Filologi som Hovedstudium, men dyrkede ogsaa det historiske Studium ved Siden af. 1856 tog han Embedsexamen med Udmærkelse, blev 3 Aar senere under P. A. Munchs Fravær i Rom ansat som vikarierende Docent ved Universitetet og udnævntes 1863 til Lektor i Historie. Efter Professor Keysers Død blev det overdraget Rygh at udgive hans Skrifter, hvilke han tildels maatte supplere. Samtidig kastede han sig over Arkæologien, som nu blev hans Hovedfag. Hans første skriftlige Arbeide over denne Videnskab, „Om den ældre Jernalder i Norge“, vakte fortjent Opsigt og blev oversat til Fransk; det fulgtes af en Række Afhandlinger angaaende Norges Forhistorie. Rygh har foretaget hyppige Reiser i arkæologiske Øiemed og har ved sine Undersøgelser af Gravhauge, Bautastene osv. bragt Lys i mange vigtige Spørgsmaal. 1875 udnævntes han til Professor i nordisk Arkæologi ved Norges Universitet. Siden 1862 har han forestaaet Bestyrelsen af Universitetets Oldsamling.

Rygjarbit, tidligere Grændsen mellem Agder og Viken (Grenafylke); nu Grændsepunkt mellem Nedenæs og Bratsberg Amter.

Rygmarv (medulla spinalis), den Del af Nervesystemets Centralorgan, som hos Hvirveldyrene træder ud af Hjernekasen og gjennem Nakkehullet ind i Ryghvirvlens Aabning. Rygmarven har ligesom Hjernen tre Hudbedækninger. Fra Rygmarven udspringer 31 eller 32 Rygmarvsnerver, som forgrener sig i Lemmerne og Kroppen. Den er Centralorganet for et overveiende Antal Reflexbevægelser og har væsentlig Indflydelse paa Kroppens og Lemmernes Følelser og Bevægelser. — Rygmarvstæring (Tabes dorsalis) er den sædvanlige snigende Rygmarvslidelse, som beror paa materielle Forandringer af Rygmarvens (graahvide) Substans og fører til dybt indgribende Forstyrrelser af sammes Funktion; saaledes indtræder der navnlig Lammelse i Benene og senere hen Lammelse i Blærens og Endetarmens Muskler.

Rygrad, d. s. s. Hvirvelsøile (s. d.). — Rygradskrumning. Normalt er Rygraden noget krummet, men under forskjellige Omstændigheder kan den paa enkelte Partier blive paafaldende og usædvanlig bøiet. Den sædvanligste Form er Sidekrumningen, Skoliose („skjæv Ryg“), som gjerne begynder ved 12—16 Aars Alderen og tilskrives Muskelsvækkelse samt begunstiges ved forskjellige Beskjeftigelser; Ryghvirvlerne er sædvanlig bøiede tilhøire, og opstaar der lidt efter lidt paa Grund deraf sekundært Bøining af Lændehvirvlerne tilvenstre. Ikke ganske sjelden er Krumning af Rygraden bagtil (Kyphose), som baade kan optræde hos voxne Individer („Pukkel“) og hos Børn, hos hvilke sidste den hyppigste Aarsag

er Sygdom i Hvirvellegemerne (Tæring, Benedder). Forholdsvis sjeldnest er Krumningen fortil, Lordose, der navnlig iagttages i Lænderegionen paa Grund af Lidelser i Lændehvirvlerne.

Rygsvømmer (Notonecta), et i Ferskvand levende Vandinsekt, som svømmer med Bugen op.

Ryle (Charadrius Hiaticula og C. minor), Slægt af Brokfuglenes Familie, lever paa sandige Strandbredder ved Havet og Indsjøerne. Rylen har et temmelig kort Næb, er ovenpaa askegraa med et sort Baand over Brystet og Halsen og løber meget hurtigt.

Rylsk, By i det russiske Guvernement Kursk, ved Floden Seim, har 9,500 Indb. og driver storartede Gartnerier.

Rype (Lagopus), Slægt af Hønsefuglenes Familie. Den har kort, tykt, bøiet Næb, brede, stærke Kløer, er om Sommeren brunspættet og om Vinteren hvid. Den lever paa de nordiske Høisletter, i de skotske og skandinaviske Bjergegne, paa Alperne o. l. Steder. I nordlige Egne forekommer den lige ned til Sjøkanten. I Norge findes 2 Arter, Lirypen (L. subalpina) og Fjeldrypen (L. alpina); den sidste er mindre og om Sommeren af noget lysere Farve end Lirypen, og dens Opholdssted er de skovløse Fjeldvidder. Det er kun under stærke Snefald, at den tyr ned i Skovregionen.

Rypebær, se under Melbær.

Ryswyck (udt. Reisveik), Theodor van, flamsk Digter, f. 1811, d. 1849, har strevet en Række fortrinlige lyriske Digte, Ballader og nogle skarpe Satirer mod den franske Kulturs Indflydelse. Høiest skattet af alle hans Digterverker er hans Folkesange. Hans samlede Verker udkom i Antwerpen i 4 Bd. 1849—50.

Rytter, Kriger tilhest; se Art. Kavaleri og Ridder.

Rytterager, Johanne, se Thue.

Rzeszow, By i Galizien (Østerrige), ved Floden Wysloka, med 9000 Indb. og betydelige Hestemarkeder.

Ræddike (Raphanus sativus), Planteslægt af de Korsblomstredes Familie, med rue Blade, hvidagtige Blomster og kegleformet, leddet Skulpefrugt. Haveræddiken eller Radisen dyrkes i Norge i flere Sorter, saa langt mod Nord og saa høit over Havet, som Mennesker bor; Agerræddiken (Raphanus raphanistrum), voxer som Ukrud i Kornet, lige til Alten (70°).

Ræder, Johan Philip Thomas, dansk General, f. i Norge 1795, d. 1869, deltog i Felttoget i Holsten 1813 samt i Krigene 1848, 1849 og 1850. — Hans Broder Jakob Tode Ræder, ogsaa dansk Officér, f. 1798, d. 1853, deltog ligeledes i Felttogene 1848—50. Han skrev „Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807—9".

Ræder, Ole Munch, se Munch-Ræder.

Række, i Mathematiken en Paahinandenfølge af efter Omstændighederne positive eller negative Led, der er ordnede efter en bestemt Lov, f. Ex. Talrækken 1, 2, 3, ... eller Potenstallene 1^n, 2^n, 3^n . . . I Almindelighed er de forbundne ved de algebraiske Summationstegn + (og ÷). Rækken kaldes da divergerende eller konvergerende, eftersom den saaledes erholdte algebraiske Sum, naar Leddenes Antal voxer i det uendelige, bliver uendelig stor (som i Talrækken) eller nærmer sig en endelig Grændse, (som i Rækken: $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \ldots .$, der stadig nærmer sig Summen 2 saaledes, at der altid kun differerer saa meget, som det sidst tilføiede lille Led). I den høiere Mathematik spiller de konvergerende Rækker en Hovedrolle. Differensrække kaldes en Række, hvis Led er Differenserne mellem en given Rækkes Led to og to. Man kan atter af denne danne en ny (2den) Differensrække osv. Den givne Række kaldes en arithmetisk Række, saafremt en af dens Differensrækker kun er en Gjentagelse af en og samme Størrelse; hertil hører f. Ex. de sædvanlige Potenstal, saaledes:

	0^3,	1^3,	2^3,	3^3,	4^3,	5^3,	6^3,	7^3..
ɔ:	0,	1,	8,	27,	64,	125,	216,	343..
1ste Diff.:	1,	7,	19,	37,	61,	91,	127	
2den do.:	6,	12,	18,	24,	30,	36		
3die do.:	6,	6,	6,	6,	6.			

Alle arithmetiske Rækker er divergerende. Er allerede den første Differens en saadan Konstant, har man den elementære arithmetiske Række (nærmere omtalt under Artiklen Arithmetik, s. d.). — En anden elementær Række er den geometriske (se Geometri).

Ræv, Slægt af Hundefamilien, der er udbredt over hele Europa, Nordafrika, Nordasien og Amerika, har en spids Snude, smaa Øine, spidse opstikkende Øren, og en lang, busket Hale. Den holder til i selvlavede Jordhuler og er meget skadelig for Smaavildt og tamt Fjærkræ. Ræven jages i stor Udstrækning for Skindets Skyld. Af stor Værdi er „Sølvrævens" bløde, glinsende Skind. Den almindelige Ræv i Norge er over 1 m. lang og rødbrun med sorte Fødder og Øren og hvid Bug. Korsræven har et sort Kors paa Ryggen. Af de øvrige Arter kan nævnes Polar- eller Hvidræven (Melrakken), som findes i de nordlige Polarlande, og Blaaræven, som er en Afart af denne, og hvis Skind er meget værdifuldt.

Rævebjelde (Digitalis purpurea), Planteslægt af de Maskeblomstredes Familie; den er meget giftig, og Bladene bruges i Medicinen. I Norge forekommer den hyppig i Kristianssands, Bergens og Trondhjems Stifter.

Rævehale (Alopecurus pratensis), Slægt af Græsfamilien, har, ligesom Timotheigræs, Smaaaxene tætsiddende i et tilsyneladende Ax, men Skjællene ender her i en fin Børste. Det er en udmærket Foderplante.

Røbling, John, tysk Ingeniør, f. 1806, d. 1860, har bl. a. bygget den store Hængebro over Niagara.

Rødbete (Beta vulgaris), Planteslægt af Meldefamilien, dyrkes i Haverne for Røddernes Skyld; de er store, tapformede og stærkt røde. Runkelroen (s. d.) er en Afart af Rødbete.

Rødby, By paa den danske Ø Laaland, med 1600 Indb.

Rødbøg (Fagus sylvatica), Veden af den almindelige Bøg, i Modsætning til Hvidbøg (Carpinus betulus), som faaes af Avnbøgen.

Røde Hav ell. **den arabiske Havbugt**, er en Arm af det Indiske Hav, staar ved Bab-el-Mandebstrædet i Forbindelse med dette og begrændses af Arabien og Ægypten. Dets Længde er 2140 km., dets største Brede 350 km. Sit Navn har det af den gulrøde Farve, det paa flere Steder viser paa Grund af Vandets Saltholdighed. Siden Suezkanalens Aabning foregaar her en storartet Dampskibsfart.

Rødenæs, Prestegjeld i Mellem Borgesyssel, Smaalenenes Amt, bestaar af Sognene Rødenæs og Romskoven.

Röder, Karl David August, tysk Retslærd, f. 1806, blev 1842 Professor i Heidelberg, efterat først hans Forelæsninger over Strafferetten ved Universitetet i Gießen var blevne forbudte af Autoriteterne paa Grund af hans Skrift „Grundzüge der Politik des Rechts". Han har siden strevet flere reformatorisk-polemiske Verker om den bestaaende Strafferetspleie, alle byggede paa Theorien om de væsentlige Menneskerettigheder som Grundlaget for al Retsvidenskab.

Røderer (Roederer), Pierre Louis, Grev, fransk Statsmand og Publicist, f. 1754, d. 1835, udmærkede sig som Medlem af Nationalforsamlingen af 1789 ved sin Indsigt i finansielle Spørgsmaal. Under Skrækregjeringen maatte han holde sig skjult, da han ved at raade den kongelige Familie til at flygte havde paadraget sig Jakobinernes Had. 1796 blev han Professor i politisk Økonomi. Siden ivrede han for Konsularforfatningens Indførelse og var bl. a. den første, som i Senatet reiste Spørgsmaalet om at vælge Bonaparte til Konsul paa Livstid. 1806 blev han af Napoleon sendt til Kong Josef af Neapel som Finansminister. For sine Fortjenester af Keiserregjeringen blev han ophøiet til Greve og Pair af Frankrige. Med den anden Restauration opgav han sin politiske Virksomhed. Hans Skrift om Revolutionen af 1789, der udkom efter Julirevolutionen, vakte stor Opsigt. 1853—59 udkom hans samlede Verker i 8 Bd.

Røderusland, den Del af det gamle Kongerige Polen, som beboes af Ruthenerne (s. d.), samt en Del af Galizien, Volhynien og Podolien.

Rødfisk, se Uer.

Rødgyldenerts, en rig Sølvmalm, som bestaar af Svovlsølv med Svovlantimon eller Svovlarsén. Den forekommer paa ædle Gange navnlig i Chili, Mexiko, Sachsen og Harzen, ganske sjelden paa Kongsberg.

Rødhai (Scyllium), Haifiskægt, hvoraf nogle Arter forekommer i de nordiske Have. De er af brunlig eller graalig Farve og lægger Æg, der ligner Rokkernes.

Rødhuder kaldes Indianerne i Amerika paa Grund af deres kobberrøde Farve.

Rødiger, Emil, tysk Orientalist, f. 1801, d. 1874, blev 1830 Professor i orientalske Sprog i Halle og 1860 i Berlin. Han henledede først Opmærksomheden paa sig ved en Række Afhandlinger i „Allgemeine Literaturzeitung" og ved et Arbeide om den arabiske Oversættelse af det Gamle Testamente. Mange af hans bedste Arbeider om østerlandske Sprog og Kulturforhold findes i det af ham og andre tyske Orientalister stiftede „Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes".

Rødjernsten, s. Jern.

Rødkjælke (Sylvia rubecula), Fugl af Sangernes Familie, omtrent af en Spurvs Størrelse, af graabrun eller graagrøn Farve med rødgult Bryst og Strube. Om Sommeren forekommer den næsten overalt i Norge.

Rødkridt er en med Ler forurenset Rødjernsten. Det bruges til at skrive og tegne med, saaledes som Navnet siger.

Rødkul kaldes svagtbrændte Trækul, som benyttes til Fabrikation af meget letfængeligt Krudt. (Jagtkrudt).

Rødlinger eller **røde Hunde**, en Sygdom, som ytrer sig ved en mild Feber og Tilsynekomst af røde Hudpletter. Rødlinger er epidemiske og følger hyppigt med Skarlagensfeber og Mæslinger.

Rødspætte, s. Flyndre.

Rødstjært (Sylvia phoenicurus), en Art Sangfugl, som hyppig forekommer i Norge.

Rødtræ, s. Brasilietræ.

Rødø, Prestegjeld i Helgeland, Nordlands Amt, bestaar af Sognene Rødø og Melø.

Røg, den taageagtige Damp, som udvikler sig ved Forbrænding af faste eller flydende Legemer, bestaar i Regelen af fortættede Vanddampe blandede med faste, tildels uforbrændelige Substanser. Se forøvr. Art. Forbrænding.

Røg, Michel August, Medaljør og Kobberstikker, f. i Nordland, dimitteredes fra Bergen og blev Student i Kjøbenhavn 1699. Han arbeidede som Kobberstikker og Medaljør i Kjøbenhavn indtil 1715, da han reiste til Paris, hvor han blev kongelig Kobberstikker. Holberg reiste i Italien paa hans Pas 1715.

Røgelser tillaves ved at sammenblande forskjellige Plantedele, Harpixer, Gummiharpixer, ætheriske Olier o. l. og giver ved at ophedes en behagelig Lugt.

Røgtopas, en røggraa, undertiden næsten sort Bjergkrystal, som findes navnlig i Skotland, Alperne o. fl. St., kaldes ogsaa Røgkvarts eller efter et berømt Findested (Landskab i Skotland) Cairngorm. Den bruges til slebne Smykker.

Røi, se Tiur.

Røie (Salmo alpinus), Ferskvandsfisk af Laxefamilien, er sortagtig paa Ryggen og blaagraa paa Siderne med røde Pletter samt har Bugen mere eller mindre rent rødfarvet. Den opnaar en Længde af 12—15 Tommer og har et meget velsmagende Kjød. I Norge forekommer den især i Fjeldvandene.

Røken, Prestegjeld i Akershus Amt, paa Vestsiden af den indre Del af Kristianiafjorden.

Røldalsfjeldene, se Langfjeldene.

Røllike (Achillea millefolium), Planteart af de Kurvblomstredes Familie, med smaa Blomsterkurve med smaa, korte brede Randkroner. Den udmærker sig ved sin aromatiske, behagelige Lugt og anvendes meget i Medicinen. Paa fine Steder benyttes den som The og har tidligere været brugt i Norge som Surrogat for Humle.

Rømer (tidligere Reimar eller Røymar), norsk Adelsslægt, hvis første historiske Person, man med Sikkerhed kan paavise, er en Svale Olvessøn Rømer (d. 1362), der som Væbner og Rigsraad 1353 var med at underskrive Dokumentet angaaende Magnus Smeks Morgengave til Dronning Blanka. Tre Aar senere nævnes han som Ridder og Syselmand i Haalogaland. — Otte Rømer, foregaaendes Søn, fik store Forleninger af Kong Haakon den sjette, som i et Brev, dateret 7de April 1372, kalder ham „varom ælskeleghom þionare"; han nævnes tillige som Skatmester (Fehirde) og Befalingsmand i Trøndelagen. Han ægtede Erling Vidkunssøns Datter Gertrud, med hvem han fik Stovreims Gods i Nordfjord. 1388 var han som

Rigsraad en af dem, der erkjendte Erik af Pommern for Arving til den norske Trone. Senere var han Lensherre paa Bergenhus, og ifølge en Optegnelse hos Schøning skal han 1411 være bleven indebrændt paa Gaarden Stovreim i Nordfjord af sin egen Broder. — Med Svale Rømer, foregaaendes Søn, d. ca. 1420, uddøde Ættens mandlige Gren. Paa Kvindesiden derimod vedblev den at beholde og forøge sin Anseelse, og Ættens Descendenter kan forfølges lige ned til vore Dage. Af dens mere bekjendte Medlemmer kan nævnes Erkebisp Aslak Bolt (s. d.), som var Otte Rømers Dattersøn, samt Fru Inger Ottesdatter til Østraat, der var gift med den norske Rigshovmester Nils Henriksøn (Gyldenløve).

Rømer, Ole, fremragende dansk Astronom, f. 1644, d. 1710. I Paris, hvorhen han havde fulgt den franske Astronom Picard, opdagede han Lysets Hastighed og fremsatte sin berømte Theori derom; ved længere Tids fortsatte Observationer af Formørkelserne af Planeten Jupiters Maaner fandt han nemlig, at disse indtraf senere end beregnet, naar Jupiter var længst borte, og tidligere, naar den var nærmere ved. Han opfandt ogsaa forskjellige Instrumenter til at fremstille Himmellegemernes Bevægelser. 1681 kom han til Kjøbenhavn, hvor han var bleven udnævnt til Professor i Astronomi. Foruden at forbedre det offentlige Observatorium og udstyre det med nye Instrumenter, indrettede han sig et eget, det saakaldte Observatorium Tusculanum. Han ofrede navnlig megen Flid og Opmærksomhed paa Bestemmelsen af Fixstjernernes Parallaxe, men Resultaterne heraf gik tabt ved en Ildebrand. Efterat han 1689 havde foretaget en Udenlandsreise blev han ved sin Hjemkomst Assessor i Høiesteret og Politi- og Borgermester i Kjøbenhavn, i hvilken Egenskab han gjennemførte mange vigtige Reformer i Kommunalvæsenet. Desuden udarbeidede han den første danske Matrikel samt skaffede hele Landet ens Maal og Vegt.

Römer, Friedrich von, würtembergsk Statsmand, f. 1794, d. 1864, valgtes 1830 til Medlem af Landdagen i Würtemberg og blev snart Oppositionens Leder. Efter Februarrevolutionen 1848 blev han Justitsminister og Medlem af Frankfurterparlamentet. Ved at forlange sin og sine Kollegers Afsked (1849) tvang han Kongen, Wilhelm den første, til at anerkjende den nye Rigsforsamling. 18de Juni s. A. sprængte han ved Militærets Hjelp det saakaldte Rumpparlament, som var flyttet til Stuttgart. Oktober s. A. tog han sin Afsked. 1851—63 var han Præsident i andet Kammer.

Rønne, By paa den danske Ø Bornholm i Østersjøen, er Sæde for Øens Amtmand og har 5,500 Indb.

Rønne, Bonne Falch, dansk Prest, f. 1764, d. 1833, fornemmelig bekjendt som Stifteren af det danske Missionsselskab.

Rønnov, dansk (oprindelig holstensk) Adelsslægt, hvis Adelsskab daterer sig fra det 13de Aarh. — En af de mest bekjendte af Slægten var Joachim Rønnov, som, efterat han to Gange havde været Gesandt i Paris, blev Biskop i Roskilde 1529 paa den Betingelse, at han ikke skulde forfølge Protestanterne. Da han tillige var Rigskansler, fik han stor Indflydelse paa Statsstyrelsen. Trods sit Løfte til Fredrik den første forfulgte han imidlertid Protestanterne og lod bl. a. Tausen anklage for Rigsraadet, hvilket saaledes forbitrede Kjøbenhavns Borgere, at Rønnov nær var bleven dræbt. Under en Strid med Grev Kristofer af Oldenburg maatte han flygte til Jylland, blev 1536 fængslet og døde i Fangenskab 1544. Slægten uddøde med Rigsraad og Ridder Eiler Rønnov 1563.

Rør, til Vand-, Gas- og Kloakledninger etc., forfærdiges dels af Metaller, dels af Ler eller Glas. Lerrør dannes ved at presse Lermassen over en Form, Glasrør ved at strække en udblæst Glaskugle. Støbejernsrør faar man ved at helde smeltet Jern i en Form, hvori der er anbragt en Kjærne af Sand eller Ler. Rør af Smedejern, f. Ex. Geværpiber, rulles over en Form, sveises og trækkes derpaa paa en Slæbetangsbænk. Er Materialet Bly eller Tin, støbes Rørene i en Metalform over en Staalkjærne, enten fuldt færdige eller korte og tykke, hvorefter de senere ved Trækning eller Presning faar den bestemte Skikkelse. Rør af Blik bliver bestandig loddede sammen. — Rørfløite, en Labialstemme i Orglet.

Rørby, Martinius Kristian Wesseltoft, dansk Maler, f. i Drammen 1803, d. 1848, kom 1815 til Kjøbenhavn, hvor han paa Kunstakademiet samt hos Lorentzen og Eckersberg fik sin første kunstneriske Uddannelse. Efter at have foretaget Studiereiser i Udlandet fik han ved Udstillingen i Kjøbenhavn 1838 Thorvaldsens Medalje og blev Medlem af Kunstakademiet. 1844 blev han Professor ved Modelskolen i Kjøbenhavn. Hans Malerier forestiller for det meste Folkelivsbilleder fra Syden og Østerlandene.

Rørdam, Holger Fredrik, dansk Prest og historisk Forfatter, f. 1833, har skrevet en Række Arbeider om dansk Literatur- og Kulturhistorie, hvoraf især kan fremhæves „Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621“, „Historiske Kildeskrifter og Bearbeidelser af dansk Historie, især fra det 16de Aarh.“ og „Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen“. Hans Broder Thomas Skat Rørdam, dansk Prest og Orientalist, f. 1832, er fornemmelig bekjendt ved sin „Libri Judicum et Ruth secundum versionem Syrico-Hexaplarem“.

Rørdrum, s. Heire (Ardea).

Rørek Dagsson, en Ætling af Harald haarfagre, var ved Olav den helliges Ankomst til Norge Konge paa Hedemarken og modsatte sig Olavs Valg til Overkonge; han gav imidlertid efter, da de andre Smaakonger erklærede sig for Olav. Efterat denne var tagen til Konge og begyndte at indføre Kristendommen, lagde Rørek sammen med de andre Oplandskonger Raad op mod ham, men Olav, som fik Nys derom, overrumplede og fangede dem alle, hvorpaa han lod Rørek blinde og siden stadig beholdt ham hos sig for bedre at kunne have Opsigt med ham. Engang forsøgte Rørek i Kirken at snigmyrde Olav, hvorfor han blev sendt til Island, hvor han kort efter døde.

Rørgopler, Rørmanæter ell. **Blæregopler** (Siphonophoræ). Orden af Goplernes Klasse, er af forskjellig, men ikke straalet Form, forsynede med Sugerør, som hænger ned fra forskjelligt formede Apparater, bestemte til at holde Dyret svævende i eller paa Havet.

Rørhat eller **Rørsvamp** (Boletus), Art af Kjødsvampenes Familie; den findes i Skovtrakter og er for det meste spiselig.

Rørhval, se Hvaler.

Rørorm (Tubicola), Afdeling af Børsteorme, som lever i Rør af Tang, Muslingskaller, Dynd, Sandkorn osv., hvilke er sammenkittede med det af Dyret afsondrede Slim. Flere af dem findes ved Norges Kyster.

Røros, Bergstad i den sydøstlige Del af Søndre Trondhjems Amt, nær Rigsgrændsen, med 1,652 Indb., er Norges høiest beliggende By (628 m. over Havet). Byen anlagdes 1646 kort efter Kobberverkets Optagelse og naaede efter faa Aar ikke liden Betydning. — Røros Verk, Norges rigeste Kobberverk, anlagdes 1645 strax efterat Bonden Hans Olsen Aasen havde fundet den rige Malmanvisning i Storvolafjeldet. Det dreves først af et Interessentskab, bestaaende af Provst Bruse i Meldal, dennes Svigersøn L. Lossius og Sogneprest Larsen i Tønset, men Rygtet om de rige Ertsfund udbredte sig snart, og allerede Aaret efter vidste en Kammertjener hos Kristian den fjerde, Joakim Jürgens, at erhverve sig Privilegier paa Verket. Den nye Eier skadede Driften meget ved sine ukloge Foranstaltninger; alligevel gav Verket indtil 1668 rigt Udbytte, men begyndte da at aftage. Ved et fiendtligt Indfald af Svenskerne to Aar senere blev Verket afbrændt og alle dets Regnskabsbøger ødelagte, hvilken Ulykke bragte det til Undergangens Rand. Et Par Kommissioner blev nu nedsatte for at ordne Verkets Anliggender, og under den nye Bestyrelse kom det i Hævd igjen og har senere saagodtsom stadig været drevet med Fordel. Det eies nu af et Participantskab, som vælger tre i eller ved Trondhjem boende Mænd, der som Overdirektører fører Tilsyn med dets Drift; desuden er der paa Røros en Centralkommission, bestaaende af den administrerende Direktør, Bergskriveren og Proviantskriveren, hvilke har at fatte Beslutninger i saadanne Anliggender, som ikke taaler Udsættelse. Verket eier betydelige Skovstrækninger i Nærheden. — 1875 var der fem Gruber i Drift, nemlig Muggruben i Aalen, Kongens, Nye Solskin, Storvarts og Gammel-Solskins Gruber, alle i Røros Prestegjeld. Det samlede Udbytte var det nævnte Aar 55,300 Center Kobber til en Værdi af 200,000 Kr. Arbeidsstyrken var 93 Mand.

Rørpolyp (Tubularia), Slægt af Goplepolyper, kjendes paa det hornagtige Rør, som omslutter Stammen. Se forøvr. Polyp.

Rørsangere, Fugleslægt af Sangerfamilien, opholder sig for det meste ved Bredderne af Bække og Ferskvandssjøer og bygger sine Reder mellem Rør og Siv.

Rørspurv, i Norge **Sivspurv** (Emberiza schoeniclus), en Spurvart, som lever og hækker mellem Rør og Græs i Nærheden af Ferskvandssjøer og Bække.

Rørsukker, det almindelige Sukker; se denne Artikel.

Røskat (Mustela erininea), **Hermelin**, Art af Rovdyrenes Orden, er 9—10 Tommer lang, om Vinteren hvid og om Sommeren brun paa Overkroppen. Den har et særdeles slankt og smidigt Legeme, og er trods sin Lidenhed et graadigt Rovdyr, som ikke er bange for at binde an med Skabninger, der er meget større end den. Som Ægrøver anretter den ofte stor Skade blandt det madnyttige Fuglevildt. Den forekommer i hele Europa, Størstedelen af Asien og i det nordlige Amerika, og er paa Grund af sin bløde Pels flere Steder udsat for ivrige Efterstræbelser. Især har dens hvide Vinterdragt, som i Handelen gaar under Navn af Hermelin, tidligere været meget kostbar, da en Hermelinskappe hørte med til en Fyrstedragt.

Røskva, i den nordiske Mythologi en Bondepige, som sammen med sin fodrappe Broder Thjalve ledsager Thor.

Røst, en Gruppe Smaaøer i Nordlands Amt, som afslutter Lofotens Ørække. De ligger ude i Havet, ca. 110 km. fra nærmeste Fastland. Kun faa af dem er skikkede til Bebyggelse, da de for det meste er uden Havn og Klimatet er temmelig haardt. Beboernes vigtigste Næringsveie er Fiskeri og Fuglefangst.

Røster, Udbygninger af Træ og Jern, som tidligere anbragtes paa begge Sider af et Skib til Anbringelse af Vanterne.

Røsvand, Norges næststørste Indsjø, i Søndre Helgeland, Nordlands Amt, nær Rigsgrændsen, ca. 400 m. over Havet. Dets Længde er 34 km., Breden 19 km. og Fladeindholdet 287 km.² Gjennem den 40 km. lange Røselv har det Afløb til Ranenfjord.

Rötscher, Heinrich Theodor, tysk Dramaturg, f. 1803, d. 1871, studerede Filosofi under Hegel i Berlin, hvor han 1827 udgav „Aristofanes og hans Tidsalder". Blandt hans talrige dramaturgiske Skrifter kan desuden nævnes „Shakespeare in seinen höchsten Charaktergebilden" og „Kunst der dramatischen Darstellung".

Røversynoden, Kirkeforsamling i Efesus 449, hvor Eutychianernes monofysitiske Lære med Vold blev paatvungen Forsamlingen til Antagelse. Synodens Beslutninger blev dog satte ud af Kraft i Chalcedon 451.

Røvær, en liden Øgruppe ud for Haugesund, med flere gode Skibshavne, var tidligere et af de fornemste Vaarfildfiskevær.

Rettelser og Tillæg

til andet Bind.

Kaafjord (Side 1, Spalte 1), Linie 4, „Finmarken“, læs: Finmarkens Amt.

Kincardine (S. 93, Sp. 1), L. 1, „The Mearno“, læs: The Mearns.

Klinkerfues (S. 116, Sp. 1), d. 1884.

Kolderup, Amunda (S. 132, Sp. 1), d. 1882.

Laboulaye (S. 223, Sp. 2), d. 1883.

Labyrinthodon (S. 225, Sp. 1), L. 1, „Cheirotherium“, læs: Cheirotherium.

Lachaud (S. 225, Sp. 1), d. 1882.

Lagerborg (S. 230, Sp. 1), d. 1882.

Lasker (S. 253, Sp. 1), d. 1884.

Lepsius, K. R. (S. 282, Sp. 1), d. 1884.

Lorck (S. 331, Sp. 1), d. 1882.

Makart (S. 403, Sp. 1), d. 1884.

Martensen (S. 434, Sp. 1), d. 1884.

Martin, Bon Louis (S. 434, Sp. 2), d. 1883.

Marr, Karl (S. 436, Sp. 1), d. 1883.

Midhat Pascha (S. 482, Sp. 2), d. 1884.

Mignet (S. 483, Sp. 2), d. 1884.

Munch, Andreas (S. 535, Sp. 2), d. 1884.

Nielsen, Rasmus (S. 596, Sp. 2), d. 1884.

Nilsson, Sven (S. 602, Sp. 2), d. 1883.

Nissen (S. 604), Erika, født Lie, fremragende norsk Pianistinde, f. paa Kongsvinger 1845, viste allerede som Barn ualmindelige Anlæg for Musik og modtog sin første Undervisning i Hjemmet, da der blandt hendes Familie paa mødrene Side var flere dygtige Musikere. Efter Faderens Død flyttede Familien til Kristiania, hvor hun fik Halfdan Kjerulf til Lærer. Paa hans Raad gik hun 16 Aar gammel til Berlin, hvor hun under Professor Kullachs Veiledning studerede Pianospil og gjorde saa store Fremskridt, at hun efter et Par Aars Forløb fungerede som Lærerinde ved det Kullachske Konservatorium. 1866 forlod hun Berlin, efter først at have givet en Koncert i det kongelige Theater, og optraadte derefter paa forskjellige Steder i sit Fædreland samt i Kjøbenhavn. 1868 studerede hun en Tid i Paris og gav dette og det følgende Aar et Par Koncerter i London, hvor den unge Kunstnerinde høstede meget Bifald. Hun ansattes 1870 som Lærerinde ved Konservatoriet i Kjøbenhavn og bereiste 1871 og 1872 Tyskland, hvor hun bl. a. ved sin Optræden paa Gewandthauskoncerterne i Leipzig erhvervede sig europæisk Ry. Hun modtog nu en Mængde Indbydelser fra Musikforeninger i Tyskland, Holland og Schweiz og foretog en Kunstreise til flere større europæiske Byer, overalt modtagen med stormende Bifald. 1874 ægtede hun Oskar Nissen, praktiserende Læge i Kristiania. Vinteren 1876—77 gjorde hun sammen med sin Mand en Udenlandsreise og optraadte paany i Gewandthaus samt flere andre Steder i Tyskland; desuden gav hun Koncerter i Holland, Danmark og Sverige. I Kristiania har hun i alle disse Aar dels givet egne dels medvirket ved en Række Koncerter og har desuden ofte optraadt ved Koncerter, givne i veldædige Øiemed. Det er udelukkende verdensberømte Tonekunstnere som Chopin, Bach og Beethoven, hvis Verker udgjør Erika Nissens Repertoire, og i Gjengivelsen af disse Mestres Tonedigtninger overgaaes hun neppe af nogen nulevende Pianist. — Hendes Søster **Ida Lie**, f. 1837, er ogsaa en begavet Pianistinde.

Nordkarolina (S. 611, Sp. 1), L. 5, „1,200,000“, læs: 1,400,000 Indb.

Raket (S. 853, Sp. 1), et i den ene Ende lukket Rør af Pap ell. lign., fyldt med en brændbar Sats (Krudt osv.), ved hvis Forbrænding udvikles Gasarter, der ved sit Tryk mod Rørets Bund driver det tilveirs. Røret er fæstet til en længere Stang, der tjener som Styremiddel. — **Fyrværkeriraketter** er fyldte med forskjellige exploderende Stoffer, som udslynger lysende Stjerner af forskjellig Farve. — **Krigsraketter** benyttes i Felten til forskjellige Øiemed, f. Ex. som Signaler. — **Redningsraketter** benyttes ved Strandinger til at føre en smekker Line fra Land ud til det forulykkede Skib. Ved Hjelp af Linen hales derpaa en tykkere Trosse ud til Fartøiet, som derved har en Forbindelse med Land, ad hvilken Besætningen kan reddes. (Se forøvr. Art. Redningsvæsen.)

Romanov (S. 910, Sp. 1), sidste L., „Ronanows“, læs: Romanovs.

Depotbiblioteket
75sd 53 199

Norsk
Haandlexikon

2.
K - R.